GERARDI JOAN. VOSSII

OPERUM

TOMUS QUINTUS

DE IDOLOLATRIA GENTILI.

GERARDI JOANNIS VOSSII

DE

THEOLOGIA GENTILI,

ET

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA;

SIVE

DE ORIGINE AC PROGRESSU IDOLOLATRIÆ;

DEQUE NATURÆ MIRANDIS,

QUIBUS

HOMO ADDUCITUR AD DEUM,

LIBRI IX.

AMSTELODAMI,

Ex Typographia P. & J. BLAEV,

Proſtant apud JANSSONIO-WAESBERGIOS, BOOM, à SOMEREN, & GOETHALS.

M DCC.

ILLUSTRISSIMO

ET

EXCELLENTISSIMO

DOMINO,

D. JO. BAPT. COLBERTO,

REGI CHRISTIANISSIMO

A SANCTIORIBUS

CONSILIIS,

SUMMOQUE

ÆRARII GALLIARUM

MODERATORI PRUDENTISSIMO

INTEGERRIMOQUE.

INter complura monumenta, quæ parens meus poſteritati reliquit, & argumenti præſtantia, & rerum copia, nullum fere eſt quod impenſius placuerit eo opere, quod de ortu & progreſſu idololatriæ apud paganos conſcripſit. Huic tamen labori ſuprema non acceſſit manus, quæ ſane non defuiſſet ſi diuturnioris vitæ beneficio ad pleniorem potuiſſet perduci perfectionem. Jacuit itaque per multos annos ſcriptum hoc inchoatum potius quam abſolutum, ac nunc demum, quoad fieri potuit, integrum ſub illuſtriſſimi nominis tui tutela in lucem prodire audet, à Te ſperans ſplendorem, quem ut à ſcriptore acciperet non permiſit lex avara fatorum. Quod ſi reprehendi non debeat antiquus & receptus paſſim literatorum mos conſecrandi labores ſuos viris principibus & in magna auctoritate conſtitutis, utique tunc maxime probanda fuerit hæc conſuetudo, ſi ſublatis è vita ſcriptoribus, patronis nempe legitimis, orba illorum ſcripta alieno videantur egere patrocinio. Licet vero nulla privata me obſtrin-

ſtringerent beneficia ut hunc librum Tibi potiſſimum inſcriberem, Illuſtriſſime Domine, ipſa tamen ratio & æquitas non permitterent paternas iſtas lucubrationes alteri quam Tibi conſecrari. Tua Te virtus tuaque merita eo extulere culminis, ut quidquid uſquam in literis præclarum habeatur, ad Te velut ſupremum muſarum præſidem certatim confluat, deſpectumque ſit omne id quod favoris & gratiæ tuæ aura fuerit deſtitutum. Illa eſt quæ etiam in extremis terrarum conſtitutos angulis ad bene de literis merendum excitat & accendit, vixque eſt aliquis eorum qui humaniores excolunt diſciplinas, qui ſummis laudibus & in cælum non extollat admirabilem illam magni Monarchæ prudentiam, quod Te præcipue ſuæ erga eruditos munificentiæ diſpenſatorem elegerit, ne nempe temere collata liberalitas fraudi ſit bene merentibus, amplitudinemque beneficii minuat aut infuſcet perſonarum indignitas. Tuo itaque ductu tuiſque auſpiciis adeo ubique reviviſcunt literarum ſtudia, ut ſi diuturnam modo rector univerſi vitam tibi conceſſerit, nulla propemodum ſit futura ſcientia quæ ad ſupremam non poſſit perduci abſolutionem, habiturumque ſit hoc ſeculum, quo omnium anteactorum memoriam provocare & obruere valeat. Nec literatæ tantum, ſed & quælibet aliæ artes Tuis imprimis conſiliis vigiliiſque ita revireſcunt, ut ſi quid uſquam terrarum laude dignum occurrat, id ipſum quoque, ne Galliæ deſit, efficias. Ædificia qua Regia, qua publica, eo adſurgunt magnificentiæ, ut ſplendore ſuo non hodiernis tantum, ſed & antiquis quibuſvis Græcorum Romanorumque ſtructuris poſſint creare invidiam. Artes quæſtuariæ & quotquot manuum labore peraguntur opera, adeo feliciter Te accurante promoventur, ut non Gallorum tantum, ſed & univerſi penè orbis uſibus ſufficiant, ſitque jam paſſim ſolenne, ut opificia quævis, niſi è Gallicis prodeant officinis, diſpliceant. Quid referam aſſiduam & indefeſſam tuam diligentiam in propagandis & ſtabiliendis commerciis, deſtinandiſque claſſibus ad remotiſſimas etiam terrarum oras, aut denique fidem & prudentiam in adminiſtrandis fiſci & ærarii publici rationibus, cum in ſingulis talem te præſtes, ut præter laudem & univerſalem approbationem, nullum ex omnibus ad Te redeat emolumentum, ac ſi non Tibi, ſed Regi & Regno viveres, & beneficia promerentibus largiri, id demum eſſet beneficia accipere. Hæ Tuæ virtutes cum tanta animi moderatione conjunctæ, illud jam pridem effecere, ut non

modo

modo Regum maximus incredibili amore & benevolentia Te prosequatur & velut singulare observantiæ & fidelitatis exemplum suspiciat; sed ut etiam omnium, cujuscunque demum ordinis & dignitatis fuerint, studia & voluntates adeo vehementer in Te converteris, ut nemo sit eorum, ad quos aliquis Tuorum meritorum sensus pervenerit, qui non etiam cultus & obsequii significatione Tibi probari gestiat. Ego inprimis quanto me magis obstrictum sentio, tanto ardentius allaborabo, ut cum Tua beneficia factis à me exæquari nequeant, grati saltem animi recognitione & sempiterna ea recolam memoria.

Illustrissimo & Excellentissimo
nomini Tuo

Hagæ cIↄ Iↄclxviii.
Kal. Jun.

dicatissimus

ISAACUS VOSSIUS.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

SIVE CONSPECTUS,

UNIVERSI OPERIS

DE

THEOLOGIA GENTILI,

ET

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA.

- Cultus vel
  - Proprius
    - Subſtantiæ
      - Spiritalis: ut dæmonis aut genii: de quibus — Lib. I.
      - Corporeæ
        - Particularis
          - I. Cæleſtis, aut elementaris: de quo — Lib. II.
          - II. Meteororum, hominum, quadrupedum, avium: de quibus — Lib. III.
          - III. Piſcium, ſerpentium, inſectorum: de quibus — Lib. IV.
          - IV. Plantarum, de quibus — Lib. V.
          - V. Foſſilium, de quibus — Lib. VI.
        - Univerſalis, ſive totius mundi: } de quibus — Lib. VII.
      - Partim Spiritalis, partim corporeæ: } de quibus — Lib. VII.
    - Accidentis, ſive affectionis corporeæ: de qua — Lib. VIII.
  - Symbolicus: de quo — Lib. IX.

E re visum locum hunc tribuere binis Præfationibus ipsius Authoris. Quarum prior quæ in prima editione immediatè præfixa erat I. & II. Libro de Theologia Gentili & Physiologia Christiana, sic habet:

BENEVOLO LECTORI

GER. JOAN. VOSSIUS.

HOc in opere, partim nobis studium fuit, reserare sacraria paganicæ religionis; quod eàdem est illam refellere; partim pandere rerum naturam, suosque ad fines referre; imprimis veri ad Numinis cultum. Nec in dubium vocàrit aliquis, quin utrumque eorum, præcipuè posteriùs quod dicebam, institutum tale, in piorum juxta ac eruditorum animis, facilè ab omni vindicet contemtu. Sed ambigi video, an ad Dei cultum deducant literæ nostræ; cùm sæpe in nullis magis frigeat pietas, quàm qui omnem prope ætatem trivisse in studiis existimantur. Sanè vetus hæc, ac gravis est querimonia, raram satis esse eruditionis cum solida pietate, & bonis moribus misturam. In quod animorum malum longè tristissimum non minori cura, quàm in morbis corporis fieri amat, inquirenti, duæ se potissimùm caussæ obtulerunt. Siquidem videbam, quemadmodum in agro plurimùm refert, quale sit solum, & cujusmodi semina committas: sic in cultura ingeniorum ad duas præcipuè res attendi oportere: nimirum qualis sit animus doctrinæ destinatus, & quibus is postmodò studiis exerceatur. Ut de animi indole priùs loquar, constat illud, non paucos jam à teneris unguiculis mente esse malâ pravâque: qualibus, ut vel optima credamus semina, vix amplius proficiamus industriâ nostrâ, quàm si frugibus solum obseramus aridum, & exsuccum. Præsertim si ad illaudatam corporis temperiem, quam fere consequuntur animi mores, etiam ab educatione, & domesticis exemplis, improba accesserit consuetudo; quæ & ipsa paulatim in naturam vertit. Ergo si sic natus, & educatus, in summa etiam doctrina nequiter vixerit: accusandus est animus naturâ, & educatione, à virtute aversus, ad malevolentiam & injurias, vel inhonestas & perniciosas lubidines, proclivis. Studia verò doctrinarum non majori propterea jure culpanda, quàm seminibus bonis vertendum est vitio, quòd sicco duroque in solo fruges proferant nullas. Atque hæc eorum ergo potissimùm dicta sunto, quibus, assidui licet videantur in volvendis sanctioris vitæ magistris (qui verè sunt, quod bibliothecæ suæ inscripserat *a* Ægyptius rex Osymanthuas, ψυχῆς ἰατρεῖον *b*) cor tamen pravis cupidinibus pressum in tantam occalluit duritiem, ut monita salutaria nequeant agere radices: præsertim quando nec ejusmodi illa animo legant, ut ipsi fiant meliores; sed rei potiùs, vel gloriæ parandæ caussa.

a Diodorus Siculus lib. 1.
b Animæ medica Officina.

Accedit his alterum male-eruditorum genus: cui animus obtigit valde eorum docilis, sine quibus non bene vivitur: verùm his nihilominus neglectis, ut sua quemque voluptas trahit, ad alia potiùs se applicat, quæ nihil, aut parùm conferant ad bene vivendum. Ut hîc se res habeat, velut in solo culturæ idoneo; sed cui viliora solùm semina committas. Nec enim quosvis fructus ex quolibet seminio exspectes. Quis, herbarum seminibus in terram conjectis, accuset eam, quòd non legumina produxerit? Vel quis agrum incessat probris, si ubi severis fabas, aut milium, non proferat frumentum? Quo jure igitur ob crebra adeò divortia pietatis, & eruditionis, ream faciunt doctrinam universam, si animus eorum, quos accusant, aliis potiùs studiis fuerit excultus, quàm istis, quæ recta nos ad mores ducunt honestos, & pietatem ipsam? Hæc verissimè à me dici, nemo inficias iverit, qui cogitare volet,

let, quàm multi, tanquam ad Sirenios scopulos, consenescant in linguarum notitia, omnique literatura, vel etiam erudito illo Mathesios pulvere, aut disserendi disciplina; quæ inscitiam quidem aliquam animis detergent, sed sola neminem reddunt meliorem. Idem de soluta, ligataque eloquentia censendum. Aliæ certè sunt bene dicendi, aliæ bene vivendi artes. Cùm igitur non eadem sint doctrinarum omnium bona, non fructus idem, quisquis salutaria esse volet studia sua, ad duo hæc præcipuè collimare debet, ut & melior, & prudentior reddatur. Ac de priori potissimùm laborandum: quia sine prudentia quidem infelicem viveremus vitam in terris: sed sine pietate æternum miseri foremus. Quæ cùm ita se habeant, nihil æquè scito est opus, quàm quibus potissimùm studiis deducamur ad arcem illam doctrinarum, quæ jure suo Pietatis, ac Prudentiæ templum, nuncupatur. Est verò ea omnino tripartita: Naturæ scientia, temporum Historia, & Literæ Sacræ. Ac de Scriptura quidem in confesso est apud omnes Christianos. Nec dubitandum, quin Historia sit speculum tum providentiæ divinæ omnia dispensantis in terris; tum humanæ prudentiæ, seu hominum singulos, seu tota imperia spectemus. Hac enim fine ex innumeris exemplis colliguntur præcepta generalia, quæ constituunt disciplinam morum, & domus, vel reipub. ordinandæ. Ut planè sit apertum, τὴν ἱστορίαν εἶναι φιλοσοφίαν ἐκ παραδειγμάτων *a*, ut dicebat Dionysius Halicarnassensis: *b* vel si propriè philosophiæ nomine uti malumus; historiam moralis esse, ac civilis philosophiæ parentem. De sola igitur naturæ scientia nunc loqui est opus. Quam multi quidem speculationem meram pro fine ultimo habere arbitrantur. Sed enim non magis id de hac scientia existimandum; quàm disciplinarum illis, quas proximè dicebamus. Satis verò eos refellit, quòd Deus universum hoc præcipuè propter nos fecit, & quos Deus fines in nobis attendit, eos hominem considerare par est. At duplex in homine propositus Deo finis fuit. Prior ratione hujus vitæ: puta, ut suppeditaret nobis, quæ idonea sunt alendo cuique pro ætate, ac sorte: tum autem, quæ huic vel illi morbo medeantur; quæ insuper pro cujusque conditione rei conducant vestiariæ; item ædibus, vel navibus struendis. Quid cætera memorem, quando & aliis in usibus par est ratio? Alter finis ad alteram dirigitur vitam: nimirum, ut quatenus humana sinit infirmitas, rationes omnium indagando pertingamus ad caussam principem, Deum immortalem. Hoc consequimur considerando, tum potentiam tam multa, tam magna, tam varia, ex nihilo condentis: tum sapientiam, disponentis omnia ordine adeò concinno: tum bonitatem, sic undique consulentis non necessitati modò, sed honestæ etiam voluptati. Cujusmodi notitiâ magis magisque accendimur ad amorem Numinis, & cultum: quò ita non illud modò adipiscamur, ne infelices vivamus in terris; sed etiam, ut æternùm felices simus. Eoque dubitare sit nefas, quin naturam rerum scrutemur, non tam curiosâ multijugæ scientiæ cupidine; qua Malignus ille spiritus nos semper longo post se relinquet intervallo: quàm ob varios caducæ hujus vitæ usus, & imprimis ob eam, quam dixi, pietatem in Deum; quando omnia sic Deus fecit, ut in omnibus timeatur: quemadmodum à sapientissimo Salomone *c* accepimus.

a Philosophiam exemplarem.
b Ἐν τέχνῃ.
c Ecclesiastæ 3. 14.

Tot tantaque naturæ bona magnam etiam partem videre jam olim gentiles: sed nimiâ eorum admiratione, non universam modò naturam, sed partes quoque, licet sensus expertes, pro numinibus habuerunt. Ac similiter homines bene meritos, vel in summo dignitatis fastigio constitutos, fœdâ, ab eorum excessu, adulatione, in Deos retulerunt; quandoque etiam præsentes honoribus coluere divinis. Ut gemino huic malo occurrerem, operam suscepi arduam agendi hoc opere de utroque genere idololatriæ, & illo, quo animales, ut vocabant, & quo naturales Deos venerabantur. Cumque gentiles virtutem illam divinam, quæ est ab Deo, minimè distinxerint ab altera, quæ est in Deo; eoque ex naturæ mirandis collegerint, Na-

turam

turam esse Deum: nobis contrà propositum fuit, ostendere Deum non esse Naturam, vel partem illius; sed Naturæ auctorem. Naturæ igitur arcana explicari opus fuit; ut ita cognosceretur, tum quæ nationes compulerint, ut Deo relicto in Naturæ veneratione consisterent: tum quænam alios commoverint, ut non adorarent Naturam, vel partem illius; sed eum, qui universam condidit Naturam.

Hæc explicandi cùm provinciam primò susciperem, pauculorum fore mensium laborem mihi persuadebam. Sed longè aliter cecidit, quàm putabam. Quod experiebar jam, dum in primo adhuc libro versarer; eaque consignarem, quæ ad spiritualis naturæ, hoc est, angeli, vel animæ à corpore separatæ, cultum pertinerent. Facilè enim videbam, vix me operæ facturum, nisi immanem eorum turbam, qui cùm homines fuissent, inque deorum postea numerum relati forent, tum locis suis, tum plurimùm etiam temporibus distinguerem, quibus vixissent. Quid enim homini eleganti, & historiæ veteris studioso, minus satisfecisset, quàm si tot Joves, ac Junones, tot Hercules, aliosque cognomines Deos, haut aliter confunderem, quàm à coquis jura solent? Atqui sic factum à poëtis, & aliis exemplum secutis, uni sæpius adscribentibus, quæ varii admodum gessissent, & magnis quidem terrarum spatiis, pluribus etiam seculis, sæpius discreti. Nimirum poëtæ miranda magis, quàm vera, dicere amant: unde & ea, quæ figurato sunt sermone prolata, proprio accipiunt; atque ut fabulam semel susceptam magis expoliant, alia propositio inservientia de suo accudunt liberaliter, nihil pensi habentes, si magnis follibus immensa spirent mendacia, dummodo sub fabularum involucris exempla adducant vitæ utilia humanæ. Ita contigit, ut pòst secutis non minoris esset laboris, quàm ingenii, & doctrinæ, illam quasi Penelopes telam retexere, ac tot fabulis involuta ad initia sua revocare: quippe in rebus adeò ab hominum memoria remotis, ut multi etiam id fieri posse desperent. Suscepi nihilominus hanc operam, si non ob aliud, saltem ut alios excitarem, quos felicius hoc posse confiderem. Initium autem feci ab Romanis, terrarum olim dominis. Nec tamen hìc memorare Deos visum fuit, quos à Græcis, vel aliis, accepissent: satiùs existimavi tractare de iis ea in gente, unde cultus is dimanâsset. Illos igitur duntaxat exposui, quos cœlo primi locassent Romani. Hinc animo, non corpore, magnum iter exorsus, Tiberi enavigavi in Siciliam, Græciam, & insulas vicinas. Unde iter nobis in magnam Asiæ peninsulam: inde in Syriam, Babyloniam, Persiam, & reliquam Asiam magnam. Postea etiam Ægyptum sum emensus. Terris verò proximè memoratis pedem aliquantum fixi, ut melius iis facem allucerem, quæ Sacris proderentur literis de cultu numinum in nationibus populo Israelitico vicinis. Eâdem originem aperui plurimorum, quæ Romani, ac Græci, de Diis suis fabulantur. Siquidem omnis prope superstitio ex Syria, & Ægypto, in terras profluxit cæteras. Unde etiam est, quòd in Græcorum commentis non obscuræ supersint reliquiæ veteris historiæ de Adamo, Noacho, Josepho, Mose, Josua, Samsone, aliis: quod primo hujus operis libro clarissimis evicimus argumentis. Ac quia adversus ea objici poterat Deorum Ægyptiorum antiquitas; ut qui vixerint ante mundi natalem, si Manethonis annales sequimur: eo pretium credidi, si clarè exponerem, unde tam vanum delirium, quod malè habuit multos, originem duxisset. Ex Ægypto inde per varias siticulosæ Africæ regiones iter factum, & singulis ejus terris assignati sui Dii, qui aliquando quidem homines fuissent. Nam de naturalibus Diis nondum loquimur. Gaditano exinde freto similiter, non velorum alis, sed mentis remigio, in Hispanias transmisi: ubi pro Phœnicum, Græcorum, aliorumque coloniis in eas ductis, Deos itidem dispertior. Postea Gallias, & Britannicas petii insulas: tum Germaniam Magnam, & Sarmatiam: hinc Daciam, Thraciam, Illyridem. Denique lustratis etiam variis

Italiæ terris, ac suis cuique adscriptis Diis, Romam sospites redimus: votivæque tabellæ loco pauca appendimus de hominibus sanctis honore adfectis divino.

Hac parte defunctus, altero transii libro ad Deos naturales; eos videlicet, per quos vel universa intelligitur rerum natura; vel aliqua mundanæ fabricæ pars. Sed quo ulteriùs in hoc etiam corporeæ naturæ cultu provehebar, eo clariùs videbam, quibus argumentis Naturæ venerationem destruerem, iisdem adstrui venerationem Conditoris. Quare magis magisque animus crevit non perfunctoriè totam aperiendi rerum naturam; ut ita pleniùs ostenderem hæc duo; quare gentiles tantopere admirati sint rerum naturam, ut eam pro vero Numine haberent; & cur ex natura nobis sit adsurgendum ad Dei veri notitiam, amorem, ac cultum. Nempe quæ duo Apostolus conjunxit in epistola ad Urbium principem, *a* ubi nationes ait ex operibus naturæ ad notitiam Numinis pervenisse; sed, ingrato eos animo veritatem in injustitia detinentes, æterni Dei gloriam transcripsisse rebus interitui obnoxiis: ea ambo argumentum mihi facta sunt hujusce operis: ut quo, sicut retuli, proposuerim docere, tum quo pacto ex naturæ mirandis, eorumque caussis, ad rerum omnium Patrem & Dominum deducamur: tum quomodo etiam paganicæ religionis antistites, relicto omnium procreatore, idolis tribuerint cultum ac majestatem summi Regis. Posterius solùm tractare primò consilium erat: unde opus hoc inscribebam, *De idololatriæ origine, & progressu.* Postea utrumque exequendi lubido animum subiit: unde hoc, vel simile, addendum putavi, *deque hominis ex naturæ mirandis adscensu ad Deum:* ut sic non solum traderem Theologiam gentilem; sed eadem, & majori quidem operis parte, complecterer Physicen Christianam. Judicavi etiam, sic meliùs à me occurri illis, quibus priori parte viderer hoc solum consecutus, ut meliùs intelligerentur gentium scriptores. A quibus nihilominus sic quoque longiùs dissentirem. Nam quod antea de Diis ajebam animalibus, idem de naturalibus assertum velim: nempe commentatione hac alterâ illustrari itidem, quæ de numinibus falsis, legimus in Scripturis. Atque addo, & ea lucem hinc capere, quæ à sanctis Patribus eruditè adeò differuntur adversus cæcas nationes. Non inficior, Deos gentiles esse σκύβαλα *b*, imò stercora. Sed stercorare agrum utile est: & vineam Domini sic etiam à nobis stercorari, liquere arbitror ex illis, quæ jam diximus. Cui præterea hoc leve videatur, si distinctiùs, quàm priores fecere, evincerem, nihil aliud esse gentium Deos, quàm vel homines defunctos, prope omnes veri numinis ignaros, imò hostes: vel mundi hujus partes, aut affectiones, quæ clarè non Deos se, sed Dei esse opus clament? Hæc igitur fecere, ut viâ prioribus parum tritâ, ordine pro naturæ partibus, & terrarum plagis, de Diis tractarem singulis: ac primùm, Naturâ ipsâ præeunte, de iis qui cælestia ad corpora revocantur: ubi potissimùm persequor, quæ vel præterita aliis forent, vel jejuniùs dicta, vel sic, ut aliter ea à nobis, aut firmari possent, aut refelli. Itaque, cùm scirem, etiam ad vim cœlestem reduci, Parcas, Adrastiam, Necessitatem, aliasque Fatalium Numinum appellationes: ne quidem refugi laborem declarandi naturam Fati Chaldaici, Platonici, Peripatetici, Stoici, Christiani; quæ vulgò à multis etiam doctissimis viris non distinguerentur satis. Tantundem prope laboris exhausi in Deorum illis, per quos Elementa intelliguntur. Ubi illud inter alia ostendimus, cur per idem nomen & numen, quod antea ad hoc, vel illud corpus cæleste, retuleramus, etiam vel hoc, vel aliud elementum, designetur. Quantopere verò diversi adeò considerandi modi soleant confundi, etiam à scriptoribus nobilissimis; non obscurè videbunt, quibus haut grave erit conferre hæc nostra cum iis, quæ ante nos alii de istis prodiderunt.

Qualecumque autem de paganica hac Theologia aliorum erit judicium; saltem nemo, ut arbitror, Christianus à Christiana abhorrebit Physiologia: quæ, ut monui,

a Cap. 1

b Quisquilias, aliaque rescula.

monui, altera nobis, & potior cura fuit. Nam quis tam barbarus eſt, ut, in cœlum ſuſpiciens, non rapiatur in admirationem cœleſtis machinæ ſtructurâ, quâ omnes continemur? vel vertigine illâ ſiderum, nec tardius reptante quàm olim, nec præcipiti magis motu rotatâ; ſed conſervante adhuc modum curſus primogenium? Quis etiam non obſtupeſcat conſpectu Solis omnia ambientis, & luce ſuâ circumveſtientis? à quo etiam dierum, & noctium viciſſitudo, & quadripartita anni ratio, neque brumali illa tempore admittens ſolſtitii augmentum; neque ſolſtitiali ſentiens decrementum brumæ. Quis etiam non percellatur intuitu, vel Lunæ, de forma novella ſe redintegrantis in veterem, deque vetere novam repetentis: vel Heſperi, & cæterorum erronum, ſine errore ſemper diſcurrentium? Quid nunc de elementis dicam? è quibus ſub Luna omnia ſunt concreta: cumque nihil iis magis ſit mutabile, nunquam tamen ullo inertiore ſtupore torpeſcunt. In natura verò omnium iſtorum explicanda, non eam ſemper Ariſtoteli ſententiam tribui, quam Latini ſolent: ſed quam Aphrodiſeus, & Græcorum alii, atque Arabum etiam; qui ſæpe longè ſagaciùs mentem Philoſophi perſpexerunt. Nec Peripateticis me continui: ſed, ubi res ferret, per ſectas me diffudi univerſas. Hujus etiam ſeculi, ac ſuperioris, Philoſophos acceſſi. Imò ad partes quoque advocavi antiquos Grammaticos, Poëtas, Oratores, Hiſtoricos: neque id profectò venti, & oſtentationis gratia; eorum inſtar, qui, varia congerere contenti, multâ, ſed aridâ lectione, & ſibi placent, & aliis quandoque, quibus materiam ſuppeditant meliori judicio excoquendam. Quid ego hoc ſtuderem, experientiâ jamdudum edoctus, quocunque id judicio facerem, nihil mihi inde laudis ſperandum fore, propter ambitioſulos iſtos in ſtrenua inertia & ingenii, & facundiæ laudem ſolis ſibi vindicantes; aliis relinquentes duntaxat laboris gloriam, cum Arcadico, ut loqui amant, pecore communis? Quare longè alia ſunt, quæ me ad illud impulerunt. Nempe & argumentum, quod ſub manibus haberem, ſic magis illuſtrari videbam: & quia ſcriptores illi ſæpe etiam cauſſas ſententiæ ſuæ promerent, eo judicabam, opinionem noſtram hoc pacto, & rationibus, & auctoritate veterum, meliùs ſtabiliri. Atque hoc non ſolùm de volumine, quod nunc damus, dictum velim: ſed proximo etiam; de cujus argumento ſeorſum videbimus: uti & de aliis nonnullis, quæ universè pertineant ad inſtitutum noſtrum. Vale interterea, mi Lector, & ſi grata erunt, quæ adfero, Deo mecum gratias age. Quod ſi feceris, mihi etiam abunde gratiarum, non actum modò, ſed etiam relatum arbitrabor. Amſtelodami. Anno æræ Dionyſianæ CIϽ IϽC XLI. IV Id. Octobris.

Altera

Altera Præfatio Auctoris, III. & IV. de Theologia Gentili & Physiologia Christiana libris, in editione prima præposita:

GER. JOAN. VOSSIUS

æquo ac benigno

LECTORI

S. P. D.

CUm bifariam consideretur Natura; tum prout gentiles illam attenderunt; qui eam coluere pro Numine, imò varia in Numina discerpserunt: tum quatenus ex Mirandis ejus, & horum caussis, adscendimus ad conditorem Deum: ambo ea hoc in opere, etsi vel alterutrum satis arduum foret, non incuriosè, ut arbitror, complexi sumus: utrobique etiam sedulò dedimus operam, ut & placita veterum adferremus, &, iis expensis, non pauca de juniorum, nostroque etiam, adferremus penu. Ac duobus quidem, quos jam dedimus libris, secundo imprimis, quos disquirimus de cœlo, & elementis, planum facere cœpimus, quantopere illos fugiat ratio, qui, cùm omnis Philosophia, quæ ex rationis lumine proficiscitur, ad naturæ contemplationem, vel actionem hominis, soleat referri; priorem illam præ altera nullo penè loco habuerunt. Quamquam haut nova hæc controversia est: sed multum diuque, utra harum partium anteponi debeat, jam antiquis fuerit seculis dubitatio. Ac Socrates quidem, cùm priores cognitionem, quæ per se expeti crederetur, excellentius quid, & divinius, judicarent, primus a *Philosophiam dicitur ad vitam deduxisse communem, deque virtutibus, ac vitiis, bono, ac malo, quæsivisse. Unde in ore illi crebrò erat, quæ supra nos essent, nihil ad nos attinere. Corporum enim cœlestium naturam, cometarum item, tonitrus, grandinis, & similium, stultè, & inutiliter, inquiri putabat* b. *Sed viri tanti opinio non deterruit Aristotelem* c, *quo minùs sapientiam, ut pulchriorem, ac diviniorem, prudentiæ præferret. Et, quod mirum, maluit Seneca* d *hac parte Aristotelem sequi. Multumque adeò pro sapientia facit, quòd non, uti Epicureis natura divina, ità scientia naturalium in se solam sit intenta: sed partim cultui inserviat religioso; partim usibus variis ad fluidum hoc, ægrumque corpus sustinendum: quemadmodum superiori dicebam volumine, & altero hoc pleniùs demonstrabitur. Imò pars illa, quæ homines agenda docet, manca foret, ac mutila, si præteritis, quæ ad cultum pertinent divinum, solùm explicaret, quomodo affectus vinceremus; vel religionis expertes, capesseremus Rempublicam. Nec enim ambiguis nostræ, vel alienæ vitæ, regendis sufficimus, nisi (quod longè quidem meliùs, uberiusque, sacræ nos docent literæ, sed ex parte etiam naturæ notitia præstare valet) ex caligine hac, in qua cæci volutamur, sublimiùs omnibus intra conspectum positis attollamur ad excellentius quiddam, & augustius, quod nos, & Universum hoc, gubernet, & cuique, prout se gesserit, præmium, aut pœnam, rependat. Sine cujus notitia, neque vita ipsa magni sit æstimanda. Nec diffiteor, traditione etiam divinitus in populis conservatâ dispelli mentis tenebras, & quadamtenus ad Numinis notitiam pertingi. Sed enim altiùs multò animus penetrat humanus; quando, non contentus auditis, per naturæ etiam cognitionem ad divina præparatur, & quodammodo in Numinis ipsius consortium venit. Tum verè*

a Varro apud Ciceronem.

b Xenophon lib. 1 Commentar.

c Lib. 10 Eth. Nicomach. & lib. 7 Polit.

d Præfat. lib. 1 Natur. Quæst.

verè juvat speculari in universa natura relucentem Dei potentiam, sapientiam, bonitatem. Animus etiam, tantopere elevatus, aspernari, ac calcare incipit aurum, & gemmas, & quidquid avaris tanti est, ut propterea æternùm miseri esse velint. Cernit etiam mens, non tanti esse cætera, ut propterea plumbeas, æternasque iras gerat, vel in fœdas despumet libidines, vel aliis serviat vitiorum portentis. Ut mihi quidem videantur lolio victitare, qui sic moralem extollunt prudentiam, aut etiam civilem, ut neutiquam justum statuant pretium scientiæ naturali. Atque hujusce animi nostri nunc testes qualescunque do commentationes nostras; quibus me diffundo, & supra, & intra hunc terrarum, ac marium globum, curioseque, quantum licuit, specto naturæ adeò ingentis, ac nihilominus formosæ, ordinem dispositissimum, vires innumeras, nec capacissimo hominis ingenio, nedum nostro, comprehensibiles, inque cunctis constantiam planè singularem. Quæ omnia hominem quasi manu ducunt ad horum architectum: ita ut gentilis etiam religionis cultores, etsi Deus foret incontiguus, & inconspicuus; ex hac tamen rerum machina, ac se ipsis quoque, velut minori mundo, eò ratiocinando adsurrexerint, ut viderent, esse unum quid, quod foret à nullo, nec ab ulla anteeatur antiquitate; quòd solùm verè sit; cæteris inde, quòd sint, participantibus; ab hoc possideri sapientiam, bonitatem, justitiam, omnemque perfectionem: cunctaque hæc convenire summo regi, ac principi; cujus beneficio etiam, multiplici adeò agitatione motarentur, suoque aëra hunc reciprocarent spiritu, & præcipuè divinum illud obtinerent, quod Mentem, vel Rationem dicimus: proinde hunc se cunctorum opificem, hunc hominis atque universi moderatorem, amare, suspicere, intimoque animo amplexari, ac colere perpetuò, oportere. Sed cùm illi tantopere se, velut alis quibusdam, sustulissent: non tamen pro notitia hac glorificarunt Deum: quo meruere, ut ne ad ulteriorem cognitionem perducerentur. Sic relicti, Deum nescierunt, quem scirent: ut inexcusabiles ob animum fierent ingratum. Imò plurimi etiam nec eò usque ascendêre, quò dicebamus; non culpa Numinis, vel Naturæ, quæ Dei virtutem, ac divinitatem, clarè, & oculis ingerebat, & auribus insonabat: sed suopte vitio, quia animi oculos, auresque, obturantes, reluctarentur magisterio Naturæ: vel si subinde inclinassent eò mentes, mox vanis indulgendo commentis, falsa veris miscerent: atque ita hinc circumfusi luce naturæ, inde spissis opinionis tenebris circumventi, velut insanientibus in mari ventis, nunc huc, nunc illuc deferrentur, ac perpetuò fluctuarent incerti. Ita factum fuit, ut, novitatis suæ superstitione abrepti, non tribuerent Numini cultum divinum. Atque hoc prius est, quo nomine impietatis rei jure peragantur. Sed, contumeliâ eâ non contenti, præterea cœlo donarunt mortali corpore exutos, plurimumque à vera religione alienos. Naturæ etiam partes, vel affectiones, in Deorum censum retulerunt. Et his, & illis, statuerunt simulacra, dies festos, ludos, pulvinaria, aras, ædes sacras: acerris etiam thuris, & mactatis è grege victimis, eosdem honorarunt: ad illos, ut suprema nomina, ac numina, vel saltem divinitatis eorum consortes, manus, mentesque, supplices protenderunt. Quomodo creaturæ transscripsere cultum creatoris a: ut impietati, de qua priùs dicebam, etiam accuderint iniquitatem. Unde veritatem eos, non in ignorantia dico, sed in injustitia etiam, detinuisse, conqueritur Apostolus. Atque hæc cum animo nostro obversarentur sæpius, facilè in eam deveni sententiam, nec Ecclesiæ, nec literariæ Reipub. ingratam fore operam, si quasi geminum ferruminans argumentum, & Deorum, & rerum explicarem naturam, atque ita, & eos refellerem, qui idolis cultum, ac majestatem summi tribuunt Regis; & contemplando miranda Naturæ, nostris ubique usibus inservientis, ex hac solubili, & interitioni obnoxia compage, mentes attollerem humanas ad eum, qui fecit Naturam, ac rebus præsidet universis.

a Rom. 1. 18.

 Non-

Nondum tamen pertexere licuit has commentationes nostras: nunc valetudine me præpediente, nunc occupationibus spissis, nec semper minutis. Quatuor interim libros, ut potui, exegi: quorum priores duos priori; alteros altero hoc volumine, exhibeo. Illis egi partim de spiritualis naturæ cultu; partim cœlestis corporis, ac elementorum natura, & veneratione. Cujus doctrinæ præstantiam, atque usum, nihil attinet hoc loco, velut cramben, reponere. At alteris hisce libris tum de meteoris, tum animantibus tracto. Quod & ipsum est prænobile argumentum, dignissimumque homine Christiano. Quid enim subtilius ventis? quos semper animas dixeris exspirare, emori nunquam. Quid utilius pluviis? quæ post uliginem terræ ab ardore Solis decoctam, iterum rura irrigant, & temperant. Quid admirabilius cometis, fulminibus, iride, & similibus? quæ sic omnium animos percellunt, ut, quem eorum doctrina non capiat, ne in hominum quidem numero reponi mereatur. Gentes quidem sic affecere ista, ut propterea in Deos referrent: & nobis non tanti erunt, ut non in his potiùs miremur Deum omnium auctorem? Quid nunc de animalibus loquar? ubi primò se offert hominum genus. Sed de divino eorum, dum a *Actor. 14. 13.* *vivunt, cultu (ad quem Paulo, & Barnabæ, præstandum, Lystrenses* a *etiam tauros adduxerant cum coronis) pauca omnino, nec subtilioris ea disquisitionis indigentia, legere est, non apud Romanos duntaxat, vel Græcos; sed etiam barbaros. Quare omnem prope operam insumsi in explicanda hominis natura. Ubi attendi, primò vitam, ætates, mortem; hinc nutritionem, magnitudinem, robur, generationem; inde visum, phantasiam, sensus cæteros; somnum etiam, somnia, & divinationes ex insomniis; denique intellectum, voluntatem, loquelam, risum, fletum. Inque tam variis penè in caussas cunctorum inquisivi, ut ita magis perspiceremus naturæ nostræ dignitatem. Nihil enim commendatius homini esse debet, quàm cognitio sui. Cumque ea sit bipartita: prius est scire præstantiam quam habemus ex origine nostri: posterius nôsse miseriam, quam peccato contraximus. Illud præstat, ut magis magisque cogitemus, quantopere obstringamur conditori: hoc, ut confugiamus ad Sospitatorem Christum. Postea non minori curâ excussi, quæ ad muta pertinent animantia. Ac primùm expono eorum naturam. Hinc enarro multiplicem, quam ex illis capere est, utilitatem in alimento, medicina, vestitu, habitatione, & vita reliqua. Denique ostendo amentiam hominis; qui, cùm illis seriò invitaretur ad veri numinis cultum, nihilominus hæc longè infra dignitatem suam posita, vel pro numine coleret, vel saltem, velut Dei symbola, religioso cultu prosequeretur. Atque hæc sunt ea, quæ ordine præstiti in quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, insectis. Ut ad absolvendam rerum naturam nihil magnopere nunc superfit nobis præter plantas, & fossilia. Sed eorum consideratio, ut hominis vitæ plurimùm conducit; ita parum facit ad notitiam Theologiæ gentilis, si symbolicam exceperis. Ex ipsis verò numinibus ea nobis residua sunt, quæ cùm veriùs sint affectiones, sive accidentia, à nationibus nihilominus divino colebantur honore: ut sunt Pietas, Justitia, Misericordia, Salus, Febris, Amor, & alia id genus. Præterea nobis indicta est pars illa de symbolis Deorum, sæpius hisce libris promissa. Nec abhorret animus, ut istam quo-* b *Corpus sive compages.* *que, & cætera, quæ dicebam, perficiam; quò integrum fit* σύστημα b *tam Theologiæ hujus gentilis, quàm scientiæ Naturalis. Sed enim tam multa à multis exposcor, adeoque diversa habeo affecta, ut cui primo, cui deinde, admovere manum debeam, ipse hæream incertus. Quare utrùm hujus argumenti cætera proximè daturus sim, an meditationes eas aliis diffissurus; magistra omnium dies docebit. Atque eo minùs promittere aliquid habeo, quia cogito, non modò vitæ hujus incertum, sed etiam valetudinis. Nam etsi à puero hæc mihi firma satis fuit; nec unquam incontinentiâ eam frangendam putârim: nihil tamen mirum fuerit, si*

aliquid

aliquid in illam potuerint tot injuriæ ab illis acceptæ, quibus placere non poteram, si animo satisfacere, nec Deo vellem displicere. Accedunt tot adversa a Numine immissa: in his, pauculos intra annos, mortes quinque liberorum jam vernantis ac florentis ætatis, ac trium quidem dum opere in hoc occupor: ex quibus recentissimus dolor Gerardi mei, cum vita excederet, vix annum claudentis primum, & vigesimum: qui suas in Vellejum castigationes ipse in lucem dedit, atque inscripsit Nobili, & summo viro Georgio Ratallero Dubletio, supremæ nunc Hollandicæ, ac Zelandicæ Curiæ Senatori: cujus ego merita in me, & familiam meam, tacere malo, quàm pauca de iis dicere. Complurium, quæ præterea filius reliquit, editionem moribundus fratris sui Isaaci curæ commisit: præcipuè animadversiones in Valerium Flaccum, & Censorinum: ac confido, eo ex Britannia, & Galliis reduce, confestim lucem visuras. Quid jam dicam, frangi me potuisse immodicis adolescentiæ meæ studiis: ac annis duobus, & quadraginta, quos muneribus publicis, iisque difficillimis, summâ impendi fide? Ut taceam de senectute, quæ ipsa morbus esse dicitur. Proximè jam transactus tertius & sexagesimus; quem κλιμακτῆρα nuncupant. Is non à febri modò inchoavit; sed etiam morbo colico, & nephritide; à quibus malis duobus omni hactenus vitâ fueram immunis. Ac, eo penè exeunte, invasit morbus articularis. Scio, credi, ista mihi ab immoderatis provenisse laboribus; quo uno me intemperantiæ genere laborare, dictitabat etiam, qui paucos ante menses, cum magno bonorum dolore, beatam cœlo animam reddidit, Robertus Vander-Houve, vir, ut antiqua generis nobilitate, & omni penè doctrinarum genere, cultissimus: ita domus meæ, & tot aliarum in celeberrima hac Amstelodamensium urbe, Æsculapius. Sed enim ab eo, atque aliis, quærere vicissim soleo; quid in tam occupato vitæ genere relictum mihi foret præter noctes? Quibus prope solis hos commentarios exaravi. Unde eos subinde vocare soleo NOCTES AMSTELODAMENSES: non minori sanè jure, quàm opus suum Agellius NOCTES ATTICAS inscripsit. Nam ille ad capiendum ingenii sui cultum sponte concesserat Athenas; cumque aliter tempora partiri liceret, maluit tamen, quæ de die ex vivis, aut mortuis hauriebat magistris, conscribillare noctu. Ex Leidensi ego Academia in illustre hoc Athenæum, ad sacram, Ecclesiasticam, externamque historiam cum civili scientia profitendam, liberalitate Procerum hujus urbis arcessitus, partim munere publico, partim aliis occupationibus, ita distentus fui, ut præter nocturnum, vix ad proficiendum magis, quàm aliquid posteris tradendum, otium invenirem. Jamque annus est undecimus, ex quo in Urbe hac pedem posui, nonum nunc gerente consulatum Andrea Bickero Jurisconsulto, octavum Joanne Cornelio Geelvinkio, quartum Petro Hasselario, secundum Gerardo Schapio J. C. eodemque tum Academiæ Leidensis, tum etiam (cum Alberto Conrado Burgio, in Collegio Illustrium Hollandiæ & Westfrisiæ Ordinum, delegato, Guilhelmo item Backero, viris consularibus) Lycei hujus Amstelodamensis Curatore. Quos ego amplissimos, genereque, doctrinâ, & omni virtutum genere ornatissimos viros, honoris hîc caussa nomino; partim præclara ob merita erga Urbem hanc florentissimam, imò omnem fœderatam Belgicam; partim etiam ob egregium erga me amorem, & studia nostra. Atque his accensus, majorem ad testationem mei erga civitatem hanc affectus penè operi præfixeram titulum, quem dixi, NOCTIUM AMSTELODAMENSIUM. Sed enim videbam continuò, inscriptione istac, nisi aliud adjungerem, tam incertum argumenti totius relinqui lectorem, quàm si apposita esset nulla. Quemadmodum propterea nec, qui placitus quondam Clementi Alexandrino Στρωματέων titulus fuit, satis nunc arrisit nobis: etsi alioqui tam vario operis argumento, fortasse vix alter meliùs convenisset. Accommodatior, credo, videretur, si simplicissimè DE NATURA

DEO-

Deorum, & Rerum, *inscripsissem; exemplo duorum, qui tantopere ingenii, & doctrinæ laudibus claruerunt; Marci, inquam, Tullii, & Titi Lucretii; quorum ille* de Deorum, *hic* de rerum *egit* natura*: nos verò utrumque sociavimus argumentum. Sed enim satius visum, si qui sic discreparemus instituto, etiam inscriptione differremus. Tullio enim studio illud fuit, ut cæteros, non ad verum numen, quod ignorabat; sed fictitii Numinis honorem perduceret. Alteri autem propositum erat, ut rejectâ Dei providentiâ, & animorum immortalitate, casu omnia ferri crederemus. Nos, meliori numine adflati, in eo omnem posuimus operam, ut cognitâ Deorum naturâ à veneratione eorum foremus alieni: perspectâ rerum naturâ, ex caussis earum adscenderemus ad rerum auctorem Deum, eumque debito prosequeremur amore ac cultu. Quamobrem, ut jam in præfatione prioris voluminis dictum fuit, placuit magis inscriptio, de Idololatriæ origine, ac progressu; deque naturæ mirandis, & eorum caussis: sive altera, quam addidimus, de Theologia Gentili, & Physiologia Christiana. Variè enim tam varium expresseris argumentum. Sed de titulo nudo quid attinet tricari? dummodo utile & gratum sit opus ipsum: uti fore confido, si non ob aliud, saltem propter indefessum hunc studiorum, & bene de literis merendi amorem; quando non valetudini curandæ, vel rei struendæ, studiosè operam unquam dederim, sed cum prioris haut levi periculo, & certo alterius dispendio, impensiùs publicis semper studuerim commodis. Nihil ultra te, Lector candide, morabor. Vale, reique literariæ fave, & si, uti cupio, placeam; me ama, nostris utere, ac fruere. Anno* CIↃ IↃC XLI. v *Kal. Novembris. Quem diem quando nunc adscribo, video, mi Lector, nihil tale antea cogitanti ita rem cecidisse, ut qui præclaro Angliæ Clero mitterem, dicaremque, quaternos hosce libros, quos in Hollandia scripsissem; priori quidem volumine te compellarem, quo die inclytæ Angliæ suæ, & Ecclesiæ Catholicæ bono natus fuit nunquam sine grata recordatione nominandus Serenissimus Angliæ Rex Eduardus* VI: *altero autem hoc volumine, duabus quasi hebdomadis pòst, denuo te alloquerer; idque quo die lucem primò adspexit Hollandiæ suæ, & totius Reipub. literariæ immortale decus, Desiderius Erasmus.*

GE-

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
IDOLOLATRIÆ
ORIGINE AC PROGRESSU,
LIBRI PRIMI
PARS PRIMA;

Qua de Religionis primævæ reliquiis, & neglectu earum, agitur generatim.

Cap. I.

Ut spiritus adversarius sollicitare nunquam destiterit homines ad pravum de Deo sensum; è contrario autem misericors Deus non siverit interire traditionem sui primævam, certissimis è natura opificio, ac gubernatione ejus, argumentis firmatam. Ex ampla testium sylva producti, Tertullianus, Clemens, Basilius. Cur Diagoras, & similes, ἄθεοι vocati: cur Anaxagoras, & Socrates ἀσεβείας damnati. Mundi opificem Deum agnitum à Thalete, Platone, Tullio: quorum Platonem perperam cum Aristotele conciliare conati sint sectatores sui. Occurritur eorum argumentis, qui mundum hunc vel fortuito casui originem suam debere, vel necessitate aliquâ exortum, aut semper fuisse judicarunt.

IMmensum hoc beneficium est, quòd Deus, non contentus hominem condidisse, eum, præmio vitæ æternæ proposito, rationem docuerit colendi sui. Sed diabolus, quâ invidiâ erat, perferre non potuit, si terræ filius, se, qui origine tanto nobilior foret, de cælesti arce dejecto, ad tam sublimem eveheretur gloriam ac dignitatem. Quocirca quem ambitio everterat, nullam intermisit industriam, quominùs & homo majora iis affectando, quæ accepisset, similiter se illis exueret, quæ haberet. Mulierem igitur, falli pariter ac fallere magis idoneam, illecebris suis adortus fuit: parvoque negotio rem tantam persuasit, utcunque & illa, & maritus, divinum transgrederentur mandatum, nihilominus mortem nequaquam obituros: quin contrà eventurum, ut multò, quàm antea, acutiùs omnia perspicerent; quippe malum juxtà scientes ac bonum. Sed de morte fœdo iis mendacio illusit: de scientia verum quidem retulit; at quàm noxium fuerit experientiâ malum addiscere, exitus comprobavit. Postquam enim mulier à serpente decepta, in peccati consortium pertraxit virum: oculi quidem iis aperti fuere, sed ita, ut viderent se tegumento destitui, non tunicæ modò, verùm etiam virtutis. Foliis igitur ficus, umbratili prioris voluptatis symbolo, verenda contecti, serò deplorarunt, non suam modò, sed omnis posteritatis miseriam: ut quam suo delicto paradiso & immortalitate privassent. Adamo enim peccante, omnes in massa peccavimus, constituto eo sub peccato, omnes nascimur peccatores, atque ut peccati, sic mortis hæredes. Meliùs fuerat nunquam educi è sinu matris, quàm sic in lucem prodire. Sed iis, quos debitæ pœnæ sententia colligârat, mox gratia affulsit indebita; Deo pro immensâ erga nos misericordiâ primis parentibus, & inde nascituris, pollicente in paradiso, quem tempori misit, semen mulieris, filium suum servi formâ assumtâ; ut per eam naturam, quam se vicisse diabolus gaudebat, ipse vinceretur, nec gloriando de se homo iterum superbiret. Post promissa hæc homini facta, non sibi otioso esse licere, malignus ille spiritus existimavit. Fore alioqui vidit, ut, quem abdicatum gaudebat, adoptetur, ejectus recipiatur, mortuus tandem resuscitetur: & quod omnium indignissimum judicabat, in cœlos, unde ipse irreparabili ceciderat casu; gloriosè evehatur, de potestate contrariâ æternùm triumphaturus. Ejusdem igitur, si non majoris, invidiæ stimulis percitus, præsentissimum hoc consilium statuit, si quamdiu homines lucis fruerentur usurâ, non cessaret ipse sollicitare omnes, pro sua quemque indole, ad omne peccati genus; ac imprimis, ut creaturam colerent pro Deo, non sine horrenda divini numinis injuria. Hoc igitur tam præsens venenum inspirare omnium animis gestivit. Sed Deus, ne pereat quisquam, nisi qui suo in præceps ruere velit arbitrio, nunquam hominem sine antidoto reliquit contra hoc insanæ sapientiæ virus. De Enosi temporibus, quando idololatriam cœpisse Maimonides arbitratur, nihil nunc dicam *a*: eò quòd vetus ille orbis diluvio interciderit totus, Noacho & familia ejus exceptis. Solùm loquar de illis, qui ex Noacho originem ducunt. Hos in duas partes dispesco, pro duplici gratiæ mensura. Etsi enim Deus Abrahamum, & posteritatem ejus, singulari beneficio in populum suum elegit: non propterea tamen gratiâ suâ penitus destituit cæteros. Siquidem conservavit in iis quorundam notitiam: ut quòd Deus esset, & mundum administraret, & colendus esset, & cultores præmium, non colentes sua maneret pœna. Quæ fundamentum sunt religionis universè consideratæ. Unde Hebr. XI. 6. *Accedentem ad Deum credere oportet, esse, & quærentibus se esse remuneratorem.* Hæc cùm priùs constarent revelatione divinâ, quia ex Deo ista homines cognoverant; in posteris, quos Deus alloquio suo non dignabatur, naturam induerunt traditionis humanæ, quæ hodieque in barbaris etiam gentibus viget & veget. Atque hoc est, quod Lactantius lib. 1 de falsa Relig. cap. 11 vocat, *testimonium populorum atque gentium, in una hac re non dissidentium.* Et quid apertius his Sene-

a Initium idololatriæ tempore Enos, teste R. Simon. Manasses ben Israël in Genesin. p. 26.

Senecæ verbis epist. cxvii. *Veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri: tanquam Deos esse* (mallem *Deum* dixisset) *quod omnibus de Diis opinio insita est: nec ulla gens usquam est adeò extra leges moresque posita, ut non aliquos Deos credat.* Nec tamen existimandum, hunc consensum sola esse traditione suffultum. Siquidem cùm gentes etiam efferæ, nec multum sollicitæ de rerum natura, traditione solâ, vel penè solâ, hæc cognoscerent: aliud accessit nationibus istis, quæ humanitatem minus exuerant. Mundi enim consideratione ita sunt firmatæ, ut liquidò viderent, certissimâ esse ratione subnixa, quæ traditione accepissent. Nimirum cernebant singula & sensu prædita, & ejus expertia, animata pariter & inanima, certum ob finem agere, aliaque aliis inservire. Nec enim terram propter se, vel Sol calefacit, vel nubes irrigat; nec terra vel tepefacta à Sole, vel madefacta à pluvia, sui gratiâ herbas ac fructus producit; sed propter muta animantia, ac hominem imprimis, qui mentis altæ capax in cætera dominatur: quod gentilis etiam poëta agnovit initio operis, ut ipse appellat, de formis in nova corpora mutatis. Hæc sine consilio esse non possunt. Aliter si esset, singula rarò, non semper, nisi impedimentum afferatur, suum apiscerentur finem. At non suo id consilio faciunt. Alius igitur est, qui dirigat universum. Ut huic quoque adscribi debeat, quod muta animantia, etiam sine exemplo agant tam multa instinctu naturali: quod præterea è certi generis semine certæ proveniant plantæ: atque illæ itidem sui generis plantas producant: quod item Sol & sidera certos habeant motus, quibus volvantur. Nempe uti, qui præter se hominem conspicit neminem, si telum viderit emissum, rectè colligat, hunc inanimæ rei motum esse ab aliquo, qui occultè hoc telum librârit: ita qui cernat res sensus expertes, sæpe etiam nec vitâ præditas, tendere ad finem certum, ac universo utilem, à quo nec aberret, nisi impediatur; is quoque statuat necesse est, res eas ab aliquo gubernari. Neque hæc solum ostendunt, esse quempiam, qui mundum hunc nutu suo temperet: sed liquidò etiam testantur, eundem esse architectum universi. Siquidem omnia singulaque non solùm propter finem agunt, sed etiam sunt propter finem: ut quæ naturam habeant, tum singularis boni appetentem, tum universali sic naturæ innexam, ut particulare bonum referant ad bonum universi. Hæc tam clarè è natura relucebant, ut quin vera esset illa omnium gentium traditio de Deo, minimè potuerit dubitari. Nimirum, ut scitè ait Tertullianus libro de Resurrect. carnis: *Præmisit Deus Naturam magistram, submissurus & Prophetiam, quo facilius credas Prophetiæ, discipulus Naturæ.* Quo sensu admittimus illud Clementis Alexandrini in vi Στρωμ. ubi philosophiam appellat ὑποβάθραν τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας; nempe non ut fundamentum, prout vertit interpres; sed ut imas potius scalas Christianæ dicat philosophiæ. Atque eâ mente etiam à B. Basilio in Hexaem. mundus nuncupatur τῶν ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον, καὶ τῆς θεογνωσίας παιδευτήριον. *animarum rationalium schola, ubi in Dei notitia erudiantur.* Ut non immeritò hoc de libro sic gentili philosopho B. Antonius dicat apud Socratem lib. iv Hist. Eccl. cap. xviii: Ὦ φιλόσοφε, ἡ φύσις τῶν γενομένων ἐστὶ, καὶ πάρεστιν ὅτε βούλομαι τοὺς λόγους ἀναγινώσκειν τοὺς τοῦ Θεοῦ. *Meus liber, ô philosophe, est natura rerum à Deo conditarum: in qua, quotiescunque sic animo meo visum, legere possum, quæ Deus dicit.*

Objectant, à Protagora Deos in dubium vocatos, exclusos à Diagora, & Theodoro Cyrenaico. Ac de Protagora scio id tradere Tullium in primo de Natura Deorum, & Theodoretum in secundo, & sexto Therapeutices. Et satis res liquida ex eo, quod, ut est apud Laërtium in ejus vita, his verbis librum aliquando exorsus fuit: Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ' ὡς εἰσὶν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσίν· *De Diis quidem, neque utrum sint, neque an non sint, habeo dicere.* De Diagora testes, Tullius ibidem, Plutarchus de philosoph. placitis, & Suidas. De Theodoro inibi Tullius, & Laërtius in Aristippo. Sed an hosce pauxillos tanti putemus, ut aliquo eos loco habeamus præ infinita illorum copia, qui contrarium docuerunt? præsertim cùm quanto quisque vir melior fuit, tanto minus de eo dubitarit. At de vita eorum, quos opponunt, quid dicam? De Theodoro quidem illud ex Laërtio constat, postquam omnem de Diis opinionem sustulisset, docuisse etiam sapientem suum (sed ne nihil videatur dicere, addit, loco temporeque opportuno) adulterium & sacrilegium commissurum, ac citra pudorem in propatulo rem habiturum cum scortillo. Præterea ne illud quidem satis est apertum, an omnes isti numen esse negarint. Nam rationi magis consentaneum est, atheos vocatos, à nostris quidem, quia sic apud gentiles legissent; à gentilibus verò, quia Deos gentium pro Diis non haberent. Nec enim discrepat hoc à moribus Athenensium: cujus rei exemplum capere licet ex Anaxagora Clazomenio: ut qui à Cleone ἀσεβείας a sit accusatus, quia Solem quem pro Deo colerent Athenienses, dixisset μύδρον διάπυρον: quod Laërtii interpretes Ambrosius, & Aldobrandinus, ut de Brognolo taceam, *ferrum candens, atque ignitum* vertêre; cùm potius *massam candentem*, vel *globum ignitum*, debuerint dicere. Quomodo & discipulus Anaxagoræ Euripides in Phaëtonte fabula Solem dixit χρυσέαν βῶλον, *auream glebam.* Porro, absque Pericle fuisset, qui præceptorem & defendit, & in præsenti periculo urbe dimisit, capitis esset damnatus. Imò sic quoque quinque talentis & exilio multatus dicitur. Qua de re vide Plutarchum in Pericle, quæque ex Sotione, Satyro, Hermippo, & Hieronymo, attulit Diogenes. Quid ergo? eone Anaxagoram ἄθεον καὶ ἀσεβῆ b putabimus? Quin ipsos potius judices tam horrendi criminis credimus reos. Quippe hic ille Anaxagoras est, qui, ut ibidem refert Plutarchus, πρῶτος τοῖς ὅλοις οὐ τύχην, οὐδ' ἀνάγκην διακοσμήσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον ἐμμεμιγμένον πᾶσι τοῖς ἄλλοις, ἀποκρίνοντα τοῖς ἄλλοις· *primus universitati, non fortunam, neque fatum, ordinata descriptionis principium; sed Mentem puram ac synceram præfecerit, ab aliis omnibus admixtis similes particulas secernentem.* Atque hoc quoque Aristoteles tradit lib. viii φυσικῆς ἀκροάσ. cap. 1. ubi ait, ex ejus opinione in materia infinita κίνησιν ποιῆσαι τὸν νοῦν, καὶ διακρῖναι, *Mentem motum produxisse, ac partes secrevisse.* Quem ad locum Simplicio dicitur iccirco ex mente Anaxagoræ κοσμοποιὸς νοῦς, *universi effectrix Mens.* Idem tradit Galenus, & Laërtius loco memorato, & apud eum Timo in Sillis. E Latinis M. Tullius in Lucullo sive iv Tusc. Quæst. *Materia*, inquit, *infinita particulas similes inter se, & minutas, primum confusas, postea in ordinem adductas à Mente divina.* Ac primo de Natura Deorum; ubi de eo ait: *Primus omnium rerum descriptionem & modum Mentis infinita vi ac ratione designari & confici voluit.* Similiter Lactantius, Augustinus, alii; quibus quid insistam? quando Laërtii industria nobis ipsa Anaxagoræ verba conservavit. Sunt autem hujusmodi: Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ· εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε· *Omnia simul erant: deinde accessit Mens, eaque composuit.* Quàm apertè hic opificem ab opificio distinguit! Hoc ferre non potuere Athenienses, ac ἀθεότητα c vel ἀσέβειαν d vocarunt. Quorum judicium sequens Lucianus in Timone ait, Iovem in Anaxagoræ caput fulmina vibrâsse, eò quòd familiares suos docuisset, non esse Deos, qui vulgo crederentur. Sed Lucianum quid dico? Ecce Justinus Martyr oratione ad Græcos eum ἄθεον e appellat. Nempe sanctissimus vir secutus hac parte adversariorum sententiam: quod factum nollem. Nam quis innocens erit, si ex inimicis ferendum judicium? Et cogitare debuit Justinus, Christianos quoque à gentilibus atheos vocari, quia non agnoscerent gentium Deos. Sic enim ipse scribit apolog. ii. Ἔνθεν δὲ καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα, καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι· ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης, καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας θεοῦ· *Vocamur autem Athei: & sanè confitemur talium, qui habentur, Deorum nos esse expertes, & hac ratione atheos: sed non verissimi illius*

a *Impietatis.*

b *Sine Deo & impium.*

c *Negationem Dei.*

d *Sublationem cultus divini.*

e *Dei convitiatorem.*

illius Dei, patris institia, & temperantia, & cæterarum virtutum, & ab omni vitio imalis. Similiter autem & Socrates, quia non eosdem, ac Athenienses sui, coleret Deos, ab Anyto, Melito, ac Lycone oratore, impietatis accusatus; ab Atheniensibus autem, ducentis & octoginta sententiis pluribus, quam absolveretur, fuit condemnatus: ut est apud Ciceronem in primo de Oratore, & Laertium. Et puto, idem statuendum de Callaicis, gente Hispanica: de qua sic Strabo lib. III. Ἔνιοι δὲ Καλλαϊκοὺς ἀθέους φασί· *Quidam Callaicos non agnoscere numen ajunt.* Eidem in XVII proditum, Æthiopes similiter atheos esse creditos. Suspicari liceat, hoc inde fuisse, quia nulla haberent simulachra in templis. Saltem non omnes omni caruisse cultu, liquet ex Strabonis lib. XVII; de quo dicam cap. XXXII. Quod verò aliquis propterea, quæ de Anaxagora dixi, primum existimet statuisse Mentem mundi opificem, id longè aliter est. Primus quidem Mentem infinitam agnovit, quæ ex infinita congerie partes similes ab aliis secerneret, iisque componendis res novas produceret, iis segregandis res veteres destrueret. Sed non ἁπλῶς *a* primus è philosophis Græcis mundi agnovit opificem. Nam & Ionicæ philosophiæ conditor, Thales Milesius, à quo disciplinam suam hausit Anaximander, uti ab illo Anaximenes, Anaxagoræ præceptor, eâdem in sententia fuit: ut auctor nobis M. Tullius in primo de Natura Deorum: *Aquam*, inquit, *dixit esse initium rerum: Deum autem eam Mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Quorum utrumque etiam de Thalete refert Minutius in Octavio, & Lactantius lib. I, cap. II. Maximè autem hæc de mundi opifice ac rectore sententia viguit post Socratem. Alter scio & tum philosophi nonnulli; si præclarum hoc Sapientum nomen merentur, qui insaniæ eo devenerant, ut fortunam omnium & caussam, & dominam contenderent. Verum hos (Lactantii verbis utar *b*) *cæteri philosophi, ac maximè Stoici, acerrimè retuderunt, docentes, nec fieri mundum sine divina ratione potuisse: nec constare, nisi summa ratione regeretur.* Stoicos imprimis celebrat: sed non minus laudis promeritus est Plato: qui Deum passim vocat δημιουργὸν τοῦ ἅπαντος, *opificem universi.* Cæterum, quibus ægrè erat, si uspiam Plato errasset, hi cùm Aristotelis de mundi æternitate argumenta solvere non satis possent, doctorem suum cum eo conciliare sunt conati. Sed nolim hac parte fidem detrahere Aristoteli, qui annis viginti præceptorem *c* audivit: ac eam, quam dixi, opinionem magistro tribuit lib. I de cælo cont. CIX, eamque in Timæo legi sic ait, uti hodieque reperimus. Nec dici potest, quam studeant Platonici, ut aliò illa torqueant, quæ ab eo in Timæo scripta sunt. Atque interim, neque cum Crantore, qui in Timæum est commentatus, convênit Taurus: neque cum alterutro Jamblichus, Proclus, aut Simplicius: neque cum illis Appulejus, aut Alcinous. Adde jam quod non in Timæo solum id dicat Plato; sed aliis etiam locis: uti epist. ad Dionysium. Mentemque hanc ejus fuisse, ac in contrariam recessisse Aristotelem, tradit Alexander; quo Græcorum nemo, nedum Latinorum, vel Arabum, Aristotelis mentem, vel hac in re, vel in aliis etiam, melius perspexit. Atque idem de Platone testatur Cicero, Plutarchus, Laertius: item è nostris Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Augustinus, Theodoretus, Stobæus, ut alios mittam.

a Simpliciter.

b Lib. I de falsa relig. cap. 2.

c Apollodorus apud Laert.

Platonem quoque secutus hac parte M. Tullius. Nam etsi sæpe Academicam tueatur ἀκαταληψίαν *d*: quando tamen ex sua loquitur sententia, Platonis opinionem fortiter defendit. Unde in secundo de Natura Deorum legas: *Quid potest esse tam apertum tamque perspicuum, cùm cælum suspeximus, cælestiaque contemplati sumus, quàm aliquod esse Numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur?* Et lib. II de Divinatione: *Esse præstantem aliquam, æternamque naturam, & eam suspiciendam adorandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum cælestium cogit confiteri.* Sic colligit hic Cicero, ex sola constitutione naturæ. Longeque efficacius idem comprobatur, si addamus, quam dixi, providentiam divinam: qua mundum administrari, idem Tullius agnoscit.

d Incomprehensibilitatem.

Sed auctoritate tantorum virorum, parum apud patronos Fortunæ proficimus. Ratio potiùs cum ratione decertet. Negant opus esse, ut statuamus hujus mundi opificem, quando dicere liceat vel casu eum, vel necessariò exstitisse. Sed in eo, quod de fortuito ac cæco casu contendunt, cæciores mihi Fortunâ ipsa videntur, quam cæcam effingunt. Quod enim palatium, quod aliud opus mirandum casu unquam viderunt provenisse, ut de amplo mundi amphitheatro id sustineant dicere? Quo argumento rectè eos oppugnat Plutarchus libro de Placitis philosophorum: οὐδὲν τῶν καλῶν εἰκῆ, καὶ ὡς ἔτυχε γίνεται, ἀλλὰ μετά τινος τέχνης δημιουργικῆς· *nihil pulcri temere & fortuito nascitur; sed ab arte aliqua efficitur.* Adhæc non possunt ignorare, omnem caussam per accidens, quales sunt fortuna & casus, subnixam esse caussâ quapiam per se. Quomodo si sacrorum caussâ in templum iturus, in creditorem diu quæsitum inspiratò inciderim; fortuna id factum dixero: ubi voluntas mea per se erit caussa itionis in templum; per accidens, incidendi in nummarium meum tricontem. Et, si tegula de tecto decidens, calvam prætereuntis pertundat, casum id vocamus: ubi lapsus quidem per accidens est caussa vulneris: at gravitas lapidis per se erit caussa, cur deciderit; durities ejus item & acumen, cur vulneret. Quamobrem, si casui, sive fortuito atomorum concursui, hæc naturæ compages debetur, ut Democritus putavit: quam, quæso, ex eo genere, quæ per se caussæ dicuntur, poterunt adferre? Atque idem statuendum de conservatione mundi. Ubi quod, nisi aliquid obstiterit, eodem modo agat natura; rubore eos suffundere debet, qui non erubescunt dicere, casu aut fortuna hæc regi. Ac cogitanti, cur eo impudentiæ devenerint, facilè occurrit, vel hoc esse ab aliqua ingenii imbecillitate; quia ex nonnullis, quæ objicerentur, non satis se possent expedire: vel ab insigni esse ambitione; quia supra receptissimas sapere sententias vellent. Nec absurdè de nonnullis, barbâ magis, & pallio, quàm sententiâ & vitâ philosophis, propterea hæc placita eos amplexos putemus; quia sic minori animi scrupulo peccatis indulgerent. Quales nihil pensi habuere apertissima ire inficias, dummodo thesi inservirent semel susceptæ.

Dixeris cum aliis, mundum hunc, ut non cæco casu, cæcâ tamen necessitate exstitisse. Sed sic quoque temporis initium agnoscunt; eoque etiam originis principium fateantur, necesse est. Nam si mundus cœpit; ab aliquo originem cepit: quod saltem negare eos non oportuit, quibus placet,

De a nihilo nihilum, in nihilum nil posse reverti. *a Persius 3 sat.*

Nos scimus, ex nihilo factum aliquid: sed aliquid factum esse ab nihilo, id verò absurdissimum putamus. Et hac parte consentit nobiscum Aristoteles: cujus certissimum illud effatum habemus Metaphys. IX, cap. VIII: Ἀεὶ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος γίνεται τὸ ἐνεργείᾳ ὄν, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. sive, ut Cardinalis Bessario legit, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. Si Latinè, & Scholasticorum verbis malis, *Semper ex eo, quod potentia est, fit actu ens ab eo, quod actu est.* Sive *ab actu existente.* Etiam pugnantissima esse, ut aliquid necessario sit, & aliquando cœperit, idem eos docere possit in secundo de Generat. & Corrupt. cap. XI, cont. LXVIII: Τὸ ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἀεὶ, ἅμα. *Necessariò & semper, simul sunt.* Quod pluribus ibidem declarat.

Viderint hoc alii, qui idcirco statuerunt, mundum non cæco casu, sed necessariò, ac proinde semper fuisse. Eamque sententiam secutus est Pythagoras Samius: si Varronem audimus lib. II de R. R. cap. I. Eandem Aristoteles duodecim, Proclus viginti, Averroes totidem, quot Aristoteles, argumentis defensitavit. Sed Proclo luculentè respondit Philoponus: ac quia Philopono se opposuit Simplicius, huic occurrit è junioribus Steuchus Eugubinus, item aliis alii; ut nihil magnopere hoc attineat loco eadem reponere, quod esset actum agere. Solùm dixero, si mundus semper fuit, infinitos nos habituros ma-

jores: in cæteris etiam animantibus, quæ ex semine generantur, datum iri progressum in infinitum: quod in caussis per se esse nequit. Ut omnino agnoscere cogamur, fuisse homines primos, fuisse gallinam ante ova, quotcunque animo conceperis. Et aliter si est, unde tam recens eorum memoria, qui artes quasque invenerint? unde item, quod illorum nec vola, nec vestigium supersit, qui infinitis antè fuerint temporibus? Quod argumentum tanti a Lib. 5. etiam visum Lucretio *a* fuit, ut propterea cœpisse hunc mundum, & satis esse recentem fateretur.

Cap. II.

Emunctioris naris gentiles vidisse, unum esse Deum, saltem principem: eumundecunque perfectum. Perfectiones hasce triplici, juxta Dionysium, viâ cognovisse: ad tria etiam genera eas ab Aquinate referri. Iisdem Deum esse incorporeum: ac super hoc Tertullianum cum Platone conciliatus. Infinitum etiam statuisse: ac ob naturæ excellentiam, & benefacta, coli à nobis velle & debere: atque hoc quoque colligi ex mentis sibi male consciæ angoribus. Deum verum ex parte à gentilium aliquibus cognitum videri. De ara ignoti Dei apud Athenienses; & sacris incerti Dei apud Romanos; item ista in gentilium sacris precatione, Domine miserere; *deque Deo Cneph apud Thebaidos incolas.*

HActenus vidimus, ut Mosaicæ etiam, & Christianæ doctrinæ expertes, partim traditione perpetuâ, partim è rerum naturâ, cognorint universitatis parentem & opificem. Ex eâdem verò doctrinâ per manus traditâ, rationeque firmatâ, non multos, sed unum animo conceperunt, qui omnia condiderit, & arbitrio suo moderetur. Itaque illi etiam, qui mundi gubernationem à pluribus dicerent sustineri; cùm tamen aliquid maximè serium promere vellent, veterem servare consuetudinem, quàm novæ insistere, maluerunt. Ut qui *Deum* potius, quàm *Deos*, dicerent. Unde Lactantius lib. II, cap. I: *Cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Jovem aut Deos multos, sed Deum nominant. adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit.* Pluraque inibi in hanc mentem. Idem lib. I, cap. II: *Convicti de uno Deo, cum id negare non possunt, ipsum se colere affirmant: verum hoc sibi placere, ut Jupiter nominetur.* Nec temerè hoc à Lactantio dici, ipsa gentilium confessione comprobatur. Senecam audi lib. IV de beneficiis cap. VII, ubi inter alia ait: *Quoties voles, tibi licet aliter, hunc auctorem rerum nostrarum compellare. Tot appellationes ejus possunt esse, quot munera. Hunc & Liberum patrem, & Herculem, ac Mercurium nostri putant. Sic hunc naturam voca, fatum, fortunam: omnia* EJUSDEM *Dei nomina sunt, variè utentis sua potestate.* Alium dabo, itidem gentilem. Is erit Maximus: qui sic suo, aliorumque gentilium nomine loquitur epistolâ ad B. Augustinum: *Equidem unum esse Deum summum atque magnificum, quis tam demens, tam mente captus, neget esse certissimum? Hujus nos* VIRTUTES PER MUNDANUM OPUS DIFFUSAS *multis vocabulis invocamus, quoniam nomen ejus cuncti proprium ignoremus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est. Ita fit, ut dum ejus* QUASI QUÆDAM MEMBRA *carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profectò videamur.* Nec eorum hoc duntaxat judicium est, qui à nato Christo vixerunt. Similiter enim vetustissimi philosophorum sensere. Uti Italicæ sectæ princeps, Pythagoras. Hinc Lactantius de ira Dei cap. XI: *Pythagoras unum Deum confitetur, dicens incorporalem esse mentem.* Ideo & Deum vocabat Μονάδα sive unitatem. Macrobius in Somnium Scipionis lib. I, cap. VI: *Monas initium finisque omnium, neque ipsa principii aut finis sciens, ad summum refertur Deum.* Idem cognoscere est ex Nicomacho Geraseno apud Photium, & Anonymo in Theologumenis Arithmeticis. Quorum verba, si fontes adeundi otium desit, petere licebit ex magno viro, &, quæ rara virtus, sine ambitione hasce literas colente, Joanne Meursio, in erudita dissertatione de Denario Pythagorico, pro veteri amore, nomini meo, & hoc gratiori, dedicatâ. Nec me fugit, Pythagoram plures Deos coluisse. Attamen unum agnoscebat patrem Deûmque hominumque: cæteros pro minoribus habuit Diis, quippe summi illius ministris. Hoc docet Onatus Pythagoricus, his verbis: Τοὶ δ' ἄλλοι θεοὶ ποτὶ τὸν πρᾶτον θεὸν, καὶ νοατὸν οὕτως ἔχοντι, ὥσπερ χορευταὶ ποτὶ κορυφαῖον καὶ στρατιῶται ποτὶ στραταγόν. *Reliqui Dii erga primum summumque mente cognoscendum, sic se habent, ut chorus ad coryphæum, & milites ad ducem.* Ita & Onati nomen, & ejus verba, in Stobæi Eclogis legi oportere, non erit obscurum, siquis primum tertiumque caput, quæ nunc perturbatè leguntur, inter sese conferre volet. Ac Plato similiter, epistolâ ad Hermeam, & Coriscum *a*: Τὸν δημιουργὸν ἡγεμόνα πάντων ὄντα, τῶν τε ὄντων καὶ a Apud Stob. Ecl. Phys. τῶν μελλόντων. *Opificem dixit principem omnium Deorum, & qui sunt, & qui futuri.* Ubi de futuris addit, propter animas deinceps meritorum ergo referendas in numerum Deorum. Similia in Timæo dixisse, soli ignorant, qui prorsus in Platone sunt hospites. Atque eadem mens philosophorum aliis non paucis. Ex quibus constat *Antisthenem in eo libro, qui Physicus inscribebatur, populares Deos multos, naturalem unum esse dixisse:* quemadmodum est apud Ciceronem in primo de Natura Deorum. Ac ab eo fonte idem hausit Lactantius libro de falsa religione, cap. V, & de Ira Dei, cap. XI, ubi addit, idem ferè sensisse tum Aristotelem, tum Zenonem. Atque hæc iis etiam firmantur, quæ legere est apud Bessarionem in secundo adversus Platonis calumniatorem cap. IV, & V. Sed fusè imprimis hoc argumentum tractavit Augustinus Steuchus in secundo de Perenni philosophia: ubi multa non infeliciter congessit, excepto quòd genuinis scriptoribus adulterinos securè permiscet: quales inter alios, quos passim ad partes advocat, Hermes Trismegistus, & oracula Sibyllina; ut alibi ostendimus. Quo pacto autem naturæ lumine unum esse Deum cognoscatur, Lactantius ostendit lib. I, cap. III; idemque varii Sanctorum Patrum, quando adversus πολυθεότητα *b* disse- b Multitudinem Deorum. runt, comprobarunt. Sed acutiùs Scholastici: in his Thomas Aquinas, quem vide contra gentes disserentem libro primo capite secundo supra quadragesimum; & quæ ibidem annotavit Ferrariensis Franciscus de Sylvestris. Sed non convenit, utrùm argumenta ejusmodi sint solida, an probabilia duntaxat. Prius censet Thomas: ut ostendunt hæc verba ejusdem libri cap. III: *Sunt ad quæ etiam ratio naturalis pertingere potest: sicut est, Deum esse, Deum esse unum, & alia hujusmodi: quæ etiam philosophi demonstrativè de Deo probaverunt, ducti naturali lumine rationis.* Sed dissentit Gabriel Biel: qui ante annos hosce CXL Tubingensi gymnasio præfuit. Is censet, probabiles magis rationes esse, quam evidentes & certas. Adi eum in primum Magistri Sentent. distinct. II, quæst. X, præcipuè artic. III. Verùm esto sanè, ut solæ non sint ἀποδεικτικαὶ *c*: at ma- c Demonstrativæ. gnum iis pondus addit traditio vetus: tum autem, quod argumenta istæc, si non prorsus ἀποδεικτικὰ, saltem usque adeò probabilia sint: ut τῆς πολυθείας *d* patroni nihil ullius d Multitudinis Deorum. momenti adferre valeant, cur plures, quàm unum statuere Deum, potius conveniat.

Longeque clarius animo comprehenderunt gentiles, Deum omnibus esse numeris absolutum, sic ut nihil in eo ad perfectionem desideretur. Nec enim operosum erat videre, cùm virtus, non in instrumentali quidem, quod secus ferè usu venit, attamen in principali caussa esse excellentius soleat: quicquid profectò in mundo, ac homine imprimis, boni esset, ac præclari, id longè illustrius inesse Deo: atque è contrario, nihil eorum posse Deo adscribi, quæ aliquam arguerent imperfectionem. Hanc rem Scholastici, à Dionysio *e* sic edocti, non incommodè explicuerunt. e Lib. de divinis nominibus, cap. 7. Triplicem enim viam statuunt cognoscendi Dei. Quas Scholasticorum verbis, nescio an ἀμαθέστερον *f*, saltem f Rudius. σαφέστερον *g* proponam. Prima iis est via caussalitatis per g Clarius. attributa relativa: ut cùm creatorem & gubernatorem dicimus,

mus. Altera est via eminentiæ per attributa absoluta, ac positiva, cùm Deum vocamus bonum, sapientem, potentem: quæ longè excellentiori ratione divino insunt Numini, quàm nobis. Tertia est negationis via per attributa negativa: ut cùm Deum dicimus infinitum, & immutabilem.

Atque hinc percipere est, ut ad tria genera reducantur Dei πλειότητες, sive, ut sic dixerim, perfectiones. Quod aliter etiam demonstrat Thomas contra gentes. Vel enim opponitur illa πλειότης imperfectioni rei ut temporalis, vel potentiæ passivæ, vel compositionis. Primum genus in eo consistit, quòd Deus sit æternus. Neque enim duratio ejus mensuratur tempore; ut sit, postquam non fuit; vel ut non sit, ex quo fuit. Nec enim in Deo acquiritur pars post partem; sed totus est simul juxta æternitatis definitionem, à Boëthio adductam in quinto de Philosophiæ consolatione: ubi Æternitas dicitur, *Interminabilis vitæ tota simul & perfecta possessio.* Altera imperfectionis immunitas est à potentia passiva; quia Deus est immutabilis. Nam in Deo non est potentia separabilis; sed necesse est Deum esse, quicquid est.

Tertia in eo est sita, quod nulla in Deo sit compositio. Quippe ubi compositio, ibi potentia est & actus: in Deo autem nulla est potentia actui opposita. Item, ubi compositio, ibi est componens. At in Deo non est efficiens compositionis caussa; quæ si esset, prior foret composito. Deus autem est prima omnium rerum caussa.

Quod si nulla in eo compositio sit; consequitur, nec illum esse ex esse & essentia, sed ipsum suam esse essentiam: multo minus compositum esse ex substantia & accidente: minimè omnium ex corpore & spiritu. Quod nisi intellexisset Anaxagoras, vir sanè summus, idemque & Periclis, Euripidis, ac Socratis præceptor; non Deum vocasset Νοῦν, sive Mentem. Eademque in sententia erat Plato: ut qui & ipse Deum statuerit incorporeum: quemadmodum non solum refert B. Augustinus in octavo de Civ. Dei cap. VI: sed multo ante tradidit L. Seneca. Sed quia ejus verba inferius adducam: nunc potius audiamus, utroque antiquiorem M. Tullium: qui sic de Platone scribit in primo de Natura Deorum: *Sine corpore ullo Deum vult esse, ut Græci dicunt,* ἀσώματον. Aristoteles quoque, ut idem paulo pòst ait, *sine corpore vult esse Deum.* Quos Cicero secutus in primo Tuscul. quæst. ubi Deus dicitur *mens soluta & libera segregata ab omni concretione mortali.*

Sed de Platone obstare videtur Tertulliani auctoritas; qui non Platonicos minùs, quàm Stoicos, corporalem statuisse Deum scribit in Apologetico cap. XLVII. Malim ego in hac re fidem habere M. Tullio; cui & Alcinous assentit de doctrina Platonis cap. X; ubi & illud addit, contrariam sententiam esse absurdam. Video, quid moverit Tertullianum. Plato enim, ut idem Cicero in primo de nat. Deorum agnoscit, *in Timæo dicit, & in Legibus; & mundum Deum esse, & cœlum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos majorum instituto accepimus.* Subdit deinde Cicero, *Quæ inter sese vehementer sunt repugnantia.* Pugnare ea non diffiteor: sed censeo ego, ἀσώματον a Deum dicere ex sententia sua: cùm verò mundum, solem, astra, & defunctos, dicit Deos, loqui ex aliena. Quomodo antea ostendimus, Antisthenem unum statuisse Deum naturalem, populares multos.

a *Sine corpore.*

Nec gentiles viderunt modò, Deum incorporeum esse; sed etiam infinitum. Quod contendit is, quem antea dixi, Anaxagoras: qui primus voluit, omnia esse *à mentis infinitæ vi:* ut ex Tullio jam vidimus. Quare ex ejus sententia opifex mundi Deus est, ut ex Plutarcho antea monitum, νοῦς καθαρὸς καὶ ἄκρατος ἐμμεμιγμένος πᾶσι. *mens pura ac sincera, omnibus permixta.* Omnia igitur, ejus judicio, divina mens pervadit. Quæ & Platonis sententia fuit. Eamque secutus quoque est Aratus, initio Φαινομένων: ubi cùm sic orsus esset,

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, ——
Ab Iove principium:

mox tradit, & compita, & hominum cœtus, & mare, & portus, esse Iovis plenos: quod paucis Maro Ecl. III:

—— *Iovis omnia plena.* Nempe Aratum expressit Maro, ut Servius quoque annotavit.

Cùm verò gentiles, si non universi, at prope universi si non omnia ista, at penè omnia, lumine perspexerint naturæ: quid mirum, si iidem traditione prævia, facilè animadverterint, tum ob divinæ naturæ excellentiam, tum ob ejus benefacta, nefas fore, si non animum ac cogitationes universas ad Dei cultum referrent. Nec leve huic traditioni pondus addidit, quòd etiam, qui nullo teste peccant, à propria redarguantur conscientia: de qua nemo potest ignorare, quàm ampla sit testimoniorum seges apud poëtas, oratores, historicos, philosophos, & cæteros gentium scriptores. Nec diffiteor, semper esse inventos, quorum animus consuetudine peccandi quasi callo esset obductus, sic ut nullum viderentur habere Dei sensum. Sed tales, cùm res fluunt adversæ, eorum instar, qui à profundo somno expergiscuntur, vel ab ebrietate ad se redeunt, cogitare de Deo, ejusque judicium extimescere, incipiunt.

Sed quæstio hìc exsurgit, an qui in tenebris illis eo usque oculos sustulerunt, dici etiam possint, aliquem veri Dei sensum habuisse. Multis secus videtur. Nam aliud, inquiunt, est colere Iovem gentium, aliud Iehovam aut Ieheve Israëlis. Sed quid hi facient B. Paulo in Actis cap. XVII, 28, 29? Dixerat Aratus, ut paullo antè meminimus, ab Iove incipiendum, qui omnia permeat. Eone Apostolus, qui Deum vocat Iovem, intelligit illum poëtarum Iovem, tot adulteriis infamem? num illum historicorum, Asterium dico, Cretensium regem, qui rapuit Europam? aut Tantalum, Ganymedis raptorem? num illum Astrologorum, planetam videlicet interpositum inter Saturnum, & Martem? Nihil sanè horum: sed cum philosophis intellexit mentem infinitam, cuncta permeantem. Alioqui non probatum iret, quod Aratus superioribus subdit:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ——
Nam genus illius sumus. ——

Mens igitur Apostoli est, nos ejus esse numinis progeniem, quod per Iovem intelligerent è gentibus saniores. Quod non diceret, nisi in nationibus etiam aliqui notitiam veri numinis habuissent. Et quomodo hoc sustinent negare, cùm idem Apostolus dicat ad Rom. I, 19, Τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε. *Quod de Deo cognosci potest, manifestum est in illis: Deus enim illis patefecit.* Et mox: Γνόντες τὸν Θεὸν, *cùm Deum cognoverint:* nempe verum Deum; cùm absurdum dictu sit, Deum, qui unicus est, alium iis monstrâsse Deum, quàm se ipsum. Ex Apostoli igitur verbis liquet, aliquos cognovisse Deum, non quidem, quantum par erat; ex parte tamen, plenius agnituri, nisi robviam veritatem, hoc est, Deum in operibus loquentem, ex parte recepissent, ex parte rejecissent, ut postea dicemus. Et sanè ex parte recepisse, comprobatur etiam exemplo Epimenidis Cretensis. Hic, pestilentiâ Athenis obortâ, oves albas ac nigras, in Areopagum adduxit, ac dimissis deinde quò ire vellent, auctor fuit, ut, ubi illæ recubuissent, ibi sacrificarent τῷ προσήκοντι θεῷ, *Deo convenienti*, sive *proprio:* ut auctor est Laërtius in Epimenide. Atque ait, hinc provenire etiam, quod suo tempore Athenis forent βωμοὶ ἀνώνυμοι, *aræ sine nomine.* At venit Epimenides Athenas Olympiadis XL anno I: Laërtius claruit temporibus Antonini Philosophi, ac Commodi, vel circiter: hoc est, post Epimenidem Olympiadibus quasi ducentis. Eò autem statutæ aræ sine nomine, quia Epimenides nesciret, cui Deorum sacrificandum esset ad avertendam pestilentiam: unde præcipere erat contentus, ut sacrificarent Deo convenienti, hoc est, verè potestatem habenti pestilentiæ averruncandæ, quisquis is tandem foret. De his ignotorum Deorum aris meminit & Pausanias lib. I, Philostratus lib. VI, Hieronymus in epist. ad Tit. cap. I. Nempe hìc apud Græcos se res habuit non absimili ratione, ac apud Romanos in terræ motu: de quo ita Agellius lib. II,

 cap.

cap. XXVIII: *Veteres Romani, cùm in omnibus aliis vitæ officiis, tum in constituendis religionibus, atque in Diis immortalibus animadvertendis, castissimi cautissimique; ubi terram movisse senserant, nuntiatumve erat, ferias ejus rei caussâ edicto imperabant. Sed Dei nomen, ita uti solet, cui servari ferias oporteret, statuere & edicere quiescebant: ne alium pro alio nominando, falsâ religione populum alligarent. Eas ferias siquis polluisset, piaculoque ob hanc rem opus esset, hostiam,* SI. DEO. SI. DEÆ. *immolabant. Idque ita ex decreto Pontificum observatum esse, M. Varro dicit; quoniam & qua vi, & per quem Deorum Dearumve, terra tremeret, incertum esset.* Quibus ex verbis non obscurum est, qui à veteribus *Dii* dicantur *ignoti*, & cujusmodi fuerint eorum aræ. Nec quia *Deorum* dicantur, eo putandum, nullam fuisse, quæ singulo numero *Ara ignoti Dei* vocaretur. Nam longè aliud nos docent Lucianus, sive alius potiùs, dialogo eo, qui Philopatris inscribitur: ubi legas, Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις. *Non per Ignotum Athenis.* Ac in dialogi fine, Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες, καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσομεν. *Nos autem Athenis Deum ignotum invenientes, & adorantes manibus in cælum expansis, huic gratias agemus.* Atque hæc est ara, de qua sic B. Paulus Actor. XVII, 23, Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. *Præteriens & videns simulacra vestra, vidi & aram in qua scriptum erat,* IGNOTO DEO. *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.* Quàm apertè hic ait Paulus, Athenienses illud coluisse numen, quod ipse esset annunciaturus, ut deinceps agnoscerent! Nec cùm apud Lucanum in secundo Pharsaliæ,

—— *Dedita sacris*
Incerti Judæa Dei ——

legimus: incertus ille alius est, quàm verus Israëlis Deus: sed poëtæ vocatur *Incertus*, quia dicere non posset, utrum foret Saturnus, an Jupiter, vel Mars, vel quo tandem vocabulo gauderet. Quod à gemina caussa provênit. Judæi enim τετραγράμματον Dei nomen non efferebant vulgo, ne gentium ludibrio exponeretur, vel etiam in populo Dei vilesceret. Nec poterant gentes ex cultu Judaico, qui ab deorum gentilium cultu plurimùm distabat, certi quid colligere. Nam quod Plutarchus in Problematis *a* ex Tabernaculorum festo Bacchum fuisse conjectabat, id putidius est, quàm ut refelli mereatur. Non dubium igitur, quin ille, qui Atheniensibus ignotus, idem Lucano Deus sit incertus; interim aliquo modo cognitus: cognitus confusè & potentiâ; ignotus distinctè & actu: quomodo Menonis dubitationi, quæ est apud Platonem, occurrere docet Aristoteles lib. I. Post. Anal. cap. I. Cùm verò non vereatur Apostolus Paulus dicere, Athenienses, licet ignorantes, coluisse illud numen, quod ipse annuntiaret: facilè mihi persuadeam, postquam Christiana doctrina gentilibus innotuit, etiam qui necdum reciperent Christum, majori tamen curâ aciem animi in naturam Dei intendisse, ac quadam confusâ notitiâ invocâsse non tam rerum naturam, quàm naturæ opificem, & rectorem Deum. Ut qui sic Deum rogarent, Κύριε ἐλέησον, *Domine miserere:* quæ Ecclesiæ est Christianæ precatio. At si non ante, saltem jam Hadriani Cæsaris temporibus, qui a nato Christo CXX annis claruit, similiter Deo supplicarunt gentilium sapientiores. Quem ritum tangit nobilis ejus temporis scriptor Arrianus dissertationum Epicteti lib. II, cap. VII. Τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ, Κύριε ἐλέησον· *Deum invocantes, precamur eum, Domine miserere nostri.*

a Symposiacon lib 4 quæst 5.

Sed de gentilibus illis, qui jam exortâ religione Christianâ vixerunt, facilè hoc aliquis sibi persuaserit. Quid verò, quòd in Ægypto, qua non altera tellus fuisse superstitiosior creditur, etiam Deus unicus mundi opifex cultus videtur? Quod ex Plutarcho cognoscere est de Iside & Osiride: sed apud eum in Aldina, Stephanica, postrema Parisina *b*, perperam Κνηφοφορία legas. Sic enim rescribendum: Μόνους δὲ μὴ διδόναι τοὺς Θηβαΐδα κατοικοῦντας, ὡς θνητὸν ἰδίαν νομίζοντας, ἀλλὰ ὃν καλοῦσιν αὐτοὶ Κνήφ, ἀγέννητον ὄντα καὶ ἀθάνατον· *Solos esse immunes Thebaidos incolas: quippe qui nullum censeant Deum mortalem; sed quem ipsi Deum Cneph appellant, qui nec habeat originem, nec sit mortalis.* Testis quoque Porphyrius apud Eusebium in tertio Præparationis Evangelicæ cap. XI. Ubi similiter traditur, Ægyptios unum statuisse Deum, putà τὸν δημιουργὸν, sive *opificem mundi*: atque eum vocitasse Κνήφ, ejusque simulachrum ex ore ovum effudisse, ut mundi esse opificem significetur. Nam ovum mundi symbolum Ægyptiis fuit. Videtur autem Cneph idem ac Cnuphis: de quo Strabo in septimodecimo. Nam ait templum ejus esse in Syene: ea autem Thebaidos pars: Thebanos autem unum coluisse Deum, quem Cneph dicerent, testis est Plutarchus, ut jam vidimus. Unde verò Κνήφ vel Κνοῦφις sit dictus, & quæ forma ejus fuerit hieroglyphica, infra commodiùs exponetur.

b Anni 1624.

CAP. III.

Ex iis, quæ diximus, religio definitur: ac bifariam ab ea recedi, impietate si Deus ignoretur, & superstitione, si cultus Dei proprius alio transferatur. Ad priorem perperam jam olim relatos Βαρβαρισμὸν & Σκυθισμὸν; ortumque eum errorem ex loco Paulino male intellecto. Ἀθεότητος, vocabulo eo laxius sumto, quatuor genera videri. Δεισιδαιμονίαν sive superstitionem duplicem esse: ac prius genus propriè magis idololatriam vocari: quod non unâ ejus descriptione ex veteribus comprobatur. Interim & idololatriam rectè dici, cùm adversus Dei mandatum in simulachro colitur Deus: Id factum esse ab Israëlitis, cum Aaronicos colerent vitulos. Nec ullius esse ponderis, quæ huic sententiæ obducuntur: inter alia, cum duplex Dei oblatio confunditur: item quando res non divino æstimatur judicio, sed humano duntaxat. Hujus etiam generis esse Teraphim Michæ, & vitulos Jeroboami. Idololatriam ratione hujus generis, & ejus, quo alius colitur, genus esse ὁμώνυμον πρὸς ἕν. Præterea κατὰ μεταφορὰν dici idololatriam, quando in opibus, honore, potentiâ, vel voluptate, summum bonum collocatur. Deinceps tantum actum iri de idololatria, quâ alius colitur Deus.

ADumbravimus ea, ad quæ lumine naturæ potuit perveniri, tum in cognitione Dei, tum in cultu ejus: in quibus duobus religio consistit: ut quæ sit rectus veri Dei cultus. Vel si plenius eam definire sinamus, præeunte Apostolo initio epistolæ ad Titum, ἐπίγνωσις ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου· *agnitio veritatis ejus, quæ est secundùm pietatem, ad spem vitæ æternæ.* Quo loco Apostolus religionem vocat cognitionem sive fidem: nempe non θεωρητικὴν, quæ solùm instruit intellectum, sed πρακτικὴν, quæ præterea perficit voluntatem: quippe quæ, ut finem proximum, sibi propositam habeat pietatem, hoc est, dilectionem Dei, & proximi; ut ultimum verò finem, spem vitæ æternæ.

Ab religione hac verâ rectâque bifariam receditur: vel defectu, qui est divini numinis contemtus: vel excessu ejus, qui est Dei cultus superfluo quopiam vitiatus. Prior dicitur ἀθεότης, & aliquibus *irreligiositas*: posterior vocatur δεισιδαιμονία, Latinis *superstitio*, à superstando: non quasi Deus verus vero cultu nimium coli possit: sed quia ad materiem cultus accedat, quod eum corrumpat. Utrumque modum exponit Clemens Alexandrinus. Admonitione ad gentes: Ἀκρότητες ἀμαθίας, ἀθεότης καὶ δεισιδαιμονία· ὧν ἐκτὸς μένειν σπουδαστέον· *Extrema ignorantiæ sunt, Impietas, & Superstitio: extra quæ studendum est manere.* Imò similiter ante eum Plutarchus in erudito libello de Iside & Osiride: Ἔνιοι ἀποσφαλέντες παντάπασιν εἰς δεισιδαιμονίαν ὤλισθον· οἱ δὲ φεύγοντες ὥσπερ ἕλος τὴν δεισιδαιμονίαν, ἔλαθον αὖθις, ὥσπερ εἰς κρημνὸν ἐμπεσόντες τὴν ἀθεότητα· *Nonnulli, à recto itinere aberrantes, planè in superstitionem inciderunt: alii, velut paludem a, fugiendo*

a Xylandri interpretatio habet, ut par erat. Perperam, cum hic ut solent Scylla, & Charybdis, sic palus, & præcipitium, opponantur. Nam ἕλος palus.

giendo superstitionem, imprudentes in præcipitium quasi quoddam, in impietatem inciderunt.

Ad prius genus pertinent, qui taciti cum insipiente dicunt; *Non est Deus:* ut regius propheta gemino, sed ejusdem argumenti psalmo, conqueritur, tertiodecimo, & quinquagesimo secundo; sive secundùm Latinos, XLV, & LIII. Tam fœdus error vocatur à multis βαρβαρισμὸς, καὶ Σκυθισμός: quorum ille putatur, juxta Epiphanium, ante diluvium; hic postea obtinuisse usque ad Serugum; cujus tempore cœperit Hellenismus. Sed nec Epiphanius dicit, barbaros illos, vel Scythas, nullum numen agnovisse: nec satis convenienter Scythæ memorantur ante Serugum; cùm citra dubium Babylonica tum longè sint posteriores. Præterea, & βαρβαρισμοῦ, & Σκυθισμοῦ nomina, parum huic rei sunt idonea; nec aliunde hausta, quàm ex malè intellecto Apostoli loco ad Colossens. III, vers. 11: *Ubi non est Græcus, & Judæus; barbarus, & Scythes.* Neque enim Apostolus vanam de Deo sententiam signat: sed solùm ait, in renovatione Christiana, non meliorem, aut deteriorem esse conditionem Judæi, quàm Græci; nec Græci, quàm barbari; nec vulgaris barbari, quàm Scythæ; etsi hic cæteros superare barbarie existimetur.

Ἀθεότητος autem, sive *irreligiositatis* nomen latiùs nobis in hoc negotio patet, quàm Plutarcho in verbis allatis. Uti & δεισιδαιμονίας sive *superstitionis* vocabulum laxiùs usurpamus, quàm ab eo factum. Atque id, quia omnis à recta religione recessus nominibus istis, quibus meliora non suppetunt, generatim comprehendatur. Ἀθεότης *a* igitur dicitur nobis, quandocunque non agnoscitur Deus, & providentia ejus erga singulos, & in hac vita, & futura. Itaque quadruplex est ἀθεότητος genus, aliud alio nequius. Primò committitur illa, siquis eò furoris deveniat, ut, ad tempus saltem, quia non videt Deum, eò in animum suum inducere possit, nec esse Deum. Deinde si non colitur, vel saltem nonnisi ob naturam præstantem; non verò, quia quis opem ab eo, vel gratiam exspectet; quippe qui neminem amet, neminem curet. Unde ἀσεβεῖς *b* dicti; qualis Epicureus omnis,

a Numinis infitiatio.

b Impii, ac infitiatores cultus divini.

Parcus Deorum cultor & infrequens:

ut Horatio *c* describitur. Exinde si existimetur, uti summates viri summorum curam gerunt; imis, & minutis, alios præficiunt: ita Deos cælestes de procerum rebus laborare, non spectare illas homullorum: quod Cæsar tumultuanti ait militi apud Lucanum in quincto belli civilis *d*. Semiepicureos, puto, non incommodè dixeris. Denique si Deus solùm colatur, ut remunerator in hac vita: quæ Sadducæorum mens erat; ut ostendimus dissertatione de Rabbinorum temporibus.

c Od. 34. lib. 1.

d Vers. 342, & seq.

Similiter δεισιδαιμονίαν sive superstitionem, laxiùs eâ voce acceptâ, nuncupo, quando Deus agnoscitur, ac providentia ejus erga omnes, & hic, & in altera vita: sed vel veri Dei cultus præstatur falso numini, vel falso cultu Deus verus coli existimatur. Prius vocari solet *superstitio falsi cultus*; quia falsum colitur numen: posterius dicitur *superstitio cultus indebiti*; quia non colitur Deus eo cultu, quo debetur. Prior modus etiam vocatur εἰδωλολατρεία. Neque obstat, quòd non semper pro Deo colatur imago, aut simulachrum: quale si divino honore afficiatur, *idolum* nuncupatur. Quippe, istac propriâ magis idoli significatione laxiùs extensâ, idolum etiam dicitur, quicquid mens humana in veri numinis locum substituit. Et ad hoc genus loquendi præeunt nobis septuaginta senes, I Paralip. XVI, 26, ubi vertunt: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἴδωλα. Ac *idola* etiam reddidit Latinus interpres. Hebraicè est אלילים, *elilim*, hoc est, *vanitates*, vel, ut sic dicam, *nullitates*. Unde & Apostolus ait I Cor. VIII, 4: Οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ: quasi diceret; idolum nec numen est, nec vim numinis habet: sed res est vana, & inane hominum commentum; eoque nulla virtute præditum, ad hominem vel sanctificandum, vel polluendum. Unde deinceps colligit, in edendis iis, quæ idolis sunt immolata, per se nullum esse crimen, sed tum demum peccari, siquis hac edendi libertate abutatur neglectâ charitate: ut si de iis comedat cum offendiculo infirmi fratris. Hæc evincunt, non de solis imaginibus, vel simulachris, divino honore affectis, idolum usurpari; sed aliquanto laxiori significatione: quomodo & idoli, & idololatriæ nominibus passim veteres utuntur Theologi; quemadmodum vel fidem fecerint eorum descriptiones. Ita Tertullianus lib. de idololatria cap. 11: *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat.* Et Cyprianus ad Fort. in exhortatione ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cùm divinus honos alteri datur.* Gregorio Nazianzeno quoque orat. panegyrica in natalem Christi εἰδωλολατρεία dicitur μετάθεσις τῆς προσκυνήσεως ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τὰ κτίσματα. *Cultus atque adorationis translatio a creatore ad creaturam.* Itidem Ambrosius; sive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in cap. quinctum epistolæ Paulinæ ad Ephesios: *Idololatria Dei honorem usurpat, & vindicat creaturæ.* Ac similiter B. Augustinus lib. V. Locutionum de Deuteron. & lib. I. de Trinit. cap. VI, ut tot alios SS. Patrum prætercam.

Imò nec arbitror solùm esse δεισιδαιμονίαν, vel εἰδωλολατρείαν, si homo in tantum à veri ratione recesserit, ut alium colere Deum in animum inducat: sed etiam si cultum religiosum, mandato Dei adversantem, quadam mentis inductione complectatur: non omnem dico, cùm multi hic erroris gradus esse possint; sed si is, Deo invito, in creatura præstetur, ut symbolo divinum numen repræsentante. Claro & illustri, sed deformi exemplo fuere Israëlitæ, Deum venerantes in vitulis Aaronicis. Ubi bifariam peccatum, efformando idolum, & honorando. Efformando quidem, quia transmutarunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem bovis comedentis herbam: ut verbis utar Scripturæ Psal. CVI, 20, & Rom. I, 23. Honorando autem, quia adorarunt vitulum, eique sacrificarunt: ut eadem loquitur Scriptura Exod. XXXII, 8, & Actor. VII, 41. Existimet aliquis, non graviter adeò peccâsse Israëlitas. Nam cùm dicerent, *Fac nobis Deos, qui antecedant nobis*, ut est Exod. XXXI, 1: non aliud eos egisse, quàm, ut symbolum veri haberent numinis, quemadmodum falso gentiles gauderent: atque hoc eo fine exoptasse, ut isto symbolo præsente & præeunte, signum haberent præsentis & præeuntis numinis divini. Equidem non diffiteor, Israëlitas universos, vel saltem non eâ te. mâ stultitiâ obcæcatos, propositum habuisse colendi in vitulis verum Deum: quod inter alios etiam agnoscit Joannes Ferus in Act. VII, 41; ac probat ex ipsis Israëlitarum verbis Exodi XXXII, 4. *Hi sunt Dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Indéque colligit, non in alieni Dei cultu peccâsse; sed eo, quòd, contra Dei præceptum, eum in idolo colere vellent. Nec huic obstat sententiæ, quod Hebraicè ibi est, *Elohim tui*. Nam Neh. IX, 18, ubi idem refertur, singulo numero est, *Deus tuus*. Et satis constat, *Elohim* tribui uni Deo Israëlis: ut ex numero plurativo de naturarum multitudine statui non possit. Nihilo validius, quod vitulum colentes obliti dicantur Dei: ut legere est Deuteron. XXXII, Psal. CVI, sive Latinis CV, & Jer. II. Nam rectè id Bonaventuræ, Richardo *a*, & aliis, in re alia observatum, duplicem esse oblivionem: unam, qua species μνημονικῶς abolentur ex animo: alteram, qua illæ non recoluntur, ut oportet, nempe animo circa alia magis intento: onde fit, ut quis contrarium agat ejus, quod acturus esset, si convenienter recordaretur. Posteriori ratione mulier obliviscitur conjugis sui, sive fœderis conjugalis, quando illecebris pellecta sese alteri prostituit. Ac homo item dicitur oblitus Dei, & fœderis divini, cùm stultis cogitationibus indulgens, alium colere Deum, vel in symbolo interdicto venerari præsumit. Hæc propriè non oblivio est, sed quasi oblivio; quia homo se componit, quasi oblitus: nihilominus in Scripturis, κατὰ μεταφορὰν ipsa etiam *nominis oblivio* nuncupatur. Et sanè Israëlitas non propriè oblivione voluntaria memoriam contrivisse benefactorum Dei, liquidò ostendit: quod vitulus dicitur ille Deus, qui Israe-

a Dist. 7, art. 3, qu. 1, l. 1.

Israëlitas duxerat ex Ægypto; ubi per vitulum nonnisi veri Dei imago intelligi potest. Et ibidem, commate proximo, cùm Aaron coram vitulo altare exstruxisset, disertim Festum indicit Jehovæ; quod nomen grande nunquam ille, aut Moses Diis gentium tribuisset. Dixeris, Israëlitas non vehementem adeo pœnam promeritos videri, si non desciverint à vero Deo. Quasi non sufficiat, quòd desciverant à cultu vero. Coluere enim Deum ritu gentili: qui præterquam quod divinæ esset voluntati repugnantissimus, in ista humanarum mentium caligine plenissimus periculi fuit; quia experientia ostendit, quàm facile cultus symbolicus in proprium convertatur. Accedit, quod considerati hæc debent non solùm ex proposito hominis; sed etiam ex natura rei, & judicio divino. Atqui utcunque Israëlitæ putarent, observantiam suam non in vitulis, sed in Deo sisti: Deo tamen prorsus aversante hunc cultum, ac quasi à se repellente, non potuit honos ille per vitulos ad Deum transferri, sed necesse eum fuit in vitulis terminari. Unde & hujusmodi vitulum εἴδωλον vocare non dubitat protomartyr Stephanus Act. VII, 41. Ut licet in vitulo voluerint λατρείαν præstare vero Deo; meritò nihilominus sic quoque idololatria nuncupetur.

Valde eò etiam inclinat animus, ut existimem, idem esse judicii ferendum de simulachro Michæ: de quo Judic. XVII. Siquidem mater ejus argentum, unde factum simulachrum, sacrificâsse dicitur Jehovæ: & Micham velle in eo colere Deum Israëlis, satis arguitur, verbis istis: *Nunc novi Jehovam benefacturum esse mihi, eò quòd est mihi Levita in sacerdotem.* Et tamen vetus interpres, quod Hebraicè *Teraphim*, interpretatur *idolum.*

Longeque apertior res de vitulis, quos Jeroboam in Dan & Bethel constituit: ut legere est I sive III Reg. XII, 28. Hosce vitulos pro idolis habuit Deus: ut ostendunt illa de Jeroboamo verba cap. XIV, 9, *Fecisti tibi deos alienos & conflatiles, ut me ad iracundiam provocares: me autem projecisti post corpus* (sive tergum) *tuum.* Quid istis apertius? Et tamen verum Deum in vitulis coli Jeroboam jussit: quod non obscurè ait Flavius Josephus Antiquitatum Judaicarum lib. VIII, cap. III, sive in tralatione Rufini, VIII. Comparat enim se cum Salomone, &, ut convenientiam cultus ostendat, ait, Πεποίηκα κἀγὼ δύο χρυσᾶς δαμάλεις ἐπωνύμους τῷ θεῷ· *Et ego feci duas vitulas, qui idem, ac Deus, nomen obtinebunt.* Nec sanè, alium inducendo Deum, populo Israëlitico persuasisset. Apertéque hoc minoris idololatriæ genus ab manifesta illa, crassaque distinguit Scriptura I Reg. XVI, 30, 31, 32: *Et fecit Achab, filius Amri, malum in conspectu Domini super omnes, qui fuerunt ante eum: Nec suffecit ei, ut ambularet in peccatis Jeroboam, filii Nabat: insuper duxit uxorem Iezabel, filiam Eth-baal, regis Sidoniorum: & abiit, & servivit Baal, & adoravit eum: Et posuit aram Baal in templo Baal, quod ædificaverat in Samaria. Et plantavit lucum: & addidit Achab in opere suo, irritans Dominum Deum Israël, super omnes reges Israël, qui fuerunt ante eum.* Quàm apertè docet, diversam esse rationem in vitulis adorantium verum Deum, & illorum in simulachris colentium Solem, vel aliud Dei opificium. Et discrimen hoc respexit etiam Elias prophetes, cùm I Reg. XVIII, 21, ait: *Quousque claudicaturi estis in duabus cogitationibus? si Jehova est Deus, sequimini eum. Sin autem Baal, sequimini eum.* Et rex Jehu II sive IV Reg. X, 16, cùm Baalis servos necaret, ac statuas tolleret, *Vide*, inquit, *zelum meum pro Domino.* At idem, qui verum Deum in vitulis adorarent, non sustulit; sed appellat *servos Jehovæ.* Comparatè nimirum, præ Baaliticis cultoribus, & æstimando eos ex proposito humano; quod etsi non penitus tollebat idololatriæ crimen, multis tamen partibus levius reddebat, etiam æstimatione divinâ. Nempe idololatria est ex iis, quæ Aristoteli vocantur ὁμώνυμα πρὸς ἕν, ἢ μίαν τινὰ φύσιν *a*, ut lib. III Metaph. cap. II; vel ἀφ' ἑνός *b*, ut lib. I Eth. cap. IV; vel κατὰ πρότερον καὶ ὕστερον λεγόμενα *c*, ut libris de Ortu & Interitu. Quale genus est τὸ ὂν *d* ratione substantiæ & accidentis; demonstratio ratione illius τοῦ διότι καὶ τοῦ ὅτι *a*. Scholastici *æquivoca analoga* appellant: sed perperam, ut videre est ex iis, quæ Aristoteles scribit lib. VII φυσ. ἀκροασ. contextu XXXI, & quæ ibidem annotavit Simplicius.

a *Æquivoca ad unum, & ad unam naturam.*
b *Ab uno.*
c *Secundum prius, & posterius dicta.*
d *Ens.*
a *Quare sit, & quod sit.*

Est verò præter hæc duo idololatriæ genera, quæ magis propriè sic dicuntur, tertium etiam; sed à natura veri ὁμωνύμου longius recedens: quippe planè μεταφορικόν. Deus enim in Verbo suo *b* etiam appellat idololatras, qui fiduciam non tam in summo collocent numine, quàm in divitiis. Ac par eorum est ratio, qui summum bonum, non in Deo, & conjunctione sui cum Deo reponerent; sed in corporea voluptate: unde in Scripturis *c* Deus eorum dicitur venter. Ac similiter pronuncies, ambitiosis honorem esse Deum. Universè enim est verum, quod B. Hieronymus in prophetæ Amos cap. IV, scribit: *Unusquisque adorans vitia sua atque peccata, Deum habere cœpit, à quo victus est*; *dicente Petro Apostolo* d: *A quo enim quis superatur, hujus & servus est. Avarus aurum, gulosus ventrem, libidinosus penem & Beelphegor colit. Lasciva mulier, quæ cum in deliciis mortua est, adorat venereas voluptates.*

b *Ephes.* 5, & *Coloss.* 3.
c *Philipp.* 3, 19.
d 2, 2, 19.

Hujusmodi tamen idololatria, ubi non objecto, sed solo actu peccatur; non propriè, sed, ut dixi, tralatitiè, idololatria vocatur. Nec enim id homines ejusmodi sibi propositum habent, ut honori, ventri, opibus, cultum præstent religiosum; vel per eorum venerationem colant superiorem aliquam naturam. Sed Scripturis præeuntibus, consideramus rem, qualis est in se, & naturâ suâ. Nam pro summo aliquid bono habere, vel fidere alicui supra omnia, revera est actus soli Deo conveniens. Eoque, cui sic fiditur, utcunque non credatur Deus, tamen colitur ut Deus: cumque actus, qui illis præstatur, ex intentione agentis, solùm sit moralis; tamen naturâ suâ, ac propterea etiam interpretatione divinâ, est religiosus ac divinus.

Nobis verò hoc loco decretum est agere, non de quavis idololatria; sed eâ duntaxat, quâ homo Deum sibi colere proponit: nec ea omni, (nec enim illa, quâ actu tantummodo aberratur) verùm, quâ objecto etiam peccatur: hoc est, qua falso numini cultus præstatur divinus.

CAP. IV.

Non pervenisse vulgò gentiles ad omnem de Deo notitiam, quam naturæ lumine assequi potuissent: & varia caussa, unde hac ignorantia sit profecta. Spectari eam in duplici hominum genere: quorum alii cùm Deum esse scirent, quis tamen ille esset, nescirent: alii ex parte hoc scirent, sed interea non minus aliis cultum divinum abjudicarent Deo: vel siquid fortasse vero numini tribuerent, id tam malignè agerent, ut non mereretur in rationem venire: & ut amplius foret, sic quoque omnes eos esse læsæ majestatis divinæ reos, quia cultum soli Deo debitum inter verum falsumque numen partirentur. Ac tales etiam videri Peruanos. Hinc expositum, quàm varii sint actus religiosi: & differre ab iis adorationem civilem.

De hoc genere idololatriæ, quod κυριωτάτως *a* id nomen meretur, primùm pauca dicam generatim; hinc fusè persequar varias ejus formas. In priori aperiam tum caussas, unde promanârit; tum in quibus actibus constat.

a *Maximè propriè.*

Caussæ idololatriæ sunt variæ. Non jam reponam, quæ de instinctu Satanæ superiùs diximus: continebo me intra illas, quæ hominibus insunt. Quarum prima est inscitia humana. Licet enim ad ea, quæ initio exposuimus, traditione ac naturæ lumine posset perveniri: non propterea tamen existimandum, gentiles universos ad omnium eorum notitiam pertigisse. Contrà enim evênit, ut longè maxima illorum pars pleraque ex istis ignoraret: non quasi non veritas iis ob oculos versaretur, sed quia eam sese offerentem non comprehenderent: dumque propterea in varias scinduntur sententias, & cæci fiunt cæcorum duces,

gravi ruina pariter & sese, & alios involverent. Hæc sententiarum dissimilitudo magnam partem ex animorum diversitate provênit: haut aliter ac in Christiano etiam populo videmus, quos sententiarum similitudo in præcipuis colligavit, in variis tamen capitibus vehementer discrepare. Ita enim semper fuit, ut multis grave esset inquirere in divina, sive propter inertiam laboris, ut illis, qui voluptatibus diffluerent: sive ob occupationes, ut ambitiosis, & avaris, & egestate pressis, eoque aliis se mancipare coactis. Quales, quia serò nihil hujusmodi meditari solent; alieno, licet sæpe erroneo, subscribere judicio amant. Sunt alii, quibus non desit inquirendi, vel animus, vel otium; sed tam diversis hominum sententiis impliciti, ingenii quadam tarditate, quos potissimum, & quibus in rebus sequantur, discernere non satis possunt. Estque hoc eo mirandum minùs, quia non ita feliciter agitur cum rebus humanis, ut in tot sectis per omnia cujusquam opiniones vel probare liceat, vel improbare. Varia enim animo φαντάσματα a obversantur; quorum alia sint ἀποδεικτικὰ b, quæ certò aliquid adstruant; aliqua τοπικὰ sive διαλεκτικά, quæ verisimiliter aliquid probent: alia ἀποδείξεως c, vel ἐπιχειρήματος d faciem ementiantur, fallacia interim, seu ψευδογραφήματα e, seu σοφίσματα f. Quis tam variis inter se permistis, existimet, cujusvis esse, dijudicare, quale quidque sit? Præsertim si, ut fieri solet, quam minimo labore persungi velit; eoque, ubi compluria viderit solide adstrui, eo, quæ probabiliter solùm dicuntur, vel etiam falsò, ἀβασανίστως g, ut Thucydides h loquitur, pro solidis admittat. Vel, ubi quædam falsa, aut verisimilia solùm, compererit; eò, de cæteris desperans, hæc quoque respuat, velut adulterinos, & malæ notæ nummos. Ejus igitur, qui serò veritatem amet, est prudenter dispicere, an non, uti sæpe commiscentur, prout Aristophanes vocat, νομίσματα κεκιβδηλωμένα, καὶ ὀρθῶς κοπέντα i; ita & hic in veris sententiis intercurrant quædam falsæ, ac quasi πονηροῦ κόμματος k: vel è contrario, falsis etiam permisceantur, quæ verissimæ sint, ac optimæ notæ. Quod Christianis ipsis usu venire diximus, idem faciliùs evênit gentilibus; qui in variis de Deo sententiis, illàque & rerum difficultate, & imbecillitate intellectus, sæpe non suo, sed alieno singula pretio æstimarunt. Quantoque hac parte ab iis faciliùs & fædiùs erratum, tanto majores nos Deo gratias agere debemus; quòd illa etiam, quæ poteramus naturæ lumine cognoscere, tradere nihilominus voluerit Verbo suo: cæcarum verò nationum eò majori nos tangi misericordiâ æquum est, quòd illis non eadem affulserit felicitas.

Quàm verè hæc dicantur à nobis, arguit, quòd gentiles, præter eximios quosdam, etiam cùm Deum cognoscerent, cum tamen non cognoscerent Deum: hoc est, cùm viderent esse Deum, qui universum hoc regeret, & coli à nobis vellet; non tamen viderent, eum esse, cujus revera esset divinitas; ut qui eam tribuerint Dei opificio, quam rerum naturam vocamus. Quare illis contigit, ut cæco illi apud B. Joannem cap. IX. Hic enim, cùm videret filium Dei, à quo visum acceperat; rogavit nihilominus, quis esset filius Dei. Nempe quia, quem videret, nesciret eum esse, quem videret: ut si Regem cernas, & regem esse nescias. Similiter gentiles prope omnes eum, qui videri nequit, in opere elucentem viderunt; & clamoso silentio audiere dicentem, esse se opificem & rectorem universi, colique à nobis velle ac debere: sed ad conspectum oculos clausere, ad vocem obturarunt aures, ac quasi alto pressi sopore, talem imaginati sunt, qualia forent, quæ oculis se quotidie subjicerent; somnioque suo nimium creduli, opificium amplexati sunt pro opifice, divinitatem non tribuendo Deo, sed non-Deo. Quod verè erat veritatem in mendacio detinere. Unde Apostolus ad Rom. I, 25: μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· *commutaverunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & servierunt creaturæ potius, quàm creatori, qui est benedictus in secula*: prout vulgatus vertit interpres; nec, si sententiam spectes, incommodè. Sed ad verbum παρὰ τὸν κτίσαντα, significet *præter* aut *supra creatorem*. Priori modo reddunt Stapulensis, & Montanus; posteriori Erasmus: quod magis placet. Hilarius tamen lib. XII de Trinitate vertit, *præterito creatore*: quod sequi maluit Th. Beza. Sed hoc solum dicit Apostolus, magis eos coluisse creaturam, quàm creatorem: utrùm verò omnem omnes cultum ad creaturam transtulerint, nec ait, nec negat: credo propter gentilium illos, qui non omnem viderentur excludere veri numinis cultum. Eos autem, qui cultum aliò transtulere, Apostolus ait, veritatem detinere in mendacio: quia veritas erat esse Deum: mendacium erat, naturam esse Deum. Veritas quoque foret, colendum esse Deum: mendacium autem foret, naturam honore prosequendam divino. Ut non malè hoc dicat Alexander ab Hales in III parte Summæ, quæst. XXX, quæ est de Adoratione, art. I: *Veritatem Dei tenere est unum Deum colere: veritatem in mendacium convertere est creaturæ servire pro creatore. Vera enim religio in unius constat veri Dei servitio. Una enim est vera divinitas. Si ergo idololatria creaturæ servit pro creatore, commutat veritatem in mendacium.* Atque ea mentes invasit dementia non solùm insipientis vulgi; sed eorum etiam, qui haberentur sapientiæ antistites: quandoque interim sapiente plus vulgo, quia aliqui plus crederent traditioni non penitus obliteratæ, nec stultis adeò cogitationibus de Deo animum suum occuparent. Prope excussâ paullatim traditione primæva, facile tamen animadversum, qualicunque opinione de Deo homines esse in officio retinendos. Quia igitur non viderent Deum, quippe visu clariorem; coli placuit, quod viderent. Ac horum consuetudini sese etiam accommodarunt, qui cognoscerent, Deum esse mentem infinitam, ab opificio suo secretam. Quales licet veritatem non similiter in mendacio detinerent: tamen æquè propemodum detinuere illam (ut idem Apostolus loquitur) in injustitia. Cùm enim justitiæ sit suum cuique tribuere; illi cultum opifici debitum opificio detulerunt. Atque ita geminum flagitium commiserunt, dum honore suo defraudant Deum, & quasi in ejus contumeliam, eum non-Deo transscribunt. Veritas igitur, sic pravæ voluptatis compedibus constricta, in pietatis actus minimè adsurrexit. Unde hoc eos quasi fulmine prosternit Apostolus: *Cùm cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum.* Illucebat Deus iis radiis quibusdam; unde cognovisse Deum dicuntur: sed non admisere eos in adyta cordis; quod iccirco obscuratum dicitur. Scientia igitur eorum, ut non incommodè à Scholasticis dicitur, speculativa solum fuit, non practica: quam iis etiam adimit Apostolus I Cor. I, 21. *In Dei*, inquit, *sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum.* Quasi diceret, Fabrica mundi testabatur Dei potentiam, sapientiam, bonitatem: ac propterea exigebat ab homine, ut fideliter serviret Deo, tum propter summam ejus majestatem, tum tot benefacta; pariter etiam, quòd cultores ejus præmium maneret vitæ beatæ. Sed maluit mundus otiose opera Dei contemplari, nullum interea conditori honorem exhibendo: quin contumeliosè eum potius transferendo ad illa, quæ Deus fecisset. Liquidò hæc indicant, Apostolum Romanis scribere de nuda notitia, eaque imperfecta: Corinthiis autem de cognitione fructuosa ac salutari. Denique Romanis refert Apostolus, ut qui priores Deum deseruerant, iidem deserti sint à Deo, &, dum justo judicio, cupiditatibus suis relinquuntur, cæci irruerint in nullum non detestandæ libidinis genus. Nam ut hunc ad locum B. Chrysostomus annotavit a, Καὶ τοῦτο ὁ σοφώτατος τῶν Ἀθηναίων δῆμος, καὶ ὁ μέγας παρ' αὐτοῖς Σόλων· καὶ ἕτερα δὲ πολλὰ τῶν φιλοσόφων βιβλία, ταύτης ἄν τις εὕροι γέμοντα τῆς νόσου. *Et istoc* (admisere) *tum sapientissimus Athenensium populus, tum qui magnus apud eos erat, Solon: ac alios multos philosophorum libros plenos reperias istiusce morbi.* Quid Socratem dicam, Platonem, Xenophontem, Cebetem, & (ut Plutarchus addit libro de Educatione liberorum) τὸν πάντα χορὸν ἐκεῖνον τῶν ἀνδρῶν, οἳ τοὺς ἄρρενας ἐδοκίμασαν ἔρωτας· *totum illorum cœtum, qui masculos approbarunt amores.* Quanquam de Platone contrarium pertendat

a Visa, sive imagines ac species.
b Demonstrativa.
c Demonstrationis, sive syllogismi summe veri.
d Syllogismi probabiliter veri.
e Syllogismi speciem habentes demonstrationis.
f Syllogismi speciem habentes probabilitatis.
g Absque justo examine.
h Lib. I.
i Numismata adulterina, & bonæ notæ.
k Improbæ notæ.

a Ad Rom. cap. I, homil. 4.

Cardinalis Bessario cap. II libri quarti eorum, quos exaravit adversus Georgium Trapezuntium, Platonis, ut videri quidem Bessario volebat, calumniatorem. Nempe, ex ejus sententia, amor iste fuit, nonnisi, ut Euripides ait,

Ψυχῆς δικαίας, σώφρονός τε κἀγαθῆς·
Mentisque justa, & temperantis, ac bona.

Sed secius de eo sensit Philo libro de vita contemplativa; ubi differit de duplici Græciæ convivio, quorum utrique Socrates interfuerit; uni in Calliæ, alteri in Agathonis ædibus. Hæc Plato etiam, ac Xenophon, digna putarunt, quæ memoriæ proderent. Sed, ut mittam, quid in Xenophonte culpet Philo; de solo nunc dicam Platone; cujus convivium, ut ait ille, *ὅλον σχεδὸν ἐστὶ περὶ ἔρωτος ἀνδρῶν ἐπιμανέστερον ἀρρένων, ἡλικίᾳ μόνον διαφέρων· penè totum est de amore masculorum, qui ætate sunt inferiores.* Nec diffitetur, multa ibidem legi de Venere, & Cupidine Cælesti: sed ista, inquit, solum *χάριν ἀστεϊσμοῦ παρειλῆφθαι*: quasi dicas, urbanitatis loco, & velut condimenti caussâ, addita esse. Aliorum defamatissimam turpitudinem ex Anacreonte videmus, & tot aliis, indignis, quibus insistamus, maximè ineditis Αἰσχρολογίαις epigrammatis. Ut Romanos taceam; non Catullum modò, vel Q. Catulum, cujus versiculos refert Agellius in undevigesimo Atticarum noctium cap. IX; sed ipsum M. Tullium, de quo Plinius Novocomensis lib. VII, epistolâ ad Pontium.

Sed omissâ propudiosâ gentilium vitâ intra cultum numinis nos potiùs contineamus. Quem proximè dixi Socratem, is gallum offerri jussit Æsculapio; ut memorato antea loco Chrysostomus ait: & idoneos ille auctores habuit, quos sequeretur; Platonem dico, ac Xenophontem. Imò Plato etiam, discipulus Socratis; etsi multa præclarè adeò de Diis tradidisset, magistri nihilominus exitu territus, deos coluit populares; ut inferius liquidò ostendam. Ac mens eadem illorum, qui Platonici vocantur: quos meritò propterea taxat B. Augustinus lib. X de Civit. Dei cap. I. Etiam consuetudinem magis, quàm rationem sectabatur L. Seneca: ut qui dicat; *Ita adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quàm ad rem pertinere.* Adducit B. Augustinus lib. VI de Civit. Dei cap. X. Atque eo nomine Ciceronem quoque reprehendit Lactantius lib. II de origine erroris cap. III; *Video te terrena & manufacta venerari: vana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos tu stultissimos confiteris.* Quare non jam disputamus, an gentiles omnes omni ex parte verum negarint Deum: sed sufficit nunc nobis, quod etiam gentilium eximii in ea, quam haberent, notitia, vita cultuque eum abnegarint. Siquidem illi quoque, qui acutiùs cætera viderent, non ad verum ivere Deum, quò itum oportebat; sed ad creaturam, quà ibat vulgus. Dixeris, etiam cultum vero numini præstitisse, uti certo vel ignoto Athenienses: quemadmodum antea vidimus. Sed cogitare oportet, in cultu eo varios concurrisse actus: nec de vero eum dicitur, omnia ad vivum resecari: sed quod boni erat, secretis cæteris, in optimam capi partem. Et profectò quantillum recti illud cultus fuit, præ omni illo, quem falsis tot numinibus præstaret superstitiosa præ cæteris Atheniensium civitas! Denique ut multo amplius fecissent, illa sublimitas (ut Cypriani utar verbis a) *non potest habere consortium, cum sola omnium teneat potestatem.* Una est divinitas, eoque nec cultus ejus discerpi potest. Deus noster est Deus zelotypus, nec admittit quemquam in honoris sui partem: longe etiam minus, quàm rex principem externum, vel maritus alterum virum. At notum illud Senecæ Agamemnone:

a De vanit. idol.

Nec regna socium ferre, nec tædæ sciunt.

Propterea etiam Achabi tempore Israëlitis objecit Deus, quod in utrumque latus claudicarent, Dominum Deum pariter ac Baalim colendo: ut est I sive III Reg. XVIII. Atque idem culpatum in Cuthæis, sive Samaritis novis; quos Salmanassar, Assyriæ rex, in Samariæ urbes deduxerat: ut est II seu IV Reg. XVII, 33. Huc pertinet quoque illud I ad Corinth. X, 21, *Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum.* Sententia est, Nefas vobis in Cœna Dominica bibere calicem εὐχαριστίας, quo sanguis Dominicus vobis præbetur; indeque ire in ædem idoli, atque illic de idololatricis sacrificiis edere & bibere. Solent enim gentiles de sacrificiis in honorem Deorum epulari. Unde Jud. IX, 27, *Ingressi ædem Dei sui edebant, & bibebant.* Item Amosi II, 8, *Super vestes in pignus acceptas inclinant se juxta omnia altaria, & vinum damnatorum bibunt in domo Deorum suorum.* Plura afferre poteram de istis, qui Deum, non uti cognoscerent, celebrarent, eumque & Belial sociare vellent, nisi fastidium vererer. Solum igitur addam aliquid de Peruanis, summum Deum agnoscentibus, quem vocant *Viracocha*: item *Pachacamac*: adhæc *Pachaiachacic*: id est, *creator cæli & terræ.* Aliis etiam elogiis ornant: in quibus est *Usapu*, hoc est, *admirabilis.* Et tamen nullum in lingua sua vocabulum habent, quo Deum κυρίως a exprimere possint cæterarum gentium instar: quale Latinum *Deus*, Hebræum *El*. Ac propterea Hispani, eò ad prædicandum Evangelium profecti, in literis ad Indos perscriptis non aliâ appellatione, quàm Hispanicâ *Dios*, usi sunt: quo pacto illud sunt consecuti, ut eadem nunc Americani utantur. Iidem in templo Pachamac, hoc est creatoris, quod in Peru exstructum, sic colunt creatorem, ut nihilominus sacrificent Diis suis. Nempe proclive satis est iis persuadere de summo Deo: at non item, haut aliud præter eum numen esse, vel coli debere. Tantum in animis eorum inveteratus error valet. Quorum auctor est nobis Josephus Acosta lib. V, cap. III.

a Proprie.

Atque hæc universè dicta sunt de origine & caussa translati à Deo cultus ad opificium ejus. Particulatim verò inferiùs referam, cur divinus sit honos attributus, vel dæmoniis, vel hominibus defunctis, vel Soli & sideribus, vel elementis, vel aliis. Nunc breviter exponam, in quibus actibus idololatria consistat. Sunt verò totidem, quot sunt actus religiosi. Nam cum religio sit actus sive officium hominis erga Deum; idololatria autem sit, quoties actus uni Deo debitus homini deferatur: quot actibus verus colitur Deus, totidem etiam committitur idololatria. Est verò actus religiosus vel solùm internus, vel ex interno & externo compositus, vel externus duntaxat. Internus est supra omnia amor, timor, fiducia. Mixti generis statuenda invocatio, quia & animo & ore fit. Consistit verò partim in gratiis agendis pro beneficio collato: partim in orando pro continuatione ejus, vel novi collatione. Externus solùm est adoratio, tum major illa, qua festa instituuntur, templa eriguntur, sacrificia fiunt: tum minor etiam, qua corpus totum prosternimus; vel partem ejus, puta caput, vel genua, inclinamus, vel manus ad os admovemus: dum modo hæc fiant divini cultus ergo, velut boni etiam spiritualis datori, mali spiritualis depulsori. Quale quoque erat, cùm in hujusmodi honoris signum idola oscularentur. Unde I Reg. XIX, 18: *Reservavi mihi septies mille, quorum os Baalem non est osculatum.* Ac de vitulorum osculo habes Oseæ XIII, 2. Longe alia ratio est adorationis civilis, quæ creaturæ, etiamsi nihil ores, honoris ac reverentiæ caussâ fieri potest. Quomodo Jacob septies adoravit fratrem Esau: at tantum abest, ut aliquid poposcerit, ut contrà fratri ipse dona obtulerit ac contulerit: quemadmodum legere est Genes. XXXIII, 3. Abrahamus quoque adoravit filios Geth, ut terræ dominos: prout est Genes. XXIII. Ac multò plurima ejus generis exempla in Scripturis aperiuntur. Sed posse adorationem civilem commutari in religiosam sive divinam: argumento fuerit illa, quam sibi in statuæ symbolo præstari voluit Nabuchodonosor; ut suo loco explicabitur.

DE

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSU,

LIBRI PRIMI

PARS ALTERA;

Quæ eſt de cultu creaturæ ſpiritualis.

Cap. V.

Diſtinguitur cultus idololatricus in proprium, & ſymbolicum. Proprius in varia diducitur genera: ex quibus primus datur locus ſpirituali: in hoc autem cultui duplicis principii, juxta doctrinam Zoroaſtris. Cujus de ætate varia ſententia. Et quis illi Oromaſdes, quis Arimanius, & quibus comparârit. Hinc acceditur ad Ægyptiorum opinionem de duplici principio activo, boni, & mali; boni Oſiride, mali Typhone: & exponitur, quomodo ſe ad utrumque habeat Iſis; quæ eſt principium paſſivum. Quantoque aliter, quàm vulgo ab Ægyptiis fieret, hæc ſeu nomina, ſeu numina intellexerit Plutarchus: cui Iſis eſt natura mundana: Oſiris & Typho, duo ſpiritus magni eam gubernantes. Vetuſta hujus opinionis de duobus principiis reliquias quaſdam conſpici in ſententiis veterum aliquot philoſophorum, etiam Platonis; etſi aliter poſtea ſapuerit Porphyrius. Romanis etiam, & Græcis, eſſe quædam numina læva. Manetis, Manichæorum patriarchæ, ſententia de duplici ſpiritu; uno boni, altero mali auctore. Denique refellitur ſuperior omnis de duobus principiis opinio: præcipueque contra Plutarchum, & Manichæos, oſtenditur, nihil eſſe in rerum natura, quod non proſit.

HÆc generatim de falſo cultu ſufficiant. Nunc particulatim aggrediar dicere, quantopere hic cultus variârit, tum pro temporum, vel terrarum ſpatiis; tum pro legiſlatorum decretis, vel philoſophorum ſectis. Quæ niſi accuratè diſtinxero, videar mihi haut aliud daturus, quàm non jam dico Athenienſium πεντάπλοον, in quo Athenæus *a* fuiſſe ait, vinum, mel, caſeum, farinam, & olei pauxillum: ſed Bacchi κέρνος, in quo, eodem teſte *b*, papaver, album triticum, hordeum, piſum, ervum, cicer, lens, faba, zea, avena, caricæ, mel, oleum, vinum, lac, quin etiam illota ovis lana. Cujuſmodi mixtura etſi Bacchicis ſacris non inconveniens videretur: in hoc tamen argumento certum ſit ἀκρισίας *c* argumentum. Separabimus igitur ſingula profani cultus genera, tum eorum hominum, locorum, temporum, quibus primæva traditio per pectora humana minùs turbidè profluxit: tum quibus per eadem pluribus mæandris erravit impurius, & decoloratione fœdiori ex admiſto majoris erroris veneno.

a Lib. 11.

b Eodem libro, loco gemino. Sed poſteriori præterüt interpres Dalecampius.

c Judicii deficientis.

Primum verò, quod ſæpe nec veteribus ſatis fuit obſervatum, diſtinguere opus eſt inter cultum proprium, & ſymbolicum.

Proprium voco, quando, quod colitur, propriè & in ſe Deus eſſe exiſtimatur. Qualis fuit cultus Solis ipſius, vel Herculis, ſive Thebani, ſive alterius gentis.

Symbolicum appello, cùm quid colitur, non quia creditur Deus; ſed quia Deum ſignificet. Quomodo Sol cultus in igne Veſtali, Hercules in ſtatua.

Proprium divido in ſimplicem, & mixtum. Simplicem dico, ubi animus in unius cultum fertur. Ut unius Solis, vel unius Herculis Thebani. Mixtus eſt, quando animus colentis in plura diffunditur. Ut quando Hercules colitur cum Sole, & illi in hoc, huic in illo honos habetur: quod accuratiùs infrà explicabitur.

Cultus proprius ac ſimplex vel eſt ſubſtantiæ, vel accidentis.

Subſtantia vel eſt ſpiritualis, vel corporea.

Spiritus vel eſt ſummus, vel medius, vel imus. Summus, ut mundi opifex; cujus veneratio in falſo cultu conſideratur, quatenus corrumpitur, ſi inter eum & alterum honos divinus dividatur, vel ſi Deus colatur in idolo. Medius ſpiritus eſt angelus bonus, maluſve: quorum utrumque dæmoniorum nomine Platonici intelligunt. Imus ſpiritus eſt genius, ſive anima defuncti.

De hoc ſpirituum cultu ſic cenſeo: ante animas humanas angelos divino affectos honore: ante angelos bonos, principem malorum, quem κατ' ἐξοχὴν *a* Satanam dicimus: non ſolum tamen, ſed unà cum Deo, boni omnis fonte. Originem hujus cultus derivo à corrupta tum traditione, tum ratione. De traditione quidem depravata in dubium vocabit nemo, modò non peregrinus adeò ſit in ſacris noſtris, ut ignoret, quidquid Deus feciſſet, bonum fuiſſe; ſed poſtquam Satanas præ invidia primos parentes de ſtatu innocentiæ dejecit, terram propter eos fuiſſe maledictam: nec Deum propterea amorem omnem generis depoſuiſſe humani: quippe qui variis modis omnes omni ab ævo ad pœnitentiam provocet & invitet. Sed Satanas, mille fraudum artifex, circumit univerſos, in nihil æquè intentus, quàm ut illos tum à recto avertat cultu, tum hîc graviſſimis malis, Deo ita permittente, adfligat; & poſt judicium ultimum, ſocios habeat pœnarum, quas ipſe eſt ſubiturus. Salutarem adeò doctrinam nunquam deſtitit Noachus prædicare liberis & nepotibus ſuis, eâ ſpe, ut ipſi per manus iſta traderent ex ſe naſcituris. Sed quæ patriarcha tantus præbuerat dextrâ, hæc paullatim poſteri ſiniſtrâ acceperunt. Juſtiùs enim hoc de ſe dicere potuerit Noachus, quàm de auditoribus ſuis querebatur Theodorus *b* Cyrenaicus. Noachidæ igitur exinde duo ſunt commenti principia, pari vel ſuppari poteſtate; boni unum, alterum mali. Atque eò deventum fuit; ut, quemadmodum colerent principium boni, quò bona conferret: ita venerarentur principium mali, ne inferret mala.

a Per excellentiam.

b Plutarch. de Iſid. & Oſir.

Ad traditionem corruptam corrupta etiam ratio acceſſit. Sic enim collegerunt, eum, qui in ſe eſſet optimus, & omnis boni fons unicus, non eſſe miſeris mortalibus mali ullius principium ac cauſſam. At verò in mundo hoc multa eſſe homini mala & noxia; tum in mutis animantibus, ac plantis; uti baſiliſcum, araneam, aconitum, & ſimilia: tum etiam in cæteris; uti famem, peſtilentiam, tem-

tempestates, cæteraque id genus. Quare cùm non debeamus Deum comminisci, qui dextrâ panem ac potum salubrem, sinistrâ venenatum eidem præbeat cibum, potumque: omnino præter principium omnis boni, etiam statui oportere omnis mali principium: ac proinde illi facienda esse sacra, ut bonum consequamur: huic verò ad malum averruncandum.

Quàm vetusta hæc sit sententia, arguit, quòd ea fuerit antiquissimorum inter gentiles legislatorum, ac sacerdotum, atque ab iis in Philosophos veteres sit derivata. Quod apertè docet Plutarchus de Iside & Osiride. Prolixior est locus: adscribam tamen, quia rei alioquin obscuræ multum lucis affundit. Sic igitur ille: Διὸ καὶ παμπάλαιος αὕτη κάτεισιν ἐκ θεολόγων καὶ νομοθετῶν εἴς τε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους δόξα, τὴν ἀρχὴν ἀδέσποτον ἔχουσα, τὴν δὲ πίστιν ἰσχυρὰν καὶ δυσεξάλειπτον, οὐκ ἐν λόγοις μόνον, οὐδὲ ἐν φήμαις, ἀλλ' ἔν τε τελεταῖς ἔν τε θυσίαις, καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι πολλαχοῦ περιφερομένην, ὡς οὔτ' ἄνουν καὶ ἄλογον καὶ ἀκυβέρνητον αἰωρεῖται τῷ αὐτομάτῳ τὸ πᾶν, οὔτε εἷς ἐστιν ὁ κρατῶν καὶ κατευθύνων ὥσπερ οἴαξιν ἤ τισι πειθηνίοις χαλινοῖς λόγος, ἀλλὰ πολλὰ καὶ μεμιγμένα κακοῖς καὶ ἀγαθοῖς· μᾶλλον δὲ μηδέν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἄκρατον ἐνταῦθα τῆς φύσεως φερούσης· οὐ δυεῖν πίθων εἷς ταμίας, ὥσπερ νάματα τὰ πράγματα καπηλικῶς διανέμων ἀνακεράννυσιν ἡμῖν, ἀλλ' ἀπὸ δυεῖν ἐναντίων ἀρχῶν, καὶ δυεῖν ἀντιπάλων δυνάμεων, τῆς μὲν ἐπὶ τὰ δεξιὰ καὶ κατ' εὐθεῖαν ὑφηγουμένης, τῆς δ' ἔμπαλιν ἀναστρεφούσης καὶ ἀνακλώσης, ὅ, τε βίος μικτός, ὅ, τε κόσμος, εἰ καὶ μὴ πᾶς, ἀλλ' ὁ περίγειος οὗτος καὶ μετὰ σελήνην, ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε, καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος. εἰ γὰρ οὐδὲν ἀναιτίως πέφυκε γενέσθαι, αἰτίαν δὲ κακοῦ τἀγαθὸν οὐκ ἂν παράσχοι, δεῖ γένεσιν ἰδίαν καὶ ἀρχὴν, ὥσπερ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τὴν φύσιν ἔχειν. καὶ δοκεῖ τοῦτο τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις. νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους. τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν. οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα, θεόν, τὸν δὲ ἕτερον, δαίμονα καλοῦσιν· In gratiam eorum, qui Græcè minùs intelligunt, apponam & tralationem Xylandri, etsi ex ipso peti maluissem: *Vetustissima proinde à sacrarum professoribus rerum, legumlatoribus derivata est opinio, auctore incognito, fide firma & indelebili, non in sermonibus ea tantum & rumoribus, sed & in mysteriis ac sacrificiis tam barbaris, quàm Græcanicis exstans: neque casu ferri, & à fortuna pendere Universum, mente, ratione, gubernatore destitutum: neque unicam esse rationem, quæ contineat id & dirigat, tanquam clavum aut frena moderans: sed cùm permulta è bonis juxta malisque sint confusa: imò nihil natura hac sincerum (ut verbo dicam) proferat: non esse unum aliquem promum, qui è duobus doliis res nobis veluti aliquem liquorem, cauponis in morem, distribuat atque misceat. Ergo à duobus principiis contrariis, adversisque duabus facultatibus, quarum altera ad dextram & rectà ducat; altera retrorsum avertatur atque reflectat; cùm vitam esse mixtam, tum ipsum mundum (si non universum, cum saltem qui ad terram est, & Lunæ subjacet) inæqualiter ferri, variisque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil absque caussa fit, & mali caussam bonum non præbet: necesse est in natura, ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem, suumque principium exstare. Atque hæc quidem sententia plerisque & iisdem sapientissimis probatur. Existimant enim alii, duos esse deos, quasi contrariis deditos artibus; ut bona alter, alter mala opera conficiat. alii eum, qui est melior, Deum; qui deterior, dæmonem dicunt.*

Atque hæc Plutarchus generatim de opinione duorum principiorum, uno omnis boni, altero omnis mali. Postea verò refert, quomodo opinio eadem fuerit Persarum, qui illam accepere à Zoroastre. Seculis priscis, ante imperium à Cyro conditum vixisse, indicat Ammianus Marcellinus lib. XXXIII. Clemens Romanus, vel alius potiùs, in IV Recognitionum, censet esse filium Cham, qui Mesraim dictus, unde Ægyptus terra Mesraim nominata. Post obitum autem vocatum esse Zoroastrim; id significare *vivum sidus*. Sed ἀστροθύτην, sive *siderum cultorem*, interpretantur Dion, & Hermodorus, teste Laërtio in præfat. Aristoteles, & Eudoxus, tradidere, ante mortem Platonis fuisse sex annorum millibus. Auctor Plinius lib. XXX, cap I. Ac ibidem legas, ut Hermippus scripserit, fuisse eum ante bellum Trojanum quinque annorum millibus. Atque hanc sententiam secutus quoque est Plutarchus libro antè memorato. Eandem Hermodoro Platonico tribuit Laërtius in procemio operis. Interea non dissimulat, quod longè verisimilius est, Xanthum Lydum, à Zoroastre usque ad Xerxis transitum, computare annos solùm sexcentos. Imò non paullò etiam junior fuerit, si vixerit sub patre Xerxis Dario Hystaspide, vel temporibus Hystaspis ejus, qui Xerxis avus, Darii parens fuit. Sub aliquo quidem Hystaspe floruisse, Persarum traditio est; ut apud Agathiam legimus in secundo. Qui & duplex ei dat nomen: unum Ζωροάστρης, alterum Ζαράδας, ἤτοι Ζωράδης. De ætate autem, in tanto dissensu priorum, negat certi quicquam statui posse. Nec valde repugno. Hoc autem opinionum incertum provenisse ex eo arbitror, quòd complures ejus nominis fuerint. Novissimus quidem ille Bactrianus, quem Nini æqualem faciunt Augustinus lib. XXI de Civit. Dei cap. XIV, & Suidas. Ut qui cum Rege eo non ferri solum viribus, sed magicis etiam artibus decertârit: ut ait Trogus, sive Justinus Philippicarum initio. Quod ex primo historiarum Ctesiæ haustum esse, indicat Arnobius in primo. Sed præter Bactrianum alter fuit: ut ille, quem nunc Persam, nunc Medum vocat Clemens primo Στρωματέων, ac Περσομήδην nuncupat Suidas. Quanquam dubitet Plinius lib. XXX, cap. I: *Unus hic fuerit, an postea & alius, non satis constat.* Ubi & illum magicarum artium doctorem Azonacis discipulum facit: ac etiam meminit Zoroastris Proconesii. Plures quidem ejus nominis fuisse, testis etiam Plato Alcibiade, & X de Rep. & Clemens V Στρωματ. Id verò vitium fuit mentis humanæ, ut quo pretium adderet opinionibus, eas antiquiori potiùs, quàm juniori tribuerit. Sed de ætate judicet quisque, ut volet, dum bene antiquum fateatur: quod ex dictis satis constat. Ad Zoroastris dogma redeo. Is eodem Plutarcho testante, cùm duo statuisset principia, boni principium vocavit Oromasdem; mali Arimanium. Quod ipsum ex Agathiæ secundo cognoscimus; sed vocabulis paullum variatis. Sic enim vulgo scribitur: Τὸν μὲν ἀγαθὸν εἶπε θεὸν, εἴτε δημιουργὸν, Ὀρμισδάσδην ἀποκαλοῦσιν· Ἀρειμάνης δὲ ὄνομα τῷ κακίστῳ καὶ ὀλεθρίῳ· *Bonum enim sive Deum, sive Creatorem, Hermisdasten appellant: Arimanes autem pessimo illi ac pernicioso est nomen.* Sed puto, pro Ὀρμισδάσδην scribendum Ὀρομάσδην, sive Ὠρομάσδην, quando eos Ὠρομάσδην, & Ἀρειμάνιον, Laërtius quoque vocat ex Hermippo in primo de Magis, Eudoxo in Periodo, & Theopompo in octavo Philippicæ Historiæ. Arimanii etiam meminit Artaxerxes apud Plutarchum in Themistocle. Τὸν πονηρὸν δαίμονα Περσῶν vocat cubicularius, ad Darium sermone, apud Plutarchum in Alexandro. Photius in bibliotheca cod. LXXXI, tradit, ex Theodori presbyteri, Mopsuestias postea episcopi, de Persica magia libro, Ζαράδην, sive Ζαρυάμ, omnium principem, quem & Fortunam vocat, genuisse Ὀρμίσδαν, καὶ τὸν Σατανᾶν. Ubi Ὀρμίσδας est, qui aliis Ὀρομάσδης: at Σατανᾶς sine dubio est Arimanius. Ζαρυάμ est ex Arabico *Zarabou*: quod *omnium satorem* notat; ut doctissimo Gaulmino observatum ad Psellum de operatione dæmonum. Pergit deinde Plutarchus, atque, ex Zoroastris opinione, tradit, nulli ex rebus, quæ sensu vel mente percipiantur, posse Oromasdem meliùs comparari, quàm luci: nulli rectiùs Arimanium, quàm tenebris & ignorantiæ: ac illi quidem cædendas victimas, ut accipiatur beneficium, vel pro accepto gratiæ agantur: huic verò, ut malum ab homine propulset. Addit quoque, Persas propterea herbam Omomi dictam in mortario pinsere: simul Arimanium sive Ditem, & Tenebras invocare: tum sanguinem lupi recens jugulati herbæ Omomi miscere: postmodo eam efferre, atque abjectare in locum, quò Solis radii non pertingant. Stirpes bonas esse opus Dei boni; malas, ut venenosas, mali genii: item bona animalia esse boni numinis; ut canes, aves, echinos terrestres; mala esse mali genii, ut echi-

echinos aquaticos: eoque beatum esse, qui plurimos talium interfecerit. Subdit deinde, Oromasdem è luce purissimâ natum esse; Arimanium è caligine; perpetuoque hos inter se bellum gerere: tanto autem Oromasdem esse sublimiorem Mithrâ, hoc est Sole; quanto eodem Sole inferior est Pluto sive Arimanius: ac Oromasdem quidem fecisse stellas, & bonos Deos, inque ovo posuisse. Per ovum hoc mysticè mundus intelligitur: cui ovalem figuram antiquissimi tribuerunt: in his Sanchuniathon; de quo vetustissimo rerum Phœniciarum scriptore dictum nobis in opere de historicis Græcis. Hinc Thebaïdos incolæ, Deum mundi opificem repræsentare volentes, efformabant eum ovum ore effundentem: *ἑρμηνεύουσι δὲ τὸ ᾠὸν τὸν κόσμον, ovum autem interpretantur mundum:* ut superius ex Porphyrio diximus. Etiam in Orgiis Liberi Patris, quæ ab Orpheo instituta, ovum mundi erat symbolum: ut docent Plutarchus Sympos
iacôn lib. II, quæst. III, & Macrobius Saturnalium lib. VII, cap. XVI. Unde Proclus in Timæum eadem esse ait, *τὸ Ὀρφικὸν ᾠὸν, καὶ τὸ ὃ Πλάτωνος ὄν· Orphei ovum, & Platonis Quod est.* Cum ovo mundum etiam Varro comparat in Logistorico, qui Tubero sive de Origine humana inscribitur a: *Cœlum est testa; item vitellum, terra; inter illa duo humor, quasi ilcinus* b (in limum) *clusus aëri, in quo calor.* Ovum igitur, hoc est mundum, fecerat Oromasdes. Sed Arimanius, cùm malos genios condidisse dicitur, tum ovum illud perforâsse: atque ita bona permiscuisse malis, mala bonis: hinc coortas esse inimicitias inter Oromasden, & Arimanium: atque alterum alterius opus demoliri: sed fatum affore, cùm Oromasdes Arimanium vincat, imò prorsus aboleat: hominesque tum demum pacificè beatéque victuros. Quæ fabulosa esse, nemo non videt: interim non obscuræ hic apparent reliquiæ doctrinæ Noachicæ, tum de Deo, habitante lucem inaccessam, mundique opifice; tum de Satana, aëris ac caliginis principe, mali omnis fonte & auctore; quo æternis tenebris addicto, beatam homines cum Deo vitam degent.

a *Apud Probum in Eclog. 6.*
b *Al.* in limum.

De Zoroastris ac Persarum doctrina satis. Ab his me confero ad Ægyptios; ex quibus, ut antea vidimus, soli Thebaïdos incolæ unicum Deum, mundi architectum, Cneph à se nuncupatum, coluerunt. Cæteris Ægyptiis plures erant Dii: præcipuus interim honos duobus erat principiis ac caussis Universi; uni omnis boni, unde rerum generatio; alteri omnis mali, unde rerum corruptio. Ac ex eorum sententia, in hac rerum ab utroque principio mistura, prævalet facultas melioris numinis: attamen non in tantum, ut deterioris opus aboleat prorsus: quippe & vis ista deterioris principii pertinacissimis inhæret corporibus, saltem illis sub Luna constitutis: atque inde est, quod semper meliori repugnet facultati. In principio illo præstantiori diviniorèque, & ejusdem opere, tria considerantur: quorum unum patris, alterum matris, tertium prolis se instar habeat. A primo est forma; ab altero materies; tertium est ipse mundus. Primum dicitur Osiris; alterum Isis; tertium Orus. Principium deterius vocatur Typho. Ac Isis quidem, quæ naturæ est femineæ, eoque receptaculum boni & mali, sponte suâ fertur ad id, quod melius est. Sed Typho altè inhæret & corpori, & animæ Universi; semperque melius principium impugnat. Melioris principii, quod Osiridem dixere, in anima imago est Ratio, sive Mens: Typhonis verò simulachrum est pars animæ *ἄλογος* c, & affectibus æstuans. In corpore humano, Osiridis imago est facultas bonum præstans temperamentum: Typhonis autem, facultas morbos & mutationes arcessens. In cælo, & elementis, Osiridem repræsentat, quicquid ordinatum, & æquabile: Typhonem, quicquid inordinatum, & inæquabile; ut solaris vel lunaris luminis defectus, procellæ ac tempestates, inundationes marinæ; atque ita in cæteris, quicquid modum & ordinem non tenet.

c *Rationis expers.*

Horum omnium non locupletem magis testem laudare possim, quàm Plutarchum, libro sæpius memorato de Iside & Osiride. Ex cujus sententia duo hæc principia sunt duo spiritus mundi præsides: ut valde hæc conveniant cum Zoroastris doctrina, de qua diximus. Sed longè aliter hæc de principiis illis capiebant multi ex Ægyptiis sacerdotibus. Qui per Osiridem intelligebant tum Solem, tum Lunam, tum Nilum: per Typhonem, tum Solem, tum Mare: per Isidem tum Lunam, tum Terram. Quod accuratius exponam in Naturæ corporeæ cultu. Ea interpretatio non satisfecit Plutarcho: ut qui contenderet, nihil corporeum, & sensus expers, pro numine coli posse. Quare ut vulgatiorem Ægyptiorum de Diis suis opinionem explanatione commoda reddat meliorem: per Isidem quidem intelligere jubet mundum; per Osiridem autem, ac Typhonem, Deos vel dæmones magnos; quorum virtute rerum natura gubernetur. Nec eum ab hac dimovit sententia, quòd videret, Ægyptios fere ea per corpoream declarare naturam. Nam censet, eorum verba capienda esse *μετωνυμικῶς*: ut nominibus rerum corporearum, & ratione ac sensu carentium, designentur duo spiritus principes, quibus corporea universa suam debeant originem. Atque hoc illustrat eo, quòd Romani, ac Græci, similiter *Ἥραν τὸν ἀέρα, γένεσιν δὲ Ἡφαίστου τὴν εἰς πῦρ ἀέρος μεταβολὴν αἰνίττονται· Græci per Junonem intelligunt aëra; per ortum Vulcani, mutationem aëris in ignem.* Subjungit deinde, *οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνόντα τῇ γῇ· Sic Ægyptiis Nilum esse Osiridem, congredientem cum Iside, quæ est terra.* Statuit igitur, ut Bacchum dicimus pro vino, quia primus creditur docuisse rationem vini ex uvæ latice exprimendi; quo pacto item Homerum dicimus pro poëmatis ejus: sic cum divino honore coluntur Osiris, & Isis, & iis adversarium numen Typho inducitur; in corporea illa natura neutiquam esse animo sistendum; sed assurgendum altiùs ad caussas naturæ; quæ sunt magni spiritus jam memorati: posse interea & cultum præstari rerum naturæ; sed ut imagini ac speciei ipsius numinis: quomodo cultus talis non proprius, sed symbolicus sit habendus. Ipsum audiamus loquentem; *Συνελόντι δὲ εἰπεῖν, οὔτε ὕδωρ, οὔτε ἥλιον, οὔτε γῆν, οὔτε οὐρανὸν, Ὄσιριν, ἢ Ἶσιν ὀρθῶς ἔχει νομίζειν. οὔτε πῦρ Τυφῶνα πάλιν, οὔτ' αὐχμὸν, οὐδὲ θάλατταν, ἀλλ' ἁπλῶς ὅσον ἐστὶν ἐν τούτοις ἄμετρον καὶ ἄτακτον ὑπερβολαῖς ἢ ἐνδείαις, Τυφῶνι προσνέμοντες· τὸ δὲ κεκοσμημένον, καὶ ἀγαθὸν, καὶ ὠφέλιμον, ὡς Ἴσιδος μὲν ἔργον· εἰκόνα δὲ καὶ μίμημα καὶ λόγον Ὀσίριδος σεβόμενοι καὶ τιμῶντες, οὐκ ἁμαρτήσομεν. Ut rem paucis comprehendam, nec aquam, nec solem, nec terram, nec cælum, Osirim vel Isin rectum est putare: neque item ignem putandum Typhona, neque æstum, neque mare: sed simpliciter, quicquid in his non tenet modum vel ordinem seu excessu seu defectu, id Typhoni tribuemus: quod verò recto ordine ac modo fit, bonumque ac utile, velut Isidis opus; imaginem autem ac imitationem, ac speciem Osiridis colentes ac honorantes, non peccabimus.*

Etiam Plutarcho hoc magistro cognoscimus, quomodo illa de principiis duobus opinio ad Græcos sit philosophos derivata. Exemplo sit Pythagoras, quem duo ait statuisse principia, bonum malumque: ab illo esse unitatem, finitum, quiescens, impar, quadratum, æquale, dextrum, splendidum: ab hoc esse binarium, infinitum, in motu versans, curvum, par altera dimensione longius, inæquale, sinistrum, tenebricosum. Ac fortasse nec aliud voluit Philolaus Pythagoricus, quando (ut apud Stobæum in Eclogis Physicis legimus) principia rerum statuit *τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρον, finitum & infinitum.* De Empedocle Agrigentino magis liquet: quem Plutarchus inibi ait unum inducere boni principium, quod amor, vel amicitia, vel etiam harmonia dicitur; nempe quia est *ἑνωτικὸν*, sive rerum conjungens alterum principium mali, quod lis, vel rixa nuncupetur; puta quia sit *διαιρετικὸν*, sive res disjungens. Atque idem tradidit Diogenes in VIII; è nostris Justinus Martyr *παραινετικῷ πρὸς Ἕλληνας*, & Clemens Alexand. *προτρεπτ. πρὸς Ἕλληνας.* Platonem quoque his comitem addit Plutarchus: quia licet multis quidem locis sententiam suam occultârit, principiaque omnium vocârit idem, & diversum: in libris tamen de Legibus, quos ætate

te grandior perscripsit, apertè doceat, mundum hunc non ab unica regi anima; sed pluribus, ac minimùm duabus; quarum una bonum efficiat, altera contrarium. Quibus non obstat, quòd apud Augustinum in VIII de Civit. Dei cap. XIII legimus, juxta Platonem *Deos non esse, nisi bonos:* ut disertim ait in decimo de Legg. Nam Plato per Deos bonos intellexit honestos, & virtutum amantes: quales etiam fuerint, etsi noceant hominibus; dummodo mala, quæ immittunt, justæ habeant pœnæ rationem. Qua parte Platonem deseruisse videtur Porphyrius, quando in Sacrificiorum libris duo constituit dæmonum genera; bonos & beneficos, malos & maleficos. Vide Jamblichum libro de Ægyptiorum mysteriis; quæque ex Porphyrio ad Anebonem (sic enim, non *Abennem*, vel *Abeonem* legi debet) B. Augustinus refert lib. X. de Civit. Dei cap. X. Ac Romani quoque, & Græci, licet non agnoscerent duo solùm rerum principia; hactenus tamen priorum institere vestigiis, quod pro bono maloque effectu Deos discriminarent. Siquidem eorum alia bona, quæ juvarent; alia mala, & ut Maro vocat, læva, quæ nocerent. Atque ut apud Augustinum legas lib. VIII. de Civit. Dei cap. XIII, *Labeo numina mala victimis cruentis, atque hujusmodi supplicationibus placari existimat: bona vero ludis & talibus, quasi ad lætitiam pertinentibus rebus.*

At propiùs sententiæ de gemino rerum principio, bonarum uno, malarum altero, adhæsit Manes, cum discipulis XXII; in quibus præcipuè memorantur Thomas, Buddas, Hermas, sive Tyrbo, & Acua; à quo Manichæi aliter dicti Acuanitæ *a*. Nec tamen Manichæi sic temerè loquebantur, ut dicerent, duplex esse numen; vel si duos dicerent Deos, non aliter hoc solent interpretari, quàm unum propriè, alterum impropriè *b* Deum dici: quomodo etiam Apostolus Paulus *c* ait, Deum hujus seculi, qui diabolus est, excæcasse fidelium mentes. Sed in eo tamen convenientia est, quòd ex duobus principiis, quorum unum esset Deus, alterum sive Hyle, sive Dæmon, à priori bona, ab altero esse mala crederentur: ab illo Solem non factum quidem, prolatum tamen, vel missum: ab altero autem colubrum, & alia id genus animalia, facta esse in gente tenebrarum. Quæ qui dicit, is diabolum creatorem, ac proinde Deum facit. Hanc Manetis insaniam legere est apud Epiphanium hæres. LXVI: nec uno loco apud B. Augustinum. Paucis verò apud eum libro de hæresibus, *Iste*, inquit, *duo principia inter se diversa atque adversa, eademque æterna & coæterna, composuit: duasque naturas atque substantias, boni scilicet & mali, sequens alios antiquos hæreticos, opinatus est: quarum inter se pugnam & commixtionem fabulatur.* Per hæreticos, quos Manes secutus dicitur, intelligit Marcum, Cerdonem, Apellem, alios; qui itidem duo statuerant principia. Sed cùm Manem hunc constet natione fuisse Persam, ac Persicis etiam disciplinis, sumtibus viduæ cujusdam, fuerit imbutus, ut Epiphanius tradit: magis mihi verisimile fit, patriam in eo religionem secutum fuisse. Zoroastris enim, & Magorum hæc doctrina erat; ut è Plutarcho antè vidimus. Atque idem à Laërtio adstruitur è Dionis V Histor. Aristotelis libro I de Histor. Hermippo libro I de Magis, Eudoxo ἐν περιόδῳ, Theopompi libro VIII Philipp. & Eudemo Rhodio.

a Epiphan. hæres. 66. & Nicetas Choniates sive Colossensis lib. 4 Thesauri Orthod. cap. 33.
b Faustus Manichæus apud Augustinum.
c 2 Cor. 4. 4.

Satis ex his liquet, quàm antiqua sit, & unde profluxerit doctrina de duobus naturæ principiis, bono Deo, maloque genio: quorum ille sit caussa omnis boni in natura; & coli debeat, ut faciat bene: hic auctor sit omnis mali, & colendus sit, ne malus male faxit.

Quod si adversus hoc venenum quæratur antidotum, ex usu fit adire Epiphanium hæresi LXVI, ac præcipue B Augustinum lib. XXI contra Faustum: item libro de natura boni contra Manichæos, & aliis in locis: adhæc Damascenum contra eosdem. Mirum verò Fausto, homini non planè obtuso, placere potuisse sententiam tam absonam. Nam quo graviori quis piaculo se adstringat, quàm si honore & observantiâ Dei propriâ eum colat & prosequatur, qui quicquid habet virium, hoc ad Dei conferat ignominiam, & hominum exitium: ac propterea, ubi dies advenerit extrema, cum cultoribus sui præceps in tartarum datus pœnas persolvet æternas. Nec opinio tam aliena ab omni ratione, quicquid dicat Plutarchus, multum habuit auctoritatis apud prudentiores. Itaque cùm Faustus Manichæus Catholicis objectaret, quod dogma de uno Deo à gentilibus hausissent: respondet ille lib. XX contra eum scriptorem cap. XIX, *Discat Faustus, vel potiùs illi, qui ejus litteris delectantur, monarchiæ opinionem non ex gentibus nos habere: sed gentes non usque adeo ad falsos Deos esse delapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscunque natura.* Firmat hæc Justinus Martyr de Monarchia. Ubi præter poëtas etiam Platonem advocat in Timæo. Qui sive a Thebaidos incolis monitus, solùm Deum Kneph agnoscentibus, sive aliter edoctus; licet plures induceret Deos, hos bonos, illos noxios; neutros tamen alio habuit loco, quam pro Numinis supremi ministris. In quo Hebræis, de quibus nulli est obscurum, Chaldæi etiam consenserunt: si oraculo stare possumus, quod narrat nobis Justinus Martyr oratione parænetica ad gentes, & Eusebius in nono Præparationis Evangelicæ:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Latinè sic utcunque verbum verbo reddideris:

Soli Chaldæi sophiam sortiti, & Hebræi
Sanctè à se genitum a regemque Deumque colentes.

a Vel, Sanctè nullo ortum.

Sed operam lusimus, nisi argumento etiam occurramus eorum, qui sententiæ nostræ discrepant. E Plutarcho autem vidimus, eò opinionum esse dissensionem, quòd in orbe terrarum, tot res sint noxiæ generi humano: nec in animum inducere possent, Deum Optimum, (quod priùs, quàm Maximum, dicere solemus) tot esse malorum fontem & originem. Eo igitur fuere delapsi, ut duplex constituerent principium; à quorum altero acerbitates, omniaque fluere infortunia, multarum etiam rerum exitium, prædicabant: alteri autem, quicquid boni esset, acceptum referebant. Sed longe aliter poterant hac cura defungi, si mente animoque studiosius hæc considerassent. Si enim poëta dixerit Sulmonensis in secundo Tristium:

Nil prodest, quod non lædere possit idem:

non minori jure dixero,

Nil lædit, quod non commoda certa ferat.

Quocirca, non continuò siquid noceat, eo pro tali habendum, quod rerum naturæ incommodet. Nam quod uno est loco noxium, id juvat alio. Quis ignorat, quantum in periculum homines conjiciat cicuta? Cujus rei in propinquis illustre etiam habeo exemplum à Nobili & affinitate dum viveret conjunctissimo Henrico Smetio memoratum Miscellaneorum Medicorum lib. X, in observationibus anni cIↄ Iↄ XCI. Attamen in Liguribus Taurinis pro cibo habetur non delicato solùm, sed etiam salubri, & inter cætera urinam ciere idoneo. Et quàm multa homini sunt venena in cibis, quæ prosunt et in medicamentis! Atque ut neutrâ ratione commodo atque usui forent: tamen sic quoque emolumentum homini afferrent, dum pro cibo sunt mutis animantibus, quæ nobis postea in alimentum, vel medicamentum cedunt. Scitè hoc versibus istis expressit Lucretius in quarto:

Tantaque in his rebus distantia differitasque est,
Ut quod aliis cibus est, aliis fuat acre venenum.
Est utique ut serpens, hominis quæ tacta salivis,
Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.
Præterea nobis veratrum est acre venenum.
At capris adipes, & coturnicibus, auget.

Dixeris, ut hoc ita sit in quibusdam; tamen esse ex venenis innumera, ex quibus nullam homines, vel muta animantia capiant utilitatem: atque hoc facilè appariturum circumferenti animum per ea, quæ de his legere est, vel apud Græcos, ut Nicandrum, Dioscoridem, Aëtium, Æginetam; vel Arabas, ut Avicennam, Serapionem, Haliabbatem, Rhasin; vel recentiores Latinos, ut Petrum Aponensem, Sanctem de Ardoinis, cardinalem Ponzettum; ut Cardanum, Grevinum, Mercurialem, aliosque

præ-

prætereamus. Sed enim scimus & multorum ex illis utilitatem insignem prodi ab iis, qui in arcanis naturæ rimandis studium & operam collocarunt: & si de omnibus id ostendere non possumus, non eo malignitatis culpanda est natura, vel ejus auctor; sed inertiæ id nostræ tribuendum, qui non, quantum poteramus, curæ & diligentiæ in indagando eorum usu posuerimus. Quid quod sic quoque ex venenis illis utilitas ad nos redit? Excitant enim industriam nostram in discernendis salubribus à venenatis. Patientiæ quoque materiem hinc habemus. Cumque videmus, quot periculis obnoxia sit hæc vita, magis cognoscimus iram Dei erga peccatum, ob quod in hanc miseriam sumus conjecti. Ardentius quoque Deum oramus, ut prudentia nos instruere, & per angelos suos custodire dignetur.

Cap. VI.

Acceditur ad spiritus ministros, bonos malosque: quorum utrosque negarunt Saducæi; item Democritus; ex parte etiam Aristoteles: at contrà eos agnoverunt Pythagorici, & Platonici: atque ut doctrina hac ad gentiles etiam à majoribus, multorum seculorum traditione, sit derivata: quadruplici item ratione comprobata, spectris, oraculis, magicis artibus, & prodigiis. Angelis sui generis corpus tribui, non modo à philosophis, sed etiam multis Sanctorum Patrum. In quo gentiles, & alii, de natura eorum aberrarint.

Dictum de duplici spiritu, uno boni, altero mali principio; quorum utrumque pari, vel suppari honore coluerint. Eàque occasione etiam vidimus de variis opinionibus, quæ inde promanarint; sed dissimili ratione; dum alii non duo statuunt principia, sed multa; sic tamen divisa, ut quædam essent benefica, quædam malefica; ac utrisque cultus præstaretur divinus: alii autem, ut Manichæi, duo duntaxat principia, boni unum, alterum mali, constituerent; soli tamen principio boni cultum, ut Deo, exhiberent. Deinceps accedo ad spiritus, non principes, sed ministros: qui à philosophis communi nomine fere dæmones vel dæmonia, à Peripateticis intelligentiæ, à Christianis boni malive angeli appellantur.

In his considerabimus, naturam, officium, & cultum. In natura spectabimus hæc tria: primum, qui spiritus hosce negarint, qui agnorint: deinde unde eos gentes cognoverint: & quatenus in eorum natura convenerint Christiani, ac gentiles: denique de naturæ hujus præstantia; quæ ex cultus caussis una fuit.

Spiritus non agnovere Saducæi: ut est Actor. XXIII, 8. Objectant nobis Judæi, quòd libros Mosaicos agnoscerent pro divinis; ubi sæpius commemoratur, ut angeli apparuerint. Verùm verisimile mihi sit, Sadducæos eludere hæc solitos: cujus ratio nunc gemina occurrit. Una est, ut per eas non aliud intellexerint, quàm qualitates à Deo productas in imaginatione ejus, quem de re aliqua velit edocere. Altera est, ut putarint, Deum producere spiritus, quando eorum operâ uti velit, postea eos destruere: ac producere quidem separando quiddam ab anima mundana, quod postea redeat in naturam generalem.

Ex gentium philosophis Democritus non agnovit spiritus ullos: nec Aristoteles alios, quàm orbium cælestium motores. Licet non ignorem, aliud de Aristotele visum fuisse Augustino Steucho lib. VIII de Perenni Philosophia cap. XXVI. Sed enim si alios statuisset, saltem, ubi optima erat occasio, non hoc scivisset nos ignorare. Nunc nec levem ejus rei mentionem videmus; præterquam ubi ex aliena loquitur sententia. Ac valde hanc de eo opinionem firmat, quòd similiter senserint præcipui ejus interpretes; ante alios Alexander: præterea Simplicius, & Averroës. Aliqui tamen aliter; sed hi à præceptore, ut aliis quibusdam, ita hac etiam parte, recesserunt; primùm Theophrastus; multis post seculis Ammonius, & Philoponus; item ex Arabibus Avicenna, & Algazel.

Nec caussa erat, cur hac parte hi jurarent in Democriti, vel Aristotelis opinionem, qui prius deseruissent sententiam veterum. Pythagoras enim dæmonia posuit: imò primus id philosophorum fecerit, si Simplicio credimus in libb. de Anima. Nec dubium, quin in eo Pythagoras vestigiis eorum institerit, quibus usus magistris fuit; Thracibus, Ægyptiis, Persis, Chaldæis, atque aliis: quemadmodum libro de Philosophorum sectis ostendimus. Plato, qui post Socratis excessum Pythagoræos audivit, eorum hanc opinionem secutus fuit: uti Platonem sectatores ejus Appulejus, Plotinus, Porphyrius, Proclus, Psellus.

Mirum verò non injuriâ videatur, unde gentiles agnoverint spiritus sive dæmonia: quæ Sadducæi, Peripatetici, & alii magni nominis negarunt: uti hodieque multi eos tollunt; sed qui nihil credant, nisi quod manibus palpent, vel oculis saltem videant. Operæ igitur erit, si hoc paullò fusiùs exponamus. Nam absque eo intelligi nequit, unde originem ceperit dæmoniorum cultus.

Non dubium, quin à primis Noachidis per manus traditum sit, esse spiritus, quorum ministerio utatur Deus in orbe administrando. Præterea intelligere propius potuerunt quisque ab gentis suæ conditoribus. Siquidem Moabitæ, & Ammonitæ, habuere traditionem à Lotho, quem Angeli è Sodomis eduxerant: ut est Genes. XIX. Ismaëlitæ hauserint ex Agar, cui Angelus aquam ostendit: ut est Genes. XXI, 17. Postea item in Moabitis firmata hæc opinio, cùm angelus se opposuisset Bileamo, ut Israëlitis malediceret: quemadmodum legere est Numer. XXII, 22. Nec dubium, quin non pauca ejusmodi alia contigerint; utut Spiritus S. ea in Scripturis præterierit, quia sufficerent nobis, quæ habemus. Neque enim repente omnes facti sunt pessimi; sed paulatim à recto descitum: ut admodum sit credibile, diu etiam postea aliquos saltem fuisse, quos misericors Deus per angelos suos alloqui dignaretur; sed, magis & magis religione pura retro eunte, pauciores paucioresque.

Nec tamen, si deesset afflatus angeli boni, eò desiere se mali offerre angeli; idque domi, in agris, sylvis, mari. Quin tanto id frequentiùs factum; quanto major esset Dei ignorantia: quomodo hodiéque in gentibus idololatricis contingit, atque etiam in Lapponibus & Finnis, extimi Septentrionis populis; ubi tenuis est valdéque diluta veri numinis cognitio.

Hujusmodi oblationes *spectra* dixere: sed voce aliquantò angustiori: quando *spectrorum* vox est à veteri verbo *specio*, hoc est, video: unde *species*, ut à *facio*, *facies*; item *speculum*, ut ab *amicio*, *amiculum*: composita item *inspicio*, *conspicio*, alia. Atqui spectrorum nomine non ea solùm intelliguntur, quæ videmus; sed etiam, quæ auditu cognoscimus. Ut fragores, & strepitus insolitos: vel si, ubi videas neminem, vox aliquid significet humanâ major. Nempe ut trecentis aliis, ita huic etiam vocabulo contigit, ut à potiori usu imponeretur. Græcè similiter φάντασμα dicitur Matth. XIV, & Marci VI: ubi historia refertur Christi inambulantis aquis, ac discipulorum putantium se spectrum conspicere. Græcanicam vocem vulgatam retinuit interpres: sed *spectrum* prætulit Erasmus. Πνεῦμα dicitur Luc. XXIV: quando discipuli Jesum post resurrectionem conspicantes, spiritum se videre censent. Et sanè, opinionem spectrorum in populo obtinuisse Judaïco, præter ista ostendit historia Heliodori ab formidabili equite flagellati: ut est II Maccab. cap. III: item quinque equitum Judæ Maccabæo opem ferentium: de quo ejusdem libri cap. XI. Sed enim hæc spectant Judæos: nunc de gentilibus propriè agimus, è quibus non modò vulgus, sed flos etiam populi, in hac sententia fuit. Neque ignorabant, subinde spectra fingere homines, sive otio pene marcentes; qui aliquam capiunt voluptatem, si aliis sint terrori: sive invidos, avaros, ambitiosos, libidinosos; qui hisce artibus rebus suis student: cujus rei vix aliquo in ordine plus exemplorum habemus, quàm in sacerdotali. Tale illud de Tyranno, Saturnum ementiente, ut potiri liceret mulierum amplexibus: de quo Rufinus lib. XI, cap.

cap. XXV. Item de Mundo adolescente, sic à sacerdote instructo, ut se Anubidem simulando Paullinâ frueretur: de quo Josephus Antiquitatum lib. XVIII, cap. VI. Addere etiam liceat melancholicos, & furiosos, quibus atra bilis imaginationem corruperat. Spectra putant, quot ex laterum sunt animalium, vel exhalationum fumi. Sic Pentheus apud Euripidem in Bacchis putat se geminas videre Thebas. Aristoteles lib. Mirandorum narrat, ut quidam se in theatrum contulerit, ibi desidens plausu testatetur, quantopere sibi placerent, quoi agerentur, cum ageretur nihil. Horatius in secundo epistolarum refert de quodam similiter affecto, ac postquam sanatus esset, jurgante cum amicis, quia, ut ajebat, nunquam suavius vixisset, quam mentis inops. Idem & metu nimio multis contingit. Unde mulieres, & pueri, & horum similes, eadem patiuntur: ac par ratio est in myopibus, surdastris, ebriis: quales quia sensu minus valent, quandoque etiam sanctè affirmant, visa sibi, vel audita, de quibus fidem nulli fecerint cordato. Unde Plutarchus de spectro Dionis in vita ejus disserens scribere non dubitat: Καὶ τοι λόγος τίς ἐστι τῶν ἀναιρούντων τὰ τοιαῦτα, μηδενὶ ἂν νοῦν ἔχοντι προσπεσεῖν φάντασμα δαίμονος, μηδὲ εἴδωλον, ἀλλὰ παιδάρια, καὶ γύναια, καὶ παραφόρους δι' ἀσθένειαν ἀνθρώπους ἔν τινι πλάνῳ ψυχῆς ἢ δυσκρασίᾳ σώματος γενομένους, δόξας ἐφέλκεσθαι κενὰς καὶ ἀλλοκότους, δαίμονα πονηρὸν ἐν αὑτοῖς εἶναι δεισιδαιμονίαν ἔχοντας. *Tametsi perhibent illi, qui negant talia, nemini cordato visum dæmonis vel simulacbrum obversari; verùm pueros, mulierculas, & deliros ex corporis imbecillitate homines, quum aliquo tenentur mentis errore, vel intemperie corporis, opiniones alienas atque absonas admittere, dum malum dæmonium superstitiose credunt se invasisse.* Sed enim ibidem refert Plutarchus, ut genius & Dioni, & Bruto, significârit vitæ suæ exitum. Non hæ viles erant animæ: sed viri magni, & graves, philosophiâ uterque exculti: qui tamen usque adeò spectris fuere commoti, ut amicis suis eorum, quæ vidissent, sollicitè indicium facerent. Nec ignotum, quid de Curtio Rufo narret Plinius lib. VII epistola ad Suram. Quod si semper apparitiones ejusmodi non animarum sunt, sed spirituum: pertineat huc quoque, quod de Athenodoro, magni nominis philosopho, ibidem refertur: cui narrationi, fidem adstruit, quod exitus, & sapientissimæ Atheniensium civitatis judicium, eam comprobârit. Sed longum esset commemorare omnia, quæ gravibus viris è gentilibus ipsis subnixa sunt. Vatii adeantur, qui hoc argumentum tractarunt. Tam multa hi referunt, quæ testes habeant viros cordatos, ut fidem singulis demere non videatur alterius, quàm qui conscius sibi vanitatis suæ, cæteros etiam suo pede metiatur, neque ullos inveniri probos & fide dignos arbitretur.

Nec ex spectris solùm collegere gentiles, esse dæmonia ac spiritus: sed etiam ex oraculis, quæ aliter dicuntur Deorum responsa: ac vel è terræ cavernis, vel è simulachris Cæsar Bulingerus lib. I de pictura & statuaria cap. XXI: *Nihil est, unde efficacius probetur, Angelos, & dæmones esse, quam ex eo quod statua bruta, & exanimes loquuntur*, edebantur; idque solertiâ quidem humanâ, sed sæpe etiam diabolicâ. Nam constitere quidem fraudibus vatum; sed non solis, cùm multa prædixerint, ad quæ nulla ratione humanæ mentis acumen pertigisset. Atque hæc iis etiam præstitere, qui oracula venerant exploratum, hominibus vafris, nec admodum credulis. Quæ res fecit, ut cùm vulgus citra delectum omnia amplecteretur: prudentissimi quique, non omnia, sed multa tamen crederent: quod ex illa in narrando constantia eorum satis liquet. Aristoteles, (qui dæmonia non credit, vel saltem non memorat, nisi cum, ut diximus, ex aliena loquitur sententia) divinationes istas tribuit humori melancholico; quia qui illo abundant, ingenio magis valeant, eò quòd acrimonia atræ bilis contrahat spiritus, ut obscura difficiliaque melius perspiciant. Nec diffiteor, hoc in iis quidem locum habere, quorum notitia à sensibus dependeat: at dispar ratio in illis, quorum cognitio aliunde originem trahit. Plutarchus, & alii, maluere caussam constituere in vapore terrestri à Sole educto, inque corpus bene temperatum recepto, mentemque humanam concitante. Itaque, quod oracula defecerint, inde arcessunt, quia terra, vi ejus paullatim evanescente, tandem quasi effœta, ejusmodi exhalationes emittere desierit. Mirum, cujusquam paullò cordatioris animum in tam frivolis potuisse acquiescere. Nam ut iis hoc concedamus, mentem posse humanam ab vaporibus ejuscemodi concitari: unde, quæso, evincent, vim aliam habere, quàm ut, quæ prius sciant homines, subtilius vel disertiùs promant? quomodo poetæ, ubi paulum se consperserint flore, ut ipsi loquuntur, Liberi patris, meliùs solent poetari. Quare cum Aristoteles, & Plutarchus, quorum meritò magnum semper nomen fuit, nihil meliùs potuerint adferre: sic colligimus, neutiquam in natura esse inferiori subsistendum; sed adsurgendum esse ad caussas superioris naturæ, quales sunt dæmones: quos iccirco oraculorum esse caussas, Porphyrius tradit libro de dæmonibus, & Jamblichus libro de mysteriis cap. XXI, & XXVI: ut Appulejum mittam, de quo postea dicemus.

Quibus aliud videtur, oracula ajunt constitisse fraudibus humanis: quod etiam perspexit Demosthenes, quando (ut Minutius in Octavio ait) *responso simulato* φιλιππίζειν *Pythiam querebatur*. Planiusque fucum detexit, tum Cornelius Nepos in Lysandro, tum Lucianus in Alexandro Pseudomante: ut tot alios fraudis patriciæ pariter, ac sacerdotalis testes prætercam. Quas nec invenustè adumbravit Cælius Calcagninus suo de Oraculis libello. Dixeris quoque, vel illud suspecta reddere oracula, quod fere ita essent ambigua, ut ad eorum intelligentiam altero esse oraculo opus videretur. Sed non si oracula latentium fuerint hominum imposturæ, eo non fraude etiam constiterint illudentium dæmonum. Et his, & illis, suas partes tribuimus. Nec si ambigua forent, eo dæmoniaca non erant; quia dæmones ipsi, futurorum contingentium nescii, subtili quidem, sed fallaci sæpius conjecturâ nitentur. Quare & dæmonibus verbis opus fuit obscuris ac perplexis, quò oracula male crederentur intellecta, si eventus non responderet. Nec satis est, si in sacerdotum subsistatur sollertia, quia multa prædicerentur, ad quæ, ut dixi, non pertingeret mens humana. Quod patebit complura cogitanti oracula ex istis, quæ à veteribus referuntur, & juniorum industria bonam partem uno comprehensa corpore prodierunt.

Egimus de spectris & oraculis. Præterea verò esse spiritus sive incorporeas substantias, collegere gentiles ex mirandis illis, quæ fiunt per magiam, tum illam, quam albam vulgo dicunt, veteres autem θεουργίαν vocabant; tum quam nigram nuncupant, antiqui autem γοητείαν nuncuparunt. Priori deditos, laudabiles ajebant; alteri addictos, detestabiles: sed ut Augustinus ait lib. X de Civ. Dei cap. IX: *sunt utrique ritibus fallacibus dæmonum obstricti sub nominibus angelorum.* Nec omnem propterea magiam damnamus. Est quædam naturalis; qualis est, si ovum in mensa sponte moveatur, quia inclusserit argentum vivum: aut si clavus in aere pendeat medius, quia superius & inferius delitear magnes: & alia id genus, vix ullis cognita, nisi qui naturæ rimantur arcana. Est alia magia artificiosa: unde est, quod Archimedes speculis naves combureret Romanas: quod Archytæ lignea volitaret columba, similiaque Mathesios miracula. De Anaxilao & Nigidio, qui magi dicti quia naturæ cognitione singulari quædam facerent imperitioribus miranda, vide illustrem locum Jos. Scaligeri ad Eusebii annum 1989, pag. 153. Nobis verò nunc sermo est de dæmoniaca sola: ut si corpus humanum horæ spacio transferatur ad centies mille passus: si caput æneum ad interrogata quævis dederit responsa: si corpus aliquod sic oculis præsentium subtrahatur, quasi evanesceret: si de furtis cujuslibet occultis indicium fiat. Quam qui magiam exercent, fere cum ea conjungunt naturalem illam, & artificiosam: nempe ut cætera etiam ab natura, vel arte, esse videantur. Unde Irenæus juxta veterem interpretem lib. I, cap. VII: *Anaxilas ludi-*

ludicra cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiscens, per hac virtutes perficere putatur apud eos, qui sensum non habent, & à mente sua excesserunt. Græce si malis, habes apud Epiphanium hæresi XXXIV: Τὰ γὰρ Ἀναξιλάου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίξας, δι' αὐτῶν φαντάζων περὶ μαγειῶν, εἰς ἔκπληξιν τοὺς ὁρῶντας, καὶ πειθομένους αὐτῷ περιέβαλλεν. De ludicris verò Anaxilai sic inter alia Plinius lib. XXXV, cap. XV: *Lusit & Anaxilaus eo* (sulphure) *candens in calice novo, prunaque subditâ circumferens, exardescentis repercussu pallorem dirum, velut defunctorum, offundente conviviis.* Ad ludicra autem ejusmodi accessisse commercium cum maligno spiritu, sensit etiam Irenæus lib. I, cap. IX, quando de Marco hæretico ait: Εἰκὸς δὲ αὐτὸν καὶ δαίμονά τινα πάρεδρον ἔχειν. *Verisimile est habere eum dæmonem quendam adsessorem.* Ubi *paredri* vocem, quæ *adsessorem* signat, vetus retinet interpres.

Quibus hæc displicet sententia, omnem magiam esse naturalem contendunt. Ac alii quidem, ut Petrus Aponensis, qui Conciliator vulgò dicitur, provenire ajunt ab vehementi imaginatione, quæ vapores ac spiritus conturbet. Nos magnam quidem imaginationis vim agnoscimus; sed in corpus conjunctum, qualis ab imaginatione gravidæ se exerit in fœtum, at non item in corpus dissitum, nisi fortè per contactum; ut si ab oculis venefícus vapor exiens noceat propinquo. At negamus imaginationem per se vim imprimere corpori longè dissito. Nihilo rectiùs Petrus Pomponatius, qui libro de Incantationibus cap. IV, illa stupenda fieri ait, non vi incantationis; sed incantatoris, idque occulta hominis proprietate. Quemadmodum enim lapides, & herbæ, cælesti virtute mirandas sortiuntur vires: ita cæli influxu unum præ alio accipere virtutem mirifica patrandi. Sed dispar planè ratio lapidum plantarumque, ubi virtus eadem toti convenit speciei; in hominibus verò pauci duntaxat res faciunt mirandas. Quare istæc, cum hominum excedant potestatem, non aliunde, quam à dæmonio, esse possunt.

Objectant, quòd multis nihil æquè fuerit in votis, quàm dæmoniorum commercio res agere admirabiles; sed nullo illos studio eò potuisse pervenire; unde colligunt, ab iis, qui magi dicuntur, circulatoriis ludi præstigiis: indeque Curtium lib. VII, cum artis magicæ meminisset, mox subjungere, *si modò ars est, nec vanissimi cujusque ludibrium.* Verùm non quæritur, an multa nihil sint nisi sensuum ludibria: sed sufficit, quòd multa sine fœdere cum spiritu maligno fieri non possint. Nec movet, quòd multi, qui magno studio hoc consortium ambierunt, eò pervenire non potuerint. Est ubi Deus non permittat: ut præcipuè in potentibus, ne nimium orbi incommodent. Est ubi dæmon tale refugiat consortium. Nec enim omnes æquè ei conducibiles; sed vix alii, quàm simplices & creduli; cujusmodi fere mulieres; vel affectibus planè mancipati, ut qui libidine, aut vindictæ studio æstuant: qualibus facilius illudit, atque abutitur.

Præter magicas artes, & cætera, quæ prius dicebamus, etiam dæmonia esse collegerunt ex ostentis & prodigiis; quæ vel hominum mortes, vel ingentia prœlia, vel imperiorum mutationes sæpissimè antecedunt. Ea ostenta, nunc in cælo vel aëre contingunt, nunc terra marive. Neque ignoro, subinde referri à multis, non facta, sed ficta: verùm satis est, quod multa adeò sint non ficta, sed facta. Quod negare non potuit acutus ille Hethruscus, sed nescio an gentilibus multo religiosior. Machiavellum me dicere, puto, omnes intelligunt. Is lib. I Disputationum cap. XXXVI, *Magnos*, inquit, *motus prædici solere, cùm in urbibus, tum in provinciis, idque signis quibusdam, aut hominum præsagiis denunciari.* Idem postea sic scribit: *Ut caussam facilè confitebor me ignorare; ita rem ipsam, cùm ex antiquis, tum novis exemplis agnoscere oportet, & confiteri, omnes magnos motus, quicumque aut urbi alicui, aut regioni evenerunt, vel à conjectoribus, vel à revelatione aliqua, prodigiis, aut cælestibus signis prædici ac prænunciari solere.* Unde autem prodigia, & cælestia illa signa proficiscantur, non aliter potuit expedire, quàm si ea ad spiritus referret. Nam cum caussæ ignarum se professus esset, hæc postea subjungit: *Nisi forte cum philosophis quibusdam pronunciandum censeamus, aërem plenum spiritibus & intelligentiis esse: quæ futuras res prævidentes, & casibus humanis condolentes, eas hominibus per hujusmodi signa prænuntient, ut se adversus eas tempestivè præparare, & communire queant.* Quæ satis docent, cùm supremam ad caussam recurrere nollet; nullam reperisse magis idoneam, quàm spiritus aërios.

Vidimus, ut esse spiritus, non traditione solâ, sed quadruplici præterea ratione, cognitum sit. Sed hoc *spiritus* vocabulum non eodem ab omnibus modo intelligitur. Interea convenit, non habere spiritus carnem & ossa, ac ne quidem corpora ejusmodi, ut in propria videri queant naturâ. Sed diu disquisitum, an omni omnino corpore careant: quæ putatur Philonis fuisse sententia, quia libro de confusione linguarum *a* angelos vocet ψυχῶν ἀσωμάτων ἱερώτατον χορόν· *animarum incorporearum sacratum chorum.* Ac ἀσωμάτους *b* etiam statuunt Justinus Martyr, sive alius potiùs quæstionum Græcanicarum confutatione ad quæst. II. Item Nazianzenus orat. II de Theologia, & XXXVIII de natali Christi; Gregorius Nyssenus de vita Mosis; Chrysostomus orat. I de Providentia; Theodoretus in Genesin quæst. XXXVI; & orat. III contra Græcos; Cyrillus in Joannem lib. II, cap. X. Ut præteream duos Scholasticorum quasi patres, Dionysium, & Damascenum; & tot alios.

Sed alii contrà censent, nihil esse incorporeum, præter Deum: quod asserit Gennadius Massiliensis libro de dogmatibus Christianis cap. XI, XII, XIII; & ex eo inter Augustino tributa, scriptor libri de Spiritu & anima cap. XVIII. Ac apud Bedam lib. I de elementis philosophiæ legas: *Quidam dicunt, quod corpora sint ita subtilia, quæ sensu percipi non possint: unde respectu corporum nostrorum, quæ spissa sunt, & crassa, spiritus dicuntur. Quemadmodum aër, quamvis corpus sit, tamen propter subtilitatem sui spiritus vocatur. Quod confirmat beatus Gregorius, qui in Moralibus lib. II, cap. II, de angelis loquens, ait: Comparatione corporum nostrorum spiritus sunt: sed comparatione illius summi, & incircumscripti spiritus, corpora sunt dicenda. Hoc iterum probant autoritate B. Augustini, qui Enchiridio quoddam ponit capitulum, qualia corpora angeli habeant.* Sanè hæc sententia, quam Beda proponit, nec sequitur tamen, multis & ante eum, ac Gennadium placuit, ac multis post eos. Ex vetustioribus inclinat quoque eò Tertullianus lib. de carne Christi cap. VI: *Constat angelos carnem propriam non gestâsse: ut puta natura spiritalis, & si corporis alicujus, sui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabilis ad tempus, ut videri & congredi cum hominibus possint.* Imò Origenes in prologo librorum περὶ ἀρχῶν clarè iis tribuit corpora, non palpabilia quidem, subtilia tamen, & tenuia instar auræ: cujusmodi quæ sunt, ea à simplicioribus ait incorporea vocari, quia non videantur, nec urgenti resistant: quomodo nec aër vulgo dicitur corpus. Etiam lib. II, cap. II, solum Deum dicit ἀσώματον *c*. Itidem Lactantius lib. II div. inst. cap. XV, angelos ait *spiritus tenues.* Macarius homil. IV *d*, Ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν σῶμά ἐστιν ὁ ἄγγελος, ἡ ψυχή, ὁ δαίμων· ὅτι κἂν λεπτά ὦσιν, ὅμως ἐν ὑποστάσει καὶ χαρακτῆρι καὶ εἰκόνι κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς φύσεως αὐτῶν σώματα τυγχάνει λεπτά, ὥσπερ ἐν ὑποστάσει τοῦτο τὸ σῶμα παχύ ἐστιν. *Unumquodque pro natura sua corpus est; sive sit angelus, aut anima, aut dæmon. Licet enim hæc corpora tenuia sint, nihilominus in substantia, charactere & repræsentatione pro subtilitate naturæ suæ corpora sunt subtilia: quemadmodum & corpus istud secundum substantiam suam corpus est crassum.* Similiter Augustinus de divinatione dæmonum cap. III,

a Fol 234, edit. Turnebi.
b Incorporeos.
c Incorporeum.
d Pag 48, edit. Morell.

& v,

& v, & Genesi ad literam lib. III, cap. x, in enchiridio ad Laurentium cap. LIX, epist. XCI, ad Fortun. & CXV ad Nebridium, Octoginta trium quæstionum quadragesimâ quintâ, lib. II Retract. cap. XXVI, de Civitate Dei lib. XXI, cap. X, ubi de quæstione hac sic judicat: *Si quisquam nulla habere corpora dæmones asseverat; non est de hac re aut laborandum operosâ inquisitione, aut contentiosâ certandum.* Cassianus quoque Collat. VII, cap. XIII, ait angelos *habere corpus quo subsistunt, licet tenuius, quàm nos.* Ac æqualis ei Claudianus Mamertus similiter sensit lib. III de statu animæ. Imò Joannes, Episcopus Thessalonicensis, in Nicena secunda act. v, ait, *ita Ecclesiam Catholicam docere.* In quo etsi ratio eum fugerit, hoc tamen vidit, eam communiorem fuisse apud antiquos opinionem. Nec postea prorsus obsolevit: cùm & idem censeat Elias Cretensis in apolog. Nazianzeni, atque etiam Bernardus in Cantic. serm. v; ubi itidem solum Deum ait incorporeum. E junioribus mens eadem Augustini Niphi tractatu III de dæmonibus cap. XXXIV, & Cajetani in cap. IV Genes. & in cap. I ad Ephes.

Etsi verò cum nemine contentionis funem duxero, qui angelis corpora tribuat, laxius hac voce acceptâ: non tamen assentiendum Thalmudistis, qui eos negantur productos ex sinistro massæ latere: vel Platonicis, qui definire non verentur, corpora iis esse rotunda, ac his æthera, illis aërea, vel alius elementi. At extra controversiam ponimus, etsi humana sæpius corpora assumant; minimùm tamen incorporeos esse dicendos, quatenus perfectæ sunt substantiæ per se, nec ordinem habent naturalem ad corpus: contrà quàm in animis fit humanis, quæ citra quidem corporis organa, sed modo subsistunt imperfecto: puta ut pars perfectæ substantiæ constitutiva; unde nonnisi indirectè & reductivè ad substantiarum seriem pertinent.

CAP. VII.

Præstantia merè spiritualis naturæ, quæ prior est ratio, cur ab hominibus pro Deo culta sit, ex eo comprobatur, quod interitui non sit obnoxia. Originem interim habere, contrà quàm visum Aristoteli. Sed quando ea sit producta, ne quidem constitisse inter veteres Theologos: neque ob hanc quæstionem Ecclesiæ pacem scindi oportere. Ejusdem naturæ excellentia ostenditur ex intellectus angelici sagacitate: nec tantam tamen esse, ut futura præsciat, quæ sunt contingentia. Præterea præstantiam ejus elucere ex potentia; quò & velocitas pertinet: unde alæ ei tributæ, ut ventis etiam à gentilibus. Hinc accedebat ad alteram caussam præstitis ei cultus divini: quæ est officium ac cura erga homines. Consistere eam in triplici ministerio, ac de eo gentilium & Christianorum sententias conferuntur.

MAgna verò est naturæ hujus spiritualis excellentia: quæ & princeps ratio est, cur eò devenerint homines, ut honorem illi exhiberent divinum. Hoc ut meliùs intelligatur, non defugiam referre, in quibus potissimùm præstantia spirituum consistat.

Ac primùm superant eo mortale genus, quòd natura eorum ἀλλοίωσει a quidem, non interitui tamen obnoxia sit: contrà quàm nonnullis gentium philosophis persuasum fuit; illis imprimis, qui, post seculorum aliquot decursum, suum quoque eos manere fatum crediderunt. Atque ut hi, cùm bellè se mereri putarent de spirituum natura, si longævam adeò illis vitam tribuerent, multum tamen de gloria imminuerunt: ita longè excellentiæ hujus modum excedunt Peripatetici, cùm eos semper fuisse, Deoque coæternos, arbitrantur. Multo verius illi, qui originis pariter ac temporis principium illis dederunt. In quo ipso tamen variè peccatum, cùm Manes iis ortum tribuat à summo mali principio: ac Cabalistæ plerique, & cum iis Arabs Avicenna, dæmonum unum ab altero originem suam ducere existiment. In quo propiùs à primæva traditione abit Plato, ut qui hactenus eminuerit, quod à τῷ ὄντι πρώτῳ Θεῷ a eos productos putant. Sed de tempore nec inter nostros convenit. Unde Origenes in proœmio librorum περὶ ἀρχῶν: *Est illud in Ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam, & virtutes bonas; quæ ei ministrent ad salutem hominum consummandam. Sed quando isti creati sint, & quomodo sint; non satis in manifesto distinguitur.* Itaque alii putarunt, illos cum hoc mundo productos: alii demum, post eorum ruinam, mundum hunc fabricatum tradiderunt. Utriusque sententiæ auctores prodit Stephanus Gobarus: de quo Photius in μυριοβίβλῳ, codice CCXXXII. Sed scriptor is intercidit. Quare defectum ejus historiâ veterum temporum ex parte supplebimus; imò ulterius etiam, quàm Gobarus potuit, rem diducemus.

a *De principe ac summo.*

Græci Patres ferè eò propendent, ut spiritus ante mundum hunc conditos arbitrentur. Ut Origenes in Genes. homil. I, in Jesaiam, cap. IV, in Matth. cap. XX, tract. X. Basilius in Hexaëm. homil. I, & II. Nazianzenus serm. XXXVIII de Natali Domini b, & de Pascha orat. II, quem & citat Damascenus. Eadem que in sententia Chrysostomus in Gen. hom. XXII, & de Provident. orat. I. Æneas Gazæus in Theophrasto, qui paullò ante annum vixit quingentesimum; & quinquaginta circiter annis eo junior Anastasius Sinaita lib. I Hexaëmeri, & circa annum septingentesimum Joannes Damascenus Fidei Orthod. lib. II, cap. II, & lib. IV, cap. XIV. Cur verò ita senserint, ex Hexaëmero Joannis, cognomento Grammatici, vel Philoponi, qui claruit circa annum quingentesimum vigesimum, varias adfert rationes Photius in bibliotheca cod. CCXL. Nec tamen desunt è Græcis, quibus aliud fuerit visum. Uti Epiphanius hæresi LXV, quæ est contra Paulum Samosatensem. Eamque Epiphanii fuisse opinionem, fatetur quoque scriptor quæstionum ad Antiochum, quæst. III: unde videre est, perperam hoc opus Athanasio tribui, cùm is Epiphanio sit antiquior. Ac similiter alibi Nyssenum, Chrysostomum, Nicephorum, imò ipsum laudat Athanasium. Videtur in Epiphanii sententiam etiam propendere Theodoretus in Genes. quæst. III. Saltem ait, qui contrarium proceriò habent, parum solidè sententiam suam probare. Interim reponit hanc quæstionem inter περιττὰς ζητήσεις, *quæstiones supervacaneas.* Ac tandem, modò quis fateatur, angelos esse à Deo creatos, de cætero sic statuit: τῷ τῆς εὐσεβείας οὐ λυμαίνεται λόγῳ, τὸ πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς γεγενῆσθαι λέγειν τῶν ἀγγέλων τὰς δυνάμεις· τὸ δὲ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἢ ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, ἀπηγόρευσ' ἀπορρήδην ὁ θεῖος ἀπόστολος. *Si quis angelorum cœtus ante cælum & terram conditos dixerit; non offendet verbum pietatis. At verbosis contentionibus insistere, quæ nihil ad aliud prosunt, quam ad subversionem audientium, expressè prohibet divinus Apostolus.*

b P. 617. edit. Morell.

In Latinis quoque variatum. Qui ante Augustinum vixere, statuere maluerunt, creatos esse ante mundum. Ut Novatus de Trinit. cap. I, Hilarius lib. XII de Trinitate, non longè à fine, & libro contra Auxentium, Ambrosius lib. I Hexaëm. cap. V, & præfat. Psalm. Hieronymus in epist. ad Tit. cap. I, ad verba illa, *Quem promisit Deus ante tempora secularia.* Unde colligit, saltem angelos fuisse ante mundum, ne desint quibus hoc Deus promitteret.

Sed Augustinus non audet certo de hoc præfinire; ut videre est, cum alibi, tum lib. XI de Civit. Dei, cap. IX, XIX, & XXXII. Unde Paræus ad Gen. I, I, *Augustinus ubique dubitat, & sententiam in medio relinquit. Quare & nos relinquamus in medio.* Nec tamen sic dubitat, ut non eò magis inclinet animus, angelorum creationem etiam à Mose describi: ut qui putet, nomine lucis, primo die à Deo productæ, angelos signari. Quæ

expo-

a *Alterationi sive mutationi.*

expositio nec Gregorio M. displicuit in Moralium XXXII, & venerabili Bedæ in Gen. cap. I. Imò nec Cyrillo lib. II, contra Julianum desertorem; qui malignè admodum Mosem traducebat, quia de angelorum productione sileret. Et fortasse poterat hæc Augustini interpretatio placere, nisi tam aperte apud Mosem legeremus, primæ diei lucem à Deo diem vocatam. Ut nullum effugium sit, nisi dicendo, præter sensum istum, ut vocant, literalem, esse & alterum ἀλληγορούμενον: quod cujus pretii sit, ubi non præit Scriptura, alibi malo dicere. Quamquam verò Ludovicus Vives ad Augustinum, lib. XI de Civit. Dei cap. IX, annotet, Latinos prope omnes hac in opinione sequi B. Augustinum: video tamen, ejus temporibus propiores statuere, potiùs angelos ante mundum creatos. Ita Cassianus Collat. VIII, cap. VII, Gennadius de Eccles. dogm. cap. X, Isidorus Hispalensis de summo bono lib. I, cap. XII. In hoc veterum dissensu Petrus Lombardus lib. II, dist. II, qu. II. cùm Augustini, mox Hieronymi exposuisset sententiam, subjungit deinde: *Nos quod prius dictum est, pro capitu intelligentiæ magis approbamus; salvâ tamen reverentia secretorum, in quibus nihil temere adserendum est.* Sed nihil prohibet, quo minùs verba ipsa Hieronymi, ab eo producta ex commentario in epistolam ad Titum, adscribamus; *Sex millia necdum nostri temporis implentur annorum. Et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas seculorum origines fuisse arbitrandum est; in quibus angeli, throni, dominationes, cæterique ordines servirent Deo absque temporum vicibus atque mensuris, & Deo jubente substiterunt.* Ad quæ hoc respondet, arbitrari se ea ab Hieronymo ex aliena dici sententia. Quod majoris foret ponderis, nisi is sensus tum temporis in Romana pariter ac Græca Ecclesia fuisset. Magistrum verò sententiarum eâ parte sequi amant Thomas Aquinas, omnisque Scholasticorum populus. Unde eò deventum, ut plurimi arbitrentur, non hæreticum quidem, temerarium tamen fore, siquis priorum tueri sententiam præsumat. Et sanè est hæc sententia ex eo genere, ut propterea non debeant turbari animi imbecilliorum.

Quare sepositâ hac controversiâ, ad alia me confero, unde spiritualis naturæ præstantia non minùs eluceat. Sunt hæc duo imprimis; perspicacia intellectus Angelici, & in rebus exsequendis potentia. Quippe, ut de priori priùs dicam, non sensuum egent ministerio; sed se quidem per suam intelligunt νόησιν: res verò materiales percipiunt per superadditas species, quibus non res modò intelligibiles, sed sensibiles etiam repræsentantur; non universè duntaxat, ut Averroi visum fuit in XII Metaphys. sed propriè distinctèque, quatenus sunt singulares. Hæc intelligentia non solùm præterita complectitur, sed etiam præsentia; non omnia tamen, quia cogitationes nosse humanas, nisi quopiam se indicio exserant, potestatem exsuperat finitam; ut non obscurè nos docet B. Paulus I Cor. II, II. Ad futura etiam hæc scientia se extendit; nec quævis tamen. Nam ea quidem prævident, quorum caussæ sunt necessariæ; illa autem, quæ ut plurimum fiunt, probabili conjecturâ ex caussis intelligunt, tantoque verisimilius nobis, quanto & naturæ præstantis acumine, &, quia sunt immortales, plurimorum seculorum memoriâ & experientiâ præcellunt. Sed, ecquid futurum sit, quod planè est contingens, eorum etiam captum excedit; quia res ejuscemodi nec in caussis cognosci ab iis queant, quandoquidem sunt indeterminatæ; nec in se ipsis, quia cùm existentiam necdum habeant, non possunt iis esse præsentes: ut quemadmodum soli sunt Deo præsentes, ita solus ea cognoscat. Unde Jesaiæ XII, & XLII: *Annuntiate nobis futura, & dicemus, quod Dii estis.* Itaque ex eo, quod de Christo tam multa, quæ finitus prævidere intellectus neutiquam posset, tot ante seculis constantissimè à Prophetis sunt prædicta; veritas Evangelii solide adstruitur ad Rom. I, & I Petr. II. Atque hæc de ingenii perspicacia.

In rebus etiam exequendis magna eorum potentia est. Ut inter multa, quod corpora gravia sustollunt, perque aera in spatia longissimè dissita transferunt. Quomodo Habacuc ex Judæa, capillis ab Angelo apprehensus, Babylona est translatus; ut est Dan. XIV: ac Christus se passus transferri in pinnaculum templi, & montem excelsum. Ob hanc & intelligentiam, & potentiam, etiam iis si instrumentis agant, quibus homines, longè tamen majora hominibus efficiunt. Cùm enim angeli, seu boni illi, seu mali, caussas rebus applicant, effectus non respondet virtuti instrumentali, sed angelicæ: quomodo nempe securis ex se quidem habet, ut secare possit, sed plus secabit vir, quàm puer; pulchriùs artifex, quàm alius. Simile etiam videmus ex calore animalis; qui ex se habet, quod calefacit, rarefacit, segregat. Sed ab anima habet, quod generet sanguinem, carnem, ossa. Itidem igitur in angelorum operationibus non cogitandum modò de instrumentis, quæ moventur; sed etiam virtute ejus, à quo moventur.

Ad angelicam hanc potentiam, quæ intellectus ac voluntatis est instrumentum, incredibilis etiam velocitas refertur. Atque ob hanc attributæ iis alæ. Ita Cherubim in Exodo cum alis factæ. Jesaias ait Seraphim ad se volâsse. Daniel etiam, & Ezechiel, advolantes conspexere. Hoc Chrysostomus homiliâ περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου a fieri ait per συγκατάβασιν, q. d. condescensionem; quia describuntur, non quales sunt naturâ; sed prout faciliùs à simplicibus concipiuntur, & intelliguntur. Ac Chrysostomus quidem ait ibidem, adsignari alas ad significandum, unde veniant. Αἱ πτέρυγες τὸ ὕψος ἐμφαίνουσι τῆς φύσεως. *Alæ significant altitudinem naturæ.* Et mox addit, Gabrielem volantem describi, ἵνα μάθῃς, ὅτι ἐκ τῶν ὑψηλοτάτων χωρίων, καὶ τῆς ἄνω διατριβῆς, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀφῖκται φύσιν· *ut discas, eum ex superis ac altissimis sedibus ad homines descendisse.* Sed ut de isto non adverser Chrysostomo, ita & alteram esse rationem existimo: quam B. Hieronymus addit in Jes. cap. VI: *Alas*, inquit, *habere dicuntur, propter velocitatem, & celerem in cuncta discursum: sive quia semper in altioribus commorantur.* Nempe quomodo & ventis, ad eorum velocitatem denotandam, pennæ tribuuntur. Unde & Deus dicitur Psalm. XVII, & CIII, *Volare, & ambulare super pennas ventorum.* Ac poetæ similiter alati finguntur: ut liquet ex Ovidio, Silio, Juvenale. Etiam Boreæ filii Calais, & Zethus, πτερωτοὶ b Apollodoro. Imò non alia de caussa, quam in celeritatis symbolum, quâ ventos referrent, Ælius Verus Cæsar cursoribus suis tum Noti, Boreæ, aliorumque ventorum nomina imponebat; tum alas etiam apponebat, ut auctor Spartianus. Quamobrem non dubito, quin, quòd angeli referuntur alati, id maximè pertineat ad velocitatem indicandam: quam quia nec mali angeli amisere, eo & hi alati dicuntur. Unde in Avoth cap. XXXVI: *Tria sunt dæmonibus communia cum angelis; quod alati sint, quod præsciant futura, & quod ab uno mundi extremo ad alterum celerrimè se transferant.*

De excellentia naturæ spiritualis, quod satis est, egimus. Nunc de officio ejus videamus. Nam hæc altera fuit ratio; ob quam homines cultu eam divino dignarentur.

Officium hoc triplex est pro triplici ministerio, quod τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, *Deo summo*, in cura præstant generis humani. De eo quoque tum gentilium opinionem exponam; tum quatenus ea cum SS. Scripturis, & interpretibus earum SS. Patribus consentiat.

Primum ea spectat, quæ à Deo summo postularunt: cujusmodi duo sunt, unum in precibus Deo offerendis, alterum, si exaudiantur, in bonis homini procurandis. De utroque illorum sic Appulejus libro de Deo Socratis: *Cæterum sunt quædam divinæ mediæ potestates, inter summum æthera, & infimas terras, in isto intersitæ aeris spatio; per quas & desideria nostra, & merita ad Deos commeant. Hos Græco nomine δαίμονας nuncupant;*

a *De incomprehensibili.*

b *Alati.*

pant;

pant; inter mortales cælicolasque vectores, hinc precum, inde donorum.

Porrò hoc ministerium, quod spiritibus assignari à Platonicis videmus, iisdem etiam tribuunt veteres Christiani. Ut Origenes in quincto adversus Celsum: Ὁμολογουμένως μὲν γὰρ ἀγγέλους φαμὲν λειτουργικὰ ὄντας πνεύματα, καὶ εἰς διακονίας ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. ἀναβαίνειν μὲν προσάγοντας τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐντεύξεις, ἐν τοῖς καθαρωτάτοις τοῦ κόσμου χωρίοις ἐπουρανίοις, ἢ καὶ τοῖς τούτων καθαρωτέροις ὑπερουρανίοις, καταβαίνειν δ' αὖ ἐκεῖθεν, φέροντας ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τῶν ἀπὸ Θεοῦ τι αὐτοῖς διακονεῖν προστασσομένων. *Fatemur quidem, & Angelos esse ministratorios quosdam spiritus, crebrò mittente Deo commeantes ad eos homines, quos manet salutis hæreditas: hosque modo adscendere ad purissima loca cælestia, & puriora etiam supercælestia, oblaturos preces hominum: modò rursum descendere ad homines, reportando illinc aliud in usum singulorum, ut quisque est dignus beneficio.* Similiter Augustinus lib. II Medit. cap. III: *Dicuntur Angeli orationes & vota nostra offerre Deo, non quia Deum doceant; quia omnia, antequam fiant sicut & postea quam facta sunt, novit; sed quia ejus voluntatem super his consulunt, & quod Deo jubente completum esse cognoverint, hoc nobis evidenter, vel latenter reportant. Vnde hominibus ait a: Cum orastis, orationem vestram obtuli Deo. Similiter & nos cum oramus, non Deum docemus, quasi nesciat quid velimus, & quo indigeamus: sed necesse habet rationalis creatura temporales caussas ad æternam veritatem referre, sive petendo, quid erga se fiat; sive consulendo, quod fiat.* Planeque his germana habet epist. CXX ad Honorium. Hæc de primo spirituum ministerio. Alterum posuere Platonici extra preces, tum in mandatis Dei denuntiandis, tum in patrandis mirabilibus ac portentosis, tum in futuris prædicendis. De quibus sic ibidem Appulejus: *Per hos eosdem, ut Plato in Symposio autumat, cuncta denuntiata, & Magorum varia miracula, omnesque præsagiorum species reguntur.* Quòd igitur templorum valvæ suâ sponte aperirentur, quòd statuæ loquerentur, quòd exta invenirentur sine corde, & similia, quæ apud Livium, Obsequentem, & alios, leguntur, à dæmoniis procurari credebant. Atque ad eosdem retulere χρησμοὺς sive oracula. Quale illud Iovis Ammonis, quod constitutum honori Chami Noachidæ. Item istud Apollinis Pythii, quod à Cadmo fuit. Adhæc Dodonæum, ubi præsedere columbæ Dodonides, ut est apud Pausaniam in Arcadicis: hoc est, feminæ vaticinatrices, quæ Thessalorum linguâ dicebantur πελειάδες, voce ambiguâ; ut quæ & columbas, & fatidicas, iis denotaret, unde fabulæ origo. Credo fuisse id oraculum à Dodanim, qui posteri fuere Javanis, ut est Genes. X, 4. Vetus admodum etiam fuit Trophonium oraculum, de quo eleganter Nicolaus Leonicenus, dialogo, qui sic inscribitur. Alia etiam apud Maximum Tyrium legas dissertatione XXVI, & alios. Sed omnia persequi non est hujus instituti.

a Tob. cap. 12.

Quod verò Platonici sciscunt, Deum ministris uti spiritibus in mandatis deferendis, in mirabilibus patrandis, in prædicendis futuris, id omne etiam doctrinæ convenit Christianæ. Sic enim angelos scimus pastoribus Bethlehemiticis nuntium attulisse de nato Servatore, item resurrectionem ejus annuntiasse mulieribus. Quid etiam mirandum magis, quàm quod à Mesacho, Sadracho, & Abednego, in ardentissimum conjectis fornacem, angelus Domini sic quasi vento quodam omnem flammam atque æstum arcuit, ut non modò non læderentur, sed etiam carmine suo Deum celebrarent? Inque judiciis Domini exsequendis, quam mirandum, quod in exercitu Senacheribi centum octoginta quinque millia una nocte occideret gladio suo; quem gladium Josephus ex Beroso pestilentiam interpretatur. Sane & in Davidica historia *b* dicitur angelus Domini gladio exserto conspectus à Davide, occisis pestilentia septuaginta virorum millibus. Prædictionum etiam angelicarum passim habemus exempla. Sic Manoë, ejusque uxori, prædicta Samsonis nativitas & indoles, futuraque per eum liberatio populi Israëlitici à Palæstinis. Danieli indicata per angelum redemtio generis humani post LXX annorum hebdomadas secutura; item quæ futura esset populi Judaici conditio sub regibus Persicis, Ægyptiis, ac Syriacis. Per Gabrielem prædicta B. Mariæ nativitas Christi. Per angelum quoque Zacharias edoctus de nascituro filio Joanne.

b 1 Sam. 24.

Tertium ministerium posuere gentiles in tutela hominis. Censorinus: *Genius est Deus, cujus in tutela, ut quisque natus est, vivit.* Nempe singulos singulis custodes apponi voluere. Addebant Platonici, eosdem esse testes eorum, quæ dicerentur à nobis, vel etiam cogitarentur; etiam recti hortatores, & monitores in dubiis. Qua de re sic idem Appulejus: *Ex hac sublimiore Dæmonum copia, Plato autumat, singulis hominibus in vita agenda testes & custodes singulos additos: qui, nemini conspicui, semper adsint, omnium non modò actorum testes, verum etiam cogitatorum. Ac ubi vitâ editâ remeandum est; eundem illum, qui nobis præditus fuit, raptare illico, & trahere veluti custodiam suam ad judicium, atque illic in caussa dicenda assistere; siqua commentiatur, redarguere; siqua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam.* Hinc salubre illud monitum adjungit: *Proinde vos omnes, qui hanc Platonis divinam sententiam me interprete auscultatis, ita animos vestros ad quæcunque vel agenda vel meditanda formate, ut sciatis, nihil omnino præ istis custodibus, nec intra animum, nec foris, esse secreti: quando omnia curiose ille participet, omnia visat, omnia intelligat, & in illis penitissimis mentibus vice conscientiæ deversetur.* Socraticum postea exemplum in hoc angelo colendo subdit verbis istis: *Hic prorsus custos, singularis præfectus, domesticus speculator, individuus arbiter, inseparabilis testis, malorum improbator, bonorum probator, si rite animadvertatur, sedulò cognoscatur, religiosè colatur, ita ut à Socrate justitia & innocentia cultus est, in rebus incertis prospectator, dubiis præmonitor, periculosis vitator, egenis opitulator, qui tibi queat tum somniis, tum signis, tum etiam fortasse coram, cùm usus postulat, mala averruncare, bona prosperare.* Et mox: *Socrates, vir apprimè perfectus, hunc Deum suum cognovit, & coluit.* Sed hoc de Socratis genio vide etiam geminam dissertationem Maximi Tyrii.

Hæc quoque magnam habent convenientiam cum eo, quod Christiani docent, Deum nobis dare angelos custodes. Qua de re sunt aurea Davidis verba Psal. XCI: *Non occurret tibi malum, & plaga non appropinquabit tabernaculo tuo: Quoniam Angelis suis mandavit, ut custodiant te in omnibus viis tuis. Super manus portabunt te, ne offendas ad lapidem pedem tuum.* Ita Angelus viæ comes fuit, qui Eliam sub junipero quiescentem, & fame sitique prope enectum, commonuit, ut pane prunis imposito, & scypho aquæ, quæ capiti dormientis apposuerat angelus, corpus reficeret; quia iter grande, dierum nempe XL, restaret; quod iter omne Elias virtute ejus cibi emensus fuit. Jubet etiam Apostolus I ad Cor. XI, 10, ut mulier potestatem, hoc est, velamen, potestatis sub viro, sive subjectionis signum, in capite habeat propter Angelos; hoc est, ob angelorum reverentiam, qui nobis apponuntur, & sacris cœtibus læti intersunt, indecoro autem habitu offenduntur. Ex eo etiam id evincitur, quod legimus Act. XII, 15, cùm ancilla Rhode dixisset, se agnoscere vocem Petri præ foribus stantis, hi, quibus illud nunciabat, dicerent, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν *a*. Ut inde liqueat, communem fuisse opinionem inter Judæos, singulis hominibus angelum à Deo custodem attributum. Nec à morte nostra hanc eorum curam cessare, indicat parabola de Lazaro, qui ab angelis dicitur in sedes beatas relatus. Multa de hac angelorum cura singulari legere est apud SS. Patres. Inter eos est S. Basilius in Ps. XLVIII *b*: Ἑκάστῳ τῶν πιστῶν ἐστιν ἄγγελος παρεζευγμένος, ἄξιος τοῦ βλέπειν τὸ πατρὸς τὸ ἐν

a Est angelus ejus.

b P. 117.

τοῖς

miniegnotia. Cuilibet fidelium est angelus assistens, patrem qui est in cœlo videre dignus. Item S. Hieronymus lib. III in Matth. XVIII, 10: *Magna est dignitas animarum, ut unaquaque habeat ab ortu nativitatis in custodiam sui Angelum delegatum.* Vide & Hilarium in Psalm. CXXXIV, Chrysostomum in epist. ad Hebr. cap. I. Nempe hi sunt angeli boni, qui pro nobis se opponunt malis, nos circumeuntibus ut fallant. Unde I Petr. V, 8: *Sobrsi estoie, & vigilate, quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit quærens, quem devoret.*

Nec singulorum tantummodo angelis cura est; sed etiam ὅλων προεστῶσιν, *totis præsunt populis*. Unde Persidis angeli, & alii, apud prophetam Danielem. Nec dubium, quin Hierosolymitani templi, ut sic dicam, angeli tutelares fuerint, qui cùm instaret excidium, & templi, & ingratæ urbis; hanc ex adyto ipso, Dei summi jussu, subitam edidere vocem: Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν, *Migremus hinc.* Ut narrat Josephus de bello Judaïco lib. VII, cap. XII, juxta Rufinum; sive juxta codicem Græcum, βιβλ. ς. κεφ. λα. item Nicephorus lib. III, cap. IV. Nec est, quòd dicat aliquis, si sic & locis, & hominibus curatores sint angeli, numero prope fore innumero opus. Nam hoc ipsum indicare voluit Daniel. VII, 10, verbis istis: *Millia millium ministrabant ei, & decies centena millia adsistebant ei.*

CAP. VIII.

De cultu dæmonum apud Calecutenses, ac Mosaicis temporibus in Palæstina, locisque vicinis. Platonicis, cum bonos vellent genios venerari, cultos esse malos, ac universe idem statuendum de Magis, ac eorum sacrificiis abominandis. Diabolico etiam modo agere, qui, ignaris licet, verbis & characteribus, efficere ea student, quæ non possunt præstari actu humano. Ac hujusmodi esse sanationem per Abracadabra, *vocem mysticam, ac ejusdem originis, cujus est Basilidis* Abraxas. *Occurritur iis, qui magica omnia citra operam dæmonum, vi imaginationis, ac carminis, fieri existimant: eâque occasione excussus locus Davidicus de aspide occludente aures, ne carmen exaudiat. Voces non habere vim naturâ, sed ex instituto, eoque pro linguis varie idem signare: ut* Amen, *Latinis, Græcis, Syris. Præstigias quasdam esse dæmoniacas: ac quævis cum dæmonibus societas à Scripturis damnata.*

Vidimus, unde gentiles cognoverint, esse spiritus, & quanta iis naturæ sit præstantia, & quam eorum curam erga homines putarint. In quo ostendimus, sic satis convenire Platonicis cum Christianis; ut admodum mihi verisimile fiat; vel ipsos, vel eos, unde doctrinam hanc didicerat Plato, partim accepisse illam ex traditione antiqua, à primis Noachidis hausta; partim, ubi majorem partem obliterata erat, recepisse ab Hebræis, vel Ægyptiis, aut aliis, qui eam à gente Judaica hausissent. Nunc ad cultum venio spiritualem; cujus fundamentum in naturæ præstantia, & erga homines cura, posuisse eos dicebamus.

Cultus iste vel malorum est spirituum, vel etiam bonorum. Mali hodiéque variis coluntur terris; inter alias in Oriente à Calecutensibus; qui Deum quidem mundi conditorem agnoscunt, ac *Tomerani* appellant; sed eum ajunt, quò, curæ expers mundanæ, suaviùs vitam ageret, vicarium orbi regundo præfecisse dæmonem, nomine *Deumum*: cujus simulachrum quàm horribile habeant, & quomodo sacerdotes, qui iis *Bramini* vocantur, sacra faciant; cognoscere licet ex Ludovico Vartomanno, patricio Romano, lib. V Navigationum cap. II.

Japonii etiam dæmoni fana exstruunt luculenta: eorum reges in prœlium ituri magnam illi vovent pecuniæ vim: à plebejis quoque in periculo constitutis, quò liberentur eo, suppliciter solet invocari.

Similis cultus in India Occidentali: ubi Mexicanis nulla quidem sollicitudo alterius est vitæ: pro bonis tamen temporalibus dæmoni supplicant: tum etiam ne noceat saltem. Auctor est Acosta lib. V rerum Amer. cap. XXVII.

Possum idem de aliis quibusdam ejusce Indiæ gentibus dicere: sed omnium instar fuerint, quæ de religione Tapuiarum perscripsit nobis Christophorus Arcissewski, Polonus, genere quidem prænobili apud suos; sed nobilior tamen rebus iis, quas, pro Fœderatæ Belgicæ terris, in Brasilia fortiter adeò, ac feliciter, gessit, ut æternùm ei debituræ sint terræ nostræ, nec ejus memoria sine animi mirè ingrati crimine apud nos possit intercidere. Paucis exsequar; non paullo tamen fusiùs, quàm in similibus opere hoc facere est animus. Nimirum historia omnis delectat, præsertim novitate.

Est verò Tapuiarum, seu Tapuionum gens, inter Siaram, & Maranthon sita; vagabunda locis incultis, & desertis, fera, ἀνθρωποφάγος a, nullâ parte corporis velata, vel non aliâ saltem, quam verendis. Imò cum Hollandi aliquammultis vestes donassent, priùs quidem rei novitas eos delectavit: sed intra biduum illas, vel restituerunt, vel aliis largiebantur, vel abjecerant. Eadem gens præputium obligabat ligulâ bombycinâ, vimineâ, vel alius materiæ, ne caput penis fœdè assurgeret; quod unum sedulo cavent. Labiis, genis, naribus, & auribus, fuit perforata, ac è foraminibus ornamenta gestabat è ligno, osse, lapide, pluma, vel aliunde. Pro armis habuit clavam è durissimo ligno, arcum ejusdem materiei, sagittas ex arundine, ex eadem jacula longitudine hastæ. Nullum iis est auri, vel argenti pretium, sicut cum scrinia aureis & argenteis referta armis, quæ humo condiderant Lusitani, effodissent, facilè ab Hollandis pecuniâ emungerentur, nunc secures emitantes, nunc canes venatui idoneos, cui admodum student, nunc vulgares etiam ac vilissimos; quorum pro unico vel viginti annumerabant daleros imperiales. Longum esset omnes ejus gentis mores referre, quos ab nobilissimo Arcissewskio accepimus. Aliàs fortasse commodior erit iis memorandis locus. Illud præterire non possumus, humanis vesci carnibus: sed eo se meliores putare aliis ἀνθρωποφάγοις b, quod hi carnes edant hostiles: ipsi manducent cadavera amicorum, prœlio, vel morte exstinctorum; idque ad restandum suam erga eos pietatem ac amorem: ut quos non patiantur vermium escam fieri, vel fœtidâ putredine absumi; sed in propria recondant viscera, inque succum sanguinemque suum, & ipsam quodammodo animam, quibus nihil carius, convertant. Memorabile hujus rei exemplum ab eodem generoso viro accepimus. Evênit, ut Tapuis in Hollandorum territorio ad arcem, ut vocant, *Rio Grande* consistentibus, quidam ejus gentis vitâ excederet. Hujus cadaver consanguinei laverunt, exenterarunt, viscera à ciborum retrimentis repurgarunt, cæteras etiam sordes undiquè abluêre: crines & ungues resecuere, resectas servarunt. Tum corpus dissecuere in partes varias, quarum nullas, ne genitales quidem, fuere aspernati: universas enim assarunt, sedulù etiam adipem, humoremque in assando destillantem, exceperunt: hæc universa pro epulis fuere inter sanguine conjunctos: nam cæteri à convivio hoc arcentur. Quæ comedi nequeunt, ut crines, ungues, dentes, ossa, in cinerem rediguntur: ejus cineris portio aliqua poculis inditur, & bibitur, donec longiori compotatione absumtus sit universus. Hæc de moribus barbaræ gentis præmisimus: licet ad religionem non pertineant; de qua nunc dicam.

Duplex agnoscunt numen, bonum, malumque: sed bonum, quia sponte faciat bene, affligat neminem, nullo prosequuntur honore: malum contrà venerantur, & invocant, quia iracundum sit, & cultum sui negligentes malè perdat. Nec vel iter instituunt, vel adversus hostem tendunt, nisi malo hoc numine, quem dæmonem dicimus, certis priùs ritibus consulto. Hinc divinandi sibi scientiam arrogant. Et fatendum, varia sæpe prædicere, quæ prospicere mens nequeat humana. Quale illud, quod cùm Sapo Amama Frisius, turmæ equitum præfectus, ad Conahu hostiles observaret excursiones, ac fortè illi tum afforet voluntariorum ex Tapuis militum manus: prædictum

a *Hominivora.*

b *Humana carne vescitantibus.*

ab iis fuit, postridie præfecti optionem, ac præterea ex equitibus unum in velitando periturum globis è bombarda missis. Id risum eo tempore, quo dicebatur; sed eventu postea est comprobatum. Ac hujusmodi alia etiam ferebantur. Quomodo dæmonem evocarent, eumque ad prodenda arcano acta, vel futura prædicenda, orare, quandoque etiam objurgare, consueverint, non aliàs luculentiùs apparuit, quàm cùm nobilissimus Christoph. Arcissewskius (cui Hollandi, quæ in Brasilia possident, imprimis debent) istic locorum præesset Fœderatorum Belgarum copiis. Fortissimus is vir adduxerat ex Arce *Rio Grande* præsidiariorum partem; cui se spontè addiderunt Tapuiarum circiter quinquageni. Quia exigua hæc manus erat ad Barra-Canium, munimentum Hispanicum, occupandum: cardo rei in eo potissimùm versabatur, ut oppugnationem ejus subitò, occultèque, aggrederentur. Metus interim erat, ne consilium hoc à Tapuis proderetur indigenis infidelibus: eoque non aliâ conditione in societatem admissi sunt, quàm ut nec unguem transversum ab agmine discederent: in quo ipso fidem exsolverunt. Quia verò non esset potestas recedendi; triduano itinere, quo per avia sunt circumducti, diebus singulis in omnium conspectu sacros suos ritus peregerunt. Poposcerat à Tapuis Arcissewskius, ut se commonerent, quando dæmonem essent evocaturi: conditionéque eâ promissum, ut ne ille sacra earum violari, vel turbari sineret. Tertiâ igitur die, cùm corporibus jam curatis inciperet agmen moveri, arcessitus ab iis fuit: ac comperit eos prope viam in formam semicirculi, seu lunæ corniculatæ, considentes cruribus divaricatis. Ex adverso itidem humi sedebat sacrificulus. Hic cæteros varia interrogabat, de variis item rogabatur: utrimque dabantur responsa. Sed qualia ista forent, quæ dicerentur, non satis cognosci qui tum, vitio interpretum. Nam quibus Hollandi utebantur, solùm duas callebant linguas; unam maritimis Brasiliæ gentibus communem, qua interpretes illi affati sunt Tapuias; alteram Lusitanicam, qua ex illis audita exponerent Hollandis. Illa verò Tapuiarum ab communi istac multum abiit. Incolunt enim mediterranea Brasiliæ; quæ ut in varias dissecta sunt gentes, ita linguis multùm distant; uti animis etiam sunt inter se hostilibus. Interpretes itaque multa à Tapuis responsa assequi non satis valuerunt: nec rarò è nutu potiùs, & gestibus, quàm auditis, judicium ferre cogebantur. Quâ de caussâ etiam pauca adeò de Tapuiarum religione cognita habemus. Ad historiam cœptam redeo. Ubi sermocinandi pausam concio fecerat, consurrexit sacrificulus, & extra conspectum omnium abiit in sylvam, vocéque sat sonorâ dæmonem tertiò etiam inclamavit. Eo non reddente responsum, rediit ad suos: novique inde inter eos sermones: sed quos nec interpretes caperent. Hinc sacrificulus (jussus à consessu, ut videtur) iterum petiit sylvam. Verùm neque tum ad iteratum, tertiatumque sermonem, à dæmone dabatur responsum. Reversus igitur, ut antè, ad suos. Post tertiò ingressus sylvam: ac tum demum eo inclamante, audita est è remotiori sylva vox sonora, sed gracilis, & velut fistulâ emissa. Hinc Tapuiæ collegêre, rem bellè habere, ac dæmonem mox affuturum. Sacrificulo ad cœtum suum reverso, verba iterum utrimque sunt commutata. Hinc denuo recessit sacrificulus. Tum varia erat acclamatio, ac sermocinatio frequens. Interim è sylva magis, & magis, appropinquabat gracilis vox dæmonis, donec hic tandem consisteret proximè sacrificulum; qui eum ad Tapuiarum cœtum deduxit. Ac ipse quidem priorem locum occupavit; dæmonem item ex adverso cœtus juxta se considêre jussit. Hinc jam sermones varii, nunc cœtu aliqua dicente, nunc sacrificulo, vel dæmone: quorum illi vox erat, qualis solet semper; huic gracilis illa, de qua dictum. Ac nunc sacrificulus, nunc complures ex cœtu, jactare verba animosi ac masculi pectoris; aliquando etiam intentare minas, imò videri jam arma velle arripere adversus dæmonem. Quid mirum? quando si immorigerus esse pergat, quandoque verberibus etiam malè mulcare dicantur. Ultima interrogantis verba excipiebat inconditus quidam multitudinis sonus, longo tractu ab imo productus pectore; qui mirè adstantes afficiebat Belgas. Nisi homines coram vidissent, dixissent, conclusos in cavea leones rugire, vel caurire pantheras. Dimidiam sic horam spectarat ista Arcissewskius, cùm sacrificulus dæmonem reducit in sylvam, eoque redit relicto. Cæterùm dum sic histrioniam suam agunt Tapuiæ, animadversum à Belgis fuit, militem Germanum proripuisse se ab agmine, atque inter frondes reptâsse eo loci, ubi optimè occuleretur. Hinc igitur ab iis, quibus istoc incumberet, ut observarent, ne quis se subduceret, retractus mox fuit. Iterum tamen se subduxit, & quia propterea transfugii suspectus foret, ad Arcissewskium est deductus. Caussam istorum rogatus, priùs quidem frivola quædam prætexuit; verùm ubi sensit non haberi iis fidem, atque adeò vinctus traheretur ad arborem torturæ destinatam, conceptis promisit verbis, dicturum se, quod res erat: hoc verò esse hujusmodi: non intra decennium se preces Deo fudisse: ac propterea, cùm dæmonem inter Tapuias versantem conspiceret, malè sibi metuisse, ne ipse homo tam nefarius ab eo facilè agnitus auferretur eò loci, quò sui similes merentur. Et hæc quidem tum sic fuere. Quærat autem aliquis, utrùm verè hunc dæmonem fuisse credamus, quem diximus. Mihi videtur, in toto hoc negotio intercurrisse fraudem, non dæmoniacam modò, sed etiam humanam. Siquidem commodiori pòst tempore rogavit Arcissewskius Tapuias, cur eum finxissent dæmonem, qui homo foret, sibi ipsi sæpius visus. Negare id continuò Tapuiæ, qui verè fuisse dæmonem pertenderunt. Sed sæpius jam ante viderat hominem Arcissewskius: illa verò vocis gracilitas erat à gramine, vel alio, quod ori indiderat. Nec quia fraus aderat humana, eò nullæ erant dæmonis partes. Nam aliud longè ostendit, quòd tam audacter responderunt de futuris nonnullis, quæ præsciri ab homine nequirent. Ut quòd dicerent, munimentum venturum in Fœderatorum potestatem, tribus tantùm militum amissis. Sic enim contigit. Quia verò nec dæmoniacæ est potestatis prævidere omnia, fuere in quibus eos fefellerit divinatio. Ajebant, nostros pro ponte usuros assere, atque ita fossam transituros, hoste ignaro. Sanè sic decretum nostris: quod nihil mirum scisse spiritum malignum. Sed hostis excitatus præsensit: ac diutiùs se defendit globis bombardarum emissis. Quo insolito fragore, tonitrui non absimili, usque adeò exterriti fuere Tapuiæ, ut non redirent, nisi diluculo, capto munimento, atque ubi jam rebus omnibus compositis silentium intus esset. Post ista etiam, cùm Arcissewskius petiisset flumen Mongouape, atque ibi ex navibus hostium subductis vacuas quidem incendisset, saccaro verò onustas abducere vellet, & ad hoc Tapuiarum operâ egeret, quos breviore anfractu in tutiora vellet loca remittere: planè navem ingredi recusarunt, caussam hanc adferentes, quòd mali aliquid portenderetur. Exitus respondit; quia navis ea, prædæ plena, cui imposita erant decem majora tormenta bellica, nec exigua copia vini Hispanici, saccari ac mercium aliarum, in exitu potiùs angusti illisa saxo dissiliit, cunctaque naufragio sunt absumta. Atque ex his de cæteris etiam non difficilis erat conjectura. Nihil enim ullius momenti aggrediuntur, nisi dæmone priùs consulto: ubi licet, ut dixi, fraus etiam sit humana, concurrat tamen vis dæmoniaca; nec sanè aliud multitudo propositum habet, quàm cultum unius dæmonis. Cui quantum tribuat, argumento erit, quòd aliâ contigit expeditione. Arcissewskius à sacrificulo petierat, ut ejus rogatu dæmon, se inspectante, indusium, quod manu teneret, in sublimem aëra raperet: ac promittebat, indusium id mercedis loco cessurum sacrifico. Solùm id stipulatus fuit, ut liceret sibi dæmonem accedentem ferire baculo, quem manu teneret alterâ. Placuit conditio credulæ multitudini, quæ nullo id negotio dæmona facturum ajebat. Sed non potuit adduci sacrificulus, ut acciperet conditionem. Unde risus est ortus ingens: quo desinente, Arcissewskius sic jocabundus affatus est sacrificulum. At ego me majorem te artificem præstabo. Die enim crastina faxo, ut capite cornua

nus gestes cervina, ejus magnitudinis, quæ non sinat te exire ex hoc conclavi. Hoc sermone ita hominem exterruit, ut postea, dilapsis aliò cæteris, cum interprete rediret, atque Arcissewskium rogaret, ut ne tantâ se afficeret contumeliâ. Hæc de Tapuis ab nobilissimo, & constantissimæ fidei Arcissewskio, accepta, eò fusiùs sum hoc loco persecutus, quia necdum essent consignata publicis literarum monumentis; nec obscurè docerent, quàm arctis limitibus Deus eorum quoque potestatem constrinxerit, qui nostris etiam temporibus totos se cultui dæmonis mancipatunt.

Quod si seculis aliquot retro tempora legamus, comperiemus itidem, dæmones ab antiquis esse Saxonibus cultos, quibus ante tempora Karoli Magni præter Firmum Deum, & Deam Sibam, malus Deus, quem atrum ajebant, colebatur, ne noceret: ut est apud Georgium Fabricium lib. I Originum Saxonicarum *a*. Similiter culti fuere Ungaris: quorum etiam rex Vata, in Belo oppido natus, se iis devovit, honori illorum caput, more Scythico, rasit, tres cincinnos pagano ritu pendulos dimisit: ut hodieque Turcis est consuetudo. Auctor eorum Antonius Bonfinius Ungar. lib. XII *b*. Quàm verò hic malorum spirituum cultus sit vetustus; nec antiquiorem, nec certiorem testem producere est, quàm divinum Mosem: qui Repetitæ Legis cap. XXXII, 17, ut grande peccatum refert, sacrificatum esse לַשֵּׁדִים, *laschedim*. Id LXX vertunt δαιμονίοις. Vulgata similiter, item Vatablus, Junius, alii *dæmonibus*, vel *dæmoniis*. Origo est à שָׁדַד, *abolevit*, *perdidit*, *vastavit*. Inde שֵׁד, *dæmon*, quasi dicas *abolentem*, sive *vastatorem*. Planè igitur convenit cum nomine *Abaddon*, & *Apollo*: de quo inferiùs dicetur.

a Pag. 62, edit. Jenensis an. 1597.

b Pag. 223, edit. Oporin. an. 1568.

Est & alter locus Levit. XVII, 7. *Ne sacrificetis* לַשְּׂעִירִם, *lasehirim*. Ubi LXX vertêre, ματαίοις; hoc est, *vanis*, *futilibus*, sive *non Diis*. Sed Aquila magis institit vocis proprietati. Reddidit enim, τριχιῶσι: uti Arias Montanus, *pilosos*. Origo quippe est שָׂעַר, *horrere*, *horrescere*. Unde שָׂעִיר, *pilosus*, *hirtus*: quia hirsuti sunt horridique. Speciatim verò *Sahir* est *hircus*, ut Levit. IV. Ubi agitur de manu imponenda hirco inter sacrificandum. Et sanè in illo etiam Levitici loco XVII, 7. per *sahirim*, hirci; per hircos, dæmones intelligunt R. David Kimchi in libro Radicum, & R. Moses Maimonides lib. III. More Nebuchim cap. XLVII. Ac caussam adferunt, quia Satanas præcipuè in hirci figura se soleat hominibus offerre. Unde gentiles inter numina retulere Faunos sive Ægipanas: pro quo *Capripedes Panes* ait Propert. lib. III, eleg. XVII. Uti *capripedes Satyros* Lucretius in IV:

Hæc loca capripedes Satyros, Nymphasque tenere
Finitimi fingunt, & Faunos esse loquuntur.

Nec sanè alii ab his Sileni, nisi quòd *Satyri* nomen generale sit, præcipuè autem junioribus tribuatur: at *Sileni* sint seniores, qui junioribus Satyris præfecti. Nec à vero abludit, *Satyrus* unius literæ immutatione fieri à voce ea, qua Mosen usum vidimus; nempe à *sahir*, quo dicebamus propriè notari *pilosum*, vel *hircum*, ac μετωνυμικῶς *dæmonem*. Jesaiæ tamen XIII, 21, ubi sermo de urbis excidio, sicut in ædium ruinis habitaturi sint furunculi, & ululæ, & *sehirim*: Aben-Esra, quia de ululis antecessit, aves intelligit horrendas locorum desertorum. Ac Junius similiter, qui *scopes* interpretatur. Verum LXX, qui Levitici XVII, 7, ματαίοις verterant, non dubitant hic δαιμόνια transferre. Ac satis verisimilis est opinio Serarii, qui, suo in Tobiam commentario, censet μνιζουρίν, (quomodo, Psello teste, Chaldæis & Hebræis vocabatur lapis sacrificari solitus adversus dæmonem terrestrem) sic dici, quasi *menos sehirim*, hoc est, fugans pilosos, sive dæmonia. Sanè & dæmonia locis gaudere desertis, notissimum est. Unde fortasse Psal. XC, sive XCI, 6, *dæmonium meridianum*, quòd à meridie, hoc est, deserto veniret. Nam Judæis desertum est ad meridiem. Sequor autem LXX, qui habent δαιμόνιον μεσημβρινόν: uti & vulgatam: in qua, ut dixi, est *dæmonium meridianum*. Nempe olim legebatur וְשֵׁד, *vesched*, hoc est, *& dæmonio*. Quam vocem & vidimus jam antè Deut. XXXII, 17. Sed nunc legitur יָשׁוּד, *jaschud*, id est *vastante*. Futurum enim accipitur pro præsente. Ita pestilentia intelligatur: ea meridiana dicatur, quia imprimis grassatur in calore Solis intenso. Nam & aer eo attenuatur, ut magis se venenum diffundat; & corpora humana magis laxantur, ut faciliùs venenum hauriant. Valde hæc firmantur eo, quòd proximè subjicitur: *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis. Ad te autem non appropinquabit.* Optimè enim hæc conveniunt pestilentiæ late grassanti.

Atque hæc quidem ex veteris instrumenti libris. Ex gentium scriptoribus apud nullos de spirituum cultu tam multa reperias, quàm apud Platonicos. Quorum opinio erat, spiritus *procurari certis precationibus*: ut ait Appulejus de Deo Socratis. Ac satis hoc ex iis elucet, quæ superiùs diximus. Sed in quæstione est, utrùm bonos coluerint spiritus, an malos. Quin propositum iis fuerit, bonos venerari, non est, cur dubitemus. Atque hæc etiam caussa, cur jejuniis se bonâ fide præpararent. Sed pro bonis se mali spiritus oggesserunt. Bonis enim cultum ejusmodi, ut Dei proprium, aversabantur. Et agnoscit Porphyrius, eos, quibus sacrificarent, libamine carnium delectari, imò fumigatione nidoreque vivere, ac pinguescere: quæ ridicula quidem sunt; interea tamen, cujusmodi coluerint spiritus, ostendunt. Præsertim cùm idem fateatur, omne id genus spirituum pro malo habendum, quod sanguine capiatur victimæ, ac cogi debeat, ut faciat, quæ homines velint. Firmantur hæc quoque iis, quæ Lucanus de magia cecinit in sexto, & illis quæ B. Augustinus adversus Platonicos disserit in decimo de Civitate Dei cap. XI, quæque ibidem Vives annotavit. Et ne Porphyrio insistam, Platonici etiam cæteri eos invocarunt spiritus, qui Delphico, & cæteris oraculis, præsiderent. At hi mali fuere spiritus, quia non rectum, sed gentilem exegere cultum; uti ludos, lectisternia, & alia, nunc Jovis, nunc Apollinis, nunc alius numinis honori. Quamobrem ita statuendum, non illos invocasse angelos, qui continuò vident Dei faciem in cælis; sed illos, ut Empedocles vocat *a*, οὐρανοπετεῖς δαίμονας *b*: qui sub imagine serpentis fœdè adeò illuserunt primis parentibus, ac nunc quoque, sed inconspicui, immanibus spiris, vibrante linguâ, circa nos serpunt, ut animas veneno suo inficiant & interficiant. Hoc etiam ostendit eorum μυστηριῶδη θυσία *c*. Sic enim in Christianorum opprobrium, quibus ita dicitur Eucharistiæ sacramentum, nominarunt abominandum sacrificium suum; quantum colligere est ex sermone illius Thracis apud Michaelem Psellum *d* de operationibus dæmonum. Quo in sacrificio quandoque etiam mactabatur (dictu horrendum) infans materno exsectus utero: quod ut legas apud Baptistam Carmelitam in vita S. Catharinæ, ita multò antè proditum à Lucano, hisce versibus in sexto:

a Apud Plutarchum de non fœnerando.

b Dæmones, qui de cælo deciderunt.

c Mysticum, sive arcanum sacrificium.

d Pag 18.

Vulnere si ventris, non quà Natura vocabat,
Extrahitur partus, calidis ponendus in aris.

Atque hic apertus est dæmonum cultus. Præter quem alter est, usque adeò occultus, ut ipsi, qui eum colant, nesciant: ac proptetea vel mortem potius oppetere sint parati, quam hujusmodi quid profiteri. Tales sunt, qui multa videre agentes alios ex pacto cum diabolo, quæ ipsi citra pactum, saltem expressum, imitentur; sic quoque respondente eventu: imò & illi, qui ista ab aliis pacti nesciis didicerunt, ac tam miranda fieri putant non vi dæmoniaca; sed naturæ; quippe longè potentioris, quàm vulgo credatur. Huc refero eos, qui res vim humanæ potestatis exsuperantes agunt verbis aut characteribus quibusdam ignotis, quibus fortasse diabolorum nomina & eorum invocationem signavere illi, qui primi iis ex pacto cum dæmone usi sunt. Hujusmodi quidem opinionem non immeritò injecerit, quòd majorem tribuant vim vocibus barbaris, nec intellectis, quam iis, quæ intelliguntur: ut etiam leges apud Joannem Picum, principem Mirandulanum, in Positionibus suis. Atque ut nihil ejusmodi foret, quale metuimus; saltem verba etiam cognita, nec in se mala, sacramentum sint dæmonis ex tacito

pacto

pacto concurrentis, quoties adhibentur ad ea præstanda, quæ nequit potestas humana. Vel meræ nugæ, vel hujus generis sint, quæ his verbis Plinius tradidit lib. XXVIII, cap. I: *Dixit Homerus, profluvium sanguinis vulnerato femine Ulyssem inhibuisse carmine; Theophrastus ischiadicos sanari; Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliari, M. Varro podagris.*

a *Apud Marcell. Empir.*

Huc etiam pertinent versus Vindiciani a, Comitis Archiatrorum, ad Valentinianum Imp.

Gramine seu malis ægro præstare salutem,
Carmine seu potius. Namque est res certa salutis
Carmen ab occultis tribuens miracula rebus.

Habemus & magicas medendi formulas apud Cælium Aurelianum in Chronicis cap. I, Myrepsum sect. II, antidot. CCXCVIII, CCCCV, CCCCXIX, & alibi, & apud alios. E quibus unum contentus ero referre, Q. Serenum Sammonicum, junioris Gordiani præceptorem. Jubet ille ad sanandum hemitritæum chartam lino includere, cui inscriptum sit *abracadabra*: inde eam de collo suspendere, ac quot diebus ordine retrogrado literam demere. Planè hæc à magis profecta; quos & hæretici in multis olim secuti. Imò vix dubito, quin illud *Abracadabra* inde fuerit, unde Basilides hauserat suum *Abraxas*: quem pro numine summo coluit, nomine prorsus fictitio; sed quod literis contineret numerum dierum b, quos annus habet absolutus; unde & B. Hieronymi suspicio erat, Ἀβράξας esse non alium, quàm Persarum Mithram, hoc est, Solem, qui annuo cursu hoc spatium conficit. De Basilidis hoc numine, sive eo dæmoniorum principem, sive solem, sive utrumque, significarit, vide Irenæum lib. I, cap. XXIII, Tertullianum de Præscript. cap. XLVI, Epiphanium hæresi XXIV, Hieronymum adversus Luciferum, & lib. I in Amos; item Augustinum, Theodoretum, & Damascenum, in iis, quæ de hæreticis tradiderunt.

b
α. 1
β. 2
ρ. 100
α. 1
ξ. 60
α. 1
ς. 200
365

Qui ista dæmonum commercio fieri negant, hi, Avicennam in eo, & Algazel sequentes, magica omnia naturali ratione, arteque tantummodo humanâ, fieri arbitrantur; eoque negant, sapientis esse ad illa recurrere, quæ utrum sint, nondum conveniat; præsertim cum abunde satio eorum reddi possit ex iis, quæ humanæ sint potestatis: idque partim per imaginationem, partim per verba, ac characteres. Quippe imaginationis vim satis relucere ex prægnantibus, & melancholicis. Etiam medicos, qui nihil efficaciæ ponerent in verbis, dum miram verborum signorumque vim esse persuadeant ægris, imaginatione tali sæpe ægros valetudini suæ restituisse. Atque hoc movisse Philippum Aureolum, sive Bombastum Paracelsum c malis dicere, ut in morbis, quos quis à magis immissos imaginetur, ad sagas & zigineros jubeat accedere; nec promittere dubitet, si remedia quæ docuerint, cum vehementi imaginatione adhibeantur, fore ut morbis feliciter medeantur. Jam ad vim imaginationis hic alterum accedere, quia spiritibus ac humoribus ab ea commotis, vis inde exeat in verba ac characteres; quam etiam muta intelligant animalia; quandoquidem aspis, conspecto eo, qui volet incantare, ne exaudiat, aures suas obturet, atque ita carmen reddat inefficax. Hoc ipsum regium vatem testari Psalmo LVII, sive, juxta Hebræos, LVIII, 5. Singulis istorum occurram. Ac primum non diffiteor, magnam esse imaginativæ vim, sed in ἀμέσως d conjunctа. Cujus generis etiam est, si æger, melancholicus, aut simplex à medico, nullam verborum vim credente, gnaro interea, quantum possit imaginatio, de mirifica verborum virtute persuasus, valetudinem suam recuperet. Quanquam non existimem, pii ac prudentis medici esse, sic ægri credulitati illudere, cum ea res superstitionis periculo non careat. At interea quid ista ad vim verborum, & characterum comprobandam? Quæ cum extra hominem sint, quo pacto quæso adstruent ad ea se vim diffundere imaginativæ? Planè inquiunt: quia imaginatio turbat spiritus & humores; posteaque inde vis prodit in verba, & characteres, haud aliter ac ex invidorum oculis vehementi imaginatione venenatus exit radius, qui rem inficiat, quod fascinum vocamus; quo pacto item mulieres pleræque, menstruis laborantes, speculum noxio inficiunt vapore. Sed habitu aut vapore posse multa infici non dubito. At quod propterea omnem fascini vim in imaginatione, & spiritu oculis exeunte ponunt, difficulter persuadent. Magis placet sententia eorum, qui ut non negant posse spiritum noxium ex maleficorum oculis prodire, ita hic neutiquam subsistunt; sed utcunque hoc sit, in vero fascino principem vim dæmoni attribuunt. Quæ & sententia est Ludovici Vairi in secundo de Fascino cap. ult. ubi Fascinum definit, perniciosam qualitatem dæmonum arte illatam ob tacitum vel expressum pactum cum eisdem dæmonibus firmatum. Sed disputationem hanc nunc non ingredior. Tantum quæro, quid simile sit inter corpora naturalia, & verba ac characteres? Corporibus per contactum sive ἐμμέσως a, sive ἀμέσως b, vim aliquam nunc utilem, nunc noxiam, imprimi posse, non negamus. Sed quanto alia ratio in verbis, & characteribus? quorum denominatio est ab re externa; ut magnam quidem vim habeant eorum sensus, quemadmodum in facundo elucet oratore; ipsa verò per se vim obtineant nullam; quippe quæ non φύσει c significent, sed θέσει d, sive κατὰ συνθήκην e: ut est apud Arist. initio περὶ ἑρμηνείας f. Aliter si esset, verba eadem idem apud omnes valerent, cum contra videamus, vocem eandem huic genti illud, alii aliud atque aliud, denotare. Pro exemplo nunc sit vox *amen*. E Latinis hac utitur Arnobius in septimo, cui idem est, ac *amentum*; ut dicitur *momen*, *momentum*; *fulmen*, *fulmentum*; *limen*, *limentum*, *monumen*, *monumentum*, aliaque. Est verò *amen* sive *amentum* id, quo hasta, aut jaculum vincitur, ut mitti possit; unde in vett. glossis etiam exponitur ἅμμα g τῆς ἀκροθίνος, &, ἅμμα h λόγχης. Sed Græcis ἀμίον est εἶδος i πλακοῦντος, ut interpretatur Hesychius. At quanto aliud est Hebræum *Amen*; quo liber quisque psalmorum terminatur, ut Psal. XLI, & alibi; quo item crebrò in Evangelio utitur Christus; quodque in Ecclesia primitiva populus respondebat post recitatas preces; ut videre est I Cor. XIV. Hoc *Amen* idem valet ac γένοιτο, ut LXX reddunt: vel, ut alii, *firmetur*, *stabiliatur*: ab radice ווא *aman*, id est, *verax ac fidelis fuit*. Possem trecenta id genus vocabula adferre, quorum diversa, pro linguarum ratione, significatio sit. Sed his dejectis, tandem, velut Gorgonis caput, obtendunt nobis locum divini Psaltæ k, qui illud dicere videtur, tantam esse carminis vim, ut illam etiam aspides extimescant. Et videtur hæc etiam sententia esse Augustini, Cassiodori, atque aliorum. Quorum major eâ parte apud me foret auctoritas, siquis eorum ad hanc se interpretationem præstitisset; qui ex professo id egissent, ut naturæ arcana scrutarentur. Nunc apud eos universos altum de re usque adeo miranda silentium est. Et id, credo, impulit Grevinum, ut in primo de venenis sic scriberet: *Huic difficulter fides haberi potest, neque tamen prorsus abroganda, cum fieri possit, ut poetico more locutus fuerit.* Sanè poeticum opus est, unde is locus promitur: eoque verisimilius est psalten divinum obturationem aurium non propriè intelligere, sed κατὰ μεταφορὰν significare; quòd sic agit aspis, quasi contemnat carmen, planéque ad illud obsurdescat. Sententia igitur psaltæ ea fuerit: Tantum esse istorum hostium furorem, ut non magis possit mitigari, quàm moveatur aspis incantantis carmine. Nam æquè surdos esse hostes suos, ac surda est aspis ad tale hominis carmen. Quomodo & Jerem. VIII legas: *Ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, & mordebunt vos.* Summum igitur hinc consequitur, solere à magis carmen occentari serpentibus: sed, ut puto, nunquam inde evincent, aliquam esse ejus carminis vim, & hoc pro versutia sua scire serpentes, eoque callidè aures obturare, ne audiant. Quamobrem sic colligo, nullam ex se esse carminum efficaciam; nec qui iis se morbos pellere profitentur, id tam carminis, quàm dæmonis parendi vi efficere.

c *Libro de morbo caduco.*

d *Immediate.*

a *Mediatum.*
b *Immediatum.*
c *Natura.*
d *Positione.*
e *Ex instituto.*
f *De Interpretatione.*
g *Vinculum telorum.*
h *Vinculum hastæ.*
i *Genus placentæ.*
k *Psalm. 58, 5.*

Ad eandem cum dæmone societatem refero præstigiatores, non eos quidem, qui solâ manuum agilitate, vel ingenio-

genioso quopiam dolo, offucias faciunt; sed qui res agant, quæ arte vel operâ solâ humanâ præstari minimè possint. Ut cùm Triscalanus ille Cenomannus, præsente Karolo IX. Galliarum rege, ex torque aureo alterius à se longiùs remoti annellos pelliceret singulos, & advolantes sua reciperet manu, prout saltem videbatur; ac torquis nihilominus salvus & integer reperiretur. Ad cujus rei conspectum sic Rex exhorruit, ut hominem abire jusserit, nec passus eum sit in conspectum suum amplius prodire; imò pro grandi præmio, quod exspectabat, judicio sit traditus, spe tamen veniæ, si consocios Magiæ proderet. Narrant eam rem Bodinus Dæmonolatriæ lib. III, cap. III, Delrius lib. II Disquis. Mag. cap. XV, Ragusæus de Divinatione lib. II, epist. VI. Ac multa id genus alia possum ex variis referre. Sed non est animus ea exscribere, cùm ex iis peti possint, qui argumentum hoc cum cura tractarunt. Neque jam laboro, verene fiant, quæ fieri putantur; an sensui & phantasiæ illudatur. Utrumque quidem concurrere existimo: ac sic, ut censeam, persuadent antiquorum temporum exempla, omnium gentium consensus, ac nostræ etiam ætatis experientia. Alia igitur fiunt, alia fieri videntur, & ob ea, quæ fieri constat, etiam similia à multis creduntur, quæ non fiunt, sed videntur. Interea sufficit nunc nobis, quod ut multa eorum, seu ea facta, seu ficta, sic videantur, non aliter fieri potuerit, quàm ope dæmoniacâ. Atque hæc de malorum spirituum cultu, & imprimis magia diabolica: quæ eò hominem perducit, ut fiduciam reponat, non in eo qui creavit, sed rebus creatis, imò jurato Dei hoste, & nostro etiam planè ἀντιδίκῳ: juxta illud Genes. III, 15: *Inimicitias ponam inter te, & mulierem; & semen tuum, & semen illius.* Unde &, ex veteris Ecclesiæ consuetudine, in baptismo renunciatur Satanæ & pompis ejus. Utrique verò, & Deo, & diabolo, tam diversis dominis, ut docet nos
a Matth. 6, 24. Luc. 16, 13. Christus *a*, servire non possumus. Eoque Apostolus quoque I Cor. X, 21: *Nolo socios vos fieri dæmoniorum.* Ut satis mirari non possim, tantam fuisse superioribus seculis cæcitatem, atque inscitiam, ut Salmanticæ & illa magia, quam dicunt θεουργίαν, & altera, quam γοητείαν nominant, scholis publicis doceretur: quemadmodum in tertio de natura dæmonum tradit Io. Laurentius Ananias, Theologus Tabernas, & ejus fide Georgius Ragusæus Theologus, Medicus, & Philosophus Patavinus, lib. II de Divinat. epist. VI.

Cap. IX.

De religioso bonorum spirituum cultu, qui è Scripturis refellitur, ubi & ad inanem philosophiam refertur. Obtinuisse eum apud Phrygas, eoque à Paulo ad Colossenses scribente, & à Laodicena synodo rejectum. Quod cultus genus angelis conveniat, & ut nec alium Ecclesia Smyrnensis à S. Polycarpo didicerit. Cur religioso abstinuerit. Eandemque mentem fuisse Irenæi, Origenis, Arnobii, Lactantii, Ambrosii; sive Hilarii Romani, cujus ætas exponitur: præterea Augustini, Chrysostomi, Theodereti. Et unde Angelicorum hæresis nomen acceperit.

A Λατρείᾳ malorum spirituum ad venerationem venio bonorum. Quos ab hominibus priùs fuisse cultos, per est verisimile. Sanè Josephus Albus lib. III in Icarim cap. XVIII arbitratur, hanc omnium antiquissimam fuisse idololatriam, quod homines angelis cultum statuerint tanquam mediatoribus, & sequestris, inter se, & Deum. Sed enim hic etiam honor universè damnatur Deuteron. VI, 13. item X, 20. & Matth. IV, 10: *Dominum Deum timebis, & illi soli servies.* Item ab Apostolo ad Gal. IV, 8: *Iis, quæ naturâ non sunt Dii, serviebatis.* Et, ut particulatim magis de Angelis dicam, Apocal. XIV, 10, angelus B. Joanni adorare volenti ait: *Vide, ne feceris; conservus tuus sum.* Etiam ad Coloss. II, 8, legas: *Videte, nequis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.* At commate XVIII: *Nemo vos seducat, volens in humilitate, & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ.* Satis inde conspicimus, ut priùs cavere jubeat à philosophia: nempe eâ, quæ, ut se Apostolus interpretatur, inanis est fallacia; qualem dicit, quæ non insistit traditis à Christo; sed ab hominibus, qui judicant secundùm elementa mundi, hoc est principia mundanæ sapientiæ. Postea istius inanis philosophiæ exemplum subdit, quando quis, humilitatis prætexto, non rectà ad Deum ac Christum preces suas fundit, sed mediatores angelos, more Platonicorum, invocat: quibus spiritus ejusmodi sunt *divinæ mediæ potestates*, ut ait Appulejus, *inter mortales cælicolasque vectores, hinc precum, inde donorum.* Colossi, quibus ea scribit Paulus, Phrygiæ erat civitas, uti metropolis ejus Laodicea. In Phrygia autem, & Pisidia, obtinuit hic cultus, non Apostolicis modò temporibus, sed etiam tribus pòst seculis. Unde Synodus Laodicena, anno Christi CCC LXIV, (non, ut aliqui volunt, ante Nicenam generalem) sic cavit can. XXXV; sive e XXXVIII, juxta collectionem & interpretationem Dionysii Exigui: *Quod non oporteat Christianos Ecclesiam Dei relinquere, & ire atque angelos nominare, & congregationes facere, quæ interdicta noscuntur. Siquis igitur inventus fuerit huic occultæ idololatriæ serviens, sit anathema; quia dereliquit dominum nostrum Jesum Christum, filium Dei, & se idololatriæ tradidit.* In quibusdam vett. conciliorum edit. pro *angelos*, legas *angulos.* Atque ita & Bartholomæus Carauza expressit. Sed Græcè est ἀγγέλους, ut habet codex canonum Ecclesiæ universæ à Justiniano Imperat. confirmatus, & Græcè Latineque cum notis eruditis editus à Christophor. Justello J. C. Etiam in commentario ad hunc canonem sic legisse liquet Joannem Zonaram, & Theodorum Balsamonem: imò annis sexcentis ante eos sic etiam legit Theodoretus; cujus verba ad memoratum Paulinæ epistolæ locum sic Latinè sonant: *Qui legem defendebant, etiam ad Angelos colendos inducebant, dicentes, legem per eos datam. mansit autem diu hoc vitium in Phrygia, & Pisidia. Quocirca synodus quoque, quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos, & ne relinquerent dominum nostrum Jesum Christum.* Atque eadem repetit in cap. III. Qui verò angelos putant utiliter invocari, ajunt Theodoretum loqui de invocatione istiusmodi, quâ, præterito Christo, invocarentur angeli, velut Dii; hoc est honore, qui uni Deo deberetur. Videlicet volunt, bifariam ab hominibus coli angelum; aliis, ut naturâ Deum, sive ut principium primum, bonum summum; aliis, ut Dei ministrum, cujus ope atque auxilio faciliùs aliquid impetretur à Deo. Sed aliter primis creditum seculis; quibus constanter placuit illud Apostoli *a*: *Unus Deus,* *a 1 Tim. 2. 5.*
unus mediator Dei & hominum, homo Jesus Christus. Quod B. Augustinus sic exponit contra epistolam Parmen. lib. II, cap. VIII: *Illum solum esse mediatorem, pro quo nullus interpellat; sed ipse pro omnibus.* Nec propterea omnem Angelorum cultum damnarunt. Triplicem enim fatentur. Unus est mentis, quâ naturæ angelicæ excellentiam agnoscimus. Alter est voluntatis, quo officia tam excellenti naturæ convenientia præstare parati sumus. Tertius est corporis, quo, si sic usu veniat, demissionem extrinsecus testamur. Interim non est cultus ille religiosus; quia non agnoscimus angelos, ut principium aut originis, aut salutis nostræ. Quin neque est cultus subjectionis civilis; quomodo veneramur regem, ac magistratus; imò & parentes, ac præceptores. Sed est cultus reverentiæ moralis: quo qui nobis dignitate ac virtute præcellunt, etsi nullum in nos imperium habeant, sedulò honoramus. Nempe ut viros sanctos, imò &

doctos, colimus, sic item angelos; sed angelos augustius. interim eâdem cultus specie, etsi gradu aliquantum dispari. Religiosum vero cultum penitus nesciere antiqui, nec angelorum, nec martyrum. Quemadmodum videre est ex epistola Ecclesiæ Smyrnensis, de martyrio Polycarpi ad Ecclesias Ponti scripta; ut est apud Eusebium Hist. Eccles. lib. IV, cap. XIV: τοῦτον μὲν γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ Θεοῦ προσκυνοῦμεν· τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, καὶ μιμητὰς, ἀγαπῶμεν ἀξίως, ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον, ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι. *Illum enim, qui Dei filius est, adoramus: martyres autem, ut discipulos, & imitatores Domini, propter incredibilem eorum benevolentiam, quam in proprium regem & magistrum declaraverunt, merito amplectamur, quorum nos cum in pietate discipulos, tum consortes in gloria fore optamus.* Videmus, ut non doctor aliquis; sed Ecclesia Smyrnensis, eaque à Polycarpo, discipulo B. Joannis, edocta,

a Venerari.
clarè dicat, non se Martyres σέβειν *a*, sive προσκυνεῖν *b*,

b Adorare.
sed ἀγαπᾶν *c*. Nimirum Christiani veteres, & seorsim,

c Diligere.
& juncti, & pro se singuli, & alii pro aliis, Deum precabantur; mutuò etiam, ut id fieret, rogabant; verùm quem præsentem nescirent, sive angelus, sive anima foret defuncti, minime invocabant: quia, de cujus præsentia non constaret, eum cum fiducia auditionis, ut de exauditione nihil dicam, minime invocare auderent: præsertim cùm ejus rei in Scripturis nec præceptum haberent, nec exemplum. Sciebant quidem,

d 2 Sive 4. Reg. 5. 26
Deum aperuisse Elisæo *d*, quid Giezi egisset; Petro *e*

e Act 5. 3.
item, quid animi foret Ananiæ; nec eos fugiebat, majora etiam beatis animis præstare posse, si velit. Sed hoc velle eum, non satis liquebat. Ac præterea videbant, si hic morbo correptus, ille naufragii, iste incendii, alius alio periculo constitutus, non unâ, sed aliâ atque aliâ mundi plagâ, angelum, vel quamcunque creaturam, invocaret; honorem, quem Deus alteri tribuere noluit, transcribi creaturæ: nec enim cadere in finitam potestatem, ut uno eodemque momento, una omnes omnium preces tam dissitis toto orbe locis audiret, nedum exaudiret. Quamobrem veteres non alium angelis honorem exhibebant, quàm quòd præclaram eorum naturam, & erga se affectum agnoscerent; eoque nomine amarent, prædicarent, & pro exemplo sanctimoniæ sibi proponerent. Sed adorationis & invocationis cultum minimè præstabant: quod ex synodo Laodicena, & vetustis Smyrnensis Ecclesiæ actis vidimus. Nec ob horum judicio alii Theologi veteres recessêre. Audiamus Irenæum lib. II, cap. LVII: ubi cùm dixisset, Ecclesiam per universum mundum charismata sua uti gratis accepit, ita gratis, non pecuniam accipiendo, vel decipiendo aliquem, conferre: subjungit continuò ista; quæ Græcè etiam adduxit Eusebius lib. V

f Edit. quibusdam cap. 58.
Hist. Eccl. cap. VII *f*: *Nec invocationibus angelicis facit aliquid, nec incantationibus, nec aliquâ pravâ curiositate; sed munde & pure & manifeste orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, & nomen Domini nostri Jesu Christi in virtute secundum utilitates hominum, sed non ad seductionem perficit.* Ubi pro *dirigentes* (ut est in editione Erasmi, Gallasii, & Feuardentii) *dirigens* rescripsi: pro *perfecit* etiam *perficit* malim. Satis autem ex his verbis liquet, B. Irenæum sive potiùs Ecclesiam, de qua sermo est Irenæo, ignorâsse tum temporis preces, quæ ad Angelos fierent; sed eas direxisse tantummodo ad Deum Patrem, & Dominum nostrum Jesum Christum. Atque hoc etiam nos Origenes docet in octavo contra Celsum: Τούτους δὴ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτοὺς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτὲ ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ' οὐχ ὥς τε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας, καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ Θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ Θεοῦ. πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου, καὶ Θεοῦ. *Angelos ex officio suo nominare docti, invenimus, propter divinitatem quandam, interdum deos vocari a sacra scriptura: sed non sic, ut jubeamur eos adorare, aut divinis honoribus colere, quamvis dona Dei nobis afferant. Omnia enim vota, omnes interpellationes, deprecationes, & gratiarum actiones, destinanda sunt ad Deum, rerum omnium dominum, per majorem omnibus angelis, summum pontificem, vivum verbum, & Deum.* Plura etiam ibidem in hanc mentem subjungit. In quibus & illud: Ἀγγέλους καλεῖν μὴ ἀναλαβόντας τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον περὶ αὐτῶν ἐπιστήμην, οὐκ εὔλογον. Vetus interpres: *Angelos invocare absque ipsorum* (de iis) *cognitione, cujus homo capax non est, non videtur rationi consentaneum.* Mens eadem Arnobio, pene initio libri tertii adversus nationes: *Sufficiunt enim hæc: si vobis divina res cordi est, cur alios nobiscum neque deos colitis, neque adoratis, nec cum vestris gentibus communia sacra miscetis, & religionum conjungitis ritus?* His sic potuit occurri, non esse nisi unum Deum, eoque nonnisi uni divinum posse honorem præstari. Sed quia & angeli in Scripturis Dii dicantur, ut in illo *g*: *Mi-* g Pſ. 8. 6.
nuisti eum paulum ab angelis: eo non ingreditur Arno- Hebr 2,7.
bius disputationem, an plures sint Dii; dicereque est contentus, quicquid colendum, coli in Deo principe. Sic enim superioribus subjungit: *Possumus interim* (hoc est, omissa disputatione, Dii ne sint plures) *dicere ad cultum divinitatis obeundum, satis est nobis Deus primus: Deus, inquam, primus, pater rerum ac dominus constitutor moderatorque cunctarum. In hoc omne, quod colendum est, colimus; quod adorari convenit, adoramus; quod obsequium venerationis exposcit, venerationibus promeremur. Cum enim divinitatis ipsius teneamus caput, à quo ipsa divinitas divinorum omnium, quæcunque sunt, ducitur, supervacuum putamus personas ire per singulas*, &c. Pluraque ibidem in hanc sententiam universe scribit Arnobius: ut ad angelos etiam hæc pertineant. Imò & nominat hos, discipulus ejus, Lactantius lib. II, cap. XVII: *Neque Angeli cum sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum solumque officium est, servire nutibus Dei. Itaque nullum sibi tribui honorem volunt, quorum honor in Deo est. Illi autem, qui desciverunt a Dei ministerio, quia sunt veritatis inimici & prævaricatores, Dei nomen sibi, & cultum Deorum, vindicare conantur.* Quo pacto autem, qui spiritus invocarent, se defensitarint, planum fit ex effugio eorum, quoties culpæ iis daretur, quod adorarent solem, vel lunam, ac sidera. Hoc quale sit, dicet Ambrosius, sive quisquis ille scriptor commentarii in epistolas Paulinas. Hic in cap. primum ad Romanos sic scribit: *Solent, passi pudorem neglecti Dei, misera uti excusatione, dicentes, per istos posse iri ad Deum, sicut per comites pervenitur ad regem.* Sed quomodo his occurri oporteat, malo verbis dicere ejusdem scriptoris, qui continuò subjungit: *Age, numquid tam demens est aliquis, aut salutis suæ immemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, si qui etiam tractare fuerint inventi, jure, ut rei damnentur majestatis? Et isti se non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, & relicto domino conservos adorant, quasi sit aliquid plus, quod reservetur Deo. Nam & ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo utique est rex, & nescit, quibus debeat rem publicam credere. Ad Deum autem, quem utique nihil latet, omnium enim merita novit, promerendum, suffragatore non opus est, sed mente devota.* Hæc ille sic est antiquus scriptor, ut qui Damasi Papæ temporibus vixerit, quemadmodum ipse testatur in cap. III, epist. I ad Timoth. Ac beatus etiam Augustinus lib. IV contra duas epistolas Pelagianorum cap. IV, citat hinc quædam ex explicat. cap. V ad Rom. verùm sub Hilarii nomine, non Pictaviensis illius; sed, ut Lovaniensibus observatum, Hilarii potius Diaconi, qui Lucifero Calaritano, illi, ut Hieronymus appellat, orbis Deucalioni, adhæsit. Cassiodori tamen ætate tribuebantur Gelasio, ut patet ex libro de divinis lectionibus cap. VIII. Ubi

a Prolegom. in epist. Paul.

Cornelius à Lapide a intelligit Gelasium Cæsariensem: eumque vixisse ait ante concilium Chalcedonense, & scripsisse librum de duabus naturis. Verùm auctor libri de duabus naturis non Cæsariensis, sed Cyzicenus fuit episcopus; nec ante Chalcedonense concilium, sed circa annum CCCC XC vixit. At magis etiam ratio eos fugit, qui commentarium illum in epistolas Paulinas ad Remigium Antisiodorensem retulere. Nam claruit ille demum annis post Damasum quingentis. Venio ad B. Augustinum, qui & ipse plurimis in locis cultum rejicit Angelorum, atque ad unum nos Mediatorem Christum manu ducit. Ut Confess. lib. X, cap. XLII: *Quem invenirem, qui me reconciliaret tibi? An eundum mihi fuit ad angelos? qua prece? quibus sacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per se ipsos valentes: sicut audio, tentaverunt hæc: & inciderunt in desiderium curiosarum visionum: & digni habiti sunt illusionibus. Diabolus enim erat transfigurans se in angelum lucis.* Capite verò sequenti clarè nos ad unicum intercessorem Jesum Christum remittit. Idem lib. de vera Religione, cap. LIII: ubi cùm de sanctis defunctis dixisset, *honorandos esse propter imitationem, non adorandos propter religionem*: subjicit idem de angelis esse statuendum. *Quare*, inquit, *honoramus eos charitate, non servitute: nec eis templa construimus. Nolunt enim sic se honorari à nobis, quia nos ipsos, cum boni sumus, templa summi Dei esse noverunt. Rectè itaque scribitur, hominem ab Angelo prohibitum, ne se adoraret.* Item lib. XX contra Faustum Manichæum, cap. XXI: *Ipsi sancti, vel homines, vel Angeli exhiberi sibi nolunt, quod uni Deo deberi norunt. Apparuit hoc in Paulo, & in Barnaba, cùm commoti miraculis, quæ per eos facta sunt, Lycaonii illis tanquam Diis immolare voluerunt. Consciderunt enim vestimenta sua, confitentes & persuadentes eis, se Deos non esse, ista sibi fieri vetuerunt. Apparuit & in Angelis, sicut etiam in Apocalypsi legimus Angelum se adorari prohibentem ac dicentem adoratori suo: Conservus tuus sum, & fratrum tuorum. Ista sibi planè superbi spiritus exigunt, diabolus & angeli ejus; sicut per omnia templa, & sacra gentilium.* Idem libro primo contra Maximinum, Arrianorum episcopum: *Nonne si templum alicui sancto Angelo excellentissimo de lignis & lapidibus faceremus, anathematizaremur à veritate Christi, & ab Ecclesia Dei? quoniam creaturæ exhiberemus eam servitutem, quæ uni tantum debetur Deo.* Similia habet lib. X de Civit. Dei, cap. VII, & XVI. Item in Psal. XCVI. Adi & Chrysostomum in epist. ad Hebr. cap. I, homil. III. Cujus verba apponerem, nisi multa huc pertinentia sparsim haberet. Sufficerit igitur digitum ad fontem intendisse. Vide & Theodoretum lib. II Græc. Affect. ubi inter alia inquit de angelis: Οὐ μὲν θεοὺς τούτους νομίζομεν, οὐδὲ θείαν αὐτοῖς ἀπονέμομεν σέβας, οὐδὲ μερίζομεν εἰς τ' (ὄντως) ὄντα θεὸν, καὶ τούτους, τὴν θείαν προσκύνησιν· ἀλλὰ τούτους τιμιωτέρους μὲν ἀνθρώπων, ὁμοδούλους δ' εἶναι φαμέν· *Neque verò hos Deos putamus, neque divinum illis honorem tribuimus, neque adorationem inter eum, qui verè Deus est, & angelos, partimur; sed eos honoratiores quidem hominibus, attamen conservos esse dicimus.*

Eos, qui angelos colerent, Angelicos dixere. Quorum meminit Epiphanius hæresi LX, & ex eo Zonaras, ac Balsamo ad XXXV canonem concilii Laodiceni. Mirum verò, ambigere Epiphanium, an non & ita vocari potuerint ab regione ultra Mesopotamiam, quæ Ἰγγελὴν dicta sit. Nam ut sanè *Angelena* rescribas, (quomodo uterque vertit interpres) non tamen ἀναλόγως inde ἀγγελικοὺς deducas. Nunc verò Ἰγγελὴν habet tum Basileensis editio, tum Parisina. Ac in codice etiam Justinianeo lib. I, tit. XXIX, qui est de officio magistri militum, in tribus MSSis *Ingilena* reperit L. Russardus J.C. Clariùs igitur ἔτυμον perspexit Augustinus hæresi XXXIX: *Angelici in Angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omninò defecisse testatur.*

Cap. X.

Acceditur ad animam humanam: quam nisi superesse corporibus putassent, nunquam honore coluissent divino. Cur rationalem creaturam condiderit Deus. De immortalitate ejus consensus gentium. Μετεμψύχωσις *figmentum videri ortum ex certissima traditione de Resurrectione futura. Dogma de migratione animæ a variis fuisse gentibus receptum. Idem sensisse Pharisæos: non tamen eo spectasse Herodem, cum Christum putaret eundem ac Joannem Baptistam. Saducæorum error ex Mose non uno refellitur argumento. Origo ejus sectæ. Insanus Epicuri & Dicæarchi error: eique opposita sententia priorum: ut Thaletis, Pherecydis, Pythagoræ, Platonis. Aristotelis de eo sententia, item Stoicorum: ac argumenta aliquot pro animæ immortalitate.*

Ab angelis venio ad animam humanam. Duplex enim est creatura spiritualis; utraque æterna & immortalis; sed una secundùm se totam, ut angelus; altera secundùm partem sui nobiliorem, ut homo. Quas ambas Deus creavit, non tam ne deessent, qui eum laudarent & admirarentur; cùm Deus non sit indigus laudationis alienæ; quàm quia naturæ ejus, qui Optimus, ipsaque bonitas foret, conveniret, ut natura etiam foret, quæ divinâ ad beatitatem gratiâ perduceretur; eoque cognosceret Universi auctorem, eundem amaret, coleret, imitaretur; atque ita, pro modo creaturæ, similis redderetur Deo. Quem finem cùm sibi proposuerit Deus, facilè etiam videmus, cur & angelum, & animam, naturæ creârit incorruptibilis & immortalis. Verissimaque hæc de animarum immortalitate sententia pro fundamento erat erronei cultus, qui iis a gentibus præstitus fuit. Nec enim persuaderi ille cuiquam potuisset, nisi qui putaret, animas à morte superesse. Mirum verò, cæcas nationes plus hac parte vidisse Saducæis, qui Mosem haberent. Eò videndum, quæ potissimum in hanc opinionem gentiles impulerint. In iis familiam ducit traditio, quæ à Noacho, & ejus liberis, ac nepotibus, quasi per manus, ad posteros devenit. Unde L. Seneca epist. CXVII: *Cùm de animarum immortalitate loquimur, non leve momentum apud nos habet consensus hominum, aut timentium inferos, aut colentium. Utor hac persuasione publica.* Nec Senecæ solum ætate sic erat. Hodieque ea traditio est apud remotissimas gentes. Ut de Guineensibus varii tradidere, item de Sinensibus; in his I. Hugo Linschotanus: de Peruanis, & Mexicanis, Josephus Acosta; de Virgineæ incolis Thomas Arioth Anglus.

Imò non animas modò superesse post mortem, consensus gentium fuit: sed apud multas etiam reliquiæ fuere de nova eum corporibus conjunctione, quam resurrectionem dicimus. Sed fœdè eam corruperunt in illam, quam dixere μετεμψύχωσιν, quasi dicas *transanimationem*: item μετενσωμάτωσιν, hoc est, *migrationem de corpore in corpus*: etiam παλιγγενεσίαν, sive *regenerationem*. Quæ non Pythagoreorum duntaxat, sed multarum etiam gentium opinio fuit, & admodum dissitarum. De Ægyptiis, testis Herodotus; à quibus etiam id hausisse Pythagoram, idem tradit. Zamolxis quoque juxta Julianum in Cæsaribus, idem docuit Getas; à quibus post mortem divino honore cultus fuit. In Gallis similiter Druidas sensisse, refert Cæsar in sexto. Deque Germanis idem prodit Appianus in Celticis. Etiam Simon Magus amplexus est hoc dogma, teste Irenæo lib. I, cap. XX, & Tertulliano lib. de Anima cap. XVI. Adhæc Manichæi, ut est apud Augustinum hæres. XLVI. De Judæis Thalmudistis idem liquet ex Thalmud ordine IV, tractatu II. Sed magis mirandum, quod Pharisæis quoque hoc placuit: ut intelligentissimus ejus sectæ tradit Flavius Josephus lib. XVIII Antiquit. cap. II, & de bello Judaico lib. II, cap. VIII. Imò, ex multorum opinione, inde est, quòd Herodes

Galilææ tetrarcha putârit, animam Joannis Baptistæ, à se decollati, insinuasse se in corpus Jesu Christi; ut colligunt ex Matth. XIV, 2. Sed non potuit hoc Herodes putare de eo, quem non infantem, sed jam maturæ ætatis virum sciret. Ut Herodis potius opinio fuerit, sanctissimum virum, quem paullo ante ipse occiderat, divinitus esse resuscitatum à mortuis; quique antea non fecisset miracula, nunc pro præmio hoc accepisse, quod eâ instructus esset potestate. Vel dicendum, putasse Herodem, animam Joannis se insinuasse in corpus Jesu, ejusque animâ expulsâ, imperium occupasse, & tanta fecisse miracula.

Verum ut fœdus ille Pharisæorum erat error in populo Dei: ita longè fœdior, quòd Saducæi immortalitatem animarum tollerent, qui tamen libros reciperent Mosaicos: in quorum initio legas Gen. I, 16: *Formavit igitur Dominus hominem de limo terra, & inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ: & factus est homo in animam viventem.* Ubi non vita intelligi mortalis debet, qualis mutorum est animantium; sed ejusmodi, quâ secernantur ab iis, ac proinde, quæ, Dei instar, finem ignoret. Quippe apertè satis indicat Moses, animum hominis, non, uti fit in rationis expertibus, eductam esse è potentia materiæ: sed extrinsecus advenisse; eoque immaterialem esse, & per se subsistere idoneam; à Deo autem unitam esse ac colligatam rei materiali & corporeæ; atque ita formam ejus factam esse, non quatenus corpus foret, cùm nihil separabile possit esse forma corporis, quatenus est corpus; sed quatenus vitales edit actiones: unde & Aristoteles in definitione animæ non simpliciter dicit, esse actum corporis; sed potentiâ vitam habentis. Eam autem vitam, ratione animæ, finem nescire, arguit etiam quòd Gen. I, 16. dicitur Deus condidisse hominem ad imaginem suam. Quippe imago illa immortalis Dei potissimum in eo consistit, quòd anima sit immortalis ac sempiterna. Et sanè nonne Enoch & Elias translati in alteram vitam? Nec mortui dicerentur dormire, nisi aliquando essent resuscitandi. At Jacobi est Gen. XLVII, 30, *Dormiam cum patribus meis.* Nec (quo argumento pugnat Christus *a*) nisi animæ superessent, Deus, qui viventium non mortuorum est Deus, se Abrahæi, Isaaci, Jacobi, Deum diceret Exod. III, 6. Est & Bileami Num. XXIII, 10. *Moriatur anima mea morte piorum.* Ubi non tam tranquillam piorum mortem respexit, quàm felicitatem alterius vitæ. Nam pii sæpe miserè pereunt. Uti Abel ipse: qualem mortem non optasset Bileam. Mitto cæteros Scripturæ codices: quando Saducæi Mosaicos solùm libros habuere pro canonicis, & θεοπνεύστοις *b*; alios autem, etsi non rejecerint, auctoritatis tamen longè inferioris putarint.

a Matth. 22, 32. Mar. 12, 26. Luc. 20, 37.

b Divinitus inspiratis.

Opinio hæc Saducæorum demum cœpit post tempora Alexandri Magni; idque occasione eâ, quòd Antigonus Sochæus, Simeonis Justi discipulus, dixisset, non esse serviendum Deo, spe præmii, aut mercedis. Hinc enim discipuli ejus, Sadok, & Baithos, occasionem cepere docendi, non esse post hanc vitam præmium, aut pœnam; quasi aliud voluisset Antigonus: quàm tantùm in nobis esse debere divinæ majestatis, ac ipsius honesti amorem, ut nullo etiam præmii vel mercedis intuitu, Deo bonâ serviremus fide, ac nihil non essemus paratissimi sustinere.

Ex philosophis gentium hanc Saducæorum opinionem amplexi sunt Epicurei; imò longè deteriorem. Nam Saducæi agnoscebant Deum curare res humanas: quippe cum bonis bene facere in hac vita. Epicurei autem in totum tollebant providentiam divinam. Interea in eo illis convênit, quod putarint, animam cum corpore exstingui. Eademque in sententia fuit Dicæarchus Messenius, qui Epicuri hujus temporibus, imò paullo etiam antè claruit, Aristotelis auditor, philosophus, historicus, & orator egregius; sed qui summam fœdarit eruditionem opinione eâ, quod putârit, animum, vel temperamentum esse elementorum, vel nihil nisi nomen inane. Qua de re Cicero in primo Tuscul. Quæst. Plutarchus de plac. philos. Atticus Platonicus apud Eusebium *a*, & è nostris Tertullianus de anima cap. XV. Ubi ex medicis idem ait sensisse Andream, & Asclepiadem. Atque argumento hoc nobis fuerit, ne in humanæ quidem sapientiæ studiis proficere semper mortale genus; sed subinde etiam deficere. Quanto enim melius illi, qui primi philosophiæ semina in Græcia sparserunt! Thales dico, & Pherecydes; qui, eâdem ætate *b*, quinquaginta amplius Olympiadibus ante Epicurum, claruere. Quorum Thaletem quidem primum fuisse, qui animas doceret immortales, inter alios prodidit Chœrilus poëta *c*. At Cicero in primo Tuscul. quæst. ait Pherecydem primum hoc docuisse: posteaque hanc opinionem maximè confirmatam à Pythagora, ejus discipulo. Plutarchus quoque in primo de plac. phil. docet, heroes Thaleti, & Pythagoræ, esse κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν σωμάτων, καὶ ἀγαθοὺς μὲν τὰς ἀγαθῶν, κακοὺς δὲ, τὰς φαύλων: *animas à corporibus separatas, bonorum quidem bonas, at malorum malas.* Ita videmus, quid senserint duo principum sectarum conditores; Ionicæ quidem auctor Thales, Italicæ autem Pythagoras.

a Lib. 15. præparat. Evang. cap. 19.

b Laërt. in Pherecyd.

c Laërt. in Thalet.

Subjungit deinde Plutarchus, idem de heroibus Platonem sensisse, & Stoicos. Quorum Plato apertè immortalitatem animæ docet in Phædone, Phædro, Philebo, Timæo, Menone, libris de Rep. item ad Syracusanos, & alios epistolis. Ac in Phædone quidem prius ostendit Socrates, animas superesse corporibus; postea verò, quia suspicionem moverat Cebes, quasi longævæ, nec tamen sempiternæ forent, docere aggreditur, eas nunquam interire. Quæstiones eas, uti dixi, distinxit his verbis Plato *d*: Κέβης δέ μοι ἔδοξε τοῦτο μὲν ἐμοὶ ξυγχωρεῖν, πολυχρονιώτερόν γε εἶναι ψυχὴν σώματος· ἀλλὰ τόδε ἄδηλον παντὶ, μὴ πολλὰ δὴ σώματα καὶ πολλάκις κατατρίψασα ἡ ψυχὴ, τὸ τελευταῖον, σῶμα καταλιποῦσα νῦν αὐτὴ ἀπολλύηται· καὶ ᾖ αὐτὸ τοῦτο θάνατος, ψυχῆς ὄλεθρος· ἐπεὶ σῶμά γ' ἀεὶ ἀπολλύμενον οὐδὲν παύεται. *Cebes autem hoc mihi equidem concedere videtur, animum corpore diuturniorem esse: verùm hoc cuivis incertum remanere, num animus, multis corporibus consumtis, certo quodam tempore & ipse, corpus ultimum deponens, intereat, atque aboleatur; illudque nimirum esse mortem, animi perniciem, atque exitium: quandoquidem corpus ipsum non desinit quidem unquam interire.* Satis liquet, scrupulum istum Cebetis provenire ex dogmate de μετεμψυχώσει *e*. Metuit enim, ne animæ aliquando nullum obtingat corpus, in quod migret: atque ita tandem & ipsa pereat. Itaque necesse habuit Socrates novam ordiri disputationem ad comprobandum, animam non solùm esse longævam, sed etiam sempiternam. Sed sanè nihil opus erat hoc scrupulo Cebetis, sive Platonis. Nam etiam, ex doctrina ejus, non gemina, sed simplex ea quæstio erat. Quippe ab eadem caussa est, quòd anima corpori superest, & quod non interit. Puta quia sit spiritualis, &, ut Plato loquitur, αὐτοκίνητος *f*. Qua voce quid voluerit, optimè exponit Alcinous de doctrina Platonis cap. XXV: Αὐτοκίνητον δέ φησι τὴν ψυχὴν, ὅτι σύμφυτον ἔχει τὴν ζωὴν, ἀεὶ ἐνεργοῦσαν καθ' αὑτήν. *Per se mobilem ait animam, quoniam innatam habet vitam, suâ vi operantem.* Ac Theodoretus itidem in V. Græcarum affectionum Platoni animam esse ait οὐσίαν νοητὴν ἐξ ἑαυτῆς κινητὴν, *substantiam intelligentem ex se mobilem.* Nempe movere se ipsum nihil aliud est Platoni, quàm à se ipso habere principium motus, ita ut moveat nullius interventu, ac sine instrumento. Quomodo Platonis sententiam etiam accipit, imò & probat, Cæsar Scaliger in Arist. lib. V Hist. Animal. cap. XIX; sive ex ipsius Scaligeri distinctione cap. XVIII, sect. CCIX.

d Pag. 91. edit. H. Steph.

e Transanimatione.

f Sese moventi.

In Platonis etiam sententiam proclivior est Aristoteles. Utcunque enim in primo de Anima reprehendat illud αὐτοκίνητον *g*: tamen non aliud ipse docet, moreque suo in magistro magis impugnat, quod dixit, quàm

g Per se mobili.

quod

quod sensit. Atque hoc jam olim vidit Albertus Magnus libro de Origine animæ: liquidiùs verò demonstratum iis, qui in Platone & Aristotele conciliando operam posuerunt. Ac vel sola id evincit Alcinoi interpretatio, quam proximè adduximus. Esse autem animam spiritualem, & separabilem à corpore, non uno loco traditur ab Aristotele. Uti *a Textu 4.* tertio de Anima, ubi eam ait ἀπαθῆ α ἢ ἀμιγῆ εἶναι· *passionis esse ac mixturæ expertem.* Pulcherrimè etiam ibidem *b Textu 7.* ait *b*: Τὸ μὲν αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος· ὁ δὲ νοῦς χωριστός· *sentiendi actus non est citra corpus: sed mens ab eo* *c Textu 19, & 20.* *est separabilis.* Item *c*, Χωρισθεὶς δ᾽ ἐστὶ μόνον, τοῦθ᾽ ὅπερ ἐστί, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον ἢ ἀΐδιον· *Animus solus est separatus, quicquid est: & hoc solum est immortale & sem-* *d Textu 6, 15. 18, 51.* *piternum.* Quibus similia habet eodem libro *d*: item in primo *e*, & secundo *f* ejus operis. Præterea his consentaneum est illud lib. II de animalium generatione, cap. III: *e Textu 65, & 66, item 82, & 92.* τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια· *solam mentem extrinsecus advenire, divinam esse solam, neque cum* *f Textu 11, & 21.* *ejus actione actionem corporis ullam habere communionem.* Etiam in XII *g* Metaphys. legas, quæ idem confirment. *g Textu 17, & 51.* Ut mirum sit, Alexandrum Aphrodisiensem, quo nemo alioqui Aristotelis mentem melius assequi solet, contrariam *h In Theophrasto.* opinionem magistro tribuisse. Uti & ab Ænea Gazæo *h* factum; è junioribus autem à Petro Pomponatio libro de Immortalitate animæ, & Simone Portio lib. de mente humana. Sed istis à multis est occursum: Pomponatio quidem, à Contareno, libro de animæ immortalitate, sic tamen ut nomini Pomponatii parcat: Portio autem à M. Antonio Natta libro ejusdem argumenti, & Jacobo Ant. Marta Neapolit. apologiâ contra Portium: utrique verò, sed priùs Portio, postea præceptori suo Pomponatio, ab Antonio Mirandulano, episcopo Casentino, libro XXXV singularis certaminis, & quinque sequentibus. Post quos alii etiam argumentum hoc tractarunt; in his Jacobus Naclantus, Clodiensis Episcopus, & Julius Castellanus Faventinus; ut præteream eos, qui in Aristotelis libros de Anima scripsere. Sunt qui, mediam insistentes viam, putarint, dubiam fuisse Aristotelis sententiam: ut Scotus, Hervæus, Niphus. Nec valde repugno. Propter ea tamen, quæ adduxi, in meliorem censeo sententiam magis inclinâsse.

A Peripateticis ad Stoicos venio; qui pro fabulis quidem habuere, quæ poëtæ referrent de Cocyto, Pyriphlegetonte, & cæteris inferorum locis; ut videre est ex Seneca ad Marciam cap. XIX, & Epicteto apud Arrianum lib. III Dissertat. cap. XIII: interea tamen putabant, bonis benè esse post hanc vitam, malis malè. Animas enim sapientum; hoc est, eorum, qui rationi convenienter vixissent, evolare ad loca Lunæ proxima, atque istic se contemplatione cælestium oblectare: animas autem insipientum, hoc est, eorum, qui affectibus morem gessèrint, si ex vita anteacta spes appareat bonæ eas frugis evadere posse, circa terras errare, usque dum meliùs edoctæ, atque à vitiis purgatæ, altiùs & ipsæ subvolent: at prorsus scelestas demitti in loca, ubi suorum scelerum condignas luant pœnas. Quæ cognoscere est, cùm ex aliis, tum Tertulliano de anima cap. LIV, & Lactantio lib. VII, cap. VII. Interea non possum diffiteri, Stoicos non tam putâsse animas immortales, quàm longævas. Hoc liquet ex illis Laërtii verbis in Zenone: Τὴν ψυχὴν μετὰ θάνατον ἐπιμένειν, φθαρτὴν δ᾽ εἶναι· *animam à morte permanere, attamen tandem corrumpi.* Et his M. Tullii in primo Tuscul. Quæst. *Stoici usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu mansuros animos ajunt; semper negant.* Nimirum voluere, ipsas sapien- *i Conflagrationem.* tum animas non durare, nisi usque ad ἐκπύρωσιν *i* universi: tunc enim resolvi omnia in initia sua, & antiqua elementa: hoc est Jovem, sive divinam mentem, sive etiam animam universi, vel mundanam; humanarum, imò omnium animatorum originem. Ab illo enim spiritu omnes spiritus flamine vel evaporatione quadam esse exspiratos; ab illo fonte vitali, quicquid vitam haberet, promanâsse. Proinde non solùm esse à Deo, sed etiam ex Deo: non *k Per abscissionem.* κατ᾽ ἀποκοπὴν *k*, & imminutione aliquâ divinæ substantiæ; sed κατ᾽ ἔκτασιν *a*, sive ejus emissione; quo pacto lux *a Per protensionem, sive dilatationem.* à Sole diffunditur absque ejus noxa. Hoc pacto Stoicorum sententiam optimè Philo Judæus expressit libro, Quod deterius potiori insidietur: item suppositicius ille semiplatonicus, idemque semichristianus, eruditus interim scriptor, qui vulgo dicitur Hermes Trismegistus, Pœmandri cap. X, & XII. In hunc igitur vitæ fontem redire, in hunc spiritum resolvi putarunt, quicquid vitalem spiritum haberet. Atque hæc de longæva animarum vita Numenii etiam opinio erat; ut ex Eusebio de Præpar. Euangel. cognoscere est. Quidam verò Stoici stultè adeò sapiebant, ut magnas etiam animas mox ab excessu perire posse arbitrarentur: idque vel submersione, quia animæ essent igneæ, ignis verò aquis exstinguatur; unde heroes, si Servium *b* audimus, sic sub- *b In I Æn.* mergi formidant: vel obtritione, si ruinâ montis, vel alio magno pondere contererentur; quomodò putant animam dissipari, quia non reperit viam, quâ ad cognata meet sidera. Sed hæc sententia displicuit L. Senecæ epist. LVII: ubi animam, sic quoque pondere pressam, subtilitate suâ censet erumpere.

Diximus hactenus de traditione primæva, & sententiis veterum philosophorum. Pauca subjungam de rationibus, quibus, naturæ etiam luce, gentiles cognovere, animas corporibus superesse, atque adeò esse immortales. Ac quæ Platonem quidem impulerint, docet Marsilius Ficinus in Theologia Platonica de immortalitate animæ; quam libris duodeviginti ad Laurentium Medicen perscripsit. Præcipua tanto antè complexus fuit Alcinous de doctrina Platonica cap. XXV. Sunt alia aliis magis verisimilia: invictum illud immortalitatis argumentum, quod anima sit αὐτοκίνητος *c*: putidum autem falsumque, quod scire nostrum *c Per se mobilis.* nihil aliud sit, quàm reminisci, eoque necesse sit, fuisse animas, priusquam in corpora immittantur. De αὐτοκινήτῳ, quia longioris ea res considerationis, postremo loco dicam. Primum autem providentiæ dabo divinæ; cui repugnat, ut in hac vita bonis malè, malis benè sit; nec post hanc vitam vita sit altera, ubi proborum animæ consequantur mercedem, improborum illæ justas luant pœnas. Robur hujus argumenti attendit Dionysius Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum libro octavo: ubi, de C. Coriolano agens, sic scribit: Εἰ μὲν οὖν ἅμα τοῖς σώμασι διαλυομένοις καὶ τὸ τῆς ψυχῆς, ὅ τι δή ποτέ ἐστιν ἔτι· οὐκ οἶδ᾽ ὅπως μακαρίους ὑπολάβω τοὺς μηδὲν ἀπολαύσαντας τῆς ἀρετῆς ἀγαθόν, δι᾽ αὐτὴν δὲ ταύτην ἀπολομένους. *Si igitur soluta compage corporis, simul etiam illa anima, quæcunque tandem ea est, interit, & in nihilum redigitur: haut video, quomodo beatos credere debeam, qui nullo ex virtute fructu percepto, etiam propter eam pereunt.* Sed rationem hanc non ulteriùs urgere ausus est Dionysius, quàm ut probet, sapientum animas post mortem superesse; non item ut fiant æternæ: quia existimaret, præmii abunde rependi, si longò durent ævo, & in terris semper celebrentur. Quæ satis docent, Dionysium in Stoicorum hæresi fuisse.

Ad alterum venio argumentum, quòd anima naturæ sit spiritualis; in qua nulla est pugna primarum qualitatum; cujusmodi pugna corruptionis est caussa. Nec obstat; quòd Stoici per spiritum intellexere corpus igneæ naturæ. Nam iis Deus quoque est corpus spirituale ac igneum; idque κυρίως *d*: non κατὰ μεταφορὰν *e*, quomodo Prudentius *d Propriè.* Cathemer. X ait; —— *Deus ignee fons animarum:* quod *e Per translationem.* propriè aliquis è porticu acciperet. Nec magis mover, quòd multi, etiam è veteribus Theologis nostris, disertim animas dicunt corporeas: ut Faustus de creat. lib. II, Paschasius Diaconus lib. II de Spiritu S. imò omnes illi, qui angelos corporeos statuerunt. Quippe hi, ut vidimus, solùm corporeas credunt, comparatione Dei: ut & Sixto Senensi monitum lib. VI, Annot. XXXVI. Et sanè non esse animas ex elementis, quod Alexander Aphrodisæus existimabat, ex mirandis ejus effectis relucet. Longè enim illa excedunt omnem elementorum vim. Ut quòd ea intelligit præsentia, præscit futura, liberè eligit, aut respicit, ingenito appetitu semper scire desiderat, scientiâque illâ perfici se sentit, sese etiam momento per omnia circumfert,

imò

imò nullo terrarum spacio, nec cœlis ipsis circumscribitur; sed ea ipsa excedens ad Universi, suique auctorem adscendit.

Sed imprimis magnum habet pondus ratio, quam è Platone, & Aristotele, antea attigimus: tanti verò est, ut nunc aliquantum ei, ut recepimus, immoremur. Si anima ejusmodi est corporis humani forma, ut per se, sine corpore, possit operari, habebit in sese principium agendi. At omnis agendi vis fluit ex vi, quâ res est. Habebit igitur & in se principium, quo sit: ac proinde principium illud habebit, licet à corpore separetur. Unde consequitur, duplicis animam esse naturæ, ut actus est corporis, & ut substantia est separabilis. Priori modo considerata exercet actus corporales per corpus: posteriori modo, citra corporis organum, munia obit spiritualia; estque separabilis, & sempiterna. Quod separata non operetur actus corporales, defectu non animæ fit, sed organi: ut similis sit fabro qui caret malleo, serrâ, & aliis instrumentis. Interim eos exserit actus, ad quos non opus est corporis instrumento. Vim argumenti hujus etiam vident, qui animam negant superesse corporibus: sed non hoc admittunt nobiscum, animam ejus esse naturæ, ut agere possit sine corpore. Volunt enim, nihil esse in intellectu, quod non prius fuerit in sensu; inque formandis conceptibus opus esse phantasmatis, tum in speciebus recipiendis, tum in earum usu. Sed neque nos negamus, animam sensibilia omnia materialiter, ac cùm phantasmate apprehendere: sed contendimus, dijudicare ea immaterialiter: quippe quæ sæpe statuat contra judicium ejus, quod sensui apparet. Ut cùm ratio sive intellectus decernit, stellam esse multis partibus majorem orbe terrarum. Item cùm discernit immaterialia à materialibus: inque iis ipsis, quæ materiem habent, secernit colorem, figuram, ac similes rei corporalis & sensibilis affectiones. Nec in solo hæc intellectu apparet, sed etiam in voluntate: ut cùm ea voluptates ac sensibus grata repudiat, contraque eligit iis ingrata adversaque. Quale est, cum exquisitissimis deliciis cilicium præfert ac jejunium.

Idem aliter quoque evincitur. Nam si intellectus solum considerat sensibilia & caduca: unde in nobis cogitatio de divinis, & spiritualibus? unde eorum amor ac desiderium? Si enim omnes nati essent cæci, vel surdi, quis cogitaret de coloribus, aut sonis? Nunc nulla re magis oblectatur animus humanus, quam speculando Deum, tanquam rem optimam & pulcherrimam; item intelligentias, sive angelos. De immortalitate etiam sui disquirit, hanc sperat quisque; imò in optimis ac sapientissimis quibusque pro indubia habet. Quid igitur apertius, quàm esse in nobis principium spirituale ac æternum, unde actus isti promanent?

Atque hæc etiam assecuti sunt gentiles. Longè verò ea certius prospiciunt, qui Deum colunt Israelis, Christoque nomen dederunt. Nobis quippe in hac etiam vita esse actus intellectus, qui à sensibus non dependeant; liquet ex revelationibus illis, quæ intellectuales dicuntur. Explicat hanc rem Tostatus, Abulensis Episcopus, cùm alibi, tum lib. I, sive III Regum cap. IX, quæst. II: ubi quadruplicem Dei apparitionem declarat. Primus est, cùm Deus, sive angelus ejus, videtur in figura adsumta: quomodo apparuit Gedeoni, Jud. VI; item Manue, & uxori ejus, Jud. XIII. Alter est, cùm non videtur, sed solum auditur; quo pacto Deus solum auditus Israelitis, cum Legem daret; ut est Exod. XX, Deut. V: item cùm Mosi loqueretur de Propitiatorio; ut est Num. VII: cumque ter vocaret Samuelem, is verò ab Heli se vocari arbitraretur; de quo I sive III Reg. cap. III. Tertius modus est, quando visus quidem & auditus excluduntur, at non interior imaginationis sensus; velut cum vigilantium phantasiæ se insinuat per simulachra, vel etiam idem facit somno oppressis: unde Num. XII, 6; *Siquis est Propheta Domini inter vos, aut visione apparebo ei, aut per somnium loquar ad eum.* Atque huc referuntur apparitiones, quæ noctu factæ dicuntur: ut Abimelecho regi Geraræ, Genes. XX; Jacob in Ægyptum eunti, Gen. XLVI; Danieli, Dan. VII. Quartus verò solus est hujus loci, cùm non exterior modò, sed interior etiam sensus excluditur, Deo elevante intellectum ad ea cognoscenda, quæ aliter nequeat intelligere: quod cùm fit, partim species, quas Deus invenit in intellectu, nova luce afficit, inque sublimiorem statum effert: partim, quas non invenit, creat, & infundit. Atque is quartus modus Tostato est duplex: unus citra ecstasin sive raptum, alter cum ecstasi. In priori homines vivere apertum est, imò & exterius videre, & audire: interim ad ea, quæ interiùs revelantur à Deo, non indigent corporis subsidio, quia Deus solum occupet intellectum: contrà quàm fit in communi ratione intelligendi, ubi primùm res incurrit in sensus, hinc species transmittitur ad phantasiam, tum dirigitur ad intellectum agentem, qui abstrahit à conditionibus materiæ, atque intelligibiles efformat species, quas ubi sic præparavit, intellectui possibili offert, ut qui intellectus erat potentiâ, fiat intellectus actu. At in revelatione Dei intellectuali non sunt hi gradus; sed Deus primò se insinuat in intellectum: qui citra sensuum auxilium loquentem audit sive intelligit Deum.

Et talis est revelatio intellectualis citra ecstasin. In ea verò, quæ est cum ecstasi, minus etiam sensuum ullum est ministerium. Siquidem intellectus sibi relinquitur, nec sensibus vel externis, vel internis, magis juvatur, quàm si extra corpus foret. Solùm animus hoc præstat, ut tum vitam conservet, tum divinâ revelatione se occupet, à ceteris verò occupationibus vacet: unde est, quod B. Apostolus *a*, ad tertium raptus cælum, nesciente, utrum in corpore, an extra corpus, raptus foret in paradisum. Interea, ne miracula frustra multiplicentur, aliquanto, ut arbitror, verisimilius est, animam non excessisse corpore; sed solùm virtute divina ad contemplanda cælestia fuisse elevatam. Sed ut ea in corpore remanserit; non tamen per sensus corporeos & phantasmata vidit, quæ divinitus offerebantur. Alioqui, se esse in corpore, Apostolus scivisset. Atque hæc sufficiant ad probandum, posse animam sine corporis instrumento intelligere & velle. Aliquanto ulterius provectus sum ad ecstasin sanctorum. Sed ut eam nescierint gentiles, scivere actus alios antea memoratos, qui cum corpore non communicent. Atque id præter consensum gentium abunde erat, ut viderent, verissimam esse traditionem de animæ immortalitate.

a 2 Cor. cap. 12. v. 2, 3, 4.

Cap. XI.

Venitur ad cultum animarum. Qui ab antiquis Persis, & Afris, non est agnitum. Contra autem solim ab Augilis receptum, si Melam & Plinium audimus. Sed perperam ab iis Augilis, sive Augilum tributum, quod de Nasamonibus dixerat Herodotus. Polytani & aliorum error de Nymphodoro Tosinomis. In pleraturnque omnium gentium cultu concurrere illum, qui naturæ, quique præstitum defunctis; atque ut sacerdotes callidè occultarint, homines fuisse, qui colerentur. Euhemerum id luculente comprobâsse, agnovisse etiam Varronem. Animarum cultum partim introductum auctoritate privatâ, partim publicâ. Quo pacto discernantur Lemures, Lares, Larvæ, Manes: & unde iis nomen. Arcadum χρηστοὺς, unde χρηστοὺς ποιεῖν. Quæ Lara vel Larunda, vel Mania. Denicalia ab Novemdialibus & Exverriis diversa. Ut aliter iis in foco, aliter in compitis sacrificaretur. Atque ut non solum domi præsidere crediti sint; sed & compitis ac viis, imo & mœnibus, ac custodia Urbis.

AB immortalitate animæ venio ad ejus cultum: qui septimum obtinet locum in decem idololatrici honoris generibus, ab Isaac Abravanel recensitis. Triplicem verò de hoc cultu opinionem reperio. Nam, si exceperis τῶν τὴν μοναρχίαν σέβοντας, puta, qui solùm Israelis Deum colerent; ceteri vel adorabant naturales Deos, non animales; vel animales, non naturales: vel in unum conflabant

cul-

cultum utrumque. Naturales autem appello, quando vel tota rerum natura, vel ejus pars, aut affectio invocatur. Cujusmodi Dii sunt, Mundus, Æther, Sol, Aër, Aqua, Tellus, Tempestas, Amor, & similes. Animales nuncupo animas à corpore solutas; uti illas Herculis Thebani, Castoris, Romuli, Julii Cæsaris, atque alias.

Primi generis cultus erat Persis, saltem antiquissimis; quos naturam quidem, ejusque partes, non tamen defunctos, adorâsse; cognoscimus ex illis Herodoti verbis in primo: Οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς, καταπερ οἱ Ἕλληνες, εἶναι· *non, uti Græci, Deos censent ex hominibus esse ortos.* De Astris in IV: Θύουσιν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι. *Sacrificant solis Soli & Lunæ.*

Contrà solas defunctorum animas Augilæ agnoscebant, gens Africæ inter Garamantas, & Troglodytas; de qua sic Pomponius Mela lib. I, cap. VIII: *Augilæ Manes tantum Deos putant; per eos dejerant; eos, ut oracula, consulunt; precatique quæ volunt, ubi tumulis incubuere, pro responsis ferunt somnia.* Eumque secutus Plinius lib. V Histor. Natur. cap. VIII: *Augilæ inferos tantùm colunt.* Ubi per *inferos* intellige, quos *Manes* dixerat Mela. Eum enim expressit. *Inferi* autem dicti, ut Græcis θεοὶ καταχθόνιοι. Itaque *superis* opposuit Maro in XII:

—— —— —— Vos ô mihi manes

Este boni, quoniam superis aversa voluntas.

Atque uti Plinium Mela, ita is secutus Herodotum; sed non citra errorem. Nam quod Mela de Augilis, id Herodotus dixerat de Nasamonibus, Africæ item populo; diverso tamen, cùm Herodotus dicat, Nasamones ad Augilas, sive ut apud Herodotum est, ἐς Αὔγιλα, solitos adscendere ad palmulas decerpendas. Præterea utrumque de Nasamonibus quidem prodiderat Herodotus: sed distinxerat ille inter eos, qui virtutis exemplum, & illos, qui generis origo forent. Quippe per eos ait jurare solitos, qui fortitudine ac justitiâ excelluissent, atque id tumulos eorum contingendo: at majorum eos sepulchris incubuisse, somnia habentes pro numinis responso. Audiamus ipsum in Melpomene loquentem: Ὀμνύουσι μὲν τοὺς παρὰ σφίσι ἄνδρας δικαιοτάτους, καὶ ἀρίστους λεγομένους γενέσθαι, τῶν τύμβων ἁπτόμενοι. μαντεύονται δὲ ἐπὶ τῶν προγόνων φοιτέοντες τὰ σήματα, καὶ κατευξάμενοι ἐπικατακοιμέονται. *Per eos viros, qui justissimi, atque optimi apud illos fuisse dicuntur, jurant, illorum sepulcra tangentes. Divinant ad suorum accedentes monumenta, & illis, ubi preces peregerunt, indormiunt; ubi, quodcunque per quietem insomnium viderunt, eo utuntur.* Tertullianus de Anima cap. LVII: *Nam & Nasamonas propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare; ut Heraclides scribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus.* Ubi videmus, Herodoto testes addi Heraclidem, Ponticum credo; & Nymphodorum Amphipolitem, qui de legibus & ritibus barbaricis scripsit: uti refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes, & primo Στρωματέων: item Apollonii scholiastes, cui semel iterumque laudatur ἐν νομίμοις: unde citatur multis, in *Tisinonis*: &, quod doleo, præeunte summo viro, Angelo Politiano lib. I, epist. ad Pomponium Lætum, sive veteri nomine Petrum Calabrum malis dicere. Hæc fusiùs deduxi, ne de Augilis nos fallerent Mela, ac Plinius. Porrò Nasamones coluisse solos manes, non item superos, arguit & locus ille Dionysii in periegesi:

Κεῖνον δ' ἂν περὶ χῶρον ἐρημωθέντα μέλαθρα
Ἀνδρῶν αἰθρήσειας ἀποφθιμένων Νασαμώνων,
Οὓς Διὸς οὐκ ἀλέγοντας ἀπώλεσεν Αὐσονὶς αἰχμή.

Quæ sic binis versibus expressit Priscianus:

Hos licet ad fines desertas cernere terras,
Extinctis populis Nasamonum Marte Latino.

Sed deest interpretatio eorum, quòd poëta eos vocat Διὸς ἀλέγοντας. Id ita simplicissimè expresseris:

Quod Jovis, aut divûm, nulla illos cura teneret.

Mirum etiam Festum Avienum ad verba hæc non attendisse; cùm vel maximè intersit, caussam sciri interitus. Eam hanc adfert Dionysius, quòd, Manium cultu contenti, nullo Jovem, ac superos, honore dignarentur. Quæ optimè conveniunt menti Melæ, ac Plinii: hoc solo excepto, quod hunc Jovis contemtum finitimæ tribuant nationi Augilarum, sive, ut Stephanus a vocare mavult, Augilitarum. Quomodo & videri poterant Mela, ac Plinius, scripsisse; nisi omnium obstaret codicum auctoritas. Et hæc de iis, qui solos colerent Manes. a In Ἀ-γγλα.

Sed, si paucas exceperis gentes, quæcunque animas colerent, hæ fere & naturæ cultum conjunxere. Unde eorum Theologia erat bipartita: quippe omnia eorum sacra partim naturæ mysteriis, partim historiæ veteri, innitebantur. *Neque enim credendum est*, ut rectè Arnobius ait in quinto, *sine suis originibus hæc esse frustra, atque inania fieri; nec habere conjunctas primis institutionibus caussas.* Eas caussas exponit Origenes lib. VIII contra Celsum b, Ἑορτὰς, inquit, ἐλέγχοντες εὑρήσει ἀναπλάσματα τοῦ ὅπως ποτὲ ἔτυχε διά τινας ἱστορίας ἀνθρωπικὰς ταῦτα νομοθετησάντων, ἢ ἐκ φυσιολογίας περὶ ὕδατος, ἢ γῆς, ἢ τῶν ἀπ' αὐτῆς καρπῶν δοκούντων περιέχειν· *Festa deprehenduntur esse figmenta ad humana historiæ memoriam ab legislatoribus inducta, vel ut naturam aquæ, terræ, vel ejus fructuum, tegmento quodam involutam continerent.* Quod inferiùs in mixto cultu uberiùs exponam. Nunc duntaxat dispiciendum de veneratione animarum, quatenus seorsim colebantur. Qui cultus unde originem traxerit, ostendit liber Sapientiæ, Salomoni à multis etiam veterum attributus, cum sine dubio alterius sit, &, ut credibile, Philonis; non illius, qui Claudii vixit ætate, & Moses Atticissans dictus fuit; sed longè vetustioris, qui sub Onia sacerdote, annis ante Christum CLX, tot pulcras sententias vel scripserit, vel congesserit. Locus est cap. XIV: ubi clarè videas, initia ab iis arcessi, qui cultum hunc induxerint solatii, & memoriæ caussa. Eamque originem adfert quoque Minucius Felix in Octavio: *Dum reges suos colunt religiosè, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt, quæ fuerant assumpta solatia.* Etiam judicatum facere hoc ad virtutem in viventibus magis excitandam. Quam rationem adfert Tull. lib. III de Natura Deorum. Ex solatiis verò, & memoriis, tum facta sunt sacra, quando additus est dies festus, populoque persuasum, animam defuncti sacris interesse. Sed hoc arcanum erat sacerdotum, & sapientum: quod detegere vulgò nefarium fuisset. Unde Cyprianus tractatu, Quod idola Dei non sunt: *Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis, proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum, quod majorum, & regum memoria servata sit: inde colendi & sacrificandi ritus inoleverit.* Nempe hujusmodi sacrorum originem callidè dissimulabant sacerdotes apud vulgus. Unde Varro in rerum Romanarum libris, ut testis nobis B. Augustinus de Civitate Dei lib. XVIII, cap. V: *Quoniam verò in omnibus templis, ubi colebatur Isis, & Serapis, erat etiam simulachrum, quod digito labiis impresso admonere videbatur, ut silentia fierent; hoc significant, ut homines eos fuisse taceretur.*

b Pag. 403. edit. August. Vindel.

Et profectò priùs homines fuisse, clarè in commentario suo de Diis evicit Euhemerus Messenius; uti ostendi in primo de historicis Græcis. Eum quidem, ut impostorem, sugillat Plutarchus libro de Iside, & Osiride. Sed longè benigniùs hac parte de eo sensit B. Augustinus lib. VI de Civit. Dei cap. VII: *Omnes*, inquit, *Deos non fabulosâ garrulitate; sed historicâ diligentiâ, homines fuisse, mortalesque, conscripsit.* Ac prorsus subscribit in hoc Varro: ut docent ista ejusdem B. Augustini libro VIII ejusce operis cap. XXVI, his verbis: *Non attendunt, in omnibus literis paganorum, aut non inveniri, aut vix inveniri, Deos, qui non homines fuerint: omnibus tamen honores student exhibere divinos, quasi nihil unquam humanitatis habuerint. Omitto, quòd Varro dicit, omnes ab his mortuos existimari manes Deos: & probat per ea sacra, quæ omnibus fere exhibentur mortuis; ubi & ludos commemorat funebres, tanquam hoc sit maximum divinitatis indicium, quòd non soleant ludi, nisi numinibus, celebrari.*

Sub-

Subjungit deinde similia ex Hermete Trismegisto. Sed cur ea non sint antiqui illius Hermetis Ægyptii, quem putant, abundè alibi ostendimus. Hyginus fabulâ CCXXXIV de immortalibus factis ex mortalibus. Plinius lib. XI, cap. XVII: *Quærat nunc aliquis, unusne Hercules fuerit, & quod Liberi patris sepulchrum.*

Atque hæc universe de cultu defunctorum. Est verò is duûm generum: quia animarum aliæ privatâ colebantur auctoritate; aliæ publica; ut quæ regiâ, vel optimatium, aut populi auctoritate in Deos relatæ forent. Priori modo venerabantur Lares: de quibus sic Appulejus, lib. de Deo Socratis: *Secundo signatu species dæmonum animus humanus, exutus a & liber stipendiis vitæ, corpore suo abjuratis. Hunc vetere Latinâ linguâ reperio Lemurem dictitatum. Ex hisce ergo Lemuribus, qui, posteriorum suorum curam sortitus, pacato & quieto numine domum possidet, Lar dicitur familiaris. Qui verò, propter adversa vitæ merita, nullis bonis sedibus incerta vagatione, ceu quodam exilio, punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, cæterùm noxium malis, id genus plerique Larvas perhibent. Cùm verò incertum est, quæ cuique eorum sortitio evenerit, utrùm Lar sit, an Larva; nomine Manem Deum nuncupant: & honoris gratiâ Dei vocabulum additum est.* Ubi quadruplicem videmus appellationem, *Lemurum, Larium, Larvarum*, & *Manium. Lemures* sine dubio vox Thusca: non à Remo, quod Ovidius *b* putabat. Hinc *Lemuria*, sive Festo *Lemuralia* in *Faba*. Itidem *Laris* vox à Thuscis; quibus sic dicitur πρϛάτης, sive præses: unde iisdem *Lars*, populi princeps, apud Livium & Ausonium. Ut dicti sint *Lares*, quia domus sive familiæ sint præsides; unde & Priscianus *Larem* exponit κατοικίδιον θεόν. Mater eorum *Lara*, vel etiam *Larunda*; ut testis Lactantius lib. I, cap. XX Gloss. Philox. *Larunda*, μήτηρ δαιμόνων. *Larva* ejusdem originis. Ac licet *lemurem* laxiùs patere dicat Appulejus: tamen magis placet sententia eorum, quos secutus Augustinus lib. IX de Civit. Dei, cap. XI; ubi *larvas*, & *lemures*, eosdem dicit. *Manes*, boni ominis caussâ, juxta linguam veterem, vocari quasi boni. Nam *manis*, & *manus*, idem ac *bonus*; teste Servio in III Æn. Unde *mane*, quia optima sit diei pars, & contrarium *immanis*. *Mania* similiter Manium mater aviave; ut discere est ex Festo, & Macrobio lib. I Sat. cap. VII. Nempe à *manibus Mania* dicebatur, ut à *Laribus, Lara*, & *Larunda*. Quod verò *manes* dixere, factum à Latinis exemplo Arcadum; unde magnam partem genus dicebant. Hi enim vocarunt χρηστούς, quod idem valet ac *manes* sive *bonos*. Fundus nobis hujus rei Plutarchus in Quæstionibus Græcanicis; ubi, cùm quæsitum esset, qui Arcadibus, & Lacedæmoniis, fuerint χρηστοί, docet, in columna ab iis posita ad Alpheum, scriptum fuisse, Μεσσηνίους ἐκβαλεῖν ἐκ τῆς χώρας, καὶ μὴ ἐξεῖναι χρηστοὺς ποιεῖν· *Messenios ne liceat regione pellere, vel bonos facere.* Addit deinde, Aristotelem, χρηστοὺς ποιεῖν, exponere, *non interficere*: ut satis liqueat, ad verbum sonare, *manes facere*.

Sacris quibusdam opus fuisse, ut animæ fierent Dii, indicant Servii ista ad III Æn. *Labeo in libris, qui appellantur de diis, quibus origo animalis est, ait, esse quædam sacra, quibus anima humana vertantur in Deos, qui appellantur animales, quod de animis fiant. Hi autem sunt Dii penates, & viales.* Ubi *Dii penates*, & *viales*, non alii, quàm *Lares*. Itaque in Philoxeni quidem glossis utrumque legas, *Lares* θεοὶ κατοικίδιοι: *Lares familiares*, Ἥρωες κατοικίδιοι: ac postea, *Penates*, Πατρῷοι θεοὶ κατοικίδιοι. *Viales* autem Plautus appellat Mercat. Act. V, Sc. II. Colebantur Lares feriis Denicalibus; quæ privatæ erant; ut rectè docet Festus. *Privatæ*, inquit, *feriæ vocantur sacrorum propriorum; velut dies natales, operationis, denecales.* Meminit & earum Columella lib. II, cap. XXII. Planè autem confundi solent, præeunte etiam Festo, sive Paullo potius *c*, cum novendiali sacrificio, & exverris: quorum illud sic dicebatur, quia fieret nono die à morte, quo parentatio sive funerationis sollemnia concludebantur *a*: his verò nomen inde, quòd certo scoparum genere, domus, unde mortuus erat elatus, ab everriatore *b* purgaretur. Hæc nonnisi semel fiebant, quia semel duntaxat homo moriens obiret. At denicales fiebant quotannis; unde & *feriæ* dictæ. De his ita Cicero in secundo de Legibus: *Nec verò tam Denicales, quæ à nece appellatæ sunt, quia residentur mortui, quam cæterorum cælestium quieti, dies feriæ nominarentur, nisi majores eos, qui ex hac vita migrassent, in Deorum numero esse voluissent. Eas in eos dies conferre jus, quibus nec ipsius, nec publicæ feriæ sint.* Unde discimus, *denicales*, sive *denecales*, dici à *denecando*. Item iis mortuos *resideri*, hoc est, sedendo & quiescendo coli: quomodo &, *residere ferias esuriales*, dixit Plautus Captivis Act. III, sc. I, hoc est, ferias agitare esuritionis. Præterea hinc videmus, animas creditum à morte in Deos referri; quod deinceps abunde demonstrabimus. Denique hinc liquet, sacrum esse iis factum quotannis: cui qui obstringeretur (nec enim sumtibus iis hæres omnis obligatus; ut docet proverbium, *sine sacris hæreditas*, de quo alibi *c* diximus) haut quemlibet ei diem poterat præstituere; sed necesse erat, aliquem eligere, quo nullæ essent familiæ ejus feriæ aliæ, ac multo minus publicæ. Cæterùm non denicalibus solùm, sed quotidie suus Laribus honos præstabatur domi. Quod quomodo fecerint, quis meliùs dixerit, quàm Lar ipse familiaris apud Plautum Aululariâ?

Huic filia una est: ea mihi quotidie,
Aut ture, aut vino, aut aliquî semper supplicat:
Dat mihi coronam.

De corona Laribus dicata, liquet etiam ex Aulular. Act. II, sc. V, & Trinummo. Uti quoque ex Catone de R. R. cap. CXLIII, Plinio lib. XXI, cap. III, & Festo in *Donatica*. Nec aliò referendum Propertii hoc lib. IV, el. VI:

Terque focum circa laneus orbis eat.

Sive potiùs, ut Demstero placuit, *focum circùm*. Sententia est, corolla, quam Ovidius *laneam vittam* similiter nuncupat, ter cingat focum. Cùm verò Plautus addit, *aut aliquî*, eò respicit, quòd & supplicarent pauxillum cibi deferendo de mensa in focum. Unde Tibullus *d* Lares sic compellat:

Adsitis divi, nec vos è paupere mensâ
Dona, nec è puris spernite fictilibus.

Et Persius sat. III:

—— Cultrixque foci secura patella.

Ubi vetus interpres: *Cultrix foci, quia delibandæ dapes in ea posita ad focum feruntur.* Nempe, ut ibi adoleantur. Nam igni id solitum absumi; ut indicat Plutarchus de Fortuna Rom. At gustare ea homini nefas. Ac talis erat cultus, qui Laribus privatim quotidie fiebat. Sed quia in salute familiarum salus consistit publica; eo & quotannis IV Non. Febr. in compitis (unde Compitalibus nomen) Laribus publicum fiebat sacrum porcâ, velut hostiâ lustrali: unde Propertius lib. IV, el. I:

Parva saginati lustrabant compita porci.

Utrumque Larium cultum, & illum domesticum in foco, & hunc compitalitium, junxit M. Cato de R. R. cap. V, quod est de villici officio: *Rem divinam, nisi compitalibus in compito, aut in foco, ne faciat.* Ab hoc cultu haberi cœperunt compitorum, & viarum Dii. Quod & Arnobius docet lib. III. Indeque *viales* vocati: ut ex Plauto, & Servio, antea docuimus. Denique latius etiam extensa eorum potestas. Nam si singulis sui familiis custodes; jure existimarunt, junctim urbi præsidere. Quod clarè iis tribuit Ovid. V Fastor. Hinc Propertius quoque lib. III, el. II, ait, eos Hannibalem fugasse ab Urbe. Imò Festus, sive Paullus, scribit, *Hostiliis Laribus immolatum, quòd ab his hostes arceri putarent.*

a *Alii*, emeritus stipendiis vitæ, corpore suo abjurans.

b *Fastor. lib.* 5.

c *In* Denecales.

a *Appul.* 9 *Met. Donat. in Phor. Porphyr. in Hor. Epod.* 17.

b *Festus in* Everriator.

c *Orat. Instit. lib.* 4, *cap* 11, §. 6.

d *Lib.* II, *el.* I.

CAP. XII.

De cultu animarum publica auctoritate relatarum in Deos. Quibus iis honos tributus. Unde indigites *dicti. Alios videri* Deos genitales. *Æneas Indiges. Item Liber, Hercules sive Recaranus, Dioscuri: eos esse Penates Dionysio visos, quos perperam, ut videtur,* Denates *dictos putavit. Item Quirinus, & quæ caussa, cur à Curibus id nomen acceperit. Semo Sancus, sive Sangus, sive Sanctus, idem qui Fidius, sive Hercules. At Sabum ab eo diversum. Sabini Laconum coloni. Error eorum refellitur, qui Ianum, & Saturnum, censent reges fuisse Aborigenum, eoque Deos indigites. Picum etiam, & Faunum, falso inter Reges referri. Quis Faunus, & unde ei, uxorique Fatuæ, nomen. Cultum ejus ab Euandro inductum.* Εὔανδρος *potius cognomen videri. Palatium in Palantii Arcadici memoriam conditum. Cur Carmenta, & Acca Larentia, honores cælestes decreti. Floræ sacra ludis esse vetustiora, nec statim eos annuos fuisse. Deam Floram non fuisse meretricem, quæ sua legarit populo Rom. Quale numen Anna Perenna: & origo rituum in eius sacris. Alios esse honores divinos ab heroicis. De* ἀποθεώσει *Cæsarum & Augustarum, item aliorum apud Romanos.*

AB animis, quos publica non consecravit auctoritas, ad eas venio, quas princeps potestas cælo locavit, sive quia nobili reperto profuissent generi humano, sive quoniam gentis, vel urbis, forent conditores, sive quia bello rem præclarè gessissent. De his ita Lactantius lib. I de falsa religione, cap. V: *Quos imperiti, & insipientes, tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo est tam inconsideratus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dii crediti sunt? nimirum quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt, ob merita virtutum suarum, aut munerum, aut artium repertarum, cùm chari fuissent iis, quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas, & facta, consideret: quæ universa tum poëtæ, tum historici veteres, prodiderunt.* Item Augustinus de Civit. Dei lib. VIII, cap. V: *Ipsi etiam majorum gentium Dii, quos Cicero in Tusculanis, tacitis nominibus videtur attingere, Jupiter, Juno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes, sive elementa transferre, homines fuisse produntur.* Pluraque inibi in hanc mentem. Imò nec gentiles diffitentur. Cicero lib. I de Nat. Deor. *Quid, qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad Deos pervenisse; eosque ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus?* Subjungit deinde de Euhemero, antea nobis memorato. *Quæ ratio maximè tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus & secutus est, præter cæteros, Ennius. Ab Euhemero autem, & mortes, & sepulturæ demonstrantur Deorum.* Hujusmodi ἀνθρωποδαίμονες Latinis dicebantur *Dii Indigites*, ab honore eo, quòd publicè invocarentur; unde & Festus sive Paulus, *indigitanto* exponit *imprecanto*. Nempe est ab antiquo præverbio *indu*, pro *in*, & *citare*, pro *vocare*. Priorem partem similiter habes & in aliis compositis. Uti voce *indigena*, quasi *ingeniti*, quia geniti in solo ubi viverent: *induperator* pro *imperator*: *industrius*, quia instrueret: *inducia*, quasi *in ocio*. *Indigites* autem pro *indicites* dixere; ut *magistratus*, quod prius *macistratos*; *effugiunt*, pro quo antè *exfociont*; quibus similia alia in columna Duilliana reperies. Atque hinc *indigitamenta*, ἱερατικὰ βιβλία, quia continerent Deorum nomina, & preces, ritusque, quibus invocarentur. Vel cum Salmasio dicamus esse ab *indico*, cujus simplex *dico*, unde similiter *dedico* a. Dico idem ac *consecro*, ἱερῶ. Atque hoc quoque convenit probe, cum ea *indigitamentorum* interpretatione.

a *Exercit. in Solinum. pag. 72.*

Fortasse autem *indigites* iidem sunt, quos *genitales* vocat Ennius a lib. I, vel II Annalium:

Romulus in cælo cum Dis genitalibus ævum
Degit.

Videtur tamen Ausonius aliter accepisse, cùm in periocha quarti Æn. libri ait:

Jupiter interea cum Dis genitalibus unà
Concilium cogit superûm de rebus Achivis.

Neque enim Jupiter tam Indigites in concilium vocat, quàm Consentes, & Selectos: ut hos vel solos, vel potissimùm, intellexerit Ausonius. Quare *Genitales* non tam dictos puto, quasi genitos ex hominibus, quàm quod homines ab iis sint geniti: ut quibus debeantur omnis generationis primordia. Res foret apertior, nisi vox esset nova: quippe ab Ennio conficta; ut videre est ex Tullio libro de Oratore, & illis, quæ ibi Lambinus notavit; Turnebus autem lib. XX Adversf. cap. XXIV, & Paullus Merula ad Ennii annal. lib. I.

a *Apud Cic. I Tusc. Qu. & Servium 6 Æn.*

Primus, quem *Indigitis* nomen sortitum inveniamus, est Æneas. Cui sacellum exstructum cum ejusmodi inscriptione: PATRI DEO INDIGITI, QUI NUMICI AMNIS UNDAS TEMPERAT. Auctor Dionysius in primo. Et Livius lib. I: *Situs est, quacunque eum dici jus fasque est, super Numicum flumen. Iovem indigitem appellant.* Item Festus: *Indigitis nomine Æneas ab Ascanio appellatus, cùm pugnans cum Mezentio nusquam apparuisset, in cujus nomine etiam templum construxit.* Meminere & Ovid. XIV Met. & Tibull. lib. II, eleg. VI.

Fuere tamen Latinis & alii indigites, iique Æneâ antiquiores: quales, si unum exceperis Quirinum, omnes illi à Tullio memorati in secundo de Legibus, his verbis: *Colunto & illos, quos in cælum merita vocarint: Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum.*

Ex sex istis antiquissimus est Liber; cujus sacrum Liberalia XVI Kalend. April. dies primâ sui parte nefastus; ut constat ex Kalendario Rom. Quo die per totum oppidum sedebant, hoc est feriabantur, Liberi sacerdotes: ut ait Varro in V de L. L. Eoque die & pueritiam egressi virilem togam induebant. Cujus caussam exponit Ovid. in Fastis.

Herculi varia Romæ templa: duo *Herculis Victoris*, unum in foro boario, alterum ad portam Trigeminam. Erat & *Herculis Cubantis*, & aliud *Defensoris*, utrumque in regione XIV: alibi item *Magni*, & *Musagetæ*, & *Triumphalis*. Primus Euander aram maximam Herculi statuit prope forum boarium; teste Dionysio lib. I Antiq. Eò, ut sanctius haberetur jusjurandum, conferre se soliti. Decimas quandoque etiam hic Herculi vovebant. De quibus Diodorus Siculus. Huic verò Herculi nomen fuit *Recaranus*: si fides S. Aurelio Victori, vel quisquis scriptor ille de origine gentis Romanæ editus ab And. Scotto. Garanum vel Caranum vocavit Verrius Flaccus; ut Servius tradit ad VIII Æn. Planè alium censeo ab illo Thebano. Sed mos iste veterum, ut fortes fere Herculis nomine insignirent: quorum gesta poëtæ in unum commiscuere, ut jura coquus.

Tertio loco à Tullio refertur Æsculapius Messenius, Epidauri incola; qui à Chirone Centauro medicinam, & venandi artem didicit; ut ex Tarquitii viris illustribus retulit Lactantius *b*. Hic, Epidauro ad pestem sedandam translatus Romam, extra urbem in insula Tiberina fanum accepit. De hoc plura in Græcorum numinibus dicam cap. seq.

b *Lib I, cap. 10.*

Sequuntur inde Castor & Pollux, sive Dioscuri, Herculis σύγχρονοι *c*: quibus A. Postumius Dictator, bello Latino, anno Urbis CCLVII ædem vovit, & exstruxit: quam postea restituit L. Metellus. Vulgo *Castoris* & *Castorum* dicebatur: uti vel notum è Bibuli joco apud Tranquillum *d*. Credo hos fuisse illos juvenes duos, quos Dionysius Halicarnassensis se Romæ ait, in templo humili & obscuro, vidisse hastatos, habitu sedentium,

c *Æquales.*

d *In Jul. cap. 10.*

operis admodum antiqui, cum hac inscriptione, DENATES. Ita enim legit Dionysius. Sed arbitror, primitus PENATES fuisse: postea, ex litera P productione obliterata, visum esse D, quod fuerat P. Non desunt, qui per *penates*, hic intelligant Vestam, quia illa sit foci publici custos. Sed obstat, tum quod effigies fuerint juvenum duorum; tum quod non *Penas*, sed *Penates*, fuerit adscriptum. Alii igitur credere malunt, fuisse signa Apollinis, & Neptuni, qui Trojam condiderint; ac quorum simulachra in Italiam advexerit Æneas. Sed vulgarem adversus opinionem de Æneæ in Italiam adventu multa objici possunt: & ut habeamus fidem hoc asserentibus (quos inter Dionysium, Liviumque esse, antea vidimus) non propterea Æneas in Latium magis, quàm Antenor in terras Euganeas, patrios advexerit penates. Hoc quoque largiamur. Eone, post Trojæ excidium annis prope quingentis, effigies istæ Albâ Romam fuerint delatæ? Et quis scriptor aliquid habet, unde suspicio sit, Romæ fuisse fanum Apollini & Neptuno dicatum? Quare cum Vive *a* potius censeo, fuisse juvenes eos Castorem & Pollucem. Hos enim coluere Romani: & potuere eos credere Urbis custodes, propter operam nobilem, quam bello navâsse Latino dicebantur.

a *Ad August. de Civ. Dei, lib. 1. c. 3.*

Postremum Quirino locum dedit Tullius, temporis in eo rationem secutus. De quo non possum, quin sententiam meam adscribam. Tatius, rex Sabinus, si victoria de Romanis potiretur, votum suis voverat Diis; in quibus & Quirinus, sic dictus à Curibus, Sabino oppido; unde cives ejus oppidi Curites sive Quirites. Victâ urbe, vel saltem pejus constituta, quàm, quod dicitur, inter sacrum & saxum; sic interventu raptarum est transactum, ex Sabinis & Romanis unus fieret populus, ac deinde paribus auspiciis Romulus, & Tatius, imperarent. Quanto deterior tum fuerit conditio Romuli, quàm Tatii, quis non videt? Romulus enim coactus recipere hostes in Urbem, & Tatium agnoscere imperii sui consortem. At Tatius, credo, imperium, quod Curibus habuerat, retinuit solus. Permistis ita Romanis, & Sabinis, Romani etiam *Quirites* dici cœpere; quæ appellatio ante Sabinorum duntaxat erat. Mortuo Romulo, inque Deos relato, prævalentibus Sabinis, id nomen ei datum, quod Curibus habuerat Deus tutelaris: indeque & ipse *Curinus* vocatus. Fortè vetus ille Cures oppidum condiderat. Utcunque est, postquam Sabini è Curibus Romam migrarunt; placuit, ut Deus Romæ πολιοῦχος *b* non alio vocaretur nomine, quàm ille oppidi, unde venerant. Imò & Romulo successor datus è Curibus Sabinorum Numa Pompilius. Atque hæc de sex istis à Tullio memoratis.

b *Tutelaris.*

Etiam inter indigites Deos Romanis fuit Semo Sanctus; qui & Fidius, quia per eum jurando fieret fides. Inscriptio Romana *c*: *Semoni Sanco Deo Fidio Sacrum.* Et alia: *Sancto Sanco Semoni Deo Fidio sacrum.* Et Reatina: *Sanco Fidio Semo patri.* Ovidius Fast. VI:

c *In Gruter. inscr. p. 96. num. 5, 6, 7.*

Quærebam Nonas Sancto, Fidione referrem,
An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait.
Cuicunque ex istis dederis, ego munus habebo.
Numina terna fero: sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Videmus, ut idem sit Semo, Sanctus, ac Fidius *d*. Unde error ille obortus B. Justino Martyri, ut quia Samaritani sui Simonem magum, in Actis *e* memoratum, pro sancto Deo haberent: eo statuam, Romæ constitutam SEMONI DEO SANCTO, positam putaret Simoni mago: ut videre est in secunda pro Christianis apologia. Quam opinionem alibi refellimus. *Sancus* vocatur etiam Capellæ lib. II, & Lactantio lib. I, cap. XV. *Sangus* Plinio lib. VIII, cap. XLVIII: ubi ex Varrone refert, ut durârit in Sangi templo Tanaquil, sive Caja Cæcilia, cum colo & fuso. Ac meminit ejus statuæ & Festus in *Pradia*: ubi Sanctus nuncupatur; quemadmodum & Silio lib. VIII, ubi de Sabinis sermo:

d *De Fidio etiam agimus lib. de affectionibus in Deorum numeratis. ubi de Fide.*

e *Cap. 8.*

Ibant, & læti pars Sanctum voce canebant
Auctorem gentis.

Augustinus lib. VIII de Civitate Dei, cap. IX: *Sabini etiam regem suum primum Sangum, sive etiam, ut aliqui appellant, Sanctum retulerunt in Deos.* Quare seu *Sanci*, seu *Sangi*, seu *Sancti* legatur, nihil interest. Quod non attendunt, qui lectionem scriptam mutant. Apud Plutarchum tamen in Quæstionibus Romanis pro Σάμυ malim Σάγκυ, prout apud Dionysium quoque legitur lib. I, quàm Σάγκτυ, ut apud eum est lib. IV. Nempe quia prius ad Σάμυ propiùs accedat. Sancum autem fuisse Deum Indigitem, arguit, quod eum Silius gentis Sabinæ auctorem, B. Augustinus eorum regem primum, appellet. Sed censeo, non esse alium, quàm Herculem, quem Romani ab Arcadibus & Pelasgis accepere: uti à Sabinis, in urbem receptis, Sangum. Nam Cures hoc numen intulisse, jam antè ex Ovidio vidimus. Firmat Varro lib. IV de L. L. *Putabant hunc* (Deum Fidium) *esse Sanctum à Sabina lingua, & Herculem ab Græca.* Et Festus: *Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui scilicet idem est Deus.* Clareque eundem agnoscit Propertius lib. IV, eleg. X; qua fabulam de Hercule & Caco sic claudit:

Sancte pater salve, cui jam favet aspera Juno.
Sancte, velis libro dexter inesse meo.
Nunc quoniam manibus purgatum sanxerat orbem,
Sic Sanctum Tatii composuere Cures.

Cæterum censeo, B. Augustinum, cùm Sangum ait primum Sabinorum regem, deceptum ab aliis, qui gentis auctorem, ut Silius vocat, ac primum regem, eundem putarent. Primum enim regem Sabum judico; unde & genti nomen: quod ibidem docet Silius; ubi *Sanctum* & *Sabum*, apertè distinguit. Cùm enim dixisset, parti cantatum esse Sanctum, gentis auctorem: continuò subjungit;

—— *Pars laudes ore ferebant,*
Sabe, tuas; qui de patrio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos.

Sanctus verò ille non alia ratione Sabinæ gentis auctor fuit: quàm quod Sabini forent à Lacedæmoniis; Lacedæmonii à Sancto, hoc est Hercule, genus ducerent. Sabini enim Λακεδαιμονίων ἄποικοι, *Lacedæmoniorum coloni:* ut ait Plutarchus in Romulo. Et plenius de eo Dionysius lib. II; ubi narrat, quo tempore Lycurgus, tutor è fratre suo nati Eunomi, leges Spartanis ferret, quosdam severitatem earum exosos in Italiam navigasse; qui posteà dicti Sabini: puta à Sabo, qui credo coloniæ fuerit dux ac princeps. Lacedæmonii verò τῶν Ἡρακλειδῶν ἀποικία, *Heraclidarum colonia:* ut ait Plato in V de Legg. Quippe Hercules cum Hippocoontem Sparta expulisset, Tyndareo, patri Castoris & Pollucis, regnum velut fiduciarium tradidit: octoginta autem annis à capto Ilio, Tisameno, Orestis filio, Agamemnonis nepote, regnante, id Heraclidæ repetierunt: atque exinde iis reges Heraclidæ: quorum primi Procles, & Eurysthenes, filii Aristodemi, qui Herculis abnepos fuit.

Etiam inter indigites datus est locus Fauno: quem *indigitem* vocat Silius in nono:

Indigetesque Dei, Faunusque, satorque Quirinus,
Alternusque anima mutato Castore Pollux.

Ubi ex sex istis Tullio relatis tres referuntur: & præterea intactus illi Faunus. Nec negare possumus locum ei inter Indigites fore, si Aboriginum reges hoc ordine successerint, quo memorat Eusebius, Janus, Saturnus, Picus, Faunus, Latinus. Sed etsi in eo, quos sequeretur, habuit duces: multa tamen requiro. Primùm fallitur eo, quod Janum, & Saturnum, credat fuisse reges Aborigenum. Sic quidem forent Dii Indigites. At pertinent ad Deos Selectos: quales VIII præter XII Consentes. Quare non animales, sed naturales sunt Dii: hoc est, non

humanæ, sed mundanæ sunt naturæ appellationes. Nec diffiteor, homines cum natura cultos, atque hoc etiam locum habere in Iano, & Saturno: sed alii isti, quam Italiæ reges: ut in cultu mixto inferiùs exponam. Præterea commentum de Pico rege, & augure, non aliunde promanavit quàm quòd in Matiena, oppido in Sabinis, vetustissimum fuerit oraculum Martis; ubi picus avis, qui Martius dicitur, in columna lignea genti oracula dabat: haut aliter ac apud Dodonæos columba sacræ insidens quercui vaticinari solet. Auctor istorum nobis Dionysius. Nec ullus, ut ego quidem arbitror, inter Aborigenum reges Faunus fuit. Sed est Faunus non animalis, verùm naturalis Deus: quippe idem ac Silvanus, sive Pan: quod testatur Sext. Aurel. Victor de Origine gentis Romanæ, & Servius in IV Æn. Idem eo confirmatur, quòd Dionysius tradit, Panicos terrores à Romanis ad Faunos, ut auctores, referri. Ipsa etiam *Fauni* appellatio fecerit fidem. Sic enim propter vaticinia dicebatur, à Græco φαύω pro φάω: unde φαύσκω, & cum reduplicatione πιφαύσκω, hoc est, λέγω: unde itidem *faustum*, quasi φαυσὸς, quia bona φαύνει a. Idem colligere est ex nomine, quod uxori datum. Nam *Fatuam* vocarunt, non quasi stolidam putarent: sed ut vaticinatricem à fatu sive prædictione futurorum, uti & *vatibus* inde nomen. Nam *vates* ex φάτης, velut à προφάω, sive πρόφημι, *prophetes*. Imò & ab eadem origine, ut à *rego*, *reginum*, & postea *regnum* dixere; ita & à φάω, *fanum*, ob fatum oraculorum: etsi postea distinxerint, ut *fana*, *templaque*, eò quidem convenirent, quòd utraque tum consecrarentur, tum dedicarentur, precum gratia: differrent autem, quod templa fierent etiam auspicii ergo; unde semper erant Deorum majorum, & ipsa etiam fanis majora. Fauni hunc cultum in Latium intulit Euander: quippe Euander Arcas: Faunus autem numen Arcadiæ: nam, ut diximus, idem Faunus, ac Pan: Pan verò Deus Arcadiæ, ut Maroni quoque dicitur in Eclogis. Neque Pan defuncti regis nomen erat; sed ipsa eo Natura, sive rerum Universitas signabatur. Atque hoc tum nomen Pan indicat; tum figura ejus; quemadmodum ostendit Junius Philargyrius in Ecl. II; pluribusque à nobis declarabitur, quando infrà de Universæ naturæ cultu agemus.

a Dicit.

Justiùs inter Indigites refertur Euander: quo duce Arcades in Italiam venere. Atque hic est ille, qui Italos literas docuit, & agriculturam. Postea hæc adtributa Saturno; credo, quia Euandrum in Saturno honorari placuit cultu mixto, de quo inferiùs agam. Hinc existimo originem traxisse fabulam de Saturni in Italiam adventu. Imò faciè mihi persuasero, nullum fuisse regem, cui proprium fuerit Euandri nomen. Censeo enim, ut Paris cognomen habuit ἀλέξανδρος, quod proprium postea variorum nomen fuit: ita Arcadum in Latium duci cognomen datum εὔανδρος, idque ob propriam virtutem, maximeque ob robur multitudinis, quam deduxit in Italiam: nempe uti εὔανδρος πόλις, quæ multos habet viros strenuos, & acres. Hic oppidum à se conditum dixit *Palantium*; pro quo, N extrito, postea *palatium* maluere. Sic autem vocavit in memoriam oppidi Arcadici, unde venerat. Nam Παλάντιον, πόλις Ἀρκαδίας, teste Stephano, sive Hermolao. Atque hac de caussa Adrianus Cæsar Arcadum Palanteum ex vico oppidum fecit, eique immunitatem concessit. Euandrum verò in Deos esse relatum, argumento est, quòd & quotannis sacrificarint Romani apud montem Aventinum, juxta portam Trigeminam.

Fuere & Romanis Deæ indigites: quales Carmenta, & Acca Larentia: sed illa à majoribus accepta; hæc Diis majorum superaddita. Prior, quæ Carmenta, vel Carmentis, dicebatur, non proprio sic nomine vocabatur, quod Nicostrata erat: sed cognomento, à carmine, quo futura populo præcineret: ut est apud Ovidium in Fastis. Id Græcè sit θεσπιῳδὸς: ut transfert Dionysius: qui & auctor est, aram ei dedicatam apud portam Carmentalem sub Capitolio. Templum etiam habuit in octava Urbis regione: quod quâ occasione positum sit à mulieribus Romanis, optimè Plutarchus dicet in quæstionibus, sive malis, caussalibus Romanis.

De Acca Larentia sic scribit Cicero ad Brutum epist. XV: *Ego enim D. Bruto liberato, cum lætissimus ille civitati dies illuxisset, idemque casu Bruti natalis esset: decrevi, ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur. In eoque sum majorum exemplum secutus, qui hunc honorem Larentiæ tribuerunt; cui vos, Pontifices, ad aram in Velabro facere soletis.* Qui locus lucem capit ex illis Agellii verbis lib. VI, cap. VII: *Acca Larentia corpus in vulgus dabat: pecuniamque emeruerat ex eo quæstu uberem. Ea testamento, ut in Antiatis historia scriptum est, Romulum regem, ut alii, populum Romanum, bonis suis hæredem fecit. ob id meritum à flamine Quirinali sacrificium ei publice fit: & dies è nomine ejus in fastos additus.* Subjungit deinde ex Masurio Sabino, ut ea habuerit XII filios; quorum uno mortuo, Romulus se illi filium dederit; atque hi XII primi fuerint fratres Arvales. Quod ipsum ex Pontificalibus Rutilii Gemini libris refert Fabius Planciades de sermone antiquo. Tangit idem Plinius lib. XVIII, cap. II. Atque addit, Accam hanc fuisse nutricem Romuli. Et convenit hoc cum eo, quòd Agellius ex eodem Valerio Antiate ait, eam corpore quæstum fecisse. Nec enim fabula de Romulo & Remo, educatis à lupa, aliunde orta, quàm quia ubera suxerint meretricis. Quippe meretrix, ab animalis ejus moribus, *lupa* dicitur etiam Tullio pro Mil. indeque vetus verbum *lupari*, pro *scortari* apud Nonium, & vulgatum *lupanar*. Plutarchus in Quæst. Romanis ait, & alteram fuisse Accam Larentiam: eam scortum fuisse nobile; cumque Tarrutio, homini opulento, sed seni, ejus formâ capto, nupsisset, ab hoc hæredem constitutam; ipsam verò tantarum opum populum Romanum reliquisse hæredem; qui iccirco sollemnes ei ludos decrêrit. Hæc quando evenerint, non expressit Plutarchus. Sed Macrobius Sat. lib. I, cap. X, ostendit, quosdam velle, contigisse sub Anco Marcio rege. Mihi credibilius videtur, eandem esse Accam; idque inter alia ob autoritatem C. Licinii Macri, qui Ciceronis temporibus claruit. Ex ejus primo historiarum libro hæc refert Macrobius a: *Accam Larentiam, Romuli & Remi nutricem, regnante Romulo, Tarucio* b *cuidam Tusco diviti denuptam, auctamque hæreditate viri, quam post Romulo, quem educâsset, reliquit: & ab eo parentalia, diemque festum, caussâ pietatis statutum.* Fortasse, si extarent Catonis Origines, certius aliquid haberemus. Nunc illud solùm ex iis Macrobius c adducit, *Larentiam meretricem, quæstu locupletatam, post excessum suum, populo Romano agros, Turacem, Semurium, Lutirium, & Solonium* d *reliquisse; & ideo sepulchri magnificentiâ, & annua parentationis honore dignatam.* Lactantius lib. I, cap. XX, unam quidem Larentiam agnoscit; cui dicata sunt Larentinalia: sed præter eam alterum ait scortum in Deas relatum, cui Faulæ fuerit nomen: prout vocatur editione Aldi, Betuleji, Thomasii. Sed suspicor, prisco more *Flauram* scripsisse. Id est, *Floram*, quod ex altero factum: ut dixere *caudex*, *codex*; *Claudius*, *Clodius*; *caurus*, *corus*; *plaustrum*, *plostrum*; *auricilla*, *oricilla*. Subjungit deinde, *Flora cum magnas opes ex arte meretricia quæsivisset, populum Romanum scripsit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur; ab ipso argumentum sumi placuit, ut pudendæ rei quadam dignitas adderetur: deam finxerunt esse, quæ floribus præsit; eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus & vitibus bene prosperèque florescerent.* Vellem Lactantius addidisset, suamne de isto conjecturam adduxisset; an alios secutus sit auctores. Sanè non arbitror, ullam fuisse ejus nominis meretricem, quæ sua legârit populo Romano. Siquidem Floræ sacra jam Romuli tem-

a Lib. I Sat. c. 10.

b Ita reposui, ubi vulgo, Carutio.

c Ibid.

d Vulgati codd Solinium. Sed Solonium reposui, secutus fidem Tullii lib. I de Divinat. & lib. 2 ad Att. ep. 3: ut Licinium Plutarchum, Festum, mittam.

po-

potibus à Tatio rege sunt inducta. Audiamus Varronem in IV de L. L. *Fortunam Fortem, Fidem, Lares* (ita rectè Scaliger pro *eare*) *Sabinorum linguam olent: quæ Tatii regis voto sunt Romæ dedicata. Nam, ut annales dicunt, vovit Opi, Floræque, Diiovi* (Pighius corrigit, *Floræ, Vedio, Iovi*) *Saturnoque; Soli Lunæque; Volcano, Summanoque: itemque Larundæ, Termino, Quirino, Vortumno, Laribus, Dianæ, Cloacinæque. E queis nonnulla nomina in utraque lingua habent radices, ut arbores, quæ in confinio natæ, in utroque agro serpunt.* Locum pleniùs adscripsi, ut pateat, quàm multos Deos in Urbis suæ primordiis à Sabinis acceperint Romani, atque ut in his, præter Sancum ante memoratum, tum fuerit Quirinus, de quo & ipso ante diximus; tum etiam Flora, quam icci rco necesse est, jam antè cultam à Sabinis: alioqui non ei se voto obstrinxisset Tatius rex cum Romanis pugnaturus. Idem evincere est altero Varronis loco, qui est in VI de L. L. his verbis: *Eundem Pompilium Numam ait* (Ennius) *fecisse flamines: qui cum omnes sint à singulis Diis cognominati; in quibusdam apparent etyma. ut cur sit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines: ut qui sunt in versibus plerique, Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis.* Nec quia jam Romuli, & Numæ temporibus, Floræ sacra ac flamines erant; eo etiam Florales fuerint ludi. Hi demum celebrati anno Urbis IↃ XIII, C. Claudio Centhone, & M. Sempronio Tuditano coss. idque non ex Floræ, vel meretricis cujusquam hæreditate: sed ex pecunia multaticia eorum, qui peculatus damnati forent, quia publicum populi Romani agrum occupassent, quemadmodum in Floralium descriptione narrat Ovidius V Fast. Ac firmant nummi argentei, quos cudère ejus anni ædiles plebis, L. & M. Publicii Malleoli. In iis cernere est caput genii populi Romani tanquam indicis; & figuram arietis, vel ovis, ut signum multæ, vel peculatus; quod crimen à *pecude*, ut & *pecunia*, nomen accepit. Inscriptio est, M. POBLICIUS MALLEOLUS. Ac illa quidem exordia fuere Floralium. Exinde non celebrata, nisi anni ratio posceret, vel Sibyllinis libris ita præceptum diceretur. Sed ut annua hæc essent, decretum demum anno Urbis IↃ LXXX, L. Postumio Albino, & M. Popillio Lænate coss. Occasio erat ejuscemodi. Magna fuerat sæpius verni temporis intemperies, inde que nata annorum plurium sterilitas. Placitum igitur Senatui, ut Floræ instituerentur ludi annui; quò favore Deæ, tanto jam honore auctioris, deinceps arbores plantæque omnes meliùs florescerent. Hinc idem Ovidius V Fastor.

> *Convenere Patres, & si bene floreat annus,*
> *Numinibus nostris annua festa vovent.*
> *Annuimus votis. Consul cum consule Lænas*
> *Postumio ludos persoluëre mihi.*

Nihil enim mutandum. Etsi, Pighio teste, pro *persoluëre mihi*, etiam reperiatur, *ritè vovere mihi*. Quod planè est ab manu imperita. Non animadvertebat indoctus librarius, *persoluëre* κατὰ διάλυσιν fieri πεντασύλλαβον. Itaque reposuit alterum; nec satis attendit, refragari principem syllabam in *vovere*; cùm hìc temporis sit exacti, non modi infiniti. Hæc aliquanto fusiùs sum persecutus, ut appareat, quàm parum verisimile sit, quod de Flora tradidit Lactantius: cumque veritas falsi minimè sit indiga, non omnia albâ signari lineâ oportere, quæ veteres adversus pago deditos edissèruntur.

Anna Perenna etiam inter Deas indigites sibi locum deposcit, si ea fuerit Didonis soror: quam exulasse ajunt apud Æneam; sed, insidias struente Laviniâ, Æneæ uxore, in Numico submersam; hinc pro nymphâ Numici habitam cultamque, & quia amne perenne lateret, vocatam Annam Perennam. Sed si jam *Anna* priùs dicebatur: non fuerit id nomen ab amne. Nec Anna magis, quàm Dido, videre potuit Æneam: cùm inter eos trecentorum circiter annorum sit intervallum. Qua de re satis diximus in Oratoriis Institutionibus libro I, cap. VI, §. 8. Quare potius fuerit Anna, vetula Bovillana, quæ plebem pavit, cùm in Aventinum fugisset. Unde Ovidius III Fastorum:

> *Pace domi facta signum posuere Quirites,*
> *Quod sibi defectu illa ferebat opem.*

Non tamen Senatui, vel sacerdotibus Romanis, ita placuit ea secessio, ut divinos huic vetulæ honores habitum iri vellent. Nec negare interim quicquam tempora sinebant. Os igitur plebi sublitum, decretumque, quasi in Annæ honorem, ut Martio Mense, qui veteris anni erat primus, sacra cælesti fierent numini, quibus rogaretur, ut amare & perennare, hoc est, annum illum exigere, & alios illi superaddere daretur. Itaque ejus festo in conviviis cum voto hoc alii aliis propinabant: sic ut pro cyathorum numero, & votis multiplicibus, etiam Nestoris annos biberent; quod ex Ovidii Fastis cognoscimus. Aliò igitur plebs in appellatione hujus numinis spectabat; aliò prudentiores.

Bona etiam Dea, ἡ γυναικεία θεά, ut vocant Græci, culta à Romanis Kalendis Maji. Et hæc inter Deas sit indigites, si vel mater fuerit Midæ regis, ut Phryges volunt: vel Nympha Dryas, Fauni, regis Aborigenum, conjux; quorum utrumque apud Plutarchum in Cæsare legimus: vel, quod ex Varrone à Macrobio refertur, *Fauni regis filia, adeo pudica, ut extra γυναικωνῖτιν nunquam sit ingressa, nec nomen ejus in publico fuerit auditum, nec virum unquam viderit, nec à viro visa sit: propter quod nec vir templum ejus ingreditur.* Sed quàm malè tanta pudicitia, à Varrone memorata, convenit cum ejus ebrietate; de qua sic ex Sexto Clodio scribit Arnobius in sexto: *Faunam igitur Fatuam, Bona quæ dicitur Dea, transeamus: quam myrteis cæsam virgis, quod, marito nesciente, seriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat sexto de Diis Græcorum, signumque monstrari, quod cum ei divinam rem mulieres faciunt, vini amphora constituatur obtecta; nec myrteas fas sit inferre verbenas; sicut suis scribit in Caussalibus Putas.* Ubi pro *Putas* haut absurdè Heraldus mavult *Plutarchus*. Nam ex Caussalibus hæc adducere se ait Arnobius. At hodieque ea leguntur in Plutarchi quæstionibus Romanis; quas ipse inscripserat αἴτια Ῥωμαϊκά a: hoc enim nomine eas appellat in Romulo, & Camillo. Sed minus abiero à lectione vulgata, si pro *Putas* rescribam *Butas*: qui & res ipse Romanas elegiaco scripserat carmine, inque iis sacrorum caussas adduxerat: ut argumento est, quod Plutarchus in Romulo adferat ex eo caussas Lupercalium fabulosas. Quæras, utrùm in hoc dissensu, Varroni potiùs, an Sexto Clodio adsentero. Equidem neutri: quippe qui censeam, nullam fuisse Fauni regis vel uxorem, vel filiam. Faunus enim non rex fuit Aborigenum, sed Deus universitatis, sive rerum Natura, qui aliter Pan: ut paullo antè diximus. Fuerit igitur idem numen Faunus, & Bona Dea: sed Faunus dicitur ratione virtutis activæ, eoque idem fuerit ac Tellumo; Bona Dea ratione virtutis passivæ, ut propterea eadem sit ac Tellus. Hoc colligo ex ipsis nominibus. Nam Bona Dea aliter dicta *Fauna*, & *Fatua*: nempe ab oraculis, quæ ab numine peterentur. Ut igitur à φαίω *Faunus*, & *Fauna*; ita à φάω, sive fatu oraculorum, *Fatua*. Eandem autem esse *Faunam*, *Fatuam*, & *Bonam Deam*, ex allatis etiam Arnobii verbis fuit cognoscere. Atque idem apud Macrobium b sentit Cornelius Labeo: qui & eandem ait Opem, & Magnam matrem, & Majam, cui hoc nomen à magnitudine: atque hoc eo etiam asseri, quod sus prægnans ei mactetur, hostia terræ propria. Quare Bona Dea non fuerit Dea indiges; sed numen naturale. At, dixeris, non convenire numini naturali, virgis id cædi, quia se inebriasset. Et veteri historiæ fidem ritibus iis conciliari, qui in sacris obtinerent. Uti quod (Macrobii verba sunt) *virgam myrteam in templo haberi nefas sit: quod vinum in templum ejus non suo nomine soleat inferri: sed vas, in quo vinum*

a Caussalia Romana.

b Lib. I Saturn. cap. 12.

vinum inditum est, mellarium nomineiur, & vinum lac nuncupetur. At contendero ego, sacra Bonæ Deæ multò esse antiquiora istis ritibus. Et sanè ipsi scriptores Romani obtinuisse ajunt jam ante tempora Æneæ, imò & Herculis, quippe qui Potitio & Pinatio, sacrorum custodibus, interdixerit, ne mulierem sacris suis interesse finerent, quia mulier sitienti aquam negasset, eo solo se excusans, quod celebraretur festum Bonæ Deæ, nec ex eo apparatu fas esset viros gustare quicquam. Quam vera hæc sint, non disputo. Sufficit, quod inde appareat, judicasse Romanos, sacra hæc multis seculis ante Romulum fuisse. Quæ, ergo, inquies, illa ad necem virgis cæsa? Uxor ea vel Pontificis Maximi fuit, vel alterius ex sacrorum præfectis. Hoc tam triste supplicium adversantibus feminis, quæ sacra Deæ frequentarent; placuit deinde, ut virgæ exessent è sacris; nec vinum, quod occasionem dederat ebrietati, in iis nominaretur. Ita non minus hilares erant feminæ liquore eo, qui lac diceretur, cùm vinum foret: nec lætitia festæ diei offuscabatur conspectu virgarum, quibus visis recruduisset memoria supplicii de molli sexu duriter adeò sumti. Quanto hæc credibilia magis! Et valde nobis favet Plutarchus, qui illam, sic virgis enectam, fuisse ait γυναῖκα Φαύλιος τοῦ μάντεως, *uxorem Faulii divinatoris*: sive, si malis, Φλαβίου μάντεως, *Flavii vatis.*

Hæc de temporibus, quæ Cæsares præcessere: ex quibus ita colligo, sub Regibus hominem neminem cæiesti donatum honore, præter unum imperii conditorem Romulum, atque, uti videtur, longè tamen inferiori gradu, nutricem ejus Accam Larentiam. Postea verò, siquis hoc honotis adeptus sit, unicam esse Annam Bovillanam: nec tamen è sententia Senatus: nec si sacra spectes, ea verè illius anus fuisse, sed excellentioris potestatis, cujus beneficium putarent annare & perennare. Interea agnoscimus, heroes suos magnis dignatos honoribus, at non divinis. Quæ distinxere etiam Græci. Quippe aliud iis ἐναγίζειν, aliud ἀποθεοῦν. Prius conveniebat heroibus: alterum notat in Deos referre. Sed apud hos fere usu veniebat, ut qui prius heroicis essent honoribus affecti, iisdem postea præstarentur divini. Quod & Lampsacæ contigit, unde Plutarchus in præclaris mulierum factis: Τῇ Λαμψάκῃ πρότερον ἡρωικὰς τιμὰς ἀποδιδόντες, ὕστερον ὡς θεῷ ἐψηφίσαντο· *Cum Lampsaca prius heroicos tribuissent honores, postea ut ei, velut numini, sacrificaretur, decretum.* Ex quibus cognoscimus, sacrificium non fuisse in honoribus heroicis, sed divinis. In heroicis autem, Græcis Romanisque erat, si statuis donarentur: particulatim verò apud Romanos, si effigies ferretur in pompa Circensi, item nomen referretur in hymnos Saliares: qui honos etiam contigit Mamurio Veturio, & Luciæ Volumniæ, teste Varrone; de illo in v, de hac in VIII linguæ Latinæ. Similéque erat apud Athenienses, nomina si Minervæ intexerentur peplo: unde viros præstantes dixere ἀξίους τοῦ πέπλου *a*, ut videre est ex Aristophanis Equitibus.

a Peplo dignos.

Atque hæc de temporibus iis, quæ fuere stante Republica. Primus Cæsarum consecratus Julius, idque ab Augusto: de quo Suetonius in Julio cap. LXXXVIII. Hinc in Juliani Cæsaribus Augustum Silenus vocat κοροπλάθον, *puparum effectorem*; rationemque eo hujus ridiculi nominis poscente, respondet; uti homuli illi faciunt pupas, sic ipsum fecisse Deos; quorum unus primusque esset Julius Cæsar. Similiter de eo Manilius *b*:

b Extremo lib. 4.

Jam facit ipse Deos, mittitque ad sidera numen
Majus, & Augusto crescit sub principe cælum.

Nec Græci de eo aliter. Strabo lib. IV: Οὕτω δὲ ὁ θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν. *Sic Divus Cæsar in suis tradit commentariis.* Diodorus Siculus lib. I: Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ, ὁ διὰ τὰς πράξεις προσαγορευθεὶς Θεός. *Cajus Julius Cæsar ob res gestas vocatus Divus.* Joannes Tzetzes lib. I. Histor. CLXVIII:

Ὅθεν θεὸς Ἰούλιος ἐκλήθη τοῖς Ῥωμαίοις,
Ταύτην καλλίω ἐκ πράξεων εὑρὼν ἐπωνυμίαν.
Unde Julius vocatus est Divus Romanis,
Hoc pulcro è rebus gestis parto nomine.

De ipso Augusto sic Tacitus Annal. I: *Sepulturâ more perfectâ, templum & cælestes honores decernuntur.* Quemadmodum verò de Romulo Julius Proculus testatus fuit: ita de Augusto Numerius Atticus, se vidisse in cælum euntem: eoque nomine à Livia decies sestertiûm accepit; ut est apud Dionem lib. LVI.

Post eum consecrati alii. De iis, & pariter Augusto, sic Plinius in Panegyrico: *Dicavit cælo Tiberium Augustum; sed ut majestatu numen induceret; Claudium Nero, sed ut irrideret; Vespasianum Titus, Titum Domitianus; sed ille, ut Dei filius, hic frater ut videretur: tu sideribus patrem* (Nervam) *intulisti.* Etiam Trajano, ut Spartianus narrat, Hadrianus divinos honores postulavit à Senatu, atque obtinuit. Posteaque idem ait: *Cùm opera ubique infinita fecisset, nusquam nisi in Trajani patris templo, nomen suum scripsit.* Adrianus & ipse in Deos translatus. De quo sic idem: *Nec appellatus esset Divus, nisi Antoninus rogasset. Templum, denique ei pro sepulcro constituit & quinquennale certamen, & flamines, & sodales, & multa alia, quæ ad honorem quasi numinis pertinerent.* Similiter de Antonino Pio Jul. Capitolinus: *Cum jucunditate à Senatu Divus appellatus est, cunctis certatim admittentibus.* Item de M. Antonino Philosopho: *Deinde cum gratias ageret Senatui, quod fratrem consecrasset.* Item de Ælio Helvio Pertinace: *Per Senatum, & populum, Pertinax in Deos relatus est.* Longum esset de singulis dicere. Quibus verò ritibus Deorum ordinibus inserere Cæsares soleant, ex parte dicet Dio in consecratione Augusti lib. LVI. Sed accuratè imprimis, atque eleganter, rem omnem describit Herodianus lib. IV. Verba ejus exscripsere tam multi, ut nihil attineat hoc loco reponere. Quod verò miremur, in numi sinate veteri habemus & consecrationem Constantini Magni licet Christiani. In eo anima ejus linteo velata, cætero nuda, in cælum vehitur quadrigis, brachioque exserto excipitur à brachio altero cælitus porrecto. Subscriptum verò, CONS. hoc est, CONSECRATIO. Sed hanc, Christiano sensu, accipere malo, non de immortalitate in terris à mortalibus collata; sed de cælorum gloria donata divinitus. Et hanc firmat opinionem quod nulla hic aquila, ut in gentilibus, sed quadrigæ exemplo Eliæ, & brachium cœlitus se exserens ad Constantinum attollendum.

Nec soli Cæsares divinos obtinuere honores; sed etiam Augustæ. Ita Livia, conjux Augusti Cæsaris, (cui filius Tiberius non decrêrat religionem cælestem) eam à Claudio est consecuta. In cujus vita sic Tranquillus cap. XI: *Aviæ Liviæ divinos honores, & Circensi pompâ currum elephantorum Augusto similem decernendum curavit.* Pleniusque de eo Dio lib. LX, qui Claudium ait effigiem ejus intulisse templo Divi Augusti, ac tum sacra ei fieri jussisse per Vestales, tum ut mulieres per ejus nomen jurarent. Hinc in nummo veteri, uno quidem latere, DIVUS AUGUSTUS PATER, cum capite radiato, & ante pedes ara: adversâ autem parte, S.P.Q.R. DIVÆ JULIÆ AUGUSTI FIL. & carpentum, cum duobus mulis. Consecrata autem habitu Junonis, ut in ea Juno coleretur. Unde Prudentius *a*:

a Lib. 1. adversus Symmachum.

Adjecere sacrum, fieret quo Livia Juno.

Sive, ut aliis libris, *Julia*; quia adoptione mariti in eam transiisset familiam. Nam conjux, C. Julius Cæsar Octavianus, adoptatam filiæ habuit loco: unde in Claudii nummo, quem diximus, Augusti filia vocatur. De Faustina, Antonini Philosophi uxore, sic Capitolinus: *Divam etiam Faustinam à Senatu appellatam gratulatus est.* Imò & comperimus, honorem aliis habitum; è domo tamen Augusta. Nam Cajus Caligula sororem suam Drusillam, quæ prius L. Cassio, postea M. Æmilio Lepido, nupta fuerat, urbes per omnes divinis coli honoribus jussit: nec defuit Senatorii ordinis vir Livius Geminius, qui jurarct se eam vidisse in cælum adscendentem, cumque Diis conversantem: ac exitium sibi & familiæ imprecaretur, si falleret, testes Deos, & in his Drusillam invocans: at hoc juramento, uti prior ille, quem similiter de Augusto jurasse, vel

 potius

potius pejerasse, antea diximus, decies sestertium meruit; ut auctor Dio in LIX: ex quo etiam cognoscimus, eam habitu Veneris, cognomine Pantheæ consecratam: facileque J. Lipsio assensero, eodem referenti veterem hanc inscriptionem:

VENERI CÆLESTI
AUGUSTÆ SACR.
MUMMIA C. F. DORCAS
S. P. F. C.

Hoc est, *suâ pecuniâ faciendum curavit.* Mæsa quoque, ut Herodianus lib. VI ait, in Deos est relata. Ea soror quidem fuit Juliæ II, Severo Cæsari nuptæ; avia autem duorum Imperatorum, Varii Heliogabali, & Severi Alexandri.

Etiam mares, qui non Augusti, ex Augustea tamen domo forent, relati in divos. Notum de Geta, Severi Cæsaris filio, illud fratris Bassiani Caracallæ, *Sit divus, dummodo non sit vivus.* Imò Hadrianus Imperator, sordidis & insipidis deliciis suis Antinoo Bithyno, submerso in Nilo, non dubitavit, velut certissimo numini, cælestes tribuere honores, oraculo etiam constituto. Qua de re Dion, & Spartianus; ex nostris etiam Tertullianus in primo adversus Marcionem: item Origenes, Eusebius, Athanasius, & tot alii.

CAP. XIII.

Defunctorum anima à Gracis culta. Dioscuri alii etiam prater Tyndaridas: nec isti soli Anaces. *De etymo* ἀνάκων *falsi Eustathius, & ipse Plutarchus: sic enim videri vocatos ab illis Anakim, de quibus Mosis, & Josua libri. Cypriis paullo aliud sonare id nomen, quàm Gracis. Laconum heroes alii. Aristaus Arcadum: Anius Eliensium, sed videri nomen verum esse* Alius. *Clemens Alexandrinus emendatus. Argivorum heroes: & Sicyoniorum, ac porrò pracipui eorum, (ut paucis defungar) qui extra Peloponnesum, sive in continente Gracia, sive vicinis, colebantur.*

ATque hæc etiam lucem fœnerabunt cultui defunctorum apud Græcos: de quo tam multa adversus gentiles disserunt nostri: quibus clarè ostendunt, ut Romana, sic Græca numina homines fuisse in cælum ob merita relatos. Ita Tertullianus adversus gent. cap. X, & XI, Minucius in Octavio, Lactant. lib. I, cap. VIII, Athanasius adversus gentes, Theodoretus serm. VI; ut Cyprianum, Arnobium, Prudentium, Augustinum, & tot alios, prætercam. Verba eorum adferam neminis: quia satius est, dum universè hæc specto, gentiles è gentilibus convincere. Nec jam adducam vel Apollodorum in bibliotheca, vel Diodorum; ad quem etiam provocat Tertullianus. Mitto & Euhemerum, Nepotem, ac Thallum. Intra unum alterumque me continebo. Quid apertius istis Maximi Tyrii dissertatione XXXVIII: Καὶ Ἕλληνες μὲν θύουσι τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθοῖς, καὶ τιμῶνται μὲν αὐτῶν αἱ ἀρεταί, ἀμνημονοῦνται δ' αἱ συμφοραί· *Et Graci quidem bonis etiam viris sacra faciunt: quorum virtutum memoriam celebrant, calamitates verò omittunt.* Et multò antè ita Persæus Citticus, is quem Aratus Sicyonius Acrocorintho ejecit. Cicero lib. I de Nat. Deorum: *Perseus,* (scribe, *Persaus,* ut Græcè Περσαῖος) *Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vita cultum esset inventa, ipsasque res utiles Deorum vocabulis nuncupatas.* Idem Tullius de his ita particulatim in III de Natura Deorum: *Jam verò in Gracia multos habent ex hominibus Deos: Alabandum Alabandi; Tenedi, Tenem; Leucotheam, qua fuit Ino, & ejus Palamonem filium, cuncta Gracia; Herculem, Æsculapium, Tyndaridas.*

Roma igitur post ostium Tiberinum in Siciliam navigemus: ubi inter alia numina animalia Philippum Butacidem cultum, Athenagoras in Legatione ait, Marcelléa etiam in honorem M. Marcelli instituerunt Syracusani: quæ in Verréa Verres commutavit: ut ait Tullius lib. II in Verr.

Hinc festino in Peloponnesum. Ac quia in allato proximè Ciceronis loco postremò Tyndaridarum fit mentio, ab iis potissimùm ordiamur.

Sunt ii Castor & Pollux; qui & Διόσκουροι dicti; non soli tamen; quod ostendit hic locus M. Ciceronis in III de Nat. Deorum: *Διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Jove, rege antiquissimo, & Proserpina, nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysus. Secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur à nonnullis Alco, & Melampus Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit.* Si igitur Ciceronem audimus, qui ἄνακες (ita cum Victorio, quam ἄνακτες, legere malim) dici solent; non hi sunt Castor, & Pollux; sed tres isti, illis antiquiores. Verùm hac parte alii receptam sequi sententiam maluere: in his Plutarchus in Theseo; ubi de Tyndaridis ait: Τιμὰς ἰσοθέους ἔσχον ἄνακες προσαγορευθέντες. *Divinos honores consecuti, qui Anaces appellati.* Item Theodoretus lib. VIII Græcanicarum affectionum: Καὶ μέντοι, καὶ Τυνδαρίδας θεοὺς ἐκάλεσαν Ἕλληνες, καὶ Διοσκούρους ὠνόμασαν, καὶ Ἐφεσίους, καὶ Ἄνακας· καὶ τιμῶν οὐκ ἐν Σπάρτῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀθήναις, τούτους ἠξίωσαν· *Et quidem Tyndaridas Deos vocarunt Graci, & Dioscuros nominarunt, & Familiares, & Anaces. Et templis non Sparta modò, sed Athenis, quoque, sunt dignati.* Ac similiter Tzetzes in Lycophronem. Putabat Eustathius a, eos ἄνακας voca- a In Odyss.
tos, quia Græci ἀνακῶς dicant pro φροντιστικῶς, ἐπιμελῶς, πεφυλαγμένως· curiosè, studiosè, cautè. Imò hoc A. pag. 1425.
ipsum apud Plutarchum legas in Theseo. Sed hic arbitra- edit. Rom.
tur, posse etiam ex eo nomen videri, quia procurarint ἀνοχάς, sive inducias; vel ab ἄνω, hoc est, *supra*, quia in cælis conspiciantur; unde Horat. lib. I, od. III:

Sic fratres Helena, lucida sidera.

Sed ἄνακες non soli Tyndaridæ; verùm & Tritopatreus, Eubuleus, & Dionysus; ut antea vidimus. Nempe ita dixere viros principes, qui genus ducerent ab Anac sive Ænac: qui & Hebræis, ענקים; LXX senibus, Ἐνακείμ, aliis *Anacim.* Meminit Moses Num. XIII, commate ult. *Vidimus gigantes è filiis Ænac.* Et Josuæ XI, 21: *Excidit Ænacinos.* Item XIV, 15: *Nomen autem Hebronis olim fuerat Cariath-Arbe. Is fuerat homo inter Ænacinos maximus.* Ubi dubium, num maximum staturâ, an dignitate, an utroque, dicat. Saltem de dignitate arguit, quod ab eo urbs nomen accepit. Unde & Jos. XV, vers. 13, *Deditque eis Josue urbem Arbe patris Enac: ea est Hebron.* Et fortasse, qui ἄνακες Spartæ, & Athenis, hi descendêre ab Anacim Palæstinæ; unde, à Josua profligati, in Græciam concesserint. Non dubium autem, quin qui ἄνακες prius, hi ἄνακτες postea dicti sint: ut hinc etiam, unde ἄνακτες dicantur, liqueat. Nempe τ interto; ut à νύξ, νυκτὸς pro νυκός. Sed Cypriis non tam reges ita vocabantur, quàm eorum liberi ac fratres; teste Athenæo in sexto, & Harpocratione; qui idem proditum ait ab Aristotele libro de Cypriorum Rep. Facile autem à vicinis Phœnicibus hanc vocem acceperint Cyprii: Græci verò habeant à Cadmo Phœnice: vel Cananæis, qui, Josua Cananæam capiente, fugâ sibi consulentes, in Græciam profugerint. Et fortasse ex his Spartani: qui ab Abrahamo patriarcha descendisse videri volebant; si Josepho credimus lib. XII Antiq. Jud. cap. V. Credo, partim fuere ex posteris Agaris, aut Cethuræ; partim ex Cananæis à Josua fugatis. Atque ex his facilis ratio redditur, cur Tyndaridas suos ἄνακας dixerint. Cur verò in stellas dicantur conversi, in æthereo cultu dicemus.

Venio ad alios Laconum heroas. Talis Hyacinthus, cujus sacra in Apollinari festo celebrabantur. Unde illud Apollini & Hyacintho peragi ait Pausanias in Laconicis. At solum Apollinem, (quippe Deum, non heroem) nominat Macrobius lib. I Sat. cap. XVIII: *Apud Lacedamonios etiam in sacris, qua Apollini celebrant, Hyacinthia vocantes, hedera coronantur Bacchico ritu.* Fortasse igitur Spartani ejus memoriam festo Apollinari colebant: soli interim Apollini sacrificabant. Quod si est, non ad heroicos

eos hoc, sed divinos pertineat honores. Quomodo & iis in honorem Timomachi: (quo duce Ægidæ Lacedæmoniis opem tulerant adversus Amyclæos) eodem in Apollinari festo solet χάλκεος θώραξ προτίθεται· *area propons lorica:* ut est apud scholiastem Pindari Isthm. od. VII.

Præterea Agamemnonem coluere: ut ex Staphylo tradit Clemens Admonitione ad gentes. Qui & ibidem nobis proditum reliquit de culto ab iis Astrabaco. Menelaum quoque esse veneratos, ait Pausanias Laconicis, & Athenagoras initio Apologiæ pro Christianis. Æneas Gazæus in Theophrasto auctor de Menelao, Paride, ac Deiphobo, cultis Therapnis Laconicis. Ac Isocrates in Helenæ encomio refert, ei, & marito Menelao, honorem habitum, οὐχ ὡς ἥρωσιν, ἀλλ' ὡς θεοῖς ἀμφοτέροις ἐστιν· *non ut heroibus, sed utrique ut Diis.* Ubi videmus, distinguere honorem divinum, & heroicum; & heroibus etiam honorem præstitum Dei. Uti quod iis sacrificatum, ut ibidem refertur. Templum item Spartam dicarunt Lycurgo; ut inquit Plutarchus in ejus vita: ac similiter Leonidæ; quemadmodum tradit Strabo lib. VIII: adhæc Brasidæ; de quo auctores Thucydides lib. V, Aristoteles in Nicomachiis lib. V, cap. VII, & Pausanias in Laconicis. Sed de Laconibus satis: de aliis in eadem Peloponneso videamus. Messenii rem divinam fecere Polycaoni, Lelegis filio, & uxori ejus Messenæ, Triopæ filiæ, Phorbantis nepti: qui primi apud Messenios regnarunt. Apud eosdem Glaucus, Æpiti filius, primus in Gerenia rem divinam fecit Machaoni, Æsculapii filio. Isthmius autem, Glauci filius, Pheris, seu Pharis Messeniacis exstruxit templum Gorgaso, & Nicomacho. Sybotas, Dotade prognatus, statuit, ut Euryto, Melanei filio, in Oechalia Messeniaca fierent parentalia. Auctor istorum Pausanias in Messenicis. Etiam Tricca Messeniorum oppidum est; ubi Æsculapium eximio fuisse honore cultum Lucianus tradit in Pseudomante. Ac hìc quoque prima artis suæ experimenta fecisse, legas apud Theodoretum Θεραπευτικῆς serm. VIII.

Arcades, ut de Arcade & Callisto in sidera relatis taceam, divinos exhibuere honores Aristæo: de quo Maro I Georg.

——— Et cultor nemorum, cui pinguia Cea
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.

Ubi sic Servius: *Pindarus ait, Aristæum de Cea insula in Arcadiam migrasse, ibique vitam coluisse. Nam apud Arcadas pro Jove colitur, quod primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poeta de hoc ipso Aristæo:*

Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere.

Mantinea etiam Arcadiæ civitas clara Epaminondæ ad eam victoria, ac morte. Hujus cives annuis sacris, & quinquennali certamine coluerunt Antinoum, delicias Hadriani imperatoris. Auctor Pausanias in Arcadicis. Sed apud eum perperam Ἀντίνῳ legas, pro Ἀντινόῳ.

Elienses Anium pro Deo habuere: teste Clemente Admonitione ad Gentes. Sed cùm conditores urbium soleant in Deos referri, suspicio mihi oborta, *Alium* legi debere. Nam Eliorum urbs ab Elio sive Alio: unde & ipsi Doricè Plauto Captivis *Alii*, non *Elii* dicuntur: & *Alis* ibidem pro *Elis*, constanter legas.

Argivos Persea pro numine veneratos, præter Athenagoram in Legatione, Sidonius indicat Carm. IX: ubi varios Deos topicos recensens, inter alia, inquit:

Argis Persea, Lampsaco Priapum.

In stellas receptum, inter alios etiam Hyginus dicit fabula CCXXIV. Iidem Lynceo, & Hypermnestræ, festum celebrarunt: quod πυρσῶν ἑορτὴ a vocatum; ut est apud Pausaniam Corinthiacis. Fani iis constituti meminit & Hyginus fab. CLXVIII.

a *Facis festum.*

In Argia quoque Epidaurus: quæ prima Æsculapio Messenio, ob medicæ artis principatum, statuit fanum: sed extra urbem; ut est apud Pausaniam in Corinthiacis; quinquies M. P. ab Epidauro, ut Livius ait lib. XLV. Ac cultus hujus ab Epidauriis meminit quoque lib. V: uti è nostris Minucius in Octavio, Arnobius lib. VII, atque alii. Etiam sepulchrum ejus Epidauri ostensum, refert Clem. Alexandrinus lib. X Recognit. a. Festum Ἀσκληπιεῖα: quod Epidauriis fuisse, Plato ait in Ione, & Pausanias loco memorato. Exemplum Epidauriorum secuta mox reliqua Græcia, ut ex Tullio antè vidimus. Imò & Romani; sed itidem extra urbem, in insula Tiberina: nempe, quia sanitatis esset numen: agri autem urbibus salubriores. Ambraciæ tamen, Epiri oppido, Æsculapii fanum videtur fuisse intra urbem. Vide oppugnationem Ambraciæ à M. Fulvio consule factam apud Livium lib. XXXVIII. In inscriptionibus antiquis crebro junctim repenas, ΑΣΚΛΗΠΙΩ, ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ: item ÆSCULAPIO, ET SALUTI. Ac interdum subjicitur, σωτῆρσι πολιούχοις b, vel θεοῖς ἐπικουρίοις c. Particulatim autem legas, nunc κυρίῳ Ἀσκληπιῷ, nunc *Æsculapio Deo*, vel *Numini Æsculapio*, vel *Æsculapio Sancto*. Æsculapius iste Herculis Thebani σύγχρονος d fuit; ut argumento est, quod à Chirone in Pelio monte didicerit medicinam; ut Tarquinius prodidit libro de viris illustribus, & ex eo Lactantius lib. I de falsa religione, cap. X. At Chiron ille, ut Æsculapium medicina, ita Achillem cithara, Herculem imbuit astrologia: quemadmodum est apud veterem Arateorum Germanici Cæsaris interpretem. Etiam ætatem indicat, quod Hippolytum, Thesei filium, desperato in morbo curârit; inde & ab eo vitæ dicitur restitutus. Atque ista de ætate, & magistro ejus, & alia, legas quoque apud Theodoretum Θεραπευτικῆς serm. VIII. Vane parentes recensent, quia varii Æsculapii fuere. Sed hujus, qui Chironis fuit discipulus, incerti erant parentes, ut Tarquitius auctor. Fulmine ictus, ut ajunt, decessit, ac Epidauri sepultus, ut vult Clemens Romanus. Cynosuris tamen oppido sepultum, tradidere Marcus Tullius, & Clemens Alexandr. in Protreptico.

a *Fol. 110, edit. Paris. an. 1568.*
b *Servatoribus urbis præsidibus*
c *Diis auxiliaribus*
d *Coætaneus.*

Ut Apis Argivus à poëtis Jovis nomine sit celebratus; item Io, Argivæ Junonis sacerdos, in Iside colatur: melius exponetur, in Deorum Consentium cultu. Nunc eos, qui nihil nisi heroes crediti, persequamur. Ac quia, nisi fallor, de Peloponnesiis satis diximus, nunc extra Peloponnesum eamus.

Acarnanii colunt Amphilochum vatem: ut est apud Origenem in tertio contra Celsum. Oraculum ejus in Ætolia celebrat quoque Aristides oratione in Asclepiadas e. Idem orat. Siculâ priori f jungit Bacydis, & Amphilyti oracula. Sed puto, pro Ἀμφιλύτου legendum Ἀμφιλόχου.

e *Pag. 82.*
f *Pag. 22.*

In Oropo item Atticæ cultum, indicant hæc Livii lib. XLV: *Inde Oropum Attica ventum est: ubi pro Deo vates Amphilochus colitur, templumque vetustum est fontibus rivisque circa amœnum.* Sed Oropum arbitror non tam Atticæ fuisse, quàm Bœotiæ. Itaque de Divis ejus inferiùs dicam.

Item Athenis cultus, ut est apud Pausaniam in Atticis. Sed inclytum hujus civitatis nomen meretur, ne perfunctoriè de ea dicamus. Paullum igitur ejus numinibus, quæ homines fuerint, insistam. Sequar autem temporum rationem.

Primus Athenis regnum tenuit Cecrops cognomento Διφυὴς g: qui post mortem in Aquarium conversus dicitur: ut est apud Hyginum Poët. Astron. lib. II. Hic præter Erysichthonem filium, filias habuit tres, Agraulum, Hersen, & Pandroson; ut est apud Apollodorum lib. III, Ovidium II Metam. Hyginum fab. CLXVI. De Agraulo testis Demosthenes orat. de falsa legatione; & ibidem sic Ulpianus: Ἔστι μία τῶν Κέκροπος θυγατέρων Ἄγλαυρος. ἐν δὲ τῷ τεμένει αὐτῆς οἱ ἐξιόντες εἰς τοὺς ἐφήβους ἐκ παίδων, μετὰ πανοπλιῶν ὤμνυον, ὑπερμαχεῖν ἄχρι θανάτου τῆς θρεψαμένης. *Est una è Cecropis filiabus Agraulus: in ejus autem templo, qui pueritiam excessissent, in omni armatura jurabant, pugnaturos se ad mortem usque pro patriâ.* Quem ritum Atticum pluribus illustrat, ut alio non uno nomine laudatissimus, ita egregius Græcanicæ Antiquitatis vindex Joannes Meursius de Athenis Atticis lib. I, cap. VII.

g *Biformis.*

Ab

Ab altera filia, quæ Ἔρση, Cephali mater, dicta Ἐρση-φόρια: cujus festi meminere Suidas, & Etymologici auctor.

Tertiæ filiarum Pandroso, Ceryci matri, sacra fecisse Athenienses, docet Athenagoras in Legatione.

Cecropi in regno successit Cranaus. Cujus filius Rharus, juxta Hesych. Is vel pater Triptolemi fuit, ut censet Pausanias in Atticis, qui & Chœrilum laudat auctorem; vel pater Celei, avus Triptolemi, ut mavult Suidas. Quia verò sive Rharus, sive Celeus, Cererem exceperat hospitio (quæ illa fuerit, inferius exquirimus) Triptolemum docuit agriculturam. A Rharo Ceres dicta *Rharias*, ut est apud Stephanum. Celeum cum conjuge Metanira divinis affectos honoribus, Athenagoras indicat in Legatione. Ac meminere utriusque etiam Apollodorus lib. III bibliothecæ, Nicander in Theriacis, Pausanias in Atticis; ut taceam cæteros. Triptolemus à plerisque intelligitur I Georg. ubi poëta inter Deos rusticos memorat puerum unci monstratorem aratri; aliis tamen existimantibus, non tam Græcum Triptolemi, quàm Ægyptium Osiridis numen signari. Aliqui verò eum ad Pandionis tempora referunt.

Cranao Amphictyon successit, uti illi Erichthonius: qui, ob quadrigarum inventum, inter sidera relatus, *Heniochus* vel *Auriga* dicitur: ut tradunt Cæsar Germanicus, & interpres; item Hyginus in Poëtico Astronomico. Hujus etiam tempore vixit Icarius; qui à Libero vini faciendi modum edoctus creditur. Item filia Erigone; quæ, ut patrem occisum agnovit, laqueo vitam finivit. Ob pietatem autem erga patrem in cæleste Virginis signum dicitur conversa; ut inter alios refert Hyginus fab. CCXXVI. Ac plerique censent, in hujus honorem Athenienses instituisse festum, quod Αἰώρα dicitur. Sed alii putant, factum id honori alterius Erigonæ, Ægisthi & Clytæmnestræ filiæ. Utramque opinionem adducit Hesychius in Αἰώρα.

Post Erichthonium habuit imperium Pandion: ad cujus tempora non pauci veterum referre malunt, quæ de Cerere, Rharo, Celeo, ac Triptolemo, antea diximus.

Pandionem in regno excepit Erechtheus; cujus filiæ cum parente in Deorum numerum relatæ; pater quidem, quia paruisset oraculo dicenti, superiorem fore bello contra Eumolpum, Thracum regem, si filiarum unam immolaret: filiæ autem, quia & illa, quam parens sacrificio destinârat, lubenti animo se ad hoc obtulit; & soror, imò universæ, ut alii ajunt, sorores, sese pro salute patriæ intermisissent. *Hyacinthidas* vocat Demosthenes oratione funebri, quia in Hyacintho pago immolatæ; ut ait Suidas. Item κατ' ἐξοχὴν παρθένους a vocarunt, eodem auctore. Græcorumque exemplo similiter Tullius pro S. Roscio: *Mortes etiam Virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiæ, pro patria contemsisse dicuntur.* De ἀποθεώσει patris, & filiarum, sic idem lib. III de Nat. Deorum: *Ob eam enim ipsam caussam Erechtheus Athenis, filiæque ejus, in numero Deorum sunt.* Habuit & filium Buten; ut Apollodorus testis; item Tzetzes Chil. V, hist. XIX. Et huic sacra esse facta, indicat Pausanias in Atticis: Εἰσελθοῦσι δὲ (τὸ Ἐρέχθειον) τρεῖς εἰσὶ βωμοί· Ποσειδῶνος, ἐφ' ᾧ & Ἐρεχθεῖ θύουσιν, ἐκ τοῦ μαντεύματος· καὶ ἥρωος Βούτου· τρίτος δὲ, Ἡφαίστου. *Ingredientibus verò* (Erechthêum) *tres se offerunt aræ: Neptuni una, in qua & sacra faciunt Erechtheo, ex oraculo: altera herois Butæ: tertia autem Vulcani.* Erechtheum hunc potiùs, quàm superiorem Erichthonium, intellige, cùm Servius in VII Æn. scribit: *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.*

a Per excellentiam Virgines.

Erechtheo Cecrops II, huic Pandion II, illi Ægeus successit: de cujus fano ex Dinarcho testes Harpocration, & Suidas. Vixit & tum Dædalus; qui Perdicem, Eupalemo, & sorore sua natum, interemit. De cultu hujus Perdicis auctor Suidas in Πέρδικος ἱερόν, & exinde Apostolius in Proverbiis. Claruit eodem tempore Æacus: cujus delubrum celebrat Herodotus lib. V, Plutarchus in Theseo, Hesychius in Αἰάκειον. Item Alcmena, de cujus fano apud Athenienses Pausanias in Atticis. Adhæc Androgeos, qui ab Atheniensibus & Megarensibus necatus fuit, dum Panathenæa celebrantur. Propterea coacti Athenienses liberos septenos è suis quotannis in Cretam mittere Tauro; cujus ductu Minos bellum gesserat adversus Athenienses; unde Minotaurus vocabatur. De Androgeone in Ceramico ab Atheniensibus culto, testis Hesychius.

Ægeo successit Theseus; cui Athenis fana complura; unum imprimis memorabile in Urbe media, in quo ossa Thesei. De quo Plutarchus in vita Thesei, & Diodorus Siculus lib. IV. Cultus & Connidas, Thesei pædagogus; de quo Plutarchus ibidem. De æquali Thesei Hercule, notum. Uti & Hebe; quæ uxor ei data. Sed ea ad rerum potius naturam, quàm defunctos, pertinet. Præter aras verò his duobus statutas, etiam quædam Athenis fuit Iolai; ut Herculeorum laborum socii. Auctor ibidem Pausanias. De templo etiam Dioscurorum, quod Ἀνάκειον vocabatur, præter eundem testes Harpocration, & Hesychius.

Post Theseum regnavit Menestheus: cujus temporibus fuit bellum Trojanum. Ut satis constet, tum fuisse Amphilochum. De cujus apud Athenienses ara Pausanias, qui eam describit, & Ammonius in vita Aristotelis. Etiam oraculum ejus memorat Clemens admonitione ad Gentes.

Post bellum Trojanum claruit Erigone, Ægisthi & Clytæmnestræ filia; cujus honori festum Αἰώρα, ut plerosque putare antea diximus. Eaque etiam in sententia est Etymologici magni auctor. De hoc plura clarissimus Meursius in primo Græciæ feriatæ.

Post Menestheum imperarunt Demophoon, Oxyntes, Aphidas, Thymoetes, Melanthus, & ultimus regum Codrus. Quem quia pro patria se devovisset, eò nactum τιμὰς τῶν ἡρώων a, ait Polyænus lib. I. De eodem Augustinus lib. XVIII de Civitat. Dei, cap. XIX: *Et hunc* (Codrum) *Athenienses, tanquam Deum, sacrificiorum honore coluerunt.* Divinumque etiam honorem appellat Otho Frisingensis lib. I, cap. XXVIII.

a Heroum honores.

Sed de regiis temporibus hæc sufficiant. Etiam sub Archontibus aliqui honorem nacti heroicum, aut divinum: uti inter alios Toxaris Scytha; quem cùm sacra ei facerent, *medicum peregrinum* vocarunt; ut est apud Lucianum in Scytha. Ex quo etiam dilucet, æqualem fuisse Solonis legislatoris, & popularis sui Anacharsidis. At non æquè nota ætas Panopis herois: de cujus cultu sic Hesychius: Πάνοψ, ἥρως Ἀττικῆς· ἔστι δὲ αὐτοῦ & νεὼς, καὶ ἄγαλμα, καὶ κρήνη. *Panops, heros Atticæ: est verò ejus & fanum, & statua, & fons.* Sed metuo fastidium, si ulterius insistam. Uti & si post Athenienses aliis Atticæ locis immorer. Velut Rhamnunti Atticæ: de qua sic Mela lib. II, cap. III: *Rhamnus parva, illustris tamen, quod in ea fanum est Amphiarai.* Vel Megarensibus, qui venerati sunt Alcathoum; ut est apud Pausaniam in Atticis, & Scholiasten Pindari Nemeon. od. V. Satius censeo, ut extra Atticam ponamus pedem.

Delphenses coluere Neoptolemum; de cujus festo Pausanias in Phocicis, ac fusè Heliodorus III Æthiop.

Oropii in Bœotia Amphiaraum primi in Deos retulerunt, ac templum ei fecere, & statuam è lapide candido. Ita Pausanias in Atticis. Meminit & delubri à Bœotis ei constituti Appulejus de Deo Socratis. Item Theodoretus lib. X de Curat. Græcarum affect. Etiam Oropii Amphilochum coluere; de quo Atticis in Diis vidimus. Cur verò Oropus ab his, Atticis; ab illis, ac justiùs, Bœotis adscribatur: liquet ex Pausaniæ Atticis, & Achaicis. Sanè & Strabo, etsi in primo dicat, Bœotiis, & Atheniensibus, fuisse controversiam de Oropo; in nono tamen eam Bœotiæ adjudicat.

Hinc nos ad se vocant Thebæ Bœoticæ. De Dionysio tamen, sive Libero, rege Thebano, potius in Diis dicam Selectis. Hujus amita fuit Ino, quippe quæ fuerit soror Semeles; unde natus Liber. Utraque autem Cadmi &

Har-

Harmoniæ filia erat. Nec illam solùm cælo donavit; sed etiam filium Melicerten. Qua de re sic Hyginus fab. II: *At Ino cum Melicerte filio suo in mare se præcipitavit. Quam Liber Leucotheam voluit appellari: nos matrem Matutam dicimus: Melicerten autem Deum Palæmonem, quem nos Portunum dicimus. Huic quinto quoque anno ludi Gymnici fiunt, qui appellantur* ἴσθμια. Idem legas fab. II. Hinc Palæmonem Maro inter nautica recensens numina, *Inoum Melicertam* vocat I Georg. Nepos autem ille Cadmi Phœnicis, (Liberum dico) nomen suo consobrino Phœnicium imposuit. Nam *Melech* rex, *carta* civitas. Ut sic dixerit, quasi θεὸν πολιοῦχον, sive Deum tutelarem. De cultu Inûs, & Melicertæ, vide & Eustathium in Odyss. E *a*.

a P. 1543. edit. Rom.

Thebanus etiam Hercules erat: quem, ut hominem descripsit quoque Homerus. Quo corporis habitu fuerit, ex Hieronymo philosopho, & Dicæarcho, tradit Clemens Alex. in Admonit. ad Gentes. Ubi & refert, ut annorum fuerit LII, cùm excessit, amicis mox pyram in Oeta struentibus defuncto; vel, ut alii malunt, cùm pestilentia correptus, se in Oetæam ipse pyram conjecit. Hercules Thebanus, quia Bœotus, crassusque aëre natus, ac βηφάγος, sive vorax, eo & firmi corporis, sed stupidus, nec amans studia: unde dicitur præceptorem Linum occidisse. Etsi verò Thebani à Phœnice Cadmo originem ducant; longè tamen alius Thebanus hic Hercules à Phœnicio, cui Desanao nomen. Hic, ut suo loco dicam, temporibus vixit Mosaicis. Thebanus trecentis, vel amplius annis eo junior fuit. Quippe extremis Mosis temporibus, vel etiam Josuæ & Othonielis, fuit Agenor, pater Cadmi Thebani, & Beli, à quo Hercules decimus est. Hujusmodi enim series est: Belus, Ægyptus, Lynceus, Abas, Acrisius, Danaë, Perseus, Alcæus, Amphitryo, Hercules. Tres verò generationes seculum conficiunt. Etiam ætatem hujus Herculis inde cognoscimus, quòd agona Olympiacum instituerit CCCC XXX annis, antequam eum instauravit Iphitus; sicut Eusebius ait ad num. Ↄ CCCXI. Item ex eo, quod interfuerit expeditioni Argonauticæ; in qua & Helenæ fratres, item Zethus & Calais,

Phrenetici Septentrionis filii,

hoc est, è Thracia, quæ Græcis est Septentrionalis, originem ducentes. Quos & Hercules suis telis occidit: ut est apud Hyginum fab. XIV. Item quod amicus fuerit Thesei, Atheniensium regis; cujus filius eo regnare anno cœpit, quo capta est Troja. Denique ex eo, quod Philoctetes, cui moriturus arcum & sagittam donârat, ad Trojam militârit. Ut viginti circiter annis vixerit ante Trojam captam: imò Eusebius arbitratur, unico tantum anno decessisse, antequam Helenam raperet Paris.

Thebani ante Herculis sacra præmisere illa Galinthiadis, Prœti filiæ; ut ait Antonius Liberalis cap. XXIX. Iidem Herculis socium Iolaum venerati. Ejus festo certamen, de quo Pindari scholiastes Isthm. od. IV.

Etiam cultus iis Amphiaraus; uti testis Origenes in tertio contra Celsum.

Lebadii quoque in Bœotia. His venerationi erat Trophonius: de quo complura Pausanias in Bœoticis: & Scholiastes Aristophanis in Nubes: ac è junioribus Nicolaus Leonicenus lib. de Antro Trophonii.

In eâdem regione Platæenses. Quales Androcrates, Democrates, Cyclæus, & Leuco: quos tempore belli Medici coli à Græcis jussit Pythia; ut quin vel maximè Platæensibus culti sint, minimè sit dubium.

Pellæi in Thessalia sacrificant Peleo & Chironi, & hominem quidem, cujus meliorem non possum adducere testem Clemente in Admonitione ad gentes. In Macedonia Æneatæ coluere Æneam. Livius lib. XL de Poride, & uxore Theoxena: *Proficiscuntur ab Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna ceremonia quotannis faciunt.*

Stagiritæ agitabant ἑορτὴν Ἀριστοτέλειαν in memoriam civis sui Aristotelis; cujus hortatu ac suasu urbem eam instauravit Alexander Magnus. Reperio hoc festum apud Ammonium in Aristotelis vita, nisi is Philoponus potius. Sed si in honorem Aristotelis solùm diem conviviis, & similibus, transegerint, non possit is honos divinus vocari.

Hæc singularia tangunt oppida. Universi autem Macedones venerabantur Philippum Amyntæ, & Alexandrum Magnum. Justinus lib. XXIV: *Nunc orbitatem amissorum filiorum dolebant, nunc excidia urbium metuebant, nunc Alexandri, Philippique, regum suorum nomina, sicut numina, in auxilium vocabant.* Sermo est de Macedoniæ statu, Gallis in eam irrumpentibus post cladem Ptolomæi Cerauni. Interdum videri ea possint ὑπερβολικώτερον dici.

Chersonitæ festum instituerunt Miltiadi: ut est apud Herodotum in VI. Hinc in insulas navigemus.

In Leuce quam Achilli sacram esse Strabo in VII ait, aliterque Achillis δρόμος *a* nominatur, templum est Achillis cum multis anathematis. Meminit ejus Antigonus Carystius cap. CXXXIV. Et Ammianus Marcellinus lib. XXII. Fusè autem describitur ab Arriano in Periplo. Deque eadem sic anonymus in periplo Ponti Euxini, quem filius meus Isaacus publici juris primus fecit: Ὡς δὴ συγγέγραφε Δημήτριος, ταύτην τὴν νῆσον λέγεται Θέτις ἀνεῖναι τῷ παιδὶ, καὶ ταύτην οἰκεῖν τὸν Ἀχιλλέα, καὶ ναός ἐστιν τῆς πάλαι ἐργασίας. *Ut Demetrius inquit, insulam hanc fertur à Thetide concessam filio suo Achilli, atque ab eo inhabitari, & esse in ea templum illius, ac simulachrum jam olim effictum.* Satis etiam apertum arbitror, non alium signari locum à Clemente Romano in X Recognitionum *b*: ubi ait, apud Leuconessum Achillem pro Deo coli.

a *Cursus.*

b *Fol. 110. a edit. Sommiana.*

Tenedii venerantur Tenem: ut Athenagoras in Legat. tradit, ac antè vidimus ex Tullii lib. III de Natura Deorum. Pleniusque idem libro I in Verrem: *Tenedo Tenem ipsum, qui apud Tenedios sanctissimus Deus habetur, qui urbem illam dicitur condidisse, cujus ex nomine Tenedus nominatur, hunc ipsum inquam Tenem pulcherrimè factum, quem quondam in comitio vidistis, abstulit magno cum gemitu civitatis.* Plura de Tene hoc Diodorus Siculus extremo libro V; cui Τέννης vocatur, Cygni filius, ac ab Achille dicitur interemtus, cùm Græci Tenedum vastarent.

Thasii coluere Theagenem athletam; ut est apud Pausaniam in Eliacis, & Athenagoram in Legatione.

Lesbo, si Myrsilum Lesbium audimus, novem Musas debemus. Ita quidem ex eo refert Clemens Alexandrinus in Protreptico. Macarim ait, regem Lesbium, perpetuò cum conjuge solitum jurgari: hoc ægrè admodum amantissimam matris filiam tulisse, nomine Megaclo. Emisse igitur ancillas novem è Mysia, ac curavisse, ut discerent tum asla voce, tum cithara canere veterum gesta. Sic edoctas, multum cantu suo levasse dolorem matris. Megaclo igitur referendæ gratiæ posuisse illis statuas æreas, ac præterea jussisse, ut omnibus in templis divinus iis honos præstaretur: ac pro Mysis inde, dialecto Æolica, Μῶσαι esse nuncupatas. Sed non leviter narratio hæc eo redditur suspecta: quod multis partibus verisimilius sit, ab Hebræo מוסר, *Mosar*, quod artem, seu disciplinam notat, venire Μῶσα, ut Dores efferunt. Nec animo meo placet, quod is, qui istud primus retulit, Lesbius fuit. Valde enim metuo, ne Myrsilus illud commentus sit in patriæ honorem. Potius censeo, Megaclo jussisse, ut Mysæ illæ ad Musarum exemplum, instituerentur, postea etiam colerentur cum Musis.

Chios Athenagora teste, nisi *Ceos* apud eum legi debet, venerata est (quod & de Arcadia jam dictum) Aristæum; de quo in cultu mixto dicam. Etiam erexit sacellum Drimaco, fugitivorum duci: de quo ex Nymphodoro Athenæus libro VI.

Samii honori Lysandri festum agitabant: ut prodit Plutarchus in ejus vita, & Hesychius: item Athenagoras in Legatione.

Tenos Callistagoram coluit: de quorum utroque fi-

dem

dem fecerit Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes. Uti & de Edemo, quem Cythnos venerata.

Naxus duabus sacra instituit Ariadnis; illi Liberi uxori cum hilaritate: at alteri, à Theseo raptæ, cum mœstitia: quas alii confundunt. Vide Plutarchi Theseum.

Salaminii coluere civem suum, Telamonium Ajacem. Cujus festum Αἰάντεια, ut auctor Hesychius.

Æginenses, qui sic dicti ab Ægina Asopide, matre Æaci, qui Telamonis, & Pelei, parens fuit, imprimis venerati sunt Æacum: cujus fanum apud eos communi Græcorum nomine fuisse exstructum, auctor est Isocrates in Evagora. Meminere quoque ejus fani Plutarchus in Demosthene, & Pausanias in Corinthiacis; adhæc Pindari scholiastes Olympion. od. VII, & XIII, item Nem. od. V. Ios Cycladum una est prope Theram; ut ex Ptolemæo, & Antonino, liquet: nisi quòd apud Antoninum quidem sit *Los*, quia *Ies*, & *Ios*, facilè in scriptura confunduntur: pro *Ios* autem, spiritu perperam addito, fit *Hios*: at apud Ptolemæum in Latinis fit *Chios*, præterquàm editione illâ Gerardi Noviomagi; ubi est *Ios*, quemadmodum in codd. Græcis. In hac insula coluere Homerum: ut Varroni relatum libro de Imaginibus primo; ubi, Agellio teste, lib. III, cap. XI, Homeri imagini hoc epigramma apposuit:

Capella Homeri candida hoc tumulum indicat,
Quòd arâ Ietæ mortuo faciunt sacra.

Ἰήτης gentile ab Ἴος, ut Stephanus in Ἴος indicat: ubi & matrem Homeri ex hac insula fuisse indicat. Sententia igitur est Varronis, non aliunde meliùs intelligi, quæ patria sit Homeri, quàm quòd Ietæ sive Ienses sacra faciunt Homero. Atque addit, id candidâ eos fecisse capellâ. Nempe ut Apollinari viro. Nam Apollini solere capros albos sacrificari, etiam Livius indicat lib. XXV. Ion autem patriam esse Homeri, etiam proditum Aristoteli; ibique sepultum fuisse, traditum Dionysio Halicarnassensi, Straboni, Plutarcho, Suidæ. Vide & Hier. Magium Miscell. lib. III, cap. I.

Astypalæis summus in veneratione fuit Cleomedes athleta: ut auctor nobis Pausanias in Eliacis. Et ex eo Cyrillus in VI contra Julianum.

Ab Astypalæa demus vela in Cretam; ubi culta fuit Europa, Agenoris Phœnicis filia: uti Hesychius testis; qui & auctor, ejus festum esse dictum Ἑλλώτια. Sed de hac plura dicam in Diis Phœniciis. De fratre ejus Cadmo, Gortynæ, mediterraneæ Cretensium urbi, culto, sic Solinus cap. XVII: *Iidem Gortynii & Cadmum colunt, Europæ fratrem: ita enim memorant.* Nisi hic non *Cadmum* scripserat, sed *Atymnum*, ex Iove & Cassiopea natum: ut est legere apud Apollodorum in bibliotheca. Etiam immortalibus honoribus, ut Diodorus in V ait, prosecuti sunt Idomeneum, & Molonem, Minois nepotes; quorum ille ex Deucalione, hic ex Molo progenitus. Hi LXXX navibus opem tulere Agamemnoni adversus Ilium. Nec heroicos solùm, sed divinos iis attributos esse honores; arguunt hæc Diodori verba: Τούτους μὲν ὡς ἥρωας ἐπιφανεῖς τιμῶσιν οἱ Κρῆτες διαφερόντως, θύοντες, καὶ κατὰ τοὺς ἐν τοῖς πολέμοις κινδύνους ἐπικαλούμενοι βοηθούς. *His tanquam heroibus eximiis summi honores à Cretensibus præstantur; sacrificando iis, & eos in belli periculis invocando, ut auxiliatores.* Epimenidem etiam, civem suum, divino coluisse honore, disertim ait Laërtiensis Diogenes in ejus vita. Præterea Diognetum pugilem venerationi iis fuisse, testis nobis Ptolemæus Hephæstionis lib. V. Atque addit, honore hoc Diognetum dignatos, quia non aliâ de caussâ excidisset coronæ præmio, quàm quia adversarius, quem vicisset, nomen habuisset Herculis. Tanti enim illis Hercules erat, ut etiam ad ignominiam ejus pertinere arbitrarentur, si aliquis vinceretur Herculi cognominis.

CAP. XIV.

Acceditur ad deos Consentes, ac Selectos. Minimum fuisse duos Ioves Argivos: quorum prior cum Niobe habuerit rem: cumque Apim videri, Phoronei successorem. Geminus Apis, gemina Niobe, gemina item Io. Posse eundem videri, qui Niobæ, quique Ioni illuserit. Occasio fabulæ Ius in vaccam conversæ. Apollodorus bis emendatus. Alter, si non tertius, Jupiter Argivus Acrisii æqualis fuit, ac, ut videtur, frater ejus Prœtus: quantumque sit temporis interstitium inter priorem, posterioremque hunc Iovem: quantâ item intercapedine ab utroque distet Jupiter ille, qui cum Alcmena consuevit. Tantalum, regem Phrygium, signari per Iovem, Ganymedis raptorem: & cur in aquilam dicatur conversus: & quando vixerit. Duo Ioves Cretenses: atque priores: à posteriori raptam esse Europam, & origo fabulæ de Iove in taurum mutato, & quod verum ei nomen. Minotauri, Dædali, Icari fabula historice relata. Quando vixerit Jupiter ille, qui Ledam violavit. Unde origo fabulæ de Helena, Pollluceque, ex ovo prægnatis.

EXistimet aliquis, postquam ad Cretam deventum fuit, longè alios Deorum memorari nobis debuisse: quandoquidem, ut Sallustius apud Servium in III Æn. ait; *Primos Cretenses constat invenisse religionem.* Ac proinde vel imprimis de Iove Cretensi hic fuisse dicendum. Sed enim hactenus de iis tantummodo agere propositum fuit; qui à Romanis, vel Græcis, pro semideis sunt habiti. Nunc verò, ut altero etiam satisfaciam, antequam in Asiam navigemus; dicam de majorum gentium Diis. Duplices enim Dii erant; alii *Semidei*, *Semones*, *Indigetes*, *Minores*, & *Minorum gentium* dicebantur, & habebantur: alii verò *Majorum gentium*, aut *Cælestes*. Quales Dii Selecti: nempe XII Consentes, ab Ennio his versiculis memorati:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iovi, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Ac præterea octo alii; qui, XII Consentibus additi, constituebant *Selectos*. Ex octonis illis fuere, Janus, Saturnus, Orcus, Liber. De Consentibus priùs agam.

Ab Iove principium. Hoc nomine fabulosa vetustas dignata est reges ac principes, qui sui ordinis cæteros potentiâ antistarent. Itaque videas, nullo propè seculo defuisse suum Iovem, usque ad tempora belli Trojani. Tot heroum; qui Ioves dici meruere, ex nationum saltem opinione, bona, mala; vera, ficta; uni Iovi Cretensi tribuerunt poëtæ; etiam furta Venerea, & raptus. Ut concubitum cum Danaë, & Ione; item raptum Ganymedis, & Europæ: atque ita in cæteris. Homerum audiamus, qui Iovem sic loquentem inducit Iliados Ξ a:

Οὐ γάρ πώποτέ μ' ὧδε θεᾶς ἔρος οὐδὲ γυναικὸς
Θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι περιπροχυθεὶς ἐδάμασσεν,
Οὐδ' ὁπότ' ἠρασάμην Ἰξιονίης ἀλόχοιο,
Ἣ τέκε Πειρίθοον, θεόφιν μήστωρ' ἀτάλαντον·
Οὐδ' ὅτε περ Δανάης καλλισφύρου Ἀκρισιώνης,
Ἣ τέκε Περσῆα πάντων ἀριδείκετον ἀνδρῶν·
Οὐδ' ὅτε Φοίνικος κούρης τηλεκλειτοῖο,
Ἣ τέκε μοι Μίνω τε καὶ ἀντίθεον Ῥαδάμανθυν·
Οὐδ' ὅτε περ Σεμέλης, οὐδ' Ἀλκμήνης ἐνὶ Θήβῃ,
Ἥ ῥ' Ἡρακλῆα κρατερόφρονα γείνατο παῖδα·
Ἡ δὲ Διώνυσον Σεμέλη τέκε, χάρμα βροτοῖσιν·
Οὐδ' ὅτε Δήμητρος καλλιπλοκάμοιο ἀνάσσης,
Οὐδ' ὁπότε Λητοῦς ἐρικυδέος, οὐδὲ σεῦ αὐτῆς,
Ὡς σέο νῦν ἔραμαι, καί με γλυκὺς ἵμερος αἱρεῖ.

a Vers. 315 & seqq.

Neque enim unquam mihi sic deæ amor, neque mulieris
Animum pectoribus circumfusus domuit:
Neque quando captus fui amore Ixioniæ uxoris,
Quæ peperit Pirithoum diis prudentiâ similem:
Neque quando Danaës formosæ Acrisii filiæ,

Quæ

Quæ peperit Perseum, omnium clarissimum virorum:
Neque quando captus fui amore Phœnicis filiæ inclyti,
Quæ peperit Minoaque, & divinum Rhadamanthum;
Neque quando Semeles, neque Alcmenes in Thebis,
Quæ Herculem fortem peperit filium:
At Bacchum Semele peperit, gaudium mortalibus:
Neque quando captus fui amore Cereris pulchricomæ reginæ,
Nec quando Latonæ valde illustris, neque tui ipsius;
Ut tui nunc amore teneor, & me dulce desiderium capit.

a Fab. 10. Itidem Ovidius in VI Met. *a* partim eosdem, partim alios etiam amores uni tribuit Jovi. Sic enim Arachnes telam describit:

Mæonis illusam designat imagine tauri
Europam. verum taurum, freta vera putares.
Ipsa videbatur terras spectare relictas,
Et comites clamare suas, tactumque vereri
Assilientis aquæ, timidasque reducere plantas.
Fecit & Asterien aquila luctante teneri.
Fecit olorinis Ledam recubare sub alis.
Addidit ut Satyri celatus imagine pulchram
Jupiter implerit gemino Nyctëida fœtu:
Amphitryon fuerit, cum te Tirynthia cepit;
Aureus ut Danaen, Asopida luserit ignis;
Mnemosynen pastor, varius Deoida serpens.

In hisce Jovis amoribus distinguere oportet antiquitatis amantes, quæ historica fide, quæ item poeticè dicantur. Præit ad hoc discrimen nobis Lanctantius lib. I de Fals. relig. cap. XI. Verba adscribi merentur: *Danaen violaturus Jupiter aureos nummos largiter in ejus sinum infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ, qui quasi de Deo loquebantur, ne auctoritatem creditæ majestatis infringerent, finxerunt ipsum in aureo imbre delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum sagittarumque describunt. Rapuisse dicitur in aquila catamitum. Poeticus color est. Sed aut per legionem rapuit, cujus insigne aquila est: aut navis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam: sicut taurum, cum rapuit & transvexit Europam. Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam: quæ, ut iram Junonis effugeret, ut erat jam seta obsita, jam bos, tranasse dicitur mare, in Ægyptumque venisse: atque ibi receptâ pristinâ formâ dea facta, quæ nunc Isis vocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bovem? Quod certus dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur. quæ res docet, non tranasse illam, sed navigâsse.* Subjungit deinde ista: *Non res ipsas gestas finxerunt poetæ: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem: cum officium poetæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt verè, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat.*

Multum lucis his Lactantii verbis, imò & aliis veterum Theologorum locis, atque adeò universæ accesserit historiæ fabulari, si quadruplicem illam historiam, è Lactantio adductam, ad sua referamus tempora: & eâdem operâ, addamus tempora illa, quibus alii aliquot Joves vixerint. Scio, hæc pro molestis nugis haberi à doctrinæ temporum ignaris. Sed miseri simus, si horum judicio standum aut cadendum sit nobis; qui non eorum approbatione, quam ab istis moribus desperamus; sed bono publico, & candidorum pectorum judicio, studia hactenus nostra dimensi sumus.

Ordiar ab Jove Argivo. Sed non unus is fuit. Antiquissimus videtur, qui proprio nomine Apis vocabatur: non Ægyptius ille, sed Sicyonius, à quo Peloponnesus *Apia* vocabatur, priusquam dicta *Ægialea*: ut Pausanias, ac Eusebius, tradidere; ac Æschylus firmat in Supplicibus. Perperam verò Apes hosce duos multi etiam veterum confundunt. Is, de quo nunc sermo nobis, secundus, aut tertius fuit Argivorum Rex. Primus enim quædam futuri regni fundamenta jecit Inachus, avus Apis. Mox pleniùs potestatem habuit Phoroneus, ex Inacho & Melissa Oceanina natus: quem Hyginus primùm omnium Junoni sacra fecisse; primum item mortalium (vellem ad Argivos restrinxisset) regnâsse, tradit fab. CXLIII. Post Phoroneum Apis tenuit imperii habenas. Atque hic, credo, fuerit Jupiter ille, qui cum Niobe, Phoronei filia, rem habuit. Quippe non alienum fuerit à moribus Apis violare sororem. Nam, ut Apollodorus in II ait, *εἰς τυραννίδα τὴν ἑαυτοῦ μετέστησε δύναμιν, καὶ βίαιος ἦν τύραννος· potestatem regni in dominandi libidinem convertit, planeque violentus erat tyrannus.* Jovis ei nomen conveniebat; qui rex esset. Præsertim qui cum sorore sua rem haberet. Quomodo & P. Clodius, quia nec sorores ab eo castæ essent, *Romanus Jupiter* vocabatur; ut videre est apud Cicer. pro domo sua. Sed fuerit sanè alius: saltem Sicyonii hujus regis σύγχρονος *a* erat. *a Cicero.* Nam Nioben istam Apis fuisse sororem, satis convenit. Intelligo autem non Nioben Phrygiam, Tantali filiam, quæ Amphioni nupsit: sed Nioben Argivam, Phoroneo, ut Hyginus etiam testatur, prognatam. Ex Niobes hujus, & tralatitii illius Jovis concubitu, natus est Argus, qui Api, si non patri, saltem avunculo, successit. Atque ab hoc Argo est Peloponnesi *Argos* dicta. Uxorem habuit Euadnen; unde ei liberi Iasus, Piranthus, Epidaurus, & Criasus. Ex Iaso natus Agenor, ex Agenore Argus alter, ex Argo hoc Iasus, ex Iaso Io. Nisi potiùs audiendus Castor, Dejotari regis nepos: qui in opere illo, quod Χρονικὰ ἀγνοήματα *b* inscripserat, Inachi fuisse filiam tradidit: ut *b Errores ex inscitia temporum orti.* ex Apollodoro constat. Sed hoc si est, quomodo verum erit, quod aliquanto antè dixerat Apollodorus, primam mortalium, quam Jupiter attigerit, Nioben fuisse? Quod & Diodorus Siculus refert lib. IV, & Hyginus fab. CXLV. Quippe Niobe hæc Phoronei filia, Inachi neptis fuit: ut si Io fuerit Inachi filia, dicendum sit Phoronei sororem, Niobes amitam fuisse. Invitus recessero à Castore, quo nemo videtur exactiùs tempora distinxisse: unde à Tatiano, & aliis, toties ad partes advocatur. Vide, si's, quæ fusè de eo diximus in opere nostro de Historicis Græcis. Quamobrem sic potiùs statuero, geminam fuisse Io, priorem Inachi, alteram Iasi filiam. Prior illa aliter Callithoe vocata, primaque Junonis Argivæ sacerdos fuit; ut Theo in Aratum scribit; item Hesychius. Sed bene Scaligero observatum, pro Καλλιθύεσσα apud eum Καλλιθύη, uti & apud Eusebium pro *Calirrhoe*, legi oportere. Quod si Io non Iasi, sed Inachi intelligenda; idem credo, qui Nioben, etiam Io violârit. Nec enim indignum Apide tyranno, ut priùs sororis, mox & amitæ suæ pudicitiæ illuderet. Eo autem minus filia Inachi cum illa Iasi confundi debet: quia inter eas ducentorum circiter annorum est intervallum. Quippe Niobe fuerit triavia Iûs, Iasi filiæ. Io autem sit amita Niobes. Ut posterior Io à priori sex generationibus distet: verè à Niobe, unde descendit, quinis; impropriè verò ab amita Niobes, senis; quia eadem Phoronei & Niobes, ut fratris ac sororis, ætas censetur.

Cæterùm Io hæc, primùm postulato Junonis, hoc est, reginæ (si Io hæc, quam Inachi filiam dicebamus, uxor fuit Apidis) tradita est Argo, vigilantissimo homini, custodienda. Interemto hoc à Mercurio, hoc est, oratore, aut nuncio, aut satellite regio, in varias illa terras mari profugit. Navis παράσημον *c* erat bos: unde Io in bovem dicitur conversa. *c Insigne, unde navi nomen.* Quemadmodum commodè exposuit Lutatius, Statii interpres. Tandem ea appulit in Ægyptum: atque ibi peperit Epaphum. Qui cùm Memphim duxisset, Ægypti regis filiam; urbem condidit, cui nomen dedit uxoris. Ex Epapho nata est Libya: ex qua, & Neptuno, hoc est, principe sive regulo insulari, cujus verum nomen vetustas delevit, nati sunt duo inclyti heroes, Agenor, & Belus: quorum ille profectus

in terram Canaan, sedes ibi fixit, ac successorem habuit filium Phœnicem; unde Phœnicia nomen accepit: alterum autem Cadmum in Bœotiam misit, qui Thebas condidit. Belus verò, quomodo Agenoris fratrem vocatum dicebamus, in Ægypto remansit. Cujus filii, Ægyptus, & Danaus, ille quinquaginta filiis, hic quinquaginta filiabus nobilis fuit. Quod minimè mirandum in iis, qui tot conjuges, vel concubinas haberent: ut etiam Eusebius annotavit. Ab Ægypto hoc ἡ Μελάμβωλος χώρα (sic apud Apollodorum rescribe, ubi vulgo Μελαμπόδων) dicta esse Ægyptus creditur. Danaus profectus est Argos, ibique in imperio successit Gelanori. Sed apud Apollodorum pro Γελάνωρ perperam Ἐλάνωρ legitur. Danao Argis suffectus gener Lynceus. Nam Hypermnestram, Danai filiam, duxerat uxorem. Ex his natus Abas; qui post Lynceum regnavit. Abanti ex Ocalea, Mantinei filia nati Acrisius, & Prœtus, duo reges Argivi. Acrisio filia Danae; quam pater æneo sub terra thalamo incluserat, multis additis custodibus. Subterraneum hoc ædificium exstitit usque ad tempora Perilai; tyranni Argivi, qui illud disjecit: ut est apud Pausaniam in Corinthiacis. Cæterùm Prœtus, auro corruptis custodibus, Danaen vitiavit. Hic enim est ille Danaes Jupiter; ut rectè tradidere, qui rem historice, quàm poetice, proponere malebant. Testis nobis de eo Apollodorus lib. II. Atque addit, ortam hinc gravem inter fratres contentionem. Dicere verò poterat; in apertum etiam bellum erupisse. Sed cùm æquo esset Marte pugnatum, & uterque videret, non se posse fraterno sine auxilio regnum suum tueri; ad pacis conditiones deventum est: uti idem Pausanias narrat. Ex hoc concubitu Danaes cum Iove illo Argivo, patruo suo, Argolici finus domino, natus est Perseus; qui tandem avum suum Acrisium non sponte sua disco interemit: cumque propterea vivere nollet Argis, imperium Mycenas transtulit. Videmus ex istis, longè alium esse Iovem, qui Niobem vel Io, quàm qui Danaen violavit. Sanè Danae ab Ione Iasi generatione distat octava: quod spatium sit annorum circiter CCLXVI. A Niobe autem sunt generationes quatuordecim: nempe anni præterea ducenti. Ac proinde à Niobes amita, quæ parenti Niobes Phoroneo συγγενὴς erat, sunt generationes XV; anni quasi quingenti. Atque ut iis assentiremus, qui Io antiquam (ad cujus discrimen Eusebius illam Iasi vocat, alteram Io) ajunt, non amitam Niobes, ut nos dicebamus Castorem locuti, sed filiam fuisse: sic generationes inter Io & Danaen, tredecim interfuit; nempe duabus minus, quia sic Inachi filia, filiæ, quam ex eorum sententia Niobe habuit, amita foret magna.

Nunc videamus, quanta sit temporis intercapedo inter Argolicum hunc Iovem, qui vero nomine Prœtus dicebatur, & illum Iovem, qui Amphitryonis rivalis fuit. Danae, de qua proximè diximus, ex Prœto Persea genuit. Perseus ex Andromeda, præter Persen, quem apud socerum Cepheum reliquit, genuit Alcæum, & Electryonem. Hic Alcmenæ, ille Amphitryonis fuit parens. Nupsitque patrueli suo Alcmena. Sed dum unà cum rege Creonte maritus Amphitryo adversus Teleboas bellum gerit; Jupiter aliquis, priorum similis, nequiter apud Alcmenam res agit mariti. Unde Hercules natus; qui anno uno altero decessit ante initia belli Trojani: ut postea planius fiet. Hic Alcmenæ Jupiter ab illo Iove Danaes distat annis circitèr centum. Quippe Alcmena generatione tertia abest à Danae, uti dictum. Tot verò generationes seculo tribui solent.

De Iove Niobes, Ius, Danaes, & Alcmenæ, satis dictum. Ex quibus uti Niobe prima, ita Alcmene postrema fuisse mulier dicitur, quam Jupiter agnoverit: hoc est, cujus amores sub Iovis nomine occultarint poëtæ. Nunc accedo ad Iovem Phrygium; qui & ipse bene est antiquus. Est hic ille, qui rapuit Ganymedem. Raptor is Tantalus, Phrygiæ & Paphlagoniæ rex erat. De quo sic Eusebius ad annum XLII judicis Israëlitici Aod sive Ehud: *Ob raptum Ganymedis Troi patri Ganymedis & Tantalo bellum exortum est, ut scribit Phanocles poeta.* Quare non assentio doctissimo Pontvilhomino; qui per ἁρπαγμὸν ἐκ Κρήτης a intelligit raptum Ganymedis; cùm is non e Creta, sed Troade, nec a Minoe, sed Tantalo contigerit. a P. 123. 124. Subjicit deinde Eusebius: *Frustra igitur Iovis fabula, & raptrix Aquila confingitur.* Tantalus ille; ut paullo antè dixerat, *Phrygas rexit.* Sed quod addit; Phrygas priùs Mæonas vocatos, id falsum videtur, cùm Mæonia non Phrygiæ, sed Lydiæ pars sit. De eodem Iove sic Orosius lib. I, cap. XII: *Tantalus rex Phrygiorum Ganymedem Trois, Dardaniorum regis filium, cum flagitiosissime rapuisset, majore conserti certaminis fœditate continuit; sicut Phanocles poeta confirmat; qui maximum bellum excitatum ob hoc fuisse commemorat.* Jupiter igitur generali regum omnium nomine accipitur. Quod verò aquila abstulisse Ganymedem dicitur, id vel celeritatem raptus indicat; vel, quod Epiphanio visum, aquila fuerit ἐπίσημον b navis; ut taurus ejus, quâ avecta est Europa. b insigne. Quanto hic Jupiter Phrygius tempore vixerit ante bellum Trojanum; non operosum est ex rapti & raptoris stirpe cognoscere. Quippe raptus fuit frater Ili, qui Ilium condidit, filius Trois, unde *Troas*, & *Troja* dicta; nepos Erichthonii, pronepos Dardani; qui interempto fratre, in Samothraciam fugerat; unde Cabirorum sacris expiatus in Teucriam se contulit, ac filiâ Teucri Batea ductâ, in partem regni est receptus. Is auctor Dardanidarum, Iovis eo filius vocatus, quia externi hominis parentes vulgò nescirentur. Ilus autem pater fuit Laomedontis, avus Priami, proavus Hectoris, & Alexandri sive Paridis. Ut hi ab Ilo, Ganymedis fratre, tertia distent generatione. Fuit & frater Ganymedis Assaracus, pater Capyos, avus Anchisæ, proavus Æneæ. Ubi itidem Æneam tertia generatione abesse videmus ab Assaraco. Nunc Tantalum spectemus. Ejus filius Pelops; hujus Atreus, & Thyestes: Atrei Plistheoes, qui perperam præteritur à multis: Plisthenis Agamemnon, & Menelaus. Ut hi quarta distent generatione à Tantalo. Una igitur hic generatione amplius. Nempe Ganymedes cùm raperetur, adolescens admodum erat: raptor Tantalus generatione tota, hoc est, XXX annis vel circiter provectior. Ut bene tempora conspirent: Phrygiusque ille Jupiter centum quasi annis ante bellum Trojanum rapuerit Ganymedem. Atque hæc ostendunt, memoriâ deceptum esse Ciceronem, cum sic scribit lib. I Tusc. Qu. *Nec Homerum audio, qui Ganymedem à Diis raptum ait propter formam, ut Iovi pocula ministraret; non justa caussa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad Deos transferebat: divina mallem ad nos.* Neque enim filius fuit Laomedontis, Priami frater, ut Tullius putavit; sed filius Trois, patruus Laomedontis, Priami patruus magnus: ut ex iis liquet, quæ memoravimus. Sub fabula autem de Ganymede à Iove rapto latere historiam de Tantalo, Phrygiæ rege, præter Phanoclem, de quo dixi, etiam Herodianus prodidit in vita Commodi Cæsaris.

Dicam nunc de Iove Cretensi. Ubi distinguendum inter antiquissimum illum, quem Curetes infantem adservarunt, & longe juniorem, qui rapuit Europam. Vetustissimi illius ætas ex eo colligitur, quod inter Curetes, à quibus recens natus occultabatur, Cres erat: ut ex Arriano refert Eustathius in περιηγήσει Dionysii. Cres ille fuit, rex Cretæ antiquissimus, à quo & Creta nomen accepit: ut ex Ephoro tradit Marcianus Heracleotes. Estque idem, à quo Cnoson in Creta conditam, & templum Cybelles, apud Eusebium in canone Chron. co legas. Quare Jupiter ille Isaaci vel Jacobi patriarchæ ætate claruerit: imò Cres ille, de quo dictum, rectè ab Eusebio refertur ad tempora Abrahæ, & Isaaci. Vide eum num. XVI, & CXXVIII.

Liquidiora omnia de Iove Cretensi juniore: qui rapuit Europam, ac cujus in Creta sepulchrum: quo de sepulchro ex Euhemero, ac Cicerone, Lactantius lib. I

de

de falsa religione cap. XI. Fuit hic rex Cretensis nomine vero Asterius, ut Eusebius vocat; vel Xanthus, ut Augustino dicitur. Famulum habuit, cui nomen Marnas, teste Epiphanio; qui & hunc Asterii famulum à Gazæis cultum tradit. Videtur autem ea generalis appellatio, cùm virgines sic à Cretensibus vocitas, Stephanus a tradat. Quando Cretensis ille Jupiter vixerit, hunc in modum cognoscitur. Europa, quam rapuit, soror fuit Cadmi & Phœnicis, filia Agenoris, regis Cananæi, sive, ut postea dixere, Phœnicum. Hujus majores antea retulimus, cùm exponeremus stirpem Inachi: à quo Agenor undecimâ distat generatione: hoc est, annis pene quadringentis. Cadmo autem, Agenoris filio, natus Polydoris; hoc Labdacus, eo Lajus, illo Oedipus, isto Eteocles, & Polynices. Ut hi quintâ generatione absint à Cadmo, Europæ fratre. Atqui Eteocles & Polynices fuere Herculi & Theseo σύγχρονοι b. Nam cùm Creon, rex Thebarum, & Iocastæ, quæ Oedipi mater & uxor fuit, frater, edicto vetuisset, ne sepelirentur Oedipodarum cadavera: Theseus propterea Bœotis bellum intulit: ut est apud Pausaniam in Atticis. Theseus verò unâ solum generatione antecessit bellum Trojanum. Quare ducentis quasi annis Europæ raptus præcesserit raptum Helenæ, bellumque Trojanum. Ex progenie etiam Europæ idem scitur. Nam ex Jovis Cretensis, hoc est, Asterii concubitu cum Europa, nati Minos, qui Asterio successit in regno, item Rhadamanthus, & Sarpedon, Lyciorum reges. Minos ex Ithone genuit Lycastum. Lycastus ex Ida Minoem juniorem. Minor hic Deucalionem, Deucalio Phædram, Theseo nuptam. Sic quoque Phædra generatione quintâ descendat ab Europa. Ut omnia optimè conveniant. Turbant solum, qui duos Minoes nesciunt distinguere. Unde coguntur, raptum Europæ referre ad tempora Pandionis, qui Thesei proavus fuit: hoc est, CXXXIII annis ante bellum Trojanum. Verùm addendi anni LXVI, propter generationes Lycasti, & Minois senioris. Quorum hic Europæ filius, Rhadamanthi frater. Atque idem credo ille est, qui novennio se referre solitus in antrum montis Idæ, diceretque, hic se conversari cum Jove, indeque leges suas accipere; haut aliter ac postea Numa Pompilius simulabat, se sacra illa, quæ Romanis traderet, accipere ab nympha Ægeria. Quamquam nec magnopere adverser, siquis juniorem credat. Utcunque illud, saltem junior est ille, qui maris habuit imperium, cujus item filius Androgeos, præclarus adolescens, invidiâ Athenis occisus post Panathenæa: unde bellum adversus tum Megarenses, de quorum obsidione Virgilius, vel alius in Ciri; tum Athenienses, qui sub rege Ægeo eò adacti, ut in Cretam Tauro, Minois στρατηγῷ c, qui Minotaurus vocari solet, pueros mitterent tributarios: eaque consuetudo demum sub Theseo, cum is Taurum devicisset, cessavit. Denique junior hic Minos est ille, qui Dædalum, cùm in domo ejus Taurus Pasiphaen, filiam regis, violasset, atque eo Dædalus iram Minois metuens, cum Icaro filio, navigio, velorum pandens alas, ut cum poeta loquar, avolasset, eum in Siciliam usque est insecutus: ubi, non satiatus eo, quod Icarus in via imprudentia sua submersus fuisset, à Cocalo, rege Siculo, sibi ipsum Dædalum reddi postulavit. Cocalus verò, sub specie amicitiæ Minoa, allectum thermarum æstu suffocavit. Hæc abunde aperiunt tempora utriusque Minois, & pariter Asterii, Jovis Cretensi, à quo rapta est Europa: & quam multi etiam veterum fallantur, qui raptum hunc toto referunt seculo ante utriusque Minois ætatem. Quod satis docent, quæ tam variè, varios secutus auctores, de raptu Europæ, ac Minoe, in Chronico suo canone prodidit Eusebius.

Quid cæteros persequar Joves? Ut illum, qui ex Leda genuit Pollucem, & Helenam: imò & Castorem, si audimus Homerum, vel alium, hymno in Διοσκούρους. Verum aliter Homerus Odyss. λ, & Pindarus Nem. Idyll. λ; qui Castorem Tyndarei filium tradunt, eoque natum mortalem: unde & interfectus, sive ab Ida; ut est apud Theocritum idyllio memorato, & Pausaniam Messeniacis; sive, juxta alios, à Meleagro, aut Polynice. Pollucis genitor ille, & Helenæ parens, qui Jupiter dictus, vel ipse erat Ledæ maritus, Tyndareus, vel adulter aliquis. Ætatem ejus ac Castoris non possumus ignorare, cùm eos constet, Helenæ fuisse fratres; cujus gratiâ bellum ad Trojam gestum fuit. Itaque ut Helena *Tyndaris* a patre, *Oebalis* ab avo; ita & illi *Tyndaridæ*, & *Oebalidæ* appellantur. Dixeris, si fratres fuissent, fore inter eos, quos Homerus ait pugnâsse ad Trojam. Sed ex Homero ipso facile occurritur. Ubi Helena ait, se auxilio eorum destitui, quia paullo antè decessissent. Dicitur Helena cum Polluce ex ovo prognata, quia uterque educatus in superiori ædium parte, quæ Lacedæmoniis, Eustathio a teste, vocabatur ᾠόν: unde in usu ὑπερῷον. Tempori autem repugnare videtur, quod à veteribus proditum, Alcmenam fuisse postremam mulierum, cui vim intulerit aliquis, Jovis nomine à poetis nuncupatus. Nam potius ea fuerit Leda. Quippe Hercules ex Alcmena: Helena ex ovo Ledæo. Hercules autem, natu jam grandis, decessit ante bellum Trojanum. Helenam verò minorem natu fuisse; arguit, quod eam posteà formâ captus rapuerit Paris.

Ad eorum exemplum, quo Joves hosce distinximus, non operosum erit cæteros Joves, Nasoni in Metamorphoseos opere, atque aliis memoratos, ad tempora sua referre. Ut illum, qui ex uxore Ixionis genuit Pirithoum, amicum Thesei; cujus tempus antea vidimus: item eum, qui ex Callisto genuit Arcada; unde dicta Arcadia, cùm Pelasgos in suam redegisset potestatem: ut ait Eusebius num. DXXXII. Atque ita in aliis.

a Περὶ πόλεων, voce Γάζα.

b Coætaneus.

c Duci, sive exercitus præfecto.

a Odyss. λ, pag. 420, edit. Rom. & Od. λ, pag. 1686.

Cap. XV.

Neptuni antiquissimi nomine Japetum, Noe filium, signari. Cur Neptuno non maris solum imperium dederint, sed etiam arti præfecerint equestri. De Conso, & Consualibus, & ea à Neptunalibus differre. Primos Græcorum equis vectos Lapithas, & Centauros; unde origo fabulæ de biformi monstro, quod homine, & equo constaret. Varii Græcorum Neptuni, sua ad tempora reducuntur. Neptuni filios dici, cùm alios, tum moribus asperos & inhumanos: item qui mari periissent. Quis ille Neptunus, qui cum Pallade in Athenarum primordiis decertârit. Quis item alter ille, qui exstruxisse dicitur muros Trojanos.

QUomodo verò multi erant Joves; ita & Neptuni multi. Quorum antiquissimus mihi unus e Noachi filiis videtur. Nam velut in Saturno Noe, ita in tribus Saturni liberis, qui mundi imperium divisisse dicuntur, adumbrati sunt tres filii Noe, eorumve posteri; ut plenius exponam, ubi ad Saturni cultum fuerit deventum. Porrò uti Semi progenies septentrionalem & orientalem Asiam obtinuit; Chami autem stirpi Asia meridionalis cum Africa cessit: ita Japheto obtigere maris mediterranei insulæ, & continens Europæa: ut in quam ex insulis ulteriùs veniretur. Hujus igitur posteris duplici scientiâ opus fuit: nauticâ, ad transmittendum vastum mare; & equestri, ut in loca venientes longè latéque patentia, sed inculta, & sæpe sylvestribus, efferis, ac venenatis animalibus obsessa, celeriùs tutiusque quàm maxima spatia conficerent; donec de locis maximè sibi idoneis satis dispicere possent, eaque inter sese partirentur. Hanc esse caussam existimo, cur Neptunum, quem Japetum interpretor, non nauticæ solum rei, sed equestri etiam præfecerint. Audiamus, quam belle cum his consentiat Diodorus Siculus lib. V: Τῶν δ' ἄλλων θεῶν τῶν ἐκ Κρόνου καὶ Ῥέας γεγενημένων φασὶν οἱ Κρῆτες Ποσειδῶνα μὲν πρῶτον χρήσασθαι τῆς κατὰ θάλασσαν ἐργασίαις, καὶ στόλους συστήσασθαι, παραδόντος αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν ταύτην τοῦ Κρόνου. διὸ καὶ παραδίδοσθαι τοῖς ἐπιγινομένοις τοῦτον κύριον ὑπάρχειν τῶν κατὰ θάλασσαν πραττομένων, καὶ θυσίας ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων τιμᾶσθαι. προσάπτουσι δ' αὐτῷ καὶ τὸ τοὺς ἵππους δαμάσαι πρῶτον, καὶ τὴν ἐπιστήμην καταδεῖξαι τὴν περὶ τὴν ἱππικήν, ἀφ' ἧς Ἵππιον αὐτὸν ὀνομάζεσθαι. *Inter alios autem Deos, è Saturno & Rhea genitos, ajunt Cretenses, Neptunum primum maris*

negotium tractare cœpisse, classemque instituisse, hanc præfecturam à Saturno adeptum. Ideoque famam apud posteros increbuisse, quæ in mari gerantur, in hujus arbitrio esse: & propterea eum sacrificio vario honorant. Adjiciunt & hoc, equos à Neptuno primùm domitos, & equestris rei scientiam ab eo traditam. Unde Hippius, id est, equestris, nominatur. Hunc Neptunum equestrem Romani *Consum* dixere: unde *Consualibus* nomen: de quibus Varro lib. v de L. L. Item Livius lib. I: *Romulus*, inquit, *ludos ex industria parat Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat.* Vide & Dionysium lib. I, Plutarchum in Romulo, Tertullianum de spectaculis cap. v, Servium in VIII Æn. Interim quia latiùs Neptuni, quàm equestris Neptuni, nomen pateret; eò aliud *Consualia*, aliud *Neptunalia*: illa erant Ποσειδῶνος ἱππίου *a*, ac nôn quidem mense Martio, ut Servius ad VIII Æn. scripsit, sed in Augusto celebrabantur; ut ex Plutarchi Romulo constat: hæc autem fuere Ποσειδῶνος Σεισίχθονος *b*, hoc est, ejus qui maris haberet potestatem: ut perperam hæc nonnulli confundant. Atque hæc de Neptuno illo vetustissimo. Postea tot propè Neptuni, quot principes insulares: quod et ipse tatum fabulis, si ad historiam eas referamus, non obscurè cognoscitur. Ac præter istos & continentis fuere Neptuni sui: in his principes, qui arte equestri excellerent. Talis fuit Ixion, aliusve rex Thessalus, qui artem eam docuit gentem suam; unde & Græcorum alios se diffudit. Primi autem è Thessalis Pelethronii Lapithæ, ac Centauri, pariter hac arteque valuere. Unde Maro lib. III Georg.

> *Frena Pelethronii Lapithæ, gyrosque dedere*
> *Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis*
> *Insultare solo, & gressus glomerare superbos.*

Quo loco sic Servius: *Pelethronium oppidum est Thessaliæ; ubi primus domandorum equorum repertus est usus. Nam cum quidam* THESSALUS REX, *bobus œstro exagitatis, satellites suos ad eos revocandos ire jussisset, illique cursu non sufficerent: adscenderunt equos, & horum velocitate boves secuti, eos stimulis ad tecta revocarunt. Sed hi visi; aut cum irent velociter, aut cum eorum equi circa flumen Peneum potarent capitibus inclinatis, locum fabulæ dederunt, ut Centauri esse crederentur: qui dicti sunt, Centauri* ἀπὸ τοῦ κεντεῖν τοὺς ταύρους. Etiam Valerius Probus in primum Georgicôn annotavit, primùm in Thessalia equum esse conspectum; quem istic exhibuerit Neptunus. Qui Neptunus, si extra fabulas eatur, non alius sit, quàm rex Thessalus; ut à Servio eum vocari vidimus. Plinius, etsi Bellerophontem dicat primum docuisse equis vehi: tamen juxta illum quoque magna huic arti incrementa dederint Thessali. Sic enim scribit lib. VII, cap. LVI: *Equo vehi* (invenisse) *Bellerophontem: frenos & strata, Pelethronium: pugnare ex equo, Thessalos, qui Centauri appellati sunt, habitantes secundum Pelium montem.* Ubi paullum à Marone abire videtur. Ille enim loquitur de Lapithis Pelethronium Thessaliæ montem incolentibus, à quo & Chiron *Pelethronius* est appellatus: at Plinio, uti & Solino, Pelethronius proprium est hominis nomen. Nisi, ut suspicor, apud Plinium *Pelethronios* scribendum. Etiam apud Palæphatum initio operis legimus, ut quo tempore Ixion, rex Larissæ in Thessalia, imperium haberet, bellum gestum sit Centaurorum & Lapitharum: & quæ res occasionem præbuerit, ut Centauris formam tribuerent adeo monstrosam. Eamque rem ex eo politicis versibus expressit Isacius Tzetzes Chil. VII, Histor. XCIX. Sed, juxta Palæphatum, non tam Ixion hac arte Thessalis præiverit, quàm ab iis hauserit. Quamquam nihil impedit, quo minus & à suorum nonnullis eam rex didicerit, & deinde docuerit alios, vel doceri jusserit. Quando Ixion ille vixerit, ex Eusebio cognoscere est; qui bellum istud refert ad tempora Ægei Atheniensis, & Atrei ac Thyestæ, Mycenæorum regum: nempe duabus generationibus ante captam Trojam.

Sed satis de equestris artis invento inter Græcos. Venio ad eos, qui Neptuni nomine à Græcis vocari solent. Quos temporibus suis distinguere non adeò est operosum, quam primâ facie videatur. Ut si quæstio sit de Neptuno illo, qui ex Libya, vel, secundùm alios, ex Eriphyle, genuisse dicitur Agenorem, Belum, Phœnicem: quorum Belus parens fuerit Danai, & Ægypti. Horum enim tempora jam antea excussimus. Unde etiam cognoscere est, de ætate Neptuni ejus, qui ex Amymone, Danai filia, genuerit Nauplium, parentem Palamedis illius, qui ad Trojam militans, miserè, fraudibus Ulyssis circumventus, periit. Neptuni etiam ex Laide filius erat Cercyon latro; qui cùm Atticam infestaret, à Theseo est sublatus. At nota Thesei tempora. Itidem Neptuno ex Tyro, Salmonei filia, natus est Pelias, rex Thessalus, quem Pelopia, Euadne, cæteræque filiæ, dissecuisse dicuntur, deceptæ à Medea, ut Jason Thessaliæ regno potiretur. Neptuni quoque, ex eadem Tyro, filius fuit Neleus, duodecim filiorum ex Chloride parens: quos omnes Hercules, captâ Pylo, interemit, præter facundum illum Nestorem: qui aliò tum fortè missus erat. Messapus etiam Neptunia proles *a* vocatur: qui cum Turno bellum adversus Æneam gessit in Italia. Horum omnium tempora sunt aperta: cùm ex liberis ac nepotibus non difficile sit statuere de parente, vel avo Neptuno. Sed enim, quod Neptuni aliquis filius nuncupatur, à variis caussis proficiscitur. Est cùm Neptuni nomine occultatur nomen principis alicujus insularis, vel qui per mare venisset *b*, vel præesset populo θαλασσοκρατοῦντι *c*. Est cùm intelligitur Neptunus sacerdos. Vel attenditur, quod aliquis perierit in mari. Est etiam cùm spectantur mores Neptunii, sive, ut cum Plauto potius dicam, maritumi *d*. De postremo illorum sic Agellius lib. XV Noct. Att. cap. XXI: *Præstantissimos virtute, prudentiâ, viribus, Jovis filios poetæ appellaverunt; ut Æacum, & Minoa, & Sarpedona: ferocissimos, & immanes, & alienos ab omni humanitate, tanquam è mari genitos, Neptuni filios dixerunt; Cyclopa, & Cercyona, & Scyrona, & Læstrygonas.* Ac similiter fere Tzetzes Chil. XII, hist. XX:

> Θησεὺς υἱὸς ἦν ἀττικοῦ Αἰγέως, καὶ τῆς Αἴθρας.
> Ὡς δ' ἀνδρεῖον, ἔφασαν παῖδα τοῦ Ποσειδῶνος.
> Τοὺς θυμικοὺς γὰρ σύμπαντας, καὶ πάντας τοὺς ἀνδρείους,
> Υἱοὺς καὶ φίλους, ἐραστὰς φασὶ τοῦ Ποσειδῶνος.
> *Theseus filius erat Attici Ægei, & Æthræ.*
> *Tanquam autem strenuum, dixerunt filium Neptuni.*
> *Animæ enim elatos cunctos, & omnes strenuos,*
> *Filios & amicos, amasiosque dicunt Neptuni.*

Sed hoc inter eos discriminis est, quod laxiùs aliquanto Tzetzæ, quàm Agellio, filiorum Neptuni, pateat appellatio. Quippe licet Theseus animosus, ac strenuus; non immanis tamen, & ab omni humanitate alienus. Atque idem dixero de Ægeo: qui, etsi Pandionis filius foret, Neptuno tamen prognatus dicitur. Nempe quia cùm Theseus, jussi immemor paterni, Cretâ nigris reverteretur velis; sese Ægeus in mare dederit præcipitem. Quomodo & Arion, fidicen, ac poëta lyricus, (cujus parentes veri nesciuntur, ut sæpe insignes artifices genere sunt obscuro) Neptuni ex Oncæa nympha filius dictus, quoniam in mare desilierit; unde, portante delphino, Tænarium in promontorium creditur delatus: ut est apud Herodotum, Diodorum, Plutarchum: è Latinis Ovidium II Fastor. & Agellium lib. XVI, cap. XIX.

Sed duo præterea sunt Neptuni valde memorabiles: unus in re Attica, alter in Trojana. Vetustior ille prior, de quo propterea priùs dicam. Satis constat, cùm urbs conderetur, quam Athenas dicimus, controversiam fuisse obortam, utrum à Pallade, an Neptuno, ei esset dandum nomen. Hanc litem fuisse censeo inter Senatum, & plebem, quæ nautis & remigibus præcipuè constabat. Et ut Senatus suum principem, ita & plebs suum habuerit ducem. Posterior iste cum factione sua Neptuni nomine censetur. At Senatus, qui sapientia plus pollebat, Minervæ nomine intelligendus. Quare cum Minerva prævaluisse dicitur, hoc sic capere oportet, quod priores tulit Urbis Senatus, & flos populi: posteriores autem Neptunia proles, turba nautica. Atque ea imperii forma, ut plus possent

a Neptuni equestris.

b Terram quatiens.

a Virg. Æn. 7.

b Servius in Æn. 7. vers 691.

c Imperium maris habenti.

d Cistell. 1. 1.

Urbis incolæ, quam qui Piræeum incolerent; deinceps etiam permansit, usque dum Themistocles, non tam Piræeum Urbi, quàm Urbem Piræeo adjunxit. Sic enim major esse nautarum & remigum potentia, quam urbanorum cœpit. Multum hæc firmantur egregiis Plutarchi verbis in Themistocle, ubi de viro hoc ita scribit: Ἐκ δὲ τούτου τὸν Πειραιᾶ κατεσκεύασε, τὴν τῶν λιμένων εὐφυΐαν κατανοήσας, καὶ τὴν πόλιν ὅλην ἁρμοττόμενος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ τρόπον τινὰ τοῖς παλαιοῖς βασιλεῦσι τῶν Ἀθηναίων ἀντιπολιτευόμενος. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ (ὡς λέγεται) πραγματευόμενοι τοὺς πολίτας ἀποσπάσαι τῆς θαλάσσης, καὶ συνεθίσαι ζῆν μὴ πλέοντας, ἀλλὰ τὴν χώραν φυτεύοντας, τὸν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς διέδοσαν λόγον, ὡς ἐρίσαντα περὶ τῆς χώρας τὸν Ποσειδῶνα, δείξασα τὴν μορίαν τοῖς δικασταῖς, ἐνίκησε. Θεμιστοκλῆς δ' οὐχ, ὡς Ἀριστοφάνης ὁ Κωμικὸς λέγει, τῇ πόλει τὸν Πειραιᾶ προσέμιξεν a, ἀλλὰ τὴν πόλιν ἐξῆψε τοῦ Πειραιῶς, καὶ τὴν γῆν τῆς θαλάττης· ὅθεν καὶ τὸν δῆμον ηὔξησε κατὰ τῶν ἀρίστων, καὶ θράσους ἐνέπλησεν, εἰς ναύτας καὶ κελευστὰς καὶ κυβερνήτας τῆς δυνάμεως ἀφικομένης. διὸ καὶ τὸ βῆμα τὸ ἐν Πνυκὶ πεποιημένον, ὥστ' ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὕστερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψαν, οἰόμενοι τὴν μὲν κατὰ θάλατταν ἀρχὴν, γένεσιν εἶναι δημοκρατίας, ὀλιγαρχίᾳ δ' ἧττον δυσχεραίνειν τοὺς γεωργοῦντας. *Hinc Piraeum, commoditate animadversa portus, extruxit, totamque urbem ad mare accommodavit, contrariam quodammodo sectam in civitate, ac veteres Atheniensium reges, instituens. Illi enim, ut fertur, intendentes revocare à mari cives, atque ad relinquendas naves, colendamque assuefacere agrum, dissipaverant illam de Pallade fabulam: ambigente de illa regione Neptuno, eum ostendisset judicibus olivam, caussam eam obtinuisse. At Themistocles, non (ut comicus ait Aristophanes) urbi commisit Piraeum; sed urbem annexuit Piraeo, & terram mari. Qua res vires populi aluit contra optimates, eumque audacia inflavit, omni ad nautas, hortatores, & gubernatores redundante potestate. Unde suggestum, qui erectus in Pnyce erat, ut spectaret mare, converterunt post terram versus triginta tyranni, imperium maritimum rati gignere populi potentiam, & paucorum principatu minus offendi agricolas.*

a Mallem προσέμαξεν, adjunxit.

Videamus nunc, quis ille fuerit Neptunus, qui cum Apolline muros condidit Trojanos. De eo placet sententia eorum, qui (ut Eustathius tradit ad Il. Φ b.) οὐκ αὐτοὺς θητεῦσαί φασιν, ἀλλὰ ἱερὰ χρήματα δαπανηθῆναι εἰς αὐτὸ γέρον τὸ Ἴλιον *non eos mercede servisse ajunt; sed sacram pecuniam, ac quæ pretiosa numinis forent, impendisse muris exstruendis.* Nempe uti consuetudo multis est dicere, aliquid donari, vel adimi S. Petro, vel S. Laurentio, vel alteri Sancto, quod confertur vel aufertur templo ab Sancto illo nomen sortito: ita etiam Laomedon dicitur fraudâsse eo Neptunum, quod ex sacro templi thesauro à sacerdote, ad muros exstruendos, illâ acceperat conditione, ut muris perfectis restitueret. Quare, si per Neptunum sacerdotem Neptuni, ut ejus ministrum, intelligamus; minimè aberrabimus. Atque idem dixero de Apolline, si una eum struxisse muros placet. Homeri quidem sententia est Iliados Φ, Laomedonte ædificante, Apollinem pecus pavisse regium. Sed, ut Eustathius ibidem observat, juniores utrumque exstruxisse mœnia arbitrantur. Ita Pindarus Olymp. idyll. H. Eumque hac parte secutus Horatius lib. III, od. III: cùm de hoc Laomedonte ait in plurativo:

b Pag. 1245. edit. Rom.

Mercede pactâ destituit DEOS.

CAP. XVI.

Licet Vulcanum regem fuisse Ægyptium, suæque genti primum monstrasse ignem dicatur: antiquissimum tamen Vulcanum potius videri Tubalcainum, indeque Vulcani nomen κατ' ἀφαίρεσιν *esse factum: nec eum tamen tam ignem hominibus ostendisse, quam ignis usum in arte fabrili. Conditorem Babylonii imperii Nimrodum, sive Belum, esse vetustissimum Martem: nisi in societatem accipere placeat, tum Ninum, tum Thurram, qui & ipse Assyrius rex fuit.* Ἐνυάλι@ *Mars. Chronicum Alexandrinum emendatur. Belum non esse alium à Baal. Ætas Martis Græcanici, & qui Mars ille, quo gentis suæ auctore Romani gloriantur. Antiquissimus Apollo est Jubal Mosis. Alius tamen Mercurium credo. Mercurii Ægyptii ætas ex ætate Osiridos ostensa. Græcorum Mercurium Atlantiadem vixisse tempore belli Trojani, & Panos: multo tamen vetustiorem esse, juxta alios. Mercurii ejusdem ætas monstrata ex ætate Herculis, & Penelopes; unde Pan cum cruribus hircinis.*

A Neptuno venio ad quatuor istos, Vulcanum, Martem, Apollinem, & Mercurium: quos eodem ordine recenset, ac Jovis ait filios, Diodorus Siculus libro v. Loquitur autem de Jove Cretensi. Idem tamen lib. I dixerat, secundùm sacerdotes Ægyptios primùm in Ægypto regnasse Vulcanum, eique divinos post mortem honores attributos propter ignem inventum. Reperisse autem hoc pacto: Arbore de cælo tactâ incensam fuisse sylvam vicinam: tum accessisse Vulcanum, & cùm ob frigus hibernum magnam caperet ex calore voluptatem, ubi, materiâ deficiente, ardor reminebat, novam subjecisse; ita conservasse ignem, & accitis aliis, fecisse ejus participes. Sed ut fortasse hujusmodi quid Ægyptio regi acciderit; longè tamen antiquius est ignis inventum. Neque Vulcanus tam in Deos relatus ob repertum ignis, quàm ignis in arte fabrili usum. Quod clarè dicit Diodorus ipse a. Audiamus eum: Ἥφαιστον δὲ λέγουσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς περὶ τὸν σίδηρον ἐργασίας ἁπάσης, καὶ τῆς περὶ τὸν χαλκὸν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς ἐργασίαν ἐπιδέχεται· καὶ τὰς ἄλλας δὲ χρείας τὰς τοῦ πυρὸς ἁπάσας προεξευρεῖν, καὶ παραδοῦναι τοῖς τε τὰς τέχνας ἐργαζομένοις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις. διόπερ οἱ τῶν τεχνῶν τούτων δημιουργοὶ τὰς εὐχὰς καὶ θυσίας τούτῳ τῷ θεῷ μάλιστα ποιοῦσι, καὶ τὸ πῦρ οὗτοί τε καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι προσαγορεύουσιν Ἥφαιστον, εἰς μνήμην καὶ τιμὴν ἀθάνατον τιθέμενοι τὴν ἐξ ἀρχῆς τῷ κοινῷ βίῳ δεδομένην εὐεργεσίαν. *A Vulcano fabricationem ferri, æris, auri, argenti, & cæterorum omnium, quæ ignis operationem recipiunt, inventam; & universum ignis usum excogitatum, & tum artificibus, tum cæteris quoque hominibus expromtum esse dicunt. Propterea harum artium magistri, vota & sacra huic Deo potissimum offerunt: & ab his, ut ab universis quoque mortalibus, ignis Vulcanus appellatur: ut hoc pacto beneficium, commune hominum vitæ tributum, immortali memoria & honori consecretur.* Rectè vidit Diodorus, Vulcanum esse hominem istum, qui artem repeit æratiam, ac ferrariam. Sed quis heros iste fuerit, vel quando vixerit, penitùs ignoravit. Est verò is Thobel, ut LXX, & Josephus vocant, sive potiùs, ut Hebræis dicitur, Tubalcain, Lamechi ex Sella filius Mehujalis nati ex nepote Caini, pronepos: quem eas invenisse artes, Moses tradit Genes. IV, 22. ubi etiam refert, ut fratrum unus Jabal, tentoria; alter autem, nomine Jubal, artem invenerit Musicam. Hunc igitur hominem, ac imprimis ærarii, & ferrarii, ut suæ artis parentem, retulere in Deorum numerum, atque ut inferiùs dicam, cum Deo ignis præside coluerunt; poëtæ autem Jovis fulmina fabricare sunt commenti. Hæc valde etiam firmantur nomine ipso Vulcani. Nam unde Vulcanus, nisi ex Tubalcanus, præter mutationem vocalis, B, ut fieri solet, in V converso, & principe syllaba recisâ; quomodo ex Atergatis est Dercetis: item ab ἀμέλγω, mulgeo, à γάλακτ@ lacte, ab ἀγρὰ rura, atque ita in aliis multis: ut in Originum libris pleniùs explicamus. Quare non diffiteor, quod Isidorus ait lib. VIII Orig. cap. XI, Vulcanum fuisse hominem: sed quod ait, vixisse in Lemno, id de antiquissimo illo nequit intelligi.

a Lib. 5.

Venio ad Martem: de quo sic in quinto Diodorus, ex sententia Cretensium: Τὸν Ἄρην δὲ μυθολογοῦσι πρῶτον κατασκευάσαι πανοπλίαν, καὶ στρατιώτας καθοπλίσαι, καὶ τὴν ἐν ταῖς μάχαις ἐναγώνιον ἐνέργειαν εἰσηγήσασθαι, φονεύοντα τοὺς ἀπειθοῦντας τοῖς θεοῖς. *Quis fabulas ad historiam refe-*

referunt, hi Martem ajunt primum fuisse, qui universam fabricarit armaturam, ac milites armis instruxerit, & morem induxerit collatis signis decertandi, omnesque, qui Diis nollent credere, è medio sustulerit. Iste armorum ac rei bellicæ inventor Nimrodus fuit; qui, Scriptura testante *a*, *cœpit potens esse in terra:* ac venatori confertur, quia ut homines feras, ita ille venatus homines. Unde, & (quemadmodum in Fastis Siculis, sive Chronico Alexandrino legas) in sidera à Persis relatus, ac *Orion* dictus fuit. Nimrodi nomen ignorant gentes: sed iis *Belus* dicitur: à quo Babylonicum cœpisse imperium, Eupolemon tradidit in historia Judaica: ut retulit Alexander Polyhistor; atque ex eo Eusebius lib. VI de præparatione Euangelica cap. IV. Etiam Servius primum Assyriis regnâsse Belum, prodit ad illud Maronis I Æneid.

a Genes. 10, 8.

—— Qua Belus, & omnes
A Belo, soliti. ——

Similiter Eusebius initio Chronici: eumque secuti Isidorus, Beda, Ado, ac Chronologorum alii. Belum autem eundem esse ac Martem, claré etiam cognoscimus ex Histiæo Milesio, antiquissimo rerum Phœniciarum scriptore; qui de campo Senaar, ubi Babylon condita, sic scribit: Τῶν δὲ ἱερέων τοὺς διασωθέντας, τὰ τοῦ Ἐνυαλίου Διὸς ἱερώματα λαβόντας, εἰς Σενναὰρ τῆς Βαβυλωνίας ἐλθεῖν. *Qui verò ex sacerdotibus conservati essent, acceptis Jovis Enyalii sacris, venère in Senaar Babyloniæ.* Pro Ἐνυαλίου apud Josephum legitur Ἐνυελίου. Sed Ἐνυαλίου rectè est apud Syncellum ex Eusebii priori Chronicorum libro: prout

b Pag 13 editus is in Thesauro Temporum *b*. Videtur Rufinus, cùm quid Enyalius esset, ignoraret vocem eam præteriisse. Saltem nec in MSo meo compâret, nec in editis ullis. Sed Enyalium esse inter Martis cognomina, auctor est Macro-

c Lib. 1, cap. 19. bius in Saturnalibus *c*: atque idem docet Eustathius ad Homerum, qui non semel usurpat. Uti & alii poëtarum,

d Cap. εἰς ἀνδρείαν. & in his Bassus lib. 1 Ἀνθολογ. *d* à quo Spartani trecenti, qui fortiter pugnantes ceciderant, vocantur

e Invicti populus Enyalii.

—— ἀνίκητος ὁ δῆμος Ἐνυαλίου.

Quamquam & vox ea sæpe adjectivè pro Martio aut bellicoso legatur: unde Hesychius πολεμιστὴν & πολεμικὸν interpretatur. Nec moveat, quòd in Trogi epitome dicat Justinus: *Primus omnium Ninus, rex Assyriorum, intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos terminos usque Libyæ perdomuit.* Nam Ninus ille filius fuit Beli: ut legas apud Tertullianum de Pallio cap. II, Eusebium initio Chronici, Hieronymum in Osee cap. II. Patri imperii Babylonici initia debentur, quæ tenuia fuere: longè majus iis fastigium dedit Ninus. Qui & paterno addidit imperio Assyrium. Et, credo, sene Nimrodo, auspiciis patris, ductu Nini, bella fuor gesta. Porrò quia belli initium fit à Belo, quem Martem esse diximus; eò & multi olim putarunt, *bellum à Belo* nomen accepisse. Cumque genus ignorarent, dixerunt esse filium Neptuni. Nam, ut monitum antea, feroces & inhuma-

f Lib. 1, el. 10. nos Neptuni filios vocabant. Atqui, ut cum Tibullo *f* dicam,

—— horrendos primus qui protulit enses
Et ferus, & vere ferreus ille fuit.

De Belo quod dixi, acceptum fero Hygino fab. CCLXXIV: *Afri*, inquit, *& Ægyptii, primum fustibus dimicaverunt: postea Belus, Neptuni filius, gladio belligeratus est: unde bellum dictum.* Quam sententiam secutus etiam Cassiodorus lib. I, epist. XXX. Sed de origine vocis decepti uterque. Nam *bellum* est ex πόλεμος, recisâ terminatione, & vocalibus trajectis: P præterea abeunte in B: ut ab ἀπὸ, *ab*; ὑπὸ, *sub*; πυῤῥὸς, *burrus*. Nisi simpli-

g Lib 6, de L. L. cius sit cum Varrone *g* dicere, ut à *dis*, *bis*, à *duonus*, *bonus*; ita *bellum* esse ex *duellum*: unde *perduelles* Plauto, & *Duellona*, quæ aliter *Bellona*. *Duellum* autem, quia inter duos *h* fit, sive partes duas.

g Vetus Horatii interpres in epist. 2, lib. 1.

Hactenus vidimus, ut Mars sit Nimrodus sive Belus, ejusve filius Ninus: quem cum patre veteres quoque sæpe confundunt. Ac tertia etiam sententia est, ut Thurram Martem credamus. Thurras iste Nino, ut Ninus Belo, successit. Ac ipse itidem egregius bellator fuit, & propterea pro Deo habitus, & Mars dictus est. Ad hanc opinionem præit Suidas in Θοῦρας. Ac penè eadem legas in Fastis Siculis, sive Chronico Alexandrino. Cujus verba ex re fuerit apponere: Μετὰ δὲ Νῖνον ἐβασίλευσεν Ἀσσυρίων Θούρας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασεν ὁ τούτου πατὴρ Ζάμης ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Ἄρεα εἰς ὄνομα τοῦ πλανήτου ἀστέρος. *Post Ninum Assyriis imperavit rex nomine Thurras, cui pater Zames, idemque ex Rhea frater, Martis nomen indidit à planeta ejus nominis.* Sed quis ille Zames? Sane dixerat antea, Jovem, patre suo Saturno in Occidentem profecto, duxisse uxorem ejus conjugem, matrem suam, cui nomen fuerit Semiramis, vel Rhea. Jovem igitur signari certum est. Quare pro Ζάμης conjicio rescribendum esse Ζάνης sive Ζὰν, quæ est inter veteres Jovis appellationes. Primitus verò idem Jupiter, ac Mars, imò & Sol: ut libro proximo declarabitur. Unum tamen obstare illud videtur, quòd Ζάμης etiam constanter legatur apud Joannem Antiochenum, & Georgium Syncellum. Sed fortasse primus, vitioso codice deceptus, in errorem eos induxit, qui sequerentur. Subjicit deinde idem Chronicon, Thurram hunc fuisse ἄκρον πολεμιστὴν, *acrem bellatorem*: eumque Arctoas paterno imperio plagas addidisse. Nempe vel eò colonos miserit, vel qui eò migrassent, adegerit, ut se dominum, vel principem agnoscerent. Nisi hoc solùm veteres spectarunt, Arctoas gentes, ut bellicosas, in tutela esse numinis, quod præsidet bello. Postea indicat, hunc Thurram non solùm Martem creditum; sed etiam vocatum Baal sive Belum. Sic enim subjungit: ᾧ καὶ Ἄρει ἀνέστησαν πρῶτοι στήλην οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσκυνοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλοῦσι Πέρσαι τὸν Βαὰλ θεὸν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Ἄρης, πολέμιος θεός. *Cui Marti primam Assyrii columnam constituère, eumque velut Deum venerati sunt, & hactenus eum voce Persicâ nuncupant Baalem Deum: quod si transferatur, fuerit Mars, bellorum Deus.* Suspicor, & hic mendam irrepsisse. Dicitur, eum Persicè vocatum Βαὰλ θεὸν. Sed pro θεὸν arbitror positam fuisse aliquam Orientis vocem, quæ bellum notaret: ut si Hebraicè dixisset, בַּעַל מִלְחָמוֹת, *dominum bellorum:* quod optimè conveniret cum eo, quod transfert, πολέμιον θεόν. Sanè etiam Deus Hebræis vocatur יְהוָה צְבָאוֹת, *dominus exercituum.* Quamquam autem Chronicon hoc inter Βῆλος, & Βαὰλ, distinguat: revera tamen dialecto solùm differunt. Nam qui Hebræis בַּעַל, *dominus*, is Syris בְּעֵל, ut Ezræ IV, 8: Chaldæis, extritâ literâ pneumaticâ, בֵּל, Jes. XLVI, 1. Unde Græcis Βῆλος.

Præter Martem hunc, ab Asia & Oriente acceptum, alium etiam memorant Græci. Is patriâ Spartanus erat, juxta Epicharmum; Thrax autem, ex sententia Sophoclis; (& convenit, quòd ejus in Thracia sepulcrum ostendi solere, dicat Clemens Romanus libro X Recognitionum *a*) aliis Arcas: uti de omnibus istis testis Clemens in Protreptico. Ubi & addit, Cares ei mactâsse canem: Scythas autem asinum: & ejusce rei auctores laudat Apollodorum, & Callimachum. Quamquam ille Carum & Scytharum alius credo Mars fuit, & fortasse non alium, quàm æthereum intellexerint, hoc est Solem, vel unum è quinque planetis. Ille verò Græcis memoratus, vixit tempore Cecropis, primi Atheniensium regis: uti est argumento, quod, occiso Halirrhothio, accusatus, in Areopago sententia XII Deorum, hoc est judicum (qui & in scr pturis Elohim sive Dii dicuntur) fuerit absolutus. Vixit Mars iste tempore Mosis. Quippe *in Areopago primus accusatus est Mars*; ut ait Juvenalis scholiastes in sat. IX. At institutus Areopagus, vel XLI Cecropis; ut est apud Eusebium in Canone Chronico: vel XIV annis pòst, puta quincto anno Cranai; quod legas apud Marianum Scotum.

a Fol. 110. a. edit. Paris. 1568.

Per se satis liquet ætas Martis illius Latini, ex quo Rhea Sylvia Romulum concepit. Is vel homo fuit Martialis, sive militaris, vel Martis sacerdos. Quamquam, ut

ut neutrum esset, potuerint & Romuli genus ab eo deducere, partim ad velandam nambum regis ignominiam: partim quia bellicoso populo maximè tutelaris conveniret Deus, qui numen esset bellicum.

Jam de Apolline videamus, cui Musica debetur. Inventum hoc Thraces tribuunt Orpheo, uni ex Argonautis: ut ætate unà vixerit ante bellum Trojanum. Plato autem in tertio de Rep. organicam illam, ut qua canitur lyrâ, assignat Amphioni Thebano; illam, quæ assâ fit voce, Marsyæ Lydo, vel Olympo. Amphion quando vixerit, aliquis inter chronologos est dissensus. Eusebius, dum varios sequitur auctores, duplicem in canone chronico sententiam proponit. Interim convenit, regnâsse Thebis post Cadmum: hunc autem post Mosis & Josuæ tempora claruisse. At multò antiquior est Musice. Fa-
a Sive, ut alii distinguunt, 10. bium Quinctilianum audiamus lib. I, cap. XVII a: *Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum antiquissimam Musicen extitisse*. Et sanè multò ante diluvium hanc artem fuisse, ex Mose est addiscere: secundum quem Genes. IV, 21, Jubal vocatur *pater canentium cithara & organo*. Et possis hinc originem deducere *jubili*, vocis rusticæ, quo læta acclamatio signatur. Nisi potius à *jobel*,
b Hesych. quo Hebræis signatur *tuba*, & μεταληπτικῶς b ἀντιπαρεῖν-
c Spatium 49 annorum. πενταετηρίς c, quando tuba promulgaretur libertas. Jubal iste germanus, sive, ut Jurisconsulti amant loqui, consanguineus frater fuit Tubalcaini, de quo antè diximus: ut dubium non sit, quin Jubal sit antiquissimus ille Apollo.

Nisi fortè Mercurii (ut ad eum nunc accedamus) gloria hæc magis videatur. Quando multi Musicen referunt inter Mercurii reperta. Sed possis hæc ita conciliare, idque Pausania, & Græcorum aliis præeuntibus, quod Apollo citharam, Mercurius lyram invenerit; quæ quomodo differant, etsi à veteribus ipsis sæpius confundantur, ad barbaricam Manilii sphæram ostendit Josephus Scaliger. Et rectè ad veterum mentem. Nihil tamen impedit, quo minùs credamus, pro diversis gentibus Jubalem aliis Apollinis, aliis Mercurii nomine signatum. Sed si diversos placet, Apollo potiùs fuerit Jubal, quàm Mercurius. Præsertim si non penitus veteres respuimus fabulas. Nam apud Diodorum legas in quincto, Mercurium tum demum ex testudine lyram esse commentum, postquam Apollo, pœnâ sumtâ de Marsya à se devicto, ruptis citharæ nervis aliquanto tempore à Musicis abstinuisset.

Quamquam verò hæc non absurdè dicantur; magis tamen eò inclinat animus, ut putem, veteres, ac potissimùm poëtas, veritatis historicæ sæpius corruptores, confudisse nobis Mercurios: quos plures fuisse, etiam Tullius in tertio docet de Natura Deorum. Sane ab Jubale, qui ante diluvium vixit, diversus est Ægyptius ille Noachides, qui Osiridis, hoc est, Mizraim tempore claruit. De ætate quidem Osiridis, videbimus in Diis Ægyptiorum. Ejus autem temporibus floruisse Mercurium, ex Ægyptiorum sententia docet Diodorus libro primo. Tradit enim fuisse Osiridis ἱερογραμματέα, sive *sacrum scribam*: imò solere regem Osiridem ἅπαντ' αὐτῷ κοινωνεῖν, καὶ μάλιστα χρῆσθαι αὐτοῦ συμβουλίᾳ· *omnia cum eo communicare, ac maximè ejus uti consilio*. Hic est ille, qui Ægyptiis leges & literas tradidit: ut ait Cicero in III de Nat. Deorum. Pluraque de eo & apud Diodorum loco memorato legas, & à nobis inferiùs dicentur.

Ex Græcorum Mercuriis non alius celebratior illo, qui erat, *Atlantis magni, Pleionesque nepos*, ut Ovidius eum describit epist. Parid. Huic tribuunt tum legationes, & fœdera; tum mercaturam, & furta; tum palæstram, & lyram: ut ait Diodorus in quincto. Non fuerit admodum antiquus, si avus ejus Atlas fuit Herculi Thebano æqualis: quod traditum ab Apollodoro lib. II bibliothecæ. Ac convenit cum eo, quod Mercurius ex Penelope Ulyssis generarit Pana: ut etiam est apud Plutar-
d P. 141. edit Etron. chum de defectu Oraculorum, & Nonnum d, collect. Histor.
e Hircinis cruribus. apud Nazianz. Invect. I in Julian. Fuerit igitur Mercurius ille tempore belli Trojani. Alii tamen Pana τραγοσκελῆ e genitum putant ex omnium procorum cum Penelope concubitu: ut ait Pausanias in Arcadicis. Atque idem tradidit Duris Samius libro de Agathocle: & ex eo Isacius Tzetzes in Lycophronis Cassandram. Sed is scholiastes aliam hanc fuisse Penelopen arbitratur. Nempe quia videret hoc repugnare Homero, qui Penelopen Ulyssis tantopere à pudicitia celebrat. Quasi non sæpius ab historiæ veritate abierit Homerus, ac propterea jure ab illo recessennt juniores. Rectiùs dixisset, Pana istum τραγοσκελῆ a po- a Cruribus hirsutum.
tiùs ad rerum naturam, quàm ad heroas, pertinere. Et tamen fateor de Atlantis ætate minimè olim convenisse. Ab Eusebio quidem nunc XX, nunc L, ante Cecropem annis refertur. Nam recenset Atlantem numero CCCLXXIX, ac secundùm alios CCCC XXXI; Cecropem autem numero CCCC LX. Agonis verò Olympiaci institutionem ab Hercule ID CCC XII. Ut quatuor amplius seculis dissideant. Quæ diversitas provenit ex eo, quod multi & Atlantes, & Mercurii, & Hercules, forent, vel saltem à poëtis varii hoc nomine vocarentur.

CAP. XVII.

Acceditur ad sex Deas Consentes: quarum Minerva videtur eadem ac Naama, Thubalcaini soror: alii tamen putant Venerem. Fabula Judaica de Naama ab angelis, imò & Adamo adamata, atque exinde geniti dæmonibus. Minerva Attica atas, ac solum natale. Iuno Cretica, Argiva, Imbrasia, sive Samia. An Vesta architecturæ repertrix. Σαυη, Caini soror & conjux. Ceres frugum inventrix, imò & legifera: unde Θεσμοφόρος. Esse eandem, quæ Ægyptiis Isis, soror & uxor Osiridis regis. Refellitur jactatio Atheniensium, gloriantium sese frugibus usos ante Ægyptios. Diana Cretica sive Dictynna repertrix venatoriorum cassium: item ejus atas. Venus Cypria quæ fuerit; & quædam de sacris ejus.

EGimus de sex Diis, qui, inter Consentes, mares fuere. Venio ad totidem feminas. Ex quibus principatus est attributus Minervæ, ac Junoni. Itaque ut Capitolio medium inter eas locum Jovi dederunt: ac Minervam quidem statuêre à dextris, à sinistris Junonem.

Romanos imitati, Minervæ primas dabimus. Priùs quidem hominem fuisse, etiam apud Isidorum, priorum exscriptorem, legas lib. VIII Orig. cap. XI. Ea fuerit Noëma, sive Naama, filia Lamechi, Mosi memorata Genes. cap. IV: si verùm est, quod apud Genebrardum in Chronicis, imò & in Lipomani catena legas, eam lanificium ac texturam reperisse, ac propter singulare hoc inventum memorari præter morem Scripturæ, quæ non solet in genealogiis referre feminas, nisi ob virtutem eximiam, aut mysterii caussa. Alii tamen, quia *Noema* venustam notat, eo arbitrantur esse Venerem genitum. Nam quid Venere venustius? Itaque & *venustum* ab ea dictum, ut à *vetus vetustum*. Idem colligunt ex eo, quod jungatur fratri Thubalcaino, hoc est Vulcano: cujus uxor Venus. Tantam etiam venustatem fuisse unius Naama prædicant, ut duo angeli Dei, Aza, & Azael, ejus forma capti, cum ea cubuerint, & ex ea dæmones genuerint, qui *Sedim* appellantur. Legere hoc est in libro Haozar. Eoque referunt, quod Genes. VI, 2, dicitur, *Viderunt filii Dei filias hominum esse pulcras, & acceperunt ex iis uxores, quas elegissent*. Sed si hæc ad Naama pertineant, fuerit ea diluvii caussa: eoque non meruerit virtutis ergo memorari in Scripturis. Præterea putidum est, quod de commistione angelorum cum feminis narrant. Eò alii Adamum, amore ejus captum prædicant. Imò si fidem his habemus; illis centum & triginta annis, quibus, ut ajunt isti, ab Eva fuit separatus, concubuit cum Naama, uti & Ohereth, Lilith, & Mahalath. Quatuor enim has esse dæmonum ex Adamo matres. Sed sunt ista tam insulsa, ut ea posuisse, sit eadem refutâsse. Alii igitur, ut in Beresith Rab-

balegas, eò censent commemorari à Mose, quia fuerit uxor Noe: ex qua is genuerit Sem, Cham, Japhet. Sed cùm Noema fuerit septima à Caino; sic omne humanum genus, cumque beata Virgine ipse Jesus Christus, ex Caino descenderit. Id cùm animus abhorreat putare, credere malo, omnem Caini progeniem diluvio interiisse. Quare etsi incertum sit, qua de caussa Moses Noemæ nomen expresserit: maximè tamen verisimilis est eorum sententia, qui quia jungitur tribus præclaræ rei inventoribus, Jabel, Jubal, & Tubalcaino; eò & ipsam conjectant rei egregiæ repertricem. At nullum inventum feminâ dignius est texturâ, & lanificio. Satis enim notum arbitror, apud antiquos non viros texuisse, sed feminas: nec repertum hoc à gentibus viro tributum; sed illi, quam Minervam dixere: uti & Diodorus in quincto fidem fecerit, ubi varia ejus inventa refert; atque in his reponit, τήν τε ἱστήτου κατασκευήν, *rationem conficiendarum vestium.* Solùm in eo peccat Diodorus, quòd tot reperta uni adscripserit. Nam variæ hoc nomine donatæ fuerunt. Itaque quinque Minervas recenset Tullius in tertio de Natura Deorum. In his & illa Ægyptia, quæ Sais dicebatur. Verùm Græci omnia tribuere suæ maluot. Ea, regnante Ogyge, Bœotiæ rege, & Eleusinis in Attica conditore, nata fuit, & educata ab Alalcomenia, Ogygis filia; indeque Ἀλαλκομενηΐς est vocata: uti quia est genita & enutrita juxta Tritonem, Bœotiæ fluvium, eò dicta est Τριτογένεια & *Tritonia*. Hæc si sunt, fuerit ea Isaaci, & Jacobi, patriarcharum temporibus. Quæ etiam sententia est Eusebii in Chronicis. Sed dubiam, inter alia, narrationem reddit, quod plerique Minervam eam natam dicant juxta Tritonem Libyæ. Tres enim Tritones fuere, secundùm Apollonii scholiasten, Bœotiæ, Thessaliæ, & Libyæ. Postremo horum tribuit quoque Statius Papinius lib. II Thebaid.

> —— *Seu tu Libyco Tritone repexas*
> *Lata comas.*

Sed parum credibile est, inter Libyas, & Græcos, tam vasto mari discretos, tantam antiquissimis temporibus conjunctionem animorum fuisse, ut Græci inter Deos Libyssam referrent. Et quid ad Libyæ Tritona recurrere est opus, si geminus sit Trito in Græcia, & utrobique tantopere culta sit Minerva? At de gentium hac diva satis.

Nunc de Junone dicamus: quam apud se natam prædicant Cretenses: ut, præter alios, testis est Diodorus in V. Qui & refert nuptias ejus cum Jove Cretensi celebratas in Gnosiorum terra ad fluvium Theronem: ubi postea conditum fuit Junonis fanum, festumque etiam anniversarium magna cum religione peragi solitum est à sacerdotibus. Non minori tamen studio hanc sibi divam, tum Argivi vindicabant, tum Samii. Favet Argivis Homerus, qui Iliad. Δ eam Ἀργείην a vocat. Plutaque de hac Pausanias in Corinthiacis. Pro Samiis est, quod Apollonius, in Argonaut. primo, Ἰμβρασίην nuncupat. Ubi sic veteris interpres: Ἴμβρασος, ποταμὸς Σάμου, ὃς μετεκλήθη παρθένιος, διὰ τὸ ἐκεῖ παρθένον οὖσαν τραφῆναι τὴν Ἥραν· *Imbrasus, fluvius Sami, qui cognominatus Virgineus, eo quod illic Juno, cùm virgo esset, fuerit educata.* Itaque & Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI ait, Junonem fuisse mulierem Samiam, sed in Deos postea relatam. Nihil impedit, quo minùs omnes hi verum dicant. Nam quemadmodum multi fuere Joves, ut superiùs ostensum; sic Junones item multæ. Quarum ætates magna ex parte sui Joves ostendunt. Argiva quidem Juno Io fuit; quæ cùm Junone cælesti, & in ea, colebatur: quod ex parte expositum antea, & pleniùs postea explicabitur.

Proximus esto Vestæ locus; vel ob cultus vetustatem, & summam quam in ea sanctimoniam posuere. Eam quoque Cretenses apud se natam perhibent; ut refert Diodorus in V. Atque addit: Λέγεται τὴν Ἑστίαν τὴν τῶν οἰκιῶν κατασκευὴν εὑρεῖν, καὶ διὰ τὴν εὐεργεσίαν ταύτην παρὰ πᾶσι σχεδὸν ἀνθρώποις ἐν πάσαις οἰκίαις καθιδρυθῆναι, τιμῶν καὶ θυσιῶν τυγχάνουσαν. *Dicitur Vesta reperisse domorum architecturam: & ob hoc beneficium, ab hominibus universis, cunctis in ædibus honores & sacrificii cultum esse adeptam.* At quomodo illa Vestæ gloria est, ut architecturæ sit repertrix, si ars ea tam antiqua est, ut penè à mundi fuerit incunabulis? An dicemus, uti Adamus est Saturnus, quod postea ostendam; sic, filiam ejus Vestam esse filiam Adami, quæ nupserat Caino? Possum aliquid pro hac sententia adferre ex Epiphanio: qui sive ex Leptogenesi, sive aliunde, tradit, ex filiabus Adami natu maximam, quæ Σαυὴ diceretur, nupsisse fratri suo Caino. Cainus autem urbem ædificavit primus, quam à filii nomine Henochiam appellavit: ut est Genes. IV, 17. Magis verisimilia afferant, qui possunt. Mihi proprium etiam inventum eò minus placet, quia Vesta potius foci, imprimis publici, præsidebat: architecturæ autem præerat Pallas: de quo Maro Ecl. II.

> —— *Pallas, quas condidit arces,*
> *Ipsa colat.*

Sed illustris imprimis est locus ille Luciani in Hermotimo: Φασὶ γὰρ ὁ μῦθος ἐρίσαι Ἀθηνᾶν καὶ Ποσειδῶνα, καὶ Ἥφαιστον, ὑπὲρ τέχνης ... *Fabula enim ait, Minervam & Neptunum ac Vulcanum contendisse de artificio; ac Neptunum quidem effermasse taurum, Minervam vero domum.* Quamobrem eò inclinor, ut Vestam non tam censeam esse numen animale, quàm naturale: de quo pleniùs libro dicam proximo.

Ceres unde hoc nomen acceperit, in natura culta dicam. Neque enim hoc habuit nomen, dum in hominibus ageret; sed aliud, quod intercidit: uti & filiæ ejus; cujus vetus vocabulum quia effari non licerat, eò ἄρρητος κόρη a dicta est à Carcino, poëta tragico. Nempe in Deos relatis nomina mutabantur: quomodo, quæ antea Ino, vocata est Leucothea, vel Matuta; Romulus item Quirinus. Cur ea Deorum numero adscripta sit, docet his verbis Plinius lib. VII Nat. histor. cap. LVI: *Ceres (docuit) frumenta, cum antea glande vescerentur. eadem molere, & conficere* (panem) *in Attica, Italia, & Sicilia: ob id Dea judicata.* Ubi videmus principem Atticæ locum dari. Et favet huic sententiæ Lucretius lib. VI:

> *Prima frugiferos fœtus mortalibus ægris*
> *Dididerunt quondam præclaro nomine Athenæ,*
> *Et recreaverunt vitam, legesque rogarunt.*

Nec obscura est ratio, cur eidem & frugum inventio, & legislatio, tribuatur. Nam postquam glandibus vesci homines desiere; necesse fuit agros dividere ad conserendum: unde jura nata sunt. Hanc rationem adducit etiam Servius in illud Maronis IV Æn.

> —— *Mactant lectas de more bidentes*
> *Legiferæ Cereri.*

Ubi *Legiferam* vocat, ut Græci Θεσμοφόρον, unde festum Θεσμοφόρια, memoratum Aristophani, Demostheni, Isæo, & cui non veterum?

Utrumque repertum etiam junxit M. Tullius Act. VII in Verrem. Item Ovidius V Metamorph.

> *Prima Ceres unco glebam dimovit aratro,*
> *Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris,*
> *Prima dedit leges, Cereris sunt omnia munus.*

Docuit verò Eleusinios frugum sationem ac leges, cùm in Atticam venisset ad filiam quærendam. Tum eam à Celeo, Eleusinis rege, hospitio exceptam, ait Apollodorus lib. I Biblioth. At similiter Menander rhetor, & scholiastes Hephæstionis, ubi de Iambico versu, ac Iambe, Celei famula, agit. Hujus filius, ex plurium sententia, Triptolemus fuit; quem Ceres, ut beneficium patri rependeret, frugum docuit sationem. Is postea longâ navi, ut Philochorus ait, frumentum urbibus distribuit. Quo occasionem dedit fabulæ, quod serpente sit vectus alato. Nam navis longitudo, serpentem; vela autem visa sunt alas referre. Quamquam & draco potuerit esse παράσημον. b navis. Cereris ætatem ex Celei & Triptolemi temporibus cognoscimus. Sed de eo jam diximus, cùm superiùs de Atticis heroibus videremus. At falso glo-

a *Argivam.*

a *Nominanda virgo.*

b *Insigne.*

gloriabantur Athenienses, à se fruges repertas. Quos rectè refellit Diodorus in quincto. Nam quomodo primi eas invenerint, cùm aliunde illatæ sint, quas fererent? Nam Eleusis creditur dicta ἀπὸ τοῦ ἐλθεῖν [a], quia primo ea frumenti donum accepisset, uti & Ceres Eleusinia, quasi quæ aliunde advenisset: ut præter Diodorum, quem dixi, cognoscere est ex Aristidis Eleusinio λόγῳ. Quamquam alii nomen arcessunt ab Eleusine heroe: de quo apud Pausaniam. Verisimile autem, deportatas Eleusinem è Sicilia. Nam, ut Cicero ait actione VI in Verrem, *constat ex antiquissimis Græcorum literis atque monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri, & Libero, consecratam.* Communis etiam opinio est, in Sicilia raptam esse Proserpinam: idque cùm se oblectaret colligendis floribus in prato Ennæo: qua de re sic M. Tullius Verr. VI: *Nam & natas esse has his in locis Deas, & fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, & raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam putant, ex Ennensium nemore: qui locus, quod in media est Sicilia situs, umbilicus Siciliæ nominatur.* Pluribusque locum, ubi rapta est, postea describit. Consentit Diodorus libro V. Plutarchus in Timoleonte, ac è nostris Clemens in Protreptico, & Arnobius libro V. Cùm verò Tullius, ut vidimus, dicat Cererem, & Proserpinam, in Sicilia fuisse natas: verisimile est homines Atticos à Cerere, heroina Sicula, modum illum sationis edoctos, qui in Sicilia multò antè obtineret. Quare non audio Cretenses, qui, ut Diodorus in V ait, Cererem tradunt apud se natam, inde in Atticam, hinc in Siciliam, denique in Ægyptum profectam: & quia omnes isti sationem frugum à Cretensi hac heroina didicissent, eò à morte divinis illam honoribus coluisse. In quo bis minimùm peccant: primùm quòd Siculos putant post Athenienses accepisse fruges: deinde, ac imprimis, quòd etiam Ægyptios post eos frugibus usos arbitrantur. Nec enim Athenienses ipsi diffitentur, summùm sub Cranao rege Cererem in Atticam venisse. At eo prior Cecrops rex Mosi fuit æqualis. Quanto autem prius frumento Ægyptus usa sit, constare potest ex Josephi historia apud Mosem. Imò & antea in frugum penuria è Cananæa eò profugit patriarcha Abrahamus; ut est Genes. XII, 10. Et sanè quis Europæos credat sationem frumenti scisse ante Ægyptum, terram tam frugiferam, tam vicinam Asiæ, nec multo post diluvium à Noachi posteris cultam: unde & à Chamo ejus filio, terra Cham; à Chami filio, terra Misraim, vocatur in Scripturis: ut inferiùs dicemus. Quanto igitur credibilius, & Cretenses, & Siculos, & Athenienses, beneficium hoc debere Ægyptiis! Apud quos rex Osiris, & Isis regina, tum sationem docuere frumenti; tum leges de agrorum discretione, ob Nili inundationem annuam, tulisse dicuntur. Ad horum exemplum sacra sua instituerunt Græci in honorem seu Siculæ Cereris, seu Ægyptiæ Isidos. Imò satis est verisimile, eandem esse Cererem ac Isidem, ut ab Ægyptiis traditum fuit. Diodorus in V: Αἰγύπτιοι μὲν γὰρ λέγουσι τήν τε Δήμητραν καὶ τὴν Ἶσιν τὴν αὐτὴν εἶναι, καὶ εἰς Αἴγυπτον ἐνεγκεῖν πρώτην τὸ σπέρμα. *Ægyptii dicunt, eandem esse Cererem ac Isidem, primamque hanc semina intulisse Ægypto.* Valdeque hanc sententiam firmat, quod Cereris sacra apud Athenienses tantopere convenirent cum sacris Isiacis; ut inferiùs ostendam. Quid mirum? quando Danai filiæ hæc sacra edocuere mulieres Pelasgas: de quo credere debemus Herodoto in Euterpe. Danaus autem ex Ægypto Argos venit, quo tempore regnaret apud Athenienses quartus rex Erichthonius. Græcorum igitur Ceres eadem ac regina Isis: vel si id Siculis concedi postulamus, ut Græcorum Ceres heroina fuerit Sicula, multo saltem posterior fuerit Iside: cujus sacra adaptarint Græci Cereri suæ; præeuntibus sive Danai filiabus, ut dicebamus; sive, ut alii malunt, Diocle, & Eumolpo Thrace: ubi, ut tempora conveniant, (nam à Cerere hos sacra edoctos ajunt) intelligendus junior Eumolpus; de quo vetus scholiastes ad Sophoclis Oedipum Coloneum.

[a] A prævenendo.

Supersunt ex Deabus Consentibus duæ divæ moribus admodum contrariis, Diana virginitate gaudens, & Venus, vulgivagos amans amores.

Diana, sive, ut Græci dicunt, Ἄρτεμις, virgo fuit Cressa, Eubuli filia, venationi addictissima, eoque post mortem culta cum Diana, hoc est, Luna, & communi propterea nomine appellata. Hæc aliter Βριτόμαρτις dicitur à Cretensibus; teste Hesychio. Id nomen legas apud Callimachum hymno Dianæ, Strabonem lib. X, & alios. Significat *dulcem virginem*, teste Solino cap. XVII. Prior pars βριτὺ: de qua Hesychius: βριτὺ, τὸ γλυκὺ, ὑπὸ Κρητῶν. Altera μάρτις, *virgo*: ex ὅμαρτις, ut videtur, quia ὁμαρτεῖ τῇ μητρὶ, *matrem comitetur ac sequatur*: ut παρθένος, παρὰ τὸ περιθεῖν τῇ μητρὶ, *quia matrem circumcurset.* Belgis etiam famula, *maerte*; nec tamen, ut puto, ex μάρτις, quomodo eandem *maget*, vel *maegt*, hoc est παρθένον vocamus: sed à sollicitudine Marthæ; de qua Euangelistæ. Nec Βριτόμαρτις modò, sed & Δίκτυννα, Cretensibus vocabatur. Quod & Palæphatus refert. Ejus nominis ratio gemina adducitur. Una est, quia invenerit casses venatorios. At δίκτυα, *retia*; quomodo Dictynna sit *retiaria*. Altera autem, quia cùm fugeret violentiam Minois regis, sese præcipitans de monte inciderit in retia, quæ jecerant piscatores. Priorem nominis rationem leges apud Diodorum in quincto: imò & alteram, sed ut refellat. Probat autem eam Pausanias in Corinthiacis. Atque addit ille, uti Cretensis est *Britomartis*, & *Dictynna*; ita ab Æginetis Ἀφαίαν nuncupari. Eandem esse, testis etiam Hesychius: imò & Antoninus Liberalis cap. XL; ubi itidem legas, ut cùm Minos amore ejus captus insequeretur; illa fugiens, à piscatoribus sub retibus sit occultata, atque ex eo *Dictynnæ* sit nomen. Sed neque prætereundus illustris Maronis, seu alterius, in Ciri locus: qui corruptissimè legitur vulgo; sed apponam, prout eum feliciter restituit Josephus Scaliger:

Nunquam tam obnixè fugiens Minois amores
Præceps aëreï speculâ de montis abisses:
Unde alii fugisse ferunt, & nomen Aphææ
Virginis assignant: alii, quò notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.

Ubi videmus, ut poëta eam sit opinionem secutus, quam Pausanias adfert de Britomarti sive Dictynna sese præcipitante de monte. Eum montem vocatum Dictam, Callimachus retulit hymno in Dianam. Sed nonnullis improbari hoc Strabo ait in X: idque quia illa Dictynnæ appellatio sit à Cydoniatis: mons autem Dictæ longissimè à Cydoniatis absit. Atqui illi sic potest occurri, non esse Cydoniorum tantùm appellationem, sed omnium Cretensium, & quando Cydones sive Cydoniatæ soli nominantur, id fieri κατὰ συνεκδοχήν, qua species sive pars ponitur pro toto. Aliter autem diluere conatur Diodorus Siculus. Ait is, adversari hoc moribus regis Minois, ut vim inferre voluerit honestæ præclaræque adeo natæ virgini: quippe qui ab omnibus justitiæ nomine commendetur. Notum; ut propterea poëtæ sint commenti, eum cum Æaco, & Rhadamantho, judicia apud inferos exercere. Sed hæc quoque infirma sunt. Nam confundit Diodorus Minoas duos: quorum uterque in Creta regnavit: uti ostensum nobis, cùm de Iove Cretico tractaremus. Sic igitur statuimus, adamatam Britomartim à seniori Minoe: ac quia tantæ fuisset pudicitiæ, ut omnes omnium, etiam regis Minois, impudicos sperneret amores, eò post excessum in Deas relatam: quoniam autem Dianam venatricem coluisset, imò casses venatorum repetisset, eodem Cretenses illam & nomine, & fano, & cultu, quo Dianam, coluisse. Diana enim venationi præest, quia venationes nocturnæ lumine egent Lunari.

Sub Veneris nomine Cyprii coluere amicam vel concubinam Cinyræ, regis Cyprii; quem Cecropis ætate, vel paullo pòst vixisse, colligo ex Apollodori libro III. At Cecropem Mosi fuisse æqualem, satis convenit. Primus autem Cinyras fuit, qui hanc Cypriam Venerem referret in Deos: ut prodidit Clemens Alexandrinus Admonitione ad

ad Gentes, & Theodoretus lib. III de Curatione Græc. Affect. Non uxorem tamen, sed scortillum ejus fuisse, arguit etiam cognomentum φιλομμήδης, quasi dicas *genitalium amantem.* Nam Græcis ea μήδεα, teste Hesychio. Idem firmat ritus ille, quo nummus offerretur ab initiatis, ut amator meretrici solet. Ejusdem est generis, quòd in sacris ejus ostenderentur salis pugillus, & phallus sive veretrum. Prius inde erat, quod salis eius faciat salaces. Phallus autem συνουσίας *a* erat symbolum. Paphi vixisse, dum inter homines ageret, ait Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI. Et favet, quod apud Clementem lib. X Recognitionum *b* legere sit, Cypriæ Veneris sepulchrum in Cypro fuisse.

a *Concubitus.*
b *Fol. 110 edit. Sonniane an. 1568.*

CAP. XVIII.

A Diis Consentibus ad alios itur Selectos. Quàm variè Romani interpretentur vocabulum Genii. *Varia allata, quibus comprobari videatur, Ianum esse Noë: qui & Xysithus vocatus à gentibus. Verisimilius interim esse, Ianum esse Iavan, patrem Iaonum, sive Ionum. Horum dialectum cum Dorica obtinere principatum. Romanos sacra sua accepisse ab Albanis, Sabinis, Thuscis. Saturnum videri Adamum, tum ob ea, quæ de aureo seculo sub Saturno fabulantur: tum quia gentiles ipsi confiteantur, ante Saturnum hominem fuisse neminem: tum ob multa adeò, in quibus historia Saturni, & Adami conveniant. De Saturnalitia servorum libertate. In Saturno, & filiis, umbram conspici doctrina de Noacho cum liberis. Pluto cur Agesilaus dictus. Noachum etiam adumbratum in Prometho, sub quo diluvium dicitur contigisse: sed præter eum alios celebrari à poetis. An & Saturnus intelligatur in Abrahamo patriarcha, sacrificare parato filium unigenitum. Eusebius emendatus.*

HAbemus de XII Diis Consentibus: sequitur de iis, qui licet in Consentibus non sint, in Selectis tamen numerantur. Quales sunt octo, tres corporales, Sol, Luna, Tellus; de quibus libro proximo: quinque item spirituales, Genius, Janus, Saturnus, Liber, & Pluto.

Genii vox variè à Romanis accipitur. Est cùm intelligunt animam corpori conjunctam humano. Unde dixere, genium unà gigni nobiscum: ut videre est apud Censorinum de die natali cap. III. Sic sumitur, cum dicimur, *genio indulgere*, vel *eum defrudare.* Ea significatio non est hujus loci, quia agimus nunc de spiritu à corpore libero. Est item cùm genius ponitur pro anima defuncti. Hinc Servius in VI Æn. *Genios* interpretatur *manes.* Imò, ut Censorinus inquit, *Eundem esse genium ac Larem, multi veteres memoria prodiderunt: in queis etiam Granius Flaccus, in libro, quem ad Cæsarem de Indigitamentis scriptum reliquit.* Verùm de Manibus ac Laribus universè diximus antea: particulatim autem nunc tractamus de manibus eorum, quos inter Deos publica adscivit auctoritas. Præterea genios dixere spiritus custodes; quos Deus, vel observatores homini apposuit, vel tutelæ præfecit loci, præcipuè urbis, vel regionis. Hinc Servius in I Georg. *Genium dicebant antiqui naturalem Deum uniuscujusque loci, vel rei, aut hominis.* Qui hominis est, is Ammiano Marcellino lib. XXI dicitur, *Genius tutelæ salutis appositus.* Hic est, *...genius, natale comes qui temperat astrum:* ut Horatius *a* describit. Qualis generali quidem nomine, seu viro, seu feminæ additus, *genius* vocatur: sed particulatim appositus feminæ, dicitur *b Juno.* Loci verò Deos genios appellari, indicat Festus. Unde veteres quædam inscriptiones, LOCI HUJUS GENIO. Et apud Arnobium lib. I, *Civitatum genios.* Etiam Claudianus epist. ad Severam, *regni genium* dixit Symmachus quoque Relatione ad Valentin. Theodos. & Arcad. *Vt animæ nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur.* De quibus dictum antea, cùm de angelorum natura, officio, & cultu ageremus. Quamobrem non est, quod hic de Genio plura quis exspectet. Ad cæteros igitur pergam Deos Selectos.

a *Lib. 2, epist. 2.*
b *Sen. ep. 110. Plin Hist. l. 2, c. 7. Jun. Philarg. in Eccl. IV, & ex eo Politian.*

De Iano multorum ea opinio est, hunc Noë esse. Et favet vocabulum, quòd vicinum est voci יין *iain*, id est, *vinum.* Imò & ab יין Græci dixere οἶνον, Æoles ϝοῖνον, unde Latini, extrito o, *vinum.* Noë vinum reperisse, jam antea diximus. Pro eâdem opinione est, quòd Janus fingitur bifrons; quia & priorem viderit mundum, & illum post diluvium. Item quòd Latium, (ubi Janum esse cultum constat, unde & parti veteris Romæ nomen erat *Ianiculi*) Oenotria tellus vocabatur: Οἰνωτρία enim ab οἶνος *a.* Etiam quia Noë initium erat alterum generis humani, eò illi sub Jani nomine rerum initia dicarint. Itaque initio ædium nomen datum *janua:* initio mensium, *Ianuario.* Fortè & eò referendum, quòd Alexandro Polyhistori, & Abydeno, diluvii universalis historiam narrantibus, Noë dicitur Xysuthrus: ut est apud B. Cyrillum initio libri primi contra Julianum desertorem: atque addit, Assyriam vocem videri. Nec adverser, quandoquidem vicina vox זז, *ziz*, unde מזוזה *mezuza*, *postis, limen.* Habes Deuter. VI, 9. A *ziz*, vel *zuz*, quatenus *postis*, vel *liminis*, habet significationem, per ἀναδίπλωσιν fuerit *Xisuthrus:* atque ita dictus sit Noë, tanquam postis, sive limen, vel janua, hoc est, primordium omnium, qui ab diluvio fuere, sunt, vel erunt.

a *Vinum.*

Etsi verò opinionem hanc nolim improbare: potiùs tamen Janus videtur esse יון Javan, filius Japeti, Europæorum parentis: unde Horatio *b* dicimur, *Iapeti genus.* Atque uti Japetus Europæorum, ita Javan Græcorum origo erat. Imò & nomen ab eo Ionibus: Græci autem veteres in Iones, & Dores, dividebantur: Attici ad Iones pertinent: unde mari inter Italiam, & Græciam, Ionio nomen. Æoles verò ad Dores referuntur: unde Pindarus, quem constat Doricè scripsisse, ait se canere Αἰολίδι μολπῇ *c.* Ut duæ sint principes dialecti. Communis enim lingua non est propria dialectus; sed accidunt ei dialecti. Qui autem Ἴωνες vulgo, hi primitus Ἰάονες vocabantur. Unde Homerus Iliad. N *d*:

b *Lib. I, od. 3.*
c *Æolico cantu.*
d *Vers. 685.*

Ἔνθα δὲ Βοιωτοὶ καὶ Ἰάονες ἑλκεχίτωνες.
Illic autem Bœoti, & Iaones longis vestibus.

Quo ipso Strabo in IX adstruit, quemadmodum Ἰωνία primò dicta Ἰὰς, sic Ἴωνας priùs nuncupatos Ἰάονας. Ex Ἰάων igitur, sive obliquo Ἰάονος fit *Iaonus.* Solent enim Latini rectos formare ex obliquis; ut à κυνός, *canis.* Ex Iaonus autem *Ianus;* simili syncope, ac ex Ἰάων, Ἴων. Pro Ἰάων autem Æoles dixere Ἰάϝων, cum digamma: ut ὄϝις, pro ὄϊς, unde *ovis.* Ac Ἰάϝων propiùs accedit ad Hebræum *Iavan.* Nihil verò refert, utrùm *Ianus* factum dicas ex *Iaonus*, vel *Iavonus*, aut *Iavanus.* Sufficit, quòd, ut Noë fons & caput omnium fuit; ejus autem filius Iapetus origo erat Europæorum: ita in Europæis nepos Iavan, tum Græcorum, tum Latinorum, fuerit parens. Quamquam nec fortasse opus sit recurrere ad Græcos; modò Latini à Thuscis, Thusci ab Asiaticis, hoc numen acceperint. Quæcunque enim sacra habuere Romani, ea vel habuere ab Albanis, qui à Phrygibus oriundi: vel ab Osca Sabinorum gente; quos aliqui, quasi *Sebinos*, ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι *e* dici putarunt; teste Plinio lib. III Hist. Nat. cap. XII, & Festo Pompejo: vel à Thuscis; quos quasi θυοσκόους *f* ἀπὸ τοῦ θύειν *g*, ob sacrificiorum frequentiam, dictos esse, censet Servius in X Æn. & Isidorus inde libro XIV Orig. cap. IV. Thuscos autem ex Asia venisse, ibidem indicat Servius: ut qui dicat, eos ex Mæonia in Italiam profectos.

e *Colendo Deos.*
f *Sacrificos.*
g *A sacrificando.*

Atque ex his cognoscere est, unde Romani acceperint Iani numen. Cùm verò scirent, reges antiquis solere temporibus inseri ordinibus Deorum: facilè sibi persuaserunt, Ianum esse veterem Latii regem: quam sententiam etiam secutus est Junianus Justinus Philippicæ ex Trogo historiæ lib. XLIII. Sed si Ianus est Iavan, parum est verisimile posuisse in Latio sedem. Potiùs seu Asiatici, seu Græci, hoc Iavani sive Iani numen in Thusciam, vel Latium intulerint.

Qui Ianum Italiæ regem fuisse volunt, pro se adferunt, quòd Ianiculum condiderit: ut ait Maro lib. VIII, & Macrobius lib. I Sat. cap. VII. Sed potiùs Ianiculum

lum ex eo nomen acceperit, quia olim in Jani fuerit tutela. Quamquam, ut Janiculum exstruxerit, sicquoque homo fuerit; eoque rectè à nobis inter illos ex hominibus in Deorum numerum relatos, tribuatur locus.

De Jano satis dictum: deinceps ad Saturnum transeamus. Quem Adamum esse statuimus. Atque hoc ut melius perspiciatur; considerabimus, quantopere ea, quæ de aurea Saturni ætate fabulantur poëtæ, conveniant primæ primi hominis ætati: quam graphice admodum depinxit nobis poëtarum ingeniosissimus *a*:

a I Met.

Aurea prima sata est ætas: quæ vindice nullo
Sponte suâ sine lege fidem, rectumque colebat.
Nondum præcipites cingebant oppida fossæ:
Non galea, non ensis erat.

Addit deinde:

Ipsa quoque immunis, rastroque intacta, nec ullis
Saucia vomeribus per se dabat omnia tellus:
Contentique cibis nullo cogente creatis
Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant.
Ver erat æternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flôres:
Mox etiam fruges tellus inarata ferebat.

Quàm bellè ea conveniunt hominis statui in paradiso! Ut mihi quidem dubium sit nullum, quin ex traditione aliqua hæc hauserint poëtæ. Nempe prima hominum ætas in poëtis est eadem, ac prima in Scripturis: eoque Saturnus est idem, ac Adamus. Saturnum enim non aliud, quàm hominem, fuisse; ne gentium quidem historici negare ausi unquam fuerunt. Advocare eos omnes longum foret: contentus nunc ero locupletissimo teste, Tertulliano; cui etiam hac parte subscribunt Minucius Felix in Octavio, & Lactantius lib. I de falsa relig. cap. XIII. Verba gravissimi illius scriptoris, (Tertullianum dico) hujusmodi sunt Apologetici cap. X: *Ante Saturnum Deus penes vos nemo est. Ab illo census totius, vel potioris, vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id & de posteritate conveniet. Saturnum itaque, quantum literæ docent, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator ejusmodi antiquitatum, aliud, quam hominem, promulgaverunt.* Si omnes gentium Dii fuere homines; nec ante Saturnum ullus gentium Deus fuit: quis Saturnus sit, nisi Adamus, ante quem homo non fuit? Quid mirum igitur, si tam multa, quæ conveniebant Adamo, gentiles tribuerint Saturno? Quod nomen tum meruit Adamus, cùm pudore nuditatis *b* se absconderet à facie Domini. Nam *satar* Hebræis *latêre*: ut *Saturnus* idem sit ac *Latius*: unde terra, quæ veteri linguâ dicta est *Saturnia*, *Latium* etiam vocabatur: ut ex Marone, & aliis, discimus. Imperium igitur, quod primus obtinuit Saturnus, imperium est illud, quod primus obtinuit Adamus: cùm ei, & uxori Dominus dixisset *c*, *Replete terram, & subjicite terram, & dominamini piscibus maris, & volatilibus cœli, & universis animantibus, quæ moventur super terram.* Sed excidit hoc dominio Adamus; imò paradiso est exactus: atque ita finem habet primæva felicitas. Etiam imperio excidit Saturnus; quippe regno expulsus: atque ita finem seculum habet aureum. Postea Adamus factus est agricola, & agriculturam docuit suos. Primus etiam Saturnus invenisse ac docuisse dicitur agriculturam: unde & cum falce messoria fingebatur: & à Latinè tantùm gnaris à satione ita dici putabatur. Quid quòd ne natales quidem discordant? Adamus Dei filius vocatur *d*: quia non alium agnosceret patrem, quàm cœlestem. Etiam Cœli filius fuisse dicitur Saturnus. Adamus formatus ex argilla, & pulvere terræ. Saturno quoque mater tribuitur Tellus, non ab Hesiodo modò; sed in hymnis etiam, sive potius Initiis, quæ Orpheo tribuuntur, cùm *e* Onomacriti sint.

b Genes. 3, 10.

c Genes. 1, 28.

d Luc. 3, 38.

e Tatianus, & Suidas.

Idem ostendit cultus ratio apud Græcos, & Romanos. Ut quod mense Decembri XVI Kal. qui dies Saturnalium erat Romanis, servi libertate fruebantur. Imò per id tempus servis accumbentibus Domini ministrabant. Quod ostendunt hi Attii versus apud Macrobium Saturnalium lib. I, cap. VII:

Maxima pars Grajûm Saturno, & maximè a Athenæ,
Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis.
Eumque b *diem celebrant: per agros urbesque fere* c *omnes*
Exercent epulas d *læti: famulosque procurant*
Quisque suos: nostrique itidem. Et mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli e *epulentur ibidem.*

a Alii, maximæ.

b Vel dezumunt imque: quod Isacius Pontanus malebat

c Vel urbesque per omnes: ut in Anglicano codice reperit Pontanus. Sed malim fere, quia non ubique ea consuetudo.

d Alii, epulis.

e Qui bia-tum poëtis veteribus usitatum relugnant, malunt, famulitum.

Atque hoc *libertatem Decembrem* vocat Horatius Saturn. VII, lib. II. Clarè etiam hanc consuetudinem referunt Athenæus in XIV, & Dio lib. LVIII. Nempe ratio proclivis ex mixto hoc cultu Naturæ, & Adami. Nam naturâ omnes liberi nascimur: eoque antiquissimis temporibus, quibus naturæ sequebantur ductum, homines servitio aut libertate minimè distinguebantur. Rationem hanc in Trogi epitome adfert Justinus lib. XLIII: *Rex Saturnus tanta justitia fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quicquam privata res habuerit: sed omnia communia, & indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Ob cujus exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus, exæquato omnium jure, passim in conviviis servi cum dominis recumbant.* Ac similiter Saturnus ipse loquitur apud Lucianum ἐν τοῖς πρὸς Κρόνον, dialogo I: Καὶ δὴ τοῦτο ἀπαντικρὺ κρότος, καὶ ᾠδή, καὶ παιδιά, καὶ ἰσοτιμία πᾶσι καὶ δούλοις καὶ ἐλευθέροις· οὐδεὶς γὰρ ἐπ' ἐμοῦ δοῦλος ἦν. *Ac propterea ubique plausus, & cantus, & ludus, & æqualitas honoris, omnibus tum servis, tum liberis. Nullus enim me regnante erat servus.*

Præterea in Saturno conservatæ nobis reliquiæ quædam de patriarcha Noë. Nimirum videbant, ut Adamus omnium, excepto nemine, origo est: ita Noë primum esse omnium, qui post cataclysmum vixere. Adam habuit imperium totius orbis. Habuit & Noë cum sua familia. Saturni tres filii dicuntur. Totidem sunt Noachi. Distribuêre illi inter se orbis imperium. Hi item, vel eorum posteri, divisere orbem universum. Nec ejus divisionis memoriam penitus inter gentes esse exstinctam, ostendunt verba Euhemeri in sacra historia ab Ennio translata: *Jupiter imperium Neptuno dat maris ac insulis omnibus, & quæ loca secundum mare essent, omnibus regnaret.* Citat Lactantius lib. I de falsa relig. cap. XI. Atque idem Lactantius paullo ante sic scripserat: *Ita partiti sortitique sunt, ut Orientis imperium Jovi cederet; Plutoni, cui nomen Agesilao fuit, pars Occidentis obtingeret; eo quod plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, superior; Occidentis autem inferior esse videatur.* Ubi quòd Orcum ait vocatum *Agesilaum*, id quoque ex Athenæi tertio constat. Sed sic dictus à poëtis, quia πάντας ἄγει λαούς, *omnes agat populos.* Ut hæc appellatio non videatur Plutonis, quatenus hominem; sed quatenus naturam notat hominum, quibus omnibus moriendum. Verum autem Plutonis nomen, si consistimus in tripartita orbis divisione, unius fuerit è liberis Noachi: non Semi quidem, cui Oriens obtigit; sed vel Chami, unde Ægyptii & Libyes; vel Japeti, à quo Europæi. Nam cuncti hi ad Occidentem, ratione Asiaticorum. Commodiùs tamen Chamum credas Plutonem, tum ob caussas quas antea dixi; tum ut improbus ille sortitus sit nomen inferi numinis. Japetum verò dixeris Neptunum, quia ejus posteri prius occuparunt mare & insulas Asiæ vicinas, quàm Europæ continentem. Alia etiam firmandæ huic sententiæ adducit Goropius Becanus. Ipsum adi. Nam, uti Ovidius ait, non omnia fingere Cretenses: ita Becanum dixero, non semper nugari; virum judicii quidem mediocris duntaxat, sed magni ingenii, nec minoris doctrinæ.

Nec propterea existimandum, per Jovis, Neptuni, Plutonis nomina, quando per ea heroes potiùs, quàm naturæ partes, intelliguntur, semper Noachi tres filios signari. Longè enim aliter se rem habere, fidem ea fecerint,

quæ superiùs diximus, cùm multos recenseremus Joves, eosque ad tempora sua reduceremus.

Obiter hoc addam, patriarcham Noe non in solo nobis adumbrari Saturno, sed etiam Prometheo: cujus festum Athenis Προμήθεια dictum; in quo certamen lampadum; ara item in Academia, ad quam accendi in certamine hoc lampades solent; uti auctores Harpocration, & Aristophanis scholiastes in Ranas. In Prometheo autem Noe quandoque intelligi, arguit, quod diluvium sub eo contigisse prædicant. Sic enim Diodorus in primo his verbis: Τὸν Νεῖλόν φασι ῥαγέντα κατακλύσαι πολλὴν τῆς Αἰγύπτου, καὶ μάλιστα τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθεῖν, οὗ Προμηθεὺς εἶχε τὴν ἐπιμέλειαν, διαφθαρέντων σχεδὸν ἁπάντων τῶν κατὰ ταύτην τὴν χώραν. *Nilum ajunt, ruptis aggeribus, magnam Ægypti partem inundasse, maximeque eam partem, cui Prometheus cum imperio præerat; cum omnes penè ejus ditionis homines diluvio perirent.* Neque est, quod dicat aliquis, non de universali cataclysmo loqui, sed particulari; ut quem in Ægypto terram Promethei dicat obruisse. Nam, ut Græci suis omnia heroibus tribuunt, ita & sui Ægyptii. Itaque ex diluvio universali fecerunt particulare Ægypti: quale nullum fuit. Scio, ab Eusebio in Chronico canone dici, sub Ogyge fuisse diluvium Ægypti. Sed Ogygium diluvium in Attica, non Ægypto fuit. Ut Deucalioneum postea in Thessalia, Cecrope, vel aliquanto post eum, Cranao in Attica imperium obtinente. Qua de re vide, quæ ex Africano, vel alio, apud Cedrenum legere est. Quamobrem sic censeo, quæ de Ægypti diluvio sub Prometheo dicuntur, reliquias quasdam veteris esse traditionis de diluvio sub Noacho. Nulli quidem meliùs illa de Prometheo, quam Noë conveniunt. Primum nomen ipsum spectemus. Προμηθεὺς eum sonat, qui ante malum sapit; uti Ἐπιμηθεὺς, qui serò sapit. Noë autem, divinitus edoctus, diluvium prævidit, ac, credens Deo, se, & suos servavit; incredulis, Epimethei instar, serò nimis, diluvio jam omnia occupante, stultitiam suam deplorantibus. Præterea Prometheus condidisse dicitur humanum genus. At pater omnium mortalium Noachus. Quæque paullo antè de certamine lampadum dicebamus, nihil aliud significare videntur, quàm quòd priores semper (quomodo loquitur Lucretius in secundo) *Quasi cursores vitai lampada tradunt.* Uxor ejus Asia dicitur, etiam Herodoto in IV. At non alia Noacho uxor, quàm Asia, sive Asiatica; omnesque ex terra Asia originem ducimus. In uno discordant, quod Prometheus Japeti dicitur filius. Sed nihil mirum, si in seculis, tam longè remotis, antiquitas patris & filii nomina confuderit. Nam Japetus, qui est Japhet, filius Noachi fuit, Europæorum pater: unde *Japeti genus*
a Horat. lib 1, od. 3. dicimur à poeta a: quamquam ille hoc de omni genere humano accipi voluerit. Interea sic ruderibus in istis quoque reliquiæ apparent quædam priscæ traditionis. Quod nomen habuerit uxor Japeti, ne Moses quidem prodidit. Quare cùm ignoraretur, finxere Græci nomen non ineptum. Nam Hesiodo in Theogonia vocatur Κλυμένη, quasi κλυτὴν, sive inclytam mulierem dicas: quippe tot inclytarum Europæ gentium matrem. Itaque facile mihi persuadeo, ut plures Joves, & Hercules, sic plures fuisse Prometheos: quorum Græcis celebratissimus Atlantis Astrologi pater, à quo & monti nomen attributum. Ad Abrahæ annum CCCCXXXI refert Eusebius; ad ann. CXI ante diluvium Deucalionis. Atqui dicitur pater fuisse Antæi illius, quicum Hercule decertavit: ubi si Hercules Thebanus intelligatur, Prometheus duabus solùm generationibus antecesserit bellum Trojanum. Ut is quidem non possit esse σύγχρονος b patriarchæ Abrahami, & longè alius
b Cedrenus. fit à Noë patriarcha. Sed, ut dixi, plures poëtæ in unum confuderunt: quemadmodum, quæ tot Hercules gessere, ea perperam uni tribuunt Thebano.

Fortasse & patriarcha Abraham in Saturno colebatur. Pro quo non aliud occurrit, quàm locus ille Porphyrii ab Eusebio adductus in primo Præparationis Evangelicæ: Κρόνος τοίνυν, ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσι, βασιλεύων τῆς χώρας (Φοινίκων) καὶ ὕστερον μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν εἰς τὸν τοῦ Κρόνου ἀστέρα καθιερωθεὶς, ἐξ ἐπιχωρίας Νύμφης Ἀνωβρὲτ λεγομένης, υἱὸν ἔχων μονογενῆ, ὃν διὰ τοῦτο Ἰεοὺδ ἐκάλουν, τοῦ μονογενοῦς οὕτως ἔτι καὶ νῦν καλουμένου παρὰ τοῖς Φοίνιξι· κινδύνων ἐκ πολέμου μεγίστων κατειληφότων τὴν χώραν, βασιλικῷ κοσμήσας σχήματι τὸν υἱὸν, βωμόν τε κατασκευασάμενος, κατέθυσεν. *Saturnus igitur, quem Phœnices Israëlem nominant, quemque post obitum in astrum ejusdem nominis consecrarunt; cum in iis locis regnaret, ac filium unigenam ex nympha quadam indigena, nomine Anobret, haberet, quem propterea Ieoud dixere vocabulo hodieque unigenam notante lingua Phœnicia, cumque in gravissimum belli periculum regio incidisset; illum ipsum regio ornatum habitu in ara ad hoc exstructa immolavit.* Ubi tria hæc dici videmus; Israel esse Phœniciæ regem vetustissimum, eundem ac Saturnum: fuisse Israeli filium μονογενῆ a, unde *Ieoud* dictus sit Phœnicibus: illum esse à parente immolatum. Unde potius hæc originem duxisse arbitremur; quàm quod Israëlem nepotem confuderit cum avo Abrahamo? cui mandatum, ut sacrificaret Deo filium μονογενῆ. Sic enim est Genes. XXII, 2: *Accipe filium tuum, unicum tuum.* Ubi *unicum* Hebraicè dicit יחיד, *jehid:* quod valde convenit cum Phœnicio *jehoud.* Nempe hæ linguæ sola differebant dialecto. Et ante in Orphaicis etiam, sive Onomacriticis, Abraham vocatur μονογενὴς; ubi confunduntur Abraham & Isaac; uti superius Abraham & Jacob. Hæc arbitror sic satis verisimilia videri. Nolim tamen super istis cum aliquo contendere. Video ipse, quæ jure scrupulum injicere possint. Præcipuè illud, quod parum credibile est, Phœnices pro Deo summo, hoc est Molocho, sive Saturno, habituros Israelem, parentem gentis vicinæ, maximéque exosæ: quod satis sacra testatur historia. Itaque corruptus videtur Eusebii locus, proque Ἰσραὴλ legendum Ἴλ. Occasionem præbuerit errori, quod qui compendio literarum studerent, sæpius ἴλ pro Ἰσραὴλ lineola superinductâ exararent. Atqui hic nihil tale erat: quia Phœnicibus *il*, qui Hebræis *el:* quod unum ex decem b Dei nominibus. Eos verò Saturnum, non Israëlem, sed Ilum dixisse; ipse nobis auctor Sanchoniathon, idque apud Eusebium hunc, eodem libro. Verba sunt ista: Παραλαβὼν δὲ ὁ Οὐρανὸς τὴν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν, ἄγεται πρὸς γάμον τὴν Γῆν, καὶ ποιεῖται ἐξ αὐτῆς παῖδας δ΄, Ἶλον, τὸν καὶ Κρόνον, καὶ Βέτυλον, καὶ Δαγῶνα, ὅς ἐστι Σίτων, καὶ Ἄτλαντα. *Cælus autem, ubi paternum accepit imperium, Tellurem duxit uxorem, ac filios ex ea genuit quatuor; Ilum, qui Saturnus dictus est, & Betylon, Dagonem, qui alter Sito, & Atlantem.* Apertior etiam locus iste ejusdem Sanchoniathonis ibidem: Οἱ δὲ σύμμαχοι Ἴλου τοῦ Κρόνου, Ἐλωεὶμ ἐπεκλήθησαν, ὡς ἂν Κρόνιοι· οὗτοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἐπὶ Κρόνου. *Socii autem Ili, qui idem Saturnus erat, Eloim, quasi Saturnios appellarunt à Saturno.* Ubi Ἐλωεὶμ non aliud est, quam Hebræorum אֱלֹהִים, *Elohim:* quomodo subinde angelos, judices, falsos etiam Deos; imò & summum atque unicum Deum, Mosaici operis initio, & passim in Scripturis vocari, vel pueris constat. Atque ad hanc conjecturam, quam certissimam arbitror, in familiari sermone mihi præiit memini divinum virum, Hugonem Grotium, illustrissimum regni Suecici, apud Christianissimum regem, legatum.

a Unigenitum.

b Hieronymus epist. 136 ad Marcellam.

Cap. XIX.

Noe esse ea Libero cultum: perperam tamen ex Noachi vocabulo nomen Bacchi deduci. Triplex ratio, cur Liber Jovis filius dicatur: una quia omnes simus filii Dei: altera, quia natus, illegitime quidem, sed patre præcellenti: tertia quia ipse excellens virtute, & Jove dignus filius. Liber e Jovis femore natus dicitur: quo allusum forte à Gulielmo Conquastore: & qua caussa, cur inde editus Liber dicatur. Ætas Liberi Thebani. Διόνυσος unde nomen acceperit, variè disseritur. Plutonem videri Chamum: atque hoc etiam verisimilius reddi, si Janus sit Noe. Nam quod Janus bifrons dicitur, optime Noe convenire: & Saturnum, cujus filius

lius Pluto, Phœnicibus creditum bifrontem. Plutonem, si is quidem Chamus, non tam à parente Noe, quàm à posteris, in Deos relatum esse. Cur Pluto mortuus præfectus. Plutonis Græcanici ætas ostensa.

COgnovimus de Saturno. Nunc venio ad Liberum sive Bacchum. Cùm autem multi fuerint Bacchi, primùm videamus de antiquissimo: qui & ipse non alius est, quam Noë. Quippe hic primus vites plantavit, vinique conficiendi docuit rationem: ut cognoscere est ex Genes. IX, 26. At hoc inventum Liberi est. Qui idcirco Nasoni in IV Metam. dicitur,

—— Lenæus genialis consitor uvæ.

De eodem sic Diodorus lib. V ex Cretensium fide loquitur: Διόνυσον δὲ μυθολογοῦσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς περὶ ταύτην ἐργασίας, ἔτι δὲ οἰνοποιίας, καὶ τοῦ πολλοὺς τῶν ἐκ τῆς ὀπώρας καρπῶν ἀποθησαυρίζειν, καὶ τὰς χρείας καὶ τὰς τροφὰς παρέχεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ πολὺν χρόνον. *Qui fabulas ad historiam revocant, tradunt, Liberum invenisse vitem, & ejus culturam, & vini faciendi modum: præterea rationem multos fructus autumnales condendi, ut usum & alimentum hominibus præbeant in longum tempus.* Singula horum, præsertim illa de vite, & vino, nulli æquè conveniunt, ac Noacho: ut quin ille sit vetustissimus Liber minimè dubium videatur. Nec desunt homines eruditi, qui huic sententiæ ipsum Bacchi nomen facere arbitrentur. Volunt enim ex נח, *Noach*, esse *Noachus*, hinc *Nachus*, inde *Bachus*, tum *Bacchus*. Sed licet in Baccho Noe cultum putem: tamen hæc dura adeo originatio placere nequit. Præsertim cùm non videantur Græci dixisse *Noach*, sed *Noe*. Alterum illud demum in usu esse cœpit post introducta Massoritarum puncta. Scio, apud Berosum Annii *Noah*, legi: & Augustinum Steuchum Eugubinum in Recognitione, ut vocat, Vet. Test. ad Gen. cap. VI, mirari, integrè Beroso *Noach* dici; corruptè verò *Noe* vocari & LXX interpretibus, & Latino veteri. Sed ὑποβολιμαῖος a ille Annii Berosus est ejus notæ, ac reliquæ ejus quisquiliæ. Nec corruptum est *Noe*, sed ex *Noach* factum, ut *Thare* ex *Tharach*, ut *Sue*, ex *Suah*, & similia. Atque ut dixissent Νῶχ, puto, qui hac parte imitarentur Hebræos, in eo etiam sequerentur, quod siquid addatur post A furtivum, quale illud in *Noach*, A soleant omittere. Quomodo à רוח, *ruach*, id est, *ventus*, *spiritus*, in plurativo est רוחות, *ruchot*, *ventos*: ut Jer. XLIX, 36, non *ruachot*. Similiter igitur, si ad נח, *Noach*, aliquid accedat, perit litera rapta. Eoque inde non Νωαχος fit, sed Νῶχος. Quàm parum autem, si excipias terminationem, quæ nihil minus in considerationem venire debet, conveniunt Νῶχος, & Βάκχος! Longè autem verisimilius Bacchi etymon libro adducam proximo.

a Supposititium.

Quod Liber filius habeatur Jovis, id partim communi nititur ratione, partim singulari. Communis est ea, quòd omnes simus filii Jovis, hoc est Dei. Nam juxta Aratum, Διὸς πάντες γένος ἐσμέν· *Jovis omnes progenies sumus.* Singularis verò ratio est duplex: quarum una excellentiam respicit parentis, altera filii. Deptiori inde cognoscimus, quia multis liquet exemplis, moris fuisse gentilibus, ut, qui nati essent hominibus regiæ sortis, vel saltem præpotentibus, hi Jovis filii vocarentur: præsertim si probro lecto essent. Tum enim hoc faciebant ad tegendum generis dedecus. A filii verò virtute ratio petitur, si Jove patre digni videantur filii. Qualis Alexander Magnus, priusquam dulcis eum fortuna, & Asiaticus inebriavit luxus. Is cùm in Ammonitide Jovis esse filius diceretur, modestè hoc interpretatus, Nempe, inquit, Jupiter naturâ, omnium est pater; sed adoptare optimum quemque solet. Quemadmodum apud Plutarchum legimus in Apophthegmatis Alexandri.

Sed porrò considerandum, quod Liber non Jovis solùm filius dicatur, sed Jovis femore prognatus, atque ita bis natus, semel e Semele, semel è Jove. Fabulantur enim b Semelen, cùm octavum jam mensem gestaret uterum, à Junone zelotypa ita persuasam, petiisse à Jove, ut polliceretur, obtenturam, quod postularet: tum illum, ex ejus sententia, per Stygiam jurasse paludem,

b Ovid. III Met.

Di a cujus jurare timent, & fallere numen. a Æn. 6.

Illam verò rogasse Jovem, ne accedere ad se more vellet humano, sed eo, quo veniret ad Junonem suam. Tum illum curru suo cum fulmine venisse. Miseram autem Semelen, vel metu inde exanimatam, vel fulmine exustam. Jovem igitur, misericordiâ pueri tactum, ne unà periret, eripuisse illum flammis, suoque inseruisse femori. Atque hoc inter cæteros apud Euripidem legas in Bacchis. Ad quam fabellam scitè allusit Gulielmus Normannus, sive Conquæstor. Cùm enim Rothomagi diutius commoranti (id anno fuit CIↃLXXXVII) Philippus, Francorum rex, apud suos exprobrasset, sive prominulum ventrem, sive longum belli apparatum; eoque rogasset, quando tandem esset pariturus: dixisse dicitur, Pariam, sed, ut Semele, cum fulmine. Nec multò post longe latéque Francorum terras ferro & incendio vastavit. Quod tamen paullo aliter referunt Matthæi duo, Parisius, & Westmonasteriensis. Quod verò Liber è femore natus dicitur, id more fit poetarum: qui, ut magis admirationi sint, τὰ κοινὰ καινῶς b dicere, & quæ κατὰ μεταφορὰν c prolata, propriè amant intelligere. Omnes enim e femore patris nascimur. Unde etiam in Scripturis legas, liberos è parentis femore egressos. Ut Genes. XLIX, 10, atque alibi crebro. Nempe ירך, quod est *femur*, decore pro partibus sumitur, quibus viri sumus. Unde Procopius Gazæus in Genes. XXXII, *Femur ejus emarcuit: Femur*, inquit, *significat semen, secundum quod adjuravit servum suum in Mesopotamiam profecturum Abrahamus. Huc concinit & illud oraculum* d: *Non deerit dux ex Juda, nec princeps ex femoribus ejus.* Etsi verò illud Libero cum cæteris commune erat, ut è femore nasceretur: singulari tamen ratione hoc ei competebat, quatenus in eo spectamus Noachum, qui semel natus, more omnium hominum: postea quasi renatus, cùm in arca à Deo fuit conservatus, diluvio aliis pereuntibus. Nihil quidem hæc nativitas altera ad Liberum Thebanum, si intra unius illius historiam consistatur: sed cùm uni Thebano tribuantur, quæ plurium erant; negare non possumus, & hoc convenire Thebano, quatenus juxta fabulas, & gentium errorem, in uno plures comprehendimus. Cæteroquin inter vini inventorem Noachum, & Thebanum Liberum, intervallum fit annorum quasi mille. Hoc ita esse, ex ætate Semeles cognoscitur: quæ Bacchi erat mater, Cadmi filia, Agenoris neptis; soror autem tum Agaves, Penthei matris, proavi Iocastæ, quæ mater & uxor Oedipi fuit: tum Polydori, qui unicus Cadmi filius, pater Labdaci fuit; uti hic pater Laji, avus Oedipi, proavus Eteoclis, & Polynicis; qui Thesei & Herculis temporibus claruerunt, unâ generatione ante excidium Trojanum. Sunt igitur à Labdaco, Liberi amitino, ad Herculem & Theseum generationes tres: puta Laji, Oedipi, Eteoclis. Ac proinde Liber ante excidium Trojanum, quod ab diluvio plus undecim seculis abest, generationibus fuerit quatuor, annis circiter CXX. Atque ex his non operosum sit veriorem discernere opinionem in isto veterum dissensu. Quippe Eusebius sic ad annum Josuæ XVII: (tribuit autem ei annos XXVII) *Phœnix, & Cadmus, Thebis Ægyptiorum in Syriam profecti, apud Tyrum, & Sidonem, regnaverunt.* Ad annum verò XXXVIII Othonielis: *Harmonia rapta à Cadmo.* Et XXXIX: *Cadmea condita est.* Et ad I annum Debboræ cum Baracho: *Secundùm quosdam Thebis regnavit Cadmus.* Sepulchrum Liberi fuisse Thebis ostensum, ubi esset discerptus, tradit Clemens Romanus, sive sub hoc nomine alius, in decimo Recognitionum e.

b Res vulgares novo modo.
c Per translationem.
d Genes. 49. 10.
e Fol. & edit. ut supra.

Verisimile autem est, ut Castori, & Polluci, nomen datum Διοσκούρων, hoc est filiorum Jovis; ita & Bacchum esse Διόνυσον vocatum, quasi dicas *Jovis filium*. Nempe Διόνυσος sit ex Διὸς υἱὸς, o priùs post υ trajecto: ι verò trajecto ante υ, sed deinde in ο converso. Ut hæc sententia placeat, eo potissimum compellor, quod *Liber* similiter

ter quasi Jovis liber sive filius vocetur: ut Proserpina dicitur Κόρη sive *Libera*, hoc est, filia. Antiqui enim non minùs singulo numero *liberum*, & *liberam* dixere, quàm nunc *liberos* in plurativo usurpamus. Nec tamen defugiam alteram etiam nominis caussam adferre, quæ jamdudum in mentem venit. Ut Hercules, quia verus pater nesciatur, Jovis dicitur filius: atque idem tamen à vitrico, qui educavit, *Amphitryoniades* nominatur; similiter & Liber, cujus pater itidem ignoratur, Jovis prædicatur filius: pro parente autem sortitus Nisum sive potius Nysum: qui ejus fuit nutritius, imò & postmodo, expeditionem eo in Asiam suscipiente, sive, ut Phœnicibus, quorum coloni erant Thebani, opem ferret, sive, ut alii consanguineæ genti auxiliaretur, solus imperium administravit, idque triennio toto, si credimus Hygino fab. cxxxi. Sunt verò nutritii quasi alteri patres: sicut & nutrices, matres alteræ. Unde Plautus prologo Menæchm.

—— —— —— Uti mater sua
Non internosse posset, quæ mammam dabat;
Neque adeo mater ipsa, quæ illos pepererat.

Quare quid si nomen conflatum dicamus ex utroque horum, ut Διόνυσος dicatur quasi *Jovi-Nysus*: quia quodammodo & Jovis & Nysi filius foret?

Impensius interim hæc arriderent, si satis esset exploratum, an Thebanus ille unquam in Oriente bellum gesserit. Longè enim verisimiliùs est, illa ad Osiridem sive Liberum Ægyptium pertinere: Thebanos autem ea suo Libero, qui multo erat junior, adscripsisse. Hic enim veterum mos erat, quo magis admirandæ essent virtutes eorum, quos in Deos retulissent, varios eximiæ virtutis in unum conflare, unique omnium gesta attribuere; quod difficile non erat in rebus ab ætate sua remotis, & gestis in terris longè dissitis. Qua verò occasione ad Thebanos notitia hujus Ægyptii Liberi pervenerit; exponit Diodorus Siculus in primo. Tradit enim, Ægyptios valde in eo adversatos esse Græcis, quod Liberum Indica expeditione illustrem, & cujus sacra tanto in honore essent apud Ægyptios, apud se natum dicerent; cùm Ægyptius Liber, qui idem ac Osiris, longè illum Thebanum Liberum, Cadmi nepotem, ætate antecesserit. Idem ait, Orphea Thracem in Ægypto res gestas Ægyptii hujus, item sacra ejus didicisse: posteaque ad suos reducem, cùm familiaris esset factus Cadmeis, ut iis gratificaretur, hæc accommodâsse Libero, Cadmi ex Semele nepoti. Græcos verò partim antiquorum temporum inscitiâ, partim quia ad gloriam gentis suæ pertineret, si numen tanto Ægyptiis honore celebratum apud se natum crederetur, lubentes ea sacra recepisse: magnaque apud eos opinionem istam cœpisse incrementa, postquam hac poëtarum natio theatra omnia implevit. Quis verò sit ille Osiris, sive Ægyptius Liber, commodiùs explicabitur inferiùs, cùm de Diis Ægyptiis dicam, planumque faciam, prope omnia, quæ de Mose legimus in Scripturis, attributa esse Libero: sed ad modum, quo historiæ à fabulatoribus solent corrumpi.

Habemus de Libero. Superest, ut de Plutone agamus: qui cùm Saturni filius dicatur; Saturnus autem ille tribus filiis inclytus, qui orbem inter se diviserint, non alius sit ac Noë: Pluto etiam unus ex Noë filiis videtur: puta Chamus, quem in Plutone cultum fuisse, jam antea ostendimus. Et sanè eundem esse, Noë, & Saturnum, facile largientur, qui credunt, Noë esse Janum. Nam Saturnus itidem bifrons Phœnicibus: à quibus, & Ægyptiis, antiquior omnis Græcorum religio profluxit. Si verò Janus est Noë, vel is bifrons pingitur, quia utrumque mundum conspexerit; vel ob prudentiam, quia diluvii mala, ut divino monitu præviderit, sic fide effugerit. De Saturno autem & à fronte & à tergo oculato, fidem fecerit Sanchoniathon [a] his verbis: Τάαυτος ἐπινόησε δὲ καὶ τῷ Κρόνῳ παράσημα βασιλείας, ὄμματα τέσσαρα ἐκ τῶν ἐμπροσθίων καὶ τῶν ὀπισθίων μερῶν. *Taautus excogitavit Saturno ejusmodi insigne regni; oculos quaternos, binos in vultu, ac totidem in occipite.* Aliam tamen, quam de Jano sive Noë allatam nobis rationem adfert: nempe quod & vigilando dormierit Saturnus, & dormiendo vigilârit: unde binos ex oculis placidè connivisse: ac similiter ex alis quaternis, quæ humeris appositæ, duas fuisse erectas, duas contractas, ad denotandum, & volando quievisse, & quiescendo volâsse. Nec repugno, si cui Phœnicium hoc acumen magis placeat. Solùm non video, cur non & ista æquè Noacho, quàm mortalium alteri, conveniant. Plutonem verò Saturni filium esse, idem tradit Sanchoniathon: sed addit, ante parentem fatis concessisse, fuisseque ab eo consecratum: quod postremum Noachi integritate foret indignum. Audiamus Sanchoniathonem: Καὶ μετ' οὐ πολὺ, ἕτερον αὐτοῦ παῖδα ἀπὸ Ῥέας ὀνομαζόμενον Μοὺθ ἀποθανόντα ἀφιεροῖ. Θάνατον δὲ τοῦτον, καὶ Πλούτωνα, Φοίνικες ὀνομάζουσι. *Nec multo post* (Saturnus) *alterum ex Rhea filium, nomine Mouth, vita functum consecrat: quem Phœnices modò Mortem, modò Plutonem nominant.* Nempe Saturno attributum, quod factum à posteris Plutonis. Quanquam esto sanè, ut Saturnus, non Noachus, rex orbis totius; sed solius Phœniciæ, vel ut Cretenses malunt, rex Cretæ fuerit: nihil id præcipuo repugnat instituto nostro: quia sic quoque Pluto fuerit homo, è rege seu Phœniciæ, seu Cretæ natus. Miretur fortasse aliquis, cur ei sit nomen datum Mortis: ut Sanchoniathon ait. Nihil nunc verisimilius occurrit, quàm quod Diodorus Siculus de Plutone scribit lib. v: Τὸν δ' Ἅδην λέγουσι τὰ περὶ τὰς ταφὰς καὶ τὰς ἐκφορὰς καὶ τιμὰς τῶν τεθνεώτων καταδεῖξαι, τὸν πρὸ τοῦ χρόνον μηδεμιᾶς οὔσης ἐπιμελείας περὶ αὐτάς· διὸ καὶ τῶν τετελευτηκότων ὁ θεὸς οὗτος παρειληφέναι κυριεύειν, ἀπονεμηθείσης τὸ παλαιὸν αὐτῷ τῆς τούτων ἀρχῆς καὶ φροντίδος. *Plutonem verò funerum, & sepulturæ, ac parentationis ritus ostendisse ferunt: cùm prius nulla eorum curâ tangerentur. Quapropter dictum, potestatem ei esse mortuorum: ac antiquitus ei principatus & cura attributa mortuorum.* Hæc sanè Orientis potiùs Plutoni conveniunt, quàm Græco; cùm sine dubio Græci ab Orientalibus funerandi ritus acceperint. Græcanicum verò appello, illum Proserpinæ raptu celebrem. Cujus ætatem nunc indagabimus. Proserpina, quam is rapuit, filia erat heroinæ, quæ populum Atticum docuit sationem frumenti: ac Eusebio ad Josuæ tempora refertur. Sed vel duos Græciæ Plutones statuere est necesse; geminum item raptum Proserpinæ (& solent poëtæ, ut antea etiam dixi, historias temporum diversorum in unum commiscere:) vel statuendum, Aidoneum illum unâ solùm ætate vixisse ante bellum Trojanum. Fuit enim Aidoneus Molossorum rex, ac Thesea tenuit captivum, usque dum Hercules eum liberavit: quod refert Plutarchus in Thesei vita. Atque hanc etiam sententiam posuit Eusebius in Canone Chronico. Quod ostendunt hæc ejus verba, ut Hieronymus quidem transtulit ad num. Ↄcxx: *Fabula Proserpinæ, quam rapuit Aidoneus, id est, Orcus, rex Molossorum: cujus canis ingentis magnitudinis, Cerberus nomine, Pirithoum devoravit, qui ad raptum ejus cum Theseo venerat. Quem & ipsum, jam in mortis periculo constitutum, adveniens Hercules liberavit, & ob id, quasi ab inferis receptus scribitur. Scribit Philochorus in Atthidis libro secundo.* Similiter Cyrillus penè initio lib. I contra Julianum desertorem: *Centesimo, inquit, & nonagesimo quinto anno post Mosen ferunt fuisse Proserpinam virginem raptam ab Ædoneo, id est, Orco, rege Molossorum.* Subjungit deinde de Cerbero, Pirithoo, Theseo, & Hercule, quæ antea adduximus.

[a] Apud Euseb. lib. I. de Præpar. Evangel.

CAP. XX.

De Dea Phrygia, quæ cum Attis colebatur. Varia hujus Deæ appellationes. Diodori de ea narratio. Cur ab leonibus alita dicatur. Attis aliter Papa nominatus. Servius ut hæc referat: ut item Arnobius. Agdistis sive Agdestis nunc idem ac lapis Agdus, nunc juvenis ex eo natus, nunc ipsa Cybele. Fabulosa mali Punici origo. Mala symbolum τῶν διδύμων. Attis unde dictus: fuisse bubulcum Phrygium. Flagitiosum fuisse amo-

amorem Cybeles, quo prosecuta pastorem. Attidos nuptiæ cum Mida filia à Cybele disturbatæ. Ejus exsectio, dubium an ab ipso. Sponsa, cui Ia nomen, αὐτοφονία. Cultus Attidi decretus ab Agdesti & Cybele. Solis abscissis fas, fieri sacerdotes Cybeles. Castrari solitos ad tibiæ cantum: & quæ caussa ejus ritus. Cur sacerdotes hi dicantur Galli: deque eo B. Hieronymi opinio rejecta. Cur pinus in sacris Cybeles gestaretur ab iis, quos δενδροφόρους dixere. Simulacrum Attidos, cui pectus illidebant Galli. Cur lana pinum velarint Galli, ac ramos ejus ornarint coroliis violaceis. Cur in sacris hisce omnia personuerint planctibus ac lamentis. Cur panem vel ullum Cereale munus non gustarint. Cur Galli caput jactarint.

EX insulis ambulabimus in continentem. Ac primùm in magnam peninsulam; ut eam vocat Appianus in tertio belli civilis: sive, ut Ptolomæus nominat, Asiam minorem: quæ etsi Occidentem respiciat, si cum Asia magna conferatur, Græciæ tamen ratione ad Orientem sita est: unde nomen illi hodie *Natolia*, quasi *Anatolia*, quia Oriens Græcis ἀνατολὴ dicitur. Civitatum ejus aliæ Græcanicæ, ut Ionicæ: aliæ barbaræ, ut Phrygiæ. Non est hujus loci, ubi agimus de cultu Deorum, anxiè eas discriminare. Potius pro situ ac propinquitate illas digeremus. Interim propter gentis Trojanæ, & Romanæ propaginis claritudinem; simul etiam ob vetustatem sacrorum Deæ Phrygiæ; hoc honoris Phrygiæ dabitur, ut de Creta non in Cariam vicinam, sed remotiorem Phrygiam, primùm vela pandamus.

In Phrygia Cybele, & cum ea Attis, colebatur. Unde Servius in VII Æn. *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.* Nec ut heroem, sed ut Deum esse cultum, indicat hoc Arnobii in quincto: *Nonne illum Attin Phrygem abscissum & spoliatum viro Magnæ Matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum, Gallorum conclamatione testamini?* Conjungit etiam vetus lapis Romæ: M. D. M. I. ET ATTINIS. Ubi singulares literæ valent, *Magnæ Deûm matris Idææ.*

Cybeles varia numina. Strabo in X: Οἱ δὲ Βερέκυντες, Φρυγῶν τι φῦλον, καὶ ἁπλῶς οἱ Φρύγες, καὶ τῶν Τρώων οἱ περὶ τὴν Ἴδην κατοικοῦντες Ῥέαν μὲν καὶ αὐτοὶ τιμῶσι, καὶ ὀργιάζουσι, ταύτην μητέρα καλοῦντες θεῶν, καὶ Αἴςιν (Ἄγδιςιν rectè emendarunt viri eruditi) καὶ Φρυγίαν, θεὸν μεγάλην· ἀπὸ δὲ τόπων Ἰδαίαν, καὶ Δινδυμήνην, καὶ Πυλήνην, καὶ Πεσσινουντίδα, καὶ Κυβέλην· *Berecynthii autem, Phrygia gens, & in universum Phryges ac Troum illi, qui Idam accolunt, Rheam & ipsi colunt, eique orgia peragunt; matrem appellantes Deorum, & Agdestin, & Phrygiam, magnam Deam; à locis autem Idæam, Dindymenen, Pylenen, Pessinuntiam, & Cybelen.*

Ut verò Cybelen non minùs, quàm Attin, hominem fuisse liqueat: duo agam. Primum exponam historiam Cybeles, & Attidos: deinde ejus veritatem adstruam quoque ex ritibus, qui in sacris Cybeles observari solent.

Historia Cybeles & Attidos non uno à veteribus modo narratur. Ab cæteris abit Catullus in Galliambo suo. Sed poëtis major fingendi licentia est. Quare adducere malo Diodorum Siculum: qui lib. III ait, sic eam referri à Phrygibus ipsis, & Atlantiis Oceani accolis. Meon, Phrygiæ ac Lydiæ rex, ex Dindyma uxore filiam genuit: quam, ob sexum, aspernatus, in Cybelo monte exposuit. Ubi leones & pardales uberibus suis eam aluisse dicuntur. Credo, hoc fictum, quia locus is, ab hominibus efferis inhabitaretur, vel quia Cybele ipsa moribus fuerit minimè humanis. Notum illud Didus de Ænea: *Non tibi Diva parens*, & quæ sequuntur. Vel etiam referre possis ad impotentem ejus ardorem furoremque erga Attin. Hinc narrat Diodorus, Cybelen annis viribusque auctam formâ præcelluisse: reperisse etiam fistulam, tympana, atque alia choreis convenientia: item remedia multa ad pellendos puerorum morbos: quæ tantam ei gratiam conciliarunt, ut *Mater montana* vulgo audiret. Familiariter autem versatam ait cum Marsya, viro eximiæ solertiæ: castitatis verò tantæ, ut omni vitâ Veneris fuerit expers. At aliis moribus Cybele, quæ impotenti amore prosecuta est adolescentem Phrygium, & dum cum eo est, florem virginitatis amisit. Huic primo *Attis*, postea *Papa* nomen fuit. Dum prægnans est, à parente Meone, aliorum ejus nescio, in regiam accitur. Mox gravidam ex Atti esse, cognoscit parens: ac propterea adulescentem interimit, corpus abjicit insepultum. Cybele hæc tam impatienter tulit, ut furore corriperetur. Itaque, diffusis capillis, per regionem omnem magno cum ululatu vaga animi discurrit. Misertus ejus, ob veterem familiaritatem, Marsyas fuit: qui propterea, quaqua pedem poneret, comitem se addebat. Deventum est in hoc furore ejus ad Apollinem: quem interpretari liceat vel sacerdotem Apollinis, vel alium virum Apollinarem sive Musicum. Hic in Musicum certamen Marsyas venit cum Apolline. Et afsà quidem fistulâ vincere Marsyas: sed præstare Apollinis cantus, ubi pariter ore concineret. Id iniquum Marsyæ certamen visum, cùm sola fistula provocasset. Phryges nihilo secius palmam Apollini dedêre: qui, præ iracundia, Marsyæ vivo pellem detrahi jussit. Postea tamen, pœnitudine crudelitatis suæ ductus, Musicen intermisit, ac amore Cybeles captus cum ea ad Hyperboreos profectus fuit. Interim divinum numen gravem Phrygibus pestilentiam immittit. Ergo consulitur oraculum; quod respondit, si liberari pestilentiâ Phryges vellent, corpus Attidos esse mandandum terræ: Cybelen autem colendam ut Deam. Tum Phryges, adjutante etiam rege Mida, templum Cybelæ condiderunt. In hoc tumulassent Attidem: sed corpus jam vetustate erat absumtum. Quare simulachrum fecerunt: atque ad illud lamentis & planctibus, nulloque non honoris genere, commissam à Meone cædem expiarunt. Atque ita Diodorus.

At neque cum eo per omnia convenit Servius. Qui sic rem narrat in IX Æn. *Attis, puer speciosus, cum Matris magnæ præesset sacris, à rege civitatis suæ adamatus est: sed cùm intelligeret, vim sibi à rege instare quasdam in sylvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit: qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit: quem semianimem, sub pinu latentem, cùm invenissent antistites Matris magnæ; perlatum in templum deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur: & effecit, ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur.* Hæc ille.

Ab hisce itidem abit Firmicus Maternus ad Constantium & Constantem Augustos: *Ut & ipsi* (Phryges) *annuum sibi sacrorum ordinem facerent, mulieris divitis, ac reginæ suæ amorem, quæ fastus amati adolescentis tyrannicè voluit ulcisci, cum luctibus annuis consecrarunt. Et ut satis iratæ mulieri facerent, aut ut pœnitenti solatium quærerent, quem paullo antè sepelierunt, revixisse jactarunt, & cùm mulieris animus ex impatientia nimii amoris arderet, mortuo adolescenti templa fecerunt. Tunc quod irata mulier pro injuria spretæ fecerat formæ, hoc ordinantes à se pati voluere sacerdotes.* Sed multò fusiùs, plurimisque admistis fabulis, hæc edisserit Arnobius in quincto: *Apud Timotheum*, inquit, *non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios æquè doctos, super magna Deorum matre, superque sacris ejus, origo hæc sita est, ex reconditis antiquitatum libris, & ex intimis eruta (quemadmodum ipse scribit, insinuatque) mysteriis.* Hinc longam texit fabulam, vel mythhistoriam potius. Nam historia videtur: sed, ut Arnobius vocat, *mendaciis interpolata fallacibus.* Primùm refert, in finibus Phrygiæ petra inauditæ sit vastitatis, nomine Acdus sive Agdus.

Ab historia hac it ad fabulam receptam: nam inde ait homines factos, cùm Deucalio & Pyrrha lapidum jactu crearent genus humanum: imò ipsam inde originem trahere Deûm matrem: etiam addit, hac frustra à Iove appetitâ, cupiditatem ejus in lapidem fusam, unde decimo mense natus sit puer, qui, quia mater Deûm esset nata ex petra Agdo, eò dictus sit Agdestis. Alii tamen idem *Agdin*, & *Agdestin*. Pausaniæ enim in Atticis memoratur Phrygiæ mons Ἄγδιστις, prope Pessinuntem oppidum, ubi Attis sepultus. Quin & mater Deûm sic nuncupata. Hesychius: Ἄγδιστις, ἡ αὐτὴ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν. *Agdistis, eadem ac mater Deorum.* Imò, ut antea vidimus, docuit idem Strabo in x, ubi vulgo quidem legitur, matrem Deûm etiam Αἴστιν dici: unde Lilius Gyraldus Ἑστίαν cudebat: sed rectum est Ἄγδιστιν, vel Ἄγδισιν: quomodo legi oportere, eodem tempore visum duobus eruditissimis viris, Isaaco Casaubono, & Theodoro Cantero. A qua Scriptura quàm proximè abeunt excerpta sive epitome Strabonis, ubi, unâ præteritâ literâ Ἄγιστιν scriptum. Quemadmodum unâ amplius syllabâ est in XII Strabonis, quo loco legas, vocari Ἀγγίδιστιν. Sed redeo ad juvenem illum è petra natum nomine Agdistin. Hinc ait Arnobius invicti evasisse roboris, & animi ferocis. Fabulosum hoc mox subjicit, ut cùm Liber ei in somno amputâsset virilia, ex fluore isto in terram natum sit malum Punicum; quo in sinum admisso, gravida sit facta Nana, Sangarii regis fluminis filia. Intellige regulum ad flumen illud imperantem. Cujus filia quid admiserit, cùm malum admisit; facile videt, qui legent Servium in illud Ecl. II:

Ipse ego cana legam tenerâ lanugine mala.

Qui item cogitet, quantum in amoribus valere veteres putarint mala Dionysi: de quibus Theocritus εἰδυλλ. β. item Attii hoc in Annalibus:

Mala mana retineas gravidâ concepit in alvo.

Addit deinde ex Timotheo Arnobius, ut puer hic expositus sit, repertumque lacte aluerint hircino: & (verba
a Lib. 5. Arnobii sunt a) *quoniam Lydia scitulos sic vocat, vel quia hircos Phryges sua Attagos elocutionibus nuncupant, inde Attin nomen effluxerit.* Evasit verò puer hic pastor; ejusque amore regina Cybele jam vetula exarsit. Unde
b Lib. 4. Arnobio alibi b dicitur, *Contra decus ætatis illa Pessinuntia Dindymene in bubulci unius amplexu flagitiosa appetitione gestire.* Fuisse eum amorem impurum, indicat Lucianus his verbis libro de Sacrificiis: Ἡ δὲ Ῥέα πῶς οὐκ ἀσχημονεῖ, ἢ δεινὰ ποιεῖ, καὶ γραῦς οὖσα, ἢ τοσούτων μήτηρ θεῶν, παιδεραστοῦσα δ' ἔτι καὶ ζηλοτυποῦσα, καὶ τὸν Ἄττιν ἐπὶ τῶν λεόντων φέρουσα, καὶ ταῦτα μηκέτι χρήσιμον εἶναι δυνάμενον· *Rhea vero quomodo non indecore indigneque facit, vetula jam, & tot Deorum mater, puerorum amoribus indulgens, & zelotypiâ prosequens, & Attin ipsum leonibus secum circumvehens, & quidem postquam utilis*
c Lasciviam, ac libidinem. *ei esse nequit?* Etiam ἀσέλγειαν c vocat Theophilus lib. III ad Autolycum. Deque eodem sic Arnobius in v: *Mater eum dilexit magna. Si nepotem ut avia, res simplex: sin theatra ut percrepant, infamis & flagitiosa dilectio est.* Verùm bubulcus Attis amorem vetulæ, licet reginæ, contemsit. Unde Tertullianus in Apolog. cap. XV: *Cybele pastorem suspirat fastidiosum.* Nec Cybele solùm, sed Agdestis etiam, formâ Attidos captus fuit: quod Attis ipse in vino confessus; ut Arnobius ait. Atque idem narrat, ut Midas, rex Pessinuntius, quo tam infami puerum amore liberaret, suam ei filiam destinârit uxorem. Hoc non tulit Cybele, rivalis impatiens. Non ignorabat Midas, quid femina posset, præcipuè zelotypa. Itaque nuptiarum tempore portas urbis jussit occludi. At Cybele, ut fabulantur, capite muros sublevans in urbem venit. Quod, si fabulam ad historiam referas, nihil aliud videtur, quàm corrupisse eam Urbis custodes, atque ita ingressam. Hinc maximæ sunt turbæ consecutæ. In furore omnium furere etiam Attin: qui sub pinum profugit. Hic ei jussu zelotypæ Cybeles resectum veretrum. Unde Minucius Felix in Octavio: *Cybele Dyndimene (pudet dicere) adulterum suum infeliciter placitum, quoniam & ipsa deformis & vetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, ut Deum scilicet faceret eunuchum.* Similiter Augustinus lib. VI de Civ. Dei, cap. VII. In eo tamen dissident, à quo Attis sit eviratus, ut Catulli exemplo loquitur Hieronymus ad Gerontiam; sive, ut Græci dicunt, αἰδοιοτομημένος. Juxta Catullum,

Devolvit ipse acuto sibi pondera silice.

Similiter ex Timotheo Arnobius: atque addit, id cùm faceret, dixisse: *Tibi, Acdesti, hæc habe, propter quæ motus tantos furialium discriminum concitasti.* Sponsa, cui idem ex Valerio pontifice ait Iam fuisse nomen, se ipsam interemit. Tot malis obortis, & reginam Cybelen, & Agdestin, sera facti sui subiit pœnitentia. Statutum igitur, ut sacra Attidos, sive Attinis mala (utrumque inclinandi morem invenio apud antiquos) ceremoniâ annuâ à sacerdotibus celebrarentur. Id ab Agdesti factum ait Arnobius in v. Cybelen verò instituisse, ait Tatianus Assyrius; cujus verba mox adducam. Nempe & Cybele pariter sanxerit, & Agdestis. Imò ex plerorumque sententia eadem Cybele, & Agdestis; ut ex Strabone, & Hesychio, antea vidimus.

Quæ hactenus de Cybele, & Attine diximus, etsi discrepent in multis, ut fieri solet in rebus longè ab hominum memoria remotis; non obscurè tamen docent, & Cybelen, & Attin, homines fuisse. Atque hoc magis elucebit, si consideremus ritus, quibus historiam veterem in sacris Cybeles expresserunt. Hoc enim alterum eorum fuit, de quibus me acturum receperam.

Ac primùm constat, ut in honorem evirati Attinis sit constitutum, nulli in magnæ matris sacerdotibus locum fore, nisi qui, ejus instar, fuerit eviratus. In tanta testium copia suffecerit nunc Tatianus Assyrius oratione contra gentes, his verbis: Ῥέα, ἣν οἱ ἐν τοῖς τῶν Φρυγῶν ὄρεσι Κυβέλην φασὶ, ἀποτμήσεις αἰδοίων νενομοθέτηκε διὰ τὸν ἐρώμενον αὐτῆς Ἄττιν· *Rhea, quam in Phrygiis montibus Cybelen vocant, exsectionem virilium lege instituit propter adamatum sibi Attin.* Suspicetur aliquis, Gallos non verè castratos; sed vulgo sic ferri solere; quia, quasi castrati, Venereo abstinerent contubernio, postquam sacerdotio inaugurati. Sed nihil certius est, quàm verè castratos. In quo tum gentiles, tum nostri consentiunt. Unde & Prudentius hymno in Romanum:

Ast hic metenda dedicat genitalia,
Numen recisso mitigans ab inguine:
Offert pudendum semivir donum Deæ:
Illam revulsi masculini germinis
Venâ, effluente pascit auctam sanguine.

Vide & Augustinum lib. VII de Civit. Dei, cap. XXVI. Ea eviratio fiebat ad tibiæ cantum: quæ res & furente rabie stimulabat ad exsectionem, & castratis mox dolorem minuebat. Quas caussas adfert Elias Cretensis in orat. Nazianz. adversus Julianum. Hanc enim vim habet cantus Phrygius, ut homines accendat, & quodam quasi furore animet. Unde Lucretius lib. II:

Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.

Et Ovidius in Ibin:

Attonitusque seces, ut quos Cybeleia mater
Incitat ad Phrygios, vilia membra, modos.

Posteriorem versum fere similiter apud Tibullum legas lib. I, el. IV:

Et secet ad Phrygios vilia membra modos.

Quemadmodum & aliàs subinde conveniunt hi poëtæ ὁμιλοῦντες a: ut hoc versu, quo utriusque natalis signatur: a Centones

Cum b cecidit fato consul uterque pari. b Tibullus lib. 3, el. 5. Ovid. l. 4 Trist. el. 10.

Sic eviratos constat, *Gallos* vocatos. Caussa nominis obscurior est. Nullam tamen minus probare possum, quàm ut sic dicti sint, quia ad hoc sacerdotium assumerentur natione Galli, iique castrarentur in contumeliam Gallorum, qui Romam incendissent. Quam ridiculam rationem legas apud B. Hieronymum in Osee cap. IV: ac propugnat eandem Forcatulus lib. V de Gallorum Imperio,

& phi-

& philosophia. At meritò rejecerat Valla lib. v Elegantiarum, cap. vi. Longè verisimiliùs, qui nomen iis impositum putant à Gallo, flumine Phrygiæ: quod apud Festum legas; & favet Ovidius in iv Fast. Vel potius à viro nomine Gallo, qui primus fortè Cybeles sacerdos fuit. Sanè apud Stephanum legas: Τὸν Γάλλον, καὶ τὸν Ἄττιν, ἀποκόψαι τὰ αἰδοῖα. καὶ τὸν μὲν Γάλλον ἐλθόντα ἐπὶ τὸν Τυρίαν ποταμὸν, καὶ οἰκῆσαι, καὶ τὸν ποταμὸν Γάλλον καλέσαι. ἀπ᾽ ἐκείνου γὰρ τοὺς τεμνομένους τὰ αἰδοῖα Γάλλους καλοῦσι· *Et Gallum, & Attin, abscidisse genitalia. Ac Gallum venisse ad Tyriam fluvium, atque istic habitasse, & vocasse eum Gallum. Ab illo enim eos, quibus præcisum veretrum, Gallos appellant.*

Galli isti in sacris Cybeles, & Attidis, imitabantur lugentem Cybelen ob Attin. Itaque & ejulabant, pectus cædebant palmis. Pinus etiam statuebatur in memoriam pinûs, sub qua sese castrarat Attis. Rami pinus coronis ornabantur; quia Cybele sic honorasset pinum. Stipes ejus velabatur lanâ; quia Cybele exanimati Attidis pectus velasset lana, ad teporem conciliandum. Pane abstinebatur, quia Cybele eo abstinuisset ob mœrorem. Quas rationes in gentilium commentariis adferri, ait Arnobius in v; ubi hæc fusius exponit. Ipsum audiamus, & cum aliis componamus scriptoribus. Primùm de pinu sic ait: *Quid sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deûm matris intromittitis sanctuario? Nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus & infelix adolescentulus intulit, & genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit?* Hanc pinus gestationem vocabant δενδροφορίας: quod apud Strabonem in x. Quique eam gestarent, dixere *dendrophoros*: ut L. xx de paganis sacrif. & templ. item L. 1 de centonariis, & dendrophor. in Cod. Theodos. Etiam in Inscriptionibus antiquis sæpius invenias Cybelen turritam, & Attin cum pinu. Ad hunc ritum pertinent quoque illa Iulii Firmici: *In sacris Phrygiis, quæ matris Deûm dicunt, per annos singulos arbor pinea caditur, & in media arbore simulacrum juvenis subligatur.* De simulacro quod addit, etiam adstruere è Diodoro Siculo, qui lib. iii, Phrygas ad Attidis imaginem planctibus, & lamentis, aliisque honoris indiciis, cultum suum testatos refert. Etiam in actis Symphoriani Martyris, cùm de Berecynthiæ sacris antea sermo fuisset, postea dicitur: *In cujus sacris excisas corporis vires castrati adolescentes infausta imagini exultantes illidunt.* Alii pino dicunt illisisse. nempe quia simulacrum in pino, ut ante vidimus.

Hinc de lanis subjicit Arnobius: *Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, & circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem contexit, & teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?* Paullò etiam pòst hæc appellat *velucra mollium velamenta lanarum.*

Postea subjungit idem de pini violis, ac coronis: *Quid comti violaceis coronis, & redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, uti mater primigeniis floribus adornaverit pinum miserabilis indicem testimoniumque fortunæ?*

Exinde de planctu Gallorum hæc addit Arnobius: *Quid pectoribus applodentes palmas passis cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrita cum Acdesti lacrimabili puerum prosecuta est ejulatu?* Idem antea dixerat: *Tunc arborem pinum, sub qua Attis nomine spoliaverat se viri, in antrum suum defert, & sociatis planctibus cum Acdesti tundit & sauciat pectus.* De ejulatu hoc Gallorum sic quoque Augustinus lib. vi de Civit. Dei, cap. vii: *Sacra sunt matris Deûm; ubi Attis, pulcher adolescens, ab ea dilectus, & muliebri zelo abscissus, etiam hominum abscissorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur.*

Denique de abstinentia à pane sic concludit Arnobius: *Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis nomen castus? Nonne illius temporis imitatio est, quo se numen ab Cereris fruge violentia mœroris abstinuit?* Hinc & Catullus in Galliambo:

Rapida ducem sequuntur Gallæ pede properæ.
Itaque ut domum Cybellæ tetigere lassulæ,
Nimio è labore somnum capiunt sine Cerere.

Ubi *Gallæ* potiùs, quam *Galli* ait, quia essent viri non viri: quippe evirati, sive sine viro. Quomodo & Attin ipse Catullo est *nova mulier*. Porrò ex hoc ritu abstinentiæ à Cerere etiam lucem capit Tertullianus de Jejuniis: *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingerens, casto Isidis & Cybeles eas adæquas.* Idem ostendit B. Hieronymus epist. ad Lætam: *Faciant hoc cultores Isidis & Cybeles: qui gulosa abstinentia Phasidis aves, & fumantes turtures vorant, ne scilicet Cerealia dona contaminent.* Quo de ritu plura dicerem, nisi abundè eum illustrasset Desiderius Heraldus in iis, quæ eruditè ad superiorem Arnobii locum annotavit. Nec enim visum mihi actum agere.

Cæterùm poterat Arnobius etiam superioribus subdere, quòd Galli furibundi capita jactatent, id indem factum esse ad imitationem Cybeles: quam Diodorus a ait, Διὰ τὴν περὶ τὸ μειράκιον φιλοστοργίαν, καὶ τὴν ἐπὶ τῷ τροφεῖ λύπην, ἐμμανῆ γενομένην, εἰς τὴν χώραν ἐκπηδῆσαι· καὶ ταύτην τὴν ὀλολύζουσαν καὶ τυμπανίζουσαν ἐπιέναι πᾶσαν χώραν, καταλελυμένην τὰς τρίχας· *Cybelen per amoris erga juvenem impatientiam, & mœrorem ob nutricem, furore correptam in agros excurrisse: atque ibi solam, diffusis capillis, ululatu & tympani strepitu, universam implevisse regionem.* Ad hunc ritum pertinet illud Catulli: a Lib. 3.

—— Simul ite, sequimini
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Dea.
Ubi cymbalûm sonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo,
Ubi capita Mænades vi jaciunt hederigeræ.
Ubi sacra sancta acutis ululatibus agitant.

Similiter Terentius Varro:

Tibi tympana non inana sonitu, Dea, tonimus,
Sonitum æris intonamus tibi nos semiviri,
Teretem comam volantem Galli tibi jacimus.

Item Cilnius Mæcenas:

Ades huc, ades Cybelle, Dea, montigena Dea,
Ago tympano sonantis quate flexibile caput.
Latus horreat flagello, comitum chorus ululet.

Etiam ad historiam refert Varro, cur cùm leonis simulacro in sacris Cybelles spectaretur. Sic enim scribit in Ὄνῳ λύρας: *Non vidisti simulacrum leonis ad Idam eo loco, ubi quondam eum cùm vidissent quadrupedem Galli, tympanis adeò fecerunt mansuetum, ut tractarent manibus?*

Cap. XXI.

Silenus Phryx in Deos relatus. Sapientia ejus excellens. Cujusmodi dolo eum Midas rex ceperit. Quando vixerit. Non alium videri à Marsya, cui vivo pellis detracta; ac super eo viri summi opinio rejecta. Cultus Hectoris, Sarpedonis, Protesilai, Homeri, Alexandri Magni, Hermotimi, Pyxodori, Caystrii, Asii, Alabandi, Tlepolemi, Pandari, triumvirorum Solymensium, quorum nomina variè adducta. Non videri eos Σκληρὰς *sive* Duros *nuncupatos. Cultus Amphilochi, & Mopsi, apud Cilices. Atticam non dici Mopsopiam à Mopso, sed Mopsopo vel Mopsope. A Mopso Ampycide, Thessalo Argonauta, Thessaliæ Mopsium nomen habere. Mopsus Thebanus, Tiresiæ nepos, Calchantis victor, ut vixerit temporibus belli Trojani, ac deinceps. Iterum de Venere Cypria: cujus sacerdotes* Κινυράδαι. *Agraulo Cyprii hominem sacrificabant. Cultus iisdem Oaesilaus.*

SEd de matre Phrygia fortasse nimium multa. Præsertim quando iterum de ea erit dicendum, cùm de Cybelle agemus libro proximo, quatenus naturale est numen,

perque eam Tellus intelligitur. Quare venio ad Silenum, tantopere à poëtis celebratum: qui, Grammaticis variè nominis originem deducentibus; variè etiam scribi solet. Nec enim Σιληνὸς solùm, vel Σειληνός: sed etiam Σειλανὸς, & Σιλανὸς, legas. Phrygem disertim vocat Tertullianus de Anima cap. II: ubi inter alios, Deorum ordinibus insertos, etiam recenset *Silenum Phrygem, cui à pastoribus perducto ingentes aures suas tradidit.* De ingentibus Midæ auribus satis notum. Quò respiciens Persius scripserat, *Auriculas asini Mida rex habet.* Sed ne Nero id in se dictum putaret, præceptor ejus Cornutus rescripsit, uti nunc legitur: *Auriculas asini quis non habet?* Quemadmodum in vita ejus refertur: quæ, ut arbitror, Suetonium Tranquillum habet auctorem. Nec mirum, si, quod ait Tertullianus, aures suas Sileno commodârit Midas. Fuit enim Silenus, pro illis temporibus, naturæ & antiquitatis omnis intelligentissimus. Unde nec alium de istis, quàm Silenum, loquentem inducere voluit Maro eclogâ illâ, quæ *Silenus* inscribitur. Ubi Servius poëtam ea maximè secutum dicit, quæ de Sileno prodiderat Theopompus Chius. Cujus fide etiam Ælianus Variæ historiæ lib. III, cap. XVIII, complura refert, quæ apud eum legi malo. Etiam apud Tullium in primo Tusculanarum quoddam ex Sileni hujus dictis reperias. Quid impedit, quo minus illud apponamus? utcunque ille pro fabella referat: de quo aliter alii; nisi generalius voce fabulæ usum placet; quod non planè insolens veteribus. *Fertur de Sileno fabella quædam: qui cum à Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur, docuisse regem, Non nasci hominibus longè optimum esse: proximum autem quamprimum mori.* Quomodo ceperit Silenum Midas, docet inter alios Xenophon lib. I de Expeditione Cyri. Ubi ait, fontem, qui Midæ dicebatur, vino miscuisse. Nempe sic inebriârit Silenum. Sed de fonte fabulam sapit. Credo, tam sapienti viro, sapientiam Midas more regio magnis expectorârit cululis. Nec sanè Silenus ille unus fuit è multis; sed unus è regulis Cariæ, qui Nisæ imperaret. De quo fidem fecerit Diodorus in tertio: Πρῶτον γὰρ τῶν ἁπάντων βασιλεῦσαί φασι τῆς Νύσης Σιληνὸν, οὗ τὸ γένος οὐδεὶς ἐστὶ, ὑπὸ πάντων ἀγνοεῖσθαι, διὰ τὴν ἀρχαιότητα. *Primum enim omnium Nisæ aiunt imperasse Silenum; cujus genus ab omnibus ignoratur, ob temporis longinquitatem.* Non tanta tamen ejus vetustas, ut Diodorus ibidem refert, Liberi Thebani temporibus vixerit. Cadmi enim Thebani is nepos fuit: de cujus temporibus nihil attinet repetere, quæ fusè antea diximus. Videtur autem Silenus esse idem ac Marsyas. Quippe apud Herodotum lib. VII invenio, ut ab Apolline suspensa sit ὁ τοῦ Σιληνοῦ Μαρσύεω ἀσκός. *Sileni Marsyæ pellis.* Nec movet me, quod Marsyam hunc aliqui non Silenum, sed Satyrum, appellent: ut Maximus Tyrius initio serm. XXX: ubi legas; Ἀνὴρ Φρὺξ, ἀργὸς τὸ βίον, ἐραστὴς χρημάτων, λαμβάνει τὸν Σάτυρον, ὡς φησὶν ὁ μῦθος. *Homo quidam Phryx, vitæ desidis, pecuniæque appetens, capit Satyrum; ut in fabula est.* Unde vir eruditissimus colligebat, alium esse hunc Marsyam à Sileno. Quippe junior cùm esset, Satyrus; grandior autem, Silenus dici meruit. Sola enim ætate Satyri & Sileni differebant. Marsyam autem Midæ regis temporibus vixisse, etiam ostendit; quod antea dicebamus, de Mida filiam despondente Attidi Cybeles amasio, item de Marsya, post Attidem à Meone interemtum, Cybelen in fuga sua comitante, ac tum provocante in certamen quendam seu regulum, seu sacerdotem, qui vivo cutim exuit crudeliter.

Phrygiæ etiam pars Troas, in qua Ilium. Ubi Ganymedem mitto, Assaraci, regis Trojani filium; qui, ut apud Hyginum est, in Aquarii sidus relatus, & Iovis esse pocillator dictus. Egimus de eo, cùm Iovem Phrygium, qui Tantalus est, spectaremus. Potiùs nunc heroas consideremus. Alexandrum Magnum in Ilio parentâsse heroibus, qui bello Trojano cecidissent, testatur Diodorus in XVII, Plutarchus in Alex. & Justinus lib. XI. Ipsis verò Iliensibus cultum Hectorem, imò & Helenam, Athenagoras ait Legatione pro Christianis: Οἱ μὲν Ἰλιεῖς θεὸν Ἕκτορα λέγει, καὶ τὴν Ἑλένην, Ἀδράστειαν ἐπιγινώσκοντες, προσκυνοῦσι. *Ilienses Deum Hectorem prædicant, & Helenam, velut Adrastiam, scientes adorant.* Atque idem de Hectore tradit Clemens Romanus lib. X Recognit. a Etiam Ajaci sacra fecisse, testis Strabo in XIII: uti & vicini Sigeenses Achilli, Patroclo, & Antilocho; quod ibidem ait. a Fol. & edit. ut supra.

Sarpedon etiam cultus in Troade. Plinius lib. XIII, cap. XIII: *Præterea Mutianus ter consul prodidit, se legisse, cum præsideret Lyciæ, Sarpedonis a Troja scriptam in quodam templo chartam.* De oraculo ejus habes apud Tertullianum de anima cap. XLVI, item Philostratum in Heroicis.

Ab Ilio, si Septentrionem versus tendamus, offeret se Abydena regio: ubi, ut Mela ait lib. II, cap. II, *sunt Protesilai ossa consecrata delubro.* Ulteriùs apud Pontem cultus est Patroclus; ut testis est Clemens loco paullò antè memorato. Etiam Sinopenses ad Pontum Euxinum in Paphlagonia Autolycum divinis affecere honoribus. De hoc ita Strabo in XII: Καὶ τὸν μὲν ἄλλον κόσμον τῆς πόλεως διεφύλαξεν ὁ Λεύκολλος, τὴν δὲ Βιλλάρου σφαῖραν ἦρε, καὶ τὸν Αὐτόλυκον, Σθένιδος ἔργον, ὃν ἐκεῖνοι οἰκιστὴν ἐνόμιζον, καὶ ἐτίμων ὡς θεόν· ἦν δὲ καὶ μαντεῖον αὐτοῦ. Δοκεῖ δὲ τῶν Ἰάσονι συμπλευσάντων εἶναι, καὶ κατασχεῖν τοῦτον τὸν τόπον. *Lucullus, conservatis reliquis Sinopes ornamentis, Billari tamen sphæram abstulit, & Sthenidos opus, Autolyci statuam, quem illi, urbis conditorem existimantes, divinis colebant honoribus. Fuit etiam oraculum ejus. Videtur is unus eorum fuisse, qui cum Iasone navigaverunt, & locum istum occupâsse.* Quod verò ambigit Strabo, num is unus Argonautarum fuerit, id inde esse arbitror, quòd in itinere demum iis accesserit. De quo vide Apollonium Rhodium lib. II, & Val. Flaccum in V Argonauticôn.

Nec dubium, quin & Cappadociæ, & variæ Asiaticæ hujus magnæ peninsulæ regiones, similiter homines coluerint pro Diis. Sed festinantibus in Asiam magnam jucundius iter erit, si rectà eamus in Ioniam, inde in Cariam, tum oram extra Taurum maritimam, quam tenent Lycii, Pamphylii, ac Cilices.

Ab Ilio igitur, sic decantatâ versibus Homericis, prima nos recipiet Smyrna: quæ præ cæteris Homeri natales sibi deposcit. Itaque & templum Homero exstruxit: in quo ejus simulacrum; ut memorat Strabo in XIV. Etiam Smyrnæis Æsculapii fanum; ut ait Pausanias in Achaicis.

Supra Clazomenios latere eo, quod Chalcidenses occuparant, fuit lucus Alexandro M. sacer: ac certamen etiam erat communi Ionum nomine peragi solitum. Id Ἀλεξάνδρεια dixere. Auctor de utroque Strabo in XIV.

Clazomeniis cultus fuit Hermotimus: de quo sic Tertullianus lib. de anima, *Ut Hermotimum, cui Clazomenii mortuo templum contulerunt.* Nam *Hermippum* hic perperam legi solere, monitum jamdiu Paullo Leopardo lib. VIII Emendationum, cap. III. Sana lectio retenta à Tertulliano ejusdem libri, cap. XLIV: *Cæterum de Hermotimo, animâ, ut aiunt, in somno carebat; quasi per occasionem vagaturi hominis proficiscente de corpore. Uxor hoc prodidit. Inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. Cives Hermotimum templo consolantur.*

In Ionia etiam est Ephesus, inclyta templo Dianæ. Sed hæc nobis in Diis naturalibus dicetur. At inter animales est Pyxodorus: cui ab Ephesiis divini honores decreti fuerunt ob marmoris inventum; teste Vitruvio lib. X, cap. VII.

Mæandri campum incoluerunt Iones, & Cares: imò & Lydi, atque alii. In hoc est, quem Ἄσιον λειμῶνα b Homerus vocat, *prata Asia* Virgilius c. Ubi Caystrii, & Asii cujusdam, heroum sacella propter Caystri flumen monstrabantur: ut Strabo refert in XIV. b Iliad. β. 461. c 1 Georg.

In

In Caria Alabandenses Alabandum colunt: de quo aliquid antea dictum nobis ex Tullio III de Natura Deorum. Sed fusiùs ibidem his verbis: *Alabandenses quidem sanctiùs Alabandum colunt, à quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium Deorum. Apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam, ei molestus, Alabandum Deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.*

Caria opponitur Rhodo insulæ. Ubi Tlepolemus rex, qui ad Trojam militans à Sarpedone occisus, divino cultus est honore: ut est apud Pindari scholiastem Olymp. od. VII. Etiam à Rhodiis cultum esse Alexandrum Magnum, refert Clemens Romanus lib. X Recognitionum *a*.

a *Fol.* 110, *edit. Paris. an.* 1568.

In continentem revertamur. In Lycia infra Cragum jacent Pinara; ubi Pandarum venerati; quemadmodum testatur Strabo in quartodecimo. Παλαιὸς ἥρως *b* vocatur Eustathio: quem vide in Homeri Iliad. Δ *c*.

b *Antiquus heros.*

c *Pag. edit. Rom.* 448.

Solymi, qui in summis Tauri montis jugis constituti inter Lycios, & Pisidas, ac propterea à Strabone nunc his, nunc illis, adscribuntur, Deos coluere post mortem tres istos è viris principibus, Ἄρσαλον, καὶ Δρύον, καὶ Τροσοβιόν: ut eos appellat Plutarchus libro de defectu oraculorum: ubi eos ait vocatos Deos σκληρὺς: unde & Turnebus *sævos* vertit: sed Σκιρὺς rescribendum esse, constat ex Eusebii lib. V Præparationis Evangelicæ, cap. V, ubi hunc locum adducit: sed tres principes appellat, Ἄρσαλον, Ἄρυτον, καὶ Τόσιβιν. Ac Τόσιβις quoque est apud Suidam. Sed apud Theodoretum lib. III Græcarum affect. curat. ubi idem Plutarchi locus adducitur, pro Τόσιβιν est Τάσοβιν: item pro Δρύον, vel Ἄρυτον, ibi legas Ἄρυον. Σκιροὶ hi dicti videntur, quia statuæ eorum essent è σκίρῳ, hoc est marmore, vel, ut alii malunt, gypso. Ac nihil minùs verisimile, quàm σκληρὺς dixisse, quos interemtos tantopere dolerent, & pro benefactis divinis afficere honoribus vellent. *Duros* tamen redditum legas quoque in ea Theodoreti interpretatione, quam doctissimus Sylburgius recensuit.

Cilices colunt Nioben; de qua Athenagoras in Legatione. Verùm si de eo non Alcmanem modò, sed Hesiodum etiam auctorem putavit, planè eum memoria fefellerit. Saltem nihil nunc de eo in Hesiodi Θεογονίᾳ reperias. Iidem divinos honores exhibebant Mopso: ut est apud Origenem in tertio contra Celsum. Et ante eum ita Tertullianus lib. de Anima, cap. XLVI: *Nam & oraculis hoc genus stipatus est orbis: ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochi apud Mallum, Sarpedonis in Troade, Trophonii in Bœotia, Mopsi in Cilicia, Hermionæ in Macedonia, Pasiphaæ in Laconica.* Quo ex loco etiam discimus de oraculo Amphilochi apud Mallum: quod & ipsum Ciliciæ oppidum fuit. Sed quis Mopsus iste fuerit, quæri video. Tres vulgo Mopsos imprimis celebrant: imò totidem à Strabone in IX referri, annotavit Andreas Schottus ad Melæ lib. I, cap. XVII. Nempe istic legas, Mopsium, Pelasgiotidis in Thessalia urbem, sic dici, non à Mopso vate, Tiresiæ Thebani filio; sed à Mopso Lapitha Thessalo, Argonautarum uno: ac deinde in codd. vulgatis edi solet: Ἄλλος δ᾽ ἐστὶ Μόψος, ἀφ᾽ οὗ ἡ Ἀττικὴ Μοψοπία. *Alius verò est Mopsus, à quo Attica dicta Mopsopia.* Et sanè à Mopso *Mopsopiam* dici, sententia est Stephani in Μόψιον, qui similiter apud Strabonem legisse videtur. Quin idem etymon exstat apud Eustathium in Dionys. Verùm obstat, quòd à Μόψος esset Μοψία. Rectè igitur Casauboniana Strabonis editio pro Μόψος habet Μόψοπος, unde ἀναλόγως est Μοψοπία: uti & à Μόψοψ, quomodo idem vocatur Callimacho, apud Stephanum in Μοψοπία. Quare non dubium, quin Mopsus ille, cujus oraculum in Cilicia erat, vel Thebani Tiresiæ filius fuerit, vel Argonautarum unus. Posterius censet Pamelius ad allatum Tertulliani locum. Fuit is Mopsus Ampyci filius, unde Ampycides dicitur Apollonio in IV, & Ovid. XII Met. Vatem autem hunc fuisse, clarè & Apollonius, & Valerius Flaccus, testantur. Mihi verò longè verisimilius fit, oraculum illud Mopsi in Cilicia non fuisse Argonautæ Thessali, sed Tiresiæ filii, aut nepotis. Hoc è temporum ratione colligo. Siquidem Mopsus vates, cujus in Cilicia oraculum, non Argonauticis vixit temporibus, sed belli Trojani; uti constat ex Strabone in XIV; ubi sic scribit: Λέγεται δὲ Κάλχας ὁ μάντις μετ᾽ Ἀμφιλόχου τοῦ Ἀμφιαράου κατὰ τὴν ἐκ Τροίας ἐπάνοδον πεζῇ δεῦρο ἀφικέσθαι· περιτυχὼν δ᾽ ἑαυτοῦ κρείττονι μάντει κατὰ τὴν Κλάρον Μόψῳ τῷ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρὸς διὰ λύπην ἀποθανεῖν. *Dicitur Calchas cum Amphilocho, Amphiarai filio, à Troja pedestri itinere, eo venisse: cumque apud Clarum, in se meliorem vatem incidisset, Mopsum, Mantûs filium, quæ Tiresiæ fuit filia, præ mœrore vita excessisse.* Hinc quæ alter alteri proposuit, ex Hesiodo refert, & Pherecyde; item aliis: ac de Sophocle subjungit, Οὗτος εἰς Κιλικίαν μεταφέρει τὴν ἔριν, καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κάλχαντος· *idem hanc concertationem, & mortem Calchantis, in Ciliciam transfert.* Ex quibus satis apertum est, ut Amphilochum, ita Mopsum, (quorum utrique oraculum in Cilicia, ut ex Tertulliano vidimus) temporibus belli vixisse Trojani, Trojàque in Ciliciam venisse. Etiam hanc rem narrat Isacius Tzetzes in Cassandram Lycophronis *a*: inter cætera habes: Μετὰ δὲ τὴν Ἰλίου πόρθησιν αὐτὸς ὁ Κάλχας, καὶ ἕτεροι, Ἀμφίλοχος, Λεοντεὺς, Ποδαλείριος, Πολυποίτης, ἐν Ἰλίῳ λιπόντες τὰς ναῦς αὐτοῦ, εἰς Κολοφῶνα πεζῇ πορεύονται, κἀκεῖ θάπτουσι Κάλχαντα. *Post verò excidium Ilii, Calchas ipse, & alii, Amphilochus, Leonteus, Podalires, Polupætes, Ilii navibus suis relictis, pedestri itinere Colophonem venerunt, atque hic sepelierunt Calchantem.* Hinc de Mopsi, & Calchantis certamine enarrat. Ex quibus abunde cognoscitur, Mopsum illum, in Cilicia cultum, non fuisse unum Argonautarum; quorum expeditio generatione integrâ bellum Trojanum antecessit: sed illum Mantûs filium, Tiresiæ nepotem; qui Amphilochi, & Calchantis Homerici temporibus vixit. Nec alius, à quo in Cilicia Μόψου ἑστία, *Mopsi focus, lares, sive domus.* B. Hieronymus *Mopsi viculum* appellat. Locus celebris mortuo istic Constantio Imperatore, & Episcopatu Theodori Mopsuesteni; viri à Basilio, Chrysostomo, Cyrillo laudati; sed post exortum dogma Nestorianum, ab eodem Cyrillo, & Ecclesia, damnati. Etiam hunc Mopsum intelligo apud Pomponium Melam lib. I, cap. XIV, cùm scribit: *Trans eosdem mons Sardemisos, & Phaselis, à Mopso condita, finis Pamphylia.* Interea & Mopsus Argonauta suum habuisse oraculum videtur: de quo in Africæ numinibus inferiùs dicam. De Æsculapio ab Ægeatis in Cilicia culto vide Historiam Tripartitam lib. II, cap. XX.

a *Pag* 75, *edit. Pauli Steph.*

Deinceps ex Cilicia in Cyprum contendo. Ubi Cinyræ regis scortillum sub nomine Veneris colebatur: ut cap. XVII dicebamus. Uti & de ritu colendi salis pugillo & phallo. Auctores, Clemens in Protreptico, Arnobius lib. V, & Firmicus Maternus de err. prof. rel. Sacerdotes ejus Κινυράδαι vocabantur; quia non alius præficeretur sacris, quàm ex Cinyræ progenie. Testes Hesych. in Κινυράδαι, & Pindari scholiast. Pythion. od. II. Ita & Peliam, Cinyræ propinquam, Veneri dicatam fuisse, legimus apud Servium in Ecl. VIII.

Etiam Cyprii Agraulo, Cecropis filiæ, de qua in Atheniensium cultu diximus, sacra fecere; & humanâ quidem victimâ, usque ad tempora Diomedis: uti locuples testis Porphyrius de abstinentia animalium, & exinde B. Cyrillus libro IV contra desertorem Julianum. In eadem insula Amathusii coluere Onesilaum; ut in Legatione ait Athenagoras.

CAP. XXII.

Ad animales Phœnicum Deos acceditur. Syrorum, & Medorum imperium Græcis quasi ignotum videri ante bellum Persicum. Sanchoniathonis ætas, dignitas, scripta. Græcos, & alios, à Phœnicibus, & Ægyptiis, accepisse cultum Deorum. Chrysor, *qui Vulcanus videtur, non solum artis fabrilis, sed etiam facundia, divinationis, piscationis, & navigationis doctor habebatur. Idem* Diamichius. *Tantum literarum repertor.*

Dagon *idem, qui* Σιτών. Beth-Dagon. *Atlas Phœnix. Gades cur sic vocentur. Quomodo Cælus, & Tellus, Sanchoniathoni sint Dii animales.* Hercules Tyrius, *qui &* Melicartus. *Idem Sidone cultus, & unde* Melicarti *vocabulum.* Malica, *Amathusius Hercules.* Ἄρτης, Mars, *& unde ea appellatio. Unde item* Ἀρπαῖος, *&* Ἀρτπξέρξης. Derfanaus *quàm variè scribatur.* Dorsanes. Sandes. *Unde hæ videantur appellationes. Herculis Tyrii ætas: quod altum à Samsone arguit.* Adad, *sive* Adod. Ada. *Pro* Astarte *plurativo* Astaroth *dici, quia pluribus locis coleretur. Esse eam Europam, Agenoris regis filiam. Cur, cùm raperetur à Jove, tauro vecta dicatur.*

E Cypro ituros, hinc Asia trahit, inde Africa: in illa quidem Phœnicia, in hac verò Ægyptus: ab utraque earum superstitione impleta est Græcia. Quod verò ad Babyloniam, Mediam, Persiam, & terras Asiæ alias, exili solùm famâ notæ erant ante bellum Persicum. Quemadmodum clarè ait Strabo in quinctodecimo. Et gravi auctore Homero id adstruit: Ὅμηρος γοῦν οὔτε τὴν τῶν Σύρων, οὔτε τὴν Μήδων ἀρχὴν οἶδεν· οὐδὲ γὰρ ἂν Θήβας Αἰγυπτίας ὀνομάζων, καὶ τὸν ἐκεῖ, καὶ τὸν ἐν Φοινίκῃ πλοῦτον, τὸν ἐν Βαβυλῶνι, καὶ Νίνῳ, καὶ Ἐκβατάνοις παρεσιώπησε. *Nec enim Homerus Syrorum, vel Medorum nôrat imperium. Alioqui cùm Thebas Ægyptias, & earum, ac Phœnicum nominaret divitias: minimè præteriisset divitias Babylonis, ac Nini, & quæ Ecbatanis.* Sed ante Ægyptum culta est Phœnicia, & Cypro propior est multò. Bonis igitur avibus velum ventus impleat secundus, ut eo passo ad Phœniciam terram provehamur.

Phœnices coluere Saturnum, Rheam, Jovem, Junonem, alios: quos fuisse homines, ipsi fatebantur. Unde Theodoretus lib. III de cur. Græc. affect. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὸν Κρόνον ἄνθρωπον εἶναι Σαγχωνιάθων ἔφησε, καὶ γυναῖκα τὴν Ῥέαν τὴν ἐκείνου ὁμόζυγα· καὶ τὸν Δία, καὶ τὴν Ἥραν, ἐκείνων γε παῖδας· εἶτα εὐεργεσιῶν τινων ἄρξαντας, καὶ δεξαμένους τοῦ βίου τὸ τέλος, θείας παρὰ Φοινίκων ἀξιωθῆναι τιμῆς, καὶ θεοὺς ἀναγορευθῆναι, καὶ βωμοῖς, καὶ θυσίαις, καὶ ἐτησίοις τιμηθῆναι δημοθοινίαις. *Hinc & ipse Sanchoniathon, Saturnum fuisse hominem, Rheam mulierem, Saturni conjugem, tradit; homines etiam Jovem, & Junonem, eorum liberos: posteà verò cùm beneficia quædam priores ipsi hominibus contulissent, vitâ demum perfunctos, dignos à Phœnicibus esse habitos, qui divinis honoribus culti, etiam vocarentur Dii, quique & aris, & sacrificiis, & annuo epulo colerentur.* Sanchuniathon ille fuit Berytius, vir Trojano bello antiquior, ac historiam Phœnicum Phœniciâ perscripsit linguâ, partim ex urbium singularum actis, partim ex templorum monumentis, multum in eo adjutus operâ Hierombali, qui sacerdos fuit Dei Ἰευώ. Ἰευὼ autem idem ac Ἰάω: quæ voces factæ ex nomine Dei tetragrammato. Hoc Sanchuniathonis opus Philo Byblius lingua è Phœnicia transtulit Græcè; indéque ea, quæ de Phœnicum ille theologia retulerat; in primum suum de Præparatione Euangelica transtulit Eusebius. In hujus operis proloquio retulit Philo, antiquissimos gentium esse Phœnices & Ægyptios: Phœnices præter Solem, Lunam, sidera, elementa, & ex his composita, quæ vocat θεοὺς φυσικοὺς καὶ ἀθανάτους *a*, habuisse θεοὺς θνητοὺς *b*, nempe animas eorum, qui bene meriti essent de hominibus. Sic enim inter alia loquitur: Οἱ παλαιότατοι τῶν βαρβάρων, ἐξαιρέτως δὲ Φοίνικές τε καὶ Αἰγύπτιοι, παρ' ὧν καὶ οἱ λοιποὶ παρέλαβον ἄνθρωποι, θεοὺς ἐνόμιζον μεγίστους τοὺς τὰ πρὸς τὴν βιωτικὴν χρείαν εὑρόντας, ἢ καὶ κατά τι εὖ ποιήσαντας τὰ ἔθνη. εὐεργέτας τε τούτους καὶ πολλῶν αἰτίους ἀγαθῶν ἡγούμενοι, ὡς θεοὺς προσεκύνουν. *Barbarorum antiquissimi, Phœnices imprimis & Ægyptii, à quibus homines cæteri morem hunc accepere, maximorum Deorum loco habuerunt, qui res ad vitam necessarias invenissent, ac beneficium quopiam in genus contulissent humanum. Hos igitur, qui bene fecerant, & multorum habebantur bonorum auctores, adorarunt ut Deos.* Videmus, ut πολυθεότητα *c*, & ejus cultum, à Phœnicibus, & Ægyptiis, derivet Philo: quod facilè persuadet. Nam quis non potiùs de Chami posteris id in animum inducat suum, quàm Semi, aut Japeti liberis; quorum pietas memoratur à Mose; quibus etiam benedixit Noë, cùm Canaani, filio Chami malediceret; ut est Genes. IX, 25, 26, 27. Atqui, quæ Phœnicia postmodo vocabatur, ea priùs à Canaan dicta est *Cananæa*: & à Chamo ipso Ægyptus *terra Cham*, item ab altero ejus filio *terra Mizraim* vocatur in Scripturis: ut alibi hoc opere ostendimus.

a Deos naturales & immortales.

b Deos mortales,

c Multitudinem Deorum.

Inter eos, quos Deos fecere Phœnices, Chrysor fuit; qui Græcis videtur Ἥφαιστος, Latinis autem *Vulcanus*. Testis ex Sanchoniathone Philo apud Eusebium in primo Præp. Euang. ubi cum de Ὑψουράνιος sobole gemina, quam Ἀγρέα καὶ Ἁλιέα, *Venatorem, & Piscatorem* vocat, locutus foret, ista subjungit, Ἐξ ὧν γενέσθαι δύο ἀδελφοὺς σιδήρου εὑρετάς, καὶ τῆς τούτου ἐργασίας· ὧν θάτερον τὸν Χρυσὼρ λόγους ἀσκῆσαι, καὶ ἐπῳδάς, καὶ μαντείας· εἶναι δὲ τοῦτον τὸν Ἥφαιστον. εὑρεῖν δὲ καὶ ἄγκιστρον, καὶ δέλεαρ, καὶ ὁρμιάν, καὶ σχεδίαν· πρῶτόν τε πάντων ἀνθρώπων πλεῦσαι· διὸ καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν ἐσεβάσθησαν· καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν καὶ Διαμίχιον. *Ab iisdem fratres procreati duo; qui ferrum, ac multiplicem ejus usum, reperere. Quorum alter, Chrysor nomine, quem Vulcanum esse ait, plurimum operæ ac studii, partim in eloquentia, partim in cantionibus ac divinandi artibus collocavit. Is etiam hamum atque escam, piscatorum lineam, ac tumultuarias rates invenit, primusque mortalium omnium navigavit. Quamobrem eum quoque post obitum instar Dei coluerunt, ipsumque præterea Diamichii nomine appellarunt.*

Porrò vocabula illa Ὑψουράνιος, Ἀγρεύς, Ἁλιεύς, & similia, non à Sanchoniathone sunt, sed interprete; qui Phœnicia nomina Græcis expresserat vocibus. Alios ibidem ex Sanchoniathone recenset Deos de hominibus factos: uti Ἀγρότηρον ἢ Ἀγρότην, *Agricolam sive Rusticum*: quem templo in Phœnicia, & eximio ait simulachro cultum, vocatumque esse Deorum maximum. Censeo hunc, vel Chamum fuisse, vel Cainum; quem Abelo à maledicta gente Cananæa prælatum, nihil mirandum. Addit, eum cum fratre, qui Ἀγρὸς *a* dicebatur, atria addidisse ædibus, & septa, & σπήλαια, sive speluncas vel cellas subterraneas. Primus quidem Cain fuit, qui urbem exstruxerit: ut Moses indicat Genes. IV, 17. Non adversor tamen, quo minùs intelligatur aliquis e Chami posteris, qui incoluerit Cananæam. Ab his fratribus Sanchoniathon esse ortos ait agricolas, quique canibus venantur: atque etiam vocatos Ἀλήτας, καὶ Τιτᾶνας: *Errones, & Titanas.* Ex his natos Ἄμυνον, καὶ Μάγον: inde Μισὼρ, καὶ Συδὺκ, hoc est, Εὔλυτον, *Solutu facilem*, καὶ Δίκαιον, *Justum.* Ex Misor esse Taautum: qui artem scribendi repetit, primusque rerum gestarum commentarios reliquit: ac Ægyptiis quidem Θωὼρ, vel potiùs Θωὺθ, Alexandrinis autem Θωὺθ, Græcis Ἑρμῆν nominatum. Quod & antea ex Philonis Berytii præfatione, retulerat Eusebius. Ac plura de eo in Diis Ægyptiis dicemus. Postea subjungit, ut ex Siduc procreati sint, qui vel Διόσκουροι, vel Κάβειροι, vel Κορύβαντες, vel Σαμοθρᾶκες vocantur. Variè credo hoc numen extulit Philo, quia non satis videret, quod numen Græcanicum Phœnicio illi imprimis conveniret. Memorat & Deum, cui nomen Ἐλιοῦν, sive Ὕψιστος, hoc est, *Altissimus*: qui vixerit prope Byblum, ac genuerit Οὐρανόν, unde ætherea plaga Οὐρανοῦ sive Cæli nomen acceperit. Altissimum autem cum feris congredientem periisse: sed à liberis adscriptum esse Diis: ᾧ καὶ χοὰς, καὶ θυσίας οἱ παῖδες ἐτέλεσαν· *quem & libationibus, & sacrificiis, liberi sint venerati.* Ex Cælo quoque natos ait Ilum sive Saturnum, Betulum, Dagonem, & Atlantem. De Ilo dictum antea. De Betulo agam in Deorum symbolis. Dagon à Philone redditur Σιτών, hoc est, frumenti præses: nempe quia frumentum & aratrum repererit. Quod convenit cum Hebræo דגן, dagan, *frumentum.* Alii tamen censent esse à דג, dag, *piscis.* Quasi *piscionem* dicas. Puta quia mari præesset, eoque simulachrum ejus

a Ager.

supe-

superiori parte hominem, inferiori piscem referret. Multum sanè hæc distant. Nec enim agricolis, sed piscatoribus, & nautis, convenerit numen, quod semihominis ac semipiscis figuram haberet. Sæpius in Scripturis memoratur בית דגון, *beth Dagon*, hoc est, *templum Dagon.* Ut 1 Sam. v, 1, ubi dicitur, cùm arca Domini à Philistæis illata esset in templum Dagonis, ac juxta Dagonem collocata; postridie repertum esse caput ejus in limine cum duabus manibus, relicto solùm Dagonis corpore sive trunco. Commate idem quincto repeti videas nomen Dagonis, sed particulatim in Asdod. Adde quod 1 Maccab. x, 83, 84, dicitur Jonathas accendisse Beth Dagon, cùm Azotii se hostes in illud, velut asylum, recepissent.

Quartus filiorum Urani Atlas refertur: qui fortasse non alius est ab celeberrimo ejus nominis rege Mauritaniæ. Quid enim prohibet, quo minùs credamus, Phœnicem hunc coloniam duxisse in Mauritaniam? Præsertim cùm videamus, Carthaginenses esse Phœnicum colonos: imò & Gaditanos. Quorum colonia ab Hercule Tyrio. Nam columnas Herculis non alius esse, quàm Tyrii, etiam judicium est gravissimi scriptoris, Strabonis. Atque idem ipsa *Gadium* appellatio arguit. Nam Græcè est Γάδειρα, à גדר, *gadir*, cujus femininum גדרה, *godera*, hoc est, *sepimentum*, ut etiam Solinus exponit, cap. XXVI. Imò & Procopius Cæsariensis, initio lib. I Vandalicorum, ait, SEPTUM à Romanis vocatum. Perperam tamen exponit ἑπτὰ, quia sic *Septem* vocaretur. Melius caussam perspexit Avienus:

Pœnus namque locum Gadir vocat undique septum.

Hesychius: Γάδειρα, τὰ περιφράγματα, Φοίνικες. *Gadir, sepimentum, secundum Phœnices.*

Postea subdit Sanchoniathon, ut Tellus zelotypa ob libidines mariti sui Urani, qui Latinis Cœlus vocatur, ab eo recesserit. Tum illum cepisse consilium è medio tollendi, quicquid liberorum ex ea haberet. Sed Telluri tantum fuisse, & animi, & consilii, ut vim omnem propulsaret. Hic qui Urani sive Cœli & Telluris nomina audiat; quid aliud existimet, quàm vocabula hæc non ad mortuos, sed duntaxat ad partes naturæ pertinere? At longè aliter res habet: sive cum Sanchoniathone existimemus, vocabula Cæli, & Telluris, priùs hominum fuisse, postea autem esse in honorem eorum naturæ partibus attributa, quibuscum colerentur: sive, quod non paullo mihi verisimilius videtur, priùs Cæli & Telluris nomen mundanis partibus conveniat: postea autem, cum simili homines cultu dignari vellent, obliteratum veteri defunctorum nomine, nomen iis impositum sit partium naturæ, quo & nomine, & cultu, convenirent.

Persequamur nunc cætera ex Sanchoniathone. Refert deinde, Saturnum, ubi adoleverat, consilio, & auxilio Minervæ, ut maternas vindicaret injurias, patrem regno depulisse. Saturni filias esse Proserpinam, quæ obierit virgo, & Minervam. Byblum à Saturno conditam. Atlantem fratrem terrâ defossum: Sadidum filium jugulatum: sororem ductam Astarten; unde, præter filios, Amorem, & Cupidinem, genuerit septem Titanidas sive Dianas, quarum una, nomine Sydyco, mater fuerit Æsculapii. Ductam ei & alteram sororem Rheam, unde totidem genuerit filios; quorum postremus, simulac esset natus, fuerit consecratus. Ductam & sororem tertiam, Dionen. Fuisse præterea tres Saturno filios; unum patri cognominem, alterum Jovem Belum, tertium Apollinem. Post pauca subjungit, τῷ Δημαρῶντι γίνεται Μελίκαρθος, ὁ καὶ Ἡρακλῆς. Quod perperam vertit interpres, *A Demaroonte Melicarthus, & Hercules procreantur.* Cùm debuerit, *Melicarthus, qui & Hercules, procreatur.* Herculem à Phœnicibus cultum, etiam discimus ex II Maccab. IV, 18, 19, 20, ubi legas, ut impius ille sacerdos Hierosolymitanus Jason miserit Tyrum *drachmas argenti trecentas in sacrificium Herculis.* Etiam ex iis, qui Alexandri gesta prodiderunt, notum, hoc perniciem attulisse Tyriis, quòd, cùm Alexander dixisset, se velle Tyrum venire Herculi sacrificatum, Tyrii decretum fecerint, Macedonem vel Græcum in urbem admittendi neminem. Atque addit Arrianus lib. II: Ἔστι γὰρ ἐν Τύρῳ ἱερὸν Ἡρακλέους, παλαιότατον ὧν μνήμη ἀνθρωπίνη διασώζεται. *Est enim in urbe ea templum, cujus vetustatem humana memoria conservat.* Mox distinguere jubet inter tres Hercules, Tyrium hunc, Argivum, & Ægyptium. Ex quibus liquet, Tyrium esse Argivo aliquot seculis vetustiorem. Nec Tyriis solùm Hercules colebatur, sed & Sidoniis: imò cultus iis, ut Strabo in XVI ait, καθ' ὑπερβολήν, *supra modum.* Melicartho fuisse nomen, jam ex Sanchoniathone seu Philone Bybliensi vidimus. Vox ea ex duabus est conflata. Prior pars est מלך, melech, *rex*; unde & Hercules *Malica* ab Amathusiis. Hesychius: Μάλικα τὸν Ἡρακλέα, Ἀμαθούσιοι, *Malica, Herculem, Amathusii.* Est verò Amathus gemina, Phœniciæ una, Cypri altera. Nempe urbes istæ sacris videntur convenisse: nec dubito, quin primi in Cyprum Phœnices trajecerint: ut Amathusii in Cypro à Phœnicibus cultum Herculis acceperint. Imò aliqui etiam Amathuntis nomen ab Herculis filio esse existimant: quod Stephanus indicat in Ἀμαθοῦς. Altera in Melicarto pars est קריתא, caria, *civitas.* Quomodo *Melicartus*, sive *Melicerta*, sit *rex civitatis*, θεὸς πολιοῦχος.

Sed dicere etiam liceat, posteriorem vocis partem esse Ἄρτης. Nam Mars, & Hercules, promiscuè usurpari solent Orienti. At Ἄρτης Ægyptiis Mars: uti ex Vettio Valente Antiocheno ostensum clarissimo Seldeno. Est verò Ἄρτης ejusdem originis ac Ἄρης, nempe ab עריץ, *arits.* Ac ἄρτης quidem sive *artes* ex eo fit trajectis literis, quia Græci, vel Latini, nesciunt tzade. Ἄρης autem, rejecto τ, ex eodem tzade. Notat verò עריץ, aritz, *terribilem*, & μεταληπτικῶς, *fortem.* Ejusdem originis ac Ἄρτης est Ἀρταῖος, appellatio veterum heroum, qui à fortitudine imprimis commendabantur. Stephanus in Ἀρταία: Ἀρταίους δὲ Πέρσαι παλαιοὺς ἀνθρώπους καλοῦσι. *Artaeos vocant Persæ homines priscos.* Hesychius: Ἀρταῖοι, οἱ ἥρωες παρὰ Πέρσαις· *Artæi, heroes apud Persas.* Iisdem ἄρτης *magnus*, quia heroes magnæ virtutis. Unde Ἀρταξέρξης. Herodotus lib. VI: Δύναται δὲ κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ταῦτα τὰ ὀνόματα, Δαρεῖος, ἐρξίης· Ξέρξης, ἀρήϊος· Ἀρταξέρξης, μέγας ἀρήϊος. *Valent autem hæc nomina secundum Græcanicam linguam; Darius quidem coercitor; Xerxes bellator, vel Martialis; Artaxerxes autem magnus bellator.* Si propius proprietatem vocis עריץ, attendas, valebit *terribilem*, vel *fortem bellatorem.* Ab eadem origine est Artabazus. Stephanus loco antè memorato: Ἐντεῦθεν μοι δοκεῖ Ἀρταξέρξαι, καὶ Ἀρτάβαζοι. *Hinc mihi dicti videntur Artaxerxa, & Artabazi.* Etiam Phœnicius Hercules *Desanaus* vocabatur. Eusebius in Chronicis ad numer. CCCCXCVII: *Hercules cognomento Desanaus in Phœnice clarus habetur. Unde & ad nostram usque memoriam à Cappadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quæ verbis iisdem legas apud Marianum, & Florentium Wigorniensem. Sed apud Georgium Syncellum, qui Eusebium exscribere solet, sic legitur: Ἡρακλέα τινὲς φασὶν ἐν Φοινίκῃ γνωρίζεσθαι Διωδᾶν ἐπιλεγόμενον, ὡς καὶ μέχρι νῦν ὑπὸ Καππαδοκίων καὶ Ἰλιέων καλεῖσθαι. Ubi duplex discrimen videmus. Unum est, quod pro *Eliensibus* dicat *Iliensibus.* Et sanè verisimilius, à Phœnicibus cultum Herculis, uti ad Cappadoces, sic ad Ilienses potiùs, quàm ad Elienses, promanâsse. Alterum est, quòd pro *Desanaus* dicatur Διωδᾶς. Quod ab altero nimium quantum abit. Etiam *Desanas* vocem suspectam reddit mira Latinorum Eusebii codicum, & ejus exscriptorum, inconstantia. Quidam enim MSSi, atque edit., præferunt, *Desinaas, Desinas*: quod postremum etiam invenias in editione Henrici Stephani senioris. Apud Marianum autem, *Desinaus*, & *Dosinaus.* Pontacus in tribus Eusebii codicibus invenit *Desonaas.* Qui priorem partem in *Dosinaus*, & posteriorem in *Desinas*, attenderit, suspicari jure possit, hæc corrupta esse ex Δορσάνης. Hesychius a: Δορσάνης, ὁ Ἡρακλῆς παρ' Ἰνδοῖς· *Dorsanes, Hercules Indis.* Difficile est Indicæ appellationis caussam adducere. Cæteroquin vicinum est Chaldaicum דרס, *daras calcare*, a Continuo post Δορσ.

pre-

premere, incidere. In præcipuâ Herculis laude ponebatur, quòd tyrannos calcâret, & oppressisset. Etiam Agathia, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, testante *a*, Persis Σάνδης dicebatur. Ad quod posterioribus syllabis multum accedit Δεσάνης. Vel fuerit Σάνδης ab Syriaco שנר, sanad, *sævire*. Habes Act. xxvi, 11: ubi Paulus in Sanctos sævisse se dicit ante conversionem. Sed Δεσάνης Indicum, Σάνδης Persicum: & quàm utrumque abit à Δισανάς. Quamobrem non autim propter horum ullum damnare *Desanaus*, vel *Desanes*: præsertim cùm vicinum sit דשן, daschen, *pinguis*, & κατὰ μεταφορὰν, *pollens*: ut Psal. xxii, 30, *Et incurvaverunt se* כל דשני ארץ, *omnes pingues terræ.* Hoc est, potentes omnes, quique divitiis vel honore cæteros anteeunt. Hujusmodi appellatio optimè conveniat fortissimo Herculi: qui idcirco in antiquis etiam inscriptionibus *Pollens* vocatur. Ut istac Interamnæ Nahartium in Umbria *b*:

a Lib. 2.

b Inscr. Gruter. cccxv, 7. Ac similiter, Herculi Pollenti, Potenti: 1. 3.

LOCVS
SEPVLTVRÆ
CVLTORVM
HERCVLIS
DEFENSORIS
POLLENTIS
INVICTI.

Dicere etiam possimus, *Desanaas* conflari ex vocabulis duobus; quorum prius sit דשן, quod *pinguem*, vel *opulentum* significare diximus, & עז, *as*, quod *fortem* notat: ut Genes. xlix, 3, ubi id nomen à Jacobo tribuitur Rubeni primogenito. Herculi igitur ab opibus, & fortitudine, nomen sit impositum; quia fortitudine parentur opes, ac tum opes, tum fortitudo ab Hercule poscerentur.

S. Eusebium audimus, vixerit Phœnicius Hercules, quo tempore Moses in monte adspectu frueretur divino. Ut non possit esse Samson: cujus tempora magis conveniunt Herculi Thebano. Fuisse Tyri sepultum, ait Clemens Romanus. Humanis hostiis solere placari, ait Plinius lib. xxvi, cap. v. Videntur interim illa de Samsone, pro more gentium, qui ex pluribus unum conflare solent, adaptata esse Herculi. Ut quod Jud. xiv, 5, 6, Samson dicitur leonem occidisse. Notissimum enim de leone Nemeæo, quem ab Hercule suo necatum tradiderunt. Et censet B. Ambrosius, eò Samsonem divertisse de via ad cadaver leonis a se necati, quò exuviis ejus indutus Herculem referret. Fortasse igitur duo fuere Hercules Palæstini, antiquior, & Samson: quorum gesta in plerisque convenerint, unde & unus crederentur. Vetus Hercules fuerit Melicarthus, sive is Esavus, sive Tyriæ urbis conditor: qua de re diximus lib. xxxiv. Sed de Hercule satis: præsertim quia de eo & postea agendum.

Redeamus ad Sanchoniathonem: à quo, postquam de Hercule dixisset, refertur Ἄδωδος, βασιλεὺς θεῶν *c*: qui cum Astarte & Jove Demaroonte, regnâsse dicitur in Phœnice. Quare & de Adodo, & Astarte, quædam dicemus. Prior etiam Assyriis cultus; teste Macrobio, qui & vocabulum interpretatur. Verba ejus sunt lib. 1 Saturn. cap. xxiii: *Deo, quem summum maximumque venerantur,* ADAD *nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio sonat* UNUS. Sed sunt, quæ scrupulum injiciant. Nam UNUS Assyriis sive Chaldæis, & Syris, est חד, *chad*, Hebræis אחד, *Achad*. Quare existimet aliquis, apud Macrobium, pro ADOD rescribi ACHOD oportere. Verùm obstat, quòd & Ἄδωδος sit apud Sanchoniathonem, sive Philonem Byblensem. Quare potiùs censeo Macrobium, vel alium, qui Macrobio imposuerit, vicinitate vocabulorum *adod*, & *achod*, fuisse deceptum. Imò non absurdè dixeris, & hoc numen à Phœnicibus Phryges accepisse: ut Desanai Herculis; quemadmodum ex Eusebio antea vidimus. Conjecturæ hujus fundus est Hesychius: ubi vulgò legas, Ἀδαγοῦς, θεός τις παρὰ Φρυξί *d*. Eoque existimet aliquis, pro Ἀδαγοῦς rescribendum Ἄδωδος. Faciliùs subscriberem, nisi exponeret, θεὸς ἑρμαφρόδιτος *e*. Uti & Glossæ Græco-barbaræ nostræ ineditæ. Fortè igitur, semivir Attis, Phrygius Deus, *Adagous* dictus fuit, origine incertâ. Etiam *Adods* appellationem firmat, quod Juno, cujus nomine Luna, & aër, notatur, Babyloniis dicebatur *Hada*, vel *Ada*. Hesychius, Ἄδα· ἡδονή, πηγή· καὶ ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα *a*. Valde enim est verisimile, si Luna, & aër, *Ada* dicerentur; Soli etiam atque ætheri, potiùs *Adods*, quam *Achods*, nomen fuisse. Sed ista, etsi hujus sint loci, quatenus homo Phœnix cum Sole cultus fuit: non minùs tamen ad Solis Lunæque cultum pertinent; de quo libro agam sequenti.

c Adodus, rex Deorum.

d Adagous. Deus quispiam, secundum Phryges.

e Deus semivir.

a Ada. voluptas, fons: & Babyloniis Juno.

Nunc de Astarte dicam: quam fuisse Phœnissam, jam ex Sanchoniathone vidimus. A Phœnicibus pro Dea cultam, docet illud Scripturæ 1 Reg. xi, 5: *Et ivit Salomon post Astoreth, deam Sidoniorum.* Ubi singulare est עשתרת, *Hastoreth*, sive *Astoreth*. Chaldaicè est עשתרתא, *Astarata*: unde contractè Ἀστάρτη, sive *Astarta*. Plurale עשתרות, *Astaroth*: quasi *Astartas* dicas: nempe ut dicimus *Baalim*, *Joves*, *Junones*: quia unum idemque numen pro variis locis, quibus coleretur, variè vocaretur. Quoniam verò עשתרה gregem significat, vel, ut aliqui censent è Rabbinis, oves feminas: eò R. David Kimchi existimat, simulachrum ejus fuisse ovis figurâ. Aliis tamen verisimilius fit, ita vocari, quia illi ovis immolaretur. Sed ista minime pugnant.

Astarte hæc, quatenus numen est animale, filia fuit Agenoris, Phœnicum regis: quam, postquam adscripta est Diis, Astarten nuncupatam, ex ipsis Phœnicum sacerdotibus se accepisse, refert Lucianus lib. de Dea Syria. Quomodo autem cum eo conveniat, quod Astarte aliis sit Luna, id ex iis planius erit, quæ in cultu mixto dicentur. Ex eodem Luciano cognoscimus, cultum hunc institutum esse in solatium Agenoris post raptam Europam ab Jove Cretensi: ut generali nomine appellant, quem Lycophron Ἀστερον, Diodorus in quincto, Ἀστέριον, Augustinus de Civitate Dei lib. xviii, cap. xii, vocat Xanthum: quam rem & superius *b* attigimus. Dicitur verò Europa tauro vecta, quia in litore choreas agens navi rapta, cujus ἐπίσημον *c* taurus: unde & navi nomen. Nisi cum Palæphato malis, raptam à viro Cnossio, cui nomen Taurus. Eusebius historiam priùs refert ad extrema Josuæ tempora: mox, alios secutus auctores, ad quinctumdecimum Othonielis annum. Sed mutuum hoc: quippe Eusebius Othonielis annos mox ab excessu Josuæ auspicatur, prætento intervallo, tum quo seniores regnarunt; tum quo, his mortuis, lapsus est populus in idololatriam, ac propterea à Deo punitus est octennii servitute sub Chusano, Mesopotamiæ rege. In quo errore prope omnes hodie Eusebium sequuntur. Paullo post idem Lucianus ait, non omnes fateri Astarten esse Europam. Ne istud quidem pugnat cum cæteris, si sic interpretere, alios in Astarte aliam, quàm Europam, coluisse. Plures enim gentes, aliæ hanc, aliæ aliam heroinam, uno cultu cum Astarte sive Luna coluerunt. Fuere & alia Phœnicibus numina: sed de quibus difficile sit dicere, hominesne fuerint, an naturæ partes. Neutrum enim liquere arbitror de Zauane. Hesychius: Ζαυάνας, θεός τις ἐν Σιδῶνι. *Zauanes, Deus quispiam Sidonis.*

b Cap. 14.

c Signum.

CAP. XXIII.

Dei Syri animales, in quibus Dea Atargatis, sive Atergatis, pro quo & Atraga, *&* Athara *legitur. Eadem Derceto. Antipatri Stoici de Atergatis etymo sententia refellitur. Atergati dedicatos pisces aureos, & argenteos. Sacerdotibus ejus pisces comestos. Non convenisse, utrùm ab aliis submersa sit, ob asperum imperium: an sese demerserit, pœnitudine pudoris amissi. Cur in piscem conversa dicatur. Syros abstinuisse esu piscium. An Derceto etiam dicta* Ceto, *& an eadem sit Andromeda, ceto objectanda. Forma Atergatis, & vocis ejus origo. Etiam cultam in Parthia.*

thia. Filia ejus Semiramis, educata à Simma, quod nomen idem Semi nomini videtur. Semiramis in columbam versa, uti mater in piscem: & quæ caussa figmenti. Syros, ut piscibus, sic columbis abstinuisse. Semiramidis etymon. Columbam symbolum credi regni Assyrii. An & columba Samaritanis culta. Tres Semiramides, Nini una, Belochi altera, tertia, quæ Medici imperii tempore fuit. Atergatim, & Deam Syriam, diversas videri. Semiramis ovo exclusa dicitur, quod foverit columba. Seleuci Nicatoris fanum, & festum Nicatoria.

E Phœnicia imus in proximam, quæ Cava dicitur, & Syriam cæteram. Ubi culta Atergatis, sive Atargatis: pro quo corruptè *Adagartis* est apud Crinitum lib. XIV de honesta discipl. cap. VIII. Sed pro *Atargatis*, posteriori vocis parte recisâ, etiam *Atarga*, vel *Artaga*, dixere. Saltem apud Phurnutum, ubi de Rhea disserit, Ἀταργὰ legitur. Verba ejus inferiùs adducam. Imò & *Athara* vocabatur. Etsi Junianus Justinus in compendio, præferat *Arathis*: sive ut in Veneta veteri *a* est, *Ariathis*: vel uti est in Badiana *b*, *Marathis*. Quæ corrupta videntur ex *Atergatis*. Vel potiùs eum Hermolao Barbaro *c* dicamus, pro *Arata* trajectis literis esse rescribendum *Athara*. Claré enim Strabo ait lib. XVI: Ἀταργάτιν ἣ τὴν Ἀθάραν. Scio summum virum, Isaacum Casaubonum *d*, suspicari legendum Ἀστάραν, atque hoc esse ex *Astaroth*, pro quo Græci Ἀστάρτην: ut antea vidimus. Sed alia est *Astarte* ab *Atergati*: hæc mater, illa filia, ut inferiùs ostendam. Sic igitur legendus is Justini locus: *Nomen urbi à Damasco rege inditum: in cujus honorem Syri sepulchrum Athares uxoris pro templo coluere; Deamque exinde sanctissimæ religionis habent.* Eadem diva, principe ex *Atergate* literâ recisâ, & leviculâ immutatione, vocata est *Derceto*; quomodo Ctesias appellat, ut ibidem Strabo autor est, his verbis: Δερκετὼ δ᾽ αὐτὴν Κτησίας καλεῖ. Hæc Atergatis sive Athara, sive Derceto, regina fuit Syriæ, juxta Antipatrum Tarsensem Stoicum libro περὶ δεισιδαιμονίας quarto: unde Athenæus in octavo refert, verum reginæ nomen fuisse *Gatis*: quæ cùm obsoniorum esset avidissima, edictum promulgasse, ne quis pisces ederet ἄτερ Γάτιδος, *præter Gatidem*: tum imperitum vulgus ex ἄτερ, & Γάτις, unam conflasse vocem, Ἀτεργάτις. Sed Stoici in etymis eruendis mirificè nugari solent: nec in eo illorum, vel aliorum, probari potest confidentia, quòd Syriacorum originem è Græcia arcessant. Nostra verò sententiâ, nulla fuit regina Gatis. Verisimilius verò Atergatis etymon inferiùs adducam. Ibidem refert Athenæus ex secundo Mnaseæ libro de Asia, Atergatin reginam durè rexisse, & quo sola piscibus vesceretur, quicunque caperentur, ad se jussisse deferri: indeque obtinere, ut qui supplices Deam adorant, aureos & argenteos pisces offerant: sacerdotes quoque, ante simulacrum Deæ, constituere pisces elixos, & assos; sed quos ipsi postea absumant. Ibidem ex Xantho Lydo commemorat Athenæus, ut regina hæc à Mopso Lydo capta, & propter insolentiam, injuriasque multis illatas, tandem cum filio Ichthye (quo sub nomine verum occultarunt) in lacu Ascalonis sit submersa, & à piscibus devorata. Alii verò hæc paullo aliter narrant. Quippe ajunt, Derceto rem habuisse cum adolescente Syro: atque inde peperisse Semiramidem: ubi verò ejus puduit concubitus, in lacum se abjecisse piscosum prope Ascalonem, à piscibus verò servatam: quibus iccirco vesci, Syris religio sit. Atque ita Græcus Arati interpres; ubi de Piscium signo tractat. Pro quo apud Diodorum Siculum legas, in piscem esse conversam. Sic fabulari de iis veteres solent, qui in aquis periissent; nec fabulosè prorsus, quia sic piscibus cibus facti, quodammodo in piscem vertantur. Quamquam de Atergate peculiaris etiam ratio accessit: quia non inconvenienter in piscem dicitur mutata, quæ à morte colitur piscis figurâ. Quod verò propterea dicebamus, Syros piscibus abstinere: id præter Diodorum, & Aratæum scholiastem (ubi Δερκετὼ *a* pro Δέρκη legendum) asserunt Herodotus in Euterpe, Xenophon libro primo de Expeditione Cyri, (cujus verba mox adducam) Cicero in III de Natura Deorum, Ovidius, Juvenalis, alii. De Diva hac intelligendus etiam Plinius libro V Histor. Natur. cap. XIII: *Joppe Phœnicum, antiquior terrarum inundatione, ut ferunt. Insidet collem, præjacente saxo: in quo vinculorum Andromedæ vestigia ostenduntur. Colitur illic fabulosa Ceto.* Ita habet vetus editio Parmensis anni CIↃ CCCC LXXXI. Nec longè abit *Cato*, quod in aliquibus invenitur MSSis. Deque Andromeda habes item cap. XXXI: *In Phœnicio deinde mari est ante Joppen Paria, tota oppidum: in qua objectam belluæ Andromedam ferunt.* Quare aliquis suspicetur, genuinum esse nomen Κητὼ: ac sic dictam Andromedam: sive quia navis ἐπίσημον *b*, qua avecta est fuerit cetus: sive quoniam, cui à patre primitus fuit promissa, princeps foret insularis, qui piraticam exerceret: quales meritò cetis, cæterisque marinis monstris, comparantur. Sed magis placet *Ceto* esse ex *Derceto*: quia ut hic legas *fabulosa Ceto*; ita cap. XXIII ait, *prodigiosa Derceto*. Verba apponam: *Bambucen, quæ alio nomine Hierapolis vocatur; Syris verò Magog. Ibi prodigiosa Atergatis, Græcis autem Derceto dicta colitur.* Eo autem nunc fabulosa, nunc prodigiosa dicitur, quia superiori corporis parte mulierem, inferiori piscem referret. Quâ formâ se vidisse ait Lucianus de dea Syria: ubi sic scribit: Δερκετοῦς δὲ εἶδος ἐν Φοινίκῃ ἐθεησάμην, θέημα ξένον· ἡμίσεη μὲν γυνή, τὸ δὲ ὁκόσον ἐκ μηρῶν ἐς ἄκρους πόδας ἰχθύος οὐρὴ ἀποτείνεται. *Dercetûs autem imaginem in Phœnicia vidi, spectaculum insolitum. Erat dimidiâ parte mulier: quantum verò à femoribus ad imos protenditur pedes, in piscis caudam desinebat.* Ac satis est verisimile, Atergatim sive Atargatim (utroque enim modo scripsere) ex figura hac habere nomen: ut vox sit conflata ex אדיר, addir, *magnus, potens, excellens*, & דג, dag, *piscis*. Culta verò non in Syria modò, sed ipsa etiam Parthia: ut indicat Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi: Ἔνθεν Βεσηχάνα πόλις, ἐν ᾗ ἱερὸν Ἀταργάτη. *Indo Besechana urbs, ubi templum Atargatis.*

Connexa his sunt, quæ de Semiramide memorant: ut quæ filia fuerit Dercetûs; quemadmodum ex Diodoro diximus. Atque idem testatur, ex nostris quidem Athenagoras in Legatione; è gentilibus verò Hyginus fab. CCXXXIII, & Lucianus de Dea Syria; ubi ait, Dercetûs honori templum Hierapoli conditum à filia Semiramide. De infantia Semiramidis hæc legere est apud eundem Diodorum. Ait, eam à matre, priusquam in aquas se daret præcipitem, delatam esse desertum in locum: ubi columbarum vis nidularetur, atque ibi occultè educatam, usque dum eam domum suam recepit Simma, qui liberis carebat. Regiorum is jumentorum magister erat: &, credo, Simmæ vox eadem, ac Semi. Credibile enim, posteros tanti patriarchæ nomen suis subinde liberis imposuisse. Unde & Semus, Deliacôn scriptor *c*. Ait porrò Lucianus, Semiramidem à columbis nutritam in deserto. Quod sic interpretor, columbarum carne pastam. Nisi fabulæ occasionem præbuerit vocabulum *Semiramis*: quod Syrâ dicitur linguâ *columbam* signare. Nam cur minùs fœminæ nomen ejusmodi datum credamus, quàm viro impositum est nomen *Iona*: quod Hebræis itidem *columbam* notat?

Ex his verò non obscurè ratio elucet, cur ut mater Derceto in piscem, ita filia Semiramis in columbam dicatur commutata. Sic enim Ovidius IV Metam.

—— Et dubia est, de te Babylonia narret
Derceti, quam versa squamis velantibus artus
Stagna Palæstini credunt celebrasse figurâ.
An magis, ut, sumtis illius filia pennis,
Extremos albis in turribus egerit annos.

Hinc etiam originem arcessunt, cur Syri & piscibus abstineant, & columbis. Nam honori hoc datum ajunt

Ann. 194. *Ann. 124.* *Plin. Castig. lib. 5. p. 23.* *Animadv. in Athen. l. 8. p. 8.*

Derceto vero illam Ctesias nominat.

a Nisi & hoc rectum. Nam & apud Ovidium 4. Met. pro Derceti, *in omnibus est exemplaribus* Derce: *ut ait Lil. Greg. Gyraldus in Hist. Deor. Syntag. 1. p. 60. In Manuscripto nostro quoque est* Dirce. *Sed vetus editio habet* Dirceti. *Possis interim Dirce esse ex Derceto, ut Ceto ex eodem, de quo mox.*
b Insigne.

c Athenæus, Apollonii scholiastes, Suidas, Etymologus.

Dercetûs, & Semiramidis; quia illa piscis, hæc columbæ figura coleretur. De piscibus particulatim varios antea testes adduximus. Ab utroque verò animanti abstinuisse, auctor quoque è nostris Clemens Alexandrinus in Protreptico: è gentibus verò Diodorus Siculus; & multò ante eum Xenophon lib. I Expeditionis Cyri; ubi de Chalo flumine loquitur: Πλήρη ἰχθύων μεγάλων, καὶ πραέων, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον, καὶ ἀδικεῖν οὐκ εἴων, οὐδὲ τὰς περιστεράς· *plenum magnis & mansuetis piscibus, quos Syri pro Diis habebant, neque lædi patiebantur; sicuti nec columbas.* Similiter Phurnutus περὶ θεῶν: Ἔοικε δ' ἡ αὐτὴ εἶναι ἡ παρὰ Σύροις Ἀταργάτῃ, ἣν διὰ τὸ περιστερᾶς καὶ ἰχθύος ἀπέχεσθαι τιμῶσι· *Videtur hæc* (Rhea) *esse eadem, quæ apud Syros est Artaga: quam abstinendo à columba, & pisce, colunt.* Item ex Latinis Hyginus fabulâ CXCVII: *Ob id Syri pisces, & columbas ex deorum numero habent, non edunt.* De columbis itidem refert Tibullus lib. I, eleg. VII:

Quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes
Alba Palæstino sancta columba Syro?

Ubi *Syro* retineo, propter auctoritatem codicum MSSorum, quos & sequitur vetus editio Regii Lepidi anni CIƆ CCCC LXXXI. Scio, etiam *suo* reperiri. Sed nihil opus mutare, cùm tot Syriæ gentes, jure a διακριτικῶς a *Palæstino* addatur: ut in similibus fieri solet.

a Discretionis ergo.

Quod verò Diodorus ait, *Semiramis* esse nomen à Syriaca columbæ appellatione, id nec Scaliger videbat, ut è Syra lingua adstrui possit. Sed apud Hesychium, nescio unde, legas: Σεμίραμις, περιστερὰ ὀρεία, ἐν Ἀσσυρίοις. b. R. Azarias credebat, id nomen esse ab avium pipitu & cantillatione minuta. Nempe ut Semiramis sit ex זִמְרָה, ז in ש ob vicinum sonum converso, ut sæpe fit: שִׁמְרָא nerò sit ex Chaldæo צִפַּר, quod avium illud μινύρισμα c significat. Atque eam opinionem etiam Joannes Morenus comprobabat. Idem Azarias lib. אמרי בינה cap. XXV censet, Babylonios & Assyrios ob ea, quæ de Semiramide, figurâ columbæ cultâ, adduximus, pro symbolo in vexillis militaribus columbam habuisse: atque inde Jeremiam dicere cap. XXV, 38: *Facta est terra eorum in desolationem à facie iræ columbæ.* Ut vulgatus vertit interpres. Nempe, secundùm hunc Rabbinum, per columbam signatur Babylonius Nabuchodonosor. Hebraice est הַיּוֹנָה, *Haionach:* ubi Christophorus quoque à Castro censet, articulum esse ἐμφατικὸν, quasi dicat propheta, *columba illa:* nempe columba magni Nabuchodonosori, sive ingens ille ac victor tanti Regis exercitus, cujus symbolum in vexillis est columba. Similiter vocem היונה interpretantur apud eundem prophetam cap. XLVI, 16, *Surge & revertamur ad populum nostrum, & ad terram nativitatis nostræ à facie gladii columbæ.* Item cap. L, 16, & Sephoniam cap. III, I. Etiam Rabbini Thalmudici in tractatu Cholin sect. I, narrant, tempore R. Meir in jugo montis Garizim inventum fuisse simulachrum columbæ. Atque inde colligunt Samaritanos non solùm Israëlis Deum, sed etiam gentium Deos coluisse. Perperam profectò, si loquantur de publico Samaritanorum cultu, ex quo Manassen, Iaddi fratrem, habuere Pontificem Maximum. Sed fieri possit, ut fuerit ex cultu aliquorum privato ac domestico. Vel etiam publico Cuthæorum, priusquam, à leonibus vexati, circumcisionem, & legem didicissent Mosaicam. Saltem id credibilius, quàm, quæ, ut ex Gedaliæ catena cabalistica constat, quidam Judæi crediderunt, fuisse illud simulachrum, quod Jacob ex Assyria veniens post urbem Sichem sub terebintho defodit: ut Genes. XXXV legere est. Neque enim satis constat, cùm duæ fuerint Semiramides, prior ne illa, Nini conjux, columbæ figurâ culta sit; an altera, Belochi Assyriorum Regis filia; quæ longè post Jacobi patriarchæ tempora fuit. Siquidem Conon libro quinquaginta narrationum Semiramidi tribuit, quæ ab aliis Atossæ, non illi Cyri filiæ, Darii uxori, Xerxis matri; sed alteri, longè antiquiori, Belochi, ut dixi, filiæ, adscribuntur:

b Semiramis, columbam montanam significat.

c Exilem & querulum cantum.

ut est apud Photium cod. CLXXXVI. Vixit autem Atossa illa annis post Nini uxorem quingentis. Firmantur hæc quoque eo, quòd Semiramidis prioris mors ab Eusebio refertur ad num. LII: posterior verò ad num. IƆ LXXXII, qui decimus à morte Josuæ: ubi hæc annotantur: *Assyriorum octavus decimus Belochus annis XXV: cujus filia Atossa, quæ & Semiramis, regnavit cum patre annis XII.* Imò, si ex eo, quod antiqui in annis Semiramidis tot varient seculis, rectè diversas fuisse colligimus: videor mihi & tertiam ejus nominis reperisse, utrâque recentiorem: ut quæ ducentis solùm annis, vel circiter, antiquior fuerit Cyro. Nam Herodotus lib. I ait, Nitocrin fuisse matrem Laboniti, regis Babyloniorum postremi, quem Cyrus devicit: at Semiramidem fuisse πέντε γενεαῖς a hac Nitocri vetustiorem. Idem auctor est, Assyriorum imperium, priusquam Medi deficerent, annis durâsse quingentis & viginti. A defectione Medorum anni sunt circiter trecenti. Quamobrem quasi centum à defectione annis, ducentis verò ante Cyrum, ea Semiramis fuerit. Non igitur erit Nini uxor, quæ Cyrum præcessit annis ampliùs mille & sexcentis: neque uxor Belochi, quæ mille, & ampliùs annis ante Cyrum fuit. Ut istæ quidem fuerint, stante Assyriorum imperio. At tertia erat tempore Medorum; qui, dejectis Assyriis, per annos trecentos ante Persas imperium tenuerunt.

a Quinque generationibus.

Sed quæstio est, num eadem diva sit Atergatis, ac Dea Syria. Sic videtur, propter illa Strabonis verba in XVI; ubi, cùm de Euphrate esset locutus, subjungit: Τέτταρας δὲ τοῦ ποταμοῦ σχοίνους πέραν διέχουσα ἡ Βαμβύκη, ἣν καὶ Ἔδεσσαν καὶ Ἱερὰν πόλιν καλοῦσιν, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Συρίαν θεὸν τὴν Ἀταργάτιν. *Sita est trans flumen, quatuor schœnorum spatio, Bambyca, quam etiam Edessam, & Hierapolim, sive Sacram Urbem, nuncupant. In qua colunt Deam Syriam, quæ dicitur Atergatis.* Sed Atergatin quidem constat unam esse ex Syrorum deabus: attamen aliam arbitror ab illa, quæ κατ' ἐξοχὴν b *Dea Syria* dicebatur. Nam Atergatis sive Derceto erat semimulier, & semipiscis: ut ex Luciano antè vidimus: qui, post ista superiùs adducta, continuò subjungit: Ἡ δὲ ἐν Ἱρῇ πόλει, πᾶσα γυνή ἐστι. *Sed quæ est in Sacra civitate, tota est mulier.* Hæc Syria Dea non tam animale numen videtur, quàm naturale. Nempe vis naturæ generatrix: quæ tum Veneris; tum matris Deûm nomine intelligitur. Vel si cum naturali hoc numine pariter coluerint animale: non hoc Derceto erit, Semiramidis mater; sed Semiramis ipsa; quod ex eo liceat suspicari, quia nulla Syris celebratior heroina fuit Semiramide: uti nulla Diva iis divinior Deâ Syrâ. Accedit, quòd Semiramis dicitur educata à columbis, & columbæ etiam symbolo signabatur: ut cætera ejus generis omittam, superiùs memorata. Dea autem Syria ex ovo, cui columba insederit, dicitur prognata; idque ad Euphratem, ubi Babylon, urbs regia Semiramidis. Qua de re sic Cæsaris Germanici interpres: *Nigidius hos pisces dicit in flumine Euphrate fuisse, & ibi ovum invenisse miræ magnitudinis: quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse, & post aliquot dies exclusisse Deam Syriam, quæ dicitur Venus.* In Syris numinibus etiam locum habet filia Iephthæ. Epiphanius Hæresi LV, quæ est Melchidecianorum: Ἐν δὲ τῇ Σεβαστῇ τῇ ποτὲ Σαμαρείᾳ καλουμένῃ, τὴν θυγατέρα Ἰεφθάε θεοποιήσαντες ἔτι ταύτην πανήγυριν κατ' ἔτος ἄγουσιν. *Sebastæ verò, quæ olim Samaria dicebatur, Iephthæ filiam divinis honoribus consecrarunt; in cujus memoriam solemne quotannis festum celebrant.* Festi hujus originem cognoscimus ex Judicum XI, 39, 40. Puto autem, ex Ἰεφθῆς, quomodo filia sit à patre dicta, corruptum esse Ἶφις, quod virile esse nomen, liquet ex Ovidio Metam. XIV, fab. XVII. At ex Ἶφις, & ἄνασσα, conflatum *Iphianassa:* item quia genita ex Iphe, hoc est, Iephthe, dicta est *Iphigenia.* Ut Διογένης, Ὠριγένης, sic Ἰφιγένης, & Ἰφιγένεια. Nempe ex hac historia de Iephthe, Deo filiam offerente, occasionem cœpit Homerus fabulæ de

b Per excellentiam.

de Agamemnone, sacrificare parato filiam Iphigeniam. Etiam Memnon ille, qui cùm opem ferret Priamo, ab Achille est interemtus *a*, in Assyria cultus fuit. Unde Oppianus lib. II Κυνηγετ.

Μεμνόνιον περὶ νηὸν, ὅθ' Ἀσσύριοι ναετῆρες
Μέμνονα δακρύουσι κλυτὸν γόνον Ἠριγενείης·
Memnonium circa fanum, qua Assyrii incola
Memnonem deflent, illustre germen Auroræ.

Eundemque Thebis in Ægypto habuisse templum, cognoscere est ex Dionysii περιηγήσ.

a Homerus Od. δ. Ovid. 13. Met. Seneca Troad.

Ac hæc quidem numina à Syris culta etiam, dum res florerent Assyriæ. Postquam verò Persæ rerum sunt potiti, nullum cœlestis ille ordo incrementum cepit. Persæ enim naturæ solùm partes, non item animas defunctorum, pro diis coluerunt: ut ex primo Herodoti antea ostendimus. Nempe in hoc, ut idem ait, differebant à Græcis. Qui ex suæ gentis consuetudine, postquam in Syria sunt rerum potiti, unde *Syromacedones* vocati, alium videntur introduxisse morem. Ante omnes honore cœlesti ab iis celebratus Seleucus Nicanor, ut Macedones vocarunt; sive Nicator, ut Græci nominabant. In hujus memoriam cùm variæ sint conditæ Seleuciæ; fanum honori ejus, credo & alibi, sed saltem in ea Seleuciæ urbe fuit, quæ erat in litore maris mediterranei prope Phœniciam. Testem adduco Appianum in Syriacis: Καὶ Σέλευκον μὲν ἔκαιε Φιλέταιρος ὁ Περγάμου δυναστεύσας, πολλῶν χρημάτων τὸ σῶμα τοῦ Κεραυνοῦ αἰτήσας, καὶ τὰ λείψανα ἔπεμπεν Ἀντιόχῳ τῷ παιδὶ αὐτοῦ. ὁ δὲ ἐν Σελευκίᾳ τῇ πρὸς θαλάσσῃ ἀπέθετο, καὶ νεὼν αὐτῷ ἐπέστησε, καὶ τέμενος περιέθηκε, καὶ τὸ τέμενος Νικατόρειον ἐπικαλεῖται. *Ac Philetarus quidem, Pergami præfectus, combussit Seleuci corpus, magnâ vi auri redemtum à Ceranno: cinerum verò reliquias ad filium ejus Antiochum misit. Qui in maritima Seleucia condidit, ac delubrum ei constituit, & circa illud agrum sacrum addidit: qui Nicatorium appellatur.*

Cap. XXIV.

Syri olim etiam dicti ultra sinum Issicum: unde alborum, nigrorumque Syrorum distinctio. Colchis diu Gracis credita terminus orbis nostri. Disquisitum, an templum, quod Phrixi dicebatur, sit exstructum in honorem ipsius Phrixi, an Leucotheæ: ac si Phrixi ipsius opus sit, magis esse verisimile, honori Helles, quàm Inûs exstructum, contrà quàm Strabo putavit. Vellere arietis aureo thesauros significari, & qua caussa figurata istius locutionis. Medea in Deas relata. Achilles Sarmatis Deus. De Aretia ab Armeniis culta, Annii figmentum. Assyriorum Imperium quomodo omnium dicatur vetustissimum. Nimrodus Babylonis conditor. Cur aliquibus idem existimatus ac Orion. Pluribus verò & vetustioribus Belum vocari. Beli cultus. Quomodo conciliari inter se possint, qui Nimrodum sive Belum, quique Babylona regem, quique Semiramidem censent Babylona urbem condidisse. Thuras, rex Assyrius, idem ac Mars.

De Syris hactenus, qui Strabonis quidem temporibus ad sinum Issicum, sed antiquioribus se extendêre, usque ad pontum Euxinum; ut idem scriptor initio libri XVI eo comprobat, quod Cappadoces utrique, & qui Taurum, & qui Pontum accolunt, Leucosyri vocentur, ut distinguantur à Syris nigris, qui sunt extra Taurum, ad Amanum usque montem. Armenia igitur minor, & Cappadociæ pars, olim Syriæ tributa: ita ut vicina ei esset Colchis, quæ ad Pontum sita. Hanc Colchidem Græci non Homericis solùm temporibus, sed pluribus etiam seculis post, orbis nostri ad Orientem terminum esse credebant. Quod non Æschylus modò sensit in Prometheo Vincto *b*: sed Plato quoque in Phædone *c*.

b Pag. 29. edit. H. Steph. c P. 109. edit. H. Steph.

Colchi etiam Deos coluere animales; uti Phrixum. Mela lib. I, cap. XXI: *Hic sunt Colchi. Hinc Phasis erumpit. Hic eodem nomine, quo amnis est, à Themistagora Milesio deductum oppidum. Hic Phrixi templum, & lucus, fabula vetere pellis aurea nobilis.* Ubi Phrixi templum dici videtur, quod Phrixo dedicatum: quomodo dicimus *templum Iovis*, vel *Apollinis*. Strabo tamen in undecimo vocat τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερὸν, Φρίξου ἵδρυμα, *Leucotheæ templum, à Phrixo conditum.* Quare dixerit aliquis, & Phrixi dici, ut conditoris, & Leucotheæ, quia illi consecratum. Verùm non possum in animum inducere, Phrixum exstruxisse illud in honorem Leucotheæ. Nam Leucothea est, quæ priùs Ino dicebatur. Propertius lib. II, eleg. XXVIII:

Ino etiam primâ terris ætate vagata est.
Hanc miser implorat navita Leucotheam.

Ino autem noverca erat Phrixi, & Helles, & erga eos novercali prorsus affectu. Nec enim cessavit, usque dum, corruptis sacerdotibus Delphicis (rem plenius narrat Apollodorus in primo) tale relatum oraculum, si Thebani vellent penuriâ frugum liberari, Phrixum esse mactandum Iovi. Sed cùm jam aræ esset immolandus, profugit unà cum sorore Helle. Navis, quâ vecti, Arietis habuit insigne: unde Arieti animali insedisse dicuntur, schemate poëtico. Sed Helle, cùm deventum esset ad angustias maris inter Chersonesum, & Troada, in mare decidens submergitur: unde locus Hellesponti nomen accepit. Phrixus in Colchidem ad Æetam regem salvus pervênit: atque ibi Arietis sui vellus aureum templo vel luco intulit: Chalciopen etiam, Æetæ regis filiam, duxit uxorem. Quis, ista qui legat, facilè in animum inducat, Phrixum condidisse templum in honorem Inûs novercæ? quæ sceleratâ fraude ejus vitæ erat insidiata: propter quam etiam unicam ex Nephele sororem amiserat: longeque à patria apud barbaros Colchos exulabat. Quare ita censeo, templum illud in Phrixi honorem fuisse conditum: vel si ipse ædificârit Phrixus, non tam Inûs, sive Leucotheæ illud honori exstruxerit, quàm sororis Helles; quæ fugienti comitem se addiderat itinere longinquo, & periculoso adeo, ut etiam vitâ illi steterit. Quæ si ita sunt, ut putamus; memoria fefellerit Strabonem, quia Hellen privignam cum noverca Leucothea confuderit. Hæc nos sic proponimus, si non ob aliud, saltem ut adolescentiæ, cui studia ejusmodi maximè conveniunt, ulterius inquirendi occasionem præbeamus.

Quod verò ad fabulam velleris aurei, ut eam à Mela vocari, ante vidimus: originem ejus bellè nobis enarrat doctissimus Varro lib. II de R. R. cap. I: *De antiquis,* inquit, *illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendit Græca & Latina lingua; & veteres poëta, qui alios vocant* πολύαρνας a, *alios* πολυμήλους b, *alios* πολυβούτας c: *qui ipsas pecudes, propter caritatem, aureas habuisse pelles tradiderunt: ut Argis Atreus, quam sibi Thyestem subduxisse queritur: ut in Colchide Æeta, ad cujus arietis pellem profecti regio genere dicuntur Argonautæ: ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est, secundùm antiquam consuetudinem, capras & oves quas Hercules ex Africa in Græciam exportavit. Ea enim suâ voce Græci appellarunt* μῆλα. Non tamen solas ob pecudes, ut arbitror, Argonautæ profecti: sed per eas συνεκδοχικῶς intelligere oportet opes regis universas, imprimis verò thesaurum illum, quem Phrixus, Athamantem ac novercam fugiens, in Colchidem deportârat. Hos enim consanguinei Phrixi, ante omnes autem Iason, prognatus Æsone, fratre Phrixi hujus patruele *d*, non absurde reposcebant. Nam verisimile est, eos fuisse partim ex bonis Nepheles matris: partim, quia ejus domos & agros auferre non poterat, ex pecuniis Athamantis patris, & novercæ Inûs. Eos quoque velleris aurei nomine vocarunt; quia ex pecudibus pecunia compararetur; eoque & *pecunia* dicuntur, quasi res *pecunia*: imò postquam signari cœperunt nummi, sæpe iis pecudis, vel bovis nota imprimebatur. Unde proverbium, Ne bos in lingua. Porrò templum hoc Phrixi, etiam post ablatos è Colchide thesauros ab Argonautis, magno semper loco habitum est, idque propter Argonauticam expe-

a Possessores agnorum multorum. b Ovium multarum dominos: c Boves multos possidentes.

d Apollonii scholiast in lib 3 vers. 359.

expeditionem. Dives etiam fuit: sed Augusti ætate omne ejus aurum direptum, priùs à Pharnace, postea item à Mithridate Pergameno: ut auctor est Strabo in undecimo.

Colchica quoque Medea pro Dea est habita: ut ex Alcmane & Hesiodo probat Athenagoras in Legat. Hodieque id in Hesiodi Θεογονίᾳ legere est. Ea à Marsis quoque culta nomine Angitiæ: de qua in Italiæ populis dicemus.

Ulteriùs si ire lubeat, offerre se nobis Sarmatia Asiatica: ubi est fanum Achilleum, ad angustias Mæotidos; ut est apud Strabonem lib. XI. Sed magis operæ videtur, ut retro cursum legamus: ubi primò nobis occurrit Armenia magna.

a Lib. 3. sive Annianorum comment. lib. 15. Si Beroso *a* Annii Viterbiensis credimus, Armenii primi coluere Noë sub nomine Iani, ob vinum inventum: & uxorem Aretiam, quam Εἰσίαν sive Vestam dixerint. Sed de commenticio hoc Beroso alibi diximus. Aretiæ autem nomen finxit Annius ex Hebræo *Erets*, sive *Arets*, id est Terra. Tellus omnium mater. Mater omnium uxor Noë. Eandem Vestam dixerit: ut Romanis Vesta & Terræ, & Ignis erat numen: quemadmodum constat ex Ovid. VI Fast.

Pergo igitur ad Assyrios, qui *principes omnium gentium imperio potiti sunt*: ut scripsit Æmilius Sura, verbis, dubium an ab Vellejo Paterculo historiæ suæ interris; an jam olim, cùm Sura exstaret, ad oram ab aliquo adscriptis, postea que in sermonis contextum admissis. Assyriorum autem nomine etiam Babylonii intelliguntur, quia tandem in unum amborum coaluerit imperium. Ab Assyriis, quia urbium, atque imperii conditoribus divinus haberi honos solet, primus venerationem hanc consecutus fuit Babylonis, & imperii Babylonii conditor. Qui quis fuerit, indicat his verbis Chronicon Alexandrinum *b*: (b Pag. 84.) Ἐγεννήθη δὲ καὶ ἄλλος ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Σὴμ (τοῦ Χὰμ legendum, uti jam aliis monitum) Χοὺς ὀνόματι ὁ Αἰθίοψ, ὅστις ἐγέννησεν τὸν Νεμβρὼδ γίγαντα τὸν τὴν Βαβυλωνίαν κτίσαντα, ὃν λέγουσιν οἱ Πέρσαι ἀποθεωθέντα, καὶ γενόμενον ἐν τοῖς ἄστροις τοῦ οὐρανοῦ, ὅντινα καλοῦσιν Ὠρίωνα. *Genitus & alius est è Chami semine, nomine Chus Æthiops: qui genuit Nembrod gigantem, Babylonia conditorem: quem Persæ ajunt in Deos relatum, inque astris constitutum appellant Oriona.* Atque Orionem hunc à Zoroastre moriturо invocatum, postea *c* scribit. (c Pag. 88.) Sed Orionem esse conditorem imperii Babylonici, non facilè apud antiquiores reperias. Et credo, quod Nimrodum dicunt Oriona, Christianorum est conjectura, quia Nimrodus à Mose *d* vocetur venator: (d Gen. 10, 8.) & Oriona fuisse venatorem constat ex Germanici Arateorum interprete, ubi de Scorpio, & Orione: & aliis scriptoribus. Qui Belum potiùs appellant. Hunc quippe ajunt Babylona struxisse, primumque fuisse Assyriorum regem. A quo iccirco gentium historiæ ordiri solent: priorumque exemplo etiam cœpit Cephalio Gargettius, scriptor antiquus; ut argumento est, quòd Straboni memoretur in XIII. A Cephalione hoc Ninus Beli filius vocatur. Quare vetustos gentium scriptores sequitur B. Hieronymus, cùm sic scribit in Ezech. cap. XXIII: *Idolum Baal sive Bel, & ut apertiùs dicam, Beli, Assyriorum religio est, consecrata à Nino, Beli filio, in honorem patris.* Ubi Assyriorum nomen laxè usurpat. Sæpe enim Assyriorum & Babyloniorum nomina, ut dixi antea, promiscuè sumuntur. Idem Hieronymus in Oseæ cap. II: *Ninus in tantam pervenit gloriam, ut patrem suum Belum referret in Deum, qui Hebraicè dicitur*, בל, Bel, *& in multis Prophetis, maximeque in Daniele, & juxta Theodotionem sub idolo Babylonis hoc appellatur nomine. Hunc Sidonii, & Phœnices appellant* בעל, *bahal.* De statua hac, quam Belo posuerit Ninus, etiam legas apud Ambrosium, sive potius Hilarium Romanum in epist. ad Rom. cap. I, & Cyrillum extremo prope libro III contra Julianum. Eo autem Belum arbitror Nimrodum, quia huic regni principium in terra Senaar Babylon fuit: ut est Genes. X, 10. At conditorem Babylonis Belum vocant gentiles: inque his Dorotheus Sidonius, poëta vetustus:

Ἀρχαίη Βαβυλὼν Τυρίου Βήλοιο πόλισμα·

Antiqua urbs Babylon, Tyrio quæ condita Belo.

Et Abydenus apud Eusebium lib. IX Præparationis Euangelicæ, cap. XLI, ubi retulisset, ut primitus omnia aquis fuerint obruta, addit, Belum siccâsse loca, καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· *ac Babylonem mœnibus cinxisse.* Servio propterea dicitur *Belus primus rex Assyriorum.* Ejus sepultura fuit Babylone: sed eam destruxit Xerxes: ut refert Strabo initio sextidecimi. Templum ei à Semiramide conditum fuisse, ait Dionysius Periegetes:

—— Μέγαν δόμον εἴσατο Βήλῳ.

—— *Magnam domum exstruxit Belo.*

Ubi δόμος pro *templo*; ut in Scripturis *Beth-Peor*, *Beth-Dagon*, *Beth-Baal*; pro templo Phegorii Dei, Dagonis, Baalis. De Beli hujus cultu insignis est locus Claudiani in primo de laudibus Stiliconis: sed corruptus, cùm, juxta certissimam Scaligeri emendationem in VI de Emendatione temporum, pro *belli* debeat legi *Beli*. Locus est iste:

Thuris odorati cumulis, & messe Sabæa,
Pacem conciliant aræ. Penetralibus ignem
Sacratum rapuere adytis, rituque juvencos
Chaldæo stravere Magi. Rex ipse micantem
Inclinat dextra pateram, secretaque Beli,
Et vaga testatur volventem sidera Mithram.

Ubi de Mithra sive Sole conjungit, quia Belus cum Sole cultus; ut postea dicetur.

Alii tamen arbitrantur, non à Belo exstructam Babylona, sed à filio ejus Babylone. Verùm facilè hæc conciliantur. Nimrodus enim sive Belus condere eam exorsus: filius fortasse incrementum dedit. Non tamen ubi à filio nomen: quod Scripturis repugnat. Potius si filio nomen Βαβυλὼν fuit; id patet impositum ab urbe Babel, quam condere erat aggressus. Fortasse igitur Βαβυλὼν non alius, quàm Ninus: quæ vox *filium* notat. Id enim Hebræis נין, *nin*: uti Ægyptiis *Non*: unde *Nonni*, & *Nonna*, vocabula; quibus qui præerat, *Abbas*, hoc est, pater, dicebatur. Alii Babylona Semiramidis opus putant. Nec isti errant: si sic intelligas, quomodo Constantinus M. Constantinopolin dicitur condidisse, quæ tot antea seculis Byzantii nomine claruit. Sed cave Semiramim intelligas Nini uxorem. Nec enim Ninus uxorem ejus nominis habuit: vel si sic dicta, alia saltem est, quæ sic à Græcis celebratur: eaque annis junior amplius mille. Melius Græcis ista norant Phœnices. Audiamus igitur Herennium Philonem Byblienseм: ex quo sic Stephanus sive Hermolaus in Ethnicis de Babylone: Βαβυλὼν, ἀνδρὸς σοφοῦ, παιδὸς Βήλου σοφωτάτου, οὐχ ὡς Ἡρόδοτος ὑπὸ Σεμιράμιδος. Ταύτης γὰρ τὴν ἀρχαιότητα ἔτεσι χιλίοις δύο, ὡς Ἑρέννιος *a*. (a Babylonis, viri sapientis, filii sapientissimi Beli, non, ut Herodotus scripsit de Semiramide. Ea quippe antiquior erat annis bis mille: ut Herennius prodidit.) Prout eum locum in MSS. is legi, clarissimo Salmasio observatum.

Etiam Diis Thuras, sive Thurras, ab Assyriis adscriptus, & Mars appellatus. Chronicon Alexandrinum: Μετὰ δὲ Νῖνον ἐβασίλευσεν Ἀσσυρίων Θούρρας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασεν ὁ τούτου πατὴρ Ζάμης *b*, ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Ἄρεα, εἰς ὄνομα τοῦ πλάνητος ἀστέρος. Οὗτος ἐγένετο πικρὸς πολεμιστής. *Post Ninum regnavit apud Assyrios Thurras, cui Zames pater, ex Rhea frater, Martis nomen à planeta ejus nominis imposuit.* Et mox: Ὧ τινι Ἄρει ἀνέστησαν πρώτην στήλην οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσκυνοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλοῦσι Περσιστὶ τὸν Βαὰλ θεὸν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Ἄρης, πολέμων θεός. *Cui Marti primum Assyrii excitarunt columnam, & pro Deo coluerunt, quem hodieque Persicâ linguâ Deum Baal vocant; quod, si transferas, sonat bellorum Deus.* (b Vel potius Zanes: ut legi oporteret, conjecimus cap. 16.) Similia legas apud Suidam in Θοῦρας.

CAP.

Cap. XXV.

Hephæstio in Deos relatus ab Alexandro. Ammon Indis cultus: item Liber; sed à Thebano diversus, ut Indi quoque judicant. Videri hunc Noe; cui etiam bimatris nomen accommodatum. Refellitur commentum Græcorum de Indis à Libero, & muliebri ejus exercitu, subactis. Rejicitur de isto autoritas Megasthenis, Daimachi, aliorumque, qui Alexandro, & ducibus ejus adulati. Miserabilis Japoniorum opinio de suo Bonzio Combadaxi: quem anniversaria die colunt & invocant. Et quàm ridicule sapiant de Manibus suorum: opinioque eorum collata cum Stoicorum quorundam sententia.

DE Assyria ac Babylonia in Mediam tendo. Cujus principe urbe Ecbatanis princeps amicorum Alexandri Hephæstio vitâ excessit. Unde Babylona corpus deferri jussit Alexander. Ut dubium non sit, quin in Media Babyloniaque primò Hephæstio divinos sit honores consecutus. De isto sic Justinus lib. XII: *Dum hæc aguntur, unus ex amicis ejus Hephæstio decedit, dotibus primò formæ pueritiæque, mox obsequiis regi percharus: quem contra decus regium Alexander diu luxit; tumulumque ei XII millium talentorum fecit; eumque post mortem coli, ut Deum, jussit.* Ac Plutarchus etiam a autor est, Alexandrum misisse Ammonem consultum, an in Deos eum referre fas esset: jussisse autem oraculum, τιμᾷν Ἡφαιστίωνα, καὶ θύειν ὡς ἥρωι. *Hephæstionem venerari, ac sacrificare, ut heroi.* Illustris etiam de eo locus est apud Lucianum, libro De non temerè credendo calumniæ. Ubi refertur, Alexandrum θεὸν χειροτονῆσαι τὸν τετελευτηκότα· *decrevisse, ut mortuus pro Deo haberetur.* Gravissimæ etiam calumniæ fuisse obnoxios, quos cognosceret, μὴ σέβειν, μηδὲ προσκυνεῖν τὸν Ἡφαιστίωνα· *non colere, nec adorare Hephæstionem.* Itaque, inquit, εὐθὺς νεώς τε ἀνέστησαν αἱ πόλεις, καὶ τεμένη καθιδρύετο, καὶ βωμοὶ, καὶ θυσίαι, καὶ ἑορταὶ τῷ καινῷ τούτῳ θεῷ ἐπετελοῦντο· καὶ ὁ μέγιστος ὅρκος ἦν ἅπασιν, Ἡφαιστίων. *Continuò et templa civitates pleraque dicarunt, delubra condiderunt, aras, sacra, ferias, novo Deo sanxerunt. Jusjurandum omnium sanctissimum per Hephæstionem fuit.* Ac plura ibidem in hanc mentem narrat. Solum è nostris addam Cyrillum, in VI contra Julianum: *Alexander unum ex familiaribus, & obscenarum mulierum adductorem, cui nomen erat Hephæstioni, appellavit Deum.* De ipso verò Alexandro, Babylone mortuo, ibidem legas, ter & decies ab ejus successoribus decretum esse; ut pro Deo haberetur. Sed hic etiam vivus divino coli voluit honore; ut inferiùs dicetur.

a In Alexandro.

Non dubito, quin & Persæ, etsi temporibus antiquis nullos haberent Deos animales: tamen, ut Alexandro placerent, Hephæstionem & ipsi coluerint, ut Deum: posteaque eundem honorem exhibuerint Alexandro Magno: uti & exinde Seleuco Nicatori; de quo dictum antea.

De Atergate, Semiramidis matre, in Parthia etiam habita pro Dea, superiùs vidimus.

Ad Indiam igitur contendo: ubi Ammon, quem interpretamur Chamum, Noë filium, cultus fuit: unde Lucanus in IX;

> *Quamvis Æthiopum populis, Arabumque beatis*
> *Gentibus, atque Indis unus sit Jupiter Ammon.*

Iidem Bacchum venerati: cumque plures sint Bacchi, Diodorus in III, antiquissimum eorum Indicum facit, atque universum ab eo mundum esse edoctum ait botros torcularibus exprimere. Eum in Indiam ex Græcia venisse, ac Semeles esse filium, vana jactabat Græcia. Sed in Orientis rebus potiùs audiendi sunt Orientis populi. Indi autem longè alium tradunt: nempe qui ad eos ex Assyria venerit; ut auctor est Philostratus in secundo de vita Apollonii Tyanei cap. IV. Atqui magis ista conveniunt Noacho, qui primus docuit plantare vites, & vinum exprimere. Hic igitur est nobis Liber Indicus. Cui optimè etiam competit, quod bis natus perhibetur: ex quo Glossæ Philoxeni: *Bipater*, Διόνυσος. Si enim veteribus idonea est visa ratio, cur Liberum bis natum dicerent, quia vitis & ante Deucalioneum fuerit diluvium; & postea, cum diluvio periisse existimaretur, iterum effloruerit; quam rationem Diodorus in tertio adfert: quanto justiùs nos Liberum nostrum dicamus bis natum, quia fuerit, tum ante diluvium universi orbis; tum, pereunte orbe reliquo, cum sua fuerit familia servatus! Præter hunc Liberum, nullum alium cum Indici cognomento agnoscimus. Indicus verò dicitur, quia à vitifera Indorum regione, hoc est Orientis, quomodo laxè hoc vocabulo veteres usi sunt, plurimùm coleretur. Maximè igitur in eo culpandi sunt Græci, quod honorem ab Indis suo præstari Libero, hoc est Thebano, persuasum aliis vellent. Præterea nihil eo insulsius,

> *Cum memorant Gange, totoque Oriente subacto,*
> *Primitias magno supposuisse Jovi:*

ut est tertio Fastorum. Et ista quidem mulieribus Græcis peregisse. Scilicet his tam mares animi fuerunt: contraque tam effeminati Indi, ut à muliebri vincerentur exercitu, eoque perpetuò bacchante. Arguit aliud generosa Pori mens: cujus virtutem miratus Alexander, ac magis persensisset, nisi eum frater Taxilis prodidisset. Non possunt ista Græcorum commenta excusari, nisi recurramus ad vini naturam: quod non Asiaticos modò subegit, sed Græcos etiam; unde *pergræcandi* vox apud veteres Comicos.

Sed objectet nobis aliquis Megasthenem; qui res Indicas scripsit, nosseque eas optimè potuit; cùm Seleuci fuerit Nicanoris legatus ad Sandrocottum, sive Androcottum, aut Androcotum (varie enim id nomen scribitur) Indiæ regem post excessum Alexandri. Nec diffiteri possumus, agnosci ab eo expeditionem illam Liberi Patris ad Indos: uti & illam Herculis. Sed enim levis est nobis hac parte Megasthenis auctoritas: quia adulando Alexandro, & Διαδόχοις a sive partiariis, historiam corruperit. Potior igitur Eratosthenis fides: cujus animus à spe, metu, partibus liber. Is pro fabulis ista habuit. Quod & fecit longè maxima scriptorum pars: ut Strabo docet lib. XV: Καὶ τὰ περὶ Ἡρακλέους δὲ, καὶ Διονύσου, Μεγασθένης μὲν μετ' ὀλίγων πιστὰ ἡγεῖται· τῶν δ' ἄλλων οἱ πλείους, ὧν ἐστι καὶ Ἐρατοσθένης, ἄπιστα καὶ μυθώδη. *Herculis, & Bacchi res gestas Megasthenes cum paucis quibusdam credit. Aliorum magna pars, è quibus est Eratosthenes, fabulosa, & minimè credenda arbitrantur.* Imò non in illis modò fidei erat sublestæ, quæ ad Liberum, & Herculem, pertinent; sed aliis etiam multis. Quo nomine & malè audiebat Daimachus sive Deimachus Platæensis: qui legatus fuit Seleuci ad Allotrochadem, Sandrocotti filium: atque itidem Indica scripsit, Athenæo, & Harpocrationi, memorata. Item Onesicratus, & Nearchus, qui cum Alexandro ipso in India fuere. De quibus omnibus vide sis Strabonem in primo, & sicui operæ id videatur, ea quoque, quæ in opere scripsimus de Historicis Græcis. Quæcunque igitur de Liberi expeditione à poëtis veteribus adserta; à Megasthene, & aliis adulatoribus firmata; à Nonno in Dionysiacis novis accumulata inventis: sunt ea, ut cum Lucilio dicam,

a Successoribus.

> *Pergula pictorum. Veri nihil, omnia falsa.*

Ulteriùs si iter instituamus, veniemus ad gentes Græcis vel solo nomine cognitas, vel penitus ignotas. Sed horum superstitionem peti malo ex seculi nostri scriptoribus: & plurimùm ea pertinet ad cultum Deorum naturalium, de quibus sequenti libro agimus. Nec tamen prorsus diis omnes carent animalibus: ne illi quidem, qui insulas colunt longissimè remotas; quales Japonii. Ajunt hi Bonzium, hoc est, sacrorum præfectum, nomine Combadaxi, mirandum virum, & à quo Japonii literas sint edocti, jam ante annos octingentos extrema ætate jussisse magnificum sibi exstrui delubrum, inque specum itutum dixisse, se vitæ hujus satietate teneri: velle igitur quiescere, non ad diem tertium, uti Sospitator noster: sed (ô circumspectum impostorem) ad decies millies millena annorum millia: quo spatio exacto magnum Japoniæ obventurum doctorem, ac se quoque tum redditum iri luci. His dictis obturari

jussisse ostium specus: eundem autem vivere adhuc, eoque die anniversaria coli, ac votis supplicibus invocari. Vide de eo epistolam Casparis Vilelæ Societatis Jesu: quæ exstat libro III epistolarum Japonicarum, quas edidit Petrus Maffeus.

At non uti adorant manes Combadaxi (modò rectè manes ejus dicimus, qui ante plurima quidem secula decesserit; sed vivere adhuc stulte credatur) ita & manes cæteros. Interea mos iis est, sollemni die animas advocare defunctorum, iisque epulum exhibere biduo toto. Eo tempore & sepulcra purgant, & ad manes expiandos munia offerunt Bonzus, sive sacrorum præfectis. Sed quanto minori animas illas in pretio habeant, quàm Lares suos Romani: argumento sit, quòd, ubi biduum illud exspirârit, lapidibus eos incessant, ne ulterius in ædibus commorentur; sed rectà potius ad paradisum capessant gradum. Hæc satis docent, non haberi eas pro Deis. Sed ubi, dixeris, statuunt paradisum. Abesse à se ajunt decies millies millenis millibus. O miserandam gentem! Præsertim quando in istoc tam longinquo itinere arbitrantur misellas quandoque animas exstingui, si fortè eas imber oppresserit. Eò faciliùs his ignoscendum, quia plerique etiam ex Stoicis crediderunt, animas non superesse post mortem, siquis submergatur, vel gravi obruatur ruinâ. Tum enim illam vel exstingui, quia ignea sit: vel dissipari, quia spiritualis sit: quemadmodum cap. X dicebamus. Sed ab imbri tamen, quem sic formidare animæ dicuntur Japoniæ, nihil sibi metuêre Stoici. Juxta quos (ut verbis utar Tullii in primo Tusc. quæst.) *necesse est animus, quo nihil velocius, ita feratur, ut penetret & dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur.* Unde & Lucanus in nono manes dicit,

— *patientes ætheris imi.*

Cap. XXVI.

Arabiam non tam ex eo dictam videri, quia ad Occidentem sita sit, quod vir summus putabat: quam à parte ejus deserta, vel hominum colluvie. Arabibus Ammon Libyæ consulebatur; non tamen fanum ei statuerunt. Cælus iis cultus, & Liber. Falso credi, Herculem ad Indos profectum: fabulamque esse de Aorno petra frustra ab eo tentata. Josua res gestas à Phœnicibus Herculi suo tributas: & qua illud occasione evenerit. Ut Josua cum gigantibus belligeratum: sic Herculis prælium cum gigantibus commissum memorari. Gigantum, quibuscum Josua decertatum, principem fuisse Og, regem Basan. Nullo eorum, quibuscum Hercules manus & arma contulit, inferiorem fuisse Typhonem. Nomen etiam convenire, cùm & illud Hebræum, & Græcum hoc, significent Ustum, *sive* Ustulatum. *Ab viro erudito eodem referri, quod ferreus Ogi lectus celebretur a Mose, & durum Typhoei cubile a Marone. Sed argumentum hoc infirmum videri. Gentes in monstrosa adeo magnitudine, quam Typhœo tribuerunt, secutos videri Phœnicum vel Palæstinorum fabulas: præsertim cum æque portentosa de Ogo referant Rabbini. Etiam ut, Josua pugnante cum gigantibus, Deus pluit lapidibus in hostes: sic dici, Hercule armis decernente cum gigantibus, Jovem pluisse lapidibus. Campus Lapideus prope Rhodani ostia. Cujus naturæ lapides fuerint, quibus Deus Josuæ est opitulatus. Locum, quo Hercules, & gigantes, armis contendisse existimantur, varie statui: ab his in Gallia Narbonensi prope Rhodanum; ab illis in Campania; ab istis in Pallene; ab aliis in Arcadia: & unde opiniones istæ originem ceperint. Verius istis omnibus Apollonius, qui extitio datum Typhonem narrat in Arabia prope Nyssam, & Serbonidem: ac imprimis Homerus, qui Typhoei cubile constituit in Arimis, hoc est, terra Aramæa sive Syria. Maronis error ex Homerico* Εἰν Ἀρίμοις *cudentis insulam* Inarimen: *cujus errorem secuti sint non poëta solùm, sed etiam Livius, Pliniusque. Quomodo Josua, & Ægyptius, & Arabicus, & Tyrius Hercules dici possit; non tamen Thebanus. Tyrii Herculis ætatem ad Mosis tempora ab Eusebio quoque referri. Obodas, rex & Deus Nabathæus. Aglibolus, & Malachbelus, Arabum, vel saltem Palmyrenorum Dii: & unde nomen acceperint, conjectura nostra.*

AB Oriente iterum petamus Occasum: ubi indicta nobis Arabia; quam ab occasu etiam nomen accepisse, existimat Scaliger ad Festum. Nempe ab ערב, *Ereb*, quod *ἑσπέραν* notat: ut Gen. I, 9, & Num. XXI, 1: ubi LXX *δυσμὰς* sive *occasum* vertunt. Quomodo *Arabes* idem fuerint ac Ἑσπέριοι, *ad vesperam sive occidentem siti*. Ac ab eadem caussa censet Scaliger, Ἐρεμβοὺς vocari. Sane Homero iidem Ἄραβες, & Ἐρεμβοί: ut est apud Strabonem in primo: qui & Posidonium in hac fuisse sententia, tradit extremo lib. XVI. Dionysio quoque ἐν ἑσπέροις pars sunt Arabiæ. Sed si sic Arabes dicti, tanquam *occidentales*, à quibus nomen hoc acceperint? Num à Persis? Sed lingua horum alia. Nec Græci nomen ejus gentis à remotioribus petiissent. An à Syris, vel Babyloniis? At his sunt ad meridiem. Num ab Ægyptiis? Atqui sunt istis ab ortu. Quare hac parte non assentio viro summo: ac potius censeo, primò Arabas dictos, qui Arabiæ desertum incolunt: hinc nomen aliis etiam tributum. Nam ערבה, *planicies, desertum, solitudo*. Quanquam nec absurdè dixeris, sic vocari Arabiam, quasi colluviem hominum. Quippe etiam ערב, *mistio, mixtura*. a *Vesperam.*

Arabibus in pretio summo erat Chamus: qui illis Jupiter Ammon. De hoc jam antè adduximus Lucani versus in IX. Et quid mirum, eos coluisse Chamum, cùm is pater fuerit Chusi, à quo Arabia dicitur terra Chus? Nec tamen tam aliquod Ammonis habuisse fanum videntur, quàm, rebus difficilibus, legatos misisse in terram Ammoniticam, qui oraculum ejus consulerent. Itaque aliorum opinio est, duos tantùm Deos coluisse, Uranum sive Cœlum, & Dionysum sive Liberum. Qua de re sic Arrianus lib. VII: Λέγεται δὲ καὶ τόδε, ὅτι ἤκουεν, Ἀραβίους δύο μόνον τιμᾶν θεούς, τὸν Οὐρανόν τε καὶ τὸν Διόνυσον· τὸν μὲν Οὐρανόν τε αὐτὸν ὁρώμενον, καὶ τὰ ἄστρα ἐν οἷ ἔχοντα τά τε ἄλλα καὶ τὸν ἥλιον, ἀφ' ὅτου μεγίστη καὶ φανοτάτη ὠφέλεια ἐς πάντα ἥκει τὰ ἀνθρώπεια. Διόνυσον δὲ κατὰ δόξαν τῆς ἐς Ἰνδοὺς στρατιᾶς· οὔκουν ἀπαξιοῦν καὶ αὐτὸν τρίτον ἂν νομισθῆναι πρὸς Ἀραβίων θεὸν, οὐ φαυλότερα ἔργα Διονύσου ἀποδειξάμενον· εἴπερ οὖν καὶ Ἀραβίων κρατήσειε, ἐπιτρέψειν αὐτοῖς, καθάπερ Ἰνδοῖς, πολιτεύειν κατὰ τὰ σφῶν νόμιμα. *Fama autem tenuit, id causæ (Alexandro) fuisse, quod audisset, Arabas duos tantum deos colere, Cælum scilicet, & Dionysum: Cælum quidem, quòd cum reliqua astra, tum solem in se continere videretur, à quo quam plurima manifestissimaque ad omnes humanos usus commoda manarent: Dionysum verò ob famam ducti in Indos exercitus. Quapropter non indignum censebat se, qui pro tertio deo apud Arabas haberetur: quippe qui rebus gestis Dionyso nequaquam inferior esset; & certe, devictis Arabibus, suis legibus vivendi potestatem, ut Indis, fecisset.* Cœli numen est naturale, ut de eo non sit agendi hic locus. Sed si Liber propterea Deus est factus animalis, quia præclarè rem gessent in Oriente: cur non & Hercules? Num quia, præ illis Bacchi, gesta ejus sint exigua? quod videri vult Nonnus in quincto & vigesimo Dionysiacôn. An potiùs, quia Hercules nunquam ad Indos profectus: quod verò narrant de Aorno petra, frustrà ab Hercule tentata, id commentum sit Macedonum, Alexandro adulantium: ut rectè docet Arrianus in Indicis: etsi aliud ipse scripserat lib. IV; uti & antea Curtius lib. VIII; imò & Diodorus Siculus, atque adeò Strabo; apud quem ter frustrà eam aggressus Hercules dicitur. Nempe non minùs commenticia est Herculis ad Indos expeditio, quàm illa Liberi: cujus fabulam abunde difflavimus, cùm de Libero Indico ageremus. Nec propterea, nullam eorum narrationi subesse veritatem, existimandum. Multa enim ex vero trahit. Sed, quod tum dice-

dicebamus, distinguendum inter Indiam propriè dictam, quam intersecat Ganges: & illam laxè sic nuncupatam; quomodo terræ omnes ultra mare mediterraneum sitæ, antiquis temporibus, quibus in Asiam magnam necdum penetraverant Græci, Indiæ nomine appellabantur: uti hodieque multis vulgo, quæ ex Syria aut Persia, aut aliis Orientis petuntur terris, *Indica* nuncupantur. Posterior ille vocabuli usus hic locum habet. Nam expeditio, & Liberi, & Herculis, suscepta est in Arabiam, & Aramæam sive Syriam. Quod inficias ire non possumus, si Liber est divinus Moses: Hercules autem, inclytus dux Josua. Aliquis ab literatura destitutus mirabitur, fortasse etiam indignabitur, sic Mosen in Liberum, Liberumque in Mosen; Josuam item in Herculem, Herculemque in Josuam, à nobis quasi transformari. Tanto accuratiùs explicandum est, cur nobis in Libero, Mosis vitam; in Hercule, Josuæ gesta conspicere videamur. Sanè Mosen pro Deo cultum esse in Arabia, ubi majorem ætatis partem egit, testis est Epiphanius in Melchidecianorum Hæresi LV: Οἱ μὲν γὰρ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ τῇ Πετραίᾳ Ῥοκώμ τε καὶ Ἐδὼμ καλουμένῃ, τὸν Μωυσέα διὰ τὰ θεοσήμεια Θεὸν νομίζουσι· προσκυνοῦσί τε τὴν αὐτοῦ εἰκόνα, ἣν ἀνατυπωσάμενοι ἀπεπλανήθησαν. *Siquidem Arabia Petrææ incola, qua regio Rochom, & Edom, appellatur, Moysem, propter edita ab illo prodigia, pro Deo venerantur, & ejus imaginem adorant; quâ effictâ in errorem delapsi sunt.* Sed de Mose, quia pleraque ejus ad Ægyptum pertinent, in Diis potiùs Ægyptiis dicam. Nunc solùm considerabimus Josuam; cujus præclarum nomen ab iis est, quæ in Arabia & Syria gessit. Hæc Phœnices, & Ægyptii, tam vicinæ gentes, ignorare non potuerunt. Præsertim cùm ad Phœniciarum usque urbium portas suos sæpius hostes persequens cæderet: continuatis idem victoriis longè lateque omnia prosterneret, viginti & novem regna Hebræis subjiceret, reges magno numero summo afficeret supplicio. Ut mittam tot miracula, signa divini favoris manifestissima. Ut quòd Hierechontis muri, ac turres, ad tubarum cantum conciderunt: quod item, cùm dies cædentes deficeret Israëlitas, nocte aversâ dies perseveravit, ne Cananæis pateret effugium. Quid certius, quàm ista undique ad Phœnicum & Ægyptiorum aures pertigisse? præcipuè ab iis, qui victi effugissent, vel etiam salutis viam reperissent fugâ, antequam oppidis eorum hostilis admoveretur exercitus? Quid tum animi Phœnicibus, vel aliis gentibus finitimis, fuisse existimemus? Facilè enim videbant, non sine divino numine bellum hoc geri. Ac ne mortuo quidem Josua memoriam deponere unquam potuere tristissimi illius ac stupendi planè temporis; sed ad seram ea posteritatem propagarunt: non sincerè tamen; sed, ut fieri in iis amat, quæ traditione constant, fabulis pluribus admixtis. Ac facilè quidem creditum à Phœnicibus, cùm Herculeâ vi nihil majus nossent, etiam Josuam esse Herculem quendam. Paullatim etiam Hercules Phœnicius, & Israëliticus, (ut vicinæ erant gentes) confundi cœperunt: quod eo proclivius fuit, quia Israëlitæ toties sub Judicibus deficerent à Deo, connubiis etiam multi cum vicinis jungerentur: quos omnes redisse ad Deum, parum est verisimile: miscellæ hinc in religione opiniones liberorum, quæ & aliis affricabantur inter Phœnices, & alios, ipsis etiam sacerdotibus gentium hoc agentibus, ut Josuæ gesta, longè adeò latéque didita, quia animis hominum prorsus eximi non possent, saltem suo numini transscriberentur. Quæ omnia manifestiora fient, si singulatim conferamus, quæ gentiles de pugna Deorum cum gigantibus, & Scripturæ de pugna Israëlitatum cum Cananæis prodiderunt. Ubi particulatim considerabimus quatuor; à quibus, quomodo, ubi, & quando pugnatum sit.

De personis sic refert Apollodorus in primo bibliothecæ: ex parte una fuisse Tiphœum, & gigantum alios: ex parte altera, Jovem cum Diis cæteris, & pariter Herculem: quem Jupiter σύμμαχον δι᾽ Ἀθηνᾶς ἐπεκαλέσατο, *socium ad se consilio Palladis advocaverat*. Ubi intelligendus Hercules ille Orientis, aliquot seculis vetustior Thebano: qui ob eximiam fortitudinem Hercules vocatus, vero autem nomine Josua dicebatur. Huic bellum cum gigantibus fuit. Tales Cananæi. Nec aliud æquè, ac vasta illa statura, primò perculit Israëlitas. Quippe exploratores à Mose missi in Cananæam eo terrorem reduces incusserant, quòd vidissent ibi homines proceræ staturæ; inque his filios Anac de genere gigantum: ajebant præ illis tam exiguos se visus, ac locustæ si fuissent. Vide Num. XIII, 29, 34. Sed imprimis terram Basan spectemus. Hæc *gigantum terra* dicebatur: ut est Deuter. III, 13. Ea continebat LX civitates munitas: ut ibidem est comm. 4, 5. Præerat verò rex Og: de cujus statura, & lecto ferreo sic ibidem comm. 11: *Solus quippe Og, rex Basan, remansit ex reliquiis gigantibus. Ecce lectus ejus, lectus ferreus, nonne est in Rabbath filiorum Ammon? novem cubitorum longitudo ejus, & quatuor cubitorum latitudo ejus ad cubitum hominis.* Og ille est, qui à Græcis dicitur, Τυφῶς, Τυφώς, Τυφάων, vel Τυφωεύς. Quæ voces à τύφω, *accendo, uro*. Nempe *Og*, & *Typho*, significatione conveniunt. Nam est *Og* ab עג, Og, hoc est, *ussit, ustulavit*: & particulatim etiam *panem*, vel *placentas sub cineribus coxit*: ut Ezech. IV, 12. Videlicet ut mare ab accolis maluerunt dicere Ἐρυθραίαν θάλασσαν, quàm Ἰδουμαίαν, quod idem notat (nam Edom, qui Esau, ἐρυθρὸν sive rufum signat) sic item gigantem hunc Τυφῶνα potiùs dixere, quàm Ὦγον: tantùm quia Græcum præferrent nomen. Cæterùm vir pereruditus putabat, etiam ferrei illius lecti, de quo apud Mosen legimus, memoriam apud gentiles durasse. Eoque referebat illud Maronis in IX:

—— —— *Durumque cubile*
Inarime, Jovis imperiis imposta Typhoëo.

Speciosa oratio, & quam ipse veram velim. Vehementer enim hanc sententiam firmaret. Sed omnino aliud voluit Maro. Nam durè ait cubare Typhoëa, quia Jupiter, cùm eum, ut ajunt, fulmine prostravisset, insulam corpori superimposuit. Quam fabulam fabulosissimè expressit Naso V Metamorph.

Vasta giganteis ingesta est insula membris
Trinacris, & magnis subjectum molibus urget
Æthereas ausum sperare Typhoëa sedes.
Nititur ille quidem, pugnatque resurgere sæpe:
Dextra sed Ausonio manus est subjecta Peloro:
Læva, Pachyne, tibi: Lilybæo crura premuntur:
Degravat Ætna caput: sub qua resupinus arenas
Ejectat, flammamque fero vomit ore Typhoeus.

Dixeris, hæc longè abire à Mose: qui non tribuat Ogo magnitudinem ampliorem, quàm hominum duorum: quippe qui dicat, ferreum ejus lectum cubitorum fuisse duntaxat novem: proinde longè alium esse Typhoëa, qui, ubi artus extendisset, tria vastæ illius Siciliæ promontoria complecteretur. Sed facilè his occurrimus. Nec enim poëtæ solùm immensis sic follibus spirant mendacia de suo Tiphœo: sed idem fabulatores Judæi de suo Og ausi sunt. Quippe ajunt Rabbini, lectum illum Mosi memoratum, qui in Ramoth (Philadelphiam postea dixere *a*) ostendi *a Hieronymus de locis sanctis.*
solet, nihil aliud fuisse, quàm cunas Og: postea eum tanta cepisse incrementa, ut pes solus cubitorum esset CXX, non communium, sed giganteorum. Itaque, ubi adventare Israëlitas cognosceret, vastissimum montem imposuisse capiti, eo animo, ut hoc in Hebræos conjecto, exercitum obtereret universum. Sed Deum, ut consilium ejus disturbaret, in monte illo produxisse ingentem formicarum vim; quæ sic medium exederent montem, ut is, Ogo caput per partem perforatam exerente, utrimque humeris incubaret. Sed quia sic quoque eum injicere in Israëlitas valuisset, fecisse Deum, ut dentes ejus ad cubitos decem extra os excrescerent. Ita montem, ob dentium obstaculum excuti nequiisse. Tum Mosen, decem cubitos longum, arripuisse securim totidem cubitorum; hinc ad cubitos item decem subsiliisse; ac sic quoque non pertigisse ultra tibiæ cum pede juncturam. Ubi impactâ securi, mox prostratum tam vastæ molis gigantem, monte etiam obrutum quem gestârat. Compertum deinde, tibiam ejus tam longam fuisse, ut cùm cervus fortè fugâ se in eam proripuisset, venato-

natori dimidiata die fuerit insequendus, antequam capere posset. Hæc, qui volet, repetet apud Nicolaum Liranum, è Judæo Christianum, & Tostatum, Abulensem episcopum, quæst. xxvii. Num verò minus hæc portentosa sunt poëticis de Typhone deliriis? Quamobrem facilè in animum induco, poëtas in Typhone suo exprimere voluisse Ogum, non qualis describitur à Mose; quem non legerant; sed quatinus à fabulatoribus Judæis, & Cananæis ferebatur. Nec enim à paucis retro seculis fabulari cœpere Judæi, sed multo ante Christum: ut vel liquet ex Apocryphis Esdræ tributis. Cujusmodi si obtrudi potuere illis, qui Mosen haberent, & Prophetas: quò non mendaciorum prolapsos putemus cæcas Palæstinorum, & Phœnicum gentes? quarum notitia sola constabat traditione: unde ubi semel ista mendacium admiserat, sic levitate hominum gliscebat, ut tandem in portenta exiret incredibilia.

Hactenus de iis, qui pugnarunt: nunc videamus, quomodo sit pugnatum à Diis. Josua strenuè agente, Deus lapidibus pluit, quibus magnam gigantum partem obtrivit. Hinc Josuæ cap. xi, 11, de pugna Josuæ pro Gibeonitis contra quinque reges: *Cumque fugerent filios Israël, & essent in descensu Beth-horon, Dominus misit super eos lapides magnos de cælo, usque ad Azeca: & mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quàm quos gladio percusserant filii Israël.* Hujus quoque rei historia duravit apud gentiles. Sed cùm de loco fluctuarent incerti, conjectabant, istic hoc contigisse, ubi conspiceretur magna vis lapidum, quam humana non videretur industria eò deportasse. Ut in Gallia Narbonensi inter Rhodanum & Massiliam. Pomponius Mela lib. ii, cap. v: *Inter eam* (Massiliam) *& Rhodanum Maritima* a *Avaticorum stagno assidet: fossa Mariana partem ejus amnis navigabili alveo effundit. alioqui litus ignobile est, Lapideum, ut vocant; in quo Herculem contra Albionem, & Bergiona, Neptuni liberos, dimicantem, cùm tela defecissent, ab invocato Jove adjutum imbre lapidum ferunt: credas pluisse: adeò multi passim, & latè jacent.* Cæterùm etsi calcata hæc de lapideo litore opinio doceat, ita vulgo fuisse persuasum, Jovem Herculi, id est Deum Josuæ, imbre lapideo in prœlio succurrisse: in eo tamen decepti videntur, quòd lapides istos, cælitus missos, ejus esse naturæ existimarent, cujus erant isti, qui in litore prope Rhodanum conspicerentur. Quippe quos Deus cælitus jaculatus, erant è grandine condensata atque indurata: sic tamen, ut non minus, quàm qui naturâ lapides essent, calvas hominum pertunderent, membra cætera gravissimè sauciarent, homines etiam prosternerent, ac neci darent. Utrumque inde colligo, quia Scriptura, ut vidimus, nunc ἁπλῶς appellet *lapides*; nunc cum additione, *lapides grandinis*; λίθους χαλάζης, ut etiam reddidere LXX.

a *Sic locum hunc distingui oportere, observatum Casaubono ad quartum Strabonis.*

Nunc videamus, quàm bellè conveniat locus, quo Josua Cananæis, Hercules gigantibus bellum intulit. Sed gentiles de loco discrepant. Ideo dissensus iste dirimendus nobis. Sunt qui manus conseruisse velint in Galliis, inter Massiliam & Rhodani ostia: sed futili argumento, quia multi illic lapides, quibus Jovem pluisse existimant, ut Herculem adjutaret. De hisce campis lapideis paullo antè diximus. Alii in Italia statuunt prope Vesevum montem. In his Diodorus lib. iv. Ait is, homines istic vixisse, qui gigantes dicerentur, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κατὰ τὸ σῶμα μεγέθους, *ob admirandam corporum magnitudinem.* Cæterum τὸν Ἡρακλέα, συμμαχούντων αὐτῷ τῶν θεῶν, κρατῆσαι τῇ μάχῃ, καὶ τοὺς πλείστους ἀνελόντα, τὴν χώραν ἐξημερῶσαι. *Herculem, Diis in societatem ejus venientibus, prælio fuisse superiorem, regionemque illam pacâsse.* Strabo in v conjectat, hanc fabellam esse exortam ex agri Campani bonitate: quasi propterea operæ visum sit, Deos de eo cum gigantibus contendere. Sed cùm illius loci aquæ, igne ac sulfure mixtæ, sæpius se evomant ad sex cubitorum altitudinem: cur non potiùs credamus, ita vulgò creditum fuisse, id signum esse fulminis, quo gigantes afflârit Jupiter, dimicante Hercule? Rem hanc venustè expressit Silius in xii:

—— —— Tum sulfure & igni
Semper anhelantes, coctoque bitumine campos
Ostentant. Tellus atro exundante vapore
Suspirans, ustisque diu calefacta medullis
Æstuat, & Stygios exhalat in aëra flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exsibilat antris,
Interdumque cavas luctatus rumpere sedes,
Aut exire foras, sonitu lugubre minaci
Mulciber immugit, lacerataque viscera terra
Mandit, & exesos labefactat murmure monteis.
Tradunt, Herculeâ prostratos mole gigantes
Tellurem injectam quatere; & spiramine anhelo
Torreri latè campos: quotiesque minantur,
Rumpere compagem impositam, expallescere cælum.

Nonnulli verò Phlegræos campos, quibus pugnatum, statuunt in Pallene peninsula, quam aliqui Macedoniæ, Thraciæ alii, tribuunt. Traditum hoc inter alios à Strabone: ut liquet ex libri septimi excerptis. Ex horum opinione Eustathius in Homeri Iliad. B a: Ἡ Παλλήνη πόλις ἐστὶ Θρᾴκης, καὶ χερρόνησος τρίγωνος, ἡ καὶ Φλέγρα λεγομένη· περὶ ἣν Ἡρακλῆς τοὺς γίγαντας κατεπολέμησεν. *Pallene est urbs Thraciæ, & peninsula triangularis, etiam Phlegra dicta, ubi Hercules pugnavit adversus gigantes.* Similiter scholiastes Aristophanis in Aves, & Suidas in Φλεγραίας. Stephanus præterea in Παλλήνη: qui hanc de Deorum auxilio opinionem inde ortam censet, quia, pugnante Hercule, multum tonuerit, & igniti turbines deciderint. Quod etiam legas apud Eustathium in Dionysium. Atque addit, ex eo Φλέγραν dici, quia fulmine illic usti sint gigantes. Nam φλέγειν, *urere.* Pausanias contrà in Arcadicis refert, vulgatam esse inter Arcadas opinionem, cum gigantibus esse pugnatum, non in Thraciæ Pallene, sed juxta Olympiadem, Arcadiæ fontem; unde alternis temporibus, nunc aquæ, nunc ignes, erumpunt. Atque hoc videri voluerunt signum esse manifestum debellatorum illic gigantum. Quasi non & similia sint, quæ pro suis alii terris adferant. Sed tædet ulteriùs tam varias persequi opiniones. Potiùs rei veritatem aperiamus. Quæ spontè se offeret, si constiterit, ubi perierit inclytus gigas Typhon, qui & Typhaon, & Typhoëus. Ad hunc locum reperiendum, præit nobis Apollonius in Ἀργοναυτικ. β b:

a *Pag. 291, edit. Rom.*

—— —— —— Ἵκετο δ' αὔτως
Οὔρεα, καὶ πεδίον Νυσήϊον, ἔνθ' ἔτι νῦν περ
Κεῖται ὑποβρύχιος Σερβωνίδος ὕδασι λίμνης.
—— —— —— *Pervenit verò sic*
Ad montes, & campum Nysseium; ubi etiamnum
Jacet, mersus sub Serbonidis aquâ paludis.

b *Vers. 1217, & seqq.*

Hic Nyssam Arabiæ intelligi, agnoscit scholiastes: atque hoc fine adducit versus τοῦ Ἡροδώρου: cui Nysa,

Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων.
Longè à Phœnice, Ægypti vicina fluentis.

De Serbonide autem, sive, ut alii veterum appellant, Sirbonide, sic ibidem scholiastes: Ἡ Σερβωνὶς λίμνη διάκειται περὶ τὸ Πηλούσιον τῆς Αἰγύπτου. *Serbonis palus jacet prope Pelusium Ægypti.* Ptolemæus quoque statuit inter Ægyptum, & Palæstinam. Et quod non parum ad rem facit, Plutarcho teste in vita M. Antonii, τὰ τῆς Σερβωνίδος ἕλη Τυφῶνος ἐκπνοὰς Αἰγύπτιοι καλοῦσι. *Serbonidis paludes Typhonis exspirationes vocant Ægyptii.* Liquet igitur, istic statui Typhonis exitium, ubi egere Israëlitæ Ægypto egressi, qui eum perdiderunt. Et quis potius audiendus nobis Homero? qui sic Iliad. β c:

Γαῖα δ' ὑπεστενάχιζε, Διὶ ὣς τερπικεραύνῳ
Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ
Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς.
Terra autem resonabat, Jove velut sit fulmine gaudenti
Irato, quando circa Typhoëam terram verberat
In Arimis, ubi dicunt Tiphoëi esse cubilia.

c *Vers. 781, & seqq.*

Ex quibus colligimus, conflixisse in Syria; quæ & *Aramæa*; uti Syris *terra Aram*, unde Syri Ἄραμοι & Ἀραμαῖοι.

μαῖοι. Nonnulli quidem Arimos in Phrygia statuunt; ut testis Strabo, extremo libro duodecimo. Aliqui etiam Ciliciæ tribuêre: nonnulli partem Syriæ putarunt. Sed examussim optime Posidonius, eumque secutus Strabo: cujus hæc verba prope finem libri decimisexti: Λέγει δὲ καὶ τοὺς Ἀρίμους ὁ ποιητής, οὕς φησιν ὁ Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. Ἀραμαῖοι γὰρ οἱ ἐν αὐτῇ. τάχα δ' οἱ Ἕλληνες Ἀραμαίους ἐκάλουν, ἢ Ἀρίμους. *Nominat etiam Arimos Homerus, quos Posidonius docet esse accipiendos, non locum aliquem Syriæ, vel Ciliciæ, vel alius terræ: sed Syriam ipsam. Arimæi enim sunt, qui in ea habitant, & forasse Græci eos Aramæos, vel Arimos vocabant.* Josephus lib. I Antiquit. cap. VI a: Ἀραμαίους δὲ Ἄραμος ἔσχεν, οὓς Ἕλληνες Σύρους προσαγορεύουσι. *Aramæos vero Aramus habuit, quos Græci Syros vocant.* Ubi Rufinus male ἔσχεν, quod valet *tenuit, obtinuit*, vertit *instituit*: prout etiam MSus noster habet. In editis verò perperam *Aramenos*, sed editorum culpâ. Alii tamen alibi oppressum putant. Scholiastes Æschyli b ait, eum ἐν Κιλικίᾳ μὲν γεννηθῆναι, κολασθῆναι δὲ ἐν Σικελίᾳ· *natum quidem esse in Cilicia, pœnas autem dedisse in Sicilia.* Alii oppressum putant in Tyrrheni maris insula Inarime: idque propter illud Maronis Æn. IX:

a Ruf. cap. 14.

b In Prometheo Vincto, pag. 26, edit. H. Steph.

> *Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile*
> *Inarimes, Jovis imperiis imposta Typhœo.*

Sed jam variis ante nos monitum, graviter errâsse Virgilium, cùm pro eo, quod apud Homerum est, Εἰν Ἀρίμοις, præverbio, & nomine in unum conflatis, fecit *Inarime*. Etsi error hic, (vide quid magnorum possit virorum auctoritas) alios etiam in eundem protraxerit. Uti Ovid. lib. XIV:

> *Inarimen, Prochytenque legit, sterilique locatas*
> *Colle Pithecusas.*

Similiter Lucanus lib. V, Silius lib. VIII, & XII, Statius lib. II Sylv. Carm. II. Claudianus lib. III de Rapt. Pros. & prol. in VI Honor. cons. Ac ne poëtas solùm dicam, etiam sic Plinius vocat lib. III Hist. cap. VI. Ac præiverat quoque Livius lib. XCIV, teste Servio ad superiorem Virgilii locum. Sed ab Livio statui ait in Mæonia. Sic enim legendum pro *Maconia*, satis liquere arbitror. Nam alii in Phrygia, alii aliâ Minoris Asiæ regione, oppressum judicabant.

Atque hæc satis ostendunt, ab Hercule contra gigantes, & Typhoëa, commissum esse prœlium in Arabia, & Syria: quibus locis contra Cananæos, & Og, regem Basan, arma esse suscepta, etiam Moses docet. Nec ætas Herculis, & Josuæ discrepat. Tantum ne intelligatur Thebanus ille, sed alter Orientis; quem tum Ægyptium vocare possumus, quia in Ægypto natus; tum Indicum: hoc est Arabicum, quia hic res tantas gessit; tum Tyrium, sive Phœnicium, quia res ab eo gestas Tyrii Herculi suo transcripsere. Eum Thebano esse vetustiorem, & antea dictum nobis, & clarè tradit Lucianus, de Dea Syria: Τό γε (ἱρὸν) τοῦ Ἡρακλέος τὸ ἐν Τύρῳ, οὔ τι τοῦ Ἡρακλέος, τὸν Ἕλληνες ἀείδουσιν, ἀλλὰ τὸν ἐγὼ λέγω, πολλὸν ἀρχαιότερος, καὶ Τύριος ἥρως ἐστί. *Herculis quidem* (templum) *illud, quod est Tyri, non hujus Herculis, quem Græci decantant: sed quem ego dico, multò vetustior est, & Tyrius Heros.* Imò eodem hunc, quo Josua, tempore vixisse, veterum opinio erat: ut ostendit Eusebius in Chronicis. Nam num. CXLII legas, *Moses in Sina monte divino fruitur adspectu.* At quinquennio antè, nempe num. CXXXVII, reperias: *Hercules, cognomento Desanaus, in Phœnice clarus habetur. Unde & ad nostram usque memoriam à Cappadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quo de loco superiùs plura diximus.

Jam ab Arabia in Ægyptum abirem, nisi paullùm retineret Obodes, rex Deusque Nabathæus: de quo sic Stephanus Byzantius, Ὄβοδα, χωρίον Ναβαταίων. Οὐράνιος Ἀραβικῶν τετάρτῳ· Ὅπου Ὀβόδης ὁ βασιλεὺς, ὃν θεοποιοῦσι, τέθαπται. *Oboda regio Nabatæorum. Vranius Arabicorum quarto. Vbi Obodes rex, quem pro deo habent, sepultus est.* Detinet item vetus inscriptio a: ΑΓΛΙΒΩΛΩ ΚΑΙ ΜΑΛΑΧΒΗΛΩ ΠΑΤΡΩΟΙΣ ΘΕΟΙΣ b. Quæ Palmyrene, Arabiæ civitate, est inventa. Sed cùm de his duobus apud veteres scriptores silentium sit: quis spondeat nobis, animales potius, quàm naturales fuisse Deos? Etymon eorum unde interdum, verisimiliter saltem, colligere aliquid licet, quod sciam, hactenus attulit nemo. Nihil impedit tamen, quo minus tentemus. Quid si *Aglibolus* sit ex Arabicis אג על בל, ag, al, bal? ad verbum est, *pone super corde.* Sententia est, *Pone cogitationem*, sive, *animum adhibe.* Quam Arabicorum istorum mentem esse, docent Abenezra, & David Kimchi. Sic Dei illius nomen fuerit, sive ex eo, quod Deus cogitet de nobis; ut ita providentiam signet divinam: sive etiam quia cogitationes nostras exploret; unde *renes scrutari* dicitur in Scripturis c: sive quia assiduè cogitandum omnibus de Deo; ut nomen hoc homini commendet Dei cultum. Vel quid si dicamus, esse ex עגל, agul, id est, *rotundus*, & בעל, baal, *potens, dominus?* ut sit, potens rotundi, sive orbis terrarum, vel dominus orbium ætheriorum, sive cœlestium. Sanè Hebræis similiter Deus בעל שמים, baal schamaim, hoc est, *dominus cæli*: pro quo Phœnices Βεελσάμην, quod itidem est κύριος οὐρανοῦ, ut ex Philone Bybliensi cognoscimus. At *Malachbelus* fortasse ex מלך, melech, *rex*, & בעל, baal, *dominus*: ut valeat dominum ac rectorem universi. Sed de istis sentiat quisque ut volet. Nostras proposuimus conjecturas, ut eliciamus alienas.

a In Gruter. Inscript. pag. LXXXVI. num. 8.

b Aglibolo, & Malachbelo, Patriis, Diis.

c Jer. 17, 9. & Apoc. 2, 23.

Cap. XXVII.

Ad Ægyptios Deos acceditur: quorum aliqui fuere reges. An Vulcanus rex primus Ægyptius. Vnde Ægyptus vocata Ἡφαιστίη. *Antiquissimus Ægypti rex Menis, sive Menas, vel Men. Videri ejus symbolum* Μνεῦιν *bovem. Æolum fieri exemplo, quod Romani pro E V in multis usurpent E longum. Quis Saturnus, & Jupiter Ægyptius. Ægyptus nunc terra Cham, (ut Græcis* Χημία*) nunc terra Misraim dicta. Rejicitur Græcula opinio de Ammonis etymo: proque ea tres magis verisimiles, prima imprimis, adferuntur. Apollinem Veneremque Ægyptiorum non esse numina ejus nominis antiquissima. In Stephano Byzantio conjectura. Vnde Osiridis nomen sit, trifariam dissertatum. Quod Dionysus Nyssa in Arabia dicitur educatus, id videri etiam Osiridi sive Misraimo, Chams filio, competere. Sacrorum fuisse similitudinem inter Liberum Ægyptium, & Thebanum. Vnde cultum ejus acceperint Græci. Ex quorundam sententia, Thebas Ægyptias esse Osiridis opus: ex omnium verò opinione, ejus esse opus templum Iovii Ammonis. Osiridi, & Isidi, agricultura tribuitur inventum; quod Græci Triptolemo, & Cereri, assignant. In Isidis pompa, ad celebrandam beneficii ab ea accepti memoriam, tritici & hordei vascula circumferebant. De contentionibus, & bello, inter Chams posteros. Consuetudo vetus, caput muniendi pelle leonis, lupi, canis, vel alterius animantis: postquam verò galea è ferro fieri cœperunt, affingendi ei alicujus quadrupedis, vel alius figuram, vel caput illius. Fabulosum videri de corvo, auxilium ferente Valerio adversus Gallum: & unde error ille in Romanorum irrepserit historiam. Duplici rationi Diodori, cur Ammoni, & Osiridi, sive Libero, cornua addantur, tertia adjungitur: imò & quarta, sed quæ Liberum Thebanum & Græcos magis spectet. Osiris à Typhone, Typho ab Iside, & Oro, interemtus. Cur sanctissimum apud Ægyptios juramentum per Osiridis phallum. Quanta Mercurio suo tribuant Ægyptii, & ut Ægyptus ab eo* Ἑρμοχύμιος *dicatur. Correctus Stephanus Byzantius.*

tius. Apollinis Ægyptii repertum, laurus. Hedera, Osiridis planta. Herculis Ægyptii inclytum apud suos nomen. Dictus Gignon, *vel* Gigon. *Vt Diodorus distinxerit gesta triplicis Herculis. Duplicem esse Ægyptium, illum Osiridi æqualem, & Josuam, Herculem Cananæum. Anubidis ætas, & cur canino fingatur capite. Diversus ab eo* Ἑρμάνουβις. *Ætas Panos Ægyptii. Panopolis aliter* Χέμμις. *Maroneam Thraciæ perperam à Diodoro opus credi Osiridis Ægyptii. Novem Musæ Ægyptiaca. Apollo* Μουσαγέτης. Ὠκεάμης *fluvius, qui &* Ἀετός. *Discessum ab Stephano, & Eustathio, de Ægypto ab Aquila Indo dicta* Ἀετία. *Nam videri id solum partis nomen, à flumine* Ἀετῷ *sic dicta. Taautus, & Sanchoniathon, commendati à Philone Byblensi, quod nude rem narrarent; quam posteriores detorsere in sensum allegoricum.*

AB Asia in Africam tendo: ubi tres potissimum gentes spectamus; Ægyptios, Æthiopas, & Libyas.

Ægyptiis Dii duplices: alii cælestes, & æterni; alii terrestres, & mortales, à morte autem in Deorum numerum relati. De utrisque agit Diodorus. Priùs de cælestibus, Sole, Luna, Spiritu, Igni, Terra, Oceano, Aëre: de quibus nos postea. Iis expositis, ad terrestres accedit, his verbis: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν, καὶ γένεσιν ἀΐδιον εἰληφότων, τοιαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Ἄλλους δ' ἐκ τούτων ἐπιγείους γενέσθαι φασὶν, ὑπάρξαντας μὲν θνητοὺς, διὰ δὲ σύνεσιν, καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τετυχηκότας τῆς ἀθανασίας. ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γεγονέναι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. *De diis igitur cælestibus, & sempiternum genus sortitis, ista dicunt Ægyptii. At præter eos, aiunt, alios esse terrestres, naturâ quidem mortales sed propter animi solertiam, & beneficentiam erga homines universos, immortalitatem adeptos. Atque horum etiam aliquos fuisse reges Ægypti.* Postea subjungit, ex quorundam sacerdotum sententia, primùm apud Ægyptios regnâsse Vulcanum. Quod si est, nihil mirum, si Ægyptus antiquitus dicta sit Ἡφαιστία, quasi dicas *Vulcaniam*. De hoc nomine ejus, auctor nobis, tum Stephanus Byzantius in voce Αἴγυπτος, tum, qui exscribere eum solet, Eustathius in Dionysium. Addit verò Diodorus, ab hoc Ægyptio rege inventum esse ignem. Hoc probare non possum. Nam antea ostendimus, Vulcanum, hoc est, Tubalcainum, non ignem reperisse; sed usum ignis in arte fabrili. Præterea ille nunquam rex Ægypti fuit: quippe qui ante diluvium, eoque & Ægyptios reges, fuerit. Quare si, quis primus Ægyptiorum fuerit regum, statuere velimus; multis partibus potiùs accesserim Manetho Ægyptio; de quo postea pluribus dicam. Huic primus rex Ægyptius dicitur Menis Thinites: eumque an, ab hippopotamo raptum, interiisse. Diodoro est Μηνᾶς. Herodoto autem Μὴν. Ut in Euterpe: Τὸν Μῆνα πρῶτον βασιλεύσαντα Αἰγύπτου. *Mena, qui primus imperium tenuit Ægyptiorum.* Et mox: Τῷ Μηνὶ τούτῳ, τῷ πρώτῳ γενομένῳ βασιλῆϊ. *Meni, regum primo.* Josepho *Minæus* videtur. Ut qui dicat lib. VIII Antiq. cap. VI, Ægyptios reges imperasse annis mille & trecentis, initium capiendo à Minæo illo, qui Memphim condidit. Græcè est, τοὺς μετὰ Μιναῖον τὸν οἰκοδομήσαντα Μέμφιν. Valde etiam verisimile est, sacrum bovem, qui Μνεῦις dicebatur, non Solis modò, de quo libro proximo; sed hujus etiam Menis fuisse symbolum. Sanè Æliano lib. XI Hist. Animal. cap. X, bos iste Μῆνις vocatur. Præterea Μῆνις & Μνεῦις valde vicina sint. Puto enim paucos ignorare, ut ευ & η sæpe pro diversa dialecto commutentur. Ut Ὀρφεύς, Ἀχιλλεύς, Ὀδυσσεύς, Περσεύς, Æolibus Ὀρφης, Ἀχίλλης, Ὀδύσσης, Πέρσης. Unde Latinorum *Vlysses, Achilles, Perses*; ad Æolum morem, quos in illo, ut penè in universa lingua, æmulantur. Quare superest solùm, ut trajiciatur liquida: cujusmodi μεταθέσεις [a] in nominibus sacris valde sunt frequentes: ut antea ostensum, posteaque planius fiet. Sed redeamus ad Diodorum, qui post Vulcanum regnâsse in Ægypto ait Saturnum. Quo nomine hoc loco intelligendus, non Adamus, qui Vulcano, hoc est, Tubalcaino, antiquior fuit; verùm Noë; universi, eoque etiam Ægypti rex. Huic successit Jupiter Ammon: hoc est, Cham, sive Ham; unde Ægyptii Ἀμοῦν, Græci Ἄμμωνα fecere. Scio, Græculos, (quos & Hyginus sequitur fab. CXXXIII) ex eo deducere, quia aries exiens arenâ, quæ Græcis ἄμμος dicitur, Libero siticulosis Indiæ locis erranti fontem monstrârit. Sed non minùs putidum est, in vocibus Ægyptiis recurrere ad originem Græcanicam; quam in Græcis ad Latinam: ut cùm superioribus seculis *Euphemia* deducerent ex *bona femina*, *Stephanus* ex *strenue agens*, & alia æquè ridicula. Quare potiùs censeo, esse ab חם, *Ham*, sive *Cham*, Noe filio. Pro quo facit, quòd Ægyptus non modò passim terra Mitsraim nominetur, à filio Chami Mitsraim: sed etiam terra Cham; ut Psal. CV, *Et Jacob peregrinus fuit in terra Cham.* Etiam Plutarchus de Iside & Osiride, testatur, Ægyptum in sacris Isidos dictam esse Χημίαν. Nempe quasi Χαμίαν: quod unde nisi à Chamo? Nec tamen pertinaciter dissentiero, siquis censeat, primò Ammonis nomen non homini, sed Soli convenire: eoque esse à חמה, quò Hebræis tum calor notatur: tum etiam Sol, fons caloris: unde & Dei *Omani* nomen; ut in Solis cultu dicam. Vel si malit, Ammonem notare vim naturæ latentem; quia *Amun* Ægyptiis *occultum* significet; ut Manethos Sebennita scripsit, Plutarcho teste de Iside & Osiride.

Hinc refert Diodorus, ut ex Jove & Junone nati sint quinque isti; Osiris, Isis, Typho, Apollo, & Venus. Ubi temporum ratio ostendit, de Apolline & Venere decipi, vel alium esse hunc Apollinem ab Jubale, Musicæ repertore: aliam item Venerem ab Noema, istorum sorore; quam aliqui Venerem antiquissimam credidere. Nobis hæc Minerva potius, lanificii repertrix, videtur; ut antea dictum.

Nomen numenque Osiridis plurium gesta & cultus complectebatur. Antiquissimus Osiris videtur Mitsraim, Chami filius; qui, sociato cum patre honore, ab Ægyptiis cultus fuit. Quod eò verisimilius est, quia, ut antea dixi, Scriptura Ægyptum vocat, *terram Mitsraim*: pro quo & *Misarim*, vel *Misorim* dixere. Unde in mentem venit, apud Stephanum in Αἴγυπτος, ubi legas, Ægyptum à Phœnicibus dici Μυαρα, legendum esse Μισρα. Et quid si ex *Misori* solâ literarum trajectione factum dicamus, *Osirim*, sive ex *Misorim*, solâ principe literâ rejectâ? Solent enim gentiles, ut majorem Diis suis auctoritatem conciliarent, nomina, quæ habuerant, dum in rebus agerent humanis, immutare, sive μεταθέσει [a], sive aliter. Quamquam nihil huc recurrere opus, si & dictus Osiris, dum viveret. Sed sic alius fuerit ab Mitsraim. Vel dicendum, fuisse eum binominem. Quippe & Osiridis vocabulum imponi potuit ab incunabulis regio filio, & in spem regni educando. Nam Diodorus in primo testatur, *Osirin* Ægyptiis sonare, quod Græcis πολυόφθαλμον, hoc est, *multoculum*. Imò & tertia occurrit sententia. Quid si enim Mitsraim quidem verum fuerit regis nomen: sed ab excesso sit dictus *Osir* per μετάθεσιν ex *Sior*, vel *Sichor*, quomodo dictus Nilus. Osiridis enim honos, præter venerationem regis Mitsraim, etiam Solis & Nili cultum complectebatur; ut plenius exponam libro proximo, tertioque: de Sole quidem, cùm de æthereorum corporum honore dicam: de Nilo autem, cùm ostendam, aquas etiam honore affectas divino. Interim pro primâ videtur sententiâ facere, quòd in sacris Osiridos phallus sive pudendum viri monstraretur. Nam id potuit esse ad historiæ adumbrationem, quia Chamus patris Noachi verenda vidit, & risit. Sed hoc, ut Chamo, sive Ammoni; sic Mitsraim, sive Osiridi, contumeliosum foret. Fortasse igitur cùm phallus sit generationis symbolum, eò significatum fuit, Osiridem esse patrem omnium Ægyptiorum. Vel pertinuerit ad historiam veterem, qua Osiris dici-

[a] Transpositiones.

[a] Transpositione literarum.

dicitur dissectus plurima in frusta; quorum singula, veretro excepto, fuerint ab Iside reperta; ut mox plenius exponam. Quamquam & per phallum significari potuit naturalis Deus, Nilus: quia Nilus pater est eorum, quæ crescunt è tellure Ægyptia: ut libro sequenti demonstrabitur.

Diodorus ait, Osirin esse, qui Græcis Διόνυσος vocatur: ac sic vocatum, quia Διὸς sive Iovis esset filius: inque Nysa, Arabiæ urbe, esset eductus: in cujus honorem & urbem cognominem in India condiderit. Quomodo Iovis nomine significabitur Cham; quem Græci Iovem Ammonem vocant. Nec à vero abludit, Misraim esse in Arabia educatum. Nam in partitione ea, quæ inter Noachi liberos fuit, Arabia cessit Chamo. Ac videtur ibi primò fixisse sedes; in medio nempe terrarum; quæ sortitò ei obtigissent. Sanè maximus natu filius, nomine Chus, in ea patri successit; unde & *terra Chus* in Scripturis vocatur. Minimus natu Chanaan habuit terram à Septentrione positam, quæ ab eo *Chananæa* vocatur. Occidentalis, quæ propior, contigit filiorum secundo, nomine Misraim: uti remotior, nempe Libya, filio tertio, nomine Phut. Nec propterea putandum, Osirim esse eundem, ac Διόνυσον Thebanum. Nam hic multis Osiride seculis recentior est. Ut autem idem à multis numen crederetur, fecit sacrorum similitudo: quæ fuit ab Orpheo Thrace. Hic enim, sacris initiatus Ægyptiis, ea docuit primùm Thraces suos; unde & Θρησκείας nomen: postea verò & Thebanos iis imbuit; inque eorum gratiam, quæ honori fiérent Osiridos, accommodavit Διονύσῳ, Cadmi ex Semele nepoti: quod ex Diodoro ipso superiùs retulimus. Verùm etsi, juxta gestorum historiam, alius sit Liber Thebanus ab Libero Ægyptio sive Osiride: φυσικῶς tamen idem sunt; quia, ut in Ægypto Osiris, ita in Græcia Liber, coleretur cum Aqua, sive Humore, omnis generationis principio: quemadmodum in Diis Naturalibus explicabitur.

Utrùm Osiris, an rex alius, longè recentior, condiderit Thebas Ægyptias, centum portis inclytas; nec inter Ægyptios satis convenit. At in eo consentiunt, ædificâsse eum templum patri suo Iovi Ammoni. De utroque auctor idem Diodorus. Qui & narrat, ut Osiris uxorem duxerit sororem suam Isidem: eam, cùm antea frumentum, & hordeum, negligerentur, usum ejus docuisse subditos: mox Osiridem monstrâsse his agrorum culturam. Unde Tibullus quoque primum agricolam facit lib. I, eleg. VII:

Primus aratra manu sollerti fecit Osiris,
Et teneram ferro sollicitavit humum.
Primus inexpertæ commisit semina terræ,
Pomaque non notis legit ab arboribus.
Hic docuit teneram palis adjungere vitem,
Et viridem duræ cadere falce comam.

Sed Osiridos beneficium Triptolemo suo tribuunt Græci: inventum item Isidos assignant Siculæ Cereri. Unde & eadem credita Isis, ac Ceres. B. Augustinus lib. VIII de Civit. Dei, cap. XXVII: *De Iside, uxore Osiris, Ægyptia Dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur: quibus parentibus suis illa cum sacrificaret, invenit hordei segetem, atque inde spicas marito regi, & ejus consiliario Mercurio, demonstravit: unde eandem & Cererem volunt.* Verùm non magis eadem Isidi Ceres Attica, vel Sicula, quàm Thebanus Liber idem censendus Osiridi. Grandi enim distant temporum intervallo. Sed cùm Græci fruges sibi à Cerere, vinum à Libero ostensum prædicarent: sacra induxere non multum iis dissimilia, quibus Ægyptii Osiridem, & Isidem celebrarent. Atque hoc etiam ex Ægyptiaco Iseorum festo dilucet. De quo sic Diodorus Siculus in primo bibliothecæ: Παρ' ἐνίαις γὰρ τῶν πόλεων, καὶ τοῖς Ἰσείοις ἐν τῇ πομπῇ μετὰ τῶν ἄλλων φέρεσθαι πυθμένας πυρῶν, καὶ κριθῶν, ἀπομνημονεύματα τῶν ἐξ ἀρχῆς τῇ θεῷ φιλοτέχνως εὑρεθέντων. *Apud nonnullas quoque urbes, cum Isea celebrantur, in pompa, tritici & hordei vascula circumferri in memoriam eorum, quæ primitus Dea reperit industria.* Quod satis ostendit, eo loco Isidem habitam Ægyptiis, quo Ceres Græcis. Isidem verò hominem priùs fuisse, agnoscit & Servius in VIII Æn. *Hanc Isim, & alios Deos, ideo Ægyptii colunt, quia Deos reges habuisse dicuntur.*

Tandem verò Osiris interemtus est à fratre suo Typhone: crudeliterque, sive in XIV partes, ut est apud Plutarchum a; sive XXVI, ut Diodorus ait, dissectus fuit. a Lib. de Isid. & Os.

Neque indignum Mitsraimo fuit, si sororem sibi connubio jungeret; præsertim cùm non potuerit aliam ducere, quàm vel sororem, vel saltem eodem avo prognatam. Neque item indignum Typhone, si fratrem interimeret; quando tyrannum fuisse, veteres consentiunt. Et, si in Adami liberis frater à fratre interemtus; quid miremur, si idem in maledicti illius Chami liberis contigerit?

Quod si quis arbitretur, non satis convenire proximis illis à diluvio temporibus, ut tam citò bello inter se fratres certarint: equidem non repugno, quo minus fratrum nominibus liberi vel etiam nepotes designentur. Quomodo in Scripturis patriarcharum vocabulis passim eorum posteritas intelligitur. Ne illud quidem satis est apertum, num, quicum bellum gessit gens Mitsraim, ea fuerit gens Canaan, an Chus, an Phut. Nam Ægyptus ad Orientem habet terram Canaan: ad Occidentem terram Phut, quæ Libya exterior fuit, vel pars ejus, ac fortasse insuper Marmatica. At terram Chus partim ad Orientem habuit, puta Arabiam: partim ad Meridiem, nempe Æthiopiam sub Ægypto. Utraque enim terra Chus vocatur. Sed censeo, nullum æquè indignari potuisse, quàm Phut, & ejus progeniem. Nam Libyæ solum sterile, & infoecundum erat præ illo Cananææ, melle & lacte fluentis; item Arabiæ, cognomento Felicis; tum autem Ægypti, quæ postea horreum fuit populi Romani. Hujus verò dissidii inter Chami liberos, vel posteros, etiam nunc indicia cernere est in reliquiis illis vetustatis apud Diodorum: qui in fine libri tertii, idque ex sententia Libyum, narrat, Dionysum sive Liberum fuisse filium Ammonis, Libyæ regis. Eum hîc quoque Chamum interpretor. Addit deinde, ut ab hoc Dionyso Saturnus, qui Ammonem priùs expulerat, vicissim sit ejectus; uti eventurum Ammon prædixerat. Tum Osiridem, sive Liberum, templum, & oraculum, Ammoni condidisse in regione ea, quæ exinde dicitur Ammonitis. Difficilius est hic quoque singula aptare nomina personis Scripturæ; quia non omnia, in istis gentium reliquiis, fide referuntur historica, parentumque & liberorum, ac nepotum appellationes confundi sæpius solent. Interea, ut dixi, hæc non obscurè docent, quibus dissidiis laborârit Chami posteritas.

Sed cur Ammon fingebatur cornutus? cur item filius ejus Osiris, qui antiquissimus est Liber? Diodorus de utroque hanc caussam refert, quia in bello gestarint galeam hac figura. Quod interpretor hoc pacto, pellem capitis bubuli cum cornibus pro galea habuisse. Vetustissimis enim temporibus galeæ fiebant è pellibus mutorum animantium. Quod & appellationes indicant. Nam κυνέην dixere, si foret è pelle canina; λυκέην, si è lupina. Imò apud Homerum Iliad. K ἰκτιδέην κυνέην legas pro galea ex pelle mustelæ. Nam ἰκτὶς mustela sylvestris: ut cognoscere licet ex Plinii Hist. lib. XXIX, cap. IV. Imò *galeam*, uti & *galerum*, unde potius dici credamus, quàm quia esset ex pelle τῆς γαλῆς: quod animal vel idem est ac ἰκτὶς, vel simile. Postquam verò pro pelliceis galeis introductæ sunt æneæ ac ferreæ: figuram tamen muti animantis, aut capitis saltem, in ea expresserunt. Itaque galea nunc capite leonis erat insignis, nunc integri vulturis figurâ, & ita in aliis. Cujus rei ignoratio spissos in historia peperit errores. Luculentum dabo exemplum in historia Romana. An. V. C. CCCCV, L. Furio Camillo, & Appio Claudio, qui in consulatu mortuus est, consulibus, cùm Galli ex Albanis se montibus profudissent: missus est adversus eos L. Furius Camillus, vel fausti ominis gratiâ. Nam M. Camilli, qui ab iis Romam

liberarat, filius erat. Castra is posuit in agro Pomptino. Ibi M. Valerius cum Gallo pugnavit, &, si Romanæ credimus historiæ, corvi auxilio eum vicit. Unde & Corvi cognomen jam olim creditus accepisse; non Corvini, ut vulgò putant. Posteros verò Corvinos dictos, verisimile fit; cùm constanter Corvini ubique, non Corvi, appellentur. Pugnam, quam dixi, ita describit Livius lib. VII, cap. XXVI: *Cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cùm silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius, tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. Namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit in hostem versus: quod primò ut augurium cælo missum, latus accepit tribunus: precatus deinde; si divus, si diva esset, qui sibi prapetem misisset, volens propitius adesset. Dictu mirabile: tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus è conspectu elatus Orientem petit. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum decem bobus, aureâque coronâ donat.* Vide & Valerium Max. lib. III, cap. II, Gellium lib. IX, cap. XI, Sext. Aurel. de viris illustribus cap. XXIX, atque alios. Quid Romana historia proditum sit, vidimus. Cæterùm mihi, non quidem pugna singularis Valerii cum Gallo, sed quod de auxilio sacræ adducunt alitis, & quidem inspectante hinc Romano, inde Gallico exercitu, fabulosum semper visum fuit. Et cogitanti, unde ea fabula potissimùm originem ceperit, nihil æquè verisimile in mentem venit, quàm in caussa esse, quod Valerius galeam gestarit, cui corvi esset superadditum signum. Is enim, ut antea dixi, mos veterum fuit, ut animalis cujuspiam pugnacis, nunc leonis, nunc alterius imagine, galeam insignirent. Cùm istiusmodi galea depingi, & effingi solet Valerius pugnans cum Gallo: unde progressu temporis imperitum vulgus judicavit, corvum galeæ insidentem esse imaginem veri corvi, cùm esset imago imaginis, hoc est, signum ferrei corvi, quo galea Valerii fuerat insignis. Mihi quidem in hac conjectura non displiceo: præsertim cùm sciam, moris fuisse antiqui, ut res illustres picturis proderentur: velut illa pugna Manlii cum Gallo, quæ in scuto Cimbrico erat; teste M. Tullio *a*, Quinctiliano *b*. ac C. Plinio *c*. Redeo ad Ammonem: quem ex Diodoro dicebamus, cum Osiride cornutum effingi, non quasi cornua fuerint capiti adnata: sed quia pro galeis in bello usi cornuta capitis bubuli pelle. Attamen & alteram apud Diodorum rationem legas. Quippe cornua ait capiti Osiridis addi, quia arare bubus docuerit Ægyptios. Nam bos est agriculturæ symbolum: ut plenius exponam, cùm dicam de numinum signis ac symbolis. Imò & præter rationes, à Diodoro allatas, tertia occurrit: ut cornua sint symbolum potentiæ regiæ. Quod & ipsum, ubi eò, quò dixi, devenero, pluribus à me demonstrabitur. At de Libero patre particularis etiam ratio erat Græcis. Antiquissimi enim vina, quæ *Liberi bellaria*, & *florem Liberi patris* dixere, è cornibus bibebant: quod ex sculpturis veterum lapidum constat: & variis antiquorum poëtarum testimoniis comprobatur ab Athenæo in XI.

a Lib. 2 de Orat.
b Lib. 6. cap. 4.
c Lib. 35. cap. 4 Vide & Pighium in Annalibus Romanis, ad an. 392.

Porrò, Osiride à Typhone fratre interemto, non sivit Isis tantum scelus abire inultum: sed cum Oro filio supplicium de eo, & conjuratis, sumsit. Sedulò præterea dissecti corporis partes inquisivit, ac reperit universas, excepto phallo, sive veretro: quod cùm in mare esset conjectum, ab phagro, & oxyrincho piscibus *d*. comestum credebatur. Corpus Osiridos sepultum in insula Nili apud Philas: unde, ut Diodorus ait, sanctissimum Ægyptiis juramentum fuit per repositum apud Philas Osirin. Sacra etiam Osiridi instituta: quæ cujusmodi fuerint, à Julio Firmico, etsi in nonnullis alios, quàm nos antea, sequatur autores, commodè satis exprimitur libro de errore prof. relig. Verba ejus sunt: *In sacris suis (Ægyptii) addunt tragica funera & funesta, calamitatis metuendæ certamina. Incestum cum sorore, adulteriumque ajunt commissum; & hoc facinus severis mariti animadversionibus vindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Typhon maritus. Is cum comperisset, Isidem uxorem incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim, artuatimque laceravit, & per omnes fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra projecit. Isis, repudiato Typhone, ut & fratrem sepeliret, & conjugem, adhibuit sibi Nephthen sororem sociam, & Anubin venatorem. Cui ideo caninum caput impositum est, quia lacerati corporis partes artificio canis vestigantis invenit. Sic inventum Osirin Isis tradit sepulturæ. Fuerant sanè hi apud Ægyptum reges pariter ac tyranni: sed Osiris justus, præter illud, quod cum sorore commisit: Typhon furiosus, impotens, ac superbus. Ideo ille colitur, iste vitatur. Hæc est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum rescecant cicatrices, ut annuis luctibus in animis eorum funesta ac miserandæ necis exitium renascatur. Et cùm hæc certis diebus fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias reperire, & cùm invenerint, quasi sopitis luctibus, gaudent.* Post multa, eodem pertinentia, legas ista: *Vere sunt funera, quæ facta sunt, quorum exstant hodie quoque reliquiæ. Nam & sepulcrum Osiridis hodie in Ægypto est, & cremati corporis reliquiæ cernuntur.*

d Plutar. ibid.

Atque hæc etiam confirmat Plutarchus libro de Iside & Osiride: ubi, utrumque horum fuisse hominem, eo adstrui ait, tum quòd sepulcra illorum monstrentur in Ægypto; tum iis, quæ de forma illorum, uti & Ori, ac Mercurii, ferrentur in historiis vulgatis.

Nunc videamus de Deorum aliis, qui iisdem temporibus vixerint in Ægypto. Quales Mercurius, Hercules, Pan, & alii. Nam idem Diodorus testatur, maximo apud Osiridem in pretio fuisse Ἑρμῆν sive Mercurium: ab hoc edoctam esse gentem multo articulatiùs loqui: variarum etiam rerum nova didicisse nomina: eundem reperisse scribendi legendique artificium: sacrificia insuper, & sacros ritus docuisse, item observâsse siderum cursus. Ab hoc itidem Herme Ægyptus dicta Ἑρμοχύμιος, ut vulgo quidem legitur apud Stephanum Byzantium in Αἴγυπτος. Sed censeo rescribendum, Ἑρμοχήμιος, quasi dicas, Chemia sive Ægyptius Hermæ. Nam Ægyptus, Chemia sive Chamia; ut superiùs ostendimus. Quare & corrigendus Hesychius, ubi vulgò sic legitur, Ἑρμοχοίμιος γῆ ἡ Αἴγυπτος τὸ πρότερον οὕτως ἐκαλεῖτο. *Hermochæmia terra* (scr. Hermochemia) *Ægyptus primo sic vocabatur.* Mercurii sepulchrum Hermupoli ostensum, refert Clemens Romanus, vel alius in X Recognitionum *a*.

a P. 110. edit. Sonniana an. 1568.

Præterea ait Diodorus, Osiridi fuisse militiæ comitem Apollinem fratrem; à quo laurum repertam: uti ab Osiride inventa hedera, quæ iccirco illis *Osiridis planta* dicebatur.

Idem Diodorus tradit in primo, exercitus ei ducem fuisse Herculem Ægyptium, genere propinquum, virum longè fortissimum. Etiam libro quincto commemorat, Cretenses ipsos testari, Ægyptium hunc longè fuisse antiquiorem Hercule Thebano: Thebanumque illum propterea honores meruisse divinos, quia totum sese composuisset ad exemplum Ægyptii. Atque hujus τοῦ παλαιοτέρου θεοῦ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράξεις τε καὶ τιμὰς ἐπιφανεστάτας διαμένειν, καὶ πόλιν ὑπ᾽ ἐκείνου κτισθεῖσαν· *vetustioris hujus Dei res gestas, & honores splendidissimos, in Ægypto perdurare; ac civitatem ab eo conditam.* Hercules hic Ægyptius, secundùm aliquos, etiam *Gignon*, vel *Gigon*, dictus. Hesychius: Γιγῶν, οἱ δὲ Γιγὼν, Πάταικος, Ἐπιπάταικος, Τρεπέζιος, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι Ἡρακλέα.

Gi-

Gignon aliquibus Gigon, Patacus, Epipatacus, Trapezius: aliqui Herculem Ægyptium intelligunt.

Cùm verò varii fuerint Hercules, quos in unum confuderint Græci, gesta omnium suo tribuentes Thebano; jure quærat aliquis, quæ Ægyptii hujus propria videantur. Conatus hoc expedire Diodorus in fine tertii: ubi tres statuit Hercules; Ægyptium, Creticum, ac Thebanum; quorum recentissimus sit Thebanus, Jovis ex Alcmena filius: ætate hoc vetustior sit Creticus, unus ex Idæis Dactylis, præstigiator, idemque imperator clarus: antiquissimus autem sit Ægyptius; de quo nunc loquimur. Thebanum ait paullò ante bellum Trojanum esse exsecutum Eurysthei imperium: eundem columnarum, quæ Herculis dicuntur, unam statuisse; illam nempe in Hispania. A Cretico dicit esse institutum certamen Olympiacum. Ab Ægyptio esse vult columnarum Herculis alteram, quæ est in Africa. Atque hæc ille referre se ait ex Libyum sententia. Miror verò Tyrium præteriri, nisi eundem Tyrium, & Ægyptium, putavit. Sanè pleraque sacra Phœnicibus, & Ægyptiis, communia. Sin diversi, Tyrio malim tribuere illam in Hispania columnam. Gades enim Tyriorum colonia: qua de re satis diximus, cùm de Tyriis numinibus ex Sanchoniathone tractaremus. Etiam vidimus de Indico, qui nullus est nisi Josua: qui quomodo & Ægyptius, & Indicus, & Tyrius vocari possit, exposuimus antea. Interea diversus ab Hercule Ægyptio, qui Osiridem antiquissimum comitabatur in bello. Ut minimùm duo sint Hercules Ægyptii. Juniorem hunc, quem Josuam esse diximus, non aptiori nomine dixeris, quàm Cananæum, à devicta terra Canaan: quomodo Romanis Imperatoribus à populis terrisque subactis nomen datum: velut Scipionibus Africani, Numantini, Asiatici; Metellis, Macedonici, Baleanei, Dalmatici, Numidici, Cretici; atque ita in aliis.

Præter hosce jam memoratos, ait Diodorus, fuisse in Osiridis exercitu Anubim, canino tegmine contectum: qui & venator fuisse dicitur. Ejus etiam operâ, canis instar indagantis membra Osiridis, usa in hoc negotio Isis dicitur. Itaque idem capite pingebatur canino: ut Servius monet in illud VIII Æn.

Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis.

Semicanem Deum cum Lucano a, vel *Semihominem canem* dixeris cum Sedulio b. Aliis tamen placet, eo fingi κυνοκέφαλον c, quia fuerit κυνηγέτης d: vel propterea quòd foret Osiridis & Isidis σωματοφύλαξ e. Quomodo ob communem custodiam, & *canem* pro *custode*, & *custodem* pro *cane*, dixerunt: ut ostendi Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. III. Malim tamen κυνηγέτην credere, quàm Osiridis σωματοφύλακα. Nihil enim Osiridi infestius fratre Typhone, cujus Anubis filius fuit.

a *Lib.* 8, *vers.* 832.
b *In opere paschali.*
c *Canino capite.*
d *Venator.*
e *Corporis custos.*

Aliqui etiam eundem ac Mercurium arbitrantur, qui Osiridi à consiliis fuit. Sed Plutarchus lib. de Iside & Osiride distinguit inter Ἄνουβιν, & Ἑρμάνουβιν.

Præter hos, sub Osiride militasse dicitur Pan: cui sacra Thebaidos urbs, Panopolis nomine, Nonni poëtæ patria; incolis verò dicta, non Χέννις, ut est apud Plutarchum de Iside & Osiride; sed Χέμμις, prout legitur apud Herodotum, & Stephanum. Fortè in honorem Chami sic vocata. Itidem castra ejus secutus dicitur Maro, qui vitem plantavit, &, ut ajunt, Maroneæ in Thracia nomen indidit novum, cùm antea appellaretur Ismarus; si Hesychium, Suidam, & Isacium Tzetzem audimus. Sed hæc verisimilius creduntur de Libero Thebano. Quemadmodum & quòd comitem dant Triptolemum; qui in Africa frugum ferendarum & messis rationem edocuit. Ajunt, & novem illi virgines fuisse, Musices intelligentissimas; iis præfuisse Apollinem, & ex eo nomen obtinuisse Μουσηγέτου. Præterea ab Osiride parti Ægypti præfectum fuisse Promethea: eam partem aquis esse obrutam fluminis Ægyptiaci, cui nomen Ὠκεάμης, indéque *Oceano* nomen datum: tantam verò fuisse aquæ violentiam, ut propterea Ἀετὸς sive *Aquila* vocaretur. Herculem autem, obturatis, quibus irruperat, locis, eum intra ripas coercuisse: inde originem esse fabulæ de aquila Promethei cor exedente, telis verò Herculeis confixâ. Suspicio autem est nostra, non Ægyptum totam, sed partem ab Aquila flumine obrutam, dictam fuisse Ἀετίαν, quasi *Aquiliam* dicas, non ab Aquila quodam, qui ex India eò venerit; sed ab flumine Aquilæ memorato. Etsi aliter de hoc Stephanus Byzantius in Αἴγυπτος, eumque secutus Eustathius in Dionysii περιήγησιν. Sed de hisce, & aliis ejus generis, liquidius sententiam ferremus, si exstaret ipse Mercurius, sive Taautus, scriptor vetus; sive fuerit antiquissimus ille, qui Osiridis ætate literas docuit; sive alius aliquanto recentior. Olim quidem sub Taauti hujus nomine exstabant commentarii rerum à regibus Ægyptiis gestarum, qui ob benefacta divino honore colerentur. Iis apertè omnia narrabantur. Sed sacerdotibus satius visum, si rebus gestis allegoricus tribueretur sensus. Hoc igitur in iis reprehendit Philo Byblius, quia sic tenebras offuderint historicæ veritati. Commendat propterea Sanchuniathonem Berytium, qui ad vetustissimos Ammunæi templi libros admissus, resectis fabulis, omnia, uti gesta, prodiderit. Conqueritur autem Philo, quòd postea etiam tam conducibili Sanchoniathonis operâ à sacerdotibus insuperhabitâ, ad fabulas itum sit. Et istud in caussa esse ait, cur Græci, cùm antea sensum nescirent mysticum, ipsi etiam se occuparint circa fabularum interpretationem; in qua ipsa in tam varias abierint partes. Atque hæc plenius aperiet Philo apud Eusebium in primo præparationis Euangelicæ.

Cap. XXVIII.

Quanta regni Ægyptii vetustas olim credita sit, & ut ea non diluvium modò, sed etiam mundi natalem excesserit. Duplex ratio adfertur, unde opinio hæc inoleverit: cujus caussis observatis, non sit operosum antiquitates Ægyptias conciliare cum Mose & Scripturis. Prior ratio est, si distinguatur annus Ægyptiacus. Qui vel Lunaris, vel Canicularis, sive Solaris. Lunaris item vel menstruus, qui intelligitur, cum uni regi anni tribuuntur mille ducenti: vel quatuor mensium, quomodo regi uni assignantur anni trecenti. Canicularis item distinguitur in vulgarem, & non popularem. Vulgaris vel est dierum solum CCCLX: & cur hoc durante dicatur Sol quater cursum mutâsse: vel præterea est dierum quinque ἐπαγομένων, quarum quæque numini sit dicata; uti secunda Arueri: eum alium esse ab Anubide, contrà quàm Scaliger putabat. Falli, qui Ægyptios censent intercalatione ea caruisse. Canicularis à vulgari diversus distinguitur in magnum, majorem, maximum. Magnum fuisse quatuor Julianorum: de quo Scaliger defensus. Hoc exacto rediro creditum eandem rerum faciem: quod Græcos primus docuit Eudoxus. Maximum autem canicularem annorum fuisse CIↃIↃCLX. Altera ratio conciliandi cum Scripturis annos, quos dynastiis Ægyptius Manetho tribuit. Quando is vixerit, unde sua desumserit, quousque historiam perduxerit. Annos dynastiarum, quas Manetho tradit, non esse explicitos, sive Chronologicos; sed implicitos, & cum aliis concurrentes. Scaligeri opera in digerendis Manetho Sebennita annis defenditur.

SEd adversus ea, quæ diximus de antiquissimorum Ægypti regum Deorumque temporibus, atque aliorum, qui vixerunt ætate eorum, exsurgit hæc controversia: quo pacto verum esse possit, quod hactenus asseruimus, Cham esse Jovem Ammonem; Chami filium Misraim, primum Ægypti regem, esse Osiridem; æquales his esse Isin, Hermen, Herculem, alios; cùm Cham, & Misraim, vixerint post diluvium: unde, usque ad finem imperii Persici, si Hebræos Scripturæ codices sequimur, vix sint anni bis mille: Ægyptium verò regnum, juxta Manetho Sebennitam, flaminem Heliopolitanum, ante Alexandrum habuerit Dynastias unam & triginta: quæ

imperarint annis quinquies millenis trecentis & quinquagintaquinque: imò Ægyptiorum alii ne quidem se continuerint intra hoc spatium. Quod ostendit his verbis Diodorus in I: Εἶναι δ' ἔτη, φασὶν ἀπὸ Ὀσίριδος καὶ Ἴσιδος, ἕως τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας τοῦ κτίσαντος ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν πλείω τῶν μυρίων, ὡς δ' ἔνιοι γράφουσι, βραχὺ λείποντα τῶν δισμυρίων καὶ τρισχιλίων. *Ab Osiride & Iside ad regnum Alexandri, qui nominis sui urbem in Ægypto condidit, annos numerant plus decies mille, vel, ut nonnulli scribunt, paullo minus ter & vicies mille.* Profunda hæc quæstio est, & ad quam penetrandam aliquis dixerit urinatore esse Delio opus. Nam non solùm uterque ille Diodori, sed etiam Manethonis calculus, excedit spatium non à diluvio modò, sed illud etiam ab orbe condito. Ac multò magis illud dixeris, si Apis, qui Osiridi sacer erat, ante Epaphum multis annorum myriadibus fuit: ut Ægyptios tradere Ælianus ait lib. XI Var. Histor. cap. XI. Tantò magis operæ fecero, si hunc scrupulum eximam: atque ita utrumque consequar, tum ut veritas eorum defendatur, quæ de primis Ægypti regibus in Deos relatis dicebamus: tum ut occurratur illis, qui cùm historiam sacram pugnare crederent externæ, rectiùs sanè gentilis historiæ detraherent fidem, quàm sacræ: nunc contrà antiquitate regni Ægyptii labefactare conantur Mosaicæ historiæ ac cæteræ Scripturæ veritatem. Videor autem mihi, ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Sacris literis, duplicem adferre posse rationem. Una est, quòd antiquitus variarit apud Ægyptios anni modus; juniores verò veterum annorum formam cum recentiori confuderint. Hoc ut intelligatur, dicam quàm brevissimè de multiplici ratione anni apud Ægyptios.

Erat Ægyptiis annus alius Lunaris; alius Solaris, vel Canicularis: Lunaris item vel vulgaris, vel magnus. Vulgaris erat menstruus. Et hunc intellexere, cùm dicerent, reges suos vetustissimos vixisse annis amplius cIↃ cc. Nam sic vixerint annis amplius centenis: quod temporibus patriarcharum, ac multò etiam pòst, frequentissimum erat. Magnus lunaris fuit ὥρα, sive mensium quatuor. Nam dividebant annum Solarem, non in quatuor ὥρας, ver, æstatem, auctumnum, hiemem: sed in tres duntaxat; ita ut quisque ὧρος, esset mensium quatuor. Ac hujusmodi creduntur annos intellexisse, cùm reges suos vixisse olim dicerent non infra annos trecentos. Quod & ipsum spatium Julianos annos efficit C. Ea, quæ de utroque hoc anno Lunari diximus, item interpretatione illa de vita annorum cIↃ cc, vel ccc; clarè legas apud Diodorum Siculum libro primo. Annus Solaris itidem vel vulgaris Ægyptiis fuit, vel magnus. Vulgaris primò censebatur dierum CCCLX; postea CCCLXV; tandem præterea quadrantis: propter quem quarto quoque anno diem opus fuit intercalari. Quamdiu anno usi dierum duntaxat CCCLX, citra intercalationem ullam; necesse erat, ut festum, quod primò celebrabatur in vere, post annorum plurium intervallum ageretur in æstate, hinc auctumno, tum hieme, iterum inde in vere, & ita porro. Et satis verisimile est, huc spectasse, quòd, Herodoto a teste, dicerent, dum Ægyptus sub regibus suis fuisset, Solem quater cursum suum mutâsse: bis enim ortum in Occasu, & occidisse in Oriente. Quo nihil putidiùs, si propriè intelligas. Porrò Ægyptii universi postea anno addidere dies quinque, quæ dicuntur ἐπαγόμεναι b. Harum unaquæque dicata numini erat, tanquam ejus natalis: prima nempe Osiridi, altera Arueri, tertia Typhoni, quarta Isidi, quincta Nephthæ: ut Plutarchus testatur, libro de Iside & Osiride. Ordinis ejus caussa, meo judicio, ista erat. Primò Deorum, hinc Dearum habita est ratio. Deorum princeps Osiris, boni omnis principium effectivum: cui iccirco primus datus dies. Alter Arueri, tanquam boni patris bono filio. Nam Ἀρουῆρις alius quidem Apollo, alius senior Orus: ut Plutarchus ibidem ait. Quare non assentio Josepho Scaligero, qui in secundo de emendatione temporum, cap. de anno Ægyptiaco, Aruerin putat esse Anubin. Nam ex eodem Plutarcho constat, Anubin fuisse filium Typhonis, & Nephthæ. Non dubium verò, quin potiùs in diebus ἐπαγομέναις a habita sit ratio ejus, qui ex bonis parentibus, quàm ex malis, esset editus. Tertius locus tributus Typhoni, omnis corruptionis ac mali principio effectivo; ut libro proximo explicabitur. Ex Deabus prior locus datus Isidi, ut Osiridis sorori & conjugi. Eis igitur quartus dies sacratus. Quinctus, qui superest, Nephthæ, uxori Typhonis. Porrò præter quinque istos dies Alexandrini, & quadrantis habuêre rationem: unde quarto quoque anno intercalabant diem. Imò quicquid sit de vulgo Ægyptiorum, hierophantæ saltem & ipsi intercalabant: ut ex Horo Apolline cognoscimus lib. I, cap. V: ubi cùm dixisset, annum diebus CCCLXV absolvi, ac præterea quadrante diei, (nam de quadrante perperam in vulgatis codd. omitti, præcedentia cum sequentibus conferenti satis est apertum) subjungit continuò, ὅθεν ἐκ δὲ τετραετηρίδος περισσὴν ἡμέραν ἀριθμοῦσιν Αἰγύπτιοι· τὰ δὲ τέσσαρα τέταρτα ἡμέραν ἀπαρτίζει. *Unde & quarto quoque anno supervacuam diem computant, atque intercalant Ægyptii. Quatuor siquidem dies quadrantes diem perficiunt.* Ubi intellige quartum quemque annum exactum. Vel πενταετηρίδος b rescribendum.

a Intercalaribus.
b Quinquennio.

Sequitur annus canicularis magnus: qui triplex; unus ἁπλῶς ita dictus, alter major, tertius maximus. Magnus Ægyptiis constabat lustro Juliano; ut sic se habuerit ad annum Solis Julianum, uti annus Lunaris, quem magnum dicebamus, ad annum vulgarem sive menstruum. Meminit Horus Apollo lib. II, cap. LXXXIX. De quo, & veritatis, & nostri etiam caussâ, tuendus nobis Josephus Scaliger, qui probando isti, quem & nos adduximus, Horum laudârat testem. At doctissimus Dionysius Petavius lib. III de Doctrina Temp. cap. II, *Falsò*, inquit, *Horum Apollinem citat, quem ait lib. II, cap.* LXXXIX *scripsisse*, Τὸ δὲ ἔτος κατ' Αἰγυπτίους τεσσάρων ἐνιαυτῶν. *Annus Ægyptius est annorum quatuor.* Subjicit deinde: *Hæc apud Horum capite illo non reperi. Utrum alibi exstent, quærant, quibus vacat.* Sanè, ut istic non exstarent, facilis, nec injucundus labos percurrendi opusculum tam eruditum, tam etiam minutum, ut hora una altera absolveris. Sed nihil opus alibi quæsito, quod eo, unde Scaliger citat, capite reperitur c. Estque caput illud quatuor solùm versuum; cujus extremo totidem verbis habentur, quæ diximus. Num aliâ Petavium editione usum dicam? At quæ illa? Equidem non existimo, exstare ullam, ubi aliter capita distinguantur. Quare facilè mihi persuaderi, virum multæ & lectionis, & meditationis, dum locum inquirit, aliud præ oculis caput habuisse, quàm putabat, sive tempus ciceperum offuderit tenebras, sive occupationibus aliò mentem diviserit. Atque ista jam scripseram, cùm ecce commoneor ab Nobilissimo, & Amplissimo Georgio Ratallerio Dublerio, in supremo Hollandiæ Consilio Senatore integerrimo, ac undecunque doctissimo, videri deceptum Petavium editionibus primis, uti Parisina Petri Vidovæi, qui Aldinam ab se expressam profitetur. In hac desideratur caput II, τί ἀετὸς νοσῶν· & V, πῶς πολέμου στόμα; & XXIII, πῶς μέλλον ἔργον· Quemadmodum nec ea habet tralatio Gallica, vel Latina princeps Bernardini Trebarii Vicentini, Conrado Peutingero jam anno inscripta cIↃ IↃ XV. Nempe sic factum, ut quod nunc est caput LXXXIX, in editionibus istis sit LXXXVI. Interim, quæ ex Oro adduximus, in his etiam, solùm variante paullùm capitum numero, liquidò leguntur. Quare extra controversiam esto, Ægyptiis fuisse annum, qui annos quatuor Julianos contineret. Et hic est annus canicularis magnus. Unde Censorinus cap. XVI: *Tempus autem non diem tantummodo, vel mensem, vel annum vertentem appello: sed & quod quidam lustrum, aut annum magnum vocant.* Atque hic annus ex eo canicularis dictus, quia observaretur ex caniculæ ortu, esse quadriennium justò minus toto die. Præterea judicabant, post quadriennia quæque eandem redire temporis faciem: uti ventorum, ac tempestatum, & cæterorum id genus. Quam observationem primus ex Ægypto in Græciam intulit Eudoxus, inde-

a Ἀπὸ Εὐτέρπῃ.
b Insititii, sive intercalares.
c Augustanæ sive Hoeschelianæ editionis pag. 115. vers 4. 5. sive Parisinæ Mercerii Wechelianæ pag. 42. Morellianæ ejusdem pag. 186.

indéque geminato spatio suam constituit octoëterida. Plinius lib. II, cap. XLVII: *Omnium quidem si libeat observare minimos ambitus, redire easdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modò, verùm & reliquarum tempestatum magna ex parte. Et est principium lustri ejus semper intercalari anno, Canicula ortu.* Et talis est annus canicularis magnus. Alter est canicularis major, qui, quot dies habet annus Julianus, totidem annos complectitur. Huic non insistam, quia ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Scripturis, nihil juvat. Uti neque, qui solus superest, annus canicularis maximus; qui sic se habet ad annum canicularem majorem, uti magnus ad vulgarem. Nam majores quatuor comprehendit. Eoque annorum est Julianorum cIↃ CCCCLXI. Censorinus cap. XVIII: *Eorum* (de Ægyptiis sermo) *annus civilis solos habet dies* CCCLXV, *sine ullo intercalari. Itaque quadriennium apud eos uno circiter die minus est, quàm naturale quadriennium. Eoque fit, ut anno bis millesimo* (τὸ *bis* censeo delendum, vel potiùs pro *bis* rescribendum *is*, ut *annus* ἀπὸ κοινοῦ intelligatur) *quadringentesimo sexagesimo primo ad idem revolvatur principium. Hic annus etiam Heliacus à quibusdam dicitur, & ab aliis* ὁ Θεοῦ ἐνιαυτός. Ubi videmus, ut dicat, hunc *etiam* annum dici *Dei annum*, sed *à quibusdam*. Nempe quia aliis & simplex annus Julianus *annus Dei* diceretur; ut hic indicat locus Censorini.

Atque hæc de priori ratione conciliandi chronologiam Ægyptiam cum illa S. Scripturæ. Quæ solùm habet locum propter eos, uni qui regi seculum totum, imò tria etiam secula assignâsse videantur. Nunc venio ad illos, qui sic seriem texunt, ut nulli regum annos tribuant plures, quàm communis tulerit vitæ ratio. Uti factum à Manetho Sebennita, Heliopolitano flumine sacrorum Ægypti adytorum; qui temporibus vixit Ptolemæi Philadelphi, & tribus voluminibus complexus fuit veterem omnem Ægyptiorum historiam. Hanc verò exscripsit ex columnis Seriadica in terra positis; in quibus res veteres notis erant hieroglyphicis consignatæ. Ex Manetho hoc sua desumsit Julius Africanus, in πεντεβίβλῳ χρονολογικῇ; ex Africano autem Eusebius, ex Eusebio Georgius Syncellus, ex Syncello Josephus Scaliger lib. II Canonum Isagogicorum.

Tomo primo complexus Manethos dynastias XI: an-
a 2277 nos autem *a* cIↃ cIↃ CCLXXVII.
b 2209 Tomo secundo dynastias VIII, annos *b* cIↃ cIↃ CCIX.
c 879 Tomo tertio dynastias XII, annos *c* IↃ CCC LXXIX.
Quomodo in universùm sint anni cIↃ cIↃ cIↃ cIↃ cIↃ CCCLXV.
5365

Produxit verò historiam suam usque ad Ægyptum ab Alexandro Magno subactam, ac Darium Codomannum ad Arbela devictum: ubi desinendum sibi putavit, quia satis homini foret Ægyptio res consignare Ægyptias, quas nescirent Græci; quales præsertim antiquissimæ: quæ autem, Dario victo, gestæ essent à Macedonibus; eæ, uti à Græcis jam variis prodi cœpissent, ita deinceps etiam eorum meliùs industriæ relinquerentur.

Nunc discutiamus, quod Manethos ab initio imperii Ægyptiaci usque ad Alexandrum annos numeret amplius quinquies millenis: cùm ne ab orbe quidem condito tot effluxissent, nedum ab diluvio, ac longè minus ab initio regni Ægyptiaci; quod esse non potuit, nisi Phelegi tempore, mundo jam diviso. Facile quidam hunc sibi nodum exsolvere videntur: quippe Manetho ajunt fucum fecisse Ptolemæo. Sed enim scribebat regi, se ista hausisse ex columnis Seriadicis, atque aliis monumentis hieroglyphicis. Ubi si falleret, redarguissent eum sacerdotum alii: si non ob aliud, saltem ut sic gratiam sibi regis conciliarent. Nunquam enim defuere, qui sibi bene esse mallent, quàm alteri. Quamobrem existimo, Manetho quidem optimâ fide exscripsisse ista, unde profitebatur: sed in eo cum sacerdotum aliis, ob antiqui temporis tenebras, aberrâsse, quòd, quas primo tomo dynastias refert, eas putârit alias aliis semper successisse; cùm multæ, ut loquuntur, non successivæ fuerint, sed collaterales; hoc est, eodem tempore diversis fuerint locis. Nec enim primitus per Ægyptum universam rex unus tenuit imperium; sed varii fuere reguli, alii aliis majores. Ita initio imperarint simul, tum Thinitæ, quorum prima & secunda statuitur dynastia: tum Memphitæ, quorum dynastia est tertia, & quarta: tum Elephantini, quorum est dynastia quarta. Hinc secutæ sexta, septima, octava Memphitarum. Sed iisdem, ut arbitror, temporibus tum nona decimaque Heracleopolitarum fuit, tum etiam decima Diospolitarum. Quod de primo tomo dixi, idem secundo in volumine locum censeo habere; non universo, inquam; priori attamen ejus parte. Nam extrema, ac similiter totum volumen tertium, annos habent, ut Chronologi vocant, non implicitos, sed explicitos: qui solùm in considerationem veniunt apud Chronologos, ne bis, vel sæpius, eadem numerent tempora. Quod si cui hic aqua hæret, is velim cogitet secum, ut omnia magna imperia ex plurium minorum ditionibus coaluerint in unum. Mitto Assyrium vetus. Ante Persicum quis nescit, primò diversa fuisse Medicum, Babylonium, Assyrium, alia? Quot imperia absorpsit Macedonicum! quot Romanum! Quot in regna primitus divisa fuit Hispania! Quid Britanniam magnam, quid Galliam dicam! Belgica hæc quot prius ducatus ac comitatus habuit! qui tandem Burgundis, postea Austriacis paruere. Hic si annos Hollandorum, Hannoniorum, Bavarorum, Burgundionum, Austriacorum, seorsim numeres, quia unum tandem principem agnovere; Deum immortalem, quanto major justo annorum summa ex annis hisce implicitis conficet! In hoc igitur Manetho peccavit, quòd annos implicitos, & explicitos, non distinxerit. Atque hoc inde etiam elucet, quòd præter triginta & unam dynastias, quas Manethos tradidit, est & alia Thebanorum Diospolitanorum: apud quos primus rexit Menes, non Thinites ille, qui primus erat in prima dynastia, sed Thebanus. Mirum verò, uti primus Thinites dynasta Menis dictus, ac successorem habuit filium nomine Athothis, ita & primo regi Thebano Diospolitano nomen fuisse Menis, & filium ei successisse, qui itidem Athothes diceretur. Cœpit hæc Diospolitana dynastia anno Saitis decimo, qui primus est in dynastia quinctadecima. Ultimus in ea est Amuthartæos. In universum habet hæc dynastas XXXVIII; ac annorum est cIↃ LV. Quod manifesto est argumento, eam fuisse σύγχρονον *a* dynastiis à Manetho memoratis. Ac vidit hoc Scaliger quoque, qui *a Coetaneam.*
sic scribit in notis ad eam dynastiam *b*: *Ex hac dynastia patet, diversos reges eodem tempore in Ægypto diversis partibus imperium obtinuisse. Nam quando Saites primus dynastiæ* XV *ex latrunculis pastoribus circa Bucolia Ægypti jam decimum annum regnabat, in partibus Thebaidos regnum inivit Menes Thebanus.* *b Canonum Isagogicorum lib III, p. 312.*
Quæ verba summi viri eò lubentius adduxi, quia dolet, eum tantùm non ἀσεβείας *c* accusari, ob catalogum illum regum Ægyptiorum contextum. *c Impietatis.*
Quippe, ajunt, si Scaligerum sequamur: corruere Sacrarum literarum auctoritatem; quia sic ante diluvium in Ægypto fuerit regnatum; imò multo ante illud tempus, quo Moses docet mundum hunc creatum. Atqui non hoc censet Scaliger: tantum voluit, quæ & nostra opinio est, dynastias istas Ægyptias non esse commenticias. Neque obstat, quod tandem colligat, annos dynastiarum Ægyptiarum conficere summam annorum quinquies mille trecentorum quinquaginta trium. Hoc enim dicit ex sententia Manetho, & Ægyptiorum: qui annos istos habebant pro explicitis. At non ita Scaliger, qui credebat, eodem tempore à variis esse diversis in locis imperatum: imò quandoque etiam in eâdem provinciâ, ut alius in Urbe imperaret, alius in agris. Quo pertinent, quæ vir ille præclarè admodum, si quisquam, de literarum studiis meritus, subjungit: *Desivit autem hæc Dynastia in anno vigesimo secundo Amenophthis, quarti in dynastia decimaoctava: quo tempore* ETIAM IN IISDEM PARTIBUS *diversi reges imperabant. Nam* XVIII *Dynastia urbe ipsa Diospoli, id est Thebis, potiebatur; ista verò agro Thebano. Et profectò illa vetustissima regna fuerunt instar latrociniorum; ubi vis, non lex, aut successio, aut suffragia populi, reges in solio regni collocabant.* Hæc

ille,

ille, quæ, quin verissima sint, nullus dubito. Accedat & alius Scaligeri locus, ad Eusebii annum MXXV: *Si Susakim, rex Ægypti, sub Semende rege Ægypti spoliavit templum: consequens est, ut aut Susakim & Semendis sit unus, idemque rex διώνυμος a, aut duos reges eodem tempore in diversis Ægypti partibus regnâsse; quod olim sæpe contigisse, patet ex priore libro Eusebii.* Quare factum nolim, quòd homines eruditissimi sic Scaligerum exagitant, ob operam positam in regibus Ægyptiorum digerendis. Utcumque enim Scaliger annos illos numeret, quasi expliciti forent, non verò concurrerent; tempus etiam illud προληπτικὸν nuncupet: vidisse tamen, in quo Manethonem fugerit ratio, salvis, quas bona fide exscripserat, dynastiis, non obscurè evincunt verba ejus, quæ & vin, & veritatis causâ, adduximus.

a Binominis.

Cap. XXIX.

Herodotus, & Græcorum alii, qui Epaphum eundem, ac Apim, putarunt, refelluntur auctoritate Ægyptiorum, ac imprimis ratione temporum: Græcorum etiam argumentis occurritur. Apim esse symbolum patriarchæ Josephi, adstruitur auctoritate veterum: quorum tamen plerique falluntur, cum putant, Apim successisse fami, deficientibus Alexandriam frumentis: quæ urbs multo post condita. Josephum etiam à Mose bos vocatur. Josephum esse Apim, monstratur e somnio Pharaonis de septem bubus opimis, ac totidem macris, ejusque enarratione: item consilio regi dato, & procuratione rei frumentariæ commissâ Josepho. Ostenditur, non aliud esse aptius symbolum frumenti, vel annonæ, quàm bovem. Quanto honore Pharao dignatus sit Josephum. Osculum non solum semper amoris, sed quandoque etiam venerationis signum fuisse. Saphenath Paneah *quàm variè à veteribus reddatur. Nomine etiam differre Ægyptium, qui emerat Josephum, & illum, cujus filiam Asnath Josephus duxit uxorem. Diluuntur ea, quæ videntur obstare, quo minus Ægyptii sacro aliquo symbolo Josephi memoriam celebrarent. Heliopoli Mneuis Soli, Memphi Apis Lunæ sacer. Feliciter Memphitis negotium processisse; quorum bos honoratior Heliopolitano, etsi cultus Mneuis vetustior; unde & pater Apidis habebatur.* Apis *unde nomen acceperit: unde item Latinum* avus. Abrech, *quod Josepho acclamatum, quam diversè exponatur à veteribus. Sarapis sive Serapis Deus dictus* Septiliteтus. *Eundem esse Josephum patriarcham. Cur Serapidis effigiei modius imponeretur. Ut Græci, & decepti ab iis Theologi nostri, Apim Argivum, atque Ægyptium, confuderint. Refellitur geminum Serapis etymon: proque iis tergeminum adfertur, quorum quodque non paullo fit verisimilius. Serapidem Deum Ægyptiorum patrium fuisse, contra Tacitum, cui & Scaliger in eo assensum præbuit, comprobatur. Giraldi opinio rejecta. Athenodori Tarsensis sententia de Serapidis effigie jussu Sesostris regis facta. Unde nigricans Serapidis color. Ut Sesostris in Palæstina statuam posuerit cum pudendo muliebri ad mollitiem gentis exprobrandam. Utrum Sesak sive Susakim, qui templum spoliavit Hierosolymitanum, Sesostris sit, an Susennes, vel potiùs Sesonchis. De Serapeo Alexandrino, ac Romano.*

Diximus hactenus de antiquissimis Ægyptiorum Diis, eorumque ætate: & huic rei atque aliis illustrandis, digressi sumus in variam anni Ægyptiaci rationem: mox etiam exposuimus judicium nostrum de temporibus à Manetho Sebennita regno Ægyptio attributis. Nunc ab instituto hoc sermone, quo diffindere juvit historiam de hominibus, quos Ægyptii in Deos retulissent, venio ad homines Deosque, qui post memoratos proximè fuerunt.

Memphi, si Græcis credimus, cultus est Iûs filius, Epaphus. Herodotus lib. II: Ὁ δὲ Ἆπις κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσάν ἐστι Ἔπαφος. *Apis autem Græcorum linguâ est Epaphus.* Item lib. III: Ὁ δὲ Ἆπις οὗτος ὁ Ἔπαφος. *Est vero Apis idem ac Epaphus.* Etiam hoc legas apud Ælianum lib. XI de Animalibus cap. X. Sed addit, Ægyptios hunc sermonem, ut mendacem, aversari; quia Epaphus multis post Apim seculis exstiterit. De quo assentio Æliano: non item de altero, quòd vetustiorem prædicarent: quam opinionem eorum satis refutavimus capite superiori. Multò interno Apide juniorem esse Epaphum, satis arguit, quòd Epaphus ex filia Libya nepotem habuerit Agenorem, pronepotem Cadmum: cujus ætas superiùs exposita nobis. Nimirum ambitiosa Græculorum natio nihil æquè studebat, quam ut Ægypto etiam, & Orienti, dedisse Deos suos videretur. Hoc de Apide se consequi videbat, si idem is foret, ac Epaphus; quia is filius esset Iûs, nepos Inachi; qui Argivi fundamenta imperii jecerat primus. Idem quoque efficiebant, si Io esset Iasi filia, neptis Argi, qui Apidi, unde Peloponnesus dicta est Apia, in regno successit Argivo. Fuse de eo diximus cap. XIV. Duo autem fuere, quibus Græci colorem adderent figmento suo. Primùm similitudo inter *Apis*, & *Epaphus.* Deinde quòd vulgo sic esset persuasum, Io matrem Epaphi in vaccam fuisse conversam. Sed facile illis occurritur. Nam si *Epaphus* ab *Apis* venit, sic dictus sit non ab Apide Ægyptio, sed Argivo. Quod verò ad conversionem Iûs in vaccam, poëticum est schema; quia navi fugerit, cujus insigne esset vacca. Nostra igitur ea est opinio, Apim Ægyptium fuisse symbolum Josephi patriarchæ: uti Mneuis regis Menis sive Menæ, de quo capite dictum superiori. Ac primùm moveor veterum quorundam auctoritate, qui ad hanc sententiam præiverunt, sive particulatim nominando, sive universè sic describendo, ut non aliter melius intelligatur. Quippe Julius Maternus, qui temporibus Constantini Magni & liberorum ejus vixit, clarè ait, Apim fuisse symbolum Josephi. Favet quoque Rufinus lib. II Historiæ Ecclesiasticæ cap. XXIII, ubi de Serapidis templo agens, *Quidam*, inquit, *in honorem nostri Joseph, formatum perhibent simulacrum, ob divisionem frumenti, qua famis tempore subvenit Ægyptiis.* Subjungit deinde quædam prompta ex gentili historia; quæ etsi in aliquibus exorbitent, multum tamen ex vero trahant: *Alii*, inquit, *repertum in historiis Græcorum veteribus ferunt, Apim quendam patremfamilias seu regem in Ægypto Memphis positum, cum famis tempore frumenta apud Alexandriam defecissent, ex proprio affatim civibus alimenta præbuisse. Quo defuncto, in honorem ejus instituerint apud Memphim templum; in quo bos quasi indicium optimi agricolæ nutritur, habens quædam honoris insignia, qui ex nomine ejus Apis appelletur.* Ubi spissus ille est error, quòd Alexandriæ ait fuisse frumenti penuriam: cùm ea urbs sit opus Alexandri Magni: Apis autem ab Ægyptiis millenis, & multò amplius annis, ante Alexandrum cultus fuerit. Quod verò dubitat, num paterfamilias, an rex, populum paverit, hoc fortasse inde est, quia ex granariis regiis populus aleretur; sed omne hoc post Deum Josephi deberetur providentiæ: cujus nomen, ut solent, immutarint in sacris, quo augustius videretur numen. B. quoque Augustinus, sive, quisquis ille auctor libri de mirabilibus Scripturæ, prodit, Ægyptios, juxta sepulchrum Josephi, ob caussam quam diximus, bovem statuisse. Denique apud Suidam etiam, voce Σάραπις, legas, traditum nonnullis, Apim fuisse symbolum Josephi, vel alterius hominis opulenti, aut Memphitici regis, qui in fame maxima de frumento prospexerit Ægyptiis: mortuo verò templum exstructum, ἐν ᾧ βοῦς ἐτρέφετο, σύμβολον φέρων τοῦ γεωργοῦ: *in quo bos nutriretur, symbolum agricolæ præferens.* Quod verò idem famem illam fuisse ait Alexandriæ, facilè iis diluitur, quæ dixi de Rufino. Et sanè vel Rufinum Suidas, vel eundem uterque exscripsit.

Vidimus, ut senserint veteres nonnulli, Apim symbolum esse, vel Pharaonis ejus, à quo proximos regi honores Jose-

Josephus occupârat; vel ipsius potiùs Iosephi. Quo ut magis inclinem facit, quòd Iosephus Deuteronomii cap. penult. commate 17, bos vocetur, secundùm codices Hebræos; vel saltem, juxta vulgatum interpretem, bovi comparetur. Item quòd neque e Rabbinis desint, qui vitulos in Dan, & Bethel, signa fuisse Iosephi credant. Et favet, quòd Ieroboam, qui eas collocârat, fuerit è tribu Ephraim, filii Ioseph. Deinceps ostendam, veteres ex rebus potissimum hanc capere potuisse conjecturam. Primùm ex beneficio Iosephi, & symboli bovis ad illud significandum aptitudine. Deinde ex promtissima Regis & Ægyptiorum voluntate ad remunerandum Iosephum. Denique ex ipsis Apidis & Serapidis vocabulis.

Beneficium Iosephi est tripartitum. Partim enim consistit in enarratione somnii regii: partim in consilio, quod regi dedit: partim in prudenti ac fideli procuratione annonæ ex auctoritate regis. Dicam de iis ordine.

Somniârat Pharao, videre se adsurgentes è Nilo septem vaccas præpingues, inque gramine pascentes: hinc alias septem vaccas, eodem ex flumine adscendentes; sed macie nimiâ confectas, & adspectu fœdas; quæ non gramine pascerentur, sed vaccas priores devorarent. Expergefactus in simile incidit somnium, videre se septem spicas opimas, uno ex culmo crescentes: mox spicas se totidem offerre Euro arefactas, quæ absumerent illas pingues. Cùm iis in somniis exponendis vana esset omnis Ægyptiorum sapientia: rex, à pincerna monitus, arcessivit Iosephum; qui ostendit, per septem vaccas pingues, ac totidem spicas opimas, septennium fertile denotari: per macras totidem boves, & septenas spicas squalidas, indicari consecuturos deinde totidem annos steriles & infertiles. Nec ratione sua caret, quòd in somnio boves, tum opimæ, tum macilentæ, adscenderint è Nilo. Nam pro Nili incremento fertilitas se habuit Ægypti: unde Plinius lib. v Hist. cap. ix: *In* XIII *cubitis famem sentit, in tredecim etiamnum esurit, quatuordecim cubita hilaritatem adferunt, quindecim securitatem, sedecim delicias.* Hæc de somnii interpretatione.

Non satis autem fuisset, si rex præscisset futura; nisi etiam novisset ista ad usum transferre. Ne igitur priori septennio helluarentur; egentes altero miserè perirent: consilium Iosephus Regi dedit, ut aliquem rei frumentariæ præficeret in annos proximos XIV: tum item, quia si is per se omnia exequi vellet, tantæ moli succumberet, sub eo constituerentur præfecti, per quos necessaria procuraret. Adhæc regem commonet, quomodo occasione hac uti queat ad augendum fiscum. Nempe si, quod in tanta fertilitate grave esse non poterat, quinctam frumenti partem exigeret à subditis: granaria item construi juberet ad asservandum hoc frumentum, ut sterili inde septennio prospiceretur subditis. Ac tale Iosephi consilium erat.

Rex, obstupefactus divinâ hac viri prudentiâ, annonariæ eum rei præfecit. Qui priori septennio, quo omnis ager luxuriavit, congestia magnâ copiâ frumentis, horreisque multiplicatis, prudentissimè in futuram omnia famem composuit. Altero autem septennio, quo gravis Cerealium fructuum penuria terras quassabat, & vitam omnium servavit, & regias magnificè opes auxit. Primo biennio absumtum à subditis frumentum privatum. Tertio anno emêre fruges pecuniis à Iosepho, qui eas in fiscum redegit. Quarto autem anno, pecuniis jam exhausti, pecudes & jumenta (nec enim omnes his caruisse Ægyptios putandum) frumentis permutarunt. Tandem cùm præter agros & corpora nihil superesset, etiam agros vendidere pro frugibus, & sese regis mancipārunt servitio. Ita ager omnis Ægyptius regi cessit; eo excepto, qui jam olim publicè adsignatus erat sacerdotibus. Hoc jam sterili, necesse habuit Iosephus, iis alimentum è regiis dare granariis. E publico enim ab Ægyptiis alitos sacerdotes, testes Herodotus in Euterpe, & Diodorus lib. II.

Non ignorâsse hæc gentiles, ostendit Trogus, sive Iustinianus Iustinus lib. XXXVI: ubi inter alia sic de Iosepho: *Nam & prodigiorum sagacissimus erat, & somniorum primus intelligentiam condidit; nihilque divini juris humanique ei incognitum videbatur: adeo ut etiam sterilitatem agrorum ante multos annos providerit: perissetque omnis Ægyptus fame, nisi monitu ejus rex edicto servari per multos annos fruges jussisset: tantaque experimenta ejus fuerunt, ut non ab homine, sed à Deo, responsa dari viderentur.*

Consideravimus beneficium Iosephi triplex. Nunc ostendam, ad illud exprimendum, non fuisse convenientius symbolum, quàm bovis, præcipuè apud Ægyptios. Aliter si fuisset, non Deus ipse in somnio, quod immiserat, boum symbolum prætulisset ad fertilitatem & sterilitatem significandam. Videmus etiam, apud Romanos propterea, anno CCCXIV, L. Minucium, Annonæ præfectum, bove donatum aurato. Livius lib. IV: *L. Minucius bove aurato extra portam trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Molianum assibus in modios æstimatum plebi divisit.* Nempe variat annonæ ratio pro anni fertilitate, ac sterilitate: hæc verò magnam partem ab agricultura dependet: at certum est boves (verba sunt Diodori lib. I.) τοῖς εὑροῦσι τὸν σῖτον καρπὸν συνεργῆσαι μάλιστα πρὸς τὸ ἀροῦν, καὶ τὰς κοινὰς ἁπάντων ὠφελείας· *inventoribus frumenti maximè omnium commodâsse ad sementem faciendam, & utilitates agriculturæ omnibus communes.* Hinc *bos socius hominum in rustico opere, & Cereris minister*, Varroni dicitur lib. II R. R. cap. V: item *socium laboris, agrique culturæ animal*, Plinio Hist. Nat. lib. VIII, cap. XLV. Atque addit Varro: *Ab hoc antiqui manus ita abstineri voluerunt, ut capite sanxerint, siquis occidisset. Qua in re testis Attico; testis Peloponnesus.* Addit Plinius: *A populo Romano, die dicta, qui, concubino procaci rure omasum edisse se negante, occiderit bovem, actusque in exilium, tanquam colono suo interemto.* De Attica quod ait Varro, firmat Ælianus lib. V Variæ Hist. cap. XIV: ubi scribit, Atheniensium etiam legibus vetitum, nequis mactaret bovem aratorem. Ac rationem apponit, ὅτι καὶ οὗτος ἂν γεωργός, καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις καμάτων κοινωνός, *quoniam & agricola est, & humano generi laborum socius.*

Ostendimus, beneficium Josephi non potuisse convenientiori exprimi symbolo, quàm bovis. Proximum est, ut doceam, non defuisse Regi, ac Ægyptiis, voluntatem & hoc, & alio quovis genere honoris, Josephum prosequendi. De præfectura annonæ non repetam, quæ jam attuli. Præterea verò Rex toti eum præfecit Ægypto, sic solo ut solio esset superior; totaque eum osculatetur Ægyptus, non illo duntaxat benevolentiæ osculo; quali Darius Zorobabelem prosecutus dicitur III Esr. IV, 47: sed in signum subjectionis; unde & μεταληπτικῶς interpretari liceat, *obedire:* ut cepere LXX, cùm transferunt: ἐπὶ τῷ στόματί σου ὑπακούσεται πᾶς ὁ λαός μου. Et vulgatus Latinus, qui LXX secutus vertit: *Ad tui oris imperium cunctus populus obediet.* Ac similiter Psalm. II, 12: *Osculamini filium:* interpretari possumus, *osculo testamini subjectionem vestri:* vel simpliciter, *obedite filio.* Annulum etiam Josepho dedit, tum ut symbolum dignitatis, tum ad literas ac diplomata publico nomine signanda. Etiam veste eum induit è bysso candida. Collo injecit torqvem aureum, ac statuit, ut currus ejus esset à regio secundus. Nomine item mutato vocari jussit *Saphenath Paneah:* quod Onkelus reddit, *vir, cui secreta revelantur*; Jonathan, *vir occultorum interpres*; Iosephus, κρυπτῶν εὑρετής, *occultorum inventor.* Sed ab omnibus istis diversus abit Latinus vulgatus, qui vertit, *salvator mundi:* ac Ægyptiacè id sonuisse, ait quoque B. Hieronymus Quæstionibus Hebraicis: *Dictusque*, inquit, *Salvator mundi, eò quòd orbem terræ ab imminento famis excidio liberârit.* Sed hunc dissensum difficile sit hodie dirimere post intermortuam penè veteris Ægypti linguam. Adhæc acclamari Iosepho per præconem *Abrech* jussit: quam vocem Ægyptiacam omittunt LXX;

 reti-

retinet immutatam Symmachus; vertunt alii, sed diversimodè; ut paullo post dicam. Denique & uxor ei data Asnath, filia, non quidem, ut multi putant, carceris præfecti, nomine פּוֹטִיפַר, *Potiphar*; qui Iosephum ab Ismaëlitis emerat (nam, ob impudicitiam uxoris perspectissimam, talis hominis filiam meritò fuisset aversatus) sed Cohen, hoc est, sacerdotis, vel potiùs principis viri sive præfecti in On, hoc est, Heliopoli, cui nomen פּוֹטִי פֶרַע, *Potipherah*.

Quid apertius ex istis, quàm nullum fuisse honoris genus, quo non rex Iosephum vellet ornatum? At Ægyptii moris erat, ut bene meritorum memoriam sacris ad posteros symbolis propagarent. Jam verò, ut vidimus, nullum beneficiis Iosephi exprimendis signum magis erat idoneum bove. Cur igitur inficias eamus, hunc honorem quoque præstitum Iosepho? Dixeris, non passurum id Iosephum, Dei unius cultorem. Cur verò? cùm is honos initio tantùm fuerit civilis. Quis enim divinum dixerit honorem, quòd in memoriam Iosephi, qui famis tempore Ægyptum conservasset, bos aleretur à sacerdotibus, ac populo etiam cum gratâ ejus beneficii commemoratione monstraretur? Nec diffiteor, tandem degenerâsse in divinum. Nempe ad modum, quo vidimus antea, Græcorum multos primò duntaxat honore affectos heroico; ut statuâ, & cippis: postea eum commutatum in divinum; ut adorationem, & sacrificia. Sed si idem evenerit Iosepho, quæ hic ejus culpa? Præsertim si conservatori Ægypti post mortem demum hoc honoris datum: quod perhibent Rufinus, & Suidas. At mortuum, dixeris, non dignati essent hoc honore vel Rex, vel sacerdotes. Equidem contrà existimo, regem potiùs modum fuisse excessurum in honoribus illi accumulandis, cui Ægyptus ob merita & divinas animi dotes, nihil habuisset par, aut secundum. Quodque ad sacerdotes ac populum, censeo, tam lene atque amabile fuisse imperium Iosephi, ut, eo mortuo, luctus fuerit maximus totâ Ægypto; eoque cuncti certatim quosvis in eum honores congesserint. Credo, etiam juverit, quòd uxor illius filia erat sacerdotis Heliopolitani; cui maxima erat per Ægyptum auctoritas. Ut socer fuerit defunctus; vixerint liberi, qui uxorem Iosephi amitam agnoscerent; amitini Manassis, & Ephraim. Atque eadem locum habent, si Asnath non sacerdotis, sed principis Heliopolitani filia erat. Potuit Heliopolitanus quoque filiarum unam dedisse Memphitico vel sacerdoti, vel principi. Et fortasse familia, cui innexus Iosephus, ampla admodum fuit; ut magna ejus variis in locis fuerit auctoritas. Et quid si ipse Iosephus multos ex ea ad honores evexerit? Nam, ex quo dignitate tanta auctus, annis vixit octoginta *a*. Quare ad illud, quod præclarè adeo meritus esset de tota Ægypto, accesserit fortè affectus erga domum Iosephi; quæ sanguine multis & proceribus, & sacerdotibus esset conjuncta. Denique ut nihil horum foret, vel sola æmulatione Memphitæ adduci quiverint ad honorem hunc in memoriam Iosephi inducendum, nequa ex parte Heliopolitano inferiores viderentur. Duo igitur exinde boves sacri: quorum Heliopolitanus diceretur Μνεῦις, Memphiticus autem Ἆπις: ut nominibus eos quoque distinguit Strabo lib. XVII. Unde Apim Διακριτικῶς *b* *Memphitem bovem* appellat Tibullus lib. I, eleg. VII. Cumque Heliopolitani suum dicassent Soli; Memphitæ suum sacrarunt Lunæ: quod traditum Æliano lib. XI Hist. Animal. cap. XI. Utrumque tamen Osiridi dicatum, ait Diodorus in primo. Et favet de Apide etiam Plutarchus lib. de Is. & Osir. ubi ex Ægyptiis se sacerdotibus ait accepisse, Apim eundem esse ac Osirim; ipseque Apim esse Osiridis animam arbitratur. Facileque hæc conciliantur. Nam Μνεῦις est Osiris antiquior, qui cum Iside agriculturam docuit Ægyptios; sive is Mitsraim, sive Menis: Apis verò est Osiris junior, qui proprio nomine Iosephus. Honoratior eorum Apis: nempe quia recentius & excellentius esset beneficium Iosephi, quàm Menis. Interim vetustate priores ferebat Μνεῦις; unde Heliopolitani, cùm viderent, majorem esse gloriam bovis Memphitici, oggerebant, Μνεῦιν suum esse patrem Apidis: puta quia ad Μνεῦις exemplum Apis esset inductus. Hæc nos docet Plutarchus, memorato sæpius libro de Iside & Osiride. Sed pro Μνεῦιν, (ut est in Aldina, Stephanica, & nupera Parisina *a*) literæ unius trajectione Μνεῦιν reposuimus; prout alii eum vocant scriptores. Verba ejus sunt: Ὁ δὲ ἐν Ἡλιουπόλει τρεφόμενος βοῦς, ὃν Μνεῦιν καλοῦσιν, (Ὀσίριδος δὲ ἱερὸν, ἔνιοι δὲ καὶ τοῦ Ἄπιδος πατέρα νομίζουσι) μέλας ἐστὶ καὶ δευτέρας ἔχει τιμὰς μετὰ τὸν Ἆπιν. *Bos verò, qui Heliopoli nutritur, dictus Mneuis (Osiridi autem est sacer, ac plerique Apis patrem arbitrantur) niger est, ac proximos obtinet honores post Apim.*

Superest, ut eadem paucis confirmem ex Apidis, & Sarapidis nominibus. Cùm Ægyptiacam linguam, & Hebræam, discrepasse quidem in non paucis; attamen in plurimis etiam convenisse constet: facilè adducor, ut credam, *Apis* nomen fuisse illud, quo Iosephus in sacris nuncupatus. Nempe ut exprimat Hebræum אָב, ab, *pater*. Unde Syriacum *abba*, syllabâ κατὰ μετάθεσιν reduplicatâ: atque ab hujus posteriori syllabâ est πατήρ: ubi τὴρ vocis solùm productio est; ut in μήτηρ, θυγάτηρ, & similibus. Imò quia pater quis non solùm ἀμέσως *b* dicitur; sed etiam avus, proavus, abavus, atavus, tritavus; quin horum quoque genitores: eò Latini ex Hebræo אָב, *ab*, formarunt *avum*. Nam B, & V commutantur: unde βίκιον, *vicia*; βούλομαι, *volo*; ὄροβος, *ervum*, & similia. Iam verò quæ appellatio Iosepho accommodatior, quàm *ab*, sive patris? Quippe qui nutricius totius fuerit Ægypti; quales κατὰ μεταφορὰν *patres* dicti: ut *nutrix* Plauto *altera mater*; quemadmodum superiùs *c* vidimus. Ipse etiam Iosephus Genes. XLV, 8, ait fratribus suis, ad patrem Iacob, quò eum adducerent, reditum parantibus, se constitutum esse לְאָב לְפַרְעֹה, *in patrem Pharaonis*. Imò fortasse eodem pertinet, quòd Pharaonis jussu acclamatum ante eum אַבְרֵךְ, *abrech*: quod Onkelus componit ex אָב, ab, *pater*, & רֵךְ, rech, *rex*. Hoc enim רֵךְ, rech significare, auctor quoque est R. Salomon Iarchi. Etiam *patris* ei vocabulum conveniat, si placet interpretatio R. Iuda, qui (ut idem Rasi tradit) conflatum arbitratur ex אָב ab, *pater*, & רַךְ, rach, *tener*: quod fuerit ab רָכַךְ, *mollescere*, *tenerum reddi*. Ut *pater* dicatur, ratione senilis prudentiæ: *tener*, propter juvenilem, ac teneram ætatem. Nam XXX duntaxat annorum erat, cùm ad præfecturam Ægypti evectus fuit. Nec ignoro, quia בָּרַךְ, *barach*, interdum significat *geniculare*, sive *genuflectere*: eò Aquilam, & vulgatum interpretem, transferre, *genu flecte*: idque favente etiam Aben-Ezra. Sed B. Hieronymus, Quæstionibus Hebraicis in Genesin, hanc de *parente tenero* expositionem disertim præfert isti de *adgeniculatione*. Etiam priores interpretationes sequuntur Ionathan, & Hierosolymitanus, & paraphrasis Hierosolymitana: sed cùm de priori quidem vocabuli parte inter eos consensus foret; de altera autem fluctuarent: utramque expositionem conjunxerunt. Explicant enim, *pater regis tener annis*. Quare hæc quoque verisimile reddunt, quod dicebamus, Ἆπις, (ubi ις solùm vocis est productio) esse vocabulum Iosepho inditum ob paternam curam vel etiam senilem prudentiam: quomodo iidem Romæ *Patres*, & *Senatores*.

Accedo nunc ad Sarapin, ut Græci fere vocant; sive Serapin, ut Latini sæpius dicunt; θεὸν ἑπταγράμματον *d*, ut eum nuncupatum ex veteri constat epigrammate, item Hesychio in ἑπταγράμματον. Eum esse Iosephum, colligere etiam est ex eo, quòd modius capiti superimponeretur; ut est apud Rufinum Hist. Eccl. lib. II, cap. XXIII. Cùm autem variæ ejus rei caussæ adferantur, maximè placet, quòd subjungit, frugum largitatem eo indicari. Suidas similiter in Σάραπις ait, μόδιον ἔχειν ἐν τῇ κεφαλῇ, καὶ τὸν πῆχυν· *modium habere in capite, & cubitum.* Ibidem legas, à quibusdam Iosephum putari. Eamque sententiam confirmat, quòd idem sit Serapis, ac Apis: quemadmodum ex Ari-

stea

a Gen. 50, 22. 26.

b Distinguendi caussa.

a Ann. 1624.

b Immediaté.

c Cap 19.

d Deum cum nomine septem literarum.

stea Argivo tradit Clemens Alex. in primo Στρωματέων: ex Terentio item Varrone B. Augustinus lib. XVIII de Civ. Dei, cap. V. In eo interim hi pariter decepti, quòd intellexerint Apim, regem Argivum, cùm debuerint Ægyptium; qui Argivo, ut diximus, compluribus erat seculis antiquior. Græci, ut aliis persuadere nationibus conati, Apim fuisse regem suæ gentis; ita etiam commenti sunt nomen Serapidis esse Græcanicum. Nam dici ex σορὸς, *loculus*; quia bos ille, qui Apis dicitur, fuerit sale conditus, & loculo sive sarcophago impositus; unde *Sarapis* dicatur, quasi *Sorapis*. Traditum hoc Nymphodoro, libro de moribus Asiæ tertio; atque hinc Clementi I Stromateon; ex Clemente autem Eusebio lib. X de Præpar. Evang. cap. XII. Eandem quoque sententiam ex Varrone apud Augustinum legas loco antè dicto. Ac sequitur quoque eam Suidas in Σάραπιν: ut alios omittam. Sed de hujusmodi compositione hybrida quid statui debeat, sæpius diximus. Æquè invitus subscripserim Julio Materno *a*, quando sic dictum ait à *Sara*, & *Apis*; idque quia pronepos fuerit Abrahæ, & Saræ. Nec enim credibile est, Ægyptios de Saræ honore fuisse sollicitos. Verisimiliora sunt, quæ deinceps adferam. Uti quod, quia *Apis* idem, ac *Osiris*, ut antè vidimus, eò arbitrantur, ex *Osir*, & *Apis*, prius fuisse *Osirapis*, postea, præcisâ principe literâ, vel ejecta tertia, primisque trajectis, *Sorapis*. Hoc apud Clementem Alex. exstat in Protreptico. Nec minus tamen placet, esse ex שור *sor*, quod *bovem* notat, & *Apis*: ut significet *bovem patrem*: hoc est, patrem regni Ægyptiaci Josephum, symbolo bovis signatum. Vel ut sit ex *Apis*, & שר, *sor*, hoc est *princeps*: quasi dicas, *princeps Apis*. Nam שור, *sur*, Hebræis notat *dominari*: unde שר, *princeps*. Ut Sar sive princeps pincernarum, Gen. XL, 2, & Hos. III, 4: *Non* (est) *rex*, *non est* שר, *princeps*. Unde liquet, *Sar* Josepho meliùs, quàm Pharaoni convenire. Eoque Apim potius esse Josephum: uti superiùs etiam ex Deuteron. XXXIII, 17, colligebamus.

a De errore profanæ relig.

Sed quæcunque de Serapide hactenus diximus, planè corruunt, si, quod Scaliger etiam putavit animadversionibus Eusebianis *b*, Sarapis fuit Deus Ægyptiorum non patrius, sed, ut Attici dicebant, ἐπίθετος, sive inquilinus. Nempe eo est compulsus, quòd Tacitus in quarto Historiarum dicat, Ptolemæo Lagidæ in somnio præceptum à Deo, ut suam acciret effigiem e Ponti urbe, Sinope; cui tum Scydrothemis imperabat. Ea ubi Alexandriam delata, ingens à rege conditum delubrum, in quo effigies hæc reponeretur. Hinc colligit vir summus, Sarapin esse numen Sinopense, non origine Ægyptium. Sed facile est hunc ictum exire. Primùm famæ incerto. Nam ipse agnoscit Tacitus, alios putare, numen hocè Seleucia Syriæ accessitum, idque à Ptolomæo Energete. Eam Isidori fuisse sententiam, testis Clemens Alex. Admonitione ad Gentes. Sed majus illud, quod sententiam istam ex utroque horum sit refutare. Nam ait Tacitus, apportato Alexandriam Sinopensi numine (verba ejus sunt) *templum pro magnitudine Urbis exstructum, loco cui nomen Rhacotis. Fuerat illic sacellum Serapidi, atque Isidi, antea sacratum.* Similiter Clemens Alex. nisi quòd Ptolemæo Philadelpho donum hoc missum ait, idque quia famis tempore rex Sinopensis ab eo esset adjutus frumento. Sic enim ille in Admonitione ad Gentes: Οἱ μὲν αὐτὸ ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων πεμφθῆναι βασιλεῖ· ὃς λιμῷ τρυχομένους αὐτοὺς, ἀπ' Αἰγύπτου μεταπεμψάμενος σῖτον, ὁ Πτολεμαῖος, ἀνεκτήσατο· εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο, ἄγαλμα Πλούτωνος· ὃς δεξάμενος τὸν ἀνδριάντα, καθίδρυσεν ἐπὶ τῆς ἄκρας, ἥντινυν Ῥακῶτιν καλοῦσιν, ἔνθα καὶ τὸ ἱερὸν τετίμηται τοῦ Σαράπιδος. *Aliqui verò scribunt, grati animi ergo fuisse missam à Sinopensibus ad Ægyptium regem Ptolemæum Philadelphum statuam Plutonis: qui Ptolemæus eos fame laborantes, frumentum summittendo, sibi obstrinxerat. Acceptam autem statuam constituit in promontorio, quod nunc appellant Racotim: ubi in honore antea fuit templum Serapidis.* Si priusquam Deus ille Sinope adveheretur, jam fuerat Alexandriæ sacellum Serapidi & Isidi dicatum; non debent Alexandrini Sinopensibus Serapidem suum. Veriora igitur sunt, quæ postea subjungit Tacitus: *Alii auctorem eundem Ptolemæum; sedem, ex qua transierit, Memphim perhibent, inclytam olim, & veteris Ægypti columen.* Hæc optimè conveniunt cum iis, quæ antea diximus. Memphi enim, regia quondam urbe, tot pyramidibus inclytâ, Apis colebatur. Hinc Ptolemæus effigiem Apis sive Serapis arcessivit, inque nova Alexandriæ urbe constituit. Unde etiam Lilii Giraldi, viri licet non minoris judicii, quàm doctrinæ, error dilucet: ut qui, sexto de diis syntagmate, a Tacito proditum dicat, effigiem Serapis Sinope, vel Seleuciâ, juxta nonnullos, non Alexandriam esse delatam, sed Memphim. Contrà enim Tacitus eos ait dicere, à Ptolemæo Alexandriam esse deportatam Memphi. Nec multùm hæc abeunt ab eo, quòd Suidas tradit, Alexandrinos arcam, in qua corpus Apidis erat, à Memphitis accepisse. Et sanè Sarapin, non esse Deum Ægyptiorum adventicium, ut Scaliger sensit, imò & Tacitus magis verisimile putabat: etiam fidem fecerit Athenodorus, Sandonis filius, Tarsensis, atque, ut ex Luciani Macrobiis, & aliis, scimus, Augusti Cæsaris præceptor. Hic, teste Clemente in Protreptico, eo Sarapidis vetustatem adstruebat, quòd Sesostris, subactis Græcorum nationibus multis, reversus in Ægyptum, Osiridem, à quo genus ducebat, ab artificibus, quos secum adduxerat, effingi jusserit ex ramentis auri, argenti, aliis metallis, etiam gemmis ac lapidibus variis: quæ omnia levigata, contritaque, cæruleo imbuerit colore; unde nigricet color imaginis. Posteaque etiam subdit etymon illud antea allatum: videlicet ut, quia Apis esset Osiridis imago, ab Osiride, & Apide, prius dixerint *Osirapis*; inde consuetudo fecerit *Sorapis*, vel *Sarapis*.

b Num. XI v. CC XXX.

Sesostris iste maximum, post Osiridem, è regibus Ægyptiis habuit nomen. Manetho Sebennitæ tertius est duodecimæ dynastiæ; quæ Diospolitarum fuit. Atque hoc antiquitatem ejus ostendit. Nam priorum XI dynastiarum tempora concurrunt, ac implicantur mutuò; ut antea diximus. De expeditionibus ejus, vide Herodotum in Euterpe. Ubi inter alia commemorat, ut in gentibus devictis columnas erexerit, ac si strenuè se gessissent, veretrum jussent insculpi; naturam verò muliebrem, si molles fuissent & effeminati: addit, se in Syria Palæstinæ conspexisse monumentum Sesostris cum mulieris genitali. Quod indicium est, Palæstinos facilem de se victoriam præbuisse. Si Josephum audimus lib. VIII Antiquit. cap. IV, est hic ille, qui Scripturis *Sesak* dicitur, LXX *Susakim*, I sive III Reg. XIV, 22, & II Paralipom. XII, 19: ubi legere est, ut templum spoliârit Hierosolymitanum, penè omnibus ablatis, quæ fecerat Salomo. Quod credibile est fecisse in Jeroboami gratiam, cui junctus erat affinitate. Nisi ambitione potiùs ductus: quod verisimilius, si Sesak ille est Sesostris. Eusebius in Canone Chronico tradit, Roboami tempore regnâsse in Ægypto Semendim, ac eo rege Susakim spoliâsse templum Salomonis. Quod si est, vel Susakim aliter dictus Semendis; vel, ut antea sæpe, plures eo quoque tempore regnarint. Mihi tempora conferenti, maximè placet sententia Josephi Scaligeri: qui censet, Sesak esse Susennem, ultimum in vigesimaprima, quæ Tanitarum est, dynastia; vel potiùs successorem ejus Sesonchin, qui primus est in vigesimasecunda Bubastitarum dynastia. Et nomen quoque sententiæ isti favet. Magna enim convenientia est inter Susak, vel Sesak, & Sesonchis, liquidâ, & terminatione, quæ à Græcis est, ablatâ. Sic Sesostris non paullo fuerit antiquior Sesako, vixeritque Judicum temporibus. Sive verò Sesak est Sesostris, ut Josephus putabat; sive, ut Scaligero visum, Susennes, vel Sesonchis: annis multo amplius sexcentis ante reges Ptolemæos vixerit Sesostris. Imò si tempore eo regnabat, quo apud Hebræos potestas penes Judices fuit: annis amplius octin-

octingentis fuerit ante Euergeten: quem Isidorus, ut diximus, effigiem Serapis primum Alexandriæ reposuisse arbitrabatur. Ut minimè dubium sit, quin Sarapis non ἐπίθετον *a*, sed πάτριον *b* fuerit Ægyptiorum numen.

a *Adscitum.* b *Patrium.*

De structura Serapei Alexandrini, qui volet, Ammianum Marcellinum adeat lib. XXII, Prosperum Aquitanicum lib. III de Prædictionibus, cap. XXXVIII: imprimis verò Rufinum lib. II Histor. cap. XXII. Roma verò ægre cultum Serapidis admisit; nec nisi extra Romam. Quippe Serapeum intra urbem exstruere non licuit; ut testis Dio lib. XL. Unde scortillum illud Varri apud Catullum deferri ad Serapim cupit epigr. X.

Cap. XXX.

In cultu Osiridis gemini, antea descripti, tertius accessit Osiris, sive Arabicus Liber: in quo Moses expressus. India nomine antiquitus etiam vocata Phœnicia, Æthiopia, vel Arabia, aliaque terra ad Orientem ultra mare internum sita. Andromeda fabula iterum enarrata. An Busiris ullus fuerit, num Herculis Thebani an Tyrii tempore regnarit, num is sit qui edictum tulit de submergendis Israëliticis infantibus. Cum iis, quæ de Mose nato, exposito, aquis extracto, & matri reddito, Scripturis traduntur, collata, quæ de natalibus, & educatione Liberi produntur à gentilibus. Unde Moses vocatus. Idem, ut aiunt, appellatus Monius, Mises, Moso, Palæstinus, Joakim, *&* Melchi. *De Antiquitatibus Philonis suppositicii judicium. Convenire Liberum, & Mosen, quòd uterque bimater, & formâ præcellens. Liberum creditum in Arabia natum, quia inde Moses in Ægyptum concesserit, populum educturus Israëliticum. Nyssam sive Nisam Libero inclytam, quia Sina, quæ trajectis literis Nisa, celebris sit lege illic datâ Mosi, & Israëlitis. Exilium & Libero tribui, & Mosi. De utroque proditum, subiisse eos mare Rubrum, ac pugnasse cum rege Arabum: sed perperam hunc Lycurgum, regem Thraciæ, putari, qui Arabiæ rex fuerit. Unde sit, quòd Liber mulieres habuisse in exercitu dicatur. Legifer & Liber, & Moses. Origo moris Mosen cum cornibus effingendi. In Liberi Orgiis repræsentata percussio petræ, quâ Moses aquam eduxit. Unde videatur originem cepisse, quod in sacris Liberi redimirent caput serpentibus.* Caleb *pro Hebronis tractu, & ejus incolis: ubi perperam Græci* caninum, *vel* venatorem, *reddiderunt. Cur Libero attributus socius canis. Cur Canis astro datum nomen* Μαῖρας, *& potestas attributa maturandi uvas. Cur racemus ab exploratoribus terræ Canaan vecti fuerit deportatus. Incredibilis magnitudo ejus racemi descripta à Philone Alexandrino. Fabulosa racemi magnitudo currum suo pondere rumpentis.*

Abundè de Apide, &, quod satis etiam, de Mnevi actum: quorum uterque sacratus Osiridi; ut ex Diodoro vidimus: nempe Mnevis quidem Osiridi seniori; sive is idem ac Menis, sive is Mesraim, pater Ægyptiorum, qui & in honorem ejus primum anni mensem *Mesori* nuncuparunt: Apis autem Osiridi juniori; quem esse patriarcham Josephum, liquidò comprobavimus. Gemino huic Osiridi tertium nunc superaddimus, à poëtis & aliis descriptum in expeditione Liberi Indica. Nam idem Osiris, & Dionysus sive Liber: uti inter alios testis nobis Nonnus in quarto Dionysiacon:

—— —— Καὶ Αἰγυπτίου Διονύσου
Εὔια φοιτητῆρος Ὀσίριδος ὄργια φαίνων.
—— —— *Et Ægyptii Dionysi*
Bacchica quosque adeuntis Osiridis Orgia monstrans.

Hoc loco autem intelligimus, non recentissimum Liberum, Cadmi ex Semele nepotem. Sed neque antiquissimum illum, vini inventorem; quem Noë esse diximus. Imò nec ex intermediis antiquum illum Osiridem, qui proprio nomine Mitsraim sive Mesraim vocabatur, ac cum Libero confundi solet. Uti neque æqualem ejus Liberum, de quo ex Diodoro vidimus. Sed illum capimus, quem poëtæ, & alii, describunt in Liberi expeditione Indica. Cui narrationi nihil veri subest, si intelligamus Indiam propriè dictam: uti clarè ostensum nobis cap. XXV. Sunt in fabula tamen ista quædam priscæ veritatis lineamenta; si in Libero hoc intueamur divinum Mosen; per Indiam verò capiamus Arabiam. Prisci quippe Græci, ut capite dictum XXVI, terras omnes ultra mare mediterraneum sitas Indiæ nomine nuncupabant: cui rei vel fidem fecerit Ovidii illud in primo de Arte Amandi, jam ab aliis hoc fine allatum:

Andromedam Perseus nigris portarat ab Indis.

Andromedam enim abduxit ab Joppe, Phœniciæ civitate; ut superiùs *a* monitum ex Plinii lib. V, cap. XIII, & XXXI. Atque apud eundem legas lib. IX, cap. V: *Belluæ, cui dicebatur exposita fuisse Andromeda, ossa Romæ apportata ex oppido Judææ Joppe, ostendit inter reliqua miracula in ædilitate sua M. Scaurus.* Neque hæc adversantur istis, quod ibidem *b* dicebamus, per cetum, cui objicienda erat Andromeda (*Neptuniam pristin* vocat Tullus in Arateis) intelligi vel navim ab signo ceti nomen hoc sortitam, quæ avectura erat Andromedam: vel principem piraticâ nobilem, quales monstris comparantur marinis: unde &, quod Andromeda scopulo fuerit alligata, ut à ceto devoraretur, interpretari de connubii vinculis licet: ut sententia sit, coactum Cepheum huic piratarum principi filiam despondere, si mare præstare civibus suis liberum vellet. Quæ pro verissimis quidem amplectimur: & diu fuere hæc etiam cognitissima posteris. Sed enim postquam dies memoriam istorum magna ex parte deleverat, poëtis occasio est præbita ex navi aut prædone fabricandi cetum, & similiter reliqua commutandi in fabulam. Quæ ubi multis jam seculis ex poëti ac picturis populus imbiberat: Scaurus etiam, errore simplicis vulgi abutens, persuasit Romanis, ossa, nescio cujus ceti, esse monstri illius marini, cui exposita fuerat Andromeda. Fuisse verò penè omnium opinionem, contigisse ista in civitate Phœniciæ, vel Judææ, etiam Strabo auctor est lib. I, & XVI. Ac priori etiam loco refert, alios Cephea, parentem Andromedæ, Æthiopiæ regem dicere. Nempe Indi, & Æthiopes, temporibus antiquissimis dicebantur à Græcis, quicunque, ut dixi, viverent trans mare internum. Tales verò non Indi solùm, sed etiam Æthiopes, sive incolæ terræ Chus: quorum alii orientales, ut Arabes; alii occidentales, ut illi sub Ægypto. Utrosque enim vocatos esse Æthiopas, cùm ex Mose, tum Homero, & aliis, constat. Deinceps igitur ostendam, Osiridem hunc tertium, sive Liberum Indicum, hoc est, Arabicum, esse Mosem nostrum: quem, etsi in Ægypto natus sit, Arabicum tamen & Osiridem, & Liberum, vocare possumus, discriminis caussa, ut melius distinguatur ab antiquissimo Osiride, hoc est, Mitsraimo; item vetustissimo Libero, sive idem is ac Osiris antiquissimus, sive unus ex ducibus Ægyptiis, qui sub Osiride militarunt. Altera etiam caussa accedit, quia XL solùm annis Moses vixit in Ægypto, octoginta autem in Arabia; annis quidem quadraginta in exilio, at totidem annis cum imperio. Ut hæc, & alia, fiant liquidiora; præcipuam Mosis historiam cum gentilium de Osiride, & Libero suo, fabulis conferemus.

a *Cap.* 23. b *Cap.* 23.

Ordiar ab cruento Pharaonis edicto, de mascula Israëlitarum prole recens editâ aquis mergendâ. Sunt qui regem eum Busiridem fuisse existiment, & inde fabulam cœpisse apud Græcos, de mactatis ab eo hospitibus. Sed Strabo *c* ullum fuisse Busiridem negat. Diodorus nunc negat *d*, nunc fatetur *e* fuisse, nec hospitum cædem diffitetur. Isocrates, in laudatione Busiridis, agnoscit regem

c *Lib. ult.* d *Lib.* 1. e *Lib.* 4.

gem Ægypti Busiridem: sed poëtarum commentum arbitratur de occisis hospitibus: atque hoc eo credibilius videri, quia iidem ab Hercule dicant interfectum; quæ tempora plurimum distent. Nam, inquit, ὁμολογεῖται παρὰ τῶν λογοποιῶν, Περσέως τοῦ Διὸς καὶ Δανάης, Ἡρακλέα μὲν εἶναι τέτρασι γενεαῖς νεώτερον, Βούσιριν δὲ πλεῖον ἢ διακοσίοις ἔτεσι πρεσβύτερον· *Convenit inter historicos, Perseo, Jovis & Danaes filio, quatuor ætatibus Herculem esse juniorem: Busiridem vero, plus quàm ducentis annis, seniorem.* Verùm argumento Isocratis facilè occurritur, quia multi fuere Hercules: ut nihil sit necesse, Thebanum illum intelligere hoc loco. Ætatem ejus ex Busiridis ætate colligere oportet. Busirin statuit Eusebius ad annum secundum post mortem Josuæ. At Herculem Tyrium idem retulerat circa tempus illud, quo Moses in monte alloquio fruitus est divino. Quare hac parte nulla est temporis pugna. Sed pugnant hæc cum iis, qui cruentum illud edictum de Israëlitarum pueris à Busiride promulgatum arbitrantur. Nam edicti ejus auctor ante Mosem natum claruerit, necesse est. Sed succurrit Isocrates, qui ait, Busiridem ante Herculem fuisse generationibus IV, (quæ conficiunt annos CXXX) ac annis amplius ducentis. Quia amplius dicit esse annis CC, addamus annos XXX. In universum ante Herculem anni sint CCCLX. At Hercules fuit Thesei æqualis. Is regnare incipit Eusebiano numero IↃCCLXXXII. Auferamus hinc annos CCCLX. Incidimus in numerum Eusebianum CCCCXXII. Hoc est, annum quartum ante Mosis natalem, qui refertur ad numerum CCCCXXVI.

Hujus edicti tempore Jochabed, filia, hoc est, neptis Levi, uxor Amram, peperit filium: quem verisimile est octavo fuisse die circumcisum: sed quod nomen tum acceperit, non dicit Scriptura. Clemens Alexandrinus ait, à parentibus Joachim vocatum. Porrò Jochabed, ne in periculum universa veniret familia, non ausa fuit detinere infantem ultra mensem tertium. Imponi igitur jussit in תבה, Thebath: ubi LXX θίβιν, sed corruptè: fortè rectius θῖβιν, ut est in Complutensi, vel potius θίβην, quod Hesychius exponit κιβωτόν. Notat Hebræum, *arcam*, sive *fiscellam*, quæ pice & bitumine erat illita. Divinâ eadem providentiâ (fortasse & oraculo) fubnixa, fiscellam cum puero jussit deponi in Nilo: sed, ne undis auferretur, in carectis, sive papyrione, ut vocat vulgatus interpres, quia frutex papyri in ripa succresceret. Etiam filiolam Mariam jusserat eminus speculari eventum. Commodè cum pedisequis, sic Deo disponente, lotum sese processerat regis filia, nomine Thermuthis, ut vocant Artapanus, Josephus, Suidas. Locum & ipsa inter papyri & arundinum elegerat opaca, ubi minùs conspici posset. Hic videt fiscellam: forte & vagitum audierat infantuli. Jubet ergo ad se adferri. Scitulus erat puer: eò facilius miseretur: etsi matris esse Israëliticæ, facilè colligeret ex duro patris edicto, fortasse etiam ex circumcisione: Ægyptii enim eo tempore necdum circumcidebantur. Interim soror Maria accurrit: rogat Thermuthim, (sic sine dubio à matre edocta) velletne adduci mulierem Hebræam, quæ lactaret. Annuit illa. Ita ipsi traditus matri. Quæ quantum hauserat doloris, filio, ut verebatur, amisso: tanto delibuta est gaudio, eo recepto.

Nunc cum istis conferamus, quæ de Liberi natalibus prodidere gentiles. Liberum apud se natum esse, referunt Ægyptii. Unde Orpheus in hymnis:

Σὺν σῇ μητρὶ θεᾷ μελανηφόρῳ Ἴσιδι σεμνῇ
Αἰγύπτου παρὰ χεῦμα σὺν ἀμφιπόλοισι τιθήναις.
Cum tuâ matre Deâ, nigrum ferente Iside venerandâ,
Ægypti apud undam cum ancillis nutricibus.

Ubi & aquæ videmus meminisse. Arcæ item memoria celebrata est apud Brasiatas in Laconica. Vetus apud hos traditio erat, Liberum, simulac natus esset, arcæ inclusum, & ita aquis impositum. Hæc nôsse poterant, quia Lacones, ut alibi ostendimus, vel Abramidæ, vel saltem essent Cananæi, imò ex utrisque mixti. Sed sacerdotes postea ad honorem suæ urbis pertinere existimarunt, si fingerent, quæ in Ægypto contigerant, apud se evenisse. Ajebant enim, arcam illam, cui Liber fuerat inclusus, æstu suos ad fines delatam, puerumque apud se educatum: imò & inde esse, quòd cùm urbs sua priùs diceretur *Oreata*, postea *Brasia* vocaretur, ἀπὸ τοῦ ἐκβεβράσθαι, quod valet *maris æstu ejici*: quia nempe in eorum terram arca esset ejecta. Testis Pausanias in Laconicis.

Doloris materni ex amisso, gaudii ex recepto filio, imago erat in Osiridis sacris: ut superiùs vidimus. Quæ non solùm simulachrum sunt gestorum in regni Ægyptii primordiis, quatenus Osiris est Mesorim sive Mizraim: sed etiam quatenus iis adumbratus est Moses, quem Liberum esse dicebamus.

Ex eo, quòd Moses aquis extractus, nomen ei factum משה, *Mosche*. De quo Exod. II, 10: *Et vocavit* (filia Pharaonis) *nomen ejus Mosen, & dixit, quia ex aquis extraxi eum.* Nempe à משה, *extraxit, eduxit*. Ut non sit audiendus Flav. Josephus: qui eò quòd Græci Μωυσῆς scribant, credidit esse ex Syriaco μῶ, *aqua*, & ὑσῆς, *servatum*, quod ab ישע. A μῶ etiam fuerit *Monius*: quomodo ab Ægyptiis dictum ait Aben-Esra. Imò in quibusdam Orphei versibus vocatur ὑδογενής, hoc est, ὑδατογενής, quasi dicas, *aquigena*. Ratio satis apparet ex iis, quæ diximus. Imò & vestigia nominis *Moses* in Liberi sacris supersunt. Nam Orpheus in hymnis, sive potiùs Initiis, Liberum vocat Μίσην: quod a vero nomine unâ aberrat vocali. Nec obstat, quòd Μίσην ibidem dicat ἄῤῥητον ἄνασσαν· *indictam reginam*. Nam Διόνυσος, juxta Orpheum, sexum habuit utrumque. Imò Alexander Polyhistor tradidit, mulierem fuisse, nomine *Mosò*, quæ leges tulerit Judæis. Dubium, utrùm hæc ita perverterit gentilium malitia; an veriùs inscitia, quòd cum Μωσαὶ vocarent aliqui, id crederent esse, ut Διδώ, Σαπφώ, Καλυψώ, & similia. Plutarchus, libro de Iside & Osiride, refert, Osiridem, dum ab Iside per ancillas enutritur, vocatum Palæstinum. Fabula esto: attamen unde fabulæ origo, nisi quia puer esset Hebræus: Hebræi verò ex Palæstina, sive Cananæa profecti essent in Ægyptum. Nonne vel hinc luculentum pro Mose nostro habemus argumentum? Etsi verò hoc, quod diximus, uti simplicissimum, ita verissimum fuerit: non tamen absque eo nominis deforet ratio, longiùs licet arcessita. Ut si sic nuncupatum dicamus, postmodo Israelitis dux fuerit in Palæstinam tendentibus? Et quid si inter ancillas etiam censeatur mater, quæ pretio conducta fuit, ut lactaret? Potuit illa, Deo suggerente, nomen Palæstini imponere, cui omen inesset futurorum. Vel quid si nomen hoc habuerit à matre, priusquam exponeretur? Nam cùm hæc eum tribus adservârit mensibus, ut est Exodi II, 2; quid si interea sic vocarit, & mox quidem à circumcisione, hoc est, octava die: posteaque filio reddito callide nomen reddiderit prius? Sed de postremo hoc dissentientem habemus Clementem Alexandrinum, qui lib. I Στρωματ. dum à matre occultaretur, nomen ei fuisse ait, non Palæstino, sed Joakim. Atque addit, postquam in cælum receptus, & aliud accepisse nomen. Ἔσχεν δὲ καὶ τρίτον ὄνομα ἐν οὐρανῷ μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ὥς φασιν οἱ μύσται, Μελχί. *Habuit & tertium nomen, postquam in cœlum adsumtus, ut dicunt Mystæ, Melchi.* Id significat, *Rex meus*. At in Philonis antiquitatibus *Melchil* legas: atque id nomen ei à matre lactante ait impositum. Puto, *Melchi* rescribendum. Sic quoque plenum fuerit ominis nomen. Sed Philo iste est scriptor suppositicius, nec magnæ rei; non indiligens quidem lector Judæorum, ex quorum lacunis sua prope hausit omnia: sed Latinorum, Græcorumque admodum negligens, ut sæpe ne inspexerit quidem: sacræ etiam scripturæ securus adeò, ut crebrò ab ea recesserit. Non id refugerem comprobare: nisi levasset me hoc labore Hispanus Theologus, Melchior Canus, lib. XI Locorum Communium, cap. VI.

Nec difficile est videre, quomodo, quod Liber dicitur διμάτωρ, *bimater*, id Mosi etiam conveniat. Nam & Moses, præter matrem, quæ peperit, habuit alteram, filiam Pharaonis: cui *erat in filium*, ut est Exod. II, 10. Unde & Stephanus protomartyr Act. VII: ἀνεθρέψατο αὐ-

τὸν ἀνείλετο ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν. *Expositum eum sustulit filia Pharaonis, & educavit eum sibi pro filio.* Atque ejus curâ etiam, ut ibidem legas, ἐπαιδεύθη πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, *institutus est omni sapientia ac doctrina Ægyptiorum.* Ubi Clemens Alex. in I Στρωματ. intelligit universam Mathesin, & Medicinam.

Diodorus in v ait, Liberum εὐπρεπείᾳ πολὺ τῶν ἄλλων διενεγκεῖν· *forma venustate aliis præstitisse.* At Exodi II, 2, dicitur mater Mosis, quia elegantem videret, quem esset enixa, tribus eum mensibus abscondisse. Imò Josephus

a Græcè, at Lat. cap. 9.

Antiquitatum lib. IV, cap. V *a* narrat, ut eum adoptârit Thermuthis, filia regis, quia esset μορφῇ τε θεῖος, καὶ φρονήματι γενναῖος, *formâ divinus, & indole generosus.* Itaque puerum quaqua gestaretur, vel iret, omnium in se oculos convertisse. Et quid apertius illis Trogi, sive Justini in XXXVI historiæ Philippicæ? *Filius ejus Moses fuit, quem præter paternæ scientiæ hæreditatem etiam formæ pulchritudo commendabat.*

Liber educatus dicitur in monte Arabiæ, nomine Nysa. Unde Diodorus in III, ait deportatum εἰς Νύσαν τῆς Ἀραβίας *b*. Idemque docet in IV. Ac præivit huic Homerus in hymnis:

b Nysam Arabiæ.

Ἔστι δέ τις Νύση, ὕπατον ὄρος, ἀνθέον ὕλῃ
Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων.
Nysa jacet quadam, mons silvis floridus altis
Phœnice procul, Ægypti stagnantis ad undas.

Nam inter Phœniciam, & Ægyptum, sive Arabicum sinum, Arabia est sita: inque Arabia Petræa, est tum desertum Sin, tum mons Sinai; ubi Deus inter tonitrua, & fulmina, Legem suam tulit. Unde Chronicum Alexandrinum *c*, ubi de XII claris montibus agit: Νύσσος, Σίνα ἐν Ἀραβίᾳ. *Nyssus, Sina in Arabia.* Atqui, vocali mutatâ, literisque trajectis, ex *Sina* habes *Nysa.* Ut verisimile sit, Liberi pueritiam statui in Arabia, quia Moses XL annis in Arabiæ deserto egit; inque deserto imprimis celebrari montem Nysam, propter celebritatem Sinai montis, ubi lex promulgata. Non est, quòd dicat aliquis, Liberum in Arabia, non in Ægypto educatum. Nam Orpheus, ut antea dictum, in Ægypto Liberum ait natum. Sed, ut alii in Arabia educatum putarent, inde est, quia Moses ex Arabia, ubi XL annis exulavit, in Ægyptum rediit, indéque se Israëlitis in Arabiam præstitit ducem.

c Pag 80.

Utramque Mosis in Arabia moram considerabimus. Priùs illam exilii, cùm, post interemtum Ægyptium, profugit in terram Madian. At φυγὰς Διονύσου, *exilia Liberi*, etiam memorat Plutarchus de Iside & Osiride, & ex eo Theodoretus Θεραπευτικῆς serm. III *d*.

d Pag 46. edit. Commelin.

Post XL exilii annos rediit in Ægyptum, inde educturus Israelitas. Quomodo Liber profugerit in Mare Rubrum narrat his verbis Nonnus in XX Dionysiacon:

Ταρβαλέοις δὲ πόδεσσι φυγὼν ἀνέχητος ὁδίτης
Γλαυκὸν Ἐρυθραίης ὑποδύσατο κῦμα θαλάσσης.
Trepidantibus vero pedibus fugiens incomprehensibilis viator
Flavum rubri subiit fluctum maris.

In uno, ut serviret argumento, à veritate abiit Nonnus. Cùm ille, Græcos secutus, Bacchum intelligeret Thebanum: prius eum in Phœniciam, hinc Arabiam, tum mare Erythræum deduxit. At Liber hic Ægyptius est; nec Arabicum, sed Ægyptium regem fugiens, mare subiit Erythræum.

Egressus Moses hoc mare, varia cum Arabiæ, & vicinis principibus, bella gessit; ut ex Mose ipso constat. Atqui & Liber, ut Antimachus poëta, teste Diodoro in tertio, tradidit, in Arabiam, dum regionem hanc sperat amicam, cum exercitu suo venit: sed rex Arabum Lycurgus statuit occultè & Liberum, & Mænadas, perdere. Scio, varios id referre ad Lycurgum, Thracum regem. Sed convenientiùs Nonnus libro eodem:

Ἀρραβίην ἐπέβαινε, καὶ εὐόδμων ἀπὸ δένδρων
Νυσιάδος πετάφυλλον ἐθάμβεε δειράδα λόχμης,
Καὶ πόλιν αἰπυδόμητον ἀγηνορέων τροφὸν ἀνδρῶν,
Ἔνθα τις Ἄρεος αἷμα μιαιφόνος ᾤκεεν ἀνὴρ
Λυσσομανὴς Λυκόοργος.
Arabiam adscendit, & bene odoratas ob arbores
Nysiaca frondosum admirabatur jugum sylva,
Et urbem excelsam teliferorum nutricem virorum,
Ubi quum Martis sanguis, cæde pollutus, habitabat vir,
Valde furiosus Lycurgus.

Et post complura:

Ἀρραβίης μεδέοντι Δρυαντιάδῃ Λυκοόργῳ.
Arabiæ regi, Dryantis filio, Lycurgo.

Quomodo verò victus à Libero sit Lycurgus, narrat idem in primo & vigesimo. Atque ita ille, poëtarum more, duos minimùm Liberos in unum confundens; seniorem, Jovis, & Proserpinæ, ac juniorem, Jovis, & Semeles filium. Ob quam duorum mixturam, quorundam sententia est Liberum vocari δίμορφον, *biformem*: ut est apud Diodorum in III.

Scribit idem Diodorus in IV, Liberum περιαγαγεῖν στρατόπεδον οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν· *circumduxisse exercitum non virorum modo, sed & feminarum.* At Moses totum circumduxit populum Israëliticum; in quo viri, feminæ, pueri etiam.

Orpheus θεσμοφόρον *legiferum* vocat Dionysum. At Moses Judæorum erat legislator: cui & δίπλακα θεσμὸν tribui videas ab Orpheo, ob duplices decalogi tabulas.

Item Liber Orpheo in hymnis dicitur ταυρομέτωπος, *tauri frontem habens*; & ταυρόκερως, *tauricornis*; & κερασφόρος, *corniger.* Sic δίκερως Ἴακχος, *bicornis Iacchus*, Sophocli versibus à Strabone quoque adductis initio libri quinctidecimi. Etiam Euripidi in Bacchis à choro, Orphei exemplo, Ταυρόκερως θεὸς *a* vocatur. Quæ opinio ex eo videtur profecta, quòd radii de Mosis vultu relucentes cornuum præberent imaginem: ut colligere est ex Exod. XXXIV, 29. Hebraicè est קרן, quod secundùm R. Salomonem valet, *lucem emittere instar cornu.* Nempe à קרן, keren; unde Græcum κέρας, & Latinum *cornu.* Indeque, occasionem etiam præbente interpretatione vulgatâ, quæ vertit, *quod cornuta esset facies Mosis*, orta est inepta pictorum consuetudo, Mosen effingentium cum cornibus binis. Fortasse autem exinde, quòd radii de capite Mosis prodeuntes referrent cornuum figuram, consuetudo manavit bibendi è cornibus Liberi patris bellaria: quo de more diximus cap. XXVII.

a Tauricornus Deus.

De Mose legimus *b*, ut in solitudine Sin, virgâ feriens petram, eduxerit aquam. Hoc quoque in Liberi Orgiis repræsentabatur: ut cognoscimus ex Euripide in Bacchis. Ubi refertur, ut Agave, & Bacchis cæteris, Orgia celebrantibus, unâque earum petram percutiente, aqua emanârit. Verba enim nuncii ad Pentheum sunt:

b Numer. cap. 2, vers. 11.

Θύρσον δέ τις λαβοῦσ', ἔπαισεν εἰς πέτραν,
Ὅθεν δροσώδης ὕδατος ἐκπηδᾷ νοτίς.
Thyrsum autem quadam arripiens percussit petram,
Aqua prosilit humor unde roscidus.

Numer. XXI legimus, ut cùm Deus populo Israëlitico serpentes immisisset igniros, qui multos necabant: pœnitudine ductis Moses Dei jussu anguem erexerit æneum, quem qui conspicerent, sanitati redderentur. Quid si in memoriam istius rei in Liberi sacris caput cinxerint serpentibus: ut ostenderent, nunc quoque Liberi mystis serpentes non nocere? Hunc ritum indicat Euripides Bacchis: Στεφανοῦσί τε δρακόντων στεφάνοις. *Et coronaverunt draconum coronis.* Catullus de nuptiis Thetidis & Pelei:

Pars sese tortis serpentibus incingebant.

Clemens Alexand. Admonitione ad gentes: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσι Βάκχαι ἀνεστεμμέναι τοῖς ὄφεσιν. *Bacchum Manolen celebrant Bacchæ coronatæ anguibus.* Arnobius etiam in V, Bacchanalia exagitans, *Circumplicatis*, inquit, *vos anguibus.*

c Numer. cap 13, vers. 31. Item cap. 14, v. 7, & 10.

Habuit Moses fidelem socium Caleb, è tribu Juda, vel eo notissimum, quòd ille, & Josua, soli cæteris terræ exploratoribus, populum turbantibus, sese opposuerint *c*; unde & se objecere periculo, ne à populo obruerentur lapidibus. Soli etiam *d* terram ingressi sunt Cananæam.

d Numer. cap. 14, vers. 24, & 30.

Quia

Quia verò Calebo obtigit Kiriath-Arba, sive Hebron: eò & pro regione illa Calebi, sive quam Calebi posteritas possedit, sumitur ea vox 1 Samuel. xxx, 14. Porrò כָּלֶב, keleb, *canis*. Unde ambiguitas 1 Sam. xxv, 3. Ubi Nabal dicitur כָּלִבִּי, calbi. Quod Græci interpretes reddidere ἄνθρωπος κυνικὸς, *homo caninus*: hoc est, avarus: ut Belgis talis *hondsch* dicitur. Pro quo perperam in Basileensi Brylingeri editum κυνηγὸς, *venator*. Omnino autem כָּלִבִּי, vertendum *Calebita*. Ita Targum, מִדְבֵית כָּלֵב, *ex familia Caleb*. B. quoque Hieronymus, *de genere Caleb*. Non difficile hinc erit videre, cur Libero dederint socium canem. Nempe origo fabulæ ex vocabuli *caleb* ὁμωνυμίᾳ. Cujus generis multa exempla. Sic dixere Cyrum canis ubera suxisse, quia Cyri nutrix dicebatur Σπακώ, Medi autem σπάκα *canem* appellent, ut est apud Herodotum in primo, & Justinum lib. 1. Romulus item à lupa fera dicitur altus, quia nutrix fuerit lupa, hoc est, meretrix. Liberi igitur socius canis, quia *Caleb* signat *canem*. Nec enim è vulgo canem fuisse, indicio est, quòd donum erat Panos, hoc est, domini totius Naturæ: quodque ratione foret præditus: ut est apud Nonnum in xvi Dionysiacôn *a*. Præmium etiam ejus cælum. Audiamus sermonem Liberi ad canem:

a Vers. 187, & seq.

—— Χάριν δέ σοι εἵνεκα μόχθων
Δώσω ἀμοιβαίην μετὰ Σείριον ἀστέρα Μαίρης,
Αἰθέρος ἀστὸν ἐγώ σε, καὶ ἀστερόεντα τελέσσω
Ἄγχι κυνὸς προτέρου, σταφυλὴν ἵνα καὶ σὺ πεπαίνῃς
Βότρυος ἐς λιθείαν ἀκοντίζων σέθεν αἴγλην.
—— *Gratiam tibi, laborum ergo,*
Referam mutuam, post Sirium, stellam Mæræ,
Ætheris civem ego te, & stellis multis relucentem efficiam
Prope Canem priorem, uvam ut & tu maturam reddas
Racemi in ubertatem jaculans à te splendorem.

Ubi stellam Μαίρας appellat Caniculam. Hesychius: Μαίρα, κύων τὸ ἄστρον, ἢ ἀκμαιότατον καῦμα· οἱ δὲ τὴν Σελήνην *b*. Et ingeniosè satis pereruditus Anglus Sanfordus conjectabat, Mairam esse Liberi, hoc est, Mosis sororem Mariam. Nam Μαίρα κατὰ μετάθεσιν Μαρία. Cujus maritus Hur, teste Josepho: unde idem hunc Horum censet, vel fratrem Mosis Aaronem: quod impensius placeret, si Orus Osiridis frater, vel affinis esset. Nunc fuisse Osiridis & Isidis filium, tradunt Ægyptii. At frater Osiridis Typho, infensus hostis: ut ea ad primum Osiridem, non hunc debeant referri. Quàm appositè verò Calebo promittitur, fore, ut inter astra relatus, ipse etiam racemos maturet! Nam ex xii illis fuit, qui prægrandem illum racemum detulerant ad Israëlitas; quemadmodum diximus.

b Maira, sive Mera, sidus Canis, sive æstus intensissimus. Secundum quosdam, Luna.

Quamquam verò Moses non reperit vinum, quæ laus est Noachi, ut is sit Orientalium Assyrius, & Indicus Liber (ex Assyria enim in Indiam venisse, opinio erat Indorum, ut diximus *c*) non tamen caussa defuit, cur vini etiam ratione Mosi nomen Liberi daretur. Nam perduxit Israëlitas usque ad terram, non solùm lacte & melle fluentem, sed vino etiam affluentem. Ut inde videri expressum queat, quod apud Euripidem in Bacchis chorus canit:

c Cap. 25.

Ῥεῖ δὲ γάλακτι πέδον,
Ῥεῖ δ' οἴνῳ, ῥεῖ δὲ μελισσῶν
Νέκταρι, Συρίας δ' ὡς λιβάνου καπνός.
Fluit vero lacte terra,
Fluit etiam vino, fluit & apum
Nectare: Syriaci verò ut Libani fumus.

Ac in beatam adeò terram duxisset Moses, nisi culpa fuisset penes Israëlitas, qui pugnam aggredi metuebant, territi, tum munitis terræ civitatibus, tum giganteâ incolarum staturâ. Ostendit interea, quem exploratores attulerant, palmitem abscissum cum uva sua, portatum in vecte à viris duobus: ut est Num. xiii, 24. Nempe ut hæc, de vecte dependens, illæsa monstraretur Israëlitis. Erat enim ingens, & pulchra: quo accendi poterant Israëlitæ ad expeditionem adversus eos, unde nobilis ille botrus adferretur. Sed ut ingentem fuisse, certissimum est, propter ea, quæ diximus: num etiam putandum, tantam fuisse, ut ponderis gratiâ necesse fuerit à duobus deferri? Sic existimat Philo: imò arbitratur, his pondere defessis, bajulos successisse alios, atque alios. Audiamus eum in primo de vita Mosis: Μάλιστα δ' αὐτοὺς κατέπληττεν ὁ τῆς ἀμπέλου καρπός. οἱ γὰρ βότρυες ὑπερμεγέθεις ἦσαν, ἀντιπαρεκτεινόμενοι τοῖς κλήμασι καὶ μοσχεύμασιν, ἄπιστος θέα. ἕνα γὰρ ἐκτεμόντες, καὶ δοκίδος ἐκ μέσων ἀπαιωρήσαντες, ἐς τὰς ἀρχὰς δυσὶ νέοις, τῷ μὲν ἔνθεν, τῷ δὲ ἔνθεν ἐπιθέντες, ἐκ διαδοχῆς πιεζομένων ἀεὶ τῶν προτέρων, βαρύτατον γὰρ ἦν ἄχθος, ἐκόμιζον. *Maxime autem admirationi iis fuit fructus vitis: nam prægrandes erant uvæ, de palmitibus pendentes, vix credibile spectaculum. Nam unam cùm resecuissent, suspenderunt de medio vecte; cujus extrema cùm duo juvenes hinc & inde sibi imposuissent, deportarunt eam, aliis post alios succedentibus, propter pondus.* Metuo, ne καθ' ὑπερβολὴν *a* ista dixerit Philo. Vel si sic alios aliis succedere opus erat, id credo fuerit, non tam ob pondus uvæ, quàm ob vectis molestiam, & longitudinem viæ. Quousque verò nonnullis uvæ terris excrescant; docet nos egregius naturæ mystes Plinius lib. xiv, cap. 1: *Uvæ*, inquit, *magnitudinem infantium puerorum in interiore Africa parte exsuperant.* Sed quid hæc ad ea, quæ Stephanus Byzantius refert in Εὐκαρπία? Ait, sic populum dici minoris Phrygiæ. Deinde subjungit: Ἱστορεῖ Μητροφάνης, τὸν βότρυν ἐκεῖ τοσοῦτον γίνεσθαι τὸ μέγεθος, ὥστε ἅμαξαν ἀπ' αὐτοῦ διαθλᾶσθαι κατὰ μέσον. *Narrat Metrophanes, racemum istic generari ejus magnitudinis, ut ab eo currus in medio fuerit disruptus.* O fidem levissimæ Græcorum gentis! Putemusne, si Divæ Fidei (sic loqui nunc liceat cum Gentilibus) periculum immineret, propter quod se occultare in terris cogeretur, uspiam se tutiùs absconsuram, quàm apud Græculos? Nemo enim sapiens quæreret illam apud eam nationem, quæ, ut Tullius ait pro Valerio Flacco, *Fidem nunquam coluit*: ne in historia quidem, de qua sic Quinctilianus lib. 11, cap. 11: *Græcis historicis plerumque poëticæ similem esse licentiam.* Profectò vel de papyro currum istum ætas fecerat puerilis: vel non magnitudine uvæ, sed mendacii hujus, crepuit medius.

a Per excessum.

CAP. XXXI.

Canobus sive Canopus Ægyptius num à Menelao Atrida Diis additus sit, an longe eo antiquior fuerit, in utramque partem dissertatum. Successio regum Ægyptiorum à Cambyse, primo è Persis rege Ægyptio, usque ad Darium Codomannum, regem ex ea gente ultimum: & de Apide bis à regibus Persicis male habito: deque duplici Ægyptiorum adversus Persas rebellione. Ptolemæus Magnus sive Soter fadâ sacerdotis Ammonii adulatione pronunciatus Deus. Decretum Philadelphi de fano Arsinoæ exstruendo, in quo simulachrum ejus nullo subnixum in aëre penderet. Ausonii in eo lapsus, ac fortè etiam B. Augustini. Solis simulachrum Serapidis artificio adsurgens magnetico. Merum esse commentum de Muhammedis urna in aëre pendente. Antinous ab Hadriano Cæs. Diis Ægyptiis collega datus.

Diximus de antiquis Ægyptiorum Diis, tum illis, qui vixerint initio regni, jam ante Abraham patriarcham: tum aliis, qui postea, ante tamen Othonielis, ac Judicum tempora, floruerint.

Paullò verò post bellum Trojanum Canobus Laco à Menelao, qui hoc gubernatore usus fuerat, fanum accepit juxta ostium Canobicum. Strabonem vide in xvii, & Eustathium ad Dionysii versum:

Καὶ τίμενος περίπυστον Ἀμυκλαίοιο Κανώβου.
Et delubrum celeberrimum Amyclæi Canobi.

Quia verò gubernârat navem, aquis eum præfecerunt: imò & Neptunum vocarunt: unde Ποσειδῶνος Κανώβου ἱερὸν *a* legas apud Stephanum *b*. Quomodo is Chaldæorum Deum Ignem superârit, narrat Rufinus in secundo histor.

a Neptuni Canobi fanum.
b In Κάνωβος.

histor. Eccl. & Suidas in Κάνωπος. Ex quibus super re vulgatissima non dubitavit caput integrum contexere Petrus Crinitus in XI de honesta disciplina. Sed quod multis veterum proditum est, Menelaum hoc usum gubernatore: id negat Aristides oratione Ægyptiaca de caussis Nili crescentis. Ubi cùm dixisset, Hecatæi, & famæ judicio, Canopum Menelai gubernatorem putari, continuò subjungit: Ἔγωγε ἤκουσα ἐν αὐτῷ Κανώβῳ τῶν ἱερέων οὐ τοῦ φαυλοτάτου, ὅτι μυρίοις ἔτεσι πρότερον ἢ Μενέλαον ἐκεῖσε προσχεῖν, τὸ χωρίον οὕτως ὠνομάζετο. καὶ οὐκ ἄντικρυς μὲν ἔλεγε τοὔνομα τοῦτ᾽ αὐτὸ ὡς ἀπογράψαι γράμμασιν Ἑλληνικοῖς. ἀλλ᾽ ἦν μὲν ὥσπερ ἐμφερόμενον καὶ παρατρέχον. Αἰγύπτιον δὲ καὶ δυσγράμματον μᾶλλον. τόδ᾽ οὖν ἡμετέρᾳ φωνῇ δηλοῦν ἔφη χρυσοῦν ἔδαφος. *Equidem audivi in ipsa Canobi urbe ex sacerdote non infimæ conditionis, multis antè seculis, quàm eò veniret Menelaus, locum hoc nomen habuisse. Nec tamen ajebat, disertè ac totidem literis sic nomen id perscripsisse Ægyptios: sed sic ut vicinum esset, & quasi alluderet: Ægyptium verò illud difficilius exarari: nostrâ autem linguâ significare Aureum solum.* Meliorne hac parte Aristidis caussa sit, an priorum, non facilè dixerim. Parte unâ Græculorum video vanitatem: quibus, ubi ex similitudine nominum vel minima se occasio offerret celebrandi suos; nunquam religio fuit quidvis comminisci. Ut nihil fuerit mirandum, si, cùm numini Ægyptiaco audirent esse nomen, quale fere Canobi erat: avidissimè hanc amplexi sint occasionem detorquendi illud ad Canopum Menelai, quo sic aliis persuaderent, & illum Ægyptiorum Deum hominem fuisse Græcum. Verùm ex altera parte Aristidis illud caussam reddit suspectiorem, quòd ista scripserit persuasus ab sacerdote Ægyptio: idque eo tempore, quo religio Christiana cùm alibi, tum maximè Alexandriæ, & reliquâ Ægypto; summa caperet incrementa. Natus enim Aristides sub Hadriano imp. ac sub M. Antonino Cæs. claruit: cui & familiaris admodum fuit. Assiduæ tum dissertationes erant inter Christianorum, & gentilium sacrorum antistites. Nostris exprobrantibus, quòd Ægyptii eos colerent, qui homines fuissent, ac sæpe haut magnæ rei; qualis nauclerus ille Canobus, hoc solo nomine in Deos relatus, quia gratus fuisset Menelao: illi nihil istorum agnoscere, sed quævis effugia meditari, ne inferiores Christianis viderentur: ut nihil novi fecerint, si Canobum esse vetus Ægyptiorum numen, longè Menelao, ac bello Trojano antiquius, prædicarint.

Vide quædam de isto, notis in epistolam Hadriani Imp. de Christianis.

Ac hujusmodi fuere Dii Ægyptiorum, dum suis paruere regibus: hoc est, usque ad Amasis filium Psammetichum à Cambyse devictum. Ad quæ usque tempora reges eorum dicti *Pharaones*. Nec enim putandum, id Mosaicis solùm temporibus, & aliquanto antè jam ab ætate Abrahami, locum habuisse; de quo ex Pentateucho liquet: sed etiam extremis; saltem ante tempora Cambysis, ut dixi. Unde apud Jerem. XLIV, & XLVI, *Pharao Necho*, & *Pharao Cophra*. Sed *Pharao* tantùm erat dignitatis appellatio, ut proprio nomine opus esset distingui: quod Jeremias ostendit. Porro, ubi Cambyses Ægypti potitus, non eo deinceps loco Dii esse Ægyptii: quippe dominis tum Ægypti Persis; qui nec Deos agnoscerent animales, nec animantia muta pro symbolis Deorum. Itaque Cambyses Memphitas proceres, festum Apidos agitantes, interemit: postea Apide à sacerdotibus adducto, hos quidem flagris cædi jussit; Apidem verò, cùm ventrem ferire vellet, in femore vulneravit; unde is extabuit; postea clam Cambyse, à sacerdotibus est tumulatus: uti Herodotus pluribus narrat in Thalia.

Mansit autem Ægyptus sub Persarum imperio usque ad Artaxerxem Longimanum: cujus tempore Ægyptii Inarum, Psammetichi filium, regulum antè Libyæ, regem creatunt Ægypti. Atque, adjutantibus eum Atheniensibus, primò feliciter satis res Ægyptiis processerunt. Ubi verò Artaxerxes magnâ, quam in Cilicia exstruxerat, classe; pedestribus simul copiis, quas per Phœniciam deduxerat, victor evasit: Athenienses quidem dimisit, Inarum autem suspendit.

Exinde Ægyptii iterum esse sub Persis, usque ad tempora Darii secundi, sive Nothi: quando regem creatunt Amyrtæum Sebennitam: qui annis sex imperium tenuit. Post hunc quatuor rexere dynastæ Mendesii, Nepheritis, Achoris, Psammites, & alter Nepherites. Hinc tres Sebennitæ, Nectanebis, Teos, Nectanebos. Posterior verò Nectanebos imperio est spoliatus ab Artaxerxe Ocho. Qui quo loco habuerit religionem Ægyptiam, argumento erit, quòd Apim mactavit, & inde eum, epulans cum amicis, absumsit. Unde Ægyptii Ochum appellabant *gladium*, ad asperos ejus mores significandos: quemadmodum testis est Plutarchus lib. de Iside & Osiride. Qui & postea narrat occasionem istorum. Ochum enim à dicacibus Ægyptiis asinum vocatum. Tum illum dixisse: At asinus iste vestrum comedet bovem: hinc Apim mactâsse. Quorum auctorem laudat Dinonem. Atque idem apud Ælianum legas lib. IV Historiæ Var. cap. VIII. Postea Ægyptus Persici juris mansit, donec devicto Dario Codomanno, regum Persicorum ultimo, in Alexandri Magni potestatem venit: qui eam annis tenuit quinque. Ut hic ab oraculo Jovis Ammonis sit Dei filius, Deusque habitus; nihil attinet reponere, quia fugit neminem. Post eum rexit Ptolemæus Lagi filius: à quo deinceps reges dicti sunt Ptolemæi: sed sic ut cognomentis Philadelphi, Epiphanis, & aliis, distinguerentur. Lagiden hunc, qui & Magnus, & Σωτὴρ dictus, Rhodiis hoc agentibus, ut gratiam rependerent, ab oraculo Ammonis pronunciatum est, divinis afficiendum honoribus: unde lucus illi in urbe Rhodi sacratus, atque is quadratus, exstructâ ad latus quodque porticu stadium longâ; quam Πτολεμαῖον nuncuparunt. Lagidæ successit Philadelphus: qui postremò sororem duxit Arsinoën, antea Lysimacho, & Ptolemæo Cerauno nuptam. Quantopere amârit eam, argumento est, quòd Deorum cultu honorari cupierit. Plinius lib. XXXIV, cap. XIV: *Eodem lapide* (magnete) *Dinocrates architectus Alexandriæ Arsinoës templum concamerare inchoaverat, ut in eo simulachrum ejus in ferro pendêre in aëre videretur. Intercessit mors & ipsius, & Ptolemæi; qui id sorori suæ jusserat fieri.* Sed Ausonius hoc ita narrat, quasi eò rem perduxerit, quò volebat. Sic enim inquit Idyllio III:

Conditor hic forsan fuerit Ptolemaidos aulæ
Dinochares: quadro quoi in fastigia cono
Surgit, & ipsa suas consumit pyramis umbras:
Jussus ob incesti qui quondam fœdus amoris
Arsinoën Pharii suspendit in aëre templi.

Ac planè censeo, eodem respexisse B. Augustinum lib. XXI de Civ. Dei, cap. VI: ubi ait, *in quodam templo, lapidibus magnetibus in solo & in camera, proportione magnitudinis, positis, simulachrum ferreum, aëris illius medio, inter utrumque lapidem, ignorantibus, quid sursum esset, ac deorsum, quasi numinis potestate pendêre.* Ludovicus Vives tamen intelligi putabat signum Solis in Serapidis templo apud Alexandrinos. Sed obstat, quòd supernè illud magnetem haberet, parte infernâ non item: uti ostendunt hæc verba Rufini in secundo historiæ Eccles. cap. XXIII: *Signum Solis ex ferro subtilissimo manu artificis fuerat fabricatum, ut lapis* (magnes) *cujus naturam ferrum ad se trahere, desuper in laquearibus fixus, cùm temperatè sub ipso radio ad libram fuisset positum simulachrum, & vi naturali ad se raperet ferrum, assurrexisse populo simulachrum, & in aëre pendere, videretur. Et ne hoc lapsu propero proderetur, ministri fallacia, Surrexit, ajebant, Sol, ut valedicens Serapi decedat ad propria.* Satis hæc ostendunt, non loqui Augustinum de Solis signo apud Alexandrinos: sed, ab Ausonio, vel aliis, deceptum, putâsse, esse simulachrum ferreum, quod inter duos magnetes constitutum in aëre pendêret semper. Sed cautè, dubius ipse, locum, ubi simulachrum tale foret, silentio præteriit. Nam Canopicum erat decretum, at non absolutum: Alexandrinum absolutum, sed supernè solum attrahebatur, idque tantùm Sole surgente. Nec sanè illius ab Augustino, vel Ausonio descripti, exstare arbi-

arbitror exemplum. Non quidem vulgaris me fugit opinio de arca Muhammedis cadaver continente, quam Mechæ, Arabiæ oppido, sic inter magnetes suspensam in æquilibrio ajunt sustineri. Sed totum hoc fabula est; quia, qua corpus ejus continetur, urna est lapidea, eaque non magnetis vi, vel arte aliâ elevata, sed humi sita: uti multi prodidere & superiorum, & temporis nostri scriptores; in his Gabriel Sionita, & Joannes Hesronita, Maronitæ, opusculo de variarum Orientis urbium religione ac moribus, quod translationi Geographiæ Nubiensis subjecerunt. Sed ut ad Ptolemæos redeam, non Lagiden solùm sive Sotera, sed etiam uxorem ejus Beronicen; nec Arsinoën duntaxat, sed maritum etiam Philadelphum, pro Diis cultos, vetus indicat subscriptio simulachri Ptolemæi Euergetæ, quæ sic incipit: Βασιλεὺς μέγας Πτολεμαῖος υἱὸς βασιλέως Πτολεμαίου, καὶ βασιλίσσης Ἀρσινόης θεῶν ἀδελφῶν, τῶ βασιλέων Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Βερενίκης, θεῶν Σωτήρων ἀπόγονος. *Rex magnus Ptolemaus, filius regis Ptolemai, & regina Arsinoa, Deorum, fratris sororisque; regum Ptolemai, & regina Berenices, Deorum Servatorum nepos.*

Desiit Ptolemæorum imperium devictâ ab Augusto Cleopatra. Exinde Ægyptus sub Cæsaribus Romanis fuit. Sub his novus Ægyptiis Deus ab Hadriano Cæsare amasius ejus Antinous: de quo Athenagoras in Legatione, item Tatianus, ac Theophilus, ac imprimis Origenes in tertio adversus Celsum Epicureum, hominem tam impudentem, ut cùm gentilium ipse rideret oracula, ac sacerdotum imposturas: (quod non obscurè indicat Lucianus in Alexandro Pseudomante, quem Celso huic dicavit) nihilominus tamen eò impudentiæ deveniret, ut quæ Antinoi sacerdotes facerent, conferre auderet cum miraculis Servatoris nostri Iesu. Quo nomine accuratè ab Origene refelli meruit. Est & mentio ejus in veteri inscriptione Romæ repertâ in campo Martio ad Isidis: ΑΝΤΙΝΟΩΙ ΣΥΝΘΡΟΝΩΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩΙ ΘΕΩΝ *a*. Literæ unius errore apud Goltzium in thesauro rei antiquariæ ΣΥΗΘΡΟΝΩΙ editum est.

a Antinoo eandem cum Diis Ægyptiis thronum occupanti.

CAP. XXXII.

Catabathmus Deos Coluit patrios. Ammonis oraculum esse Chami, filii Noë. Exoriente salutari Euangelio Iesu, minus minusque illud consuli solere. Expensa veterum sententia, utrùm propheta Nahum per No-Amon, *ac Ezechiel per* No, *Diospolin, an Alexandriam, intellexerit. Fana Batto constituta. Cyrenarum conditori. Origo proverbii*, Batti Silphium. *Refellitur vir eximius super eo, quòd putârit, Solini esse commentum de bono Silphii odore. Mopsus Afris Deus. Carthaginenses Herculi Tyrio decumas prada mittebant. Refellitur eorum opinio, qui Carthaginem censent exstructam à Xoro, & Carchedone: & qua fabella hujus origo. Vnde urbs* Carthada; *arx ejus*, Bursa *dicta sit. Dido culta pro Dea. Vnde ea* Elisa, *unde item* Dido *vocata. Qua occasione Amilcar Pœnus à suis sit Diis adscriptus. De Philanorum aris mutilus Mela locus suppletus, sed Sallustii, aut Valerii verbis. Æsculapii templum Carthaginensibus, & unde eum habuerint cultum. Mauri coluere reges suos; in his Jubam.*

EX Ægypto eo in Catabathmon, vallem devexam, Africæ finem, ex eorum quidem sententia, qui Ægyptum Asiæ adscribere maluerunt. Hujus oræ (ut Mela ait lib. I, cap. VIII) *patrios servant Deos, ac patrio more venerantur.* Sed utrùm Dii isti sint animæ defunctorum, an naturæ partes, an utrumque pariter, id verò non dicit Mela.

Hinc conferam me ad Ammoniacam regionem: cui nomen ab oraculo Iovis Ammonis. Numen hoc Diodoris in tertio fuisse ait Ἄμμωνα βασιλεύοντα μέρους τῆς Λιβύης· *Ammonem in parte quadam Libya regnantem.* Addit, ut uxorem duxerit Rheam, Cœli filiam, Saturni sororem. Quibus historia occultatur vetus, si Saturnum intelligas juniorem, hoc est, Noë: cujus nurus etiam vocare ejus sorores possumus; quia & Noë, & illæ, ab uno descenderant Saturno seniore, sive primo parente Adam. Nec obstat, quòd Libyæ regem nuncupet Diodorus. Nam inde hanc conjecturam cepit, quod in Libya ejus fuerit oraculum. Sed si sacram consulamus historiam, comperiemus, multò latiùs ejus patuisse imperium. Nam ex divisione terrarum inter liberos Noë, de quâ superiùs diximus, liquet, fortitò illi obtigisse, & Canaanæam, & Arabiam, & Ægyptum, & Æthiopiam, & Libyam exteriorem. Sed totum hoc subnixum est fundamento isti, Iovem hunc Ammonem esse eundem ac Ham, sive Cham, Noë filium; uti non semel diximus. Etiam vidimus, quàm oraculum ejus consuli soleat à populis Asiæ longè remotis. Sed jam Strabonis ætate negligi cœpit: ut indicat lib. XI: Διόπερ καὶ τὸ ἐν Ἄμμωνι σχεδὸν τι ἐκλέλειπται χρηστήριον, πρότερον δὲ ἐτετίμητο. *Itaque oraculum Ammonis propemodum est desertum, quod in honore prius fuit.* Magis etiam neglectum tempore Plutarchi: uti satis liquet ex iis, quæ scripsit de oraculorum defectu. Nempe quanto magis perrumperet lux Euangelii: tanto minus pretium erat tenebricosis dæmoniorum oraculis. Itaque temporibus Theodosii senioris despicatui plane erat: unde Prudentius:

Nec responsa refert Libycis in Syrtibus Ammon.

Videri autem possint oraculi ejus etiam meminisse Sacræ literæ. Ut Nahum III, 8: *Numquid melius tecum erit, quàm cum* נא אמון, *No-Amon*, Hoc est, *habitatione Amonis.* Nam נו ex נָוֶה, *habitaculum.* Sed enim oraculo Ammonis non convenit descriptio civitatis No inter flumina mariaque sitæ, ut ibidem eam propheta Nahum depingit, Imò nec satis ea conveniens est Diospoli: quàm alii intelligunt, præeuntibus LXX, qui Ezech. XXX, 14, *No* vertunt Διόσπολιν. Favet quoque etymon. Nam נו *No* habitaculum, cui respondet πόλις, *civitas*: אמון, *Amon*, autem valet *Iovu*; secundùm illud Herodoti in Euterpe: Ἀμμοῦν Αἰγύπτιοι καλέουσι τὸν Δία. *Ammûn Ægyptii vocant Iovem.* Sed, ut dixi, adversantur ea, quæ de situ Urbis refert Nahum. Magis illa apta Alexandriæ, inter mare mediterraneum, & Mareotim, positæ: quam iccirco juniores fere intelligunt; præeuntibus Hebræis, ac Chaldæis. Sed obstare videtur; quòd Nahum, & omnes prophetæ, etiam ultimus eorum Malachias, fuerint ante Alexandrum Magnum. Vidit hoc B. Hieronymus: sed ait, urbem *No* dictam, in cujus dirutæ solo exstructa sit Alexandria. Verba ejus sunt in Epitaphio Paullæ ad Eustochium virginem: *Vrbis No, qua postea versa est in Alexandriam.* Et ad prophetæ Nahum cap. III: *Hebraus, qui me in Scripturis erudivit, ita legi posse asseruit: Nunquid melior es, quàm No-Amon: & ait,* נא *Hebraicè dici Alexandriam;* אָמוֹן *autem multitudinem, sive populos: & esse ordinem lectionis; Nunquid meliores Alexandriâ populosâ, sive populorum, qua habitat in fluminibus; aqua in circuitu ejus? Non quòd eo tempore Alexandria vocaretur: quippe qua longo post tempore ab Alexandro Magno Macedone nomen accepit: sed quia sub nomine primo, id est, No, semper Ægypti metropolis fuerit, & abundantissima populis.* Subjicit deinde, ut Hieremias similiter XLVI, 25, *No* pro *Alexandria* dixerit. Quare, si B. Hieronymum audimus, schema illud fuerit, quod Πρόληψιν appellant. Nam neque Scripturas illud refugere, ostendimus Institutionum Oratoriarum lib. V, cap. XI, sect. VII.

Hinc concedamus in Æthiopiam, quæ, ut Deos, coluit reges suos; ac privatim etiam alios, qui benefecerint; ut planius faciam libro tertio, cùm de vivorum agam cultu. Regia ejus urbs Meroë fuit, ejusdem cum insula nominis. Ubi, ut Strabo ait in septimodecimo, præter Deum quendam barbaricum (cujus cùm nomen reticeat, neque nos dicere illud possumus) Deos venerati Isidem, Pa-

na, Herculem. Ac satis est verisimile, hæc numina eos ab finitimis accepisse Ægyptiis: quod si est, ea hic quoque locum habent, quæ superius de Ægyptiis illis retuli Diis.

Iter dirigamus ad Augilas, & Nasamonas, propero inde gressu in Cyrenaicam processuri. Nam jam cap. XI ostendimus, Augilas, Mela teste, colere Deos Manes. Pro quo Plinius ait *inferos:* uti & Solinus cap. XXXIV *a*, & Martianus Capella in VI. Defunctos verò intelligi, videre est ex iis, quæ de Nasamonibus prodidit Herodotus in Melpomene. Nam quæ de Nasamonibus Herodotus, hæc de Augilis Mela. Nec mirum, cùm populi sint finitimi in Marmarica; juxta Ptolemæum. Potuere igitur hæ gentes in eo Manium cultu convenire.

a *Al.* 31.

Cyrenenses regem Battum omnibus ornarunt honoribus, quibus reges priores: tum præterea ei statuêre, ut Herodotus in Melpomene ait, τεμένεα καὶ ἱερωσύνας, *fana ac ceremonias*. Atque horum auctor fuit, ut ibidem legas, fuit Demonax, ex Mantinea Arcas: qui, occasione oraculi Delphici, eò à Mantineis missus erat. Ille verò civilis solùm honos fuit, quòd Cyrenæi cuderunt nummum, in cujus parte una caput Ammonis, in altera caulis Silphii, cum inscriptione ΚΥΡΑ, hoc est, ΚΥΡΗΝΑΙΩΝ. Ubi Silphium expressêre, quia hoc regem suum Battum donarant. Unde proverbium, Βάττου σίλφιον· *Batti silphium*, de honoribus raris. Et proverbii, & numismatis hujus, auctorem habeo scholiasten Aristophanis in Plutum, act. IV, sc. III: præterea Hesychium, Suidam, & Apostolium; qui iisdem penè verbis rem describunt in Βάττου σίλφιον. Nummi ipsius picturam ex eo, qui fuerat Antonii Pisonis Medici, expressit Yvo Villiomarus, hoc est, Josephus Scaliger adversus Titium lib. VIII, cap. XXIV. Malignè facit Titius, in Assertionibus suis, quòd fidem ejus nummi in dubium vocet. Interim ratio fugit Yvonem, sive Scaligerum, cùm à Solino solo censet laserpitio odoratam tribui radicem; imò id ejus esse commentum: cùm & Suidas ἡδύοσμον, *suave-olentem*, dicat: & Aristophanis scholiastes, tum in locum antè memoratum, tum etiam in Aves, Scenâ eâ, quam Neptunus sic incipit, Τὸ μὲν πόλισμα.

Ulteriùs est Africa propriè dicta; quippe interjecta inter Cyrenaicam, & Mauritaniam, secundùm Ptolemæum. Hic cultus est Mopsus vates: ut ostendunt illa Appuleji de Deo Socratis: *Pro numine postea ab hominibus proditi, fanis & ceremoniis vulgo advertuntur: ut in Bœotia Amphiaraus, in Africa Mopsus, in Ægypto Osiris.* Puto, eum esse, non Mopsum Tiresiæ ex Mantone filia nepotem; de cujus in Cilicia oraculo antea vidimus: sed filium Ampyci, Argonautarum unum; de quo Apollonius, & Valerius Flaccus, in Argonauticis. Item Hyginus fab. XIV; qui priùs quidem rectè Ampyci, & Chloridis filium appellat: sed postea scribitur: *Mopsus, Amyci filius, ab serpentis morsu in Africa obiit. Is autem in itinere accesserat comes Argonautis, Amyco patre occiso.* Ubi reponendum, *Ampyci filius*, & *Ampyco patre:* unde & Ovidius XII Metamorph.

Nec tu credideris tantum cecinisse futura
Ampyciden Mopsum.

Apud Statium etiam in III Thebaidos sic de eo Amphiaraus:

—— *Nec, me ventura locuto,*
Sæpius in dubiis auditus Jasone Mopsus.

Ubi sic Lactantius sive Lutatius interpres: *In tantum magnus fuit Mopsus in augurali peritia, ut post mortem ei templa dicata sint: à quorum adytis sæpe homines responsa accipiunt.* Quibus cultus fuerit locis, non addit interpres: sed de Africa credere debemus Appulejo, homini Afro; addo & mago, eoque oraculorum callentissimo. Proque hoc facere etiam videtur Seneca in Medeæ choro: ubi legas,

Idmonem, quamvis bene fata nosset,
Condidit serpens: Libycis arenis
Omnibus verax, sibi falsus uni,
Concidit Mopsus, caruitque Thebis.

Quamquam eo de loco non magnopere contenderim, gnarus, quàm variè eum distinguant viri doctissimi. Sed ista, quam posui, maximè menti convenit Appuleji. Et favet Ammianus in XIV, ubi perperam quidem Argonautam Mopsum in Cilicia cultum; at rectè eum in Africa mortuum tradit.

In Africa propriè dicta etiam fuere Leptitani, quibus cultus Severus Imperator, civis suus. Spartianus in Severo: *Horum igitur tantorum, ac tam illustrium virorum interfector* (Severus) *ab Afris ut Deus habetur.* Inque eadem Carthaginenses erant, Tyriorum coloni, ac propterea cultores numinum Tyriorum; de quibus antea diximus. In iis Herculis; cui propterea decumas proventuum mittebant: ut est apud Diodorum lib. XX. Exemplum ejus rei habemus in Cartalone: quem Carthaginenses Tyrum misêre, ut decimas Herculi ferret ex præda Siciliensi, à patre ejus Maleo capta: sicut Justinus narrat lib. XVIII.

Sed mittamus nunc Herculem Tyrium; quando & antea de eo diximus, iterumque agemus in nummibus Gaditanis, & Hispanicis. Cætera etiam prætereamus Carthaginensium numina, quæ cùm colonia illa duceretur, domo secum afferebant; deque illis solùm videamus, quæ postea receperunt: & quoniam ista fere apud gentes fuit consuetudo, ut eos, quibus urbes deberent originem sui, non pro parentibus modò haberent, sed etiam pro Diis: ab his deinceps nostra proficiscatur oratio.

De conditoribus Urbis, si Appiano *a* credimus, dissensus inter Phœnices & Carthaginenses fuit. A Phœnicibus enim creditum ait, Xorum & Carchedonem urbem eam exstruxisse; à Carthaginensibus autem, Didonem. Phœnicibus assentiri non possumus. Nullus enim Xorus fuit: sed fabula de conditore hoc ex eo cœpit, quòd Carthago esset Tyriorum colonia: at Tyrus Phœnicia linguâ צור *Tsor* diceretur. Græcis quippe nulla vox incipit à TS: sed pro duplici Tsade sive TS, habent KS sive Ξ, unde multo plurima inchoant. Ergo pro Τσῶρος dixere Ξῶρος. Nisi pro *Xoro* scribendum *Zoro*. Quippe in Eusebii Chronico legas ex Philisto, Zorum & Carchedonem esse Carthaginis conditores. Ubi Græce apud Syncellum Ἐζῶρος. Et sane Z propius abit à Tsade. Nam Z valet δσ: ut φράζω sit φράδσω, pro quo Dores καὶ μετατίθεντι, φράσδω. Nec ullus Carchedon urbem exstruxit: sed urbs ea à Tyriis vocata *Carthada* b; pro quo Græci dixere Καρχηδών, uti Latini *Carthago*. Carthada autem appellata est ad discrimen arcis: uti hodieque crebrò inter *arcem* & *oppidum* distingui solet. Vocabulum *Carthada* Solino c exponitur *Civitas Nova:* uti καρχηδὼν Stephano Byzantio καινὴ πόλις, aliis νεάπολις. Nempe ex Arabico קריה גדא, *caria gadda*. Nam Arabum & Tyriorum lingua eadem. Vel ab Chaldæo קריא חדתא, *carta chadatta*. Quod Hebraicè קרת חדשה, *kereth hadascha*. At arx dicta iis, uti & Hebræis, בצרה *botsra*, hoc est, ὀχύρωμα, πύργος, *arx, munimentum, burgus*. Sed Græci carent litera tsade: unde nunc T, nunc S omittunt. Itaque à *botsra*, T rejecto, foret *bosra*. Sed nec amant R post S: eoque trajectis literis, & vocali mutatâ, dixere βύρσαν: quod idcirco Strabo in XVII ἀκρόπολιν sive *arcem* interpretatur. Ex his videmus, non modò, unde & *Carthago*, & *Bursa*, nomen acceperint: sed etiam, non fuisse Carthaginem conditam à Xoro, & Carchedone; ut Tyrios tradere, ait Appianus. Quare nihil mirandum, si Xorus, & Carchedon, nusquam referantur in Deos. At contrà est de Elissa Tyria; cui natales Urbis tribuebant Phœnices. De hac ita Justinus lib. XVIII: *Quamdiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta est.* Hanc *Elissam Tyriam quidam Dido autumant:* ut inquit Vellejus in primo. Priùs nempe vocabatur אלישה *Elissah:* cujus posterior pars שה, *agnus:* unde interpretantur *Dei mei agnus.* Nisi idem nomen ac prophetæ Elisæi, אלישע, quod à ישע, *salus*; ut sit *Dei salus*, vel *Deus salvans*. Apud Eusebium legas, Didoni priùs nomen fuisse Ὀριγώ: quod nescio unde hauserit. Διδὼ autem, Hebr. דידה, *dilectam* notat. Est enim diminutivum à דוד David, hoc est *dilectus*.

a *Initio Libycorum & Punicorum.*
b *Solin. cap.* 30.
c *Cap.* 30.

lectus. De quo tamen aliter veteres. Eustathius in Dionysii περιήγησιν a Διδὼ exponit ἀνδροφόνον *b*. Servius P. Dan.
a Vers. 195. in 1 Æn. ait Punicâ linguâ notare *viraginem*: atque id no-
b Viri interfectricem. menadeptam, postquam se in pyram conjecerat, ne, cujus animo semper obversaretur maritus (Sichæum Maro *c*,
c 1 Æn. Sicharbam Servius *d*, Acerbam, vel Acervam Justinus *e*
d Ibid. in Serv. P. Dan. vocat) ea animo adversante nubere cogeretur Iarbæ, Maxitanorum, sive Mazyum, seu Libyum Numidarum regi.
At scriptor Etymologici magni, item Varinus Phavorinus, Διδὼ interpretantur πλανῆτιν, hoc est, *vagam*, *er-*
e Lib. 18. *raticam*: quomodo dictam arbitrantur, quia Tyro profuga variè esset vagata. Porrò coacta Dido ab Afris solum emere Urbi: eoque & Carthaginenses quotannis pro solo
f L. 2. §. 11, ff. ne quid in loc. publ. & in l. 38. § 4. ff. de leg. 1. urbis vectigal (*solarium* id Ulpianus *f* vocat) solvere cogebantur: cumque id, potentiores jam facti, intermittere: bellum inde inter Afros, & Carthaginenses, coortum; ut est apud Justinum lib. XIX. Sed, quod ajunt, Didonem tantum soli mercatam,

Taurino quantum possent circumdare tergo;

Ut est apud Maronem Æn. 1; id planè fabulosum: multoque fabulosius, quod Justinus ait lib. XVIII, emisse, quantum tegere possent pelle bubulâ. Nec dubitandum, quin, ad eum Justini locum respexerit Servius, cùm ad superiorem Maronis locum annotat, *Non tegere*, *sed circumdare*. Nempe Justini sententiam damnat. Sanè cum Marone etiam facit Livius lib. XXXIV: *Quantum loci*, inquit, *bovis tergo amplecti petierint*. Et Appianus ini-
g Quantum corium bubulum comprehenderit. tio Punicorum, ὅσον βύρσα ταύρου περιλάβῃ *g*. Interim & hoc Græculorum est commentum: cui præbita est occasio è voce βύρσα, illis *corium* significante. Nempe, more suo, omnium origines ex sua lingua petunt. At si accuratiùs inquisissent in res Punicas; vidissent, verum arcis ejus nomen, non βύρσαν esse, ut ipsi pronunciabant, sed *botsra*, atque id ἀκρόπολιν, sive *arcem* notare; ut antea diximus.

Satis diximus de urbis Dea, vel arcis conditrice. Postea verò & alios cultu dignati sunt divino. Ut Ἀμίλκαν, *Hamilcarem*: ut est apud Athenagoram in Legatione pro Christianis. Fuit ille è patre Carthaginensi, matre autem Syracusana: ac ob virtutem eximiam factus est Car-
h Herod. lib. 7. thaginensium rex *h*; hoc est, dux: quomodo & *reges*
i Periplo ejus, qui inscribitur, Hannonis Carthaginensium regis. eorum dicuntur Hanno *i*, Bomilcar *k*, Imilco *l*, alii.
k Justin. lib. 22. Post cladem suorum in Sicilia nusquam comparuit; etsi
l Oros. lib. 4, cap. 6. Gelo Syracusanus sedulò eum jussisset inquiri. Id unde fuerit, variè olim disceptatum. Interim hoc Amilcar consecutus, ut in Deos referretur. Quâ de re sic Herodotus in Polymnia: Ἔστι δὲ ὑπ᾽ αὐτῶν Καρχηδονίων ὅδε ὁ λόγος λεγόμενος, οἰκότι χρεωμένων, ὡς οἱ μὲν βάρβαροι τοῖσι Ἕλλησι ἐν τῇ Σικελίῃ ἐμάχοντο, ἐξ ἠοῦς ἀρξάμενοι μέχρι δείλης ὀψίης· ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ λέγεται ἐλκύσαι τὴν σύστασιν. ὁ δὲ Ἀμίλκας ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ μένων ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐθύετο καὶ ἐκαλλιερέετο ἐπὶ πυρῆς μεγάλης, σώματα ὅλα καταγίζων· ἰδὼν δὲ τροπὴν τῶν ἑωυτοῦ γινομένην, ὡς ἔτυχε ἐπισπένδων τοῖσι ἱροῖσι, ὦσε ἑωυτὸν ἐς τὸ πῦρ· οὕτω δὴ κατακαυθέντα ἀφανισθῆναι. ἀφανισθέντι δὲ Ἀμίλκᾳ τρόπῳ εἴτε τοιούτῳ (ὡς Φοίνικες λέγουσι,) εἴτε ἑτέρῳ (ὡς Καρχηδόνιοι τε καὶ Συρηκόσιοι,) τοῦτο μέν οἱ θύουσι, τοῦτο δὲ μνήματα ἐποίησαν, ἐν πάσῃσι τῇσι πόλισι τῶν ἀποικίδων, ἐν αὐτῇ τε μέγιστον Καρχηδόνι. *Circumfertur verò apud Carthaginenses ipsos, ejus imaginem colentes, sermo istiusmodi: dum barbari cum Græcis pugnant ab aurora ad crepusculum (tamdiu enim productum est prælium,) Amilcarem in castris permanentem sacrificasse, corpora integra in pyram aggerendo: sed cùm suos vidisset in fugam conversos, ita ut erat sacris occupatus, sese in ignem conjecisse, & sic combustum desiisse comparere. Sive verò hoc pacto Amilcar desiit conspici, ut Phœnices ajunt; sive alio modo, ut Carthaginenses, & Syracusani volunt: partim ei sacrificant Carthaginenses, partim monumenta exstruunt, cùm in coloniis omnibus, tum potissimùm in Urbe Carthaginis.*

Videntur & alicujus divini honoris argumentum esse aræ, quas Carthaginenses Philænis fratribus statuerunt. De iis vide sis Sallustium in bello Iugurthino cap. LXXIX, & Valerium Maximum lib. V, cap. VI. Eandem rem narrat Pomponius Mela lib. I, cap. VII: *Aræ*, inquit, *ipsa nomen ex Philanis fratribus traxere; qui, contra Cyrenaicos missi Carthagine, ad dirimendum conditione bellum, diu jam de finibus, & cum magnis amborum cladibus, gestum; postquam in eo, quod convenerat, non manebatur, pacti de integro, ut quicquid de cætero esset, popularibus cederet. Mirum & memoriâ dignissimum facinus; hic se vivos obrui pertulerunt.* Sed locum hunc planè mutilum censeo: quia deest, quomodo pacti sint de integro. Quod his verbis Sallustius expressit: *Græci optionem Carthaginensium faciunt, ut vel illi, quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros.* Valerius autem Maximus idem istis habet verbis: *Dixerunt namque, sic eum finem ratum fore, si Philani vivos se ibi obrui passi essent.* Quibus verbis usus sit Mela, difficile sit dicere. Sed mentem verbis Sallustii sic expresseris: *Pacti de integro, ut quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur: quicquid de cætero esset, popularibus cederet. Mirum, & memoriâ dignissimum facinus: hic se vivos obrui pertulerunt.* Ex Valerio autem Maximo suppleveris Melam hoc modo: *Pacti de integro, sic eum finem ratum fore, si Philani vivos se ibi obrui passi essent: quicquid de cætero esset, popularibus esset. Mirum*, &c. Aratum Philæni, vel Philænorum; meminit & Polybius lib. III, & X: item Strabo lib. III, & XVII, Plinius Hist. Nat. lib. V, cap. IV, Solinus cap. XXX.

Mirum verò Carthaginenses coluisse Æsculapii numen: de quo auctor nobis Strabo in XVII. Sic enim de Carthagine scribit: Κατὰ μέσην δὲ τὴν πόλιν ἡ ἀκρόπολις, ἣν ἐκάλουν Βύρσαν, κατὰ τὴν κορυφὴν ἔχουσα Ἀσκληπιεῖον, ὅπερ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἡ γυνὴ τοῦ Ἀσδρούβα συνενέπρησεν. *Media in urbe, summaque ejus parte, ubi arx sita erat, nomine Byrsa, in ipso vertice fuit templum Æsculapii: quod Asdrubalis uxor, captâ Urbe, secum combussit.* Imò Livii quoque est lib. XLI: *Compertum tamen affirmarunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu Senatum in æde Æsculapii datum esse.* Loquitur de legatis Romanis Carthagine reversis, quos id de Persei legatis comperisse ait. Sane Æsculapius patriâ Messenius fuit; primoque ab Epidauriis in Argia divinos sui honores adeptus, exemplum mox reliquâ sequente Græciâ; ut diximus cap. XIII. Nec tamen tam existimem, Carthaginenses Æsculapii cultum ἀμέσως *a* accepisse à Græcis, quàm Tyriis. Nam Tyrus a Immediate.
captam ante Carthaginem annis centum & octoginta sex nunc in Seleucidarum, nunc Ptolemæorum fuit potestate. Capta quippe Tyros ab Alexandro M. Olymp. CXII, an. I: Carthago autem excisa à Romanis Olymp. CLVIII, an. III. Intermedio tempore, & Tyros à Syromacedonibus, vel Ægyptiis, & Carthago à Tyriis, cultum didicerit Æsculapii.

Supersunt Mauri; quibus pro numine Reges sui. Unde Tertullianus Apolog. cap. XXIV: *Unicuique etiam provinciæ, & civitati, suus Deus est; ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Disares, ut Noricis Belenus, ut Africæ Cælestis, ut Mauritaniæ reguli sui.* Cyprianus de Vanitate gentium: *Mauri manifestè reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen prætexunt.* Lactantius lib. I, cap. XV: *Hac scilicet ratione consecraverunt, & Mauri reges suos.* Præcipuè autem cultus Rex Iuba. De quo Minucius Felix in Octavio; *Nisi fortè post mortem Deos fingitis, & pejerante Proculo Deus Romulus, & Juba Mauris volentibus Deus est.* Quem locum sub Arnobii nomine Lilius Giraldus adducit: quia Octavius Minucii inscribi solet *Arnobii Octavus liber*. Minucio assentit & Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI. Etiam Mauris Dea Varsutina. Tertullianus lib. II adversus Nationes, cap. VIII: *Quanti sunt, qui norint visum vel auditum & Argatim* (pro *& Argatim*, scribendum Atargatim) *Syrorum*; *Cælestem*, *Afrorum*; *Varsutinam Maurorum.* Quod numen præterit in Apologetico: nec alibi legere memini: ut nec scire liceat, animale, an naturale fuerit numen.

Fortasse autem ejus, qui primus est *Juba* vocatus, id non proprium nomen, sed cognomen fuit: ut Nimrodi *Bel*, hoc est, *dominus*. Hanc suspicionem injicit summa cum nomine Dei τετραγραμμάτου convenientia. Siquidem aliqui id *Juabo*, *Jabo*, vel etiam *Jabo* extulerunt. Ἰάω summum Deum vocari, apud Macrobium *a* legitur. Ac agnoscit id in Dei nominibus Epiphanius Hæref. XL. Ubi & Ἰαβὲ dictum ait. Nempe, ut Theodoretus refert in Exod. Quæst. XV: Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν Ἰαβὲ, Ἰουδαῖοι, δὲ Ἰάω. Ubi tamen vulgò Ἰὰ editur. Sed sic non fuerit tetragrammaton: quale esse id nomen, ibidem ait Theodoretus. Dixeris, nec Ἰάω esse tetragrammaton. Verùm cogitare oportet, Iones non habuisse vau literam; sed solos è Græcis Æoles, qui dixissent Ϝαίϝω, ut Latini *Lævo*. Solent verò Græci pro litera vao, sive V consono, ponere B, vel diphthongum OΥ. Ita pro *Virgilium* scripsere Βιργίλιος, & Οὐιργίλιος. Nempe quia vau inter β, & υ, haberet medium quendam sonum. Diximus de isto abunde in primo de Arte Grammatica. In B convertitur, cùm effertur Ἰαβὲ, de quo dictum: in OΥ verò ab iis, qui scripsere Ἰαού. De isto sic Clemens Alexandrinus in fragmentis nondum editis: unde hæc adducuntur à summæ doctrinæ viro Joanne Crojo *b*: Καὶ τὸ τετραγράμματον ὄνομα τὸ μυστικὸν, ὃ περιέκειτο, οἷς μόνοις τὸ ἄδυτον βάσιμον ἦν, λέγεται Ἰαοὺ, ὃ ἑρμηνεύεται ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐσόμενος. *Et quatuor literarum sacrum ac occultum nomen, quo redimiti erant ii, quibus solis adytum ingredi licebat, effertur* IAVE: *quod exponitur*, QUI EST, ET ERIT. Atque idem Crojus adducit scholion ineditum de jubilæo, quo vocetur Ἰυάω: & ex eo, & Ἐλαὰ, conflatum dicatur Ἰωβὴλ, ut *Jubilæus* sic dicatur, quasi annus numinis Ἰυάω καὶ Ἐλαά. Sed de etymo illo *Jubilæi* falli puto scholiasten: cùm nomen Dei tetragrammatum per י scribatur; *jubilæum* per ב: puta יובל.

a Lib. 1 Saturn. cap. 18.

b Serarum & Historicorum Observationum Parte 1, c. 12.

CAP. XXXIII.

Ad Celticam acceditur. Quàm latè hoc vocabulum antiquissimis se temporibus extenderit; uti & Scytharum, atque Indorum. *Quod Tubal existimetur Hispanæ gentis conditor, id videri originem cepisse ab Flavio Josepho. Refellitur hæc opinio ex Mose, Japheti filios ordine recensente: ex Josepho, singulis suas adsignante sedes: ex Ezechiele, Tubalidas conjungente cum Mesechiis, ac utrosque in Aquilonaribus populis numerante. Ficulnum esse argumentum, cùm Setubal Tubalis esse opus è nomine colligunt: præsertim cum primitus aliud habuerit nomen, idque Salaciæ, ut videtur. Hispanos esse Iberum Asiaticorum colonos; si audimus Iosephum, Varronem, Plinium, Abydenum, Megasthenem, Strabonem, Dionysium Afrum, & Socratem Scholasticum. Duæ aliæ ex Appiano sententiæ adducuntur. Refellitur Megasthenes de Hispanos à Nabuchodonosoro devictis. Iberes, & Albanos, præcipue cælestia corpora veneratos. At defunctos tantum abesse, ut coluerint Albani, ut iis nec fas illos fuerit nominare. Cur per acinacen juraverint Scythæ. Martis cultus apud Accitanos. Maximè videri verisimile, Occidentalis, & Asiatica Iberiæ gentes, nihil præter nomen habuisse commune. Rejecta expeditio Liberi in Iberiam, & nominis* Paniæ *impositi à Panos præfectura.* Spania, *pro* Hispania. *Commenticius Lysus; unde tamen Lusitania nomen petunt. Fanum Mnesthei. Emporitarum urbs à Massiliensibus condita; uti Massilia à Phocæensibus, Phocæa à Phocensibus. Cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam; imo horum exemplo etiam Emporitæ.*

LUstravimus Ægyptios, Æthiopas, Afros; gentes ad Meridiem sitas. Nunc navi solutâ petamus Celticam: quo nomine veteres intellexere gentes positas ad Occasum: uti Septentrionales generatim vocarunt Scythicas; ad Orientem, Indicas. Unde Ephorus, Strabone in primo teste, prodidit, juxta antiquissimos mundum dispesci in quatuor partes: ὡς τῷ πρὸς τὸν ἀπηλιώτην, Ἰνδοὺς ἔχειν, πρὸς νότον δὲ Αἰθίοπας· πρὸς δύσιν δὲ Κελτικοὺς· πρὸς βορρᾶν ἄνεμον Σκύθας. *versus subsolanum habitare Indos, versus austrum Æthiopas, versus occasum Celtas, versus boream Scythas.* Ubi velut meditullium orbis considerat, hinc Romanos, & Græcos; inde Ægyptios, & Afros; Græcæ autem nomine minoris Asiæ gentes comprehendit: hinc quadripartitò dividit cæteras nationes. Apud Dionysium quoque Halicarn. videre est libro VII, cum dixisset, gentes tarde in deorum cultu à patrio ritu desciscere, pro exemplis mox adferre Ægyptios, & Afros, item Celtas, Scythas, Indos, aliasque nationes barbaras. Hoc enim ordine eas refert; ut liqueat, si non omnes, saltem prope omnes, in eo, quod dixerat, gentes convenire. Quemadmodum igitur, nunc pressiùs *India* vox sumitur; nunc laxiùs, quomodo & Arabiam, & Phœniciam, ac Cananæam, comprehendit; ut ostendimus, cùm de Hercule, ac Libero Indico, tractaremus: ita *Celtica* nunc pressè accipitur pro Gallia, imprimis Lugdunensi; nunc laxe pro gentibus cunctis ad Occasum sitis; potissimum quinque illis, Hispania, Gallia, Britannia, Germania, & Illyride. Quod nihil opus probetur hoc loco, cùm abunde id ante nos egerint alii; præcipue in Germania antiqua Philippus Cluverius noster ὁ μακαρίτης.

In Hispania, ut latè hæc tellus patet, valde numinis cultu variatum, pro varia in eam gentium migratione. Nos ab incunabulis, quantum possumus, rem arcessemus, ut ita pateat jam diversi cultus caussa.

Primus omnium in Hispaniam venisse creditur Tubal, Japheti filius, Noë nepos. De quo tamen aliter B. Hieronymus in Ezech. XXXVIII: ubi *Tubal Italos* interpretatur. Sed utramque sententiam jungit in Jesaiæ LXVI, *Tubal*, inquit, *sive Tobel aut Italia interpretatur, aut Iberia.* Item Isidorus Orig. lib. IX, cap. III: *Tubal, à quo Iberi, qui & Hispani: licet quidam ex eo & Italos suspicentur.*

Hæc sententia originem cepisse mihi videtur ex Flavio Josepho lib. I Antiq. cap. VII, sive juxta Rufini interpretationem, XI: Κατοικίζει δὲ καὶ Θοβήλης Θοβήλους, οἵτινες ἐν τοῖς νῦν Ἴβηρες καλοῦνται. Ubi Rufini translatio habet: *Condidit autem Iobel Iobelos, qui nostris temporibus Iberes appellantur.* Ita & MSSus noster, & editt. variæ. Sed satis ex Mose ac LXX liquet, *Tobel*, & *Tobelos*, rescribendum. Portò verba Josephi de Iberis Europæ plerique intelligunt; Hispani imprimis; qua in sententia etiam fuisse Hispalensem Isidorum, ostendunt quæ ex eo adduximus. Similiter Rodericus Toletanus lib. I rerum Hisp. cap. III; alii item magno numero, quibus ego non insistam; præsertim quando id Hispani extra controversiam poni volunt: ut videre est ex Mariana initio lib. I rerum Hispan. cap. VII; ubi hæc de colonia à Tubale in Hispaniam ductâ, vocatur *magnorum virorum consentiens opinio*: & initio capitis VII ait, id *in confesso esse.*

Equidem inclytæ Hispanorum genti neutiquam invideo Tubalem conditorem: quin hac parte, si sic illi videbitur, utroque, quod dicitur pollice faveam potiùs, quàm odiosè super tantillo contentionis duxero funem. Imò per me quoque licet, Tubalis filium cum Annio Viterbiensi, mirifico impostore, Iberum statuat, eumque & Ibero flumini, & Iberiæ terræ, de se imposuisse nomen dicat. Interea cur dissimulem, verisimiliter aliud colligi è Scripturis, & Josepho? Primum consideremus locum, ubi Moses liberos Japheti recenset. Est is Genes. X, 2: *Filii Japheth, Gomer, & Magog, & Madai, & Iavan, & Tubal, & Mosoch, & Thiras.* Horum posteritas quas possederit terras, sic exponit Flavius Josephus.

A Gomer deducit Galatas: quo nomine intelligit Phrygiæ partem, ut Strabo vocat; quæ & Gallia Asiatica, & Galatia orientalis, & Gallogræcia. Non quasi hoc velit Josephus, Gallogræcos esse propaginem Gomeri: sed

quia

quia censet, veteres Γομαρεῖς loca tenuisse, quæ postea Gallogræci insederint Gomeritis permixti. Neque hic excludit Cimmerios, unde Cimbri originem ducunt: neque item Comaros sive Chomaros, Melæ, Plinio, ac Ptolemæo prope Margianam, vel Bactrianam, constitutos. Quippe Gomeritarum gens in plures se terras diffudit, nomine pro dialecto nationis cujusque leviter variato.

A Magog verò Josephus descendisse ait Scythas. Quam sententiam quoque Hieronymus, ac Theodoretus, sequuntur. Ac aliqui etiam sub Magogæis comprehendunt Cœlesyriam, quia in illa Scythopolis; uti liquet e II Maccab. cap. XII, 30: imò & civitas Magog; quomodo à Syris Bambycen dictam, quæ aliter Hierapolis, auctor est Plinius lib. V, cap. XXIII; ubi & Atergatim sive Derceto in ea cultam ait. Satis etiam verisimile est, ab Magogæis sive Scythis esse *Mogor*: quippe progeniem Tartariæ, sive Tatariæ; quam Tartariam perperam vulgo nuncupant.

Sequitur apud Mosen Madai; quem idem Josephus Medorum facit auctorem: eaque sententia perpetuo ejus vocis pro gente hac in Scripturis usu comprobatur.

Idem ab Javan deducit Iones; qui priùs Ἰάονες dicti, sive Æolicè Ἰάϝονες: nempe ab Javan; ut ostendimus cap. XVIII.

Ab Thubal ait originem ducere Iberes: melius sanè, quàm Hebræi Italos, Epiphanius Thessalos, aliqui etiam Arabas. Tantum ne Iberos sive Hispanos capiamus; de quo postea dicam. Alii quia L & R crebrò commutantur, censent ex Τύβαλος vel Τέβαλος factum Ταῦρος: unde colligunt, Tubali sedem obtigisse ad Borysthenem amnem in Taurica Chersoneso, sive minore Scythia; quæ & Precopense regnum, & Tataria minor nuncupatur.

Sequitur Mesech sive Mosoch. Ab hoc ait descendisse Meschitas sive Meschinos, hoc est, Cappadoces; quorum princeps civitas Mazaca, postea dicta Cæsarea, Basilio episcopo inclyta. Sed per est verisimile, à Mesech, sive, ut LXX vocant, Mosoch, esse etiam Cappadociæ finitimos Moschos: quibus à Meridie Armeni, a septentrione montes Moschici. Regionis hujus Moschicæ, ut Strabo ait in XI, partem Colchi, partem Iberes, partem Armeni tenuere. Planèque eorum propago Moschovitæ.

Superest Thiras; à quo idem deducit Thraces. Hoc verò nomine etiam Getæ sive Daci, item Mysi, antiquitus vocabantur: teste Strabone lib. VII, & Pomponio lib. II, cap. II. Unde Herodotus non dubitat lib. V asserere, Thraces gentem esse post Indos maximam. Nempe quandoque Thracum, & Scytharum vocabula promiscuè usurpant veteres.

Hæc pluribus sum persecutus, quia lucem nobis præbent ad primas Thubalis sedes indagandas. Quippe cùm inter fratres, vel proximè saltem, habitârit; valde à vero abhorret, eum tam longè à consanguineis in ultimum recessisse Occidentem. Præterea hanc sententiam eo solidè censeo refelli, quod Thubalidæ referantur inter Syriæ Asiæque populos. Ut Ezechiel, XXXVIII, 2: ubi Gog vocatur caput, sive princeps Magogæorum, & Thubalidarum. Ac similiter XXXIX, 2: ubi dicitur Deus eos producturus è terra Aquilonari. Alibi etiam Mesech, & Thubal, conjunguntur, ut gentes conterminæ. Velut Ezech XXVII, 13, & XXXII, 26. Mesech verò esse septentrionalem Asiæ populum, satis convenit. Quamobrem & Thubal fuerit inter septentrionales Asiæ nationes; non in Occidente, eoque ultimo.

Valde verò minutum est, quod aliqui obtendunt, in Lusitania esse Setubal: quod oppidum à Tubale conditum ajunt. Et pugnat eo argumento etiam Delrius in Genes. cap. X. At quis veterum Geographorum, vel ex aliis etiam scriptoribus, Setubal oppidum nominavit? Quod arguit, non esse admodum vetustum. Vel si veteribus notum, alio id sub nomine erit; fortasse Salaciæ; quod Caroli Clusii, viri summi, nobisque in adolescentia non citra fructum cogniti, judicium erat. Salaciam verò in Turdetania constituunt Plinius, ac Ptolemæus.

At non æquè adverser, siquis contendat, Iberes Asiaticos esse Thubalis posteros: atque eos coloniam duxisse in Hispaniam, fluvioque Iberi, item genti Iberiæ nomen dedisse. Hoc voluit Josephus; cujus verba antea adduximus. Plinius quoque, Varronem secutus, Iberes, sive Iberos, primo loco collocat inter nationes, quæ ante Romanos in Hispania fixerint sedes. Sic enim scribit lib. III, cap. I: *In universam Hispaniam M. Varro pervenisse Iberos, & Persas, & Phœnicas, Celtasque, & Pœnos tradit.* Longè tamen aliter Megasthenes; qui Seleuci Nicatoris tempore rerum Chaldaicarum, & Assyriarum, historiam condidit: ex qua sic Abydenus apud Eusebium in IX præparationis Euangel. cap. XLI a: Μεγασθένης δέ φησι, Ναβουκοδρόσορον Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα, ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι. ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀποδάσμον αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. *Megasthenes ait, Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, atque adversus Libyam & Iberiam bellum gessisse, iisque subactis, partem eorum ad dextrum Ponti latus in coloniam misisse.* Strabo etiam in primo tradit, Iberos occidentales in loca ultra Pontum & Colchidem commigrâsse. Imò & similiter Dionysius in Periegesi scribit:

Τοῦ δ' ἐπὶ ἀντολίηθεν ἐφεξείης ἔθνος Ἰβήρων,
Οἵ ποτε Πυρήνηθεν ἐπ' ἀντολίην ἀφίκοντο.

Quæ Priscianus ita reddidit:

Quem juxta terras habitant Orientis Iberes:
Pyrrenes quondam celso qui monte relicto,
Huc advenerunt, Hircanis bella ferentes.

Sequiturque hanc opinionem etiam Socrates Historiæ Ecclesiasticæ lib. I, cap. XVI. Non pauci tamen ab hac sententia recesserunt. Nam Appianus in Ibericis tradit, cùm aliqui putarent, Iberos Europæ esse προγόνους b Iberum Asiæ; alios contrà existimasse, eos istorum esse ἀποίκους c: fuisse etiam, qui neutros vel progenitores, vel colonos arbitrarentur. Quomodo Ἴβηρ ratione gentis utriusque erit ὁμώνυμον ἀπὸ τύχης d, qualia Aristoteles vocat πολὺ ἀπέχοντα e: non verò ἐκ προαιρέσεως f: sive διὰ τὸ συγγενὲς g: ut idem distinguit lib. I Nicomach. cap. V, & Φυσικῆς ἀκροάσ. lib. VII, cap. I, item I Topic. cap. VI. De tertia hac sententia mox videro. De prioribus duabus sic statuo, multò esse verisimilius, Hispanos esse colonos Iberum in Asia: quàm ut contrà Hispani, per immensa terrarum spatia, ultra Colchidem commigrarint. Quod eo minùs arridet, quia ab Oriente propagatum est genus humanum. Placuit id tamen erudito viro Antonio Delrio, glossis in Genes. X: & quia Abrahamus Ortelius h, Geographus regius, civis ejus, (Antuerpiensis enim uterque, sed Hispanis ille, hic Belgis ortus) somnium id vocare non dubitaverat: nec veritus ille hoc eum elogio ornare; *Somnium vocat civis meus Ortelius, homo diligentior, quàm doctior.* Non est hic disserendi locus, cujus vel hic, vel ille, aut doctrinæ, aut judicii fuerit: uterque diffusâ lectione, deque studiis bene meritus. Solùm Delrio nunc ejusdem gentis, nec minoris judicii, Marianam opposuero: qui rerum Hisp. lib. I, cap. VII, censet, & flumini Ibero, & Iberiæ terræ, ab Iberibus Asiæ factum esse nomen. Nolim tamen cum Ortelio, quod malè adeo habuit Delrium, contrariam sententiam vocare somnium: qua appellatione abstinendum censeo, ubi qui dissentiant, multos, & graves ex antiquis, pro se laudare possint auctores. Solùm somniasse dixero, qui primo id fuerit commentus: utcunque suum seu somnium, seu commentum, persuadere potuerit vigilantibus. Is mihi Megasthenes videtur, tantus admirator Alexandri Magni, ac Nabuchodonosori, ut utrumque Herculi præponeret. Huc pertinet, quod ab Hercule quidem susceptam diceret expeditionem in Indias: sed peregisse eam Alexandrum, irritus ubi labor fuisset Herculeus. Qua de re diximus cap. XXV. Atque idem, ut antea vidimus, clarè ait, Nabuchodonosorum fuisse Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον i. Hoc eo comprobat, quia Ægyptum vicerit, & Libyam, & Hispaniam. De bello quidem ejus adversus Ægyptios ex sacris scimus literis. Et fortasse tum ulterius in Libyam est progressus. Sed de Hispania tentata,

a *Stro pag. 243, edit. Rob. Steph.*
b *Progenitores.*
c *Colonos.*
d *Fortuito ambiguum, sive casu plura significans.*
e *Multum distantia.*
f *Consulto.*
g *Ob cognationem.*
h *In Thesauro Geographico, voce* Iberes.
i *Fortiorem Hercule.*

ac devicta, figmentum est Megasthenis: qui, poëtarum more, ex vocabulo ambiguo occasionem arripuit fabulæ. Devicerat vicinos sibi Iberes. Hinc commentus, vicisse eum Iberos, hoc est, Hispanos.

Quod si Iberes ex Asia primi in Hispaniam sint profecti: non operosum adeo erit dispicere, qualis apud eos antiquissimis temporibus Deorum fuerit cultus. Nec enim facile solent Deorum gentilium cultores (ut verbis utar Dionysii) ἀπομαθεῖν, ἢ νεωτερίσαι τι περὶ τοὺς ἀρχαϊσμοὺς τῶν θεῶν· *dediscere, vel aliquid immutare in patriis ritibus ac institutis, quibus sacra Deorum celebrantur.* Cultum igitur induxerint Iberes in Hispaniam, qualis apud eos, & locis finitimis, obtineret. At Iberes, gentesque vicinæ, cælum, & solem, lunamque venerabantur. De Albanis quidem, qui Iberibus contermini, sic Strabo in XI: Θεοὺς δὲ τιμῶσιν, Ἥλιον, καὶ Δία, καὶ Σελήνην· διαφερόντως δὲ τὴν Σελήνην· ἔστι δ᾽ αὐτῆς τὸ ἱερὸν τῆς Ἰβηρίας πλησίον. *Deos colunt, Solem, & Jovem, & Lunam: præcipue autem Lunam. Cujus templum est Iberiæ vicinum.* Atque hoc, quod de vicinitate ejus templi addit, verisimilius etiam reddit, quod de Luna ab Iberibus culta dicebamus. Quare Iberes naturam potius, præcipuè cælestem, coluerint, quàm defunctos. Quod de vicinis Albanis certissimum est. Nam his, ut ibidem refert Strabo, τεθνηκότων οὐχ ὅσιον φροντίζειν, οὐδὲ μεμνῆσθαι· *nefas est mortuorum curam gerere, aut mentionem facere.* Martem quoque ab Iberibus celebratum, credibile est: quia Iberia habuit homines, ut Strabo ibidem narrat, μαχίμους, Σκυθῶν δίαιταν ζῶντας καὶ Σαρματῶν· *bellicosos, & Scytharum more, ac Sarmatarum viventes.* Scythis verò cultum maximopere Martem, eique asinum sacrificatum, ex Apollodoro, & Callimacho, proditum Clementi Alexandrino: imò apud Thraces, qui antiquitus Scythis accensebantur, natum esse Martem, scripsit Sophocles: quemadmodum cap. XVI dicebamus. Quodque Scythæ per acinacen jurarent, ut Lucianus in Toxari refert; non tam eo videtur spectasse, quod acinacen crederent Deum; sed quia Martis esse symbolum putarent. Quare, si Hispani Iberum Asiæ fuerint propago, hinc forsasse Martis cultum acceperint. Martem quidem in Acci, Tarraconensis Hispaniæ oppido, divinos adeptum honores, testis nobis Macrobius lib. I Saturn. cap. XIX: *Accitani*, inquit, *Hispana gens, simulacrum Martis radiis ornatum maxima religione celebrant, Neton vocantes.*

Quamquam verò faciliùs in animum induxero, Iberes Asiaticos coloniam duxisse in Hispaniam, quàm Hispanos in loca Asiæ Septentrionalia: imprimis tamen eò propendeo, ut putem, neutros alteris originem suæ gentis debere: præsertim quando, ut Appianus ait, ἔθεσιν οὐδὲν ἐοίκασιν, ἢ γλώσσῃ· *nec moribus ulla ex parte, nec lingua convenirent.* Et sanè Strabo etiam, etsi libro primo dixisset, Asiæ Iberes coloniam esse Hispanorum: ex libro tamen XI liquet, non abhorruisse ab eorum opinione, qui nihil eos nisi nomen commune habere arbitrarentur. Quæ si ita sunt, uti putamus; ex religione Iberum in Asia solide nihil de veterum Hispanorum religione colligatur.

Post Iberes Plinius ex Varrone subjungit Persas. Qui cùm solùm coluerint Deos φυσικοὺς, non item defunctos; ut ex Herodoto antea ostensum; non est quod hoc loco iis insistamus. Mirum verò, Varronem Pliniumque inter eos, qui coloniam duxerint in Hispaniam, reponere Persas; de quibus, hoc cùm argumentum tractant, tot silent auctores: præterire autem Græcos, de quibus tam multi loquuntur. Nec albâ tamen lineâ signamus omnia, quæ produntur de Græcis. Nam quid fabulosius, quàm susceptam à Libero Thebano expeditionem in Hispaniam: eum re bene gestâ præfecisse genti Pana, cujus fideli operâ usus esset in bello: ab hoc regionem primò vocatam esse *Paniam*; postea *Spaniam*. Ita tamen Sosthenes in XIII rerum Ibericarum, & exinde Plutarchus junior libro de Fluminibus: atque è Latinis Varro, ex eo item Plinius, cujus mox verba adducam. Nempe prora & puppis narratiunculæ est similitudo vocabuli: quæ quàm fallax præbeat argumentum, nemo ignorat. Quod si meris insistendum conjecturis; verisimilius illi, qui ab inclyta Hispali prius Hispaliam, inde Hispaniam putant nominatam. Potius verò ex *Hispania* κατ᾽ ἀφαίρεσιν *Spania* fit, quàm κατὰ πρόσθεσιν ex *Pania*, voce nulli usurpata, *Spania* crebrò legas in MSS.is Curtii, Justini, Capellæ, atque aliis, etiam è Patribus antiquis. Quid mirum? cùm ipse usurpet B. Paulus ad Rom. XV, 24, 28. Frequens etiam apud Grammaticos veteres, ut veterem Juvenalis interpretem sat. XIV, & alibi. In glossis item Benedicti Græcolatinis Σπανία, *Iberia.* Corruptissimè verò in membranaceis glossis nostris, hactenus ineditis: *Hesperia, spina.* Ubi legendum, *Spania.* Idemque error mox, cùm *Hesperidum* exponitur *spinarum.* Ut post aliqua, *Hiberia, spinea.*

Alterum etiam socium dedere Libero, nempe Lusum; imò & Lyssam. Plinius lib. III, cap. I: *M. Varro tradit, Lusum Liberi patris, ac Lyssam cum eo bacchantem, nomen dedisse Lusitaniæ, & Pana præfectum ejus, universæ.* Ita locus is bonâ mente legitur in antiqua Parmensi a: pro quo perperam in Dalecampianâ, *cum eo bacchantium.* Apud Capellam est lib. VI, *à lusu Liberi patris.* — a Anno 1476.
Ubi rescribe, *à Luso.* Nisi Capella ipse corrupto usus sit Plinii codice; vel, Lusi illius ignarus, Plinii mentem corruperit. Utcunque est, Rodericus etiam Toletanus lib. I rerum Hispanicarum, cap. V, à lusu Liberi sic Herculem nominasse Lusitaniam arbitratur. Quasi Liber, vel Hercules, Latinè sint locuti. Sed mitto hæc aperta. Cum illis potiùs velitatio sit, qui Lusum, vel Lysum, Liberi comitem, nomen censent dedisse Lusitaniæ, sive malis Lysitaniæ: prout ea vox perscribitur, non modò in Strabonis, Athenæi, & Ptolemæi codd. sed etiam inscriptionibus antiquis. Sua verò sponte hæc corruunt, si cum Hecatæo negemus, Liberum in Hispanias venisse. Alter, scio, Diodorus: quem hac parte etiam sequi non dubitavit Mariana in primo rerum Hispanicarum. Verùm caput & fons erroris est, quòd non distinxerint inter Liberum Thebanum, & Herculem Tyrium, hoc est, Gaditanum; de quo postea agemus.

Ulteriora ad tempora efferamus pedem. Æquè vanum de Olysippone conditâ ab Ulysse. Quam fabellam superiùs satis jugulavimus. Nec ea alio subnixa est tibicine, quàm similitudine solâ harum vocum, Ὀδυσσεύς, & *Olisippo*; prout vox ea scribitur in antiquis codd. cùm aliorum, tum Varronis lib. II rerum Rust. cap. I. Strabo in tertio hanc Ulyssis navigationem in mare externum comprobare conatur ex Hispanico Minervæ fano. Quasi non id à Phocæensibus, vel Græcorum aliis, esse possit. Dixeris, non magis absurdum esse de Ulysse, quàm de Menestheo: cujus Strabo non portum modò in Bætica agnoscit, sed oraculum etiam; quod ostendit, divinum esse honorem homini habitum Trojano. Atque hoc etiam Philostratum confirmare in quincto de vita Apollonii cap. I: ubi cùm dixisset, non Ægyptium tantummodo Herculem coli à Gaditanis, sed etiam Thebanum; qui cultus procul dubio à Græcis fuit: subjungit, ut magna etiam in veneratione iis sint Græci, præcipue Athenienses; eoque καὶ Μενεσθεῖ τῷ Ἀθηναίῳ θύειν· *etiam Menestheo Atheniensi sacrificare.* Sed facile his occurritur. Potuit enim hic Menesthei cultus esse ab appulsu ejus in Hispaniam; utcunque non fuerit profectus extra columnas Herculis. Præterea quid si & Ulyssis, & Menesthei veneratio, à junioribus sit inducta? Et profectò longè illud verisimilius. Nam & Themistoclem seculis aliquot juniorem, non divino quidem cultu dignati fuere, attamen heroico: ut cui ob res non terrâ modo, sed etiam mari gestas, æneam posuerint statuam Gaditani: cui etiam soleant ὥσπερ χρηστηρίῳ ἐφίστασθαι· *sicut oraculo adsistere:* ut ibidem narrat Philostratus.

Ut verò Trojanis temporibus Hispanos non adierint Græci, postea tamen eò profectos, argumento fuerit Emporia, maritimum Indigetorum oppidum, à Græcis conditum. Livius lib. XXVI: *Ita* (Scipio) *ostia Tiberinis profectus Pyrenes circumvectus promuntorium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipsi à Phocæa sunt) copias exposuit:*

fuit: inde Tarraconem pedibus profectus. Idem lib. XXXIV: *Secundo vento Emporias perventum. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, à Phocæa, unde & Massilienses, oriundi; alterum Hispani.* Sic interpungo, distinguendo post *habebant*, & *Massilienses*: ut sententia sit, tam Emporienses, quàm Massilienses, esse oriundos à Phocæensibus. Plinius lib. III, cap. III: *Oppidum Emporiæ geminum, veterum incolarum, & Græcorum: qui Phocaensium fuere soboles.* Meritò autem Livius non tam ortos à Phocæensibus, quàm ab iis oriundos, ait. Quippe Emporium, sive Emporia (ut Strabo in tertio scribit) ἐστὶ Μασσαλιωτῶν κτίσμα, *Massiliensium est opus.* Sed Massilia à Phocæensibus condita est: ut propterea Emporienses etiam Phocæensium soboles dicantur. Ac habuere Emporienses & alias sub se civitates: uti Rhodopen, quam eorum esse urbem, Strabo ait: quanquam addit, quosdam à Rhodiis conditam dicere. Atque ex his facile est caussam cognoscere, cur Emporienses tantopere coluerint Apollinem, & Dianam. Nam, ut de Rhodiis taceam, quibus summa in veneratione Sol erat; unde & ingenti eum colosso honorarunt: Emporienses cultum Apollinis hausere à Massiliensibus, Massilienses à Phocæensibus, Phocæenses à Phocensibus, & Atheniensibus. Phocæa enim à Phocensibus condita, coloniam deducentibus Philogene & Damone Atheniensibus. Phocis verò celebrata imprimis templo Apollinis Delphici. Athenienses autem coluere Apollinem Delphinium; ut est apud Pausaniam in Atticis. Quare partim Athenis, Phocide partim, quæ Achajæ, sive Ἑλλάδος regio est, Apollinis veneratio illata Phocæam. Est ea in Asia civitas Ioniæ, juxta Stephanum. Ptolemæus Æolidi tribuit. Nempe de limitibus, ut fit, inter Iones, & Æoles, non semper convênit. Porrò tota Asia maximè coluit Dianam Ephesiam; Ionia imprimis, cujus civitas Ephesus. Hinc caussam cognoscimus, cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam. Strabo lib. IV: Κτίσμα δ' ἐστὶ Φωκαιέων ἡ Μασσαλία· ἐν δὲ τῇ ἄκρᾳ τὸ Ἐφέσιον ἵδρυται, καὶ τὸ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος ἱερόν· τοῦτο μὲν κοινὸν Ἰώνων ἁπάντων· τὸ δὲ Ἐφέσιον, τῆς Ἀρτέμιδός ἐστι νεὼς, τῆς Ἐφεσίας. *Massilia à Phocaensibus est condita. In arce est Ephesium, & Apollinis Delphinii fanum. Hoc quidem omnium Ionum commune est: Ephesium autem fanum est Dianæ Ephesiæ.* Non mirum verò, quod Apollinem Delphinium in omnibus ait Ioniæ oppidis cultum: quando, præter Athenienses, de quibus jam diximus, etiam coluere alii; in his Æginenses; non uno id loco testante Pindari scholiaste. Ac meminere Delphinii hujus Apollinis etiam Plutarchus in Theseo, Pollux lib. VIII, cap. X, & Laertius in Thalete. Ut verò à Phocæensibus Massilia, ita à Massiliensibus Dianæ Ephesiæ cultum accepit Emporium: quod disertim testatur Strabo lib. III; ubi cùm de Rhodope, Emporitanorum urbe, esset locutus, subdit continuò: Κἀνταῦθα, καὶ ἐν τῷ Ἐμπορείῳ, τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ἐφεσίαν τιμῶσιν. *Ibi, & Emporii, Dianam Ephesiam colunt.* Ac deinde addit, se caussam ejus velle exponere, ubi ad Massiliam fuerit deventum.

Cap. XXXIV.

Unde nomen Erythea. Aliam esse insulam Gadim Longam, in qua Julia Gaditana; aliam Erytheam; contra quàm Solino traditum. Tartesson quoque aliam esse à Gadibus; etsi aliter Plinio visum. Erythræo sive Rubro mari unde nomen. Phœnices ex eo dictos, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Edom, sive Esavi. Tyrios ab Idumæis sive Esavi posteris genus ducere, post Plinii ac Solini auctoritatem, etiam ex Herodoto ac Procopio comprobatur. Unde fit, quòd Tyrius Hercules nonnullis vocetur Ægyptius. Herculem Tyrium juniorem, à quo Geryon subactus, videri a morte eodem templo ac sacris iisdem cultum, quibus vetus Tyriorum Hercules Melcarthus; sive hic Esavus, sive Tyriæ urbis conditor fuerit. Hispanos omnes esse Celtas; nec Celtiberiam *dici ex eo, quòd Galli in Hispaniam miserint coloniam; sed ut distinguerentur à Celtis trans Pyrenæum. Portu*galliæ *etiam nomen non à Gallis esse; sed à populo Callaico, vel Cale oppido juxta Durium. Unde* Calis *dicta, conjectatum. Quando* Portucaliæ *nomen primum in usu esse cœperit.*

POst Iberes, ac Persas, quibus addidimus Græcos, Plinius, gentes eas memorans, à quibus coloniæ in Hispanias ductæ sint, etiam, ut antea vidimus, Phœnices recenset. Horum fuere & insulæ Baleares. Strabo lib. III: Σφενδονῆται ἄριστοι λέγονται· καὶ τοῦτ' ἤσκησαν, ὥς φασι, διαφερόντως ἐξ ὅτου Φοίνικες κατέσχον τὰς νήσους. *Baleares optimi funditores habentur, & hoc maximè exercuerunt, ut fama est, ex quo Phœnices insulas eas obtinuerunt.* Eorundem colonia erant Gades: ut est apud Strabonem in III, Vellejum in primo, Plutarchum in Scipione, & alios, magno consensu. Vett. glossæ in Juvenalis sat. XI. vers. CLXII: *De Syris & Afris Gadis condita* est. hoc est, à Pœnis, & Carthaginensibus. Atque antea diximus, à Punico *Gadir*, quod *sepem* notat (quomodo vocarunt, quia munimentum foret adversus Hispanos) esse Græcum Γάδειρα, terminatione A appositâ: ut à *Gadir* est *Gadis*, R in S converso: contrario more, quàm Spartani pro τιμόθεος dicebant τιμόθεορ; per γενόμενος, γενόμενορ: ut ostendit [a] ψήφισμα Spartanum apud Boethium lib. I de Musica.

[a] *Decretum.*

Ab iisdem Phœnicibus est appellatio Erytheæ: quia Phœnices aliter dicti Erythræi, quoniam venissent ab mari Erythræo. Solinus cap. XXVI: *In capite Bætica insula à continenti septingentis passibus memoratur, quam Tyrii, à Rubro profecti mari, Erytheam; Pœni suâ linguâ Gadir, id est, sepem, nominarunt.* Ubi eandem putat insulam *Gades*, ac *Erytheam*; contrà quàm alii tradiderant, etiam Plinius lib. IV, cap. XXII: qui interim convenit de Tyriis ab Rubro mari profectis, & inde Erythræorum nomine vocatis. Plinii sunt ista: *Gades longa habet oppidum civium Romanorum, quod appellatur Augusta urbs Julia Gaditana. Ab eo latere, quo Hispaniam spectat, passibus fere centum, altera insula est, in qua prius oppidum Gadium fuit. Vocatur ab Ephoro, & Philistide, Erythia; à Timæo, & Sileno, Aphrodisias; ab indigenis Junonis.* Hinc de Gadi longa sic loquitur: *Majorem Timæus Cotinusam apud eos vocatam ait: nostri Tartesson appellant, Pœni Gadir, ita Punica lingua septem* (scribe *sepem*) *significante.* Ubi valde fallitur, cùm Gadem longam eandem censet, ac Tartesson; quæ in Bætica fuit. Tum de minori hæc subdit Plinius: *Erythia dicta est, quoniam Tyrii ab origine* [b] *eorum orti ab Erythræo mari ferebantur. In hac Geryones habitasse à quibusdam existimatur, cujus armenta Hercules abduxerit. Sunt qui aliam esse eam, & contra Lusitaniam, arbitrentur, eodemque nomine quondam ibi appellatam.* Diversa igitur Erythea, ac Gadis longa. Interim utraque Phœnicum opus: utraque etiam appellatione ipsâ originem indicat. Nam, ut jam vidimus, Ἐρύθεια est dicta ab Erythræis: Erythræi autem sunt Phœnices; qui hoc nomen adepti ab Erythræo sive Rubro mari, unde Tyrum venerant. Nempe *Erythræi* ab ἐρυθρὸς *ruber*: *Erythea* ab ἔρυθος, *rubor*. *Erythræum* autem mare hoc nomen accepit ab rege Erythra, ut gentiles vocant; qui in Scripturis Esau, vel Edom, quod idem ac *rufus*. Solâ igitur linguâ differunt, Hebræum *Edomi* sive *Idumæum* mare, Græcum Ἐρυθραῖον, & Latinum *mare Rubrum*. Quod si Tyrii sint profecti à mari Idumæo: non obscura fuerit ratio, unde vocentur Φοίνικες. Idem enim est Φοίνικες ac ἐρυθραῖοι. Nam φοῖνιξ idem ac ἐρυθρὸς, hoc est, *ruber*, sive *rutilus*; qui & *spadix color*. Itaque & Latini ex φοινικοῦς fecere *puniceus*: nempe uti ex φοῖνιξ *Pœnus*, unde *Punicus*. Quod verò Tyrios à mari Idumæo profectos Plinius, ac Solinus, dicunt: id proditum quoque ab Herodoto initio operis sui; ubi eximios Persarum tradere ait, venisse in Phœnicen ἀπὸ τῆς Ἐρυθρῆς καλεομένης θαλάσσης· *à mari, quod Rubrum vocatur.*

[b] *Salmasius, ab origines eorum.*

catur. Ac Strabo quoque in primo, hanc quorundam esse opinionem memorat. Firmat etiam Procopius in Vandalicorum secundo *a*: Ἡ δὲ παραθαλασσία χώρα, ἐκ Σιδῶνος μέχρι τῶν Αἰγύπτου ὁρίων, Φοινίκη ξύμπασα ὠνομάζετο. *Littoralis omnis tractus, ab Sidone usque ad limites Ægypti, Phœnice vocabatur.* Ex his satis cognoscimus, Edom, hoc est, Esavi posteros à parente nominatos Idumæos: & hos habitasse ad sinum Arabicum, indeque dictum mare Erythræum sive Rubrum: à mari autem Erythræo profectos in regionem Tyri ac vicinam, indeque nomen Phœnicum accepisse: à Phœnicibus denique Hispanicæ insulæ nomen datum Erythreæ, quasi Phœniciam vel Idumæam dixeris.

a Pag. 135, edit. August.

Is, qui coloniam hanc duxit, ob fortitudinem vocatus Hercules. Geryonem enim cum fratribus regno excussit. Unde Justinus lib. XLIV: *Inde denique armenta Geryonis, quæ illis temporibus solæ opes habebantur, tantæ famæ fuere, ut Herculem ex Asia prædæ magnitudine illexerint. Porrò Geryonem ipsum non triplicis naturæ, ut fabulis proditur, fuisse ferunt: sed tres fratres tanta concordia exstitisse, ut uno animo omnes regi viderentur.* Atque hic est Hercules ille Asiaticus, qui Herculis antiquioris cultum Gadibus induxit; ipseque cum eo coli meruit; ut mox plenius exponam. Gaditani verò ac Erythei cum Hispanis ope Carthaginensium feliciter bellum gerentes, hunc Herculis sui cultum etiam per Hispaniam propagarunt. Qua de re sic ibidem Justinus: *Cùm Gaditani à Tyro, unde & Carthaginensibus origo est, sacra Herculis, per quietem jussi, in Hispaniam transtulissent, urbemque ibi condidissent: invidentibus incrementis novæ urbis finitimis populis, ac propterea Gaditanos bello lacessentibus; auxilium consanguineis Carthaginenses misere. Ibi felici expeditione & Gaditanos ab injuria vindicaverunt, & majorem partem provinciæ imperio suo adjecerunt.* Subjungit deinde, ut eò missus sit Hamilcar imperator, magna cum manu ad occupandam provinciam: tum Hasdrubal: Hannibal denique, qui utriusque res gestas supergressus, Hispaniam domuerit universam. Atque hæc satis ostendunt, antequam Hispani cum imperio Romano religionem quoque reciperent, Herculem Tyrium coli ab iis solere. Quidam tamen Herculem hunc Ægyptium potius, quàm Tyrium, appellant. Uti Philostratus lib. V de vita Apollonii, cap. 1: ubi de Gaditanis sic scribit: Ἐν τῷ ἱερῷ τιμᾶσθαι ἄμφω τὼ Ἡρακλέε φασίν, ἀγάλματα δὲ αὐτοῖν οὐκ εἶναι· βωμοὺς δὲ, τὸν μὲν Αἰγυπτίου, δύο, χαλκοῦς, καὶ ἀσήμους· ἕνα δὲ τοῦ Θηβαίου. *Aiunt, in templo eodem coli Herculem utrumque: sed nulla esse eorum simulachra; verùm aras, Ægyptio quidem duas ex ære sine simulachro; at unam duntaxat Thebano.* Suspicor, promiscuam hanc appellationem, quam & Mela *b* firmat, ortam magna ex similitudine sacrorum inter Phœnices, & Ægyptios. Et fortasse classis ea, quæ in Hispanias coloniam duxit, non Phœnicibus modò, sed etiam Ægyptiis constabat: ut utraque ideo regio gloriam hujus sibi coloniæ vindicaret. Cùm verò ejusce coloniæ ducem statuimus Herculem Tyrium, non eum intelligimus, qui aliter Melicerta sive Melcarthus est nuncupatus; sed aliquem multò juniorem. Prior ille, quantum conjecturâ assequi possum, est Idumæus ille, qui Tyrum ædificavit. Solent enim, qui urbes exstruxissent, pro Diis haberi tutelaribus. Vel Idumæus ille conditor habuerit hoc honoris ipsi Edom sive Esavo, ut, quia pater esset Idumæorum, θεὸς πολιοῦχος *c* haberetur. At florentibus demum Tyriorum rebus, præque aliis maris obtinentibus dominium, missa in Hispaniam colonia fuit; cujus dux à rebus præclarè in Hispania gestis Herculis nomen consecutus, Tyri natus, sed in Hispania denatus ac sepultus *d*. Atque ab hoc Hercule (quodcunque ejus verum fuerit nomen) in Gadium, & vicinis insulis, institutus fuerit antiqui Herculis, puta Tyrii, cultus: vel ipse etiam, ut coloniæ dux, divino fuerit honore affectus: vel quod maximè credibile est, ut coloniæ ille dux à morte est Herculis nomine appellatus, ita communi quoque cultu honoratus est cum Hercule illo antiquo, Tyriorum omnium parente, Deoque tutelari. Nam sæpius nationes in uno quasi numine plurium cultum conjunxisse, variis postea exemplis comprobabitur. In hoc verò, & cætero Deorum cultu, etiam gentium aliarum judicio Gaditani fuere immodici, ac nimii. Sic enim de iis Philostratus lib. V, cap. 1: Περιττοὶ δ' εἰσὶ τὰ θεῖα· *circa divina modum excedunt.* Itaque, ut Latini loquebantur, non tam religiosi erant, quàm superstitiosi. Quippe, ut Cicero hæc distinguit in primo de natura Deorum, *in superstitioso, & religioso, alterum est vitii nomen, alterum laudis.* Epicureos excipe; quibus, quoniam omnis Dei cultus erat nimius, eò *superstitionem* ii simpliciter pro *religione* dixerunt. Hactenus de Hercule Tyrio, sive Gaditano.

b Lib. 3, cap. 6.

c Deus urbis præses.

d Mela lib. 3, cap. 6.

Non dubium verò, quin aliis etiam in Diis coloni isti sint Tyriorum exemplum secuti: uti & postea Carthaginensium, qui latè in Hispania dominati. Sed cujusmodi ille cultus fuerit, non difficilè erit conjicere ex iis, quæ de Phœnicibus, & Carthaginensibus, suo loco adduximus. Soli igitur ex gentibus, quas Plinius in Hispaniam dicit coloniam misisse, Celtæ nobis supersunt.

Celtæ Gallica numina, de quibus postea, in Hispaniam induxerunt, si Celtiberi origine fuerint Galli: quod putavit Lucanus lib. IV:

> —— *Profugique à gente vetusta*
> *Gallorum, Celtæ miscentes nomen Iberis.*

Sed obstat, quòd etiam in Bætica, & Lusitania, *Celtici* dicerentur: uti constat ex Mela lib. III, cap. 1; ubi à Tago usque ad Celticum promontorium, quod Straboni & Ptolemæo Nerium, Celticos habitâsse prodit. Item ex Plinio, qui lib. III, cap. 1, etiam in Bæturia, Bæticæ parte, Celticos agnoscit. Præterea Ephorus, ut est apud Strabonem in IV, Celticam dixit Iberiam omnem usque ad Gades; non minus id nomen tributurus Hispaniæ ulteriori, nisi hæc illis temporibus parum cognita fuisset. Quamobrem, qui ad Iberum habitarent, non à Celtis, hoc est, Gallis, dicti sunt Celtiberi; sed ad discrimen Celtarum ultra montes Pyrenæos, tum in Galliis, tum etiam Britannia, Germania, & Illyride. Ac verisimile est imprimis, Hispanis hoc Celtiberorum nomen discriminis caussâ attributum, cùm Galliæ Lugdunensis populi sibi nomen Celtarum, ut proprium, vindicarent. Frustra verò sunt, cùm ex posterioribus nos temporibus exemplum petere jubent: quasi, quia postea Galli transmiserint in Hispaniam, atque inde nomen sit Portugalliæ; eo antiquis etiam temporibus occuparint Iberiæ partem, quæ ab iis Celtiberia diceretur. Præterea in istoc, quod de Portugallia sibi concedi postulant, similiter eos ratio fugit. Non enim à Gallorum portu est hoc Portugalliæ nomen: sed à portu Gallæciæ, quæ appellatio est non à Gallis, sed Calaicis. Sic enim Gallæci prius dicebantur: ut vel notum è triumpho Bruti à Callaicis devictis Callaici nomen indepti. Quamquam nec displicet sententia Andreæ Resendii epistolâ ad Kebedium, Osorii in vita Regis Emanuelis, Jacobi Menetii in Antiquitatibus Lusitanicis, Duardi Nonii censuris in Teixeram, ut cæteros prætercam, non à Gallæcia esse nomen, sed à Cale sive Calle oppido: quod Antoninus in Itinerario agnoscit; ubi inde Bracaram deducit. Id Calis oppidum situm fuit ad ostium Durii fluminis: & fortasse ex eo *Callis* nomen acceperit, quia callis fuisset ad portum. Sed hæc nostra est conjectura, de qua sentiat quisque ut volet. Illud constat, mox post annum à Christo quingentesimum, Porticalense nomen fuisse in usu, sive Gallæcia, sive Calis ei nomen dederit. Ita concilio Toletano tertio videas interfuisse Constantium, episcopum Porticalensem, anno DLXXXIX: item Ansiulphum Porticalensem quarto Toletano; quod celebratum, si non anno DCXXXIII, quæ Vasæi opinio erat; sequenti saltem, quod maluit Ambrosius Morales. Imò & ante quingentesimum id nomen fuit. Nam commodè ecce occurrit Idacius, nisi Hydatius malis, Gallæciæ episcopus, qui circa annum claruit quadringentesimum quinquagesimum. Hic in suo Chronico, & fastis Consularibus, scribit hoc pacto *a*: *Rechiarius ad locum, qui* a Pag. 34, edit Paris. an. 1534.

Por-

Portucale appellatur, profugus regi Theuderico captivus adducitur. Paullatim verò id nomen extensum; ita ut Portucalia; sive malis Portugallia, tandem regnum evaserit: cujus primus sceptra gessit Alphonsus Henricus anno Chr. cIɔ c xxxix.

Cap. XXXV.

Galliam olim etiam Iberiam *nominatam: atque hinc esse, quod Rhenus à Nonno dicatur* Iberus: *perperam autem inde colligi, quia Rhenus non minus sit Germaniæ fluvius, eo & Germaniam vocatam* Iberiam, *Ostenditur, ut Cicero, non tam virum bonum, quam non malum egerit Oratorem, cum Gallos insectatur, velut Deum, & religionis omnis hostes. Quàm latè patuerit ritus homines immolandi: ac veteribus etiam Romanis in usu fuisse: imò & postquam lege, ac Cæsareis sublatus edictis, reliquias ejus mansisse Romæ in gladiatorum ludis. Gallos humanis litâsse hostiis Teutati, Heso, Tarani; ac primum videri Mercurium, alterum Martem, Iovem tertium. Tumulus in Hispania Mercurii Teutatis. Quo pacto, Druidis præsentibus, homines soleant immolari: & ut Romanis sacrificia hujusmodi, & Druidas ipsos, abolere paullatim studium fuerit.* Druidarum *vocabulum non tam ex Græca, quàm Celticâ linguâ, profectum videri. Gallos à Britannis Druidas accepisse. De Apolline, ac Diana, cultis à Gallis; item Dite; & cur Druidæ se dixerint ab eo prognatos. Unde Græcis Ἅδης dicatur. Druidarum opinio, animas post mortem alio in orbe degere. Herculis per Gallias, & Alpes, transitus. Pugna ejus cum Albione, & Bergione: & unde his, unde item* Alpibus, *nomen impositum. Hercules Ogmius Eloquentiæ symbolum. Nemausus Heraclides Nemausensium Deus tutelaris.*

A Celtiberia venio ad eam, quam Ptolemæus, & alii, Κελτογαλατίαν nuncupant, quasi *Celtogalliam* dicas: Latini simpliciter *Galliam* vocant, uti & Græci fere Γαλατίαν: vetustissimi autem etiam *Iberiam* nominarunt; ut constat ex Strabonis libro III: ubi antiquitus *Iberiam* ait dictam, quicquid foret inter Pyrenæos montes, & flumen Rhodanum. Ut verisimile etiam sit, eam veteribus extensam usque ad Rhenum: eaque, credo, caussa est, cur Nonno in tertio & vigesimo Dionysiacôn dicatur Ῥῆνος Ἴβηρ, *Rhenus Iberus*; quod interpretor *Gallicus*. Scio, quanto aliter Goropius Becanus senserit, libro Hispanicorum secundo: ubi suspicatur, Ἴβηρ Germanicam esse vocem, quia Germanis *iver* idem sit ac zelotypus; quomodo Rhenus in veteri epigrammate *a* ζηλήμων *b* vocatur. Quam opinionem idem persuasit viro pereruditio, Gerardo Falkenburgio; ut & Becanus ibidem refert, & Falkenburgius agnoscit notis suis in Nonnum. Sed ejus sententiæ eò minus ratio est habenda, quia apud veteres omnes de hoc Rheni cognomento silentium sit; nec Nonnus, homo Ægyptius, sciverit Germanicè; imò nec ipsius Goropii animus, ut ipse fatetur, in hac sua acquiescere potuerit conjectura.

a Lib. I ἀνθολογίας.
b Zelotypus, sive, non tolerans rivalis.

Etiam admodum mihi dilutum videtur, quòd ὁ μακαρίτης summus Geographus in primo Germaniæ antiquæ ex hoc Nonni loco concludebat, Germaniam olim dictam esse *Iberiam*. Nec enim, si Rhenus, cujus ripa una Gallica, altera Germanica foret, tum *Iber*, sive *Gallicus*, tum etiam *Germanicus*, potuerit nuncupari: eò & Germania ipsa dicta sit *Iberia*, sive *Gallia*: non magis sanè, quàm pro *Gallia* propterea *Germaniam* potuerint dicere. Quanto justius Rheno dederit cognomen Iberi sive Gallici; si Galli, & subinde, & pluribus locis, utramque tenuerint Rheni ripam! De quo audiamus Cæsarem in VI de bello Gallico: *Fuit antea tempus, cùm Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent.* Ac subjungit deinde, ut Tectosages, Gallica gens, coloniam duxerint in Hercyniam silvam. Similiter Tacitus de Germania: *Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum divus Julius tradit. eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quo minus, ut quæque gens evaluerat, occuparet, permutaretque sedes.* inde subdit de Bojis, gente item Gallica; quæ & ipsa (nisi malis de eadem gente loqui Tacitum, quod sanè verisimilius est) Hercyniam commigravit in silvam, locoque Bojohæmi, sive Bojemi nomen fecit: quod & retinuit, postquam Maroboduus, Bojis pulsis, in eum transtulit populares suos Marcomannos: de quo Strabo lib. VII, & Velleius lib. II. Livius quoque lib. V narrat, ut Biturigum rex Ambigatus sororis suæ filios Bellovesum, ac Sigovesum, in eandem miserit sylvam. Atque ex istis, & aliis, quæ poteram adferre, dubium non est, quin Galli sæpe utramque obsederint Rheni ripam: tantoque justius is fluvius *Iber* sive *Gallicus* fuerit nuncupatus.

De Gallorum Diis non est, quòd magnopere laboremus, si nulla iis religio erat: ut sensisse videtur M. Tullius in reliquiis orationis pro M. Fontejo; ubi *Gallos* ait *ab religione remotos.* Ac postea his eos exagitat verbis: *An verò istæ nationes religione jurisjurandi ac metu Deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini? quæ tantum à cæterarum gentium more ac natura dissentiunt, quod cætera pro religionibus suis bella suscipiunt; istæ contrà omnium religiones: illæ in bellis gerendis ab diis immortalibus pacem ac veniam petunt; istæ cum ipsis Diis immortalibus bella gesserunt.* Objicit deinde, quòd templum Apollinis Delphici oppugnarint, & Iovem Capitolinum obsederint: quòd etiam homines sacrificent vivos. *Siquando*, inquit, *aliquo metu adducti, deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant. Ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? Quamobrem quali fide, quali pietate, existimatis esse eos, qui eos Deos immortales arbitrentur hominum scelere, & sanguine, facile posse placari?* Sed, sic eùm scribit Tullius, caussæ suæ inservit, ad elevandam Gallorum fidem, qui contra M. Fontejum testimonium dicebant. Tullio igitur Tullium opponimus; qui in primo de Divinat. scribit de Dejotaro, Gallorum in Asia rege; NIHIL, *unquam nisi auspicatò egisse.* Ac ne à Græcis illud hausisse existimes, Justinus ex Trogo ait in XXIV: *Augurandi studio Galli præter cæteros callent*: sive, ut Bongarsius maluit, *calent.* Illustre etiam est, quod Livius lib. XXV, cap. XLVI narrat de C. Fabio Dorsone, qui Gabino ritu cinctus, sacra manibus gerens, ex Capitolio à Gallis obsesso Quirinalem in collem per medias hostium stationes ivit, statimque ibi sacrificium fecit, ac, nullam vim intentantibus Gallis, sospes inde in Capitolium rediit. Unde ibidem Livius: *seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis: cujus haudquaquam negligens gens.* Nempe non ista, quæ Cicero adducit, ostendunt, nullum Gallis fuisse Deorum metum, sed potius magnum: quippe qui, ad pacem Deorum impetrandam, nec sanguini parcerent humano. Sic cultum illum impium interpretatus est Julius Cæsar; cui omnium optimè perspecti erant mores Gallorum. Verba ejus sunt ista in VI de bello Gallico: *Natio est Gallorum omnium admodum dedita religionibus: atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur.* Pluriaque ibidem in hanc mentem reperies. Multum verò, sic in Gallis exagitata ἀνθρωποθυσίαν *a* à Tullio: quæ à Cananæis & Phœnicibus cœpta, Græciam, Africam, ac totum penè terrarum orbem fuerit pervaga-

a Hominum immolationem.

vagata. Quam rem fusè tractat Porphyrius in secundo de abstinentia ab animalibus: è nostris item Clemens Alex. adhortatione ad Gentes: & ex his, atque aliis, Eusebius lib. IV præparationis Euangelicæ, cap. XVI. Unde Plinius lib. XXX, cap. I: *Ista toto mundo consensere, quamquam discordi, & sibi ignoto.* Mirum quoque, Tullio non venisse in mentem, Iovem, Apollinem, & Cabiros, quandoque hostias exegisse humanas: de quo ex Myrsilo Lesbio Dionysius Antiquitatum Rom. lib. I; & ex eo Eusebius libro memorato. Mirum quoque, non cogitâsse eum, tempus fuisse, cum Latini a, ipsique Romani, his sacrificiis gauderent. Notum enim, quanto in pretio fuerit Romanis (ut Ovidius primo de Arte appellat)

— suburbana templum Nemorale Dianæ.

a Tertullianus in Apologetico cap. 9; Minucius in Octavio; Lactantius lib. 1, cap. 21; Athanasius orat. contra gentes, pag. 21, edit. Commel. imò & è gentilibus Porphyrius apud Eusebium lib. 4 Præparat. Euangel. cap. 16.

Hoc est, Dianæ Aticinæ, cujus simulachrum è Taurica Chersonneso, ubi hospites illi immolabantur, Aticiam allatum fuit: ubi, usque dum illud Spartam translatum, servi sacrificabantur: ut Hyginus refert fab. CCLXI, & qui eum exscripsit, Servius in illud II Æn.

Sanguine placâstis ventos, & virgine casâ.

Imò anno etiam Urbis DXXVII, M. Valerio Messalla, & L. Apustio Fullone coss. Pontificum, ac Xvirûm auctoritate, Gallum & Gallam, Græcum & Græcam, ferali sacrificio, ad avertuncandum malum, defoderunt vivos in foro boario. Cujus rei testes Plutarchus in Marcello, & Zonaras in II Annal. ut Augustinum, Orosium, & alios mittam. Quin anno demum DCLVII, Cornelio Lentulo, & Licinio Crasso coss. *Senatusconsultum factum est, ne homo immolaretur, palamque in illud tempus sacra prodigiosa celebrata*; ut refert Plinius lib. XXX, cap. I. Atque, ut ibidem ait, *Non satis æstimari potest, quantum Romanis debeatur, qui sustulere monstra, in quibus hominem occidere religiosissimum erat, mandi verò etiam saluberrimum.* Honesta quidem Plinii oratio: non tamen, ut ille ait, prorsus hunc morem sustulere. Nam ludi etiam gladiatorii postea instituti; ut sic sanguine Deus placaretur humano: quemadmodum est apud Tertullianum Apolog. cap. IX, Minucium in Octavio, Lactantium lib. I, cap. XXI. Ac ne solos adferam nostros, Capitolini est in vita Maximi & Balbini: *Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguine litato specie pugnarum se Nemesis, id est, vis quædam Fortunæ, satiaret.* Ausonius idyll. XXVI:

Et gladiatores funebria prælia notum
Decertâsse foro: nunc sibi arena suos
Vindicat, extremo cùm jam sub mense Decembri
Falcigerum placant sanguine cælicolam.

Ubi non Nemesin, ut est apud Capitolinum; sed Saturnum ait sanguine placari humano: quod tamen alii tribuunt Marti, & Dianæ. His enim sacros fuisse ludos gladiatorios, apud Tertullianum legas libro de Spectaculis.

Apud Gallos, ut ab Romanis ad hos redeam, humanis litabant hostiis Teutati, Heso, Tarani. Unde Lucanus lib. I:

Et quibus immitis placatur sanguine diro
Teutates, horrensque feris altaribus Hesus,
Et Taranis Scythicæ non mitior ara Dianæ.

Quorum priores duos etiam junxit Lactantius lib. I, cap. XXI: *Galli Hesum, atque Teutatem, humano cruore placabant.* Mirum, non addidisse Taranim. Nam cùm ista Lactantius scriberet, planè ob oculos censeo habuisse allatum Lucani locum. Ex Diis hisce Teutates videtur Mercurius: quod ex eo etiam colligo, quia apud Livium lib. XXVI legitur, tumulum juxta Carthaginem Novam fuisse repertum, qui *Mercurii Teutatis* vocaretur. Nam Hispanis, Gallis, & Celtarum aliis, multa in cultu divino communia fuerunt. Mercurio autem mactari à Gallis homines solere, indicat etiam Tertullianus in Apologetico cap. IX: *Major ætas apud Gallos prosecatur.* Et Minucius in Octavio: *Mercurio Gallos humanas, vel inhumanas, hostias cadere.* Nisi non concinnè minus malis, *Humanas inhumanos hostias cadere.* Hesus, videtur Mars: hunc enim Galli, ut est apud Cæsarem in VI de bello Gall. *bella regere arbitrantur.* Unde & illi, ut ibidem legere est, *cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent.* Taranis verò, sive Tharanis, ipse videtur Jupiter; qui & Sueonibus *Thor* dictus: unde M. Adamus Bremensis de Sueonibus ait: *Thor, inquiunt, præsidet in aëre: qui tonitrus, & fulmina; ventos, imbresque; serena, & fruges, gubernat.* Posteaque: *Thor cum sceptro Iovem exprimere videtur.* Qui verò per Mercurium, Martem, nec minùs Iovem, intelligi hic debeant, proximo meliùs libro explicabitur.

Atque hæc de numinum illis, quibus humanis litaretur victimis. Cujusmodi sacrificiis Druidæ semper intererant: quemadmodum refert gravissimus testis Strabo lib. IV. Atque ibidem hæc de ratione ejus sacrificii inter alia addit: καὶ κατετόξευόν τινας, καὶ ἀνεσταύρουν ἐν τοῖς ἱεροῖς· καὶ κατασκευάσαντες κολοσσὸν χόρτου, καὶ ξύλων ἐμβαλόντες εἰς τοῦτον, βοσκήματα καὶ θηρία παντοῖα καὶ ἀνθρώπους ὡλοκαύτουν. *Quosdam in sacris configebant sagittis, vel in crucem agebant; vel exstructo fæni colosso, lignoque defixo, pecudes, & omnis generis animantia, ac homines totos, comburebant.* Deque eodem sic Diodorus lib. V: Τοὺς κακούργους κατὰ πενταετηρίδα φυλάξαντες, ἀνασκολοπίζουσι τοῖς θεοῖς, καὶ μετ' ἄλλων πολλῶν ἀπαρχῶν καθαγίζουσι πυρὰς παμμεγέθεις κατασκευάζοντες. *Noxios quinquennio servatos, sudibus adfixos, Diis sacrificant, cumque aliis primitiis super ingentes pyras immolant.*

Ob hæc imprimis sacrificia religionem Druidarum Augustus Cæsar civibus interdixit: Tiberius Urbe sustulit: Claudius in Gallus ipsis abolevit; saltem, quantum in se fuit. De Tiberio sic Plinius lib. XXX, cap. I: *Gallias utique possedit, & quidem ad nostram memoriam. Namque Tiberii Cæsaris principatus sustulit Druidas eorum, & hoc genus vatum medicorumque.* Quem locum de Galliis ipsis perperam multi interpretantur, cùm de Urbe solùm sit capiendus. De Claudio autem testis nobis Aurelius Victor Schotti in Claudio: *Denique bonis auctoribus compressa per eum vitia, ac per Galliam Druidarum famosæ superstitiones.* Imò ante eum Seneca in Ἀποκολοκυνθώσει. Uti & de eodem, ac insimul Augusto, Tranquillus in Claudio cap. XXV: *Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, & tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit.* Sed abolere penitus voluit, non potuit. Itaque apud posteriores etiam scriptores de durante hac superstitione legas, non in Britannia modò hostili, sed Gallia ipsa: ut liquet è Lampridii Alexandro, Vopisci Aureliano, nec non Taciti vita: Eusebio item, qui conqueritur de sacris istis in IV Præparat. Euangel. & incerto Theodosiani, ut videtur, ævi scriptore in Querulo sive Aulularia: ubi sub robore ab iis capitales ait ferri sententias.

Unde *Druidarum* vocabulum sit, non convenit. Receptior opinio est, sic dictos à δρῦς, hoc est, *quercus*: idque ob illa Plinii verba lib. XVI, cap. XLIII: *Nihil habent Druidæ (ita suos appellant magos) visco, & arbore, in qua gignatur (si modò sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos: nec ulla sacra sine ea fronde conficiunt: ut inde appellati quoque interpretatione Græca possint, Druidæ videri.* Satis verisimilis hæc foret sententia, si Druidas accepissent Galli à Massiliensibus, illi à Phocæensibus. Sed ignoti erant Græcis Druidæ: ut omnino origo quærenda sit Celtica. Præsertim cùm Gallos è Britannia accepisse eos, à veteribus creditum sit. Cæsar lib. VI belli Gallici: *Disciplina* (Druidarum) *in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur, & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi caussâ, proficiscuntur.* Ac firmat Tacitus in XIV Annalium: ubi narrat, ut Suetonio Paullino Monam, insulam Britannicam, ingresso, acriter sit pugnatum, Druidis sedulò animantibus suos: *præsidium posthac*, inquit, *impositum victis, excisi luci, sævis superstitionibus sacri: nam cruore captivo adolere aras, & hominum fibris consulere Deos, fas habebant.* Quamobrem non dubium est, quin origo ejus vocabuli peti debeat è lin-

lingua Celtica: qualis & Britannica, ac Gallica vetus. Britannis verò, uti & Germanis, *Dru*, fides; pro quo alii *trou* dicunt. Unde, & Deus veteribus Germanis *Drutin*, sive *Trudin*: ut videre est ex Othfridi Euangelio. Itaque *Drutin* signet *divinus*, aut *fidelis*. Utraque vox sacerdotibus conveniens.

Præter Mercurium, Martem, Iovem, quibus homines immolatos diximus, coluere Galli etiam Apollinem; ut ait Marcellinus lib. xvi. Ipsi *Belenum* dixere; uti ministros ejus *Pateras*. Testis Ausonius Carm. in Professores Burdigal. Vide & Pithœum lib. i Subsec. cap. iv. & imprimis, quæ fusè dicimus lib. proximi cap. xvii.

Qui verò Apollinem colerent, nihil mirum, si etiam venerati sint Dianam. Quod de Asiaticis Gallis satis est apertum. Nam Dianæ sacerdos fuit Camma, uxor Sinati, Gallorum Asiaticorum tetrarchæ; de qua Plutarchus libro de feminarum virtutibus, & Poliænus Strategem. lib. viii.

Adhæc Gallis cultus Dis: à quo & se natos Druidæ dicebant, teste Cæsare *a*: non quidem quia olim Gallia argento & metallis abundarit, quam rationem adducit Forcatulus *b*: sed quia Dis sive Pluto est Terra; ubi (ut Varro ait in iv de L. L.) *omnia oriuntur, omnia aboriuntur.* Unde & Lachesis sic compellat Plutonem apud Claudianum in primo de R. P.

—— Quicquid ubique
Gignit materies, hoc te donante creatur,
Debeturque tibi.

Iccirco primus quoque homo *Adam* dictus ab אדמה, *Adamah*; quod terram signat. Itidem Arabibus sive Ismaëlitis terra est *Almahad*: nempe ex Hebræo אדמה *Adamah*: ubi si literas trajeceris, habes מאהד, *mahad*, quod idem notat. Græci quoque, Javani posteri; ex *Adam* fecere Ἅδην. Nihil mirum igitur, si Gallorum philosophi, qui hominem ex humo esse, & in humum scirent redire, progenitos se dicerent ex Dite, sive, ut Græci loquuntur, Ἅδῃ, ut Hebræi, *Adama*, hoc est, terra, communi omnium parente, omniumque receptaculo.

a Lib. 6 de bello Gall.
b Lib. 1 de Gallorum imper. & philos.

Sed quæcunque hactenus de Diis Gallorum diximus, magis pertinent ad partes naturæ. Nec sanè arbitror, Druidis Deos fuisse animales. Ut qui animas quidem putarint esse immortales, sed nullâ viventium curâ tangi: sive μετεμψύχωσιν statuerint, ut voluit Diodorus: sive ex eorum mente

—— Regit idem spiritus artus
Orbe alio:

Ut Lucanus ait in primo. Unde, ut mox subjungit,

—— ruendi
In ferrum mens prona viris, animæque capaces
Mortis: & ignavum est reditura parcere vitæ.

Quod Druidarum dogma quasdam esse reliquias censeo traditionis à primis Noachidis acceptæ de corporum resurrectione, & altera vita.

Post Phocæensium tamen in Gallias adventum, verisimile est, etiam Deos quosdam animales admissos: Herculem imprimis, quem ex Hispaniis per Gallias venisse in Italiam, recepta erat opinio. Ut videre est ex Dionysio lib. i Antiq. Rom. Diodoro lib. iv; imò & Apollodoro lib. iv. Sed apud eum perperam Λιβύην *c* pro Λιγύην *d* editum, librarii fortè errore. Etsi & Tzetzem, atque alios, id videam secutos; ut dubitem, an non sic vulgo creditum sit. Contrà tamen Ammianus Marcellinus in xv ait, Herculem per Gallias isse in Hispanias. Utcunque est, per eas iter fecisse, convenit. Atque ita etiam Cornelius Nepos in Annibalis vita, Silius lib. iii, Plinius lib. iii, cap. xvii, & xx, & Justinus lib. xxiv; qui ait, eam *rem illi virtutis admirationem, & immortalitatis fidem dedisse.* Et sanè quâ parte transisse credebatur, divino cultum honore, indicat locus ille Petronii Arbitri in Satyrico:

c Libyam.
d Liguriam.

Alpibus aëreis, ubi Grajo nomine vulsa
Adscendunt rupes, nec se patiuntur adiri,
Est locus Herculeis aris sacer.

Livius tamen lib. v, ubi de Gallorum agit transgressu, Herculeum hunc transitum fabulis accenset. Et sanè, quod à Thebano id censent factum, ipse etiam fabulis prorsus annumerem. Verùm Herculis Monœci portus, atque alia, arguere videntur, heroa alium, quem Herculis nomine dignari sint, per Alpes iter fecisse. Et Herculis ista per Gallias transgressio etiam firmari videtur fabulâ de pugna ejus inter Rhodanum & Massiliam adversus Neptuni filios: de qua Mela lib. ii, cap. v. Etsi multum verius hæc narratiuncula ex falso trahat. Ut quod Neptuni ait filios, eosque appellat Albiona, & Bergiona, vocabulis linguâ Celticâ impositis. Nam *Bergion* est à Berg, quod montem notat. *Albion* ab *Alb*, sive *Alp*, unde *Alpes*: quo significabantur Celticâ linguâ montes alti: ut tradunt Servius in iii Georg. & x Æn. & exinde Isidorus lib. xiv Orig. cap. viii. Hodie tamen ejusce significationis nullum superesse vestigium arbitror in lingua Celtica: nisi fortè placeat eorum conjectura, qui putant, *Alp*, unde *Alpes*, esse contractum ex *Al-op*: quod ad verbum sonat *planè sursum*. Herculei cultus etiam indicium habemus in agro Bataviæ Herculano, qui vulgo, *'t land van Arkel.* Uti & in Zelandia: ubi anno clↄ Iↄ xiv, pago Walachriæ, qui Westcapellæ nomen habet, vetus repertus est lapis, inscriptus HERCULI MAGUSANO.

Etiam Gallis celebratus Hercules cognomento Ὤγμιος: sed is, censeo, fuerit potius eloquentiæ symbolum, quàm Deus animalis. Eleganter de eo Lucianus *a*: qui à sacerdote Gallico, puta Druidarum uno, se accepisse ait, Gallis non Mercurium, sed Herculem, eloquentiæ præsidem putari: atque hanc ejus rei caussam esse, quod nihil Hercule fuerit fortius; cumque geminum sit humanæ potentiæ instrumentum, robur corporis; & facundia sermonis; ex Celtarum opinione, τὸν Ἡρακλέα λόγῳ τὰ πάντα ἐξεργάσασθαι σοφὸν γενόμενον (καὶ πειθοῖ τὰ πλεῖστα βιάσασθαι· *Herculem omnia, quæ egit, oratione effecisse: quippe virum sapientem, & persuadendo plurimos subegisse.* Notum illud, ut Cyneas plures urbes ceperit eloquentia, quàm Pyrrhus armis: sicut ipse agnovit Pyrrhus. Nec mirum sanè sic de Hercule Gallico sensisse, quando, ut B. Hieronymus ait adversus Vigilantium, *Gallia viris semper fortissimis, & eloquentissimis, abundavit:* imò, ut tanto vetustior Porcius Cato in Originibus *b* tradidit; *pleraque Gallia duas res industriosissimè persecuta, rem militarem, & arguté loqui.*

a In Herculi Gallico.
b Apud Charisium ex secundo Originum.

Etiam divinus honos in Galliis habitus nonnullis, quos non Herculis quidem, attamen Herculeæ prolis nomine dignarentur. Talis in Gallia Narbonensi Nemausus: quem pro Deo tutelari coluere Nemausenses. Fit hujus in antiquis ejus urbis dedicationibus mentio. In una est, DEO SILVANO, ET LIBERO PATRI, ET NEMAUSO. In alia: DEO NEM... Ubi NEMAUSO sine dubio fuit. Nemausis iste Herculis progenies, & urbis conditor habebatur. Stephanus: Νέμαυσος πόλις τῆς Ἰταλίας, ἀπὸ Νεμαύσου Ἡρακλείδου, ὡς Παρθένιος. *Nemausus, urbs Italiæ, à Nemauso Heraclida, secundùm Parthenium.* Parthenius ille temporibus claruit Cæsaris Augusti *c*.

c Suidas.

CAP. XXXVI.

Britannicam gentem Gallicæ priscæ propaginem imprimis videri. Herculis in Danmoniis promuntorium. Nec tamen inde colligi debere, Herculem fuisse in Britanniis. Figmentum Iosephi Iscani de Britannis, qui nuptias Telamonis in Græcia præsentiâ suâ honorarint. Poëta hujus ætas, & patria. Britanniam Troianis temporibus, imò plurimis post seculis, fuisse Romanis, ac Græcis, incognitam. Utrùm Ulysses in Caledonia aram exstruxerit. Becani opinio refellitur de Britannica ara Elissæ, Iavanis filii. Geada sive Geda, numen veterum Britannorum.

NUnc è Galliis Britannicas petamus insulas: præsertim quando non aliunde primi etiam Britanniæ incolæ venisse eas in sedes videantur. Quod juxta mecum agnoscet, qui cogitet, ab Oriente reliquum in orbem genus venisse humanum; nec aliunde, quàm ab ultimis Gallicarum gentium Morinis è portu Iccio, sive Gesloriaco malis, breviorem esse trajectum. Antiquis etiam temporibus magna utriusque gentis in moribus similitudo. Tacitum a audiamus: *Proximi*, inquit, *Galliis, & similes sunt.* Et mox: *In universum æstimanti Gallos, vicinum solum occupâsse credibile est.* Ac deinde: *Sermo haut multum diversus; in deposcendis periculis eadem audacia; & ubi advenere, in detrectandis eadem formido: plus tamen ferociæ Britanni præferunt; ut quos nondum longa pax emollierit. Nam Gallos quoque in bellis floruisse, accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissâ virtute pariter ac libertate: quod Britannorum olim victis evênit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.* Imprimis verò in considerationem venit, quod de similitudine religionis ibidem ait: *Gallorum sacra deprehendas superstitionum persuasione.* Sanè utrique genti erant Druidæ; Cæsare, & Tacito, testantibus. Utrique mos homines Diis immolare; quod de Gallis tradunt Cicero, & alii, antea adducti: de Britannis autem Plinius lib. xxx, cap. i, & Acron in Horat. lib. iii, od. iv. Quare verisimile est; magnam partem in Britannis quoque locum habuisse, quæ de Diis antea Gallicis diximus. Præter verò numina, quæ cum Gallis antiquis communia habuerunt, Romani, ubi insulam occuparunt, sua etiam induxerunt. Utraque hæc tam Celtica, quàm Romana, Gildas, de Britanniæ excidio agens, appellat *portenta diabolica, penè numero Ægyptiaca vincentia: quorum*, inquit, *nonnulla lineamentis adhuc deformibus, intra vel extra deserta mœnia, solito more rigentia, torvis vultibus intuemur.* In his numinibus fortasse etiam Hercules mereatur locum. Nec enim leve habiti illi honoris argumentum videtur *Herculis promuntorium*, Ptolemæo etiam memoratum in Dumnoniis, sive Danmoniis potiùs. Atque eruditissimus Camdenus, in veteri sua Britannia, existimat, hodieque prisci hujus nominis vestigia esse, quòd non solùm promuntorium hoc dicatur *Hertypoint*: sed vicinis etiam oppidis nomen sit *Herton*, & *Hertlond*. At perperam inde colligunt nonnulli, Herculem venisse in Britannias: quod disertim negat Diodorus Siculus in iv; ubi de Britannia agens inquit, Οὔτε γὰρ Διόνυσον, οὔθ' Ἡρακλέα παρειλήφαμεν, ἐστρατευμένον ἐπ' αὐτήν. *neque enim vel Liberum, vel Herculem, accepimus bellum ei intulisse.* Atque ut Hercules aliquis in ea fuisset; non is dicendus Thebanus, sed alius, bellica itidem laude illustris; eoque & Herculis nomine appellatus. Est enim id cognomen virorum fortium. Quare nec Thebano primùm hoc nomen fuit, sed *Alcides* priùs dictus; à Pythia autem, cùm consultum venisset oraculum, cognomentum *Herculis* accepit: ut ait Apollodorus lib. ii. Itidem nec dubitandum, quin dux coloniæ Phœniciæ in Hispaniam, quem Gadibus sepultum ex Mela cognoscimus, priùs aliud nomen habuerit, quàm *Herculis*. Et quo pacto Thebanus ille fuerit in Britannia, cùm regio illa multis post bellum Trojanum seculis fuerit ignotissima: imò Romanis etiam tam fuerit incognita, ut ubi jam Cæsar in ea bellum gesserat, *alter orbis* haberetur & diceretur? Quod verò Josephus Iscanus, qui vulgò inscribitur Cornelius Nepos, in secundo poëmatis de bello Trojano, Britannos, quos reducis è Britannia Herculis comites putant, interfuisse ait nuptiis Telamonis ac Hesiones, id condonandum temporibus, quibus vixit. Claruit enim demum sub Joanne, Anglorum rege, anno Christi clɔ cc x. Commentumque id est poëtæ in honorem gentis suæ. Quippe Britannus ipse erat. Nec obstat, quod Burdigalensis fuisse Archiepiscopus dicitur à Joanne Pitseo in illustribus Angliæ scriptoribus *b*. Nihil enim tale ex Lelando, & Guilhelmo Fastregico, Balæus *c*. Etiam in Burdigalensibus Archiepiscopis de hoc apud Joannem Chenu *d* silentium est: uti & in Chronico Burdigalensi Gabrielis Lurbei. Sed ut Burdigalensis fuerit Archiepiscopus, non hoc impedit, quo minus fuerit Anglus, cùm iis temporibus penes Anglorum reges Aquitania fuerit. Quid multis? Josephus hic, ut Angli consentiunt, patriâ fuit Devoniensis: educatus apud Iscanos, sive Exonienses. Hinc ipse in primo dicti operis:

— *Sine remigis usu*
Non nosset Memphis Romam, non Indus Iberum,
Non Scytha Cecropidem, non nostra Britannia Gallum.

a In vita Agricolæ.
b Ætat. 13.
c Centur. tertia scriptorum Britann.
d In Chronologica episcoporum Galliæ historia.

Atque his, quæ adversus Herculis appulsum in Britanniam diximus, etiam convellitur opinio de Ulysse in eundem adventu: qui non aliis nititur, quàm illis Solini verbis cap. xxv: *Britannia octingentis & amplius millibus passuum longa porrigitur: ita ut eam in Caledonium usque angulum metiamur; in quo recessu Vlyssem Caledoniæ appulsum manifestat ara Græcis literis inscripta voto.* Si hoc esset, non sivisset id nos Homerus ignorare. Sed poëta is, ut dixi, nec fando audierat Britanniæ nomen: plurimisque post seculis ea Græcis juxta ac Romanis fuit ignota. Quod verò ad aram attinet, in dubium vocari possit, an non potiùs ea Ulyssi, quàm ab Ulysse, fuerit exstructa. Nam Trojanis heroibus sacrificari solere, exemplis compluribus antea *a* ostendimus. Et cui homines Græci, tempestate in has oras rejecti, potiùs vota fecerint ac sacra, quàm Ulyssi: qui non ignarus malorum, quæ subeunt pelago errantes, faciliùs aliis heroibus misericordiâ tangeretur? Sed enim, ut demus, ab Ulysse ipso aram esse constitutam, quando id potiùs voluit Solinus: eone ara illa sit ab Ulysse Homerico? Quid impedit, quo minus aliquis multo recentior ejus nominis fuerit? Potuere etiam Græci principi suæ navigationis ob similitudinem cum Ulysse Homerico nomen dare Ulyssi. Et quid si eò lubentius hoc nomen aræ adscripserint, ut ὁμωνυμίᾳ vel fucum facerent, vel dubium saltem relinquerent lectorem? Horum quippiam, vel tale aliud, longè malim credere, quàm quod visum fuit Gotopio Becano in secundo Hispanicorum. Arbitratur ille, *Vlyssis* hujus Britannici nomen esse ex *Elissa*: quem Javanis fuisse filium, docet nos Moses Genes. x, 4. Hunc enim in Britanniam atque alios venisse Occidentis tractus. Quasi temporibus illis, quibus Noachi viveret pronepos, Græcis aræ literis inscriberentur. At ajunt, Græcas quidem fuisse literas, non item linguam: quomodo & Helvetios, ac Gallos, Græco usos charactere, ex Cæsare cognoscimus. Aliquid hoc pacto dicerent, si Elissæ hujus temporibus in usu fuissent literæ Græcorum, quæ post tempora demum Mosaica effictæ sunt è Phœniciis à Cadmo in Bœotiam inductis: ut ostendimus in primo de arte Grammatica cap. x. Præterea, quàm ridiculum est putare, Cæsarum temporibus exstitisse aram in Caledonia, constitutam ab eo, qui Japheti esset nepos, Noë pronepos. Denique Javan, cujus filius Elissa, non Celtarum, in quibus etiam Britanni, parens fuit, sed Græcorum: ut tradunt Josephus, Eusebius, Epiphanius, Hieronymus. Imò lxx, loco non uno, pro *Iavam* habent Ἑλλάδα *b*: uti Thargum Hierosolymit. *Macedonia*. Sanè ex יון, *Iavan*, est Ἴων, unde *Ionia*.

a Cap. 11.
b Græciam.

Nunc paucis agamus de Geada, sive Geta: quem ex hominibus in Deorum esse numerum à veteribus relatum Britannis, testis nobis Cælius Sedulius; cui, ut homini Scoto, de gente vicinâ non temere est deroganda fides: præsertim scriptori sic satis antiquo: ut qui, si Gemblacensi credimus Sigeberto, temporibus vixerit Constantis & Constantii Imperatorum; vel saltem sub Theodosio juniore; ut jure maluerunt Tritthemius, & Gyraldus: quippe qui opus suum Paschale scripserit ad Macedonium Abbatem, B. Hieronymi coætaneum:

Cùm sua gentiles studeant figmenta poëtæ
Grandisonis pompare modis, tragicoque boatu,
Ridiculove Geta, seu qualibet arte canendi,
Sæva nefandarum renovent contagia rerum,
Et scelerum monumenta canant, rituque magistro

Plu-

Plurima Niliacis tradant mendacia biblis:
Cur ego Davidicas adsuetus cantibus odas
Chordarum resonare decem, sanctoque verenter
Stare choro, & placidis cælestia psallere verbis,
Clara salutiferi taceam miracula Christi?

Eos versus adducit quoque Joannes Asserus, Episcopus in Anglia Scyreburnensis, sive, ut postea dixere, Saresburiensis; qui annum circa nongentesimum vitam scripsit Aelfredi, Anglosaxonum regis: cujus genus, initio operis sui, ab hoc Geada sive Geta deducit. Nam Aelfredus ei vigesimus est ab Frithuwulf. Post quem subjungit: *Qui fuit Fingodwulf, qui fuit Geada; quem Getam jamdudum pagani pro Deo venerabantur.* Postea verò hunc Geada decimum fuisse à Noë persuadere nobis conatur.

Cap. XXXVII.

Cur Germani sint habiti indigenæ. Priscos Germanos, ex Cæsaris sententia, non alios agnovisse Deos, quàm Solem, Lunam, & Vulcanum. Sed falli, qui inde colligant, eos credidisse mysterium Trinitatis. Ad opinionem hanc refellendam adducitur tum Peruanorum opinio de tribus summis Diis, Viracoche, quo mundi opifex signatur, Sole, & Tonitru: tum Ægyptiorum, quibus præcipui Deorum, Sol, Luna & Vulcanus. Nec solos, quos Cæsar putavit, Germanis fuisse Deos; sed præterea, tum Martem, & Herculem, quorum illum naturale, hunc animale numen videri; ut perperam pro eodem habeantur: tum etiam Mercurium, Deorum cum Marte præcipuum. In dubium vocatum, an rectè Romani Mercurium *reddiderint, qui Germanis* Wodan *fuit. Permutare W, GV, & G. Unde dicantur* Galli, guerra, Germani, Dani, Codanus, woonsdag. *Dici non solum* Theuth; *sed etiam* Thot, *&* Thoyt, *vel* Thout. *Unde Deus nobis* God *vocetur.*

EX insulis Britannicis vela nunc fiant, ancorisque præcisis, Germania petatur. Quâ, ex veterum sententia, complectimur, quicquid continetur Rheno, Danubio, Vistulâ, & mari Septentrionali. Vastissimæ hujus nationis Deos ab aliis derivare vix possumus, quia de colonis eam in gentem antiquitus ductis, nulla exstitent memoria: unde & Germani *αὐτόχθονες* sive *indigenæ* habebantur. Tacitus de mor. Germ. *Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus & hospitiis mixtos.* Quod mox pluribus exponit: *Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos, nullis aliarum nationum connubiis infectos, propriam ac sinceram, & tantùm sui similem gentem exstitisse arbitrantur: unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto numero, idem omnibus; truces & cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora, & tantum ad impetum valida.*

Fuere Germanis Dii, alii quidem naturales, animales alii. Hoc libro de animalibus sermo est nobis. Sed, ut in Hispanicis, Gallicis, Britannicis, fecimus; ita hic quoque addere quædam cogimur de naturalibus: ut magis pareat, quam cujusque crediderint numinis naturam.

De Diis illorum ita Cæsar in VI belli Gallici: *Deorum numero eos solos ducunt, quos vident, Solem, Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt.* Eruditissimus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ cap. XXIX, hinc colligebat (ut verba ipsius retineam) *priscos Germanos unum, verum, æternum Deum, in trinitate coluisse sub Solis, Lunæ, atque Ignis numinibus.* Equidem vellem, verum ut diceret, tum dogmatis caussâ, quod sanctè credo; tum gentis ergo, in qua primùm vitalem hausi aëra. Sed ipse obstat Cæsar, quando ait, Germanos non alios agnoscere Deos, quàm quos vident. Et profectò quid infirmius, quàm ex eo, quòd Germani tria statuerint numina, colligere eos agnovisse mysterium illud Trinitatis, quòd Catholica nos docet Ecclesia? Num & Peruani hoc credunt dogma? quibus, ut scribit Josephus à Costa lib. V rerum Occidentalis Indiæ, cap. IV, tres summi sunt Dii, Viracoche, Sol, & Tonitru. Hic multò verisimilius procederet commentum. Nam Viracoche est creator mundi. Sed Sol, & Tonitru, nihil ad sacrosanctam Trinitatem. Siquidem Sol non Λόγος est, Dei filius; sed ille Sol, qui sub aspectum cadit: Tonitru quoque, non profectò Spiritus Sanctus, sed concursus ille fulminis è nubibus erumpentis, & soni ex rupta nube maximi. Nec mirum, si post orbis architectum numina hæc maximi fecerint. Nam quid in æthere pulchrius, & admirabilius Sole? quid in aëre magis percellit homines, quàm Fulmen, ac Tonitru? Hæc igitur caussa est, cur Peruani opifici Deo, ut vocant, Viracochæ, addiderint Deos minores duos; velut advocatos, & intercessores apud Viracocham: quæ & Josephi à Costa sententia est. Ecquid hæc commune habent cum Ecclesiæ dogmate? Nec multò amplius pro adversa sententia religio Ægyptiorum facit. Quibus summi iidem tres Dii: atque hi iidem, qui Germanis: nempe Sol, Luna, & Vulcanus. Nam Vulcanus idem, ac Ignis Germanis, & Peruanis Fulmineus ignis cum tonitru. Afferam de numinibus hisce verba Diodori Siculi lib. I: ubi, postquam egerat de Sole, & Luna, ista subjungit: Τοὺς δ' οὖν κατ' Αἴγυπτον φασὶν ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν καταπλαγέντας τε καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι δύο θεοὺς ἀϊδίους τε καὶ πρώτους, τόν τε Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην. *Antiquissimos ajunt Ægypti incolas, suspicientes in cælum, & non sine stupore ob naturam universi admiratos, existimasse, duos esse Deos sempiternos, & primos; Solem, & Lunam.* Hinc multa de utroque subjungit; inter alia autem, Τούτους δὲ τοὺς θεοὺς ὑφίστανται τὸν σύμπαντα κόσμον διοικεῖν, τρέφοντάς τε καὶ αὔξοντας πάντα. *Hos autem Deos mundum universum gubernare statuunt nutrientes, & augentes omnia.* Postea varia quidem numina recenset; sed principem & locum, & honorem, tribuit Vulcano. Sic enim paullò pòst subjungit: Τὸ δὲ πῦρ μεθερμηνευόμενον Ἥφαιστον ὀνομάσαι, νομίσαντας μέγαν εἶναι θεόν, καὶ πολλὰ συμβάλλεσθαι πᾶσιν εἰς γένεσίν τε καὶ τελείαν αὔξησιν. *Ignem autem per interpretationem nominare Vulcanum, & ipsum magnum esse Deum existimantes, qui multum conferat omnibus, tum ad generationem, tum ad exactum incrementum.* Quàm hæc conveniunt cum eo, quod de Germanis dicit Cæsar, veneratos numina, quæ viderent? Dixeris, Cæsarem tradere, non alios à Germanis Deos agnosci: at alios præterea ab Ægyptiis cultos. Id parum præsentem ad rem facit. Sufficit enim, quòd Ægyptiis summa hæc numina fuerint: ut si illis designentur Pater, Filius, & Spiritus Sanctus, per Deos cæteros intelligere angelos possis: ut qui in sacris etiam literis *Elohim* sive *Dii* nuncupentur. Verùm enim verò quis Sanctorum vel Prophetarum, vel Apostolorum, vel etiam patrum, per Solis, Lunæ, Ignis cultum, venerationem potiùs Creatoris, quàm creaturarum intellexit?

In isto etiam ob oculos iis caligo obstitit, quod à Cæsare, summo licet auctore, decepti, arbitrentur, tria solùm numina fuisse Germanis. Quippe acutius ista perspexerunt, qui postea signarunt situm ac ritus Germaniæ: qualis Tacitus imprimis. Primùm de Marte videamus: de quo nobilis ille Annalium scriptor lib. IV ejusce operis: *Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi jubent. Quæ ferocissimus e legatis in hunc modum protulit: Rediisse vos in corpus, nomenque Germaniæ, communibus Diis, sed præcipuo Deorum Marti, grates agimus.* Idem in Germania sua ait, *Martem ab iis placari concessis animalibus.* Jornandes [a] verò de Gothis: *Martem semper asperrimâ placavere culturâ. nam victimæ ejus mortes fuere captivorum.* Quid verò Martis nomine intellexerint, in ebus libro proximo disquiretur. Nam is destinatus Diis naturalibus; in quibus etiam Mars ille Germanorum.

[a] De rebus Geticis, cap. 5.

At de Hercule, quem & ipsum coluere, secus censeo. Heroa enim fuisse, indicat Tacitus de mor. Germ. *Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in prælia canunt.* Nec tamen existimo,

stimo, Herculem Germanicum Germanis etiam *Herculis* nomine vocatum: sed Germanicam appellationem Romani Romano sic nomine reddiderunt. Videbant nimirum, celebrarissis inclytæ fortitudinis heroa: qualis Græcis Hercules Thebanus, ac propterea dedêre nomen Herculis; etsi sine dubio longè alius esset ab Hercule, non Thebano modò, sed Tyrio etiam, atque Ægyptio, vel Libyco. Atque ex his simul liquet, cur Tacitus, aliquanto post verba superiùs producta, Matrem, & Herculem, distinguat his verbis: *Herculem, ac Martem, concessis animalibus placant.* Nempe Hercules erat, ut eidem dicitur, *primus virorum fortium:* unde Germanis mos gesta ejus canere in prœlium ituris, quò militem ejus accenderent exemplo. At Mars non ex Semideis, sive heroibus, vel Indigetibus diis erat: sed, ut loquitur Tacitus, *præcipuus Deorum.* Ut planè fugerit ratio eruditissimum virum *a*, cùm Germanis Herculem putat eundem fuisse, ac Martem. Nec juvat eum Macrobius *b*, quando ait, Pontificibus idem esse Herculis, ac Martis numen. Neque enim hoc intelligendum de Hercule herœe; sed Hercule æthereo: quorum ille ad veterem pertinet historiam; hic ad rerum naturam; quippe qui idem sit ac Sol. Amborum autem cultu sociato ac permixto, & Sol cultus cum heroë, & heros in Sole; ut pleniùs libro proximo explicabitur.

a *Antiq. German lib. 1, cap. 28.*
b *Lib. 1 Saturnal cap. 19.*

Mercurium etiam Germani coluerunt; vel saltem numen aliquod, quod ipsi *Wodan* vocarint, teste Paulo Diacono *c*; Romani autem sua linguâ *Mercurium* reddiderint. Equidem, quàm rectè id fecerint, ambigo: quia nihil video, unde colligam, *Wodan* apud Germanos, vel literaturæ, vel facundiæ, vel negotiationi, præfuisse. At potiùs cerno, unde fiat verisimile, eum rei præfectum militari. Quippe apud Tacitum est in VI Annal. *Ab Hermunduris diversam aciem Marti, ac Mercurio, sacratam.* Etiam similis in eo cultus, quod utrique victimas, imò & humanas mactarent hostias. De Marte ex Jornande antea vidimus. De Mercurio sic Tacitus lib. de Moribus Germ. *Deorum maximè Mercurium colunt: cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent.* Operæ etiam est considerare, quod hic dicit, Mercurium ex Diis maximè coli. Ac apud eundem lib. IV Histor. Tencteri Martem vocant præcipuum communium Germaniæ Deorum. Credo, in tam diversis Germaniæ populis, alii Martem, Mercurium alii, præcipuo habuerint loco. Quod si Germanicum Mercurium censere liceret ex illo Romanorum, qui ingeniorum erat præses: poteramus putare, sacrificasse ei Germanos, quando astu & strategemate fuissent superiores: Marti autem, si vicissent virtute, &, ut dicitur, Marte aperto. Sed tantum abest, Mercurium ut Germanicum ex Romano censendum putem: ut ne quidem arbitrer, eum, qui Germanis *Wodan*, rectè *Mercurium* reddi à Romanis. Quippe *Wodan* Germanis non est Deorum nuncius; eoque multò inferior, non Jove solùm, sed cunctis Saturni liberis: verùm summus Deus, universi præses. Nam *Wodan*, sive *Woden*, est idem, ac *Guodan*, sive *Guode*; pro quo *Gode*, vel *God*, nunc dicimus. Quippe permutantur W, G V, & G. Quomodo hodieque scribimus, *Wilhelmus, Guilhelmus, & Gilelmus.* Imò & apud Annam Comnenam in Alexiados opere Γυλίελμος, Γιλίελμος, & Γιλίερμος legas. Similia sunt *Walen, Gualen, Galen.* Hodie *Walen* obtinet. Sed à *Galen* Romani fecere *Galli.* Itidem ex *werren*, quod est *contendere, pugnare*, ut *weren, defendere*, est *werre* pro bello, sive *warre*, ut Angli pronunciant. Pro *werre* Galli *guerre*, Itali *guerra:* quod nec Latino in carmine refugit Baptista Mantuanus. Verùm Itali dicunt *gara.* Et ex *gara*, vel *gera*, & *man*, quod *virum* notat, est conflata vox *Germani*, quasi hominem dicas militarem. Simile igitur istis *Wodan, Guodan, Godan:* ex quo κατ' συγκοπὴν est *God*; κατ' ἀφαίρεσιν, *Dan*: unde *Dani* dicuntur, pari ratione ac à *Theuth, Teutones.* At ab integro *Godan*, sive *Codan*, est *Codanus* sinus: item *Godanum*, quod aliter *Dantiscum.* Eruditissimus Belgarum sui temporis, Justus Lipsius, putabat, numen hoc non *Wodan* dictum, sed *Wonsda:* atque ita in notis ad Germaniam Taciti pro *Woda*, vel *Wodan*, legere apud Paullum Diaconum jubet: nempe quia non *wodesdag*; sed cum N, *woonsdag* dicamus: tum quia Mercurius præfuerit lucro, quod Belgis *winst*, vel *wonst.* Nempe non cogitavit, à *Wodan*, vel *Woden*, esse *wodansdag*, vel *wodensdag*, unde κατὰ συγκοπὴν *woonsdag.* Nec Mercurius Germanicus præfuit lucro: nec à *wonst*, hoc est, *lucrum*, nomen habuit. Unde igitur? inquies. Dicam, quid mihi videatur. Ægyptii, quem Græci, & secuti eos Ægyptii, Mercurium interpretabantur, vocarunt Θεὺθ: ut sæpius vocatur Platoni in Phædro *a*. Ciceroni in tertio de Nat. Deorum est *Thoyth: Hunc* (Mercurium, inquit) *Ægyptii Thoyth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur.* Sic editio Aldi senioris: nec longè abit, quæ est nepotis Aldi; ubi est *Thoit.* Illa quoque Roberti Stephani *b* cum editione Aldi senioris convenit: uti & Lambiniana: sed in ea ad latus annotatur, alios legere *Thouth.* Sed tanti aliis est Platonis auctoritas, ut, codicibus illis insuperhabitis, præferant apud Tullium *Theuth.* Nec diffitendum, non longè hinc multos abire codices: ut in quibus reperias *Theyn, Thear, & Their:* quod postremum in veteri reperio editione, annum quidem, ut primitus fiebat, dissimulante, sed quàm facilè principem esse editionem agnoscas. In isto Tullianorum codicum dissensu, eò potissimum propendeo, ut *Thoyt*, vel *Thout*, scripserit Tullius. Movet meliorum è MSSis auctoritas. Movet item Eusebius Præparationis Euangelicæ lib. I, cap. IX, ubi legas: Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλεσαν Θωύθ, Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θώθ, Ἑρμῆν δὲ Ἕλληνες μετέφρασαν. *Ægyptii Thoyth vocarunt, Alexandrini Thoth, Græci Hermen, hoc est, Mercurium interpretati.* Qui locus satis veterem Tullii lectionem confirmat: utcunque Xystus Betulejus, & apud Tullium *c*, ubi *Thoyth* legitur, & apud Lactantium *d*, ubi *Thoth* editum est, etiam ab Aldo, *Theuth* legere malit: sanè aliter quàm Thomasius, qui ad oram *Thoyth* reposuit. Portò ab *Thoyt*, sive *Thout*, κατὰ μετάθεσιν est *Thuoth:* quæ pronunciatio durior. Germani igitur, qui litera W gaudent, T rejecto, fecere *Woth*, sive, terminatione additâ, *Wothan*, vel *Wodan*, vel *Woden*, aut *Wode.* Ex *Wode* autem vel *Woth*, ut diximus, est *Guoth, Goth, God*, vel *Got.* Vulgaris quidem illa opinio est, *God*, sive *Got*, dici à *goet*, id est, *bonus*, quia Deus fons sit bonitatis. Sed contrà est, cùm, ut bonitas est à Deo, ita & à *God*, quod est *Deus*; fit *goed*, penè quasi dicas *divinus.* Benefaciendo enim reddimur Deo similes: unde proverbium, *Homo homini Deus.* Atque hanc sententiam confirmat, quod ut à *Thoyth*, sive *Thuoth*, est *Wod*, sive *God:* sic à *Theuth* fit θεὸς, & *Deus*, T in S converso: quæ facilè commutantur: ut apud Græcos γλῶσσα, γλῶττα; ὀρύσσω, ὀρύττω: apud Germanos, *das, dat*; *wasser, water*, & Latinis fluvius Germanicus *Isurgus, Iturgus.* Et, si ista non sufficiunt, similiter dixerunt Latini *pulsare*, & *pultare:* item Festo teste, *mersare, mertare*; *adgressus*, & *egressus*, quæ prius *adgretus*, & *egretus.* A τοι quoque *tot*; ab ἄλσος, *saltus*; à σὺ Tarentino more τύ; ab εἴκοσι Laconicum βείκατι, unde *viginti*; τίτυρος, *Tityrus*, à σάτυρος, quo *aries*, significatur, sive *vervex*, *sectarius*; ut ex Servio cognoscimus. Valde etiam, quæ dicebamus, firmantur derivatis à *Godan, Dan, Theuth.* Nam à *Godan*, insula Danica Melæ est *Codanonia*, quæ nunc *Sielant*; uti incolæ Ptolemæo *Codanones:* sinus etiam *Codanus* Melæ, Plinioque. Et quia à *Godan*, extrito O, est *Gdan*, unde *Dan*, hinc *Danus* nomen datum. Et affine Δὰν à Σδὰν, pro Ζὰν, sive Ζὴν: nam Z valet σδ. A *Teuth* verò Germanicum *Teutsche*; Latinis *Teutoni*, vel *Teutones:* ac ab eodem Gallis *Teutates.* Nempe nationes Germanicæ à Deo, suâ quæque dialecto, nomen adsumserunt; quasi *populum Dei* dixeris: quod facere iis visum ad cultum Dei inculcandum suis, & simul ad terrorem injiciendum hostibus.

c *Lib. 1 de gestis Longobardorum, cap. 9. item Godefrido Viterbiensi Chronici parte XVII.*

a *Pag. 274. edit. H. St.*
b *Anno 1543.*
c *Lib. 3. de Nat. Deor.*
d *Lib. 1. cap. 6.*

CAP.

Cap. XXXVIII.

Tuisto, Germanorum origo, Gomer videtur; sive ex Thogarma, sive ex Ascenes propagentur. Sed de Ascenes opinio rejecta, ac Ascenazim *potiùs esse minoris Asiæ gentes. Si Tuisto sit Germanorum parens, id non aliter esse capiendum, quam quia origo sit generis humani; Adamus puta: Mannum autem, Noachum videri. Nisi Thuisto potiùs sit ipse universi conditor, qui &* Theuth: *Mannus autem Adamus; qui &* Man, Men, Menis, Menas, Maneros. *Nec* Isenaco *ab Iside, nec* Hamburgo *ab Jove Hammone nomen datum esse. Isidem Germanicam videri aliam ab Ægyptia: nisi utrâque Evam adumbrarint, quæ* Ischa *Mosi. Adanum Cilicum videri Adamum, & unde* Sari *appellatio, qui alter Adanorum conditor. Si Tacitum audimus, etiam Castorem & Pollucem cultos Germanis: sed Germanos potius gemino illo numine signâsse Deum bonum, & malum, sive nigrum; qui &* Zeerneboch; *&, si plerisque Tertulliani codd. standum,* Tibilenus. *Sed posse pro Castore & Polluce etiam par naturalium Deorum intelligi. Ex sententia Saxonis, & aliorum, etiam Danis, & Suenibus, defunctos pro Diis cultos esse.*

PRæterea Germanis Deus fuit Tuisto. De quo Tacitus in Germania sua: *Celebrant carminibus antiquis Tuistonem Deum, terrâ editum, & filium Mannum, originem gentis conditoresque.* Ubi, si eos intelligit, qui proxima fuit Germanorum origo, Tuisto sit Gomer; Mannus autem vel Thogarma, vel Ascenez. Gomer ille Japheti filius fuit; ut est Genes. x, 3. Ab eo Germanos ducere originem, communis est sententia. Sed alii genus arcessunt ex Thogarma; quem Moses tertio inter Gomeri liberos loco recenset: & favet Chaldæus, Ezechielis cap. XXVII, vers. 14; ubi de equis תוגרמה, *Thogarma*, reddidit de גרמניא, *Germania.* Alii verò genus repetunt ex Gomeri hujus primogenito, nomine Ascenez. Atque ita recentiores Judæi. Nam Hispaniam *Sepharad*, Galliam *Carphat*, Germaniam *Ascenazim* appellant. Et favere creditur Flavius Josephus lib. I, cap. VII; ubi vulgò quidem *a* legas, Ἀσχανάξης Ἀσχανάξας ᾤκισεν· οἱ νῦν Ῥηγῖνες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλοῦνται). *Aschanazes condidit Aschanazas: qui nunc Rhegines* (sive Rhegini) *à Græcis appellantur.* Sed plerique, & in his Antonius Delrius *b*, pro Ῥηγῖνες (quales nulli Græcis cogniti, præter incolas Rhegii Julii, & Rhegii Lepidi) reponere jubent Γερμανοί: eò magis, quia parum verisimile videatur, Josephum silentio præteriturum fuisse parentem magnæ illius & populosæ Germaniæ, temporibus suis bello cum Romanis gesto celebratissimæ. Sed enim conjectura ista penitùs eò concidit, quòd sic jam olim in Josepho lectum sit; ut constat ex Eusebio, & Hieronymo, atque hos exscribente Isidoro. Quare *Ascenazim* potiùs sint gentes minoris Asiæ; mari Ægeo propiores. Cui sententiæ favet Hierosolymitanus, idque ex Jerem. LI, 27: ubi Ascenes numeratur inter eos, qui auxilia Medis miserunt. Atque idem, vel prope idem, censet Theodoretus. Ut qui *Ascenez* dicat prophetæ Jeremiæ esse gentem Mediæ vicinam. Quid hoc ad Germanos? Et opinionem eorum, qui in Asia collocant, multum juvat frequens in ea *Ascanii* nomen; præcipuè terris Ægeo mari magis vicinis. Ut inde etiam Ascanio, Æneæ filio, nomen esse videatur. Sed utcunque illud, Ascania Stephano est Troadis urbs; quam in Phrygia ponit Hesychius. Et ante Troadem Plinius Ascanias agnoscit insulas lib. IV, cap. XII, & lib. V, cap. XXXI. Item in Troade statuit Ascaniam lib. V, cap. XXXII, & Ascanium flumen, ibidem. Uti & Ascanium sinum prope Nicæam, & Ascanium lacum. Quemadmodum & inter Phrygiam, & Mysiam, eum ponit Arrianus lib. I de gestis Alexandri: qui locis iis, ac vicinis, salem naturâ suâ ait concrescere. Quamobrem sic statuo, *Ascenazim* non esse Germanos, ut cum Judæis plurimi censent: sed Troada, Phrygiam, Bithyniam, Æolidem, & tractus vicinos: nec alias, quàm hasce nationes, intelligi à propheta Jeremia.

a *Nisi quod perperam in Frobeniana,* Ἀχανάζοι Ἀχανάζας.
b *Glossis in Genes.* 10, 3.

Expendimus eorum sententiam, qui ab Gomero, ejusque filio Ascenez, Germanicam esse gentem conditam arbitrantur. Sed enim caussæ nihil animadverto, cur apud Plinium necesse habeamus intelligere eos, qui proximi sunt ejus gentis parentes. Mihi videor in illis, quæ de Tuistone Deo terrâ edito, & Manno, ejus filio, scribit Tacitus, reliquias cernere doctrinæ veteris de Adamo, terrâ edito; ut is sit Tuisto: item de Noacho, trium filiorum parente. Subjungit enim Tacitus; *Manno tres filios adsignant.* Nec obstat, quòd Noachus sit decimus ab Adamo; Mannus autem Tuistonis filius dicatur: illius item filii tres fuerint, qui inter se Germaniam diviserint: unde & proximi Oceano Ingævones, medii Herminones, cæteri Istævones vocentur. Siquidem, qui filium genuit, nepotem etiam, & omnem ejus genuisse posteritatem, censetur. Cujus rei complura habemus exempla apud Matthæum Euang. cap. I, ac alibi in Scripturis passim. Porrò multi quidem sic fuerint Germanicæ gentis genitores: sed è tota eorum serie non alii memorari justiùs merentur Adamo, & Noacho. Quæ etsi ita sint, suspicor tamen, in Manno adumbrari nobis, non Noachum duntaxat, sed etiam Adamum: ut eosdem uno Saturni nomine signare gentes solent; quemadmodum superiùs ostendimus. Movet me, præter alia, *Manni* vocabulum. *Man* enim Germanis virum designat: quam vocem ex Asia attulere: unde Asiaticis, *Turcimans*, *Othomani*, *Solimans*, pluraque ejusmodi. *Manni* igitur nomen præcipuè conveniat Adamo. Ita Tuisto sit Deus ipse, Adami & Evæ conditor. Et fortasse ab eadem origine Romanorum *Mas*, Germanorum *Man*, Ægyptiorum *Men*, *Menu*, vel *Menas*: quem primum statuunt regum suorum, ut vidimus antea *a*: item, (quod propius ad *Man* accedit) *Maneros*: a Cap. 27. de quo Julius Pollux lib. IV, cap. VII, §. 11: Αἰγυπτίοις μὲν ὁ Μανέρως γεωργίας εὑρετής, Μουσῶν μαθητής. *Ægyptiis Maneros est agriculturæ inventor, idemque Musarum discipulus.* Primus sanè agriculturam exercuit; primus quoque literas reperit, & docuit, Adamus. Itaque *Manni* nomen maximè conveniat Adamo; *Tuistonis* verò nomen Deo ipsi, Adami & Evæ conditori. Quomodo dictus quoque *Theuth*, & *Thoth.* Ab his verò non longè abit *Thuisto*: unde trajectis duabus literis *Thuitso*: ubi O solùm Latina est terminatio: ut fortasse hinc sit *Tuitschen*: quomodo à *Teuth*, itidem terminatione O additâ, *Teuto*; inde *Teutones*: ut superiùs exposui.

Post Tuistonem, & Mannum, venio ad Isidem: de qua sic Tacitus in Germania suâ: *Pars Suevorum & Isidi sacrificat.* Quod si est, numen hoc fuerit à Græcis, Istri accolis; his verò ab Ægyptiis: qui Isidem in Deas retulere, quia cùm triticum, & hordeum, sponte antea cresceret inter herbas, nec usus eorum esset cognitus; prima Isis eum monstrârit Ægyptiis; ut ex Diodoro antea diximus. Unde ipsa, apud Appulejum XI Met. Eleusiniam Cererem, & Ægyptiam Isidem, prædicat eandem. Itaque & nonnulli ab Iside, oppidum Germaniæ *Isenacum* dici arbitrantur. Et eò id putant verisimilius, quia Isis sit Osiridis uxor; Osiris sit Mitsraim; is filius Cham, sive Ham: unde itidem vocari autumant *Hamburgum*, sive *Hammeburgum* potiùs. Ludovico enim primo literis Aquisgrani datis vocatur *Hammeburgck.* Sed quanto est credibilius *Isenaco* esse nomen à ferro, quod Germanis *iser*: *Hamburgi* autem vocabulum esse à Gambriviis, populo Germaniæ apud Tacitum libro de Germania, & Strabonem etiam in VII: nisi quod, cùm Latinè sit Gambrivii, Græcè scribendum Γαμαβριούιοι, non, uti literulæ errore exaratum, Γαμαβρίνοι. Difficulter etiam possum in animum meum inducere, Germanos vetus Isidis nomen, cujus sera adeò notitia Græcis & Romanis, accepisse ab Ægyptiis. Sed si in superstitione, tot seculis intermortuâ, nunc etiam conjecturis est locus: dixero, Germanis fuisse reliquias primævæ traditionis de Adamo & Eva:

quo-

quorum ille Mannus sit, hæc Isis. Nam quomodo Adam, quod hominem notat, ac κατ' ἐξοχὴν, marem, commodiùs reddidissent suâ linguâ, quàm *mannum*? A *man* autem mulier dici potuit *manna*: sed non fuit hoc in usu Germanis. Ac fortasse ex longa traditione retinuerunt Hebræum *ischa*; quod apud Mosen, & veteri Latinorum linguâ *viram* sonat: unde apud Festum, *Vira Querquetulana*. Romani autem cùm audirent Germaniæ genti cultos *Man*, & *Ischa*; ut ex illo *Mannum*, ita ex hoc *Isidem* fecerunt: quia non viderent, quod numen *Ischa*, quàm *Isis* esse posset. In quo quantopere falsi sint, ex iis videre est, quæ diximus. Nisi & Ægyptiis, ut Osiris Adamus, sic Eva Isis. Nec enim putandum, primorum parentum memoriam in Asia penitus intercidisse apud gentiles. Multa in contrarium obducere possem. Sed uno contentus nunc ero, quod occurrit. Adana antiqua Ciliciæ urbs erat, condita à Syris, inque memoriam primi hominis *Adam* sive *Adama* appellata. Sed constat, Græcos non habere voces in M exeuntes, eoque pro Ἀδὰμ dixere Ἀδὰν, & terminatione additâ, Ἄδανος: unde urbs Ἄδανα. Ἄδανος iste, ut ait Stephanus, Cæli, Terræque filius erat. Quod nulli melius convenit, quàm Adamo nostro. Idem Stephanus ait, aliter dictum Saturnum, & Rheam. Puta, quia Saturnus est primus homo, & Rhea, omnium mater Eva. Hi, quia una erant caro, ut etiam loquitur Scriptura, eo uno nomine numineque comprehendebantur à Cilicibus: si rectè eorum mentem nobis exposuit Stephanus. Quo teste, idem quoque Ἄνδης, qui fortasse Σάνδης; hoc est, Hercules. Nam hunc Indis *Sanden* vocatum, superiùs *a* ostendimus. Idemque Ἅδης sive Dis: nempe Adam è terra & in terram rediit; atque inde ei nomen: uti & Ἀδὴν quoque Græci dixere ex אדמה, Adama, *Terra*; M itidem in N abeunte. Parque ratio in aliquot aliis gentium Diis, à Stephano memoratis: cujus caussa est, quod ut in naturali Theologia præcipui Deorum ad Solem, & Lunam, referuntur: ita Dii animales potissimi pertineant, vel ad primos parentes; vel Noë, & conjugem; vel liberos horum, qui orbem inter se partiti fuere. Ac hinc etiam videmus, cur Adanus ille creditus fuerit Japetus; eodem teste. Sed quia sæpius jam Stephanum adduximus, ipsum potius audiamus: Ἄδανα, Κιλικίας πόλις, οὐδετέρως. ταύτην ᾤκισεν Ἄδανος καὶ Σάρος, Ταρσεῦσι πολεμήσαντες καὶ ἡττηθέντες· ἀφ' οὗ ἡ πόλις, ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος, Ἄδανα· τὸν δὲ ποταμὸν Κοίρανον καλούμενον Σάρον καλέσαντες. ἔστι δὲ ὁ Ἄδανος γῆς καὶ οὐρανοῦ παῖς, καὶ Ὄστασος, καὶ Ἅδης, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ Ἰάπετος, καὶ Ὄλυμπος. ADANA, *Ciliciæ civitas, genere neutro. Hanc exstruxere Adanus, & Sarus, cum bellum gessissent adversus Tarsenses, sed succubuissent. Ac à duce quidem Adano urbs dicta est Adana: flumen autem, quod* COERANOS *dicitur, Sarum nominarunt. Est verò Adanus Cæli ac Terræ filius. Idemque & Ostasus, & Ades, & Saturnus, & Rhea, & Japetus, & Olympus.* Ubi conspicimus, ut Cilices videri voluerint, Adanum, & Sarum, esse urbis suæ conditores. Nempe quia Adana ab omni hominum memoriâ fuisset, voluere videri esse opus primi hominis, sive Saturni, vel Adami. Quicum tamen non bellè convenit, quod Adanus, & Sarus, dicuntur victi fuisse à Tarsensibus. Ut convenientius fuerint dicturi, in honorem Adani, sive primi omnium parentis, sic urbem vocitatam. Dicitur autem & Sarus urbem ædificasse, ac honori ejus flumen, ad quod exstructa fuit, Sarum nominatum. *Sari* quidem appellatio optimè convenit tum Adamo, tanquam Deo tutelari, unde urbs dicta: tum conditori urbis; qui & ipse forsitan *Adam* dictus; quomodo ambiguitas vocabuli occasionem præbuerit Cilicibus natales suæ urbis referendi ad primum hominem, Cæli Terræque filium. Utrique competit appellatio שַׂר, sar, quod est, *dominus*, *princeps*. Unde & Abrahami uxor vocata שָׂרָה, Sara, hoc est, *domina*. Non vanam esse hanc conjecturam, arguit, quòd Stephanum audiimus dicentem, fluvium aliter vocatum Κοίρανον, hoc est, *dominum*. Nempe à Syris *Sarus*, à Græcis Κοίρανος vocabatur: quia Ciliciæ variis in locis Syri Græcique erant permixti. Siquidem, ut superiùs ostendimus, Syria antiquitus ad Pontum usque Euxinum extendebatur: unde & Cappadoces *Leucosyri* dicebantur.

a Cap. 28.

Si Tacitum audimus, etiam Castor & Pollux culti sint Germanis. Sic enim ille libro de moribus Germaniæ: *Apud Naharvalos, antiquæ religionis lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed Deos interpretatione Romani Castorem Pollucemque memorant.* Ubi non de nihilo est, quod INTERPRETATIONE dicat. Neque enim Germani habuere nomina *Castoris*, & *Pollucis*. Sed Romani, cùm persuasum haberent, colere se, quicquid Deorum esset: in cultu numinis barbarici considerabant; cui ex Diis suis is cultus maximè conveniret: atque inde hoc numen Jovem, aut Neptunum; illud Junonem, aut Cererem; aliud Herculem, aut Martem, & ita in cæteris, interpretabantur. Quamquam verò apud Diodorum etiam in IV legere sit, Dioscuros à Celtis maris accolis, in quibus & plerique Germani, cultos esse: valde tamen metuo, ne de illo ratio fugerit Romanos pariter ac Græcos. Sanè quàm minutum hoc argumentum, quod Germani duos Deos luci præsides, & quidem (Taciti verba sunt) *ut fratres, ut juvenes venerentur.* Nam quid si per duo hæc numina intellexerint Germani principium unum boni, alterum mali? quæ de duobus summis Diis opinio, vetustissimorum apud gentes Theologorum fuit, ac legislatorum: ut Plutarchus clarè ait libro de Iside & Osiride; fusèque à nobis superius *a* est declaratum. Idem Germanos putâsse, saltem aliquas ejus nationes, eo mihi verisimilius fit, quia & Slavi, quorum pars bona cis Vistulam in Germania veteri, opinionem hanc amplexa fuit. Helmoldus lib. I Chron. Slavorum, cap. LIII: *Sub nomine Deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam à bono Deo, adversam à malo, dirigi profitentur. Ideo etiam malum Deum suâ linguâ Diabol, sive Zeernebоch, id est, nigrum Deum appellant.* Sed *Zeernebоch* quidem sit à Slavis: at *diabol* sine dubio est ex *diabolus*; ut à Christianis hoc acceperint vocabulum. Nisi fortè de diabolo ex glossemate in contextum irrepsit. Sanè non habet Albertus Crantzius in Wandalia sua lib. III, cap. XXXVII: ubi Helmoldum ad verbum exscripsit, tacito auctore. Quem Slavi *Zeernebоch*, hunc Saxones antiqui, si audimus Fabricium *b* in Saxonia sua, vocant *Tybilenum*: imò, ut ait, hodieque sic malum dæmonem *c* nuncupant. Itaque nihil fortasse mutandum apud Tertullianum Apologetici cap. XXIV, ubi in multis codd. est: *Unicuique provinciæ & civitati suus est Deus, ut Syriæ Astarte, Arabiæ Disares, ut Norico Tibilenus, ut Africæ Cælestis, ut Mauritaniæ reguli sui.* Alii tamen locum censent corruptum: ut Nicolaus Loensis Epiphyllid. lib. V, cap. XV, qui pro *Tibilenus* corrigit, *Deus Belenus*. Pithœus autem Subsec. lib. I, cap. IV, simpliciter legit *Norici Belenus*. Quod magis placet. Ut illud TI in *Tibelenus* sit ex repetito TI ex Norici. Nam T, & C, in veteribus MSSis, confundi solent; ut norunt, qui eos tractarunt. Sin minùs placet, per numina, quæ Romani *Dioscuros* interpretabantur, bonum Deum, & *Zeernebоch* intelligi: quid si capiantur Dii illi, qui Romanis Cælus, & Tellumo; puta Cæli, & Terræ Deus? Vel, quia Dioscuri isti à Diodoro Celtis maris accolis tribuuntur; quid si fuerint Romanorum Jupiter, & Neptunus? Fratres quippe hi, nec senescit eorum natura. Vel quid si frater sororque signentur, sive Cælum & Terra, sive Sol, & Luna? Saltem non paullò hæc verisimiliora mihi videntur, quàm ut reliquiæ fuerint doctrinæ de triuno Deo; perque Castorem & Pollucem signati fuerint Λόγος sive Verbum, & Spiritus S. Quæ opinio fuit eruditi nostri amici in Germania antiqua lib. I, cap. XXX.

a Cap. 5.

b *Lib.* I *originum Saxonicarum.*

c *Interim vereor magnopere, ne deceptus sit Fabricius, ac* Tifel *non ex* Tibilenus *sit; sed ex* διάβολος, *unde & Germanis* Teuffel, *Belgis* Duyvel.

Ulysses etiam in Germania fuisse existimatus, & ararum honore cultus. Tacitus de moribus Germaniæ: *Ceterùm & Ulyssem quidam opinantur longo illo, & fabuloso errore, in hunc Oceanum delatum, adisse Germaniæ terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur,*

litur, ab illo constitutum, nominatumque ἀσκιπύργιον a. *Aram quin etiam Vlyssi consecratam, adjecto Laërtis patris nomine, eodem loco olim repertam; monumentaque & tumulos quosdam Græcis literis inscriptos in confinio Germaniæ, Rhætiaque, adhuc exstare: quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.* Verùm nunquam Ulysses navigavit in Oceano, sive mari externo. Quod multis possim comprobare. Sed sola suffecerint, quæ adducit Brodæus Miscellaneorum lib. III, cap. IV. Cujus in sententiam pedibus nunc, quantum video, penè ab omnibus itur eruditis. Eoque & de Olysippone Lusitaniæ, ab Ulysse exstructa, prorsus repudiant: non minori sanè jure, quàm circumspectiores Zelandicæ gentis de Ulissinga suâ ab Ulysse, ac Ziricea à Circe exstructâ.

a *Assentio iis, qui vocem Græcanicam delent: ut quæ antecesserit. Nempe aliquis memoriæ ergo ad aram adscripserat, unde in contextum irrepsit.*

Ad veterem quoque Germaniam pertinent Dani, & Suenes, aliique populi Septentrionales: quorum Deos fuisse homines, ac tum in vita meruisse honores, tum à morte pro Diis esse cultos, etiam agnoscit Saxo Grammaticus lib. VI Hist. Dan. Audiamus loquentem: *Olim quidam magicæ artis imbuti, Thor videlicet, & Othinus, aliique complures, mirandâ præstigiarum machinatione callentes, obtentis simplicium animis, divinitatis sibi fastigium arrogare cœperunt. Quippe Norvagiam, Sueciam, ac Daniam, vanissima credulitatis* b *laqueis circumventas ad cultus sibi pendendi studium concitantes, præcipuo ludificationis suæ contagio resperserunt. Adeo namque fallacia eorum effectus percrebuit, ut in ipsis cæteri quandam numinum potentiam venerantes, eosque deos vel deorum complices autumantes, veneficiorum auctoribus solennia vota dependerent, & errori sacrilego respectum sacris debitum exhiberent. Quo evenit, ut legitima feriarum series apud nos eorundem nominibus censeatur: cùm ipsis Latinorum veteres, sive à Deorum suorum vocabulis, sive à septeno planetarum numero, nuncupationem singulatim adaptasse noscantur.* Plura de iis ibidem subjungit. Vide & Joannem Magnum, Gothorum, Sueonumque historiæ lib. I, cap. IX, X, & XI, & de vitis Pontificum Upsalensium lib. I c. Ex hujus verò temporis scriptoribus de istis Danorum Diis vide sis eruditissimum amicum nostrum, virum de literis optimè meritum, Isacium Pontanum in Glossario Priscogallico, Originibus Francicis, & lib. I Hist. Danicæ.

b *Apud Joannem Magnum, qui locum hunc, sed absque ulla Saxonis mentione, exscripsit, pro* credulitate, *perperam in Romana ipsa editione,* crudelitate *legas, lib. I historiæ Gothicæ cap. 10.*
c *Edit. Rom. pag. 14.*

Cap. XXXIX.

In dubium revocatum, an à Sarmatis paganis præter Deos naturales, quorum nomina referuntur, etiam culti sint Dioscuri sub nominibus Leli, & Poleti. *Alexandri Magni, & Cæsaris Augusti ara ad Borysthenem. Aurea Vetula accolarum fluminis Oby. Zamolxis à Getis, quibus leges tulerat, pro Deo cultus. Orpheus geminus, Argonauta unus, alter poëta, qui proprio nomine Onomacritus; & amborum ætas; deque cultu Argonautæ locus Cononis. Temesius Clazomenius in Thracia ab Abderitanis cultus. Plestorus, deus Thracum, cui sacrificatus Oebazus. Helena, Veneris ministra, ab Epidamniis, vel Epidauriis, pro Deâ est habita.*

POlonia partim ad Germaniam magnam, partim ad Sarmatiam pertinet. Incolæ his terris, ut rerum Polonicarum scriptores tradiderunt, coluere non Solem modò, & Lunam: sed etiam Pogwisd, sive Auram, Jessam sive Iovem, Lactonem vel Lactonem, sive Plutonem, Niam sive Cererem, cujus celeberrimum Gnesnæ templum fuit, Marzanam sive Venerem, Zievoniam, sive Dianam. Sed omnes isti fuere Polonis Dii naturales: quos venerati fuere usque ad annum Christi ID CCCC LXV; quo Miesco, sive Mieczlaus rex sacris est initiatus Christianis. Ajunt verò & habuisse Deos animales, Castorem, & Pollucem: eos vocitatos Lelum, & Poletum: & cultus eorum superesse vestigia hodieque in symposiis Polonicis; ubi vulgo *Lelus, & Poletus*, soleat inclamari. Sic præter alios Alexander Guaguinus in Sarmatia sua Europæa. Vellem autem rationem addidissent, cur Lelum, & Poletum, interpretati sint Dioscuros. Num quia Dii gemini, & affinia videantur vocabula, *Poletus*, & *Pollux*? Nunc verisimilius non occurrit. Sed quàm frivola hæc sint, omnes vident. Quid si igitur dicamus, à priscis illis Sarmatis per Leli, & Poleti nomina intelligi potiùs solere, sive bonum, nigrumque Deum; sive Cælum, & Tellurem; sive Iovem, & Neptunum: prout antea exponebamus numina illa Germaniæ, quæ Castorem & Pollucem fuisse, etiam Tacitus arbitrabatur? Sin verè Lelum, Poletumque, per Castorem, & Pollucem, explicuere: Sarmatæ, credo, eorum cultum acceperint à Græcis, Istri accolis. Quomodo & à Græcis fuit ara Alexandri M. ad Borysthenem: uti à Romanis illa, quæ ibidem constituta fuit Cæsari Augusto. Meminit utriusque Ammianus Marcellinus lib. XXII: *Deinde Borysthenes, à montibus oriens, Neurorum primigeniis fontibus copiosus, concursuque multorum amnium adolescens, mari præruptis undarum verticibus intimatur: cujus in marginibus nemorosis Borysthenes est civitas, & Cephalonesus, & ara Alexandro Magno, Cæsarique Augusto sacrata.*

Ad Oby fluvium coluere Auream Vetulam: sed difficilè dictu, num ea symbolum fuerit Evæ, omnium nostri matris: an Telluris, quæ & ipsa antiqua omnium mater. De hoc numine sic Paulus Oderbornius in vita Ioa. Basilidis, magni ducis Moscoviæ: *Obdorii ab Obbo amne nominantur; qui ex lacu Citaisco ortus ab Oriente in Septentrionem labitur. His Vogulici, & Hugrii vicini, & Moschis subjecti sunt; à quibus Aurea Anus idolum sanctè colitur; quod, oraculi Delphici instar, futura quærentibus respondere solet.* Item Adamus Clemens in Anglorum Navigatione ad Philippum Angliæ tum temporis regem, & Hispaniæ principem: *Tatarorum confinia tenent Moscovitæ idololatræ. Percelebre est illis idolum Aurea Vetula dictum. Siqua gravior calamitas gentem premit; veluti fames, bellum, vel pestis: idolum suum statim consulunt, quod hoc modo faciunt. Coram simulachro prostrati preces fundunt: mox tympanum in medio statuunt. Hoc sorte lecti circumstant: argenteum bufonem tympano imponunt: dein bacillo concutitur tympanum. Ac cui circumjacentium circumstat bufo, protinus interficitur. Statim, nescio quibus idoli præstigiis, vita restitutus malorum caussas exponit. Itaque placato idoli numine, non ita multo pòst publicâ calamitate liberantur.* Vide & Guaguinum Veronensem in Sarmatia Europæa a.

a *In descriptione Moscoviæ, cap. de Obdoria.*

E Sarmatia venio in Daciam, ac regionem Getarum: quorum legislator in Deos relatus. Homo Thrax apud Platonem in Charmide: Ζάμολξις λέγει ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, θεὸς ὤν. *Zamolxis ait noster rex, qui Deus est.* De eodem sic Laërtius in Pythagora: Ἔσχε καὶ δοῦλον Ζάμολξιν, ᾧ Γέται θύουσι, Κρόνον νομίζοντες, ὥς φησιν Ἡρόδοτος. *Habuit & servum Zamolxin, cui Getæ sacrificant, Saturnum eum existimantes, ut ait Herodotus.* Respicit autem ea, quæ apud Herodotum legere est in Melpomene. Sed refert Herodotus, putare se Zamolxin multò fuisse antiquiorem Pythagora. De cultu sic quoque Iamblichus in vita Pythagoræ cap. XXX: Καὶ ταῦτα παιδεύσας τοὺς Γέτας, καὶ γράψας αὐτοῖς τοὺς νόμους, μέγιστος τῶν θεῶν ἐστι παρ' αὐτοῖς. *Cumque hæc Getas docuisset, eisque leges præscripsisset, Deorum apud eos habitus est maximus.* Vide & de eodem Strabonem lib. VII, & XVI, Lucianum in Deorum Concilio, Malchum sive Porphyrium in vita Pythagoræ, Origenem lib. II, & III contra Celsum, Iornandem in Geticis, & Etymologici Magni auctorem in Ζάμολξιν; ubi variæ veterum de eo sententiæ afferuntur. Imò temporibus Augusti Cæsaris parum abfuit, quin eadem gens Getica divinos etiam honores tribueret Ceneo, homini præstigiatori, inque Ægypto divinandi artem edocto, atque oracula se dare simulanti; teste Strabone in VII.

A Getis in Thraciam me confero. Ubi eumpse Zamolxin

molxin cultum fuisse, tradit Lucianus in Jove Tragoedo: Σκύθαι μὲν ἀκινάκῃ θύοντες, καὶ Θρᾷκες Ζαμόλξιδι, δραπέτῃ ἀνθρώπῳ ἐκ Σάμου· *Scythæ quidem acinaci sacrificant, & Thraces Zamolxidi, homini fugitivo ex Samo.* Etiam domo Thrax Orpheus; quem, uti & Musæum, relatum fuisse in numerum Deorum, docet Tertullianus de Anima, cap. II. Intellige autem non Orpheum poetam, quem habemus, sed Argonautam: quod non apposuissem, nisi hos confudisset Pamelius ad locum Tertulliani memoratum. Sed duos illos jure distinxit vetus A-
a Vers. 27. pollonii scholiastes in primum Argonauticôn a. Argonauta vixit triginta circiter annis ante excidium Trojanum. Alter ille, vel potiùs Onomacritus, cujus pleraque sunt Orpheo tributa, claruit temporibus Hipparchi, & Hippiæ, filiorum Pisistrati: ut Tatianus etiam scripsit adversus Gentes. Illius igitur Threicii vatis nihil habemus: etsi ad ejus libros provocet Arnobius in quinto. Sed de hoc, & Musæo pariter, Linoque, plura diximus in primo operis nostri de re Poëtica. De cultu Orphei ita Conon narratione XLV apud Photium in bibliotheca: Λαβόντες οὖν (τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀρφέως) ὑπὸ σήματι μεγάλῳ θάπτουσι, τέμενός τε αὐτῷ περιείρξαντες, ὅ τέως μὲν ἡρῷον ἦν, ὕστερον δὲ ἐξενίκησεν ἱερὸν εἶναι. θυσίαις τε γὰρ, καὶ ὅσοις ἄλλοις θεοὶ τιμῶνται, γεραίρεται· ἔστι δὲ γυναιξὶ παντελῶς ἄβατον. *Accipientes igitur* (caput Orphei) *ingenti tumulo mandarunt, ac monumentum ei heroicum circumdederunt, postea autem obtinuit, ut esset delubrum. Sacrificiis enim, aliisque rebus, quibus Dii solent coli, & ipse honoratur. Feminis vero templum id omnino est inaccessum.* Præterea Thracibus cultus est Odrysus. Nempe quia conditor gentis, si non universæ, quod Thera potiùs sibi vindicat; sal-
b Pag. 8. tem partis ejus. Epiphanius lib. I b: Ἔπειτα δὲ ἀκινάκην σέβοντες εἰσὶ τῶν Σκυθῶν Σαυρομάται, Ὀδρυσόν τε τῶν Θρᾳκῶν προτιμώμενοι, ἐξ οὗ τὸ γένος κατάγεται Φρυγῶν, ὅθεν καὶ Θρᾷκες ἀπὸ τοῦ Θήρας ἐπικλήσεως τοῦ ἐν τῇ πυργοποιίᾳ γεγενημένου καλοῦνται. *Tum acinacem Sarmatæ Scythici generis pro Deo colere cœperunt; ut & Odrysum, à quo Thraces oriundi; indidemque & Phrygum genus originem accepit: ex quo etiam accidit, ut à Thera, qui in illa turris ædificatione natus est, Thracum appellatio deducta sit.*

Etiam Abdera Thraciæ urbs: cujus fundamenta primus jecit Temesius Clazomenius: sed nihil fructus inde à Thracibus retulit; ut quem expulerint: sed postea eò coloniam duxere Teji; a quibus divinis est honoribus affectus. Herodotus in Clio: Τιμὰς Τήιος ἐν Ἀβδήροισι ὡς ἥρως ἔχει. *A Tejo Abderorum urbe colitur, ut Deus.* Ubi heroici solùm honoris meminit; sed is in conditoribus urbium divinus esse solet.

Erat & Thracibus Deus Plestorus: sed dubito, utrùm naturalis, an animalis. Huic Persa Oeobazus sacrificatus. Herodotus lib. IX: Οἰόβαζον ἐκφυγόντα ἐς τὴν Θρηίκην, Θρήικες Ἀψίνθιοι λαβόντες, ἔθυσαν Πλειστώρῳ, ἐπιχωρίῳ θεῷ, τρόπῳ τῷ σφετέρῳ· *Oeobazum, fugâ elapsum in Thraciam, Thraces Apsinthii exceptum, Plestoro, Deo indigenæ, ritu suo immolaverunt.*

Hinc in Illyridem proficiscor: cujus pars Macedoniæ propior *Dalmatia* vocatur. In hac Epidaurii videntur Helenam coluisse; non illam à Paride raptam, sed aliam; de qua sic Ptolemæus Hephæstion novarum histor. lib. IV c:
c Apud Photium cod. 190 Ἡ ἀρχηγοῦσα Ἀφροδίτῃ ἐν τῇ πρὸς Ἄδωνιν ὁμιλίᾳ, ἡ Ἐπιδάμνου θυγάτηρ, ἣν Ἐπιδαύριοι ἐν Ἀφροδίτης σχήματι τιμῶσι, χρήματα λαμβάνουσιν ἐπιδιδοῦσα. *Illa ministra Veneris in congressu cum Adonide, Epidamni filia, & ab Epidauriis Veneris figurâ culta, divitias imbuentibus largiens.* Ubi dubitari possit, an non vel priori loco Ἐπιδαυρίοις, vel posteriori Ἐπιδάμνιοι, legi debeat. Sanè verisimile est, hanc Helenam filiam fuisse ejus, qui urbem sive Epidamni, sive Epidauri, condidisset. Sed Epidamnus est in Dalmatiâ duntaxat; aliterque *Dyrrachium* vocatur: Epidaurus autem triplex, una quidem in Dalmatia; at duæ præterea in Peloponneso, una ad sinum Saronicum; altera ad Argolicum.

Cap. XL.

Diomedis Ætoli nemus, ac templum, juxta ostium Timavi. Eidem delubrum in insulis Adriæ, quæ Diomedeæ dicuntur. Metabus Metapontinis Deus, item Pythagoras: Sybaritis autem semicaper puer: Sardis Hercules Thebanus, sive Alcides, & cum eo Iolaus; item Hercules Libycus, sive Maceris, cum Sardo; unde Sardis nomen. Etruscis quoque cultus Hercules. Quis Tages iste fuerit, qui extispicii artem docuisse Etruscos dicitur: & cur sacra ejus dicta Acherontia. *Marsis in veneratione Circe, vel Medea, nomine* Angitiæ, *ab anguibus imposito. Minturnensium Dea Marica, quæ eadem ac Circe: item culta hac Circeiis. Pilumnus, ac Picumnus, quos à Rutulis accepere Romani, quibus rebus præfuerint, & unde nomen acceperint.*

AB Illyride læti jam Italiam prospicimus: unde, Istriâ relictâ, proxima se offert Venetia. Ubi ad ostium Timavi Diomedis nemus, ac templum fuit. Strabo lib. V: Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν, ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον· *In ipso Adriatici sinus intimo recessu Timavum est, Diomedis templum memorabile.* Paullo verò pòst subdit, Diomedi apud Venetos sacrificari equum album.

In Picena etiam regione pro numine Diomedes fuit. Scylax Caryandensis in Periplo: Μετὰ δὲ Δαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὄμβρικοί· καὶ πόλις ἐν αὐτῷ Ἀγκὼν ἐστί· τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδην εὐεργετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἱερὸν ἐστιν αὐτοῦ. *Post Daunitas gens est Umbrorum: inque ea est Ancon urbs. Hæc vero gens colit Diomedem, cui ille benefecit: ac ibidem ejus est fanum.*

Sunt & ex adverso Marucinorum, ac Pelignorum, insulæ quinque Diomedeæ; ubi itidem cultus est Diomedes. Theophrastus lib. IV Histor. Plant. cap. VII: Ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀδρίᾳ πλάτανον οὔ φασιν εἶναι, πλὴν περὶ τὸ Διομήδους ἱερὸν· σπανίαν δὲ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πάσῃ. *Platanum ajunt non esse in Adria, præterquam circa Diomedis delubrum: raram autem esse in Italia universa.* Plinius lib. X, cap. XLIV: *Diomedeæ aves uno ea loco totius orbis visuntur, in insula, quam diximus nobilem Diomedis tumulo, atque delubro, contra Apuliæ oram, fulicarum similes. Advenas barbaros clangore infestant, Græcis tantum adulantur, miro discrimine, velut generi Diomedis hoc tribuentes; ædemque eam quotidie pleno gutture madentibus pennis perluunt, atque purificant: unde origo fabulæ, Diomedis socios in earum effigies mutatos.* De eodem sic Augustinus lib. XVIII de Civit. Dei, cap. XVI: *Diomedem fecerunt Deum; quem, pœnâ divinitus irrogatâ, perhibent ad suos non revertisse; ejusque socios in volucres fuisse conversos. Quin etiam templum ejus esse ajunt in insula Diomedea, non longè à monte Gargano, qui est in Apulia: & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites, tam mirabili obsequio, ut rostrum aquâ impleant, & adspergant: & eò si Græci venerint, vel Græcorum stirpe progeniti, non solùm quietas esse, verùm & supervolare: si autem alienigenas viderint, subvolare, & capita eorum tam gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare.* Intelligenda verò hæc, quæ diximus, de Diomede, non Thrace illo, hospites suos objicere equis solito: sed Ætoliæ rege, celebrato tantopere ab Homero, præcipuè Iliad. ε. Hic enim, cùm ob adulterium uxoris reverti domum nollet, in Italiæ loca varia concessit, inque Apulia consedit: ubi Argyrippam, sive Argos Hippium, sive Arpos (uti & in Hirpinis Beneventum, & Equum Tuticum) condidit.

Sed, dum Diomedi insistimus, prætervecti sumus Marsos. Ne retro cursum legere cogamur, postea de iis dicam. Nunc loca adibimus Apuliæ proxima. Qualia Lucanorum, & Bruttiorum. In Lucania est Metapontum: cujus incolæ coluerunt Metabum, ut bis conditorem. Hinc ἡρῷον τοῦ Μετάβου, *sacellum Metabi*, apud Strabonem legas in VI.

Etiam

Etiam Metapontinis Deus habitus est Pythagoras. Justinus lib. xx: *Pythagoras cum annos xx Crotonæ egisset: Metapontum migravit, ibique decessit: cujus tanta admiratio fuit, ut ex domo ejus templum facerent, eumque pro Deo colerent.* Laërtius tamen paullò aliter lib. VIII: Μεταποντῖνοί γε μὴν τὴν μὲν οἰκίαν αὐτοῦ, Δήμητρος ἱερὸν ἐκάλουν· τὸν στενωπὸν δὲ, μουσεῖον, ὥς φησι Φαβωρῖνος ἐν παντοδαπαῖς ἱστορίαις· *Metapontini illius domum Cereris delubrum vocabant, vicumque Museum; ut ait Phavorinus in omnimoda historia.*

In Lucanis sunt Sybaritæ. Hi in Deos retulere puerum cruribus hircinis, tanquam Sylvanum quendam. Natus is erat ex caprario Crathide, & caprâ; quam cùm flagitiosè deperiret Crathis, in somno est interfectus ab hirco, rivali suo. Vide de impuro hoc amore, ac numine, Ælianum lib. VI de animalibus, cap. XLII.

Sed tædiosum fortasse sit, ita per omnes ire Italiæ regiones: utcumque ex singulis pauca decerpantur. Ad vetus igitur Latium festino; quò Romam revertamur, unde per Tiberinum ostium jamdiu solvimus. Ab meridie ejus est mare Tyrrhenum sive inferum: in quo, sed ex adverso magis Liguriæ, sunt Corsica, & Sardinia. In hac cultus Hercules, & cum eo Iolaus: unde Sardi montani, qui & Diagebrenses, priùs suere Iolaënses vocati; secundùm Strabonem in v. Ubi & addit, eum in hanc insulam adduxisse quosdam filiorum Herculis. Etiam refert Diodorus in v, campos Sardiniæ amœnissimos *Ioleos* dici ab Iolao, eumque natum fuisse ex fratre Herculis. De honoribus Iolao habitis, ut cui festum *Iolaia* statuerint, sic Pausanias scribit in Phocicis: Ἔστι δὲ ἔτι καὶ κατ᾽ ἐμὲ ἐν χωρίᾳ τε Ἰολάϊα ἐν Σαρδοῖ, καὶ Ἰόλαος παρὰ τῶν οἰκητόρων ἔχει τιμάς. *Etiam ætate mea in Sardinia sunt loca dicta Iolaia, honoresque ab incolis habentur Iolao.* Præterea hoc festum Thebis fuit. Scholiastes Pindari Isthm. od. IV: Μυρσίνης στεφάνοις ἐν Θήβαις στεφανοῦνται, οἱ νικῶντες τὰ Ἰολάϊα· *Qui Thebis vicisset in festo Iolai, coronâ myrteâ coronabatur.* Aliter verò Ἡράκλεια vocabatur, quasi dicas, *Herculea.* Testis idem scholiastes Olymp. od. VII, & Isthm. od. I. Ex his colligat aliquis, Thebanum fuisse Herculem, quem cum Iolao coluerint Sardi. Nec de Græcis repugno, qui in insulam hanc concesserint. At iis, qui ex Africa venissent, venerationi fuit non Thebanus Hercules cum Iolao; sed Libycus cum Sardo. Hercules iste nomine vero *Maceris* dictus fuit; filius ejus *Sardus*, qui coloniam in insulam hanc duxit; unde *Sardinia* est vocata. Pausanias in Phocicis: Ἑλλήνων οἱ κατ᾽ ἐμπορίαν ἐσπλέοντες Ἰχνοῦσαν ἐκάλεσαν, ὅτι τὸ σχῆμα τῇ νήσῳ κατ᾽ ἴχνος μάλιστά ἐστιν ἀνθρώπου..... πρῶτοι δὲ διαβῆναι λέγονται ναυσὶν ἐς τὴν νῆσον Λίβυες. Ἡγεμὼν δὲ τοῖς Λίβυσιν ἦν Σάρδος ὁ Μακήριδος Ἡρακλέους ἐπονομασθέντος ὑπὸ Αἰγυπτίων τε καὶ Λιβύων..... καὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Σάρδου τούτου μετέβαλεν ἡ νῆσος. Οὐ μὴν τούς γε αὐτόχθονας ἐξέβαλεν ὁ τῶν Λιβύων στόλος. Συνοικοι δὲ ὑπ᾽ αὐτῶν οἱ ἐπελθόντες ἀνάγκῃ μᾶλλον, ἢ ὑπὸ εὐνοίας, ἐδέχθησαν. *Græci mercatores, qui eò adnavigabant, Ichnusam vocavere, quòd isti insulæ figura est humano vestigio proxima. Primi autem in eam insulam navibus trajecisse feruntur Libyes: quibus ductor fuit Sardus, Maceridis illius, qui Hercules cognominabatur ab Ægyptiis, atque Afris, filius. Insulaque hæc à Sardo nomen mutavit. Non tamen inquilinos depulit Afrorum classis: sed à Sardiniensibus decretum est, necessitate magis, quàm benevolentiâ, unà ut advenæ cohabitarent.* Idem firmat Silius Italicus lib. XII:

> *Insula fluctisono circumvallata profundo*
> *Castigatur aquis, compressaque gurgite terras*
> *Enormes cohibet nudæ sub imagine plantæ.*
> *Inde Ichnusa prius Grajis memorata colonis:*
> *Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens*
> *Herculis, ex sese mutavit nomina terræ.*

Solinus cap. X: *Nihil attinet dicere, ut Sardus Hercule, & Norax Mercurio procreati, cùm alter ab Libya, alter ab usque Tartesso Hispaniæ, in hosce fines permeassent, à Sardo terræ, à Norace Noræ oppido nomen datum.* Isidorus lib. XIV Orig. cap. VI: *Sardus, Hercule procreatus, cùm magna multitudine è Libya profectus, Sardiniam occupavit; & ex suo vocabulo insulæ nomen dedit.* Hujus fanum apud Ptolemæum, Σαρδοπάτορος ἱερὸν, q. d. Sardipatris, sive Sardi patris.

Ab occasu veteris Latii est Etruria: ubi inter Deos cæteros magno itidem in honore Hercules fuit. Hujus fanum ad portum Labonis erat, qui hodie *Liburnus.* Meminit Antoninus in Itinerario, ubi AD HERCULIS legas in via à Vadis Volaterranis ducenti. Etiam infra Lucam Ἡρακλέους ἱερὸν, *Herculis fanum*, apud Ptolemæum; qui illud statuit inter Feroniæ lucum, & Pisas. Magna etiam in veneratione Etruscis Tages; vix tamen, ut Deus videatur. De eo Festus: *Tages nomine, Genii filius, nepos Iovis, puer dicitur disciplinam haruspicii dedisse XII populis Etruriæ.* Fusè de eo M. Tullius lib. II Divinat. Inter alia: *Tages*, inquit, *dicitur in agro Tarquiniensi, cùm terra araretur, & sulcus altius esset impressus, exstitisse repente, & eum adfatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus; sed senili fuisse prudentiâ.* Narrat deinde, quomodo ab eo Etrusci didicerint aruspicinam. Postea hæc sic impugnat: *Deum dicam an hominem? Si Deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem nonne poterat Deus hominibus disciplinam superiore ex loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit; quonam modo potuit terrâ oppressus vivere? Unde porrò illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse?* Meminere & Tagis hujus Ovid. lib. XV Met. Lucanus lib. I, Censorinus de die Natali, Ammianus Marcell. lib. XVII, & XXI, Mart. Capella lib. VI, Isidorus lib. VIII Orig. cap. IX. Cæterùm vel hoc de Tage fabula est, quæ originem trahere potuit ab Adamo, Terræ filio, à quo primùm edocti sunt homines cultum Dei: vel si puer ejuscemodi è terra exstitit, à quo Lucumones Etrusci disciplinam exstispicii discerent, is malignus fuerit spiritus: quem Deus non permiserit cælitus descendere, quod majorem addidisset impietati fidem, eoque ab Acheronte venerit: & hac de caussa etiam sacra ejus dicebantur *Acherontia.* Unde Servius in illud X Æn.

> *Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant*
> *Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.*

Sciendum, ait, *secundùm haruspicinæ libros, & sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri.*

Ab septentrione priscis Latinis fuere Marsi. Hi coluere Angiciam: de qua sic Julius Solinus cap. VIII: *C. Cælius Æetæ tres filias, Anguiciam, Medeam, & Circen, dicit fuisse: Circem Circæos insedisse montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem: Anguiciam vicina Fucino occupavisse; ibique salubri scientiâ adversus morbos resistentem, cùm desisset* (Salmasius *dedisset*) *hominem vivere, deam habitam: Medeam ab Iasone Buthroti sepultam, filiumque ejus Marsis imperasse.* Sed valde in his abit ab aliis sive Solinus, sive C. Cælius. Nam multò plures Circen, quam *Deam sævam* Maro vocat VII Æn. non Æetæ filiam, sed Solis; Medeæ non sororem, sed amitam, dicunt: ut Homerus Il. K. Hesiod. Θεογ. Orpheus in Argonaut. Apollon. Argon. lib. III. Anguicia autem si filia Æetæ fuit, diversa à Medea, potiùs sit Chalciope. Ovid. epist. Helenes; ubi de Medea sermo,

> *Non erat Æetes ad quem despecta rediret,*
> *Non Ipsea parens, Chalciopeque soror.*

Silius ἀπλῶς dicit prolem Æetæ; ut inde, quæ filiarum fuerit, haut liqueat. Sic enim ille lib. VIII:

> *Æetæ prolem Anguiciam mala gramina primam*
> *Monstravisse ferunt, tactuque domare venena.*

Sed profectò Anguicia non alia, quàm Medea. Unde gloss. vett. à Salmasio laudatæ: *Angicia*, Μήδεια. Est ex glossis Philoxeno tributis. Doctissimus Rigaltius no-

tis

tis ad Artemidorum legit, μήδεα, *inguina*. Sed omnino tecta est lectio vulgaris. Idem docet Servius in illud VII Æn.

—— Neque enim juvere in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsita in montibus herba.
Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus undâ,
Te liquidi flevere lacus.

Medea, inquit, *quando, relictis Colchis, Iasonem secuta est, dicitur ad Italiam pervenisse: & ibi populos quosdam, circa ingentem lacum habitantes, qui Marrubii appellabantur, docuit remedia contra serpentes. Hi ergo populi Medeam Angitiam appellarunt ab eo, quod ejus cantus serpentes angerent.* Verùm de etymo fallitur. Quanto enim verisimilius, sic dici ab *anguibus*, in quos suam exereret potestatem: quorum etiam in venenis sive pharmacis usus. Ut à *patre*, *patricius*; à *latere*, *latericius*; à *crate*, *craticius*: sic ab *angue*, *anguicius*. Quod verò Latinis, *Anguicia*, id Græcè esset ἐχιδναία. Quippe ἔχις, *anguis*. Imò ex illo est hoc Latinum, N inserto, ut à θίγω, *tango*; à πτίσσω, *pinso*; à ῥυκάνη, *runcina*; à δασὺς, *densus*, & trecentis id genus. Videtur & ab *angue*, *anguia* vocata. Nam apud Vibium Sequestrum legas: *Anguia vel Anguicia, Lucaniæ.* Nisi *Anguina* priori loco rescribendum: vel etiam *Angicæ*. Nam C, G, & Q, facilè commutantur. Atque id occasionem erroris præbuerit Servio, ab *angendo* deducenti.

Ab Oriente est Latium novum: ubi ager Pometinus, & Campanis proximi Aurunci. Auruncorum oppidum Minturnæ. Prope hoc fuit templum Maricæ: quod à Minturnensibus religiosissimè cultum, testis est Strabo in V. Fuit Marica Latini regis uxor ex Fauno. Maro Æn. VII:

—— Rex arva Latinus, & urbeis
Jam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno, & nymphâ genitum Laurente Maricâ,
Accipimus.

Ubi sic Servius: *Est Marica, dea litoris Minturnensium, juxta Lirim fluvium.* Postea subjungit: *Dicunt alii per Maricam, Venerem intelligi debere: cujus fuit sacellum juxta Maricam: in quo erat scriptum*; Ναὸν τῆς Ἀφροδίτης. *Sanè Hesiodus* a *Latinum Circes, & Ulyssis, filium dicit: quod & Virgilius* b *tangit dicendo, Solis avi specimen.* Hesiodum, ac Maronem, sequitur Lactantius lib. I, cap. XXI: *Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Circe Marica.*

a In Theogonia.
b 12 Æn.

Auruncos excipit ad occasum Pomptinus ager, sive Pometinus, sic à civitate Suessa Pometia, Volscorum urbe, nuncupatus. In hoc Circejum promontorium, & oppidum Circeji, à Tarquinio Superbo conditum. Nomen à Circe, antè memoratâ, quæ hic habitâsse fertur; ut tradit Theophrastus in Historia plantarum lib. V, cap. IX, & lib. IX, cap. XV. Apollonius Argonaut. lib. III, & ibidem scholiastes, Dionys. Halicarn. lib. IV, item Diodorus Siculus lib. IV, Virgilius Æn. VII, Mela lib. II, cap. IV, Solinus cap. XXIV. Nonnus Dionysiacon lib. XXXVII, Isacius Tzetzes in Lycophronem. Fani Circes juxta Circeios meminit Strabo lib. V. Ciceronis quoque est in III de Nat. Deorum: *Quamquam Circen quoque Circeienses nostri religiosissime colunt.*

In Latio veteri sunt inter alios Rutuli; quorum princeps civitas Ardea fuit. Horum propriè Dii Pilumnus, & Picumnus; ille Turni avus, hic avunculus, aut patruus magnus. Quamquam alii hos Dioscuros esse tradiderint. Meminit Pilumni Maro in IX:

—— Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.

Ubi sic Servius: *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & dii. Horum Picumnus usum stercorandorum invenit agrorum; unde & Sterquilinius* (vel *Sterculius*) *dictus est: Pilumnus verò pinsendi frumenti; unde & à pistoribus colitur. Ab ipso etiam Pilum dictum est.* Sic locum hunc censeo corrigendum. Idem Maro in X:

—— Et patriâ Turnum consistere terrâ;
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.

Quem in locum, Servius inter alia annotavit: *Pilumnus idem Sterculus: qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est.* Ubi pro *Sterculus* malim *Sterculius*. Ut & apud Plinium lib. XVII, cap. IX: *Fimi plures differentiæ: ipsa res antiqua. Jam apud Homerum regius senex agrum ita suis manibus lætificans reperitur. Augeas rex in Græcia excogitâsse traditur: divulgâsse verò Hercules in Italia: quæ regi suo Sterculo, Fauni filio, ob hoc inventum immortalitatem tribuit.* Fuerit igitur Pilumnus ex priscis Italis: qui invenerit artem, tum pinsendi sive tundendi frumenta, tum stercorandi agros. A posteriori dictus sit *Sterculius*, vel, ut in aliis est libris, *Sterculinus*. A priori autem *Pilumnus*: nempe à *pilum*; ut à *picus*, *Picumnus*; ab *auctu*, *auctumnus*; à *verto*, *Vertumnus*. *Pilum* verò est id instrumentum, quo quid in mortario tunditur: contractum ex *pistillum*; ut ab *ala*, *axilla*; à *maxilla*, *mala*; à *vexillum*, *velum*; à *paxillus*, *palus*: etsi contrarium vulgò statuant, quando ex integris faciunt diminutiva. *Pilumnus* igitur ex eo, quia docuerit pili usum in frugibus tundendis: quod Latinis *pinsere*, priùs *pisere*, ἀπὸ τοῦ πτίσσειν. Pomponius, Attellanarum poëta:

Neque molis molui, neve pilis pinsui.

Ita legendus senarius ille, apud Diomedem, ne versus claudicet: non, ut in vulgatis, *neque pilis*. Præterea verò Pilumnus, & Picumnus, tum connubiis præfecti, tum tutelæ puerorum. Quibus probandis Nonius Marcellus insignem hunc Varronis adducit locum, ex secundo de Vita populi Romani: *Natus si erat vitalis, sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur rectus esse: ac diis conjugalibus, Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur.* Etiam apud Servium legas ad allatum antea Maronis locum ex X Æn. *Varro Pilumnum, & Picumnum, infantium Deos esse ait; eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur, an vitalis sit, qui natus est.* Nam *vitalis*, non *utilis*, legi hoc loco oportere, indicant verba Varronis jam ex Nonio allata. Subjungit deinde Servius: *Piso, ait, Pilumnum dictum, quia pellat mala infantiæ.* Ubi intelligendus L. Calpurnius Piso, vetustus Annalium scriptor, Tullio, Varroni, Dionysio, Plinio, Gellio, Censorino, & aliis memoratus. Sed de etymo potius Servio assensero. Interim ex his colligimus, Pilumnum non docuisse duntaxat stercorandi, frugesque pinsendi modum; sed etiam, quædam quæ ad connubia, & infantiam, pertinerent.

Antium etiam fuisse in Rutulorum solo videtur. Prope quod oppidum, in litore fanum Æsculapii fuit: ut testes sunt Livius lib. XLIII, Sextus Aurelius, vel quisquis auctor est libri de viris illustribus, quem aliqui Plinio, Suetonio alii tribuerunt. Imò & Ovidius lib. XV Met. fab. I: quamquam pro *Antium* ibi in codd. nonnullis *Anxur*, *Auron*, vel *Anchon* legas.

De cæteris Rutulorum Diis, in quibus Venilia a etiam fuit; item aliorum veteris Latii populorum, nihil ultra addam: quia fere vel Dii fuere naturales, de quibus posthac dicendum; vel animales, sed ante expositi nobis, cùm de Romanis numinibus tractaremus. Accedit, quod exeuntibus ab Rutulis in conspectu sit vetus Roma; quam, quasi longam post peregrinationem, lubens animo conspicio, lætus saluto, atque id (si gentilium fas verbis) cum Erinna poëtria:

Χαῖρέ μοι Ῥώμα θυγάτηρ Ἄρηος,
Χρυσομίτρα, δαΐφρων ἄνασσα.
Martis ô salve mihi gnata Roma,
Provida, & mitrâ Regina refulgens
Aureâ.

a Virgil. 10 Æn. & ib. Servius, ubi & ad 6 7. & 12. librum.

Vel Christiano potiùs ritu, salve, iterumque salve, (verbis B. Hieronymi b utar) *Urbs potens, urbs domina, urbs Apostoli voce laudata.*

b Lib. 2 adversus Iovin.

CAP.

Cap. XLI.

Refelluntur, qui animas colunt, ut Deos; quandoque etiam eas, quarum impietas, dum in terris agerent, ne a quidem fugerit cultores suos. Hujusmodi cultum etiam beatis Martyribus attributum: uti a Rugianis, qui pro Deo habuerunt S. Vitum, Diocletianæ ætatis martyrem. Cujusmodi discrimen statuerit Plato inter cultum Dei, & Naturæ; item Deos, & heroas: eique occurritur, quod diceret, non colere se heroas, tanquam summâ præditos potestate, sed ut medios inter Deos, & homines. De Abrahamo Patriarcha culto ab Cæsare Alexandro Severo: de Marcellina Gnostica, incensis colente B. Paulum. Cur uni Deo conveniat sacrificii honos. Quo sensu sacrificia dicantur expiare peccata: & analogia inter effectum temporalem victimarum Veteris Testamenti, & spiritualem sacrificii Jesu Christi. Ubi loci vulgo, præcipueque a philosophis, constituta olim sint animæ heroum.

HUc delati considerabimus, quid de cultu defunctorum statuere conveniat. Ubi duo spectamus, quales sint, qui coluntur, & quales habeantur à colentibus. Eorum, qui coluntur, alii fuere inimici Dei, eoque jam pœnas subeunt æternas; alii amici fuerunt in terris, beatamque nunc vitam degunt in cœlis. Utrique autem vel coluntur, ut Dii; vel ut mediatores inter Deos ac homines. Primùm de iis videbimus, qui animam ipsam habeant pro numine. Quorum errorem contra Fortunatum refellit B. Augustinus, his verbis: *Aliud esse Deum, aliud esse animam. Deum esse inviolabilem, incorruptibilem, & impenetrabilem, & incoinquinabilem, & qui ex nulla parte corrumpi possit, & cui nulla ex parte noceri potest. Animam vero videmus, & peccatricem esse, & in ærumna versari, & veritatem quærere, & liberatore indigere. Hæc mutatio animæ ostendit mihi, quod anima non sit Deus. Nam si anima substantia Dei est; substantia Dei errat, substantia Dei corrumpitur, substantia Dei violatur, substantia Dei decipitur, quod nefas est dicere.* Et postea: *Aliud est, qui fecit; aliud, quod fecit. Qui fecit, corruptibilis omnino esse non potest. Quod autem fecit, omnino non potest æquale esse illi, qui fecit.*

Quod si animæ non sint Dii; fateri etiam cogimur, nec coli eas, ut Deos, posse, sine maxima veri numinis offensa. Nam si reges indignarentur, aliquo honorem alteri regium exhibente, quam regi: multò magis indignabitur Deus, si divinus honor, ejusve pars, tribuatur non Deo. Ut de mortuis etiam habeat locum, quod de vivis ait Callisthenes apud Arrianum in IV; ubi cùm diceret Anaxarchus, adorandum esse Alexandrum; contra eum contendit, alios esse honores divinos, alios heroicos; Diis templa exstrui, eosque adorari; heroës laudari, & statuis ornari. Postea subdit: Οὐδὲ Ἀλέξανδρον ἠγανάκτησεν ἄν, εἴ τις ἰδιώτης περιποιοῖτο τὰς βασιλικὰς τιμὰς χειροτονίᾳ ἢ ψήφῳ οὐ δικαίᾳ· πολὺ ἂν οὖν δικαιότερον τοὺς θεοὺς δυσχεραίνειν, ὅσοι ἄνθρωποι ἐς τὰς θείας τιμὰς σφᾶς εἰσποιοῦσιν, ἢ πρὸς ἄλλων εἰσποιούμενοι ἀνέχονται. *Non pateretur Alexander, privatum aliquem regios honores, electione suffragiisque illegitimis, usurpare. Multùmque justiùs Deos indignaturos, siquis mortalium divinos honores sibi arroget, aut ab aliis delatos sustineat.*

Cum verò Deus graviter succenseat omnibus, qui alium, præter se unum, pro Deo venerantur: tum verò imprimis irascitur iis, qui in throno ejus constituunt veri numinis nescios, homines impios ac profanos. Quales colebantur à gentilibus innumeri. Ut Jupiter ille Phrygius sive Tantalus, raptu Ganymedis celebris: Venus Cypria, deliciæ Cinyræ regis: tot Cæsares Romani, atque impii alii, ab impiis in Deos relati. Quorum impietas sæpe nec cultores ipsos fugiebat: honorabant nihilominus, διὰ φόβον τοῦ προστάξαντος, *ob metum ejus qui præcepit:* ut Athanasius ait orat. contra gentes: ac pro exemplo affert catamitum Hadriani Cæsaris Antinoum, quem venerati καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον, καὶ οὐ σεμνόν, ἀλλ' ἀσελγείας ἔμπλεων· *gnari fuisse hominem, & quidem non sanctum, sed stupri plenum.*

Interea & gravis ac spissa committitur idololatria, si pro Deo colatur vir pius ac sanctus: uti factum ab incolis Rugiæ, Suevici maris insulæ, numinis loco honorantibus S. Vitum: idque occasione hujuscemodi. S. Vitus circa annum trecentesimum, temporibus nempe Diocletiani, martyr obiit cum Modesto & Crescentia: quod paucis refertur in martyrologio Bedæ, Usuardi, Adonis, & Romano a: fusè autem deducitur apud Surium in vita ejus ex MSSis expressa. Hujus corpus a Fulrado, abbate S. Dionysii, Româ sub Pipino Rege translatum fuit Parisios; ut Sigebertus in Chronicis annotavit ad annum IↃ CC LVII. Anno autem IↃ CCC XXXVI, sub imperatore Ludovico Pio, ut idem refert, reliquiæ Viti martyris à Parisiis *ad Corbeiam Saxoniæ translatæ: unde ipsi Franci testati sunt, quod ab illo tempore gloria Francorum ad Saxones translata sit.* Vide & Witichindum lib. I gest. Saxon. Porro Rugiani, qui à Saxonibus, & Corbeiensibus imprimis, religionem hauserant Christianam, eorum exemplo summo in pretio habuere S. Vitum, templumque magnificum ab eo *Viti* vocitarunt. Postea redierunt ad religionem gentilem: sed sic ut persisterent in S. Viti cultu: imò in supremi eum numinis locum eveherent. Quam rem his verbis exponit Helmoldus in Annalibus Slavorum lib. I, cap. sexto: *Peragratisque multis Slavorum provinciis, pervenerunt ad eos, qui dicuntur Rani sive Rugiani, & habitant in corde maris. Ibi fomes est errorum, & sedes idololatriæ. Prædicantes itaque verbum Dei cum omni fiducia, omnem illam insulam lucrati sunt; ubi etiam oratorium fundaverunt, in honorem Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi, & in commemorationem* b *sancti Viti, qui est patronus Corveiæ. Postquam autem, permittente Deo, mutatis rebus, Rani a fide defecerunt; statim, pulsis sacerdotibus, atque Christicolis, religionem verterunt in superstitionem. Nam sanctum Vitum, quem nos martyrem, ac servum Christi, confitemur, ipsi pro Deo venerantur, creaturam anteponentes creatori. Nec est aliqua barbaries sub cœlo, quæ Christicolas ac sacerdotes magis exhorreat. Solo nomine sancti Viti gloriantur; cui etiam templum, ac simulachrum, amplissimo cultu dedicaverunt, illi primatum Deitatis specialiter attribuentes. De omnibus quoque provinciis Slavorum illic responsa petuntur, & sacrificiorum exhibentur annuæ solutiones. Sed nec mercatoribus, qui forte ad illas sedes appulerint, patet ulla facultas vendendi, vel emendi; nisi prius de mercibus suis deo ipsorum pretiosa quæque libaverint: & tunc demum mercimonia foro publicantur. Flaminem suum non minus, quam regem, venerantur.* Atque iterum cap. LIII: *Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zuantevith* c, *deus terræ Rugianorum: utpote efficacior in responsis; cujus intuitu cæteros quasi semideos æstimabant. Unde etiam in peculium honoris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, eidem litare consueverunt. Quin & de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illuc transmittebant. Mira autem reverentiâ circa fani diligentiam affecti sunt. Nam neque juramenta facile indulgent, neque ambitum fani vel in hostibus temerari patiuntur.* Similia habet lib. II, cap. XII; uti & Albertus Crantzius Vandal. lib. III, cap. XXXVII. Verba non appono, quia Helmoldum exscripsit. Sed corruptè apud eum *statuas impensas*; pro *statutas*: extrema quoque verba sic apud eum leguntur: *Neque ambitum fani, neque ostia temerari, quavis immunditia patiuntur.* Etiam de hoc fusè admodum Saxo Grammaticus lib. XIV. Paucula solùm describam: *Rugiani, quondam à Karolo Cæsare expugnati, sanctumque Vitum Curvegiensem, religiosa nece insignem, tributi colere jussi, defuncto victore, libertatem reposcere cupientes, servitutem superstitione mutarunt,* insti-

a 15 *Jun.*

b *Quomodo & cultum Christi ac sanctorum distinguat Greg. Nyssenus orat. de S. Theodoro martyre:* Nos quidem, ô beate, coegimus tibi publicum conventum, sacrum, inquam, martyribus addictum, & communem dominum adorantes, & tuorum certaminum victoriæ commemorationem peragentes. *Hinc memorias martyrum dixere, ut concilii Gangrensis can. 20, item Augustinus, atque alii.*

c *Hoc est,* sanctus Vitus: *uti nunc Poloniæ,* Swiety Vit.

instituto domi simulachro, quod sancti Viti vocabulo censuerunt. Ad cujus cultum, contemtis Corvegiensibus, pensionis summam transferre cœperunt, affirmantes, domestico Vito contentos, externo obsequi non oportere. Quamobrem Vitum, veniente sui solennis tempore, eorum mœnia turpaturum, à quibus tam similem monstro figuram acceperit. Merito namque eum ab his injuriarum pœnas exigere debere, qui venerabilem ejus memoriam sacrilego cultu complexi fuerunt.

Alterum addam exemplum ex Sarmatia Europæâ, modò terminum illi non tam Tanaim, quàm Obii fluvium, & Kitaia lacum, statuas. In hoc enim tractu est regio Permia: ubi divino honore cultus est Stephanus episcopus: de quo sic Sigismundus L. B. in Herberstein in commentariis rerum Moscoviticarum: *Idioma* (in Permia) *proprium habent; characteros item proprios; quos Stephanus episcopus, qui eos, in fide Christi vacillantes, confirmârat, (nam antea in fide adhuc infantes episcopum quendam idem attentantem excoriaverant) primus adinvenit. Hic Stephanus postea, Demetrio, Joannis filio, imperante apud Ruthenos, in numerum Deorum relatus est. Supersunt adhuc ex iis in sylvis passim plures idololatræ; quos monachi, & eremitæ eo proficiscentes non cessant ab errore, vanoque cultu revocare.*

Proximum est, ut de iis agamus, qui defunctorum animas venerantur ac honorant, non ut fontem ac principium boni; sed ut creaturas dignitate præstantiores; quæ preces hominum deferant ad Deum, bonaque iis impetrent & procurent. Quo pacto & heroas in invocando spectabat Plato. Quod planius erit, si paucis ejus exposuero sententiam de diis & animalibus, & naturalibus. Quando ex sua philosophus is loqueretur sententia, non agnoscebat pro Diis æthera, aëra, aquam, aut terram: quorum natura mysticè in Deorum genealogia aut gestis describitur. Interea, metu populi, ipse etiam Diis popularibus sub Apollinis, Junonis, aliisque nominibus, sacrificabat. Præterea licet unum esse Deum agnosceret, universi conditorem, etiam dæmoniorum: nihilominus non Deo duntaxat sacra faciebat; sed etiam spiritibus Dei ministris, quæ dæmonia vocabantur: heroibus item, quibus ob benefacta publica divini essent honores constituti. Ut videre est apud eum in VIII, & XII de Legg. atque alibi. Duo igitur gravissimi illius errores erant. Prioris auctor quidem alius non fuit; attamen abripi sese ab aliis in hoc sinebat. Alterius verò suis quoque auctor erat. Unde liquet, utcunque agnosceret Deum, non eum tamen glorificâsse, ut oportuit; eoque Deum etiam perpessum, ut in cogitationibus suis evanesceret. Quod & Augustini judicium est lib. x de Civitate Dei, cap. III. Doctoremque suum Platonem, quem inter semideos & Labeo retulit, ut alibi idem Augustinus *a* refert, sectatores sui in hac re sequebantur: inprimis posteriores, qui non tam *Academici* amplius, quam *Platonici*, dici voluerunt. Quippe his etiam, præter Deum principem, mundi opificem, duplices Dii fuere: alii, qui semper fuissent a corporeis vinculis immunes, ac a Christianis *angeli* vocantur: alii, qui aliquando fuissent corporibus illigati. Quorum nonnullos putabant privatim ejus familiæ curam gerere, quam ex se natam scirent: alios esse custodes Reipublicæ, nempe qui benefaciendo Urbi, vel Reipublicæ, vel universo generi humano, promeriti hoc crederentur, ut sacra iis, votaque publicè fierent.

a *Lib.* 5. *de Civit. Dei, cap.* 14.

Hæc Platonicorum sententia eo refellitur, quòd solis veri Dei amantibus pateat aditus in cælos. Heroes verò isti gentilium non solùm veri numinis nescii fuerunt; sed honoravere Deos alienos, sæpe etiam vitam in fœdissimis voluptatibus, atque adeò sceleribus, transegerunt. Utcumque igitur ingeniosè aliquid hominibus utile invenerint; utut quoque vel urbem condiderint, vel strenuè & feliciter pro ea bellum gesserint: non propterea idonei sunt existimandi, quibus sacra votaque fiant, ut amatores suos commendent Deo. Quomodo enim alios illi reddant gratos, & amicos, qui ipsi fuerint ingrati, & inimici? quomodo in cælos commeent ad preces hominum offerendas, qui ipsi carcere detenti graves vitæ anteactæ pœnas luant, & gravioribus reserventur? Fuere enim dæmoniorum cultores, sub dæmoniis ducibus militarunt in castris hostilibus adversus Deum, & electos ejus. Condidere urbes: sed in conditas, rejecto Deo, dæmoniorum cultum induxere. Pugnarunt strenuè pro focis, arisque; sed dæmoniorum aris; & eorum qui hæc coluissent: quales cælo locarunt, quo æternùm ipsi caruerunt.

Atque ut non horum omnium omnes forent rei; sed aliqui unum coluissent numen, quod condidisse & gubernare omnia faterentur; vitam etiam honestè traduxissent: non eò à morte iis sacrificatum oportuit: qui honos est sic Dei proprius, ut communicari possit nemini. Scio, distinxisse philosophos quosdam, inter cultum supremi numinis, quem Jovem dixere; illumque dæmoniorum, & heroum: Jovi tribuisse imperium supremum, & à nullo dependens: dæmoniis autem, & heroibus, dependens ab alio; eoque subordinatum sive subalternum. Propterea que Jovem veneratos ut fontem, & principium omnis boni; heroas, ut ejus administros, pariterque amicos, orantes pro hominibus, & ubi, quæ petiissent, impetrarant, eorum procuratores. Sed sic argumentantes, an argutantes, dicam, non omnis purget Oceanus à crimine fœdæ superstitionis. Nam ita cum sacrificiis in cultu divino comparatum est, ac cum congressu in matrimonio. Si mulier cum alio concumbat viro, adultera est: nec refert, si alio id animo agat: cum viro quidem, tanquam longè carissimo, quicum etiam solo consuescat, quamdiu gravida non sit, instar Juliæ Augusti, quæ eò se ajebat liberos parere marito Agrippæ similes, quia *nunquam a, nisi navi plenâ, tolleret vectorem.* At interea, quæ moribus fit hujuscemodi, caput cum altero collimet, non pari affectu, sed fortè quia in re quapiam ejus auxilio egeat: qualis, ut prope adducatur invita, rebus suis ad incitas redactis, imò vel nimio mariti amore, ut liberet captivum, nihilominus adultera est. Cujusmodi illustre suggessit exemplum vicina Zelandia, temporibus Caroli Audacis, anno Christi CIↃCCCCLXIX. Longior historia est: sed legere possis apud Puntum Heuterum Delphium in quincto rerum Burgundicarum. Nimirum concubitûs ea indoles, ut majori, an minori amore fiat cum alieno, dummodo consentiat, adultera sit. Similiter statuendum de scortatione spirituali; qualis est, si alteri sacrificetur, quàm Deo. Nimirum quia Deus noster est zelotypus, nec patitur sui cultum alteri transcribi. Sacrificium autem est actus λατρείας uni Deo conveniens: ut nulli creaturæ, quocunque id animo fiat, possit competere. Quamobrem sic statuimus, non idololatricum modò actum fuisse, cùm Cæsar Alexander Severus sacrificaret Orpheo, inclyto & vati, & Argonautæ: sed etiam cùm sacra faceret patriarchæ Abrahamo. Utrumque consuevisse, indicare videtur his verbis Ælius Lampridius: *Si facultas esset, si non cum uxore cubuisset matutinis horis in larario suo (in quo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores, in queis & Apollonium, & quantum scriptor suorum temporum dicit, Christum, Abraham, & Orpheum, & hujuscemodi Deos* b *habebat, ac majorum effigies) rem divinam faciebat.* Similiter thus accendebat Paulo Apostolo Marcellina, Carpocratis & Gnosticorum sectatrix *c*; quæ sub Aniceto Papa Romam venit *d* circa annum Christi CLXVII. De hac ita B. Augustinus *e*: *Secta ipsius* (de Carpocrate erat locutus) *fuisse traditur socia quadam Marcellina: quæ colebat imagines Jesu, & Pauli, & Homeri, & Pythagoræ, adorando, incensumque ponendo.*

a *Macrobius lib* 2. *Sat. cap* 5.

b *Codex Regius*, Hujusmodi cæteros: *quod probant Casaubonus, & Salmasius.*

c *Epiphanius hæresi* 27.

d *Irenæus lib.* 1, *cap.* 24

e *Lib. de hæresibus cap* 7.

Caussa verò, cur noluerit Deus alteri sacrificari quàm sibi, ea potissimùm videtur, quòd sacrificia imprimis fierent ad expianda peccata: solus verò Deus jus habeat ea condonandi. Unde & Jesus Christus uni Deo Patri obtulit animam suam λύτρον *f*. At hujus sacrificii à Christo peragendi sacrificia cætera typi erant: quia ut pecus moriebatur pro homine *g*: ita & Jesus Christus esset sanguinem suum

f *Solutionem, Matth.* 20, 28.

g *Levit.* 17, 11.

suum effusurus pro nobis. Utraque igitur auferebant reatum: hoc tamen discrimine, quod sacrificium Christi id præstabat virtute suâ: illa verò legalia propriè & directè solum tollebant reatum ratione pœnæ temporalis: in figura tantum promitterent piis effectum spiritualem & æternum, puta ablationem reatus æterni sive pœnæ infernalis. Quam rem pluribus excussimus in dissertatione nostra De Satisfactione Christi *a*. Si igitur solus Deus peccata ignoscit, idque propter sacrificium Christi, qui Patri se obtulit victimam pro hominibus: soli etiam Deo sacrificandum ad expianda peccata.

a In responsf. ad judic. H. R. pro libro Hug. Grotii de Satisf. Christi, cap. 23, & 24.

Superest postrema quæstio, quæ est de precibus & votis. At verò nec ista heroibus conveniunt. Quorsum enim invoces eos, qui nesciant, quæcunque in terris agantur; quippe tanto dissiti locorum intervallo? Neque id tantum dictum velim, si detineantur carcere conclusi, ut antea diximus; sed etiam, si demus, illis beatos degere locis, quibus ipsi eos gentiles statuerunt. De loco isto multum interim discrepant. Primùm aliter de eo philosophi, aliter vulgus. Variare item philosophi: quorum opiniones præcipuas aperit Tertullianus de Anima, cap. LIV: *Apud Platonem in Ætherem sublimantur animæ sapientes; apud Arium, in aerem; apud Stoicos, sub Lunam.* Item: *In æthere dormitio nostra cum Platone; aut circa Lunam cum Endymionibus Stoicorum.* Sed in gentili negotio gentiles potiùs advocemus. Varro lib. XVI rerum divinarum *b*: *Mundus dividitur duas in partes, cælum & terram. Et cælum bifariam, in æthera & aera: terra verò in aquam & humum. E quibus summum est æther, secundus aer, tertia aqua, infima terra; quæ omnes quatuor partes animorum sunt plenæ. In æthere & aere, immortalium: in aqua & terra, mortalium. A summo autem circuitu cæli, usque ad circulum lunæ, ætherea animæ sunt astra & stellæ; usque cælestes dei non modo intelliguntur esse, sed etiam videntur. Inter Lunæ verò gyrum, & nimborum, ac ventorum cacumina, aerea sunt animæ: sed ea animo, non oculis, videntur; & vocantur heroes, & Lares, & genii.* Lucanus lib. IX:

b Apud Augustinum lib. 7 de civit. Dei.

Quodque patet terras inter, cælique meatus,
Semidei manes habitant; quos ignea virtus
Innocuos vita, patientes ætheris imi
Fecit, & æternos animam collegit in orbes.

Atque inde est, quod hæret Plinius in Panegyrico, ubi animam constituat ejus, qui summum principem, Trajanum Cæsarem, genuisset: *Sed*, inquit, *& tu pater Trajane, si non sidera, proximam tamen sideribus obtines sedem.* Quasi dicat, anima tua est inter animas sapientum; si non inter sidera, ut censent Platonici; saltem loco Lunæ proximo, ut visum Stoicis.

CAP. XLII.

Beatas animas non esse invocandas, quia honos is solum conveniat Deo: ut qui solus ubique, & semper, omnia, singulaque, videat, & audiat, arcana etiam cordis intelligat. Durandi opinio de spiritualis naturæ omnipræsentia rejicitur. Tertulliani de eo sententia explicatur. Occurritur iis, qui non aliud velle Scripturam existimant, quàm Deum naturâ suâ omnia scire; sanctos ex gratiâ. Christianos quidem sacerdotes esse; at non sanctorum, verùm Dei, cui propterea soli debeant offerre vitulo labiorum. Κακοζηλίαν esse poeticam, cùm jubent sanctis vel offerri victimas, vel thus accendi. Nec propterea omnem beatis animis cultum adimi; sed nimium. Cultum Dei, & sanctorum, essentiâ ipsâ differre. Priorem dici religiosum: alterum officiosum, vel etiam civilem, utcunque non fiat ob caussas civiles, sed supernaturales: eoque, ut loquuntur in scholis, civilis sit non caussaliter, sed formaliter solùm. Posse cultum Dei λατρείαν, humanum vocari δουλείαν, dummodo illa hominum non statuatur species cultus religiosi, sive divini.

PORrò ex iis, quæ proximè de invocatione heroum, atque illis item, quæ de angelorum cultu cap. IX asserebamus, constare etiam potest, quid judicare conveniat de cultu beatorum martyrum, aliorumque, qui pietate, & sanctimoniâ, cæteris præcelluerunt. Sic enim statuimus, non ab talibus opem & auxilium religioso esse affectu implorandum, qui nesciant omnes omnium viventium preces: sed duntaxat a natura infinita, eoque omnipræsente, omniscia, & καρδιογνώςῃ *a*. At ut angelica, ita animæ quoque natura, est definita ac determinata, sive vires consideres, sive spatium loci, quo ita continetur, ut vi illius præsentiæ alibi esse non possit. Proinde nequit omnes omnium preces ex orbe universo eodem tempore, etiam cordis gemitus, tacitaque suspiria, ac cogitationes intimas, cognoscere. Solus Deus nullo definitur loco, sed quemvis excedit. Uno eodemque tempore idem orbe toto omnium miserias videt, omnium postulata audit. Novit quoque privata cuncta, atque etiam cordis cujusque arcana. Ut legere est I Sam. XVI, 7, & I sive III Reg. VIII, 39, & II Paralip. VI, 30, atque aliis in locis.

a Cordis arcana noscente.

Nec ignoro, Durandum de S. Porciano putare, quodammodo etiam spirituali naturæ convenire, ut sit ubique: angelum enim secundùm suum esse nusquam: omni autem corpori præsentem esse ratione habitudinis ad quodlibet corpus movendum: ad hanc enim non requiri præsentiam realem secundùm essentiam; sed sufficere præsentiam virtutis ab intellectu & voluntate, ad effectus extra se producendos; quemadmodum pluribus disputat lib. I, dist. XXXVII, quæst. I. Interea timidè, *circa hanc*, inquit, *opinionem, nihil volo nunc asserere; sed solum procedere inquisitive.* Et sanè, ut Josephus Angles Valentinus Florum Theologicorum tractatu de Angelis ait dist. II, quæst. III, *Communis est doctorum sententia, angelos esse in loco certo, & determinato: uno excepto Durando.* Postea que, cùm varia adversus eum Scripturæ loca produxisset, subjungit: *Hinc non solum temeraria est opinio Durandi, verum etiam erronea: quia opinatur, angelum esse in loco, non tamen certo, & determinato, sed ubique: repugnat enim locis adductis ex sacra Scriptura. Et in secunda Synodo Nicena habetur, quòd angeli habent definitum locum.* Nec obstant his illa Tertulliani adversus gentes cap. XXII: *Omnis spiritus ales est. hoc angeli, & dæmones. Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est: quid ubique geratur, tam facile sciunt, quam enunciant. velocitas, divinitas creditur, quia substantia ignoratur.* His enim verbis non aliud vult, quàm angelos mirâ moveri celeritate, ita ut brevissimo temporis spatio se conferant, quocunque volunt. Quomodo & Origenes ait, *Ubique dæmon est præsens, totum mundum subitò pervolans.* Ex qua angelorum velocitate minimè consequitur, illos esse omnipræsentes: eoque nec id de beatorum animis existimandum. At dixeris, ut beatæ animæ non sint ubique, in vita tamen gloriosa ita esse comparatum, ut sciant hominum miserias, & preces, & cogitationes ipsas; non quidem naturâ sua, sic enim solùm eas Deum cognoscere; sed per gratiosam revelationem: ac proinde, si in hac vita etiam alter ab altero exposcamus, ut nostri in precibus suis ad Deum memor esse velit; longè majori id cum exauditionis fiducia rogari ab iis, qui, de se jam securi, pro amore erga nos suo, solliciti sunt de salute nostri, adhuc militantium in terris: nec posse hoc cultum dici divinum, quia non invocentur eo affectu, quo Deus; sed tanto inferiori, quanto excellentia creaturæ inferior est divinâ: quippe, ut omnis boni fontem, invocari Deum: sanctos, ut mediatores, si non ad Deum, inter quem & nos mediator est Jesus Christus; saltem ut mediatores ad mediatorem *b* Jesum Christum. Sed multa hic peccantur. Primùm enim cogitandum, καρδιογνωσίαν *c* in Scripturis Deo tribui simpliciter, & oppositè ad omnes creaturas. Ut non debeat illud sic restringi, quasi hæc aliis quidem sit communis; sed Deo uni certâ ratione competat; nempe per naturam. Quomodo, quod citra exceptionem dicitur, reducitur ad certum genus:

b Joannes Hesselius, Theologus Lovaniensis in 1 Tim 2. v. 5, 6.
c Cordis notitiam.

nus: quasi nostrum sit excludere quicquam; ubi non limitat Deus. Nec adversus ea magni illud ponderis videtur, quod rogamus alii alios, ut nos precibus Deo commendent. Siquidem eodem nunc omnes in stadio sumus, ut mutuò exponere possimus calamitates nostras. Dispar ratio, quando cursu hoc absoluto quiescimus. Nec enim tum particulatim cognoscimus, quid geratur in terris. Vel si aliqua per revelationem sive angelicam, sive aliam, discimus; non tamen ulli hoc creaturæ datur, ut ubique, & semper, nos videat, & audiat. Soli hoc convenit Deo, & Mediatori nostro Jesu Christo, qui icirco dicitur *Pontifex*
a Heb. 4, 14 *magnus* a, *secundùm ordinem Melchisedech* b; *qui in*
b Heb. 6, 20. *cælos introivit; ut appareat vultui ejus* c, atque ibi *inter-*
c Heb. 9, 24 *cedat pro nobis* d, & sic *reconciliet omnia in cælis, & terris* e. Proinde Deo, & homini-Deo Jesu Christo,
d Heb. 7, 25. offerimus vitulos labiorum: qui eâ mente, qua Scriptura *f*
e Coloss. 1, 20. loquitur, non magis conveniunt meræ creaturæ, quàm vituli propriè dicti. Et angeli enim, & homines solius
f Os. 14, 3. Dei, non ullius creaturæ sunt sacerdotes. Dicimur quidem *regale sacerdotium* 1 Petr. II, 9: sed non sanctorum sacerdotes, verùm Dei: juxta illud ad Hebr. XIII, vers. 15: *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo; id est, fructum labiorum confitentium Deo.*

Non igitur tantummodo à divino receditur cultu, si, qui est non-deus, credatur deus: sed etiam siquis credatur non deus, interim verò ob excellentiam, licet inferiorem multò, eo afficiatur cultu, qui solùm numini convenit divino. Longè quidem gravius delinquit, qui objecto pariter, & cultus ratione, aberrat: ut qui Soli sacrificet, eumque invocet: attamen & cultum ille divinum exhibere dicendus est creaturæ, qui supremi numinis pacem expetens, se consequi eam melius posse sperat, si amicos Dei, cœlo jam donatos, honoret offerendo vel vitulos propriè dictos, vel vitulos labiorum: utcunque cultum hunc se exhibere dicat, non ut creatori, sed ut creaturæ.

Quamobrem sive de propriè, sive impropriè dictis vitulis, & sacrificiis aliis, intelligas; probari nequit illud nobilis & elegantis poëtæ Actii Sanazarii ad B. Nazarium:

Salve io magni nova lux Olympi,
Cui per extentas operosa terras
Templa tot surgunt, calidisque fumant
Ignibus aræ.

Uti nec illud Hieronymi Vidæ, hymno magnæ Matris Virginis:

Nos quoque divinos, ut cuique est copia, honores
Largimur: tibi centum aræ, tibi maxima centum
Thure calent delubra.

Ubi & *divinos* vocari honores videmus. Quemadmodum & hymno B. Laurentii:

—— —— Romana propago
Centum aras, centum magnis penetralia templis
Eriget, & tumulo divinum imponet honorem.

g Græcos seu gentiles imitantur. Quæ nimis ἐθνίζει g, nec per κατάχρησιν ullam satis excusantur. Revera enim proprieque divinus est honos; sive sacrificiis, thure, templis, arisque honoremus; sive opem auxiliumque poscamus, ab animis beatorum, spemque nostram in iis collocemus: prout tamen loqui non dubitat idem Vida hymno B. Andreæ:

Illa Deum te post unum veneratur, & omnem
In te spem locat.

Et B. Laurentii:

Spes suas in te locat advocato.

Hujusmodi, quocunque mantelo regantur, nulli conveniunt creaturæ, præterquàm uni Deo-homini Christo.
h 1 Tim. 3. 16. Ut enim unus Deus, ita unus ille Mediator *h*. Hic omni loco, & tempore, nos cernit atque audit, juvateque vult, & valet: ac solus dicere potest, *Scio quod me semper exaudias*. Joh. XI, 42. Hujus etiam illud promissum habemus Matth. XI, 21: *Amen, amen, dico vobis, quæcunque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis*. Ex his, & similibus, quid Deo placeat, videmus. Nusquam verò ad beatas animas remittimur. Qua igitur fide & conscientia eas advocemus: nisi certi priùs reddamur, placere Deo, ut iis utamur mediatoribus, & advocatis?

Nec quia sic invocationem beatarum excludimus animarum, eò omnem iis adiminius cultum, sed nimium, Deoque proprium. Nam rectè Clemens Alexandrinus in VII Stromateon: Τίμιον ἅπαν τὸ καθ᾽ ὑπεροχὴν ἔχον τὴν ἀξίαν, καὶ τιμητέον. *Id omne, quod dignitate præcellere existimatur, honorabile est, & honorandum.* At quid aliud est cultus, quàm honos ab inferiori debitus & præstitus superiori? Ad superiores verò referimus etiam animas beatas. Quicunque enim ad triumphantem Ecclesiam translati, ii per gratiam divinam evecti sunt ad subliniorem locum ac dignitatem, quàm qui in militanti hâc cum peccato etiamnum conflictantur. Quare sanctos etiam à morte honorandos agnoscimus: quodque superiùs de cultu angelico diximus, eum extendere se ad intellectum, voluntatem, & actus exteriores; idem non inviti, dum commodè capiatur, de beatorum cultu fatemur. Nam & intellectu præstantia eorum agnoscitur, & voluntas se ad illorum observantiam ac imitationem componit, & linguæ præconio, aliisque corporis membris, animum hunc manifestamus. Verùm cultus iste non gradibus solùm, sed totâ specie ab divino distat; cùm præcellentia Creatoris infinitis sit partibus major, quàm ullius creaturæ: eoque cultus de creatura dicatur non συνωνύμως, sed ἀναλόγως, non simpliciter, & eodem planè modo, sed ob qualemcumque similitudinem. Ut non tam pars sit cultus divini, quàm effectum, quia cultus sanctorum ex Dei cultu promanat. Utrumque *cultum* dici, agnoscit etiam B. Augustinus lib. X de Civit. Dei, cap. I: *Si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere homines, quos honorificâ vel recordatione, vel præsentiâ frequentamus. At per hoc cultum quidem non deberi, nisi Deo; propriâ quadam notione verbi hujus verissimum est.* Possumus sic utrumque hunc cultum distinguere, ut ille Dei dicatur *religiosus*: quando, ut ait Lactantius lib. I, cap. XX, *Religio & veneratio nulla, nisi unius Dei, tenenda est.* Et Augustinus in octoginta tribus quæstionibus, quæst. XXXI: *Religio est, quæ superioris cujusdam naturæ, quam divinam vocant, curam ceremoniamque adfert.* Hujus generis sunt invocare, adorare, victimas cædere, vel thus adolere, per nomen ullius jurare, vota facere, templa alicui exstruere, festaque instituere, etiam aras erigere ad cultum: quod liquet ex historia tribuum Ruben, & Gad, & dimidiæ tribus Manassis: de qua Jos. XXII. Horum vel partem, vel particulam, tribuere creaturæ, planè vitiosum est, quocunque id animo facias: ut accommodem huic loco, quod adversus quiddam, à L. Seneca in deperditis Exhortationum libris prolatum, disserit Lactantius lib. III, cap. XV: *Nihil, inquit, interest, quo animo facias, quod fecisse vitiosum est.* At cultum sanctorum dicere liceat *officiosum*; quando nostri est officii diligere & honorare imprimis eos, qui in cælis regnant. Possumus & *civilem* vocare, cùm una sit Dei civitas, illa civium in cælis, & hæc in terris; quia charitate & societate inter se colligantur. Dixerit aliquis, honorem esse civilem, quando homines colimus in terris ob potestatem, nobilitatem, partas de hoste victorias, eruditionem etiam, aliaque id genus: quæ caussæ sunt civiles. Disparem verò rationem esse eorum, quos colimus ob caussas supernaturales: uti quia Deum videant, & ἀναμάρτητοι a sint, quippe charitate perfectâ, & alia hujusmodi. a Peccati expertes. Exinde autem consequi, cultum, quem mens religiosa præstat animis beatis, non *civilem*, sed *religiosum* dici oportere. Atqui profectò sic nec cultus erit civilis, qui regi præstatur à piis hominibus, quia fit propter Dei mandatum, & conscientiam. Satius igitur est laxiùs *civilis*, strictiùs *religiosi* nomine uti: puta ut religiosus cultus Dei sit proprius: quia, ut Isidorus ait lib. VIII Orig. cap. II, *Religio appellata, quod per eam UNI DEO religamus animas nostras ad cultum divinum vinculo serviendi.* Alter autem cultus, qui creaturæ debetur, *civilis* vocetur, quia præstatur civibus nostris, sive isti sint cælites, sive

five terræ incolæ: five item ob caussam fiat merè civilem; ut quia quis pecuniâ juverit: five ab religione is cultus promanet; qualis est observantia non mentium beatarum modò, sed sanctorum etiam, & illorum, qui nobis præsunt in terris. Nec quia observantia hæc actus sit religionis, eo cultum dixerim *religiosum*: cùm duplex sit religionis actus; alius proprius, sive, ut Scholastici vocant, elicitus; alius, quem iidem nominant imperatum. Posterioris generis sunt officia ad charitatem proximi pertinentia. Quippe, ut ait B. Jacobus 1, 27, *Religio munda, & immaculata apud Deum, & Patrem, hac est, visitare pupillos, & viduas.* Ad actus hosce pertinet etiam observantia sanctorum: non verò ad actus religionis elicitos, Deique proprios; qualis est invocatio; quæ non solùm actus est religionis, quia à religione promanat; sed etiam ex se & natura sua cultus est religiosus, sive divinus. Si igitur cultum Cæsaris gentilis, sancti Episcopi, animæ jam beatæ, & ipsius Dei, per διχοτομίαν lubeat complecti: malim uno cultus officiosi aut civilis, aut alio nomine, comprehendere observantiam beatæ animæ, & viri sancti in terris, imò & Cæsaris gentilis; quàm tam late extendere appellationem cultus religiosi, ut contineat venerationem Dei, & animæ beatæ. In caussa potissimùm est, quòd ut nulla est proportio inter Deum infinitum, & opus ejus finitum: ita etiam, cùm cujusque rei excellentiæ suus respondeat honos, invocatio Dei, & observantia sanctorum totâ distent naturâ. At cultus, quo sanctos colimus in terris degentes, non specie, sed gradu duntaxat, ab eo differt, quo veneramur illos in cælum receptos. Unde B. Augustinus contra Faustum lib. xx, cap. 1: *Colimus martyres eo cultu dilectionis, & societatis, quo & in hac vita coluntur sancti homines Dei, quorum cor ad talem pro Euangelica veritate passionem paratum esse scimus. Sed illos tanto devotiùs, quanto securiùs, post incerta omnia superata: quanto etiam fidentiore laude prædicamus, jam in vita feliciore victores, quàm in ista adhuc usque pugnantes.* Quibus continuò subjicit Augustinus: *At illo cultu, quæ Græcè λατρεία dicitur, (Latinè uno verbo dici non potest) cùm sit quædam propriè divinitati debita servitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi unum docemus.* Et compluribus sanè locis religiosum cultum vocat λατρείαν; illum sanctorum, δουλείαν. Non tamen Scripturæ hoc discrimen observant, nec S S. Patres, ne Græci quidem; nec ex proprietate, sive origine vocum earum, hujusmodi quid consequitur. Nec propterea adverser B. Augustino, dummodo ex mente ejus his vocibus utamur: non, ut vulgo fit, distinguamus cultum religiosum in λατρείαν, & δουλείαν: quod non video, quomodo aliud sit, si ex mente quidem Augustini eas voces acceperis, quàm cultum religiosum dispescere in religiosum, & non religiosum, ac ita, quod dicitur, oppositum statuere in apposito.

Atque ista, pro instituto nostro, de sanctorum cultu hìc loci sufficiant. Nam propriè nunc agere visum de cultu erroneo, quò peccatur non tam in colendi modo, quàm objecto, sive numine ipso. Cætera non perfunctoriè, uti nec contradicendi, vel aliis placendi studio, malo temporibus nostris perfamiliari: sed conscientiâ ducti, & amore veritatis, jam ante annos aliquot alio sumus opere prosecuti: quo & Sacræ expendimus Scripturæ loca, & vetustioris adstruximus Ecclesiæ consensum, & illis occurrimus, quæ ab eruditissimis hominibus, sed in alia penè omnia abeuntibus, vel objici solent, vel adferri posse videntur.

FINIS LIBRI PRIMI.

GERARDI JOANNIS VOSSII DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSU,

LIBRI SECUNDI PARS PRIMA;

Quæ est de cultu corporis cælestis.

CAP. I.

Transitum ab animalibus Diis ad naturales. Unde naturalium cultus profluxerit. Qualia Deorum corpora existimata. Opinio veterum de Diis, qui cœlo descenderent in terras; sed noctu, ne conspicerentur. Prutenorum gentilium Dii. Triplex gentium theologia; fabularis poëtarum, civilis legislatorum ac sacerdotum, & naturalis philosophorum. Ad hanc distinctionem praiisse alios Mucium Scævolam Pontificem: vestigiis ejus institisse Terentium Varronem. Sed utrumque putâsse, fabularem esse civitatibus damnosam. Ac à Dionysio quoque laudari eos, qui fundassent Remp. Rom. quod hujusmodi Deos non introduxissent. Sed nec illam Romanæ civitatis alterutri satisfecisse. Imò Varronem sponte profiteri, si novum ipse imperium condidisset, theologiam populo præscripturum fuisse, quæ conveniret cum theologia naturali.

DIximus de spirituali natura, tum eâ, quæ à nexibus corporeis libera semper foret; tum illâ, quæ aliquando fuerit corpori ligata. Quæ satis ostendunt, quomodo à cultu veri numinis paullatim sit deflexum, partim ad colendum dæmoniorum principem, qui mali omnis principium haberetur: partim ad alios malos bonosque spiritus, & defunctorum etiam animas, quas *Deos manes* dixere. Venio nunc ad naturam corpoream. Nam homines terris, & terrestribus adsueti, adduci vix poterant, ut esse crederent, quod non viderent, atque ut colerent, quod esse non putarent. Facilè igitur in oblivionem venit veri numinis cultus. Imò postquam etiam multitudo Deorum induci cœpit, multi nolle ullos agnoscere cælicolas, quia natura eos, ut dignitate, sic loco disclusos, visibus nostris denegasset. Sed sollertia vatum ac sacerdotum quiddam est commenta, quo se in eorum cultu retinere simpliciores posse arbitrarentur. Quia enim quod corporeum, ac visibile non esset, ne esse quidem putaretur: cælicolis etiam tribuerunt corpora, non absimilia nostris, sed ἄφθαρτα *a*, quia ambrosiâ, ac nectare pascerentur; præterea subtilia, eoque ἀναίματα *b*, ac pro sanguine habentia tenuissimum quendam humorem; qui quoniam ἰχῶρα nostrum, non imperfectione quidem (nam ἰχὼρ nobis crudus est ros sive succus, ac necdum concoctus sanguis; ut ex Aristotele *c*, & Galeno *d*, constat) sed tenuitate tamen, & colore subalbido, referret; eò ab Homero *a* ἰχὼρ quoque appellatur. Præterea finxere, quandoque Deos illos, & cælesti domicilio, & simulachris suis, exire: à vulgo tamen non videri, quia loca seligerent ab hominibus secreta; nec ea frequentarent, nisi de nocte, cùm mortale genus altus urget sopor. Hinc Statius lib. 1 Sylv. Equo Domit.

> —— *Huc & sub nocte silenti,*
> *Cum superis terrena placent, tua turba relicto*
> *Labetur cælo.*

Fusiusque Quinctilianus Declam. x; ubi inter alia inquit: *Omnis religio templorum, omnis religio lucorum, cùm tacuere mortalia, & profani procul erravere sedibus totis, solitudine frui, & suis dicitur exire simulachris.* Hinc de Venere, & Gratiis, sublustri nocte choreas agentibus, Horatius in primo odarum ait:

> *Jam Cytherea choros ducit Venus, imminente Lunâ,*
> *Junctaque Nymphis Gratiæ decentes*
> *Alterno terram quatiunt pede, dum graves Cyclopum*
> *Vulcanus ardens urit officinas.*

Ac similiter Hesiodus initio Θεογονίας de Musis:

> —— Κεκαλυμμέναι ἠέρι πολλῷ
> Ἐννύχιαι στεῖχον, περικαλλέα ὄσσαν ἱεῖσαι.
> —— *Velatæ aëre multo*
> *Noctu incedebant perpulcrâ voce sonantes.*

Sed ut hæc invenissent fidem apud stolidos, & quos nimia teneret socordia: minimè tamen in animum hoc induxissent, non dico, qui pleno saperent pectore; sed quicunque non omni vacarent prudentiâ. Credebant quippe oculis suis, nihil tale de nocte deprehendentibus, etiam cùm maxima per terras omnes fierent itinera. Quocirca, (paucis exceptis, qui, quorum conspectus homini negaretur, ea acrius mentis acie contemplarentur) cæteri non alios agnoscere Deos, quàm qui in oculos incurrerent: sive eos hebeti adeo obtutu cernerent, ut de magnitudine, & sublimitate, ne inter sapientes quidem conveniret; ut in sideribus usu venit: sive manifesti ponerentur ob oculos; ut terra, aqua, alia, quæ manibus ipsis contrectarentur. Hujusmodi numina fecit Oriens, fecit etiam Ægyptus: & secuti sunt Græci pariter, ac Romani, gentesque omnes barbaræ. Quæ singula plurimis deinceps parebunt exemplis. Nunc multorum instar fuerit gens Prutenorum sive Borussorum. Ab ea, priusquam nomen Christo dedisset, tria hæc colebantur numina: Peruno, sive fulmen, cujus honori perpetuus ex quercu ignis servabatur: Patrimpo, cujus in honorem serpens vivus alebatur

a Incorruptibilia.
b Sanguinis expertia.
c Lib. 1. & 3. Hist. animal.
d Lib. 2 de elem.
a Il. ε.

tur lacte: Patelo, cujus symbolum erat caput hominis demortui. Item tres hi Dii, Vurschayto, qui Lar erat, sive Deus domesticus, ac præerat jumentis, & cæteris quadrupedibus: Sneybrato, cui cura erat avium: Gurcho, qui cibo potuique præfectus. Auctor Guagninus Veronensis in Sarmatia Europæa a. Qui & adjungit, præterea *tonitrui*, *lunæ*, *stellis*, *serpentibus*, *bubonibus*, *&* *omnibus penè creaturis, divinum honorem detulisse.*

a *In Prussiæ descriptione.*

Ut omnis hic gentium cultus meliùs intelligatur, præsertim Græcus ac Romanus: discerni opus est triplicem nationum Theologiam, fabularem, naturalem, & civilem. Prima illa hauritur ex poëtarum figmentis: altera ex naturæ mysteriis: tertia ex legislatorum decretis. Quâ distinctione in universa hac doctrina, nihil utilius est, vel necessarium magis; ne more, non vulgi modò, sed doctissimorum etiam hominum, prope omnia in hoc tam vario argumento confundamus. Præivit verò ad eam primus Q. Mutius Scævola; non ille, quem augurem Tullius vocare solet; sed Publii filius, quem pontificem appellat, cùm alibi, tum in III de Nat. Deor. *Temperantiæ*, inquit, *prudentiaque specimen*, *ante simulachrum Vestæ pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus.* A Marianis enim, anno Urbis IↃCLXXI, Cicerone annum tum agente XXV, interemtus fuit: quod in vestibulo Vestæ contigisse, retulit quoque Livius lib. LXXXVI, & Lucanus in II. Summo huic viro illam Theologiæ divisionem deberi, ex B. Augustino cognoscimus, lib. IV de Civit. Dei, cap. XXVII, his verbis: *Relatum est in literas, doctissimum pontificem Scævolam disputasse*, *tria genera tradita Deorum: unum à poëtis*, *alterum à philosophis*, *tertium à principibus civitatis. Primum genus nugatorium dicit esse*, *quòd multa de Diis fingantur indigna: secundum non congruere civitatibus*, *quod habeat aliqua supervacua*, *aliqua etiam*, *quæ obsit populu nosse. Hæc*, inquit, *non esse Deos Herculem*, *Æsculapium*, *Castorem*, *Pollucem. Proditur enim à doctis*, *quod homines fuerint*, *& humanâ conditione defecerint.* Subjungit mox Augustinus: *Hæc pontifex nosse populos non vult. nam falsa esse putat* b. *Expedire igitur existimat*, *falli in religione civitates. quod dicere etiam in libris Rerum Divinarum ipse Varro non dubitat.* De poëtica hinc Theologia subjungit: *Poëticum sanè deorum genus cur Scævola respuat*, *eisdem literis non tacetur: quia sic videlicet Deos deformant*, *ut nec bonis hominibus comparentur*, *cùm alium faciunt furari*, *alium adulterare: tres inter se Deas certasse de præmio pulchritudinis: victas duas à Venere, Trojam evertisse: Iovem ipsum converti in bovem, aut cygnum, ut cum aliqua concumbat: deam homini nubere: Saturnum filios devorare.* Scævolæ judicium in omni hac re secutus est Terentius Varro, primo rerum divinarum libro, ad Julium Cæsarem Pontificem maximum. Ubi sic ille, si non verbis planè iisdem, illis saltem, quæ leguntur apud B. Augustinum lib. VI de Civ. Dei, cap. V: *Tria sunt genera Theologiæ, eorumque unum Mythicon appellatur: alterum Physicon: tertium Civile. Mythicon appellant, quo maximè utuntur poëtæ: Physicon, quo Philosophi: Civile, quo populi. Primum quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus. In hoc, ut dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint homini. Denique in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modò in hominem, sed etiam in contemptissimum hominem cadere possent. Secundum genus est, quod demonstravi, de quo multos libros Philosophi reliquerunt. In quibus est, dii qui sint, ubi sint, quod genus, quale, ex quonam tempore, an sempiternò fuerint, an ex igne sint, ut credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythagoras; an ex atomis, ut Epicurus. Sic alia, quæ faciliùs intra parietes in schola, quàm extra in foro, ferre possunt aures. Tertium genus est, quod in urbibus cives, maximè sacerdotes, nosse, atque administrare debent: in quo est, quos deos publicè colere, quæ sacra & sacrificia facere quemquam par sit. Prima Theologia maximè accommodata est ad theatrum; secunda ad mundum; tertia ad urbem.* Hactenus Varro. Dii naturales multi apud Alexandrum ab Alexandro lib. ult. cap. ult.

b *Ita, deleta negativa, legendum censeo: ubi vulgo, non putat.*

In triplici hac theologia, nihil fabulari illâ poëtarum, quemadmodum ex allatis antea exemplis patet, fuerit insulsius, nisi ad allegorias recurratur. Atque ideo Dionysius Halicarnassensis in II Antiquit. Roman. in eo Romuli commendat prudentiam, quod neutiquam admiserit Græcorum fabulas de Diis. Quæ licet vel occultent naturæ arcana, vel ad solatium superstitum, aut aliud emolumentum, fuerint confictæ: vulgus tamen, ut ibidem Dionysius censet, non penetrat hæc arcana; imò ne inquirit quidem; ut planè ea notitia sit damnosa; quia vel inde colligunt, non esse numen; vel si nec Dii fœdis abstineant facinoribus, sibi quoque licere in istis Deorum imitari exemplum. Ac pluribus de illo in primo de re Poëtica diximus.

Multis verò partibus poëticæ huic theologiæ præferenda est civilis. Et tamen nec illa probare se potuit, vel Mucio Scævolæ, qui multa ei falsa inesse ait, ut vidimus; vel Varroni, Romanorum doctissimo. Quid enim tantus vir senserit, indicio sint, quæ ex eodem illius rerum divinarum opere adducit Augustinus in IV de Civitate Dei, cap. XXXI: *Non ego illa judicio meo sequor*, *quæ civitas Rom. instituit. Nam si eam civitatem novam constituerem, ex naturæ potiùs formula Deos*, *nominaque deorum, essem dedicaturus: sed jam*, *quoniam in vetere populo est accepta*, *ab antiquis nominum*, *& cognominum historiam tenere*, *ut tradita est*, *debeo*, *& ad eum finem illa scribere*, *ac perscrutari*, *ut potiùs eos magis colere*, *quàm despicere*, *vulgus velit.* Abundè hæc ostendunt, Varroni non usquequaque placuisse religionem populi Romani; & si ipse loco fuisset Romuli, aut Numæ Pompilii, vel eorum, qui postea consecuti, longè aliâ opinione de Diis imbuturum fuisse gentem Romanam. Placuit autem Varroni imprimis Theologia naturalis: quam ipsam deinceps exponam: sed sic ut suis misceam locis, quæ ad civilem, vel fabularem, meliùs intelligendam pertineant.

Ac, si naturæ ordinem sequi sit visum, priùs naturam universè, quàm particulatim, considerare oporteat. Eoque primò etiam de Saturno, & Rhea, sit agendum; quia hi ad universam pertineant naturam: postea verò de Iove, quo æther significetur: tum demum de Apolline, qui Solem denotet: atque ita porrò. Sed satius existimavi, si temporis eo in cultu ordinem sequerer; eoque primò agerem de Sole, hinc Luna, tum stellis, denique æthere: exinde ad elementa accederem: postea subderem de corporibus tum imperfectis, sive meteoris: tùm perfectis, partim sensu præditis, ubi ordine ageremus de homine, quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, insectis: partim sensus expertibus, ut plantis, & fossilibus: denique generatim tractarem de natura, & hinc adjicerem de affectionibus ipsis in Deos relatis.

CAP. II.

Exponuntur caussæ, quæ moverint gentiles, ut Solem pro Deo colerent. Primùm, quod conspicuus esset in cælis, quem locum tam barbari, quàm Græci, Deo tribuerunt. Imò Sacras etiam Scripturas thronum Dei in cælis constituere; non tamen quasi cælis sit circumscriptus, sed ad providentiam ejus indicandam. Pythagoræ, & aliorum opinio, ignem Solarem collocantium in medio Universi. Imò ante eos in hac fuisse sententia Numam Regem Romanum. An Sol nunc propior terris, quam olim. De maculis Solaribus. Ex adspectu non capi certum de figura Solis argumentum: ratione tamen eam verisimiliter adstrui. Circuli cum Deo comparatio. Solis magnitudo: quæ semper plus hemisphærio illuminat. Quanto Solis velocitas exsuperet celeritatem globorum, quos ejaculantur bombardæ. Solem cum reliquis cæli ignibus quarto die factum ex luce, sive igne prima die creato. Calore æthereo

 omnia

omnia generari, & conservari. Cur antiqui Solem Vulcani, & Minervæ, filium dixerint. Lucis utilitas, & quantopere variet, ac refractis luminis effectus. Temporum distinctio à motu Solis diurno, annuoque. Quo sensu anni omnes sint æquales, vel inæquales. Unde diluceat, non idem esse centrum Solis, & universi. Omnes orbis incolas æquali spatio frui luce Solari. Cui bono sint loca polo utrique subjecta, etsi ea non incolant homines. Thomæ Aquinatis judicium de origine cultus Solaris, & aliorum siderum.

IN Solari cultu ante omnia videndum, quæ moverint gentes, ut, neglecto Deo, propriâ quadam mentis inductione uno in Sole, veri numinis non tam effigie, quàm umbrâ duntaxat, omnia religionis suæ studia figerent ac collocarent. In hanc varia eos sententiam impulerunt. Ex quibus est, quòd in sublimi, ipsisque cælis, spectaretur. Nam ut Aristoteles differit lib. I de cœlo, cap. III *a*, quo loco in eo est totus, ut ostendat, cœlum non corrumpi, Πάντες ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ θείῳ τόπον ἀποδιδόασι, καὶ βάρβαροι καὶ ἕλληνες, ὅσοι περ εἶναι νομίζουσι θεούς. δηλονότι, ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον. ἀδύνατον γὰρ ἄλλως. *Omnes enim de diis eam habent opinionem, atque omnes, qui Deos esse existimant, tam Græci quàm Barbari, supremum Diis locum tribuerunt, propterea quòd immortali conveniat immortale: aliter enim fieri non possit.* Ibidem Simplicius hoc appellat *b* ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων φυσικήν τινα ὑπόληψιν· *naturalem quandam existimationem in animis humanis.* Ac Themistius quoque in paraphrasi sua sic scribit, interprete Mose Alatino Hebræo Spoletino: *Græci cum barbaris in eam existimationem ac animi notionem pervenere, ut supremum eum locum, qui mundum ambit, corpusque, quod in eo loco consistit, glorioso Deo attribuerint. Quamobrem invenimus eos versus eum locum manus extollere eo potissimum tempore, in quo preces effundunt. Fatentur tamen, atque æquum fore arbitrantur, immortale esse corpus ingenitumque. Etenim dignitas, perfectio, continuata que perpetuatio, ad immortalitatem consequuntur: quæ omnia per ea, quæ apparent, intelligi volumus.* Hinc apud Hesiodum in Ἔργοις:

— Ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει·

— *Qui supremas inhabitat domos.*

Horat. lib. III, od. XXIII,

Cælo supinas, si tuleris manus:

ubi multa hujusmodi Lambinus congessit. Etiam ex sermone gentili hæc adstruit Tertullianus Apolog. cap. XVII: *Quod Deus dederit, omnium vox est. Judicem quoque contestatur illum, Deus videt; &, Deo commendo; &, Deus mihi reddet. O testimonium animæ naturaliter Christianæ! Denique pronuncians hæc, non ad Capitolium, sed ad cælum respicit. Novit enim sedem Dei vivi: ab illo, & inde descendit.* Atque hæc conveniunt cum sacris literis. Non tamen eo pertinere videtur, quod vulgo referunt ex Psal. XIX *c*, 5; *In Sole posuit tabernaculum suum.* Ubi Hebræa sonant, *Soli posuit tabernaculum in ipsis:* puta *cælis*. Solidius est, quod sospitator noster Christus sic docuit nos precari: *Pater noster, qui es in cælis.* Atque hoc etiam reddere possis, *Qui inhabitas cælos:* ut loquitur psaltes regius Psal. II, 4, & CXI, 5, item CXX, 1. Quod tamen commodè capiendum: quando, ut Philo *d* ait, πάντα πεπλήρωκεν ὁ θεὸς, καὶ διὰ πάντων διελήλυθε, καὶ κενὸν οὐδὲν, οὐδὲ ἔρημον ἀπολέλοιπεν ἑαυτοῦ. *Omnia implet Deus, & omnia penetrat, & sui vacuum desertumque à se nihil relinquit.* Quibus similia habet lib. primo ejusce operis *e*, item lib. de plantatione *f*, uti & illo de confusione linguarum *g*, nec non de migratione Abrahæ *h*. Similiterque Theophilus ad Autolycum lib. II *i*: Τοῦ ὄντος θεοῦ, τοῦτό ἐστιν μὴ μόνον τὸ πανταχοῦ εἶναι, ἀλλὰ καὶ πάντα ἐφορᾷν καὶ πάντων ἀκούειν· *Dei, qui verè est, hoc est proprium, ut non solùm ubique sit: verùm omnia præsens, inspiciat, & audiat.* Item Origines in secundo contra Celsum *k*, Macarius Homil. VII *l*, & XVI *m*: præterea Nazianzenus, Nyssenus, Chrysostomus, Theodoretus, Damascenus. Ex Latinis Cyprianus de Vanitate idolorum, Hilarius lib. I de Trinit. Ambrosius lib. I de Spir. S. cap. VII, & in Psal. CXVIII, serm. XIX. Hieronymus in Jesa. cap. LXVI, Augustinus epist. LVII ad Dardanum, & lib. VII Confess. cap. V, ubi egregiâ id similitudine declarat, & tot alii. Ut Deus non eo cælos inhabitare dicatur, quasi iis sit circumscriptus; sed ad significandam Dei providentiam; quia qui cælos inhabitat; præest cælis, & iis quæ cælis subsunt, ut in uno illo fiduciam reponere debeamus. Hinc Psal. CXIII *a*, 5: *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, & humilia respicit & in cælo, & in terra?* Et Psal. CXIV *b*, 3, *Deus noster in cælo, quæcumque voluit, fecit.* Ex his dilucet, quo discrimine à Græcis, & barbaris, Christiani putarint Deum cœlos inhabitare. Interim in eo consentiunt, Deum esse in cœlis; eoque mirandum minus, si gentiles Solem, quo nihil in eo illustrius, Deum vel unum, vel præcipuum, putarint.

Non defuere tamen, qui Solem collocarent in medio universi, terramque circa eum verti existimarent. Nam, ut de junioribus taceam, velut Nicolais duobus, Cusano, S. Petri ad vincula Cardinale, & Copernico Borusso, magno in Mathesi viro, quem hodie sequuntur complures eâ in arte insignes: ex antiquis ipsis similiter sapuit Pythagoras: ut qui Solarem ignem constituerit in meditullio mundi, eumque dixerit Διὸς φυλακὴν, *Iovis custodiam*; ut est apud Aristotelem in secundo de cælo, cap. XIII *c*. Eadem quoque sententia fuit Aristarchi Samii: ut qui & ipse scripserit, stellas fixas, & solem, non moveri; terram autem circa solem in orbem verti; ut testatur Archimedes de Arenæ numero. Mitto Philolaum, Hicetam Seleucum, Cleanthem Samium, Heraclidem, Ecphantum; imò Platonem jam seniorem; de quo id traditum Theophrasto. Mirum verò & in hac opinione fuisse multò omnibus istis antiquiorem Numam Pompilium: qui, ut proditum Plutarcho *d*, templum Vestæ rotundum fecit ad imaginem Universi, inque medio ejus constituit æternum ignem, ut Solaris ignis symbolum. Sed ab hac sententia abiere, qui Platoni successerunt: Lyceum item, & Porticus omnis, & horti Gargettii doctor: atque ex Astrologis etiam Hipparchus, ac Ptolemæus, & omnis hujus schola. Quod verò Solem nunc propiorem putant terris, quàm olim: in qua sententia non Melanchthon solùm, sed Cardanus *e* etiam, aliis præivit: id planè falsum esse; jure ait Christophorus Rothmannus *f*; videturque is error promanâsse ex Copernico malè intellecto. De loco satis.

Præterea gentiles eò Solem putarunt Deum, quia in lucidis illis corporibus æther nihil haberet Sole excellentius. Quatuor verò eum imprimis commendant, regio vati memorata, & ex eo Gregorio Nazianzeno adducta, orat. XX, quæ est in laudem Basilii *g*: Ἡλίου ἐπαινεῖται τῷ Δαβὶδ κάλλος, καὶ μέγεθος, καὶ δρόμος ταχὺς, καὶ δύναμις· *Laudatur apud Davidem h Solis pulchritudo, & magnitudo, & cursus celeritas, & vis ac facultas.* De quatuor istis eopse ordine dicemus.

Ad pulchritudinem ac decorem à Græcis etiam Patribus *i* refertur, quod Psal. XIX *k*, 7, dicatur *tanquam sponsus procedere de thalamo suo.* Pulchritudo ea consistit in colore, & figura. In coloribus enim præcellit candor: cui non detrahunt maculæ, quæ tubo Batavo, in medio etiam Solis disco nunc apparent, nunc disparent. Neque enim sunt in Sole, sed sub Sole, Lunâ tamen superiores, cùm & unâ alterâque hebdomade conspiciantur constanter uno tempore in locis longè dissitis, idque similiter, ac eadem proportione, nisi quatenus progressio, & distantia, aliquid variat. Videntur autem maculæ istæ provenire coalescentibus pluribus corpusculis opacis.

Ad figuram quod attinet, agnoscimus de ea haut certò ex adspectu colligi posse. Quippe licet quadrangulus, vel multiangulus Sol foret; nihilominus, ob ingentem sui distantiam, evanescentibus angulis, rotundus videretur: ut colligere est ex turribus quadratis longè dissitis. Interea re verâ rotundum esse, per est verisimile; quoniam hæc figu-

a Tex. 22.
b Pag. 27.
c Juxta vulg. interp. 18.
d Sacra legis allegoriarum lib. 2, pag. 41, & 42, edit. Turneb.
e Pag. 33, ejusce edit.
f P. 148.
g P. 229.
h P. 284.
i P 295, in Orthodox
k P. 169, edit. August. Vindel.
l Pag. 95, Gr. edit. Morell.
m P. 235.

a Vulg. 112.
b Vulg. 113.
c Cont. 72, 73.
d In Numa.
e Lib. 3 Subtilitatum.
f In Epistolis Astronomicis Tychonis Brahe, pag. 131.
g P. 362, edit. Morell.
h Psal. 18, juxta vulg. sive Hebr. 19.
i In aurea catena in Psalmos L. ab Daniele Barbaro Latine reddita.
k Vul. 18.

figura aptior sit ad lumen caloremque æqualiter quaquaversum diffundendum, locaque eo illustranda non quidem simpliciter infinita, at infinita tamen juxta sensus nostros. Accedit, quòd præstantissimo corpori figura conveniat præstantissima: ea autem sit circularis, cui icciico Deus confertur. Omnia enim Deus capit & comprehendit. Circulus itidem figurarum capacissima. Deus caret principio, & fine. Circulus quoque neutrum habet. Omnium rerum Deus est caussa. Circulus etiam omnium est caussa in rebus mechanicis: juxta effatum Aristotelis, sive alterius, in subtili Mechanicorum opere: ubi & varia de admiranda circuli natura legere est.

Proximo loco relata est magnitudo: ad quam pertinet illud Genes. 1, 6, *Fecit Deus duo luminaria magna.* Et Psal. XIX *a*, 6, si vulgatum sequimur interpretem, giganti confertur. Estque corpus totius mundi maximum; terra ipsa grandius, si non centies sexagies sexies, saltem, juxta alios, centies & quadragies: Lunâ autem, quam terra quadragies continet, quinquies millies ac sexcenties majus. Imò Copernicanorum est sententia, eum tertiam mundanæ materiæ partem obtinere: quippe non concavum corpus, sed solidum; ut eo majus ex se perpetuo lumen effundat. Ea magnitudine plus semper dimidiâ illuminat sphærâ: uti Luna semper dimidiâ minus. Nempe juxta opticum hunc canonem: Luminosum sphæricum illuminat sphærici æqualis dimidium, minoris plus dimidio, majoris minus dimidio.

a *Vulg. interpr. Psal.* 18.

Tertio loco è Nazianzeno summam adferebamus velocitatem. Quàm etiam, qui tardioris forent ingenii, non obscurè, etsi rudius, conspiciebant. Cogitabant, quanta esset tellus, quantumque terris Sol distaret; qui diurno tamen spatio grande ab Oriente ad Occidentem iter dimetiretur. Unde in admirationem rapti, sic secum statuerunt, Deum esse in quo reluceret incredibilis hæc divinaque potentia tam vastum spacium, tam brevi tempore, conficiendi, idque studio perenni ac indefesso. Magis verò stupent, qui, arcana mathesios scrutati, comperiunt, Solem horâ unicâ permeare decies centena millia milliatium: ita ut velocitas ejus longissimè exsuperet celeritatem globorum, qui vi pulveris pyrii exploduntur è tormentis bellicis, quæ in re nova voce nova *bombardas* dicimus. Quippe hujusmodi globus minuto uno vix tria transit milliaria: ut Sol unicâ plus spacii horâ conficiat, quam globus horis quinquies millenis. Uti doctissimo Mersennio monitum in Genes. 1, 1.

Utrùm verò motus iste, tantaque celeritas sit à principio interno, hoc est, motrice vi inditâ Soli: an ab angelo, quem Deus præfecerit: an per se Deus moveat: neutiquam ad nostram pertinet salutem: nec certi ejus quicquam invictâ ratione cognoscitur.

Postremo loco ex Gregorio ponebamus Solis vim & efficaciam; unde multiplex adeò utilitas in terras, ac præcipuè genus humanum, redundat. In his calor principem tenet locum: proximum lux: quorum utrumque est ab ignea ejus natura. Cùm enim ignis priùs cæteris misceretur elementis, divino postea jussu superiora petiit loca: ubi in globum redactus tres primos effecit dies: ut Hermes in Dexodicôn libris tradidit, & ex eo prodit B. Cyrillus in secundo contra desertorem Julianum. Atque hanc etiam sententiam secutus est Gregorius Nyssenus in sexto de historia sex dierum. Ex illo autem igne postea sunt ignes facti cælestes, solaris potissimum: ita ut lux illa, sive lucidum illud primæ diei corpus, Sol fuerit imperfectus; eoque imperfectus, quia nec suâ coruscaret magnitudine, nec figurâ, nec pulchritudine. Calore suo Sol & generationi inservit, & genita conservat. Sol enim vires excitat & recreat, ut sine calore ejus vivere non possimus. Itaque vel horam durante eclipsi, maxima est rerum omnium immutatio. Imò ab igne hoc etiam varium est temperamentum. Propterea, ut ex Aristotele Clemens Alexandrinus in Protreptico tradit, Apollinem dixere filium Vulcani & Minervæ. Nempe in Sole spectarunt, tum quod igneus esset, unde Vulcani filium dixere; tum quod pro temperamento, cujus caussa Sol est, varient ingenium & mores hominum; unde Minervæ etiam filium ajebant. Minerva enim ingenii præses.

Altera Solis virtus ac utilitas in luce consistit: qua omnia reddit conspicua, quæ non sunt diaphana, vel non admodum diaphana: idque radio recto, protractionum omnium brevissimâ; unde per diaphanum ea celeritas luminis, ut, nisi quid obstiterit, in instanti illuminari omnia videantur. Præterea tanta est hæc lux, ut diem præstet: quod non efficiant vel ignes totius terræ conglobati, vel stellæ omnes in unum coalitæ. Quantopere etiam variat lux, dum alia fundit, non funditur, ut Solaris: alia funditur & fundit, ut Lunaris: alia funditur, non fundit, ut illa aëris. Quàm diversa etiam ratio luminis directi, quod recta transit; reflexi, quod rejicitur à speculari corpore; refracti, quod non rectâ, sed motu transit obliquo: quorum primi naturam exponit Optica, sic generali nomine vocitata; alterius autem Catoptrica, ac tertii Dioptrica. Jam ipsa luminis refractio, quàm miranda præstat circa Solem ipsum! Ut qui ob hanc caussam circa horizontem major videatur, quàm circa meridiem, vel sudo cælo: etiam cum horizontem subit, altior appareat, quàm alioqui videatur; imò & cùm attigisse limbo inferiori horizontem putatur, jam eum subierit. Nempe interposito densiori diaphano, uti sunt vapores & fumi terrestres, ob luminis refractionem aberrat visus: ad quam refractionem fortasse nonnihil etiam conferr diversa aëris & ætheris natura; majorque ea foret, si, quemadmodum Peripatetici sciscunt, ignis esset subditus Lunæ orbi, atque ita tria forent diversæ naturæ diaphana, aër, ignis, æther.

Sed miranda omnia lucis exponere non est hujus loci. Satis ea, quæ diximus, ac imprimis, quod absque illa homines non viderent, quæ agerent, lucem rem esse omnino divinam ostendunt. Unde est, quod soleat Deus cum Sole comparari. Quod enim Sol est sensui nostro, id intellectui est Deus *a*: atque ut Solem non videmus, nisi luce Solari: ita nec Deum cernimus, nisi luce ipsius spirituali *b*. Sensibus igitur illustratos converti animo oportuit ad Deum, ut intellectus etiam illuminaretur. Sed, creatore neglecto, creaturam habuere pro Deo; atque ita, mente animi cæcutientes, vitam in tenebris transierunt.

a *Nazianzenus orat. de Athanas.*
b *Philo lib.* 1 *de Monarchia.*

Tertia Solis utilitas est temporum distinctio: unde Moses ait *c*, Deum fecisse *luminaria in firmamento cæli, ut dividant diem ac noctem, & sint in signa, tempora, & dies, & annos.* Quæ Sol motu suo præstat. Hoc enim variè calorem ac lucem terris dispensat. Estque is duplex. Prior dicitur diurnus; alter annuus. Qui æquabilis est, & constans, dummodo comparetur cum stellarum fixarum situ: ut factum à Babyloniis, & Ægyptiis; teste etiam Albaregnio *d*. A quibus, sed improbante Copernico, Ptolemæus recedit: ut qui motum Solis ordiatur vel ab Æquinoctialibus punctis, quæ sunt in principiis Arietis & Libræ; vel à tropicis, sive initio Cancri, & Capricorni. Quo pacto annus fuerit inæqualis, quia æquinoctiorum & solstitiorum puncta nunc magis, nunc minus, recedant à sideribus adfixis.

c *Gen.* 1, 14.
d *Lib. de scientia stellarum, cap.* 27.

Porro cùm motus diurnus ab Oriente fit in Occidentem; annuus hic ab Septentrione est in Austrum, vel contrà; sic tamen, ut inæquali spatio ultra, & cis æquinoctialem, commoretur. Nam in boreali hemisphærio, ab æquinoctio verno usque in autumnale, dies novenos, ac tertiam diei partem, ampliùs requirit, quàm in semicirculo Australi. Ex quo liquet, locum Solis à terra remotissimum (apogæum vel augem nominant) longiùs abesse à nobis; quàm ab incolentibus plagam Australem distat locus Solis maximè remotus.

Hoc nunc in Austrum, nunc in Boream motu, Sol illud consequitur, ut calorem salutarem nunc has, nunc illas in terras dispergat; atque ita nec omnia comburat semper præsens; nec frigore enecet semper absens: sed alternis calefaciendo, & refrigerando, prosit universis. Et in hac varietate, non his, quàm illis diutius, lucem vel calorem im-

impertit. Pati enim temporis spatio adest omnibus: quantumque hieme decedit duplicato frigore, tantum compensatur æstate duplicato calore. Itaque in Septentrionalibus etiam terris læta succrescit seges, ob dies longiores: & sub Æquatore idem contingit, quia calor diurnus æqualis sit frigori nocturno. Nec solùm sic variis consulitur terris, sed etiam plantis: cùm, pro diverso solo cæloque, aliæ hac, aliæ aliâ anni parte nascantur, fructusque maturos producant.

Ad omnia ista unus Sol sufficit: imò plures tot & tanta universi commoda disturbassent. Unum hoc fortasse inscitia culpaverit humana, quòd plagæ utrique polo subjectæ non sic calore Solis temperentur, ut habitabiles sint. Quod de Septentrionali parte satis edocti sunt Argonautæ Batavi. Verùm sic universi ratio requirebat. Oportuit enim, Sole caloris fonte, in medio, nempe intra tropicos duos, constituto; sub polo utroque esse fontem frigoris, qui toto se orbe diffunderet, ad æstum Solis temperandum. Uti experientia docet evenire post magnum Solis ardorem, spirante Borea. Absque isto frigore foret, brevi absumeretur aqueus humor; quo non minus, quàm calore, ad rei generationem, ac conservationem, opus est.

Ex hisce, quæ delibare solùm voluimus, (nec aliud instituti ratio sinebat) non obscurè relucet miranda Solis natura ac multiplex utilitas: quæ, ut dixi, cùm rapere omnes deberent in admirationem & laudem opificis, longè aliter in maxima mundi parte evenit. Nam cùm horum quædam vulgares etiam animæ viderent; cætera paullatim sapientiores gentilium perspicerent: pariter penè omnes in eum delapsi sunt errorem, ut vel Solem crederent μῦνον ὀυρανῦ θεὸν a, quomodo Ægyptia eum appellat Theologia: vel saltem præcipuum solem numen putarent, sideribus aliis, ob minorem utilitatem, honore inferiori cultis. Promanavit igitur hic error ab imperfectione animi humani. Quod & docet Thomas Aquinas opusculo de Symbolo Apostolico: ubi cùm dixisset, quatuor esse caussas, ob quas homines defecerint à cultu veri Dei: de prima hæc subdit: *Homines imbecillis intellectus non valentes corporalia transcendere, non crediderunt aliquid esse ultra naturam corporis sensibilem, & ideo inter corporalia posuerunt præminere & disponere mundum, quæ pulcriora, & digniora in eo videbantur: & eis impendebant divinum cultum: & hujusmodi sunt corpora cælestia: scilicet, sol, luna, & stella. Sed istis accidit, sicut alicui eunti ad curiam Regis, qui volens videre regem, credit, quoscunque bene indutos, vel in officiis constitutos, Regem esse.*

a *Unicum cæli numen.*

Cap. III.

Quam vetustus Solis sit cultus, ex Mose monstratum; atque item Jobo: de quo ut magis liqueret, ostensum, librum Jobi non parabolam esse, sed historiam; deque ætate Jobi disquisitum. Quadruplicem de ea fuisse opinionem. Quo loco referatur inter hagiographa ab Hebræis. Videri Jobum Mosi æqualem, vel eo priorem. De genere Jobi. Quàm antiquus ille ritus osculandi manum, in Sole, vel alio numine salutando: atque ut is mos ad cultum potentiorum deflexerit. Consuetudo in adorando erigendi pollicem: item sese in alterutrum latus convertendi. Christianorum ritus antiquus, ac Judaico contrarius, Orientem versus exstruendi templa, & interorandum spectandi Orientem. Eum tamen morem precandi, haut solidè eo adstrui, quod locus ille, unde Adam ejectus, & quo item passus est Christus, pariter sint in Oriente: imo ritum hunc, tanquam à gentibus profectum, ab Leone Magno improbari.

Quàm antiquus sit cultus Solaris, non ex Homero vel Hesiodo discendum, quorum prior non multo ante vixit, quàm Salmanassar decem tribus in Assyriam abduxit captivas: sed ex divino Mose; cujus temporibus hunc cultum obtinuisse, colligo ex interdicto illo Repetitæ Legis cap. IV, 19: *Ne forte eleves oculos tuos in Cælos, & videas Solem & Lunam, atque Stellas, cum universo exercitu cælorum, & impulsus adores atque colas ea.* Valde etiam antiquitatem hanc comprobat locus ille Jobi cap. XXXI, 26, 27: *Si vidi Solem, quando splendebat, & Lunam,* (à qua) *pretiosum abit: & seduxit sese in abscondito cor meum, & osculatum est manum meam os meum: etiam hoc fuisset iniquitas judicata, quia abnegassem Deum desuper.* Ubi Hebraicè pro *Solem* est אור *or*, quod universè *lucem* atque *ignem* significat: sed ex eo, quod de Luna subjungitur, satis evidens est, κατ' ἐξοχὴν hic sumi de luce sive igne Solari: prout & LXX acceperunt. Hoc tamen ex loco nihil solidè colligitur, si Jobi liber non historiam, sed parabolam continet: ut traditum à Maimonide in More Nebuchim partis III, sect. XXII, item à Sem Tob in ejus libri expositione. Verùm sententia hæc tum eo refellitur, quod contrà quàm in parabolis fit, & nomen Jobi, & patria ejus refertur: tum imprimis, quod Ezech. XIV, 14. Job conjungatur cum Noë, & Daniele: quos fuisse convenit: ut mittam, quod Jacobi V, 11, Job commendetur, ut patientiæ exemplum; cujus vis infringitur, si fictitium sit; quia sic virtus consideretur, non cujusmodi est in concreto, sed qualis est in abstracto, ut scholastici dicunt: hoc est, non qualis inventa unquam, sed cujusmodi esse oporteret. Sed neque ex Jobi libro antiquitatem solaris cultus rectè collegeris, si verè quidem Job fuit; quando autem vixerit, non constat: nempe num temporibus Patriarcharum, an Mosis, an Davidis, an captivitatis Babylonicæ: quas opiniones quatuor commemorat Maimonides loco ante memorato. Et ea opinionum diversitas Maimonidem impulit, ut putaret, non fuisse Jobum. Ac fortasse etiam hæc in caussa sunt, cur non meminerit ejus Flavius Josephus in Antiquitatum libris: sive crediderit non fuisse, sive nescierit, ad quæ tempora referri oporteret. Præter hæc, etiam alia est nata controversia, de libri auctore: dum alii exaratum censent à Jobo, ut Gregorius Magnus præfat. in Jobum, & Suidas in Ἰώβ: alii verò Jobi amicos, aliqui Mosem, nonnulli Salomonem, vel prophetarum quempiam, alii aliquem ex sapientibus Babyloniis, scripsisse arbitrantur. Ut eos prætereeam, qui non censent librum θεόπνευστον a: ut est apud Olympiodorum præfat. catenæ aureæ in Job ex XXIV Patribus concinnatæ, & Latinè redditæ à Paulo Comitolo. Ubi & videas, quod de Jobi amicis diximus, Mose item, & Salomone. Sane Salomoni etiam tribuit Nazianzenus orat. ad Julianum tributorum exæquatorem; ut censet ejus interpres Nicetas, ac Olympiodorus præfat. catenæ suæ: imò & Polychronius in Jobi cap. XIII, sive, secundùm vulgarem, distinct. XIX, 23, exaratum ait b, *Mosis Salomonisve operâ.* Ac pro hac sententia facere videtur, quod ab Hebræis in Bava bathra Perek primo, ubi Hagiographa recensentur, primus quidem locus detur libro Ruth, quia sub Judicibus vixerit; alter psalmis Davidis, qui ex Ruth natus; tertius Jobo, tanquam æquali reginæ Sabæ; quartus Salomonis Proverbiis, Ecclesiastæ, ac Cantico Canticorum, atque ita porro. Eodemque redit, quod ab Athanasio in Synopsi, Job Cantico Canticorum subjungitur; imò & in Concilio Laodiceno can. ult. & quibusdam Græcis bibliis vetusta manu exaratis, quæ in Vaticana Romæ adservantur. In hoc dissensu lubentius iis accessero, qui vel à Mose scriptum censeant, vel antea etiam à Jobo ipso. De Mose placuit etiam R. David Kimchi, ac ex nostris multo ante Origeni; ut nempe eum scripserit, quò populus Israëliticus longam illam peregrinationem in deserto facilius ferret. Similiter Isidorus lib. 1 Off. ut Tostatum c, & cæteros taceam. Et sanè Job vel æqualis Mosis, vel eo antiquior fuit, unus è Nachoris, vel Esavi posteris. Prior sententia placuit Hieronymo Traditionibus Hebr. in Genesin. Nempe ut Nachor, Tharæ filius, Abrahæ frater, genuerit Hus; Hus autem Jobum. Hæc sententia nititur, partim eo, quod Genes. XXII, 21 dicatur Melcha

a *Divinitus inspiratum.*

b *P. 141, ed. Lugd. an. 1586.*

c *In Hieronymi prologum galeatum cap. 7.*

pepetisse Nachori Hus primogenitum, & Buz fratrem ejus: partita quòd Job initio libri habitâsse traditur in terra Hus, sive Hux, ἐν γῇ Ὓς, ut est apud LXX: quæ *Ausitis* dicitur Græcis, quasi *Usitis*. Quare colligunt, Jobum fuisse filium Us, nepotem Nachoris, Tharæ pronepotem. Sensit hoc quoque Philo ille supposititius, ut Antiquitatibus biblicis.

Altera est sententia venerabilis Bedæ, commentariis in Jobum, Hieronymo perperam tributis: ubi longè abit ab eo, quod Hieronymum scribere dicebamus in Traditionibus Hebraicis: quod opus esse genuinum, dubium non est, cùm ipse illud agnoscat in scriptoribus Ecclesiasticis. Censet autem Beda, Jobum fuisse pronepotem Esavi. Ac fulsulta hæc opinio est eo, quod Esau genuerit Revel sive Rahuel ex Basemath, Ismaelis filia: ut est Genes. XXXVI, 4, & 10. Rahueli autem filius fuit Zara, ut est ibid. comm. 13. Hoc autem genitus Jobab: ut est comm. 33. Jobab verò idem creditur, ac Job. Nec obstat, quòd habitârit Job in terra Hus: quia in ea Idumæi sedes habuere: ut constat ex illo in Threnorum fine: *Exulta filia Edom, quæ habitas in terra Hus.* Et sanè non Jobum à Nachore, per Hus; sed ab Abrahamo, & Isaaco per Esavum descendere; opinio etiam est Athanasii, vel alterius in Synopsi; item Epiphanii penè initio operis adversus hæreses, Chrysostomi homil. II de Jobi patientia, Augustini lib. XVIII de Civit. Dei, cap. XLVII, aliorumque magno numero. Hanc verò de Idumæo Jobo sententiam multum confirmant septuaginta, appendice Jobi; quæ etsi in Hebræo non est, uti nec fuit in tralatione Aquilæ, vel Symmachi; à Theodotione tamen est retenta; uti & legitur Catenâ aureâ in Jobum: ubi sic Olympiodorus de suo, vel alieno, annotavit: *In Paralipomenn exstat genealogia. Nam ab Abrahamo ortus est Isaacus, ab Isaaco Esau, ab Esau Raguel, à Raguelo autem Zara, qui Jobi pater exstitit. Quintus igitur est ab Abrahamo, è numero Abrahamo detracto. Quocirca eum ante Legem fuisse dicimus. Nam & ab Abrahamo numeranti Moyses sextus occurrit ad hunc modum: Abrahamus Isaaci pater, Isaacus Jacobi, Jacobus Levi, Levi Caath, Caath Moysis.*

Atque ex his satis elucet, quàm antiquus sit cultus Solis: ut cujus tum Moses meminerit, tum qui Mosis temporibus, vel antea vixere. Nec locus ille ex Jobo allatus tantummodo vetustatem idololatrici hujus cultus ostendit: sed etiam ritus ejus, quo Solem adorabant, manum osculantes: ut allata hæc verba indicant, *Si osculatum sum manum meam ore meo.* Quem locum etiam B. Hieronymus in Ezechielis VIII, 17, & Apologia I in Rufinum, refert ad ritum, quo gentiles in adorando dexteram ori admovebant. Atque idem hunc ritum tangit in Osee cap. XIII. Pertinet quoque eodem I sive III Reg. XIX: *Genua, quæ non sunt incurvata ante Baal, & omne os, quod non adoravit eum osculans manum.* Apud gentium scriptores passim fit mentio hujus ritus. Apulejus Apolog. I: *Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit: nullum templum frequentavit: si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratiâ manum labris admovere.* Similiter Lucianus lib. de Saltatione; & in Demosthenis Encomio: è nostris etiam Minucius Felix in Octavio: *Cæcilius simulachro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens osculum labiis impressit.*

Atque ab hoc ritu alter ille promanavit, ut quo Deos solerent, eodem etiam prosequerentur hominum illos, qui honore potentiaque antecellerent: tandem & pares, ac inferiores, gliscente adulatione. Hoc *manu venerari* dixere Tacitus a, & Tranquillus b: *manu salutare* Martialis c.

a 16 Annal.
b In Claud.
c Lib. 8, ep. 65.

Sed non, ut constat, vetustissimum esse ritum manu venerandi ac salutandi Solem: item dixerim, an vetus adeò sit, quod sic Solem, vel Deorum alium, adorantes, erectum ori pollicem admoverent: quemadmodum plenius nos docet Appuleji illud in IV Metam. *Et admoventes oribus suis dexteram, primore digito* (hæc vera lectio) *in erectum pollicem residente; ut ipsam prorsus Deam Venerem religiosis adorationibus venerabantur.*

Quemadmodum nec satis liquet, antiquusne adeo sit ritus, quo se circumagebant: ac Romani quidem dextrorsum: unde Plautus Curcul. Act. I, sc. I:

— PH. *Quo me vertam nescio.*
PA. *Si Deos salutas, dextroversum censeo.*

Galli autem sinistrorsum: unde Plinius lib. XXVIII, cap. II: *In adorando dextram ad osculum referimus: totum corpus circumagimus: quod in lævam fecisse, Gallia religiosius credunt.* Interea, cùm simplicissimum quodque antiquissimum sit; longè est verisimilius, primitus fuisse contentos dextram ori admovere sine ista vel corporis conversione, vel sessione primoris digiti in pollice.

Valde autem verisimile est, perantiquum etiam esse, & fortasse à primis Solaris cultus temporibus morem eum provenisse, ut præcipuè colerent Solem orientem, ac quocunque etiam tempore, ad Orientem conversi precarentur Deum. Israëlitæ autem contra Occidentem versi, ubi sanctuarium erat, preces Deo fundebant: atque ita se ostendebant *precantes adorare non solem orientem, sed Solis dominum*: ut ait Anastasius Nicænus Quæst. XVIII in Scripturam. Hoc ita esse, tum porta Orientalis ostendit, per quam ingressi tabernaculum, vel templum, ad Occidentem oraturi pergebant: ut cognoscimus ex Exodi XXVI: tum etiam verba Ezechielis prophetæ VIII, 16, ubi Israëlitæ accusantur, quod precatun ad Orientem se converterent. *Dorsa*, inquit, *habentes contra templum Domini, & facies ad Orientem, & adorabant contra ortum Solis.* Sic Magos precatos, refert Herodotus lib. I. Vitruvius lib. IV, cap. ult. *Aræ spectent Orientem.* Maro XII Æn.

Illi ad surgentem conversi lumina Solem
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.

Christiani veteres in hoc maluere gentilium, quàm Judæorum ritum sequi. Clemens Alexandrinus lib. VII Strom. Πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί· *ad ortum matutinum concipiuntur preces.* Hinc & visi Solem adorare. Tertullianus Apolog. *Ad Persas si forte deputabimur, licet Solem in linteo depictum non adoremus, habentes ipsum ubique in suo clypeo: denique inde suspicio, quod innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Similiter Clemens Rom. lib. II Constitut. cap. LVII, Origenes in lib. Num. homil. III, Augustinus lib. II de Sermone Domini, cap. XIX, Damascenus lib. IV Orthodoxæ Fidei, cap. XIII. Ex quibus Origenes, & Damascenus, etiam ab Apostolis id ajunt institutum. Ac similiter sentit Justinus sive alius Quæstionum, & Responsionum ad Orthod. Resp. CXVIII. Item Athanasius, vel alius, ad Antiochum quæst. XXXVII, S. Basilius de Spiritu S. cap. XXVII: imò & Augustinus ad Casulanum presbyterum. Templa etiam Orientem versus exstrui à Christianis solere, præter Clementem Romanum loco memorato, Paullinus quoque auctor est epist. XII ad Severum. Sed cum ritu convenirent, longè tamen aliud spectarunt Christiani, quàm gentiles. Hi Solem spectabant, qui sensus illustrat: Christiani Solem justitiæ Jesum Christum, qui mentes illustrat: unde & à Tertulliano *Oriens, Christi figura* dicitur, contra Valentinianos cap. III. Atque hanc rationem adducit inter alios Clemens Alexandr. lib. VII Stromateon. Sed alii eò respici dicunt, quia paradisum, unde ejecti sumus, spectemus, rogantes, ut illuc restituamur. Sic Athanasius ad Antiochum quæst. XXXVII, ac Basilius ad Amphilochium de Spiritu S. cap. XXVII. Equidem non ignoro, Genes. II legi, Deum creâsse paradisum κατὰ ἀνατολάς, *in Oriente*; ut & Hebræa sonant, & LXX reddiderunt. Sed Moses sic scribere potuit ratione loci, in quo degebat. At quid dicetur de gentibus iis, quibus paradisus erat ab Occidente? Siquidem Apostolorum alii in Orientem, in Occidentem alii, prædicatum abiere. Num ergo Græcus Orientem, Indus intuebitur Occidentem? At hoc repugnat illi, quod putant, omnibus oculos esse convertendos cum in cæli plagam,

gam, unde Sol exoritur. Atque hinc liquet, quid censendum sit de altera etiam ratione, quando ajunt, Orientem versus esse orandum, quò melius nobis quasi ob oculos ponamus Christum pro genere humano passum in Oriente. Quippe sic quoque omnes, qui sive exiguo, sive magno spatio, ultra Hierosolyma habitarent, ad Occidentem se converterent. Si igitur, ut censent, ritus iste, ab Apostolis sit institutus; non possunt huc spectasse omnes; quia, ut dixi, non minus in Orientem se receperunt Apostoli, quàm Occidentem. Atqui pugnantia sunt ista, ut, qui in India vivant, orantes spectent Orientem, quia inde oritur Solaris lux, quæ Christi est figura; & iidem spectent Occidentem, quia paradisus, & locus ubi Christus pro nobis passus, sint iis ad Occidentem. Ne illa quidem ratio valida, orandum ad Orientem, ut ostendamus, nos improbare Judæos, qui orant versus Occidentem. Nam similiter dixeris, orandum esse ad Occidentem, quò distinguamur à gentilibus, & Priscillianistis. Quò pertinent hæc Leonis Papæ serm. VII de Nativitat. *De talibus institutis etiam illa generatur impietas, ut sol, inchoatione diurnæ lucis exurgens, a quibusdam insipientioribus de locis eminentioribus adoretur: quod nonnulli etiam Christiani adeò se religiosè facere putant; ut priusquam ad beati Petri Apostoli Basilicam, quæ uni Deo vivo & vero est dedicata, perveniant; superatis gradibus, quibus ad suggestum areæ superioris adscenditur, converso corpore ad nascentem se solem reflectant, &, curvatis cervicibus, in honorem se splendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantiæ vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus, & dolemus. Quia, etsi quidam fortè creatorem potiùs pulchri luminis, quàm ipsum lumen, quod est creatura, venerantur; abstinendum tamen est ab ipsa hujusmodi specie officii: quam cùm in nostris invenit, qui deorum cultum reliquit; nonne hanc secum partem opinionis vetustæ, tanquam probabilem, retentabit; quam Christianis, & impiis, viderit esse communem?* Atque hoc ex loco colligit Joannes Pineda Hispalensis *a*, *Jam Leonis tempore illam primæ Ecclesiæ consuetudinem adorandi, & templa erigendi versus Orientem, obsoleviße, quam servandam curarant, & præceperant, primi Ecclesiæ Patres.* Ubi eadem vides, ut, de ritus hujus auctoribus agens, eos non *Apostolos*, quemadmodum alii, dicat; sed contentus sit nominare, *primos Ecclesiæ Patres*, hoc est, Apostolorum successores.

a *In Jobi cap. 31, vers. 26.*

Cap. IV.

Cultum, quem Judæi præstabant Soli, Josias verò abolevit, haustum fuisse à Syris vicinis: uti Phœnicibus, quibus Sol vocatus est Bal, *&* Bel: *Saturnum quidem exponi; sed etiam Saturnum esse Solem. Dictum quoque* ἦλ*: unde error Servii,* Βῆλ*, quod ex* βέελ*, ab* ἦλ *deducentis. Idem quoque* Βολάθης*: ejus etymon, uti &* Solis. *Quid Phœnicibus sit* Beel-samen. *Pro quo non Accaronitæ, sed Judæi,* Beel-zebub *dixere: nempe, uti ex* Beth-el *fecere* Beth-aven. *Liberos à Phœnicibus mactatos Saturno: atque hinc Aristotelem putâsse, sed falso, Phœnices à* Φοῖνιξ *sive* φονίζειν *dici. Sol quoque Phœnicibus* Adon *sive* Adonis, *vel* Adoneus. *Hoc* dominum *notare. Unde in S. Scripturis,* Adonai, *Dei nomen: & Plauto,* Avo donni. *Adonis aliter dictus* Gingres: *quod & tibiæ nomen. Unde* Gingræ *vocabulum sit: & quid* γιγγρίζειν, gingrire, gingrina, gingritor. *Ritus in sacris Adonidis sive Gingræ usurpati.* Ἀδωνιασμὸς *à propheta Ezechiele signatus per mulieres Thamuz plangentes. Fabula de Phaëtontiadum luctu unde orta. Ut Adonis alternis temporibus Veneri adsit, & Proserpinæ. Lectulus in Adoniis stratus à Græcis Veneri, & Proserpinæ. Quid per Adonidem interfectum, ac Veneris luctum, &, eo reddito, gaudium ejus, significetur, bifariam ex antiquis exponitur.*

Vidimus, quàm antiquus sit Solis cultus: nunc, quàm latè patuerit, ostendam. Ac primùm dicam de Asia: in qua eo etiam se inquinarunt Israëlitæ. Unde II sive IV Reg. XXIII, 12: *Et abolevit* (Josias) *equos, quos dederant reges Juda*, &c. *& currus Solis combussit igni.* Itidem Ezechielis VIII, 16, reprehenduntur Israëlitæ, quòd faciem Orientem versus converterent, Solémque adorarent. Hunc fœdissimum morem accepere à gentibus Syriæ vicinis.

Est verò Syria, vel ad litus sita, vel mediterranea. Prior dicta Phœnice. Hic, (ut ex Josepho ait Procopius Gazæus in III Reg. cap. XVI *a*) Sol generali nomine vocatus בעל, *babal*: quod *dominum* notat. Pro *babal* verò, omisso ע, dixere etiam βάαλ, & βέελ, contractéque βᾶλ, & βῆλ. *Bal*, & *Bel*, esse Saturnum, Saturnum autem esse Solem, docet nos Servius in I Æn. Ipsum audiamus: *Assyrios constat Saturnum (quem eundem & Solem dicunt) Junonemque, coluisse: quæ numina etiam apud Afros postea culta sunt. Unde & linguâ Punicâ Bal Deus dicitur. Apud Assyrios autem Bel dicitur quadam sacrorum ratione & Saturnus, & Sol.* Item Damascius in Isidori vita apud Photium *b*: Ὅτι Φοίνικες, καὶ Σύροι, τὸν Κρόνον Ἦλ, καὶ Βῆλ, καὶ Βολάθην, ἐπονομάζουσι. *Phœnices, & Syri, Saturnum vocant El, Bel, & Bolathen.* Ἦλ verò esse Solem, ostendit Servius de Belo Phœnice, unde creta Dido, loquens: *Omnes*, inquit, *in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua* HEL *dicitur: unde &* ἥλιος. *ergo additâ digamma, & in fine factâ derivatione à sole, Regi imposuit nomen* BELI. De Ἦλ, & Ἥλιος rectè. Sed falli censeo, cùm Beli nomen à Marone ex ἦλ, vel ἥλ, factum putat, apposito digamma. Potius enim est à Βῆλ, quod est apud Damascium, ut vidimus: estque contractum ex Βέελ: unde Βεελσάμην, aliaque; quorum caussas postea exponam. Imò non solùm *bal*, & *bel*; sed *bol* etiam videntur extulisse: indeque Phœnicibus Saturnus sive Sol Βολάθης, ut ex Damascio jam diximus: Palmyrenis verò Ἀγλιβῶλος, quod signat *orbis dominum*: si recta est conjectura nostra, quam afferebamus cap. XXVI libri superioris. Nempe η abiit in ω; quomodo & Ἧλ (unde ἥλιος) est Latinorum *Sol*, spiritu præterea, ut fieri solet, in sibilum converso. Quia verò variis Baal cognominibus distingueretur; hinc factum, ut in Scripturis culpentur Israëlitæ, quòd servierint בְּעָלִים, *bealim*, quasi dicas, *baalibus*. Nullum verò nobilius cognomentum ei, quàm à cælis ductum. Inde enim Phœnicibus vocabatur *beel-samen*: ut ex Sanchoniathonis libris, à Philone Byblio conversis, notat Eusebius in primo Præparationis Euangelicæ *c* his verbis: Αὐχμῶν δὲ γενομένων τὰς χεῖρας ὀρέγειν εἰς οὐρανὸς, πρὸς τὸν ἥλιον· τοῦτον γάρ, φησι, Θεὸν ἐνόμιζον μόνον, οὐρανοῦ κύριον Βεελσάμην καλοῦντες. *Cumque siccitas obrigisset, sustulisse manus in cælum ad Solem. Hunc enim solum, inquit* Sanchoniathon, *Deum existimabant: eum vocantes cæli dominum, Beelsamen.* Id verò *Beel-samen* significare, quod dicebamus; nemo certiùs testabitur eodem Sanchoniathone, sive Philone potiùs, qui post verba adlata continuò subjungit, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύριος οὐρανοῦ· *quod Phœnicum linguâ, Dominum cæli notat.* Addit quoque, Ζεὺς δὲ παρὰ Ἕλλησι· *Græcâ autem linguâ est Zeus, hoc est, Jupiter.* Quare *baal-semen* ad verbum sonat Ζεὺς Ὀλύμπιος. Atque hæc etiam firmare est è lingua Hebræa; à qua, dialecto solùm, Phœnicia differebat. Nam quod Phœnicibus *beel-samen*, id Hebræis בַּעַל־שָׁמַיִם, *baal-schamaim*: id est, *dominus cæli*. Accaron etiam Phœniciæ est civitas prope Azotum. In eâ Sol vocabatur *Baal-zebub*: ut videre est II Reg. I, 2, *Dominus muscæ*. Quod nomen ab Hebræis accommodatum principi dæmoniorum, magno justóque Accaroniticæ idolomaniæ odio. Imò forsasse ne nomen quidem Israëlitæ integrum reliquere. Nam verisimilis mihi semper visa est conjectura ingenio doctrinaque eximii Scaligeri, qui בַּעַל־זְבוּב, *baal-zebub*, per contemtum esse factum putabat ex בַּעַל־זְבָחִים, *baal-zebahim*; quod signat *sacrificiorum*, sive *victimarum dominum*. Nempe simili ratione, ac ex *Beth-el*, quod est

a *Pag. 230.*

b *Cod. 242.*

c *Cap. 7.*

est *domus Dei*, postquam idololatria istic ad lapidem, ubi recubuerat Jacob, exerceri cœpit, fecere *Bethaven*, id est, *domus vanitatis*. Nam בית *domus*, און, *mendacium*, *vanitas*, *iniquitas*.

Porrò ex eo, quod Phœnicum Baalem esse Saturnum Solemque antea vidimus: cognoscere etiam est, quis intelligi debeat, cùm Phœnices dicuntur liberos suos immolasse Saturno. Uti apud Porphyrium de abstinentia animalium lib. II: Φοίνικες ἐν ταῖς μεγάλαις συμφοραῖς ἢ πολέμων, ἢ αὐχμῶν, ἢ λοιμῶν, ἔθυον τῶν φιλτάτων τινὰ ἐπιψηφίζοντες Κρόνῳ· *Phœnices magnis in cladibus vel bellorum, vel æstus, vel pestilentia, sacrificabant charissimorum quempiam Saturno, communibus ad hoc suffragiis addictum.* Subjungit deinde, plenam exemplorum esse historiam Phœniciam à Sanchuniathone scriptam, è lingua autem Phœnicia à Philone Bybliensi redditam Græcè. Similiter Eusebius oratione in Constantini Cæsaris laudem: Κρόνῳ μὲν Φοίνικες καθ' ἕκαστον ἔτος ἔθυον τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων· *Phœnices Saturno quotannis sacrificabant dilectissimos, ac filios unicos.* Falsum interim, quòd tradunt, propterea Φοίνικας dictos παρὰ τὸ φονίξαι, quod κατὰ γλῶσσαν τῶν Περραιβῶν ἐστὶ τὸ αἱμάξαι: *dialecto Perraborum in Thessalia notat occidere:* ut Aristoteles, sive alius, hanc vocem interpretatur libro περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων a. Ubi ipse sic dici mavult, quoniam omnes necarent, quicunque appellerent. Vera autem nominis origo est, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Esavi sive Edom. Quam rem abunde exposui superiori libro, cap. XXXIV.

a *De mirabilibus auditionibus. pag. 115, edit. Sylburgiana, sive Wechelian. an. 1587.*

Etiam Phœnicibus Sol in cultu divino *Adon*, sive *Adonis*, vel *Adonem*, dicebatur. Sed appellatio hæc illis erat communis cum Arabibus. Quod Ausonii nos docet epigramma undetrigesimum, de Græco fonte magnâ sui parte expressum:

Ogygia me Bacchum vocat.
Osirin Ægyptus putat.
Mysi b *Phanacen nominant.*
Dionyson Indi existimant.
Romana sacra Liberum.
Arabica gens Adoneum.
Lucaniacus Pantheum.

b *Vulgo* mystæ, *sed perperam. quia ab Ausonio variæ memorantur gentes, quarum singulis mysta fuit. Ut huic loco nomen generale mystarum nomen; sed particulare alicujus nationis appellatio conveniat. Talis Mysorum, qui Thracibus conterminum.*

Sententiam hanc puto: Bacchum Thebanum, Ægyptium Osirin, Phanacen, sive, ut apud Macrobium legitur, Phanetem Thracum vel Mysorum, Indicum Dionyson, Romanum Liberum, Arabum Adonea, eundem esse Deum: propterea que Lucaniaci dominum Ausonium (villa enim hæc Ausonii erat, bis mille circiter passibus distans Burdigalâ) putare omnia in uno numina intelligi: haud secus ac Romæ Pantheon omnium erat Deorum templum. Unde etiam videre licet, quàm multa Romana, vel Græca numina, uno Oriens nomine complecteretur. *Adones* vocabulo etiam utitur Plautus Menæchmis act. I, sc. II: ac fortasse (nam variant codices) Catullus epigrammate, *Quis hoc potest videre.* Si Arabum sit numen, nomen non Græcum erit, sed Arabicum, vel Syriacum. Quamobrem, uti Beli & Molochi nomina, ita hæc quoque appellatio habeat dominii argumentum. Nam אדון Adon, *dominus.* Unde &, Jod, & Cametz, additis, אדֹנָי, Adonai: unum ex decem Dei nominibus, B. Hieronymo commemoratis epistolâ ad Marcellam. Etiam apud Plautum Pœnulo act. V, sc. II, Pœnus Hanno *Donni* κατ' ἀφαίρεσιν pro אדני, Adoni, hoc est, *domine mi.* Et mox, *Avo donni:* חוה אדני, *ave domine mi.*

Nec *Adonis* solùm Phœnicibus dicebatur, sed etiam *Gingras.* Pollux lib. IV, cap. X: Ἡ Φοινίκων γλῶττα Γίγγραν τὸν Ἄδωνιν καλεῖ, καὶ τούτῳ ὁ αὐλὸς ἐπωνόμασται· *Phœnicum lingua Adonim vocat Gingram: & ab hoc nomen tibia.* Ea tibiâ in Gingræ sive Adonidis sacris lugubres cantus ciebant. Unde ibidem Pollux: Γίγγρας δέ τις αὐλίσκος γοώδη καὶ θρηνητικὴν φωνὴν ἀφίησι. Φοῖνιξ μὲν ὢν τὴν εὕρεσιν, πρόσφορος δὲ μούσῃ τῇ Καρικῇ. *Est & tibia exigua, gingras, lugubrem & flebilem emittens vocem. A Phœnicibus quidem inventa, Caricæ autem Musæ conveniens.* Sed ut Pollux dicat, tibiam hanc dictam *gingram* ab Deo; dubitari tamen possit, an non potiùs Adonis à cantu gingrino nomen acceperit, quia eo lugeretur: tibia verò vocata sit γίγγρας, quia fieret ex gruis vel anseris tibia. Nam Jes. XXXVIII, & Jer. VIII, עגור non *hirundo* est, aut *pica*; sed vel *grus*, vel *anser.* Indeque ע in G converso, ut sæpe fit, γίγγρας, genus tibiæ, & saltationis ad eam; ut explicat Pollux lib. IV, cap. XIV. Apud Hesychium vulgò est: Γίγγρας ἐπιφώνημά τι ἐπὶ κωμῳδῶν λεγόμενον. Vide, an non rescribi debeat, ἐπιφώνημά τι ἐπὶ τῷ Ἀδώνιδι λεγόμενον. Eo autem tibiæ nomen fuerit γίγγρας, quia ex anseris tibia fuerit. Unde & χηνίζειν apud Athenæum de iis, qui tibiâ canunt. Simile igitur γιγγραίνειν, & γιγγρίζειν, & Latinis *gingrire.* Glossæ Philoxeni, *Gingriunt anseres*, χῆνες ἐκβοῶσι. Festus: *Gingrire anseris vocum proprium est.* Indeque apud Arnobium in VI: *Anserum gingritibus.* Subjicit continuò Festus: *Unde genus quoddam tibiarum exiguarum gingrina.* Nempe ut Græcis γιγγρῖνος αὐλός. Idem Festus: *Gingrator, tibicen.* Ubi propter ἀναλογίαν malim *gingritor.*

Quo pacto Adonidi, seu Gingræ, in Phœnicia apud Biblios sacra fieri soleant: legere est apud Lucianum de dea Syria. Narrat autem, ut ad repræsentandum Veneris dolorem ob Adonin ab apro interemtum, totâ religione luctus indicaretur. Tum lacerare se verberibus solitos, quasi Adonidi parentantes. Etiam capita rasisse, ὅκως Αἰγύπτιοι ἀποθανόντος Ἄπιος, *ut Ægyptii faciunt, mortuo Ape.* Quod siquæ mulierum, formæ studiosiores, radi abnuerent; eas die uno se peregrinis prostituisse; & quod inde meruissent, obtulisse Veneri. Post luctum die uno repræsentatum, postero omnes die pariter gaudium testatos ob vitæ redditum Adonim. De istis mulierum planctibus in Adoniis meminit & Plutarchus in Alcibiade, & Nicia. Indeque Aristophani in Pace Ἀδωνιασμὸς, ὁ ἐπὶ τῷ Ἀδώνιδι θρῆνος, *lamentatio ob Adonidem*; ut Hesychius exponit. Et satis verisimile est, Ἀδωνιασμὸν hunc signari ab Ezechiele cap. VIII: *Et introduxit me ad ostium portæ domus Domini, quæ est ad Aquilonem: & ecce, sedebant ibi mulieres, plangentes Thamuz.* Et fortasse hinc occasio fabulæ apud poëtas de luctu Phaëthontiadum: de quo Ovidius II Metam. Dionysius item in Periegesi, & poëtarum alii. Nam Phaëthon, Sol. Porrò apud Ezechielem etiam B. Hieronymus a per Thamuz intellexit Adonidem. Ac Procopius quoque in Jesaiæ cap. XVIII, hunc Ezechielis locum adducens, post Θαμμοὺς addit, ὅπερ ἐστὶ τὸν Ἄδωνιν· *quod est, Adonim.* Ibidem refert, ut Venus amore Adonidis ab apro, in quem Mars se converterat, interemti, etiam inferos accesserit, ut Adonidem reposceret. Sed cùm non minùs à Proserpina amaretur, sic tandem convenisse, ut unâ anni parte Proserpina, parte alterâ Venus adolescente potiretur. Atque ad hosce divisos amores respexit quoque Theocritus Ἀδωνιαζούσαις sive Idyll. XV:

a *Ad illud Ezech. cap. 8. plangentes Thamuz, sive Adonidem: uti & epistola ad Paullinum de institutione monachi.*

Ὁ τριφίλητος Ἄδωνις, ὃ κ' ἐν Ἀχέροντι φιλεῖται.
Ter amabilis Adonis, qui etiam apud inferos amatur.

Uti igitur dolor repræsentatur ob mortuum Adonidem, ita ob redditum, gaudium: quod ibidem Procopius addit. Atque hunc ritum etiam imitabantur Græci. Unde in eundem prophetam sic Cyrillus lib. II. *Græci hinc latè festum excogitavere, ut se cum Venere, propter mortem Adonidis mœstâ, condolere, & lugere; redeunti autem ex Orco, & inventum esse dicenti, quem quæsiverat, gratulari, & unà exultare, simularent.* Dixere hæc Ἀδώνια, quæ fiebant τῷ Ἀδώνιδι, καὶ Ἀφροδίτῃ, *Adonidi, & Veneri*; ut ait Aristophanis scholiastes. Utrique horum lectus sternebatur: ut ait Theocritus Ἀδωνιαζούσαις. Sed non hujus est loci omnia exequi, quæ ista ad sacra pertinent. Potiùs adeantur, qui de Græcorum feriis scripsere: qualis eruditissimus vir Petrus Castellanus, &, qui omne punctum tulit, Joannes Meursius; quo de

viro & hac, & aliis partibus eximio, nemo non præclarè senserit, nisi qui pariter virtuti doctrinæque bellum indixerit. Ritibus igitur hisce præteritis, potiùs exponam, quod magis nostri est instituti, quò spectarit cultus ille Veneris, ac amasii ejus Adonidis. Venus Orienti, unde cultus hic ad Græcos derivatus, complectitur tum Lunam, sive Venerem cælestem, sub qua & Hesperum sive Luciferum comprehendere possis: tum Venerem subcælestem, sive Terræ partem superiorem, quam calcamus, & cernimus. Adonis autem est Sol, verè amasius Veneris, quomodocunque Venerem intelligas. Nam sive Lunam consideres, quem illa magis amet Sole, unde lumen suum mutuatur? Sive Luciferum, is semper Solis comes: ut infrà magis liquebit, ubi de Veneris sidere sive Hespero ac Phosphoro dicetur. Sive terræ attendas superficiem, quid utilius, quid incolis gratius & jucundius amabili Solis luce? De cælesti Venere satis apertum. Partem verò de Venere subcælesti, ex sacrorum ratione illustrat his verbis Macrobius lib. I Sat. cap. XXI: *Adonin quoque Solem esse, non dubitabitur, inspectâ religione Assyriorum: apud quos Veneris Architidis* (lego, *Atergatis* a, de qua postea) *& Adonis, maxima olim veneratio viguit: quam nunc Phœnices tenent. Nam Physici terræ superius hemisphærium, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt; inferius verò hemisphærium terræ, Proserpinam vocaverunt. Ergo apud Assyrios, sive Phœnices, lugens inducitur Dea: quod Sol, annuo gressu per duodecim signorum ordinem pergens, partem quoque hemisphærii inferioris ingreditur: quia de duodecim signis Zodiaci sex superiora, sex inferiora censentur: & cùm est in inferioribus, & ideo dies breviores facit, lugere creditur dea, tanquam Sole, raptu mortis temporalis, amisso, à Proserpina retento: quam numen terræ inferioris circuli, & antipodum, diximus. rursumque Adonin redditum Veneri, credi volunt, cùm Sol, evictis sex signis inferioris ordinis, incipit nostri circuli lustrare hemisphærium, cum incremento luminis, & dierum. Ab apro autem tradunt interemtum Adonin, hiemis imaginem in hoc animali fingentes; quod aper hispidus & asper gaudet locis humidis & lutosis, pruinaque contectis. Ergo hiems veluti vulnus est Solis; quæ & lucem ejus nobis minuit, & calorem. quod utrumque animantibus accidit morte.* Subjungit deinde de simulachro Veneris in Libano: de quo in symbolica theologia dicemus.

a *Nisi Dercitidis malis, vel potiùs, ut clarissimo Seldeno visum,* Aphacitidis: *de qua c.* XXXVI *loquemur.*

Illud etiam, Adonim esse eundem, ac Solem, indicat, quòd Adonis est Bacchus: ut ait Plutarchus lib. IV Symposiacôn, cap. V; ubi & Phanoclis versus adducit de Adonide Venerem rapiente. Bacchum verò esse Solem, alibi ostendimus.

Non defuere tamen, qui per Adonidem, non Solem intelligerent; sed frumentum: quod parte anni in terra sepultum latet; parte item feliciter germinans se nostris offert obtutibus. Apud Proserpinam igitur agere ajunt Adonidem, simulac semina terris sunt mandata. Veneri verò, hoc est, superiori terræ, ac hominibus, restitui, cùm læta seges succrescit. Voluit hoc Ammianus Marcellinus lib. XIX: *Fœminæ miserabili planctu in primævo flore succisam spem gentis solitis fletibus conclamabant. Vt lachrymari cultrices Venereæ sæpe spectantur in sollemnibus Adonidis sacris: quod simulachrum aliquod esse frugum adultarum, religiones mysticæ docent.* Et fortasse inde est, quòd in Adoniis serebant frumentum, & hortos faciebant Adonidis. Scholiastes Theocriti ad ejus Idyll. XV b: Εἰώθασι γὰρ ἐν τοῖς Ἀδωνίοις πυροὺς, καὶ κριθὰς σπείρειν ἔν τισι προαστείοις, καὶ τοὺς φυτευθέντας κήπους, Ἀδωνίους προσαγορεύειν· *Consueverunt in Adoniis frumenta, & hordea, serere in quibusdam suburbiis, & consitos hortos Adonios nuncupare.* Sed de Adonide, & Solis apud Phœnices cultu, satis.

b *Vers.* 112.

CAP. V.

Ammonitis, Cælesyriæ genti, solem esse cultum sub nomine Molochi, ejusque honori traductos per ignem pueros. Traductionem eam non holocausti, sed februi fuisse genus. Tacere Scripturas de Ammonitis Molocho suos liberos sacrificantibus: sed loqui de Sepharvaitis, Assyriorum colonis, infantes suos mactantibus Adramelecho, & Anamelecho: qui tamen Dii ad Molochum reduci posse videantur. Molochum nec Priapum videri, nec Mercurium: verisimilius Saturnum dici, quia Molocho Oriens mactarit liberos: & Græci ac Romani id à Phœnicibus ac Pœnis factum dicant τῷ Κρόνῳ *sive Saturno. Falsam interim hanc opinionem esse, si strictè intelligatur Saturnus ex vulgari Romanorum vel Græcorum usu. At verum videri, si ex more Orientis Moloch sive Saturnus habeatur Natura, magisque Cælestis, maximeque Solaris. Cur septena voluerint esse conclavia in Molochi simulachro; septimumque destinarint liberis cremandis. Aliorum sententiæ de sacrificii hujus caussa adlata, & rejecta. Si rectè Oecumenio traditum, in Molochi corona reluxisse lapidem pretiosum; eum non tam Luciferum, quàm Solem, repræsentasse. Sed non paullo esse verisimilius, Scripturas in posteriori Samuelis, & priori Paralipomenon libro, loqui, non de gemma unica in corona Molochi, sed de gemmis multis in corona regis Moabitici. Emessenis colebatur Sol cum Mercurio, & Marte. Ac Mercurius quidem dictus* Monimus, *Mars* Azizus, *Sol autem* Elagabalus: *quæ vox vel* Deum opificem, *sive* conditorem *significat: vel potius* Deum montis: *ut nomen ex eo sit, quia in monte coleretur: uti & Dei* Carmeli *inde nomen fuit. Cæsari Elagabalo ab hoc numine nomen impositum. Templum ab eo huic Deo conditum Romæ. Palmyra eadem ac Thamar. Cujus incolis dii* Malachbelus, *&* Aglabelus: *hoc est, Sol, & Lunus, qui idem ac Luna.*

HAbemus de cultu Solis apud Phœnices. Nunc attendamus Syriam Mediterraneam. Qualis Judæa. In ea ab Essenis Solem esse cultum pro Deo, traditum est Josepho Scaligero Trihæresii cap. XXVII *a*. Compulsus verò est eo, quòd Philo libro περὶ βίου θεωρητικοῦ sic scribat de iis *b*: Δὶς δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰώθασιν εὔχεσθαι, περί τε τὴν ἕω, καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν· ἡλίου μὲν ἀνίσχοντος, εὐημερίαν (sic scribendum) αἰτούμενοι τὴν ὄντως εὐημερίαν, φωτὸς οὐρανίου τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἀναπλησθῆναι. *Bis verò unoquoque die precari solent; sub auroram, & vesperam: oriente quidem Sole felicitatem, veram inquam felicitatem poscentes: nempe ut mens sua repleatur luce cælesti.* Sed hinc quidem nullis fidiculis extorqueas, Solem Essenis pro Deo fuisse. Speciosius videtur hoc Flavii Josephi lib. II de excidio Judaico, cap. VII *c*: Πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον, οὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων. πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχάς, ὥσπερ ἱκετεύοντες, ἀνατεῖλαι. Quæ sic vertit Rufinus: *Ante Solis ortum nihil profani loquuntur: sed ei patria quadam vota celebrant, quasi, ut oriatur, precantes.* Sed cui fides fiat, Essenos, religione Judæos, invocâsse Solem? Nempe non aliud voluit Josephus, quàm Solem, ut excellentissimum Dei opus, magna fuisse in veneratione apud Essenos: ac propterea nihil dixisse profani ante exortum ejus, precibusque patrio more propter Solem fusis, exposcere solere, ut quamprimum oreretur. Scaligerum tamen secutus quoque Petavius notis ad Epiphanium, eamque sententiam idem in Miscellaneis Exercitationibus tuetur cap. I. Mihi longè magis de isto placent, quæ duo summi viri scripsere, Claudius Salmasius, & Joannes Croius; ille in Exercitationibus Solinianis *d*; hic in sacris & historicis exercitationibus part. II, cap. IV. Neque illud me movet, quòd iidem Esseni, ut Josephus ait, quoties vellent exonerare ventrem, scrobem defoderent, tum pallio sibi circumfuso super eum conquiniscerent, ὡς μὴ τὰς αὐγὰς ὑβρίζοιεν τοῦ Θεοῦ· *ne injuriam facerent Dei luci.* Neque enim Θεὸς hic Solem signat; ut sæpe

a *P.* 215.

b *P.* 612.

c *Gr. c* 6. *pag.* 728.

d *P* 611.

ſæpe utuntur gentiles; ſed verum numen: ac proinde lux Solaris non dicitur alia de cauſſa lumen Dei, quàm quia Deus creavit Solem.

Sed ut de Judæis falſi ſint viri doctiſſimi, in aliis tamen Syriæ Mediterraneæ locis certum eſt hunc cultum Solis obtinuiſſe. Valde enim Syriæ tellus patuit. In ea quippe præter Judæam eſt Comagene; & quæ, à Seleuciæ, Antiochiæ, Apamiæ, & Laodiceæ complexu, Tetrapolis vocabatur; Cœleſyria item, quæ Juriſconſultis vett. ſola crebrò *Syria* nomine intelligitur; denique Palmyrene, & terræ aliæ, de quibus poſtea dicam. In Cœleſyria Ammonitis fuit: ubi Sol cultus nomine *Moloch*, ſive *Milcom*: qui diſertim Ammonitarum Deus dicitur I ſive III Reg. XI, 5, & 7. Ac memoratur etiam Levit. XVIII, 21, item XX, 2, 3, 4, 5, & II ſive IV Reg. XXIII, 10. Iiſque ex locis etiam cognoſcere eſt, à parentibus in hujus nominis honorem liberos per ignem traduci ſolere. Hæc autem traductio non erat crematio liberorum; ſed februatio, hoc eſt purgatio ſive expiatio quædam, qua per ſpatium inter duos ingentes ignes intermedium vel à camaris ſive ſacerdotibus, vel ad eorum præſcriptum à parentibus ipſis, aut ducebantur, aut geſtabantur infantes. Ita cepere hæc verba R. Salomo Jarchi, R. Maimonides in More Nebuchim lib. III, cap. XXXVIII, & R. Joſeph Karo in Miſnah Thorah tract. עכום, cap. VI. Sed diſſentit Aben-Ezra: cui *traducere* valet *comburere*. Eaque ſententia magis obtinet. Equidem exiſtimo, ubi ſolùm traductionis meminit Scriptura, ſignari non cremationem, ſed tantummodo deductionem duos inter ignes. Interea fatemur, præter hanc februationem, quæ in familiis omnibus, rebus etiam proſperè fluentibus, obtineret, fuiſſe etiam vivicomburium cariſſimorum pignorum, & quidem ex flore populi; quo in magnis calamitatibus placari Deum poſſe, arbitrabantur. Hanc Phœnicum fuiſſe ſententiam, ex Porphyrio antea vidimus: Scripturiſque etiam docemur, cultum eum obtinuiſſe in Cana-
a Al. 105. næa. Ut Pſalm. CVI a, 37: *Et immolaverunt* (ſive mactarunt יִזְבְּחוּ, *izbechu*) *filios & filias ſuas dæmoniis*. Sed Ammonitas Molocho ſuo liberos ſacrificâſſe, ſolidè ex Scripturis adſtrui nequit. Solùm legitur II ſive IV Reg. XVII, 31: *Ii autem, qui erant de Sepharvaim, comburebant filios ſuos igni, Adramelech, & Anamelech, Diis Sepharvajim*. Ubi nihil de Ammonitis, ſed Aſſyriis in Samariam traductis. Nam commate 24, clarè legas, ut Aſſyriæ rex ex Babel, Cotha, Emath, & Sepharvaim, colonos traduxerit in Samariam, Iſraëlitis in Aſſyriam, & Mediam, traductis. Sed neque ibidem ſermo de Molocho, verùm Adramelech, & Anamelech. Quæ tamen numina non abnuerim reduci poſſe ad Molochum. Nempe ut *Adramelech* magnificum ac fortem Molochum ſive regem ſignet. Sanè אַדִּיר unum eſt ex Dei attributis, propriéque *fortem* ſive *potentem*, *magnum* item *ac excellentem* ſignat: ut Pſal. XCIII, 4. At *Anamelech* fuerit reſponſum ſive oraculum Molochi. Nam עָנָה, *reſponſio*, *colloquium*. Niſi malis, notare Molochum ſive *regem opulentum*, vel *divitiarum*. Nam Arabibus غني, gani, cùm ي punctum habente, *dives*; ut غنى, gina, *divitia*. Quomodo idem fuerit ac Mammona ſive Plutus.

Sed ad Ammonitarum Molochum redeamus; de quo ambigitur, quis fuerit. Invenio apud Antonium Fonſecam in iis, quæ ad Cajetanum in Levit. XX, 2, 5, 7, annotavit, eum eſſe Priapum. Quod niſi per Priapum vim Solis generativam hic quoque intelligamus, nullâ ratione nititur: & eo minoris fieri debet, quia aliter ipſe Fonſeca ad Levit. XX, 2, 3, 4, 5. Sed credo, memoriæ errore, confudit Fonſeca numen Ammonitarum cum numine Moabitico; quod Priapum Hieronymus putabat, ut poſtea dicemus. Aliquanto veriſimilius B. Arias Montanus in Amos cap. I; ubi Molochum cenſet eſſe Mercurium: nempe quia מַלְאָךְ malach ſit *nuncius*: at Mercurius Deorum nuncius ſtatuatur à poëtis. Sed de Orientis theologia non debet judicari ex Græca, vel Romana. Nec *Moloch* eſt nuncius, ſed מֶלֶךְ *melech*: quod LXX in Levit. XVIII vertunt ἄρχοντα: *regem* exponit B. Hieronymus in Jeſ. cap. LVII, & Hierem. XXXII. Pro eodem & legas Hier. XLIX, 1, 3, מלכם: ubi LXX Μελχὸλ a, Hieronymus *Melchom*. At Chriſtophorus à Caſtro in Hier. VII, Moloch cenſet Saturnum. Ac pro ſententia hac facere videtur, quod, ut communis eſt ſententia, ab Phœnicibus & Pœnis Molocho mactatos liberos: iidem à Græcis pariter Latiniſque ſcriptoribus dicatur, hoſtias ſolere immolari Saturno. Hoc à Phœnicibus factum, tradit apud Euſebium Philo Byblius ex Sanchoniathone. Ac Curtius ſimiliter lib. IV, de Tyriorum victimis agens humanis, itidem oblatas ait Saturno. De colonis quoque eorum Carthaginenſibus idem refert Diodorus in XX, & Tertullianus adverſus Gnoſticos cap. VII. Poſſumuſque idem dicere de Rhodiis; præeunte Porphyrio in ſecundo περὶ ἀποχῆς, & exinde Theodoreto in ſeptimo Græcarum affectionum: Ἐθύετο γὰρ ἐν Ῥόδῳ μηνὶ Μεταγειτνιῶνι ἕκτῃ ἱσταμένου, ἄνθρωπος τῷ Κρόνῳ· ὃ δὴ ἐπιπολὺ κρατῆσαν, εἰς ἔθος μετεβλήθη· ἕνα γὰρ τῶν ἐπὶ θανάτῳ δημοσίᾳ κατακριθέντων μέχρι τῶν Κρονίων συνεῖχον. *Sacrificabant enim in Rhodo XVI Kal. Novembris hominem quempiam Saturno. Quod cum perdiu eſſet obſervatum, in conſuetudinem abiit. Unum quippe ex iis, qui capitali eſſent ſupplicio deſtinati, ad Saturnalia uſque (vivum) aſſervabant*. Nec autoritate ſolùm, ſed ratione etiam, hæc ſententia firmari videtur. Nam quis Mercurium, Iovem, aut Priapum, finxit liberos ſuos comedentem? Saturno hoc pariter tribuunt Romani, ac Græci: idque quia Saturnus ſit Tempus, quod omnia abſumit: ut nulli Deorum convenientiùs potuerint liberos ſacrificare, quam Temporis Deo. Sed quamcunque hæc ſpecioſè dicantur, nihil ſolidi ſubeſt, ſi Saturnum iſtum animale credas numen; puta regem Italum, aut Iovis Cretici patrem, aut Noachum etiam, vel Adamum ipſum. Sed neque hæc ſententia conſtiterit, ſi per Saturnum capias Saturni ſtellam, quam multi eò cenſent tempori præfectam, quia nonniſi longiſſimo tempore triginta puta annis, orbem ſuum abſolvat. Duntaxat recipi hæc de Saturno ſententia poteſt, ſi capiamus de illo Orientis: cujus populis Baal, & Moloch, longè latiùs patuere, quàm Saturnus Romanis, & Græcis. Orienti enim, & Baal, & Moloch, dominus erat univerſi; idem Saturnus, Iupiter idem, idemque Apollo. Nempe ut paullatim ab uno veroque numine receſſit genus humanum: ita ſenſim, & quaſi gradibus quibuſdam, ſua ἡ πληθύτης b cepit incrementa. Primùm Soli divinus obtigit honos, quia nihil eo ſenſibus noſtris vel conſpicuum magis, vel acceptum. Proximè accedere videbatur Luna: quæ propterea primò in ſocietatem cultus adſcita. Hinc reliquæ cæli militiæ, ac mox etiam totius cæli machinæ, idem eſt communicatus. Poſtea elementis etiam attributus: ac denique toti rerum naturæ, quia tota divinæ eſſe naturæ crederetur. Interea uti una eſt rerum omnium natura; ita cultum ſuum ad unum aliquod numen ſapientiores dirigebant. Ita factum, ut Orientis ille Moloch unus, & Apollo eſſet, ſive Sol; & Cœlum, ſive Iupiter; & Saturnus, ſive rerum Natura: quod pleniùs poſtea explicabitur. Præcipuè verò Solem intelligi per Molochum, multis elucet indiciis. Primùm, quia conſtet Orienti Solem, & Lunam; in præcipuo fuiſſe honore: & *Baal*, ſive *Bal*, vel *Belus*, Solem fuiſſe conveniat: *Moloch* autem, ſive *Melech* idem ſignificet. Nam quid refert, num dominum, an regem dicas univerſi? At *belus*, ſeu *baal*, dominus, *melech* rex: unde & ex duobus illis conflarunt *Molechbelus*, quaſi *dominum regem* dicas. Præterea idem cognoſcimus ex imagine Molochi: ut quæ ſeptem conſtiterit conclavibus: quorum in primum offerrent ſimilam, in alterum turturem, in tertium ovem, in quartum arietem, in quinctum vitulum, in ſextum bovem, in ſeptimum filium. Ut proditum à R. Simeone in Ialkut, atque exinde à Paulo Fagio notis in Chaldæam Levitici paraphraſin. Septem erant conclavia, pro numero Solis, Lunæ, & quinque planetarum. Ex quibus poſtremum propriè erat Solis; ut excellentiſſimi numinis,

a In Græcis bibliis Romanis. κεφ. λ'.

b Deorum multitudo.

& reliquorum moderatoris. Unde & honos redibat ad Solem, in quocunque conclavi offerretur: sed proprius ille honos, cum homo immolaretur. Summo enim Deo summa convenit victima. At Sol Deorum iis summus erat. Nec quicquam in mundo est excellentius homine: nihil etiam parentibus est carius, quàm liberi. Sic igitur judicarunt, non meliùs summum se posse Deum demereri, quàm si immolarent liberos suos, etiam in maximarum divitiarum, ac potentiæ spem natos. Hæc vera est illius sacrificii ratio; non illa, quam Græculi sunt commenti, eo Saturno mactasse ut significarent, se Saturni, sive Temporis, naturam imitari, quod omnia nata absumeret. Uti neque illa apud B. Augustinum lib. VII de Civitate Dei, cap. XIX, quasi respexerint, quòd semina cooperiantur terrâ, atque ita eò redeant, unde venerint. Nec ista apud Minucium Felicem in Octavio, *Quia*, inquit, *Saturnus filios suos exposuit, non voravit; meritò ei in nonnullis Africæ partibus infantes immolabantur.*

Existimet quis, Molochum esse Venerem, hoc est, Luciferum: idque propter illa Cyrilli in Amos, & exinde Theophylacti, & Oecumenii verba in Act. VII: Μολὸχ, ἤτοι Μελχὸμ. εἴδωλον ἦν τῶν Μωαβιτῶν, λίθον ἔχον διαφανῆ καὶ ἐξαίρετον εἰς ἑωσφόρου τύπον ἐπὶ μετώπου ἄκρου. *Moloch is sive Melchom. Erat autem hoc simulachrum Moabitarum, habens lapidem pellucidum ac pretiosum in modum luciferi extrema frontis parte.* Sed primùm in eo peccatur, quòd Moloch dicatur Moabitarum Deus, qui potius fuit Ammonitarum. At Moabitarum Deus Chamos, ut postea dicetur. Præterea nihil caussæ est, cur pretiosum illum lapidem, in fronte Molochi, credamus potiùs symbolum fuisse Luciferi, quàm Solis. Quanto enim justiùs Sol dicitur Molochus, sive rex cœli, quàm Veneris stella: quæ quid ad Solem? imò ne lumen quidem à se habet, sed à Sole accipit: quia, quod veteres ignorarunt, Lunæ instar eclipsin patitur, crescit quoque & decrescit; ut Batavo telescopo deprehenditur. Denique ne illud quidem satis apertum, an in corona Molochi sive Milcom fuerit ejusmodi lapis pretiosus. Compulit Cyrillum, & Oecumenium, ut ita scriberent, locus II Samuelis XII, 30: ubi sic habent LXX: Καὶ (Δαυὶδ) ἔλαβε τὸ στέφανον Μολχὸμ τοῦ βασιλέως αὐτῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ σταθμὸς αὐτοῦ τάλαντον χρυσίου, καὶ λίθου τιμίου. *Et tulit coronam Molchom regis eorum à capite ejus, & pondus ejus talentum auri, & lapidis pretiosi.* Eademque verba habes in I Paral. XX, 2. Nisi quod antè ὁ σταθμὸς, *pondus*, addatur, εὑρέθη, *inventum est:* postremaque verba sint, καὶ ἐν αὐτῷ λίθος τίμιος, *inque ea lapis pretiosus.* Vulgatus interpres, qui B. Hieronymus putatur, etiam *Melchom* retinuit. Sed in loco, è posteriori Samuelis adducto, pro מלכם *Malcam* est *regis eorum:* ut Ammonitarum regem, ac ejus coronam, non Ammonitici numinis, intellexerit interpres. Idem utrobique habet *pretiosissimas gemmas:* quia censuit, pluralivum, more Hebræo, poni pro numero singulo. Ac similiter utrumque locum interpretati Vatablus, Munsterus, Pagninus, Castellio, Junius, alii. Vt pateat, quàm infirmum sit, quod post Cyrillum Oecumenius inde collegit de pretioso lapide in fronte Dei Molocho sive Milcom. Hæc de Molocho, Ammonitico numine in Syria Cava.

Videamus nunc de Syria Apamena: ubi Emessæ sive Emissæ, quæ Græcis Ἔμεσα, & Ἔμισα dicitur, ingenti itidem in honore erat Sol: nec solus, sed unà cum eo Μόνιμος, καὶ Ἄζιζος, duo Solis πάρεδροι: quorum prior est Mercurius, posterior Mars: quemadmodum Jamblichus interpretabatur: ut traditum ab Juliano defectore, Hymno in Solem *a*. Soli verò nomen ab Emisenis datum *Alagabalus*, sive *Elagabalus:* pro quo Græci, ac Romani, ut vox ea quodammodo barbariem exueret, *Heliogabalus* dicere maluerunt: imò & Ἐλαιαγάβαλος pro eo apud Herodianum legas. Eum Solem esse, indicant tum Dio, & Herodianus, qui Ἥλιον exponunt; tum lapides, in quibus est, SOL ALAGABALUS: item nummus antiquus, in quo est, SACERDOS SOLIS DEI ELAGABALI. Nomen *Elagabali* unde conflatum sit, non convenit; præterquam de parte priori, quæ est אלה *elah*, sive Arabicè *alah*. Ea autem Deum signat. Quod ad alteram partem, variè de eo doctissimus Fullerus in Miscellaneis sacris lib. I, cap. XIV. Sed non dubitandum, quin illa sit גבל *gabal*. Controversum interea, quomodo capi debeat. Nam גבל principe quidem significatione sumitur pro *finire*, sive *terminum constituere:* sed præterea notat *fingere*, *figurare*, *formare*. Unde Syris גְּבוֹל *gabul*, Arabibus גַּאבַל *gabil*, hoc est κτιστὴς sive *fictor*, *conditor*. Quæ sententia Fullero imprimis placuit. Nempe ut *Elagabalus* idem sit ac ὁ ἥλιος δημιουργὸς, *Sol opifex*, sive *conditor universi:* prout dicitur Porphyrio apud Eusebium Præparat. Euangel. lib. III, cap. IV: Quicum convenit, quod idem Sol κτιστὴς τοῦ οἰκουμένης, *conditor universi*, nominatur in obelisco maximo, quem Constantinus Magnus transferri Romam jussit: ut locuples nobis testis est Ammianus in septimo decimo. Ubi Romani novam sive Constantinopolin intelligi, ex obelisci inscriptione hodieque exstantis liquet. Sed præterea גבל *gebel*, Arabibus *montem* notat. Ut *Elagabalus* signet *Deum montem*, sive *Deum montis*, in quo ædis illius foret: unde & symbolum ejus erat lapis ingens montis in modum fastigiatim adsurgens. Nempe uti nomine Dei Carmeli, Suetonio memorati in Vespasiano cap. 5, non montem intelligo; sed numen, cujus in monte eo delubrum foret. De Elagabali templo illustris est Festi Avieni locus. Apud quem primùm legas de situ urbis:

Urbs mediis Apamea dehinc consurgit in arvis.
Et qua Phœbeam procul incunabula lucem
Prima fovent, Emesæ fastigia celsa renident.

Posteaque de templo ipso:

Denique flammivomo devoti pectora Soli
Vitam agitant. Libanus frondosa cacumina turget:
Et tamen his certant celsi fastigia templi.

Ab hoc numine Antoninus Varius nomen accepit *Heliogabali*, quia priùs sacerdos fuisset Dei Heliogabali, sive, ut Oriens efferebat, Elagabali, vel Alagabali. Idemque Elagabali templum Romæ constituit. Testis in vita ejus Lampridius. Vide quæ de hoc numine eruditè ad Eusebium magnus Scaliger, eruditiùs ad Lampridium Casaubonus, eruditissimè ad eundem Salmasius annotavit.

Etiam Sol cultus in Syria Palmyrena: ubi princeps urbs Palmyra, Hebræis *Thamar* vocata, Josepho teste *a*, opus regis Salomonis: ut est I sive III Reg. IX, 18, & I Paral. p. VIII, 4. Templi Solis apud Palmyrenos meminit Vopiscus in Aureliano. Indeque Romam devecta est tabula marmorea, quam integrè habes in Gruter. inscript. LXXXVI, 8. In hac inter cætera, *Aglibolus*, & *Malachbelus*, *dii patrii*, memorantur. Quo minus animales fuisse Deos censeam, facit, tum etymon utriusque vocabuli allatum nobis superiùs *b*: tum in tabula eâdem sculpti duo viri stantes in porticu, crispo uterque crine, posterior cum Luna in humeris: ut hæ Agliboli, & Malachbeli effigies videantur. Arbitrantur eos viros imagines esse Solis æstivi, & hiberni. Meliùs verò clarissimus Salmasius, Solis, & Lunæ: pro quo facit Luna humeris alterius, ut dixi, addita. At Lunus Deus idem ac Luna: quia numen hoc alii muliebri, alii virili, ut Carreni *c*, nomine proferebant. Nihil igitur hoc obstat illi, quod superiùs *Malachbelum*, non *dominam reginam*, sed *dominum regem*, interpretabamur. Quod si Malachbelus sit Lunus, Aglibolus Sol fuerit. Et fortasse, (quòd Scaliger in quincto de Emendatione temporum putabat) lapidicidarum errore *Aglabolus* pro *Aglabelus* sculptum fuit. Vtcunque sit, nihil adhuc melius video, quàm ut vox ea sonet dominum rotundi, sive amphitheatri hujus mundani; quod & orbes cælestes, & terrarum orbem comprehendit. Cur autem, contrà quàm nonnulli, Aglibelum potiùs, quam Malachbelum, Solem arbitrer,

a Pag. 34. edit. Parif. an. 1583.

a Lib. 8 Antiquit. cap. 2. sive apud Rufinum, 6.

b Lib. 1, cap. 26.

c Spartianus in Antonino Caracalla.

eo præcipuè compellor, quòd Aglibeli nomen præcedat. Nec enim, puto, Lunæ vel Luni numen Solari numini præposuissent. Quod verò dicebamus, veteribus Lunam fuisse tum marem, tum feminam, quia numen hoc alii Lunum, alii Lunam vocarent; id non tam caussa opinionis ejus est censendum, quàm signum. Nec enim quia Lunus, & Luna, diceretur, eò Luna habebatur ἀρσενόθηλυς *a*: sed contrà, quia crederetur ἀρσενόθηλυς, eò sacerdotes Carreni pro *Luna Lunum* dicere jusserunt. Nempe quia Lunam magis ratione principii activi, ut dignioris, attenderent; quàm passivi, sive feminei. Verùm ista plenius intelligentur, cùm dicam de Naturæ numine, sive anima mundana.

a Mas feminaque.

CAP. VI.

A Syris accessum ad Assyrios, & Babylonios: qui tamen Syris quandoque, latius eâ voce extensâ, accenseantur ab antiquis. Syri unde dicti. Sol Assyriis & Babyloniis Belus: *quod dominum signat; quippe ex* Beel, *sive* Bahal *factum. Inde gemma Solis aliter dicta* Beli oculus. *Etiam Assyriis idem Deus* Adad, *qui effingebatur, radiis terram versus reclinatis. Vocem* Adad *à Macrobio* Unum *exponi. Vetus ejus scriptoris lectio de* Adad *defensa. Ut Sol* Adad, *vel* Adod, *sic Lunam* Adam *vocitatam. Atque ut Macrobius falleretur in vocis ejus expositione; de nomine tamen numinis non decipi, cùm similiter legatur apud Philonem Byblium, ac Plinium. Gemma ab Adado nomen sortita.*

HActenus de Syria egimus, prout, ex frequenti veterum usu, continet, tum ad mare sitam Phœniciam, tum regiones hasce mediterraneas, Judæam, Cœlesyriam, Comagenen, & Seleucidem: hoc est, quatenus monte Amano à Cilicia, Tauro à minore Armenia, Euphrate à Mesopotamia, dividebatur. Post hasce regiones, quas potiùs spectem, quàm Mesopotamiam, Babyloniam, & Assyriam? Siquidem laxè adeò sæpe veteres *Syriæ* voce sunt usi, ut has etiam terras eâ comprehenderent. Unde Mela lib. 1, cap. XI: *Suria, & Cœle dicitur, & Mesopotamia, & Damascene, & Adiabene, & Babylonia, & Judæa, & Sophene.* Item Plinius lib. V, cap. XIII: *Juxtà Syria litus occupat, quondam terrarum maxima, & pluribus distincta nominibus. Namque Palæstina vocabatur, qua contingit Arabas, & Judæa, & Cœle; dein Phœnicia, & quà recedit intus, Damascena: ac magis etiamnum meridiana, Babylonia. Et eadem Mesopotamia inter Euphraten, & Tigrin: quaque transit Taurum, Sophene: citra verò etiam Comagene. Et ultra Armeniam, Adiabene, Assyria antè dicta.* Itaque videas, ab ipso Tullio *a* Chaldæos in Syria statui, & Sardanapalum dici Syriæ *b* regem, quem Assyriæ alii nuncupant. Nec mirum, quando *Syria* priùs *Assyria*; quique *Syri*, illi antea *Assyrii*; ut ex Herodoto *c*, Trogo *d*, aliis, constat: unde & Maro *e Assyrium venenum* pro *Syra*, sive *Tyria purpura* dixit; & Senecæ in Hippolyto mare mediterraneum *Assyria tenus* se extendit. Assyriis verò nomen ab Assur, secundo Semi filio, Noachi nepote: de quo Genes. X, 22.

a Lib. 1 de Divinat.
b Lib. 5 Tuscul. quæst.
c In Polyhymnia.
d Lib. 1.
e Georg. 3.

Assyriis, ac Chaldæis sive Babyloniis, Sol dicebatur *Belus*. Nam ἱστορικῶς quidem iis Belus est Nimrodus; ut dictum superiori libro *f*: sed φυσικῶς eo nomine signatur, tum natura universa, ut inferiùs fusè ostendam: magisque natura cælestis, hoc est Jupiter, de quo Agathias auctor in secundo: maximeque natura Solaris: quod vidimus antea ex Servio, cùm de Baale Phœnicum ageremus. Atque hinc & gemma quædam, Solem referens, dicebatur *oculus Beli*. Plinius libro XXXVII, cap. X: *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, & medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* Apposite verò Soli dederunt nomen *Beli*, uti Moabitæ *Molochi*. Nam uti hoc regem; ita *Baal*, & *Beel*, *Bal*, & *Bel* dominum significant; quemadmodum antea dictum.

f Cap. 24.

Assyriis quoque Sol *Adad*: uti Tellus *Atergatis*. De quibus sic Macrobius lib. 1 Sat. cap. XXIII: *Accipe, quid Assyrii de Solis potentia opinentur. Deo quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio significat* UNUS. *Hunc ergo, ut potentissimum adorant Deum: sed subjungunt eidem deam nomine Adargatin; omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis: quibus monstratur, vim cæli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram: Adargatis simulachrum sursum versum reclinatis radiis insigne est; monstrando, radiorum vi supernè missorum enasci quæcunque terra progenerat.* Sed, ut dicebamus superioris libri cap. XXII, existimare aliquis possit, hoc numen non *Adod*, sed *Achod* fuisse nuncupatum. Nam אחד *Achad*, *unum* Hebræis notat. Et sic Deum Syris, vel Assyriis, vocatum fuisse, colligunt aliqui ex Jesaiæ LXVI, 17: ubi numen hoc אחד vocari, arbitrantur. Est ibi apud vulgatum interpretem, *Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post unam. Unam* autem de singulari in hortis piscina intelligit Vatablus. Nempe hi legerunt, אחת *achath*, quod est *unam*. At in aliis codicibus אחד *achad*: hoc est, *Unum*. Atque id præfert Scaliger, notis ad fragmenta veterum Græcorum, quæ operi de Emendatione temporum subjunxit. *Unum* verò interpretatur *Deum*, sive idolum Dei: post quod suillam, & alia abominanda, comederint; ut mox Jesaias subjungit. Sed novellitas hujus opinionis facit, ut diligentius inquirendum censeam. Nam LXX, ubi vulgatus (quemadmodum & Leo Judas) habet *post unam*; ibi LXX ἐν τοῖς προθύροις, *in liminibus*; at tum Symmachus ἀλλήλων, teste Procopio in hunc locum; tum Theodotio, ut de utroque refert ibidem B. Hieronymus. Id sit, *alter post alterum*: quomodo & cepere Jesaiam Junius, Castellio, alii. Hæc eò adduximus, ut liqueat, quàm parùm præsidii in hoc Jesaiæ loco sit ad vulgatam Macrobii lectionem convellendam. Accedit, quòd חדא Syris *unum* signet. Unde & Joannes Drusius *Ada* apud Macrobium rescribendum putabat. A quo etsi dissentiam, hactenus tamen faveo, quòd numen hoc per D rectè apud Macrobium censeat exaratum. Nempe cùm unus sit Sol, Luna item una, stellæ autem multæ; etiam Sol Lunaque magnitudine lucis longè præcellant stellis: nihil mirum, si Assyrii hæc pro summis habuerint numinibus, utrique etiam ab unitate nomen dederint, ac Solem dixerint *Adod*, Lunam *Ada*. Nam, ut ex Hesychio superiùs diximus, Ἄδα ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα. *Hada Babyloniis Juno.* Juno enim Orienti est Luna; ut postea planius fiet. Atque ut Macrobius de etymo deceptus ab aliquo foret, qui vicinas adeo voces *Adod*, & *Achod*, confudisset; non propterea sollicitari debeat vetus lectio. Nam quomodo universi compages ab ornatu Græcis κόσμος, Latinis *mundus* nominatur: ita videri possit Sol, quo nihil æther pulchrius habet, nomen suum accepisse, sive ab הוד hod, *pulchritudo*: sive ab עדי, hedut, *ornamentum*: quod est II sive IV Reg. II, 12. Validè quidem vulgatam Macrobii lectionem firmat, quòd, ut superiùs monui, etiam Philo Byblius ex Sanchoniathone Adodum recenseat inter Phœnicum Deos. Denique & verum hujus Dei nomen cognoscimus ex Plinii lib. XXXVII, cap. 1; ubi in Dalecampianâ legitur: *Adadunephros, ejusdem oculus* (al. & *ejusdem oculus*) *dicitur. Deus & hic colitur Syris.* Sed certissima est maximi Salmasii conjectura, è vestigiis veteris codicis sic emendantis: *Adadu nephros, ejusdem oculus, & digitus Dei. & hic colitur à Syris.* Ubi trium gemmarum nomina recenset. Sunt ea, Ἀδάδου νεφρὸς, Ἀδάδου ὀφθαλμὸς, Ἀδάδου δάκτυλος: ex quibus in veteri Parmensi solùm prima memoratur: sed corruptè dicitur, *Adureneis*, pro *Adadu renes*. Tribus istis gemmis ab Adado nuncupatis, subdit, ut diximus: *Et hic* (puta Adadus) *colitur à Syris*. Respicit eò, quòd & capite præcedenti

plures

plures retulerat gemmas à Deo nomen fortitas. Talis (ut verba Plinii referrem) *Beli oculus in medio aureo fulgore lucens, & propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatus: Dionysias nigra, mista rubentibus maculis: Hammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas aureo colore arietini cornu effigiem reddens: Veneris crines nigerrimi nitoris.*

Cap. VII.

In Arabia Moabitarum, & Madianitarum Deus erat Baal-Peor, *sive* Beel-Phegor. *Hunc videri posse Plutonem: sed ea opinio improbata. Quid divinus psaltes* mortuorum sacrificia *appellet. Potius hoc numen esse Saturnum, Jovem, Apollinem: quæ tria etsi pugnare inter se videantur, facile tamen conciliari. Hoc fine ostensum,* Baalphegor *esse Priapum, Priapum autem esse Solem. Eundem esse* Φάνητα, *&* Φαναῖον, *& Ægyptiorum* Ὧρον. *Cur Priapum effinxerint cum sceptro, & mutone ingenti. Qua mente ad Jovem, & Saturnum, reducatur: cur hortis sit præfectus: cur Jovis* Σωτῆρος *filius dicatur: cur credatur gestare copiæ cornu. Phurnuti sive Coranti locus emendatur. Unde dictus* Priapus. Phegor *etiam in Scripturis simpliciter dici, qui aliàs* Baalphegor. Beth Phegor *pro templo Phegoris. Alter Latinis vocari* Mutinum Titinum: *cujus fascino insequitabant nuptiæ.* Phegori *vel inde nomen esse, quia membris omnibus staret nudis, & apertis: vel quia propriè sit Sol; cujus beneficio, omnia genita sunt in aperto: vel quia in monte Phegor imprimis coleretur. Opinio Rasi rejecta de cultu Beel-phegor. Falsos videri, qui existimant, nomen* Beelphegor *non fuisse Moabitis in usu; sed solum Israelitis, qui sic genuinum nomen per ludibrium mutarint. Unde Philo Iudæus nomen* Phegor *conflatum putârit. In ejus sacris libidini indultum. Quod Priapus dicatur esse Bacchus, non repugnare antea dictis, quia nec Bacchus sit alius à Sole.*

NUnc pergo ad Arabiam; in qua, tecto impositâ arâ, thus Soli adolebant quotidie, teste Strabone *a*. In eadem est Sabæorum populus: de quo sic Theophrastus lib. IX Hist. Plant. cap. IV: Συνάγεσθαι πανταχόθεν ἡ σμύρναν, καὶ ὁ λιβανωτὸς εἰς τὸ ἱερὸν τὸ τοῦ ἡλίου. τοῦτο δ' εἶναι μὲν τῶν Σαβαίων· ἁγιώτατον δὲ πολὺ τῶν περὶ τὸν τόπον. τηρεῖν δ' ἐκεῖ τινὰς Ἄραβας ἐνόπλους. *Convehi undique myrrham, ac thus, ad delubrum Solis: hoc Sabæorum quidem esse, sanctissimum verò locorum omnium circumjacentium: custodesque habere Arabes armatos.* Sunt & populi Arabiæ Moabitæ, & Madianitæ. Horum numen בַּעַל־פְּעוֹר, *Baal Peor*: quod LXX Senioribus Βεελφεγώρ: ut videre est Numer. XXV, 2, 3, 6, item Psal. CVI *b*, 28, & Oseæ IX, 10. Ad præsentem tamen locum, ubi de Solis cultu agitur, haut multum faciat hoc numen, si eo intelligitur Phœnicum Moth, hoc est, Pluto, sive Jupiter Stygius: ut aliquis existimârit ob verba illa è Psalmo memorato: *Et copulati sunt cum Baal-Phegor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Nam mortuorum sacrificia, ex multorum opinione, ea sunt, quæ offeruntur Diis Manibus. Sic B. Augustinus in hunc locum: *Mortuis hominibus tanquam Diis sacrificaverunt.* Iidem Cassiodorus, ac Remigius. Ac prævit Apollinaris in psalmorum paraphrasi:

Οἱ δὲ Βεελφεγόροιο μιαινόμενοι τελετῇσι,
Νεκρῶν ἐξείης ἐπάσαντο καταφθιμένων ἑκατόμβας.
Ipsi verò Beelphegoris polluti ceremoniis
Inferas gustarunt mortuorum victimas.

Sed enim nihil impedit, quo minùs apud vatem regium per *mortuorum sacrificia* capiamus illa, quæ fiunt Soli, & militiæ cæli. Sanè Chrysostomus cùm trifariam exposuisset, quartam interpretationem subjungit. Latina sic sonant: *Quin etiam eos, qui Dii appellantur, siquis mortuos appellârit, is minimè aberrârit.* Et similiter Theodoretus in hunc locum. Nicolaus quoque Lyranus, *Sacrificia mortuorum*, interpretatur, *carnes animalium idolis immolatorum.* Hæc sententia eo probabilior est, quòd locus ille Psalmi expressus sit ex Numer. XXV, 2: ubi simpliciter legas: *Nam invitaverunt populum ad sacrificia Deorum suorum.* Quod illic *sacrificia Deorum*, illud hic *sacrificia mortuorum.* Dii autem gentium idola: ut *mortuorum* idem sit ac *idolorum*, sive *falsorum Deorum.* Mortui igitur κατὰ χρηστικῶς pro *vita carentibus*: Atque hoc illo etiam confirmatur, quòd in Scripturis verus Deus vocetur *Deus vivus*: ut sic idolis opponatur, quippe inanimis. Denique, qui cogitârit antiquitatem, tùm temporis Mosaici, tum cultus Solaris; facilè in animum inducet, supremum Moabitarum numen, de quo loquitur Moses, potiùs fuisse vim Solarem, quàm naturam terrenam; quæ a Cicerone etiam intelligitur per Plutonem. Quamobrem, judicio nostro, per *Baalphegor* planè intelligendus est Deus naturæ, magisque cælestis, ac maximè Solaris. Quæ tria probè conspirant, ut caussa sit nulla, cur, si signet Saturnum, qui universæ Deus est naturæ, non significet, vel cælum, sive Jovem; vel Apollinem, sive Solem. In quo deceptus etiam est eruditissimus Masius, cùm, commentario in Josuam, negat esse Saturnum, quia sit Priapus; quasi non is ad Solem reducatur, ut postea liquebit. Baal-Phegor esse Saturnum, scripsit Apollinaris Catenâ Græcorum Patrum in Psalmos. Sic enim ille in Psalmi CV verba illa, *Et initiati sunt Baal-Phegor*: Εἴδωλον δὲ τὸ Βαὰλ ἐν τόπῳ Φογώρ. Ἕλληνες δὲ τὸν Βαὰλ Βῆλον ὀνομάζουσι, ὃν φασὶν εἶναι τὸν Κρόνον. *Simulachrum est Baal in loco Phegor. Græci autem Baal appellant Belum, quem eundem esse aiunt ac Saturnum.* Et secuti hanc sententiam quoque Chrysostomus, & Theodoretus, uterque commentar. in psalmum antea memoratum. *Baalphegor* esse Uranum sive Jovem, indicat *Baalis* nomen, quod Ζεὺς reddi solet: ut Phœnicum Βεελσάμην est Ζεὺς Ὀλύμπιος. Ac Josepho Scaligero visum, *Baal-phegor* non fuisse verum nomen; sed aliud, quod ad verbum sonaret Δία Βροντᾶον, *Iovem Tonantem*: quod postea expendemus. Denique per *Baal-Phegor* Solaris natura denotabitur; si idem sit Priapus, Priapus autem Sol fuerit: quorum utrumque veteres habet auctores. De priori ita B. Hieronymus lib. II in Osee, cap. IX: *Beelphegor idolum Moabitarum, quem nos Priapum possumus appellare.* Hoc ipsum legas in Osee cap. IV. Atque idem lib. I contra Jovinianum: *Phegor in lingua Hebræa Priapus appellatur.* Similiter Isidorus Orig. lib. VIII, cap. XI. Quamquam ille animale potiùs numen, quàm naturale, videatur existimâsse. Sic enim scribit: *Beelphegor interpretatur simulacrum ignominiæ: idolum enim fuit Moab, cognomento Baal, super montem Fegor; quem Latini Priapum vocant, deum hortorum. Fuit enim de Lampsaco, civitate Hellesponti, de qua pulsus est: & propter virilis membri magnitudinem in numerum deorum suorum eum Græci transtulerunt, & in nomine sacraverunt hortorum: unde & dicitur præesse hortis, propter eorum fœcunditatem.* Ac prævivit eâ parte Servius in illud IV Georg.

Et custas furum, atque avium, cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.

Hic, inquit, *Priapus fuit de Lampsaco civitate Hellesponti: de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, post in numerum Deorum receptus, meruit numen esse hortorum.* At parùm verisimile est, aliquem, quia esset æquo membrosior, propterea patriâ pelli. Quare ex Isidoro emendo, copulâ insertâ: *de qua pulsus, & propter virilis*, &c. Porrò, si qua subsit historia, facilè in animum inducam, uti Tarquinii Româ sunt exacti ob vitiatam Lucretiam: ita quoque virum quempiam principem in exilium esse actum ob fœdas libidines, quibus salacissimo Priapo visum fuit comparari. Sed enim non ejusmodi potuisset conferri Priapo, nisi antea hic pro Deo sic cultus fuisset. Priapum verò φυσικῶς esse Solem, multis adstruitur argumentis. Primum ex Orpheo sive Onomacriti hymnis, vel Initiis potius: ubi Πρωτόγονον *a* celebrat, & eum

a Extremo libro 16.

b Al 105.

a Primogenitum.

eum vocat —— μέγαν αἰθεροπλαγκτον, *magnum, in athere errantem:* item —— παμφαὲς ἔρνος, *ubique lucentem ramum:* ac mox de eodem subjungit:

—— —— —— κατὰ κόσμον
Λαμπρὸν ἄγων φάος ἁγνὸν, ἀφ' οὗ σε Φάνητα κικλήσκω,
Ἠδὲ Πρίηπον ἄνακτα.
—— —— —— *Per mundum*
Emicantem ducens lucem, à qua te Phaneta voco,
Atque Priapum regem.

Postea & dicitur πολύσπορος, *semina habens diversa.* Quid manifestius ex istis, quàm Priapum esse lucem Solis primigeniam: quæ & Φάνης, quia nihil Sole φανὸν sive lucidum magis. Et sanè idem Φάνητα esse ac Solem, etiam apud Macrobium legas lib. 1 Saturn. cap. XVII, ubi & Φαναῖον propterea ait vocatum. Vide & eum cap. proximo. Quod verò appellat Orpheus πολύσπορον a, id lucem ex eo accipit, quod Πρίηπον Grammatici dictum ajunt, quasi προϊέμενον τὸ σπέρμα, *emittentem semen.* Quod optimè convenit Soli, unde vis omnis seminatrix. Idem eo confirmatur, quod *Priapus* idem ac Ægyptiorum *Horus.* Is autem idem ac Sol. De toto isto audiamus, sive Suidam, sive veterem illum, quem Suidas, more suo, exscripsit: Πρίαπος. τὸ ἄγαλμα τοῦ Πριάπου, τοῦ Ὥρου παρ' Αἰγυπτίοις κεκλημένου, ἀνθρωποειδὲς ποιοῦσιν, ἐν τῇ δεξιᾷ σκῆπτρον κατέχον· ὡσανεὶ, παρ' αὐτοῦ φανεῖσαν τὴν ξηρὰν, καὶ τὴν θάλασσαν. ἐν δὲ εὐωνύμῳ κρατοῦν τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ ἐντεταμένον, διότι τὰ κεκρυμμένα ἐν τῇ γῇ σπέρματα, φανερὰ καθίστησι. Τὰ δὲ πτερὰ, τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεως δηλοῖ. Ὁ δὲ κύκλος τοῦ δίσκου, τὴν σφαιροειδῆ. ταυτὸν γὰρ τῷ ἡλίῳ δοξάζουσι. *Priapus. Simulachrum Priapi, Hori nomine Ægyptiis vocati, humanâ formâ fingunt, dextra sceptrum tenens, propterea quod ab eo tum siccum sive Tellus, tum Mare sit monstratum. Læva verò tenens veretrum suum intentum, propterea quod semina, quæ terrâ occultabantur, producat in apertum, ac manifesta reddat. Alæ verò celeritatem motus indicant. Orbis verò disci indicat rotunditatem. Eundem enim, ac Solem, esse arbitrantur.* Quo ex loco eadem cognoscimus, cur Priapus, hoc est, Horus, sive Sol, manu unâ sceptrum, alterâ rubentem illum ac pedalem teneat fascinum. Nempe priori significatur Solis imperium ac potestas in orbem universum. Altero autem notatur vis Solis generativa; quæ quia sit longè maxima, eo commodissime visa est denotari membri magnitudine. Nec aliâ de caussâ asinus Priapo mactabatur, quàm quia animal hoc ob magnitudinem ejus partis, qua mas esset, simillimus Deo isti videretur. Notum enim, quantum eâ parte valeant asinus, & equus. Unde propheta Ezechiel XXIII, 20: *Et insanivit libidine super concubitum eorum, quorum carnes sunt ut carnes asinorum: & sicut fluxus equorum, fluxus eorum.* Quem locum sic enarrat B. Hieronymus: *Insanivit quondam in concubitu Ægyptiorum, quorum carnes sunt ad similitudinem asinorum: & tam largus seminum fluxus, sive verenda tam grandia, ut equorum superent deformitatem.* Nec aliud, quàm asininum veretrum, ac salacitatem ejus animantis, respexit Juvenalis, cùm sat. IX ait:

—— *Atque alium bipedem sibi quærit asellum.*

Uti & ad magnitudinem pudibilis hujus membri, ut Lampridius in Heliogabalo vocat, referendum, quòd Commodus Cæsar, eodem teste, *hominem pene prominente, ultra modum animalium,* ὄνον b *appellabat, sibi charissimum; quem & sacerdotio Herculis Rustici præposuit.* Herculem Rusticum verò ad Solem referri, postea liquebit. Quia verò vis generativa fit ab cælo, qui est Jupiter; & ex consequenti sit ab rerum natura, sive anima mundi, quæ Saturni nomine intelligitur: eò alii Priapum vel Jovem, vel animam mundi, dixere. Fuit in hac sententia Phurnutus. Cùm enim egisset de Pane, ac per eum docuisset intelligi universam rerum naturam, subjungit postea, Ἴσως δ' ἂν οὗτος & ὁ Πρίαπος εἴη, καθ' ὃν πρόεισιν εἰς φῶς πάντα. *Forsitan & hic* (Pan) *fuerit Priapus, per quem omnia in lucem proveniunt.* Paullo pòst ait: Ἐμφαίνει γοῦν τὸ μέγεθος τῶν αἰδοίων, τὴν πλεονάζουσαν ἐν τῷ αἰδοίῳ σπερματικὴν δύναμιν. *Magnitudo verendorum significat abundantem in eo vim seminalem.* Addit &, propter vim hanc generativam, copiam fructuum in sinu gestare, & hortis ac vineis præfectum. Etiam, ut ibidem ait, τοῦ Διὸς ἐντεῦθεν Σωτῆρος υἱὸς εἶναι λέγεται· *exinde Jovis Servatoris filius dicitur.* Ubi Jupiter est Cælum vel Sol: cujus proles sive effectum est fæcunditas terræ, quæ homines servat. Posteaque Priapus dicitur ὁ κόσμος, ἢ ὁ προεστὼς αὐτοῦ λόγος· *mundus, aut præses mundi Ratio atque anima.* Ac, ut ibidem additur, Τὸ Ἀμαλθείας κέρας, οἰκεῖον αὐτοῦ φρόνημα ἐστι· quod interpres vertit: *Copiæ cornu propria ejus prudentia est.* Sed pro φρόνημα, ut vulgo legitur, censeo rescribendum φόρημα: ut dicatur Cornu Amaltheæ esse Priapi gestamen. Nulli sanè melius convenerit gestare beatam pleno copiam cornu (ut Horatius a nuncupat) quàm numini illi, cujus beneficio pullulant universa. Hujus virtutis seminatricis, ut dixi, symbolum erat grande illud membrum genitale. Hunc verò esse Baal phegor, etiam etymon ostendit, si fidere nostræ licet conjecturæ: nempe ut posterior pars in *Priapus* sit אב ab, hoc est *pater:* uti eandem in *Sarapis* antea vidimus: prior autem sit פעה, Peor, sive Phegor: quomodo & ἁπλῶς dicitur pro Baal-Phegor: ut Deuter. XXXIV, 5, 6: *Mortuusque est ibi Moyses servus Domini in terra Moab, jubente Domino: Et sepelivit eum in valle terræ Moab contra Phogor.* Ita vulgata: ubi Hebraicè, מול בית פעור, *contra Beth-Pehor:* hoc est, ex adverso domus Pehor. Similiter LXX: ἐγγὺς οἴκου Φογώρ· *prope domum Phogoris.* Ubi *Beth* sive *domus* valet ædem sive templum: ut *Beth-Baal* pro templo Baal, sive Beli Sidonii, I sive III Reg. XV, & alibi *Beth-Astaroth*, pro templo Astartes, ac pluria id genus. Itidem ἁπλῶς *Phegorem* legas Josuæ XXII, 17: *An parum vobis est cum iniquitate Peor?* Uti sonant Hebræa. Ac similiter LXX: Μὴ μικρὸν ὑμῖν τὸ ἁμάρτημα Φογώρ; At vulgatus interpres Latinus: *An parum vobis est, quod peccastis in Baalphegor?* Hoc ἔτυμον si placet, *Priapus* significet *Phegor-pater;* ut *Jupiter* est *Jovis pater;* *Marspiter* est *Mars pater.* Similiterque dixere, *Neptunuspater, Saturnuspater, Ianuspater, Diespater,* sive *Diespiter:* Agellio teste in V Atticarum Noctium, cap. XII. Possis tamen & *fructus* sive *fructificationis patrem* interpretari: quia פרי est *fructus,* à פרה *crescere, fructificare.* Patris autem nomen Phegorio sive Priapo optimè conveniat, si Priapus, ut dicebamus, Sol est, generationis omnis fons ac principium. Sic igitur colligimus, Baal-Phegor, sive Priapum, nihil aliud esse, quàm seu naturæ, seu cæli, seu Solis vim generatricem, cælitus sese diffundentem per universum orbem, maximeque se exerentem, tum in plantis; unde & in hortis simulachrum Priapi constitui solet: tum in animalibus, etiam hominibus; unde nupturæ ad Mutinum Titinum (ædis ei, Festo teste, in Veliis ad murum Mustellinum: atque, ut B. Augustinus b nos docet, idem est ac Priapus) deduci solent, ut à numine generationis præside, post fædos quosdam ritus, vim & ipsæ generandi apiscerentur. Hinc Arnobius in IV: *Etiamne Mutunus, cujus immanibus pudendis, horrentique fascino, vestras inequitare matronas, & auspicabile ducitis, & optatis?* Lactantius lib. 1, cap. XX: *Mutinus, in cujus sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse videatur.* Mutunus verò sive Mutinus vocabatur, non à motu, ut Vives putavit; sed quia membrum, quo viri sumus, Latini dicerent *mutonem,* & valentes eâ parte *mutoniatos.* Etymon valde convenit, si פעור Pogor sit פער *pagar,* quod est *apertum* ac *nudatum* esse: quæ opinio est Andreæ Masii in Josuæ XIII, 20. Sanè, ut Rufinus ait lib. III in Hoseam: *Beel-Phegor figuram Priapi dixerunt tenere.* At figura Priapi hæc erat, vir nudus, qui, ut de fædo hoc numine loquitur scriptor Ithyphallicus,

—— *pudore pulso*
Staret sub Iove coleis apertis.

Ac in iisdem legas:

Natura est quoniam semper aperta mihi.

Et

a *Multa habentem semina.*

b *Asinum.*

a *Carmine seculari ad Deos.*

b *Lib. 4. de Civit. Dei, c. 11.*

Et alia ejus generis, quæ adscribere piget. Et, credo, huc respexerunt, qui voci *Phegor* turpitudinem dicerent inesse; etsi, quæ illa turpitudo sit, non dicerent. Audiamus Origenem Numer. Homil. xx: *Beel-Phegor*, inquit, *idoli nomen est, quod apud Madianitas præcipuè à mulieribus colebatur. In hujus ergo idoli mysteriis consecratus est Israël. Interpretationem numinis ipsius cùm requireremus attentiùs inter Hebræa nomina, hoc tantum invenimus scriptum, quod Beelphegor sit species turpitudinis. Noluit tamen declarare, quæ, vel qualis species, vel cujus esset turpitudinis; honestati, credo, consulens, uti ne auditum pollueret audientium. Igitur, cùm multæ sint turpitudinum species, una quædam ex pluribus turpitudinis species Beelphegor appellatur.* Ea turpitudo, quam noluit ille exponere, fuit ista, quòd nudo staret corpore *tento gravis fascino*: ut de eo loquitur idem, aliusve scriptor incertus, in memoratis variorum poëtarum Collectaneis, ab fœdo hoc numine turpe Priapeiorum nomen sortitis. Nec tamen ἔτυμον adlatum controversiâ caret. Nam quid si *Phegor* deducamus ab eodem verbo פָּעַר, hoc est, *aperire*: sed spectari dicamus, non figuram signi, sive simulachri, quod erat vir detectus: sed vim signati, hoc est Solis, qui omnia terræ aut animantium visceribus latentia aperit ac patefacit? Quippe qui omnis generationis fons sit ac principium. Saltem illud extra controversiam ponimus, ob hanc Solis naturam fuisse ejusmodi simulachri figuram. Ut nihil impediat, quo minùs utramque rationem conjungamus. Quid si etiam statuamus, *Baal-Phegor* dici à monte, in quo coleretur? Erat enim Baal-Phegor Moabitarum Deus. Ac mons Phegor sive Phogor est in regione Moabitarum. Unde Numer. xxiii, 28, *Cumque duxisset* (Balac) *eum* (Balaam) *super verticem montis Phogor, qui respicit solitudinem.* Ac Balac ille rex fuit Moabitarum: ut est Num. xxii, 4, 10. Scio, aliquos malle, montem nominari à *Baal-Phegor*, qui illic coleretur: sed magis placet, ut numen à monte appelletur, quasi *Baalem* sive *Jovem Phegorium* voces; uti *Jovem Capitolinum* dicimus, vel *Musas Heliconiades.* Estque in hac sententia quoque Theodoretus in Psalmum cv, & Suidas in Βεελφεγώρ. Nihil non horum magis arridet, quàm opinio R. Salomon Iarchi, qui ad Num. xxv, 3, refert, *Phegor* quidem venire à *Pagar*, quod generatim significat *aperire*: sed restringendam hic apertionem ad illam natium: ut nihil aliud sit פעור, quàm *egerere reliquias cibi.* Solere enim cultores ejus coram idolo conquiniscere, ac fimum egerere, ut hoc excrementum Deo offerrent. Sed naris valde fuerit obesæ, qui existimet, usque adeò communi sensu caruisse Moabitas, ut putarent, cùm Dii alii ciborum deliciis, ac thuris suffitu, caperentur, hunc summum Deum suum fœdis ac fœtidis stercoribus coli voluisse. Nimis stultè de aliis opinatur, qui putat, hujusmodi se persuadere posse ludibria. Quare longè ducimus veriora, quæ antea adduximus. Quæ tamen & ipsa corruunt, si aliud huic numini nomen fuerit inter gentes, idque longè splendidius: scriptores autem sacri, cùm dedignarentur illud tam honesto nomine nuncupare, in fœdam illud appellationem immutarint. Sensit id pereruditus vir, Martinus Bucerus: qui in Psal. cv ita commentatur: *Scriptura videtur* (Deos) *datâ operâ fœdioribus & contemtioribus nominibus appellâsse: ut II Reg. cap. I vocat Deum Acheron, Baal-zebub, id est, magistrum vel dominum muscæ. Ita existimo, & dictum Baal* פעור *egestionis.* פעור *enim Chaldaicè egerere dicitur, Hebraicè autem aperire.* Pleniusque de eodem Josephus Scaliger, qui putat, Moabitas hoc numen vocâsse בעל־רעם, *baal-reem*, quod est, *Deus tonitrus*, sive *Jupiter Tonans*: inde autem Judæos per ludibrium cudisse בעל־פעור, *Baal-Phegor*, hoc est, *Deus apertionis*, puta *natium*, in emittendo flatu ventris: quo tonitrui nihil æquè ridiculè opponitur. Quali nominum immutatione gavisos fuisse Judæos, non solùm ex *Beelzebub*, sed etiam ex *Beth aven*, liquet; ut antea diximus. Sed eò suspectior hæc sententia est, quia omnibus ab antiquis recedat. Præterea nunquam פער, pagar, notat *πέρδειν a*. Nec si, quod vir ille doctissimus putabat, *Baalphegor* dixissent pro *Baal-reem*: ἁπλῶς etiam *Phegor* seu *Phogor*, vocaretur. At sæpius sic nominatur, ut vidimus. Quare non dubitandum, quin verum numinis vocabulum fuerit *Baal-Phegor*: ac vel à monte Phegor sic dicatur: vel à פָּעַר, hoc est, *aperire*; sive quia Sol, qui est *Baal phegor* aperiat ac patefaciat semina rerum omnium; sive quia simulacrum Baalis Phegorii staret nudâ apertâque parte genitali; ut pluribus antea exposui. Vel sequamur Philonem Judæum; juxta quem, libro περὶ τῶν μετονομαζομένων *b*, Βεελφεγὼρ ἑρμηνεύεται, ἀνωτέρω στόμα δέρματος, *Beelphegor exponitur superius os pellis.* Quicum convenit B. Hieronymus in Oseæ cap. ix: *Interpretatur*, inquit, *Beelphegor idolum tentiginis, habens in ore, id est, in summitate, pellem, ut turpitudinem membri virilis ostenderet.* Nempe uterque existimat, *Pegor*, sive *Peor*, esse ex פי עור, *pi agor.* Ubi פי est *os*, *orificium*, *summitas*: ac עור est *pellis*, sive *tentigo*, sive *pellis distentæ.* Ut *pi agor* valeat, *os* sive *summitas pellis distentæ*, seu tenti: ut Horatius appellat in lib. Epodon *c*:

a *Pudend.* b *De immutatione nominum.* c Od. 12.

Tenta, cubilia, tectaque rumpis.

Nempe, quæ de Priapo diximus, hic etiam locum habent; quia ut Græcis Priapus, ita Orientalibus Baalphegor, stabat erecto pene, oréque ejus membri nudo ac aperto, ad denotandum, quemadmodum in animantibus ab ea parte profluueret τὸ σπέρμα *d*, ita ab hoc numine in totam rerum naturam promanare vim omnem seminalem. Nec ambigendum, quin obscœnæ isti figuræ convenerint sua etiam sacra. Nimirum uti, quia Bacchus est liquoris, ac præcipuè virigeni præses, eò in sacris ejus vino se proluebant: inque Veneris sacris concubitui iidem indulserunt: ita sacris Baalphegor, qui generationi præerat, hoc agebatur, quod dies illa, & natura numinis, suadere videbatur. Itaque Num. xxv, 1, 2, 3, Israëlitæ ad Baal Phegor sacrificia vocati, initiati esse huic numini, & fornicati cum filiabus Moab, dicuntur. Cujusmodi stupra etsi aliàs etiam evenirent; tum tamen majori fiebant licentiâ; quia ipsum iis numen capi ac delectari crederetur. Eadémque sacra putantur, quibus præerat Maacha, mater regis Asa: qui eam ab hoc removit officio, ac numinis illius simulachrum combussit; ciner éque projecit in torrentem Cedron: ut est I sive III Reg. xv, 11; & II Paralip. xv, 16. Hac de re sic B. Hieronymus in Osee cap. iv: *Istiusmodi idololatria erat in Israël: colentibus maximè feminis Beelphegor ob obsceni magnitudinem: quem nos Priapum possumus appellare.* Ac paullo pòst, locum, ex Regum libris indicatum, ita ἑρμηνεύει: *Insuper & Maacham matrem suam amovit, ne esset princeps in sacris Priapi, & in luco ejus, quem consecraverat: subvertitque specum ejus, & confregit simulachrum turpissimum, & combussit in torrente Cedron.* Exindè subjungit ista de loco Oseæ: *Sciendum, quod in præsenti* קדשות *meretrices*, ἱερεῖς, *id est, sacerdotes Priapo mancipatas vocet.* Ut nulli dubium esse possit, quin Pater ille doctissimus putârit, in obsceni numinis sacris omnia fuisse obscena commissa.

d *Semen.*

Sed adversus ea, quæ diximus, ut ostenderemus, Baal-Phegor esse Priapum, ac utroque Solem denotari: aliquis obduxerit nobis Athenæum; qui Priapum ait esse non Apollinem, sed Bacchum. Sic enim scribit lib. I: Τιμᾶται δὲ παρὰ Λαμψακηνοῖς ὁ Πρίαπος, ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διονύσῳ, ἐξ ἐπιθέτου καλούμενος οὕτως, ὡς Θρίαμβος, καὶ Διθύραμβος. *Lampsaceni Priapum venerantur: qui idem ac Bacchus, nempe epithetum ejus, haut secus ac Thriambus, & Dithyrambus.* Ideò Phallicum carmen alii Baccho; alii Dionyso adscripsere. Aristophanis scholiastes in Acharnenses: Ἄσματα λέγονται φαλλικὰ, τὰ ἐπὶ τῷ φαλλῷ ᾀδόμενα μέλη. ἔστι δὲ εἰς Διόνυσον, ἢ ἄλλοτε εἰς Πρίαπον. *Phallica dicuntur carmina, quæ canuntur in phallum: quod est in Bacchum, vel secundùm alios, Priapum.* Sic Scaliger jam olim emendavit; ubi perperam vulgo, ἢ εἰς ἄλλο χαρᾶς. Nempe non pugnant, qui Bacchum, quique Priapum dicerent, quia non Priapus modò, sed Bacchus quoque, idem est ac Sol: sed Priapum quando vocarent, uni-

versè spectabant generationem omnium rerum, maximeque plantarum, ac animantium: cùm verò Bacchum nominarent, particulatim attendebant maturationem liquoris in viribus, sive uvarum, & vini productionem. Et sanè Διόνυσον eundem esse, ac Solem; statuunt etiam Diodorus Siculus, Ulpianus Rhetor, Macrobius, alii: ut inferiùs ex iis commonstrabimus.

Cap. VIII.

Moabiticum etiam numen esse Chamos, *sive* Chemos: *unde nomen esse videatur: atque ab eo* Κῶμος *Græcorum nominatum, non* ἀπὸ τῆς κώμης. Comi, *& Priapi discrimen.* Nebo *sive* Nabo *ex eo vocatum, quod oracula funderet. Apud* LXX *seniores videri* Δαγὼν *pro* Ναβὼν *vetusto errore legi. Parum solide probari ex Scripturis, numen fuisse Moabiticum.* Bathum, Dibon, Nabo, Meduba, *Moabitidis urbes. Quid impulerit B. Hieronymum, ut putaret,* Nebo *esse idem numen, ac* Chamos: *& quid in caussa sit, cur difficilius eâ parte summo huic viro assentiamus.* Vrotalt *Arabibus est idem ac Dionysus sive Sol. Arriani locus de duobus Arabum Diis excussus. Etymon vocabuli* Vrotalt. Dysares, *sive* Dusares *Arabum, quis sit, & unde nomen acceperit. Dacharenis coli. Vt* Baisampsa *etiam nomen sortita sit à cultu Solis.*

MOabitarum quoque numen erat כמוש, *Chemos*; sive, ut LXX vocant, Χαμώς. Jerem. cap. XLVIII, (quod est de excidio Moabitarum) commate 7: *Et ibit Chamos in transmigrationem, sacerdotes ejus & principes ejus simul.* Item comm. 13: *Et confundetur Moab à Chamos; sicut confusa est domus Israel à Bethel, in qua habebat fiduciam.* Sententia est, Moabitas frustratum iri spe suâ, quam reposuerant in numine suo Chamos *a*: quippe, non valente eo auxiliari, planè perituros. Hoc numen idem ac Baal-phegor, qui quomodo ad Solem reducatur, satis exposuimus. B. Hieronymus in Jes. XV, 2, *In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beel-phegor.* Conflatum est כמוש ex כ servili, quod similitudinem notat; & מוש, quod est *palpavit, contrectavit.* Philo lib. II Allegoriarum Legis: Χαμὼς ἑρμηνεύεται, ὡς ψηλάφημα. ἴδιον δὲ μὴ ὁρῶντος τὸ ψηλαφᾷν. *Chamos exponitur, quasi palpatio: quod proprium est non videntis.* Unde verisimile fit, numen hoc præfuisse contrectationi nocturnæ, & amatoriæ ac lasciviæ compotationi, quæ eò viam parat. Sane Κῶμος, quod à *Chamos*, (non à κοίμημα, sive κῶμα, ut putarunt) Græcis Deus fuit conviviorum, non modestorum; sed ubi lascivia fovet, ac protervia, conjuncta. Qualia plurimùm sunt amatorum, ac juvenum, multa qui petulanter ac nequiter agunt, ubi incaluerint vino. Indeque κωμάζειν, uti hinc Latinum *comessari*; non à *comedendo*; cùm princeps syllaba sit porrecta. Notum autem hoc *b* Comici: *Sine Cerere & Libero friget Venus.* Notum item illud poëtæ Sulmonensis *c*: *Et Venus in vinis ignis in igne fuit.* Sic igitur à comessatione devenitur ad ψηλάφημα, sive palpationem illam, & contrectationem Veneream. Quibus etiam confirmatur B. Hieronymi sententia, existimantis, eundem esse *Chamos*, ac *Beelphegor*. Atque hoc illo etiam probari posse existimo, quòd uterque idem sit ac Διόνυσος, sive *Liber*, vel *Bacchus*. Nam *Beelphegor* esse *Dionyson*, jam antea vidimus. At quis inficias ierit, sympotiorum præsidem esse Διόνυσον? Atqui præfectus iis Comus. Quare Comus quoque Dionysus erit. Comus autem Chamos; ac Dionysus, Sol. Proinde Chamos etiam Dionysus sive Sol fuerit. Videor interim videre mihi aliquid inter *Chamos*, & *Beelphegor*, discriminis: tale fere, quale Græcis inter *Priapum*, & *Comum*. Uterque est Bacchus, hoc est, Sol. Sed in Priapo consideratur generatio omnis: in Como non omnis, sed vini. In illo propriè præcipueque generatio hominis, & plantarum attenditur: in hoc potiùs compotatio, inque vino protervia, quæ sæpe ad hominis generationem munit viam.

a 1 Sive 3 Reg. cap. 11, comm. 7, & 2 sive 4 Reg. cap. 23, comm. 13

b Eun. act. IV, Sc. 5.

c Lib. 2 de Arte.

Etiam à viris eruditis *Nebo*, sive *Nabo*, Moabiticum esse numen, atque idem ac *Chamos*, & *Baal-phegor*, putatur. Ubi tria in considerationem veniunt: utrùm Nebo, sit numen, & an numen Moabitarum, & an idem ac duo illa numina, vel nomina, quæ ad Solem reduci dicebamus. Numen esse, censet B. Hieronymus, in Esaiæ cap. XLVI, 1; ubi sic ille: *Nabo & ipsum idolum, quod interpretatur* PROPHETIA, *&* DIVINATIO: *quam post Euangelii prædicationem in toto orbe conticuisse significat.* Quibus ex verbis colligo, Nebonis oraculum consuli solere: atque hinc esse nominis ejus caussam. Verba verò prophetæ, ad quæ Hieronymus hoc annotavit, sunt ista: *Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulachra eorum bestiis, & jumentis.* Sed variant hic LXX, qui reddidere: Ἔπεσε Βὴλ, συνετρίβη Δαγὼν, ἐγένετο γλυπτὰ τὰ αὐτῶν εἰς τὰ θηρία, καὶ τὰ κτήνη. Ubi Δαγὼν etiam legit B. Hieronymus. Sic enim scribit ad eum locum: Δαγὼν, *qui tamen in Ebraico non habetur. Et est idolum Ascalonis, Gazæ, & reliquarum urbium Philistiim.* Item Cyrillus hunc in locum, nec non Procopius. In Romanâ tamen Græcorum Bibliorum editione pro Δαγὼν est Ναβὼ, uti in Hebræo. Ac facilè mihi persuadeo, LXX Ναβὼ, vel Ναβὼν, scripsisse. Nam & Theodotio habet Ναβὼ, uti Symmachus Νεβώ. Quàm autem vicina Ναβὼν, & Δαγὼν! Et multò notius *Dagonis* numen: ut facile hic potuerit librario error oboriri.

Alterum erat, sitne Nabo numen Moabiticum. Assyrium esse, satis est apertum ex loco Jesaiæ memorato. Utrùm verò & Moabiticum sit, non æquè liquet. Moabiticum censisse, dicuntur LXX: ut qui sic verterint Esa. XV, 2, Ἀπολεῖται ἐπὶ Νεβὼν, οὗ ὁ βωμὸς ὑμῶν. *Peribit & Nebon, ubi altare vestrum.* Sed enim potiùs per *Nebo* intelligo Moabitidis urbem, à filiis Ruben exstructam: ut est Num. XXXII, 38. Tum autem, quod de ara additur, non est in Hebræis: quæ sonant, uti est in vulgatâ. Ea sic habent: *Onus Moab: Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia nocte vastatus est Murus Moab, conticuit. Ascendit domus, & Dibon, ad excelsa in planctum: super Nabo, & super Medaba, Moab ululabit.* At quantum abeunt ab his LXX! Nam Latinè sic reddas: *Verbum contra Moab. Nocte peribit Moabitis. Nocte enim vastabitur murus Moabitidis. Contristamini in vobis ipsis. Peribit enim & Nebon, ubi ara vestra. illuc adscenditis ad plorandum super Nabaton Moabitidis.* Videtur autem mihi clarissimus socer meus Fr. Junius optimè Hebræorum mentem sic expressisse: *Ascendet Baithum, & Dibonem, Bamothas* (sive in excelsa) *cum fletu: super Nebunte, & super Medeba, Moab ululabit.* Baithum oppidum Moabitidis sic dictum à templo idololatrico. Nam בית non *domus* modò, sed etiam *templum.* Dibon item civitas Moabitidis, in qua templum idololatriâ clarum. Hinc Hesychius: Δεηβὼν, τόπος ἔνθα ἱδρυθὲν ἱερὸν Μωαβιτῶν. *Debon, locus ubi exstructum fanum Moabitarum.* Nebuntem sive Nebonem oppidum Rubenitæ itidem condiderant: ut est Numer. XXXII, 38. Ac meminit etiam Jerem. XLVIII, 1. Eodemque nomine montis Ararim cacumen, Deuter. XXXII, 40. Medebam, seu Medavam, præter Scripturas, & Josephum, etiam Ptolemæus, & Stephanus, in Arabia constituunt: sed hic in Nabathæa; ille in Petræa; quod magis convenit Prophetæ verbis.

Postremum erat, utrùm Nebo sive Nabo sit idem, ac Chamos. Nebo erat urbs Moabitidis: in qua numen colebatur ejusdem cum urbe nominis. At hoc numen aliter *Chamos* dicebatur; ut indicant verba illa B. Hieronymi superiùs adducta: *In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beel-Phegor.* Quare ex Hieronymi mente *Nebo*, quando pro numine sumitur, idem sit, ac *Chamos*, & *Beel-phegor*. Video, quid impulerit doctissimum Patrem. Sic colligebat secum. Moabitis Chamum, & Beelphegor, cultos constat. At Nebo, cui numen

numen ejusdem nominis, fanum habuit sui nominis. Numen igitur illud, *Nebo* dictum, idem fit ac Chamus, & Beelphegor. Meliùs procederet argumentum, si constaret, Moab tas omnes unum duntaxat, atque idem numen invocasse. At quid prohibet, quo minùs plura coluerint numina: sive una urbs plures habuerit Deos, sive hæc quidem Moabitidos urbs hoc numen, alia verò aliud, veneraretur? Nos Nebo diversum esse à Chamo sic colligimus. Beelphegor est Priapus; Chamos est Comus; uterque Liber sive Bacchus, hoc est, Sol; uti vidimus. At Nebo alius à Sole. Nam ut diversum numen conjungitur cum Belo Jesa. XLVI, 1, ubi contrita ait simulachra & Bel, & Nabo. Ut Nabo fuerit Assyrus numen dignitate proximum Belo. At Bal sive Bel Sol erat; quemadmodum fusè antea ostensum. Nebo igitur potiùs sit Luna. Hæc enim duo numina præcipuo in pretio fuere Chaldæis, totique Orienti.

Venio ad *Vrotalt*. De quo sic Herodotus in Thalia, ubi Arabum religionem ac mores describit: Διόνυσον δὲ θεὸν μοῦνον, καὶ τὴν Οὐρανίην ἡγεῦνται. —— Ὀνομάζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον, Ὀυροτάλτ· τὴν δὲ Οὐρανίην, Ἀλιλάτ· *Solos pro Diis habent, Dionysum, & Vraniam. —— Ac Dionysum quidem Vrotalt; Vraniam vero Alilat appellant.* Deque his duobus diis, similiter Origenes in v contra Celsum[a]: Ἀραβίοι δὲ τὴν Οὐρανίαν, καὶ Διόνυσον, τούτους μόνους σέβονται. *Arabes Vraniam tantum, & Liberum colunt.* Aliter tamen de isto Arrianus in VII[b], ubi narrat, quomodo Alexander Magnus, quia cognovisset, duos solùm Deos ab Arabibus coli, Vranum sive Cælum, & Dionysum sive Liberum, petierit, ut duobus illis tertius adderetur: quippe qui non inferiora Libero Patre gessisset, ac præterea Arabibus concessisset suis vivendi legibus potestatem. Sed de Arabibus antiquis potior est mihi vetustissimi historicorum Herodoti, quàm juniorum, auctoritas. Nec propterea diffiteor, ab iis Liberum quoque, ob res strenuè gestas, divino esse honore affectum. Sed enim honos ille primitus heroicus solùm fuit; postea in divinum est conversus: neque tum Liber seorsum cultus à Sole; sed cultu mixto Liberum in Sole, Solem in Libero, venerabantur. Nec probare possum, quod Libero Vranum addat Arrianus, prætermissâ Vrania: quam Asia, & Africa omnis, tantopere coluit. Nec Vranus est à Sole diversus; quia is cælestium est ignium moderator; ut postea plenius explicabitur.

[a] P. 261. edit. Aug.
[b] Verba Arriani adduximus libro superiore cap. 26.

Sed unde dicitur Οὐροτάλτ? Puto, notare *beneficium luminum*. Habemus Jesaiæ XXVI, 19: טל אורת *tal oroth*, hoc est, *ros lucis*, sive *ros luminum*. Ros verò ὡς μεταφορικῶς sumitur pro divino quolibet beneficio cælitus nos quasi irrorante. Ex *orot* igitur, & *tal*, fit *orotal*, & τ adjecto, *orotalt*, vel *eurotalt*: hoc est, *Deus*, vel *dator lucis*: quo nihil est Soli conveniencius.

Nec alius à Διονύσῳ, sive Sole, est Διονύσης, sive Δυσάρης, vel Δουσάρης. Quæ vox, ut suspicor, conflata ex דוש, *duts*, & ארץ, *arets*. Quorum prius *gaudium*, alterum notat *terram*. Ut notet, *lætitiam terra*, hoc est, mortalium. Nam Liber sive Sol lætitiâ implet mortales, maturando fruges, & uvas: unde de vino sic Maro I Æn.

Adsit lætitiæ Bacchus dator.
Munera lætitiamque Dei.

Dusaren verò esse Arabum numen, indicat locus ille Tertulliani in Apologetico cap. XXIV: *Unicuique etiam provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Disares.* Ubi perperam in Aldina, *Disares*. Nicolaus Loensis in Miscellaneis censet ex Marino philosopho *Thyandrites* reponi debere: vel ex Suida *Deus Ares*, θεὸς Ἄρης, quasi hæc Arabica appellatio sit, non Græca. Nec apud solum Tertullianum id nomen legas. Etiam apud Stephanum sive Hermolaum Byzantium est: Δουσάρη, σκοπελὸς καὶ κορυφὴ ὑψηλοτάτη Ἀραβίας. εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ Δουσάρου. Θεὸς δ' ἐστὶν οὗτος παρὰ Ἄραψι, καὶ Δαχαρηνοῖς τιμώμενος. *Dusare, locus Arabiæ sublimis. Sic verò à Dusaro vocatus. Is verò Deus ab Arabibus, & Dacharenis cultus.* Dachareni autem Arabiæ Felicis populus, qui aliter Nabathæi: ut docent Stephanus in Δαχαρηνοί, & Eustathius in Dionysii περιήγησιν. Unde corrigendus Hesychii locus, ubi vulgò legitur: Δευσάρης, ὁ Διόνυσος Ναβαταίοι, ὡς φησιν Ἰσίδωρ. *Dusaren, Liberum Mabatas, ut ait Isidorus.* Ubi Ναβαταίοι legendum, liquet. Primusque sic emendavit socer clarissimus Franciscus Junius suis in Tertullianum[a] notis. Etiam hujus ominis, ac pariter Obodæ, meminit Tertullianus in secundo adversus nationes cap. VIII. Sed vulgo sic legitur: *Quanti sunt, quos nôrunt visum, vel auditum, & Argaum (leg. Atargatim[b]) Syrorum; Cælestem, Afrorum; Varsutinam, Maurorum; Obodanedussirem, Arabum.* Ubi divisim *Obodan, & Dusaren*, legi oportere, monitum jam clarissimo amplissimoque Dion. Gothofredo: qui primus opusculum id publici juris fecit: uti & alia nobilissimi scriptoris, quæ quondam fuere episcopi Agobardi, regiæ Christianissimi Regis bibliothecæ donavit: unde Tertullianum nobis infinitis locis meliorem, magno Ecclesiæ bono, edidit vir non uno nomine laudatissimus Nicolaus Rigaltius. Mirum verò Herodotum in Thalia, & ex eo Origenem lib. V contra Celsum, scribere, non alios Arabibus Deos esse, quam Dionysum sive Liberum, quem *Vrotalt* vocant & Uraniam, *Alilat* dictam. Nam hæc naturalia sunt numina, puta Sol, & Venus, sive Luna. At Obodes numen est animale, cum rex factus in Deos relatus; cujus sepultura ostendebatur in Nabathæorum tractu ab Obode hoc nomen *Oboda* sortito: sicut dixi lib. I, cap. XXVI.

[a] Apolog. cap. 24.
[b] Nempe duæ priores literæ At in & conversæ.

Etiam Arabiæ urbs est Basampsa; ubi Solem cultum, nomen testatur; quod *Solis domum* signat. Testis Stephanus in Urb. descript. Βαισαμψά, πόλις ἐν τῷ Ἀραβικῷ κόλπῳ περὶ τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὅ ἐστιν οἶκος ἡλίου. ὁ πολίτης, Βαισαμψηνός. *Basampsa, urbs est in sinu Arabico ad mare Rubrum, ac significat Solis domum. Gentile ejus Bacampsenus.* Hinc ΒΑΙΚΑΜΨΗΝΩΝ, in nummo Trajanic.[c] Est igitur compositum. Prior pars est Syriacum, & Arabicum, בית, pro quo & Κατ' ἐξοχὴν dicitur ב, *domus, templum*. Altera est Arabicum שמש; quod Hebræis שֶׁמֶשׁ, *sol*. Imò Arabes non modò Σάμψ, vel Σαμψῶν, sed & Σάμψα, extulerunt; si rectè Stephanus: Σάμψα, κώμη τῆς Ἀραβίας. τὸ ἐθνικὸν, Σαμψηνός. Σαμψὰ δὲ παρὰ τοῖς Ἄραψιν ὁ ἥλιος. *Sampsa, vicus Arabiæ. Gentile Sampsenus. Sampsa vero Arabibus Sol.*

[c] In thesauro Goltzii, cap. vespidis, & virginis.

Cap. IX.

Persis Sol Mithras, & unde id vocabulum: atque ejus propaginem esse Mithridates, qui & Mithradates. Mithras non tam unus, quam supremus Persarum Deus: medius autem inter Oromazem, & Arimanium; unde Μεσίτης vocabatur. Idem τριπλάσιος dictus: quod veteres Dionysii interpretes originem ducere existimant ex luce triplicata eodie, quo in sciaterico Achazi umbra recessit: sed primo hoc refellitur, versorque eius vocabuli ratio adfertur. De Amani sive Omani cultu apud Persas, & alios, qui hunc ab ea gente ritum acceperunt. Non tam eum summum numen, quam symbolum illius, videri: nempe ignem inextinguibilem. Ratio unde Amanus dicatur. Non esse ex eo nomen Achæmenis vel Achæmenidis, quia Solem colerent; sed ab Achæmene, unde orti: hunc tamen, bonis ominis ergo, ab Sole, sive Igne, solari symbolo, nomen fuisse sortitum. Soli à Persis sacrificatum equum; item ab gentibus aliis: & quæ eius ejusce caussa. Mithrax vel Mithridax gemma, unde dicta. Manichæos à Persis hausisse, quod Solem sic venerarentur, seu proprius illic, seu symbolicus fuerit cultus.

AB Arabibus gradum jam capesso ad Persas: quibus itidem Sol pro Deo habebatur: quod veterum tam multis proditum video, ut Sozomenum hic[a], & ejus nominis alios, adducere si velim, agere sæpius jam actum videar. Nomen verò Μίθρας. Hesychius: Μίθρας, ὁ ἥλιος ἐν Πέρσαις. Ac similiter quoque Suidas in Μίθρ. Hinc iu vete-

[a] Lib. 2. c. 8. & 9.

veteribus inscriptionibus *a*: DEO SOLI INVICTO MITHRÆ: vel *b*, SANCTO INVICTO MITHRÆ: vel, SOLI INVICTO MITHRÆ. In quibus & repetias *c*, OMNIPOTENTI DEO MITHRÆ: ac simpliciter *d*, INVICTO MITHRÆ. Nisi quod semel iterumque, MITHRÆ, merâ vocali exaratum. Origo vocis est à Persis מֶתֶר Mether, quod & Mither: ac valet *magnus*, unde comparativus מִתְרִי Mithri, vel מִתְרָא Mithra, hoc est, *μείζων* sive *major*: ut idem sit ac *δυνάστης* sive *dominus*. Quod Scaligero monitum in VI de Emendatione temporum *e*: ubi inde conflatum censet Μιθραδάτης, quasi מִתְרְדָתָא. Per A enim in veteri etiam Regis nummo in Thesauro Goltzii *f* legas: ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΟΝΤΟΥ. Sed Μιθριδάτης per I exaratum semper apud Strabonem, Plutarchum, & Appianum. Uti & Josephum lib. XI Antiq. cap. I. Nec aliter unquam Latini; ut errent, qui, ob unius nummi auctoritatem, semper substituunt, *Mithradates*; ut apud Tullium, Hirtium, Vellejum, Justinum, cæteros. Atque ista dicta sint de nomine. Venio ad Solem ipsum: qui vel unus, vel supremus saltem, Persis Deus fuit. Unum dicit Herodotus, eique equum oblatum. Verba sunt lib. I: Θεῶν δὲ μόνον ἥλιον σέβονται, καὶ θύουσι ἵππους *g*. Similiter Strabo in XI; Θεὸν δὲ (al. Θεῶν) ἥλιον μόνον ἡγοῦνται· τούτῳ δὲ ἱπποθυτοῦσι *h*. Trogus sive Justinus lib. I: *Solem unum Deum Persæ esse credunt, & equos eidem Deo sacratos ferunt.* Supremum dicunt alii. Hesychius: Μίθρης ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός· *Mithras supremus Persarum Deus.* Et profectò potior est hæc eruditi grammatici sententia; quàm illa Herodoti, Strabonis, Trogi. Nam, ut postea videbimus, coluere etiam Lunam, Venerem, atque elementa. Imò, ut monstratum nobis libro superiori *i*, habuere etiam Oromazen, ut boni fontem, & Arimanium, ut principium mali: quasi illum *Iovem*, hunc *Vejovem* dicas. Inter autem hæc duo numina quasi medium statuêre Solem, quem *Mithram* vocarunt. Plutarchus de Isid. & Osir. Ἐκάλει τὸν μὲν Ὠρομάζην, (seu Ὠρομάσδην) τὸν δὲ Ἀρειμάνιον· μέσον δὲ ἀμφοῖν, τὸν Μίθρην εἶναι. διὸ καὶ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσιν. *Vocavit* (Zoroastres) *illum quidem Oromazem, hunc verò Arimanium: medium verò amborum Mithram: eò & Persæ Mithram dicunt mediatorem.*

Porrò Μίθρας hic dictus iisdem Τριπλάσιος sive *Triplex*: eoque cognomine in memoriam ejus sacra celebrabantur. Unde apud Dionysium, cognomento vulgari Areopagitam, epistola VII ad Polycarpum legas: Τοῦτο τῶν Περσῶν ἱερατικαῖς ἐμφέρεται φήμαις, καὶ εἰσέτι Μάγοι τὰ μνημόσυνα τοῦ Τριπλασίου Μίθρου σημαίνουσιν· *Apud Persas sacerdotes famâ hoc fertur; ac præterea Magi memoriale sacrum Triplicis Mithræ perficiunt.* Sed non ita facile est dicere, cur Τριπλάσιος sit vocatus, & quid rei fuerit, in cujus memoriam sacra hæc fierent. Duorum Dionysii interpretum Græcorum, Pachymerii, ac Maximi, ea est sententia; Persas, viso in cælis grandi Solis miraculo, quod contigit temporis Ezechiæ Regis, & cognomen, & sacra hæc instituisse. Ac Τριπλασίου nomen Mithræ sive Soli datum, quia dies penè fuerit triplicatus: quod adstruere conantur ex historia ipsa, quam legere est II sive IV Reg. cap. XX, & Jesa. XXXVIII. Hic refertur, ut Ezechias rex, letali morbo decumbens, cùm intellexisset ex Jesaia propheta, Deum, precibus suis exauditis, quindecim vitæ annos adjecisse, nec deventura esse Hierosolyma in Assyrii Regis potestatem; signum petierit, quò animus suus de promisso hujusmodi firmaretur. Tum optionem ei à propheta datam, malletne umbram lineis decem procedere, an retrocedere: illum posterius, ut naturæ repugnantius, elegisse: continuò autem decem lineis retro abiisse illam in sciatherico, quod fieri curârat pater ejus Achaz. Ex hac historia sic colligunt, horam jam diei decimam fuisse, cùm regredi inciperet Sol: decem igitur horis opus fuisse, priusquam ad ortum perveniret: horas totidem requisitas, priusquam rediret, unde abierat: residuas fuisse horas diei duas, undecimam, & duodecimam: ac proinde diem illam fuisse horarum duarum & triginta: eoque complexam esse lucem bidui, hoc est, bis duodecim horarum æquinoctialium; ac sex horas reliquas, κατὰ συνεκδοχὴν haberi pro integro die. Diem igitur fuisse triplicatam: ac propter tam grande miraculum jure Μίθραν, qui Sol est, dici Τριπλάσιον sive Triplicem. Verùm ut speciosè ea dicantur, multa tamen sunt, quæ sententiam hanc reddant suspectam. Primùm nec in Regum libris, nec in propheta Jesaia, legere est, Solem retrocessisse, sed umbram: potuit autem Deus, Sole cursum suum peragente, sic per se, vel angelorum ministerio, impeditis Solis radiis, lucem temperare, ut, eâ aliter, atque aliter, admissâ, non projiceretur, umbra, nisi ubi prædixisset prophetes. Atque hanc sententiam amplexi sunt Burgensis, Vatablus, Montanus. Eique mirificè favet argumentum illud, quod si dies ista fuisset quasi tridui: majus fuisset miraculum, quam temporibus Josuæ, cum bidui spatium pro die foret. Nam Josuæ X, 13, est: *Stetit itaque in medio cæli, & non festinavit occumbere, spatio unius diei.* Atqui proximè subjungitur: *Non fuit antea, & postea, tam longa dies.* Præterea legati Babylonii, ut est Paralip. lib. II, cap. XXXII, *interrogarunt de portento, quod acciderat super terram.* Ubi, quia *super terram* dicitur, longè verisimilius est, miraculum hoc non in cælo ab iis observatum, sed ex Judæa ad eorum aures pervenisse. Nec enim intra Judææ conscientiam potuit contineri tam grande miraculum, quod non rex solus è lectulo in paterno prospexerat horologio; sed tot alii simul in regis aula, & extra eam alii iis in locis, unde ad Achazi horologium pateret prospectus.

Hæc si ita sunt, planè concidunt ista de triplicato illius diei spatio. Sed enim non levis apud omnes pios Sanctorum esse Patrum debet auctoritas. Atqui illi, etsi de spatio diei dissentiant, in eo tamen convenire videntur, Solem ipsum mutasse cursum suum. Sic enim è Græcis Theodoretus in illud Psal. XXIX, *Audivi dominum, & misertus est mei.* Item Cyrillus, & Elias Cretensis in Nazianzenum. Imò Hippolytum idem sensisse, legas apud Glycam in secundo Annalium. E Latinis similiter Augustinus de mirabilibus Scripturæ lib. II, cap. XLVIII: item Hieronymus, Haymo, alii. De eo igitur ne pugnemus. Præsertim quando sic quoque nihil inde efficitur, quale voluerunt. Neque enim, si lineis decem sit umbra regressa, eò Soli decem fuerit horis opus in recedendo, ac alteris decem in remeando: quia fortasse lineæ illæ, ut optimè Tostato observatum, non horarum fuerint, sed semihorarum. Proinde non viginti horis dies illa longior fuerit solito, sed denis duntaxat. Imò quid si & quadrantes lineis fuerint signati? Sic quinque solùm horis excesserit. Verùm nec tantum opus largiri. Potuit & Sol decem esse lineis regressus, & dies tamen par spatio fuisse cæteris. Ut si, Dei jussu, Sol celerrimè ad ortum, atque à prima linea mox ad decimam reciprocârit. Quam infirmo igitur tibicine nituntur, qui cum Procopio *a* statuunt διπλασίαν ἡμέραν γενομένην, sive, ut apud B. Hieronymum legas, *penè duplicem factum diem*: cui & sententiæ, ut Vatablo monitum, favet R. Kimchi. Quid igitur de illis putabimus, qui etiam triplicatam lucem volunt? Quærat aliquis, si sacrum illud Persicum in memoriam Triplicis Mithræ non sit ab illustri illa die: unde igitur nomen hoc sortitum credamus. Dixero, facilius esse, quid sit falsum, videre, quàm verum perspicere. Fortasse Τριπλάσιον dictum ob tria illa in Deo eximia, sapientiam, ratione intellectus; bonitatem, ratione voluntatis; & potentiam, in exequendis omnibus. Sic etiam dici potuisse ab triplici Solis effectu; calore, lumine, & distinctione temporis. Vel ab triplici dierum mensura: quia alii pares, ut æquinoctiales, seu verni, seu auctumnales: alii breviores, ut præcipuè brumalis: alii longiores, uti tempore solstitii; prout veteres dixere, quod nunc, laxiùs solstitii vocem accipientes, διαλεκτικῶς *b* vocant *solstitium æstivum*.

a *Apud Gruterum Inscript. pag.* 34, *num.* 5, & 6.
b *Ibid. num.* 2.
c *Ibid. num.* 5.
d *Num.* 3.
e *Cap. de hebdomadibus Danielis.*
f *P.* 154.
g *Solum è Diis colunt Solem, eique equos sacrificant.*
h *Deum Solem duntaxat putant: huic vero sacrificant equo.*
i *Cap.* 5.

a *Esa.* 39.
b *Disserendi gratia.*

Amanum quoque, & Anandratum, Persicos esse Deos, testis est Strabo in XI: ubi narrat, ut à Persis in Hircania templum sit conditum. Deæ Anaitidos, καὶ τῶν συμβώμων θεῶν, Ἀμανοῦ καὶ Ἀναδάτου, Περσικῶν δαιμόνων, *eodem altari gaudentium Deorum Persicorum, Amani, & Anandrati.* Libro etiam XV narrat, ut in Cappadocia sit magna magorum multitudo, qui dicantur Πύραιθοι. Addit quoque, πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά, *& multa Deorum Persicorum templa.* Subjungit mox, ut in πυραιθείοις sit ara, in qua servant ignem perennem, eoque πύραιθοι quotidie ingressi, per horam quasi ante ignem carmen sive ἐπῳδὰς suas concinant, idque verbenas manu tenentes, tiaris velari utrimque sic dependentibus, ut vittæ maxillas & labia contegerent. Et ista ait ex lege fieri in delubris τῆς Ἀναΐτιδος, καὶ τοῦ Ὠμανοῦ a. Ubi non dubito, quin idem sit Ὠμανός, ac qui lib. XI erat Ἀμανός, sive, ut est in MSSis, Ὠμανός. Sed in quæstione est, quis naturæ Deus (nec enim Persæ antiqui Deos animales coluerunt) intelligi debeat. Doctissimorum ea virorum opinio est, Solem signari. De quo faciliùs assentirem, nisi, in utroque Strabonis loco, constaret, Anaitidi deæ deum Omanum sive Amanom subjungi. Unde colligo, cùm Anaitis sit Venus seu Diana, Omanum propriè non signare Solem, qui Mithras Persis vocatus, & pro summo habitus numine fuit: sed duntaxat ejus symbolum, Ignem perennem: in quo Solem, tamquam divino symbolo, colebant. חם chom est *calor*: onde חמה chama, *Sol*, vel *Ignis*. A quo חמנים chamanim, quæ Græcis πυραιθεῖα. Hinc Levit. XXVI, 30, חמניכם Chamanicem; quod reddunt *simulachra vestra*: malim *pyraa*, sive *pyraibea vestra*: hoc est, septa, in quibus ad ignem perennem concinitis carmen vestrum. Scaligero visum, ex חמן, apposito א, etiam esse *Achaman*; indeque Persas dici *Achamenes*: cujus sententiæ et fundus est locus iste Lutatii Placidi in lib. I Statianæ Thebaidos: *Nunc Achamenis dicuntur, ubi Apollinem Solem dicunt; cujus & sacrorum ritus invenisse dicuntur.* Quare, si Scaligerum audimus, Persæ vocentur *Achamenii*, quasi Solis cultores, quia repererint Solis cultum. Id parùm mihi fit verisimile. Potiùs habuero fidem Herodoto: qui auctor est libro I, & VII, veterem esse Persarum familiam Pasargadarum: in hac fuisse Achæmenidarum cognationem: ex ea reges Persicos originem ducere: sic dictam ab antiquo Achæmene: quod nomen multi habuerint nobiles Persæ: etiam pater Cambysis, avus Cyri maternus. Ipsum verò *Achamenis* nomen facilè mihi persuadeo esse ab *Achaman*, sive Sole, vel ejus cultu in symbolo. Principes enim viri in Oriente solent boni ominis ergo nomen habere ab eo, quod honore adficerent divino. Hujus rei hoc opere varia adducimus exempla. *Achamenes* igitur ab *Achama* idem valet, quod a Phœbo *Phœbadius*, ab Apolline *Apollonius*, & *Apollinaris*, à Sole etiam *Selinus*, teste Prisciano lib. II.

Soli à Persis equum sacrificari solere, præter Herodotum, & Trogum, quorum verba superiùs vidimus, testis etiam Xenophon lib. VIII Κύρου παιδείας: imò & Ovidius I Fast.

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Ubi & caussam sacrificii illius addit. Ac similiter ex Philostrati primo de vita Apollonii vidimus, quia Sol candidus sit, eo album solere equum sacrificari. Massagetas iridem equum mactasse Soli, ait Herodotus in primo: Armenios item, Xenophon in IV Ἀναβάσεως.

Mithræ etiam sacra erat gemma apud Persas, quæ Plinio *Solis gemma* vocatur: nempe quia Solis instar candida sit, & radios de se fundat. Eademque est, quæ à *Mithra*, hoc est, Sole, *Mitrax*, sive potius *Mithrax* vocatur. Plinius lib. XXXVII, cap. VIII: *Mithrax à Persis accepta est, & Rubri maris montibus; multicolor contra Solem varié refulgens.* Sic etiam vetus Parmensis: atque editiones aliæ, nisi quod spiritus prætereatur. Apud Solinum tamen *Mithridax* legitur. Nec videtur aliter scripsisse, quando, qui eum exscripsit, Isidorus similiter legit; ut indicant verba ista lib. XVI, cap. XII: *Mithridax Sole percussa coloribus micat variis. Gignitur in Perside.* Sic vetus etiam editio Ticinensis anni CIↃCCCCLXXXIII; & MSSi nostri, uno excepto, sed non multùm abeunte: quippe in quo sit *Mitridax*. Ut quin *Mitridax*, vel potios *Mithridax*, scripserit Solinus, minimè sit ambigendom.

A Persis Manes, Manichæorum patriarcha, ut boni malique principium, sic etiam Solis, qui inter principium utrumque medius, cultum sine dubio, cùm Perses fuerit, accepit. Manichæos verò Solem coluisse, testis nobis B. Augustinus lib. adversus epistolam Manichæi, quæ dicitur Fundamentum, cap. I. Atque idem penè initio libri contra Fortunatum ait, cùm Manichæorum esset auditor (nam ex electis eorum nonquam fuit) observâsse, ut Solem versus facerent orationem. Et contra Faustum lib. XX, c. VI: *Ad Solis gyrum vestra oratio circumvolvitur.* Et cap. VIII: *Vestra vanitati placuit, in Sole ponere virtutem Filii, & in luce sapientiam.* Sed qualis ille cultus Manichaicus fuerit, num divinus, an symbolicus, haut facilè dixerim. Interea in symbolicum magis inclino. Nec enim ex illis Augustini disputationibus cum Manichæis video aliquid, unde de altero statui certò possit.

Cap. X.

Ægyptios coluisse Solem sub nomine Osiridos: cumque Sole cultum Mitsraim, primum è regibus Ægyptiis: atque inde esse, quod Sol primus Ægyptiorum rex fuisse dicatur. Quàm variè olim soleant Osiridem interpretari. Conciliantur inter se sententia eorum, qui Osiridem Pana vel Naturam, qui Iovem, sive Uranum, quique Titana, vel Phœbum, aut Solem dicerent. Quid Ægyptii nefarium scepire, oculoque ei impositi. Osiris idem est, ac Adonis, & Phrygius Attis: atque hoc etiam alternante in eorum sacris luctu, ac gaudio, comprobari. Etiam Sol Ægyptiis Orus: *cujus* ἐτυμον *adducitur; uti &* Originis. *Iupiter Heliopoli, tum Ægyptiâ, tum Assyriâ cultus, idem erat ac Sol Caluimque. Vectatio ejus simulacri: uti & aliorum alibi Deorum. Quæ continerentur,* Tensæ *dicta, item* Succoth *Hebræis, Græcis* ναοὶ καὶ σκηναί.

PRætereo cæteras Asiæ gentes; de plerisque tamen, uti Massagetis, Phrygibus, aliis, aliâ inferiùs occasione dicturus. Nunc agam de Ægyptiis; unde juxta, ac à Phœnicibus superstitio penè omnis in cæteras dimanavit gentes.

Ægyptiis Sol dicebatur *Osiris*; sed sic, ut Nilum etiam *Osiridos* nomine, imò & regem Mitsraim, complecterentur. Φυσικῶς enim Osiris est Sol, & Nilus: ἱστορικῶς Mitsraim, Chami filius, regni Ægyptiaci conditor; de quo diximus libro superiori cap. XXVII. Atque hinc lucem capiunt illa Diodori Siculi verba libro I Bibliothecæ a; quæ & legere est apud Eusebium lib. III Præparat. Euangelicæ, cap. III: Πρῶτον μὲν Ἥλιον βασιλεῦσαι τῶν κατ' Αἴγυπτον ὁμώνυμον ὄντα τῷ κατ' οὐρανὸν ἄστρῳ· *Solem primo imperâsse Ægyptiis, cognominem astro, quod in cœlis.* Ubi per Solem intelligo, non aliquem, cui ab incunabulis fuerit Solis nomen: sed Mitzraim, Chami filium, qui uno eodemque cum Sole cultu colebatur. Nec tamen existimandum, Osiridis nomine solùm intelligi Solem: quandoquidem appellatio hæc omni conveniat Naturæ: tum cœlesti, in qua Ægyptii præcipuè Solem spectarunt: tum inferiori, ubi Nilum magis attenderunt. Atque inde est, quod variè adeò Osiridem interpretatentur Theologi gentium, sive potiùs Mythologi. Quomodo Plutarcho Osiris est Pluto, Liber, Sarapis, Apis, Oceanus, Sol, Sirius. Nec abit ab eo Philo Byblius in Sanchoniathonis tralatione: cujus ista sunt verba apud Eusebium b: Τὸν δὲ Ὄσιριν, τὶς μὲν Σάραπιν, τὶς δὲ Διόνυσον, τὶς δὲ Πλούτωνα, τὶς δὲ Ἄμμωνα, τὶς δὲ Δία, ἔνιοι δὲ Πᾶνα νομίζουσι· *Osirin hi Sarapin, illi Liberum, nonnulli Plutona,* ali-

a Anaitidis, & Omani.

a Pag. 8, edit. H. Steph.

b Lib. I Præpar. Euang. cap. 1.

aliquibus Ammonem, quibusdam Jovem, aliis verò Pana existimari. Hæc quomodo concilientur, ex eo cognoscitur, quod antea dicebamus; primùm Solem ἁπλῶς, postea Solem cum Cælo, denique Solem cum Cælo, & Natura inferiori, divinum esse honorem sortitum. Primò igitur & imprimis Sol honoris hoc obtinuit; unde & veteres Osirin interpretantur Titana, sive Phœbum, vel Solem. Statius primo Thebaidos:

—— Seu te roseum Titana vocari
Gentis Achæmeniæ ritu, seu præstat Osirin
Frugiferum.

Ubi sic Lutatius Placidus: *Secundùm Ægyptios, qui Osirin Solem interpretantur: per quem proventum frugibus existimant posse contingere.* Atque hæc illo etiam firmantur, quòd Herodotus quoque tradit, eundem esse Osiridem Ægyptiis, qui Græcis Liber: quodque M. Antonius, ut est apud Dionem lib. v, se Ὄσιριν ϗ Διόνυσον voluit nuncupari. Idem tam multa firmant, quæ communia haberent. Uterque Nysæ editus dicebatur. Utrique sacra hedera, & laurus. Osiridem cum serpente videas expressum semper in tabula Isiaca à Laurentio Pignorio exposita. At Bassarides etiam serpentibus se cingebant; ut superiori libro *a* ostensum. Utrique item comites chorus, ac Satyri. Accedit ad ista, quòd ut, præter alios, Diodorus in primo bibliothecæ tradit, Ὄσιρις id Ægyptiacè valeat, quod Græcè πολυόφθαλμος, *multoculus:* nempe quia non, uti nos, unum in locum; sed totus oculeus radios suos quaquaversùm diffundat. Non disputo, quàm verum hoc etymon sit; de quo magis placent, quæ adducebamus libro superiori cap. XXVII. Satis est, quod ista non alteri rectiùs conveniant, quàm Soli; unde poëta *b*:

a Cap. 30, pag. 118, & seq.

Ἠέλιος θ' ὃς πάντ' ἐφορᾷ, ϗ πάντ' ἐπακούει.
Omnia qui latè Sol adspicit, omniaque audit.

b Odyss. λ, vers. 118, & Od. μ, vers. 323.

Huc pertinet, quòd antiquitas Solem vocaret *Jovis oculum.* Nempe duo in Sole spectabant, quòd omnia videret, & summæ esse potentiæ: quorum utrumque Deo, ac regi, maximè convenit. Unde & providentiam, ac potentiam regalem, signabant sceptro, & oculo ei superimposito. Sceptrum potentiæ indicium, oculus providentiæ argumentum: ut videre est Macrobii Satur. lib. I, cap. XXI. Sic quoque Osiris idem, ac Adonis Alexandrinis fuit, teste Suida in Ἡραΐσκος; item Amathusiis, ut docet Stephanus; imò & Byblis, qui dubitabant, Osiridi, an Adonidi sacra facerent; ut est apud Lucianum de Dea Syria. Superiùs etiam Ausonii *c* versus de Libero adduximus:

c Epigr. in myobarbum.

Ogygia me Bacchum vocat.
Osirin Ægyptus putat.
Arabica gens Adoneum.

Imò nec alius ab Osiride, & Adonide, Attis Phrygius fuit: quod Martianus Capella refert in secundo de Nuptiis Philologiæ *d*: ubi eundem ait Solem, Serapin, Mithran, Ditem, Typhonem, Attinem, Ammonem, Adonem. De Osiride quidem, Adonide, & Attine, clarè elucet, ex sacris tum Isidis, & Osiridis; tum Veneris Atergatidis, & Adonei; tum Berecynthiæ, & Attinis. In omnibus enim istis prius Dea Deum luget, ac mox lætatur. Quod Macrobius clarè exponit lib. I Saturn. cap. XXI. Ac de matre Deûm, & Attine, ipsum adi. Quæ cùm enarrâsset, ista de aliis subdit: *Idem sub diversis nominibus religionis effectus est apud Ægyptios, cum Isis Osirin luget. nec in occulto est, neque aliud esse Osirin, quàm Solem; nec Isin aliud esse, quam terram, naturamve rerum: eademque ratio, quæ circa Adonin & Attinem vertitur, in Ægyptia quoque religione luctum, & lætitiam, vicibus annuæ administrationis alternat.* Quamobrem sic censeo, eandem esse Phrygibus matrem Deûm, Ægyptiis Isidem, Assyriis & Phœnicibus Venerem; nempe terram, superius saltem hemisphærium: ac similiter eundem esse Phrygibus Attinem, Ægyptiis Osiridem, Assyriis & Phœnicibus Adonidem; puta Solem: quo signa permeante auctumnalia, lux calorque decrescunt, usque dum ad brumam deventum; unde luctus: eodem per verna signa ad solstitium currente æstivum, cum luce crescit calor; unde gaudium.

d Carmine quod incipit, Ignoti vis celsa.

Sed pleniùs ista exponam, ubi in Lunari cultu ad Isidem erit deventum.

Nunc ad Orum accedo: qui & ipse Ægyptiis idem ac Apollo sive Sol fuit: uti testes sunt Diodorus Siculus lib. I, & Macrobius I Saturn. cap. XXI. Apud Orapollinem legas cap. XVII, ita dictum ἀπὸ τοῦ τῶν ὡρῶν κρατεῖν, quia præsit horis, sive quatuor anni temporibus: unde Janus, qui idem ac Sol, sic apud Ovidium in Fastis:

Præsideo foribus cæli cum mitibus Horis.

Sed contra censeo, Horis potiùs nomen esse ab Horo: quod propriè Sol; μετωνυμικῶς verò χρόνος, ut Erotianus exponit; sive ἐνιαυτὸς, ut Diodorus Siculus interpretatur lib. I, & Plutarchus lib. V Sympos. quæst. IV, item Hesychius. Sol vero Ὧρος ab Hebræo חרס, id est, *Sol*; unde & Latinum *coruscare.* Vel potiùs cum ΟΣ in Ὧρος solùm sit vocis productio, erit Ὧρος ab אור *lux.* Est enim lux mundi præcipua. Ac quemadmodum ab Ἥλιος, quo *Sol* denotatur, prænomen *Helius* venit; quod crebrum est in lapidibus antiquis: ita & Apollinare *Ori* nomen hominibus est attributum. Sanè *Orus* vetus quoque est nomen regis Ægyptii; imò apud Etymologum etiam Grammatici. Atque ut ἀπὸ τοῦ Διὸς proprium est nomen Διογένης, quasi *Jovigenam* dixeris: sic ἀπὸ τοῦ Ὥρου est Ὠριγένης, quasi *Origenam* appelles, hoc est, Ore, sive Oro genitum. Non quidem ignoro, aliud visum fuisse magno Erasmo, qui in vita Origenis id nomen *montigenam* interpretatur, item optimo doctissimoque Andreæ Schotto, suis in Origenem *a* observationibus: ubi similiter eum tradit, ita vocari, quasi ὀρειγενῆ *b*, hoc est, ἐν ὄρει γεννηθέντα: quomodo Ascetæ quidam Chrysostomo homil. XIII in epist. ad Ephesios οἱ ἐν τοῖς ὄρεσι *c* vocantur, & Laërtio Heraclitus Ephesius dicitur ἐν τοῖς ὄρεσι διαιτώμενος *d*. Sed præterquam quod prima in ὄρος sit correpta, in Ὠριγένης, porrecta: ista nihil magnopere ad Origenem, Alexandriæ natum & educatum, ubi Or sive Orus pro numine, & ab eo hominibus quoque nomen id fuit: ut quin inde sit *Origenis* appellatio, minimè sit dubitandum.

a Lib. I adversus Celsum.
b Montigenam.
c In Montibus degentes.
d Viventes in montibus.

De Sole Heliopoli ab Ægyptiis culto nomen urbis satis arguit. Nam Ἡλιούπολις, *Solis oppidum:* ut & Melæ, ac Plinio vocatur. Ac similiter Hebræis *Beth-semes*, quod idem notat. Uti Arabibus, Gulielmo Tyrio teste, *Babalbeth.* Prius *domum* sive *templum* Solis; alterum *Domini domum* designat, quod & alibi exponimus. Idem ostendit symbolicus in ea Urbe cultus bovis, nomine Mneuis. Macrobius lib. I Sat. cap. XXI: *Apud Heliopolim taurum Soli consecratum, quem Neton cognominant, maximè colunt.* Ubi pro *Neton* reponendum *Mneuin*: ut ex iis liquet, quæ de Mneui dicebamus lib. I, cap. XXVII. Eademque in voce Plutarchus corruptus lib. de Iside & Osiride: ubi Μευεῦν est pro Μνεῦιν; ut monui ejusdem libri cap. undetrigesimo. Ex urbe hac in Assyriam translatum simulachrum Διὸς Ἡλιοπολίτου, regnante apud Ægyptios sive Senemure, sive Senepore, deferente illud Apia, legato Deleboris Assyriorum regis: ut Macrobius ibidem refert. Porrò, ut inibi ait, *Hunc eundem Deum Solemque esse, cùm ex ipso sacrorum ritu, tum ex habitu dignoscitur. Simulachrum enim aureum specie imberbi instat, dextrâ elevatâ cum flagro, in aurigæ modum: lævâ tenet fulmen, & spicas: quæ cuncta Jovis Solisque consociatam potentiam monstrant.* Addit mox: *Vehitur simulachrum dei Heliopolitani ferculo: uti vehuntur in pompa ludorum Circensium deorum simulachra.* Ludis hic Macrobio memoratis Deorum imagines ferebantur sacris thensarum vehiculis: quem ritum graphicè describit Dionysius Halic. lib. VII. Multum etiam lucis dabit Ovid. lib. III Amor. eleg. II. Tangit quoque Fast. IV:

Circus erit pompâ celeber, numeroque Deorum.

Uti & M. Tullius de Arusp. Resp. Varro in IV de L. L. Suetonius in August. cap. XVI, Festus in *Thensa*, & tot alii. Non dubitandum verò, quin hunc morem, vel ab Asiaticis acceperint, vel Ægyptiis. De Asiaticis conjectura ex eo, quod apud Cappadoces, ut Strabo ait lib. IV, ξόα-

νον τȣ̃ Ὠμάνȣ πομπεύς, *simulachrum Omani defertur in pompa.* Omanus autem Persicum numen erat; ut superiùs diximus. De Ægyptiis, ac Æthiopibus, suspicamur ex Eustathio in Iliad. Δ a: Ἐν Διοσπόλει μέγιστόν ἐστι Διὸς ἱερὸν ἀφ' ȣ̃ λαβόντες Αἰθίοπες Διὸς ξόανον, καὶ ἄλλων δαιμόνων σὺν αὐτῷ, κατά τινα καιρὸν πεπηγμένον περινοστȣ̃σι τὰ κατὰ τὴν Λιβύην, καὶ πανηγυρίζουσι πολυτελῶς ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας, ἐπεὶ ἐς τοσȣ̃τοι παρ' αὐτοῖς θεοί. *Diospoli* (civitate Ægyptiâ) *grande est Jovis delubrum: unde id Æthiopes accipientes simulachrum Jovis, & aliorum pariter Deorum, statis ea temporibus per Libyam circumeunt, publicèque in celebritate magnificè duodecim diebus feriantur, quoniam totidem habeant Deos.* Ubi, si ex Romanis sacris de Ægyptiis liceat judicare, intelligit XII Deos Consentes, notissimis Ennii b versiculis comprehensos. Deque iisdem Ægyptiis, ac pariter Carthaginensibus, sic Servius in illud VI Æn.

> *Errantesque Deos, agitataque mœnia Trojæ:*

Signa ξόανα *dicit, id est simulachra brevia, quæ portabantur in lecticis: & ab ipsis mota infundebant vaticinationem: quod fuit apud Ægyptios, & Carthaginenses.* Sanè & *apud Antium promovebant simulachra Fortunarum ad danda responsa*: ut Macrobius tradit, loco antè memorato c. Atque ex hisce gentium ritibus lucem capit illud prophetæ Amos V, 26, & exinde in oratione protomartyris Stephani apud Euangelistam Lucam Act. VII, 43: Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τȣ̃ Μολόχ· *& portastis, sive bajulastis tabernaculum Molochi.* Unde liquet, LXX, quos B. Lucas sequitur, legisse סכות succot, vel סכת succat. Hoc LXX vertêre σκηνὴν, *tabernaculum*: ac similiter Symmachus: Aquila autem, eâdem mente, συσκιασμός, *umbraculum.* De quorum utroque testis nobis B. Hieronymus. Eò autem *tentorium*, vel *umbraculum*, dicebatur, quia simulacra Deorum continerentur vel tabulis, quæ propriè *tabernacula*; vel pellibus aut linteis tensis, quæ propriè *tentoria*; unde & *tensarum* nomen, non ἀπὸ τȣ̃ θεῖν; quod ἔτυμον legas apud Asconium in III Verr. nec à Papia solùm comprobatur; sed Cæsare etiam Scaligero lib. I de R. Poët. XXXII. Ac hujusmodi quidem tensæ, vel à bubus, aut equis, vel asinis, trahebantur; unde in glossis vett. *tensa* non solùm exponitur θεόρος, sed etiam ἅρμα θεῶν: vel ab hominibus gestabatur; quod indicat locus ex Amos, & Actis, antea adlatus. Portatiles hujusmodi lecticas cum velis tentis habuisse delubri figuram, argumento etiam est, quòd Philo Byblius, Phœniciam describens Theologiam d, dicat, Dei illius eximii, qui Phœnicibus, Ἀγρὸς, Ἀγρότηρος, & Ἀγρότης, vocabatur, ξόανον εἶναι μάλα σεβάσμιον, καὶ ναὸν ζυγοφορȣ́μενον ἐν Φοινίκῃ· *simulachrum esse magnæ venerationis, & ædem à jugalibus* (seu bubus, seu equis) *solitam deferri in Phœnicia.* Nempe forma erat, qualis lecticæ ejus, quam vulgo *papilionem* e dicimus; à figura tentorii è pellibus aut velis tensi: quod & ipsum Plinio, Tertulliano, Vegetio, *papilio* vocatur, à forma insecti prælargas alas suas expandentis. Gloss. vett. *Papilio*, σκήνωμα.

a Pag. 128. edit. Rom.

b Apud Appuleium de Deo Socratis, & Martianum Capellam de nuptiis Philologiæ lib. 1.

c Lib. 1. Sat. c. 23.

d Apud Eusebium in primo Præparat. Euangel. cap. 10.

e Gall. le papillon.

CAP. XI.

Assabinus *Æthiopum idem, ac Sol: & quo ritu illi cinnamomum soleat offerri. Ammon, unde* Ammoniæ *nomen, cujus & situs signatur, aliter* Jupiter, *vel* Deus Libycus, *dicebatur. Unde* Ammoni *hoc nomen datum: unde item Sol* chama *dictus sit Hebræis: & unde uni è Noë filiis nomen impositum Chami.* Hama *quod numen veterum videatur Saxonum. Ægyptus non solùm à Chamo* Chemia, *sed etiam ab Ammone nominata* Ammonia: *quæ appellatio ad universam etiam Libyam extensa. Ammon cur Sol occidens crederetur. Templum etiam habuit in Meroë; etsi minùs frequentatum. Græcorum refellitur opinio de* Ammonis *etymo: uti & illa de cornibus Dei arietinis, cujus symboli vera ratio adfertur. Quid per* oraculum arietinum *olim intellexerint, & quæ nominis ejusce caussa.* Ammonis cornu *gemma eadem, quæ &* Garamantis, *vel* Carchedonius. *Pœnorum Saturnus idem, ac Molochus: & ut huic à Syris, ita illi à Pœnis, liberos immolatos.* Amilcam *Deum quidem Carthaginensium fuisse: sed falli, qui Saturnum, vel Apollinem crediderint, cum fuerit dux Carthaginensis, virtutis ergo in Deos relatus. Unde* Amilcas, Imilco, *&* Imilce, *nomen acceperint.*

Æthiopibus quoque Sol cultus, nomine *Assabinus*: quem, quia summus illis foret Deus, *Jovem Æthiopicum* dixere Romani, ac Græci; nec incommodè, quia Orienti, & vicinis Africæ populis, Jupiter non Cælus sive Uranus duntaxat erat, sed Sol cum Cælo. Huic cinnamomum sive cinnamum sacrum. Quod quo ritu legerint, ac deportarint, docet nos Theophrastus his verbis: Διελόντες τρία μέρη, διακληρȣ̃νται πρὸς τὸν ἥλιον· καὶ ἣν ἂν λάχῃ ὁ ἥλιος, καταλείπουσιν· ἀπιόντες δ' εὐθὺς, ὁρᾶν φασι καιόμενον ταύτην. *Toto in ternas partes diviso, ad Solem sortiuntur. Quod Soli sorte cesserit, id solum relinquere: atque abeuntes cernere, confestim illud sponte comburi.* Ita ille Historiæ Plantarum lib. IX, cap. V. Sed addit, ὅπερ μῦθος ἐν τῷ ὄντι μῦθος. *Sed hæc planè fabula est.* Putarim ergo potiùs, Sacerdotes dolo illusisse simplicioribus. Eâdem de re sic Plinius lib. XII, cap. XIX: *Metitur, non nisi permiserit Deus. Jovem hunc intelligunt aliqui. Assabinum illi vocant XLIV boum, caprarumque, & arietum extis, impetratur venia cadendi. Non tamen aut ante ortum Solis, aut post occasum, licet. Sarmenta hastâ dividit sacerdos, Deoque partem ponit: reliquum mercator in nassas condit. Est & alia fama, cum Sole dividi, ternasque partes fieri; dein sorte cremia discerni; quodque Soli cesserit, relinqui, ac sponte conflagrare.* Item Solinus cap. XXXI: *Æthiopes legunt cinnamum. Verum legitur per sacerdotes, hostiis priùs cæsis: quæ cum litaverunt, observatur, ut messis nec ortum Solis anticipet, nec egrediatur occasum. Quisquis principatum tenet, sacerdotum acervos hastâ dividit, quæ sacrata est in hoc ministerium: atque ita portio manipulorum Soli dicatur: quæ si justè divisa est, sponte incenditur.*

Ab Æthiopum gente venio ad Cyrenaicam: quâ appellatione, præter Pentapolin; etiam Marmaricam complector. Veterum enim plerique Cyrenaicam dixere, quicquid à Syrte magnâ foret usque ad Catabathmon Ægypti. In Cyrenaicæ parte ea, quæ *Marmarica*, vel etiam *Mareotis Libya* vocatur, est ἱερὰ τȣ̃ Θεȣ̃ χώρα, *sacra Dei regio*: ut vocat Diodorus Siculus lib. XVII. Est ea, quæ *Ammonia* dicitur, quam, præter Æthiopes, accolunt Nasamones, gens Syrtica, & Troglodytæ; teste eodem Diodoro, ac Curtio in IV. Item Garamantes; unde Lucanus in IX:

> *Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus unum*
> *Inculti Garamantes habent.*

Et Claudianus in primo de laudibus Stiliconis:

> *Et velox Garamas, nec quamvis tristibus Ammon*
> *Responsis alacrem potuit Nasamona morari.*

Ammonia verò dicitur, quia incipit à templo Ammonis. Et quoniam hæc in Libya est, eò & *Ammon Libycus* vocatur à Nonno in XL Dionysiacôn:

> Βῆλος ἐπ' Εὐφρήταο, Λίβυς κεκλημένος Ἄμμων,
> Ἆπις ἔφυς Νειλῶος, Ἄραψ Κρόνος, Ἀσσύριος Ζεύς.
> *Belus Euphratæ, Libycus vocatus Ammon,*
> *Apis es Niliacus, Arabs Saturnus, Assyrius Jupiter.*

Etiam *Libycum Jovem*, vel *Deum* dixere. Propertius lib. IV, el. I:

> *Hoc neque arenosum Libyci Jovis explicat antrum.*

Dionysius in περιηγήσει:

> Καὶ τέμενος Λιβυκοῖο θεȣ̃ ψαμάθοις ἐνὶ πολλῇ.
> *Delubrumque Dei Libyci multam inter arenam.*

De Ammone hoc diximus lib. superiori cap. XXXII: sed illic consideravimus, quatenus est Cham, filius Noë: hic spectamus, quatenus est Sol; in quo, & cum quo, Cham, cultu mixto, colebatur. Sive verò Ammonem consideres,

tes, ut Chamum, Noë filium; sive ut Solem cum cælo; optimè ei conveniret *Ammonis* nomen. Nam ab *Am* sive *Ham*, sic Deus hic dici potuit, qua ἰσχυρῶς ipsissimus Cham foret: & φυσικῶς sic potuit vocari a Sole, qui Hebræis חמה, chama; unde & suspicor *Hama*, veterum Saxonum numen, de quo Fabricius in Saxonia sua *a*, ipsum Solem fuisse. Quemadmodum, & inde חמנים, Chamanim, & Deus *Amanus* sive *Omanus*; ut superiùs *b* diximus. Est verò חמה chama à חם chom *calor*; quia Sol fons sit caloris. Nec dubitandum, quin & filius ille Noë ab eadem voce Hebræâ *Chami* nomen acceperit. Quare *Cham* propriè *calidum* notet: sive sic a parentibus fit vocatus, quod jam in puero ignea quædam mens, & mirus animi fervor, reluceret: sive ita dictus à colore fusco: quando vox Hebræa non *calidum* modò, sed μεταληπτικῶς etiam *nigrum* signat, quia solari æstu fusci, vel nigri etiam, homines fiant: sive quam prophetico spiritu nomen hoc illi datum fit, quia progenies ejus inhabitatura esset regiones meridionales, quibus Sol magis urit; & nigrorem hominibus adfert. Chami enim posteris tum Ægyptus obtigit; tum ab oriente Arabia, ab occidente exterior Libya, à meridie Æthiopia. Ac superiùs è quoque ostendimus, Ægyptum à Chamo hoc *terram Cham*, & *Chamiam*, sive *Chemiam*, appellatam. Quò pertinet etiam illud B. Hieronymi Tradit. Hebræor. in Genesin: *Ægyptus usque hodie Ægyptiorum linguâ Ham dicitur*. Imò Libya tota ab eodem etiam nuncupata *Ammonia*. Stephanus Byzantius: Ἀμμωνία ἡ μεσόγειος Λιβύης. καὶ αὐτὴ ἡ πᾶσα Λιβύη οὕτως ἐκαλεῖτο, ἀπὸ Ἄμμωνος. *Ammonia, regio in medio Libyæ: ac universa etiam Libya sic vocabatur ab Ammone*. Atque idem in Λιβύη ait, hanc variis vocari nominibus, inque iis ab eo etiam reponitur Ἀμμωνίς. Uti & Ἑσπερία, καὶ Ἑσπερία: quas duas appellationes ex eo esse censeo, quòd regio illa, ubi templum Jovis Ammonis, esset Chemiæ, sive imperii quod cessit Chami posteris, pars ἐσχάτη, *extima*, maximeque ἑσπερία, *occidentalis*. Unde & factum id censeo, ut *Moloch* quidem, & *Belus*, qui in Oriente culti, ad Orientem Solem referrentur; *Ammon* verò, qui ad Occidentem, potiùs Sol occidens crederetur. Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: *Hammonem Deum Solem occidentem Libyes existimant*. Præter hoc & alterum Ammonis templum fuit, idque in Meroe, Nili insula. Plinius lib. VI, cap. XXIV: *Delubrum Hammonis & ibi religiosum*. Sanè & hoc religiosum, etsi ... minus illo Libyæ. Nec ait, *& ibi*; non autem, *est ibi*: ut bene Rhenano observatum. Verùm delubrum illud Launis Græcisque sic celebratum, non Meroës, sed illud Ammonium sive Marmaricæ fuit.

a Pag. 61.
b Cap. 9. hujusce libri.
c Lib. 1, cap. 27.

Græculi eò, quòd delubrum Ammonis in arenosis Libyæ locis foret, & simulachrum numinis fingeretur cum cornibus arietinis, occasionem arripuere varias texendi fabellas: præcipuè illam de ariete, qui Libero patri, cum exercitu in arenosis Ammoniæ locis magnâ aquæ penuriâ laborant, fontem monstrârit, ubi postea conditum Ammonis fanum fuit: ac ab arenâ quidem, quæ Græcis ἄμμος, *Ammonem* dictum volunt; in honorem autem arietis, cum arietinis cornibus figurari. Vide hæc fusiùs ex Hermippo referentem Hyginum in Poëtico Astronomico, ubi de Arietis signo agit: item Servium in illud IV Æn. *Hic Ammone sati*: quo loco & alias aliorum opiniones adducit. Sed planè ridiculum est, velle *Ammonis* nomen petere à Græcis: cùm Ægyptii ipsi Ἀμοῦν appellent, teste etiam Herodoto. Cornua verò arietina, cum quibus etiam in veteri nummo conspicitur, partim significant potentiam Chami, & regni ejus, quod posteri obtinuere: partim etiam ingentem denotant vim Solis. Quò & Macrobius *d* retulit: *Ideo & Ammonem, quem Deum Solem occidentem Libyes existimant, arietinis cornibus fingunt, quibus maximè id animal valet, sicut radiis Sol*.

d Lib. 1 Sat. cap. 21.

Quamquam autem verissimam esse censeam rationem symboli, quam adduxi: nec indigna tamen relatu videtur illa, quam apud Servium reperio in IV Æn. *Jovi*, inquit, *Ammonis templum cum simulacro cum cornibus arietinis constitutum: quod ideo fingitur, quia satis ejus sunt involuta responsa*. Nimirum, ex opinione gentilium, certa quidem erant oracula Ammonis: sed verbis tortis, flexisque, instar arietinorum Dei cornuum: de quibus sic Lucanus in IX Pharsaliæ:

—— Sed tortis cornibus Ammon.

Et Silius in IX Punicorum:

Ac patrius flexis per tempora cornibus Ammon.

Quod igitur de oraculo Delphico ait Pacuvius *a*:

Flexa, non falsa, autumare dictio Delphis solet:

a Apud Nonium in Autumare.

idem de Ammonio credebatur. At Delphicus Apollo dictus Λοξίας, à λοξὸς, hoc est, *obliquus*; partim quia Sol obliquo per XII signa cursu feratur: unde Maro I Georg.

Obliquus quà se signorum verteret ordo:

partim quia responsa itidem Apollinis obliqua fere, & flexiloqua dicta constaret: unde Seneca in Oedipo:

Ambage nexâ Delphico mos est Deo
Arcana tegere.

Oracula igitur Ammonia itidem erant certissima: sed quia de certis illis homines, ob ambiguitatem dictionis, forent incerti; eò *oracula arietina* dixere dicta illa, ubi liqueret universè, quid opus foret; particulatim non item, quia animus fluctuaret, utrum eligi oporteret. Exemplo fuerit locus ille ab Agellio *b* adductus ex Plautinâ Fretricomœdia:

b Lib. 3, cap. 3.

—— —— —— Hoc illud est,
Quod Arietini responsum magnis ludis dicitur:
Peribo, si non fecero; si faxo, vapulabo.

Quippe sermo est certissimus hominis incerti quid agat, dum hinc perire non vult, patteque ex altera plagas extimescit.

Uti verò à *Belo*, & *Adodo* numinibus, nomen variis datum gemmis; quemadmodum antea vidimus: ita etiam factum in *Ammone*. Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Ammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas, aureo colore, arietini cornus effigiem reddens, promittitur divina somnia repræsentare*. Est verò, quam *gemmam Garamantidem* vocat Silius lib. XV: uti & *lapidem Garamanticum* Plinius cap. VII ejusdem libri: quo loco & *Carchedonium* ait nominari *propter opulentiam Carthaginis magnæ*. *Garamantidem* autem vocarunt, quia Garamantes templo sint Ammonis vicini; ut ex Lucano antea, ac Silio, vidimus.

De Solis apud Æthiopas cultu fidem fecerit Solinensia, quæ apud eos esse ferebatur. Ea cujusmodi fuerit, ex Herodoti Thalia cognitum arbitror. Sed & apud Philostratum legas in VI de vita Apollonii cap. III, ut Æthiopes sacra faciant Soli, & Memnoni Eoo; cujus statua loquatur, simulac radius Solaris os ejus pertingerit. Hoc quo pacto fieri possit, liquet ex iis, quæ de Serapidis dicebamus simulacro libri superioris cap. vigesimoprimo.

Nunc de Carthaginensibus, ac Pœnorum aliis, videamus. Hos Solem coluisse, diximus antea *c* ex Servio in I Æn. Cultumque eum accepere à Phœnicibus, quorum erant coloni. Itaque ut Phœnices, ac Syri, Molocho; ita & Pœni Saturno, qui idem ac *Moloch*, Sol nempe cum cælo & inferiori naturâ, victimas mactabant humanas. Ennius in Annal. *d*

c Libri hujus c. 4.

Illi suos Divis mos sacrificare puellos.

d Apud Nonium in Puellus.

Etiam Pescennius Festus in libris historiarum per Saturam, Lactantio *e* teste, retulit, *Carthaginienses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cum victi essent ab Agathocle, Rege Siculorum, iratum sibi Deum putavisse: itaque, ut diligentius piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolasse*. Similiter de Carthaginiensibus Plato in Minoe, Diodorus Siculus lib. XX, Trogus lib. XVIII, Plutarchus de vindictâ divinæ tarditate, Porphyrius περὶ ἀποχῆς lib. II: atque è nostris, Tertullianus Apolog. cap. IX, & adversus Gnosticos cap. VII, Minucius in Octavio, Eusebius de Præpar. Evang. lib. IV, cap. XVI, Augustinus lib. VII de Civit. Dei, cap. XIX, Cyrillus adversus Julianum lib. IV. Et sanè penè ubique terrarum cultum ejusce-

e Lib. 1, cap. 21.

ejuscemodi viguisse, ostendimus libro superiori, cap. xxxv. Consuetudinem eam, ut in Gallis, ita in Africa etiam, sustulit Tiberius. Tertullianus in Apolog. cap. ix: *Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam, usque ad proconsulem Tiberii.* Ubi vulgo *proconsulatum.* Quomodo si scripserit Tertullianus, fugerit eum ratio, cùm Tiberius nunquam fuerit Africæ proconsul; imò nec in Africa pedem posuisse videatur. Quod ignorare non potuit pereruditus ille Afer. Quare planè *proconsulem* reposui, certissimam secutus Scaligeri emendationem in epist. ad Casaubonum: ubi eam pluribus confirmat.

Doctissimorum etiam virorum sententia est, per Amilcam, (quem a Carthaginensibus cultum fuisse, testis est Athenagoras in Legatione sua pro Christianis) ipsum Solem intelligi oportere. Movet eos, quòd Saturnus Afrorum idem sit ac Sol; & ejusce cultum acceperint ab Oriente, ubi is dictus *Moloch*, vel *Milcom*: at Punicum *Amilcas* sit à Pœno sive Syro *Moloch*, vel *Milcom*: ut significatione hæc conveniant. Equidem *Amilcas* a *Milcom* esse, non diffiteor: à quo itidem *Imilco*, vocabulum ducis Punici apud Orosium lib. iv, cap. vi; & *Imilce*, heroinæ Punicæ nomen apud Silium in iii. Verùm ut *Imilco* ducis sive regis nomen fuit, ita & *Amilcas*. Solent enim Pœni, Orientalium more, nomina à Diis suis imponere. Ita a *Bal*, qui est *Belus*, sunt *Annibal*, & *Asdrubal*. Amilcas igitur sive Amilcar non naturale fuit numen, sed animale duntaxat. Quod satis est apertum ex Herodoto in Polymnia: ubi refert, ut Amilcas eo tempore dux fuerit Carthaginensium, quo Gelo imperabat Syracusis: quâ item occasione ac caussâ, post cladem à Gelone acceptam, in Deos meruerit referri. Verba ipsa Herodoti adduximus libro superiori cap. xxxii.

Cap. XII.

Varia Græcorum, & Romanorum numina ad Solem referri. Apollinis etymon, ac Phœbi. Veterum judicio, Apollinem esse Solem: neque id Datim Persam ignorasse. Cur Jovis, & Latonæ filius dicatur, & quæ sit Latona, atque unde ei nomen. Cur Apollinem in Delo fingant natum. Sacra Apollinis in Delo quinto anno celebrata. Quamobrem Apollo fingatur intonsus: & cur cirros ei soleant offerre, simulac barba succresceret; Dianæ item zonam, quando nuberent. Cur Apollo credatur medicinæ auctor, & Æsculapii parens. Cur Æsculapius à Jove crederetur fulmine percussus: cur Cyclopes dicantur ab Apolline occisi: cur Apollo relegatus in terras, & Thessali regis pecus pavisse, fingatur: cur divinationis præses existimatus: cur Λοξίας dictus. De Branchidarum, & Euangelidarum oraculo. Cur Apollo à Pane putetur divinationem didicisse. Cur præfectus poesi, & musicæ; item artis jaculandi. Cur dictus ἑκάεργος. Cujusmodi sacra Apollinis Ismenii, & Galaxii. Cur Apollini sacrata laurus, & olea; cygnus, cicada, & corvus; item lupus. Atque ut animal hoc, & alia, ἀπὸ τῆς λύκης nomen acceperint.

NUnc videamus, quàm verè de Græcis etiam, & Romanis, dicat Macrobius lib. i Sat. cap. xvii, *diversas virtutes Solis nomina Diis dedisse*: &, ut postea loquitur, *appellationes Deorum ad Solem certâ & arcanâ ratione referri.* Quod ibidem longâ disputatione ostendit. Aliqua excerpam; sed sic ut plura adjungam, majorique singula pene luce circumvestiam. Primùm loquar de Apolline, sive Phœbo. Quanquam Apollo videri possit non tam sol esse, quam spiritus malus, sive principium omnis mali, quod invocabatur, ne noceret: ut pluribus exposui lib. i, cap. o. Hoc pacto Ἀπόλλων fuerit participium ab ὄλλω, sive ἀπόλλω, idemque ac ἀπολλύων, *perdens.* Vel si Solem significabat, non aliter ei conveniet, quàm quatenus pestilentiam immittit: ut videre est Il. A. Id locis imprimis facit, quæ violento Sole torrentur: ut apud Atlantes, Africæ populum: ubi teste Mela lib. i, cap. viii, *Solem exsecrantur, & dum oritur, & dum occidit, ut ipsis agrisque pestiferum.* Aliud etiam etymon adferam in cap. xvii. Si malis, vocem ab Oriente esse, videri possit deductum ab עפל ophel, hoc est, *altus, excelsus.* Nisi malis ab אפליון, apilion, *tentorium, umbraculum*: in quo numen gestabatur honoris ergo. Σκηνὴν a vocat B. Lucas b, ut superiùs c vidimus. At Φοῖβος à purissimo splendore sic vocatus. Nam naturâ suâ adjectivum est. Hesychius: Φοῖβος, καθαρός, λαμπρός, ἁγνός, ὑψηλός. Quod Varinus in Lexico firmat illo Tragici:

—— Ἡλίου φοίβη φλογί.

—— *Flamma Solis splendida.*

Apollinem verò Solem esse, Plato etiam docet in Cratylo: ubi & ipse de nomine disserit. Cicero similiter lib. iii de Nat. Deorum, *Solem Deum esse, Lunamque: quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam nuncupant.* Item Julianus hymno in Apoll. Καὶ Ἀπόλλων, ὁ ἥλιος, αὐτὸς τοῦτο κοινὸν ὄνομα πᾶσι καὶ γνώριμον. *Apollo ipse Sol; quod nomen est apud omnes commune & notum.* Sed quid multis opus testibus in re non Græcis modò, ac Romanis, notissimâ; sed illis etiam, quos barbaros dixere? Ita, nec Datin Persam illud ignorasse, argumento est, quòd cùm tot delubra Græcorum combureret, parci tamen iis voluit in Delo, ubi Apollo ac Diana imprimis colerentur. Utcunque enim Persæ non crederent, istic natos esse, ut Græci jactabant: (nullos enim, qui homines fuissent, in Deorum numerum recipiebant) Solem tamen, quem *Mithram* dixere, maximis coluere honoribus: eoque metuebat Datis, ne illata Apollini Delio injuria in Persici Mithræ contumeliam redundaret.

a *Tabernaculum*
b *Act* 7, 43.
c *Cap.* 10.

Quare potiùs ostendam, quàm ex eo, quòd Apollo idem fuerit ac Sol, facilè sit rationem reddere eorum, quæ veteres tradidere de Apollinis natalibus, forma, inventis, sacris, & plantis, vel animantibus ei dicatis.

Hesiodus in Theogonia, uti & in Metamorphosi Ovidius, Apollinem, & Dianam, natos ajunt è Jove, & Latona. Ubi Jupiter est opifex mundi: Latona est materies universi, quæ Λητὼ, sive *Latona*, ἀπὸ τοῦ λήθειν d, juxta Platonem, dicta est, vel quoniam antequam lux foret, omnia in tenebris delituerint: vel quia, ut Platonici volunt, rudis illa indigestaque moles innumeris latuit seculis, usque dum mundi ille architectus, omnibus in orbem redactis, singulis suum imbuit decus. In Delo etiam à Tullio natus traditur Apollo, quia Sol τῷ φωτὶ πάντα ποιεῖ δῆλα καὶ φανερὰ, *luce sua omnia facit manifesta ac conspicua.* Eademque de caussâ Diana etiam *Delia* dicta est. Sed Delii studiosè appellationem eam pro se interpretabantur. Unde tanto in honore sacra *Delia*, quinto quoque anno in Delo celebrari solita: ut est apud Thucydidem libro iii, & Pollucem lib. viii, cap. ix, sect. xxvi.

d *A latendo.*

Formâ Apollo fingitur juvenili; quippe ἀεὶ καλὸς, καὶ ἀεὶ νέος, *semper pulcher, semper juvenis*: ut de eo canit Callimachus e. Fabula ex eo, quia Sol nullo vel tempore, vel labore, senescit. Χρυσοκόμης *auricomus* vocatur, ob radios aureos, quemadmodum &, ob aureum Solis colorem, arcus, pharetra, cæteraque ei aurea tribuuntur. Idem Homero ἀκερσεκόμης, sicut *intonsus* Horatio f dicitur; *comus*, scriptori Ithyphallico. Eò autem spectarunt, quòd Soli radii sint pro comis; semperque iis cingatur; haut aliter ac capillis ephebi, qui cirrati, & intonsi. At simulac genas ac mentum lanugo vestire cœpisset, moris erat resecare capillos, Phœboque eos offerre. Quod Athenis observatum; ut constat ex Plutarchi Theseo. Idémque Romæ ac in Italia obtinuit: unde Varro Cato, sive de liberis educandis g: *Itaque Ambraciæ primum capillum puerilem demtum, item cirros, ad Apollinem ponere solent.* Meminitque ejus ritus etiam Statius in iii Silv. Martialis lib. i, epigr. xxxii, atque alii. Eo autem resectos Apollini κουροτέλφῳ dicabant, quòd similes huic numini esse desiissent: uti nubentes zonam sacrabant Dianæ, quia desinerent esse similes Dianæ semper-virginis.

e *Hymno in Apollinem.*
f *Lib.* 1, *od.* 21.
g *Apud Nonium in Cirri.*

Inter

Inter reperta Apollinis est Medicina. Ovid. 1 Met.

Inventum medicina meum est, opifexque per orbem
Dicor, & herbarum subjecta potentia nobis.

Nimirum quia à Sole est plantarum generatio; quæ & melius apricis succrescunt locis, quàm umbrosis, & humidis. Etiam pro sole soloque variant herbarum vires.

Quoniam autem Apollo medicinæ præses; eo & parens dictus Æsculapii, viri in arte hac principis; qui multos sanitati restituit, conclamatæ antea valetudinis creditos. Sed quia & ille tandem, fatali omnium lege, leti calcavit viam, occasio præbita est omnibus eum desiderantibus calumniandi Jovem, quasi merâ illum invidiâ sustulisset. Ergo finxere, eum ab Deo irato, fulmine percussum. Alteram etiam admiscuere fabulam. Apollinem ajebant succensuisse Jovi ob filium interemtum, ac propterea sagittis ejus confectos Cyclopas, qui Jovi fulmina fabricarent. Hoc ad rerum pertinet naturam. Sol enim fulmine absumit halitus terræ, qui cæteroquin pestilentiæ sæpe caussa forent. Quod inter bona fulminis esse, sciunt naturali scientiâ vel leviter tincti. Tum Jovem ajunt ita excanduisse, ut Apollinem cælo relegaret in terras: ubi is, inopiâ adactus, confugerit ad Thessaliæ regem Admetum, ejusque pecus paverit. Hoc ex historia petitum. Rex Arcas, cujus nomen honoris caussâ silere maluit antiquitas, ob durius imperium regno suo exactus, confugerat ad Admetum Thessalum. Is, more regio, regis misertus, (& fortasse etiam sanguine vel aliter conjunctus erat) præfecit eum populo, ad amnem Amphrysum habitanti. Ergo pastor fuisse dictus, uti reges ποιμένας λαῶν *a* Homerus appellat. Maluere autem sub Apollinis nomine, quàm alio, occultare verum regis nomen, quia Apollo φυλακὸς pastorum princeps: unde & Νόμιος *b* dictus. Sol enim est, qui omnia animata alit, ac nutrit.

a Pastores populorum.

b Pastoralis.

Præterea Apollini tribuitur inventum divinationis: quod eo fit, quia sol gentibus supremus Deus, cui soli convenit futurorum prædictio: unde & ea *divinatio* vocatur. Sol quoque oculus est Jovis, ut videat omnia, etiam obscura. Sol omnia illustrat, ut non aliter Deorum justiùs crederetur, caligine mentibus pulsâ humanis, præstare, ut videant maximè occulta. Sol λοξίας, quia obliquo fertur circulo Zodiaci. Apollo & hoc nomine, & aliter etiam, λοξίας, quia oracula illius obliqua forent ac flexiloqua. Hoc liquet ex Apollinis Delphici responsis: cujus oraculum in Græcia facilè erat vetustissimum: ut quod ea habuerit jam à Cadmi Phœnicis appulsu. Nec putandum, aliter fuisse comparatum cum aliis Apollinis oraculis. Uti illo apud Milesios, omnium certissimo post Delphicum habito, quod Straboni & Pausaniæ tum *Branchidarum* dictum, idque à primo ejus præside Brancho, Semeri, sive, ut apud Lactantium, Statii *c* interpretem, legas, Simeri filio: tum etiam *Euangelidarum*, idque ab Euangelo, qui Brancho successerat. Vide, quæ Photius in Μυριοβίβλῳ *d* refert ex Cononis ad Archelaum Philopatorem narrationibus sect. XXXIII, & LXIV.

c 8 Theb. v. 198.

d Cod. 186.

Dicitur Apollo hanc vaticinandi scientiam à Pane edoctus: ut est apud Apollodorum in primo bibliothecæ. Nempe per Pana intelligitur vel universitas naturæ, vel opifex universi.

Quia verò Apollo divinationis præses, eò & habitus est pater divinantium. Uti Thestoris illius, quo natus fuit Calchas Homericus.

Adhæc Poësin & Musicen invenisse existimatus: unde ipse apud Nasonem 1 Metam.

—— *Per me concordant carmina nervis.*

Eò autem spectarunt, quòd Sol, juxta Orphei *e*, ac Pythagoræ *f* etiam doctrinam, motus moderando sidereos credatur suavissimum edere concentum: unde Dorylaus *g* mundum vocabat *organum Dei*; puta *Solis*: Varro *h* item *Divûm lyram*. Vel respexere, quòd Sol caussa sit temperamenti, proque eo ingenium variet: cujus præcipua vis antiquissimis temporibus in Musicis reluxit. Nam sapientiam omnem carmine complectebantur; ut iidem essent Philosophi, Poëtæ, & Musici. Itaque & Apollo creditus Musis præesse: unde cognomen Μουσαγέτης. Idemque pater habitus eorum, qui excellerent arte Musicâ: uti Lini, à quo eruditi Thamyras, Orpheus, Hercules.

e In Orphicis hymno in Apoll.
f Aristot. lib 2 de cæl. cap. 9.
g Apud Censorin. cap. 13.
h Ὄνος λύρας.

Denique & arcum, ac sagittas, dictus reperisse. Unde Callimachus hymno in Apollinem:

Φοίβῳ γὰρ καὶ τόξον ἐπιτρέπεται, καὶ ἀοιδή.
Sunt tela atque arcus, sunt Phœbo carmina curæ.

Quod inde est, quia ἑκάεργος *a* ille, ut vocant poëtæ, cælitus radios suos, velut spicula, jaculetur in terras.

a Procul operans.

Sed nihil æquè Apollinem esse Solem comprobet, quàm sacra Apollinaria. Verùm ea pro locis ita variabant, ut illis velle insistere longioris fuerit moræ, quam instituti hujus ratio ferat. Quare solùm dicam de sacris Apollinis Ismenii, & Galaxii: quorum sic ritum describit Proclus in Chrestomathia *b*: Ξύλον ἐλαίας καταστέφουσι δάφναις, ποικίλοις ἄνθεσι· καὶ ἐπ' ἄκρου μὲν χαλκῆ ἐφαρμόζεται σφαῖρα· ἐκ δὲ ταύτης, μικροτέρας ἐξαρτῶσι. κατὰ δὲ τὸ μέσον τοῦ ξύλου, περιθέντες ἐλάσσονα τῆς ἐπ' ἄκρῳ σφαίρας, καθάπτουσι πορφυρᾶ στέμματα· τὰ δὲ τελευταῖα τοῦ ξύλου περιστέλλουσι κροκωτῷ. βούλεται δ' αὐτοῖς ἡ μὲν ἀνωτάτω σφαῖρα τὸν ἥλιον, ᾧ καὶ τὸν Ἀπόλλωνα ἀναφέρουσιν· ἡ δὲ ὑποκειμένη, τὴν Σελήνην· τὰ δὲ προσηρτημένα τῶν σφαιρίων, ἄστρα τε καὶ ἀστέρας· τὰ δέ γε στέμματα τὸν ἐνιαύσιον δρόμον· καὶ γὰρ τξε' ποιοῦσιν αὐτά. *Lignum lauris coronant, variisque floribus exornant: cujus in apice ænea sphara imposita: ex hac minores dependent. Medio verò ligno purpureæ coronæ adaptantur, minores quàm quæ summo fastigio imposita. Imam verò ligni partem circumvestiunt crocotula. Significat autem ipsis suprema quidem sphara Solem, quo Apollinem designant: huic verò subjecta, Lunam significat. Globuli vero appensi stellæ & astra sunt. Coronæ annuum cursum significant. Trecentas enim, & sexaginta quinque conficiunt.*

b Apud Photium.

Jam videndum, ut ex Solari etiam natura peti oporteat, cur has illasve vel plantas, vel animantes, Apollini dicarint. Paucula excerpam; sed ex quibus judicium fieri possit de cæteris. Ordiar à lauro; qua Apollo frontem præcingere dicitur. Atque eandem gestabant Athenienses, septimo quoque lunæ die hymnum canentes Apollini: ut Proclus monet in illud Hesiodi Ἡμέραις,

—— καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ.

Apollini autem eo sacrata fuit, quia ut Deus hic semper juvenis, ac propterea comatus semper: ita & arbor ea semper suas retineat frondes. Itaque sic laurum ipse compellat apud Nasonem 1 Met. fab. XIV:

Utque meum intonsis caput est juvenile capillis,
Tu quoque perpetuos semper gere frondis honores.

Altera etiam ratio accessit, quod & Sol, & laurus, igneæ sint naturæ. Quemadmodum & hederam ob eandem caussam dicarunt Libero; qui non alius est à Sole, ut postea dicetur. De calore autem tam lauri, quàm hederæ, ex eo collegerunt, quia lignorum si istorum unum alteri affricetur, excutiatur ignis. Quin vulgò ita persuasum fuit, sic laurum igni amicam esse, ut non sit fulmini obnoxia: quod Plinio quoque traditum lib. XV, cap. XXX. Sed de isto experientiâ ipsâ refellitur à Brodæo in Miscell. lib. III, cap. II, ac Ludovico Vairo in secundo de Fascino, cap. XIV.

Sed vide, quàm fertilis sit error. Cùm laurum Soli sacrassent, ac eundem Apollinem putarent; Apollinem verò crederent poësi, & divinationi, præesse: etiam eò stultitia illos protraxit, ut persuasum aliis vellent, laurum vatibus prodesse comestam; item, dormientium capiti suppositam, vera præstare insomnia. Quod ex Serapione Ascalonita, & aliis, Fulgentio traditum Mythologicôn primo.

Olea quoque Apollini sacra; ut indicat Theocritus in Herculeo Leonicida. Nempe quia, caloris amans Solaris, non succrescat locis frigidis.

Ex animantibus Apollini, Deo Musico, sacer cygnus, ob cantum: unde & poëtæ *cygni* dicuntur: ut Pindarus

 Ho-

Horatio *a cygnus Dircaus*: notumque illud Maronis Ecloga IX:

a Lib. 4. od. 2.

Cantantes sublime ferent ad sidera cygni.

Cicada etiam eandem ob caussam dicata est huic Deo: ac poëtæ etiam *cicadæ* vocati; sed mali potiùs: ut ex Simonide alibi *b* ostendimus.

b Orator. Instit lib. 4. c. 6. sect. 12.

Eidem, ut divinationis præsidi, sacratus fuit corvus: quia pro imminente tempestate, vel serenâ, vel pluviâ, vocem variando divinare censetur.

Lupus quoque ei sacer, sive quia, Solis instar, ὀξυδερκὴς *c*, ut Arati ait scholiastes: sive quia post famem nocturnam diluculo exeat ad raptum: quam rationem adducit Macrobius in I Sat. Indeque & λύκ☉, à quo *lupus*, vocatur: nempe quia veteribus Græcis λύκη, *lux*: imò & *lux*, à λύκη: quemadmodum & ab eodem λευκός, *albus*, & ἀμφιλύκη, *diluculum*. Imò potissima ratio, cur Apollo Λύκι☉ diceretur, non ea fuit, quòd in Lycia coleretur, unde Maroni *d Lycia sortes*: sed quia lucis fons atque origo foret.

c Acutè cernens.

d 4 Æn.

CAP. XIII.

Quatuor planetas mares ad Solem reduci. Quod primum de Saturno, & Jove, ostensum: inde de Marte, cujus etymon adfertur ex fonte Hebræo. Silvanus Mars, θεὸς ὑλαῖ☉, *qui &* Pan. *Tres cuiusque possessionis Silvani. Denique comprobatur, eundem Theologis Mercurium esse, ac Solem: eoque Mercurio Julianum Desertorem nocte intempestâ supplicâsse.* Mercuriales viri. *Mercurius cur* Hodius, Enodius, *&* Hegemonius; *cur item* Argicida *nominatus: & cur alarum ejus alba una, cærulea altera: ut item duplex sit Mercurius, Cælestis, & Terrestris; ac Terrestri dicatum sit festum χυτρῶν: cumque eo conciliatum, quod aliis dicitur sacratum esse Baccho. Incautiùs fecisse scriptores Græcos ac Romanos, dum numina barbara reddunt nominibus Martis, ac Mercurii.*

SEd Apollinem esse Solem, tam est pervulgatum, ut dum hoc contendo, videri possim actum egisse, nisi eâdem alia miscuissem. Illud minùs calcatum, cùm quinque veteribus sint planetæ, ut postea dicetur: universos, Venere exceptâ, per quam nunc Luna, nunc Hesperus intelligitur, unum ad Solem reduci. Ac de Saturno quidem id jam ante *a* ex Servio, Damascio, & aliis monstratum nobis. Macrobio *b* idem eo comprobatum, quòd Saturnus Græcis Κρόν☉, quasi χρόν☉ dicatur: temporum autem nexus, Solis actu demonstretur.

a Lib. 2. cap. 4.
b Lib. 1 Sat. c. 22.

Atque idem Macrobius *c* etiam ex Homero & Cornificio, Jovem esse Solem, ostendit. Uti etiam eo, quod Ζεὺς Ἡλιοπολίτης non alius sit, quàm Sol, sive Solis cælique vis: sicut arguunt, tum nomen *Heliopolios*, unde Assyrii hoc numen acceperunt; tum sacrorum ritus, & simulachri habitus: de quibus cap. X vidimus. Etiam Philo Byblius ex Sanchuniathone Berytio apud Eusebium in primo Præpar. Euang. cap. VII, cùm de Solis cultu apud Phœnices mentionem fecisset, ait: Τοῦτον θεὸν ἐνόμιζον μόνον οὐρανοῦ κύριον, Βεελσάμην καλοῦντες, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύρι☉ οὐρανοῦ, Ζεὺς ἢ παρ' Ἕλλησι· *Deum hunc unum esse cæli moderatorem putabant, cum vocantes Beelsamen, quod Phœnicum linguâ, dominum cæli, Græcâ autem Jovem notat.* Imò inferius ostendam, Saturnum, & Iovem, non Solem modò, sed cælum etiam, & universam rerum naturam, complecti: sed sic, ut cælum magis, quàm terras, inque cælis Solem magis, quàm sidera alia, designent.

c Lib. 1 Sat. c. 23.

Venio nunc ad Martem, quod vocabulum valde est anceps. Interdum capitur ἰσορικῶς: quomodo Mars alius Assyrius, alius Græcanicus, alius Latinus. Assyrius est triplex: partim enim est Nimrodus, sive Belus: partim ejus filius Ninus; partim Thurras, qui Nino in imperio successit. Græcus Mosis sive Cecropis tempore, vel paullo post, claruit in Attica. Latinus est incertus ille Romuli parens. De cunctis hisce diximus libro superiori capite XVI.

Interdum verò Martis nomen sumitur φυσικῶς, idque bifariam. Mathematicis sic dicitur planeta inter Solem Iovemque medius, qui alter πυρόεις, θοῦρ☉, vel θοῦρος. At gentium Theologis Mars est Sol: quem sic dictum conjecto, non quia maribus præsit, ut est apud Varronem *a*: non è *Mavors*, à magnis vortendis: non ex Ἄρης, M apposito: sed à מרץ marats: quod est *pollere*, sive *validum ac potentem esse*: nisi malis à מחריב, mechares, ἀπολλύων, *perdens*, *destruens*: participio in Piel à חרב, *perdere*, *destruere*. Utrumque convenit Soli. Nam quid illo potentius in rebus creatis? ab eo quoque vires ac potentia homini. Perdit idem homines bello, & pestilentiâ. Adde quòd fervore suo sanguinem concitat ad iram, ex quo bella. Atque ex his liquet, cur Martem sive Solem præfecerint bello. Itaque & bellicosæ gentes Arctoæ, cùm Martem pro summo numine colerent, eique asinum mactarent; uti Cares canem, de quo antea dictum nobis *b*; non aliud videntur venerati, quàm Solem. Quemadmodum & Germani, quibus *præcipuum Deorum Mars*, ut Tencteri apud Tacitum *c* ajunt, Solem animo complectebantur. Nam ridiculum est putare, majori eos loco habuisse, quem vulgò Martem dicimus, quàm Solem ipsum. Romani etiam rustici Solem videntur signâsse per Martem Silvanum: uti Cato vocat de R. R. cap. LXXXIII, *Marti*, inquit, *Silvano in silva interdiu in capita singula boum votum facito. Silvanum* autem dixere, non quasi solis præesset silvis; sed quia vim suam exereret in universam elementorum ὕλην sive materiem. Servius in illud VIII Æn. *Arvorum pecorisque Deo*: *Publica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum & agrorum Deum esse Silvanum. Prudentiores tamen dicunt, eum esse ὑλικὸν θεὸν, hoc est, deum τῆς ὕλης. Hyle autem est fex omnium elementorum: id est, ignis sordidior, & aër: item aqua & terra sordidiora, unde cuncta procreantur; quàm ὕλην. Latini materiam, appellaverunt. Silvanus* igitur θεὸς ὑλαῖ☉, qui & *Pan*. De eo sic Macrobius lib. I Sat. cap. XXII: *Pan ipse, quem vocant Inuum, sub hoc habitu, quo cernitur, Solem se esse prudentioribus permittit intelligi. Hunc Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον, non silvarum dominum, sed universæ substantiæ materialis dominatorem significari volentes: cujus materiæ vis universorum corporum, seu illa divina, seu terrena sint, componit essentiam.* Gloss. Philoxeni: *Silvanus*, Πάν, θεὸς ὑλαῖ☉. Imò & Papias *Silvanum* eundem, ac *Pana*, facit. Itaque Silvano, sive Pani, omnia sua consecrabant. Vetus scriptor de finibus agrorum: *Nam omnis possessio tres Silvanos habet; unus dicitur Domesticus, possessioni consecratus: alter dicitur Agrestis, pastoribus consecratus: tertius dicitur Orientalis, cui est in confinio lucus positus, à quo inter duo pluresve fines oriuntur.* Ubi non dubium, quin *Silvanus Agrestis* sit Ἀγρεὺς καὶ Νόμιος Ἀπόλλων: quomodo & Aristæus Arcadibus vocabatur, ut cognoscere est ex scholiaste Pindari in Pythia. Atqui Νόμιος Ἀπόλλων Sol est, ut vidimus. Ex his omnibus sic colligimus, & Martem ἁπλῶς, & speciatim Martem Silvanum, imò & Pana, cùm Pan sit Silvanus, eundem esse ac Solem putandum.

a In 4 de L. L.
b Lib. superiori cap. 16.
c Lib. 4 Annal.

Nunc dispiciendum de Mercurio. Sed hoc quoque nomen valde ambiguum est. Ἱστορικῶς Mercurius est Arcas ille ex Maja Atlantide in Cyllene monte natus, amasius Palæstræ, quæ soror Plexippi & Eneti fuit, filia autem Chorici, regis Arcadiæ: si fidem habemus Servio in illud Maronis VIII Æn.

Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja
Cyllene gelido conceptum vertice fudit.
At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cæli qui sidera tollit.

De hoc Mercurio, atque aliis, Mercurii nomine dignatis, vidimus libri superioris cap. XVI. Hic verò Mercurium spectamus, non quatenus ille ad defunctos pertinet, sed

ſed prout refertur ad rerum naturam. Quod aliter in Aſtrologia fit, aliter in Theologia. Aſtrologis ſic dicitur planeta ille Lunæ proximus, qui aliter Στίλβων, ut Tullius *a* ait: *Cyllenius ignis* Maroni *b*, *communis ſtella* Appulejo *c* vocatur. In Theologia gentium Mercurius eſt Sol, ſive virtus cæleſtis à Sole imprimis promanans; pro cujus dimenſo, alius alio eſt ſagaciori ingenio, magiſque ad ſtudia & doctrinas idoneo, atque adeò ad res etiam civiles velocius & concipiendas, & exſequendas. Hinc Ammianus lib. XVI: *Julianus nocte dimidiatâ ſemper exſurgens, occultè Mercurio ſemper ſupplicabat: quem mundi velociorem ſenſum eſſe, motum mentium ſuſcitantem, Theologica prodidere doctrina.* Quo verò ſucceſſu id Julianum feciſſe putârit Ammianus, ſequentia oſtendunt: *Poſt quæ ad procudendum ingenium vertebatur: & incredibile, quo, quantoque ardore, rerum principalium notitiam indagans, & quaſi pabula quædam ad ſublimiora ſcandenti conquirens, per omnia philoſophiæ membra prudenter diſputando currebat.* Ac deinde ſubjungit, ut philoſophiæ etiam eloquentiam proſam ac vorſam, & hiſtoriam omnem, Latinamque etiam linguam, adjunxerit. Nempe ad omnia hæc ſe vis Mercurii extendit: ut Theologis idem is ſit, ac Apollo Μουσηγέτης: qui non alius à ſole. Itaque licet Apollo præſit Muſarum ac poëtarum choro: poëtas tamen, ac Muſarum cultores, Horatius *Mercuriales viros* appellat lib. II, od. XVII:

> *Me truncus illapſus cerebro*
> *Suſtulerat, niſi Faunus ictum*
> *Dextrâ levâſſet, Mercurialium*
> *Cuſtos virorum.*

a Lib. 2 de Nat. Deor.
b 1 Georg.
c De Mundo.

Ad Solem etiam refero Mercurium, viarum præſidem: unde dictus ἐνόδιος *d* ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, juxta Heſychium, & Stephanum: item εὐόδιος *e*: pro quo in Aldina Phurnuti eſt ἐνόδιος *f*: item ἡγεμόνιος *g*, quod apud eundem Phurnutum. Quippe de die vias monſtrat lux Solaris, quemadmodum noctu Lunaris: ut omne hoc de viarum præfecturis ad Solem Lunamque pertineat. Quod & Auguſtinus indicat in VII de Civit. Dei, cap. XVI. Etiam eò, quòd Mercurius dicatur occidiſſe Argum, Iûs cuſtodem, eum Solem eſſe, non inſcitè à Macrobio comprobatur. Nam Argus, multis ornatus oculis, eſt cælum tot ſtellis diſtinctum. Io eſt terra; diciturque eò converſa in vaccam, quia apud Ægyptios bos, propter agriculturam, terræ eſt ſymbolum. Argus autem ideo perhibetur Iûs cuſtos, quia, Sole abſente, ſidera pro mortalibus vigilare credentur. Mercurius occidiſſe Argum narratur, quia Sol exortus ſuo lumine offuſcat lucem ſiderum, ſic ut non cernantur à nobis. Idem eo docet Macrobius, quòd pinnarum, quas Ægyptii tribuunt Mercurio, una ſit alba claraque; altera autem cærulea: ac illâ ſignent tempus diurnum, cùm hemiſphærium noſtrum claro Solis lumine illuſtratur: alterâ indicent nocturnum tempus, cùm cærula cœli prata, terræ umbrâ involuta, luce carent Solari. Itaque & duplicem ſtatuêre Mercurium, unum Οὐλύμπιον, ſive Cæleſtem; Χθόνιον, ſive Terreſtrem alterum. Quorum hic animas deducere ad inferos credebatur: atque ex eo dictus πομπαῖος, & πομπαῖος, ſive deductor, emiſſor: ψυχοπομπός, Pythagoræ etiam ταμίας τῶν ψυχῶν *h*, teſte Laërtio: ac quia aurei ſunt radii ſolares, eo id facere dictus aureâ virgâ; unde Homero *i* vocatus Χρυσόῤῥαπις *k*. Eſtque hic judicio quorundam, ut inferiùs dicetur, habitus unus è quatuor Diis Cabiris. Interea idem unum Mercurius ſuperus, & inferus: ſed quatenus Sol has terras illuſtrat: Mercurius erat ſuperus: inferus quatenus apud Antipodas moratur. Unde de eo Horatius *l*:

> —— *Superis Deorum*
> *Gratus, & imis.*

d Vialis, ſive viam monſtrans.
e In via ſe offerens.
f Bonum fauſtumque iter præſtans.
g Dux viæ.
h Animarum quæſtor.
i Iliad. Ω.
k Auream habens virgam.
l Lib. 1, od. 10.

Ac Claudianus quoque in primo de R. P.

> *Atlantis Tegeæ nepos, commune profundis,*
> *Et ſuperis numen: qui fas per limen utrumque*
> *Solus habes, geminoque facis commercia mundo.*

Atque hinc etiam cognoſcimus, quo pacto Χύτρος, ſive ollare feſtum, quod Mercurio terreſtri dicatum eſſe, ex Theopompo ait Ariſtophanis ſcholiaſtes, ſibi ſacrum dicat Bacchus apud Ariſtophanem in Ranis, & ibidem ſcholiaſtes *a*. Nec enim meliùs hæc conciliaveris, quàm quòd non ſolùm per Διόνυσον ſive Bacchum, ut poſtea probabitur; ſed per Mercurium etiam, Sol intelligatur.

Ex his eadem licet cognoſcere, quid per Ἑρμῆν ſive *Mercurium* intelligi debeat, cùm ſic Græci Romanique reddunt *Thoth* Alexandrinorum, *Teuth* Ægyptiorum, *Teutatem* Gallorum, *Wodan* Germanorum. Ut quod ſuperiùs diximus de Marte, quem Tacitus *b* ſupremum vocat Germanorum Deum; idem ſtatui quoque debeat de Mercurio, quem Germanos maximè colere, idem Tacitus *c* refert. Nam quis credat, vel Martis, vel Mercurii planetam, majori eos in veneratione habuiſſe, quàm Solem ipſum? Utrobique igitur Sol intelligendus: quem quia diverſimodè Germaniæ gentes expreſſerunt: diverſis quoque Martis, ac Mercurii vocabulis reddiderunt Romani. Sed, ut monitum nobis lib. I, cap. XXXVII, parum appoſitè: quia Latinè qui loquerentur, non Solem, ſed duos è quinque planetis, per Martem, & Mercurium, intelligerent: ea verò, quæ ab antiquiſſimis hominibus prodita eſſent de Martis ac Mercurii cultu, ad Solem reduci, pauxilli ſcirent; nempe non niſi homines erudiriſſimi, & qui arcana omnis Theologiæ penetraſſent. Quare ſatiùs fuerat retinere appellationes barbaras, qualis inter alias illa *Wodan*: de qua diximus lib. I, cap. XXXVII. Vim autem vocum, ut cenſeo, rectiùs per *Iovis*, aut *Apollinis* nomina, expreſſiſſent.

a Act. 1, ſc. 5. quæ incipit, Βρεκεκεκὲξ.
b Lib. 4. Annal.
c Lib. de moribus German.

CAP. XIV.

Liberum eſſe eundem, ac Solem. Cur nebride uſæ ſint Bacchæ in ſacrificiis Liberi. Cur caſones Phœbo fuerint ſacri. Cur Spartæ in Hyacinthiis hederâ coronarentur. Spelunca Bacchica in Parnaſſo. Sabazius Jupiter *idem ac* Liber: *reliqueque etiam* Sabadium *dici. Ritus immiſſi colubri aurei in ſinum initiatorum Iovi Sabazio, indeque educti, & quartum ejus cauſſa: & unde eum acceperint Græci: unde item* Σαβάζιο *nomen: de quo Euſtathius, & Stephanus refelluntur. Plutarchus refutatus de ſabbathi etymo. Et Oſiridem, & Bacchum, non modò Solem eſſe, ſed etiam Humorem, maximè illum vite natum. Cur veretrum in Bacchi ſacris ſoleat circumferri. Bacchus duplex, cæleſtis, & ſubcæleſtis: ille ſol, hic liquor: ſolem autem hic ſignari, poſtquam occidit: & quàm variè Bacchus ſoleat figurari. Unde* Iacchus *nomen acceperit. Varia ſententia proferendi nomen Dei tetragrammaton. Quis* Ἰάω *ſit. Vannus Iacchi quid ſymbolicè notârit. Triplex apud gentes ratio animæ expurgandæ. Unde nomen Bacchi* λικνίτης, *& aliorum eò pertinentium. Vanni uſus in Minervæ ſacris.*

Expedivi de Solis appellationibus, quæ etiam conveniunt ſtellis quatuor erraticis. Incipiam nunc de nominibus ejus, quæ etiam competunt hominibus cælo donatis. Quales Dionyſius ſive Liber, Hercules, Janus. Ex his Liberum eundem eſſe, ac Solem, Diodorus Siculus in primo bibliothecæ oſtendit illo Orphei, ſive Onomacriti potiùs in Orphicis:

> Τοὔνεκά μιν καλέουσι Φάνητά τε, καὶ Διόνυσον.
> *Inde Phaneta illum vocitarunt, ac Dionyſum.*

Item hoc Eumolpi in carminibus Bacchicis:

> Ἀστροφαῆ Διόνυσον ἐν ἀκτίνεσσι πυρωπόν.
> *Sidereum Dionyſum igni radiante coruſcum.*

Atque addit idem Diodorus, eo νεβρίδα ſive pellem hinnuleam, quæ varia eſt, Libero tribui, quia tanta eſt aſtrorum varietas. Nebride quidem, hoc eſt hinnuli aut cervi pelle, bacchas, ſacrificii tempore, indui ſolere, vetus Statii interpres ad ſecundum Thebaidos annotavit. Ariſtoteles quoque in deperditis Theologumenis, Macrobio *a* teſte, eundem Apollinem, ac Liberum, eſſe ſcripſerat.

a Lib. 1 Saturn. cap. 18.

Ulpianus item Rhetor ad orationem Demosthenis contra Midiam ait, Εἰπὼ τὸν Διόνυσον, καὶ Ἀπόλλωνα, καὶ Ἥλιον, καλοῦσι. *Quia Bacchum, & Apollinem, & Solem vocant.* Maronem quoque idem sensisse, ostendit illud in x:

Inde Lycam ferit, exemtum jam matre peremtâ,
Et tibi, Phœbe, sacrum.

Ubi *Phœbum* pro *Libero* dixit. Nam Libero sacrabantur è matre exsecti; idque quia similis horum origo fit ortui Διόνυσου sive Liberi; ut qui secto patris femore prodierit in lucem. Apud Macrobium quoque in primo Sat. cap. XVIII, multa alia legas, quæ idem confirment. ut quòd Lacones in festo illo Apollinari, quod in Hyacinthi memoriam triduo solet celebrari, hederâ, Bacchico ritu, coronarentur: ac Æschylus quoque dicat, ὁ κισσεὺς Ἀπόλλων *a*: & Euripides sic eundem affatur Deum: Δέσποτα φιλόδαφνε, Βακχε, Παιὰν Ἄπολλον, εὔλυρε· *Domine laurûs amans, Bacche, Paan Apollo, lyrâ canore.*

a Hedera gaudens Apollo.

Præterea illud à Macrobio affertur, quòd in Parnasso monte, qui Apollini sacer est, & Delphicum ejus oraculum habet, etiam Bacchicæ sint speluncæ, alternisque in eo annis Bacchanalia celebrentur. Quod in Thracia quoque idem credatur Sol, & Liber; quem illi Σαβάζιον nuncupant. Meminit ejus Aristophanes initio Vesparum; uti & in Avibus, ac Lysistrata: qui semper Σαβάζιον nuncupat. Mentio itidem ejus apud Diodorum Siculum lib. III, Lucianum in Deorum concilio, Harpocrationem in Σαβοὶ, Eustathium in Dionysii περιήγησιν. In veteri quoque inscriptione *b* est: Q. NUNNIUS ALEXANDER DONUM DEDIT IOVI SABAZIO. Et similiter in aliis duabus inscriptionibus *c*. Pro eodem tamen & *Sabadius* reperio in veteribus nostris membranis Appuleji VII Met. nec mutandum, quia, ut Plato ait in Cratylo, ζ ἢ δ μεταστρέφεται *d*. Ut ὄζω, *odor*, Μεζέντιος antiquè *Medentius*, teste Prisciano, γαργαρίζειν, *gargaridiare* Varroni epist. ad Fufium, βάζω, *vado*, & multa id genus alia. In sacris Sabazii serpens immittebatur initiatis in sinum. Quo de ritu sic Arnobius lib. V: *Ipsa sacra, & ritus initiationis ipsius, quibus Sebadius nomen est, testimonio esse poterunt veritati, in quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis, & eximitur rursus ab inferioribus partibus.* Ubi *Sabazius* maluit Canterus. Sed rectum quoque esse *Sebadius*, vel *Sabadius*, liquet ex iis, quæ diximus. De eodem ritu ita Julius Firmicus Maternus lib. de errore profanæ relig. *Sebazium colentes Iovem anguem, cùm initiantur, per sinus ducunt.* Serpens in symbolum erat Dei, ut in plerisque aliis sacris. Immissio in sinum, eductioque à partibus inferioribus, denotabat rerum omnium generationem, ac productionem in lucem: quam Soli deberi, sæpius diximus. Hoc Sabazii numen didicere Græci à Thracibus, Thraces ab Orpheo, Orpheus ab Ægyptiis, vel Syris. Nam peregrinum fuisse numen, indicavit Aristophanes in deperdita comœdia, & ex ea M. Tullius in secundo de Legg. *Novos verò Deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes, sic Aristophanes, facetissimus poëta veteris comœdia, vexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alii Dii, peregrini judicati, è civitate ejiciantur.* Est verò Σαβάζιος à צבא, *militia, exercitus:* unde II Sam. V, Psalm. XXIV, & LIX, יהוה צבאות: uti & Rom. IX, 29, & Jac. V, 4, κύριος σαβαὼθ *e*. Nempe cum numen nostrum vocetur *Deus Sabaoth*, hoc est, *exercituum*, eò quòd in cælestem ac terrestrem omnem militiam, id est, in omnem creaturam, imperium ac potentiam suam exerceret: stultæ nationes ei creaturæ, quam pro summo numine haberent, puta Soli cæloque, hoc nomen tribuerunt. Quod Græci ad veram caussam non penetrarunt, id factum inscitiâ linguarum, rerumque Orientalium. Itaque Stephanus in Ethnicis, & Eustathius in Περιήγησιν, persuadere aliis conati, Σαβαζίῳ nomen dedisse Σαβοὺς, gentem sive Phrygiæ, ut ait Stephanus, sive Thraciæ, ut vult Eustathius: unde & Phrygiâ dialecto Σαβάζιον dici volunt.

b Inscript. Grut. p.22. n.5.
c Ibidem n.4. & 6.
d Z & D convertuntur.
e Dominus Sabaoth.

Equidem censeo nullam in Phrygia, vel Thracia, fuisse ejus nominis gentem. Sed nolim cum iis pedem struere, qui utrobique (communia enim illis sacra, quia Phryges Thracum coloni; ut ait Strabo in x) Σαβοὺς censent vocatos τοὺς πληρωθέντας τῷ Σαβαζίῳ, *initiatos Sabazio:* quod apud Harpocrationem legas: tum etiam ἀφιερωμένους αὐτῷ τόπους, *locos ei consecratos.* Meo autem judicio, tum homines, tum loci, à Sabazii cultu potius Σαβοὶ dicantur, quàm contrà. Credo in sacris ejus numinis solitum esse *Sabaoth*, vel simile vocabulum, acclamari: indeque fuerit σαβάζειν pro εὐάζειν, & σαβασμὸς pro εὐασμός. At quod Plutarchus ariolatur, etiam *sabbathum* à *Sabazio* dici, id nullo negotio pueri etiam Christiani refellant: qui sciunt שבת, sive σάββατον, significare *quietem, cessationem:* ut σάββατον Judaicum, cùm illo gentilium σαβασμῷ, nihil habeat commune.

Ex eo quoque eundem esse Διόνυσον ac Solem, elucet, quod, Diodoro etiam teste, idem sit Liber ac Osiris; Osiris autem, ut superiùs dictum, Sol sit. Imò, ut pleniùs postea explicabitur, non solùm Sol est, sed etiam Nilus: quomodo Bacchus non modò est Sol, sed etiam Humor. Itaque & magna erat convenientia inter sacra Osiridos, & Liberi: uti inter alia de phallo. Nam eum in Osiridis sacris adhibitum fuisse, ostendimus alibi. Idem verò apud Græcos quoque in Liberalibus de pertica pendulus gestabatur. Quem qui ferret, φαλλοφόρος, dictus: pompa ipsa φαλλαγωγία *a*, vel φαλλοφορία *b*: chori canticum φαλλικὸν ἆσμα *c*. Cæterum phallus iste, ut Plutarchus *d* docet, mysticè denotabat τὸ γόνιμον, καὶ τὸ σπερματικὸν, *genitalem ac seminalem vim.* Ea vis est à Sole: sed, ut idem ait, δι᾽ ὑγρότητος, *humoris interventu.* Itaque Bacchum si totum spectemus, pars ejus à cælo, nempe calor, qui ab Sole: pars est subcælestis, nimirum humor. Quibus duobus ad generationem opus. Hinc liquet, cur cælestis quidem Bacchus sit Sol: subcælestis autem Aqua, sive Liquor. In liquore autem principatum tenet vitigenus: ut nec ratio sit obscura, cur *Bacchum* poëtæ dicant pro *vino.*

a Theodor.
b Hesych.
c Aristoph. Acharn.
d Lib. de Iside & Osiride.

Etsi verò contendimus, eundem esse Dionysum sive Liberum, ac Apollinem sive Solem: agnoscimus tamen cum Macrobio, discriminis aliquid in hisce vocabulis esse observatum. Quippe Apollo dicebatur, quando esset in hemisphærio diurno; Liber, cùm in nocturno foret: haut aliter, ac Luna, cùm supera terrarum lustrat, Venus vocatur: Proserpina autem, ubi ad Antipodes concesserit. Quemadmodum & variè effingebantur: Apollo quidem fere unâ semper ratione: Liber autem nunc ad ephebi modum; nunc instar adolescentis, cui lanugo serperet circa maxillas; nunc in ἀκμῇ, planè barbatus; nunc facie, barbâque senili. *Quæ ætatum diversitates*, ut ibidem Macrobius tradit, *ad solem referuntur, ut parvulus videatur hiemali solstitio, qualem Ægyptii proferunt ex adyto die certâ; quod, tunc brevissimo die, veluti parvus & infans videatur. Exinde autem, procedentibus augmentis, æquinoctio vernali, similiter atque adolescentis adipiscitur vires, figurâque juvenis ornatur. Postea statuitur ejus ætas plenissimâ effigie barbæ, solstitio æstivo; quo tempore summum sui consequitur augmentum. Exinde, per diminutiones dierum veluti senescenti, quartâ formâ Deus figuratur.*

Quod verò de *Baccho*, ac *Libero*, diximus, idem de *Iaccho* judicandum. Ac proinde hac etiam appellatione tum sol, tum liquor, indicantur. Est verò *Iacchus* ab יה, *jah*, uno ex Dei nominibus; ex quo *Halelu-ja*, hoc est, *Laudate Dominum.* Nempe sanctum hoc nomen *jah*, vel *jach*, gentiles resonare solent in sacris suis choreis. Quemadmodum & usurpâsse in iis videntur nomen tetragrammatum יהוה, sive id sonuit *Iave*, vel *Iahave*, ut Samaritani efferebant; unde & existimo esse, quòd Ἰαβὲ pro eo sit apud Epiphanium hæresi XL, quæ est Archonticorum: sive pronunciarint *Ieheve*, ut Mercerus, ac Drusius, censent: sive *Iehova*, ut præferunt puncta Masoretica: de quo disputare non est hujus loci. Solùm dicam,

dicam, non displicere eorum sententiam, qui exinde, quòd acclamarent יהוה, existimant factum illud Græcum, ἰὴ Βάκχε. Quomodo *Bacchus* sit ex posteriori parte vocabuli: nempe ex וה. Sanè notum est, Vau abire sæpe in B. Unde *Varro* Græcis scribitur Βάῤῥων; *Virgilius*, Βιργίλιος. Sed si de Baccho displicet, saltem ex tetragrammato, vel ex *Iah*, est Ἰάω: de quo sic Diodorus Siculus lib. 1: Παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Μωσῆν ἱστοροῦσι τὸν Ἰάω a ἐπικαλούμενον θεὸν προσποιήσασθαι τοὺς νόμους αὐτῷ διδόναι. *Judæi referunt, à Mose fingi, Deum, qui dicitur Iao, leges sibi tradidisse.* Ubi Ἰάω sine dubio, vel pro nomine ponitur tetragrammato, vel idem est ac *Iah*, quod habemus Exod. xv, 11, & in Psalmis crebro. Utinam verò exstaret Labeonis liber, ex quo ista refert Macrobius lib. 1 Sat. cap. XVIII: *Consultus Apollo Clarius, quis Deorum habendus sit, qui vocatur* Ἰάω, *ita effatus est:*

a Citat quoque Justinus in paraenet. sed τὸ Ἰάω ibi præteritur.

> Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰάω,
> Χείματι μέν τ' Ἀΐδην, Δία δ' εἴαρος ἀρχομένοιο,
> Ἠέλιον δὲ θέρευς, μετοπώρου δ' ἁβρὸν Ἰάω.

Quæ ad verbum malo, quàm simili versu, transferre:

> *Dic, omnium supremum Deum esse Iao:*
> *Hieme quidem Plutonem, at Jovem vere incipiente,*
> *Et Solem æstate, auctumno autem mollem* (aut festivum) *Iao.*

Subjungit deinde Macrobius: *Hujus oraculi vim, numinis nominisque interpretationem, qua Liber pater, & Sol, Ἰάω significatur, exsecutus est Cornelius Labeo in libro, cui titulus est,* DE ORACULO APOLLINIS CLARII. Videmus autem ex istis, ut sacerdos Apollinaris fucum fecerit consultoribus, eos à vero Israëlis Deo, naturæ auctore, abducendo ad naturam, Dei opificium: quasi Judæi (quorum Deus Iao, ut agnoscit Diodorus) coluerint Solem.

Cùm verò ab solo Israëlis Deo, qui *Iah* dictus, peccatorum sit omnium remissio: nihil mirandum, si gentiles, Israëlitarum simiæ, sacris sui Iacchi, quod nomen ex Hebræo illo effomatum dicebamus, tribuerint expurgationem animæ ab omni criminis reatu. Hujus rei symbolum erat vannus: quæ mysticè denotabat, ut vanno repurgatur triticum ab aceribus ac retrimentis: ita Iacchi sacris mundari animam ab omni crimine anteacto. Ad hunc ritum respexit Maro; cum in 1 Georg. ait,

> —— *Et mystica vannus Iacchi.*

Ubi sic Servius: *Mystica Iacchi ideo ait, quòd Liberi patris sacra ad purgationem animæ pertinebant: & sic homines ejus mysteriis purgabantur, sicut vannis frumenta purgantur. Hinc est, quòd dicitur, Osiridis membra à Typhone dilaniata Isis cribro superposuisse. Nam idem est Liber pater; in cujus mysteriis vannus est, quia, ut diximus, animas purgat; unde Liber ab eo, quod liberet, dictus: quem Orpheus à gigantibus dicit esse discerptum. Nonnulli Liberum patrem* λικνίτην b *appellant. Vannus autem apud eos* λικνὸς c *nuncupatur: ubi de more positus esse dicitur, postquam est utero matris editus.* Bacchi λικνιτοῦ meminit & Plutarchus de Isid. & Osir. Indéque *vannifer*, λικνοφόρος, Demostheni oratione contra Ctesiphontem. Sic enim istic, non λιχνοφόρος, scribendum esse, colligo ex Harpocratione in Λικνοφόρος. Ubi & legas: Τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτήδειόν ἐστι. *Vannus ad omnia initia, & sacrificia, commoda est.* Quid mirum de τελεταῖς sive initiis, cùm his ex eo nomen sit datum, quòd initium sint vitæ melioris, ac vitæ hujus finis & perfectio? Quippe ea nequit esse, nisi animæ priùs purificentur: cujus rei ventilabrum erat symbolum, ut diximus. Nec mirum magis de sacrificiis, quæ fierent ad mentes expurgandas, ac sæpe urbem totam vel exercitum expiandum. Neque in solis Iacchi sacris vannum adhibitam, sed Minervæ etiam, indicat vetus poëta cùm apud Plutarchum, tum & Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes d:

b Malim λικνίτην, ut est apud Varinum. Nisi placet λικμητήν.
c Malim λίκνον, vel λικμός.

> Βάτ' εἰς ὁδὸν δὴ, πᾶς ὁ χειρώναξ λεὼς,
> Οἳ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάνην θεὸν
> Στατοῖσι λίκνοις προστρέπεσθε. ——

d Pag 35, principio sive Florentinæ editionis.

> *Ite in viam omnis populus manu victum parans;*
> *Gnatam Jovis Gorgopin Ergatin Deam*
> *Statuto adorans ventilabro.* ——

Triplex verò animæ erat expurgatio in gentilium sacris; aëre una, altera aquâ, tertia igni. Ventilabrum sive vannus Liberi ad aëra pertinet, uti & oscilla. Audiamus testem Honoratum in VI Æn. *In omnibus sacris tres sunt istæ purgationes. Nam aut tedâ purgantur, & sulphure; aut aqua abluuntur; aut aëre ventilantur, quod erat in sacris Liberi. Hoc enim est, quod dicit in II Georgic.*

> —— —— —— *Tibique*
> *Oscilla ex altâ suspendunt mollia quercu.*

Atque ad triplex hoc genus purgationis respexit Maro in VI magni operis:

> —— —— *Aliæ panduntur inanes*
> *Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto*
> *Infectum eluitur scelus; aut exuritur igni.*

Fit etiam terrâ purgatio: sed hæc comprehenditur sub ea, quæ fit igni; sive illa potiùs, quæ igni fit, continetur sub illa, quæ fit terrâ, quia ignis est è terra. Hac de re dicemus cap. LXV.

CAP. XV.

Priusquam accedatur ad Physicum Theologorum Herculem, breviter ex priori libro colligitur, quàm varii Hercules fuerint: atque ostenditur, gentiles Herculi suo tribuisse, non modo gesta Josuæ, de quo antea abunde: sed (ut de Samsone taceam) etiam quædam ex historia Jonæ prophetæ: unde occasio illa fabulæ de Hercule suo à balæna aliquando devorato, sed resecante ejus ventrem, atque ita salvo ac sospite emergente, absumtis duntaxat pilis ob internum belluæ calorem. Ogmium Herculem, cujus figura refertur, symbolum fuisse viri diserti: Prodicium Herculem fuisse signum ac characterem adolescentis in ætatis lubrico illo voluptatis illecebras posthabentis ardua virtutis calli. Hinc ostenditur, Herculem esse Solem, tum Assyriis ac Medis, tum Ægyptiis, tum etiam theologis Græcis: de quibus id probatur ex Herculis etymo, ac genere. Item ex fabella de circulo lacteo: cujus candor ab Hercule lac vomente; hoc est, Solis lumine reflexo, juxta plerosque veterum. Verum interim candoris caussam esse à congerie minutarum stellarum; uti olim Democrito visum, hodieque tubo Batavo comprobatur. Cur XII statuerint Herculeos labores: & cur clavam ei pellemque leonis tribuerint. Per hydram Lernæam ab Hercule occisam innui paludem ab Sole exsiccatam: perque mala Hesperidum ab Hercule ablata, indicari lucem stellarum Solari luce obscuratam. Additur altera fabula enarratio; sed petita ex historia, quam more suo poëtæ corruperint, occasione vocis ambiguæ, & oves, & mala significantis. Etiam Herculem Romanum videri haud alium à Sole. Nomen ei Recarano: *fortasse quasi* regi Carano; *hoc est,* domino regi. Caranus, *&* κοίρανος, *unde sint: & de Carano Heraclida, regni Macedonici conditore. Etiam eo ostensum, Herculem Romanum esse eundem ac Solem, quia & idem Varroni sit ac Mars. Germanos priscos Martem coluisse sub effigie columnarum Herculis.*

A Libero nunc ad Herculem me confero: quorum uterque rex Orientis fuisse dicitur; ut Justinus ex Trogo ait lib. XLII. Verùm ille non ad rerum naturam, quam nunc spectamus, pertinet: sed ad gestorum historiam; de qua actum nobis libro superiori. Unde cognoscere fuit, Occidenti etiam suos fuisse Hercules: Creticum, unum Idæorum dactylorum, sive Curetum, vel Telchinum; de quo cap. XXVII: alterum Thebanum, sive Amphitryoniadem, quem expendebamus cap. XIII: tertium Romanum, nomine Caranum, vel Recaranum; de quo libri ejusce cap. XII. Imò an hic quoque non potiùs naturale fuerit numen, ac planè idem ac Sol, paullo pòst considerabi-

rabimus. Præter istos, ut vidimus, alius fuit Hercules Ægyptius, nomine Gignon, vel Gigon; de quo dictum cap. XVII. Alius Phœnicius, nomine Melicartus, Desanaus, vel Diodas: de quo cap. XXII. Alius Ægyptiocananæus, Josua noster: cujus gesta Herculi attribui, ostendimus cap. XXVI. Imò nec dubium, quin ex Samsone nostro, qui Thebano illi Herculi par vel suppar fuit, occasionem quoque rapuerint Phœnices, Ægyptii, ac Græci, tam multa de suo Hercule comminiscendi, ne heros suus ullà parte illo populi Dei inferior videretur. Quemadmodum & penè extra controversiam omnem ponimus, fabulam de Hercule in balænæ ventre commorante, fuisse confictam ex prophetica Jonæ nostri historia. Quod quia antea nobis indictum, non abs re erit, si paucis exponam, priusquam ad physicum Theologorum Herculem accedam. Antiquissimus, qui hanc fabulam tangat, Lycophron est, qui sic penè initio Cassandræ:

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
Ἔμπνους δ' ὁ δαιτρὸς ἡπάτων, φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις,
Σμήριγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.
Trivesperi (sive trinoctis) leonis, quem aliquando maxillis
Tritonis deglutivit asperè dentatus canis:
Vivus autem dissector intestinorum ambustus,
Cavo lebetis in focis ignis expertibus
Capillos destillavit capitis solo.

Quem in locum sic Isacius Tzetzes: Τριέσπερον τὸν Ἡρακλέα λέγει καλῶν τὸν Λυκόφρονα, διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι, ἃς ἑσπέρας καλεῖ διὰ τὸ ἀφώτιστον καὶ σκοτεινὸν εἶναι τὴν γαστέρα τοῦ θηρίου. *Trinoctium ait Herculem vocari à Lycophrone, quia in ceto tres transegerit dies: quas vesperas sive noctes appellat, quia lucis expers, & tenebricosus foret ceti venter.* Plenius B. Cyrillus in Jonæ cap. II: Ἡρακλέα φασὶ τὸν Ἀλκμήνης καὶ Διὸς, καταποθῆναι ὑπὸ κήτους· ἐκδοθῆναι δὲ πάλιν ἐκ τῆς ἐμφύτου θερμότητος, ἐψιλωμένης αὐτῷ τῆς κεφαλῆς, καὶ μόνης τριχὸς πεπονθέναι τὴν ἀπόφασιν. μέμνηται δὲ τῆς ἱστορίας Λυκόφρων. *Herculem, ajunt, Alcmenæ & Jovis filium, deglutitum quidem à ceto, redditum tamen, ab insito ceti calore capite solum depilato. Meminit verò historiæ Lycophron.* Theophylactus quoque in eundem Jonæ locum: *Devoratur ergo à ceto Jonas, tresque dies ac totidem noctes in eo permanet vates: quæ res omnem excedere fidem audientibus videtur, maximè iis, qui ex Græcorum scholis, sapientéque doctrina, ad hanc historiam accedunt. Quos equidem non satis demirari possum, qui fiat, quod hæc non intelligant, cum suis ipsorum alis capiantur. Apud ipsos enim nonnihil tale de Hercule narratur: nempe quod & ipse, à balæna devoratus, incolumis remanserit; nisi quod tantummodo depilatus redierit; idque ob ingenitum, & internum belluæ calorem. Aut igitur nostra suscipiant, aut sua rejiciant.* Atque ex his eâdem liquet, non tres modò fuisse Hercules; de quibus Diodorus in IV: nec sex duntaxat, quot recenset Cicero de Nat. Deorum, & Arnobius in IV; sed longè plures: imò Varro numerabat Hercules XLIII. Sed verisimile est, in iis aliquos fuisse symbolicos: qualis Ogmius, sive Hercules Celticus: quem Lucianus describit senem & calvastrum, ad modum seniorum nautarum marinorum, indutum pelle leoninâ, dextrâ ῥόπαλον sive clavam, sinistrâ gestantem arcum, pharetrâ de humeris dependente, catenis ex auro & electro per linguæ extremitatem insertis, & auribus multitudinis, sponte sectantis, alligatis. Atque hic eloquentiæ symbolum fuit: ut dictum lib. priori cap. XXXV. Nec profectò dubitandum, quin & Græcorum ille sæpe intelligi debeat symbolicè; tanquam fictitium exemplum τῆς σωφροσύνης καὶ ἀλκῆς x. Per monstra enim, quæ domuit, signabant monstra vitiorum; ut luxuriam, avaritiam, inertiam, atque alia. Itaque & solum dixere ex Argonautis se continuisse in navi, nec exisse ad Hipsipylen, quia sapiens non vincitur libidinis illecebris. Notum etiam de Hercule adolescente:

x Prudentiæ & fortitudinis.

quem primus Prodicus Ceus finxit audisse Voluptatem, & Virtutem, disceptantes: eumque secuti Xenophon, Cicero, Philostratus. Verùm neque nunc sermo nobis de Hercule, quatenus ad gestorum pertinet historiam: neque de commentitio illo philosophorum, qui character est morum ac vitæ: sed de illo Theologorum Hercule, qui est Sol. Nam idem ille, ac Mars, qui Sol, ut vidimus. Macrobius lib. I Sat. cap. XII: *Chaldæi stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Quod de stella Martis dicit, id ad ipsum Solem se extendit. Quod Medorum etiam Persarumque indicat religio: ut quibus Dii fuerint *Belus*, *Sandes*, *Anaitis*: ac *Belus* quidem fuerit Cœlus sive Jupiter; *Sandes* Hercules, sive Sol; *Anaitis* Venus, hoc est, Hesperus, vel potiùs Luna. Atque hoc ita esse, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, antiquissimis Assyriarum & Medicarum rerum scriptoribus, tradidit Agathias lib. II.

De Ægyptiis idem dixero: quibus in Hieroglyphicis Hercules effingitur triceps; leonis capite, in medio; à dextra, capite canis blandientis; à lævâ, rapacis lupi. Hoc de Sole, temporis dimensore, interpretatur Macrobius lib. I Sat. cap. XX. Leonino capite tempus signatur præsens; quia, ut nihil est leone serventius, ita solum hoc tempus actu serveat præsenti. Medio est loco, quoniam præsens interjectum est inter præteritum, ac futurum. Præteritum notatur capite lupi; quo nihil rapacius. Futurum signatur capite canis; quod animal adulatione suâ figurat spem, quæ semper abblanditur.

Harum gentium exemplum sequuntur Græcorum theologi: quod & Græcanicum *Herculis* etymon firmat. Nam Ἡρακλῆς dictus, quasi Ἥρας κλέος, *gloria ac decus Junonis*, sive aëris: ut Macrobius quoque ἐτυμολογεῖ lib. I Sat. cap. XX. Et cui plus aër debeat, quàm illuminanti? Præterea Hercules est Jovis proles. At Jupiter est æther, in quo nihil majus & pulchrius Sole. Dicitur Hercules, cùm ubera Junonis suxisset, tantum lactis ore suo rejecisse, ut inde candidus fieret circulus, qui nunc γαλαξίας a dicitur. Nimirum eò spectarunt, quòd veterum aliqui putarent, candorem illius circuli, per Geminos, & Sagittarium deducti, esse ἀνάκλασιν τῆς ἡμετέρας ὄψεως πρὸς τὸν ἥλιον, *adspectus nostri reflexionem ad Solem*; teste Aristotele lib. I Meteorolog. cap. VIII: ubi opinionem hanc meritò quidem refellit; sed, quod factum nolim, deteriorem substituit. Neque enim in aëre est is candor, sed in æthere; neque is continuus, sed intercisus; idque, ut Democritus rectè perspexit, ex congerie minutarum stellarum: quæ sententia tubo sive telescopio Batavo manifestè comprobatur. Hoc enim stellæ illæ minutæ & discretæ liquidò satis videntur. Aristotelis verò sententia, qui congeriem esse exhalationum in summa aëris regione arbitrabatur, abundè eo refellitur, quod cùm pro tempore exhalationum quantitas ac situs varìet, hîc tot seculis summa sit constantia. Præterea, ubicunque terrarum sis, nulla est adspectus diversitas, quam parallaxin dicunt. Quod satis observatum Argonautis nostris Batavis, nunc Europæ, nunc Africæ vel Asiæ extima petentibus; ut de utraque America taceam. Neque id planè nescivit Averroës, qui Aristotelem hic deserit, seque fatetur, & Cordubæ in Hispania, & Marochi in Africa, eodem planè galaxiæ loco, sidus Aquilæ conspexisse: quod minimè foret, locis tantopere dissitis, si galaxias penderet in suprema aëris regione; quia parallaxi proderetur.

a Circulus lacteus.

Sed ut in isto decepti sint veterum aliqui, quòd à lacte Herculis, hoc est, reflexione lucis solaris, candorem lactei esse circuli crederent; sunt fabulæ aliæ, quibus solidius adstruatur, per Herculem intelligi Solem. Uti quòd, pro duodecim signis cælestibus, quæ quotannis Sol permeat, duodecim statuantur labores Herculis. Quod item insignia ejus sint ῥόπαλον, sive clava, & pellis leonina: ac pellis quidem ad signandam potentiam Solis, quando est in signo Leonis. Quò & clava pertinet, nisi inæqualitate ejus malis notari motum Solis inæqualem, dum obliquo Zodiaci baltheo fertur. Nempe verè Vettius apud Macrobium Sat. lib. I,

lib. I, cap. XVII, *poëtarum gregem, cùm de Diis fabulatur, ab adytis plerumque philosophiæ semina mutuari.*

Quod & fabula de hydra Lernæa ostendit. Hydræ enim nomine significatur elementum id, in quo vivit, & unde nomen accepit; hoc est, ὕδωρ, sive ὕδας, *aqua*. Lerna erat Argolidos palus, ubi egisse hydra dicitur Lernæa. Hydram hanc occidit Hercules: hoc est, paludem eam Sol exsiccavit. Sed necessaria quoque fuit opera Iolai; qui vicinam dicitur silvam accendisse. Nempe ad exsiccationem loci hoc plurimùm conferebat. Eo Iolaus torres dicitur detulisse ad Herculem, ne cervicibus hydræ adustis pro capite uno succrescerent plura.

Etiam huc referendum, quod Hercules rapuisse fertur mala Hesperidum. Eo enim signatur, Solem exortum luce suâ præstinguere lumen stellarum; quæ generali nomine per *Hesperidas* intelliguntur: quippe Vesperæ, & Noctis filiæ; ut vel indicio est nomen ipsum, quod ἀπὸ τῆς ἑσπέρας *a*. Vespera autem initium est noctis. Per hortum Hesperidum intelligitur cælum stellatum. Nam quod in hortis flores, id in cœlo stellæ: unde poëtæ & *flores* pro *stellis*, & *stellas* pro *floribus* dicunt; ut in quarto Institutionum Oratoriarum ostendimus. Μῆλα χρύσεια, *mala aurea*, sunt stellæ. Mala, quia rotunda; Aurea, quia aurei coloris. Draco, qui custodit, vel zodiacus est, vel horizon, vel, sic si malis, draco inter arctos ambas flexuosus decurrens; ut Germanici censet interpres.

a *A vespera.*

Sed hæc quidem ejus fabulæ est interpretatio φυσική, sive θεολογική: quatenus nempe Hercules est Sol. Præter quam & altera est expositio ἱστορική, quatenus hæc referuntur ad heroëm Tyrium, vel Ægyptium, sive is unus idemque fuerit: sive Tyrius quidem in Hispania, in Africa alter bellum gesserit. Huc refert Diodorus in quarto: ut qui per mala aurea intelligat oves præstantissimas, quas, custode earum Ladone interemto, Hercules abduxerit. Nempe fabula sic orta sit ex ambiguitate vocabuli μῆλα, quæ & *oves*, & *mala*, significat: uti Varro docet lib. II de R. R. Verba ejus inferius apponam.

Fortasse autem nec alius, quam Sol, fuerit Hercules Romanus, initio capitis nobis memoratus, ac imprimis libri superioris cap. XII: ubi & dicebamus, scriptori *b* quidem de origine gentis Romanæ, sive is S. Aurelius Victor, seu alius, *Recaranum* vocari: at Verrio Flacco apud Servium dici *Garanum*, vel *Caranum*. Unde suspicio mihi objecta, Herculem *Recaranum* nominatum, quasi *Regem Caranum* dicas. *Caranus* verò ad verbum idem notet ac *Belus*. Nam uti *Belus*, בעל *dominus*, ut abunde antea vidimus: sic & *Caranus*, idem ac κοίρανος, *dominus*; idque, ut censeo, à קרא kara, *vocavit*: unde קריא kari, *vocatus ad regnum, inclytus, celebris*. Ut קראים keruim, *inclyti, magnates*; Numer. I, 16, item II Sam. XV, II, & Ezech. XXIII, 23. Ut verò *Belus*, & Solis, & Regis: ita *Caranus* quoque utriusque fuerit nomen. Sed Belus, Assyrii regni conditor, Nimrodus: auctor verò imperii Macedonici, Caranus; teste Diodoro, Livio, Justino, Pausania, Solino, Cedreno, cui corruptè est Κάρανος. Atque idem docuit Pontius Paullinus lib. de regibus ex tribus Suetonii libris: unde inter alia versum hunc adduxit Ausonius *c*:

b *Idque est L. Cassii Hemina Annal. lib. I.*

Et Caranus, Pellæa dedit qui nomina regum.

c *Epist. 19, quæ ad hunc Pontium Paullinum.*

Ab Hercule originem ejus deducunt omnes: sed ab eo facit decimumsextum Vellejus, undecimum Dexippus in iis, quæ ex Eusebio excerpserat Syncellus. Sic enim ille: Οὗτος ὁ Κάρανος ἀπὸ μὲν Ἡρακλέους ἑνδέκατος ἦν, ἀπὸ δὲ Τημένου, τοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Ἡρακλειδῶν κατελθόντος εἰς Πελοπόννησον, ἕβδομος. *Hic Caranus ab Hercule erat undecimus; à Temeno, qui cum Heraclidarum aliis in Peloponnesum descendit, septimus.* Seriem vide mihi *d* ex Theopompo, & aliis, expressam.

d *In Scaligeri Eusebio, sive Græcis ex eo excerptis, pag. 47.*

Sed ab illo Macedonum Carano Heraclida redeo ad Caranum sive Recaranum Romanum: quem *Gradivum* poëtæ malunt nominare. Hunc eundem esse ac Solem, etiam ex Varrone evincit Macrobius lib. III Sat. cap. XII: *Salios autem Herculi, ubertate doctrinæ altioris, adsignat Virgilius; quia is Deus & apud pontifices idem, qui & Mars, habetur. Et sane ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur, Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς a: in qua cum de Herculo multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit.* At Mars idem ac Sol, ut ex eodem Macrobio vidimus. Germanis tamen veteribus alius Mars ab Hercule: ille naturale numen, idem ac Sol, eoque Deorum præcipuus: hic numen animale, primus virorum fortium: ut ostendimus libri I, cap. XXXVII. Martem interim coluere sub symbolo Herculeo. Witichindus Chronici Saxonici lib. I: *Secundum errorem paternum, sacra sua propriâ veneratione venerati, nimirum Martem, effigie columnarum imitantes Herculem.*

a *Alius hic Hercules.*

CAP. XVI.

Nec Janum Theologis esse alium à Sole monstratur: & unde dicatur, quando sic accipitur. Unde etiam sit ἥλιος, *repetitur. Unde item* Solis *sit appellatio, & aliorum quorundam etyma.* Iana *pro* Luna, *indeque* Dea Iana, *sive* Diana. *Alter Janum dici* patrem, *alter Quirinum. Cur* biceps, *&* biformis, *nominetur. Cur & quadriceps sit effictus. Cur dictus sit* Consivius, Patulejus, Clusius, Claviger. *Cur cum sceptro, & clave, figuratus. Apollo* θυραῖος. *Januarius cur Iano sacer. Cur ara illi sacrata duodecim. Ut manuum gestu repræsentarit numerum tot dierum, quot absolutus haberet annus.*

NUnc ad Janum pergamus. Quod nomen si ab historia arcessimus, ex *Iavano* fuerit contractum: quam vocabuli ejus rationem superiori attulimus libro, cap. XVIII. Sin *Jani* appellatio primò non homini convênit, sed Soli: fuerit & ipsa ejusdem originis, ac *Iacchus*: nempe ab יה, *jah*. Sane pleræque Solis appellationes habent divinitatis argumentum: etiam Græcum ἥλιος, & Latinum *Sol*. Nam (ut ex Servio *a* Isidorus *b* annotavit) Ἥλιος est ex אל, ἠλ. Quod unum ex Dei nominibus a potentia desumtum. Ab ἠλ quoque, vel ἑλ, est *Sol*. Nam Latini spiritum mutant in S; sæpius quidem asperum; ut ἕξ, *sex*, ἁλλομαι, *salio*: sed subinde etiam tenuem; ut οἱ, *si*; εἴρω, *sero*, pro *dico*, unde *dissero*; ab εἰρμὸς, *sermo*. Pro H verò sæpe Ω posuere; ut ψήχω, ψώχω, *stingo*; Μαιῆτις, Ionice Μαιῶτις, *Maotis*; Κέλης, *celox*; πρηνὴς, *pronus*, & similia. Janum verò à nonnullis Solem creditum, ostendunt etiam illa Arnobii lib. III: *Incipiamus à Iano patre: quem quidam ex vobis mundum, annum alii, solem etiam prodidere nonnulli.* Ibidem & Cæli filius creditus perhibetur. Quid convenientius, quàm ut Sol dicatur filius Cæli? Sed gentiles ipsos potiùs advocemus. Quis ignorat, Apollinem esse Solem, Dianam esse Lunam? At Nigidius Figulus, Romanorum post Varronem doctissimus, *pronunciavit, Apollinem esse Janum; Dianamque, Janam*; ut iisdem verbis Macrobius ait lib. I Sat. cap. IX. Sanè Lunam esse dictam *Janam*, indicat Varro in libris de R. R. *c*. ubi legas; *Jana crescens, & senescens.* Sed in editis corruptè additum est *Luna*; uti observatum Scaligero. Et hinc *Diva Jana*; quæ κατὰ συγκοπὴν *Diana*. Uti in carmine Saliari apud Varronem de L. L. *d*. *Divos Janos* *e*, id est, Sol. Idem firmatur elegantissimis Septimii versiculis; quos ex poeta hoc adducit temporibus ejus proximus Terentianus Maurus:

Iane pater, Iane tuens, dive biceps, biformis,
O cate rerum sator, ò principium deorum,
Stridula cui limina, cui cardines tumultus,
Cui reserata mugiunt aurea claustra mundi.
Tibi vetus ara caluit Aborigineo sacello.

Primùm hic *pater* dicitur; quæ appellatio quàm latè pateat, indicant versus Lucilii *f* in primo Satyrarum; ubi in Deorum concilio sic Jupiter fatur:

Ut nemo sit nostrum, quin pater optimu' divûm,
Ut Neptunu' pater, Liber, Saturnu' pater, Mars,
Janu' Quirinu' pater, omnes dicamur ad unum.

a *In I Æn. ut dictum libri hujusce cap. 4.*
b *Lib. 14. Orig. cap. 3.*
c *Lib. I, cap. 37.*
d *Lib. 6.*
e *Vel* Deivos Janes: *de quo dictum nobis Oratoriarum Institutionum lib. 4, cap. I, sect. 7.*
f *Apud Lactantium l. 4, cap. 3.*

Ridet

Ridet poëta, sive, ut censeo, apud eum Jupiter, quòd tam multis tribuatur nomen *patris*. Quod & Lactantius *a* facit: *Natura*, inquit, *non patitur, ut sint unius hominis plures patres. Ex uno enim procreatur. Unus igitur colendus est; qui potest verè pater nominari.* Ac rectè Lactantius; qui hoc contendit, ut doceat, *Deos multos colere, contra naturam esse, contraque pietatem.* Sed enim non adversus ista hic gentilibus sua qualis qualis defuisset cantio. Dicerent, nunc communi ratione *patris* nomen sumi; ut cùm *Quirinus* sic vocatur, conditor Romanorum: nunc singulari, quà sic nominantur *Saturnus, Jupiter, Mars, Liber*; quos omnes ad Solem superius reduximus. Janum igitur, qui & ipse est Sol, Deorum summus, meritò nuncupari *patrem*. Sic enim hoc loco Janum spectari, argumento est, quod versu proximo nominetur, non dico *principium Romanæ gentis*, quod convenit Quirino: sed *principium Deorum*, quod est Deorum eximii, quem, inter nomina cætera, *Jovem* dixere.

a Loco ante ad vram memorato.

Subjungit deinde Septimius, *Iane tuens*: quia Sol omnia videt; quippe oculus Jovis.

Hinc vocat *divum bicipitem*, & *biformem*, quia orientem respicit Sol, & occidentem: sive quoniam nunc nobis lucet, nunc illis, qui in orbe sunt adverso. Aliam è Varrone Servius in I Æn. rationem adfert: unus quia populus Romanus duobus sub regibus, Romulo Tatioque, fuerit signatus. Nam tum demum hujusmodi simulachrum constitutum, cùm populi hi duo in unum coaluissent. Non repugno: sed hoc pertinet ad Janum historicè acceptum. Nempe ut Geryon triceps trium fratrum concordiam signabat: sic biceps Janus signum erat duorum regum providentiæ, & regiminis concordis. Sanè ad Janum pertinent rerum omnium initia: Romulus verò Tatiusque, primordia sunt populi Quiritium. Alii putarunt, Janum bifrontem esse symbolum regis: cujus est nôsse præterita, & inde prospicere futura. Rectè: sed hoc jam est Janum ἠθικῶς spectare. Hic more Theologorum consideratur φυσικῶς. Quomodo non modò effingebatur biceps, sed etiam quadriceps: ut è quadrifronte Jani simulachro, Falerià, oppido Thusciæ, advecto, probat Servius in illud VII Æn. *Sunt geminæ belli portæ*: item Macrobius in I Saturn. cap. IX. Nec, ut Servius optimè colligit, duas, sed plures linguas, signat Martialis, cùm lib. VIII, epigr. II ait:

Et linguâ pariter locutus omni.

Quatuor autem frontes Jani ostendebant, eum quatuor mundi partes spectare; ut ibidem à Macrobio docetur.

Postea ait Septimius: *O cate rerum sator*. Omnia enim satione Solis habemus: unde & dictus *Janus Consivius*, *à conserendo, id est, propagine generis humani; quæ Jano auctore conseritur*; ut Macrobius ait in primo Saturn. cap. IX.

Mox sequitur apud Septimium de sacratis ei orbis ætherei liminibus, cardinibus, ac claustris. Quò pertinent cognomenta *Patulcii, Clusii*, & *Clavigeri*. Duæ enim sunt cæli portæ: orientali ingreditur Sol, & omnia patefacit; unde Jano *Patulcius* nomen: nec aliunde *pater matutinus* dicitur Horatio *b*: occidentali exit, diemque claudit nobis, unde *Clusii* appellatio. Ad utramque pertinet *clavigeri* vocabulum. Nam ut virgam, sive sceptrum, tenebat manu unà, ad imperium suum per orbem indicandum: ita manu alterà gestabat clavem, quia portas cæli aperit, & claudit; quomodo eadem quoque clavi, & fores aperimus eâ in seram immissâ, reducentes ferreum illum pessulum, qui januam posti jungit: & easdem claudimus, adducendo eodem per immissam clavem pessulo. Atque hæc omnia ad Solem pertinere, etiam eò firmatur, quòd & Apollo Græcis dicatur θυραῖος. Uti Romanis quoque januæ Jano dicantur: imò & à Jano *januas* vocari, quia his præsit, Ovidius *c* putabat; idque præeunte Cicerone in secundo de Natura Deorum. Nec ædium modò, sed aliarum etiam rerum initia, sacrarunt Jano: unde & mensem principem ab eo dixere *Januarium*; quia

b Lib. 2, sat. 6.

c 1 Fast.

rum divus Janus, hoc est, Apollo, sive Sol, ad nos revertitur, dierumque quasi prima efficit incrementa. Varro etiam tradidit, XII aras esse positas Jano in unaquaque regione: sed duas potissimùm cultas, unam in foro boario, alteram ad arcum Fabianum. Istis XII aris videntur signasse XII menses. Luculentum etiam argumentum præbet Plinius lib. XXXIV, cap. VII: ubi ait; *Præterea Ianus geminus à Numa rege dicatus, qui pacis bellique argumento colitur, digitis ita figuratis, ut trecentorum sexaginta quinque dierum notâ, per significationem anni temporis, & ævi se Deum indicaret.* Idem traditum est à Macrobio lib. I Saturn. cap. IX, & Suida in Ἰανουάριος. Verba autem eorum sic capi debent, non quasi hunc dierum numerum manu haberet impressum: sed quia ad numerorum indicia digiti vel aperti essent, vel variè complicati, flexique. Quam computandi rationem sæpius tangunt veteres: paulo fusius verò expressit B. Hieronymus adversus Jovinianum: at accuratissimè omnium Beda de Computo: quem hac parte juniores sequuntur, plerique etiam exscribunt. Vide Lilium Gyraldum Annotationum dialogismo II, Colvium in Appuleji apolog. II, Savaronem in Sidonii lib. IX, epist. IX, Wouwerium Polymathiæ cap. VII. Ex his omnibus colligitur Janum esse Apollinem, sive Solem: ut non multùm aberrarint, qui eum, à quo *Ianiculum* dictum, Apollinis filium fuisse putarunt: ut tradit Sextus Aurelius de Origine gentis Romanæ.

a Pro tu dans, lu tundens emendat Carolus Paschalis lib. IX Coronarum, c. 13. Malim ge tudinans, quo utitur Lucretius. Vel potius hoc pacto: Nonne hac (puta ratione, quod antecessit:) Principio geminum tudinas tetrachordum? Sane in MS. nostro est tudas.

Pleraque verò omnia, quæ aliquot capitibus adduximus, paucis complexus est Martianus Capella lib. II:

Nonne hac principio geminum tu das a tetrachordum
Solem te Latium vocitat, quod solus honore
Post patrem sis lucis apex; radiisque sacratum
Bis senis b perhibent caput aurea lumina ferre,
Quod totidem menses, totidem quod conficis horas.

Et mox:

Hinc Phœbum perhibent prodentem occulta futuri.
Vel quia dissolvis nocturna admissa, & Isaeum
Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirin,
Dissona sacra Mithram, Ditemque, ferumque Typhonem:
Attin pulcher item, curvi & puer almus aratri,
Ammon & arentis Libyes, ac Byblius Adon c.

b Vide ibidem Paschalem.

c Versu c'andicat. Nihil tamen mutandum, etiam non insolens sit Martianum in metrum peccare. Sic in versibus proxime adductis, mediam corripit in Serapin: & primam in Typhonem: ubi eum decepit, quod Typhoeus semper corripit primam.

CAP. XVII.

Belenus quoque idem, ac Sol, putandus. Aquilejensium is Deus fuit tutelaris: item Armoricorum, & Noricorum. Ab eo planta est nomen, quæ Hispanis Velenno, Ungaris Belend. Belenus *unde dictus. Unde* vepres, vestis: *item* βαλλίω, *à quo* βαλλισμός, *& quid duobus illis significetur.* Abellio *idem videtur ac Sol, ac fortasse ex eo nomen* Apollinis *fluxit. Nec alium* Belatucadrum *videri, quam* Belenum. *Denique ostensum, ubique gentium hujus sideris cultum obtinuisse: etiam procul a veteri Romanorum imperio: ut apud Massagetas, equum Soli mactantes: Indos, quibus credebatur Sol frigusculum adferre diebus XXXV, ut sacra sua melius possent celebrare: Haaulitas, ubi, in divinitatis Solaris argumentum, globi erant exstructi, qui, Sole exoriente, sic irradiabantur, ut ardere viderentur: item Germanos, & Sarmatas: imò apud Americanos etiam cultum hunc repertum: qui & Soli victimas mactarent humanas.*

POst Romanos pauca de gentium aliis subjiciam. Ac primùm de Beleno dicam, quia extra Italiam quidem, sed etiam ab Aquilegiensibus, qui intra eam, cultus fuit. Hoc nos docet Julius Capitolinus: ex quo etiam Belenum non alium esse, quàm Apollinem, sive Solem, cognoscimus. Verba ejus sunt ista in Maximinis: *Cùm igitur frustra obsideret Aquilejam Maximinus, legatos in eandem*

dem urbem misit. quibus populus penè consenserat, nisi Menophilus cum collega restitisset, dicens, etiam Deum Belenum per Aruspices spopondisse, Maximinum esse vincendum. Vnde etiam postea Maximini milites jactâsse dicuntur, Apollinem contra se pugnâsse: nec illam Maximi, aut Senatus, sed Deorum fuisse victoriam. Quod *Belenum* dicit *Apollinem*, idem apud Herodianum lib. VIII legas: ubi historiam eandem tractat. Sed is Βέλιν vocat, non Βέλενον· Βέλιν ᾗ καλοῦσι τοῦτον, σέβουσι ᾗ ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες· *Belin autem vocant, ac magna cum religione colunt, Apollinem interpretantes.* Ibidem oraculum Beleni seu Belis appellat θεοῦ ἐπιχωρίου, *patrii numinis.* Ut Aquilejensibus fuisse Deum tutelarem, satis appareat. Atque idem evincunt Aquilejæ tot inscriptiones repertæ. Uti illa in ara oblonga: APOLLINI BELENO AUG. IN HONOREM C. PETTI. Et alia: APOLLINI BELENO C. AQUILEIENS. FELIX. Alias item quinque, quæ Aquilejæ visantur, refert Gruterus Inscript. vett. pag XXXVI. Nec Cisalpinæ is solùm, sed Transalpinæ etiam Galliæ cultus fuit. Unde Ausonius in professoribus Burdigalensibus Carm. X:

Nec reticebo senem
Nomine Phœbicium,
Qui Beleni ædituus
Stirpe satus Druidûm
Gentis Aremoricæ
Burdigalæ cathedram
Nati operâ obtinuit.

Idem Carm. IV:

Tu Bajocassis, stirpe Druidarum satus,
Si fama non fallit fidem,
Beleni sacratum ducis è templo genus:
Et inde vobis nomina.
Tibi, Pateræ. Sic ministros nuncupant
Apollinares mystici.

Imò Noricis quoque venerationi fuit. Tertullianus in Apologet. cap. XXIV: *Vnicuique provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Dysares, ut Norici Belenus.* Quo de loco diximus libro superiori cap. XXXVIII. Nisi pro *Noricis* hîc legendum *Aremoricis*: quibus cultum esse Belenum, vidimus ex Ausonii versiculis de Phœbicio jam adductis. Sed nihil mutandum: quando similiter apud eundem est Tertullianum in secundo adversus gentes cap. VIII: *Quanti sunt, qui norunt visum vel auditum* (numen) *Atargatim, Syrorum; Cælestem, Afrorum; Varsutinam, Maurorum; Obodan, & Dusarem, Arabum; Belenum, Noricum.* Ab Apolline Beleno, herba ea, quæ Græcis ὑοσκύαμος, ut Latinis *Apollinaris*, ita Hispanis *Velenno*, imò & Ungaris *Belend*, quasi *Belenium*, dicitur. Sed unde ipsi *Beleno* nomen sit, parum liquet. Num cum Pithœo dicemus, esse à βέλος, *sagitta*: propter radios Solares, unde Apollo ἑκηβόλος & ἑκατηβελέτης *a*. An à βέλα, quod Hesychius ait Laconibus esse ἥλιος, καὶ αὐγὴ *b*. Sed hoc potiùs est ex ἕλη, Doricè η in α abeunte, & *b* præmisso, Æolum more; ut ῥῶπες, βρῶπες, *vepres*: quod imprimis fit loco spiritus asperi; ut ἑσπέρα, βεσπέρα, *vespera*; ἐσθὴς, βεσθὴς, *vestis*; imò & pro tenui, ut Pamphylii, βαβέλιος, pro ἀέλιος, sive ἠέλιος, teste Heraclide apud Eustathium *c*. An potiùs Βέλενος à בעל, ex quo βεελ, unde Βεελσάμην, ut suprà dictum? Sanè id impensiùs placet, cùm omnis penè superstitio sit ab Oriente. A βεελ igitur est Βέλις, quod apud Herodianum. Etiam βέλιν dixisse possint, ut ἀκτὶς, ἀκτὶν; δελφὶς, δελφὶν; Σαλαμὶς, Σαλαμὶν, & similia. A βέλιν, alterâ terminatione additâ, *Belinus*, & *Belenus*. Utrâque enim vocali in veteribus inscriptionibus legas. Atque hæc eo quoque firmantur, quòd alia itidem ab eâdem Orientis voce originem trahant. Siquidem à בעל, *baal*, & *bal*, quod & *beel*, ac *bel*, ac *dominum*, vel *regem* significat, est similiter βαλὴν, & βαλλὴν: quod idem notat. Æschylus Persis *d*:

Βαλὴν ἀρχαῖος βαλὴν
Ἴθι, ἱκοῦ, ἐλθ' ἐπ' ἄκρον κόρυμ-
βον ὄχθου, κροκόβαπτον.

a Eminus jaculans.
b Sol, & splendor, sive lux.
c In Odyss. κ. pag. 1654. edit. Rom.
d P. 156. edit. H. Steph.

Rex antique, rex
Ades, accede, veni ad summum verticem tumuli, croco tinctum.

Ubi sic scholiastes: Βαλὴν ὁ βασιλεὺς λέγεται. Εὐφορίων δέ φησι, Θουρίων εἶναι τὴν διάλεκτον. ὅθεν καὶ Βαληναῖον ὄρος, ὅ ἐστι βασιλικόν· *Balen, dicitur Rex. Euphorion verò ait, Thuriorum esse dialectum. Vnde & Balenæum mons, hoc est, regius.* Eustathius idem monet in Hom. Il. Γ *a*, & Odyss. Τ *b*: utrobique autem provocat ad Plutarchum de fluminibus. Sed apud hunc nunc, non Βαληναῖον, ut Eustathius olim legit; sed Βαλληναῖον editum est *c*. Nec damnare ausim, cùm apud Hesychium reperiam: Βαλλὴν, βασιλεὺς, Φρυγιστί. *Ballen, rex, Phrygibus.* Fortassè tamen βαλὴν scripserat Hesychius.

Eò quoque inclinat animus, ut *Abellionem* non alium, quàm Solem, nec aliunde, quàm à *Belo*, dictum putem. Inscriptio vetus *d* in Convenis Novempopuloniæ: DEO ABELLIONI MINICIA JUSTA V.S.L.M *e*. Item: ABELLIONI DEO TAURINUS BONE CONI. SEUSIM. Item: ABELLIONI CISONTEM CISSONBONNIS FIL. V. S. L. M. Firmat opinionem meam, quod & Pamphyli, ac Cretes, sic dixere. Hesychius: Ἀβελίην, ἠλιακόν, Παμφύλιοι *f*. Idem: Ἀβέλιον, ἥλιος, Κρῆτες *g*. Et fortassè *Apollo* ex Cretico Ἀβέλιος. Nam veteres Romani pro *Apollo* dixere *Apello*; ut pro *homo, hemo*; pro *bonus, benus*, ac similia.

Nec video, cur non, cùm clarissimo Seldeno *h*, eundem censeam, atque ab eadem quoque origine *Belatucadrum* arcessam. Meminit vetus lapis *i* Wardaliæ in Cumbris, in ædibus nobilis viri, Th. Dykes: DEO SANCTO BELATUCADRO AURELIUS DIATOVA ARA *k* EX VOTO POSUIT L. L. M. M *l*. Alius item: BELATUCADRO JUL. CIVILIS OPT. V.S.L.M. Item tertius, in Gruteriana Inscriptionum collectione prætéritus, atque ab eruditissimo Cambdeno earum editoribus transmissus: DEO BELATUCADRO LIB. VOTUM FECIT IOLUS.

Sed longæ fuerit operæ, si omnes velim gentes referre, quæ, sub nominibus diversis, Solem pro summo habuerint numine. Nam orbe propemodum universo consuetudo hæc fuit: idque jam ab antiquissimis idololatrici cultus temporibus: unde est, quòd gentes etiam illæ, quibus commerciorum minus cum aliis fuit, eoque veteris forent erroris retinentiores, vel solùm colerent Solem. Ut Massagetæ; sive illi in Margiana, ubi eos collocat Ptolemæus; sive ultra Araxem, quo loco eos ponit Herodotus extremo lib. I: qui sic de iis scribit; Θεῶν μοῦνον ἥλιον σέβονται· *Ex Diis unum Solem venerantur.* Atque addit deinde, equum, ut antea dictum *m*, ei sacrificasse, quia Deo celerrimo celerrima victima conveniret.

Ab Indis etiam Solem, sed unà cum Luna, cultum fuisse, prodidit Ctesias in Indicorum opere: ubi, Photio *n* teste, egit, περὶ τοῦ ἱεροῦ χωρίου τοῦ ἐν τῇ ἀοικήτῳ, ὃ ἐπ' ὀνόματι τιμῶσιν ἡλίου καὶ σελήνης· ἐν ᾧ διὰ δεκαπέντε ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Σαρδοῦς τις παραγίνεται· καὶ ὅτι λε' ἡμέρας ὁ ἥλιος ψυχρὸς ἐκεῖσε τοῦ ἐνιαυτοῦ, διὰ τὴν ἑορτὴν, ἵνα καὶ ἄφλεκτοι αὐτὴν τελέσωσι, καὶ ὑποστρέψωσιν· *de loco sacro, qui est in tractu inhabitabilis regionis, quem sub nomine Solis & Lunæ venerantur: ad quem, à monte Sardonis, quindecim est dierum iter. Vt Sol ibi singulis annis, per dies triginta quinque, aliquid refrigerationis illis concedat propter id festum, ut ne dum ipsum celebrant, & dum revertuntur, torreantur.*

Idem statuendum de incolis Haaulam, quæ nunc Zeilam, Ptolemæo Taprobana, nisi ea Sumatra potiùs. De hac gente ita Benjaminus Tudelensis in Itinerario suo, Ben. Aria Montano interprete: *Inde septem dierum itinere in Haaulam deveni, quod initium est regni Solem pro Deo colentium, gentis videlicet ex filiis Chus astrorum contemplatricis.* Et post alia: *Colitur autem ab his Sol aris frequentibus, & magnis extra urbem per omnia loca ad dimidium milliare exstructis. Summo itaque mane communiter excurritur, aditurque Sol; cui in cunctis aris simula-*

a Rom. edit. p 381.
b Edit. ejusd. pag. 1854.
c Cap. de Sagari.
d Inscript. Gruter. pag. 37. n. 5, 6, 7.
e Hoc est, votum solvit libens merito.
f Abeliam, Solarem, Pamphylii
g Abelion, Solem, Cretes.
h De Diis Syris.
i Grut. inscript. pag. 87. num. 1.
k ARA lineola superposita, hoc est, aram.
l Hoc est, lubentissime, meritissimo.
m Cap. 9.
n Cod. 72.

chra sunt sacrata ad similitudinem orbis Solaris magicis artibus constructam. exoriente autem Sole orbes illi incendi videntur, magnoque strepitu sonant. Habent autem singuli singulas acerras in manibus, tam fœmina, quàm viri, omnesque pariter thura Soli adolent.

Gentes etiam Germanicas, ac Sarmaticas, Solem maximè veneratas, donec Christo nomen darent: satis cognoscere est ex annalibus illorum populorum, & iis, qui reliquere nobis vitas Sanctorum, à quibus gentes hæ primùm conversæ fuerunt. Imò extremæ etiam Septentrionis nationes, admodum tenui nunc quoque Christi notitiâ imbutæ, simulac æstivo tempore Sol conspici cœpit, adorant eum, gratiasque agunt, quod pro semestris spatii & tenebris, & frigore, lucem caloremque apportet: ut Olaus Magnus refert rerum Gothicarum lib. III, cap. II. De Solis etiam cultu apud Tartaros, vel potius Tataros, varii testantur. Atque idem dixero de gentibus Americanis: uti insulis Cambaleis, quarum incolas non alios colere Deos, quàm Solem, Lunam, Cœlumque, in opere, quod, inter alias Navigationes, illam Christophori Columbi exhibet, legas cap. LXXXVIII, & XCII *a*. Item de Cerabarois *b* populis prope Hiebram, & Beraguam *c*: quos orientem Solem venerari, tradit Petrus Martyr Mediolan. Oceaneæ decadis tertiæ lib. quarto. Item de Peruanis, qui post Viracocham, hoc est, Creatorem universi, imprimis Solem coluerunt: uti tertium honoris divini gradum Guaca sive Tonitrus obtinebat. Tantus verò is honos Solis fuit, ut in metropoli Cusco etiam infantes ei mactarent. Quod Acostæ traditum Indicorum lib. V, cap. IV. Habes & de sacrificiis, quæ fidem huic faciunt Peruani, apud Joannem Lerium Navigationis in Brasiliam cap. XVI.

a Sive edit. Paris. an. 1532, pag. 81, & 84
b Al Caravaro.
c Al Veragua.

CAP. XVIII.

Caussæ adferuntur, cur Lunæ divinos tribuerint honores. Ubi primò locus ipse in considerationem venit; quippe sublimis, ac cælestis. Eaque occasione expositum, quantum Luna distet à terris, cùm minimum; quantum item, cùm plurimùm dissidet. Hinc spectatur magnitudo, quæ terrestris globi fere est quadragesima. Exinde color candidus: & quia candoris decus imminuant maculæ Lunares, de caussis eius disquisitum. Pythagoreos putasse, Lunam esse terram nostræ similem; sed ubi & arbores, & animalia, multo sint nostris maiora. Opinio veterum, ex Lunæ orbe decidisse Nemeæum leonem, & Marathonium taurum. Figuram Lunæ, si eam extra φάσεως differentiam, ac proinde qualis reapse est, spectemus, globosam esse: ac semper plus dimidiâ parte irradiari. Non omnino tamen rotundam esse; sed asperam & inæqualem, & quæ ratio eius sit figuræ. De diversis φάσεων caussis: & cur in coitu non videatur. Nunquam minus à Sole perfundi lumine, quam in plenilunio.

POst multa adeò de sidere Solis, tempus est accedere ad Lunam: de qua audiamus magnificè disserentem magnum naturæ mysten, C. Plinium, in secundo Historiæ Naturalis, cap. IX: *Omnium admirationem vincit novissimum sidus, terrisque familiarissimum, & in tenebrarum remedium ab natura repertum, Luna. Multiformis hæc ambage torsit ingenia contemplantium, & proximum ignorari maximè sidus indignantium, crescens semper, aut senescens. Et modo curvata in cornua, modo æquâ portione divisa, modo sinuata in orbem, maculosa, eademque subitò prænitens; immensa orbe pleno, ac repente nulla; aliàs pernox, aliàs sera, & parte diei solis lucem adiuvans; deficiens, & in defectu tamen conspicua; quæ mensis exitu latet, cùm laborare non creditur. Jam verò humilis, & excelsa; & ne id quidem uno modo; sed aliàs admota cælo, aliàs contigua montibus; nunc in Aquilonem elata, nunc in Austros deiecta: quæ singula in ea deprehendit hominum primus Endymion; & ob id amore eius captus famâ traditur.*

Ex his magnam partem videre est, quæ gentiles impulerint, ut Lunam pro numine haberent. Sed ut idem magis diluceat, aliquanto hæc omnia pleniùs diducemus. Ac præcipuè movit nationes, quòd in cœlis ipsis conspicerent sidus præ cæteris tenebras discutiens nocturnas; idque tam grande, tam pulcrum, tam varium, tam velox, & idoneum ad temporum mensuram, tam efficax denique in omnia Lunæ subjecta. Sed hæc nimium jejunè sic dicantur. Distinctè igitur videamus de singulis horum, quæ paucis adeo complectebar. Ac primùm de situ Lunæ, qui cælestis: hinc de dominio noctis, sive illuminatione nocturna: tertio loco de magnitudine, quâ proximè ad Solem visa accedere: quarto de pulchritudine, ubi & colorem attendimus, & figuram: exinde de varia lunæ phasi: tum de celeritate ejus, nec non summo illius usu in temporum distinctione: denique de vi & efficacia ejus in animata pariter ac inanima.

Loco, quia is cælestis, primum dedimus locum. Cælum enim palatium Deorum credebatur. Et tamen locus lunæ est citimus terris. Quantum autem ab his absit, ne inter veteres quidem convênit satis, nedum juniores. Neque, qui Lunam retulere in Deos, accuratè distantiam illam attenderunt. Quamobrem suffecerit, illud, & similia, hoc loco attingere. Secundùm Ptolemæum à terræ centro, cùm maximè abest, distantia fuerit semidiametrorum terræ LXIV; cùm minima, XXXIII. Quid istius sit, non possumus certò statuere, nisi sedulò caveamus, ne refractiones, vel parallaxes, nos fallant. Ubi enim ad gradus octo Luna adscenderit, parallaxis ejus, cùm minimum, est minutorum 56′, 44″: atque ubi plurimùm, minut. 65′, 56″. In parallaxi illa minori à Braheo est deprehensum, minimam Lunæ distantiam esse LII terræ semidiametrorum: hoc est, millianum Astronomicorum 178698: quot resultant, si milliare quodque per 52 multiplicaveris. Summam verò si parallaxin attenderis, Luna, cùm est remotissima, absit à telluris centro semidiametris terræ LXI: ut propemodum IX semidiametris vel propior, vel remotior, conspiciatur.

Ad sublimem hunc situm accessit grandis utilitas ex illuminatione nocturna. Unde Plinius, ut antea vidimus, ait, *in tenebrarum remedium ab natura repertam*. Et Appulejus similiter lib. de Deo Socratis, cùm Solem dixisset *diei opificem*; subdit mox, *Lunam Solis æmulam, noctis decus*. Hinc etiam *Noctiluca* nomen apud Varronem in IV de L. L.

Præterea magnum in magnitudine, quæ videbatur, instar fuit. Unde & Mosi statuitur alterum è duobus magnis luminaribus: neque id duntaxat, ut arbitror, quia majus præberet lumen, ut citima terris: sed etiam, quoniam, eâdem de caussâ, proximæ post Solem magnitudinis videretur. Quemadmodum & Horatius propterea ait lib. I, od. XII:

—— Velut inter ignes
Luna minores.

Et lib. epod. od. XV:

Nox erat, & cælo fulgebat Luna sereno
Inter minora sidera.

Atque eidem idcirco dicitur *a*;

—— Siderum regina bicornis.

a Carm. secular.

Et tamen nihil illa, non ad Solem modò, sed ne ad terram quidem. Sole quippe minor est quinquies millies ac sexcenties: terrâ autem minor, juxta accuratiores, propemodum quadragies. Dioptræ enim beneficio cognoscitur, Lunæ diametrum diametro terræ contineri ter cum duabus quinctis: ut illius diameter ad hujus se habeat, quemadmodum V ad XVII, seu fere uti unum ad tria cum duabus tertiis: eoque Lunam ad terram esse, ut V ad CXCVI. At in hoc numero CXCVI habes quinarium tricies novies & aliquanto amplius. Proinde magnitudo Lunæ fere æquet partem terrestris globi quadragesimam.

Præterea sidus hoc commendabatur eximiâ pulchritudine:

dine: quæ tum è colore relucebat, tum figura. Color ejus candidus: quòd sereno cœlo videmus. At pallor pluviæ index, vel rubor ventorum præsagus, foris proveniunt: de cujusmodi prognosticis sive ex colore, sive figura, Aratus in Phænomenis, Maro I Georg. ac potissimum Plinius lib. XVIII, cap. XXXV. Maculæ tamen Lunares, quæ præcipuè in plenilunio apparent, non tam ab externa videntur caussâ; etsi Plinius *a* putârit, esse notas terreni humoris ab Luna attracti: quam ab interna; nempe ex eo, quòd partium Lunæ aliæ aliis sint densiores, eoque Solaris luminis minus percipiant. Nisi placet Plutarchi opinio, libro de facie Lunæ; ubi arbitratur, densum ejus esse corpus, ex aqua & continentibus globum constituens. Quam opinionem variis ii argumentis firmatum Keplerus in Astronomiæ parte Optica cap. VI, num. IX.

a Lib. 2, cap. 9.

Profecta autem opinio hæc à Pythagoreis: de quibus sic Plutarchus lib. II de Placitis Philos. cap. XXX: Οἱ Πυθαγόρειοι γεώδη ταύτην, καθάπερ τὴν παρ' ἡμῖν γῆν, μείζοσι ζώοις καὶ φυτοῖς καλλίοσιν. εἶναι γὰρ πεντεκαιδεκαπλάσια τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῷα τῇ δυνάμει, μηδὲν περιττωματικὸν ἀποκρίνοντα· καὶ τὴν ἡμέραν τοσαύτην τῷ μήκει. *Pythagorei* (volunt Lunam) *terrestrem videri, quoniam, sicut nostra tellus, circumhabitetur, majoraque obtineat animalia, & plantas pulcriores. Animalia enim deciesquinquies nostrorum magnitudinem habere, neque ulla ciborum retrimenta excernere. ac parilem esse dierum rationem, quod ad longitudinem.* Anaxagoras itidem, & Democritus, montes ac convalles in ea statuerunt. Hinc poëtæ quædam finxerunt animalia, quæ vulgarem modum excederent; è Luna decidisse: uti Nemeæum leonem, quem Hercules confecit. Eoque respicit Juno apud Senecam in Hercule Furente Act. I *b*:

Sublimis alias Luna concipiat feras.

b Vers. 83.

Quem locum ex Achillis Statii in Aratum commentariis illustrat Politianus in Miscellaneis cap. XVII. Ac similiter fabulati sunt de tauro Marathonio ab Hercule domito. Hinc Claudianus, vel alius potius, Claudiano antiquior, in poëmatio, quod Laus Herculis inscribitur:

—— Taurus medio nam sidere Lunæ
Progenitus Dictæa Iovis possederat arva.

Figura etiam Lunæ quid pulchrius? Quæ profectò non scapham refert, uti Heraclitus *c*, & Anaximander *d*, putarunt: sed neque cylindrum, quæ aliorum opinio fuit: verùm rotunda est, ac globosa: neque id tantummodo, quando est plena, sed etiam, ubi vel gibbosa, vel dimidiata, vel corniculata, vel intermenstrua. Nunquam enim non dimidia Lunæ sphæra lumen Solis recipit: imò, si accuratè loquamur, plus semper dimidiâ Lunæ parte irradiatur; quia sphæra major semper majorem minoris sphæræ partem illustrat: ut notum est ex canone superiùs etiam adducto.

c Plutarchus lib. I de placitis philosoph. cap. 27. & 28.
d Idem ibi.

Nec si rotunda sit, eò æqualiter talem esse existimandum. Nam telescopia Batava clarè docent, nunc esse eminentiorem, nunc depressiorem: quod aliqui arripiunt pro sententia Xenocratis, existimantis esse terram multarum urbium, montiumque, ut est apud Cicer. lib. IV Acad. Quæst. Sed alia est asperitatis hujus ac inæqualitatis caussa. Nempe ut sic majus in terras lumen demittat. Alioqui ex luminari non ita magno lumen nimis dispergeretur: uti videmus in speculis omnino sphæricis minorem nobis Solem, quam a speculorum aliis, repræsentari.

Magnam præterea Lunæ admirationem peperit apud gentes diversa ejus φάσις *e*: cujus diversitatis caussa serò est deprehensa à Græcis ipsis. Nimirum licet plus dimidio ejus semper illustretur, nihilominus *in coitu* (ut Plinii utar verbis) *non cernitur, quoniam haustum omnem lucis adversa illo regerat, unde acceperit.* Quemadmodum verò in novilunio cælum versus refundit lumen; ita illud in plenilunio versus nos fertur: ac temporibus cæteris, etsi æquè illuminetur, magis tamen minusve cernitur, pro suo situ ac distantia à Sole: pro qua lumen illud vel cælum, vel terras versus, magis minusve refert. De hoc optimus & doctissimus Paullus Merula *f* verba ista se

e Apparitio.
f Cosmographiæ partis I, lib. 2, cap. 27.

adferre ait ex Macrobio in Somnium Scipionis: *Luna dispensationibus septenariis luminis sui vires sempiternâ lege variando disponit. Primis septem diebus dimidiata semiorbem ostendit, vocaturque dimidia. Quartis fit coitus Lunæ cum Sole, quod interlunium nominatur. Est enim tempus inter deficientem, & nascentem Lunam, hoc est tricesimus dies, in quo Luna non lucet. Nam cum Soli conjuncta sit, ita obscuratur, ut minime possit videri: sed eodem momento renascens, paullatim ab eo recedendo videtur.* Sed profectò, quanti juventutis intersit fontes ipsos adire, parebit Macrobium ipsum consulenti operis ejus lib. I, cap. VI.

Coitus sive novilunii symbolum, seu nota, est ☌: corniculatæ ⚹, quia ab hexagono provenit adspectu: dimidiatæ □, quia a Sole quarta Zodiaci parte distet: gibbosæ △, quia triente absit: plenæ ☍. Vitellionem vide lib. IV, prop. LXV, & seqq. Quod verò prima facie valde παράδοξον videatur; nunquam minùs illuminatur Luna, quàm plena si fuerit: quippe tum opposita Soli, sæpius etiam in auge constituta. Atqui abunde constat ex Opticis, quo sphæra illuminata longiori intervallo abest ab illuminante, eò minùs quoque lucis percipere.

CAP. XIX.

De bono Lunæ, velocitate suâ spacium menstruum describentis. Mensis alius Solaris, qui vel cælestis, vel civilis; alius Lunaris, qui vel periodicus, vel synodicus, Græcis usitatus, vel τῆς φάσεως, *apud Muhammedanos obtinens, sed sic, ut paullum* τῆς φάσεως *exsuperet modum. Quis Lunaris annus, & quanto hunc exsuperet Solaris, & cur anno unoquoque tardiora sint novilunia ac plenilunia diebus* XI. Ἐννεαδεκαετηρὶς *Metonis, qua &* numerus aureus. *Calippica periodus. Vis Lunaris in sublunaria. Ros* Lunæ filia *cur dicatur. Quamobrem mare horâ anà tardius die quoque exundet. Efficacia Lunæ in condendis granis, & arboribus cædendis. Cur à cæpa abstineant sacerdotes Ægyptii. Vis ejusdem in ovis, conchis, oculis ælurorum. Cur Luna prosit parturientibus. Cur obsit iis, qui Lunæ expositi capiant somnum. Cur nutrices non denudent infantes in lumine Lunari. Cur epilepticis Lunæ noceant incrementa. Quomodo Evangelistis idem lunaticus, & dæmoniacus. Luna cur Aristoteli* Sol alter, *sed* minor, *dicatur.*

JAm quantum admirationis, atque honoris, conciliâsse Lunæ putabimus tantam ejus velocitatem, tam grande item emolumentum, quod ex motu ejus sumeretur menstrui temporis mensura? Quamvis enim & mensis sit Solaris; cùm civilis, qui variat; tum cælestis, qui transitu Solis de signo in signum definitur: non dubium tamen, quin multò antè, ob brevem illam, &, in diversa adeò φάσει *a* tam evidentem Lunæ periodum, priùs veteres illo tempora sua fuerint dimensi. Interim & Lunaris ille variat, quia vel mensuramus reditu ad idem Zodiaci punctum, unde discesserat; vel ad Solem, unde profectus erat, regressu. Prius appellatur περίμηνος vel περίοδος τῆς Σελήνης: posterius autem σύνοδος σελήνης: Latinis *jugum Lunæ*, ut Ciceroni *b* etiam dicitur, unde Græci inchoant νεομηνίαν *c*. De periodico mense ita Varro apud Agellium lib. III, cap. IX: *Duodetrigesimo Luna, ex quo vestigio profecta est, eodem redit.* Accuratè loquendo, signiferi orbem lustrat *vicenis diebus septenisque, & tertiâ diei parte*; ut est apud Plinium lib. II, cap. IX. Sive, ut alii, diebus XXVII, hor. VII, scrup. fere XL. Synodicus mensis ad hoc spatium superaddit biduum, & paullo amplius: nempe quantum requirit, ut Solem assequatur; qui jam ab eo loco, ubi ante mensem reliquerat Lunam, duodecimam cæli partem progressus fuit. Hinc Plato in Timæo: Μεὶς δὲ, ἐπειδὰν Σελήνη περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἥλιον ἐπικαταλάβῃ. *Mensis verò efficitur, cùm Luna, circuli suo completo curriculo, solem etiam fuerit assecutus.* Ac similiter Alcinous de dogmate Platonis: Καὶ Σελήνη μὲν μηνὸς μέ-

a Apparitione sive conspectu.
b Lib. 2 de Divinat.
c Novilunium novumque mensem.

τρόπῳ μηνί, ἐν ᾧ περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον, καὶ καταλαβοῦσα τὸν ἥλιον ἐν ταὐτῷ. *Ac Luna quidem mensis mensuram conficit, ubi emensa est suum circulum, Solemque in eo complexa.* Est verò hic mensis dierum XXIX, hor. XII, scrupul. XLIV. Hosce duos menses confudit Appulejus de dogmate Platonis, & alicubi etiam Lactantius, multique alii. Præter hosce & mensis statuitur τῆς φάσεως, sive *illuminationis:* qui incipit à prima apparitione Lunæ ad novam. Sed hæc mensura est incerta, quia nunc Luna quarto à coitu die apparet, nunc tertio, quandoque & primo: ut tum dicatur ἔνη καὶ νέα, *vetus, novaque:* quam Lynceus, propterea celebratus proverbio, primus dicitur reperisse. Arabes tamen, & Agareni, hoc non attendunt, semperque mensem inchoant à die tertia: nempe ἀπὸ τοῦ μηνοειδοῦς σχήματος, eoque plurimùm φάσεως, excedunt modum.

Ex duodecim mensibus synodicis constat annus Lunaris: qui propterea est dierum CCCLIV. At Sol non conficit circulum suum, nisi diebus CCCLXV, & quadrante: sive, exactè loquendo, V horis, XLIX scrupulis: ut undecim scrupula desint, quo minus integer sit quadrans. Nam horam LX scrupulis constare, cuivis constat. Lunaris igitur annus XI diebus, & quasi quadrante, brevior est Solari. Eoque novilunia, & plenilunia, quotannis XI diebus tardiùs recurrunt, quam anno, qui proximè præcesserat: usque dum exactis XIX annis eadem redeat Lunæ ratio. Hoc *Lunæ cyclum* dixere, vel *enneadecaëterida:* quam reperit Meton. *Numerus* etiam *aureus* vocatur, quia in fastis, ob insignem sui usum, auro signaretur. Estque XIX annis Julianis minor dumtaxat horâ 1, 27', 32" circiter. Sed propter hoc ipsum discrimen, seculo post Metonem, Calippus, cyclum Metonicum quadruplicans, orbem instituit annorum LXXVI. Quæ ἑξδομηκονταεξετηρὶς nuncupatur. Sed ne sic quidem vitium omne abesse, animadvertit Hipparchus. Verùm hæc accuratiùs exponere non est hujus loci. Sufficit, quod ex iis, quæ commemoravimus, cernere sit, Solis Lunæque cursu, annuum, ac menstruum spatium definiri: unde Genes. 1, 14, legimus, luminaria hæc in cœlo constituta, *ut dividant diem à nocte, & sint in signa, & tempora, & dies, & annos.* Cujusmodi temporum distinctione, etiam tollitur inter homines negotiorum confusio.

Præter illuminationem nocturnam, temporumque mensuram, aliis etiam in rebus se virtus exerit Lunaris: idque & in inanimis, & plantis, & mutis animantibus, & hominibus ipsis. Primi generis exemplum est, quod in plenilunio plurimum fit roris: unde & Alcman *a* lyricus, facit δρόσον ἀέρος θυγατέρα καὶ Σελήνης, *rorem, filiam aëris & Lunæ.* Item ab Luna est æstus marinus: de quo curatè Cæsar Scaliger adversus Cardanum Exercitat. LII. Quod verò æstus marinus unâ horâ tardiùs redeat quotidie, id hanc caussam habet: quòd dum Sol motu fertur diurno, qui horarum est XXIV, ipsa motu proprio, qui priori est contrarius, gradus conficiat XIII, eoque terram totam non circumeat, nisi horis XXV. Est enim diurnus Lunæ motus graduum XIII, 3', 54": uti horarius 32', 40".

a Apud Plutarchum sympos. lib. 3. quæst. ult.

Par ratio in plantis, & fructibus. Eoque plurimum refert, quando feratur. Unde Plinius lib. XVIII, cap. XXXII: *Humidis locis interlunio serito, & circa interlunium quatriduo.* Item, quando arbores plantentur, vel succidantur, aut quando grana condantur. Unde idem: *Arborum radices plenâ Lunâ operito.* Atque, ut ibidem est, *omnia quæ caduntur, carpuntur, conduntur, innocentius, decrescente Luna, quam crescente, fiunt.* Plutarchus etiam Sympos. lib. III, quæst. ult. Τῶν ξύλων τὰ περὶ τὰς πανσελήνους ἀποβαλλόντων οἱ τέκτονες, ὡς ἁπαλὰ καὶ μυδῶντα ταχέως δι' ὑγρότητα· *ligna in plenilunio cæsa abjiciunt fabri, ut tenera, & facilè flaccescentia propter humorem.* Addit continuò: Τὰς πυρὸς οἱ γεωργοῦντες ἀποδύουσι φθίνοντος τοῦ μηνὸς ἐκ τῆς ἅλω ἀναιρεῖν, *coloni properant præcipiti & adulto mense triticum in area converrere.* Nempe ut siccius sic reddatur, ac trituræ aptius. Sanè, ut ibidem ait, grana, vigente Lunâ in aream illata, ob humiditatem ac mollitiem maximè in tritura rumpuntur. At olerum solum cepe crescit, Lunâ decrescente: quo icirco abstinent sacerdotes Ægyptii: ut est apud Plutarchum lib. de Iside & Osiride.

Adhæc in mutis animantibus ejus vis comparet: eoque Plinius, loco ante memorato, *Ova Lunâ novâ supponito.* Item: *Verres, juvencos, arietes, hædos, decrescente Lunâ castrato.* Augescunt etiam cancrorum, concharum, ostrearumque corpora, gliscente Lunâ. Manilius lib. II Astronom.

Sic submersa fretis, concharum & carcere clausa,
Ad Lunæ motum variant animalia corpus.

De eodem Plinius lib. IX, cap. VII, & XXXI, item Agellius lib. XX Noct. Att. cap. VIII, ubi hos Lucilii versus adducit:

Luna alit ostrea, & implet echinos, muribu' fibras,
Et pecui addit. ——

Ubi idem de æluorum oculis legas, parque ratio in animantium medullis.

Denique & in homines se exerit Luna. Nam, cùm orbe fulget dimidio, ad partum conducit, quia laxando humores dolorem parientibus mitiget. Quod Plutarchus *a* sic extulit: Λέγεται δὲ καὶ πρὸς δυστοκίαν συνεργεῖν, ὅταν ᾖ διχόμηνος, ἀνιεῖσα τῇ ὑγρότητι μαλθακωτέρας παρέχουσα τὰς ὠδῖνας. Atque addit, hinc eam Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, nuncupari. Ibidem refert, qui in lumine Lunari somnum ceperint, eos, quando expergiscuntur ac surgunt, esse torpidos, ac quasi attonitos, quia ἡ ὑγρότης ὑπὸ τῆς Σελήνης διαχεομένη βαρύνει τὰ σώματα· *humor à Luna diffusus aggravat corpora.* Etiam commemorat, ut nutrices caveant, ne commissos sibi infantes ostendant Lunæ, quia sic corpuscula eorum πλήρη ὑγρότητος ὄντα, καθάπερ τὰ χλωρὰ τῶν ξύλων, σπᾶται καὶ διαστρέφεται. *humoris plena, viridium instar lignorum, convelluntur, & pervertuntur.* — *a Sympos. lib 3. quæst. 10.*

Epilepticis quoque, crescente Lunâ, pejus est. Unde & σεληνιακοί, ac *Lunatici*, dicuntur. Vett. gloss. *Lunaticus*, Σεληνιακός. Id fit, simulac crescere Luna incipit. Unde apud Matth. IV, 24, ubi Græcè est σεληνιαζομένους, interpres Arabs *b*, si Latinè exponamus, vertit, *ruentes in principiis lunationum*, hoc est, mensium. Uti & cap. XVII, 15, ubi σεληνιάζεται, idem Arabs reddit, *vexatur valde in principiis lunationum.* Maximè verò plenilunio infestantur: unde in glossis Isidori, *Lunatica, quod fit plenilunio.* Nec obscura est ratio, quia tum plenius cerebrum est humoribus: unde & tunc idonei magis, qui à dæmone vexentur. Talis epilepticus ille, qui Matthæo XVII, 14, *lunaticus* dicitur: Lucæ autem IX, 39, *dæmoniacus* vocatur: uti Marci IX, 17, 25, *surdus*, & *mutus*. Hanc rem sic expressit Juvencus lib. III:

b Interpretatione Romana anni 1619.

Nam cursus Lunæ natum mihi dæmonis arte
Torquet.

Pleniusque Rusticus Elpidius lib. V *c*:

Repserat in miserum rabies horrenda furoris
Dæmonis afflatu, propriâ qui peste nocivus
Allidit captas fœdo discrimine mentes,
Menstrua deciduos cum Luna recolligit ignes.

c Vers. 243.

Alioqui & Lunaticos esse, minimè à dæmone obsessos, liquet ex Jul. Firmico lib. IV Mathes. *Si Luna*, inquit, *malè fuerit collocata, aut spasticos, aut caducos facit.*

Atque hæc ostendunt, Lunæ etiam nocendi vim inesse. Sed, ut Sulmonensis *d* ille ait,

Nil prodest, quod non lædere possit idem.

d Lib. 2 Trist.

Quin ex isto potius nationes vim ejus divinam colligebant: ut quæ & sui cultoribus benefacere, & negligentes sui posset ulcisci. Tanto igitur magis metuebant ejus iram, ne offensa, aut elementis, aut satis, aut animantibus, aut familiæ, damnum daret. Cæterum amabant illam, proximeque post Solem cultu prosequebantur, (ut verbis utar Aristotelis lib. IV de Generat. Animal. cap. ult.) διὰ τὴν πρὸς τὸν ἥλιον κοινωνίαν, καὶ τὴν μετάληψιν τοῦ φωτός· γίνεται γὰρ ὥσπερ ἄλλος ἥλιος ἐλάττων. *propter Solis*

Solis societatem, receptumque lucis: est enim quasi alter Sol minor. Ac similiter Theophrastus libro de Ventis, ubi dicitur, οἷον ἀσθενὴς ἥλιος, *velut Sol debilis.* Quæ satis apposité à philosophis dicuntur. Sive enim lumen spectes, tenebras discutit nocturnas: sed sic, ut nimio ne lumine impediat animantibus quietem ac somnum. Sive attendas calorem: hoc etiam & sata, & res alias, impertit; non tantoperè quidem ac Sol, quomodo res æstu continuò exurerentur; tantum interea, ut nocturno res frigore suam non deperdant vim; sed sata, & animantia, salutari repleantur humore ad incrementum sui, & rerum novarum generationem.

CAP. XX.

Deliquium Lunare cur καθαίρεσιν *dixerint. Stulta priscorum opinio, carmine magico Lunam cælo detrahi, ac tum eam despumando vim mirandam herbis indere. Eodem deliquio portendi scelera, & mortes: sed æris tinnitu succurri Lunæ. Quæ commenta evanuere paullatim, repertâ verâ eclipseon caussâ. Solem etiam integrum à Luna obscurari: perperam tamen tradi, id in conceptu Romuli contigisse. Controversia vetus, luceatne Luna luce suâ, an alienâ: prius Berosum, & Chaldæos putasse. Appuleio, Enmoque lux. An Thales correxerit sententiam Berosi, ut scriptum Keplero. Berosi opinionem everti eo, quod similis semper situs sit macularum Lunarium. Pythagoreorum judicio, Lunam Solari lumine lucere. Cur, quæ vulgo Phœbi soror, ab aliis filia ejus dicatur. Quibus argumentis adstrui videatur, sic Lunam nothâ splendere luce, ut interim aliquam habeat propriam; sed exilem. Nullam tamen ei nativam tribui posse, si, terræ nostræ instar, montes habeat & valles: quæ Pythagoreorum fuit opinio: juxta quos & Luna à Terra, & Terra à Luna, Solari lumine perfundatur. Secundum Stoicos, Lunam esse præditam vitâ, sensu, intellectu.*

PRæter ista diutissimè etiam suspensas tenuere hominum mentes deliquia cælestia, *res in tota contemplatione naturæ maximè mira, & ostento similis*; ut Plinius ait lib. II, cap. x. Eorum aliud Solare, quod κατ' ἐξοχὴν ἔκλειψιν vocitabant: Lunare aliud, quod καθαίρεσιν dicere maluerunt. Cur verò Lunare sic nominarint, optimè exposuit vetus Apollonii interpres in lib. IV: Διαλαμβάνουσι δ' ἔνιοι τὴν τῆς Σελήνης ἔκλειψιν ὑπὸ φαρμακίδων γίνεσθαι· διὸ καὶ οἱ παλαιοὶ καθαιρέσεις ἐκάλουν τὰς ἐκλείψεις. *Opinantur aliqui, deliquium Lunæ fieri à veneficis: ac propterea antiqui deliquia hæc dixere dejectiones sive depressiones.* Ubi eo respicit, quòd cùm hujus deliquii necdum cognita esset ratio, vulgo ita persuasum fuerit, magorum potestate lunam cælo deduci: uti notum ex Virgilio *a*, Horatio *b*, Tibullo *c*, Nasone *d*, Seneca *e*, Lucano *f*, Juvenale *g*, Martiale *h*, Nemesiano *i*, Claudiano *k*, aliis. Sic verò magicis detractam carminibus credebant eò adigi, ut despumaret in herbas; atque vires ita in eas effunderet, quo postea magi efficaciùs iis uterentur. Lucanus lib. VI:

> *Et patitur cantu tantos depressa labores,*
> *Donec suppositas propior despumet in herbas.*

Ac tangit quoque Appulejus lib. I Met. Scelera etiam, & mortes, defectibus siderum indicari, opinio erat, Stesichori quoque, & Pindari, teste Plinio lib. II, cap. XII. Atque addit, *eo pavore, ignarum caussæ Niciam, Atheniensium imperatorem, veritum classem educere, eorum opes adflixisse.* Quam rem plenius in vita ejus Plutarchus exponit. Hinc etiam, ne Luna carmina magica exaudiret, *crepitu dissono auxiliabantur*; ut ibidem ait Plinius. Atque idem Livius docet lib. XXVI: *Campanorum imbellem multitudinem cum æris crepitu, qualis in defectu Lunæ silenti nocte fieri solet, clamorem edidisse.* Ac similiter plerique omnes poëtarum, quos antea adduximus. Verùm eam de Lunæ laboribus opinionem refellit vetus, sed incertus poëta *l*, apud Turnebum Advers. lib. XIX, cap. III: & in poëmatis veterum à Pithœo editis. Ubi inter alia:

> *Dicam, cur fesso livescat circulus ore,*
> *Purpureumque jubar nivei cur tabeat oris.*
> *Non illam, ut populi credunt, nigrantibus antris*
> *Infernas ululans mulier præduræ sub umbras*
> *Detrahit altivago è speculo.*

a Ecl. 8.
b Epod. od. 5.
c Lib. 1, el. 2. & 8.
d Met. 8, & 14. & epist. Hypsipyles.
e Medea, act. 4.
f Lib. 6.
g Sat. 6.
h Lib. 12, ep. 57.
i Ecl. 4.
k Lib. 2 in Rufin.
l Varro Atacinus, ut Petro Danieli visum: juxta alios Fulgentius, cujus nomen ex conjectura præmissum in epigrammatis veterum editionis Pithœanæ.

Et quæ porrò sequuntur: quæ apud Turnebum ipsum legi malo. Nempe nunc nulli non constat, caussam Lunaris deliquii esse ab terra inter Solem posita, Lunamque in alterutro nodorum constitutam; quorum unus, qui ad Boreum latus, Ptolemæo dicitur ἀναβιβάζων *a*; alter Meridionalis, eidem καταβιβάζων *b*: vulgo ille vocatur *caput*, hic *cauda Draconis*, ob similem intersectionis figuram. Quo autem Sol terræ propior est, eo majorem terra umbram projicit. Quod si amplius, quàm XV grad. 12', absit Luna à nodis memoratis, lumen ejus non poterit ab umbra terræ impediri.

a Adscendens.
b Descendens.

Præterea videbant, Lunæ interjectu Solem obscurari; quandoque etiam totum: ut variis adstruitur testibus apud Plinium lib. II, cap. XII: ac ab Albategnio etiam, & Vitellione, comprobatur. Herodotus itidem lib. II memorat eclipsin tantam, ut desubito dies in noctem verteretur. Quod etiam contigisse in Romuli conceptu, Dionysius prodidit lib. II. Ac meminit quoque deliquii illius Plutarchus *c*; qui, ex sententia Tarrutii Mathematici, à Terentio Varrone rogati, ut Romuli, & Urbis genesin, juxta Astrologiam ἀποτελεσματικὴν *d* perscriberet, conceptum Romuli, atque eclipsin eam, incidisse ajebat in diem XXIII mensis, quem *Choiac* Ægyptii dixere: ac Nicolaus Mullerius *e* referebat in annum Periodi Julianæ 3942, Junii XXIV: Buntingus autem ad annum mundi 3199, sive periodi Jul. 3944, Maji V. Sed jam Mathematicorum aliis deprehensum, non fuisse ullam eo tempore eclipsin Romæ: nedum grandem adeo, ac ait Dionysius. Quare fefellit, falsusque Tarrutius. Verùm, utcunque ille deceptus, alias ejusmodi apud alios legas. Inter cæteros, in vita Ludovici Pii anno Christi DCCCXL, V Maji: item anno DCCCLXXVIII, Oct. XXIX: quando tanta erat eclipsis, ut omnes apparuerint stellæ. Atque hæc de sideris utriusque deliquiis; quæ, cùm naturales nescirentur caussæ, mirâ homines superstitione impleverunt.

c In Romulo.
d Judiciariam.
e In Examine Temporum, quod Tabulis Frisius addidit.

His igitur caussis ignotis, communis quoque erat opinio, suis Lunam ignibus lucere: quod sine dubio majus ei decus conciliavit. Sed postea de isto gravis est scrupulus injectus: idque partim ex illis, quæ de varia Lunæ φάσει *f* superiùs adduximus; partim istis, quæ proximè de cælestibus attulimus deliquiis. Itaque tum controversia fuit exorta, quæ diu ingenia torsit humana; utrùm (Arnobii *g* verba sunt) *alieno ex lumine, an propriis luceat fulgoribus Luna.* Quarum opinionum utramque etiam complexus est Lucretius in quinto:

> *Lunaque sive notho fertur loca lumine lustrans,*
> *Sive suam proprio jactat de corpore lucem.*

De propriis ignibus statuit Anaximander, & Xenophanes; & multò post eos Berosus Babylonius: uti de Anaximandro, & Beroso, testis est Plutarchus in primo de placitis philosophorum, cap. XXVIII, & XXIX; de tribus autem istis, Stobæus in Eclogis Physicis *h*. Sed & de Beroso idem prodidit Cleomedes in secundo; fusiusque Vitruvius lib. IX, cap. IV; quem operæ est adire. Summa eò redit: Globum Lunæ dimidiâ sui parte igneum esse; exque ejus conversione fieri, ut varia adeò sit Lunæ φάσις *i*. Hinc Lucretius ibidem:

> *Est etiam quoque uti proprio cum lumine possit*
> *Volvier, & varias splendoris sumere formas.*

Et post aliqua:

> *Versarique potest, globus ut si k forte pilai*
> *Dimidia ex parti candenti lumine tinctus;*
> *Versandoque globum variantes edere formas.*
> *Denique eam partem, quæcunque est ignibus aucta,*
> *Ad speciem vertit nobis oculosque patentes.*
> *Inde minutatim retro contorquet, & aufert*

f Apparitione sive conspectu.
g Lib. 2 adversus gentes.
h Pag. 59.
i Apparitio.
k Al. sit: quod malebat Janus Duza fil. in Catullum notis. Sed, nihil mutandum, quia ut si, valet, haut aliter ac si fit.

Dimi-

Dimidiam partem glomeraminis atque pilai:
Ut Babylonica, Chaldæam doctrina refutans,
Astrologorum artes contra convincere tendit.

Ubi propter Berosum Babylonium Babyloniis hanc tribuit opinionem. Atque idem facit Appulejus de Deo Socratis: qui utramque opinionem his memorat verbis: *Seu corniculata, seu dividua, seu pertumida, seu plena sit; variâ ignium face, quanto longius facessat à Sole, tanto longius collustrata, pari incremento itineris & luminis, mensem suis auctibus, ac paribus dispendiis, extimans: sea illa proprio & a perpeti candore, ut Chaldæi b arbitrantur, parte luminis compos, parte alterâ cassa fulgoris, pro circumversione oris discoloris, multivaga, pollens, speciem sui variat: seu tota, proprii candoris expers, alienæ lucis indiga, denso corpore; seu levi, ceu quodam speculo radiis Solis obstiti, & adversi, usurpat, &, ut verbis utar Lucretii,*

—— nothum jactat de corpore lucem.

a Perperam vulgati seu pro &, quod & aliis monitum: & sane nihil apertius.
b Babylonios cape: non Chaldæos, quatenus Babyloniis opponuntur; ut à Lucretio factum versibus proxime adlatis.
c In Ætnam.

Apposui locum; prout censeo legi oportere. Ac quod pro *obstiti*, literulâ unâ recisâ, *obstiti* reposui; in eo certissimam Scaligeri c suam emendationem secutus. Sed non assentio, quod idem interpretetur *obliqui*: Solemque sic dici arbitretur, quia obliquo feratur circulo signiferi. Potiùs, si *obstitus* hìc valet *obliquus*, eò Appulejus respexerit, quòd Luna, à Sole recedens, obliquo ejus lumine percussa, magis & magis luceat nobis; usque dum ex adverso constituta, orbem totum complêrit. Non potuerit sic, ubi de caussa agitur luminis Lunaris, meliùs recurri, quàm ad Solem nunc obliquum, tum adversum. Sed puto, pro *obliquo* potiùs *obstipum*: ut in illo Lucretii lib. IV:

Omnia mendose fieri, atque obstipa, necesse est.

Quamquam & hic Festus *obstita* legisse videatur: sed invitis optimis membranis nostris; ac vetustis quoque editionibus, in his Veronensi d: ubi semper est *obstipa*: quod idem ac *curva*, & κατὰ μεταφορὰν, *vitiosa*. At *obstitum* est, quod obstat, sive obsistit; hoc est, quod opponitur, atque ex adverso est. Itaque *obstitum*, & *adversum*, junxerit Appulejus, ut posterius sit prioris, vocis minus obviæ, ἐξηγητικόν. Ac censeo Appulejo, cùm hoc scriberet, ob oculos fuisse locum Ennii; qui nunc quidem corruptè sic legitur ex schedis Festi, quæ Pomponii Læti fuerunt:

d Anno 1486.

Amplius ex augure obstipulumve solis.

Unde Paullus Merula e faciebat:

e In Enn. lib 7. Ann.

Amplius exaugere obstipo lumine solis.

Ac ad Regulum referebat, Solari lumine à Karthaginensibus excruciatum. Sed enim censeo potius, Ennium esse locutum de Luna capiente lumen ex sole, præsertim adverso. Eoque veram esse lectionem:

Amplius exaugere obstito lumine Solis.

Etiam hæc firmantur originatione, quòd Cincius f νυμφολήπτους dici *obstitos* putarit, quia obstiterint Deo, viderintque quod conspicere sit nefas. Imò & Cloatio, ac Ælio Stiloni g, *obstita loca*, de cælo tacta. Ut apud Tullium in II de Legg. *Iidemque fulgura, & obstita curanto.* Ubi *locus obstitus* idem ac *bidental*, quia bidente expiaretur. Hæc pluribus sum persecutus propter eos, qui pro *obstitum* ubique *obstipum* legere jubent; nec vel Appulejum, vel Ennium, satis ceperunt. Redeo nunc ad Berosum; qui Lunam, ut dixi, putabat nativo igne lucere; sed quia dimidia solum ignea sit, circumvolutione sui variè comparere. Hanc ejus sententiam ait Keplerus, Παραλειπομένων in Vitellionem cap. VI, à Thalete Milesio redditam esse meliorem: ut qui viderit, eam nullâ sui parte lucere ex se ipsâ; sed semper sui dimidio, vel ultra, illustrari à Sole. Quod nisi meliùs interpreteris, quàm dictum à Keplero videtur, temporum rationi planè repugnat. Nam quomodo Thales correxerit opinionem Berosi, cùm hic illo ducentis amplius annis fuerit posterior? Thales enim, ut in Chronicis retulit Apollodorus, & exinde Diogenes, expeditioni interfuit Crœsi adversus Cyrum: atque anno primo Olympiadis XXXIV, annos jam natus XCV, vitâ excessit. Berosus verò desito jam Persarum regno, quod annis durârat CCXXX, claruit in Syria, temporibus iis, quibus Syro-Macedonum imperium tenuit Seleuci Nicatoris filius, ac nepos: uti locuples testis Tatianus, atque exinde Eusebius in X Præparat. Evangelicæ a. At secta interea est Thaletis sententia; cùm non eædem semper luceant partes Lunæ: ut maculæ lunares ostendunt, quæ eundem semper situm obtinent, ac successivè illuminantur à Sole. Ut luna satis evertatur illa globi Lunaris circumvolutio. Quemadmodum & in altero aberratum à Beroso, quòd nativâ eam luce crederet lucere. Planè enim aut nullâ, aut peraxiguâ est luce prædita: ut vel omne, vel prope omne lumen à Sole mutuetur, ac deinde reflectat in terras. Quæ sententia fuit Pythagoreorum, & Stoicorum; ut ex Diogene Laertio constat. De Thalete similiter Plutarchus lib. II de placitis philos. cap. XXVII, & ex eo Eusebius de Præparat. Evangel. lib. XV, cap. XXIX. Cicero in Somnio Scipionis: *Ex quibus erat ea minima, quæ ultima cælo, citima terris, luce lucebat aliena.* Catullus Carm. XXXV.

a Pag. 289. edit. R. Steph.

Tu potens Trivia, & notho es
Dicta lumine Luna.

Seneca Medea, Choro act. II.

Cùm Phœbe solitum lumine non suo
Orbem, circuitus cornibus alligat.

Ac propterea Æschylus, & Euripides, Lunam Solis filiam dixerunt: cujus rei & Theo meminit, commentariis in Aratum. Atque eò respexit Joannes Geometra hymno in B. Virginem III

Χαῖρε πολυαγλήεντος ἀφ' υἱέος, οἷα Σελήνη
Πατρὸς ἀπ' ἠελίου, φέγγος ἐφελκομένη.

Salve, quæ illustre à nato, ceu Luna parente
A Phœbo, lumen suscipis æthereum.

Prout reddidit Fred. Morellus; qui primus Græcè excudit scriptorem hunc satis recentem; utcunque ex vetustissimo codice Græco bibliothecæ regiæ Mediceæ erutus dicatur ab editore b.

b Dedicatione ad Gregorium XIV Pont. M. in edit. Morell. prima, quæ anno prodiit 1591.

Hæc verò de alieno Lunæ lumine opinio eo adstrui videtur, quòd si ea proprium, vel multum proprii luminis haberet; non terrâ interpositâ ob privationem solaris luminis tenebresceret, sed clariùs reluceret; uti stellæ noctu magis splendent. Nunc contrà fit, ut pars ea, quæ terræ umbrâ tegitur, minus, quàm antè, cernatur.

Neque id solùm colligunt ex Lunari deliquio, sed etiam Solari; quia totam tum Lunæ faciem conspiciamus. Imò extra etiam deliquium; quoniam in Luna & corniculatâ, & dimidiâ, & quacunque φάσει c, totam Lunaris rotunditatis faciem cernere sit. Quare sic potiùs statuendum videtur, habere quidem Lunam aliquid lucis nativæ ac propriæ; sed debile illud, & vix nostros ad visus pertingens. Ita etiam Theo in IV Ptolemæi, & Cleomedes lib. II Cyclicæ Theoriæ.

c Apparitione sive conspectu.

Sed in contraria est sententia Vitellio; qui uti à Beroso longissimè abit, ita nec illud Cleomedi, ac Theoni, largitur, quòd dicebamus de minuta luce; unde sit sanguineum illud, quod in defectu Lunæ cernitur. Hanc luculam qui negant, arbitrantur, lumen id, quod in eclipsi utraque, vel aliàs in parte tenebricosiore, conspicimus, aliquid habere luminis sive à sideribus, quæ circumstant Solem; sive a radiis Solis in aëre refractis, inque medium umbræ pertingentibus. Atque in hanc sententiam pedibus eunt omnes illi, qui cum Thalete ajunt, Lunam esse γεώδη, *natura terrea*: cum Pythagora, κατοπτροειδὲς σῶμα, *speculi naturam referens corpus*: quod de utroque illorum in Physicis Stobæi eclogis d legas. Horum igitur judicio, densum & opacum Lunæ corpus ejusdem est naturæ ac terra nostra: lux verò ejus provenit à terra magnam vim luminis à Sole accepti sursum vibrante. Ut secundùm eos terra lumen hoc mutuetur à Sole: nec luna à sole duntaxat lumen accipiat; sed terra etiam Solari lumine perfusa in lunam hoc refundat; eoque mutuò se illustrent luna, & tellus. Cujus rei argumentum capiunt ex splendidissimo lumine, quod, in altissimis montibus constituti, è terræ & aquæ globo sursum refundi conspexerunt.

d Pag. 59.

Atque

Atque hæc, pro argumento quidem; quod nunc sub manibus habemus, abundè docent multiplicem Lunæ utilitatem, naturamque stupendam: quam neque, post tot secula exacta, satis nunc capimus; ut ostendunt ea, quæ hodieque sub ancipiti hærent, etiam inter Mathematicorum eximios. Quare minùs mirandum, si, post divinos Soli honores attributos, etiam in consortium eorum Lunam reciperent. Non diffitendum quidem, magnis fuisse tenebris obseptos, qui pro Dea haberent globum lucentem, intellectus, imò sensus, atque adeò etiam vitæ expertem. Sed enim tam mirabiles effectus nulli putabant rei rationis experti convenire. Quid mirum de vulgo, quando & princeps Stoicorum idem sensit? Id postea planius fiet: nunc contentus ero illis Stobæi in Eclogis physicis a: Ζήνων τὴν σελήνην ἔφησιν ἄστρον νοερὸν καὶ φρόνιμον πυρινὸν δὲ πυρὸς τεχνικοῦ. *Zeno Lunam ajebat sidus esse intelligens, ac prudens, igneum, ex igne artificioso.*

a Pag. 50. edit. Plantin.

Cap. XXI.

Primordia religionis gentilis in Oriente: ubi duo naturæ principia considerabant. Posterius fuisse passivum, quo Luna præcipuè refertur. Hoc Uraniæ *sive* Cælestis *nomine notari: & ut cultus ejus paullatim sit propagatus. Phœnicibus, ac Syris, dici* Astarten: *& cur insigne ejus caput fuerit bubulum. Astarten à veterum multis Venerem statui: nec eo tamen Veneris sive Luciferi sidus, sed Lunam intelligi: uti de Syro hoc numine Syrus Lucianus optimus est testis. Quod ab eo Floridus Sabinus recessit; id temere factum esse, ostenditur ex Plutarcho, Appiano, Horatio, aliis. Cur aliqui Melchisedechum Herculis, & Astartes filium, dixerint. Hebræis Astarten esse* Astaroth. *Unde ea dicta.* Baltis *sive* Beltis *eadem ac* Astarte, *& unde hoc nominis.* Dione *quæ sit, vel Ieremiæ* regina cœli. *Quæ* Salambo, *& origo vocabuli.*

NUnc videamus, ut pro variis gentibus varia fuerint nomina, quæ ad unum Lunæ numen reducerentur: in Oriente imprimis; unde omnium gentium religio, ut diximus, deducta. Hic priusquam sic excrevisset ἡ πολυθεότης a, nunc duo coluere numina, quæ in oculos incurrerent, Solem, Lunamque: nunc unum quidem numen, vim Naturæ occultam; sed in quo tamen distinctè considerarent principium agendi, & patiendi: ut sic quoque ad duos deveniretur Deos. Imò agendi quidem principio, tum naturam universè, quatenus activa est, tum speciatim naturam cæli, ac specialiùs Solem, complectebantur: quæ tria *Beli* sive domini, & *Molochi* sive regis nomine vocitabant. Sub patiendi autem principio comprehendebant Naturam, quatenus principium est passivum, inque ea Lunam, ac præterea aëra sive Junonem: quæ, sic sociata, *Baaltidem*, sive *Beltim*, hoc est, dominam; item *Reginam cæli*, nominabant. Cœli domino tribuerunt calorem nativum, tanquam viro: cæli reginæ adscripsere humorem, tanquam feminæ: nimirum quia duobus illis rerum constaret generatio.

a Deorum multitudo.

Ab loco, & vi cælesti, Orientales, uti & Afri, nomen huic numini dedere Οὐρανίας, sive *Cælestis*; non quasi Græcâ, aut Romanâ voce usi sint Asiæ, vel Libyæ gentes: sed quia Latio, & Grajo sermone sic appellatio illa redderetur. Itaque & nomen *Cælestis* Deæ legas in veteri nummo Juliæ Soemiæ: quæ mater erat Heliogabali, natione Syra; ut mirum non sit, si numen hoc ab ea fuerit cultum. Primi verò omnium hanc venerati sunt Assyrii: ab his accepere Phœnices, & Cyprii; ab illis Græci, & Afri. De Afris postea dicam. De cæteris ita Pausanias in Atticis: Πλησίον δὲ, ἱερόν ἐστιν Ἀφροδίτης Οὐρανίας. πρώτοις δὲ ἀνθρώπων Ἀσσυρίοις κατέστη σέβεσθαι τὴν Οὐρανίαν· μετὰ δὲ Ἀσσυρίους, Κυπρίων Παφίοις, καὶ Φοινίκων τοῖς Ἀσκάλωνα ἔχουσιν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ. παρὰ δὲ Φοινίκων, Κυθήριοι μαθόντες σέβουσιν. Ἀθηναίοις δὲ κατεστήσατο Αἰγεύς, αὑτῷ τε οὐκ εἶναι παῖδας νομίζων (οὐ γάρ πω τότε ἦσαν) καὶ ταῖς ἀδελφαῖς γενέσθαι τὴν συμφορὰν ἐκ μηνίματος τῆς Οὐρανίας. τὸ δὲ ἐφ' ἡμῶν ἔτι ἄγαλμα, λίθου Παρίου, καὶ ἔργον Φειδίου. δῆμος δέ ἐστιν Ἀθηναίοις Ἀθμονέων. οἱ Πορφυρίωνα ἔτι πρότερον Ἀκταίου βασιλεύσαντα τῆς Οὐρανίας φασὶ τὸ παρὰ σφίσιν ἱερὸν ἱδρύσασθαι. *Non longè abest Cælestis Veneris delubrum: quam primi omnium Assyrii coluere: à quibus Paphii in Cypro acceptum sacrorum ritum, cum Phœnicibus, qui in Palæstina Ascalonem urbem incolunt, Phœnices cum Cytheriis communicarunt. Athenis vero eam religionem induxit Ægeus, cùm Veneris ira, & sibi prolem non obtigisse, & sororibus calamitatem immissam, putaret. Quod ætate nostra exstat dea signum ex Pario lapide, Phidiæ opus fuit. Sed Athmonensium apud Athenienses populus est: qui multò ante Actæum regnasse Porphyriona refert; ab eoque, quod apud ipsos est, Cælestis Veneris templum dedicatum.*

Ut omnis hæc superstitio liqueat magis; distinctè agam, primùm de gentibus Orientis, quæ Uraniam sive Lunam coluerint: hinc de Ægyptiis, & Afris, dicam: tum de Græcis, & Romanis: postremò de Celtis, & Scythis, paucula adjungam.

In Oriente initium faciam à Phœnicibus, ac Syris: quibus Luna dicta est *Astarte.* Hujus etiam rei antiquissimo ex scriptore Sanchuniathone indicia habemus apud Eusebium in primo Euangelicæ Præparationis. Ubi Astarte Cœli filia vocatur: quod sine dubio nulli meliùs convenit, quàm Lunæ. Atque ibidem legas: Ἡ δὲ Ἀστάρτη ἐπέθηκε τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ βασιλείας παράσημον κεφαλὴν ταύρου. *Astarte capiti suo, tanquam regni insigne, tauri caput imposuit.* At Lunæ nota est caput bubulum, ut ejus cornibus Luna curvata in cornua repræsentetur: sicut apud Ægyptios Isis cornibus noscebatur; per quam itidem Luna intelligitur. De hac Herodotus in Euterpe: Τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα, ἐὸν γυναικήιον, βούκερών ἐστι, κατάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι. *Isidis simulacrum muliebre est, bubulis præditum cornibus, sicut Græci describunt Io.* Sed de Iside pluribus suo loco dicemus. De Astarte autem sic ibidem ex Sanchuniathone Philo Byblius, ex Philone Eusebius: Τὴν δὲ Ἀστάρτην Φοίνικες τὴν Ἀφροδίτην εἶναι λέγουσι. *Astarten verò Phœnices Venerem esse prædicant.* Est & in glossis optimis MSSis, quas ineditas habeo: Ἀστάρτη, Ἀφροδίτη. Procopius itidem Gazæus in lib. 1 Reg. cap. VII, cùm dixisset, ubi LXX habent, τὰ ἄλση Ἀσταρώθ, *lucos Astaroth*, Aquilam vertere, τῆς Ἀστάρτης ἀγάλματα, *Astartæ statuas:* subjungit, Οὕτω δὲ καλοῦσι τὴν Ἀφροδίτην ἐκ τοῦ ἀστέρος παρονομάσαντες. *Sic verò vocant Venerem, à sidere ei nomine dato.* Ac similiter interpretatur, cùm alibi a, tum in III Regum cap. XVI: ubi addit, à Sidoniis cultam, lucosque ei plantatos. Hæc optimè conveniunt Græcorum, & Latinorum Dianæ, *silvarum potenti*; ut vocat Horatius in carm. Seculari. Quare hinc etiam Astarten esse Dianam sive Lunam, elucet. Huic enim luci erant sacri; ut postea commonstrabitur. Etiam est apud Suidam: Ἀστάρτη ἡ παρ' Ἕλλησιν Ἀφροδίτη λεγομένη. *Astarte, quæ Græcis dicitur Venus.* Addit deinde, Αὐτὴν γὰρ εἶναι τὸν ἑωσφόρον μυθολογοῦσιν. *Luciferum enim esse Veneris sidus, ajunt fabularum interpretes.* Et Procopius similiter 1 Reg. cap. VII: item Michaël Glycas in secundâ Annalium parte. Sed Græcis quidem Venus est Lucifer, sive Hesperus: Orienti autem Venus potius est Luna; ut & Astarte eadem sit ac Luna. De quo cui in Syro hoc numine potius habeamus fidem, quàm Syro doctissimo, Samosatensi dico Luciano? Ejus hæc sunt verba libro de Dea Syria: Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἱρὸν ἐν Φοινίκῃ μέγα, τὸ Σιδώνιοι ἔχουσι· ὡς μὲν αὐτοὶ λέγουσι, Ἀστάρτης ἐστί· Ἀστάρτην δ' ἐγὼ δοκέω Σεληναίην ἔμμεναι. *Est autem & aliud templum in Phœnicia: quod Sidonii habent. atque, ut ipsi dicunt, est Astartes. Astarten autem ego puto Lunam esse.* Franciscus tamen Floridus lib. II Subsicivarum Lect. cap. VII, errare censet Lucianum, usque adeo ut (verbis ejus utar) *Deorum hominumque contemtor omnibus ipse se contemnendum exhibeat.* Ante omnia ait Floridus non Lunæ, sed Veneri, convenire illa Plauti Mercatore b:

a In lib. 4 Reg. cap. 23.

b Act. 4. sc. 5.

Diva

Diva Astarte, hominum Deorumque vis, vita, salus: rursus eadem quæ est
Pernicies, mors, interitus, mare, tellus, cælum, sidera,
Jovis quæcunque templa colimus, ejus ducuntur nutu, illi obtemperant.

Plutaque in hanc mentem. Sed profectò, Camerario, & aliis, jamdiu monitum, scenam illam, & sequentem, non Plauti esse, sed supposititias. Atque ut aliter esset, non ex Latinis, sed Oriente, de Orientis numinibus judicandum. Orienti autem & Venus, & Juno, est sidus illud, quod in humorem omnem imperium exercet: id verò esse Lunam, satis ex iis cognoscere fuit, quæ fusè adeò de vi & efficacia Lunæ superius dicebamus. Ut facilè sit conciliare sententias adeò dispares de Dea Hieropolitana, quas complexus est Plutarchus in M. Crasso: Γίνεται δὲ πρῶτον αὐτῷ σημεῖον ἀπὸ τῆς θεοῦ ταύτης, ἣν οἱ μὲν Ἀφροδίτην, οἱ δὲ Ἥραν, οἱ δὲ τὴν ἀρχὰς καὶ σπέρματα πᾶσιν ἐξ ὑγρῶν παρασχοῦσαν αἰτίαν καὶ φύσιν νομίζουσι. *Primum verò omen ei offertur ab hac Dea, quam Venerem aliqui, Junonem alii, alii autem deam initia & semina omnibus ex humido præbentem existimant.* Quæ & Appianus habet libro de bellis Parthicis a; idque, more suo, verbis planè iisdem: ut propter hæc, & tam multa hujusmodi, exscriptor potius, quàm scriptor videatur; iisque calculum adjiciam lubens, qui alienorum esse laborum fucum arbitrantur. Quod si Dea illa, ut Plutarchus indicio est, humidis & generationi præest; sanè optimè illi conveniant Horatii ista in Carmine seculari, quod in Apollinem & Dianam, hoc est, Solem, Lunamque, conscripsit:

a Pag. 137. edit. H. Steph.

Rite maturos aperire partus
Lenis Ilithyia, tuere matres;
Sive tu Lucina probas vocari,
Seu Genitalis.

Ubi videmus, ut ad Dianam sive Lunam referatur, tum Ilithya, partus præses; tum Juno Lucina, quam parturientes invocant; tum etiam Genitalis Dea, sive generationis antistita; quæ ipsissima est Venus. Et profectò Junonem Orienti etiam non aliam esse, quàm Lucinam; arguit hoc Psyches apud Appulejum in VI Met. ubi sic, inter alia, Deam hanc compellat: *Magni Jovis germana, & conjuga; sive tu Sami, sive celsa Carthaginis beatas sedes frequentas; quam cunctus Oriens Zygiam veneratur; & omnis Occidens Lucinam appellat: sis meis extremis casibus Juno Sospita: soles prægnantibus ultro subvenire.* Zygia autem videtur *Juno pronuba*. Hesychius simpliciter, Ζυγία, ἡ Ἥρα b.

b Zygia, Juno

Astartes, præter eos, quos diximus, meminit M. Tullius in III de Natura Deorum. Verba mox occasione Beltidis adducam. Ex Græcis item Artemidorus lib. I Oneirocrit. cap. IX: Ἰχθύας πάντες ἐσθίουσι, πλὴν Σύρων τινῶν τῶν τὴν Ἀστάρτην σεβομένων. *Pisces edunt omnes, præter illos Syrorum, qui Astarten colunt.* Celebrat pariter Achilles Tatius in ipso ingressu operis de amoribus Clitophontis, & Leucippes: ubi Astarten Sidoniorum numen facit. E Judæis similiter Josephus lib. I contra Apionem: è nostris, Tertullianus in Apolog. cap. XXIV. Verba ejus, occasione Dysaris Arabici, & Beleni Norici, apposuimus antea. Item Epiphanius hæresi XXXV, sive aliis LV: ubi legas, quosdam Melchisedeci patrem statuere Heraclam, matrem autem Astarten, sive Asteriam. Puto eos, qui hoc commenti fuerunt, illud voluisse, Melchisedeco patrem fuisse Solem, matrem Lunam, vel Terram. Nam ὁ Ἡρακλῆς, Sol; ἡ Ἀστάρτη, Luna, aut Tellus. Horum omnes filii sumus, viri summates, infimates, medioximi. Vitalis enim calor nobis est à Sole, cæloque: materies autem à terræ & aquæ globo: in quem Lunæ, maximeque in humorem, imperium est. Quod igitur omnium est hominum commune, hoc particulatim tribuerunt Melchisedeco; neutiquam id facturi, nisi parentes ejus nescirentur. Præterea Astarten nominant Augustinus in librum Judicum, & Joannes Xiphilinus c sermone εἰς τὴν τοῦ τιμίου σταυροῦ προσκύνησιν: quam ex bibliotheca Bavarica primus edidit Gretserus d.

c Pag. 351.
d Tom. 2. de Cruce Christi.

Hebræis Ἀστάρτη est *Astaroth*: ut II sive IV Regum XXIII, 13. Ubi Salomo ædem dicitur ædificasse Astaroth, Sidoniorum idolo: LXX habent Ἀστάρτῃ. Ac similiter I sive III Reg. XXXI, 10, templum Astaroth vocatur à LXX Ἀσταρτεῖον: quod Schol. exponunt, ἱερὸν τῆς Ἀστάρτης. Sed Jud. X, 6, etiam LXX habent Ἀσταρὼθ, uti & Latina vulgata.

At Suidas, Ἀστάρτην habere ἀπὸ τοῦ ἄστρου ἐπωνυμίαν a. Quod non ita capiendum, quasi vox sit originis Græcæ: sed quia & in Orientis linguis simili, vel non multùm absimili ratione, sidus nuncupetur: unde & posterior pars Persicæ vocis *Zoroaster*, vel *Zoroastres*. Siquidem id Græcè signat ἀστροθύτην, ut, Laërtio teste, prodidit Dinon in Historiarum quinctodecimo. Eoque ab Oriente etiam potiùs esse censeo ἀστήρ, unde ἄστρον, quàm vel ab ἄω, *splendeo*; vel quia in cælo ἐστήρικται b. Neque tamen nescio R. David Kimchi nomen *Astartes*, sive potiùs *Astaroth*, ex eo arcessere, quod figura ovis coleretur: eamque etiam opinionem sequi Marinum Brixianum. Hoc, credo, ex eo collegerunt, quòd Hebræis עַשְׁתְּרוֹת, *Astaroth*, τὰ μῆλα sive *greges* significet. Faciliùs huic etymo crederem, si, de hujusmodi figura Astartes, veterum aliquem laudarent auctorem. Nunc cum altum de eo apud illos silentium sit: non paullo sit verisimilius, eam vel totam piscis, vel partim hominis, partim piscis figuram habuisse: quemadmodum postea in symbolica dicetur gentium Theologia. Et hæc de Astarte, quatenus est Luna. Nam ut est Europa, Agenoris filia, diximus de ea lib. I, cap. XXII.

a Ab astro appellationem.
b Figatur, stabilemque habeat sedem.

Etiam Phœnicum Baaltis, sive Beltis, eadem est ac Dione, sive Venus, vel Luna. Vel, si diversa est, fuerit Lucifer. Diversas facere videtur Sanchuniathon, sive ex eo Philo Byblius apud Eusebium in primo de præparatione Evangelica. Ubi memoratur, Astarten, & Baaltidem, esse sorores; ac illam esse Venerem, hanc Dionem. Utraque ibidem dicitur nupsisse Saturno: sed Astarte quidem, præter septem Titanidas sive Dianas, etiam mares peperisse narratur, Cupidinem Amoremque: ex Dione autem progonatæ solæ perhibentur puellæ. Verum aliter de isto Græci, ac Romani. Quippe Orpheo in Argonauticis dicitur Διωναία Ἀφροδίτη c: & Maronis est III Æn. *Sacra Dionææ matri.* Ubi Venerem intelligi, convenit: quam à matre Dione sic dici, ait Servius. Ac similiter in illud IX Ecl.

c Venus Dionaea.

Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum:

Longè, inquit, *repetitum est à matre Veneris Dione.* At longe repetitum non sit, si Dione est Venus: unde autem Cæsar dicatur *Dionæus*, quia genus duceret ab Ænea, Anchisæ ac Veneris filio. Et profectò pro hac sententia est, quòd nulli meliùs conveniat nomen *Baaltis*, quàm Junoni sive Lunæ. Nam ut Jupiter, hoc est, Sol cum æthere, est *Baal*; ita *Baaltis* Juno, hoc est, Luna cum aëre. Sic enim ex Sanchoniathone Philo Byblius: Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Κρόνος Βύβλον τὴν πόλιν θεᾷ Βααλτίδι, τῇ καὶ Διώνῃ δίδωσι. *Ac deinde Saturnus Byblum urbem Baaltidi, quæ etiam Dione dicta, dono dedit.* Ac similiter *Beltis* nominata. Nempe ut Saturnus, sive Jupiter, sive Apollo, בֵּל, unde Βῆλος: sic Rhea, sive Juno, sive Diana, בֵּלְתְּ, unde Βῆλτις. Sic vocavit Megasthenes, & exinde Abydenus in rebus Assyriacis; velut minutæ ejus reliquiæ ostendunt: *Baaltis* igitur, sive *Beltis*, vocitata, quasi *dominam* dixeris: quomodo & *reginam cæli*, si B. Hieronymi interpretationem sequimur, appellat propheta Jeremias cap. VII, 18, & cap. XLIV, 17, 18, 19, 25. Eo autem impensiùs hæc placet opinio, quia Hebraicè sit מַלְכָּה, *Malchah*: quod muliebre. Scio, & Solem Hebræis eodem genere nuncupari שֶׁמֶשׁ, *semes*. Unde & R. David Kimchi, imò & Chaldæus Paraphrastes, intelligere hic malunt Molochum, hoc est, Saturnum, sive Jovem, hoc est, Solem ipsum. Sed mihi sententia hæc eo minùs probatur, quia Propheta loquatur de gentium idololatria: his autem, in ipso Oriente, Sol non Dea, sed Deus haberetur: ut dubium non sit, quin Sidoniis Baal,

&

& Astaroth, distincta fuerint numina; atque illo Solem, hoc Lunam, denotarint.

Habuit Astarte, sive Beltis, & aliud nomen apud Syros. Nam Astarte non alia est à Græcorum Venere Adonidem amante. Quod & Cicero indicat lib. III de Natura Deorum: *Quarta Venus Syria Tyroque concepta, quæ Astarte vocatur: quam Adonidi nupsisse traditum est.* At ea ob planctum, quo in sacris ejus mors Adonidos deplorabatur, temporibus Alexandri M. vel deinceps, etiam *Salambo* dicta est à Syris, & Babyloniis. Ælius Lampridius in vita Antonini Heliogabali: *Salambonem etiam omni planctu & jactatione Syriaci cultus exhibuit.* Hesychius: Σαλαμβὼ, ἡ Ἀφροδίτη, παρὰ Βαβυλωνίοις. SALAMBO, *Venus, Babyloniis.* Quod iisdem est verbis apud Phavorinum. Non tamen Syra hæc appellatio, vel Babylonia; sed à Syromacedonibus imposita: cùm σαλάμβη, & Σαλαμβὼ ejusdem sint originis; nempe à σάλος, quemadmodum docet Etymologicum magnum, sive vetus auctor, quem etymologus exscripsit: Σαλάμβας τὰς θυρίδας, τὰς ἀεὶ ἐν σάλῳ οὔσας. Καὶ Σαλαμβὼ, ἡ δαίμων περὶ τὸ ἀεὶ περιφέρεσθαι, καὶ ἐν σάλῳ εἶναι, καὶ ὅτι περιέρχεται θρηνοῦσα τὸν Ἄδωνιν· καὶ σαλαΐζειν Ἀνακρέων ἐπὶ τοῦ θρηνεῖν. σαλεύει γὰρ καὶ περιάγει τὴν διάνοιαν ἡ τοιαύτη ὀδύνη τοῦ θρήνου. SALAMBAS *dicunt fenestras, quia sint in perpetuo motu,* (*qui Græcis* SALOS) & SALAMBO, *Dea, quia cogitationes semper huc illuc circumagat, & curarum æstu* (*qui* SALOS *dicitur*) *fluctuet, & cum lamentis circumeat Adonidem. Ut &* SALAIZEIN *Anacreon dixit pro lamentari. Agitat enim ac perturbat mentem talis in luctu ac planctu dolor.*

Etiam Dea Syria, sive Juno Assyria, quæ Hierapoli erat, ad Lunam refertur: uti & Atergatis sive Derceto, φυσικῶς *a* considerata. Sed utraque Dea uno nomine, & Lunæ, & Terræ numen complectebatur. Qua de re dicam pluribus, ubi deventum erit ad Terræ cultum.

a Quatenus ad rerum naturam pertinet.

CAP. XXII.

Vraniam Venerem Assyriis, ac Babyloniis, vocatam Μύλιττα, *ac unde ea appellatio esse videatur.* Succoth Benoth. *De Veneris etymo; uti & de* Siccæ Veneriæ *nomine.* Nabo *potius Luna, quàm Sol. Principum vocabula ab hoc numine imposita. Anitin sive Anaitidem aliis Dianam esse, aliis Venerem: & quomodo hæc concilientur.* Anæa *eadem, ac* Anaitis. *Sacaa Anaitidi sacra. Festo hoc domini servos quisque procurabant, ut Romæ Saturnalibus. Eodem Sacaorum festo apud Persas solere uni ex vinctis, morti adjudicatis, permitti, ut nullo non voluptatis genere animum expleret: qui mox, festo exacto, virgis prius cæsus, suspenderetur. Verisimilior ratio Sacaorum, quàm veteres attulerint. Cur Babel* Sesach *dicatur.* Sesech *quis. Anaitis etiam culta à Parthis.*

VEnio ad Babylonios, atque Assyrios: quibus Urania Venus, quam Lunam esse diximus, *Mylitta* vocabatur. Hoc docet nos Herodotus lib. I; ubi in Babyloniorum institutis inter alia reponit, quòd puellæ ejus gentis in fano Veneris considerant tempora corollis religatæ, usque dum advenarum quispiam pecuniam injecerit sinui, quò cum iis à fano abductis rem habeat. Eum, qui pecuniam immitteret in sinum, his verbis uti ait: Ἐπικαλέω σοι τὴν θεὸν Μύλιττα. *Invoco tibi Deam Mylittam.* Ac continuò subjungit: Μύλιττα δὲ καλέουσι τὴν Ἀφροδίτην Ἀσσύριοι· *Venerem enim vocant Assyrii Mylittam.* Nicolaus Damascenus Historiarum libro primo, ut legere est in iis, quæ excerpsit in Collectaneis suis Constantinus Augustus Porphyrogennetus, variare videtur. Nam secundum eum Venus Assyriis dicta Μόλις. Sed item Μύλις, & Μύλιττα. Quia σ ferè abit in τ, & contra. τα solum est περίλκον. Arabibus per ἀφαίρεσιν dicebatur Ἄλιττα. Assyriorum autem nomine Chaldæos Herodotum sive Babylonios comprehendere, liquet exinde, quòd & antea

Pag. 429.

profiteatur, se agere de Babyloniis; &, ubi hoc ipsum, quod jam retuli, narravit, subjiciat hæc verba: Νόμοι μὲν δὴ τοῖσι Βαβυλωνίοισι οὗτοι κατεστᾶσι· *Hujusmodi sunt Babyloniorum leges atque instituta.* Ritum istum Assyriorum sive Babyloniorum etiam Strabo commemorat in sextodecimo. Est & alter Herodoti locus de Assyriorum Mylitta: quem inferiùs adducam, quando de Persarum Mithra loquar. Est verò Μύλιττα, ut arbitror, à מוֹלֶדֶת, hoc est, *nativitas, progenies, genitura.* Habes Gen. XLVIII, 6, & Ezech. XVI, 3.

Porro ab ritu eo, quòd Babylone in templo Veneris Uraniæ sic virgines operirentur suos amatores; evênit, ut templum hoc dicerent סכות בנות succoth benoth; hoc est, *tabernacula filiarum.* Itaque cùm Salmanassar, abductis è Samaria Israelitis, novos in eorum locum colonos è variis misisset gentibus, variique Deos colentibus, quarum singulæ patriis insisterent ritibus; Babylonii coloni fecerunt *Succoth Benoth*; ut legere est II sive IV Reg. XVII, 30. Quem ad locum sic Eucherius Lugdunensis episc. *a* *Melius, ni fallor, faceret interpres, si* SOCHOT *Latinè in* TABERNACULA *verteret, & nomen idoli* BENOTH *absolute poneret.* Facilè autem adsentio V. Cl. Joanni Seldeno, à *Benoth Venus* deducenti. Nam B atque V, item T, & S, promiscuè solent usurpari: quod in Originum libris plurimis comprobamus exemplis. Et à *Sucoth*, vel *Sicoth Benoth*, (utroque enim modo dixere) nomen est *Sicca Veneria*, Carthaginensium coloniæ: cui sine dubio id nomen Pœni, Phœnicum exemplo, qui Assyrios ac Babylonios imitati, à *Sicoth Benoth* imposuere. Nam a Veneris fano huic urbi nomen fuisse, vel fidem fecerit illud Valerii Maximi lib. II, cap. VI: *Siccæ est fanum Veneris, in quod se matronæ conferebant, atque inde, procidentes ad quæstum, dotes corporis injuriâ contrahebant, honesta nimirum tam inhonesto vinculo conjugia junctura.* Pluribusque hoc ipsum firmat idem Seldenus erudito syntagmate de Diis Syris *b*. Etiam Chaldæis, ac Babyloniis, colebatur Nabo seu Nebo: ut constat ex illo Jesaiæ XLVI, 1, *Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestiis, & jumentis.* Ubi videmus, duo suprema Babyloniorum numina conjungi. At ea fuisse Solem, & Lunam, historia omnis testatur. Jam verò Belum esse Solem, luculentè antea ostenium. Superest igitur, ut per *Nebo* intelligatur Luna. Quod si est, incommodè vulgata habet tralatio; *Contritus est Nabo*; cùm *contrita* fuerit dicendum. Quod sicut de neutro satis liqueat, vertere cum Leone Judæ liceat: *Concidit Bel, corruit Nebo.* Sive, ut transfert Pagninus, *Curvavit se Bel, incurvavit se Nebo.* Plura de allato Jesaiæ loco, & Nebone diximus, cùm de cultu Solis ageremus. Nam B. Hieronymus putabat, Nabo esse idem numen ac Chamos, & Baalphegor: at hæc ad Solem reducuntur. Quæ superiùs *c* abunde expendimus. Hoc loco suffecerit rem eam attigisse, quatenus Nabo potius Lunæ, quàm Solis sidus videtur. Porrò ut aliæ numinum appellationes, ita hoc quoque, in virorum principum nominibus invenitur. Nam à *Nabo* seu *Nebo* sunt *Nabuchodonosor, Nabonassarus, Nabuzaradan*, aliaque.

a Cap. 26. sive pag. 188 edit. Froben.

b Syntag. 2, cap. 7.

c Cap. 8 libri hujus 2.

Iisdem Persis magna in veneratione erat Urania sive Luna. Variè autem iis appellabatur. Nullum interim usitatius nomen, quàm *Anitis*, sive *Anaitidis*, Sed dissident homines eruditissimi, sitne Dianæ, an Veneris. Prius mavult Hermolaus Barbatus in Plinii lib. XXXIII, cap. IV, ubi *Anaitidos numen* dicitur *gentibus sacratissimum.* Estque pro Hermolao Plutarchus in Artaxerxe: ubi narrat, ut Artaxerxes Mnemon Aspasiam pellicem fecerit sacerdotem τῆς Ἀρτέμιδος τῆς ἐν Ἐκβατάνοις, ἣν Ἀνῖτιν καλοῦσι· *Dianæ in Ecbatanis cultæ, quam Anitim vocant.* Firmat etiam hanc opinionem ratio, quam adjungit, ὅπως ἁγνῶς διάγῃ τὸν ἐπίλοιπον βίον· *quo reliquam vitam mundè ac sine Venere transigeret.* Quod admodum conveniens illi, quæ futura esset Dianæ virginis sacerdos. Præterea Pausanias in Laconicis ait, Λυδοῖς εἶναι Ἀρτέμιδος

V ἱερὸν

ἱερὸν Ἀναΐτιδος· *Lydis esse Dianæ Anaitidos fanum.* At Strabo sæpius quidem hujus Anaitidos meminit; nusquam tamen *Dianam* vocat: imò ea dicit, unde Gyraldus in Deorum historia *a* colligat, Venerem potius esse, ut de virginibus apud Acilisenenses in templo Anaitidos Deæ dicatis, hoc fine, ut sese prostituerent. Ipsum audiamus Strabonem extremo libro XI: Ἅπαντα μὲν τὰ τῶν Περσῶν ἱερὰ, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἀρμένιοι, τετιμήκασι· τὰ δὲ τῆς Ἀναΐτιδος, διαφερόντως Ἀρμένιοι ἐν τε ἄλλοις ἱδρύσαντο τόποις, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ Ἀκιλισηνῇ. ἀνατιθέασι δ' ἐνταῦθα δούλους, καὶ δούλας· καὶ τοῦτο μὲν οὐ θαυμαστόν· ἀλλὰ καὶ θυγατέρας οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ ἔθνους ἀνιερῶσι παρθένους, αἷς νόμος ἐστὶ, καταπορνευθείσαις πολὺν χρόνον παρὰ τῇ θεῷ, μετὰ ταῦτα δίδοσθαι πρὸς γάμον· οὐκ ἀπαξιοῦντος τῇ τοιαύτῃ συνοικεῖν οὐδενός. τοιοῦτον δέ τι καὶ Ἡρόδοτος λέγει τὸ περὶ τὰς Λυδάς· *Omnia Persarum sacra, & Medi, & Armenii, religiose colunt; præ cæteris verò Anaitidem Armenii; cui & alibi templa posuerunt, & in Acilisena. Ibi servos servasque ei consecrant; quod sanè mirum non est. Sed & illustrissimi ejus nationis filias suas virgines ei dedicant: ac lex est, ut longo tempore apud Deam constuprata, deinde nuptui dentur; nemine talis mulieris conjugium dedignante. Tale quid etiam Herodotus de Lydis mulieribus scribit.* Præterea Agathias lib. II. clarè ait Ἀναΐτιδα esse Ἀφροδίτην *b*, atque ita perhibere Berosum, Athenoclem, & Symmachum, antiquissimos Assyriarum ac Medicarum rerum scriptores. Mihi facilè hæc conciliari videntur. Existimo enim, eandem esse & Dianam, & Venerem; puta Lunam: sed Dianam dici, quatenus illuminat terras, nec luminis ejus vis ulterius expenditur: Venerem autem, quatenus efficax est ad conceptum, generationem, partumque. Ex Horatii carmine seculari utrumque elucet. Ad Dianam pertinet, quod dicitur *Lucidum cœli decus.* Ad Venerem illa:

Diva producas subolem, patrumque
Prosperes decreta, super jugandis
Feminis, prolisque novæ feraci
Lege marità.

Item quòd ibidem Dea hæc vocatur *Genitalis*, non solùm, quia fœtum conceptum in utero maturat, & producit in lucem: sed etiam quoniam ad conceptum juvat. Hoc enim verè est esse γενεθλίαν θεὸν *c*. Unde Plato in quinto de Rep. ait γενεθλίους θεοὺς ἐς παίδων σπορὰν *d*.

Parque vis in mutis animantibus ac plantis. Quamobrem nihil mirandum, si eadem Dea statueretur Diana, ac Venus: ac pro diversa Lunæ vi locis diversis diversimodè vocaretur, ac coleretur. Anaitis hæc valde etiam culta in Zelitica, regione Armeniæ, sic dicta ab urbe Zela; quam (ut Strabo ait in XII) παλαιὸν οἱ βασιλεῖς οὐχ ὡς πόλιν, ἀλλ' ὡς ἱερὸν διῴκουν τῶν Περσικῶν θεῶν· *reges gubernabant, non ut urbem, sed ut Persicorum Deorum templum.* Atque addit, omnia fuisse in sacerdotis potestate. Videtur & ejusdem Deæ τὸ τῆς Ἀναίας ἱερὸν *e*, Straboni memoratum in sextodecimo. In Anaitidos honorem celebrata olim Σάκαια *f*: nec Anaitidos solùm, sed & Amani sive Omani, & Anandrati: qui & ipsi Persici fuere Dii, ac σύμβωμοι *g* quidem, ut ait Strabo in undecimo. Cæterùm festum hoc non in Persia modò, sed Babylonia etiam, obtinebat. Eo per quinos dies mancipia imperabant dominis; unusque servorum, veste amictus regiæ simili, universis præerat ædibus; ut Berosus tradidit apud Athenæum in decimoquarto: ubi & servum istum ait vocatum ζωγάνην: nempe quia Chaldæis סגן Segan, *præfectus.* Fuerit igitur hoc festum non absimile Romanorum Saturnalibus: quibus itidem servi, veste herili induti, mensis adsidebant, dominis ministrantibus. Quod ab eodem Athenæo proditum, & Attio in Annalibus apud Macrobium in primo Saturnalium, cap. VII, item L. Seneca epist. XLVII. Magis etiam mirandum, quod de iisdem Sacæis prodit Dio Chrysostomus orat. IV de Regno: Οὐκ ἐνενόησας τὴν τῶν Σακκῶν ἑορτὴν, ἣν Πέρσαι ἄγουσι; λαβόντες τῶν δεσμωτῶν ἕνα τῶν ἐπὶ θανάτῳ, καθίζουσιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως, καὶ τὴν ἐσθῆτα διδόασιν αὐτῷ τὴν αὐτὴν, καὶ τρυφᾶν, καὶ ταῖς παλλακαῖς χρῆσθαι ταῖς ἐκείνου ταῖς τοῦ βασιλέως, καὶ οὐδεὶς οὐδὲν κωλύει ποιεῖν ὧν βούλεται· μετὰ δὲ ταῦτα ἀποδύσαντες, καὶ μαστιγώσαντες, ἐκρέμασαν· *An Saccorum festum ignoras, quod celebrant Persæ? Vinctorum aliquem, ac ducendorum ad supplicium, collocant in regis thronum, regiumque illi dant vestitum, eumque permittunt deliciari, ac molliter vivere, regiisque per eos dies uti concubinis: nec eum impedit quisquam, quo minus agat, quod animo lubet: postea autem exutum, & flagellatum, suspendunt.* Sed unde Sacæis sit nomen, non adeò est apertum. Strabo in undecimo refert ex quorundam sententia, Cyrum, à Sacarum gente prœlio victum, recepisse se in castra: hic paulisper moratum, ut se Persæ cibo vinoque reficerent: exinde fugam simulâsse, plenis omni rerum copiâ relictis tentoriis: eo cognito, Sacas irruisse in castra: Cyrum, ubi alii vino somnoque obruti jacerent; alii, nudi etiam, tripudiarent, ac baccharentur; in castra irrumpentem, delevisse prope universos. Hinc Cyrum instituisse, ut ubicunque esset templum Anaitidos, in memoriam hujus victoriæ, quæ visa obtigisse divinitus, diem noctemque biberetur, Scythico habitu; jocisque ac lascivia à viris, ac mulieribus, certaretur. Idem paucis exscripsit Eustathius in Dionysii περιήγησιν *a*. Sed utrique non levia videntur objici posse. Quippe ex Athenæi XIV constat, Berosum de hoc festo egisse in primo Babyloniorum; ubi non Persicas res, sed Babylonias tractabat. Ibidem etiam refert, Ctesiam de hoc festo loqui in quincto Persicorum. Atqui Ctesias, qui XXIII Persicorum libros condidit, primis sex libris egit de iis, quæ Persarum antecedunt imperium: ac septimo demum res Cyri auspicatus. Testis Photius in μυριοβίβλῳ cod. LXXII. Ubi cùm Persicorum nobis concinnet epitomen, de Sacæis tamen tacet. Nempe quia de iis egisset Ctesias, priusquam ad Persica accederet. Quare videntur Babylonii Sacæa celebrâsse, priusquam in Persarum venirent potestatem. Unde suspicari aliquis possit, aliunde esse hoc nomen: & fortasse venire à numine Babyloniorum *Sesach*: unde *Sach* fecerint, uti ex Beel *Bel*, ex Atergatis *Derceto*, & similibus similia. Quia verò Sesach præesset Babyloni, eo, credo, pro ipsa Babylone capiebatur: fere ut dicitur *cæsus Hannibal* pro exercitu cui præesset, aut *Ucalegon ardere*, quia domus ejus ardeat: ut in Oratoriis diximus. Hinc Jeremias XXV, 26, *Rex Sesak bibet post eos.* Ubi per *Sesak* Babylona intelligunt Chaldæus paraphrastes, Hieronymus, Theodoretus, ac posteriores, Lyrano excepto. Nihil etiam apertius illo Jerem. LI, 41, *Quomodo capta est Sesak!* Sed cur sic Babylona appellet Propheta, disquiritur. B. Hieronymus, Rabbinos secutus, censet id fieri per Atbasch, sive literarum oppositarum commutationem. Scilicet quia pro ב bis ponitur opposita ejus ש; quarum ב ex undecim primis secunda ab initio est: uti ש secunda à fine. Quia item pro ל sumitur opposita ejus כ: quarum ל est prima ex ultimis posterioribus; sicut כ est ultima ex undenis prioribus. Addit B. Hieronymus, Jeremiam ad tectum hoc sermonis ac scripturæ genus recurrisse, ne adversus se exacerbaret Babylonios, qui Hierosolyma obsiderent. Sed rectè ei objicit Lyranus, apertè Babylonis interitum sæpius à Prophetis prædici: etiam à Jeremia ipso cap. L, & LI. Quanto igitur verisimilius, quod dicebamus, μετὰ μετωνυμίας Deum tutelarem sumi pro Urbe, quam tutaretur. Ut si Bel dicatur cecidisse pro civitate Beli. Itidem quæri possit, quod numen sit *Sesach*. Sanè valde ei affine *Seches*: de quo Hesychius: Σεχὲς, ὁ Ἑρμῆς ἀστὴρ, Βαβυλώνιοι *b*. Atque in *Sesach*, & *Seches*, easdem habes radicales: sed posteriores, ut sæpe fit, trajectas. Verùm opinioni huic haut leviter obstare illud videtur, quod non Mercurio, qui ad Solem reducitur, Sacæorum festum dicaretur; sed Anaitidi, quæ Diana est, ac Venus. Nihil hic verisimilius occurrit, quàm vel Hesychium minùs idoneos secutum esse scriptores: vel potiùs, Babyloniis etiam Mercurium referri ad Lunam; uti Ægyptiis, qui Herculi in Sole, Mercurio in Luna, sedem statuerunt: cu-

a Syntagm. 13

b Venerem.

c Deam genitalem.

d Deos genitales, ad liberorum sationem.

e Anææ templum.

f Sacæa.

g Iisdem aris culti.

a Vers. 750.

b Seches, Mercurii stella, Babylonis.

cujus rei caussam afferemus, ubi ad Ægyptios erit deventum.

Sed hæc si non satis probentur, haut aliud superest, quàm ut credamus Straboni, Σάκαια esse instituta in memoriam victoriæ de Sacis reportatæ. Interim propter Berosi, & Ctesiæ auctoritatem, referamus hanc victoriam, non ad Cyrum, utcunque Persarum juniores lubentes in honorem suæ gentis vetera omnia, quorum nescirent originem, regni sui conditori adsignarent; sed ad Babylonios, & Armenios; qui Sacis proximi cum hac gente multò ante natum Cyrum bellum gesserunt. Quare non à Persis Babylonii, & Armenii; sed à Babyloniis Persæ, acceperint hoc festum. Et sanè nisi Sacæa essent dicta à Sacis, Scythico populo, non Babylonii, ac Persæ hoc festum Scythicâ veste, quod Strabo testatur, celebrassent: nec doctissimus grammaticus Hesychius, Σάκαια, Σκυθικὴν ἑορτὴν *a* interpretaretur.

A Persis, vel Babyloniis, Anaitidos numen etiam ad Medos, ac Parthos, dimanavit. Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi: Εἶτα Ἀπβάτανα *b*, μητρόπολις Μηδίας, καὶ θησαυροφυλάκιον, καὶ ἱερὸν, ὅπερ *c* Ἀναίτιδος *d* ἀεὶ θύουσιν. *Inde Apobatana* (Ecbatana) *metropolis Mediæ, & thesaurorum custodia, & templum; ubi Anaitidi semper sacrificant.*

Eadem verò Persis videtur *Zaretis*. Hesychius: Ζαρῆτις, Ἄρτεμις, Πέρσαι *e*. Imò iidem etiam *Mithram* dixere; si audimus Herodotum in primo; ubi Venerem ab Assyriis *Mulitta*, ab Arabibus *Alitta*, à Persis *Mithram*, ait vocitari. Verba ejus cap. prox. apponam. Sed meritò ab Herodoto hac parte recessere posteriores; qui, de Persarum religione accuratiùs edocti, Mithram non Lunam, sed Solem esse, docuerunt. Abundè de hoc diximus cap. IX. Herodotum tamen in eo sequi non dubitavit B. Ambrosius, epistolâ contra relationem Symmachi.

a Sacæa, Scythicum festum.
b Stephan. Ἀγβάτανα: vulgo Ἐκβάτανα.
c Leg. Οὗπερ.
d Leg. Ἀναίτιδι.
e Zaretis, Diana, Persæ.

Cappadoces etiam à Persis, ut Solis, ita & hunc Lunæ cultum, accepisse, verisimile eo fit, quòd habuerint pyræthos, & multa Persicorum Deorum templa; ut ex quinctodecimo Strabonis libro ostendam cap. LXIV. Itaque & divam illam, quæ in somnis Syllæ præbuit fulmen, Anaitidem, seu Zaretim, vocandam censeo. Dubitat tamen Plutarchus, an non potiùs fuerit Minerva, vel Bellona. Sic enim in Sylla scribit: Λέγεται δὲ καὶ κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ Σύλλᾳ φανῆναι θεὸν, ἣν τιμῶσι Ῥωμαῖοι, παρὰ Καππαδοκῶν μαθόντες, εἴτε δὴ Σελήνην οὖσαν, εἴτε Ἀθηνᾶν, εἴτε Ἐνυώ. ταύτην ὁ Σύλλας ἔδοξεν ἐπιστᾶσαν ἐγχειρίσαι κεραυνὸν αὐτῷ, καὶ τῶν ἐχθρῶν ἕκαστον ὀνομάζουσαν τῶν ἐκείνου, βάλλειν κελεῦσαι· τοὺς δὲ πίπτειν βαλλομένους, καὶ ἀφανίζεσθαι. *Dicitur etiam ipsi Syllæ in somnis se obtulisse Dea, quam ex disciplina Cappadocum Romani colunt, sive ea Luna, sive Minerva, sive Bellona sit. Hæc Syllæ visa est assistere, & fulmen ei tradere, jussisseque singulis nominatis inimicis ejus ferire: illis ictis concidere, atque è medio dilabi.* Video, cur Bellonam aliquis potuerit suspicari: quia est deæ bellicæ tradere arma ad hostes interimendos. Video itidem, cur Minervam fuisse potuerit aliquis suspicari. Nam præterquam quòd & hæc sit dea bellica, ea sola dearum fulminis habet potestatem: unde de illa sic Maro primo Æn.

Ipsa Iovis rapidum jaculata è nubibus ignem.

Ubi sic Servius: *In libris Hethruscorum lectum est, jactus fulminum manubias dici: & certa esse numina possidentia fulminum jactus; ut Iovem, Vulcanum, Minervam. Unde cavendum est, ne aliis hæc numinibus demus.* Ita enim in veteri cod. est exaratum. Potiùs tamen Lunam censeo intelligendam, quia Plutarchus cultum ejus divæ, quæ fulmen traderet Syllæ, à Cappadocibus ait devenisse ad Romanos. Atqui Cappadoces coluere numina Persica: his verò colebantur è femineis numinibus Luna, & Venus: ut est apud Strabonem in XV. At Veneris stellæ nemo fulmen tribuit: alius ignis est, quo urere illa Diva solet. Superest igitur, ut Luna sit. Quamquam nec repugno, quo minùs intelligatur Minerva, aut Venus, quatenus utraque eadem ac Luna censetur. Aristoteli enim eandem esse visam Minervam, Lunamque, ex Granio tradit Arnobius: cujus verba de isto adducam cap. XLII. Ac Venerem itidem ab Orientalibus eandem, ac Lunam, putari, abundè ostendimus antea. De Persis, & iis, qui Persas in hoc cultu imitabantur, ista sufficiant. Ad alias nunc gentes accedam.

CAP. XXIII.

Arabibus Lunam esse cultam sub nomine Alilat, *vel* Alitta; *& unde hæc veniant, conjectatum. Etiam Arabum numen esse* Ciun: *hoc Saturnum credi: sed Lunam potiùs esse, ratioque ejus nominis adlata. Unde esse videatur, quod pro* Cion, *vel* Ceon, *ut in Hebræo est,* LXX *habeant* Rephan, *ac super eo B. Lucas defensus.*

Arabibus etiam culta est Luna, nomine, ut Græci quidem interpretabantur, Οὐρανία, hoc est, *Cælestis*. Nam, ut ex Herodoti Thaliâ superiùs diximus, Arabes duos duntaxat Deos coluere, Dionysum sive Solem, & Uraniam sive Lunam. Quorum ille Οὐροτάλτ vocabatur, hic Ἀλιλάτ. De etymo prioris antea diximus. Posteriùs videtur esse ab לַיְלָה, lailah, hoc est, *nox*, ob dominium noctis. A qua origine etiam Jesaiæ XXXIV, 14, לִילִית, lilith; quasi dixerim avem nocturnam, vel nocturnum spiritum, aut noctis Deum Deamve. A quo *Lilith* fortasse est & *Ilithya*: de quo postea. Nisi magis placet, *Alilat* esse ab אֱלָהּ אֱלָהָא, elah elaha: hoc est, *numen numinum*. Quæ clarissimi soceri mei Francisci Junii *a*, quantum ejus sententiam perspicere valeo, conjectura erat. Cæterùm numen hoc non solùm Ἀλιλάτ, sed etiam Ἄλιτ]α, dixere. De priori legas in primo Herodoti. Verba ejus adduximus cap. VIII. De altero autem tradit in tertio. Locum apponam integrum; quia & alia contineat, de quibus superiùs diximus. Sic igitur ille de Persis refert: Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρὶ, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι. τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν. ἐπιμεμαθήκασι δὲ καὶ τῇ Οὐρανίῃ θύειν· παρά τε Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀραβίων. καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην, Μύλιττα· Ἀράβιοι δὲ, Ἄλιττα· Πέρσαι δὲ, Μίτραν· *Sacra faciunt Soli, ac Lunæ, & Terræ, Igni, Aquæ, ac Ventis. Hisque sacra faciunt jam ab initio. Postea didicerunt sacrificare etiam Uraniæ, & ab Assyriis edocti, & Arabibus. Vocant autem Assyrii Venerem Mylittam; Arabes, Alittam, Persæ, Mithram.* Cæterum tam affinia sunt nomina *Alilat*, & *Alitta*: ut optimo jure suspicio possit oboriri, Herodotum alterutro esse loco corruptum, ac utrobique similiter esse rescribendum. Quòd si *Alitta* malis, altera oriatur suspicio, an non Arabum *Alitta* sit ex Babylonio *Mylitta*; vel contra: quandoquidem multa sunt exempla, ubi litera, vel syllaba, initio addatur, vel recidatur; etiam in Deorum nominibus: ut *Vulcanus ex Tubalcainus*; *Derceto ex Atergatis*, & similibus.

a Notis in Tertullian. Apolog. c. 24.

Ciun item Arabicum erat numen. Meminit ejus Amos propheta V, 26. Ubi vulgata quidem sic habet: *Et portastis tabernaculum Moloch vestro, & imaginem idolorum vestrorum, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis.* Sed ubi vulgata *imaginem* habet, Hebraicè est כִּיּוּן, Chiun: eamque vocem retinuit Chaldæus paraphrastes: item Aquila, & Symmachus. *Chiun* autem exponunt *Saturnum*, præeunte Aben-Esra: qui auctor est, linguâ Ismaëliticâ, ac Persicâ, quem Hebræi *Sabathi*, hoc est, Saturnum, vocant, nuncupari כִּיוָן, Chivvan. Sed non si Saturnus *Chivvan*, eò & *Chiun* erit Saturnus. Præterea Molochi mentio antecessit, cui proximè subditur Chiun. At Moloch est Saturnus. Chiun igitur aliud numen erit à Saturno: hoc est, Sole: nempe, ut antea diximus, de Bel, & Nabo; ita hic erit de Moloch, & Chiun. Bel, & Moloch, sunt Saturnus sive Sol. Proinde Nabo, & Chiun, ut loco subduntur, ita dignitate consequentur. Utroque igitur Luna significabitur. Quod si masculo in numine persistendum: non Saturni stella erit, sed Hesperi,

sive

sive Luciferi: cui in cultu semper potior, quàm Saturni stellæ, honos fuit. Et sanè ut *Ciun* Lunam, vel Hesperum credam, proprietate etiam vocis compellor. Theodotio enim, teste Hieronymo, vertit ἀμαύρωσιν, hoc est, *obscuritatem*. Theophylactus quoque in Actor. VII, 43, ubi pro *Chiun* est *Rempham*, de quo mox dicam, exponit σκοτισμὸν, ἤτοι τύφλωσιν· *obtenebrationem, sive excæcationem*. Quod deinceps sic enarrat, οὐχ ὡς ἐνεργητικοῦ τοῦ ἄστρου τῆς τυφλώσεως· ἀλλ᾽ ὅτι σκοτισμοῦ ὑπάρχοντος αὐτοῖς τὸ εἰς αὐτὸ γέγονε σέβας· *non quasi astrum caussa sit, cur quasi cæci nihil cernamus: sed quoniam tenebræ nocturnæ ex parte sint caussa cultus, qui sideri exhibetur*. Simplicissimè dixeris, Lunam sic vocari, non quasi ipsa sit ἀμαύρωσις *a*, vel σκοτισμός *b*: sed quia sidus sit τῆς ἀμαυρώσεως, hoc est, tenebrarum, sive noctis; nempe ratione ἀρχῆς, sive *dominii*, quod tum tenet: unde Gen. I, 16, legere est: *Fecit Deus duo luminaria magna: luminare majus in dominium diei, & luminare minus ad dominium noctis*. Quod si *Ciun* placet *Hesperon* interpretari; dicendum, sic vocari, quia ei post Lunam proximus sit honor: unde & *Nocturnus* κατ᾽ ἐξοχὴν appellatur. Sed malim multò, intelligere Lunam; tum quia Lunæ is honos magis convenit; tum maximè, quia Arabes non alios agnoscant Deos, quàm Dionysum, hoc est, Solem, & Uraniam, hoc est, Lunam: quemadmodum ex Herodoto mox planum faciam. Cur verò LXX in Amos, & eos secutus B. Lucas in Actis, pro *Ciun* habeant *Remphan*, non adeò est apertum. Mihi maximè placet, LXX in codices incidisse, ubi pro כיון, esset ריון. Facilè enim fieri potuit, ut in כ, vel vetustate, vel aliter, basis literæ ejus non compareret: eoque ר crederetur: atque hinc vitium in complura diffunderetur exemplaria: quique Græcè solùm scirent, pro *Cion*, *Ceon*, *Cean*, vel *Cevan*, dicere adsuescerent ῥεφάν, ut legêre Syrus, & Arabs, & B. Justinus, ac in codd. quibusdam invenitur: ubi aliqui variatâ solùm vocali ῥαφάν: alii ῥεφά, vel ῥεμφάν, vel ῥαιφάν, vel ῥαμφάν, vel ῥομφάν, vel ῥομφᾶ, quod apud Origenem. Nullus igitur error commissus, vel à B. Stephano, qui apud Hebræos sine dubio Hebraicè extulit, ut est apud Amos: vel à B. Luca, qui in Stephani sermone *Ciun*, vel *Civan*, vel *Cevan*, sic Græcè vertit, ut ab Hellenistis vulgò id numen appellaretur. Quàm multa enim vocabula paullatim per imperitiam populi, vel aliâ de caussâ, corrumpuntur; quæ qui efferat cum populo, nihil peccet; cùm loquendum sit cum vulgo, sapiendum cum paucis. Valent enim verba, ut nummi. Semper etiam illud interpreti jus fuit, pro prisca appellatione reponere novam, & notiorem.

a *Obscuratio.*
b *Obtenebratio.*

Cap. XXIV.

Lunam coluere Ægyptii sub nomine Isidos: quæ hinc Pharia *dicta. Verus glossarium aliter, quàm ab aliis, emendatum. Quid* Isis, *secundum Ægyptios, notârit. Cur ea cum cornibus fingeretur. Eandem cum Osiride generationem omnem caussare. Ut Sol, tum Osiris, tum Typho, & Seth, pro diversa operatione, habitus sit: itaque ut Luna itidem tum Osiridis, tum Isidos, vocabulo censeretur. Cur in Sole quidem Hercules, in Luna vero Mercurius collocaretur. Osiridis fabula partim ad Lunarem cursum accommodata, partim ad Nili fluxum. Convenientia Ægyptiaci vocabuli* Muth *cum linguis aliis. Nec Isidem solum* Μὼθ *dici, sed etiam* Ἀθύρ, *&* Μεθύερ: *& conjectatum, cur sic vocaretur. Afris etiam, præter Solem, Luna colebatur. Lunam Græcis, cum Syriacè nescirent,* Ἀστροάρχην *vocatam, cum rectum sit* Ἀστάρτη. *Hanc Græcis* Οὐρανίαν, Cælestem *dici Latinis. Quo pacto Luna &* Diana, *&* Venus, *sit dicta; etsi Dianâ nihil castius, Venere nihil lascivius putaretur.*

NUnc Ægyptiorum superstitionem circa Lunam spectabimus: quibus ea Isis nuncupatur: ut Diodorus, & Plutarchus, sunt auctores. Hinc *Pharia* dicebatur, à Pharo insula Ægypti ex adverso Alexandriæ. Itaque in veteri inscriptione *a* legas: ΕΙΣΙΔΙ ΦΑΡΙΑ. Imò & ἁπλῶς *Phariam* videntur nominâsse. Glossarium Benedicti abbatis Floriacensis: *Isis*, Φαρία. Etiam v. cl. præceptor quondam meus, Bonaventura Vulcanius *b*, testatur, se in codice membranaceo MSo, è bibliotheca Abbatiæ Gandavensis S. Bavonis, reperisse exaratum: *Furia*, *Isis*. Sed putat legendum, Τίσις. Puto ego scripsisse, *Faria*, *Isis*. Barthius *c* tamen retinet *Furia*: atque ait, Isidem dictam Furiam, quia furorem hominibus immitteret. Ac in glossario etiam Benedicti legit, *Furia*, Ἐριννύες, Ἶσις, Φαρία. Sed rectum est, *Furia*, Ἐριννύς. *Isis*, Φαρία. Nam *Isidem* pro *Furia* nemo veterum dixit.

a *Collectione Gruteriana pag. 84. num. 1.*
b *Inter notarum in glossarium Benedicti.*
c *Adversar. lib. 47. cap. 17.*

Quanto in precio olim habita sit Isis, præter veteres scriptores, ostendunt inscriptiones variæ: in quibus nunc *domina* d, vel *regina* e; nunc *frugifera* f, nunc *pelagia* g, nunc *invicta* h, *victrix* i, & *triumphalis* k, vocatur. Est & ubi *myrionyma* l dicitur, quasi infinitis prædita nominibus. Nempe propter innumeras prope appellationes, quibus in mysteriis suis invocaretur: ut ἐν ταῖς τελεταῖς sive *Indigitamentis* fieri solet. Sed planè censeo, nominum istorum multa spectasse Isidem, non quatenus Luna sola; sed simul Aer, & Tellus, imò universa rerum Natura, per eam intelligeretur. Tam præclarè cùm senserint nationes de Iside sua; operæ erit, si paullò curatiùs de ea dicamus. Non omnia tamen nunc adferam: quia postea iterum de ea erit dicendi occasio: præsertim ubi de numinibus quæ ad Tellurem reducuntur, vel illis agam, quibus Natura sive Universitas notaretur.

d *Pag. 83. num. 2.*
e *Pag. 82. num. 12. & 13.*
f *Pag. 82. num. 10.*
g *P. 312. num. 5.*
h *Pag. 1065. num. 11.*
i *Pag. 83. num. 2*
k *Pag. 82. num. 10.*
l *Pag. 82. num. 2.*

Nomen si attendas, ait Diodorus in primo bibliothecæ, Ἶσιν μεθερμηνευομένην εἶναι παλαιάν· *Isidem, si transferas ex lingua Ægyptia, signare antiquam*. Atque addit, tale nomen habere ἀπὸ τῆς ἀϊδίου καὶ παλαιᾶς γενέσεως· *ab æterna & antiqua generatione*. Præterea refert, cum cornibus fingi, tum quoniam crescens sit corniculata: tum quia bos sacer sit Lunæ. Sed posterius exigui est momenti. Nam bos Lunæ erat sacer, quia animal esset cornutum, instar Lunæ corniculatæ: ac propterea etiam Lunæ dicatum. Unde Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας τῶν βοῶν οὔ σφι ἔξεστι θύειν· ἀλλὰ ἱραί εἰσι τῆς Ἴσιος. τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήιον, βούκερών ἐστι, κατάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι. *Boves feminas eis immolare non licet. Nam Isidis simulacrum muliebre est, bubulis præditum cornibus; sicut Græci Io describunt*. Ovidius lib. IX Metam. fabula XIII:

Inachis ante torum, pompâ comitata sacrorum m,
Aut stetit, aut visa est: inerant lunaria fronti
Cornua, cum spicis nitido flaventibus auro,
Et regale decus: cum qua latrator Anubis,
Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis, &c.

m *Aliàs, suorum.*

Vide & Nonnum *n* in Collectan. Histor. cap. XXVII. Quia verò Sol, & Luna, plurimùm ad rerum generationem conferunt: hinc de Osiride, & Iside, sic Diodorus post ea, quæ antea adduximus: Φύσει συμβαίνειν τούτους τοὺς θεοὺς πλεῖστον εἰς τὴν τῶν ἁπάντων ζωογονίαν τῶν θεῶν τούτων, τὸν μὲν πυρώδους καὶ πνεύματος, τὴν δὲ ὑγροῦ καὶ ξηροῦ, κοινῇ δ᾽ ἀμφοτέρους ἀέρος, καὶ διὰ τούτων πάντα γεννᾶσθαι, καὶ τρέφεσθαι. *Horum Deorum naturam plurimum conferre ad omnium generationem: quorum alter ignis & spiritus, altera humidi & sicci, uterque verò communem habeat aeris potestatem: perque hos omnia gigni, & ali.*

n *Subditur Nazianzeni in Julianum Invectivis, in editione Saviliana.*

Nec Sol, Lunaque, duntaxat signantur Osiridos, & Isidos, nominibus: sed etiam Typhonis vocabulo. Quod à sacerdotibus Ægyptiis traditum sibi fatetur Plutarchus: sed cùm opiniones ἐναντιοφανεῖς *o* conciliare neutiquam posset: de Typhone longè aliud sibi persuasit. Nec vi igitur hìc aqua posthac hæreat: liquidum isthoc reddam negotium. Sed pauca cogar, ex ipso imprimis Plutarcho, admiscere de Osiride, sive Sole; quia, absque iis, illa ad Isidem, & Typhonem, pertinentia, haut satis intelligantur.

o *Quæ contraria videantur.*

Cùm

a Effectiva. Cùm duo olim ſtatuerentur principia rerum ποιητικὰ a; unum boni omnis, alterum omnis mali: Ægyptii in Sole ipſo utrumque ſpectarunt. Ac à bono quidem principio eſſe dixerunt vim beneficam; quâ Lunam illuminat, ac vitalem animantibus inſinuat calorem. A malo autem principio eſſe crediderunt vim maleficam; quando ſuo ſtupes ardore exſiccat, animantibus etiam peſtilitatem, & exitium, nimio inducit æſtu. Quatenus igitur eſſet beneficus, *Oſiridem* vocarunt: at quatenus idem foret maleficus, nominarunt eum *Typhona*; ac *Seth* etiam, ob violentiam. Utrumque ſtatuerunt eſſe maſculum numen; quia ambo ſint generationis, & corruptionis, cauſſa principalis.

Luna itidem bifariam ab iis conſideratur: primùm quatenus lumen accipit à Sole, quomodo femineæ eſt virtutis, & *Iſis* dicitur: deinde quatenus lumen per aëra in terras, & aquas, diffundit, ad ſtirpium, & animantium generationem: quo pacto jam viri partes ſuſtinet, & *Oſiridis* quoque obtinet nomen.

Quia verò Solis lumen exſiccat, eò aquâ maris, (quæ & ipſa ob ſalſuginem exſiccandi vim habet, ut poſtea pleniùs dicam) paſci eum, magiſque incendi arbitrabantur. Lunam autem, cujus lumen eſt genitabile, ajebant è fontibus ac lacubus dulcem molleinque educere humorem, quo alatur.

In Sole item, ob violentiam ejus, Herculis ſedem ſtatuerunt; quia is robore magis, quàm conſilio, polleret. At Mercurium ajebant ſedem ſuam habere in Luna; quia ut Luna ſuaviter omnia calefacit, & humectat; ita Eloquentia non vi militari atque armatâ cogat, ſed oratione ſapienti, ac delenificâ, ſuaviter perſuadeat.

Ad Lunam etiam referendum, quod Oſiridem dicerent die XVII interire. Nam à plenilunio, quod tum maximè apparet, mox decreſcit. Eundem, ſeu vixiſſe, ſeu, ut alii loqui malunt, annos regnâſſe ajunt undetriginta. Cur verò hoc, niſi quia diebus totidem ſuum Luna abſolvat circulum? Præterea arcam, qua mortuus conderetur Oſiris, formâ apparabatur Lunari. Quam rationem credamus aliam, quàm quia Luna, ubi appropinquat Soli, falcatur, atque occulitur? Illud etiam conſideratione non indignum, quod Oſiris perhibetur in partes diſcerptus XIV. An hoc aliunde, in tanto reliquorum conſenſu, eſſe credamus, quàm quia totidem ſint dies à plenilunio ad novilunium; quibus ſic decreſcit Luna, quaſi pars ejus quotidie decerperetur? Princeps dies, quo Luna ſe noſtris offerret obtutibus, nomen accepit *boni imperfecti*: proximum dixere *Omphin*, quod beneficum ſonat.

Cenſent quoque Nili incrementa quodammodo convenire illuminationibus Lunæ. Nam apud Elephantinam maximum incrementum eſſe dictum XXIX: quot diebus conſtat periodus Lunaris. Apud Memphin juſtum incrementum eſſe cubitorum XIV: quod tempori plenilunii reſpondet. Apud Mendetem, & Xoin, incrementum eſſe minimum: nempe cubitorum duntaxat VI: quot diebus Lunæ orbis fit dimidiatus. Apis etiam creditur Lunæ viva eſſe imago: quia ut in Lunæ corpore candido partes umbroſæ velut maculæ, conſpiciuntur: ita & in Api partes aliæ eſſent atræ, aliæ albæ. Inque novilunio menſis Phamenoth, quod veris initium eſt, celebrant feſtum, quia tum Oſiridem ajunt in Lunam ingredi. Exinde vis Oſiridis eſt in Luna: eſtque hoc connubium Oſiridis, & Iſidos, quæ conjux Oſiridis. Sed Oſiris quidem mas totus: Iſis utrumque ſexum habet: femininum quidem, quatenus à Sole illuminatur, & quaſi gravida fit: virilem verò, quatenus poſtea lumen per aëra diffundit, & terris atque aquis procreatricem vim indit. Unde etiam liquet, cur Ægyptii Lunam dicant terræ matrem. Et Ægyptiis quidem propterea Μοὺθ dicebatur, quod, Plutarcho teſtante, iis *matrem* notat. Unde colligas, & Græcum μήτηρ, & Latinum *mater*, & Germanicum *muther*, vel *muder*, ab communi eſſe origine, cùm Ægyptii quoque *muth* dixerint, ubi ſola deſideratur terminatio. Etſi & altero nomine hoc Iſidi nomen conveniret. Nempe quatenus Iſis non Lunam ſolùm ſignat, ſed etiam Terram; ut poſtea dicam. Terra autem omnium noſtri mater, & materies; quæ ipſa vox à *matris* vocabulo derivatur. Addit quoque Plutarchus, Iſidi nomen eſſe Ἀθύρ, & hoc ſignare *domum Ori mundanam*. Unde clarè elucet, *Ath* valere idem Ægyptiis, ac *Beth* Hebræis, quo *domus* notatur: *Yr* autem ſignificare *Or*, ſive *Orus*. Nam quod Græcis Ὧρος, hoc Ægyptiis Ὧρ: ut ſuperiùs diximus. Mox ſubjungit Plutarchus, etiam nominari Μεθύερ: quod Plutarchus interpretatur *plenitudinem & cauſſam*. Nec repugno. Quandoquidem utraque appellatio & Lunæ convenit, & Telluri. Ea tamen eſt ſimilitudo inter *Athyr*, & *Methyer*, ut, cùm ambo Iſidem notent, etiam ab eâdem origine videantur deſcendere: nam ſic ſatis vicina *beth*, & *meth*. Et *B* ac *M* ſæpe commutantur: ut βάμβα, pro βάμμα, teſte Heſychio, pro μύρμηξ βύρμαξ, unde *formica* & id genus multa. Sic utrobique poſterior compoſiti pars ſit *Ur*, ſive *Or*; quo *Orus*, ſive Sol ſignificatur: prior autem ſit *Ath*, ſive *Meth*: quibus *domus* denotabitur. Nec conjectura de Athyr, auctoritate eſt levi ſubnixa; quandoquidem Plutarchus clarè ait, ſeſe hoc, ut pleraque eo libello, tradere ſacerdotum Ægyptiorum fide. Et hæc de Iſide nunc. Cætera, ut promiſi, poſtea exſequar. Niſi hoc addi placet, etiam Minervam Saitidem eandem eſſe, ac Iſidem, ac proinde Lunam. Plutarchus lib. de Iſide, & Oſir. Τὸ δ' ἐν Σάϊ τῆς Ἀθηνᾶς (ἣν καὶ Ἶσιν νομίζουσιν) ἕδος ἐπιγραφὴν εἶχε τοιαύτην. *Apud Saitas ſimulachrum Minervæ, (quæ & Iſis exiſtimatur) hujuſmodi habet inſcriptionem.* Ac poſtea: Τὴν μὲν γὰρ Ἶσιν πολλάκις τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ὀνόματι καλοῦσιν. *Iſin ſæpe Minervæ nomine ſignificant.*

Pergo ad Afros, quibus iidem venerationi fuerunt Sol Lunaque: imò nec alios, præter eos, agnovere. Herodotus lib. IV: Θύουσι δὲ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι· τούτοισι μὲν πάντες Λίβυες θύουσι. *Tantummodo Soli, & Lunæ, ſacrificant, & quidem Afri univerſi.* De Sole ſuperiùs vidimus. De Luna teſtis Herodianus lib. V: ubi Carthaginenſes ait Οὐρανίαν ſive Cœleſtis numen à Didone Phœniſſa accepiſſe: & Lunam credi, vocatique aliter Ἀστροάρχην. Sic Græculi corrupere vocem Ἀστάρτης, quæ ex *Aſtaroth*; faciendo inde Ἀστροάρχην, q. d. ſiderum rectricem, ſive cæli reginam. Ut verò Græci Οὐρανίαν, ſic Latini reddidere *Cæleſtem*. Tertullianus in Apologetico: *Unicuique etiam provinciæ & civitati ſuus Deus eſt; ut Syria Aſtartes, ut Arabiæ Dyſares, ut Noricis Belenus, ut Africæ Cæleſtis.* Capitolinus in Pertinace: *Deinde proconſul Africæ factus eſt. In quo proconſulatu multas ſeditiones perpeſſus dicitur vaticinationibus earum, quæ de templo Cæleſtis emergunt.* Idem in vita Macrini: *Vates Cæleſtis apud Carthaginem Deo repleta ſolebat vera canere.* Trebellius Pollio in XXX tyrannis: *Afri quoque, auctore Vibio Paſſieno, proconſule Africæ, & Fabio Pomponiano, duce limitis Libyci, Celſum imperatorem appellaverunt, peplo deæ Cæleſtis ornatum.* Philaſtrius Brixienſis in catal. hæreſ. a. *Alia hæreſis in Judæis, quæ Reginam, quam & Fortunam cæli nuncupant; quam & Cæleſtem vocant in Africa.* Ambroſius epiſtolâ contra Relationem Symmachi: *Unde Phrygii vates, & ſemper Romanis inviſa non æque Carthaginis numina, quam Cæleſtem Afri, Mitram Perſæ, plerique Venerem colunt, pro diverſitate nominis, non pro numinis varietate.* Apud Salvianum quoque in octavo de Gubernatione Dei reperit Pithœus b in optimo & vetuſtiſſimo codice: *Cæleſtem illam, Afrorum dæmonem.* Ubi in aliis *illum* legitur. Quod plerique eo defendunt, quia & *Cæleſtus Salinenſis* hoc Africanum numen nominetur Ulpiano in Tit. XII Regular. Unde colligunt, ut *Lunum*, & *Lunam*, dixere Carreni, teſte Spartiano in Caracallo: ita & *Cæleſtis* Afris Dei Deæque nomen fuiſſe. *Dea Cæleſtis* meminit item Ammianus lib. XXII; ubi refert, ut Aſclepiades philoſophus circumferre ejus ſoleat figuram ex argento: nempe quod ſic Deam magis ſibi propitiam fore arbitraretur: ut alii, ſi Alexandri Magni figuram (nam & hunc eſſe in Diis habitum, ſuperiori libro diximus) geſtitarent; in cunctis, quæ agerent, ſe ab eo adjutum iri, ſperabant; teſte Trebellio in XXX tyran-

a Cap. 15.

b Adverſ. Subſ. l. 1, cap. 4.

rannis. Cæterum nec aliam, quam hanc Deam, per *Cælestem Virginem* intelligit, vel Tertullianus in Apologetico; ubi eam *pluviarum pollicitatricem* vocat; quia pallens Luna pluviæ est præsagium: vel Augustinus lib. II de Civit. Dei, cap. IV; ubi illam cum Berecynthia, Deorum matre, conjungit. Nec, quod dicebamus, Uraniam sive Cælestem esse eandem, ac Venerem, & Junonem, obstitetit illi, quod *virginem* dixere. Nam & Diana sempervirgo; quæ tamen & Juno Lucina, ac Ilithya, & γενεθλία θεὰ, sive Genitalis; ut superiùs ostensum. De *Cælesti* numine Africæ, pluscula Rittershusius ad Salvianum de Providentia pag. 265. Notatum pag. 351. fit & deæ Cælestis mentio in nummo Juliæ Semiamiræ, vel potius Symiamiræ, quæ Heliogabali mater fuit.

CAP. XXV.

Romanis, ac Græcis, Ἄρτεμιν sive Dianam esse eandem, ac Lunam. Cur nonnulli existiment, τὸ ἀρτεμὲς Græcum Divæ huic nomen dedisse. Jana *eadem, ac Luna; indeque* Dianæ *nomen.* Covum *pro cœlo, ex chaos: & an ex eo Juno dicatur* covella. *Quæ* Jana novella, *& trigesima sabbatha. Altera adfertur ratio, cur ex Latona nati dicantur Apollo, & Diana. Quàm latè filii, filiæque nomina patuerint apud Orientales. Diana cognomento* Lucifera, *Apollo λύκειος, & Diana Ἐνοδία: ac ratio utriusque nominis allata. Cur Diana silvis, ac venationi præfecta: cur ἰοχέαιρα dicta: & cur canes ei dicati: cur agriculturæ præses: unde Thargelia ei sacra: cur Ephesi cum multis mammis fingeretur. Dispar de Timæi dicto judicium Ciceronis, & Plutarchi: illo concinnum, hoc frigidum existimante. Diversa natura solaris ac lunaris caloris. Ἄρτεμις λυσίζωνος. A Latinis, eas, quæ nubunt, dici* zonam solvere: *à Græcis autem istas, quæ pariunt. Quò respexerint, cùm Dianam; quæ partum nescit, quippe virgo, partui præfecerunt. Cur Juno dicta quotannis, lavando se in Canatho, in virginem commutari. Puellæ ἀρκτεύοντες Dianæ Brauroniæ. Utrùm à Cretensibus Eubuli filia, an Luna, quicum ea colebatur, priùs dicta sit Βριτόμαρτις, ac Ἄρτεμις: & alterum Artemidis etymon.*

HActenus ista: deinceps orationem ad Græcos referam, & Romanos. Incipiam autem à Diana; quam eandem, ac Lunam, putari, etiam Tullius ait in II de Natura Deorum. Hinc eam *astrorum decus* vocat Maro *a*. Græcis dicitur Ἄρτεμις: etiam in Actis Apostolicis XIX, vſ. 28, 34: ubi vocatur; Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων *b*. Quomodo eam gentiles dixere ob multiplicem Lunæ vim ac potestatem. Ac similiter fortasse est apud Dionysium Afrum in Periegesi:

Παρραλίην Ἔφεσον, μεγάλης πόλιν Ἰοχεαίρης.

Maritimam Ephesum, magnæ urbem Dianæ.

Nisi μεγάλην *c* hic legendum: de quo Petr. Faber Semestr. lib. III, cap. III. Unde Ἄρτεμις nomen traxerit, variè conjectant. Non absurdè illi, quibus sic dici placet ἀπὸ τοῦ ἀρτεμὲς, hoc est, *integrum, sanum:* quam nominis caussam adducunt Plato in Cratylo, Strabo in XIV, Artemidorus lib. II, cap. XXXV, §. III, Phurnutus. Nempe vel quia Diva hæc censeretur non imminutæ, sed integræ virginitatis: vel quoniam nos sanos præstaret, & incolumes. Sed alteram præterea nominis caussam ex Macrobio inferiùs addnceam.

Latinum verò *Diana* unde fit, ostendere conatus Ludovicus Montiosius in Gallo Romæ hospite *d*, ubi ait, *Dianam, quasi Janam dictam fuisse apposita litera D, ut sæpe decoris caussâ adjecta est.* Sed D, non initio, sed medio, vel in fine, sequente voce ab vocali inchoante, addi solet. Quare omnino conflatum est ex *Diva Jana:* vel, si ad vivum reseces, eâdem mente fit ex *Dea Jana:* unde tum κατὰ συναίρεσιν *Diana*, priori correptâ: tum κατὰ κρᾶσιν, ut integriùs fit *Deiana*, eâdem porrectâ.

a *Æn.* 9, *vers.* 406

b *Magna Diana Ephesiorum.*

c *Magnam.*

d *Pag.* 12, *edit. Rom. an.* 1585.

At *Diviana*, quod apud Varronem, planè est ex *Diva Jana.* Utrobique, ut *Janus*, Sol; ita *Jana*, Luna: quemadmodum diximus libri hujusce cap. XVI. Nunc ipsa Varronis verba apponam è lib. I, cap. XXXVII: *Nunquam rure audisti, octavo janam lunam, & crescentem, & contrà senescentem, & quæ crescente lunâ fieri oporteret: & tamen quædam meliùs fieri post octavam janam lunam, quàm ante?* Ita editiones, & utraque Stephanica, & aliæ, quas vidi. Sed non dubium, quin *Luna* ex glossemate irrepserit: ut Scaligero monitum lib. II de Emendatione Temporum, cap. de veteri anno Romanorum *a*. Ac facilè eidem assentio, sic legenti apud Varronem in V de L. L. *Primi dies mensium nominati Kalendæ, ab eo, quòd his diebus kalentur ejus mensis Nonæ à Pontificibus, quintanæ, an septimanæ, sint futuræ, in Capitolio in curia Kalabra, sic dictæ. Quinque kalo Jana novella: Septem kalo Jana novella:* Ubi in vett. libris est *Juno covella:* quod interpretantur, *Juno calestis:* nempe quia prisci, Festo teste, pro *cælum* dixere *cohum* b; à χάος, quo veteres Græci *aëra* signarunt; sive omne id, quod inter sidera terrasque est interjectum. Ut à *calum* est *calicum:* sic à *covo* sit *covicum*; inde *coviculum* & *covicellum*; ac κατὰ συγκοπὴν, *covellum.* Malim tamen *novella:* uti & *Jana*, quàm *Juno.* Utcunque enim sit eadem; tamen, pro diversa virtute, *Jana*, vel *Juno*, Romanis dicebatur. Tum *Iana*, sive *Diva Iana*, sive *Diviana*, vel *Dea Iana*, sive *Diana*, vocabatur; quando vis illuminatrix in considerationem præcipuè veniret: *Juno* autem nuncupata est, cùm spectaretur vis calefactrix, sive generatrix. Itaque venatores Romani, nocturni luminis ergo, non Junonem invocabant, sed Dianam: & parientium vox erat, non quidem *Diana*, sed *c Juno Lucina fer opem; serva me obsecro.* Atque hæc planiora fient ex iis, quæ deinceps, priùs de Diana, postea de Junone dicentur. Porrò, in verbis Varronis, antea memoratis, *Iana novella*, idem fit, ac νεομηνία *d*: ut *Iana vetus novella* fuerit, quæ Soloni dicebatur ἔνη καὶ νέα *e*: puta dies ea, quæ Lunam haberet veterem, novamque. *Trigesima sabbatha* vocat Horatius lib. I, Sat. IX:

—— *Hodie trigesima sabbatha. Vin tu*
Curtis Judæis oppedere? ——

Trigesima sabbatha, quæ neomenias habent.

Vide & interpretem, sub nomine Acronis.

Diana hæc cum fratre Apolline, qui Sol est, ex Latona nati dicuntur. Cujus caussam, Platonicos secuti ex materiæ æternitate petebamus, cap. XII. Ac planè id verissimilius. Nec absurdè tamen per Latonam etiam tenebras intelligamus: quia, ex tenebris lux: ubi verissimum quidem est, præverbium *ex* privationem significare; ut ex indocto fit doctus: sed in θεολογίᾳ μυθικῇ *f* sæpius *ex* notat solùm τὴν ἀκολουθίαν *g*. Nempe laxè admodum antiqui in θεογονίᾳ *h* suâ hoc accepere, cùm aliquem alicujus filium, vel filiam, dicerent. Factum hoc exemplo Orientalium. Nam legas Jes. XIV, 13: *Quomodo decidisti è cælo Lucifer, fili diluculi!* Et similiter *sagittæ* dicuntur *filiæ pharetræ* i; *insulæ* vocantur iis *filiæ maris* k. Latonæ verò opponitur Delia: quia ante Solem, Lunamque, vel, juxta Scripturas, ante lucem primæ diei, omnia latuerint; at creatâ jam luce, omnia sint reddita δῆλα, sive *manifesta.* Hoc Scholastici sic efferrent: duos hic spectari terminos, à quo, & ad quem: illum esse tenebras; unde dicta sit Λητώ; juxta Platonem in Cratylo: hunc esse lucem, omnia manifestantem; unde insula Δῆλος nomen acceperit; sive potiùs, unde à poëtis Apollo, ac Diana, *Delii*, & *Deliæ*, nomen acceperint: quod occasionem præbuit Deliis, ut apud se natos prædicarent.

Uti verò Luna ex Tullii quidem, & Grammaticorum mente; de quo cap. prox. à lucendo dicitur *Lucina:* sic & Dianæ est *Lucifera* datum cognomen. Habes apud Tullium in II de Nat. Deorum: cujus verba inferiùs ponam. Item in veteri nummo Faustinæ Augustæ, & altero Juliæ Piæ Fel. Aug. & tertio Imp. Gordiani; in quibus est imago muliebris, utraque manu facem ferens: inscriptio autem

est

a *Pag.* 167, *edit. Raphelengiana.*

b *Sive, Æolum more, inserto digamma, covum.*

c *Terent. Andr. act.* 3, *sc.* 1: *ubi Donatum vide.*

d *Novilunium.*

e *Vetus ac nova.*

f *Theologia gentium fabulari.*

g *Consequentiam.*

h *Generatione Deorum.*

i *Lament. Jer* 3, 13.

k *Jes.* 23, 10.

est in omnibus: DIANA LVCIFERA. Uti & in quodam Juliæ Piæ est, LVNA LVCIFERA.

Lucis hujus beneficium est, quòd uti Apollo die, ita ipsa noctu ostendat vias. Itaque, ut Apollo propterea Ἀγυιεὺς dictus: ita Diana Ἐνοδία: ut de utroque auctor est Phurnutus. Huic quoque Callimachus hymno in Dianam:

—— Καὶ μὲν Ἀγυιαῖς
Ἔσσῃ, καὶ λιμένεσσιν ἐπίσκοπος. ——
—— —— Erisque
Et præfecta viis, & portubus.

a In Juvenalia. Festus sive Paullus *a*: *Diana viarum putabatur Dea.* Particulatim verò utilis habita est omnibus, per montes sylvasque iter facientibus. Unde Maroni lib. IX,

—— *nemorum Latonia custos.*

Et XI,

—— *Nemorum cultrix Latonia virgo.*

Item Horatio Carmine Seculari, nunc *silvarum potens* dicitur: nunc

Montium custos, nemorumque, virgo.

Atque ob hanc potissimùm caussam Diana venationi præest. Nempe non modò, quia ut Luna radios ejaculetur in terram; ita venatores tela emittant in feras: sed præcipuè, quia venatores noctu Lunari indigeant lumine. Hinc, ut postea videbimus, Minucius in Octavio eam *venatricem* dicit *altè succinctam:* puta qualis in venando Venus à Marone describitur I Æn. Ac apud Patrenses etiam Dea Laphria venatricis habitu colebatur: currusque virginis sacerdotis in annuo Deæ festo trahebatur à cervis: victimæ autem erant apri, cervi, capreæ, luporum, & ursorum catuli: ut apud Pausaniam est in Achaicis. Poetis etiam eò dicta ἰοχέαιρα, ut Homero hymno in Apollinem, ac Pindaro Pyth. od. II. Id est, ἰοῖς χαίρουσα *b*: ut Eustathius interpretatur. Item vocatur κυνηγέτις, *venatrix*; θηροκτόνος, *fericida*; ἐλαφηβόλος, *cervicida*; ὀρεσίφοιτος, *montivaga*; ut monitum Phurnuto. Qui & observat, canes, quia iis venatio fit, (unde & ars κυνηγετικὴ *c* dicta) Dianæ sacros esse.

b Sagittis gaudens.

c Venatio, propriéque ea quæ canibus fit.

Præter hoc verò, quòd Diana, hoc est, Luna, terras illuminat; eadem calore generationem promovet: unde est, quòd, uti Apollinem, hoc est, Solem, ita etiam Dianam dixerint præesse agriculturæ. Itaque Thargelion festum, juxta Etymologum, ab omnibus terræ fructibus sic nuncupatum, non Apollini modò, sed etiam Dianæ sacrum fuit. Suidas: Θαργήλια, ἑορτὴ Ἀπόλλωνος, καὶ Ἀρτέμιδος *d*. Eandem ob caussam Diana Ephesia cum multis mammis fingebatur, tanquam alma mater uberibus suis nutriens genus humanum. Unde B. Hieronymus in epist. ad Ephes. *Erat Ephesi templum Dianæ, & ejusdem in ipso Multimammia, id est, multarum mammarum effigies; quâ cultores ejus decepti, putabant eam omnium viventium nutricem.* Meminit & ante eum Minucius Felix in Octavio: *Diana interim est altè succincta venatrix, & Ephesia mammis multis, & uberibus multis exstructa.* Etiam in antiquis numismatis DIANA POLYMAMMA reperias. Hanc esse Lunam, ex eo quoque intelligas, quod apud Trebellium Pollionem pro *Dianæ Ephesiæ templo*, in vett. libris, *Lunæ Ephesiæ* legas.

d Thargelia, festum Apollinis, ac Dianæ.

Nec eorum modò fertilitati præerat, quibus homines nutriuntur: sed etiam hominum ipsorum. Unde & partui est præfecta, dictaque Λοχεία, quasi partus arbitra. Hoc sic exponit Tullius in II de Natura Deorum: *Adhibetur ad partus, quod ii maturescunt, aut septem nonnunquam, aut plerumque novem Lunæ cursibus: qui, quia mensa spatia conficiunt, menses nominantur: concinnéque ut multa, Timæus: qui, cum in historia dixisset, quâ nocte natus Alexander esset, eâdem Dianæ Ephesiæ templum deflagravisse; adjunxit, minimè id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo.* Sed de eo, quod scitè hoc à Timæo dictum Cicero arbitratur; longè profectò aliter Plutarchus: cui id frigidè dictum videtur. Nec id mirabitur, qui sciat, quàm gravissimus is scriptor religiosè, præ gentilium multis, senserit de Diis. Ut qui minimè probet, quòd natura rerum pro Deo colatur, ac Dii μετωνυμικῶς corporum naturalium nominibus vocentur. Quod hominibus maximorum fuisse errorum caussam, existimat: ut videre est libro de Iside, & Osiride. Præterea quòd Tullius, cur partubus Dianam præfecerint, caussam à novem mensium gestatione arcessit, hoc ut aliquid est, ita non totum exhaurit: magisque eò respexisse videntur, quod Luna humidum sit sidus; eoque, laxando parturientium meatus, partum acceleret, & faciliorem reddat. Quam rationem ex Plutarchi Symposiacis adduximus cap. XIX. Quippe, ut Plinius ait lib. I Hist. Nat. cap. CI: *ferunt Lunæ femineum ac molle sidus, atque nocturnum solvere humorem, & trahere, non auferre.* E contrario scilicet ac Sol facit; de quo ibidem cap. C dixerat; *Solis ardore siccari liquorem: & hoc masculum sidus esse, torrens cuncta, sorbensque.* Utrumque calidum sidus: sed ἧττον δὲ ἡλίου θερμὴ ἡ σελήνη *a*: de quo Artemidorum *b* in re aperta quid attinet allegare? Lunaris igitur calor est idoneus movere, & prolicere humorem, non absumere: intensior est Solaris, qui è corporibus eum educit, & rarefaciendo in aëra convertit.

a Minus calida Sole Luna.

b Lib. 2, cap. 38.

Atque ex his etiam cognoscere est, cur ἡ Ἄρτεμις *c* sit dicta Λυσίζωνη *d*. Parientes enim apud Græcos zonam solvere dicuntur. Apollonius Rhodius lib. I Argonauticôn *e*:

c Diana.

d Cingulum solvens.

e Vers. 287.

—— ᾗ ἐπὶ μούνῳ
Μίτρην πρῶτον ἔλυσα, καὶ ὕστατον. ——
—— *Quem propter solum*
Zonam primò solvi, postremóque. ——

Ubi sic vetus scholiastes: Λύουσι γὰρ τὰς ζώνας αἱ πρῶτως τίκτουσαι καὶ ἀνατιθέασιν Ἀρτέμιδι. ὅθεν καὶ Λυσιζώνης Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐν Ἀθήναις. *Zonam enim solvunt, quæ primùm pariunt, eamque Dianæ consecrant, unde & Athenis templum erat Dianæ zonam solventis.* At Romanis *zonam solvere* dicebantur, quæ nuberent: quomodo de Atalanta locutus est Catullus carm. II. Atque idem ad Hymenæum epigr. LXII ait:

—— *Tibi virgines*
Zonulâ solvunt sinus.

Nec liquidius quicquam tertio ejus loco carm. LXVIII ad Januam. Vel illo Varronis γεροντοδιδάσκαλος f: *Novum maritum taciturnum* g *taxim uxoris solvebat cingillum.* Ubi *cingillum* pro *cingulum* reposui, fide membranarum nostrarum: in quibus & hoc loco, & in prævia vocis interpretatione, sic liquidò est exaratum. Etiam ritus hujus meminit Ovidius epistolâ Phyllidos ad Demophoontem. Atque è nostris Arnobius lib. III. Augustini quoque est lib. IV de Civit. Dei, cap. XI: *Ipse in Jugatino Deo conjuges jungat, ut zona virginis solvatur.* Et lib. VI, cap. IX: *Si adest Virginensis Dea, ut zona virgini solvatur.* Hoc quoque discriminis erat inter Græcos, & Romanos: quòd hi nubentium solutioni præficerent Junonem Cinxiam; de qua postea dicam: at juxta illos, quæ peperere, cingulum consecrarent Dianæ Cingulum solventi. Interea, si rerum naturam in se spectes, est idem numen & Juno Cinxia, & Diana Cingulum solvens: sed prout diversimodè considerabatur Diva, ita vel hoc, vel illo nomine vocabatur.

f Apud Nonium in Cingulum.

g Al. taciturnus. MSus noster taciturus. Sed perperam.

Fatemur interim, quandoque etiam Græcis solutionem cinguli ad nubentes pertinere. Ut apud Homerum Ὀδυσσ. *h*:

h Vers. 244.

Λῦσε δὲ παρθενίην ζώνην, κατὰ δ' ὕπνον ἔχευεν.
Solvit autem virginalem zonam, somnumque superfudit.

Ubi συνουσιασμὸν *i* signari, & Etymologus ait in Ζώνη. De Spartanis sic item Plutarchus in vita Lycurgi: Ὁ δὲ νυμφίος οὐ μεθύων, οὐδὲ θρυπτόμενος, ἀλλὰ νήφων, ὥσπερ ἀεὶ δεδειπνηκὼς ἐν τοῖς φειδιτίοις, παρεισελθὼν ἔλυε τὴν ζώνην, καὶ μετενεγκὼν ἀράμενος ἐπὶ τὴν κλίνην. *Sponsus non vino gravis, nec deliciis fractus, sed sobrius, ut semper in Phiditiis cœnatus, clam ingressus sponsæ zonam solvebat, & eam tollens in lectum transferebat.*

i Congressum.

At

At altera quoque oritur difficultas. Notum, ut Diana sit immunis a partus labore: quippe semper-virgo: unde ipsa apud Callimachum ita Jovem compellat:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄππα φυλάσσειν.

Des mihi, virginitas ut sit, pater, omnibus ævi.

Quomodo igitur (ut Platonis utar verbis in Theæteto) Ἄρτεμις, ἄλοχος οὖσα, τὴν λοχείαν εἴληχε; *Diana, à pariendo libera, partus procurandi sortita est provinciam?* Non leviter hoc torsit nonnullos: sed nodum sic exsolvi posse arbitror. Luna cùm aliter, tum præcipuè bifariam spectatur: ratione luminis, quo terras illustrat, & caloris modici, quo generationem & partum juvat. Posterioris intuitu partui præfecerunt: quia sic est mater alma, multis uberibus nutriens universos. Ratione autem alterius est & virgo, & virginitatis exemplum. Nimirum, quia vel æthereo corpore, vel Lunari luce, nihil est purius sub Sole:

a Cap. de Diana.

eò judicarint, ut loquitur Phurnutus *a*, ἄχραντον, καὶ ἁγνὴν εἶναι ὁμοίως τῷ ἡλίῳ, *esse intactam, castamque instar Solis.* Si sic videatur, addam & rationem alteram, ab venatoribus petitam; quibus noctu est opus luce Lunari. Nam qui venando supra modum indulgent, Veneri parùm sunt apti, quia vehementi exercitio corpus fiat exsuccum, nec Veneri idoneum. Hoc in maritis etiam habet locum. Unde *b*,

b Horat. od. 1, 1.

—— Manet sub Jove frigido
Venator teneræ conjugis immemor.

c Octavia vers. 556.

Magis etiam in adolescentia id videas: quia, ut Seneca *c* ait,

Amor juventa gignitur luxu, otio
Nutritur, inter læta fortunæ bona.

Nempe, præter rationem, quam dixi, venationis labor sic distinet, ut non possint amoribus vacare. Exemplo sit Hippolytus, Dianæ venatricis cultor, à Venere autem aversus.

Sed hoc longiùs aliquis arcessitum dixerit. Tertium igitur accedat. Creditum est ab Argivis, post XII periodos Lunares, quot constituebant annum civilem, Junonem, quæ eadem ac Diana, ut postea liquebit, denuo virginem fieri: quod in sacris Junonis docebantur. Quod inde tractum, quia cum Sole novo nova numerandarum lunationum (ut vocant) ratio iniretur. Ajebant igitur sacerdotes, qui, ob festos dies, Lunaris & Solaris periodi rationem imprimis habuere, eo spatio exacto, Lunam se lavare in Canatho, atque ita, quam semel puellæ ereptam nec à Deo reddi posse virginitatem ajebat B. Hieronymus, eam reddi quotannis Junoni suæ. De eo sic Pausanias in Corinthiacis: Ἐνταῦθα τὴν Ἥραν φασὶν Ἀργεῖοι κατ᾽ ἔτος λουμένην παρθένον γίνεσθαι. *In eo Canatho fonte, ajunt Argivi, Junonem, ubi quotannis laverit, virginem fieri.* Subjungit deinde: Οὗτος μὲν δή σφισιν ἐκ τελετῆς, ἣν ἄγουσι τῇ Ἥρᾳ, λόγος τῶν ἀπορρήτων ἐστίν. *Atque hic sermo iis promanavit ab sacris, quæ nefas referre.* Sacra ea sine dubio eò spectarunt, quò dixi: nempe quòd incipiente novo anno civili, uti Sol novus, ita nova mensium meatus ratio: atque ita Luna, sive Juno, quasi recens nata, denuo censeatur virgo, quam Dianam dicimus.

Quia autem Diana virgo; eò & virgunculæ non minores quinquennibus, nec majores decennibus, crocotulâ indutæ, sacra faciebant Dianæ Brauroniæ, vel Munichiæ. Hoc ἀρκτεύειν dixere. Nam ἄρκτος, *virgo*. Sic Aristophanes usus in Lysistrata. Olim περὶ τοῦ ἀρκτεύειν & δεκατεύειν liber exstitit Didymi Grammatici.

Nec sola ubique, seu simplici veneratione, Diana colebatur: sed, apud Cretenses, cultu miscello iisdem gaudebant altaribus, & Diana sive Luna, & Cretensis quædam virgo, Eubuli filia, venatoriorum cassium repertrix: ut diximus lib. I, cap. XVII. Virgo ista tum Ἄρτεμις vocatur, tum Βριτόμαρτις. Sed quæritur, quia in cultu hoc mixto nomina solent confundi, utra harum appellatio propria fuerit numinis naturalis, sive Lunæ: utra item animalis, sive filiæ Eubuli. Refugiendum in talibus ad conjecturas: quas, qui volet, somnia appellet. Censeo potiùs, puellæ Cressæ proprium fuisse nomen Βριτόμαρτις: ut quod *dulcem virginem* notet; quemadmodum ex Solino antea vidimus. Satis hæc conveniens erat appellatio, quam parentes filiabus inderent. Alterum autem primò convenerit Lunæ si Ἄρτεμιν dixerint, quasi ἀεροτέμιν, quia aëra secet: quod satis est verisimile: & à Macrobio traditur lib. I Saturn. cap. XV.

Cap. XXVI.

Per Junonem *quoque* Lunam *intelligi: &, cur hoc ei nomen datum, aliter, quàm à veteribus, conjectatum. Unde* Ἥρας *appellatio; & fusius de etymo* Lucinæ. *Cur Juno matrimoniis præfecta, unde ei* τελείας *nomen, sive* pronubæ. *Ritum sponsi sponsæque in sacrificando fel abjectantium post altare. Cur hastâ comaretur capillus sponsæ.* Cinxiæ, & Unxiæ, *unde nomen: item* Domiducæ, & Manturnæ. *Cur pavo ei sacer. Etiam* Ilithyan *esse eandem, ac Junonem, sive Lunam: quæ &* Lucifera, *teste Tullio. Fatui, qui Latina omnia arcessunt à Græcis.* Ἄρτεμις ἡ Ἀντίζωος. *Frater sororque Diana, Mars, & Ilithya. Ilithyæ Græcum etymon: & obiter de* Venilia, *ac* Salacia; Liduna, & Molina. Ilithyæ *vocabulum potius ex Oriente arcessendum.* Ilithya *pro* partu. Juno Fluonia *eadem, ac* Dea Mena, *Junonis licet privigna: utcunque opinionem hanc culpet B. Augustinus.* Levana *quæ, & etymon ejus non ab Latio, sed Hebræis, peti oportere.*

Itidem ad Lunam Juno refertur: quàm à juvando Grammatici *a* sic dictam volunt: nihilo sanè verisimilius, quàm cùm *Jovis* nomen inde arcessunt. Censeo ego, ejusdem esse originis ac *Janus*: de cujus etymo antea dictum. Priscis ita Romanis planè idem fuerint *Jana*, ac *Juno*. Sed O in femininis Græcanica est terminatio: ut *Dido, Sappho, Calypso*. A verò non minùs Romana, quàm Græca. A autem in V abire, indicant, *calamus, culmus: calco, culcita:* ἄμβων, *umbo:* ἰταλός, *vitulus:* κραιπάλη, *crapula,* ἀλώπηξ, *vulpes,* aliaque multa. Similiter igitur, *Jana, Juno*. Græcis est Ἥρα. Sed hoc κατὰ μετάθεσιν est ἀήρ. Quare si originem spectemus, Græcis Ἥρα elementum est aëris: ac respondet τῷ Διΐ, hoc est Jovi, sive ætheri. Latinis *Juno* propriè Luna: quæ itidem respondet Jano, sive Soli. Sed cùm ut loco, sic dignitate, summi statuerentur Dii, aliis quidem Æther, & Aër; aliis Sol, & Luna: nihil mirum, si Romanis, populo conventicio, & ex multis coalito, sæpius pro uno nomine haberentur Æther, & Sol, qui in Æthere primas tenet: Aër, & Luna, quæ ut aëri proxima, ita in eo immutando vim habet eximiam. Quare Ἥρα quidem est Luna; sed quatenus est aëris præses, atque una cum eo attenditur. Quomodo consideratur, quando apud Maronem *b* ait ipsa:

His ego nigrantem commistâ grandine nimbum,
Desuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo.

Junonem verò esse Lunam, cognoscimus ex eo, quòd *Lucina*, & *Lucetia*, vocetur. Nec ignoro, *Lucinam* aliquibus dictam videri, quia ædis ejus foret in luco; vel quia nascentes in lucem producat: quorum illud apud Plinium *c*; hoc apud Capellam; utrumque apud Ovidium *d*, legere est. Verùm aliquanto meliùs à *luce*, vel *luceo*, quia noctu luceat, derivat Isidorus *e*, & multò antè Servius in IV Æn. ante utrumque autem Cicero in II de Nat. Deor. *Luna à lucendo nominata. Eadem enim Lucina. Itaque ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam: sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant.* De Diana, Lunaque Luciferâ, superiùs *f* dictum. Nec tamen à lucendo *Lunam*, quasi *Lucinam*, dictam arbitror. Nam longè est verisimilius, in rebus iis, quas à pueris omnes norunt, vetera Orientis nomina antiquitus retenta; utcumque tempore, quod omnia mutat, & variarum gentium in unum confluxu, paullatim ea variarentur. Quocirca Luna potiùs sit à לון lon, *pernoctavit*, & μεταληπτικῶς, *quievit*: quia ut Sol diurno labori, ita hæc nocturnæ præsit quieti. Alioqui nec absurdè dixeris, Luna esse à Græco

a Varro de L. L. & Serv. I Æn.

b I Æn.

c Lib. 16 cap. 44.

d 2 Fast.

e Lib 8 Orig. cap. 11.

f Cap. 25.

Λευκὸν,

λευκὸν, quod Hesychius λαμπρὸν interpretatur. Sic nomen fuerit à lucis splendore.

Etiam Junonem esse Lunam, ex eo cognoscitur, quòd Kalendas ei consecrarunt. Nempe eò spectabant, quòd Luna menstruo cursum spatio absolvat. Quò igitur mensis totus feliciter procederet, statutum fuit, ut Kalendis omnibus Junoni sacrificaretur porcâ, vel agnâ; ut Macrobius ait lib. I Sat. cap. XV. Ea sacra obibat regina, hoc est, sacrificuli uxor: quæ *regina* est dicta, ut maritus *rex*: idque quia sub Regibus Romanis Rex ipse sacra hæc faceret: iis ejectis, ne nomen minùs augustum sonaret in sacris, sacrificulo ea attributa est appellatio: sed subjectus ipse Pontifici, ne *Regis* nomen officere videretur libertati. Auctores Livius in secundo ab V. C. & Dionysius in quinto Antiquitat.

Quod si Juno eadem, ac Diana, puta Luna: nihil mirum, si, ut Diana, sic Juno, generationi, & eò pertinentibus, præfuerit. Matrimoniorum hinc præses: unde jugalia ei vincula curæ esse, ait Maro in IV; taris, faetisque maritis præesse, Ovidius epistolâ Phyllidos ad Demophoontem, & Medeæ ad Jasonem. Hinc cognomen *pronuba*, ac apud Græcos, Polluce *a* teste, τελεία; nempe quia τέλος ὁ γάμος *b*; ut est apud Suidam, & Eustathium in Il. B, & M. Sacrum etiam ante nuptias προτέλεια. Nam Junoni τῇ τελείᾳ seu *pronuba* (perperam *adultam* vertunt nonnulli) sacrificabant sponsi sponsæque: sed felle demto, ac post altare abjecto: quo significarent, à matrimonio debere abesse bilem atque iracundiam: quam certissimam rationem Plutarchus in Connubialibus adducit præceptis. Ob eandem caussam dicta Γαμηλία Ἥρα *c*: item *Juga*, & *Jugatina*, quia marem feminamque jungat: Græcis Ζυγία, ut est apud Halicarnassensem *d*. Imò cunctus Oriens Zygiam hanc veneratur: ut ait Appulejus in VI Met. Verba ejus jam adduximus cap. XXI. At frustra est Justus Lipsius; qui pro *zygia* reponit *Syra* lib. II Electorum, cap. XXI.

a Lib. 3, c. 3. §. 4.
b Telos dicuntur nuptiæ.
c Nuptialis Juno.
d Differtatione de scribenda oratione Nuptiali.

Ad Pronubæ hujus seu Jugatinæ cultum pertinebat, quòd sponsæ coma hastâ celibari comaretur. Juno enim cum hasta fingebatur: unde & *Curitis* dicta putatur. Nam *curis* hasta veteribus *e*. Significabatur igitur, Junone propitiâ, generatum iri prolem, hastâ fortiter usuram adversus hostes. Ita Plutarchus in Romulo, & Αἰτίοις, sive Quæstionibus Romanis. Moremque eum respexit Ovid. II Fast.

e Ovid. 1 Fast. & Festus in Curis.

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.

Item Arnobius lib. II,

Nubentium crinem celibari hasta mulcetis.

Eadem dicta *Juno Cinxia*; quia sponsus cingulum sponsæ solveret: quod nodo vinctum erat Herculaneo, boni ominis caussâ; quò jungerentur prole felici, instar Herculis, qui LXX liberorum parens; ut est apud Festum Pompejum. Indem *Juno Unxia*, quia nova nupta, domum mariti ingressura, postes inungeret axungiâ, oleo, aut adipe lupino: ut traditum Plinio, Servio, & Capellæ. Nec aliò, quàm ad Iunonem, matrimonii præsidem, referenda est *Domiduca*, ita dicta, cùm sponsa duceretur domum: vel *Manturna*, cui vota fiebant, ut ne recederet uxor à marito, sed cum eo perpetim maneret.

A matrimonio venio ad partum, ac prolem; quæ conjugii spes: unde etiam nuptas ἄπαιδας *f* dixere *matronas*, quia spe illâ nupserint, ut fierent matres *g*. Partui autem, ut Dianam, sic Iunonem præfuisse, videre ex Comicis *h* licet, ubi *Iuno Lucina* invocatur; Tullio etiam, cujus locum antea adduximus, illo item Catulliano, carm. in nuptias Iuliæ & Manlii:

f Liberis carentes.
g Agell. lib. 18, cap. 9.
h Plaut. Aulul. Terent. Andr. & alibi.

Tu Lucina dolentibus
Iuno dicta puerperis.

Hinc *Natalis Iuno* apud Tibullum *i*; quæ Græcis γενέθλιος. Nec Iuno solùm fœcunditati præerat humanæ, sed etiam tum pecudum, & armentorum; tum eorum, quæ terris succrescunt. Omnia enim hæc magnam partem Lunæ beneficium sunt. Atque inde est, quòd Iuno divitiarum Dea haberetur. Terræ enim, & animantium fœcunditas opes ac divitias adfert. Sed qui divites sunt ac potentes, fere sunt typho inflati, ac ambitiosi: qua de re fusè satis dictum nobis in Institutionibus Oratoriis *a*. Estque ea ratio, cur Iunoni sacrarint pavonem, animal superbum.

i Lib. 4, el. 6.

a Lib. 4, cap. 14, sect. 9.

Atque hæc de Iunone: quæ, ob multiplicem potestatem, *Magna* cùm Ovidio dicitur in Fastis: tum Maroni etiam, à quo & *Maxima* nuncupatur. *Regina* item dicta: quo cognomento templum habuit in XIII Regione; teste P. Victore. Sed ea appellatio, si Romanorum religionem consideremus, non aeri minus, quàm Lunæ, convenit: ut postea videbimus.

Ad Lunam etiam pertinet Ilithyia: quippe quæ eadem sit ac Diana, & Iuno. Ac de Iunone clarè ait Dionysius Halic. lib. IV Antiq. Εἰλείθυιαν Ῥωμαῖοι καλοῦσιν Ἥραν φωσφόρον· *Ilithyiam Romani vocant Iunonem Luciferam.* Ubi videmus, non ἁπλῶς dici Iunonem, sed addi *Luciferam*: quia Iuno nunc Luna est: nunc Aer, vel etiam Terra. Hic Lunam signari, arguit cognomen. Nam eadem *Diana Lucifera*, & *Iuno Lucifera*: nempe Iuno Lucina, sive Luna, ut ex Tullii secundo de Nat. Deorum antea vidimus. Nec de nihilo est, quòd Dionysius non dicat, Ilithyiam omnibus esse Iunonem; sed Romanis. Quippe apud Romanos, quæ utero laborarent, non tam Dianam invocabant, quàm Iunonem Lucinam. Itaque nunquam legas apud eos, *Diana Ilithyia*; quod tamen haut insolens Græcis. Ita Orpheus in Hymnis:

Ἄρτεμις Εἰλείθυια, καὶ ἡ σεμνὴ Προθύραια.
Diana Ilithuia, & casta eadem Prothuræa.

Interim idem numen videmus Horatio in carmine seculari; ubi eadem Diva nunc dicitur *Silvarum potens Diana, lucidum cæli decus*: nunc *Ritè maturos aperire partus Lenis Ilithyia*: nunc *Lucina genitalis*, *siderum regina bicornis Luna.* Clareque idem Plutarchus ait lib. III Sympos. problem. I: ubi cùm dixisset, Lunam ad pariendi facilitatem conferre, subjungit: Ὅθεν οἶμαι καὶ τὴν Ἄρτεμιν Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, οὐκ οὖσαν ἑτέραν ἢ τὴν Σελήνην, ὠνομάσθαι. *Unde censeo, etiam Dianam Lochiam, sive partus præsidem, & Ilithyiam; ut quæ non alia sit à Luna, esse nominatam.* Itaque ut Ἄρτεμις dicitur λυσιζώνη, quemadmodum ex Apollonio, & scholiaste ejus, supra vidimus: ita & epitheto hoc ornatur Ilithyia. Theocritus in Encomio Ptolemæi:

Ἔνθα γὰρ Εἰλείθυιαν ἐβώσατο λυσίζωνον
Ἀντιγόνας θυγάτηρ, βεβαρημένα ὠδίνεσσιν·
Hic enim Ilithyiam inclamavit cinguli solutricem
Antigonæ filia, graviter affecta partus doloribus.

Sed obstare his videtur, quòd Pausanias in Atticis Ilithyiam dicat filiam Iunonis. Idem refert, quomodo ab Hyperboreis venerit in Delum, ut Latonæ adesset parienti. Addit, & à Cretensibus putari filiam Iunonis, in Cnossia regione natam. Quam hæc differunt ab eo, ut sit Diana; quæ Latonæ filia, inque Delo nata perhibetur. Pausaniæ tamen præivit Pindarus initio Carm. VII Nemeorum:

Ἐλείθυια πάρεδρε Μοιρᾶν βαθυφρόνων,
Παῖ μεγαλοσθενέος ἄκουσον
Ἥρας, γενέτειρα τέκνων. ἄνευ σέθεν
Οὐ φάος, οὐ μέλαιναν δρακέντες εὐφρόναν
Τεὰν ἀδελφεὰν, ἐλάχομεν
Ἀγλαόγυιον Ἥβαν.
Ilithyia, quæ adsides Parcis, profundas cogitationes
habentibus,
Filia multipotentis audi
Iunonis, genetrix liberorum. Sine te
Non lucem, non nigram intuiti noctem,
Tuam sororem, sortiti sumus
Pulchrimembrem pubertatem.

Imò & Hesiodus similiter in Theogonia: ubi de Iunone inquit,

Ἡ δ᾽ Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν.
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyiaque, nati.

Favet quoque Homerus Il. π: ubi multas facit Ilithyias, easque μογοσόκους vocat, q. d. circa partum laborantes, sive partus dolorem levantes: atque addit, Ἥρης θυγατέρες, *filias Iunonis*. Verùm qui Ilithyiam dicunt Dianam, sive Lunam, non pugnant cum illis, qui Iunonis faciunt filiam; sive Luna hic per Iunonem intelligatur, sive aër. Siquidem Luna non agit in patientes ἀμέσως a: sed in aëra, qui moderato calore relaxat corporis meatus; quod parturientibus conducit. Aliis igitur Luna ipsa partus dolores levat: aliis verò hoc præstat Lunæ filia, sive effectus lunaris; qui est remissio, sive relaxatio humorum, per quam partum reddi faciliorem dicebamus.

a *Immediate.*

Numen nomenque Ilithyiæ accepere Romani à Græcis: ut videre est ex scriptoribus Græcis, quos adduximus. Propterea vir summus Conjectaneis in Varronem Εἰλείθυιαν dictam censet παρὰ τὸ ἐλθεῖν b. Nempe uti Grammatici *Venerem* à *veniendo* dictam putarunt. Atque idem *Ilithyia* ait ad verbum sonare *Venilia*: quæ tamen, ut fatetur, aliud notat; nempe, uti ex Varrone in glossis Isidori refertur, exæstuationem maris versus litus, sive maris accessum quotidianum: uti *Salacia* est ea, quæ salum versus fit; hoc est, quotidianus maris recessus; qui posterioribus (ut Marcellus Empiricus docet cap. xxv c) *Liduna*, ut Salacia *Malina*. De *Venilia* non repugno: sed *Ilithyia* etymon ex Oriente petendum. Est enim ab ילד ieled, hoc est, *partus, proles, puer*, vel *puella*. Uti hoc ab ילד, quod tum de viris dicitur, & notat *genuit*: tum de mulieribus, & significat *peperit*. Itaque & Græci *Ilithyiam* pro partu ipso dixere: ut Oppianus Ἁλιευτικῶν A d: ubi non mulieribus modò, sed etiam piscium sexui femineo, partus ait esse difficiles:

b *A veniendo.*

c *P. 171, & 172, edit. Bas.*

d *Vers. 485.*

> —— Οὐδ᾽ ἄρα μοῦνον ἐπιχθονίῃσι γυναιξὶν
> Ἄλγεα, πάντῃ δ᾽ εἰσὶν ἐπαχθέες Εἰλείθυιαι.
> —— *Neque solùm mulieribus in terra degentibus*
> *Dolores, sed ubique difficiles sunt partus.*

Etiam inter cognomenta Iunonis est *Fluonia*, quæ sanguini præerat menstruali. Festus: *Fluoniam Iunonem mulieres colebant, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant.* Hanc Lunam esse, indicat καταμηνίων, sive menstruorum appellatio. Imò Diva hæc non alia videtur, quàm *Mena*: quæ sine dubio est Μήνη, sive Luna. Hoc enim sidus in humores imperium habet. Meminit Augustinus lib. iv de Civ. Dei, cap. xi, ac pluribus lib. vii, c. ii: *Dea Mena menstruis fluoribus præest, quamvis Iovis filia, tamen ignobilis. Et hanc provinciam fluorum menstruorum in libro Selectorum Deorum ipsi Iunoni idem auctor* (Varro) *adsignat, quæ in Diis Selectis etiam regina est: & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena, privigna sua, eidem cruori præsidet.* Culpat B. Augustinus in Varrone inconstantiam, quòd Menam sive Fluoniam nunc dicat esse Iunonem, quæ regina est, Iovis soror, & conjux: nunc eandem dicat Iovis filiam, Iunonis privignam. Sed possunt ista conciliari ex Theologia gentium naturali, si cogitemus, diversimodè Iunonis nomen accipi. Nam quando per eam sola intelligitur Luna, quomodo usitatius *Diana* vocatur, est ea Iovis, hoc est Cæli filia: quippe sidera omnia, in quibus Sol, & Luna, principatum tenent, censentur partes corporis ætherei, quod per Iovem intelligitur: ut Sol Lunaque ejus velut proles habeatur. Hoc pacto igitur Mena, etsi nomen Lunam sonet, non soror Iovis sit; sed filia, ac proinde Iunonis privigna. At cum Iuno dicitur Iovis soror, & conjux; omnino, uti per *Iovem*, Cœlum: ita per *Iunonem* aër, vel terra intelligitur: aut per *Iovem* quidem Sol cum Cælo: per *Iunonem* autem Luna cum aëre, & quandoque etiam cum terra ipsa designatur. Atqui Sol agit in Lunam, æther in aëra & terram; suntque hæ diversæ ejusdem naturæ partes: ut nihil prohibeat, quo minus inter ea κατὰ μεταφορὰν sororium esse connubium dicatur.

Nec *Levana* esse alia, quàm Ilithyia, vel Iuno Lucina videtur. Hebræis quidem לְבָנָה est *Luna*. Parturientium nempe Dea fuerit: à qua opinione non multum abeunt, qui nascentium faciunt Deam. Eò impulit illos, quòd *Levana* ad *levandi* vocem accederet. Quare ita dictam putarunt, quod præesset recens natis, quando de terra levarentur: ut est apud B. Augustinum lib. iv de Civit. Dei, cap. xi.

Cap. XXVII.

Cererem etiam esse Lunam, sed cum hac frugiferam vim Terræ comprehendi. Rhea quoque nomine utramque signari. Etiam Suadam eo referri, & quam ejus rei caussam existimemus. Idemque de Bellona ostensum. Cur Mars Iunonis filius perhibeatur. Venus Ἔγχειος *Cypriorum. Quàm variè spectetur Venus: & ut ad Lunam quoque referatur. Festum* ὑβριστικῶν. *Latiùs patere Veneris numen, quàm Iunonis. Pellicis pœna, ex lege Numæ.* Veneris *nomen temporibus Numæ ignotum Latio, & ejus rei ratio.* Socrus *pro* socer. *Unde dicta* Ἀφροδίτη, *secundùm Aristotelem: & cur fingatur orta è prolibus Cæli in mare conjectis. Venus* Ποντία, Λιμενία, Ἐπιποντία, Πελαγία. *Cur Isidem Ægyptii dixerint navigio vehi. Lunam ut generationis, sic corruptionis esse caussam: eoque funeribus præfectam nomine* Veneris Libitinæ; *sive Græcis*, Ἀφροδίτης Ἐπιτυμβίας. *Ritus triplex nummum deferendi, aliquo nascente, togam adsumente virilem, aut moriente. Ita è Libitinariis constitisse numerum defunctorum. Libitinam eandem videri, ac Proserpinam.*

Ceres quoque eadem, ac Luna; sed non simpliciter. Nam Lunæ numen est merum: Cereris mixtum; quia non in Luna consistitur, sed inferior natura comprehenditur. Quippe Ceres est natura humanæ productrix alimoniæ, ac frugum imprimis. Vis ea frugifera est ab Luna in Terra: ut minimùm duplex numen concurrat; Lunæ, à quo vis ea diffunditur; & Terræ, quo eadem recipitur. Pari nempe ratione, ac totam rerum naturam, quatenus almæ matris nomine signatur, Isidis appellatione denotabant, ac præcipuè Lunam, Terramque. Hinc apud Apulejum in xi, eadem diva dicitur, tum *Regina cæli*, quod non alteri, quàm Lunæ, tribuere possumus; tum *Ceres alma, frugum parens originalis.* Sed hæc pleniùs postea explicabimus. Nunc contentus ero illustri loco Servii in illud i Georg.

> —— *Vos ô clarissima mundi*
> *Lumina, labentem cælo quæ ducitis annum,*
> *Liber, & alma Ceres.*

Stoici dicunt, non esse nisi unum deum, & unam a eandem esse potestatem; quæ, pro ratione officiorum nostrorum, variis nominibus appellatur. Unde eundem Solem, eundem Liberum, eundem Apollinem vocant. Item Lunam, eandem Dianam, eandem Cererem, eandem Iunonem, eandem Proserpinam dicunt: secundùm quos, pro Sole, & Luna, Liberum, & Cererem invocavit.

a *Ita Servius P. Danielis. In vet. ed. post unam additur Deam.*

Rheæ quoque, sive Opis, seu matris Deûm, mixtum est numen: ut Lunam, Telluremque comprehendat. Quod indicat ille locus Ovidii de Ponto lib. i, Eleg. i:

> *Ante* DEUM MATREM *cornu tibicen adunco*
> *Cùm canit, exigua quis stipis æra neget?*
> *Scimus ab imperio fieri nil tale* DIANÆ.
> *Unde tamen vivat vaticinator habet.*

Nempe Phrygum, & Ephesiorum, unum erat numen; utcunque nomine differrent; illud Rhea, hoc Diana diceretur; ac Græci per illud potiùs intelligerent Tellurem, per hoc Lunam.

Quid quod etiam Pitho, sive Suada, ad Lunam reducitur? Unde inter cognomenta Dianæ fuit. Pausanias in Corinthiacis: Ἔστι δὲ καὶ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν, ἐπίκλησιν Πειθοῦς· Ὑπερμνήστρα καὶ τοῦτο ἀνέθηκε, νικήσασα τῇ δίκῃ τὸν πατέρα, ἣν δι᾽ Λυγκέως ἕνεκα ἔφυγε. *Est ibi templum Dianæ cognomine Suadæ. Et hoc exstruxit Hypermnestra, cùm patrem vicisset in judicio, rea ab eo acta, quia Lynceo pepercisset.* Caussam cogitanti in mentem venit, Hypermnestram fuisse Ægyptiam: quippe filiam Danai,

qui

qui in Ægypto regnavit, cumque quinquaginta filiabus Argos profugit. Secuta igitur fuit religionem patriam. Ægyptii enim, quemadmodum superiùs *a* dictum, uti Herculem, hoc est, Violentiam, in fervido ac masculo Solis sidere; ita Mercurium, hoc est, Facundiam, in molli & muliebri sidere Lunæ collocabant.

a Cap. 24.

Sed novum ecce scrupulum. Adversari enim commento huic nostro videtur; quod ad Lunam etiam referatur Ἐνυώ, sive Bellona. Siquidem Appulejus in XI Met. eandem facit Dianam, Junonem, Venerem, & Bellonam. Sed neque hic deerat gentibus, quod prætexerent. Poterant enim dicere, bellum esse ab ira: hanc esse animi impotentiam; illi minimùm æquè obnoxias esse feminas, ac mares: bellicam igitur potestatem convenienter statui partim Dei maris, partim feminæ: præfectum proinde bello non solùm Ἄρην, sive Martem, sed etiam Ἐνυώ, sive Bellonam. At Mars ad Solem reducitur; ut antea ostendimus. Quare Ἐνυὼ sive Bellona ad Lunam pertinebit. Et sanè aër, in quem ingens est Lunæ vis, valde animos immutat, nunc timorem, nunc fiduciam afferendo. Unde Orpheus in Argonauticis:

Δεῖμα δ' ἐνὶ φρένα θῆκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη.
Terrorem incussit menti pulcherrima Juno.

Et quò, nisi ad Lunæ vires, respexere, cùm Junoni filium tribuunt Martem? Quò pertinet illud Hesiodi *b*, superiori etiam capite adductum nobis:

b In Theogonia.

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν.
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyaque, nati.

Verisimilius saltem hoc, quàm quòd Tzetzæ visum, eo Junonis filium dici, quia bella soleant pro locis suscipi salubribus. Eodem pertinet, quòd Juno, quia hastigera, *Curitis* diceretur; uti antea dictum. Valdeque verisimile est, similiter effictam Cypriis. Nam & ipsa Ἔγχειος vocata: unde autem, nisi quia Græcis *hasta* sit ἔγχος, ἐγχεία, vel ἐγχείη. De Venere firmat Hesychius: Ἔγχειος, Ἀφροδίτη, Κύπριοι· *Enchios, Venus, Cypriis.*

Quid mirum autem, quando & Venus est Luna? Sanè Græci, Romanique, non pauca de Venere retinuere ex Orientis theologia, unde eluceat, primitus eandem fuisse ac Lunæ sidus. Nec tamen semper hæc per Venerem intelligitur. Bifariam enim Venus consideratur; ut corpus est, & ut accidens. Priori modo vel corpus est æthereum, vel sublunare. Æthereum vel Luna intelligitur, vel Lucifer sive Hesperus. Sublunare autem est Tellus. Accidens, quod Veneris nomine signatur, vel qualitas est, puta vis, sive facultas generandi: vel actio, puta generatio ipsa; uti mistura maris, & feminæ. Quæ ostendunt, non uno nobis loco de Venere esse dicendum. Nunc de ea agemus, quatenus est Luna; prout spectarunt Athenienses, ac Lacedæmonii. De Atheniensibus auctor nobis Macrobius Saturnal. lib. III, cap. VIII: *Philochorus quoque in Atthide eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili.* Loquitur de festo ὑβριστικῶν *c*: ut liquet ex iis, quæ hoc de festo Plutarchus refert libro de Virtut. Mul. & Poliænus lib. VIII. De Lacedæmoniis itidem testem habemus Pausaniam in Laconicis: Ξόανον δὲ ἀρχαῖον καλοῦσιν Ἀφροδίτης Ἥρας· ἐπὶ δὲ θυγατρὶ γαμουμένῃ νενομίκασι τὰς μητέρας τῇ θεῷ θύειν· *Operis antiqui signum ligneum Veneris Junonis appellant. Cui pro filiarum nuptiis sacra facere matres est sollemne.* Ubi Veneris, ac Junonis appellationes conjungi videmus: quia etsi & Venus, & Juno, Luna sit, eoque generationi utraque præsit: laxiùs tamen Veneris pateat nomen, quàm Junonis. Nam illam extendêre ad quosvis concubitus: hanc solùm præfecerunt conjugum misturæ. Hinc Ovidius epistolâ Hypsipyles:

Non ego sum furtim tibi cognita: pronuba Juno
Adfuit. ——

Itaque non Venus, sed Juno, infesta erat pellicibus. Unde lex Numæ *d*: *Pellex ædem Junonis ne tagito e: si taget, Junoni agnam feminam crinibus demissis cædito.* Imò Numæ temporibus Veneris nomen necdum notum erat Romæ. Unde (ut Cincius tradidit eo libro, quem de Fastis reliquit) *ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla, ut cæterorum cælestium, laus celebrata.* Testis Macrobius lib. I Sat. cap. XII: atque addit: *Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomen Veneris, ne sub Regibus quidem, apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum, fuisse.* Hujus rei rationem adscripsero prudentiæ regis Numæ: qui nullum agnosceret concubitus numen, nisi legitimi, cui Juno præesset. Nam, ut constat ex Dionysii Antiquitatum lib. II, Romulus, & Numa, haut admisere Græcorum fabulas de commerciis immortalium eum mortalibus, quibus homines ad fœdam possent libidinem concitari. Postea tamen eam recepere Romani; sed alieno exemplo. Nam nomen non esse Romanum, terminatio ipsa in VS indicio est. Scio, & *socrus* esse muliebre: sed hoc olim primitus quoque virile erat: unde Attius Atreo *a*:

c Petulantium.
d Apud Festum in Pellex, & Julium Paullum ex Granii Flacci libro de jure Papiriano, De Verbor. Signif. cap. 144. Revardum sis adi lib. de Auctoritate Prudentum cap. I.
e Sic legendum pro Tangito: & mox Taget, pro Tanget. Vide Festum in Tagit.

—— *Simul & præmia*
Pisæa b *arrepta à socru possedit suo.*

a Apud Prisc. l. 6.
b Sic versus digerendus: pro quo vulgo Pisæa præmia.

Censeo autem, *Veneris* nomen esse ab Hethruscis: eos accepisse ab Oriente; venireque, non quidem à חן *Chen*, quo quandoque *gratia formæ* ac *venustas* denotatur; sed ex eo, quòd Assyriis tabernacula, in quibus Veneri virgines dicarentur, nomen haberent *sucoth benoth*, à *benot* enim *Benos*, seu *Venos* fuerit; uti superiùs *c* diximus.

c Cap. 22.

Græcis hæc diva vocatur Ἀφροδίτη, sive Ἀφρογένεια. Sed nomen id non convenit Lunæ, vel vi generatrici, quatenus hæc Lunæ inest: sed potiùs naturæ inferiori, ut cælitus obtinenti vim generandi. Græcæ enim illæ appellationes ex eo sunt, quia semen sit ἀφρῶδες *d*: quam rationem adfert Aristoteles in secundo de Generatione animalium, cap. secundo. Unde fabula de testiculis Cæli abscissis, inque mare projectis, ac natâ inde Venere, quæ ex eo dicta sit ἁλιγενής, sive *Saligena*. Hæc Lunæ non competunt: quam marino quidem vapore pasci, uti & sidera alia, veteres *e* crediderunt: at nemo è spuma maris natam putavit. Venus igitur istic est vis generatrix inferioris naturæ: per testiculos Cæli signatur, virtutem eam cælitus provenire: per mare notatur natura humida, & instar maris spumosa. Sed nihil impedit, quo minus Lunam ipsam intelligamus, quando Venus dicitur Ποντία sive *Marina*: quod cognomen ejus apud Phurnutum, & Pausaniam in Corinthiacis: ubi & Λιμενία vocatur, quasi *Portunam* dixeris. Simileque Ἐπιποντία apud Hesychium, & Phavorinum; ac Πελαγία, sive *Marina* f, apud Artemidorum lib. II, cap. XXXV *g*. Hanc Artemidorus bonam ait gubernatoribus, & navigantibus. Nempe propter imperium, quod Luna habet in mare: de quo satis diximus cap. XIX. Πελαγία igitur dicta sit Venus, uti Isis: quæ sine dubio Luna, ut ostendimus cap. XXIV. Imò Ægyptii, Plutarcho *h* teste, finxere Isidem navigio vehi: credo ob humidam Lunæ naturam: vel potiùs, quia Luna corniculata navigium refert. Eoque & videtur Isis signari per numen Thebæum, cui Sesostris navem cedrinam ac inauratam cubitorum CCLXXX dedicavit: ut est apud Diodorum in primo. Valde etiam hæc firmantur eo, quod Appulejus in XI eandem facit Dictynnam, Dianam, Junonem, Paphiam, Venerem, & Isidem reginam.

d Spumosum.
e Plin. lib. 2, cap. 9. Theon apud Plutarch. Rutil. lib. I Itiner. Servius in I Æneid. &c. unde Oceanum, ac Tethyn, nutrices suas vocat Iliad ξ.
f Ut Horatius nominat od. 26, lib. 3, & 2, l. 4.
g Sect. de Venere.
h Lib. de Iside & Osir.

Porò non Luna solùm generationis caussa est; sed etiam corruptionis. Quippe unius compositi substantialis productio semper est conjuncta cum alterius vel totius, vel ex parte saltem, corruptione: ac vicissim unius compositæ substantiæ corruptio semper habet adnexam alterius vel generationem, vel aggenerationem. Utcunque igitur natura per se generationem intendat; quia tamen eadem corruptioni est subjecta, nonnisi intercedente corruptione consequi potest generationem. Qua mente verissimum est, unius generationem esse alterius corruptionem: uti est apud Aristotelem lib. III φυσικῆς ἀκροάσεως, cap. VIII, text. LXXIII; & lib. I de Generat. & Corrupt. cap. III, text. XVII, & XX; item lib. XII Metaph. cap. II, text. VII. Unde liquet, Venerem tum principio

cipio

cipio vitæ præfuisse, tum fini. Sed cùm prius consideraretur, dicebatur *Diana*, vel *Juno Lucina*, vel *Alma Venus*, & similibus modis. Quatenus autem præfecta erat morti, & mortualibus, uti curæ sepulcrali, vocitata est *Venus* ἐπιτυμβία, vel *Libitina Venus*, aut simpliciter *Libitina*. Quærit itaque Plutarchus in Caussis: Διὰ τί τὰ πρὸς τὰς ταφὰς πιπράσκουσιν ἐν τῷ τεμένει τῆς Λιβιτίνης; νομίζοντες Ἀφροδίτην εἶναι τὴν Λιβιτίνην. *Quare, quæ ad sepulchra pertinent, divendunt in æde Libitinæ? Libitinam nihil aliud existimantes, quàm Venerem.* Postea inter alia subdit: Καὶ ἐν Δελφοῖς Ἀφροδίτης ἐπιτυμβίας ἀγαλμάτιόν ἐστι, πρὸς ὃ τοὺς κατοιχομένους ἐπὶ τὰς χοὰς ἀνακαλοῦνται. *Nam & Delphis est Veneris Epitymbia imaguncula: ad quam, dum libant, manes evocant defunctorum.* Refert Dionysius Halicarnass. lib. IV, ex instituto Servii Tullii, nascente aliquo, nummum inferri solere in ærarium Junonis Lucinæ: quopiam item virilem togam assumente, nummum fuisse delatum in Juventutis: moriente autem aliquo, nummum à propinquis illatum εἰς τὸν Ἀφροδίτης θησαυρὸν ἐν ἄλσει καθιδρυμένον, ἣν προσαγορεύουσι Λιβιτίνην· *in ærarium Veneris in luco situm, quam Libitinam appellant.* Postea tamen consuetudo illa inferendi nummi desiisse videtur: nec enim ullus ejus scriptor meminit: sed mortuorum numerus cognoscebatur ex Libitinariis, hoc est, iis, qui curandis funeribus præessent. Unde Suetonius in Nerone cap. XXXIX: *Pestilentia unius autumni, qua triginta funerum millia in rationem Libitinæ venerunt.* Plura de hoc hominum genere si voles, adi eruditissimum Kirchmannum lib. I de Funeribus Romanis, cap. IX.

Cæterùm jam olim dubitatum, utrùm hæc Libitina rectiùs statueretur Venus, an Proserpina. Quod ita esse, docet nos Plutarchus in Numa: ubi narrat, ut rex hic docuerit etiam colere Deos inferos, ἐξαιρέτως δὲ τὴν προσαγορευομένην Λιβιτίναν, ἐπίσκοπον τῶν περὶ τοὺς θνήσκοντας ὁσίων θεὸν οὖσαν. εἴτε Περσεφόνην, εἴτε μᾶλλον, ὡς οἱ λογιώτατοι Ῥωμαίων ὑπολαμβάνουσιν, Ἀφροδίτην· οὐ κακῶς εἰς μίαν δύναμιν θεοῦ τὰ περὶ τὰς γενέσεις καὶ τὰς τελευτὰς ἀνάπτοντες. *præcipuè illam nomine Libitinam, Deam præsidem eorum, quæ defunctis justa fiunt; sive ea Proserpina est; sive, ut Romanorum eruditissimi arbitrantur, Venus sit; haut malè uni numinis virtuti, ea quæ ad ortum, & finem pertinent, adscribentes.*

Verùm opiniones istæ doctissimorum virorum de Libitina, utcumque diversæ etiam Plutarcho visæ sint, probè tamen conveniunt: quia Venus Libitina eadem est ac Proserpina, & Hecate: quod ut liqueat, deinceps de Proserpina, ac Hecate, dicemus.

CAP. XXVIII.

Proserpina nomen unde. Eadem Φερέφαττα, & Χειρογονία, *ac hujusce ratio nominis. Per eam intelligi Lunam, sed inferis lucentem.* Περσεφόνης ἔτυμον. *Æschylus, sed è poëtis primus, Dianam, non Latonæ, sed Cereris filiam, dixit: ut Diana ei eadem, ac Proserpina, videatur. Quo pacto & Ceres, & Proserpina, ad Lunam referantur, & cur Manibus præfecta. Anima corpori nubentis antistes Luna; corpore excedentis, Proserpina. Cur animis, & Lunæ, ac Cereris ministris, Apum sit nomen datum, & Proserpinæ nomen* Melitodis. *Rejecta Theocriti scholiastæ opinio, existimantis* Melitodem, *&* Coran, *per* ἀντίφρασιν *sic vocari. Cur Proserpina dicatur* Libera, *vel* Cora; *Bacchus item* Liber. *Quo respexerint, qui cùm eadem sit Proserpina, ac Diana, Dianam tamen Latonæ, Proserpinam autem alii Stygis filiam dixerint, alii Cereris.*

VIdimus antea [a] de Proserpina, quatenus ad historiam pertinet. Nam Aidoneus, rex Molossorum, ut uxorem suam dixit Δήμητρα, sive Cererem; sic filiam Περσεφόνην, seu Proserpinam; canem item Κέρβερον vocavit: quemadmodum est apud Plutarchum in Theseo. Nunc de eadem agimus, non quatenus ad historiam pertinet, sed ad naturam. Propriè enim Proserpina numen est naturale, factumque vocabulum ex Græco Περσεφόνη, κατὰ μετάθεσιν [a]: ut Tullii est opinio in secundo de Nat. Deorum: verisimilior sanè, quàm illa Varronis in IV de L. L. ubi Lunam à *proserpendo* dictam ait *Proserpinam*, quod, *ut serpens modò in dextram partem, modò in sinistram, latè vagetur.*

[a] Lib. I, cap. 19.

[a] Per literarum trajectionem.

Aliter Græcis dicta est Φερέφαττα: unde factum apud Cyzicenos Φερεφάττια: de quibus Plutarchus in Lucullo, & Appianus in bellis Mithridaticis.

Vocata quoque Χειρογονία. Hesychius: Χειρογονία, ἡ Περσεφόνη. Quasi novè dixerim, *Manugenuam.* De caussa nominis, silent, quos vidi. Sed censeo inde esse, quod Proserpina sive Diana, vel Juno, sit partus præses; ac obstetrix, quæ Afranio *adsestrix*, adsideat genibus parturientis, manus iis admovens, quibus parata sit fœtum excipere.

Cùm autem partui præsideat Diana, atque ea sit Luna; planè censeo, Χειρογονίαν, sive Proserpinam, esse Lunam. Deque Proserpina idem indicat Varro lib. IV de L. L. *Hinc* (Lunam) *Epicharmus Enni Proserpinam quoque appellat, quod solet esse sub terris.* Significat, Lunam esse Proserpinam; sed tum propriè, cùm Luna sub nostro est hemisphærio. Servius in III Æn. cùm narrasset, ut Latona pepererit priùs Dianam, postea Apollinem; de priori subjungit: *Hæc namque est Diana, Juno, Proserpina.* Ac pluribus idem in initium Georg. Verba superiùs, de Cerere agentes, adduximus. Mart. Capella lib. II de Nupt. Philol. *Hæc omnis aëris à luna diffusio sub Plutonis potestate consistit: qui etiam Summanus dicitur, quasi summus manium. Hic Luna, quæ huic aëri propior est, Proserpina memoratur.* Ubi abit ab iis, quibus placet, Lunam, quando est apud Antipodas, *Proserpinam* vocari. Interim *Proserpinam* eandem esse, ac *Lunam*, agnoscit. Uti & Julius Firmicus de errore prof. relig. *Liberum ad Solem volunt referre commenta Græcorum: Proserpinam verò Liberam dicentes, Lunam esse confingunt.* Fulgentius Μυθολογικῶν lib. II: *Ideo voluerunt, Lunam etiam ipsam apud inferos Proserpinam dici, seu quòd nocte luceat, seu quòd humilior curtat, & terris præsit.*

* Hoc, ut alia fere, hausere Latini à Græcis. Nam similiter Onomacritus in hymnis, sive Initiis potiùs, sub Orphei nomine editis: ubi primùm quidem sic Proserpinam compellat:

> Περσεφόνη, θυγάτηρ μεγάλου Διός, ἐλθὲ μάκαιρα.
> *Proserpina, filia magni Iovis, veni beata.*

Postea verò his verbis affatur, quæ liquidò Lunam esse designant:

> Ὡρῶν συμπαίκτειρα, φαεσφόρε, ἀγλαόμορφε,
> Εὐφεγγές, κερόεσσα.
> *Temporum contextrix, lucifera, excellens formâ,*
> *Bene lucens, cornuta.*

Ibidem sic compellat:

> Πλούτωνος πολύτιμε δάμαρ, κεδνή, βιοδῶτι·
> *Plutonis honoranda uxor, inclyta, vitæ datrix.*

Ubi cur βιοδῶτιν appellet, liquet: ac quia, ut vidimus, Luna & generat, & corrumpit: subdit postea Onomacritus:

> Ζωὴ καὶ θάνατος μούνη θνητοῖς πολυμόχθοις
> Φερσεφόνεια. φέρεις γὰρ ἀεί, καὶ πάντα φονεύεις.
> *Vita, & mors sola, mortalibus multi laboris,*
> *Proserpina. fers enim semper, & omnia occidis.*

Ac videtur hic ad nomen Divæ allusisse. Nam πέρθειν [b] idem ac φονεύειν [c]. Dicta autem Περσεφόνη, sive Περσεφόνεια, διὰ τὸ πάντα πέρθειν τῷ φόνῳ· *quia omnia vastet cæde.* Quomodo fuerit ex πέρσεως, & φόνος. Sed etymon hoc licet verius, illud tamen

[b] Vastare.

[c] Occidere.

ver-

verbia Onomacriti convenientius sit; ut diei dicatur, quasi Φερσεφόνη. Nempe, ut est in Etymologico magno, ἀπὸ τοῦ φέρειν τὸ φόνον, *quod necem inferat.* Interea aliunde etiam deduxeria; ut ostendam cap. LII.

Apud Herodotum quoque in Euterpe legas, Apollinem Ægyptiis esse Orum, Cererem esse Isidem, Dianam verò Bubastin. Subjicit deinde: Ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου, καὶ οὐδενὸς ἄλλου, Αἰσχύλος ὁ Εὐφορίωνος ἥρπασε τὸ ἐγὼ φράσω, μοῦνος δὴ ποιητέων τῶν προγενομένων. ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δήμητρος, τὴν δὲ νῆσον, διὰ τοῦτο γενέσθαι πλωτήν. *Atque hinc, non aliunde, arripuit, quod dicam, Æschylus, Euphorionis filius, solus poetarum superioris ætatis. Statuit enim, Dianam esse Cereris filiam, ac propterea insulam esse natantem redditam.* Si verbia solùm, non sententiâ totâ, abit à Græcis suis Æschylus: hinc Dianam esse eandem, ac Proserpinam, consequitur: quia ait, Dianam Æschylo esse filiam Cereris. Ejus enim filiam esse Proserpinam, satis convenit inter Græcos.

Sed quod Proserpina dicitur Cereris filia, non eodem modo intelligitur. Ceres enim nunc supera intelligitur Luna, quæ nos illuminat: nunc infera, quæ lucet antipodibus vel Manibus. Si Ceres est Luna supera; filia ejus erit Proserpina, quia ex Luna supera fiat infera. Nam etiam cùm particula *ex* solam notat consequentiam, id quod ex aliquo fit, subinde ejus proles Theologis gentium dicitur: ut ex Hesiodi Θεογονίας multis elucet locis. Sin Ceres est Luna infera, hoc est, quæ sub pedibus nostris lumen præbet Stygi; Proserpina ejus filia fuerit lumen Lunare, illustrans illos, qui terras incolunt pedibus nostris adversas. Seu hoc, seu illo modo, acceperis; & Ceres, & Proserpina, ad Lunam reducentur. Sed posteriori ratione meliùs videmus, quo pacto tam Ceres, quàm Proserpina, inferæ habeantur Deæ, manium que præstites, hoc est, animarum; non ἁπλῶς quidem (nam priusquam se corpori insinuarunt, Luna iis præfecta) sed demum, ubi corporibus excesserint. Nempe bifariam animas spectabant: quatenus cælitus immittuntur corporibus; quod Lunæ beneficium habebatur, quia generationi præest: & quatenus corporibus solutæ ad inferos concedunt; quo pacto Lunæ inferæ, hoc est, Cereri, & filiæ Proserpinæ, in eas potestas credita est. Animæ verò plerisque gentium Theologis dictæ μέλισσαι, sive *apes*, ob dulcedinem vitæ: ac propterea Luna quoque *apis* vocata, quia animas immitteret: quippe, ut dixi, generationis antistita: imò & Cereris, hoc est, Lunæ inferæ, manium præsidis, ministræ, quæ non aliæ, quàm Manes, iidem sunt *apes* vocatæ: & Proserpina quoque, quæ vel ipsa Ceres, Luna infera, vel ejus effectus, via inferas illuminans plagas, *Mellea* similiter dicebatur: nempe quia apiculis illis, hoc est, Manibus, præesset. Hæc parùm vulgo sunt cognita. Ut igitur pleniùs gentium opinio innotescat, non abs re erit firmare illa Porphyrii verbis è libro de Nympharum antro; ubi sic scribit: Πηγαὶ δὲ καὶ νάματα οἰκεῖα ταῖς ὑδριάσι νύμφαις· καὶ ἔτι γε μᾶλλον νύμφαις ταῖς ψυχαῖς, ἃς ἰδίως μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν, ἡδονῆς οὔσας ἐργαστικάς. ὅθεν καὶ ὁ Σοφοκλῆς οὐκ ἀνοικείως ἐπὶ τῶν ψυχῶν ἔφη,

a Puto, scribendum, ἄλλη τ' ἔρχεται: ne oratio ἀτελὴς fiat. Nisi verba hæc tollenda; quæ & in tralatione sua præteriisse video Gesnerum

Βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος, ἔρχεταί τ' ἄλλη a.

Καὶ τὰς Δήμητρος ἱερείας, ὡς τῆς Χθονίας θεᾶς μύστιδας, μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν, αὐτήν τε τὴν κόρην μελιτώδη. σελήνην τε οὖσαν γενέσεως προστάτιδα, μέλισσαν ἐκάλουν. *Fontes verò, & flumina, Nymphis aquaticis propria sunt, ac multò magis nymphis animis, quas propriè veteres Apes dixere; quia voluptatem pariant. Unde & Sophocles non impropriè de animis dixit,*

Mortuorum examen edit bombum, atque aliò venit.

Imò & Cereris sacerdotes, velut inferæ b *Deæ antistitas, Apes dixere veteres, & filiam ejus Proserpinam, Melleam. Lunam verò, generationis præsidem, Apem nuncuparunt.* Plura que ibi in hanc mentem.

b Sic χθονίας vocabulum sumi videtur: ut Pluto, & alii χθονίοι, hoc est, καταχθόνιοι, vel ὑποχθόνιοι.

Quod verò Porphyrius ait Proserpinam dictam Μελιτώδη, *Melleam*: id factum videmus à Theocrito, Idyllio xv, quod inscribitur *Adonia celebrantes*:

Μὴ φυῇ, Μελιτῶδες, ὃς ἁμῶν κάρτιος ἐσσεῖται.
Fortior haut nobis nascatur, Mellea, quisquam.

Ubi sic scholiastes: ἀντὶ τοῦ, Μηδεὶς γένοιτο, ὦ Περσεφόνη, ἄλλος ἡμῶν κύριος· μελιτώδη δὲ τὴν Περσεφόνην φησὶ κατ' ἀντίφρασιν, ὡς καὶ Κόρην· διὰ τὸ τὰς ἱερείας αὐτῆς, καὶ τῆς Δήμητρος, μελίσσας λέγεσθαι. *Pro illo, Nequis oriatur, ô Proserpina, alius noster dominus.* MELLEAM *verò vocat Proserpinam per antiphrasin, ut &* COREN: *propterea quod ejus amicæ, & Cereris,* APES *dicantur.* Sic Antiphrasis ineptum est Grammaticorum commentum, nec aliud quàm inscitiæ asylum: de quo in Institut. Orat. *a* satis diximus. Vera autem ratio, cur Μελιτώδης, hoc est, *Mellea* vel *Mellita* vocetur, ea est, quam attulimus è Porphyrio: ac firmantur hæc eo, quod scholiastes ipse Theocriti agnoscat, amicas Proserpinæ, ac Cereris, dici μελίττας, sive *Apes*. Nam illæ amicæ, vel ministræ utriusque divæ, haut aliæ sunt, quàm defunctorum animæ. Nec Proserpina κατ' ἀντίφρασιν Κόρη, quia nupta Plutoni: sed propriè, quia filia Cereris. Nam id hoc loco Κόρη, θυγάτηρ *b*: ut κόρος, παῖς, υἱὸς *c*. Ac similiter Bacchus, Latinis *Liber*; Proserpina, *Libera*: unde Minucius Felix in Octavio: *Ceres, facibus accensis, & serpente circumdata, subreptam Liberam anxia & sollicita vestigat.* Arnobius lib. v: *Partu mensem post decimum luculentis filiam corporis, quam ætas mortalium consequens, modò Liberam, modò Proserpinam nominavit.* Ac, ut gentiles ipsos adducam: Livii est lib. III: *Familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Et Taciti lib. II Annal. *Libero, Liberæque, & Cereri, juxta Circum Max.* Ubi videmus, cum matre jungi liberos: qui quia liberi ejus, eo Liberi, Liberæque nomine nuncupati. Vide, quæ diximus libri primi de Analogia cap. XLII. Luna igitur, cùm inferos illuminat, *Libera* est; ut Sol, quando inferis lucet, *Liber* vocatur: quemadmodum ex Macrobio dixi cap. XIV. At quomodo Libera, hoc est Luna infera, quæ & Proserpina, soror est Solis inferi, si ambo sint liberi, hoc est, filius filia que Cereris, sive Lunæ? Quo pacto enim Sol seu inferus, seu superus, Lunæ proles dici queat? Huic sic occurrimus, *Liberum* nunc dici Solem inferum, sive Antipodum; quo pacto Liber Cereris, hoc est, Lunæ filius dici nequit: nunc vocari sic vim Lunæ terrà receptam, qua vinum procreatur; eoque intuitu Liberum Cereris seu Lunæ filium, Liberæ seu Proserpinæ, hoc est, virtutis frugiferæ, quæ à Luna est in Tellure, sororem nuncupari. Atque huc spectarunt, qui primi ista tradidere: sed libera poëtarum gens miscuit nobis, pro gentibus variis, variè conceptas, traditasque opiniones.

a Lib. 4, cap. 13, sect. 11.
b Kore, filia.
c Koros, puer, filius.

Sed aliud etiam adversus ea, quæ diximus, objectant viri eruditi; non posse eandem esse Proserpinam, ac Dianam; quia hæc filia sit Jovis ex Latona; illa Jovis ex Cerere; ut Hesiodus ait in Theogonia; vel ex Styge, ut Apollodoro traditum in primo bibliothecæ. Sed validum hoc foret, si propriè *filii*, vel *filiæ* nomen caperetur. Nunc sumitur translatè: de quo vocis ejus usu diximus cap. XXV. Hinc est, quòd pro diversa consideratione diversa est originatio. Diana, hoc est, Lunæ superius hemisphærium illuminantis, mater est Latona, hoc est, chaos, sive prima omnium materies: quæ cur Latona sit vocata, superiùs *d* exposuimus. Proserpina autem, quæ Luna est inferius hemisphærium illustrans, genita dicitur ex Styge; quia Styx est apud inferos; ubi Proserpina, Stygis illuminatrix, dominium est adepta: unde Onomacrito vocatur *e*,

d Cap. 12.

—— ὑποχθονίων βασίλεια.
—— *sub terris degentium regina.*

e Hymno in Proserpinam.

At quibus Proserpina est Cereris filia, hi nomine Proserpinæ intelligunt semina segetis; quæ à Cerere sunt, hoc est, è segete: vel capiunt per eam, frumentum ipsum; quod à Cerere, hoc est, Luna: quemadmodum accuratiùs in sublunaribus Diis exponam. Ubi etiam ostendam, per Proserpinam sæpius signari Terram; non universam tamen, sed inferius hemisphærium.

Postremò addam, quid censendum sit de versibus istis in veteri *a* editione Hygini, Astronomici lib. IV *b*, cap. de Luna.

Denique cùm Luna est, sublustri splendet amictu.
Cùm succincta jacit calamos c, *Latonia virgo est.*
Cùm subnixa sedet solio, Plutonia conjux.

Ubi videmus, clarè firmari, quod à Servio scribitur, Divam eandem in cælis Lunam, in terris Dianam dici, apud inferos Proserpinam.

Sed meritò versus eos rejecit editio Morelliana: sunt enim Prudentii lib. I adversus Symmachum: qui annis ampliùs trecentis Hygino hoc recentior est: modò Hyginus is Cæsaris Augusti libertus fuit; prout etiam Turnebus nuncupat Adversariorum lib. XVI, cap. I. Et sanè ita libri vett. Ab Germanici etiam Cæsaris Arateorum interprete *d* adducuntur duo priores versus: quod indicio est, commentarii ejus auctorem, quem Cæsium *e*, vel Calpurnium Bassum *f* nuncupant, Prudentio esse recentiorem: nisi à sciolo versus eos additos cum nonnullis *g* malis.

a *Venetæ Melchioris Sessæ, anni* 1512.
b *Sed in Morelliana editione nulla est librorum distinctio.*
c *Aldina an.* 1496. *item Morelliana*, jacet calamis; *sed perperam. Nam* calami *pro sagittis: ut Nasoni* 8 *Met.* Impositis calamis patulos sinuaverat arcus. *Quod convenit Dianæ venatrici.*
d *Cap. de Luna.*
e *Lilius lib.* 3 *hist. de Diis.*
f *Fulvius Ursinus in* 1 *Georg.*
g *Delrio in Seneca Medeam vers.* 787.

CAP. XXIX.

Hecaten, si ἱστορικῶς *quidem spectes, esse filiam Persei Argivi; unde ei* Perseidos *nomen: at si consideres* φυσικῶς, *filiam esse Noctis, vel Tartari; atque ejus figmenti ratio allata. Hecates etymon geminum.* Opis, Loxo, *&* Hecaërga, *ad Lunam reducta. Mos Deliarum virginum, quæ nupturæ capillos resectos Opidi, & Hecaërgæ, consecrabant. Consuetudo Atticarum* ἐν προτελείοις *canistra gestantium. Quo pacto Hecate filia dicatur Latonæ. Hecate* Φωσφόρος *sive* Lucifera. *Cur dicta* Τριοδῖτις, *sive* Trivia: *& cur in triviis ulularint matronæ certis diebus. Servius correctus. Quamobrem Luna triformis, & triceps, dicatur fingaturque. Indicium ex cornibus Lunæ, utrùm crescat, an decrescat. Hecates nomen quandoque laxiùs patêre, quàm Proserpinæ; ut hæc mortis; illa insuper nativitatis, & vitæ omnis præses intelligatur. Cur nullus Græcis* τρίγλη *dicatur. Cur idem sacer sit Dianæ, seu Hecatæ, triplex ex vett. ratio adfertur: quartaque iis superadditur ex eo, quod conducat virginitatis amantibus, qualis Diana. Cerberus cur aliis centenis, vel quinquagenis, aliis verò ternis solùm capitibus fingatur. Cerberus Platonicis symbolum mali Dei seu Dæmonis, potestatem in tria elementa exerentis. Gentiles in describendis Deorum potestatibus ternario gaudere.*

De Hecate deinceps videamus: quæ & ipsa nunc historicè spectatur, nunc physicè. Priori modo Persei regis filia fuit; quæ, patre interemto, Æetæ patruo nupsit; atque Medeam illi peperit, & Circen; femina animi planè virilis, venationi, medicinæ, ac veneficiis addictissima; quemadmodum traditum Dionysio Milesio in Argonauticis, & exinde veteri scholiastæ Apollonii in III Argon. *a* ubi, ut ab Ovidio *b* quoque, & Seneca *c*, *Perseïs* vocatur à Perseo: ex quo natam esse, Hesiodo, Apollodoro, & Diodoro, præeuntibus, dicebamus.

a *Vers.* 200.
b 7 *Metam.*
c *Medea vers* 814.

Posteriori verò modo Hecate est Luna: quæ quia nocturnum est sidus, eò Hecate Noctis filia dicitur Bacchylidi, apud Apollonii scholiasten in III. Facilè autem adsentio Fulvio Ursino sic apud eum reponenti:

Ἑκάτα δᾳδοφόρε νυκτὸς
Μελανοκόλπου θύγατερ.
Hecate tædigera Noctis
Nigrum sinum habentis filia.

Ubi vulgò δᾳδοφόρου *d*, & μεγαλοκόλπου *e*. Nec, si rem spectes, abit à Bacchylide Orpheus in Argonauticis; cui eam Tartarus dicitur procreasse. Tartara enim tenebricosa; unde *nigra* dicuntur Maroni in sexto magni operis. Hesiodo Δηώ, quæ eadem ac Ceres, traditur eam peperisse. Nempe, ut Proserpina, Cereris filia dicitur: cujus rationem attulimus *f*. Convenit etiam Hecates etymon iis, quæ diximus. Nam, si Servium *a*, & Fulgentium *b*, audimus, vocabulum *Hecates* est ab ἑκατὸν *c*: quia innumeras habeat vires; uti etiam Hesiodus in Theogonia narrat: ubi magnopere eam celebrat: credo, quia, Pausania teste, summo in honore apud Bœotos foret: Ascra autem vicus esset Bœotiæ; ubi si non natus, saltem educatus esset Hesiodus. Eamque rationem etiam adducit Hesiodi scholiastes.

d *Tædiferæ.*
e *Magnum habentis sinum.*
f *Cap. sup.*

a *In* 4 *Æn.*
b *Lib.* 1 *Mytholog.* §. *de Proserp.*
c *Centum.*

Aliis tamen placet, nomen Hecates esse ab ἑκὰς *d*: ut sic dicatur, quia in longè dissita operetur. Secundùm eos, non minùs potuerit Ἑκαέργη nominari, quàm Apollo ἑκάεργος, quasi ὁ τὰ ἕκαθεν ἐργαζόμενος, hoc est, *vim suam in longè dissita exercens*: ut est apud Heraclidem Ponticum *e*. Et sanè Ἑκαέργην, utcunque virgo dicatur Hyperborea, non aliam primò fuisse, quàm Dianam sive Lunam, aliterque Λοξὼ vocitatam; innuit etiam Callimachi scholiastes in hymnum Dianæ *f*; ubi sic scribit: Οὖπις, ἐπίθετον Ἀρτέμιδος. ἢ παρὰ τὸ ὀπίζεσθαι τὰς τικτούσας· ἢ παρὰ τὸ θρέψασαν αὐτὴν Οὖπιν· ἢ διὰ τὰς Ὑπερβορέους κόρας, Οὖπιν, Ἑκαέργην, Λοξώ. ἃς ἐτίμησεν Ἀπόλλων, καὶ Ἄρτεμις· καὶ ἀπὸ μιᾶς μὲν Οὖπις ἡ Ἄρτεμις· Λοξίας δὲ, καὶ Ἑκάεργος, ἐκ τῶν λοιπῶν ὁ Ἀπόλλων. *Opis epitheton est Dianæ: sive quia curam habeat parturientium: sive quòd Opis eam educârit: sive propter virgines Hyperboreas, Opin, Hecaërgen, & Loxonem; quas honorarunt Apollo, ac Diana: ac ab unâ quidem Diana assumsit nomen Opidis: ab aliis autem Apollo vocatus Loxias, & Hecaergos.* Mallem dixisset, ut Triviæ sive Dianæ custos dicta *Opis*; imò ipsa etiam Diana sic est cognominata; quod apertè ait Servius in XI: ut item à Loxone Apollo nuncupatus est *Loxias*: ita ab Hecaërga, & Dianam *Hecaërgam*, & Apollinem vocatum *Hecaërgum*. Sed de *Hecaërga* præteriit, quia vix ea pro Hecate obtineret appellatio: at contrà *Hecaërgi* pro Apolline nomen poëtis esset frequens. Sic igitur colligo, *Hecaërgen*, & *Hecaten*, non solùm origine vocum convenire; sed eandem planè Divam esse. Quod ipsum aliter etiam adstruimus. Siquidem Deliæ virgines, quando nupturæ essent, dicabant comam defectam Opidi, & Hecaërgæ; ut est apud Pausaniam in Atticis; imò & Herodotum in Melpomene. Nam apud eum pro Ἀέργην, Ἑκαέργην legi debere, observatum jamdiu doctissimo Leopardo lib. X Emendat. cap. XXIV. At cui convenientiùs, quàm Dianæ, virginitatis præsidi, valedicturi virginitati suæ, hunc honorem habitum ivissent? Et sanè similiter Athenis, pridie nuptiarum (Προτέλεια dixere) virgines in honorem Dianæ, ad Deam placandam, canistra ferebant: quod pluribus exponit Theocriti scholiastes in Idyll. II. Quare non dubitandum, quin Opis, Hecaërga, & Loxo, sint nomina diversa uni eidemque Hecatæ, sive Dianæ, imposita pro diverso effectu: ac *Opis* sit dicta, à cura puerperii: *Hecaërga*, quod è longinquo operetur: *Loxo*, παρὰ τὸ λοξῶς προϊέναι· *quod obliquè per cælum moveatur*: quemadmodum & eâdem de caussâ Apollo Λοξίας nominatus; ut alibi diximus. Sed, appellationibus hisce missis, Hecatæ insistamus: quam Lunam esse, etiam ex eo cognoscimus, quòd Athenis novilunio quoque opulenti, in honorem Hecates, cœnam in triviis apponerent, quam mox abriperent pauperes. Auctor Aristophanes in Pluto *g*. Atque hinc *Hecates cæna*; nisi *Hecales* dicenda; de quo non est hujus loci disputare. Etiam Orpheo Hecate dicitur

d *Longè.*
e *Pag.* 10, *sive* 97.
f *Vers.* 204.
g *Act.* 2. *sc.* 5.

Λητοῦς εὐπλοκάμοιο κούρη ——
Filia formosa Latonæ ——

ut est apud Proclum in Platonis Cratylum. At Diana, quæ eadem Hecate, filia est Latonæ. Scholiastes etiam Theocriti in Idyllion secundum *h* sic scribit: Τῇ Δήμητρι μιχθεὶς ὁ Ζεὺς, τίκτει Ἑκάτην διαφέρουσαν ἰσχύϊ καὶ μεγέθει. ἣν ὑπὸ γῆν πεμφθῆναι ὑπὸ τοῦ πατρὸς, πρὸς Περσεφόνης ἀναζήτησιν· καὶ νῦν Ἄρτεμις καλεῖται, καὶ Φύλαξ, καὶ Δᾳδοῦχος, καὶ Φωσφόρος, καὶ Χθονία. *Cereri mixtus Jupiter, Hecaten genuit, robore & magnitudine præstantem: quam sub terras pater misit, ad inquirendam Persephonen: & nunc ea vocatur Artemis sive Diana, & Phylax sive Custos, &*

h *Vers.* 12.

Da-

Daduchos sive Tædifera, & Phosphorus sive Lucifera, & Chthonia sive Infera. Etiam Euripidæ est in Helena:

Ὦ Φωσφόρ' Ἑκάτη, πέμπε φάσματ' εὐμενῆ.

Lucifera ô Hecate, da benigna phasmata.

Quippe, ut est in glossis Philoxeni: *Lucifera*, Ἑκάτη. Sed Latinos etiam audiamus. Appuleji est lib. XI: *Sive tu Ceres, seu Phœbi soror, seu nocturnis ululatibus horrenda Proserpina triformi facie larvales impetus comprimens.* Et mox: *Cujus numen unicum, multiformi specie, nomine multijugo, orbis moderatur; Attici Minervam, Eleusinii Cererem, alii Hecaten.* Atque idem docet Servius non uno loco: alii item, quorum nonnullos deinceps adducam. Illustris de Hecate est locus Chariclidæ apud Athenæum in VII: Δέσποιν' Ἑκάτη τριοδῖτι, τρίμορφε, τριπρόσωπε, τρίγλαις κηλευμένη. *Domina Hecate, Trivia, triformis, triplici facie, quæ mulceris triglis.* Ubi tria consideranda, quòd dicatur Τριοδῖτις: quòd τρίμορφος & τριπρόσωπος vocetur: quodque addatur, mulceri triglis. Nomen Τριοδῖτις ex τρίοδος *a* esse, satis est apertum: nempe uti eadem *Trivia* à *triviis*. Caussa nominis est, quia τὴν Ἑκάτην ἐν ταῖς τριόδοις ἐτίμων τὸ παλαιόν, διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Ἄρτεμιδα, καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι. *Hecaten antiquitus coluere in triviis; propterea quod eandem, & Lunam, & Dianam, & Hecaten, vocarent:* ut ait Aristophanis Scholiastes in Plutum *b*. Etiam templa Triviæ in triviis statui solere, testis Servius in IV Æn. Verba inferiùs apponam. Firmat & Varro lib. VI de L. L. *Diana est ab eo dicta Trivia, quòd in trivio ponitur fere in oppidis Græcis.* Hinc ululatus ille in triviis, honori Hecates. Servius in Ecl. III: *Consuetudo fuerat, ut per trivia & quadrivia ulularent, & flebile quiddam in honorem Dianæ canerent rustici, ad reddendam Cereris imitationem, quæ raptam Proserpinam in triviis requirebat. Novimus autem eandem esse Proserpinam, quàm Dianam.* Addere poterat, *& Hecaten.* Nam continuò subjungit: *Sic in Æneide c: Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes.* Quem in Maronis locum sic idem Servius commentatur: *Proserpinam raptam à Dite patre cùm Ceres cum incensis faculis per orbem terrarum requireret, per trivia eam, vel quadrivia, vocabat clamoribus. Unde permansit in ejus sacris, ut certis diebus per compita à matronis exerceatur ululatus: sicut in Isidis sacris, ubi est imitatio inventi Osiridis: quem dilaniatum à Tisiphone ejus fratre uxor Isis per totum orbem requisisse narratur. Juvenalis: Plangentis populi currit derisor Anubis.* Sed in verbis allatis pro *Tisiphone* planè reponendum *Typhone:* is enim Isidos frater fuit, ut diximus lib. I, cap. XXVII. Hecate igitur τριοδῖτις, quia in triviis coleretur: unde & τριόδων ἔφορος *d* dicitur Phurnuto.

a Trivium.

b Act. 2, sc. 5, sive Ald. edit. pag. notatâ Γ. 2. b.

c 4 Æn.

d Triviorum præses.

Altera etiam ratio est, cur Τριοδῖτις, vel *Trivia*, dicatur. Quam ipsam Varro adfert post eam, quam ex VI de L. L. antea adduximus. Nam cùm dixisset, *Triviam* vocitatam, quia in triviis poneretur: subdit continuò, *vel quòd Luna dicitur esse, quæ in cælo tribus viis movetur; in altitudinem, & latitudinem, & longitudinem.* Est & tertia, quia non modò in cælis, sed etiam terris, & sub terris, hoc est, apud inferos, exerat potestatem: sed nomine, ut Servius ait, diverso; quemadmodum vidimus.

Sequitur inde apud Chariclidam Τρίμορφος *e*. Quomodo & Horatio lib. III, od. XXII vocatur, *Diva triformis.* Addit Chariclides τριπρόσωπος *f*, ut Orpheo in Argonauticis appellatur τρικέφαλος *g*: ac Maronis est IV Æn.

e Triformis.

f Triplici facie.

g Triceps.

Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.

Pertinet huc etiam, quòd Appulejo, verbis antea productis, nominetur *Proserpina trinâ facie.* Est & Minucii in Octavio: *Trivia trinis capitibus, & multis manibus horrifica.* Cur triformis ac triceps fingeretur, hanc rationem adducit Cleomedes lib. II de Mundo *h*: Οἱ παλαιοὶ τρία εἶναι περὶ τὴν σελήνην σχήματα ἔφασαν, τὸ μηνοειδὲς, τὸ διχότομον, τὸ πεπληρωμένον· ὅθεν καὶ τριπρόσωπον τὴν Ἄρτεμιν ποιεῖν ἔθος ἐστίν. *Veteres dixere, tres esse figuras Lunæ; in cornua curvatam, dimidiatam, ac plenam. Unde & consuetudo est, trinâ facie Dianam effingere.* Aliam quoque caussam legas apud Servium in proximè allatum Maronis locum: puta quia facies lunæ sit triplex: una crescentis c, cùm cornibus, & cavitate, ortum respicit: altera decrescentis ɔ, cùm cornibus monstrat occasum: alia plenæ o. Tertiam opinionem idem adducit in IV Æn. *Nonnulli*, inquit, *eandem Lucinam, Dianam, Hecaten appellant, ideo quia uni Deæ tres adsignant potestates; nascendi, valendi, moriendi: & quidem nascendi Lucinam Deam esse dicunt, valendi Dianam, moriendi Hecaten: ob quam triplicem potestatem, triformem eam, triplicemque finxerunt: cujus in triviis templa ideo struxerunt.* Atque hinc aliqui tres Parcas statui judicarunt; unam ortus, alteram vitæ, tertiam mortis præsidem: quod infrà accuratè explicabitur. Dixeris, simplicem Hecatæ potestatem tribui; nempe moriendi: illam nascendi addici Lunæ; alteram valendi, Dianæ. Sed cùm moriendi potestatem Servius adsignat Hecatæ, ea, quæ propriè dicta est Proserpina, intelligitur. At propriè Hecates nomen tria illa comprehendit: unde Servius in VI Æn. *Hecate*, inquit, *trium potestatum numen est. Ipsa est enim Luna, Diana, Proserpina. Sed solam Proserpinam dicere non potuit propter lucos, qui Dianæ sunt. Item Dianam, quia ait, lucis præfecit Avernis. Unde elegit nomen, in quo utrumque constabat.* Idem eopse libro in illud,

h Cap. de Lunæ propinquitate ad Terram.

Voce vocans Hecaten, cæloque ereboque potentem:

Hoc, inquit, *est, quod ait*, HECATEN, *ut plenum numen ostenderet.* Hecate igitur numen plenarium; Proserpina, partiale: hæc morti duntaxat; illa ortui, vitæ, & morti præfecta.

Postremùm in allatis Chariclidæ verbis Hecate dicitur τρίγλαις κηλεῖσθαι. Id Latinè fuerit, *mullis mulceri.* Τρίγλη verò ex eo dici videtur, quia ter pariat quotannis: ut apud Aristotelem legere est lib. V Historiæ Animalium cap. IX *a*: unde idem promit Athenæus in septimo. Ac proditum hoc ipsum Oppiano Ἁλιευτ. A *b*: a Sive juxta Cæsaris Scal. distinct. cap. 11, sect. 68.

Τρίγλαις δ' ἐκ τριγόνοισιν ἐπώνυμοί εἰσι γονῇσι.

A triplici triglæ capiunt sua nomina partu.

b Vers. 590.

Cur verò triglæ seu mulli Hecatæ sacrentur, ne olim quidem convênit. Apollodorus de Diis factum id ait διὰ τὴν ὀνόματος οἰκειότητα· *ob nominis convenientiam:* nempe inter τρίγλη, & τριοδῖτις sive *Trivii.* Melanthius, libro de Mysteriis Eleusiniis, & triglam, & mænida, ei immolari ait, quoniam & Hecate maris habeat potestatem: quod negare non possumus, si eadem est ac Luna. Sed Hegesander Delphus eò in sacris Dianæ mullum ait offerri, quia Diana sit venatrix, ac venator item sit mullus: quippe qui leporem marinum, piscem venenatum ac letalem, strenuè persequatur, ac voret. Mirum autem Athenæum, cui ista debemus, non addidisse, eo triglam Hecatæ sive Dianæ videri sacram, quia Diana sit custos virginitatis; cui inimica est Venus: at mullus item rebus Veneris adversetur. Quod nos docet Athenæus ipse in VII; ubi sic scribit: Ἐὰν ἐναποπνιγῇ τρίγλη ζῶσα ἐν οἴνῳ, καὶ τοῦτο ἀνὴρ πίῃ, ἀφροδισιάζειν οὐ δυνήσεται, ὡς Τερψικλῆς ἱστορεῖ ἐν τῷ περὶ Ἀφροδισίων· κἂν γυνὴ δὲ πίῃ τοῦ αὐτοῦ οἴνου, οὐ κυίσκεται. *Si mullus fuerit suffocatus in vino, & hinc biberit vir, fit impotens ad Venerem; ut refert Terpsicles libro de Venereis. Sin mulier ex eo biberit, non concipiet.* De mullo satis.

Quemadmodum verò Hecate est triceps: ita & ejus, ac Plutonis canis, Cerberus: quem iccirco Sophocles in Trachiniis vocat Ἅιδου τρίκρανον σκύλακα *c*: ac de eodem Tibullus lib. III: c Plutonis canem tricipitem.

Cui tres sunt linguæ, tergeminumque caput.

Sed Hecates capita sunt humana: vel, secundùm Orpheum in Argonauticis, dextrum equi, medium hominis agrestis, sinistrum canis. Cerberus verò habet τρεῖς κυνῶν κεφαλὰς *d*: ut est apud Apollodorum in secundo bibliothecæ. Hesiodus tamen in Theogonia ei attribuit capita quinquaginta: Horatio in secundo odarum vocatur *bellua centiceps.* Quæ referenda sunt ad multiplicem Lunæ d Tria canum capita.

pote-

potestatem. Sed qui intra ternarium se continent, hi videntur eas spectasse caussas, ob quas fecere Hecaten tergeminam, triaque Dianæ ora: præcipuè autem, quòd exerceret vim suam in cælo, terris, inferis: vel quòd dominium teneret in tria hæc elementa; aëra, aquam, terram. Ac posterius hoc etiam locum habet, si cum Platonicis per Hecaten, Plutonem, Cerberon, intelligas *πονηρὸν δαίμονα a*, qui Persis Arimanius; ut diximus lib. I, cap. V. Quippe malignus ille spiritus, cælis exul, & extorris, in aëre solùm regnat, & subjecto ei aquæ terræque globo. Hinc Porphyrius apud Theodoretum Therapeutices sermon. III, primùm quidem negat, malos dæmonas sub Sarapidis esse potestate: postea autem de malis illis spiritibus subdit: Τούτων σύμβολον ὁ τρικάρηνος κύων· τοῦτ' ἔστιν ὁ ἐν τοῖς τρισὶ στοιχείοις, ὕδατι, γῇ, ἀέρι, πονηρὸς δαίμων· οὓς καταπαύει ὁ θεὸς ἔχων ὑποχείρια· ἄρχει δὲ αὐτῶν καὶ ἡ Ἑκάτη, ὡς συνέχουσα κατὰ τὸ τρίστοιχον. *Est autem illorum symbolum ac nota, triceps canis: hoc est malus dæmon, qui in tribus invenitur elementis; aëre, aqua, & terrâ: atque hos quidem dæmonas cohibet Deus, sub sua eos habens manu ac potestate: dominatur verò illis etiam Hecate: quippe quæ eos contineat in triplici elemento.* Aliqui verò nec opus existimant, particulatim attendere, vel ad triplicem Lunæ seu faciem, seu potestatem; vel ad tria elementa, in quæ vel Luna, vel malignus spiritus, vim suam exerat: sed generatim in perfectione ternarii numeri consistunt. Hanc rationem adducit Servius in illud Ecl. VIII,

—— Numero Deus impare gaudet.

Aut, inquit, *quemcunque Superorum, juxta Pythagoreos; qui ternarium numerum perfectum summo Deo adsignant; à quo initium, & medium, & finis est: aut revera Hecaten dicit, cujus triplex potestas esse perhibetur: unde est, —— Tria virginis ora Dianæ. Quamvis omnium prope Deorum potestas triplici signo ostendatur: ut, Jovis trifidum fulmen, Neptuni tridens, Plutonis canis triceps. Vel quod omnia ternario continentur: ut Parcæ, Furiæ: Hercules etiam trinoctio conceptus: Musæ ternæ.* Ubi mirum, de Gratiis præteriri; de Musis adferri, quæ novenæ. Sed prius hæ ternæ; ut suo loco exponam; posteaque ter ternæ. Ac puto, etiam apud Servium potiùs *ter ternæ* rescribendum.

a Malum Deum.

CAP. XXX.

Transitum ad stellas: quarum materiam videri à cælo diversam, hoc aqueum; illas, uti & Solem, Lunamque, potius igneæ esse substantiæ. Nec tamen, in illo doctorum dissensu, odiosè de eo esse concertandum. Græcos pariter, & barbaros, sidera omnia pro Diis habuisse: inque hac sententia nonnullos etiam fuisse philosophos: & ut de vita eorum partim ex motu perpetuo, partim perenni illuminatione, collegerint. Utrique occurritur argumento. Ut & sensum iis tribuerint, ac rationem: deque Electra stella se, ut ajunt, occultante ob captam Trojam; stella item polari se abscondente, ob captam Constantinopolin. Unde concluserint, sideribus præstantiores esse animas, quàm homini. Philoni idem placuisse: non sic tamen, ut propterea Deos putaret. Assensum Philoni hac parte Origenem: de quo incertum videri, num ejus sententia sit damnata à Concilio quinto Oecumenico. Imò BB. Hieronymum, & Augustinum, hæsitasse, verene, an falsò, sic Origenes sensisset. Scholasticorum varii adducuntur, qui verisimilem hanc opinionem existimarint. Nec quæ Aristotelis de eo sententia fuerit, satis inter sectatores ejus convenire. Aquinatem ipsum super eo à se abiisse. Nec bene ei intellectam Platonis mentem. Ut Tycho Brahæus in partes iverit Platonis. Opinio hæc refellitur.

DIximus de Sole, ac Luna: quos *Cæli oculos* Pythagorici dictitabant. Transgredior nunc ad stellas: quæ ejusdem cum illis naturæ videntur: uti quidem Peripatetici censent. Quippe quibus Sol, Luna, stellæ omnes, nihil aliud sint, quàm densiores, eoque lucidiores sui orbis partes. Sed ut facilè iis dedero, sidera omnia ejusdem esse naturæ: ita ægre adducar, ut credam, cælum ejusdem, ac sidera, esse naturæ. Nec enim in campis illis cælestibus ullam magis lucem, vel radios ullos, videmus, quàm in propinquo aëre: quod profectò aliter esset, si cœlum, & stellæ, materie convenirent. Nec dispicere valeo, quomodo non hæc opinio divino Mosi repugnet. Secundùm quem, quantum ex ejus verbis colligere queo, firmamentum, sive, ut ipse loquitur, *rakia*, hoc est, expansum, Deus fecit ex aqua; at ejus luminaria ex igne, sive lucido illo corpore, quod primo die esse jussit. Quomodo Sol, Luna, stellæ omnes, non in cœlo erunt, ut nodi in ligno; sed ut clavi in rota; ac proinde contiguæ expanso, cui inhærent, non continuæ. Nec tamen nimium de hoc contendero, gnatus ut ignotam cœli materiam putarint Philo libro de somniis, & Damascenus Orthod. Fid. lib. II, cap. VI. Tantum dixero, eam, quam attuli sententiam, maximè mihi placere: uti & amplexi eam Josephus Judaic. Antiq. lib. I, cap. I, Clemens Romanus lib. II Recognit. Cyrillus Hierosolymit. Catech. IX, Theodoretus quæst. XI in Genes. Procopius in cap. I Genes. Gennadius & Severianus in Catena, Beda in Hexaëm. ut tot præteream recentiores; etiam illos proximi, aut præsentis ævi; quales Catharinus, Valesius, Molina, alii.

Divinitatem ut Soli, & Lunæ, sic stellis omnibus, tribuerunt tum Barbari, tum Græci. Plato in Cratylo: Φαίνονταί μοι οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν Ἑλλάδα τούτους μόνους θεοὺς ἡγεῖσθαι, οὕσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, Ἥλιον, καὶ Σελήνην, καὶ Γῆν, καὶ Ἄστρα, καὶ Οὐρανόν. *Qui Græciam primi incoluere, ii videntur mihi illos solum Deos existimâsse, quos nunc etiam barbari multi pro Diis habent; Solem, Lunam, Terram, Astra, Cælum.* Quæ verba etiam adducit Eusebius Præparat. Euangel. lib. III, cap. II. Nec hac parte solùm erratum à vulgo; sed etiam philosophis: uti Xenocrate Chalcedonio, & Alcmæone Crotoniate; de quibus testis Tullius *a*. Similiter Stoici: ut Posidonius apud Stobæum, Ἄστρον εἶναί φησι σῶμα θεῖον, ἐξ αἰθέρος συνεστηκός· *stellam esse corpus divinum, ex æthere compositum.* Quid verò eos in hanc compulerit sententiam, docet nos Augustin. lib. IV de Civ. Dei, cap. XI: *Dicunt* (Stoici) *omnia sidera partes Jovis esse, & omnia vivere, atque rationales animas habere: & ideo sine controversia Deos esse.* Ubi duo videmus argumenta: prius est à materia; quia, ut Posidonius ait, composita sint ex æthere, qui est Jupiter; ac proinde sint partes Jovis. Hanc opinionem plenius diducam inferiùs; cùm ostendam, ut per divinam naturam intellexerint rerum universitatem, præcipueque igneum spiritum, qui permeet universum. Alterum est à forma, qua vivant, & intelligant. Vivere autem colligebant, partim ex motu perenni, partim ex perpetuis operationibus in inferiora. Ac de motu quidem sic argumentabantur, an argutabantur, dixero. Omne corpus inanimum quiescit in loco suo naturali, ac proprio. At stellæ in eo non quiescunt: uti nec Sol, vel Luna. Sidera igitur non sunt inanima; sed formam habent vitalem, quam *animam* dicimus. Atque ita ex natura corporum inferiorum bellè sibi de superiorum natura colligere visi sunt: quasi Deo grave fuisset, talem iis indere naturam; per quam suapte vi assiduè moverentur. Atque ut motus ille non esset à propria corporum natura, possit Deus *ἀμέσως b* movere: possit eos motus ciere per intelligentias sive angelos. Quorum quid sit, certò nequit cognosci; ut diximus antea.

a Lib. I de Nat. Deor.

b Immediatè sive per se.

Præterea, ut referebamus, eo pugnant, quod cælestia in inferiorem operentur naturam, imò semper operentur: quod planè divinum videtur, secundùm illud Philonis in primo allegoriarum Legis; Παύεται οὐδέποτε ποιῶν ὁ θεός, ἀλλ' ὥσπερ ἴδιον τὸ καίειν πυρὸς, καὶ χιόνος τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ θεοῦ τὸ ποιεῖν· καὶ πολύ γε μᾶλλον, ὅσῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀρχὴ τοῦ δρᾷν ἐστιν. *Nunquam desinit Deus operari: sed ut ignis proprium est urere, & nivis refrigerare; sic & Dei est operari: atque hoc eo magis, quia & ipse est*

prin-

principium ac caussa, cur omnes operentur. Sed (ut exemplis hic allatis insistam) num propriè ignem, aut nivem, vivere dixerint, quia ille semper urat, hic refrigeret semper? Quo jure igitur colligunt, sidera vivere, quia semper illuminent? Adde quod illuminatio non sit ejus naturæ, ut promânet à forma vitali. Nec enim propriè vivit ignis noster, utcunque luceat. Quin lux ejus est indolis, ut ne possit quidem à vitali principio dependêre. Quare fictilio nixi fuere argumento, qui sidera, quoniam operentur, etiam vivere collegerunt.

Jam verò nec contenti fuere vitam tribuere stellis: etiam sensum assignarunt. Mitto antiquiores: phantasiam seu interiorem sensum in iis agnoscit Avicenna: Simplicius tres quoque exteriores sensus addebat; tactum, visum, auditum.

Imò rationales etiam fecerunt. Quomodo Zeno apud Stobæum ait, τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἕκαστον εἶναι νοερὸν, καὶ φρόνιμον πυρινὸν πῦρ· *Solem, Lunam, & singula astrorum aliorum, esse intelligentem ac sapientem igneum ignem.* Eamque sententiam etiam poëtæ sunt amplexi. Fabulantur *a* enim, stellam Pleiadum septimam, nomine Electran, post Trojæ excidium, nolle amplius conspici; quia Dardanus, genus Trojanæ conditor, natus fuerit ex Electra. Quam rationem etiam Ovidius in Fastis *b* adducit: sed sic, ut alias etiam præmittat. Audiamus vatem:

a *Hyginus in Poët. Astron. ubi de Tauro, & Avienus in Arateis.*
b *Lib. 4. v. 167. & seqq.*
c *Al.* Nam Steropen Marti.

Pleiades incipient humeros relevare paternos:
Quæ septem dici, sex tamen esse solent:
Seu quod in amplexus sex hinc venere Deorum:
Nam Marti Asteropen c *concubuisse ferunt:*
Neptuno Alcyonen, & te formosa Celæno:
Majan, & Electram, Taygetamque Iovi.
Septima mortali Merope tibi, Sisyphe, nupsit.
Pœnitet, & facti sola pudore latet:
Sive quòd Electra Trojæ spectare ruinas
Non tulit, ante oculos opposuitque manum.

Ubi, ut gentium poëtis facilius ignoscam, facit; quòd neque nostrâ defuerint ætate, qui putarent, similiter se occultâsse stellam polarem, post captam à Muhammede Constantinopolin. Quo nihil vanius. Quippe, si minutam unam exceperis, quæ inter polum, & minorem ursam, interjacet, illa ipsa in cauda minoris Ursæ, uti olim ætate Hipparchi & Ptolemæi, ita hodieque maximè est polo vicina, & similiter *Polaris* vocitatur.

Ne illud quidem gentibus suffecit, si sidera sensum, & rationem, haberent: quia & homines ista obtinent; nec propterea Dii sunt. Igitur diviniori quadam mente opus esse viderunt; quam eos habere, ex eo concludebant, quia in æthere agerent, substantiâ maximè subtili, purâque. Cicero libro II de Natura Deorum: *Sidera æthereum locum obtinent, qui quoniam tenuissimus est, & semper agitatur, & viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, idem quoque sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse.* Mirum verò hanc Platonis sententiam saltem in tantum Philoni placuisse, ut ipse etiam sidera esse mentes quasdam purissimas arbitraretur. Sic enim scribit libro de Somniis: Πάντα τῷ ποιητῇ τὰ τοῦ κόσμου μέρη καλὸν ἔδοξεν εἶναι ζώων ἀναπλῆσαι. διὰ τοῦτο γῇ μὲν τὰ χερσαῖα ἐγκατεσκεύασε, θαλάττῃ δὲ καὶ ποταμοῖς τὰ ἔνυδρα, οὐρανῷ δὲ τοὺς ἀστέρας· καὶ γὰρ ἕκαστος τούτων, οὐ μόνον ζῶον, ἀλλὰ καὶ νοῦς ὅλος ὁ καθαρώτατος εἶναι λέγεται. *Opifici mundi placuit omnes ejus partes animalibus implere. Propterea terræ attribuit terrestria; mari, & fluviis, aquatilia; cœlo autem stellas. Nam & harum quæque non modò animal dicitur, sed etiam mens purissima.* Vocat & eopse libro ἀφθάρτους καὶ ἀθανάτους ψυχάς· *incorruptibiles & immortales animas.* Similiaque in hanc mentem apud eum habes libro de Gigantibus: item lib. de opificio mundi. Ubi stellas appellat ἀγάλματα θεῖα, καὶ περικαλλέστατα, *imagines divinas, & pulcherrimas:* ac, ut mentibus humanis videas præferri, ait ibidem: ζῶά τε εἶναι λέγονται, καὶ ζῶα νοερά· μᾶλλον δὲ νοῦς αὐτὸς ἕκαστος, ὅλος δι᾽ ὅλων σπουδαῖος, καὶ παντὸς ἀνεπίδεκτος κακοῦ· *animalia dicuntur esse, & quidem animalia intelligentia. Magis verò unaquæque earum Mens est, tota undique bona, nec mali ullius capax.* Hactenus tamen abiit à gentibus, quòd stellas non putârit Deos; sed Dei unius administros, sive, ut loquitur ipse lib. de Pietate, ἄρχοντας τινὰς ὑπάρχους τοῦ πάντων πατρός· *rectores quosdam subditos omnium parenti.* Sed Philoni, ut aliis multis, hac etiam parte assensit Origenes lib. I περὶ ἀρχῶν, cap. VII; uti & commentario in Joannem. Atque hoc nomine eum reprehendit B. Hieronymus epistolis ad Pammachium, & Avitum. Inque epistola Vigilii Papæ ad Cæsarium Arelatensem, inter ceteros anathematismos adversus Origenem, habes & istum: *Siquis dicit, cœlum, & Solem, & Lunam, & stellas, & aquas, quæ super cœlos sunt, animatas, & materiales esse quasdam virtutes, anathema sit.* Qui etiam secundo Concilio Constantinopolitano, sive Universalium Synodorum quinctâ, fuit comprobatus: modò, in tanto priorum silentio, stare liceat scriptore, qui vixerit post annum Christi millesimum ac trecentesimum. Is est, Nicephorus Callistus lib. XVII Historiæ Ecclesiast. cæ, cap. XXVII. Ubi pro eo, quod in verbis Vigilii antea adductis est *materiales virtutes*, interpres habet *rationales*. *Materiales* tamen etiam est in Summa Conciliorum, quam exhibuit Iovetius. Sed, an Concilium vel hoc, vel illo pacto, scripserit, non satis est apertum: imò ne illud quidem, an eam Origenis sententiam damnârit. Qua de re sic Conimbricenses in Aristotelis lib. II de Cælo, cap. I, quæst. I: *Non tamen istiusmodi dogma hæreseos titulo notandum censemus, propterea quòd, an decretum illud à quinctâ Synodo editum fuerit, haut omnino constat.* Priores verò, plerique saltem, ne de hoc quidem, verumne, an falsum esset dogma, certi aliquid signare ausi sunt. Siquidem B. Hieronymus in illud Ecclesiastæ *a*: *In circuitu pergit spiritus, & in circulos suos revertitur:* scribit hoc pacto: *Sive ipsum Solem spiritum nominavit, quòd animet, & spiret, & vigeat, & annuos orbis cursus expleat: sive quòd Luna lucentem globum* b, — a *Cap. 1. vers. 6.*

—— Titaniaque astra, — b *Æn. 6.*
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, &c.

Nec B. Augustinus definire quicquam voluit lib. II de Genesi ad literam cap. postremo: *Solet*, inquit, *quæri, utrùm cæli luminaria ista conspicua sola sint, an habeant rectores quosdam spiritus suos: & si habent, utrùm ab eis vitaliter inspirentur, sicut animantur carnes per animas animalium; an sola sine ulla permixtione præsentia.* Ac de isto subjungit; *In præsenti non facile posse comprehendi.* Item; *Servatâ semper moderatione piæ gravitatis, nihil credere de re obscura temere debemus.* Imò in Enchiridio ad Laurentium cap. LVIII ait: *Nec illud quidem certum habeo, utrùm ad eandem* (angelorum) *societatem pertineant sol, & luna, & cuncta sidera; quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu, vel intelligentia, videantur.* Et sanè vivere astra, probabile arbitratur Aureolus in II, dist. XIV, quæst. II, art. II: & quæst. III, art. und. Item Capreolus distinct. eâdem. Quin, ut de Scoto, & Cajetano, taceam, sententiæ huic favet Aquinas opusculo de Angelis cap. II, & Q.Q. disput. qu. de Anima, art. VIII, imprimis resp. ad III, IV, V. Dubitat etiam Dionysius Carthusianus in II, dist. XIV, qu. IV. Ascanius quoque Martinengus Tom. II in Gen. *c* ait, quæstionem hanc *problema esse neutrum in via Patrum, neutramque partem ab Ecclesia damnatam.* Atque addit, — c *P. 889. & seq.*
in eadem opinione fuisse præceptorem suum Vilelmum lect. XIX in Genes. Itidem de eo in utramque partem posse disputari, opinio est Francisci de Sylvestris Ferrariensis comment. in Summam Thomæ contra Gentes cap. LXX; idque occasione eâ refert, quòd ibidem docuerat Thomas, Aristotelem censere, cœlum componi ex corpore cælesti, & anima, quæ det esse per modum formæ; posteaque subjecisset: *Hoc autem, quod dictum est de animatione cæli, non diximus asserendo, secundum fidei doctrinam: ad quam nihil pertinet, sive sic, sive aliter dicatur.*

Suam-

Suamque hanc opinionem firmat Thomas auctoritate Augustini; qui & ipse, in verbis superiùs adlatis, certi nihil de eo statuere auderet. Sed enim de Aristotele non ita liquet. Moverunt quidem ad scribendum ista Aquinatem, quæ legerat apud Philosophum lib. II de Cœlo, context. XIII, & LXI: item lib. II Metaph. text. XXXV. Et similiter Aristotelem cepere Alexander, Simplicius, Philoponus, alii: atque è junioribus Vasquez Part. I, qu. CLXXXIII. Sed enim, quæ Aristoteles in VIII φυσ. ἀκροάσ. disserit, inque XII Metaph. potiùs evincere videntur, cœlum statuisse animatum, non intrinsecus, sive ratione formæ informantis; sed extrinsecus, seu ratione formæ assistentis; cui cælum sic conjungatur, ut duo unum fiant per virtutem contactus; eoque cælum, & quæ cælo insunt, animata esse, non ut animal, sed ὁμωνύμως. Et sanè ipse Thomas, cùm aliter antea scripsisset, postea in Summa Theologiæ part. I, quæst. LXX, art. III, non nisi posteriori modo animata esse sidera agnoscit: ac ratione etiam adstruere laborat; inter animam illam, & corpus cæleste, nullam esse conjunctionem substantialem; sed, ut dixi, contactum virtutis. Mirum verò, addere, eandem esse sententiam Platonis in Epinomide. In quo planè fugit ratio summum virum. Plato enim credidit, siderá propriè vivere, motusque eorum esse non à forma solùm adsistente, ut motore; sed insitâ, ac informante. Putabat quippe, nobilissimo corpori nobilissimam formam, qualis est anima, convenire: eoque absurdum esse, si muta animantia, imò insecta, plantæque, animam haberent; contrà cæleste corpus eâ destitueretur: nec esse verisimile, solem sideráque vitâ carere, cùm vitam multis præbeant; ut illis, quæ ex putredine generantur. Vide eos, qui collationem Platonis cum Aristotele instituerunt: inque his, quæ Jacobus Carpenterius eruditè disserit in Alcinoi cap. XII. Eamque Platonis opinionem seculo quoque nostro approbavit Tycho Brahe epist. ad Rhotmannum scripta an. CIƆ IƆ XC, XVIII Aprilis: *Verùm hæc in cælestibus cælesti quodam, & longè vivaciore exquisitioreque modo, eveniunt, quàm in animantibus terrestribus, vel aquoreis: cum & cælum animatum esse, ipsaque cælestia corpora animantia quadam cæli, vitali spiritu prædita, non abs re sensisse videatur divina illa Platonicorum philosophia.* Etsi verò de hoc dogmate nihil unanimi Ecclesiæ consensu fuerit definitum: haut levia tamen obduci posse Platonicis videntur. Primùm illud, quòd nec in creationis historia, nec alibi in Scripturis uspiam, intellectus sideribus, nisi tropicè, & per προσωποποιΐαν, tribuatur: sed disertim contrà, propter hominis ea ministerium, facta dicantur. Ut Deuter. IV, 19: *Ne fortè elevatis oculis ad cælum, videas Solem & Lunam, & omnia astra cæli; & errore deceptus, adores ea, & colas, quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quæ sub cælo sunt.*

Præterea videmus, paucissimos ex Sanctis Patribus esse, qui iis vitam tribuerint: plurimos è contrario, qui cælos & sidera animâ dicant carere. In quibus, præter eos, quos dixi, Basilius in Hexaëm. homil. III, Ambros. in Hexa. lib. II, cap. IV; ac pro hac etiam sententia à Psello adductus Gregor. Nazianzenus orat. XXXVIII, & XLII: adhæc Cyrillus lib. II contra Julianum, Chrysostomus homil. in Psal. IV, Procopius comment. in Genesin; inque operibus B. Augustini incertus scriptor libri de cognitione veræ vitæ cap. VI. Eoque opinio altera suspectior est, quòd, qui nutâsse in hac parte visi sunt, postea apertè sideribus vitam omnem ademerunt; ut de Augustino, & Aquinate, vidimus. Deque Hieronymo idem liquet ex illo, quod Origenis sententiam improbârit: nisi eò solùm respexerit, quod is animas putarit ante cælum creatas, postea que corporibus sociatas esse cælestibus.

Nihil verò æquè ab hac sententia deterruit Sanctos Patres; quàm illud, quòd si astra vitâ, sensu, rationeque, forent prædita; sine dubio tanto mentes illæ cælestes præstantiores essent mentibus humanis, quanto æther purior & excellentior est corpore terreno. Unde sequi videbatur, venerationem etiam ac cultum iis deberi. Sanè Adamus Tannerus, eruditus societatis Jesu Theologus, Dissertatione de Cœlis quarta, sic scribit: *Si cæli sive astra essent prædita animâ rationali sive intelligenti, & si in gratia essent; possent utique à nobis etiam coli aliquo cultu sacro seu religioso, qualis hominibus sanctis convenit.* Sic cùm homo colligit Christianus; quis non videt, quanti ea res periculi foret apud gentiles, si Christiani ipsi faterentur, sidera vitâ & intellectu prædita esse? Nec enim unquam gentiles in animum induxissent, sidera eò non esse invocanda, quia fortasse non essent in statu gratiæ, sed peccati, eoque damnationis. Nihil tale, inquam, cogitassent de sideribus beneficis, inque æthere ipso honorifica sua munia bono mortalium capessentibus. Equidem non dubito, quin B. Augustinus, qui prius nutare visus fuit, vel præcipuè, ad hoc periculum apud gentes & rudes Christianos evitandum, priorem retractârit sententiam; ut factum videmus lib. II Retract. cap. VII: quemadmodum & contrarium asserit libro contra Priscillianistas, & Origenistas, cap. VII. Solideque multò ante Augustinum sententiæ istius auctoribus occurrerat Lactantius lib. II, cap. V: ubi inter alia sic scribit: *Si Deos esse idcirco opinantur, quia certos & rationabiles cursus habent; errant. Ex hoc enim apparet Deos non esse, quod exorbitare illis à præstitutis itineribus non licet. Cæterum si dii essent, huc atque illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animantes in terra: quarum quia liberæ sunt voluntates, huc atque illuc vagantur, ut libuit: & quo quamque mens duxerit, eo fertur. Non est igitur astrorum motus voluntarius, sed necessarius, quia præstitutis legibus officiisque deserviunt. Sed cum disputaret* (Lucilius Stoicus apud Ciceronem a) *de cursibus siderum; quos ex ipsa rerum* a Lib. II de Nat. Deor.
ac temporum congruentia intelligebat non esse fortuitos; existimavit voluntarios, tanquam non possent tam dispositè, tam ordinatè moveri, nisi sensus illis esset officii sui sciens. Cætera quoque exscribere longum foret. Ipsum adi: ac Prudentium in secundo adversus Symmachum. Quare concludam verbis Damasceni lib. II Orthod. Fid. cap. VI: Μηδεὶς ἐμψυχωμένους τοὺς οὐρανοὺς, ἢ τοὺς φωστῆρας ὑπολαμβανέτω· ἄψυχοι γάρ εἰσι, καὶ ἀναίσθητοι. *Nemo cælos, aut luminaria, arbitretur animata; inanima enim sunt, & sensus expertia.* Atque hæc universè dicta sint de stellis, & divinitate iis falsò attributa. Deinceps de illis magis particularia prosequemur.

CAP. XXXI.

Acceditur ad stellas erraticas. Martis scintillatio. Exclusis Sole Lunaque, qui Lumina *dicuntur, quinque sunt numero errones, qui Pythagoreis* canes Proserpinæ, *Ægyptiis* Deorum lictores. *Hi coloribus distincti.* Φωσφόρος *pro Luna, ut Latinis* Lucifera. *Venus, & Mercurius, incrementa, & decrementa sua habent, instar Lunæ: ac ejusdem instar, Venus, Mercurius, & Jupiter, eclipsin patiuntur.* Veneris stella Δημελπικὸς, *ut distinguatur à sidere Lunæ, quæ & ipsa* Venus *dicitur. Solem à Venere, & Mercurio, circumiri. Quando Venus vesperi, quando manè oriatur.* Vesper *pro* Lucifero. Noctiurnus, *pro Hespero. Desultatorii equi Lucifero dicati. Hespero furvus equus, albus Lucifero. Elegiam in obitum Mæcenatis indignam esse Pedone Albinovano; contrà quàm viro magno visum. Venus distincta ab Hespero, ut præses ab eo cui præsidet. Festum* Phosphoria. *Venus, sexus utriusque sidus, cùm Hesperum significat.* Phosphori *sive* Lucis-dubiæ *templum apud Gaditanos. Unde Lucifer Hebræis* Helel *dicatur. Venus, cùm pro Luna sumitur, utroque est sexu prædita. Venus à mulieribus armatis, à viris culta muliebri habitu indutis. Quas caussas prætexant Saraceni, cur osculа dent lapidi, qui Veneris dicitur. Venerem iis, si Græcis credimus, Lunæ & Luciferi sidus complecti: ac dici illis* Chabar, *seu* Cubar: *hoc* Magnam *denotare. Unde Diis* Cabiris *nomen.* Cochab *per* ἀντονομα-

μασίαν pro stella Luciferi, Unde sit, quòd Muhammedani hebdomadem terminent die Veneris, & cur per Hesperum ac Luciferum jurent.

Cum stellarum aliæ sint fixæ, aliæ erraticæ: dubium non est, quin erraticæ priùs in Deorum numerum sint adscitæ. Unde & cum Sole, Lunaque, solas eorum sunt nominibus dignati, qui *Majorum gentium Dii*, vel *Selecti* dicuntur. Ad honorem hunc multum contulit, quòd non consistant uno in loco; sed eum mutent: unde &, licet motus eorum sit certissimus, errare tamen per cælum videntur, contra naturam aliarum. Atque hæc caussa iis *planetarum*, sive *erronum* nomen fecit. Etiam ab aliis stellis eo differre animadversum, quòd non scintillarent: nisi quòd Martis stella interdum videatur vibrare ac quasi divaricare lumen suum: sive id ob peculiarem interpositi, seu ætheris, seu aëris naturam, sive aliam ob caussam contingat.

Hujusmodi stellæ statui solent quinque: unde & Arato πέντε ἀστέρες, *quinque stellæ*, dicuntur: uti & Propertio lib. IV, eleg. I. Ac Tullius quoque in primo de Natura Deorum, nunc *quinque stellas vagas*, nunc *quinque errantia sidera* appellat. Iulii item Hygini est in Poëtico Astronomico: *Reliquum est nobis de quinque Stellis, quas complures, ut Erraticas, ita* Πλανήτας *Græci dicunt.* Ac similiter Iulius Firmicus lib. I, cap. IV, & Macrobius lib. I in Somnium Scipionis, cap. XVII; qui ad discrimen harum, & cælo infixarum, Solem, Lunamque vocat *Lumina*, ut Græci φῶτα: nempe κατ' ἐξοχὴν, tanquam φωστῆρας μεγάλους, prout vocant LXX Gen. I, 16. Hebraicè est הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים. Pythagorei, quia Proserpina est Luna, propterea vocitarunt canes Proserpinæ; ut ait Clemens in V Στρωματέων, Ægyptiis habebantur velut ῥαβδοφόροι, sive *lictores*: sed δωδεκατημόρια habita pro θεοῖς βουλαίοις, *Diis consilariis*: ut vetus scholiastes annotavit in IV Argonauticôn Apollonii.

In quinque his primò divinos obtinuisse honores videtur Venus, sive

Ἕσπερος *a*, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ.
Hesperus æthereo longè pulcherrimus orbe.

a Homer. Iliad. χ, v. 318.

Facilè enim in se oculos omnium candore suo convertit: cùm Mercurius contrà sit cæruleus; Iupiter rufus, aut flavus; Mars cruoris instar nigricans; Saturnus cinereus. Præterea observabant, hanc stellam moderatè calefacere, ac humectare: quò nihil ad generationem est conducibilius. Hinc Porphyrius apud Eusebium lib. III Præparat. Euangel. cap. XI: Τὸν δὲ τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρα θεωρήσαντες γλυκυεργὸν, ἐπιθυμίας τε καὶ γονῆς αἴτιον, γυναῖκα μὲν ἀνέπλασαν διὰ τὴν γένεσιν, ὡραίαν δὲ, ὅτι καὶ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος, &c. *Stellam autem Veneris, cùm ad generationem prolemque gignundam aptam, & cupiditatis, ac seminis caussam esse animadverterent; eam, ob generationem, effinxere specie mulieris; sed formæ pereleganis, quia & eadem Hesperus sit: qui pulcherrimus.* Duo igitur sidera generationi præfecerunt; Lunam, de qua fusè antea vidimus, & Hesperum, ut Porphyrius hìc docet. Atque ejus rei etiam communem esse caussam videmus: nempe quia utrumque sidus modicè calefaciat, & humectet; uti ad generationem requiritur. Atque arbitror, eandem esse rationem, cur & Luna, & vespertina hæc stella, sint commune nomen Veneris sortitæ. Nam Lunam etiam Ἀφροδίτην sive Venerem nominatam, fusè satis superius *b* ostensum. Imò & his duobus commune est Φωσφόρου nomen datum. Nec enim solùm sic Veneris stella dicitur, sed etiam Luna: ut quæ Euripidæ sit Φωσφόρος Ἄρτεμις, *Lucefera Diana*; ut Tullius reddit in secundo de Nat. Deor. Ac similiter capio in hoc ejusdem philosophi scenici:

b Cap. 27.

—— Ὅ τι γὰρ ἐνιαυτὸς τέκοι
Κάλλιστον, ηὔξω φωσφόρῳ θύσειν θεᾷ.
—— *Pulchri quicquid annus pepererit,*
Est animus hoc offerre Lucifera Deæ.

Phurnutus: Ἡ δ' Ἄρτεμις Φωσφόρος μὲν ἐπωνομάσθη, διὰ τὸ καὶ αὐτὴν σέλας βάλλειν, καὶ φωτίζειν ποσῶς τὸ περιέχον, ὁπόταν μάλιστα πανσέληνος ᾖ. *Diana quoque Lucifera cognomen accepit, quia & ipsa splendorem emittat, ac cælum aliquatenus lumine suo illustret, imprimis quando est plenilunium.* Magis etiam hi ipsi utrumque sidus communi Veneris & Phosphori nomine dignati forent; si constitisset iis de aliis quoque, quæ communia habere, telescopio, sive tubo Batavo, repertum fuit. Quale est, quòd stella hæc instar Lunæ crescat, & decrescat: ac tum plena sit, quando remotissima est à terra; corniculata autem, cùm retrograda, & terris proxima. Item quòd, ad Lunæ modum, patiatur eclipsin. Neutrum tamen his convenit solis; sed prius in Mercurio quoque locum habet: posterius, ut in Venere & Mercurio, sic in Iove etiam, telescopio sibi deprehensum, tradit Mersennius in Genes. cap. I, vers. XIX *a*.

a P. 108.

Quia igitur duplex est Venus; Luna, & quinque erraticarum una: tollendæ ambiguitatis caussâ, erraticum hoc sidus non incommodè *stellam Veneris* dicemus: idque præeunte Tullio in II de Nat. Deor. item Varrone in secundo rerum divinarum libro, unde hæc Servius adducit: *Ex eo, quo à Troja est profectus Æneas; Veneris, per diem, stellam semper vidit; donec in Laurentum agrum venit; ubi non est amplius visa. quare cognovit, terras esse fatales.* Item eodem Varrone, apud B. Augustinum lib. XXI de Civit. Dei, cap. VIII: *In cælo mirabile exstitit portentum. Nam in stella Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem* b, *Homerus* c *Hesperum appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit, tantum portentum exstitisse, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cursum: quod factum neque antea, neque postea sit.* Græcis similiter Ἀφροδίτης ἀστὴρ *d* nominatur: nonnullis tamen Ἥρας ἀστὴρ *e* dicitur. Sed hæc probè conveniunt, cùm eadem sit Diva: unde Laconibus simulachrum Ἀφροδίτης Ἥρας *f*: ut ex Pausania antea *g* diximus.

b Amphit. I, I. c Il. χ, 318. d Veneris stella. e Iunonis stella. f Iunonis Veneris. g Cap. 27.

Nec per *Veneris stellam* solùm Vesperum sive Hesperum intelligimus; sed etiam Luciferum. Quippe eadem est stella. Nam cùm Mars, Jupiter, Saturnus, quia sint supra Solem, careant emersione vespertinâ, & occultatione matutinâ; & contrà Luna, quia est sub Sole, non habeat emersionem matutinam, aut occultationem vespertinam: in Venere ac Mercurio, quia, ut cap. prox. dicam, circumeunt Solem, eoque nunc illo superiores sunt, nunc inferiores; utramque emersionem, utramque item occultationem, habemus. Ac Venus quidem, cùm superior est, manè occultatur, hoc est, sub radiis conditur Solaribus: oriturque vesperi, sive ex radiis Solaribus emergit: ac dicitur tum Hesperus, seu Vesper, sive Vesperugo: ut apud Plautum Amphytryone: ut observatum Varroni in V de L. L. & Festo. Quando autem Sole est inferior, heliacè occidit vesperi, maneque oritur, sive emergit: ac tum Ἑωσφόρος, vel Φωσφόρος, sive *Lucifer*, vocatur, vel etiam *Eous*. Helvius Cinna apud Servium *h*:

Te Matutinus flentem conspexit Eous:
Et flentem vidit paullo pòst Hesperus idem.

h In illud I Georg. Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.

Quodammodo tamen Phosphori, & Hesperi nomina confudit Horatius lib. II, od. IX, cùm ait:

—— *Nec tibi, Vespero*
Surgente, decedunt amores,
Nec tepidum fugiente Solem.

Ubi communi nomine *Vesperi*, & matutinum, & vespertinum sidus complectitur. Similiter *Eoi* nomine communi usus Ausonius Idyll. VI:

Quam modò nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.

Magis distinxit (ut de Vitruvio Pollione *i*, & aliis taceam, ac solos dicam poëtas) Severinus Boëthius lib. I, Met. V:

i Lib. 9, cap. 4.

Et qui prima tempora noctis
Agit algentes Hesperus ortus,
Solitas iterum mutet habenas
Phœbi pallens Lucifer ortu.

Statius Papinius, qui, Plauti exemplo, Hesperum vocat *Nocturnum*, vi Thebaidos:

Roscida jam novies cœlo demiserat astra
Lucifer, & totidem Luna prævenerat ignes,
Mutato Nocturnus equo.

Quem ad locum sic Lutatius sive Lactantius: *Lucifer & mane oritur, & vesperi; sed equo mutato. Poëta autem quadrigas dam Soli, bigas Lunæ, equos singulos sideribus. Eundem ergo Vesperum* (ac Luciferum) *vult haberi: ut Horatius Vesperum pro Lucifero posuit.* Ab hac equi mutatione vocatus, *Desultor*; sacratique illi sunt desultatorii equi. Cassiodorus lib. iii Var. ad Faustum Præpositum: *Biga quasi Lunæ, quadriga Solis imitatione reperta est. Equi desultatorii, per quos Circensium ministri missos denunciant exituros, Luciferi præcursorias velocitates imitantur.* Subjungit deinde: *Sic accidit, ut dum se colere astra putarent, religionem suam ludicrâ similitudine profanarent.* Isidorus lib. xviii Orig. cap. xxxvi: *Quadrigas Soli, bigas Lunæ, & trigas inferis, sejugas Iovi, desultores Lucifero & Hespero consecraverunt.* Caussas deinde, præterquam de desultoribus, adjungit. Horum, desultorum dico, ea est ratio, quòd Lucifer de equo in equum desilire crederetur. Eorum unus albus, quo vehitur Lucifer. De eo sic Ovidius ii Amor. el. xi:

Hac mihi quamprimum cælo nitidissimus albo
Lucifer admisso tempora portet equo.

At Hesperi equus furvus; ut indicant Ovid. lib. ii Fast. *a* & Pedo Albinovanus eleg. in obitum Mæcenatis: si modò ea tam nobilis est poëtæ, quod maximus vir Josephus Scaliger putabat. Mihi, ut liberè dicam, hominis Scholastici videtur. Nulla enim ex parte accedit ad genium, quem cernas in elegia Pedonis ad Liviam de morte Drusi Neronis. Sed enim dixerit aliquis, eos, quos signabam, Pedonis versus valde adversari nobis. Nam Venerem eandem ac Hesperum dicebamus. At Pedo ait, Hesperum sic diligi à Venere, ut medio etiam in cursu dimittat, valde eum astrico desiderante choro, cujus fuerat choragus. Sic enim canit:

a *Vers.* 314.

Quæsivere chori juvenem sic Hesperon illum b,
Quem nexum c *medio solvit in igne Venus:*
Quem nunc in fuscis placidâ sub nocte nitentem
Luciferum contra currere cernis equis.

b *Scalig. pro* illum *leg* olim.
c *Scal pro* nexum *leg.* necdum.

Sed facilè hunc nodum exsolvimus, distinguendo cum Varrone *d*, & Augustino *e*, triplicem gentium Theologiam; poëticam, philosophicam, & civilem. Ex philosophica de Diis doctrina, Venus est vel Luna, ut vidimus, vel Lucifer, sive Hesperus. Sed ex poëtica, ac civili, supra hos cælos statuuntur mentes quædam æternæ à sideribus diversæ: quomodo Iovem, Apollinem, Junonem, Venerem, cæterosque Deos Consentes, considerare jubet Appulejus. Quippe eos, inquit *f*, *Natura visibus nostris denegavit: necnon tamen intellectu eos mirabundi contemplamur, acie mentis acriùs contemplantes.* Quid apertius hìc, quàm ab eo per Deos Consentes intelligi, non corpora cælestia, vel subcælestia: sed sublimiorem quandam naturam, nec nisi animis conspicuam? Ex hujusmodi igitur Theologorum mente distinguit Pedo inter Hesperum, & Venerem: perque hanc, non stellam intelligit, sed mentem cælestem stellæ præsidem, visui nostro denegatam; quippe sideribus omnibus sublimiùs cælos terrasque despicientem.

d *Lib.* i *rerum divinarum, cujus verba adduximus jam lib. hujus cap* i.
e *Lib.* 4 *de civitate Dei, c.* 37. *& lib.* 6, *cap* 4 *Verba apposui cap* 5.
f *Lib. de Deo Socratis.*

Sidus hoc, de quo orsi eramus dicere, nunc considerabant ut masculum, nunc ut femineum, quasi Deum ἀνδρόγυνον *g*. Ut marem spectabant, cùm dicerent, vel Hesperum, vel Φωσφόρον, sive Luciferum; unde festum Φωσφόρια, Plutarcho memorata adversus Coloten. Ac Gaditani etiam, ut Strabo testatur in tertio, habuere Φωσφόρου ἱερὸν *h*: ubi non Dianam Luciferam, sed Veneris stellam intelligi, ex eo cognoscimus, quòd addat, aliter vocari Λουκεμδουβίαν: quasi dicas Latinè, *Lucem-dubiam.* Unde & colligere est, à Romanis esse hoc fanum. Ut feminam verò, Græci appellarunt Ἀφροδίτην, Romani *Venerem.* De quarum vocum origine vidimus cap. xxii, & xxvii. Hebræis vocatur הֵילֵל, ut Jes. xiv, 13; ubi legas הילל בן שחר Helel ben sachar, *Lucifer, filius auroræ*, sive *diluculi.* Est verò הילל, ab הָלַל, non prout notat *laudare*: unde *Hallelu-Iah, laudate Dominum*: sed quatenus significat, *splendere, illuminare*: à qua origine Arabibus etiam הלאל, *hilil*, hoc est, νεομηνία, sive Luna nova; quæ iisdem Luna tertia, quia novam numerant, ex quo cœpit apparere. Nec Hebræos fugit, Luciferum fuisse Veneri sacratum. Nam Jes. xiv, 12, ubi in Hebræo esse diximus, *Lucifer, filius auroræ*, sive Lucifer, qui manè oriebaris, Targum habet, *stella Veneris.* Uti & habet Maimonides in More Nebuchim parte ii, cap. ix. Imò, Hebræorum judicio, Veneris seu Luciferi venerationem etiam respexerit divinus Moses, cùm Deuter. xxii, 5, ait: *Ne sint arma viri super mulierem, nec induatur vir vestimento mulieris.* Qui locus adducitur quoque à Maimonide memorati proximè operis part. iii, cap. xxxvii. Subjicit deinde, ut v. cl. Buxtorfius reddidit: *Invenies enim in libro* טומטום, tomtom *a*, *præcipi, ut Vir* b *gestet vestimentum muliebre coloratum, quando stat coram stella Veneris: similiter, ut Mulier induat loricam, & arma bellica, quando stat coram stella Martis.* Ubi videmus, distingui stellam Veneris ab illa Martis, & cultum hujus ab cultu istius. Ut liqueat, per Venerem ab eo non intelligi Lunam; etsi subinde sic capiatur: etiam in re simili; velut cum Philochorus in Atride (ut à Macrobio traditum est *c*) *eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili; quòd eadem & mas æstimatur, & femina.* Ubi, Philochoro ut assentiam, facit, quòd constet, Lunam tum marem, tum feminam habitam; unde Luni Lunæque appellationes, ut superiùs *d* dictum. Quare nihil impedit, quin eadem Venus, ut mas, & femina, culta sit. Sed dispar ratio in verbis Maimonidæ, vel saltem R. Samuelis Aben Tybbon Hispani, qui opus illud Maimonidæ ex lingua Arabica Hebraicè vertit: à quo non sola Venus nominatur, ut à Philochoro; sed Venus, & Mars, opponuntur: ut diversi potiùs planetæ intelligi debeant. Præsertim cùm non simpliciter dicat, viros muliebri, mulieres virili habitu indutos: sed viros induisse muliebrem; mulieres fuisse armatas. Cujus ratio obscura non est. Venus enim amorum, Mars armorum præses: ut facilè sibi persuaserint gentiles, non alios Veneri gratiores, quàm qui sese mollis sexus veste sisterent Deæ: nec alias Marti in ejus sacris esse acceptiores, quàm quæ in armis conspicerentur. De hac Veneris veneratione à viris, vestem muliebrem indutis, etiam legas apud Firmicum lib. de errore profanarum religionum: quo loco de Assyriis, ac Venere ab eorum sacerdotibus culta, disserit. Inter alia ait, eos *vocem effeminare, virilem sexum ornatu muliebri dedecorare, in ipsis templis muliebria pati, & hanc impudici corporis labem gloriosa ostentatione detegere, exornare muliebriter crines, & delicatis amictos vestibus vix caput lassa cervice ostentare.*

g *Qui utrumque habeat sexum.*
h *Phosphori fanum.*
a *Hoc est, de obturatis. In veteri tralatione pro* tomtom *perperam est* centir.
b *In tralatione Buxtorfiana est* Mulier: *puto festinantis calamô lapsu. Nam Hebraice est* האיש Haisch: *non* האשה haischa: *quod mox sequitur.*
c *Lib.* iii *Saturn. cap.* vxii.
d *Cap.* 5. *hujus lib.*

Etiam temporibus antiquis Venerem coluere Ismaëlitæ. Eum verò cultum accepere ab his Saraceni: ut traditum Euthymio Zigabeno in Panoplia, quo loco Saracenos refellit. Græcè eam partem edidit Sylburgius. In qua, inter alia, legas, ut lapidem illum, quem Saraceni magna animi devotione osculantur, eo quòd existiment, esse lapidem, super quo Abraham cognovit Agar, vel cui alligarit camelum sacrificaturus filium, esse caput simulachri Veneris. Verba ejus sunt: Ὁ δὲ ῥηθεὶς λίθος, κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης ἐστὶν· ἣν πάλαι προσεκύνουν οἱ Ἰσμαηλῖται· φέρει δὲ μέχρι καὶ νῦν τοῖς ἀκριβῶς κατασκοποῦσιν ἐκ γλυφίδος ἀποτύπωσιν κεφαλῆς· *at prædictus ille lapis est caput Veneris, quam Ismaëlitæ jam olim adorabant. Quippe lapis ille accuratiùs spectanti etiam nunc præfert deformationem capitis.* Etiam in anathematismis, qui recitantur convertenti se à Saracenis ad religionem Christianam, lapis ille dicitur esse in domo Make: atque ἐκτύπωμα τῆς Ἀφροδίτης ἔχειν *e*: item illa de Abrahami congressu

e *Veneris effigiem in se habere.*

super

super hoc lapide, & cameli ad eum alligatione, ibidem referuntur. Fortasse ista potiùs interpreteris de Venere, prout Lunam significat, & Urania sive Cœlestis nomine celebratur. Equidem ab opinione ea non abhorret animus: sed censeo, ista non pugnare. Quippe Arabes junxerunt cultum Lunæ, & Luciferi: ab Arabibus autem hunc ritum edocti sunt Saraceni. Saltem sic eorum mentem cepere Græci: uti videre est initio Saracenicorum, ex Euthymii Zigabeni panoplia: Οἱ Σαρακηνοὶ μέχρι τῶν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως χρόνων, εἰδωλολάτρουν, προσκυνοῦντες τῷ Ἑωσφόρῳ ἄστρῳ, καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣν δὴ καὶ Χαβὰρ τῇ ἑαυτῶν ὀνομάζουσι γλώττῃ· δηλοῖ δὲ ἡ λέξις αὕτη τὴν Μεγάλην. *Saraceni usque ad Cæsaris Heraclii tempora idola coluerunt, adorantes Luciferum, & Venerem: quam suâ linguâ* CHABAR *vocant: vox autem ea illis* MAGNAM *significat.* Similiter Georgius Cedrenus in Chronicis, quo loco vitam Muhammedis perscribit: Τὸν Ἀφροδίτης ἀστέρα τὸν Ἑωσφόρον εἶναι μυθολογοῦσιν· ἣν δὴ καὶ Κουβὰρ τῇ ἑαυτῶν κακεμφάτῳ ἐπωνόμασαν γλώσσῃ, ὅπερ ἐστὶ Μεγάλη. *Luciferum fabulantur esse stellam Veneris: quam & linguâ suâ absonâ absurdâque appellant* CUBAR, *quod significat* MAGNA. Postque hanc Saracenorum precationem subdit: Ἀλλὰ, ἀλλὰ, οὐά, κουβάρ, ἀλλά: ac ἀλλὰ ἀλλὰ exponit ὁ θεός, ὁ θεός: οὐά, μείζων: Κουβάρ, ἡ μεγάλη, ἤτοι ἡ Σελήνη, καὶ Ἀφροδίτη. ALLA ALLA, *Deus, Deus*; OUA *major*; CUBAR *magna, puta Luna & Venus.* Priori loco dixerat, Deam Cubar esse Luciferum, Veneris stellam: hîc ait esse Lunam ac Venerem: ut Luciferum cum Luna coluisse videantur. Interim Cedrenus de Οὐά, ut bene monitum clarissimo Seldeno a, deceptus fuit, cùm sit copula, ut Hebræis ו. Quare sensus est, *Deus, Deus, & Magna illa, Deus.* Pro Κουβάρ apud Euthymium, ut vidimus, est Χαβάρ. Quod verò uterque *magna* exponit, id firmatur Hebræo כביר, cabir; *magnus, fortis*: ut Job. VIII, 2. Indéque Samothracum Dii Κάβειροι, q. d. Deos magnos, ac potentes.

a *Syntagmate* 2 *de Diis Syris, cap.* 4.

Satis hæc ostendunt, Euthymium, & Cedrenum; Saracenis tribuere Luciferi, & Lunæ cultum. Deque Lucifero favet quoque B. Hieronymus in vita B. Hilarionis eremitæ: *Vadens in desertum Cades, ad unum de discipulis suis visendum, cum infinito agmine monachorum pervenit Elusam, eo fortè die, quo anniversaria solemnitas omnem oppidi populum in templum Veneris congregaverat. Colunt autem illam ob Luciferum, cujus cultui Saracenorum natio dedita est.* Idem in hoc Amos cap. v, 26: *Portâstis verò Siccuth regem vestrum, & Chiunem, imagines vestras, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis: Sidus*, inquit, *Dei vestri Hebraicè dicitur* כוכב, Cochab, *id est, Luciferi, quem Saraceni hucusque venerantur.* Nec fugit B. Hieronymum, *Cochab* generatim notare stellam: ut Num. XXIV, 17. Sed putavit, *Sidus Dei vestri*, idem valere ac, Deus vester, qui est sidus: quomodo, ex Aben-Esræ sententia, Genes. I, 14, dicitur *expansum cæli*, pro cælo: similéque *oppidum Antiochia*, pro Antiochia oppido, apud Ciceronem lib. v, ep. XVIII: *Eridani amnis*, pro Eridano amne, Maroni in sexto, & similia. Aben-Esra tamen *Chiunem* in verbis Prophetæ adlatis non Luciferum, sed Saturnum, interpretatur. Utcunque hoc fuerit, ex iis, quæ diximus, satis est apertum, non Lunam modò, sed Luciferum quoque, cultum esse à Saracenis. Atque ab iis hoc Muhammedani habent, quod illis dies Veneris sit hebdomadis finis: quam *Giuma*, hoc est, συνάξιν, appellant b; quia est finis cultus, quo congregantur. Quemadmodum & exinde esse arbitror, quòd jurant per stellam vespertinam, & auroram: ut ex Alphurcan sive Alcorano videre est Azoara LXIII, XCVI, & XCIX. Sed longum fuerit omnia adferre, quæ ad Veneris, sive Luciferi cultum pertinent: præsertim si etiam me conferam ad gentes barbaras, tum antiquas, tum proavorum ætate repertas: ex quibus Peruanos coluisse Luciferum, parebit inferiùs, cùm universe de stellis fixis dicetur.

b *Scaliger lib.* 2 *de Emendat. Tempor. lib.* 2, *cap. de anno Hegiræ, & lib.* 5, *cap. de primo Muharram Hegiræ.*

CAP. XXXII.

Ad Mercurium acceditur. Eum, Veneremque, non semper Sole esse depressiores; sed sublimiores quoque, cum utrumque sidus volvatur circa Solem: neque id planè veteres fugisse. Eoque, si cœlum sit solidum durumque; proprios utrique epicyclos in Solis orbe tribui oportere. Porphyrio, ut Phœnici, ex Orientis more, Mercurium partim in Sole collocare, partim in Luna: priori modo, quatenus ratio est; altero, prout orationem signat. Λόγος συνθετος Hermopan, & *Ægyptiis* Hermanubis. Seches, Merkolis, Margemah, *Orienti sunt, qui Græcis* Ἑρμῆς, & Στίλβων. Mercurii *etymon, &* Στίλβοντος. *Cur Mercurium rationi, & orationi, præfecerint. Quanto Mercurius minor Lucifero, sive Hespero; quantoque vicinior Soli. Cur Venus amoribus præfecta. Cur Mercurius dicatur stella communis: cur idem minister Deorum, & eloquentiæ præses. Unde sint* Ἑρμῆς, sermo, sequo pro dico. *Cur Mercurio attributa talaria, & alæ. Cur Lystrenses Barnabam quidem Jovem, Paulum vero Mercurium putarint. Cur Mercurii seniores rigente fascino, manibus & pedibus mutilis; juniores vero, cum languido veretro, soleant effingi. Porphyrius, & Phurnutus aliter, quàm ab interpretibus factum, expositi. Cur Mercurius mercatoribus præsit. Cur gallum ei sacrificarint. Mercurii etymon alterum. Ratio ab ea, quam superius adduximus, diversa, cur Mercurius viis præfectus. Consuetudo lapidem adjiciendi acervo in Mercurii honorem: cujusmodi acervum* ἑρμαῖα *etiam dixerint. Ritus idem apud Saracenos, sive Arabas; sed in Veneris honorem: & unde fit, quod in Oriente alii Mercurium, Venerem alii, hoc honore affecerint: & cur Muhammedani turribus imponant signum Lunæ corniculatæ.* Ermensuyl *Germanis quidem Mercurium esse; sed prout Solem designat. Vocis ejus etymon variè allatum. De ara Mercurii apud Gandavenses, & simulachro ejusdem apud Walachros, & unde Mercurio nomen* Walacher *datum.*

A Veneris stella venio ad Mercurium: idque non tam, quia ambo sub Sole constanter ferantur; quemadmodum Ptolemæus putabat: quàm quia ambo sint *Solis comites*; ut Cicero vocat in Somnio Scipionis, & Appulejus de Mundo: & quidem Solem ambo semper circumeant, sic ut dimidio tempore sint supra eum, dimidio infra eundem; quemadmodum à Copernico, & Tychone, solidè est ostensum. Neque antiquis hoc temporibus planè fuisse ignoratum, docet nos is, qui Augusti Cæsaris temporibus vixit, M. Vitruvius; cujus hæc verba lib. IX, cap. IV: *Mercurii, & Veneris stellæ, circum Solis radios, Solem ipsum, uti centrum, itineribus coronantes, regressus retrorsum, & retardationes faciunt, etiam stationibus propter eam circinationem morantur in spatiis signorum.* Ac plura ibidem in hanc mentem; quæ cùm retulisset, subjungit: *Uti à præceptoribus accepi, exposui*: quod argumento est, aliorum quoque eo tempore hanc fuisse opinionem. Similiter verò Martianus Capella lib. VIII: *Mercurii, Venerisque circulos epicyclos esse, id est, non intra ambitum proprium rotunditatem telluris includere; sed de* (Solis) *latere quodammodo circumduci.* Cæsari tamen Scaligerò adversus Cardanum Exercit. CCCVII, sect. 1, mirum in modum hæc displicuit opinio: nec dubitat eam reponere inter nova illa, quæ prurientibus solùm arrideant ingeniis. Nempe didicerat Scaliger ex Ptolemæo, Mercurium semper esse infra Solem. Sed non eò nova illorum opinio est, quam à præceptoribus se suis hausisse profitetur Ptolemæo antiquior Vitruvius. Ingenia, sic quæ censeant, ait rerum novarum pruritu laborare: ipse scilicet à pruritu hujusmodi in aliis scientiis, quibus polleret, planè immunis. Mihi laudabile id studium amplificandi doctrinarum pomœria videtur: & quod ad præsentem controversiam, omnino

statuo,

statuo, à Copernico, & Tychone Brahe (ut cæteros prætercam) solidè esse ostensum, Mercurium, ac Venerem, nunc Sole esse depressiores, nunc altiores, dimidioque tempore infra eum, dimidio supra eum, volvi: Veneris circulum esse majorem Mercuriali: hunc Mercurii à terra, cum proximus est, distare semidiametris terræ Iͻ LXXXV: cùm remotissimus, cIͻ Iͻ CC: nec tamen examussim Solem habere pro centro, sed aliud Soli propinquum, distans à centro Solis diametris terræ CVIII. Copernicum ipsum adi lib. V, cap. XXVII. Scaligero interim ignoscere oportet; qui eo quidem vitio laborabat, quòd Mathematicos summos exagitaret lubens; cùm ipse Mathesios parum esset intelligens: sed admirandâ aliarum doctrinarum peritiâ defectum vitiumque id pensaret, ut propterea humanæ imperfectionis gnaro planè videatur inhumanum, (quod nonnulli faciunt) viro in re literaria principi arroganter insultare.

Quamobrem, si secundùm Peripateticorum placita, solidi & densi orbes sint cælestes: necesse est fateamur, non esse orbes Veneri ac Mercurio proprios, sed suos in Solis orbe epicyclos; non imaginarios quidem, sed veros; quibus delati eandem sub fixis insistant viam, non modò cùm directi, sed etiam cùm stationarii, imò & quando retrogradi videntur. Eamque me opinionem memini anno abhinc quadragesimo in alma Batavorum apud Leidenses Academia, inter selecta ex singulis pene disciplinis pronunciata pro summi in philosophia honoris laurea publicè tueri. Nempe in peripato compluribus annis educto ulterius ab sectæ nostræ principe abeundi deerat fiducia. Sed si liquidum est cælum, (quod Scripturis, & Platoni, priorumque aliis, sanctis item Patribus, atque adeò experientiæ etiam, magis esse consentaneum, inferiùs ostendam) verisimilius etiam sit, planetas hosce, dum Solem ambiunt, stante cælo per se moveri, cœlumque, avium instar, penetrare.

Cultus Mercurii est ab Oriente. Sed primitus Oriens per Mercurium potius Solem, imò quandoque & Lunam intellexit. Videlicet (ut Porphyrius ait apud Eusebium *a*) utriusque λόγου, hoc est, tum rationis, tum orationis, ὁ Ἑρμῆς προφαστικός. *Mercurius est exhibitor ac repræsentator.* Sed Mercurio, ut rationem signat, sedes data est in Sole; ut autem orationem notat, in Luna: unde idem subdit: Λοιπὸν δ' ὁ σύνθετος λόγος, ὁ μὲν ἐν Ἡλίῳ, Ἑρμῆς· Ἑκάτη δ', ὁ ἐν Σελήνῃ. *Cæterum cum id, quod Græcis dicitur* LOGOS, *compositum sit ex ratione, & oratione:* LOGOS *quidem ille, qui in Sole est, propriè* MERCURIUS; *alter verò, qui in Luna,* HECATE *nominatur.* Nempe ratione & viribus antistare, convenit magis viris: facundiâ pollere etiam mulierum est: ut non injuriâ, quemadmodum & antea diximus, molli ea ac feminineo sideri tribuatur. Atque ibidem addit, ut Logos ille compositus Ἑρμόπαν dicatur; voceque ex Græco, & Ægyptio nomine conflatâ, Ἑρμάνουβις.

a Lib. 3 præparat. Evangel. cap. 11.

Interea & stellæ Mercurialis cultus erat apud Orientales; inter cæteros, Babyloniis; qui eam coluere sub nomine *Seches:* si rectè modò Hesychius: Σεχὲς, τοῦ Ἑρμοῦ ἀστὴρ Βαβυλωνίοις. *Seches, Mercurii stella Babyloniis.* Sed fortasse *Seches* idem ac *Sesach:* ac à *Seches* dictum sit Sacæorum festum. Verùm hoc Dianæ Anaitidi erat sacrum, non Mercurio, sive per eum Solem, sive stellam Mercurii intelligas; quod maluit Hesychius. Vidimus de hoc cap. XXIII. Dixere & Orientales מרקולים, *Merkolis:* unde Latinum *Mercurius:* item vocarunt מַרְגֵּמָה, *Margemah;* quemadmodum de utroque postea parebit: uti & cur Græcis Ἑρμῆς, nuncupetur. Idemque iis Στίλβων vocatus; ut ex Latinis testantur Cicero, Hyginus, Appulejus, Capella: ex Græcis Aristoteles, vel alius de Mundo, Hesychius, & alii. Sic verò dictus, non quia lumen suum vibret, prout στίλβειν dicuntur stellæ fixæ; sed simpliciter, quia splendeat. Nam & στίλβειν, λάμπειν, ut Hesychius exponit. In Edessena etiam regione, quæ est prope Euphratem, Μόνιμος vocabatur: uti iisdem Mars Azizus. Qua de re sic Julianus Cæsar, oratione quarta, quæ est in Solem: Οἱ τὴν Ἔδεσσαν οἰκοῦντες ἱερὸν ἐξ αἰῶνος ἡλίου χωρίον, Μόνιμον αὐτῷ, καὶ Ἄζιζον συγκαθιδρύουσιν. αἰνίττεσθαί φησιν Ἰάμβλιχος, παρ' οὗπερ καὶ τ' ἄλλα πάντα ἐκ πολλῶν μικρὰ ἐλάβομεν· ὡς ὁ Μόνιμος μὲν Ἑρμῆς εἴη, Ἄζιζος δ' Ἄρης, ἡλίου πάρεδροι, πολλὰ καὶ ἀγαθὰ τῷ περὶ γῆν ἐποχετεύοντες τόπῳ. *Qui Edessam inhabitant, regionem ab æterno Soli dicatam, Monimum, & Azizum, Solis assessores, & contubernales faciunt. Hoc sic interpretatur Jamblichus (à quo & alia multa, ex multis pauca, accepimus) ut Monimus idem sit ac Mercurius, Azizus verò Mars, utrique Solis assessores, qui in terras bona quamplurima transfundunt.* In eo tamen ab Jamblicho, & Juliano, recedendum puto, quòd planetas Solis παρέδρους *a* Mercurium ac Martem faciant, cùm Mercurius, & Venus, soli circumeant Solem; ut initio hujus capitis dicebamus. Atque ut hoc nescierit uterque, sed Ptolemaicam sententiam sit secutus: sic quoque πάρεδροι sint Venus, sive Hesperus, & Mars. Inter hos enim Sol medius est; non inter Martem & Mercurium; qui inferior est Venere.

a Assessores.

Quæ Mercurio tribuerint gentiles, indicat Seneca lib. IV de Beneficiis, cap. VII; ubi ait, Deum, & Naturam, vocari *Mercurium, quia ratio penès illum est, numerusque, & ordo, & scientia.* Sed illa prope ad omnia humana se extendunt. Ex quibus tria potissimùm constare Mercurii beneficio credebantur. Complexus ea est Cæsar commentario VI belli Gallici: *Deûm maximè Mercurium colunt. hujus sunt plurima simulachra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur.* De Gallis loquitur; sed ex iis, quæ subjungit, facilè appareт, eandem fere religionem his tribuisse, quam reliquæ gentes haberent. Primùm igitur videbimus, cur gentiles à Mercurio artes crediderint repertas. Deinde cur & mercaturæ præfecerint. Denique cur eundem putarint viarum præsidem.

Ex iis, quæ de Sole, & ejus cultu, fusè adeò prosecuti antea sumus, liquidò perspeximus; Solem habitum Deorum principem: quippe cor mundi, vitæ fontem; à quo etiam animis cælitus se in corpora insinuantibus ingenii solertia, linguæ facundia, & tot alia bona, promanarent. Proximum ab eo honorem tribuerunt Lunæ; quia & magnitudine, & effectibus, maximè esset conspicua. Hinc itum ad planetas, & propinquitate, & errore suo, magis notabiles. Eorum quo quisque propior Soli, hoc magis ejus participat naturam. Itaque ex superis planetis Mars magis Jove calidus est, & siccus; Jupiter magis Saturno: ut cap. proximo exponam. Ex inferis autem planetis Mercurius Soli similior, quàm Venus. Longè quidem minor Mercurius est; quando Veneris ad terram cubicam proportio est ea, quæ senarii ad unum: at Mercurii ad eandem, ut XIX ad I. Verùm ut minor sit Venere, Soli tamen vicinior est. Nam cùm Venus etiam ad XLVII gradus à Sole excurrat: Mercurii stella, cùm à Sole abit, apogæa quidem est intra XXIX gradus *b*, perigæa autem infra XVIII. Ab hac Solis vicinitate major est Mercuriali stellæ calor, major siccitas. Itaque Veneris quidem stellam ob moderatum calorem, & humorem, quæ ad generationem plurimùm habent momenti, præfecere amoribus: in quibus est generandi appetitus. At Mercurium, qui calidior sicciorque, ac simile in nobis facit temperamentum, præfecere ingenio ac sermoni: quia qui temperamenti sunt calidioris ac siccioris, soleant esse ingenii solertis, judicii acris, diserti, negotiosi, atque industrii. Vulgo statuitur Mercurius à Sole remotior Venere. Notus versiculus: *Cynthia, Mercurius,* &c.

b Keplerus epit. Astr. lib. 6, part. 3.

Sed enim, qui ingenio, & facundiâ valent, duûm sunt generum: cùm alii sint bonæ frugis, alii ad nequitiam animum applicent. Neutrum istorum Mercurio attributum, qui ad illa indifferens; unde *communis stella* dicebatur. Itaque Appulejus libro de Mundo: *Solis,* inquit, *comites, amœnus Lucifer, & communis Cyllenius stella.* Sed communis hæc vis ad alterutrum restringebatur à vicino planeta; qui si bonus foret ac salutaris, sollertia & facundia se

exe-

exercebant in rebus honestis, & publico utilibus: sin se noxio planetæ applicuisset, fiebant homines improbè versipelles, & φαρμακευταὶ ac vulpiones, ad alios, ac publicum, perdendum. Eam rem sic explicat Servius in 1 Georg. *Sciendum sane de planetis quinque duos esse noxios, Martem, & Saturnum; duos bonos, Jovem, & Venerem: Mercurius verò talis est, qualis ille, cui jungitur; unde etiam fingitur minister esse Deorum, quod eorum obtemperat potestati. Hinc est, quòd dicit: In quos cæli orbes erret Cyllenius ignis. Id est, utrùm in Septentrionalem, aut in Australem partem inclinetur: aut cui planetarum cohæreat, ut qualitatem Mercurii ex illo possis agnoscere.* Similiter Joannes Saresberiensis Policratici sui lib. II, cap. XIX: *Mercurius verò talis est, qualem vicini planetæ permiserunt: cùm & ipse convertibilis natura sit, potentioribusque cohæreat. Unde eum plerique præsulem Eloquentiæ opinantur, eò quod illa juncta Sapientiæ plurimum prosit; Malitiæ sociata, nocent plurimum.*

Ab eo, quòd loquelæ, & eloquentiæ præesset, Ἑρμῆν dixere Græci. Nam ab ἐρῶ, id est, *dico*, Ἑρμῆς venit; unde ἑρμηνεύειν, *interpretari cogitationes latentes*: tum *sero* pro *dico*: item *sermo*. Nempe eâdem analogiâ ab ἐρῶ, *dico*, fit *sermo*, ac ab εἴρω, *necto*, est εἰρμός, *series*. Imò Scaliger *sermo* ab εἰρμός deducit. Sed malim ab ἐρεῖν. Nam & spiritum tenuem quandoque abire in S, ostendunt *sudus* ab ὕδος; *sequo* pro *dico*, ab ἔπω; unde *inseque*, apud Livium Andronicum.

a Horat. lib. 1, od. 10. Quia loquelâ perficiunt rem nuncii, eò Mercurius *Deorum nuncius* a fingebatur. Hæc enim simplicissima ratio ejus appellationis videtur. Phurnutus addit, quia divinam voluntatem orationis præsidio cognoscimus. Aliam etiam caussam ex Servio antea adduximus. Atque ex his eâdem
b Iliad. β. videmus, cur Mercurium Homerus b διάκτορον sive διάγγελον c appellet. Eidem, ut est apud eundem Phurnutum,
c Ministrum, & internuncium. aurata addidere talaria, quia veloces esse nuncios oportet. Sive etiam, quia ἔπεα πτερόεντα d, secundùm Homerum.
d Verba alata. Propterea & petaso, non humeris, addidere alas; ut volucrem signarent sermonem, qui à parte capitis proficiscitur. Atque ob hanc etiam caussam Λόγιος dictus est, eique linguam sacrificabant: de quo itidem Phurnutus; item
e Lib. 1, cap. 9. Athenæus e, Suidas, & Apollonii scholiastes. Etiam Aristides in Platonicâ secundâ τὴν ῥητορικὴν vocat τοῦ Ἑρμοῦ
f Mercurii donum. δωρεὰν f. Unde etiam liquet, cur Lystrenses, cùm SS. Paulus, & Barnabas, claudum sanassent, utrique divinos exhibere voluerint honores; Barnabæ, ut Jovi; Paulo, ut Mercurio, quia dux esset verbi: quemadmodum legere est Act. XIV, 9.

Vide autem, quàm ridiculis symbolis divinum τοῦ λόγου, hoc est, rationis, & orationis donum adumbrarint gentiles. Animi enim, & sermonis contentionem intentis viri verendis expresserunt. Qua de re sic Herodotus in Euterpe: Τοῦ δὲ Ἑρμέω τὰ ἀγάλματα ὀρθὰ ἔχειν τὰ αἰδοῖα ποιεῦντες, οὐκ ἀπ' Αἰγυπτίων μεμαθήκασι, ἀλλ' ἀπὸ Πελασγῶν, πρῶτοι μὲν Ἑλλήνων ἁπάντων Ἀθηναῖοι παραλαβόντες, παρὰ δὲ τούτων ὧλλοι. Ἀθηναίοισι γὰρ δὴ τηνικαῦτα ἐς Ἕλληνας τελέουσι Πελασγοὶ σύνοικοι ἐγένοντο ἐν τῇ χώρῃ· ὅθεν περ καὶ Ἕλληνες ἤρξαντο νομισθῆναι. *Ut verò Mercurii statuas facerent cum rigido ac porrecto veretro, non ab Ægyptiis, sed à Pelasgis, didicerunt: & primi quidem Græcorum omnium acceperunt Athenienses, ab his autem alii. Nam eâ tempestate Græcis aliis præstabant Athenienses: in quorum regione cohabitabant Pelasgi: unde & cœpere haberi pro Græcis.* Mysticè eo vis sermonis notabatur; ut Plutarchus nos docet; qui & addit, solere Mercurium manibus & pedibus mutilum effingi. Locus est, libro, An seni sit gerenda Respublica; ubi senem, ait, posse esse immunem ab iis, quæ corpore obeuntur, ac sufficere, ut consilio valeat. Subdit inde: Διὸ καὶ τῶν Ἑρμῶν τοὺς πρεσβυτέρους, ἄχειρας καὶ ἄποδας, ἐντεταμένους δὲ τοῖς μορίοις, δημιουργοῦσιν αἰνιττόμενοι, τῶν γερόντων ἥκιστα δεῖσθαι διὰ τοῦ σώματος ἐνεργοῦντας, ἐὰν τὸν λόγον ἐνεργὸν, ὡς προσήκει, καὶ γόνιμον ἔχωσιν. *Propterea & Mercurios seniores, sine manibus ac pedibus, rigido fingunt veretro; hoc obscurè quasi per ænigma innuentes, haudquaquam à senibus requiri, ut corporis ministeria obeant; dummodo ratio in iis, atque oratio, efficax sit ac fœcunda.* Eodem refero illa Porphyrii
a Lib. 3 Præparat. Evangel. cap. 11. apud Eusebium a: Ὁ δὲ ἐντεταμένος Ἑρμῆς δηλοῖ τὴν εὐτονίαν· δείκνυσι δὲ καὶ τὸν σπερματικὸν λόγον τὸν διήκοντα διὰ πάντων. Quæ sic vertit interpres: *At Mercurius erecto quidem & intento corporis statu, tum vim orationis contentionemque repræsentat; tum verò seminalem quoque ostendit rationem cuncta permeantem.* Non videtur mentem
b Extenti. cepisse Porphyrii. Censeo ego, vocem ἐντεταμένος b significare, cum parte illâ tentum, quæ exinde Catullo c, &
c Epig. ad Gellium, Horatio d, *tentum* nominatur. Nam valde hoc convenit
d Epod. od 12. cum illo, quod dicit Porphyrius, significari eo λόγον σπερματικὸν, *sermonem seminalem ac fœcundum*. Ἐντεταμένος igitur valet ἐντεταμένος τῷ μορίῳ e, ut Plutarchus hoc
e Intentam habens eam partem corporis, qua viri sumus. extulit; quemadmodum antea vidimus. Idem de fascino refert Phurnutus: atque addit, juniores Mercurios cum languente fascino efformatos, ad animi, & sermonis, infœcunditatem in iis significandam.

Atque ex his satis est videre, quomodo, & quamobrem Mercurium præfecerint, ingenio, & sermoni; & ut ab eo artes crediderint inventas, ad quas sermone, vel solertiâ, opus est. Venio nunc ad alterum, cur negotiis, & quæstui, præesse existimarint. Hoc quoque ex iis, quæ exposuimus, non obscurè diducitur. Nam & ingenium subactum in mercatura requiritur; & commercia sermone constant, ac eo sæpe fraudolento; unde & Mercurius impostor, & fur fingitur. Gallus etiam ei victima erat; quia in mercatore exigitur vigilantia. Possis ab hac præfectura etiam nomen Mercurii arcessere. Non multum enim à *Mercu-*
f Ezech. 28, 16. *rio* abit רְכֻלָּה f, *negotiatio*, à רָכַל, *negotiari, mercari*. Quod etymon placuit necessario ac propinquo meo, Joanni Brunæo J. C. Reip. Middelburgensis Senatori ac Quæstori, viro Orientalium linguarum peritissimo, nec aliis eo studiis inferiori.

Superest tertium, cur Mercurium etiam viarum fecerint præsidem. Planè videtur hic honos potiùs competere Mercurio, ut Solem signat, quàm stellæ Mercuriali. Solari enim lumine vias de die cognoscimus; quod noctu præstat Luna. Itaque ut Diana, quæ Luna, vocitata est Ἐνοδία: sic dictus est Ἑρμῆς Ἐνόδιος, qui non alius ac Ἀπόλλων Ἀγυιεύς: quin verò Apollo Sol sit, dubium non est. Putidius autem sit, hanc viarum notitiam tribuere, non lumini Solari, sed minutæ Mercurii stellæ, & rariùs apparenti. Atque hoc etiam dictum nobis cap. XIII. Interea nunc occurrit etiam ratio, quâ possis referre hoc decus ad Mercurii stellam. Nam hæc, ut paullo antè dicebamus, præerat loquelæ: at ut cogitationis symbolum est loquela, ita loquelæ signum est scriptura, vel aliud, quod eandem habeat vim. Quid mirum igitur, si & viæ monstratio Mercurii stellæ sit attributa, quando *Mercurius* fingeretur formâ capitis humani impositâ lapidi quadrato, cui inscriptum foret, quò via duceret. Ponebantur autem hujusmodi Hermæ in biviis, triviis, quadriviis. Eosque magnam partem facie truncavit Alcibiades; ut est apud Andocidem, oratione de Mysteriis habitâ, item Plutarchum in Alcibiadis vita. Ac quia caput Mercuriale imponeretur cubo, eo
g Quadrangulus, sive quadratus. Mercurius τετράγωνος g dicebatur h. Ab eadem caussa est,
h Phurnutus. quòd Mercurium vocarint lapidum congeriem. Isidorus in Glossis: *Mercurii, lapidum congeries in cacumine collium.* Nempe viator quisque in acervum mittebat lapidem, ut sic cresceret, ac faciliùs viam monstraret. Eaque lapidum congeries Mercurio erat sacra, quia in via indicanda præstaret vicem linguæ, quæ Mercurio sacrata, uti instrumentum loquelæ, quæ Mercurii beneficium censebatur. Quam verò rationem gentiles sint commenti de jactu
i Vers. 471. lapidum à Deorum singulis, cùm Mercurius interemti Argi reus ageretur, eam ex Anticlide vide sis apud Didy-
k Jam ad locum urbis eminentem, ubi Mercurialis est acervus. mum ad Odyss. Π i, annotatione extremâ, quæ in illud est poëtæ:

Ἤδη καθύπερθε πόληος, ὅθι Ἕρμαιος λόφος k ἐστίν.

Item apud Etymologici magni auctorem, voce Ἑρμαῖον, ubi Xanthum ejus historiæ laudat testem, Lydiacorum scripto-

scriptorem, Straboni, Plinio, Hephæstioni, atque aliis etiam, memoratum. Ab hoc ritu proverbium est apud Hebræos: *Spargis lapidem in Merkolis.* De quo Drusius proverbiorum classe I, lib. II, prov. XXXIV. Sed Salomon pro *Merkolis*, sive *Marcolis*, dixit מרגמה, *Margemah.* Locus est Proverb. XXVI, 8: *Sicut qui mittit lapidem in acervum Margemah, sive Mercurii: ita qui tribuit insipienti honorem.* Sententia est, non magis ex eo gratiam sperandam, quod stultum honore augeas: quam acervus lapidum Mercurii sibi honorem habitum agnoscat, si lapidem in transitu adjeceris. Perdere igitur beneficium, qui id conferat homini bruto ac insipienti. Eos acervos dixere Ἑρμαίους λόφους, ut ait Didymus sive alius ad Od. Π. Ἕρμακας vocat Nicander in Theriacis:

Τῶν οἱ μὲν λιθάκας τε, καὶ ἕρμακας, ἐνναίοντες.

Ferarum, inquit, *sive serpentium alia in rupibus & lapidum cumulis habitantes, sive delitescentes.*

Ubi sic scholiastes: Ἕρμακας, τοὺς ἑρμαίους καὶ λιθώδεις τόπους· ἢ ἕρμακας, λίθους σεσωρευμένους εἰς τιμὴν τοῦ Ἑρμοῦ. HERMAKAS, *Mercuriales ac lapidosos locos: sive* HERMAKAS, *lapides concervatos in honorem Mercurii.* Hæc lapides jaciendi consuetudo etiam obtinuit apud Indos, & Arabas: hodieque in usu est apud Muhammedanos, non quasi eam Muhammedes tradiderit, sed quia apud Saracenos repertam non mutavit. Qua de re illustris est locus hominis Christiani, sed qui Arabicè adversus Muhammedanos scripsit. Ejus verba Latinè reddita legere est apud Vincentium Bellovacensem lib. XV Speculi Historialis. Quæ licet jam adducta à Scaligero videam in V de Emendatione Temporum a, & Drusio in Hebræorum Proverbiis b, tandem tamen in animum induxi hoc etiam loco memorare. Sunt verò ipsissima: *Duarum Indiæ gentium, quæ vocantur Zechiam, & Albarachuma, antiqua consuetudo fuit, nudos & decalvatos, magnisque ululatibus personantes simulacra dæmonum circumire, angulos quoque osculari, & projicere lapides in acervum, qui quasi pro honore Diis extruebatur. Inde est, quod in libro Salomonis dicitur: Qui projicit lapidem in honorem Mercurii. Faciebant autem hoc bis in anno; Sole scilicet existente in primo gradu Arietis, & rursum, cum esset in primo gradu Libræ: hoc est, initio Veris, & Autumni. Hæc ergo consuetudo cùm ab Indis ad Arabes descendisset; eamque suo tempore apud Mecham in honorem Veneris Mahumed celebrari reperisset: sic illam manere præcepit, cùm tamen cætera idololatriæ vestigia removisset. Illud verò soli Veneri in illa celebratione dicitur exhiberi solitum, ut lapilli retro, id est, sub genitalibus membris, projicerentur, eò quod Venus illis maximè partibus dominetur. Unde id adhuc hodie fit in domo Dei illicita quam vocant.* Hactenus ille. Ex quo videmus ritum, qui à gentibus aliis in honorem Mercurii fieri solet, eum à Saracenis præstitum honori Veneris. Caussa hujus rei, quantum video, etiam fugit homines eruditissimos. Eam autem arbitror, quòd Orienti, ut ex Porphyrio antea diximus, Mercurius, quatenus rationis præses, Sol crederetur; quatenus orationis, putaretur Hecate, sive Luna, quæ & Venus Orienti. Cùm igitur gentes aliæ Mercurium colerent, quatenus Sol esset: Saraceni sive Arabes coluere eundem, quasi foret Venus sive Luna: ut quam in præcipua dignatione haberent: unde hodieque est, quod uti Christianorum in templis ac turribus crucem est videre: ita in illis Muhammedanorum conspicere sit Lunam corniculatam, quam *Helal* nuncupant.

a Cap. de primo Muharram Hegira.
b Class. 1, lib. 2, proverb. 34.

Quod verò dicebamus, Mercurium Orienti esse Solem: id in veteribus Celtis quoque locum habet. Ideo superiùs eò etiam reducebamus Germanicum Mercurium *Wodan* dictum. Eodemque refero Teutatem: de quo egimus lib. I, cap. XXXVII, ac libri hujus cap. XIII. Item *Ermensul*, sive *Irmensul*: cujus numinis mentio est in vita Karoli Magni, extremis Ludovici Pii temporibus scripta, atque à Pithœo edita. Item in vetustis Francorum annalibus ab eodem editis, ad annum DCCLXXII, his verbis: *Carlus Saxoniam bello adgressus, Eresburgum castrum cepit, & idolum Saxonum, quod vocabatur* IRMINSUL, *destruxit.* Ubi *Irminsul* plerique qui proximis seculis vixerunt, interpretantur *Mercurii statuam*: ut sit ex *Irmen*, sive Ἑρμῆς a, & *suyle*, id est, *columna*. Alii quasi *idermans-suyl*: hoc est, cujusvis columna, sive universalis, omniaque sustinens columna. Posterius est in Chronico Conradi a Lichtenau b: quo loco de origine Saxonum agit. Sed Albertus Crantzius, Saxoniæ suæ lib. II, cap. IX, eò magis inclinat, ut Mars fuerit: eoque interpretatur, *idermans-suyl*, hoc est, *Mars communis*: non quasi *suyl* propriè esset Mars; sed quia propriè esset *asylum*, unde κατ᾽ ἀφαίρεσιν *suyl*; pro asylo autem esset statua non Mercurii, sed Martis: pro qua sententia facit, quòd statua illa esset Dei toto corpore armati. Etiam Georgius Fabricius in Saxonia sua, cùm antea c dixisset, *Irmen-suyl* Mercurium esse; postea d, sitne Mars, an Mercurius, ambigit. Interim, ne hæc quidem opinio caret controversiâ. Nam quid si, quæ Georgii Spalatini erat conjectura, statua hæc fuerit constituta Hermanno, sive, ut Romani vocitabant, Arminio, inclyto, ac fortissimo Germaniæ heroi? Potuit ea statua primitus esse posita heroici honoris ergo, quæ postea cesserit in divinum: qualia superiori libro aliquot retulimus exempla. Magis saltem hoc placet, quam ut dicatur, quasi *irmen-stal*; atque hoc sonet *Lauß Dei stabulum*: prout derivat, ac exponit, magnum Hornæ suæ, ac totius Hollandiæ, ornamentum, Hadrianus Junius, Bataviæ suæ cap. VIII. Quod si de Arminio placet, mixto cultu in Arminio veneratum fuisse Martem, vel Herculem: cujus cultum esse Arminio vetustiorem, & Cæsare, & Tacito, non obscurè cognoscimus. Vide, quæ diximus lib. I, cap. XXXVII. Sed esto sanè, ut, quemadmodum communior est opinio, *Irmen-suyl*, sit Irmi, sive Hermæ, hoc est, Mercurii statua, vel asylum: non tamen hoc loco tam Mercurii stellam intellexerint, quàm Solem: cujus rei caussæ ex illis petendæ, quæ primo diximus libro: videri potest & lib. II de Vitiis sermonis, cap. XX.

a Mercurius.
b Pag. 103. edit. Basil. an. 1569.
c Pag. 93.
d Pag. 426.

Atque ex his eâdem dilucet, quid judicii quoque ferri debeat de ara Mercurii à Gandavensibus, postquam eos S. Amandus converterat, dejecta: ut in S. Bavonis vita refert Theodericus, abbas S. Trudonis. Item liquet inde, quid statui debeat de Mercurii simulachro in Walachria, quod S. Willibrordus sive Clemens destruxit; ut est apud Bekam in ejus vita: ac rei ejusce meminit quoque Alcuinus in vita ejusdem; sed contentus est vocare *antiqui erroris idolum*. Id simulachrum fuisse Westcapellæ Walachriæ in Zelandia pago, constat ex Chronico vetusto, Belgicis rhytmis conscripto: item Chronico eâdem linguâ Gandæ in Batavia excuso, anno CIƆ CCCC LXXXVIII. Uterque autem eorum ait, Mercurii fuisse. Jacobus Eindius, Haemstedæ dominus, in Chronico Zelandiæ lib. II meminit Chronici MSi in bibliotheca Corbejensi, interque libros indice Expurgatorio prohibitos adservati. Unde hæc verba adducit: *Testes quoque sunt Ecclesiæ, quas per singula loca construxit. Et sicut Wallacria idolum Mercurii, Walcher, nomine, rejecit, Ecclesiam Dei consecravit; ut illic Westcapellæ, ubi idolum adhuc ostenditur, patet.* Ubi videmus, ut in Walachria idolum Mercurii *Walcher* nominatum dicat. In quo si non fallit, rectè conjectat Eindius, Mercurio id nomen fuisse ex eo, quia tutela illi insulæ sive litorum esset commissa. Nam quid *Walcher* aliud ac *Wal-heer*, hoc est, *litorum potens*, sive dominus litoralis? Quippe *Walle* est agger aquis oppositus; item litus, ripa, sive crepido aquæ.

Atque hæc de Mercurii apud gentes tam variis cultu, quatenus non ἱστορικῶς, prout primo spectavimus libro, sed φυσικῶς consideratur: quomodo, ut vidimus, nunc per eum Solis sidus, nunc Mercurii stella, intelligitur: quandoque item ratio signatur, vel oratio; atque ut quando rationem signat, in Sole; ita, quando orationem denotat, in Luna ejus vis collocetur.

Cap. XXXIII.

Acceditur ad tres planetas superiores: quorum varia hìc nomina exponuntur. Nempe ut Saturnus etiam dictus sit Phænon, *&* Lampon; *Jupiter*, Phaëthon; *Mars*, Pyrois. *Præterea ut Saturnus crederetur* Nemesis; *Jupiter*, Osiris; *Mars*, Hercules, *vel* Thurras. *De his allata veterum testimonia: ex quibus etiam elucet de planetis duobus superiori capite memoratis: puta ut Mercurius non solùm sit* Stilbon *dictus; sed etiam habitus sit* Apollo: *atque ut Venus non modò vocaretur* Phosphorus, *sive* Lucifer, *aut* Vesper, *seu* Hesperus; *sed etiam* Juno; *imò & appellaretur* Callistus, *puta* Aster. Ἄρεως *etyma, unum è Græco; geminum ex Hebræo:* Martis *item unum ex Græco; atque ex Hebræo fonte duplex.* Μαζεὺς. *In Festo Pompeio conjectura.* Mundus, *pro puro, unde derivatum videatur.* Hesus *Germanis Mars: unde dies, qui vulgo Martis, Germanis est* hijs-dag, *vel* dijs-dag. Helium *ostium, & oppidum* Brilæ, *etymo conveniunt.* Erich-dag. *Jupiter eidem genti* Taranis *sive* Taran, *& fortasse etiam* Tanar, *ex quo* Donner, *unde* Donnersdag. *Saturnus iis* Krod; *& ut hoc ex ejus figurâ collegerint.*

SUpersunt tres planetæ superiores Sole; Mars, Jupiter, Saturnus: quorum prius varias considerabimus appellationes: posteà autem vires & effectus, quibus distinctos in Diis honores sunt consecuti.

Nomina iis etiam in Oriente sunt diversa. Quod de Iovis stella ostendit Hesychius: Μολοβόβαρ, Διὸς ἀστὴρ παρὰ Χαλδαίοις a. Sed pro Μολοβόβαρ legendum, Μολὸχ βαὰλ, &c. Nec mirum, si Moloch dicatur Iovis stella, licet potius de stella Saturni dici soleat. Nam Saturnus, & Jupiter, idem numen Orienti; nempe Solis: sed Astrologi varia unius Solis nomina partiti sunt inter planetas. Par ratio apud Græcos, & qui hosce sequuntur, Latinos. Paucis id ostendit Martianus Capella lib. VIII: *Saturnum Phænona vocant; Iovemque Phaëtonta; Pyroenta Martem.* Quibus de residuis duobus subjungit: *Venerem Phosphorum, Mercurium Stilbonta nominarunt.* Sed quæ paucis ille, hæc pluribus alii: quorum verba apponam. Agmen ducat, ob magnitudinem nominis, Aristoteles, sive potiùs alius de Mundo: Συνεχὴς δὲ ἐστὶ ἀεὶ ταύτην τὴν θέσιν, ὁ τοῦ Φαίνοντος ἅμα, καὶ Κρόνου καλούμενος κύκλος. ἐφεξῆς δὲ, ὁ τοῦ Φαέθοντος, Διὸς λεγόμενος. εἶθ' ὁ Πυρόεις, ὁ Ἡρακλέους τε, καὶ Ἄρεος προσαγορευόμενος. ἑξῆς δὲ ὁ Στίλβων. ὃν ἱερὸν Ἑρμοῦ καλοῦσιν ἔνιοι, τινὲς δὲ Ἀπόλλωνος· μεθ' ὃν ὁ τοῦ Φωσφόρου, ὃν δὲ Ἥρας προσαγορεύουσιν· Quorum sententiam sic expressit Appulejus b: *Hic Phænonis globus, quem appellamus Saturnum: post quem Phaëton secundus est, quem Iovis dicimus: & loco tertio, Pyroïs, quem multi Herculis, plures Martis stellam vocant. Hanc sequitur Stilbon, cui quidam Apollinis, cæteri Mercurii, nomen dederunt. Quintus Phosphorus, Junonia, imò Veneris stella censetur.* Similiter Julius Firmicus lib. II, cap. II. Deque Saturno, Iove, Marte, Geminus, εἰσαγωγῇ εἰς τὰ φαινόμενα. Sed insignis etiam est locus Achillis Tatii in Isagoge sua: Αἰγυπτίοις γὰρ, καὶ Ἕλλησι, ὁ Κρόνου ὁ ἀστὴρ, καί τοι ἀμαυρότατος ὢν, Φαίνων λέγεται. ἀλλὰ παρ' Ἕλλησι μὲν κατὰ τὸ εὔφημον λέγεται οὕτω· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Νεμέσεως ἀστήρ. Δεύτερος ὁ Διὸς καθ' Ἕλληνας Φαέθων· κατὰ δὲ Αἰγυπτίους Ὀσίριδος ἀστήρ. Τρίτος ὁ τοῦ Ἄρεως παρὰ μὲν Ἕλλησι Πυρόεις· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις, Ἡρακλέους ἀστήρ. Τέταρτος ὁ τοῦ Ἑρμοῦ, ὁ καλεῖται παρὰ μὲν Ἕλλησι Στίλβων· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις, Ἀπόλλωνος ἀστήρ. Πέμπτος ὁ τῆς Ἀφροδίτης, παρὰ μὲν Ἕλλησιν, Ἑωσφόρος· πρῶτος δὲ Ἴβυκος εἰς ἓν συνέστειλε τὰς προσηγορίας. *Ægyptiis, & Græcis, Saturni stella, utcunque obscurissima sit, Phænon, hoc est, lucidissima dicitur. Sed Græcis sic quidem boni ominis caussa vocatur: ab Ægyptiis verò Nemesis stella nominatur. Altera est stella Iovis, secundùm Græcos Phaëthon, Ægyptiis verò stella Osiridis. Tertia est Martis, secundùm Græcos Pyroïs, at Ægyptiis Herculis stella. Quarta est Mercurii, quæ Græcis dicitur Stilbon, Ægyptiis stella Apollinis. Quincta est Veneris, Græcis Lucifer. Primus Ibycus appellationes has in unum redegit.* Sed de Saturno, & Venere, paulò aliter Fasti Siculi sive Chronicon Alexandrinum a: Ταῦτα δὲ ἀρχαῖα καὶ παλαιὰ βασίλεια τῶν Αἰγυπτίων Μανεθὼ συνεγράψατο. Καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐμφέρει, ἄλλως λέγεσθαι τὰς ἐπωνυμίας τῶν πέντε πλανητῶν ἀστέρων. Τὸν γὰρ λεγόμενον Κρόνον ἀστέρα ἐκάλουν τὸν Λάμποντα· τὸν δὲ Διὸς τὸν Φαέθοντα. τὸν δὲ Ἄρεως, τὸν Πυρώδη *, (leg. τὸν Πυρόεντα) τὸν δὲ Ἀφροδίτης τὸν Κάλλιστον· τὸν δὲ Ἑρμοῦ τὸν Στίλβοντα. *Hæc verò antiqua ac vetusta Ægyptiorum regum palatia Menetho* (sive Manetho) *descripsit. In cujus commentariis refertur, alia fuisse cognomina erraticarum quinque stellarum. Saturnum enim vocabant Lampontem; Iovem, autem, Phaëthontem; Martem dixere Pyroënta; Venerem, Callistum; Mercurium autem, Stilbontem.* Quod autem Venerem sive Hesperum aliter, Κάλλιστον, hoc est, *Pulcherrimum* ait vocatum, id metuo ne profectum sit ex versu hoc Homerico b, superiùs c etiam adducto nobis:

Ἕσπερος ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ.
Hesperus æthereo longè PULCHERRIMUS *orbe.*

Quod verò Appulejus, & Græcus ille, quem liberiùs transtulit, scriptor, eandem ajunt stellam esse Herculis, & Martis, idem legas apud Macrobium lib. I Saturn. cap. XII: *Salios autem Herculi, ubertate doctrinæ altioris, adsignat Virgilius: quia is deus, & apud pontifices, idem, qui & Mars, habetur. Et sane ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur,* Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς d. *in qua cùm de Hercule multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit. Chaldæi quoque stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Unde colligimus, non modò Herculem pro Solis sidere; sed etiam pro Martis stella, accipi solere. Babyloniis stella Martis vocata Θοῦρας: indeque nomen hoc accepit rex Assyrius, qui Nino successit: ut ex Chronico Alexandrino diximus lib. I, cap. XVI. Sic sæpe vocatur à Dorotheo Sidonio poëta, nunc ἀθηγητικῶς Θοῦρος Ἄρης, nunc ἁπλῶς Θοῦρος. Cui & Jupiter Φαέθων, Mercurius Στίλβων, Saturnus Φαίνων. Vide Salmasium Exercitationibus in Solinum e.

Ἄρης verò Græcis dictus, si Suidam audimus, ab ἀστερητικῷ, & ἐρέω, sive *dico*, ὅτι ἐν τῷ πολέμῳ οὐ λόγων, ἀλλ' ἔργων χρεία: *quoniam in bello non verbis, sed opere est opus.* Quod & illud Homeri f confirmat:

Ἐν γὰρ χερσὶ τέλος πολέμου, ἐπέων δ' ἐνὶ βουλῇ.
In manibus est finis belli; verborum autem in consilio.

Sed verisimilius est, Ἄρης originem ducere à fonte Hebræo. Puta à הרס, *destruere*, vel à עריץ, hoc est, *terribilis, validus*: ut diximus lib. I, cap. XXII; ubi & ab eo Ἄρεως derivavimus. Est verò עריץ, ab ערץ, *frangere, prævalere, terrere*: unde in Hiphil מעריץ, à quo *Mars* fuerit. Nisi malis à מרץ, *validum ac potentem esse*: quod etymon adduximus libri hujusce cap. XIII. Nempe id eo amplectebamur, quòd duriùs videretur deduci ab Ἄρης, quia sic M apponi initio sit opus. Sed fortasse nulla sit opinio hac verisimilior. Nam Romani à Phrygibus oriundi: Phryges autem literam μ, vel etiam syllabam μα, præmittere solent. Unde pro Ζεὺς dixere Μαζεύς. Hesychius: Μαζεὺς, ὁ Ζεὺς, παρὰ Φρυξί. *Mazeus est Zeus, sive Jupiter, secundùm Phryges.* Ac videntur in magna Græcia similiter pro Ζῆν, sive Ζὰν, dixisse Μηζὰν, vel Μαζάν. Suspicionem eam injiciunt verba Festi in October: *Salentini*, inquit, *apud quos Menzanæ Iovi* (equus) *dicatus vivus conjicitur in ignem.* Ubi pro *Menzana*, puto *Mazani*, vel *Mezani*, legendum. Nisi Ζανᾶς iidem dixerint pro eo, quod Dorum aliis ζάν. Quod si placet, rectum erit apud Festum *Mazana* vel *Mezana*: ac solum unius liquidæ additione peccarint librarii. Saltem hoc probabilius, quàm ut legamus, *Manzane*, hoc est, μηνὶ Ζανᾶ, *mense Iovis:*

a Iovis stella, Chaldæis.

b Lib. de Mundo.

a P. 169.

b Il. χ.

c Cap. 31.

d Alius hic Hercules.

e Pag. 1235.

f Iliad. π, vers. 630.

Iovis: quæ Scaligeri ad Festum erat conjectura. Nec in Phrygiis solum μ capiti apponitur; sed etiam Græcis, & Latinis. Sic dixere ὄσχος, & μόσχος. Galenus in lexico Hippocratis: Ὄσχος γὰρ ἢ μόσχος, τὰ κλήματα, ᾗ αἱ ἕλικες. OSCHOS *enim*, *&* MOSCHOS *palmites.* Ab *unda* etiam *mundus*, & *mundare:* ut propriè sit sordes unda abluere: quomodo & Belgis *wassen*, hoc est, *mundare*, *lavare*, fit à *wasser*, hoc est, *aqua*.

Sed quia Græcas Romanasque appellationes excussimus; nominibus etiam, quibus Germani tres hosce errones vocarint, videamus.

Martem dixere *Hesum*; ut colligere est ex illo Lucani lib. 1:

—— Horrensque feris altaribus Hesus.

Quippe, ut Jornandes ait libro de rebus Geticis: *Martem semper asperrimâ placavere culturâ. nam victima ejus mortes fuere captorum.* Et ante eum Procopius similiter in 11 rerum Gothicarum; ubi de Thules, sive Scandinaviæ (sic enim cepit) incolis, hunc in modum scribit: Τῶν ἱερείων σφίσι τὸ καλλιστον ἄνθρωπός ἐστιν, ὅν περ ἂν δορυάλωτον ποιήσαιντο πρῶτον. τοῦτον γὰρ τῷ Ἄρει θύουσιν, ἐπεὶ θεὸν αὐτὸν νομίζουσι μέγιστον· *Hostiarum illis pulcherrima est homo, quem bello primum ceperint. Hunc verò sacrificant Marti, quoniam illum Deorum censent maximum.* Porrò quem Romani *Hesum* extulere, is Germanis, absque terminatione Romana, fuit *Hees*, vel *Hies*, vocali variatâ: ut Rheni ostium, quod Romanis *Helium*, id Batavis *Hiel*; unde pagus *Wijd-hiel*, ubi latiùs Helus seu Hilus fluit: item *Bree-hiel*, unde contractum *Briel*; oppidum Brilæ ad Helium ostium, quasi dicas latum Helum seu Hilum. Similiter igitur. *Hesus* vel *Hisus:* unde *hisesdag*, & contractè *hiis-dag*; qui Romanâ linguâ *Martis dies*. Vulgò usitatius, *t*, vel *d*, ut in aliis multis, præmisso, *thiis-dag*, vel *diis-dag*. Nisi malis fuisse priùs *chiis-dag*, à *Chesus*, seu *Chisus*. Nam olim H & CH, variabant, haut secus ac S & T: unde iidem, pro diversâ dialecto, *Catti*, *Chatti*, *Hessi*. Nonnullis etiam gentis Germanicæ Martis dies dicitur *Erich-dag:* cujus vocabuli pars prior magnam habet convenientiam cum Græco Ἄρης *a*, vel ἔρις *b*.

a Mars. b Lis, contentio. Interim Germani, non ut Romani, Martis nomine sidus Martis; sed, ut censeo, Iovem, vel Apollinem, intellexere: uti per Mercurium quoque non ejus nominis planetam; sed Iovem, & Apollinem, hoc est, Solem, vel cælum, designabant. Hæc satis cognoscere est ex iis, quæ de Marte, & Mercurio dicebamus cap. XIII, & XXXII. Tam Martem verò, quàm Mercurium, à Germanis fuisse cultum, etiam ostendit Tacitus lib. XIII Annal. *Sed bellum Hermunduris prosperum; Cattis, exitiosum fuit; quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere: quo voto equi, viri, cuncta victa, occidione dantur.*

Martis templum variis Germaniæ locis, & vicinarum regionum, fuit. In his Durestadi: de quo B. Marcellinus presbyter in vita S. Suiberti, qui S. Willebrordi σύγχρονος *c* fuit. Ipsum adi apud Surium *d* Kal. Mart. Hungaris quoque Mars, & Hercules, pro Diis habebantur: ut refert Bonfinius Hungaricarum rerum lib. XI *e*.

c Æqualis. d Pag. 14. e P. 201. edit. Oper. 1568.

Jupiter Celtis veteribus *Taranis*, quasi βροντᾶιον, seu *Tonantem* dicas. Nam hodieque Cambro-Britannis, sive Wallis, tonitru vocatur *taran*. Quod, trajectis ultimis duabus consonis, foret *tanar*. Sed Saxones pro eo *donner*, aliqui *tonner:* Batavi, & vicini Belgæ, *donder:* unde Iovis dies *donnerf dag*. Imò ex *Taran* κατ' ἀφαίρεσιν fecere & *Tor*, sive *Thor:* quem tonitrui ac fulmini præsedisse, docet Ericus Olaus Historiæ Suecicæ lib. 1, cap. 1: *Thor*, inquit, *tanquam potentissimus & summus Deorum, in medio, & aliis altior, residebat, imagine viri nudi, dextrâ quidem sceptrum, sinistrâ verò septem stellas praeferentis, insignis.* Et mox: *Pro pluvia, & aura necessaria, invocabat Thorum, tanquam potentem in sublimi: cujus etiam patrocinio se sperabant ab incommodis impressionum, tonitru ac tempestatibus, fulmine grandineque, conservari: cui singulis hebdomadis quintâ feriâ per deputatos sacerdotes sacrificia offerebat* (Suecorum populus) *à quo erat dies illa dicta Thorsdag.* Valde autem latè Germaniâ totâ, & omni Septentrione, Iovis patuit cultus. Mitto quòd Hammonem Iovem aliqui ab Hamburgensibus cultum arbitrantur: de quo meritò ambigit Crantzius in Saxonia lib. 11, cap. XVI. Illud apertiùs, Iovi, Marti, Bellonæ, & Plutoni, asino litâsse Bohemos; quod indicat Cosmas Pragensis, in Chronico Bohemico *a*. In Suecia etiam Iovem cultum, liquet ex iis, quæ de eo, & malleolis Iovialibus, prodit Saxo Grammaticus lib. XIII *b*. Sed omnes infimæ vetustatis auctores de talibus persequi, longum foret.

a Pag 8. edit. Hanov. ann. 1602. b Fol 125, a, edit. Ascens.

Celtis etiam cultum esse Saturnum, testis est Dionys. Hal. lib. 1 Antiq. Rom. Et Ciceronis est in III de Nat. Deorum: *Saturnum vulgo maximè ad Occidentem colunt.* Sed, quomodo dixerint eum Celtæ, non satis liquet. Aliqui *Satar*, vel *Sater* vocatum, ex eo conjectant, quia nobis septima feria *Saterdag* dicatur. Sed fortasse hæc appellatio est ex Latino *Saturni* nomine. Sunt quibus videatur nominatus *Krodo:* ut Crantzio lib. 11 Saxoniæ suæ, cap. XII: ubi hoc numen Hartesburgi in Saxonia venerationi fuisse ait. Sanè & apud Saxonem Grammaticum lib. 1 hi Saxonum Dii referuntur; Crodus, Hama, Irmus, Flinnus, Siba. Ex quibus, quod de Crodo ait Crantzius, eo confirmatur, quòd Saturno, temporis præsidi, videatur convenire illa Crodi, sive Crodonis effigies, quam Georgius Fabricius proponit lib. 1 Originum Saxonicarum *c*, his verbis: *Qui gentis annales ediderunt, numen populare memorant, Crodum quendam, messoris specie, qui cinctum lineum gestat, dexterâ ferens vasculum rosis repletum, sinistrâ erectâ rotam currus. Pedibus nudis insistit pisci squammoso & aspero, quem percam vocamus.* Hanc statuam, & alias aliorum numinum, dejecisse memoratur Carolus M. Suspicor autem, Saxonas accepisse hoc numen à Græcis, Istri accolis: atque ut *Irmus* eorum videtur esse ex Ἑρμῆς, ita & nomen *Crodi* corruptum esse ex *Croni*. Κρόνος enim sive Saturnus, quo Tempus signatur, Græcis etiam, ac Romanis est Deus falciger: &, ut mittam cætera, rota currus optimè exprimit, quàm volubile sit tempus: unde & vitam humanam scitè Anacreon rotæ comparavit: c Pag.61.

Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα,
Βίοτος τρέχει κυλισθείς·
Rota nam velut curulis,
Properat volucris atas.

Hæc de superorum trium erronum nominibus. Quod si etiam animus est nôsse, unde profectæ sint figuræ, quibus ab Astrologis signantur: adi Solinianas Salmasii Exercitationes: ubi eruditè, ut semper, vulgatem de iis refellit opinionem, figurasque usitatas manâsse docet ex initio nominum, quibus vocari solent: nempe Saturni ex Κρόνος, vel Φαίνων: Martis ex Θοῦρος, vel Θούρρας: Iovis ex Ζεὺς: Veneris ex Φωσφόρος: Mercurii ex Στίλβων. Quæ sic à nobis jejunè, & aridè nimis dicuntur. Sed consultus vir maximus facilè famem explebit.

CAP. XXXIV.

Martem, Iovem, Saturnum, prout à Sole propiùs, vel longiùs, distant, ita magis minusve calefacere. Martem videri nobis quandoque propiorem ipso Sole. Cur belli Deus habitus, & præcipuè præfectus Thracibus, ac Scythis. Cur Septentrionales robore, Australes ingenio, plurimùm præstent. Quando Mars crudeles faciat, ac tyrannos. Cur aliæ gentes magis aliis colant Martem, & Venerem; juxta Ptolemæum. Iovis magnitudo, ac sublimitas: & cur ei fulminum potestas præcipuè attributa: & appellationes, quibus propterea à Pindaro, & aliis, ornatur. Unde Iovi Ægiocho, & mari Ægæo nomen. Iovis vis in elementa, ac homines. Absurda Albumasaris, & Aponensis opinio, putantium à constitutione Iovialis stellæ dependere, ut certò exaudiantur divinitus, qui sapientiam exposcunt.

ſcunt. Cur Saturni motus, cùm velociſſimus ſit, tardus dicatur. Cur fingatur Jupiter Saturnum vinxiſſe, atque ita præcipitâſſe in Tartara. Cur Saturnus creditus ſit animis hominum indere vim ſublimium ſpeculatricem; poſteaque, ſi ſapienter ſe geſſerint, eò, unde dimiſſa ſunt, revocare. Sedendo meliùs judicari, deliberari, ac ſacris etiam dari operam. Cur Saturnus ſit præfectus atræ bili, ſpleni, oſſibus, quartanæ, phthiſi, & id genus morbis; imò agricolis, & horum inſtar melancholicis; etiam indignationi. Cur octimeſtris partus non ſoleat eſſe vitalis. Cur Orientales, & Auſtrales, credantur præcipuè coluiſſe Saturnum, ac Venerem. Cur dies hebdomadis à planetis nomen acceperint ordine longè alio, quàm obtinent in cælis. Ritus faſcinantium in lamina corpori alliganda. Quatuor planetæ Iovem ambientes, veteribus incogniti: duo item aſſiſtentes Saturno, iiſdem ignoti. Interim Phavorino jam olim non abſurdum eſſe viſum, ſi plures eſſent planetæ, quàm putaretur vulgo.

NUnc videamus de eorundem viribus, & effectibus. De quibus ſic Vitruvius lib. VI, cap. I: *Iovis ſtella inter Martis ferventiſſimam, & Saturni frigidiſſimam, media currens temperatur.* Quod pleniùs explicatur ab eodem lib. IX, cap. IV: *Eſſe autem alias ſtellas temperatas, alias ferventes, etiamque frigidas, hæc eſſe cauſſa videtur, quòd omnis ignis in ſuperiora loca habet ſcandentem flammam. Ergo Sol, æthera, qui eſt ſupra ſe, radiis exurens, efficit candentem; in quibus locis habet curſum Martis ſtella: itaque fervens ab ardore Solis efficitur. Saturni autem, quod eſt proxima extremo mundo, tangitque congelatas cæli regiones, vehementer eſt frigida. Ex eo Iovis, cùm inter utriuſque circuitiones habeat curſum, à refrigeratione, caloreque eorum medio, convenientes temperatiſſimoſque habere videtur effectus.* Addam de iiſdem non ita multò juniorem C. Plinium lib. II, cap. VIII: *Saturni ſidus gelidæ ac rigentis eſſe naturæ: multoque ex eo inferiorem Iovis circulum, & ideo motu celeriori duodenis circumagi annis. Tertium Martis, quod quidam Herculis vocant, igneo, ardentis à Solis vicinitate, binis ferè annis converti. Ideoque hujus ardore nimio, & rigore Saturni, interjectum ambobus, ex utroque temperari Iovem, ſalutaremque fieri.* Videmus, ut variostrium errorum effectus (ac par aliorum planetarum ratio eſt) tribuant calori, & frigori; humori, ac ſiccitati: quibus humanum etiam corpus, ac ingenium, vel vegetum fiat, vel torpidum & ſegne. Alii negant, conſiſti poſſe in qualitatibus primis: quippe altius eſſe penetrandum ad qualitates earum latentes, ſive proprietates occultas. Siderum enim colorem diverſum eſſe, non ob Solem diverſum, ſed ob variam ſtellarum conditionem: pro qua conditione tam diverſa, diverſo etiam colore imbuantur à Sole; aliter, etiam, atque aliter influant in ſublunaria.

Sed de particulari influendi ratione videbimus in fato Aſtrologico: nunc conſiderabimus ea, quorum ratio ex qualitatibus primis reddi poſſe videatur. Ordior ab eo, qui Soli eſt proximus; eoque ejus imprimis participat naturam. Is eſt Mars: quo nomine etſi etiam ſignetur Jupiter Ἄρειος, ſive *Martius*, vel *pugnax*; cui ſacrificari ab Epirotarum regibus ſolet; ut eſt apud Plutarchum in Pyrrho: nunc tamen vocabulo hoc non intelligo Iovem Martialem, hoc eſt, Solem; quem & Iovem, & Martem eſſe, antea probavimus: ſed ſtellam erraticam, Sole quidem ſuperiorem; Iove autem, & Saturno, inferiorem. Hujus ſtellæ ea proportio eſt ad terram, quæ eſt trium ac decem ad unitatem: à terræ verò centro diſtat ſemidiametris hujus 1176, cùm proximus eſt: at, quando remotiſſimus eſt, ſemimetris 8232, ſecundùm Junctinum *a*. Tycho Braheus in epiſtola ad Chriſtophorum Rhotmannum *b* refert, ſe anno CIƆ IƆ LXXXII ſubtili & accurata inquiſitione obſervâſſe, Martem acronychum terris Sole ipſo fuiſſe propiorem: quod Ptolemaicis hypotheſibus in ſcholas receptis magnopere adverſatur. Dixeris cum Tannero *a*, & aliis, Tychonem in eo deceptum videri; quia ſic conſequatur, profundè ingredi orbem Solis. Sed Tychonis ſententiam de Marte, cœlum Solis pervadente, certatim variis propugnari telis, verè ait Chriſtophorus Scheiner Roſæ Urſinæ lib. IV, parte II, cap. XXIX.

a In Sphæram Joan. Sacr. c. 1. pag. 295, edit. Lugd. Sed apud Merſennum in Gen. 1, 10, col. 872, perperam pro eo expreſſum eſt 61176.
b P. 149, epiſtol. Aſtronom. Tych. Br.

a Diſſertatione de Cælis, quæſt. 7. §. 6.

Rutilum hoc, & ſanguineum ſidus colore ſuo ſatis arguit calorem, & ſiccitatem ſuam, qua bilem accendit: unde iræ, ac bella, & animi ardor, ac robur: quæ & cauſſa eſt, cur belli Deus credatur. Eò & Thracibus, ac Scythis, præeſſe exiſtimatus. Sunt enim hæ gentes plurimùm ingenio inferiores, ſed robore ſuperiores: cujus ratio eſt, quod ſub frigido axe membra quidem indurentur ad quidvis tolerandum: ſed, ob concluſum interius calorem, habeant ſanguinem craſſiorem; contrà quàm uſu venit auſtralibus: quippe quibus in calore illo externo ſanguis & ſpiritus ſit ſubtilior; unde & ingenio ac ſapientia prævalent.

Porrò à Marte quidem eſt animi ardor, & vis Herculea: ſed quæ ad virtutem valeat, ſi benigno ſidere juvetur. Sin Mars ſit infeliciter diſpoſitus, flava bilis nimis exæſtuat; eoque creditur facere crudeles, & injuſtos, & ſi ambitio acceſſerit potentiæ, impotentis animi tyrannos.

Mirificum verò, quod Ptolemæus tradit in ſecundo Apoteleſmatum, illis, qui inter Meridiem & Occaſum degunt, eò Martem & Venerem pro numinibus præcipuè haberi, quia ambo ſubjiciantur triplicitati humidæ; cui præſint, Mars, & Venus, cum Mercurio. Eam ſententiam ubertim refellit Joannes Picus Mirandulanus in IV contra Aſtrologos, cap. X.

Proximè ſupra Martem eſt Iovis ſtella; quæ Marte major; ut cujus proportio ad terram cubicam ſit eadem ac 14 ad unitatem. Quanto etiam ſublimior ſit, arguit, quod cùm proximè à centro terræ abeſt, diſtet ſemidiametris *b* terræ 8232; cùm maximè, 13171. Quia autem longius à Sole abeſt, quàm fervidus Mars; propiùs, quàm frigidus Saturnus, ut jam vidimus: eò fulmina illi, ac tonitrua, præcipuè adſignantur. Hoc ſic explicat Plinius lib. II Nat. Hiſt. cap. XX: *Magnâ cæli affectatione compertum à principibus doctrinæ viris, ſuperiorum trium ſiderum ignes eſſe, qui decidui ad terras fulminum nomen habeant: ſed maximè ex iis medio loco ſiti: fortaſſis quoniam contagium nimii humoris ex ſuperiore circulo, atque ardoris, ex ſubjecto, per hunc modum egerat.* Ubi, ut jam aliis obſervatum, pro *humoris*, reponendum *algoris*. Quippe Saturnus non eſt humidus, ſed ſiccus: nec humori, ſed algori ardor opponitur; de quo mox ſequitur. Subdit deinde Plinius, ut fulmina vim habeant fatidicam, quia præſcita ſecum adferant, certiſſimo argumento, ea utcunque pars ſint abdicata, non tamen deſtitui prorſus Iovialis ſideris divinitate. De quo pluribus dicam, cùm de Fulmine agetur. Ab hac fulminum poteſtate variè à Pindaro Jupiter nuncupatur: ut Olymp. od. IV, ἐλατὴρ ὑπέρτατος βροντᾶς ἀκαμαντόποδος, *altiſſimus tonitrus infatigabilis pedibus vibrator*. Et od. IX, φοινικοστερόπας, *rubentia fulmina jaculans*: ut Horatius lib. I, od. II, ait, *Rubente dexterâ ſacras jaculatus arces*. Idem eâdem odâ, αἰολοβρέντας, hoc eſt, αἰόλας καὶ ταχείας βροντὰς ἐγείρων καὶ βάλλων, *varia velociaque tonitrua ac fulmina emittens ac jaculans*. Item Pyth. od. VI, βαρυόπαν στεροπᾶν κεραυνῶν τε πρύτανιν, *graviſonus fulgurum, fulminumque dominus*. Iſthm. od. VIII, βαρυσφάραγος, hoc eſt, ὁ βαρέως σφαραγῶν, *graviter ſtrepens*. Ac ſimiliter Orpheo eſt ἀρχικέραυνος, *ſummus fulminator*; Heſiodo ὑψιβρεμέτης, *altifremus*; aliis ἀστραπαῖος, *fulgurator*; κεραύνιος, *fulminator*; de cujus ara Pauſanias lib. V; βρονταῖος, ut Latinis *Tonans*; qui cum triſulco fulmine in vett. fingitur nummis. Qua occaſione poſt bellum Cantabricum ædem ei in Capitolio exſtruxerit Auguſtus, Suetonius *c* docet. Etſi verò Hetruſci, & hos ſecutus Plinius, tradant, nomina, quæ diximus, præcipuè Ioviali ſideri convenire: aliter tamen Seneca; qui per Iovem

b Junctinus in Sacroboſco cap. 1, pag. 295. & ex eo Merſennus in Geneſ. 1, 10, col. 872.
c In Auguſt. c. 29.

Tonantem intellexit (ut verbis ejus *a* utar) *custodem rerumque universi, animum ac spiritum, mundani hujus operis dominum, & artificem.* Eundemque addit, & fatum, & providentiam, & naturam, & mundum appellari. Quare Jupiter Fulgurator, vel Tonans, nihil aliud est, ac spiritus mundanus, quatenus in aëre ciet fulmina ac tonitrua. Sed hæc ab eo dicuntur ex Stoicorum sententia. Aliter, ut vidimus, Hetrusci, ut & Astrologi: qui putarunt, à Ioviali sidere præcipuè fulmina provenire ob naturam ejus intermediam inter frigus Saturni, & æstum Martis. Imò, quia hoc & Jupiter, & Venus habent, quod moderatè sint calidi, ac sicci: eo & utrumque hoc sidus creditur commodare, tum aeri ac terris, tum hominibus. Itaque ajunt, si Jupiter cum Venere congrediatur, aëra reddi tranquillum ac temperatum: qua ratione, ut Plinius fulminum, ita possis Ioviali sideri nimborum & ventorum tribuere potestatem. Quippe Jupiter si affulserit, tempestates compescit. Itaque tum αἴθριος dicitur, quod Appulejo *serenator:* tum αἰγίοχος, quod non tam ab ægide est, vel, ut Phurnutus volunt, ἀπὸ τῆς αἰγίδος, quod est *impetum ferre:* quàm, ut ἀναλογία indicat, ἀπὸ τῆς αἶγας ἔχειν, ut significet, quod poetæ dicunt, *maris tempestatumque potentem.* Nam procellæ ac fluctus Doribus αἶγες. Hesychius: αἶγες, κύματα, Δωριεῖς *b*. Quod fitnant alia binc deducta. Ut nomen maris Ægei, quasi fluctivagum ac procellosum dixeris. Quod enim Αἰγαῖον diceretur motu communi, id Dores maluere Αἰγαῖον: ut iidem αἶγα dicunt pro αἶξ. Estque ab eadem origine αἰγιαλός, *litus:* quò pertingunt αἶγες ἁλός, *fluctus maris:* non quasi αἴα τῆς ἁλός, ut ajunt. Nam illud γ indicat esse ab αἶγες, non ab αἴα *c*. Nec in aëra modò, & aquas, vim suam exerit Ioviale hoc sidus; sed etiam in terras, quas moderato suo calore fertiles reddit. Item in hominem ipsum; præcipuè in sanguinem, idque ob naturæ convenientiam. Quippe is, instar ejus sideris, mediocrem habet calorem; cujus excessus est in Marte, defectus in Saturno. Et quia à temperamento, quale Iovis, etiam ingenii vis dependet; hinc ab Iove etiam creditur provenire ingenii sagacitas, & vis ea exsequendi, quæ cum æquitate sunt conjuncta. Quid multis opus? Si Capellam audimus in VIII, quo loco de hoc planeta disserit, *Jupiter salutaris ad omnia.* Quod generale pronunciatum commodè liceat interpretari. At impietate non caret, quod Albumasar tantas Iovial sideri attribuat vires, ut nunquam non impetretur à Deo, quæ postulamur, modò Iovi jungatur Luna cum capite Draconis. Nec puduit Petrum Aponensem scribere, se ipsum compertisse, hoc esse verissimum. Nam, quali tempore Albumasar significat, à Deo se quoque petiisse sapientiam: atque, ab eo tempore, magna in sapientiæ studiis fecisse incrementa. O hominem insipientem! qui quod sapientiæ habuit, mali sideribus tribuere, quam precibus, & divinæ bonitati; vel saltem ingenio, & industriæ suæ. Equidem Aponensem hunc, quem ante annos trecentos sub Ludovico IV. claruisse constat, multum in naturæ arcanis profecisse non diffiteor: sed hæc ejus sapientia non fuit sine magna dementiæ, imò impietatis etiam mixtura.

Superest ex planetis Saturnus: cujus ea est ad terram cubicam proportio, quæ est vigintiduorum ad unum. Est verò supra Martem, ac Iovem: qui quantum à nobis distent, vidimus antea. Saturnus autem, ex mente Francisci Junctini *d*, ubi à nobis minimum abest, distat terræ semidiametris 13171: quando plurimùm, 17571. Quæ licet antiquis non æquè cognita fuerint; gentes tamen illæ, quæ Astrologiæ vacarent, quales Chaldæa, & Ægyptia, scivere planetarum omnium esse maximè sublimem. Ab iis verò nationibus Græci hoc didicerunt. Ob hanc altitudinem etiam motus ejus tardior videtur. Nam in se quidem tardior non est, cùm longè majus conficiat spatium: videtur tamen tardior, quia spiræ adeò cursum absolvat periodicum, ut difficile sit ejus motum cognoscere. Nam demum totum peragrat Zodiacum annis XXIX, diebus CLV, horis VII, minutis XXXVI. Hinc origo fabulæ de Saturno, à Iove filio, ligato, inque Tartara conjecto. Audiamus Lucianum de hoc disserentem lib. de Astrologia: Οὐδὲ τὸν Κρόνον ὁ Ζεὺς ἔδησεν, οὐδὲ ἐς τὸν τάρταρον ἔρριψεν, οὐδὲ τὰ ἄλλα ἐμήσατο, ὁκόσα ἄνθρωποι νομίζουσιν. ἀλλὰ φέρεται μὲν ὁ Κρόνος τὴν ἔξω φορήν, πολλὸν ἀπ' ἡμέων, καὶ οἱ νωθρή τε ἡ κίνησις, καὶ οὐ ῥηιδίη τοῖσιν ἀνθρώποισιν ὁρέεσθαι. διὸ δὴ μιν ἑστάναι λέγουσιν, ὅκως περ δεδεμένον. τὸ δὲ βάθος τὸ πολλὸν τοῦ ἠέρος τάρταρος καλέεται. *Nec Saturnum Jupiter in vincula conjecit, inque tartara dedit pracipitem: neque alia machinatus est, quæ homines putant. Sed fertur Saturnus externo motu longè à nobis: estque motus ille segnis, nec hominibus facile conspicuus. Quamobrem illum, velut vinctum, stare dicunt. Ingens autem aëris altitudo Tartarus vocatur.* Altera etiam, cur vinculis à Iove dicatur, ratio adfertur. Nam salutare Iovis sidus infringit, & retardat malignitatem sideris Saturnini. Siquidem Jupiter, & Venus, sunt salutares; Saturnus, & Mars, maligni. Etiam quia Saturnus sublimis, cæloque supremo, unde animæ immitti credebantur, proximus degeret; creditum est eum animæ cælitus descendenti indere vim intelligendi, & contemplandi sublimia. Quæ Plotini, aliorumque etiam Platonicorum, opinio fuit. Eademque etiam de caussa judicatus animas sapientium (ut verbis utar Materni) *innumeris angustiis liberatas ad cælum, & ad originis suæ primordia, revocare.* Neque, ob sublimitatem modò, Saturnum sapientiæ præsidem putarunt: sed etiam ob motus periodici tarditatem, ex sublimitate illa consequentem. Nam ex tarditate collegerunt, eum esse animi senilis ac prudentis. Senes enim, ac melancholici, non tam, juventutis instar, discurrunt huc illac, quàm meditabundi consident, vel, animo sedato, tardè procedunt. Ideo & creditum, rectiùs judicari à sedentibus. Aliqua de eo diximus Oratoriarum Institut. lib. VI, cap. XI, §. 11. Parque ratio in consiliis capiendis. Notum proverbium *a*: *Romanus sedendo vincit.* Quò & spectat illud Plautini *b* Tranionis:

—— Nimio plus sapio sedens.

Servium adi in Æn. IX, vers. 4. Imò & propterea sessio in sacris visa decentior; quippe iodex animi magis compositi, & hoc agentis. Notum Pythagoræ symbolum, Numæ *c* etiam attributum: καθῆσθαι προσκυνήσαντας: *Adoraturi sedeant.* Sic malim, quàm, ut Cruserius, *Sedeas cùm adoraveris.* Nempe quasi sit προσκυνήσοντας. Etiam II Sam. VII, 18, *Ingressus est rex* (David) *& sedit coram Domino.* Ita ad verbum B. Hieronymus reddidit. Sed & LXX: Καὶ εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς Δαβὶδ, καὶ ἐκάθισεν ἐνώπιον Κυρίου. Etiam *sedendi* vocem retinuere Pagninus, Leo Judas, Munsterus, Vatablus: qui tamen annotat, poni *sedit*, pro *stetit*, *mansit*. Alii qui etiam reddidere, *restitit*; ut in *sedendi* voce καταχρηστικῶς sit. Sed ut statio, ita sessio, convenire precantibus visa; quoniam quiete illâ magis animus sit compositus, & ad precandum idoneus.

Porrò, quia Saturnus crederetur tardus, eo & frigidus habebatur. Maro I Georg.

Frigida Saturni sese quò stella receptet.

Potius tamen frigidus, hoc est, minùs Marte ac Iove calidus est, quia à Sole, caloris fonte, absit longiùs; uti antea dictum. Aliam etiam rationem, ab aquis supercælestibus petitam, adferunt Augustinus de Genesi ad literam lib. II, cap. V, de Gen. imperf. cap. VIII, & Beda Quæst. in Genes.

Quia autem Saturnus frigidus, & siccus; eò fingebatur senex pallidus, & tardigenulus, corporibusque præfectus senilibus; quippe frigidis, & siccis. Parum enim calefacit, idemque, expressis partibus tenuioribus, exsiccat. Atque ex his altera apparet ratio, cur prudentes facere credatur. Senes enim sunt prudentes ob ætatem, longamque experientiam, conferente ad hoc etiam corporis constitutione. Siquidem copia atræ bilis, quam Saturnus excitat, est à frigida & sicca temperie: melancholici autem & dicta, & dicenda, melius concoquunt, ac digerunt: cùm contrà videamus, cholericos judicium suum sæpius præcipitare. Hinc igitur quotum in genitura appareat Satur-

a Lib. 2 nat. quæst. cap. 45.
b Aiges, fluctus, Doribus.
c Terra.
d In lib. 1 Joan. de Sacrobosco, cap. 1.
a Varro lib. 1 de R. R. c. 2.
b Mostell. act. 5. sc. 1.
c Plutarchus in Numa.

Saturnus, eos atræ adjudicarunt bili: Saturnumque spleni præfecerunt, quia is recipit atram bilem. Atque itidem tristitiam ab Saturno deduxere, quia melancholici sunt tristes. Etiam Saturnus ossibus præfectus, quia ossa frigida siccaque; qualis Saturnus. Ob eandem caussam non solum quartanam febrim dixere filiam Saturni: sed dominari ajebant morbis omnibus frigidis & siccis: uti tabi, paralysi, hydropi, elephantiasi etiam, & cancro; præcipuè si reperiatur in sexta domo, &, ut nugantur, in Cancri signo. Imò propterea præfecere hominibus, quos melancholicos crederent: ut agricolis, & coriariis, &, quia eos similes his putarent, etiam Judæis.

Ulterius quoque ejus vim extenderunt. Nam quos frigidos statuerent, & siccos, eosdem putarunt avaros, invidos, & malignos. Quò & pertinet, quòd, uti Marti τόλμαν sive *audaciam*, Jovi νίκην sive *victoriam*; ita Saturno adjudicarint νέμεσιν, sive indignationem: quemadmodum Hermes Ægyptius tradidit in Πανάρετῳ.

Imò quia frigus & siccitas sint vitæ inimica; eò creditum, octimestrem partum rarò esse vitalem. Quippe volunt, primò à conceptu mensi præesse Saturnum, alteri Jovem, tertio Martem, & ita porrò pro ordine orbium cælestium recepto; eoque mensi septimo præfectam Lunam, terris proximam: quo tempore si fœtus prodierit, ob naturam ejus parturientibus commodam, (unde & partui præfecta, dictaque *Juno Lucina*) fœtum esse vitalem: sin, decursis septem errantium siderum spatiis, ad Saturnum redeatur, frigore & siccitate ejus, quæ repugnant vitæ humanæ principiis, quippe in calore & humore consistentis, fœtum, si tum exire paret, perimi, vel editum sic congelari, ut esse diu nequeat superstes. Sed nono mense redire imperium ad Jovem, sidus calidum & humidum, eoque fœtui salutare: unde tum vitalis esse soleat.

Imò totis etiam nationibus dominari, opinio erat. Sic Ptolemæus, in secundo Apotelesmatum, ait, quia Saturno, & Veneri, subsit terrena triplicitas, hoc est, Tauri, Virginis, ac Capricorni sidus, & quicquid terrarum illis subjectum erat; eò Asiaticorum illos, qui ad Orientem ac Meridiem vergunt, Saturni ac Veneris numen venerari. Quæ sanè satis putida sunt, & abundè refelluntur à Phœnice sui seculi, Joanne Pico Mirandulano, lib. IV contra Astrologos, cap. X.

In anno quoque eum præfecere auctumno; in hebdomade, diei septimæ. Quin ex Christianis ipsis Rogerius Bacon haut veritus est scribere, planè tum Judæorum more esse feriandum, quia segne ac tardum Saturni sidus parum sit felix ac idoneum rebus agendis. Quasi in caussis nominum, quibus dies à Sole, Luna, & quinque erronibus, nuncupantur, ad hujusmodi aliquid respexerint gentiles. Longè aliter de hoc Pythagorici: qui ex numeris subtiliter de eo disceptarunt; ut ex Maximo Planude, atque aliis, ostensum est Baptistæ Egnatio Racemationum capite postremo. Sed verius alii, qui geminam caussam attulerunt. Una earum est, quod Ægyptii rationem habuerint harmoniæ διὰ τεσσάρων *a*. Nam quasi tetrachorda septem in cælo statuerunt: quo pacto primum tetrachordum erit à Saturno ad Solem, alterum à Sole ad Lunam, tertium à Luna ad Martem, quartum à Marte ad Mercurium, quinctum à Mercurio ad Jovem, sextum à Jove ad Venerem, septimum à Venere ad Saturnum. Altera ratio est ista. Singulis diei horis præfectus est unus è septem sideribus memoratis. Quod si primæ horæ primi diei Sol præest, secundæ Venus, tertiæ Mercurius, quartæ Luna, quinctæ Saturnus, sextæ Jupiter, septimæ Mars, octavæ Sol, & ita porro: omnino proximæ diei primæ horæ præsit Luna, tertiæ Mars, quartæ Mercurius, ac ita deinceps. Refert has duas caussas Dio Coccejus lib. XXXVII; item in ejus epitome Joannes Xiphilinus; & ex utroque Philander suis ad Vitruvium *b* notis; ubi & utrumque, unde hauserat, auctorem laudat. Sed cùm Græcè sit Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος, semel iterumque *Oxiphilinum* vocat: ut perperam Ὀξιφιλῖνος legisse videatur.

a *Quaternaria.*

b *Lib.* 9, *cap.* 4.

Quos verò septem diebus, eosdem septuplici metallo præfecerunt: Solem auro, Lunam argento, Saturnum plumbo, Jovem stanno, & ita in aliis. Eò fascinatores solent attendere, ut metallo cuique proprium inscribant characterem: quemadmodum & cui corporis parti applicent laminam sic inscriptam. Quare opinio iis est, tum demum se consequi à planeta, quod expetunt, si convenientis metalli laminam cum proprio charactere convenienti corporis membro alligarint.

Hactenus de quinque erronibus; quot tantummodo veteribus noti erant. Ignoti qui essent, non potuere esse tam felices (si ea felicitas est dicenda) ut à stultis mortalibus honorem sortirentur divinum. Tales sunt illi, qui seculo nostro observati sunt telescopio, seu Batavo tubo. Ut quatuor stellæ, non terram quidem proprio circulo, sed Jovem proprio ambientes motu. Eas Medicæa sidera, in honorem domus Medicææ, nuncupavit Galilæus à Galilæis, magnum Astrologiæ ac totius Matheseos decus. Præterea stellæ duæ: quæ semper Saturno, velut individui comites, assistunt. Neque desunt, quibus maculæ illæ circa Solem, nisi Soli potiùs insint, moveri solitæ, nihil aliud videantur, quàm stellæ Solem circumeuntes. Borboniorum siderum nomen, in honorem regiæ Borboniorum domus, iis impositum est à Joanne Tarde Gallo.

Nec propter novos planetas novorum orbium constitutione opus est. Siquidem stellæ istæ moventur propriè non circa terram, sed supra terram. Interea videmus, ut nimiè opinionis suæ falsus fuerit Phavorinus; quando (Agellii verbis utar *a*) *mirabatur, id cuiquam pro percepto liquere, stellas istas, quas multi erraticas, Nigidius errones vocat, non esse plures, quàm vulgo dicerentur: posse enim fieri existimabat, ut & alii quidam planetæ essent: neque eos tamen cernere homines possint, propter exsuperantiam vel splendoris, vel altitudinis.* Verùm hos planetas cùm nesciret vetustas, nec habere potuit pro Diis: nisi quatenus potestate & confusè continerentur in generali illo pronunciato, sidera omnia, seu cognita, seu ignota, Deos esse.

a *Lib.* 14. *cap.* 1.

CAP. XXXV.

Unde stella orbis, ut vocant, octavi appellentur fixæ. Videri Adamum iis nomina imposuisse: & fortasse ex iis esse vocabula earum, quæ leguntur apud Jobum, & Amos. Quàm antiqua Græcis sint nomina Orionis, *&* Arcturi. *Hujusmodi nominibus fas esse uti Christiano: etsi ea, ut Hieronymus ait, idolorum sint: quod & Vettii Astrologi juramentum per ea ostendit. Expenduntur quatuor illa, quæ stellis fixis conciliarunt divinitatis honorem. Horum primum est sublimitas: quæ non tam inde evincitur, quòd scintillent, quàm quod non habeant sensibilem parallaxin: eaque occasione, quid parallaxis sit, expositum: quantaque sit distantia fixarum à terris. Alterum est earum tum magnitudo, cujus comparatio ad terram instituitur; tum multitudo, quæ nostris notior est temporibus, quàm antiquis. Tertium est motus; à quo eas & θεῶν nomen accepisse, veterum aliqui putarunt. Eum motum tum diurnum esse, tum multorum seculorum. Prioris admiranda celeritas, Solarem etiam, ac longissimè quidem, exsuperans. Posteriorem esse tum in longitudinem, tum in latitudinem. Illum in longitudinem perperam vocatum* Trepidationis motum, *vel* Accessus & Recessus: *cùm continuus sit, nec redeat ullum sidus ad priorem locum, nisi orbe expleto: quod fit post* XXXVI *annorum millia, ut is* annus Platonicus *sit dicendus. Quod etiam in latitudinem moveantur, ex eo provenire, secundùm Braheum, quod poli Ecliptica deseruerint sedes veteres. Quartum est virtus fixarum; quam in sublunaria exserunt, partim luce aëra rarefaciente; partim motu, non ἁπλῶς quidem, sed quatenus ille lucem circumvehit; partim qualitate occultâ; cujus interim prætextu*

tu multa à multis, quæ incertissima sint, pro certis tradantur.

NEc stellæ solùm erraticæ sunt honorem sortitæ divinum: sed cæteræ etiam, quæ à Tullio *cælo infixa* dicuntur in I de Nat. Deor. Ac similiter loquitur Macrobius lib. I in Somnium Scipionis cap. XVII: *His illud adjiciendum est, quod præter duo lumina, & stellas quinque, quæ appellantur Vagæ, reliquas omnes alii infixas cælo, nec nisi cum cælo moveri, dixerunt.* Hoc inde collegerunt, quia similem perpetuò ad sese invicem obtineant dispositionem, ac distantiam. Quod ita esse, liquet tempora hæc conferenti cum iis, quæ Timochares, Hipparchus, & Ptolemæus, tradiderunt: ut videre est apud Ptolemæum Μεγάλης συντάξεως, quam *Almagestum* Arabes vocant, lib. VII, cap. III. At Ptolemæus quidem annis post Christum CL vixit: Hipparchus autem Rhodius, CXX annis ante natalem Christi: Timochares, annis ante eundem natalem CCC. Par ratio Albategnii, circa annum Christi IↃCCCLXXX: Alphonsi, circa CIↃCCL: Copernici, CIↃIↃXXV: Tychonis Brahe, CIↃIↃLXXX: item hac ætate viventium. Ut jam de annis quasi bis mille liqueat, eandem semper posituram fuisse, & intercapedinem, quantum sensibus licet observare. Dispar interea ratio est circa stellarum latitudines; quas abiisse ab antiqua ratione, liquidò jam olim deprehensum; ut paullò post exponam.

Non dubitandum autem, quin & sua stellis nomina imposuerit Adamus; quibus à patriarchis soleant nuncupari. Sed ea nomina perierunt, paucis exceptis, quæ habemus ex veritate Hebræa. Ut quæ LXX apud Jobum IX, 9, Πλειάδα, καὶ Ἄρκτουρον vocant: quibus medius inseritur Ἕσπερος. Latinus interpres habet, *Qui facit Arcturum, & Oriona, & Hyadas.* Etiam Amos V, 8, *Arcturus*, & *Orion*, ab eodem Latino interprete memorantur. Rectène, an secus, ita reddita sint, parum convenit. Nam aliis עש, *Hus*, non Arcturus solùm est, sed universum Bootæ sidus, vel etiam Septentriones. כסיל, *Chesil* esse *Oriona*, per est verisimile: quamquam Aben-Ezra *cor Scorpii* maluerit: qui item כימה, Chima, censet *Arietis caudam*, non *Hyadas*. At Vatablo sunt *Pleiades*. Esse autem appellationes Græcas valde antiquas, ex eo cognoscimus, quod non modò earum usus sit apud Sophoclem, & Euripidem; sed Hesiodum quoque, ac Homerum; quibus scriptores antiquiores non habet Græcia. Utuntur autem iis quoque Christiani; idque LXX seniorum, & Latini interpretis exemplo. Non quasi eos fugerit, nomina illa peti ex iis, quæ de Diis & heroibus suis fabulati sunt Græci: sed quia alia eorum vocabula non suppeterent, nisi Hebræa vellent retinere. Audiamus de hoc B. Hieronymum *a* lib. de veste sacerdotali: *Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim, si cælestia, & Dei dispositionem, idolorum nominibus infamarunt: idcirco Dei est neganda providentia, quæ certa lege currit, & fertur, & regit omnia. Nam & in Job, Arcturum, & Orionem, &* מזלות, *hoc est, Zodiacum circulum, & cætera astrorum sidera, legimus: non quòd eadem apud Hebræos vocabula sint; sed quod nos non possumus, quæ dicuntur, nisi consuetis vocibus intelligere.* Videmus, ut consueta illa siderum nomina dicat esse idolorum. Et sanè omnem cæli militiam (ut Hebræorum more loquar) pro Diis cultam esse, præter ea, quæ cap. XXX adduximus, ostendit etiam juramentum illud apud Vettium Antiochenum Astrologum in procemio Ἀνθολογιῶν, sive Floridorum: quod ex scriptore eo majorem partem inedito jamdudum Joannes Seldenus v. cl. in eruditissimo de Diis Syris Syntagmate adduxit: Ἐντυγχάνοντας ὁρκίζω Ἡλίου μὲν ἱερὸν κύκλον καὶ Σελήνης ἀνωμάλους δρόμους, τῶν τε λοιπῶν Ἀστέρων δυνάμεις, καὶ κύκλον Δυοκαίδεκα Ζωδίων, ἐν ἀποκρύφοις ταῦτα ἔχειν, καὶ τοῖς ἀπαιδεύτοις ἢ ἀμυήτοις μὴ μεταδιδόναι, τιμήν τε καὶ μνήμην τῷ εἰσηγησαμένῳ ἀπονέμειν. εὐορκοῦσι μὲν εὖ εἴη, καὶ καταθύμιοι οἱ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΙ ΘΕΟΙ. Ἐπιορκοῦσι δὲ τὰ ἐναντία. *Eos, qui in hæc inciderint, adjuro, per sacrum Solis circulum, & inæquales Lunæ cursus, ac reliquorum siderum vires, & signiferum circulum, ut ista in reconditis habeant, nec imperitis, vel non initiatis tradant; sed, doctoris sui memores, honorem ei tribuant. Sanctè jurantibus bene sit, Diique ante memorati sint propitii; pejerantibus contraria sint.* Poterat aliquis existimare, Vettium Astrologorum juramentum exigere per sidera, ut res caras, etsi pro diis non haberet: quomodo per liberos juratum olim, & alia acceptissima: quomodo item Muhammedani jurant per stellam vespertinam, ac sidera; ut antea *a* dictum. Sed obstat, quod subjungit, Θεοὶ προκείμενοι, *dii antea relati nobis.*

a Tom. 3.

a Extremo cap. 31.

Divinitatis unde opinionem conceperint, universè est cognoscere ex iis, quæ de sideribus aliis diximus. Nunc igitur ea solùm adducam, quæ particulatim spectant stellas adfixas. Caussæ autem petuntur, partim ex loco, ratione sublimitatis; partim quantitate, ratione tum magnitudinis, tum multitudinis; partim motu gemino, uno velocissimo, altero, qui præ illo tardissimus sit; partim denique effectibus in terras, ubi multiplex utilitas attenditur. De singulis illorum ordine dispiciam. Ac in sublimitate quidem duo spectantur; ut erraticis sint superiores, & quanto à nobis distent intervallo. Prius ex eo comprobari solet, quia tremulum lumen vibrent, aliæ magis, aliæ minus. Rarò Sol id facit, aut Luna, nec nisi κατὰ συμβεβηκὸς *b*, interjecto aëre impuro, & hinc inde agitato. At stellæ adfixæ fere semper: idque, ut volunt, quia moveatur diaphanum interjectum: quod cùm fixarum recipiat stellarum formam, ipsæ etiam vibrari videntur: uti fluentis pellucidis formæ spectantur tremulæ. Id in planetis fieri negant, quia propiores sint visui, eoque faciliùs ac vehementiùs penetrent. Sed aliis hæc firma parum videntur: quia Saturnus, etsi remotior, rariùs vibret radios suos, quàm Mars: de quo aliquid diximus initio capitis XXXI. Addunt etiam, itidem in Venere & Mercurio sibi scintillationem hanc observatam; sed in his quoque minùs esse ratam, quàm Saturno. Colligunt igitur, non posse ex tremulo fixarum lumine certò statui de earum sublimitate: eoque longè aliam esse sublimitatis caussam; fortasse illam, quòd stellæ tum fixæ, tum erraticæ, contrà quàm Peripateticis creditum, circa propria centra gyros ducant. Sanè stellas universas circa centrum suum verti, eamque esse scintillationis caussam, Raphaëli Aversæ visum fuit. Rectiùs igitur fixarum sublimitas ex eo comprobatur, quod non habeant sensibilem parallaxin, hoc est, visus variationem, quam diversitatem adspectus appellant. Hæc paullo fusius diducam. Siquid in sublimi fuerit, atque tum è centro terræ, tum è superficie ejus, ad illud linea ducatur; non eundem in locum lineæ visuales incident; sed sese intersecantes angulum efficient, qui ostendat, quàm adspectus è terræ centro differat ab illo è superficie terræ. Quæ diversitas adspectus παράλλαξις nuncupatur Græcis, voce etiam Latinis nunc usurpatissima. Angulus ille quanto fuerit obtusior, tanto res est propior terris: quanto idem acutior, tanto & remotior à terris. Imò tandem in longissimo spacio angulus conspectum fugit: uti usu venit in sideribus sphæræ octavæ. Quæ tamen Saturni gyro superiora esse, ex legibus siderorum motuum colligitur. Imò ne in Saturni quidem sphæra hæc parallaxis observatur. At Solis parallaxis percipi potest: ut quæ trium sit minutorum à terra: magis etiam conspicua est in Luna: ut quæ totum quandoque gradum adæquet: uti à Mathematicis summis, præcipuè Tychone Brahæo, est observatum.

b Per accidens.

Quanta verò sit firmamenti distantia à nobis, non per omnia convenit Mathematicis. Exactiores sequar: quorum idem Brahæus censet, intervallum id esse decies novies millenarum semidiametrorum terræ; Mersennius *c* autem, vicies millenarum. Ac tradit hic, intervallum id esse leucarum Francicarum, (quarum singulæ trium milliarium) 53961647. Atque inde colligit, si lapis è firmamento dejectus quoque minuto conficeret leucam Francicam, priusquam is lapis terram contingeret, opus fore diebus 37473, & minutis 527: quos dies si diviseris per 365, resultant anni centum & duo.

c Ad Gen. 1, 1.

Hæc

Hæc de sublimitate. Ejus verò magnitudinis sunt stellæ fixæ, ut minimæ earum æquales sint Lunæ, & Mercurio: majores autem Venere, ac Marte. Cumque in sex classes, pro magnitudine, quam obtinent, referantur: proportio stellarum sextæ magnitudinis ad terram cubicam est, ut 1 ad 1: quinctæ magnitudinis ad eam, ut $\frac{7}{6}$ ad 1: quartæ, ut $3\frac{1}{2}$ ad 1: tertiæ, ut 11: secundæ, ut 28: primæ, ut 70 ad 1.

Numerus stellarum innumerus est: unde Genes. XV, 5, arenæ maris comparatur. Quanto itaque acutiùs quisque tuetur, tanto plures videt: præsertim si tubo utatur Batavo: cujus beneficio Galilæus de Galilæis tot novos detexit planetas, tot fixas novas, novas etiam siderum facies. In fixis novis est illa in capite Orionis nubecula subalbida, quæ *nebulosa stella* dicitur. Hanc observavit non stellam esse unicam, sed plurium stellarum congeriem.

Veteribus autem numerabantur stellæ CIↃXXII, quæ in XLVIII imagines divisæ, & sex magnitudinibus distinctæ, iis exceptis, quæ obscuræ & nebulosæ vocantur.

Habemus de magnitudine & multitudine. Venio ad motum, qui quin divinitatis opinionem sideribus cunctis vel pepererit, vel foverit; nemini dubium esse potest; cùm ex eo etiam θεοὺς dictos esse, Platonis fuerit opinio in Cratylo. Primùm enim ait, eos, qui Græciam primi incoluere, in eadem, ac barbaros multos, opinione fuisse: nam eos pro Diis habuisse Solem, Lunam, sidera. Verba ejus Græcè adduximus cap. XXX. Postea autem subjungit: Ἅτε οὖν αὐτὰ ὁρῶντες πάντα ἀεὶ ἰόντα δρόμῳ καὶ θέοντα, ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τῆς τοῦ θεῖν, θεοὺς αὐτοὺς ἐπονομάσαι. *Cum ergo hæc omnia in perpetuo esse cursu conspicerent; ab hac natura τοῦ θεῖν a θεοὺς b nominasse.* Illustris etiam de isto est Macrobii locus in primo Saturnalium libro, cap. tertio & vigesimo: ubi adducit ista ex Homeri Iliad. A c:

a Cursu. b Deos. c Vers. 423, & seqq.

Ζεὺς γὰρ ἐς Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας
Χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα, θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο,
Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις ἐλεύσεται Οὔλυμπόνδε.
Jupiter enim in Oceanum ad inculpatos Æthiopas
Hesternus ivit ad convivium, (dii vero simul omnes
sunt secuti)
Duodecimâ autem rursum veniet ad cælum.

Postea subdit Macrobius: *Jovis appellatione Solem intelligi, Cornificius scribit; cui unda Oceani velut dapes ministrat. Ideo enim, sicut & Posidonius, & Cleanthes, affirmant, Solis meatus à plaga, quæ usta dicitur, non recedit; quia sub ipsa currit Oceanus; qui terram ambit, & dividit. Omnium autem physicorum assertione constat, calorem humore nutriri. Nam quod ait,*

—— Θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο d:

d Dii simul omnes sequebantur.

sidera intelliguntur; quæ cum eo ad occasus ortusque quotidiano impetu cæli feruntur, eodemque aluntur humore. Atque ista docent, sidera esse Deos. Sed à cursu sive motu suo sic vocari, ostendunt, quæ continuò addit: Θεοὺς *enim dicunt sidera, stellas,* ἀπὸ τοῦ θεῖν, *id est,* τρέχειν, *quod semper in cursu sint.* Hinc postremum etiam Homeri versum sic interpretatur: *Addit poeta,* Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις e, *non dierum, sed horarum significans numerum, quibus referuntur ad hemisphærii superioris exortum.* Satis ista monstrant, multos ipsum *Deorum* nomen à motu sive cursu deduxisse, manifesto indicio, sidera etiam propter motum admirandum ab iis habita esse pro Diis. Iccirco miranda hæc paucis exponam.

e Duodecimâ autem rursum.

Est motus siderum geminus: unus diurnus, alter longè plurimorum seculorum. Quorum diurnus præcipuè divinitatem stellarum arguere visus est. Nam vulgus etiam non poterat non stupere tantam earum velocitatem; utcunque exactè soli metiantur Astrologi. Mersennius quidem ex eo, quod de fixarum à terris distantia paullò antè dicebamus, tantam esse eorum colligit celeritatem, ut illæ, quæ sunt in æquinoctiali sitæ, unius horæ minuto conficiant leucas, quales dixi, 3768750. Quid ad hoc globi velocitas pulvere pyrio è machina bellica emissi? qui ut vel pari semper motu ferretur, vix horis centum terrarum orbem ambiret. Quippe qui uno minuto vix ter mille passus provolet. Imò quid ad hæc etiam velocitas Solis? qui globi tamen ejusmodi mensuram exsuperat quinquies millies. Quippe Solem ipsum stellæ, quæ æquinoctiali sunt propinquæ, quadragies vincunt velocitate. Tanta velocitas penè omnem exsuperat humani ingenii captum: ut nihil sit mirandum, si etiam doctissimi, sed verum nescientes Deum, etsi non tam accuratè ista scirent, stellas divinæ esse naturæ participes arbitrarentur. Sed Nicolaus Copernicus, & qui eum sequuntur, ne stupendam adeo velocitatem siderum concederent, cum veterum nonnullis statuerunt motum terræ diurnum: ut ea singulis horis ducenta & viginti quinque milliaria Germanica conficiat: sive, ut Cæsar la Galle lib. de Phænomenis cap. VII numerat, Italica nongenta & viginti septem.

Multis autem seculis non alius, quam diurnus, fixarum motus fuit cognitus. Sed postea fuit observatum, fixas in consequentia signorum procedere. A quo motu est, quòd Arietis sidus nunc occupat Tauri locum, Taurus Geminorum, & ita porrò: ut signa Zodiaci non iis sint adstricta locis, quæ ab illis denominantur: credo, quia hæc tum illis convenirent, quando primum ista statueretur stellarum figuratio. Hoc illarum motu observato, qui antea earum orbem pro ultimo habuerant, alium superaddiderunt, quem vocarunt Nonum. Nondum tamen constabat, utrùm fixæ continuè promoverentur in consequentia, an aliquousque promoti ad priora reverterentur. De hoc difficile erat statuere: sed videbantur sibi animadvertere, motum hunc nunc tardum esse, nunc celerem. Quamobrem credere maluerunt, signa post aliquem in consequentia excessum redire in priora: motumque hunc vocarunt *Accessus*, & *Recessus*; alii verò motum *Trepidationis*: quia capita sive initia Arietis & Libræ, quasi in minutis circulis, nunc in hoc, nunc in illud latus moverentur. Est verò motus ille tardissimus. Ac Hipparchus quidem, & Ptolemæus statuerunt, eum decennio fieri ad min. VIII, & secunda XXX: hoc est annis C, grad. I, min. XXV. Eoque gradus CCCLX, quot habet Zodiacus, non possint peragrari nisi annorum triginta sex millibus. Quo spatio exacto, Platonici priscam putarunt redituram omnium rerum faciem: prout Maro etiam in Eclogis describit; licet alio ab aliis referatur.

Cæterum à Tychone Braheo a animadversum fuit, fixas à verna Zodiaci sectione non solùm abire in longitudinem, sed in latitudinem quoque. Nec tamen in omnibus id fixis locum habuit; sed solum illis, quæ viciniores sunt partibus Eclipticæ maximè declinantibus. Magna enim latitudinis mutatio animadvertitur in illis, quæ Tropicis sunt propiores: exigua circa Arietem, vel Libram: at media ratio est illarum, quæ medio inter Tropicos & Æquatorem loco sunt sitæ. Ut appareat, hanc rem se habere pro inclinatione Eclipticæ jam octavo ab hinc seculo ab Albategnio observata. Vidit enim ille, non tantam esse declinationem, quàm Eratosthenes, & Ptolemæus, tradidissent. Atque ab Albategnii temporibus minor minorque ea declinatio fuit. Nec propterea putandum est, æquatorem mutâsse sedem, sed eclipticam; nec æquatorem ad eclipticam, sed eclipticam accedere ad æquatorem. Nisi visum cum Copernicanis hujus mutationis caussam tribuere annuo terræ motui.

a Dissertatione de Nova stella anni 1572.

De fixarum motu, quod satis est, diximus. nunc de viribus, & efficacia earum, videamus. Nec enim dubium est, quin illarum virtutes multum ponderis habuerint ad conciliandam iis divinitatis opinionem. Virtutes has primi ex populo rustici norant, ac nautæ. Videbant nempe tempestates cieri ab Orione, Arcturo, & Corona; ventos, à Capra, & Hædis; pluviam, ab Hyadibus, & Pleiadibus; æstum, à Caniculis, & anterioribus partibus Leonis. Hæc in inferioribus, secundùm Aristotelem, præstant duobus istis, luce & motu. Alii lucem motu circumvectam ad ista, & rerum omnium generationem, sufficere arbitrantur. Calorem enim, qui partus est lucis, principium & caussam esse omnis generationis: motu verò lucem, eoque & calorem, nunc adduci, nunc reduci: ut calori, & frigori,

gori, humori & ſiccitati, ſint vices ſuæ. Malim ego illis ſubſcribere, qui arbitrantur, ſidera in hæc inferiora agere, non ſolùm, per lucem motumque, rareſaciendo aëra: ſed prætereа qualitate aliquâ hominibus hactenus incognitâ, ac, ut vereor, nunquam cognoſcendâ. Si enim necdum ſcimus herbarum vires, quas manibus tractamus; quid de ſtellis ſperemus tanto diſſitis intervallo? Plurimi tamen ex Aſtrologis eò uſque progrediuntur, ut ſcribere non dubitent, quomodo fixæ cum planetis congredientes eorum imitentur vim & efficaciam. Atque ut hinc aliquæ dicantur iis Saturninæ, quæ frigidæ ſint, & grandinem gignant: quædam Joviales, quæ ventoſæ, ſed ſalubres: quædam Martiæ, quæ tonitrua cieant; & procellas: quædam Solares, quæ æſtuoſæ, ventoſæque: quædam Venereæ, quæ humidæ & frigidæ: quædam Mercuriales, quæ ſe ἀδιαφόρως *a* habent, ſi in ſe ſpectes; ſed varient pro ſidere alio; ut ſociatæ Venereis fiant venenoſæ ac peſtilentes; Jovialibus additæ, excitent tempeſtates. Sed multum in iſtis omnibus ineſt incerti: etſi facile conceſſero, magnam ſtellas haſce fixas vim exerere planetarum potentiis in actum deducendis, cùm planetæ ab his, ut feminæ à viris, reddantur prægnantes, atque ita fœcundatæ in terras ſuos dimittant fœtus. Quæ omnia melius cognoſcentur, cùm de Fato Aſtrologico inferiùs diſputabitur.

a Indifferenter.

CAP. XXXVI.

Memorantur ſidera cælo adfixa, particulatim Dei nomine honeſtata. Ut Canis, qui Iſis, *&* Sothis, *dicebatur: item* Sirius, *quod commune ei cum Sole nomen. Ad hæc* Mæra *nominatus. Piſcis auſtralis avus, aut parens habitus duorum Zodiaci piſcium. Phacetis ſive Aphacitis, vel filia erat Veneris, vel ipſa Venus, quæ* Dea Syria *vocatur. Templum ejus, quod in Aphacis Phœniciæ erat, demolitus eſt Conſtantinus Magnus. Engonaſin erat Hercules, ſecundum Panyaſin, Heracleidos ſcriptorem vetuſtiſſimum. Ophiuchus quoque aliis Hercules creditus, aliis Æſculapius. Aries eſt Jupiter Ammon. Germanici interpres emendatus. Etiam Aries Minervæ ſidus, & cauſſa ejus rei. Taurus fortaſſe Oſiris, vel Joſephus patriarcha. Gemini aliis ſunt Caſtor, & Pollux; aliis Hercules, & Apollo; aliis Triptolemus, & Jaſion; aliis Zethus, & Amphion; aliis Dii Samothraces. Virgo vel Aſtræa, vel Ceres, ſive Iſis, vel Atergatis, vel Fortuna, vel Concordia, vel Pax. Concordiæ, & Pacis templa Romæ.* Panda *quæ Dea, & unde dicta. Piſces Zodiaci crediti Venus, & Cupido; qui & Dii Syri: atque ut Syri abſtinuerint capturâ eſuque piſcium, metuentes, ne ſi eos eſitarent, corpus à Dea Syria inflaretur. Capellæ, Arietis, Lyræ, aliorumque ſiderum apud Peruanos cultus.*

DE cauſſis, cur adfixa etiam ſidera pro Diis culta ſint, ſatis dictum eſt. Nunc particulatim expediam, quod numen in præcipuis earum coli putarint. A Cane ordiar; quia, ut inter erraticas prima honore divino aucta eſt Veneris ſtella, quam Phoſphorum, & Heſperum, dicimus: ita inter fixas primò ad tantum decus evecta eſt illa, quæ vocatur Ἀστρῷος κύων, ſive *Cæleſtis canis*, vel etiam *Sirius.* Imò ab Ægyptiis quoque Heſpero eſt prælata, dignataque nomine Iſidis; quæ cum Oſiride ſupremum iis numen erat. Hac de re ſic Plutarchus, lib. de Iſid. & Oſirid. Λέγουσιν οἱ ἱερεῖς, καλεῖσθαι Κύνα μὲν τὸ Ἴσιδος ὑφ' Ἑλλήνων, ὑφ' Αἰγυπτίων δὲ Σῶθιν. ſive, ut alibi apud eum legitur, Σώθιν. *Ajunt ſacerdotes, Canem quidem Iſidis à Græcis, ab Ægyptiis autem Sothen vocari.* Horapollo, ſive interpres ejus Philippus, Hieroglyphicôn cap. III. Quomodo annum ſignarint Ægyptii: Ἴσις δὲ παρ' αὐτοῖς ἐστιν ἀστὴρ, Αἰγυπτιστὶ καλούμενος Σῶθις. Ἑλληνιστὶ δὲ ἀστροκύων (perperam Aldus ἀστρομύων) ὃς καὶ δοκεῖ βασιλεύειν τῶν λοιπῶν ἀστέρων. *Eſt autem Iſis iis aſtrum Ægyptiacè dictum Sothis, Græcè verò Aſtrocyon; qui & inter ſidera reliqua principatum videtur obtinere.* Subjungit deinde, cur principatus illi videatur deberi, atque ut ex ſideris ejus exortu obſervent Ægyptii, quæ anno ſint integro agendæ: unde non Sirium modò, ſed annum etiam, *Iſidem* appellent.

Nec mirum ſanè, ſi ex hoc ſidere potiſſimùm judicarint; quandoquidem fulgore reliquas exſuperat ſtellas; ita ut meridie ipſo, ſi aquis imponas ſpeculum, cernere illud liceat: imò qui acumine præpollent, citra etiam ſpeculum, vel videant, vel videre ſibi videantur. Unde &, quorundam judicio, commune Sirii nomen Soli, & Cani, datum fuit; ut Suidas ait in Σείριος. Ita ſanè plerique Grammatici quædam in Heſiodi ἔργοις de Sirio loca interpretantur. Imò hoc Virgilii quoque ſic aliqui capiunt IV Georgicôn; ſed contra Servii mentem:

Jam rapidus torrens ſitientes Sirius Indos
Ardebat cælo.

Qua de re plura Hadrianus Junius Miſcellan. lib. I, cap. V. Ubi & locum Hygini *a* emendare conatur, ſcribentis, Sirium aliter vocari *Meram.* Cenſet enim, pro *Meram* reſcribendum eſſe *Nearam:* idque quia ſic nuncupet Cæſar Germanicus, ſive ejus interpres Baſſus. Sed Germanici loco emendatiùs nunc Morellianâ legitur editione, *Mæra.* Siquidem Μαῖρα dicitur Heſychio, & Nonno in XVI Dionyſiacorum: uti oſtendi libri ſuperioris cap. XXX. Præter Ægyptios Romani etiam hoc ſidus religioſè coluerunt. Feſtus ſive Paullus: *Catularia porta Romæ dicta eſt, quia non longe ab ea ad placandum Caniculæ ſidus, frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flaveſcentes ad maturitatem perducerentur.* Idem: *Rutilæ canes, id eſt, non procul à rubro colore, immolantur; ut ait Ateius Capito, canario ſacrificio pro frugibus deprecandæ ſævitiæ cauſſa ſideris Caniculæ.* Atque hinc etiam obſcurum non eſt, cur deo Robigo, ſive Rubigini, præter ovem etiam Canem ſacrificarent in Aprili. Unde Ovidius in Faſtis:

a In Poëtico Aſtronomico, ubi de Arctophylace, p. 9. ed. Morell.

Flamen in antiqua lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Nec ſolus in Meridionalibus ſideribus Canis, honore cultus eſt divino: ſed etiam Piſcis, Græcis dictus Νότιος, uti & Hygino *b*; Ciceroni *c* item Auſtralis; Germanici autem interpreti Magnus: qui de eo, & divinitate ejus, ſic ſcribit: *Piſcis magnus (cujus nepotes dicuntur Piſces, qui in circulo zodiaco conſtituti ſunt) dicitur in aſtra collocatus, eo quod decidens in Boeth ſtagno Phacetis, filia Veneris, in Piſcem ſit transfigurata; quam Syri Deam nominaverunt.* Ubi malim, *Syriam Deam.* Subjungit deinde: *Quidam autem dicunt, quod de ſtagno filiam Veneris ſalvaverit. Unde uſque hodie Syri Piſces argenteos in templo ſacraverunt.* Quàm verò ridiculum, ac jocoſum, quod ait, hujus piſcis illos Zodiaci piſces eſſe nepotes. A quo paullum abit Hyginus, cùm filios facit. Sic enim de hoc Auſtrali piſce ſcribit: *Eratoſthenes autem ex eo piſce natos hos eſſe dicit, de quo poſt dicemus.* Ubi vulgo legitur: *natos homines dicit.* Fortaſſe tamen pro *homines* ſuffecerit, ſi *hos* reſcribas: quod placuit clariſſimo Salmaſio. Nam potuit librarius putare, *hos* compendio literarum, lineolaque ſuperducta, pro *homines* ſcriptum fuiſſe. Etiam in ſuperiori Hygini loco pro *Phacetis* legendum videtur *Aphacitis*: quod monitum Seldeno *d*. Vel, quod non minus placet, *Phacetis*, aut *Phacitis*, ſit factum ex *Aphacitis*; ut *Derceto*, ex *Atergatis*; quemadmodum dictum lib. I, cap. XXIII. Faciléque eidem adſenſero Seldeno, apud Macrobium, cujus verba adduximus cap. IV hujus libri, pro *Architidis Veneris* reponenti *Aphacitidis.* Niſi *Phacetidis* malis, ut eſt apud Hyginum. Aphacitis Venus memoratur Euſebio in vita Conſtantini lib. III, cap. LIII. Nam Græcè eſt, Ἄλσος καὶ τέμενος ἐν ἀκρωρείας μέρει τοῦ Λιβάνου ἐν Ἀφάκοις ἱδρυμένον· hoc eſt, *nemus, & delubrum in parte verticis montis Libani in Aphacis exſtructum.* Ubi pro *in Aphacis* perperam Muſculus, *in fruticeto*: uti Chriſtophorſonus, *inter arbuſta.* Hoc Aphacitidis Veneris templum demolitus Conſtantinus M.

b In Poëtico Aſtronom.

c In Arateis.

d De Diis Syris Syntagm. 2, cap. 3.

ut

ut ibidem scribit Eusebius: item Socrates lib. I, cap. XIV, ubi dicitur τὸ ἐν Ἀφάκοις τῷ Λιβάνῳ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης *templum Veneris in Aphacis ad montem Libanum*. & Sozomenus lib. II, cap. IV, cùm est, ναὸς ὁ ἐν Ἀφάκοις τῆς Ἀφροδίτης περὶ τὸ Λίβανον τὸ ὄρος, καὶ Ἄδωνιν τὸν ποταμόν. Quod apud Cassiodorum in Tripartita lib. II, cap. XX, sic redditur, *In Aphacu juxta montem Libanum, & Adonium fluvium, Veneris domus*. Similiter Nicephori interpres lib. VIII, cap. XXXIII, *Apud Aphacos ad Libanum montem Veneris delubrum*. Orteliοque in Thesauro Geographico jamdiu observatus locus ille Zosimi lib. I, ubi de Zenobia ab Aureliano capta agit: Ἄφακα χωρίον ἐστὶ μέσον Ἡλιουπόλεώς τε καὶ Βίβλου, καὶ ὁ ναὸς Ἀφροδίτης ἵδρυται. *Aphaca locus est inter Heliopolim, & Biblum, ubi fanum Veneris est constitutum.*

In Septentrionalibus extra Zodiacum signis est is, qui Græcis Ἐν γόνασι dicitur; impropriè satis, quando non utroque genu, sed altero tantùm poplite nititur. Aliter tamen de hac imagine Cicero in Arateis:

Ἐν γόνασιν vocitant, genibus quod nixa feratur.

Quis ille genicularor sit, diu non convênit; his Theseum, illis Orpheum; aliis Thamyrim, vel alium, existimantibus. Panyasis autem tradidit esse Herculem: quod indicat Festus Avienus in Arateis:

Illa laboranti similis succedit imago
Protinus, expertem quam quondam dixit Aratus
Nominis, & cujus latuit quoque caussa laboris.
Panyasi sed nota tamen, cui longior ætas
Eruit excussis arcana negotia rebus.

Sententia est, Aratum nescisse nomen sideris: sed scisse Panyasin; qui ut seculis aliquot Arato erat antiquior, ita melius nosse potuit res vetustate propemodum obliteratas. Fuit Panyasis ille Herodoti vel avunculus, vel patruelis: quod ejus antiquitatem arguit. Is hanc imaginem esse Herculem dixit. Quod traditum ab eo in Heracleide, XIV librorum opere, quo gesta Herculis complectebatur. Plura de eo diximus in Historicis Græcis lib. IV, cap. VI. Panyasin in eo secutus quoque Eratosthenes. Unde Hyginus in poët. astron. *Engonasim Eratosthenes Herculem dicit, supra draconem collocatum.*

Apud eundem legas, ut Ophiuchus, qui Latinis *Anguitenens*, & *Serpentarius*, ab aliis quidem creditus sit Hercules, à quo in Lydia ad fluvium Sagarim serpens est interemtus: ab aliis verò Æsculapius, in cujus tutela est anguis. Posteriorem sententiam etiam Servius sequitur in XI Æn. ubi agit de Minervæ sidere. Verba ejus paullo post adducam. Et hæc quidem sidera sunt extra Zodiacum.

Videamus nunc de Zodiaci signis. Aries habitus est Jupiter Ammon; ut traditum Isidoro lib. III Orig. cap. ult. Eique hac parte prævivit Germanici interpres: *Nigidius hunc Arietem dicit ducem & principem esse signorum Zodiaci circuli. Immortali autem honore donatum, quòd cùm Liber exercitum in Africam duceret, & aquæ inopiam pateretur; subitò Aries ex arena exivit, & Liberum cum suo exercitu ad aquam perduxit divinitus. Hoc facto Liber eum Arietem Iovem Ammonem appellavit, eique fanum magnificum fecit eo in loco, in quo reperta est aqua: & abest ab Alexandria itinere dierum novem. Præterea Aries dux aquæ immortalis mutatus, & cœli sidera consecutus.* De genitura Arietis ejus hæc corruptissimè sic in Morelli editione leguntur: *Genitum autem hunc Arietem dicunt ex Neptuno, & Theophane, Altidis* (lego *Attidis*) *filia: quam cum adamasset, in insulam Crumissam* (malim *Criomeson*, Κριοῦ νῆσον, hoc est, Arietis insulam) *traduxit, inque ovem convertit: cum qua in Arietem mutatus, concubuit; ex qua aries Chrysovellus natus.* Ubi pro *Chrysovellus* lege *Chrysomallus*, χρυσόμαλλος, hoc est, *aurati velleris.*

Nec Aries solùm Iovis symbolum; sed etiam Minervæ. Unde Maro XI Æn.

Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes
Vel Priamo miseranda domus: scit triste Minervæ
Sidus, & Euboicæ cautes, ultorque Caphareus.

Ubi eruditè Servius: *Revera constat, Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali; quando manubiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commovent: unde peritè dicendo* SIDUS, *utrumque complexus est. nam sidus & tempestatem significat, & revera sidus. Hæc autem numina, quæ inter sidera non videmus, licet sua signa propria non habeant; cum aliis potestate sunt permixta. Ut Ophiuchus ipse est Æsculapii: Gemini Apollinis & Herculis esse dicuntur: sic Minerva Aries esse dignoscitur.* Neque, cùm Minerva sit consilii Dea, obscurum est, cur Aries Minervæ sidus sit. Quippe ipse est dux signorum: ut ex suo consilio præcedat; cætera ex ejus consilio sequantur. Hinc Manilius in secundo Astronom.

Consilium ipse suum est Aries, ut principe dignum est:
Audit se, Libramque videt.

Neque Iovi patri injuria fit, si & filiæ ejus Minervæ hoc signum dicatur, quando amborum consilium idem; quodque filiæ, id quoque patri collibitum est. Unde Callimachus in Palladis Lavacro:

Ὣς φαμένα κατένευσε· τὸ δ᾽ ἐντελές, ᾧ κ᾽ ἐπινεύσῃ
Παλλάς· ἐπεὶ μώνᾳ Ζεὺς τόγε θυγατέρων
Δῶκεν Ἀθαναίᾳ, πατρώια πάντα φέρεσθαι.

Hoc sic vertit Politianus:

Admuit his Pallas dictis; quodque adnuit illa,
Perficitur. soli Iupiter hoc tribuit
Natarum e turba, quæ sint patris, omnia ferre.

Quod si ab Ægyptiis princeps Zodiaci signum figuram Arietis accepit in honorem Chami, sive Iovis Ammonis, qui ad potentiam significandam arietinis fingebatur cornibus: quid impedit, quo minùs credamus, secundum Zodiaci signum figuram accepisse Tauri: perque illud intellectum vel filium Chami Osirim, sive Mesorim, seu Mizraim: à quo Ægyptus edocta agriculturam (quippe & agriculturæ symbolum erat bos:) vel Josephum patriarcham, qui propter servatam in fame ingenti Ægyptum bovis symbolum meruit, & tandem in eo divinos adeptus est honores: ut fusè ostendimus lib. I, cap. XXIX. Inque hac de Josepho conjectura præeuntem videas illustrissimum, & omni laude majorem, Hugonem Grotium, in Sophomphania tragœdia: ubi ab eo Pharao inducitur sic Josephum compellans:

Tibi salutem debet Ægyptus suam,
Et ego quietem. Cuncta quod non à viris
Deserta squallent arva, quod terris nova
Spes manet aratri, muneris totum tui est.
Ideoque honores ad tuos addi volo,
Vt, more Eoæ gentis, astrifera plaga
In spatia venias nominis titulo tui,
Grandisque meriti grande monumentum ferat
Agricola Taurus, arce sidereâ micans:
Sicut propinquas Arietis stellas tenet
Inscriptus Hammon, Mesoris antiqui pater.

Quos eò lubentiùs versus apposui, quia ex eo sunt poëmate, quod cùm argumento & tractatione omnibus bonis doctisque amori sit & admirationi: tanto impensiùs à me amatur, quanto majoris me facere æquum est; ut cujus, licet immerentis, nomini inscriptum prodire summus vir jusserit in lucem.

Gemini, quos Græci similiter Δίδυμοι nuncupant, receptiori Astrologorum opinione sunt *Tyndaridæ*, sive *Ledæi juvenes*, Castor & Pollux: quos (ut Hyginus [a] ait) *Iupiter inter notissima sidera constituisse existimatur; Neptunus autem pari consilio muneràsse: nam equos his, quibus utuntur, donavit; & dedit potestatem naufragis saluti esse.* Hic Horatius lib. I, od. III:

Sic fratres Helenæ, lucida sidera,
Ventorumque pater.

Et Od. XII:

[a] *In poët. astronom. cap. de Geminis.*

Dicam & Alciden, puerosque Ledæ;
Hunc equis, illum superare pugnis
Nobilem: quorum simul alba nautis
Stella refulsit,
Defluit saxis agitatus humor,
Concidunt venti, fugiuntque nubes,
Et minax (quod sic voluere) ponto
Unda recumbit.

Unde hæc opinio profluxerit, docet Cæsius sive Calpurnius Bassus commentario in Aratea Cæsaris Germanici; ubi sic scribit: *Nigidius dicit, Castorem & Pollucem, Tyndaridas, Geminorum honore decoratos, quòd principes patationis dicantur: quòd mare totum prædonibus maleficisque pacatum reddidissent, & quo in tempore navigaverint cum Jasone atque Hercule ad pellem inauratam auferendam, multis laboribus tempestatibusque conflicti, periculorum atque animorum experti, impendia laboribus liberare studuerunt: atque cum à Iove essent elati, petierunt à patre, ut sibi liceret in eo cæli loco constitui, unde mortalibus auxiliantes prospicere possent.*

Non tamen in hoc omnes conveniunt. Nam, ut Hyginus ait in poëtico Astron. *Alii dixerunt, Herculem esse, & Apollinem. Nonnulli etiam Triptolemum, & Jasiona, à Cerere dilectos, & ad sidera perlatos.* Priorem opinionem etiam apud Servium legas in illis, quæ de Ariete, Minervæ signo, adduximus: eamque Arabes sunt secuti, quibus ille Cancro vicinior, *Abrachaleus* appellatur; alter, *Avellar*: sed hoc, ut Scaligero *a* monitum, ex *Apollo* est corruptum; illud autem ex Ἡρακλῆς, à quo rectò obtinet patrius casus Ἡρακλῆος. Sed en alias etiam opiniones duas, ex memorato antea interprete Germanici. *Alii*, inquit, *volunt Zethum, & Amphionem, esse: ideo unus zonam, alter lyram habet. Nigidius Deos Samothracas dixit; quorum argumentum nefas sit ememorare: propter eos, qui mysteriis præsunt.* Ita rectè Hugoni Grotio *b* emendatum, ubi pro *ememorare* vulgo *enumerare*. Cùm verò Nigidius Geminos ait esse eosdem, ac *Deos Samothraces*; ducem sequitur eum, cujus sub Orphei nomine hymni vel Initia potiùs exstant. Nam Carmine eo, quod Κουρήτων θυμίαμα inscribitur, sic de iis canit:

a In Manil.
b Notis in Aratea

Οἵτε Σαμοθρῄκην ἱερὴν χθόνα ναιετάοντες.
Quique Samothracen sacram tellurem habitantes.

Et post aliqua:

Κουρῆτες Κορύβαντες, ἀνάκτορες ἐν δυνατοὶ τε,
Ἐν Σαμοθρῄκῃ ἄνακτες·
Divi Curetes, Corybantes, & induperantes,
Dique Potes, Reges Samothraces.

Et mox:

Οἵτε καὶ οὐράνιοι Δίδυμοι κλῄζεσθ' ἐν ὀλύμπῳ.
Et qui cælestes Gemini vocitamini Olympo.

Virginis signum, ex vulgari sententia, est Astræa, sive Justitia, vel Æquitas. Hinc Aratus:

—— Καί ἑ Δίκην καλέεσκεν.
—— *Et Justitiam vocitarunt.*

Hæc, hominibus ab æquitate declinantibus, ad superos transiit; ut Nigidius ait apud Germanici interpretem. Ac continuò ante legas ibidem: *Nonnulli eam esse Cererem, eò quod spicas teneat; alii Atergatin; quidam verò Fortunam, pro eo quod sine capite astris infertur.* Similiter Hyginus in Virginis signo: *Sed hanc alii Fortunam, alii Cererem dixerunt. Et hoc magis non convenit inter eos, quòd caput ejus nimium obscurum videtur.*

Festus Avienus in Arati Phænomenis:

Aut Pelusiaci magis es Dea litoris Isis,
Digna tori consors, & cura latrantis Anubis:
Seu tu diva Ceres.

Nihil verò attinebat pro diversis adferre opinionibus, quòd aliis sit Isis; aliis Ceres. Nam, quæ Isis Ægyptiis, hæc Ceres erat Romanis. Esse verò Cererem potiùs, quàm Fortunam, eo comprobatur, quòd spicam manu teneat; ut mox subjicit Avienus. Sed versus sunt corruptissimi, quos sic corrigebat maximus Salmasius:

—— *Sic nam tibi fragrat arista,*
Et seu Siriaco torretur spica calore
Protentata manu: seu quæ pernicibus alis, &c.

Aliis autem Virgo non est Justitia, vel Ceres: sed Concordia, vel Pax. Pro Cerere est Virginis imago in veteri Venetâ Hygini editione *a* expressa. Nam spicas manu tenet. Sed pro Concordia, aut Pace, est illa veteris MSSi à Commelino in Hygino suo, item ab H. Grotio in Arateis Germanici, efformata: ubi manu dextrâ olivam, sinistrâ caduceum tenuit. Concordiam verò, & Pacem, inter numina esse habita, satis convenit. Nam Concordiæ templum fuit in Capitolio juxta ædem Junonis Monetæ. Pax templum habuit foro proximum: quod Cæsar quidem Claudius exorsus fuit; Vespasianus verò absolvit. Atque eò respexit Cæsar Domitianus cognomento Germanicus, in Arateis ad patrem suum Vespasianum:

a Anni 1512.

Pax tua, tuque adsis nato, numenque secundes.

Eadem vocabatur *Panda*. Gloss. Philoxeni: *Panda*, Εἰρήνης θεός *b*. Nomen ex eo fuerit, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Aliis tamen placet, *Pandam* esse Cererem; atque eo sic dictam, quia panem daret. Varro lib. I de vita populi Romani *c*: *Hanc Deam Ælius putat esse Cererem; sed quòd in asylum qui confugisset, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, quod est aperire.* Sed *pando* non est à *panem do*; verum ex πετάω, quod idem notat. Onomasticum: *Pando*, πετάζω. N insertum, ut à πήγω sive Dorico πάγω, *pango*, à θίγω, *tango*, à πτίσσω, *pinso*, & similia. Nec *Panda* est Ceres, cùm apertè distinguat Varro ipse, Satyra Menippea, quæ inscribitur Σκιαμαχία *d*:

Ted Anna e *Perenna*, *Panda* f, *te Lato* g, *Pales*,
Nerienes, & h *Minerva, Fortuna, ac Ceres.*

b Pacis Dea.
c Apud Nonium in Pandere.
d Apud Agellium lib. 13. cap. 21.
e Bad. Ascensius edidit, Theanna. Sed rectum Ted. Insertum D ad explendum hiatum: quo de more vide, quæ dixi lib. 2 de arte Grammatica, c. 14.
f Ascensius, Pranda: sed perperam.
g Ascensii editio, Celato. Unde faciendum Te Lato. Nempe Doricum Λατώ, pro Λητώ.
h Copula & est in Ascensiana: quæ male in Stephaniana præteritur. Nisi malis, Te Nerienes: quod placuit Carrioni Antiquarum Lect. l. 1. cap. 1.

Alia præterea sententia est. Nam apud Arnobium lib. IV legas, *quòd Tito Tatio Capitolinum ut capiat collem, viam pandere atque aperire permissum esset, Deam Pandam esse appellatam, vel Panticam.*

Pisces duo à veteribus dicuntur Dii Syri. Germanicus in Arateis:

—— *Et Syria duo numina Pisces.*

Numina ea sunt Venus, & Cupido: ut ostendunt hæc Hygini verba in poëtico Astronom. *Diogenetes Erythræus ait, quodam tempore Venerem cum Cupidine ad flumen Euphraten venisse, & eodem loco repente Typhona giganta apparuisse. Venerem autem cum filio in flumen se projecisse, & ita figuram piscium formâ mutâsse: quo pacto periculo esse liberatos. Itaque postea Syros, qui locis sunt proximi, destitisse pisces esitare, quod vereantur eos capere: ne simili caussa aut Deorum præsidia impugnare videantur, aut eos ipsos captare.* Aliter tamen ex Nigidio Germanici interpres; qui ait, hos esse Pisces, qui ex Euphrate evolverunt ingens ovum illud, unde, cum columba ei insedisset, post aliquot dies nata est Dea Syria, quæ dicitur Venus: eoque Syros piscium, & columbarum esu abstinere. Quia verò Syri capturam piscium aversati, ut ex Hygino antè vidimus; eò poëta incertus in VI Ἀνθολογίας *i* ait, Heliodorum rete suum dicâsse Deæ Syriæ: sed

Ἁγνὸν ἀπ' ἰχθυβόλου θήρης·
Purum ab venatione pisces capiente.

Nam si pisces eo jam capti fuissent, reti hujusmodi nihil fuisset Deæ ingratius. Credebant autem, illis, qui pisces esitarent, tumorem à Dea Syria immitti. Unde Martialis lib. IV, epigr. XLIII:

Iuro per Syrios tibi tumores.

Persius sat. V *k*:

Incussere Deos inflantes corpora.

Hoc est, Deam Syriam, quam Venerem dicunt, & filium ejus Cupidinem. Vide Scaligerum ad Manilium *l*, & Salmasium in Solini Polyhistora *m*, quæque de Atergatis cultu dicebamus lib. I, cap. XXIII: ubi Deam Syriam, ut animale numen spectavimus; hic verò, ut naturale, consideramus: quomodo tum in Luna colitur, uti dictum antea; tum in Piscium signo, quemadmodum proximè exposuimus.

i Tit. περὶ ἁλιέων, de piscatoribus.
k Vers. 187.
l P. 344. edit. Raphaleng.
m P. 282.

Nec

Nec solùm Oriens, & ejus exemplo, Græci, ac Romani, stellas omnes pro Diis habuere; sed etiam gentes aliæ: quod uti de erraticis antea ostensum, ita de fixis ex variis constat scriptoribus. Imò superiori, nostroque seculo, idem honos iis fuit apud Peruanos: qui, Acosta teste, præter Deum creatorem, (quem suâ linguâ *Viracocham*, ac, post commercia cum Hispanis, etiam *Dios* nuncupant) venerati quoque sunt Solem, Lunam, erraticas quinque, & stellas cæteras. Hispanicum hunc scriptorem, sed Latinè loquentem *a*, audiamus: *Ex stellis Colca, quem nos Cabrillas sive Capellam vocamus, invocarunt. Et stellis quidem aliis hoc, aliis aliud munus, injungebant: quæ deinde singulæ à singulis adorabantur, prout cujusque necessitas poscebat. Opiliones stellam Urcuchillay adorabant. Eam Arietem diversicolorem fingebant; cujus hæc unica esset cura, ut custodiret pecora. Putatur verò id sidus, quod Astrologi Lyram nuncupant. Præter has duas, etiam alias eis vicinas invocabant, Catuchillay, & Urcuchillay dictas. Finguntque earum alteram ovem, alteram agnum esse. Fuere, qui stellam aliam Machuacuai venerarentur, serpentibus, ac colubris, imperantem; à quibus hoc pacto se tutos fore persuasum habent. Itidem aliam adorant stellam Chuquichinchai, id est, tigrem vocatam: quam tigribus, ursis, ac leonibus præfectam tradunt. Nullum usquam animal, seu quadrupes, seu volatile, in terra esse credebant, cujus simulachrum in cœlo non splenderet; unde simile in terris procrearetur, suumque acciperet incrementum. Itaque cum diversissimis stellis ipsis res erat; quas Chacana, Topatatca, Mamana, Mirco, Mequiquiray, & aliter nominabant; adeoque cum Platone, ubi de Ideis tradit, apprimè consentiebant.* Atque hæc de sideribus universis: quorum admiranda natura, & tot bona, cùm quasi manu ducere possent, ac deberent, ad opificem, rectoremque supremum: pravitate tamen humani cordis planè contrà evenit, ut nationes non altiùs adsurgentes in corpore hoc sensibili subsisterent, ac ut Solem, & Lunam, sic stellas tum erraticas, tum adfixas, veris pro numinibus haberent.

a Lib. 5. cap. 2.

Cap. XXXVII.

Priusne Æthera, an Sidera, coluerint, dissertatum. Gemina adfertur ratio, cur spatium inter sidera, ac terras, necesse fuerit corpore oppleri. Unde αἰθὴρ, *&* οὐρανὸς, *nuncupentur.* Cælus *Latinis, qui Græcis* Uranus; *& cur statuatur Saturni parens: quare item dicatur genitalibus destitui. Qui* Ἄκμων, *&* Ἀκμονίδης *dicantur. Iovem non Saturni modò, sed etiam Ætheris, habitum filium. Persis quoque Cælum fuisse pro Deo: item Pythagoræ; qui tamen non pro summo habuerit Deo; sed tali, quem summus crearit: imò &* divûm lyram *à Pythagoricis vocari.*

A Cultu Solis, Lunæ, & Stellarum, ab aliis quidem cogitari cœpit de divino honore Ætheri præstando, sive Cœlo; ab aliis autem de eodem Elementis exhibendo. Quamquam existimare aliquis possit, mortales, cùm primò recedi cœpit à Deo, pro vero numine, universum hoc moderante, totam coluisse naturam, sub nominibus Molochi, Saturni, atque aliis: postea autem eos hac veneratione dignatos esse superiorem, & nobiliorem Naturæ partem; puta Æthera, vel Cœlum, quod Iovem nuncuparunt. Imò quòd Jupiter fugâsse Saturnum de regno dicitur, id queas sic interpretari, quòd pro Natura tota, quæ est Saturnus, præcipuè cultui esse cœperit Æther sive Jupiter. Quo pacto si processum fuit; post Æthera demum, sive Iovem, cultus sit Apollo sive Sol. Nam ut Naturæ pars Æther, sic Ætheris Sol; quippe Iovis oculus alter, ut tradiderunt. Verùm contra hæc statuendum, divini honoris decus esse priùs attributum ignibus illis cælestibus, quàm ætheri. Atque hoc ex eo non obscurè colligimus, quòd illorum, & magnitudinem, & pulcritudinem, ac summam etiam utilitatem, viderent universi; ætheris non item: imò multorum ea foret opinio, quòd æthera dicimus, nihil aliud esse, quàm magnum inane, per quod sidera suum conficerent cursum. Quos interea nimium quantum ratio fugit. Nam necesse fuit, cælum corporeæ esse substantiæ, quò duplicem præstaret usum: unum sideribus ferendis, quia, ut Peripatetici sciscunt, omnis motus fit super immobili: alterum verò, ut sidera agere possent in inferiora, quod fieri non poterat, sine contactu, sive is per se foret, & sine corporis alterius interventu, sive per aliquod fieret intermedium. Ut necesse sit omnia vel continua esse, vel contigua saltem, quò superiora possint inferioribus impertire lumen ac calorem suum. Cùm igitur à siderum cultu deventum sit ad venerationem Cœli: ordinis hoc ratio exigere videtur, ut postquam de sideribus, quod satis est, diximus, nunc ad Cœlum se nostra convertat oratio.

Quod Latinis Cœlum, id Hebræis שָׁמַיִם schamaim. Vocis ejus etymon inferiùs adducam. Thalmudici in Bereschit rabba sect. IV, adducunt septem alia cæli nomina: sed quæ parum huc faciant. Græcis dicitur αἰθὴρ, sive ἀπὸ τοῦ ἀεὶ θεῖν· hoc est, Appulejo interprete, *quòd cursibus rapidis semper rotetur*; quæ Aristotelis *a* opinio erat: sive, ut Anaxagoras putabat, ἀπὸ τοῦ αἴθεσθαι, hoc est, *ab urendo*, quia igneus sit, & incensus: vel ut aqueæ, aut aëreæ sit naturæ; tamen complectatur ignes illos cælestes, quos sidera dicimus: sive ab אדיר addir; quod quantitatem pariter, & qualitatem comprehendit, & nunc *ingens*, vel *sublimis*; nunc *præclarus*, vel *potens*, exponitur. Quæ non malè ætheri conveniunt; unde Ennius in Thyeste:

> *Aspice hoc sublime candens, quem vocant omnes Iovem.*

Etiam apud Ciceronem habes in II de Nat. Deor.

> *Vides sublime, fusum, immoderatum æthera.*

Quod ex Euripide esse expressum, alibi ostendimus *b*. Οὐρανὸς verò est, non ex eo, quia omnia cernat; nempe ab ὁρᾶν, *videre*, & ἄνω, *sursum*; quod voluit Plato: non ἀπὸ τοῦ ὁρῶ, τὸ φυλάττω, quod custodiat omnia, ac conservet: non ἀπὸ τοῦ ὁρίζειν, *finire*, quia universam rerum naturam terminet: sed à Chaldaico אורה ora, hoc est, *lux*: unde & ὁρᾶν, & αὔριον *c*, & *aurora*, & *aura* pro splendore, & *aurum*. Ipsum verò est ab אור, *lucere*, *illuminare*. Unde & אור ur, *ignis*: à quo *uro*, & Græcum πῦρ *d*, & πυρῶ *e*, & *buro*, ex quo *bustum*, & *comburo*. Latinis Οὐρανὸς est *Cælum*, & antiquè *Cælus*: de cujus etymo in Originibus diximus. Pro numine usus Ennius I Annal.

> *Saturnus, quem Cælu' genit.*

Testes Nonius in *Cælus*, & Charis. lib. I. Ac habes quoque in antiqua inscriptione Romæ effossa in monte Cælio: OPTIMUS MAXIMUS CÆLUS ÆTERNUS. Integram vide apud Aldum in Orthographia, & Inscript. Grut. Ac meminere etiam Benedictus Ægius, notis in Apollodorum, & Stephanus Pighius in Themide Dea. Adi etiam, quæ diximus Grammaticæ Artis lib. I de Analogia, cap. XXXVII.

Ut verò *Cælus* Romanis erat numen, sic Græcis Uranus: unde Saturnus Οὐρανίων, quasi *Cæli filius*. Quod optimè convenit cum Ennii verbis proximè adductis. Sed si Saturnus est rerum natura, Cœlus pars naturæ sublimior: quomodo Saturnus Cæli filius? Nam liberi potiùs pars sunt parentum. Dixerim, qui Saturnum Cæli filium vocarunt, considerâsse eum, vel ut planetarum supremum; qui verè Cæli pars, quatenus uno complexu orbes, & sidera, consideramus: vel per Saturnum hîc significari tempus, qui cæli quodammodo est effectus. Nam mensura ejus petitur è motu cælesti: quam rationem adfert Claudius Thuscus *f*: Ὁ γὰρ χρόνος ἐκ τῶν τοῦ οὐρανοῦ κινήσεων πρόεισιν· *Tempus ex cæli motibus procedit.*

Quæritur porrò, cur Cælus dicatur genitalibus privatus à Saturno. Censeo eò respexisse, quod Cælum vel tempore, vel naturâ saltem, prius sit sideribus: sidera autem sint cæli pars, eoque quasi progenies cæli censeantur: præsertim

a Lib. I de cælo, cap 3 ac similiter scriptor libri de mundo, & paraphrastes ejus Apulejus.

b Orator. Instit. l. 4. cap. 6. sect. 7.

c Cras.

d Ignis.

e Uro.

f Apud Columnam in Ennii Fragmenta.

tim

tim si cælum igneum est, nec sidera aliud sunt, quàm ignes cælestes: uti satis consentaneum est iis, quibus *æther* ἀπὸ τοῦ αἴθειν a dictus videtur. Nec minùs convenit Peripateticorum sententiæ: quando sidera iis nihil aliud sunt, quàm densiores, eoque lucidiores sui orbis partes. Quod si Cælus sit siderum parens; non absurdè à poëtis dicitur, priùs habuisse genitalia; hoc est, vim aliquid ex se producendi. Sed, productis sideribus, desiit illa vis; quia, ut communior est opinio, nihil novi gignitur in cælo. Ab eo igitur tempore resecta dicuntur genitalia. Nihil quidem, nisi vi cælesti, generatur in terris, vel aquis. Sed non sunt ea naturæ cælestis, uti sidera; quibus convenientiùs tribuitur filiorum nomen; præsertim si planè ejusdem sunt materiæ, ac parens Cælus. Atque hæc, si rem potiùs, quàm fabulæ involucrum, spectes; magnam conveniunt partem historiæ Mosaicæ: quæ narrat, primo die conditum esse cœlum, sed inornatum: die autem quarto esse stellis exornatum, ac distinctum. Unus solùm scrupulus restat; an, ex Mosaica mente, sol, luna, sidera, sint ex cælesti corpore confecta. Ita vulgò dictitant, quibus digitum transversum ab Aristotele recedere religio est. Mihi longè fit verisimilius, Deum ex corpore illo lucido, quod primo diem triduo efficiebat, fecisse in cælo tum magna duo luminaria, tum etiam stellas. Quod pleniùs posteà b explicabitur.

a Abunitendo.

b Cap. 39.

Quæri præterea video, utrùm Saturnus, an Cælus, intelligi debeat apud Theocritum, vel potiùs Simmiam Rhodium, in Alis, cùm ait: Λεῦσσέ με τὸν γᾶς τε βαθυστέρνου ἄνακτ' Ἀκμονίδαν. *Cerne me Telluris lato pectore præditæ regem Acmonidem.* Sanè scholiastes ad hæc verba sic annotavit: Ἀκμονίδαν δὲ λέγει τὸν Οὐρανόν. *Acmonidem autem dicit Cælum.* Non displicet, si potiùs intelligamus Cæli filium. Quippe patronymicum est ex Ἄκμων, quo non *incus* modò notatur, sed etiam *Cælum*: quod sic dicitur, quasi ἀκάμων, sive ἀκμητος, *indefessus.* Nec enim cælum seu sidera unquam circuitu perpetuo fatigantur. Nisi malis, ipsum Cæli patrem sic dictum; deque natura ejus colligi ex natura Cæli; quia parentes, ac liberi, ejusdem esse soleant participes naturæ. Utrique sententiæ favet Hesychius. Sic enim ille: Ἀκμονίδης, ὁ Χάρων, καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄκμονος γὰρ παῖς. *Acmonides, Charon, & Cælus. Nam Acmonis filius.* Ac continuò subditur: Ἄκμων, ἀπαθής, Κρόνος, Οὐρανός, ἢ σίδηρον ἐφ' ᾧ ὁ χαλκεὺς χαλκεύει. *Acmon, omnia perferens, Saturnus, Cælus, vel incus.* Vide & Eustathium in Iliad. Σ c, & Etymologicon in Ἄκμων. Sed de hoc, ut videtur, dissensu, eo minùs laborandum, quia pro diversa considerandi ratione, ut inferiùs ostendam, unum idemque numen, nunc Saturnus, nunc Cœlus, videatur. Unde & Jupiter, non modò Κρονίδης sive *Saturnius* dicitur; sed etiam Ætheris filius: ut legere est apud Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes. Sed usitatius Græci Romanique per Iovem intellexere cælum. Quod factum imitatione Orientis, inque his Persarum: de quibus ita Herodotus in primo: Κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες· *omnem Cæli gyrum vocantes Iovem.* Et Strabo in XVI: Τὸν οὐρανὸν ἡγούμενοι Δία· *Cælum existimantes Iovem.* In hac opinione non modò vulgus Græcorum stultè cum Persis sapiebat: sed etiam Plato in Epinomide, unde & ea verba exscripsit Theo Smyrnæus lib. I Mathematic. cap. I d: Τίνα δὴ καὶ σεμνύνων ποτὲ λέγω θεόν, ὦ Μέγιλλέ τε, καὶ Κλεινία; σχεδὸν οὐρανόν. ὃν καὶ δικαιότατον, ὡς ξύμπαντες ἄλλοι δαίμονες, ἅμα καὶ θεοὶ τιμᾶν τε, καὶ εὔχεσθαι διαφερόντως αὐτῷ. τὸ δὲ καὶ τῶν ἄλλων αἴτιον ἀγαθῶν πάντων ἡμῖν αὐτὸν γεγονέναι, πάντες ἂν ὁμολογοῖμεν, δοῦναι δὲ ἅμα καὶ ἀριθμόν, &c. *Quem Deum, ô Megille, & Clinia, laudibus effero? Cælum omnino; quem Deum maximè æquum est cæteros omnes dæmones, & deos imitantes eximiè nos venerari, votaque, & preces apud ipsum fundere. hoc etiam omnes facile agnoscemus bonorum omnium nobis esse auctorem, numerumque dedisse*, &c. Platoni verò in hoc prævit magnus Pythagoras. Quippe & illi Cælus, sive Æther, Deus erat; sideraque ejus esse numinis oculos judicabat. Hac de re sic Epiphanius adversus Hæreses lib. I, hæresi gentilium V a: Σῶμα δὲ ὁ Πυθαγόρας λέγει εἶναι τὸν Θεόν, τουτέστιν οὐρανόν· ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ ἄλλα, ὥσπερ ἐν ἀνθρώπῳ, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα, καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν στοιχεῖα· *Pythagoras Deum ait esse corporeum: videlicet cælum: ejus oculos, cæterasque tanquam in homine partes, Solem, & Lunam constituit, ac reliquas stellas, & elementa cælestia.* Sed cautè hæc capienda. Nam certum est, ex Pythagoræ mente unicum fuisse numen; à quo universum hoc sit creatum. Quod veterum testimoniis comprobat Steuchus Eugubinus de Perenni Philosophia lib. III, cap. [illegible]. Interim fatebatur Pythagoras, cælum etiam à spiritu mundi animari, ac reapse Deum esse. Quod etiam Hierocles, in Aurea scribens Carmina, agnoscit. Siquidem penè initio commentarii memorat τὸν δημιουργικὸν μόνον θεόν, ὃν θεὸν θεῶν κυρίως ἄν εἴποι τις, καὶ θεὸν ὕπατον, καὶ ἄριστον· *opificem unicum Deum, quem Deum Deorum propriè aliquis dixerit, & Deum summum, & optimum.* At idem, ubi postea de quaternario tractat, sic scribit; Ἔστι γὰρ δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ αἰτία ἡ Τετράς, θεὸς νοητός, αἴτιος τοῦ οὐρανίου, καὶ αἰσθητοῦ θεοῦ. *Est Quaternarius ipse omnium opifex, atque caussa, Deus mente perceptibilis, principium ac caussa Dei illius cælestis, ac qui sensu percipi potest.* Ubi clarè videmus, distinguere inter Deum νοητὸν, sive qui mente percipitur; & αἰσθητὸν, sive qui percipitur sensu: atque illum, quem symbolicè Τετράδα sive *Quaternarium* dixit, putare summum Deum, omnium conditorem; hunc verò, puta Cælum, à summo Deo productum, inque sensus incurrentem. Imo fortasse Pythagorici quod hunc sensibilem Deum statuerent, vulgo tantummodo dederunt: quicum loquendum, non sapiendum, judicabant. Sanè sic Plato sensit; ut alibi dicimus. Et constat, Pythagoreos cælum potiùs habuisse pro musico Deorum organo. Nam eorum, uti & Platonis, opinio erat, circumvolutione orbium cælestium concitatissimâ admirandum excitari concentum. Atque eò, uti antea b dictum, respexit quoque Varro Sat. ὄνος λύρας:

c Romanæ edit. pag. 1150. vers. 58. & pag. 1154. v. 23. & seq.

d Pag. 10.

a Pag. edit. Parif. 12.

b Hujus libri c. 12.

Quàm mobilem Divûm lyram Sol ἁρμογῇ
Quadam gubernans motibus Diis veget.

Ubi videmus, cælum à Varrone nuncupari *Divûm lyram*: nempe ob suavissimam orbium cælestium harmoniam, quam diximus. Sed hujusmodi harmoniam refellit Aristoteles lib. II de Cælo, cap. IX. Imò ne illud quidem, an complures reapse sint orbes cælestes, controversiâ caret; ut inferiùs explicabitur.

Cap. XXXVIII.

Gentiles, ut cælo divinitatem tribuerent, duobus potissimum esse adductos: quorum prius sit, quòd citra mutationem sui duret; imò, si Aristotelem audimus, fuerit à se ipso, aut nullo; vel si à Deo, saltem ab æterno; nec voluntate moveatur divinâ, sed necessitate fatali. Verùm impiam hanc esse sententiam, & contradicere sibi Philosophum, dum mundum putat æternum, & nihilominus nullum in rebus statuit infinitum. Elementalem materiem cælo assignari à Philosophis, & claris ante Aristotelem, & postea consecutis; item Sanctis Patribus. Utrosque etiam, & Ptolemæum ipsum, liquidam ac perviam cælo naturam tribuisse. Itidem Philosophos gentium, ac veteres Theologos nostros, sidera credidisse ignea. Occurritur Thomæ Aquinati, & aliis; qui in hoc negotio respuunt auctoritatem SSorum Patrum, quia hac parte, ut ajunt Platonizent.

POstquam vidimus, ut gentiles honore divino cælum fuerint prosecuti: adferemus etiam, quæ eos ad venerationem hanc impulerint, & eâdem, quàm infirma hæc fuerint, expendemus. Ac primùm eos, ut magnificè adeò de cælo sentirent, impulit corporis ætherei sublimitas, quia nihil eo viderent excelsius; magnitudo, quia omnia

omnia complexu suo contineret; pulchritudo, quia intermicantibus astrorum luminibus, velut floribus, esset pictum, ac tanquam gemmis distinctum; perennitas, quia nihil generetur in corpore æthereo, aut corrumpatur; ac denique immensa operationis utilitas, cùm inferiora omnia virtute regantur cælesti.

Ex hisce duo postrema imprimis in considerationem veniunt; incorruptibilitas sive perennitas, & operatio, sive gubernatio universi. Nam omnes per Deum intelligunt naturam perpetuam ac constantem, universi gubernatricem. At cælum creditur incorruptibilis, ac constantissimæ naturæ. Creditur etiam in inferiora hæc agere, omniaque gubernare. Quæ cum cogitarent, ut cum Apostolo dicam *a*, *ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν*, *vani sunt facti in cogitationibus suis*. Vero enim numine deserto, cælum sideraque pro Deo habuerunt. Atque hoc, quod diximus, palmarium erat philosophorum argumentum: eoque dignius est, ut non levi brachio perstringatur; sed cùm cura aliqua excutiatur à nobis. Faciemus hoc eo lubentius, quia utcunque gentiles in admiratione cælorum modum omnem excesserint: (quippe qui eo perducti sint, ut opificium pro ipso venerarentur opifice) tam admiranda tamen sit corporis cælestis natura ac constitutio, ut, quibus non planè cor, Marpesiæ instar cautis, obriguit, minimè in opere subsistant, sed pertingant aliquousque ad ejus conditorem: quantoque in notitia ejus plus profecerint, tanto magis admirentur, ament, laudibus celebrent, imò vitam ad ejus gloriam componant. Hoc igitur generosæ est mentis, hoc animi pii ac devoti, quibusdam gradibus, ex sordibus hisce, in quibus versamur, attollere sese ad contemplationem cæli ac siderum; atque scalis inde alteris adscendere ad cælorum nostrique conditorem, & gubernatorem universi.

a Ad Rom. 1. 21.

Perennitatem, sive æternitatem cùm dico, non more Peripateticorum loquor; quibus Cælum semper fuit, semper erit: sed prout eo uti vocabulo solemus de omnibus, quæ sibi constant, naturâque suâ, seu materiæ, seu formæ vi, & generationem, & corruptionem, ignorant. Cujusmodi æternitatem etiam Scholastici tribuerunt mundo; etsi cœpisse eum, & desiturum, faterentur. Eam verò colligebant, partim ex figura & motu circulari, & quidem in loco sublimi: partim ex duratione, quia, ut ajunt, tot seculis nec stella cælo accesserit, nec decesserit. Aristoteles verò longè ulterius processit. Nam eò usque se abripi passus fuit, ut statueret, mundum nunquam cœpisse, nunquam interiturum; ac ut intelligentias, ita tum cælum sideraque, tum elementa, putaret esse à se ipsis, cunctaque hæc esse coæterna: nec Deum agnosceret, ut caussam sui efficientem, sed tantùm ut primum finem omnia sub sese ordinatissimè disponentem: & proinde, ut primum appetibile, in quo positum sit bonum cæterorum, quæ ab eo, ut fine, dependeant. Itaque in hoc uno constituebat Dei principatum, quòd principium sit omnium, non in ratione efficientis, sed solùm ratione finis: qui est caussa caussarum, habetque caussalitatem independentem, cùm non finis ab efficiente, sed efficiens impellatur à fine.

Non pauci tamen censent, putasse Aristotelem, mundum esse à Deo, non quidem per veram efficientiam, quæ transmutationem requirit; sed per impropriam, quæ emanatio dicitur, ac respectus sit consequens ad motum hunc metaphoricum. Atque iidem ajunt, mundum Deo quidem esse coæternum; attamen Deum, ob metaphoricam illam efficientiam, esse priorem mundo, non tempore, sed naturâ; quomodo Sol prior est illuminatione. Fuit hæc quoque sententia Procli: sed rectè jam olim ei occursum *b* fuit, etiam secundùm tempus, Solem esse priorem illuminationibus; non universè quidem, sed singulatim consideratis: quomodo &, si motus mundi esset æternus, Deus tamen antecessisset motum, non ratione totius, sed quod ad singulas partes. Sed tali efficientiæ mundi, qualem Aristoteli affingunt, valde ipse repugnat Philosophus. Quippe sic contrat demonstratio illa in VIII Physicorum; ubi colligit, si mundus est factus, per motum esse factum. Etiam secundùm Aristotelem contradictionem implicat, efficere sine motu: quandoquidem cùm alibi, tum Metaphys. lib. II, textu V, & lib. V, textu II, efficiens definitur, principium motus. Objectant ex secundo de Ortu & interitu, text. LI, quicquid compositum est ex materia & forma, aliud agnoscere, à quo sic compositum sit: atque ab Aristotele disertim addi, non hoc solùm habere locum in iis, quæ corruptioni sunt obnoxia, sed etiam æternis. Hinc verò sic colligunt: cum cælum ex materia & forma componatur; habere id quoque compositionis suæ caussam efficientem: cumque idem sit æternum; non posse efficientem ejus caussam esse aliam, quam primam Mentem. Sed qui sic ratiocinantur, parum cogitant, Aristotelem illic agere non de compositione cæli, verùm inferiorum: in quibus æternitas consideratur ratione specierum; quæ permanent, utcunque individua fiant, & corrumpantur. In speciebus igitur requirit caussam efficientem, eamque statuit Cælum: ut ita compositio omnis sublunaris, quatenus æterna, uti habet æternum principium passivum, materiam primam; ita etiam habeat æternam caussam efficientem, motum cælestem. Atque hoc pacto Aristotelis locum etiam intellexit Cæsar Cremonius de Motoribus Cæli abstractis sect. IV, cap. IV.

b Simplicius in 8 Physic digressione prima contra Joannem Grammaticum.

Verùm enimvero demus hoc illis, Aristotelem putâsse, intelligentias ac mundum, non esse à se ipsis; sed à Deo: saltem putavit ab eo esse non voluntate, sed naturæ necessitate; ita ut non potuerint non esse ab æterno. Quippe existimâsset, à Dei esse voluntate, si vidisset, etiam potuisse incipere in tempore. Imò si credidisset, vel motum mundi esse ab eâdem voluntate; vidisset etiam, mundum quandoque posse non moveri. Nunc à Deo quidem moveri arbitratur, sed fatali necessitate; sic ut Deus non possit non illum movere: eaque res præcipuum est fundamentum, cur mundum censeat perennaturum; neque posse interire, vel non moveri. Hæc multis comprobare est Aristotelis locis: nec aliter ejus mentem cepere Simplicius, Themistius, Averroës: quos vide in octavum *φυσικῆς ἀκροάσεως*. Adi & Gregorium Ariminensem in II Sentent. Dist. I, Qu. I, Art. I, & Gabrielem Vasques tom. I, Quæst. XIX, Disp. LXXXI, cap. I, num. III *a*: item Benedictum Pererium de communibus Princip. & Affect. lib. V, cap. VII, & toto penè lib. XV. Nec absolvere est Aristotelem ab *ἀντιλογίᾳ b*, dum libb. *φυσικῆς ἀκροάσ.* *c* docet, ne cogamur infinitum agnoscere in caussis successivis, necessariò esse deveniendum ad motorem primum: atque idem è contrario in libb. de Cælo contendit, cælum ab æterno fuisse cum motuum successione: quo pacto infinitæ fuerint gyrationes cælestes. Imò, si statuit animas immortales, sint animæ actu infinitæ: atqui omnem ipse infinitatem damnat actualem.

a P. 493.
b Contradictione.
c Naturalis auscultationis.

Super falso adeò, atque absurdo dogmate, quod mundus fuerit ab æterno, illud etiam exstruxit Aristoteles, cælum non elementalis esse materiæ, qualia generantur, & corrumpuntur: sed quinctam esse essentiam, atque hoc non in orbibus modò, sed sideribus etiam, locum habere. Nequis igitur illis, qui divinitatem cælo tribuerunt, aliquid in Aristotele præsidii relictum arbitretur; prius philosophi sententiam de orbium materie, deinde de materie siderum refellam. Bifariam autem id fiet; autoritate, & ratione. Autoritas partim philosophorum erit gentilium, partim scriptorum Ecclesiasticorum, partim Sacræ Scripturæ. Philosophi illi vel ante Aristotelem fuere, vel post eum. Primùm igitur ei obducimus priores: qui mundum à Deo fatebantur originem ducere, ac naturæ esse elementalis. Ita judicavit Plato. Clarè enim in Timæo mundum ait constare quatuor solùm elementis; & ex quarto ignis elemento plurimum inesse cælo. Eamque opinionem fuisse Platonis, Taurus quoque tradidit commentario in Timæum; ut Philoponus refert. Etiam idem de Platone traditum Porphyrio, Plotino, ac Proclo. Item ante Platonem ea mens fuit Empedoclis: de quo sic Plutarchus in placitis philosophorum lib. IV, cap. XI, & iisdem

a Pag. 52, 53. verbis Stobæus in Eclogis physicis, cap. de Cæli naturâ *a*: Ἐμπεδοκλῆς στερέμνιον εἶναι τὸν οὐρανὸν ἐξ ἀέρος συμπαγέντος ὑπὸ πυρὸς κρυσταλλοειδῶς, τὸ πυρῶδες καὶ τὸ ἀερῶδες ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἡμισφαιρίων περιέχοντα. *Empedocles* (dixit) *cælum esse solidum, glaciei in modum ab igne & aëre compactum; quod ignitam aëreamque naturam in utroque globi semisse contineat.* Subdit ibidem Stobæus, Anaximandro cælum esse de calido, ac frigido, mixtum; quomodo & apud

b Pag. 85. edit. Flor. Achillem Tatium in Phænomena *b* legas, statuisse eum οὐρανὸν ἔμπυρον πυρὸς μετέχοντα· *cælum volucre, ignis particeps.* Parmenidi tamen, Heraclito, Stratoni, & Zenoni, tantum igneum est; ut ibidem tradit Stobæus. Sed quid multos adducere opus, quando Aristoteles ipse agnoscit, priores omnes cælum statuisse, alios aeriæ, igneæ alios naturæ? Sic enim scribit in secundo de Cælo cap. IX, text. LVI: εἴπερ ἐφέρετο τὰ σώματα τούτων, εἴτ᾽ ἐν ἀέρος πλήθει κεχυμένων κατὰ τὸ πᾶν, εἴτε πυρὸς, ὥσπερ ΠΑΝΤΕΣ φασίν· *Si corpora horum* (siderum) *ferantur, sive in aëris multitudine per universum, sive ignis, ut* OMNES *dicunt.*

Nec opinionem suam sic potuit Aristoteles comprobare iis, qui postea sunt secuti, ut non innumeri mallent antiquiorum sequi sententiam. in quibus etiam Cicero est in II de Nat. Deor. ubi fusè tradit, mundum universum quatuor constare elementis; quartum esse æthera, in quo sidera sint. Idem de Seneca statuendum; quem videas in VII Natur. quæst. apertè tradere, cœlum constare quarto ætheros sive ignis elemento. Etiam igneum putavit Plinius. Verba ejus adferam ex lib. II. Hist. Natur. cap. V: *Nec de elementis video dubitari, quatuor ea esse; igneum summum; inde tot stellarum collucentium illos oculos. Proximum Spiritus; quem Græci, nostrique, eodem vocabulo aëra appellant.*

Quid quòd sancti Patres magno consensu Aristotelem impugnant; unoque ore docent, cælum hoc esse elementale; aliqui quidem igneum; ut Beda lib. de natura rerum, cap. V, & Alcuinus sive Albinus Flaccus quæst. in Genesin: at multo plures aqueum; in quibus & Cyrillus Hierosolymit. qui in Catech. ait, sidera ignea per cæli aquas discurrere; nec hoc mirandum esse ob contrarias naturas, cùm & in Ægypto sapiens Deus dimiserit ignem in grandine. Quia verò vel igneum, vel aqueum, putarunt; eo quoque non solidum, sed pervium, crediderunt. In qua opinione quàm multi fuerint, ordine exponam.

Ac de philosophorum illis, qui præcessere Aristotelem, legas hoc apud ipsum lib. II. de Cælo, text. XLIII, ac deinceps: idemque de iis Cicero tradit lib. II. de Natur. Deorum: ubi & addit, sidera pasci vaporibus Oceani; quibus, nisi cœlum esset liquidum, non pateret adscensus usque ad sidera. Secutus quoque Seneca in VII Natur.

c Cap. 13. quæst. *c* ubi increpat Artemidorum, quòd cælo inducat duritiem, cum pervium id sit, tum sideribus, tum halitibus, quibus sidera aluntur. Eadem (quando de Latinis dicere jam cœpimus) sententia est Hygini lib. I, & IV Astronomici Poetici; Calpurnii Bassi, vel alterius, commentario in Aratea à Germanico Cæsare versa: Manilii compluribus locis: Martiani item Capellæ lib. VIII, cap. de Mundo. Sed Græcos iterum videamus. Quorum similiter Ptolemæus; ut agnoscit Thomas Aquinas part. I, quæst. LXX, art. I, ad III. *Dicendum*, inquit, *quod secundum Ptolemæum, luminaria non sunt fixa in sphæris; sed habent motum seorsum à motu sphærarum.* Eamque Ptolemæi fuisse opinionem, etiam apud alios legas. Uti Dionysium Richelium sive Leeuwium Carthusianum,

d Multo qui scripserit. Theologum ut pereruditum, ita πολυγραφώτατον *d*, eoque mihi cariorem, quia communem cum parentibus ac majoribus meis habuerit patriam Ruræmundam. Is ante seculum, & quod excurrit, sic scripsit in Genes. cap. I, art. X: *Plato in Timæo dicit, stellas non esse fixas in firmamento; sed meare, & choream ducere in eodem: & in hoc Ptolemæus Platonem secutus est. Unde dicunt, non cælum, sed stellas cæli moveri, & circumferri.* Sed & Hieronymus Vilielmus Venetus, Argolicensis prius, posteaque Æmoniæ episcopus, qui patrum claruit ætate, operis De sex diebus conditi orbis Lect. XX, clarè ait, Ptolemæum excentricos & epicyclos posuisse in planetarum orbibus, non quia re vera in iis esse putaret; sed quia ex ejusmodi hypothesibus erraticarum cognoscerentur stellarum effectus. Et profectò, si Ptolemæus cælos esse solidos durosque existimasset; quomodo putasset idem, sidera ali vaporibus Oceani?

Etiam liquidum ac pervium siderum cursui cælum statuunt Hebræi; teste Jacobo Naclanto, episcopo Clugiensi in sua Medulla. E nostris Justinus Martyr, sive alius, ad quæst. XXXIX Orthod. ubi clarè ait, moveri astra, cælum esse immobile. Item Cælius Lactantius, quem & testem adducit eruditissimus Christophorus Schemerus in Rosa Ursina *a*. Sed incautè addit, vixisse ætate B. Hieronymi: a Pag. 719.
cum ille quidem Constantini Magni, & ejus filiorum; hic Theodosii Magni, & liberorum illius ætate, claruerit. Ait autem Lactantius lib. III, cap. XXIV, *astra per spatia cæli divinâ, & admirabili ratione decurrere.* Nec aliter sensit Basilius homil. I Hexaëm. & Homil. III: ubi & b In Gen. cap. I, p. 1011.
puerile ait, putare esse crystalli instar congelatum. Atque eadem mens fuit fratri ejus Gregorio Nysseno in Hexaem. c Pag. 30.
Item Diodoro Tarsensi in Catena Lipomani: Eusebio d Pag. 26, & 27, ed. Tigur. item in Catena Martinengi p. 1012.
Emisseno in Catena Martinengi *b*, & Lipomani *c*: Ambrosio, more suo Basilium sequenti, Hexaëm. lib. I, cap. VI: Cyrillo Hierosolymit. cap. IX: Chrysostomo homil. VI in Genes. & homil. XVI in epist. ad Hebr. & homil. XII ad populum Antiochenum: Augustino lib. II de Genes. ad literam, & lib. XI de Civitate Dei, cap. XXXIV: e Pag. 519. 535. 517. 539. ed Paris.
Cyrillo Alexandr. in Jes. cap. LI, ad illud, *Quoniam cæli sicut fumus* &c. Andreæ Cæsariensi in Apocal. cap. LXIV, serm. XXII: Eucherio in Gen. cap. III: Cassiodoro in f Pag. 130, edit. Lansell.
Psal. CXLVIII: Junilio in Hexaemeron: Procopio Gazæo in Genes. cap. I *d*, ubi tum eo pugnat, quod *Deus luminaria* dicatur *posuisse in firmamento*; tum quod Josue g In Catena Lipomani.
cap. X legamus, *Stet Sol*; non *Orbis Solem deferens*. Similiter quoque Zacharias Mitylenæus de Mundi opificio *e*: h Epist. ad Quodvult Deum.
S. Maximus Confessor commentario in Dionysium cognomento Areopagitam *f*: Isidorus lib. III Orig. cap. XXX: ubi cælum ait esse aëra puriorem. Vide & eum i Hæres. 84.
lib. XII, cap. XXX. Item Bedam quæst. in Genes. & Damascenum lib. II Orthod. Fid. cap. VI; ubi & Basilium k Lib. 2 de placit. phil. c. 13.
citat, eumque ait hoc didicisse è Scripturis, quæ statuunt, materiem ejus instar fumi tenuem. Similiter Haymo in l In eclogis physicis, pag. 55. & seq ed. Plantin.
Psal. CXLVIII, Philippus Solitarius Dioptræ suæ lib. III, cap. VI, Rupertus Tuitiensis in Gen. cap. XXII, & XXIII, Petrus Trec. Comestor. in Histor. Scholast. Richardus Pampolit. in Psalm. CXLVIII. Sed quid multis opus? m De μύδρον similiter scholiastes Apollonii ad I Argonaut. vers. 497. & scholiastes Euripidis in Hippolyt. vers. 597. Sed μύδρον vitæ διάπυρον, ut apud Stobæum, ita etiam est apud Plutarchum lib. 2 de plac. phil. cap. 20.
Diodorus Tarsensis *g* gentile dogma vocat. Ac Philastrius, quem se Mediolani cum S. Ambrosio vidisse ait B. Augustinus *h*, inter hæreses reponit *i* opinionem eorum, qui sidera cælo esse affixa opinantur. Ubi, quin laxè admodum hæresin sumat, pro quavis opinione receptæ Catholicorum sententiæ adversanti, minimè ambiguum est. Nec enim, hoc, an illud sentias, ad fidei pertinere fundamentum, intelligentior quisquam dixerit.

De elementali, èâque liquidâ cælorum materie satis diximus. Deinceps videamus de materie siderum, itidem elementali. Fuit hæc sententia philosophorum, qui ante Aristotelem fuerunt. Unde Plutarchus *k*, & Stobæus *l*: Θαλῆς γεώδη μὲν, ἔμπυρα δὲ τὰ ἄστρα· *Thales* (putavit) *terrena quidem astra, sed ignita.* Subjicit deinde uterque, ut Empedocles statuerit, esse eas ex igne illo, quem aër primò continuit, sed primâ edidit separatione. Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, ut ibidem legere est, credidere Solem μύδρον ἢ διάπυρον *m* *globum lapideum, vel ferreum, sed ignitum.* Plato statuit stellas majorem partem igneas; sed ex aliis tamen elementis aliquid trahentes. Similia alii, quæ, qui volet, apud Stobæum, & alios, reperiet.

Etiam hæc sanctorum Patrum opinio fuit. Tertullianus quàm apertè in libro de Anima: *Sol, corpus; siquidem ignis. Sed quod aquila confitetur, neget noctua.* Basilius Vide & quæ diximus supra lib. I, c. I.

quo-

a Pag. 38. edit. Basil. quoque in Hexaëmeron homil. III a ait: Τὸν δὲ αἰθέρα τίς ἀμφιβάλλει μὴ οὐχὶ πυροειδῆ εἶναι καὶ διακαῆ; *Jam verò æthera ipsum quis dubitat igneum esse, & ustivum?* De b Pag. seq. Peripateticis verò hæc subjungit b: Καί τοίγε οὐδὲ θερμὸν εἶναι τὸν ἥλιον ἐκεῖνοι λέγουσι. τοσοῦτον αὐτοῖς τοῦ λέγειν περίεστι. *Quamquam nec illi dicant solem esse calidum. Tanta illis superest copia temporis ad verba inania.* Nec aliud voluit eruditissimus in Batava Academia collega meus Wilibrordus Snellius, cùm sic scribit c, *Non sum nescius, ne calidum quidem solem quibusdam credi: sed istas pueriles ineptias refutare non est operæ pretium.* Quam acrimoniam in eo culpat Scipio Claramontius Cæsenas d. Quasi aliud dicat, ac S. Basilius. Præsertim si sequamur Latinum interpretem, qui sic reddidit: *Tanta istis superfluit ad deliras & aniles nugas copia temporis.* Basilio consensit frater Gregorius Nyssenus: & more suo eundem secutus Ambrosius Hexaëm. lib. I, cap. VI. Ac similiter B. Augustinus de verbis Apostoli serm. I, item serm. I Domin. proximâ ante Nativitatem; & Theodoretus in Gen. quæst. XI, ubi ait, Deum aquas divisisse, illas autem superiùs positas fuisse, μὴ συγχωρῆ τῷ πυρὶ τῶν φωστήρων λωβᾶσθαι τὸ στερέωμα, *ne finerent igni luminarium corrumpi firmamentum.* Vide & in Psal. CXLVIII. Item Claudium Mar. Victorem in Genes. lib. I. Etiam cælum vel esse aëra puriorem, vel igneum, vel aëra igneum, statuit Isidorus lib. III Orig. cap. XXX; uti & lib. XIII, cap. IV, V, & VII; nec non libro Differentiarum; ubi Cælum, & Æthera, distinguit. Adi & Anselmum lib. I de Imagine mundi, cap. XXIV; ubi & de æthere censet angelos sibi corpora sumere, quando in terras descendunt. Mitto Petrum Damiani, Brunonem Carthus. Rupertum Tuitiensem. A quibus paullum abit Hugo Victorinus; qui Solem quidem igneum, sed sidera cetera facit aërea. Interim, elementalia esse, ei cum aliis convenit.

c Lib. de cometa an. 1618. cap. 7.

d Præfat. operis de sede sublunarium cometarum.

Neque nisi Sol igneus, naturâque calidus sit, contrà quàm Peripateticis videtur; argumentum procederet Sanctis Patribus, quando adversus Arrianos disserunt, atque ad Trinitatis mysterium, pro imbecillitate humanâ illustrandum, tria hæc ajunt Soli inesse; motum, splendorem, calorem. Dixeris cum Scholasticis, eos hoc solum intellexisse effectivè; formaliter non item. Sed acutiores erant Arriani, quàm ut non perspicerent, nullo tum negotio occurri huic posse argumento. Vidit hoc Thomas Aquinas in II Sentent. Distinct. XIV, quæst. III; ubi ingenuè agnoscit, eam, quam diximus, opinionem, ut philosophorum omnium ante Aristotelem, ita receptissimam fuisse apud SS. Patres. Mirificè autem & horum, & illorum, auctoritatem eludere conatur. *Omnes*, inquit, *ante Aristotelem dixerunt, cælum esse de natura elementorum: quod Aristoteles primitus improbavit, ponens cælum esse sine gravitate & levitate, aliisque contrariis; ut patet primo cæli, & mundi. Et propter efficaciam rationum ejus posteriores philosophi, scilicet Peripatetici, consenserunt ei: unde nunc omnes opinionem ejus sequuntur.* Posteaque idem fatetur, Sanctos Patres contrarium docere: sed inquit, *Basilius, Augustinus, ac plures Sanctorum, sequuntur in his, quæ philosophiam concernunt, opiniones Platonis: ideo ponunt cælum esse naturæ elementaris. In talibus ergo dicta Sanctorum non sunt majoris auctoritatis, quàm philosophi, quos sequuntur.* Quæ & ex eo adducit Dionysius Carthusianus in Genes. e Pag. 30. ed. Colon. cap. I, art. XII e. Sed profectò in hoc Aquinas audiendus non est: quod plurimi jam ex Theologis, & Philosophis, confitentur. Nihil enim apertius est, quàm Sanctos Patres ad Scripturas provocare. Hoc facit Justinus, sive alius, Resp. ad quæst. XCIV; ubi ex epistola B. Petri cælos esse corruptioni obnoxios ostendit. Scripturis quoque pugnat Basilius in tertia, quam diximus, Hexaëm. homilia. Eumque hoc facere, traditum quoque Damasceno lib. II Orthod. Fid. cap. VI. Basilii more, ut solet, agit Ambrosius Hex. lib. II, cap. III. Nec aliam insistit viam Chrysostomus de incomprehensibili Dei natura homil. III. Imò tantum abest, ut à Platone, non Scripturis, hauserint hoc sancti Patres; ut potius Plato hanc doctrinam didicerit è Mosaicâ illâ tralatione, quæ ante illam LXX seniorum fuit: sanè à Mose hausisse, ait Justinus Martyr Apol. II, & Cohortat. ad Græcos. Atque ut Mosis nullam vidisset interpretationem, cognoverit in Ægypto à posteris Judæorum, qui tempore Nabuchodonosori eò profugerant; vel Ægyptiis, qui à Judæis percepissent. Adde quod, si Patrum sententia parvi sit momenti, quia eam didicerint à Platone; nihilo plus ponderis habere debeat opinio Scholasticorum, quia illam hauserint ab Aristotele. Et si Scholastici non verentur de sanctis Patribus dicere, eos in dogmatis, quæ naturam spectant, tantum non juràsse in Platonis verba: quanto nos justius hoc objectabimus Scholasticis, juràsse eos in verba Aristotelis; eoque, abeundo ab illis, non ipsos, sed unum rejici Aristotelem. Suntque hæc aperta adeò, ut propterea quoque eorundem nonnulli ex Aristotelis castris transfugerint in castra Veritatis: quales Ockamus, Gabriel, aliique; præsertim qui commentati sunt in Creationis historiam. Similiterque Ægidius tractatu de materia Cæli: ubi & ipse docet, cælum esse naturæ ejusdem, ac elementa. Atque eadem mens Cæsaris Scaligeri Exercit. LXI. Nec multum abeunt, qui ajunt, eandem quidem esse cæli ac elementorum materiam: sed à forma sua sic, uti loquuntur, actuari, ut conditione sit longè meliori, ac propterea alius etiam materiei dici possit. Cum his nobis nunc negotium non erit, ne videamur λογομαχεῖν a. Satis enim liquet, non tam Aristotelem sic cum aliis conciliari, quàm ab eo liquidò recedi: & duntaxat dari hoc honori philosophi, ut cùm planè deseritur, non prorsus tamen desertus videatur.

a De verbis certare.

Cap. XXXIX.

Cælos aquis debere originem, ex Mose comprobatum: proque ea sententia etiam facere ἔτυμον vocis Schamaim, *licet à variis variè allatum. Ex eodem Mose adstruitur, Solem sideraque esse ignea natura: idemque argui ex aquis supercælestibus. Cælum esse liquidum, ostenditur argumentis e rerum natura petitis. Quid impulerit vel Aristotelem, ut, prioribus desertis, induceret orbes cæli solidos; vel Hipparchum, ut, relicto. Eudoxo & Calippo, orbes eos excentricos arbitraretur. Physicorum, & Mathematicorum, de iis dissensus ex Bonaventura productus. Et quantum ab excentricis abhorruerit Fracastorius. Occurritur iis, qui putarunt, nihil in cælis generari. Varia diversorum temporum stella nova; ac Clavii de iis opinio. Quomodo Sol non videatur tot seculis imminutus, si igneus sit. Cælum non est levitatis expers. Anaxagoras cur damnatus.*

SEd non ulteriùs urgebo, vel Philosophorum ante Aristotelem, vel Theologorum ante Scholasticos, opinionem. Potiùs tum auctoritatem adferam sacræ Scripturæ, tum rationes utriusque partis ponderabo.

Divinus Moses, quo non alter melius primordia rerum intellexit, Genesios cap. I docet, primæ diei opera esse, terram rudem, incultamque, aquam terræ undique circumfusam, & lucem, sive lucidum ignis corpus. Refert deinde, ut die altero facta sit expansio; idque in medio aquarum; ita ut & infernè haberet aquas terræ proximè circumfusas, & supernè alias, quæ supercælestes dicuntur. Hæc expansio, (quæ superiori parte sui *æther* vocatur; inferiori autem, qua terræ & aquæ globo incumbit, *aër* dicitur) non facta est è nihilo, cùm nulla non corporea substantia materiem suam primæ debeat diei. Ex terra verò esse, dici nequit; cùm opacum terræ corpus, & pellucidus aër atque æther, tantopere dissideant naturâ. Ex aquis igitur expansio fit: pro quo etiam facit, quod aquæ sint pellucidæ; & expansio illa facta sit in medio aquarum.

Cælum verò aquis originem debere, præter ea, quæ diximus, etiam indicare videtur etymon vocis שָׁמַיִם: quando penè omnes posteriorem hujus vocabuli partem censent esse מַיִם Majim, hoc est, *aquæ*. Sed major contro-

troversia est, priorne ejus pars sit שָׁם *illic*, *istic*: quasi dicas, *illic aquæ*: puta & superiores, & inferiores, & illæ, quibus cælum constat. Ita interpretatur B. Hieronymus ad Oceanum, & R. Joseph Kimchi. Vel שָׁאוּ, *stupere*, quasi dicas, stupendas aquas, quia nihil admirandum magis, quàm suspensas illic teneri. Vel אֵשׁ, *ignis*, quia cæli sint ex aquis, sed sidera ex igne. Quod ἔτυμον placuit R. Bechai initio Paraschæ שמים. Inque Bereschit rabba sect. IV dicitur Deus initio ignem, & aquam, permiscuisse, atque exinde fabricâsse cælos. Et hæc de expansione, sive cælis.

Nunc de Sole, ac sideribus, videamus. Hæc creavit Deus quartâ die in superiori parte expansi, quam æthera dicimus. Fecit verò, non ex aqua (nam quid commune aquæ, & astris?) sed ex luce illa primogeniâ primæ quippe diei opere: quam nequaquam condiderat Deus, ut ubi triduo, præsens quidem diem, absens verò noctem præstitisset, confestim destrueretur; sed potius, ut ex igneo hoc lucis corpore igneum faceret solem. Lux igitur remansit secundùm formam, & naturam; sed non secundùm statum priorem; quia indita est Soli, ad ornatum majorem, & lucem clariorem; tum etiam, ut non solum dies noctesque alternaret, ad quod diei primæ lux suffecisset; sed ut præterea annos, & menses, aliaque tempora, discriminaret. Nam ad hoc quoque lucem illam discerpi, & magnitudine ac locis distingui, attinebat: eamque rationem adducit ipse Moses Genes. I, 14. Eleganter verò hanc primæ lucis immutationem veteres expressere. Uti Apollinaris, quando ait, Τοῦ δὲ πρωτογόνου φωτὸς, ὅσον μὲν καθαρώτατον ἐνέθηκε τῷ ἡλίῳ· τὸ δὲ λοιπὸν σελήνῃ, καὶ τοῖς ἄστροις ἐμέριζε· *E primogenia luce, quicquid purissimum foret, indidit Soli: reliquum verò lunæ, & astris, impertivit.* Item Basilius *a* sidera vocat lucis ὀχήματα, *vehicula*: uti Damascenus δοχεῖα, *conceptacula.* Theodoretus *b*, ἐκεῖνο τὸ φῶς διελὼν, ὡς ἠθέλησεν, τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους καὶ μικροὺς κατεσκεύασεν· *lucem distinguens, prout vellet, luminaria magna, & parva condidit.* Maximus item in Dionysium Scholiis *c*: Τὸ πρωτόκτιστον φῶς τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ μετεσχηματίσθη εἰς ἥλιον· *primâ die conditam lucem in Solem transformavit.* Didymi quoque locum similem reperies in Catena Lipomani, & apud Steuchum in Cosmopœia. Etiam sic Procopius in Genes. cap. I. Ac alia apud alios antea nobis laudatos. Hos nunc solos adduximus, ut parêret, similiter Mosaica verba ab antiquis esse intellecta. Legasque sententiam eandem apud Lombardum, Halensem, Bonaventuram, Tostatum, alios; ut de nostræ ætatis scriptoribus taceam.

a Hexaëm. homil. 6.
b In Gen. qu. 14.
c P. 134. edit. Lansell.

Neque nisi sidera sint ignea, videre est, cur supra cælum collocatæ sint aquæ: quod ex Mose, & aliis Scripturæ locis, cognoscimus. Nunc facilis est ratio: nempe ut exæstuantem siderum ignem reprimerent, ac temperarent, ne ardore eorum dissolveretur cælum. Quam ejus caussam statuunt etiam Basilius hom. III, & qui eum sequi solet, Ambrosius Hexaëm. lib. II, cap. III, Theodoretus Quæst. in Gen. cap. I, Procopius in Gen. cap. I, Damascenus lib. II Orthod. Fid. cap. IX, Beda lib. de rerum natura cap. VII, Thomas, non Angelicus, sed Anglicus, Postillâ in Genesin. Nec Cabalistæ hanc improbant rationem; ut ait Vilielmus lect. XIV. Eo & Christiani plerique censent, extremo die, aquis exarefactis, supercælestem mundum conflagraturum. Ita inter alios Cæsarius in Dialog. Quæst. LXXI.

Hactenus solùm pugnamus Scripturis. Nunc distinctè videamus rationes, quibus elementalem tum cæli, tum siderum naturam, illis etiam comprobemus, quos nec humana, nec divina satis movet auctoritas.

Cælos aëriæ esse naturæ, ac liquidos, multa evincunt. Uti quod cometæ supra orbem Lunæ sese elevent. Quod Luna sit inæqualis, & lacunis, ac vallibus plena. Quod Venus, ac Mercurius, semper volvantur circa Solem. Quod quatuor planetæ semper ambiant Iovem; duo alii stipent Saturnum. Quod in Sole variè oriantur, & occidant maculæ, ac faculæ. Quod item Mars manifestè, & profundè penetret Solis orbem, sic ut eo quandoque sit inferior: quod non modò à Tychone Braheo, & aliis, observatum, assertumque: sed hodieque certatim variis in terris propugnatur: ut jure ait Christophorus Scheiner Suevus, Societatis Jesu Theologus, Rosæ Ursinæ lib. IV, part. II, cap. XXIX *a*.

a P. 763. Produt Bracciani, an. 1630.

Præterea si Luna, cujus globus circa centrum suum menstruo circumagitur spatio, non est Mathematicè rotunda, planeque lævis & polita; sed, uti tubo Optico, sive telescopio Batavo cognoscitur, aspera & inæqualis; non posset ea duris in cælis commoveri, nisi vacuo concesso, vel penetratione corporum. Quæ cum sint absurda; consequitur, cælum esse liquidum, in quo illa motu agatur epicyclari.

Nec parum hanc sententiam fulcit, quòd nullis sit eccentricis, vel epicyclis, opus, si cælum dicatur, non solidum, aut densum; sed, ut convenit ex aquis facto, liquidum ac pervium; ita ut in eo non sidera cum orbibus, tanquam nodi in rota; sed per sese circumferantur, deque loco in locum transvolent. Atque hoc meliùs intelligetur, si retulero, quam levibus inducti argumentis ab antiquissimis recesserint jam olim; ac primùm quidem orbes solidos, postea etiam eccentricos, induxerint.

Aristoteles, cùm cælum statuisset initii ac finis expers, ac naturæ ab elementis planè diversæ; etiam de qualitatibus multa determinavit: ante omnia illud, cælum esse corpus simplex; simplicis corporis motum esse simplicem: in cælis tamen varios observari motus: consequi igitur, varios esse orbes, quorum unicuique motus sit proprius: cumque diversus ille motus non sit imaginarius, sed verus; etiam orbium octonarium non ab animis fingi humanis, sed reapse sic se habere: cùmque sidera moveri in cælis conspiciamus; absurdum autem sit, corporum cælestium unum ab altero penetrari ac scindi: clarè evinci, orbes eos esse, non fluidos, sed solidos, & densos; sideraque esse partes orbium densiores, quæ cum orbibus in gyrum vertantur; non autem per se moveantur, ut aves in aëre, pisces vel navigia in aquis. Atque in his quidem plurimi Aristotelis sententiam sunt secuti: qui tamen in eo inter se discrepabant, utrùm orbes, ut loquuntur, concentrici, essent, an eccentrici: hoc est, idemne, ac mundus, an diversum haberent centrum. Priorem sententiam secuti sunt Eudoxus, ac Calippus: sed non potuere rationem multorum reddere φαινομένων *b*: ut cur planetæ quandoque non directo ferrentur motu in Orientem, sed retrogradi fierent, vel stationarii. Alii igitur, ut hunc supplerent defectum, induxere eccentricos. Atque hoc inter primos fecit Hipparchus: qui & librum edidit pro sententia sua adversus Eudoxum, & Calippum. Hipparchum secutus quoque Ptolemæus Pelusiensis: uti illum postea alii, atque alii. Secundùm hos, quòd planetæ nunc eleventur, nunc deprimantur, id eo fit motu, quem planeta habet in epicyclo, epicyclus in eccentrico, eccentricus circa centrum proprium, quod à centro mundi diversum. Atque hunc quidem in modum Mathematicorum sententiam explicat Bonaventura in II Sententiarum, Dist. XIV, Part. II, Artic. I. Ac deinde Aristotelis, ac Physicorum, ut vocat, opinionem triplici positione his verbis comprehendit: I. *quod planetæ non moventur, nisi motu suorum orbium, sicut clavus fixus in rota movetur motu rotæ, non proprio: & hoc ponunt, propter illius corporis incorruptibilitatem, propter quam non potest scindi, nec transitum præbere alii corpori.* II. *Ponunt etiam, centrum esse idem orbium superiorum, & inferiorum; scilicet centrum mundi, propter rotunditatem perfectam orbium ipsorum, qui circulariter moventur, ita ut unus non subintret alterum.* III. *Ponunt etiam cum hoc majorem, & minorem velocitatem in orbibus; & ex hoc habere, modò retrogradationes, modò progressiones; quia, cùm unum corpus multum præcedit alterum suâ velocitate, alterum videtur retrocedere.* Et sanè ab eccentricis valde etiam abhorruit vir undecunque doctissimus, Hieronymus Fracastorius, in opere, quod *Homocentrica* inscripsit. Eo ostendit, ut epi-

b In cælis apparentium.

epicycli, vel eccentrici, minimè statuantur; posse tamen defendi uniformem cæli motum, si sphæræ ponantur variè densæ, vel raræ, & intercurrentibus orbibus, quæ nunc velociùs, nunc impeditæ tardiùs volvantur. Quanto autem putarit opinionem eam cælesti corpori convenientiorem; hæc ejus in præfatione verba indicio sint: *Eccentrici inique, & quodammodo impie, de divinis illis corporibus sentiebant.* Et mox: *Adversus hosce, quantum ad Eccentricos pertinet, omnis semper philosophia, imò ipsa Natura magis, ac orbes ipsi, semper reclamavere. Nemo enim, qui philosophus esset, hactenus inventus est, qui inter divina illa, & perfectissima corpora, monstrosas sphæras statui audire posset.* Hasce monstrosas, ut Fracastorium vocare videmus, sphæras, nullà ratione melius effugere licet, quam si cum antiquissimis statuamus orbes, non duros, & eccentricos; sed liquidos, naturæque propemodum aëreæ, per quos siderum ignes discurrant. Verùm, inquiunt, si vel cælum sit aqueum, aut aëreum, vel sidera ignea: utraque sint elementalis naturæ; ac proinde obnoxia generationi, & corruptioni: cui rei tot seculorum experientia contradicit: cùm nulla hactenus in siderum vel magnitudine, vel numero, vel claritate, facta sit differentia. Quæ cùm dicunt, parum cogitant, se judicium ferre de corpore tam remoto à sensibus nostris: ubi innumeræ esse mutationes possint, ad quas oculorum nostrorum acies non pertingat. Nam prope simile est, ac si è cælis contemplaremur terram: cujus eadem semper magnitudo ac forma nobis videretur, utcunque corruptioni obnoxia sint singula. Adhæc eorum sententiam liquidò refellunt stellæ novæ; quæ variis in cælo temporibus apparuerunt. Ut illa Plinio
a Lib. 2. cap. 26. *a* memorata, observata autem ab Hipparcho: qui temporibus claruit Ptolemæi Euergetæ II, & Antiochorum Sideris ac Cyziceni. Alia item notata est tempore Hadriani Cæsaris. Alia sub Othone primo, idque in Cassiopea. Alia circa eandem anno CIƆCCLXIV. Et quid dicemus de illa anni CIƆ IƆLXXII itidem conspectâ in eadem sede Cassiopeæ? quam in firmamento verè fuisse, gemino præcipuè argumento Clavius colligebat: uno, quia ex diversissimis Europæ locis in eodem Cassiopeæ loco ab omnibus conspiceretur: altero autem, quòd quamdiu duravit (id toto ferè biennio fuit) constanter motum non planetæ unius, sed stellarum fixarum, fuerit secuta. Novam autem stellam fuisse, anteaque invisam, sensere omnes Mathematici, si exceperis Annibalem Raimundum Veronensem: qui, loco Hygini malè intellecto deceptus, pu-
b Lib. edit. an. 1573. tavit *b* esse veterem undecimam Cassiopeæ in erectione sedis positam. Ac primò id persuasit quoque Bartholomæo Reisachero, Mathematico Viennensi: sed is postea mutavit, cùm observasset, undecimam illam seorsum apparere. Quocirca statuendum, si cæli constent materiâ, potiùs igneâ, quàm aqueâ, ut multorum fert opinio, novam, quam dixi, stellam fuisse ex materia cælesti: sed non solidè adeò, & ad perpetuitatem elaboratâ, uti aliæ solent, quæ quia compactiores, eò etiam sunt perfectiores, nec æquè dissolubiles. Hodieque etiam hiatus ibi conspicitur, ubi stella illa priùs comparuit. Non disputo, utrùm proprio luxerit lumine, an lumine illustrata solari. Illud sufficit, quòd materies ejus non fuerit è terris eò evecta. Nam quomodo ea elevetur supra Solem ipsum? quo pacto item ex terræ globo tam crassa exhalet materies, eaque trecenties major terræ & aquæ globo? Ea enim magnitudo stellæ illius initio fuit. Itaque cùm fusè de hoc sidere egisset Clavius, subjicit tandem: *Videant Peripatetici, quomodo Aristotelis opinionem defendere possint. Dicendum enim fortassis erit, Cælum non esse quinctam quandam essentiam: sed mutabile corpus, licet minus corruptibile sit, quàm corpora hæc inferiora.* Quibus verbis etsi quasi dubius loquatur, non obscurè tamen, quid suspicatus sit, docet. Quid dicam de siderum aliis, postea itidem, mathematicorum judicio, in æthere prognatis? uti illo anni CIƆ IƆLXXVII, quod septem hebdomadis comparuit: alio anni CIƆ IƆC, in pectore cygni: alio anni CIƆ IƆCIV, in XVIII gradu Sagittarii. Et sanè seu stellam seu cometen anni CIƆ IƆCXVIII *probati Astrologi omnes in cælo collocarunt*: ut ait Christophorus Scheiner in Rosa
Ursina *a*. Ubi & illa legas: *Cometas aliquos certe supra-* a Lib. 4. part. 2.
lunares esse apud Astronomos indubitatum, & nunc com- cap. 39
munis receptissimaque illorum est doctrina: neque solide pag. 795.
contrariri posse, facile crediderim.

Aliud præterea objectant. Si, inquiunt, Sol igneus foret, tot seculorum spatio fuisset absumtus; vel saltem ita imminutus, ut longe minor videretur, ac olim. Atqui si homines arte possint ignes facere perpetuos, ex igne pabulum, ex pabulo ignem continuantes: an non idem longè magis Deus in cælis possit? Et si imbribus quotannis, vel ad palmi magnitudinem, atque amplius, decedat de montium jugis; nec tamen vel montes videantur minores, vel valles altiores, vel Oceanus, in quem flumina deferunt limum, minoris appareat profunditatis, aut magis mare exundet ultra litora: mirumne sit, si in Sole, qui tanto à nobis est dissitus intervallo, non possit ulla animadverti imminutio?

Nihilo validius illud, si cælum foret elementale, fore grave aut leve: at hoc falsum esse, quia gravia & levia rectum habeant motum; cælum, circularem. Quippe frustra sunt, quando hoc sibi sumunt Peripatetici, cæleste corpus non esse idoneum sursum ferri. Fortasse enim, ut Ficinus in Timæum ait, cæli pars detracta sursum ferretur. Sanè & Plato judicavit, remanere in cælo aptitudinem motus recti: eademque mens Plotini. Imò Homerus, & antiquissimi quique, videntur sensisse cælum esse grave, cùm fulciri id ajunt humeris Atlantis. Quanquam istud quidem non inscitè eludit Aristoteles in libro de Communi animalium motu *b*: ubi per Atlanta signari putat axim, b Cap. 2.
circa quem cælum volvi fingitur.

Atque hæc sufficiant de elementali, eoque corruptibili materie; aqueâ quidem cæli, igneâ verò siderum: quæ quantopere divinitati cælestium adversentur corporum, facilè viderunt Athenienses: apud quos, ut Sotion in Successionibus, & ex eo Laërtius tradidit, Anaxagoras impietatis à Cleone fuit accusatus; & licet à Pericle discipulo defenderetur, quinque nihilominus talentis multatus, exilioque damnatus fuit; idque quia dixisset, Solem esse μύδρον διάπυρον, *massam candentem*, sive *ignitam*. Plura verò qui volet de Solis & siderum materia, quam verum & materialem esse ignem diximus, adeat Christophorum Scheinerum in Rosa Ursina lib. IV, parte II, Franciscum Patricium lib. XIX Παγκοσμίας, pag. 108, & Franciscum Reitam à Talleacotio Meteorologias lib. I, ubi de igneis agit meteoris, cap. 2.

CAP. XL.

Ut porrò intelligatur, in quo divinitatem cæli posuerint Peripatetici; eorum opinio adfertur de forma cæli, puta anima ejus: deque ea dissensus, sitne forma informans, an assistens. Ostensum, Aristoteli animam esse formam, quæ cælis det essentiam, ac motum; unde & cælum dicatur vivere, & ἔμψυχον, & partes habere dexteras, ac sinistras; superas, & inferas: & quibus cæli partibus has appellationes locales attribuat. Etiam ab eodem cælum eo animatum putari, quia pro partium raritate & densitate, diversimodè in hæc inferiora operetur: item quia, nisi animam haberet, vilia animalcula eo essent præstantiora. Nec cum his pugnare, quòd moveri dicatur ab intelligentiis, formis à materie separatis, & magnitudinis expertibus. Nam, si Aphrodisiensem audimus, duplices esse motores; animas, & intelligentias: & in quo motus amborum posuerit discrimen. Quas facultates anima cæli communes habeat cum anima humana, & quibus distinguatur. Refelluntur, qui sensus, & imaginationem tribuerunt. Quo pacto anima cælesti, & intelligentiæ, detur intellectus si sensu careant. Excellentiori modo Deum dici supremi orbis motorem, quàm orbium inferiorum. Simplicis, item

Cæsalpini, de primo motore opinio refellitur. An inferiores intelligentiæ sint imperfectæ. Quem locum Aristoteles assignet Deo. Minorem animæ cælesti perfectionem dari, quàm intelligentiæ.

ABunde iis occurrimus, qui cùm cælum judicarent materiæ esse perennis, ac incorruptibilis; eo fuere compulsi, ut divinæ illud esse naturæ arbitrarentur. Deinceps expendam alterum eorum argumentum, quod petitur à præstantia formæ cælum informantis. Hæc bifariam consideratur; tum in se, tum ut suâ vi agit in mundum sublunarem. Si in sese spectes; forma cæli est anima ejus. Nam cælum Aristoteli esse animatum, idque formaliter; etiam patet ex Aphrodisiensi, interpretum ejus, qui exstant, antiquissimo, & quo nemo magis Aristotelis opinionibus institerit. Hunc cælo tribuere animam, à qua moveatur, à Simplicio quoque traditum est VIII Phys. comment. XXXI, & in II de Cælo comment. III. Nec cælum modò animatum, sed etiam intelligens, divinæque esse naturæ tradiderunt. Non tamen uno se modo explicant interpretes. Siquidem multi eorum arbitrantur, duarum cæli partium unam esse eam, quæ sit materia actu; alteram autem esse intelligentiam cælo unitam; atque ab hac cælum dici animatum, quia intelligentia sit forma cæli informans. Quo pacto cælum propriè Deus erit. Nam intelligentiæ omnes Peripateticis sunt Dii; ut postea dicetur. Aliorum autem opinio est, cæli partem esse unam orbem cælestem, materiâ, & formâ constantem: alteram esse intelligentiam, non ut formam, per quam cælum id sit, quod est; sed ut principium motus externum. Hoc dicunt, principium non informans, sed adsistens: ut illa intelligentiæ sive Dei moventis, & cæli ab eo moti compositio penè sit, qualis nautæ, & navis; rotarii, & rotæ; equorum aurigæque, & currus. Ex Averrois sectatoribus alii hoc, alii alterum, ex doctore suo collegerunt: cujus caussa est, quòd philosophus ille, licet acutissimus, ac maximus, non semper eodem loquatur modo. Quod etiam de Stagirita nostro dixerim. Nam illustria sunt loca, ubi cælum censeat animatum, atque ab anima moveri: alia item, ubi dicat, substantias à materia, & magnitudine, separatas, esse caussam ac principium motus cælestis. Ac cælo quidem animam motricem clarè tribuit in secundo de Cælo, cap. II, contextu sive particula XIII: Ὁ δ᾽ οὐρανὸς ἔμψυχος, καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν· *cælum est animatum, atque principium habet motus.* Quid apertius, quàm id velle, cælum actu vivere, movereque se ipsum? Quæ dici non possint, si intelligentia solùm esset cælo conjuncta ei assistendo. Idem ejusdem libri cap. XII, contextu LXI, sic de corporibus scribit cælestibus: Ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα. δεῖ δ᾽ ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως, καὶ ζωῆς. *Sed nos de ipsis, ut de corporibus ac unitatibus, ordinem quidem habentibus, inanimatis autem penitus, cogitamus: oportet autem existimare, ipsa esse viventia, atque etiam agentia.* Hæc certè non possunt intelligi de intelligentia assistente; ut exponunt cum aliis Pererius, & Conimbricenses: sed de habentibus internum vitæ & actionis principium. Omnia verò, quibus hanc cæli animationem Aristoteles tuebatur, eò redeunt imprimis, quòd in rebus à sensu remotis judicium ferri debeat è sensui propinquis: in his autem illud perpetuum sit, ut quæ in loco naturali de loco in locum moveantur à se ipsis, ea moveantur ab anima, ut principio constitutivo, ac forma, quæ det esse. Hinc est, quòd philosophus in VIII Acroamaticor. cap. IV, contextu XXIX, locutus de iis, quæ ὑφ᾽ αὑτῶν κινοῦνται, *moventur à se ipsis*; mox subdat, ζωτικόν γὰρ τοῦτο, καὶ τῶν ἐμψύχων ἴδιον, hoc est, *vitam habentium, & animatorum proprium.* Itaque πρᾶξιν, quæ sanè animatorum, tribuit cælo. Ut lib. II de Cælo, cap. XII, cont. LXI. Verba paullo ante adduximus. Ac ibidem context. LXIII subjungit: Διὸ δεῖ νομίζειν, καὶ τὴν τῶν ἄστρων πρᾶξιν εἶναι τοιαύτην, οἵαπερ ἡ τῶν ζώων, καὶ τῶν φυτῶν· *censendum verò est, astrorum esse praxin, qualis animalium est, & plantarum.* Quare sic statuendum; Aristoteli animationem cæli esse formalem, quia anima cælo jungitur; non ut motor mobili, nauta navi; sed ut principium cælestis motus internum, cæli κατ᾽ οὐσίαν *a* constitutivum: eoque motus cæli ab ejus anima sit, uti motus corporis nostri est ab anima nostra; hoc tamen discrimine, quod nostra trahat corpus; eoque corpus ab ea agatur præter naturam; unde & lassatio; quæ nulla in cælo; ut cui nulla insit ad quietem inclinatio; unde consequitur, nec intercedere alterationem in movendo. Quare & cælum vivat actu; nec aliter potentiâ vivere dicatur, quàm Aristoteli *b* anima definitur actus corporis organici potentiâ viventis. Nempe ut nostra corpora, sic cæleste corpus dicitur vivere potentiâ in ordine ad animam; quia non vivit, prout est corpus, sed quatenus est animatum. Cælum autem Aristoteli esse corpus organicum; indicat etiam, quòd in II de Cælo contextu XIII, ei statuit inesse dextrum, & sinistrum; non tralatitiè, sed propriè ac ratione sui: ut liquet etiam ex libro de incessu animalium cap. IV. Vis argumenti in eo consistit: Si cælum habet internum motus principium, & locum determinatum, unde motus incipiat; obtinet etiam dextrum, & sinistrum. Nam dextrum est, unde inchoat motus: quod si habet, etiam habet sinistrum; quia consequitur, id partem esse sinistram, quod opponitur parti, unde est motus. Atque hinc etiam colligit, cælum habere partem superiorem, & inferiorem: illam esse polum australem, hanc septentrionalem: quia alioqui cælum verteretur à sinistris: quod naturæ adversatur, si ex animali terrestri judicium est ferendum de cælesti, cujus terrestre creditur mensura: unde & Simplicius jubet, sic unumquemque imaginari cælum, quasi homo sit supra axim constitutus. Quomodo cum loquuntur Peripatetici, considerant cælum ratione motus diurni; quem statuunt ab octavo orbe esse, cujus intelligentia est prima Mens. Nam si planetarum motus attendamus, planè aliter sit; quia ab occasu feruntur ad ortum; eoque sit polus australis sic inferior.

a Secundum essentiam.

b Lib. 2. de Anima cap. 1.

Etiam cælum esse corpus organicum, ex eo concludunt, quia partium ejus aliæ raræ, densæ aliæ: cumque sidera habeantur pro partibus ejus densioribus; uti in animantibus membra variant facultatibus, aliaque vis est cerebri, alia cordis, pulmonum, aut jecoris; alia item linguæ, alia manuum, vel pedum: similiter aliam esse virtutem Lunæ, ac Solis, Veneris, vel Martis; estque par ratio in fixis; cum diversimodè operentur in terras, varieque dirigant genus humanum.

Præterea eo se tuentur Peripatetici, quòd corpori primo, & nobilissimo forma conveniat nobilissima: Cælum autem primum esse corpus constet: cui nec divinitatem tribuere Aristoteles dubitavit lib. II φυσικ. ἀκροάσ. cap. IV, text. sive partic. XLV, & I de Cælo, cap. II, text. XIII, & cap. IX, text. C. & lib. II, cap. II, text. XVI, & lib. I de Partibus animal. cap. I, & VI, item VI Nicomach. cap. VII. At præterea, ajunt, convenire animam esse præstantiorem formâ inanimâ. Colligunt igitur, cælum esse animatum. Alioqui, inquiunt, cælum esset ignobilius pulice, & aliis vilissimis insectis: quippe quæ saltem animam habeant.

Nec contenti, cælum statuere animatum, iidem, quia multiplex sit cælorum motus, pro eorum numero tradunt esse animas cælestes: inferiores animas esse Aristoteli Deos minores: supremam animam, esse summum Deum: unde & supremam sphæram dixere Mentem primam, considerando sphæram hanc, non ut est materia, vel corporeum quid; sed ut est aggregatum ex corpore & anima principe.

Sed nihil æquè huic opinioni repugnare videtur, quàm quòd Aristoteles ipse in VII φυσικῆς ἀκροάσεως, inque XII Metaphys. & alibi, intelligentias orbium motrices statuat esse substantias à materia & magnitudine abstractas. Quomodo enim secretum à materia dicatur, quod materiam informet?

Ad

Ad nodum hunc exsolvendum, variè à variis sudatum. Multi ajunt, cælum etiam Aristoteli esse inanimum: sed per metaphoram ab eo animatum dici, considerando aggregatum ex cælestibus orbibus, & intelligentiis, superadditis ad movendos orbes. Verùm, in Aristotele sine præjudicio versatis, satis est apertum, propriè ab eo animatum dici. Nam vivere ait cælum. Quis autem rotam dicat vivere, quia à rotario versetur? Nec aliter, ac diximus, Aristotelem cepit princeps interpretum ejus Alexander. Verisimilius igitur illi, qui animam cæli bifariam ajunt considerari; ratione essentiæ, sive quatenus informat cælum; & ratione operationis, sive quatenus movet cælum. Priori modo si spectes, animam Aristoteli esse formam corporis; uti anima nostra dicitur ei *a* ἐντελέχεια *b* corporis organici. Sin posteriori attendas modo, rectè vocari substantiam à materia abstractam, quia orbes movet citra interventum corporalis alterationis: quomodo & in III de Anima text. VI. rationalis anima dicitur incorporea, (*sive, ut apud Aristotelem est*, ἡ μεμιγμένη σώματι, non immixta corpori:) quia intellectus possibilis non utatur corporis instrumento.

a Lib. 2 de Anima, cap. 1.
b Actus primus.

Interea sic quoque videtur obscurum, quomodo à materia & magnitudine separatum dicatur, quod, si essentiam spectes, nunquam non in alio sit, nunquam non erit. Nulla igitur expeditior ea conciliandi ratio est, quàm si sequamur antè dictum Alexandrum: qui animas cælestes ab intelligentiis distinxit; atque illas docet esse formas cæli informantes, has verò adsistentes; ut refert quoque Simplicius in VIII Phys. comment. LI, & in II de Cælo, comment. III, & IV. Hanc qui sententiam sequuntur, duplices statuunt esse cælorum motores; nempe animas, & intelligentias: sed proximè orbes moveri ab animis, animas ab intelligentiis; interim moveri motus genere admodum diverso. Ab animis enim commoveri cælum, ut ab animâ nostra corpus humanum. Ab intelligentiis cieri animas, ut intellectus noster ab suo movetur objecto. Quippe ab animis cælestibus & cognosci, & amari atque appeti intelligentiarum præstantiam. Hanc excellentiam partim esse in æternitate intellegentiæ; partim in perfecta bonitate. Intelligentiæ æternitatem, ut hi ajunt, imitantur per motum circularem: quia, ut mentes illæ, à materia separatæ, intelligendo in se ipsas revolvuntur; ita animæ cælestes, ad internæ hujus revolutionis exemplum, orbes suos externâ revolutione versant. Quæ æternitas videtur dici posse: quia, utcunque revolutiones semper aliæ sint, atque aliæ; universæ tamen quodammodo unus sint motus; quippe continuus, non interruptus. At bonitatis perfectionem, secundum hos, imitantur animæ, dum cognoscunt, intelligentias esse caussas ordinis in universo; atque eas appetunt, ut bonas, eisque assimilari cupiunt per eundem modum exerendo suam bonitatem in orbem universum. Qui fusiùs ista cognoscere volet, Cæsarem adeat Cremoninum libris de natura cæli, ac præcipuè de motoribus cæli abstractis.

Atque idem, quas animæ cælesti facultates tribuat Aristoteles, paucis est complexus, libro de Natura Cæli sect. V, cap. VIII: *Nos constituimus, animam essentialiter cælum informantem esse animam, quæ sit prædita potentiâ intellectivâ, quia debet cognoscere intelligentiam; sit prædita potentiâ motivâ, quia debet movere orbem; & appetitivâ, quia debet appetere intelligentiam; nec potest esse motus sine appetitu.* Sed quæri solet, an anima cælestis, uti secundùm Aristotelem habet facultatem intellectivam, appetitivam, & motivam; ita etiam, secundùm eundem, habeat sensitivam. Existimavit hoc Plutarchus Lydus; ut Simplicius refert, nec non Philoponus in Arist. III de Anima comment. LXI. Sed longè aliud voluit Aristoteles: quippe loco Aristotelis memorato; ubi ait, fieri non posse, ut corpus habeat animam intelligentem, sensum haut item; sermo de iis est, quæ corruptioni sunt obnoxia; non de cælestibus, & generationis expertibus. Quod ita esse, liquet ex secundo de Anima context. XV, & XXXII: ubi de solis ait mortalibus capiendum, quod dicitur, facultates præstantiores præsupponere eas, quæ minus sunt præstantes. Atque ita locum antea adductum etiam Philoponus cepit: uti & Simplicius; qui tamen in hoc ipso ab Aristotele recessit. nempe, ut aliàs sæpe, ita eâ parte etiam, sequi maluit Platonem, qui sensus tribuit cælo. Sed profectò, cui bono sensus cælis Aristoteles assignaret? Animantibus hi dantur ad sui conservationem. Nam necesse habent foris quærere alimentum: tum item injuriæ ac pericula sæpius foris propulsanda. At cælum non pascitur: nec aliciunde ei periculum est. At, inquiunt Platonici, sensibus cælo opus fuit, ad cognoscendos motus particulares; cùm intellectus quidem feratur ad universale, sensus verò ad particulare. Ac si cælum non habeat sensum, nec ei tribui possit intellectus, quia intellectio fiat per speciem. Avicennas, ut huic satisfaciat difficultati, imaginativam cælo adsignat, qua particulares revolutiones cognoscat. Imaginatio fortè ei est non speciei per sensus receptio, sed intellectus ad particularia applicatio. Alioqui neque sic Avicennas satis occurrat difficultati de specierum necessitate: neque adhæreat Aristoteli, qui tum exteriorem, tum interiorem in cælo sensum refugit. Alii igitur Platoni sic obviam eunt, duos Aristoteli esse modos intelligendi; unum per receptionem speciei, alterum per essentiam. Priorem locum habere in hominibus; quibus ad intelligendum est opus sensuum interventu, ac speciei productione; eò quod sensibile sit res materialis recipienda immaterialiter. Posteriorem habere locum in anima cælesti, cujus objectum sit res purè intellectualis; ut recipiatur prout est, nec speciei illius productione sit opus. Nostrum intellectum versari in abstractis, fundamentum in re sensibili habentibus: eoque phantasiæ esse adstrictum, & omnia per discursum addiscere. At objectum animæ cælestis simpliciter esse abstractum; inque abstractione rationem intelligentiæ consistere; eoque animam cælestem phantasmate non indigere, nec discursu ullo. Hæc mens etiam fuit Alexandri lib. I Quæstionum Natur. cap. XXV: pluribusque eam exponit Cremoninus libri ante memorati cap. IX. Ubi inter cætera sic scribit *a*: *Cælum intelligit recipiendo rem, quam debet intelligere: non illius speciem, quia ipsa est per se intelligibilis; & non requiritur species, nisi ubi res per sensus est intelligenda, & est materialis.*

a P. 130.

Hæc ostendunt, Peripateticos genuinos cælo tribuere animam longè præstantiorem humanâ: nostra enim indiga est specierum, & discursus; cælestis non item. Ac ratione hujus mentis, cælum Peripateticis est Deus. Unde lib. II de Cælo, cap. III, sive context. XVII: Ἕκαστόν ἐστιν ὧν ἔργον ἐστὶν, ἕνεκα τοῦ ἔργου. θεοῦ δ' ἐνέργεια, ἀθανασία. τοῦτο δ' ἐστὶ ζωὴ ἀΐδιος. ὥστ' ἀνάγκη τῷ θείῳ κίνησιν ἀΐδιον ὑπάρχειν. ἐπεὶ δ' ὁ οὐρανὸς τοιοῦτος. σῶμα γάρ τι θεῖον. διὰ τοῦτο ἔχει τὸ ἐγκύκλιον σῶμα, ὃ φύσει κινεῖται κύκλῳ ἀεί. *Unumquodque eorum, quorum est opus, id est operis caussa: Dei verò operatio immortalitas est. Hoc autem est perpetua vita. Quare Deo perpetuum inesse motum, necesse est. Cum verò cælum sit tale (est enim corpus quoddam divinum) eo corpus habet rotundum, quod naturâ semper in orbem movetur.* Ajunt cum Thoma Conimbricenses, cælum hic vocari Deum, more Platonico. Sed profectò Alexander, & alii, sensere Aristotelem loqui ex mente sua: longeque id verisimilius est. Nam Aristoteli Deus est vivens continuum, & sempiternum: inque Deo vivere est intelligere. Nos non semper intelligimus, sed aliquot annis; & iis, quibus vivimus, intellectio nostra non continua est, sed intercisa: motores autem cælestes, secundùm Aristotelem, & sectatores, sunt principii ac finis nescii; eoque semper intelligentes; quod divinæ est naturæ proprium. Non tamen parem omnibus divinitatem tribuebant. Siquidem intelligentiam, quæ orbem moveret Lunarem, minùs intelligentem credebant intelligentiâ, à qua Solis orbis moveretur: ac universos orbium, qui planetarum dicuntur, motores judicabant minùs habere perfectionis, quàm qui supremum orbem commoveret. Nam qui

primus motor vocatur, est Aristoteli summa ratio ordinis in universo; cæteri autem motores, secundùm eundem, sunt ordine dispositi cum habitudine inferiorum ad supremum: & activè quidem se habent ratione orbium ac mundi: sed passivè ratione primi motoris, in quo constitutum est bonum universi. Satis autem liquet, me primi motoris nomine nunc uti strictè pro motore primi orbis. Cæteroquin non me fugit, Aristotelem fere per primum motorem omnes signare Cæli motores: quomodo pariter & Deum supremum, & septem intelligentias, ut minores ac ministros Deos, comprehendit. Nempe primus motor Aristoteli adæquatè sunt octo intelligentiæ: principaliter autem prima intelligentia sive suprema. Hoc ita esse, liquet ex Metaph. XII, cont. XLIII: ubi cùm retulisset, quod in VIII Physicorum demonstràrat, esse primum motorem immobilem, & indivisibilem: quærere nihilominus non dubitat, quot essent ejusmodi motores: atque respondet, tot esse eos, quot essent cæli circumvolutiones: eas autem octo ipse statuebat. Aliter tamen sensit Simplicius in VIII Physicorum, & nonnulli ex Latinis: quibus primus motor Aristoteli non summus Deus videtur, sed intelligentia summi post Deum loci, ac dignitatis. Eò impulit Simplicium, quòd plurimùm studeret Platonem & Aristotelem conciliare. At Platoni supremam Bonum ipsum, hoc est, Deus, obtinet dignitatem: proximam Mens, Dei progenies, naturæ architecta: tertiam Natura, Mentis opus. Sed Aristoteles hoc Dei, & Mentis primæ discrimen non agnovit: semperque per primum motorem intelligit, vel Deum supremum ἁπλῶς, vel eundem cum inferioribus septem Diis, sive intelligentiis: ut satis parebit consulenti VIII Phys. context. sive partic. XLVIII, XLIX, & LII, item XII Metaphys. context. XLIII.

Andreas tamen Cæsalpinus censet, *motrices cælorum caussas non esse per se multas; sed solum ob cælestes sphæras videri multas, cum per se una tamen sint substantia.* Sed hoc parum cum eo convenit, quod Aristoteles lib. VIII φυσικ. ἀκροάσ. cap. X, cont. LXXVIII, ait, primum movens esse ἀμερὲς, καὶ μηδὲν ἔχον μέγεθος· *partibus vacans, & nullâ præditum magnitudine.* Eoque levior nobis in isto est auctoritas Cæsalpini: quòd idem nec dæmones, vel angelos, aliud esse censeat, quàm particulas Dei corporibus tenuissimis sociatas: imò & bestiarum, & hominum animas itidem Dei particulas existimârit. Dæmones igitur multos fatebatur; sed ratione materiæ; extra quam nullam esse multitudinem putavit. Ideo & unam statuit intelligentiam humanam; sed multiplicari secundum hominum multitudinem. Quæ sanè impietate non carent. Sic igitur concludimus, Aristoteli præter supremi orbis præsidem ac motorem, diurni motus caussam, esse & minores Deos, inferiorum orbium motores.

Dixeris, Peripateticos non agnovisse ullam in Deo imperfectionem: at si octonæ sint intelligentiæ, quarum prima sola omnimodam habeat perfectionem; fore ut aliqua inferioribus tribuenda sit imperfectio. Sed respondent Peripatetici, se & illis minoribus Diis tribuere perfectionem; attamen in gradu remisso: tantam videlicet, quantæ, pro conditione naturæ suæ, sunt capaces: quomodo, ex communi Theologorum sententia, primus homo non est conditus à Deo imperfectus: utcunque non obtineret eam perfectionem, quam haberent mentes angelicæ.

Sed plurimi, ut de inferioribus septem intelligentiis assentiuntur iis, quæ proximè Aristotelem sensisse dicebamus: ita persuadere sibi non possunt, ab acutissimo philosopho supremum numen orbi supremo, solumque ei movendo, quasi alligari. Contendunt igitur, ab eo Deum statui ubique: sed sedem tribui in sphæra suprema, quia illic præcipui ejus reluceant effectus. Atque hanc opinionem illi quoque tribuit Toletus in VIII Phys. cap. X. Ita opinionem eam assignant Aristoteli, quam habuisse eum vellent: eoque etiam pessimè dicta in meliorem torquent sensum. Et sanè tolerabiliùs peccant, qui sic faciunt: quàm qui, ut alii solent, etiam quos minimè omnium deceret, optimè à quoque dicta in deteriorem rapiunt partem. Genuinam autem Aristotelis mentem cognoscere est ex Phys. lib. VIII, cap. X, context. LXXXV: ubi sic argumentatur: Primum movens, vel est in centro, vel in peripheria, vel intermedio loco. At non esse in centro, nec in medio, sed in peripheria, ex eo cognoscitur, quia, quæ moventi proxima sunt, celerrime moventur: supremus autem orbis movetur celerrimè: istic igitur est primum movens. Hoc volunt verba illa: ἀλλὰ τάχιστα κινεῖται τὰ ἐγγύτατα τοῦ κινοῦντος. τοιαύτη δ' ἡ τοῦ ὅλου κίνησις. ἐκεῖ ἄρα τὸ κινοῦν. *Verùm celerrimè moventur, quæ moventi proxima sunt: cujusmodi universi motus est. ibi igitur movens est.* Τὸ ὅλον sive *universum* appellat extimum orbem, quia universa contineat. Indeque colligit, ubi orbis est extremus, ibi esse primum movens, sive Deum. Similiter lib. I de Cælo, cap. IX, context. sive particul. XCVI: ἕνα μὲν τρόπον οὐρανὸν λέγομεν, τὴν οὐσίαν τὴν τῆς ἐσχάτης τοῦ παντὸς περιφορᾶς· ἢ σῶμα φυσικὸν τὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός. εἰώθαμεν γὰρ τὸ ἔσχατον καὶ ἄνω μάλιστα καλεῖν οὐρανόν, ἐν ᾧ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρῦσθαι φαμέν. *Uno quidem modo cælum dicimus, substantiam ultimæ Universi conversionis, aut id naturale corpus, quod est in ultima Universi conversione: consuevimus enim ultimum ac superum corpus appellare Cælum: in quo &* OMNE DIVINUM *consistere dicimus.* Videtur tamen obstare, quòd ibidem, context. centesimo, ista subjungit: Οὐδ' ἐστὶν οὐδενὸς οὐδεμία μεταβολὴ τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φοράν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ, τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν, καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα· *Neque ullius eorum ulla est mutatio, quæ sunt constituta super ultima conversione: sed nullis alterationibus, nullis plane passionibus subjecta, optimam in universa æternitate vitam & sufficientissimam habent.* Ubi non modò primam Mentem sive supremum Deum; sed intelligentias quoque, supra octavum orbem collocat. Quod attendens Franciscus Suarez in Metaphysicis, Disputatione XXX, Sectionis septimæ part. XLVIII a, ait, *Est ergo satis lubrica mens Aristotelis in hac parte.* Mihi hæc ab alio jam olim inserta videntur. Saltem non conveniunt cum iis, quæ antea dixerat; neque eo, quod ibidem ait, ἔξω δ' οὐρανοῦ οὔτε τόπος, οὔτε χρόνος ἐστίν. *extra cælum neque locus est, neque tempus.* Valde se in eo torquent interpretes. Conimbricenses quidem scribunt b hoc pacto: *Quænam entia ponat Aristoteles extra mundum, non constat inter ejus interpretes. Quidam putant solum Deum: alii Deum, & intelligentias: quibus hinc suppetit argumentum in Peripatetica doctrina, ad probandum, Deum esse actu in spatio imaginario extra mundum: alii volunt, non dici ab Aristotele, hujusmodi substantias immateriales esse extra mundum, quasi exstent in spatio illo imaginario, sed extra conditionem & sortem rerum materialium physicas eas mutationes subeuntium.* Et profectò aut postrema hæc conciliationis ratio est ineunda, aut secum pugnat Aristoteles, aut aliunde verba superiora fuerint ingesta. Quod postremum malo credere. Nam & modus ille conciliandi durissimus est: & eodem in loco acutissimum philosophum sibi manifestè adeò contradixisse, parum fit verisimile. Quare honestius de eo, nisi secum pugnare velimus, sentire non possumus, quàm si dicamus, aliquid ab alio Aristoteli esse insertum: ac mentem philosophi germanam esse, Deum non esse diffusum per totum mundum secundùm substantiam: sed sedem suam habere in præcipua cæli parte, hoc est, supremo orbe: nempe ut rex totum gubernat regnum per administros; in sola autem regia habitat: ut item anima nostra non est in omnibus corporis membris; sed uno præcipuo, unde cætera participant vitam. Hanc enim de anima mentem esse Aristotelis, liquet ex lib. I de motu animalium cap. penult. ac vidit hoc etiam Albertus lib. II de Anima, cap. VII.

Ut melius sensisse Aristotelem credamus, verba non sinunt: facile autem, ut deterius senserit: quæ Achillini, Piccolominæi, & aliorum, sententia fuit. Ex quorum opi-

a Tom. 2. pag. 76. edit. Colon. an. 1600.

b Ad ablatum proxime Aristotelis locum.

opinione, Aristoteli cæli forma informans est anima cælestis; nec aliud est anima hæc, quàm intelligentia. Quomodo cælum componetur ex orbe suo, ut corpore, & anima sive intelligentia, ut forma perficiente. Atque ita Deus sit corporeus, quatenus Dei nomine orbis corpus, & motorem ejus, complectimur. Orbis igitur, qui movetur, ignobilior pars divinæ fuerit substantiæ; ut corpus nostrum pars est vilior hominis. At pars nobilior sit motor, ut anima in nobis. Ex quibus non obscurum est cognoscere, quo in genere formarum essentialium, hos si sequamur, reponi debeat primus motor. Nam formarum quædam sic in materia sunt; ut extra eam esse non possint; sed ab ea dependeant, non modò actionum, sed etiam essentiæ ratione. Atque hujusmodi sunt formæ naturales; quæ partes omnes materiæ suæ informant: ac videntur in his etiam esse formæ plantarum, quæ vix animarum nomen merentur. Aliæ autem formæ essentiales sunt quidem in materia: sed corpus propriè non informant, verùm formâ suâ præditum perficiunt: interea ipsæ nec operari, nec esse extra illud valent: ut sunt animæ mutorum animantium; quæ eorum formæ dicuntur, non quatenus corpora sunt naturalia, sed quatenus sunt viventia. Aliæ autem, etsi ratione quarundam operationum non pendeant à corpore: ratione tamen essentiæ, & operationum aliarum, à corpore dependent. Ac tales sunt animæ humanæ corporibus sociatæ: &, secundum eos, de quibus proximè diximus, etiam animæ cælestes, sive intelligentiæ: ut quæ sine corporis ætherei ope intelligant; utcunque nunquam ab eo separentur. Aliæ verò non sunt in materia, nec eam vel informant, vel perficiunt: inest tamen iis habitudo ad corpus: ut sunt animæ humanæ à corporibus separatæ, quæ corporibus iterum jungi desiderant. Aliæ denique ne quidem habitudinem hanc obtinent: ut substantiæ illæ abstractæ, quas Platonici dæmonas, Christiani angelos nuncupant. Ac tales etiam sunt intelligentiæ, ex mente eorum, qui animas cælestes, & intelligentias, distinguunt, ac intelligentias dicunt animis cæli perfectiores, quia etsi animæ appetant & imitentur intelligentias, non tamen has tam capiant perfectè, quàm se ipsas norint intelligentiæ.

Cap. XLI.

Cæli divinitas eo refellitur, quia sit inanimum: atque hoc fine ostensum, sidera non per aliud, sed proprio cieri motu: & propterea ætherea non densum esse, non rarum, sed tenuem: nec ratione motus naturalis corpus tam in duo, ut Aristoteles voluit; quàm tria in genera dispesci. Unde corporibus vita proveniat. Si sidera per se moveantur, caussam tantæ eorum velocitatis ex mira cælorum tenuitate peti oportere: sin ea cum orbibus moveantur, rationem esse, quod in loco volvantur proprio, eoque nihil iis resistat. Non esse in cælo dextrum, & sinistrum, vel alias differentias locales. Nec semper animâ præditum præstare inanimo, cum potiùs ex fine, ac bono universi, æstimanda sit res cujusque excellentia. Utcumque cælum non esset inanimum; frustra tamen, cùm caussa motus adferuntur, vel animis cælestibus superaddi intelligentias; vel intelligentiis animas subdi: imo motoribus incorporeis plane opus non esse. Ac licet ab intelligentiis cælum moveretur; non tamen solum octonas cum Aristotele statui oportere; sed multis partibus plures. Calippi de orbium numero opinio. Perperam vulgo intelligentias cum angelis confundi.

QUæ Aristotelis fuerit opinio de natura divina, satis exposuimus. Ac clarè ex iis liquet, non posse tantum philosophum effugere, quin creaturæ pro creatore divinum tribuisse honorem dicatur. Utcunque enim intelligentias à cælestibus animis distinxisset; inferiores tamen intelligentiæ fuerint creaturæ: cùm nonnisi unicum esse numen possit. Quod si Deum ex orbe, & intelligentia, compositum putârit; tanto magis huic crimini fuerit obnoxius. Ut hæc fiant planiora, deinceps ostendam, nihil æquè mirandum esse, quàm Peripateticos veteres, homines tam acuta ingenii acie, obtusis adeò, planeque lusoriis magis, quam decretoriis pugnasse armis, ut grande illud evincerent, cælo animam, imò intelligentiam longè animâ excellentiorem, & quid ista dico? etiam divinam tribui majestatem oportere. Ab anima ordiar, qua si cæli corpus destituitur, quanto minùs intelligit: ac si intelligendi vi caret, quis mentis adeo sit dementis, ut Deum dixerit?

Familiam in Peripateticorum ducit argumentis, quòd cælum per se moveatur; ac proinde internum habeat vitæ ac motus principium. De vita longè aliter adstruebant, quàm qui putarent, sidera nutriri vaporibus. Persuasissimum enim Peripateticis fuit, absumi vapores, priusquam ad cælos pertingant. Potiùs igitur vivere cælum ex motu colligebant. Per cælum autem intelligebant orbes cælestes.

Sed sidera videmus moveri, orbes non item; nec contrarium quæ suadeat ratio est ulla, vel saltem non satis gravis: ut longè verisimilius videatur, nullos esse planetarum orbes, sed cælum esse continuum: nec sidera per aliud moveri, ut orbium partes: sed cælum per se quiescere, sidera autem cieri per se, & motu proprio. Ac propterea non crassus est æther; uti aqua, vel aër, ubi crassitie opus fuit, illic ad natandum, hic ad volandum. Imò neque rarus est; quale quod est, poros habet; & eo plures, vel majores, quo rarius; ut rarissimum sit, quod maximè porosum. At cælum habere poros temere dicatur. Sed est æther longè tenuissimus, ut à sideribus facillimè, & citissimè, transmeetur. Tenue enim dicitur, quod facile cedit. Tale esse cælum necesse est, ob summam & prope incredibilem siderum velocitatem. Neque enim sidere locum mutante, cælum propterea cogitur, ac condensatur; ut fieret, si raritatis beneficio sidera permearent: sed duntaxat pars una in alterius locum migrat; uti tenuium natura ostendit. Non igitur ex siderum motu, de circumvolutione orbis cælestis judicandum: eo minùs, quia sidera non sunt ejusdem naturæ ac orbis cælestis, sed planè diversæ; ut antea dictum. Imò ut orbes per se, & cum iis sidera moverentur; non eò animâ præditi sint. Nam sic quoque principium proximè movens fuerit natura eorum, sive vis a Deo indita, ut ea rectè dicatur virtus seu facultas propria ac nativa. Itaque ut tellus naturâ suâ movetur deorsum, ignis sursum: sic cælum naturâ in orbem volvitur. Ut videatur triplex esse corpus naturale: sublunare inanimum, quod suo loco quiescat: cæleste inanimum, quod suo loco moveatur, sed motu uniformi: ac animatum, quod & ipsum in loco naturali moveatur, sed modis variis. Frustra igitur Aristoteles ex inanimo sublunari colligit de cælesti. Quod si ab alio cieretur, &, pro Aristotelis mente, de cælestibus ex sublunaribus rectè procederet argumentum; omnino haberet instrumenta sui motus, instar animalis; cujus corpus instrumentis eget, quia ab alio, nempe ab anima, movetur. Nec enim corpus per se vivit; sed per animam, quæ vigorem, qua vivant & moveantur, in membra corporis transfundit. Sic constat, ab anima in corde humano arteriosum sanguinem imbui virtute vitali: is deinde se insinuat per corpus universum, facitque ut vigore eo omnia vivant membra. Iccirco si obstruantur arteriæ, moriuntur artus illi, ad quos penetrare nequit spiritus ac sanguis vitalis. Hæc si cælis accommodentur, quid simile reperiemus? Ecquid in iis dicere possumus analogum cordi, arteriis, sanguini, & membris?

Verùm esto, ut orbes per se moveantur, sidera per aliud. Sic quoque is motus non ab anima sit, sed naturâ: quæ grande illud corpus brevissimo verset tempore, quia in loco proprio verset. Nam quæ recto feruntur motu, uti lapis, vel aliud, cum difficultate moventur; quia sunt extra locum naturalem; ad quem ut pertingant, necesse habent aëra scindere, vel aquam. At quæ in orbem moventur, ut de orbibus cælestibus est persuasum, in loco sunt naturali; eoque celerrimè moveantur, quia nihil eorum motui resistat.

Planè autem frivolum est, quod cælum esse animatum colligunt, quia in eo sit sursum & deorsum, dextrum & sinistrum: ut eo se evincere posse arbitrantur, quia dextrum sit latus, unde sit motus; & cæli motus sit ab Oriente. Quæ cùm dicunt, parum cogitant, in corpore rotundo non esse locales istas differentias. Fons verò & caput erroris est, quòd ex motu recto colligere volunt de rotundo: cum longè maximum inter eos sit discrimen. Nam, quæ recto cientur motu, in sua feruntur loca: at, quæ volvuntur in orbem, ea, ratione totius, non mutant locum, sed quiescunt; ac tantùm ratione partium commoventur. Itaque nec verum est, quod ajunt, initium motus esse ab Oriente. Nam ut de contrario planetarum motu nihil nunc dicam: secus quoque est de motu diurno. Ubique enim Sol oritur, ubique occidit.

Quàm minutum etiam, cùm cælum esse animatum concludunt, quia alioqui insectis vilius foret. Quasi semper animatum præstet inanimo. Hoc nec ipsi credunt, quando sic argumentari non verentur. Scyphum enim aureum pulici; domum magnificam prætulerint muscæ. Et quis eos propterea dementiæ arguat? Scimus enim creata omnia esse metienda non tam ex forma, quàm ex fine: utpote caussa independente, unde & meritò caussa dicitur caussarum. Itaque Deus ipse, pro fine, quem in singulis propositum habuit, suam cuique formam esse jussit. Proinde licet cælo forma sit vitæ expers; præstantior tamen est animatis omnibus, unum si exceperis genus humanum, cujus gratia imprimis cælum Deus fecit. Cogitandum igitur, quanta utilitas redundet erga homines ex Sole, Luna, stellis: de quorum singulis antea diximus. Cum fine tam utili, tam necessario, quis contulerit finem pulicis, aut pediculi? qui ex putredine succrescunt, magis dixerim in pœnam, quàm bonum hominis: eoque fortasse ne fuissent quidem, nisi homo peccasset.

Abunde illis occurrimus, quibus probatum ivere, cælum esse animatum. Mirum verò, aliquos præterea superaddidisse intelligentias. Si enim cælum est animatum, nihil opus est ponere intelligentias motrices: quando animata omnia habent principium motus internum. Vel si intelligentiæ moveant cælum, nihil profectò attinet dicere, esse animatum, cùm intelligentiæ cieant illud, si non contactu essentiæ, attamen virtutis. Quod verò ajunt, opus præterea esse intelligentiis, ut animæ orbium, intuendo illas, velut exemplum, tanto quoque similiores iis fiant: id quàm facilè dicitur, tam facilè negatur. Planèque philosopho est indignum, talia promere, nec probare aut velle, aut posse.

Et quid opus statuere motores incorporeos, cùm ea, quæ naturâ moventur, non indigeant motore incorporeo; excepto quòd omnia pendeant à Deo? Imò, utcumque dissentiant Peripateticorum complures, Aristoteles non statuit motores incorporeos, ut motus esset; sed ut motus esset æternus. Nam ex motu æterno colligebat esse substantiam, quæ moveret æternùm. Atqui motus non est æternus, sed finitus: idque à principio finito; nempe naturâ: quæ tamen non possit esse aliunde, quàm à principio infinito, quod Deum dicimus.

Quod verò pro octuplici siderum motu, totidem esse orbes, ac pro orbibus totidem animas, & pro his intelligentias totidem, esse collegerunt: id quàm infirmum sit, liquet ex argumentis, quibus alii concludunt, cælum esse liquidum, & omnes stellas, vel planetas saltem, suâ vi moveri. Qua de re abunde antea diximus. Adde quod, si cum Aristotele statuendum, moveri orbes ab intelligentiis; quarum unaquæque unum verset orbem: non octonæ solum intelligentiæ erunt, sed longè plures, propter eccentricos, & epicyclos. Statuuntur enim in universum orbes triginta tres *a*: ex quibus viginti septem ambiant terram; sex autem epicycli toti exstent extra terram. Imò, si cum Fracastorio *b* concentricos statuere orbes malis; jam septeni vel noveni supra septuaginta erunt; octo stellati, cæteri ἄναστροι *c*, atque ex his seni supra ipsum firmamentum. Nam in eo quoque idem recessit, tum ab Aristotele, qui nullum agnovit orbem supra firmamentum; tum Astrologis postea consecutis, qui duos solum superaddiderunt. Medium verò inter hos numerum init Calippus, astrologus Aristoteli, Plinio, Censorino, ac multis aliis, laudatus: cui orbes partim ferentes, partim restituentes numero erant quinquagintaquinque. Accuratè ejus sententiam idem Fracastorius exposuit Homocentricorum cap. xxv. Secundùm hos igitur, si ex Aristotelis principiis judicandum, longè major fuerit intelligentiarum numerus, quàm Peripatetici tradiderunt.

a Clavius in cap. 4 Joannis à Sacro-bosco.
b Lib. de Homocentricis.
c Sine stella ulla.

Sed his refellendis ulterà insistere non est animus, quia nec concentricis, nec eccentricis cum orbibus, sed per se sidera moventur; ut vel ea evincunt, quæ concentrici eccentricis, eccentrici concentricis objectant. Nam nervosè satis destruunt opinionem adversam; sed suam partim solidè adstruunt: quod utriusque partis sententiam jure reddit suspectam.

Mirum verò, Aristotelem, qui ex falso de motus æternitate principio colligit æternos esse motores, eosque esse substantias immateriales, nulli alii rei, quam contemplationi, & circumvolutioni cælorum intentas: hunc non agnovisse dæmones, vel angelos bonos malosve: quos argumentis magis veris & apertis cognoscere etiam gentiles potuere; uti ostensum nobis lib. I, cap. VI. Hoc cum junioribus displiceret, cælum dixere ab angelis moveri. Sed longè aliud esse Aristoteli intelligentias, quam Platoni sint dæmones, Christianis autem angeli boni malique: satis eluxit ex iis, quæ proximè quidem de intelligentiis, libro autem primo cap. VI de dæmonibus, atque angelis, dicebamus.

Cap. XLII.

Divinitatem cæli malè colligi ex eo, quòd dicatur gubernare omnia Lunæ subdita; cum impropriè hic gubernationis vocabulum sumatur. Nec cælum propriè agere per motum, cum is hoc solum præstet, quod deferat variisque terris applicet virtutem cæli operativam: puta lucem, tum autem qualitatem occultam: ad multorum interea generationem subterraneos ignes concurrere. Triplex cæli consideratio pro triplici modo, quo in terris res fiant; ratione, fortuna, & necessitate: proque istis tria numina introducta; Minervæ, Fortunæ, & Fati, sive Parcarum. Unde sint Ἀθηνᾶς, & Minervæ, nomina. Eandem Ægyptiis dictam esse Neith: ac secundam esse ex Minervis quinque, quæ à Tullio, & aliis, memorantur. Cum autem per Minervam dicitur intelligi cælum: imprimis signari æthera supremum, & cum eo mentem ætheris summi præsidem, & mentis hujus prudentiam: interim cum summo æthere etiam Solem, & Lunam, & aëra, in considerationem venire; quia ab his ingenium ac sagacitas hominum quodammodo dependeat: singulaque horum veteribus ac locupletibus testibus firmata: ex quibus etiam cognoscere sit, cur Minerva Jovis filia, non uxor, dicatur.

HAbemus de forma cæli in se spectata. Quare videamus nunc de eâdem, prout agit in omnia Lunæ subdita. Nam hæc, ut philosophi consentiunt, à corporibus cælestibus reguntur. At nulli, præterquam Numini, convenit terrarum, maris, atque aëris imperium. Quare videri possint gentiles jure optimo tribuisse cælo divinitatem. Præsertim quando & B. Augustinus in tertio de Trinitate fateatur, *inferiora corpora a cælestibus gubernari.* Et similia etiam reperias quandoque apud alios è sanctis Patribus. Sed enim, ut dici solet, figurativa non est argumentativa. Atqui Christiani *gubernationis* nomine in hoc negotio non utuntur propriè pro actione voluntaria, ut illi qui cælum sideraque pro Diis habent: sed κατὰ μεταφορὰν *a*, pro operatione rei inanimæ in elementa, & exinde composita, vim eam exerentis, quam cum essentia à Deo accepit. Non liberè igitur, sed necessitate naturæ, operatur: idque, ex Aristotelis opinione, per duo illa, lucem, &

a Per translationem.

motum.

motum. Ac de luce quidem assentiendum; quia satis liquet, eam attenuare, & calefacere hæc inferiora. At motus, quatenus est motus, non agit. Aëra eo ajunt impelli: verùm impulsus illius vix aliquid ad nos pertingit. Interea à motu est delatio operativæ virtutis, quam Deus indidit cælis. Utcunque enim non agat siderum motus, sidera tamen agunt: quæ, ut cap. XXXV orsi eramus dicere, motu illo adducuntur, & reducuntur, ut vicissitudo sit caloris, & frigoris, & reliquarum qualitatum. Sic videmus Solem minus calefacere manè, quàm vesperi; minus vesperi, quàm meridie. Ubi quid apertius, quàm majorem minoremve calorem provenire à Sole; non à motu, præcisè loquendo: & tamen motum etiam in considerationem venire, quatenus ille Solis, & Cæli virtutem circumducit, variisque applicat terrarum locis? Proinde etiam cùm Sol staret tempore Josuæ, lucebat ille: sed lux non progrediebatur. Siquidem à Sole erat illuminatio: sed, si Sol non stetisset, à motu fuisset lucis circumlatio. Utcunque igitur semper staret, non eò minùs luceret; sed vehementiùs ageret in terras, aquasve subjectas. Nec mundus tantâ sui parte, uti nunc, foret habitabilis. Neque temporis hiberni, & æstivi, foret vicissitudo. Quocirca rectiùs alii, qui ubi sermo de illis, per quæ cælum operatur in hæc inferiora, cum luce non motum jungunt, sed qualitatem occultam. Nam potiùs videtur à virtute esse hominibus incognitâ, quòd in tellure intima, quò radii siderum penetrare non possunt, metalla & lapides generentur; eaque tam dispari naturâ: uti arguit, quòd magnes attrahit ferrum, sapphirus fuget anthracem. Imò nec opus in terræ viscera penetremus: cùm in aliis etiam, quæ cælo exponuntur, tam dispar, ac miranda sit natura, ut magis ab occultis quibusdam cælorum viribus proficisci videatur. Quale est, quòd succinum trahit festucam, remora sistit navem: item quòd agaricum pituitam, rhabarbarum bilem, epithymum atram expurget bilem: quod etiam leonem terreat conspectus galli gallinacei; torpedinis contactu obstupescat piscatoris manus. Efficientem quidem horum caussam proximam ignes putamus; tum subterraneos, tum cælestes. Multis enim experimentis compertum, plurimos & maximos esse sub terris ignes, eosque ad generationem rerum non mediocriter conferre. Qua de re eruditè Georgius Agricola in caussis subterraneorum, ac Thomas Lydiatus lib. de Origine fontium. Sed enim multa (quod ostensum doctissimo Fromondo in Meteorologicis *a*) clarè arguunt, universalem magis caussam esse cælestes ignes, quàm subterraneos. Porrò in cælestibus illis non omnia luci simpliciter, sed multa occultæ virtuti tribui oportere; satis docent, quæ antea diximus. Neque hîc sistendum cum illis, qui propter mirandos cæli effectus ei divinos tribuerunt honores. Adscendendum altiùs ad caussam omnium remotam, ipsum cælorum opificem: qui & æthera, & ætheri subjecta, moderatur sapientissimè.

a Lib. 1, cap. 4, artic. 2.

Cæcæ nationes, cùm ista non satis penetrarent, hoc cæleste regimen trifariam considerarunt. Primùm, quatenus ab ætherea natura, unde decerpta esse anima humana à multis credebatur, provenit tum Ratio, tum Voluntas; quâ liberè homo secundùm rectam rationem possit vivere. Hoc intuitu cælum ab acutioribus nominabatur *Minerva*. Deinde spectabatur cælum, quatenus est caussa per accidens rerum, ut aliarum, ita etiam humanarum, quæ cæco ferri casu viderentur. Ac dicebatur tum *Fortuna*. Denique attenderunt Cæli influentiam in res omnes Cælo subditas, quatenus eas necessitate illâ constringit, ut sic, & non aliter fiant. Atque hinc Cælo dedere nomina *Fatorum*, *Parcarum*, & alia eandem vim habentia. De tribus hisce nunc ordine dicere aggredior. Incipiam à vocibus.

Græcum Ἀθηνᾶς nomen est, (ut loquitur Phurnutus) δυσετυμολόγον, hoc est, ejusmodi, ut difficile ejus sit caussam adferre. Atque hoc satis apparet ex frivolis illis rationibus, quas non Grammatici modò, sed Philosophi quoque, & in his Plato in Cratylo, adducunt. Mihi dubium non est, quin ab Oriente, vel Ægyptiis, nomen hoc acceperint. Non absurde deducas ab אֵיתָן, quod est, *fortis*, *perennis*. Malim tamen à Chaldæo, ac Thalmudicis etiam frequentato, תנה, quod idem valet, ac שנה. Nempe ut Græcis, ita Orienti etiam mos, S & T literas, commutare. Valet autem utrumque, *meditari*, *commentari*, *studere*, *docere*. Itaque hinc doctores, qui excepere synagogam magnam, *Tanaim* dicti: de quibus alibi tractamus. Inde igitur Ἀθηνάα, seu Ἀθηνᾶ, studiorum ac doctrinæ præses. Articulus Hebræo *Tana* præmittitur, sed spiritu mutato; quod in compluribus fieri, ostendimus non uno loco.

Minervæ etymon, nec Tullius, nec Cornificius, viderunt. Meliùs ex Verrio Festus; qui *Minervam* ait vocatam à monendo: quomodo Telemacho ea monitrix apud Homerum. Græcis enim vis animi μένος, unde Latinum *mens*. Ab eadem origine *meneo*, quod valet, *in mentem revoco*, *animo alicujus consilium suggero*. Sed pro *meneo* postea maluere *moneo*; ut *bonus* fecere ex *benus*. A *meneo* etiam vel *meno* sunt *mentio*, *memini*, *memor*, *reminiscor*, atque alia. Ab hoc igitur *meneo*, vel *meno*, foret *Menera*; unde, digammâ inserto, *Menerva*, ut ab *aro*, *arvum*, ab ὕλη, *sylva*; à σκαιὸς, *scævus*. Sed ut pro *leber*, quod à λέπος, postea dixere *liber*; & ex *Eanus*, *Ianus*: ita pro *Menerva*, *Minerva*. Quod si à *meno*, est *memini*, & fortasse *memino*, quando *meminens* dixit Livius Andronicus *a*, hodieque est apud Ausonium *b*: non multum ab his abierit Arnobius in tertio, ubi sic scribit: *Minervam dixerunt memoriam nonnulli: unde ipsum nomen Minerva, quasi quadam Minerva formatum est.*

a In Erotopægniis, teste Prisciano in undecimo.
b Tumulo Minervii Rhetoris.

Cultus Minervæ sine dubio ab Oriente est, vel Ægyptiis: quibus nominatur *Neith*. Testis Plato in Timæo; ubi cùm dixisset, præfecturam Saiticam sic vocari à regionis urbe maxima, cui nomen Sais; inde subjungit *c*: Τῆς πόλεως θεὸς ἀρχηγός ἐστιν, Αἰγυπτιστὶ μὲν τοὔνομα Νηΐθ, Ἑλληνιστὶ δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος, Ἀθηνᾶ. *Urbis præses Dea, Ægyptiacè quidem Neïth, Græcè autem, ut illorum* (Ægyptiorum) *fert opinio*, ATHENA, *id est Minerva*. Unde omnino Hesychii locus hic corrigendus: Νηΐθ, Ἀθηνᾶ παρ' Αἰγυπτίοις· nempe Νηΐθ, ἡ Ἀθηνᾶ, rescribendum.

c Pag. 21, edit. Henr. Steph.

Hæc Saitica Minerva est secunda ex quinque illis Tullio memoratis in tertio de Natura Deorum. Nam prima ei est *Apollinis mater*: Arnobio similiter in tertio adversus gentes, *ex Vulcano Apollinis procreatrix*. Imò, ut Tzetzes in Lycophronem scribit *d*. Ἀθηνᾷ τινι βασιλίδι, τῇ καὶ Βελονίκῃ λεγομένῃ, θυγατρὶ δὲ Βρόντου ὑπαρχούσῃ, Ἥφαιστος γάμῳ μιγεὶς, γεννᾷ Ἐριχθόνιον, ὃς ἐβασίλευσεν Ἀττικῆς. *Minervæ, reginæ cuidam, dictæ etiam Belonicæ, Brontei filiæ, Vulcanus, cum eam uxorem duxisset, permixtus, genuit Erichthonium, qui in Attica regnavit.*

d Pag. 25, edit. Oporini: sive pag. 24, edit. Paulli Stephani.

Altera Tullio est ea, de qua diximus: nempe *Nilo orta, quam Ægyptii Saitæ colunt.* Similiter de ea Arnobius: *Nili altera proles, & quæ esse perhibetur Ægyptiis Sais.* Imò & Strabo in XVII: Καὶ ἡ Σεβεννυτικὴ δὲ πόλις, καὶ ἡ Σάϊς μητρόπολις τῆς κάτω χώρας, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Ἀθηνᾶν. *Atque Sebennitica urbs, & Sais, inferioris regionis metropolis, in qua Minervam colunt.*

Tertia est *Jove genita*: sed Arnobio, *Saturni filia, & quæ usum excogitavit armorum.* Quæ ei curæ esse, etiam Hesiodus in Theogonia tradit.

Quarta Ciceroni dicitur *Jove nata, & Coryphe, Oceani filiâ; quam Arcades* KOPAN *nominant, & quadrigarum inventricem ferunt.* De eâdem sic Arnobius: *Jovis quarta progenies, quam Messenii Coryfasiam nominant.* Vide, quæ ad superiorem Tullii locum Xystus Betulejus, vir eruditus, multæque lectionis, annotavit.

Quincta Ciceroni est *Minerva Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinnarum talaria affingunt.* Arnobio itidem vocatur *Minerva, quæ Pallantem patrem occidit, incestorum appetitorem.*

Ex

Ex his liquet, rectè quidem Isac. Tzetzem in Lycophronem scripsisse: Πολλαὶ ἦσαν καὶ Ἀθῆναι, καὶ Ἀφροδῖται, καὶ οὐ μία· *Multæ erant Minervæ, & Veneres; non una modo.* Sed non æquè illud apertum, quæ ex his Deæ fuerint animales, quæ naturales. Animalis videri possit ea, quæ Pandoram docuit, ut Hesiodus in Theogonia tradit,

—— Πολυδαίδαλον ἱστὸν ὑφαίνειν,

—— *Valde dædalam, ac artificiosam telam texere.*

Estque eadem, quæ Platoni in Symposio dicitur, ἱστουργίας θεός *textorii operis Dea.* Nec tamen Ægyptus jure sibi hanc artem vindicat. Potiùs Minerva illa, telæ ac lanificii repertrix, fuerit Naama, Tubalcaini soror: de quo diximus libro I, cap. XVII. Nobis hoc loco consideranda Minerva, quatenus est Dea naturalis: qualem censeo illam primo loco memoratam, Apollinis ex Vulcano procreatricem. Nam Minerva, æther; Vulcanus, ignis; Apollo, Sol; cujus itidem ignea est natura.

Sic verò Minerva est æther, ut potissimùm intelligi debeat summus æther: quia, ex gentium opinione, æther quidem est Deus, sed altissimus æther est supremus Deus: unde M. Cicero in Somnio Scipionis, ubi de orbibus agit cælestibus: *Quorum unus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, & continens cæteros.*

Porrò cùm ætherem summum intelligerent, cùm æthereo corpore complexi etiam fuere mentem ejus præsidem, quæ animaret æthera, ac præcipuè se exsereret in celsissimo æthere; uti mens humana maximè operatur in cerebro.

Cumque mente hac attenderunt virtutem ejusce mentis divinæ, mundo huic, ac præcipuè rebus humanis, providentem. Atque eò dixere Minervam esse sapientiam, vel providentiam divinam.

Quando autem Minerva iis erat complexus summi ætheris, & prudentiæ divinæ; comprehendêre etiam Solem, Lunamque, ut duo sidera præcipua: videlicet Solem ob magnitudinem, & quia ex supremi ac purissimi ætheris substantia sumtus putaretur; at Lunam, ob propinquitatem: utrumque verò ob temporum per ea distinctionem, & vim atque efficaciam in iis, quæ cælis subsunt.

Imò aër quoque Minervæ appellatione continetur, quoniam ætheris & aëris eadem putaretur natura; ac æther haut aliud, quàm purior aër, crederetur. Nec obscura est ratio, quando æther per Solem Lunamque in nostrum sive inferiorem aëra agit; proque aëre diverso humanum variet ingenium: unde Satyricus *a*;

Bœotum in crasso jurares aëre natum.

a Horat. l. 2. Epist. 1. [margin: *a Horat. l.2. sat.2.*]

Denique per Minervam concepere in homine vim ætheris, Deique; maximè autem memoriam, & ejus fœtum prudentiam: juxta illud Afranii in Togata *b*, quæ Sella dicebatur:

b Apud Agellium lib. 13. cap. 8.

Usus me genuit, mater peperit Memoria,
Sophiam vocant me Graji, vos Sapientiam.

Atque hinc quoque liquet, cur Minervam *Mentis filiam* dixerint; ut est apud Arnobium in III.

Ac hujusmodi nostra est opinio de Minerva. Quam testibus deinceps antiquis firmabimus: ac primùm Græcis.

Diodorus Siculus lib. I, ubi de Ægyptiorum religione tractat, sic scribit: Τὸν δ' ἀέρα προσαγορεῦσαι φασιν Ἀθηνᾶν, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, καὶ Διὸς θυγατέρα νομίσαι ταύτην, καὶ παρθένον ὑποστήσασθαι, διά τε τὸ ἄφθαρτον εἶναι φύσει τὸν ἀέρα, καὶ τὸν ἀκρότατον ἐπέχειν τόπον τοῦ σύμπαντος κόσμου. διόπερ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Διὸς μυθολογηθῆναι συνέβη ταύτην γενέσθαι. ὀνομάσθαι δὲ αὐτὴν Τριτογένειαν ἀπὸ τοῦ τρὶς μεταβάλλειν αὐτῆς τὴν φύσιν κατ' ἐνιαυτόν, ἔαρος, καὶ θέρους, καὶ χειμῶνος. λέγεσθαι δ' αὐτὴν καὶ Γλαυκῶπιν, οὐχ, ὥσπερ ἔνιοι τῶν Ἑλλήνων ὑπέλαβον, ἀπὸ τοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχειν γλαυκοὺς (τοῦτο μὲν γὰρ εὔηθες ὑπάρχει) ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τὸν ἀέρα τὴν πρόσοψιν ἔχειν ἔγγλαυκον *c*. *Aëri porrò Minervæ nomen, quadam vocis interpretatione, attribuisse; Iovisque filiam hanc, & virginem putari, eò quòd aër natura corruptioni non obnoxius sit, & summum universi mundi locum obtineat. Unde etiam fabula, è Iovis vertice illam enatam. Vocari autem Tritogeniam, quòd ter in anno naturam mutet; vere, æstate, hyeme. Et Glaucopin dici, non quòd glaucos, id est, cæsios habeat oculos (insulsum enim hoc esset) sed quia aër glauco sit adspectu.* Similiter Phurnutus: Ἡ δ' Ἀθηνᾶ ἐστὶν ἡ τοῦ Διὸς σύνεσις, ἡ αὐτὴ οὖσα τῇ ἐν αὐτῷ προνοίᾳ· καθὸ καὶ Προνοίας Ἀθηνᾶς ἱδρύονται ναοί. Γενέσθαι δ' αὐτὴν ἐκ τῆς τοῦ Διὸς κεφαλῆς λέγεται, τάχα μὲν τῶν ἀρχαίων ὑπολαβόντων τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς ἐντεῦθεν, καθάπερ καὶ ἕτεροι τῶν μετὰ ταῦτα ἔγνωσαν. τάχα δ' ἐπεὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ μὲν ἀνώτερον μέρος τοῦ σώματος ἡ κεφαλή ἐστι, τοῦ δὲ κόσμου ὁ αἰθήρ. ὅπου τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ ἐστι, καὶ ἡ τῆς φρονήσεως αἰτία. κορυφὴ γὰρ θεῶν κατ' Εὐριπίδην, ὁ περὶ χθόνα ἔχων φαεινὸς αἰθήρ. *Minerva Iovis est intellectus; qui idem esse fertur, ac providentia, quæ in ipso sita est. Hinc in honorem Minervæ templa Providentiæ posita esse constat. Esse dicitur è cerebro Iovis prognata; nimirum, quòd veteres in ea corporis parte totius animæ regimen esse voluerint. Hanc sententiam tenent & juniores: fortasse quia suprema corporis humani pars, caput est; sicuti etiam mundi pars summa est æther, & in capite sedem habet corporis regimen, & prudentia. Deorum autem vertex, sive pars suprema est, juxta Euripidem, lucens circa terram æther.* Ac post aliqua: Τάχα δ' ἀπὸ τοῦ αἰθέρος, ὡς καὶ οἱ παλαιοί, ταύτην ἔλεγον Αἰθερόνειαν· *Fortasse & ab æthere veteres eam dixere Ætheroniam.*

c Malè in vulgatis ἄγλαυκον: cum contrarium sententia requirat: uti & Rhodomanno observatum.

Latinos quoque videamus. Arnobius lib. III: *Aristoteles, (ut Granius memorat) vir ingenio præpotens, atque in doctrina præcipuus, Minervam esse Lunam probabilibus argumentis explicat, & literatâ auctoritate demonstrat. Eandem hanc alii ætherium verticem, & summitatis ipsius esse summam dixerunt: memoriam nonnulli; unde ipsum nomen Minervæ, quasi quædam Meminerva formatum est.* Ac mox subdit, quibus significet, ut ea, sed falsò, habita sit *Mentis filia*, vel *Victoria, Iovis elata de cerebro, inventrix oleæ, magisteriis artium & disciplinarum varietatibus erudita.* Macrobius l. I Sat. c. XVII: *Minerva Solis est virtus, sicut & Porphyrius testatur, quæ humanis mentibus prudentiam subministrat. Nam ideo hæc Dea Iovis capite prognata memoratur: id est, de summa ætheris parte edita; unde origo Solis est.* Idem lib. III Sat. cap. IV: *Qui diligentius eruunt veritatem, dixerunt, esse medium æthera Iovem, Junonem verò imum aëra cum terra, & Minervam summum ætheris cacumen.* B. Augustinus lib. IV de Civit. Dei, c. X: *Ætheris partem superiorem Minervam tenere dicunt, & hac occasione fingere poëtas, quòd de Iovis capite nata sit.*

Atque his locis satis commodè, cur Minerva Iovis filia dicatur, ea affertur ratio, quòd Minerva sit prudentia; hæc autem obtingat ab æthere, qui *Jupiter* vocatur. Quòd si ab æthere deriventur, ætherea sit virtus, ac potissimùm supremi ætheris: unde itidem videre est, cur eam non attribuerint Iovi conjugem. Nam summus æther non est Iovi subjectus. Atqui eas naturæ partes alteri uxores dabant, quæ forent ei subjectæ. Ita Juno uxor Iovis, quia aër eo intelligitur, qui inferior æthere. Ac simili de caussa Salacia data uxor Neptuno; Proserpina, Plutoni. Nam φυσικῶς Salacia est in erius mare; Proserpina, terra infima: ut est apud Augustinum lib. IV de Civ. Dei, cap. X. Porrò de Minerva quæ dicebamus, etiam firmat Martianus Capella in Deæ illius descriptione lib. VI:

Virgo armata, decens, rerum sapientia Pallas,
Ætherius fomes, mens & solertia fati,
Ingenium mundi, prudentia sacra Tonantis,
Ardor doctificus, nostraque industria fortis,
Quæ facis arbitrium sapientis prævia curæ,
Ac rationis apex, divumque hominumque sacer νοῦς,
Ultra terga means rapidi ac splendentis Olympi,
Celsior una Iove flammantis circulus æthræ.

CAP. XLIII.

Quomodo Fortuna à Chaldæis, ac philosophis, referatur ad Cælum: & quo discrimine. tum ad Æthera, tum

tum ad Solem, Lunamque, reducatur: utut longe aliter conciperetur vulgo. Ubi præcipuè sit culta: cur finxerint cæcam: cur in Deos retulerint: cur dissenserit hac parte Aristoteles: & quid ille per Fortunam, & Casum, intellexerit: quid Stoicis Fortuna fuerit: quid item Platonicis, quos ex parte secutus B. Augustinus. Ne in ludo aleæ quidem fieri aliquid planè fortuitò, vel casu. A Peripateticis non agnosci dæmonas. Nullam esse caussam per accidens, ubi causa per se suppetat nulla. Quomodo de rerum generatione à Democrito abierit Epicurus: & ut statuerit triplicem atomorum motum.

A Minerva transeo ad Fortunam. Inter quas duas major est convenientia, quàm primâ facie videatur. Nam uti Minervam vidimus esse supremum æthera, tum item Solem, Lunamque: ita Fortuna quoque creditur esse siderum dispositio, tum præcipuè Lunaris potestas, sive ejus influxus. Siquidem, secundùm Chaldæos sive Genethliacos, pro Solis, Lunæ, & quinque erraticarum stellarum cœtu, ac motibus, omnia rerum humanarum, magna, minuta, sideribus quasi aurigantibus ac ducentibus, contingunt. Maximam verò in his vim esse Lunarem, à Physicis traditur; præsertim in rerum ortu, & interitu: ut abunde ostensum, cùm de Junone, Lucina, Ilithya, ac ejusdem potestatis numinibus, ageremus. Nec solùm Lunam putarunt caussam esse, cur res generentur, & corrumpantur: sed etiam nascentibus vim quandam imprimere, pro cujus diversitate, variet hominum temperamentum: unde & eorum mores sint diversi; & pro moribus etiam varient fortunæ; ac pro hisce omnibus, meliùs, aut pejùs, citiùs, aut tardiùs, vita hominis decurrat. Fortuna igitur est Æther, & particulatim Luna. Et tamen, secundùm eosdem est ab Æthere, & Luna. Ac in Æthere, quidem, vel Luna, constituunt, ut satis apertis Scholasticorum vocibus utar, virtualiter; quia nempe vis sit cælestis, quæ cuncta determinet. Sed ab iis est formaliter, prout extra caussas res humanæ reapse reducuntur ad eventum suum.

Sed cùm hoc pacto consideramus Fortunam, Chaldæos, atque Astrologos sequimur. Vulgò autem Fortuna non credebatur Luna, vel Æther, aut siderum dispositio, & adspectus; sed mens quædam è cælis ablegata in hunc inconstantiæ orbem, ac cæco in terris impetu cuncta versans. Quam Plinius a ait, *solam in tota ratione mortalium utramque paginam facere.* Quam etiam tantopere coluere Græci: inque Italia Antiates, ac Prænestini, & cui etiam Romani ædem statuerunt trans Tiberim.

a Lib. 2. cap. 7.

Cæcam hanc finxere, quia sæpius faveret indignis. Addere poterant, quia plurimùm cæcos reddat, quos complectitur. In Deorum eam numerum retulerunt, quia non viderent, cui potiùs caussa esset adscribenda multorum, quæ aliter, quàm putarant, evenirent: præsertim cum stultis multa feliciter, sapientibus infeliciter contingerent. Quò pertinet illud Aristotelis in secundo Magnorum Moralium cap. VIII: Οὗ πλεῖστος νοῦς καὶ λόγος, ἐνταῦθα ἐλαχίστη τύχη· οὗ δὲ πλείστη τύχη, ἐνταῦθα ἐλάχιστος νοῦς. *Ubi plurimum mentis ac rationis, ibi minimum fortunæ: ubi autem plurimum fortunæ, ibi minimum mentis.* Absurdum autem Aristoteli videbatur, Fortunam esse Deam, moderantem actus humanos, sæpeque probis inimicam, ac faventem improbis. Nam, inquiebat, cùm Deus sit sapientissimus, potiùs sapientibus faveret, quàm stultis. Sic igitur colligebat, Fortunam hoc pacto fore Mentem amentem, Deam divinitatis expertem. Propterea dicere maluit, Fortunam nihil esse aliud, quàm voluntatem humanam, quatenus caussa est rei per accidens. Uti Casum idem rebus in naturalibus censet esse Naturam; prout ea est caussa per accidens. Conveniunt igitur fortuna, & casus, quòd locum ambo habeant in rarò (adde, vel æquè) contingentibus; quodque sint caussæ per accidens; sed illic in voluntariis, hic in naturalibus. Utriusque exempla adduximus lib. I, cap. I b.

b Pag. 4.

Multum verò ab hac sententia abiere Stoici: quibus, quæ fortuita vocantur, caussam habent per se, Mentem sapientissimam, quam Deum dicimus: hanc enim quatenus æthera pervadit, Iovem nuncupari; quatenus maria, Neptunum; prout frumentum producit, Cererem esse; prout bona largitur, quæ exinde Fortunæ nominantur, Fortunæ nomen habere: ac similiter eandem, ut Laërtius in Zenone ait, πολλαῖς ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι· *multis aliis nomenclaturis solere appellari.* Unde & Seneca in IV de Beneficiis, cap. VII: *Quæcunque voles, nomina propria Deo aptabis, vim aliquam effectumque cælestium continentia: non errabis. tot appellationes ejus esse possunt, quot munera.*

Platonicis autem Fortuna non tam summus & unus erat Deus, quàm genius aliquis, per quem Deus efficeret ea, quæ temere & fortuitò fieri videntur. Hinc Plato in IV de Legg. a Ὡς θεὸς μὲν πάντα, καὶ μετὰ θεοῦ Τύχη, καὶ Καιρὸς, τἀνθρώπινα διακυβερνῶσι ξύμπαντα· *Deum quidem, & cum Deo Fortunam, Opportunitatemque, omnia gubernare.* Idem cùm in epistolis Fortunam nominat, δαίμονα subjungit. Proclus quoque in Timæum scribens, caussam fortuitorum refert in mentem corporeâ hac naturâ superiorem: Fortunamque non temerariam, aut cæcam, ait; sed divinam, vel dæmoniacam potestatem, caussas divulsas in unum congregantem. Vide sis Ficinum in Plotini Ennead. III, lib. III, cap. II.

a P. 709. edit. H. St.

Nec alienus ab hac opinione B. Augustinus fuit: uti ostendunt illa in V de Civit. Dei, cap. IX: *Sufficit omne, quod fit, non nisi caussâ præcedente fieri. Nos enim eas caussas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam Fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes; easque tribuimus vel veri Dei, vel quorumlibet spirituum voluntati.* Posteaque spiritus hosce interpretatur angelos tum bonos, tum malos. Quare, ex Patris ejusce sententia, quòd nonnulli in ludo aleæ (ac par similium ratio est) semper penè vincant, perdant alii: id vel occultis naturæ caussis tribuendum, vel genio adsistenti, qui jactum dirigat. Quod minimè difficile est geniis, cùm eventus pendeat, tum ab alearum positu, tum jactu earum vehementiore, vel remissiore, & similibus; quæ nobis quidem jacientibus sic variant, ut ludo exercitatus aliquid videat præ alio; nunquam tamen eò industriæ pertingat, ut omnia in artem redigi possint. Spiritus autem, quia intellectu, & experientiâ, plus valent, plus etiam cernunt: ac præterea levi motu inter jaciendum præstare possunt, ut jactus sit felix, vel adversus. Nec sanè possum in animum inducere, casum inesse in rebus: sed omnia censeo vel à naturæ necessitate, vel à nostro, aut alieno dependére arbitrio. Nempe quod de morbis nonnullis Cous ille vates ait in primo Præsagiorum; id non minùs dixero de alea, ac cæteris: quæcunque, propter nostri ignorantiam, fortunæ, aut casui, tribuuntur, in iis θεῖόν τι b, & inesse, & cogitari oportere.

b Divinum quid.

Quorundam ea est sententia, non pugnare hæc cum illis, quòd Fortuna, & Casus, dicuntur caussæ esse per accidens. Nam ratione caussæ proximæ, *Fortunam* vocari, vel *Casum*: at caussam per se habere, si spectemus caussas remotas. Estque hæc sententia non solùm Philoponi, ac Simplicii, in secundum φυσικῆς ἀκροάσ. sed etiam Boëthii in I de Consol. Philos. Avicennæ in primo suæ Sufficientiæ cap. III: ut Thomam Aquinatem, & Scholasticorum alios, prætercam. Sed licet vera hæc sint, non tamen Peripatetica sunt; eoque Aristoteles sic neutiquam cum Platonicis, vel etiam Stoicis, conciliatur. Siquidem Aristoteles non agnovit dæmonas sive genios in iis, quæ sub cælis sunt, Dei administros: quin credidit, eum non curare singularia, sed illa nescire. Nihilo magis Aristotelem conciliare possis cùm Astrologis, statuentibus fortuitorum omnium caussam ab æthereo influxu peti oportere. Quippe Aristoteli, quod postea planius fiet, cælum tantùm caussa est universalis. Ut dubium non sit, quin eorum, quæ præter intentionem naturæ, aut voluntatis, fiunt, nullam per se caussam esse existimârit. Ea autem sententia consistere nequit, quia nihil non aliquam per se caussam habet,

bet, utcunque nesciatur. Si in templum iturus incidam insperatò in creditorem, caussa per se est concurrens & creditoris, & debitoris, voluntas, eo tempore eundi, eâ viâ commeandi: quarum utrâque positâ, naturaliter fieri aliter non potuit. Sit ante seculum thesaurus in agro defossus, nec inde ablatus. Si locum hunc fodero, ubi abditus, utcunque defossum nesciam, non possum non in eum incidere. Par ratio eorum, ubi Casum statuunt. Nam tegulâ sic constitutâ, ut vento facilè decuteretur, & vento sic spirante, uti flabit, & eo intervallo à tecto usque ad viam, qua transitur: & parato Titio illâ viâ, illo tempore, illo gressu, progredi; nec quoquam volente moram injicere eunti, ac par circumstantiarum similium ratio esto; non nisi Deus impedire naturam volet, poterit aliter evenire, quàm ut tegula in caput Titii decidat.

Atque hoc argumento etiam Epicuri sententia diluitur; qui, rejecto omni fato, de quo postea dicam, non modò in actibus humanis, sed in rerum quoque generatione, fortuitò omnia fieri statuebat. In quo abiit à Democrito, atomorum auctore; si Tullium quidem audimus. Nam Laërtius id tribuit Leucippo. Democritus is putabat, atomos esse omnium rerum primordia: ut quarum, dum moventur, contactu mutuo, atque implicatione & nexu, omnis fieret generatio. Porrò ne à corpusculis illis individuis motus afferret naturales, eò statuebat, omnia fieri necessariò. Hac parte eum, quem imitari alioqui solet, deseruit Epicurus, inducendo motum minimæ declinationis, cujus caussa foret nulla. Itaque, ut Plutarchus refert, triplex illi erat atomorum motus. Primus fuit ponderis sive lineæ, qui Græcis κατὰ στάθμην: quando, ut Ciceronis verbis dicam, *gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua rectis lineis.* Alter erat motus declinationis, Græcis κατὰ παρέγκλισιν, cùm, ut idem ait, *declinat atomus intervallo minimo*: quod ἐλάχιστον etiam Epicurus vocabat. Tertius est motus conflictûs sive plagæ, Græcis κατὰ πληγήν: quando (verba item Tullii sunt) *atomus ab atomo pulsa declinat.* Quod Lucretius *a* sic expressit: a Lib. 2.

—— Nam cita supernè
Obvia cum flixere, fit ut diversa repente
Dissiliant.

Ex tribus istis medius ille pusillæ declinationis motus Epicuro erat fortuitus, non naturalis. Neque enim ob pondus fit: alioqui rectâ in præceps lineâ deferretur. Neque item ob plagam: quandoquidem ea contingit, priusquam atomi conflixerint. Unde consequitur, declinationem istam fieri sine caussa. Valde igitur à physicis derisus est Epicurus, quod doceret, aliquid esse ex nihilo, ac sine caussâ: quod ex fortuita ista atomorum declinatione consequitur. Præterea in mundo omnia sunt compositissima: ut is etiam tacitus clamet, non se sic temere coaluisse.

Cap. XLIV.

Parcas etiam ad Æthera reduci, ac particulatim ad Lunam. Eandem habitam esse Parcam, Mœram, sive Fatum, Necessitatem, Nemesin, & Adrastiam. De Μοῖρα, *sive Mœra, pluribus id veterum locis comprobatum. Ac quia* Μοῖρα *pars, eo partilia Fata dici Ammiano. Itidem variis scriptoribus ostensum,* Fata *pro* Parcis *dicere Latinos; utcunque interdum distinguantur. Triplex ratio adfertur, cur qui Parcam eandem facerent ac Lunam, tres esse Parcas putarint. Una petitur à triplici facie Lunæ. Altera ex eo, quia Luna præsit partui, ac triplex imprimis sit partûs mensis, octavus, nonus, decimus: unde & duarum Parcarum nomina*, Nona, & Decima. *Casellium, & Minucianum, perperam putâsse,* Mortam *esse unam Parcarum, ac à* morte *sic nuncupatam. Livii Andronici versus numeris suis redditus. Parcæ etymon, ex sententia Varronis.* Partula. *Tertia ratio, cur tres sint Parcæ, petita à triplici hominis consideratione, nascentis, viventis, morientis: & cur prima trium Venus habeatur. Cur Parcæ sint habitæ filiæ, aliis quidem Noctis, aliis vero Necessitatis. Variorum adducta sententia de tempore tripartito, quod Clotho, Lachesis, & Atropos designant.*

Porrò ab Astrologis, & aliis, ut Fortuna, ita etiam Parcæ, quarum illam spuriam vocant sororem, ad æthera reducuntur, ac siderum posituram. Nempe Parcæ iis vis est cælestis, vitæ productrix ac conservatrix ad certum usque spatium, quod excedi possit à nemine: ut cognoscere est ex Homero Iliad. Ζ, Euripide in Ione, & Apollonio in primo Argonaut. Philosophorum autem plerique, uti Fortunam, sic & Parcas, ad Lunarem potiùs potestatem particulatim retulere. Sic enim existimarunt, prout Luna blandè, aut torvè adspexerit, ita homines celeriter aut tardè nasci, & denasci, ingeniumque sortiri, & mores, & pro iis fortunas.

Idem verò sunt Parca, Fatum, Necessitas; imò & Nemesis, ac Adrastia: ut censet seu Aristoteles, seu alius potiùs scriptor antiquus, epistolâ ad Alexandrum: unde quædam adducit Stobæus in Eclogis Physicis. Habes ea hodieque libro de Mundo; qui vulgo Aristotelis nomine circumfertur: ut pareat, jam Stobæi ævo opusculum hoc pro Aristotelico habitum esse. Verba eò lubentiùs adducam, quia & vocum origine sententiam suam firmat: Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ἀνάγκην οὐκ ἄλλο τι λέγεσθαι πλὴν τοῦτο, οἷον ἀκίνητον οὐσίαν ὄντα. Εἱμαρμένην δὲ, διὰ τὸ εἴρεσθαί τε καὶ χωρεῖν ἀκωλύτως· Πεπρωμένην δὲ, διὰ τὸ πεπερατῶσθαι πάντα, καὶ μηδὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἀπειρον εἶναι· καὶ Μοῖραν μὲν ἀπὸ τοῦ μεμερίσθαι· Νέμεσιν δὲ ἀπὸ τῆς ἑκάστῳ διανεμήσεως· Ἀδράστειαν δὲ, ἀναπόδραστον αἰτίαν οὖσαν κατὰ φύσιν· Αἶσαν δὲ, ἀεὶ οὖσαν· *Existimo autem, Necessitatem non aliud dici, quàm hôc ipsum: puta immobilem naturam: Fatum autem à connectendo, & procedendo sine impedimento: Pepromenen, eo quòd omnia circumscribat, ac terminet cuncta; nec aliquid in rerum natura termino careat: & Mœram sive Parcam, quod partita sit: & Nemesin, à facta unicuique distributione: Adrastiam, quia caussa sit immutabilis, secundùm naturam: Aesan denique, quia sit semper.* Ubi quod primo loco dicitur, idem esse Necessitatem, ac Fatum; planè ex sententia est Parmenidis, Heracliti, ac Democriti: ut est apud Plutarchum lib. I de Placitis philosophorum, cap. XVII. Quod postea subdit, etiam Fatum, quod Græcis εἱμαρμένη, ac πεπρωμένη, idem esse ac Parcam, sive μοῖραν: id quoque multis scriptoribus comprobatur. Homerus Iliad. Ε *a*: a Vers. 83.

Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος, καὶ μοῖρα κραταιή.
Mors hunc purpurea apprendit, violentaque Parca.

Vel si malis,

—— Violentaque Mœra.

Censorinus de die Natali cap. VIII: *Sunt autem hæ particulæ in unoquoque signo tricenæ, totius verò Zodiaci numero* CCC LX. *Has Græci Mœras cognominarunt: eo videlicet, quod deas Fatales Mœras nuncupent: & ex particulæ nobis quasi fata sint.* Similiter seculo prope toto antiquior Agellius lib. III, cap. XVI. Sed quod viri eruditi *b* etiam apud Senecam extremâ epistolâ LVIII, *mortis mœras*, vel *mortes*, & *mœras*, legunt, id secus puto; rectumque censeo, *mortis meras*; nempe ut *mortis* sit inculandi casus pro *mortes*. Quod & probatum Lipsio, Mureto, Modio, Grutero. Sed usus est eo Sidonius ad Polemium epistolâ: ac similiter idem in Epithalamio: b Joan. à Wouweren ad Sidonium.

—— Ter denas tropico prope currere mœras.

In MSSis tamen utrobique est *mira*, non *Mœra*. Quomodo in iisdem ex σολοικισμὸς, *solicismus*; ex κοιμητήριον, *cimiterium*; ex μέτοικοι, *metici*; ex ποικίλη, *picile*; & alia sunt ex aliis: uti ostensum maximo Salmasio in Spartiani Hadrianum *c*. Quia verò Μοῖρα est à μείρω, *partior*; ideo Ammianus *partilia Fata* exponit in XIV, ubi de Adrastia: *Substantialis tutela generali potentiâ partilibus* c Pag. 60.

libus præsidens Fatis. Alii contenti sunt ἁπλῶς *Fata* dicere. Ut Agellius ex Varrone libro III, cap. XVI: *Iccircoque eos nomina Fatis tribus fecisse à pariendo, & à nono, atque decimo mense.* Sic idem Salmasius testis, legi in optimo codice, qui est in Christianissimi regis bibliotheca. Ubi pro *Fatis* vulgo est *Parcis*; quod, credo, ex glossemate irrepsit. Similiter Ausonius in Ternario:

Tres Charites, tria Fata. ——

Mirum tamen, aliquanto antè apud eum legi:

—— *Tres ordine Parcæ:*

Quasi aliud sint *Fata*, ac *Parcæ*. Ut liqueat, aliquos ea distinxisse. Credo & Maro, cujus est illud Ecl. IV:

Talia secla suis dixerunt currite fusis
Concordes stabili Fatorum numine Parcæ.

Nempe eos est secutus, quibus Fata sunt Iovis effata, sive divina voluntas: Parcæ autem hæc fata exsequuntur. At promiscuè alii utuntur. Unde & Fulgentius Planciades Mytholog. lib. I: *Tria enim isti Plutoni destinant Fata: quarum prima Clotho, secunda Lachesis, tertia Atropos.* Et mox: *Quod prima sit nativitatis educatio: secunda, vitæ sors, quemadmodum quis vivere possit: tertia mortis conditio, quæ sine lege venit.* His etiam Procopius accessit: Ἔχει δὲ τέμενος ἐν τῇ ἀγορᾷ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου, ὀλίγον ὑπερβάντι τὰ τρία Φᾶτα. οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι τὰς Μοίρας νενομίκασι καλεῖν. *Habet autem in foro templum prope curiam, paullum si supergressus sis illud Trium Fatorum. Sic Romani Parcas solent appellare.*

Cur tres statuantur Parcæ, parùm inter veteres convênit. Sunt, qui rationem arcessant à triplici facie Lunæ: uti Epigenes libro suo de poësi Orphei: ex quo sic Clemens Alex. in quincto Στρωματ. Μοίρας ἀλληγορεῖσθαι τὰ μέρη τῆς σελήνης, τριακάδα, καὶ πεντεκαιδεκάτην, καὶ νουμηνίαν. διὸ καὶ λευκοστόλους αὐτὰς καλεῖν τὸν Ὀρφέα, φωτὸς οὔσας μέρη. *Parcas allegoricè dici partes Lunæ; trigesimam, quinctamdecimam, & novam Lunam. Ideo & candidatas dici ab Orpheo; ut quæ sint partes lucis.*

Varro potiùs attendebat Lunarem potestatem in maturando partu: unde per Fatum sive Parcam pariendi tempus intelligebat, Agellio teste lib. III, cap. XVI. Ac eadem quoque sententia erat Cæsellii Vindicis; ut ibidem monitum Agellio. Erat tamen, in quo hi duo differrent. Nam Cæsellius statuebat Parcarum nomina, Mortam, Nonam, Decimam: Varro autem, Parcam, Nonam, Decimam. Conveniunt igitur in Nona, & Decima; quibus nomen à nono ac decimo tempestivi partus mense. Discrimen in una, quæ Varroni Parca, Cæsellio autem Morta: eumque secutus (ut apud Cælium Rhodiginum *a* est) Cæcilius Minucianus Appulejus: qui & ipse putavit, *quia partus octimestris fere vitalis non est, Parcis tribus facta nomina, Mortuam* (sic apud Cælium est) *Nonam, Decimam.* Sed de etymo multum metuo, ne & Cæsellius, & Minucianus, fallantur. Nam si rectum est *Morta*: id potiùs sit ab eadem origine, unde est μοῖρα: nempe à μείρω, *partior*: ut Μόρτα, vel Μορτὴ dicatur pro μάρτη, ab ἱμάρῳ. Μορτὴ igitur pars sive portio erit: & speciatim ita fructuum portio dicta; ut ex Hesychio constat, in Μορτοὶ: ac Eustathio idem ex lexico Rhetorico monitum in Odyss. T *b*. *Morta* igitur hic idem sit ac portio fatalis, sive μοῖρα: quæ vox & ipsa ab eodem fonte derivatur. Ita *Morta* vocabulo usus est Livius in Odyssea:

Quando dies adveniet, quem profata Morta est.

Ubi metri ergo vel hoc, vel simile isti, malim:

Quando dies ille adveniet, quem Morta profata est.

Fortè & pro *Morta* legendum *Mora*, vel *Mara*; ex Græco Μοῖρα: quæ Turnebi sententia est Adversariorum lib. XVIII, cap. XXXIV, & Joannis de Wouweren in Sidoni epistolam ad Polemium *c*.

Quod ad Parcæ ἔτυμον, si Varronem audimus, priùs fuit *Parta*: atque hoc ex eo, quòd Parca sit Luna; hæc verò partui præstituat tempus. Credamus sanè Varroni, priùs fuisse *Parta*: sed hoc si est, potiùs erit à *partiendo*: quando, uti dictum, Græcis similiter à μείρω, id est, μερίζω, Μοῖρα dicebatur: imò & hinc fit εἱμαρμένη. Nam verisimilius hoc, quàm ut sic vocetur (quod apud Appulejum de Mundo legas) *à tractu quodam invicem caussarum se continentium.* Nempe quasi εἱρμός, hoc est, *connexio*, sive *cohærentia*.

Sed neque adsentiendum Nicolao Loënsi *a*, quando apud Agellium, pro *Parta* legere jubet *Partua*. Quippe adversatur ei, quòd Agellius dicat, ex *Parta* fieri *Parca*, *unius literæ immutatione.* Si enim *Partua* scripsisset, præter literæ mutationem, tolli quoque unam sit opus. Sed de vocabuli hujus etymo, plura dicimus in Originum libris. Nunc addam, pro *Parta* etiam formâ diminutivâ *Partula* dixisse. Tertullianus lib. de Anima cap. XXXVII: *Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinæ voluntatis ministra modulatur, quamcunque illam rationem agitare sortita. Hæc æstimando etiam superstitio Romana Deam finxit Alemonam, alendi in utero fœtus. Et Nonam, & Decimam, à sollicitioribus mensibus, & Partulam, quæ partum gubernet, & Lucinam, quæ producat in lucem: nos officia divina angelos credimus.* Ubi per *officia*, more Jurisconsultorum, intelligendi sunt officiales, sive qui officia administrant.

Etiam tertia est ratio, qua tres Parcæ ad Lunam referantur: nempe ut attendatur triplex vis Lunaris, pro triplici hominis consideratione; quia vel vitæ origo spectatur, vel cursus, vel exitus. Origo debetur Veneri; quæ proinde prima est Parca. Cursus pendêre creditur à Fortuna; quæ propterea erit altera. Exitus est à Morte; quæ iccirco Parcarum erit tertia. De prima sic Pausanias in Atticis: Τὸ δὲ ἐπίγραμμα σημαίνει, τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην τῶν καλουμένων Μοιρῶν εἶναι πρεσβυτάτην. *Epigramma verò indicat, esse Venerem cælestem, earum, quæ Parcæ vocantur, natu maximam.* De altera idem in Achaicis: Ἐγὼ μὲν οὖν Πινδάρου τά τε ἄλλα πείθομαι τῇ ᾠδῇ, καὶ μοιρῶν τε εἶναι μίαν τὴν Τύχην, καὶ ὑπὲρ τὰς ἀδελφάς τι ἰσχύειν. *Equidem carminibus Pindari cùm alia credo, tum verò Fortunam esse unam Parcarum, & eam sororibus ex parte antecellere.* De tertia sic idem in Eliacorum priori: Τοῦ Πολυνείκους δὲ ὄπισθεν ἕστηκεν ὀδόντας τε ἔχουσα οὐδὲν ἡμερωτέρους θηρίου, καὶ οἱ καὶ τῶν χειρῶν εἰσιν ἐπικαμπεῖς οἱ ὄνυχες. ἐπίγραμμα δὲ ἐπ' αὐτῇ εἶναί φασι Κῆρα. *A tergo autem Polynicis adsistit quædam dentes habens haut minus belluâ immanes, manuumque ei ungues aduncæ. Inscriptio verò indicat esse Parcam.* Sed apud eundem Pausaniam etiam legas in Arcadicis: Λύκιος δὲ, ὃς τὴν ἀρχαιότερος τὴν ἡλικίαν, Δήλιος, ὕμνους καὶ ἄλλους ποιήσας, καὶ ἐς Εἰλείθυιάν τε, Εὔλινόν τε αὐτὴν ἀνακαλεῖ, δῆλον ὡς τῇ πεπρωμένῃ τὴν αὐτὴν, καὶ Κρόνου πρεσβυτέραν φησὶν εἶναι. *Lycius verò, ætate superior, patriâ Delius, hymnis & in alios conscriptis, & in Ilithyam, Eulinon eam* sive Lanificam *appellat, eandem innuens esse, ac Pepromenen, sive Fatum, & Saturno antiquiorem.* Ubi perperam Abraham Loescherus vertit, *Ipsoque fato ac Saturno antiquiorem esse perhibet*: cùm Pausanias dicat, eandem ac Fatum, sed Saturno vetustiorem. Quare meliùs Romulus Amasæus; nisi quòd parum Latinè dicat, *eandem cum ea, quæ Pepromene dicitur*: pro, *eandem ac eam, quæ Pepromene dicitur.* Sed in isto peccari solet prope à doctissimo quoque: ut ostendi in opere de arte Grammatica libro VII, qui est de Constructione, cap. LVIII. Illud ponderis est majoris, in proximè adlatis Pausaniæ verbis, vel Fati nomen generatim sumi pro Parcis omnibus: vel si una intelligatur è tribus, eam fore primam, hoc est, Venerem: quippe quæ rerum præsit generationi. Movet etiam, quòd ea Parcarum à Pausania dicatur antiquissima. At hanc, de qua proximè sermo, idem ait grandiorem natu Saturno. Quam verò potiùs è Parcis putemus ante Saturnum fuisse, quàm earum natu maximam? Accedit, quòd Pausanias referat, à Lycio Delio, hymno in Ilithyam, hanc, ut Saturno priorem, celebrari: ut eadem videatur ac Ilithya, sive conceptus ac partus præses, quæ est Venus. At dixeris, Venerem, juxta poëtas, esse filiam Iovis; eoque non posse dici antiquiorem Saturno. Sed nulla hic est ἀντιλογία *b*, quia cùm Venus statuitur filia Iovis,

a Var. Lect. lib. 22. c. 13.
b p. 1854. edit. Rom.
c In Carminum libro, præmissum Carmini 14.
a Epiphyllidum l. 3. cap. 11.
b Contradictio.

Iovis, per hunc signatur Æther; per illam, appetitus generandi, quem cælitus habent res sublunares. Cùm autem ea dicitur non Iove solum, sed Saturno ipso vetustior: Saturnus non φυσικῶς accipitur, sed ἱστορικῶς, pro homine primo; seu illum Adamum, seu Saturnum, seu Mannum, seu aliter, libeat vocare. Ante hunc hominem Luna fuit: ut, si ea est Venus, Venerem esse majorem natu Saturno necesse sit. Longeque res apertior, si Fatum consideres, non ut est à Luna, vel à positura ac motibus siderum: sed à mente divina; quæ, ex Stoicorum etiam mente, singula certo fine fecit, ac vitæ quoque humanæ & mensuram, & ordinem præscripsit. De hoc Fato veterum erat opinio, fuisse illud non modò antè Saturnum ἱστορικῶς sumtum, hoc est, hominem primum; sed etiam φυσικῶς acceptum: id est, priusquam Deus chaos digereret, & rerum conderet naturam; quæ itidem per Saturnum intelligitur.

Nec ratione caruerunt, qui Parcas, quemadmodum & Mortem, Noctis dicerent filias. Ut Hesiodus in Θεογονίᾳ:

> Νὺξ τ' ἔτεκε στυγερόν τε Μόρον, καὶ Κῆρα μέλαιναν,
> Καὶ Θάνατον·
> *Nox atram peperit Parcam, Fatumque odiosum,*
> *Et Mortem.*

Ratio est, quòd fatalia sint obscura. Nam, ut Pindarus ait Olymp. od. XII: Τῶν μελλόντων τετύφλωνται φραδαί· *Futurorum excæcata sunt cogitationes.* Atque, ut Horatius ait lib. III. od. XXIX:

> *Prudens, futuri temporis exitum*
> *Caliginosâ nocte premit Deus.*

Nec incommodè Plato, & Plotinus; quibus Parcæ sunt Necessitatis filiæ. Nam eò id pertinet, quod, ut Orpheus, sive Onomacritus appellat, sint ἀμετάτρεπτοι *a*. Unde & tertia earum nuncupatur Ἄτροπος, hoc est, *immutabilis*. Quemadmodum media, quia fatum sortitò cuique obtingit, Λάχεσις vocatur ἀπὸ τοῦ λαχεῖν, hoc est, *sortiri*. Ac quoniam suum cuique pensum netur; prima, quæ est Κλωθώ, sic ἀπὸ τοῦ κλώθειν, quod est *nere*, nomen adepta est. Atque ita quoque de iis vetus Hesiodi scholiastes *b*. Apud B. Augustinum, lib. XX contra Faustinum cap. IX, videas tres statui Parcas pro triplici vitæ humanæ tempore; anteactæ, præsentis, ac residuæ: præteritam notari per Ἄτροπον, præsentem per Κλωθώ, futuram per Λάχεσιν: quæ & Aristotelis, sive alterius potiùs de Mundo scriptoris, ac interpretis ejus Appuleji, opinio est. Sed Platoni magis placet, Κλωθὼ præesse vitæ, dum fluit: per Λάχεσιν intelligi jam exactam: Ἄτροπον ad id vitæ, quod superest, pertinere. Verùm ea ut non incommodè dicantur de homine in curriculo vitæ constituto: aptari tamen nequeunt nascituris; ubi nihil nisi futurum: neque denatis, ubi nihil nisi præteritum: neque nascentibus, ubi nihil præteritum. Tantò impensiùs placent, qui, prætermisso hoc tempore tripartito, etiam hominem trifariam considerant; quatenus gignitur, vivit, moritur; ac Parcarum stamina ad hæc tria extendunt; ut antè dicebamus, ac Isidorus etiam facit lib. VIII Orig. cap. ult.

a *Verti, mutarique nescia.*

b P. 249. *edit. Rapheleng.*

Cap. XLV.

Ut variantes de Fato sententiæ antiquitatis faciliùs, ac certiùs, intelligantur, distinctè de singulis earum agere aggredimur. Ac primùm de iis, qui eo, quod Deum tollerent, vel in dubium vocarent, propterea nec Fatum, vel Providentiam Dei, agnoscerent. Deinde de illis, qui sic faterentur Deum, ut negarent curare humana: sicuti Epicurus; qui nec ipse iccirco Fatum esse ullum putaret. Postea de iis, qui Fatum ponerent in rebus naturalibus; sive universis, ut videtur de Pythagora, Leucippo, Heraclito; sive æthereis solùm, quam Aristoteli mentem tribuit Chalcidius, scriptor perperam à Vannino traductus. Nec tamen Aristotelem Fatum, aut Providentiam Dei, simpliciter removisse à sublunaribus: sed solùm à singularibus, quatenus sunt ejusmodi. Quæ eum adduxerint in hanc opinionem. Interim agnovisse providentiam circa specierum conservationem. Quod ex Aristotele ipso contra Chalcidium ostenditur. Etiam Alexandro Aphrodisæo Fatum idem esse, ac Naturam; item Themistio, & Aven-roi. Hos, enim magistro Aristotele, consensisse in eo, Deum nec curare, nec scire, quæ singulatim in terris fiant: & quid eos in impiam adeo impulerit sententiam. In illo item lapsos esse Peripateticos, quod putarent, nihil posse à Deo fieri contra Naturalem, sive, ut illi loquebantur, Fatalem ordinem.

QUantum verò sit Parcarum numen, & quæ vis eorum fuerit fabulis tributa: abunde illud arguit, quòd Iovem ipsum Fatis subjecerint, non poetæ solùm, sed etiam philosophi, Stoici præcipuè. Quare valde fallatur, siquis ex iis, quæ aridè jejuneque adeò de Fatis, sive Parcis, adduximus, quicquid de iis ab antiquis dictum fuit, cognosci posse arbitretur. Proinde, si cum cura de ullo numine, post Iovem saltem, dicendum fuit, de hoc operæ id fuerit pretium. Variantes igitur opiniones veterum de Fato exponam: atque hoc eò faciam lubentiùs, quia ne quidem antiqui eas semper candidè satis referant: nedum candorem hunc exspectemus à junioribus; qui veteribus subinde meliores tribuunt opiniones, quàm habuerunt; ut à Scholasticis factum in Aristotele: subinde item deteriores; dum in sectis non distinguunt, qui audiendi sunt ut judices, quique ut partes.

Initium ab illis ducam, qui eo, quòd Dei tollerent naturam; nec Fatum, nec ullam Dei providentiam agnoscere potuerunt. Tales habiti olim Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus. De quorum priori, si minùs suffecerint, quos adduxi scriptores lib. I, cap. I; vide sis Diodorum Siculum lib. XIII, Valerium Max. lib. I, cap. I, Ælianum lib. II Var. Hist. cap. XXXI, & lib. II, cap. XXIII, Epiphanium in Ancorato sect. CV. Ut de Theodoro, Plutarchum in Plac. philos. Galenum in Hist. Philos. Ælianum loco priùs memorato. Atque his Plutarchus, & Ælianus, addunt Euemerum Messenium; de quo item antea dictum. Proximè autem ad hos accessit Protagoras; cui, an Dii essent, non liquebat. Vide de sophiste hoc, si voles, Agellium lib. V, cap. III: item Laërtium, Philostratum, Suidam. Horum omnium opinio exclusa explosaque nobis est initio libri præcedentis.

Altera eorum est opinio, qui sive ex animo, sive verbis saltem, Deum esse faterentur: at apertè interim divinam rejicerent providentiam. Quales fuere omnes ex Epicuri schola. Horum opinio ex eo profluxit, quòd beatitudinem constituerent in vacuitate à curis, & negotiis. At in eo vehementer sunt decepti, quia potiùs sita est in ἀταραξίᾳ *a*. Etiam eo Epicurus propugnatur apud Tullium, quòd si liberum sit arbitrium, fatum esse non possit: ut contrà Stoici plerique colligebant, quia fatum sit, non esse arbitrii libertatem. Sed duo hæc, dum Fatum commodè intelligatur, non pugnare, inferiùs monstrabitur.

a *Bona operatione.*

Porrò Epicurus non modò Fatum sustulit in iis, quæ ab libertate hominis pendeant: sed etiam in rebus naturalibus, seu necessariis; quemadmodum ostensum, cùm de Fortuna ageremus. Etiam illis, qui omne negarent Fatum, aggregavit se Anaxagoras Clazomenius. Neque obstat, quòd Græcorum docuerit primus, mundum hunc esse compositum à Mente divina: unde idem Νοῦς, sive *Mens*, Laërtio teste, dicebatur. Nec enim hoc impedit, quò minùs excluderet Fatum; imò inane ejus esse nomen diceret; quemadmodum Alexander Aphrodisiensis auctor est lib. de Fato.

Nunc venio ad illos, qui aliquod agnoscerent Fatum. Hi quoque in varias abeunt sectas. Primùm de illis videamus, qui illud posuere in solis naturalibus, ac necessariis: idque universis, sic ut eorum nihil non fatali fieret necessitate. Hæc Pythagoræ opinio fuit. Nam, ut est apud Stobæum in eclogis Physicis cap. VIII, Πυθαγόρας ἀνάγκην ἔφη περικεῖσθαι τῷ κόσμῳ· *Pythagoras Necessitatem*

tem dixit esse mundo circumdatam. Etiam addit, opinionem esse Leucippi: Πάντα κατ᾽ ἀνάγκην· τὴν δ᾽ αὐτὴν ὑπάρχειν εἱμαρμένην. Λέγει γὰρ ἐν τῷ περὶ νοῦ· Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται. ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε, καὶ ὑπ᾽ ἀνάγκης· *Omnia fieri Necessitate; atque eandem esse Fatum. Ait enim libro de Mente: Nulla res frustra fit: sed omnia fiunt ratione, atque ex necessitate.* Heraclitus quoque Fatum statuebat, nihil aliud esse, quàm λόγον τὸν διὰ οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα, *rationem permeantem per omnem naturam*: ut est apud Plutarchum lib. I de Plac. philos. cap. XXVIII: & Stobæum in Eclog. Phys. cap. IX. Ac subjicit uterque: Αὕτη δ᾽ ἐστὶ τὸ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, καὶ περιόδου μέτρον τεταγμένης· *Hæc autem æthereum est corpus, semen procreationis Universi, certæque periodi mensura.* Ubi videmus, ut Æthera dicat Fatum, & ab eo esse fatalem naturalium omnium necessitatem.

Aristoteles quoque in naturalibus Fatum posuit, ac rationem eorum divinam agnovit Providentiam: sic tamen, ut hæc non extenderet se ultra Lunam. Sed quod dicitur, eam non pertingere ad sublunaria, id bifariam intelligi potest; vel simpliciter, vel ratione individuorum, non specierum. Priorem sententiam Aristoteli tribuit Chalcidius, in Timæum Platonis, his verbis a: *Aristoteles Dei providentiam usque ad Lunæ regionem progredi censet: infra verò neque providentia scitis regi, nec angelorum ope, consultisque, sustentari: nec verò dæmonum prospicientiam putat intervenire; propterea que tollit omnem divinationem, negatque pranosci futura.* Hæc Chalcidius; quem Cæsar Vaninus, in suo æternæ Providentiæ Amphitheatro Exercitat. XXX, non aliter unquam, quàm *Chalcidicum* nuncupat: perperam sanè; sed gravior culpa, quòd appellat *circumforaneum blateronem*: qui insignis non Platonicus modò, sed Christianus quoque scriptor fuit, & bene antiquus: quippe qui, si non temporibus vixerit Constantini Magni, opusque suum Osio illi sive Hosio dicàrit, qui Synodo præfuit Nicenæ: saltem junior haut fuerit temporibus Theodosianis. Interim agnoscimus, non examussim esse assecutum mentem Aristotelis, & sectatorum: quippe qui non removerint prorsus Fatum, aut providentiam Dei, à sublunaribus; sed solùm à cura individuorum, quatenus sunt talia. Nam de speciebus fatebantur, omnia fieri fato: Cælum quippe à primo motore sive Deo versari: atque ab eo pendere in sublunaribus conservationem specierum. Ut verò negarent ad individua etiam, quatenus istiusmodi essent, Fatum, vel Providentiam Dei, pertinere, duobus adducti sunt argumentis. Prius ad eorum contingentiam attinet. Nec enim videre poterant, quomodo, si Deus curaret contingentia, non sæpius fine suo frustraretur: quod ejus argueret impotentiam. Quare legem velle imponere contingentibus, hoc, ut ex eorum mente loquitur Pomponatius b, *perinde est, ac si quis vellet asinum docere philosophiam.* Præterea ajebant, ita sublatum iri liberum arbitrium. Nam si Deus sic ac clavum sedeat Universi, ut velit gubernare singula: quicquid boni egerit homo, divinæ fore voluntatis: quicquid fecerint mali, attribuendum esse casui; quia factum sit præter voluntatem gubernantis: haut aliter ac cum Grammaticus optimus malè loquitur, vel Musicus eximius in cantu paullum aberrat, non arti hoc, sed casui adsignamus. Quamquam verò ob ea, quæ diximus, negarent Deum curam habere singulorum: non tamen excludebant speciei cujusque providentiam. Quippe, inquiebant, mens divina gubernat cælum: ab hoc autem dependent omnia sub Luna: ut cujus virtute mutentur elementa, mixtorumque fiat generatio: plantæ quoque, & mutæ animantes, pro cæli varient plagis: homines etiam, pro cælo, ingenio, ac moribus distent. Atque hinc colligebant, non posse Fatum penitus excludi à sublunaribus, si species, non individua, cogitemus. Ac diluto hoc sermone arbitrati sunt, bellè satis se conciliâsse eorum sententias, qui Fatum, quique rerum assererent contingentiam. Hæc potiùs, quàm illa à Chalcidio adlata, Aristotelis mens fuit: quemadmodum non uno philosophi loco evincitur. Nam & sublunaria fato generari, ac interire, disertim ait: ut in quincto Φυσικ. ἀκρ. context. LVII; ubi dividit φθορὰν, sive *corruptionem*, in illam, quæ est παρὰ φύσιν, *præter naturam*, & illam κατὰ φύσιν, *secundum naturam.* Prioris generis ait esse τὴν βίαιον, *violentam.* Ac pariter inquit, γενέσεις εἰσὶν ἔνιοι βίαιοι, καὶ οὐχ εἱμαρμέναι, αἷς ἐναντίαι αἱ κατὰ φύσιν· *sunt & ortus quidam violenti, non fatales, quibus contrarii ortus naturales.* Ubi clarè, & ortus, & interitus eos, vocat fatales, qui contingunt secundùm legem ac cursum naturæ universalis; sive etiam particularis, sed quatenus ea legi subdita est universali. Itaque, si accendatur silva, vel bello homines occidantur, aut naufragio pereant; non fuerit is vel arborum, vel hominum interitus, fatalis; quippe violentus, & adversus legi naturæ universalis: quæ est, ut mista pereant per putrefactionem, nec animatum moriatur, nisi resoluto jam humore ultimo à proprio calore, qui, consumto à se humore, exstinguitur. Idem fusè cognoscere est ex eo libro, quem ad Severum, & Antoninum Cæsares, perscripsit Alexander Aphrodisiensis. Ubi Anaxagoræ quidem Clazomenii opinionem rejicit; qui, ut dixi, inane esse contendit Fati nomen: interim ipse non aliud agnoscit Fatum, quàm consuetum naturæ cursum. Quippe ait, Fati nomine à se intelligi, οἰκείαν φύσιν· *naturam propriam*: ut quæ sit ἀρχὴ ἑκάστου καὶ αἰτία τῆς γινομένων ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν τάξεως· *principium cujusque & caussa ordinis eorum, quæ in eo fiunt secundum naturam.* Quo significat, fato fieri, quæ eveniunt secundùm seriem, & consequentiam, quam res habent in se ipsis. Itaque cùm alia fiant alicujus gratiâ, alia nullius; ac priora vel naturâ fiant, vel ratione sive præelectione: fatum esse in istis, quæ alicujus gratiâ fiunt à natura; neutiquam verò locum habere in illis, quæ ab humano pendeant arbitrio. Quamobrem statuere non dubitat, idem esse fatum, ac naturam: fato Solem lucere, ignem urere; ex equo generari equum; hominem quoque fato mori, qui dissoluto diem obeat temperamento: at præter fatum eos decedere, qui de equo decidant, vel gladio pereant: ad cujusmodi mortes, si Alexandrum audimus, non extendit se Fatum, quia non fiunt necessitate naturali, sed contingentia sint: qualia excludi à cura divina, apud eundem Aphrodisiensem etiam legas in Problematis Naturalibus. Atque hunc secutus in eo Themistius: Themistium Aven-roes in lib. XII Metaphys. context. LI, item in lib. de Somno & Vigilia. In eo igitur convenit hisce omnibus, individua caduca primò directèque non cadere sub divinam providentiam; sed solùm secundariò, indirectè, & quatenus includuntur in universali. Imò ne quidem arbitrantur, scire Deum particulatim, quæ sub Luna fiant: tum quia individua sint infinita, infiniti autem non sit scientia: tum quoniam individua hodie sint, cras esse desierint, quasi rerum mutatione mutabilis etiam fieret scientia Dei: tum quòd sint materialia; quorum notitia eò menti adversetur divinæ, quia hæc sit omnis materiæ expers; quippe actus purissimus: ac denique quòd in sublunaribus hisce sint insecta, cloacæ, & vilia id genus; quibus, ut ajunt, vilesceret mens divina: ut saltem particulatim ea nosse illam dedeceat. Ac favet his locus ille Aristotelis Metaphysicorum lib. XII, cap. IX: ubi considerat θειότατον, καὶ τιμιώτατον· *divinissimum, maximeque honorabile*: &, quasi dubius quidem, sed non obscurè tamen significans, quò inclinet, mox subjungit, ἄτοπον τὸ διανοεῖσθαι περὶ ἐνίων· h. e. divinissimum illud etiam *cogitare de quibusdam est absurdum.* Hæc philosophis tantis adeò gravis momenti visa sunt, ut, non sine grandi sacrilegio, statuerent, Deum quæ singulatim in terris fierent, nec curare, nec scire: eoque nec Fatum, sive divinam potiùs Providentiam, ad sublunaria hæc, particulatim considerata, pertinere. Præterea hoc quoque iis vitio vertendum, quòd ne in cælestibus quidem, vel speciebus sublunaribus, quale Fatum suum foret, satis cognoscerent. Licet enim numen divinum suum præscripserit ordinem cælis: non propterea tamen immutandi ejus jus sibi præripuit; quandoquidem & Solem stare jussit. Et si in illis, quæ cælis sub-

a Pag. 345. edit. Lud.

b Lib. 2. de Fato, cap. 1.

subdita sunt, malimus exempla: præter naturæ ordinem, quem fatalem vocant, mandato ejus peperit Virgo; cæci recuperarunt visum; ac mortui sæpius sunt ad vitam revocati. Neque me fugit, cujuscemodi sint, quæ obduci illis solent. Sed à compluribus philosophis Christianis obviam illis itum; atque id non solidè minus, quàm perspicuè. Actum verò agere non est animus.

Cap. XLVI.

Platonem sic statuere Fatum, ut apertum sit, non tolli ab eo arbitrii libertatem. Atque hoc ut liqueat, quid ei Fatum sit, exponitur; & lex animis sancita humanis, quâ, si ex Dei præscripto vixerint, postmodo feliciter agant ad longissimum temporis spatium: sin Deo non obtemperarint, necesse habeant crimina sua expiare: & quis ille annorum circuitus sit felicitati, vel infelicitati animarum, præfinitus. Legem hanc vocari Adrasteæ legem, & orationem Lachesis: qua voluntati sic præscribatur parendi necessitas, ut relinquatur non obtemperandi libertas. Ac propterea à Platone, & sectatoribus ejus, distingui inter fatum, & fatale; sive inter præcessionem, & consecutionem; sive inter promerendi libertatem, & præmii pœnave consequendæ necessitatem. Item distingui ab iis inter hæc tria; Deum, Providentiam, & Fatum: Fatumque tum præscribere animæ mundanæ, quæ à Deo est diversa: tum animis mundanæ animæ subjectis; ut sunt Natura, Casus, Fortuna, & Dæmones.

VEnio nunc ad eos, qui Fatum etiam agnoscunt in rebus contingentibus, & actibus humanis. Cujus sententiæ patroni in tres scinduntur partes. Quippe aliqui sic se explicant, ut omnes videant, relinqui ab iis arbitrii libertatem: alii, ut omnium judicio eam tollant: alii autem, ut disputent hodièque eruditi, utrùm eo pacto salva sit voluntas, an minus.

De Platone nemo dubitat, quin sic Fatum agnoscat, ut non eripiat homini libertatem. Nam statuit, ut Alcinous ait cap. XXVI, πάντα μὲν ἐν εἱμαρμένῃ εἶναι, οὐ μὴν πάντα καθειμάρθαι· *Omnia quidem esse in Fato; non omnia tamen esse in Fato decreta.* Ac Plutarchus ita enarrat Platonis mentem lib. I de Plac. Philos. cap. XXVII: Τὴν εἱμαρμένην συμπλοκὴν εἶναι αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλοκῇ καὶ τὰ παρ' ἡμᾶς· ὥστε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι. *Fatum esse connexum caussarum ordine contentum, quo etiam concludantur ea, quæ à nobis fiunt: ut sic alia haberi debeant fatalia, alia non decreta fato.* Hinc Platonicus
a P. 279. & 280. ed. Meursiana. Chalcidius, commentario in Timæum *a*: *Qui omnia fato fieri dicunt, meritò reprehenduntur ab iis, qui probant, esse aliquid in nostra potestate. Qui omnia in nostra potestate constituunt, nec quicquam fato relinquunt, falli deteguntur. Quis enim ignoret, esse aliquid in fato, & extra nostrum jus? Sola igitur vera illa ratio est, fixaque & stabilis sententia, quæ docet, quædam fato fieri, alia porrò ex hominum arbitrio, & voluntate, proficisci.* Est verò Platoni Fatum, λόγος ἀΐδιος, καὶ νόμος ἀΐδιος τῆς τοῦ παντὸς φύσεως· *ratio æterna, perpetuaque lex naturæ Universi*: ut est apud Stobæum *b*. Sed hæc etiam pertinent
b In Eclogis Physic. cap. 9. ad legem eam, quam Deus rebus præscripsit naturalibus: nunc eâ de lege videamus, quæ sancita est præditis intellectu. Hæc apud Platonem in Phædro, & exinde Plutarchum libro de Fato, ejusmodi memoratur: Ἥτις ψυχὴ συνοπαδὸς γενομένη κατίδῃ τι τῶν ἀληθῶς μέχρι τῆς ἑτέρας περιόδου, εἶναι ἀπήμονα· κἂν ἀεὶ δύνηται τοῦτο ποιεῖν, ἀβλαβῆ εἶναι· *Quicunque animus, Dei comes factus, aliquid veri perspexerit, is usque ad alteram circuitionem à supplicio sit immunis: & si possit perpetuo id facere, perpetuò erit illæsus.* Quæ fusiùs sic enarrat Chalcidius *c*: *Legi*
c Pag. 278. *qui pareat sequaturque principis Dei veneranda vestigia, beatam semper vitam agit; juxta legis perpetuæ sanctionem; quod est, juxta fatum. At verò, quæ Dei comitatum animæ neglexerint, rursum & ipsæ, alio quodam contrarioque genere secundùm fatum vitam exigunt: donec pœniteat eas delictorum suorum, expiatisque criminibus deinceps ad immortalis Dei, & æternarum divinarumque potestatum choros, revertantur; & ille legis rigor ex deteriore fortuna transitum fieri sinat ad beatam.* Porrò in verbis Platonis per ἑτέραν περίοδον, *alterum circumitum*, intelligitur stellarum fixarum, & erraticarum omnium reditus ad habitum, & conditionem præteritam: quâ constellatione instauratâ, omnia, & in cælis, & in terris, se habeant, ut priùs. Hinc Plato, interprete Chalcidio *a*: *Est tamen intellectu facile, quòd perfectus temporis numerus perfectum annum compleat tunc demum, cum* a Pag. 240.
omnium octo circumactionum cursus peracti, velut ad originem, & caput circumactionis alterius, revertentur: quam semper idem, atque uniformis motus dimetietur. Hoc spatium esse annorum triginta sex millium, jam ante retulimus. Porrò legem fatalem, quam animis diximus promulgatam, Plato in Phædro appellat θεσμὸν Ἀδραστείας, *legem Adrasteæ*: item in libris de Rep. Ἀνάγκης θυγατρὸς, κόρης Λαχέσεως, λόγον· *orationem virginis Lachesis, filiæ Necessitatis.* Hæc lex, ut vidimus, pariter & parendi obsequium continet, & contumaciam: nec voluntatibus necessitatem alterutrius imponit, sed suæ eas relinquit potestatis. Nam, ut idem Chalcidius *b* ait, *Quod animæ* b Pag. 255.
hominis natura talis sit, ut interdum ad virtutem se applicet; interdum ad malitiam præponderet, perinde ut corpus, modò sospitati, modò ægritudini proximum; fixum planè est, & decretum ex origine. Quis porrò malus sit futurus, aut bonus; neque decretum, neque imperatum. Propterea que leges, magisteria, deliberationes, exhortationes, revocationes, institutiones, nutrimentorum certa observatio, laus, vituperatio, quæque his simulantur: quia rectè vivendi optio penes nos est. Ubi pro *simulantur*, malim, *similia, adhibentur*: vel tale quid. Plenius planiusque hæc explicabimus.

In anima omni rationabili spectantur, alia quidem ex præcessione meriti; alia autem ex consecutione animadversionis, vel præmii. Priora sunt ex motu animæ libero. Cujus exemplum adfertur, quòd anima Socratis, secundùm Adrasteæ sive Lachesis legem, comitem sese præbuerit Deo. Hoc proprium dicitur opus Socratis. Ac tam hoc, quam cùm animæ aspernantur comitatum Dei, *præcessionem* vocant, quia sunt caussæ præcedentes ex meritis nostris.

Posteriora non sunt in hominis potestate, sed sequuntur secundùm fatum: unde & *Fatalia* dicuntur. Aliud enim *fatum*, aliud *fatale*. *Fatum* est lex ipsa. *Fatale* est executio legis. Ut quòd Socrates, quia juxta fati legem vixisset, beatus usque ad alterius circuitus tempus, dicitur perseveraturus: quemadmodum &, si in altero circuitu pariter se composuerit, pari postmodo fruetur felicitate; infelix idem futurus, si tandem anima ejus in circuitu aliquo non comitetur Deum; idem tamen ad felicitatem reversurus, si in circuitu novo evaserit bonæ frugis. Hanc præcessionem meriti ex libero arbitrio, & consecutionem mercedis, vel pœnæ, ex lege fatali, paucis sic constrinxit Chalcidius *c*: *Pessimè agere vitam est in hominis arbitrio:* c Pag. 271.
puniri planè est ex necessitate fatali: utpote quod legem sequatur. Ut alibi idem: *Quod præcedit, in nobis: quod sequitur, secundùm fatum.* Ac luculentè idem illustrat exemplo Laji, his verbis *d*: *Hac ratione Lajo prædictum* d Pag. 244.
est ab Apolline:

Cave, ne vetitos liberûm sulcos feras.
Generatus ille te mactabit impie:
Et omnis aula respergetur sanguine.

His quippe oraculis ostendit, penes Lajum fuisse, ne sereret: quæ præcessio est. Quod porrò insecutum est, jam non in potestate Laji, sed potiùs in necessitate fatali, juxta meritum præcessionis. Atque eodem exemplo idem illustrat Alcinous cap. XXVI: ubi & alterum addit de Paride, & Helena. Sed pro eo Chalcidius attulit de Achille, & Thetide. Posteaque Chalcidius Platonis eam fuisse mentem probat verbis ejusce philosophi. Quæ autem Latinè addu-

adducit, non apposito, unde hauserit, libro, ea sunt in decimo de Rep. ubi sic puella Lachesis, Necessitatis filia, loquitur *a*: Ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου· οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν, πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει. αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος. *Animæ diurnæ, adest primordium alterius circuitus, destinatum generi mortali, ac letifero. non vestri aliqua sortitò sub dæmonum veniet imperium: sed vos dæmonem eligetis. Qui verò primus vestri fuerit sortitus, primus vitam eligito, quam degat necessariò. Virtus autem domini expers, ac libera est. quam ut quisque colit, aut negligit, plus minusve ejus habebit. Caussa est* ELIGENTIS: DEUS *autem est extra culpam.*

a Editionis Steph. pag. 617.

Neque propterea putabat Plato, nihil Fatum posse in animis humanis: sed non sic agere, ut tolleretur arbitrii libertas. Aliquas autem & Fati partes credidisse, indicat Plutarchus lib. I de Placitis philosoph. cap. XXVII: Πλάτων ἐγκρίνει μὲν τὴν εἱμαρμένην ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καὶ βίων· συνεισάγει δὲ καὶ τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. Οἱ Στωικοὶ Πλάτωνι ἐμφερῶς· καὶ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνίκητόν φασιν αἰτίαν καὶ βιαστικήν. τὴν δὲ εἱμαρμένην συμπλοκὴν αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλοκῇ καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς, ὥστε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι· *Plato quidem admittit fatum in animis hominum, vitâque eorum: sed addit etiam caussam quæ ab arbitrio pendeat nostro. Stoici, Platonis in eo similes, Necessitatem ajunt invincibilem esse caussam, & violentam: Fatum autem esse complexionem caussarum ratam statamque; quo in nexu etiam contineantur, quæ à nobis dependeant: ut alia quidem sint fato decreta, alia non item.* De Platone assentimus. An verò idem Stoici senserint, postea parebit.

Ac tale Platoni est Fatum. Provenit autem id à providentia divina. Ut tria hic distinxerit Plato: primum est Deus, summum bonum. Alterum Providentia, sive mentis divinæ in intelligendo actus æternus. Tertium est Providentiæ proles, Fatum, sive lex divina ad sapientem rerum omnium gubernationem promulgata; naturæ quidem præfiniens, quæ necessariò fiant; at liberæ voluntati mandans honesta, prohibens contraria. Præscribitur autem lex, secundùm eundem *b*, tum animæ mundanæ; tum animis ei subjectis. Anima mundi, ut à mente divina distinguatur, vocatur *secunda mens, intellectusque*: & hæc dicitur *quasi quædam custos legis æternæ*. Nempe quia anima hæc mundum gubernet secundùm legem æternam à Providentia sancitam; cælestia quidem necessitate beatâ; voluntaria autem ratione, & ordine, secundùm suam cujusque naturam. Tripartitam hanc dixere animam, quia præsit, tum stellis fixis, tum planetis, tum rebus subjectis; quales dæmones cùm ignei, tum aërii; natura item humecta, & tellus.

b Chalcid pag. 277. & 278.

Animæ mundanæ subesse dicuntur (ut ejusdem Chalcidii verba retineam) *rationabiles animæ, legi obsequentes: ministræ potestates; Natura, Fortuna, Casus; & Dæmones inspectatores, speculatoresque meritorum.*

CAP. XLVII.

Acceditur ad fatum, quod tum Mathematicum, tum Astrologicum, tum etiam Chaldaicum, nuncupatur. Chaldæos, & Babylonios, non per omnia convenisse. Fatum hoc Astrologicum fere intelligi à sanctis Patribus, quando Fatum impugnant, ac ne quidem ejus nomen audire sustinent. Cum fatum statuerent nationes, multa vere allegâsse ad siderum vim comprobandam: quod particulatim de Sole, Luna, stellis, ostensum. Sed exorbitari plane, cùm membris singulis singulos præfecere planetarum: hoc χειρομάντεις fecisse in partibus manus; astrologos, in membris universis. Sed ut ista pro tolerabilibus haberentur, nullâ posse ratione ferri, quod tantam siderum vim statuerent in ipsas animæ facultates; sive illa (quando de his variatum) terna sint, aut quaterna; sive octona etiam, aut septena. Nec vanum minus videri, quod planetas pro climatibus distinxerint. Post illa à planetis abimus ad stellas fixas: ac priùs ostensum, ut e duodenis stellati illius balthei signis unumquodque alicui præfecerint humani corporis membro, propriamque in illud vim attribuerint. Tum autem, ut planetarum cuique suum, & locum, & effectum, assignarint in Zodiaco. Et, ne longiores in his vanis essemus, scriptores indicati, unde, qui volet, accuratam horum, qualium qualium, petere possit notitiam.

AC tale Platonis fatum fuit: quo, uti dictum, sua est relicta libertas humanæ voluntati. Sequitur, videamus illo de fato, quo, si non ab omnibus ejus defensoribus, prope tamen ab omnibus, liberum tollitur arbitrium. Fatum hoc nuncupatur Mathematicum, vel Astrologicum, vel etiam Chaldaicum. Nomina ista sunt ab iis, qui hujus se fati gnaros profiterentur: quales *Mathematicos* vocat Seneca in Ἀποκολοκυνθώσει, Tacitus lib. I Histor. Juvenal. sat. VI, & XIV, Paullus Sententiarum lib. V, cap. XXI. *Astrologos* appellat Ulpianus Digestis, De injuriis, Lege XV, §. Siquis. *Chaldæos* autem dicit Cicero lib. I, & II de Divinat. item Agellius lib. I, cap. XV: uti disciplinam ipsam Χαλδαϊκὴν Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. I. Caussa ejus nominis est, quòd disciplinam hanc repererint Chaldæi. Quamquam Ægyptiis inventum istoc tribuat Herodotus *a*: quemadmodum & ab iis oracula, sacraque, & ceremonias, cœpisse, ab eodem traditur. Sed pro Chaldæis, vel Medis est, quòd priscus Astrologus Belesis, ut Diodorus Siculus *b* ait, prædictionibus scientiæ suæ impulerit Medos ad occupandum Assyriorum regnum. Ac imprimis pro iis facit, quòd Simplicius *c* ex Callisthene tradat, antequam Babylona caperet Alexander Magnus annis quasi bis mille, annotâsse Chaldæos, qualis pro cujusque sideris ortu effectus sequeretur. Ex cujusmodi particularibus observationibus collegere universales conclusiones; quæ principia sunt artis genethliacæ. Atque ex his etiam obscurum non est, cur Fatum hoc dicere etiam possis *Babylonicum*: juxta illud Horatii libro I, od. XI:

a Lib. 2, cap. 82.
b Lib. 2.
c In lib. 2. de Cælo, pag. 123, ed. Aldin.

> *Tu ne quæsieris (scire nefas) quem mihi, quem tibi,*
> *Finem Di dederint; nec Babylonios*
> *Ventâris numeros.*

Malim tamen *Chaldaicum* vocare, quam *Babylonicum*; quia gentes hæ non per omnia convenerunt; uti ostendit illud Lucretii in V:

> *Ut Babylonica, Chaldæam doctrina refutans,*
> *Astrologorum artes contra convincere tendit.*

Utcunque autem aliquis fuerit dissensus, laxiùs tamen voce Chaldaici fati nomine accepto, sub eo Babylonicum etiam complexi videntur. Imò, cùm Fatum impugnant Theologi veteres, utcunque subinde de Stoico loquantur, plurimùm tamen ab iis Chaldaicum hoc sive Astrologicum intelligitur. Liquet illud ex nonnullo B. Augustini loco: ubi ipsum etiam Fati nomen improbat. Ut lib. V de Civit. Dei, cap. I: *Si propterea quisquam res humanas fato tribuit, quòd ipsam Dei voluntatem, vel potestatem, fati nomine appellet; sententiam teneat, & linguam corrigat. Cur enim non hoc primum dicit, quod postea dicturus est, cùm ab illo quispiam quæsierit, quid dixerit fatum? nam id homines quando audiunt, non intelligunt, nisi vim positionis siderum.* Et cap. IX: *Nulla fieri fato dicimus, quoniam fati nomen, uti solet à loquentibus poni, (id est, in constitutione siderum, quâ quisque conceptus, & natus est) quoniam res ipsa inaniter asseritur, nihil valere monstramus.*

Propriè igitur fatum erat prædictio ex sideribus: nomenque est ab ea significatione *fandi*, qua prophetis convenit: qui & ab eadem origine *vates* dicuntur. Nam *fari* est à φάω, unde φάτης, item φάτις, sicut Latinis *dictio* pro *oraculo*.

Fati hujus fundamentum posuere, partim in veris certisque;

tisque; partim incertis, ac conjecturâ valde dubiâ subnixis; partim falsis, absurdis, impiis.

Vera certaque sunt plurima, quæ de virtute siderum in elementa, atque humana etiam corpora prodiderunt. Primùm Solem consideremus. Quid manifestius est, quàm eum, decursu suo per signa duodena, singulis mensibus variare anni qualitates? Quam rem pleniùs exponit Proclus, vel alius in librum τετραβίβλου: Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου κίνησιν αἱ ὧραι τοῦ ἔτους γίγνονται, καὶ συμμεταβάλλονται ταῖς ἐτησίαις ὥραις τὰ ἡμέτερα σώματα. καὶ τί χρὴ λέγειν περὶ τῶν ἐτησίων τροπῶν; ὅπου ὁσημέραι τὰς γινομένας τροπὰς παραπλησίας οὔσας ταῖς καθόλου εὑρίσκομεν μεταβαλλούσας ἡμᾶς. ἀνίσχων γὰρ ὁ ἥλιος, καὶ εἰς τὴν τοῦ ἔαρος μεθιστῶν τὸν ἀέρα, τοιαύτην καὶ τοῖς ἡμετέροις σώμασι δίδωσιν τὴν ἀπόρροιαν. καὶ προϊούσης τῆς ἡμέρας, ἐστὶν ἰδεῖν τὰς καθόλου κράσεις ἐν ταῖς μερικαῖς ἐμπεριεχομένας. Εἰ δὲ ὅλως ἐναργής τις γίνεται ἀπόρροια, χρὴ ἡμᾶς καὶ τὴν ἄδηλον αἴσθησιν τῷ λογισμῷ κρίνοντας εὑρίσκειν. *Cernimus enim motu Solis, anni tempora distingui, unaque cum eis corpora nostra immutari. Et quid attinet de annuis conversionibus dicere? cùm quotidianas conversiones illis annuis consimiles esse in nobis immutandis animadvertamus? Sol enim oriens, & aërem ad veris temperiem redigens, talem etiam corporibus nostris qualitatem insinuat: &, die progrediente, videre est universalia temperamenta in particularibus contineri. Quod si omnino evidens quidam contingit influxus, nobis etiam occultus sensus rationis judicio est indagandus.*

Ac par Lunæ est ratio; quemadmodum abundè ostensum nobis cap. XVIII, XIX, XX. Nunc solùm adponam verba ejusdem Ptolemaici interpretis: qui superioribus continuò subjungit: Ἡ δὲ σελήνη, οὐχ ὅτι μείζονα τοῦ ἡλίου κέκτηται δύναμιν, δοκεῖ ἡμᾶς ἐναργέστερον μεταβάλλειν, ἀλλ' ὅτι περιγειοτέρα τυγχάνουσα, πλείστην ἡμῖν ἐνδίδωσι τὴν ἀπόρροιαν· ὁρῶμεν γὰρ, καὶ τὰ θαλάττια ζῶα συναυξανόμενα, καὶ συμμειούμενα τῇ σελήνῃ. καὶ ἡμῶν δὲ αὐτῶν τινα μέρη τοῦ σώματος· οἷον ὄνυχας, καὶ τρίχας, ἦν δέ τι καὶ ἱερὸν ζῶον ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ταῦρος ἀνακείμενος τῇ θεῷ. Οὗ ἡ σόβη συνηύξανεν αὐτῇ, καὶ συνεμειοῦτο. εἰσὶ δὲ καὶ νῦν, συμφθίνοντες, καὶ συναυξοῦντες λίθοι τινὲς τῇ θεῷ. *Apparet autem Lunam, non quòd Sole majorem vim habeat, nos evidentius immutare; sed quod terræ vicinior, magis nos suo lumine & motu afficiat. Videmus enim & marinas animantes unà cum Luna & crescere, & decrescere; & nostri corporis partes quasdam; ut ungues, & crines. Fuit etiam quoddam sacrum in Ægypto animal, videlicet taurus, huic Deæ sacer; cujus cauda cum Luna, & augebatur, & minuebatur. Sunt etiam hodie lapides quidam, qui unà cum ea, & accrescunt, & decrescunt.*

Nec de nihilo est, quòd divina sapientia Solis, & Lunæ cursui, qui dierum, mensium, annorum spatia definivit, etiam quinque addiderit errones. Ex quibus tardus Saturnus circulum annis absolvit triginta: fulgidum Jovis jubar, annis XII: rutilans Mars, biennio: Venus autem Solem comitatur, nunc horis prævius matutinis, nunc assecla ejus vespertinis: Mercurius quoque circa Solem motibus variis fertur. Frustrane Deus tot numero errones condiderit; sic magnitudine, locis, & colore, distinxerit, tamque varios iis tribuerit motus? Quid dicam de fixis orbis octavi stellis? Fateri cogimur nec vilia animalcula, vel plantarum minimas, incassum esse. Quin perspicuum est, sic eas viribus differre, ut iis cognoscendis humanum non sufficiat ingenium. Et in lucidis illis ac cælestibus corporibus, ubi tanta est varietas, non admirandam esse efficaciam credamus?

Quamquam quid rationibus pugnamus, quando sensus ipse, longusque rerum usus tot seculis aliud edocuit? Consideremus stellas fixas. Ex earum ortu, & occasu, nautæ, atque agricolæ, anniversarias prævident tempestates. Iidem observant, ab Arcturo tempestates cieri, ab Hyadibus pluvias, ab Orione nimbos. Etiam Capram cælestem ortu suo vitibus nocere; apud Pausaniam legas in Corinthiacis. Jam quanta est vis quinque erraticarum! quod peritiores hujus artis maximè observant, quando cum Sole, & Luna, aut ipsæ inter se conjunguntur. Soli enim Saturnus additus aëra reddit nubilum, ac turbidum. Jupiter, ac Mercurius, si arctiùs socientur, ventos procreant & tempestates. Mars, & Venus, si aptis cæli locis junguntur, imbres generant, & quandoque etiam fulmina, ac tonitrua. Atque hæc imprimis contingunt in Lunæ συζυγίᾳ [1], vel ortu etiam fixi sideris ex illustrioribus. Imò ne [1] Conjunctione.
minores quidem ex fixis effectu carent, si cum planetis copulentur. Nimirum stellæ omnes fixæ sunt instar feminarum; quæ, steriles per se, gravidæ fiunt, si jungantur planetis. Sic stellæ Cancri nebulosæ à Ptolomæo dicuntur *suffocantes*, & *pestilentes*. Sed vis ea concipitur à planetis. Ut anno factum CIƆ IƆ LXIII; cùm, in Leonis initio, juxta eas stellas pariliter jungerentur Sol, & Saturnus, atrox est pestilentia aliquot consecuta annis per Europam universam.

Quod si ea sit siderum vis in elementa, & hinc conflata: etiam vis cæli se exeret in corpora humana, cùm homo ex elementis constet, aëra hauriat, cibo & potu nutriatur. Sed vis sideris se nullius prodit manifestiùs, quàm Lunaris. Nam morbo caduco, & similibus, laborantes, vehementiores habent paroxysmos circa novilunia, plenilunia, & medias quadraturas: nonnulli etiam tantummodo se malè tum habent. Nec hydropici unquam laborant vehementiùs, quàm circa plenilunia: ac penè omnes etiam circa id temporis moriuntur.

Atque hæc vera sunt certaque. Progredior nunc ad ea, quæ partim sunt dubia incertaque; partim ejusmodi, ut falsa misceantur veris. Partim verò pertinent ad mundum totum; partim ad homines singulos. Priorem prædictionem dicemus universalem; alteram, particularem. Universalis vel est de mundi duratione vel conversione. Durationis spatium anno magno definitur: sive is sit XXXVI millium sive quadraginta novem, sive majori vel minori spatio eadem redeat siderum omnium constitutio. Conversiones mundi statuuntur octonæ, pro octonis cæli orbibus: septenis quidem planetarum; uno autem stellarum fixarum. Pro hisce conversionibus totidem sunt mundi ætates. Ac creditur Deus prodigiis quibusdam commonefacere intelligentes rerum naturalium, quando fiat fatalis conversio, ac mundus de ætate una in alteram transeat. De universali hoc, sive totius mundi fato, nihil est illustrius verbis Plutarchi in Sylla; ubi prius narrat, quomodo inter alia prodigia etiam claro ac sereno cælo auditus esset sonus tubæ acutus ac lugubris, sic ut omnes exhorrescerent ejus magnitudine: deinde hæc subjungit: Τυῤῥηνῶν δὲ οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἑτέρου γένους ἀπεφαίνοντο καὶ μετακόσμησιν ἀποσημαίνειν τὸ τέρας. εἶναι μὲν γὰρ αὐτοῖς ὀκτὼ τὰ σύμπαντα γένη διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἤθεσι δι' ἀλλήλων· ἑκάστῳ δὲ ἀφωρίσθαι χρόνων ἀριθμὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ· καὶ ὅταν αὕτη σχῇ τέλος ἑτέρας ἐνισταμένης κινεῖσθαί τι σημεῖον ἐκ γῆς ἢ οὐρανοῦ θαυμάσιον. ὡς δῆλον εἶναι τοῖς πεφροντικόσι τὰ τοιαῦτα καὶ μεμαθηκόσιν, εὐθὺς ὅτι καὶ τρόποις ἄλλοις καὶ βίοις ἄνθρωποι χρώμενοι γεγόνασι, καὶ θεοῖς ἧττον ἢ μᾶλλον τῶν προτέρων μέλοντες. τά τε γὰρ ἄλλα φασὶν ἐν τῇ τῶν γενῶν ἀμείψει λαμβάνειν μεγάλας καινοτομίας, καὶ τὴν μαντικὴν ποτὲ μὲν αὔξεσθαι τῇ τιμῇ καὶ κατατυγχάνειν τῶν προαγορεύσεων, καθαρὰ καὶ φανερὰ σημεῖα τοῦ δαιμονίου προπέμποντος, αὖθις δ' ἐν ἑτέρῳ γένει ταπεινὰ πράττειν, αὐτοσχέδιον οὖσαν τὰ πολλὰ καὶ δι' ἀμυδρῶν, καὶ σκοτεινῶν ὀργάνων τοῦ μέλλοντος ἁπτομένην. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ λογιώτατοι Τυῤῥηνῶν, καὶ πλέον τι τῶν ἄλλων εἰδέναι δοκοῦντες, ἐμυθολόγουν. *Hetrusci vates mundi conversionem prædicaverunt ostendi hoc ostento, & mutationem in aliam ætatem. Esse enim earum octo genera, vitâ & moribus inter se dissidentia. Unicuique præfinitum à Deo certum temporum numerum, qui magni anni ambitu limitetur. Quum unius terminus adsit, instante alia, moveri ex terra vel cælo miraculum, ut illis, quibus hæc curæ sunt, & qui hæc percepêre, perspicuum ilico fit, natos esse homines, qui aliâ vitâ, aliis studiis utuntur, & quorum gerant dii majorem, vel minorem curam. Quippe cum alia referunt, magnas ex illorum generum capere vicibus*

nova-

novationes, tum vaticinandi scientiam modò inclarescere, & certa præsagire, liquidis à Deo, & dilucidis insignibus præmissis, modò aliàs in ætate abjectam esse, quòd fere claudicet, exilibusque & involutis vestigiis futurum attingat. Hæc Hetruriæ peritissimi vates, & qui præstare arte videbantur cæteris, fabulabantur. Etiam inter ejusmodi mundanæ conversionis prodigia censebatur conspectus phœnicis. Plinius lib. x, cap. II, *Cum hujus alitis vita, magni conversionem anni fieri, prodidit Manilius; iterumque significationes tempestatum, & siderum, eodem reverti.* Solinus cap. XXXVI: *Cùm hujus vita magni anni fieri conversionem, rata fides est inter auctores.* Orus Apollo lib. II, cap. LVII: Ἀποκατάστασιν πολυχρόνιον βουλόμενοι σημαίνειν, φοίνικα τὸ ὄρνεον ζωγραφοῦσιν. ὅταν γὰρ γεννᾶται, ἀποκατάστασις γίνεται πραγμάτων· *Instaurationem diuturnam, & quæ post multa fiat secula, volentes indicare, phœnicem avem* (Ægyptii) *pingunt. Hic enim dum nascitur, rerum vicissitudo fit, & innovatio.* Hæc partim solos respiciunt planetas, partim sola zodiaci signa, partim planetarum in signo aliquo posituram.

De singulis planetis tradunt, eos propriam vim in singula habere membra: imo chiromantes etiam manus partes singulis subjecere planetis. Nimirum montem, ut ipsi vocant, hoc est, tuberculum pollicis, Veneri; indicis, Iovi; medii, Saturno; annularis, Soli; auricularis, Mercurio; trianguli spatium, Marti; hypothenar sive manus percussionem, Lunæ. Quamquam in nonnullis istorum à Tricasso, Coclite, Indagine, & Taisniero, dissentiant Tybertus, & Cardanus: quem vide lib. II de rerum varietate, cap. LXXIX, &, præter memoratos, Georgium Ragusejum de divinat. lib. II, cap. I; qui commenta hæc solidè refellit.

Sed contineamus nos potiùs intra Astrologorum opiniones. Hi planetarum vim in quodque corporis membrum colligunt ex quadam ἀναλογίᾳ: eoque cor, à quo vitalis spiritus, respondere ajunt Soli, unde vivificus mundi calor: cerebrum humidum, humectanti Lunæ, quicum etiam crescit, & decrescit: jecur, quod officina est sanguinis, analogum esse Iovi, planetæ sanguineo, ac vitali: renes, qui vires largiuntur partibus generationi inservientibus, subjectos esse Veneri, signo prolifico: splenem, atræ bilis receptaculum, competere Saturno, planetæ frigido, & sicco, eoque melancholici humoris præsidi: ac fel, sive choleram convenire Marti, planetæ igneæ naturæ, eoque, ut ajunt, cholerico, & iracundo: pulmonem, qui aërem, ac spiritum, attrahit, & emittit, ac præterea loquelæ inservit, subdi Mercurio, planetæ ventoso, qui Soli semper est præstò, nunc hac, nunc istac discurrens, instar nuncii emissi, ac facundè promentis mandata domini sui.

Atque hæc quidem, quia ad corporis naturam pertinent, ubi sine dubio magna est cæli vis, credibilius, saltem tolerabilius, proferuntur. Sed non hic steterunt. Deventum quippe eò, ut singulis animæ facultatibus aliquem præficerent ex planetis. Etsi verò Aristoteli tres eæ numero sint; φυτικὴ sive θρεπτική, quam *vegetativam* appellant, αἰσθητικὴ sive *sensitiva*, & λογικὴ sive *rationalis*: maluere tamen addere quartam, φωνητικὴν sive *vocalem*, vel *sermocinativam*; quia homo & ratione, & oratione, mutis antistet animantibus. Atque idem à Stoicis factum; qui iccirco, cùm pro sensitiva unica ponerent quinque sensus, necessariò animæ octo statuerunt facultates; vegetativam sive seminatricem vim, quinque sensitivas, sermocinativam, & gubernatricem sive rationalem. Si Græcè malis, Laërtii est in Zenone: Φασὶ δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι ὀκταμερῆ· μέρη γὰρ αὐτῆς, τά τε πέντε αἰσθητήρια, καὶ τὸ φωνητικὸν ὄργανον, καὶ τὸ διανοητικόν, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ διάνοια· καὶ τὸ γεννητικόν. Ac similiter de Zenone tradit Nemesius libro de Natura hominis [a]: sed τὸ γεννητικὸν dicit ille, mente eâdem, σπερματικόν: at τὸ διανοητικὸν vocat ἡγεμονικόν. Porrò Chaldæi sive Astrologi, uti & Peripatetici, distinxere à sensitivâ propriè sic dictâ, hoc est, à quinque sensibus externis, & phantasia, aliisque internis, facultatem appetitivam: illamque distribuêre in irascibilem, & concupiscibilem: rationalem autem dispescebant in speculatricem, & activam. Ita septem erunt animæ humanæ facultates, pro numero siderum, quæ sub stellis sunt fixis; Solis, Lunæ, & quinque erronum; sive (Sole Lunaque erronum numero comprehensis) septem erronum malis dicere. Unum igitur ex sideribus septem erraticis, septenis præfecere animæ facultatibus: idque hoc pacto. Rationale contemplativum, secundùm eos, gubernat Saturnus; rationale activum Jupiter: appetitui irascibili præest Mars; sensibus quinque externis, & phantasiæ, sive imaginativæ, Sol; appetitui concupiscibili præfecta Venus; vocali sive sermocinativæ virtuti, Mercurius: infimus planetarum Luna, uti dictum, vim est adepta vegetativam, sive seminatricem.

[a] Cap. 15.

Propterea cùm duo illa magna luminaria, Solem, ut Regem; Lunam, ut Reginam, statuissent: Saturnum spectarunt, ut consiliarium, senio & prudentiâ venerandum; Iovem, ut totius ditionis gubernatorem; Martem, ut universo exercitui præfectum; Mercurium, ut legatum, atque oratorem; Venerem, ut amorem, ac delicias omnium.

Præterea multorum ajunt seculorum experientiâ esse observatum, homines genus vitæ amare, prout planetæ in ortu illuxerint. Nam pro constitutione eorum diversum esse temperamentum; pro temperamento variare propensionem animi, & mores; pro his quoque fortunam sequi: quique Lunarem sortirentur naturam, amare navigationem, ac piscaturam; siqui à Mercurio adflentur, ingeniosis artibus, uti mercatura, gaudere; quos Venus adspexit, amoribus, canticis, ac similibus delectari; quibus Sol affulsit, ad dignitates, & honores adspirare: bella ac rixas amare, quos exagitat Mars judicia ac potentiam quærere, quos Jupiter adfecit: sublimi, ac reconditæ scientiæ studere, quos sublime afflavit Saturni sidus.

Insuper dominia planetarum pro climatibus distinxerunt: quod ex Ptolemæo liquet. Et de terris postmodo repertis à Campanella idem factum: qui & de Ptolemaica ratione judicium apposuit. Longioris res instituti sit, si insistam. Ipsum adi Astrologicorum lib. II, Articul. II. Et hæc de planetis.

Sequitur de Zodiaco: quem in XII, nec plura signa divisere, quia Sol, dum suum permeat circulum, duodecies cum Luna coit: singulaque signa distribuêre in gradus triginta, quia Luna diebus XXX iterum conjungitur cum Sole: unde etiam liquet, cur gradus sint CCCLX, quando tot confiunt, si duodecies sumas triginta. Atque hæc ratione constant manifestâ. Non item illud, cur singulis corporis membris aliquod Zodiaci signum præfecerint; Arietem capiti; Taurum cervici, & jugulo; Geminos humeris, lacertis, & manibus; Cancrum pectori, & costis; Leonem diaphragmati, stomacho, ac ventri; Virginem præcordiis, & hypochondriis; Libram, renibus, vertebris, ac natibus; Scorpium, ilibus; Sagittarium femoribus, genibus, & poplitibus; Capricornum suris, & talis; Pisces pedibus. Quam rem his versibus expressit Manilius in secundo; prout restituit Josephus Scaliger:

— Aries caput est ante omnia princeps
Sortitus: censusque sui pulcherrima colla
Taurus: at in Geminis æquali brachia sorte
Scribuntur connexa humeris: pectusque locatum
Sub Cancro est: laterum regnum, scapulæque, Leonis:
Virginis in propriam descendunt ilia sortem:
Libra regit clunes: at Scorpius inguine gaudet:
Centauro femina accedunt: Capricornus utrisque
Imperat in genibus: crurum fundentis Aquari
Arbitrium est: Piscesque pedum sibi jura reposcunt.

Atque ex his Leo, grandes vires, & leoninis similes, dicitur conferre; Virgo, pulchritudinem; Sagittarius, qua parte homo, pulcros; qua equus, fortes reddere perhibetur; Cancer, Capricornus, Pisces, & robore, & pulchritudine destituunt.

Etiam, de quo superiùs tertio me loco dicturum receperam, signi cujusque domum huic, vel illi planetæ, tribuerunt. Ut Soli Leonis, quia calidus est, & siccus, eoque masculus: Lunæ Cancri, quia calidus est, & frigidus, ac propterea femineus: Mercurio assignarunt Geminos, partim ut proximos Cancro, domui Lunæ; uti Lunæ propinquus Mercurius: partim quia Solem ipse comitetur, nec ab eo recedat gradibus amplius duodetriginta. Virginem credidere domum aptam Soli; quia Leoni, Solis domo, vicina. Similiter Veneri Taurum, & Libram dedere: parque in cæteris ratio est.

Hisce ita constitutis, sic ulterius sunt progressi: Solem in Aquario, Lunam in Capricorno, Saturnum in Leone, & Cancro, noxios esse: imò nascentes futuros cæcos, si Saturnus foret in domo XII, & Solem, Lunam, ac Martem, trigonâ radiatione spectaret: surdos autem, si Saturnus esset in domo sextâ; cælique medio, cæteris altior planetis, quadrato Martis apponeretur. Similiter pronunciant de vitiis linguæ, de morbo comitiali, icterico, aliis: quæ legere est è veteribus apud Ptolemæum in Centum Sententiis ad Syrum fratrem, Firmicum Maternum in Mathesios libris ad Mavortium Lollianum, & M. Manilii Astronomico. E junioribus, apud Iovianum Pontanum commentario in Ptolemæum, & XIV libris rerum cælestium. Item Junctinum, Cardanum, tot alios: sed omnium instar fuerit Campanella in sex Astrologicorum libris. Nec enim hanc artem, (si ars ea dicenda est, quæ tot vana habet, incertaque) aliquis præceptis meliùs constrinxit. Particulatim verò examen eorum, quæ de moribus gentium ex signo iis dominante tradiderat Ptolemæus, vide apud eum lib. II, cap. V.

Cap. XLVIII.

Distinctè actum de duplici Mathematicorum genere: ac prius de illis, qui necessitatem inferri ajunt voluntati humanæ. Bardesanis Syri, & Priscillianistarum, de Fato sententia. Occurritur illi, quòd ajunt, utcunque homo necessitate bonum malumve agat, non minus amore, aut odio dignum esse. Prædictio Theagenis, Thrasylli, Ascletarionis, & aliorum. Prædici multa, vel ex commercio cum spiritu maligno; vel familiaritate occulta cum hominum illis, qui sint magna rerum pars; vel conjecturâ callidâ, subinde tamen fallaci. Vana prædictio Papæ Joannis XXI. Βλακεννόμιοι *Alexandrinum, & unde nomen acceperit. Mathematici Urbe exacti sub imperatoribus gentilibus, imò antea quoque: Scripturis itidem, & à sanctis Patribus, ac concilio Braccarensi, & Christianis etiam imperatoribus, damnati. Extrema eorum impudentia, qui & virtuti siderum tribuunt Christi miracula, ac religionem Judaicam, Chaldaicam, Ægyptiam, Saracenicam, Christianam, item regnum Antichristi. Vanitas prædictionis tum Albumasaris de duratione religionis Christianæ, tum R. Abraham Avenaris de adventu Messiæ. Acceditur ad Ptolemæum, & Mathematicorum alios, qui putant, voluntati hominum non afferri necessitatem à sideribus; sed solùm ab iis esse propensionem quandam, cui possit resisti, & ubi mala est, etiam debeat: ac vel maxime in eo utilitatem consistere Astrologiæ judiciariæ, quòd, prævisâ siderum inclinatione, faciliùs caveamus nobis a noxiis, quæ sidera minantur. Atque idem de chiromantia statui a multis. Sed, ut daretur, à sideribus esse aliquam animorum propensionem, & eorum, quæ hinc dependent; non tamen, cujusmodi ea futura sint, posse prævideri; quia minuta adeo portio sit, quæ sciatur; & quod quodammodo scitur, frivolis adeo incertisque nitatur conjecturis, ut magna sit dementia, siquis ex iis de hominum conditione, non certò dico, sed vel verisimiliter, prædicere aliquid præsumat.*

Qui hactenus conveniunt, in duas scinduntur partes. Multi enim, quæ diximus, pro certissimis asserunt; eoque audacter pronunciant de vitæ cujusque duratione, mortis genere, connubio, fortunis, honoribus, & cunctis id genus. Nempe, ex eorum mente, omnes & singuli hominum actus determinantur à cælo: nec per contingentiam aliquid, sed necessariò omnia, atque inevitabiliter fiunt.

Hanc sententiam amplexus quoque Bardesanes Syrus; ut est apud B. Augustinum lib. de hæresibus, cap. XXXV. Item Priscillianistæ; ut idem eopse libro est auctor c. VIII.

Adversus hos, & similes, cùm diceretur, si sic omnia à sideribus dependeant, nec probos amore, nec improbos odio dignos fore; eo se eludere posse existimabant, quòd naturâ etiam amemus bona; velut cibos salubres, ac delicatos: & quæ naturâ sunt noxia, odio nihilominus prosequamur; uti venena omnia. Quæ ad excusandum fatum suum Astrologicum sic versibus expressit Manilius lib. IV:

> *Nec tamen hæc ratio facinus defendere pergit,*
> *Virtutemve suis fraudare in præmia donis.*
> *Nam neque mortiferas quisquam minùs oderit herbas,*
> *Quòd non arbitrio veniunt, sed semine certo:*
> *Gratia nec levior tribuetur dulcibus escis,*
> *Quòd natura dedit fruges, non ulla voluntas.*
> *Sic hominum menti tanto sit gloria major,*
> *Quòd cælo gaudente venit: rursumque nocentes*
> *Oderimus magis in pœnam culpamque creatos.*

Sed profectò quid est confundere naturalem amorem vel odium, cùm amore odioque morali, si a Manilio hoc non fit? Qua de re plura dicerem, nisi de amoris, & odii moralis natura, abunde egissem in secundo Oratoriarum Institutionum, cap. IV, & V.

At contentos se ajunt prudentissimo & verissimo Galeni judicio; qui, de ipsis astrorum effectibus loquens, ait, *sophisticum esse manifestæ experientiæ velle contradicere.* Ingentem etiam adferunt copiam eorum, qui res maximas ex sideribus præviderint. In his est Theagenes, qui prædixit Augusto imperium; teste Suetonio in Octavio cap. XCIV. Thrasyllus item, qui Tiberio ipsi ostendit, gnarum se periculi ab Cæsare sibi imminentis; de quo Tacitus in VI Annal. & Dio lib. LV. Ex quo etiam Xiphilinus refert, ut Mathematici, à Vitellio Urbe pulsi, prædixerint ei, fore, ut intra Kalendas Octobris periret: intraque id tempus decessisse. De Ascletarione etiam mirabile, quod narrat Suetonius in Domitiano: *Hunc* (Ascletarionem mathematicum) *delatum, nec inficiantem, jactâsse se, quæ prævidisset ex arte, sciscitatus est Domitianus, quis ipsum maneret exitus; & affirmantem, fore, ut brevi laceraretur à canibus, interfici quidem sine mora; sed, ad coarguendam temeritatem artis, sepeliri quoque accuratissime imperavit. Quod cùm fieret, evênit, ut repentinâ tempestate, dejecto funere semiustum cadaver discerperent canes.* Paullo tamen aliter ex Dione hoc refert Xiphilinus. Vide & quæ Eunapius de Ablabio in vita Ædesii scribit: item Zonaras, aliique, de Athenaide; quæ postea fuit uxor Theodosii Junioris. Etiam Rodolpho Habspurgensi imperium est prædictum; ut narrat Cuspinianus: Pontificatus item Leoni X, & Hadriano VI; de quibus Paullus Jovius; ut cæteros prætercam. Sed non adeò operosum est istis occurrere, quàm arbitrantur. Trifariam enim fit, ut eventus prædictioni respondeat. Est cùm aliquid præscitur è commercio cum dæmone; qui ob subtilitatem, & experientiam, raro fallitur; & sæpe, quod prædicit, Deo permittente, facere decrevit. Est item cum Astrologi familiares sint viris magnis, &, quæ illi moliantur gnari, multa ex sideribus se jactent præscire, quæ aliunde didicerunt. Est denique, cùm στρεψίμαλλοι [a] ac fraudibus subacti, in multis falsis aliqua dicant, quibus eventus casu respondeat. Nec enim verum semper dicere, innumeris comprobatur exemplis. Nunc solùm promam illustre illud de Joanne XXI, antea dicto Petro Hispano, Summularum auctore, Philosopho, Astrologo, & Medico: qui cùm coram familiaribus longam sibi pollicitus vitam fuisset, quarto post mense, pontificatus autem octa-

[a] Versipelles.

octavo, decessit. Testis Stella in Vitis Pontificum, & ex eo, atque aliis, Antonius Delrio Magicarum Disquisitionum lib. IV, cap. III, quæst. I.

Et sanè sapientissimi quique gentilium artem hanc non artem putarunt, sed imposturam; eique credulos damnarunt dementiæ. Itaque erat, Suida teste, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ τέλος τι βλακεννόμιον, ὃ οἱ ἀστρόλογοι τελοῦσι, διὰ τὸ τοὺς μωροὺς εἰσιέναι πρὸς αὐτούς· *Alexandriæ quoddam tributum nomine Blacennomium, quod Astrologi penderent, quia ad eos accederent stulti.* Nempe eò quòd, ut ibidem legas, βλάκα vocarint εὐήθη καὶ ἀνόητον· *fatuum & amentem.* Vide &, quæ adversus astrologos disseruntur apud Ciceronem lib. II de Divinat. Item, quæ de Phavorino refert Gellius lib. XIV, cap. I. Ac similiter Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. X. Ex iis, inquit, quæ artes dicuntur, quædam ἐπαγγέλματι μέν εἰσι τέχναι, οὐ πάντως δὲ, καὶ κατ' ἀλήθειαν, ὡς Χαλδαϊκή τε, καὶ θυτική· *professione sunt artes, non revera; ut Chaldaica, & aruspicina.* Etiam τοὺς ἀστρολόγους, καὶ γόητας a, jungit Dio Coccejus lib. LVII: atque addit, Tiberium utrosque affecisse mortis supplicio: quamvis ipse non solùm astrologo uteretur Thrasyllo; sed artem hanc etiam exerceret. Vitellius item (verbis utar Tranquilli b) *nullis infensior, quàm vernaculis* c, *& mathematicis, ut quisque deferretur, inauditum capite puniebat.* Atque antea jam, quod ibidem refertur, edicto jusserat, ut *intra Kalend. Octobris urbe Italiâque mathematici excederent.* Ac memorat idem Xiphilinus ex Dione. De Imperatorum edictis, quibus Urbe ejecti, vide Ulpianum in Digest. De injuriis L. XV, §. Siquis. Imò etiam ante Imperatores id factum, M. Popillio Lænate, & Cn. Calpurnio coss. ut est apud Val. Maxim. lib. I, cap. III. Scitè Tacitus in primo Historiarum: *Mathematici genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax; quod in civitate nostra, & vetabitur semper, & retinebitur.*

a *Astrologos, & præstigiatores vel circulatores.*

b *In Vitellio cap.* 14.

c *Turnebus pro* vernaculis *legit* divinaculis: *Scaliger* veraculis, *aut* vericolis: *Casaubonus per* vernaculos *intelligit* γόητας *ac circulatores.*

Sed quid huc recurrere opus Christianis, quando opinio ea ipsis refellitur Scripturis? Est enim Jesaiæ cap. XLVII, 13: *Stent, & salvent te augures cæli, qui contemplantur sidera, & supputant menses, ut ex iis enuncient eventum tibi.* Idem. XLI: *Dicite Diis vestris, ut ventura prænuncient; eosque verè Deos confitebimur.*

Magno etiam consensu à SSis Patribus refelluntur, quotquot ex sideribus sic de futuris omnibus pronunciant, velut humani quidam Ioves. Vide eos in illud I Genes. *Fiant luminaria in firmamento cœli, & sint in signa,* &c. Item Eusebium lib. VI Præparat. Euangel. Basilium in Hexaëmero; ubi hanc artem vocat πολυάσχολον ματαιότητα d: Ambrosium item in ejusdem tituli opere, Hieronymum in Jes. cap. XLVII, Augustinum lib. II de doctrina Christiana. Etiam error hic damnatur concilii Braccarensis I, cap. VIII: *Siquis animas, & corpora humana, fatalibus stellis credit adstringi, sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt; Anathema sit.* Ubi vis inest verbis, *sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt.* Nec enim omnis ex sideribus prædictio negatur: sed illa Chaldæorum, & similium: qua tollitur arbitrii libertas, sine qua homo id quod est, esse desinit: tollitur item Reip. salus, quæ hinc mandatis, & præmiis, inde interdictis, & pœnis constat: iisdemque de caussis, religio omnis, ipsa etiam tollitur Christiana.

d *Vanitatem ex abundantia otii profectam.*

Jure igitur ab Christianis quoque Imperatoribus est decretum, ut Astrologi hujuscemodi Urbe ejicerentur: quemadmodum est in Codice tum Theodosiano, tum Justinianeo, lib. IX; utrobique Tit. de Maleficis, & Mathemat. Atque hoc, sine dubio, longè etiam vehementiori studio fecissent, si jam illis temporibus eò vesaniæ Astrologorum prorupisset impudentia, ut non modò, quæ à voluntate pendent humana, verùm illa etiam, quæ unius Dei subjacent arbitrio, ut miracula omnia, vi siderum dicerent necessariò sic provenisse. Ut quando nativitatis Christi de Virgine, & tot tantorumque ejus miraculorum rationem, ex horoscopo adferre non verentur. Similis impudentia est, quando è siderum constitutione judicium ferunt de religione Judæorum, Saracenorum, ac gentilium. Siquidem Judæorum quidem religionem natam volunt ex conjunctione Iovis cum Saturno, ut planetarum summo: Chaldæorum autem sectam, quia Hebræorum, sive Noachi religionem prima excepit, exortam esse ex ejusdem Iovis conjunctione cum Marte, ut planetarum proximo. Ex conjunctione Iovis cum Sole, planetarum quarto, ortam esse hæresin Ægyptiam, quæ Chaldaicam est consecuta. Ac similiter ex conjunctione cum Venere provenisse Saracenicam: ex conjunctione Iovis, & Mercurii, originem ducere Christianam: ac denique cum Luna proventurum esse imperium Antichristi. Hæc legas apud Albumasarem lib. I de Mag. Conject. tract. I, differ. IV. Quantum verò fidei hæc mereantur, vel fidem fecerit, quòd idem Albumasar tradidit, religionem Christianam duraturam esse annis non amplius mille quadringentis, & sexaginta. Nam à tempore eo, quo Christus prædicare in terris cœpit, jam & ultra sesquiseculum est supra spatium ab Albumasare præfinitum: nec interea imminuta est religio Christiana, sed incrementa etiam, novo orbe invento, cœpit longè maxima. Ejusdem farinæ est, quòd ex illis scilicet fati consciis fideribus R. Abraham Avenaris Judæus collegit, venturum esse promissum Messiam anno Christi CIↃ CCCC XLIV, quo Jupiter cum Saturno futurus esset in Cancro: vel saltem viginti annis pòst, quando eadem conjunctio foret in Piscibus. Nam utrunque hoc intervallum jam ab annis CLXX. exspiravit: frustraque miselli alium exspectent Messiæ adventum, quàm gloriosum illum, quo in nubibus veniet ad judicandum orbem. Ac satis de Mathematicorum istis, qui sic fatum statuunt, ut planè interficiant arbitrii libertatem.

Alii tolerabilius errant: ut qui non vereantur quidem, ex siderum positura prædicere etiam, quæ honores, fortunas, vitæ terminum, & alia hujusmodi spectant: at fateantur interea, quæ dicunt, ejusmodi esse, ut duntaxat significent, quò natura ac voluntates nostræ inclinentur à sideribus. Secundùm hos igitur nulla infertur animis nostris necessitas: quia inclinatio ista non sit integra actionis caussa, cùm voluntas propensionem illam mutare possit, & ubi est ad mala, non minus debeat, quàm possit: atque ut faciliùs possit, multum conferant disciplinæ, ac consuetudo; quæ altera est natura: idque sæpius in corporibus quoque, ubi major est cæli vis, habeat locum. Atque hoc sensit etiam Ptolemæus: ut qui non uno dicat loco, sidera quidem inclinare ac disponere hominem; at non dirigere, quia hoc facultatis sit potentioris, voluntatis nempe; cui nulla adferatur necessitas, cùm semper adversari possit proclivitati à sideribus allatæ. Vide eum de astrorum Judic. lib. I, cap. IV, text. XXIV, & XXV. Inter alia ait, ut magnes, si non impedias, fatali lege trahet ferrum; at non attrahet, si allium illeveris: ita humanas agere voluntates pro siderum positura, modò siveris eò ferri, quò propendent; sed acturas contrarium, si hoc studeant. Itaque in eo summam ponit Astrologiæ utilitatem, quòd, ubi ex ea didicerimus, quò astra inclinent; adversus malum prævisum cavere nobis meliùs sciamus, vel planè illud amoliendo, vel saltem reddendo levius. Atque hanc esse rationem ait, cur Ægyptii Medicinam cum Astrologia conjungant: quippe eos, pro constitutione cæli, præscribere alia atque alia remedia. Eodem pertinet quoque illud Ptolemæi libro ad Syrum fratrem, qui Καρπὸς, vel *Centum dicta*, inscribitur, aphorismo V: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποτρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων· *potest scientiæ hujus gnarus multas avertere siderum operationes.* Summùm igitur ex notitia siderali concluseris de animi propensione, non de vita ipsa. Quod in physiognomonia etiam locum habet; ut ex Socrate liquet: qui se naturâ mulierosum fatebatur; prout artis suæ fiduciâ dixerat Zopyrus: sed studio ac commentatione illud ajebat emendâsse; ut Tullius ait in II Tusculanarum: idemque, & præterea Aphrodisiensis, uterque libro de Fato.

Porro animus non est, cùm iis sertam reciprocare, qui non aliam vim tribuunt siderum positurae: quippe sic quoque salva permanet arbitrii libertas. Quin, si volunt, largiar illis, admirandam siderum varietatem (seu magnitudinem, seu colorem, seu motum spectemus) persuadere nobis, vim quandam esse insitam sideribus, qua non in elementa modò, & muta agant animantia, sed etiam in corpora hominum; ac pro iis inclinari animos ad hoc, vel illud agendum. Sed hoc si dedero iis, non propterea concessero, Astrologos in cælesti illo libro legere posse, quò cujusque animus naturâ vergat. Esto, ut etiam propensio omnium inde dependeat. At liber ille adeò subtiliter est scriptus, ut præter eum, qui scripsit, non dico, nemo illum planè planeque apprehendat (nam hoc ne in vulgaribus quidem artibus, ac scientiis, locum habet) sed ii quoque, qui artis hujus habeantur intelligentissimi, exiguam solùm portionem capiant; eaque ipsa particula tota sit στοχασμὸς a. Quod ita esse, multis evincitur argumentis. Ajunt quidem, à Chaldæis observatum esse, ut pro hoc, vel illo cæli situ, hi vel illi effectus in homine consequantur. Sed quomodo similis per omnia sit siderum positura, si demum, ut Ptolemæus ait, fixarum stellarum orbis circumvolvitur annis septies millenis? nona verò XXXVI millibus; imò, juxta alios, eadem cæli facies demum redeat exactis annorum XLIX millibus, quod *annum magnum* appellant. Præterea, ut in Chaldæa, ubi condita hæc fertur disciplina, locum ea haberet: non propterea alibi, variante cælo, idem sequeretur effectus. Adhæc illa, quæ de homine prædicant, vel temperamentum respiciunt, vel casus fortuitos. Fortuita non pendent à cœlis, quia alioqui non fortuita essent, sed necessaria. Temperamentum verò non duntaxat oritur à cœlo, sed insimul à parentibus. Proinde, ut de inclinationibus hominum possent prædicere, exquisito opus erat, non modò de facie cæli, sed etiam de temperamento parentis utriusque. Nec ea vis est in tempore nativitatis, quæ in illo conceptionis. Quid quod multum etiam discriminis adfert, quòd alii aliis diutius gestantur, septem aliqui, nonnulli octo, alii novem, vel decem mensibus? Jam quàm incertam hanc reddit disciplinam, quod crebrò naturalis illa propensio, quæ infantiæ inerat, alia longè fit in adulto: quia educatio, & disciplina, mutent hominis indolem? Atque ut hoc non esset, multa incidunt, ob quæ mens hominis, quæ libera est, inclinationem vincat. Denique nonne videmus, uno prope momento maximos cædi exercitus, ac plurimos eodem tempore, vel naufragio perire, vel pestilentia? Haut dixerint, eodem esse natos tempore, cùm tanta sit ætatis diversitas. Sed hic reperere aliqui, quo se ictum illum exire arbitrentur. Ajunt, vim eam, quæ nascentibus imprimitur, magnam quidem esse; at particularem interea: eoque vinci ab universali; quales sunt bellum, pestilentia, & similes: atque hinc esse, quod mortes sint dissimiles, simili licet natis horoscopo. Sed hoc cum dicunt, non videntur videre, quantum caussæ præjudicent propriæ. Quid enim probabiliter prædixeris, si inclinatio humana semper caussæ cesserit universali? Hujuscemodi satis ostendunt, hanc de sideribus fati consciis, ut Manilius ea vocat, disciplinam, parum habere verisimile, etiam cùm de sola hominum propensione ex horoscopo judicatur: atque illos etiam nimium disciplinæ huic arrogare, qui ajunt, ut principia ejus non sint tam certa, quàm geometrica, vel arithmetica; ejusmodi tamen esse, ut plurimùm sic contingant: eoque similiter hic habere, ac in medicorum consiliis, & prædictionibus; quæ etsi fallant quandoque, non propterea contemni mereantur. Siquidem hæc immane quantum distant; ut cuivis perspicuum est.

a Conjecturalis.

Cap. XLIX.

Acceditur ad Fatum Stoicum; quo cum nihil non necessario fieri dicatur, plane arbitrii spoliamur libertate. Quomodo Stoici Fatum definiant, ac tueantur. Quo inter alia pertinet distinctio caussarum principalium, ac adjuvantium: item inter conditionem hominis simpliciter, & hominis sic affecti: adhæc similitudo cylindri, in quo devolutio aliter est à forma propria, aliter ab impulsu alieno: denique distinctio eorum, quæ res naturales debent opifici, & quæ materiæ; quia duo Stoicis fuerunt principia, quemadmodum Magis. Quorsum preces fieri putarint in hac fatali necessitate. Manilii rejecta similitudo, qua improbum meritò censet exosum, utcunque alius esse non possit, instar herbæ venenatæ. Interea fatendum, Stoicæ sectæ complures probitate nulli alterius hæreseos fuisse inferiores; præsertim in ferendis adversis dogmate eos fatali factos magis patientes. Qua mente Deum vocarint Fatum, & aliis nominibus.

HAbemus de Fato illo, quod Chaldæorum dicitur, ac Divinationem eam constituit, quæ ex sideribus petitur, sive, ut Plotinus putabat, sidera ipsa hoc Fatum nesciant, sed homines, divinandi artem edocti, hoc in siderum libro legant, velut in Deorum tabulis; quomodo nec aves in auspiciis scire credebantur, quæ prænunciabant: sive sidera omnium sint gnara, non tamen efficiant omnia, quæ aliorum est opinio: sive etiam Fata in se inclusa circumgestent, &, quæ facto opus sciant, ea foris efficiant: quam opinionem, ut dubius tamen, Seneca a proponit; Manilius b autem amplexus fuit: quippe qui non contentus *sidera* dicere *fati conscia*; continuò subjungat,

— Diversos hominum variantia casus.

a Epist. 88.
b Lib. 1. initio.

Hanc verò è sideribus divinationem aliquo etiam in loco Stoici habebant: idque eò lubentiùs, quia hinc colligere sit, Fatali omnia fieri necessitate. Qui sidera quoque, unde divinatur, divina esse corpora judicabant: imò & Deos dicebant, ut pleniùs explicabitur, cùm in Naturæ numine de Stoicorum agemus Deo. Ipsum etiam Fatum Dei nomine, & Deum Fati vocabulo nuncupabant: quod aliquanto pòst planum fiet. Etsi autem Fatum Stoicum nonnihil differat à Chaldæo illo, quod res omnes alligat necessitati: in præcipuo tamen conveniunt, quia utrumque arbitrii aufert libertatem. Siquidem καθ' εἱμαρμένην πάντα γίνεσθαι, *omnia fato contingere*, etiam ea, quæ contingenter, fortunâ, aut casu, fieri dicuntur; traditum Zenoni, & Chrysippo, Posidonio item, & Boetho; singulis horum in iis, quæ de Fato ex professo prodidere; teste Laërtio. Est verò iis εἱμαρμένη seu Fatum, ut ibidem legas, αἰτία τῶν ὄντων εἰρομένη, ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται· *caussa rerum implicata, sive ratio, per quam mundus administratur.* Ac similiter apud Stobæum in Eclog. Phys. λόγος καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνεται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται. *ratio, per quam facta sunt facta; quæ fiunt, fiunt; fient, quæ futura.* Apud Agellium quoque lib. VI, cap. II, dicitur, secundùm Chrysippum, Εἱμαρμένην εἶναι φυσικὴν σύνταξιν τῶν ὅλων, ἐξ ἀϊδίου, τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, ἀμεταβάτου ἢ ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς· *Fatum esse naturalem compositionem universorum, ab æterno, mutuò sese consequentium, immutabili & inviolabili hac complicatione.* Vel, si malis interpretationem Agellianam, *Fatum est sempiterna quædam & indeclinabilis series rerum, & catena, volvens semetipsa, sese & implicans per æternos consequentiæ ordines, ex quibus apta connexaque est.* Primùm dicitur Chrysippo φυσικὴ σύνταξις, *naturalis compositio*, quia naturâ rebus inest: unde & *Natura* sæpe à Stoicis vocatur. Additur series τῶν ὅλων, *omnium*, hoc est, etiam eorum, quæ (ut loquimur) contingenter, fortunâ, aut casu fiunt; quoniam nihil non fato fit. Sequitur ἐξ ἀϊδίου, *ab æterno*: quia eum Deus Naturam crearet, fatum hoc rebus omnibus indidit. Subjicitur de complicatione immutabili, quia caussæ omnes in fatali hac catena nexu junguntur indissolubili: unde Fatum hoc Stoicis etiam vocatur *caussa*, *veritas*, & *necessitas*. Nec quicquam, ut diximus, hinc excipitur, non ulli actus humani, nedum terminus vitæ. Hanc sententiam suam

com-

comprobant ex eo, quia non modò in naturalibus, sed etiam in voluntariis, sint caussæ antecedentes, cùm nihil sine caussis fiat: eoque & voluntates humanæ includantur sempiternæ caussarum seriei, quæ Fatum dicitur. Idem eo adstruebant, quod pronunciatum omne sit verum, aut falsum, exempli gratiâ: Cypselus Corinthi, Pisistratus Athenis, Cæsar Romæ invadet imperium. Hæc futura fuisse, ex eo, quòd facta sunt, cognoscitur. Ab æterno igitur verum fuit pronunciatum hoc. At quod ab æternitate verum, id etiam certum: quodque certum, idem immutabile; cùm è vero in falsum converti non possit. Adhæc eo pugnabant, quòd sit divinatio: ut ostendunt vatum effata, atque oracula. At, inquiebant, nullæ forent de actibus humanis, vel certo mortis genere, temporeque, ante annos sæpe multos prædictiones, si quæcunque futura prædicuntur, verèque futura sunt, possent non fieri.

Interim in isto caussarum nexu sempiterno disparem esse naturæ, ac voluntatis rationem, fatebantur. Nec enim existimabant, hunc caussarum nexum ex æterno pendentium in voluntariis esse *κυρίων & συνεκτικῶν αἰτιῶν*, hoc est, caussarum principalium, quæque efficienter antecedunt: sed esse eum caussarum adjuvantium; sine quibus res effici non possit. Quomodo colloquium cum virgine caussa est amoris, atque amor inhonesti concubitus. Utcunque enim non sequatur in omnibus, vel ex congressu amor, vel ex amore flagitium: in quibus tamen sequuntur illa, sunt ei, ut Tullius ait, præcursiones ad efficiendum. Ac tam adjuvantes caussæ, quàm principales, in fatali serie, licet diversimode, includebantur: eoque & illæ præcursiones, etiamsi non semper idem efficiunt, tamen quando efficiunt, non possunt non efficere, & cum non efficiunt, efficere non possunt: quia fatalis series à Deo constituta omnium sit rerum caussa; quàm humana mens infringere minimè valet. Hanc rem sic Chrysippus declarabat libro de Providentia, Agellio interprete, lib. VII, cap. II: *Quanquam ita sit, ut ratione quadam principali necessariò coacta atque connexa Fato sint omnia: ingenia tamen ipsa mentium nostrarum proinde sunt Fato obnoxia, ut proprietas eorum est ipsa, & qualitas. Nam si sunt per Naturam primitus salubriter utiliterque facta, omnem illam vim, quæ extrinsecus ingruit, inoffensius tractabiliusve transmittunt. Sin vero sunt aspera & inscita, & rudia, nullisque artium bonarum adminiculis fulta; etiamsi parvo, sive nullo, fatalis incommodi conflictu urgeantur, suâ tamen scævitate & voluntario impetu, in assidua delicta & errores ruunt. Idque ipsum, ut eâ ratione fiat, naturalis illa, & necessaria rerum consequentia efficit, quæ Fatum vocatur. Est enim genere ipso, quasi fatale, & consequens, ut mala ingenia peccatis & erroribus non vacent.*

Adversus ista nihil æquè urgeri solet, quàm sic omnium, etiam delictorum ac scelerum, Deum fore auctorem: quod naturà animus omnium abhorret credere. Sed Chrysippus contendebat, etsi nihil non fiat necessariò, quia Fatum eludi nulla vi, aut astu hominis, possit: tamen culpam in delictis, non Fato, vel Deo, sed humanæ malitiæ, adscribi oportere. Distinguebat autem inter hominem, consideratum simpliciter, & hunc hominem, hoc est, hac vel illâ præditum ingenii proprietate. Ut exemplo ista illustrem: quis dixerit, hominis, prout homo est, hanc esse naturam, ut sit truculentus, vel libidinosus? Quàm multi enim cohibere libidinem, temperare etiam à cædibus sciunt! Attamen si sanguinarium conspexeris, præsertim qui impune aliquid possit, quis aliud sibi persuaserit, quàm, si atroci injuria affectus videatur, cæde hoc alterius ulturum? Est alius in Venerem proclivis. Adest famosa Lais, vel occasio est illudendi pudicitiæ formosæ provincialis uxoris; quàm ἰάλυσιον *a* aliquid habere, ajebat Varro. Quid aliud fiet, quàm, ut paratis omnibus, præceps, tauri instar, in Venerem ruat? Colligebat hinc Chrysippus, utcunque necessariò quidque fiat, non tamen Deum esse caussam cædis, sed hominis truculentiam: nec penes Deum esse culpam volutationis cum scorto, vel commissi adulterii; sed penes animum hominis libidine diffluentis. Unumquodque enim censeri è caussa proxima: hanc autem non Deum esse, sed hominis voluntatem, atque ingenium; quod uni contigerit mite, asperum alteri; huic continentiæ amans, illi in libidines pronum. Declarabat autem hoc similitudine cylindri; qui si pede impellatur, initium dederis motus: at porrò ille præceps feretur, non quia tu moveris (nam quadro si idem feceris, mox quiescet) sed propriam ob volubilitatem, quam ex forma, modoque suo, habet. Similiter, inquiebat, à fato quidem esse impulsum aliquem voluntatis; sed cædem esse à propria voluntate, ingeniique truculentia: atque itidem libidines fœdas incontinentiæ animi, ut caussæ proximæ, tribui convenire. Quam similitudinem non apud Agellium *a* modò, sed Tullium *b* etiam, legere est.

a *Atro-bus vero bene.* [margin note, left]

a *Lib. 8, cap. 2.*
b *De Fato.*

Sed adversus ista objeceris, Deum esse opificem naturæ, tam sanguinariæ, quàm lenis; tam libidinosæ, quàm continentis: unumquodque autem agere pro natura, quam Deus indiderit nascenti; eoque, ubi necessarius est nexus, verissimum esse illud pronunciatum, caussam caussæ esse caussam caussati. Viderunt & hanc difficultatem Stoici: sed negarunt, Deum esse caussam totius naturæ: duo enim esse ejus principia; activum unum, Mentem æternam; & passivum alterum, materiem ei coæternam. Mentem esse optimam; sed materiei quædam inesse vitia: eoque hominum alios aliis esse meliores, prout ex meliore, vel deteriori sunt materie: neque in mala natura esse aliquam opificis culpam, qui ex materie istiusmodi id fecerit, quod potuit: quomodo nemo, quòd vitreum, aut fictile vas, fragile sit, aut quod vas ferreum ferrugine obducatur, artem fabri culpaverit, cum hoc vitium constet esse à materie, non ab opifice. Similiter igitur *δύναμιν τῆς ὕλης κινητικὴν c* (ut Chrysippus vocabat) caussam fecere mali tam culpæ, quàm pœnæ. De malo illo interno sic Seneca præfat. lib. I Nat. Quæst. *Utrùm Deus, quod vult, efficiat; an in multis rebus illum tractanda destituant; & à magno artifice formentur prava multa, non quia cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, inobsequens arti est.* Ubi id, in quod ars se occupat, materies est; quæ inobsequens est artifici, quia in ea lateat indoles malefica. De externis sunt illa ejusdem lib. de Providentia cap. V: *Quare tamen Deus tam iniquus in distributione Fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, & acerba funera adscriberet? Non potest artifex mutare materiam: hæc passa est.* Valdeque hæc Stoicorum sententia est vicina opinioni magorum, qui duo statuerunt principia; boni, bonum dæmonem, nempe Oromasdem, sive Jovem; & mali auctorem malum, Arimanium, sive Plutonem: ut tradidere Aristoteles, Hermippus, Eudoxus, & Theopompus; atque ex iis Laërtius in Præfatione sui operis. Deque eo ex antiquorum aliis dictum à nobis lib. I, cap. V.

c *Vim materiæ motricem.*

Objici præterea solet, ut sic Deus fuerit extra culpam, eaque resideat tota penes materiem hominis; in ista tamen actuum humanarum necessitate frustra ad Deum preces fundi. Sed Stoici regerebant, & preces, & leges, & præmia, ac pœnas, esse in caussis & effectis fatalibus. Itaque cum Zeno cæderet servum in furto deprehensum, atque hic inclamaret, fato se furatum; respondit ille, *Et fato cæderis*: ut est apud Laërtium.

Dixeris, quid nosse hujusmodi fatum juvat, cujus scientia & pietati, & virtuti, obsit magis, quàm prosit? Nam quantillus pietatis, vel quis honos erit virtutis, si nihil agere aliud valeam, quàm faciam? Huic sic argumento obviam isset Justus Lipsius: ex Stoicorum mente *d*, primas, ac insitas Fato caussas, à voluntate humanâ leviter inclinari, indeque aut præmium esse, aut pœnam. Sed quod ab Scholasticis in Aristotele factum esse, non semel diximus, ut meliorem ei affingerent opinionem, quàm habuisset; nempe ne tanti nominis philosophus à veritate Christiana, extra ea, quæ ad Christum, & Spiritum ejus pertinerent, longè nimis abiisse videretur: idem ab Lipsio factum fuit

d *Lips. lib. I Physiol. Stoic. cap. 14.*

in Stoicis, dum videri vult, propiùs eos abfuisse à Christianis, quam revera erat. Tuetur se eo, quem vel testem vel interpretem allegat, Manilio. Versus ejus adduximus, a Cap. 47. cùm de Fato Astrologico *a* ageremus. Verùm nihil aliud ille dicit, quàm, utcunque voluntas necessariò agat, nihilominus probos diligi, improbos odio esse: haut secus ac mortiferas odimus herbas, & fruges amamus,

Quæ non arbitrio veniunt, sed semine certo.

At quo pacto hinc elicias, prout homines Fati conditionem in melius flexerint, aut pejus, ita vel præmium mereri, vel pœnam? Imò quid apertius est, quàm planè eos contrarium dicere? Longè igitur aliud fuisset, quo Stoici hoc se argumentum eludere posse arbitrarentur. Nempe non ursissent principia illa de Fato; unde, quid sequatur, non disputabo: sed principia alia, de vita non secundùm affectus, verùm rationem, componenda. Et profectò cogitemus ipsum sectæ conditorem: à quo proverbium illud *b*, Τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος ἐγκρατέστερος· b Laërt. in Zenone. *philosopho Zenone continentior.* Cogitemus etiam Catonem, Senecam, Epictetum, & tot alios. Fateri cogemur, genuinos Stoicos vitæ probitate nulli ex sectis aliis fuisse inferiores. Ut videri queant alia habuisse principia vivendi, alia disserendi.

Præterea ajebant, sectam hanc inter alia ad hoc prodesse, ut cogitantes omnia evenire fatali quadam necessitate, patientes simus in adversis; gnari eos, qui non lubentes fatis obsecundent, obluctando sibi onus reddere gravius, quia frustra de eo se cruciant, quod corrigere est nefas.

Atque hujusmodi est Stoicorum opinio de Fato: quo nomine etiam Deum ipsum intelligebant. Nempe cum unum esse agnoscerent Deum, multis tamen vocabulis, pro vi diversa, appellabant. Unde Laertius in Zenone ait, eundem Deum & Jovem dici, & Mentem, & Fatum. Et Seneca in IV de Benef. cap. VII: *Vis illum Fatum vocare? non errabis. Hic est, ex quo suspensa sunt omnia, caussa caussarum. Vis illum Providentiam? rectè dices. est enim cujus consilio huic Mundo providetur, ut inconcussus eat, & actus suos explicet. Vis Naturam vocare? non peccabis. est enim ex quo nata sunt omnia, cujus spiritu vivimus. Vis Mundum? ipse est enim totum, quod vides, totus suis partibus inditus, & se sustinens ut sua.* Ubi videmus, Fatum Stoicis esse Providentiam; sed quæ afferat rebus necessitatem: esseque eam Providentiam Numinis, sed ita Naturæ ac Mundo permixti, ut hæc sint Dei ipsius corpus. Quam rem plenius explicabimus, cum de Natura sive Mundo agemus.

Cap. L.

De Fato Christiano. Fati vox à veterum aliis rejecta, aliis admissa: rejecta, quando per illud intelligeretur nexus caussarum in sublunaribus cunctis vi siderum necessariò proveniens: recepta, si sic vocaretur divina de rebus creatis constitutio. Conciliati Augustinus, & Boëthius; quorum illi Fatum est voluntas divina; huic verò secundarum caussarum ordo. Neutrum interea propriè dici: veriusque fatum esse complexum caussarum omnium, prout à Dei providentia dependent. Ne naturales quidem effectus esse ab necessitate absoluta; nedum actus humanos. Necessitatem fatalem spectari tum in prævisione omnium, tum in decreto Dei. Ex prævisione Dei non consequi aliam necessitatem, quàm impropriè dictam, sive illam infallibilitatis. Nec decreto Dei aliam induci, quam illam ex hypothesi, quæ consequentiæ necessitas vocatur. Ut proinde optime conveniant, arbitrii libertas, & fatalis necessitas.

POst tam multa de multiplici gentilium Fato non immeritò aliquis requirat, ut Christianorum etiam de eo, ac antiquorum præcipuè judicium afferamus. Ubi primùm de vocabulo, mox de re dispiciendum. Nec enim è veteribus desunt, qui in totum damnare videantur ipsum Fati nomen. Uti B. Augustinus in V de Civitate Dei: cujus verba superiùs *a* adduximus. Atque idem tractatu XXXVII a Cap 48. in Joannem ait: *O si cor tuum non esset fatum, non crederes fatum.* Sequitur quoque Gregorius Magnus homilia X in Euangelia: *Absit à fidelium cordibus, ut Fatum esse aliquid dicant.* Sed non refugit vocabulum hoc Boëthius in IV de Consolat. Philosoph. pros. VI; ubi Fatum definitur, *inhærens rebus mobilibus dispositio, per quam providentia divina suis quæque nectit ordinibus.* Nec rem improbat Augustinus, dummodo per illud intelligatur voluntas vel potestas Dei: sed eò vocabulum rejicit, quia sumeretur vulgò pro vi positionis siderum. Damnat igitur Fatum Chaldaicum; non illud, quo sua voluntati humanæ relicta est voluntas. Sed sic quoque aliquis inter Augustinum, & Boëthium, dissensus videtur. Nam Augustino Fatum est voluntas Dei; Boëthio, ordo secundarum caussarum, quatenus subest providentiæ divinæ. Sed sunt ista non difficilia conciliatu. Nam Augustinus Fatum spectabat, ut loquuntur, caussaliter; Boëthius, formaliter. At quid refert, utrùm Fatum dicatur, voluntas Dei in caussis secundis ordinem constituens: an ordo in caussis secundis à voluntate Dei constitutus? Utrobique enim agnoscitur, ordinem caussarum esse à Deo, ac secundùm illum omnia certo & infallibiliter evenire. Minùs tamen propriè Augustinus. Sed nec propriè satis Boëthius, cum ordo sit relatio, Fatum autem relatio non sit: quippe pertinet ad caussam efficientem: relatio autem propriè non efficit. Sic verò ad caussam efficientem refertur Fatum, ut non sit caussa unica, sed congeries ac nexus caussarum secundarum, quatenus subjectæ sunt providentiæ Dei.

Interim hæc colligatio caussarum aliter se habet erga res naturales, aliter erga voluntates humanas. Valde enim falluntur, siqui fatalem illam necessitatem in eo constituant, quod Deus sic in creata agat omnia, ut & naturalia semper operentur pro vi semel inditâ, & humanæ voluntates pro impulsu divino bene maleve operentur, nec agere secus possint. Siquidem ne naturales quidem effectus sunt ab necessitate absoluta: quia multa contingunt interventu voluntatis humanæ, vel boni malive spiritus, per quos sæpe natura à Deo impeditur. Ac longè minus voluntas humana agit ex necessitate absoluta: quia sic tollatur ex rerum natura res omnium pulcherrima, libertas arbitrii; atque adeo religio ipsa. Nexus igitur caussarum secundarum ejusmodi est, ut illa quidem necessario fiant, quæ caussas habent necessarias: contingenter autem, quæ caussas habent contingentes. Atque utrarumque caussarum colligatio dicitur fatalis, quatenus in ea spectatur tum prævisio Dei, tum decretum. Prævisio, etsi certissima est, minimè tamen pugnat cum libero hominis arbitrio. Utcunque enim millies cernam, aliquem nimiis se poculis perdentem; non eò scientia mea efficit, quò minùs ille libere se inebriet, ac perdat. Quare cùm certissimè idem prævidet Deus, non eo prævisio illa libertatem tollet humanam, ac vel ebrietatis crebræ, vel interitus, fuerit caussa. Possis tamen dicere, necessariò, hoc est, certò, & infallibiliter, hominem se poculis perditurum; quia falli nequeat intellectus divinus. Sed hæc necessitas est impropriè dicta; quæ caussa rei dici nequit. Altera necessitas consideratur ratione decreti; quò Deus cuique suum præstituit finem, & hujus, & alterius vitæ ratione. Sed nunc intra hanc vitam consistamus. Illud convenit, non hominem, sed Deum, statuere cuique vitæ suæ terminum. Negari quidem nequit, hominem nimiâ Venere, & Baccho, & aliis id genus, naturam si spectes, vitam reddere breviorem. Sed constat item, Deum, auctorem naturæ, agere posse, & subinde agere, præter naturam. Ut quando impedit, quò minùs natura agat ex vi sua. Innumera sunt ejus rei exempla. Sed in termino me vitæ continebo. Convenit, ut arbitror, Regis Ezechiæ *b* morbum fuisse b Lib. 2. sive 4 Reg. cap. 20. suâ naturâ letalem: à quo tamen convaluit, Deo morbi vim præpediente. Contra item IV Reg. cap. VIII videmus, ut Benhado, Syriæ regi dicat Elisæus, *Sanaberis*: quia morbi naturam spectaret: at subjungat deinde, *Ostendit mihi*

mihi Dominus, quod morte morieris: puta non morbo, sed gladio Azaëlis: cujus propositum de interimendo Benhadad minimè decreverat Deus impedire. Quare nec Ezechias servatus fato Physico, nec eo periit Benhadad. Nec enim cur ille superviveret, vel hic moreretur, fuit *αἴτιον φυσικόν*, quod semper in natura mundoque includitur: sed pependit utrumque à principio externo. In caussis verò voluntariis nullum fatum agnoscebant Peripatetici: quia si ut in rebus naturalibus sunt caussæ naturales & antecedentes: sic forent etiam in voluntariis: tolleretur voluntatis libertas, & quod Stoici vocant, τὸ ἐφ' ἡμῖν, nihilque in nostra foret potestate. Unde Tullius quoque lib. de Fato: *Qui introducunt caussarum seriem sempiternam, hi mentem hominis voluntate liberâ spoliatam necessitate fati devincient.* Quare, uti dixi, ne in talibus quidem naturalis simpliciter est necessitas, sed spectanda est Dei voluntas: quæ, moriturо aliquo, statuit permittere, tum ut agat homo, quibus sibi, secundùm naturæ cursum, ad immaturam mortem paret viam: tum ut etiam natura more agat ordinario, quia non impedire eam decrêrit. His positis, necessitas moriendi consequitur; quia non potest non fieri, ubi Deus statuerit aliquid permittere, quod, si finat, certò videat fore. Sed necessitas ista est comparatione non voluntatis humanæ, verùm præscientiæ ac decreti divini: nec est necessitas physica, sive interna, vel consequentis; sed logica, sive syllogistica, vel consequentiæ. Sit enim hoc majus pronunciatum. Si talis fuerit ordo rerum (exempli gratiâ) ut Fabius, vel Manius, propensus sit ad libidinem, inque aula, vel inter Venereos vivat nepotulos; ac Deus talem rerum ordinem, nullum vero virtuti naturali decernat impedimentum: certò istic loci, illo etiam morbo, qualis lues Venerea, corripietur, ac peribit. Minus pronunciatum est: At Deus decernit, ut ejusmodi rerum ordo decurrat; utcunque prævideat, hominem sic sibi relictum vagâ & illegitimâ Venere peccaturum, &, se nullum virtuti naturali afferente impedimentum, fore prorsus, ut miserè homo pereat. Complexio est: Fabius igitur, vel Manius, & tum, & sic peribit. Recteque hanc necessitatem vocari consecutionem, ostendit Aristotelica *a* syllogismi definitio; ubi conclusio omnis necessariò consequi dicitur, propter ea, quæ præmittuntur. Verùm ut hæc non est necessitas consequentis, sed consequentiæ: ita nec decretum, quod dicebamus, ejusmodi est, ut vim humanæ adferat voluntati. Quippe neque sic conditionatum est, ut incertam relinquat prævisionem numinis: neque sic absolutum, ut hominis evertat libertatem: aliâ interim mente, & absolutum dixeris, & conditionatum. Licet enim non homo sibi quisquam; sed Deus illi præfiniat dies suos: non tamen ab decreto hoc excluduntur caussæ naturales, & actus humani; quibus ad terminum illum, culpâ sæpe humanâ, eâque evitabili, devenitur. Alioqui non Deut. v, 16, juberemur honorare parentes, quò prolongentur nobis dies: nec Psal. LV, 24, dicerentur viri sanguinis, ac doli, non dimidiaturi dies suos. Etiam est Proverb. x, 27, *Timor Domini apponet dies: & anni impiorum breviabuntur.* Et similia sunt alia præceptorum, promissionum, minarum, exempla. Licet autem non arbitrer, ullum hominis ingenium sans penetrare, quomodo decretum Dei, & libertas hominis, de certo vitæ fine conveniant: videtur nihilominus multum imminui difficultas, si prævisionem Dei consideremus bifariam; ut antecedit actus humanos, & ut sequitur. Præcedit ea cum conditione; eoque nihil ponit. Sequitur absolute, quia ubi ad prævisionem conditionatam decretum de certa rerum serie à Deo accesserit: quod erat conditionatum, quodammodo naturam decreti induit absoluti. Conditionata quidem nihil ponunt, nisi positâ conditione: sed ponitur conditio, decernente Deo, se non impediturum actus liberos, quos fore prævidet, si non impediat. Cujusmodi prævisio cùm sit certissima; ubi decretum de non impediendo accesserit, neutiquam relinquitur meta vitæ incerta: sed ut incerta à nobis attenditur, præscindendo intellectum à decreto; quia permissio non est caussa sufficiens: ut certissima autem consideratur, quatenus decretum Dei spectatur, ut naturâ suâ posterius est actibus hominis prævisis. Sunt igitur decreta Dei, & voluntas humana, ὑπάλληλα *a*: nec quam Deus homini libertatem dedit, ullo ejus tollitur decreto; nec divinum infringitur decretum libertate hominis: sed pariter Deus, & disponit atque ordinat caussas, quæ sunt ab homine; & de fine decretum facit immutabile. Quibus abunde refellitur σοφίσμα, quod dicitur ἀργὸς λόγος *b*, & ab Tullio lib. de Fato, ac Origine adfertur in secundo contra Celsum. Optimè etiam hæc conveniunt cum iis, quæ B. Augustinus scribit lib. de bono perseverantiæ cap. XVII, & de correptione ac gratia cap. VII, & XIII: ubi ostendit, ut alios celerius, tardiùs alios, auferat ex hac vita, quò pariter & hominis sua constet libertas, & Deo suum decretum, cuique suum constituens terminum. Quod si alia etiam, quæ pro hac sententia, vel quoque adversus eam, adduci posse videantur, scire sit cupido: Scholastici adeantur, more suo in utramque partem disserentes: sed sic, ut homini acuto, & tamen magis studioso pietatis, quàm ingenii laudem affectanti, non obscure eluceat, quò trahat veritas. Juvabunt etiam complurium eruditorum de vitæ termino judicia, quæ in epistolica de hoc argumento quæstione publici juris fecit vir amicissimus, atque ambigo, num elegantioris ingenii, an exquisitioris doctrinæ, Joannes Bevervicius, Dordrechtanæ Reip. Senator, ac Medicus.

a Lib. I. *Analyt. priorum*, c. 1. §. 8.

a *Subalterna.*

b *Ignava ratiocinatio.*

DE IDOLOLATRIÆ
ORIGINE AC PROGRESSU,
LIBRI SECUNDI
PARS II.

Quæ est de cultu Elementorum.

CAP. LI.

A corporum cælestium cultu divinum ad honorem transitur, qui præstitus est elementis. Unde elementa *dicantur. Ut definiantur ab Aristotele, & Galeno; quis ea consideraverunt, ut corporum sunt prima, non corporum primorum principia. Sola ut principia sint mixtorum; etsi cælum, ab Aristotele etiam, laxius voce hac acceptâ,* elementum *appelletur: & quò attenderit Philosophus, cùm sic loquitur. Ex his allata caussa, cur divinitas sit attributa elementis. Duplex ratio considerandi elementa, una pro ratione gravitatis, ac levitatis; altera pro qualitatibus primis: atque ut ex utroque quaternarium elementorum numerum collegerint. Et hæc, inter cætera, compulisse Pythagoram, ut* Τετρακτὺν *pro sacro haberet numero; imo pro Deo, per quem juraret. Quid Orphei tetrachordo significetur. Quid Platonem impulerit, ut certas elementis figuras tribueret. Cur flamma fastigiatim assurgat, vera ex Theophrasto ratio adfertur. Propriè nullas esse elementis figuras: & quid attenderint, qui rectilineam tribuêre figuram: quo item, qui circularem; idque melius aliis, licet per accidens solum intelligatur. E philosophis Prodicum Ceum, & Empedoclem, elementis habuisse honorem cælestem. E gentibus Persas præisse: cumque hac sententia conciliati, qui unum coluisse Solem tradiderunt. Ex elementis prima Tellus in Deos relata. Sed primò Telluris nomine comprehensam universa vim Naturæ, ab Æthere, & Sole, concipientem semina, ad alia, atque alia singularia, secundum speciem suam, producenda. Quomodo ad Terram etiam referatur Ignis Vestalis. Quod dixeramus de Tellure primò ex Elementis culta, (nisi de Ægyptiis aliter fuit) id ratione, & testibus, comprobatum: ac propterea mirum videri, Græcum Salomonicæ Sapientiæ scriptorem, dum memorat tot Naturæ partes, veneratione divinâ exceptas, silentio suo præteriisse Tellurem.*

A Cælestis naturæ cultu deventum est ad venerationem corporum inferiorum tum simplicium, tum mixtorum. Quorum priora dicuntur *elementa*: nempe, ut ἀναλογίᾳ ductus suspicor, à prisco *eleo*: quomodo ab *alo*, *alimentum*, ab *doceo*, *documentum*; à *moneo*, *monumentum*; ac par ratio in *sacramentum*, *juramentum*, *rudimentum*, *incrementum*, & aliis. *Eleo* antiquis idem ac *oleo*; ut *hemo*, dixere pro *homo*, *benus*, pro *bonus*; unde *bene*, & *bellus*. *Oleo* autem quandoque notat *cresco*; unde *olus*, quia terra succrescit: item *olescere*, *adolescere*, & fortasse *exoletus*, qui olescere desiit, juxta Festum, Cæsellium, Priscianum, Bedam. Elementis igitur fuerit nomen, quia ex illis, ut principiis, omnia generentur, & succrescant. Atque hoc etiam definitione eorum firmatur. Nam, ut est Metaphys. lib. IV, seu Latinis, V, cap. III, Στοιχεῖον λέγεται, ἐξ οὗ σύγκειται πρώτου ἐνυπάρχοντος, ἀδιαιρέτου τῷ εἴδει εἰς ἕτερον εἶδος· *Elementum dicitur, ex quo quid componitur primo, sic ut insit, & specie sit indivisibile in aliam speciem.* Et mox: Τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα λέγουσιν, εἰς ἃ διαιρεῖται τὰ σώματα ἔσχατα, ἐκεῖνα δὲ μηκέτ' εἰς ἄλλα εἴδει διαφέροντα σώματα· *Corporum elementa dicunt ultima, in quæ corpora dividuntur, illa verò non amplius in specie differentia corpora.* Nec ab his abit definitio illa in tertio de Cælo, cont. XXXI: quam Scotus perperam putabat soli competere materiæ primæ. Omnino enim convenit, non absolutè quidem, ut corpora sunt naturalia, attamen relatione factâ ad mixtum: quod pluribus ostendit doctissimus Cardinalis Contarenus, opere de Elementis. Nec aliud voluit Galenus, cùm initio operis sui de Elementis ait, ea esse πρῶτα καὶ ἁπλούστατα μόρια τῇ φύσει, καὶ μηκέτ' εἰς ἄλλα διαλυθῆναι δυνάμενα· *partes naturâ primas & simplicissimas, quæque in alia resolvi nequeant.* Loquitur autem Galenus nobiscum de elementis corporeis; non materiâ, & formâ; quæ principia censet, non elementa. Ac similiter distinguit Plutarchus de Placitis philosophorum. Nempe Galenus, & Plutarchus, sequuntur Hippocratem, & veterum alios. Primus sane Plato, quem Aristoteles secutus, στοιχείων a nomine pro incorporeis principiis usus est: ut ex Eudemo tradit Simplicius procem. Physic. Nobis hic sermo duntaxat de elementis, ut à principiis distinguuntur: hoc est, de primis & simplicissimis corporibus, ex quibus componuntur mixta inanima, & animata; tum rationis expertia, tum eâ prædita. Atque ex his etiam liquet, elementorum numero nunc excludi cælum. Scio, Aristotelem ipsum initio libri tertii de Cælo illud appellare, τὸ πρῶτον τῶν στοιχείων, *elementorum primum*: utcunque putaret, non ingredi illud compositionem mixtorum. Sed Aristoteles, cùm sic loquitur, respicit compositionem non mixtorum, sed mundi: quem constare docet quinque simplicissimis corporibus, primò omnium cælo, ac præterea quatuor aliis, unde mixta generantur.

a *Elementorum.*

Quod si mixta omnia producuntur ex elementis: non obscura est ratio, cur iis divinitatem tribuerint gentes. Nam sic colligebant: si parentes colendi, quia illis originem debemus: quanto magis cultus est exhibendus elementis, unde parentes ipsi, & omne humanum genus, ut nunc cætera prætercam, ortum suum ducunt.

Considerantur verò elementa, tum ut partes mundi, tum ut principia mixtorum. Priori modo, pro differentiis formam constituentibus, gravitatem, & levitatem esse, tradidit Averroës in IV de Cælo *b*. Nam, inquiebat, pro duobus istis elementa locum occupant in universo: summè leve, ignis, supremum; remisse leve, aer, proximum: remissè grave, aqua, tertium: summè grave, terra, infimum.

b *Comment.* 1. & 14.

mum. Quo argumento quatuor etiam, nec plura esse elementa, comprobavit. Posteriori ratione pro differentiis formarum constitutivis habentur primæ quatuor qualitates: quæ sententia est Alexandri, Ammonii, Philoponi, & Simplicii. Proque harum etiam συζυγίᾳ *a* quadruplici, quaternarius elementorum numerus colligitur. Nam si calor accesserit siccitati, est ignis: si humori, aër. Si frigus societur humori, est aqua: si siccitati, terra. Plato in Timæo in duobus abit. Nam ignis nomine etiam cæleste corpus comprehendit: ac præterea distinguit elementa qualitatibus secundis: aliter tamen, quam ab Averroe factum vidimus. Siquidem ignis ei subtilissimus, acutissimus, mobilis: aër subtilis, obtusus, mobilis: aqua crassa, obtusa, mobilis: terra crassissima, obtusissima, immobilis.

a Conjunctione.

Hunc elementorum quaternarium præcipuè attendit Pythagoras, cùm ei tantam vim etiam in rebus tribueret naturalibus. Unde Hierocles *b*: Καὶ ἁπλῶς τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνεδήσατο, στοιχείων, ἀριθμῶν, ὡρῶν δ' ἔτους, ἡλικιῶν συνοικισμῶν· *Et ut verbo dicam, quæcunque existunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempestatibus, in ætatum contuberniis.* Ideo quaternarium vocabat πηγὴν ἀενάου φύσεως, *fontem æternæ naturæ*: etiam Deum dicebat, & quidem undecunque divinum: neque sanctius habuit jusjurandum, quam per quaternarium. Sed hæc infra fusiùs exponentur.

b In aurea carmina Pythagoræ.

Nihil verò æquè mirandum in elementis, quàm tam concors discordia. Hanc eorum harmoniam figurabat Orpheus suo tetrachordo. Nam uti in hoc quatuor sunt chordæ, quorum sonis permixtis suavissimus editur concentus: ita ex quatuor elementorum concursu mixta omnia generantur. Ac ut in tetrachordo ὑπάτη ὑπατῶν sonum edit gravissimum; νήτη, acutissimum: atque ad gravissimum proximè accedit παρυπάτη ὑπατῶν; ad acutissimum proximè παρανήτη: itidem in elementis, ut diximus, unum est gravissimum, Terra: unum levissimum, Ignis: ac præterea duo sunt intermedia, unum gravius, Aqua; alterum levius, Aër. Hic admirandus elementorum concentus ostendit, esse numen, per quod tantopere dissita, pugnantiaque, in mixtione rerum ita consentiant ac conspirent.

Idem cognoscere est ex comparatione illa à Platone instituta: cùm figuras quatuor sic illis accommodat, ut pyramis igni respondeat, ὀκτάεδρον *c* aëri, εἰκοσάεδρον aquæ, terræ autem cubus. Nempe sic solent Platonici rerum naturam regere abstractionibus Mathematicis. E. G. Terræ cubicam tribuerunt figuram ob ejus constantiam, & stabilitatem. At igni ajebant respondere pyramidem, tum quia figura hæc bases habeat paucissimas, eoque ad penetrandum sit maximè idonea, uti in elementis nihil est penetrantius igni: tum autem, quia ignis, modò eum ex igni nostro metiamur, basin habeat latiorem, inque acumen desinat. Sed de igne nostro magis placet ratio à Theophrasto adlata libro de Igne: nempe ut eo fastigiata sit flamma, quia quanto est superior, tanto longius absit à pabulo suo. De octaëdro, & icosaëdro, quæ objiciat Joannes Grammaticus, videre est apud ipsum libro de Mundi æternitate. Sed ex Plutarcho de Oraculorum defectu occurrit illi Carpenterius in Alcinoi cap. 11.

c Sex basium. Vide de his figuris, si vis, Euclidem, lib. 13 propos. 13, 14 & deinceps.

Propriè verò loquendo elementa figuram certam non habent: cujus caussa est, quòd in mistura necesse fuit ea omnes recipere figuras. Aliqui tamen rectam iis tribuunt, aliqui circularem. Priores respiciunt ordinem elementorum in natura constituenda: posteriores eum attendunt in natura constituta. Nam elementa extra locum naturalem rectà feruntur, vel versus centrum, vel versus cælum. Sed profectò non si rectà tendant sursum, aut deorsum, eò rectam habent figuram: neque hoc dicit Aristoteles in 1 de cælo: sed solùm ait rectæ esse dimensionis. Meliùs posteriores, qui attendunt figuram in natura constituta. Nam cùm gravia versus centrum ferantur, necesse est ea in orbem figurari: & levia cùm cælum petant, quod sphæricum est, consequitur ea sic figurari, uti illud, quo continentur. Interim liquet, figuram hanc non propriam esse, sed accidentalem.

Venio ad illa, quæ propiùs tangant honorem elementorum divinum. Qui sic primo attributus iis, ut non eò propterea cælestia exciderent corpora; sed hunc cum cælis haberent communem. Quod de philosophorum etiam sententia dictum velim. Ita cum Sole, & Luna, elementa esse Deos, credebat Prodicus Ceus. Quod si in quorundam sententia siderum cultus non exprimatur; hi, credo, cælestes illos ignes intellexere. Uti fortè, cùm Simplicius scribit, Empedoclem Agrigentinum pro numinibus habuisse elementa cum lite & concordia. De gentibus totis res est liquidior. Quemadmodum de Græcis, & Romanis: qui Rheæ, Neptuni, Junonis, aliisque nominibus, elementa signabant. Item Persis, qui præter Cælum, Solem, Lunam, & Venerem, venerati etiam sunt, καὶ πῦρ, καὶ γῆν, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ, *& ignem, & terram, & ventos, & aërem*: ut clarè dicunt Herodotus in primo, & Strabo in xv. Dissentit tamen Trogus: qui unum ait Solem coluisse, ut antea *a* vidimus. Sed eo conciliare hos possis, quod antiqui Persæ Solem duntaxat venerati sint: at postea Persarum natio etiam πολυθεότητα *b* admiserit: quod ita esse, planius postea faciemus.

a Cap. 9.

b Multitudinem Deorum.

Ex elementis ante alia, ut arbitror, Tellus divinos obtinuit honores: idque laxè eâ voce acceptâ, ut signat hunc globum terræ & aquæ; qui opponitur cælesti, hoc est, æthereo, & aëreo corpori. Nec enim primitus inter æthéream, & aëriam substantiam distinxere: nec, Terram colentes, seorsim aquam honore dignabantur cælesti. Imò sapientes, ut postea dicetur, in Tellure universam colucre Naturam; quatenus ea, ut femina consideratur: hoc est, prout attenditur vis Naturæ seminibus, è mascula Naturæ vi conceptis, novas rerum formas, nova corpora producens; sive alia, atque alia singularia, quando omnia hæc caduca sunt ac fluxa, ejusdem generis ac speciei pariens. Uti masculam illam Naturæ vim Osiridem, Saturnum, aliisque nominibus vocarunt: ita femineam hanc, Isidem, Opim, & aliter, ut inferius ostendam. Paullatim autem gliscente Deorum Dearumque numero, separato dignati sunt cultu terram, & aquam; separato item æthera, & aëra. Cùm verò ignis vel æthereus sit, vel terrestris (nam illum inter lunarem orbem, & aëra, non agnovere antiqui) æthereum coluere, cùm cælum, solem, sidera venerati: terrestrem, cùm terram honore prosequerentur divino. Nisi quòd ignis Vestalis quodammodo ad utrumque referatur. Nam in terris erat, & terrestri fomite constabat: idem tamen, si exstinctus esset incuriâ Vestalium, ad Solis accendi radios solet: atque adeo Solis etiam, sive ætherei ignis symbolum erat. De Ægyptiis tamen non refragor, siquis Aquam ab iis priùs cultam arbitretur: cujus caussam inferiùs adducam. Sed de nationum cæteris longè aliter censendum. Ab iis enim prima ex elementis Tellus honorem nacta est divinum. Cujus etiam rei laudare testem possumus Platonem. Ut qui in Cratylo tradat, Græcorum antiquissimos tantummodo coluisse Solem, Lunam, Astra, Cælum, Tellurem. Nec minum adeò, si miseri illi ab æthereis corporibus prolapsi etiam sint ad cultum Telluris: quando post cælos ea princeps est Mundi pars: unde & Cæli ac Terræ nominibus, etiam in Sacris literis, rerum intelligitur universitas. Imò Deus die prima fecisse dicitur Cælum, & Terram: ut planè his debeatur principatus; utcunque diebus sequentibus major iis accesserit ornatus. Etiam uti in cælis Sol, & sidera, continuò se ingerunt in sensus: ita in partibus mundi inferioribus primo oculis, & corporis, & mentis, Telluris se bona offerebant. Videbant homines, hanc esse locum & sedem suam: atque eandem esse altricem & hominum, & omnium animantium: hanc quoque esse metallorum, & omnium divitiarum, productricem. Hesiodus ideo principem illi in elementis tribuit locum: uti & Pherecydes Syrius. Plato quoque in Timæo vocat Deorum antiquissimam. Etiam Avicenna libro de Cælo cap. ult. censet: Naturam primo sibi propositam habuisse productionem Terræ; deinde autem elementa cætera, quia his egeat terra ad custodiam sui. Denique propè omnium ea est vete-

rum opinio, Terram esse Antiquam matrem: quam Cælo nuptam dixere, quia ut in rerum generatione Cælum refert matem; sic in eadem Tellus esset alma mater. Non dubium igitur, quin ea præ aliis visa sit cultum promereri divinum. Ut mirer à scriptore Sapientiæ Salomonicæ cultum eum prætetiti. Nam cap. XIII, 2, refert cultum cæli, siderum, ignis, aëris, venti, & aquæ: de terra silet, quam tot gentes coluere. Hoc, ut liqueat, de gentium præcipuis dicam.

Cap. LII.

De cultu Telluris, ac primùm apud Phrygas: ubi Cybele *dicta*, Dindymene, Berecynthia, Pessinuntia, Mygdonia, *atque aliter: ac ratio nominum ostensa. Cur eadem* Asporene *potius, quam* Aspordene, *nuncupata. Cur* Phasiana, *&* Cimmeris, *vocata: cur item* Cybeba. *Quomodo hæc Dea in veteribus fingatur aris. Quando ejus simulachrum Romæ, & à quibus, & quomodo soleat circumferri: atque ut illud unà cum leonibus mos fuerit abluere in fluvio Almone. Amasius Deæ dictus* Attes, Attis, Attin, Atys. *Neronis Cæsaris versus immeritò irrisi à Persio. Qua mente à Catullo Attin* mulier *dicatur.*

INitium esto à Phrygibus; quibus colebatur Tellus sub nomine Rheæ, Cybeles, & aliis, quæ cum caussis suis referam postea. Quæcunque autem de hac Dea ab antiquis accepimus, ea vel veterem tangunt historiam, vel ad rerum pertinent naturam. Prion modo trifariam possumus Rheam intelligere. Uno, ut Rhea, quæ communis omnium mater dicitur, sit Eva, mater omnium viventium, uxor Adami, qui antiquissimus est Saturnus, quatenus Saturni nomine hominem capimus, non naturam. Altero autem, ut Rhea sit uxor Noachi, qui & ipse Saturni nomine censetur, quatenus ab eo sunt, qui progeni i post universalem cataclysmum. Tertio, ut particulatim signetur veterum Phrygum regina, quæ Attin bubulcum adamavit, & à morte sua communis omnium mater dicta est, quia cum Tellure, verè omnium matre, uno eodemque honore divino coleretur. Hoc modo consideravimus Rheam lib. I, cap. XX. Quare tum ea nobis adducta, quæ ad historiam tum reginæ hujus, tum amasii ejus, pertinerent.

Nunc alteram de Cybele ordiar dissertationem, quatenus ea consideratur, ut pars est naturæ: perque illam vel sola, vel præcipuè, Terra adumbratur. Omnis hæc disquisitio nobis tripartita erit, vel si malis, sex membrorum, cùm quæque trium partium alias minimùm duas sub se comprehendat. Primùm enim dicam, tum de variis matris Deûm nominibus, ac simulachro ejusdem: tum de vero amasii ejus nomine, & cur, qui natura erat vir, mulier dicatur. Deinde enarrabo, tum diversa nomina, quibus vocantur Cybeles sacerdotes; ac ritus, qui eos propiùs spectent: tum de sacris ipsis, quis eorum auctor fuerit, & qui præcipuè in iis ritus observati. Denique exponam, quid tum per ·ybelen, & Attinem, tum per sacra eorum, mysticè denotetur.

Rheæ nomina longè se offerunt plurima: magnam verò partem ea petita sunt à locis, ubi Diva coleretur. Talis est appellatio *Matris Phrygiæ*: ubi cur *mater* vocetur, exponam postea: quia autem in Phrygia, uti dictum, præcipuè coleretur, indeque cultus is Romam sit translatus, eò *Mater Phrygia* dicta est: uti & aliis vocata nominibus multis, pro locis Phrygiæ diversis; ut ex Strabonis X attingebamus lib. primo. In his etiam est *Cybele*, vel *Cybelle*. Mediam enim nunc correptam habet apud poëtas, nunc porrectam. Servius putabat sic vocari, quia Cybelejo furore correpti soleant κυβιστᾶν τὴν κεφαλὴν a. Sed Strabonis nobis potior est auctoritas: cui & favet Hesychius: Κύβελα, ὄρη Φρυγίας. Κυβέλη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cybela, montes Phrygiæ: Cybele, mater Deorum.* Stephanus: Ἔστι καὶ Κύβελλα Φρυγίας, καὶ Κυβέλλιον ἱερὸν, ἀφ' οὗ Κυβέλη ἡ Ῥέα λέγεται, καὶ Κυβελιγενής, καὶ Κυβελίς· *Etiam*

a Capite rotare.

Cybella in Phrygia, & Cybellion templum; unde Rhea dicitur Cybele, & Cybeligena, & Cybelis. Similiter quoque Festus, Suidas, & Etymologus: qui addit, Κύβελον montem in Bithynia statui ab Alexandro Polyhistore. Nempe loca in confiniis constituta, nunc huic, nunc vicinæ tribui solent regioni.

Item Δινδυμήνη, ἢ Δινδυμία, teste Stephano; qui Δίνδυμα ὄρη τῆς Τρῳάδος facit. Δινδυμήνη, ut Strabo in X, sic & Pausanias dixit in Achaicis, & Bœoticis: Horatius item lib. I, od. XVI; μητέρα Δινδυμίην Apollonius in primo Argonauticôn Minutum hoc, propiori corruptè esse apud Hesychium, Δινδύμη, μήτηρ θεῶν ἀπὸ Δινδύμων ὀρῶν τῆς Φρυγίας· *Dindyme, mater Deûm, à Dindymis, Phrygiæ montibus.* Vel Δινδυμίην, μητέρα rescribendum.

Ἰδαία item ab Ida, monte Phrygiæ; ut est apud eundem. Atque ita Idæam matrem vocitat Halicarnassensis lib. II: item Livius, Lucretius, Maro, Naso, & quis non?

Berecynthia itidem à Berecyntho, Phrygiæ urbe; unde & regio ejus *Berecynthia*, iisdem testantibus.

Pessinuntia à Pessinunte; quæ à Tullio de Arusp. Resp. dicitur, *sedes domiciliumque matris Deorum.* In Galatia collocat Stephanus: sed eà parte situm, quà Galatia magnam attingit Phrygiam, ut genuino est Strabonis loco in X. Et priùs Phrygiæ fuit. Ammianus lib. XXVI: *Valens Pessinunta signa propere tulit, Phrygiæ quondam, nunc Galatiæ oppidum.* Hinc Dea Romam translata: ut à Livio traditum lib. XXIX, & Strabone lib. X, ac de eodem sic Ammianus lib. XXII: *Unde dextrorsus itinere declinato, Pessinunta convertit, visurus vetusta Matris magnæ delubra: à quo oppido, bello Punico secundo, carmine Cumano monente, per Scipionem Nasicam simulacrum translatum est Romam.* Imò non defuere, qui hanc in urbem cælitus fuisse delapsum Deæ simulachrum putarent: atque inde urbi, nempe ἀπὸ τοῦ πεσεῖν, quod est *cadere*, *Pessinunti* nomen datum fuisse.

Etiam *Mygdonia mater* dicta est, non à Mygdonia Macedoniæ, sed Phrygiæ: quam itidem agnoscit Stephanus: Μυγδονία, μοῖρα Μακεδονίας, καὶ ἑτέρα Φρυγίας τῆς μεγάλης ἀπὸ Μύγδονος· *Mygdonia, pars Macedoniæ, & altera Phrygiæ Majoris, sic dicta à Mygdone.* Nec de alia intelligere licet illud Horatii lib. III, od. XVII:

Quàm si Mygdoniis regnum Haliattici
Campis continuem.

Ubi Mygdoniam non obscurè contiguam regno facit Haliattico, hoc est, Lydiæ; cui primo Haliattis, pòst Crœsus filius, præfuere. Ut neque dubitandum sit, quin vera sit lectio, quam omnes ejusdem poëtæ codd. præferunt lib. II, od. XII:

Aut pinguis Phrygiæ Mygdonias opes.

Utcunque genuinum alioquin videri possit:

Aut pinguis Phrygiæ, aut Mygdonias opes.

Quomodo Servius citat in illud secundo Æn. *Trojanas ut opes*: credo, quia non altera, quàm illa Macedoniæ Mygdonia, toto mari Ægeo, & ultra, dissita à Phrygia, animo nobilis Grammatici obversaretur. Mygdoniæ matris meminit Valerius Flaccus lib. III Argonaut.

—— Ancipitem lymphaverat urbem
Mygdoniæ Pan jussa ferens sævissima matris.

Quemadmodum & per *Mygdonios planctus* sacra Phrygia intelligit lib. VIII:

Sic ubi Mygdonios planctus sacer abluit Almo,
Lætaque jam Cybele.

Claudianus de consulatu, quem Manlius Theodorus cum Eutropio gessit:

Perfossique ruant populo pallente leones,
Quales Mygdonio curru frenare Cybelle
Optat.

Strabo in decimo, inter alia nomina, quæ Dea à Phrygiæ locis acceperit, etiam esse ait, quòd Πυλήνην vocarunt. Quis locus dederit hoc nomen, nusquam dicit.

a P. 146. In epitome *a* Strabonis pro eo est, Πυλώνη, καὶ Κυμήνω. Πυληναῖον in Phrygia agnoscit Ptolemæus.

Etiam Phrygiæ est mons Ἄγδιστις, secundùm Pausaniam in Atticis. Indeque etiam Rhea *Agdistis*, vel *Agdestis*, est vocata; quemadmodum ait Hesychius *b*. Aliis non Dea, sed Attis, Cybeles amasius, *Agdestis* videtur nuncupatus. Sed de isto abunde dictum nobis lib. I, cap. XX.

b In Ἀγδιος.

In Troade, quæ Phrygiæ minoris pars, sunt Ἄνδειρα oppidum, ac sub Anderis μητρὸς θεῶν Ἀνδειρηνῆς ἅγιον· *Anderena, matris Deorum, delubrum*; ut est apud Strabonem in XIII. Ac aliquantò pòst apud eundem legas, ut prope Pergamum sit civitas Ἀσπόρδηνον: quo in nomine quia audiri videtur obscena vox πορδῆς, *peditûs*, eò ab aliquibus vocari Ἀσπόρηνον: atque hic, inquit, est τὸ ἱερὸν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν Ἀσπορηνῆς· *fanum matris Deûm Asporene*.

Nec solùm à Phrygiæ, vel conterminis; sed aliis etiam, quibus coleretur, longeque dissitis locis, nomen Dea accepit. Uti cùm in Colchide dicta est *Phasiana*. Meminit Arrianus in periplo Ponti Euxini: Εἰσβαλλόντων δὲ εἰς τὸν Φᾶσιν, ἐν ἀριστερᾷ ἵδρυται ἡ Φασιανὴ θεός· εἴη δ᾽ ἂν ἀπό γε τοῦ σχήματος τεκμαιρομένῳ, ἡ Ῥέα. Καὶ γὰρ κύμβαλον μετὰ χεῖρας ἔχει, καὶ λέοντας ὑπὸ τῷ θρόνῳ, καὶ κάθηται ὥσπερ ἐν τῷ μητρῴῳ Ἀθήνησιν ἡ τοῦ Φειδίου. *Intrantibus Phasin à sinistris Phasiana Dea apparet; quam, ex ejus specie atque forma, Rheam esse, conjicere licet. Manibus enim tenet cymbalum, leones habet sub throno, sedetque, ut illa Phidiæ Athenis in æde matris Deorum.*

Imò culta etiam Dea apud Cimmerios: unde Κιμμερὶς vocitata. Hesychius: Κιμμερὶς, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν· *Cimmeris, mater Deorum.*

Atque hæc sunt nomina à locis, præcipuè Phrygiæ, imposita huic Divæ. Ex cæteris unum sufficeerit dixisse, quia caussa ejus ex sacris Deæ petita est. Est hoc Κυβήβη, & Κυβήβα. Festus: *Cybebe mater, quam dicebant magnam, ita appellabatur, quòd ageret homines in furorem, quod Græci κυβηβᾶν dicunt.* Nec est, quòd quis *Cybelen* legendum arbitretur. Nam continuò subdit: *Cybele verò eadem dicta à loco, qui est in Phrygia.* Etiam *Cybebe* agnoscit Eusebius in Odyss. B *c*: Κυβήβα διὰ τοῦ α, ἡ Κυβήβη διὰ τοῦ η, ἡ Ῥέα. *Cybeba per A, vel Cybebe per E, Rhea.* Etiam apud Hesychium legendum, Κυβήβη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cubebe, mater Deorum.* At perperam vulgo Κυβήκη. Uti & apud eum legas, Κυβῆκαι, θεοφορεῖται, κορυβαντιᾷ. Ubi malim, Κυβηβᾷ. Sanè apud eundem est, Κύβηβις, γάλλος, κίναιδος. Nempe uti Dea ipsa Κυβήβη, ita sacerdos ejus Gallus κύβηβις, vel potiùs κύβηβος, pro quo κύβηβος est apud Eustathium, locoantè memorato: ac similiter Etymologus: Κύβηβος, παρὰ τὸ κύπτω, ὁ κατακύψας. Κυβηβᾶν, κυρίως τὸ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ῥίπτειν. Atque ad hoc κυβηβᾶν, quod notare ait *rotari in caput*; addit, matrem Deûm dictam esse Κυβήβην, quia Galli, qui ei ministrarent, furore correpti, capita vi jacerent, ut de Mænadibus loquitur Catullus *d*. Itaque & pro Κυβικὸς, puto Κύβηβος, vel κύβηβος, rescribendum esse in illis Hesychii verbis, ut nunc leguntur: Κύβικος, ὁ κατεχόμενος τῇ μητρὶ τῶν θεῶν, κυβηλιστικὸν τρόπον· *Cybicus, occupatus afflatusque à matre Deorum, ad morem Cybeliticum*, sive, *sacerdotum Cybeles.*

c Pag. 1431. edit. Rom.

d Carm de Atti, & Berecynthia.

Atque hæc quidem de nominibus Deæ. Etsi verò in extrema demum operis hujus parte de simulachris Divûm agere animus sit: hoc tamen loco non refugiam memorare aliqua de effigie matris Phrygiæ, quæ vetustis in aris comparet. Multum enim inde lucis accesserit iis, quæ ad sacra Deæ pertinent.

Romæ ara est marmorea in ædibus, quæ fuere Cardinalis Cæsii. In ea est Cybele, capite turrito, insidens currui à leonibus vecto; dextrâ spicas ac milium, lævâ autem tympanum tenens; ac pedum habens à tergo. Inscriptio est, M. D. M. I. ET ATTINIS: ubi singulares literæ valent, *Magnæ Deûm Matri Idææ*; ut dixi lib. I. Subest verò inscriptio ista:

L. CORNELIUS. SCIPIO. ORFITUS
V. C. AUGUR. TAUROBOLIUM
SIVE. CRIOBOLIUM. FECIT
DIE. IIII KAL. MART
TUSCO. ET. ANULLINO. COSS.

Dextro latere binas est conspicere incisas faces transversas, unà cum crotalis; sinistro autem fistulas. Quorum omnium figuræ in Collectione Inscriptionum Gruterianâ exprimuntur pag. XXVII, num. III. Etiam Romæ, haut procul à Cæsiæ domo, est ara Cybeles; cujus prima facies habet inscriptionem: aversa facies, duas lances, poculum, lituum, aliud instrumentum ad cochlearis modum. In latere dextro est pinus, & sub ea taurus: appendent item tympanum, & fistulæ. In sinistro autem latere est pinus, & sub ea aries, atque appendent mithra, pedum, & quiddam simile lanci. Figuram etiam instrumentorum ibidem est videre expressam.

Item Romæ ædis Sancti Nicolai in Calcaria habet aram ingentem: inscriptum ei hexastichon Græcè, cujus initium antea adduximus: Latinè verò habentur ista:

PETRONIUS. APOLLODORUS. V. C
PONTIFEX. MAJOR. XV. VIR. SACR. FAC
PATER. SACR. DEI. INVICTI. MITHRÆ
TAUROBOLIO. CRIOBOLIOQ. PERCEPTO
UNA. CUM. RUF. VOLUSIANA. C. F CON
JUGE. XVI. KAL. JULIAS. DD. NN
VALENTINIANO. ET. VALENTE.
AUGG. III. COSS. ARAM. DICAVIT

In latere aræ dextro turrita est Cybele à leonibus vecta: adstat pinus, & sub ea taurus. In lævo latere habes mithratum Attin, bis cinctum: dextra tenet fistulas, & crotala; læva autem pedum. Superiùs est cernere tympanum; ponè autem pinum, & sub illa arietem: sub hisce seorsum est taurus. In parte aversa videas transversas tædas, lituum, pateram, guttum sive urceum, & sympinium. Habes apud Gruterum pag. XXVIII. Ac ibidem pluria reperias id genus.

Atque ex his inter alia videre est, qualis effingi soleat Cybele. Simulachrum hoc ejus circumgestabatur Romæ VI Kalend. April. Quod fieri quomodo soleat, docet Dionysius Halicarnassensis lib. II Antiquit. Ubi sic de matris Idææ sacris scribit: Θυσίας αὐτῇ, καὶ ἀγῶνας ἄγουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος οἱ στρατηγοὶ κατὰ τοὺς Ῥωμαίων νόμους· ἱερᾶται δὲ αὐτῆς ἀνὴρ Φρὺξ, καὶ γυνὴ Φρυγία· καὶ περιάγουσιν ἀνὰ τὴν πόλιν οὗτοι μητραγυρτοῦντες, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος, τύπους τε περικείμενοι τοῖς στήθεσι, καὶ καταυλούμενοι πρὸς τῶν ἑπομένων τὰ μητρῷα μέλη, καὶ τύμπανα κροτοῦντες. Ῥωμαίοι δὲ τῶν αὐθιγενῶν οὔτε μητραγυρτῶν τις, οὔτε καταυλούμενος πορεύεται διὰ τῆς πόλεως, ποικίλην ἐνδεδυκὼς στολὴν, οὔτε ὀργιάζων τὴν θεὸν τοῖς Φρυγίοις ὀργιασμοῖς, κατὰ νόμον, ἢ ψήφισμα βουλῆς. *Quotannis enim Romani prætores sacrificant ei, ac ludos celebrant: sacrum autem faciunt Phryx, & Phrygia, Deamque per urbem circumferunt, stipem colligentes magnæ Deæ, ex more, imagines de pectore gestantes, & ad eorum, qui sequuntur, in honorem matris Phrygiæ, hymnos tibiâ concinentes, tympanaque pulsantes. Nullus verò est ex indigenis Romanis, qui matri magnæ stipem colligat, aut tibiâ canens per urbem incedat, variâ indutus veste, aut orgia ejus Phrygio ritu celebret: idque sic statutum lege, aut senatusconsulto.*

Etiam simulachrum hoc Deæ Almonis fluvii undis abluebatur. Ovid. IV Fast.

Est

Est locus, in Tiberim quà lubricus influit Almon,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpureâ canus cum veste sacerdos
Almonis, dominam, sacraque lavit aquis.

Ubi non solam Cybelen lotam indicat; sed etiam sacra; uti leones; unde Claudianus:

Prælatoque lavas Phrygios Almone leones.

Reate Umbriæ in Sabinis opidum Rheæ sacrum: unde Silius lib. VIII.

—— Magneque Reate dicatum
Cælicolum matri.

A cognominibus Deæ, & iis, quæ ad simulachrum ejus attinent, venio ad amasium ejus: in cujus nomine non conveniunt veteres. Plurimùm Ἄττης vocari solet: unde Pausanias in Achaicis, ὁ αὐτὸς Ἄττης *a*: &, Ἄττη πεποιημένον *b*: item, τὰ ἐς τὸν Ἄττην *c*. Apud Hesychium etiam est, Ἄττης, τὸν Ἄττην φασὶ Λάκωνες *d*. Aliis tamen Ἄττις. Harpocration: Ἄττις, Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφῶντος. Ὁ Ἄττις παρὰ Φρυξὶ μάλιστα τιμᾶται, ὡς πρόπολος τῆς μητρὸς τῶν Θεῶν. ATTIS, *de quo Demosthenes pro Ctesiphonte: Attis à Phrygibus maximè colitur, velut famulus matris Deorum.* Verùm hodie Demosthenis codd. habent Ἄττης. Sed alterum etiam rectum esse, liquet ex Suida, qui Ἄττις agnoscit; si standum editione Mediolanensi, Aldinâ, & postea consecutis: imò & in MSo sic reperit H. Stephanus. Interim suspectior est locus, quia non ordine suo vox ea ponitur; sed inter Ἀττίζω, & Ἀττίβαρσον. Adducuntur ibidem verba hæc Demosthenis, orat. pro Ctesiphonte sive de Corona: Ὕης Ἄττις, Ἄττις Ὕης. Sed hodie apud Demosthenem ibi Ἄττης legitur. Ac Strabonem quoque; qui & ipse in decimo *e*, ubi ista ex Demosthene adducit, Ἄττης habet. Validius, quòd ibidem adferuntur hæc ex Theopompi comœdia, quæ Καπηλίδες *f* inscribebatur: Κολάσομαί γέ σε, καὶ τὸν σὸν Ἄττιν· *Puniam te, tuumque Attin.* Unde Suidas collegit, accusandi casu non Ἄττια dici, sed Ἄττιν. Ac habes hoc non semel apud Diodorum in tertio. Est igitur, ut ὄφις: ac gignendi casu Ἄττιος, & Ἄττεος facit. Unde & in veteri ara, quæ est Romæ in æde Beati Nicolai:

Μητέρι τῇ πάντων Ῥείῃ, παιδί τε γενέθλῳ,
Ἄττῃ θ' ὑψίστῳ καὶ συνιέντι τὸ πᾶν.
Omnium Opi matri, simul omni progeniei,
Attique excelso, quem nihil orbe fugit.

Accusativum ejus reperias in Latina etiam inscriptione:

Qui colitis Cybelen, & qui Phryga plangitis Attin.

Sed possit hæc forma etiam esse ab Ἄττις Ἄττιδος, ut dicimus, Πάρις τοῦ Πάριδος, τὸν Πάριδα καὶ Πάριν. Sic τὸ Ἄττιδος σῶμα *g* est apud Diodorum Siculum loco antè memorato. Est quoque Romæ, in S. Luciæ, ara ingens marmorea; cujus inscriptio sic incipit *h*. DIS. MAGNIS. MATRI. DEUM. ET ATTIDI SEXTILIUS, &c. Similiter habes in veteri inscriptione aræ, quæ Romæ est in ædibus Colotianis *i*: M. D. M. ID. ET ATTIDIS MINOTURANI *k*. Ubi priora, ut dictum, valent, *Magnæ Deum Matris Idææ.* In summo item aræ est: M. D. M. IDÆÆ. ET ATTIDI MINOTAURO.

Imò & rectus est Ἄττιν Ἄττινος. Nempe ut alia pleraque tum in Σ, tum in N exeunt: qualia ἀκτίς, ἀκτίν· δελφίς, δελφίν· Σαλαμίς, Σαλαμίν: & Latinis, *pollis*, *pollen*; *sanguis*, antiquè *sanguen*. Xiphilinus ex Dione in Nerone: Ἐκιθαρῴδησε τὸν Ἄττινα, καὶ Βάκχας ὁ Αὔγουστος, *Augustus cecinit Attidem, & Bacchas.* Sic enim optimè in Catulli Gallijambum emendavit Scaliger: ubi in utraque Stephanica: Ἄττιν τινά, *Attin quendam.* Macrobii quoque est lib. I Saturn. cap. XXI: *Circa matrem Deum, & Attinem.* Item inscriptione aræ marmoreæ, quæ Romæ est in ædibus cardinalis Cæsii: M. D. M. I. ET ATTINIS; ubi singulares literæ quid valeant, nihil attinet toties repetere. Etiam Menoreæ in Hispania est fragmentum cum inscriptione hac:

a *Ipse Attes.*
b *Atta factum, dictumque.*
c *Illa Atten spectantia.*
d *Attes, sic Atten vocant Lacones.*
e *P. 471. edit. Paris. an. 1620.*
f Copæ, *sive mulieres cauponantes.*
g *Attidis corpus.*
h *Collect. Grut. pag. 28. num. 2.*
i *Ibid. num. 4.*
k *Pro* Minoturani *rescribendum* Menotyranni: *ac in inscriptione item proxima* Menotyranno *pro* Minotauro: *ut monitum Cl. Salmasio, notis in Lampridium* Μηνοτύραννος *est mensium rex. & annorum moderator: quod Soli convenit. At Attis est Sol: ut planius fiet c. 54.*

M. BADIUS. HONO
ET. CORNELIUS. SILV
TEMPLUM. MATR. MA
ATTHIN DE. S. P.

Ubi extrema valent, *Matri Magnæ, & Attini de sua pecunia*: vel, *de suo posuit.* Recto usus Cæsar Nero *a*:

—— Berecynthius Attin,
Et qui cæruleum dirimebat Nereadelphin.

Quæ, cur Persius derideret, non magis caussa erat, quàm hoc ejusdem:

Sic costam longo subduximus Apennino.

Vel etiam:

Et raptum vitulo caput ablatura superbo.

Ac imprimis illud:

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis.

Ubi ob oculos habuit Nero illud Catulli de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Multi raucisonis efflabant cornua bombis.

Nec immeritò Seneca *b* disertissimum vocat versum illum Neronis:

Colla Cytheriacæ splendent agitata columbæ.

Denique & Ἄττυς τοῦ Ἄττυος dixere; ut Φόρκυν Φόρκυνος, & Φόρκυς Φόρκυος. Imò & consonarum, quæ geminantur, alterâ abjectâ, *Atys*, *Atyos.* Unde Galliambis in veteri editione *c* Catulli inscriptio est, *De Berecynthia, & Aty.* Ac poëta ipse sic carmen orditur:

Super alta vectus Atys celeri rate maria.

Et similiter toto poëmatio.

Quia verò Attis sese eviràrat, ideo se apud Catullum vocat mulierem:

Ego mulier, ego adolescens, ego ephebus, ego puer.

Ita quoque est in editione prima; quæ Regii Lepidi prodiit anno CIↃ CCCC LXXXI. Aliqui legunt *puber*: sed obstat, quod Attis pro temporis ratione conditionem suam recenset, ac per gradus ac pueritiam devenit: ut non potuerit pubertatis mentio fieri, nisi post adolescentiam. Sententia igitur est, nunc in mulierem sum conversus, qui antè adolescens, antè ephebus, imò ante puer eram. Sese autem vocat mulierem, uti pro *Gallos* inibi maluit dicere *Gallas.* Nihilo melius est *inuber*: quod duobus placuit eruditissimis viris. Nempe ut *inuber* sit ἀπογάλακτος, sicut *sububer* ὑπομάζιος, ut veteres glossæ interpretantur. Nec enim *inuber* eâ significatione dicitur: sed longè aliâ; idque ab *uber* pro *pingui*: quomodo Agellius *d* *ostreas inuberes* dixit, quæ senio Lunæ factæ fuit macilentæ.

a *Apud Persium sat. 1.*
b *Lib. 1. Natural. Quæst. cap. 9.*
c *Regii Lepidi an. 1481.*
d *Lib. 20. cap. 8.*

CAP. LIII.

Sacerdotes matris Phrygiæ vocati Curetes; *sed distinguendi Curetes Ætolici, Phrygii, ac Cretici. Unde* Curetes; *ac eâdem, unde* Acarnanes *dicantur. Nec* Curetes *solum, sed &* Corybantes *appellatos, &* Cabiros, *&* Telchines, *&* Gallos, *& eorum antistites* Archigallos; *ratioque horum adducta nominum. Sacerdotes Cybeles Samiâ eviratos testâ, tanquam aliis cotibus acutiori: nec propterea rectè putasse Nonium,* Samium *idem esse ac* acutum. Gallantes, *pro* furentibus. *Vestis Gallorum diversicolor. Caput iidem rotabant; unde* tremuli *dicuntur B. Hieronymo. Inungebant capillos; faciem candidâ velabant bysso; mulierem instar formabant gressum suum; ut Deum sanguine suo placarent, lacertos cruentabant; denique à populo mendicabant æra. Sacra Deæ vocata* Μητρῷα. *Sacros Deæ ludos vocari Megalenses; à quibus diversos esse ludos Magnos, sive Romanos. Quis auctor sit Megalensium. Dea Phrygia a leonibus gestata. Aries ei mactatus, unde* Criobolia *dicta: item taurus, ex quo nomen* Taurobolio; *quod &* vulgo Tauropolium. *Pinus in his sacris gestata; quæ cæsa ex luco Cybeles. In iisdem sonuisse lituum, crotala; præcipueque cymbala, tympana, tibias. Edisse se jactabant ex tympa-*

no,

no, bibisse ex cymbalo: deque variis, unde biberent, vasis; item aliis sacrorum instrumentis.

DE variis matris Deûm nominibus, & simulachro ejus; de amasio item Attine; hactenus vidimus. Accedo ad secundum; quod est de sacerdotibus, & sacris. In sacerdotibus duo considerabimus; tum nomina, quibus variè sunt appellati; tum ritus, qui eos propiùs tangunt.

Sacerdotes Rheæ quàm multa sortiti sint nomina, docet his verbis Strabo in x: Οἱ παραδιδόντες τὰ Κρητικὰ, καὶ τὰ Φρύγια, ἱερουργίαις τισὶν ἐμπεπλεγμένοι *a*, ταῖς μὲν μυστικαῖς, ταῖς δ' ἄλλαις, περί τε τὴν τοῦ Διὸς παιδοτροφίαν τὴν ἐν τῇ Κρήτῃ, καὶ τοὺς τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ὀργιασμοὺς ἐν τῇ Φρυγίᾳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Ἴδην τὴν Τρωικὴν τόποις. Τοσαύτη δ' ἐστὶν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ποικιλία, τῶν μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς Κουρῆσι τοὺς Κορύβαντας, καὶ Καβείρους, καὶ Ἰδαίους Δακτύλους, καὶ Τελχῖνας ἀποφαινόντων· τῶν δὲ, συγγενεῖς ἀλλήλων, καὶ μικράς τινας αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς διαστελλόντων *b*· ὡς δὲ τύπῳ εἰπεῖν, καὶ κατὰ τὸ πλέον ἅπαντας ἐνθουσιαστικούς τινας, καὶ Βακχικοὺς, καὶ ἐνοπλίῳ κινήσει, μετὰ θορύβου, καὶ ψόφου, καὶ κυμβάλων, καὶ τυμπάνων, καὶ ὅπλων, ἔτι δ' αὐλοῦ καὶ βοῆς ἐκπλήττοντας κατὰ τὰς ἱερουργίας ἐν σχήματι διακόνων τι, καὶ τὰ ἱερὰ τρόπον τινὰ κοινοποιεῖσθαι· ταῦτά τε, καὶ τῶν Σαμοθρᾴκων, καὶ τὰ ἐν Λήμνῳ, καὶ ἄλλα πλείω, διὰ τὸ τοὺς προπόλους *c* λέγεσθαι τοὺς αὐτούς· Ea sic reddidit interpres: *Qui Cretenses res tradunt, Phrygiasque, ii quibusdam sacris ministeriis implicant Curetes; cùm arcanis, tum aliàs Jovis in Creta educationi puerili, & Matris Deûm sacrificiis in Phrygia ac locis circa Idam Trojæ montem. Ingens est diversitas istarum narrationum: alii eosdem cum Curetibus ponunt Corybantas, Cabiros, Idæos Dactylos, Telchines: alii cognatos inter se, & exilibus distinctos differentiis. Ut in summa dicam, ab omnibus furore quodam divino correpti, & bacchantes describuntur; qui armatâ saltatione cum tumultu & strepitu, tintinnabulis, tympanis, armis, tibiâ, & clamore, in sacrificiis perterreant homines sub administrorum specie. Atque hæc sacra quodammodo communia habere pleraque censentur cum Samothraciis, Lemniis, aliisque compluribus; ideo quòd iidem omnium famuli perhibentur.* Hactenus Strabo. Κουρῆτες unde dicti sint, non convenit. Cujus caussa est, quòd triplices sint Curetes; Ætolici, Phrygii, & Cretici. Ætolici inhabitarunt Chalcidem: cumque priùs comam alerent, sed ab iis, quibuscum de Lelanto campo decertarent, capillis apprehenderentur in pugna, noluere deinceps pugnare intonsi: atque ex eo dicti Κουρῆτες, quia κουρὰ est *tonsura*: uti contrà, qui trans Acheloum habitarent, vocati *Acarnanes*, quia non tonderentur, ex ἀκειρηκότων, & κείρειν, sive καρεῖν, quod est *tondere*: unde & nomen *carminis*, non ejus quod canitur, sed quo carminatur. Ab his igitur Chalcidis Curetibus censent Curetas Phrygiæ matris administros esse ortos: ac propterea nomen, quod secum attulerant, retinuisse. At Curetas Creticos sic nominatos censent, vel ab ætate, quia κοῦροι, sive κόροι, hoc est, adolescentes forent: (tales enim erant, qui in armis saltarent) vel à ministerio, quia Jovem κόρον, hoc est, puerum, educassent. Aliis tamen placet, Rheam partui propinquam è Phrygia arcessivisse Curetas in Cretam: quomodo vetus nominis ratio & in his habuerit locum. Et favet huic opinioni Euripides in Bacchis; ubi Curetas magnæ matris, & Jovis alumnos, pro iisdem habet. *Corybantes* dici putarunt, quia κορύπτοντες βαίνοιεν, hoc est, *saltantes incederent.* Cumque de Curetibus ambiguum sit, num origine sint Chalcidenses, an Phryges: de Corybantibus magis convenit, eos esse αὐτόχθονας *d*, & Aborigines Phrygum. *Cabiros* ajunt vocatos à Cabiro, Berecynthiæ monte. *Idæos Dactylos*, dictos quidem *Idæos* ab Ida monte, ad cujus pedem habitarent: *Dactylos* autem, quia quinque essent numero, ac totidem haberent sorores: ut juncti repræsentarent numerum τῶν δακτύλων, sive *digitorum.* Denique *Telchines* appellatos, quia novem numero Rheam è Rhodo comitati essent in Cretam: quæ priùs *Ophiusa*, posteà *Telchinis e*, uti incolæ *Telchines.* Nec tamen de istis veteres omnes convenere: sed alii alias adduxere caussas: quas apud Strabonem legere est. Planèque est verisimile Καβείρους potiùs ab Hebræo fonte esse; ut diximus cap. xxxi.

a MSS ἐμπεπλεγμένοι.
b MSS διαστέλλοντων.
c MSSi προπόλους.
d Indigenas.
e Strabo in x.

Sacerdotes quoque Deæ hujus *Galli* vocabantur. De nominis caussâ diximus antea *a*. Nunc itaque contentus sum Herodiani illo lib. I: Ἐν γὰρ τῷ προειρημένῳ Πεσσινοῦντι πάλαι μὲν Φρύγες ὠργίαζον ἐπὶ τῷ ποταμῷ Γάλλῳ παραρρέοντι, ἀφ' οὗ τὴν ἐπωνυμίαν φέρουσιν οἱ τῆς Θεοῦ τομίαι ἱερώμενοι· *Pessinunte eo quem diximus, Phryges olim celebrabant Orgia, juxta fluvium Gallum: à quo etiam evirati Deæ sacerdotes nomen suum obtinent.* Præcipui eorum dicebantur *Archigalli*: uti Plinio lib. xxxv, cap. x, Tertulliano in Apologetico cap. xxxv, veteri Juvenalis interpreti in sat. ix *b*, & in vett. inscriptionibus: ubi legas *c*, IVLIANI ARCHIGALLI: sed imprimis illustris illa *d*: C. CAMERIUS. CRESCENS. ARCHIGALLUS. MATRIS. DEVM. MAGNÆ. IDÆÆ. ET. ATTIS. POPVLI ROMANI. VIVVS. SIBI. FECIT.

In hisce sacerdotibus, ac famulis Deæ Matris, novem ista præcipuè spectantur; eviratio, furor, vestitus multicolor, capitis jactatio, capillorum inunctio, mollities incessus, lacertorum sectio, ejulatus, & æruscatio.

Solitos evirari, idque ad tibiæ cantum, ostendimus lib. I, cap. xx. Fiebat autem id testâ Samiâ. Caussam adfert Plinius lib. xxxv, cap. xII: *Samiâ testâ Matris Deûm sacerdotes, qui Galli vocantur, virilitatem amputant; nec aliter citra perniciem, si M. Cælio credimus; qui linguam sic amputandam objecit gravi probro.* Gallorumque exemplo quidam simplicis homo ingenii, ut sese ulcisceretur de uxore, Samiâ testâ sibi, & penem, & coleos demessuit. Quâ de re sic Lucillius in VII Sat.

Hanc ubi vult malè habere, ulcisci pro scelere ejus,
Testam sumit homo Samiam, sibique illico telo
Præcidit caulem, testesque una amputat ambo.

Adducit Nonius in *Samium*: quod Grammaticus ille exponit *acutum*: ridiculè planè, cùm coticulæ quidem sectioni maximè accommodatæ è Samo peti soleant: eoque *samiare* dixerint pro *Samia cote acuere*: at non propterea gladium, rostrum, vel saxum, Samium pro acuto liceat dicere. Verba autem Lucilii adduxi, uti corrigit Hadrianus Junius. At pro istis, *Sibique ilico telo*, in membranis Nonii nostri MSSis est, *Ibi an uno telo inquit*: in aliis autem pro *an uno*, est *amulo*. In vulgatis etiam pro *præcidit*, est *præcessit*. Ac Victorius lib. xvII, cap. xvII ait, *Animadvertendum illic à præcido præteritum tempus præcessit e formatum esse.* Sed nunquam à *præcido*, fit *præcessi*: & in optimis, quas dixi membranis nostris, clarè *præcidit* legitur: quæ absque dubio vera est lectio.

Alterum erat de furore Gallorum: de quo item plusculâ diximus lib. I, cap. xx. Suffecerit igitur hoc loco, quòd inde *gallare* dicantur, qui Gallorum imitantur insaniam. Varro Eumenidibus *f*:

Nam quæ venustas hic adest gallantibus g?
Quæ casta vestis?

Ubi & mentio vestis: quæ tertium ex novenis erat. Hæc multicolor fuit. Ποικίλην στολὴν *h* vocat Dionysius lib. II Antiq. Unde Fulgentius in Mythol. *Ideo &* (sacerdotes Cybeles) *multiplici veste, quod omnis potentia ornata sit.*

De capitis jactatione itidem diximus *i*. Ac meminit ejusdem Naso in IV Fast.

—— mollesque ministri
Cædunt jactatis vilia membra comis.

Et Lucanus lib. I *k*:

—— —— Crinemque rotantes
Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.

Ac ad hanc capitis rotationem, non, uti Erasmus putabat, ad Divæ anilitatem, pertinet, quod *tremuli* dicuntur apud B. Hieronymum epist. ad Marcellam: *Histrio nunc mollis in Venerem frangitur, nunc tremulus in Cybelen.*

Crines etiam aromatis erant delibuti. Præterea vultum candidâ velabant bysso. Sic molles isti, corporibus luxu-

a Lib. I, cap. 20.
b Vers. 62.
c Gruter. Collect. pag. 30, num. 2.
d P. 308, num. 7.
e Nisi placet Victorium scripsisse præcidit: ut non Victorii sit culpa, sed librarii. Nempe id voluit præcidit esse à præcido penult ma longa, quatenus est à cædo, non autem à cado.
f Apud Nonium in Castum.
g Gallatibus est in Aldina, & MSo nostro. Sed gallantibus jam olim rectè editum in Mediolanensi anni 1500.
h Variam stolam.
i Lib I, cap. 20.
k Vers. 565.

rie diffluentibus, femineum in morem incedebant. Quæ tria, inter alia, complexus est B. Augustinus lib. VII de Civit. Dei, cap. XXVI: *De mollibus eidem Matri Magnæ, contra omnem virorum mulierumque verecundiam, consecratis, qui, usque in hesternum diem, madidis capillis, facie dealbatâ, fluentibus membris, incessu femineo, per plateas, vicosque Carthaginis, etiam à populis, unde turpiter viverent, exigebant.* Madidis quippe capillis dicit, ut Iarbas de Ænea, ad Cybeles comites alludens, IV Æn. alt:

Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Mæoniâ mentum mitrâ, crinemque madentem,
Subnixus, rapto potitur. ——

Ubi Servius, *madentem* exponit, *unguentatum. Facie dealbatâ* idem ac *linea vestis candore puro luminosi*; ut pro eo dixit Appulejus XI Met. *a* Fluentia membra cum incessu femineo adsignat; uti de Mæcenate dixit Vellejus in secundo: *Otio, & mollitiis, penè ultra feminam fluens.* Quomodo item Martialis ait lib. V, epigr. XLII:

a P. 201, ed. Raph.

Spadone cùm sis eviratior fluxo.

Et tam molles tamen quædam masculè videbantur agere. Nam, inspectante populo, lacertos ferro cruentabant: partim ad placandam Deam, quia sanguine, ac præcipuè humano, propitiari numina credebantur: partim ob caussam naturalem, quam inferiùs dicam. Hoc de ritu sic Statius Papinius in decimo Thebaidos:

Sic Phryga terrificis genetrix Idæa cruentum
Elicit ex adytis, consumtaque brachia ferro
Scire vetat.

Appulejus lib. VIII Metam. *Diuque capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes, & nonnunquam suos incursantes musculos, ad postremum ancipiti ferro, quod ferebant, sua quisque brachia dissecant.* Tertullianus Apologét. cap. XXIV: *Archigallus ille sanctissimus sanguinem impurum lacertos quoque castrando libabat.* Prudentius Passione S. Romani:

Cultrum in lacertos exserit fanaticus,
Sectisque Matrem brachiis placat Deûm.

Sidonius carm. XI, sive Epithalamio Ruricii, & Iberiæ:

Hic &, Sigais specubus qui Dindyma ludit,
Jam sectus recatet Corybas.

Quem locum non satis cepit doctissimus Savaro: nam *sectus* interpretatur, sincipite tonsus, unde κουρῆτας vocat. Atqui longe est verisimilius, eum respicere ad illud, quòd Corybantes in sacris Cybeles brachia secarent ferro. Nisi simplicius videatur, *sectus* exponere *eviratus, castratus,* ἐκτετμημένος τοὺς ὄρχεις, qui & simpliciter ἐκτομίας. Possis etiam ad hanc sectionem referre Ovidii, & Tibulli locos, quos adduxi lib. I, cap. XX.

De ejulatu ac planctu Gallorum, ibidem lege.

Stipem quia cogerent mendicando, eò dicti μητραγύρται, hoc est, *æruscatores magnæ matris.* Vidimus de eo Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. IV. Ac infrà, cùm de Idæa matre agetur, ostendam, hoc commune fuisse Rheæ, & Isidi. Romæ autem nonnisi ad paucos, eosque præfinitos dies, colligere stipem licuit: idque ne implerent animos superstitione: quam rationem adfert Tullius in secundo de Legibus. Atque hæc æruscatio etiam Carthagine obtinuit B. Augustini temporibus: ut cognoscere est ex verbis superiùs *b* adductis.

b Hoc ipso capite.

A sacerdotibus Cybeles, venio ad sacra ipsa, ubi priùs ut dicta sint, videndum: deinde considerabimus rem ipsam. Sacra hæc, quia fierent in honorem matris Idææ, eò Μητρῷα vocabantur: unde Μητρωακὴ βίβλος *c* Procli Lycii: quo de opere inferiùs *d* loquar. Quia verò eadem Dea appellaretur Μεγάλη θεὸς, ἡ μήτηρ, eò & sacra ejus Μεγαλήσια dicebantur: unde & Latinis *Megalenses ludi*: nempe quia in honorem Magnæ Matris fierent. Hoc liquidò testantur Cicero de Haruspicum Responsis, Varro lib. v. de L. L. Livius lib. XXIX. At valde fugit ratio sive Donatum, sive Asperum, vel alium, cujus de Comœdia & Tragœdia quædam vitæ Terentii, à Suetonio Tranquillo perscriptæ, subjiciuntur. In iis legere est: *Megalenses, magnis Diis consecrati.* Quod longe aliter est. Nam magnis Diis, quales tres illi, Jupiter, Minerva, Juno, consecrati erant ludi Romani, sive Magni: quod clarè dicit M. Cicero lib. V Act. in Verrem. Atque hos instituit Tarquinius Priscus; ut est apud Livium lib. I. At Megalenses demum inducti, ubi Mater Magna Pessinunte advecta est Romam: quod contigit anno Urbis DXLIX, M. Cornelio Cethego, & P. Cornelio Tuditano coss. Hunc antiquum illius Grammatici errorem secutus etiam eruditus Hispanus, Antonius Goveanus: eoque nomine reprehendi meruit à disertissimo Mureto *a*.

c De Sacris magnæ matris
d Cap. sequenti.

a Annotat. in Terent.

Hæc de nomine sacrorum matris Idææ. Nunc de re dicendum: ubi quinque hæc occurrunt. Primùm ab auctore. Deinde de animantibus ad sacra Deæ pertinentibus. Hinc de arbore, quæ in sacris ejus gestabatur. Exinde de sacris Musicis, quorum iis usus. Denique de poculis, facibus, aliisque instrumentis, quæ in iisdem sacris usurpatunt.

Sacra Cybeles primus instituit Dardanus; ut ait Clemens Alex. Admonitione ad gentes. Sed Attes Lydus, de quo tam multa antè diximus, primus eorum auctor statuitur à Luciano de Dea Syria. Multum verò honori eorum detractum est temporibus Constantini Magni; qui Dindymenen matrem, unà cum leonibus utrinque simulachro appositis, in forum transtulit Byzantinum; ut à Zosimo in secundo Historiæ novæ proditum est.

Proximum est, videamus de animantibus, quæ cernere erat in sacris Cybeles. Hujusmodi erant leones, vehendæ Deæ: item aries, & taurus, ut mactarentur. De leonibus, ex Arriani periplo locum antea adduximus, cùm de Phasianâ matre ageremus. De iisdem Zozimus loco proximè memorato. Item Claudianus lib. I de R. P.

—— —— *Blandique leones*
Submisere jubas, adytis gavisa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oscula turres.

Ab ariete, qui & in vett. lapp. conspicitur, dictum sacrum κριοβόλιον: cujus in iisdem mentio fit. Is aries arbori alligabatur, priusquam mactaretur. Quod Julius Firmicus tractum ait ab exemplo Abrahæ patriarchæ. *Vide,* inquit, *quid sibi ludibriosus hostis invenerit. Abraha immolaturo filium jussu Dei aries supponitur, & in vicina arboris radicibus immolatur.*

Itidem taurus, quem in iisdem aris videmus, nomen sacro dedit taurobolio, ibidem memorato. Imò ut criobolii, sic taurobolii quoque mentio est apud eundem Firmicum, secundùm certissimam doctissimorum hominum *b* emendationem. Quare cognomen hoc ταυροβόλου variis convenit Deabus. Nam & Minerva Ταυροβόλος in Andro insula colebatur, teste Suida: & Diana quoque vocata est ταυροβόλος, quia confecerit telis suis taurum à Neptuno immissum Hippolyto, ut fabulantur. Simplicius sanè dixeris, id nomen tributum Dianæ, ut Deæ venatrici.

b Joa. Wouweri, & aliorum.

Cæterum apud Hesychium, & Suidam, etiam ταυροπόλη, & ταυροπόλιον: atque itidem in Collectione Inscriptionum Gruteriana non solùm *Taurobolium*, sed etiam *Tauropolium* legitur. Quid mirum? quando & Diana non modò ταυροβόλος, sed etiam ταυροπόλος nuncupatur. Hoc nomen ei Ister *c* in III Miscellan. datum putabat, quia taurum illum Hippolyto immissum in varias egerit terras. Apollodorus autem malebat ex eo esse nomen, quia Dea ipsa tauri instar cuncta circumeat: quod Græcè est πολεῖν. Simplicissimè dixeris, Lunam, quæ est Diana, jure vocari ταυροπόλον, quia corniculata, eoque tauri referens cornua, cursu suo diu noctuque omnem lustrat terrarum orbem.

c Apud Suidam in ταυροπόλος.

De pinu libro primo diximus, ut ea in medio continens simulachrum Attinis, ac lanis circumvoluta, & ramis coronata violaceis, gestari soleat in sacris. In gestatione ea cum planctu & ululatu illidebant pectus suum: unde Statius Papinius *d*, versibus ex parte antea memoratis:

d Lib. 10 Thebaid. vers. 165. & seqq.

Sic Phryga terrificis genetrix Idæa cruentum
Elicit ex adytis, consumtaque brachia ferro

Scire

Scire vetat: quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosque rotat crines.

Ubi extrema verba videntur expressa ex isto Lucani lib. I, paullo ante nobis adducto:

—— *Crinemque rotantes*
Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.

Sic enim pro *Sanguinei* rescripsi, partim Papinii loco impulsus, partim vett. editt. atque etiam MSSis: in his illo, quem habeo comitate Amplissimi, & veteri amicitiâ, atque affinitate, junctissimi, Davidis de Ruyter, in Brabantica Fœderatæ Belgicæ Curia Senatoris.

De pectore autem in pinum illiso similiter Claudianus lib. I in Eutropium:

Cymbala ferre licet, pectusque illidere pinu,
Inguinis & reliquum Phrygiis abscindere cultris.

Ea pinus cædebatur ex luco pineo Cybelæ sacro: de quo sic Dea ipsa IX Æneidos:

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos
Lucus in arce fuit summâ.

Et Prudentius in martyre Romano:

An ad Cybelles ibo lucum pineum?

Instrumenta musica, quibus in sacris Cybeles uterentur, varia erant. In his etiam lituus, & crotalum: ut ex vett. aris superiùs vidimus. Sed præcipua fuerunt cymbala, tympana, & tibiæ: cymbala ex ære, tympana ex tergo animantis, & tibiæ ex buxo. Unde Statius Papinius in VIII Thebaidos:

—— *Gemina æra sonant, Idaaque terga,*
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Ac eopse etiam ordine junxerat Catullus carmine sæpius memorato:

—— *Sequimini*
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora
Dea.
Ubi cymbalûm sonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo.

Itidem tria hæc, ac præterea cornua, expressit Lucretius lib. II:

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentis.

Sæpius duo ex his jungere contenti sunt poëtæ. Ut tibiam, & cymbalum, Claudianus lib. I de R. P.

Non buxus, non æra sonant. ——

At tympana, & cymbala, lib. I in Eutropium:

—— *Habeas pro Marte Cybellen,*
Rauca Celenaus ad tympana disce furores,
Cymbala ferre licet.

Sæpe etiam unius solùm meminere. Ut cymbali Maro III Æn.

—— *Corybantiaque æra.*

Unde dea dicta Χαλκόκροτος. Hesychius: Χαλκόκροτος, ἡ Ῥέα, διὰ τὰ κύμβαλα· *Ærisona, Rhea, propter cymbala.* Tympani item mentio in hoc Catulli de Attine:

—— *Cepit manibus leve tympanum*
Leve tympanum Cybelle, tua mater initia.

Atque alibi Varronis locum adducimus ὄνος λύρας. Ad tibiam pertinet illud in Ciri:

Ictave barbarico Cybeles antistita buxo.

Et Papinii hoc, quincto Thebaidos:

—— *Cum sacra vocant, Idaaque suadet*
Buxus. ——

Porrò ex tympano etiam comedisse, ex cymbalo bibisse, arguit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: ubi commemorat, ut initiati sacris Atyos, Cybeles, & Corybantum, soleant dicere: ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα, ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον· *Ex tympano comedi, ex cymbalo bibi, craterem gestavi, ingressa sum thalamum.* Julius Firmicus hanc formulam sic refert libro de errore profan. relig. *De tympano manducavi; de cymbalo bibi; & religionis secreta perdidici: quod Græco sermone dicitur:* ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός. Ita ille.

Poculis etiam variis usi. De cymbalo, unde biberent, jam vidimus. Variæ etiam formæ vasa referunt aræ vett. superiùs memoratæ: quæ poculi, pateræ, gutti sive urcei, & sympinii vocabulis nuncupant editores.

Alia quoque instrumenta in iisdem repræsentantur: ut mitra, faces, lances, pedum. Ferrum etiam gestabant. Lucretius lib. II *a*: a Vers. 621.

Telaque præportant violenti signa furoris.

Ubi significat cultros, quibus lacertos sive brachia vulnerabant; ut aliquanto ante vidimus.

Cap. LIV.

Per Matrem Phrygiam significari principium Naturæ passivum, præcipueque Lunam ac Tellurem: sive vim generatricem, quatenus à Luna derivatur, à Terra autem recipitur. Cur dicta Mater tum Deorum, tum hominum. Cur vocetur Μαῖα, Δημήτηρ, Φερσέφαττα. *Attis notat tum fruges, tum Solem. Procli Lycii* Μητρῳακά. *Quid significarint per Gallorum castrationem, per lacertorum cruentationem, per Deæ ablutionem, per caput ejus turritum. Cur* Ὀρεία *dicta. Unde sit, quod feminæ Cilissa, ac Mysica, caput velent tegmine, quod turrim referat. Quid in sacris Cybeles significarint faces, tympanum, cymbalum: quid item Attinis fistula, & virga. Cur aër terram vehere dicatur. Cur Rhea cor sacrarint.*

Quæ hactenus attulimus de Cybeles sacris, ea partim adducta, ut meliùs veteres intelligantur scriptores; partim ut animadversa cæcitate gentilium, gratiores erga Deum simus, Christumque ejus; qui Euangelii luce tenebras de mentibus dispulit nostris. Nunc ad alterum venio caput, quomodo pleraque omnia eorum, quæ hactenus enarravimus, rerum adumbrarint naturam.

Ab ipsa ordiar Dea. Hæc si attendatur, prout numen est naturale: quemadmodum per Saturnum intelligitur principium naturæ activum, ac cælum imprimis, inque cælo potissimum Sol: ita quoque per uxorem ejus capere oportebit principium naturæ passivum, ac præ naturæ ceteris, in cælestibus quidem Lunam, in elementis autem Tellurem. Itaque Hesychius, cùm priùs dixisset, Κυβήβην (sic enim apud eum esse legendum, diximus antea) subjungit, eandem esse Rheam, per quam nunc Luna intelligitur, vel Tellus; nunc junctim vis Lunaris, & Tellus eam recipiens, utraque ut rerum omnium generatrix. Addit Hesychius, eandem esse Βενδῖν: nempe quia hoc nomine comprehendebant Lunam, & Tellurem; ut pleniùs dicetur, cùm de Thracum cultu agam. Sed utcunque Rhea, & Bendis, tum Lunam, tum Tellurem signet; hic loci solùm consideramus, quatenus Tellurem designat; unde & *Rhea* dicta est. Nec enim Ῥέα est ἀπὸ τοῦ ῥεῖν, quod est *fluere*, sive quia sit caussa pluviæ; quam rationem adducit Phurnutus: sive quòd per eam intelligatur fluxus naturæ seminalis; prout tradit Epiphanius in Ancyroto: sed ut gentium sacerdotes pro ἀὴρ maluere, literis trajectis, Ἥρα: ita iidem pro ἔρα, quæ est *Terra*, mysterii ergo maluere ῥέα. Hanc dixere *Matrem magnam*, quia matris est parere, & uberibus nutrire. Tellus autem est omnium hominum materies, & alimonia. Ac omnium quidem Deorum mater vocatur, quatenus designat principium totius Naturæ passivum; ut Saturnus, maritus ejus, activum; quod antea paucis attigi, & pluribus postea demonstrabitur. Sed prout hominum omnium mater dicitur, intelligi per eam debet Terra, communis omnium nostri mater. Quò pertinet illud Lucretii in secundo *b*: b Vers. 657.

Concedamus, ut hic terrarum dicat & orbem
Esse Deûm matrem.

Et passim se alia offerunt id genus. Contentus igitur ero hoc Julii Firmici, sive Villium malis dicere: prout in c De Rhea plerisque codd. exaratum esse, Lilius innuit Gyraldus in pag. 35. suo de Diis syntagmate *c*. Ejus Firmici verba sunt: *Phry-* vers. ult.
ges,

ges, qui Pessinuntem incolunt, circa Galli fluminis ripas, terræ cæterorum elementorum tribuunt principatum: & hanc volunt omnium esse matrem. Propterea etiam Μαῖα est nuncupata; ut Proclus in Timæum *a* testatur: sed addit, & Nocti id nomen datum; ut in isto:

a P. 294. edit. Basil.

Μαῖα θεῶν ὑπάτη νὺξ ἄμβροτε, πῶς τάδε φράζεις;
Maja suprema Deûm, Dea Nox, qui talia faris?

Sanè & Somnus nos alit; imò, ut creditur vulgo, glires eo pinguescunt. Μαῖα autem τροφός, *nutrix*. Verùm cùm Rheæ id nomen tribuitur, non solùm *nutricem*, sed & *matrem* liceat reddere. Nam, Eustathio *b* teste, μαῖα etiam *genetrix*, atque adeò *avia*. Utraque appellatio optimè convenit Rheæ, sive Telluri: unde & Δημήτηρ, (quæ quasi Γῆ μήτηρ dicitur *c*, estque frugum productrix) etiamque Περσεφόνη sive Φερέφαττα, quatenus eadem, ac Δημήτηρ, habetur: Μαίας nomine nuncupatur. Utrumque nemo nos meliùs docuerit Porphyrio in quarto de Abstinentia animalium: Τῆς δὲ Φερεφάττης, παρὰ τὸ φέρβειν τὴν φάτταν, φασὶν οἱ πολλοὶ τοὔνομα τῶν θεολόγων. ἱερὸν γὰρ αὐτῆς ἡ φάττα. διὸ καὶ αἱ τῆς Μαίας ἱέρειαι, ταύτην αὐτῇ ἀνατιθέασι. Μαῖα δὲ ἡ αὐτὴ τῇ Περσεφόνῃ, ὡς ἂν μαῖα καὶ τροφὸς οὖσα. Χθονία γὰρ ἡ θεός, καὶ Δημήτηρ ἡ αὐτή. *Multi ex theologis ajunt, nomen Pherephattæ, quæ Proserpina est, esse conflatum ex* φέρβειν, *alere* (nisi legendum, φέρειν, ferre) *&* φάττα *palumbus: quoniam palumbus ei sacer. Ideo &, quæ sacerdotes sunt Majæ, palumbum ei offerunt. Maja autem est Proserpina, quæ verè* Μαῖα, *sive nutrix. Terrestris enim Dea est, ac eadem quæ Ceres.* Et fortassè eadem est Romanorum Dea Maja: de qua inferiùs dicetur.

b Iliad. α. pag. 10. Rom. edit. & alibi.
c Vide plenius de hoc c. LVIII.

Nunc videamus, quid significetur per amasium Cybeles, ab ea castratum, hinc mortuum, sed qui postea revixerit; uti fabulantur. De isto sic Julius Firmicus *d* scribit: *Etiam hæc sacra physicâ volunt esse ratione composita. Amare terram volunt fruges: amatum vero hoc ipsum volunt esse, quod ex frugibus nascitur: pœnam autem, quam sustinuit, hoc volunt esse, quòd falce messor maturis frugibus facit. Mortem ipsius dicunt, quòd semina collecta conduntur. Vitam rursus, quòd jacta semina annuis vicibus reconduntur.* Aliter tamen hæc interpretatur Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: ubi per Attinem, non fruges capit, sed Solem; cujus adspectu nihil est jucundius terræ. Nempe ut par ratio sit, ac est fabulæ de Venere & Adonide: ubi itidem Venus est Terra, Adonis autem Sol. Nihil igitur mirum, si inscriptione eâ, cujus initium superiùs apposuimus, omnia toto orbe dicatur Attis nosse. Quid enim fugiat Solem?

d Lib. de errore profanæ religionis.

—— *Videt hic Deus omnia primus:*

ut de eo cecinit Naso *e*. Sed facilè ista conciliaveris; quando, ut dictum *f*, & Venus, & mater Phrygia, non solùm sunt Tellus, sed etiam Luna. Quatenus Luna intelligitur, Sol amatur: quatenus Tellus capienda, & Sol amatur, & fruges.

e Met. 4. fab. 5.
f Cap. 27. hujus lib.

A Cybele, & Attine, venio ad sacra eorum; de quibus præclarè olim disseruerat Proclus Lycius; is cujus commentarium in Timæum, deque Platonica Theologia opus, & tot alia habemus. Μητρῳακὴν βίβλον inscripserat, de quo ita Suidas: Ἔγραψε Πρόκλος μητρῳακὴν βίβλον, ἣν εἴ τις μετὰ χεῖρας λάβοι, ὄψεται ὡς οὐκ ἄνευ θείας κατακωχῆς τὴν περὶ τὴν θεὸν θεολογίαν ἐξέφηνεν ἅπασαν. ὡς μηκέτι θορυβεῖσθαι τὴν ἀκοὴν ἐκ τῶν ἀπεμφαινόντων θρήνων. *Scripsit Proclus librum de Magna Deorum Matre: quem siquis sumserit in manus, videbit, ut, non sine inspiratione divina; omnem de illa Dea theologiam manifestârit; ne aures hominum amplius turbentur ob lamenta, & planctus, qui in sacris Deæ exhibentur.* Postquam verò insigne hoc opus injuriâ temporum periit; non abs re erit, si & de sacris istis præcipua mysticè exponamus. Præit autem Varro lib. XVI rerum divinarum, apud Augustinum lib. VII de Civit. Dei *g*: *Eandem dicunt matrem magnam: quod tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quod turres in capite, oppida: quod sedes fingantur circa eam, cùm omnia moveantur, ipsam non moveri: quod gallos huic deæ, ut servirent, fecerunt, significare eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere; in ea quippe omnia reperiri: quod se apud eam jactant, præcipitur, qui terram colunt, ne sedeant; semper enim esse, quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum jactandorum, ac manuum, & ejus rei a crepitus, in colendo agro, quid sit b, significat. Ferramenta illa erant c ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inventum. Leonem adjungunt solutum ac mansuetum, ut ostendant, esse nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colique conveniat.* Pleraque istorum illustrabimus: etiam superaddam aliqua hic intacta.

g Cap. 24.

a Fort. pro ejus rei, leg. æris.
b Pro quid sit fortasse leg. quod fit.
c Verba hæc Ferramenta illa erant, in quibusdam codd. desiderari, monet Vives.

Ac primùm videamus, cur, ut pluribus veterum testimoniis antea ostendimus, sacerdotes virilia resecuerint, cur lacerarint lacertos, cur fluvio laverint simulachrum Deæ. Primum respicit segetem, quæ demetitur. Est autem in messe vis seminalis. Nam ut vis prolifica est à verendis, sic semina à segete. Ut semina hæc terræ mandentur in novæ segetis spem, aratro scindendus est ager. Hoc aratione lacertorum repræsentabant. Sed non sufficit ager, nisi irrigetur, vel flumine, vel pluviâ. Itaque simulachrum Deæ die solemni abluebatur. Ita hæc sacra interpretatos esse gentiles, docet Tertullianus adversus Marcionem lib. I, c. XIII: *Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cùm in simulacris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet; ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam* d, *& Junonem ejus in aërem* e, *secundùm sonum Græcorum vocabulorum: item Vestam in ignem, & Camenas in aquas, & Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam.*

d Quia Ζεὺς, à ζέειν, hoc est, fervere, dici credebatur.
e Quoniam ἥρα ex ἀὴρ κατὰ μετάθεσιν.

Cur turrim Dea capite gerat, exponit Lucretius in secundo:

Muralique caput summum cinxere coronâ,
Eximiis munita locis quod sustinet urbis.

Nisi cum Giffanio, & optimis membranis nostris, malis *eximis*; quod valebit *planè imis*: ut *ex* sit αὐξητικόν, quemadmodum in *edurus*, & similibus. Eandem caussam adfert Servius in III Æn. *f*. *Quòd autem turritam gestat coronam, ostendit, superpositas terræ esse civitates, quas insignitas turribus constat.* Atque idem tradit in X Æn. *g* Item Phurnutus his verbis: Πυργωτὸν δὲ (ἡ Ῥέα) περίκειται στέφανον, ἤτοι διὰ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὀρῶν τίθεσθαι τὰς πόλεις ὀχυρότητος ἕνεκεν, ἢ ἐπεὶ ἀρχηγὸς ἐστι τῆς πρώτης, καὶ ἀρχετύπου πόλεως τοῦ κόσμου. *Turritam circumdata est coronam, vel quia antiquitus in montibus ædificarentur urbes, quò essent munitiores: vel quoniam esset caussa, & origo principalis mundi substantiæ.* Sed prior ratio est simplicior: ut turrita dicatur, quia Tellus turres & oppida habet: unde & Maro *h*;

f Vers. 113.
g Vers. 254.

Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes.

h Lib. 10. vers. 252.

Ex eo autem, quòd Dea gestaret turrim, factum est, ut feminæ Turcicæ hodieque gaudeant tegumento turrim imitante: velut oculatus testis P. Gillius. Verba eruditissimi apponam virie lib. II de Bosphoro, cap. XIX: *Templum Phrygiæ Deæ, matris Deorum, Rheæ nuncupatæ, in clivis debuit potius esse, quàm in maritima planitie; & eo, quòd montibus gaudeat, ideoque* Ὀρεία i *appelletur, & Turrita Dea; quia olim arces, quibus Rhea patrocinatur, in montibus sitæ essent, ob loci robur. Rheam, habentem caput turritum, mulieris Cilices, & Turcicæ, & Mysiæ, imitantur, ferentes capitis tegmen, turris similitudinem gerens.*

i Diodorus Siculus lib. 3. & Phurnutus cap. de Rhea.

Faces notabant fulmina; tympana autem, & cymbala, signabant tonitru. Est hæc sententia Phurnuti: qui eò magis inclinavit, quia Ῥέαν ἀπὸ τοῦ ῥέειν, quod est *fluere*, dici putaret; atque eo respici, quòd imbres cælo mittantur. Atqui, inquit, οἱ ὄμβροι ὡς ἐπὶ πολὺ μετὰ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν συμβαίνειν γίνεσθαι· καὶ ταύτην παρεισάγουσι τυμπάνοις, καὶ κυμβάλοις, καὶ κεραυνοῖς, καὶ λαμπαδοφορίοις χαίρουσαν· *Imbres enim ut plurimùm cum tonitru, ac fulmine, contingunt. Quare eam inducunt, ut gaudentem tympanis, ac cymbalis, & fulminibus, sive facibus gestatis.*

Cur

Cur fistulâ Attis ornetur, & virgâ, optimè exposuit Macrobius loco proximè memorato. Nempe virga symbolum est regiæ potestatis, quam Sol obtinet omnium moderator. Fistulâ verò significatur ventus, sive aër, qui terram ambit, imò etiam vehit ac sustinet: ut loquitur, non Lucanus modò, qui à Cæsare quoque Scaligero *a* reprehensus, propter illud *b*:

—— Dum terra fretum, terramque levabit
Aër: ——

sed etiam Claudianus, cujus est:

Et qui perpetuo terras ambitque, vehitque,
Nec premat incumbens, nec cesserit ignibus aër.

Imò Plinius ipse, qui lib. II, cap. V, de aëre sic scribit: *Hujus vi suspensam, cum quarto aquarum elemento, librari medio spatio tellurem.* Atque aëris hujus, qui terris subest, & hunc terræ & aquæ globum vehit, symbolum etiam sunt leones, vehentes currum matris Pessinuntiæ. Unde Lucretius in II:

Hanc veteres Grajûm docti cecinere poëtæ
Sublimem c in curru bijuges agitare leones,
Aëris in spatio magnam pendere docentes
Tellurem, neque posse in terra sistere terram.

Et Macrobius loco antea memorato: *Hæc Dea leonibus vehitur, validis impetu ac fervore animalibus: quæ natura cæli est; cujus ambitu aër continetur, qui vehit terram.*

Quia item omnia è terra nascuntur, eò & cor illi sacratum, quod vitæ fons est. Phurnutus in Rhea: Καρδίαν δ' ἀνατιθέασιν αὐτῇ, παρεμφαίνοντες, ὅτι αἰτία τῆς ζωογονίας αὕτη ἐγένετο· *Cor ei consecrant, indicantes eam esse caussam generationis animalium.* Quamquam & simpliciùs possis interpretari, quòd corde, tanquam affectus symbolo, toto sese ipsos animo devoverint.

a In 6 de Poetica, qui Hypercriticus inscribitur.
b Lib. I, vers. 88.
c Lambinum secutus sum. Optimæ tamen membranæ nostræ habent, Sedibus.

CAP. LV.

Acceditur ad Syros: quo nomine strictius uti Scripturas, laxius autem scriptores externos. Venenum *pro colore. Venus Byblia tum Luna est, tum Terra & Aquæ globus. Per Adonidem ab apro interemtum denotari Solis in hiberna signa ingressum. Itidem per Deam Syriam, sive Hierapolitanam, seu Junonem Assyriam, unà cum Luna intelligi Tellurem, omnemque naturam Lunæ subditam. Variæ ex Luciano opiniones de eo, qui condiderit Deæ Syriæ templum. Similiter per Atergatin, sive Derceto, unà cum Luna Tellurem indicari.*

Diu multumque institimus Idææ Deûm matri: unde plurimum lucis capient alia aliarum gentium numina, itidem ad Tellurem reducenda: in quibus propterea futuri sumus breviores.

Ordiar (ut primùm intra Asiam me contineam) à Syris; inde in Ægyptum abiturus. Syriæ autem nomine non jam Scripturæ more utor; ubi *Aram*: (quam Syriam reddunt interpretes LXX) tum de Mesopotamia dicitur, quæ vocatur *Aram Nahemaim*, & *Padan Aram*: tum de Cœlesyria, unde legas *Aram Dammasek*, hoc est, Syria Damascena: item *Aram Zoba*, hoc est, Zophena, ut vocat Josephus, & ita in aliis. Itaque eædem Sacræ literæ nomine Aram distinguunt Syriam à Phœnicia, & Palæstina; ut videre est Jud. X, 6, & 11 sive IV Reg. XXIV, 2. Laxiùs igitur Phœnices etiam complectimur; idque more Græcorum, ac Romanorum: quibus & Assyriorum, ac Syrorum nomina confunduntur. Unde Ciceroni *a* Sardanapalus Syriæ rex, & eidem *b* Chaldæi in Syria statuuntur: Maroni *c* item *Assyrium venenum* pro *Phœnicio*. Tyriam enim purpuram intelligit: quam *venenum* vocat exemplo tum Græcorum, quibus itidem φάρμακον pro *tinctura*; tum illo Cn. Matii *d*,

Quos concha purpurâ imbuens venenavit.

Phœnicibus Venus Byblia magno in pretio erat. Lucianus de Dea Syria: Εἶδον δὲ καὶ ἐν Βύβλῳ μέγα ἱρὸν Ἀφροδίτης Βυβλίης, ἐν τῷ καὶ τὰ ὄργια ἐς Ἄδωνιν ἐπιτελέουσι· *Vidi & Bybli templum magnum Veneris Bybliæ: in quo & sacros ritus in Adonidis honorem celebrant.* Quibus ceremoniis hic cultus constiterit, ex eodem Luciano, & aliis, diximus cap. IV. Est verò Venus Byblia aggregatum ex Luna, & globo Terræ ac Aquæ, quatenus ab iis generantur omnia, quibus genus nutritur humanum: ut satis appositè *Venus* dicta sit, quia per eam vis generatrix intelligitur. Etsi verò & Venus Byblia sit Luna: si tamen fabulam de ea, & Adonide, penitiùs consideremus; parebit, magis omnia ad Terram, sive Terræ & Aquæ globum, quàm ad Lunam pertinere. Atque hoc etiam Macrobius ostendit; cujus verba ibidem *a* adduximus. Eamque interpretationem etiam in primo Uraniæ sequitur Jovianus Pontanus. Nam cùm fabulam istam enarrâsset, subjungit deinde:

Terra etenim Solem queritur deserta cadentem,
Invidit quem tristis hyems, cui sævior apri
Horret cana gelu facies ——

Sol cadere dicitur, quando planè est australis, terrasque nostras radiis ferit maximè obliquis. Id fit, Sole ingrediente signum Capricorni. Tum vitalis calor terras maximè destituit: unde Adonis, id est, Sol, dicitur occidi ab apro, hoc est, hieme, quæ apri instar sævit; vel Capricorno, quandoquidem Græcis est κάπρος, qui nobis κατ' ἀφαίρεσιν *aper*. Tota igitur hieme luget Venus, hoc est, terra, sive terræ vis generatrix. At quarto post mense incipit se Venus erigere, quia Sole Arietem subeunte, vernus terras calor aperit, ac laxat, easque fœcundat, instar mariti. Unde ibidem Pontanus:

Ipsa Venus, postquam lachrymæ effluxere, genisque
Defecit liquor, & capiti coma longa revulsa est,
Ter mensem exanimis jacuit, vix denique quarto
Lucem hausit, vultus & adhuc suspirat amatos.

Et postea:

Ergo ubi Sol imo victor convertit ab Austro,
Tum gravidos aperitque sinus, & cæca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua succus in herbas,
Et tandem complexa suum lætatur Adonim.

Quod verò de Venere Byblia diximus, idem statuendum videtur de ea, cujus templum in Libano, unius diei à Byblo itinere, à Cinyra, rege antiquissimo, erat exstructum; teste Luciano *b*.

Nec Astarte tantummodo Luna, sed & Tellus intelligenda; ut dictum cap. XXI: ubi fusè de hac egimus.

Itidem Syris, sive Assyriis, Dea Syria non solùm Luna est; sed etiam Terra. Idem enim numen sunt, ἡ τῆς Συρίας θεός, Ἥρη ἡ Ἀσσυρίη, καὶ ἡ ἐν τῇ ἱρῇ πόλει θεός· *Dea Syria, Juno Assyria, & Dea Hierapolitana.* De hac exstat erudita Luciani dissertatio: quam sic orditur: Ἔστιν ἐν Συρίῃ πόλις, οὐ πολλὸν ἀπὸ τοῦ Εὐφρήτεω ποταμοῦ· καλέεται δὲ ἱρή, καὶ ἔστιν ἱρὴ τῆς Ἥρης Ἀσσυρίης· *Est in Syria civitas non longè ab Euphrate fluvio; vocatur autem Sacra, & est sacra Junoni Assyriæ.* Nec quòd Dea Syria sit Juno, obstare ei existimandum, quod Tellurem signare dicebamus. Nam Juno Orienti est aggregatum ex Luna, & omni naturæ Lunæ subjecta; Aëris dico, & Terræ, atque Aquæ elementis: qua de re inferius agetur. Quocirca probè hoc convenit cum eo, quod Lucianus ibidem refert, audisse se ex sapiente viro, Deam hanc Hierapolitanam esse Rheam. Quod deinde his verbis confirmat: Σημεῖα δὲ ἡ θεὸς τὰ πολλὰ ἐς Ῥέην ἀποχρέεται· λέοντες γάρ μιν φέρουσι, καὶ τύμπανον ἔχει, καὶ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πυργοφορέει, ὁκοίην Ῥέην Λυδοὶ ποιέουσι· *Multa signa adsunt Deæ, quæ faciant, ut Rhea videatur. Nam & leones ipsam ferunt, & tympanum habet, & coronam in capite turritam gestat: qualem & Lydi Rheam effingunt.* Postea autem aliud etiam subdit, in quo itidem conveniat hæc Dea cum Rhea. Nam ut Galli Rheæ, sic & Hierapolitanæ Deæ sacerdotes castrari solent, exemplo Attinis.

Divæ hujus Hierapolitanæ simulachrum tota mulier erat. Plinius *c* tamen, de Bambyce, sive Hierapoli, loquens, Deam hanc prodigiosam vocat: atque eo hoc superiore retulimus libro *d*, quod, eodem Luciano auctore, in Phœnicia

a Tuscul. 5.
b Lib. I de Divinat.
c Georg. 3.
d Apud A. Gell. l. 20. cap. 9.

a Cap. 4.
b De Dea Syria.
c Lib. 5. cap. 23.
d Cap. 23.

nicia

nicia coleretur Dea quædam figura semimulieris, & semipiscis. Sed hanc fuisse imaginem Atergatidis, sive Dercetis, de qua mox dicemus, credamus sane Plinio, ac Luciano. At parum fit verisimile, Assyriam Junonem sic Bambyce sive Hierapoli effictam: neque id temerè aliquis dixerit, qui de Syria Dea legerit Lucianum, hominem non modo doctissimum, sed præterea Syrum, testemque omnium oculatum; qui & cuncta ex sacerdotibus ipsis, atque aliis, se exquisiisse profiteatur.

Templum hoc Hierapolitanæ seu Syriæ Deæ condidit Stratonice, Antiochi Σωτῆρος noverca, & uxor, quæ Combabum perdite adeo amavit. Sed vetus illius templum à quo exstructum sit, ob antiquitatem ejus non convenit. Aliqui tribuêre Libero, cùm in Orientem suscepisset expeditionem. Alii Attini Lydo ex Phrygia in Syriam profecto. Alii Semiramidi, cujus & imago ad sinistram templi erat, dextrâ ædem demonstrans, ut ostenderet, non se, sed Deam Hierapolitanam, coli oportere. Semiramidis autem fuisse imaginem, argumento erat columba aurea in vertice: quod symbolum non alterius, quam Semiramidis
a Cap. 23 fuisse, liquet ex iis, quæ libro superiori *a* diximus. Alii denique tribuêre Deucalioni Scythæ: quo nomine non illum Mosis æqualem, sed Noachum signari: liquet ex iis,
b Lib. de Dea Syria. quæ eruditus ille Syrus narrat *b* de antiquis hominibus universali diluvio sublatis, & λάρνακι sive arca, qua Deucalion cum uxore, & liberis, & omnis generis animantibus, fuerit servatus.

Deæ Syriæ sæpius mentio est in Collectione Inscriptionum Gruteriana pag. LXXXVI: unde & discere est, quomodo soleat effingi. Nempe, velata caput tiarâ, sive diademate lunato, ac dextrâ tenens noctuam, lævâ autem quiddam non absimile cochleari, parte pectoris nuda, reliquâ vero laciniosa veste contecta.

Præterea Tellus intelligebatur ab Assyriis per Atergatin: quæ & Derceto, κατ᾽ ἀφαίρεσιν: nempe uti ab *asparagus*,
c Varro apud Nonium in Sparagos. *sparagus* c, *trux*, ab *atrox*, & ita in similibus. Numen hoc bifariam consideratur; ἱστορικῶς, ut est mater Semiramidis; quomodo spectavimus libri superioris cap. XXIII: & φυσικῶς, prout est Rhea, hoc est, ἔρα, sive Tellus; quo pacto exponit Phurnutus περὶ θεῶν, ut ibidem diximus. Ac similiter Macrobius lib. I Sat. cap. XXIII: *Assyrii Deo, quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt: subjungunt eidem Deam nomine Adargatin: omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis: quibus monstratur, vim cœli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram. Adargatis simulachrum sursum versus reclinatis radiis insigne est; monstrando radiorum vi superne missorum, enasci quæcunque terrâ progenerat. Sub eodem simulachro species leonum sunt, eadem ratione terram monstrantes, quâ Phryges finxere matrem Deûm, id est, terram, leonibus vehi.* Idem eo comprobatur à nobis, quod Virgo, quæ Erigone dicitur, eadem credatur ac Atergatis, aut Ceres, eo quod spicas teneat; ut testis est Bassus, sive alius, commentario in Germanici tralationem Arateam, ubi de Virginis signo tractat. Multum interea eò inclino, ut Atergatim non solam existimem terram; sed omnem naturam Soli subjectam: quæ partim cœlestis, ut Luna; partim elementalis, uti Aer, & Terra. Tria enim hæc Solis lumine illuminantur. Et sanè receptæ est convenientius opinioni, radios dare Lunæ, quàm Terræ. Nec credibile est, Assyrios, quibus in summo honore duo erant dii, Adad, & Atergatis, eos Terram quidem alterutrum putasse numen; Lunam verò, quæ regina cœli dicitur, prorsus præteriisse. Denique alios etiam in Oriente videmus, uno eodemque numine Lunam, Aerem, Terramque, comprehendisse: uti Hieropolitanos; de quibus jam diximus.

Cap. LVI.

Isis cur Τιθήνη, & Πανδεχής, vocitata. Sacra ejus fiebant in honorem tum Lunæ, tum Telluris. Eadem Isis, ac Ceres: unde & sacra utriusque conveniebant repræsentatione luctus. Esse hoc ab Amythaone, qui sacra Cereris ex Ægypto detulit in Græciam. Ori Ægyptii natales, & quid per eum significetur. Et Cybelen esse eandem, ac Isidem: atque hinc provenire, quod in utriusque sacris uterentur cymbalo, ac tympanis; item pane abstinerent, stipem mendicarent, ferro sese cruentarent. Eum qui totam atque integram sacrorum gentilium caussam scire volet, & in hoc de Iside negotio, & cæteris, attendere oportere, nec ad solam historiam, nec naturam solam, sed ambarum convenientiam. Isis maxime culta Bubasti, & Copti, urbe Thebaidos vetusta, Ægyptiorum & Arabum emporio; a qua & Αἴγυπτος, quasi αἶα Κόπτος nuncupata.

AB Asia magna in vicinam proficiscor Ægyptum: ubi summus Isidis honos fuit. Hoc nomine Lunam intelligi, ostendimus cap. XXIV. Nec eò minus ad Tellurem reducitur; unde dicta Τιθήνη, *nutrix*, & Πανδεχής, *susceptrix*: ut ex Platone monitum Plutarcho *a*. Idem aliter a Lib. de Iside & Osir.
monstrabimus. Antea diximus, genti Ægyptiæ in cælis principium boni effectivum esse Solem; sub cælis, Nilum: utrumque Osiridis nomine contineri. Similiter verò principium in cælis passivum erat iis Luna: quia à Sole illuminatur: sub cælis verò Terra, quia Nili sive Osiridos defluxus eam aqua fœcundat: utraque autem, & Luna, & Tellus, Isidos nomine comprehenditur. Ac de Terra, cujus de numine agere jam nobis propositum est, arguit Servius in VIII Æn. & ex eo Isidorus lib. VIII, cap. XI. *Isis*, inquiunt, *linguâ Ægyptiorum est Terra; quam Isin volunt esse.* Macrobii quoque est lib. I Saturnal. cap. XX: *Isis junctâ religione celebratur, quæ est vel terra, vel natura rerum subjacens Soli: hinc est, quod continuatis uberibus corpus Deæ omne densetur, quia terra, vel rerum natura altu nutritur universitas.* Sed imprimis illustris est locus apud Julium Firmicum de errore profan. relig. Verba ejus, malâ interpunctione laborantia, adducam prout censeo distingui oportere: *Defensores eorum volunt addere physicam rationem, frugum semina Osirim dicentes esse, Isin terram, Typhonem calorem. Et quia maturatæ fruges calore ad vitam hominis colliguntur, & à terræ consortio separantur, & rursus, appropinquante hieme, seminantur: hanc volunt esse mortem Osiridis, cùm fruges reddunt: inventionem verò, cùm fruges, genitali terræ somento concepta, nova rursus cœperint procreatione generari.*

Præterea hoc inde cognoscitur, quòd Ceres sit terra frugifera; ut inferius fiet planius: Isis autem sit eadem ac Ceres; quemadmodum locuples testis est Herodotus in Euterpe: Ἶσις δέ ἐστι, κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν, Δημήτηρ· *Isis vero secundum linguam Græcorum est Ceres.* Et postea: Αἰγυπτιστὶ δὲ Δημήτηρ Ἶσίς ἐστι· *Ægyptia linguâ Isis est Ceres.* Eadem mens Apollodori bibliothecæ libro secundo: Ἱδρύσατο δὲ ἄγαλμα Δήμητρος, ἣν καλοῦσιν Ἶσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἰὼ Ἶσιν ὁμοίως προσηγόρευσαν· *Constituit autem* (Io) *statuam Cereri, quam Ægyptii Isidem vocarunt: ac Ionem similiter nominarunt Isidem.* Plutarchus quoque, libro de Iside & Osiride, hanc firmat sententiam: imò & Minervam Saiticam eandem ac Isidem esse, disertim tradit. E nostris eadem de Cerere, & Iside, mens est B. Augustini, lib. VIII de Civit. Dei, cap. XXVII. Verba ejus adducebamus lib. I, cap. XXVII. Ubi & illud monitum nobis, Isin Ægyptiam, & Cererem Atticam, magno distare temporum intervallo; ut satis liqueat, quando eædem dicuntur, id capiendum de iis, quatenus non ad historiam veterem, sed ad rerum pertinent naturam. Quomodo & eædem sint Cedreno. Sic enim scribit *b*: Ὡς καὶ Δημήτηρ λέγεται εὑροῦσα τὸν σῖτον, καὶ τὴν κριθήν. αὕτη δέ ἐστιν ἡ παρ᾽ Αἰγυπτίοις τιμωμένη Ἶσις. *Sic & Ceres dicitur reperisse frumentum, & hordeum. Hæc est, quæ Isidis nomine colitur ab Ægyptiis.* b Pag. 24.

Quod

Quod si eadem Isis, ac Ceres, quemadmodum tot scriptoribus convenit: nihil mirandum, si ut in Isidis, ita in Cereris ac Proserpinæ sacris, luctus divæ soleat repræsentari. Quippe ad rationem naturalem, prout ex Firmico vidimus, luctus uterque referendus. Atque id eo de Cereris etiam sacris verisimilius est, quoniam ea ab Amythaone ex Ægypto translata sunt in Græciam; teste Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Etsi verò Isis, ac Ceres, idem sint numen; non tamen universa per Isidem terra signatur; sed, ut Plutarchus *a* ait, ea quam Nilus fœcundat. Eoque ex Nili, & Isidis concubitu, Orus nascitur. Uti enim ex cœlesti Osiride, ac Iside, genitus est Orus, quatenus eo notatur annus, vel tempus; sicut Hesychius, & Erotianus, interpretantur: ita ex subcœlesti illo Osiride, & Iside, hoc est, Terræ à Nilo irrigatione, fit Orus subcœlestis; quo indicatur tum aëris, tum terræ temperies, rebus producendis apta. Diciturque is Orus, ut docet Plutarchus *b*, apud Butum educatus à Latona; quia terra illic irrigua est, &, quæ talis est, magis emittat vapores, quibus siccitas etiam aëris ad temperiem revocetur.

a Lib. de Iside & Osiride.
b Lib. de Iside & Osiride.

Etiam Isidem esse Tellurem, comprobatur ex convenientia sacrorum Isidos, & Rheæ; quam Tellurem esse convenit. Tale est, quod ut in sacris Cybeles, quemadmodum vidimus *c*, ita & in sacris Isidos cymbala, & tympana obtinebant; imo & sistra. Ausonius epist. XXV:

Cymbala dant flictu sonitum, dant pulpita saltu
Icta pedum, tentis reboant cava tympana tergis.
Isiacos agitant Mareotica sistra tumultus.

c Cap. 53.

In utrisque etiam sacris, ad luctum indicandum, abstinebant pane. Hinc Tertulliani *d* ille locus, alibi etiam nobis adductus *e*: *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingerens, casto Isidis, & Cybeles, eas adæquas.* Ac similiter junxit hæc sacra B. Hieronymus; cujus verba itidem *f* retulimus.

d De Jejuniis
e Lib. 1, cap. 10.
f Ibidem.

In utrisque etiam sacris, & Isidos dico, & Cybeles, mendicando stipem quærebant. Unde Ovidius lib. 1 de Ponto, eleg. 1:

Ecquis ita est audax, ut limine cogat abire
Jactantem Pharia tinnula sistra manu?
Ante Deûm matrem cornu tibicen adunco
Cum canit, exigua quis stipis æra neget?

Ubi videmus, ex vulgi opinione, socian Isidem, & Cybelen, ut diversa numina: nec tamen ignorasse poetam, utrumque reduci ad unum, ostendit, quòd continuò subjungat:

Scimus ab imperio fieri nil tale Dianæ.
Unde tamen vivat, vaticinator habet.

Nam & Isidem, & Cybelen, συνεκδοχικῶς uno complectitur nomine Dianæ: idque eo præcipuè motus, quod, ut ex Macrobio antea vidimus, tam Isis, quàm Cybele, significent Naturam Solari subditam potestati, ubi præcipuè in considerationem veniunt Luna, & Tellus.

Sunt & alia, quæ sacrorum arguant convenientiam. Quemadmodum etiam in sacris Cybeles, quod superiùs *g* ostensum, pectus tundebant, & brachia ferro vulnerabant: ita & in illis Isidos. De quo sic Maternus Firmicus lib. de errore prof. relig. *Hac est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miserandum casum regis sui, turpitudine dehonestati defleant capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices; ut annuis luctibus, in animis eorum, funesta ac miseranda necis exitium renascatur.* Ubi caussam sacrorum ab veteri arcessit historia. Sed integram si caussam poscimus, ea fuerit historiæ veteris, ac naturæ imitatio: ut quemadmodum de aliis sacris, toto penè opere docemus; ita hîc etiam non simplex sit adducenda ratio, sed duplicanda. Quippe sacerdotes, historiæ, ac naturæ gnari, attendebant in re gesta, quid simile foret in natura: ac pro utroque formabant sacra sua, ut ita miscellaneo cultu rei gestæ memoriam, & rerum celebrarent naturam: illam, ad honorem principum defunctorum, ac solatium superstitum: hanc, ad institutionem initiatorum, qui eâdem & sacrorum ceremonias, & naturæ scientiam addiscebant. Sed qui pleniùs sacra Isidos nosse avet; inter alios Appulejum adeat postremo Milesiarum libro.

g Cap. 53.

Magnopere Isis culta est Bubasti: ubi & ei templum illustre in medio insulæ Delta: ut est apud Herodotum in Euterpe. Etiam culta est Copti. Papinius lib. 1 Thebaidos:

Melius votis Mareotica fumat
Coptos, & ærisoni lugentia flumina Nili.

Ubi sic vetus interpres: *Coptos, civitas Mareotica Ægypti, in qua Io versa in Isidem colitur, cujus sacris sistro celebratis Nilus exæstuat.* Hujus urbis vetustatem ex eo cognoscimus, quòd regina Isis istic nuncium acceperit de nece mariti sui Osiridis, præque dolore absciderit capillos: quo exemplo Isiaci erant calvi; unde Juven. sat. VI:

Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.

Imo & urbi, ubi hoc cognovit Isis, hinc Κόπτος, vel Κοπτώ, nomen esse datum, putarunt Græci, quia κόπτειν *a* significat διαίρεσιν καὶ τομὴν *b*, ut ait Eustathius. Sed alii ex eo hoc vocabulum Urbi impositum existimant, quia cùm in ea degeret, privata sit Osiride: nam *Copti* vocem linguâ Ægyptiâ privationem notare. De utroque sic Plutarchus lib. de Iside & Osiride: Τὴν δ᾽ Ἶσιν αἰσθομένην, κείρασθαι μὲν ἐνταῦθα τῶν πλοκάμων ἕνα, καὶ πένθιμον στολὴν ἀναλαβεῖν, ὅπου τῇ πόλει μέχρι νῦν ὄνομα Κοπτώ. ἕτεροι δὲ τοὔνομα σημαίνειν οἴονται στέρησιν· τὸ γὰρ ἀποστερεῖν, κόπτειν λέγουσι. *Isin, ubi hoc persensit, cincinnorum alterum resecuisse, ac vestem induisse lugubrem, istic, ubi est urbs nomine hodieque dicta Copto. Alii vero putant, vocem eam notare privationem: nam quod privare est nobis, id Ægyptiis esse* COPTEIN. Itaque & illic inclytum fuit Isidos templum: quemadmodum indicat Ælianus de Animalibus lib. X, cap. XXIII. Item Pausanias in Phocicis: ubi cùm retulisset, ut Ægyptii tum celebrent Isidis festum, cùm Osirin lugent, & quia tum Nilus incremento augeri anniversario incipit, sic vulgo esse persuasum, id provenire ab lachrymis Isidos, suum lugentis Osiridem; postea in hunc modum scribit: Τότε οὖν τὸν Ῥωμαίων, ὃς ἐπετετράφατο Αἴγυπτον, ἄνδρα ἔφη χρήμασιν ἀναπείσαντα ἐς τὸ ἄδυτον καταπέμψαι τῆς Ἴσιδος τὸ ἐν Κόπτῳ. καὶ ὁ ἐσπεμφθεὶς ἀνέστρεψε μὲν ἐκ τοῦ ἀδύτου· ἀπηγησάμενον δὲ ὁπόσα ἐθεάσατο, καὶ τοῦτον αὐτίκα ἐπυνθανόμεθα τελευτῆσαι. *Tunc temporis ab homine Romano, qui provinciam nactus esset Ægyptum, quendam auro persuasum misisse in adytum Cereris, quod Copti erat: atque illum quidem reversum esse: sed mox, ubi visa sibi exposuerat, vitâ excessisse cognovi.* Hæc ostendunt, Coptum fuisse urbem & antiquissimam, & vetustâ Isidos religione celebrem. Vetustatem ejus quoque indicat Geographia Nubiensis, climatis secundi parte IV, ubi agens de urbe Ægyptia Cuts dicta, subjungit, (ut ex Arabico reddidere duo Maronitæ) *est hæc de antiquioribus urbibus, ædificata primis Coptitarum temporibus.* Ut planè iis assentiam, quibus Coptos toti Ægypto creditur nomen dedisse. Nempe ut Αἴγυπτος dicatur quasi αἶα Γύπτος, sive Κόπτος, vel τῆς Κόπτου. Atque hanc opinionem admodum firmat Ignatius, patriarcha Antiochenus, vir reconditæ eruditionis, epistolâ eâ, quam Arabicè perscripsit ad summum virum, Josephum Scaligerum. Verba illius Arabicè adducit in quincto de Emendatione Temp. capite eo, quod inscribitur, *De epocha Ægyptiorum Diocletianea.* Ac ibidem Arabica sic Scaliger ipse reddidit Latinè *c*: *Præterea quæsivisti super æra martyrum usitata ab Ægyptiis, quænam illa sit, & ob quam caussam ita appellata. Scito, ejus initium esse ab anno Regis Diocletiani impii (ἀθέου) decimo nono; in quo auxit persecutionem contra Christianos, cùm edixisset, eorum ecclesias destruere; item, ut quicunque idolis non sacrificaret, interficeretur. Quocirca hoc edicto martyrio affecti sunt (ἐμαρτυρήθησαν) fidelium terra τῆς Κόπτου, sive Ægyptia, centum quadraginta quatuor millia; septingenta autem in fugam dissipata. (διεσκορπίσθησαν) Ab eo tempore incipit æra Eleiqin,* (sive æra Coptia) *quam vocant*

a Scindere, recidere.
b Divisionem ac sectionem.
c P. 465. edit. Raphelengianæ.

ÆRAM MARTYRUM; *eorum nempe, quorum sanguinem profudit Diocletianus.* Ubi clarè videmus, terram Elcupti, sive Copti, eandem dici, ac terram Ægyptiam. Strabo lib. XVI urbem vocat Κοπτὸν τῆς Θηβαΐδος *a*, ac libro proximo appellat πόλιν κοινὴν Αἰγυπτίων τε καὶ Ἀράβων *b*: ac ut paullo post dicitur, eo deferebatur ὅ τε Ἰνδικὸς φόρτος ἅπας, καὶ ὁ Ἀράβιος, καὶ ὁ Αἰθιοπικὸς ὁ τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ καταχομιζόμενος; *mercimonium omne Indicum, & Arabicum, & Æthiopicum etiam, quod Arabico sinu advehitur.* Pluraque ibidem de hac urbe reperias. Ab ea dicitur præfectura sive Nomos Coptites, Plinio lib. v, cap. IX. Quem & idem lib. VI, cap. XXIII. Ptolemæus constituit sub XXVI latitudinis, LXII longitudinis gradu. Athenæus lib. I Δειπνοσοφ. iis, qui calidioribus vexantur morbis, imprimis commendat vinum Thebaicum circa Coptum nascens. Atque hæc de Copto; quæ, ut diximus, Isiacis sacris inclyta fuit, & universæ regioni Ægyptiæ nomen dedit.

a Coptum Thebaidos.
b Communem urbem Ægyptiorum, & Arabum.

CAP. LVII.

De Samothracum sacris acturi, primùm exponimus, unde insula hæc nomen acceperit: tum, quis sacra eainstituerit primus: inde, ut aliis duo fuerint Samothracum Dii, Tellus, & Cœlus; qui Græcis θεοὶ δυνατοί, *Latinis* Dii Potes: *aliis autem tres; Jupiter, Minerva, Juno; & ut hæc opinio rerum naturæ accommodetur: aliis quatuor Cabiri; Axieros, Axiocersa, Axiocersus & Camillus: quorum tres priores reducuntur ad Terram; quartus eorum est minister: atque hoc tum propriâ* Camilli *sive* Casmilli *significatione variis è scriptoribus comprobatur; tum etymo vocis, quod è fonte arcessitur Chaldæo. Nec aliud à Camillo esse* Cadolum; *cujus vocabuli itidem ratio adfertur. Etsi verò Mercurius per Camillum sive Cadolum, significetur; non utrumque tamen capiendum, sed tantummodo Mercurium Terrestrem; cui sacrarant* Χύτρους, *sive Ollare festum; eundem haut alium esse à Charonte; quæ vox itidem profecta ab Hebræis. A Diis Samothraciis acceditur ad Deos Thracum; à quibus* θρησκείας *vocabulum. Inter gentis ejusce Deos, præter Plistorum, & alios, fuisse, cum Dianam Orthesiam, cujus nominis ratio adlata: tum Bendin; de qua expositum, cur gemina illi vis, una cœlestis, terrestris altera, tribuatur: item ut facium Dea, Bendidia dictum, etiam receptum fuerit ab Atheniensibus.*

A Phrygibus, Syris, Ægyptiis, magnum iter proficiscor ad insulam Thraciæ finitimam, Dardaniam priùs vocatam; sed postquam Samii, imperante apud hos Leogoro, seu Proclis *a*, seu potiùs Patroclis *b* filio, ab Ephesiis expulsi eò concesserunt, nomen & ipsam Sami indeptam, attamen cum discrimine hoc, ut *Thracum Samos*, sive *Samothrace* diceretur: unde Maro in VII magni operis:

> *Threiciamque Samon, quæ nunc Samothracia fertur.*

Hic primùm sacra, quæ inde *Samothracum* vocantur, instituit Eetion; ut est apud Clementem Alexandrinum, Admonitione ad Gentes. Culti hac insulâ Terra, & Cœlum, sive potius, ut in sacris dicti, Tellus, & Cælus. De iis sic Varro lib. IV de L. L. *Terra, & Cœlum, ut Samothracum initia docent, sunt Dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque, quas ante portas statuit duas viriles species aheneas, dei magni; neque, ut vulgus putat, hi Samothraces dii, qui Castor, & Pollux: sed hi, mas, & femina; & hi quos augurum libri scriptos habent sic,* DIVI POTES: *& sunt pro illis, qui in Samothrace* θεοὶ δυνατοί. Subjicit mox: *Hæc duo, cœlum, & terra: quod anima, & corpus; humidum, & frigidum.* Ubi pro *frigidum* puto *aridum*, vel *calidum*, rescribendum.

a Pausanias in Achaicis.
b Strabo lib 14. Nisi idem utrumque sit nomen, ac Procles ex Patrocles contractum, cujus generis propria multa affero lib. 4. Institut. Orat lib 4. cap. 1, sect. 5.

Nec multùm abierunt, qui tres Samothracum Deos statuère: nempe eos ipsos, qui in Capitolio juncti sunt templo; Iovem, Minervam, & Junonem. Nam his medius & imus æther cum summo aere est Jupiter; supremus æther, Minerva; medius, & imus aer cum terra, Juno. Qua de re sic Macrobius lib. III Saturn. cap. IV; *Varro, Humanarum secundo, Dardanum refert Deos Penates ex Samothrace in Phrygiam, & Æneam ex Troja in Italiam detulisse. Qui sint autem Dii Penates, in libro quidem memorato Varro non exprimit: sed qui diligentius eruunt veritatem; Penates esse dixerunt, per quos penitus spiramus; per quos habemus corpus; per quos rationem animi possidemus. Esse autem medium æthera, Jovem; Junonem verò, imum aera cum terra; & Minervam, summum ætheris cacumen. Et argumento utuntur, quod Tarquinius, Demarati Corinthii filius, Samothraciis religionibus mystice imbutus, uno templo, ac sub eodem tecto, numina memorata conjunxit.* Atque ex his liquet, quomodo, sive duos, sive tres statuere visum sit Samothracum Deos, Tellus in iis suum obtineat locum.

Aliis quatuor sunt Samothracum Dii, qui & *Cabiri* iis dicuntur: sed sic quoque, uno excepto, cæteri ad Terram pertineant. Audiamus veterem Apollonii interpretem in primum Argonauticon: Μυοῦνται δὲ ἐν τῇ Σαμοθρᾴκῃ τοῖς Καβείροις, ὧν Μνασέας φησὶ καὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες δ' εἰσὶ τὸν ἀριθμόν· Ἀξίερος, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος, Κάσμιλος. Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ· Ἀξιόκερσα δὲ ἡ Περσεφόνη· Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅιδης· ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος, ὁ Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. *Initiantur verò in Samothrace Cabiris: quorum & Mnaseas nomina memorat. Sunt autem quatuor numero: Axieros, Axiocersa, Axiocersus, Casmilus. Et Axieros quidem est Ceres; Axiocersa, Proserpina; Axiocersus autem Pluto; qui verò quartus apponitur Casmilus, is Mercurius est: quorum meminit Dionysodorus.* Hinc colligo, ex Cabiris, sive Samothracum diis, Axieron esse terram frugiferam: interiorem autem terram, ratione virtutis activæ, dici Axiocersum; ratione passivæ, Axiocersam: at virtutem famulantem numini, cœlitus homini ac terris se insinuantem, Casmilum vocari; uti Græcis Ἑρμοῦ, Romanis *Mercurium*. Sed an, uti Tellus, ita & ministra cœli virtus, sit in magnis Samothracum Diis, meritò in dubium vocetur. Scrupulum his verbis injicit Varro in VI de L. L. *In Medo Ennius:*

> *Cælitum camilla exspectata, advenis? salve hospita.*

Qui glossemata interpretati, dixerunt, Administram. Addi oportet, In his, quæ occultiora. Igitur dicitur in nuptiis Casmillus, qui cumerum fert; in quo quid sit in ministerio, plerique extrinsecus nesciunt. Hinc Camillus nominatur, in Samothraces mysteriis, Deus quidam administer Diis magnis. Verbum Græcum arbitror, quod apud Callimachum in poëmatis ejus inveni. Videmus hic à Varrone Casmilum non reponi in Diis magnis, qui & *Cabiri* vocabantur à magnitudine sive potentia; ut antea relatum nobis *a*: sed eorum dici administrum. Nempe erat quidem in Diis Samothracæ; sed non classicis ac primi ordinis Diis, cùm, qui aliis famulantur, in summis esse non possint; nisi latè eorum numerum extendas; uti à Romanis factum in Diis Consentibus, qui XII numero; sive Selectis, qui numero XX: in utrisque enim est Mercurius. Sed quid hoc ad Samothracum Deos? ubi ex Mnasea, & Dionysodoro, tria vidimus Numina ad Terræ vim pertinentia. Hisce, Iove ipso prætereo, quartum apponi, credibile est, cujus opera omnis sit, ut tribus illis administret? Porrò Casmilum hunc esse Mercurium, nec nisi ministrum Deorum magnorum, etiam Dionysius Halic. ostendit in secundo Antiq. Rom. Ὅσα δὲ παρὰ Τυρρηνοῖς, καὶ ἔτι πρότερον παρὰ Πελασγοῖς, ἐτέλουν ἐπὶ τῶν Κουρήτων, καὶ Μεγάλων θεῶν ὀργιασμοῖς οἱ καλούμενοι πρὸς αὐτῶν Κάδουλοι, ταῦτα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπηρέτουν τοῖς ἱερεῦσιν οἱ λεγόμενοι νῦν παρὰ Ῥωμαίοις Κάμιλλοι. *Quæ autem apud Hetruscos, ac prius etiam apud Pelasgos, in Curetum, & Magnorum Deorum mysteriis peragebant ii, qui vocabantur Cadoli, hæc ministeria eodem mo-*

a Cap. 13. hujusce libri.

modo ſacerdotibus præſtabant, qui nunc à Romanis dicuntur Camilli. A Juba etiam traditum eſt, Plutarcho teſtante in Numa, κάμιλλον appellatum τὸν ὑπηρετοῦντα τῷ ἱερῷ τοῦ Διὸς ἀμφιθαλῆ παῖδα· *puerum patrimum, & matrimum, ſacerdoti Jovis miniſtrantem.* Feſti quoque eſt: *Flaminius camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus, & matrimus, qui flamini Diali ad ſacrificia præminiſtrabat. Antiqui enim miniſtros camillos dicebant.* Item in *Camera*: *Sacrorum miniſtrum κάμιλλον appellabant.* Macrobius lib. III Saturn. cap. VIII: *Statius Tullianus de vocabulis rerum lib. I ait, dixiſſe Callimachum, Tuſcos Camillum appellare Mercurium; quo vocabulo ſignificant præminiſtrum Deorum. Unde Virgilius ait, Metabum Camillam appellaſſe filiam, Dianæ ſcilicet præminiſtram. Nam & Pacuvius, cum de Medea loqueretur:*

Cælitum Camilla exſpectata, advenis! ſalve hoſpita.

Romani quoque pueros, & puellas, nobiles & inveſtes, Camillos & Camillas appellant, flaminicarum & flaminum præminiſtros. Quæ iiſdem verbis apud Servium legas in illud XI Æn.

— — — Matriſque vocavit
Nomine Caſmillæ, mutatâ parte, Camillam.

Niſi quòd apud Servium pro *Callimachum* corruptè eſt *Callimadium*: & pro *Thuſcos* perperam eſt *Thebanos.* Videmus præterea, ut Macrobius, Serviuſque, verſum illum Pacuvio tribuant, quem ex Ennii Medo citat Varro: ut aut memoria fugerit duos nobiles grammaticos, aut verſum illum ex Ennio exſcripſerit Pacuvius. Addam poſtremò, tum ex gloſſis Philoxeni; *Camilla*, ἱέρεια: tum verſus [illegible] rusticum, à Servio adductum in I Georgic. a

a Verſ. 100.

Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes.

Sic igitur ſtatuendum, ut veteres dixere *pœna*, & *pœſna*; *Camena*, & *Caſmena*; *dumus*, & *duſmus*: ita etiam extuliſſe *Camillus*, & *Caſmillus*. *Camillus* autem à fonte venit Chaldæo. Nam (ut Schindlero annotatum) כְּמַר, quod Chaldaicè כּוּמְרָא eſt *camillus*, ſive *ſacerdos*, ſeu *ſacrorum miniſter*, præſertim idolorum, ac ſacrorum gentilium. Habes II ſive IV Reg. cap. XXIII, 5: *Et abolevit*, ſive *ceſſare fecit* כְּמָרִים *Kemarim*: hoc eſt, *camillos.* LXX reddidere, Καὶ κατέκαυσε τοὺς χωμαρίμ. Etiam uſurpat Hoſeas X, 5. Ut à *lapis*, *lapillus*; à *pugnus*, *pugillus*; ſic à *camir*, *camirus*, *camillus*. Nempe, quia non ſacerdotes ipſi, ſed miniſtri eorum, ſignarentur, eò placuit forma diminutiva. Uti & in *Cadolus* factum. Nam à קָדִישׁ, eſt *cadus*, unde *cadolus*. *Cadoli* verò, Hetruſcâ linguâ, (quæ fere à Syris habet cuncta ſacrorum nomina) iidem vocati, qui Romanis *Camilli*: ut teſtis eſt Halicarnaſſeus, verbis iis, quæ ſuperiùs adducebamus.

Quærat aliquis, quo miniſterio inter Deos Samothracum fungatur Caſmilus, ſive Mercurius. Hoc meliùs intelligetur, ſi conſtet, duplicem eſſe Mercurium; Ὀλύμπιον, ſive Cæleſtem, & Χθόνιον, ſive Terreſtrem: quos, ut pleraque in argumento hoc tam vario, confundere vulgò ſolent. At optimè diſtinxit Ariſtophanis ſcholiaſtes ad Ranas, de χύτροις, ſive ollari feſto agens: Ἔθυον δὲ αὐτοῖς ἔθος ἦν, Ὀλυμπίων μὲν θεῶν οὐδενὶ τὸ παράπαν· Ἑρμῇ δὲ Χθονίῳ. *Hunc ſacrificare iis mos erat, Olympiorum quidem Deorum nemini; Mercurio autem Terreſtri.* Is Mercurius, qui Camillus trium erat numinum terreſtrum, ipſe etiam terreſtris fuit: atque ejus munus creditum, deducere animas ad Orcum; ut eſt apud Plutarchum in Quæſtionibus Romanis. Sanè mortui animam ab eo ſuſcipi, uti corpus à terra; indicat & Homerus in Odyſſea, & Lucianus in dialogis. At alter ille Mercurius, quem Ὀλύμπιον ſive Cæleſtem dicebamus, medius putabatur inter homines, & Deos ſuperos: unde Maro eum inducit nuncium Jovis ad Æneam. Nihil igitur apertius, quàm alium eſſe Mercurium, qui ab Olympo provolat ad Æneam; ut eſt in quarto Æneidos: alium autem, qui de terra deſcendit ad inferos; & *animas*, ut ibidem legas:

— — — evocat Orco
Pallentes, alias ſub triſtia Tartara mittit;
Dat ſomnos, adimitque, & lumina morte reſignat.

Poſterioris hujus meminit idem ſcholiaſtes ad Acharnanes: ubi ex Theopompo narrat, ut cùm Deucalianæo diluvio genus deperiiſſet humanum: ſuperſtites omne ſeminum genus in olla coxerint Mercurio Terreſtri, quo mortuis eum redderent propitium: neminem verò ex olla hac guſtare auſum: atque illud eſſe initium feſti ejus, quod Χύτροι, ſive *ollare feſtum* diceretur. Alius interim Mercurius hic, quàm Pluto, ſive Dis. Potiùs cenſeo, Mercurium Olympium eſſe Solem noſtrum: Terreſtrem autem eſſe illum Antipodum. Hinc igitur duplex miniſterium: de quo & Horatii, ac Claudiani verſus adduximus cap. XIII. Nec dubium, quin Hippocrates de Somniis, quando nominat Deos Χθονίους, ſive *Terreſtres*, non Plutonem modò, & Proſerpinam; ſed infernum hunc etiam Mercurium intelligat. Planè item eò inclino, ut Charon Græcus, ac Romanus, non alius ſit quàm Mercurius ille inferus, de quo diximus. Et nomen fortè, a חָרוֹן, *ira*, quia miniſter ſit iræ divinæ. Ut propriè ſit angelus malus animas malas deferens ad loca ſuppliciis deſtinata. Sanè Pſal. LXXVIII, 49, habes hanc vocem. Latinè eſt: *Miſit eos in iram* (חָרוֹן) *naris ſuæ, excandeſcentiam, & furorem, & anguſtiam, immiſſionem angelorum malorum.* Ubi Rabbini ex eo, quod ſubjicitur de angelis malorum, colligunt, Iram, Excandeſcentiam, Furorem, & Anguſtiam, eſſe nomina ſpirituum, quibus Deus utitur in malis puniendis.

Atque hæc de diis Samothracum: qui cur *Cabiri* dicantur, diximus antea a. Nunc ſuffecerit, quamque ex ſententiis tribus, ſuperiùs adductis, Tellurem referre in diis Samothraciis. Nec tamen ignoro, quod ab Apollonii interprete proditum eſt, eſſe qui duos ſtatuant Cabiros; ſeniorem unum, Jovem; juniorem alterum, Dionyſum, ſive Liberum. Sed de Dionyſo parum credibile eſt, niſi non de Thebano, ſed φυσικῶς ſumas nobiſcum; ut pro ſummis habuerint numinibus, calorem, & humorem, quæ duo ſunt generationis omnis principia. Sic, fateor, Telluri in Cabiris non fuerit locus.

a Libri hujus cap. 31.

E Samothracia quò potiùs iter mare per undoſum faciamus, quàm in Thraciam ipſam? præſertim quàndo ab Orpheo Thrace ſua Græcis ſacra eſſe traduntur: unde & religio ipſa θρησκεία nomen creditur accepiſſe. Quod non modò apud Suidam, & Euripidis ſcholiaſten, atque etymologum, legere eſt: ſed Plutarchum quoque in vita Alexandri.

Thraces, præter Παλαίστρον, ἐπιχώριον θεὸν b, de quo teſtis Herodotus in Calliope; præter item Mercurium, per quem ſolùm jurabant, & à quo ſe oriundos prædicabant; ut idem ait in Terpſichore; præter item Martem, & Liberum, ut ibidem legere eſt; coluere inſuper Dianam: eamque, ut in Melpomene eſt, dixere *Orthesiam*: nempe ὅτι ὀρθοῖ c, quia parturientes, imò mortales univerſos, elevet, & adjuvet. Sed & eandem, teſte Heſychio, vocarunt Βένδιν. Idem tradit Proclus, ac Thracium ait eſſe nomen Lunæ, & ſic vocari ab Orpheo: Παντώπη τε, Εὐφροσύνη, Βένδις κρατερά. Attamen non hoc nomine Lunam duntaxat ſignarunt; ſed etiam Terram; more priſco, quo Lunam, & Terram, eodem cultu complectebantur; ut ſæpius diximus. Per Βένδιν autem intelligi Terram, oſtendunt hæc verba Heſychii: Μεγάλη θεός· Ἀριστοφάνης ἔφη τὴν Βένδιν. Θρᾳκία γὰρ θεός· *Dea Magna. Sic Ariſtophanes dixit Bendin. Thracum enim Dea eſt.* Eandem verò Lunam eſſe, teſtis eſt Palæphatus, ubi agit de filiabus Phorcynis: item Suidas, Phavorinus, & ante utrumque Heſychius: Βένδις, ἡ Ἄρτεμις, Θρᾳκιστί· παρὰ δὲ Ἀθηναίοις ἑορτὴ Βενδίδεια· *Bendis, Diana, linguâ Thracum: Athenienſibus verò feſtum Bendidium.* Habes & in Κυνηγετικ hanc Thracum Βένδιν. Sed memorabilis imprimis locus in Διλόγχον, hoc eſt, *binas geſtans lanceas*: ubi eruditus ille Grammaticus ſic ſcribit: Τὴν Βένδιν οὕτω Κρατῖνος ἐν Θρᾴτταις ἐκάλεσεν ἤτοι, ὅτι δύο

b Πλείστωρον, indigenam Deum.

c Erigere, ac dirigere.

δύο τιμὰς ἐκληρώσατο, οὐρανίαν τε, καὶ χθονίαν· ἤ, ὅτι δύο λόγχας φέρει, κυνηγετικὴ οὖσα· ἢ δ', ὅτι δύο φῶτα ἔχει, τὸ ἴδιον, καὶ τὸ ἡλίου. τὴν γὰρ σελήνην Βένδιν, καὶ Ἄρτεμιν, νομίζουσιν· *Sic Bendin vocavit Cratinus in Threissis. Videlicet, quia geminum sortita sit honorem, cælestem, & terrestrem: vel quia gerat duas lanceas, utpote venatrix: vel quoniam geminum habeat lumen, proprium, & solare. quippe Lunam Bendin, & Dianam, vocant.* Ubi quod Bendis dicitur duplicem adepta honorem, cælestem, & terrestrem: id sic interpretor, in Diis habitam cælestibus, quippe Luna quæ esset: & insimul in terrestribus, quia eadem foret Rhea sive Tellus. Porrò à Thracibus cultus hujus divæ Athenas translatus. Festum Βενδίδεια dixere. Meminerunt ejus Xenophon in secundo Ἑλληνικῶν, Plato in primo de Rep. & ex hoc Strabo in x: Proclus item commentario in Timæum. Sed & apud Livium libro XLVIII, *Bendidiorum templum*, non *Mendidiorum*, legi oportere, jamdiu observatum Lilio Gyraldo Syntagmate de Diis XII.

Cap. LVIII.

Cælus, & Tellus, Atheniensibus connubiorum præsides; quibus iccirco ante nuptias sacrificabant. Unde dicta Δημήτηρ, *& cur ei sacrum fecerint scrophâ gravidâ. Rhea* ἔτυμον. Tellumonis *ac* Telluris *discrimen. Unam Telluris ædem exstructam in area, quæ fuerat Spurii Cassii: alteram autem non abfuisse longè a Carinis. Ab Ope Romana distinguendam Græcorum* Ὦπιν *sive* Οὖπιν, *vel* Ὦπιν: *quomodo nunc Diana ipsa, nunc una ex nymphis ejus dicebatur. Servius semel iterumque emendatus. Unde Tellus dicta sit Ops, & à quo primùm ei templum statutum. Ædem eam parùm Romane dici* Rheæ *pro* Opis; *utcunque poëta* Idæam Opem, *pro* Rhea *dixerit.* Opalia. Opiconsiva *unde nuncupata.*

HInc jam ad Græcos proficisci ordine pergamus; mox ad Romanos relaturi orationem. Utrisque Tellus culta est, partim eo nomine, quo vulgo hoc dicitur elementum; partim appellatione aliâ à sacerdotibus impositâ. Græcis elementum hoc esse cultum nomine vulgari, ex eo elucet, quod Atheniensibus Οὐρανὸς, καὶ Γῆ *a*, Dii fuerint Γαμήλιοι *b*. His enim, qui connubio jungerentur, sacra illa faciebant, quæ προτέλεια γάμων dicebantur. Unde Proclus in Timæum Platonis, Comment. v: Καὶ ἔοικε διὰ ταῦτα ὁ Οὐρανῷ τούτῳ ὁ Γῇ προσήκειν ὁ γάμος, ὡς ἐκεῖνον οὐρανὸν, καὶ γῆν ἐκείνην ἀποκοινιζομένοις. ὃ δὴ ὁ οἱ θεσμοὶ τῶν Ἀθηναίων εἰδότες, προσέταττον, Οὐρανῷ ὁ Γῇ προτελεῖν τοὺς γάμους. *Ac videntur iccirco & Cælo illi, & Telluri, convenire nuptiæ, quia in his imaginem sit videre Cæli hujus, & Telluris. Cujus gnaræ Atheniensium leges statuerunt, ut ante nuptias Cælo, Telluri, sacra fierent.*

a Cælum, & Terra.
b Nuptiales.

Leviculâ etiam immutatione elementi nomen habes in Δημήτηρ: ut quæ sic dicatur, quasi Γῆ μήτηρ. Id Joannes Tzetzes, Hesiodi interpres, factum ait more Dorum, qui pro γ ponunt δ: ut δνοφερὸν pro γνοφερὸν, *caliginosum*. Ac favet etymo Orpheus, sive Onomacritus:

> Γῆ μήτηρ πάντων, Δημήτηρ πλουτοδότειρα.
> *Terra mater omnium, Ceres datrix divitiarum.*

vel ut *Jupiter* dicitur quasi Jovis pater, *Marspiter* quasi pater Mars: sic Δημήτηρ, quasi Δηὼ μήτηρ, nam Δηὼ Ceres. Orpheus in Argonauticis: Καὶ τότε δὴ Ἑκάτην Δηὼ τίκτεν εὐπατέρειαν. Unde Δηῷος, *Cerealis*. Et sanè hoc verius. Saltem verisimilius illo, quod est apud Platonem in Cratylo *c*: Δημήτηρ μὲν φαίνεται, κατὰ τὴν δόσιν τῆς ἐδωδῆς, διδοῦσα ὡς μήτηρ, Δημήτηρ κεκλῆσθαι· *Ceres videtur ob alimenti donationem* DEMETER *vocari, quasi dans mater.* Sed ut de prima vocabuli parte fallatur; rectè interim docet, *matrem* vocari ab effecto, quia fœta bonis sit ad nos alendos. Hæc & caussa est, cur porca ei fœta sacrificaretur. Arnobius in VII: *Si quia virgo Tritonia est, iccirco ei convenit virgines hostias immolari; & quòd Tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis*, &c.

c Pag. 404, edit. H Steph.

At paullùm elementi nomen est immutatum in *Rhea*. Nam Ῥέα κατὰ μετάθεσιν ex Ἔρα: uti hoc ex Hebræo ארץ, *erets*; unde & Belgicum *eerde*; quorum singulis terra denotatur.

Uti verò apud Græcos Γῆ, ac apud Romanos, tum elementi, tum numinis appellatio erat *Tellus*: quæ & *Tellumo*. Nempe quia in Terra non solùm attenditur vis activa, sed etiam passiva; eò coluere illam, tum ut marem, quomodo *Tellumo* vocabatur; tum ut feminam, qua ratione dicebatur *Tellus*. Varro in XVI rerum divinarum, apud Augustinum in VII de Civitate Dei, cap. XXIII: *Una eadem terra habet geminam vim; & masculinam, quod semina producat; & femininam, quòd recipiat, atque nutriat: unde à vi feminina dicta est Tellus; à vi masculina Tellumo.*

Telluris ædis, quæ Romæ prima memoretur, ea est, quam exstruxere in area Spurii Cassii, publicata anno CCLXVIII. Meminit Cicero pro domo sua, & Valerius Maximus lib. VI, cap. III. Anno quoque CCCCLXXXV P. Sempronius Sophus ædem Telluris vovit; cùm, acie jam instructâ adversus Picentes, terra contremuisset, eaque res ingentem incussisset horrorem Romanis, sic ut ad pugnandum vix possent compelli. Auctores Florus lib. I, cap. XIX, & Orosius lib. IV, cap. IV. Etiam Deæ hujus ædem memorat Plinius lib. XXXIV, cap. VI. Non multùm abfuisse à Carinis, indicat Suetonius de illustribus Grammaticis; quo loco agit de Lenæo, Pompeji Magni liberto. Item P. Victor, qui in quarta collocat Urbis regione, itidem non procul à Carinis.

Ab eâdem caussâ *Ops* nominatur: quæ vox vim sive potentiam auxiliatricem significat; unde *inops*, & *cops*, quasi *coops*, à quo *copiæ*. At alia ut plurimum est Græcorum Ὦπις, prout communi linguâ dicitur, quæ Ionicè Οὖπις, velut apud Callimachum; & Doricè Ὦπις, unde *Opim* priori porrectâ reperias apud Maronem in XI. Id nunc nomen est unius è virginibus Dianæ, ut loco Maronis memorato; nunc ipsius Dianæ, ut apud Callimachum *a*. Ex cujus interprete antea *b* geminam adduximus rationem, cur Diana sic vocetur. Una erat, quia parturientes ὀπίζεται, hoc est, *curat*. Nam ὄπις, *cura*. Eamdemque nominis rationem adfert quoque Etymologus *c*. Altera fuit, quia Diana hoc nomen assumserit amore virginis Hyperboreæ, *Opis* nuncupatæ: quæ sacra Apollinis, & Dianæ, ἱεροῖς δράγμασιν, ut Callimachus vocat, hoc est, (ut apud Servium *d* est) *in sacris mergitum* occultata, pertulerit in Delum. De discrimine Opis Romanæ, ac Grajæ, verba sunt ista Servii in IV Æn. *Cum terram dicimus, hæc Ops facit: si nympham dicamus, hæc Opis: si divitias, hæ opes, numero tantùm plurali.* Et in XI: *Opim quando dicimus, Nympham significamus: si autem dicamus Opem, auxilium intelligimus. Opes verò numero plurali, census accipimus. Nam Ops uxor est Saturni, quam Græci Rheam vocant.* De illo autem Dianæ cognomento *Opis*, continuò adjungit: *Sanè hoc nomen ipsius Dianæ fuisse ab Ephesiis dedicato templo ei impositum, Alexander Ætolus poëta in libro, qui inscribitur Musa, refert.* Idemque ex Alexandro hoc memorat Macrobius lib. I Saturn. cap. XXII; ubi & versus ejus poëtæ adfert. Postea hæc subdit: *Quidam dicunt, Opim, & Hecaërgon, primos ex Hyperboreis sacra in insulam Delon occultata in fascibus mergitum pertulisse. Alii dicunt, Opim, & Hecaërgon, nutritores Apollinis, & Dianæ, fuisse. Hinc itaque Opim Dianam ipsam cognominatam; Apollinem verò, Hecaërgon.* Apud Servium nunc legitur, priori quidem loco *Optimeticaërgea*: & *Opimeticaergon*. Quæ disjunctim scribenda, & sic corrigenda, Ὦπιν, & Ἑκάεργον. Ut satis liquet ex Callimacho, & ejus scholiaste: cujus verba adduximus libri hujus cap. XXIX. Nec primò id nobis observatum, video ex iis, quæ ὁ πάνυ Salmasius annotavit ad Consecrationem tem-

a Hymni in Dianam.
b Lib 2, cap. 29.
c In Οὖπις. Vide & Ὀπιζέσθαι apud eundem.
d 6 Æn. Verba mox adducam.

templi in agro Herodis Attici triopio. Porrò, post allata, ibidem apud Servium inter caussas, unde Opis dicatur, etiam hæc adfertur, *quod proxima luna, quæ Diana terris facile conspiciat quoniam imta.* Sic enim corruptissimè hæc leguntur. Vide, an non scripserit Servius: *quod proxima Luna terris, quæ Diana, facilè conspiciat omnia elementa.* Nempe ut ὦπις fit ab ὄπος, id est, *oculi*, sive inde derivato, ὀπιζεῦς, vel ὀπιζεὺς, quod Hesychius interpretatur, σκοπεῖν, ὁρᾶν, *conspicere, videre.* Satis hæc ostendunt, utcunque ὦπις eadem fit ac Ops, quatenus ὦπις est Diana; Lunaque, & Tellus, uno eodemque cultu à multis colerentur: propriè tamen aliam esse ὦπιν Græcam, aliam Opam Latinam: illam esse solam Dianam, vel nympham, unde nomen hoc Diana acceperit; hanc solam esse Rheam, sive Tellurem: Dianam dictam videri *Opim*, vel ab ὀπίζεῦς, quod est *curare*, quia curam gerat parturientium; vel ab ὀπιζεῦς, *conspicere*, quia videat omnia Lunæ subdita, præcipue Terras: Tellurem vocatam *Opem*, quia ope ac beneficio ejus vivamus. Varro duriusculè deduxit ab *opus.* Sic enim ille lib. IV de L.L. *Terra Ops, quod hic omne opus: & hac opus ad vivendum.* Venus idem ille, cur *mater* dicatur. *Ideo*, inquit, *dicitur Ops mater, quòd terra nutriat. Hæc enim terris gentes omnes dedit, & resumit denuo, quæ dat cibaria; ut ait Ennius.* De eadem sic antea dixerat: *Principes in Latio* (Dii) *Saturnus, & Ops.* Ac mox Saturnum quidem Cælum, Opem autem interpretatur Terram.

Primus Opi statuisse ædem traditur Titus Tatius, qui cum Romulo regni Romani consors fuit. Auctor Varro in IV de L.L. & Dionysius Halicarnass. lib. II Antiquit. Rom. ubi id conditum ait τῇ Ῥέᾳ. Hoc uterque interpres, Lapus, & Portus, *Rheæ* reddiderunt. Mallem *Ops* dixissent; more Romano: unde Ausonius in Monosyllabis:

— *Post hanc Rhea, quæ Latius Ops.*

Sed ut templum *Rhea* pro *Opis* non legatur apud Romanos: Tibulli tamen est de Phrygia matre lib. I, eleg. IV:

Idæa currus ille sequatur Opis.

Et Macrobius lib. I Saturn. cap. x, Philochoro proditum ait, à Cecrope primùm in Attica aram fuisse constitutam Saturno, & Opi. Ubi Philochorus sine dubio *Rhea*, non *Opi*, scripserat. Festum ejus *Opalia*, teste Festo. Ea incidebant die III post Saturnalia; ut est apud Varronem in V de L.L. hoc est, XIV Kal. Jan. ut Macrobius auctor loco memorato.

Dea hæc etiam particulare cognomen habuit *Consiva*, à *conserendo*. Festum ejus *Opiconsiva* incidebat in VIII Kal. Sept. ut liquet ex veteri Kalendario. De eo sic Varro in V de L.L. *Opeconsiva dies ab Dea Opeconsiva, cujus in regia sacrarium; quod ideo actum, ut eò præter Virgines Vestales, & sacerdotem publicum, introeat nemo. Is, cum eat, suffibulum haut habeat.*

CAP. LIX.

Vestam esse Tellurem, & cur Euripides eam dicat in aëre considere: ut item à Platone comparetur foco domiciliorum; vel, si vulgatos Ciceronis codd. sequamur, domicilium Deorum statuatur: & quomodo idem videri & nomen possit, & locus Deorum. Vestæ etymon. Ut pariter Tellurem, & Ignem, coluerint templo Vestæ; & cur id fuerit rotundum. Per Junonem etiam terram quandoque signari: & quàm variè Jupiter, & Juno, φυσικῶς sumantur: & quomodo conciliari possit, quod tum mater Ops, tum filia Juno, terra esse dicantur. Imò & Cererem esse terram, sed frugiferam solùm: & unde Ceres dicta, quæ & Γῆμη. Duplicem esse Cererem; Cælestem unam, hoc est, Lunam: Subcælestem alteram, hoc est, Terram; cujus Cereris festum Χθόνια dictum. Cur Ceres dicta Legifera, & festum ejus Thesmophoria: fuisseque hæc Cereri, & Proserpinæ, communia. Cur in utriusque hujus Deæ festo Syracusis circumgestarint naturæ muliebris figuram. Unde fit, quòd per Venerem etiam intelligatur Terra, sive vis ejus generatrix. Ut Ἄδωνις, & Aidoνεὺς, reducantur ad Solem Antipodum. Cur aliqui dixerint, idem esse numen Veneris, & Vestæ: etsi hac nihil castius, illa nihil lascivius haberetur.

PORrò Tellus non modò Rhea, vel Ops, dicitur; sed etiam Vesta, & Juno, & Ceres, & Venus. De Vesta testis Suidas in Γῆς ἄγαλμα: &, cujus potior auctoritas, Euripides his versibus:

Καὶ Γαῖα μῆτερ, Ἑστίαν δέ σ' οἱ σοφοὶ
Βροτοὶ καλοῦσιν, ἡμένην ἐν αἰθέρι.
Et Terra mater, Vesta quæ sapientibus
Vocaris, ipso considens in æthere.

Ubi Vestam ait considère in Æthere sive aëre, quia undique aëre, ac æthere, ambitur. Per Vestam itidem Terram intellexit Plato; ut indicant illa in Phædro sive de Pulchro *a*: Ὁ μὲν δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων, πρῶτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος· τῷ δ' ἕπεται στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων, κατὰ ἕνδεκα μέρη κεκοσμημένη. Μένει γὰρ Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη. *Magnus igitur dux sive auriga in cælis Jupiter, volucrem agens currum, primus incedit, omnia administrans ac procurans. Hunc sequitur Deorum Dearumque exercitus sive cœtus undenas in partes distributus. Nam Vesta in domo Deorum manet sola.* Ubi per domum Deorum intelligitur totius mundi compages. In hac choragus, ac præsultor, statuitur Jupiter: undecim Deorum chorus hunc sequi dicitur. At unica, inquit, Vesta pedem non movet, sed quasi inclusa domi semper sistit. Hæc sanè nulli meliùs conveniunt, quàm Telluri: unde hæc *habitatio Deorum* dicitur. Idem Plato in XII de Legg. *b* Γῆ μὲν οὖν, Ἑστία τε οἰκήσεως, ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν. *Terra quidem, Vestaque, omnibus Diis sacrum est habitaculum.* Eò inclinat Justus Lipsius *c*, distingui à Platone inter Terram, & Vestam. Magis mihi placet, copulam hic esse ἐξηγητικὴν, quasi dicat, *Tellus*, sive *Vesta*; vel *Vesta*, *sive Focus domicilii*, aut *domiciliorum*. Præit ad hanc sententiam M. Tullius in II de Legg. *Platoni*, inquit, *prorsus assentior, qui, si interpretari potuero, his ferè verbis utitur: Terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra Deorum omnium est.* Ita enim est in MSSis, quibus usus Turnebus; item istis; quibus Janus Gruterus noster. In vulgatis est, *domicilium sacrum Deorum est.* Sed prius convenientius verbis Platonis: etsi & vulgata quodammodo possit excusari. Dicat aliquis, non satis convenire, ut Dea sit Deorum domicilium. Verùm & Cælus est inter Deos; licet Cælum sit sedes Deorum. Nimirum Cælum, & Tellus, bifariam considerantur, ut loca sunt, quibus continentur corpora cætera: atque ut ipsa sunt corpora, & quidem generationis omnium principia. Priori modo sunt domicilia, ac sedes Deorum hominumque: tellus Deorum, & mortalium; cælum, Deorum primævorum, & indigetum: quo pacto Dii non sunt. Posteriori ratione, si omnes Naturæ partes Dii sint; longè magis hæ duæ prænobiles nomen Deorum possident.

Præterea, Vestam esse Terram, ex vocabuli origine colligebat Phurnutus *d*: ut qui dicat, ταύτην διὰ τὸ ἑστάναι διὰ παντὸς πρoσηγόρευσαν οἱ παλαιοί· ἢ διὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς, ὡσανεὶ ἐπὶ θεμελίου, τὸν ὅλον ἑστάναι κόσμον· *Hanc* ESTIAN *à Græco* ESTANAI, *quod est stare, sistere; quia stet per res universas, veteres dixere: vel quòd super illo, tanquam fundamento, insistat totus mundus.* Ac Latinum ajunt *Vestæ* etymon convenire. Unde Ovidius *e*:

Stat vi Terra suâ; vi stando Vesta vocatur.

Et Arnobius in tertio: *Terram nonnulli Vestam pronunciant, quòd in mundo stet sola, cæteris ejus partibus in mobilitate perpetuâ constitutis.* Alii (ut ex Servio videre est I Æn.) sic dictam putant, *quod variis vestita sit rebus.* Hoc quoque Terræ optimè convenit. Sed de etymo, tam Græco, quàm Latino, planè eos ratio fugit. Nam Ἑστία sive *Vesta*, propriè idem est ac ἐσχάρα sive *focus*: nec Telluri ea attributa est appellatio, nisi prout est ignifera:

hoc

a Tom. 3. pag. 246, & 247. ed. H. St.

b P. 950, ed. H. St.

c Lib. de Vesta, cap. 1.

d Cap. de Cerere, & Vesta.

e 6 Fast.

hoc est, quatenus continet focum universi, ac calorem vitalem, quo plantæ generantur, & animantia: ut plenius exponam, ubi deventum erit ad Ignem, qui & ipse per Vestam, ac propriè magis, intelligitur. Uno interim templo Romæ sub Vestæ nomine & Tellus, & Ignis, colebantur. Unde est, quòd Ovidius Vestam, nunc Terram, nunc Ignem, dicat: & de Igni arguit sempiternus ignis ab virginibus custoditus Vestalibus: de Terra autem, quòd templum Deæ, ut in nummis etiam Neronis videas, erat rotundum; idque ut repræsentaret terræ pilam. Ovidius VI Fast.

Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestæ:
Et paries lento vimine textus erat.
Forma tamen templi, quæ nunc manet, ante fuisse
Dicitur: & formæ caussa probanda subest.
Vesta eadem est, & terra: subest vigil ignis utrique:
Significant sedem terra focusque suam.
Terra pilæ similis nullo fulcimine nixa
Aëre subjecto tam grave pendet onus.
Par facies templi: nullus procurrit in illo
Angulus: a pluvio vindicat imbre tholus.

a *In Rotundam.* Festus Pompejus *a*: *Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius, Rex Romanorum, consecrâsse videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit; eamque in pilæ formam esse, ut sui simili templo Dea coleretur.*

Accedo ad Junonem; per quam itidem signatur Terra. Nam Juno est natura Iovi subdita: ac pro multiplici Iovis acceptione variat etiam Junonis significatio. Interdum *Jupiter* est æther, sive cælum: atque ita *Juno* fit aër. Interdum *Jupiter* est aër: & hoc pacto *Juno* est tellus. Servius in VIII Æn. *b.* *Hanc autem porcam Trojani in Campania invenerunt cum fœtu circa Laurentem agrum: quam ideo Æneas immolavit Iunoni, quia ipsa dicitur terra: ut est c*: (b *P. 489 edit. primæ.* c *Georg. 2.*)

Conjugis in gremium lætæ descendit. ——

Interdum *Jupiter* est cælum cum aëre superiori: quo pacto *Juno* est aer inferior cum terra; ut Junonem interpretatur Macrobius lib. III Saturnal. cap. IV. At perperam Ludovicus Vives ad Augustinum de Civitate Dei, lib. IV, cap. X ait, Junonem esse terram, & aquam; ejusque rei testem laudat Servium. Nam pro *aqua* aëra dicere, si non voluit, saltem debuit. Ut *Juno* pro aëre ponatur universo, inferiùs dicetur. Pro terra verò ea, ut *Jupiter* pro aëre, sumitur à Marone versibus istis *d*: (d *2 Georg.*)

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ descendit. ——

Unde expressum hoc in Pervigilio Veneris:

In sinum maritus imber fluxit almæ conjugis.

Porrò non de poëticis figmentis, sed de philosophorum libris, à Virgilio hoc prolatum esse, meritò dicit B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. X. Qui & ibidem, cùm Saturnum monuisset esse temporis longitudinem, ista subjungit: *Quid indignum dicitur, cum Jupiter, & Juno, nati dicuntur ex tempore, si cælum est ille, & illa terra, cùm facta sint utique cælum & terra? Nam hoc quoque in libris suis habent eorum docti atque sapientes.* Sed, si Terra est Juno, & hæc soror ac conjux est Iovis; quomodo Terra quoque est Rhea, uxor Saturni, mater Iovis & Junonis? His occurritur diversâ consideratione Telluris. Nam aliter ea attenditur, cùm vocatur *Ops*, & dicitur uxor Saturni: aliter cùm nominatur *Juno*, & statuitur soror, atque uxor Iovis. Priori modo consideratur, quatenus in ea præcipuè conspicimus vim universæ naturæ passivam: uti in æthere imprimis attenditur naturæ totius vis activa. Hinc Varro in IV de L. L. *Principes Dei, Cælum & Terra. Hi Dei iidem, qui in Ægypto Serapis, & Isis; qui sunt Taautes, & Astarte, apud Phœnicas; ut iidem principes in Latio, Saturnus, & Ops.* Et postea subdit, Cælum Terramque esse, ut marem, & feminam; ut animam & corpus; atque, ut legendum antea diximus, sicut humorem, & calorem. Ubi, ut apertum puto, Terra non consideratur nudè, prout pars est universi infima: sed κατ' συνεκδοχὴν totius, quatenus in ea maxime relucet vis naturæ receptrix, & feminatrix. Hoc vel ex iis cognoscere fuit, quæ de Iside, & Astarte, diximus. Ostendimus enim, Lunam quoque per eas intelligi. Imò, universa fortasse sidera lumen suum recipiunt à Sole: quod minimùm de Venere, & Mercurio, statuendum, propter earum eclipses, nostro seculo, uti & in Iove, observatas; quemadmodum dixi cap. XXXI. At quando Tellus sive sola, sive unà cum imo aëre, Juno nominatur, ac Rheæ sive Opis filia, Iovis autem dicitur soror & uxor: spectatur hoc elementum, ut infima pars universi. Nam ut naturæ vis activa, & passiva, attenduntur, tanquam mas, & femina; ita partes ejus considerantur, ut liberi: ac tres dicuntur mares; Jupiter sive æther, Neptunus, sive aqua, Pluto, sive terra inferior: tres item feminæ, Juno; ut aër imus, vel is unà cum terra supera; Ceres, ut terra frugifera: Vesta, ut eadem ignifera. De Iove, Neptunoque, in aëris, & aquæ elemento, videbitur: de Vesta, in Igni. Nunc quia de Junone satis dictum est, de Cerere acturi sumus. Quam propterea, quæ dicebamus, diversam esse habitam; sacrorum diversitas ostendit. Nam, ut Servius ait in IV Æn. in illud, *Legiferæ Cereri*, &c. *Cum Eleusinæ Cereris sacrum fit, ædes Junonis clauditur. Item cum Junoni Eleusinæ fit, templum Cereris clauditur: nec sacerdoti Junonis licet gustare, unde Cereri sit libatum.*

A nomine initium capiemus. *Ceres* multis sic videtur nuncupata quasi *Geres*, quia fruges gerat. Olim enim C pro G scripsère; ut vel ex rostrata Duilii columna constat. Hoc etymon, ut Varroni *a*, Tullioque, ita & Arnobio placuit in tertio. Sed si *Geres* prius dixere, potiùs sit à גֶּרֶשׂ *b*, quod est frumentum contusum, sive contritum. Nam, priusquam molerent, fruges pistillo comminuebant. Atque etymon hoc placuit socero meo Fr. Junio *c*. Fueritque ab eadem origine Γῆρυς. Hesychius: Ἀχερώ, καὶ Ὦπις, καὶ Ἑλλὴ, καὶ Γῆρυς, καὶ Γῆ, καὶ Δημήτηρ, ἡ αὐτή. *Achero, Opis, Helle, Gerys, Tellus, & Ceres, eadem.* Nec inepte tamen deduxeris Ceres à חָרַשׁ, *arare*: quia (ut poëta ait:) (a *Lib 5. de L. L.* b *Lev. 2. 14.* c *In elogio linguæ Sanctæ, & lexico Hebræo, hæremus motato.*)

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro.

Vel, ut Servio visum in 1 Georg. à creando, quia frugum creatrix. Nam *cereo* olim idem ac *creo*: unde in carmine Saliari apud Festum *d* est *cerus manus*, quod idem exponit *creator bonus.* (d *in Matrem.*)

Est verò, ut dictum cap. XXVII, duplex Ceres, cælestis & terrestris. Cælestis est Luna: terrestris autem est tellus frugifera; hoc est, terra pariter, ac fruges; unde & μετωνυμικῶς à poëtis pro *frugibus* accipitur. In Cerere se ratio habet similiter, ac in Iside: quæ, quia omnia germinant beneficio Lunæ, ac Telluris, eò utrumque numen comprehendit. Hoc nos docet Plutarchus lib. de Iside, & Osiride: ubi tradit, qui Ægyptiis est Osiris, hunc esse Græcis Bacchum sive Liberum: quæque Ægyptiis Isis, hanc Græcis esse Cererem: ac Osiridem quidem esse Solem, & Humorem aqueum; Isidem autem Lunam, & siccitatem terrestrem. Hinc cognoscimus, cur ἡ Χθονία θεὸς *e* sit Ceres: & festum Cereris dicatur Χθόνια *f*, ut est apud Pausaniam in Corinthiacis, & Ælianum de Histor. Animal. lib. XI, cap. XII. Etiam eadem liquet, cur subterranea haberetur. Nam ut cælestes Dii in cælis, ita terrestres habitant in terris, sive sub terris. Hoc nugandi occasionem præbuit illi, qui cum Cerere se apud inferos collocutum diceret: ut legimus apud Originem lib. II adversus Celsum. Verba ejus sunt *g*: Ῥαμψίνιτον ἐν Αἰγύπτῳ συγκυβεύειν ἐν ᾅδου τῇ Δήμητρι, καὶ ἀνελεῖν δῶρον παρ' αὐτῆς χειρόμακτρον χρυσοῦν φέροντα. *Rampsinitum Ægyptium aleâ lusisse apud inferos cum Cerere, & ab ea dono abstulisse aureum mantile, quod secum ferret.* nempe ut certissimum & itionis suæ ad inferos, & reditus ab iisdem, argumentum. (e *Dea Terrestris.* f *Terrestris.* g *Pag. 96. edit. August. Vind.*)

Ceres hæc dicta quoque Θεσμοφόρος: ut Maroni IV Æn. *Legifera*: ac sacra ejus apud Athenienses Θεσμοφόρια, quasi *divina legis latio.* Nam θεσμὸς, νόμος θεῖος *h*, ut Hesy- (h *Thesmos, lex divina.*)

Hesychius exponit. Urbibus quidem ab ea leges latas, etiam Callimachus hymno in Cererem ait. Rationem ex Servio appono ad IV Æn. *Leges Ceres dicitur invenisse. Nam & sacra ipsius Thesmophoria, id est, legum latio, vocantur. Sed hoc ideo fingitur, quia ante frumentum inventum à Cerere, passim homines sine lege vagabantur; quæ feritas interrupta est, postquam ex agrorum discretione nata sunt jura.* Uti autem per *Cererem* signatur terra frugifera, & cum his fruges: ita per filiam ejus, quam dixere Περσεφόνην, sive *Proserpinam*, denotantur semina, quæ terræ mandantur. Itaque θεσμοφόρια erant sacra non Cereri modò, sed & Proserpinæ: ac quamquam majori colerentur castimoniâ, quàm Eleusinia; Syracusis tamen in hoc festo utrique Deæ ferebant μυλλούς. Athenæus lib. XIV: Ἡρακλείδης ὁ Συρακούσιος ἐν τῷ περὶ θεσμῶν φησι, τοῖς παντελείοις τῶν θεσμοφορίων ἐν σησάμου καὶ μέλιτος κατασκευάζεσθαι ἐφήβαια γυναικεῖα· ἃ καλεῖσθαι κατὰ πᾶσαν Σικελίαν μυλλούς, καὶ περιφέρεσθαι ταῖς θεαῖς. *Heraclides Syracusis, libro de vetustis & sanctis moribus, scribit, apud Syracusios in extremis Thesmophoriis ex sesamo & melle fingi pudenda muliebria, quæ* MULLOI *per totam dicebantur Siciliam, ac circumferebantur Deabus.* Flagitiosissimos, symbolicus tamen. Nam ut in Osiridis, & Bacchi sacris, phallus est circumgestatus ad signandam generandi vim activam; quæ est in Sole, & Humore: ita in Syracusanis Thesmophoriis circumferebatur μυλλός, ad significandum principium generationis passivum.

Sed quomodo, si Rhea, sive Ops, mater Cereris, sit Tellus; etiam Ceres, ejus filia, Tellurem signet? Non est operosum hunc nodum exsolvere ex iis, quæ de Rhea, & Junone, diximus. Nam & Juno est Rheæ filia, ut & Vesta, Ignis præses: quæ nihilominus sunt filiæ; juxta illud Ausonii *a*:

a Idyll 4. sive gripho ternario.

Juno, Ceres, & Vesta, secus muliebre sorores.

Quamobrem sic statuendum, non terram omnem dici Cererem, sed frugiferam duntaxat: Opem autem, sive Rheam, esse terram universam. Hæc igitur est mater; Ceres filia: quia terra est totum; frugiferum solum, pars ejus: terra item fert fruges, ut mater liberos.

Præterea ad Terram refertur Venus. Quippe ut aliàs, vel Luna est, vel Hesperus; ita subinde est vis Naturæ generatrix: quæ ut cælis proficiscitur, ita ab aquis, ac præcipuè terra, recipitur, inque hac potissimùm elucet. Hinc Macrobius lib. I Saturn. cap. XXVIII: *Physici superius hemisphærium terræ, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt; inferius vero hemisphærium terræ Proserpinam vocaverunt.* Quod autem diximus antea, per Adonin, amasium Veneris, intelligi Solem, hoc non modò locum habet, si per Venerem capiamus Lunæ, aut Luciferi sidus: sed etiam si Tellurem intelligamus. Nam & Tellus Solem desiderat, ut femina marem. Sed imprimis deperit absentem, hoc est, cùm ad Antipodas concessit. Quomodo Adonis quidem Sol erit; sed ille inferius illustrans hemisphærium. Unde apud Ausonium Epigramm. XXVIII:

Βάκχος ἐνὶ ζωοῖσιν, ἐνὶ φθιμένοισιν Ἀδωνεύς·

In vivis Bacchus, sed Adonis lumine cassis.

Sic sanè Græcum versum legit Mariangelus in Diatribis: ac similiter reperio in Veneta anni ꟾↄ CCCCXCIV. In aliis tamen codd. est:

—— Ἐνὶ φθιμένοις Αἰδωνεύς.

Ut Latinè possis reddere:

Bacchus sum in vivis: in defunctis Aidoneus.

Αἰδωνεὺς autem est Ἅδης sive *Pluto*. Quæ sententia non repugnat priori, modò per Plutonem intelligas Iovem Stygium, hoc est, Solem inferiori illucentem telluri: quem cum cardine australi, secundùm poëtam *b*,

b 1 Georg.

Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi.

Cùm autem Venus sit Terra, atque eadem, quatenus ignifera est, (ut antea orsi eramus dicere, & pleniùs postea explicabitur) etiam Ἑστίας sive Vestæ habeat nomen: non obscura est ratio, cur eandem aliqui Venerem, & Vestam, esse dixerint. Unde B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. X: *Quis ferat, quod cum tantum honoris, & quasi castitatis, Igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescant etiam Venerem dicere?* Nempe gentilium isti, quos signat, respexere Vestam matrem, quæ eadem ac Tellus; non Vestam filiam, quæ est Ignis, ac focus Urbis publicus.

Cap. LX.

Per Proserpinam intelligi Tellurem. Græcis dici Περσεφόνην, *seu* Περσεφόνειαν, *& unde id nomen esse credatur. Eandem esse* Πολύβοιαν. *In Hesychio conjectura. Nullam esse pugnam in istis, ut Proserpina sit terra frugifera, & eadem nihilominus filia sit Cereris, quæ itidem frugiferum solum designat. Frequentius interim per Proserpinam intelligi tum semen, tum interiorem terram: unde, quia tellus ea furva, & ipsa Diva* furvæ *habuit cognomen, ac eidem furvæ mactabantur hostiæ. Divitias, à quibus* Pluto *nomen accepit, triplices esse: quasdam alimoniæ, quam terra producit: alias cadaverum, & aliorum, quæ tellus recipit, ubi corrupta sunt: alias præterea metallorum, quæ tellus intus gignit, & donec effodiantur, continet. Dubitatum, an Latinis sit nomen* Dis *ab iisdem divitiis, an ex eo, quia Jupiter Græcis dicatur* Δις, *& Pluto sit, ut Maro appellat, Jupiter Stygius.* Ἔτυμον *Orci,* Ἅδου, *Erebi, Acherontis, Erythræi maris, Attinis.*

Postremo ostendam loco, Tellurem etiam intelligi per Proserpinam, & maritum ejus Plutonem. De Proserpina sic Isacius Tzetzes in Lycophronem *a*: Περσεφόνη ἡ καὶ Ἶσις, ἡ Γῆ, καὶ Ῥέα, καὶ Ἑστία, καὶ Πανδώρα, καὶ ἑτέροις μυρίοις ὀνομάζονται· *Tellus Proserpina, & Isis, & Rhea, & Vesta, & Pandora, & innumeris aliis nominibus nuncupatur.* Idem clariùs elucet ex Φερσεφονείας etymo, de quo Hesychius: Φερσεφόνεια, ἡ τῆς Δήμητρος θυγάτηρ, ἡ φέρουσα τὸ ἄφενος, τουτέστι τὸν πλοῦτον, διὰ τὸν καρπόν, ἀπὸ τοῦ φέρειν ὄνησιν· PHERSEPHONIA, *Cereris filia, divitias adferens, propter fructus, ex Pherein, hoc est, ferre, & Onesin, id est, utilitatem ac fructum.* Imò terræ conveniat hoc nomen, si ab Hebræo fonte arcessas, ut sit ex פְּרִי peri, & צפן saphan: quorum prius *fructum*, alterum *tegere* notat. Tegit enim semina ab agricola sibi commissa. Quod si Φλοιὰ sit *Proserpina*, hæc quoque Tellus erit. Favet Hesychius: Φλοιάν, τὴν κόρην, τὴν θεὸν οὕτω καλοῦσι Λάκωνες· *Phlæam, Liberam deam sic vocant Lacones.* Nempe, ut Latinis *Liber*, Bacchus; *Libera*, Proserpina: sic Græcis *Liber*, Φλοιός; *Proserpina*, Φλοιά. De Libero indicant verba Plutarchi: Ἔνιοι δὲ θύουσι Διονύσῳ τῷ Φλοιῷ. *nonnulli sacrificant Libero Phlæo.*

a P. 203. edit. Basil.

Etiam vocata est Πολύβοια. Idem Hesychius: Πολύβοια, θεός τις. ὑπ' ἐνίων Ἄρτεμις, ὑπὸ δὲ ἄλλων κόρη· *Polybæa, Dea quæpiam, nonnullis Diana; aliis Libera, seu Proserpina.* Nempe à βόω, sive βόσκω, *pasco*; ut idem sit ac Homeri πουλυβότειρα, *multos pascens*; aut παμβῶτις γῆ, *terra omnes pascens*; quod apud Sophoclem Philoctete. Ac fortasse similiter Heracleenses matrem ejus Cererem dixere Παμβότειραν, quasi *omnium herbarum productricem.* Licet apud Hesychium nunc legatur: Παμμήτειρα, ἡ Δημήτηρ ἐν Ἡρακλείᾳ.

Sed ut superiùs de Rhea, & Cerere; ita hic de Cerere, & Proserpina, controversia est: quomodo eadem esse Tellus possit, eaque frugifera; cùm Ceres quidem mater, Proserpina autem sit filia. Verùm lib. II, cap. XVIII, Cererem, & Proserpinam, bifariam interpretabamur. Primùm, ut Ceres sit Luna; Proserpina autem vis Terræ frugifera. Sic Proserpinam esse Cereris filiam, satis liquet. Deinde ut Ceres est seges; Proserpina autem semen. Ac eà quoque ratione Proserpina est filia Cereris, hoc est, segetis; sed sic, ut quodammodo etiam mater dici possit; quia & seges è semine, & semen à segete, matre pariente filiam, filia reddente matrem. Alii malunt dicere, segetem

tem esse à semine, semen à terra. Non hæc pugnant: quippe terra est materies segetis aliquo modo permanens, quia elementorum formæ manent, sed fractæ: unde alia ex mixti forma, quàm elementi: semen autem est materies periens, quia, adveniente formâ plantæ, recedit forma seminis.

Sed utcunque Proserpina etiam sit terra frugifera, ac seges: usitatiùs tamen accipitur pro semine, ejusque receptrice terrâ inferâ. Unde & *furva*, hoc est, nigra dicebatur. Horat. lib. II, od. XIII:

Quàm pene furva regna Proserpinæ,
Et judicantem vidimus Æacum!

Ubi Acro: *Furva mystico nomine dicitur Proserpina.* Itidem & quia infera loca luce destituuntur; eò furvas Diis inferis hostias mactabant. Imo, ut Porphyrius docuit in opere de philosophia ex Apollinis responsis; quo inferiores essent Dii, eò tristiores, longiusque à colore albo recedentes, sacrificatæ sunt hostiæ, idque in foveis, non aris, uti Diis fiebat superis, & terrestribus.

Quemadmodum autem interior tellus, ratione virtutis passivæ, *Proserpina* nuncupatur: ita quoque ratione masculæ virtutis est Πλούτων, & Πλουτεύς. Atque idem apud Phurnutum legere est. Lucianus de Luctu sic vocari ait, quia omnia in terram recidant, mortuisque ditescat. Ut Pluto sit terra, quatenus est cadaverum receptrix.
a Lib. I. od. 4. Itaque Horatio *a* sepulcrum vocatur *exilis domus Plutonia.* Interim & altera ratio est, eaque potior: puta quòd, ut idem Lucianus in Timone refert, sit πλουτοδότης, καὶ μεγαλόδωρος· *divitiarum donans, magnaque largiens.*
b P. 403. edit. Steph. Eamque caussam etiam adducit Plato in Cratylo *b*: imò & Tullius, in secundo de Natura Deorum, utramque caussam his complectitur verbis: *Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est; qui dives, ut apud Græcos Πλούτων, quod recidant omnia in terras, & oriantur è terris.* Oriuntur autem è terris fruges, ac fructus cæteri. Sed & metalla illi debentur, quia effodiuntur terrâ. Quare, & per Plutonem capimus Tellurem, quatenus est metallifera.

Sed quod Tullius ait, ut Græcis Πλούτωνα, sic Latinis *Ditem* nuncupari; id quanquam per est verisimile; in dubium tamen vocari possit. Nam cur non putemus, Latinum *Dis* esse ex Græco Δὶς, hoc est, *Jupiter*? Nam
c 4 Æn. sic Maro *c* eum *Jovem Stygium* dixit. Sed priùs malim: quando & Tibullo *Orcus*, qui idem ac *Pluto*, *dives* nuncupatur. Sic enim cecinit lib. III, el. III:

Dives in ignava luridus Orcus aqua.

Eundem verò esse, ac Plutonem, etiam origo indicat. Nec enim id nominis vel ab *urgendo* est; uti Varro credidit in IV de L. L. neque item, quod Verrius putabat, contractum ex οὐραγὸς, quo *caudam agens*, hoc est, *extremi agminis ductor* significatur: sed neque ab ὅρκος, hoc est, *juramentum*, quia Dii per Stygiam jurarent paludem: verùm ab Hebræo ארקא, *terra*: ut usurpat propheta Jeremias X, 11.

Idem Ἅδης dicitur nominatus ἀπὸ τοῦ ἀειδὲς, hoc est, *inconspicabile*; quia tenebricoso agat loco: qui & propterea dicitur ἔρεβος: nempe ab ערב, *ereb*: quod vesperam vel noctem signat. Ut in Scripturis *Tenebrarum* nomine notatur Matth. XXII, 13: ubi eum, qui sine nuptiali advenerat veste, conjici Rex jubet εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· *in tenebras exteriores.* Ac similiter *Acheron* dicitur ab אחרון, h. e. *ultimum*, *extimum*, sive, quod longissimè abest.

Nec tamen hæc controversia carent: præsertim quod de Ἅδης etymo dicebamus: etsi, vulgo ita ferri, apud
d P. 304. edit. H. St. Platonem legimus in Cratylo *d*. Multis enim partibus verisimilius censeo, vocari Ἅδην ab אדמה, *Adama*, hoc est, terra. Quod ab אדם, *rubuit*, quia terra inculta rubet. Unde אדם, *homo*, quasi dicas, *terrenus*. Absque ה semper est appellativum; cùm eo, proprium. Atque eâdem origine אדום, *Edom*, hoc est, *rufus*: qui est Esau: unde Ἰδουμαῖοι, *dumæi*, q. d. Esavitæ, vel rufi, aut rubri; ut mare Ἐρυθραῖον, hoc est, Idumæum, dicitur rubrum, quemadmodum & alibi monui, ab Erythra sive Esavo, hoc est accolis, qui Edomi erant posteri.

Fortasse autem & ejusdem ac Ἅδης originis est Ἄττης, amasius Rheæ, sive Cybelles. Quantillum enim abeunt Ἅδης, & Ἄττης. Quod si placet, Ἄττης bifariam spectatur, vel ut Sol est; vel ut vis activa Terræ insita. Utroque modo Rheæ, hoc est, Terræ, vel amasium, vel maritum dixeris. De etymo interim nihil certi spondeo; quando aliter Timotheus; ut ex Arnobio monebamus lib. I, cap. XX.

Cap. LXI.

Ad Tellurem varia referuntur nationum numina. Uti Maja, *cujus etiam nominis ratio adfertur*: Bona Dea; *cujus sacrum cur Damium diceretur, aliter exponitur, quam Festus putabat: adhæc non* Faunus *minus, quam* Fauna, *quæ &* Fatua: *præterea* Flora, *ac* Pales: *sed &* Puta, Pomona, Sera, Segesta, *vel* Segetia, Tutulina, Nodinus, *vel* Nodina, Lactucina, *vel* Lactens, Patalena, Hostilina, Volutrina, Deverrona, Runcana, Spinensis, Robigus, Sterculius. *Sed Deam* Fornacem, *frumenti, quod torretur, præsidem, si frumentum quidem attendas, ad Cererem seu Tellurem frugiferam: sed quatenus id torretur, ad Vulcanum potius sive Ignem pertinere. Ejus festum* Fornacalia.

QUos Deos ad Terram proximè reduximus, tam cogniti fuere Romanis, quàm Græcis. Sed fuere præterea numina, vel saltem nomina, quæ fugerent Græcos. Cujusmodi seu numen, seu inane nomen, tum *Maja* fuit, tum *Bona Dea.* Sic enim de utraque proditum à Cornelio Labeone libro de Diis, & ex eo à Macrobio lib. I Saturnalium, cap. XVI. De Maja quis dubitet, quin, ut Labeo ait, sit Magna Mater? Sed non æquè liquet, num inde nomen impositum sit, quia *majus* veteri Romanorum linguâ idem sit, ac *magnus*: unde Jupiter *Deus Majus*; & *majestas* pro magnitudine, & fortasse comparativus *major* a: an potiùs acceperimus hoc à Græcis; a De quo dictum nobis lib. 2 de Analogia, c. 24.
quando & illis Μαῖα est mater Deûm: imò & vocabulum hoc Græcis, tum *nutricem*, tum etiam *matrem* sonat; ut antea dictum.

Utcunque de Maja sit, saltem Romanum est numen *Bona Dea.* Ejus festum, Pompejo teste, *Damium* appellabatur. Δάμιον autem Doricum est, ac Tarentinum, pro Δήμιον, hoc est, δημόσιον, sive *publicum.* Sed caussam cur *publicum* diceretur, non satis perspexit idem Festus. Credebat ille, *publicum* dici, quasi *minime publicum*: eò quòd viro nulli liceret ei interesse. Nos abunde omnem ἀντίφρασιν explosimus Oratoriarum Institutionum libro quarto, cap. XIII, §. X. Veraque nominis ratio est, quòd pro populo fieret: ut ibidem pluribus ostendi. Quod autem diximus de Bona Dea, idem locum habet in Fauno, Fauna, & Fatua Dea. Nam *Faunus* est Tellumo: *Fauna* sive *Fatua* est Tellus, seu Bona Dea: ut observatum nobis libro primo hujus operis, cap. XII. Atque ibidem etiam multis monstravimus, *Floram*, quæ præstare credita, ut arbores plantæque omnes meliùs florescant, numen esse non animale, sed naturale. Nempe & ea est Tellus plantifera, ac præcipuè florifera, ut Ceres frugifera.

Quod si *Ceres*, ac *Flora*, sint Tellus, etiam *Pales* terra erit. De hac ita Servius in Georg. III: *Pales Dea est pabuli: quam alii Vestam, alii matrem Deûm vocant. Hanc Virgilius genere feminino appellat. Alii, inter quos Varro, masculino genere, ut hic Pales. Huic sacra solvuntur XI Kal. Majas, die, quæ Palilia vocatur.*

Quodque de Cerere, ac Pale, & Flora, vidimus, idem censendum de cunctis numinibus, quæ plantarum curæ præfecerant Romani. Qualis *Puta*, cui nomen ab arboribus putandis: & *Pomona*, pomorum præses. Adhæc

Sera à ferendo sic dicta: item *Segesta*, nomen hoc sortita à segete, Plinio teste lib. XVIII, cap. II. Utriusque simulachrum in Circo. Nec alia à *Segesta* videtur *Segetia*, quam cernere est in nummo Saloninæ, uxoris Gallieni Cæsaris. Par ratio *Tutulinæ*, quæ tutatrix segetis: *Nodini*, vel *Nodoti*, sic vocati à nodis, & geniculis plantarum: *Lactucinæ*, vel *Lactentis* Dei, à lactenti frumento: *Patalenæ*, cùm segetes & folliculi patescunt: *Hostilinæ*, cùm in segete aristæ novæ aliæ alias hostiunt, hoc est, æquant: *Volutrinæ*, involucris segetis præfectæ, de qua ex Augustino etiam Papias: *Runcanæ* Deæ, cùm runcanda frumenta: *Spinensis* Dei, ab evellendis spinis: *Deverronæ* à deverrendo, quo in coacervandis frugibus opus: *Robigi*, robiginem à segete arcentis, cujus festum *Robigalia*; ut est apud Varronem in V de L. L. Verrium sive Festum in Robigalia, & Plinium lib. XVIII, cap. XIX. Si, voles, his numinibus accedat *Stercutius*: uti dixere Deum, cujus beneficio feliciter succederet agrorum stercoratio. In cujusmodi numinis cultu non stercori res fiebat divina; sed Telluri, fimo lætanti, vel Naturæ virtuti, qua plantæ, post fimum agro adspersum, feliciter provenirent.

At Dea *Fornax* fortasse potiùs ad Ignem referenda, quàm Terram. Nam præerat quidem Fornax frumento: sed cùm fornacibus torreretur. Atqui, ut frumentum Cereris nomine intelligatur, quæ est Tellus frugifera: quatenus tamen torrebatur, ad Ignem refertur. Maro I Georg.

—— *Frugesque receptas*
Et torrere parant flammis, & frangere saxo.

a *Pag.* 28. *edit. Paris.* Quo & pertinet illud in Servio Fuldano *a*, ex Accii Troadibus:

Nocturna saxo fruges frendes torridas.

Ita enim legendus is locus. Perperam ibi *Nocturnam*, pro *Nocturna*. Sermo enim est ad Troadum aliquam. b *Vers.* 538. *Nocturna* pro *noctu*, ut Maro de lupo dixit III Georg. *b*

—— *Nocturnus obambulat.*

Pro *franges* autem, ut apud Servium est, repono *frendas*, Nonium *c* secutus. *Frendere* idem, ac *frangere*, unde *faba fressa*. *Torridas* valet, quod Maro ait *flammis tostas*.

c *In* Fremere, & Frendere.

Deæ hujus festum *Fornacalia*; de quibus Festus. Miratur vir eruditissimus *d*, in lexico veteri Fornacem statui Deam. Nempe non veniebat ei in mentem Ovidii illud in erudito de Fastis opere lib. VI:

d *In lexico philologico.*

Et Fornacali sunt sua sacra Deæ.

Item hoc ejusdem in secundo:

Facta Dea est Fornax: læti Fornace coloni
Orant, ut vires temperet illa suas.

CAP. LXII.

Tellus etiam culta Gallis, sub nomine Ditis; *unde & genus se ducere jactitabant: item Germanis, sub nomine* Herthæ: *&, an inde* Heroes *dici putarit Capella, adversus Lipsii opinionem, discussum: adhac ut Scythis culta sit sub nomine* Apiæ; *item Kyrgessis in Tataria venerationi fuerit, & cujusmodi id symbolo testatum fecerint: insuper Peruanis, quibus dicta* Pachamama. *Divinus quoque honos attributus terræ partibus: ut montibus apud Cappadoces, & Dacos. Particulatim illud de Carmelo assertum, & unde is cultus promanârit: item ut hic montium cultus etiam apud Peruanos sit repertus. In Urbibus quoque Roma erat pro numine.* Genios magnos *dici, qui Urbibus ac Regionibus præessent.* Nemestinus, Collina, Vallina. *Paucula adversus Telluris cultum.*

NEc ex Europæis gentibus solùm cùm Thraces, tum Græci, & Romani, coluere Tellurem: sed etiam Galli, Germani, ac Scythæ. Gallis quippe DIS maximè in pretio fuit: imò ad Ditem originem sui generis referebant: ut est apud Cæsarem in VI de bello Gallico. Credo, eò spectabant, quòd omnes è terra originem ducimus. Nam terrena omnis vis, atque natura, Diti patri dicata est; ut ait Cicero in II de Natura Deorum.

De Germanis auctor nobis Tacitus in libro de Germania: ubi tradit, huic genti cultam esse *Hertham*, quam Terram interpretatur. Sane Terra Germanis *êrde*, uti Anglis *earth*: quæ ejusdem originis ac Græcum ἔρα: nempe ut ante diximus, ab Hebræo ארץ, quod idem signat. Martianus Capella lib. II ait, *Heroës* dici ab *Hera*, id est, terra. Suspicatur Lipsius, eò respexisse, quòd Germanis *êrde*, sive *êrth* sit terra. Non arbitror, id Afro illi constitisse: nec, ut scisset, inde deduxisset vocem Græcam. Potiùs censeo, in animo ei fuisse ἔρα, unde Ἥρα deducebamus. Nam sic dixisse veteres, ostendunt ἔραζε, *humi*, sive *in terram*: ἔνεροι, οἱ καταχθόνιοι, *inferi*, *mortui*, quia sint ἐν τῇ ἔρᾳ, hoc est, γῇ. Plura de Hertha in Theologia Symbolica afferemus.

Scythis dea Tellus vocabatur Ἀπία: ut testis est Herodotus in Melpomene. Verba ejus inferiùs adducimus.

Tartaris quoque, sive Tataris potiùs, Tellus pro numine erat: proque symbolo ejusce venerationis erat terræ cultus cum lacte, sanguine, & fimo, admixtis. Qua de re sic Alexander Gaguinus in Sarmatia Europæa, eâ parte, ubi Tatariam describit: *Kyrgessi Tartari catervatim in campis degunt, habentque ritum gentilem hujusmodi. Sacrificus ipsorum, quo tempore rem divinam peragit, tunc sanguinem, lac, & fimum jumentorum, terramque sumit, commixtioneque insimul factâ, in vas quodammodo infundit, & unà cum hoc arborem adscendit, ad populumque circumstantem concionatur. Concioneque peractâ, in stultam plebeculam, prædictam commixtionem spargit: populus verò in terram pronus provolvitur, adspersiunculamque hanc* PRO DEO *colit, firmeque credit, nihil esse perinde salutare humano generi, ac terram, pecus, armentaque.* Ex postremis interim verbis liquet hoc, quod sic venerarentur, partem magnam symbolicum fuisse. Videlicet, quod terræ erat admixtum, id fuit signum totius elementi: at lac, sanguis, fimus, pecoris, & armentorum erant figura. Ex symbolis igitur istis de elementi ipsius cultu colligimus.

Et cur non aliquid alterius orbis addam? ubi Peruanis Terram esse cultam, atque ab iis dici *Pachamama*, refert Josephus Acosta lib. V, cap. IV.

Quæ hactenus adduximus, ea totam respiciunt Tellurem, vel saltem interiora terræ universa, aut superioris regiones cunctas. Verùm exiguæ etiam Terræ portiones honore affectæ sunt divino. Quomodo montes pro Diis habuere Cappadoces, & Daci: ut in Oratoriis Institutionibus *a* ostendi ex Strabone, & Maximo Tyrio: qui sermone XXXVIII Atlantem, etiam Mauris ait pro numine vel numinis symbolo fuisse. De Dacorum monte sacro sic Statius lib. I Sylv.

a *Lib.* I. *cap.* 5. *sect.* 39.

—— *Tu tardum in fœdera montem*
Longo Marte domas.

De Carmelo monte sic Tacitus in secundo Historiarum: *Est Judæam inter, Syriamque, Carmelus. ita vocant montem, Deumque. nec simulacrum Deo, aut templum: sic tradidere majores: aram tantum, & reverentiam.* Suetonius in Vespas. cap. V: *Apud Judæam Carmeli Dei oraculum consulentem.* Et longè his antiquior Scylax Caryandensis: Κάρμηλος *b* ὄρος, ἱερὸν Διός· *Carmelus mons, Iovis delubrum.* Significat montem, & Deum esse, & Dei sedem ac fanum. Nullum enim in eo templum, ut Tacitus indicat; sed ipse mons Carmelus quasi templum erat numinis: imò & corpus ejus. Nam Carmelus Deus constabat genio loci, & vasto montis corpore. Verisimile autem est, hanc opinionem paullatim irrepsisse ex eo, quod Elias Thisbites hîc habitârit, scholamque habuerit: ut quidem prodidit Joannes Hierosolymitanus patriarcha *c*. Prope sanè cum sacerdotes Baal ab Elia occisos, legimus I seu III Reg. XVIII. Ac Eliæ discipulum Elisæum hic aliquamdiu sedem fixisse, cognoscimus ex IV Reg. cap. II, & IV. Quia igitur prophetæ

b *Vox hæc in Scylace supplenda.*

c *De institutione primorum monachorum sub veteri lege &c.*

tanti

tanti hunc locum elegere ad incolendum, sacraque præstanda: eò diu ille pro sancto habitus est, gratioremque in eo fore numini cultum, judicatum. Nondum tamen mons ipse pro Numine habebatur: non magis sanè quàm lapis ille fastigiatim assurgens instar montis credebatur Deus ipse Elagabalus: qui symbolum ejus solùm habebatur. Nam *Elagabalus* quidem *Deum montem*, vel *montis Deum* signat: sed eo nomine non mons, intelligebatur, verum Sol, cujus delubrum in monte Emesseno erat: quemadmodum diximus cap. v. Similiter igitur non montem primò, sed sancti montis numen coluere: ac credibile est, itidem id Solem putasse. Tandem tamen ipse Carmelus mons habitus pro Deo: idque occasione ea, quam ex Tacito dicebamus.

Etiam apud Scylacem Caryandensem, in Syriæ & Phœniciæ descriptione, legas: Ὄρος Θεοῦ πρόσωπον· *Mons Dei facies.*

Nec Asiaticis modo mons cultus fuit, sed etiam Romanis. Tertullianus lib. I adversus Gentes, cap. X: *Mentior, si nunquam censuerant, Ne qui Imperator fanum quod in … o a vovisset, prius dedicasset, quam Senatus probasset: ut contigit M. Æmilio, qui voverat Alburno Deo.* Et Apologetici cap. 5: *Vetus erat decretum, ne quis Deus ab Imperatore consecraretur, nisi a Senatu probatus. Scit* b *M. Æmilius de Deo suo Alburno.* Idem lib. I adversus Marcionem, cap. XVIII: *Alioquin si sic homo Deum commentabitur, quomodo Romulus Consum, & Tatius Cloacinam, & Hostilius Pavorem, & Metellus Alburnum, & quidam ante hoc tempus Antinoum: hoc aliis licebit.* Ubi mirum dici Metellum, qui prius M. Æmilius. Sed priorem lectionem agnoscit etiam Eusebius lib. II Hist. Eccles. cap. II: ubi sic Tertulliani verba expressit: Μάρκος Αἰμίλιος οὕτως περὶ τοῦ εἰδώλου πεποίηκεν Ἀλβούρνου. Similiterque ex Eusebio Nicephorus.

a Prælio, vel bello desiderari recte vidit Gothofredus.
b Sic optimi MSSti non ut. Est tamen & οὕτως apud Eusebium qui non liquebit ut vivere possit si. legisse pro scit.

Quàm alte autem opinio hæc de montium cultu radices in animis egerit humanis, argumento illud erit, quòd etiam montes pro Diis culti sint Peruanis: quemadmodum refert Josephus Acosta lib. v, cap. II.

A montibus ad urbes transeo: quomodo Romanis, & Græcis, Roma habebatur Dea. Unde Martialis lib. XI, ep. VIII:

Terrarum Dea gentiumque Roma,
Cui par est nihil, & nihil secundum.

Et Frontinus de aquæductibus lib. II: *Regina & domina orbis, quæ terrarum Dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Quod non κατὰ μεταφορὰν solum, sed propriè etiam accipere possumus: cùm sit, ut Claudius Rutilius in primo Itinerarii sui ait,

Inter sidereos Roma recepta polos.

Itaque & templum Deæ Romæ erat: cujus meminere Livius, & alii multi: uti pluribus dictum mihi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VI, sectione V.

Cæteroquin Romani non tam loca habuere pro Diis, quàm locis quibusque suos præfecere genios. Qui & Urbium erant, ac Regionum. Atque hi vocabantur *Dii Magni.* Ut inscriptione ea, quæ Puteolis reperta: DEO MAGNO, GENIO PUTEOLANORUM, ET PATRIÆ SUÆ. Nempe Ἀγαθοδαίμονι c. Nam genius quidem, in cujus tutela quisque erat ab nativitate sua, αὐτοῦ dicebatur *genius*; sed ille totius patriæ nuncupatus est *Deus magnus.* Ac possis non modo ad terræ partes, sed ad genios etiam referre, tum masculum numen, *Nemestrinum*, nemorum Deum: tum femineum, *Collinam*, collium; *Vallinam*, vallium Deam. Ac par est similium ratio.

c Discriminis caussa.

Atque hæc de cultu Telluris, & ejus partium: cujus in eo præcipuè ratio constitit, quòd Terra nos producat, & nutriat, eoque meritò vocetur *mater*: cui quin pietas debeatur, minime in ambiguo est. Sed neque materna pietas est divina; neque terræ debemus idem, ac parentibus: quandoquidem, quod barbarè dici solet, figurativam non esse argumentativam, id hic etiam locum habet; quia tralaticia est locutio, Terram vocare matrem. Quod Lucretius non male admonet lib. II:

Heic si quis mare Neptunum, Cereremque vocare
Constituet fruges, & Bacchi nomine abuti
Mavolt, quam laticis proprium proferre vocamen:
Concedamus, ut hic Terrarum dictitet orbem
Esse Deum matrem, dum re non sit tamen apse.

Mirum autem, potuisse pro Deo coli, quod vulgo omnes pro corpore haberent inanimo: eoque ligonibus fodicare, calcare pedibus, cibi etiam retrimentis, & humore obsceno conspurcare, non vererentur. Stultitiam hanc videbant prudentiores. Itaque dixere, Tellurem esse animal, vel partem magni animalis, quod Mundum dicimus. A qua sententia nostro seculo non abhorruisse summus videtur Mathematicus Keplerus. Nam non contentus dicere, Tellurem diurno circumagi spatio, ait hunc motum ab sua anima habere: eandem siderum & cometarum esse intelligentem, eoque exhorrescere, cùm inde cognoscit, insuetos motus, vaporesque eò præ horrore summo exsudare. Audiamus eum loquentem libro de cometis anni post millesimum & sexcentesimum septimi, atque item duodevigesimi: *Facultas mundi sublunaris cometam* PERSENTISCIT, ET OBSTUPESCIT, *unaque facultates cætera omnium rerum sublunarium.* Ac postea: *Facultas telluris, insolenti Cometa apparitione* CONSTERNATA, *uno terrestris superficiei loco multum exsudat vaporum, pro qualitate illius partis sui corporis, hinc diuturna pluvia, & eluviones.* Quæ referre est refellere. Quare diluendis illis in re tam aperta non insistam.

Cap. LXIII.

A Terræ cultu ad illum Ignis acceditur. Origo proverbii, à Vesta ordiri. Elementum nullum majorem habere vim agendi, quam Ignem: atque in eo etiam convenire cum natura cœlesti, quod non putrescat; &, ignium cœlestium instar, lucem de se fundat: imò plus nos debere Igni, quàm Terræ, quia ab hac quidem sit brutum corpus, ab illo autem calor vitalis. Igni inesse vim purgandi: ob quam à gentibus Vulcano, & Luæ, cremari soleant arma hostium devictorum. Quid signarint linguæ igneæ, quæ Pentecostes festo conspiciebantur in Apostolis. Cur Deus dicatur ignis consumens. Unde Seraphim vocentur. Particulatim actum de igne subterraneo: quem esse ex montibus ignivomis elucet: atque unde etiam conjecturam capi de aliis, qui, occluso meatu, non erumpant: humanique id corporis similitudine illustratum. Unde fit, quod canes venatici feras odorentur longe etiam remotas. Cur fumet terra hieme effossa, ac nix ei incidens citius liquefiat: & unde major feracitas Campaniæ, Siciliæ, agri etiam Somersetensis apud Britannos. Præterea unde fit, quòd in tantum aquæ adscendant, ut in jugo etiam montium oriantur fontes. Alembici ἔτυμον. *Unde ex aquis, tum quæ de planitie fols, tum etiam è montibus emanant, aliquæ existant calidæ, odoremque ac saporem habeant sulfureum. Ab sulfure esse, quòd faces quadam non exstinguantur aquis tinctæ; quin aquæ aliquæ flammam rapiant; oleum etiam frigidæ inditum sic ferveat, ut manu nequeat teneri. Cur aqua calce incalescat. Quàm celeriter in locis sulfureis terra in sulfur vertatur. Unde aquæ fontanæ sæpius sint frigidæ, licet origo omnibus sit ab ignibus subterraneis. Cur utcunque etiam ignes perpetui sint, alii tamen fontes exarescant, alii non item. Ab ignibus jam memoratis caussam esse terræ motus, variisque hoc argumentis monstratum: & obiter dictum, quis docuerit primus, pulvere pyrio cuniculis immisso militaribus, evertere arces, cunctaque munimenta. Atque ex hisce conclusum, etiam ventos suam igni huic originem debere.*

A Tellure transeo ad Ignem: unde ex elementis primò ordiri animus erat: ut hic quoque locum haberet adagium vetus, ἀφ' Ἑστίας ἀρχόμενος, *à Vesta incipiens.* Cujus dicti caussa est, quia primitias offerrent Vestæ: ut

est

est apud Hesychium, Eustathium Odyss. H, & Zenobium Centur. I, Proverb. 21. Vestam autem esse ignem, postea parebit, cùm de Græcanico, & Romano Ignis cultu, dicam.

Et profectò si præstantiam elementorum spectemus, ab Igni initium ducere oportuerat. Nam quo quid majorem habet vim agendi, eo est excellentius. Atqui, ut Simplicius ait in a φυσικ. ἀκροάσ. comment. I I a, inest igni τὸ δραστικὸν, agendi vis: ac propterea μᾶλλον αὐτὸ εἶδος ἀναλογοῦν, ἀλλ' οὐχὶ τῇ ὕλῃ magis respondet formæ, at non materiæ. Hinc τὸ πῦρ τεχνικὸν b dicebat Zeno c. Etiam ignis longè similior cælo. Nec enim putredini est obnoxius, dum in natura sua permanet, contrà quàm in cæteris fit elementis. Cumque tellus sit opaca, ignis est pellucidus, caussaque lucis ac splendoris. Nec eo principatus debetur terræ, quia nos nutriat. Quippe majus hoc, quòd vitalis calor sit ab igni. Nec tellus à se hoc habet, quòd alat hominem; sed à mixtione aliorum; tum etiam à vi cœlesti. Notum illud Catulli d de flore in secretis nascente hortis,

a Fol. 44. b. vers. 3.
b Ignis artificiosus.
c Apud Laërtium.
d Carm. 63.

Quem mulcent auræ, mulcet Sol, educat imber.

Alia etiam, quæ hanc de caloris atque ignis principatu opinionem firment, haurire est ex iis, quæ fusè disserit Balbus apud M. Tullium in secundo de Natura Deorum. Et potuerat inde etiam petere argumentum, quòd vim habeat purgandi. Unde & apud inferos, sicut ait Maro in VI magni operis,

—— Aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Ideo ad expiandas cædes arma cremabant, tum Marti, & Vulcano, tum Minervæ, & Luæ. Nempe Marti, & Minervæ, ut Diis bellicis; Vulcano, ut armorum fabro; Luæ propriâ ratione, quia *Lua* idem ac *purgatrix*; quemadmodum inferiùs dicetur. Ac ne in solis gentium numinibus consistam; etiam verum numen, quod colimus, cùm festo Pentecostes mitteret Apostolis Spiritum sanctum, symbolum ignearum elegit linguarum: linguarum nempe, & quidem dissectarum, propter prædicationem Euangelii in varios populos dispergendam: ignearum autem, quia Spiritus Sanctus purgat ac renovat corda nostra. Quamquam & in aliis symboli ejus ratio consistit. Nam ut ignis illuminat aera, ita Spiritus S. pellit tenebras intellectus nostri: & ut ignis ferrum, ita Spiritus S. mollit dura hominum corda: ut item ignis ligna, ita Spiritus S. accendit in cordibus nostris fidem, spem, & charitatem. At aliam habet caussam, cur Deus à Mose e, & divino epistolæ ad Hebræos f scriptore, dicatur ignis consumens. Nam hoc pertinet ad significandum judicii divini zelum quemadmodum & ab hac caussâ potissimùm est, quòd angeli, per quos Deus iratus se vindicat, vocentur שרפים, *seraphim*, quasi accensi ardore justitiæ divinæ. Hanc præcipuam esse nominis ejus rationem, satis parebit attentius consideranti Jesaiam cap. VI: quo loco in uno *Seraphim* memorantur, idque ut exsecutores eorum, quæ Deus præcipit, quando considet in solio justitiæ suæ, ac secundùm eam genus judicat humanum.

e Deut. 4.
f Hebr. 12.

Sed universas elementalis ignis vires commemorare si velim, tempore atque otio abutar, in re etiam vulgo, vel saltem iis, qui pedem paullùm extra inscitiæ lutum ponere cœperint, neutiquam obscurâ. Propterea non hærebo in iis, quæ universè ignem attinent, & clarè perspiciuntur ex igne focorum, & fornacium: qui profectò quantilla est portio ignis elementalis! Sed neque disseram de igne aliquo, qui inter æthera, & aëra, proprium occupet locum: qualem non ratio magis evincit, quàm sensus comprobat; ut multis jam aliis solidè ostensum. Potiùs in hoc nunc operam insumam, ut perspiciamus vim ignis elementalis ex eo, qui terris permixtus, ac maximè, qui eò, quod terris sit abditus, ut oculorum aciem raro subit, ita propemodum ignoratur; atque adeo, si perpaucos exceperis, vel præteriri, vel perfunctoriè solùm attingi ab iis solet, qui elaborarunt in assignando elementorum numero, & memorandâ multiplici eorum vi, ac potestate: ob quam divino hoc elementum honore coluit vetustas.

Esse autem ignes subterraneos, eosque plurimos, & maximos, satis cognoscitur ex Ætna, Vesuvio, Hecla, & aliis montibus ignes ingenti copiâ eructantibus. De quibus, præter alios, vide sis Aristotelem, sive alium, libro Mirabilium Auscultationum, & Vitruvium lib. II, cap. VI. In America itidem reperti ejus generis montes valde sublimes: ut legere est apud sæpius nobis memoratum Josephum Acostam lib. III, cap. XXIV. Amœnum autem est, quod de avaro quodam subjungit, eum opinatum esse aurum uno excoqui monte; eoque lebetem in caminum ferreâ dimisisse catenâ: sed eum opera ridiculâ perdidisse lebetem: quippe momento penè temporis fuisse conflatum, absumtumque. Porrò per est verisimile, ejusmodi ignes plurimis etiam terrarum locis non erumpere; sed solùm per meatus diffundere calorem suum quaquavorsum: uti in animantibus usu venit: ubi calor nativus à corde dispergitur per omnia viscera, & corporis membra: ac quia halitibus, & fuliginibus inde excitatis, non sufficerent os, & nares, grandiora & apertiora spiracula, etiam undique pertusa est cutis, ut poris ejus fiat transpiratio: cujus odore, & dominos suos internoscunt canes, & quà se feræ receperint. Nam odor is non aëri modò, qui vehementi vento faciliùs difflatur, sed ipsis etiam vestigiis imprimitur.

Alterum hujus caloris ab ignibus subterraneis argumentum est, quòd fumare soleat terra, si hiberno effodias tempore: quodque citò liquefiat nix, quæ agro ceciderit recens inarato. Inque extimâ etiam terræ superficie calorem hunc leviter persentisceremus, nisi pori terræ ab aëre ambiente stiparentur, sic ut vapores non inveniant exitum; ad modum fere, quo tempore hiberno in nostris fieri corporibus sentimus. Quare, etsi verissimè doceat Aristoteles, exhalationes à Sole, & sideribus, educi è terris, & aquis: cùm tamen nec calor Solis, nec aqua pluvia, de qua Seneca a testis, nec arborum altissimarum radices, ultra decem pedes, sive passus duos, subeant terram: omnino, præter Solem illum cœlestem, quendam agnoscere oportet quasi ἀντήλιον, sive Solem vel ignem adversum: unde cæcos per meatus calor se undique diffundat. Ac quanquam ad plantarum generationem cœlestis calor terras subiens plus pollet: magna tamen etiam vis est illius ex ignibus subterraneis: ut vel fidem fecerit fœcunditas Campaniæ, in qua Vesuvius; item Siciliæ, quæ horreum erat populi Romani, ubi Ætna. In Anglia item magna est fertilitas agri Somersetensis; ubi aquæ calidæ Bathonienses.

a Lib. 3. Nat. Quæst. cap. 7.

Tertium nobis argumentum ignium istorum sunt, quòd fontes in summis oriantur montibus. Nam, utcunque caussæ plures concurrant, videtur tamen principem in iis locum obtinere, quod, ob ignes iis suppositos, vapores per venas se varias diffundentes, inque unam decurrentes tandem, & intermedio spatio tum naturâ suâ, tum frigore locorum, per quæ commeant, in naturam aquæ converso, tandem unâ ebulliant venâ. Nempe comparatum hic, sicuti in destillationibus; ut fons se habeat velut caput vasis ejus, quod voce hybrida, *Alembicum* vocant; nempe ab Græco ἄμβιξ, quod Hesychius χύτραν, κάδον b, exponit, & præfixo Arabum articulo *al*, quem in *Alchymia* etiam, & *Almagestus*, & *Almanach*, & aliis, videmus. Hoc enim in vase planè idem usu venit. Quin similiter quoque in nobis vapores è stomacho adscendentes frigore cerebri condensantur, posteaque in os, & aures, & aliò, depluunt.

b Ollam, cadum.

Quartum pro ignibus hisce subterraneis, & eorum vi, argumentum præbent thermæ, è terræ planicie, quandoque etiam erumpentes è montium jugis. Imò lacus quoque, ac, inter cæteros, calidis nonnullos aquis, in Peruanis montibus reperiri, memoriæ prodidit Josephus Acosta lib. III, cap. XVI. At unde quæso hoc, nisi ab ignibus, qui subsunt, provenire credamus? Præsertim quando calidæ hæ aquæ præcipuè iis sunt locis, ubi montes,

 alia-

aliave loca, ignem eructant: uti in Campania, & in Peruana. Adde quòd thermæ istæ & saporem, & odorem, habent bituminis, ac sulfuris: hæc verò constat pabulum esse ignis; sic ut in ipsis flagrent aquis; quod non ignorabant Romanæ illæ, de quibus sic Livius lib. XXXIX: *Matronas Bacchorum habitu crinibus passis, cum ardentibus facibus, decurrisse ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce inesset, integrâ flammâ extulisse.* Ac Fallopius tradit, thermarum aquas in agro Parmensi continuò ad se rapere ignem; nec posse, nisi vento, vel panno, exstingui: quod ob bitumen, ac naphtham ei admixtam, fieri, dubium non est. Etiam Anselmus Boëthius, Cæsareus, dum viveret, Medicus, lib. II de Gemm. cap. CCXCIII, cùm dixisset, calorem calcis vivæ inesse sali ejus, ac si aquam vel frigidissimam infuderis, ob subitam contrariorum pugnam, calorem latentem in actum deduci; subdit deinde, similiter, *oleum sulphuris verum, si aquæ misceatur frigidæ, tam calidum in vitro reddi, ut id manu vix teneri possit.* Nec periculum, ne si ignes subterranei perpetuò flagrent, brevi bitumen & sulphur deficiant. Nam sunt ex eorum natura, quæ facilè regenerantur. Itaque in agro Mutinensi, si locum, post sulphur effossum, terrâ repleveris, ea annum intra quartum, vel circiter, in sulphur convertitur; ut observatum Fallopio. Sic igitur colligimus, calorem aquæ fontanæ clarè testari, esse ignes subterraneos. Nec propterea existimandum, fontes frigidos non provenire ab ignibus. Nam, ut antea diximus, frigidi etiam fontes ignibus istis originem debent. Sed tum calorem suum aqua retinet fontana, quando laxiori currit venâ. Siquidem si vel venâ fluat angustiore, vel per ambages, ac mæandros, longius latiusque discurrat; nihil mirum, si calorem deponat. Unde & caussam videmus, cur locis vicinis, aquarum, quas ab eadem origine manare est verisimile, aliæ fervidæ, tepidæ aliæ, quædam etiam frigidæ sint. Videlicet à vena angustiore, aut laxiore, item longiori, aut propiori fluxus intervallo, omne hoc est discrimen. Porrò quòd fontes isti tum calidi, tum frigidi, sæpe nec pluribus exarescant seculis, vel etiam nunquam, id provenit pro copia aquarum. Nam si magni sint lacus subterranei, nihil mirum, si ob suppositos ignes perpetui sint vapores, atque hi, unà cum aëre admixto, in aquam commutati, novoque aëre foris prioris in locum ad implendum spatium per meatus alios semper transeunte, fontem gignant & æstate ac hieme perpetim manantem. Et tamen ejusmodi quoque interdum exarescunt, sive quia meatus terræ aliquâ concussione, sive alia de caussa, obturentur. Ubi verò non subsunt vasti lacus, sæpius id usu venit: quomodo videmus in grandi æstu deficere fontes, quia non juvantur pluviæ, aut nivalis aquæ, accessu.

Quinctum pro ignibus istis argumentum à terræmotu petere licet. Nam & hi sunt ab ignibus subterraneis; qui sæpe subsunt maris fundo, ac montium insularumque radicibus; profundeque adeo latent, ut longe lateque maximas & plurimas undique concutiant regiones. Ab ignibus his exhalat spiritus sulfureus, & igneus: unde & subinde, dehiscente terrâ, ignes emicant. Etiam aquæ puteanæ, paullo ante tremorem terræ, solent sulfureum habere odorem, eo quòd spiritus hujusmodi jam elevare se, & fundo putei miscere cœperint. Atque huc pertinet illud Plinii lib. II Histor. Nat. cap. LXXIX: *Perhibetur & Pherecydis, Pythagoræ doctoris, alia conjectatio; sed & illa divina; haustu aquæ è puteo præsensisse ac prædixisse ibi terræ motum.* Nec leviter hæc illo comprobantur, quòd ea maximè loca terræ motui sunt obnoxia, quæ montes habent ignivomos: ut Campania, Sicilia, alia; etiam America, de qua testis Acosta. Itaque constat, priusquam Vesuvini illud montis incendium foret, quod Plinium Veronensem absumsit, præcessisse motum terræ. Hodieque minùs Sicilia terræ motui obnoxia est, quàm olim, quia, effracto carcere, meatum nunc laxum habet, quo ignes & spiritus erumpant. Suntque hæc satis etiam consentanea Peripateticis: quia & Aristoteles, etsi rarius ignium subterraneorum faciat mentionem, in hoc tamen argumento pronunciat *a*, terræ motum fieri, τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ πυρὸς, θερμαινομένης, *terrâ à Sole, & igne, qui inest terræ, calefacto.* Et sanè veterum aliquos hunc ignibus assignâsse terræ, tum tremorem, tum pulsum, etiam apud Senecam legas in sexto Natur. quæst. cap. XI. Nec lucem modò, sed robur quoque, his addit, quòd similiter disrumpantur nubes à fulmine. Atqui, ut Plinius ait lib. II, cap. LXXIX, *Non aliud est in terra tremor, quàm in nube tonitruum.* At tonitru est sonus nubis ruptæ. Rumpitur autem nubes ab incluso spiritu igneo, qui, ut ibidem dicitur, *luctatur, & ad libertatem exire nititur.* Itidem hæc illustrantur, & firmantur, cuniculis militaribus; quibus immissus pulvis tormentarius, atque accensus, disjicit propugnacula, & arces, & maximas montium rupes. Cujus artis primus, sed à Francisco Georgio Senensi edoctus, experimentum prope Neapolim in arce Luculliana, quæ *Ovi* dicitur, fecit Petrus Navarrus Cantaber: uti obscurum neutiquam erit, ea conferenti, quæ de Senensi quidem Georgio Cardanus in secundo Subtilitatum *b*; at de Cantabro Petro Guicciardinus retulit lib. IV *c* Historiarum sui temporis. Ac similiter ea ante nos conciliabat in Pyrotechnia sua Vannocius Birunguccius Senensis: ut de uno altero prætereà taceam.

Quod si spiritus ille terram sic concitans sit ab ignibus occultis: consequi etiam videtur, non Solem modò, sed eosdem ignes quoque, caussam esse ventorum, qui aëra nostrum perflant. Nempe ut tum halitus isti præcipuè oriantur, cùm ignis ille terram adurit humentem, & poros ejus laxando, viam aperit halitibus; qui continuò, ut poëta *d* ait,

Quà data porta ruunt, & terras turbine perflant.

Denique ad fossilium etiam generationem concurrere hunc ignem subterraneum, verisimile est. Videlicet, ut materies eorum à calore igneo excernatur, & percoletur; posteaque, si parum aquei habeat humoris, ab eodem compingatur calore, & induretur. Sin multum ejus obtineat humoris, frigore condensetur; eoque & postea calore igneo liquescat. Atque ex his facile est ea conciliare, quæ cùm Aristoteles, & Theophrastus, tum etiam Georgius Agricola, diligens & eruditus scriptor, de hoc argumento tradiderunt.

Hæc tot elementalis ignis bona, & mirandos ejus effectus, eò commemoravimus hoc loco, ut magis in amorem & admirationem rapiamur numinis cælestis; longè iis absimiles, qui vel eorum, & similium ignorantia, propemodum obbrutescunt, vel, inani speculatione contenti, naturæ potiùs mystæ facti sunt ac sacerdotes, quam illius, qui hominum caussâ sic condidit naturam.

Cap. LXIV.

A Nemrodo credi primò institutum Ignis cultum. Sitne Nemrod idem ac Ninus, uti putabat Chronici Alexandrini scriptor. Sacerdotes Ignis nomen dedisse civitati Camarinæ, sive Ur, vel Uroë, uti & regioni Orchoë. Fabella de Abrahamo ab igne Chaldæorum divinitus liberato, Harane autem in eo combusto. Persas sacrificâsse Igni. Quid Maximo Tyrio sit ἄγαλμα ἐφήμερον. *Etiam Ignem à Medis cultum; & aliis Asiæ gentibus, item Macedonibus. Ignem sacrum Persarum regibus in publicum prodeuntibus prælatum, atque eundem, rege exstincto, exstingui solere. Cappadocum gens Persas in cultu ignis imitata: & de eorum Pyræthis, ac Pyratheis. Cultum quoque Phrygibus. Imò & ætate Benjamini Tudelensis in insulis Chenerag obtinuisse. Ægyptiis Vulcanus credebatur utrumque sexum habere, uti & Minerva: acc ridem ab iis Solis pater diceretur.*

PRimus autem, ut ajunt, ignem colere Nemrod jussit: quem aliqui Ninum arbitrantur. Chronici Alexandrini scriptor *a*: Αὐτὸν Νῖνον τὸν Νεβρὼδ οἱ Ἀσσύριοι προσηγόρευσαν.

a Lib. 2. Meteorolog. c. 8.

b Pag 63. edit. Lugdun. an. 1580.

c P. 539. edit. Basil. an. 1567. ex tralatione Cælii Sec. Curionis.

d 1 Æn.

a Pag 64.

ρθέντι· Οὗτος διδάσκει Ἀσσυρίους σέβειν τὸ πῦρ. Εὐθὺς γὰρ πρῶτον αὐτὸν βασιλέα μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐποίησαν οἱ Ἀσσύριοι τοῦτον, ὃν μετωνόμασαν Νῖνον· *Nemrodo autem cognomen Nini imposuerunt. Hic pro Deo ignem colere docuit. Unde primum eum, post diluvium, Assyrii regem fecere, Nini cognomine imposito.* Mihi tamen non paullo verisimilius videtur, Nemrodum esse eum, qui gentibus dicitur *Belus*, hoc est, *dominus*: ex eo autem prognatum esse illum, cui nomen ex re *Nini*, hoc est, *filii*, datum. Abunde de istis actum nobis lib. I, cap. XXIV.

Credibile verò est, ab eo, quem diximus, cultu, *Ur* vocatam Babyloniæ urbem; quæ aliter *Urie*, & *Camarina*; ut ex Eupolemi opere de Judæis Assyriis traditum est Eusebio lib. IX Præpar. Euang. cap. XVII: Ἐν πόλει τῆς Βαβυλωνίας Καμαρίνῃ, ἥν τινας λέγειν πόλιν Οὐρίην· εἶναι δὲ μεθερμηνευομένην, Χαλδαίων πόλιν· *Camarina, quæ Babyloniæ civitas est, ac quam nonnulli Urien dicunt, id autem significare Chaldæorum civitatem.* Nempe eò spectat, quòd sacerdotes Chaldæorum κατ' ἐξοχὴν Græcis dicerentur Χαλδαῖοι: Chaldæis autem כומרין, *Cumerin*; ut Hebræis כמרים, *Cemarim*. Unde & quartus ex diis Samothraciis, qui Axiero, Axiocersæ, & Axiocerso, ministraret, nominatus est *Camillus*, sive *Casmillus*; ut ostendimus cap. LVI. Ab eadem igitur origine est *Camarina*, quia in ea degerent *Cumerin*, id est, sacerdotes, ac philosophi gentis, vulgò vocati Χαλδαῖοι, quomodo Abraham dictus reperisse τὴν Χαλδαϊκήν, hoc est, Chaldæorum philosophiam. At eadem civitas *Ur*, & *Uroë*, nuncupata, quia, ut dixi, Ignis in ea coleretur, sive cultus is proprius fuerit, sive symbolicus. Sanè & regio tota ab eadem caussa Ὀρχόη dicta Ptolemæo. Et puto etiam, inde *Ur* nomen castello esse Persico. Nam Persis maxima in veneratione Ignis fuit; ut mox ostendam. At uti אור Or, *lux*, *lumen*, *Sol*; (unde Ægyptium Ὧρος, & Græcorum αὔριον, *cras*, q. d. ubi Sol iterum illuxerit; item Latinum *aura* pro *splendore* apud Maronem *a*; sed & *aurum*, & *aurora*) sic אור ut, est *flamma*, *ignis*, *focus*; à quo Latinum *uro*, & Græcum πῦρ, ac Germanicum *vuer*, & *vier*. In civitate Ur natum Abraham, est verisimile; quando ex ea dicitur profectus *b*, & Haran fratrem ibi mortuum *c* constat. Imò & de eo fabellam hanc apud B. Hieronymum reperias, quæstionibus sive traditionibus in Genesin *d*: *Pro eo, quod legimus, In regione Chaldæorum* (ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χαλδαίων) *in Hebræo habetur*, אור כשדים, UR CHASDIM, *id est, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi, ex hac occasione, istiusmodi fabulam, Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit. Quod in sequentibus scribitur, egressum esse Tharan cum sobole sua de regione Chaldæorum: pro eo, quod in Hebræo habetur, de incendio Chaldæorum: quòd videlicet, ignem nolens adorare, igne consumtus sit.* Habes fabulam eam in Medras Haggada: ac referunt etiam Salomon Jarchi, & Moses Gerundensis.

a 6 Æn. 204.
b Genes. cap. 11, 31.
c Ibid vers. 28.
d ibid.

Sed quicquid de Chaldæis sit, illud constat, Persis Ignem pro numine fuisse. Caussam refert Julius Firmicus lib. de error. prof. relig. *Persæ, & Magi omnes, qui Persiæ regionis incolunt fines, ignem præferunt, & omnibus elementis putant debere præponi.* Ac primò quidem Ignem coluere, ut Dei symbolum; sed sic, ut paullatim penè apud omnes, vulgum saltem, symbolicus ille in proprium transiret. Ad proprium hunc cultum retuleris, quòd Lucianus in Iove tragœdo ait, Persas Πυρίζειν, *igni sacrificare*. At ut symbolicum interpretabatur Maximus Tyrius dissertatione XXXVIII: τὸ βαρβαρικὸν ὁμοίως ἅπαντες μὲν ξυνιᾶσι τοῦ Θεοῦ· κατεστήσαντο δὲ αὑτοῖς σημεῖα ἄλλοι ἄλλα· Πέρσαι μὲν πῦρ, ἄγαλμα ἐφήμερον, ἀκόρεστον καὶ ἀδηφάγον· *Barbari omnes pariter Deum esse intelligunt. constituêre interim sibi alia, atque alia signa. Ignem Persæ, imaginem, quæ unam duret diem, vorax quid, & insatiabile.* Ita eum reddere locum malim, quàm ut ἄγαλμα ἐφήμερον sit *elementum quotidianum*; quod placuit viro summo. Nam id, puto, voluit Tyrius ille, cùm in Græcia, & aliis in terris, simulachra Deorum ad annos durent multos, quandoque etiam aliquot seculis: Persas, ut Mithræ sive Solis symbolum, colere ignem, simulachrum unius diecula. Ex scriptoribus Ecclesiasticis cultum hunc fuisse apud Persas, tradunt etiam B. Ambrosius, sive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in I ad Corinth. c. IX, & Isidorus Origin. lib. XIV, cap. III. E Græcis, Theodoretus lib. V Histor. Ecclesiast. cap. XXXVIII, & Socrates Historiæ suæ lib. VII, cap. VIII: quo loco pulcrè narrat, quâ fraude Magi in specu, ubi ignem colerent, hominem occultarint ad decipiendum regem Isdegirdum, atque ut dolum hunc detexerit Maruthas, Mesopotamiæ episcopus. Sed ante eos cultum illum prodidere etiam Clementes duo; unus, qui dicitur Romanus, in IV Recognitionum libro *a*; alter autem Alexandrinus, in Admonitione ad Gentes: ubi non modò Persas Ignem veneratos testatur; sed etiam Medos, atque alias gentes, quæ Asiam incolerent; imo & Sauromatas, de quibus postea dicam; atque adeo Macedonas quoque, secundùm Diogenem in primo Persicorum. Qua ratione autem Persæ sacra fecerint Igni, exponit Strabo in XV; ubi eâdem ostendit, diversum fuisse modum, quo Aquæ sacrificaretur. Ignis hic etiam præferebatur regibus Persarum; idque sacrariis quibusdam, quæ πυρεῖα, & πυραιθεῖα, Græci vocant. Ammianus Marcellinus lib. XXIII de Magis: *Feruntque etiam, si justum est credi, ignem cælitus lapsum, apud se sempiternis foculis custodiri: cujus portionem exiguam, ut faustam, præisse quondam Asiaticis regibus dicunt.* Extinguere tamen hunc ignem solebant, si rex moreretur: ut est apud Diodorum Siculum lib. XVII.

a Fol. 59. b edit. Paris.

A Persis hunc ignem sacrum accepere Cappadoces: de quo sic Strabo lib. XV: Ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ πολὺ ἐστι τὸ τῶν μάγων φῦλον, οἳ καὶ Πύραιθοι καλοῦνται· πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά· *In Cappadocia est maxima magorum multitudo, qui Pyræthi vocantur, & multa Persicorum Deorum templa.* Ab iis Pyræthis (pro quo in vulgatis Πύρεθοι) dicta πυραιθεῖα: de quibus ibidem mox legas: Ἔστι δὲ καὶ πυραιθεῖα (vulg. πυρεθεῖα) σηκοί τινες ἀξιόλογοι. ἐν δὲ τούτοις μέσος βωμός, ἐν ᾧ πολλή τε σποδὸς καὶ πῦρ ἄσβεστον φυλάττουσιν οἱ μάγοι· *Sunt & Pyræthea septa quædam ingentia, in quorum medio ara est: in eâ magi & cinerem multum, & ignem perennem, servant.* Narrat deinde, quomodo in Pyrætheis sacra faciant: sed hoc jam expositum nobis cap. IX hujus libri; ubi de Omano tractamus.

Nec Cappadoces tantummodo in eo æmuli fuere Persarum, sed etiam Phryges: si, ut à scriptoribus accepimus Romanis, Phrygum, unde originem ducerent, exemplum secuti sint Lavinienses; hos autem propago eorum Albani, uti Albanos coloni illorum Romani; de quibus inferiùs demonstrabitur. Etiam apud Maximum Tyrium legas sermone XXXVIII, pro Deo esse Lyciis ignem illum, quem Olympus eructat, non Ætnæi instar montis, sed placidum compositumque.

Hactenus de Asiaticis antiquis. Quantopere vero in Asia radices egerit insana hæc religio, documento erunt, quæ in itinerario suo prodidit Rabbi Benjaminus; qui ab Abrahamo Zacutho *b* vixisse dicitur anno mundi quater millesimo nongentesimo nonagesimo tertio, (is à Christi fuerit natali CIƆCLXXIV) ac ab Aria quidem Montano, vito summo, Latinè redditus; sed beneficio nobilis, & amicissimi in Leidensium Academia nuper collegæ mei, Constantino L'Empereur, Hebraicè primùm lucem vidit, ac nova tralatione, & pereruditis illustratus notis fuit. Is Benjaminus *c* narrat, ut in Chenerag, insulis Asiaticis, ad quas se ex Haaulam, hoc est, Zeilam, navigâsse scribit, incolas repererit ignis cultores, vocarique *Dugbijim*: ac sacerdotes ejus numinis sic præstigiis cæteros orbis exsuperare, ut æquiparari hac parte possit nemo. De modo etiam cultus complura adjungit, quæ apud illum legi malo.

b In Juchasin sive Chronico.
c P. 108.

Imò hodieque in Persia, ut Solis, sic Ignis cultus obtinet: præcipuè in inclyta Persarum urbe Spahan. Eam inter-

terfluit fluentum Senderot; pars trans fluentum constituit oppidum Julfa, ubi Christiani degunt, qui Armenii dicuntur. Cis illud vocatur oppidum Gaurisebat, gentilium sedes, quibus corpus crassum, habitus à Persarum aliis diversus, candoris magis studium quàm fuci; feminæ etiam pudicæ, ac à scortatione alienæ. Atque hi sunt, qui veterem Persarum, ut dixi, cultum retinent. Quæ accepi ab amicissimo Andrea Colvio Dordrechtano, viro non divinis modo literis, sed etiam philosophiæ, & politioris literaturæ, variarumque linguarum studiis, egregio. Is verò se hausisse ea profitebatur ex itinerario manu exarato familiaris sui, viri fide dignissimi, Joannis Mivasii, mercatoris Leodiensis; qui annis duodeviginti in regno Persiæ vixerat.

Habemus de Asia: videamus nunc de vicina Ægypto. Vulcanus, per quem partim ignis, partim ejus artificium intelligebatur, in Diis erat Ægyptiorum: qui duos solùm habuere Deos ἀρσενοθήλεις, *masculofeminas*, Vulcanum, & Minervam: quemadmodum prodit Orus Apollo lib. I, cap. XIII. Nec hoc malè convenit cum eo, quòd poëtæ Vulcanum fingunt marem, sed mulierosum; Minervam mulierem, sed viraginem.

a P. 106. Dicunt autem Ægyptii, Vulcanum esse patrem Solis, quia sidera sint ignea. Chronici Alexandrini scriptor *a*: Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἡλίου τοῦ βασιλέως, υἱοῦ Ἡφαίστου, ἐβασίλευσεν Αἰγυπτίων Σῶσις· *Post obitum Solis regis, filii Vulcani, imperavit Ægyptiis Sosis.* Ubi quidem non de corporibus inanimis, sed antiquis Ægyptiorum regibus, sermo est: sed reges vetustissimi, & Dii naturales, iisdem vocabantur nominibus; si credimus iis, quæ Manethos prodidit Ægyptius, atque ex iis, qui supersunt, Diodorus Siculus libro primo bibliothecæ, & exinde Eusebius in secundo Præparationis Euangelicæ, cap. I.

CAP. LXV.

Ignem esse à Græcis cultum philosophis, uti Hippaso, & Heraclito: item sacerdotibus tum Græcis, tum Romanis; idque sub nomine Vestæ: sed hic juniorem intelligi Vestam, non matrem idem nomen habentem. Servius emendatus. Vestam, & Ἑστίαν, propriè esse focum publicum; idque etymo utriusque vocabuli ostensum. Cur nomen ignis proprium sit communicatum telluri, triplex ex antiquis ratio adducta. Servius iterum correctus. Trifariam creditum corpora purgari; aere, aquâ, terra: sed terra hanc vim tribui, quatenus est ignifera: igniferam autem intelligi, partim ratione materiæ ustilis, quam continet; partim quatenus per terram diffunditur calor, tum naturalis, tum alienus. Refelluntur, qui alienum quidem calorem esse elementalem, sed nativum duntaxat cælestem esse, arbitrantur. Datam esse operam, ut focus Vestæ foret sempiternus; ac quomodo, si exstingueretur per imprudentiam, Romani eum instaurarint; quomodo item Græci. Romanos Vestæ sacra accepisse ab Albanis. Cur parum sit verisimile, à Romulo hæc sacra esse instituta. Nec è Tullio ultrà colligi quicquam, quàm ea esse, vel à Romulo, vel Numa. Albanos autem sacra ista didicisse à Laviniensibus, hos à Trojanis, vel, si Prudentium audimus, fortasse ab Atheniensibus. Cur Romani custodiendo igni sacro præfecerint virgines: Græci autem viduas, & quidem jam natu grandes. Obtinuisse hæc sacra non Delphis modò, & Athenis: sed aliis etiam Græciæ locis: & unde πρυτανείοις, ubi sacer ille ignis asservaretur, fuerit nomen.

AB Asia, & Ægypto, iter ad Græcos capesso, & Romanos. Ubi quid mirum, si Ignis à vulgo haberetur Deus, quando & eum pro Deo coluere Hippasus Metapontinus, & Heraclitus Ephesius: ut apud Clementem legimus Admonitione ad Gentes. Sed de philosophis alius se offeret dicendi locus: præsertim ubi Stoicorum de Natura opinionem explicabimus. Nunc videamus de religione publica, tum Græcorum, tum Romanorum. Utrisque Ignis nunc erat Ἑστία, sive *Vesta*; nunc Ἥφαιστος sive *Vulcanus*. De priori sic Ovidius VI Fast.

Nec tu aliud Vestam, quàm vivam intellige flammam.

Est hæc Vesta junior, soror Cereris, & Junonis; filia autem senioris illius Vestæ, quæ aliter *Rhea*, vel *Ops*, dicebatur. Hinc Servius in illud II Æn.

—— Manibus vittas, Vestamque potentem,

*Vestam, Deam ignis, quæ, in medio mundo librata, vi sua * vastet, & ignem intra se habeat.* Ubi lego, *quia, in medio mundo librata, sua vi stet.* Idem mox in illud,

Æternumque adytis effert penetralibus ignem:

Ecce ipse exposuit, quid est Vesta.

Nempe *æternus ignis*. Atque hæc significatio magis etymo convenit. Nam *Vesta* est ex Ἑστία, ut ab ἴς, *vis*; ab ἑσπέρα, *vespera*. Servius in illud I Æn. *Cana Fides, & Vesta: Vestam Religionem dicit, quia nullum sacrificium sine igne est, ipsaque in omnibus invocatur. Vesta autem dicta ἀπὸ τῆς Ἑστίας, ut digammos sit adjecta: sicut ἔαρ, Ver; Ἐνετὸς, Venetus.* Ἑστία, autem *focus*: sed cum pro Dea sumitur, intelligitur κοινὴ πόλεως· *focus urbis publicus*: ut vocat Dionysius *a*. Unde Cicero in II de Legg. *Virgines Vestales in Urbe custodiunto ignem foci publici sempiternum.* Item III de Legg. *Cumque Vesta quasi focum urbis, ut Græco nomine est appellata, complexa sit.* Et II de Nat. Deor. *Vestæ nomen sumtum est à Græcis; visque ejus ad aras, & focos pertinet.* Quod si propriè Ἑστία referatur ad aras, & focos publicos: valde est verisimile, cùm pleraque omnia vocabula sacra sint ab Oriente; etiam *Vesta* sive Ἑστία esse ab אש, id est, *ignis*, & יה, uno ex Dei nominibus: ut אשיה sonet *ignis Deus*, vel potiùs *ignis Dei*; eoque propriè symbolum potiùs numinis, quàm numen ipsum, sonet. a Lib. 2. Antiq.

Sed hæc si sunt, jure quæratur, unde hoc Ἑστίας ac *Vestæ* nomen etiam Telluri ἁπλῶς, quàm Rheam, Opem, Deûm matrem, nuncupant, fuerit attributum. De istoc ne inter veteres quidem convênit. Triplicem autem rationem invenio. Prima est, quia cælestes ignes, quæ sidera dicimus, alantur vaporibus, quos terra emittat. Hanc caussam adducit Dionysius Halic. lib. II Antiqu. Ἑστίᾳ δ' ἀνακεῖσθαι τὸ πῦρ νομίζουσιν, ὅτι γῆ τε οὖσα ἡ θεὸς, καὶ τὸ μέσον κατέχουσα τοῦ κόσμου τόπον, τὰς ἀνάψεις τοῦ μετεώρου ποιεῖται πυρὸς ἀφ' ἑαυτῆς· *Vestæ autem dicatum esse Ignem putant, quòd, cùm Dea hæc sit Tellus, mediumque teneat mundi locum, ignes illos in sublimi ex sese accendat.* De ea autem veterum opinione, quòd tellus pabulum ignibus præbeat cælestibus, varios cap. LXXVII. laudabimus scriptores: ac pertinet eò quoque, quod dixerunt veteres, *Vestam nutricem Iovis*; ut est apud Martianum Capellam *b*. b Lib. I de Philolog.

Altera opinio est, ut eo Tellus vocetur Ἑστία, hoc est, *Focus*, quia ignes continet subterraneos. quos arguunt apertè Ætna, Vesuvius, Hecla, alii montes; etiam in America reperti, de quibus Josephus Acosta Historiæ Indicæ lib. III, cap. XXIV: imò ignes hosce præcipuam esse caussam eorum, quæ ex terra & aquis exhalant, contendit doctissimus Georgius Agricola *c*: ac argumentis sat validis, & multis, hanc antea sententiam adstruximus. Eam de Vesta opinionem sequitur Servius in I Æn. *Vesta dicitur esse Terra, quam Ignem habere, non dubium est; ut ex Ætna, Vulcanoque, datur intelligi.* Quomodo & hunc locum adducit I. Lipsius *d*. Sed pro *Vulcano* legere *Vesuvio* malim: imò planè sic restituendum, indicat MSus Fuldensis; quia in eo post *Vulcano* subjicitur, *& aliis locis ardentibus.* c Lib. de caussis subterraneorum. d Lib. de Vesta & Vestalibus cap. I.

Tertia, & quæ maximè arrideat, ratio est, quòd ignis elementum sit permixtum & aquis, & aëri, & imprimis terræ. Unde est, quòd terrâ etiam purificari corpora hominum putarent. Siquidem Servius in VI Æn. ea trifariam dicit purgari; terrâ, aquâ, aere: terrâ, quæ terrestri; aquâ, quæ marino; aere, quæ aërio jungerentur corpori. Nec obstat, quòd terra potiùs sordes afferat, quàm purget: quippe, ut aiunt, quæ terrâ purgantur, ea purgationem

tionem debent igni, quem terra continet. Verba ejus, inter alia, sunt: *In terra* (animæ) *purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint, deditæ scilicet corporalibus blandimentis: id est, transeunt in corpora terrena; & hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, quo exuruntur omnia. nam cælestis nihil perurit.* Ubi quod ignem ex terra esse ait, eò respicit, quòd ignis fit è lignis, quæ terra producit. Ac magis hoc dixisset Servius, si cogitasset, Thesprotios cremasse carbones fossiles, teste Theopompo *a*; vel si constitisset illi de ustilibus terræ apud Batavos tessellis. Sed nec in ignis materie sistendum. Quippe non per ea solùm, quæ ustilia sunt; sed terram per omnem se ignis diffundit; ut argumento est proprius mixtorum calor: qui si mediocritatem servet, naturalis vocatur, ac rem conservat: sin mediocritatem excesserit, alienus nuncupatur, non quasi aliunde sit, quàm naturalis (uterque enim est ab eodem ignis elemento) sed quia, quatenus modum non retinet, à natura mixti est alienus: quippe quam corrumpat, & absumat, ut fit in febricitantibus. At valde eos ratio fugit, qui existimant, calorem nativum esse cælestem: alienum solùm ab igni esse: atque id, quia, ut ajunt, ignis noster dissipet cuncta, ac perdat. Nam & nostrum ad rerum generationem conferre, argumento cùm alia sunt multa, tum quòd in Ægypto hodieque obtinet, ut ab lento & moderato igni ex ovorum vel tribus millibus & amplius, furno suppositis, pulli excludantur: quod artificii genus in Galliis etiam à Neapolitano quodam esse patrum suorum, hoc est, proavorum nostrorum ætate exercitum, Brodæus refert in tertio Miscellaneorum, cap. XXV. Quare existimandum, cùm calore illo interno, quem ab ignis elemento diximus provenire, sic esse comparatum, uti cum calore illo ignis externo, ad quem carnes assamus. Nam mediocris eas temperat, ac coquit: immoderatus ac diuturnus exsiccat nimis, ac tandem adurit.

a *Apud Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap.* 186.

Sed talis est Vesta, prout per eam intelligitur ignis tribus elementis ad rerum generationem & conservationem infusus. Redeo ad appellationem Vestæ, quatenus particulatim significatur ignis ille in focis publicis. Is cælestium erat ignium, Solis imprimis, symbolum. Unde Florus lib. II, cap. II: *Imprimis* (Numa) *focum Vestæ virginibus colendum dedit, ut ad simulacrum cælestium siderum custos imperii flamma vigilaret.* Itaque jugi erat, & assiduâ opus curâ, ut semper luceret. Ac si exstingueretur, non ab igni nostro accendere fas fuit, sed Romanis quidem (ut Festi *b* utar verbis) *mos erat tabulam felicis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo Virgo in ædem ferret.* Græcis autem in fomentis vasculo cavo impositis, & Solis radiis in ejus centro exceptis, flammam concipere consuetudo erat, Plutarcho *c* teste.

b *In Ignis Vestæ.*

c *In Numa.*

Romani hunc Vestæ cultum accepere ab Albanis; unde Livius lib. I: *Virgines Vestæ* (Numa) *legit, Albâ oriundum sacerdotium, & genti conditoris* (Romuli) *haut alienum. His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate, aliisque ceremoniis, venerabiles fecit.* Romulus quo minùs id sacerdotium institueret (utcunque ei Plutarchus *d*, & Propertius *e*, tribuant) in caussa illud erat, quòd non videret, quomodo honestè satis perpetuam exigeret virginitatem, quando mater sua Ilia, quæ & ipsa Vestalis erat virgo, cum Marte, hoc est, Martis sacerdote, vel Martiali quopiam, ac militari homine, rem habuisset; quo ex concubitu natus ipse foret. Rationem hanc etiam Dionysius adducit. Cicero quò abeat, non satis est apertum. Oratione de Haruspicum responsis ait: *Quod sacrificium tam vetustum, quam hoc* (Vestalium) *quod à regibus æquale huic Urbi accepimus?* Videri possit à Romulo deducere, quia dicat, *æquale Urbi sacrificium.* Sed cùm addat, à regibus acceptum; nihil impedit, quo minùs παχυλῶς *f* capiamus, ut æquale sit Urbi, quod à duobus est regibus primis; quorum alter imperium condiderit disciplinâ, ac legibus; imprimis iis, quæ ad belli artes pertinerent; alter pietatem instillando, quo faciliùs pareretur. Nec enim

d *In Romulo.*
e *Lib. 4. el. 4 quæ est de Tarpeja.*

f *Pingui Minerva.*

pauciora Patres religione consecuti sunt à plebe, quàm legibus: imò extrema quasi anchora sæpe iis erat religio; quâ animis injectâ, subinde potuerunt, quod nulla extorsisset potentia humana. Albani autem, quos & sacrum hoc, postquam translatum Romam fuit, retinuisse constat, habuere illud à Laviniensibus: quorum urbs, Dionysio teste, XXX annis exstructa fuit, priusquam ab Ascanio Alba Longa conderetur. Lavinienses idem accepisse traduntur ab Ænea Phryge: de quo Maro in II, ut antea dictum:

Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Hinc Ovidius Fast. VI:

Vidimus Iliaca transferri pignora Vestæ.

Nam *Iliacam* nuncupat, quia Ilienses eam, duce Ænea, intulerint Latio. At translatam refert, quia, cùm antea Vestæ sacra forent in regia Numæ, Augustus ea, ubi factus esset Pontifex, traduxerit in domus suæ partem, quam publicavit, ac donavit Vestæ: quemadmodum est apud Dionem lib. LIV. Atque hasce tres civitates, Albam, Lavinium, ac Ilium, in animo habuit B. Augustinus, quando ait lib. III de Civit. Dei, cap. XVIII: *Sacra illa fatalia* (Vestæ) *quæ jam tres, in quibus fuerant, presserunt civitates.* Ambigit tamen Prudentius, an non ea Romani acceperint sacra ab Atheniensibus. Verba ejus sunt in II adversus Symmachum:

—— In his quoniam Vestalis origo favillæ
Urbibus, ut memorant, primo de fomite sumta est:
Sacravitque focos, aut Phryx, aut Grajus, alumnos.

Nempe ut hauserint ea Romani à legatis suis anno Urbis trecentesimo in Græciam missis, quò de Draconis, ac Solonis, legibus cognoscerent.

Hunc Ignem custodiebant Romæ virgines, ex eo dictæ *Vestales.* Ex Plutarcho colligunt, virgines iccirco sacro esse igni præfectas, quia ut ignis absumit ligna, ex quibus is exstruitur, ut hæc materies, & quasi parentis instar videantur: ita virgo, si manserit intacta, quodammodo suos occidat parentes: quippe per quam stet, quo minùs post fata etiam in suis vivant hæredibus. Sed quanto simplicius est, veriusque, eò id factum, quia ut purus ignis, sic pura virgo: atque ut nihil generat ignis extra mixtionem, ita nec virgo. Unde ipse Plutarchus in Numa: Νυμᾶ καὶ τὴν τῶν ἑστιάδων παρθένων καθιέρωσιν, καὶ ὅλως τὴν περὶ τὸ πῦρ τὸ ἀθάνατον, ὃ φυλάττουσιν αὗται, θεραπείαν τε καὶ τιμὴν ἀποδιδόασιν, εἴτε ὡς καθαρὰν καὶ ἄφθαρτον τὴν τοῦ πυρὸς οὐσίαν ἀκηράτοις καὶ ἀμιάντοις παρατιθεμένου *a* σώμασιν, εἴτε τὸ ἄκαρπον καὶ ἄγονον τῇ παρθενίᾳ συνοικειοῦντος *b*. *Numæ Vestalium virginum consecrationem, omnemque æterni ignis, quem adservant hæ, cultum ac honorem adsignant: sive puram & incorruptam Ignis naturam integris & inviolatis credidit corporibus; sive sterilem & infæcundam virginitati quasi contubernio conjunxit.* Ac similiter Ovidius VI Fast. & ex eo Lactantius lib. I, cap. XII. Adde quòd virgines sint immunes à rei domesticæ curis: eoque faciliùs, & certiùs, advigilent ad sacri ignis custodiam: qui si exstingueretur, Urbi grave credebatur periculum portendi. Quam rationem etiam Tullius adducit in secundo de Legg. *Vestæ,* inquit, *colendæ virgines præsunt, ut advigilent faciliùs ad custodiam ignis.* Et eâdem de caussa viduæ in Græcia præfectæ, & quidem ætate provectæ: nempe quia nuptæ non possint satis advigilare ignis custodiæ; quia sint mariti, & rei domesticæ curâ, districtæ: uti neque nupturientes, quippe aliò applicantes animum. Hac de re sic Plutarchus in Numa: Τῆς Ἑλλάδος ὅπου πῦρ ἄσβεστόν ἐστιν, ὡς Πυθοῖ, καὶ Ἀθήνησιν, οὐ παρθένοι, γυναῖκες δὲ πεπαυμέναι γάμων, ἔχουσι τὴν ἐπιμέλειαν· *In Græcia sicubi sit ignis æternus, ut Delphis, & Athenis; non virgines, sed viduæ, quarum ætas ad iterum nubendum præteriit, curæ ejus præfici solent.* Sed parùm cautè sic loquitur Plutarchus, quasi Delphis, & Athenis solùm, Vesta à Græcis coleretur. Nam itidem Tenediis, Argivis, Naucratitis, sacrum fuisse hunc ignem, jam antea vidimus: atque idem de Rhodiis,

a *Sic reponendum pro παρατιθεμένους, ut vidit Muretus.*
b *Ubi perperam vulgo, etiam in Stephanica, & Parisina anni 1624. συνοικειοῦντες.*

diis, Cyzicenis, Milesiis, Ephesiis, Naxiis, atque aliis, diximus in Oratoriis *a*; ostensumque id fusius Casaubono in xv Athenæi.

> a *Instit. Orat. lib. 4. cap. 6. sect. 4.*

Hujusmodi viduæ vocabantur πρυτανίτιδες, quia viverent ἐν πρυτανείοις. Πρυτανεῖα autem dixere loca Vestæ sacrata: nempe, ut apud Pindari scholiasten est, quasi πυρὸς ταμιεῖα, quoniam in iis ignis, hoc est, lucerna ardens, custodiretur diu noctuque, ne defectu olei exstingueretur. Pindari Nem. od. xi, quæ est honori scripta Aristagoræ, Prytanis Tenedii:

Παῖ Ῥέας ἅ τε πρυτανεῖα λέλογχας Ἑστία,
Ζηνὸς ὑψίστου κασιγνήτα, καὶ ὁμοθρόνου Ἥρας.

Filia Rheæ, cui sortitò obvenere Prytanea, Vesta,
Iovis altissimi soror, & eodem solio considentis Junonis.

Ubi sic scholiastes, Πρυτανεῖά φησι λαχεῖν τὴν Ἑστίαν, παρόσον αἱ πόλεων ἑστίαι ἐν τοῖς πρυτανείοις ἀφίδρυνται· καὶ τὸ ἱερὸν λεγόμενον πῦρ ἐπὶ τούτων ἀπόκειται· *Ajunt, Vestam obtigisse Prytaneis, quoniam foci publici constituti sunt in Prytaneis; inque iis reponitur Ignis, qui sacer nuncupatur.* Postea geminum adducit etymon *Prytanei*; ac repetit, quod dixerat, ἱδρυνθῆ ἐν τοῖς Πρυτανείοις τὴν Ἑστίαν· *constitui in Prytaneis Vestam.* Hoc prytaneum Æschylus Supplicibus vocat βωμὸν, καὶ ἑστίαν χθονὸς *b*: ipsumque regem nuncupat πρύτανιν ἀκριτον, hoc est, ἀνυπεύθυνον *c*. Sed verba chori ad regem integra apponamus *d*:

> b *Aram ac focum terræ.*
> c *Qui nulli rationem reddere habeat necesse.*
> d *P. 320. edit. H. St.*

Σύ τοι πόλις, σὺ δὲ τὸ δήμιον
Πρύτανις ἄκριτος ὤν, κρατύνεις βωμὸν ἑστίαν χθονὸς
Μονοψήφοισι νεύμασι σέθεν.

Tu populus, tu omnis populi potestas,
Rector nullius judicio subditus, moderaris aram focumque regionis Argivæ
Unius tui decreto, ac nutu.

Dionysius Halicarnass. in ii Antiq. Ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς πρυτανείοις, ἑστία κοινὴ τῶν φρατριῶν· *In Græcorum prytaneis communis est focus omnibus curiis.* Etiam ex secundo Hermiæ de Apolline Gryneo refert Athenæus in quarto, solitos Naucratitas ἐν τῷ πρυτανείῳ δειπνεῖν γενεθλίοις Ἑστίας πρυτανίτιδος· *in prytaneo convivium celebrare die natalis ejus, quæ Vestæ sacris præesset.*

Cætera, quæ ad Vestam, & Vestales, pertinent, veterum nemo fusiùs ac diligentiùs est persecutus Dionysio Halicarn. Antiquit. Rom. lib. ii: operæque usjungere, quæ habet Agellius lib. i, cap. xii: juniorum autem, ut aspernanda non est erudita opera Lilii Gyraldi; ita nullus ea meliùs illustravit Justo Lipsio, peculiari de Vesta & Vestalibus syntagmate.

Cap. LXVI.

Vulcani nomine designari Ignem, non æthereum quidem, qui in sideribus relucet, ac Iovis *potius nomine intelligitur; sed elementalem, & unde hic* Ἥφαιστος *nominetur: imò ab elementali etiam igne excipi illum foci publici, qui Vestæ est sacratus: Vulcano autem attribui illum è nubibus, vel montibus, erumpentem: item istum in sacrificiis, vel laternis, ac præcipue in opera fabrili; unde Deus is cum malleo, aut forcipe, effictus. Festum ejus* Χάλκεια, *vel* Πάνδημον. *Primò hoc sacrum fuisse Minervæ, unde dicta* Ἐργάνη. *Utrum convenientius Vulcano, an Minervæ, Deo, an Deæ, ignis, & ars fabrilis, tribuantur. Quomodo Vulcanus sit Junonis filius, sive per Junonem aëra, sive terram, intelligas. Cur Vulcanus fingatur claudus, ratio adlata, tum juxta poëtarum fabulam, tum secundum rerum naturam, quæ fabulâ adumbratur. Cur Venerem dicant poëtæ uxorem Vulcani. Etiam Vulcanum esse cultum à Germanis; falli autem, qui Solem, aut Martem, per eum intellexisse arbitrantur. Sarmatis quoque Ignem fuisse pro Deo, & inter alios Lituanis, quibus* Znicz *dicebatur.*

PRæterea Ignis dicebatur Ἥφαιστος, Latinis *Vulcanus*; qui in Valeriani Imperatoris nummo VOLKANUS. Sanè per Ἥφαιστον nec Zeno aliud, quàm τὸ τεχνικὸν πῦρ *a*, intelligebat: quemadmodum ex Laertii lib. vii antea dictum. Sed non omnis Ignis censetur Vulcanus. Quippe alius ignis cælestis, alius sub cælis. Prior ille, qui purior, ex Phurnuti sententia, est Jupiter, & creditur vulgo Ζεὺς vocatus ἀπὸ τοῦ ζέειν, quod est *fervere.* At eidem noster ille, qui impurior, nominatus est Ἥφαιστος ἀπὸ τοῦ ἧφθαι, quod est *accensum esse.* Sed neque omnis iste sub cælis Vulcanus est habendus. Nam, ut suprà vidimus, Vesta est ignis ille in focis, præsertim publicis terebratione ligni felicis, vel de cælo, & fortassis aliâ etiam ratione accensus, curâque humanâ perpetuus. Sed Vulcanus non terebrationi, aut cælo debet originem; nec in publico asservatur foco, ut cælestis ignis symbolum: sed partim in nubibus exardescit; unde Vulcanus Iovi dictus fulmina fabricare: partim est sub terris, unde & subinde erumpit: quippe est hæc (ut Cornelius Severus in Ætna canit) *fallacia fatum*, sive opinio malis poëtarum, si ex carmine de eorum sensu judicandum,

> a *Ignem artificiosum.*

—— Tumidis è faucibus ignem
Vulcani ruere, & clausis resonare cavernis
Festinantis opus.

Partim etiam in sacrificiis Deorum conspiciebatur: unde & Papinio Thebaidos primo *b*, *ignis*, qui sacrificaretur Nocti, vocatur *Vulcanius.* Partim privatis usibus illucebat; ut qui laternis circumgestatus: unde Plautus Amphitryone *c*;

> b *Vers. 508.*
> c *Act. 1. sc. 1.*

Quo ambulas tu, qui Vulcanum in cornu conclusum geris?

Partim denique in fabrorum fornacibus armis inserviebat cudendis, & aliis è metallo apparandis. Atque hic ignis potissimùm Vulcani nomine capiendus. Itaque & Deus iste à gentibus cum malleo pingebatur: quod Arnobio quoque traditum in vi. Ac in L. Cælii nummo cum forcipe spectatur. Et Athenis ei sacra Χάλκεια *d*: quæ etsi & ab opificum aliis, celebrarentur; unde hoc festum Πάνδημον *e* vocarunt: præcipuè tamen id à fabris fiebat. Primitus interim hæc Minervæ erant sacra: quia omne opificium sit Sapientiæ inventum. Atque hinc Minerva dicta est Ἐργάνη. Sed Phanodemus, ut auctor nobis Harpocration, Vulcani festum ait. Videlicet, cùm omnium haberetur opificum, Minervæ vocabatur: at, credo, quia in opificibus fabri ferrarii primas ferrent, ac præcipuè hoc sibi festum vindicarent; solius haberi cœpit Vulcani; cui icicirco etiam tribuit Pollux. Quæras, utrius potiùs numinis hoc artificium videatur, si ex philosophorum opinione judicium sit ferendum. Censeo Minervæ, si per eam intelligas sapientiam divinam. Rectè tamen etiam tribuas Vulcano, si hoc capiatur juxta historiam veterem, ut sit Tubalcainus, fabrilis artis inventor; velut ex Mose diximus lib. i, cap. xvi. Sed si φυσικῶς malis considerare; sic quoque ratio se offert, cur numen masculum, quale Vulcanus, huic præficerent arti. Nam Vulcanus, ut ostendimus, est ignis fabrilis. At is instrumentum est artis: instrumenta autem non ad materiem pertinent, quæ à *matre* sic dicta est; sed ad efficientem caussam, qualis pater. Adde quòd duri artis fabrilis labores molli mulierum sexui minus conveniant. Atque ista, credo, spectarunt, cùm Deo potiùs, quàm Deæ, hoc inventum tribuerunt.

> d *Æraria.*
> e *Totius populi.*

Deus hic Junonis filius habebatur. De quo sic Apollodorus lib. i: Ἥρα δὲ χωρὶς εὐνῆς ἐγέννησεν Ἥφαιστον· ὡς δὲ Ὅμηρος λέγει, καὶ τοῦτον ἐκ Διὸς ἐγέννησεν· *Juno citra cujusquam concubitum peperit Vulcanum. Sed, ut Homerus ait, & hunc ex Iove conceperit.* Hæc quoque rerum naturam adumbrant. Juno enim subcælestis vel aër est, vel terra. Si aëra capias, rectè Servius in vi Æn. eam adducit rationem, quòd ignis noster constet de ligno, & aëre. Nam quid aliud est flamma, quàm aër, vel fumus ardens? Nempe aër calore æthereo, quem per Iovem intellexere, accenditur; ut idem frigore concrescit in

aquæum

aqueum humorem. De qua elementorum conversione ita Lucretius in primo:

Et primùm faciunt ignem se vertere in auras
Ætheris, hinc imbrem gigni, terramque creari:
Ex imbri, rursusque à terra, cuncta reverti;
Humorem primùm, mox aëra, deinde calorem.

Sin, ut sæpe fit, per Junonem designatur terra; apposita magis ratio petetur ex illis, quæ Servius eodem tradit libro: *Ignis*, inquit, *ex terra est*, *quo pereruntur omnia. Nam cælestis nihil perurit.* Hoc est, quod Philosophi dicunt, ignem nostrum esse excessum caloris in elemento alieno.

Nec indignum consideratione de claudicatione Vulcani. Prius fabulam videbimus. Apollodorus, loco antè memorato, refert, ut cùm Vulcanus Junoni, matri suæ, à marito de cælo suspensæ, vellet opem ferre, à Iove de cælo præceps datus sit in terras; ac à Themide quidem servatus sit; sed postea ex casu illo claudicârit. Unde apud Homerum *a*, eum mater ipsa; vocat Κυλλοπόδιονα *b*. Hoc durè aspereque videretur dictum non cogitanti, vitia corporis nulli esse probro vertenda: quam rationem etiam adducit Plutarchus. Et eò attendit quoque Alcamenes, levi cum aliqua Deum claudicatione effingens: ut testis est nobis Tullius, in primo de Deorum natura. Atque hæc ostendunt, qualis sit fabula, & ut, si ratione morum eam cogites, alioqui, ob claudicantem Deum, satis absurdam; planè, ut de talibus loquitur B. Hieronymus *c*, honesta videatur oratio.

a Iliados o.
b Pedibus claudum.
c In Chronico Eusebii.

Nunc videamus, quomodo hæc ad rerum pertineant naturam. Vulcani claudicatio notat ignis nostri imperfectionem. Nec enim ætherei instar ignis, perpetim vivit; sed, nisi ligna ac materiem apposueris, perbrevi tempore exstinguitur. Quam rationem ejus fabulæ Heraclides quoque Ponticus adducit. Sed alteram etiam reperio, quia flamma, præsertim vento agitata, claudicantis instar, nunc in hanc, nunc in alteram se vertat partem. Neque hoc nostrum esse commentum, sed ex mente dici gentilium; indicio erunt verba illa B. Augustini contra Faustum lib. xx, cap. ix, *Ad naturam rerum interpretari conantur, Vulcanum claudum, quia Ignis terreni motus ejusmodi est.*

Ibidem etiam addit, *Venerem credi Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas necessariò nascitur.* Nec, quatenus calor ab igni, verisimilius occurrit.

His de Græcis, Romanisque, aliquid subdam de gentibus Europæ, quas barbaras dixere; nec universis tamen, sed contentus nunc ero Germanis, & Sarmatis. Vulcanum sive Ignem esse cultum Germanis, auctor est Cæsar in vi de bello Gallico: imò, ut idem ait, præter Solem Lunamque, cultus est illis solus. Unde etiam elucet, distinxisse vulgò à Sole: utcunque eundem, ac Solem, existimet Philippus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ. Potiùs igitur Vulcanus Germanis fuerit Jupiter, sive aëris potestas, tonitrua ciens ac fulgura. Quomodo & Etrusci Vulcanum ajunt Iovis ignem è nubibus jaculari *d*. Neque caussæ satis video, cur idem vir eruditissimus Germanis eundem censeat Vulcanum, ac Martem. Romanos saltem distinxisse, argumento est, quòd Marti devota potuerint suspendi in templo: vota Vulcano, comburerentur. Unde Livius lib. xxx: *Magna vis armorum capta; ea omnia imperator, Vulcano sacrata, incendit.*

d Servius in I Æn. vers. 46.

A veteribus etiam Sauromatis ignem esse cultum, refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: deque eo testem laudat Nymphodorum in libro de legibus barbaricis. Eoque magis fidem facit, quia à Lituanis, gente Sarmatica, priusquam Christum amplecterentur, quod contigit circa annum ciↄ ccxxx, honore divino cultum esse Ignem, quem dixere *Znicz*, scribant, qui de Sarmatia Europæa egere: ut Alex. Gaguinus cap. de prisca Lituanorum religione.

De Afris etiam sic Cæsar Scaliger Exercitat. c c l v i i i, sect. i: *Scriptum est in historiis Africanis, ignem in Libya pro Deo habitum; quem Vestalium ritu perpetuum servarent.* Hausit verò hoc ex Joannis Leonis Africani lib. i *a*.

a Cap. de priscorum Afrorum fide ac religione, sive p. 59 edit. Batavæ.

Cap. LXVII.

Acceditur ad Aquam: cujus multiplex utilitas ostenditur. Quibus de caussis gratia Spiritus sancti Aqua comparetur in Scripturis. Quanta sit latitudo aquæ, si cum terra comparetur: deque eo opinio apocryphi Esdræ rejecta, imò & illa Cæsaris Scaligeri. Quanta maris sit profunditas. Fusiùs paullò contra receptam opinionem ostensum, Deum non tertiâ die, sed secundâ, discrevisse aquas a terris: ac de eo verba Mosis in historia creationis aliter, ac fieri solet, declarata. Cur Deus aquas secreverit à terris: cur item montes opposuerit litoribus. Falsò credi, mare esse altius terrâ.

Egimus de Terra, & Igni: quorum illa ex elementis vim habet minimam; hic maximam; intermediæ autem potestatis sunt Aqua, & Aër. Ac Aër quidem cum Igni unâ convenit qualitate, nempe calore: altera cum Aqua, puta humore: ut faciliùs Ignis convertatur in Aëra, quàm Aquam. Proclivius enim unius fit immutatio, quàm duorum. Et quid flamma aliud, quam aër ac fumus ardens? Antiquior interim cultus est Aquæ, quàm Ignis. Quare hanc temporis magis, quàm illam naturæ rationem, secutus, de Aëre posteriùs dicam: nunc autem quasi ab Igni descendam in Aquas. Quod si ullo in elemento, in hoc Aquæ profectò, magnopere divina se exseruit providentia. Nam sine illâ foret, nulla fieret simplicium concretio. Quippe & Aquæ frigore temperari opus calorem Ignis: & ejus humore necesse est molliri duritiem Terræ. Ac propterea sunt & aquæ in venis, ac meatibus subterraneis: quæ sese quovis, quandoque etiam in altum, diffundunt; cujus rei caussam antea adduximus. Sunt item aquæ cælestes; quibus depluentibus, terra irrigatur. Absque iis esset, inidonea foret tellus ad cibos animantibus producendos. Nec terram solùm, sed hæc etiam terrestria animantium corpora, potu irrigari fuit necesse: unde & Græci Neptuno nomen dedere, ut inferiùs exponam. Plurimum item aquæ conferunt ad purgationem: & mundicias: unde huic Latini dederunt nomen, ut itidem postea referam. Jam quid dicam de aquarum usu ad navigandum quaquaversùs, ac brevi sæpe spatio perveniendi ad terras longissimè dissitas? Ut jure optimo principem Olympiorum odam Dircæus ille vates hoc pacto ordiatur, Ἄριστον μὲν ὕδωρ· *Optima quidem aqua.* Sed Plinium quoque audiamus facundo sic ore præstantiam aquæ prædicantem lib. xxxi, cap. i: *Hoc elementum cæteris omnibus imperat: terras devorant aquæ, flammas necant, scandunt in sublime, & cælum quoque sibi vindicant, ac nubium obtentu vitalem spiritum strangulant. Quæ caussa fulmina elidit, ipso secum discordante mundo? Quid esse mirabilius potest aquis in cælo stantibus? At illæ, ceu parum sit in tantam pervenire altitudinem, rapiunt eò secum piscium examina. Sæpe etiam lapides subvehunt, portantes aliena pondera. Eædem cadentes omnium terrâ nascentium caussa fiunt, prorsus mirabili naturâ, si quis velit reputare, ut fruges gignantur, arbores fruticesque vivant, in cælum migrare aquas, animamque etiam herbis inde vitalem deferre; justâ confessione, omnes terræ quoque vires aquarum esse beneficii.* Et profectò ob tot bona Aquarum Deus ipse in Verbo suo gratiam Spiritus S. cum aquis maximè comparavit. Præcipuè tamen, quia ut aqua fluidâ suâ densitate sordes abluit exteriores, imò etiam viscidum illud venis adhærens deterget; sic & gratia divina abluat animam nostram à peccatis: & ut aqua refrigerat stomachi, ac viscerum ardorem; ita Spiritualis gratia exstinguat ardorem iræ, libidinis, & aliarum perturbationum: ut item aqua humectat ariditatem faucium, ac ventriculi; sic Spiritus S. expleat desideria animæ Deum sitientis: ac denique ut aqua vehiculum est cibi, & tum animantium, tum plantarum etiam

venas replet succo ad præstandos actus vitales; sic gratia Spiritus S. influat in animam, eique vires infundat ad actus veræ pietatis; qui soli habent promissionem vitæ æternæ. De hac spirituali aqua sic Samaritanæ ait Christus apud Joannem *a*: *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* De eadem est apud Jesaiam LV, 1: & hinc illud Apoc. XXII, 17: *Qui sitit, veniat; &, qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.* Infideles autem, quia gratiâ spirituali carent, dicuntur propterea ab Apostolo Petro *b fontes sine aqua.* Votum igitur hoc addamus cum Samaritana *c*: *Domine, da nobis hanc aquam, ut non sitiamus.*

a Cap. 4. v. 14.
b 2 Epist. cap. 2.
c Joan. 4. 15.

Atque hæc universè de bono aquarum dicta sint. Nunc, ut meliùs divina in elemento hoc bonitas ac providentia intelligatur: primùm videbimus de mirandis Oceani, & maris interni: postea considerabimus aquas pluvias, fontanas, fluviales, cæteras.

In mari tum extremo, tum interno, imprimis animo se offerunt, quantitas, qualitas varia, & motus.

In quantitate attenditur tum longitudo, & latitudo; tum profunditas.

Longitudo, & latitudo ejus, par, aut suppar, est magnitudini telluris non obtectæ mari; si ex orbe cognito judicium faciendum. Adeò vastum esse Oceanum, Alexander Piccolomineus est testis *d*, qui cum cura est dimensus. Ut valde fugerit ratio apocryphum illum scriptorem, cujus liber vulgo *quartus Esdræ* inscribitur. Nam tradit ille, sex telluris partes aquis esse obrutas, septimam verò aquis nudam. Alium, minorem tamen, errorem errat Scaliger adversus Cardanum Exercit. XXXVIII; ubi ait, tertiam modò terræ partem esse extra aquas; cætera ejus mari premi.

d Lib. de magnitudine terræ, & aquæ.

Profunditas maris, judicio eorum, qui ætatem navigationibus trivere maritimis, rarò dimidium ultra milliare Italicum pertingit; si gurgites aliquos exceperis, quibus ad milliare integrum se extendit, & pauca loca, ubi nullâ fundus bolide attingitur; ut plurimùm fit circa insulas Flandricas: idemque experti sunt Hollandi circa aliquas Pacifici maris insulas.

Tantum mari alveum Deus die tertiâ excavavit, ex sententiâ communi; vel potiùs secundâ, ut verisimilius mihi videtur, Mosaica verba attentiùs consideranti. Sanè primus dies propriè creationis fuit, quia eo Deus è nihilo res fecit: proximus secretionis, quia facta distinxit: cæteri ornatus, quibus sic facta & distincta instruxit. Tertio enim die terram vestivit plantis, in his etiam paradiso. Quarto cælum illustravit sideribus. Quincto aër aves, aqua pisces accepit. Sexto terris data animalia terrestria; tum ratione carentia, ut pecora, & jumenta; tum prædita hac, ut homo. Distinctio autem, quæ secundâ fiebat die, duplex fuit: una, ut dixi, aquarum superiorum ab inferioribus; altera aquarum inferiorum à terra. Utrumque est secretionis opus, eoque uni eidemque diei conveniens. Eruditissimi tamen homines malunt posteriorem tribuere diei tertiæ: ut tum secretio terræ ab aquis, tum plantarum productio, eidem competant diei. Sed hos si sequamur, fateri cogimur, die tertio bis dici de bonitate operis; secundo autem nec semel ejus fieri mentionem. Nam in LXX quidem; at non in Hebræo, Chaldæove codice, vel Latino etiam interprete, legas, *vidisse Deum, quod bonum erat ejus diei opus.* Jam olim eos, quibus non alia præter receptam cognita erat ejus loci interpretatio, valde hic scrupulus punxit: unde varia illi evellendo sunt commenti. B. Hieronymus dicebat, ideo secundâ die illud de bonitate operis præteriri, quia binarius mysticè est malus. Quam rationem meritò ridet Lyranus. Quomodo enim homo dicat, binarium esse malum: cùm Deus ipse dicat, non esse homini bonum, ut sit solus, eoque uxorem ei dederit adjutorium? Judæi igitur malunt dicere, eò Mosen non apposuisse de bonitate operum diei secundæ, quia Deus tum fecerit etiam gehennam: hæc autem homini mala sit, nec Deo per se grata. Nam si non delectetur morte hominis temporali: multo minus voluntate antecedenti velle mortem ejus æternam. Gehennam autem secundo esse die factam, comprobare conantur ex Jesaiæ XXX, 33: ubi hesternâ die (id *secundam* interpretantur) תָּפְתֶּה, *Tophthe*, dicitur creatum. Sed longè aliam ejus esse loci sententiam, liquet ex interpretum multis: cumque Moses dicat, creatum tunc cælum, illi ajunt, creatam tum gehennam; quæ nimium quantum distant. Tertia eorum opinio est, qui eò omissum à Mose de bonitate cæli arbitrantur, quia cælum adhuc esset imperfectum; quippe necdum sideribus ornatum. Sed si terra potuerit bona dici sine plantis, aqua sine piscibus, aër sine avibus; cur non & cælum sine sideribus? Quarta nonnullorum est Rabbinorum sententia, quorundam etiam Christianorum; in his doctissimi Petri Picharelli *a*: qui credidere (& rectè meâ quidem sententiâ) Genesios cap. 1, versum nonum, & decimum, ad secundæ diei opera referri: quomodo verba hæc versus decimi, *Et vidit Deus, quod esset bonum*, pertinebunt ad diem secundam: ac pro eo, quod nunc est versu IX, *Et dixit*, rescribi sit satius, *Et dixerat*: quandoquidem satis constat, vocem hanc Hebræam, & similes, nunc præteriti perfecti, nunc plusquamperfecti habere significationem. Vel argumento fuerint illa sequenti capite vers. septimo, octavo, nono: ubi videas, non perfecto, sed plusquamperfecto, transferri, *formaverat hominem, plantaverat hortum, & germinare fecerat.* Quare sic colligimus, geminam aquarum secretionem diei secundæ à Mose esse attributam; unam superiorum ab inferioribus; alteram inferiorum à tellure: ac proinde singulis diebus, &, quotus is foret, apponi, & bonitatem operis ab ipso commendari Deo. Hæc mihi maximè sententia probatur. Nolim tamen de eo serram reciprocare cum hominibus eruditissimis: quorum promeritis lubens laudibus adsurgo. Sive autem tertiâ, sive, ut putamus, secundâ die hæc à Deo facta est excavatio alvei marini: in ea omnino sapientia ac bonitas elucet divina. Nam quis ignorat, terram naturâ graviorem esse aquis? quod particula terræ compactioris injecta aquis satis probat. Proinde naturâ aquæ circumfunderentur terris; ut primo die factum esse, Moses docet. At nunc illis quidem locis terra est depressior, ut aquæ innatent, in tantum quandoque, quemadmodum dixi, ut fundus non deprehendatur: aliis verò locis terra longissimè supra aquas eminet, altissimis in montibus imprimis. Nempe divina sic jussit ratio, ut pars terræ esset in sicco, propter homines, & animantia, quæ in aquis vivere non possunt; pars item terris incumberet, unde nobis piscium esset alimentum.

a Paraphrasi, & annotationibus in Cosmopœjam.

In eo quoque Dei conspicimus providentiam; quòd montes marinis opposuerit fluctibus. Plerique id factum ajunt, quia mare altius sit terrâ. Sed hoc si foret, nautæ magnâ difficultate adversus gibbum aquæ velificarentur, nulloque æstu, aut vento, decurrerent in portus. Quare verius est, terram, & mare, unum constituere globum, communeque habere centrum. Ut potiùs Deus mari obduxerit montes ob periculum à tempestatibus. Cujus ergò, illis in locis, ubi non constituit montes, maria voluit aggeribus arceri. Quod & aliquibus in locis Belgicæ, præcipuè Hollandiæ, fit; ubi revera terra est mari depressior. At ubi abunde exstat solum, istic nec Deus montes, nec humana industria aggeres opposuit. Ut de campis Venetis, Ferrariensibus, & Appulis, Julius Scaliger est testis Exercitatione XXXVIII adversus Cardanum: ubi & videas illum non fuisse ignarum ejus, quod de Hollandia nostra dicebamus.

Cap. LXVIII.

Acceditur ad maris salsedinem, & amarorem: ab illa salum dici, ab hoc mare; sed origine Hebraâ; unde amarus. De variis salsedinis caussis. Perperam Scaligerum putare, mare in imo esse dulce. Præcipuam salsedinis caussam proficisci à bitumine ac sulfure, & ignibus

bus subjectis. Cur mortuum mare, & mortuum, & mare, dicatur; item mare salis, & ut homines vincti, si huic injiciantur lacui, non mergantur, & quæ ejus sit rei caussa. Etiam fervorem maris provenire à bitumine, ac sulfure. Et cur naves onustæ, transmisso mari, quandoque mergantur in flumine.

PRogrediamur hinc ad alia Numinis miranda, qualitates Maris considerando; præcipuè duas illas, salsedinem, & amarorem, quas gustu experimur. Ac à salsedine quidem *salum* vocatur poëtis, vel etiam *sal*: ut in illo *a*,

a Æn. I.

—— *Spumas salis ære ruebant.*

Ob amarorem autem dictum est *mare*. Nam & *mare*, & *amarus*, veniunt ab Hebræo מר, quod notat *amarum esse*. Salsedinem hanc Deus indidit mari, tum plurimorum piscium ergo, quibus nonnisi in sale vivere datum est: tum adversus putredinem aquarum stagnantium, quas recipit. Ad conservationem autem salsedinis, aliquid conferre putandum, quòd Sol continuò ex superficie ejus tenuiores dulcioresque educit vapores, relictis crassioribus; qui cùm per se salsi sint, salsiores redduntur, sole eos adurente. Unde æstate, ac sub zona torrida, mare est salsius. Quam Solis, & aquarum naturam cum attenderent Ægyptii, è Nilo ad diurnum potum noctu potissimùm hauriebant aquam, priusquam Sol, quod tenuius dulciusque foret, extraxisset: ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. VIII, quæst. V. Sed quod propterea cum Aristotele credidit Cæsar Scaliger *b*, in fundo maris aquas esse dulces, ac urinatores vitreis aquarum vasis è fundo dulcem attollere aquam: id meritò ridetur à Batavis nostris Argonautis. Nam ne placido quidem mari, si vasculum fune in profundum demittas, cujus orificium postea aperias, ut cunque celerrimè vas attollas, eò minor fuerit salsedo, quàm aquæ illius in summo mari. Quin contrà credibilius est, aquam in fundo magis esse salsam; quandoquidem sal gravius est aquâ; unde si in aquam, aut vinum, sal conjectes, confestim fundum petit. Quare, nisi mare continuò agitaretur; nulla, vel exigua, in summo foret salsedo: præsertim mari angusto, ubi dulces fluvii incurrunt. Nam quod ad Solis adustionem, id exiguum est: cùm nec minuti, nec maximè etiam fluvii, eò reddantur salsi, quia perpetuò exponantur Soli. Sed hoc meritò in disquisitionem venit, an non illo primæva maris salsedo cum amarore maximè conservetur, quòd maris fundus abundet bitumine, & sulfure: unde ab ignibus suppositis, de quibus in elemento Ignis satis diximus *c*, exeant halitus salsi, & amari, perque mare sparsi simili illud imbuant sapore, vel potiùs eo jam à mundi incunabulis imbutum, adversus impluentium, & influentium aquarum dulcedinem conservent. Compluria hanc sententiam confirmant.

b Adversus Cardanum Exercitat. 51.

c Cap. 63.

Primùm quòd variis in locis bitumen innatet mari. Ut quibusdam temporibus fit in mari Thracio juxta montem sacrum: quemadmodum prodidit Eudoxus; & ex eo Callimachus Cyrenæus opere de Peloponnesi, & Italiæ admirandis: ex Callimacho autem Antigonus Carystius historiarum Mirabilium cap. CXLIV. Qui & cap. CLXIX ex eodem Eudoxo tradit, picem è lacu efferri Zacynthio. Perpetuum verò hoc in mari est mortuo, sive lacu Asphaltite; de quo sic Justinus lib. XXXVI: *In ea regione lacus est, qui propter magnitudinem, & aquæ immobilitatem, mortuum mare dicitur. Nam neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur; neque navigationis patiens est, quoniam omnia vitâ carentia in profundum merguntur; nec materiam ullam sustinet, nisi quæ alumine illinatur. Mare* hic lacus dicitur, tum ob magnitudinem, more Hebræo; tum etiam ob amaritiem. Nam longè esse amarissimum, traditur quoque in Itinerario Hierosolymitano. Etiam salsedinem arguit, quòd Hebræis inde *mare salis*, sive, ut vulgatus reddit interpres, *salsissimum* nuncupetur Num. XXXIV, 1, & Josuæ XII, 3, ac XV, 2. Idem *mortuum* vocatur, quia reses sit, ac immobile; nempe quia flos innatat bituminis, quod sequaci ac lentâ naturâ picem vel resinam refert: unde maris hujus aqua, quemadmodum ait Galenus, tantò crassior est marinâ, quanto marina spissior est fluviali. Estque hujus crassitiei argumentum, quòd etiam natare nescii, si vinctis à tergo manibus injiciantur, fluitent, nec mergantur: uti Vespasianum etiam expertum refert Josephus lib. V de bello Judaico cap. V. Porro bituminis, ac nitri florem, duntaxat innatare; indicio est, quòd limosior pars innatare non possit; sed mergatur, uti in alumine ac nitro experimur. Porrò salsuginem quoque hinc esse, arguit, quòd Ægyptiis pro sale sit Nili aqua in nitrarias immissa, inque nitrum à Sole excocta; haut aliter ac aqua marina ahenis indita, ubi ignem iis supposueris, & partes evaporarint superiores, in salem excoquitur: ut si non, quemadmodum loquuntur, formaliter, saltem quod ad materiam, salem mari inesse, satis sit apertum.

A bitumine etiam esse existimandum, quòd mare circa Æoli insulas ad spatium duorum jugerum sic ferveat, ut ob æstum intrare hoc nemo valeat: quemadmodum ex Theophrasto narrat Carystius Histor. Mirabil. cap. CXL.

A bitumine itidem esse videtur, quòd marina aqua sit pinguior, nec exstinguendis æquè flammis idonea: cujus rei exemplum habemus apud Dionem lib. L; ubi narrat, ut in pugna Actiaca milites Antonii marinâ aquâ nequiverint exstinguere ignem à Cæsariano milite navibus injectum: imò incendium etiam auxerint, quia minutis aquam infunderent situlis, &, ut trepidantes solent, semiplenis.

Quia item bituminosa, ac salsa, eò & densior, graviorque. Ac densitatis argumentum est, quòd naves in mari non altè adeò immergantur, quàm in flumine: unde & quas naves sustinuit mare, quandoque merguntur in flumine. Ovid. IV de Ponto:

Innatat unda freto dulcis, leviorque marina est.

CAP. LXIX.

De triplici maris externi motu, & ejus caussis: ac primùm de illo assiduè hinc inde litora flagellante: quo pertinent fluctus decumani: sed rejecta opinio illa, quâ putarunt, & ovum, & fluctum decimum, prioribus esse novenis majorem. Deinde de motu illo ab Septentrione in Austrum; deque eo doctissimi Vallesii opinio rejecta. Denique de tertio, qui est ab Ortu in Occasum: eum non esse à motu cælesti, sed à venti Orientalis constantia. Triplex maris interni motus, & cujusque caussa. Refellitur fabella de isthmo ab Hercule perfosso, ubi nunc est fretum Gaditanum. Caussam motus diurni, Veniliam, & Salaciam, *comprehendentis, rectè jam olim à Posidonio expositam. Interim, cur obtineat etiam, cùm Luna adversum illustrat hemisphærium, difficulter percipi, nisi gurgites statuantur de hemisphærio uno in alterum pertingentes. Ab Luna quoque esse incrementa, & decrementa maris menstrua. Quid Saxones vocarint* Malinas, & Lidunas, *vel* Ledonas; *deque origine eorum nominum, & ut jam Theodosianis temporibus usurpata sint ab iis, qui Romanâ uterentur linguâ. Esse & incrementum maris annuum, quod Posidonius se à Gaditanis didicisse profiteatur. Hoc secundùm Plinium, & Tacitum, à sidere æquinoctii provenire.*

DE qualitatibus maris quoniam, quod satis est, dixisse me puto, nunc convertam sermonem ad ejus motum. Qui ut à variis est caussis, ita varius ipse, ac multiplex. Nihil attinet dicere de illo ex lege, qui pro venti ratione se habet, unde nunc tempestatibus horret mare; nunc, ut Ovidius epistolâ Canaces ait,

—— *Fit tremulum, tenui cùm stringitur aurâ.*

De cæteris videbimus: ac singulorum etiam apponam rationem: quò ex Naturæ admirandis non bonitas modò, vel potentia; sed sapientia etiam eluceat divina.

Ac primùm est alterna ac assidua à litore ad litus adversum reciprocatio. Ad quam respexit, ut puto, Jesaias cap. LVII, 2, cùm ait: *Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest.* Nam significat, sic animos impiorum perpetuò jactari, uti sæpiùs intra horam, mari quoque placido, utrimque litoribus alliditur, mareque nunc in hoc, nunc in illud litus, loripedum instar, vacillat. Hanc quasi flagellationem litorum provenire putandum ab fluminibus undique in mare irruentibus, & propellentibus partes propinquas; à quibus mox protruduntur aliæ atque aliæ, donec ab alio flumine fluctus alius vim prioris planè infringat, aut imminuat.

Ad hunc motum pertinet opinio de decumo quoque fluctu majore. Nota Festi verba: *Decumana ova dicuntur, & decumani fluctus, quia sunt magni. Nam & ovum decimum majus nascitur, & fluctus decimus fieri maximus dicitur.* Sed uti illa de ovis decumanis opinio est nugatoria: ita & altera de fluctibus decumanis: quos nihilo majores esse cæteris, non semel ad mare observavi, cùm per familiares, ac comites meos, majoribus animum intendere non liceret. Veriùs à decumis decumanos dixeris fluctus, quos decumis suis in Belgica, paullo ante me natum, Dux Albanus, occulto Dei judicio, concitavit. Quibus motibus factum, ut tot sontes, insontes, summæ, imæ, mediæ sortis homines, solum verterent, ac mihi quoque inter tot millenos, pro dulci Belgica, magnæ, nec unquam pudendæ Germaniæ natale obtingeret solum.

Alter motus est maris, quo perpetuò ac constanter, vel saltem ut plurimùm, de uno cæli cardine versus alterum fertur. Talis est ille à Septentrione versus Austrum: cujus indicium est, quòd faciliùs à Septentrione versus Austrum navigatur, ut à Norvegia, vel Dania, in Hollandiam; quàm contrà. Id Vallesius in suo de sacra philosophia *a* opere fieri putabat, quia, ut Varro *b* loquitur,

Phrenetici Septentrionum filii,

frigore & crassitie suâ faciliùs scindant, ac penetrent, tepidum & tenuem meridionalem aëra: quomodò & faciliùs ex Flandria in Hispaniam navigatur, quia Boreas frequentiùs adspirat. Sed magis hæc placeret sententia, nisi constaret, etiam vento secundo difficiliorem esse navigationem versus Septentrionem. Quare non paullo verisimiliùs est, hoc partim fieri quia fundus maris Septentrionalis sit altior, sive naturâ loci, sive limo à fluminibus advecto: partim etiam contingere ob vim tot fluminum, quæ in frigida illa Zona ex nivibus majori impetu ruunt in mare Septentrionale. Posteriorem rationem non leviter fulcit, quòd quandoque etiam mare vehementiùs fertur Septentrionem versus. Nempe ut fluminibus hinc è Scandinavia, inde ex Islandia & Groenlandia, in Oceanum Septentrionalem invectis, non potest non agi is austrum versus: ita & mari Balthico fluminibus aucto, hinc è Scandinavia, inde è Germania, Sarmatiaque delatis, & Oceano postea superfusis, necesse planè est eum agi versus Septentrionem. Prius cùm fit, nautæ Danici vocant *Nordenwasser*, q.d. aquam Septentrionalem: alterum si contingat, iidem nuncupant *Sudenwasser*, q.d. aquam Australem: ut traditum, Dano doctissimo, Bartholino, Enchiridii lib. IV, cap. VIII.

a Cap. quinquagesimo.
b Marcipore, apud Nonium in Syrus.

Præterea in Oceano considerandus est motus ab Oriente in Occidentem. Nam è Moluccis insulis facilis est navigatio ad promuntorium Bonæ spei; at difficilis ea, ac longi temporis est, quando à promuntorio illo tenditur ad Moluccas. Similiter ab Hispania in Americam intra mensem pervenitur: at vix ternis inde, aut quaternis, in Hispanias reditur. Caussam plurimi collocant in motu cæli diurno, qui raptus vocatur. Censent enim à cælo rapi mare in occasum. Sed id si esset, multò magis nubes semper raperentur ab ortu in occasum. Quod cùm non fiat, parum est credibile, motum illum raptus pertingere usque ad mare, ac attrahere tantam aquarum vim. Veram autem rationem experientiâ sunt edocti nautæ nostri Hollandici. Observarunt enim, hunc motum provenire à constantia venti Orientalis iis maris locis, quæ diximus. Quod verò non eadem in terris eorum sit constantia, hoc præcipuè à montibus, ventos repellentibus, provenire est existimandum.

Et hæc de motu Oceani. Venio ad motum maris mediterranei, & aliorum, quæ in illud influunt; uti pontus Euxinus, & sinus Adriaticus. In mediterraneo etiam observatur motus ab ortu ad occasum. Multò enim celeriùs, pari licet vento, ex Ægypto, aut Phœnicia, navigatur in Hispaniam, quàm reditur. Cujus caussa est, quòd tanta aquarum vis ex Mæotide, Ponto Euxino, Propontide, in mare influat Ægæum, indeque in Mediterraneum: quæ adversis Africæ littoribus illisa, quia rectà redire nequit, fertur obliquè, partim versus mare Adriaticum, cujus unda litora Dalmatiæ, & Liburniæ, alluit; unde Venetias appulsa, litora præterfluit Italiæ, donec ab Apulia in Ortum tendat: partim verò fertur versus litora Italiæ, Galliæ, Hispaniæ, quod imprimis faciliorem, ut dixi, versus Hispaniam navigationem ab Oriente facit: partim denique delata in fretum Gaditanum, exundat in Oceanum: absque quo freto foret, periculum esset, ne terræ, quas diximus, copiâ aquarum, ex Septentrione affluentium, obruerentur: ut hic quoque magnum habeamus argumentum providentiæ divinæ: facileque eorum refellatur opinio, qui isthmum olim fuisse inter Hispaniam, & Africam, eumque ab Hercule perfossum, arbitrantur. Sanè *Herculeum* quidem illud fretum dicitur; sed ab Hercule Phœnicio, qui, eò missus, in Gadium insula, & vicina Hispania, coloniam duxit: ut exposuimus libro primo hujus operis, cap. XXXIV. Nec isthmi perfossi fabulam aliunde puto originem cepisse, quàm quòd, cùm primitus non constaret Phœnicibus de hoc freto, sed Hispania Africæ contigua crederetur; Hercules Tyrius Phœnicum primus extra illud navigârit, ibique insulam occupârit, quam Phœnicio nomine *Gades* dixit. Nempe naturâ quidem locus iste pervius semper fuit: quia alioqui mare internum terras obruisset ob assidua ex Mæotide in Pontum Euxinum, indeque in mare Ægeum, incrementa. Sed qui re ipsa pervius erat, non erat pervius Phœnicum opinione: quam primus longiùs dissitarum gentium animis Hercules Tyrius exemit.

Ostendi caussam motus pro locis, & cæli cardinibus variantis. Deinceps dicam de motus differentia ratione temporis: quo pacto motus maris alius est diurnus, alius menstruus, alius annuus. De singulis eorum ex Posidonio agit Strabo lib. III.

Diurnus, qui Græcis ἡμερήσιος, est reciprocum ac quotidianum maris incrementum ac decrementum: quorum hoc Romani *Salaciam* dixere, quia unda in salum redit: illud *Veniliam*, quia eadem venit ad litus. Ejus rei rationem jam olim Posidonius petiit à Lunæ circuitu. Nam ubi, inquiebat, Luna supra horizontem cœpit elevari, intumescit mare, usque dum pervênit Luna ad cæli fastigium. At, eâdem tendente hinc ad occasum, ubi mare antea tumuerat, ibidem detumescit. Postquam autem Luna infra horizontem concessit, attollitur mare, quod ab horizonte est usque ad punctum meridiei oppositum: subsidit ibidem, ubi Luna à medio illo cæli infra terram pertigerit usque ad ortum, unde ejus apud nos refluxus. Hæc Posidonii ratio, ob manifestam experientiam, ab omnibus comprobatur: solùm ambigitur, utrùm Luna mare attollat subjectum lumine suo, illud rarefaciendo; an potiùs facultate propriâ, quia sic attrahat aquas, uti magnes ferrum. Illud etiam parùm est exploratum, quomodo cùm antipodas illustrat, ex altero hemisphærio nostrum quoque sustollat. Non absurdè fortassis hinc colligat aliquis, compluribus terram locis pertusam esse, ac perforatam; non quidem per diametrum, ac centrum; sed tamen de hemisphærio uno in adversum; perque gurgites ejusmodi, expertes fundi, agere Lunam in aquas utriusque hemisphærii. Ac probabilem utcunque hanc sententiam reddunt voragines non paucæ, ubi nullis funium spiris ad fundum hactenus potuerit pertingi. In

Septentrionali quidem mari, ad cautes præcipuè, tales assignat Olaus Magnus in secundo rerum Septentrionalium, cap. duodecimo.

a Lib. 3. Nunc videamus de motu maris menstruo: de quo sic Strabo ex Posidonio *a*: Τὴν δὲ μηνιαίαν (περίοδον λέγει) ὅτι μέγισαι μὲν αἱ πλημμύραι γίγνονται περὶ τὰς συνόδους· εἶτα μειοῦνται, μέχρι διχοτόμου· πάλιν δ' αὔξονται, μέχρι πανσελήνου· καὶ μειοῦνται πάλιν, ἕως διχοτόμου φθινάδος· εἶθ' ἕως τῆς συνόδου αἱ αὐξήσεις· πλεονάζειν καὶ χρόνῳ, καὶ τάχει τὰς αὐξήσεις. *Menstruum porrò* (circuitum dicit Posidonius) *quòd maximi refluxus fiant circa novilunia: posteaque minuantur, usque dum luna fit dimidiata: iterum hinc augeantur, usque ad plenilunium: ac tum imminui rursum, donec decrescens dimidiâ parte luceat: postea ad coitum usque augeri: ea autem incrementa exsuperare & tempore, & celeritate.* Confirmat hæc experientia, quæ docet, maximè intumescere mare in plenilunio, aliquanto minùs in interlunio, minimè omnium, cùm luna est dimidiata. Hæc incrementa, & decrementa, vocabulis jam olim distinxere Saxones, & eorum exemplo Anglosaxones in Britannia. Nam maris recessum, hoc est, quando detumescit, *Lidunam* dixere: at accessum ejus, sive cum intumescit, *Malinam* nuncuparunt. Ut quod in diurno motu sunt *Salacia*, & *Venilia*; hoc in menstruo sint *Liduna*, & *Malina*: quemadmodum liquet ex Bedæ de ratione temporum libro, cap. XXVIII *b*, ubi sic scribit: *Imitatur Luna cursum mare, non solùm communi* c *accessu, & recessu: sed etiam quodam sui status profectu, defectuque; ita ut non tardior solùm perenni; quàm pridie, verùm etiam major, minorve quotidie redeat æstus: & crescentes quidem* MALINAS, *decrescentes autem placuit appellare* LEDONES (in aliis Bedæ codd. est LEDONAS) *qui, alternante per septenos octonosve dies successu, mensem inter se quemque quadriformi suæ mutationis varietate dispertiunt: sæpe quidem aquâ utraque sorte, septenis diebus ac dimidio cursum consummantes: sæpe vel ventis impellentibus, aut repellentibus, vel aliâ qualibet accedente, sive naturali vi cogente, tardiùs, citiùsve venientes, aut minùs ampliùsve solito ferventes; ita ut aliquoties, ordine turbato, Malina plures sibi æstus hoc mense, pauciores vindicet in alio: unde uterque motus, nunc vespertino nasci, nunc matutino consuevit in æstu. Et siquidem æstu vespertino, vel novilunio, vel plenilunio instante, Malinam nasci contigerit, idem æstus quotidie per* VII *Malina dies subsequentes fit major, & violentior, æstu matutino. Similiter matutino, si fuerit Malina orta sub æstu, matutinus jam majori per dies contegit æquore terras. Porrò vespertinis finibus, quos matutinus æstus cœperat, contentus, ulterius cursum extendere negligit: quamvis quibusdam in mensibus uterque æstus in dissimili per omnia incremento proficit. Quanto autem plus æstus major litora terrasque contexerit, & fluvios ac freta compleverit; tanto latiùs recedens, eadem litora maris exhaurire, atque enudare, consuevit.* Quem ad locum *d* annotavit Joannes Noviomagus, dici *Ledonam*, quasi *læsam undam*: satis ridiculè, cùm vox sit Saxonica, ac Danica: veraque sit sententia doctissimi Olai Worm, Dani, in Fastis *e* suæ gentis: ubi ait, *Magle* Danis esse magnum, & inde maris incrementum vocari *Malina* pro *Maglina*: at *Liden* iisdem esse parvum, atque inde *Lidun*, & *Lidunas*, vocari maris imminutionem. Porrò *Malina*, & *Liduna*, voces trecentis & quinquaginta ante Bedam annis reperias apud Marcellum Empiricum: qui ostendet, homines superstitiosos ad medelam alias herbas legere solitos tempore Lidunæ, alios in Malina, quasdam absque eo discrimine collegisse.

b At similis apud Bedam locus libro de Natura rerum, cap. 39.

c Diurnum intellige.

d Ubi & ad Bedæ de Natura rerum cap. 39.

e Lib. 1. cap. 11.

Superest motus annuus: de quo sic ex Posidonio Strabo lib. III: Τὰς δ' ἐνιαυσίους παρὰ τῶν ἐν Γαδείροις πυθέσθαι φησί, λεγόντων ὡς κατὰ θερινὰς τροπὰς μάλιστα αὔξοιντο, καὶ αἱ ἀναχωρήσεις, καὶ αἱ ἐπιβάσεις. Εἰκάζει δ' αὐτὸς, ἀπὸ τῶν τροπῶν μειοῦσθαι μὲν ἕως ἰσημερίας· αὔξεσθαι δὲ ἕως χειμερινῶν τροπῶν· εἶτα μειοῦσθαι μέχρι ἐαρινῆς ἰσημερίας· εἶτα αὔξεσθαι μέχρι θερινῶν τροπῶν. *Annuos verò maris* (circuitus) *se à Gaditanis* (Posidonius) *accepisse ait: quippe qui dicant, circa æstivum solstitium maximè augeri accessus, & recessus maris. Conjecturam autem capit, eosdem exinde imminui usque ad æquinoctium; ac rursum accrescere usque ad brumam; ab hac decrescere usque ad æquinoctium vernum; ac postea augeri usque ad solstitium æstivum.* Sed Plinius aliter lib. II. cap. XCVII: *Æquinoctiis maximè tumentes, & auctumnali amplius, quàm verno: inanes verò brumâ, & magis solstitio.* Ex Plinii igitur mente, non solstitii tempore (quo nomine veteres solùm intelligunt æstivum) sed tempore æquinoctii est incrementum maris; ac majus quidem auctumnali, quàm verno. Straboni sive Posidonio etiam fidem derogat Tacitus in primo Annalium: *Sidere*, inquit, *æquinoctii, quo maximè tumescit Oceanus.*

Cap. LXX.

Transitur ad aquas, quæ bibuntur. Scientiæ naturalis finem ultimum non esse, ut sciatur; sed partim pietatem, ut Deus, ex operibus cognitus, ardentiùs colatur; partim præsidium hujus vitæ, ut diutiùs & commodiùs vivatur. Quinque aquarum, quæ bibantur, genera. Anapus & Crimisius, Siciliæ amnes, in summo frigidi, in imo calidi. De calidis aquis Mytistrati, paludis prope Mylas, lacuum Palicorum prope Leontinos. Mira tenuitas aquæ Cubali, Sidis, Borysthenis, Phasidis. Quantopere aquæ varient colore, & unde hæc diversitas. De fluviis saporis dulcis, salsi, amari, acidi. De aliis graveolentibus, & unico boni odoris in Mesopotamia.

AB aquis marinis, & salsis, venio ad potabiles; quarum bona, mirandaque, deinceps percurram. Nam ut naturæ universæ, ita horum etiam notitia, ad pietatem in hominibus accendendam, augendamque, plurimum confert. Neque ignoro, ita vulgo esse persuasum, scientiam naturalem esse θεωρητικὴν *a*, non πρακτικὴν *b*. Verùm pulcrè B. Bernardus ait super Cantica serm. XXXVII: *Scire velle eo fine tantùm, ut scias, curiositas* c *est. Sed scire velle, ut ædifices, charitas est. Scire velle, ut ædificeris, prudentia est.* Hoc igitur iis, qui rerum exquirunt naturam, propositum esse debet, non ut in curiosa ejus indagatione consistant, scire contenti: sed partim ut hinc Deum discant magis amare, ac ardentiùs colere, quod est pietatis cælestis opus: partim ut meliùs, & commodiùs, tueri valeant valetudinem, & vitam; quod prudentiæ est humanæ: quomodo pertinet ad medicinam, agriculturam, architecturam, vestiariam & artes cæteras.

a Speculativam, ac scientia contentam.

b Activam, sive cujus scientia pro fine habeat actionem.

c Imò turpem curiositatem vocare ibidem Bernardus non veretur.

Aquarum, quæ bibantur, varia ex Rufo genera complexus est Aëtius de re medica lib. III, cap. CLXXV *d*: Τῶν πινομένων ὑδάτων πέντε εἰσὶν αἱ καθόλου διαφοραί· ὄμβριον τε γὰρ, καὶ πηγαῖον, καὶ φρεάτιον, καὶ ποτάμιον, καὶ λιμναῖον· *Aquarum, quæ bibuntur, quinque in universum sunt differentiæ; pluvia, fontana, putealis, fluvialis, & è stagnis.* Ad pluvias refert illas etiam è nive, & glacie; quia itidem fiunt è vaporibus in cælum elevatis. Sub stagnantibus autem comprehendit lacustres, & palustres.

d Fol. 62. b. edit. Ald.

In tot aquarum generibus primùm considerabo qualitates παθητικὰς, sive quæ sensum adficiant: deinde exponam δυνάμεις φυσικὰς, *potentias naturales*: denique de motu earum dicam.

Qualitatum, quæ sensum adficiunt, aliæ percipiuntur tactu, aliæ alio sensu. Tactiles vel primæ sunt, vel secundæ. Primæ, ut calor, & frigus. Utcunque enim aquæ naturâ suâ frigeant, quædam tamen calent: quod contra naturam evenire, exinde cognoscimus *e*, quod quas in deaquas hauseris, ad naturam redeundo, paullatim frigefiant. Quædam verò non calent modò, sed etiam fervent; imò & ardent nonnullæ. Cùm superiùs *f* ageremus de elemento Ignis; caussam illorum esse ostendimus bitumen, & ignes subterraneos. Nihil attinet hic, ubi de Aquis

e Vitruvius lib 8. extremo pene c. 2.

f Cap. 63.

Aquis agendum, eadem teponi. Suffecerit nunc, si indicta nobis paucula aquarum ejusmodi exempla adferamus. Lycus Butheras Rheginus in historia Siciliæ, & ex
a Cap. 148. ea Antigonus Carystius in hist. mirab. *a* prodidere, in Sicilia duos esse fluvios, Capæum, & Crimisium, vel potiùs Anapum, & Crimisum; qui in summo frigidi, in imo sint calidi: nempe in summo eos destituit calor; ut qui sit prope fundum, ob vicinum bitumen. Ab eodem
b Cap. 154. Lyco, & Antigono *b*, traditum est, in Sicilia esse fontem Cystritatum, vel potiùs Mytistratum, (quomodo rescribi oportere, v. cl. Jo. Meursius annotavit) qui à Pleiade usque ad Arcturum de die ferveat, ac fumet; noctu autem etiam inflammetur. Item & Lycus, & Antigo-
c Cap. 170. nus *c*, retulerunt, prope Mylas Siciliæ esse paludem, in cujus medio, ut frigidæ, sic calidæ etiam scaturiant aquæ.
d Antigonus cap. 175. Item ab duobus his traditum, in Sicilia *d* apud Leontinos esse lacus duos tanti fervoris, ut elixorum nihil sit calidius. Intellige Palicorum lacus; quos incolæ vocant κρατῆρας; & Δέλλους: ut indicat Macrobius Saturn. lib. v, cap. xix: qui & testem laudat Calliam in vii rerum Sicularum,

A qualitatibus primis venio ad secundas. Quales ex tactilibus duæ imprimis attenduntur; levitas, & gravitas. Sunt autem quædam aquarum ita tenues ac leves, ut baculum, vel lapidem, in sua repræsentent figura, citra refractionem ullam. Quod de aqua Cubali inter Patavium, & Vincentiam, proditum est Vitellioni lib. x, theorem. xlii. Quædam etiam aquæ, præ tenuitate nimiâ, non sustinent navium onera. Qualis Sides, sive, secundùm
e Lib. 31. cap. 2. codices alios, Sideris. De hoc Plinius *e* sic: *Ctesias tradit, Siden vocari stagnum in Indis; in quo nihil innatet, omnia mergantur.* Est item in Sarmatia Europæa *Bo-*
f Lib. 31. cap. 5. *rysthenes, omnium*, ut idem Plinius *f* ait, *aquarum tenuissimus*; ideoque innatans *Hypani*: *in quo & tenuitatis argumentum aliud est, quod nullum halitum, non modo nebulam, emittat.* Arrianus tamen, in periplo Ponti Euxini, censet, Phasin omnium, quos nôsset, fluviorum esse levissimum: atque hoc non modò colligit ex eo, quòd supernatet Ponto; sed etiam ex pondere. Sed de levitate aquarum mox dicam pluribus; ubi de earum salubritate erit agendum.

Confero me nunc ad qualitates eas, quæ alio, quàm tactus sensu, percipiuntur. Uti visu discernimus earum colores. Discrimen istoc, & caussam ejus pleniùs, & bre-
g Ad Vitruvii l. 8. cap. 3. viùs prioribus, complexus est Philander *g*. *Colorem*, inquit, *nanciscuntur à succis, terris, ramentisque saxorum, quibus inficiuntur. Inde albi sive lactei coloris, Nar, Umbriæ fluvius; lutei, Ochra Saxoniæ; flavi, Tyberis; fulvi, Acidula Sueviæ prope urbem Goppingam ad Vilsum fluvium; sanguinis fere colore Telepinus fons, juxta Pateras; punicei, Rubicon; viridis, Neusola in Carpatho monte; glauci, Thermopylarum, juxta lavacrum, quod Chytros muliebres vocant; cærulei, Istra Norici fluvius; nigri, Galesus Calabriæ; nigerrimi, Allera Saxoniæ, qui in Visurgim influit; & siqua sunt alius coloris aquæ. Nam qui ob alvei terram, arenam, calculos, saxa, stirpes etiam ripis inhærentes, induuntur, proprii non sunt aquarum; sed eos videntur habere.*

Nunc ponam de discrimine, quod gustu deprehenditur. Vitruvius lib. viii, cap. iii: *In Sicilia flumen est Himera, quod à fonte cum est progressum, dividitur in duas partes: quæ pars profluit contra Ætnam, quod per terræ dulcem succum percurrit, est infinitâ dulcedine: altera pars, quæ per eam terram currit, salsum habet saporem.* Atque idem traditum Antigono Mirandorum cap. cxlviii. At deceptus est Solinus cap. xi; cùm pro *salso* ait *amarum*. Nam experientia hodieque reclamat. Sequitur deinde apud Vitruvium: *Item Parætonio, & quo est iter ad Hammonem, & Cassio ad Ægyptum, lacus sunt palustres; qui ita sunt salsi, ut habeant insuper se salem congelatum. Sunt autem & aliis pluribus locis, & fontes, & flumina, & lacus; qui per salsifodinas percurrentes, necessariò salsi perficiuntur.* De amaris fontibus, & fluminibus, postea subdit: *Sunt ex amaro succo terræ fontes exeuntes, vehementer amari: ut in Ponto est flumen Hypanis, qui à capite profluit circiter millia quadraginta sapore dulcissimo: deinde, cùm pervenit ad locum, qui est ab ostio ad millia centum sexaginta, admiscetur ei fonticulus oppido quàm parvulus. Is cùm in eum influit, tunc tantam magnitudinem fluminis facit amaram; ideo quòd per id genus terræ & venas, unde sandaracha foditur, ea aqua manando perficitur amara.* De amarore Hypanis, testis quoque Mela lib. ii, cap. i, & Solinus cap. xxiv. De acidis aquis sic Vitruvius ibidem: *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium: uti Lyncestos, & in Italia Virena; Campana Teano, aliisque locis plurimis.* Alia deinde addit de vi aquarum ejusmodi; quæ inferiùs adducam.

Nec colore modò, vel sapore; sed odore etiam distinguuntur. Unde sic ibidem Vitruvius *a*: *Sunt odore, & a Lib. 8. cap. 3.
sapore non bono, frigidi fontes; qui, ab inferioribus penitus orti, per loca ardentia transeunt, & ab his, per longum spatium terræ percurrentes, refrigerati perveniunt supra terram, sapore, odore, coloreque corrupto: uti in Tyburtina via flumen Albula, & in Ardeatino fontes frigidi eodem odore, qui sulfurati dicuntur, & reliquis locis similibus.* Hæc ad odorem malum pertinent. At, ut Plinius ait lib. xxxi, cap. iii: *Unus in toto orbe traditur fons aquæ jucundè olentis in Mesopotamia Caburæ. Fabulæ rationem afferunt, quoniam eo Juno perfusa sit. De cætero aquarum salubrium sapor odorve nullus esse debet.*

Cap. LXXI.

De vi aquarum quarundam in res inanimas: uti injecta immutandi in lapidem; vel se ipsas sic durandi, ut ex iis lapides fiant structuris idonei. Varia istorum exempla adferuntur, & ratio eorum naturalis. Non mereri fidem, quod à Muciano tertconsule proditum est, in Andro insula fontem Liberi septem diebus fluere vino. Ut quædam aqua alii supernatent; imò & innatantes inungant: & quæ hujus rei ratio sit. Aquæ variæ, colorem inde bibentium mutantes; præsertim in pecudum pilis; alicubi etiam in hominum cute.

STrictim dixi, quæ ad qualitates sensum afficientes attinent. Nunc breviter exponam, quæ attingunt φυσικὰς δυνάμεις *a*. Quarum aliæ tantummodo pertinent ad a Vires naturales.
res inanimas: aliæ autem vel solùm, vel æquè, tangunt animata.

Prioris generis est, quòd quædam eam habeant vim, ut injecta possint ἀπολιθοῦν, sive *in lapidem vertere*: ut Muabus in Pamphylia, teste Carystio Histor. Mirab. cap. cl. Simile profert exemplum Vitruvius lib. viii, cap. iii: *Est in Cappadocia in itinere, quod est inter Mazacam, & Tuanam, lacus amplus; in quem lacum pars sive arundinis, sive alii generis, si demissa fuerit, & postero die exemta; ea pars, quæ fuerit exemta, invenietur lapidea: quæ autem pars extra aquam manserit, permanet in sua proprietate.* Item Plinius lib. xxxi, c. ii: *In Perperenis fons est, qui, quacunque rigat, lapideam facit terram: item calidæ aquæ in Eubœæ Delio. Nam quà alluit rivus, saxa in altitudinem crescunt. In Eurymenis dejectæ coronæ in fontem, lapides fiunt. In Colossis flumen est, in quo lateres conjecti lapides extrahuntur. In Scyretico metallo arbores quacunque flumine alluuntur, saxa fiunt cum ramis.* Addam illud, in Cepusio Daciæ, quas aquas hauseris, & urceis infuderis, ex parte unam intra noctem in lapidem immutari: uti testis nobis Georgius Agricola lib. iv de ortu & caussis Subterraneorum, cap. xi.

Atque hæc de vi aquarum immutandi ea in lapides, quæ receperint. Sed præterea & ipsæ, ubi desinunt agitari, lapides fiunt. Antigonus quidem Carystius, Historiarum Mirabilium cap. clxxvii, refert ex Eudoxo, apud Coos rivum esse omnes, per quos fluxerit, aquæductus in lapides commutantem. Etiam ex Eudoxo, & Callimacho, ad-

addit, theatrum esse apud hos exstructum è lapidibus sic in lapidem inde induratis. Vitruvius quoque lib. VIII, cap. III, tradit, aquam Hierapolitanam apud Phrygas in crustam lapideam sic indurari, ut inde faciant in agris septa. Caussam addit, *quòd in his locis, & ea terra, quibus is nascitur succus, subest coaguli naturæ similis.* De hac aquæ ejus natura etiam apud Strabonem est lib. XIII. Alia hujusce generis adducit Plinius lib. XXXV, cap. II: *At Nonacrin Arcadiæ putant nimio frigore esse noxiam: utpote cùm profluens ipsa lapidescat.* Et paullo post: *Destillantes quoque guttæ in lapides durescunt in antris Coryciis.* Acosta quoque est testis, in Peruvia esse fontem calidum, qui sic in rivo induretur in rupem, ut inde lapides exscindantur ædificiorum structuris idonei.

Nec operosum adeò est rationem reddere, tam aquarum, quæ vicina, vel injecta, in lapides vertant; quàm quæ ipsæ in lapidem concrescant. Priores illæ habent succum lapidescentem, aquis permixtum; qui se per meatus inserit corporibus injectis, aut propinquis; & quia, iis contentus, non amplius agitatur, sed quiescit, eò frigore constringitur; corporaque, quibus se insinuavit, lapideæ reddit naturæ. Quod verò aquæ ipsæ in alveo suo lapidescant, ex eo est, quia & aquæ istæ succo admodum crasso, & lento, constent: &, alveis receptæ, desinant agitari; ideoque ab aëris ambeuntis frigore densentur. Sed de his accuratius dicam lib. VI, qui erit de Metallorum, ac Lapidum natura.

Sed verumne, abire aquas etiam in vinum? Id de fonte in Andro insula retulit Plinius ex historiis Licinii Muciani ter consulis; qui Neronis, & Vespasiani vixit tempo-
a Lib. 31. cap. 2. ribus. Verba Plinii *a* sunt: *Mucianus Andri è fonte Liberi patris, statis* (ait) *diebus septenis ejus Dei vinum fluere; si auferatur è conspectu templi, sapore in aquam transeunte.* Omnino sacerdotum, vel figmentum, vel fraus, erat: nisi concurrisse malis dæmonum imposturam. Nolim diffiteri, aquarum aliquas vineum habere saporem, etiam mentem tentare, ac pervertere. Sed fidem non meretur, sic naturâ esse comparatum, ut hoc statis fiat diebus septenis, Libero sacris: ne quidem si inde effugium pares, non Liberi hoc virtute contigisse; sed gentiles propterea dies illos Libero sacrâsse. Vide quæ ex Epiphanio & aliis Baronius ad an. XXXI, pag. 98.

Ab virtute aquarum, quæ se in gignendis lapidibus, ac, si sic videatur, in vino etiam, utràque re inanimâ, exserit; venio ad ea, quæ vel æquè, vel tantummodo, res spectent animatas. Videor mihi ista ad duo posse genera revocare; quorum utrumque sit bipartitum. Nam vel externa tangunt; vel interna. Illa prioris generis, vel superinducunt aliquid superficiei, vel eam quoque immutant. Posterioris quæ sunt generis vel valetudinem corporis, vel animum attingunt.

Ex quatuor istis primi est generis, quòd aquæ nonnullæ vim habeant quasi oleo inungendi. Sanè pingues esse
b Al. Titaressus. fluviorum nonnullos, indicio erit Titaresius *b*, Thessaliæ amnis, secundùm Strabonem in IX, & Vibium Sequestrum cap. de Fluminibus. Meminit & ejus Homerus in
c Iliad. B. vers. 751. Bœotia *c*, & Lucanus in VI *d*. Aliter dictus *Europus*, ut
d Vers. 376. est in Strabonis epitome *e*; vel *Eurotas*, ut est apud ipsum Strabonem lib. IX. Is fluvius, ut idem Strabo ait *f*, non
e Lib. 7. mergitur, aut immiscetur Peneo; sed, olei instar, super-
f Lib. 9. natat. Quod ipsum etiam Plinio proditum lib. IV, c. VIII: *Accipit amnem Euroton, nec recipit; sed olei modo supernatantem, (ut dictum est Homero) brevi spatio portatum abdicat; pœnales aquas, dirisque genitas, argenteis suis miscere recusans.* Pro *Euroton* tamen *Orcum* est apud Vibium his verbis: *Titaressus Thessaliæ, qui & Orcus, in Peneum decidit; nec ei miscetur, quia super eum funditur.* Imò apud Plinium quoque pro *Euroton*, *Orcum*
g An. 1476. legas in nonnullis MSSis, & veteri editione Parmensi *g*. Sed rem videamus. Nempe uti succi graves multum obtinent terrestris: ita succi leves, (tales autem sunt pingues) multum habent aërei: unde supernatant aquis. Sed si non admodum sint pingues, innatant quidem, at non inungunt. Ad quod opus, ut admodum pinguibus erumpant venis. Qualibus & originem debent sulfur, bitumen, succinum, gagates. De hujuscemodi aquis ita Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Alii* (fontes, flumina, & lacus) *per pingues terræ venas profluentes, uncti oleo erumpunt: uti Solis* (*quod oppidum est Ciliciæ*) *flumen nomine Liparis, in quo natantes, aut lavantes, ab ipsa aqua unguntur.* Ubi per *oleum* intellige bitumen liquidum. Est enim hoc pingue: quippe multum habens aërei, & ignei; unde & facilè adeò accenditur. Etiam bitumen istoc capiendum in iis, quæ idem Plinius de Æthiopiæ lacu, & Indiæ, & fonte Carthaginis, subjungit. Posteaque apud eumdem legas de fontibus Zacynthi, Dyrrachii, & Apolloniæ; qui (ut ait) *picis magnam multitudinem cum aqua vomunt.* Item de lacu Judææ; qui eò quòd (verba iterum Plinii retineo) *habeat supernatans liquidum bitumen*, quod ἄσφαλτος dicitur, Ἀσφαλτὶς nuncupatur. Ibidem legas, Joppen in Syria, & Arabiam Numidarum, *emittere bituminis maximas moles.* Atque hoc mirandum negat; quia *crebræ sunt ibi lapicidinæ bituminis duri. Cùm ergo per bituminosam terram vis erumpit aqua, secum extrahere bitumen.*

Alterum est aquarum genus, quæ & extrinsecus immutent; sive alium pilis inducendo colorem, sive etiam cuti. Quod à Varrone esse proditum, testis nobis Solinus cap. XXXIII. *Ultra Pelusiacum ostium Arabia est, ad Rubrum pertinens mare; quod Erythræum ab Erythra rege, Persei & Andromedæ filio, non solùm à colore, appellatum Varro dicit; qui affirmat in litore maris istius fontem esse; quem si oves biberint, mutent vellerum qualitatem, & antea candidæ, amittant, quod fuerint, usque ad haustum, ac furvo postmodum nigrescant colore.* Idem, sed præterito Varronis, ac Solini nomine, memorat Martianus Capella lib. VI, cap. de Ægypto. Pluraque ejus generis refert Seneca lib. III Natur. Quæst. cap. XXV: ac imprimis Vitruvius lib. VIII, c. III: *Sunt*, inquit, *Bœotiæ flumina Cephissus, & Melas, Lucaniæ Crathis, Trojæ Xanthus, inque agris Clazomeniorum, & Erythræorum, & Laodicensium, fontes ac flumina, cùm pecora suis temporibus anni parantur ad conceptum partus, per id tempus adiguntur eo quotidie potum; ex eoque, quamvis sint alba, procreant, aliis locis leucophæa, aliis locis pulla, aliis coracino colore. Ita proprietas liquoris cùm init in corpus, proseminat intinctam sui cujusque generis qualitatem. Igitur quoniam in campis proximè flumen armenta rufa, & pecora leucophæa nascuntur, ideo id flumen Ilienses Xanthum appellavisse dicuntur.* Similia adfert Plinius lib. XXXI, cap. II: *Eudicus in Hestiæotide fontes duos tradit esse; Ceronem, ex quo bibentes oves nigras fieri; Melan, ex quo albas: ex utroque autem varias: Theophrastus in Thuriis, Crathin candorem facere.* Pro quo, *flavedinem conciliare* dicit Aristoteles de mirabilibus auditionibus: idemque ex Timæo prodit Carystius Histor. Mir. cap. CXLIX. Hinc sequitur apud Plinium: *Sybarim* (facere) *nigritiam bobus, ac pecori. Quin & homines sentire nigritiam eam. Nam qui Sybarim bibant, nigriores esse, durioresque, & crispo capillo: qui ex Crathide, candidos molliores-que, ac porrectâ comâ. Item in Macedonia, qui velint sibi candida nasci, ad Aliacmonem ducere; qui nigra, aut fusca, ad Axium.* Idem Plinius sic alibi *a* de Cli- a Lib. 2.
tumno, Umbriæ fluvio: *Clitumni amnis aqua candidos* cap. 103.
boves facit. Quod & Servius ex eo memorat in II Georg. Sed de isto pluribus agam, cùm particulatim dicetur de cultis à gente Romana fluminibus. Nec de candore magis, quàm nigritie, mirandum. Si enim senectus nos canos reddat, imò & anxia unius noctis sollicitudo tantum valuerit in nonnullis *b*: cur non aquæ, longo b Scaliger
tempore adsumtæ, sic temperiem possint immutare, ut adversus
candorem, aliumve inducant colorem? Cardanum Exercit. 312.

Cap. LXXII.

Quæ aquarum saluberrimæ. Hirtius, & Aëtius, conciliati; quorum ille insalubrem, salubrem hic aquam dixerat Niloticam. Quercetani de aquis lutosis, ac pinguibus, opinio discussa. Quo discrimine, ratione salubritatis, distent aquæ pluviæ, & nivales, tum crudæ, tum decoctæ; item ex grandine, vel glacie liquefactæ. Etsi aquæ sint salubriores, quæ leviores, & levitas ea ponderando cognoscatur: subinde tamen leve adeo discrimen esse, ut ad alia recurrere indicia satius sit: quale est, quæ citius incalescant, aut frigescant, & quarum accolæ melius valeant. Quam variis morbis medeantur aquæ. Ecquæ sint, quæ juventutem instaurent. Vim etiam noxiam aquis inditam; ut inferendi sterilitatem, & varios morbos; imò & mortem: quod de Menaidos, sive Palicorum fonte traditum; aliter tamen, atque aliter, hanc rem narrantibus antiquis.

EXpediam nunc de tertio aquarum genere; quod salutares, vel noxias habet vires corporibus humanis.

Valetudini autem corporum salubres sunt aquarum illæ, quæ, ut Plinius ait *a*, *aëri simillimæ*: hoc est, quæ maximè tenues, & pellucidæ. Ut hac parte videatur commendandus in Sabinis *Blandusiæ fons lucidior vitro*; velut de eo Horatius *b* ait. Cujusmodi non sunt aquæ Nili. Nam, ut Hirtius, sive quisquis auctor de bello Alexandrino, ait, *quæ Nilo flumine fertur aqua, adeo est limosa, atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat.* Quare commodè capiendus est Aetius lib. III de re medica, c. CLXXV; ubi aquas omnes fluviales, ac stagnantes, vituperat, unà exceptâ Niloticâ; quam pollere ait omni genere virtutis: ac virtutes eas deinde pluribus exponit. Conciliare autem ea cum Brodæo *c* possis ex Galeno; qui & ipse lib. primo de simplicium medicamentorum facultatibus, ut & in VI Epidemiorum, aquam prædicat Niloticam, velut salubrem; sed addit, iterum, atque iterum, fictilibus percolandam vasis, usque dum planè fuerit defecata, ac limpida. Hodieque is apud Ægyptios mos obtinet, ut toto in testis triduo adservetur, donec penitùs subsederit limus. Quibus verò mora hæc morosior molestiorque videatur, injectis ei amygdalis amaris, & contusis eorum putaminibus, diem intra reddere solent puram, claramque. Hirtius igitur locutus est de aqua Nilotica, recentissimè hausta; ut fiebat à militibus Romanis, consuetudinis Ægyptiæ nesciis. At Aetio est sermo de aqua percolata; qualem etiam intelligunt juniores illi, qui sic eam laudant; ut Maurinus Sanutus *d*, Petrus Martyr ab Anglaria *e*, & alii magno numero. Propterea non per omnia assentio Josepho Quercetano, qui in Diætetico polyhistorico c. VII sic scribit: *Cum illud Nili flumen lutosius sit, quàm arenosius, à quo tota Ægypti regio, cum ab alveo suo excurrit, impinguatur: omnes fluviorum pingues aquas, pari modo, aliis ex torrente arenoso profluentibus esse præferendas.* Subjungit deinde: *Hinc fit, ut Sequana lutosa, & pinguis, Ligerinam aquam sabulosam bonitate superet. Non enim ex Ligere exundante impinguantur arva; quæ potiùs adeò arena conteguntur, ut inde sterilescant. At cum Sequana lutosam aquam, & pinguem, per opima arva transfluens, meliorem iccirco exhibet aquam; tum quòd onera ferat graviora, quàm alii Galliæ fluvii; tum quòd equos impinguet, leguminaque citius & celerius coquat: quæ aquæ bonæ certissima sunt indicia.* Quibus sic occurrimus. Quemadmodum aqua Nilotica arvis conducit, quæ inundans pinguia facit; at hominibus est insalubris, nisi percoletur: ita Sequanam quidem agros reddere pingues, sed non eo optimam esse, nisi percolatam. Et sanè favet nobis ex parte Quercetanus ipse, quando superioribus subjicit: *Hinc concludimus, inter optimas recensendas esse Sequanæ aquas, præsertim si ab hypostasi sua repurgatæ fuerint, aut in cisternas depurandæ infundantur.*

a Lib. 33. cap. 3.
b Lib. 3. od. 3.
Vide Salmasium ad ἐρωτικὰ Achillis Tatii pag. 630, 631.
c Lib. 4. Miscell. cap. 29.
d Lib. 2. part. 4. cap. 14.
e Legat. Babylon. lib. 3.

Sed neque aëri similes, hoc est, leves, & pellucidæ, sunt aquarum illæ, quibus miscentur exhalationes terræ. Nam hujus opacitate magis fiunt turbidæ, & densæ. Unde consequitur, minùs salubres esse. Fusè de isto Plinius lib. XXXI, cap. III, Aëtius lib. III, cap. CLXXV, ac tot alii; ex junioribus etiam, inter cæteros, Joannes Bruyerinus Campegius de re cibaria lib. XVI, præcipuè cap. IX, ac X; sed & reliquâ libri parte. Est tamen, in quibus inter se viri dissentiant eruditissimi: eoque, puto, non abs re fuerit, si & sententiam de eo nostram consignem. Mihi sic videtur, & duces habeo, quos sequar, homines seculi nostri pereruditos, & in natura rerum longo usu subactos, minùs salubres esse pluvias. Sunt illæ quidem leves; imò, ut Celsus *a* ait, levissimæ; ac levitatem earum princeps prædicavit Hippocrates *b*. Verùm vapores, unde concrescunt, habent aliquid admixtum halitus terrestris, qui interdum è terris educitur pestilentibus. Decoqui igitur eas est opus. Ac minùs his salubres sunt nivales, quia frigore includuntur halitus, quos dixi; unde Nero excogitavit artem (ut Plinius *c* ait) *decoquendi aquam, vitroque, demissam in nives, refrigerandi.* Nimirum, ut ibidem non obscurè docet, quò halitu per cocturam expulso, frigore autem retento, voluptas esset innoxia. Magis etiam nivalibus insalubres illæ ex grandine resolutæ. Plus enim terrestris continent halitus. Meliores paullò glaciales, præsertim è summa glacie, quæ ex leviori aqua est. Nec tamen dixeris salubres prorsus, quia mistæ sunt imo aëri, qui ut gravior est, sic impurior. Atqui, quo aqua tenuior, leviorque, eo magis idoneum est cibi vehiculum.

a Lib. 2. cap. 18.
b Lib. de aëre, aquis, & locis.
c Lib. 31. cap. 3.

Inesse autem aquis hoc discrimen ponderis, certissimum est.

Namque nec errantes undis labentibus amnes,
Nec mersi puteis latices, aut fonte perenni
Manantes, par pondus habent; non denique vina,
Quæ campi, aut colles, nuperve, aut ante, tulere.

Ut cecinit scriptor libri de ponderibus & mensuris; sive illi Remo Favino, sive Remmio Fannio, nomen erat. Nam Prisciani non esse, utcunque in MSSis cum ejus opere grammatico jungi soleat, pro explorato habeo. De liquidorum autem discrimine in ponderando, vide Georgium Agricolam in tertio eorum, quæ de mensuris & ponderibus pereruditè, ut omnia, scripsit. Adi & experimenta Clarissimi quondam in Lugdunensi Academia collegæ mei, Willibrordi Snellii in Eratosthene Batavo lib. II, cap. VI. Hac levitate commendabilis fuit amnis Eulæus, Susianen ab Elymaide disterminans: cujus cotyle Attica drachmam minùs pendebat, quàm illa Tigris, aut Euphratis. Itaque, ut Plinius tradit lib. VI, cap. XXVII, *reges Parthorum non ex alio bibunt, & ob id in longinqua portant.* Idemque de Choaspe tradit lib. XXXI, cap. III. Illud tamen ponderis argumentum difficile censet, & alia suggerit. Sic enim ibidem loquitur: *Quidam staterâ judicant de salubritate, frustrante diligentiâ, quando perrarum est, ut levior sit aliqua.* Sed abunde occurrit Plinio Brodæus lib. IV Miscellan. cap. XXVIII. Subjicit deinde Plinius: *Certior subtilitas, inter pares meliorem esse, quæ calefiat refrigereturque celerius.* Quod postremum indicium & Celsus refert lib. II, cap. XVIII. Nec obscura est ratio. Quanto enim rarior est materies, eò citius calor abit; quò densior, eò caloris est retinens magis: quod Hippocrati jam olim *d* observatum; Galeno item monitum in lib. V Aphorismorum comment. XXVI. Sed minimè interim negligendum, quòd Palladius etiam jubet attendere ad eos, qui fluvium accolunt. Qui si fiant longævi, nec nephritici sint, vel pulmonibus laborent, aut simili vitio; non leve hoc salubris fuerit aquæ argumentum. Vide fusiùs ista enarrantem Palladium lib. I de R. R. Titul. IV, qui est de aqua probanda.

d Aphorism. 26. lib. 1.

Plurimæ verò aquæ etiam medendi vim habent, calidæ imprimis. Qua de re generatim sic Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Omnis aqua calida ideo est medicamentosa, quod in pravis rebus percocta aliam virtutem recipit ad usum.*

usum. Namque sulfurosi fontes nervorum labores reficiunt, percalefaciendo exsugendoque caloribus è corporibus humores vitiosos. Aluminosi autem, cùm dissoluta membra corporum paralysi, aut aliqua vi morbi, receperunt, fovendo per patentes venas refrigerationem contrariâ caloris vi reficiunt, & ex hoc continenter restituuntur in antiquam membrorum curationem. Bituminosi autem interioris corporis vitia, potionibus purgando, solent mederi. Eâdem mente Plinius lib. XXXI, cap. II: *Sunt,* inquit, *tepidæ egelidæque auxilia morborum conferentes, &, è cunctis animalium, hominum tantum causâ erumpentes. Nusquam tamen largiùs, quàm in Bajano sinu, nec pluribus auxiliandi generibus, alia sulfuris, alia aluminis, alia salis, alia bituminis, alia nitri, nonnulla etiam acidâ salsâve misturâ. Vapore quoque ipso aliqua prosunt.* Et post pauca, *Jam generatim,* inquit, *nervis prosunt pedibusve, aut coxendicibus; alia luxatis, fractisve. Inaniunt alvos. Sanant ulcera. Capiti, auribusque, privatim medentur; oculis verò Ciceronianæ.* Nempe aquæ post excessum Tullii in Academia, Ciceronis prope Puteolos villâ, enatæ, ac à liberto ejus Laureâ Tullio celebratæ carmine, ut ibidem Plinius dicit, digno ubique, & non ibi tantùm legi. Extremam solùm partem apponam:

Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
Hoc dedit, hac fontes cum patefecit ope:
Ut quoniam totum legitur sine fine per orbem,
Sint plures, oculis quæ medeantur, aquæ.

Postea ibidem Plinius subjungit alia aliarum aquarum bona. *In eadem,* inquit, *Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ sterilitatem fœminarum abolere produntur. In Ænaria insula calculosis mederi.* Et mox: *Juxta Romam Albulæ aquæ vulneribus medentur, aptissimæ stomacho, nervis, universo corpori. Thespiarum fons conceptus mulieribus repræsentat; item in Arcadia flumen Elatum. Custodit autem partum Linus fons in eadem Arcadia, abortusque fieri non patitur. Cydnus, Ciliciæ amnis, podagricis medetur: sicut apparet in epistola Cassii Parmensis ad M. Antonium. Tungri, civitas Galliæ, fontem habet insignem. Purgat hic corpora, tertianas febres discutit, calculorumque vitia. Leucogæi fontes inter Puteolos, & Neapolim, oculis & vulneribus medentur.*

Ophiusa item in Alo impetiginem delet; secundùm Eudoxum, & inde Antigonum Carystium a. Sunt & aquæ, quæ strumis medeantur. Vitruvius lib. VIII, c. III: *Est aquæ frigidæ genus nitrosum; uti Pinnæ Vestinæ, Cutiliis, aliisque locis similibus; quod potionibus depurgat, per alvumque transeundo, etiam strumarum minuit tumores.* Idem tradit Plinius lib. XXXI, cap. III. Imò & Strabo lib. V: sed is aquas eas esse dicit ἐν Κωτινοκλίαις. Verùm certum est, Κωτιλίαις rescribi oportere. Nam & sic Sotion vocat de Mirandis aquarum, & Dion lib. LXVI. E Latinis item *Cutilias* nominant Varro lib. IV de L. L. Seneca Nat. Quæst. lib. III, cap. XXV, Tranquillus in Vespasiano, cap. XXIV, & Macrobius lib. I Sat. cap. VII. Quanquam non contenderim, si Κοτυλία malis; ut est apud Dionysium Halic. lib. I Antiq. uti & ibidem Κοτύλην legas; imò *Cotylen* quoque est apud Festum Pompejum. Quod verò de Tungrorum fonte tradit Plinius, eum calculo mederi; idem de aliis multis prodit Vitruvius ibidem. Sed & rem totam egregiè illustrat. Itaque de morbo, eruditis persimiliari, non verebor totum adscribere locum: *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium, uti Lyncestos, & in Italia Virena* b; *Campana Teano, aliisque locis pluribus; quæ hanc habent virtutem, uti calculos in vesicis, qui nascuntur in corporibus hominum, potionibus discutiant. Fieri autem hoc naturaliter ita, ideo videtur, quod acer, & acidus succus subest in ea terra, per quam egredientes venæ intinguntur acritudine: & ita, cum in corpus inierunt, dissipant, quæ in aquarum subsidentia in corporibus, & concrescentia, offenderant. Quare autem discutiantur ex acidis eæ res, sic possumus animadvertere. Ovum in aceto si diutius impositum fuerit, cortex ejus mollescet, & dissolvetur. Item plumbum, quod est lentissimum, & gravissimum, si in vase collocatum fuerit, & in eo acetum suffusum, id autem opertum, & oblitum si erit; efficietur, uti plumbum dissolvatur, & fiat cerussa.* Mox etiam docet, ut æs, & margaritæ, aceto dissolvantur; atque hinc ita colligit: *Ergo cùm has res ante oculos ita fieri videamus; ratiocinemur, iisdem rationibus ex acidis propter acritudinem succi, etiam calculosos è natura rerum similiter posse curari.* Utrùm autem acida, usque dum ad vesicam pertingant, vim istam retineant, vel quatenus reservent, alterius est loci. Particulatim vero *de balneis, quam ea salubria sint, tum ad valetudinem tuendam, tum ad morbos curandos,* dialogum adversus medicos recentiores doctè scripsit Joannes Franciscus Brancaleo Neapolitanus, dicavitque Paullo III. Pontifici. Quemadmodum & ejusdem Brancaleonis de Vini natura duo exstant libri, eruditè item, & cum cura exarati.

a Cap. 153.

b De cujus situ Baptista Porta Magiæ naturalis lib 8 c.6. fol. 7.

Sed nihil æquè, modo fidem mereatur, aquarum commendat naturam, ac illud apud Petrum Martyrem ab Angleria Mediolanensem de rebus Oceani, & novo Orbe, decadis II, libro X a: *Inter terras ad latus Hispaniolæ septentrionale repertas, ad leucas ab Hispaniola quinque ac viginti supra ter centum, unam esse insulam fabulantur, qui eam explorarunt ad intima, nomine Bojuca, alias Agnaneo, fonte perenni adeo nobilem, ut ejus fontis aquâ epotâ senes rejuvenescant. Nec arbitretur sua Beatitudo, hoc dictum jocosè, aut leviter. ita seriò rem hanc per curiam universam ausi sunt spargere, ut populus omnis, & ex iis, quos virtus, aut fortuna, secernit à populo, non pauci rem esse veram arbitrentur.* Commemorat idem Gaudentius Merula lib. I Memorabilium, cap. I. Item Cardanus lib. II Subtilitatum b: ubi constantem ait famam esse, fonte eo *senes restitui: non tamen canos mutare, nec tollere jam contractas rugas.* Subjungit hinc: *Oviedus constanter negat. Nos esse posse non dubitamus: esse haud fatemur.* Sed omnino pro fabula habendum. Ad quam non ætatem pertingerent novi orbis domini, si aqua esset ejuscemodi? Non repugno tamen; quo minùs quædam vel naturales sint aquæ, vel arte fiant, quæ multum corrigant vitia senectutis, partim purgando, & abstergendo sordes ex alimonia venis adhærescentes, & vitalem imminuturas calorem: partim suâ bonitate ex parte replentes & instaurantes humidum radicale, quod absumtum erat à calore nativo.

Nec propter tot aquæ bona, quæ humanis præstant corporibus, eò putandum, non nocere corporibus. Justus Deus multis aquarum etiam, in pœnam nostri, vim indidit noxiam, & caussas ob alias; quas adduximus, de bono venenorum differentes lib. primo hujus operis, cap. V. Itaque non fœcunditatem solùm præstant aquæ, sed etiam adferunt sterilitatem: sive frigore nimio calorem exstinguendo; sive calore nimio humorem exsiccando. Unde Plinius, loco sæpius memorato c: *E diverso in Pyrrhæa flumen, quod Aphrodisium vocatur, steriles facit.* Quod & prodiderat Theophrastus lib. IX Hist. Plant. cap. XX, & de caussis Plant. lib. II, cap. VIII. Est verò *Pyrrhæa*, pars Thessaliæ, sic à Pyrrha, Deucalionis, ut ajunt, uxore, nuncupata; quod constat ex Stephani Ethnicis. Eò autem calori id tribuere malim, quia flumen hoc, sive palus exsiccata, ardeat: ut à Phania (credo, Eresio illo, Aristotelis discipulo) proditum fuit; teste Antigono Carystio cap. CLXI. Sed apud hunc Πυῤῥαίων, pro Πυῤῥαίων, legi debet: ut jamdiu observatum Clarissimo, & amicissimo, Joanni Meursio, magno non suæ modò Bataviæ, atque etiam Belgicæ universæ; sed jam Daniæ quoque, imò totius Reip. literariæ, ornamento.

Quam multos etiam corporibus afferunt morbos! de quo sic Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Ubi aurum, argentum, ferrum, æs, plumbum, reliquaque res earum similes fodiuntur, fontes inveniuntur copiosi; sed hi maximè sunt vitiosi. Habent enim vitia contraria aquæ calidæ, quam sulfur, alumen, bitumen emittit: quæ per potiones, cùm in corpus ineunt, & per venas permanando*

a P. 202. edit Colon. an. 1574.

b Pag 72. edit. Lugd. an. 1580.

c Lib. 31. cap. 2.

do nervos attingunt, & artus, eos durant inflando. Igitur nervi inflatione turgentes, ex longitudine contrahuntur, & ita aut nevricos, aut podagricos efficiunt homines, ideo quod ex durissimis, & spissioribus, frigidissimisque rebus, intinctas habent venarum cavitates.

Imò & vis inest letalis aquarum nonnullis: qua de re sic Vitruvius ibidem: *Etiam inveniuntur aquæ genera mortifera, quæ per maleficum succum terræ percurrentia, recipiunt in se vim venenatam: uti fuisse dicitur Terracinæ fons, qui vocatur Neptunius: ex quo qui biberant imprudentes, vitâ privabantur: quapropter antiqui eum obstruxisse dicuntur. Et apud Cychros in Thracia lacus; ex quo non solum, qui biberint, moriuntur; sed etiam, qui laverint.* Ubi pro, *& apud Cychros*, in editione Florentina *a*, quam Jucundus Veronensis exhibuit, omisso præverbio, legas, *& Cychros.* Inque aliis editionibus veteribus est, *& Chropsi*: quod Turnebus *b* probat propter illa Sotionis: Θεόπομπος ἱστορεῖ, κρήνην ἐν Χρώψι τῆς Θρᾳκης, ἐξ ἧς τοὺς λουσαμένους παραχρῆμα μεταλλάσσειν· *Theopompus refert, fontem e Thracia, in quo qui laverint, continuo vitam morte commutent.* Apud Plinium *c* tamen, in veteri etiam editione Parmensi *d*, itidem legitur, *Cychros*: ac licet Turnebus Plinium primò, & exinde etiam Vitruvium, fuisse corruptum arbitretur: non aspernanda tamen ea, quæ pro vulgata Plinii lectione ad hunc Hermolaus Barbarus annotavit. Inter letales aquas etiam est illa Menaidis, sive Paliceni fontis, seu craterum, aut stagnorum Palicorum: quæ in Sicilia fuere juxta Leontinos, & Menas, ac Palicam civitatem. De ea sic Fazellus dec. I, lib. III, cap. II: *Aquas hujus stagni si manè ante Solis exortum bruta potaverint, repentino prope interitu occidunt. nam licet frigidæ sint, turbidæ tamen, & dirum exhalantes odorem; qui ex sulfuris bituminisque materia, quâ stagni fundus plenus est, ut bullæ aliquando ex eo enatæ indicant, generatur.* Sed hoc solùm ad muta pertinet animantia. At homines ipsos tangit, quod Macrobius narrat lib. V, cap. XIX, ab hoc Palicorum fonte, qui fideliter jurâsset, abisse illæsum: qui falsâ jurâsset conscientiâ, mox vitam amisisse. Quamquam metuo, ne hoc inter ea, quæ vulgò sic, sed falsò, ferrentur, possis numerare. Sanè paullò aliter Aristoteles de admirandis auditionibus, & Stephanus in Ethnicis: quorum uterque ait, juramentum solere inscribi tabellæ: quæ, si innatâsset, creditum verè jurâsse; falsò autem, si mergeretur, ac propterea hominem combustum. Diodorus verò Siculus lib. XI contentus est dicere, pejerantes repente solitos à numine puniri, ac nonnullos templo exisse oculis captos. Eamque sententiam amplexi quoque Solinus c. X, & Rhemnius Fannius: sed perperam uterque fontem eum in Sardinia ponunt: perperam etiam, quod uni veteres fonti, id pluribus hi adsignant. Solini sunt ista: *Oculis medentur, & coarguendis valent furibus. Nam quisquis sacramento raptum negat, lumina aquis attrectat: ubi perjurium non est, cernit clarius: si perfidia abnuit, detegitur facinus cæcitate, & captus oculis admissum tenebris fatetur.* Fannio autem scriptum?

Quod sanant ægros, pandunt damnantque nefando
Perjuros furto, quos tacto flumine cæcant.

Hæc verò de supplicio inconstantia veterum facit, ut existimem, eos, qui Palicorum fano præessent (id antiquitate, & religiosâ veneratione commendabatur) ad terrorem mentibus incutiendum humanis, superstitiosâ Siculos opinione implêsse, quasi ea esset aquæ divinitas, ut coargueret fures ac perjuros. Interim hoc boni consequebantur, ut qui criminis ejus sibi essent conscii, jurare apud Menaida formidarent: quod etiam ex Vibio Sequestro cognoscere est. Et fortasse justum Numen interdum, quod fidem conservari vult in gentibus, nec eas prorsus destituit, per angelorum ministerium aliorum quidem testabatur innocentiam; de aliis autem, qui furti crimen falsis accumularent juramentis, pœnas in omnium sumebat conspectu.

a An. 1522.
b Lib. 6. Adversar. c. 13.
c Lib 31. cap 2.
d Anni 1476.

Cap. LXXIII.

Quantum aquæ etiam in animam possint. In dubium vocatum, an fons Cyzicenus amorem auferat, vel aquæ Sinuessanæ aboleant insaniam. De Mnemes & Lethes fontibus in Bæotia. Utrùm Ciliciæ fons, Νοῦς, an Ἄνους, fuerit appellatus: deque proverbio, Habet, *vel,* Non habet Cescum. *Suidæ locus emendatus. Fons Chius dementiam concilians: uti & Phrygiæ fluvius Gallus, & fons ruber in Æthiopia: aquæ aliæ vim instar inebriantes, ut fons Paphlagoniæ, & aqua Lyncesti: contrà Clitorio amne bibentes reddi abstemios. Cur fluviales aquæ palustribus præstent. Cur maximi orbis fluvii fere ab Septentrione fluant versus austrum. De aquis, quæ vel Oceani æstum æmulentur, vel motu ferantur contrario; & quæ caussa ejus rei videatur.*

Sed de corporibus hactenus: nunc ad animam transeamus. Nam & in eas magna est vis aquarum; quædam noxia, alia salutaris. Quantum profectò est, quòd *in Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ insaniam abolere produntur*: ut ait Plinius *a*. Quanti & illud, quòd, ut idem *b* ait, *Cyzici fons Cupidinis vocatur, ex quo potantes amorem deponere Mucianus credidit.* Quamquam dum Plinius sic Mucianum addit credidisse, videri possit ipse non credidisse. Non tamen, vel C. Plinio, vel Licinio Muciano, pertinaciter adverser. Nam quid si aquæ, ut inducunt sterilitatem, sic & lubidinem frigore suo exstinguant? Et si aquæ Sinuessanæ, eodem teste *c*, abolent insaniam: cur non & aliquæ medeantur amoribus insanis? Mirum interea, si hujusmodi sint aquæ in Campania; regionem eam, & totam Italiam, ab omni prope ævo tot luxisse, funestos amantium casus. Cur enim agnati, & gentiles, aquis hujuscemodi non consulunt insano illo amore correptis? Utcunque sit de isto; multùm aquas posse in sensum ac rationem; his verbis idem Plinius *d* docet: *In Bæotia, ad Trophonium Deum juxta flumen Orchomenon, duo sunt fontes; quorum alter memoriam, alter oblivionem affert, inde (Μνήμης & Λήθης e) nominibus inventis. In Cilicia apud oppidum Crescum rivus fluit* ΝΟΥΣ *f*: *ex quo bibentium subtiles sensus fieri, M. Varro tradit. At in Coa insula fontem esse, quo hebetes fiant.* Puto, pro *Crescum*, legendum esse *Cescum*: à quo tamen paullum abit vetus editio Parmensis *g*; ubi pro *Cescum* est *Jusgus.* Nec multum adeò recedit *Visgus*: quod in antiquo reperit chirographo Pintianus. Sed iniquum, quod hic legas, Νοῦν, hoc est, mentem, dici: quia sensus reddat subtiles, cùm Suidæ dicatur Ἄνους, quasi reddat hebetes. Sic enim scribit: Κέσκος ἡ πόλις ἐν Κιλικίᾳ, καὶ παρ' αὐτὴν ποταμὸς Ἄνους ὄνομα. Διόπερ οἱ ποιηταὶ παίζοντες, τοὺς νοῦν οὐκ ἔχοντας, κέσκον ἔχειν φασί. *Cescus erat urbs Ciliciæ, & juxta eam fluvius nomine* ANUS, (hoc est, EXMENS) *Quamobrem poetæ homines amentes, ludere volentes, dicunt, habere Cescum.* Multum metuo, ne sciolus aliquis locum corruperit: quia cùm videret, dementes dici, κέσκον ἔχειν *h*: planè sibi persuaserit, Cesco non fuisse nomen Νοῦς, sed Ἄνους. At cogitare debuerat, Suidam dicere, sic poëtas loqui παίζοντας *i*: hoc est, per ironiam. Vel hoc si displicet, legendum, κέσκον οὐκ ἔχειν φασί· *Cescum non habere, ajunt.* Quam opinionem firmant ista Hesychii verba: Κέσκος, ποταμὸς Κιλικίας, ὅθεν ἡ παροιμία γέγονε, Πόλις Κέσκον οὐκ ἔχουσα. Εἴρηται δὲ ἐπὶ τῶν νοῦν μὴ ἐχόντων. *Cescus, fluvius Ciliciæ, unde proverbium ortum: Urbs non habens Cescum. Dictum vero de iis, qui dementes forent.* Nec alium fluvium, quam memoratum, capio, cùm idem ait Hesychius: Νοῦς, ψυχὴ, ποταμὸς, καὶ ἡ μονάς· NOYS, *anima, flumen, & unitas.* Etsi non ignorem, & Nilum ab Ægyptiis esse vocatum Νοῦν, atque hoc νοῦν significare: ut est apud Philippum, Ori Apollinis interpretem, lib. I: quo loco agit de Nili adscensu, & exundatione. Verùm esto, ut Hesychius hic Nilum respexerit. Saltem fluvio isti

a Lib 31. cap. 2
b Ibidem.
c Lib 31. cap. 2.
d Ibid.
e Memoriæ. & Oblivionis
f Mens.
g Anni 1476.
h Cescum habere.
i Ludentes.

isti Ciliciæ non fuisse nomen Ἄνος, sed Νῦς, etiam indicant illa Eustathii in Odyss. Α α: Παυσανίας γοῦν φησιν, ὅτι Κέσκος λιμήν τις, ᾧ παραρρέοντι ποταμὸς Νῦς καλούμενος· *Pausanias ait, esse alicubi Cescum portum, cui vicinus sit fluvius, nomine* NOYS. Quæ tamen verba hodie frustra in Pausania quæras: ut videantur esse ex deperdito Asiaticorum opere.

[a] Pag. 1392. edit. Rom.

Sed aliorum etiam fluminum vim in animos nostros prosequamur. Vitruvii sunt ista lib. VIII, cap. III: *Est insula Chio fons, e quo qui imprudenter biberint, fiunt insipientes: & ibi est epigramma insculptum, eâ sententiâ: Jucundam esse potionem fontis ejus: sed qui biberit, saxeos habiturum sensus.* Ipsum deinde epigramma Græcum subjungit. Similem memorat fluvium his verbis Plinius b, loco sæpius memorato: *In Phrygia Gallo flumine potando necessarius modus, ne lymphatos agat: quod in Æthiopia accidere his, qui fonte rubro biberint, Ctesias scribit.* Judicium hoc Ctesiæ de fonte Æthiopiæ apud Photium etiam habes cod. LXXII. Idemque refert Sotion c, his verbis: Κτησίας δὲ ἐν Αἰθιοπίᾳ κρήνην ἱστορεῖ τῷ χρώματι κινναβάρει παραπλησίαν· τοὺς δὲ πίνοντας ἀπ᾿ αὐτῆς παραλλάττειν τὴν διάνοιαν· ὥστε καὶ τὰ κρύφιως πεπραγμένα ὁμολογεῖν. *Ctesias narrat, in Æthiopia esse fontem colore rubro referentem cinnabari; indeque bibentibus sic mentem immutari, ut etiam confiteantur, quæ occulte commiserunt.* Quin & Philo, qui navigationem in Æthiopiam, Strabone d teste, conscripsit, in memorato Æthiopicorum opere idem prodidit: ut est apud Antigonum Carystium cap. CIX. Videlicet aqua istæc ex halitu metallico vim habebat inebriandi. Quod de aqua Lynci, Epiroticæ urbis, etiam proditum Theopompo, & exinde eidem Carystio cap. LXXX. Ait verò, εἶναι ὕδωρ ὀξὺ· τοὺς δὲ ἐκ τούτου πίνοντας, ὥσπερ ἐπὶ τὸν οἶνον, ἀλλοιοῦσθαι· καὶ τοῦ᾿ ὑπὸ πλειόνων μαρτυρεῖσθαι· *aquam esse acidam: quique eam biberint, mente immutari, quasi vinum bibissent, ejusque rei complures esse testes.* Atque, ex eodem Theopompo, idem traditum Sotioni in Excerptis. De alia item aqua Vitruvii est lib. VIII, cap. III: *Sunt etiam fontes, uti vino mixti: quemadmodum est unus Paphlagoniæ: ex quo, etiam sine vino, potantes fiunt temulenti.* At de Lynco ipso hoc Plinii est lib. II, cap. CIII: *Lyncestis aqua, quæ vocatur acidula, vini modo temulentos facit.* Quare historicâ, non poëticâ fide, cecinit Naso XV Metam.

[b] Lib. 31. cap. 2.

[c] Opere de fluminibus, fontibus, ac lacubus.

[d] Lib. 2.

Hinc fuit effectu dispar Lyncestius amnis;
Quem quicunque parum moderato gurgite e traxit,
Non aliter titubat, quàm si mera vina bibisset.

[e] Alguttare.

Continuò ante contrarium de Clitorio, Arcadiæ amne, præmiserat:

Clitorio quicunque sitim de fonte levavit,
Vina fugit, gaudetque meris abstemius undis.

Quod & assertum Vitruvio lib. VIII, cap. III: *In Arcadia vero civitas est non ignota Clitori; in cujus agris est spelunca profluens aqua, quam qui biberint, fiant abstemii.* Ac Græcum de eo epigramma subjungit lapidi inscriptum: quod Latinè redditum reperias apud Philandrum. Atque hæc sufficiant de aquis, seu corpori humano, seu animo, vel salubribus, vel noxiis. Licet ejus generis multa sit alia reperire apud alios. Nam non solùm, quod Aristoteles f ait, ὕδατος πολλὰ εἴδη ἐστί, καὶ διάφορα g: verùm etiam, ut Plinius h inquit, *in nulla parte naturæ majora sunt miracula.*

[f] Problematum sect. 1. quæst. 13.

[g] Multa sunt aquarum genera variaque.

[h] Lib. 31. cap. 2.

Superest, ut antè in mari fecimus; ita hoc loco de aquarum potabilium motu videamus. Hoc enim est tertium illorum, de quibus me dicturum receperam. Porro ex hoc motu quoque bonitas elucet divina. Nam quæ aquarum moventur, difficiliùs putrescunt. Palustres igitur, & his similes, minimè sunt salubres: contrà fluviales, ob perpetuum fluxum, commendantur. Quomodo & citiùs senescere videmus plana cavaque inhabitantes loca, quàm qui in montibus degunt.

Nec ratione carere existimandum, quòd sic divina jussit providentia, ut motus in maximis orbis fluviis fere sit ab Septentrione versus Austrum. De istoc ita Vitruvius lib. VIII, cap. II: *Capita fluminum, quæ orbe terrarum chorographiis picta, itemque scripta, plurima maximaque inveniuntur egressa ab septentrione. Primumque in India Ganges, & Indus, à Caucaso monte oriuntur: Syriâ, Tigris, & Euphrates: Asiâ, item Ponto, Borysthenes, Hypanis, Tanais, Colchis, Phasis: Galliâ, Rhodanus: Belgicâ, Rhenus: citra Alpes, Timavus, & Padus: Italia, Tybris: Maurusiâ, quam nostri Mauritaniam appellant, ex monte Atlante, Dyris;* (aliis a ipse Atlas est *Dyris*: sed, credo, monti cognominis erat fluvius) *qui ortus ex septentrionali regione, progreditur per occidentem ad lacum heptabolum, & mutato nomine dicitur Niger.* Censeo autem, eo maxima flumina præcipuè ab septentrione profluere; quia si septentrionalem, & australem tractum, conferas, illum liquet frigidum esse, atque humidum; hunc, calidum, & aridum. Ut conveniens sit, capita quidem fluminum oriri in septentrione; at decurrere meridiem versus.

[a] Strabo lib. ult. Plinius lib. 5. c. 1. Solinus cap. 37.

Admirationi etiam fuit, quòd ex aquis aliæ sequerentur æstum maris; aliæ contra augescente mari decrescerent, decrescente verò augerentur. Qua de re Polybii, Artemidori, Silani, & Posidonii sententiam, & suam simul, adducit Strabo lib. III. De eodem sic Plinius lib. II, cap. XCVII: *Gadibus, qui est delubro Herculis proximus, fons inclusus ad putei modum, aliàs simul cum Oceano augetur, minuiturque; aliàs verò utrumque contrariis temporibus. Eodem in loco alter Oceani motibus consentit. In ripa Batis oppidum est, cujus putei crescente æstu minuuntur, augescunt decedente, mediis temporibus immobiles. Eadem natura in Hispali oppido uni puteo, cæteris vulgaris.* Nempe maris æmula est aqua, cùm è mari propinquis ac rectis decurrit venis. At contrario afficitur modo, quoties longinquo à mari spatio fluit, vel varios per mæandros. Siquidem priusquam aqua in puteum devenerit, mare antea tumidum jam detumuit: posteaque, quod prius detumuerat, intumuit rursum.

Cap. LXXIV.

Propiùs acceditur ad Aquæ venerationem. Cur, qui Salomonis Sapientiam scripsit, non ἁπλῶς Aquam, & Aera, sed violentam Aquam, & celerem aera, divino affectam honore dicat. Aquam in summa fuisse veneratione Ægyptiis. Per Osiridem his aquam Nili intellectam; marinam autem, per Typhonem. Unde Nili nomen. Qua mente Deus dixerit Abrahamo, se daturum illi terram usque ad Nilum. Cur idem flumen in Scripturis dicatur Schichor. *Per* Schichor, *& torrentem deserti, vel Ægypti, notari in Scripturis fluentum prope Rhinocoruram: atque hoc nomen propterea pro eo esse repositum à* LXX. *Cur Nilus priscis Romanis dictus sit* Melo. *Cur Osiris effingeretur niger. Conjectatum, unde* Osiris *nomen acceperit. Nilus aliter* Siris, *quod κατ᾿ ἀφαίρεσιν ex* Osiris. *Unde sidus Canis vocetur* Sirius. *Unde σειριᾶν sit. Eundem esse Ægyptium Osiridem, ac Græcorum Διόνυσον, sive Liberum: quod cum aliunde, tum phalli in utriusque sacris gestatione ostensum, & quid eo fuerit significatum. An rectè ejus etymon adduxerit Plutarchus. De Canopo, & sacris Ægyptiorum hydriis.*

QUæ hactenus, tum universè de aquarum utilitate, tum particulatim de miranda quarundam natura, diximus: ea, si pauca exceperis, quæ longa dies docuit, minimè effugerunt vel oculos, vel animos gentilium: imò multo maximam partem ea ab iis ipsi accepimus. Sed cùm Deum propterea glorificare eos oporteret, honorem Numini debitum Aquis transscripserunt: quemadmodum etiam legas in libro Sapientiæ cap. XIII, 2. Ubi scriptor is appellat βίαιον ὕδωρ, *violentam aquam*: sive quia magna vis cuivis aquæ insit: sive non omnem aquam, illam etiam residem, ac cisternis conclusam, respexerit, sed duntaxat vasti maris, aut præterea fluminum magnorum.

Quò enim major in corpore aliquo se vis exsereret, eò judicabant illi plus inesse divini. Ac propterea ibidem quoque non ἁπλῶς dicitur, aëra fuisse cultum; sed ταχινὸν ἀέρα, *celerem aëra.* Nempe quia, ob tenuitatem summam, facilè adeo & scinditur, & unitur, & ventis actus velocitate adeo provolat pernici.

Porrò cunctarum gentium præcipuè Aquam esse venerati videntur Ægyptii, & Persæ. De prioribus ita Plutarchus libro de Iside, & Osiride: Οὐδὲν οὕτω τιμὴ Αἰγυπτίοις, ὡς ὁ Νεῖλος· *Nihil in majore est Ægyptiis honore, quàm Nilus.* Et è nostris Athanasius, qui Ægyptius ipse fuit, orat. contra Gentes *a*: Ἄλλοι ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι· *Alii fluvios, & fontes, & omnium maxime Ægyptii, aquam præcipue venerati, deosque appellant.* Similiter Julius Firmicus de err. prof. relig. *Ægyptii incolæ, aquarum beneficia percipientes, aquam colunt, aquis supplicant, aquas superstitiosâ continuatione venerantur.* Vide & Vitruvium in præfat. lib. VIII.

a Pag 20. edit Commel.

Cujusmodi autem hæc fuerit veneratio, intelligitur ex istis, quæ antea diximus de corporum cælestium apud Ægyptios cultu. Par enim utrobique ratio est. Liceat igitur paucis nunc reponere, quod pluribus antea demonstravi de duplici principio effectivo; uno boni, altero mali; atque ut illud boni *Osiridem*; mali istud, *Typhona* nuncuparint. Ostendimus autem, in cælis Solem, quatenus Lunam suo implet lumine, esse *Osiridem*: sed *Typhona* eundem esse, quatenus torret, & exurit. Lunam quoque considerari, tum quatenus lumen recipit à Sole; quomodo *Isis* dicitur, & uxor est Osiridis: tum quomodo, gravidata à Sole, agit in res sublunares, & moderato calore, ac humore, res omnes producit: quo pacto, jam viri præstans munia, *Osiris* nominatur.

Ex istis lucem fœnerant, quæ hujus propria sunt loci. Similiter enim sub cœlis considerare oportet, tum principium boni activum; quod & hic *Osiris* vocatur: tum principium mali effectivum; quod & hîc *Typho* nuncupatur. Ac ut in cælis Sol, pro diverso effectu, tum *Osiris* est, tum *Typho*: sic in subcælestibus Aqua, & *Osiris* est, & *Typho*: *Osiris* quidem, quatenus Nilus attenditur; *Typho* autem, si consideremus mare. Quod ergo Clemens Romanus in x Recognitionum *b* aquam ait Osiridi dicatam: id propriè capiendum de aqua Nili; non marinâ, quæ Typhonis, & mali principii nomine intelligebatur. Cautiùs igitur Plutarchus libro sæpius memorato *c*, ac deinceps nominando, Οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνιόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptiis Nilum esse Osiridem, congredientem cum Iside, quæ est Terra.*

b Fol. 110. edit. Paris. Somn.

c De Iside, & Osiride.

Sed ut meliùs percipiatur, cur Nilus sit principium boni activum, ac propterea *Osiris* vocetur; mare autem habeatur principium mali activum, ac dicatur *Typho*: distinctè primùm agemus de Osiride, sive Nilo; deinde de Typhone, sive mari Ægyptum alluente. De priori priùs exponam ea, quæ pertinent ad appellationes Nili præcipuas; eundemque esse Ægyptiorum Osirin, & Græcorum Liberum, ostendam. Hinc considerabo Nili naturam: ac sacrorum inde rituum caussas diducam.

Qui vulgò Nilus, is in Scripturis gemino vocatur nomine: uno communi, altero magis proprio. Communis appellatio est נַחַל מִצְרַיִם, *nachal Mitzraim*: hoc est, *fluvius Ægypti.* Sanè *nachal* τοῖς ἑβδομήκοντα *d* crebrò vertitur ποταμὸς, *fluvius*; item χειμάῤῥους, *torrens.* Sed ut in Asia per *flumen* κατ' ἐξοχὴν *Perath*, sive *Phrath*, is, qui Græcis *Euphrates*, intelligitur: ita in Ægypto sic dicebatur *Nilus.* Quomodo & R. Salomon, & R. Kimchi, exponunt Genes. xv: ubi Deus dicit, se Abrahamo daturum terras à fluvio Ægypti, usque ad fluvium magnum Euphratem. Sed non hìc per fluvium intelligendus est integer Nili alveus, (nunquam enim Hebræi omnem Ægypti terram cis Nilum possederunt) sed usque ad initium Nili, sive rivum ex brachio Pelusiaco Judæam versus procurrentem, indeque profluentem in mare Ægyptium, sive Phœnicium. Hoc enim fluentum terminus erat Palæstinæ. Meminit ejus Strabo in XVI: item Guilielmus Tyrius lib. xx, cap. xv: etiam Brocardus Monachus, & Leo Afer; ut alios mittam. Porrò pro *Nahal*, sive *Naal*, Syri, & Ægyptii, dixere *Neel*; ut Phœnices, & alii, pro *Bahal*, sive *Baal*, *Beel*: atque ut ex *Beel*, *Bel*, inde Βῆλος; sic ex *Neel*, *Nel*, vel *Neil*, unde Νεῖλος. Nec enim audiendi sunt Græculi, quando vocis Ægyptiæ originem arcessunt è Græcia. Et talis est communis appellatio; sed Ægypti fluvio, fluviorum regi, κατ' ἀντονομασίαν attributa. Ac similiter *Niger* fluvius, qui multum cum Nilo convenit, *Nuchul* nuncupatus: ut iisdem verbis legas apud Orosium lib. I, & Æthicum in Cosmographia. Mela etiam lib. III, c. x, tradit, Nili fontem in Æthiopia ab incolis *Nuchul* vocari. Quid inde apertius, quàm & *Nuchul* esse ab *Nachal*, unde Νεῖλος antea deduximus?

d Septuaginta interpretibus.

Alterum Nili nomen in Scripturis est שיחור *schichor*; ut Jes. XXIII, 3, & Jer. II, 18. Id ad verbum notat *nigrum.* Nam *denigrari* Hebræis שחר, *schachar*: unde & prisca Latinorum vox *scurus*, & cum præpositione *obscurus.* Est verò Nilus turbidus, & subfuscus, ac nigricans puta ob limum, quem advehit secum ex partibus ruens Austrinis. Altera quoque nominis ejus ratio est. Nam, terram humectans, eam reddit nigram: quomodo & in juvenibus nigricant capilli ob humorem; qui postea ejus defectu canescunt. Sed ut Genes. xv, 18, per *nachal Mitzraim*; ita & Josuæ XIII, 3, per *Schichor*, non Nilus integer capiendus; verùm illud brachiolum Nili, quod aliter *torrens deserti* vocatur Amos VI, 14. Perperam enim Vatablus signari putat mare mediterraneum: etsi non diffitear, torrentem hunc, ut è Pelusiaco brachio in desertum, ita inde in mare procurrere Ægyptium. Similiter *nachal* capitur Jes. XXVII, 12. *Percussis adversariis vestris, ab alveo fluminis, usque ad torrentem Ægypti.* Quod Hieronymus interpretatur, *usque ad Nilum*: hoc est, brachiolum Nili memoratum. LXX verò ἕως Ῥινοκορούρων, *usque ad Rhinocoruram.* Nempe, ut ibi annotat B. Hieronymus, LXX *non tam verba Scripturarum, quàm sensum verborum, exprimunt.* Videlicet pro torrente Ægypti ponunt *Rhinocoruram*, sive *Rhinocoluram* (utroque enim modo exaratur) oppidum Cananitidis, sive Palæstinæ, torrenti illi proximum; uti & monti Casio, quem Herodotus propterea Ægypti, & Palæstinæ, terminum statuit. Quid mirum verò, si Scriptura *nachal Mitzraim*; & *schichor*, non solùm pro Nilo ipso, sed etiam pro rivo, etsi exiguo, & eapropter ne navigabili quidem, usurpet: quando in homogeneis, qualis est aqua, idem esse soleat nomen totius, & partis? Nec veteres igitur errant, qui Nilum vertunt; nec recentiores, quando non ipsum ajunt Nilum, sed rivum ejus, intelligi. Optimè enim hæc duo conveniunt; ut vidimus.

Quemadmodum verò Nilus Hebræis ob nigricantes aquas, & quia, terram humectans, eam reddat nigram, *Sichor*, sive *Sior*, hoc est, *Niger* dictus est: ita & Græcis eâdem de caussa vocatus est Μέλας; Plutarcho, & Eustathio, testibus. Indeque & Latinis veteribus appellatus *Melo*; ut Festus, & Servius, tradidere. Qua de re pluribus dixi in Oratoriis nostris Instit. lib. IV, cap. XI, sect. V. Ex quibus etiam cognoscere licet, cur Ægyptii, Plutarcho teste, Osirin effingant nigrum. Nempe nigrum Nili colorem attenderunt. Et quid si dicamus, ipsum nomen *Osiris* esse ex *Schichor*, sive, ut molliùs pronunciant, *Sior*? Nam *Sior*, trajectis literis, fit *Osir*: unde, terminatione additâ Græcanicâ ac Romanâ, *Osiris.* Jam ante in vocabulis Ῥέας, καὶ Ἥρης, ostendimus, gentiles in Deorum nominibus istiusmodi trajectione gavisos, ne, si vulgata eorum retinerentur vocabula, haut aliud viderentur, quàm elementa.

Pro *Osiris* autem, truncato, ut in aliis multis, vocabulo, etiam dicebant *Siris.* Nam sic Æthiopes, & Ægyptii, Nilum vocabant. Dionysius Περιηγητὴς:

Σίρις

Σίρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται. ——
Siris ab Æthiopibus vocatur. ——

Per aliquot millia sic dici, ait & Plin. lib. v, cap. IX. Atque ab hoc Nili nomine etiam Canis sideri nomen datum Σείριος, quasi dicas Νειλαῖος. Puta, ob summam conspirationem inter Canem, & Nilum. Nam Canicularibus diebus maximè exundat Nilus: ut pariter, & Canis in cælo, & Nilus æstuet in terris.

Nec ignoro, Græcos putare, σείριος esse ἀπὸ τοῦ σειριᾶν, vel σιριᾶν: quod exponunt λάμπειν, ἀστράπτειν *a*. Sed si sic veteres eo fuerint verbo usi, potiùs σειριᾶν, vel σιριᾶν, sit à σείριος. Præterea si Σῖρις est ab Æthiopibus, & Ægyptiis, οὐ χρὴ ζητεῖν ἑλληνικὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ· *non oportet ejus quærere Græcanicam originem*: ut rectè censet Eustathius, Dionysii interpres.

a Splendescere.

Nunc ad illud venio, quòd loco ponebam secundo, eundem esse Ægyptiorum Osiridem, ac Græcorum Liberum: quâ de re sic Herodotus in Euterpe: Θεοὺς γὰρ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται, πλὴν Ἴσιός τε, καὶ Ὀσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι. τούτους δὲ ὁμοίως ἅπαντες σέβονται. *Non eosdem Deos similiter colunt universi Ægyptii, præter Isidem, & Osiridem, quem Bacchum esse ajunt. hos similiter colunt universi.* Ubi *Isis* est Luna, & Tellus: *Liber* autem est Sol, & Nilus: quemadmodum dictum. Etiam aliquantò antè sic idem Herodotus de incolis insulæ Meroës loquitur: Λέγεται δὲ αὕτη ἡ πόλις εἶναι μητρόπολις τῶν ἄλλων Αἰθιόπων. οἱ δ' ἐν ταύτῃ, Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μούνους σέβονται· τούτους τε μεγάλως τιμῶσι· *Dicitur hæc civitas* (Meroë) *metropolis aliarum Æthiopiæ urbium. Cujus incolæ solos Deorum colunt, Iovem, & Liberum; eosque magnopere venerantur.* Ubi *Jupiter* fuerit æther, sive aër cum æthere; unde sit spiritus noster, quia & is naturæ credatur æthereæ, ac siccæ. Per Liberum autem capiendus Nilus, ac universè Humor, quatenus ille ad generationem concurrit. Ad hanc interpretationem præit Plutarchus: Δία μὲν Αἰγύπτιοι τὸ πνεῦμα καλοῦσιν, ᾧ πολέμιον τὸ αὐχμηρὸν καὶ πυρῶδες. τοῦτο δὲ ἥλιος μὲν οὐκ ἔστι, πρὸς δὲ ἥλιον ἔχει τινὰ συγγένειαν· ἡ δὲ ὑγρότης σβεννῦσα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ξηρότητος αὔξει καὶ ῥώννυσι τὰς ἀναθυμιάσεις. *Iovem Ægyptii spiritum vocant, cui sicca & ignea natura est adversa & inimica. ea verò non est Sol, sed quandam habet cum Sole cognationem. humor autem, exstinguens excessum siccitatis, auget, & roborat exhalationes, quibus spiritus alitur, & viget.* Et sanè Liberum esse Ægyptiorum Osiridem, eo idem Plutarchus probat, quòd Anticlides Isidem Liberi faciat uxorem: quòd item edera, quæ apud Græcos sacra erat Baccho, Ægyptiis dicatur *chenosiris*, hoc est, *planta Osiridis*: quòd denique gestatione phalli, & aliis tam multis; Græca Bacchi, & Ægyptia Osiridis sacra, conveniant. Nimirum utrisque in sacris phallus generationis erat symbolum. Eo igitur significabant, ab semine Dei, hoc est, humida natura, esse rerum omnium originem; ut idem refert Plutarchus. Qui & censet, eò ὕην dici ἀπὸ τοῦ ὕειν *b*, ut ejusdem sit originis, ac ὕδωρ *c*. Sed de etymo magis placet, υἱὸς esse ab יִלֵּד, γίνεσθαι: quomodo Latini pro eo à *nascendo* dicunt *natum*, & fortasse à *generando*, *gnatum*, quasi *generatum*.

b A pluendo.
c Aqua.

Canopus etiam Ægyptiorum numen erat: nec aliud per eum intelligebatur, quàm aqua. Quomodo verò Canopus, fraude sacerdotis Ægyptii, devicerit Ignem, deum Chaldæorum; refert Rufinus Histor. Eccles. lib. 11, cap. XXVI, item Suidas in Κάνωπος. Historiæ illi accesserit lux, si constiterit, hydriam fuisse Canopi symbolum. Sed an eædem sacræ Ægyptiorum urnulæ? quæ ut soleant effingi, cognoscere est ex Appuleji ultimo Milesiarum: *Urna*, inquit, *faberrimè cavata fundo quàm rotundo, miris extrinsecus simulachris Ægyptiorum effigiata. Ejus orificium non altiuscule levatum, in canalem porrectum longe rivulo prominebat. Et aliâ parte multum recedens, spatiosâ dilatatione adhærebat ansa, quam contorto nodulo supersedebat aspis squameæ cervicis stricto tumore sublimis.* Addam ritum insignem ex Vitruvii præfatione libri VIII: *Qui sacerdotia gerunt moribus Ægyptiorum, ostendunt, omnes res è liquoris potestate consistere. Itaque cùm hydriam tegunt, quæ ad templum, ædemque, castâ religione defertur, tunc in terra procumbentes, manibus ad cælum sublatis, inventionibus gratias agunt divinæ benignitatis.*

CAP. LXXV.

Quantum Ægyptii debeant Nilo, ob soli malignitatem; cùm hoc flumine, quia pluviâ id non fit, irrigetur; ac præterea, dum inundat, pingui obducatur limo. Nili fontes, de quibus res adeò controversa fuit antiquis, esse in Gojomia, regione Abyssini regis. Duplicem esse Æthiopiam; Orientalem, in Asia magna, & Occidentalem, sub Ægypto: ex priori fuisse conjugem Mosis; ut cum fuisse dicitur è terra Chus, Arabissa intelligatur. Longitudo Nili. Incrementi ejus, & decrementi tempus, ac caussa. Unde promanarit mos hodieque usitatus, tum orificio fontis, & aquæductus, tum ædium, sacrarum præcipuè, claustris, leoninum apponendi caput rictum distendens. Caussæ quatuor, cur mense Athyr lugeri soleat Osiris. Per Typhonem intelligi mare. Cur Romani salis appositu crediderint sacrari mensas; Ægyptiis contra religio fuerit, eum mensis inferre. Cur Ægyptiis exosi nautæ; cur item piscis odii iis fuerit symbolum; sacerdotes verò eorum nec gustare pisces soleant: & exinde collectum, Typhone nihil Osiridi, vel Oro, inimicius creditum esse, quia vita nostra in humido consistat, ac salsa humorem depascant. Cur Typho fingeretur rufus, & subpallidus. Cur Ægyptii refugerint commercia cum rufis. Præterea Typhonem fuisse exosum, quia mare sit infestum Nilo. Cur dixerint Osiridem oriri à læva, perire à dextra. Alia item caussa odii erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum; quia cum antea Ægyptus mari occultaretur, (quod triplici ostensum argumento) terra ejus limo, quem Nilus apportat, paullatim altior evaserit: atque hoc dixisse eos victoriam Ori de Typhone: occursumque metuentibus, ne tellus, pluviæ nescia, tandem etiam careat Nilo. Ut Osiridis uxor Isis, ita Typhonis Nephthys: & ut ex illis natus est Orus, ita ex his Anubis: atque ut Isidis est terra supera, ita Nephthyos infera; Anubidis autem horizon; & cur hic per canem symbolicè notetur.

EXposuimus præcipuas Nili appellationes, & ut idem sint numen, Osiris Ægyptius, ac Liber Græcanicus: per utrumque enim aquam potabilem signari. Nunc seorsum referam Nili naturam: ac ut ea in sacris Osiridos soleat repræsentari. Erit verò doctrina hæc tripartita. Initio exponam, quantum Nilo debeat Ægyptus. Deinde dicam de Nili origine, ac magnitudine. Denique, quæ ad tempora pertinent incrementi ejus, & decrementi. Quippe & ista auxere admirationem Nili: hæc autem ad majorem ejus cultum non leve attulit momentum.

Ad Nili bona quisquis attenderit, mirari desinet, nusquam gentium majori in honore Aquas fuisse, quàm apud Ægyptios. Absque enim Nilo si foret, quid tota esset Ægyptus? Siquidem solum ejus est nitrosum, ac solibus adustum, & prope in modum lapidis induratum; multis etiam locis sic hians, ut equitationi non sit idoneum. Nec malo huic medetur pluvia; quam Ægyptus nescit, si Alexandriam, & loca alia mari vicina, exceperis. At Nilus Ægyptio est solo pro Iove pluvio: unde, non Ovidius quidem, quod L. Seneca *a*, memoriâ lapsus, refert; sed æqualis ejus Tibullus *b*, cecinit:

Te propter, nullos Tellus tua postulat imbres,
Arida nec pluvio supplicat herba Iovi.

a Lib. 4. Nat. Quæst. cap. 27.
b Lib. 1. eleg. 7.

Parmenonis etiam Byzantii est apud Athenæum, Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε· *Ægyptie Jupiter Nile.* Philoni ideo, lib. de profugis, dicitur μονονοὐκ ἀντίμιμος οὐρανοῦ· *tantum non æmulus cæli.* Imò Heliodorus in IX ab Ægyptiis ait

a Imitatorem ac æmulum cæli.

ait disertim, ἀντίμιμον τ᾽ οὐρανοῦ a vocari: & rationem addit, quia absque pluvia irriget, & velut imbre humectet. Est hoc prius Nili beneficium. At parum esset, solum nitrosum, ac sterile, irrigari. Divinâ igitur providentiâ & alterum accedit, quòd *cùm recedit*, non *mollitos* modò, sed *& oblimatos relinquit agros*: ut est apud Cic. in II de Nat. Deor. pleniusque de eo Seneca lib. IV Quæst. Nat. cap. II: *Nilus arenoso & sitienti solo, & aquam inducit, & terram. Nam cùm turbulentus fluat, omnem in siccis, atque hiantibus locis, fecem relinquit, &, quicquid pingue secum tulit, arentibus locis illinit: juvatque agros duabus ex caussis, & quod inundat, & quod oblimat.*

Quod ad Nili originem, quam prorsus ignorari, multi & veterum, & juniorum, prodiderunt, rectè de ea Philostratus lib. I Icon. Νείλου μὲν Αἰγύπτιοι ἔχουσι τὰς ἐκβολάς, Αἰθίοπες δὲ τὰς πηγάς· *Ægyptii quidem habent exitus, ostiaque Nili; Æthiopes autem ejus fontes.* Nam ab asperis rupibus, qui Lunæ montes dicuntur, per Æthiopiam decurrit in Ægyptum. Quod rectè monitum Paullo Iovio lib. duodevigesimo historiarum sui temporis, & Hieronymo Osorio lib. IX de gestis Emanuelis. Prius tamen, de montibus præcipitans, ingentem efficit lacum: cujus & Pausanias meminit lib. V. Et veritatem ejus rei comprobavit experientia: ut videre est ex Nicolao Leonico lib. II de Var. Hist. cap. LVI. Regio, ubi oritur, dicitur *Goyome*: estque in ditione Regis Abyssini: qui & in titulis imperiorum, inter cæteros, scribit; *Rex de Goyome, ubi Nilus oritur.* Testis Rex Æthiopiæ, David, literis suis ad Emmanuelem, Portugalliæ regem: & exinde Damianus à Goes, Lusitanus. At, qui crediderunt fluere è paradiso, immane quantum aberrarunt. Nec obstat, quod Gichon Mosi dicatur alluere terram Chus; quæ est Æthiopia. Nam Moses loquitur de Chus orientali, sive Arabia; non occidentali, quæ est Æthiopia sub Ægypto. Duplicem hanc Æthiopiam Homerus agnoscit, & ex eo Strabo lib. I, & Plinius lib. V, cap. VIII: Quando Mosis uxor *Æthiopissa* vocatur, *Arabissa* intelligitur. Erat enim Sephora filia Jethro, sacerdotis, vel principis in terra Madian, quæ in Arabia. Aliisque etiam locis non paucis compâret, terram Chus fuisse Palæstinæ vicinam.

Decurrit hic fluvius per gradus XV. Et si mæandros etiam, atque ambages, annumeres, plusquam nongentorum fuerit milliarium Germanicorum.

Nunc spectemus, quando incipiat crescere; quando totam inundet Ægyptum; quando terris recedat. Crescere incipit mox à solstitio circa XV Kal. Quinctiles. Cujus caussa sunt perpetui imbres juxta circulum Æquinoctialem: ubi est hyems, quando æstas est illis, qui sub Tropico Cancri, & cis eum, habitant. His igitur imbribus Septentrionem versus confertim ruentibus, tota inundatur Ægyptus. Quod quia Leonis cælestis beneficium crederetur, eò Ægyptiis Leo erat exundationis symbolum: ac si tubos fontium, & aquæductuum, formabant, ut aquæ è capite leonino patulo hiatu rictum diducente evomerentur. Eumque morem ab architectis Ægyptiis accepere Græci, ac Romani: ab his nos, & gentes aliæ. Uti & ab iisdem fuit Ægyptiis ad nos derivatum, quòd claustris ædium, templorum imprimis, leonis capita, rictusque, apponamus. Audiamus Plutarchum de Isid. & Osir. Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυρώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλημμυρεῖ Νεῖλος,

Ἠελίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι·

Leonem venerantur, ac rictibus leoninis templorum fores exornant, quia Nilus exundat,

Titanis primùm curru tangente Leonem.

Sed hic leo, ut Pierio quoque in Hieroglyphicis observatum, vigilantiæ potiùs, ac custodiæ symbolum videtur. Ut quod animal prope sit insomne, atque oculis dormiat semiapertis. Porrò cessantibus Æthiopiæ ejus, quæ sub Ægypto est, imbribus hibernis, Nilus etiam decrescit. Imò Sole in Virgine constituto, paullatim sic imminuitur, ut priusquam id signum exeat, jam se contineat intra ripas: ac quibus antea locis navigia ambulabant, equitem cernere sit numerosum. Itaque mense Athyr, qui posteriori parte nostro respondet Octobri, periisse Osiris dicitur, ac propterea lugetur, quæriturque. Tum enim Etesiæ deficiunt; Nilus decrescit; terra nudatur, stirpibus folia amittentibus; dies etiam noctu fiunt minores. Quæ quatuor luctûs esse caussam, ab eodem Plutarcho accepimus.

Habemus de aqua Nilotica: sequitur de marina: quam Græci *Neptunum*, Ægyptii *Typhona* nuncuparunt. Sed non eo Ægyptiis loco Typho fuit, quo Neptunus Græcis. Pelasgis enim in summa veneratione erat Neptunus, cumque cultum accepere à Libybus, qui semper hoc numen veneratione sunt prosecuti. Testis nobis Herodotus est in Euterpe. At Ægyptii, eodem auctore, Neptunum sic fatebantur, ut nullis dignarentur sacrificiis. Imò Typhone nihil inimicius vel Osiridi putabant, vel Oro, Osiridis ex Iside filio. Hac de inimicitia nunc agemus.

Quemadmodum in cælis Sol est Typho, quatenus torret ille, & exurit: ita sub cælis Mare est Typho, quia, quod salsum est, vim habet exsiccandi: unde & carnes salimus, ut sal noxios depascat humores, atque ita putredinem arceat. Ob beneficam illam vim salis, Romani, Arnobio *a* teste, credebant, sacras fieri mensas salinorum appositu. Contrà sacerdotibus Ægyptiis minimè erat moris, salem mensis inferre; quia, ut ajebant, Typhonis esset spuma. Sanè cum Libyes magno in honore haberent Neptunum; Ægyptii agnoscebant quidem id numen, sed nullo dignabantur cultu: ut est apud Herodotum in Euterpe. Quin verò etiam oderant Typhonem; ut argumento est, quòd propter mare, ut Plutarchus *b* auctor est etiam aversarentur eos, qui uterentur mari: item quòd in scriptura hieroglyphica signarent odium per figuram piscis, tanquam incolæ elementi sibi maximè invisi. Imò sacerdotibus, ut eidem Herodoto *c* proditum est, ἰχθύων οὐκ ἔξεστι πάσασθαι· *de piscibus gustare est nefas.*

a Lib. 2.

b Lib. de Iside, & Osiride.

c In Euterpe.

Caussam, cur Typho Osiridem, & Orum, odisse diceretur, jam vidimus. Nempe quòd vita nostra in calido, & humido, consistat: sal autem vim habeat exsiccandi: siccitas verò, & humor, contraria sint. Nihil mirum igitur, si Mare non minùs, quàm Sol, dicatur Typho. Nam per Typhonem intelligitur ignea natura humorem ingenti suo depascens calore. At & Sol æstu suo exsiccat, & idem aqua præstat marina. Ob igneam istam Typhonis naturam, eum esse rufum & subpallidum, dictitabant: eumque esse colorem auctumni; qui, humorem subducendo, & plantis est inimicus, & morbos adfert homini. Quare nec lubentes Ægyptii cum coloris ejus hominibus conversari solent; ut monuit Plutarchus *d*.

d Lib. de Iside & Osiride.

Sed, præter hanc odii caussam, altera quoque, eaque manifestior erat. Videbant enim Nilo, cui vitam ad unum omnes deberent, nihil inimicius esse, quàm mare: ut quod Nilum, quantum in se est, perdat. Siquidem Nilus ab Austrina parte, à Lunæ montibus, decurrit in Septentrionem, usque dum, se in mare mediterraneum præcipitans, dispergatur, ac pereat. Unde & Osiridem, hoc est, Nilum, oriri ajunt à sinistris; perire à dextris. Faciem quippe Osiridos statuère ab Oriente, quia idem est Sol, & Osiris: Sol autem ab Oriente procedit: ut Septentrio ei sit à dextris, Meridies à sinistris.

Tertiam etiam odii caussam erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum, invenio. Antiquissimis enim temporibus, vel Ægyptus necdum erat; sed tota immersa mari, vel magnam saltem partem obruta undis fuit. Cujus rei tergeminum à Plutarcho adfertur argumentum. Nam & Homerus ait, Pharum diei unius cursu abesse ab Ægypto: at ea nunc pars est Ægypti, cùm terrâ, tum flumine id opplente, quod intermedium mare obtinebat. Præterea in montibus multa reperiuntur conchylia, veteris maris reliquiæ: quæ & Herodoti sententia est in Euterpe. Denique nunc etiam videmus, Nilo limum aggerente, terram fieri altiorem, ac mare paullatim recedere.

Nep-

Nempe, quia Nilus, uti dictum, dum Ægyptum inundat, limum advehat ex partibus austrinis, atque ita terra Ægyptia, (quæ si non tota, plurimis saltem locis, undis fuerat marinis contecta) sese progressu temporis supra undas quasi elevârit. Hoc terræ Ægyptiæ incrementum appellabant Ori de Typhone victoriam: eo signantes, partim antiquam illam victoriam, quâ post diluvium terra jam olim mari emersit: partim quotannis obvenientem, quia & nunc limus à Nilo aggeritur, eoque aggesto mare magis, & magis, terras fugit; adeo ut fortasse metus esse possit, ne plurimorum seculorum decursu in tantum se tellus tandem attollat Ægyptia, ut à Nilo non amplius inundetur. Sed de isto nos securi curam omnem committimus sapientiæ eorum, qui terræ illi præsunt, imprimis Patris cælestis, qui nutu suo temperat universum.

Uti verò Osiridi tribuêre conjugem Isidem, prolem Orum: ita Typhoni assignarunt uxorem Nephthyn, prolem Anubin. Ac Nephthyi dedêre partem terræ pedibus nostris adversam: uti Isidi eam, quæ horizonte nostro continetur. Ipsum horizonta Anubidis esse dixerunt. Ac huic dicarunt canem: quia ut canis diu noctuque videt, & domi custodit: ita Anubis & nostrum, & oppositum videat hemisphærium, & quasi custos sit utriusque. Maro a:

a 8 Æn. 698.

Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis.

Ubi Servius, Anubin dici latratorem, *quia capite canino pingitur*. Sed cur sic fingeretur, non addit. Caussa verò est, quam ex Plutarcho b diximus. Non igitur stultè adeo sapiebant sacerdotes Ægyptii, ut Deo suo putarent esse caput caninum: sed symbolo hoc aptè naturam horizontis exprimi credebant. Ibidem ait Servius: *Hunc volunt esse Mercurium, quia nihil est cane sagacius.* Potiùs censeo, Mercurium habitum, quia Mercurii terrestris, (de quo vidimus cap. LVII.) esse munus crederetur, animas ad Orcum, hoc est, à terris superis ad inferum deducere hemisphærium, quod Nephthyi sacratum fuisse dicebamus.

b Lib. de Iside & Osir.

Cap. LXXVI.

Quantopere Aquas venerati sint Persæ. Herodotus manifesti de Xerxe mendacii arguitur. Per Atergatin Assyriam intelligi Lunam, & Mare, sive vim à Luna diffusam, & à Mari receptam. Eadem signari per Palæstinum Dagonem. Hebræos de eo loqui, ut numine masculo. Græcè non tam Σιτὼν reddendum, ut factum à Philone Byblio, quàm Ἰχθυὼν. Simulacrum ejus supernè fuisse semihominem: infernè semipiscem cum pedibus humanis. Itidem Ὠάννης Babylonius, semipiscis: & Chaldaicus Ὠδάκων, qui fortasse idem ac Dagon. Ὠὴς corpore humano, pelle vestitus cetacei piscis.

De Ægyptiis satis, quibus & paucula de Libybus admista. Nam ex Herodoto diximus, iis impensè cultum esse Neptunum, atque ab his, non Ægyptiis, venerationem ejus ad Pelasgos pervenisse. Nunc in Asiam tendo.

Hic à Persis divinus Aquæ honos præstabatur: ut testantur inter alios Laërtius in procemio operis sui, Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, Arnobius lib. VI, Sidonius Apollinaris panegyrico Leon. Agathias lib. II. Imò Herodotus in I, & Strabo in XV, referunt, usque adeò flumina veneratos, ut religio iis esset in ea mejere, vel alvum exonerare, vel inspuere, vel cadaver, aut sordidum quid conjicere, atque adeò vel manus vivo flumine abluere. Itaque & in expeditione Xerxis, magi, ubi ad Strymonem deventum, albis ei equis litaverunt: ut refert idem Herodotus in VII. Tyndates quoque Euphraten cum Vitellio, & copiis, transmissurus, equum immolavit, ut flumen hoc haberet placatum: quemadmodum apud Tacitum est in VI Annalium. Idem Tyndates, de Armenis ad Neronem iturus, eo noluit navigare, quoniam (Plinii verba sunt lib. XXX, cap. II) *exspuere in maria, aliisque mortalium necessitatibus violare eam naturam, fas non putaret.* Meritò autem Magi, & Persæ, Herodotum malæ fidei arguunt super eo, quòd scripserit, Xerxem, expeditione adversus Græcos susceptâ, & sagittis impetisse Solem, & mari injecisse compedes. Nec enim ullo pacto verisimile est, tam irreligiosè Regem eum se gessisse, erga Solem, & Aquam, qui, more gentis, pro summis ea numinibus haberet.

Etiam Assyriorum Atergatis ad Aquas refertur. Nam, ut antea a dictum, per eam intelligitur, quicquid solari subditum est potestati. Hujusmodi autem in Cælis quidem Luna est: sub cælis autem Aër, Terra, Aqua. De Terra vidimus ex Macrobio. Sed Aquam non minùs per Atergatin signari, arguit, quod Lunaris virtus vel maximè se exserat in hoc elementum: quemadmodum ostensum est supra b. Idem ex ejus figura cognoscitur. Erat enim supernè mulier, inferiùs autem piscis: imo nomen *Atergatis*, *magnum* vel *excellentem piscem* sonat: & honori ejus elixos & assos pisces comedebant sacerdotes in Deæ conspectu. Quæ omnia libro primo c comprobavimus. At satis est apertum, pisces convenientius esse symbolum potestatis marinæ, quam terrestris, vel aeriæ. Quare sic statuo, Atergatin φυσικῶς d esse potestatem à Sole in Lunam, à Luna in elementa tria, præcipueque in Aquas, diffusam.

a Cap. 55. hujus libri.

b Lib. hujus c. 19.

c Cap. 23.

d Quatenus ad rerum pertinet naturam.

Itidem ad hanc in maria vim refero Palæstinorum Dagonem; ut complexu suo contineat, tum Lunam, sive Lunum, ut principium activum; tum Mare, ut passivum. Ratione prioris erat masculum numen Hebræis. Ac similiter LXX, I Sam. V, 4, Δαγὼν πεπτωκὼς ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ. Quasi dicas, *Dagon provolutus in faciem suam.* Et interpres Sanchoniathonis Philo, apud Eusebium in primo Præparat. Euang. Δαγὼν, ὅς ἐστι Σιτὼν. *Dagon, qui est Siton.* Ibidem unum ex quatuor Cæli filiis facit. Ac credit ei nomen esse à דגן dagan, hoc est, *frumentum*: eoque idem censet, ac Σιτὼν: quasi dicas, *Frumentivus*; nempe quâ forma à *furtum* est *furtivus*. Sed de isto fallitur: quia planè est à דג dag, hoc est, *piscis*: ut meliùs dicturus fuerit Ἰχθυὼν, q. d. *Piscio*, vel *Piscinus*. Utramque sententiam etiam adduximus lib. I, cap. XXII. Pro posteriori autem est figura ejus. Nam erat semihomo, ac semipiscis: unde R. David Kimchi, cùm in urbe Azoti simulachrum Dagonis sic corruisset, ut caput, & manus, à reliquo corpore avulsa in limine jacerent; *tantummodo piscis in eo formam relictam* ait. Cæterùm erant ei & pedes humani, quasi ad caudam adnati: unde LXX, loco è primo Samuelis adducto, verba ista habent, quæ frustra in Hebræo fonte quæras: ἀμφότερα τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἀφῃρημένα· *utraque pedum planta ei ablata.*

Etiam Babylonius Ὠάννης semipiscis; ut pleniùs ex Beroso Alexander Polyistor, ex Alexandro Eusebius, ex illo ὁ πολυμαθέστατος Seldenus enarrat syntagmatis de Diis Syris, cap. III. Ac ex eodem Beroso Apollodorus quatuor commemorat Oannes, quos Anendotos vocarunt. Hos ait è mari Erythræo enatâsse, figurâ partim hominis, partim piscis. Sed præterea ei temporibus Aedorachi, regis Chaldaici, ejusce figurâ fuisse dicitur Ὠδάκων; qui fortasse ὁ Δαγών. Nam ut figuræ, ita etiam magna est nominis similitudo. Quin etiam Helladius in Chrestomathia, apud Photium in Bibliotheca e, refert, ut Ὠὴς (fortasse vocabulum id ex Ὠάννης contractum) hominis sic habuerit figuram, ut, quia pelle indueretur cetaceâ, etiam piscem referret. Pluribus de hisce, loco memorato, Clarissimus Seldenus. Planè autem censeo, & figmenta hæc pertinuisse ad repræsentandam vim, tum Lunarem, tum Marinam.

e Codice 279.

Cap. LXXVII.

Unde ὕδωρ, νῆστις, & cognata quædam vocabula. Quàm variè tres Empedoclis versus de elementis legantur apud antiquos; quam item variè ab iis exponantur. Aquæ *ἔτυμον, item* Acheloi; *& ut* Acheloum *pro quavis aqua dixerint veteres. Cur Oceanus fingatur antiquior Neptuno.* Oceanus *unde dictus.* Ὤγυγος, *&* Ὠγυγίδαι. *Utrum Siracides voluerit fluvios ἀμέσως, sed per cæcos meatus, ortum ducere à mari; an potius ἐμμέσως, prout sensit Aristoteles: cujus judicio à mari sunt vapores, è vaporibus fontes, ac fluvii. Quid per* benedictiones abyssi *intelligat patriarcha Jacob, cùm Josepho benedicit. Veterum fuisse opinionem, sidera pasci vaporibus è terra marique eductis: atque ut hanc opinionem secutus quoque sit B. Ambrosius; imo Hippocrates etiam ratione subnixam putârit: ut item quorundam sententia sit, talium defectu vaporum fore tandem mundi exustionem. Cur Promethea amicum Oceani finxerint poetæ. Alexandrum Magnum sacrificasse Oceano. Unde* Ποσειδῶν, *&* Neptunus *vocetur. Cur dicatur γαιήοχος, & ἐννοσίγαιος. Quamobrem, si fuisset terræmotus, ferias quidem decreverint in honorem Dei, sed incerti.* Nereus *unde appellatus. Quomodo idem nunc Neptuni, nunc Ponti filius, dicatur. Ponti nomen κατ' ἐξοχὴν Euxino tribui, non primò, proprieque.* Nerei simum pecus *de piscibus, vel delphinis solis. Quamobrem Nerea poetæ inducant vaticinantem: & quid per quinquaginta ejus filias signarint.*

VEnio ad Græcos, & Romanos: quorum illis elementum hoc ὕδωρ: sed impropriè, cùm sit ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est *pluere*; eoque naturâ suâ *aquam* signet *pluviam*. Aptior vox νῆστις, qua pro *aqua* usus est Empedocles. Nam est id à νάειν, quod est *fluere*: ut apud Homerum Iliad. Φ *a*: atque inde item νήθειν, & Latinum *no*; uti ab supino hujus, *nato*. Sed & ejusdem originis sunt νῆσος, ναῦς, sive νηῦς, *Naides*, & *Nereus*, de quo postea. Versus Empedoclis, quos dixi, legas hoc pacto apud Plutarchum lib. I de Placitis philos. cap. III:

a Vers. 197.

> Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε·
> Ζεὺς, αἰθὴρ, Ἥρη τε φερέσβιος, ἠδ' Ἀϊδωνεύς·
> Νῆστίς θ' ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον·

Utcunque ita expresseris:

> *Rerum cunctarum primordia quatuor audi:*
> *Jupiter æthereus, Juno vitalis, & Orcus,*
> *Humanosque rigans Nestis lachrymande meatus.*

Sic verò hæc ibidem exponit Plutarchus: Δία μὲν γὰρ λέγει τὴν ζέσιν, καὶ τὸν αἰθέρα· Ἥραν τε φερέσβιον, τὸν ἀέρα· τὴν δὲ γῆν τὸν Ἀϊδωνέα· Νῆστιν δὲ, καὶ κρούνωμα βρότειον, οἱονεὶ τὸ σπέρμα, καὶ τὸ ὕδωρ. *Iovem enim dicit fervorem igneum, atque æthera: Junonem, vitalem aëra; & Orcum, sive Plutonem, terram: Nestin autem, & humanos canales seu scatebras, quasi semen, & aquam.* Paullùm tamen variant in Empedoclis versibus Laërtius lib. VIII, & Athenagoras legatione pro Christianis. Nam pro Ζεὺς αἰθὴρ, ponunt Ζεὺς ἀργὴς, *Jupiter candens*. Præterea apud Laërtium versus postremus habet:

> Νῆστίς θ' ἣ δακρύοις ἐπιτέγγει ὄμμα βρότειον·
> *Et Nestis, lacrymis oculos quæ replet amaris.*

Mirùm verò, cùm Plutarchus per *Junonem* intelligat aëra, per *Plutonem* terram; Laërtium contrà, & Athenagoram, per *Junonem* capere terram, per *Plutonem* aëra. Plutarchus omnino convenientiùs Stoicis. Interea & vêrum est, aliis tum Ἥραν esse terram; ut antea ostensum: tum Ἀϊδωνέα sive *Plutonem* esse aëra caliginosum; de quo postea agemus.

Romanis hoc elementum *Aqua* nominatur ab Dorico ἀκὸς, hoc est, *æquus*, sive *lævis*: qua de re alibi *b* dictum nobis. Etsi nec absurdè Cæsar Scaliger in primum Theophrasti de Plantis: ubi & Græcos sic appellasse antiquitus, colligit ex nomine Ἀχελῷος. Nam *Aqua* vox

b Orat. Instit. l. 4. cap. 6.

initio quodammodo auditur, & pars altera videtur Doricum λωειν, pro λούειν, *lavare*, *abluere*, *mundare*. Sanè triplex maximè aquarum est usus; in irrigando, in abluendo, in navigando. Et firmat hanc opinionem, quòd, Eustathio teste *a*, qui tamen aliam adducit *b* originem, Ἀχελῷον dixere pro quavis aquâ: quod imitatus Maro, primo Georg. ait:

a Iliad β. pag. 353. edit. Rom. & Iliad ε. pag. 500. b Iliad α, p. 1367. ejusdem edit.

> *Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis.*

In numinibus Aquarum masculis principatus dabatur Oceano, & Neptuno: quorum ille notat Aquam, quatenus humor est principium rerum; hic eandem signat, prout est ex præcipuis mundi partibus. Non absurdè igitur Oceanum finxere Neptuno antiquiorem. Nam Oceanus, & Tethys, Cæli quidem, & Telluris, sunt liberi; parentes autem Saturni, & Opis; unde Jupiter, Neptunus, & Pluto, generati. Hoc nos docet Plato in Timæo: Γῆς τε, καὶ Οὐρανοῦ, παῖδες Ὠκεανός τε, καὶ Τηθὺς, ἐγενέσθην. Ἐκ τούτων δὲ Φόρκυς τε, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ ὅσοι μετὰ τούτων. Ἐκ δὲ Κρόνου, καὶ Ῥέας, Ζεὺς, Ἥρα τε, καὶ πάντες, ὅσους ἴσμεν πάντας ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν. Quæ sic M. Tullius vertit, libro de Universitate: *Sic igitur, ut ab iis est traditum, horum Deorum ortus habeatur, atque dicatur: ut Oceanum Salaciamque Cæli satu, Terræque conceptu, generatos editosque memoremus. Ex iis Phorcyn, Saturnum, & Opem; deinceps Iovem, atque Junonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosque usurpare, atque appellare solemus, & eorum, ut utamur veteri verbo, prosapiam.* Suntque ista satis consentanea Græcorum principi Homero: cui Aqua non solùm pro numine fuit, sed etiam pro numine primo & antiquissimo: ut hoc versu ostenditur Iliad. Ξ *c*.

c Vers. 201. & 302.

> Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν.
> *Oceanumque Deûm patrem, & Tethyn genitricem.*

Ac fortasse origo nominis est ab antiquitate. Nam ὠγένιον, παλαιὸν *d*: ut est apud Hesychium: pleniusque Suidas: Ὤγυγος, ἀρχαῖος θεὸς, ὅθεν Ὠγυγίδαι, καὶ Ὠγύγιοι, ἀρχαῖοι· OGENUS *Deus antiquus, unde* OGENIDÆ, & OGENII, *antiqui*. Sed cùm Oceanus propriè notet mare externum, orbem ambiens universum: verisimilius fit, ὠκεανὸς esse ex ὠγὴν: quomodo prius vocatum esse Oceanum, Hesychius docet: ὠγὴν autem esse ab חג, quod valet *circulum*, sive *ambitum*. Ac videtur eodem spectâsse Papias, cùm ita vocatum ait, *quod in circuli modum ambiat orbem*. Sed addit etymum alterum, *à celeritate, quod ocius currat*. Nempe ab ὠκέως νάειν. Quod verò putârit Homerus, Oceanum Deorum esse vetustissimum, id fortasse est ab reliquiis traditionis antiquæ. Nam & Moses Aquam primo creatam die tradit. Nec tamen dubitandum, quin & respexerit poeta ad rationem occultam, quòd prolifica ac generatrix vis in humido consistat: unde & Thaleti Aqua rerum omnium principium credebatur. Atque hæc ostendunt, ut non ineptè Oceanum putarint avum Neptuni. Nempe, uti dicebamus, in Oceano attenderunt Humorem aqueum, velut principium ad rerum constitutionem necessarium: in Neptuno consideranunt eundem, ut nobilem in natura constituta partem. Aliud etiam occurrit. Vulgo enim *Oceanus* sumi solet, pro mari externo, omnium aquarum receptaculo: *Neptunus* autem pro quavis Aquarum parte; ac sæpius maris interni; ut Græcis, Romanisque, notioris. Quare fortassis, cùm Oceanum finxere antiquiorem Neptuno, simplicissimum sit dicere, eò spectâsse, quòd mare omne internum effluat ab externo.

d Ogenium, antiquum.

Etsi verò non dubium est, quin ad divinitatem Oceano tribuendam multum contulerit opinio hæc de ejus antiquitate: plus tamen momenti in eo posuisse crediderim, tum quòd vastus adeò sit, tantæque potentiæ, præsertim si agatur tempestatibus: tum quòd ex eo, ut dixi, omnis sit aqua maris interni; imò & omnis, quam bibimus. Unde Homerus ait Il. Φ *e*:

e Vers. 197.

> Ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα,
> Καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν.

Unde

Unde liquor fluvio quovis, simul æquore toto,
Fontibus & cunctis manat, puteisque profundis.

Huic sententiæ favet Jesus Siracides parabolarum, sive Sapientiæ, aut πανάρετον, vel, ut Latinis κατ' ἐξοχὴν dici solet, Ecclesiastici cap. I: *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat: ad locum, unde exeunt flumina, revertuntur, ut iterum fluant.* Hoc ipsum tamen menti Aristotelis sic accommodare nituntur. Ex mari ajunt attrahi vapores, ex his aquas fieri pluvias, ac nivales: eas terris receptas materiam esse fontium: unde torridâ æstate sæpe fontes exarescant: ex fontibus autem in alveos deductis flumina oriri; hæc tandem in mare relabi: atque ita esse rerum circuitum. Sed enim longè hæc petita: ac qui citra præjudicium allata attenderit verba, facilè videbit, potiùs eam esse illorum sententiam; ex mari, per venas subterraneas, oriri fontes fluminaque, quæ postea refluant in mare. Atque ejusmodi subterraneos meatus, per quos ex Oceano fontes, & flumina, nascuntur, innuere videtur patriarcha Jacob; cùm Genes. XLIX, 25, ait, *benedictionibus cæli desuper, & benedictionibus abyssi inferne.* Sententia est, habitaturum Josephum in terra fertili; ut quæ & supernè madefiat rore, ac pluviâ; & ex abysso, sive profundis terræ, irrigetur aquâ fontanâ, ac inde proveniente fluviali. Atque eadem mens verborum Mosis Deut. XXXIII, 13: *Ad Joseph verò dixit: Benedicta est à Domino terra ejus à delicatissimis, & dulcissimis fructibus cæli, à rore, & ab abysso infernè cubante.* Prout Leo Juda reddit; nec multum Vulgata, & aliæ, abiere.

Ac proinde Oceano debetur, quicquid de bono Aquæ superiùs diximus *a*. Quid quòd veteres usum ejus non solùm extendêre ad terras, ægrosque mortales; sed redundare etiam putarunt ad cælos ipsos? Quippe censent, Oceani aquis, sive vaporibus potiùs, pasci Solem, ac ignes illos cælestes. Atque hoc nobis Homerus ipse (ut Macrobius ait) *sub poëticæ nube figmenti sapientibus dedit intelligi: quando Jovem, cùm Diis cæteris, id est, cùm Stellis, profectum in Oceanum, Æthiopibus eum ad epulas invitantibus, scripsit, significans hauriri de humore nutrimenta sideribus.* Homerum secuti poëtæ Græci: ut Anacreon od. XIX. Imò placuit hæc sententia Stoicis: ut Cleanthi, & Chrysippo, apud Laërtium. Ex Romanis scriptoribus idem tradunt Cicero II de Nat. Deor. Lucanus lib. VII *b*, & X *c*, Seneca lib. II Nat. Quæst. cap. V, Plinius lib. II, cap. IX, & LXVIII, scriptor Panegyrici Constantino dicti, Macrob. lib. I in Somn. Scip. Rutilius lib. I Itiner. Imò sic ex nostris etiam B. Ambrosius lib. II Hexaëm cap. III: *Frequenter Solem videmus madidum, & rorantem: in quo evidens dat indicium, quòd alimentum sibi aquarum ad temperiem sui sumserit.* Sed quod Ambrosius *evidens indicium* appellat, id solâ est fultum opinione vulgi. Ratione autem pugnabat Hippocrates: qui arbitrabatur, cælestes illos ignes non magis sine spiritus pabulo durare posse, quàm nostrum. Verba ejus sunt libro de Flatibus: Τῷ γὰρ πυρὶ τὸ πνεῦμα τροφή· τοῦ δὲ πνεύματος τὸ πῦρ στερηθὲν οὐκ ἂν δύναιτο ζώειν· *Igni enim pabulum est spiritus. Spiritu autem privatus ignis non possit vivere.* Itaque nec desunt, qui, quòd stellas cælo casuras dicitur Jesaiæ cap. XXXIV, Matth. XXIV, Apocalyps. V, item in apocrypho Esdræ lib. IV, cap. V; id fore putent deficiente istac stellarum alimoniâ: quam tamen hæreticorum opinionem appellat Magius lib. III de Exustione Mundi cap. VII.

Sed quantacunque sint Oceani commoda; magna etiam damna dat, tum terris, quas sæpe absorbet; tum navigantibus; præsertim si imperitus sit gubernator. Propterea Oceanum Prometheo amicum finxere: unde ipse sic Promethea affatur apud Æschylum *d*:

Οὐ γὰρ ποτ' ἐρεῖς, ὡς Ὠκεανοῦ
Φίλος ἐστὶ βεβαιότερός σοι.
Nunquam dices, Oceano mage
Quod tibi quisquam firmus amicus.

Videlicet caussa est, quòd mari navigantibus magnâ sit opus prudentiâ; cujus typus Prometheus, ut nomen ipsum sonat. Nam à μῆδος *a*, vel μήδεσθαι *b*, est τὸ προμηθὲς, sive ἡ προμήθεια: quæ idem ac *providentia*, ex quo *prudentia*.

Oceanum autem non modò à poëtis, ut Deum, celebrari; sed pro tali habitum à prudentissimis quibusque; indicat illud de Alexandro apud Justinum lib. XII *c*: *Expugnatâ deinde urbe, reversus in naves, Oceano libamenta dedit, prosperum in patriam reditum precatus.*

Nunc venio ad Neptunum: qui ut ab Oceano (utcunque confundi soleant) distinguatur; satis ex iis liquet, quæ antea diximus. Græcè est Ποσειδῶν: cujus vocabuli triplex ἔτυμον legere est apud Platonem in Cratylo: *d* sed verisimilius est, Ποσειδῶνα dici, παρὰ τὸ πόσιν διδόναι, *quia potum det.* Salsas quidem aquas non bibimus. Verùm & fontana, & fluvialis, & puteana aqua, Neptuno, sive mari, originem debet: ut ex Homero, imò & Siracide, antea vidimus. Latinis vocatur *Neptunus*; non quasi *Nuptunus*, quia terras obnubit, sive contegit; quam nominis rationem adduxit Varro in IV de L. L. & ex eo Arnobius lib. IV adversus Gentes: sed, ut non paullò acutiùs perspexit Julius Scaliger in primum de caussis Plantarum, ἀπὸ τοῦ νίπτειν, quod est *lavare, abluere*: quippe uno ex tribus Aquæ usibus antea memoratis. Et convenit, quòd propterea Germani dicant *wassen*, hoc est, lavare, à *wasser*; quod iis aliâ dialecto *water*, id est, *aqua*; fortasse à veteri *waden*, quod est, *fluere*. Quo pacto priùs dixerint *wasser*, quàm *water*.

Cognomenta Neptuni varia sunt. Quale γαιήοχος, quia terram continet, & concitat. Item ἐννοσίγαιος, ob vim aquæ, quæ meatibus quibusdam quovis permeans, efficit terræ motus: ut Thaletis quidem, & Democriti Abderitæ, erat sententia. Atque hi eo nitebantur, quòd in terræ motibus sæpe novi conspicerentur fontes, & abyssi. Sed veriùs alii caussam putarunt ventorum vim in cavis terræ. Cujus sententiæ Aristotelem auctorem laudat Agathias lib. V. Utramque conjungit rationem Agellius lib. II, cap. XXVIII: *Ne inter physicas quidem philosophias satis constat, ventorumne vi accidant, specus, hiatusque terræ, subeuntium; an aquarum subter in terrarum cavis undantium fluctibus: ita uti videntur existimâsse antiquissimi Græcorum, qui Neptunum ἐννοσίγαιον, καὶ σεισίχθονα, appellaverunt.* Ideo, ut ibidem dicitur, Romani in terræ motu ferias imperabant: sed Dei nomen non exprimebant. Vide & Senecam Natur. Quæst. lib. VI, cap. VI.

Etiam inter mascula Maris nomina, & numina, Nereus fuit. Dictus Νηρεὺς *e* à νηρὸς, quod & ναρὸς, id est ὑγρὸς *f*; ut ex Hesychio, & aliis, constat. Nempe à, νάω, id est, *fluo*; unde νῆσος, & alia, quæ antea adduximus. Filius Neptuni dicitur Apollodoro lib. I. Bibliothecæ: Κανάχη δὲ ἐποίησεν (planè ἐγέννησεν rescribendum) ἐκ Ποσειδῶνος Ὁπλέα, καὶ Νηρέα, καὶ Ἐπωπέα, καὶ Ἀλωέα, καὶ Τριόπαν. *Canache sustulit ex Neptuno Opleum, Nereum, Aloëumque, & Triopa.* Idem tamen antea Ponti, & Terræ filium, dixerat. Ac Hesiodo quoque in Theogonia Nereus Ponti est πρεσβύτατος παίδων· *filiorum natu maximus.* Non difficulter hæc conciliantur, quia φυσικῶς *g* idem est Pontus, ac Neptunus. Nec enim ἰδίως *h* Pontus Euxinus nomen habet *Ponti*, etsi id Suidas putârit: sed κατ' ἐξοχὴν, ut *poëtam* dicimus pro Homero: propriè verò omne mare vocatur *pontus*: ut præter Eustathium tradit Strabo in primo. Vel, si ab Oceano reliqua distinguere maria sit visum; saltem internum omne, ut *Neptunus*, sic *Pontus* erit. Imò Nereus etsi unus sit è Neptuni sive Ponti filiis; tam latè tamen patet, quàm *Pontus*, aut *Neptunus*. Cujus caussa est, quòd gentium theologi in sua theogonia crebrò attendant, non ad partes, sed affectiones diversas. Sanè *Nerea* tam latè extendi, ac diximus; arguit illud, quòd ubique marium Nereidas agnoscant: tum etiam, quod pisces universè dicantur Νηρῆος τέκνα *i*: atque iidem, ut Plauto *k* vocitantur *Neptuni pecus*; sic à Livio Androni-

a Cap. 65. hujus libri.
b Vers. 5.
c Vers. 258.
d In Prometheo, pag. 22. edit. H. St.

a Cura, consilium.
b Curare, consulere.
c Cap. 10.
d P. 402. edit. H. St.
e Nereus.
f Humidus.
g Considerando, prout pertinet ad rerum naturam.
h Propriè.
i Nerei soboles.
k Pseudolo.

a Apud Nonium in Pecus, & Lustrare. b Lib. 4. cap. 13. sect. 10. c Lib. 1. od. 15.

nico *a* vocantur, *Nerei simum pecus*. Nisi hoc de delphinis particulatim capere malis; de quo partim in Oratoriis *b* Institutionibus, partim notis in Tragicorum fragmenta, satis diximus. Quia vero Nereus marinus est Deus, eo & præscius est tempestatum, ac periculorum marinorum. Unde apud Horatium *c* quoque Paridi navigaturo vaticinatur mala omnia, quæ ei eventura. Quinquaginta illi filiæ ex Doride, ab eo dictæ *Nereides*: quarum complures recenset Homerus Iliad. Σ. Per eas certas interim maris partes, vel etiam affectiones, intelligere oportet.

Cap. LXXVIII.

Acceditur ad muliebria Maris numina. Unde dicantur Amphitrite, *&* Tethys. *Quomodo differant* φυσικῶς Oceanus, *&* Thetys; *item* Tethys, *&* Thetis; *& cur hæc etiam pro universo capiatur mari. Origo duplex fabulæ de Thetide nubente Peleo. Proverbium,* ex Oeneo facere Pelea. *Quæ poëtis est Thetis, ea, secundum historiam, Philomela, Actoris Myrmidonis filia, fuit. Nereidum numerus.* Oreades, Dryades, Hamadryades, Limoniades, Napeæ. *Unde* νύμφαι, *&* νύμφη *dicantur.* Hydriades, *&* Ephydriades.

IN muliebribus Maris numinibus familiam ducunt Tethys, & Amphitrite: quarum hæc Neptuni uxor, & ita dicta, διὰ τὸ ἀμφιτρίβειν τὴν γῆν, hoc est, quia circumquaque terram fluctibus suis atterat. Τηθὺς verò, uxor Oceani, est à τήθη, vel τηθὶς: quorum prius *aviam*, vel *nutricem*; posterius *amitam*, vel *materteram*, significat: ut cognoscere est ex Polluce, Ammonio, Suida, & Eustathio. Aptè autem hæ, ac præcipuè aviæ, vel nutricis, appellationes conveniunt Oceani uxori, omnium nympharum matri, ὅτι κυρία ἐστὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας, ἀφ᾽ ἧς πάντα τρέφεται· *quia principatum tenet in natura humida*; ut ait Etymologus: qui tamen perperam derivat à τρέφω *a*, vel τιτθὴ *b*, etsi, si rem ipsam spectes, nihil interest.

a Nutrio. b Nutrix.

Latinis *Salacia* dicta est; ut Tullius indicat lib. de Universitate, & ex eo Servius in I Georg. Favet igitur Tullius iis, quibus *Tethys* mare. Aliquibus tamen connubium Oceani, & Tethyos, est maris, ac terræ. Eustathius in Il. Ξ *c*: Τὸν Ὠκεανὸν τὴν ὑγρὰν δηλαδὴ φύσιν, καὶ τὴν Τηθὺν, ὅ ἐστι τὴν κοινὴν τροφὸν γῆν, εἰς μίαν ἀλλήλοις ἄγει συζυγίαν. δι᾽ ὑγρότητος γὰρ ἡ γονιμότης ἐκκαλεῖται τῆς γῆς. *Oceanum, humidam videlicet substantiam, & Tethyn, hoc est, communem nutricem terram, eodem connubio jungit. quippe per humorem fœcunditas terræ elicitur ac provocatur.* Accedit, quòd Oceanus Terram, ut conjugem, complexu suo tenet. Unde Ovid. v Fast.

c P. 978. edit. Rom.

Duxerat Oceanus quondam Titanida Tethyn,
Qui terram liquidis, qua patet, ambit aquis.

Sic quoque τηθὺς à τιτθὴ erit: nisi malis ab Hebræo טיט, *lutum*. Sed omnino receptius est, ut Τηθὺς sit mare, quàm tellus. Opponit enim hæc Lucanus in x:

Luna suis vicibus Tethyn, terrenaque miscet.

Atque apud eundem *Tethyos unda* legas in primo: & *æquora Tethyos* in tertio. Epitheta idem docent: ut cùm eidem Diva hæc *vaga*, Silio *reciproca*, Ovidio dicitur *cana*. Denique ipsius est Maronis I Georg.

Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.

Nec si & Oceanus, & Tethys, mare designent, eo ineptè hæc Oceano nupsisse fingitur. Nam Oceanus sæpe consideratur quasi spiritus, vel anima marina; unde δύναμις ἐνεργητική, sive vis tanta elementi. At Tethys est quasi corpus maris, & principium passivum, quod vim illam recipit. Et ut Tethys ab Oceano, ita etiam Amphitrite à Neptuno, distinguitur.

At aliud *Tethys*, quàm *Thetis*. Tethys enim ex Oceano Doridem sustulit; Doris ex Nereo Thetidem: ut Tethys fuerit Thetidis avia. Clarè sic distinguit Catullus carm. de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Tene Thetis tenuit pulcherrima Neptunine?
Tene suam Tethys concessit ducere neptem?

Nec cum eo, quòd una erat Nereidum, pugnat illud, quòd *Neptuninen* hic Catullus vocat. Nam consequitur poëta, quibus Neptunus ex Canache genuisse dicitur Nerea: quomodo Neptuni fuerit neptis. Quare secundùm hos quidem *Neptuninen*; secundum alios autem *Oceaninen* rectiùs nuncupes. Imò dicere etiam possis, *Neptunum* poni pro *Oceano*. Nihil enim hic insolens; quia iidem, cùm poëtæ ajunt, Neptuno maris imperium obtigisse; non internum duntaxat, sed externum etiam mare, intelligunt. Illud magis mirum, Thetin, quæ nympha solùm marina erat, atque ex quinquagenis Nereidibus una: non minus tamen, quàm Tethyn ipsam, Oceani uxorem, mari pro toto usurpari. Ut apud Maronem in Pollione:

Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris
Oppida.

Quod vix aliter excusatis: quàm per συνεκδοχὴν partis. Quod autem Thetis nupsisse dicitur Peleo; id quoque ad connubium Maris, & Terræ, pertinet. Nam Πηλεὺς à πηλὸς, *lutum*. Quò etiam respexere olim, cùm dicerent, Μὴ δεῖν τὸν Οἰνέα Πηλέα ποιεῖν· *Oenea non convertendum esse in Pelea*. Nimirum Οἰνεὺς, & Πηλεὺς, heroum nomina, ponuntur pro οἶνος, *vinum*, & πηλὸς, *lutum*. Ut sententia sit, cavendum esse pincernæ, ne vinum effundat in terram, atque ita lutum faciat. Quemadmodum ex Athenæo, Demetrio, & Eustathio, in Oratoris Instit. *a* retulimus. Possis & illud de nuptiis Pelei, & Thetidos, referre ad communem mortalium generationem. Facit hoc Clemens Romanus in x Recognitionum *b*: ubi Achillem ait Pelei eò, & Thetidos filium dici, quia homines cuncti componantur ex arido, & humido: ex quibus duobus fit lutum: unde & gigantes non solùm dicuntur γηγενεῖς, hoc est, *terrigenæ*; sed etiam πηλογόνοι, hoc est, *lutigenæ*. Et hoc pacto quidem Pelei, & Thetidos nuptiæ, ad rerum pertinent naturam. Sed reducere etiam ad veterem liceat historiam. Nam Aristoteles Thetidem ait filiam fuisse Chironis Centauri. Ac Daimachus filiam ait Actoris, nomine proprio Philomelam. Quæ unde *Thetidos* nomen acceperit, nesciremus, ut arbitror, absque veteri esset Apollonii interprete *c*. Narrat ille ex Staphyli tertio rerum Thessalicarum libro, ut Chiron, cùm Peleo gratificari, & decus ingens afferre vellet, prævidisset autem ex siderum scientia, quâ excellebat, eo tempore, quo Peleus ducturus esset uxorem Philomelam, Actoris Myrmidonis filiam, priùs quidem cum ipsa, credo, collocutum Philomelâ, nempe nequid peccaret in fabula, quam moliretur; postea autem hunc sparsisse rumorem, Thetidem, Nereidum unam, Peleo dari uxorem, ac Deos ipsos, ejus consanguineos, affore nuptiis cum imbre, & ingenti tempestate: cumque Astrologi hujusce prædictioni respondisset eventus, facilè esse persuasum, quod dixerat: itaque exolescente Philomelæ nomine, si non apud cordatos, vulgo saltem obtinuisse, ut Thetis nupsisse Peleo crederetur.

a Lib. 4. c. 6. sect. 5. b Fol. 113. b. edit. Sim. c Editionis Stephanica p. 225.

Hæc de Thetide nympha, Nereidum unâ: præter quam XLIX aliæ erant Nereides, itidem nymphæ marinæ. Quare nonnulla universe de Nymphis subjiciam.

Nympharum valde generalis est appellatio, cùm & quædam terris præsint: ut *Oreades*, quæ præfectæ sunt τοῖς ὄρεσι, hoc est, *montibus*. Item *Dryades*, sylvarum præsides, sic nuncupatæ à δρυὸς nomine, quo *quercus*, imò omne arborum ac lignorum genus denotatur. Atque eædem, particula ἅμα, hoc est, *simul*, præfixâ. *Hamadryades* vocatæ: quia (ut verbis utar Plutarchi *d*) ἴσον δένδρῳ τέρμα αἰῶνος λαχοῦσαι· *eundem cum arboribus ævi terminum sortitæ*: quippe cum iis nascentes, & morientes, quod & Servius annotat ad initium I Georg. Præterea λειμωνιάδες, quæ præsunt λειμῶσι, hoc est, *pratis*, ac *campis*; quarum meminere Sophocles in Philoctete, & Hesychius. Adhæc *Napeæ*: de quibus sic Servius in illud IV Georg.

d In Erot.

Fa-

—— Faciles venerare Napeas:

Napeæ, inquit, *vel Naides, fontium nymphæ.* Ubi pro *vel* omnino reſcribe *vallium*, hoc pacto; *Napeæ vallium, Naides fontium nymphæ.* Nam *vallem* dixere νάπλω, & νάπ☉: nempe quia humida, puta à נוף, nuph, hoc eſt, *ſtillare, effundere.* A qua voce Hebræa etiam generale eſt *Nympharum* nomen: ut propriè νυμφη ſit *aqua.* Latini, N in L, ut aliàs ſæpe, converſo, dixere pro eo *lympha*, ſeu *limfa.* Feſtum vide. Propriè igitur convenit *Nympharum* vocabulum Deabus aquarum præſidibus: quæ ex eo dictæ *Hydriades*, vel *Ephydriades.* Meminit præter alios Alexander Ætolus apud Parthenium in Eroticis *a*:

a Cap. 14. ſive de Antæo.

Αὐτὸς δ᾽ ἐς νύμφας ὤχετ᾽ Ἐφυδριάδας.
Ipſe iter ad nymphas ivit Ephydriadas.

Sed utcunque hoc *Nympharum* vocabulum ſit generale, non tamen cenſeo de Nereidibus uſurpari: quippe non fluminum præſidibus, ſed deabus marinis.

CAP. LXXIX.

De numinibus fluminum, aliarumque aquarum, quæ bibuntur. Qualia Liber, & Oſiris. Ut Liber tum ſol ſit, tum liquor potabilis: & cur Lunæ filius dicatur. Idem cur Cabirorum alter iis fuerit, qui duos ſolùm agnoſcerent: cur item commune Cereri, & Libero, Thalyſiorum feſtum. Maronis locus aliter, ac à viro docto, expoſitus. Sacrificatum amni Pamiſo à Meſſeniis: Meandro, & Marſyæ, à Phrygibus. Fontis Clitumni divinus apud Umbros cultus. Boves ad Clitumnum paſcentes aquâ ejus albi fiebant: unde à triumphantibus hinc petebantur, quos mactarent Iovi Capitolino.

HAbemus de præcipuis numinibus marinis: ſequitur de iis, per quæ humor potabilis ſignatur. Hujuſmodi eſt Διόνυσ☉, ſive *Liber*, vel *Bacchus.* Nam, ut antea dictum, idem Græcis Διόνυσ☉, qui Ægyptiis *Oſiris.* Oſiris autem, quatenus naturale, non animale eſt numen, partim eſt cæleſtis, & idem eſt ac Sol; partim ſubcæleſtis, & idem eſt ac Humor potabilis; qualis Aqua Nilotica. Nam mare iis non Oſiris eſt, ſed Typho, Oſiridi adverſus. Similiter igitur Græcis, poſtquam ſacra recepere Ægyptia, nomine Oſiridis in Διόνυσον, uti Iſidis in Cererem, converſo, Liber quidem Cæleſtis fuit Sol; Subcæleſtis verò, Aqua, ſive Liquor potabilis; qualis pluvia, fluvialis, fontana, & putealis. Unde cauſſam arceſſo, cur à nonnullis Liber Lunæ filius diceretur. Ulpianus in Orat. Demoſthenis contra Midiam: Ἔνιοι δὲ καὶ παῖδα Σελήνης Διόνυσον καλοῦσι *a.* Nempe eò attenderunt, quòd Luna imperium habeat in Humorem ſive Aquam: quod abunde oſtenſum antea. Hinc quoque rationem elicio ejus, quòd ſcribit Apollonii ſcholiaſtes in primum Argonauticôn: Οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς Καβείρους φασὶ πρότερον· πρεσβύτερον μὲν Δία, νεώτερον δὲ Διόνυσον· *Quidam vero duos primò fuiſſe ajunt Cabiros: ſeniorem quidem, Iovem: juniorem autem, Liberum.* Ubi *Jupiter* eſt calor cæleſtis; *Liber* eſt humor ſubcæleſtis: quæ duo ad generationem imprimis exiguntur. Nunquam enim Tellus fruges, aut flores, plantamve ullam, producat, niſi, ut cum Catullo loquar *b*,

a Aliqui & Liberum vocant filium Lunæ.

b Carmine nuptiali.

—— Firmet Sol, educet imber.

Etiam ex iſto rationem peto, cur agricolis in ſummo fuerint pretio duo hi Dii; qui iccirco jungi ſolent; Ceres, & Liber: imò ſacris etiam communibus colebantur, quæ dicta ſunt Θαλύσια. Menander Rhetor cap. περὶ λαλιᾶς: Τῶν λόγων τὰς ἀπαρχὰς ἀνατιθεὶς τῇ πατρίδι, καὶ τοῖς πολίταις, ὥσπερ τῇ Δήμητρι, καὶ τῷ Διονύσῳ, οἱ γεωργοὶ τὰ Θαλύσια· *Primitias orationum dedicans patriæ, & civibus, ut agricolæ Thalyſia Cereri, & Libero.* Nempe per *Cererem* intelligitur Tellus fruges producere idonea: *Liber* autem eſt Aqua, quâ opus Tellurem humectari, ad rerum generationem. Junxit hæc numina etiam Maro primo Georg.

Liber, & alma Ceres.

Sed quod ſequitur,

—— Veſtro ſi munere Tellus,
Chaoniam pingui glandem mutavit ariſtâ:

id minimè ad utrumque numen pertinet: licet vir doctiſſimus id collegerit ex eo, quod poëta, *veſtro* dicat *munere.* Quippe communiter quidem ait, *veſtro ſi munere*: ſed de utroque numine mox alia pariliter ſubdit: ratione quidem Cereris Chaoniâ de ariſtâ, quia Dea hæc dicitur docuiſſe ſationem, & uſum frugum loco glandium; ratione autem Liberi, quod continuò ſubjicitur,

Poculaque inventis Acheloia miſcuit uvis.

Liber enim eſt, qui monſtrâſſe creditus plantationem vitium, & aquæ vinique mixturam. Unde eâdem liquet, poëtam hæc numina non tam φυσικῶς conſiderâſſe, Stoicorum more; quàm ἱστορικῶς, ſecundùm Theologiam civilem.

Sed de aqua potabili hoc generatim dictum eſto. At verò particulatim etiam pro numine culti ſunt fluvii. Sic Sybotas, Dotadæ filius, inſtituit apud Meſſenios, ut Reges Pamiſo amni ſacra facerent: quemadmodum teſtis eſt Pauſanias in Meſſenicis. Itidem Phryges, qui Celænas accolunt, ſacrificarunt Mæandro, & Marſyæ, fluminibus: quamquam hi ad barbaros potiùs pertineant, quàm Græcos; quando Phrygia κατ᾽ ἐξοχὴν *Barbaria* eſt nominata: de quo abunde dictum nobis in Oratoriis Inſtitutionibus lib. IV, cap. X, ſect. V. Porrò de duobus hiſce fluminibus auctor nobis Maximus Tyrius ſerm. XXXVIII, uti & refert, ut Maſſagetis ac Tanais, palus Mæotica & deus ſit, & jusjurandum, & ſtatua.

De fonte Clitumni, Umbriæ fluvii, ſic inter alia Plinius Novocomenſis lib. VIII, epiſt. VIII ad Romanum: *Rigor aquæ certaverit nivibus; nec color cedit. Adjacet templum priſcum, & religioſum. ſtat Clitumnus ipſe, amictus ornatuſque prætextâ. præſens numen, atque etiam fatidicum, indicant ſortes. Sparſa ſunt circa caſtella complura; totidemque Dei ſimulachra. ſua cuique veneratio, ſuum nomen: quibuſdam verò etiam fontes. nam, præter illum, quaſi parentem cæterorum, ſunt minores, capite diſcreti, ſed flumini miſcentur.* Et paullò pòſt: *In ſumma nihil erit, ex quo non capias voluptatem. nam ſtudebis quoque; & leges multa multorum omnibus columnis, omnibus parietibus inſcripta, quibus fons ille, deuſque celebratur.* Quin Clitumno huic *Iovis* nomen dedere. Nam templum, quod juxta nemus, dixere *Iovis Clitumni.* Unde Vibius Sequeſter in catalogo fluminum: *Clitumnus, Umbriæ: ubi Jupiter eodem nomine eſt.* Dixeris hic de cultu fluminum agi, non Dei, qui præſideat fluvio. Sed Deus, qui flumini præeſſet, pars ejus cenſebatur; ut anima hominis. De quo & dictum antea, & pluribus infra agetur. Tanto autem honore cur Clitumnum dignarentur, laudes ejus faciebant, à Plinio fusè memoratæ, eâ, quâ dixi, epiſtolâ. Sed mirum in iis præteriti illam, quòd boves, juxta amnem hunc paſcentes, albi redderentur; ac propterea hinc peterentur boves, qui cæderentur à triumphantibus. Virgil. III Georg.

Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus
Victima, ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro,
Romanos ad templa Deum duxere triumphos.

Ubi ſic Junius Philargyrus: *Clitumnus & Deus, & lacus, in finibus Spoletinorum; ex quo bibentia pecora alba fiunt.* Ad ritum autem triumphantium, quem dixi, reſpexit etiam Claudianus in Panegyrico de VI Honorii conſulatu:

Quin & Clitumni ſacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis,
Viſere cura fuit.

Cap. LXXX.

Apud Samios puteus, nisi pluteus legendum, Junoni erat sacer. Naidum *nomen unde sit, & quibus proprie conveniat. Nymphæ*, Κρηνίδες, *sive* Πηγαῖαι, Ποταμίδες, *sive* Ἐπιποταμίδες, Λιμναῖαι, *sive* Λιμνάδες, *ac denique* Φρεατιαῖαι. *Cur Pegasus ungulâ suâ aperuisse Hippocrenen fingatur. Ut per* Pegasum *quandoque intelligatur navis, & quæ rei hujus ratio sit. Etiam in poëtarum fabulis* equum *dici pro* nave; *uti &* currum *pro eodem posuere. De Salmacide nympha, & Arethusa, quam Alpheus subire credebatur: fabulaque ea refellitur. De delubro sacri Fontis, dicato Camenis, & aqua ejus usu in Vestalium sacris, ejusque custodia, & ut per* Camenas *etiam aquæ intelligantur. Blandusiæ fonti sacrificatum hædo: ut capro faciebant Libero, & Tempestatibus.* Ismenides, Pactolides, *& aliæ fluviales nymphæ. An & in his locus debeatur Annæ Perennæ: deque Juturnæ nomine, ac templo.*

ATque hæc mascula sunt aquarum, quæ bibuntur, numina. Venio ad muliebria; quale est, quod apud Arnobium legas in sexto contra gentes: *Aëthlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum, puteum Samios* (coluisse) *pro Junone.* Sed fortasse puteus is non pro Junone habitus, sed Junoni sacratus: de quo certiora afferremus, si exstaret Aëthlius ille, Athenæo *a* etiam, & Clementi Alexandrino *b*, memoratus. Imò ne *puteus* quidem, sed *pluteus*, legendum videtur: quando, ut Theodoro Cantero *c* jam ante nos monitum, σανίδα pro eo est apud Clementem Alexandrinum. Quare, missâ Junone, nunc de nymphis dicam antea indictis, hoc est, iis, quæ à marinis differant. Harum aliæ sic nomine vocantur generali, sed quod usus ad aquam potabilem restrinxerit: aliæ particulari, non tamen certi fluminis, aut fontis proprio: aliæ denique certi sunt fluminis, aut fontis.

a *Lib.* 14. *idque geminno loco.*
b *Admonitione ad Gentes.*
c *Lib.* 2. *Var. Lect. cap.* 22.

Primi generis sunt *Naides*, sive *Naïades*: quarum appellatio est à fluxu. Nam νάειν *fluere*; unde *Naides*, quasi *Fluonias* diceres. Licet verò omnis aqua fluat; *Naidum* tamen nomen nusquam, puto, de Nereidibus sumi; sed de fluminum, fontium, stagnorum, puteorum, Nymphis. Firmat ista tam de origine vocabuli, quam ejus particulari usu, Porphyrius, de antro Nympharum, apud Homerum: Καὶ τὸ νύμφαις ἀνετίθεσαν ἄντρα, καὶ τούτων μάλιστα ταῖς Ναΐσιν αἳ ἐπὶ πηγῶν εἰσι, καὶ τῶν ὑδάτων, ἀφ' ὧν εἰσι ῥοαὶ, Ναΐδες καλοῦνται. *Etiam antra Nymphis consecraverunt, maximeque Naidibus, quæ fontibus præsunt, & ab aquarum fluxu Naides dicuntur.* Ac postea: Νυμφῶν οὐκ Ὀρεστιάδων, οὐδ' Ἀγραίων, ἢ τινῶν τοιούτων, ἀλλὰ Ναΐδων, αἳ ἀπὸ τῶν ναμάτων οὕτω κέκληνται. Νύμφας δὲ Ναΐδας λέγομεν, καὶ τὰς τῶν ὑδάτων προεστώσας δυνάμεις ἰδίως· *Non Montanarum nympharum, aut Agrestium, vel similium; sed Naidum, quæ à fluxibus sic dicuntur. Nymphas verò Naidas dicimus peculiariter potestates, quæ aquis præsunt.* Et aliquanto pòst: Ἀνακείσθω δὲ τὸ προκείμενον ἄντρον ψυχαῖς, καὶ ταῖς μερικωτέραις ἐν δυνάμεσι νύμφαις, αἳ ναμάτων, καὶ πηγῶν προεστῶσαι· Πηγαῖαί τε, καὶ Ναΐδες, διὰ τοῦτο κέκληνται. *Pro confesso igitur habeatur, antrum hoc sacratum esse animis, & magis particularibus potestatibus: puta Nymphis, quæ fluxui, ac fontibus, sunt præfectæ; eoque Fontanæ, ac Naides*, (quasi Fluoniæ) *dicuntur.*

At particulares magis appellationes, ut jam dicere sum aggressus, vel fontium sunt, vel fluviorum, vel stagnorum, vel puteorum. Illæ fontium ex re dicuntur Κρηνίδες, sive Πηγαῖαι, prout vocantur Porphyrio, loco proximè memorato. Imò & Homeri *d* est:

> Νύμφαι Κρηναῖαι, κοῦραι Διός. ——
>
> *Nymphæ Fontanæ, gnatæ Iovis.* ——

d *Odyss.* P, 241.

Quæ fluviorum erant, dictæ Ποταμίδες, vel Ἐπιποταμίδες. Meminit vetus Papinii interpres in III Thebaidos. Quæ stagnorum creditæ, nominabantur tum Λιμναῖαι, pro quo perperam Λημναῖαι est apud Apollonii interpretem, & Phavorinum; tum etiam Λιμνάδες; ut Theocrito, Idyll. v:

> Οὐ μὰν, οὐ ταύτας τὰς Λιμνάδας, ὦ, γαθὲ, νύμφας.
>
> *Non per, non ipsas per Limnades, ô bone, nymphas.*

Atque hinc *Limniaces* nomen finxit Naso in v Metam. fab. I:

> *Edita Limniace vitreis peperisse sub undis*
>
> *Creditur.*

Denique & puteis suas esse Nymphas, docet Artemidorus lib. II, cap. XXII: ubi cœlibi, & ἄπαιδι *a*, uxorem ait, & liberos portendi, si in somnio viderit puteum domi: ac rationem hanc adducit: νύμφαι γάρ εἰσιν ἐν τῷ φρέατι· *Nymphæ enim sunt in puteo.* Atque hæc universè de nymphis fluvialibus ac cæteris; quarum appellatio magis communis est, quam propria; quia pluribus eâdem convenit ratione. Nunc vocabula adferam, quæ certi sunt fontis, aut fluminis, aut stagni; eoque propriè magis propria dicuntur.

a *Liberis carenti.*

Initium faciam à propriis fontium nominibus, sive quoniam inde fluviis origo, sive quia fontium aqua sit aliis purior, & aëri similior: unde etiam in altos adscendit montes, equi instar alati. Eaque res caussam præbuit fabulæ de Pegaso, percussu ungulæ, dum cælos petit in Helicone, monte Bœotiæ altissimo, aperiente fontem, nomine *Hippocrenen*, quasi *equi fontem* dicas. Atque hoc ipso etiam *Pegasi* nomine firmatur: ut quod sit à πηγή, quo *fons* significatur. Etsi fatendum, quandoque accipi pro nave: ut cùm Bellerophon dicitur Pegaso vectus avolâsse. Sed qui sic *Pegasi* voce utebantur, potiùs formarunt hoc vocabulum à πήγω, sive πηγνύω, vel πήγνυμι *b*: nempe quia è tabulis naves compingantur. Ac facilè hominibus assentio doctissimis, qui etiam per equos intelligunt naves, cùm Neptunus dicitur Ἵππιος, sive *Equestris*: item in fabula de Hesione, Laomedontis filia, marino expositâ ceto, & eam liberaturis Herculi, ac Telamone; sed præmii loco deposcentibus, tum ut Hesionem in Græciam abducere liceret; tum etiam equos regios super aquas, imò & aristas, ambulantes, hoc est, velocissimas navium è classe Laomedontis. Hanc equorum, & navigiorum, similitudinem etiam Artemidorus indicat Oneirocriticôn lib. I, cap. LVIII. Estque similis tralatio, cùm Catullus *c* navem Argo vocat

> —— *Levi volitantem flamine currum.*

b *Pango, sive compingo.*
c *Carm de nuptiis Pelei, & Thetidos.*

De cujusmodi formis loquendi diximus Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. II. Sed ad fontes redeamus.

Talis Salmacis Nympha sive Nais. Utroque enim modo semel iterumque dicitur Ovidio IV Met. fab. XI. Est verò Salmacis Halicarnassi fons in Caria: cujus aqua vulgò effeminare credebatur. Vide de eo Strabonem in XIV, Vitruvium lib. II, cap. VIII, Festum in *Salmacis*, & quæ annotavimus ad Tragicorum fragmenta *d*. Talis quoque *Arethusa*: quam Ovidius in V Metam. narrantem inducit, ut ab Alpheo (is Elidis fluvius) adamata, subter terras mariaque profugerit in Siciliam, atque hic eam, sed prosequente eò usque Alpheo, favente autem, quam coleret, Dianâ, exceperit Ortygia insula, quæ & Nassos, quasi νῆσος. Claudit poëta fabulam his verbis:

> —— *Cæcis ego mersa cavernis*
>
> *Advehor Ortygiam; quæ me cognomine divæ*
>
> *Grata meæ superas eduxit prima sub auras.*

d *In ea, quæ petita sunt ex Ennii tragœdia incerta.*

Fabulæ inde origo, quia sic vulgo esset persuasum, Alpheum influere in Arethusam: quod eo nitebatur, quia quæ in Elidis Alpheum infunderentur, hæc in Arethusæ fonte postmodo comparerent. Creditum enim, quinctò quoque anno, quo ludi celebrarentur Olympiaci, impuram esse aquam Arethusæ ex eo, quòd in Elide tum equi, se abluendo, aquas sordidarent. Sed enim hanc sententiam, quàm tot ex Græcis, & Romanis, in his Pindarus, ac Timæus *e*, amplexi fuere, solidè eo refellit Strabo in sexto; quòd Alpheum constet in mare incurrere

e *Etiam apud Antigonum Carystium Hist. Mir. cap.* 155.

Pelo-

Peloponnesiacum; ac proinde absurdè dicatur, per cccc amplius milliaria subterraneis meatibus ferri sub mare sic, ut non intermisceat illi undam suam. Alterum etiam adduxere argumentum, quòd patera quædam prolapsa in Alpheum delata sit in Arethusam. Sed enim huic quoque occurrit Strabo: nec tamen, quid voluerit, satis est apertum, quia, injuriâ temporum, aliquot est verborum defectus. Cæterùm aut dixit hoc, aut dicere potuit, stultè credi, subterraneos illos meatus per tam ingens intervallum, sic quà patera deferretur, fuisse ubique æquabiles, ut nuspiam illa adhæresceret.

Ab Arethusa Sicula me refero ad Romanum Camenarum fontem: qui & in Deos relatus, ac delubro honoratus fuit. Cicero III de Divinat. *Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit.* Juvenalis sat. III:

Nunc sacri Fontis nemus, & delubra locantur
Judæis.

Fons iste erat extra portam Capenam in luco, quem medium irrigabat: fontemque eum Numa consecrârat Camenis, quibuscum sibi colloquia esse fingebat: ut est apud Plutarchum *a*. Addit verò: Τὴν δὲ πηγὴν, ἣ καταρδεῖ τὸ χωρίον, ὕδωρ ἱερὸν ἀποδεῖξαι ταῖς ἑστιάσι παρθένοις, ὅπως λαμβάνουσαι καθημέραν, ἁγνίζωσι καὶ ῥαίνωσι τὸ ἀνάκτορον. *Fontem, qui locum irrigat, Aquam sacram attribuisse virginibus Vestalibus, ut quotidie inde haurirent ad purificandum, & adspergendum sacram ædem.* Sanè non quavis aquâ licebat uti Vestalibus, sed jugi; qualis ista Vestæ sacrata. Resides refugisse, indicat & Festus in *Muries*; quomodo veteres pro *Muria* dixere, ut *materia*, & *materies*. Verba sunt Festi: *Muries est, quemadmodum Veranius docet, ea quæ fit ex sale sordido in pila pinsato* b, *& in ollam fritilem* c *conjecto, ibique operto, gypsatoque, & in furno percocto, cui Virgines Vestales serrâ ferreâ secto, & in seriam conjecto, quæ est intus in æde Vestæ in penu exteriore, aquam jugem, vel quamlibet, præterquam quæ per fistulas venit, addunt, atqui ea demum in sacrificiis utuntur.* Unde aquam illam jugem hauserint, liquet ex Plutarchi loco antè memorato. Nec dubito, quin aquæ hujus custodiam spectarint Suidas, ac Cedrenus, cùm virginibus ajunt Vestalibus commissam pariter fuisse ignis, & aquæ, custodiam. Quomodo &, ex Strabonis XV, Persas constat Ignem pariter, & Aquam coluisse. Ut ad Camenarum redeam fontem, per *Camenas* μυθικῶς *d* intelligi aquas, etiam Tertullianus ait lib. I adversus Marcionem, cap. XIII: *Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulachris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam, & Junonem ejus in aërem: item Vestam in ignem, & Camenas in aquas.*

a In Numa.

b Vel pinsito legendum, vel potius pisato, ut est in codice Farnesiano. Ut cubare, & cumbere; sic pisare, & pinsere.

c Farnesianus codex, fictilem: quod verius.

d Ex fabulari interpretatione.

Similiter Blandusiæ fons in Sabinis prope oppidum Regillum, Nympharum aliarum instar, honore affectus divino. Horatius Carminum lib. III, od. XIII:

O fons Blandusiæ, splendidior vitro,
Dulci digne mero, non sine floribus,
Cras donaberis hædo.

Ubi hœdi potissimum meminit, quia is sacrificaretur Nymphis. Unde & hœdi caput Romæ insculptum visitur aræ exiguæ quadratæ, quæ sacrata Cœruleo fonti. Inscriptionem ejus Pighius, qui illam vidit, refert initio septimi Annalium Romanorum. Nempe eâdem de caussâ, ob quam caprum immolabant Libero; & qui ipse præses humoris erat potabilis; uti dictum. Hinc idem Horatius lib. III, od. VIII:

Voveram dulces epulas, & album
Libero caprum.

Item Tempestati: quò pertinet hoc lib. Epod. od. X:

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna Tempestatibus

De fontanis nymphis satis. Nam omnes enarrare non est hujus instituti. Sufficit, quòd ex istis facile sit statuere de cæteris. Accedo igitur ad Flumineas: quales *Ismenides*, præsides Ismeni in Bœotia fluvii. Idem Ovid. III Met.

Thuraque dant, sanctasque colunt Ismenides aras.

Item *Ionides*; quæ fontem habuere, & templum, prope Cytheron fluvium in Eliensium agro. Vide de iis Pausaniam, in Eliacorum posteriori. Similiter *Pactolides*, *Anigrides*, aliæ, à fluviis sic vocatæ. Nec Græcis modò, sed & Romanis; ut *Tiberiades*. Etiam his accenseri solet *Anna Perenna*; juxta illud Ovidii III Fast.

Ipsa loqui visa est. Placidi sum nympha Numici.
Amne perenne latens Anna Perenna vocor.

Sed libro primo cap. XII ostendimus, idibus Martiis Romanos à numine poscere solitos, ut annum, quem exorsi essent, feliciter transigere daretur: & quia exiguum id esset, si unicum duntaxat annum supervíverent; eo rogâsse etiam, ut perennarent, hoc est, complures annos superessent; quod Latini dicunt *perennare*; ut Columella de Arboribus cap. XVI: *In ea fructus diutius perennat.* Nec dubium, quin inde nomen finxerint *Annæ Perennæ*. Itaque & Ovidius ex eo colligit, Martium veteris fuisse anni initium, quod tunc Annæ Perennæ fierent sacra. Neque enim vota hujuscemodi, nisi anno ineunte, satis convenissent. Poëtam ipsum audiamus in III Fastorum:

Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores,
Anna quòd hoc cœpta est mense Perenna coli.

Annotavit Scaliger ad Festum in *Perenne*, populum omnem solere Idibus Martiis transire amnem auspicatò, quò Annæ Perennæ sacrum faceret. Vellem antiquum ejus rei laudâsset auctorem. Nec enim ad Annam hanc pertinet, quòd prætores, vel proprætores, ad bellum ituri, auspicatò amnem transirent: cujus rei testis Tullius in secundo de Divin. Ubi perperam libri quidam, *per omnes transeant*; pro, *per amnes*: ut etiam habet editio vetustissima, atque adeò omnium princeps. Nihilo magis ad Annam attinet primum Catulli epigramma: ubi corrigunt,

—— Quod, ô Perenna virgo,
Plus uno maneat perenne seclo.

Nec enim Anna studiis præerat, ut libris daret perennitatem: sed hoc erat Palladis, eruditorum, & eruditionis *patrona*: ut quin *patrona* rectum sit, minimè debeat dubitari. Nam nihilo rectius *patrima*; de quo alibi *a* actum nobis.

a Grammaticarum institutionum lib. 2. cap. 23.

His, quæ de fontibus, & fluminibus, diximus, subdam de nympha Juturna; quod nomen & fontis, & fluminis, & lacus sive stagni, fuit. Juno quidem apud Maronem in XII appellat

—— Deum, stagnis quæ, fluminibusque sonoris,
Præsidet:

mox item sic compellat,

Diva, decus fluviorum. ——

Ubi sic Servius: *Juturna fons est in Italia saluberrimus, cui nomen à juvando est inditum.* Lacum etiam appellat Ovidius II Fast.

Circa Juturnæ composuere lacus.

Item *stagnum* nominat I Fast.

Quæ simul ac tetigit Juturnæ stagna sororis.

Naidis verò ei competere nomen, ostendit, quòd mox Naida Laram sic Junoni loquentem inducit:

Naida Juturnam vir tuus, inquit, amat.

Unde *Juturnæ* nomen sit, docet Varro in IV de L. L. *Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi, propter id nomen, hinc aquam petere solent.* Idem ἔτυμον adducit Servius in XII Æn. Ac rationem his verbis subdit, quòd, *cùm naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est.* Ubi pro *extraneorum* debere *ægrotorum* legi, ex Varronis etiam verbis liquet. Nempe, ut putarunt, à *satu*, hoc est, satione, dici *Saturnum*; sic à *jutum*, hoc est, adjuvando, *Juturnam* vocari, judicavit. Sed *Saturnus* aliundè est, ut alibi dicimus. Et si conjecturæ est locus, quid si, ut *Jupiter* est ex *Iovipater*, quod integrè *pater Iovis*; ubi *Iovis* est

est rectus: similiter *Juturna*, fit ex *Joviturna*: ut verum quidem nomen fuerit *Turna*, quando frater ejus *Turnus* nominatus: sed hæc *Joviturna* sit nominata, quia à Iove sit adamata: sive id secundùm fabulam intelligas, de qua Ovidius II Fastor. sive φυσικῶς, propter salubritatem, quæ à Iove, hoc est, cælitus obtingit. Templum Juturnæ in campo Martio, prope aquam Virgineam, fuit: ut non modò ex P. Victore constat, sed etiam isto Ovid. Fast. VI:

Te quoque lux eadem, Turni soror, æde recepit;
Hic ubi virgineâ campus obitur aquâ.

Cap. LXXXI.

Deorum juramentum per Stygis majestatem, ac quæ pejerantium pœna. Stygis ἔτυμον *triplex.* Silentes *pro* Manibus. *Stygis Arcadicæ natura: præter quam & alteram esse in Campania, ubi & alteri Cimmerii: quæque poetæ de Styge, atque aliis inferorum fluviis, fabulantur, quæ item de Cimmeriis Stygi vicinis prodidere, ea non tam petita esse ab Styge Arcadiæ, vel Cimmeriis circa Mæotidem, ac Bosphorum Cimmerium: sed Italicâ Styge, & Cimmeriis ejusdem terræ. Unde Bajarum calor. Cur Avernus ante Augusti tempora gravem exhalârit odorem, posteaque is tractus à salubritate fuerit commendatus.* Styx, & Acheron, *pro Averno Italiæ. Esse & cùm alibi, tum in Epiro, Acheronta; uti & Cocytum. Cocyti nomen non competere primo inferorum fluvio; sed eò esse translatum: uti factum quoque in* gehenna.

AC de aquis quidem superis, & usui aptis humano, quod satis est, dixisse me puto: consequi videtur, ut breviter exponam de aquarum illis, quæ apud superos quidem sunt, sed infames; eoque à poetis ad inferos transferuntur. Hujusmodi sunt Styx, Acheron, Pyriphlegethon, & Cocytus: quæ quatuor inferorum flumina facit Homerus Iliad. x. His adde Avernum, quo ad inferos itur. Dicam de singulis.

Stygis tanta fuit veneratio, ut per hanc solam Deos jurare crederetur. Notum ex Homero *a*, Hesiodo *b*, Apollonio *c*. Item Marone *d*, Ovidio *e*, Seneca *f*. Est & Appuleji VI Metam. *Diis etiam, ipsique Iovi formidabiles aquas istas Stygias vel fando comperisti? quodque vos dejeratis per numina Deorum, Deos per Stygis majestatem solere?* Notum quoque illud Ausonii in Technopægnii parte eâ, quæ est de Diis:

Quæque piat Divûm perjuria nocticolor Styx.

Fabula est hujusmodi. Jupiter cum in pugna adversus gigantes propitiam, sensisset Victoriam, Stygis filiam, hanc matri habuit gratiam, ut per eam Dii omnes jurarent: quique eorum pejerassent, hi annum integrum, secundùm Hesiodum *g*, jacerent νήυτμοι, hoc est, ἀυτμῆς, sive spiritus atque animæ expertes. Orpheus tamen paullo aliter: ut indicat his verbis Servius ad VI Æn. *Fertur namque ab Orpheo, quod Dii pejerantes per Stygiam paludem novem millibus annorum puniuntur in Tartaro.*

Quod si *Stygis* nomen primò competit paludi apud inferos, dici possit, Στύγα esse ex שְׁתִיקָה, *setika*, eliso scheva, ut fiat *stika*. Notat setika *silentium*, à שָׁתַק, *siluit*. Vox apta defunctorum animis. Maro in VI:

—— Umbræque silentes,
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia latè.

Et de Minoë ibidem:

—— Ille silentûm
Concilium vocat.

Sed non censeo, *Stygis* nomen primò attributum fluvio inferorum. Quare si à silentio sit appellatio: fuerit ex eo, quia locus ejus esset silens, quippe qui solitarius foret, nullis frequentantibus aquam tantopere exosam. Imò fortassis ex eo ipso nomen, quia exosa foret. Nempe ἀπὸ τοῦ στυγεῖν, hoc est, *odisse, aversari, reformidare*.

Sed sic quoque in quæstionem venit, ubi Stygis ille fluvius sit, unde ad fictum inferorum flumen nomen fuit accommodatum. De hoc duplex opinio est. Una vulgaris; de qua prius dicam. Nempe ut intelligatur Styx illa ad Nonacrin, Arcadiæ oppidum, profluens ex rupe prærupta, atque inde delabens ad fluvium Crathin. Est ea frigidissima, partim à venæ profunditate, partim etiam à mistura hydrargyri sive argenti vivi, vel etiam nitri. Hinc est, quòd aqua ejus epota confestim enecet; nec vasa vel vitrea, vel lapidea, aut ossea, aut ferrea, aliusve metalli, vim ejus sustineant, sed solâ equi, aut mulæ, vel asini Indici ungulâ possit contineri. Eoque veneno Alexander ab Antipatri filio Cassandro interemtus perhibetur. Vide, præter eos, qui Alexandri vitam reliquere, Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap. CLXXIV, Vitruvium lib. VIII, cap. III, Strabonem lib. VIII, Plinium lib. II, c. CIII, & lib. XXX, cap. XVI, Plutarchum de primo frigido, Ælianum lib. X de Animalibus cap. XL, Pausaniam in Arcadicis, item apud Photium in Μυριοβίβλῳ, tum Isidorum in Damascii vita, tum Ptolemæum Hephæstionem initio tertii Historiarum: alios item, in his Grammaticos etiam, ut Eustathium in Iliad. Θ: ex junioribus autem, Paullum Leopardum Emendationum lib. IV, cap. VIII, & Andream Schottum in vita Demosthenis ad Olympiadis CXIV, an. I, sive Demosthenis LVIII.

Nec tamen existimandum, solùm Arcadiæ Styga occasionem præbuisse commento de inferna Styge. Imò contrà videtur, Homerum, eorum, quæ de Styge, Acheronte, & aliis inferorum fluminibus, tradidit, vel præcipuè occasionem cepisse ex calidis illis fontibus Campaniæ prope Lucrinum, & Avernum lacum; ubi & Cimmerii ab eo collocantur, qui nec orientem vident Solem, nec occidentem. Hoc cognoscere est ex Odyss. decimo: ubi Circe, cui domicilium in Circeio, novi Latii monte, sic alloquitur Ulyssem à se proficiscentem ad Cimmerios: quod unius diei iter facit *a*:

Νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' Ὠκεανῷ βαθυδίνῃ·
Αὐτὸς δ' εἰς Ἀΐδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα.
Ἔνθα μὲν εἰς Ἀχέροντα, Πυριφλεγέθων τε ῥέουσι,
Κωκυτός θ', ὃς δὴ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ.
Navem quidem illic siste in Oceano profundorum verticum.
Ipse autem in Plutonis eas domum obscuram:
Ubi in Acherontem, Pyriphlegethon fluunt,
Et Cocytus, qui Stygia aquæ est emanatio.

Cimmerios verò hîc statui à poëta, atque ad eos unâ à Circejo die pervenisse, indicant illa Ulyssis initio lib. XIII:

Τῆς δὲ πανημερίης τέταθ' ἱστία ποντοπορούσης,
Δύσετό τ' ἠέλιος, σκιόωντό τε πᾶσαι ἀγυιαί·
Ἡ δ' ἐς πείραθ' ἵκανε βαθυρρόου ὠκεανοῖο·
Ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
Ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν.
Totâ autem die passis velis per mare navigavimus.
Occidit & Sol, omnesque vici inumbrabantur.
Illa (navis nostra) *ad fines pervenit profundi Oceani.*
Hic erat Cimmeriorum hominum populus, & oppidum;
Qui caligine, & nubibus (sunt) *contecti; neque unquam eos*
Sol lucidus intuetur radiis.

Audiamus & Lycophronem in Cassandra:

Βαιοῦ δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον,
Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα, καὶ Ἀχερουσίαν
Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν,
Πυριφλεγές τε ῥεῖθρον, ἔνθα δύσβατος
Τείνει πρὸς αἰθέρα κεῖται πολυδίγμονος λόφος·
Ἐξ οὗ τὰ πάντα χύτλα, καὶ πᾶσαι μυχῶν
Πηγαὶ κατ' Αὐσονῖτιν ἕλκονται χθόνα,
Λίμνην τ' Ἄορνον, ἀμφιτορνωτὴν βρόχῳ,
Καὶ χεῦμα Κωκυτοῖο λαβρῶδες σκότῳ
Στυγὸς κελαινῆς νασμόν, ἔνθα Τερμιεὺς
Ὁρκωμότους ἔτευξεν ἀφθίτοις ἕδρας.

a Iliad. O. b Theogon. c Lib. 2. Argon. d 9 & 12 Æn. e Metam. 1. f Hercul. Fur. g Theogon. vers. 793.

a Vers. 511. & seqq.

Baji

Bajis porro transiens nauta sepulchrum,
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem unda scaturiginem,
Et Pyriphlegethontem fluvium, ubi difficilis adscensu
Tollit in athera caput capax collis,
Unde omnia fluenta, & omnes specuum
Fontes per Ausoniam emanant terram;
Paludemque Avernam, circumductam laqueo,
Et fluentum Cocyti, absorptum tenebris.
Stygis nigra fluvium, ubi Terminus
Jurisjurandi statuit Diis sedes.

Liquidò in Ausonia, Italiæ parte, & Cimmerios, & Acherontem, & Pyriphlegethontem, & Stygis fluvium, reponit. Etiam hosce Homeri Cimmerios non juxta Bosphorum, sed magnæ Græciæ Avernum, constituunt Strabo lib. I, Plinius Hist. Nat. lib. III, cap. V, Maximus Tyrius dissertatione XXVI, & Festus his verbis: *Cimmerii dicuntur homines, qui frigoribus occupatas terras incolunt: quales fuerunt inter Bajas, & Cumas, in ea regione, in qua convallis satis eminenti jugo circumdata est, quæ neque matutino, neque vespertino tempore, Sole contegitur.* Sic igitur colligimus: Homero, vel iis, quos secutus est Homerus, fingendi istos inferorum fluvios occasionem copiosè obitam esse, quòd illa Campaniæ pars, ubi Avernus, & Bajæ sunt, tot calidos habeat fontes, & priscis temporibus gravissimi odoris.

Caussa autem istorum est à sulfure, & ignibus subterraneis: unde ea loca describens Dio lib. XLVIII: Τὰ ὄρη ταῦτα, περὶ τὸν ἔσω θαλασσαῖον ὄντα, πηγὰς πυρός τε ἅμα πολὺ καὶ ὕδατος συμμιγὲς ἔχει· *Montes illi, qui sunt ad interiorem maris sinum, fontes habent ignis multi cum aqua commixti.* Ac similiter Strabo in quincto: ubi cur Dicæarchia, quæ Averno est proxima, aliter vocetur *Puteoli*, caussam hanc adducit, ὅτι τὸ χωρίον ἐκεῖ θείου πλῆρές ἐστι, καὶ πυρός, καὶ θερμῶν ὑδάτων· *quod omnis ille tractus sit plenus sulfuris, & ignis, & calidarum aquarum.* Itidem Varro in quarto de L. L. *A puteis oppidum Puteoli, quod sint circa eum locum aqua frigida, & calida multa. nisi à putore potius, quod putidus sit odoribus sæpe ex sulfure, & alumine.* Posteriorem rationem adducit & Festus. Clarè etiam de Averno sic Servius in III Æn. *Hic Averni lacus ante sylvarum densitate sic ambiebatur, ut exhalans inde per angustias aquæ sulphureæ odor gravissimus supervolantes aves necaret: unde & Avernus dictus est, quasi ἄορνος: quam rem Augustus Cæsar intelligens, dejectis sylvis, ex pestilentibus amœna reddidit loca.* Tria hinc cognoscimus. Unum spectat nomen Ἄορνος, unde digamma inserto, & vocali quartâ abeunte in secundam, ut in aliis fit trecentis, *Avernum* fecere Latini. Ἄορνος autem, quia, quæ advolarint aves, fœtore loci emoriebantur; ut est apud Antigonum Carystium cap. CLXVI. Qui & addit, similem esse amnem in Sarmatia, secundùm Heraclidem. Quamquam verò & idem de Averno traditum sit à Lucretio lib. VI, & ex Varrone à Plinio lib. XXXI, cap. II: pro fabula tamen habet Strabo lib. V. Alterum est, quòd Servius caussam graveolentiæ refert in aquas ejus sulfureas, & densitatem sylvæ. Adde altitudinem collium, quibus ambitur. Nam & Aristoteli in Admirandis traditum est, περικλείεσθαι λόφοις κύκλῳ· τὸ ὕψος οὐκ ἔλαττον τριῶν σταδίων· *circumdari collibus: quorum altitudo non minor sit, quàm trium stadiorum.* Denique addit Servius, ut Augustus exciderit sylvam superincumbentem. Quod ab Agrippa, sed jussu Augusti, factum esse, Strabo narrat in quincto. Inde igitur loci in posterum salubritas: quò respiciens Silius ait in XII:

Ille olim populis dictum Styga, nomine verso,
Stagna inter celebrem nunc mitia monstrat Avernum.

Ubi videmus, Stygis etiam nomen, quam in Arcadia posuimus, Averni in Campania putâsse. Itidem Acheronta hic collocat, & calorem ejus à sulfure esse, & ignibus, tradit Servius in illud VI Æn.

——*Tenebrosa palus Acheronte refuso:*

Paludem pro lacu posuit. Nam Avernum significat; quem vult nasci de Acherontis æstuariis. Et mox: *Acheron fluvius dicitur inferorum, quasi sine gaudio. Sed constat locum esse haut longe à Bajis undique montibus septum; adeo ut nec orientem, nec occidentem Solem possit adspicere; sed tantum medium diem. Quod autem dicitur ignibus plenus, hæc ratio est: omnia vicina illic loca calidis, & sulfuratis locis scatent.*

Nec tamen in sola Campania Acheron est: sed & ejus nominis fluvius prope Heracleam Ponti, item alter Epirotarum, alius item Elidis in Peloponneso. Vide Apollonium in Argonaut. II a, Strabonem non uno loco, Trogum sive Justinum in XII, atque alios. Itidem præter Cocytum Campaniæ, — a Vers. 351. & sqq.

Parthenopen inter, magnæque Dicarchidos arva:

(ut de eo est apud Petronium Arbitrum) etiam Cocytus est in Epiro prope Cichyrum urbem; teste Pausania in Atticis. Sed ex iis, quæ diximus, obscurum non est, Homerum, quem alii secuti, potiùs à Campaniæ Cocyto, uti & ab ejusdem Acheronte, & Styge, & Pyriphlegethonte, has appellationes ad commenticios inferorum fluvios transtulisse. Neutiquam verò iis assentio, qui Cocytum primò putant inferorum amni competere, ac sic dici ἀπὸ τοῦ κωκύειν, quod est *lugere, flere, ejulare.* Nempe secundùm illud Scripturæ b: *Istic erit fletus, & stridor dentium.* Nihilo magis placet, ut sit à קאקת *cacata*, quod idem ac קאת, hoc est, *onocrotalus*, aliave avis immunda: ut liquet ex Jes. XXXIX, 11. Cujusmodi avium nomina secundùm Hebræos, etiam spiritibus tribuuntur agentibus in locis desertis. Omnino autem verisimiliùs est, poetas nomina hæc à superis ad inferos transtulisse. Quomodo etiam videmus ab Hebræis factum in *gehenna.* Quippe ea propriè vallis erat prope Hierosolymam: ubi cùm Judæi antea soliti essent Molocho offerre liberos; rex Josias, quò locum hunc profanaret, cadavera immundaque omnia eò jussit inferri: unde postea factum, ut ad tormenta impiorum ea transferretur appellatio: quemadmodum pluribus enarrat B. Hieronymus in Matth. Euang. cap. X.

b Matth. cap. 28. vers. 12. & c. 22. v. 13. item cap. 24. v. 51 & Luc. 13. 28.

Cap. LXXXII.

Aqua veteribus Scithis pro numine erat, ut quibus Thamimasades *idem fuerit, ac Romanorum* Neptunus. *Obiter de Artimpasa, ac vocabulum hoc correctum apud Origenem, & Hesychium. Fontibus & lignis sacrificatum ab Hessis, & Bohemis. Peruanis divino honore affectum mare, nomine* Mammacocha: *item flumina, ac fontes.*

POst Græcos, & Romanos, venio ad Scythas, Celtas, ac novi etiam orbis incolas. Scythis, ut Sol, & Luna; aër & terra; sic aqua etiam colebatur. Sed nomina eis longè alia: ut ostendit Herodotus in Melpomene; Ὀνομάζονται δὲ Σκυθιστὶ Ἱστίη μὲν, Ταβιτί· Ζεὺς δὲ καλεόμενος Παπαῖος· Γῆ δὲ, Ἀπία· Ἀπόλλων δὲ Οἰτόσυρος. Οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη, Ἀρτίμπασα. Ποσειδέων δὲ, Θαμιμασάδης. *Vesta Scythicè vocatur Tabiti; Jupiter autem, Papæus; Tellus, Apia; Apollo, Oetosyrus; Cælestis Venus, Artimpasa; Neptunus, Thamimasades.* Quem locum etiam Origenes adducit contra Celsum l. VI. Sed apud eum perperam Ἀργίμπασα, pro Ἀρτίμπασα, legitur. Nam posterius hoc comprobatur veteri inscriptione a: ΔΙΙ. ΠΑΤΡΙΩΙ. ΑΡΤΙ: :ΠΑΣΑ. Unica solùm litera μ excisa. Hesychius: Ἀρτιμπάασαν, οὐρανίαν Ἀφροδίτην ἀπὸ Σκυθᾶς· Ubi ρ priori loco pro ι, posteriori pro π irrepsit. Unde verò & Veneris, & Neptuni, & cætera, quæ dixi, numina trahant nomina istæc Scythica, post tot secula difficile est dictu: cùm ne illud quidem satis constet, utrùm Herodotus ea fideliter expresserit. Fere enim ita usu venit, ut cùm nomina in aliam transfunduntur linguam, multum de genuinis deperdant, sic ut illi, unde profecta, vix ea agnoscant pro suis. Sed si ta-

a Inter Gruter. pag 60. num. 6.

tamen de origine eorum commentari animus sit; non ea aliunde arcessam, quàm è veteri Germanorum lingua, cui proxima erat ista Scytharum: quando ex Asiatica Scythia Scythiam Europæam, vicinasque magnæ Germaniæ gentes, genus ducere, validis evincere argumentis admodum nobis sit proclive. Sed non est id hujus instituti: & paucis defungi si velim, videar sine ratione *βεκκαΐζειν*, vel, si malis, *βεκκεσεληνίζειν*.

Ad propiora igitur me secula confero. Ac primùm illud, quo Cattos sive Hessos convertit S. Winfrid, cognomento Bonifacius primus episcopus Moguntinus; cujus vitam, sed interpolatam, legas apud Surium a. d. v Junii. Id quod dicam, apud eum reperias cap. XXII *a*. Sed scriptor ejus vitæ, præfatione ad fratres Fuldenses, ait, se ea, quæ obscuriùs scripserat S. Willibaldus, primus episcopus Eistetensis, aperto enarrâsse sermone. Eum Willibaldi librum edidere Canisius quarto Antiquarum Lectionum libro, part. II *b*, & Serrarius unà cum S. Bonifacii epistolis. Verba igitur hujus Willibaldi, misso exscriptore, & interpolatore, excerpam ex cap. VIII: *Tum vero Hessorum jam multi Catholicæ fidei subditi, ac septiformis spiritus gratiâ confirmati, manus impositionem acceperunt. Et alii quidem, necdum animo confortati, intemeratæ fidei documenta, integrè recipere renuerunt: alii etiam lignis, & fontibus clanculò, alii autem apertè, sacrificabant.*

Itidem Bohemos fontibus sacrificâsse, lego apud Joannem Dubravium lib. I Historiæ Bohemicæ *c*. Qui & huic rei firmandæ de nympharum ab hac gente cultu, & id genus numinum, verba adducit è Procopii historia Gothica *d*. Idem Dubravius in nono historiæ suæ *e* sic scribit: *Cætera in Bojemia tranquilla erant, nisi quòd ad vomitum superstitiosi rursus revertebantur, Lares, & Lemures, colentes, victimasque tum ad fontes, tum ad lucos, & compita mactantes.*

Absolvam, ubi aliquid de novo orbe adjecero. Mare pro Deo coluere Peruani, ac numen hoc dixere *Mammacocha*: item flumina ac fontes ab iis habebantur pro Diis. Testis de his locuples Jos. à Costa lib. V, cap. II, & IV.

a Sive prioris editionis Coloniensis, quæ anni est 1572, & capita adscripta non habet, pag. 477

b P. 343.

c Pag. 5. editionis Wechelianæ.

d *Procopii locus est l. 3. p. 277 editionis Augustanæ ab Heschælio Græcè procuratæ. Sed de sylvarum cultu, de quo addit Dubravius, nihil apud Procopium lego. Decepit Dubravium interpres Christophorus Persona: qui ubi Græcè est ποταμούς, oscitantius sylvas vertit, cum fluvios deberet.*

e Pag. 68. edit. Wechel.

Cap. LXXXIII.

Acceditur ad aëra, qui & ipse cæli nomine continetur, ac quandoque Διακριτικῶς hoc cælum, *nominatur. Aëris profunditas quanta sit ex Brahæi sententia. Quæ suprema aëris regio dici solet, in duas dispescitur; unam expertem, alteram participem fumosæ exhalationis. Non esse proprium elementalis ignis locum inter aëra supremum, & orbem Lunarem: imò nec Aristotelem id putâsse. Perperam* crepusculi *nomine etiam* diluculum *intelligi. Quousque eleventur halitus terrestres. Altitudo quanta Caucasi, Tenariffæ, Pariacacæ. Verticem Atlantis, ac Pelii montis, infra nubes esse. Quantum nubes absint à nobis. Cur Deus aëra fecerit pellucidum, fluidum, item exhalationum, & caloris ac frigoris capacem. Cur respiratione nobis sit opus. Lactantius emendatus.* Anima, *&* aër, *unde dicta.*

AB aquis venio ad corpus, quod inter cælum sidereum, & aquæ terræque globum, est interjectum: puta cælum aëreum; quod nunc *cælum* nomine totius, nunc particulatim *aër* vocatur. Nam, ut Varro ait apud B. Augustinum *a*, *Mundus dividitur in duas partes, Cælum, & Terram; & Cælum bifariam, in Æthera, & Aera.* Ac similiter idem Varro in V de L. L. *Cælum dupliciter dicitur, & supremum illud, ubi stellæ; & hoc totum, quod complexu continet terram.* Lucretius lib. IV *b*:

Constituuntur in hoc cælo, qui dicitur aër.

Sunt viri eruditi, qui existiment, aëra non dici *cælum*, sed, ut hic loquitur Lucretius, *hoc cælum*; ac similiter Græcis, non *οὐρανὸν* vocari, sed *τὸν οὐρανόν*; Hebræis non רקיע, *rakia*, sed cum ה demonstrativo, הרקיע, *harakia*. Sed id in nulla linguarum, quas adduximus, perpetuum est.

a Lib. 7 de Civit. Dei, cap. 6.

b 132.

Quemadmodum autem *cælum*, ita & *Jupiter*, non pro sidereo tantùm cælo, sed pro aëre etiam, usurpatur. Sed hoc inferiùs comprobabitur.

Quàm vastum sit hoc aëris corpus, argumento est, quòd (ut Tycho Brahe se observâsse scribit) ab terra usque ad Lunam sint semidiametri terræ quinquaginta duæ. Quomodo is, ut colligit Christophorus Rhotmannus *a*, major erit centies millies globo aquæ terræque.

Dividitur autem non à Peripateticis modò, sed Stoicis quoque, in regionem summam, mediam, imam. Ita Seneca lib. II Nat. Quæst. cap. X, & Plin. lib. II, cap. XXIII. Possis tamen, ut arbitror, commodè eam distribuere in regiones quatuor. Suprema enim illa est duplex: una purior, liquidiorque; altera fumosas habens exhalationes. Prior ista, quæ plurimùm immunis est à meteoris, extendit se, ex sententia Peripateticorum, usque ad elementum ignis; ut malunt alii, usque ad concavumætherei orbis, in quo Luna infimum obtinet locum. De puro igne, Lunæ proximè subdito, inane est suspicari, ac ne Aristoteles quidem illud putavit. Solùm inter æthereos orbes, & purum aëra, interesse tradit, *ἀναθυμίασιν ξηρὰν καὶ θερμήν*, *exhalationem siccam, & calidam*; ut videre est Meteorologicorum lib. I, cap. VII. Illud autem *ὑπέκκαυμα*, (quasi *incensionis fomitem* dixeris) ut non sit aër purus, ita nec est ignis purus, sed fuerit aër fervens ex calidarum exhalationum mixtura. Tantùm verò abest, ut existimemus, inter aëra, & æthera, puri esse ignis elementum, ut aëra credamus, si non toto esse æthere, saltem usque ad cælum stellarum fixarum: ac raritate quidem ab æthere, non tamen specie, totâque differre naturâ: quemadmodum satis ex iis est cognoscere, quæ de materie cæli diximus libri hujus cap. XXXVIII. Sed de ætheris substantia nunc mittamus: ac videamus solùm de aëre inter planetarum infimum, & aquæ terræque globum, intermedio. Et quia diximus de parte illâ Lunæ proximâ, à meteoris magis immuni; nunc accedamus ad alteram, propiorem nubibus, intra quam se fere fumosæ continent exhalationes utriusque crepusculi, vel, ut more potiùs loquar Romano, quàm barbaro, tum diluculi, tum crepusculi: hoc est, illi halitus, qui longè supra altissimos montes elevantur; primique mane Solis admittunt radios, & vesperi eos retinent postremi. Exhalationes istæ elevantur à terra milliaribus Italicis LII, sive Belgicis XVII, sive Germanicis XII. Quam sententiam ab Alhazeno, & Vitellone olim assertam, variis certisque argumentis Tycho Braheus comprobavit. Ac in tantum quidem attollitur inferior supremæ regionis pars; intra quam exhalationes fumosæ fere consistunt. Pauci verò montes in hanc usque partem elevantur. Talis Caucasus in Asia; qui, Aristotele teste *b*, tertiâ noctis parte retinet crepusculi radios: item Tenariffa in Canariis; qui cum in mari conspiciatur ex quatuor graduum intervallo, perpendiculum habet milliarium IX, ac dimidii: ut in Eratosthene suo collegit vetus collega & amicus, *ὁ μακαρίτης* Wilibrordus Snellius: adhæc in Americæ parte ea, quæ Peruviæ nomen habet, montes varii, quibuscum Alpes comparatæ videantur casæ præ palatiis: unus autem eorum Pariacaca in jugo aëra habet adeò tenuem, & subtilem, ut magna cum difficultate, & molestia, ac vix sine nausea & vomitu, possis respirare. De quo Josephum Acostam vide lib. III Hist. Ind. cap. IX. Plurimùm verò excelsos etiam montes, vel infra, vel saltem intra mediam consistere regionem, argumento erunt, non modò Alpes nivosæ, sed etiam Atlas, quem non Maro *c* tantùm nubibus in vertice cingi, ventoque & imbribus cecinit pulsari: sed Dio *d* etiam, etsi altissimum crederet montium, perpetuâ tamen

a Lib. I. Tychonis Brahe epist. Astrolog. p. 122.

b Lib. I. Meteor. cap. 3.

c 4 Æn.

d Lib. 75.

men ait nive conspersum. Pelii quoque montis verticem esse intra nubes, observavit Ptolemæus Philadelphus, cùm sciendi curiosus eum adscendisset; ut est apud Plutarchum in Paullo. Ac licet sic vulgò de Hæmo feretur, ex eo prospectari, hinc mare Adriaticum, & Alpes, inde autem Pontum Euxinum: Philippus tamen, Macedonum rex penultimus, cùm eum adscendisset, comperit, (Livii *a* verba sunt) *ubi jugis appropinquabant, adeo omnia contecta nebulâ, ut haut secus, quam nocturno itinere, impedirentur.* a Lib. 40.

Ex hisce, quæ de montium altitudine diximus, statuere etiam licet de altitudine mediæ, vel si supremam nobiscum in duas dispescas, tertiæ aëris regionis. In quo tamen non per omnia convenit hominibus eruditissimis. Sed vel verissima est, vel proximè a vero abit, opinio eorum, quibus videtur, concavum nubium abire a nobis passibus quingentis, sive spatio milliaris Italici dimidii. Tantum enim absunt nubes, cùm gravissimæ sunt, & in pluviam se jam resolvunt. Convexum autem nubium abest plus minùs Italicis milliaribus quatuor: à quo non multum abit Posidonius, qui, Plinio *b* teste, ajebat, *non minus* XL *stadiorum à terra altitudinem esse, in quâ nubila, ac venti, nubesque proveniunt.* Id quinque fuerit Italicorum milliarium. Nam octona stadia millenis constant passibus. Cardanus, in XVII Subtilitatum, ut de proximis assentit nubibus, (nam ait, vix quingentis abesse passibus) ita de remotissimis modum videtur nimis coartasse: ut qui summas etiam arbitretur vix ad bis mille passus elevari: id verò ius refellitur, quæ de perpendiculari diximus altitudine montium, qui nivibus obteguntur. b Lib. 2. cap. 23.

Sive verò tripartitum malis, seu quadripartitum statuere hunc aëra; sive item regiones eas universè, prout aëris sunt; sive particulatim, ut hujus sunt, vel illius regionis, consideres: undecunque divina se exerit providentia.

Ac primùm in eo, quòd corpus sit, non opacum, quale terminat visum; sed perspicuum, quod lucem ac colores transmittit. Quare nisi perspicuus aër foret, quid magis oculi prodessent, quam cæcis? Et eo major est admiratio, quòd simul tot colorum species eundem transeant aëra sine mixtura, ac confusione. Ut liquet, sidera, prata, hortos, ædificia, animantia, contemplanti.

Alterum est, quòd aër non solidum sit corpus, sed tenue ac fluidum. Tenuitas ac subtilitas magna est in aranearum filis. Cernuntur tamen. Aër fugit conspectum omnium. Fila aranearum, ut facile rumpas, sic difficulter jungas. Aër non facilè modò scinditur, sed scissus etiam facilè unitur. Absque hac tenuitate & fluxu aëris foret, non naturali, non spontaneo secaretur animalium motu. Quàm difficulter terram animalia penetrant subterranea! Qui progrediantur, si paries obstet? Quàm difficilis ingressus per aquas ipsas! Per aëra autem quàm velociter volant aves, ambulant homines, corpora quoque alia de loco transferuntur in locum. Etiam tenuis illa ac fluida natura requirebatur tum ad loquendum, tum ad audiendum. Nam & opus erat aëra sonum loquentium recipere: qui autem loquitur, necesse habet linguæ plectro variè aëra ferire, ac figurare. Opus etiam fuit, aëra, quem sonum recepit, transvehere ad aures. Quare absque aëre esset foremus, quasi surdi, & muti. Atque admirationem hic auget, quòd eopse tempore, per aëra eundem, diversæ sonorum species pervadant ad aures nostras. Ut si hinc audias susurrum fluminis, inde arboris; ponè cantillent aviculæ, a fronte canant pueri symphoniaci.

Præterea utilitatem aëris commendat, quòd tum caloris ac frigoris est capax, tum vaporis etiam, ac fumosæ exhalationis. Vapore in nubes, ac pluviam, concrescente, terra humectatur: unde plantæ & animantia nutriuntur, ac augentur. Fumosæ exhalationis utilitas ex iis cognoscetur, quæ de fulmine dicentur, & aliis meteoris igneis. Sed imprimis calor, & frigus, requiritur, quia absque iis non fit rerum generatio, vel conservatio. Sed omnia exsuperat, quòd cùm homo, ad paucos dies, supervivere possit sine cibo, & potu, non tamen id possit, nisi spiritum ducendo. Nam opus est illi tum ἀναπνοῆ, sive inspiratione per os, nares, arterias; tum διαπνοῆ, sive transpiratione per cutis meatus. Exiguntur autem hæc propter tria; ἐμψύξιν, sive *refrigerationem*, ῥίπισιν, sive *ventilationem*, καὶ γένεσιν πνεύματος ψυχικοῦ, *generationem spiritus animalis.* Necesse enim est, attrahendo pulmonibus aëra frigidum, temperari continuò caloris nativi æstum. Unde &, aëre, quem attraximus, calefacto, eundem pulmonibus exspirari opus est. Propterea Galenus, libro an sanguis in arteriis contineatur, ait, aëra attrahi, non quia ejus requiratur substantia, sed quia egeamus ejus frigore. Ventilatio præterea tributa nobis ad ignem caloris nativi excitandum; qui alioqui tepesceret, ut ignes nostri cineribus obducti. Denique nutriri necesse spiritum animalem; qui pulmonibus adductus, & corde receptus, in eo elaboratur, ac cerebro perficitur; hinc per corpus diffunditur, ut proximum sit instrumentum sensus, & motus. Unde Vitruvius, præfatione lib. VIII: *Corpora sine spiritu redundanti non possunt habere vitam, nisi aër influens cum incremento fecerit auctus, & remissiones continenter.* Imò ex multiplici ejus usu, quem diximus, collegere aliqui, animam esse aëra. Ut Varro, apud Lactantium lib. de Opificio Dei cap. XVII: *Anima est aër conceptus ore, defervefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus.* Prout & optimæ habent editiones: sed, naturâ rei sic postulante, legendum censeo, *tepefactus in pulmone, fervefactus in corde.* Interea rectè subjicit Lactantius, *Hoc apertissime est falsum.* Attamen non Varro animam ipsam dixisset aëra, nisi spiritus animalis aëre gigneretur, & nutriretur. Nempe anima propriè est ventus; ut in illo Horatii *a*, *Impellunt animæ lintea Thraciæ*: item halitus oris; ut cùm dicimus, *animam fœtere*, vel *efflari.* Accommodata deinde vox animæ sensitivæ, quia se exserit τῷ ἄειν, *spirando.* Tandem & vox ea rationali aptata animæ. Proprietatem vocabuli cognoscimus ex eo, quòd ἄνεμος fit ab ἄημι, hoc est, *spiro.* Imò & ἀὴρ sic nominatus putatur, quia per eum spiramus, & vivimus. Malim tamen, sic dici, quia est spirabilis naturæ: ut idem propriè sit, ac *ventus.* Nam satis constat, *spiritum* sæpe, & *ventum*, sumi pro aëre; à Stoicis imprimis, ut apud Senecam III Nat. Quæst. cap. XIV. Atque idem epist. CXVII ait: *Hæc sunt elementa, quibus hic mundus administratur; Aqua, Terra, Spiritus.* Saltem verisimilius hoc etymon utroque eorum, quæ Plato adducit in Cratylo. Nec ab Græca origine verisimilius deduxeris. Sed fortasse possis ab Hebræo fonte. Nimirum ut *Aër* prius fuerit *Aor*, ab אור, hoc est, *lux*, *lumen*, *splendor.* Ratio nominis erit, quia aër & recipiat lucem, & transmittat. Ac similiter Saxonibus, & Belgis, *aër* dicitur *licht*, & *locht*, à *licht*, quod non solùm *leve* notat, sed etiam *lumen.* Nempe à Græco λύκη, vel Latino *lucis* vocabulo. Solent enim Belgæ apponere *t* in fine; de quo nos alibi. a Lib. 4. od. 12.

CAP. LXXXIV.

Aër pro numine habitus Anaximeni Milesio, & Diogeni Apolloniatæ: similiter sapuisse Assyrios, & Arabas: quibus per Venerem Cælestem tum Luna, tum aër subjectus, intelligebatur: item Ægyptios, qui aëra dixere Minervam: adhæc Græcos, & Romanos; quibus aër est mas, quatenus spiritus est vegetans ac movens, diciturque Jupiter: *femina autem, quatenus recipit exhalationes, & quæ inde generantur, &* Juno *nuncupatur. Quid pedem dixerint in re nautica.* Dijovis, Diespiter, Lucetius.

Cur

Cur Juno tum soror statuatur Iovis, tum uxor, ac cur a marito dicatur suspensa de cælo appensis ei incudibus duabus. Cur ab albis ulnis laudetur Homero. Quamobrem Sospitæ *ei datum cognomentum; item* Argivæ: *& quod nomen fuerit prima ejus apud Argivos sacerdoti.*

Atque horum consideratio cùm sustollere mentes deberet humanas ad cultum ejus, qui aëra creâsset: contrà evênit, ut mirâ iis cæcitate deprimerentur ad venerationem creaturæ: nec vulgares solùm animæ, sed etiam maximi nominis philosophi: inter alios Anaximenes Milesius; & Diogenes Apolloniates. De priori sic Tullius in primo de Nat. Deorum: *Anaximenes aëra Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma Deus esse possit, cùm præsertim Deum non modò aliquâ, sed pulcherrimâ specie, esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.* Quibus non modò Anaximenis sententiam clarè proponit; sed solidè etiam refellit. Atque ex hoc Tullii loco eandem Anaximeni opinionem tribuit B. Augustinus epist. LVI, quæ est ad Dioscorum. Ac scitè idem lib. X Confessionum, cap. VI, quo tractat, Deus quid sit, & quomodo cognoscatur: *Interrogavi*, ait, *auras flabiles, & inquit universus aër cum incolis suis: Fallitur Anaximenes: non sum Deus.* De Diogene sic post superiora Tullius: *Quid aër? quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei?* Item Augustinus lib. VIII de Civ. Dei, cap. II: *Diogenes, Anaximenis alter auditor, aërem quidem dixit esse materiem, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset.* Sed, missis philosophis, de totis potiùs gentibus videamus.

De Assyriis, & Arabibus, testis est Herodotus lib. I: qui & auctor est, vocatam iis Ἀφροδίτην Οὐρανίαν a. Interim ex iis, quæ antea diximus, liquet, Orientales per Venerem Uraniam, sive Cælestem, intellexisse tum Lunam, tum Aëra; ut eadem iis Diva fuerint Venus, & Juno. Quod obscurum non est ex Plutarcho in Crasso: quo loco de Dea agit Hierapolitanâ: ubi aliis eam ait Junonem, aliis Venerem credi. Οὐρανίην vocat Herodotus in primo. Ab Assyriis, & Arabibus, ejus esse cultum, ait Pausanias in Atticis. Aperteque imprimis Julius Firmicus lib. profanarum religionum: *Assyrii, & pars Afrorum aërem ducatum habere elementorum volunt, & hunc imaginatâ veneratione venerantur. Nam hunc eundem nomine Junonis, vel Veneris virginis, si tamen Veneri placuit aliquando virginitas, consecrarunt.* Virginem Venerem Orientales dixere, ut Romani, & Græci, Virginem Dianam. Nempe hic signatur non terrestris Venus, sed cælestis: quæ partim est Luna, partim aër pro Lunæ ratione mutationibus obnoxius.

a Venerem Cælestem

Ægyptii autem intellexere aëra per Minervam; teste Eusebio lib. III Præparat. Euangel. cap. II: ubi cùm dixisset, Osiridem iis esse Solem, Isidem Lunam, Iovem spiritum cuncta pervadentem, Vulcanum ignem, Oceanum humorem, ac Nilum; subdit illa, Τὸν δὲ Ἀέρα φασὶν αὐτοὺς προσαγορεύειν Ἀθηνᾶν. *Aëra verò ajunt ab iis Minervam vocari.*

Expediam de Græcis, ac Romanis: quibus aër, partim consideratur, ratione potentiæ activæ, ac *Jupiter* dicitur: partim passivæ, & vocatur *Juno.* Seneca lib. III Quæst. Nat. cap. XIV: *Aëra marem judicant, qua ventus est; feminam, qua nebulosus, & iners.* Nempe ut Athenagoras Legatione pro Christianis refert, ἀέρα διφυῆ ἀρσενόθηλυν τὸν Δία λέγουσι· *aëra duplici naturâ præditum masculofeminam Iovem vocant.* Iovem pro aëre sumi, ait Servius in VI Æn. & pro exemplo adducit hoc Horat. lib. I, od. I:

—— *Manet sub Iove frigido Venator.* ——

Estque ejusdem od. XXII hujus libri

Quod latus mundi nebulæ malusque
Jupiter urget.

Similiter Maro I Georg.

—— *Jupiter humidus Austris*
Denset, erant quæ rara modò; & quæ densa relaxat.

Item in secundo:

Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.

Est & Ennii apud Varronem in IV de L. L.

Istic est is Jupiter, quem dico, quem Græci vocant
Aërem, qui ventus est, & nubes, imber postea,
Atque ex imbre frigus, ventus post fit, aër denuo.

Unde & liquet, cur *Iovem* pro *vento* dixerit Catullus Carm. VI:

—— *Sive utrumque Jupiter*
Simul secundus incidisset in pedem.

Sententia est; sive ventus vela implêrit. Nam *pedem* dixere Romani pro fune, quo velum tenditur, imâque veli parte, & κατὰ συνεκδοχὴν pro sinu veli, qui vento impletur. Quæ de re & alibi *a* dixi. Ratio tralationis est ex eo, quia ut pes ima est corporis pars, ita & id, quod dicimus in velo. Nempe quomodo *pedem mensæ* dicunt Ovidius *b*, & Plinius *c*, *pedem vinaceorum* Columella *d*, *betaceos pedes* Varro *e*. Etsi Martinus de Roa Cordubensis *f* censeat, *pedem* Catullo propriè esse sinum sive medium veli, quia ejus beneficio, ubi vento impletum, ambulent maria, quasi pedibus, qui sunt ambulationis instrumentum.

a Institut. Orator. l. 4. c. 12. sect. 3.
b 12 Metam.
c Lib. 12. cap. 1.
d Lib. 12. cap. 43.
e Lib. 1 de R. R. c. 2.
f Singularium l. 6. cap. 10.

Ad Iovem, quatenus aër est, pertinet quoque *Dijovis*, & *Diespiter*. Varro in IV de L. L: *Dialis à Iove, qui Dijovis est.* Et aliquanto ante: *Aelius Gallus, Dius Fidius, dicebat, Dijovis filius; ut Græci* Διόσκουρον, *Custorem.* Et ibidem: *Olim Dijovis, & Diespiter dictus, hoc est, aër, & dies pater.* Et post pauca: *Idem hic Diespiter dicitur, infimus aër, qui est conjunctus terræ: ubi omnia oriuntur, ubi aboriuntur.* Agellius quoque lib. V Attic. Noct. cap. XII, cùm dixisset, *Jupiter* integrè esse *Iovispater*: subdit, *Item Iovis Diespater appellatus est: id est, diei, & lucis pater: idcircoque simili nomine Dijovis dictus est, & Lucetius: quod nos die, & luce, quasi vitâ ipsâ, afficeret, & juvaret.* Ac plura mihi in hanc mentem.

Habemus de Iove: nunc subjiciam de Junone. Quo nomine Romanis quidem, ac Græcis, Luna etiam intelligitur, ac Terra; ut antea ostensum: sed plurimùm Ἥρα, sive Juno, est aër. Imò, ut non semel dixi, Ἥρα solùm trajectis literis, ex ἀὴρ factum: quod & monitum Athenagoræ in apologia sua. Sic quoque Stoici interpretabantur. Cicero in II de Nat. Deorum: *Aër, ut Stoici disputant, interjectus inter mare, & cælum, Junonis nomine consecratur: quæ est soror, & conjux Iovis, quòd ei similitudo est Ætheris, & cum eo summa conjunctio.* Nempe subtilitate est similis, & germana; hoc est, soror: loco autem socia, & conjugata; hoc est, uxor. Et ad hanc conjunctionem pertinet, quòd dicat Homerus, à Iove catenâ fuisse de cælo suspensam, dependentibus de ea incudibus duabus. Nam aër cælo subjacet, quasi de eo dependens: & subduntur pendenti quasi incudes duæ,

sci-

terra, & aqua. Eadem ob aëris perspicuitatem dicta est λευκώλενος, hoc est, *niveis prædita ulnis*, seu *brachiis*.

Sed cur & Juno nuncupata est *Sospita*? Credo, quia in aëre, quem attrahimus, valetudo multùm sita est. Nam, ut est apud Hippocratem, libro de Natura hominis: Αἱ νοῦσοι γίνονται, αἱ μὲν ἀπὸ διαιτημάτων, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ὃ εἰσαγόμενοι ζῶμεν· *E morbis alii quidem fiunt à victus ratione: alii verò à spiritu sive aëre, cujus attractione vivimus.* Nempe à prava quidem victus ratione proveniunt morbi cujusque proprii, qui σποραδικοὶ, hoc est, *dispersi* appellantur: at populares, omnibusque communes, ac pestilentes, ab aëre solent proficisci. Imò idem Hippocrates, libro de Flatibus, (si is auctor ejus libri sit genuinus) etiam priorum morborum aëra caussam facit: neque id reprehendi potest, dummodo non caussam intelligamus solitariam, sed adjuvantem. Nam & ambientis aëris calor putredinem sæpe, ac febrim, conciliat. Quandoque & eandem accendit, dum frigore suo meatus intercludit, ac transpirationem impedit. Ac similiter nunc humidus nimis febres longas, alvi profluvia, comitialem morbum, parit: nunc siccitate nimià gignit acrem ac biliosum humorem. Quæ satis discere est, partim ex tertia sectione Aphorismorum Hippocratis; partim ex libro ejus de aëre, locis, & aquis.

At Ἀργεῖα sive *Argiva* dicebatur Juno, quia Argis Dea esset tutelaris: ut cui Inachus terram hanc dicasset. Et verisimile est, hinc cultum Junonis promanâsse ad Græcorum alios: atque inde opinionem ortam, Junonem Argis natam. Et quia Juno numen muliebre, eò & fœmina præerat Junonis Argivæ sacris. Primaque sacerdotio functa dicitur filia Pirantis: sive ejus nomen fuerit Callirrhoe, ut vulgo quidem legitur apud Hyginum fabulâ CXLV: sive, quòd multò verisimilius, Καλλιθύη, ut Phoronidos scriptori dicitur apud Clementem Alexandrinum *a*: vel Καλλίθυια, ut ex Plutarcho vocatur Eusebio in III Præparat. Euangelicæ *b*: aut Καλλιθία, quemadmodum est apud Theonem in Aratum.

a Lib. 1 Strom.
b Cap. 8.

FINIS LIBRI SECUNDI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
IDOLOLATRIÆ
ORIGINE AC PROGRESSU,
LIBRI TERTII
PARS PRIMA;
Quæ est de cultu corporis imperfectè mixti.

Cap. I.

Ab elementis acceditur ad meteora. Cumque τῶν μετεώρων appellatione sæpe etiam sidera intelligantur, hoc loco esse sermonem; de iis, quæ sub cælo fiunt, & aliter μετάρσια nuncupantur. Quis locus proprius sit quarti μετεωρολογικῶν libri. Quid Aristoteles per μετέωρα intellexerit, & quotuplicia ea sint. Quomodo divino Psaltæ ignis, & spiritus procellarum, verbum Dei facere dicantur. Cur ventum hoc loco inter corpora potius naturalia, quàm affectiones corporis, referamus, non sine veterum exemplo. Ventum à Persis pro Deo cultum. Conciliati, qui ventum corpus, quique affectionem corporis, arbitrantur. Usonem in Phœnicia templum statuisse Ventis. Græcos quoque supplicasse Ventis. Quid nomine Boreæ, rapientis Orithyam, intelligatur. De ventorum cultu apud Sicyonios. Quis Circius, & ut vento huic templum statuerit Augustus. Cur Zephyro albam mactarint pecudem, inque circo album ei sacrarint aurigarum colorem. Cur Æolus sit ventis præfectus. Philosophos esse poëtarum judices. Exponitur Maronis locus à Seneca reprehensus.

POstquam Deorum loco habiti sunt, non modò spiritus; sed & sol, luna, stellæ, æther; imò quatuor etiam elementa: nihil mirandum videtur, si mox, quasi præcipiti gradu, decursum sit ad cultum eorum, quæ ex elementis constarent. Unde quadruplicem statuit idololatriam Maimonides libro de cultu planetarum, ac siderum, cap. 11, §. 1. Quia igitur de primo illorum vidimus libro primo; de altero autem, tertioque, libro secundo: restat, ut expediamus de quarto, & singulis ejus partibus: ut sunt quinque corporis mixti species; meteora, fossilia, plantæ, muta animantia, & ratione prædita.

In his dignitate infimus est meteoris locus; quia corpora sunt imperfectè mixta. Sed doctrinæ ordine his primus dari solet, quia ab eo, quod est imperfectius, ad perfectius adscenditur.

Μετέωρα autem trifariam dicuntur. Nam sic vocantur, tum generatim, quæ in sublimi sunt suspensa, tum particulatim, quæ vel in æthere, vel in aëre, conspicimus. De generali illa significatione nihil attinet dicere, si & in æthere, & in aëre, μετέωρα nominari, comprobemus. Priori modo etiam siderum considerationem μετεωρολογίαν dixere. Unde de Abrahamo sic Philo libro de nominum mutatione: Μετέωρόν φαμὲν τὸν ἀπὸ γῆς εἰς ὕψος αἴροντα καὶ ἐπισκοποῦντα τὰ μετάρσια· μετεωροπόλουντε καὶ μετεωρολογικὸν, ἐρευνῶντα τί ἡλίου μέγεθος, τίνες αὐτοῦ φοραὶ, πῶς τὰς ἐτησίους ὥρας διαμένει προσιὼν καὶ ἐξαναχωρῶν πάλιν, ἰσοταχέσι τῆς ἀνακυκλήσεσι, καὶ σελήνης περὶ φωτισμῶν, σχηματισμῶν, μειώσεως, αὐξήσεως, καὶ τῆς ἄλλων ἀστέρων κινήσεως, ἀπλανοῦς τε καὶ πεπλανημένης· METEORUM dicimus illum, qui se-ipsum in altum extollit; eaque observat, quæ in summa sunt cæli regione: itidem METEOROLOGUM, & METEOROLOGICON, vocamus, qui scrutatur, quæ sit magnitudo Solis, quæ conversiones ejus, quomodo anni conversiones, suo ad nos accessu & recessu, efficiat, æquali velocitate & revolutione: itemque de Lunæ illustrationibus, formæ varietatibus, senio, augmento, deque aliarum stellarum cursu, & motu anquirit, tam earum quæ fixæ sunt, quàm errantium. Similiter Achilles Statius in Isagoge *a*: Διαφέρει μετάρσιον μετεώρου· ἢ τὰ μὲν μετέωρα ἐν οὐρανῷ καὶ αἰθέρι ἐστὶν· ὡς ἥλιος, καὶ τὰ λοιπά. μετάρσια δὲ, τὰ μεταξὺ τοῦ ἀέρος, καὶ γῆς. οἷον ἄνεμοι, νεφέλαι, ὄμβροι, ἀστραπαὶ, βρονταὶ, &c. *Differunt a meteoris, quæ dicuntur metarsia. Meteora enim sunt in cælo, & æthere; ut Sol, & id genus cætera. Metarsia, quæ inter aërem, & terram; velut venti, nubes, imbres, fulgura, tonitrua*, &c. At longè aliter μετέωρα intelligit Aristoteles in tribus μετεωρολογικῶν libris. Nam quartus longe alius est argumenti; ut Alexandro, & Themistio, observatum: ac vel libros de generatione, & corruptione proximè sequitur; vel potiùs, licet meteorologicus non sit, tamen rectè iis subjungitur, quia post considerationem imperfectè mixtorum agendum fuit de mixtione perfecta. Quæ & Averroïs opinio fuit, & Alberti, ac Thomæ, & Petri Pomponatii *b*, ut alios mittam. Sunt autem μετέωρα Aristoteli elementa quidem, sed postquam alienam acceperunt qualitatem; eoque mixta quodammodo; attamen sic, ut non devenerint ad temperiem perfectam, sed substantialem elementi formam reservent. Hujusmodi corpora sunt duo: quorum utrumque sit halitus sive exhalatio: sed unum ex corpore humido educitur, & ἀτμὶς sive *vapor* vocatur: alterum resolvitur ex corpore sicco, ac nominatur καπνὸς, sive *fumus*, & κατ᾽ ἐξοχὴν etiam ἀναθυμίασις, sive *exhalatio.* Ex priori sunt pluviæ, nix, grando; ex altero fulgur, & venti. Et hæc, & illa invitant nos ad celebrationem nominis divini: unde Psaltes in CXLVIII, 7, 8: *Laudate Dominum, ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus.* Ubi *ignis* sumitur pro fulmine, & fulgetro; *spiritus procellarum*, pro vento procelloso. Quæ omnia cùm non temere vel casu fiant, sed

a Cap. 32.

b Dubitatione prima in quartum Meteorolog.

sed voluntate divinâ: meritò *verbum Dei facere*, hoc est, jussa Dei exsequi, dicuntur.

E corporibus hisce imperfectè mixtis primùm videbimus de ventis. Neque ignoro, iis, quibus placet, ventum nihil aliud esse, quàm fluxum aëris, ab sideribus, vel angelis, concitatum; visum iri, considerari hæc inferiùs oportuisse, ubi de affectionibus corporum agemus, non hoc loco, ubi corporum cultus spectatur. Mihi verò nec hac parte à veteribus visum recedere: qui de corporum naturalium cultu loquentes, etiam ventos in iis recensent. Facit hoc seu antiquior Philo, unus τῶν ἑβδομήκοντα *a*, seu alius scriptor operis ejus, quod Salomonis Sapientia inscribi solet. Hic de variorum cultu sic loquitur XIII, 2: Μάταιοι μὲν γὰρ πάντες ἄνθρωποι φύσει, οἷς παρῆν θεοῦ ἀγνωσία, καὶ ἐκ τῶν ὁρωμένων ἀγαθῶν οὐκ ἴσχυσαν εἰδέναι τὸν ὄντα, οὔτε τοῖς ἔργοις προσέχοντες ἐπέγνωσαν τὸν τεχνίτην· ἀλλὰ ἢ πῦρ, ἢ πνεῦμα, ἢ ταχινὸν ἀέρα, ἢ κύκλον ἄστρων, ἢ βίαιον ὕδωρ, ἢ φωστῆρας οὐρανοῦ, πρυτάνεις κόσμου θεοὺς ἐνόμισαν· *Etenim vani sunt omnes homines naturâ, in quibus inest ignoratio Dei, & qui ex iis, quæ spectantur, bonis, eum, qui est, non potuerunt intelligere: neque ex operibus consideratis opificem cognoverunt: sed aut ignem, aut ventum, aut celerem aërem, aut astrorum orbem, aut violentam aquam, aut luminaria cæli, rectores mundi deos esse putaverunt.* Ubi videmus, ventos non solùm inter corpora referri: sed seorsum etiam ab aëre memorari. Verùm Herodotus, & Strabo, quando narrant, ut Persæ inter corpora naturalia coluerint ventos; ignem quidem, aquam, & tellurem referunt, cæterùm aëra prætereunt. Verba quippe Herodoti sunt ista lib. I: Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε, καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρί, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι· τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν· *Sacrificant verò Soli, & Lunæ, & Telluri, & Igni, & Aquæ, & Ventis. His enim solis sacrificant jam ab initio.* Similiter Strabo lib. XV: Τιμῶσι δὲ καὶ Ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθρην· καὶ Σελήνην, καὶ Ἀφροδίτην, καὶ πῦρ, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ. *Colunt Solem, quem Mithram vocant. Item Lunam, & Venerem, & Ignem, & Tellurem, & Ventos, & Aquam.* Existimet aliquis, hic per ventum signari aëra, quia is memoratis elementorum aliis solus præteritur. Sed locus ille, è Sapientiæ libro adductus, docet, seorsum à Vento Aëra fuisse cultum. Quare *ventum* propriè capio: sic tamen, ut eo non excludatur aëris cultus, sed includatur. Quippe exhalatio calida, ac sicca, frigore condensatur in ventum; uti vapor in aquam. Etsi verò exhalatio ea sit terrestris (uti argumento est, quòd venti, quò origini suæ sunt propiores, ut juxta promuntoria, eò sunt valentiores) non tamen merè est terrestris; sed tum vapores habet admistos, quos secum trahit; tum aëra anteriorem, quem propellit, aliò mox ad vacui fugam succedente. Quæ ostendunt, ventum non modò esse substantiam; sed verò esse substantiam compositam, ex terrestri exhalatione, vapore, atque aëre. Illis verò, qui tantummodo accidens esse arbitrantur, hoc solùm, ac lubentes largimur, in vento non substantiam duntaxat attendi; sed motum etiam localem, sive fluxum circa terram; qui est caussa formalis venti. Nec enim hoc volumus, exhalationem simpliciter esse ventum, sed exhalationem fluentem: à quo fluxu ventus hoc habeat, ut ventus & sit, & dicatur, & per eum definiatur. Nimirum ventus est compositum accidentarium: quale est annulus, ubi aurum, & figura, annulum constituunt: & substantialis quidem forma eadem est, ac auri: annuli autem figura, quam aurifex introduxit, est forma constituens annulum, quatenus est annulus. Sic igitur colligimus, rectè à scriptore Sapientiæ Salomonicæ ventum culta inter corpora referri, ac seorsum ab aëre memorari: nec malè tamen ab Herodoto, & Strabone, cùm ventos nominassent, aëra præteriri. Nam hi, quia ab exhalatione terrestri, permixtâ vaporibus, aër propellitur, novo succedente; eò in vento aëra sunt complexi: ac quamquam & aëra, & exhalationem terrestrem, quæ frigore fit ventus, Persæ divino colerent honore; Deum tamen hunc Ventum, quàm Aëra, dicere maluerunt; quia, quò quid vim habet majorem, eò diviniùs judicabant: quanta autem vis sit venti præ aëre tranquillo, per se satis est manifestum. Cæterùm non Persæ solum Ventos coluere, sed etiam Phœnices: quod ex Phœnicia Sanchuniathonis Theologia liquet. Eusebius enim in primo de Præparatione Euangelica refert ex ea, Usonem Phœnicem templum iis posuisse. Præterea Græcis etiam in Diis erant. Cùm enim maximus iis metus esset incussus ob adventantem Xerxis exercitum: oraculum Delphicum jussit eos ἀνέμοισι εὔχεσθαι, *ventis supplicare.* Et ratio addita, quia ab his maximè auxilium maneret Græciam. Itaque tum in delubro Thuiæ, Cephisi filiæ, ara est Ventis constituta, iisdemque sacrificatum. Auctor Herodotus lib. VII: atque addit: Δελφοὶ μὲν δὴ κατὰ τὸ χρηστήριον ἔτι καὶ νῦν τοὺς ἀνέμους ἱλάσκονται. *Ac Delphi propter hoc oraculum nunc quoque ventos propitiant.* Etiam apud Platonem in Phædro legas de ara ab Atheniensibus Boreæ constitutâ: ubi is Orithyiam rapuisse dicebatur. Quem tamen cultum fuisse mixtum, censeo; ut unà cum Borea cultus sit vir magni nominis è Boreali tractu adveniens, à quo rapta Orithyia. Nisi malis, principem hanc puellam periisse tempestate, quam phreneticus ille Boreas concitaverat: ac propterea placuisse, ut Boreæ supplicaretur, quò in posterum magis propitius foret navigantibus. Sic cogimur conjectare in rebus ab omni hominum memoria remotis.

In Sicyoniæ urbe Titane, descendenti à vertice, ubi templum Minervæ, (verba Pausaniæ *a* sunt) βωμός ἐστιν ἀνέμων· ἐφ' οὗ τοῖς ἀνέμοις ὁ ἱερεὺς μιᾷ νυκτὶ ἀνὰ πᾶν ἔτος θύει· *ara est ventorum; ad quam sacerdos quotannis nocte unâ sacrificat.* Addit ibidem, ut ad quatuor foveas arcana quædam concinat, ἡμερούμενος τῶν πνευμάτων τὸ ἄγριον· *ad placandam ventorum sævitiam.* Ipse etiam Augustus Cæsar sacrificavit Circio, vento Galliæ, præcipuè Narbonensi, peculiari, valdeque infesto; ut si Latinam vocis habeat originem, sic dictus videatur à vertigine, quia in *circum* sive gyrum flet. De eo sic L. Seneca Natur. Quæst. lib. V, cap. XVII: *Galliam infestat Circius: cui, ædificia quassanti, tamen incolæ gratias agunt, tanquam salubritatem cæli sui debeant ei. Divus certè Augustus templum illi, cùm in Gallia moraretur, & vovit, & fecit.* Quamobrem, quod apud Maronem in tertio magni operis mactat Æneas

—— Pecudem Zephyris felicibus albam:

Id non ex poëtarum modò, sive fabulari theologia, sed civili etiam prolatum est. Eò autem albam pecudem dixit poëta, quia ventus is est albus ac serenus. Unde etiam in Circo Romano albus aurigarum color sacer erat Zephyris; teste Tertulliano de spectaculis cap. IX, & Isidoro l. XVIII Originum, cap. XLI.

Quod verò poëtæ ventis præfecerint Æolum, id potiùs ab veteri historia tractum videtur; ut magis ad animales, quàm naturales, pertineat Deos. Vixisse enim dicitur Iliacis temporibus; ac post socerum suum Liparum in insulis regnâsse Vulcaniis, quæ postea Æoliæ ab eo nominatæ. Addunt fuisse regem, ut pium, justumque, ita fidelis & nauticæ rei, pro temporibus illis, peritissimum, hominesque ab eo edoctos vela facere, & ex nebulis surgentibus prædicere tempestates; item de ventis futuris multo antè statuere ex anni tempore: atque ob ista post mortem habitum esse ventorum Deum. Hæc cognoscere est ex Polybio; quem sequitur Strabo: item ex Diodoro Siculo, Palæphato, Servio Varronem exscribente, sed & Tzetze, atque aliis. Notissimi de eo versus poëtarum principis *b*:

—— Hic vasto rex Æolus antro
Luctantes ventos, tempestatesque sonoras,
Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.

Quos versus, (obiter ut hoc addam) etiam Seneca *c* adducit; sed ut culpet. *Non intellexit*, inquit, *nec id, quod clausum est, esse adhuc ventum; nec id quod ventus est, posse adhuc claudi. Nam, quod in clauso, quiescit, & aëris statio est. Omnis in fuga ventus est.* Unde videmus,

a Septuaginta interpretum.

a Lib. 2.

b 1 Æn.

c Lib. 6. Natural. Quæst. cap. 18.

mus, nobilem philosophum, ac poëtam, non putasse solum poëtam ἀναμάρτητον *a*, poësin philosophiæ fontem, nec poëtarum sententias ad philosophorum trutinam, sed sententias philosophorum poëtico debere examine expendi. Nimis ista ὑπερβολικῶς *b*, ac licenter, vel ludicrè, ab hominibus eruditis dicuntur, ac scribuntur. Admiramur poëtas: sed non ut eorum admiratione meliorum & sanctiorum fiamus studiorum contemtores: quomodo, ut Livius *c* narrat, ex P. Scipionis admiratione, Indibili, Illergetum regulo, L. Lentuli, & L. Manlii Acidini, obortus erat contemtus; quæ admodum miserè illi cessit. Sed hanc de præstantia poësios præ philosophia jactationem abunde refellimus in primo eorum, quos de poëtica scripsimus. Nec tamen propterea defugimus, quoties possumus, patrocinari poëtis. Uti hoc ipso in loco, quem Seneca reprehendit. Nam si vulgi se opinioni accommodavit Maro, quid fecit præter poëtarum morem? sin agi cum eo, ut philosopho, cupimus: dicam per ventos terræ inclusos μετωνυμικῶς intelligere materiem fumosarum exhalationum, quæ è terra eductæ, dum calor & levitas manet, rectà adscendunt; refrigeratæ autem, ac condensatæ, venti fiunt. Quod si quid peccatum à Marone, quanto magis culpæ reum peragere sit Homerum *d*, apud quem Ulysses ventum habet utri inclusum!

a Errare nescium.
b Veritatis excessu.
c Lib. 29.
d Odyss. κ. vers. 20.

CAP. II.

Iis, quæ à poëtis prodita sunt de origine Titanum, & eorum pugna cum Diis, repræsentari primam mundi constitutionem. Titia pro tellure, & unde hoc nomen, curque filii ejus similiter Titanes *dicti. Quare Phœnices* Thoth, & Bau, *vocarint, quod Græcis est* chaos. *Cur Titanes pugnâsse cum Diis, cur item dicantur fratres Saturni. Titanum etiam originem, ac pugnam, ad ventos reduci. Quamobrem Titanes Cæli Terræque filii, ac centimani etiam, perhibeantur. Quid significetur per Gygen, Briarea, & Cottum; ac unde nomen hoc singulis: eosdem τελοπάτορες nuncupari: & cur hi tres, in pugna Titanum, à partibus Iovis stetisse dicantur. Aquilonem quæ urbes spectant, salubriores sunt omnibus, si eas, quæ Orientem respiciant, exceperis.* Leuconotus *cur sic appelletur. Cur Horatius* candidos *dicat* Favonios primi veris. *Qui venti signentur per Titanas Iovi infestos. Ventos in terras demissos descendere ob pondus, quippe aëre nostro graviores. Refelluntur obiter, qui nubes existimant esse graviores aere nostro. Scythis etiam videri ventum fuisse pro Deo.*

SEd quia non incommodè delapsi jam sumus in Theologiam poëticam: quid impedit, quo minùs proximè subjungam, ut ad ventos etiam pertineant, quæ poëtæ de Titanibus, & antiquâ eorum origine, cumque Diis pugna, prodiderunt?

Est verò doctrina hæc bipartita: partim enim repræsentat primam mundi constitutionem: partim autem naturam rerum constitutam. Utroque nunc modo considerabimus. De priori ita res habet.

Terra, qualis primò fuit, rudis nempe & inculta, aquis item obruta, eoque lutosa, juxta veterem gentium Theologiam dicta est Τιθία, טיט, *tith*, hoc est, *lutum*. Apollonius lib. 1 Argon: *a*

a Vers. 1125. 1126.

> Μητέρα Δινδυμίην πολυπότνιαν ἐγκαλέοντες,
> Ἐνναέτιν Φρυγίης, Τιτίην θ᾽ ἅμα, Κυλλήνιόν τε.
> *Matrem Dindymenen multum venerandam invocantes,*
> *Habitatricem Phrygiæ, Titiamque simul, & Cyllenum.*

Ubi scholiastes ex Menandro refert, Μιλησίους, ὅταν θύωσι τῇ Ῥέᾳ, προθύειν Τιτίᾳ, καὶ Κυλληνῷ· *Milesios, quando Rheæ sacrificant, prius rem divinam facere Titiæ, & Cylleno.* Et quâ de causâ Tellus vocata est *Titia*, etiam filii ejus *Titanes* vocabantur: nempe ab eodem טיט, quasi πηλογόνους, sive *lutigenas* dixeris; vel, ut Florus *b* loquitur, *terrigenas*; quod sit γηγενής. Unde & quæ τιτανομαχία fuerit, non est obscurum. Nempe primò attendebant chaos: quod, ut Servius in VI Æn. exponit, elementorum est confusio, rerum primordium. Phœnicibus *a* confusa hæc materies dicebatur *Thoth*, & *Bau*; quæ absque dubio sunt facta ex תהו ובהו, *tohu*, & *bohu*; quæ habemus Genes. 1, 2. Non poterant verò prisci aliud sibi persuadere; quin, cùm è chao, sive confusione illâ, omnia locum peterent, quem nunc obtinent, magna fuerit rerum omnium perturbatio, aliis in alia impingentibus. Quare cùm mundum hunc omnem, & singulas ejus partes, esse animatas judicarent, (qua de re superiùs satis diximus) speculabantur cum animo suo rudis illius cæli, rudisque terræ filios è chao prodeuntes, quasi animis erga Iovem infestis: tum verò, quomodo Jupiter gravia depresserit, levioribus adscendentibus. Ut Jupiter sit διακρισία, καὶ εὐταξία *b*, sive utriusque auctor. Pugna istæc commissa est à Titanibus, Saturni, hoc est, temporis fratribus; quia cum mundo tempus cœpit, & cum tempore pugna istæc & facta est, & diremta. Hanc elementorum pugnam versibus istis descripsit Ovid. 1 Metham.

b Lib. 1. cap. 17.
a Sanchuniathon apud Euseb. lib. 1 de Præpar. Evang.
b Bonitas temperiei, & ordo bene compositus.

> *Obstabatque aliis aliud, quia corpore in uno*
> *Frigida pugnabant calidis, humentia siccis;*
> *Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.*
> *Hanc Deus, & melior* LITEM *natura diremit.*

Altera Titanum physica consideratio pertinet ad naturam jam constitutam. Atque ita per Titanes intelliguntur venti, & cæteræ exhalationes, etiam igneæ. His quoque Titanum, hoc est, lutigenatum, nomen convenit, quia terra quidem est mater ventorum, sed imprimis lutosa. Sanè terra imbri rigata, macerataque, magis idonea est, quæ à Sole calefacta exhalationes emittat. Jure igitur Titanes dicuntur filii Cæli, & Terræ, cùm ventorum caussa efficiens sit cælum: terra autem sit unde prodeunt. Hesiodo dicuntur ὑπερήφανα τέκνα, *superba proles*. Quid enim vento levius? Unde *ventus* pro ostentatione: & Maroni *ventosa lingua*, pro superba, & ostentatrice. Centum iis manus tributæ, quia omnia rapiunt: manus autem rapinæ instrumentum, dextra imprimis: nam sinistra furtis accommodatior, unde *tagax* dicitur: dextra rapinis, unde Horatius *c*.

> *Omne sacrum rapiente dextrâ.*

c Lib. 3. od. 3.

Ex ventis tres isti Hesiodo memorantur in Θεογονίᾳ; Γύγης, Βριάρεως, Κόττος. Latent in terra obscuri; unde nomen Γύγης. Nam γυγαῖος est σκοτεινὸς, interprete Hesychio. Validi sunt, & inde vox Βριάρεως. Nam βριᾶν, *validum reddere*, ἀπὸ τῆς βίας *d*. Terram feriunt, unde vox Κόττος. Siquidem κόττειν valet τύπτειν, juxta Hesychium. Fere similiter vetus Hesiodi scholiastes: Κόττον μὲν φησι τὴν κινητικὴν δύναμιν, παρὰ τὸ κοτεῖν· Βριάρεων δὲ, τὸ ἰσχυρόν· Γύγην, τὴν δύναμιν. ὅτι δὲ λέγονται ἐκ νεφελῶν ἄνεμοι. εἰσὶ δὲ ἁρπακτικοὶ πάντες. διὰ τοῦτο καὶ ἑκατόγχειρες μυθικῶς, διὰ τὸ ὁρμητικὸν τῆς μάχης. *Cottum ajunt vim habere motricem, indeque Cottum dici, quia* κοτεῖν *notet ferire. Briareum autem signare validum; ac Gygen, vim sive potestatem. Et hi dicuntur venti è nubibus delati. Ac universi sunt raptores. Iccirco etiam centimani sunt, secundùm fabulas: nempe propter impetum bellicum.* Atque hi tres vocabantur τελοπάτορες *e*: quemadmodum tradidit olim is, qui in Physicum Orphei est commentatus.

d A vi.
e Tertio loco parentes: puta post Solem, & Lunam: de quo ex Philochoro Etymologus.

Et favet Demon in Atthide: qui ventorum hanc ait appellationem. De utroque testis Suidas in τελοπάτορες.

Porrò etsi τιτανομαχία sit, quando venti inter se confligunt, atque, ut poëta *f* ait,

> *Unà Eurusque, Notusque, ruunt, creberque procellis*
> *Africus:*

f 1 Æn.

Non tamen omnes obnubilant cælum, quod *Iovis* nomine signatur: sed quidam illud serenum reddunt. Ideo in Titanum conflictu aliqui dicuntur stetisse à partibus Iovis: nempe proximè memorati; Cottus, Gyges, Briareus, venti cælum reddentes serenum. Qualis est aqui-

aquilo: unde ipse de se apud Nasonem VI Metam. ait:

—— Hac tristia nubila pello.

a Boreas serenus. Hinc Theophrasto de ventis ὁ βορέας δ' αἴθριος *a*: quia nempe, frigidus licet, serenus tamen. Unde & Aristoteles in VII Polit. cap. XI, ait, post urbes eas, quæ Orientem spectant, proximè, ut salubriores, esse laudandas, quæ respiciunt Aquilonem; quia magis εὐχειμέριοι *b*. *b Hieme convenientes.* Mirum autem, quàm hic varient interpretes; Aretinus, Perionius, Strebæus, Sepulveda. Sed vide, quæ hoc de loco scripsit, non modò Franciscus Valleriola lib. II Locorum communium cap. V: sed & Federicus Bonaventura Urbinas, in Theophrasti librum de Ventis *c*. *c In textum 32. fiue p. 165.*

Serenus etiam est Leuconotus: de quo Vitruvius lib. I, cap. VI, & Vegetius lib. IV de re militari, cap. XXXVIII: è Latinis Ausonius in Monosyllabis:

Velivolique maris constrator Leuconotus Libs.

Et ante eum Horatius lib. I, od. VII:

Albus ut obscuro deterget nubila cælo
Sæpe Notus, neque parturit imbres
Perpetuos,

d De ventis. Imò ante hos omnes Theophrastus, lib. περὶ ἀνέμων *d*, sic scribit: Οἱ γὰρ ἠρινοὶ νότοι, καθάπερ ἐτησίαι τινές εἰσιν· οὓς καλοῦσι λευκονότους. αἴθριοι γὰρ, καὶ ἀσυννεφεῖς. *Verni Austri sunt velut Etesiæ quidam, quos Albos vocant Notos. Sunt enim sereni, & absque nubibus.* Nempe λευκόνοτοι dicuntur, quia ab iis λευκαίνεται ὁ ἀὴρ, *aër redditur albus.* Ut appellatio sit διὰ τὸ αἰθρίας ποιεῖν· *quia faciunt serenitatem*; ut ait Alexander Aphrod. in II Meteorolog. sive διὰ τὸ ἀπίεσχον καὶ γαλήνιον τῆς πνοῆς, *propter placiditatem, & tranquillitatem aëris*; ut est apud Olympiodorum. Verni etiam Favonii sunt sereni: unde eos, ut rectè visum eidem Federico Bonaventuræ Urbinati *e*, candidos vocat Horatius lib. III, od. VII: *e In Theophrastum de ventis, pag. 122.*

Quid fles Asterie, quem tibi candidi
Primo restituent vere Favonii?

Nam quod Dionysius Lambinus arbitrabatur, *candidos* poni pro jucundis, quomodo Catullus *f* ait, *f Carm. 8.*

Fulsere quondam candidi tibi soles:

id eo facilè refellitur, quòd, ut Theophrastus lib. de Ventis *g* ait, Favonii primo vere spirantes (de quibus apertum est loqui Horatium) frigore suo sint molesti; nec nisi adulto vere sint lenes ac jucundi: quod etiam liquet ex Aristot. sect. XXVI, probl. XXXI, & LV. Scio, & putare Lambinum, posse nihilominus favonios dici jucundos, quia virum restituent uxori desiderantissimæ. Sed omnino hoc longiùs quæsitum, ut eò recurrere opus non sit, si favonii primo spirantis vere ea sit natura, quam dicebamus. Et hæc de Titanibus Iovi amicis. At cæteri Titanum adversabantur Iovi. Quo significatur, ventos prope omnes aëra reddere nubilum, & turbidum, sic ut cælum ipsum suis impetere tempestatibus videantur. Cùm verò ad terras depressisse eas dicitur Jupiter, per hoc itidem significatur εὐκρασία *h*, quæ requirit, ut, quæ levia sunt, adscendant, graviaque omnia petant inferiora loca. Scio, vulgarem esse opinionem, deorsum pelli à nube, vel frigore mediæ aëris regionis. Sed rectiùs dixeris, proprio id pondere fieri. Ut enim vapos, ubi concrevit, guttatim decidit ob pondus: sic exhalatio terrestris, ubi frigore, quod calori successit, condensata est, haut aliter, ac aqua per canalem, concidit in terras. Ut penitus errent, qui ventos existimant leviores esse aëre nostro. Ac planè similis error, cùm arbitrantur, nubes esse aëre nostro graviores: quod si esset, non innatarent aëri. Fefellit, non vulgares modò animas, sed summos etiam philosophos, σόφισμα, sive ἀσυλλογισία quædam, quæ istiusmodi est: Gravia omnia sunt opaca. Et nubes est opaca, saltem præ aëre infero. Inferiori igitur aëre gravior est. Non jam dicam de formæ vitio pueris conspicuo. Obducam modò simile argumentum. Graviora cuncta sunt opaca. Atqui lignum est opacum præ aquis, quibus supernatat. Lignum igitur gravius est aquis. Quid stultius? cùm nihil sit manifestius, quàm lignum esse opacum magis aquis pellucentibus; & nihilominus iisdem levius, quia alioqui mergeretur, quod nunc innatat. Et contrà vitrum non est opacum (visum enim non terminat) sed pellucidum; sic saltem, ut minùs habeat opaci, quàm aquæ crassiores. Et tamen non innatat aquis, sed pessum it. Nimirum peccari in eo solet, quòd, ubi quid vident pellucere, continuò colligunt de levitate: atque ubi conspiciunt præ opacitate terminari visum, gravius esse credunt pellucentibus. Quasi non lapillus etiam pellucidus fundum petat; lignum, quod opacum est, innatet aquis. Dixeris, ex opaco, & pellucido, judicium esse ferendum; non ex pondere, quia lapillus, etiam unius unciæ, fundum petat; at fluitet trabs multarum adeò librarum. Sed qui crassè adeo philosophantur, parùm cogitant, attendi talia oportere pro spatio, quod occupant. Trabs quidem lapillo gravior est: attamen non moles spectanda, sed spatium, quod pari mole occupant in aquis. Lapilli minutum cogita spatium, quòd obtinet: graviorem esse aquis proximè subditis, res docet. Cogita item, quantum aquæ spatium sit, cui innatat trabs. Tanta aquarum moles, quin gravior trabe sit, minimè dubitandum.

g Text. 40.

h Tempestas bona.

Post ista de Romanis, & Græcis, mantissæ loco erit, etiam Scythis videri ventum fuisse pro Deo. Nam Lucianus in Toxaride ait, eorum fuisse juramentum, μὰ τὸν ἄνεμον, καὶ τὴν ἀκινάκην· *per ventum, & acinacen, sive gladium.* Videlicet, quia aër vitam conservet; gladius auferat. Nec tamen argumentum hoc planè est invictum: quando & per ea jurabant gentiles, quæ carissima erant, utcunque ea non haberent pro Diis. Sed de hoc inferiùs disseremus.

CAP. III.

Duobus, inter alia, adductos esse gentiles, ut, nimiâ ventorum admiratione, eos colerent pro Diis. Eorum unum esse, quòd origo ventorum ignoretur: deque hoc locus Psalmi CXXXIV *declaratus. Alterum esse, quod leve ventorum corpus motu feratur obliquo: ac de isto illustratus Jobi locus cap.* XXVIII. *Caussam ejus obliquitatis non esse frigus mediæ aëris regionis: nec enim regionem illam naturâ esse frigidam; sed frigescere, cùm vapores in ea, excluso calore, condensantur. Proinde caussam motus obliqui esse à proprio halitus frigore, quia calor ille, quo exsuperante exhalatio prius adscendit, agitatione in tantum evolavit sursum, ut non amplius, quod terrestre graveque erat, vincatur à levi & igneo: sed utriusque sit partis æquilibrium: unde & gravior partium earum pugna, quæ motum ventorum reddit vehementiorem.*

NUnc videamus, quid miseras impulerit gentes, ut ventos etiam haberent pro Diis. Non dubitandum autem, quin ante omnia eos moverit stupenda eorum violentia: qua arbores frangunt, vel evellunt, ædificia prosternunt, vastas in mari naves mergunt. Atque admirationem hanc auxit, quòd illud tam violentum non sit oculis cernere: imò vulgò etiam incognita ejus sit origo: quid vulgò dico? quando vel eruditissimi homines de ea certent magnam partem incerti. Quò respicitur Psal. CXXXIV: *Qui producit ventos de thesauris suis.* Nec enim per thesauros, ut plerique enarrant, angelos capio: sed potentiam Dei, eamque abditam, & divitem. Duo quippe ista in thesauro concurrunt, quòd rerum sit & abditarum, & pretiosarum, ut voce eâ commodè potuerit indicari potentia Dei secreta, & dives. Quanquam & per *thesauros* loca liceat intelligere subterranea. Quomodo Nævius *Orcivum* dixit *thesaurum* a, quod Horatius *b domum* vocat *Plutoniam*; nempe mortuorum receptacula. At magis ventorum cavernis, quàm sepulcris, *thesauri* vox conveniat, quia sepulcra quidem sciantur; quibus verò terræ, aut maris locis, venti erumpant, ignoretur. Sed sive secretam Dei potentiam, sive abdita intelligere hic loca malis: ad occultam illam venti originem respexerit etiam

a Apud Agellium l. 1. c. 24.
b Lib. 1. od. 4.

Christus Joan. III: *Spiritus, ubi vult, spirat, & vocem ejus audis: sed nescis, unde veniat, & quo vadat.*

Quin verba ex Psalmo CXXXIV superius allata, non solùm respiciunt locum, unde venti originem ducunt: sed etiam caussam mirandi eorum motus. Unde B. Augustinus, eum enarrans locum: *Quia*, inquit: *flat ventus, sentis: quâ caussâ flet, vel de quo thesauro rationis eductus sit, nescis.* In hac caussa motus, nihil æquè humana vexat ingenia, quàm illud: cùm exhalatio fumida, quæ venti est materies, adscendat, cur ventus nihilominus feratur obliquè. Aliquò usque tamen in eo quoque ex Scripturis pertingere licet. Nam ait B. Job cap. XXVIII, 25: *Ut faciat vento pondus, & aquas appendat in mensura.* Sententia enim est: Deum omnia facere in mensura: sic aquis modum præfinire, ne terras obruant: sic ventos appendere, ac librare, ut, licet exhalatio antea levitate suâ adscenderit, postea tamen, hac amissâ, eò usque descendat, donec in confinio levioris, ac gravioris aëris, constitutus, nec adscendat, quia non superat levitas, nec descendat, quia non superat gravitas: sed hujusmodi sit temperamento, ut neutrum principium ab altero vincatur, eoque motu feratur obliquo circa terras. Censet igitur S. Job Deum quasi lanci imposuisse, tum quod terrestre inest exhalationi, ac naturâ est grave, tum τὸ θερμὸν sive calidum, hoc est, portionem igneam, quæ eidem inest, ac naturâ est levis: ac quemadmodum, cùm calor excederet, adscendebat: ita postquam temperato, & coërcito calore, partes duæ, una terrestris, ignea altera, redactæ sunt ad æquilibrium; mox, quod superius, eoque levius est, detinere exhalationem, ne adscendat; quod verò inferius, eoque gravius est, vetare ne descendat, ac proinde ferri in obliquum, quia hac parte non impediatur. Nec ignoro, Latinos Aristotelis interpretes fere in eâ esse opinione, exhalationem fumidam, ubi ad mediam aëris regionem pervenerit, ejus frigore repelli, ac quia naturalem ob levitatem repugnet ei, ut descendat, eò, mixto motu ex naturali, & violento, ferri obliquè. Verùm his obstat, quòd sic motus ventorum non esset naturalis, sed violentus. Præterea nec semper media aëris regio est frigida: sed frigescit, cum vapores in ea condensantur. At venti sæpe generantur ac flant cælo non obsesso nubibus. Adhæc frigus est qualitas positiva, non privativa duntaxat: eoque quod regio hæc sit remotior à sideribus, nec radii in eam Solares reflectantur, idonea dici ratio nequit, cur regio ea sit frigida naturâ. Positivæ enim qualitatis positiva adduci ratio debet. Proinde sic statuendum cum Aristotele, aëra omnem naturâ esse calidum: eum quoque, qui mediam occupat regionem; imò hunc naturâ calidiorem esse, quàm illum infimæ regionis: quia quo levior est rariorque, eo quoque est calidior. At mediæ regionis aër naturâ suâ est levior rariorque illo imæ regionis: alioqui enim descenderet. Ergo omnino media regio est calida, dummodo consideretur, ut cum Aristotele *a* dicam, κατ' οἰκείαν φύσιν *b*: frigus verò, quod sæpe obtinet, ab externa & adventicia est qualitate. Non igitur exhalatio fumida ab regione media, saltem non quando aër est serenus, frigore ejus pellitur deorsum: sed, quòd descendit, id fit à frigore proprio. Nec obstat, quòd antea adscenderit. Nam cùm è terra ferretur in sublime, plus inerat ignei, quàm terrestris. Dum verò adscendit, agitatione istâ disgregatur, calorque sive illud igneum, quod habebat, sursum se recipit, usque dum in tantum exclusus sit calor, ut pars terrestris sive gravis non amplius vincatur à levi & ignea. Atque hinc quoque certamen est portionis igneæ, & terrestris, in qua pugna, ob partes libratas, exhalatio nec adscendere valet, nec descendere: contrà quàm fit in perfectè mixtis: ubi ex elementis una resultat forma substantialis: unde, pro elemento prædominante, vel adscendunt, vel descendunt. Dispar eò est ratio in ventis, ac meteoris aliis; quia hæc non sunt propriè vereque συγκεκραμένα, sive *mixta*: sed κατὰ παράθεσιν ἑνωθέντα, *per appositionem conjuncta*: quæ imperfecta est mixtio; veruïque congeries & appositio unius elementi ad alterum, remanentibus formis substantialibus, non novâ efflorescente. Proinde permanet natura geminæ φορᾶς *a*, superæ, & inferæ: atque dum neutra vincit, exsurgit media, in obliquum: haut aliter ac contingit in capillis crispis. Nam proveniunt hi ex calida, & sicca exhalatione: ac quia calidum ob levitatem ascendit naturâ; siccum terrestre deprimit; in temperamento autem isto neutrum superat: eò nec simpliciter adscendunt, nec descendunt, sed crispantur capilli: ut est apud Aristotelem lib. V de Ortu Animalium, cap. III. Atque hæc de ventorum motu dicta nobis sunt ex sententia Theophrasti: cujus liber quidem de meteoris deperiit, unde ea plenius esset cognoscere: sed illius hac de re judicium tradidit nobis Alexander Aphrodisiensis in Aristot. lib. II Meteorol. context. XX, & Olympiodorus primi Meteorolog. actione XX. Ex junioribus verò in aperienda hac caussa, cur in obliquum ferantur venti; Latinorum omnium industriam vicit doctissimus & acutissimus Peripateticus Federicus Bonaventura Urbinas: qui & in eo multus est, ut ostendat, contrà quàm putavit Olympiodorus, Theophrastum hac parte non recessisse à magistro Aristotele.

a Lib. II. Meteorol. cap. 4

b Secundum propriam naturam, sive qualitatem nativam.

a Lationis, sive motionis.

Cap. IV.

Variæ ventorum vires, quibus gentiles quidem ad eorum cultum adducti sunt: sanæ autem mentes impelluntur ad notitiam & amorem creatoris. Quomodo, cùm ventorum materies exhalatio sit fumida, quæ semper est calida, ventorum aliqui nihilominus frigidi dicantur: qualis aquilo, si comparetur cum austro, qui calidus, & siccus: sed siccus in Africa, pluvius Europæis, atque ejus caussa adlata. Noti *etymon genuinum, sed alterum rejectum. Cur venti nunc lenius, nunc vehementius spirent: quidam item continuo, quidam flatu interrupto; aliqui diutius, alii brevi tempore: quidam indiscriminatim, alii certo anni tempore; ut Etesiæ, Chelidonia, Ornithia: quidam quavis diei horâ oriantur, & occidant, quidam certâ; ut qui occidunt cum Sole, vel qui, ut Etesiæ, oriuntur horâ diei tertiâ; & quæ ejus rei caussa, & ut inde* somniculosorum *retulerint cognomen. Quomodo iidem nunc Aquilonibus, nunc Favoniis, accenseantur. Ut Etesiæ Aquilonares vertantur in Subsolanos; & fortasse etiam Austrinos. Budæi παρόραμα. Locus Nigidii illustratus. Cur Subsolani magis flent hieme, Favonii vere, & æstate. Ventorum alii rectâ flant lineâ; alii reflexâ, ut Cæcias, deque eo proverbialis senarius. Quantopere venti prosint nobis, & obsint. Ac primum quid præstent plantis. Deinde quantum commodent animantibus, præcipueque homini, ratione aëris, sine quo vivere non possumus. Distantia ortus atque occasus, æstivi & hyberni. Cur auster corporibus sit insalubris. Cur* plumbeus *dicatur Horatio. Interdum tamen prodesse. Discrimen ventorum hac parte; pro loco, unde spirant. Quam ventorum notitia medico sit necessaria. Utilitas venti ad humana commercia, & Evangelium omni prædicandum creaturæ.*

EX his natura ventorum generatim cognoscitur. Nam & materialem caussam vidimus, quæ fumida est exhalatio; & formalem, quæ est motus obliquus; & motus hujus caussam efficientem, quam statuimus in æquilibrio partis terrestris, & igneæ, ac utriusque inter se pari ex paribus viribus pugnâ. Sed præterea Theophrastus *a* spectare jubet τὰς δυνάμεις, καὶ τὰ συμβαίνοντα, *vires, & consequentia.*

a Lib. de ventis.

Sunt enim ventorum hi calidi, illi frigidi; hi humidi, illi sicci. Non dubium, quin omnis exhalatio sit calida: sed pro aëre, cui se miscuerit, ventus aut calidus dicitur, aut frigidus. Est enim is aggregatum ex aëre, & exhalatione. Itaque Auster est calidus; quemadmodum Hippocrates ait in II de diæta, & Aristoteles in II Meteorol. cap. III, & problem. sect. XXVI. At frigidior est Aquilo,

quia

quia exhalatio frigido miscetur aëri Septentrionali. Item Austri in Africa sunt sicci: idque ex siccitate cæli iis in terris. At idem ventus in Græciam, vel Italiam, per mare mediterraneum delatus, humoresque de eo secum trahens, fit ὑδατωδέστερος, sive *pluvius*: unde & Græcis νότος vocatur, quia νοτὶς, *humor*: non quasi νοσώδης, sive *morbidus*: ut in Aristotelis fragmento *a* de ventorum situ legere est.

a Ex libro Aristot. περὶ ἀνέμων.

Item ventorum hi lenes sunt, & placidi; illi vehementes: & horum aliqui initio validiores; alii, ubi diutius spirarint. Cùm initio universa flatus concurrit materies, vehemens is principio est: sed languidè desinit, quia parum materiæ tum superest. At cùm magis & magis materies accrescit, ut leniùs cœperit, in progressu tamen violentiùs flat ob materiam copiosiorem. Est & cùm idem ventus primò leniùs, tum vehementiùs, hinc iterum leniùs spirat, ac similiter vel in singulas variet horas. Uti fit in ventis, qui ab inæqualibus spirant locis; nempe partim è montibus, partim planitie. Quod cùm fit, nunc se diffundunt, nunc remittunt. Inæquales etiam sunt Etesiæ, quia nunc celeriùs, vel uberiùs; nunc tardiùs, vel minori copiâ, materies accedit.

Quidam etiam è ventis continui spirant; quidam per intervalla. Aquilonares Etesiæ continuantur, qui & propriè magis Etesiæ dicuntur: at Austrini Etesiæ per intervalla flant, materie errante, parteque unâ succedente post aliam.

Quidam venti diuturni, quidam brevi flant spatio. Aquilonaris, ut Aristoteles, & Theophrastus, tradunt. non solet minùs durare triduo, quia Septentrionales regiones, assiduas ob pluvias, exhalationibus abundant. Sed austri sunt magis diuturni, ob caussam potentiorem; quæ est calor vehementior.

Quidam insuper quavis anni parte spirant, quidam certâ: unde *Etesiæ* sive anniversarii dicuntur. Sic Etesiæ aquilonares flant ἐν ὀπώρᾳ, sive posteriori parte æstatis. Chelidoniæ autem, qui sic dicuntur ab hirundinis visu, & sunt ex favoniis, spirant VII Kal. Martii: ut est apud Plinium lib. II, cap. XLVII. Ac, ut ibidem legas, Ornithiæ, (quibus id nomen ab avium adventu, & quia idonei sint ad avium fœturam) flare incipiunt uno & septuagesimo die post brumam. Nimirum tunc oriuntur, quia tum annus intepescat.

Quidam è ventis quavis diei parte spirare incipiunt, quidam certâ. Sic sunt, qui cum Sole oriantur, & occidant: unde Maro III Æn.

Interea fessos ventus cum Sole reliquit.

Videlicet quas exhalationes fumidas Sol conciverat, eas & suo jam consumserat fervore. At sæpe item, occidente Sole, oriuntur flatus. Itaque meridie quidem silent, calore solari, ut potentiore, detinente infirmiorem exhalationis calorem. At vesperi exhalationes eas Sol abiens dimittit: unde & ob frigus aëris flare tum incipiunt. Sic & circa eclipses venti magis spirant, quia ob luminis defectum majus est frigus. Uti &, eandem ob caussam, aër est frigidior in coitu Lunæ. Etesiæ autem non cum Sole vel oriuntur, vel occidunt; sed, ut Plinio *b* memoratum, fere desinunt noctu; oriuntur autem tertiâ diei horâ: unde, quasi mane surgere nescii, à nautis *somniculosi* dicuntur, ac *delicati*: ut est apud Senecam lib. V Quæst. Natur. cap. XI. Tum demum autem oriuntur, quia tunc, Sole invalescente, nives in Septentrione liquefiant: ut est apud Aristotelem in II Meteorolog. Hosce ventos flare à Septentrione, vel argumento est Lucretii illud *c*,

b Lib. 2. cap. 47.

c Lib. 5. 741.

—— *Etesia flabra Aquilonum.*

Vitruvius tamen lib. I, cap. VI ait, flare ab occasu æstivo. Conciliare hæc possis ex scriptore de Mundo, qui perperam Aristoteles putatur. Is ait, Etesias μίξιν ἔχειν τῶν ἀπὸ τῆς ἄρκτου φερομένων, καὶ ζεφύρων· quod Budæus transtulit, *cinnum quendam conficere Septentrionum, atque Subsolanorum.* Omnino aliò mentem diviserat doctissimus vir, cùm *Subsolanorum* scripsit, ac *Favoniorum* sine dubio vellet. Quibusdam tamen terris ex Aquilonibus se vertunt in Subsolanos; si verè Plinius; *in Hispania, & Asia, ab Oriente flatus est eorum.* Et fortasse similiter de australibus Etesiis Nigidius Figulus in XI librorum de Vento *a*: *Et Austri anniversarii secundo Sole flant.* Nempe ut & hi ex Austris fiant Subsolani. Id si displicet, dicendum, *Sole secundo*, valere, τοῦ ἡλίου συνεργοῦντος, q. d. *Sole conferente ad eorum excitationem.*

a Apud Agellium l. 2. c. 22.

Etiam ventorum alii vere, & æstate, ut Favonii; alii hieme, ut Subsolani, magis flant. Testis Theophrastus lib. de ventis. Nimirum hieme Occidens, ob frigus, parum est idoneus, ad gignendas exhalationes fumidas: magis aptus Oriens, quia sit temperatior. Æstate verò etiam Occidens modicum habet calorem. Quam rationem quoque Vicomercatus adducit comment. in Aristotelis Meteorolog.

Præterea, secundùm libri de Mundo scriptorem, ventorum alii sunt εὐθύπνοοι, *qui directo feruntur spiritu*: alii ἀνακαμψίπνοοι, qui flant, ut Appulejus vertit, *flabris reciprocis* b; ut Budæus, *lineis reflexis, & refractis.* Talem idem scriptor dicit esse Cæciam: nempe quia, dum flat προσγειότερον, *prope terras*, in eminentia incidit terrarum loca, ac propterea sursum delatus, mox reflectitur, ac quasi regurgitat, & resupinatur. Nubes propterea non propellit; sed retrorsum, unde ipse venerat, adducit: ex quo senarius vetus:

Καχ' ἐφ' αὑτὸν ἕλκων, ὡς ὁ Καικίας νέφος·

Trahens mala ad se, ut Cæcias nubes solet.

b Ita quidem est in vulgatis. Sed vide, an non vera hæc lectio sit: Excursores venti habentur, qui directo spiritu; reflabri, qui reciproco; ut Cæcias putatur esse. Prout in codice nostro, qui Scaligeri olim fuit, manu summi illius viri annotatum reperio. Uti & alia multa in eodem correxit, quæ candide, nobis volentibus, publici juris fecit amicus noster ὁ μακαρίτης Geverhartus Elmenhorstius.

Meminit Aristot. Probl. sect. XXVI, 31, & Agellius lib. II, cap. XXII.

Hæc tam varia ventorum natura, & ad divinum Ventis honorem præstandum impulit gentiles: & homines sanos in admirationem ejus rapuit, qui condidit ventos. Utrumque eorum pleniùs intelligetur ex ventorum effectis, quibus homini vel commodant, vel incommodant.

Præter enim dicta, tum amorem ventis conciliarunt tot emolumenta, quæ generi præstarent humano: tum metum eorum incussere tot damna, quibus homines sæpe afficerent. Consistunt utraque in multis. Ac primùm in plantis; unde animantibus alimonia; homini etiam vestitus, & habitacula. Grande hoc bonum ventis debemus, alternis nunc gignentibus pluvias, quibus terræ irrigantur; nunc serenitatem, ut ea, quæ tellus producit, maturentur. Quâ ratione autem utrumque præstent, exponit Theophrastus libro de Ventis: Ὅθεν ἐκάστοτε πνεῖ, (αἴθριος) παρ' ἐκείνοις αἴθριος. ὅπου δ' ἀπωθεῖ τὸν ἀέρα, παρ' ἐκείνοις ἐπινεφὴς καὶ ὑέτιος. Διόπερ ὁ μὲν Βορέας, καὶ μάλιστα οἱ Ἐτησίαι, τοῖς πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἀνατολὴν οἰκοῦσιν, ὑέτιοι. ὁ δὲ Νότος, καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου τοῦ τόπου πνέοντες, τοῖς πρὸς ἄρκτον. *Ibi serenus est* (ventus) *ubi primum oritur: contrà nubilus, ac pluvius, quò pellit aëra. Quare Aquilo, & imprimis Etesiæ, iis, qui ad Meridiem, & Orientem habitant pluvii sunt. Notus verò, & alii venti à meridie spirantes,* (pluvii sunt) *iis, qui* (habitant) *ad Septentrionem.*

Nec solùm plantis prosunt, quatenus irrigant terras: sed etiam calore, ac frigore, nunc juvant, nunc nocent. Qua de re sic ibidem Theophrastus: Ὅτι δὲ τοὺς καρποὺς, τοὺς μὲν φθείρει, τοὺς δὲ τρέφει, καθόλου μὲν ἐκεῖνο ἀληθὲς εἰπεῖν· ὁ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων κοινόν. ὅτι τρέφει μὲν, ὅπου ψυχρὸς πνεῖ τοῦ θέρους· ἀπόλλυσι δὲ, ὅπου θερμός. καὶ πάλιν τοῦ χειμῶνος, καὶ τοῦ ἦρος ὁμοίως· ὅπου μὲν ψυχρὸς, ἀπόλλυσι· ὅπου δὲ θερμός, τρέφει καὶ σώζει, ἐναντίαν τῇ ὥρᾳ τὴν πνοὴν ἔχων. τοῦτο δ' ἐστιν, ὅταν ἐκ θαλάσσης ᾖ. θερμὴ γὰρ αὕτη χειμῶνος. *Quod autem fructus alios corrumpit, alios nutrit, in universum hoc verè dixeris, quod & aliis commune: nutrit enim, quando æstivo tempore frigidus spirat: corrumpit autem, quando calidus: ac par ratio est hiberno tempore, & verno. Ubi quidem frigidus, perdit: ubi autem calidus, nutrit ac servat; spiritu tempestatibus contrario. Hoc autem contingit, quando ortum ducit à mari. Est enim hoc calidum hyeme, frigidum æstate.*

Jam profectò quanti hoc est, quòd venti aëra ventilant, ac

ac purgant, ne quietus putrescat, ac varios pariat morbos. Quanti etiam alterum hoc, quòd pro aëre variat hominis, imò cunctorum animantium temperamentum; aër autem variat pro ventis; venti verò pro cæli plaga, unde spirant, & terrâ, vel aquâ, unde oriuntur.

Qui ab Oriente flant, moderatè calefaciunt: qui ab Occidente, moderatè frigefaciunt. Itaque & sensus reddunt vegetos, & corporibus sunt salubres, quorum fere conveniunt temperamento. Nec tamen par ratio semper, cùm triplex sit ventus uterque, & Orientalis, & Occidentalis; alio ab æquinoctiali spirante circulo; alio ab circulo cancri; alio ab illo capricorni: unde triplex ortus, & occasus, statuitur; æquinoctialis, æstivus, & hibernus; quorum æstivus, & hibernus, à se distant gradibus XLVII; ab æquinoctiali autem XXIII, & dimidio: ut non possit non magnum in ventis inde spirantibus esse discrimen.

Quod ad ventos septentrionales, ac meridionales; sunt priores, ut antea quoque diximus, frigidi, & sicci; alteri calidi, & humidi. Itaque isti quidem putredini adversantur, corporaque reddunt valida, ac robusta, sensus item vegetos: at contrà (ut Hippocrates in Aphorismis *a*, & libro de Humoribus, ait) νότοι βαρυήκοοι, ἀχλυώδεες, καρηβαρικοί, νωθροί, διαλυτικοί· *Noti, auditum hebetantes, caliginosi, caput gravantes, pigri, dissolventes.* Quæ verba sic illustrat Galenus: Τὴν δὲ αἰτίαν, δι' ἣν οἱ νότοι βαρυηκοΐαν ποιοῦσι, καὶ ἀχλυώδη τὴν ὄψιν, οὐ χαλεπὸν ἐκ τῆς κράσεως αὐτῶν καταλογίσασθαι, θερμὴν καὶ ὑγρὰν τὴν φύσιν ὑπάρχοντος. *Caussam vero, ob quam austri graviorem reddant auditum, & visum caliginosum, non difficile est ex ejus temperamento cognoscere; quod naturâ est calidum, & humidum.* Ab eadem caussa est, quòd apud Theophrastum, memorato sæpius libro de Ventis, legas, notos, calidum inducendo humorem in articulos, febres gignere; quia nempe febris provenit ex caloris, & humoris, accessu. Atque ait idem, omnino spirante austro, pejus se homines habere, quia humor in articulis, in quibus vis motrix consistit, ab austro solvatur. Verba iterum Theophrasti apponam: Τὸ γλισχρὸν, ἐν τοῖς ἄρθροις πηγνύμενον, κωλύει κινεῖσθαι ἡμᾶς· ὑγρὸν δὲ λίαν ὂν, συντείνεσθαι· *Viscidum illud, quod in articulis est si congeletur, motum impedit: sin humescat nimis, impediat tensionem membri.* Atque ex his liquet, cur auster corpora nostra gravet, ac majoris reddat ponderis: quemadmodum tradit Aristoteles in problematis *b*, Hippocrates in Aphorismis *c*, & Galenus suis in eum commentariis. Nec Horatius fortasse, cùm austrum vocat plumbeum, tam eò respexit, quòd corpora nostra reddat coloris plumbei, ac pallidi, quàm quòd illa, quasi plumbea, faciat; ut quo ingravescant. Locus est lib. II, sat. VI:

a Lib. 3. aphor. 5.

b 1 Sectionis problemate 24; & sect. 26. problem. 42.

c Sect 3. aphorismo 5. & 17.

Nec mala me ambitio perdit, nec plumbeus auster,
Auctumnusque gravis, Libitinæ quæstus acerbæ.

Quandoque tamen juvat auster; sed pluvius, ac moderatus: quia, ut idem ait Theophrastus, τὸ ὕδωρ καταψύχει τὴν ἕξιν· *pluvia refrigerat, & attemperat corporis habitum.*

Præterea, ut dixi, variant venti pro terra, vel aqua; unde originem ducunt. Ac quidem, ut Hippocrates docet in secundo de Diæta, sicciores sunt ex mari; humidiores ex fluminibus, ac stagnis: atque hi, si moderati, juvant, quia modicè corpora nostra humectent, ac refrigerent: aëra quoque purgando, faciunt, ut purius sit æthereæ illius auræ pabulum, quod spiritu attrahimus. Sicciores item sunt venti è terra, quia ex materie sicciori proveniunt. Exque his maligni sunt è locis metallicis: qui è cloacis, & speluncis, sæpius pestilentes.

Propter hæc, & alia, necesse est medicum nôsse ventorum omnium naturam: nec universè modò, sed particulatim quoque ejus regionis, in qua medicinam facit. Unde Hippocrates libro de Aëre, Aquis, & Locis: Ἰητρικὴν ὅστις βούλεται ὀρθῶς ζητεῖν, τάδε χρὴ ποιεῖν. πρῶτον μὲν ἐνθυμεῖσθαι τὰς ὥρας τοῦ ἔτεος, ὅ, τι δύναται ἀπεργάζεσθαι ἑκάστη. ἔπειτα δὲ τὰ πνεύματα, τὰ θερμά τε καὶ τὰ ψυχρά· μάλιστα μὲν τὰ κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποισιν· ἔπειτα δὲ καὶ τὰ ἐν ἑκάστῃ χώρῃ ἐπιχώρια ἐόντα. *Quicunque artem medicam integrè adsequi velit, primum quidem temporum anni rationem habere debet, cogitareque quantum unumquodque efficere valeat; deinde ventorum calidorum pariter, ac frigidorum; præcipue illorum, qui omnibus sunt hominibus communes; proximè vero eorum, qui cuique regioni sunt proprii.* Sanè ad naturam regionis esse attendendum, fidem fecerit, quòd in Italia, & locis aliis, venti occidentales sint moderatè calidi, ac humidi, eoque salubres. Hoc enim ostendunt tot zephyri præconia apud poëtas: imò & nomen, cùm sic dicatur, quasi ζωηφόρος *a*. Atqui (ut Scaliger adversus Cardanum scribit Exercit. CCLXXXV) *in Vasconiam tantum adfert perniciei, ut raro sine incolarum pavore, detestatione, vastitate, ingruat.*

a Vitam adferens.

Præterea beneficio ventorum patet aditus per orbem universum; ita ut inter gentes omnes sint commercia, quaque earum præbente, quo abundat, & recipiente, quo deficit: quando, ut ait poeta *b*,

b 1 Georg.

—— *Non omnis fert omnia tellus.*

Christiani verò hoc ultra capiunt utilitatis, longè profectò maximum, quòd navigatione quovis pateat via ad annunciandum salutare Euangelium, juxta mandatum Servatoris nostri *c*.

c Matth. 28. Marc 16.

Cap. V.

Cur à gentium philosophis homo sit minor mundus *nuncupatus; & in quibus utriusque similitudo consistat.* Visite. Vesicæ ἔτυμον. *Sic a veteribus credi, flatus ventris gentilibus fuisse in Deorum numero. Sed si id durum est credere; hoc saltem statuendum, fuisse eos gentibus divinitatis symbola; caussaque ejus rei adducta.*

QUæ hactenus diximus, ea pertinent ad ventos, qui amplo in aëris spatio concurrunt, ac deprehantur. Nunc veniemus ad eos, qui non vastum illum, sed minorem mundum, hoc est, hominem, perflant. Est enim major mundus imago minoris: imò, uti Scriptura *a* ait, hominem creatum ad imaginem Dei; ita gentiles ajunt, factum esse ad imaginem mundi. Hinc Manilius lib. IV:

a Gen. 1.

—— *Quid mirum, noscere mundum*
Si possint homines, quibus est & mundus in ipsis,
Exemplumque Dei quisque est in imagine parvâ?

Ubi per Deum capiendus est mundus, qui gentilibus censebatur Deus. Manilii hanc esse mentem, indicat Julius Firmicus. Nam si Augusti ætate Manilius scripserit, eum Firmicus expresserit: sin ætate demum Theodosii fuit, potiùs carmine reddiderit Firmicum. Firmici autem verba sunt ista, præfatione tertii Mathesios libri: *Nam ita corpus hominis, ut mundi, ex quatuor elementorum commixtione composuit: ut omnium istorum conjunctio temperata, animal, ad formam divinæ imitationis, ornaret: & ita hominem, artificio divinæ fabricationis, exposuit, ut in parvo corpore omnium elementorum vim, atque substantiam, naturâ cogente, conferret, ut divino illi spiritui, qui ad sustentationem mortalis corporis ex cælesti mente descendit, licet fragile, simile tamen mundo, pararet hospitium. Hac ex caussa hominem, quasi minorem quendam mundum, stellæ V, ☉ etiam, & ☽, ignitâ, ac sempiternâ agitatione circumstant, ut animal, quod ad imitationem mundi factum est, simili divinitatis substantiâ gubernetur.* Præclarè etiam Chalcidius; qui & ipse quarto à Christo vixit seculo. Sic enim ille in Timæum Platonis *b*: *Corpora nostra ex quatuor materiis esse composita, in promtu est. Est enim quiddam contiguum in iis, quod tactus resistit; idque sine terrenâ soliditate non est. Est etiam calidum aliquid, idemque visibile: porrò, quæ talia sunt, sine igne esse non possunt. Est præterea plenum spiritus; ut sunt hæ venæ, quæ arteriæ nuncupantur. Est etiam humor, ut sanguis, & cætera, quæ manant ex corpore. Sed neque humor sine aqua, neque spiritus sine aëre,*

b P. 290. & 291. edit. Leidensis, sive Meursianæ.

con-

consistet unquam. Est igitur in corporibus nostris aquæ portio, & item aëris, nec non ignis, & terra. Unde opiner, hominem mundum-brevem à veteribus appellatum; nec immeritò. Quia totus mundus, & item homo totus, ex iisdem sunt omnibus; corpore quidem easdem materias habente; animâ quoque unius, ejusdemque naturæ. Ubi videmus, ut similitudinem majoris, & minoris mundi, in eo constituat, quòd seu corpus, seu animam, attendas, & corpus utriusque quatuor constet elementis, & anima utrique ejusdem sit naturæ; sicuti & Platonicorum alii censent, quibus anima nostra est particula animæ mundanæ, eoque divinæ, quia mundus iis est Deus, ut dicebamus. Cùm verò hominem ait propterea à veteribus vocatum *mundum-brevem*, exprimere voluit Græcorum μικρόκοσμον. Unde Olympiodôrus in lib. 1 Meteorolog. Aristot. Ἔστιν ἡ ἡμέρα μικρὸς ἐνιαυτὸς, ὥσπερ ἄνθρωπος μικρὸς κόσμος· *Dies est annus parvus, sicuti homo est mundus parvus.* Ac Arnobio item homo, in secundo adversus nationes, *mundus* dicitur *minor*. In quibus autem majoris minorisque mundi similitudo consistat, ostendit Andreas Laurentius Anatomices lib. 1, cap. 11. Hoc loco solùm consideramus, quatenus similis sit μετεώροις. Quomodo fulgura referunt excandescentium oculi coruscantes; tonitru, ructus, & intestinorum murmura, quæ Græci βορβορυγμὸς & βορβορυσμὸς appellant; pluviam, humores è cerebro in nares, laryngem, pulmonem, destillantes; rorem, lachrymæ; ventos, cruditatum exhalationes, auriumque sibili ac tinnitus; terræmotum, palpitatio cordis, membrorumque convulsio. Ad ventos etiam refer flatus eos ventris, quos Græci βδέσμὰς, Latini *visia* dicunt; ut ipro βδέειν, *visire*, unde & *vesica*. Nisi hoc esse ex eo malis, quia *vesica* Græcis φῦσα, à φυσάω, *flo*. Tonitrua itidem referunt obsceni strepitus, qui Græcis πορδαὶ, Latinis *peditus*. De quibus duobus nunc solis dicendum, quia, judicio stolidarum nationum, præ aliis, quæ proximè memoravimus, in Deorum numerum referri meruerunt. Credo, inter alia eò respexerit Plinius, quando ait lib. 11, cap. VII: *Gentes quædam animalia, & aliqua obscena, pro Diis habent, ac multa dictis magis pudenda, per fœtidos cibos, & alia multa jurantes.* Sed expressiùs Clemens Romanus in v Recognitionum, ubi de Ægyptiorum diis agit: *Crepitus ventris pro numinibus habendos esse docuere.* Item Minucius Felix in Octavio: *Iidem Ægyptii cum plerisque vobiscum non magis Isidem, quam ceparum acrimonias, metuunt; nec Serapidem magis, quam strepitus per pudenda corporis expressos, extremiscunt.* Malim tamen de Ægyptiis credere, istos seu crepitus, seu peditus, non Deos propriè putâsse, sed (quia tota fere eorum theologia erat symbolica) pro signis potiùs habuisse potentiæ divinæ. Nempe quia & servandi, &, si retineantur, perdendi hominis habeant potestatem. Unde & Græculus poëta, Nicarchus, regibus ipsis par habere imperium nugatur in secundo Ἀνθολογίας, Tit. εἰς πορδὴν. Hæc tetricus aliquis, non tam similis, quàm simia Catonis, indigna chartis dixerit. Sed enim faciunt Minucio, & aliis veterum Theologorum, intelligendis. Ac quanto perspectior nobis impia sit gentilium pietas: tanto sanè gratiores erimus summo Deo, qui nos è tenebris istis eduxerit, mentesque nostras illustrârit Verbi & Spiritus sui face.

CAP. VI.

Acceditur ad naturam fulminum, quæ vel maximè terrorem incutiunt homini, & faciunt, ut aliquid supra se timeat. Hoc ostensum quoque exemplo Augusti, Caligulæ, imò totius Romani exercitus. Materies fulminis ignea est exhalatio, nube erumpens: ac videri illud etiam à S. Job significatum. Materiem hanc esse sulfuream; ut odor etiam indicio est. Persius, & Tzetzes, enarrati. Cur vultures, ac canes, abstineant fulguritis. Unde pulvis pyrius componatur. Ciceronis, vel Stoicorum, de fulminis materie error. Cur post æstus summos plurimùm fulminet. Caussa fulminis effectrix est, quam ἀντιπερίστασιν dicunt. Prodigii loco habitum, si cælo tonaret sereno: nec absurdè credi, fulmen ejusmodi extraordinariâ ratione a spiritibus procurari, qui aëri præsident. Falsos interea Priscillianistas cùm fulmina omnia à diabolis esse arbitrarentur; erroremque eum jam olim concilio Hispaniæ damnatum. Cur ignis nube conclusus eam rumpat. Quâ de caussâ fulmen inferiora petat loca. Cur idem obliquè feratur. Quamobrem hieme, & æstate, minus fulminat, quàm vere, & autumno. Cur a pluvia immunis sit Ægyptus; uti & Æthiopia. Crebra esse fulmina locis sulfureis, ut ubi montes ignivomi; rara cretaceis, qualis Britannia.

De ventis, meteoro aëreo, hæc dicta sunto. Nunc loquamur de meteoris igneis: ut sunt fulmina, cometæ, ignes fatui. Ex his nihil est, quod cæcas hominum mentes æquè ad falsos impulerit Deos; nihil item, quod sic ad veri Dei cultum adhortetur, quàm fulmina faciunt, & tonitrua, quæ fulminum sunt effectus. Si enim naturam eorum consideres, quid profectò mirandum est magis? Unde Plutarchus Sympos. lib. IV, quæst. 11, ubi loquitur de iis, quæ nisi evenire videremus, omnem omnino exsuperarent fidem, sic ait inter alia: Πάντων ἀπιστότατον, ἐκ μὲν ὑγρῶν φλόγας, ἐκ δὲ μαλακῶν νεφελῶν ψόφους σκληροὺς ἀναδιδομένους· *omnium minime credibile est, ex humido prodire flammas, ex mollibus sonos vehementes.*

Nec ista modò, quæ Plutarchus hîc memorat, admirationem merentur; sed etiam tot varii eorum effectus, noxii plures, aliqui etiam salutares. Utrosque cum caussis suis postea referam.

Adhæc habent fulmina vim pectora terrendi mortalia. Omnia quidem fecit Deus, ut timeatur ab hominibus; quemadmodum Salomo in Ecclesiaste ait III, 14: sed imprimis id faciunt fulmina, cometæ, terræmotus. De fulmine sic Maro Venerem inducit loquentem in 1 Æn.

—— O qui res hominumque, Deumque,
Æternis regis imperiis, & fulmine terres.

Petronii quoque Arbitri est:

Primus in orbe Deos fecit timor: ardua cælo
Fulmina cum caderent, discussaque mœnia flammis,
Atque ictus flagraret Athos.

Nimirum fulmina coercent animos, atque incutiunt, ut cum Seneca *a* dicam, *inevitabilem metum, ut supra nos aliquid timeremus.* Quàm Augustus ea formidârit, dicam cap. VII ex Tranquillo. A quo etiam narratur *b* de Cæsare Caligula, ut tantus numinum suorum contemtor, *ad minima tonitrua, & fulgura, caput obvolvere; ad verò majora, proripere se e strato, sub lectumque condere, soleat.* Imò non hic modò, vel ille, sed toti etiam exercitus, non vera dico, sed simulata quoque tonitrua, expaverunt. Ut exercitus Romanus, cùm Parthi tympanis, & cymbalis æneis, tonitrua ementirentur: quemadmodum Plutarchus prodidit in Crasso.

a Lib. 2. Natur. Quæst. cap. 42.
b In Caligula c. 51.

Quanto autem magis hæc miranda sunt, & terribilia, planeque ejusmodi, ut quàm clara sunt fulmina, tam clarè ex iis eluceat, supra hominem esse aliquid, quod ista moderetur, ac temperet: tanto etiam studiosiùs in hoc incumbendum est nobis, ut videant omnes, non fulmen, aut tonitru, esse numen: sed neque Ioviale sidus, vel aëra, qui *Iovis* nomine vocari solet; verùm conditorem, & rectorem universi. Cujus sapientiam, & numen, liquidiùs cernemus, si divini utriusque operis, & fulminis, & tonitrus, tum caussas, tum effectus videamus. Satis quidem convenit, Deum esse, qui tonat, & fulminat; imò qui & suspendat nubes *c* in aëre, ac pluat. Sed non agit ista Deus sine caussis secundis: quas inquirimus, ut ex operibus discamus sapientiam Dei.

c Job 26.

Materies fulminis est exhalatio calida, & sicca, in sublime evecta, hinc nube conclusa, & occursu ejus se colligens, eoque ignescens, magnisque hinc viribus nube erumpens. Atque huc subtiliter R. Levi referebat verba

Jobi xxxvi, 32, 33: *Super nubes tegit lucem, & præcipit propter illud de occurrente. Annunciat de eo socius ejus: tuncque acquisitio iræ est super adscendentem.* Per *lucem* enim capit exhalationem ignescentem. Per *occurrentem* signari ait nubem frigidam; quâ perruptâ, à fulmine fiat tonitru. Ac placuit hæc interpretatio etiam Francisco Vatablo, Lamberto Danæo, & aliis compluribus. Exhalatio ista est sulfurea, ac nitrosa. Unde non Juvenalis quidem, (ut memoriâ lapsus Hadrianus Junius *a* putavit) sed Persius sat. ii:

a *In Nomenclatore, voce* Fulmen.

Ignovisse putas, quia cum tonat, ocius ilex
Sulfure discutitur sacro, quam tuque, domusque?

Ubi *sulfur* pro *fulmine* poni, satis est apertum; monitumque id jam olim Cornuto. Et valde firmat Joannes Tzetzes Chil. xii, historiâ cccc xl:

Θεῖον δ' αὐτὸν τὸν κεραυνὸν πάλιν κεκλῆσθαι νόει.
Sulfur autem & ipsum fulmen hic vocari cogita.

Ubi perperam interpres reddidit, *excludi cogita.* Nempe corrupto est deceptus codice, quia vulgo pro κεκλῆσθαι legitur κεκλεῖσθαι.

Esse autem fulmen naturæ sulfureæ, vel odor sit argumento: unde ibidem Tzetzes:

Θειώδη γὰρ ὁ κεραυνὸς βαρεῖαν ὀδμὴν ἔχει.
Sulfureum enim fulmen gravem odorem habet.

b *Vers.* 220.

Atque idem traditum Lucretio in vi *b*, Senecæ Nat. Quæst. lib. ii, cap. liii, & Plinio lib. xxxv, cap. xv: *Fulmina*, inquit hic, *& fulgura quoque, sulfuris odorem habent, & lux ipsa eorum sulfurea est.* Ac, credo, ob hunc odorem sulfureum canes, & aves, quod à Plutarcho *c* proditum est, abstinent cadaveribus animalium de cælo tactorum. Idem eo comprobatur, quòd loca prope montes ignivomos, quæ sulfurea esse constat, præ cæteris sint fulmini obnoxia. Exemplum etiam capere possumus ex bombardis nostris: quarum flammæ convenientiam habent maximam cum fulmine; sonus cum tonitru. At pulvis earum pyrius ex sulfure fit: pro majoribus quidem machinis, ut Vannocius Biringuccius *d* tradit, ex tribus partibus halinitri, sive salpetræ, duabus carbonis, unâ sulfuris: pro mediocribus, ex halinitri partibus quinque, unâ sulfuris, unâ dimidiaque carbonis: pro minimis, denis halinitri partibus, sulfuris unâ, unâ item carbonis ex nucis avellanæ virgis. Ac sulfur quidem est, à quo facile adeo accenditur halinitrum: halinitrum verò, sulfure subitò deflagrante, vim exerit tam mirandam. Atque ex his eâdem liquet, quàm longè à vero absit, quod apud M. Tullium legas in ii de Divinatione: *Placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ, qui* FRIGIDI *sint, cùm fluere cœperint, ventos esse: cùm autem se in nubem induerint, ejusque tenuissimam quamque partem cœperint dividere, atque disrumpere, idque crebrius facere, & vehementius; tum & fulgura, & tonitrua existere: si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen.* Planè enim fulminis materies non frigida, sed fervida est.

c *Sympos. lib* 4. *quæst.* 2.

d *In Pyrotechnia.*

Quia verò materies fulminis est fervida, ac sicca: eò maximè solet fulminare post æstus maximos; qui partim à radiis proveniunt Solaribus, aëre receptis; partim ab exhalationibus sulfureis, qui è terra educti adscendunt. Quod si post æstum ejusmodi etiam cælum videamus nubibus prætexi, colligere licet, materiem fulminis jam esse nubium concavo conclusam.

De materie vidimus. Caussa verò efficiens est gemina. Una remota, quæ materiem accendit; proxima altera, quæ deorsum vibrat. Prior non absurdè à Peripateticis statuitur ἀντιπερίστασις, quasi *circumobsistentiam* dixeris; puta frigidæ, & humidæ nubis. Quippe ea contrariis qualitatibus, quas jam diximus, sic constringit, inque unum cogit, calidam, & siccam, quam continet, exhalationem; ut discursu istoc, ac minutarum partium attritu, magis magisque incalescat, & tandem planè ignescat. Dixeris, vanum videri de eo, quod nube halitum quasi conglobari dicebamus. Nam, (etsi id neget Lucretius in vi *e*) interdum & cælo fulminare sereno; quomodo die sereno, fulmine ictus est M. Herennius; ut ait Plinius lib. ii, cap. li. Sed enim habitum id inter Catilinariæ conjurationis prodigia; ut ibidem legas. Ac aliàs quoque id factum: sed nunquam non creditum aliquid portendere. Hinc Homerus Odyss. Υ *a*:

e *Vers.* 246. *item* 399.

a *Vers.* 112. *& seqq.*

Ζεῦ πάτερ, ὅς τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσεις,
Ἦ μεγάλ' ἐβρόντησας ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος·
Οὐδέ ποθι νέφος ἐστί· τέρας νύ τεῳ τόδε φαίνεις.
Jupiter, qui Diis, & hominibus imperas,
Profectò valde tonuisti è cælo stellifero;
Neque alicubi nubes est. Prodigium igitur aliquod tuum nobis ostendis.

Etiam tonitru ejusmodi, ut prodigiosum, refert Maro i Geor. & viii Æn. item Horat. lib. i, od. xxxiv. Ac eodem puto referri oportere, lugubrem illum quasi tubæ sonitum, qui fuit exauditus in aëre, proximè ante bellum civile inter Marium, Syllamque. Nam & hic sudo contigit cœlo: eoque majus prodigium meruit haberi à vatibus Hetruscis. Vide Plutarchum in Sylla: ex quo nunc illa solùm exscribam: Τὸ δὲ πάντων μέγιστον, ἐξ ἀνεφέλου καὶ διαίθρου τοῦ περιέχοντος, ἠχῆσαι φωνὴ σάλπιγγος, ὀξὺν ἀποτείνουσαν, καὶ θρηνώδη φθόγγον, ὥστε πάντας ἔκφρονας γενέσθαι, καὶ καταπλῆξαι τὸ μέγεθος. *Quodque omnium fuit maximum, cælo nullas habente nubes, & planè sereno, sonuit vox tubæ, sono se efferens acuto ac lugubri, sic ut omnes obstupescerent, & ejus magnitudinem exhorrescerent.* Quid si igitur credamus, fulmen ejusmodi esse à geniis sive potestatibus aëris? præsertim quando & Jobi cap. i legere est, à Satana fuisse, quod oves, & custodes earum, cælo fuerint tactæ. Sed ut quandoque fulmina à diabolo jaciantur; plurimùm tamen Dei, vel bonorum angelorum, opera sunt: quemadmodum argumento est, quòd Deus in Sodomis ipsis, cælesti igne perdendis, bonorum voluit angelorum ministerio uti. Adde quòd Jobi xxviii, 26, dicitur, Deum *facere viam coruscationi fulminum.* Sed & ii Samuelis xxii, 15, legas: *Et misit sagittas, & dissipavit eos* בָּרָק *fulgur, & turbavit eos.* Fulminaque Psalmi xcvii *b*, 4, dicuntur *ignis Dei*: *Illuminarunt* בְרָקָיו *fulgura ejus orbem.* Zachar. x, 1: יְהוָה עֹשֶׂה חֲזִיזִים, *Dominus faciens fulgura.* Ac Siracides Ecclesiastici xxxix, 33, 34, 35, non obscurè idem docet. Ut omnino fœdus fuerit error Priscillianistarum, quando fulmina diaboli opus, non divinum, arbitrarentur. Quem errorem damnat Concilium Braccarense primum cap. viii: *Si quis credit, quod aliquas immundas creaturas diabolus fecerit: & tonitrua, & fulgura, & tempestates, & siccitates, ipse diabolus auctoritate sua facit, sicut Priscillianus dixit; anathema sit.* Nec absimilis, nisi idem prorsus, error erat Manichæorum. Et profectò, si panem, esuri eum, exsecrabantur priùs, tanquam mali Dei opus: quid mirum, si & fulgura, ac tonitrua, à malo esse Deo censerent: eoque maledictis incesserent? Unde Cyrillus Hierosolymitanus, qui lxx *c* annos esse ait, ex quo cœperit error Manetis, Catechel. vi *d*: Βροντᾷ ὁ Θεὸς, καὶ πάντες τρέμομεν, κἀκεῖνοι βλασφημοῦσιν. ἀστράπτει ὁ Θεὸς, καὶ πάντες εἰς γῆν ἐπικλινόμεθα. κἀκεῖνοι περὶ οὐρανῶν τὰς δυσφημίας ἔχουσι γλώσσας. *Tonat Deus: & omnes contremiscimus. At illi blasphemant, ac convicia ingerunt. Fulgurat Deus: & in terram procumbimus universi: illi verò ad maledicendum cælis linguas exserunt.* Hactenus de caussa remota.

b *Sive Lat.* 96.

c P. 141. *edit. Paris. a.* 1608.

d *Cap. de hæresibus p.* 154.

In caussa proxima tria attendimus; cur nubem rumpat, cur item deorsum potissimùm vibretur, & cur per aëra motu feratur obliquo. Eò effringit nubem, quoniam, ubi materies illa sulfurea, ac nitrosa, accenditur, longè maximum requirit spatium. Sanè pyrius noster pulvis, qui inter alia sulfure constat, ut diximus, quique multa adeò cum materie fulminis habet communia; sic accensum se extendit, ut granum ejus unicum sese dispergat per spatium centenis & viginti-quinque granorum millibus majus: quemadmodum observatum memini clarissimo & optimo in Lugdunensi Academia collegæ meo τῷ μακαρίτῃ Willibrordo Snellio.

Deor-

Deorsum autem fertur fulmen; quia, quanto magis ejus materies cogitur, tanto fiat gravior; tanto etiam magis inferiora nubis petat; ac propterea parte eâ potissimùm erumpat, quâ faciliùs penetrat.

Obliquè fulmen fertur, quia motus is compositus est ex recto, & obliquo. Levitate enim flamma adscendit; sed violentiâ descendit. Unde Seneca *a*: *Natura ignem sursum vocat, injuria deorsum premit.* Adde quòd, quo magis descendit, hoc magis penetrandus est aër crassior; coque, aëre magis & magis resistente, rectus porrò motus esse nequit. Denique multimodis transversâ itur lineâ; unâ tantummodo perpendiculari ad centrum. Quanto igitur proclivius ei est quapiam ex transversis tot lineis ferri, quàm unicâ, ad centrum rectâ ducente? Atque obliquus iste motus in caussa est, cur montes altissimi, insanæque structuræ, maximè fulminibus impetantur.

a Lib. 2. Natur. Quæst. cap. 58.

De tempore etiam, & locis magis fulmini obnoxiis, videamus. *Hieme, & æstate, rara fulmina*; ut ait Plinius lib. II, cap. LI. Fulminat nempe, quando terra fumat sulfure. At hieme terra est gelu constricta, ut parum exhalet fumi. Æstate multum fumat, sed Solis id fervore consumitur. Vere, & auctumno, media est ratio, quia ob aëra tepidum educitur multum, nec tamen consumitur multum. Miti tamen hieme etiam fulminat; præsertim regionibus temperatis: ut in Italiæ locis à Septentrione magis remotis; velut Latio, & Campania; de quibus testis Plinius *b*. Ac ibidem de Scythia, & Ægypto, sic scribit: *Omnis terrarum exhalatio rigens ac gelida, quicquid accipit ignei vaporis, exstinguit. Quæ ratio immunem Scythiam, & circa rigentia, à fulminum casu præstat: & è diverso nimius ardor Ægyptum. Siquidem calidi siccique halitus terræ raras admodum, tenuesque, & infirmas, densantur in nubes.* Ubi quod de Ægypto dicitur, idem de Æthiopia tradunt. Nam & eam esse à pluvia immunem, refert Plutarchus περὶ δεισιδαιμονίας.

b Lib. 2. cap. 50.

Nec solum aëris frigus, vel calor, attenditur, sed etiam natura soli. Nam maximè fulminat, ubi loca sunt sulfurea, & nitrosa. Ideo, ut dixi, prope montes ignivomos plurima sunt fulmina. Non item in locis cretaceis: qualis Britannia; ubi ea prodigii penè loco habentur. Quamquam & altera ejusce raritatis est caussa, eaque à vaporibus marinis. Atque hæc universè fulmen attingunt.

CAP. VII.

Fulminis duo genera: quorum posterius Dei sagittas *nominet Scriptura.* Fulmen, & fulgur, *subinde confundi. Perperam à Seneca tonitrus generationem conferri cum sono, qui concussis excitatur palmis. Vehementiam sonitus, tonante cælo, non solùm esse à laceratione nubis, sed etiam aëris vicini. Fulmen propriè ita dictum, hoc est, quod cum sonitu fit, vel discutiens esse, vel infuscans, vel clarum: & cur postremum hoc* Ἀργῆτες *vocetur. Cur theatri Romani, de cælo tacti, flamma non potuerit ullis aquis exstingui. Cur post fulmina acescant vina. Unde fit, quod, vase clauso, evaporet vinum. Quî fulmen, illæso dolio, vinum ex eo educat. Quomodo sistat vinum extra dolium, ne diffluat. Quî lapides, & metalla gignat in aëre. Quo pacto liquefaciat metalla, salvis iis, quibus continentur. Cur, cùm fulminat, meliùs proveniant tubera. Cur, cùm tonat, faciliùs pariant cervæ: deque eo Scripturæ locus declaratus. Ut fulmen exanimarit fœtum, salvâ eâ, quæ gestaret. Ut subitò hominem sic in cinerem redigat, ac difflet, ut nihil ejus usquam compareat. Refelluntur, qui negant fulmen quicquam posse, vel in laurum, aut ficum; vel in phocam, aut hippopotamum; inque isto superstitio Augusti, ac Severi, vel in aquilam, & cur ea Iovis fulmina gestare perhibeatur; vel in hiænam, & quam alia etiam fabulosa de hac quadrupede fingant; vel in hominem dormientem, &, si vanum id non sit, quæ vera ejus subsit ratio.*

Sed juvat particulatim etiam in hoc opere Dei, terroris plenissimo, considerare particulatim varia ejus genera, variosque effectus. Sunt verò duo fulminum, hoc est, coruscationum, genera. Est cùm fiant absque sono; quæ propriè magis dicuntur *fulgura*, quasi fulgores, sive coruscationes: ut est apud L. Senecam Nat. Quæst. lib. II, cap. XII. Suntque ab igne languido; coque ictu quidem imbecilli nubes deducente; sed nihil igneum ejaculante in terras: unde est, quòd coruscationem quidem videmus; at nec sonum tam minutum audimus, nec adversi aliquid persentiscimus. Est item cùm fiant cum sono, quæ propriè magis, Seneca *a* eodem judice, *fulmina* nominantur: suntque ab igne multo; unde ictu valido nubem perrumpunt, inque terras usque vibrantur. Cujusmodi fulminibus imprimis convenit nomen *sagittarum Dei*: quod est Psal. XVII *b*, 15, & Psal. CXLIII *c*, 6. Utrobique agitur de judicio Dei in impios. Imò Italis similiter *saetta*, quod est ex *sagitta*, non telum modò, sed etiam fulmen notat: neque id poëtis modò, sed in sermone quoque vulgari. Cujus me commodè commonuit Nobilissimus & amicissimus Georg. Ratallerus Dubletius, antea Comitatensis litoralium præfectus, nunc summæ in Hollandia Curiæ Senator. Nec tamen hoc vocum earum discrimen observatur. Nam & *fulgur* pro *fulmine* poni, docet Aldus Manutius, epistolâ ad Octavium Ferrarium, quæ est in responsis ad Quæsita per epistolam. Et origo utrique eadem. Nempe à *fulgeo*: uti & Hebræis בָּרָק *d* barak, *fulgur*, *fulmen*: à בָּרַק barak, hoc est, *splenduit*, *coruscavit*. Hinc liquet, rectè ab Aristotele *e* tonitru inter effectus fulminis referri. At non audiendus Seneca *f*, quando ait, ut manuum collisione plausus, sic nubibus collisis tonitru cieri. Nam palmis quidem plausum excitamus, non manu aversâ. At in collisione nubium, non concavum concurrit nubium, sed convexum. Sunt præterea nubes corpora mollia, ac facilè cedentia, ut sonus tantus ab collisione ejusmodi esse non possit. Denique sæpe tonitrus sonum audimus: nec ullas concurrere nubes cernimus. Quamobrem sine dubio longè, ut dixi, verior est sententia Aristotelis *g*: cui tonitru est vehemens sonus ab exhalatione ignescente, dum nubem rumpit, excitatus. Quamquam non à sola nubis ruptura esse dixerim: sed & laceratione vicini aëris; uti quoque in bombardis nostris usu venit. Nam horrendus ille sonus cietur à flamma ex angustiâ tubi erumpente in liberum aëra, magnâque cum violentiâ discerpente eum, ac propulsante. Hoc fulmen, quod tonitru ciet ictu valido, Plinio *h* judice est triplex. Primum est siccum, quod tenuitate suâ, venti instar, dissipat cuncta. Alterum est humidum, quod tantummodo fuscum inducit colorem. Tertium illorum per meatus in intimas penetrat partes. Primum *discutiens* vocatur. De duobus posterioribus sic scriptor libelli de Mundo, qui Aristoteli tribuitur: Οἱ μὲν αἰθαλώδεις (κεραυνοὶ) ψολόεντες λέγονται· οἱ δὲ ταχέως διᾴττοντες, ἀργῆτες· *Quæ* (ex fulminibus) *fuligine inficiunt, fuliginosa dicuntur. Quæ raptim transmittuntur, celeriterque provolant, Argetes vocantur.* Nempe ψολόεντες quidem, quia ψόλος est *fuligo*: fulminaque solent μελαίνειν, sive *fuscare*. Ἀργῆτες autem, non quidem ab ἀργὸς, prout *celer* notat, ut Homero dicuntur κύνες ἀργοὶ *i*: sed quatenus *albus* significat: unde *clarum* hoc *fulmen* vocat Plinius, loco antè memorato *k*.

a Ibid.

b Hebr. 18.

c Hebr. 144.

d 2 Sam. 22.

e Lib. 2. Meteor. cap. 9.

f Lib. 2. Natur. cap. 16.

g Lib. 2. Meteor. cap. 9.

h Lib. 2. cap. 51.

i Veloces canes.

k Lib. 2. cap. 51.

Miranda autem est fulminis vis, tum in inanima, tum animata. Prioris generis sunt, vel liquida, vel dura. Liquida, ut aqua, vinum, cerevisia. De vi adversus aquas, liquet ex theatro Romæ, tempore imperatoris Macrini, ipsis Vulcanalibus, accenso; nec vel fluminéâ, vel pluviâ aquâ, exstingui quito: ut refert Dio, sive Xiphilinus. Nempe id fuit à bitumine admixto: cujus ea est natura, ut ardeat in aquis; quemadmodum antea dictum.

Vinum in vase acescit post fulmina: ac multò etiam magis recens cerevisia. Nimirum halitus tenues ac sulfurei, vas subeuntes, se per liquorem diffundunt. Recens verò

cerevisia magis acori est obnoxia, spiritibus, quibus turget, facilius rapientibus sulfuream fulminis spiritum. Quid quòd, ut Plutarchus ait lib. IV Sympos. quæst. II, οἶνον ἐκ πίθων ἀφφόρησε, τοῦ κεράμου μηδὲν παθόντος; *vinum e doliis absumsit, vasis illæsis?* Ac similiter Seneca lib. II, cap. XXXI, & Plinius lib. II, cap. LI. Item ante hos Lucretius lib. VI *a*:

a Vers. 230.

Curat item, ut vasis integris vina repente
Diffugiant.

Rationem hanc continuò subdit:

—— Quia nimirum facile omnia circum
Conlaxat, rarequefacit lateramina vasi,
Adveniens calor ejus, ut insinuatur in ipsum, &
Mobiliter solvens differt primordia vini.

Malim dicere, mirè tenues ac fervidos fulminis spiritus per poros in dolium penetrare; ibi calore suo rarefacere vinum; deinde rarefactum per eosdem illud meatus educere.

Quod si crassior sit fulminis materies, quàm ut permeet poros; vas rumpit; vinum autem interdum humore sic undique incrustat, ut aliquantisper, nec diu tamen, consistat. Paucis id complexus Seneca *b*: *Stat fracto dolio vinum, nec ultra triduum rigor ille durat.* Atque, ut idem aliquanto post *c* auctor est, *vinum sic fulmine gelatum, cum ad priorem habitum redit, potu aut exanimat, aut dementes facit. Inest fulmini vis pestifera. Ex hoc aliquem remanere spiritum in eo humore, quem coëgit, gelavitque, verisimile est. Nec enim alligari potuisset, nisi aliquod illi esset additum vinculum.* Valde autem impropriè utitur *gelandi* verbo, cùm fulmen calidum sit: eoque vim istam, sic vinum extra dolium sistendi, satius sit tribuere humori viscoso, calorique eum induranti.

b Lib. 2. Natur. Quæst. cap. 31.
c Cap. 53.

Hæc de liquidis: ad durissima venio, ut lapides sunt, & metalla: quorum utraque in aëre producit; metalla verò etiam liquefacit in terris. Nempe ex materie terrestri, ac viscosa, in nubes elevata, subitò in aëre, & in ipso etiam casu; prout materies fert, nunc lapidem excoquit; nunc æs, aut ferrum. De hujusmodi lapide Cordubæ delapso, testis Avicenna; qui & eum sibi visum, ac odorem habuisse sulfureum, naturamque ammoniaci, retulit. Vide Averroem lib. II Meteorol. cap. II. Atque idem Avicenna tradidit, in Persiam ænea cecidisse corpora sagittis hamatis similia. Georgius item Agricola *d* prope Lurgeam ait massam decidisse ferream quinquaginta librarum: sed non potuisse molliri, ac malleis duci.

d Lib. 5. de ortu & caussis subterraneorum, c. 13.

Jam de liquefactione metalli, sic Lucretius in VI:

Et liquidum puncto facit æs in tempore, & aurum.

Varro lib. III Rerum divinarum *e*: *Lucius Scipio, cum aurum factum haberet in cista viminea, fulmine ita est icta, ut cista esset integra, aurum colliquisset.* Plutarchus lib. IV Sympos. quæst. II: Ζώνην χαλκῆς ἔχουσαν ὑπεστρωμένης διέτηξε. *Colliquavit æs cinguli, quo erat obductum.* Similiter Plinius lib. II, cap. LI: *Aurum, & æs, & argentum, liquatur intus, sacculis ipsis nullo modo ambustis, ac ne confuso quidem signo cera.* Et similiter ante eum Seneca lib. I Nat. Quæst. cap. XXXI: *Loculis integris ac illæsis flatur argentum.* Idem tradit cap. LII. Rationem addit: *Valentiora quia resistunt, vehementius dissipat: cedentia nonnunquam sine injuria transit.* Et mox: *Ignis tenuissimus per occulta foramina transcurrit. Quicquid autem, ut solidum, invenit, ut contumax vincit.* Nempe in contumacibus moram ignis ducit: in iis, quæ cedunt, non item: quomodo nec manum usseris, si subitò per flammam moveris. Ab eadem caussa est, quòd fulmen, vagina etiam salvâ, liquefacit gladium, Seneca eodem *f* testante: vel saltem mucronem; quod sui etiam famuli, eodem secum cubili dormientis, gladio contigisse, ad Senecæ Quæstiones Naturales Antonius Muretus annotavit.

e Apud Nonium in Liquidum.
f Lib. 2. Natur. quæst. cap. 31.

Ab inanimis venio ad animata. Ac primùm videndum de plantis: ad quarum generationem multum conferunt fulmina, non per se, sed ratione aquæ tepentis, & multum habentis spiritum; qualis est ea, quæ depluit è nube à fulmine ruptâ. Plutarchus Sympos. lib. IV problem. II: Τὰ δὲ ἀστραπαῖα τῶν ὑδάτων διαλδῆ καλοῦσιν οἱ γεωργοί, καὶ νομίζουσι· *Aquas, quæ in fulgurando decidunt, vocant agricolæ auctiferas, & tales credunt.* Particulatim verò hujusmodi aquâ, terris receptâ, & permixtâ, crescere solent tubera. Quod cum propriè sit ab aqua fulgurita, vulgò tamen à tonitru provenire credebatur. Unde Juvenalis sat. V:

—— Post hunc radantur tubera: si vunc
Ver erit, & facient optata tonitrua cœnas
Majores.

Plinius lib. XIX, cap. III: *Cum fuerint imbres auctumnales, ac tonitrua crebra, tubera tunc nasci, & maxime è tonitribus.* Unde Scaliger Exercitat. CXXX colligit, *imbribus quidem materiam comparari; tonitribus autem terram quati, ac rariorem fieri.* Sed de concussione terræ parvi puto momenti. Nam & ea horrendis quatitur ventorum tempestatibus; nec tamen se laxat ad tubera edenda. Quare cum Plutarcho acquiescendum censeo, ἐν τοῖς ἀστραπαίοις, καὶ κεραυνίοις ὕδασι, καὶ πνεύμασι, καὶ θερμότησιν εἰς βάθος ἐλαυνομέναις· *in fulguralibus & fulminalibus aquis, & spiritibus, & caloribus altè penetrantibus.* Quippe ejusmodi aquæ sunt genitales, ac vivificæ, peculiaremque temperiem, & saporem complutis indunt: ut vel maximè mereantur nomen *maritorum imbrium*; quod est apud Catullum, vel alium, in Pervigilio Veneris. Quod si præterea laxari terram sit opus: ad hoc quoque humor ejusmodi ob calorem, & spiritum, imprimis est idoneus.

Jam de animalibus videamus, cùm rationis expertibus, tum imprimis eâ præditis. Ac primùm quidem de conchis sic Plin. lib. IX, cap. XXXV: *Si fulguret, comprimi conchas, ac pro jejunii modo minui. Si vero & tonuerit, pavidas, ac repente compressas, quæ vocant physemata efficere, speciem modo inani inflatam, sine corpore: hos esse concharum abortus.* Hebræi verò ajunt, fulgura, tonitruaque, cervis, animali timido, pavorem incutiendo, conferre ad excutiendum partum, qui alioqui foret difficilior. Atque huc referunt illud Psal. XXVIII, sive Hebr. XXIX, 9: ubi LXX vertunt: Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη ἐλάφους: vulgata Latina, *Vox Domini præparantis cervos.* Per *vocem Domini* tonitru signatur. Sed posteriora verba alii aliter interpretantur. Symmachus reddit: Φωνὴ Κυρίου πληροῦντος πεδία, *Vox Domini implentis campos.* Ut sententia sit, campos germinare post tonitru, quia fulminales aquæ magis fœcundant solum, quam aliæ pluviæ: ut ex Plinio antè diximus. Dissensus est ex eo, quia Hebræum אילות ajaloth, nunc signat *campos*, nunc *cervos*. Unde & Psal. XLI, sive Hebr. XLII, I, (ubi eadem vox) Aquila quidem vertit, Ὡς αὐλὼν πρασιάσαι, *ut vallis virescit*: Symmachus autem, Ὡς σπεύδει ἔλαφος, *ut festinat cervus*: nempe contrà planè, quàm hic factum, ubi cùm Symmachus verterit πεδίον, Aquila reddidit ἐλάφοι. Sic enim ille, Φωνὴ Κυρίου ὠδίνοντος ἐλάφους· *vox Domini facere parientis cervos.* Uti & quincta editio, μαιουμένου ἐλάφους· *obstetricantis cervos.* Ac firmatur hæc interpretatio iis, quæ de cura Dei erga cervas, tempore partus, apud Jobum leguntur XXXIX, 1, 2, 3.

Sed non æquè in humano genere felicia sunt gravidis fulmina, vel tonitrua. Nam quia periculum magis intelligitur, eo abortum potiùs faciunt, quàm partum juvant. Imò & gravidam cum fœtu exanimant. At illud satis insolens; quod refert Plinius lib. II, cap. LI: *Marcia, princeps Romanarum, icta gravida, partu exanimato, ipsa citra ullum aliud incommodum vixit.* Nimirum tenello fœtui faciliùs nocuit fulmen.

Sed neque adultis parci, indicat hoc Virgilianæ Didûs:

Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.

Ac interdum sic nocet, ut nullam exteriùs notam relinquat: interdum, ut exterius inducat nigritiem: de quo illustre in septem metioribus Lemniis exemplum apud Cardanum habemus in octavo de rerum Varietate,

cap.

cap. XLIII. Imò & in cinerem quandoque hominem redigit. Cujus exemplum præbuit in Flandria publicanus quidam Gerardimontensis: ut quidem Henricus Culens, (qui cùm pastor ejus fuerit loci, perscribere ista fideliùs potuit, ac debuit) in Strenis suis prodidit: & exinde retulit doctissimus Fromundus Meteorologicôn lib. II, cap. III, art. VI. Sed hoc ipso majus, quòd interdum corpus sic in cineres redactum etiam confestim dissipetur in ventos, ita ut nihil ejus deinceps conspicuum sit. Exemplum de quodam sic evanescente in via, quâ Lipsiâ itur Torgam, memoratur Wolfango Meurero in Meteorologicis. Nec ingentis fulmineæ potestatis nostris desunt temporibus ac terris exempla. Ante annos circiter octonos propè Middelharnissam, & Somelsdicum, fulmen arbores radicitus evulsit, inque sublimè raptas transtulit in pomaria vicina ultra sepes, arboresque alias, istis fulgurantis altitudine non minores. Adhæc molendinum in varias distractum partes multis inspectantibus in oram trajecit adversam, quæ trans fluminis ostium est, atque ad bis mille passus Italicos distat. Interim, ne dira tantum loquar, etiam claudo dedit, ut deinceps recto incederet talo. Ea, ut merebantur, constanter mox per Bataviam, Zelandiamque omnem, fuere sermone, ac literis diffusa; relataque mihi etiam ab Nobilissimo, & summo viro, Georgio Ratallero Dubletio; cui paullo postquam hæc contigissent, loca illa visenti, incolæ & accolæ fide dignissimi ista exposuerunt coram, partim etiam commonstrarunt.

Cùm tanta sit vis fulminis, nonnulla tamen esse prædicant, in quæ non habeat potestatem: uti, in plantis, laurum, ac ficum; in piscibus, vitulum marinum; in avibus, aquilam; in quadrupedibus, hiænam; in hominibus, dormientes omnes. De lauro auctor Plinius lib. II, cap. LV, & lib. XV, cap. XXX. Sed id jam explosimus libri superioris cap. XII. De ficu quosdam prodidisse, narrat Plutarchus gemino in Symposiacis a loco. Sed contrarium testantur Massilienses: quorum ager hoc arboris genere abundat. Vide Brodæum lib. III Miscell. cap. II. Ubi & meritò ridet, quòd eandem vim tribuêre b phocæ, seu vitulo marino. *Siquis*, inquit, *de gobio, aut scaro, eadem comminisci auderet, ecquando mendacii eum argueremus? ecquando, per Deum immortalem, alterum horum piscium fulmine exanimatum visuri sumus?* Pro vulgari tamen opinione etiam est Plinius lib. II, cap. LV. Ac similem vim hippopotamo tribuit collector Geoponicôn, sive is Cassianus Bassus Scholasticus, sive Dionysius Uticensis. Is librum primum claudit his verbis: Ἱπποποτάμου δέρμα κατόρυξον ἐν τῷ χωρίῳ, καὶ οὐ πεσεῖται κεραυνὸς ἐκεῖσε· *Hippopotami pellem intra locum defodito, & istic loci fulmen non cadet.* Et non absimilia Palladius lib. I, Tit. XXXV: *Grandini creditur obviare, siquis crocodili pellem, vel hiænæ, vel marini vituli, per spatia possessionis circumferat, & in villa, aut cortis suspendat ingressu, cùm malum viderit imminere.* Mirum, nugis istis magicis creditum quoque esse ab Imperatoribus prudentissimis, Augusto, ac Severo. De priori ita Suetonius lib. II, cap. XC: *Tonitrua, & fulgura, paullo infirmius expavescebat: ut semper, & ubique, pellem vituli marini circumferret pro remedio.* De altero referunt veteres, ut, ne cælo tangeretur, lecticam corio ejusce vituli obtexerit.

De aquilis ita Plinius lib. II, cap. LV: *Nec ex volucribus* (fulmen percutit) *aquilam: quæ ob hoc armiger hujus teli fingitur.* Itaque in nummis Romanis, imò etiam Locrensium, & aliorum, aquilam conspicere est pedibus gestantem fulmen trisulcum. Uti & in argenteis Karoli V Imperatoris. Sed quòd Plinius ait, eo armigeram Iovis putari, quia non tangatur de cælo; id profectò controversiâ non caret. Potius censeo, ab antiquissimis temporibus aquilam Iovi, Deorum regi, sacratam, ut avium generosissimam, & aliarum regem: simul etiam, quia fulmineâ quadam celeritate prope ad nubes se efferret; unde proverbium, c αἰετὸς ἐν νεφέλαις. Alti igitur Iovis nihil convenientius putarunt, quàm si Iovis gestaret fulmina: indeque commentum alterum, sacram Iovis alitem non tangi ejusce Dei fulmine.

a Lib. 4. probl. 2. & lib. 5. probl. 9.

b Plutarchus utroque Symposiacorum loco quem diximus.

c Aquila in nubibus.

De hyæna idem prodi solere, ut paulò antè ex Palladio vidimus, & testis Plutarchus Sympos. lib. IV, quæst. II: ubi ait, pelli ut phocæ, sic hyænæ, tribui δύναμιν ἀντιπαθῆ, *vim fulmini adversam*; ac propterea, inquit, pellibus earum τὰ ἄκρα τῶν ἱστίων οἱ ναύκληροι καταδιφθεροῦσι· *extrema velorum contegunt, & quasi vestiunt.* Eandem vim memorat lib. V Symp. probl. IX. Sed hoc eandem fidem meretur, ac tot alia, quæ de animante eo prodiderunt: ut quòd quotannis sexum mutet: ut est apud Orum sive Philippum in Hieroglyphicis, Ovidium XV Met. Oppianum lib. III Κυνηγετ. & Clementem Alexandr. Pædag. II, cap. II: imò & statuit idem Artemidorus lib. II, cap. XII. Aut quòd idem Orus ait, hyænæ pelle succinctum intrepidè ferri medios in hostes; nec lædi a quopiam. Aut quòd corium frontis hyænæ tutum præstet adversus omnem fascinationem: ut est apud Plinium lib. XXVIII, cap. VIII.

Ad homines venio: quorum qui dormiunt de cælo non tangi, opinio verus est; ut videre ex Plutarchi lib. IV Sympos. cap. II. Siquid autem veri subest, ex rationibus, quas adducit, sola probabilis est ista: τῷ καθεύδοντι πρόβλημα τὸ ἀναισθητεῖν ἐστι· *præsidio est dormientibus, quod non sentiant.* Nempe quia dormientes non expavescant, eo rariùs fulmine exanimantur; cùm contrà, qui vigilant, sæpe, ex conspectu vicini fulminis, solo moriantur metu.

CAP. VIII.

In Theologia poëtica fulmen ac tonitru significari per Jeryonem. Unde is nomen acceperit, cur triceps fingatur, cur ejus boves abegisse dicatur Hercules, quamobrem rex habitus Erythea, vel Gadium, cur filius dictus Chrysaoris, & Calirrhoës. Cur Chrysaor fingatur è terris subvolasse ad Iovem: Calirrhoë autem Oceani filia tradatur. Quid de fulmine, ac tonitru, senserint Romani, ac Græci, secundum Theologiam civilem. An Fulgur *sit cognomen Iovis. Festus emendatus. Fulmen sacrum. Qui Deorum præcipuè fulmina ejaculentur. Mirifica Plinii opinio, fulmen exspui à Ioviali sidere: id priusquam fiat, esse ejus partem numinis: ubi verò exsputum, esse numinis ejus partum, & opus: ac ex eo, quod pars fuerit, in hoc partu Iovis vim inesse fatidicam. Quæ dicantur* fulmina familiaria, *& in quot annos aliquid designent. Fulmen consiliarium, auctoritatis, vel status. Bygois nympha fulguralem reperit disciplinam. Nigidii βροντοσκοπία ex Tagete. Novogrodiensibus Fulmen pro Deo, quem* Perun *dixere, & quale ejus numinis simulacrum, deque perenni igne ei adservato: atque ut idem colatur a Lituanis. Ingas etiam in Peruvia colere Tonitru; sed minori honore, quam Solem. Varia ejus nomina: cujusmodi sit ejus simulacrum: quod si consideres, videri non tam Tonitrûs esse, quam stella Iovialis, vel genii, qui tonitrui, fulmini & aliis præsideat meteoris.*

HActenus aperuimus fulminis, & tonitrus naturam; nec varios modò, & mirandos eorum effectus, sed etiam caussas omnium adduximus; ex quibus clarè Dei eluxit tum sapientia in rebus condendis, tum providentia in gubernandis: non sine testificatione, hinc misericordiæ, inde autem justitiæ ejus. Deinceps exponam ea, quæ ad falsas nationum opiniones pertinent. Ac primùm enarrabo, quid traditum sit Theologiâ poëticâ. Deinde referam judicium Theologiæ civilis, juxta Romanos, ac Græcos. Denique commemorabo, quem cultum iis nostro, & superioribus seculis, gentes attribuerint, terris extra veterum Romanorum imperium sitis.

In Theologia poëtica, & fulmen, & tonitru, designat Γηρυὼν, qui & Γηρυόνης a, & Γηρυονεύς. Nomen est à sono.

a Pindar. Isthm. od. 1.

sono. Nam γηρύειν, φωνεῖν, λέγειν, φθέγγειν, ut Hesychius exponit. Unde & apud Pindarum γαρύσομαι *a*, & γαρυέμεν *b* pro γηρύειν. Et, puto, Latinum *garrio* à Dorico γαρύω, pro γηρύω: quod à γῆρυς, hoc est, φωνὴ, *vox*: id à גרון *guttur*. Fingitur Geryon triceps, quia triplex vis fulminis. Nam est & terebrans, materie subtili; & discutiens, materie ventosâ; & urens, materie viscosâ. Hinc & telum Iovis trisulcum dicitur. Boves tribuuntur Geryoni ob tonitrua: quæ bubus comparantur ob boatum, sive horrendum strepitum, quem edunt. Abigit Hercules eos boves, quando ignea illa vis, nube ruptâ, in terras vibratur. Cùm aliqua bubus hisce sedes esset tribuenda, datus in Occidente, idque in insula; partim quia ex locis humidis proveniunt vapores, materies nubium; partim quoniam intra nubes fulmina continentur, donec eruperint. Insulæ illi nomen factum *Erythia*; quæ insula Lusitaniæ, secundùm Melam. Straboni autem eadem Γάδειρα, sive *Gades*. Sed Erythiæ appellatio est Græcanica: altera, Plinio & Solino teste, Punica, à גדר, id est, *seps*, quia Erythia Pœnis sepimenti loco esset adversus Hispanos. Ait Hesiodus in Theogonia, natum esse Geryona ex Chrysaore, & Calirrhoë. Et hæc optimè cum prioribus conveniunt. Quippe Χρυσάωρ propriè est *aureum gestans ensem*: unde & Apollinis quandoque epitheton est. Sed hic intelligitur materies fulminis viscosa, quæ postea ignescit. Dicitur Chrysaor è terra in æthera subvolâsse; ibique Iovi attulisse tonitru, & fulmen. Nam materies fulminis è terra attollitur in mediam aëris regionem. Καλιῤῥόη ad verbum notat *pulchriflua*. Eo nubes intelligitur, qua fulmen constringitur. Calirrhoë autem Oceani filia, quia nubes mari ortum suum debet. De poëtica Theologia satis.

a *Isthm. od.* 1.
b *Nem. od.* 3. & 7.

Venio nunc ad civilem: ac primùm illam, quæ obtinuit apud Romanos, & Græcos. Videri possit *Fulgur* Romanis numen fuisse; sed idem ac Jupiter. Festus: *Proversum fulgur appellatur, quod ignoratur noctu, an interdiu, sit factum. Itaque Iovi Fulguri, & Summano fit, quod diurna Iovis, nocturna Summani fulgura habentur.* Quomodo non modò est in editis, sed etiam in MSo Farnesiano. Ac Lilius quoque Gyraldus *c* *Fulgur* inter cognomenta Iovis reponit. Imò & apud Vitruvium lib. I, cap. II est: *Cùm Iovi Fulguri, & Cælo, & Soli, & Lunæ ædificia sub divo hypæthraque constituuntur.* Ita est in editione Florentina anni CIↃ CCCC XCVI.

c *Syntagmate de Diis gentium.*

Uti & illa, quam emisit Philander. Verisimilius tamen est, ut Græci Iovem dixere κεραύνιον, & βρονταῖον: quæ Appulejus *Fulminatorem*, & *Tonitrualem* vertit: ita hic quoque non *Iovi Fulguri* legendum, sed, ut censeo, *Fulgenti*; verbo augurum, qui *Fulgere* dixere pro *Fulgurare*. Cicero in II de Nat. Deorum: *Hinc etiam augures nostri cùm dicunt*: IOVE FULGENTE TONANTE. *Dicunt enim, cælo fulgente, tonante.* Si tamen *templi Iovi Fulgurio sacri meminit Vitruvius*; quod Xystus Betulejus ad eum Ciceronis locum annotavit: libentiùs, unicâ apud Festum appositâ literulâ, pro *Iovi Fulguri*, rescripserim *Fulgurio*. Quamquam vero Fulmen non haberetur Deus; habebatur tamen sacrum quid, & divinum. Aristoteles problematum sectione XXIII, quæst. XIX: Διὰ τί τὰ θερμὰ λουτρὰ ἱερά; Ἢ ὅτι ἀπὸ τῶν ἱερωτάτων γίνονται, θείου, καὶ κεραυνοῦ; *Cur calida balnea sunt sacra? an quia à sulfure, & fulmine, rebus duabus maximè sacris, proveniant?* Ideo & fulmen Persio sat. II, *fulmen sacrum*; Ammiano lib. XXIII, *sacer ignis* nuncupatur. *Philosophi*, inquit, *candorem ignis sacri repente conspecti nihil significare ajebant: sed esse acrioris spiritus cursum ex æthere aliquâ viâ ad inferiora detrusi.*

Porro Plinius lib. II, cap. XX, & LII, refert, secundùm Hetruscam Tagetis disciplinam, undecim esse Deos, qui ejaculentur fulmina: sed præcipuè à Romanis adsignari tribus sideribus supremis; Saturno, Iovi, Marti. Qui subtilius hæc consectati, eos Saturno ait tribuere fulmina rectos habentia ictus, quæ infera appellantur; Marti autem, cremantia. Cumque Hetrusci trina Iovis credant fulmina; Romanos duo ex iis servare, diurnum Iovi tribuentes, nocturnum Summano. Quod postremum etiam apud Festum legimus verbis paullo antè adlatis. Ibidem *a* Plinius tradit, fulmen à Iove missum, fuisse priùs ipsius Dei, hoc est, Iovialis sideris partem: sed cælestem illam Iovis flammam exspuisse hunc ignem fulmineum, ac post exspuitionem istam desiisse esse partem Iovis: non tamen sic exuere naturam priorem, ut non etiam, post abdicationem sui, retineret quodammodo omniscii Dei naturam: atque inde esse, quòd ipsum quoque cognita habeat Fatorum occulta; vel saltem signa habeat impressa, unde homines prudentes, & fulguralem Hetruscorum disciplinam edocti, fatorum reddantur conscii. De hac fulminum divinitate ita Plinius ibidem: *Ergo ut è flagrante ligno carbo cum crepitu; sic à sidere cælestis ignis exspuitur, præscita secum adferens, ne abdicatâ quidem sui parte in divinis cessante operibus.* Ubi clarè videmus, ut fulmen tum partem Iovis, tum opus ejus vocet. Per Iovem signari Ioviale sidus inter Saturnum, & Martem, constitutum, satis ex præcedentibus liquet. Cumque sidera omnia gentilibus sint Dii, Ioviali attributus est principatus. Caussam adduximus, cùm de planetis ageremus. Hujus igitur Dei pars fulmen censetur, priusquam ab eo separetur. Separatum autem est ejus opus, quia sidus exspuit hunc ignem. Ut verò non amplius tum pars sit, nisi quatenus intelligitur pars abdicata; tamen est ejus opus; imò & partus. Nam *gravidi sideris partum* mox appellat. A principali igitur divinitate, quæ est in sidere Ioviali, remanet, ut dixi, in parte abdicata, sive partu ejus, participata illa divinitas, ut fulmen sit *præsagum*, prout vocat Servius in I Æn. *b* sive *fatidicum*, quemadmodum appellat Plinius: qui & de virtute hac divina sic ibidem *c* scribit: *Vocant & familiaria, in totam vitam fatidica, quæ prima fiunt familiam suam cuique indepto. Cæterùm existimant, non ultra decem annos portendere privata; præterquam aut matrimonio primo facta, aut natali die: publica non ultra trigesimum annum, præterquam in deductione oppidorum.* Addam & Servii locum in VIII Æn. *Tria genera fulguris esse dicuntur: unum Consiliarium, ubi quid cogitantibus nobis accidit, quod vetat, aut hortatur: Auctoritatis, quod evenit re gestâ, quod probet: tertium Statum est, ubi nec novi quicquam gessimus, sed quietis nostris rebus fruimur.* Consiliarii fulminis meminit & Ammianus lib. XXIII: ubi de Ioviano, adhuc milite, fulmine percusso.

a *Lib.* 2. *cap.* 52.
b *In illud*, *Et fulmine terres.*
c *Lib.* 2. *cap.* 52.

De arte hac fulgurali Bygois nympha scripserat apud Tuscos: ut idem Servius prodit in VI Æn. *d* Ac Cicero in primo de divinatione auctor est, egisse de ea *Etruscorum & haruspicinos, & fulgurales, & rituales libros; Romanos etiam, augurales.* Vide observationes ejuscemodi apud eundem Tullium in II de Divinatione. Etiam præter Plinium, de quo ante diximus, adi Senecam Natural. Quæst. lib. II, cap. XLVII, ac sequentibus tribus, & imprimis Ἐφήμερον βροντοσκοπίαν ἐκ τῶν τοῦ Τάγητος *e*, quam Romanæ urbis propriam Nigidius Figulus arbitrabatur. Eam bono publico primus divulgavit v. cl. Janus Rutgersius lib. III Var. Lect. cap. XVI. Operæ etiam erit consultus Hadr. Junius lib. V Animadv. cap. XVI: ubi & exponit, cur fulmen dicatur *telum trisulcum*: quam rem attingere superiùs eramus contenti.

d *In versum illum, Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.*
e *Considerationem fulminum & tonitruum, & eorum significationem per singulos anni dies, petitam ex libris Tagetis.*

Superest tertium, ut gentes barbaræ, ac ignotæ Romanis, Fulmen venerati sint, non ut partem & partum Dei, vim fatidicam à toto, sive à parente, participantem: sed longè illustriùs, ut verum plerumque numen. Quo jam ab aliis *f* video relatum illud B. Bernardi Serm. X. Dom. I. Quadr. art. II. *Sed etiam hodie exstant in barbaria de gentibus Aquilonis, qui Tonitru pro Deo adorant.* Honore eo dignati fulmen dicuntur Novogrodienses; quibus *Perun* dicebatur; unde & vicinum monasterium *Perunski* nominatur. Est verò Novogardia, sive Novogrodia, metropolis Russiæ, sic dicta quasi *nova civitas*, vel *novum munimentum*. Nam *gorod* Russis locus muro, vel aliter, septus, munitusque. Peruni simulachrum habuit for-

f *Aloys. Novarino lib.* 6. *sacro-profanorum, cap.* 17.

formam hominis manu tenentis lapidem ignitum ad modum fulminis; unde & nomen. Quippe *perun* Ruthenis, & Polonis, *fulminis* habet significationem. Inque ejus honorem perpetuus ex quercu ignis exstruebatur: is si negligentiâ exstingueretur, qui præerat, capite pœnas luebat. Nempe quia is ignis symbolum foret ignis cælestis; ut Romanis ignis ille, quem servabant Vestales. Ajunt, cùm idolum Perun conjiceretur in flumen, natâsse illud flumine adverso, vocemque hanc exauditam, *Hæc vobis, Novogardienses, in mei memoriam*: imò & fustem in pontem conjectum; hodieque certis anni diebus exaudiri vocem *Perun*: ac tum ab incolis concurri fustibus infestis, sic ut difficulter à præfecto tumultus sedetur. Auctores Sigismundus L. B. in Herbestein comment. rerum Moscoviticarum, & Alexander Gaguinus Veronensis in descriptione Sarmatiæ Europeæ: quorum prior etiam narrat de Wolodimero rege, ut in Chiovia ad Borysthenem idolum Peruni statuerit: uti & Deorum meminit, Uslad, Corsa, Daswa, Striba, Simaergla, & Macosch. Apud alterum verò hæc verba de Lituanis legas: *Fulmen quoque, quod Perunum Slavonicâ lingua appellabant, pro Deo colebant.* Ab Josepho etiam Acosta proditum est, Ingas, dominos Peru, post Viracocham, supremum numen, tum Solem colere, tum Tonitru: ac Tonitru quidem triplici nomine appellare; *Chuquilla*, *Catuilla*, & *Intillapa*. Ait quoque, effingi hoc numen à Peruanis figurâ hominis cum funda, aut clava: manu præterea continere pluvias, grandinem, tonitru, & alia hujusmodi: esseque Guaca sive cultum hunc Peruanis omnibus communem: varieque illi Deo sacrificari: imò in Cusco, regia gentis, etiam ei, quemadmodum Soli, pueros immolari. Sed si, ut Acosta ait, formâ eum effinxere humanâ, qualis sanè tonitrus non est; si præterea non tonitru modò, sed alia etiam meteora, manu continebat: in dubium vocari possit, an non potiùs creditum hoc numen sit secundarium duntaxat, ac ministrum; ut cui Viracocha commiserit potestatem aëris. Ac hujus etiam potestatis symbolum fuerit funda, aut clava. Ita non tam ipsum Tonitruiis fuerit numen, quàm Tonans: sive is Jupiter, hoc est, sidus Joviale, vel aër; sive Genius aliquis naturæ aëris præfectus. Sanè & Sclavi, etsi nymphas, aliaque colerent dæmonia, imprimis tamen venerati sunt non Tonitru quidem, sed Tonitrus fabricatorem: quem summo pro numine, imò unico, habebant: quemadmodum Procopius refert lib. III historiæ Gothicæ *a*, & ejus fide Dubravius in primo Historiæ Bohemicæ *b*. Hæc de gentibus barbaris. Negari verò nequit, Christianos etiam ingenti fulgure, ac tonitru, vehementer sæpe percelli: præsertim sexum imbecillem, & ex veterum loquendi forma, non religentem modò, sed etiam religiosum. Itaque cùm puer admodum: mox ab excessu parentum, tutorum cura viverem annis aliquot in ædibus viduæ nobilis, & pectoris Deo devotissimi: quoties crebrius, & valentius fulminaret, vel intonaret, necesse habebat tota domus in genua provolvi, precibusque Deo fusis se ejus misericordiæ commendare. Nec abludit factum Sanctæ Hedwigis Poloniæ Ducis, & S. Elisabethæ, quæ Landgravio Thuringiæ nupserat, materteræ: de qua ista in vita ejus legas *c* ex Trebnicensis cœnobii codice, & Engelberto Cisterciensi monacho concinnatâ: *Coruscationes, & tonitrua, multùm formidabat, quod his elementorum commotionibus extremi diei judicium, & divinæ ultionis gladium, ad memoriam revocaret, eaque commemorans tota contremisceret; & cum Beato Job, quasi tumentes super se fluctus, semper Dominum timeret.* Refert deinde, quomodo S. Hedwigis tum sacerdotum soleat advocare: & sub manuum ejus umbraculo, genu flexo in precibus ad Deum, durante persisteret tempestate. Joannes Saresberiensis lib. I Policratici, cap. XIII, quando fulminat, cogitare jubet verba illa: *A signis cæli ne metueritis, quæ timent gentes: quia ego vobiscum Dominus Deus vester.* Priora sunt ex Jerem. X, 2: posteriora ex Aggæi I, 13. ac II, 15. & similibus locis. Addit verò, *Hæc verba inter tonandum vel audita, vel dicta, scribuntur à quibusdam nexam fulminis amovisse*, quæ superstitiosè capi non debent. Nulla enim vis per se verbis inest: sed efficacia omnis à precibus dependet, & fiducia in Deum, quæ istis verbis à Numinis metuentibus indicatur.

a P. 277. vers. 11. secundum editionem Græcam Augustanam.
b Pag. 5. & 6 edit. Wechel.
c In Collectaneis Surii ad 15. Octob.

CAP. IX.

Cometas necessariè ab iis habitos esse pro Diis, qui stellas omnes Deos putarent; inque harum numerum (multorum quæ philosophorum sententia fuit) cometas referrent. Quamdiu cometæ durent: ac quanta eorum, qui in æthere conspicui, magnitudo sit. Fere eos aliquid triste portendere; nec tamen ipsos intelligere illa, quæ significant; sed divinitus ordinari ad indicanda ista, quæ nos ad pœnitentiam peccatorum adducant: atque id pie Ludovici Pii Cæsaris dicto firmatum. Prodesse insuper cometas, eos saltem, qui sub Luna existunt, ad aëra purgandum. Quicquid de ipsis sit cometis; saltem eorum capillos, & barbas sive caudas, esse radios Solares per cometæ corpus trajectos. Falsum Tychonem Braheum, quando universos cometas judicat in æthere generari. Vicomercati ἀναχρονισμός. Quam magnum spatium ex minuto etiam corpuscule occupare halitus seu fumus possit. Sed non esse credibile, cometarum eos, qui in ætherea conspiciuntur plaga, terrestri materia constare. Ridicula Vulcani Homerici assertio. Diversa aëriorum & ætheriorum cometarum materies. Cometarum naturam necdum satis esse perspectam. Bodini de cometis opinio rejicitur. De anima Julii Cæsaris in cometam, ut creditum, conversa.

NUnc videndum de cometis: quos ipsos Deorum in numero habuere gentiles; saltem, qui stellas omnes putarent esse Deos, & cometas stellis annumerarent. At communis ea, ac, ut cum Tertulliano loquar, passiva inter nationes opinio erat, sidera Deos esse: quemadmodum ostendimus lib. II, cùm alibi, tum cap. XXXV. Atqui multi etiam ex philosophis summis, cometas ad stellas retulere. Ut qui putarunt, illos esse planetarum σύμφασιν, hoc est, coalescere eos, eoque simul apparêre. Quæ Anaxagoræ, & Democriti, opinio erat, secundùm Aristotelem *a*. Zenoni quoque eandem tribuit Luc. Seneca *b*. Par ratio existimantium, cometam quemque esse unum ex planetis post longum temporis intervallum apparentem: quæ Italicorum sive Pythagoreorum in Magna Græcia opinio fuit; teste eodem Aristotele *c*; qui & eandem ait sententiam fuisse Hippocratis, non Coi Medici, sed Chii Mathematici; item discipuli ejus Æschyli.

a Lib. 1. Meteor. cap. 6.
b Lib. 7. Natur. quæst cap. 19.
c Ibid.

Etiam ut cometas in Deorum numero reponerent, duratione eorum impelli potuerunt. Nam si ignes fatuos, breviculo tempore innatantes aëri, haberent pro Diis, ut inferiùs dicetur: quanto faciliùs hoc persuadere sibi potuerint de cometis? qui licet post majus longè spatium nec ipsi conspicerentur tandem; non tamen prorsus interire, sed tantummodo subducere se conspectui nostro, credebantur. Quàm diuturni autem sint cometæ, cognoscere est ex Plinii lib. II, cap. XXV: ubi auctor est, minimùm eos esse dierum septem: quandoque autem dies durare CLXXX: etsi vulgo LXXX tantum dierum apud eum mentio legatur. Sed non dubitandum, quin attenderit memorabilem illum cometam, qui, Nerone principe, sex mensibus fuit conspicuus: ut de eo proditum Senecæ in Quæstionibus Naturalibus *d*. Quare assentiendum Mureto, cùm apud Plinium ait excidisse centenarium. Ut nempe Seneca, & Plinius, conveniant; quandoquidem par est spatium CLXXX dierum, ac sex mensium.

d Lib. 7. Natur. Quæst. cap. 21.

Præterea admirationem peperit magnitudo. Sanè illi etiam magni admodum sint necesse est, qui in aëre summo conspiciuntur. At quàm ista terris sunt propinqui, ac proinde minuti, præ aliis, qui in æthere comparent! Qualis iste anni CIƆ IƆ LXXVI, & alter anni CIƆ IƆ C XVIII. Priorem dimensus est Tycho Brahæus; qui abfuisse à nobis

bis ait semidiametris terræ CCXL diametrum verò ejus fuisse milliarium Germanicorum CCC XXXVIII: at longitudinem caudæ habuisse semidiametros terræ XCVI. At quæque semidiametrus ejus complectitur octingenta, & sexaginta milliaria Germanica. De posteriori autem cometa sic censuit Cysalus, æquâsse in ambitu semidiametros telluris CCCC XLV, hoc est, milliarium Germanicorum triginta octo millia, ducenta, & septuaginta: ut septuagies major fuerit, quàm maximus terræ circulus. Hujusmodi nos rapere debent in admirationem maximi Numinis cometas condentis. Sed cæcas gentes, quæ quidem eò usque in Naturæ arcanis penetrarent, compellere potuerunt ad cultum creaturæ præstandum.

Credibile etiam plurimùm apud nationes valuisse, quòd soli Dii fatorum sint conscii: ac cometæ eorundem conscii viderentur. Nam omnes, tanquam humanarum rerum præscios, denuntiare aliquid triste, communis erat opinio: teste Tullio lib. II de Natura Deorum, Marone primo Georgicôn *a*, Lucano in primo *b*, Silio in octavo *c*, Plinio lib. II, cap. XXV, Tacito XIV Annalium, Suetonio in Nerone, cap. XXXVI; ut tot alios mittam. Adi & Cardanum in II Ptolemæi de Astrorum judiciis, text. LIV.

a *Vers.* 488.
b *Vers.* 527. *& seq.*
c *Non longe à fine.*

Alii paucos memorant salutares. Ut qui visus, Augusto celebrante ludos Veneri Genetrici; de quo mox dicam: quique exortus initio imperii Neroniani; ut est apud Sen. lib. VII Nat. Qu. cap. XVII. Sed potiùs rei tristis esse nuncios, omnium ostendit temporum historia. Nec tamen inde consequitur, eos intellectu præditos esse; sed esse numen, quod per eos mortale genus ad pœnitentiam vocet. Optime hoc intellexit Ludovicus Pius, Karoli M. filius: quemadmodum in ejus Vita prodit coætaneus scriptor, addo, & familiaris huic Cæsari nomine, & re Pio. Tota apponi narratio meretur: *Mediante festivitate Paschali* (puta III April. anno Iↄ CCC XXXVI) *dirum semper ac triste portentum ibidem cometæ sidus in signo Virginis apparuit, in ea parte ejusdem signi, qua penulam ejus, subtus caudam vero serpentis, similiter corvumque constringunt. Quod cùm non, more* d *septem errantium siderum, Orientem versus peteret; per viginti quinque dies, quod mirum est dictu, idem sidus, & Leonis, & Cancri, nec non Geminorum transiens signa, in capite Tauri tandem sub Auriga pedes igneum globum, jubarumque prolixitatem, deposuit, quas usquequaque porrexerat antea. Quam rem cùm primum imperator, talium studiosissimus, conspexisset, constitit, & antequam quieti membra committeret, accitum quendam, itemque me, qui hæc scripsi, & qui hujus rei scientiam habere credebar, percunctari studuit, quid super ea re mihi videretur. A quo cùm tempus peterem, ut faciem sideris considerarem, ac per hac rei veritatem investigarem, & cognitam in crastinum nunciarem: Imperator ratus, quod erat verum, tempus me redimere velle, ne cogerer triste aliquid respondere; Perge, inquit, in mœnia huic domui contigua, & nobis, quæ respexeris, nuncia. Novi enim, à me hanc stellam nequaquam præteritâ vesperâ visam, vel à te monstratam; sed scio, hoc signum cometarum esse: de quo jam præteritis diebus locuti sumus. Quid autem tibi portendere videatur, edicito. Quumque aliquid dicerem, & aliqua tacuissem: Unum est, inquit, quod adhuc silentio premis. Mutationem enim regni, mortemque principis, hoc portento monstrari dicunt. Quumque ego testimonium Prophetæ in medium protulissem, quo dicitur* e, *A signis cæli ne metueritis, quæ pavent gentes: ille solitâ usus magnanimitate, & prudentia: Non alium, inquit, timere debemus, præter illum, qui nostri, & hujus sideris, creator est: sed ejus clementiam non satis laudare, & mirari possumus, qui nostram inertiam, cùm simus peccatores, & impœnitentes, talibus indiciis dignatur admonere. Quia ergo, & me, & omnes communiter, hoc ostentum tangit, omnes pro posse, & sapere, ad meliora festinemus, ne forte, misericordiam illo prorogante, & nostrâ impœnitudine impediente, nos illa inveniamur indigni. His dictis, & ipse paulisper mero indulsit, & omnibus id facere jussit, & unumquemque ad sua se colligere præcepit, noctemque illam, ut nobis perlatum est, pervigilem duxit, ac Dei laudibus, & obsecrationibus honoratam, luci supervenienti præsentavit: in cujus crepusculo ministros aulicos vocavit, & eleëmosynas quàm largissime pauperibus, ac servis Dei, tam monachis, quam canonicis, porrigi jussit; missarumque solemnia, per quoscunque potuit, celebrari fecit; non tantum sibi metuens, quantum Ecclesiæ sibi creditæ prospiciens.*

d *Puto, pro* non more septem errantium, *scribendum*, more septem errantium. *Nam ait, à Virgine abiisse ad Leonem, hinc Cancrum, tum Geminos, exinde Taurum. Quod vere est, Orientem petere; ut planetæ faciunt motu proprio. Nam communi feruntur versus Occidentem.*
e *Jerem.* 10, 2.

Atque is finis ad pietatem, æternamque hominis salutem facit. Præter quem alter erat, ratione hujus vitæ. Nam, quod de fulminibus constat, idem in cometis locum habet, bono mortalium purgant iis aëra ab exhalationibus noxiis.

Quod tamen non aliter locum habet, quàm si, ut Aristoteles censuit, cometæ gignantur in sublunari regione, & quidem verè sint igniti. A qua sententia bifariam receditur. Primò, si non vere ardeant, sed radiis solaribus perfusi ardere solùm videantur: quod minimùm de capillis est statuendum in illis, qui propriè vocantur κομῆται, deque barbis, & caudis, iritis, qui Aristoteli laxe nuncupantur πωγωνίαι. Sunt enim ista nihil aliud, quàm radii Solis per cometam trajecti: uti signo isto cognoscitur, quòd, post Solis occasum, caudam porrigant orientem versus, semperque eam projicere soleant in partem à Sole aversam.

Insuper ab Aristotele (qui tamen nihil de cometis, quàm quod duntaxat verisimile sit, promittere audet *a*) receditur in eo, quòd cometas omnes in meteoris ponat, eosque in suprema arbitretur regione aëris generari. Contrà enim, si Tychonem Brahe audimus, omnes cometæ in corpore fiant æthereo. Vide eum lib. II de mundi ætherei recentioribus phænomenis cap. X, memb. I *b*; & epist. ad Rotmannum anni cIↄ Iↄ XCV. Jun. XIV. Sed de omnibus cometis id durum est credere. Mittam stellam, quæ magos duxit ad præsepe Christi; quam ad cometæ similitudinem fuisse, ait Origenes in primo contra Celsum. Saltem elementalem fuisse, necesse est eum, qui, cùm Aristæus ἄρχων, seu prætor Athenis foret, effulsit, splendoremque suum per tertiam cæli partem, velut saltu, diffudit: ut pluribus refert Aristoteles lib. I Meteorolog. cap. VI. Item alium, qui paullo ante mortem M. Vipsanii Agrippæ, generi Augusti, ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἄστεος αἰωρηθεὶς, εἰς λαμπάδας διελύθη· *cùm multis diebus Urbi imminens apparuisset, in faces abiit*: ut est apud Dionem lib. LIV. Item illum, qui Seneca teste *c*, *Attalo regnante, initio apparuit modicus; deinde sustulit se, diffuditque, & usque in Æquinoctialem circulum venit; ita ut illam plagam cæli, cui Lacteæ nomen est, in immensum extentus æquaret.* Putat Franciscus Vicomercatus Mediolanensis *d*, eruditus Aristotelis interpres, esse hunc eundem, ac illum, quem prætore Aristæo fuisse, ex Aristotele dicebamus. Qui fœdus est ἀναχρονισμὸς *e*. Nam quis ignorat, Attalum, regem Pergamenum, multò post Aristotelem fuisse? Ptolemæorum enim, Seleucidarum, &, quod tardiùs cœpit, regum Pergamenorum regnum, diviso Alexandri M. imperio enatum fuit. Idem censendum de lampade sive cometa lampadia, de quo Plinius lib. II, cap. XXXV. Item illo, qui anno integro impendit Hierosolymis ante Urbis excidium: ut est apud Josephum in septimo belli Judaici, cap. XLIV. Item qui tempore Arcadii imperatoris supra Constantinopolin effulsit εἰς αὐτὴν σχεδὸν τὴν γῆν διήκων, *ad ipsam ferme terram usque pertingens*: ut refert Sozomenus lib. VIII, cap. IV. Adhæc iste, qui, (ut Georgius Phranzes testatur lib. V historiæ, cap. XXI) anno cIↄ CCCC L, vesperis singulis apparuit ad modum romphææ, cumque Lunam subiret, sidus hoc obtexit, uti Sol in Eclipsi obscuratur à Luna. Ac similia etiam exempla referuntur à scriptoribus postea consecutis. De hujusmodi sublunaribus cometis non repugnamus Aristoteli, quo minus gignantur ex halitibus terrestribus; sive ardeant verè, sive radiis

a *Lib.* I *Meteorol. cap.* 4.
b *P.* 146.
c *Lib.* 7. *Natur. Quæst. cap.* 15.
d *Comment. in Aristot.* I *Meteor. cap.* 6.
e *In temporis conturbatione error.*

So-

Solaribus perfusi, splendeant duntaxat. Non caret tamen difficultate, quomodo in tam sublime aëris spatium fumi tanta possint copiâ adscendere. Sed cogitandum, quantum fumi exhalet ex minuto titione: item ut ex pulvisculo tormentario fumus exeat, qui (velut τῷ μακαρίτῃ Snellio nostro observatum) spatium occupet duodecies millies & quingenties majus priori. Si sic attenuari res possunt: quid impedit, quominus fumi magis magisque rarescentes longissimè supra nubes, ac propemodum Lunam, levitate sua adscendant? Sed id non æque credibile de cometis nullam habentibus parallaxin, ac supra Solem, penè ad firmamentum evectis. Nam ut fumi illi eâ celeritate adscenderent è terra, quâ globus fertur bombardâ explosus, non nisi post nonaginta annos, vel juxta alios, centum & duos, ad firmamentum pervenirent. Atque idem cap. xxxv libri II dicebamus de spatio, quod requirat lapis è firmamento dejectus, ut pertingat in terras. Ut satis pateat, quam malus Mathematicus fuerit Homerus, cùm Iliad. A, Vulcanum inducit dicentem, unum intra diem se decidisse de cælo in insulam Lemnum. Nisi errorem hunc tribuere malimus Vulcano, cui vertigine capitis in casu istoc seu centeni seu nonaginta anni unicus solùm dies viderentur. Quò festivè recurrit doctissimus Fromondus.

Atque hoc spatii, & temporis intervallum, planè commovet, ut non possim in animum inducere, cometas æthereos suam terris & aquis materiem debere. Longeque verisimilius censeo, ut cometæ supremi aëris fiunt ex halitibus terrestribus; sic cometas æthereos gigni ex halitibus siderum: sive halitus illi verè ignescant, sive, ut diximus, fulgor eorum fit inde, quòd Solis radios, & fixorum imbibant siderum lucem. Cùm enim cæli sideraque sint ex materie elementali; quemadmodum Scripturis, Patribus, ratione naturali, suo loco a comprobavimus: nihil profectò in eo absurdi est, si & cælestes statuantur exhalationes, sive, ut ignes nostri emittunt fumos, itidem faciant ignes illi cælestes: sive potiùs, ut Sol è terra, & aqua, halitus extrahit; sic idem Sol exhalationes educat ex æthere, & stellis. Ac placuit ea opinio quoque ante annos pauculos amicissimo in Leidensi Academia collegæ meo Willibrordo Snellio τῷ μακαρίτῃ. Camillo item Glorioso b, Liberto Fromondo c, atque aliis, præclaræ & doctrinæ, & existimationis, viris.

a Cap. 38. hujus libri.

b De Cometis lib. 3 cap. 4.

c Lib. 3. Meteor. c. 6. & 7.

Interim nec ista pro certissimis adducimus. Necdum enim natura cometarum satis cognita videtur. Multa adeò arcana eorum latent. Ut cur in iis cauda incurvetur: quare item, præter motum illum cum sideribus communem, ut ab Ortu ferantur in Occasum; quem à primo mobili esse arbitrantur; alterum etiam habeant, eumque proprium sibi, quo ferantur in Ortum, item Austrum versus, &, quod frequentius, in Septentrionem. Hujus quia motus rationem, ignoramus (nam valde infirmæ sunt caussæ, quas adferunt viri eruditi) confugiamus sanè, dum certiora se offerant, ad anchoram extremam, ut angelico eum ducti fieri credamus.

Mirum verò Bodinum, virum alioqui eximium, tam stultè sapuisse, ut cometas omnes putaret esse animas heroum. Sic enim scribit II Theatri: *Democriti sententia in mentem mihi venit, ut existimem, Cometas esse illustrium virorum mentes; quæ posteaquam innumerabilibus seculis, tandem obitura, (ut omnia, quæ oriuntur, occasum minantur) extremos peragunt triumphos, aut in cælum stellatum, quasi splendida sidera, revocantur, ac propterea sequuntur fames, morbi populares, civilia bella: quasi civitates ac populi ducibus illis optimis & gubernatoribus, qui divinos furores placabant, desererentur.* Ubi quod animas mori ait, id, si non aliud voluit dicere, quàm verba videntur sonare, sanè impietate summâ non vacat. Tolerabilius, quod ait, heroum animas in sidera revocari. Gentiles quidem facile habuisset assensores. Imò hi animas heroum, vel heroinarum, in sidera mutari ajebant, ac propterea sidera esse animata, ac intellectu prædita, & sacrificiis, ut Deos, honoranda. Hæc opinio de anima Julii Cæsaris fuit. Unde Ovidius in XV Metamorph.

Hic tamen (Æsculapius puta) accessit delubris advena nostris:
Cæsar in Urbe sua Deus est; quem Marte, togâque
Præcipuum, non bella magis finita triumphis,
Resque domi gestæ, properataque gloria rerum,
In sidus vertere novum, stellamque comantem,
Quam sua progenies.

Lucemque adfert Tranquillus in Julio, lib. I, cap. ult. *Ludis, quos primò consecratos ei hæres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa undecimam horam. Creditumque est, animam esse Cæsaris in cælum recepti. Et hac de caussa simulachro ejus in vertice additur stella.* Atque hæc quoque argumento sunt nobis, cometas habitos pro Diis. Nam quod Cæsar in Deos relatus fuit; non tam de corpore creditum, cujus cineres urnâ concludebantur; quam de anima in cometen conversa. Nimirum cùm ita vulgo, imò & Stoicis, ac philosophorum aliis, persuasum foret, mentem hominis esse igneam: credibile etiam visum, ignem illum, qui à morte Cæsaris in cælo conspici cœpisset, esse animam ejus in cælos receptam.

CAP. X.

De Castore, & Polluce, item Helenâ, & quomodo generentur: cur item illi navigantibus salutares, hæc crederetur infelix: deque sanctorum nominibus, quæ in locum gentilium istorum fuerint surrogata.

SUnt & inter ignea meteora Dioscuri, sive Castor, & Pollux; item Helena. Qui non aliter ab igne fatuo differunt, quàm loco. Nam qui, in terra conspectus, vocatur *ignis fatuus*; is in mari, si unicus fuerit, *Helena*: si geminus, *Castor*, & *Pollux*, nuncupatur. Satis convenit, constare exhalatione pingui, & viscosâ. Dubium interim, an ea jam de die fuerit accensa à Sole, ac demùm conspiciatur in tenebris; sicut astra de die sunt in cælo; licet non videantur, Solis lumine minora ista offuscante: an potiùs accendantur demum de nocte, eâ frigore suo partes condensante subtiliores, quæ attritu mutuo, motu etiam, quo innatant, sive, (quando eques Castor erat, unde ambo *Castores* dicuntur) inequitant aëri fluctuanti, plurimùm adjuvante ad hoc, tandem ignescunt: præsertim si ex calore diurno in iis fuerit scintilla, partes unde cæteræ rapiant flammam. Duæ si flammulæ conspiciantur, creduntur nautis salutares; uti olim salutares Castor, & Pollux: qui mare à piratis repurgarunt. Sin flamma foret unica, judicarunt eam calamitosam, Trojanæ instar Helenæ, quæ multis caussa exitii fuit. Siqua sit ratio naturalis, ea fuerit, quòd gemina flamma sit indicium materiæ jam dissolutæ, ac propemodum consumtæ; eoque tempestatis desituræ: at unica sit signum materiei compactæ, eoque tempestatis duraturæ. Sed sapientiùs omnino Seneca; qui non ex numero, sed motu ac quiete, conjecturam capere jubet. Sic enim ille lib. I Natur. Quæst. cap. I: *In magna tempestate apparent, quasi stellæ velo insidentes. Adjuvari se tunc periclitantes existimant Pollucis, & Castoris numine. Caussa autem melioris spei est, quòd jam apparet frangi tempestatem, & desinere ventos.* Nomina nunc alia. Fromondi a de hoc verba sunt: *Hispani, & Galli, circa mare Mediterraneum, S. Hermi, aut S. Telmi ignes; Itali, S. Petri, & S. Nicolai, ignes vocant.* Natalis Comes Mythologicôn lib. VIII, cap. IX: *Has geminas flammas nunc Divos Nicolaum, & Hermum, navigantes appellant.* Et mox: *Credidit navigantium nostri temporis multitudo, cùm Divos singulatim in auxilium petit, eas flammas esse illos Divos, ad quorum nomina evanuerint.* De vulgo loquitur. Sapientiores enim non tam Divos propriè arbitrantur: quàm μετωνυμικῶς, hoc est; divorum fortasse præsentiæ symbola. Imò nec sapientiores gentilium censeo tam flammulas hasce putasse Castorem, & Pollucem, qui in Geminorum signum esse

a Meteorolog. lib. 2. c. 2. art. 2.

conversi credebantur; quàm solùm præsentiæ sive favoris eorum symbolum.

Atque hæc de Dioscuris, quatenus sunt μετέωρα. Nam prout animales sunt Dii, de iis dictum lib. I, cap. XIII. Prout item ad naturales quidem Deos pertinent, sed Geminorum per eos sidus intelligitur, abunde de iis vidimus libri II, capite XXXVI.

Cap. XI.

Acceditur ad meteora aquea, & quæ eorum sit materies. Aliqua horum gigni in aere imo; uti rorem. Quem veterum aliqui ab astris desudari, vel exspui, perperam putarunt. De loco ejus, lapsus Alberti Magni, & Chrysostomi Javelli. Quo tempore imprimis generetur. Robigo, segetis vitium e rore in ea putrefacto: cui malo avertendo præfectus Deus Robigus, honorique ejus instituta Robigalia. Cur pecudibus ros immodice alvum cieat, & inde mortuis viscera flavi sint coloris. Cur ros prosit plantis; pruina autem, quæ ros est congelatus, iisdem obsit. Pruinæ ἔτυμον, & ut trifariam noceat: esse interea, quo etiam commodet plantis. Mel componi ex rore, & succo herbæ, cui ros insederit. Cur Sardoum mel amarum; Ponticum autem venenatum: illud vero Hispaniæ, ac Russiæ, sic commendetur. Nondum mel esse, quod apes ex floribus domum referunt; sed ulterius ab iis elaborandum. Cur deterius sit mel Peruvianum: deque melle sylvestri, quo vescebatur Joannes Baptista. Cur mel putredinem arceat, cholericis tamen obsit. Aristæus cum alia reperit, tum mellificii rationem; & qui ejus majores: & ut propter reperta in Deos sit relatus, & Jupiter, ac Apollo dictus, quia communibus cum utroque sacris coleretur. Manna non vulgare modò; sed etiam, quo Israelitæ in deserto pascebantur, rori debere originem: nec hoc, & illud manna, discrepâsse naturâ, sed tantummodo accidentibus: eamque diversitatem fuisse ab angelis, sic materiem ejus subigentibus; unde & in Scripturis panis angelorum dicatur.

SEquuntur meteora aquea, quæ fiunt è vapore, vi caloris diurni educto e terris; postea quam autem calor igneus paullatim exspiravit, condensato; ac propterea, pondere suo, decidente in terras. Horum alia in infima fiunt aëris regione, alia in mediâ. Prioris generis est, ut quidem poeta loquitur in Pervigilio Veneris,

Humor ille, quem serenis astra rorant noctibus a.

Non tamen ex astris humor iste desudatur, quod poëta hic censet: quomodo & mel sudorem cæli, vel siderum salivam Plinius b putavit. Nam seculo amplius opus foret, antequam è sideribus deflueret in terras: ut liquet ex iis, quæ de siderum altitudine dicebamus cùm alibi c, tum lib. II hujus operis, cap. XXXV. Imò ne Alberti quidem Magni d, & Javelli Canapicii e, vera est opinio, qui gigni tradunt in summa parte mediæ aeris regionis: quomodo & pluvia ac nive altiùs generetur. Quæ sententia satis eo refellitur, quòd in montibus altissimis nix reperiatur, ros non item. Sed summùm invenias in collibus, & montibus exiguis: ut de monte Gelboë legas lib. II Reg. seu Sam. cap. I: deque Sion Psal. CXXXII. Sed nec in istis ros est copiosus. Magis compâret in arboribus excelsis, maximeque in humillimis plantis: quæ, ubi loci generetur, non obscurè ostendunt. Nempe summùm ad milliaris quasi spatium à terris. Quod autem ad tempus, maximè gignitur vere, & auctumno; quia quod tum vapor educitur è terra, nec calore absumitur æstivo, nec in pruinam constringitur frigore hiberno. Hoc enim à rore differt pruina, quòd vapor, priusquam ros fiat, congeletur. Huic Lunæ filiæ (sic enim ros, quia noctu gignatur, vocatur ab Lyrico Alcmane, ut antea f dictum) sua quoque sunt incommoda. Nam si in segetem impluerit, nec defluxerit, calore Solis in ea putrescit: unde vitium segetis robigo. Cui averruncando præfectus à gentilibus Robigus: de quo Varro lib. V de L. L. *Robigalia dicta ab Robigo. secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes.* Meminit & ejus numinis Agellius lib. V, cap. XII, ubi cum Averrunco conjungit: item Festus in *Robigalia*; quæ facta ait VII Kal. Majas.

Etiam ros pecudi nocet, si summo mane in agros egeris roscidos. Quod sedulò cavent opiliones, & caprarii; ut ante tria hæc secula monitum quoque Thomæ Cantipratensi libro de Apibus. Nempe & subtilitate suâ penetrat intestina, & calore facultatem excitat motricem: eoque alvum ciet: ac quandoque id vehementer adeò facit, ut auferat vitam. Quia autem & bilem auget, eò animalia sic mortua, si viscera aperias, crocei reperiuntur coloris.

Sed hæc incommoda cavere humana potest prudentia. At certissima sunt ejus commoda. Nam plantas diurno marcentes æstu recreat ac reficit tum moderatiori calore, tum humore suo: in quibus duabus qualitatibus vita animatorum omnium consistit; ut docet Aristoteles lib. de vita ac morte. Ex quo etiam videmus, cur contrà pruina sic noceat plantis. Nam eas frigore suo adurit: unde & *pruinam* dixere, quasi *perurinam*: ut quidem Festo visum. Nec enim minùs placet, sic vocari, quasi πρωϊνήν, hoc est, matutinam, quia circa auroram gignatur. Nec tamen æque semper nocet. Est cùm exteriùs solùm decoloret, ad modum ambustorum. Est cùm penitiùs se insinuet, non sic tamen, ut regerminandi adimat facultatem. Est denique cùm in intimas penetrans fibras omnem exhauriat succum vitalem. Leve est damnum, si exteriùs solum afficiat, quia sic quoque hoc boni præstat, ut, constringendo poros terræ, impediat, ne exspiret calor, qui est circa plantarum radices. Ut videamus, & pruinam non leve habere commodum.

Interim longè plus boni ros præstat; ut vidimus. Atque iis accedit beneficium mellis. Nam etsi id non sit ros merus: fit tamen ex rore, & halitu floris, vel herbæ odoriferæ, in quam ros deciderit. Ac propterea tanti interest, cujusmodi herbis insideant apes: ut à quibus magis, quàm à rore, tanta sit suavitas. Itaque in Sardinia mel est amarum, quia legitur ex absynthio. Imò in Heraclea Pontica est venenatum, quia colligatur ex aconito. Proinde qui de hoc melle ederint, & mentis fiunt impotes, ac sudore etiam diffluunt: ut auctor est Dioscorides lib. II, cap. LXXV, & lib. VI, cap. VIII, & Plinius lib. XXI, cap. XIII. Imò iisdem ex herbis mel lectum variat pro diversa regionum ratione. Itaque melli Belgico præfertur Hispanicum ob calidiorem plagam: imò illud Russiæ magnopere etiam commendatur; quia licet ea tellus sita sit ad Septentrionem, ob longiores tamen dies æstivos, ros diutius à Sole excoquitur. Quid quòd non sufficit roridum ex herbis succum colligi: sed præterea opus est, hunc, quem apes domum retulere, ore & visceribus apicularum porrò immutari? Quod si apes sint infirmiores, quàm ut satis possint elaborare, eo mel deterioris fuerit notæ. Ut in Peruvia, ubi apes adeò exiguæ sunt, ut muscis similes videantur. Nec ejusdem bonitatis est mel sylvestre: ut quod in arborum truncis conficeretur, aut fissuris petrarum, indeque deflueret per terras. De illo videas I Sam. seu Reg. XIV, 27, de altero Psal. LXXXI, 17. Sylvestri hoc melle contentus erat Joannes Baptista: ut legere est Matth. III, 4.

De bono autem mellis quid plura dicam? Satis & sapore commendatur, & salubritate: præcipuè eo, quod, ob calefaciendi & exsiccandi vim, putredini resistat. Imprimis autem prodest phlegmaticis: non item cholericis, qui in bilem vertunt. Et sanè, quanta sint mellis bona, non leviter arguit, quòd ob mellificii inventionem in Deorum numerum retulerint gentes Aristæum, cognomento Battum, Cyrenes conditorem: ut est apud Justinum lib. XIII. Plinius lib. XIV, cap. IV, auctor est, primum hunc mel cum vino miscuisse. Sed nihil impedit, quo minus utrumque repererit. Præsertim quando & aliis nominibus celebratur. Nam Apollonii interpres a invenisse

a Sive, ut est apud Fulgentium in primo Mytholog. Humor algens, quem serenis astra sudant noctibus.
b Lib. II, cap. 12.
c Cap. 9. libri 3.
d Lib. 2. tract. 1. cap. 3.
e Lib 3. Meteorol. cap. 1.
f Lib. 2. cap. 19.

a In libri 2 vers. 500. & seqq.

nisse ait τὸ μελισσουργικὸν, καὶ τὴν τῆς ἐλαίας κατεργασίαν· *mellificium omne, & confectionem olei.* Fuit autem Aristæus iste Hypsei ex Cyrene filia nepos, pronepos Penei, & Creusæ; de quibus illud Ovidii:

Te quoque promissam Xantho, Penee, Creusam
Phthiasadum terris occuluisse ferunt.

De hoc Aristæo jam aliquid attigimus lib. I, cap. XIII; fusiusque actum fuimus, cùm de mixto cultu dicetur. Nam cum Iove, & Apolline, communi cultus est honore: sic ut & ipse *Jupiter Aristæus*, & *Apollo Nomius*, sive *pastoralis*, item *Apollo* Ἀγρεὺς; sive *Venator* diceretur. Quare in cultu ex animali, & naturali, composito, convenientissimus fuerit pluribus de eo agendi locus.

Atque hæc de melle; quod non esse meteorum, meteoro tamen debere originem, satis ex iis, quæ diximus, liquet. Et quod de melle censemus, idem judicandum de rore Syriaco, quem, Arabas secuti, *manna* appellamus. Ad mel referri indicat, quòd Galeno ἀερόμελι, *mel aërium*; & δροσόμελι, *mel roscidum*, nominatur. Nec multò aliter censendum de manna Israëlitarum: quod propterea Nonnus *a* vocat αἰθέρος ἄρτον μελίῤῥυτον· *atheris panem mellifluum.* Sed utcunque manna hoc ab altero non differret naturâ; accidentibus tamen discrepabat: eaque diversitas ab angelis erat; unde *panis angelorum* vocatur Psal. LXXVII *b.* Nempe hi rorem, & vapores, sic subigebant, ut non modò pultes inde fieri possent, quemadmodum ex Polonico, mense Junio, ac Quinctili, collecto: sed pro pane esset, & cibo solido: imò naturâ (nisi pariter à consuetudine id fuisse malis, cujus quoque vis maxima est) hoc haberet, ut corpora haut nimis laxaret, sed solida conservaret, compactaque: præterea ut, non quidem dico, nunc piscis, nunc carnis, pro cujusque desiderio, obtineret saporem: (nam mellis cum simila saporem habuisse, disertim refert Moses *c*) attamen ut interea, in tanta palatorum diversitate, omnium se gustui probaret. Nec censeo locum Sapientiæ XVI, 20, 21, multò ulterius urgeri oportere. Hæc igitur ab angelis fuerunt: uti & quòd plueret pridie sabbathi, sabbatho non item: quodque si ultra demensum sumeretur, putresceret, excepto homer, quod in sabbathi diem reponeretur. Sed ejusmodi non variant speciem, sive naturam totam.

a Paraphr. Joan. c. 6. vers. 32.

b Sive Hebr. Ps. 78. v. 25.

c Exod. 16, 31.

Cap. XII.

Quomodo nubes generentur. De iisdem repetitum, cur in tantum adscendant, & quantum à vertice nostro absint. Nubes, etsi plana videantur, figuram habere rotundam; contra quàm visum fuit Cardano. Ut nubes, quæ incumbere videntur horizonti visibili, longe ultra eum protendantur: imò minimùm denis milliaribus Belgicis absint ab oculis nostris: cùm horizon visibilis, curatè loquendo, solùm distet uno milliari Belgico: tribus autem, si metiaris ex iis, quæ aliquantulum supra horizontem, qualia navium sunt vela, sese extollant; eaque non ex sese æstimes, sed vapidi aëris refractione. Nubium utilitas multiplex. Pluvia triplex naturalis. Prodigiosæ varia, & earum caussæ naturales. Cur nix candida. Nives plantis conducunt, partim quia frigore suo terra calorem retineant, ne exspirent, certâ radicum ac seminum pernicie: partim quia non confertim, ut aquis fit pluviis; sed sensim, alimentum humoris ad radices destillent. Improbatum in Ovidio, cùm Atho montem ait grandine canescere. Cur grando alia sit triangularis, aut pyramidalis; alia rotunda. Quid propriè calamitas, strages, aut clades, dicatur. Grandinis calamitas etiam gentilibus credebatur ab irate immitti Deo. Socrates, si improbissimo Aristophani credimus, Nubes coluit, ut Deas. Etiam Judæi, & Christiani, per calumniam traducti, quasi nubicolæ ac cælicolæ forent, vel etiam inter orandum, nubes, aut lacunaria, numerarent.

SEquuntur meteora, quæ in media generantur aëris regione; ut sunt nubes. Hæ ex vapore fiunt, non tamen subtili & pauco, ut ros, & pruina: sed denso multoque; licet non mero, sed fumidæ exhalationi permixto. Neque enim ex terra exhalat vel humidum sine sicco, vel siccum sine humido: ut est apud Aristotelem lib. II Meteorolog. cap. IV, & IX. Sed denominatio fit ab ea parte, quæ dominatur. Porrò quemadmodum exhalatio fumida, tenuior facta, immutatur in ignem; sed retentâ terrestri parte, calore autem remisso, descendit ob pondus, ac fit ventus: ita & vapor, retento calore, attenuatur, & fit aër merus; remisso autem calore, inque superum aëra expresso, condensatur in nubem: quod mediâ fit aëris regione. Nec enim vapor ille desinit elevari, donec paris fuerit, ac aër, ponderis. Non mirum igitur, si in tantum adscendat, cùm aëre inferiore multò sit levior. Imò Tychonis Brahei judicium est, infimum aëra sextuplo esse densiorem, ac proinde etiam graviorem, aëre isto gradibus XXX à terra distante, ubi siderum desinunt refractiones. Longè tamen aliter de hoc, non juniores modò prope omnes; sed & Plinius lib. II, cap. XLII; ubi, nubes esse aëre hoc densiores, ex eo colligit, quia aër noster sit pellucidus: nubes non sint, cùm & Solis ipsius conspectum sæpe eripiant nobis. Sed quis nescit, suberem, ac pumicem, minùs pellucere; at leviores nihilominus esse vitro, ac gemmis? Nempe error omnis est ex eo, quòd vulgo non distinguant inter opacum, densumque: qua de re non reponam, quæ attuli libri hujus capite tertio. Atque ex hoc discrimine etiam ratio ejus cognoscitur, quòd Plinius sic miratur, cùm ait lib. XXXI, cap. I: *Quid esse mirabilius potest, aquis in cælo stantibus?*

Quantum nubes distent à vertice nostro, exposui, cùm de tribus aëris regionibus ageretur *a*. Nempe dixi, nostri, & nubis maximè dissidentis, intervallum esse quatuor, vel ex Cardani sententia, quam multis video placere, duorum milliarium Italicorum. Sin ea sit gravitas, ut quàm proximè descenderit, jamque in pluviam resolvatur: haut longiùs abesse, quàm passibus quingentis, sive semimilliari Italico.

a Lib. I. cap. 83.

Etiam nubes formâ commendantur. Nam, etsi Cardano *b* aliter visum, extra controversiam tamen poni debet, nubes esse rotundas. Siquidem terra est circularis, unde adscendunt. At æquè gravia æqualiter adscendunt. Proinde & nubis partes, si sint paris ponderis, circulum imitabuntur: quæ figura est perfectissima. Nec obstat, quod planæ, non orbiculares videantur. Nam hoc fit ob amplitudinem curvaturæ: propter quam etiam terra nobis, & dorsum maris, plana apparent.

b Lib. 17. de Subtilitate.

Quod si nubes fuerint rotundæ, & ea sit distantia à vertice nostro, quam dicebamus: non fuerit operosum, ex regula tangentium, statuere, quantum ab oculis nostris etiam illæ absint, quas longissimè quasi horizontem nostrum coronantes conspicimus. Quippe discrimen hoc se habet, ut sexagenorum ad unum. Quare, si pluvia nubes à vertice absit semimilliari Italico; sive passibus quingentis; illa, quam putamus horizonti incumbere, distabit milliaribus Italicis XXX, sive denis Belgicis. Cumque nubes non elevetur supra verticem, nisi ad milliaria duo Italica; aberit ab oculis illa, quæ horizonti incumbere putatur, milliaribus Italicis CXX, sive Belgicis XL. Atque hæc etiam Cardani est sententia in XVII de Subtilitate, & Fromondi Meteorol. lib. V, cap. V, art. II.

Nec obstat, quod vulgo statuunt semidiametrum horizontis visibilis esse octodecim milliarium Italicorum, sive sex Belgicorum. Nam hoc pinguiori sic dicitur Minervâ, æstimatione nautarum; qui judicant, quantum, non horizon, sed eo elevatiora navium vela absint ab oculis; ac quidem refractione imi & vaporosi aëris accensitâ. At nos, quando semidiametrum horizontis dicimus unius esse milliaris Belgici, sive trium Italicorum; de ipsa terræ vel maris superficie loquimur, nullâ eam refractione adjuvante. Atque ista altitudinem nubium indicant: quæ res multum ad eorum admirationem impulit gentiles, utcunque

cunque non exactè adeo distantiam vulgo perspicerent. Satis erat, quòd & nubes cælestia putarent corpora; ac proinde nec illa omnino esse expertia naturæ divinæ; quippe quam cælestia cuncta obtinerent.

Præter hoc, quòd in cælo apparerent sublimes, admirationem etiam genuit, quòd in nubibus & fulmina fiant, & tonitrua: quibus duobus maximè ad numinis metum compulsi homines putantur; ut antea *a* diximus. Hinc Aristophani vocantur νεφέλαι βροντησικέραυνοι, quasi dicas, *Nubes tonitrufulminantes*. Verba Comici inferiùs adducam.

a Libri hujus cap. 6.

Adhæc nos quidem ad majorem Dei amorem accendunt, gentiles autem hac parte ad Naturæ cultum impellebant, tres nobiles ejus effectus; pluvia, nix, grando.

De pluvia hanc opinionem insinuabat maximus ejus usus in vita humana. De quo, ut alia præteream, antea *b* nobis memorata, quid apertius, vel certius; illis Plinii *c* verbis: *Eadem* (nubes) *cadentes omnium terrâ nascentium caussa fiunt, prorsus mirabili naturâ, si quis velit reputare, ut fruges gignantur, arbores fruticesque vivant, in cælum migrare aquas, animamque etiam herbis vitalem inde descendere.*

b Cap. 67. & 6 sequentibus
c Lib. 31. cap. 1.

Nec tamen omnes pluviæ commendantur, sed μέτριοι, sive *moderatæ*. Est enim triplex pluvia Aristoteli lib. 1 Meteorol. cap. XI, & XII. Una, si κατὰ μικρὸν φέρηται, ψεκάδες· *si minutis feratur partibus, tenuis pluvia.* Altera, si κατὰ μείζω μόρια, ὑετός· *partibus majoribus, pluvia.* Nempe generali nomine: & magis particulatim, *imber*. Tertia, si μόρια ἀθροώτερα, διὰ τὸ ταχὺ τῆς πυκνώσεως· *partes coacervatæ, ob celeritatem densationis*: cujusmodi pluviam dicimus *nimbum*. Hebræis est גשם *geschem*: ut Genes. VII, 12: quamquam & videatur quandoque simpliciter sumi pro מטר *matar*, quod & aliam pluviam notat. Hoc tertium genus est immoderatum. Sed & psecades, & quæ simpliciter *pluviæ* dicuntur, immoderatæ fiunt, si diu admodum durent. Alii igitur distinguunt, quòd imber sit densus, & jugis; nimbus, brevis, idemque repentinus, & præceps magis. Vide Apulejum de Mundo.

Ac hujusmodi sunt pluviæ naturales. Sunt aliæ prodigiosæ; quæ præter communem rerum ordinem fieri, ac propterea portendere aliquid putabantur. Ut cum (sicut apud Livium *d*, & alios, legitur) sanguine pluit, aut lacte, aut terra, lapidibus. Interim nec in istis omnino deficit caussa naturalis. Lacteus enim color est, quia vapor educitur è locis cretaceis: sanguineus, quia idem exhalat è locis minio, aut rubricâ, abundantibus: quomodo nix in Armenia quandoque est rubra, ob minium, quo regio illa abundat; teste Eustathio Il. Λ *e*. Vel sanguineus sit è locis sanguinolentis: quomodo, quòd post prœlium Cimbricum sanguine pluerit, magnæ hominum stragi tribuitur à Plutarcho in Mario. Vel lacteus quidem color fuerit à moderato Solis calore, ita aquam excoquente, ut alborem acquirat. Sanguineus autem fit à calore Solis intenso. Calore enim ruborem aquis conciliari, cognoscimus ex urina febricitantium; item aquis per calidos cineres percolatis. Ex eo, quod de albore diximus, etiam judicium ferendum de rore argenteo, qui sub Severo pluit in forum Augusti, Dione *f* teste. Nec enim verè fuisse liquorem argenteum, arguit, quod nummi eo obliti triduo tantùm colorem hunc retinerent. Ex eo item, quod de sanguinis pluvia retulimus, ex parte etiam cognoscimus caussam, cur in Suevia anno CIↃ IↃ XXXIV pluerit in vestes crucibus rubris. Nam eo rubri fuerint coloris, quia pluvia sanguinei erat coloris; cujus caussam vidimus. Et fortasse etiam pulverulentæ ad hoc vestes contulerunt. Sed eo crucibus pluit, quia texturæ filamentis forma fit hujuscemodi. Nam decussatim se habent fila in tela: unde & *trama* nomen à trameando. Altera etiam ratio est. Nam & sanguinea pluvia latè incidens in vestes, in medio, credo, majori cohæserit copia, indeque in extimas defluxerit partes. Etsi nihil repugnem, si quis eàdem Angelorum ministerio sacratissimum hoc signum malit tribuere; cùm nihil sit, cujus memoria magis refricari animis debeat humanis, quam Sospitatoris pro nobis crucifixi. Terra pluit (de quo Livius lib. XXXVII, & alibi) si halitus admodum fuerint terrestres, indeque Solis calore humor fuerit expressus. Terrâ, vel lapidibus pluit, quia attollitur halitus crassus, ac viscosus, Solisque calore induratur. Itidem ferro pluit, quia idem contigit in exhalatione sulfurea ac metallica. Diximus de utroque istorum aliquanto antea *a*. At de pluvia lapidum, quæ fuit temporibus Josuæ, vidimus lib. I, cap. XXVI. Apud Cardanum quoque lib. XIV de rerum Varietate cap. LXXII legere est, ut anno CIↃ IↃ X in Lombardia in agrum fluvio Abduæ conterminum cælo deciderint lapides mille ducenti: atque horum unus LX, alius CXX pondo, miraculi ergo, delati sint ad satrapas regis Galliæ: fuisse eos summæ duritiæ, coloris ferruginei, odoris sulfurei: præcessisse horâ tertiâ ingentem in cælo ignem: horâ quinctâ auditum lapidum decidentium sonum: ut duabus horis intermediis lapides isti ab igne fuerint excocti. Ranis an pluat, dubitatur. Mihi quidem id parum fit verisimile. Nec tamen censeo, ranunculos istos, quibus pluisse videtur, è latebris suis prodiisse dulcedine aquæ pluviæ pellectos. Planè credo, generatos in terra compluta. Prius enim in terra nullos videas ranunculos: cumque obtutum ab eo loco non dimoveas, paullo tamen post ibidem eos conspicere est, non quidem aliunde venientes, sed istic loci, ubi sunt, enatos. Nempe pluvia incidens in pulverem generationi idoneum, sic fermentat ac temperat cum spiritu & humore suo, ut ranunculi creentur: haut aliter ac ex Nili limo gignuntur mures: quos interdum cernas priori parte sui absolutâ, altera etiamnum terrestri. At planè ridiculum est, vitulum pluisse: quod tamen prodidit Avicenna. Nec enim, citra miraculum ingens, perfectum animal subitò adeò generetur. Quare credibilius, cùm in monte aliquo pasceret, turbine inde abreptum. Scitè Cardanus, cùm narrasset, vento sibi in Apennino pileum, quasi sagittâ excussum: si, inquit, rustici alicubi eum reperissent in prato, jurassent, pileis pluisse. De pluvia satis.

d Lib. 34.
e P. 830. edit. Romanæ.
f Sive Xiphilino p. 322. edit. H. Steph.
a Lib. hujus cap. 7.

Alter nubium effectus est nix. Gignitur hæc è nube non densiori quidem, eoque pluviæ magis idoneâ; sed rariori, cujus particulæ aliæ post alias stringantur frigore, ac quasi discerpantur in floccos: unde lanæ divinus assimilat psaltes *b*. Estque ab hoc frigore etiam albor nivis: quando, ut dicitur, frigus mater est alboris: unde candidiores sunt gentes ad Septentrionem sitæ. Item est albor ab spiritu aëreo copiosè admisto: quia corporis perspicui condensatio gignit alborem: uti nigroris caussa est, quod multum misceatur corporis opaci: teste Philosopho libro de Sensu, & Sensibili. Pedo tamen Albinovanus ad Liviam dixit:

b Psalm. 147, 16.

Brachia purpureâ candidiora nive.

Sed abunde de istoc egimus lib. IV Oratoriarum Institutionum cap. XIII, sect. VIII.

Bifariam autem plantis conferunt nives: ut docet Theophrastus in secundo de caussis Plantarum, cap. 11 *c*. Primùm τῇ πιλήσει, καὶ τῇ καταπνίξει τοῦ ψύχους, hoc est, *stipatione, & compressione frigoris*. Calor enim hoc pacto cogitur, densaturque; atque ita corroboratus præstat, ut radices fiant grandiores, & validiores; ac ubi cæli fuerit clementia, planta & amplius & citius erumpat è terra. Hinc ibidem ait: Ἅμα τε καὶ τὴν γῆν ἀναζυμοῖ συγκατακλείουσα καὶ ἐναπολαμβάνουσα τὸ θερμόν. *Simul enim fermentat terram calore circumconclusa, quem deprehenderit.* Quasi dicat, calorem terræ non ab ea suffocari, sed servari; ut arvum quasi coquatur ab eo.

c Sive aliis primo, quibus præfatio non censetur pro capite primo, sed caput consequens.

Præterea altero prodest, quia ἡ χιὼν τηκομένη κατὰ μικρὸν διαδύνηται πρὸς τὸ ἔδαφος, καὶ μὴ ἀθρόον τὸ ὑγρὸν ἀπορρυῇ ἀθροιστέον· *nix paullatim liquescens, non confertim corruens in terram, uno dilabatur influxu.* Nempe hoc differt à pluvia, quæ non sensim, sed simul influit. De eodem sic Plinius lib. XVII, cap. II: *Vota arborum, frugumque, communia sunt, nives diutinas sedere. Caussa non solùm, quia animam terræ, evanescentem exhalatione,*

re, includunt, & comprimunt: retroque agunt in vires frugum, atque radices: verùm, quod & liquorem sensim prabent, purum; prætereaque levissimum. Ergo humor ex his non universus ingurgitans, diluensque; sed, quomodo sititur, distillans, velut ex ubere alit omnia, quæ non inundat: tellus quoque illo modo fermentescit, & succi plena, ac lactescentibus satis non effœta, cum tempus aperit, tepidis arridet horis. Ita maxime frumenta pinguescunt.

Tertius nubium effectus est grando; quæ nihil est aliud, quàm pluvia inter cadendum frigore constricta. Nec longè adeò à terra concrescere, argumento illud erit, quòd in altis montibus nivem quidem reperias, grandinem non item: etsi Ovidius in Ibin non dubitàrit scribere:

Quàm multâ fiet grandine canus Athos.

Quo verò propiùs ceciderit à terris, hoc magis erit triangularis, vel pyramidalis: & contrà, quo longiùs à terris concreverit, hoc erit rotundior, angulis ejus longâ viâ obtritis. Meritò autem grando pluviæ, ac nivi, posthabetur. Utcunque enim & nimii imbres quandoque noceant, & nives nimium diuturnæ frigore suo fere exstinguant plantarum calorem: certiora tamen, & crebriora, grandinis damna esse solent. Raròsiquidem prodest. imò *calamitatis* vocabulum non aliunde trahit originem, quàm à *calamis* segetis grandine constactis: uti *strages* propriè est damnum arborum tempestatibus *stratarum*; & *clades*, cùm vento, vel nimio fructuum pondere, fracti sunt arborum κλάδοι, hoc est, *rami*. Nam ab rustico hoc usu ad alia etiam extensa est istorum significatio. Interim hanc nocendi potentiam eo divina mitigat bonitas, quòd nimbus, unde gignitur, fere uni impendeat agro, ventoque is propulsus, longiùs, quàm latiùs, noceat. Imò etiam, cùm vehemens est calamitas, animum ea hominis ad Deum attollit, qui damnum immisit. Atque hoc gentium quoque judicium fuit. Nam singulatim hanc crediderunt esse ξυμφορὰν θεήλατον: sive, ut Cicero a id reddidit, *irâ cælitum invectum malum.* Unde Theophrastus lib. v de caussis Plantarum, cap. IX, de variis plantarum morbis agens, sic inter alia scribit: Ἔνιαι πληγαὶ καὶ ἀπὸ τοῦ δαίμονος συμβαίνουσι· καθάπερ ἡ χαλαζοκοπία· *Quædam* (plagæ) *etiam à Deo contingunt: ut si calami segetis grandine quassentur, frangantur que.*

a Lib 4. Tuscul. Quæst.

Atque hæc de nubium, tum naturâ, & distantiâ, universè: tum particulatim de triplici ejus effectu. Quæ ipsa, vel pleraque eorum, caussa fuerint Nubium cultûs, si & his præbitus fuerit in Diis locus. Hoc à Socrate ipso factum fuisse, ait Aristophanes in Nubibus. Nam apud eum sic Socrates affatur Strepsiadem:

Βούλει τὰ θεῖα πράγματ' εἰδέναι σαφῶς,
Καὶ συγγενέσθαι ταῖς Νεφέλαισιν ἐν λόγοις,
Ταῖς ἡμετέραισι δαίμοσιν;
Divina aperte nôsse vis negotia,
Sermone nec non colloqui cum Nubibus,
Nostris Deabus?

Posteaque sic idem adfatur Aëra, Æthera, ac Nubes:

Ὦ δέσποτ' ἄναξ, ἀμέτρητ' Ἀήρ, ὃς ἔχεις τὴν γῆν μετέωρον,
Λαμπρός τ' Αἰθήρ, σεμναί τε θεαὶ Νεφέλαι βροντησικέραυνοι.

Sententiam, quantumvis alio carminis genere, sic, puto, liceat nobis παραφράζειν:

O rex, ô Aer vaste, telluris sola
Qui contines suspensa, nec non Ætheris
Corusca vis, Nubesque, veneranda Dea,
Quæ fulguratis & tonatis desuper.

Sed quis in istis poëtæ nequissimo (nec propterea ingenio ejus, vel facundiæ aliquid detractum velim) facile habeat fidem de philosophorum longè optimo? Multoque minùs audiendus est Juvenalis sat. XIV, ubi nubes ait cultas à Judæis:

Quidam sortiti metuentem sabbatha patrem,
Nil præter nubes, & cœli lumen b *adorant.*

b Ita pro numen rectè reposuit Scaliger.

Atque idem de Christianis existimatum. Unde de utrisque Tertullianus Apologetici cap. XXIV: *Alius, si hoc putatis, nubes numerет orans, alius lacunaria.* Nempe qui, contemtis gentium numinibus, verum Deum sublatis in cælum oculis invocarent, hi propterea stolidis visi nationibus orare, vel etiam numerare nubes, modò sub dio precarentur; vel lacunaria, quoties hoc facerent sub tecto.

CAP. XIII.

Quomodo iris generetur. Ut in ea cum ἀνακλάσει etiam aliqua διακλάσις concurrat. Iridis aream non habere varios colores, quia radii ab ea sparsi non habent angulos tales, quales esse necesse est eos, qui ad oculos repelluntur. Interim eosdem in area colores esse, quia ubi est uni pars areæ, ibi alteri fit pars arcus: cum diversi fiunt arcus, quos diversi vident, unius arcu alterius semper arcum intersecante. Cur iridis forma sit circuli dimidii. Quanta ejus διάμετρος. Tres præcipui iridis colores, & quæ eorum caussa. An & quartus, atque adeo septimus quoque, sit ejus color: & quomodo millecolor *dicatur. Unde secunda, tertiaque sint iris: & an quarta videatur. Veterum opinio, odoratiores esse plantas, quibus irim incubuerit: & quæ ejus rei caussa adferatur: atque, ut propter odorem illum gentiles in sacrificiis gauderent lignis, in quæ impluisset nubes arcu conspicua. Quid iris significet, ex instituto fœderis divini: atque isti etiam instituto aliquam subesse rationem naturalem. Iridem poëtis esse Deam, ac cur ab iis fingatur Thaumantis filia: unde &* Thaumantias *vocata est. Duos statui Deorum nuncios; concordiæ quidem Ἑρμῆν, sive Mercurium; Irin autem discordiæ. Etymon Iridis, Ἑρμῆ, & verbi εἴρω. עיר quidem pro angelo sive nuncio accipi: sed impropriè, cum propriè vi*gilantem *significet. Purpureus navigantium color in Circo Romano Iridi sacratus fuit. Peruanis iridem esse pro numine, & ut eam cum duobus à latere serpentibus effingant.*

Meteora, de quibus hactenus diximus, sunt καθ' ὑπόστασιν, veteque pro quatuor qualitatum primarum mistura substantiam afficiunt. Videndum nunc de illis κατ' ἔμφασιν, quæ uti non sunt figmenta cerebri nostri, ita neque qualitates sunt fixæ, sed species apparentes, ex lucis, & umbrarum mistura ortæ. In his principatum ducit iris, sive arcus cælestis. Loquemur autem nunc de arcu Solari, qui per ἀντονομασίαν *iris* vocatur. Est is figura referens arcum discolorem in nube roridà Soli oppositâ, radiorum ejus refractione, & reflexione, repræsentata. In hoc quoque multa se miranda offerunt; quæ nos ad auctorem ejus Deum, cultumque numinis divini, quasi manu ducant.

Ac primùm, quem non in admirationem rapiat pulchritudo? De qua Siracides sic in Ecclesiastico cap. XLIII, 12, 13: *Vide arcum, & benedic eum, qui fecit illum. Valde speciosus in decore suo: gyravit cælum in circuitu gloriæ suæ. Manus excelsi aperuerunt eum.* Ubi tria imprimis in considerationem veniunt: figura, unde *arcus* dicitur: color, quia est multicolor, quæ res imprimis speciosum reddit: & locus sublimis, quia in cælo ipso constituitur; nempe in nube rorida ex adverso Solis. Quippe (ut ab istoc ordiar) materies sive subjectum ejus est nubes pluviæ vicina: efficiens autem est Sol, sive radius Solaris in vaporem receptus, inque eo refractus, propter diversa receptacula; unum rarius, aëra; densius alterum, puta vaporem; qui & Solarem recipit radium, & in oculum reflectit. Ut hìc concurrat, & aliqua ἀνάκλασις, sive radii luminosi in profunditate vaporis refractio: & præterea διάκλασις, sive radii ejusce ad oculum reflexio. Quæ non possent sociari, nisi in nube rorida, ac jamjam in pluviam resolvendà. Nam hujusmodi sola in tantum quidem rara est, ut eam aliquantum radius penetret Solaris: atque in tantum den-

sa, ut ubi is paullum se insinuârit, eundem repercutiat. Ejusmodi autem nubem ex adverso Solis constitui, non obscurè eo evincitur, quòd mane conspicitur ad Occidentem; vesperi ad Orientem; nec nobis, ultra tropicum Cancri habitantibus, ad Meridiem videatur unquam, quia nunquam nobis Sol sit Septentrionalis. Imò nec sufficit, nubem ejuscemodi esse Soli adversam: sed ut arcus ille multicolor conspicuus sit, necesse est oculum esse medium inter Solem, & nubem; imò & situ, & intervallo, opus est determinato. Nec enim ex quavis distantia pervenire ad oculum potest reflexio: sed necesse est, ut omnes illæ nubis partes, quæ lumen Solare in oculum reflectunt, pariter ab oculo distent, quia non repræsentabitur figura arcus, nisi lineæ omnes ab oculo ad peripheriam arcus sint æquales. Est quidem tota nubes, quatenus est opposita, radiis illuminata Solaribus, plenaque coloribus; sed non hi cernuntur; quia ut conspicui sint, opus est, radios luminosos ad oculum reflecti ex certa vaporis altitudine, certisque angulis; nempe, ut Maurolycus censet, semirectis. Totam verò aream variis esse coloribus pictam, clarè arguit, quod si ab uno iridis cornu ad alterum procedas, iridem circumferas, cornu uno præcedente, sequente altero: ut iris conferri possit crocodilo; qui & ipse fugit sequentem, sequitur fugientem. Non quasi iris locum mutet, sed quia alia atque alia videatur. Itaque me in arcus medio consistente, aliis propius cornu dextro vel sinistro, illi in medio areæ cernent colores, sed illorum arcus intersecabunt illum mihi conspicuum.

Semicircularis autem eò est iridis figura, quia centrum iridis est in horizonte: ut cujus axis per centrum Solis, & iridis transeat. Quanquam judicio Timonis, peracuti Parisiensium philosophi Nominalis, si oculi nostri in tantum elevarentur, ac oculi gruis altivolantis, non dimidium, sed integrum circulum cerneremus. Magnitudo interim ejus non major esse potest, quam altitudo nubis. Itaque & iridis, & oculi diameter, non multò amplior, quàm dimidii esse milliaris solet.

Colores verò iridis, quos imprimis pulchritudinem afferre dicebamus, tres sunt præcipuè: eaque varietas provenit ex varia lucis, & umbrarum mistura, idque ex diversa profunditate vaporum, unde radii prodeunt. Cùm primùm ii subeunt nubem, quia minùs transitur opaci, color est ardens, & rubicundus, sive punicans, qui Græcis φοινικοῦς. Ubi paullo magis radius penetrârit, aliquantum impeditur coloris ardor: ac fit πράσινος, hoc est, *porraceus*, sive *viridis*. At in profundum vaporis admissus, usque ad infimam arcus curvaturam, ob opacitatem maximè remittit color, estque fuscus, sive ἀλουργὸς, hoc est, *cæruleus*, vel *purpureus*. Aristoteles tamen tribus hisce coloribus addit quartum, nempe ξανθὸν, sive *flavum*: quem inter puniceum, & viridem, interserit. Sed ille, ut in amborum constitutus confinio, ex utriusque fit mistura. Olympiodorus *a* narrat, à Ptolemæo visam esse iridem colorum septem. Sed qui numerantur extra quatuor istos, planè sunt diluti, & angusti, velut limbi minuti: eoque ab Aristotele insuperhabiti. At ὑπερβολικῶς planè dictum illud à Marone *b*:

Mille trahens varios adverso Sole colores.

a In 3 Meteorol. Arist.

b 4 Æn.

Jam admirationem iridis quantum augent effectus, & significatio earum! Inter effectus est, quòd alteram etiam iridem gignit, interdum & tertiam. Refert Vitellio, & quartam se vidisse Patavii. Sed pro Iride habuit, quod non esset iris: ut optimè docet Vicomercatus *c* comm. XXXI. Efformari autem iridem secundam à prima, argumento est, quòd si in primaria depereat pars, eadem evanescat in secundaria. Est verò hoc discriminis, quòd secundaria iridis primariæ colores ordine referat inverso: cujus caussa ex Opticis cognoscitur.

c In 3 Meteorol. Arist.

Inter effectus etiam refertur, quòd quibus locis imminet iris, iis arbores, & herbæ, sint odoratiores. Traditum id Plinio quoque lib. XII, cap. XXIV, & Plutarcho Symposiacôn lib. IV, quæst. II. Non tamen iris hoc per se præstat, sed per accidens; ut docent Aristoteles problematum sect. XII, quæst. III, & Theophrastus lib. VI de caussis Plantarum, cap. XXV. Nempe id fieri volunt in locis adustis, & complutis: ut caussa sit à præcedenti ustione, & pluvia consequenti. In utroque tamen censent requiri τὸ σύμμετρον *a*, quia nec in suffimentis mox ignis absumens odorem præstat, sed mollis: nec imbrifera tempestas odorem ex herbis diffundit, sed roratio, ac tempus substillum. Calore igitur, & humore, est opus. Et quia calor est necessarius; eo minùs locis Septentrionalibus herbæ crescunt odoratæ, quàm Orientalibus: minùs etiam in Meridionalibus locis, velut Africa, quàm Oriente; ut Syrià, & Arabià. His quippe terris est ὑπογειώδης, hoc est, humidus locus, ob naturam terræ humidam; unde & ab *humo*, *humidum* dicimus. Africæ autem γῆ ἀμμώδης, καὶ ἄνικμος· *terra arenosa, & siticulosa*: ut Aristoteles loco ait memorato. Ista arborum, quibus iris incubuisset, εὐωδία *b*, in caussâ est, cur, Plutarcho *c* teste, sacerdotes soleant ea potissimùm ligna cremare in sacrificiis; quibus nubes arcu insignis impluisset in plantas. Scio, apud Plutarchum legi, καλῶσι. *vocant*. Sed certa est eorum observatio, qui pro hoc reponunt καίωσι, *cremant*. Nam sermo est de eo, cur ligna, quibus incubuisset iris, magis forent idonea, ut honori crementur divino.

a Mediocritas.

b Bonus odor.

c Loco Symposiacôn ante memorato.

Significatio iridis partim naturalis est, partim supernaturalis. Naturalis Aristoteli, & aliis, pluvia est: quandoque verò & serenitatis futuræ est argumentum. De utroque inferiùs in pluviæ & serenitatis prognosticis pluribus dicam. Significationem supernaturalem nos docet Deus ipse Genes. IX: *Arcum meum ponam in nubibus, & erit signum fœderis inter me, & terram; cumque obduxero nubibus cœlum, apparebit arcus meus, & recordabor fœderis mei, quod pepigi vobiscum, & cum omni anima vivente, quæ carnem vegetat; & non erunt ultra aquæ diluvii ad delendam universam carnem.* Quod non ita capiendum, quasi non exstiterit ante diluvium. Nam cùm ante & Sol fuerit, & nubes; iridem etiam fuisse, non est dubitandum. Mens igitur Mosis est, post diluvium demum cœpisse esse signum fœderis divini. Id verò indicium eo potissimùm elegit Deus, quia signum sit naturale. Nam non fit iris in nube admodum densâ, sed rorante: neque fit, si & adversa sit nubes, quia sic Sol non posset radios mittere in nubem oppositam. Atqui ad diluvium universale requirantur nubes densæ, & totum cœlum obducentes. Hoc pacto Mosen etiam interpretatur Chrysostomus Javellus *d*. Addam &, quæ ex Arabum literis prodit Cardanus, commentariis in Ptolemæum *e*: *Caussa hujus est, ut bene Haly inquit, quia arcus cælestis fit a nube rorida sparsa. Si igitur succedat serenitati, signum est, quod aer humectatur, & crassescit. Ideo significat hyemes, id est, imbres magnos. Si verò succedat imbribus, cùm hi sint à densis nubibus, & denso aere, cælestis arcus significat utrumque jam rarescere. Ob id Moses scribit, Deum posuisse iridem in signum fœderis ipsius cum humano genere. nam cum Iris fiat, ut diximus, à nube rorida, atque disgregata; nec inundationes, nec squallores succedere possunt.*

d Meteorol. lib. 7. c. 3. § ult.

e Lib. 2 de astrorum judiciis. cap. 67. textu 72.

Quid apertius ex istis, quàm significationem iridis proximè allatam, & ejus pulchritudinem, ac tot mirabilia, quasi δακτυλοδεικτῶς *f* monstrare magnum numen, quod sic rerum condidit naturam? Sed gentiles poetæ, etsi & ipsi mirandam cernerent naturam iridis, ex ea potius Divam fecerunt: quam filiam finxere Thaumantis. De hoc ita Plato in Thæteto: καὶ ἔοικεν ὁ τὴν Ἶριν Θαύμαντος ἔκγονον φήσας, οὐ κακῶς γενεαλογεῖν· *& videtur, qui Irin Thaumante ait progenitam, non male originem indicare.* Ac inde Plutarchus lib. III de Placitis philos. cap. v: Πλάτων φησὶ Θαύμαντος αὐτὴν γενεαλογῆσαι τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τὸ θαυμάσαι ταύτην. *Plato ait, homines ejus genus deducere a Thaumante, quod eam admirarentur*: quod Græcis est θαυμάζειν. Eamque opinionem etiam Cotta memorat apud Tullium in Tertio de Nat. Deor. Præivit au-

f Digitum intentando.

autem his omnibus Hesiodus in Theogonia; ubi Thaumantis filia dicitur, & Electræ. Unde *Thaumantias* vocatur Maroni IX Æn.

Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est.

Ubi sic Servius: *Thaumantis filia. Cæterùm ex admiratione hoc nomen accepit, quia admiratio de ejus coloribus nascitur.*

Etiam Diva hæc poëtis *nuncia* dicitur *Junonis*. Nimirum quia Juno est aër: iris autem denunciat, qualis sit futura aëris constitutio. Ut duo imprimis Deorum nuncii celebrentur; Hermes, sive Mercurius, & Iris, sive arcus cælestis. De iis sic Servius ad V Æneid. *Ex magna parte servatur, ut Mercurius ad concordiam, Iris ad discordiam mittatur: unde & iris dicta est, quasi ἔρις.* Sed de origine vocabuli multò rectius Eustathius in Il. γ a: ubi εἴρειν interpretatur ἀγγέλλειν, atque inde venire ait tum Ἶρις, tum Ἑρμῆς, quia ἀγγέλλουσι τὰ τῶν θεῶν b: imò & hinc esse nomen Iri Ithacesii. Ac videri possit, ipsum εἴρω, vel, si malis, Ἶρις, ac Ἑρμῆς, ἀμέσως venire ab Hebræo עיר, quod angelum sive nuncium designat: μεταληπτικῶς tamen, cùm propriè notet *vigilem*: unde Clemens Alexandrinus in Pædagogo lib. II: Μακάριοι οἱ ἐγρηγορηκότες εἰς αὐτὸν, σφᾶς αὐτοὺς ἀπεικάζοντες ἀγγέλοις, οὓς ἐγρηγόρους καλοῦμεν *beati vigilantes in ipsum, se ipsos sic similes angelis reddentes, quos* EGREGOROS, *sive vigiles nuncupamus.* Allatum Iridis etymon firmat quoque hoc Nonni Dionysiacôn XX:

a P. 391. edit. Rom.

b Nunciant ea, quæ sunt Deorum.

Ἄγγελον Ἶριν ἔπεμψε δυσάγγελον. ——

Nuncium Iridem misit mali-nuncium. ——

Ac hujusmodi quidem poetarum de iride Theologia fuit. Sed civilis illa Romana non videtur eam habuisse pro numine. Hoc enim indicant verba illa M. Ciceronis in III de Nat. Deor. *Cur autem arcus species non in Deorum numero reponatur? Est enim pulcher, & ob eam caussam, quia speciem habet admirabilem, Thaumante dicitur esse nata.* Interea Romani, quia Iris est purpurea, eò in Circo Romano sacrarunt Iridi purpureum aurigarum colorem; ut testis est Isidorus lib. XVIII Originum, cap. XLI. Sed ut Romanis Iris non esset Dea; aliter tamen sapuere gentes aliæ. Nam Peruani, ut Josephus Acosta auctor est, coluere Iridem: eamque effingere solent cum duobus à latere serpentibus. Ut eadem videamus, non Ægyptiis modò, vel Phœnicibus, ac Græcis; sed Peruanis etiam, serpentes fuisse symbolum divinitatis.

CAP. XIV.

De ventorum, imbrium, tempestatis, ac serenitatis prognosticis. Super eo exposita Christi verba apud Evangelistam. Εὐδία *quid. Quem ventum indicet rubedo cæli. Imbris esse signum, si Sol videatur cavus, & ratio ejus. Quid Maroni sit* Auster cadens. *Cur consueto intensior calor matutinus, aut vespertinus, pluviam signet, aut ventos: item si solito sol videatur major: & unde sit, quòd idem interdum conspiciatur, priusquam ortus sit. Certiora sumi signa ex sole oriente, quam occidente. Quid Lunæ, quid item Solis labores appellet Maro. Qui Lunæ dies maximè observandi. Veteres in siderum ortu, & occasu, præcipuè attendebant ad Arcturum, Orionem, Canem, & Virgilias. Trajectio stellarum indicium ventorum. De variis nubium coloribus, & quid quisque significet, & ejus rei caussa. Quæ fulmina, ac tonitrua, magis ventos, quæ item magis pluviam designent: & à quâ parte minentur pluviam, aut ventum: quæ item majores pluvias, quæ minores, significent. Caligo quomodo generetur: & quando serenitatem, quando item indicet pluviam, & ratio utriusque naturalis. Ridicula veterum opinio, Iridem utroque cornu bibere aquas, quas mox refundat. Cur pluviam significet: & ut nunc eam signet majorem, nunc minorem: cur item quandoque indicet serenitatem: nec tamen signa hæc satis esse certa. Cur pluviam etiam significent parelii; virga item, etsi minores parelii: & cur corona nunc pluviæ, nunc venti, præbeant signum.*

Ex iis, quæ hactenus de meteoris diximus, tum naturam illorum cognoscere fuit: tum quantum ea commodent homini, vel incommodent. Magnum autem est divinæ bonitatis argumentum, quòd concesserit homini facultatem prænoscendi ea, quæ sic prosunt, vel obsunt. Quanti enim interest, ut viator præsciat aëris immutationes: ut agricola prospiciat serenum, aut pluvium cælum: ut nauta prævideat procellarum pericula! Quæ posse præsciri, & experientia testatur, & B. Hieronymus agnoscit. *Sensus*, inquit, *manifestus est, quòd elementorum ordine, & consonantiâ, possunt sereni, & pluvii dies, prænosci.* Sed ipsum potiùs Christum audiamus: ad cujus verba hæc beatus ille pater annotàrat. Locus est Matth. XVI, 2, ubi Dominus noster sic increpat Pharisæos: *Facto vespere dicitis, serenum erit; rubicundum est enim cælum: & mane, hodie tempestas; rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli dijudicare nostis; signa autem temporum non potestis?* Sed verba Christi non tam aperta sunt, quàm multis videtur. Siquidem ab antiquis Naturæ mystis traditum est, rutilum cæli colorem non tam serenitatis, quàm ventorum, esse indicium. Sic Theophrastus, Aratus, Virgilius, Plinius, Ptolemæus, alii. Id cernens Albertus M. in III μετεωρολογ. non tam laborat, ut Christi sermo veterum auctoritati, quàm ut Naturæ saltem consentiat. Itaque ait, rubedinem matutinam indicio esse, solem in altum elevare exhalationes, eoque fore tempestatem: rubedinem vespertinam significare easdem à Sole trahi ad inferius hemisphærium, ac propterea fore serenitatem. Sed ex Aristotele, & Theophrasto, imò experientiâ quoque, constat, solem occidentem sæpe etiam ex infero hemisphærio halitus attrahere in superum. Præterea rubedo semper est venti indicium; matutina quidem venti Orientalis; vespertina autem Occidentalis. Nam ubi rubedo, inde ventus; quia Sol conspicitur per fumidam exhalationem, quæ venti est materies. Quare malim assentire doctissimo Bonaventuræ Urbinati a; qui ait, non hoc simpliciter dicere Christum, cùm cælum vesperi rubet, fore serenitatem; sed fore ventum serenum. Id enim valere εὐδίαν, esseque eam ab Austrino vento: unde Aristot. lib. I. Meteor. cap. XI: Ὁ μὲν γὰρ νότος εὐδίαν ποιεῖ. Quo significat, flatum Austri cum serenitate esse conjunctum. Nempe ob ortus propinquitatem. Quod imprimis verissimum est de Palæstina tota, cui Africæ continens est ab occasu brumali: unde Auster flat Palæstinis. Sic igitur colligimus, non de quavis εὐδίᾳ loqui Christum; sed eâ, quam Auster præstaret. Minorem habet difficultatem, quod Christus ait, cælum, si mane rubeat, tempestatem indicare. Nam Græcè est, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός· Ubi vox πυῤῥάζειν quidem rubedinem indicat: sed στυγνάζων, sive *tristem esse*, notat nigrorem. Rubor autem est ex fumida exhalatione: nigror ex vaporibus in nubem concretis. Eo concursus ille ruboris, & nigroris, qualis in nube est punicea, præsagit χειμῶνα, sive tempestatem; hoc est, ventos pariter, atque imbres. Sed de Christi verbis satis. Nunc alia ad signa veniamus.

a Comment. in Theophrastum de signis ventorum, & pluviarum.

Itidem enim vel imbrem, vel ventum, præcipueque austrum portendit, si Sol oriens appareat cavus: quia hoc indicium est splendori Solis circumstare aëra, ob contentos halitus, obscuriorem ac nigricantem. Atque hoc signum intellexit Maro I Georg. b cum ait:

Ipse pater statuit, quid menstrua Luna moneret,
Quo signo caderent Austri.

b Vers. 355.

Neque enim cum Servio putandum, *cadere* hic valere, *lenire, remittere, cessare*: sed planè est, *ruere ab alto*: unde de hoc ipso sic postea c canit:

Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe;
Suspecti tibi sint imbres. Namque urget ab alto
Arboribusque, satisque Notus, pecorique sinister.

c Vers. 440. & seqq.

Præterea cùm Sol oriens, vel occidens, solito est fervidior; signum est ventorum, aut pluviæ saltem. Nam calor aëris intensior provenit ex copia fumidarum exhalationum, aut vaporum: quorum illi ventorum, hi pluviæ sunt materies. Utcunque igitur serenum fuerit cælum; ex fervore tamen aëris certò colligitur, paratam jam esse materiem alterutrius halitus. Quippe halitibus aër redditur crassior: densitas ea radios repellit ad perpendicularem, ut duplicentur; unde caloris incrementum: uti & fit Austro flante, quia & is aëra reddit crassiorem.

Atque ex istis alterum etiam signum capere est. In hac enim crassitie diffluunt species aëri impressæ: eoque sol major videtur; sed hebetatis radiis obscuriùs lucet: quomodo si in charta scribas humidâ, literæ & majores fiunt, & obscuriores. Hac similitudine usus quoque est Aphrodisiensis lib. III Meteorol. comment. XVI. Idem eo illustratur, quòd nummus aquâ tectus major appareat. Nimirum quia aqua, per quam cernitur, aëre fit densior. Sic Sol est minor, cùm aër est purus, ac defecatus: major, cùm est densus. Item & oriens, & occidens, putatur major, quia videtur per infimum aëra, qui propter vapores crassior est superiori. Ideo etiam, quando aër est purus; Sol, antequam ortus est, apparet XXXIV scrupulis supra terram; ut Tycho Brahe observavit.

In hisce autem signis ex sole oriente magis colligere est de statu diurno: ex sole occidente, magis de nocturno. Ac quia sol matutinus magnum habet spatium commorandi supra horizontem; quod de vespertino dici nequit: eo certiora omnino sunt Solis orientis signa, quàm quæ petuntur ex magnitudine, vel colore, Solis occidentis. Etsi non ignorem, aliter de hoc visum fuisse Arato, & hunc sequenti Theoni: imò Maroni itidem, & eum secutò Servio.

Illustria quoque signa præbent

Defectus Solis varii, Lunæque labores:

a Georg. 2. ut versu utar Maronis *a*: quem tamen sic refert Sacrobosco *b*;

b Sphæra lib. 4. cap. de eclipsi solis.

Defectus Lunæ varios, Solisque labores.

Sed perperam, quia Solis est ἀπόλειψις, Lunæ ἔκλειψις, ut distinguit Theophrastus: hoc est, Sol deficit non verè, sed ratione nostri. Proinde non laborat, uti Luna, quæ verè deficit. Nam quod legas alibi *c*;

c 1 Æn.

—— Errantem Lunam, Solisque labores:

hoc, uti jam aliis observatum, non ad deliquium Solis pertinet, sed cursum ejus per duodena cæli signa. Subinde autem circa eclipses oriuntur terræmotus: cujus caussa est imminutio caloris ex luminis defectu: quem defectum Peripatetici, ut ex Aristotele, & Alexandro liquet, tum *μάρανσιν*, sive *marcorem* vocant: tum *ἀμαύρωσιν*, quasi *obscurationem, & hebetationem luminis* dixeris.

Extra defectus hosce maximè attenditur tertia, quartave Luna: cujus signum se extendit usque ad octavam: at illa usque ad quartamdecimam: & ita per septenarios procedendum; ut est apud Theonem. Alba Luna serenitatis est index: uti & candor Solis. At si palleat, arguit pluviam, quia index est nubis densioris, & aquosæ.

Illustre etiam signum capere est ex siderum ortu, & occasu. Nec tamen omnia æquè significant, sed spectandi ἀστέρες οἱ λαμπρότεροι, καὶ δραστικώτεροι *d*: quomodo illustrior est ortus, & occasus Sirii: efficax magis Pleiadum, & Hyadum. Quatuor autem sunt sidera, quæ veteres cum philosophi, & astrologi, tum medici quoque, imprimis attendebant. Ea sunt Arcturus, Orion, Canis, & Virgiliæ. Ex quibus Arcturi ortus vespertinus auctumnum orditur, veterum consensu: at matutinus ortus ver iisdem inchoabat; ut ex Hesiodo liquet. Nec obstat, quòd is hieme dicat oriri: quia vernum æquinoctium, quo oritur, hiemi accenset. De sideris hujus vehementia sic Plautus Rudente *e*:

d Stellæ illustriores, & magis efficaces.

f Prolog.

Nam Arcturus signum sum omnium quàm acerrimum:
Vehemens sum exoriens; cum occido, vehementior.

Horatii quoque est lib. III, od. I:

—— Nec sævus Arcturi cadentis
Impetus, aut orientis Hædi.

Orionis sidus itidem *vehemens* vocat Plinius lib. XVIII, cap. ult. *Aquosus*, & *nimbosus* dicitur Maroni. Canis vis cognita omnibus; & de eo satis diximus, cùm de Nilo, & Diis Ægyptiis, ageremus. Virgiliarum occasu frigus gliscit; unde humor, eoque pluvium cælum.

Ventos præterea indicat creber siderum discursus, sive ejaculatio. Fit enim ex halitu fumido. Inde autem ventus erit, unde stellæ hæ, ut vocant, emittuntur. Sin aliæ versus alias ferantur, ventorum erunt prœlia.

Nubium color trifariam indicat pluviam. Primus est color *πράσινος*, sive porraceus; ubi lumen, quod album, miscetur cum densa nube, quæ nigra. Proximus est *ἁλουργὸς*, sive purpurascens; qui est ex mixtura lucis cum nube minus densa, quàm cùm color *πράσινος*; magis autem densa, quàm si color sit puniceus. Quippe puniceus est ex mixtura luminis cum rara nube: eoque moderatiores pluvias indicat, quàm purpureus: uti purpureus minores, quàm porraceus seu viridis. Quo enim rarior tenuiorque nubes; hoc, si cætera sint paria, magis erit alba, quia lux eam transit: quo autem densior, eo minùs aberit à nigra, quia lux transire eam nequit. Densa autem est aquosa, eoque index imbris: quia significat, aëra esse oppletum vaporibus, qui jam cogantur in nubem, ac mox resolventur in pluviam. At rubeus nubis color ventos indicat, quia arguit exhalationem fumidam, quæ est venti materies. Vide inter alios Olympiodorum in III Meteorol. actione XXXVII.

Jam quid mirum, fulmina, ac tonitrua, spondere pluvias, aut ventos: cùm fiant, spiritu concluso nubem rumpente? Est interea non unum hîc discrimen. Cùm enim magna multaque fiunt tonitrua, ventorum est indicium, quia signum est nubis magnas & plures habentis concavitates, quas inclusus concutiat spiritus. At si nubes æqualiter sit densa, majoris est pluviæ argumentum. Ab ea autem parte vel pluet, vel flabit, qua plurima conspiciuntur fulmina, vel audiuntur tonitrua. Sin magis fulserit, quàm tonuerit, pluviæ ex ea parte erunt: si magis tonuerit, quàm fulserit, ab ea parte erunt venti. Præterea, ut Theophrastus libro de signis pluviarum ait, cùm tonitrua vel æstiva sint, vel hiberna; utraque autem vel matutina, vel hiberna: hiberna matutina majores significant pluvias, quàm vespertina. Nam æstivo quidem tempore Sol calore suo faciliùs discutit nubem, cælumque reddit serenum: hiberno autem tempore non facile vincitur nubes densa; qualis, unde tonitru erumpit: ac præsertim constitutione infirmiori, cujusmodi est matutina. Contrà æstiva meridiana, vel vespertina, majores indicant pluvias, quàm matutina; quia potentia Solis ad vincendas pluvias diuturnior est mane, quàm cùm occidit, vel properat ad occasum.

Caligo quoque, quæ à vapore fit, tum multo, quo à rore, & pruina, differt; tum raro, quo discrepat à nube; partim serenitatem, partim pluviam significat. Serenitatem quidem, si terras petat; pluviam verò, si adscendat. Petit autem terras ob gravitatem. Ea gravitas inde est, quia vaporem suus deserat calor: quo deperdito, frigore condensatur. Quod verò adscendat quandoque, id non tam eorum fit vaporum beneficio, quibus naturâ suâ caligo constat: quàm quia vapores tenuiores è terrâ adscendunt, qui gravioribus illis sese miscent, ut hi, jam facti leviores ex mistura, ipsi etiam alleventur. Quod igitur caliginem sequitur pluvia, id non prioribus istis vaporibus debet, sed postea consecutis.

Iris pluviam significat, ideoque à poëtis dicitur *ὑετόμαντις a*: ut ait Olympiodorus III Meteor. action. XXXIII. Atque hoc Plautus attendens, ait Curcul. act. I, sc. III

a Pluviæ vates.

—— Ecce autem bibit arcus; pluet,
Credo, hercle hodie.

Maro item I Georg.

—— Et bibit ingens
Arcus.

Quo

Quo de loco Seneca lib. I. Natur. Quæst. cap. VI.
Propertius lib. III, eleg. IV:

Purpureus pluvias cur bibit arcus aquas.

Affineque hoc Tibulli lib. I, eleg. IV:

Venturam admittat imbrifer arcus aquam.

Item illud Martial. lib. XII, epigr. XXIX:

Casuras alte sic rapit iris aquas.

Ac ne poëtis insistam, Vitruvius est lib. IX, cap. IV: *Per calorem videmus non minus aquæ vapores à fontibus ad nubes per arcus excitari.*

Videntur credidisse, ut elephanti proboscide, ciconiæ rostro; sic iridem bibere vapores cornu utroque terris incumbente. Verùm non vapores ab arcu attolluntur; sed à caussa arcus, Sole nimirum. Pluviam autem eò significant, quia non fiunt, nisi in nube torida; qualis plurimùm in pluviam mox resolvitur, nec tamen id sine discrimine. Ostendit hoc Seneca lib. I. Nat. Quæst. cap. VI: *Non* (arcus) *easdem, undecunque apparuit, minas adfert. A meridie ortus magnam vim aquarum vehet. Vinci enim non potuerunt valentissimo Sole: tantum est illis virium. Si circa occasum refulsit; rorabit, & leviter impluet. Si ab ortu, circave refulsit; serena promittit.* De serenitate non videtur verisimilior posse caussa adferri, quàm quòd altiùs mox Sol assurget, eoque calor erit intensior, ac proinde idoneus magis ad absumendos vapores. Est interim hoc incertum, quia vapori absumto succedere potest novus. Quare non immeritò Plinius lib. II, cap. LIX: *Arcus ne pluvios quidem, aut serenos dies, cum fide portendunt.* Multum interim prodest temporis observatio. Nam vespertina iris leviores indicat pluvias, uberiores matutina, uberrimas quæ mox à meridie; quia necesse est, ut valde densa sit nubes, quam, ut dicebamus è Seneca, ne meridianus quidem Sol potuerit vincere. Certiores item indices pluviæ, si non pluerit: post pluviam autem, nunc pluviam, nunc indicat serenitatem. Quod & in geminata iride locum habet. Unde idem Plinius lib. XVIII, cap. XXXV: *Arcus, cum sunt duplices, pluvias nunciant; à pluviis, serenitatem non perinde certam.*

Nec irides solùm pluviæ, vel serenitatis, argumentum exhibent: sed alia etiam meteora apparentia; velut parelii, coronæ, virgæ. Ac in parelііs quidem candor eorum arguit, reflexionem radiorum ad Solem fieri à nube densa, magisque solida, quàm illæ planæ, in quibus conspiciuntur virgæ: ut Olympiodorus ait in III Meteorol. Act. XL. Nempe in pareliis tota nubes est aquosa, eoque æqualis densitas. At cum virgas conspicimus, non est par ejus densitas, eoque minus est vaporis condensati. Itaque & ab ea solùm virgarum parte pluvia indicatur, qua nubes est aquosa. Corona circa Solem significat nubem aquosam, quam Sol nequeat vincere. Si tamen disrumpatur, indicium est venti, à quo fit divisio. Circa Lunam quoque significat ventum; quem sidus hoc, ob imbecilliorem calorem, non potuit dissolvere.

Cap. XV.

De signis, tum ex lucernarum lumine purpureo, & earum fungis, scintillis, radiis reflexis, & difficili incensione: tum ex cineribus favillas dispergentibus, & ignium murmure, ac flammis obliquis. Alia indicia ex aquis, ut cùm, iis tranquillis, murmur auditur, aut litorum & riparum sonus, vel etiam cum aquæ intumescunt, vel bullant. Alia item ex terris: uti montium sonitu, & sylvarum mugitu. Alia ex animalibus, ac primum piscibus ut delphinis lascivientibus, aut spargentibus aquam, vel ex loliginum volatu. Deinde ex avibus: ut gallorum, & passerum cantu; hirundinum, aliarumque avium volatu. Hinc ex quadrupedibus, ut iterato eorum coitu, vel tempore ejus anticipato: vel ex bubus aëra captantibus, aut lambentibus ungulas: vel ex voracitate quadrupedum, quod signum & commune iis est cum insectis. Signa ex ranis, vespis, cicadis, & similibus.

QUæ hactenus signa adduximus, desumta sunt ex cælo: hoc est, æthere, & aëre; sideribus, & meteoris. *Ab his*, ut Plinius a scribit, *terreni ignes proximè significant.* Ut ignis lucernæ, quando eum aër ambit crassior, eoque humidior, ac proinde pluviæ index. Sed hoc indicium non uno fit modo. Primùm est, cùm lumen circa lucernam non album apparet; sed purpureum, ad modum iridis. Fit hoc hieme, flante austro; qui aërem reddit humidum, eoque indicat pluviam austrinam. Ab humenti istoc aëre, & fuligine candelæ, radii, quasi ab speculo nigro, reflectuntur; præcipuè iis, quibus visus est imbecillis: ut Aristoteles indicat lib. III Meteorol. cap. IV.

a Lib. 18, cap. ult.

Fungi etiam indicium sunt pluviæ, ventique austrini. Si enim auster spiret, pluvia sequetur. Sin nondum flet, consequetur cum pluvia. Eo autem concrescunt fungi, quia ob aëris crassitiem, quæ est à vaporibus, favillæ non eventilentur unà cum fumo; sed resideant circa lucernas, inque putrium fungorum imaginem coalescant. Etsi de isto aliquanto aliter Theo in Aratum.

Item pluviæ (non venti, quod Plinius putabat) argumentum est, si lucernæ ex se emittant, & quasi ejaculentur, scintillas. Quemadmodum enim, si humoris aliquid inspergas in lucernam, ea mox illud discutit: similiter, si aër sit humidus admodum, humore illo in lucernam incursante, flamma illum respuit, quia non possit accendi.

Insuper pluviam indicat, si radii è lucerna reflectantur. Fit enim hoc ob aëris ex vaporibus densitatem: quæ lumen cogit, & auget, sic ut reflecti videatur. Quid mirum? quando, ut Ptolemæus ait in secundo ἀποτελεσμάτων, radii etiam Solis eampse ob caussam in ipsum reflectantur Solem: eoque & hoc pluviæ indicium sit.

Lucernæ itidem cùm se vix patiuntur accendi, magni hoc in aëre humoris est indicium.

Imbres similiter, aut ventos signat, cùm ignis cineribus contectus favillas spargit. Nam indicium est vel moti aëris, vel humescentis. Motus est à ventulo in cineres spirante. Humor est à vaporibus; qui ad ignem pertingunt, sed inde resiliunt, instar salis in ignem conjecti.

Atque ex his etiam caussa dilucet, cur, ut Plinius scribit, *pallidi murmurantesque ignes tempestatum nuntii sentiantur: pluviæ, cùm tollentibus ollas carbo adhærescit: venti, si flexuose volitet flamma; & cum carbo vehementer perlucet.*

Ab istis transit Plinius ad Aquas. *Est*, inquit, *& aquarum significatio. Mare, si tranquillum in portu à cursu flabit, & murmuraverit intra se, ventum prædicit. Si identidem, & hiemem; & imbrem. Litora, ripæque, si resonabunt tranquillo, asperam tempestatem; item maris ipsius tranquillo sonitus. Sæpe & silentio intumescit, flatuque altius solito jam intra se esse ventos fatetur.* Ac ibidem inter signa adfert *aquas bullantes.* Quod & factum à Theophrasto. Nimirum indicium præbent frigidi quidem aëris; in quo condensentur vapores: calidæ autem terræ, marisque; unde ex fundo spiritus adscendat, & agitatione aquæ bullas gignat. In caussa est ἀντιπερίστασις b perpetua inter aëra, & terram: unde, quo aër est calidior, eo terra, & mare fluminaque, sunt frigidiora: & contrà, quo est frigidior aër, eo & terra, & aqua, magis calent. Itaque & hieme, ac novilunio, quando aër magis friget, maria maximè æstuant.

b Circumobsistentia, sive caloris, aut frigoris compressio, & coartatio ob contrariam, circumfusi corporis qualitatem.

Est & tempestates colligere ex situ terrarum: præcipuè montibus, quia mediæ sunt aëris regioni propiores. Maximeque significant, qui mari sunt vicini, & sylvas habent. Sanè montium sonitus, nemorumque mugitus, non obscurum præbent ventorum argumentum. Quorum ratio satis est evidens.

Præterea sunt præsagia ex animalibus. Ordiar à piscibus cum Plinio c, cujus hæc verba: *Delphini, tranquillo mari lascivientes, flatum* (præsagiunt) *ex qua veniunt parte: item, spargentes aquam turbato, tranquillitatem.* Caussa prioris est, quòd, si aër frigidior sit, mare sit calidus:

c Lib. 18, cap. 35.

lidius: eumque delphini calorem persentiscentes, incalescant & ipsi; à quo calore est major corporis agitatio. Posterioris ratio est, quòd simulac præsentiunt mutari hunc calorem, ipsi etiam immutati aquam dispergant. Subdit deinde Plinius: *Loligo volitans tempestatis signum.* Ubi loligo est, quæ Plutarcho τεῦθις: qui & ejus rei rationem conatur reddere in Quæstionibus Naturalibus. Censet autem id fieri, quia sit ex piscibus iis, qui testâ, & squamis, careant; eoque ob carnis nuditatem, ac tenuitatem, citiùs sentiant frigus. Atque eam rationem quoque probat Cælius Rhodiginus lib. XXIV Antiquarum Lectionum, cap. XXVIII. Sed magis existimo, fieri id ob ἀντιπερίστασιν antè memoratam. Nempe quia frigescente aëre incalescat mare. Quippe calor conveniens est loliginis naturæ, eoque qualiquali volatu quandam testatur alacritatem.

Nec minus aves significant. Galli imminente pluviâ crebrius canunt, horisque insolitis. Nimirum hoc animal persentiscit vapores adscendentes, & quia naturæ est calidæ, refrigerari iis gaudet. Passer manè cantans, non pluviam modò indicat, sed etiam tempestatem. Nam indicium est validioris caussæ. At vesperi si canat, solùm indicat imbres, quia argumentum est caussæ imbecillioris. Hirundines, animal calidum, & siccum, (unde & stercus earum, ob calorem nimium, excæcavit Tobiam) amore modici humoris petit lacus, & alis eos sæpius percutit. Et contrà aves multæ, aquis aliàs gaudentes, tum loca deserunt humida, inque siccum se conferunt. Nimirum persentiunt jam & siccis in locis aëra esse vaporibus humectatum, eoque & illa naturæ suæ convenire. Et fortasse tum etiam ex tetro aliquo odore, quem aquæ ex æstu fundi exspirant, fugantur ad loca naturæ suæ magis idonea.

Jam quadrupedia videamus. Quale est, quòd, Theophrasto teste, oves, & capræ, quæ circa finem auctumni solent congredi, iterum coëant, aut solito celeriùs coitum accelerent. Significant enim, imminere frigus hibernum. Nempe animantes istæ citiùs nobis semina quædam frigoris persentiunt in aëre. A frigore autem eo calor introrsum fugatur; unde, hoc coacervato, semina celeriùs perficiuntur, ac abundantiora sunt; animantiaque ipsa ad coitum valentiora. Sane ab majori hoc viscerum calore etiam ratio peti debet, cur bis oves pariant in Magnesia, & Africa: ut Aristoteles refert sect. x problem. Etiam hinc caussam videmus, cur frigidum aëra, ventumque Aquilonem, ad coitum conferre plurimùm, dicat idem Historiæ Animal. lib. VI, cap. XIX.

Est & pluviæ argumentum cùm bos caput altius elevat, & naribus patulis captat aëra. Nam persentiscit humorem in naribus; quo copiosius hausto gaudet ad cor refrigerandum. Simile signum, cùm lambit ungulas. Est enim hoc animal dolori pedum obnoxium: ut ait Aristoteles Histor. Animal. lib. VI, cap. XXI, & lib. VIII, cap. VII. Atqui aëre immutato partes imbecilles maximè afficiuntur dolore: quod & homines experiuntur vulnere saucii, vel clavo pedum laborantes, ac similes.

Est & instantis pluviæ argumentum, si animantia sint magis voracia. Quod in cunctis animantibus locum habet. Nempe aëre à vaporibus frigefacto, intenditur calor ventriculi: qui famis est caussa. Itaque & muscæ, & pulices, tum vehementius mordent: quia ob calorem interius auctum ad pastum stimulantur magis.

Denique nullum est animal, quin, cùm aër convenit naturæ, indicium gaudii præbeat, seu motu, ut saltu, cursu, volatu; seu voce, ut de gallis, & aliis, diximus. Ac simile est, quòd instante pluviâ ranæ coaxant vehementius, quia & illæ aëre gaudent humido. Multitudo etiam vesparum, cicadarum, & similium, pluvii est anni argumentum. Humore enim generantur. Plura qui volet pluviæ, venti, tempestatis, & serenitatis, signa, is adeat Aristotelem, Theophrastum, Aratum, Senecam, Plinium, Ptolemæum: ut de junioribus nihil nunc dicam. Nobis suffecerit hoc loco, non solùm attulisse præcipua, ut inde cognosceretur bonitas Dei, præsentibus nos instruentis de futuris: sed etiam caussas eorum apposuisse; ut quanto altiùs penetremus naturam, tanto meliùs intelligamus sapientiam ejus, qui sic condidit naturam.

DE

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSU,

LIBRI TERTII

PARS II.

Quæ est de cultu naturaque perfectè mixtorum.

Cap. XVI.

Tribus de caussis introductum esse hominum, dum etiamnum viverent, cultum divinum. Obtinuisse eum apud Babylonios, Medos, Persas, Parthos, Lydos, Ægyptios, Æthiopas, Libyas. Quo artificio Psaphon evaserit Deus, & ut idem frustra studuerit Anno Carthaginensis.

Venio ad perfectè mixta: quæ quatuor sunt generum; homines, muta animantia, plantæ, & inanima, sive fossilia, velut lapides, & metalla. Ex his primùm homines divinum adepti sunt honorem: quod factum ambitione Principum; ut qui non mortui demum divinis affici honoribus, sed superstites quoque suis interesse sacris vellent. Hanc rationem etiam adfert Thomas Aquinas tractatu de Symbolo Apostolico. Præterea videbant, securiùs se victuros, si numen aliquod inesse sibi crederetur. Et quid non efficiat ambitio aulicorum? Quandoquidem, ut Juvenalis ait sat. IV:

—— Nihil est, quod credere de se
Non possit, cùm laudatur Dis æqua potestas.

Plus quoque Joannes Sarisberiensis ait Policratici sui libro III, cap. IV: *Nihil est, quod credere de se non possit, cùm laudatur, non modo Dis æqua potestas; sed quæcunque anima de fermento superbiæ intumescit.* Magna etiam est judicii imbecillitas in plebe, ut facilè tam eminenti loco constitutos æstimet supra sortem mortalium. Unde est, quòd, ut Augustinus ait in X de Civitate Dei, cap. IV, *multa de cultu divino honoribus deferuntur humanis humilitate nimiâ.* Denique & vulgus, & summates, & qui in his medium obtinent locum, facilè percellit metus, dum vident, apud tyrannos leviùs puniri in Deum peccantes, quàm in Principes. Quod non alibi æquè locum habuit, quàm apud Romanos Cæsares: ubi, ut Minucius in Octavio ait, *erat tutius per Iovis genium pejerare, quàm Regis.*

De hominum hoc cultu acturus, ordiar ab Asiaticis. Ubi primùm se offert Babylonius Nabuchodonosor: de quo nota historia ex Daniel. III. Paucis rem complexus Sulpicius Severus lib. II Hist. *Nabuchodonosor, elatus rebus secundis, statuam sibi auream immensæ magnitudinis posuit, adorarique eam, ut sacram effigiem, præcepit.* Puduit mandare, ut sibi sacrificarent superstiti: jussit igitur sacra fieri statuæ suæ: quia non insolens esset, sic coli statuas regum. Defunctis hæc statui solent. Sed ambitio eo impulit, ut vivo idem sibi fieri vellet: quemadmodum res clamat, & Isidorus Pelusiota ait lib. II, epist. CLXXVII, quæ ad Theodotum presbyterum.

A Babyloniis ut imperium, ita & consuetudo adorandi regis, transiit ad Medos, in tantum, ut & reges colerent, sicut Deum ipsum. Persas verò à Medis eandem accepisse consuetudinem, auctor est Strabo lib. XI. Unde Artabanus Persa sic Themistoclem affatur apud Plutarchum a: Ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων, κάλλιστος οὗτός ἐστι, τὸ τιμᾶν βασιλέα, καὶ προσκυνεῖν εἰκόνα θεοῦ, τοῦ τὰ πάντα σώζοντος. *Cùm vero multa sint nobis leges, ac præclara, tum verò pulcherrima est ista, quòd regem veneramur, & adoramus, imaginem Dei omnia conservantis.* Cleo, Alexandri adulator, apud Curtium lib. VIII ait, *Persas non piè solum, sed etiam prudenter, reges suos inter Deos colere. Majestatem enim imperii salutis esse tutelam.* Idemque, eo Persarum exemplo, hortatus est Macedones ad cultum hunc præstandum Alexandro. Unde continuo antè legas: *Cleo, sicut præparatus erat, sermonem cum admiratione laudum ejus instituit. merita deinde recensuit. quibus uno modo referri gratia posse, si quem intelligerent Deum esse, confiterentur; exiguâ thuris impensâ tanta beneficia pensaturi.* De προσκυνήσει, quæ regibus Persicis solet exhiberi, varia veterum loca congessit Barnabas Brissonius lib. I regni Persici. Ea inde peti malo, quàm exscribere hoc loco. Tantùm nunc illud dicam, hodieque Persas regem suum honore prosequi divino. Eâ de re sic M. Gaspar, Soc. Jes. presbyter, in epistolis: *Idem fertur de Xoa Persarum Imperatore, qui pro Deo à suis colitur. Aquam ex pelvi, ubi ille pedes lavit, religiosè, utrem sanctam videlicet, & salutare morborum, omnium medicamentum, sublatam reponunt. Dominus, qui cælum terramque fulciat, atque sustineat, appellatur.*

a In Themist.

Jam quanto honore reges suos prosequi soleant Parthi, indicat Martialis lib. X, ep. LXXII. ubi cùm dixisset, desiisse tum Romæ morem colendi imperatorem, ut Dominum, Deumque, subjungit continuo:

Ad Parthos procul ite pileatos,
Et turpes, humilesque, supplicesque,
Pictorum sola basiate regum.

Deque iisdem, in minori item Asia Lydis, inque Africa Ægyptiis, non obscurè hoc ipsum innuit Maro in IV Georg.

Præterea Regem non sic Ægyptus, & ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Indus Hydaspes,
Observant.

Quem ad locum Servius adducit illud Sallustii: *Adeò illis* (gentibus) *ingenita est sanctitas regii nominis.* De Ægypto arguit, quòd, ut idem Servius tradit in VIII Æn. *Cleopatra sibi tantum adsumserat, ut se Isin vellet videri.* At Isidos numine nil sanctius Ægyptiis.

Æthiopes itidem sub Ægypto publicè pro diis habent reges suos, ac privatim etiam alios, qui benefecerint. Strabo lib. XVII: Θεὸν δὲ νομίζουσι, τὸν μὲν ἀθάνατον, τοῦτον δ' εἶναι τὸν αἴτιον τῶν πάντων· τὸν δὲ θνητὸν, ἀνώνυμόν τινα, καὶ οὐ σαφῆ. ὡς δ' ἐπὶ πολὺ τοὺς εὐεργέτας, καὶ βασιλικοὺς θεοὺς νομίζουσι. καὶ τούτων τοὺς μὲν βασιλέας κοινοὺς ἁπάντων μὲν σωτῆρας καὶ φύλακας, τοὺς δ' ἰδιώτας, ἰδίους τοῖς εὖ παθοῦσιν ὑπ' αὐτῶν. *Deum putant, alterum immortalem, qui rerum omnium causa sit; alterum mortalem,*

talem, qui nomine careat, & non sit cognitu facilis: plerumque autem eos, à quibus beneficium acceperunt, & regios, pro diis habent: ac putant reges suos communes omnium servatores & custodes esse; cæteros verò, privatos eorum, quibus benefecerunt. Loqui autem de regibus superstitibus, ostendunt, quæ non multo antè legas: Σέβονται δ' ὡς θεοὺς τοὺς βασιλέας, κατακλείστους ὄντας, καὶ οἰκουροὺς τὸ πλέον· *Reges colunt, ut Deos, qui fere clausi consident domi.* Cujus rei testis quoque Diodorus lib. III. Vide autem, an in allatis Strabonis verbis pro βασιλικοὺς, quod puto signet purpuratos regis, non scribendum sit, βασιλεῖς, quandoquidem sic est in epitome Strabonis: vel βασιλικοὺς θεοὺς corruptum sit, ex βασιλεῖς ὡς θεοὺς, regulos ut Deos.

Habemus & exemplum apud Libyas. Nam Psaphon, homo non magnæ rei, pro Deo à Libycis cultus; cùm aves varias docuisset domi, Μέγας θεὸς Ψάφων, dimissæque illæ hoc in sylvis cecinissent: ut est apud Michaelem Apostolium *a*, & Arsenium Monembasiensem *b*. Ac simile conatus Anno Carthaginensis. Sed dispari successu. Nam dimissæ aves, canere oblitæ, quod captivæ didicerant; ad cantum rediere nativum: ut varia in Historia refert Ælianus lib. XIV, cap. XXX.

a Centuria 20. proverb. 100.
b In Apophthegmatis voce Ψάφων.

Cap. XVII.

Mutia, & Lucullea, *festi dies ab Asiaticis instituti in honorem Mutii Scævolæ, & L. Luculli. De cultu Alexandri Magni, & super eo Atheniensium decretum, Spartanorum item: deque honore, quem habitum iere Græci, non Demetrio Poliorcetæ modò, sed etiam fœdis ejusce adulatoribus. Deque cultu Pyrrhi Epirotæ, & spleneticis ab eo miraculosè, ut creditum, sanatis. Ut Cæsar Augustus, dum viveret pro Deo habitus sit Romanis: ac Horatius eum videri voluerit esse Mercurium, qui descenderit cælis: deque aris illi erectis, & Ἀποθεώσει, quam eidem scripsit Ovidius, & sacerdotibus ei dicatis, quos* Augustales *dixere. De cultu Tiberii, Caligulæ, Claudii, Domitiani, Cæsarum. Atque ut Christiani etiam imperatores, alio licet sensu, varias retinuerint formulas divinitatis à gentilibus introductas. Quâ mente* numinis *appellatio sit attributa illis, qui divini numinis vicem obtinerent. Utrùm Germani Veledam habuerint pro Dea, an muliere divinâ: deque Rasdi seu Varasolo, culta ab Hungaris. Item ut Callisthenes quoque, gentilis licet, hunc hominum cultum improbàrit.*

A Barbaris ad Græcos venio, & Romanos. Primùm de Græcis videamus, qui Asiam habitarunt peninsulam. Ubi festos statuêre dies Romanorum illis, qui justè sanctèque provinciam administrassent. Id factum fuit Q. Mutio Scævolæ. Unde Cicero in Verrem lib. II: *Mithridates in Asia, cum eam provinciam totam occupasset, Mutia non sustulit; hostis, & hostis in cæteris rebus nimis ferus & immanis: [illegible]men honorem hominis, deorum religione consecratum, violare noluit.* Meminit hujus festi & Asconius in Divinat. & in Verr. III. Itidem *Lucullea* instituerunt in honorem Luculli: quo de festo Plutarchus in Luculli vita, & Appianus de bello Mithridatico.

Jam in Europam navigemus. Satis est notum, ut Alexander Magnus, non à Persis modò Deus voluerit haberi; sed suis etiam Macedonibus, & Græcorum aliis; qui hac parte Macedonibus erant faciliores. De Demade Atheniensi sic legas apud Ælianum Var. Hist. lib. V, cap. XII: Ἐκκλησίας οὔσης Ἀθηναίοις παρελθὼν ὁ Δημάδης, ἐψηφίσατο θεὸν τὸν Ἀλέξανδρον τρισκαιδέκατον· *Convocatâ Atheniensium concione exsurgens Demades, decreto statuit, ut Alexander Deus esset decimus tertius.* Hoc est, ut accessio fieret XII Consentium. Quod tamen indignè adeò tulerunt Athenienses, ut iccirco centum talentis mulctarint Demadem. Arguté verò, ex gentis more, sic decrevere Spartani, Ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος βούλεται θεὸς εἶναι, ἔστω θεός· *Quandoquidem Alexander vult esse Deus, esto Deus.* Memorat Ælianus lib. II Var. Histor. cap. XIX.

Quomodo autem Athenienses adulati sint Demetrio Poliorcetæ, refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: Ὅτε γε καὶ ὅλα ἔθνη, καὶ πόλεις αὔτανδροι, κολακείᾳ ὑποδυόμεναι, ἐξευτελίζουσι τοὺς μύθους περὶ τῶν θεῶν, ἰσοθέους ἀνθρώπους καταχρηματίζοντες ἑαυτούς, ὑπὸ δόξης πεφυσημένοι, ἐπιψηφιζόμενοι τιμὰς ἑαυτοῖς ὑπερόγκους· νῦν μὲν τὸν Μακεδόνα τὸν ἐκ Πέλλης τὸν Ἀμύντου Φίλιππον, ἐν Κυνοσάργει νομοθετοῦντες προσκυνεῖν, τὸν τὴν κλεῖν κατεαγότα, καὶ τὸ σκέλος πεπηρωμένον, ὃς ἐξεκόπη τὸν ὀφθαλμόν. αὖθις δὲ τὸν Δημήτριον, θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορεύοντες· καὶ ἔνθα μὲν ἀπέβη τοῦ ἵππου Ἀθήναζε εἰσιών, Καταιβάτου ἱερόν ἐστι Δημητρίου· βωμοὶ δὲ πανταχοῦ, καὶ γάμος ὑπὸ Ἀθηναίων αὐτῷ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ηὐτρεπίζετο· οἱ δὲ τὸν μὲν θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορεύοντες· ὁ δὲ τὴν μὲν θεὸν ὑπερηφάνει, τὸ ἄγαλμα γῆμαι μὴ δυνάμενος· Λάμιαν δὲ τὴν ἑταίραν, εἰς ἀκρόπολιν ἀνῄει, καὶ τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐνεφύρετο παστῷ, τῇ παλαιᾷ παρθένῳ τὰ τῆς νέας ἐπιδεικνὺς ἑταίρας σχήματα. *Cum etiam integræ gentes, & cum ipsis viris urbes, adulatione utentes, sermones de Diis viles & contemptos reddant, homines seipsos efficientes, Diis æquales. inflati à gloria, immodicos sibi honores decernentes: nunc quidem Macedonem Pellæum, Amyntoris filium, Philippum, in Cynosarge adorandum decernentes; cui & fractus erat jugulus, & fracta tibia, cui fuerat excussus oculus: & rursus Demetrium ipsum quoque Deum vocantes; & ubi is ex equo descendit Athenas ingrediens, est templum Demetrii Descensoris. Ubique autem aræ, & nuptiæ, Minervæ ei parabantur ab Atheniensibus. Ille autem deam quidem despiciebat, cùm non posset nubere imagini: sed cum Lamia meretrice ascendit in arcem, & in Minervæ thalamo volutabatur, veteri virgini, meretricis juvenis figuras & habitus ostendens.* Nec solùm sic assentati sunt Demetrio; sed ejus etiam adulatoribus tribus. Nam & his divinos decrevere honores; ut ex vigesimo historiarum Democratis prodit Athenæus lib. VI. Nomen illis Buricho, Adimanti, & Oxythemidi; quibus statuisse ait καὶ βωμοὺς, καὶ ἡρῷα, καὶ σπονδάς· *& aras, & sacella, & sacra.*

Pyrrho quoque, Epirotarum regi inclyto, divinus honos habebatur. Credebatur autem mederi liene laborantibus, modò gallum offerrent gallinaceum, velut Æsculapio alteri, ac lienem dextro pede leniter pressisset. Nulli ille hoc beneficium, nec egentissimo, negabat: gallum quoque, qui, sacrificio peracto ei offerebatur, velut præmium accipiebat lubens. Censeo equidem, de restitutis hoc pacto spleneticis, figmentum fuisse eorum, qui adularentur Regi: vel siqui verè liberati sint morbo, provenisse hoc ab ingenti fiducia, quam in Pyrrho reponerent: ut pleniùs dicemus, ubi ad Deam Opinionem fuerit deventum. Hæc de Græcis.

Apud Romanos divino primus honore, dum viveret, affectus est Augustus. Maro Ecl. I:

Namque erit ille mihi semper Deus: illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Ubi Servius: *Semper, id est, post mortem, & dum vivit. Alii imperatores post mortem in numerum referuntur Deorum: Augustus templa vivus emeruit.* Horatius lib. III, od. III:

Hac arte Pollux, & vagus Hercules
Innixus, arces attigit igneas:
Quos inter Augustus recumbens,
Purpureo bibit ore nectar.

Et od. V:

—— Præsens divus habebitur
Augustus.

Item lib. II, epist. I:

Præ-

Præsenti tibi maturos largimur honores,
Jurandasque tuum per nomen a ponimus aras.

a *Nisi cum Barbio malis numen. Sed omnium per nomen Augusti, ipse intelligitur Augustus: ut nomen Romanum pro Romanis. Tuum igitur nomen, id est, te.*

Quin idem, ut fœdè satis aduletur Augusto, videri eum vult esse ipsum Mercurium, cæloque descendisse formâ indutum humanâ: eoque, ubi mortale hoc corpus deponere volet, non tam iturum in cælum, quàm rediturum: quod ut serò fiat, exoptat. Sic enim scribit b:

b *Lib. 1. od. 2.*

Sive mutatâ juvenem figurâ
Ales in terris imitaris, alma
Filius Majæ, patiens vocari
Cæsaris ultor:
Serus in cælum redeas, diuque
Lætus intersis populo Quirini.

Primitus tamen ea fuit Augusti modestia, ut nullum pateretur Romæ sibi templum exstrui: imò ne in provinciis quidem, nisi pariter nomine Romæ, & suo: uti est apud Tranquillum in vita ejus cap. LII. Sed paullatim, ut solet, crevit ambitio. Itaque Lugduni, eodem Tranquillo c teste, ara Augusto erecta est, Julo Antonio, & Fabio Africano, consulibus; eo ipso die, quo natus est Claudius imperator: Narbone item in foro constituta ei fuit ara, T. Statilio Tauro, & M. Æmilio Lepido coss. Quibus diebus, & quomodo ejus numini supplicandum fuerit, & hostiæ immolandæ, marmoreæ docet tabulæ inscriptio: quam habes in Collectaneis Inscriptionum Gruterianis pag. CCXXIX.

c *In Claudio cap. 2.*

Imò Augusti, superstitis inquam, ἀποθέωσιν d scripsit Ovidius: ut ipse refert in IV de Ponto eleg. VII, & IX. Ab eadem est caussâ, quòd apud Propertium legas, libro III, eleg. III:

d *Consecrationem.*

Arma Deus Cæsar dites meditatur ad Indos.

Sacerdotes ejus dicti sunt *Augustales*: qui genium viventis adorabant in compitis: dabantur autem huic cultui homines libertini. De Tiberio Cæsare sic Scribonius Largus epistolâ ad Julium Callistum: *Tradendo scripta mea medicinalia Deo meo Cæsari.* Ita habet cùm Parisina Ruellii editio, tum Basileensis Cratandri: unde perperam illud *Deo* rejecere posteriores.

De C. Cæsare Caligula sic Tranquillus lib. IV, cap. XXII: *Templum etiam numini suo proprium, & sacerdotes, & excogitatissimas hostias instituit. In templo simulachrum stabat aureum Ionicum. Amiciebaturque quotidie veste, quali ipse uteretur.* De eodem Cajo Cæsare, ut superstite, sic loquitur L. Seneca libro de Tranquillitate animæ cap. XIV: *Nec jam procul erat tumulus, in quo Cæsari Deo nostro fiebat quotidianum sacrum.*

Claudius etiam vivus in Britannia cultus est pro Deo. Unde ad illum poëta ejus temporis e sic scribit:

e *Lib. 2. epigrammatum, & poematiorum veterum, p. 60. ed. Paris. an. 1580.*

Oceanusque suas ultra se respicit aras.
Qui finis mundo est, non erit imperio.

Seneca in ἀποκολοκυνθώσει: *Parum est, quòd templum in Britannia habet: quòd nunc* (Lips. *hunc*) *barbari colunt, & ut Deum orant.* Tacitus in XIV. Annal. *Ad hæc templum Divo Claudio constitutum adspiciebatur; delectique sacerdotes, specie religionis, omnes fortunas effundebant.*

Domitiani impudentia longè est notissima: de qua Tranquillus in ejus vita cap. XIII: *Pari arrogantiâ, cùm procuratorum suorum nomine formalem dictaret epistolam, sic cœpit: Deus & Dominus noster sic fieri jubet.* Quomodo & eum appellat Martialis lib. V, epist. VIII:

Edictum Domini Deique nostri.

Mirum verò sub Christianis imperatoribus, etsi gentilem illum non admitterent cultum, modos tamen loquendi esse reservatos, nempe ne eorum vilesceret auctoritas, qui Dei vicem obtinerent inter homines. Hinc Amulinus, proconsul Africæ, epist. ad Constantinum M. apud B. Augustinum epist. LXVIII: *Scripta Cælestia Majestatis vestræ accepta, atque adorata.* Ac similiter Latinus Pacatus panegyrico, quem dixit Theodosio: *Deum dedit Hispania, quem videmus.* Et Claudianus præfat. de tertio Honorii consulatu:

Me quoque Pieriis temtatum sæpius antris
Audet magna suo mittere Roma Deo.

Symmachus lib. X, epist. XXI, quæ ad Theodosium, & Arcadium Augustos: *Præcipua quidem beneficia numinis vestri populus Romanus exspectat, Divi imperatores. Sed ea jam quasi debita repetit, quæ æternitas vestra sponte promisit.* Dixeris, non placuisse talia imperatoribus Christianis. Imò secus est, quando de sese sic ipsi loquuntur. Sic *Nostram divinitatem* dixere Theodosius & Valentinianus AA. L. III Cod. de summ. Trinit. ac eâdem lege est, *Nostrum divinum præceptum.* Honorius item, & Theodosius de se, *nostrum numen*, inquiunt L. VIII, & IX Cod. de sacrosanctis Ecclesiis. Videas & imperatores jussionem suam vocare, nunc *cæleste oraculum*; ut L. X Cod. de Sacrosanct. Eccl. nunc *sacrum oraculum*; ut L. V Cod. Si contra jus, vel utilit. publ. nunc *divinum verbum*; ut L. II Cod. de Mandat. Princip. Suntque alia id genus in eorum edictis compluria. Verum enimvero non propriè sic loquuntur; quomodo hæc soli conveniunt Numini supremo: sed solùm κατὰ μεταφορὰν, quatenus vicem Dei obeunt in terris. Unde Theodosius ipse in Theodos. Cod. L. XV, tit. IV: *Si quando nostræ statuæ, vel imagines, eriguntur; seu diebus, ut adsolet, festis, sive communibus, adsit Judex, sine adorationis ambitioso fastigio; ut ornamentum diei, vel loco, & nostræ recordationi, sui probet accessisse præsentiam. Ludis quoque simulachra proposita tantùm in animis concurrentum, mentisque secretis, nostrum numen, & laudes vigere demonstrent. Excedens cultura hominum dignitatem supremo Numini reservetur.* Ubi clarè videmus, distingui inter cultum convenientem numini imperatoris, & illum, humanam qui excedit culturam, numinique convenit supremo. Et sanè *numen* naturâ suâ idem est ac *nutus*; ut *momen*, ex quo *momentum*, idem ac *motus*; *augmen*, unde *augmentum*, idem ac *auctus*; parque ratio in aliis. Hæc caussa est, cur διακριτικῶς a dicamus, *numen divinum*. Sed quod ἁπλῶς b *numen* pro divino numine dicimus, id fit κατ' ἀντονομασίαν c. Quod verò ad *Dei* nomen, id satis constat in Scripturis sæpius tribui hominibus in dignitate constitutis: ut Exod. VII, 1, & XXII, 8, item 1 Sam. XXVIII, 13. Psal. XLVII, 10, & LXXXII, 6. Joan. X, 34. Fit hoc ob communicatam quodammodo potestatem Dei: ita ut jus dicentes Deum repræsentent, velut imago ejus. Unde Corippus Africanus in laudem Justini Augusti Junioris lib. II:

a *Distinctionis ergo.*
b *Simpliciter.*
c *Per figuram, qua generale vocabulum pro excellentiori specie accipitur.*

Terrarum dominis Christus dedit omnia posse.
Ille est omnipotens, hic omnipotentis imago.

Jam à Romanis ad Europæorum eos veniamus, quos illi, pro fastu suo, *barbaros* vocitabant. Qualis Germanorum natio; cui feminæ etiam pro Deabus habitæ creduntur, propter illud Taciti lib. IV. Historiarum: *Munius Lupercus, legatus legionis, inter dona missus Velledæ. Ea virgo, nationis Bructeræ, latè imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas, & augescente superstitione arbitrentur deas.* Sed non de nihilo est, quod ait, *augescente superstitione.* Quasi dicat, tandem id fieri in animis quorundam imperitiorum; quales præ cæteris sunt superstitiosi. Ideo alibi ait, *plerosque* sic desipere. Ut satis liqueat, non eam fuisse opinionem omnium, vel majoris partis. Locus, quem dixi, ac quo item pro Diis habitas adstruunt, est libro de moribus Germanorum: *Inesse etiam sanctum aliquid, & providum* (feminis) *putant: nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus sub divo Vespasiano Velledam, diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed & olim Auriniam, & complures alias, venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.* Mihi verborum Taciti hæc potiùs mens videtur, Germanos, pro Apollinari, & similibus oraculis, consuluisse virgines, vel feminas, quibus di-

vini aliquid inesse existimarent. At pro deabus iccirco habitas non dicit; imò disertim negat. Solùm igitur hoc voluit, habitas esse pro vatibus, ac divinis. Quomodo & accipi oportet verba illa Dionis in ἐκλογαῖς περὶ πρεσβειῶν, à Fulvio Ursino editis, fragmento XLIX: Ὅτι Μάσυος ὁ Νασαμώνων βασιλεὺς, καὶ Γαῦνα παρθένος ἡ μετὰ τὴν Βελήδαν ἐν Κελτικῇ θειάζουσα, ἦλθον πρὸς τὸν Δομιτιανὸν, καὶ τιμῆς παρ' αὐτοῦ τυχόντες, ἀνεκομίσθησαν. *Masyus Nasamonum rex, & Gauna virgo, quæ post Veledam in Celtica sive Germania, furore fuit afflata divino, ad Domitianum venerunt, honoreque ab eo affecti, domum sunt reversi.* Fulvius monet, verba illa, μετὰ τὴν Βελήδαν, corrupta videri. Credo, non occurrebat illi Veleda Tacito memorata; uti & Statio Papinio; ex quo discimus, captum esse postea, ductamque in triumphum. Locus est lib. I Silvarum, Soteriis pro Rutilio Gallico:

—— *Arctoas acies, Rhenumque rebellem,*
Captivaque preces Veledæ.

Et sane poetæ ejus verba non esse hac parte corrupta, fidem etiam fecerit Suidas in Θειάζουσα: ubi hunc Dionis locum, sed, ut solet, præterito scriptoris nomine, adducit; planè similiter, nisi quòd pro Μάσυος, habet Μάσυος; pro Νασαμώνων, Σεννόνων; pro Γαῦνα, Γάννα; & pro μετὰ τὴν Βελήδαν, quod est, *post Veledam*, μετὰ τῆς Βελήδας, *cum Beleda*. Quæ nihil faciunt ad summam rei. Solùm pro Σεννόνων rescribe Σεμνόνων: qui ad Albim, testibus Strabone, Tacito, Ptolemæo, Zosimo, imò & Vellejo.

Post Germanos etiam consideremus Hungaros: de quibus M. Joannes de Thwrocz in Chronicis Hungaricis parte II, cap. XXXIX, refert, ut Janus, filius Vathæ de castro Beli, qui primus Hungarorum dæmonis se dedicârat, pro Dea coluerit Rasdi, quæ capta à Christiano rege Bela, carcereque conclusa fuit, usque dum proprios comedens pedes moreretur. Quam verò Thwroczius nuncupat *Rasdi*: eam Antonius Bonfinius lib. XII *a* rerum Hungaricarum *Varasolo* appellat.

a P. 223. vers. 45. edit. Oporiniana.

Atque hæc de cultu hominum cælestes honores usurpantium in terris: quos egregiè refellit Callisthenes, apud Curtium quidem lib. VIII disserens adversus Cleonem: apud Arrianum autem in IV, Anaxarcho respondens.

Cap. XVIII.

Transitur ad hominis naturam, nos deducentem ad Deum creatorem. Quid per calorem nativum, & humidum radicale, intelligatur. Cujus temperamenti homines vitam ducant vitalem magis. Inter caussas vitæ substantiales externas primus locus datus aëri, & qualis aër noceat. Cur ingenio Australes, Septentrionales robore præstent. Quando largius assumi conveniat alimentum. Quam noxia sit retentio eorum, quæ excernimus: ac in his seminis genitalis. Sudor tale excrementum est concoctionis tertiæ, quale urina est in secunda. Insensilis perspiratio quàm vitæ sit necessaria, & contrarium ejus, quod ἀδιαπνευστίαν vocant, quàm noxium sit, & quibus à caussis proveniat, & quo indicio deprehendatur.

OStendimus, ut homines, etiam dum in terris agerent, sint habiti pro Diis. Nunc aperiam, ut homo cognitione sui perducatur in amorem & cultum veri numinis, quod eum fecit. Tria autem præcipuè sunt, quibus Deus beneficentiam ostenderit erga omne genus humanum; vita, sensus, & uterque λόγος, sive ratio, & oratio.

Vitam an etiam fossilia, habeant, postea fortasse videbimus. Illud quidem inter philosophos convenit, esse eam homini non cum mutis modò animantibus, sed cum plantis etiam, communem: sic tamen, ut clariùs & excellentiùs ea reluceat in homine, qui omnium est viventium mensura.

Vita (quæ à Græco βιωτή, seu Doricè βιωτά, sic dicitur) est conjunctio animæ cum corpore: ut sit modus existentiæ, nec à vivo differat, nisi ut modus, & res. Fit hæc conjunctio vinculo caloris nativi, & humoris radicalis. Caloris autem nativi nomine non eum modò, qui nobis ab ortu ipso inest; sed illum quoque complector, qui in animantibus quotidie ex corde, velut fonte, in reliqua influit membra. Itidem per humorem radicalem intelligo tum primogenium, quem à parentibus habemus; tum influentem, qui ex benigniori alimentorum succo nascitur. Humidum convenit esse non aquosum, ac tenue; sed aërium, pingue, & bene compactum. Calidum item, non igneum, & acre, esse oportet; sed benignum, & blandum. Hujusmodi temperamentum magis reperias in sanguineis: ac propterea per se magis sunt vivaces. Sed per accidens fit, ut sæpe aliis celeriùs discedant. Quemadmodum si nimis indulserint Veneri, & Baccho, quæ naturam nimis debilitant. Proximum post eum locum obtinent cholerici, qui minùs sunt vivaces sanguineis, quia calor eorum est igneus, non blandus. Ab cholericis item vincuntur phlegmatici, quia parum his est calidi nativi; at humor est copiosus; neque is aëreus, sed aqueus. Minimè omnium vivaces sunt melancholici; quia cum vita in calido, & humido consistat, hi temperamento sunt frigido, & sicco. Temperamentum autem intellige non illud Arithmeticæ proportionis, quod vocant æquale ad pondus: sed proportionis Geometricæ, ubi qualitas una majori est gradu, quàm altera: nec eo minus est commoda temperies, quia talis dispositio tali convenit naturæ.

Nec tamen longitudo, aut brevitas vitæ, solùm ab interiori temperie dependet; sed etiam ab caussis externis: quarum aliæ substantiæ sint, aliæ accidentia duntaxat. Substantiæ sont triplices; aër, alimentum, excrementum. Quorum singulis attributa à Deo vis juvandi, & lædendi.

Aër conducit moderatè calidus, purus, & ventilatus. Nam, nisi moveatur, putrescit. Frigidus admodùm per se nocet: prodest tamen per accidens populis Septentrionalibus, quippe & robustis, & vivacibus magis: idque quia frigore aëris sic calor constringatur nativus; ut non dissipetur. Ac propterea earum etiam regionum arbores sunt aliis proceriores, & aptiores ædificiis. Fere tamen ingenio aër iste frigidus obest: unde communis est opinio, gentes Septentrionales magis parandis esse imperiis idoneas, quam conservandis.

Alterum erat alimentum; quod à calore innato attenuatum, & immutatum, in sanguinem, & vires, transit. Tantum ne sit vel alienum à corporibus nostris, ut venena: vel immoderatum, quale non reficit, sed opprimit vires: vel varium, cujusmodi expetitur à stomachis fastidientibus; sed non citra noxam, quia turbulentâ, & inæquali concoctione inquinat magis, quàm alit: vel denique ne non suo sit ordine adsumtum, cùm multum quoque referat, ne ea, quæ tardius concoquuntur, prius comedantur illis, quæ facilè putrescunt. Tempus etiam anni est considerandum. Æstate enim parcior convenit cibus, quia tum dispergitur calor innatus. Hieme conceditur largior, quia tum calor ab externo frigore interius pulsus cibum melius & concoquit, & digerit. Æstate item amplius bibitur, quia aër siccior siticulosos reddit. Hieme convenit meracius, quo membra exteriori frigore torpentia calore vini intepescant. Similiter ætatis faciendum discrimen. Dum corpus incrementum capit, plus alimoniæ requirit. Uti & si laboribus exerceatur corpus. Multum quoque refert, quanto adsueverimus, cùm subita etiam in melius commutatio noxia esse soleat. Exemplo, præter alios, nobis ante hos annos XXV clarissimus, & amœnissimi vir ingenii, Dominicus Baudius fuit; qui multo fecisset sapientius, si majori vitæ parte immodico adsuetus mero, non derepente, sed paullatim, genium defrudasset.

Quid quod non ab alimentis modò, sed excernendis etiam,

etiam, dependeat vita? Sic meminimus, Senatorem amplissimum, & nobis, dum viveret, amicissimum, lotio retento, paucos intra dies decessisse. Celsi quoque est lib. I, cap. III: *Ex ventre suppresso inflammationes, capitis dolores, aliaque superioris partis mala increscunt.* De retentione seminis notum vel exemplo Michaëlis Verini, de quo Politianus: *Ne se pollueret, maluit ille mori.*

Sed hac parte, ut tempora nunc sunt, peccari neutiquam solet. Contrà fit plurimùm, ut (quemadmodum ait Tullius in Catone) *libidinosa intemperansque adolescentia effœtum corpus tradat senectuti.* Nec obscura est ratio. Quippe immoderata Venus, & calorem justo magis auget in jecore, & renibus: & ob meatus patentiores resolvit spiritus in corde, cerebro, & stomacho. Hinc in jecore sanguis fit nimis biliosus: in renibus oritur nephritis: in corde & artubus palpitatio, & ab eadem caussa deliquium animi: à cerebro, catarrhi: in stomacho, cruditas, & variæ hinc obstructiones; æstate imprimis, quia cibus tum difficiliùs concoquitur, & digeritur. Oculi quoque læduntur, quia avocatur ab iis spirituum copia: oculorum tunicæ indurantur, meatus vix pervii fiunt. Quæ omnia singulos spectant: sed præcipuè senes; quos Venus frigidiores, & quia transpirationem impediat, graviores plurimùm reddit. Ac propterea utile est attendere etiam, quomodo quis affectus sit post Venerem, & somnum. Si post ea consequatur corporis lassitudo, respiratio difficilis, & pro agilitate corporis, gravitas ejus major: indicium habemus, plus Venere esse ablatum, quàm accesserit somno.

Etiam ad excrementa pertinent sudor, & insensile illud, quod perspiratur. De sudore nemo, quod dixi, mirabitur, nisi idem miretur de urina. Nam, ut Galenus ait in decimo de simplicium medicamentorum facultatibus: Ἱδρὼς, ἕν τι καὶ τοῦτο τῶν ἐν σώματι τοῦ ζώου γινομένων ὑγρῶν, ὕλην τε τὴν αὐτὴν ἔχον, καὶ τρόπον γενέσεως τὸν αὐτὸν τοῖς οὔροις. Ἐκ γὰρ τῆς πινομένης ὑγρότητος ἡ γένεσις ἀμφοτέρων ἐστὶ, θερμαινομένης τε ἅμα κατὰ τὸ σῶμα, καί τι χολώδους οὐσίας προσλαμβανούσης. Ἐπιπλέον γὰρ ὁ ἱδρὼς κατείργασται, διεξεληλυθὼς ἄχρι τοῦ δέρματος ἅπαντα τὰ μεταξὺ μόρια. *Sudor, & hic unus est humorum in corpore provenientium humano, eandem & materiam habens, & generationis modum, ac urina. Siquidem uterque generatur ex eo, quem bibimus, humore, calefacto in corpore, & biliosæ aliquid substantiæ adepto. Attamen sudor magis est elaboratus, quia, transmissis partibus omnibus, ad cutem usque pervenit.* Ut igitur urina Lucretio *a* *saccatus corporis humor* dicitur: ita & sudor est liquor colatus serosi illius humoris, qui sanguini miscetur, & præcipuè à spiritu irruente propelli foras solet.

a Lib. 4. v. 1022.

Insensile, quod perspiratur, partim per os abit, partim per poros, cùm corpus nassæ instar se habeat, nisi quòd foramina ejus sint valde exigua. Per os non ultra selibram exspiratur: quod arguunt guttæ speculo ori opposito affusæ. Sed per poros, si de die adsumtus sit cibus octo librarum, transpirabitur plus minùs libris quinque. Nempe ut plurimùm. Neque enim certi aliquid hic præscribi possit, quia omne hoc variat pro ratione naturæ, ætatis, regionis, ciborum, & similium. Sunt verò ejus, quod transpirantur partes duæ: una levior, quæ, simulac transpirata est, evolat; gravior altera, quæ emissa obsidet corpus, ac materies est pediculorum, & caussa contagionis in unà cubantibus. Quod si insensilis transpiratio cesset (ἀδιαπνευσίαν Græcè dixeris) putrescunt humores; unde varia morborum genera. Provenit hoc malum ab aëre frigido; præsertim si frigeamus, dum somnum capimus: item oritur à cibis crassis, & viscosis; vel si negligatur omne corporis exercitium; vel valida corpora diu nimis abstineant Venere. Retentæ autem transpirationis est argumentum, si corporis pondus solito magis auxerit; nec tamen vel plus solito adsumtum sit alimenti, vel plus retentum sit excrementi. Sed omne hoc argumentum qui accuratius nosse volet, adeat Sanctorium Sanctorii in Statica sua Medicina *b*.

b Venetiis edita anno 1614.

Denique ad excrementa etiam pertinent flatus ventris: unde Stoicorum *a* erat opinio, non minùs eos liberos, quàm ructus esse oportere. Quale quidem de iis edictum meditatus fuerit Claudius Cæsar, in ejus vita dicet Tranquillus *b*.

a Cicero lib. 9. epistolarum, ea qua incipit, Amo verecundiam.
b Cap 32.

CAP. XIX.

Quantum ad vitam prosint exercitia corporis. Interim dispiciendum esse, ne vel à cibo nos multum exerceamus; vel alias etiam, ne nimis vehemens sit exercitium; vel ne post lassitudinem aquis natemus gelidis, aut frigidæ potui indulgeamus. Dii palæstrici, Mercurius, Apollo, Hercules, Castor. Labor inter Deos inferos. Quies Dea erat Romanis: fanum ejus fuisse extra portam Exquilinam, ut docuit Strabo; non Collinam, quæ mens fuit Augustini. Cur Romani, cùm Quietem pro numine colerent, non tamen ei publicè sacrificarint. Orcus Quietalis. *Somni bona, & Affectuum, eò attinguntur duntaxat, quia de illis inferiùs agetur.*

DE corporibus iis vidimus, quibus vel assumendis, vel excernendis, vita conservatur humana. Ab hisce caussis, quas substantiales nuncupant, confero me ad accidentales: ut sunt motus, & quies; somnus, & vigilia; varii item affectus animorum. Singulorum ex istis maxima à Deo data est vis in vita, vel tuenda, vel destruenda.

Motus enim, sive exercitium, torpentem in nobis excitat calorem, eoque & spiritus reddit vegetos, & alacres: atque ut ventilatio paleas è tritico, & spicas inanes, flatu dispellit: ita exercitatio quoque fugat noxios è corpore humores. Quâ similitudine hoc ipsum illustrat Lucianus de Gymnastica. Atque idem Galenus indicat lib. I περὶ ὑγιεινῶν· Γυμνάσια δύναται τὰ περιττώματα λύειν, καὶ διὰ τῶν πόρων ἐκκενοῦν. *Exercitationes possunt superflua discutere, & per meatus evacuare.* Imò, Vegetio *a* auctore, *Rei militaris periti plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putarunt prodesse, quam medicos.* Propterea & Socrates sæpius, Laërtio *b* teste, saltitabat; gnarus, uti aquæ desides putrescunt, ita & corpora nostra corrumpi otio atque ignavia. Quod egregiè Ovidius expressit in sexta missarum de Ponto elegia:

a Lib 3. cap. 2.
b Lib. 2.

Cernis ut ignavum corrumpant otia corpus?
Ut capiant vitium ni moveantur aquæ?

Imò de ingenio sic idem in quinto Tristium eleg. XII:

Adde quod ingenium longâ rubigine læsum
Torpet, & est multo, quam fuit ante, minus.

Tantum attendatur, quando quis se exerceat, & quantopere, & ut pòst se componere debeat. De primo sic Hippocrates lib. VI Epidem. sect. IV aphoris. ult. Πόνοι σιτίων ἡγείσθωσαν· *Labores antecedant cibos.* Alioqui labore calor dissipatur per corpus, & à stomacho ad exteriora vocatus, concoctionem impedit; unde corpus crudis repletur humoribus. De altero cavendum illud, ne immoderata sint exercitia, quæ humidum radicale exsiccant: imò, ut Seneca *c* scribit, *consumunt, quicquid in nobis mite placidumque est, & acria concitant.* Jam, quod tertium spectat, exercitio lassis videndum, ne aquis natent gelidis: quod in ingens vitæ periculum conjecit Alexandrum, ut est apud Curtium in tertio: vel frigidam avidiùs bibant, quòd tantopere damno fuit exercitui Pompeji ad Cambysem amnem: quemadmodum est apud Dionem lib. XXXVII.

c Lib. 3. de Ira, cap. 9.

Cùm autem plurima sint bona moderati laboris, nullum tamen in Diis meruit locum; ne ille quidem palæstricus. Sed palæstritæ coluere Mercurium, Herculem, & Castorem. Unde Tertullianus lib. de Spectaculis, cap. IX: *Sed & gymnicas artes Castorum, & Herculum, & Mercuriorum disciplina prodiderunt.* Hinc Ἑρμῆς Ἐναγώνιος Pindaro Pyth. od. II, & Ἀγώνιος Isthm. od. I,

antistr. IV. Imò Mercurio, & Herculi, commune in stadio templum posuere Arcades, teste Pausania *a*. Illustre quoque illud Salviani lib. VI de Gubernatione Dei: *Colitur & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palæstris.* Sed & Apollo Ἐναγώνιος colebatur; ut videre est ex Plutarcho in VIII Sympos. Luciano in Anacharside, & aliis. Vide sis, quæ de Diis palæstræ præsidibus tradita sunt Petro Fabro Agonistici lib. I, cap. XVI, & XVII.

a In Arcadicis.

Sed ut Labor ille non esset in Diis, qui fieret, ut morbum effugiamus, ac robusti simus, atque agiles; quos gymnasticæ fines facit Aristoteles in VIII Politicōn, & Galenus in III Hygieinōn: is tamen labor, qui suscipitur ad fugiendam famem, & egestatem, relatus in Deos fuit; sed à poëtis, nec nisi inter numina infera: unde Maro collocat ante Orci vestibulum; ubi & Famem, & Egestatem, & ferreos Eumenidum sive Furiarum thalamos constituit. Contentionis filius, Noctis nepos, dicitur Hesiodo. Sic enim ille in Theogonia *b*:

b Vers. 226.

Αὐτὰρ Ἔρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόεντα.

Sententiam sic expresseris:

Sed peperit durum Contentio dira Laborem.

Ubi, cujusmodi Labor intelligatur, indicat, quòd ei fratres tribuat Prælia, Cædes, Mendacium, Legum contemtum, Perjurium: ad cujusmodi sæpe adigi homines videas egestate, & ærumnabilis laboris fugâ. De Labore satis.

At Quies (quæ, secundùm Aristotelem *c*, privatio est motus in eo, quod moveri est idoneum) pro Dea ab ipsis habita est Romanis. Ejus fanum fuit in via Labicana, teste Livio in IV: *Cùm*, inquit, *hæc agerentur, jam consul Labicanâ ad fanum Quietis erat.* Via hæc Labicana à porta Exquilina stadiis CXX, hoc est XV milliaribus, ducebat Labicum, vetus oppidum, sed jam Strabonis ætate dirutum: ut legere apud eum est lib. V. Sanctus tamen Augustinus lib. IV de Civit. Dei, cap. XVI, ait, Quietem fanum habuisse extra portam Collinam. Atqui inter portam Exquilinam, quæ nunc vocatur Divi Laurentii, & Collinam, quæ dicitur Salaria, interjecta erat porta Viminalis, quæ nunc B. Agnetæ. Omnino Straboni hac parte potiùs accessero, quàm magno Hipponensium antistiti. Ait idem antistes, non solere Quieti publicè sacra fieri: & caussam adducit geminam, quarum una est, quia populus Romanus esset inquies. Num hoc voluit, fuisse amantiorem belli, quàm pacis? Utcunque est, censeo eò sacra ejus publicè neglecta, quia segnium videretur, amare quietem magis, quàm laborem: tum etiam quòd quies propria sit mortuorum; unde *quieti* pro *defunctis* apud Maronem in IV Æn. *d* & Orcus, quia omnibus afferat quietem, est *Quietalis e* dictus; ut constat ex Festo. Notum illud poëtæ Sulmonensis *f*:

c Lib. 5. Natur. Auscult. cap. 6. sive alias 8.

d Vers. 379.

e Sic rectè est in MSo pro Quietalus.

Longa quiescendi tempora Fata dabunt.

f Lib. 2. Amor. eleg. 9.

Sed verisimile est, eos, qui Quietem inter Numina retulerunt, illam potiùs caussam spectâsse, quâ honestè gravia diffunduntur negotia, ut sic vita prorogetur, & edulcetur. De qua luculentè Seneca libro de Tranquillitate Animi cap. XV. Merebatur locus adscribi; sed prolixior est: & quid isto opus, quando sapiens ille Hispanus manibus omnium viritim teritur; sanè debet?

Sequitur Somnus; cujus multa item bona, dummodo eum aliquo post cibum intervallo, non saturi mox capiamus. Alioqui crudo cibo vis gravatur concoctrix, ac spiritus opprimitur, haut aliter ac si natantibus onera appendas. Ut juvet quoque, assumendus est, non ad socordiam; sed ad medicinam. Nimius enim exstinguit calorem nativum; unde animi pariter, ac corporis torpor. Ut verò Somnus in Deos quoque sit relatus, in Affectionibus corporum dicetur.

Denique & affectus sunt idonei vel producere, vel corripere vitam. Plurimùm enim ad longævitatem confert animus tranquillus, ac serenus. Tristitia quippe cum metu constringit fibras, atque ita exsiccat humorem corporis nativum; haut secus ac, si compresseris spongiam, propè omnis inde exstillat liquor. Sed de Affectibus inferiùs majori curâ erit dicendum: ubi bona, malaque Affectuum exponam, & ut propter eam vim illis sit attributus in Diis locus.

CAP. XX.

Quomodo Varro dimensus sit hominis ætates. Qui μελλέφηβοι, ἔφηβοι, ἐξέφηβοι, & quam laxè Homerus vocabulo ἥβης utatur, Maro item juventæ. Hebe, sive Juventas Dea, Iovi à poculis. Etiam apud Romanos Juventutis templum fuit. Bona ætas, pro juventute; ut mala pro senectute. Senectus poëtis numen, sed inferum; & caussa ejus. Ut Solon per septenarios distinxerit ætates. De climactericis nobilioribus tribus: uno, qui resultat ex annis septies septenis; altero, qui ex novies novenis; tertio, qui ex septies novenis, seu novies septenis. Ut septenarius corpus, novenarius animum sit creditus immutare: ac ille propterea Apollini, corporis medico; hic Musis, quæ animæ medentur, fuerit sacratus: atque ut Platoni, quia exactis annis novies novenis mortuus esset, à Magis fuerit sacrificatum. Alii item, qui eâ ætate decesserint. Cur aliqui, anni sexagesimi tertii minorem esse potentiam existiment, quam quadragesimi noni, vel octogesimi primi. Quo anno ætatis decesserit Aristoteles. Climactericos non esse Christianis extimescendos. Cujusmodi separatio animæ intelligatur, cùm Mors definitur: eâque occasione locus in Actis Apostolicis enarratus. Mors alia naturalis, alia violenta; & ut hæc fiat per μαρασμὸν, aut σβέσιν; & varia utriusque genera. Decrepitis unde nomen. Cur naturalis mors nullum, vel exiguum, adferat dolorem. Quare exitialis sit halitus carbonum accensorum cubiculo concluso. De morte Catuli, & Cæsaris Ioviani. Quâ de caussâ cicuta hominem exstinguat. De morte Diogenis Cynici, & scurræ Veneti. Ut plantæ vel æstu, vel frigore nimio, exarescant. Mors poëtis Dea, cui & sacrificatum: deque ara ejus apud Gaditanos.

HÆc de caussis vitæ. Duratio verò ejus propter mutationes, quæ certis contingunt intervallis, in varias distinguitur ætates. Quam diversas autem vias instciterint veteres in spatiis hisce dimetiendis, accuratè dicet Censorinus de die natali cap. XIV. Inter alia commemorat doctissimi Varronis opinionem: cui impubes sunt usque ad annum decimumquintum; adolescentes inde usque ad trigesimum; hinc juvenes usque ad quadragesimum quinctum; exinde seniores usque ad sexagesimum; reliquâ autem ætate senes. Sed de impubibus quod simpliciter ait, solis de maribus capiendum. Nam in femellis pueritia extenditur ad annum XII exactum. Sub adolescentibus verò & adolescentulos comprehendit. Quales anno decimoquincto sunt μελλέφηβοι, decimosexto ἔφηβοι, decimoseptimo ἐξέφηβοι: ut ibidem legere est. Satis verò est apertum, vocabula hæc esse imposita ἀπὸ τῆς ἥβης *a*: qua voce tum lanugo inguinis, tum ætas, qua ea succrescit, indicatur. Porrò Homerus, contrà quàm juniores solent, latè adeò extendit ἥβης tempus, ut non modò conveniat adolescentulis; sed adolescentibus quoque. Sicut contrà Latini nomen *juventutis* capiunt pro *adolescentia*. Unde Maro VIII Æn. a A pube.

Tum mihi prima genas vestibat flore juventa.

Itaque Dea, quæ Græcis Ἥβη, ea Latinis non *Hebe* solùm; sed etiam *Juventas* nominatur. Hæc pocula fingitur diis ministrare, quia Dii semper vigorem habeant juvenilem. Homerus ait Herculi nuptam: quia Herculeum robur juvenili convenit ætati; non senili, quæ animi magis, quàm corporis viribus pollet. Nec poëtis solùm Dea est; sed etiam pro numine culta est Romanis. Livius lib. XXXVI *b*: *Item Juventutis ædem in Circo Maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat* b Cap. 36.

eam

eam sexdecim annis ante M. Livius Cos. quo die Asdrubalem, exercitumque ejus, cecidit. Nec mirabitur, Juventutem fuisse cultam pro Dea, qui cogitârit, quanta sint bona ejus ætatis. Unde &, uti Nonio observatum, *bonam ætatem* pro *juventute* posuit Marcus Tullius libro de Senectute: *Quod si ipsis voluptatibus bona ætas fruitur lubentiùs, primùm parvulis fruitur rebus.* Ut contrà *malam ætatem* pro senectute dixit Afranius Vopisco:

Mala ætas nulla delinimenta invenit.

Hoc est, puellæ quidem formosæ à natura habent, quo suos demulceant amatores: sed anus nec à natura, nec à philtris, inveniunt, quo delinire animos adolescentiæ, & in sui pertrahere amorem, possint.

Et tamen hæc quoque mala ætas relata est à poëtis in Deos; sed inferos. Nempe non attenderunt ad senectutis bona; qualis est prudentia, & tot alia à Tullio recensita libro de Senectute; sed tantummodo illa, quæ vulgus considerat, corporis imbecillitatem, & sæpius tristem ac querulam vitam. Unde Maro in VI Æn.

Vestibulum ante ipsum, primis in faucibus Orci,
Luctus, & ultrices posuere cubilia Curæ,
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,

Ibidem mox addit:

Ferreique Eumenidum thalami.

Sanè Eumenides in Diis: uti & in Morbis Febris, ipsis Romanis. Ut, quin Senectus itidem Maroni inferatur, tanquam numen, minimè sit dubitandum.

Mirum verò & in crescente, & statâ, & decrescente ætate, fere pro septenariis sic variare corpus: quod pro planetarum septem dominio fieri putatur. Solon hanc diversitatem ostendit versibus illis, quorum initium, Παῖς μὲν ἄνηβος ἐών. Sententiam sic expressit Censorinus *a*:

a Cap. 14. *Fere post septimum quemque annum articulos quosdam, & in his aliquid novi, natura ostendit; ut & in elegia Solonis cognoscere datur. Ait enim, in prima hebdomade dentes homini cadere, in secunda pubem apparere, in tertia barbam nasci, in quarta vires, in quincta maturitatem ad stirpem relinquendam, in sexta cupiditatibus temperari, in septima prudentiam linguamque consummari, in octava eadem manere, in qua alii dixerint oculos albescere, in nona omnia fieri languidiora, in decima hominem fieri morti maturum.* Cumque natura, ut ex istis liquet, septennio quoque variet: tum maximam ajunt fieri mutationem, ubi, duplicato hoc numero, exacti sint anni septies septeni: hoc est, anno quinquagesimo; quando etiam mulierum fere fœcunditas conquiescit: non quasi vis ulla numeris insit, sed quia sic Deus fecerit naturam, ut pro certo temporum agat intervallo.

Quamquam verò Solon dicat, pro septenariis tum corpus, tum animum, mutari: aliorum tamen opinio est, septimo quolibet variare corpus; at nono quovis immutari animos nostros: atque hoc in novenariis fieri, usque dum, & hoc numero duplicato, hoc est novies novenis exactis, mens à se abeat. qui quadratus numerus, sed eo, quo interpretabamur, modo, potentissimus est in iis, in quibus animi potiùs, quàm corporis, natura dominatur.

b Cap. 15. Imò ferè, si Censorino *b* credimus, *qui tales fuerunt, non priùs vitâ excedunt, quam ad annum illum octogesimum & unum pervenerint: in quo Plato finem vitæ, & legitimum esse existimavit, & habuit legitimum.* Ac propterea Platonem magi plus quàm hominem existimarunt. Unde Seneca epist. LVIII: *Nam hoc scis, puto, Platoni diligentia sua beneficio contigisse, quod natali suo decessit, & annum unum atque octogesimum implevit, sine ulla deductione. Ideo Magi, qui forte Athenis erant, immolaverunt defuncto; amplioris fuisse sortis, quàm humanæ rati, quia consummasset perfectissimum numerum, quem novem novies multiplicata componunt.* Etiam, ut

c Cap. 15. Censorinus *c* ait, *hoc anno & Dionysius Heracleotes, ut vitâ abiret, cibo abstinuit: & contra Diogenes Cynicus cruditate in choleram solutus est. Eratosthenes quoque, ille orbis terrarum mensor, & Xenocrates Platonicus, veteris Academiæ princeps, ad eundem annum vixerunt.*

Quia verò, ut diximus, pro septenario quidem corpus, pro novenario autem variare animus existimatur: eò prior numerus sacratus est Apollini, qui corpori facit medicinam: at posterior Musis, quæ animos sanant: nam animis Musicam perturbatis mederi, satis constat. Plutarchus lib. IX Symposiacôn quæst. III: Ἡ γὰρ ἐννεὰς δή πω τῶν Μουσῶν, ἡ δὲ ἑβδομὰς τῷ Μουσηγέτῃ συνεκεκλήρωται· *Novenarius Musis, septenarius est Apollini dicatus.* Censorinus cap. XIV: *Plerique duos istos numeros subtiliter discreverunt, dicentes, septenarium ad corpus, novenarium ad animum pertinere: hunc medicinæ corporis, & Apollini attributum; illum Musis, quia morbos animi, quos appellant πάθη, Musica lenire, ac sanare, consueverit.*

Quòd si septenarius, & novenarius, concurrant, tum animi, tum corporis variare vis solet: minùs tamen tum vehemens est corporis immutatio, quàm cum septimus est septenarius: minùs etiam validè impetitur animus, quàm cùm nonus est novenarius. Nempe potentiùs agere creditur natura in numeris quadratis; qualis non est, si septies novena, vel novies septena, componas. Audiamus & de isto quoque differentem Censorinum: *Itaque primum climactera annum quadragesimum, & nonum, esse prodiderunt; ultimum autem octogesimum, & unum; medium vero ex utroque permixtum, anno tertio & sexagesimo; quem vel hebdomades novem, vel septem enneades conficiunt. Hunc licet quidam periculosissimum dicant, quod & ad corpus, & ad animum pertineat: ego tamen cæteris duco infirmiorem. nam utrumque quidem supradictum continet numerum, sed neutrum quadratum: & ut ab utroque non est alienus, ita in neutro potens. Nec multos sane, quos vetustas claros nomine celebrat, hic annus absumsit. Aristotelem Stagiritem reperio: sed hunc ferunt naturalem stomachi infirmitatem, crebrasque morbidi corporis offensiones, adeo virtute animi diu sustentasse, ut magis mirum sit, ad annos sexaginta tres eum vitam protulisse, quam ultra non protulisse.* Atque hæc dum scribo, in mentem venit, pauculis solùm mensibus abesse ætatem meam ab medio istoc climacterico. Sive autem is verè infirmior est climactericorum aliis, ut ait Censorinus: sive id scripsit, ut metum demeret Q. Cærellio, eum extimescenti: nec is, nec climactericus quisquam, nec mors ipsa, formidini esse debet homini Christiano. Nam cùm gentilis etiam poëta *a* in magna beatitatis parte ponat, si a Martialis lib. 10. epigr. 47.

Summum nec metuas diem, nec optes;

quanto minus nos mortem convenit timere, quibus ea est melioris vitæ initium? Quare si nondum eò perfectionis devenimus, ut cum Apostolo *b* *cupiamus dissolvi, & esse cum Christo*: saltem voluntatem nostram subjiciamus divinæ, eo nos solantes, quod, ut idem ait Apostolus *c*, *nemo nos separare possit à dilectione Christi*: ac, *sive* d *vivimus, sive morimur, Domini sumus.* b Philipp. 1, 23. c Rom. 8, 35. d Rom. 14, 18.

Sed quia jam à vita ad mortem nos perduxit oratio, hujus quoque caussas consideremus.

Quemadmodum anima cum corpore permanet, dum calor durat nativus; quod *vitam* vocamus *e*: sic eadem à corpore separatur, cùm calor is deficit prorsus. Intellige autem separationem non ratione situs, & loci: sed ratione conjunctionis personalis. Nam utcunque anima in corpore sit; si tamen non ampliùs informet, jure dicitur separata, quia non vivificat corpus. Atque ita capienda sunt verba Pauli Actor. XX, 10, cùm de Eutycho jam mortuo, sed mox vivificando, ait, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἶναι· *animam ejus in ipso esse.* Nec enim illa corpore excesserat: duntaxat dissolutum erat vinculum ejus cum corpore. Ac, puto, similiter capiendus est locus Matth. IX, 24, cùm Christus puellam, quam resuscitaturus erat, non mortuam ait, sed dormire. e Arist. de juv. sen. vita & mor.

Cur omnimoda separatio sit necessaria, eam Aristoteles adfert rationem, quòd cuncta suam habeant originem, & quæ orta sint, occidere sit necesse. Sed caussa hæc non simpliciter est vera; cùm angeli, & animæ nostræ, sint im-

immortales. Dixeris, de corporeis esse sermonem. Verùm sic quoque Galeno adsentiam, qui libro περὶ μαρασμοῦ *a* censet, ut argumentum hoc Aristotelis probabile fuerit, nullà tamen necessitate fulciri. A Galeno tamen in illo abiero, quòd putat, experientiâ solâ id constare. Planè enim arbitror, ratione niti, cur omnibus sit moriendum. Nam ut mittam primorum parentum culpam, quâ & sibi mortem meruere, omneque genus humanum eidem involverunt necessitati: à natura nostra est, quòd ex alimento humidum quidem absumatur à calore nativo; id verò, quod terrestre est, ex parte relinquatur; eoque corpus humanum exsiccetur magis, & magis; quæ & caussa est rugarum in corpore senili.

a De marcore.

Est verò mors alia κατὰ φύσιν, sive *naturalis*: alia παρὰ φύσιν, sive *violenta*. De utraque earum sic M. Tullius in Catone Majore: *Adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis exstinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas.* Verùm & adolescentes morte moriuntur naturali, & senes violentâ. Quare paullo explicatiùs de utrâque dicendum. Naturalis est mors, quæ est à principio insito, sive ab ipso animante; ut cùm humidum nativum à calore proprio ob temporis diuturnitatem paullatim absumitur; eoque consumto, ob pabuli inopiam, calor contabescit. Usu hoc venit in senibus decrepitis: qui exstinguuntur instar lucernæ suâ sponte languescentis, ac tandem defectu pabuli cum crepitu exspirantis: unde & *decrepitos* vocari, Scaliger non absurde conjicit ad Festum. Verisimilius interea est, sic dici, quia similes sint curribus veteribus, aliisque rebus fragilibus, quas difficulter loco moveas, quin crepitum edant. Hujusmodi mors fit citra dolorem, ut Plato ait in Timæo: vel saltem cum dolore exiguo, cùm magnus dolor semper sit ab caussâ aliqua præter naturam; quales externæ. Quæ verò mortis genera proximè ad hanc accedant, vide apud Cardanum lib. VIII de rerum Varietate cap. XL.

Violenta est mors, cùm caloris exstinctio provenit à principio externo. Estque duplex. Quemadmodum enim duo sunt modi, quibus ignis perit: unus alimenti defectu, qui μάρασμος vocatur; Latinè *marcorem*, vel etiam *exsiccationem* dixeris: alter à contrario, nempe materiâ frigidâ, & humidâ; quæ σβέσις, sive *exstinctio* nominatur: ita & in corporibus nostris calor nativus duobus corrumpitur modis: quos & ipsos κατὰ μεταφορὰν similiter, atque id, præeunte Aristotele *b*, *marcorem*, & *exstinctionem*, nominamus. Sed cùm mors etiam naturalis fiat per marcorem; nunc solùm loquor de marcore violento: cujus ratio est triplex; una ab aëre, altera à pabulo, tertia à corde.

b De jument. senect. vit. & mort.

Ac ab aëre quidem bifariam est caussa mortis: puta quia is vel nullus, vel noxius. Deficit enim apoplecticis, & laqueo strangulatis: quales moriuntur, quia aër, quo ad refrigerandum cordis calorem opus est, attrahi nequeat, spiritus meatibus interclusis. Atqui, nisi juge fit refrigerium, duplicatur calor internus, subitoque omnem conficit humorem. At inconveniens aër attrahitur, si vel nimis calidus sit, vel corruptus. Priori & meliores quandoque sub dio moriuntur in æstu ingenti: aliqui item in balneis, ubi non omnis deficit aër, sed frigidus. Minimeque omnium conveniens aër venenatus; qualis ille, qui halitu pestilente, vel aliter, infectus.

Concurrere posteriora duo videntur, si in cubili undique concluso, & tectorio calcis recentis obducto, prunæ accendantur. Nam cùm spiritus noster sit tenuis, moderatè calidus, & lucidus: nihil ei inimicius est halitu illo tetro ex calore prunarum, & madore parietum. Quippe & fervore spiritum accendit, & nigrore lucem ejus offuscat, & crassitie tandem plane obstruit meatus, ut non possit liberè commeare. Sic sponte vitam finiisse Lutatium Catulum, narrat Appianus lib. I de bello civili. Ac suorum insidiis similiter interiit Cæsar Iovianus: quod obscurè narrat Ammianus Marcellinus lib. XXV. Ac quamquam de mortis genere abeant B. Chrysostomus homil. XV. in illam ad Philippenses; alii item, teste Zonara; quos & secutus Suidas in Ἰοβιανός: Ammiano tamen subscribunt B. Hieronymus epist. ad Heliodorum, Sext. Aurel. Victor in ejus vita, Orosius lib. VII, cap. XXXI, Socrates lib. III, cap. XXII, Sozomenus lib. VI, cap. VI, ac alii complures.

Imò, ut de calce recenti nihil esset, idem prunæ valeant in loco angusto, & undique concluso. Nec sine horrore recordor, quàm, penè, ante annos hosce circiter XXX, eo mortis genere in musæo suo fuerit exstinctus necessarius, ac propinquus meus, Joannes Antonides Corputius, vir ut vetusti generis splendore, & quæstoriâ dignitate, ita virtute, ac variis animi dotibus egregius. De quo actum fuisset, ac conclamatum, nisi jam animo defectum, famuli indicio, uxor Maria Busenia, matrona præstantissimi cujusque judicio, variis rarisque virtutibus sexum suum longè supergressa, ac postea illustri fœderatæ Belgicæ ad Venetos legato Joanni Berkio Equestris Ordinis viro nupta, primùm aperiendo fores, ac fenestras, mox in frigidiorem, ac puriorem aëra deportando, quasi ab Orco revocasset.

Præterea exstinguitur calor, vel defectu pabuli, vel excessu, vel vitio ejus. Ac defectu quidem obeunt, qui fame enecantur. Copiâ verò, qui se cibo potuque nimio onerant quotidie. Vitio autem alimenti excedunt hydropici; quibus humidum aqueum est pro lento, & oleoso. Adhæc, qui aconito, vel aliis pereunt venenis. Insuper qui cibos assumunt, quos concoquere non possunt; sive ob naturam eorum, sive ob imbecillitatem caloris nativi. Quomodo Diogenes Cynicus mortuus est, cùm crudam comedisset sepiam, aut πολύποδα, ut est apud Athenæum *a*: pro quo βοὸς πόδα perperam legitur apud Laërtium. Etiam Nicolaus Leonicus Thomæus *b* narrat, Venetiis sibi notum fuisse scurram famosum, qui, ut risum præberet præsentibus, vivam deglutierit anguillam; sed unde quartum intra diem excesserit.

a Lib 7.
b Comment. in Aristotel. de juvent. senect. vit. & mort.

Præterea, cùm cor sit focus caloris nativi, motu cordis labefactato etiam flaccescit spiritus: quò etiam refer, quando præ nimiâ lætitiâ spiritus planè à corde avocatur.

Exposuimus, quo pacto fiat μάρασμος βίαιος, *marcor violentus*. Sequitur alter mortis violentæ modus, qui σβέσις, sive *exstinctio*, nuncupatur. Estque is similis flammæ multitudine aquarum oppressæ. Hujus generis est, quando homines in magno æstu gelidæ potu enecantur: vel quia per nives longum iter facientes dormiant in via. Ac Galenus huc etiam referebat, quando pereunt cicutâ. Censet enim, frigore suo calorem exstinguere, ac sic meatus omnes coarctare, ut spiritum planè intercipiat. Nives tamen cicutâ sunt frigidiores, nec interimunt hominem: ut hoc de cicuta fortasse sit à qualitate noxia, quâ spiritum inficiat.

Ex iis verò, quæ de hominis, aliorumque animalium, morte diximus, etiam statuere est de plantarum interitu. Similiter enim pereunt ob alimenti inopiam; quæ vel ab nimio æstu est, vel frigore nimio. Nam maximo aëris circumfusi fervore sic plantarum laxantur pori, ut evaporet tenuis earum calor, qui naturam temperabat: terra etiam arefacta, nisi opem imbres tulerint, alimentum negat.

Ingenti autem frigore exstinguitur exiguus stirpium calor, vel ob ἀντιπερίστασιν *c* interiùs se recipit; ubi adauctus duplicatusque, alimentum, quod habet, citò absumit: nec terra aliud suggerere valet ob humores frigore congelatos.

c Circumquaque obsistentem qualitatem contrariam.

Etsi verò natura hominis à nullo æquè abhorreat, ac à morte: tamen & illi apud poëtas in numinibus est locus. Unde Maro in XI:

Multa boum circa mactantur corpora Morti.

Ubi Servius annotat, & Mortem esse Deam, memoratam

ratam quoque Lucano, Statioque: hujus esse *a*, *In scopulis b Mors sæva sedet*: illum autem,

—— Ipsamque vocatam,
Quam putat à nobis, Mortem tibi cogo fateri.

Sed & in Orphei ininis habes hymnum Morti, cui mannâ thuris sacrificatum. Est numen hoc implacabile, cùm eam effugere liceat nemini. Itaque nulla ei fuit ara constituta, exceptâ unâ apud Gaditanos: uti testis Eustathius in Iliad. ι, & Dionysii περιήγησις. Meminit & Ælianus in Historia Varia; ut alibi diximus.

a Lib. 4. Thebaid. vers. 528.
b Ita est apud Servium. Sed apud ipsum Statium est, In speculis Mors atra sedet.

CAP. XXI.

De prima animæ vegetativæ facultate, quæ nutritionem præstat: & triplex ejus ratio; & cur pueritiæ cicatrices ad senectutem usque perdurent. Cur humidum, quo spiritus alitur, non aqueum, sed pingue, & unctuosum esse oporteat. Quamobrem assa magis nutriant, quàm elixa. Quâ de caussa item tanto durent tempore lapides, & metalla. Non esse optimam instaurandi humoris roscidi, & sanguinis viam, si adsumantur illa, quæ jam in ea sint conversa. Quomodo nutriantur plantæ. Cur cocta corporibus nostris magis conveniant, quàm cruda. Appetitum stomachi fallacem esse mensuram cibi adsumendi. Duplex intestinorum usus. De sex partibus unius, & ejusdem intestini, ac pro illis varia sortitis nomina, & quæ nominum illorum ratio sit: quanta item intestini longitudo, & cur id tot anfractibus distinguatur. Cur gemina sit tunica intestinis: & quis usus mesaræi, & unde sit mesaræi *nomen: atque ut aliter* mesenterium *dicatur, deque eo lapsus Ciceronis. De concoctione secundâ; quæ præstat fel, sanguinem, pituitam, & atram bilem: & quæ horum quatuor humorum sint receptacula. Quomodo accipi debeat vulgatum illud,* Splen ridere facit. *De duplici sanguinis diffusione per corpus: unâ per venas, alterâ per arterias. Posterioris fontem esse cor. Hujus situs, & ratio ejus, adfertur: deque gemino cordis ventriculo: & ut vitalis in eo spiritus elaboretur, inde in cerebrum perductus fiat animalis. Spiritum mediæ esse naturæ inter flammam, & aëra. Eundem toto corpore esse continuum; cerebro tamen humano uberius contineri, quàm alio membro: secus esse in reptilibus, imo & aviculis, & utriusque indicia. Calorem non solùm à spiritu innato absumi, sed aëre etiam externo. Cur insecta, electro inclusa, in multa durent secula, hac parte regibus beatiora. Exinde colligi, utile esse, si excludatur aer nimius è corporibus nostris: ac fieri hoc bifariam, coarctando poros frigore, vel obstruendo eos unguento, aut re alia. Atque hinc Hibernos videri longævos: imo & Britannos, & Pictos, qui se glasto pingerent. Quo pacto in cerebro generetur spiritus animalis, & ut multifariam functio ejus impediatur. Quomodo tertiâ concoctione fiat alimenti adglutinatio. Unde oriatur fames, & quid ea sit. Unde item sudor, scabies, pediculi. Quadruplex functio ad nutritionem requisita. Quibus juventur stomachus, hepar, cor, cerebrum. Ut, præter quotidianam, alia etiam sit ratio, quâ nutriantur homines. De facultate auctrice. Tardius crescere viros, quia illis compactior sit humor, ut majori in extensione opus sit morâ. Diutius autem crescere eosdem, quia major iis sit calor; eoque, quamdiu ossa non sunt indurata, longiori tempore sufficere ad humorem protrudendum.*

Vidimus de principiis Vitæ, & Mortis: quarum utraque magnum est Dei beneficium; sed illis, qui se ad normam composuerint divinitus præscriptam. Quanto enim plus vivimus, tanto majus est spacium bene merendi de genere humano: non alio autem propiùs accedimus ad numen cæleste, quàm benefaciendo. Jam ad mortem quod attinet, quid ægris mortalibus beatiùs, quàm liberari tandem seculi vitiis pariter, & miseriis; ac vitâ, & felicitate potiri æternâ, Dei cultoribus promissâ?

Nunc rerum series exigere videtur, ut agamus, tum de affectionibus vitæ, tum multiplici ejus functione. Affectio gemina est Sanitas, & Morbus. Sed de ambobus dicam, ubi deventum erit ad corporum accidentia: & eadem ostendam, ut utrumque horum nationes retulerint in Deos.

Functionum autem quædam sunt homini communes cum plantis; quædam non plantis, attamen cum mutis animantibus; quædam denique solis conveniunt hominibus. Primi generis sunt nutritio, accretio, & generatio.

Nutritio fit, cùm humor à calore spiritûs, & aëris, absumtus restituitur. Ubi duo attenduntur; consumtio, & reparatio. Porrò vel tantundem reparatur, ac amissum est; ut quando eadem manet corporis constitutio: vel plus instauratur, quàm deperditum; unde vel accretio consequitur, de qua postea; vel pinguedo: vel minus reponitur, quàm ablatum, sive id secundùm naturam fiat, ut in senibus: sive præter naturam, ut in tabidis, & morbosis. Tam verò instaurationem, quàm consumtionem, humidi esse dicebamus. Humidum enim absumi, non siccum, argumento sunt cicatrices; quæ à prima pueritia ad ultimam permanent senectutem. Ac quemadmodum id à calore tum innato, tum externo, absumitur: ita à calore spiritus, ex alimento foris adsumto, per concoctionem reparatur. Nec tamen humor quivis corpori nostro convenit. Alienus sanè aqueus, vel tenuis nimis; quia si nimis fuerit subtilis, facilè exhauritur à calore & innato, & externo. Etiam facilè adeò penetrante eum aëre, putredini est obnoxius: ut quæ proveniat à calore externo. Ac propterea conducit, si aqueus humor in nobis leniter exsiccetur, quod moderato fit exercitio. Esto igitur humor pinguis, & oleosus: quando eum minùs penetrat aer externus, nec tam facilè eum deprædatur calor innatus. Propterea meliùs nutriunt assa, quàm elixa. Plus enim olei inest siccioribus; uti sunt assa: ex humidis autem, qualia elixa, plus aquæ elicias. Etiam humori pingui hoc inest boni, quòd magis detinet spiritum innatum. Quomodo saxa & metalla, (quibus ipsis etiam sui generis spiritus inest) eo diutius durant, quia exire nequeat spiritus detentus. Nec quia requirebamus spiritum roscidum, & unctuosum, eò adsumendus quoque est istiusmodi cibus: uti neque, quia ex alimento fit sanguis, ex sanguine spiritus; eò hauriendus est sanguis. Nam quæ jam eo perfectionis devenere, ut sint sanguis, vel humor roscidus, ulteriori concoctione fiunt deteriora: eoque convenientiora sunt corpori heterogenea, ut subacta à corpore fiant homogenea.

Hæc ut melius intelligantur, juvabit distinctius agere de plerisque partibus corporis humani, & usibus earum. Præsertim quando sapienter adeò fabricavit Deus tabernaculum hoc, in quo anima nostra degit; ut perspicientes inde Creatoris potentiam, sapientiam, bonitatem, assiduè eum amemus, & animo atque operibus celebremus. Et, cùm, ut Philosophus *a* ait, naturâ omnes scire desideremus, quid fœdius sit turpiusque, quàm si in hoc tabernaculo nostro hospites simus, nec sciamus miranda corporis, quod ubique circumferimus? Age igitur consideremus hoc loco, quibus corporis nostri partibus, tum alimenti concoctio fiat, tum conglutinatio. His enim duobus constat nutritio hominis, imò & muti animantis, atque adeò etiam plantarum: sed sic, ut prope omnia in stirpibus sint imperfectiora. Quippe his solùm est opus, ut attrahant succum terrestrem, atque is deinde per fibras transmittatur in truncum, & ramos, inque nutriendi corporis substantiam convertatur. In hominibus exquisitiori opus alimento. Nam cum plantæ, uti dictum, alantur terrestri succo: muta autem animantia nutriantur plantis; quædam etiam carnibus animantium: homini, & plantæ, etiam muta animantia pro alimento esse solent. Eoque melius erit nutrimentum, quo magis erit præparatum.

a 1 Metaphys. c. 1.

tum. Carnes enim elixæ, vel assæ, magis ad naturam hominis accedunt, quàm crudæ: coque & meliùs alunt. Sed istæc externa est præparatio. At insuper in animantibus cibum opus manducari: cui in quibusdam accedit ruminatio.

Cibus ore præparatus per œsophagum demittitur in ventriculum: quem sapientissimus Deus ἀμέσως *a* constituit sub septo transverso, medio inter utrumque hypochondrium loco: sic tamen, ut major ejus pars sinistrum occupet præcordium. Nempe eo id opus fuit, quòd jecur ob magnitudinem, majus; lien, qui in latere sinistro, minus exigeret spatium.

a Proxime.

Ventriculi munus est in omnium membrorum usum calore suo cibum concoquere. Qui cibis & ipsum ali putant, valde alucinantur: uti & illi, qui intestina existimant ex chylo attrahere, quo alantur. Omnino enim, ut membra alia, ita & ventriculus, ac intestina, nutriuntur sanguine per venas ex hepate attracto, quibus abundant. Illud verò satis constat, ut recta sit ventriculi concoctio, assumendum esse cibum pro facultate concoctrice; quæ his minor, illis major: non autem pro appetitu; cùm frigidus stomachus non raró plus appetat, quàm valeat concoquere. Si quantitas alimenti excedatur, facilè obstruuntur venæ, & meatus angustiores; unde ejus, quod assumtum est, putredo oritur. Si potu similiter peccetur; crudi vapores, ob sui tenuitatem, petunt ventriculos cerebri, valdeque lædunt nervorum propagines. Maximeque illis, quibus infirmior est calor nativus, (ut fere iis, qui studiis assidui sunt) obesse id solet, si in cœnis modum excesserint; quia impar si calor, & cibo concoquendo, & absumendo humori.

Factâ in ventriculo concoctione, chylus per pylorum dimittitur in intestinum: unde venæ mesaraicæ puriorem tenuioremque attrahunt portionem: impurior crassiorque per anfractus intestini progreditur, usque dum excernatur.

Duplex igitur est usus intestinorum: unus, ut chylum à ventriculo excipiant, ac digerant: alter, ut *retrimenta cibi*, prout Varroni *b* dicuntur, colligant, perque anum egerant. Ac initio quidem est rectum, ubi vocatur *δωδεκαδάκτυλον* sive *duodenum*, quia duodecim digitorum apices sit longum: item postremâ parte, quod peculiariter ὀρθὸν sive *rectum* nuncupatur. Duodeno, quod à ventriculo cibum excipit, proximum est jejunum sive νῆστις: ac sic dicitur, non quia planè, sed quia prope vacuum sit: idque partim ob hepatis venas & majores, & majori copiâ hic chylum exsugentes; partim ob bilis acrimoniam, succum protrudentes ulteriùs. Nam meatus vesiculæ fellis in hoc intestinum sese egurgitat. Tum excipit εἰλεὸν, quod ita vocatur ἀπὸ τοῦ εἰλύειν, *convolvere*, quia pluribus sit anfractibus involutum: estque id, quod sæpius incidit in scrotum. Atque tria hæc intestina sunt gracilia. Ex crassis primum est τυφλὸν, sive *cæcum*, uno solum foramine pervium, unde hybridâ voce appellant *monoculum*, quod rectiùs μονόφθαλμον, vel *unoculum*, nuncuparent. Proximum est id, quod Celso est intestinum laxius, & plenius: Græci posteriores κῶλον vocant: convenientiùs autem nominarent κοῖλον *c*, ob laxitatem. Ab eo dicta κωλικὴ ὀδύνη, sive κωλικὸν ἄλγημα *d*. Præ cæteris enim hoc intestinum doloribus infestatur, partim quia in eo ob amplitudinem pituita generatur, quæ frigida est: partim quòd aëra à partibus recipiat inferioribus; unde flatibus incrementum. Arabes nuncupant *cellulatum*, quia distinguatur cellulis, in quibus figurantur feces. Postremum est ἀπευθυσμένον, sive *rectum*; quod ad os pubis, & porrò, rectà protenditur ab osse sacro; cui & alligatur, ne pondere procidat: extimâ verò parte musculos in orbem habet, qui *sphincteres*, dicuntur, quia iis feces σφίγγονται, hoc est, constringuntur, ne nobis egerantur invitis. Ut præcipuè evenit ingenti metu perculsis. Et puto, inde fuisse, quòd cum Pompejus jussisset, ut Cn. Papirius Carbo, III. Consul necaretur (anno id Urbis erat Ϲ Ɔ πν. LXII.) ac is jam strictum ensem videret: solum petierit, tantillum sibi temporis daretur, ut priùs liceret alvum exonerare. Nempe ex timore, spiritu se, cor versus, recipiente, musculus ille resolvi incipiebat: nec vir tantus fœdè conspurcatus, ludibrio à morte esse voluit. Ut σφιγκτῆρος illius usus satis sit manifestus.

b Sesqui-Ulysse: cujus verba sic legi debent: Retrimenta cibi, quà exirent, per posticum, canalem fecei. In vulgatis est, quæ exirent.

c Cavum.

d Colicus dolor.

Quæ omnia ostendunt magnam Dei sollicitudinem erga nos. Ut qui nec ista putârit esse indigna curâ suâ, quæ animis plebejis vilia, ac sordida judicantur. Etsi verò intestinum hoc tam varia sortiatur nomina: unicum tamen est; sed quod longitudinem habeat tredecim cubitorum; ut est apud Hippocratem *a*. Andreas Laurentius, nobilis Anatomicus, observavit, esse septies homine longius: sed exsiccatum, & flatu distentum. Id minutum, rectumque esse noluit sapientia divina; quia sic perpetuò vel fame laboraremus, vel itaremus ad naturæ requisita. Atque hoc sagaciter perspexit Plato, cùm eò ait intestinum variis esse gyris anfractuosum, ut cibo diutiùs in eo commorante, meliùs negotiis, & divinorum contemplationi vacaremus.

a Lib. de hominis structura.

Illud etiam divinæ est providentiæ argumentum, quòd intestinis geminam dederit tunicam: quò, si interiorem acrimonia bilis arroderet, vel sordes putrefacerent, altera earum salva foret. Item illud, quòd intestinis circumdedit mesaræum, ne implicentur temere, aut deorsum dilabantur. Involucrum hoc vocatur μεσαραῖον, quia in medio intestinorum tenuium, vel ventre, ponatur. Nam secundùm Hesychium, Ἀραιὴ, γαστὴρ, ἢ λεπτὰ ἔντερα *b*. Aliter vocatur μεσεντέριον, quasi μέσον τῶν ἐντέρων *c*. Cicero in secundo de Natura Deorum interpretatur *medium intestinum*. Sed non tam medium est intestinum, quàm inter intestina medium. In hoc mesaræum ex hepate descendunt venæ, quæ inde *mesaraicæ* dicuntur. Hæ ex intestino puriorem chyli partem exsugunt. Quodque sic attraxere, id ipsæ per venam portæ deferunt in hepar: ibique secundò concoquitur chylus in quadruplicem humorem: unum calidiorem ac tenuiorem, nempe flavam bilem, quæ igni respondet: alterum temperationis caloris, puta sanguinem, qui magis aëreus: tertium frigidiorem & humidiorem, videlicet pituitam, quæ similis est aquæ: quartum ut frigidiorem & licciorem, sic crassiorem; nimirum atram bilem, quæ maximè terrea. Ex his flavam bilem attrahit vesicula fellis, jecori ἀμέσως *d* subjecta. Inde bilis defertur in summam intestini jejuni partem, quò illud stimulet ad expellendas feces. atque hic à bile superfusâ flavedinem nanciscuntur excrementa. At pituitam adducunt renes, qui dorso adnectuntur, & costis nothis. A renibus serosus iste humor vesicam petit: unde it in meatum, ac caulem illum, qui lotio egerendo ultimus inservit. Atram bilem attrahit splen: quo non fungente suo munere, melancholicis corpus humoribus impletur. Dicitur igitur caussa risus, non per se, sed per accidens. Sanguinis verò duo sunt ex hepate itinera: unum in cor, ac porrò in cerebrum, ad generationem spiritus vitalis, & animalis: alterum per venas totius corporis, ut tertia perficiatur concoctio. De priori priùs, ac eàdem de corde videamus. Hujus basis in medio ponitur thorace, ut spiritum vitalem, qui se pulsu & respiratione exserit, quaquaversum per corpus diffundat. Mucrone interea se exporrigit lævam sub papillam; ne, si neutrum in latus inclinaret, motus impediretur diaphragmatis, quod respiratio perpetua quiescere non sinit. Duo ejus sunt κοιλίαι *e*, ut vocat Hippocrates: sive κόλποι *f*, prout nuncupat Julius Pollux. Quorum dexter sanguinem crassum patenti excipit ostio à vena cava, eumque, ut Realdo Columbo *g* observatum, per arteriosam defert venam unde cum aëre in pulmonibus elaborato per arteriam venosam in sinistrum defertur cordis ventriculum. Atque ita vitalis fit spiritus ex sanguine tenuissimo, & aere, permixtus. E sinistro autem cordis sinu per arteriam aortam sive magnam per universum dispergitur corpus, quò calore suo foveat innatum partium omnium calorem: ut cæteros ejus usus taceam. Est verò hic spiritus nec flammeus planè, cùm flamma sit momentanea; nec aëreus omnino,

b Arææ, venter, & tenuia intestina.

c Medium intestinorum.

d Proxime.

e Ventriculi.

f Sinus.

g Lib. 7. de re Anatomica.

no, cùm aër sit fixus; sed mediæ naturæ, magis durabilis flammâ, minùs durabilis aëre. Quid mirum? quando partim alitur humore pingui, & oleoso; oleum autem cum natura convenit flammea: partim aëre externo, cui misceri jam diximus. Nec tamen flammæ nimium naturam referre debet. Siquidem nimis æstuans citò omnem deprædetur corporis humorem. Uti fiat, si multum vinis, & aromatis, indulgeatur. Similis igitur esto flammæ, quæ stramen, non truncum, incendat: humoremque non sorbeat, sed quasi pitissando bibat: quo pacto futurum, ut instauret, non diruat. Estque spiritus hic non interruptus, sed continuus: interea partim contentus cerebri ventriculis, quasi cellis; partim arteriarum ramis, quasi canalibus quibusdam. In insectis tamen, imò & anguillis, & serpentibus, spiritus æqualiter toto corpore funduntur: unde, iis dissectis, partes moventur singulæ: sic ut vulgi sit opinio, hoc eas studere, ut iterum socientur. Etiam aviculæ, capite abscisso, leviter subsultant: quia paullum tantùm spiritus eo continebatur, ob cellularum parvitatem. Nec ab innato solùm calore humorem absumi, sed etiam externo; argumento est, quòd locis Sole exustis homines magis sunt exsucci. Nimirum ea caloris alieni vis est, ut calorem dissipet nativum, quandoque & exstinguat. Talis quoque vis humorum est putrefactorum in febribus ardentibus. Atque ex his etiam liquet, cur non putrescant corpora muscæ, vel alterius insecti, si electro fuerint inclusa. Nec enim aër eò penetrat; & electrum ejus est naturæ, ut nihil recipiat ex natura insecti. Sepulturæ igitur est durabilior illis, quàm regibus in suis mausoleis. Proinde & corporibus nostris est salutare, si, ad excludendum nimium aëra, meatus vel constringantur, vel oppleantur. Constringuntur frigore: unde diutius vivunt Septentrionales. Opplentur pinguibus: ut ab iis, qui intus mulso, exterius assumendo oleo, se factos dixere longævos. Et juvat Hibernorum, præcipuè sylvestrium, exemplum. Sunt enim longævi: quod inter alia obtingit, quia ad ignem soleant se oblinere butyro salso, ac vetere: uti &, ubi morbus eos invaserit, lintea de stratis removent, contenti laneis; quippe magis pinguibus, & oleosis. Etiam huc facit, quod glasto *a* se oblinebant veteres Britanni *b*; imò & Picti, quibus ex eo nomen fuisse verisimile est. Nam satis est verisimile, cùm fuerint longævi, inter alia hoc fuisse in caussa. Pluriaque in hanc mentem apud nobilem, ac summum virum, Verulamiam, Vicecomitem S. Albani, in Historia Vitæ ac Mortis legere est.

a Sive potius guasto. Vide Salmas. Sol. Exercit.
b Cæsar. lib. 5. belli Gall. Plin. l. 22. c. 1. Tac. Agric. vit. Solin. cap. 25.

Porrò spiritus vitalis, in cerebrum delatus, ejus frigore temperatur, fitque animalis: ac uti vitalis per arterias diffunditur in corpus, quò functiones vitæ exsequatur: ita hic in cerebro elaboratus per nervos spargitur quaquaversum, ut obeat functiones animales; hoc est, ut proximum sit instrumentum sensus, & motus. Cessat igitur sensus, & motus, si in ventriculos cerebri irruat sanguis, aut phlegma. Idemque fit in contusione capitis, quia sic spiritus animalis redigitur in angustias ventriculorum cerebri: quemadmodum & opium, ac narcotica, hunc spiritum constringunt: & ingens ebrietas copiâ humoris eos obruit: imò nimius sanguinis profluxus eos exstinguit. Quid mirum? cùm spiritus unà cum sanguine evolet; nec continuò novus reliquo è sanguine spiritus generetur.

Vidimus de itinere sanguinis in cor, & cerebrum, ad generationem spiritus. Nunc agendum de altero ejus ex hepate itinere. Siquidem hinc quoque se diffundit per venas omnes: inque vaporem resolutus, per tunicas, & oscula venarum exsudat, & influit in cuncta corporis membra, iisque vi caloris nativi agglutinatur. Cæterùm ubi, quantum ab alimento accesserat, à spiritu fuerit absumtum; atque etiam, ab aëre externo, qui & ipse, ut dixi, humorem deprædatur: partes illæ, quæ aëri proximæ, fuerint evacuatæ: humorem appetunt à partibus proximis, illæ item à vicinis, atque ita porrò, usque dum continuâ serie deveniatur ad ventriculi venas: quibus alimento defectis, fit suctionis sensus, unde novus oritur appetitus alimenti; non naturalis, ut in plantis; sed animalis, quia est cum sensu: atque hunc appetitum *famem* dicimus. Ex quibus cognoscere est, quomodo in nobis vicissitudo fiat perpetua, nunc absumpti humoris, nunc reparati.

Porrò extremæ etiam concoctioni sua sunt excrementa, alia certæ partis, ut mucus, & aurium marmoratum: alia universi corporis, ut sunt tum halitus per poros cutis transpirantes, quibus retentis provenit scabies: tum sudor, ac sordes cuticulæ, quarum copia materies est pediculorum, & cimicum: tum pili ex vapore fuliginoso, ac rariori per cutis spiracula prorumpentes; unde prolixiores mulieribus capilli, quia magis hujuscemodi fuliginibus abundant. Radices pili habent in adipe, à quo & nutriuntur. Est verò is inter membranam carnosam, & cutim, quæ proximè subest cuticulæ, sive, ut Græci appellant, ἐπιδερμίδι.

Ex his videre est, quàm multiplici functione, quamque variis ad nutritionem partibus, sit opus. Functio enim quadruplex requiritur: attractrix succi per fibras rectas; retentrix, per fibras obliquas; alteratrix, per calorem nativum; & expultrix, per fibras transversas. Partium verò, quæ nutritioni inserviunt, aliquæ ministrant primariis; ut splen, ren, vesica, aliæ, quemadmodum vidimus: principes verò sunt hæ quatuor; stomachus, jecur, cor, cerebrum. Eoque istorum ingens esse nobis cura perpetuò debet. Videndum ergo, ne stomachus intemperie laboret, vel nimis laxus sit, vel oppleatur humoribus nauseam generantibus, vel aliter ὄρεξιν *a* perdat, quæ digestionem juvat. Hepar ne obstructum sit, vel, ut senili fit ætate, torridum. Cor juvetur aëre, odoribus, affectibus. Aër sit loci perflatilis, sicci, non tamen arenosi: ac laudatior flante zephyro matutino, vel borea pomeridiano. Vapores sint boni odoris, nec tamen continui: neque calidi, sed refrigerantes: qualis prædicatur ex aceto, aqua rosacea, & vino generoso; si portione hæc æquali imponantur ferro prope candenti. De affectibus postea me dicturum recepi. Cerebrum adjutatur balneatione pedum, suffitu, capitis inunctione: imò à stomacho sic dependet, ut cuncta ei prosint, quæ stomachum roborant.

a Appetitum.

Quæcunque verò hactenus diximus, ea ad quotidianam pertinent instaurationem corporis humani. At aliter fit in corporibus malè affectis. Ajunt enim, tabidos etiam nutriri balneis ex lacte; & clysteribus quoque accedere aliquid nutrimenti. Quicquid de isto sit, etiam alitur corpus quomodocunque, si calor quidem nativus sit paucus, & imbecillis, eoque exigui nutrimenti indigus; pituita autem non acris, & salsa; quæ morsicando ventriculum, excitaret appetitum; sed dulcis, & idonea, ut in bonum convertatur sanguinem. Sic videmus, qui iter faciunt per loca inculta, ad famem sitimque sedandam inter labrum inferius, & dentes, collocare catapotia, sive pilulas ex Nicotiana, ut hujus vi ex cerebro humores pituitosi in ventriculum destillent, inde concocti mittantur ad hepar, & porrò ad venas. Itidem humoribus ejuscemodi nutriuntur ursi, ac glires, cùm hieme totâ in speluncis delitescunt. Et videtur idem de cepis, & similibus plantis, statuendum; quæ, aliquot jam mensibus separatæ à terra, nihilominus germinant. De nutritiva vi satis.

Auctricis facultatis beneficio pertingunt corpora ad convenientem quantitatem: quod fit plus apponendo, quàm à calore est absumtum. Appositio autem ea per universam fit substantiam, sic ut singulæ particulæ à calore rarefiant, novâque in poris materie receptâ, & agglutinatâ, extendantur, majoremque occupent locum. Nunquam æquè augetur corpus, ac in pueritia: cujus caussa est, quòd tum humor sit multus, corpus molle ac spongiosum, eoque alimentum facilè in quasvis ejus partes à calore transmittatur. Unde etiam liquet, cur corpus sit infantibus succulentum, capilli albi, aut flavi. Sanè ubi corpus siccius, capilli nigrescunt. Tardiùs crescunt viri,

 quia

quia iis humor fere est lentus & compactus; qui difficiliùs à calore promaditur. Sed compensatur hoc eo, quòd diutius adolescant: nempe ad annum sæpe XXV; cùm feminarum incrementum, ob calorem minorem, fere desinat mox post tertium septenarium, aut annum proximum. Calor verò nimius, quia ossa celeriùs indurat, brevioris staturæ caussæ esse solet. Quod imbecilliorem esse feminis calorem dixi, id eo quoque firmatur, quòd propterea necesse habet quotmensibus profluvium per uteri venas foras emittere.

Cap. XXII.

Unde utrique sexui naturales sint in Venerem stimuli. Cur Natura in viro verenda non fecerit ossea, ut in plerisque animantibus. Generari hominem inter lotium, & merdam: quod typhum in nobis retundere poterat, si originis nostræ magis memores essemus. Aristoteles refellitur, qui negabat, à feminis emitti genituram. Quo ordine, & intra quod temporis spatium, formentur nobiliores humani corporis partes; ut ex abortibus colligitur. Cur animal ex diversis speciebus materna sit natura. Quare nunc mares validi, aut viragines; nunc exigui roboris masculi, aut femellæ, nascantur. Unde fit, quòd liberi similes sint parentibus, quandoque etiam alicui majorum. Vis imaginativa in producendis liberis monstrosis, vel aliquâ nota insignitis; imprimis si materies seminis, vel abundet, vel deficiat, vel vitio quopiam laboret. Quo artificio Jacob gregem reddiderit discolorem: interim non hoc miraculosum minus, quàm naturale, dici posse. Ova non solum ab animantibus, sed aliter etiam multifariam excludi. Quâ ratione fiat, ut imaginatio figuret infantem, & ut in hoc præcipua sit terroris vis, & quo gestationis tempore plus possit phantasia. Cur mulier plurimùm producat fœtum simplicem. De quaterno, quino, septeno partu. Fabella rejicitur de septenis uteri cellis. Refellitur item altera de Mathildi, vel potiùs Margareta Comite, CCCLXV uno partu fœtus edente. Quæ gemini sit fœtus caussa. Cur fœtus unus alteri interdum adhærescat. Quæ caussa sit, cur interdum plures concipiantur. Unde ea sit, quæ superfœtatio nuncupatur. Quo pacto alatur fœtus in utero, & quomodo respiret. Unde potissimum sint partus dolores, & miranda Dei providentia in hoc opere se exerens. Varia gestationis tempora in animantibus, ac genere etiam humano. Cur octavo mense fœtus rarò sit vitalis. Cur nono mense plurimum edatur partus. Utile quandoque esse exsecari infantem, etiam matribus vivis.

NUtritivæ & accretivæ facultati addita est à Deo vis γεννητική, seu *generatrix*: ut cùm individua sint corruptioni obnoxia, species saltem sint perpetuæ. Propterea eos sapientia divina stimulos naturæ indidit humanæ, ut mas sic afficiatur sequioris sexus partibus, quæ verè sordium sint cloacæ: mulier item, quo minùs Venereo indulgeat ludo nec pudore absterreatur, nec laboriosâ novem mensium gestatione, nec partu periculi plenissimo; sæpe etiam exitiali; nec educatione prolis tam sollicitâ, & molestâ. His enim insuperhabitis, uterque in Venerem ruunt: sæpe etiam, cùm nihil minùs propositum habent, quàm augere humanum genus. Nec, dummodo castus sit animus, inutile est considerare, quid utrumque sic incitet sexum. Nimirum stimuli isti sunt à spiritibus confertim ruentibus eas ad partes, quas Natura generationi destinavit. De membri ejus situ in mare satis est apertum. Uti & illud, noluisse Deum, ut esset osseum, velut cani, vulpi, lupo, ne prominens semper multis obesset vitæ officiis: simul etiam sic meliùs esse consultum honestati, ac pudori. In muliere autem uterus est situs inter vesicam, & intestinum rectum. Ita homo, superbum illud animal, inter excrementa nascitur. Ac anteriori quidem parte connectitur ossi pubis, & coxendici: posteriori autem tum ossi sacro, idque munere seminalium vasorum; tum membranæ cuipiam, quam musculum Vesalius nuncupat. De longitudine colli sive cervicis, quasi undecim digitorum apices æquante; de rugarum ἐν τοῖς ἀφροδισίοις usu; de eugii sive naturæ membranis, uterum à pulvere & frigore tuentibus; nihil nunc addere est animus, quia, quæ providentissimum artificem in istis etiam ostendunt, ea, utcumque velamento verecundiæ obtegerentur, fortasse à mentibus tamen lascivis longè aliter caperentur. Ut igitur ad spiritus redeam, eorum copiâ in formatas inguinibus res, prout Arnobius *a* nuncupat, per arteriam geminam delata, ramus ille intumescit, ac gestit spiritus eos cum sanguine vasis suis ad generationem elaborato, foras protrudere: idque alliciente ad hoc etiam blando & jucundo feminæ calore: quæ & ipsa desiderio afficitur ob copiam spirituum sese itidem receptantium, quò imaginatio jussit. Ac gliscit illi voluptas ex receptu geniture; fortasse quia obscenus viri humor illo genituræ muliebris sit calidior vividiorque. Nec tamen concipit, nisi genitale semen etiam ab ipsa fuerit: in quo vehementer aliquando erravit Aristoteles *b*, cùm solam virilem geniturum in generatione statueret. Nam hoc si esset, frustra mulieri Natura interiùs tribuisset testes. In quibus & semen adeò concoctum & elaboratum, ac in ullis conspexisset viris, & reperisse, & spectatoribus se commonstrasse, ait Realdus Columbus lib. XII. Utrimque semine emisso, clauduntur loci: ac spiritus, per venarum, arteriarum, nervorumque orificia in uterum se insinuans, excitat vim seminis formatricem. Et partes quidem genituræ tenuiores, & calidiores, recondit centrum versus; crassiores, & magis terrestres, in ambitum ablegat, ut inde fiant membranæ fœtum continentes. Eæ sunt χορίον, seu χωρίον, & ἀμνιός: quæ sociata dicuntur δεύτερα, Latinis *secunda*: primæque hæ fiunt membranæ, ne tenellus fœtus duritie uteri lædatur. Ubi hoc vallum factum, spiritus semen immutat, & prima quasi stamina fœtus efformat: ac septimo jam die cordis, cerebri, jecoris, item venarum, arteriarum, nervorum, rudimenta comparent; ut ex abortibus liquet aquæ impositis. Simulque ossa figurantur, sed tardiùs perficiuntur. Fitque spermaticarum partium absolutio in maribus quidem die trigesimo, in femellis autem XL, aut XLII: ut ab divino Hippocrate *c* traditum est.

Post conformationem hanc partium spermaticarum sequitur altera ex sanguine per umbilici venam affluente: quo spatia inter fibras triplici explentur carne: unâ hepati, cordi, & aliis adnascente visceribus, quæ παρέγχυμα vocatur; alterâ musculorum fibris adhærente, quæ particulatim *carnis* nomine solet appellari; tertiâ singularum partium propriâ.

Cùm autem triplex sit in animantibus similitudo, speciei una, altera sexus, tertia vultus, & similium accidentium: prima imprimis est à matre, quia plus materiei ad generationem confert. Itaque ex ariete, & caprâ, gignetur capra; ex hirco autem, & ove, ovis. Alterius caussâ est à seminis qualitate. Si enim utriusque parentis semen sit calidum; mares, iique validi generabuntur: si frigidum utriusque, feminæ imbecilles. Si maris calidum, feminæ frigidum; mas quidem, sed minus validus, fuerit, dominante virili semine: femina autem imbecillis erit, semine vincente muliebri. Si maris frigidum, feminæ calidum erit, generabitur virago. Sanè verisimiliora hæc, quàm illa apud Lactantium De opificio Dei, cap. XII. Interim nec negaro, ad ista etiam conferre uteri temperiem, & fœtus in eo situm: ac mares fere dextro, feminas sinistro uteri latere concipi. Similitudo autem oris, & effigiei, partim est à seminis natura, partim à phantasia. Naturâ enim semen simile gignit ejus, cujus est semen: δυνάμει *d* quippe similitudo hæc ei inest. Sed quandoque impeditur illa vis, & gignitur similis avo, aut proavo, quia & vis ea latet in semine. Multum etiam vis valet imaginativa. Unde & adulteræ, dum metuunt ἐν αὐτοφώρῳ *e* deprehendi, assiduâ prope cogitatione maritis similes gi-

a Lib. 5. tralatione versiculorum Orphei.

b Libb. de generatione Animalium. Sed Historia Animal. lib. 10. etiam feminam emittere genituram agnoscit.

c Lib. de natura pueri, & de partu septimestri.

d Potestate.

e In furtiva Venere.

gnere

gnere judicantur. Etsi & sæpe hic cesset imaginatio; sed naturæ ordo valeat, quia multæ, ut Julia Augusti de se dicebat *a*, non nisi saburratæ tollunt vectorem. Utcunque illud, non dubium, quin magna sit vis imaginativæ. Itaque, quæ materie abundant, si vehementer, & diu imaginentur caput grande, sæpe fiet, ut producant puerum cum grandi capite. Quibus deficit materies, si obversetur assidue animo homo cum pede unico, faciliùs talem producent. Si multæ insint humoribus fuligines, & cogitetur perpetuo de hirsuto animante, facilè contingat, ut & fœtus sit hirsutus. Ac par ratio in cæteris. Icciṙco Dionysius tyrannus, cùm propterea, quòd deformior esset, prolem nollet sibi similem gignere, in cubiculo suspendit picturam formosam, ut eam potiùs, quàm mariti vultum, uxor in animo haberet. Testis Soranus, medicus antiquus, & ex eo B. Augustinus adversus Julianum Pelagianum lib. v, cap. ix. Evidens quoque exemplum nobis præbet divinus Moses Genes. xxx; ubi narrat, quid fecerit Jacobus Patriarcha, ut sibi cederent oves, quæ ex unicoloribus (variegatas enim separabat) varii nascerentur coloris. Item ut deinde idem parârit virgas triplices: primum לבנה, libneh, *populi*: deinde לז luz, *amygdali*, ut vulgata vertit, vel, ut alii, *coryli* (sanè ab Hebræo *luz*, est Latinum *nux*, familiari duarum liquidarum transitu, ut *lympha*, *nympha*, denique ערמון armon, hoc est, *castanea*, ut cum Davide Camio Salomon Jarchi putavit; sive *platani*, ut exposuit vulgatus interpres; favente paraphraste Chaldæo, cùm דבלוב diblub exponit; quod etsi Paullus Fagius *castaneam* reddat, verè tamen *platanum* notat; ut (quemadmodum Drusio observatum) Arabicâ etiam linguâ commonstratur; ubi dilub *platanus*. Harum Jacob arborum ramis viridibus (qualibus facilè cortex demitur) dicitur partem corticis abstulisse, partem reliquisse; ut ita rami essent partim albi, partim viridis, ac nigrescentis coloris: atque eos ramos sic posuisse in aqualiculis, ut oves, in coitu cernentes hosce ramos diversicolores, diversicolorem & ipsæ gignerent fœtum. Præterea hoc jam natos colore obvertebat ad varii coloris oves, ut diversicolores itidem nascerentur. Nec propterea existimandum, imaginationem pecudum totam hujus rei caussam fuisse. Quippe si tanta ejus fuisset vis, ut effectus semper, imò plurimùm sequeretur; sanè hodieque opiliones nostri, satis artis suæ gnari, imitarentur exemplum. Proinde fatendum, imaginationem pecudum tantùm fuisse caussam adjuvantem: ac plus in hoc negotio virtuti esse tribuendum divinæ; quæ suo concursu sic debilem adauxit caussæ secundæ vim, ut quod sola non posset secundùm naturam, id divinâ benedictione præstaret supra naturam. Atque hæc etiam sententia est B. Chrysostomi Homil. LVII in Genesin, ubi miraculo id factum refert: & Theodoreti in Genesin quæst. LXXXVIII, ubi ait de Jacobo, τὰς ῥάβδους ἐλέπισεν, οὐ ταύταις θαῤῥῶν, ἀλλὰ τὴν θείαν ἐπικουρίαν περιμένων· *virgas decorticavit, non in iis confidens, sed opem exspectans divinam.* Et sanè Gen. xxxi, 9, 10, 11, 12, ipse Jacob in sermone ad uxores suas hoc omne divinæ tribuit bonitati, ac potentiæ. Quamobrem errare eos arbitror, qui totum hoc virtuti adscribunt naturali: cujus tamen aliquas fuisse partes agnoscimus. Ac longè magis falluntur, qui gallinam ajunt, si ova vario signâris colore, vel, ante ovis incubantem, variegatum suspenderis linteum, pullos exclusuram varii coloris. Nam imaginativa gallinæ nullam habet potestatem formatricem in ova, quæ sunt extra eam: solumque istæ sunt partes gallinæ, ut calore suo suscitet latentem in ovis, ac sopitam vim formatricem. Quod & mulier possit, si inter ubera assiduè ovum circumgestet; ut constat experimento Liviæ Augustæ: imo aliquando & famulæ meæ experimento id observarunt domestici. Quod diximus de gallinis, idem judicium esto de pavis in Norvegiam illatis: quæ albas excludere pavas dicuntur, quia in oculis semper habeant nivium colorem; quemadmodum Gilberto Longolio traditum Dialogo de avibus, & exinde Rittershusio in Oppiani Κυνηγετ. *b* ut mittam cæteros. Quid quòd neque semper opus calore animantis? In Ægypto enim excluduntur calore fimi, vel egelido aquæ tepore, vel assiduè tepentis furni: qua de re Aristotelem vide in VI Hist. Animal. cap. II, & Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercitat. XXIII. Solùm igitur potest imaginativa aliquid in corpus proprium; vel alienum quidem, sed internum, quale est fœtus. Ac ne quidem directè, & effectivè, sive per se, propriâque virtute, agit in fœtum: sed per accidens duntaxat, alias movendo potentias, quæ per se agant, & immediate. Fit illud hoc pacto. Phantasia vehemens, & diuturna, species conceptas imprimit, tum spiritui, qui virtutis est formatricis instrumentum; tum sanguini, qui fœtus est alimentum, ac materies. Eadem phantasia in actu Venereo dirigit species versus semen, eique eas imprimit, ut quandoque & patris imaginatio veniat in partem. Sed post conceptum sola aliquid potest mater, cujus anima semper fœtui est præsens. Multò autem faciliùs signum fœtui imprimitur à mulieribus simplicibus, & meticulosis, quàm prudentibus, & animosis. Nam affectus, uti ira, metus, terror, & similes, adigunt species versus fœtum: non voluntate, quasi hoc intendat mater (nulla enim optet nasci sibi prolem notâ aliquâ insignitam) sed naturali instinctu, ac proprietate. Quomodo (ut de Venereis taceam) conspectu oscitantis, aut socii mejentis, oriri solet inclinatio ad idem agendum, utcunque etiam repugnes. Nimirum, hac specie conceptâ, spiritus fertur naturâ suâ ad eas partes, per quas natura tale opus exsequitur: unde illa ad simile inclinatio. Nullius verò affectus plura in gravidis exempla suppetunt, quàm terroris. Nempe, ex affectibus memoratis, femina, animal timidum, huic præcipuè est obnoxium. Is autem affectus conturbat spiritus, & humores. Hi impetunt vim formatricem: unde fit, ut quæ alioqui formaret infantem secundùm propriæ vim naturæ, ea sequatur exemplum externum, quod imaginatio suggessit. Agit igitur & imaginatio, & vis conformatrix: sed illa, instar objecti, & exempli: hæc verò effectivè, non autem propriâ ex naturâ. Ab affectu enim seducta, directaque, disponit fœtum secundùm imaginativæ exemplum. Secundùm propriam agere naturam nequit, quia phantasia, ut dictum, spiritus, & humores, turbavit: quibus disjectis, ac dissipatis, depravatè etiam vis conformatrix formationem exsequitur, non suâ, sed malè dirigentis culpâ. Quanquam verò fœtus formatio multum pendet à primis diebus, quibus ejus fiunt rudimenta: magna tamen etiam vis est postea, præcipuè primis mensibus; valdeque circa tertium, quia ob menses retentos, exindeque obortos humores putridos, qui in stomachum & cerebrum adscendunt, non paucæ picâ solent laborare, hoc est, appetitu vario, & multiplici, qui vim formatricem debilitat & corrumpit, ut depravata vix possit non agere depravatè. Magnopere quoque vim imaginativæ arguit, quòd multi vel cibo quopiam mirificè capiantur, vel ab eo abhorreant. Præterea quòd multi etiam ferre nequeant præsentiam hujus, vel illius animantis. Sic novi, qui, latitante in cubiculo fele, deliquium animi paterentur. Illustris de eo locus est apud Thomam Erastum libro de occultis proprietatibus. Eum librum non arbitror seorsum exstare: sed reperies Medicis insertam Miscellaneis Nobilissimi viri, Electoralis Medici, Henrici Smetii, studiorum gratiâ chari, charioris, quia optimam optimæ meæ socrus sororem duxerat uxorem. Ejus operis cap. XXXIV, narrat Erastus de principe femina sibi nota, eaque admodum cordata, quæ hunc in modum erga feles esset affecta. Ac caussam ejus retulisse ajebat in matrem. Nam cùm ab eâ gestaretur utero, felem de sublimi propè matrem decidisse; hac illam tantopere fuisse exterritam, ut incideret in animi deliquium: pavoremque eum diebus durâsse compluribus. Nimirum credibile est, terrore istoc spiritui ac temperamento tenelli fœtus impressam fuisse ἀντιπάθειαν quandam istius animantis.

Nec solum divina relucet providentia in conceptu, & for-

a Macrobius lib. 2. Saturn. cap. 5.

b Lib. 1. v. 328.

formatione fœtus: sed in eo quoque, quòd cùm animalium alia eodem tempore multiplicem edant fœtum: homo simplici fere sit contentus. Nimirum hoc inde est, quia homo sit vivax; muta animantia vitæ brevis: eamque brevitatem multitudine fœtus voluerit Deus compensare. Eò quoque opus fuit, multiplices esse mutorum animantium fœtus, quia hominum alimento, imò & vestitui cedunt: alia etiam ab aliis absumuntur. Homo rarò plures parit, quàm gemellos, pro duobus uteri lateribus, duobus item uberibus, quibus alit fœtus. In Ægypto tamen septenos edi partu unico, retulit Trogus *a*. Et Agellius *b* ex Aristotele tradit, mulierem in Ægypto quinque pueros uno esse enixam partu: totidem quoque peperisse ancillam Cæsaris Augusti in agro Laurente, ac monumentum matri, paullo post partum mortuæ, factum esse ab Augusto viâ Laurentinâ, inque eo scriptum fuisse numerum puerperii. Cæsar Scaliger, commentariis in Aristotelis Historiam animalium *c*, refert, Agenni Nitiobrigum, ubi ista scriberet, vixisse illo tempore mulierem, quæ ter peperisset quaternos. Et memini, cùm Dordrechti, primariâ à multis seculis Batavorum urbe, degerem, mulierem quatuor enixam esse filios: quos, honoris ergo, proceres civitatis de sacro levarunt fonte. Quod in utero ajunt septenas esse cellulas, tres dextro in latere, totidem in lævo; in medio item unam, atque inde progigni hermaphroditos: Id pro anili ducendum commento, etsi aliquos non aspernandos habeat auctores. Omnino enim unica est uteri cavitas: pluresque fœtus non cellis, sed, ut mox dicam, membranis, distinguuntur. Nec minus fabulosum, quod à tot scriptoribus proditum est, Mathildim ut vocant Cuspinianus, & Meyerus, sive potiùs Margaretam, ut plures nuncupant, Florentii IV, Hollandiæ Comitis filiam, Hermanno Hennebergensi Comiti nuptam, Guilielmi, imperatoris designati sororem, tot uno partu liberos enixam (ut Varronis versiculo utar)

a Teste Plinio lib. 7. cap. 3. ac similiter Solinus cap. 3.
b Lib. 10. cap. 2.
c Lib. 3. sectione 22. sive pag. 294.

Quot luces habet annus absolutus.

Scio, id traditum etiam ab Erasmo, Vive, Guicciardino, Christiano Massæo, Corn. Gemma, H. Junio, aliisque. Sed enim tantum miraculum, quod in annum refertur cIↃ CC LXXVI (non cIↃ CCC XXII, ut est apud Massæum) memorassent ejus temporis scriptores, Batavi, Belgarum alii, Germani, Galli, Britanni. Nunc apud antiquiores omnes silentium est. Nec eo tempore Ultrajectinus episcopus, à quo sacro baptismate abluti dicuntur infantes, vel Otho, ut nominat Meierus, vel, ut H. Junius, Guido vocabatur: sed Joannes Nassovius; qui undequadragesimus Ultrajectinorum episcopus fuit. Jam quàm recentis est auctoritatis, quòd in tabella de isto Losduni suspensa legitur hodie, depromtam esse historiam *ex vetustis tam manuscriptis, quàm typis excusis Chronicis*. Nam demum prope duobus pòst seculis typographia vigebat.

Caussa gemellorum, vel plurium liberorum, est à divisione seminis: ut docet Hippocrates lib. I de diæta. Nec enim semper semen omne uno nixu in uterum emittitur; sed est cùm bis, ter, sæpiusve, effervescat, ac fat validum, variis uteri partibus receptum, multiplicem efficiat fœtum. Sed necesse est, ut cum plures figurantur, suis distinguantur membranis. Alioquin alii aliis adnascantur. Cujusmodi monstrosi partus varia suppetunt exempla.

Ἐπικύησιν, quam *superfœtationem* dicunt, insolens est, quia post conceptum uterus arctissimè clauditur. Quandoque tamen eo contingit, quia aliquibus uterus nonnihil connivet, vel nimia etiam libidine dehiscat ad semen denuo recipiendum. Sed rarò tum fœtus vitalis est: quia prior jam validior multò posteriùs conceptum, eoque infirmiorem, necessario fraudat alimento.

Jam quàm sagaciter Deus, & nutritioni, & spirationi fœtus, in utero prospexit! Si ore alterutrum fieret, aquas, quibus innatat, hauriret, atque ita suffocaretur. Itaque Deus voluit, ut per umbilicum perciperet alimentum; ut ait Hippocrates libro de natura puelli. Nec quia paucis prægnantium fluunt menstrua, eo menstruo pasci sanguine existimandum. Nam quòd non fluant menses, alias caussas habet: puta quòd non gignatur sanguis supervacuus, cùm ad fœtum nutriendum multum optimi sanguinis requiratur. Is purior, magisque percoctus, per venam attrahitur umbilicalem, atque inde fertur in singulas fœtus partes. Et quia non caret omni fæce, quod sanguini pro vehiculo fuit; eo postquam illud sua expleverit munia, partim exsudatur, partim per renes, hinc ureteres, tum vesicam; inde non per pudendum, sed per οὐραχὸν, canalem à vesicæ fundo perductum usque ad umbilicum, diffunditur in amnion, membranam tum sudori, tum urinæ excipiendæ, dicatam. Itidem per geminam arteriam umbilicalem attrahit spiritum; quo vita, & nativus calor fœtus conservatur. Respiratione, quæ per os & nares fit, fœtui non est opus: sufficit διαπνοὴ, sive *transpiratio*, quæ per cœca fit spiracula.

Cùm verò planè in Dei admirationem rapiamur iis, quæ de fœtus nutritione diximus: tum nihil æquè est stupendum, quàm naturæ conatus in partu enitendo. Nam cùm mox à conceptione arctè adeò claudi soleat uterus, ut nec acus cuspidem sit admissurus; contrà, ubi maturuerit partus, ita dehiscit, ut grandiusculus etiam exeat fœtus. Estque Hippocratis *a* opinio, cùm uterus ab antica parte habeat os pubis, à postica os sacrum, & coccygem; à lateribus autem ossa ilium: in partu pubis, & ilium ossa distrahi, & ex ea divulsione tantum oriri dolorem parientium. Hanc sententiam sequitur quoque Avicenna: qui & divinam inde providentiam magnopere ait relucere. Sic enim scribit lib. III, fen. XXI, tractatu I, cap. II: *Quando separatur fœtus, aperitur uterus apertione tali, cujus similem efficere non valet in alia hora, ut necessarium sit separari quasdam juncturas, & sustentari adjutorio Dei excelsi, præparante, vel disponente ad illud: deinde reverti eas ad continuationem naturalem: & est operatio illa validissima ex naturæ operibus.* Audiamus quoque Zoar Rabbi Simeonis Ben in Exodi cap. I: *Haut facile quicquam magis in rerum natura reperies, quàm distractionem illam ossium pubis, quæ fit in parturientibus magis naturæ præsidio, seu providentiâ Dei, cui natura ipsa ministrat. Etenim nullâ fieri posset, quantumvis validissimâ vi, & nixu; sicut nec in cornibus cervorum, quæ quotannis decidunt, & denuo renascuntur.* Alii tamen, in quibus & Andreas Laurentius, nobilis Anatomicus, fuit, censent, ossa ilium, & pubis, sic esse coagmentata, ut nequeant divelli: ac proinde ea non tam planè diduci, quam leviter dehiscere: imò ne id quidem sat certum esse; sed sufficere, cartilagineum illud sacri ossis, quod κόκκυγα nominant, prorsus retrahi, atque ita amplius reddi spatium fœtui ad exeundum. Et sanè sic quoque miranda relucet naturæ vis, & providentia divina.

a Fine libri de natura pueri.

Non verò, uti animantium aliis, ita homini etiam, certò præfinitum est pariendi tempus. Columbæ singulis mensibus ova sua excludunt; canis quarto semper mense parit; equa nono; elephantus, quia, ob vastitatem corporis, tardè fœtus consequitur perfectionem, biennio indiget. Mulier autem & septimo parit mense, & octavo, & nono, & decimo, & ultra. Nam etsi Ulpianus neget, ad hæreditatem admitti, qui natus sit post decimum; idque præeunte magno Hippocrate, qui libro de natura pueri, mensem decimum statuit gestationis terminum: tamen idem Hippocrates, libro de partu septimestri, & octomestri, auctor est, quosdam mense nasci undecimo: ac Hadrianus quoque Cæsar *b* judicavit, in undecimo partum edi posse. Sed fidem penè exsuperat, quod Plinio traditum lib. VII Historiæ Nat. cap. V; & inde Agellio quoque exscriptum lib. III, cap. XVI: *Massurius auctor est, L. Papyrium prætorem, secundo hærede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cùm mater partum se XIII mensibus tulisse diceret: quoniam nullum certum tempus pariendi statutum videretur.* Avicenna item refert, visum sibi partum XIV mensium. Hujusmodi si sint recipienda, saltem rarissima sunt. Omnino enim,

b Agell. lib. 3. cap. 16.

ex

ex communi naturæ ratione; mense septimo est partus initium; decimo autem est terminus. Ac septimo quidem initium, quia tum fœtus perfectam habet conformationem partium corporis: unde & tentat exitum, & feliciter sæpe. At si ob debilitatem conatus sit irritus, idem quandoque studet mense octavo; at infeliciter plurimum. Nam priori lassatus conatu, & dolore partus accedente, mox ægrescit; sic ut, si mortuus non edatur, non diu saltem supervivat. Sed nono, decimoque mense, sic firmatæ sunt vires, ut par sit ferendis partus doloribus. Duplex verò est ratio, cur tum potissimùm prodeat infans: nempe id præstant contentio, tum fœtus, tum fœtæ: fœtus, quidem, quia is grandescens plus puri requirit alimenti: atque id deficit, partim quia impurior fit indies sanguis maternus; partim quoniam, quod purioris est sanguinis, ad ubera recedat. Ratione autem fœtæ, quoniam uterus oneratur grandi fœtus pondere, eoque excutere molestum onus satagat. Sic fœtu quærente exitum, melioris, majorisque alimenti ergo: & fœtâ optante exonerari, rumpuntur à fœtu membranæ, amborumque conatu is in lucem prodit. Est tamen cùm is conatus est irritus. Ut si puer grandior sit; angustius verò fuerit uteri os, aut vulva: sive naturâ id sit, sive ob tumorem, vel inflammationem, aut simile quid. Ac siquid ejusmodi partum impediat, remedium hoc triste superest exsecandi fœtus ex utero. Si enim jam exspectarum usque dum mater moreretur, quid opus præterea perire fœtum? Sin superest mater, satius est, eam fœtus ergo periculum hoc subire, quàm certo perire ambos. Nec enim de matre res desperata, quia naturâ suâ non sunt letalia, non dico epigastrii, & peritonæi vulnera; de quibus satis constat; sed neque uteri ipsius. Ὅλη γὰρ ἡ μήτρα πολλάκις ἐξῃρέθη ἀφαιρεθεῖσα, καὶ θάνατος ἐπὶ τούτοις μὴ γενέσθαι· *traditur, totam sæpe matricem ablatam, nec mortem inde consecutam:* ut ait Paullus Ægineta. De generatione, & partu, satis: quibus magnam Deorum, Dearumque, numerum præfecere gentiles. Sed nunc contenti sumus ex his Naturæ mirandis deducere hominem ad creatorem suum. De gentium autem numinibus, quæ præesse his animæ functionibus putarunt, agemus in Diis, qui ad affectiones corporum naturalium pertineant.

Cap. XXIII.

Ostensum, visui inter sensus externos deberi principatum. Gemina ratio, cur nobis data sit vis etiam longe dissita conspiciendi. Qua parte tactus, & auditus, visum vincant, & ab eodem vincantur. Cur oculi sint constituti in sublimi, & parte capitis anteriori: cur item sint bini, ac inter frontem positi, & nasum. Palpebrarum utilitas contegendis oculis. Κορυβαντιᾷν *dicti, qui oculis dormiunt apertis: & unde hoc vitium. Alia palpebrarum duo commoda. Cur, ut acutius aliquid videamus, corrugemus frontem, vel ei admoveamus manum. Quare pisces obtusius videant. Cur pejus cernant, quibus palpebra alba, quam quibus nigra. De usu sex musculorum in oculo commovendo. Unde sit, quod aliqui sint strabones, vel oculos habeant assiduè tremulos, ac nictantes. Plinii error in Philarcho non satis capientis,* ἵππον *etiam dici hanc oculorum instabilium affectionem. Cur oculi rotundi. De sex oculorum tunicis. Quare cornea sit polita, ac densa. Cur uvea sit nigra. Cur foramen ejus pupilla vocetur. An semper ante mortem desinat oculus referre imagunculam intuentis. Plinii in hoc lapsus. Ejusdem alius error, pupillam credentis tunica esse cornea, cùm sit uvea. Cur hæc nigra sit: deque varia ejus in variis animantibus figura. Unde iridis nomen in oculis. Quamobrem gentium aliæ oculos fere habeant nigros, aliæ glaucos. Unde tunica aranea nomen. Tunica retina usus, ac quomodo variet visus, prout ea à crystallino humore propius, vel longius abest: prout item rarior est, aut densior. Cur aquila rectâ valeant Solem intueri. Humor oculi triplex; aqueus, cristallinus, & vitreus: & unde crystallino, ac vitreo, nomen: & ut pro cristallini globosiore, aut latiore formâ, variet visus: ut item humor crystallinus in animante liquidus sit, sed frigore concrescat: ac ut vitreus quoque fluat. Unde sit, quòd non fallatur visus, etsi aqueus humor faciat refractionem. Non humorem crystallinum, sed tunicam retiformem, propriè esse visionis organum. Oculorum gratiâ caput esse versatile. Nervorum opticorum usus.*

Hactenus præstantiam ac dignitatem hominis perspeximus ex iis, quæ illi communia sunt, non modò cum mutis animantibus; sed etiam cum plantis. Nunc venio ad ulteriorem excellentiæ gradum, facultates nempe, & affectiones animalis proprias: quarum aliæ magis hoc nomen merentur; ut sensus, appetitus, locimutatio, & respiratio: aliæ minùs propriè; ut vigilia, & somnus; quò & somnia referuntur. Sunt verò sensus vel externi, vel interni. Externi sunt nuncii & satellites animæ, quibus animus omnia, quæ foris geruntur, cognoscit. Quinque eos esse, satis constat: in quibus principatum obtinet visus. Atque id primùm ratione objecti; quo nullum, vel excellentiùs, vel latiùs, se per naturam diffundit. Nam quid præstantius luce? Quam latè etiam patet color? Jam præter ista, quot sunt objecta visus communia! ut magnitudo, figura, numerus, motus, & quies. Deinde ratione modi, quia nihil eo sensu vel certius est, vel velocius. Nam cum auditu quidem si conferas, quis non oculis suis credere malit, quàm testibus auritis? Notum illud Gygis apud Herodotum in primo: Ὦτα τυγχάνει ἀνθρώποισι ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν a. Quanto etiam celeriùs fulgur videmus, quam tonitru audimus! Similiter quopiam ligna cædente in sylva, conspicimus jam elevatam securim ad ictum alterum, priusquam sonus prioris ad aures pervenerit nostras. Quæ millies jam ab aliis dicta sunt. Et quid multis opus, cùm momento etiam ad ipsos pervolet cælos? Ex quibus omnibus elucet, rectè quidem dicere eos, qui ajunt, eò animali datam esse facultatem videndi valde dissita, ut ex longo etiam intervallo cernere possit salutaria, ac evitare noxia. Interim alteram etiam ejusce rationem esse, ut homo ad magnarum rerum contemplationem, quas videt, & per eas ad summi boni, quod non videt, amorem, & notitiam perduceretur.

a *Magis incredulæ sunt aures hominibus, quam oculi.*

Non dubitant tamen aliqui, tum tactum visui præferre, tum etiam auditum. Nam sine tactu, inquiunt, esse non possumus; possumus sine visu. Et per auditum breviculo tempore cognoscimus, quæ per experimenta vix sciremus longissimo temporum intervallo. Itaque & multi à nativitate cæci plus sapiunt iis, qui ab incunabulis vident. Sed enim, qui visum habet, tactu etiam præditus est: eoque visus præstat, quia tactum præsupponit, & ingens ei bonum superaddit. Et quid apertiùs, quàm caduca esse, quæ contrectamus: videri autem cælestia quoque? Eoque ut tactus prior sit naturâ, visus tamen prior est dignitate. Jam quod ad auditum, per accidens quidem, Aristotele b teste, disciplinarum is sensus est, quia in ea vitæ brevitate non possumus omnium capere experimenta. Sed per se potior est visus, quoniam is sensus est certus, auditus fallax. Atque ut audiamus viros experientes, & veraces: tamen hoc, quod auditu cognoscimus, ab experientia originem trahit: ut visus alienus fundamentum sit eorum, quæ ab aliis audimus. Quare cùm tanta sit visus præstantia: nihil mirum, si tam oculos amemus. Unde Catullus c: *Ni te plus oculis meis amarem.* Et d, —— *Seu quid carius est oculis.* Plauto item e, *ocellitus amare.* Et, *homo oculissime* f. Et, ex quorundam g sententia, *ostium oculissimum* h. Sed istic metrum planè exigit *occlusissimum.*

Verùm ut meliùs intelligatur, quantum debeamus Deo propter adtributam videndi facultatem; distinctè considerabimus; id quod videt, illud quod videtur, & modum

b *Lib. de sensu & sensil. c. 1.*
c *Epigr. 14.*
d *Epigr. 83.*
e *Cornicularia, apud Nonium.*
f *Curcul. 1, 2.*
g *Festi, Turnebi, Mureti, Stephani, Duzæ.*
h *Ibid. 1, 1.*

quo quid videt, aut videtur. Id quod videt, principem si caussam attendas, anima est per facultatem visivam: at, ratione instrumenti, id est oculus cum nervo, ac spiritu optico. Quod propriè videtur, tum lux est, tum lumen, tum color. Modus visionis est speciei visibilis, per corpus perspicuum, indeque per oculi humorem crystallinum, in tunicam retinam receptio, atque ex ea à spiritu visivo per nervum opticum transmissio in sensum communem.

Oculus à Deo constitutus est in sublimi, ut longiùs prospectaremus: in parte antica, quia constare debet, quò dirigatur gressus. Binos oculos dedit, ut plura, & evidentiùs, cerneremus; simul, ut certiùs distinguere-mus corporum distantiam. Nam facilè aberret in illo, qui alterum claudat oculum, ut parebit hoc pacto aliquid è sublimi pendulum tangere volenti. Securitatis gratiâ oculus in osseis latet recessibus. Prominet interim aliquantum, ut illa à latere etiam videantur. Constitutus est inter frontem protuberantem, & nasi prominentiam, ut, umbrâ horum, majus lumen minùs offendat. Ideo & frontem corrugamus, & adducimus, ut acutiùs videamus. Et qui sunt naribus truncati, queruntur, molestiùs sibi esse majus lumen, quàm soleret.

Oculorum caussâ etiam palpebræ sunt, ac supercilia: ut quorum officium sit munire eos adversus illa, quæ alioquin inciderent. Itaque palpebrarum vitium est, si quis oculis dormiat apertis. Nec tamen id semper morbo contingit, ut si ab ulcere, aut vulnere, sursum attrahantur: sed naturâ quoque, quandoquidem novi, qui ab ortu ipso hoc vitio laborarint. Nimirum naturâ iis palpebræ fuere justo breviores ob materiæ defectum. Sic, leporino more, dormientes, κορυβαντιᾷν dicunt Græci; Plinio teste lib. XI, cap. XXXVII. Præter hoc officium, quod diximus, alia etiam duo munia oculis præstant palpebræ, eaque longè maxima. Prius est, quod tum mollitie, lævore, & æqualitate, tum limbo suo cartilagineo, detergeant de tunica cornea, partim humorem viscosum, quem exsudant; partim pulvisculos extrinsecus incidentes (est enim aër iis refertus) quibus cornea impetita scabresceret, ac sic tenebresceret visus. Posterius est, quòd opacitate suâ impediat, ne lumen nimium insinuet se per pupillam. Tale enim visui obstaret: ut arguit, quòd, cùm acutiùs, & distinctiùs aliquid est speculandum, nunc palpebras contrahimus, sic ut penè concurrant: nunc manum fronti admovemus, ut pupilla magis obumbretur. Quod etiam diximus antea, cùm ostenderemus, cur fronti Deus oculos subjecerit. Nam par in isto frontis, & palpebrarum, ratio est. Ac pro hac sententia etiam est, quòd Averroës, in lib. de sensu & sensili, tradat, longiùs prospicere animalium illa, quibus palpebræ sunt crassiores. Ab eadem caussa est, quod pisces, & insecta, obtusiùs cernant. Palpebris enim carent. Etiam hæc firmantur artificio in conclavi tenebricoso videndi ad parietem depicta, quæ foris sunt. Nam & hic juvat, si supra foramen fenestræ extrinsecus aliquid prominens apponas, quod impediat, ne, pariete nimis illustrato à lumine per foramen intrante, simulaclura ac colores vel prorsus delitescant, vel dilutè admodum obscureque compareant. Dignum etiam memoratu, quod narrat Philippus Montalto lib. IV Opticæ cap. VIII. Refert is, hominem sibi notum oculis fuisse glaucis, palpebris candidis; inque pueritia, & adolescentia, meliùs vidisse de nocte, pejus de die; sed virili ætate id fuisse immutatum. Addit item, Mauros ei capto palpebras tinxisse atramento, ac vidisse tum acutiùs; sed rediisse vitium vetus, si atramentum detersisset. Caussam ab eo præteritam optimè doctissimus Plempius noster perspexit: nempe quòd palpebræ candidæ nimium ea diluerent, quæ in tunica retiformi pingerentur.

Hoc quoque egregium divinæ erga nos curæ est indicium, quòd sex musculos oculis attribuerit; quorum singulis suus sit usus, ad eum rectà, vel obliquè, pro arbitrio movendum. Ex quatuor rectis unus oculum sursum trahit, alter demittit, tertius movet sinistrorsum, quartus dextrorsum. Obliquorum duorum unus superiùs, alter inferiùs, convertit oculum, ac circumfert. Septimus, quem Vesalius addit, in quadrupedibus solùm comparet. Inæqualis visio, qualis est strabonum, à musculis hisce proficiscitur; quia præter naturam oculum movent. Ab iisdem etiam est, quòd nonnulli oculi naturâ sunt tremuli, & quietis nescii. Quo oculorum vitio laborantem habuimus eruditissimum collegam. Estque non absimile vitium naturali dentium stridori: cui & compatat Galenus primo εἰς τὸ προγνωστικόν. Hanc perpetuam oculorum nictationem Græci vocant ἵππον: quod non attendit Plinius lib. VII, cap. II, his verbis: *Philarchus* (prodit) *& in Ponto Thibiorum genus, multosque alios ejusdem naturæ: quorum notas tradit in altero oculo geminam pupillam, in altero equi effigiem.* Nec enim dubitandum, quin Philarchus, cùm de oculorum vitiis sermo sit, ἵππον scripserit: quod Plinius, ambiguitate vocis deceptus, perperam reddiderit *ejus effigiem*: ut ante nos doctissimo Dalecampio observatum.

Jam quanta Dei sapientia relucet in ipsa oculorum fabrica! Rotundos fecit, ut plura percipiant. Satis enim convenit, figuram hanc cæteris esse capaciorem. Potissima verò consideratio est tunicarum ejus, & humorum, quos continent tunicæ. Una tunicarum est ἐπιπεφυκυῖα, sive *adnata*; altera κερατοειδής, sive *cornea*; tertia ῥαγοειδής, seu *uvea*; quarta ἀραχνοειδής, sive *aranea*; quinta ὑαλοειδής, seu *vitrea*; sexta ἀμφιβληστροειδής, sive *retiformis*. Quibus à nonnullis additur tendinea quædam, præeunte Realdo Columba *a*, Anatomico Romano. Quam primo loco ponebamus, eam τὸ λευκὸν *b* dixit Hippocrates. Atque hæc cæteras comprehendit, originemque habet à periostio. Cornea anteriori parte cornus rasi ac politi instar pellucet; unde & nomen accepit. Julius Paullus Crassus Patavinus, Rufi Ephesi interpres, vocat quoque *cornicularem*; non à *cornicula* profectò, ut propterea cornicari sit existimandus: sed à *corniculo*; unde *cornicularii* iidem ac κεραῦλαι, sive *cornicines*. Eo autem cornea polita est ac lævis, ne species deferat pravè, ac cum deformitate: uti fieret, si aspera esset ac rugosa. Eadem ob densitatem suam detinet humorem aqueum. Originem autem ducit à membrana exteriore nervi optici. Uvea sic vocata est, quia uvæ referat cæruleæ acinum, cui avulsus sit pediculus: oriturque à tenui membrana nervi optici, vel à cerebri meninge. Hæc nigrore suo obscura reddit penitiora oculi, ut sic meliùs videamus: quemadmodum si conclave fuerit obscurum, meliùs perfectiusque in pariete depinguntur, quæ geruntur foris. Eadem fenestellam habet, quæ *pupilla* vocatur Latinis, ut Græcis κόρη. Propriè utrumque notat *puellam*. Nam ut à *pupus*, *pupulus*, *pupillus*; sic à *pupa*, *pupula*, *pupilla*. Postremo hoc pro *puella* usus Martialis lib. IV, epigr. XX:

Dicit se vetulam, cum sit Carelia pupa.

Uti *pupillam* pro eodem apud Appulejum legas Apol. II. At in oculo *pupulam* pro *pupilla* dixit Calvus *c*: *Jam gravis ingenti connivet pupula somno.* Ac similiter Lucretius lib. III; imò & Varro apud Nonium. Ratio hujus tralationis est, quòd in oculo pueritia sibi, dum oculos ea mutuò intuetur, puelli, vel puellæ, imaginem conspicere videatur. Atque hoc fit ob lævorem oculi. Quæritur porrò, an fides habenda sit Physicis antiquis; de quibus sic Servius in illud IV Æn. *Dat somnos, adimitque, & lumina morte resignat. Physici dicunt, pupillas, quas in oculis videmus, morituros ante triduum non habere: quibus non visis est summa desperatio.* Imò Plinii est lib. XXVIII, cap. VI: *Augurium ex homine ipso est, non timendi mortem in ægritudine, quamdiu oculorum pupillæ imaginem reddant.* Sed id perpetuum non est. Quandoque enim à morte etiam, ut lævor, sic imaguncula hæc durant. Valde itidem ratio fugit Plinium, cùm corneam tunicam censet esse fenestratam: ut videre est lib. XI, cap. XXXVII. *Uveam* enim dicere debuisse, liquet ex iis, quæ diximus. Nigricat pupilla, quoniam sita est in profundo, cujusmodi umbram faciunt. Figura

a *Lib. 12. ubi inter adnatam, & corneam, ponit quandam nomine carentem.*

b *Albuginem.*

c *Apud Priscianum lib. 9.*

ejus

ejus in homine est circularis, in bove ovalis, in fele oblonga, instar rimæ supernè descendentis. Sunt &, qui geminam credantur pupillam habere; ut ex Philarcho referentem antea Plinium audiimus. Nempe hoc inde est, quòd circulus iridis exterior nigricante colore alteram referat pupillam. In aliis enim iris varii est coloris; unde & *iris* dicitur; etsi non sit semicircularis, sed coronæ similis. Varietas ea coloris est ex eo, quòd spiritus, & humor aqueus, particulis aliis copiosior sit, aliis paucior. Nisi malis, colores solùm esse apparentes, eosque ex refractione luminis in ambitu corneæ provenire. Quòd sanè verisimilius, quia lumine recedente non manent hi colores. At qui dicuntur oculi colores, veri sunt; ut eo cognoscimus, quòd pro lumine non varient. Tales cæsius, niger, & medius ille, qui à caprarum oculis vocatur *caprinus*. Cæsius, sive glaucus, frequens est Belgis, Germanis, Britannis: quia multum quidem iis humoris, sed à calore nativo; qui, à frigore externo stipatis corporis poris, intus constringitur, attenuatur, & rarefit. Contrà Libyes, Æthiopes, Syri item, & Indi, oculos semper penè habent nigros: quia, cùm in calidis vivant regionibus, magis quidem sunt exsucci, sed humor multum habet terrestre; quòd calor nativus, per poros exspirans, non valeat eum tantopere attenuare.

Sequitur tunica aranea; quæ ex eo nomen hoc accepit, quia tenuitate, (non tamen imbecillitate, cùm durior sit, & valentior) telas referat aranearum. Pellucida est, ac humorem continet crystallinum, & per processus ciliares aliis adnectitur partibus. Tunica vitrea nunc dicitur, quæ vitreum continet humorem, eumque ab aqueo discernit, ne confundantur. Ac fortasse non alia est ab ea, quam veteres *araneam* vocarunt. Ex minutis enim fibris contexitur, ut laceranti eam satis est evidens. Itaque nihil mirum, si cùm araneæ vitream continuari putarent, unam eandemque arbitrarentur. Tunica retiformis sic dicta est, non quia retis instar sit cancellata: sed quoniam referat rete contractum. Nam, ut ait Rufus Ephesius, ex angusto in latum diffunditur, sinuaturque. Vesalius non incommodè dimidiato ovi putamini conferebat. Is, quem & antè dixi, Fortunatus Plempius, magnum ut Lovaniensis Academiæ, sic patriæ Amstelodamensium civitatis, Hollandiæque totius, ornamentum, scitè etiam comparabat *a* operculo, quod glandi quercinæ superadditur. Tunica hæc colores sibi à crystallino humore impactos retinet, ac repræsentat. Species enim visibiles pupillam subeuntes transeunt omnes oculi humores, usque dum repræsententur in tunicâ retinâ. Quod si longiùs ab ea absit tunica, solùm videas propinqua: sin propiùs, tantùm longinqua. Posteriori modo ferè cernunt senes: priori illo myopes, etiam juvenes. Aliter quoque pro discrimine retinæ variat visus. Nam si rara sit, lumen profundiùs penetrat: quæ res molestiam parit, ac ingenti in lumine, quale est Solare, lachrymas etiam ciet invitis. Densa autem prohibet, ne altè se insinuet lumen. Ac credibile est, hoc pacto affectum esse oculum aquilinum, qui & solare lumen rectà intuetur. A tunicis nunc ad humores transeo.

a Lib. I. Ophthalmographiæ, c. 15.

Humores sunt tres; ὑδατοειδὴς, sive *aqueus*; κρυσταλλοειδὴς, sive *crystallinus*; & ὑαλοειδὴς, sive *vitreus*. Horum extimus est aqueus; perque eum species ad humorem crystallinum deferuntur: uveam quoque separat à crystallino; & corneam tunicam distendit, ne, si corrugetur, species perperam ad crystallinum transmittantur. Ut liqueat, ne in tantillo quidem aliquid non magnum ob usum esse factum à Deo. Excellentior tamen utilitas humoris est crystallini: qui sic vocatur, quia crystallum, sive glaciem referat; non quasi ejus instar sit durus; sed quia sit pellucidus, & omnis coloris expers, ut omnem bonâ fide colorem repræsentet. Vopiscus Plempius lib. I Ophthalmiæ cap. XVII scitè observat partem ejus anteriorem, cui humor innatat aqueus, rotunditate esse lentis instar depressâ: posteriorem autem, quà vitreo invehitur, assurgere in conum: esse interim, quibus situs ejus sit globosior; ut myopibus, qui concavis juvantur specillis: esse alios, quibus idem obtigerit latior; eoque, ad propinqua etiam cæcutientes, specillis utantur convexis. Hoc de humore intelligendus est illustris ille Hippocratis locus libro de carnibus *a*: Πολλάκις ὀπώπαμεν ἐπὶ συῤῥαγέντος ὀφθαλμοῦ ἐξιὸν ὑγρὸν, κολλῶδες. καὶ ἢν μὲν ᾖ ἔτι θερμὸν, ὑγρόν ἐστιν. ἐπειδὰν δὲ ψυχθῇ, ἐγένετο ξηρὸν, ὥσπερ λιβανωτὸς διαφανής· *Sæpe conspeximus, oculo disrupto exiisse humorem glutinosum: qui dum calet, est liquidus: at postquam perfrixit, siccus fit, ac thuris est instar perspicuus.*

a Sect. 3. pag. 34. edit. Wechelianæ.

A tergo crystallini humor est vitreus, sic dictus à similitudine vitri, partim liquefacti, partim frigefacti. Nam fluit instar liquefacti: sed differt ab eo, quòd vitrum non pelluceat liquefactum. Pellucet vitri instar frigefacti: sed differt ab eo, quòd hoc non fluat.

Ex humoribus hisce aqueus facit refractionem. Nec propterea existimandum, alio res loco spectari, quàm naturali. Nam crystallinus humor est compactior & aqueo, & vitreo: eoque species ob refractionem alioque aberratura redit ad perpendicularem.

Cæterum in humore crystallino confusa etiam fit visio: eoque ulteriùs etiam procedendum speciei fuit visibili; nempe ad tunicam retiformem. Quemadmodum enim species per aërem immissa in vitrum, quo foramen fenestræ obturatur, inde in obscuri conclavis parietem, vel tabellam de pariete suspensam, defertur; ibique cum coloribus suis rem pingit: ita nec in humore triplici species consistit, sed inde impingit in tunicam retiformem: ut is demum sit ultimus receptæ in oculo speciei terminus, & κυριώτατος *b* visionis instrumentum. Atque hæc dicta sunto de fabrica ac usu oculorum: quorum gratiâ duntaxat caput Deus versatile fecit: ut hoc quoque sit illustre argumentum, quanta sit eorum præstantia.

b Maximè propriè.

Nec tamen soli oculi sunt organum visus, sed nervi etiam visorii: de quibus propterea pauca addemus. Horum munus est species visibiles retinæ impressas recipere, & deferre ad sensum communem. Id verò, quod propriè species recipit, est spiritus animalis, meatu opticorum contentus. Et quia, ob multiplicem oculi actionem, nulli spiritus animales celeriùs absumuntur, quàm visorii: eo Deus nervos hosce aliis fecit crassiores: quoque uberior spiritus eos permeat, meliùs videmus. Proinde si nimis paucus sit, debilis erit visus. Ac gutta oritur serena, & cæcitas, si deficiat planè: quod nonnullis contingit ex eo, quia nervi optici à vasis vicinis nimis comprimantur. Ut nihil mirandum sit, si quidam receperint visum accepto vulnere in fronte. Nam evacuatis vasis proximis, patentior fit opticorum meatus, ac affluxus spiritûs copiosior. Eo & aliqui frontis venam secant ad visum recuperandum. Sunt & quibus sternutantibus humor in opticos defluxerit, unde sunt excæcati. His quandoque prodest, si sternutationem cientia præbeantur, ut humor sternutatione receptus eâque alio derivetur. Periculum interea est, ne, sternutatione alterâ, major eodem materies adfluat.

Porrò interdum spiritus opticis contentus motu fertur inordinato: unde obversari oculis scintillæ videntur, noctu præcipuè, vel de die etiam, si oculos clauseris. Quod si spiritus in orbem feratur, omnia, quæ cernuntur foris, circumferri videbuntur: uti ebriis crebrum. item ex alto despectantibus. Nam ob pavorem consistere spiritus nequit: eoque fugit, & cùm rectà non possit, in gyrum fertur. Livius lib. XLV, ubi Tempe describit: *Rupes utrimque ita abscissæ sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit.* Atque hæc de organo visus, cui visiva animæ facultas alligatur.

Cap. XXIV.

Objectum visus aliud per se, aliud per accidens: prius vel proprium, vel commune: deque communi, laxus ni-

nimis opticorum numerus refellitur. Umbra, & tenebrarum, discrimen; lucis item, & luminis; coloris in corpore planè opaco, & perspicuo visum terminante; coloris denique, & lucis; deque temperie colorum ex perspicuo, & opaco, & diverso eorum effectu; coloris item veri, & apparentis differentia.

TRanseo nunc ad id, quod videtur. *Objectum* vocant. Quale aliud per se, aliud per accidens. Posteriori modo cernuntur substantiæ: nempe per qualitatem visiblem. Quod autem per se videtur, vel objectum est proprium, vel commune. Proprium intelligo, quod solo cognoscitur visu: commune, quod, si non omnibus sensibus, ut Themistius volebat, pluribus saltem percipere sit. Cujusmodi ab Opticis recensentur viginti: sed quædam perperam; ut transparentia, umbra, obscuritas: imò & pulchritudo, & deformitas; similitudo, & dissimilitudo: atque adeò etiam, situs, & intervallum. Cuncta enim hæc revocantur vel ad illa quinque communia, Aristoteli memorata; motum, quietem, figuram, numerum, & magnitudinem: vel ad objecta propria, lucem, & colorem. Nam umbra est lumen imminutum. Idem de tenebris dictum velim. Siquidem tenebræ nostræ nihil aliud sunt, quàm umbra major: sic ut colores, contrà quàm in minori fit umbra, non compareant.

Cùm lucem visus objectum statuo, vocabulum hoc tam laxè sumo, ac Græci suum φῶς: nempe ut comprehendat tum lucem corpori lucido inhærentem, quæ strictè proprieque *lux* nominatur: tum illam à corpore lucido in perspicuum diffusam, quæ propriè vocatur *lumen*. Cùm colorem facio alterum visus objectum proprium, attendo, tum extremitatem corporis planè opaci, hoc est, lumini neutiquam pervii, neque rerum simulachris: tum extremitatem, & transparentiam corporis perspicui, sed hactenus opaci naturam participantis, quòd terminet visum: quomodo cernimus aquam, vitrum, & gemmas pellucidas. Imò & colorem omnem lucis nomine possumus intelligere: quia color est lux opacitate terrestri obscurata. Ut enim temperies oritur ex proportione primarum qualitatum: ita & nascitur color ex proportione lucidi, & opaci. Unde & Vitellioni dicitur esse lux incorporata, hoc est, corpori insita: Keplero item lux sepulta in pellucidi materia. Aristoteles verò, cùm libro de sensu, & sensil. cap. III, colorem definit extremitatem perspicui in corpore terminato, absolutè eum spectâsse dicendus non est. Uti neque ab eo id actum libro de coloribus: quo saltem id fieri oportuit. Nunc utrobique tantummodo attendit relatè; neque tam significat, quid color sit, quàm cui inhæreat. Imò commodiùs dixeris, colorem esse extremitatem opaci, quàm perspicui. Quin neque in perspicuis solùm videmus, quòd exterius est; sed etiam, quod continetur interius: ut cernere est in lapillis pellucidis, viridibus, rubris, aliis. Interea agnoscimus, omne opacum esse particeps perspicuitatis, ac propterea esse coloratum: omne item pellucidum, si videri possit, esse particeps opacitatis; ut de gemmis pellucidis diximus. Differunt igitur lux, lumen, & color. Lux est primùm visibile: unde per se videtur. Lumen est effluxus lucis à corpore lucente. Color autem temperies perspicui, & opaci. In albore plus est perspicui, quàm opaci: in nigrore minus perspicui, quàm opaci. Parque ratio in coloribus intermediis. Ubi & nonnulli mensuræ modum, de quo penes eos sit fides, exprimere conantur. Nam in puniceo volunt esse duos gradus lucis, & diaphani: unum duntaxat opaci: at in cæruleo tres gradus opaci, duos lucis. Unde de cæteris esto conjectatio. Colores enim, si extremos exceperis, alii ex aliis fiunt: ut purpureus ex rubro & cæruleo; aureus ex flavo, & rubro. Atque ut pro varia mistura alius, atque alius, est color: sic quoque diversi sunt effectus. Albor disgregat visum, nigror congregat; sed ita, ut congregando etiam hebetet. Nam longè obtusiùs vident, qui annis aliquot delituere in carcere obscuro. Rubedo inflammat; quia sanguinem è centro, quomodocunque id fiat, vocat ad peripheriam. Ideo & tauros color is efferat; imò & gallinas Numidicas. Cæruleus verò, ac viridis, maximè afferunt visui voluptatem. Distinguendum tamen inter colorem verum, & apparentem. Verus est stabilis; atque hoc ab lucis insitæ, & perspicui cum opaco mixtione: alius est apparens, qui ab lumine est adventicio, atque iccirco non stabilis est, sed varius; prout magis, vel minus, imbibit lumen externum. Sic, ut versu utar Cæsaris Neronis à Seneca *a* laudato, a Lib. I. Natu. Quæst. cap. 9.

Colla Cytheriacæ splendent agitata columbæ.

Nec enim tam varius color verè inhæret; uti fit in pannis variegati coloris: sed alius, atque alius, apparet; prout lumen nunc rectà, nunc obliquè, immittitur.

Cap. XXV.

Acceditur ad visionis modum, quem aliqui receptione, alii emissione, fieri arbitrantur. Quatenus in priori convenerint Democritus, & Aristoteles: in posteriori, Pythagoras, & Plato. Improbatum in Aristotele, quòd maluerit meteororum apparentium caussas ex Mathematicorum adferre principiis, quàm suis. Contra Platonem, & Galenum, variis ostenditur argumentis, non fieri visionem emissione spirituum. De speciebus visibilibus quæsitum, sintne corporeæ, ut voluit Empedocles; an immateriales, sive accidentia, ut censent Peripatetici: ac posterior sententia adstruitur: Galeni hic etiam argumentis occurritur. Variis item refelluntur argumentis, quibus contrarium placet. Illi quoque refutantur, qui, cùm à Platone, & Galeno, abeant; nihilominus negant, visibilium specierum ope ad visionem esse opus.

SUperest tertium, de modo videndi: quæ quæstio multum & antiquorum, & recentium, vexavit ingenia; certissimo humanæ imbecillitatis argumento, quòd nec oculis, nec animo, id ipsum satis videamus, quomodo videamus. Præcipua autem quæstio est, utrum visio fiat solâ receptione imaginum, quæ objecta de se in oculum diffundant: an præterea opus sit, spiritus ab oculo emitti, sive ad objectum usque, sive saltem aliquò usque, donec concursus fiat imaginis emissæ ab objecto; & spiritus emissi ab oculo. Democritus, (deque Leucippo, & Epicuro, idem statuendum) non agnovere emissionem spiritus sive radiorum ab oculo: sed sufficere putarunt ejaculationem materialium imaginum ab objecto in oculum. Paullùm ab hac sententia deflexit Aristoteles. Nam libro de sensu, & sensili, & in secundo de Anima, statuit visionem fieri receptione specierum. Hoc solùm differunt Democritus, & Aristoteles; quòd ille putârit, visum nostrum à potentia ad actum deduci per imagines materiales, sed subtilissimas, seque per poros tum aëris, tum pupillæ, insinuantes nobis: hic verò existimârit, eas esse immateriales; non quasi non inhæreant aëri, & oculo; sed quia solùm sint aëri, & oculo, impressæ, ut sigillum ceræ. Ab utroque abiere Pythagoras, & Plato. Quippe requirebant spiritum ab oculo exeuntem, sive lumen, rectà emissum, quod *radium* dicimus. Cumque hactenus convenirent, non eodem tamen se modo explicabant. Pythagoras, quem & secutus est Hipparchus, voluit lumen ab oculis pertingere ad objectum: atque ubi hoc attigerit, imprimi lumini, sive spiritui, imaginem objecti: tum radium illum visualem unà cum imagine reflecti eò, unde venerat. Plato autem judicabat, & ab oculo exire subtilem ac lucidum spiritum, & ab objecto effluere radium quendam sive splendorem: utrumque hoc lumen, ubi aliquò usque in aëra progressum fuerit, concurrere, & coalescere: unde hoc, ut ex Plutarcho videmus, *συναύγειαν* vocarunt, quasi dicas *radiorum concursum*, vel si malis voce simplici, *corradiationem*. Non obscurè Plato illud indicat in Sophista, & libb. de Legg. Sed imprimis de isto illustris est locus in Timæo; ubi tradit, inesse corpo-

poribus nostris ignem æthereo similem, non absumentem, verùm illuminantem: portionem ejus crassiorem permanere in nobis, sed tenuiorem evolare per oculos in aëra; noctu autem ob tenebras evanescere & exstingui: contrà de die lumen externum, & illud oculorum, sociari ob similitudinem. Atque hoc Platoni est lumen illud mixtum, eoque validius ad movendum in nobis spiritus animales, proximum sensus instrumentum; quod simplici lumine torpesceret, nunc autem gemino excitatur ad res foris cognoscendas. Mirum verò, Aristotelem, cùm locis antea memoratis sententiam illam de luminis sive spirituum emissione refellat; eundem tamen in Meteorologicis *a*, ubi de iride, halone, patelio, & virgis, differit, caussas istorum non ex sua petere sententia, sed ad illam alibi rejectam, velut ad sacram recurrere anchoram. Scio, philosophum, in exotericis, atque ubi obiter, & perfunctoriè aliquid dicendum, vulgares sequi opiniones solitum: quomodo & hoc loco Aristotelem excusant Alexander Aphrodisiensis, & Augustinus Niphus. Sed enim in Meteorologicis proprius erat locus afferendi caussas istorum. Quare cùm ex alienis hic maluerit principiis caussam arcessere, quàm ex suis: aliud videre non possum, quàm difficultate rei territum, cùm ex suis principiis minùs posset, rationem reddidisse ex opinione Mathematicorum, utcunque eam non uno impugnasset loco.

a Lib. 3. cap. 3.

Nec propterea ab Aristotele, cui jam olim id objecit Galenus, in eo recedimus, quòd putârit, receptione specierum fieri visionem. Multa enim eam evincunt, spirituum autem emissionem refellunt. Nec tamen quorumvis argumentis pugnâro. Ut illo, si visio fiat spiritus emissione, vel reverti spiritum, vel reditus oblivisci. Si non redeat, visionem fieri extra hominem. Sin post longa etiam spatia emensa reverti sciat, animatum esse, ac partem hominis: eoque extra hominem partem esse hominis. Huic enim facile occurri videtur, si continuatus sit spiritus inter objectum, & oculum: atque idem, ut objecti indagator, ita quoque index credatur. Quare illud potius objecero, si animales ab oculo spiritus emanent, omnino propinqua, & dissita, assiduè spectando, longè imbecilliores nos fore, quàm sumus. Nam si & actu Venereo, & emissione sanguinis, breviculo tempore, magna virium fit imminutio: quid erit de continua longissimi temporis visione; non dico ejusdem rei, ubi fortasse continuari idem radius dicatur: sed rerum diversarum, uti inter ambulandum: ubi, puto, ut objectum aliud, atque aliud, ita alium, atque alium esse radium, fatentur. Nec dicere possint, animalem duntaxat spiritum consumi, non vitalem, cùm animalis in cerebro fiat è vitali. Sed si hoc telum satis validum negant, saltem nunquam levi alterum amictu exeant; quòd, cùm spiritus animalis ex puriori sanguinis portione elaboretur, etiam corporeum esse, necesse sit: ἀντιλογίαν *b* autem contineat, corpus aliquod eodem tempore esse diversis in locis. Atqui somno expergefactus, confestim cerno stellas orbis supremi. Dixeris, non in instanti id fieri, sed exiguissimo tempore, sic ut observari spatium nequeat. Verùm enimvero, quale illud, tantillo tempore prope immensum cælorum spatium pervolari? Id cujusmodi sit, liquere arbitror ex iis, quæ de tanta extimi cæli à terris distantia diximus libro superiori. Verum mittamus corpora lucida. Nonne de die quoque cernimus montes altissimos, & ex alto etiam vasta maria; etsi multorum millium passibus dissita? Præterea quomodo, cùm duo se intuentur, spiritus sibi occurrentes non gressum impediunt ulteriorem? quo pacto neuter alterum cernet: vel si validior spiritus alterum de rectâ deturbet viâ, alterutri tantùm alterius videndi potestas fiet. Mitto quòd flante vehementiori vento tenuia ista corpuscula procul dispellerentur. Et sunt alia id genus, quæ, ne longior sim, prætereo. Sic igitur colligo, visionem fieri non emissione spiritus, sed receptione specierum: easque naturales esse rerum imagines, in notitiam nos eorum perducentes, quorum sunt imagines.

b Contradictionem.

Sed utrum & hæ accidentia sint, an substantiæ, nec olim convênit. Empedocli sunt corpuscula tenuissima, educta ex objectis iis, quæ repræsentant. Ac eâdem mente alii dicunt esse spiritus subtilissimos, vel semina exiguissima ex objecto per aërem immissa in oculum, ut sint instrumentum efficax visionis. Peripateticis autem magis placet, ut sigillum aureum ceræ, non aurum, sed sigilli solùm imprimit figuram: ita objecta quoque visibilia, non substantiam sui diffundere, sed aëra spiritali modo pingere, easque picturas esse, quas *species visibiles* dicimus. Uti illam de emissione spirituum, de qua antè vidimus; ita hanc etiam de speciebus visibilibus sententiam, valde impugnat Galenus in septimo de Hippocratis & Platonis sententiis, item in x de offic. part. & comment. in lib. 1 προγνωστ. Imò idem libro de oculis, qui & ipse Galeno attribuitur, legere est. Ac, quantum video, inter argumenta, quibus pugnat, familiam ducit, quòd per minutam adeò pupillam nequeat permeare tanta visibilium specierum copia: quarum singulæ repræsentent rem prout sese habet. Nec negare possumus, magnum id esse, ac mirandum: præsertim cùm imagines istæ per minutam adeò pupillam penetrantes in humorem crystallinum, ac tunicam retiformem, longè feliciùs rem exprimant, quàm ullus faceret Apelles, aut Lysippus. Nec enim ex statua hominis, vel ædificii pictura, colligere possis de magnitudine. At illæ specierum visibilium picturæ, ac simulachra, quæ objecta è qualibet sui parte ejaculantur in quamlibet perspicui partem, non solùm repræsentant formam rei, sed etiam magnitudinem. Verùm hæc ut bellè pro Galeno afferantur; corruunt tamen, si dicatur, species eas esse in se exiguas, sed virtute ingentes, ut supra omnes picturas, etiam magnitudines referant. Quippe quæ non reales sint species, sed, ut vocant, intentionales, sive virtuales: quod pluribus explicaremus, nisi in hoc multi adeò jam desudassent ex Peripateticis.

Objicit quoque, quòd saltem species distantiæ, & sitûs, transire nequeat per pupillam. Quasi non color deferatur in pupillam circumscriptus, &, ut loquuntur, modificatus à situ & distantia. Nihil quoque est, quòd ait, eandem montis magnitudinem videri à multis; esse autem absurdum, eandem speciem visibilem plurimorum oculis percipi. Nam idem quoque sonus in aliquot millium aures pertingit. Nempe similiter & hîc comparatum est, quia species quoque visibiles sunt continuatæ quædam emanationes in quamvis perspicui partem ejaculatæ, ut rem coloratam, & in propria quidem magnitudine, per omnem, ut loquuntur, activitatis suæ sphæram repræsentent.

Nonnullis tamen, eorum etiam, qui nobiscum à Galeno dissentiunt, hæc sententia penitus improbatur: ut è Platonicis Plotino *a*; è Scholasticis, Occamo *b*, & Durando *c*. Volunt autem objecta per se videri citra species ullas. Atqui res non recipitur ab oculo; sed species ejus, & per hanc objectum cognoscitur. Quomodo enim percipi possit, quod abest? At abest objectum. Alio igitur opus, quod adsit, & vices sustineat objecti absentis. At quid aliud hoc sit, quàm species, objecti simulachrum? Aliter quoque has species evincimus. Primùm quoniam in speculo videmus ea, quæ sunt à tergo. Nam unde hoc, nisi quia species in speculum impingant, indeque repercussæ in oculum deferantur? Præterea nummum priùs in vasis fundo non video: at, ubi quis aquâ vas replêrit, eundem cerno, eodem situ ac distantiâ consistens. Quid inde manifestius, quàm speciem nummi aqua in summa conspici? Jam quid nisi species est vitri cum rubello, quando iis pingitur, aut mantile, aut paries? Denique vulgatum jam artificium nobile, ea, quæ foris geruntur, in cubiculo repræsentandi ad parietem: fenestrâ tamen priùs perforatâ, oppositoque foramini vitro orbiculari, quod in medio crassius sit, quàm ambitu; ut luculentè, &, ut arbitror, primus reperit, vel exposuit, Joannes Baptista Neapolitanus lib. XVII Magiæ Natur. cap. VI. Quid in hujusmodi ad parietem pictura aliud, quàm species rerum, cernimus, quæ sunt foris? At de tota videndi ratione,

a Lib. 5. ennead. 4.
b In 2. quæst. 17. & 18
c In 2. dist. 3. qu. 6.

non aliunde melius, quàm ex artificio istoc, judicium ferre licet. Ubi vitrum respondet pupulæ nostræ, humorique crystallino: paries autem se habet, ut in nobis tunica retiformis.

Cap. XXVI.

An ad visionem sit opus corpore medio, per quod transmeent species: deque eo discrepantes Democriti, & Aristotelis opiniones. Opaci etymon. Perspicuum quid dicatur. Laxius perspicui nomen à Peripateticis sumi, quàm convenit. Perspicuum duplex. Aristotelica perspicui definitio iterum expensa. Nec raritatem, nec partium interiorum fluxum, caussam videri perspicuitatis. Ne illud quidem satis esse apertum, num lumine sit opus ad colorum species eliciendas ex objectis; an verò ea semper, etiam in tenebris, species emittant. Avempacis error in isto, quòd putaret, colores non esse colores, nisi illuminentur. Muta quædam animantia in tenebris conspicere colores: imò & homines quosdam in tenebris eos videre. Sed quicquid de coloribus sit, saltem lucem etiam cerni ab oculo in tenebris constituto. Et cur dispar ratio sit coloris, ac lucis. Sensus non falli circa species, sed animum circa objecta. Nervorum opticorum meatus observatus ab Herophilo, sexcentorum corporum sectore. Videri etiam, quæ ex adverso pupillæ sita non sint. Uti lux magis conspicua est coloribus, ita alborem magis nigritià videri: & quæ utriusque ratio sit. Minùs pellucida in magis pellucidis conspici, ut crystallum in aqua. Cur nummus in aquis videatur major; item remus fractus, aut flexus. Quare nebula remota appareat densior, & aër remotus videatur coloratus: vera item, & apparentis condensationis discrimen.

AD modum etiam visionis pertinet, utrùm objectum, sive speciem ejus, necesse sit ad oculum deferri per corpus medium; idque perspicuum. Corpore medio opus esse, negabat Democritus: secundùm quem in cælis etiam formicam cerneremus, si inane esset inter nos, & cælum. Et eandem opinionem, quasi ab Orco, revocavit summus vir Keplerus. Atque eo inter alia pugnat; si, quo purior tenuiorque sit aër, eò aliquid meliùs cernatur: omnino, si nullus sit aer, nihil planè morari posse visum, eoque per inane nos acutissimè visuros. Nec operosum fuerit hanc tueri opinionem, si, ut Empedocles statuebat, lumen sit corpus subtile. Nam per inane etiam moveri aliquid posse, solidè satis contra Aristotelem à variis *a* est comprobatum. Sed multò aliter est statuendum, si lumen est qualitas è corpore lucente effluens: quæ Aristotelis est opinio. Neque enim accidens per inane potest deferri; sed corpore opus est, cui inhæreat. Quare cùm Aristoteles lumen esse putaret qualitatem; convenienter doctrinæ suæ requirebat corpus medium luminis, & tenebrarum capax.

Corpus hujusmodi διαφανὲς, sive *perspicuum*, aut *pellucidum* dicimus. Cui opponitur *opacum*. Opacum enim est, quod lumen non transmittit. Quale imprimis elementum terræ: unde & nomen. Nam Ops eadem, ac Tellus, magna Deûm, vel hominum potiùs, mater. Quo igitur aliquid magis est terrestre, eò & magis est opacum. Itaque fumus, & nubes, corpora sunt rara quidem; sed opaca, quia multum habent terræ admixtum. Sunt interea caussa etiam aliæ opacitatis. Ut si corpus naturâ pellucidum imbibat aliquem colorem; præsertim nigrorem: vel si superficies sit confragosa; quæ res itidem umbras gignit. Perspicuum contra est, quod cunctis sui partibus lumen, & tenebras suscipere est idoneum. Atque hoc ipsum, quod lumini sit pervium, est actus corporis perspicui, non quatenus est corpus, sed quatenus est perspicuum.

De perspicui natura præclarè disserit princeps Aristotelis interpres, Aphrodisiensis in Aristotelem de sensu & sensili: item Priscianus Lydus in Theophrastum de sensu, phantasia, & intellectu. Sed nobis tellus non est perspicua; utcunque sit ignis, eoque & coloris particeps. Nempe non quinctuplex, vel quadruplex nobis, uti illis, perspicuum est, sed duplex duntaxat: unum, quod non videtur; ut aër: estque hoc verè perspicuum: alterum, quod secundùm exteriores conspicitur partes; ut aqua, crystallus. Estque hoc interius quandoque coloratum; ut smaragdus, hyacinthus, sapphirus: quorum interior color etiam externùs compâret. Quibus latiùs multò perspicuum patet, hi urgent Aristotelis illud lib. II de Anima, cap. VII, cont. LXVIII: Διαφανὲς λέγω, ὃ ἐστι μὲν ὁρατόν, οὐ καθ' αὑτὸ δέ, ἀλλὰ δι' ἀλλότριον χρῶμα. *Perspicuum*, sive *pellucidum est, quod est quidem adspectabile, non verò per se, sed per alienum colorem.* Quem ad locum annotat Julius Pacius, Philosophus, & Jurisconsultus nobilis, per *alienum colorem* signari *superficiem coloratam, inter quam, & oculum, corpus perlucidum est interjectum.* Atqui aër vel maximè perspicuus est; nec tamen videtur per superficiem coloratam, quam non habet. At crystallus, aliaque id genus, tum interiùs videntur, tum foris; ut cap. XXIV dicebamus. Itaque obscura nimis hæc definitio videtur; si non, ut metuo, falsa.

Quæ caussa sit perspicuitatis, non satis liquet. Multi raritatem dicunt. Sed fumus, & nubes, sunt rara: nec pellucida tamen. Suber, & pumex, non pellucent: rariora tamen sunt vitro, quod perspicuum est. Aqua sic agitata, ut spumescat, non pellucet: sed demum, ubi redierit ad naturam. At tum rarior non est; quin densior potiùs, cùm agitatione exspirarint partes tenuiores. Nec vitrum liquefactum densius est frigido. Hoc tamen pellucet, illud non item. Aliis placet, perspicuitatem esse à fluxu partium interiorum. Sed obstare videtur, quòd cornu pelluceat: & interea sit densum, imò laminis multis actu distinguatur. Nec locum id habet in charta, ubi oleum imbiberit, pellucente. Ita videmus, ut ne illud quidem perspicuum sit nobis, unde quid perspicuum sit.

Æquè caligat mens humana in perspicienda caussa, cur lumine sit opus, Aristoteles quidem in secundo de Anima cap. VII, censet à lumine colorem moveri ad speciem sui gignendam, quæ per corpus perspicuum ad oculum permeet. Nam nisi lumine illustrentur colores, nunquam fore, ut speciem emittant. Quorundam tamen opinio est, etiam in tenebris aëra speciebus repleri; utcunque non videantur actu. Similiter enim hic comparatum esse ac in colore, qui actu etiam est color in tenebris, cùm coloratum actu semper habeat potentiam ut videatur, etsi non videatur actu: quod non satis perspexit Avempace *a*, præceptor magni Averrois: ut qui putârit, colorem, nisi ab externo lumine irradietur, potentiâ esse colorem, eoque essentiam suam lumini debere. Quemadmodum igitur in isto aberravit Avempace: ita hi alios falli existimant, quòd aëra putent specierum in tenebris expertem, quia eas non videamus. Contrà enim hi volunt, objectum nunquam non diffundere de se species. Nam, inquiunt, feles, & id genus animantes, in cellis etiam subterraneis, nihil luminis admittentibus, venatui murium, aliorumque, quibus pascantur, indulgent: eoque sine lumine externo conspiciunt species, citra quas colores non videntur. Imò & exempla hominum afferunt, qui colores sive species in tenebris viderint. Mitto Isidori illud lib. IX Orig. *Albanorum glauca oculis, id est, picta inest pupilla: adeo ut nocte plus, quàm die cernant.* Plinium potiùs adducam, cujus hoc lib. XI, cap. XXXVII: *Ferunt Tiberio Cæsari fuisse naturam, ut expergefactus noctu paullisper, haut alio modo, quàm luce clarâ, contueretur omnia, paullatim tenebris sese obducentibus.* Similiter de eo Tranquillus lib. III, cap. LXVIII: *Erat prægrandibus oculis, & qui, quod mirum esset, noctu etiam, & in tenebris viderent; sed ad breve; & cùm primùm à somno patuissent, demum* b *rursum hebescebant.* Est &

Sexti

a Philopono, Avempace, Averroe, Thoma, Scoto; quem vide in 2. Sentent. dist. 2. qu. 9. sub ejus quæstionis finem.

a Averroes in Arist. l. 2. de Anima, cont. 67.

b *Barthius Adverf. l. 23. c. 23. ex Opsopæi codice, pro* demum *mavult* deinde: *quia* demum, *sit signum tarditatis eas repugnet, quod Suetonius dicat,* ad breve. *Sed* demum *hic simpliciter valet* post, *ut Festus exponit. Eoque sententia fit,* paullo post videre desiisse. *Porro quod de Tiberio hic narrant Plinius, & Tranquillus; idem legas apud Heliodorum Larissæum in Opticis.*

Sexti Empirici in primo Pyrrhoniarum Hypotyposeon *a*: *Τιβέριος ὁ Καῖσαρ ἐν σκότῳ ἑώρα. Tiberius Cæsar in tenebris videbat.* Quod cum de Tiberio retulisset Cælius Rhodiginus lib. xv Antiqu. Lect. cap. 11, subjungit de se ipso: *Id ipsum & mihi quandoque obtigisse, Deo teste, non mentior.* Similiter de se Hieronymus Cardanus lib. VIII de rerum Varietate, cap. XLIII. Deque parente suo, Cæsare Scaligero, idem prodidit Josephus Scaliger *b*: atque addit, & sibi id contigisse usque ad annum ætatis vigesimum tertium. Casaubonus, ad allatum Tranquilli locum, refert, idem de se narrare sibi solitum doctissimum alium, maximæque famæ virum. Etiam De Aquapendente *c* memorat, Pisis sibi cognitum, qui in tenebris probè videret. Et planè credibile est, in vulgo sic affectos esse non paucos, utcunque ipsi ea, fere de ventre duntaxat solliciti, negligant referre, vel saltem ista non perveniant ad aures eruditiorum; quibus fere placet illud *d*, *Odi profanum vulgus & arceo.* Quamobrem possit non absurda eorum videri opinio, qui & nocturnis in tenebris censent aëra speciebus esse visibilibus refertum. Nam absque isto, quomodo non muta modò animantia quædam, sed etiam hominum aliqui, qui sicco essent cerebro, & oculis flammantibus, ope solius interni oculorum luminis, ut dixi, rerum species conspicerent? Nisi fortè pro Aristotele, externum semper lumen exigente, dici hoc possit, ab istiusmodi oculorum lumine copioso foras prodire lumen aliud, quod colores irradiando ab iis eliciat species. In quo si cujus animus acquiescat, quando aliquid hoc profectò est, & melius occurrit nihil, equidem non multum refragabor.

a Pag. 17.
b Epistola de vetustate gentis Scaligeræ.
c Lib. de visus organo part. 2. cap. 4.
d Horat. l. 3. od. 1.

Verùm de isto nunc certi aliquid signare non est animus. Esto igitur, ut colores cerni non possint, nisi, quod aëris est interjectum, illuminetur: id saltem extra controversiam posuero, lucem etiam spissis cerni in tenebris posse. Uti candelam fenestris appositam: cujus splendorem, longissimo dissiti intervallo, videmus, aëre adeò tenebricoso, ut si quid oculis objeceris, album, an atrum sit, dignoscere nequeas. Nempe multum est discriminis inter lucem, & colorem. Illa uti per se inhæret corpori lucido, ita primò, & per se, cernitur. At color est secundarium visus objectum; eoque non videtur, nisi beneficio luminis à luce exeuntis. Nec solùm lucem ignis nostri in tenebris videmus: sed etiam oculorum felis, vel lupi, item λαμπυρίδος, sive cicindelæ, cornuum quorundam, putrium lignorum, & faucium in piscibus nonnullis. Qualia Aristoteles *e* fatetur, *λάμπειν*, *lucere*: at non lucem emittere. Nonnulli tamen ajunt, & ab istis aliquid luminis in aëra prodire. Esto sanè: erit tamen id adeò minutum, ut minimè valeat illuminare aëra vicinum oculis nostris. Quamobrem fatendum, lucem etiam eminus videri, quando colores, & rei lucenti, & oculo tuo vicinos, ob tenebras non discernas.

e Lib. 2. de Anima, cont. 72. & lib. de sensu, & sensili c. 3.

Extremo illud loco in considerationem venit, an visus etiam fallatur circa objectum suum. Quod sanè si est, multum decesserit de præstantia hujus sensus, atque adeò de pretio beneficii divini, quo videndi attribuit facultatem. Quid enim certi erit in rebus humanis, si nec iis credere licet, quæ videmus? Verum enimvero non fallitur sensus circa species; verùm animus decipitur circa objecta; quod falsâ fit ratiocinatione: idque defectu alicujus conditionis, quæ vel organum attingat, vel objectum, vel medium. Organum dicebamus esse oculum, & nervum opticum. Oculi varia esse vitia possunt, alia ratione tunicarum, alia humorum. Ut si tunica cornea sit corrugata, quod umbram facit: si item humor aliquis, sive is aqueus, sive vitreus, sive crystallinus (omnes enim eos species transmeare debet) vel spissior fiat, vel coloretur. Prius offuscet visum, quia caliginem gignit. Alterum facit, ut non offerat se visui color genuinus.

Etiam nervus opticus quandoque in vitio est, nunc dexter, nunc sinister. Duo enim sunt pro binis oculis, iique in bene affectis & longitudine, & crassitie æquales. Uti autem, iis obstructis, cæcitas oritur, ita & pejus videmus, si vel leviter aliquid humoris adfluxerit. Mirè enim angustus est meatus, quo spiritus permeant. Atque hæc est caussa, cur eum negent multi. Sed observavit eum, Galeno teste, Herophilus is, quem Tertullianus *a* prodidit, ad fabricam hominis cognoscendam sexcenta dissecuisse corpora. Etiam in bubus foramen hoc, licet δυσθεώρητον *b*, sagacissimo naturæ mystæ, Fortunato Plempio, observatum in florentissima hac Amstelodamensium urbe, priusquam inde ad medicæ artis professionem arcesseretur in inclytam Lovaniensium Academiam. Atque hæc de visis instrumento.

a Lib. de Anima cap. 10.
b Vitem-spicuum.

In objecto autem requiritur, ut justæ sit magnitudinis. Nam nimis exigua nequeunt sic speciem sui pingere, ut visibilia sint. Situs etiam ejus attenditur, ac intervallum. In situ confert illud, ut opponatur pupillæ, sive foramini uveæ. Scio, etiam à latere species irradiare ac fluere in latus pupillæ, & tunicæ retiformis: imò paullò plus dimidio hemisphærii nostri à latere conspicimus. Sed ea, quæ sic à latere cernimus, nonnisi confusè videmus: eoque proclivior tum est error. Jam intervallo etiam certo definitur vis videndi. Hoc spatium vocitant sphæram activitatis visoriæ: extra quod neutiquam irradiant species. Sed sphæra isthæc variat pro objecto, & organo. Pro oculo enim diversa est videndi facultas, ut nullum certum ejus spatium possit præfiniri. Lux præterea è longinquo videtur, etiam unde color non conspicitur, & è coloribus albor magis nigrore cernitur. Quorum ratio ex iis cognoscitur, quæ Alexander Aphrodisiensis de colorum principiis disserit lib. 1 quæst. natural. cap. 11. Nempe uti in aëre præsentia lucis, hoc est, corporis lucidi, quod primum est visibile, caussa est, cur illuminetur aër, vel aqua, ejus verò absentia caussa est tenebrarum: ita in coloribus, qui secundum sunt visibile, eo quisque magis est conspicuus, quo plus habet perspicui admixtum, ut fit in albore: eo minus conspicuus, quo plus habet opaci, ut fit in nigrore.

Adhæc medium attenditur, quod est perspicuum. In hoc requiritur, ut sit coloris expers: cùm per vitrum viride, omnia viridia; per flavum, omnia flava; per rubrum, omnia appareant rubra. Etiam in pellucidis, ut videantur, opus ea minus esse pellucida illo, per quod videntur. Nam in aëre propinquo non conspicimus aëra; nec aquam ab aqua dignoscimus: sed crystallum in aqua cernimus, quia minùs pellucet crystallus. Quod cum dicere aliqui vellent, crystallum dixere esse rariorem aquis. Atqui pumex, ut retuli *c*, crystallo est rarior. Nec per eum tamen conspicimus: quia magis quidem rarus crystallo, sed magis quoque opacus. Non raritatem igitur hic attendimus, sed perspicuitatem; quæ sæpe aliunde est, quàm raritate. Hoc quoque ne fallamur facit, si medium sit uniforme: quale constanter speciem reservat. Sin difforme, hoc est, nunc densius, nunc rarius; speciem immutat. Nam, si è denso prodeant in rarius, dispergunt se species à perpendiculari: sin ex raro ferantur in densum, addensant se circa perpendicularem. Nummus itaque in aqua per aëra conspectus speciem gignit sese majorem: quia ea, ex medio spissiori in rarius, abit à perpendiculari, magisque attenuatus dispergitur. Remus item, cujus pars in aquis, pars extra eas, fractus videtur, quia simulac exit ex aquis, ob medium diversum, geniculum sive flexuram facit, atque ita nobis fluxus apparet. Res enim videtur, prout se species nobis offert. At defertur species flexa. Quod non fit in medio uniformi; ubi radii semper recti ac simplices. Ad deficientem etiam medii conditionem pertinet, quòd nebula propinqua minor videatur distante. Nam, ut Cæsari Scaligero *d* bellè observatum, translucidi corporis partes ob spatii, per quod videmus, amplitudinem, in recta linea præbent speciem corporis condensati. Non est quidem vera condensatio, quia hæc fit per partium compositionem: est tamen condensatio apparens, quæ fit per dispositionem partium multarum in recta linea. Unde & aër propinquus non videtur coloratus, sed remotus.

c Cap. sup.
d Ad Card. exercit. 61. sect. 3.

Cap. XXVII.

Post visum cæteris sensibus præstantiorem esse auditum. Quæ sonum simpliciter cieant, quæ item majorem gignant: & cur vesica non sonent, nisi subitò displosa: unde item sit campanarum sonus diuturnior. Sonum non esse immediate à collisione corporum, sed à fractione aëris. Quid vox sit. Cur cicadæ non sint vocales: neque item pisces maximam partem. Et cur iis abstinuerint Pythagorici. Gemina vocis divisio. Cur surdastri manum concavam auribus admoveant. Quamobrem Deus eas nobis dederit cartilagineas, & exsangues. Cur interioris auris meatus sit rotundus, angustus, confragosus. Quare membrana, cui tympano nomen, sit tenuis, densa, sicca. Ossicula tria ἀκουστικὰ æqualia credi in ætate puerili, ac virili. Non solùm posse auribus audiri; sed canaliculo etiam, qui in os desertur. Alii duo usus canaliculi hujus. Per aquas etiam audiri: imò & pisces nomina sua addiscere. Quomodo sonus gyris quibusdam, qui paullatim augeantur, à collisis corporibus in aures pertingat. Aëra interiorem non esse corporis humani partem, eoque nec organum esse auditus.

Visui dignitate proximus est auditus: ob cujus item beneficium Deo plurimum debemus. Est enim homo animal πολιτικὸν *a*, ac sociale: sermone autem (qui, nisi auditu præditi essémus, frustra institueretur) alter alteri sensa animi aperimus, atque exponimus. Jam quid pulchrius artibus ac disciplinis liberalibus: quibus rerum divinarum, humanarumque scientia continetur? Scio, & legendo eas addisci. Attamen nemo dubitaverit, quin magis imprimantur animis nostris, quæ vivâ haurimus voce, quàm quæ tantummodo leguntur. Itaque nec defuere, qui in sensibus externis auditui tribuerent palmam. Sed enim abunde iis, ni fallor, occurrimus, cùm visus præstantiam prædicaremus *b*.

a Civile.

b Cap. 23.

Ut verò natura auditus cognoscatur, considerare est opus, & sonum, qui auditur, (objectum vocant:) & aurium instrumentum, quo audimus: & aëra externum, atque interiorem, per quorum utrumque sonus desertur.

Sonus ἀμέσως *c* provenit ex aëris fractione, vel aquæ. Sed plurimum aëris; idque collisione duorum corporum solidorum. Nam pulveris, & plumæ collisio non excitant sonum. Imò nec duo solida collidi est satis: sed exigitur, ut hoc contingat celeriter, & cum violentia. Nempe ut citiùs fiat ictus aëris, quàm commodè is possit cedere. Unde Aristoteles lib. II de Anima *d*, Ὁ ἀὴρ ἐὰν ταχέως καὶ σφοδρῶς πληγῇ, ψοφεῖ· δεῖ γὰρ φθάσαι τὴν κίνησιν τοῦ ῥαπίζοντος τὴν θρύψιν τοῦ ἀέρος, ὥσπερ ἂν εἰ σωρὸν ἢ ὁρμαθὸν ψάμμου τύπτοι τις φερόμενον ταχύ. *Aër si cito vehementerque percutiatur, sonat. Opus est enim, ut percutientis motus diffusionem præveniat aëris: perinde atque si cumulum aut acervum arenæ, cùm fertur, velociter quis verberet.*

c Immediate.

d Cont. 79.

Atque hoc etiam locum habet, si citra concursum solidorum fiat sonus: ut cognoscere est ex vesicis inflatis, quæ sonum cient nullum, si aër egrediatur sensim: magnum verò, si cum impetu subitò erumpat. Quàm verò decipiantur, qui semper requirunt solidorum collisionem ad sonum, multa ostendunt. Nam facilè eos refellit, quòd unda undæ illisa excitet sonum; & nubes rupta à fulmine; & aër virga, aut flagello, subitò percussus; inque tibiis, vel aliis allisus musicis instrumentis; & ignis, si aquam infuderis; & alia id genus multa. Quare utcunque id facere neglexerit Aristoteles *e*, distingui opus inter ea, quæ quomodocunque faciunt sonum, & quæ sonum efficiunt, vel majorem, vel diuturniorem. Major ac vehementior est, quando concurrunt corpora solida, ac dura; ubi unum resistit alteri, priusquam fugam capessat. Item lævia ac polita; quia si aspera & inæqualia fuerint, cavis sive depressis partibus non editur sonus; eoque nunc sonans, nunc non item, minor est, & imminutior. Contrà fit in politis; ubi quævis pars aëra atterit, & frangit. Concava autem, uti tintinnabula, & campanæ, sonum faciunt longiorem: quia iis impulsis, aër non invenit, quà exeat; eoque ab uno latere impingente in alterum, resonant hæc instrumenta, etiam ubi desiere pulsari. Porrò etiam cùm ista concurrunt, sonus non est ἀμέσως *a* à collisione corporum istorum; sed à fractione aëris, quæ fit à corporibus allisis. Itaque & pannus recens, licet res mollis, vehementem edet sonum, si rumpas: quod inde est, quia dum frangitur, aër vicinus variè discerpitur. Neque sonus est in corporibus collisis; sed in aëre intermedio, qui à collisis corporibus attritus frangitur, fractus sonat, sonumque receptum porrò ad aures defert.

e Lib. de Anima cap. 8.

a Immediate.

Sonus vel est rei animatæ, h. e. vitâ & sensu præditæ, vel rei inanimæ. In inanimis generali nomine *sonus* vocatur; in animatis, *vox*. Nec enim cuncta animantia vocem edunt. Exsanguium quippe, ut sunt insecta, vox non est: ne cicadarum quidem, licet canere dicantur. Non enim sonus is fit ore, sed allisione spiritus ad membranam sub pectore: ut observare licet digito admoto. Etiam ex sanguine præditis pisces vocales non sunt: unde proverbium, Ἀφωνότερος ἰχθύος *b*. Ac propterea Pythagoras interdixit suis esu piscium. Notum illud ejus symbolum, Ἰχθύων μὴ γεύεσθαι *c*. Sanè apud Plutarchum in Sympoſiacis lib. VIII, quæst. VIII, inter alias ejus caussas adfertur, quòd pisces propter silentium videantur contubernales Pythagoreorum. His enim, quos in disciplinam recepisset Pythagoras, minimùm biennii indicebat silentium; quo tempore dicebantur ἀκουστικοί; uti silentii lex ἐχεμυθία: de quo Agellius lib. I, cap. IX.

b Piscis magis mutus.

c Ne gustes pisces.

Vox igitur non aliud est, quàm aëris respiratione attracti ad arteriam asperam collisio. Ea vel est ἄναρθρος *d*, ut grunnitus, barritus: vel ἔναρθρος *e*, ut sermo humanus, & ejus in psittacis, picis, aut corvis, imitatio.

d Inarticulata.

e Articulata.

Sonus præterea vel primus est, vel reflexus. Posterior *Echo* vocatur: de qua, quia in Diis locum meruisse visa, commodiùs agam, cùm affectiones corporum explicabimus numinum loco habitas. Nunc ex humanæ naturæ mirandis animus est deducere hominem ad Deum; in cujus notitia consistit sapientia nostra: postea cum his stultitiam gentium comparabimus.

Auditus organum sunt aures: in quarum fabrica, multa gignunt admirationem. Primùm exteriorem consideremus aurem. Eâ carent, quæ plumis, vel squamis, sunt obtecta: sed homini, & aliis data est animantibus, ut meliùs excipiatur sonus, ac si jam is meatum prætervolârit, à parte postica antrorsum pulsus subeat eundem. Unde videas, surdastros, ut meliùs audiant, cavam auri manum admovere. Atque id quoque Hadrianus Cæsar facere solebat: deque Arriano consule idem prodidit Galenus. Nec dubium est, quin ob longas aures acutiùs audiat asinus, (nihil enim temere fecit natura) verùm animal stupidum non capit quicquam voluptatis ex ulla harmonia; sed omnia metitur ventre. Ne illud quidem de nihilo est, quòd datæ sint nobis aures, non carneæ, quales mollitie suâ facilè conciderent; non osseæ, quæ facilè frangerentur, & in somno forent impedimento: sed cartilagineæ, & exsangues, ut eandem semper retineant fornicis figuram, ad sonum commodè excipiendum.

In aure interiori, quæ verum est auditus instrumentum, primùm occurrit meatus angustus, & rotundus: & angustus quidem, ne aër exterior subitò, ac confertim irruens, læderet membranam, quæ meatum hunc terminat. Eâdem fit, ut minùs pateat ingressus insectis noxiis, vel pulveri etiam. Imò si quid inciderit, id, quia meatus est obliquus, ac sursum ducit, mox decidit. Simul obliquitas ista cum anfractibus facit, ut aër sonum deferens, eum certius retineat, ne aliò diffluat. Meatum hunc ἀκουστικὸν *f* excipit membrana exigua instar pellis in tympano tenta: unde & ea vulgo *tympani* nomine vocatur. Est hæc tenuis, ut faciliùs externum recipiat sonum: & den-

f Auditorium.

densa, ne tam facile frangatur, si sonus sit admodum vehemens: & sicca, ut interiùs majorem reddat sonum. Sanè surdi sunt, quibus ea est crassior. Uti & malè audiunt, quibus humor viscidus ad pelliculam hanc adfluxerit. Membranam eam sequitur meatus alter, qui Aristoteli *cochlea* nominatur, à figura. Hic aër est, qui discriminis ergo *internus*, multis etiam *innatus* vocatur. Atque is aër, ab externo percussus, efformat soni imaginem: quod fit, tum tribus, quæ continet, ossiculis; tum chordâ tenui, tympano obtensâ; tum musculo perexiguo. Ossiculis ob similitudinem data sunt nomina, malleoli, incudis, & stapedis. Id verò non satis mirari licet, quòd produnt *a*, parem ea magnitudinem obtinere per omnem vitam, ut nec minora sint infanti, quàm seni. Jucundissimæ etiam est considerationis, quòd ab aëre interno canaliculus in os defertur: & inde fit, ut, qui vitio membranæ sive tympani non percipiunt sonum externum, hi audiant sono per canaliculum illum delato ad aëra interiorem: unde porro per anfractus angustos (*labyrinthum* nuncupant) recipit se ad nervum ἀκουστικὸν *b*: uti inde ad sensum communem. Si tamen labyrinthus, vel nervus ἀκουστικὸς, fuerit obstructus, nihil canaliculus juvat. Nam duabus quidem viis fertur sonus ad aëra innatum: sed inde una solum via est ad sensum communem. Cæterùm uti, quò exteriorem sonum percipiamus per tympanum, necesse est aëra interiorem quiescere: ita &, ut sonus per canaliculum subiens recipiatur ab aëre interiori, opus est, ut ne sonus ullus ex manducatione cibi in ore sit. Cujus rei experimentum ex me habeo. Nam ante annos circiter duodetriginta cùm obstructâ tympani pelliculâ admodum essem surdaster (quod malum, cùm alioqui acutissimè, & ad multorum admirationem, audiissem, tribus plus minus mensibus duravit) nihil planè, si cibum manderem, intelligebam; sed necesse erat, ut cibus ore jam receptus neutiquam versaretur, vel dentibus comminueretur, donec, qui loqueretur mecum, sermonem absolvisset. Quanquam verò haut levis iste canaliculi illius usus est; non eo tamen solum surdis, aut surdastris, prodesse existimandum. Planè enim ad omnes hoc pertinet, quòd per hunc canaliculum aër ore receptus pervenit ad aëra innatum, ad eum reficiendum: & inde revenit in os, ad eum repurgandum: similiter nempe, atque ad cordis respirationem, tum inspiratione, tum exspiratione aëris, opus est. De organo satis.

a Laurentius Anatom. l. 12. cap. 12.

b Auditorium.

Medium, quo sonus defertur, est duplex: unum externum, alterum internum. Externum fere est aër exterior: quandoque etiam aqua *c*. Nam in aqua audiri, testes sunt urinatores. Et pisces cum silentio capiuntur: consuetudine etiam quidam in vivariis ad cibum congregantur cum plausu: ut Plinius refert l. x, cap. LXX. Sed mirandum magis, quod addit: *in piscinis Cæsaris genera piscium ad nomen venire, quosdam singulos.* Est & Ciceronis lib. II ad Att. epist. I: *Nostri principes digito se cælum putent attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant.* Ac Lucianus de Dea Syria similiter de piscibus: Οὗτοι δὲ καὶ οὐνόματα ἔχουσι, καὶ ἔρχονται δὲ καλεόμενοι· *Hi & nomina habent, atque iis vocati adveniunt.*

c Arist. lib. 2. de anima text. 79.

Quod ad modum attinet, quo sonus per aëra defertur, res sese habet in aëre sonum diffundente, uti in aquis lapillo aquæ injecto: ubi circuli fiunt primùm exigui, mox majores, majoresque. Quam rationem scitè refert Vitruvius lib. v de Architectura cap. III, ubi de theatro disserit: *Vox*, inquit, *est spiritus fluens, & aeris ictu sensibiles auditui. Ea movetur circulorum rotundationibus infinitis: uti si in stantem aquam lapide immisse nascantur innumerabiles undarum circuli, &, quam latissimè possint, vagantes; nisi angustia loci interpellaverit, aut aliqua offensio, quæ non patitur designationes earum undarum ad exitus pervenire. Itaque cum interpellentur offensionibus, prima redundantes insequentium disturbant designationes. Eâdem ratione vox ita ad circinum efficit motiones. Sed in aqua circuli aquæ planitie in latitudinem moventur: vox & in latitudinem progreditur, & altitudinem gradatim scandit. Igitur ut in aqua undarum designationibus; ita in voce, cum offensio nulla primam interpellaverit, non disturbat secundam, nec insequentes; sed omnes sine resonantia perveniunt ad imorum, & summorum aures.* De innumerabilibus aquarum circulis, ex lapillo injecto, idem legas apud L. Senecam lib. I Quæst. Nat. cap. II. Ac auditum similiter fieri, judicium quoque fuit Alexandri Aphrodisiensis: sicut testes nobis Philoponus, & Simplicius. Estque ejusdem sententiæ Themistius: uti & Averroës in lib. II de Anima contextu sive particulâ LXXVIII.

a Sua repositus, sic exigente sententia ex editione Florentina an. 1522. In Torneisiana anni 1588. pro eo sine editum: sed perperam.

Per hosce igitur aeris gyros sonus tandem pervenit in concavum aurium; atque hìc allidititur ad tympani pelliculam, & aërem interiorem; qui alterum est auditus medium. Nam ut aër exterior pulsatur ab collisione corporum solidorum: sic interior hic percutitur ab aëre exteriori, & imaginem soni externi exhibet intus, ossiculorum trium, & aliorum, quæ diximus, interventu.

Plerique aëra hunc interiorem esse organum auditus arbitrantur. Quæ sententia eo satis refellitur, quòd si organum sit corporis, pars quoque erit. At hoc de aëre innato dici nequit. neque enim vel ex semine, vel sanguine fit; sed aëre externo: neque id per concoctionem & elaborationem, ut in spiritu; sed solo accessu aëris externi; qui eò penetrat, partim per narium meatus, partim per canaliculum in os desinentem. Itaque nec ab externo aëre aliter differt, quàm puritate, & quiete.

Cap. XXVIII.

Quæ bona nobis à sensu tactus proveniant. An cutis, & carnis mollities, certum sint signum ingenii subtilioris. Non cor, non carnem, non nervos duntaxat, esse organum tactus; sed singula hæc, imò qualibet corporis membra, præter ossa. Cutim verò de principatu in istoc cum nervis certare. An ob tantam tangibilium qualitatum multitudinem, iis sit assentiendum, qui putant, tactum non esse sensum unicum, sed multos. Titillationem Veneream non esse sextum sensum exteriorem. Ad tactum non requiri medium; deque eo Aristotelis opinio rejecta.

TRes præterea sunt sensus exteriores; ex quibus, quin tactus præcellat, minimè est dubitandum. Imò non defuere, qui principem ei locum darent, quia sine visu, & auditu, malè nobis erit; sine tactu planè esse non possumus. Sed illis superiùs occurrimus. Interea minimum illi tertium deberi locum, indicat; quòd cùm sensus cæteri in certa corporis parte suum habeant organum; hujus se per corpus diffundat universum. Et quàm multa, vitæne noxia sint, an profutura, tactu exploramus! Ut omnino eo opus sit ad acquirendam, uti naturæ scientiam, sic etiam prudentiam. Omnis enim generis artificia eo exercemus. Nec leve illud ducendum, quod nisi tractes, regi non possint muta animantia: quorum in omni vita utilitatem quis ignorat? Hoc etiam tam præclaro sensu, si Aristotelem in secundo de Anima *a* audimus, homo cuncta exsuperat animantia. Propterea quoque hominem censet esse animantibus cunctis prudentiorem: ac indicium ejus rei capere jubet, quòd οἱ μὲν σκληρόσαρκοι, ἀφυεῖς τὴν διάνοιαν· οἱ δὲ μαλακόσαρκοι, εὐφυεῖς· *quòd, qui dura sunt carne, ii sunt tardi ac stupidi: qui vero carne sunt molli, hi ingeniosi sint.* Vult igitur, ingenii subtilitatem pendere à temperamenti bonitate: hoc autem cognosci ex cutis ac carnis mollitie. Quod difficile est conciliare cum eo, quòd in Problematis *b* ait, melancholicos esse ingeniosos: quales sine dubio corpus habent durum terreumque. Atra enim bilis terræ respondet. Sed & feminæ molliori cute carneque sunt viris: nec eò vincunt ingenio. Et quàm ingeniosi sunt elephanti! quàm duro tamen corio obtecti!

a Cap. 9. context. sive particula 94.

b Sect. 30. quæst. 1.

Organum tactus Themistio, & Simplicio, est cor,

præeunte, ut videtur, Aristotele, neque id uno solùm loco. Aphrodisiensi autem, & Philopono, imò & Averroi, est caro. Nervus verò Galeno; uti & Alberto Magno, Thomæ, Scoto, Janduno, aliis. Sed ut nihil horum non tactûs est organum: ita nihil eorum solùm est organum. Nam si ossa exceperis, quorum planè terrestris est natura: nulla non corporis pars tactu prædita est. Nec cur nervos organum, cutim tantùm esse medium tactus putarent, caussa erat justa. Siquidem cutis nervorum est propago: ut citra dubium facultatis ejusdem sint participes. Imò cutis, Galeno teste *a*, vel maximè est tactus organum. Utcunque enim nervi ob duritiem magis sentiant divisionem continui: cutis tamen, ob melius temperamentum, faciliùs percipit calidum & frigidum, humidum & siccum.

a Lib. 1. de temperam. cap. 9.

Objectum tactus exprimi nequit uno nomine. Unde quæstio est, utrùm tactus sit sensus unicus, an multi. Ægidius Romanus distinctos sensus putat, eum, quo calidum, & frigidum, & illum, quo humidum, ac siccum, sentimus. Sed id nihil est, quia, cùm hæ sint qualitates primæ, formaliter conveniunt. Sunt enim istæ objectum tactus primarium; uti secundarium sunt durum, molle; asperum, politum; grave, leve: ac par ratio in cæteris qualitatibus secundis. Sed quæstio est, an ad tactus sensum etiam pertineat ille, quo sentimus adustionem, vel vulnus, vel Venereum pruritum. Planè ita statuendum. In adustione enim molestia est à calore nimio, qui qualitas est tactilis. Et satis liquet, tactu percipi divisionem continui. At in Venereis titillatio est, ab adblandientium tum qualitatum, tum spirituum appulsu. Quippe appulsus ille, ubi tactu in partibus ei rei destinatis percipitur, voluptatem tantam ciet: ut superiùs *b* quoque diximus. Quare non audiendus est Cæsar Scaliger *c*, cùm Venereum pruritum facit sensum sextum exteriorem.

b Cap. 22.
c Exercit. ad Card. 286. sect. 3.

Medium, quod τὸ μεταξὺ Aristoteli, tactui est nullum. Scio si nervos consideres, rectè cutim, & carnem, medium dici internum. Sed non sunt ea medium necessarium; quia & cutis, ac caro, per se sentiunt, & ablatis illis, sentiunt nervi. Multò minùs, quod Aristoteles *d* putabat, opus est aëre, & aquâ, ad hunc sensum. Nam ut aliquid aëris, vel aquæ, intermedium sit, si arctè junguntur duo corpora aspera, & inæqualia: nihil tamen tale, si plana sint, læviaque. Non igitur in tactu, uti neque gustu, locum habet effatum illud Aristotelis *e* de sensuum objectis: ἐπιτιθεμένων ἐπὶ τὸ αἰσθητήριον, οὐκ αἰσθάνεται· *impositorum supra sensus instrumentum non est sensus*.

d Lib. 2. de Anima contextu sive particula 113.
e Lib. 2. de anima, cont. 116.

Cap. XXIX.

Gustum esse sensum à tactu diversum. Esse & illum ingens Dei beneficium. Quo fine Deus linguam fecerit spongiosam, ac bibulam. Cur ea melius gustet mucrone, quàm radice. Unde fit, quod palato etiam gustemus, & an nobiscum hoc commune habeant bestiæ. Saporis materies constat sicco terreo, & humido aqueo. Calor autem est, qui ista miscendo temperandoque efficit saporem. Tria ista, ut Aristotelem, sic etiam Theophrastum, definitione saporis complexum. Etsi idem partes habeat siccas, & humidas, saporem tamen propriè humori inesse: proque humidi percolatione & concoctione majori, aut minori, saporem esse meliorem, vel deteriorem. Dulce, & amarum, sapores esse extremos. Ad dulce referri pingue, ad amarum autem salsum. Sed pingue non tam esse propriam saporis speciem; quàm communem plurium saporum affectionem. Quatuor intermedii sapores; acre, austerum, acerbum, & acidum. Quod Comico vinum asperum. *Cur Democritus, Epicurus, Lucretius, putarint unum idemque huic esse dulce, illi amarum: & ratio ejus opinionis, una cum sententia ipsa, quæ & Theophrasto placuit, adducta. Refellitur opinio veterum, existimantium, objectum idem uni imprimere saporem dulcem, alteri amarum. Salivæ in gustando usus. Cur ægrotis videantur amara, quæ sunt dulcia.*

POst tactum sequitur gustus: quia, ut Aristoteles *a* inquit, τὸ γευστόν ἐστιν ἁπτόν τι. *gustabile est quiddam tangibile.* Sanè citra tactum nihil gustare possumus. Uterque etiam sensus non species modò objecti, sed ipsa recipit objecta; nempe qualitates, ut vocant, reales: quæ magnam ostendunt cognationem. Nec propterea, gustu ad tactum revocato, quatuor solùm erunt sensus exteriores. Cunctæ enim corporis partes tactu præditæ sunt: soli linguæ, vel unà cum hac palato, gustus inest. Imò nec lingua, si prorsus insipida admoveris, gustat, licet tangat. Quin igitur objecto differant, eoque sensus sint diversi, minimè dubium est.

a Lib. 2 de anima, cont. 101.

Etsi verò eorum damnemus voluptates, qui ventri obedientes, se cibi & potus gaudiis dedunt: non diffitendum tamen, in gustus etiam sensu magnopere bonitatem relucere divinam. Nam eo discernuntur alimenta ab iis, quæ non sunt idonea ad nutriendum; sed tantùm ad medicandum, vel etiam ad neutrum horum. Saporum verò gratia ac diversitas facit, ut magis alliciantur animantia ad corporis sui conservationem. Homo præterea iis invitatur ad amandum, & celebrandum Deum; qui tantam etiam curam gesserit corporis nostri. Muta item animantia, ad utilitatem, & voluptatem hominis, saginata, hoc pacto ei redduntur addictiora. Meretur igitur præclarum hoc Dei beneficium, ut distinctè in eo consideremus, & quid illud sit, quo gustamus, & quid gustemus, & quomodo id fiat.

Organum gustus exterius quidem est cuticula, sive membrana linguæ cum rarâ ejus, & laxâ carne; quæ eo fungosa est, sive spongiæ similis, ut humores, quibus sapor defertur, faciliùs imbibat. Interius autem organum sunt nervi in membranam linguæ se spargentes ac diffundentes; sive spiritus gustatorii nervis istis contenti. Ac cuspide quidem linguæ meliùs gustamus, quàm medio ejus, vel radice; ut experientia ostendit. Nam ingratos sapores mox à primore lingua devolvimus ad interiorem, quò minùs eos gustemus: gratos autem ab interiori revocamus ad cuspidem, quò sapore meliùs fruamur. Et ratio horum obscura non est. Nam mucro linguæ mollior est, seu carnem, seu nervum attendas. Habet etiam humoris quantum satis ad percipiendum saporem. Interior verò sæpe salivâ sic abundat, ut ob humorem nimium sapor aliquid deperdat sui. Cur verò etiam se porrigat gustus ad palatum; caussa hæc videtur, quòd lingua, & palatum, imò os totum, membranam habeant communem. Muta tamen animantia linguâ solâ gustare, Plinii *b* judicium est. Sed si in his membrana se similiter habet; cur disparem censeat gustandi rationem, non satis video.

b Lib. 11. cap. 37. multo post dimidium longitudinis.

Objectum gustus est sapor. Ad cujus generationem concurrunt siccitas terrea, humor aqueus, & calor externus. Horum priora duo se habent, ut materies; tertium, ut efficiens. Siccitas requiritur, non ignea, quæ evanidum quid esset, ob materiei tenuitatem; sed terrestris, ob materiem crassiorem. Humor exigitur non aëreus, qui & ipse citò dissiparetur; sed aqueus, qui vim habet alendi. Denique calore est opus, ut ab eo siccum & humidum commodè misceantur, & concoquantur. Hujusmodi enim misturam præstat calor: qui, ut liquet ex fructibus Soli, vel carnibus igni nostro, expositis, concoctione saporem conciliat alimentis. At locis frigidis, aut etiam si frigidus sit annus, non perducuntur fructus ad justam concoctionem, ac maturitatem. Tria, quæ diximus, Aristoteles definitione eâ saporis est complexus; quæ exstat libro de sensu & sensili cap. IV. Idem fecit Theophrastus lib. VI de caussis plantarum, cap. 1, ubi sic describitur χυμός, ἡ τοῦ ξηροῦ διὰ τοῦ ὑγροῦ διήθησις ὑπὸ θερμοῦ· *sapor est partis siccæ per humorem ex vi caloris percolatio.* Intelligi autem ξηρὸν γεῶδες, *siccum terrestre*, ipse dicit Theophrastus: uti & Aristoteles expressit. Utrùm verò

verò plus sit sicci terrestris, an humidi aquei, nihil interest. Est ubi prius habeat locum; ut in zingibere, & cineribus, qui amari; est ubi obtineat posterius; ut in lacte, aut vino: est ubi nunc hoc, nunc illud superet; ut in pomis. Semper interea sapor magis in partibus est humidis, quàm siccis. Ut argumento est, quod salem non gustamus, nisi is, salivâ priùs admotâ, liquescat: nec piper vel cinnamomum gustaremus, nisi humectarentur ab eadem saliva. Eo autem melior est sapor, quo humidum magis sit percolatum per terreum, & à calore magis concoctum. Contrà eo is deterior fuerit, quo imperfectior erit concoctio.

Quemadmodum verò duo sunt extimi colores, albus, & niger; cæteri sunt intermedii, alii tamen aliis magis vergunt ad extremos: ita quoque se res habet in saporibus, secundùm Aristotelem in II de Anima, *a*, & lib. de sensu & sensili *b*. Extrema autem statuit τὸ γλυκὺ, καὶ τὸ πικρὸν, *dulce, & amarum.* Verùm inquit, ἐχόμενα, τοῦ μὲν τὸ λιπαρὸν, τοῦ δὲ τὸ ἁλμυρόν· *Hæret dulce quidem pingui: amaro autem salsum.* Ubi pingue, & salsum, ad dulce revocat, & amarum, non ut specie eadem, sed ut cognata. Sed de pingui etsi adsentientem habeat Theophrastum, Plinium, alios; à magistro tamen abit Cæsar Scaliger *c*: atque id ob rationem, ut censeo, minimè aspernandam. *Pingue*, inquit, *non sapor est, sed affectus; sicut ejus contrarium. Est enim in saporibus macredo quædam.* Ac mox: *Pingue etiam invenias in saporibus contrariis. Scilicet vel ad calorem vergentibus, vel cum summo frigore conjunctis: ut in adipibus, lachrymis coniferarum, papaveris lacte, & lactucæ. Nec minus in insipidis, quales sunt axungiæ. Ita in dulci, velut in ovillo lacte; atque in acri, ut euphorbio; in mediocri, ut tragacantha.* Intermedios autem sapores quatuor Aristoteles ponit: τὸ δριμὺ, αὐστηρὸν, στρυφνὸν, καὶ ὀξύ· quorum primum est acre, ut piper: alterum austerum, sive asperum, quomodo asperum vinum leni opponit Comicus *d*; estque & tale mespilum: tertium est acerbum, sive immite, ut cornum: postremum denique acidum, ut rumex.

a Cap. 10. part. 105.
b Cap. 4.
c Exercit. 198. sect. 12.
d Heaut. act. 3. sc. 1. vers. 49.

Quæstio est non inamœna, an quod uni dulce est, vel amarum, id omnibus hujuscemodi sit. Id negat Lucretius in IV de rerum Natura *e*. Ac caussam arcessit ex eo, quòd semina, unde constant omnia, figuris sint diversis: quibus viæ palati, ac figuræ saporis, sic se habent, ut facilis sit saporibus transitus ob lævitatem; iis aliquid videri dulce. Sin textura palati sit angusta, aut multangula, ac sapores fuerint hamati, jam per poros transitum reddi molestum, eoque aliquid talibus esse amarum. Hanc autem de saporum figuris refert quoque ex Democrito Theophrastus lib. VI de caussis plant. cap. II. Quamquam verò de figuris dissentit; de eo tamen accedit Democrito, quòd uni quid dulce sit, alteri amarum. Sic enim scribit: Οὐδὲν κωλύει τὸ ἡμῖν γλυκὺ, ἑτέροις τισὶ τῶν ζώων εἶναι πικρόν· *Nihil prohibet, ut quod nobis est dulce, id aliquibus animantibus sit amarum.* De quo adsentire neutiquam possum. Nec enim sensus fallitur circa objectum suum: eoque quod re vera amarum, id omnibus est amarum. Sed in isto est discrimen, quòd varient animantium temperamenta; eoque nonnullis, quod dulce est, sit ingratum; gratum contrà, quod amarum: non quasi non percipiant esse amarum, sed quia amaro sapore capiantur. Quomodo in hominibus aliquos melimela, ut pueros, delectant; alios verò acida juvant, vel alii sapores. Quod autem de febriculosis objectat Lucretius *f*, id proximè refellemus.

e Vers. 634. usque ad 674.
f Lib. 4. vers. 665.

Medium gustus (sive cum Aristotele malis τὸ μεταξὺ) est humor linguam madefaciens. Hic enim ex objecto elicit saporem, eumque, instar vehiculi, devehit in fungosam linguæ carnem, ac nervos ejus, spiritum gustatorium continentes. Hinc est, quòd lingua arida non gustet res siccas. Etiam hinc caussam videmus, cur morbo regio laborantibus dulcia videantur amara: nempe quia saliva linguæ isto sapore est infecta: idque ob flavam bilem, quæ se per corpus diffudit. Itaque non falluntur ægri in eo, quòd se amarum gustare judicant: sed in illo falluntur, quòd amaritiem illam cibi esse existimant, non humoris insiti. Matutino quoque tempore meliùs sapores discernimus, quia tum lingua nondum alios imbibit sapores.

Cap. XXX.

Odoratus cognatio cum gustu. Hunc quoque sensum nobis datum esse ad philosophandum. Pythagoricorum opinio de odoribus nos nutrientibus: & ut pro ea adduci soleant Astomi Indiæ, & factum Democriti: de Astomis esse ficticium: de Democrito non aliud evincere, quam odore firmari spiritus animales. Odoratus bonum in isto præcipue consistit, quod eo exploretur, ecquid sit alimentum idoneum. Proximè in illo, quod odoramenta aëra purgent, & cerebrum sive spiritus ejus roborent. Odorem rem esse divinam, ut quo placari soleant numen: & unde gentiles conjecerint, suffitibus Deos propitiari. Nec tamen odores solùm cerebrum reficiunt, cor exhilarant: sed etiam, sanguinem turbando, caput implent vaporibus, ac gravedinem, & dolorem gignunt: & quæ caussa ejus rei. Hinc colligi, odorem vel esse halitum fumeum, vel saltem hujusmodi exhalationem pro vehiculo habere. Utrum vultures spatio tam remoto halitum, an speciem solum, olfaciant. Cur flores melius oleant, si paullum absis. Etsi homines soli capiantur odoribus, quatenus sunt odores: tamen & bestias odorari odores eos, qui non sunt alimenti: atque id ostensum, canum, tigridum, vulturum, felium, & aliorum exemplis. Materiam odoris esse indigam humoris: propriè tamen consistere in sicco terrestri. Cur Oriens magis sit aromatum ferax, quam Septentrio. Cur rosa prope allia consita meliorem habeant odorem. Quare odor, & sapor, interdum sic discordent, ut alter placeat, alter displiceat. Cur aromata cieant urinam. Quamobrem odoramenta si calefeceris prius, majorem de se odorem emittant. Unde fit, quòd Alexander M. bonum corpore odorem spirarit. Cur poma acerba vix habeant odorem. Cur excrementa alvi fœteant. Saporis & odoris collatio, ac utriusque definitio. Species odoris à gustus speciebus nomina sortiri. Organum odoratus nec nasus, nec cerebrum, nec os cribriforme, dici potest; sed sunt id carunculæ mamillares; & unde iis hoc nomen impositum sit. Quæ usus sit operculi, quo mamillaria hæc tubercula conteguntur. Ne spurcos admittamus odores, solum esse opus, ut paullisper contineamus spiritum. Cur canes Laconici imprimis laudarentur. Triplex in animantibus nasi usus; quartus quoque in elephanto. Etiam pisces sub aquis odorari: homines tamen non item, & qua caussa sit ejus diversitatis. Quomodo medium odoratus unico vocabulo, vel Græcè, vel Latinè, possit nuncupari.

Gustum excipit odoratus. Quos inter sensus amica est conspiratio. Quippe si frigus ambiens, exstincto calore, saporem tollat; odor quoque quoquem detinet. Et ratio satis est aperta: quia tam odor, quam sapor, fit à calore externo, siccum terrenum commiscente cum humido aqueo: ut ex parte dictum, & in odoris natura mox pleniùs explicabitur.

Infimum verò odoratus in sensibus locum obtinet. Nullus enim minùs eo est necessarius. Imò Thomæ Aquinatis *a* verba sunt, *Odoratus totaliter videtur necessitati nutrimenti deservire, parum verò prudentiæ: unde in omnibus, in quibus est perfecta prudentia, est deficientissimus iste sensus.* Atque ex hisce concludunt, non datum esse hunc sensum ad notitiam, & philosophiam. Sed de eo planè eos ratio fugit. Omnia enim, quæ fecit Deus, facta sunt ad philosophandum: hoc est, ut usum eorum

a De sensu & sens. cap. 2.

inda-

indagando, caussas item rerum inquirendo, prudentiùs vitam hanc componeremus, magisque cognosceremus sapientiam conditoris. In hisce imprimis est locus caussæ finali; quæ in multiplici odoratus utilitate consistit. Ac præcipuus esse usus putatur, quòd eo quoque nutriantur animantia. Id quidem Aristoteles *a* negat. Sed aliter Pythagorici, ut Aristoteles *b* agnoscit. Quos qui sequuntur, objectant Astomos, Indiæ populum, juxta Gangis ostia; quem vivere ajunt odore florum, pomorumque. Quod ex Onesicrito prodidit Strabo lib. XVI, & Plinius lib. II, cap. XXI. Democritus quoque Abderita, Thesmophoriorum triduo, mellis, vel panis odore sustentavit vitam: ut est apud Laërtium lib. IX, & Athenæum in II. Qualia Guilhelmum quoque Parisiensem *c* moverunt, ut & ipse putaret, fumidis etiam exhalationibus hominem nutriri. Sed de Astomis fabella est. Autoritatem verò Onesicriti non moramur. Nam imprimis quidem Daimachus, & Megasthenes; sed post eos Onesicritus, Nearchus, multa sunt de Indis mentiti: ut Strabo ipse agnoscit lib. I. Democritus verò non tam odore est nutritus, quàm imbecilles cerebri spiritus odorato halitu ad breve fovit, & firmavit. Quamobrem illa potiùs præcipua nobis odoris utilitas videtur, quòd de sapore priùs judicium faciamus ex odore. Multa quippe sunt quæ alioqui non absque vitæ, aut saltem valetudinis periculo, assumerentur pro alimento. Nunc sagaci odoratus indicio periculum cavetur. Sic videmus, canes, & alia animantia, priùs quid naribus explorare, quàm comedant.

a Lib. 2. de sensu & sensil. c. 5.
b Ibidem.
c In Sacramentali.

Præter hanc utilitatem duæ sunt aliæ. Nam quia odores non species sunt, sed *ἀναθυμιάσεις καπνώδεις d*, *halitus fumei*, iique ex rebus bene temperatis educti; vim habent tum aëra purgandi, tum, ubi cerebro sunt recepti, (ut ex memorato Democriti exemplo liquet) recreandi spiritus, & ad tempus conservandi. Nec dubitandum, quin ob ista præcipuè odorum & suffituum usus fuerit in sacris: quod rem, alioqui evanidam, non mediocriter commendat. Hac ratione enim eadem res etiam divina dici mereatur: præsertim cùm suffituum usus non modò fuerit in sacris gentium, sed illis etiam à Deo per Mosen institutis. Gentes verò ait Scaliger *e* eò spectâsse, quòd putarent, aëre per suffitus purgato, *locorum naturam aptam reddi ad numina suscipienda.* Id cujusmodi sit, haut facilè dixerim. Sanè locis penè innumeris eodem tempore, eidem numini, thure, & suffimentis aliis, sacra faciebant. At non fuit ea gentilium opinio, numen unum uno tempore esse plurimis in locis. Quid si igitur potiùs credamus, eò attendisse, quòd Dii cælos incolant, & odores cælos petant: quòd item Dii spiritus sint & odores reficiant spiritus. Si nihil horum placet; dicamus, nationes id traditione à piis accepisse majoribus. Nam magna ceremoniarum gentilium pars ex patriarchalibus, ac Mosaicis, originem traxit.

d Arist. lib. de sensu & sensilis cap. 2. & ad hunc librum Alexander Aphrodis.
e Adversus Cardanum exercit. 104. sect. 4.

Sed contineamus nos in usibus humanis; quos maximos fuisse, jam ostendimus. Propterea non levem in isto operam nobiles posuere medici, ut traderent suffitus, & odoramenta, quæ cerebrum reficiant, ac roborent, & cor exhilarent. Præter quæ & pulmonum solvunt pituitam, ac cerebri impediunt destillationes. Hujus generis medicamenta compluria inter alios vide apud Joannem Fernelium lib, IV Meth. med. cap. ult. Nec tamen negandum, habere etiam vim nocendi. Siquidem crebrò, calore halituum (sunt enim *ἐκ πυρὸς f*, teste Aristotele *g*) sanguis in venis, & arteriis, sic effervescit; ut fumi inde adscendentes capitis gignant dolorem. Itaque & Strabo in XVI narrat, Sabæos *καρώδεις ὑπὸ τῆς εὐωδίας*, *à fragrantia induci in altum & gravem quendam soporem.* Et Hippocrates lib. V Aphorismo XXVIII ait, *ἀρώματα καρηβαρίας ἐμποιεῖν· aromata capitis ingenerare gravitatem.* Hæc non leviter firmant sententiam Galeni *h*, & Avicennæ *i*; item quorundam è scholasticis *k*; è junioribus etiam Fernelii *l*: qui nullum esse odorem putant citra exhalationem fumeam.

f Ex igni.
g Lib. de sensu & sensilib. c. 2.
h Lib. 4. de simplic. medic. facult. c. 21.
i 6 Nat. ... p. 2. c. 5.
k Ut Alberti in summ. de hom.
l Lib. 6. Physiolog. cap. 1.

Nec propterea odorem esse substantiam existimo: satis enim est, si odorem dicamus exhalationi inesse, quæ exspirat: sive eum esse halitum, sed subjectivè, non formaliter. Et fortasse idem voluit Heraclitus: quem Aristoteles *a* reprehendit, quia dixerit, odorem esse exhalationem corporis odorati. Objectant, quòd res tota breviculo absumeretur tempore, si cum odore aliqua semper exspiraret materies: præsertim in spatia etiam longissimè dissita; ut cùm vultures odorantur cadavera multis millium passibus remota: eoque cum Thoma Aquinate *b* dicere malunt, ut initio sit evaporatio, postea spiritualiter medium immutari. Sed non cogitant, ut minutum etiam quiddam, non dico in infinitum, quæ Peripateticorum opinio est, sed penè tamen in infinitum, possit dividi, singulæque particulæ longissimè diffundi; præsertim eò, quò tulerit ventus. Et minutum si pyrium pulvisculum, ubi accenderis, per amplum adeò spatium cernas fumigare: quò non penetrabit aliquid halitus sic attenuari, ut ejus videas nihil, imprimis cum in particulas discerpatur spatiis distinctas, quorum aliquam si vulturis odoretur sagacitas, sufficiat, ut istius monitu eò tendat, unde hæc aliti occurrit, & pro loci proximitate plures pluresque sese halitus particulæ offerant. In ista enim, ut vocant, activitatis sphæra, eò amplius est odoris, quo propiùs ad centrum ejus devenitur. Hoc solùm discriminis est, quòd prope centrum omnes penè aëris pori halitu replentur, remotiùs pauciores, & tandem aut paucissimi, aut nulli. Item quòd, quo longius à centro abitur, eo halitus sint tenuiores, donec tandem planè evanescant. Et hinc rationem etiam petere est, cur flores non tam grati sint odoris, si proximus sis, quàm si pauxillum distes. Nam in propinquo halitus sunt crassiores, quia non sint florum duntaxat; sed etiam herbæ, atque adeò terræ; unde, ob terrestrem naturam, non possunt longè admodum avolare. At ubi, relictis portionibus terrenis, odor ille floris subtilior, eoque sincerior fuerit; non potest non gratior naribus accidere; nisi in tantum sit attenuatus, ac discerptus, ut homo eum, qui satis obtuso est odoratu, percipere neutiquam valeat. Atque hæc non aliena sunt ab iis, quæ Aristoteles tradidit in problematis *c*.

a Lib. de sensu & sensibili cap. 4.
b In 2. de Anima, cont. 97.
c Sect. 12. num. 2.

Utcumque autem rationis expertia odoratu plus hominibus valeant: amplius tamen ex eo boni ad homines, quàm ad cætera accedit animantia. Homo enim mirificè afficitur odore florum, & unguentorum; à tetro item magnopere abhorret: & quidem his gaudet, ac dolet, quatenus sunt odores. Bestiæ autem, tametsi capiantur odoribus; non tamen universis, sed illis, quibus aluntur; ut videantur non delectari odoribus, nisi quatenus idonei sunt indices alimenti. Hac mente igitur rectè dicitur, odoribus solos homines oblectari. Sed ut bestiæ non capiantur odoribus, prout sunt odores; non propterea illis veterum accessero, qui solos alimentariæ rei odores ab iis percipi tradiderunt. Aliud evincunt canes venatici; quando per prata currentes florifera, aliave loca odorata, avertuntur odoribus hisce à fera insectanda. Nempe tum iis sensum obtundit odorum diversitas. Odoratæ igitur plantæ eos afficiunt, quibus non aluntur. Aliud quoque indicium habemus. Nam quem fugit, eos odoratu investigare, inque tenebris etiam dignoscere, dominos suos? Tigrides similiter abreptos indagant catulos: ut à Mela *d*, Plinio *e*, Solinoque *f*, traditum est. Bestiæ etiam capiuntur odore pantherarum; testantibus id Aristotele *g*, Theophrasto *h*, Plinio *i*. Imò pantheras quoque aromatis gaudere, proditum est à Philostrato lib. II de vita Apollonii, cap. I. Et ne de gratis solum odoribus loquamur, necantur muscæ odore sulfuris; galbani odore fugantur serpentes; vultures interficit odor unguentorum, ut ab eodem Theophrasto *k* accepimus. Ac magister ejus, vel alius *l*, prodidit, scarabæos interire odore rosæ. Etiam Plutarchus *m* refert, *τὸν αἴλουρον ὀδμῇ μύρων ἐκταράττεσθαι, καὶ μαίνεσθαι· felem unguentorum odore conturbari, ac furere.*

Natura, ut saporis, sic odoris, in mixtura humidi ac sicci consistit: sed ut in sapore dominatur humidum, ita in odore siccum; Aristotele *n* auctore. Humore quidem

d Lib. 3. cap. 5.
e Lib. 7. cap. 18.
f Cap. 21.
g Probl. sect. 13. qu. 4.
h Lib. 6. de causis Plant.
i Lib. 8. cap. 17.
k Lib. 6. de causis Plant. c. 4. & 5.
l Arist. seu quisquis auctor lib. de Admirandis auditionibus.
m In Conjugalibus præceptis.
n Lib. 2. de anima cap. 9. cont. 100.

dem opus, quandoquidem odorata, si exarescant, odorem amittunt; ut ex cineribus ligni odorati ostensum
a Lib. 6. de causis plant. cap. 19. Theophrasto *a*: & ex terra etiam, diuturno æstu torrida, cuivis liquet: nec enim ea odorem spirabit, nisi post æstum istum compluatur. Itaque herbæ, & arbores, creditæ sunt odoratiores, quibus iris incubuisset: & sacerdotes propterea arborum istiusmodi lignis utebantur in sacrificiis; ut antea *b* diximus ex Plutarcho *c*. Sed utcunque
b Lib. 3. cap. 13. c Sympos. l. 4. qu. 2. humor requiratur: odorem tamen sicco inesse, ostendit, quòd non sit odor sine fumida exhalatione, ubi præ humido siccum dominatur. Idem liquet ex pipere, caryophyllo, & aliis aromatis; quæ sicca sunt, valdeque odorata. Etiam tellus, quæ odorem spirabat post ardorem compluta, eundem diuturnâ pluviâ amittit, quia humor tum vincit. Et in Syria, Arabiaque, plantarum est odoratarum copia major, quia loca magis sunt sicca. Et rosæ odoratiores sunt, si in propinquo allia conseveris; quia hæc calore suo attrahunt, & exsugunt humorem soli.

Atque ex his etiam liquet, calorem esse, qui sic humorem attenuet, & temperet, atque ex corpore bene maleve temperato bonum malumve eliciat odorem. Frigore enim odor congelatur; sæpe etiam exstinguitur: ut
d Cap. 5. est apud Aristotelem lib. de sensu & sensili *d*. Calor contrà, uti dictum, tum temperat humidum & siccum, unde sapor, odorque: tum laxat poros, ut odor prodeat foras. In hacce mixtura, quia odor est in sicco, sapor in humido, eò quandoque aliter afficitur à calore humidum, quàm siccum, dum hoc illo meliùs pejusve digeritur ac miscetur: unde fit interdum, ut, quæ bene sapiunt, mali sint odoris, vel quæ bene olent, sint saporis mali: uti
e In 2. de Anima, cont. 94. etiam observatum Thomæ Aquinati *e*. Calori in odoribus obtinenti etiam tribuendum illud, quòd aromata cieant urinam. Nempe calore suo, ut concoctionem juvant, sic laxant poros: quemadmodum est apud Aristo-
f Sect. 12. num. 12. telem in problematis *f*. Nec calor modò aperit poros odorantis, sed & odorati. Hæc enim caussa est, Themistio
g In 2. de Anima, cont. 100. teste *g*, cur odorata magis oleant, ubi calefeceris. Sic aqua rosarum stillaticia majorem tum spirat odorem: alia etiam magis olent æstate, quàm vere; vere, quàm hieme. Ob hancce caloris naturam satis eorum verisimilis est opinio, qui, quòd Alexander M. bene oleret, id ex eo provenisse arbitrantur, quòd naturæ esset calidæ; à calore autem esset bonitas temperamenti; à temperamento, bonitas odoris. Qua de re scitè Plutarchus in vita Alexandri: Ὅτι δὲ χρωτὸς ἥδιστον ἀπέπνει, καὶ τὸ στόμα κατεῖχεν εὐωδία, καὶ τὴν σάρκα πᾶσαν, ὥς τε πληροῦσθαι τοὺς χιτω-
h Apud Photium pro ἐν, πολλοὶ γεγράφασιν. multi tradiderunt. Sed immutata ea est a Photio. νίσκους, ἀνέγνωμεν *h* ἐν ὑπομνήμασιν Ἀριστοξενείοις. αἰτία δ' ἴσως, ἡ τοῦ σώματος κρᾶσις, πολύθερμος οὖσα καὶ πυρώδης. ἡ γὰρ εὐωδία γίνεται πέψει τῶν ὑγρῶν ὑπὸ θερμότητος, ὡς οἴεται Θεόφραστος· ὅθεν οἱ ξηροὶ καὶ διάπυροι τόποι τῆς οἰκουμένης τὰ πλεῖστα καὶ κάλλιστα τῶν ἀρωμάτων φέρουσιν. ἐξαιρεῖ γὰρ ὁ ἥλιος τὸ ὑγρὸν, ὥσπερ ὕλην σηπεδόνος ἐπιπολάζον τοῖς σώμασιν. *Odorem ex cute ejus gratissimum afflasse, os ejus, totumque corpus reddidisse fragrantiam, quam interiores tunicæ retinebant, in commentariis Aristoxeni legimus. In caussa fuit fortassis fervidum & igneum corporis ejus temperamentum. Gignitur enim odoris suavitas (ut Theophrasti est opinio) concoctis à calore humoribus. Unde aridi & fervidi tractus plurima, & optima aromata edunt. Exhaurit enim sol humorem in summis corporibus existentem, ut putredinis materiam.* Quem locum etiam in bibliotheca sua Photius exscripsit cod. CC XLV. Quare non dubium, quin bonus ille Alexandri odor fuerit à calore: ob quem etiam, ut Plutarchus ibidem subdit, vinosus fuit. Sed ut bene quid oleat, calorem hunc esse oportet in pingui aërio, eoque bene temperato: ut rectè sentit Thomas in II de Anima, cont. XCV. Iccirco poma acerba non olent: sed boni fiunt odoris, à Sole excocta: mali, ubi putredo invasit; quod fit, si calor modum excesserit. Uti & fit in excremento alvi. Nam iis, qui sunt calidæ admodum naturæ, ea magis fœtent. Ut non accedam Aristoteli, quando in problematis cruditatem excrementorum fœtoris caussam facit. Satis hæc ostendunt, tam odorem, quàm saporem, esse à calore: atque hoc modò discriminis esse, quòd sapor sit in humido aqueo, ex admistione sicci terrei: odor verò in sicco terreo, ex admistione humidi aquei. Quemadmodum igitur sapor Aristoteli *a* est affectio in humido à sicco effecta, gustum, qui potestate est, ducens ad actum: a Lib. de sensu & sensili c. 4.
ita odor sit affectio sive qualitas in sicco terrestri, odorandi facultatem ad actum deducens.

Species odorum variæ sunt: ut dulcis, amarus, pinguis, alii. Nomina verò, teste Aristotele *b*, accepere ex b Lib. 2. de Anima, cap. 9. cont. 95.
speciebus gustûs; quia odoratus fere est propter gustum; sensusque is, ut acrior, ita notior est.

Organum odoratus ab Aristotele *c* statuitur circa cerebrum. Explicatiùs verò idem tradunt, quibus placet, id c De sensu & sens. cap. 2.
esse caruncula mamillares. Per nasum quidem deferuntur odores in cerebrum; uti & per os cribriforme, & ei adhærentem membranam. Nihil tamen horum est organum. De naso, vel ejus etiam membrana, id dici nequit; quia sic citra inspirationem etiam olfaceremus. Nunc inspirari interiùs opus est. Neque cerebrum est id instrumentum, cùm vix tactu præditum sit. Et cùm cerebrum attrahat halitus fumeos, quorum sæpe odor noxius est: necesse fuit ab aliquo priùs explorari odores. Neque item organum id est os cribriforme, quod interjectum quidem inter nares, & cerebrum: sed ossa omnia, cùm terrestris sint naturæ, nihil, aut vix sentiunt. Superest igitur, ut facultas odorandi attributa sit tuberculis illis, sive carunculis, quæ inter nares, & cerebrum sunt; ac ob similitudinem, quam cum papillis habent, *mamillares* dicuntur. Sanè præter eum, quem dixi, usus earum apparet nullus.

Magna verò etiam sapientia Dei elucet in eo, quòd hoc organum obtexit operculo, ut vocat Aristoteles; hoc est, membranâ narium extimâ, quæ inspiratione attollitur ab aëre, atque ita admittit odores ad carunculas mamillares. Hac membranâ arcetur à cerebro nimius calor, & frigus intensum. Præterea data est, ut ejus ope effugiamus tetros odores; quod fit spiritum paullisper cohibendo, donec aliò nos contulerimus, vel odor sponte cessârit. Vulgò hac fini nares manu occludunt: sed inani operâ, cùm solum sit opus, ne spiritum ducamus, donec spurcum effugerimus odorem. Sic enim, tuberculis mamillaribus à memorata obtectis membrana, odor ad eas non pertinget. Sanè, ut Galenus ait, si in loco sinus odoribus referto, ac fistulâ aliquis odores impellat in nares, nihilo plus odorabimur, donec nulla in interiora fiat inspiratio.

Medium odoratus tum adnatum est, tum externum. Prius sunt duo narium meatus: unde, nisi aliud obstiterit, quibus nares sunt porrectæ, plus valent olfactu. Sanè hanc ob caussam canes Laconicos sagaciùs odorari, Aristoteles prodidit in v de generat. animal. cap. 11. Nec tamen hujus solùm officii ergò Deus nares fecit. Nam & opus iis partim ad respirationem, sine qua vivere non possumus: partim ut per eas supernè defluant sordes, quas emungimus. Elephantis vero nasus etiam manus præstat beneficium; ut inferiùs dicetur.

Externum medium est aër: qui vehiculum est fumidæ exhalationis odorem deferentis. Propterea non odoramur, quando aëra naribus exspiramus: sed tum tantùm, cùm fit inspiratio. Eoque aëre naribus attracto, etiam aperitur illud tegumentum carunculárum mamillarium, de quibus antè vidimus. Nec tamen solus aër medium est, sed etiam aqua: quandoquidem & aquatilia odore alliciuntur ad alimentum. Neque obstat, quòd urinatores dicant, nihil se sub aquis olfacere. Nam quæcunque respirant, odorari nequeunt sine inspiratione. Dispar ratio piscium, qui non respirant: eoque nec patulum illud odoratus habent organum, sed aliud reconditum. Quia verò non solùm aër, sed etiam aqua, medium est odoratus: d Lib. 2. de Anima, cap. 7. cont. 76.
eò Aristoteles *d* id medium esse ἀνώνυμον *e* dicit. Sed uti e Nomine carens.
in visu utrumque medium comprehendimus, id διαφανὲς vocantes; ita in odoratu hoc aliqui dixere διοσμον: ut testis nobis, non Theophrastus quidem, ut apud Conimbri-

bricenses legas, sed Themistius in 11 de Anima *a*. Hermolaus Barbarus *b* reddebat *perolatiam*, vel *peroloriam*. Putem ego, ut à *specie*, vel *specio* est *perspicuum*: sic commodè ab *odore*, vel *odoror*, *perodoruum*, vel *perodorium* transferri posse.

a Fol. 81. a. edit. Aldinæ. *b Cap. 34. tralationis suæ.*

Cap. XXXI.

Eos, quos vulgò sensus dicimus externos, non esse veros sensus: summum dici posse sensus inchoatos. Quantopere philosophi de interiorum sensuum numero dissentiant. Non posse ex ventriculis cerebri multitudinem sensuum colligi: & quibus usibus hi cerebri sinus inserviant. Interea facultatem intus sentiendi varias obtinere functiones. Unde sensus communis sic dicatur: ac triplex ratio, cur nobis divinitus sit attributus. Cùm sensus communis solùm sit præsentium, phantasiam etiam esse absentium: & cùm ille confusius proponat, hanc distinctè ordineque judicium ferre: & cùm illam intra nudam se notitiam contineat, hanc ex judicio de rei natura elicere, quid amplecti, quid fugere, oporteat. Frustra ab Aquinate phantasiæ superaddi vim æstimativam; cùm æstimatio etiam eorum, quæ organis externis nequeant comprehendi, (ut ecquid, invisum antea, sit utile, an noxium) phantasiæ sit effectus; quam variè Deus determinavit; atque hinc esse eum, quem naturalem instinctum vocamus. A temperamento esse, quòd animantium aliæ aliis plus polleant phantasiâ. Phantasiæ vis in formis novis effingendis; & cur hæ quandoque longè abeant ab iis, quæ foris comparent. Avicenna, & alii, refelluntur, qui virtute imaginativâ arbitrantur fieri, quæ vel potestate divinâ, vel arte eveniunt diabolicâ.

HActenus Dei consideravimus bonitatem, & sapientiam, in quinque sensibus externis: si modò hi sensuum nomen satis mereantur; ac non potiùs tribui illud nomen soli debeat virtuti interiori, quæ foris percepta dijudicat: hi verò, qui sensus externi vocantur, nominari potiùs debeant apprehensiones sensilium externæ. Nam oculus quidem est, quo speciem recipimus; animus autem est, qui videt, neque is oculo inest, sed interiùs speculatur. Audiamus Aristotelem de sensu, & sensili cap. 11; ut locus is legi debet *a*: οὐκ ἐπὶ τοῦ ἐσχάτου ὄμματος ἡ ψυχὴ, καὶ τῆς ψυχῆς δύναμις αἰσθητικῆς ἐστιν, ἀλλὰ δῆλον ὅτι ἐντός. *Neque enim anima facultas visiva, est in oculo extremo; sed, ut paret, interiùs est.* Idem ex eo cognoscimus, quòd, eodem modo se animo habente, vis visiva deficiat. Ut liquet ex senibus; qui si oculos juvenum reciperent, horum instar acutè cernerent. Sanè & ebrii malè vident ob offusos oculis humores: sed ubi crapulam omnem edormierunt, cernunt ut antè. Oculus igitur tantummodo est, quod visibiles recipit species, ut eas ad sensum communem transmittat. Ac par aliis in organis ratio est. Organorum itaque solùm est passio, quatenus recipiunt. Sed ut sensus communis quodammodo patiatur recipiendo objectum; perfectio tamen ejus in hoc potiùs consistit, quòd in illa organis sensoriis ad se delata, animadvertat; quæ actio est. Atque hinc quæsitum, an ut intellectus, ita etiam sensus, rectè dividatur in agentem, & patientem: qua de re exstat Augustini Niphi dissertatio. Utcunque hoc est, si receptionem specierum in organa sensum vocare placet; non alium intelligere possumus, quàm sensum inchoatum.

a Vide Alexandrum.

De numero interiorum sensuum magnus est dissensus. Aliqui ponunt quinque: sensum communem, phantasiam, vim imaginatricem, æstimativam, & memoriam. Quo ordine eos recenset Avicenna *b*. At Algazel *c* imaginatricem phantasiæ præmittit. Et similiter Albertus M. *d* Alii, ut Averroes, Thomas, Cajetanus, Ferrariensis, quatuor statuunt. Atque hi vim imaginatricem sub phantasia comprehendunt; sed ab ea distinguunt vim illam, quæ in bestiis æstimativa, in hominibus cogitativa nuncupatur. Communis verò est opinio, tres esse, quia tam æstimativa, quàm imitatrix; ad phantasiam revocetur. Nonnulli autem malunt, solùm esse binos; & hi vel sensum communem subjiciunt phantasiæ; ut Plato in Timæo: vel memoriam ad eam referunt; ut Aristoteles agit in libris de Anima *a*. Denique Alexander ab Ales *b* unum tantùm facit sensum internum; utcunque, ob diversos operandi modos, videantur multi.

b Lib. 6. Natural. part. 4. cap. 1. *c Lib. 2. de anima, tract. 4. cap. 4.* *d Lib. 2. de Anima, tract. 4. cap. 7.*

a Lib. 2. c. 2. & 3. *b Part. 2. quæst. 70. memb. 2.*

Qui plures uno esse volunt, eo ferè pugnant, quòd non frustra quinque sint in cerebro ventriculi. Sed his facilè occurritur, quia sinus isti alios usus habent; ut Galenus *c* docet. Quorum unus est, aëris puri inspiratio, & vaporum exspiratio. Alter autem, ut in iis elaboretur spiritus animalis: quem usum & Vesalius, ac Realdus Columbus, agnoscunt. Tertius est, ut in eos derivetur è cerebro pituita ac sordes, donec omne id in palatum distillet, atque hinc foras propellatur: quod & sensit Fernelius.

c Lib. 8. de usu partium.

Equidem de numero sensuum, seu unum, seu duos, seu plures, ponere malit, cum nemine contendero. Satis est, interioris esse sensûs functiones diversas: ac sæpe, unâ læsâ, salvam esse alteram: quomodo nonnulli in morbo videre se putant, quæ non vident; sed, pro apprehensione tali, bene judicant: alii malè rem æstimant, sed probè omnium meminerunt: & contrà. Sed si plures ponere sensus visum, saltem nihil urget, cur excedatur adducta superiùs tripartita partitio: cui iccirco hoc tempore insistam.

Ordiar à sensu communi; quem tres ob caussas nobis Deus concessit. Prima est, ut formas omnes sensiles recipiat: unde & *sensus communis* vocatur. Nam habet se ad sensus externos, ut centrum aliorum; quia ab sensu communi spiritus sensorii deferuntur ad organa; &, receptis inde formis sensibilibus, eas deferunt ad sensum communem, tanquam ad judicem, & arbitrum. Altera est, ut colores, sonos, figuram, magnitudinem, aliaque naturæ tam diversæ, dijudicet sive discernat. Neque enim sensus exterior alborem à nigrore, saporem ab odore, distinguit: sed demum judicium id fit, ubi formæ istæ in sensum communem sunt admissæ. Hoc igitur sensu sentimus nos sentire: id est, qui oculo speciem recepit, scit se videre: & ita in cæteris. Tertia est caussa, ut quia hic sensus non operatur, nisi objecto præsente, idque paullo confusiùs facit; eo examinandas tradat species phantasiæ, tanquam subsellii superioris judici.

Phantasiæ usus is præcipuus est, ut imagines à sensu communi confusiùs acceptas ordinet, distinctèque de singulis judicium ferat. Cumque sensus communis solùm sit objecti præsentis: φαντάσματα, sive *visa*, (quæ objectum sunt phantasiæ) & præsentium sunt, & absentium. Phantasia quippe etiam præterita recolit, futura cogitat, ut his expensis, utilia amplectatur, fugiat noxia. Atque hic miranda se iterum exserit Dei majestas. Unde enim est, quòd oves æstimant fugiendum sibi lupum, etiamsi nunquam id animal conspexerint? Non sanè color, aut magnitudo animantis res sunt tam horrendæ, ut id per se possint. Aves quoque unde paleâ sciunt tam affabrè nidificare? Omnino fatendum, esse ab instinctu illo, quem Deus indidit phantasiæ, determinando eam sic, ut, pro cujusque objecti natura, oriatur in animantibus æstimatio, qua videant, hoc sibi amplectendum, illud fugiendum. Thomas Aquinas, cùm illa phantasiæ vires excedere arbitraretur, præter eam animantibus tribuit æstimativam. Sed æstimatio hæc, ut dixi, phantasiâ fit. A cujus naturali instinctu itidem est, quòd formicæ tempore æstivo colligant grana in hiemem; quòd ea sagacitate muribus insidientur feles; aliaque id genus innumera, bonam partem inferiùs nobis, σὺν Θεῷ *d*, memoranda: quæ nisi experientiâ comperiremus, planè iremus inficias; quia non viderentur nisi ab humano posse judicio proficisci. Non dubium igitur, quin phantasia quædam sit imago rationis; ejus autem æstimatio, qua quid judicat, sequendum, aut fugiendum esse, species sit ratiocinationis; sive conclusio ista sit elicita ex principio, quod didicerit ani-

d Deo juvante.

animal experientiâ: sive ex eo, quod Deus, naturæ conditor, indiderit phantasiæ. Plurimùm nihilominus phantasia cedit rationi, etiam in homine; utcunque eam perfectiorem sit sortitus. Quàm enim absurda sæpe sunt, quæ phantasia nobis, cessante ratione, nectit in somnis!

Nec bestiæ ab homine modò phantasiæ bonitate vincuntur: sed earum etiam aliæ aliis hac parte præstant. Nempe ut in homine, ita quoque mutis animantibus, pro temperamento cujusque, aut perfectior illa est, aut imperfectior. Nec enim in hominibus duntaxat melancholici sunt ingeniosi, phlegmatici autem stupidi: sed in bestiis similiter vulpes, quia atrâ bile abundant, sunt versutæ: oves, quia phlegmaticæ, eò stolidæ.

Alia quoque est phantasiæ vis; quæ in effingendis novis speciebus consistit. Ut cùm in somnis varia efformat ad similitudinem eorum, quæ interdiu percepimus. Item cùm vigilantes imaginamur montem aureum, quia & montem vidimus, & aurum. In phreneticis verò, febricitantibus, & melancholicis, imagines, quas effingunt, sæpe sunt admodum monstrosæ; nec eorum similes, quæ viderunt. Cujus caussa est ab inflammatione instrumentorum interiorum, & vaporibus cerebrum implentibus.

Quanta sit phantasiæ vis in formando fœtu, diximus antea. Avicenna verò, & Algazel, putarunt, tantam ejus vim esse, ut divino etiam facta miraculo, vel vi magicâ seu diabolicâ, ab valida imaginatione proficiscantur. A qua opinione nec satis recessere Marsilius Ficinus in Theologia Platonica lib. III, cap. I, Pomponatius De Incantatione, Cælius Rhodiginus Lectionum Antiquarum lib. XX, cap. XV, & alii non pauci. Sed si imaginationis ea esset efficacia, ut extra se corpora moveret loco, vel immutaret: possent hoc universi homines, vel saltem sapientes, aut pii. At hi nec totum diem, imo etiam mensem, imaginando, vel festucam valeant loco movere. Nempe nulla est imaginationis vis naturalis, nisi per potentias, quas habet, materiales: unde, læso corpore organico, læditur quoque operatio: ut liquet ex paralyticis, qui movere nequeunt partem sui corporis morbidam; nedum animæ vis *ἀμέσως a* pertingat ad res externas.

a *Immediatè.*

Cap. XXXII.

De magno Memoriæ usu in omni vita. Duplex Memoriæ definitio ex Aristotele adducta. Et quomodo differant φάντασμα, ας μνημόνευμα. Unde fit, quod aliqui, quæ imaginati aliquando sunt, ea ignari narrent aliis, quasi re verâ contigissent: &, quod crebriùs contingit, hæreant in eo ipsi, utrùm, quod in mentem venit, aliunde acceperint; an primi ejus sint auctores: unde item, quòd ægroti magno sic studio adlaborent, sua aliis somnia persuadere, tanquam certissima. Cur oblivio facile capiat pueros, senes, affectu aliquo turbatos. Quomodo à memoria differat reminiscentia. Cur quibus velox memoria est ad complectendum, iis sæpe difficilis sit ad continendum; & multis, satis obliviosis, facilè eorum refricetur memoria, quæ majorem exciderant partem.

PRoximos post phantasiam honores sibi vindicavit Memoria; quam Græci Μνημοσύνην vocant, inque Dearum retulere numerum: ut in affectionibus, inter numina habitis, pluribus exponam. Nec stultitiam hanc nimiùm mirabitur, qui cogitabit, quanto animantium, ac præcipuè hominum bono, illis sit attributus hic phantasiæ thesaurus, rerumque conceptarum custos. Nam quantillum sit, solùm comprehendere & æstimare præsentia, nisi etiam retineamus præteritorum imagines; ut, ubi usus erit, ex iis de futuris judicemus! Itaque nullius tantum est ingenii flumen, ut satis nobis prædicare possit Memoriæ bona. Sine hac nullus erit sermo humanus. Nam omnimoda erit oblivio vocabulorum. Sine hac nec artibus, aut scientiis, nec religioni ipsi fuerit locus. Nam pariter rerum omnium erit oblivio. Erimus igitur non ininti solùm; sed etiam infruniti, insubidi, numinis, ut nescii, sic contemtores. Dixeris, & tales, aliorum omnium securos, præsentibus posse indulgere; edere unà, unà bibere, & ludere: & bene inter bonos fore congerrones, quia non habeat tum locum vetus illud: Μισῶ μνήμονα συμπότην *a*. Equidem nec tantum illis concessero. Nam insusurrat mihi magnus vates *b*:

Πάντων μὲν κόρος ἐστί, καὶ ὕπνου, καὶ φιλότητος.
Cunctorum est satias, etiam somni, Venerisque.

a *Odi memorem compotorem.*
b *Il. ν.*

Nec excutiam illud de lusibus, num Venereos intelligant, an alios, qui sine memoria constare non possint. Rem altius arcessam; ut pareat, absque memoria non vitam, nedum voluptates, durare. Si enim matres semper fœtus sui capiat oblivio, quæ fuerit ejus educatio, sine qua constare nequit vita? Jam abierit lactandi tempus; puellus postea nunc digitum adurat, vel cultello lædat, nunc à cane fuerit morsus, vel aquis propemodum absorptus. Si immemor sit omnium, eoque nullo horum, & similium, cautior reddatur: quomodo non mille eum semper circumstent pericula: &, si fata sic fuerent, mille ei mortibus sit moriendum, priusquam ad senilem pertingat ætatem? Sed enim hoc quoque demus, omnia eluctando pericula aliquem tandem fieri senem: quæso, quo senilis animus animo præstabit infantium, si, memoriâ sublatâ, vetera omnia tam seni videantur nova, quàm fuere infanti? Quæ si sunt, quid apertius est, quàm non posse hanc vitam vivi à nobis, sine nostra vel aliena nos curantium memoria. Atque ut aliter esset, saltem miseram fore vitam, nec diuturnam. Imò, ut quoque diu vita prorogetur, animo nihil discrepaturos à juvenibus senes. Sic igitur statuendum, hoc quoque nomine Deo nos plurimum debere, quòd non modò phantasiam nobis, sed etiam memoriam concesserit, ut ea phantasiæ *ἀμέσως c* inserviret.

c *Immediatè.*

Ab hoc memoriæ usu bifariam ea definitur ab Aristotele, libello de Memoria, & Reminiscentia. Prioris hæc sententia est: Memoria affectus est sensûs, & opinionis, quatenus sunt rei præteritæ. Per sensum, & opinionem, intelligitur sensus communis, & phantasia, cui ea inservit. Præterea fit temporis præteriti mentio; quia memoria non est, cùm simpliciter imaginor triangulum; sed cùm me eundem cogito antehac conspexisse. Altera est definitio: Memoria est habitus phantasmatis, quatenus imago est illius rei, cujus est phantasma. Nam phantasma, sive visum, bifariam apprehenditur; tum quatenus est phantasma; & hoc pacto pertinet ad phantasiam: tum quatenus est imago rei illius extra animum, cujus phantasma animo inest; & eo modo ad memoriam refertur. Nempe similiter hic comparatum, ac cum pictura: quæ vel per se consideratur, prout his illisve lineamentis, ac coloribus pingitur: vel quatenus est alterius imago, leonis puta, aut elephanti. Itidem enim species etiam animo impressa attenditur, vel prout imaginatione concipitur, ac per se eam contemplamur, & φάντασμα *d* vocatur: vel prout imago est rei extra animum constitutæ, imaginatione priùs conceptæ, sed conservatæ, & animo repetitæ; quomodo μνημόνευμα *e* nuncupatur.

d *Aliquid reverà tum apparens.*
e *Aliquid memoriâ repetitum.*

Ex diversa hac phantasmatis consideratione etiam cognoscere est, cur aliquando, ut Antipherontis Oritani exemplo declarat Aristoteles *f*, quæ quis imaginatus, narret, ut vera, idque dolo nullo. Item ut, quod crebriùs usu venit, de iis, quæ nobis in mentem veniunt, dubitemus, utrùm ea tum demum cognoscamus, atque ipsi ea invenerimus, an aliunde illa audierimus. Præclarè enim illud observatum est ab Aristotele, eò nos dubitare, quoniam est obscurum, utrùm species oblata offerat se, ut φάντασμα, sive aliquid, quod per se contemplationi pateat: an verò ut μνημόνευμα, hoc est, ut imago alterius. Raro tamen μνημόνευμα se offeret, ut φάντασμα, nisi, cùm quid fieret, animo fuerimus parùm attento. Similiter hinc liquet, cur qui gravi laborant morbo, ea, quæ ipsi-

f *Lib. 3. Meteorol. cap. 4. sed nomine Antiphontis præterito.*

ipsimet imaginati sunt, adstantibus tanquam vera narrent. Nam, Aristotele etiam judice, quod est visum, sive φάντασμα, id versant, ut imaginem sive μνημόνευμα: nempe ob cerebrum malè affectum.

Quæritur, cur pueri, senes, atque item irati, aut alio perturbati affectu, meminisse minùs valeant. De pueris hanc Aristoteles adfert rationem, quòd cerebrum in iis humidum sit; uti in senibus quia durum. Itaque illud puerilis ætatis confertur cum aqua fluenti; ubi diffluunt species impressæ, quia humida est, ac mobilis. In senibus verò eleganter ab Aristotele comparatur parieti vetusto; qualis non retinet, quæ impressens, quia durities facit, ut non nisi superficie summâ imaginem admittat. Altera est ratio, quòd ejusmodi paries in perpetuo sit motu: assiduè enim ob antiquitatem decidit aliquid calcis ac tectorii. At sic quoque necesse est, perire paullatim, quæ inscripseras. Nec multò aliter res habet in iratis, vel pudore affectis, aut metu consternatis. Nam & istis, ob vehementem affectum, cerebrum quasi fluctuat. Cujus rei ex summis Oratoribus exempla adduximus in Oratoriis nostris *a*. Ubi & ostensum, quo pacto memoria conservetur, atque augeatur. Vide & quæ de admirabili multorum memoria exposui libro de Natura ac constitutione Rhetoricæ cap. xx. Atque hæc de Memoria.

a Instaut. lib 6. c 9. sect. 2.

Ἀνάμνησις verò, sive Reminiscentia est cùm ex principio quopiam, cujus meminimus, in alterius venimus notitiam, quod exciderat. Ad reminiscentiam igitur requiritur, ut imagines partim sint obliteratæ, partim non sint. Tum enim reminiscimur, cùm ex vestigiis imaginum, quæ supersunt, colligimus de iis, quæ interciderunt. Differunt itaque memoria, & reminiscentia, quòd memoria est imaginum conservatarum; reminiscentia verò obliteratarum: unde à Tertulliano *b* scitè vocatur *memoria recidiva*. Atque eâdem mente dixeris, memoriam esse reminiscentiam continuam: reminiscentiam esse memoriam intercisam. Hoc discrimen desumtum est à natura memoriæ, & reminiscentiæ. Est & alterum, quod petitur ab temperamento hominum, quibus utraque inest, & pro temperie hujus, vel illius, vi majore. Nam βραδεῖς sive stupidi valent memoriâ, non reminiscentia: at contrà εὐμαθεῖς, sive dociles, reminiscentiâ pollent, haut memoriâ. Cujus ratio est, quòd anima sensitiva operetur pro organi ratione: id autem cerebrum sit; quicum similiter, ac cum cera, sit comparatum. Nam ut hæc, si fuerit dura, formam sigilli difficulter admittit, diu tamen retinet admissam; sin mollis erit, facilè & accipit, & perdit; ac proinde & facilè perditam recipit: ita etiam, si durum fuerit cerebrum, non facilè aliquid recipiet, quod stupidi est; receptum tamen fideliter custodiet, quod est præditi memoriâ. At si mollis fuerit, facilè quidem recipit, quod est docilis; sed facile etiam perdit, quod est obliviosi: ex relictis interim signis, ac vestigiis, celeriter colligit; quod est valentis reminiscentiâ. Itaque dociles plurimùm valent reminiscentiâ; quia propter ἀγχίνοιαν *c* & agilitatem animi, ex vestigiis facile de reliquis præsumunt. Stupidi verò eâ parum valent, quia non polleant eâ mentis sagacitate, ut obliterata facilè colligant ex relictis: quippe quod fiat ratiocinatione ex personis, rebus, & circumstantiis: unde est, quod recordari, sive reminisci, solius sit hominis.

b Lib de Anima, cap. 24.

c Sagacitatem.

Cap. XXXIII.

Quod Galenus scribit, ab Hippocrate animam sensitivam in cerebro constitui, id meritò in dubium vocari, cùm non semel cor ejus sedem faciat. Quædam quoque Platonis loca adducuntur, ubi philosophus ille sensum ponat extra cerebrum; contra quam de eo traditum non à Galeno solùm, sed etiam Sebastiano Foxo. Idem Foxus refellitur, quod & ab Aristotele putarit cerebrum αἰσθητήριον primum constitui. Democriti, Stratonis, Erasistrati, Herophili, Parmenidis, & Epicuri, de sensus ac mentis sede opiniones adductæ. Ab Aristotele visus, & auditus sensum poni in cerebro; gustus, & odoratus, in corde; odoratus autem mediam rationem putari: atque hanc convenientissimam esse rationem conciliandi varia in Aristotele, quæ alioqui pugnare videantur. De gustus, odoris, & tactus sensu, decipi Aristotelem: solumque hoc ei concedi posse, in corde esse eorum principium remotum. Non rectè à Fernelio negari, medullam cerebri esse sensus sedem. Sed concessum eidem, membranam cerebri quoque pollere hac facultate. Quæ partes cerebri magis idoneæ sint sensuum sedes. Argumenta, quibus tres sensus interiores sedibus ac locis distingui, probant, allata, & excussa: ac phantasiam suas obire functiones non solum in medio capitis, sed capite universo, vel saltem quoque in occipite, ubi est μνημονευτικῆς sedes.

JAm quàm illud mirandum, quàm certum etiam humanæ inscitiæ ac imbecillitatis argumentum, quod cum sciamus nos videre, audire, aliis etiam sensibus sentire; ac satis constet, id quod sentit, esse animam ipsam; eam autem non inesse organis externis, sed interius esse, ubi sensus verè perficitur: de sede tamen animæ sensitivæ tam parum inter veteres conveniat: imò de hoc ipso disputetur, quæ fuerit opinio Hippocratis, Platonis, Aristotelis. Si Galeno standum *a*, Hippocrates, & Plato, eam constituerunt in cerebro; Aristoteles in corde. Sed singula horum non carent controversia. Ac primùm, quod ad Hippocratem attinet, etsi is fragmento *b* libri de Insania (si is modò Hippocratis est) dicat, sapere hominem, dum cerebrum quiescit: libello tamen de Corde (qui pro genuino censetur) ait magnus ille Cous, de cordis ventriculis agens: γνώμη γὰρ τοῦ ἀνθρώπου πέφυκεν ἐν τῇ λαιῇ κοιλίῃ· *Mens humana in sinistro cordis ventriculo a naturâ insita est.* Atque addit, hic eam pasci, non cibo, ac potu; ἀλλὰ καθαρῇ καὶ φωτοειδεῖ περιουσίῃ, γεγονυίῃ ἐκ τῆς διακρίσιος τοῦ αἵματος. *sed purâ & clarâ copiâ, ex sanguinis secretione ortâ.* Item libello de iis, quæ pertinent ad virgines, refert, quandoque evenire, cùm hæ sunt maturæ ac nubiles, ut menstrua, occluso uteri orificio, exitum non reperiant, eoque resiliat sanguis versus cor, & septum transversum. His oppletis, inquit, ἐμωρώθη ἡ καρδίη· εἶτα ἐκ τῆς μωρώσιος νάρκη· ἐκ τῆς νάρκης παράνοια ἔλαβεν· *stolidum fit cor; postea ex stoliditate ejus oriuntur torpor; ex torpore invadit delirium.* Atque hinc etiam ait provenire, quòd in puteos insiliant, seque præcipitent, vel strangulent. Quare non dubitandum, quin sensum mentemque statuerit in corde.

a Libro de Placitis Hippocratis, & Platonis.

b Tom. 7. qui ἐξωτικὰ continet, inter epistolas.

Platonem quoque (de quo idem, ac Galenus, prodit Sebastianus Foxus *c*) extra cerebrum constituisse vim sensitivam ac rationalem, compluribus evincitur locis. Ut cùm in Timæo *d* ait, τὰ φλέβια, δοκίμια τῆς γλώττης, τεταμένα ἐπὶ τὴν καρδίαν· *venæ, quibus lingua explorat, inde protensa ad cor*: ut nempe sapores annuncient. Et post aliqua *e* de suavi & molesto odore ait, iis aut mulceri, aut offendi, ὅσον ἡμῶν μεταξὺ κορυφῆς, τοῦ τε ὀμφαλοῦ, κεῖται· *quicquid interjectum nobis inter verticem capitis, & umbilicum.* Paullo post *f* de sono, & auditu, sic loquitur: Ὅλως μὲν οὖν φωνὴν θῶμεν, τὴν δι᾽ ὤτων ὑπ᾽ ἀέρος ἐγκεφάλου τε καὶ αἵματος μέχρι ψυχῆς πληγὴν διαδιδομένην· τὴν δὲ ὑπ᾽ αὐτῆς κίνησιν, ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μὲν ἀρχομένην, τελευτῶσαν δὲ περὶ τὴν τοῦ ἥπατος ἕδραν, ἀκοήν· *Omnino igitur vocem statuamus esse quendam impulsum ab aere per aures, cerebrum, & sanguinem, usque ad animam sese porrigentem. Motionem autem exinde natam à capite quidem initium ducentem, & desinentem in hepatis sedem, auditum nominemus.* Idem in Thæteto *g* comparat κηρὸν, sive *ceram*, & κῆρ, sive *cor*: atque ait, uti molli ceræ facilè aliquid imprimitur, sed imagines illæ non sunt diuturnæ; in duriori autem se contrà res habet: ita etiam in corde habere τὸ κηρὸν τὸ ἐν τῇ ψυχῇ, *ceram animæ*; quia si in ceram cordis nec nimis mollem, nec duram nimis, aliquid in-

c Lib. 4 de consensione Aristotelis & Platonis.

d Pag. 65. edit. H. Steph.

e Pag. 67.

f Pag. eadem.

g P. 194. edit. H. St.

inscribatur, homines sint πρῶτον μὲν εὐμαθεῖς, ἔπειτα μνήμονες· *primum quidem dociles, exinde memores.* Hæc satis ostendunt, eum memoriæ, & reminiscentiæ sedem, quæ phantasiæ sunt adnexæ, in corde reposuisse.

Ad Aristotelem verò quod attinet, rectè Galenus putavit, in corde ab eo sedem putari sensus ac mentis. Scio, Sebastianum Foxum *a* tradidisse, animam ab illo in cerebro constitui: quædam etiam apud Aristotelem legi, quasi in hac fuerit opinione: sed pauculis id locis: infinitis verò cor facit πρῶτον αἰσθητικὸν, *primum sensitivum.* Et sanè ab eo, & Empedocle, & tota Stoicorum schola, cor animæ sedem putari, etiam legas apud Theodorum Cyrensem lib. v de curatione Græcarum affectionum: ubi & alias aliorum opiniones commemorat. Hippocratem enim, Democritum, & Platonem, vim animæ principem in cerebro ait collocasse, Stratonem, in medio sincipite; Erasistratum, juxta membranam cerebri, quàm Epicranidem nominat; Herophilum, in ventre cerebri; Parmenidem, & Epicurum, in toto thorace. Quod verò ad ἐναντιοφανῆ *b* Aristotelis loca, non aliunde meliùs ea conciliare est, quàm ex lib. II de Partibus Animal. cap. x: ubi distinguit inter principem animæ sensitivæ sedem, & locum eum, quo ἀμέσως *c* ab externis sensuum instrumentis, imagines sive species sensibiles feruntur. De priori sic ait: ὅτι ἀρχὴ τῶν αἰσθήσεών ἐστιν ὁ περὶ τὴν καρδίαν τόπος, διώρισται πρότερον ἐν τοῖς περὶ αἰσθήσεως· *Principium sensuum esse cordis locum, definitum jam est, cùm de sensu ageremus.* De posteriori autem scribit hunc in modum: Αἱ μὲν δύο (αἰσθήσεις) φανερῶς ἠρτημέναι πρὸς τὴν καρδίαν εἰσὶν, ἥ τε τῶν ἁπτῶν, καὶ ἡ τῶν χυμῶν· τῶν δὲ τριῶν, ἡ μὲν τῆς ὀσφρήσεως μέση· ἀκοὴ δὲ, καὶ ὄψις, μάλιστ' ἐν τῇ κεφαλῇ, διὰ τὴν τῶν αἰσθητηρίων φύσιν· *Duo sensus, nempe ille tangendi, & alter gustandi, apertè dependent ex corde: unus ex reliquis tribus, qui est olfaciendi, medium tenet: duo, id est, audiendi, & videndi, maximè in capite positi sunt, propter sensoriorum naturam.* Censet igitur tactûs ac gustus imagines, sive species sensiles, ab organis externis rectà ad cor deferri: olfactus species mediæ esse naturæ: species visûs & auditus priùs deferri in cerebrum, ac inde demum ad cor descendere.

a Lib. 4. de consensione Platonis, & Aristotelis, c. 4.

b Ea, quæ pugnare inter se videntur.

c Immediate, sive proximè.

In hocce veterum dissensu eos sequi malumus, qui non tantum sedem visûs, & auditûs; sed etiam gustus, olfactus, & tactus, in cerebro posuerunt. Remotè quidem pendet sensus à corde, quod vitales gignit spiritus: sed in cerebro è vitali spiritu fit animalis, qui proximum est instrumentum sensus, & motus. Quemadmodum igitur, si loco legam aprico, lumen, cujus beneficio cerno, aëri inest: sed principium ejus est à Sole, unde emanat; is autem est in æthere: ita &, cùm sentio, fit hoc in cerebro à virtute, quæ è corde promanet. Anima enim toto se corpore diffundit, ac pro organi ratione variè operatur: sed ratione principii, ac radicis, in solo est corde. Quare hoc solùm Aristoteli largimur, cor esse interioris sensus principium remotum, non proximum.

Sed sic quoque in medio relinquitur, utrùm sensus sit in cerebri medulla, an membrana: utrùm item aliquo loci discrimine, an nullo. Quod ad prius; censeo, neutiquam excludi medullam. Utcunque enim parum fortasse sentiat, sentit tamen. Et ex medulla hac nervorum est origo, per quos à spiritibus species deferuntur. Quare non repugno Galeno, qui in septimo de Placitis arbitratur, hic sensus esse sedem. Sed non æquè ausim subscribere in eo, quod membranas cerebri solùm datas censet, ut contineant & coerceant cerebrum. Nam verisimile est, & has sensus esse sedem; saltem tactus. Nam cum medulla vix particeps sit tactus, membrana, præsertim crassior, & exquisitissimo tactu prædita est. Cæterùm quando contra Fernelium in cerebri etiam medulla sensum esse dicimus, maximè intelligimus partes ejus magis pellucidas, naturâque suâ glutinosas ac tenaces. Tales enim faciliùs retinent species, ac diutiùs conservant. Unde liquet, cùm in cerebro exigitur, ut sit moderatè humidum & siccum, non alienum intelligi humorem, sed naturalem, eumque lucidum, & quodammodo viscidum.

Jam ad situm, locive discrimen, quod attinet: non ea Arabum modò; sed etiam Alberti Magni, Thomæ Aquinatis, & aliorum fuit opinio, in sincipite esse sensum communem; in capitis medio, phantasiam; in occipite, memoriam. Nam & læso sincipite, lædi sensum communem; & læso vertice, lædi phantasiam; & læso occipite, lædi memoriam. Præterea sinciput esse humidum, ut facilè recipiat, quod haut diu retinere sit opus: medium capitis esse temperatum, quia & recipere, & aliquamdiu retinere sit necesse: occiput esse siccum, ut quod admiserit, diu reservet. Jam autem sensus communis esse recipere, ac solùm retinere objecto præsente: phantasiæ esse recipere, & diutius versare, etiam absente objecto: memoriæ verò esse recepta fideliter reservare. Ut functioni sensus cujusque interioris optimè conveniat partium cerebri temperamentum. Etiam tertium addunt de cellis quatuor: quarum duæ sunt sincipitis, ac sensus communis; tertia verticis, ac phantasiæ; quarta occipitis, & memoriæ. Neque ex quatuor cellis rectè eò colligas, quatuor fore sensus interiores: quia ex primis duabus non una in alteram, sed utraque procurrit in tertiam: eoque tam duæ illæ cellæ sint unius sensus communis, quàm oculi bini sint visûs; binæ aures, auditus.

Sed argumentum à cellis exigui est momenti, quia longè alius est illarum usus; ut capite vidimus superiori. Nec magnæ est rei illud de temperamento; quando parum verisimile est, sic variare istas cerebri partes: omniaque abunde munia explere sit idoneum; modò nec anticâ, nec mediâ, nec posticâ parte, sit calidum, aut frigidum; humidum, aut siccum nimis; sed undecunque temperatum; &, ut dixi, pellucidum, ac glutinosum; quale & facile recipiet, & receptum diu reservabit. At primum argumentum majoris est ponderis: controversum tamen, quando Medici Græciæ universæ læsâ memoriâ non occipiti, sed universo jubent cerebro remedia adhibere. Quod non aliunde est, quàm quia putarent, vim φανταστικὴν toti inesse cerebro, ac unam eandemque vim, & speculari φαντάσματα, & reservare μνημονεύματα. Atque hæc ratio etiam Fernelium impulit, ut sensus istos situ, locove, distingui negaret. Nihil tamen impedit, quo minùs phantasia vel cerebro toto, vel eo loci duntaxat excepto, quòd sensui tribuunt communi, suas ubique obeat functiones: & tamen, ubi speculari desiit, in occipite solo species recondat; inde eas suscitet, si denuo contemplari juvet; inque isto tum easdem loco speculetur ac verset, ubi reposuerat; eorum instar, qui conspectis familiæ monumentis, vel dulcibus dominæ, ac sodalium μνημοσύνοις, non alium se in locum sermocinaturi recipiunt; sed, ea habentes ob oculos, ibidem longos sæpe de iis texunt sermones.

CAP. XXXIV.

Quomodo somnus, & vigilia, ab Aristotele definiantur. Cerebrum, non cor, contrà quàm Aristoteles putavit, primum esse αἰσθητήριον. Bonam caussam malè agi à Galeno, cùm eo probat, cor non esse primum sensitivum, quia semper moveatur; utpote vitalis fons. Somni perfecti, & imperfecti discrimen. duplex item discrimen sensus communis, in somno cessantis, & in morbo. Geminus somni finis. Animalia cuncta, etiam pisces, & insecta, dormire. Cur animantia, cùm dormiunt, ronchos edant. Fœtum in utero vitam non tam à vigilia ordiri, aut somno, quàm torpore quodam, utriusque extremi participe. Cur plantis non competat somnus. Prior somni caussa efficiens: quæ est ab alimenti, ac sanguinis, evaporatione. Cur cibus assumtus reddat somniculosos; inedia autem insomnes. Quamobrem, si stomachus nimis fuerit cibis refertus, non facilè dormiamus. Cur & calida, ut vinum;

num; & frigida, ut papaver, somnum afferant. Quare, qui atrâ bile abundant, edaces sint; sed exigui somni. Cur quibus sedentibus somnus obrepit, capite nutent. Unde angustas qui habent venas, diutiùs; qui laxas, minus dormiant. Cur pumili, sive nani, longioris sint somni. Quid infantes reddat somniculosos. Cur iidem magis obnoxii sint epilepsiæ. Cur cavendæ sint nutrices vinosæ. Cur meditantes, temporeque æstivo, vel apud focum, citius obdormiscamus. Altera somni caussa, quæ est revocatio spirituum, sive caloris nativi, ad interiores partes: & quibus hæc caussa auctoribus, quibus item rationibus comprobetur. Unde palleant dormientes. Cur iidem initio somni frigeant. Unde sudor dormientibus. Quare aliqui præ anxietate sudent, imò ne alvum quidem cohibeant. Quomodo tenebræ, & silentium, somnum concilient. Somno meliùs cibos concoqui, licet majus intercedat spatium inter cœnam, & prandium, quàm prandium, & cœnam. Cur noceant valetudini studia nocturna. Quare somnus tristitiæ sit remedium. Cur somnus post longiorem inediam magis etiam imminuat vires, quàm si vigiles: præsertim si corpus noxiis abundet humoribus. Cur pedum titillatio ad somnum conferat. Duas somni caussas, quas adduximus, non pugnare, sed concurrere: atque id in lassis ostensum. Potiorem tamen caussam esse revocationem caloris nativi, quàm exhalationem alimenti. Quamobrem cantus, arborum susurri, cunarum agitatio, somnum faciant. Somno etiam locum futurum, utcunque Adamus non peccasset.

A Sensu interiore venio ad modos ejus: ut sunt vigilia, & somnus, atque insomnia. Ac vigilia quidem est liber usus sensus communis; somnus verò, ligatio ejusdem. Qua mente & Aristoteli definitur ὕπνος, ἠρεμία τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ· *quies sive cessatio primi sensitivi*: sive, ut idem ait, ὕπνος ἐστὶ πάθος τοῦ αἰσθητικοῦ μορίου, οἷον δεσμός τις, καὶ ἀκινησία· *Somnus est passio sensitivæ partis, quasi vinculum, & immobilitas.* Similiterque eidem ἐγρήγορσις, τοῦ αἰσθητικοῦ μορίου λύσις καὶ ἄνεσις· *vigilia est partis sensitivæ solutio, ac libertas.*

Sed definitiones istas non paullò aliter interpretamur, quàm ab Aristotele factum fuit. Illi enim primum sensitivum, sive somni subjectum, est cor: nobis, qui hac parte Galenum sequi malumus, cerebrum. Neque enim, ad somnum conciliandum, cordi, sed cerebro, remedia applicantur: quod, inter alia, certissimum est argumentum, licet dormiat animal totum, esse tamen membrum, cui somnus præ aliis competat; atque id cerebrum statui, non cor, oportere. Sed utcunque Galeno hac parte adsentiam; parum solidè tamen impugnat Aristotelem, cùm eo evincere conatur, somnum, qui est primi sensitivi cessatio, primò cordi inesse, quia cor nunquam cesset. Hoc quippe planè est σοφίζεσθαι *a*: quia cor est τὸ πρῶτον ζωτικὸν, καὶ αἰσθητικὸν, *primum vivens, & sentiens.* Cor nunquam cessat, ut est principium vitæ: quiescit tamen, secundùm Aristotelem, ut est principium sensus. Hoc igitur voluit philosophus, somnum esse ἠρεμίαν πρώτου αἰσθητικοῦ ὡς αἰσθητικοῦ· *quietem sensitivi, in quantum est sensitivum.* Galenus verò id simpliciter, etiam quatenus est primum vivendi principium, interpretatur.

a *Sophistam agere.*

Quando autem somnum statuimus esse quietem, ac vinculum, primi sensitivi; de somno loquimur perfecto. Qualis præcipuè eorum, qui nec, nomine sæpius inclamati, imò ut vel caput quasses, expergisci sciunt. At imperfectus eorum, qui continuò sentiunt, si leviter quid exposcas, aut si digito attigeris, aut lumen aliquod subitò inducas, aut suspenso etiam gradu præter eos incesseris. Quales multi levisomni; præsertim si metu aliorum vix somnum capere ausint.

Sed ulteriùs quoque restringenda est allata definitio; sive eam ex Aristotelis, seu ex Galeni mente, capere lubet. Nec enim somnus est, quandocunque primum sensus subjectum cessat à sensu; sed quoties ἀδυναμία τοῦ αἰσθητικοῦ *a* provenit à natura. In epilepsia enim, suffocatione, λειποψυχίᾳ *b*, & similibus, cessant sensus exteriores: nec tamen somnum dixerit quisquam; quia provenit quies non à natura, sed à morbo, οὐχ ἕνεκα σωτηρίας (σώζει γὰρ ἡ ἀνάπαυσις *d*) sed ad perniciem animalis. Duplici igitur discrimine somnus ab alia quavis primi sensitivi cessatione distinguitur; caussâ finali, & efficiente. Finalis est gemina. Prior est, ut potentia sensitiva, ac motiva, per operationem continuam lassata, perfruatur alternâ requie, sine qua nihil est durabile. Altera est, ut quia labore exhauriuntur ac deficiunt spiritus, eò novi meliùs reparentur: quod fit spiritu ab exterioribus membris ad cor, stomachum, visceraque alia, revocato. Nam & cor, accessu spiritus exterioris roboratum, meliùs elaborat spiritus vitales: stomachus quoque, jecur, alia viscera, in concoctione, & aliis, meliùs sua quæque munia exequuntur. Sic novi spiritus succedunt in locum eorum, qui labore priore absumti; ut homo sufficere novo possit labori. Hæc bona indicat poeta *e* istis versibus:

a *Impotentia sensitivi.*
b *Animi defectu.*
c *Aristoteles extremo libello de somno & vigilia.*
d *Non salutis gratia. (conservat enim quies.)*

> *Somne, quies rerum, placidissime Somne deorum,*
> *Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris*
> *Fessa ministeriis mulces, reparasque labori.*

e *Ovid. 11 Met.*

Tertulliani quoque est De anima cap. XLV: *Somnus est recreator corporum, vel redintegrator virium, probator valetudinum, pacator operum, medicus laborum, cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum colorem.* Hoc non in homine modò, aut jumentis, & animantibus domesticis, de quibus satis est apertum, habet locum; sed cunctis animantibus; ut & necessitas ejus sensus evincit, & Aristoteles tradit Histor. Animal. lib. IV, cap. X, & lib. de Somno & Vigilia cap. II. Plinii quoque verba sunt lib. X, cap. LXXV: *In terrestribus omnia, quæ conniveant, dormire manifestum est. Aquatilia quoque exiguum quidem, etiam qui de cæteris dubitant, dormire tamen existimant: non oculorum argumento, quia non habent genas: verùm ipsâ quiete cernuntur placida, ceu soporata, neque aliud, quàm caudas, moventia. De thynnis confidentius affirmatur. Juxta ripas enim, aut petras, dormiunt. Plani autem piscium in vado, ut manu sæpe tollantur. Nam delphini, balænæque, stertentes etiam audiuntur. Insecta quoque dormire, silentio apparet, quia ne luminibus quidem admotis excitentur.* Ubi videmus, ut audiri dicat balænarum ronchos: uti & delphinorum, qui supini in somno ab æstu feruntur mari summo, donec in vada impingentes expergefiant. Hoc roncho edito cognoscitur; & quod mox sese ab vadis dirigant, quietem exinde capientes. Ronchi autem caussa tam in balænis, quàm delphinis, intelligitur ex hominibus: qui ronchos edunt, quia non possit aër liberè per nares permeare: ut iis præcipuè usu venit, quibus crassior est sanguis, aut qui, post largiorem potum, se cubitum receperint.

Ex iis verò, quæ diximus, satis etiam perspicuum puto, fœtus quoque in utero vigiliæ ac somni esse participes. Sed quæritur, ab utro incipiat vita. De hoc ita statuendum, naturam gradatim perfici; eoque perfectam animantium vitam non incipere à somno, quia is, si Aristotelem *f* audimus, semper est à vigilia: nec esse a vigilia, quia initio nequit animal vigilare, aut expergisci, propter humorum copiam, & instrumentorum imperfectionem: sed esse à torpore, qui propriè nec vita sit, nec non-vita; eoque nec vigilia, nec somnus; sed interliminium inter utrumque; impropriè tamen somnus magis, quàm vigilia, dici mereatur. Hæc de animalibus.

f *Lib. de Somn. & Vigil. c. 1.*

Plantæ verò non dormiunt, quia nec vigilant: cui autem non convenit habitus, ei nec privatio. Et quorsum illis somnus, quando non, uti sensitiva facultas operatione suâ lassatur, ita & vitalis ac naturalis? Sensu enim, motuque, absumitur spiritus animalis. At vitalis, ac naturalis facultas, elaborat spiritus: quomodo non deficit

natu-

natura, sed proficit; contrà quàm fit sensu, motuque assiduo. Habemus de fine.

De efficiente caussa non conveniunt Philosophi. Priùs Aristotelis opinionem ponam; quia communior est, vulgatiorque. Secundùm eam efficiens somni est halitus ex inferiori corpore, ac stomacho potissimùm, in cerebrum adscendens; ibi cerebri frigore condensatus, eoque radices nervorum ita obstruens, ut spiritus ad sensus exteriores liberè nequeant commeare. Ubi tria distinctè in considerationem veniunt. Primo enim loco dicebamus, vapores cerebrum petere. Sed vapores illi non ab una sunt caussa. Plurimùm enim è stomacho adscendunt à cibo, & potu. Quandoque etiam è corporis venis, fumante sanguine ob calorem exercitio vehementiori concitatum. Alterum erat, vaporem sublatum in cerebro condensari. Nam uti cor omnium est membrorum calidissimum; quippe unde oriantur sanguis & spiritus, vehicula caloris nativi: ita frigidissimum omnium est membrorum, vel saltem corde frigidius est cerebrum: quod & arguunt catarrhi inde destillantes. Tertium fuit, à vaporibus sic densatis obstrui nervorum radices, ac ligari sensum communem: unde & Aristoteles *a* ajebat, somnum esse similem epilepsiæ. Nam utrobique fit nervorum obstructio. Sed hoc est discriminis, quòd in somno id fiat à vapore salutari: in epilepsia autem ab humore maligno, ac depravato.

a *Lib. de somno ac vigilia cap. 3.*

Hanc esse somni caussam ostendit, quòd tam multorum, quæ ad somnum pertinent, rationem hinc reddere possumus.

Ac primùm inde liquet, cur à cibo & potu simus somniculosi; & contrà, ob inediam, noctem ducamus insomnem. Nam si nihil adsumtum, nulla fit alimenti ἀναθυμίασις *b*. Post cibum verò, ut Aristotelis *c* verba reservem, ἀθρόον πολὺ ὑγρὸν καὶ σωματῶδες ἀναφέρεται· *copiosus admodum humor, & corpulentus adscendit.* Sed hoc de vaporibus crassis, confertim tum sursum commeantibus, sic restringendum; dummodo ne stomachus nimis cibo potuque oneretur. Atque hoc ejusmodi similitudine Aristoteles illustrat, quòd similiter πῦρ καταψύχεται ἐπιτιθεμένων τῶν ξύλων· *ignis exstinguitur, lignis impositis.* Sententia est, ut si igni pauco multa imposueris, & crassa ligna; periculum est, ne ignis exstinguatur; & ut hoc non fit, tardè saltem ea accenduntur; præsertim si aliqua sint humidiora: ita quoque, si nimium cibi ingestum sit stomacho, calor penè suffocatur, ac tarda omnino fit concoctio; potissimùm si magna fuerit ciborum diversitas; eoque aliud citiùs, seriùs aliud, concoctione maturetur; unde, acescente chylo, crebri ructus, & multa corporis jactatio; quæ & ipsa impediunt somnum.

b *Exhalatio.*
c *Lib. de somno & vig. cap. 3.*

Liquet quoque, cur vinum sit ὑπνωτικὸν *d*: quippe fumosum, quia adfert καρηβαρίαν *e*. Quod idem Aristoteles *f* pronunciat de papavere. Parque ratio lactucæ, nymphææ, ac similium; quæ frigida sunt, attamen fumosa; eoque, alieno excitata calore, vapores emittunt, quales dixi.

d *Somnum afferens.*
e *Gravationem capitis.*
f *De somno & vigil. cap. 3.*

Itidem inde caussa petitur, cur melancholici, licet sint edaces, exigui tamen somni sint. Nam atra bilis est frigida, ac sicca. Quia igitur naturæ sunt siccæ, eò & edaces: sed vapores non ita multos emittunt, quoniam interiora iis sunt frigida. Hinc Aristoteles *g*: Ἡ μέλαινα χολὴ φύσει ψυχρὰ οὖσα, καὶ τὸ θρεπτικὸν τόπον ψυχρὸν ποιεῖ, καὶ τὰ ἄλλα μόρια, ὅπου ἂν ὑπάρχοι δυνάμει τὸ τοιοῦτον περίττωμα· *Bilis atra, quæ naturaliter frigida est, refrigerat officinam altricem, & partes alias, in quibus recrementum hoc potentiâ inest.*

g *Ibid.*

Etiam hinc rationem arcessit Aristoteles *h*, cur dormientes capite nutent, καὶ ἀδυνατῶσιν αἴρειν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ βλέφαρα· *non possint attollere caput, & palpebras.* Nam homo, revocato calore, ἐκλείπει καὶ καταψύχεται, καὶ διὰ ψύξιν καταπίπτει τὰ βλέφαρα· *deficit, & refrigeratur; atque ob frigus palpebræ deficiunt.* Nec sanè, capite vaporibus gravato, spiritus liberè fluunt in venas cervicem sustinentes.

h *Ibid.*

Item liquet, cur τὸ ὅλον φλεβώδεις οἱ ἀδηλόφλεβοι, καὶ νανώδεις, καὶ μεγαλοκέφαλοι· *somniculosi sint, qui conditas habent venas, & pumiliones, & qui capite prægrandi.* Nam iis, inquit *a*, quibus angusti sunt meatus, haut facilè decidunt humores; unde obstructio diuturnior: at è laxis meatibus iidem facilè effluunt. Et quo caput est grandius, ut in pumilis fieri videmus, eo magis vaporum copiâ repletur: quantoque ea major, tanto tardiùs à calore concoquitur.

a *Arist. ibid.*

Eademque ratio est, cur & infantes somni sint multi. Quippe natura illis humida est, &, pro corpusculorum modo, superiora exsuperant mole. Ac propterea etiam morbo esse comitiali obnoxios, ab eodem, ut dixi, Aristotele accepimus: Ὅμοιον γὰρ ὁ ὕπνος ἐπιλήψει, καὶ ἔστι τρόπον τινὰ ὁ ὕπνος ἐπίληψις· *Similis est somnus comitiali morbo, ac quodammodo morbus est comitialis.* Icirco etiam non infantibus modò, sed nutricibus quoque, interdicit vino, nisi pauco, & diluto, Πνευματώδης γὰρ ὁ οἶνος, καὶ τούτου μᾶλλον ὁ μέλας· *Vinum enim est spirituosum, ac præcipuè, quod est nigrum.*

Liquet quoque, cur nobis accuratè aliquid meditantibus, aut legentibus, obrepat somnus. Nam dum spiritus animalis est phantasmatis intentus; necesse est impediri concoctionem; eoque crassiores halitus cerebrum petunt. Æstivo etiam tempore, cumque hyeme foco adsidemus, faciliùs incidimus in somnum: quia aër calidus excitat in corpore vapores.

Atque hæc dicta sunto pro iis, qui somnum ajunt provenire à vaporibus stomachi, vel sanguinis, in cerebrum immissis, atque ibi obstruentibus sensum communem. Aliorum verò sententia est, efficientem somni caussam esse reditum spirituum ab organis externis; sive caloris nativi ab exterioribus sensibus revocationem ad interiora: unde & somnum definiunt, impotentiam sensuum ob naturam spiritus retrahentem; vel cessationem sensus communis propter naturam spiritus revocantem. Est in hac sententia Galenus lib. I de sympt. caus. cap. ult. & lib. III de caussis puls. cap. IX; ubi docet, motum caloris foras tendentem, vigilias; sin fiat introrsum, somnum producere. Similiter Avicenna XIII tract. XLI, Averroës lib. II Colliget, cap. XXI, Conciliator, sive Aponensis, different. CVIII: cui somnus est internus caloris conventus. Nec aliud voluisse videtur Plinius lib. X, cap. LXXV; ubi somnus definitur, *animi in medium sese recessus.* Sic enim & reperio in MSo, & editione antiqua Parmensi. *In se medium*, idem, ac *in medium sui.* Imò Aristotelis ipsius est *b*: Φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ὁ ὕπνος ἐστὶ σύνοδός τις τοῦ θερμοῦ εἴσω· *Ex iis, quæ dicta sunt, apertum est, somnum esse coitum quendam caloris ad intima refugientis.* Hanc verò de somni caussa sententiam strenuè tuetur Joannes Argenterius de Somno & Vigilia lib. I, cap. XI. Multaque adeo pro ea adferri possunt. Ut quod somnus sit blandum quid, & naturæ jucundissimum; unde, uti dictum, *placidissimus Deorum* poëtæ nuncupatur. Quam bene cum hoc convenit, si statuamus, spiritus lassos suaviter revocari ad quietem: & quia labore jam pars eorum absumta erat, novam sufficí, ut pars vetus, lassitudinis expers, cùm nova auxiliatrice dimittatur ad functiones priores, rem naturæ jucundissimam. At violentum quid somnus erit, si spiritus à vaporibus immissis in cerebrum vi detineantur; parati, quantum in se est, claustra vaporum perrumpere, & ut poëta *c* loquitur de ventis, qua data porta ruere. Nec leve illud, quòd ut vigilantibus color est rubicundior ac vividior, quoniam spiritus, ac calor nativus, extimis inhæreant membris: ita dormientes palleant, quia calor se receperit introrsum. Et quid certius, quàm initio somni frigus membra occupare exteriora? Unde & fit, ut vapores corporis, qui de die membris ob motum calentibus, porisque laxis, evolant ac dissipantur: hi noctu circa poros hæreant, moraque istâ concrescant, donec magis magisque incalescente corpore, & poris jam apertis, exsudentur. Nonnulli tamen, initio etiam somni, sudare solent: ut quibus exteriora

b *Lib. de Somno & Vigil. c. 3.*
c *I Æn.*

riora abunde calent, partim naturæ beneficio, partim temporis, ut æstate. Nam facultas retentrix facile tum humorem dimittit, quia, nativo calore interius occupato, parum virium habet ad continendum: quemadmodum & valde anxii, ob caloris versus interiora fugam, toto sudant corpore; imò quandoque nec retinere satis valent vel ipsa ciborum retrimenta.

Insuper revocationem caloris esse somni caussam, ostendit, quòd tenebris ac silentio, non de nocte modò, quando recurri poterat ad frigidam ac humidam noctis temperiem; quæ vapores excitare est idonea; sed de die etiam, si in locum te abdas undique conclusum, somnus conciliatur. Quippe per tenebras ereptâ videndi facultate; per silentium item, audiendi, & pariter aliorum fere sensuum cessante exercitio; spiritus interiùs recedunt, paullisper illic feriaturi à sensibus externis, motuque arbitrario. Etiam argumento est, quod somni tempore meliùs concoquimus cibum, ob calorem interiùs se condentem. Nam quia calor est concoctionis instrumentum; quò ille major, hoc melior est concoctio. Nec ignoro, Laurentium Joubertum in Paradoxis *a* suis, subinde ἀδόξοις, putare, faciliùs coqui à nobis cibos de die, quàm somno nocturno: ac pro se illud adferre, quòd ad concoctionem cibi vespertini longiori utamur temporis intervallo, quàm ad concoctionem meridiani: cùm paucæ à prandio horæ intercedant ad cœnam: à cœna autem ad prandium altera etiam parte plus temporis sit; cujus & bonam partem dormitur. Quæ etsi primâ facie abblandiantur; corruunt tamen, si cogitemus, quanto plus oneris sustineat vis concoctrix à cœna, quàm à prandio. Horis enim pomeridianis solùm concoquitur, quod cibi est meridiani: unde non pauci in stomacho relinquuntur humores crudi, imprimis ex cibis durioribus. At à cœna, præsertim in somno, præterquam quòd cibus vesperi comestus concoquatur; etiam corriguntur humores, è cibo meridiano in stomacho residui.

a Decad. 1. parad. 8.

Ex eodem videmus, cur tantopere noceant continuæ lucubrationes. Nam & spiritûs animales consumunt: & dum non sinunt, ut calor nativus se referat ad interiora viscera, impediunt, quo minus à corde sat novi sufficiatur spiritûs in locum absumti: & concoctio est imperfectior, unde humores crudi.

Itidem inde perspicere est, cur nihil æquè mœrentibus conducat, ac somnus. Nam spiritus, imaginatione tristium lassus, introrsum retrahitur ad quietem; perque eam, quod turbidum erat, fit tranquillius. Novus etiam, & purus spiritus ad novas vires perfectiùs à corde elaboratur.

Adhæc ex eo cognoscitur, cur si, longiorem post inediam, somno nos demus, magnopere corpus flaccescat; imò tanta oriatur imbecillitas, ut quandoque in deliquium animi incidatur. Nempe hoc inde est, quòd jam antè inedia multum vires imminuerit: unde nativo calore, qui supererat, interiùs retracto, membra exteriora ejus prope fiunt expertia. Imò si in jejunorum corpore multi sint noxii humores, ut in morbidis; calor sic retractus colliget eos in præcordiis; unde quandoque cor, vitæ fons, sic inficietur, ut vita haut diu vitalis esse possit.

Denique pro hac sententia facit, quòd pedum titillatio, Aphrodisæo etiam testante, somnum adfert: non profectò ob alimenti vapores; sed, ut rectè Argenterio observatum, quia sic è cerebro advocentur spiritus ad pedes, partesque intermedias.

In hocce dissensu assentio Fracastorio lib. II de Intellectu; ubi utramque caussam sociat. Quomodo videmus, ambas concurrere in lassis. Nam uti labor agitatione corporis diffuderat calorem ac spiritus per extima membra: ita, ubi quis cessare incipit, redit calor sive spiritus eò, unde venerat: partim ut id quiescat, quod ejus superest; partim ut reparetur, quod deperiit. Simul verò intentior ex motu vehementi calor facit, ut ex stomacho, concretisque membrorum humoribus quasi liquescentibus, & venarum fumantium sanguine, vapores se undique in cerebrum attollant. Quam rem sic Aristoteles *a* expressit: Ἔτι δὲ καὶ ἐκ κόπων ἐνίων ἀναθυμίασις· ὁ μὲν γὰρ κόπος συντηκτικόν· τὸ δὲ σύντηγμα γίνεται, ὥσπερ τροφὴ ἄπεπτος, ἂν μὴ ψυχρὸν ᾖ. *Præterea exhalatio fit à laboribus nonnullis. Nam fatigatio vim habet liquefaciendi: id autem, quod colliquatum, nisi frigidum fuerit, vicem præstat alimenti incocti.* Atque addit, idem contingere morbis quibusdam; ut lethargo. Nam humores calore morbi colliquantur; unde evaporatio, uti hinc somnus.

a Lib. de somno & vigil. c. 3.

Sed porrò quæritur, utra ex duabus hisce caussis potior sit. Censeo, priorem locum obtinere revocationem spirituum à sensuum & motus organis: posteriorem verò, obstructionem cerebri factam à vaporibus in cerebrum sublatis, & ejus frigore condensatis. Ac similiter Forestus lib. X Observat Med. cap. XXXIII: *In somno naturali calor, & spiritus, intro revocantur, & hujus revocatio, nempe caloris, & spiritus, est caussa communis, & immediata somni: sed fovens, & juvans, est evaporatio alimenti.* Sanè prior ratio semper locum habet. Esto enim, ut vapores priùs obstruant meatus cerebri: sic quoque spiritus revocantur ad interiora, quia transitus negetur ad sensûs, motûsque voluntarii instrumenta. At subinde etiam somnus obrepit vaporibus nullis elevatis, solumque calore instrumentis sensuum subducto. Ut iis, quibus, etiam jejunis, tenebræ, ac silentium, item titillatio pedum, ac similia, somnum conciliant. Etiam huc refero, quando suavitas cantus, & lenis aquæ decursus, & arborum ex ventulo susurrus, soporem suadent, & inducunt. Nec enim in istis tam ad vapores stomachi, vel sanguinis, recurram: quàm ad hoc, quòd, animâ ad sonum magnopere intentâ, spiritus confertim ad auditus organum se conferant: ac aliorum ita sensuum oblivio quodammodo obrepat: eoque, qui spiritus his sensibus sese occupassent, interiùs se recipiant feriatum: imò & illi, qui ad auditum confluxerant, leni hoc sono deliniti, jam & ipsi prope feriari sibi videantur, & dum sic demulcentur, à reliquo animali spiritu deserti, quasi eorum exemplo, se intus recipiant, quò invitantur. Sanè non paullo hæc verisimilior est ratio, quàm illa ab Aphrodisiensi in Problematis *b* allata. Nec dubium, quin eadem caussa locum habeat in pueris faciliùs obdormiscentibus ad sonum cunarum, dum agitantur. Sed hic altera etiam se offert, quia motitatione illâ in humidis corpusculis facilè excitantur vapores, qui cerebrum petunt, & nervos ætatulæ illius angustos nullo negotio replent. Imò ex quorundam opinione & hæc ratio adferri possit in cantu delinitis. Nam spiritum ajunt, caloremque, qui in auditus organum se recepit, humidi siquid reperiat, resolvere illud in vapores; quibus & meatus auditorius obstruatur.

b Lib. 1. quæst. 45.

Harum utraque caussarum reperisset locum in Adamo, licet nunquam peccâsset. Nam utcunque somnus ille non provenisset ex sensuum exteriorum, sive spirituum iis inservientium, lassitudine, (nec enim in felici illo statu labor habuisset locum;) licet etiam non contigisset ad reparandos spiritus ex parte à calore nativo absumtos, (nec enim ulla tum fuisset virium jactura, ac dispendium:) non caruisset tamen oblectatione illâ homo, quæ ex somno capitur, quia vapores tum quoque ex alimento petiissent cerebrum; spiritus etiam interiùs fuissent allecti ad cessationem: atque inde iterum invitati ad functiones exteriores. Et suadet hanc etiam opinionem (quæ magno quoque Aquinati placuit) sopor ille Adamo immissus à Deo. Scio, à LXX ἔκστασιν, hoc est, *mentis excessum*, vocari: & certum est ἐκστάσεως argumentum, quòd mentis oculis viderit costam sibi adimi, atque inde formari Evam: unde experrectus continuò in hæc verba prorumpit *c*: *Hoc nunc os de ossibus meis, & caro de carne mea.* Sed non si ecstasis sit, eò sopor non erit. In somno quippe divinitus sic elevata est mens Adami, ut videret, quæ fierent à Deo. Ac firmat hæc vox Hebræa תרדמה, tardema: quæ *profundum somnum* notat. Ideo, Hieronymo teste, Aquila vertit καταφορὰν, Symmachus κάρον. Est verò

c Gen. 2.

verò κατάφορα somnus profundus citra febrim: cujus genera sunt ἀποπληξία, κάρος, καὶ κατοχή, juxta Galenum lib. XIII Meth. Med. Quomodo verò hæc tria differant, vide apud Gorræum in definitionibus Medicis a. Cleopatra ex mortium generibus prætulit (ut Zonaras ait) τὸ δῆγμα τῆς ἀσπίδος ἅτε ἄνευ σπασμοῦ κάρον ἐπάγον μεθ' ἱδρῶτι μαλακῷ: *morsum aspidis, carum cum molli sudore inducentem citra convulsionem.* Sanè à caro abest convulsio: quo differt ab epilepsia.

a *Voce* κάρος.

Cap. XXXV.

Ne somnia quidem, rem tam frivolam, expertia esse bonitatis divinæ. Aristotelica somnii definitio. Cur in somnio decipiamur: ac geminâ illud similitudine ex Nysseno, S. Basilii fratre, ostensum. Mutis etiam animantibus somnium competere; item infantibus. Sedem somnii eandem esse, ac memoriæ, vel saltem phantasiæ. Somnii caussa materialis, formalis, efficiens. Ut somnus perfectus sit somnii expers: at si nec perfecta sit quies, nec magnus spirituum motus, sed lenis ac moderatus; mediam obtinere rationem inter somnium, & vigiliam. Somnia naturalia variare pro quatuor istis: cibo, temperie, affectibus, & actibus diurnis. Fabas, ac caput polypi, somnia parere turbulenta; item recentes auctumni fructus. Quod ad temperiem, siquis multum de aquis somniet, huic medicinam faciendam, ut phlegmatico. At siquis de rebus somniet horrendis, atra eum bile abundare: atque ita de humoribus cæteris. Quod ad affectus: biliosos iracunda habere somnia; sanguineos, læta; pituitosos, meticulosa; melancholicos, tristia: ut pro diurnis cogitationibus somnia esse soleant. Cur melioris sit temperiei argumentum, si ea conveniant cum actibus diurnis, quam si contrà contingat. Quare in somno, quæ minuta sint, phantasiæ se offerant tanquam magna: deque eo verba Aristotelis adlata. Ea solum somnia divinationem è natura habere, ubi nexus est inter caussam, & signa: cætera non item. Divina somnia duum generum; quædam ab ipso Deo, quædam ministerio angelorum immissa. Occurritur Aristotelis argumentis, qui putabat, nulla esse somnia à Deo. Cur Deus hominibus, quid velit per somnium, & subinde verborum ambage exponat. Cur gentilibus etiam somnia immittat. An somnia fœda, quæ non proveniunt à cogitatione diurna, nec postea assensum reperiunt, pro peccatis sint censenda. Gentiles, ut remedium edocerentur pro morbo, incubare solitos in fano Æsculapii, Amphiari, &, si Maronem audimus, Fauni. Incubare Iovi. *Consuetudo vetus in pellibus dormiendi: unde & verbum* dormio *originem ducit. Nabarce, oraculum incubantium. Nefarium esse, remedium à Diis gentium exposcere. A forti imaginatione, & spirituum subtilitate, ac latente musculorum vi, quam phantasia & spiritus concitarint, provenire illud, quod aliqui ambulent in somnis: motumque illum non esse à rationis judicio, sed impetu imaginationis. Quæ caussa sit morbi, quem incu*bum *vocant.*

ACciditiis, qui somnum capiunt, ut somnient. Post somnum igitur agemus de insomniis. De re, dixeris, nihili? Nam quid levius somnio? Unde & Græcis ὀνείρατα a, & Latinis b *somnium*, pro re futili, in proverbium abiit. Sed enim in his quoque egregium divinæ bonitatis argumentum habemus. Nam si bonus est somnus, bona quoque sunt somnia; quia, ut animus de die veris occupatur, ne dormiat: ita noctu distinetur falsis, quò diutius perfruatur somni bono. Somniantes enim tardiùs expergescunt. Grande etiam bonum est divinatio è somniis; quemadmodum mox planius fiet.

a *Lucian. Harmonide, & alibi*
b *Ter. Adel.*

Somnium Aristoteli definitur, apparens in somnis phantasma, à quo decipimur. Necesse est, ut sit in somnis, quia quæ imaginantur phrenetici, etsi illudant, somnia non sunt, eo quòd per vigiliam fiant. Et cum quis somniat se somniare; propriè non est somnium, quia in somnis quidem est, sed non fallimur. Eo autem illudimur in somnis, quia animus quiescit, vel perperam operatur, non suâ, sed organi culpâ. Quam rem non inscitè explicuit Gregorius Nyssenus lib. de hominis opificio cap. XIV. Quemadmodum, inquit, si Musicus videat, malè esse compositos lyræ nervos; vel abstinebit ab ea manum; vel, si fortè, quibus oportuit, locis, eam ex arte admoverit, sonus tamen absonus erit, & inconcinnus: similiter in somnis, quia cerebrum vaporibus est prægravatum, cessat animus à labore; vel saltem languidiùs, & obscuriùs, operatur, quia organum non est idoneum ad commodè excipiendas animi operationes. Idem etiam mentem somno sopitam comparat cum igniculo paleâ multâ obtecto; qui nec circumquaque paleas absumat, nec tamen exstinguatur; fumum interea per paleas emittat; sed unde non eluceat flamma, quamdiu agitatio, ac flatus est nullus. Τὸν αὐτὸν τρόπον, inquit, καὶ ὁ νοῦς τῇ ἀπραξίᾳ τῶν αἰσθήσεων κατὰ τὸν ὕπνον συγκαλυφθεὶς, οὔτε μὴν ἐκλάμπειν δι' αὐτῶν δυνατῶς ἔχει, οὔτε μὴν παντελῶς κατασβέννυται· ἀλλ' οἷον καπνωδῶς κινεῖται, τὰ μέν τι ἐνεργῶν, τὰ δ' οὐ δυνάμενος· *Ad hunc modum mens quoque sensibus in somno quiescentibus quasi contecta, neque per eos elucere potest, & omnino etiam non exstinguitur: sed ut ignis fumum, sic ipsa motum aliquem retinet, partim agens, partim in agendo deficiens.* Vide & Synnesium de Insomniis.

Est verò somnium affectio animalium. Nam & bestiis ea convenire, argumento est, quòd canes dormientes mutiant, hirriantque. Idemque ex capris, & aliis, calidioris sanguinis animantibus, liquet. Imprimis tamen homo somniat, tum quia, ob tenuitatem sanguinis, copiosiores in cerebrum vapores emittit: tum ob agiliora, expeditioraque sensuum instrumenta. De infantibus tamen non satis convenit. Aristoteles lib. IV Histor. Animal. cap. X, ait, hominem quarto demum, quinctove anno, somniare. In contraria autem sententia sunt Plinius lib. X, cap. LXXV, Galenus in lib. III Aphorism. com. XXIII, & Tertullianus de Anima cap. XLIX. Proque his est, quòd etiam anno primo in somno rideant, sonum edant, nutent, apprehendant. Ut somnium etiam, licet imperfectius, moveri eos cogamur.

Locus somnii non cor est, ut Aristoteles censet; qui & somni, & memoriæ sedem, ac proinde somnii quoque, in corde constituit: sed cerebrum; in quo & phantasiæ & memoriæ locum esse, antea ostendimus. Ac pro hac etiam sententia facit, quòd qui cerebro sunt calidiori, ut melancholici, memoria valent: quique cerebro sunt frigidiori, memoriam habent vel exiguam, vel nullam. At de eo non contendam, utrùm somnii sedes sit in occipite, quia illic est memoriæ locus, ubi species adservantur; ac verisimile est illic phantasiam imagines speculari, ubi reconduntur: an potiùs spiritus animalis suscitatas in occipite species ad medium retrahat, ac bajulet, cerebrum, ibique præbeat speculandas; quemadmodum multi, sed, ut censeo, levi nimis ratione compulsi, maluerunt.

Atque ex his etiam cognoscere est, quæ sit materies somniorum: puta species memoriâ reservatæ.

Forma est omne illud, quod in somnis variâ ex compositione specierum resultat.

Efficiens caussa, vel est principalis, ut phantasia, sive imaginativa; vel instrumentalis, quæ est moderatus spirituum motus. Siquidem, dum vigilamus, organa sensuum nunc sublimi contemplatione, nunc meditatione aliâ, distinentur: quæ res facit, ut species olim impressæ neglectui sint, nec à phantasia attendantur: haut secus ac parvus ignis quasi obscuratur à majori: dolor etiam, ac voluptas minor, cessat majori oboriente.

Variè autem se somnus habet pro copiâ, aut paucitate vaporum. Dum enim copiosi sunt, magnoque impetu cerebrum petunt; haut facilè somniamus, quia cerebrum

ita iis repletur, ut species vel agitatione istâ prorsus dissipentur, vel, ob nebulam eorum circumstantem, à phantasia nequeant dignosci. Ubi verò is motus, & pariter crassitudo vaporum, cœperint imminui; repræsentant se species; sed partibus confusis ac disturbatis; unde monstrosæ ac terrificæ figuræ. Postquam autem erit agitatio vix ulla, vapores quoque concoctione fuerint multum attenuatæ; species integrè clareque se offerunt. Atque hanc rem scitè illustrabat Aristoteles a similitudine ab aquis petitâ. Nam, inquit, si aqua conturbetur, imagines in ea, aut planè non repræsentantur, aut certè non integrè: sic etiam species non nisi confusè cernuntur in somnis, quamdiu ista est in cerebro spiritus ac vaporum agitatio. Ex his igitur obscurum non est, cur, qui benè pasti se somno dant, hi fere primo somno non somnient; medio sæpius habeant somnia confusa; ultimo magis frequentia distinctaque. Quod si paucæ adeo exhalationes cerebrum occupent, ut judicemus, non videre nos res veras, sed imagines rerum: operatio erit partim dormientis, partim vigilantis: quia vera videmus, non autem decipimur; contrà quàm perfecti in somnii definitione requiritur, ut antea vidimus.

a Lib. de somnus.

Et hæc universè de somniis dicta sunto. Dividuntur autem ea in naturalia, divina & diabolica. Naturalia fiunt à natura. Id fit quadrifariam, pro quadruplici caussa interna. Proveniunt enim vel ab alimento, vel ab humoris dominio, vel ab affectu animi, vel à cogitationibus diurnis.

Ciborum alii aliis magis somnos cient: uti docent fabæ, & caput polypodis. Plutarchus Symposiacon lib. VIII, quæst. X: Ὅτι δὲ ἔστι τῶν βρωμάτων ἔνια δυσόνειρα, καὶ ταρακτικὰ τῶν καθ' ὕπνον ὄψεων, μαρτυρίοις ἐχρῶντο τοῖς τε κυάμοις, καὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ πολύποδος, ὧν ἀπέχεσθαι κελεύουσι τοὺς δεομένους τῆς διὰ τῶν ὀνείρων μαντικῆς· *Esse cibos quosdam, qui molesta gignant somnia, animamque perturbent, testatum faciebant fabis, & capite polypi: quibus abstinere jussi, qui divinare ex somnus cuperent.* Tota autem dissertatio ista Plutarchi in eo est, ut expendat, quod Aristoteles dixerat, comestos in auctumno fructus recentes, humoreque turgidos, gignere in nobis multos ac turbulentos spiritus, ac pro istis esse somnia solere. Observatu igitur utile est, qui cibi somnia pariant placida ac jucunda; ut ciborum illis insistamus: quæ item tristia, aut turbida; ut alimoniâ ejusmodi abstineamus.

Altera erat caussa ab humoribus, sive temperamento: de quo non minùs certum. Nam sanguinei somniant de hortis, & pratis amœnis: item convivus, choreis, complexibus, & aliis rebus lætis. Phlegmatici de imbre, nive, grandine, navigationibus, submersione. Cholerici de rixis, pugnis, incendiis. Melancholici de fumis, caligine, densis tenebris, spectris, mortibus. Nimirum anima, quando non vacat sensibus externis, profundiùs sentit ea, quæ ad corporis dispositionem pertinent: ut pluribus exponit Galenus libro de Præsagiis ex insomniis. Sunt verò hæc ex humoribus somnia minùs confusa, & turbulenta illis, quæ ab cibis proveniunt.

Tertia fuit caussa ab affectibus. Meticulosi, etiam de die, oblatâ in agris specie canis, autumant se videre lupum. Qui amant, si in platea ultima cernant non absimilem amasiæ, eam esse credunt, quam exoptant. Quid mirum, si similiter pro affectibus judicent in somno?

Quarta caussa fuit à cogitationibus diurnis: de quo sic Lucret. lib. IV:

In somnis eadem plerumque videmur obire.
Caussidici caussas agere, & componere leges.
Endoperatores pugnare, ac prælia obire.

Pluraque inibi in hanc mentem. Ac tale fortassis Ennii somnium fuit,

—— *Cum* b *visus Homerus adesse poëta.*

b Enn. I Annal.

Unde Tullius in VI de Rep. *Fit fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius: de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare, & loqui.* Hippocratis c autem sententia est, bonæ esse temperiei argumentum, si ea, quæ, animo de die versavimus, obversentur nobis in somnus. Sic enim cognosci, animam non ita repletione, vel exinanitione, vinci; ut minùs perstet in cogitationibus diurnis. Vinci autem, si somnia cogitationibus adversentur: eoque de remedio esse tempori cogitandum: ac quidem, si somnia non admodum contraria sint cogitationibus diurnis, indicium esse minoris mali: propterea sufficere tum, si in quinctam usque diem de cibo partem demas tertiam; à cibo item deambules, ac contentionem adhibeas vocis. Sin major eorum contrarietas majus arguat malum, opus præterea fore vomitu; ambulationibus etiam frequentionbus, & concitatioribus: idemque de aliis quoque corporis exercitiis statuendum. Hoc sapientissimi Hippocratis judicium ostendit, non exiguæ esse sagacitatis, nec fructûs minoris, ex naturalibus somniis judicare de temperie ægri. Estque hoc artificium ratione subnixum, quia naturalis est conjunctio inter caussas, signaque. Habetque etiam nexus ille locum de die: sed vehementes diei cogitationes obscurant inclinationes ab temperie profectas; ut antea diximus. In somno autem, quia animus majoribus non distinetur: quæ minuta sunt, videntur magna. Leviculus fulgor fulmen putatur; minutus sonus, tonitru. Pituita paullum diffluens existimatur mel, vel si quid eo dulcius. Pusillus sanguinis calor inhærens ulli corporis parti somnium injicit vivicomburii, vel incessus per ignes. Quam rem fusiùs, sed egregie, expressit Aristoteles a, his verbis: Λέγουσι καὶ τῶν ἰατρῶν οἱ χαρίεντες, ὅτι δεῖ σφόδρα προσέχειν τοῖς ἐνυπνίοις· εὔλογον δ' οὕτως ὑπολαβεῖν, καὶ (μὴ ἀπιστεῖν) τοῖς τεχνίταις μὲν, σκοπουμένοις δέ τι καὶ φιλοσοφοῦσιν· αἱ γὰρ μεθ' ἡμέραν γινόμεναι κινήσεις, ἂν μὴ σφόδρα μεγάλαι ὦσι, καὶ ἰσχυραί, λανθάνουσι παρὰ μείζους τὰς ἐγρηγορικὰς κινήσεις· ἐν δὲ τῷ καθεύδειν, τοὐναντίον· καὶ γὰρ αἱ μικραὶ μεγάλαι δοκοῦσιν εἶναι. δῆλον δ' ἐπὶ τῶν συμβαινόντων κατὰ τοὺς ὕπνους πολλάκις· οἴονται γὰρ κεραυνοῦσθαι, καὶ βροντᾶσθαι, μικρῶν ἤχων ἐν τοῖς ὠσὶ γινομένων· καὶ μέλιτος, καὶ γλυκέων χυμῶν ἀπολαύειν, ἀκαρεαίου φλέγματος ἀπορρέοντος· καὶ βαδίζειν διὰ πυρὸς, καὶ θερμαίνεσθαι σφόδρα, μικρᾶς θερμασίας περί τινα μέρη γινομένης· ἐπεγειρομένοις δὲ ταῦτα φανερὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον. ὥστ' ἐπεὶ μικραὶ πάντων αἱ ἀρχαί, δῆλον ὅτι καὶ τῶν νόσων, καὶ τῶν ἄλλων παθημάτων, τῶν ἐν τοῖς σώμασι μελλόντων γίνεσθαι· φανερὸν οὖν ταῦτα ἐν τοῖς ὕπνοις εἶναι καταφανῆ, ἢ ἐν τῷ ἐγρηγορέναι· *Ajunt Medicorum nobiliores, somniis sedulo esse attendendum. Planeque est rationi consentaneum sic existimare, nec fidem abrogare, artem quidem exercentibus, sed qui de re meditati sint, ac philosophati. Nam diurnæ motiones, nisi magnæ admodum sint, ac validæ, offunduntur majoribus illis, quæ vigilantibus obtingunt. In somno autem contrà usu venit. Quæ enim minuta sunt, tum videntur magna. Id verè manifestum est ex iis, quæ sæpe in somno eveniunt. Ut cum putant, fulminare, & tonare, cùm sonus leviculus auribus est exceptus. Tenui etiam pituitâ stillante, sibi frui videntur melle, aut alio dulci succo: item per ignem incedere, valdeque calefieri, exiguo calore in quibusdam partibus exorto. Expergefactis autem ista sic se habere est conspicuum. Cum igitur initia omnium sint manifesta, manifestum quoque est, morborum etiam, aliarumque affectionum exordia, quæ in corpore contingunt, imbecilla esse oportere. Planum igitur est, hæc evidentiora esse in somnis, quàm in vigilia.*

c Libro de Insomnus.

a Lib. de divinat. per somnum c. I.

Sed uti pulcherrimum est, ex somniis cognoscere de temperie hominis; ubi naturalem esse nexum dicebamus: sic mera est impostura, quando ex somniis judicant de iis, quæ non dependent ex natura. Ut cùm ex eo, quoniam quis somniet, cæcum se factum; colligitur, amissurum filium, quia is oculi instar ametur. Aut cùm somnio de stella, in atrium concidente, ac mox exstinctâ, significari putatur, fruiturum gratiâ principis, sed minimè diuturnâ. Quorum priùs est apud Artemidorum lib. I, cap. II: alterum apud Cardanum lib. IV de Somn. cap. IV. Nam quæ conjunctio est inter oculum, & filium; stellæ

casum,

casum, & gratiam principis? Nec aliter de eo sentiendum, quando boni omnis loco habent, si monachus somniet caput sibi radi; quia id convenit cum vitæ ejus instituto. Sin qui magistratum gerit, vel uxorem habet, simile habuerit somnium, infortunium portendi: quia hoc à vita ejus sit alienum. Hujusmodi prope omnia sunt, quæ leguntur apud ὀνειροκριτικῶν scriptores, vanissimos & stultissimos nugarum institores. E quorum numero nec Artemidorum excepero, virum alioqui pereruditum; nec Cardanum, summum sanè virum: sed quorum uterque ingenium hac parte in re nimis futili occuparit.

Objectant nobis longè plurima, ubi eventus responderit interpretationi. Sed enim ea partim sunt commenticia; partim vera, sed ubi fortuitò aliquid ita ceciderit, uti interpretatum. Quemadmodum enim fieri nequit, quin, qui assiduè aleâ ludit, is aliquando Venerem jaciat: ita quoque, qui perpetuò conjectant, in mendaciis innumeris quandoque verum dicunt. At quanto satius est, si ob mille mendacia uni, quod verè dixerint, derogemus fidem, quàm si eam mille habeamus mendaciis ob unum quid, quod fortuitò verum esse contingat. Nulli verò in plura incidunt somnia vera, quàm melancholici. Cujus caussa est, quòd ob atram bilem ingenio valeant: ac ut de die magis sunt cogitabundi, ita de nocte etiam plura somnient, & pro somniorum copia, plura etiam vera; imò & pro temperie, quia ut ingeniosi acutiùs cogitant de die, ita & subtiliùs imaginantur de nocte. Hæc de caussa interna: unde somnia dicuntur naturalia; nisi, quòd aliqui, quæ à diurnis occupationibus proveniunt, *animalia* malunt nuncupare.

Externa somniorum caussa sunt Deus, angelus bonus, malusve: unde somnia vocantur divina, aut diabolica. Divina à Deo inspirantur vel nullo interveniente, vel angeli ministerio. Sed Deus ἀμέσως *a* id facere valet, etiam novas imprimendo species, seu sensiles, seu intelligibiles, ac præterea, si sit opus, lumen animæ infundendo. Angeli autem solum valent variè ordinare species relictas, ac humores commovere ad affectum quempiam excitandum.

a *Immediatè.*

De divinis somniis est hoc Num. XII, 6. *Siquis fuerit inter vos propheta Domini, apparebo illi in visione, aut per somnium loquar ad illum.* Et Joel II, 28, uti & in concione Petri, Act. II, 17: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, & juvenes vestri visiones videbunt, & seniores somnia somniabunt.* Exemplorum vero affatim est: ut in Veteri instrumento, somnium Abrahæ, Abimelechi, Jacobi, Labanis, Josephi, Pharaonis, Salomonis, Nabuchodonosoris, Danielis, Mardochæi, Judæ Maccabæi: in Novo autem, Josephi, Magorum, uxoris Pilati, Pauli. Quibus abunde diluitur Aristotelis opinio, quando argumento illo probat, non esse à Deo somnia ulla, quia μὴ τοῖς βελτίστοις καὶ φρονιμωτάτοις, ἀλλὰ τοῖς τυχοῦσι πέμπειν, ἄτοπον· *non optimis, & sapientissimis, sed vilibus ac plebejis, ea immittere, sit absurdum.* Nec enim simplicibus ac imperitis solùm ea insinuari, exempla adlata satis docent. Sed fefellit Aristotelem, quòd somnia, quæ pro divinis jactabant gentiles, fere hominum essent vulgarium. Nempe simplicioribus, ac credulis, faciliùs abuti poterat diabolus. At quos antea adduximus, prope omnes viri fuere sapientiâ & sanctimoniâ, plerique etiam sublimi dignitate, illustres. Unde & refellitur, quòd arbitrabatur idem, divinationem omnem legibus esse introductam, ut eæ meliùs à populo observarentur. Nam, quæ diximus, certissimæ sunt veritatis. Imò in somniis quoque gentilium multa fuere, quæ non fraude constarent humanâ, sed astu diabolico; ut postea patebit. Aliqui eo Aristotelem tuentur, quòd Deus potiùs vigilantes doceret, quàm dormientes; verbis apertis, quàm somniis sæpe obscuris. Verùm Deus non uno nos modo vult instruere. Præter ordinarium igitur modum, quo nos lectione, aut prædicatione Verbi sui, de mysteriis cælestibus ac voluntate suâ, certos reddit: adhibere voluit & alteram rationem, qua etiam non videntes, nec audientes, arcanorum suorum faceret participes. Præterea constat, mentem humanam magis in somnis idoneam esse ad recipienda cælestia; quia tum vacua est, & immunis à curis terrenis. Etiam expergectis, ac somnium ruminantibus, tenebræ, & nocturnum silentium, majorem gignunt venerationem erga res divinas. Sanè nox idonea est meditationi rerum gravium: unde eam εὐφρόνην, σοφῶν τῶ εὖ φρονεῖν *a*, dixit Pindarus *b*. Metum etiam incutit sacra tractanti: cujus nec ignari gentiles, sacra Jacchi, & Eleusinia, non nisi noctu celebrari voluerunt; teste Tullio *c*. Imò hoc quoque ad venerationem conferebat, quòd somnia non semper essent aperta. Simul eo pacto accendebantur homines ad exposcendam eorum intelligentiam à Deo, aut viris divinis. Itaque magnum hoc quoque divinæ erat bonitatis argumentum, quod quandoque & gentilibus regibus immitteret somnia: sed quorum interpretationem non à Magis suis haurirent, verùm à viris sanctis: ut Pharao à Josepho, Nabuchodonosor à Daniele. Hoc pacto enim & reges, & eorum sapientes, imò subditos universos, invitabat Deus ad agnitionem cælestis, ac veri numinis, & resipiscentiam à peccatis.

a *A rectè sapiendo.*
b *Nemeor. od. 7. vers. 4.*
c *Lib. 2. de Legg.*

Qua verò ratione angeli boni somnia immisere hominibus; eâdem id facere diaboli potuerunt: nimirum spiritus ac humores turbando, varieque relictas species componendo. Sic interdum iis concessum, ut sanctis hominibus impura objicerent, reique nunquam cogitatæ somnia: de quibus habemus judicium B. Justini Martyris, vel alterius potiùs antiqui scriptoris, libro responsionum Christianarum ad Orthodoxos, Resp. XXI. Tradit eo loco, nullam esse hominis culpam in hoc, quòd diabolus istiusmodi somnia immittat; quia hoc à voluntate nostrâ non dependet: sed fieri hominem peccati reum, si expergefactus somnio delectetur: uti contrà, si ob illud dolore afficiatur, consilium dæmonis frustratur, deque eo triumphat.

Magnopere verò malignus spiritus illusit gentilibus, remedia indicando in somnis, quibus sanitati restituerentur. Hoc animo in templo dormiebant Æsculapii. De quo Aristophanes Pluto *d*:

—— Κατακλίνειν αὐτὸν εἰς Ἀσκληπιοῦ
κράτιστόν ἐστι *e*.

Et Plautus Curculione *f*:

Ideo fit, quia hic leno ægrotus incubat
In Æsculapii fano.

Cicero lib. II de Divin. *An Æsculapius potest præscribere per somnium curationem valetudinis; Neptunus gubernantibus non potest?* Sed & Jamblichus, de mysteriis Ægyptiorum segmenti tertii cap. III, ait, medicinæ artem sacris constare nocturnarum apparitionum insomniis; inque Æsculapii fano morbos hoc pacto tolli insomniis divinitus immissis. Apud Herodianum item lib. IV refertur, ut Antoninus Caracalla abierit εἰς Πέργαμον τῆς Ἀσίας χρήσασθαι βουλόμενος θεραπείαις τοῦ Ἀσκληπιοῦ· *Pergamum Asiæ, ut Æsculapii curationibus uteretur.* Atque addit, captâsse hic somnia, quamdiu voluit. Philostratus quoque memorat in vitis Sophistarum, ut Polemoni, ob morbum articularem, eodem profectò, inque Æsculapii templo cubanti, apparuerit in somniis numen hoc, ac jusserit ἀπέχεσθαι ψυχροῦ ποτοῦ· *abstinere potu frigida.* Itidem in Amphiarai templo apud Oropios solent, ut ait Pausanias in Atticis, κριὸν θύσαντες αὐτῷ, καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδειν ἀναμένοντες δήλωσιν ὀνείρατος· *arietem ubi Amphiarao immolassent, ejusque pellem substravissent, dormire, in somnio expectantes responsum.* Ac similem in Fauni templo consuetudinem describit poeta in VII Æn.

d *Act. 2. sc. 3.*
e *Cubitum reponere eum in Æsculapii fano optimum est.*
f *Act. 1. sc. 1.*

—— *Huc dona sacerdos*
Cùm tulit, & cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;
Multa modis simulachra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.

Quem ad locum ita Servius: *Incubare dicuntur propriè*

hi, qui dormiunt ad accipienda responsa. Unde est, Ille incubat Iovi: id est, dormit in Capitolio, ut responsa possit accipere. Ubi respicit illud Plauti Curculione *a*:

a Act. 2. sc. 2.

Namque incubare te satius fuerat Iovi.

Quod verò Maro, & Pausanias, ajunt, solere substerni δέρμα, sive pellem, id ex veteri consuetudine dormiendi in pellibus tractum: unde & originem ducit hoc verbum. Nam à δέρμα prius *dermire* dixerunt, postea vocalem quartam reposuerunt in locum secundæ: ut ex *benus*, *bonus*; ex *hemo*, *homo*; à *tego*, *toga*; à Κέρκυρα, *Corcyra*, & trecenta alia. Hanc incubationem, & quidem in pellibus, neque nescivit B. Hieronymus, in illud cap. LXV Jesaiæ *b*: *Qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum*, &c. *Nihil*, inquit, *fuit sacrilegii, quod Israel populus prætermitteret; non solum in hortis immolans, & super lateres thura succendens: sed sedens quoque, vel habitans in sepulchris, & in delubris idolorum dormiens; ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent. Quod in fano Æsculapii, quæ hodie error celebrat ethnicorum, multorumque aliorum, quæ non sunt alia, nisi tumuli mortuorum.* Quam verò late patuerit hæc incubantium consuetudo; argumento est, quòd & prope mare Caspium in Anariacæ urbe, nomine Ναβαίρχη, monstraretur μαντεῖον ἐγκοιμωμένων *oraculum incubantium*: ut est apud Strabonem lib. XI. Ac durâsse apud Romanos incubandi morem, temporibus etiam Gratiani ac Theodosii Impp. indicat Prudentius in Hamartigenia. Nec operosum fuit spiritibus malis remedia etiam indicare hominibus ignota; cùm ingenio, & rerum experientiâ, longè antecellant; eoque etsi supra naturæ vires nihil præstant; multum tamen valeant supra omnium medicorum artem. Nec quia nihil possunt, nisi ex viribus naturæ, quæ Deum habet auctorem: eò fas est recurrere ad ejusmodi medicinam. Nam qui, vero numine relicto, à Diis gentium in somnio remedium quærit, is auxilium atque opem exposcit à Dei & humani generis hoste. Neque id in hujusmodi solùm remediis superstitiosum est, ac nefarium: sed quoties ex conjectoribus nôsse cupimus res occultas. Quid enim illo hominum genere vanius, ineptiusque? quæ illis pietas, ac sanctimonia? ut stultum sit putare, eos commercium habere cum Deo, vel angelis ejus. Siquid igitur revelatione acceperint, id omne est à diabolo. Et qui tales consulunt, implicitè saltem cum malis habent spiritibus commercium: quæ & Thomæ Aquinatis, ac Cajetani, opinio fuit.

b P. 244. edit. Froben.

Quæri possit, quid statui debeat de somnio Caji Sempronii Gracchi, quando visus sibi videre fratrem Tiberium dicentem, quàm vellet, cunctaretur: tamen eodem illi leto, quo ipse interisset, pereundum esse. Quod somnium suum ipse Cajus narravit multis, & L. Cœlius Antipater, certus historiæ Romanæ scriptor, retulit, id se audivisse ex ipso C. Graccho: ex Antipatro autem id prodidere Cicero lib. 1 de Divinat. & Val. Max. lib. 1, cap. VII. Plutarchus in Gracchi vita paullò aliter memorat. Nam ait, à fratre magistratum petere, & ab se moram movere jussum, quòd fata utrique eandem statuissent mortis viam. Hoc somno impulsus contemsit salubria matris Corneliæ, & amicorum consilia. Non video, cur non credere liceat, hoc somnium fuisse à cogitationibus diurnis. Sed si à spiritu fuit, is fuerit malus: qui hoc pacto, & Gracchum studuerit perdere, & lacerare Remp. Rom. Sanè cùm C. Graccho cæsa ab Opimianis CIↃ CIↃ CIↃ CCL. Primaque civilium bellorum semina ab hoc fonte ac capite deinceps promanarunt.

c Quid si, qui somno dicimus funambulos, eosdem hosce ambulatores nocturnos, non quidem noctambulos dicamus (nam multis ea consuetudo de nocte ambulare in musæo, aut cubiculo, ac de studiis, vel Rep. vel solitu cogitare divino) sed somnambulos potiùs? & quid si hoc, quod agunt, somnisurgia nuncupemus?

Est & somnii genus, quod in somnis gignat deambulationes *c*. Huic magis obnoxii sunt, quibus temperamentum est melancholicum; spiritus autem subtiles, & fervidi. Quales cùm vehementi admodum imaginatione circa aliquid occupantur; spiritus, per se tenues ac fervidi, magis incalescunt, atque accenduntur; incensi majus spacium quærunt, igneâque sua tenuitate facilè penetrant humores alioqui viscidos, ac tenaces; nervos quoque, & musculos concitant ad id consequendum, quod validè adeò sunt imaginati. Nec metuunt tum ambulare per trabes, & lacunaria; quia, ratione sopitâ, periculum non vident. Etiam talia loca feliciter pervadunt; quia spiritus iis animales in extimis hærent membris; ut cuncta firmissimè comprehendant. Eoque similiter est cum iis comparatum, ac cum phreneticis; quos eadem de caussâ videmus viribus præstare. Miretur aliquis, sic permeare loca, quasi cernant. Verùm non est perfectus eorum somnus; sed potiùs semisopiti merentur dici. Quin pusillo etiam tempore vigilant, oculisque sunt semiapertis. Sed non caret res grandi periculo, siquis eos nomine proprio compellet, dum in præcipitiis sunt, aliisve locis periculosis. Nam qui, mente vaporibus obnubilata, non videbant periculum; hi, illis discussis, planeque expergefacti, æstimare illud incipiunt; unde vehemens consternatio. Præterea, spiritibus refugientibus versus cor; cerebrum, nervi, & musculi, robore privantur, quod antea habebant. Etsi autem musculi sint instrumentum motus voluntarii: non tamen motus iste in somniis voluntarius dici meretur. Nam magnitudo periculi, quod nunquam adirent vigilantes, satis ostendit, ut non egerint hoc ad rationis arbitrium. Quare fatendum, facere ista, non κατὰ προαίρεσιν, ἀλλὰ καθ' ὁρμὴν τῆς φαντασίας *a*, sive, non rationis judicio, sed imperio imaginativæ; ut in mutis fit animantibus.

a Non ex consilio, sed impetu quodam imaginativæ.

Est & dormientium affectio, quam Græci ἐφιάλτην, Latini *incubum*, nuncupant. Oritur is, quando humor viscidus, sive densi ac fuliginosi halitus, primò quidem cor, mox & cerebrum, replent. Ut imprimis contingere iis solet, qui dormiunt supini. Sic enim spina dorsi, cor propiùs contingens, liberum ejus impedit motum. Halitus igitur crassiores circa cor congregantur, ac deinde, in cerebrum delati, monstrosas gignunt imaginationes, & terrificas: pulmones etiam premunt, atque ita vocem velut intercipiunt, ut dormiens opem implorare minimè possit.

Cap. XXXVI.

Discrimen appetitus naturalis, & animalis: & ut fames ad utrumque referatur: ac quo ordine fames fiat. Contrà quam Aristotelis factum, nec famem calidi, nec sitim frigidi definiendum esse appetitum: imò formaliter neutram esse appetitum, sive prosecutionem; sed potius fugam mali ejus, quod in ventriculi vellicatione consistit. Laxe tamen posse considerari, ut dolorem ex convulsione stomachi, & appetitum eorum, quibus convulsioni medemur. Quomodo appetitus sensitivus excitetur. Appetitum cum sensu convenire subjecto, & propterea interdum sub sensu comprehendi. In Aristotele conjectura. Quo pacto differant appetitus, & affectus. Triplex motus ad appetitum concurrens: quorum medius sit forma appetitus; at primus, caussa; postremus autem sit effectus. Affectus non esse opiniones, ostensum contra Stoicos. Impropriè tamen etiam Aristotelem sic loqui. Haud rectè affectus per spirituum, & humorum commotionem, definiri. Cum in affectibus actio, & passio, concurrant; cur à posteriori potius πάθη vocentur. Etsi omnis propè infelicitas ex eo sit, quod affectibus indulgeatur; affectus autem sint à natura; at naturæ auctor sit Deus: immerito tamen vel malos putari affectus, vel Deum credi imprudentem, qui hos nobis indiderit. Obstare enim, quod idem rationem nobis dederit, quâ vincamus affectus. Etiam ab improbis eos vinci posse, etsi difficulter: ac licet tanti essent habitus vitiorum, ut secus agere non possent: nihilominus habitus eos rectè dici humanæ potestatis, quoniam in potestate fuerint actiones illæ, quibus habitus quisque est comparatus. Non affectus modo posse regi à ratione: sed in hoc ipso consistere prudentiam, ac virtutes morales. De Stoicis affectus damnantibus. Variare affectus, pro ratione cordis. Discrimen appetitus concupiscentis, & ira-

irascentis; deque sex affectibus ad priorem, quinque ad posteriorem, pertinentibus: & ut quidam affectuum illorum alia accipiant nomina, vel ab gradu sive intensione, vel ab objecto particulari. Cur aliqui repentino gaudio, alii dolore diuturno, exstinguantur. Unde metuentium tremor, & unam intra noctem canicies. Cur ira tam vehemens sit affectus, eâque perciti nihil recti videant, vel agant. Etiam aliis aliquot problematis de affectibus occurritur.

HActenus de sensu. Sequitur appetitus: quæ vox latè admodum patet. Nam & materia appetit formam: & gravia leviaque appetunt locum inferum, aut superum: & plantæ appetunt alimentum. Sed omnis iste appetitus fit citra cognitionem. Nunc agendum de appetitu cognitionem consequenti, eoque animalis proprio, quo illud expetit aliquid naturæ suæ conveniens, & aversatur, quod eidem repugnat. Fames ad utramque pertinet appetentiam: ad naturalem, quatenus venæ inanes redditæ sic naturâ suâ appetunt repleri, sicut in stirpibus venæ nutrimentum appetunt è radice, radix è terra. Ad animalem autem refertur, quatenus ventriculus sentit se vellicari à venis emulgentibus, easque non exsugere alimoniam, sed aliud, unde molestiam capiat: ad quam evitandam idem desiderat alimoniam; quia hoc pacto futurum, ut venæ attrahant cibos, sicut corpori expedit: & ex iisdem cibis ventriculus trahat, quod invito sibi à venis fuerat exsuctum. Planiora hæc fient, si intelligatur, quo ordine oriatur fames. De eo paucis diximus cap. XXI. Pluribus sic habe: Absumto in membris exterioribus humido crassiori, & solidiori, sugunt hæc membra venas parvas sive capillares, succum proximè deferentes: quæ suctio est exsiccatio, & contractio quædam venularum. Capillares venæ, ubi arefactæ sunt, arefaciunt, & contrahunt venas majores. Hæ item venam maximam: illa ipsum hepar: quod imprimis suctione istâ incalescit, & exsiccatur. Dum sic mulgetur hepar à vena cava, vicissim sugit, & vellicat venam portæ: hæc venas mesaraicas: illæ intestina ventriculo proxima: hæc ipsum ventriculum: cujus orificium magis est nervosum: unde istic potissimùm oritur vellicatio, & corrugatio, quæ proxima est caussa famis. Est igitur naturalis quidem appetitus in venis, quia ex partibus oritur vacuatis citra sensum. Sed animalis est appetentia in stomacho, quia is suum sibi à venis emulgentibus eripi sentit, eoque impensius desiderat aliter illis prospici, quàm damno suo, mox in corporis totius injuriam redundaturo. Atque eodem se modo res habet in siti. Hoc solum discriminis est, quòd fames sit appetitus calidi, & sicci; sitis autem humidi, ac frigidi: ut quidem ea describit Aristoteles lib. II de Anima, cap. III *a*. Sed *a Cont. 28.* omnino Minervâ pinguiori hæc scripsit. Nam famelici etiam lactucas appetunt, ac ciborum alios tot frigidos. Et contrà sitientes etiam vinum bibimus, quod calidum. Ac Romani, & Græci, ad majorem voluptatem bibebant actu calidum: quo fine erant thermopolia. Nota jam, quæ de hoc more annotarunt Lipsius in Electis *b*, Salmuthus ad Pancirollum *c*, atque alii. In his Freinshemius lib. de... Adde quòd frigidum per se minimè concurrit ad vitam; sed si hoc expetatur, fit illud, ut modus sit calori nativo, ne nimis humidum depascat. Quare satis erat, si diceretur, sitim esse appetitum humidi; famem, humidi pinguis. Nam in fame expetitur, non quodvis humidum, sed pingue, quo pascitur calor nativus; ut ubertim expositum libri hujus cap. XXI. Sitis verò etiam humidi est aquei; quod per se & quatenus humor est, non præstat alimoniam: sed tantùm, quatenus humido pingui miscetur. Expetitur tamen humor, ut humor, idque partim ut cibus ejus tenuitate faciliùs deferatur per meatus angustos: partim ut eo irrigentur membra arefacta; sive exsiccatio ea ab ratione fuerit ordinariâ; sive ab externo æstu, uti Solis, aut balneorum; sive à propria intemperie, vel partis alicujus, ut jecoris, aut lienis; vel totius corporis, ut in febriculosis.

b Lib. 1. cap. 4.

c Cap. de cibi capiendi modo veteribus usitato.

Quod si ulteriùs etiam cum philosopho pedem struere visum; fortasse nec famem, aut sitim, rectè per appetitum definivit. Propriè enim uterque est dolor ex sensu tactûs, qui percipit convulsionem ventriculi; unde est, quòd amoliri præsens malum cupimus: id autem fit cibo, potuque. Quare nec fames, nec sitis, tam δίωξις est, sive actus expetendi, quàm φυγὴ, sive actus fugiendi. Interea famem, & sitim, consequitur appetitus cibi & potus, tanquam remedii ad pellendum læsi ventriculi malum. Dicere igitur liceat, famem & sitim esse dolorem ex convulsione ventriculi cum appetitu cibi & potus ad medendum convulsioni.

Præter appetitum hunc, quem ostendimus, partim ad vegetativam facultatem, partim ad sensitivam pertinere; alius est soli conveniens sensitivæ: ut qui non fiat, nisi per motum à sensu provenientem, idque hoc ordine. Primum res percipitur à sensu externo, idque sub propria objecti forma; ut color à visu, quatenus est color. Deinde apprehenditur eadem à sensu communi, ut jucunda, aut molesta: quia nempe species illâ impressione sui in sensum voluptatem creat, aut dolorem. Hinc recipitur à phantasia, quæ objectum imaginatur, & æstimat, tum præsens, tum absens; tum sub specie objecti sensilis, tum sub specie jucundi, aut molesti. Denique ex hac imaginatione excitatur appetitus, sive inclinatio animalis ad illud consequendum, quod opinatur naturæ convenire; vel fugiendum, quod ei videtur adversari. Sensus igitur, & appetitus, conveniunt subjecto, quia ubi sensus, ibi & appetitus; ut ait philosophus lib. II de Anima cap. III *a*. Imò ob *a Cont. 27.* hanc caussam quandoque appetitum sub sensu comprehendit: ut eodem libro cap. II *b*; ubi inquit, ἡ ψυχὴ τούτων *b Cont. 18.* ἐστὶν ἀρχὴ, καὶ τούτοις ὥρισται, θρεπτικῷ, αἰσθητικῷ, διανοητικῷ, κινήσει· *anima est horum principium, & his definitur, nutritivo, sensitivo, dianoëtico, motu.* Nisi excidisse hic vocem ὀρεκτικὸν *c* putemus. Sanè addit eam initio capitis sequentis *d*, ubi sic scribit: δυνάμεις δ᾽ εἴπομεν, *c Appetitivum.* θρεπτικὸν, αἰσθητικὸν, ὀρεκτικὸν, κινητικὸν κατὰ τόπον, διανοητικόν. *d Cont. 27.* *facultates diximus, nutritivum, sensitivum, appetitivum, motivum secundùm locum, & dianoëticum.*

Sed utcunque hæc duo conveniant subjecto, differunt tamen objecto: quia aliud est considerare τὸ αἰσθητὸν, sive, quatenus quid sensu cognoscitur; aliud τὸ ὀρεκτὸν, sive, quatenus putamus aliquid nobis vel prosequendum, vel vitandum.

Motus appetitivæ hujus facultatis dicuntur Affectus: eoque Appetitus, & Affectus differunt, sicut actus primus, seu principium, & actus secundus, seu operatio. Nam appetitus est facultas habilis ad appetendum, aut fugiendum: quemadmodum appetitio est ipsa habilitas. Affectus autem significat præsentem commotionem; puta cùm anima jam actu excitatur.

Sed hoc meliùs intelligetur, si distinguamus triplicem animæ motionem. Prima est facultatis cognitivæ, sive sensûs, sive intellectûs. Ab hac est judicium; quæ prima est motio: estque ea in cerebro. Altera est facultatis appetitivæ; à qua est appetentia, sive desiderium, & aversatio: estque ea motio in corde. Tertius motus commutat spiritum & sanguinem; sic ut nunc se ad exteriora recipiant, nunc ad interiora recurrant. Prima harum motionum est caussa efficiens affectûs. Nam facultas appetitiva commovetur à cognoscente. Altera est affectûs forma. Nam propriè is, & formaliter, consistit in functione facultatis appetitivæ, quæ nunc appetentia est, nunc fuga. Postrema motio est affectuum σύμπτωμα, sive effectus.

Ex hisce multi confundunt motionem primam, & secundam; imprimis Stoici; qui affectus censent esse opiniones. Tradunt enim, gaudium esse opinionem boni præsentis; dolorem, mali præsentis; spem, opinionem boni futuri; metum, mali futuri. Quæ vel eo tefellere est, quòd opinio omnis sit facultatis cognoscentis; inque cerebro sedem habeat: affectus autem sit facultatis appeten-

tentis; sitque in corde, ut diximus. Hinc Aristoteles lib. v Nicomach. cap. 11, ait, quod in facultate cognoscente est *κατάφασις, καὶ ἀπόφασις, affirmatio, & negatio:* hoc in appetitiva esse *δίωξιν, καὶ φυγὴν· persecutionem, & fugam.* Impropriè tamen dicere possis, affectus esse opiniones, quia ex judicio sive opinione facultatis cognitivæ proficiscuntur. Itaque & Aristoteles ipse quandoque sic loquitur: ut lib. iv Nicomach. cap. vi; ubi metum esse dicit *προσδοκίαν κακοῦ, expectationem mali.* Quod nonnisi *μετωνυμικῶς* verum est: quatenus nempe metus gignitur ex mali expectatione.

Alii confundunt motionem secundam, tertiamque: ut qui affectus censent esse commotiones spirituum, ac humorum. Sanè, ut idem ait philosophus *a*, *ἔοικε τὰ τῆς ψυχῆς πάθη πάντα εἶναι μετὰ σώματος· omnes animæ affectus videntur esse cum corpore.* Et ratio videtur idem comprobare, quia affectus dependent à temperie corporis. Sed facilè his occurritur. Nam temperamentum aliquem tantummodo proclivem ad hunc, vel illum affectum facit. Illa autem, quam ajunt, sanguinis, & spirituum perturbatio, consequitur affectum; ut se habeat ad affectus, quemadmodum is ad opinionem. Nam opinio commovet affectus, affectus sanguinem, ac spiritus, ut diximus.

a Lib. 1. de anima, cap. 1. cont. 14.

Atque ex his eadem cognoscimus, quomodo motiones appetitus partim sint passiones, partim actiones. Nam appetitus movetur à judicio, sive opinione facultatis cognoscentis. Moveri autem est pati. Sed appetitus sic motus excitat in se affectûs. Quorum productio sine dubio est actio. Etsi verò actio, & passio, in affectibus concurrant: maluere tamen ea vocare *πάθη*, hoc est; *passiones*, propter manifestos effectus, quos homo perpetitur: ut sunt pallor in metu, rubor in pudore, ardor oculorum in ira, ac sic in aliis; quod mox pleniùs explicabimus. Ac licet affectus semper sint *πάθη*, sive passiones: tum tamen hoc nomen maximè merentur, quando, ratione excussâ, dominantur. Nam cum eam sequuntur ducem, magis relucet actio. At verè patitur homo infelix, quando animus ipse abripitur, &, quod in re alia ait poeta *b*,

Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

b 1 Georg.

Atque ita plurimùm fit in genere humano. Pauci enim non mentem affectibus mancipant: ut prope sic describere hominem possis, esse eum animal, quod cum rationem acceperit, vivat tamen secundùm affectus. Itaque & homini imperito, quo nihil iniquius esse solet, planè illud videatur bonitati repugnare divinæ; quòd animis nostris indiderit semina tot affectuum, unde omne vitiorum genus, & totius vitæ infelicitas. Nam Deus est naturæ auctor: affectus autem sunt naturales: ut arguit, quod calidi sint proclives ad amorem, iram, audaciam, æmulationem, invidiam; præsertim calidi & sicci, ut biliosi: minùs calidi, & humidi, ut sanguinei; qui propensi ad gaudium, eaque quæ lætitiam pariunt. Frigidi, si humidi, ut pituitosi, affectus habent leves, & frigidos: vehementiores autem, si fuerint frigidi & sicci, ut melancholici. Sunt autem affectus frigidorum, tristitia, timor, desperatio. Jam si ad hanc naturæ propensionem vel consuetudo, vel ignoratio recti, accesserit, quales evadant homines, satis est conspicuum. Verùm ex istis malos naturâ esse affectus, minimè consequitur. Quod tum demum foret, si voluntas non posset obsistere, & refragari affectibus. Nunc animus nobis datus, ut de eo initio Jugurthinæ Sallustius scribit: *dux atque imperator vitæ mortalium*, qui, ut paullo pòst subdit, *rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur.* Quod si affectus de ratione triumphent; non id vitio fit conditoris, sed culpâ creaturæ, abutentis potestate sibi concessa. Dixerit aliquis, quosdam non posse non vivere secundùm affectus; quales frangas citiùs, quam corrigas. Non planè diffiteor. Sed cum licet vix in potestate improborum sit aliter vivere, quam improbè: non tamen neutiquam in eorum est potestate secus agere. Mali habitus ut difficulter exuantur, exempla tamen suppetunt eorum, qui ex pessimis optimi evaserint. Præterea cogitandum, quod ab Aristotele *a* dictum est, *ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν περὶ ἕκαστα αἱ ἕξεις γίνονται· nasci habitus ex actionibus, quæ circa singula versantur.* Cùm igitur singulæ actiones, quibus habitum compararunt, in eorum fuerint potestate; etiam habitus improbos in hominis esse potestate dicendum, quia illi ex principiis suis censeri debent. Consuetudine quidem malè agendi homines evaserunt mali; sed in potestate eorum fuit, ne adsuescerent malo.

a Lib. 3. Nicom. cap. 6.

Jam quàm præclara res sunt affectus, si non modò rationi possint obedire, sed in eo ipso consistit virtus. Virtutis enim hoc opus *b*, servare in affectibus *συμμετρίαν*, ac mediocritatem. Ut qui affectus tollere velit, virtutes etiam, earumque operationes, tollere sit dicendus. Et sanè ipsi illi, qui affectus prohibent, gaudent interea excellentium virorum exemplis accendere alios ad æmulationem eorum: pueros quoque adsuefaciunt, ut (quod Lacon ille se facere *c* ajebat) gaudeant honestis, doleant turpibus. Reprehensione item pœnitentiam, & dolorem incutiunt. Nec, puto, sine amore gloriæ, ac honesti nominis, Zeno, Chrysippus, Seneca, tanti evaluissent. Sed quid multis opus? quando & in Scripturis nobis affectus commendantur; *ὀργίζεσθε* autem vim imperat Apostolus *d*? Quare qui negant sapientem affectibus affici, si per eos intelligunt affectus immoderatos; non re, sed vocabulis tantùm dissident à Peripateticis. Sin & de moderatis loquantur; defendi non merentur. Neque enim verum est, quod sibi sumunt, omnes affectus esse morbos animi, vel ejus perturbationes, cùm & citra animi perturbationem affectus rectam rationem sequi ducem possint. Sed de hoc affectus, & perturbationis discrimine, in Oratoriis *e* etiam diximus.

b Arist. lib. 2. Nicomach. cap. 3.

c Plut. de virt. mor.

d Rom. 1. 31. & 2 Tim. 3 3.

e Instit. Orat. l. 2. c. 6. sect. 1.

Uti autem sedes affectuum propria est cor, unde & maximè commovetur: ita instrumentum eorum tum spiritus sunt, quos cor effundit in membra exteriora ad objecti persecutionem: tum etiam humores, qui pro affectuum varietate diversi provocantur. In ira cietur flava bilis; in tristitia, atra bilis; in lætitia, sanguis; in odio, flava & atra bilis.

Quia verò cor spirituum officina est, eò pro cordis etiam quantitate, & qualitate, humani variant affectus. Quibus cor magnum, sed laxum, hi affectus quidem constantes habent, sed, ob spirituum diffusionem, minùs vehementes. At quibus cor magnum, & solidum, vel parvum quidem, bene tamen compactum, hi magna appetunt. Jam quo quis calidiori corde acScciori, eo affectus sunt vehementiores: quo frigidiori, & humidiori, eo languidiores.

Præterea cum affectus sint appetitivæ facultatis effectus, necesse est eas variare pro duplici appetitu, *ἐπιθυμητικῷ*, sive *concupiscente*, & *θυμικῷ*, sive *irascente*: quoniam ille citra difficultatem bona sequitur, mala fugit; hic verò non bonum simpliciter sibi propositum habet, sed bonum arduum; ad quod non sine obstaculis pervenitur. Ad appetitum concupiscentem sex pertinent affectus. Ex opinione boni, primùm amor, mox cupiditas, tandem, si potiare, gaudium. Item ex opinione mali, primò odium, hinc fuga, denique, si effugere non valueris, tristitia. Incipit igitur appetitus ab amore, aut odio, quia primò res in se placet, aut displicet. Procedit deinde in desiderium, & abominationem seu fugam. Desinit in lætitiam, doloremve; ubi bonum, malumve, jam præsens.

Ad appetitum irascentem referuntur affectus quinque. Nam bonum, malumve, aut est præsens, aut futurum. Si bonum futurum, & consequi possimus, spes erit; si non possumus, desperatio. Ubi verò jam adeptus sis bonum ejusmodi, desinit habere rationem boni ardui; eoque ratione illius nullus est affectus. At ratione mali ardui, is triplex est. Nam si exsuperare valemus, erit audacia; si non valemus, fuerit timor. Sin jam malum nos premat, gliscit ira ad ei resistendum.

Interdum affectus hi alia accipiunt nomina, partim pro gradu, partim pro objecto. Pro gradu quidem, cùm *ze-*

lum

lum dicimus amorem adeò intensum, ut non patiatur consortem: aut cùm vehementem dolorem *mœrorem* nuncupamus ἀπὸ τῆς μοίρας, quia sæpius is fatalis, hoc est, letalis: intensam etiam iram vocamus *furorem*.

Ab objecto variat appellatio, cùm gaudio ex infelicitate alterius (qui dirus affectus unius est hominis) proprium ἐπιχαιρεκακίας nomen damus. Ac par ratio est, quando dolorem, ob idem malum, *misericordiam* dicimus; aut *invidiam*, dolorem ob alterius bonum. Est & timor futuri operis: quem affectum aliqui communi cum opposito habitui nomine *segnitiem* vocitant.

Quod autem superiùs dicebamus, varia ab affectibus συμπτώματα concitari in corde, spiritibus, ac humoribus: hoc planius fiet, si particulatim eorum præcipuos attendamus. Ab lætitia ordiar quando affectu hoc nullus hominibus gratior obtingit. Ab lætitia est suavis quædam alternatio spirituum circa cor, & ipsius cordis expansio, ac dilatatio. Itaque si lætitia sit moderata, qualis nec foras se nimis exsultando prodet; idonea erit spiritibus roborandis. Talis enim sic spiritus ciet, ut non exsolvat. At si magna fuerit, & diuturna, ac valde se exferet foras; nimis spiritus attenuat, ac diffundit: unde non tam longam, quàm brevem, vitam facit. In admiratione prius lætitiæ genus esse solet. Quod etiam dixero de iis, qui speculari solent naturæ miranda; dummodo ne in caussis earum rimandis crucem sibi figant. Sanè speculatio rei novæ, & magnæ, aut pulcræ, suaviter spiritus oblectat: unde videmus, Democritum, Parmenidem, & alios naturæ admiratores, ad longam adeò pervenisse ætatem. Quod credo etiam Aristoteli evenisset, nisi studio immodico incidisset in κακοχυμίαν *a*. Tamen sic quoque non ante climactericum, hoc est, annum LXIII, obiit; ut ex Censorino antea *b* diximus. Etiam philosophorum alii sæpius fuere vivaces: sed imprimis, quos præterea orationis caperet ornatus. Ut argumento fuerit Plato, qui annum excessit octogesimum; quemadmodum superius *c* quoque retuli. Nempe omnes fere delectantur pulcris; maximè qui inde sperant æternum nominis decus. Consideremus Gorgiam, Protagoram, Isocratem. Longævos evasisse comperiemus. Uti & è Latinis M. Senecam, Rhetorem, philosophi parentem. Quare non dubium, quin maximè valetudini & longævitati conferant studia minimè anxia, & morosa: eoque & logodædali, & omnes qui pro solida dape studiorum amœnitates sectari malunt; modò vitæ suæ modum sciant, nec Veneri, aut Baccho, ut sæpe fit, nimis litent; fere ad longam pertingunt ætatem; quia haut nimis exhauriunt spiritus; ut qui eos detineant in rebus, unde iis capere sit lætitiam, ac voluptatem.

a Vitiosum corporis humorem.
b Cap. 20.
c Ibid.

Lætitiæ etiam naturam spes sequitur: quia gaudet aliquis intuitu boni, quod animo concepit. Hinc est, quòd in summis quoque malis, & spe animum, & animo corpus sustentat. Tibulli *d* est in hanc mentem:

Jam mala finissem leto: sed credula vitam
Spes fovet, & melius cras fore semper ait.

d Lib. 2. el. 7.

Sed ut oblectantur multi bono, ad quod sensim contendunt; ita, si spe omni excidant, sæpe vità excidunt.

Quemadmodum verò in lætitia spiritus ad membra ruunt exteriora, ut quasi amplectantur illud, quo gaudent: ita iidem in dolore, ut quàm longissimè absint à contrario suo, recipiunt se versus cor: unde est, quòd extima languescant: item, tremor, aliaque, de quibus Aristoteles in Problematis. Etiam Spiritus ille sic intra cor condensatus, humorem depascit nativum: ac si gravis adeò sit dolor, ut remedii curâ spiritus divexetur, & æstuet; quasi lento igne cor torretur, ut sensim quis absumatur, & sic absumti cor nigricans sit: quod de Pyrrhi corde aliquin adiderunt. Imò tanta quandoque fit caloris, ac humoris immutatio, ut nonnulli unicâ etiam nocte cani evaserint: cujus exemplum Cæsar Scaliger suggeret Exercitat. CCC XII. Et apud Vopiscum in Caro legas, *tonitruum terrore multos exanimatos*.

Quandoque tamen tristitia prodest: videlicet, si non sit nimia, & metus absit. Tum enim refrigerat spiritus, & condensat: atque ita præstat, ut ne humorem nativum depascat nimis.

Ad dolorem etiam referuntur misericordia, pudor, & invidia; quemadmodum antea ostensum. Sed misericordia nunc juvat, nunc nocet. Juvat, si ille, cujus miseremur, perpessus ea sit, quæ credamus, neque nos, neque aliquem subiturum nostri. Hujusmodi enim mala non magnopere ad animum revocamus, quia putemus, nos illa pati non posse. Leviculus igitur ex malo alieno dolor nonnihil prægrandem cordis æstum refrigerat. Sed si nos, si nostri quempiam, existimemus, posse eadem perpeti: metus quoque oritur; unde angor ille animum discrucians: qui fere (in tam varia enim temperie nihil certi deligneem) & animo, & corpori, esse noxius consuevit.

Quod verò ad pudorem attinet, si levis sit, leviter contrahit spiritum; quem mox diffundit; eoque juvare solet. Vehemens autem sic spiritum conturbat, & coarctat, ut omnia honore metienti sæpius confestim, vel sensim, nimià spiritus compressione, vitam auferat.

Etiam dolor ille, qui invidos torquet, ac vexat, quia feriari nescit, mirè spiritus ac corpus absumit; ut nulli magis his miseri videantur. Pœnas enim nunquam evadunt, cùm & se ipsos puniant; dum corde, oculis, & corpore toto, contabescunt: quam rem veterum auctoritate in Oratoriis *a* satis firmavimus.

a Lib. 2. Instit. Orat. c. 12. sect. 1.

Quod verò de simplicibus dixi affectibus; idem in compositis locum habet. Ut in ira; ubi dolor, & gaudium, concurrunt. Nam priùs dolet quis ob injuriam, quia sibi affectus videtur: eoque cor se contrahit, evocato calore, & spiritu, à partibus exterioribus. Mox homo se effundit in lætitiam quandam, quia vindictam sperat, in cujus cupiditate animus suaviter occupatur: unde fit, ut spiritus, & sanguis, ab internis partibus iterum se conferat ad exteriores. Ob contrarios hosce, atque adeò vehementes motus caloris, & spiritus reciprocantis, fit, ut sanguis corpore universo, imprimis autem circa cor, effervescat, atque ebulliat; sic ut versus principium suum, quod est hepar, regurgitet; hic sese exundet in vesiculam fellis hepati adhærentem; ea autem profundat bilem flavam, quam continet. Insuper sanguis, excandescentià illa attenuatus, ut levia omnia, ascendit, atque ita cerebri ventriculos pervadit, ut, spiritu humoribusque perturbatis, sensus, & ratio, officium facere non possint. Imprimis autem spiritum vexat, ac carpit, si comprimatur. Sin foras se pandere permittamus, eos, qui frigidâ sunt temperie, etiam adjuvat, calorem excitando. Militem quoque robustiorem idcirco facit; unde Peripatetici iram dicebant fortitudinis cotem, teste Tullio *b*.

b 4. & 6. Tuscul. & 4. Academ. Quæst.

Quodque de ira diximus, idem in odio quodammodo locum habet. Quid mirum? cùm ea sit ira inveterata.

Atque hæc de affectibus: de quibus subtiliter multa Julius Scaliger adversus Cardanum exercitat. CCC XIII, & quatuor consequentibus. Quatenus verò cognitio eorum ad Oratorem pertinet, fusissimè de iis tractamus lib. II Oratoriarum Institutionum: qui luculentus erit commentarius eorum, quæ Aristoteles in secundo Rhetoricorum præclarè scripserat. Quomodo autem affectus in Deos sint relati, inferiùs considerabimus, cùm agemus de affectionibus habitis pro Diis.

Cap. XXXVII.

A motu imperante, qui est appetitûs, distinguitur motus exequens, qui est locomotiva. Quomodo corporis nostri motus, etiam cùm adscendimus, sit naturalis. Instrumentum ejus primum spiritus; medium nervi; proximum musculi. Tam motorios, quàm nervos sensorios, à cerebro originem ducere. Quomodo fiant reptatio, volatus, natatio, progressus. Facillima surgendi ratio. Ossium commissura in motu se habent, ut cardines. Cardo masculus, & femina. Natationem, & volatum, non adversari isti, quod dicitur, motum omnem fieri

fieri super immobili. De triplici ratione, qua animantia in progressu flectunt articulos sive juncturas membrorum; antrorsum, retrorsum, & in latera. Caussa motûs impellentes duæ. Multiplex peregrinationis bonum.

PErgamus nunc commemorare beneficia Dei; qui non contentus animantibus tribuere sensum, & appetitum, (quorum ille quasi imperfectior est intellectus, hic imperfectior voluntas) etiam ea donavit motu. Est quidem & appetitus animæ motus, quia intus movemur vel appetendo aliquid, vel fugiendo: sed est is motus imperans, quia præcipit membris, ut hoc vel illud præstent, quò sic appetitus obtineat, quod cupit. De istoc motu satis dictum antea. Nunc verò sermo erit nobis de alio motu; eoque gemino. Ac priori quidem loco agendum de motu exequente, quo paremus appetitivæ, vel omnia, vel aliqua corporis membra loco movendo: unde & vis ejus dicitur *locomotiva*: definiturque, facultas animalis cupiditatem, & affectum, consequens; per quam vel totum corpus, vel pars ejus, locum mutat.

Estque is motus naturalis, quia est à principio interno. Nec obstat, quòd grave sit corpus, & tamen locomotivæ beneficio adscendat. Utcunque enim is motus non conveniat corpori ex sua natura, competit tamen ei, ut animato.
a Cont. 27. Unde Aristoteles lib. VIII Phys. cap. IV *a*: Τὸ μὲν ζῷον ὅλον φύσει αὐτὸ ἑαυτὸ κινεῖ· τὸ μέν τοι σῶμα ἐνδέχεται καὶ φύσει, καὶ παρὰ φύσιν κινεῖσθαι· *Totum quidem animal naturâ se ipsum movet: corpori autem accidit, ut moveatur naturâ, & præter naturam.* Sententia est, si corpus animalis attendas, habitâ ratione animæ; ejus motus est naturalis, quia est à principio interno. Sed si considères, non ratione animæ, sed elementi prædominantis; nunc est secundum naturam, ut in descensu; nunc contrà, ut in adscensu.

Organum locomotivæ vel est magis activum: ut spiritus: vel passivum magis, ut sunt nervi, & musculi.

Ordo in movendo est istiusmodi. In animali appetitus sive affectus (inque homine etiam voluntas) excitat spiritus vitales, & animales. Hi intendunt nervos, per quos spiritus assiduè fluit; undè illis humore obstructis, motus impeditur; ut in paralyticis fit. Nervi hi motorii (de his enim nunc loquor) sunt animæ instar habenarum; cientque musculos, qui carnosâ suâ substantiâ nervos vestiunt, & calefaciunt. Musculi commovent ossium commissuras: quibus motis vel pars corporis, vel corpus totum, commovetur. Sed cùm istæ compages ossium se habeant instar cardinis, quod pleniùs postea explicabitur: non tam ut moventia, quàm ut mota, considerari merentur. Proximum igitur, & immediatum motus principium, sunt musculi. Primum autem ejus principium sunt spiritus. Intermedium locum obtinent nervi, qui imperium motûs deferunt, ut musculi exsequantur. Esse nervos movendi organum, etiam à Platone proditum est in Timæo. Sed unde originem ducant, ubique silet. A corde eorum originem arcessit Aristoteles. Sed αὐτοψία *b* est pro Galeno.
b Oculorum fides. Clarè enim in sectione corporum videre est, nervos quidem sensorios, qui naturà sunt molles, nasci ex anteriori cerebri sinu: motorios autem, qui duri sunt, originem debere posteriori cerebri ventriculo, ac spinali medullæ.

Motus totius animalis continet progressum, natationem, volatum, & reptationem. Reptilia nunc corpus intendunt, nunc laxant: unâque dum corporis parte innituntur, progrediuntur alterâ. Volatus fit agitatione alarum in aëre: natatio, agitatione pinnarum in aquis, ac directione caudæ, quæ id avi est, quod navi clavus. Progressus fit alternatione pedum, sive illi bini, sive quaterni, sive plures: suntque hi numero pares, nisi quòd in scolopendris, ac similibus, paullo id fit obscurius.

Utile autem, & jucundum est considerare, ut Deus animantibus singulis corpora ad motum idonea fabricârit: atque ut omnis motûs caussâ è geometricis peti debeat. Exempli gratiâ: si sedens surgat, situs ejus, quo pedes & spina in lineis sunt parallelis, immutatur in situm, quo caput, spina, & pedes, sunt in linea rectâ. Qui motus surgentis indiget angulis acutis, vel femoris cum tibia; vel thoracis cum femore. Imò tanto faciliùs surgitur, quanto anguli fuerint acutiores. Unde imbecilles, tam thoracis cum femore, quàm femoris cum tibia, angulis surgere acutioribus gaudent.

Id quod primò movetur, habet in se motus principium, & finem; cujusmodi sunt ossium commissuræ. Hoc Aristoteles illustrat exemplo cardinis; ubi est quod init, est quod initur: *cardinem masculum*, & *cardinem femellam*, per tralationem dixeris cum Vitruvio *a*. Iidem in a Lib. 9. ossium juncturis concurrunt unius principium, & alterius cap. ult. finis. E. G. in καρπῷ est initium manus, finis brachii; in cubito initium brachii, finis lacerti; & ita in aliis. Porrò si manus movenir, quiescit brachium; si brachium se movet, quiescit lacertus; uti si lacertus moveatur, humerus quiescit. Ac semper movetur os illud, quod convexâ sui parte inseritur parti concavæ ossis alterius quiescentis. Nimirum, ut optimè idem docet *b*, omnis motus fit super immobili. b Lib. de Habetque id theorema locum, non in motu animalium progressu duntaxat; sed etiam in aliis omnibus. Unde videmus, animal. cur contus, duriori litori aut fundo infixus, validiùs navem propellat: & contrà, cur difficilior nobis incessus sit per loca arenosa. Dixeris, & aquas natationi, & aëra volatui, convenire; etsi utrumque elementum mobile sit. Sed enim, quando Aristoteles ait, immobile esse, super quo aliquid movetur; uti &, cùm locum aliquid sustinentem πέρας ἀκίνητον *c* vocat, intelligit non im- c Terminum immobilem. mobile ἁπλῶς, sed quantum sufficit illi, quod movetur. Atqui, cùm aves pennis aera, pisces pinnis aquas, vel homines brachiis, tranant; sic aqua constringitur, & firmatur; sic aër sub alis collectus veluti densatur, & firmatur; ut corpori, quod movetur, non cedat, sed renitatur, quantum ad partium applicationem est satis. Interea, quo crassiora hæc elementa, eo facilior super iis est motus, quia meliùs sustinent. Hinc aviculæ crassiori aere volant expeditiùs: & natatio nobis facilior est in aquis marinis, quia sunt crassiores fluvialibus.

Etsi autem motus animalis semper fiat in flexibus, sive juncturis: non tamen unâ id ratione contingit. Sanè tam avis bipes est, quàm homo. Sed hic reflectit crura ad περιφέρειαν sive ambitum: illa contrà ad concavum; quomodo & homo brachia incurvat. Quod ad quadrupedia, dispar est ratio in viviparis, ac oviparis. Vivipara proferunt anteriora crura ad ambitum, posteriora ad concavum. At quæ ova pariunt, ut lacerti, crocodili, chamæleontes, rationem habent peculiarem. Nam flectunt crura obliquè, sive in latus. Hæc pluribus tradit Aristoteles in Historia animalium: sed quod istic non fecerat, caussas eorum adducit lib. de animalium incessu. Ipsum vide, & eruditum ejus, nec inelegantem interpretem Nicolaum Leonicum Thomæum. Hæc tam diversa movendi se ratio ostendit divitias sapientiæ divinæ. Bonitatem verò cognoscimus ex duabus motûs localis caussis προκαταρκτικαῖς, sive impellentibus; quarum una est bonum, quod appetitur, ut pastus: altera malum, quod vitatur, quale lepori est canum conspectus. Proque boni, ac mali hujus ratione, vel exiguo opus motu, vel non paullo majore, vel maximo etiam, inque terras longè dissitas. Ut in ciconiis, gruibus, hirundinibus, elucet: item thynnis, aliisque piscibus Ponticis; qui, pro anni tempore sedes mutant; ut memoratum etiam Oppiano est in primo Ἁλιευτικῶν. Pertinuitque eo illud Sallustii apud Servium fragmentum: *Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit.* Sed minuta sunt hæc de mutis animantibus, præ ingentibus commodis, quæ ad societatem redeunt humanam ex itineribus istis in terras longinquas. Primùm, cùm appetimus bonum, vel animi, vel corporis, vel fortunæ. Animi illud mirè variat. Familiam ducit, quod à pietate proficiscitur. Ut quòd Apostoli, & discipuli Christi, & horum porrò discipuli, & inde porrò alii, atque alii, to-

tum iere per orbem ad conversionem gentium. Ad prudentiam facit, si iter suscipiatur ad cognoscendum gentium ritus ac mores, & civitatium formas: quomodo decemviri Romà missi in Græciam, ut terræ ejus, & Solonis præcipuè, leges cognoscerent. Ac fortassè vel eodem, vel ad artem, referendum, quòd Ulysses se contulerit ad Æolum, ventorum, ut fabulantur, regem. Nam eo significabatur, quod velificandi arte excelluerit; ut est apud Diodorum. Scientiæ incrementum quæsiere Pythagoras, Plato, Apollonius, dum varias lustrarent terras. Historiam gentium, & terrarum situs, sibi proposuere Diodorus Siculus, & Strabo, tot terras lustrando: Pausanias item circumiens Græciam: Arrianus, Pontum Euxinum. Denique linguarum notitia non paucos ad peregrinationem impulit: ex quibus unum nominabo, amicum nostrum, & annis aliquot in Lugdunensi Batavorum Academia collegam, Jacobum Golium, virum pietate, prudentià, doctrinà præcellentem: qui non contentus in Arabicis institutione summi viri, collegæ itidem nostri, Thomæ Erpenii, priùs Mauritaniam adiit, postea etiam jam Erpenio τῷ μακαρίτῃ ab Nobilissimis Academiæ Curatoribus successor datus, longinquum in Syriam iter instituit; usque ea commoratus, quamdiu, quantum Arabica in literatura proficeret, minimè pœniteret. Jam si corporis bona attendamus, quam multi peregrinationem instituunt ad valetudinem instaurandam, vel robur acquirendum? Denique, quia, ut poeta *a* ait,

a 1 Georg.

—— Non omnis fert omnia tellus:

eò adeunda quoque loca extera propter merces exoticas: ut Batavis sunt vina, aromata, metalla, gemmæ, sericum, & tot alia, partim ad usum, partim etiam ad luxum. Et hæc pertinent ad priorem caussam impellentem peregrinationis in terras exteras, sæpe etiam longinquas. Alteram autem statuebamus mali fugam. Id malum similiter vel animi est, vel corporis, vel fortunæ. Animi malum est idololatria: propter quam ex Ur Chaldæorum in Mesopotamiam priùs, inde in Cananæam profectus est patriarcha Abrahamus.

Corporis malum est morbus: e. g. lues Veneria, quam aliqui morbum Hispanicum, alii Neapolitanum *b*, vel Gallicum appellant. Eo cum laboraret Hispanus, & cogitaret secum, morbum Europæis esse novum (primùm enim innotuit Carolo VIII. Gallorum Rege Neapolim obsidente, quod anno fuit ↄ cccc xcv) eundem autem cognitissimum esse Indis occidentalibus, sive, ut postea dixere, Americanis: in hanc cogitationem *c* venit, nullos illi morbo meliùs remedium scituros, quàm quibus à longo esset tempore familiaris: & fortasse jam aliquid de hoc cognôrat ex iis, quos ex insula S. Dominici secum apportârat Christophorus Columbus, vel qui cum iis sermonem sevissent, aut cum mulieribus Indicis consuessent: utcunque illud est, hinc consilium cepit, ut à diro hoc malo liberaretur, longum iter navigandi novum in orbem. Atque hic edoctus est usum ligni Guaiaci, sive sancti, (quod nomen fecere per illud à morbo curati, ut credebant, incurabili) sive ebeni Indici, ut etiam Menardus vocat lib. XVII, epist. III, ubi agit de electione ejus, & usu. Remedium verò illud Hispanus, quem dixi, liber à morbo, ac redux, docuit Europæos; apud quos passim nunc obtinet. Atque ita, uti horrendum hoc malum ab novo orbe profectum (nisi cœpisse malis, Gallis *d* in obsidione Neapolitana bibentibus de vino Græco, ab Hispanis, antequam fugerent ex Vesuvini montis oppido, sanguine leprosorum infecto) ita & felix Hispani in eundem orbem iter, ac reditus inde ad suos, remedium hoc attulit Europæis.

b Mirum Campanum vocari, ac lepræ similem dici, jam à Pagza Lombardo, qui anno claruit 1200. Vide eum in Vocabulario voce Campanu'. Merum & Volaterranum Philologiæ lib. 24. ubi de elephantiasi agit, putare, jam tempore Heraclii Cæsaris morbum hunc fuisse; sed anno rediisse 1496.

c Zacuto Lusitano, vel rectius Muliebri Apoamica l. 1. cap. 1.

d Cæsar Cæsalpinus artis Medica lib. 4. c. 2.

Denique fortunæ malum est pauperies: quæ quàm multos compellat ultimum in orbem, experientiâ satis temporibus nostris constat. Imò jam olim sic de eo Horatius *e*:

Impiger extremos currit mercator ad Indos
Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

e Epist. 1. lib. 1.

Cap. XXXVIII.

Quo discrimine spiratio, tum ad sensitivam, tum ad vegetativam, referatur. Divisa spiratio in respirationem, & transpirationem. Quomodo fiat respiratio: atque inde ostensum, partes ejus esse duas, inspirationem, & exspirationem. Inspirationis necessitas similitudine ex Galeno declarata. Cur ranæ usque adeo diu sub aquis se valeant continere. Atque idem minoribus de piscibus ostensum. Et cur piscium majorum dispar sit ratio. Ut spiritus non respiratione solum, sed frigidis etiam & alimentis, & odoribus, refrigeretur. Languidis calidos; validis autem frigidos magis odores convenire. Cujusmodi aër ad cordis refrigerium exigatur. Cur strangulati sic toto corpore intumescant. Quare morientes valide adeo exspirent. Spiritum nostrum aere ali externo. Quantum differat aër inspiratus, & exspiratus. Triplicia respirationis instrumenta. Etiam phthisicos, & pulmonibus exulceratos, peregrinatione valetudini restitui. Respiratione διαπνοὴν, & συμπνοὴν, contineri. Quæ partes corporis ad respirationem concurrant. Ὀξύπνοια. Cur post acrem animi intentionem respiremus vehementius.

ET hæc quidem de locomotiva: quæ facultas sequitur appetitivam, nec perpetuò operatur. Præter verò hujus motum alter quoque est in animalibus; qui sine intermissione fit, nullâ etiam præcedente cogitatione, vel affectu. Talis est spiratio. Estque motus is naturalis, sive vitalis. Nam ad animam quidem sensitivam refertur, quatenus omnibus, & solis convenit animalibus. Interea tamen propriè pertinet ad animalis facultatem vegetativam, cùm fiat sine prævia cognitione, & finis ejus sit conservatio vitæ.

Spiratio hæc, quam Græci πνοὴν, & πνεῦμα vocant, vel ἄδηλος, sive insensilis est, quæ Hippocrati, & Galeno, vocatur διαπνοὴ, hoc est, *perspiratio*, vel *perflatus*; nempe quòd per occultos fiat cutis meatus: vel sensilis est, quia conspicui sint ejus ductus; uti os, & nares: & vocatur ἀναπνοὴ, sive *respiratio*. Quam distinctionem etiam apud Galenum legas libro de salubri diæta.

Respiratio fit hoc pacto. Attrahitur aër externus per arteriam asperam in pulmones adminiculo diaphragmatis. Pulmones verò aëra adductum effundunt in cor, quò id refrigeretur. Ubi aër iste in cordis meatibus incaluit, iterum effunditur in pulmones; qui sese tum contrahunt, & contrahendo aëra calefactum per arteriam asperam ejectant foras, & unà cum eo fuligines, ut qui remanent spiritus sint puri.

Hinc liquet, respirationis vocabulo geminam vim, & inspiratricem, & exspiratricem, contineri. Inspirationem jam diximus fieri, ut refrigeretur cordis calor frigore aëris per arteriam asperam recepti. Nempe, ut Galeni *a* utar similitudine, sicut flamma angusto conclusa loco, nec aëre ventilata, marcescit: sic etiam calor nativus frigidi aeris defectu priùs languet, tabescit deinde, ac tandem exstinguitur. In caussa est, quòd nisi nimius æstus frigidiori misceatur aëre, ac temperetur; tantas calor sumturus sit vires, ut celerrimè absorbeatur, quicquid est humoris nativi. Itaque animal eò frequentiùs respirat, quò major est calor cordis: eoque rariùs, quo is minor. Hinc ranæ longo adeò tempore se sub aquis continent. Nec enim magnopere indigent refrigerio, quia sanguis iis frigidus, & paucus. Minores autem pisces ne respirant quidem; ut qui pulmonibus careant. Majores tamen vel respirant, vel aliquid respirationi analogum habent. Natando enim, aut luctando, vehementer se commovent: sæpe etiam excandescunt. Ut non possit non iis æstuare sanguis circa præcordia. Eoque, quin refrigerio cordis egeant, dubium non est. Nec refert, si pulmones non habeant; quia pro iis, sicut communis est opinio, bran-

a Libro de usu respirationis.

chiæ sufficiunt ad aëra attrahendum, & aquam; ut libro proximo in piscium natura plenius exponetur.

Ostendunt ista, quantopere hoc curæ fuerit Deo, ut spiritus foveretur & mitigaretur, ne momento animal conflagraret. Ob cujus rei tam grande periculum, aliter etiam spiritui nostro refrigerando divina bonitas consuluit. Nam fit idem per alimenta frigida. Sed is modus est lentus, quia ad eum circuitu opus est. Fit præterea frigidis vaporibus: uti odore terræ recens effossæ; quæ pulcrè compescit ardorem spiritus. Item si humi sparsetis herbas frigidas aquâ maceratas, paullumve aquis adspersas. Tales lactuca, nymphæa, folia mori, vel cucumeris, flores violarum, rumices, portulaca, & hujus generis alia. Ut contraria iis virtus sit, ac aromaticis. Hæc enim, uti & vina generosa, non solùm adsumta in alimentum, sed odoratu etiam suo, spiritum reddunt calidiorem; eoque conducunt languentibus: illa verò, quæ antea diximus, reddunt eum frigidiorem, ac propterea apta sunt robustis, ut refrigerato spiritu, acrimonia illius, inque depascendo vis, retundatur.

Interim non semper duo isti modi sunt præstò, nostræque potestatis. Naturalis verò refrigeratio, quæ est per respirationem, quamdiu nostræ spontis sumus, nostra esse non desinit. Sunt tamen, quæ hic etiam, ut ne obsit, attendere conveniat. Curandum enim, ne aër nimis expositus sit radiis Solis: qualis ob æstum ineptus est ad magnopere refrigerandum. Par ratio in balneis. Inque amplis etiam conviviis, videas gravidas, & fere imbecilliores omnes, ob halituum copiam, & nidorem ciborum, præsertim si laquearia non sint alta, & fervens sit anni tempus, animi deliquium pati, nisi tempori sibi consulant, paullisper secedendo in aëra frigidiorem, addo & puriorem. Neque enim hos calor modò vexat; sed etiam crassities, & impuritas aeris. Optimus igitur aër moderati frigoris, idemque tenuis ac purus; qualis in campis est umbrosis, sed quos venti perflent: item in siccis montium jugis, dummodo ne ob nimiam altitudinem vapores in tantum non adscendant, eoque ea sit subtilitas, ut non satis sufficiant refrigerando cordi: quemadmodum fit in Peruviæ monte Pariacaca, ubi opus spongiâ aceto immersâ, ad spiritum reficiendum: ut ex Josepho Acosta a cognoscere est. Hæc de inspiratione.

a Lib. 3. Histor. Indica, c. 9.

At exspiratio præstat, ut purior sit spiritus vitalis. Nam absque exspiratione foret, fuligines cor suffocarent: cujus exemplum habemus in strangulatis. Quippe venæ sunt iis intentiores, protuberant oculi, tota turget facies. Atque inde etiam cognoscimus, cur morientes exspirent validiùs, quàm inspirant. Nimirum copia fuliginum major majorem injicit exspirandi necessitatem.

Atque hosce respirationis usus etiam Aristoteles agnovit. Sed alius præterea est, de quo tacet philosophus. At non Hippocrates libro de pueri natura, cùm ait: Πᾶν τὸ θερμὸν τῷ ψυχρῷ τρέφεται τῷ μετρίῳ· *Calidum omne frigido moderato nutritur.* Sanè spiritus vitalis, & animalis, non ex solo generatur sanguine; sed aëra etiam habet admistum: nec ullo modo sufficeret sibi, nisi ab aëre exteriori acciperet alimentum. Puerilis verò error est, existimare, eundem prorsus, & qualem aëra attrahimus, exire semper. Nam portio ejus remanet intus, ut eo nutriatur spiritus, velut substantiâ maximè cognatâ. Quique aër exspiratur, non jam purus est amplius; sed fumidos habet vapores admistos.

Sunt & alia respirationis bona. Cessaret enim odoratus, nisi, respirantibus nobis, aër externus, quo deferuntur odores, naribus attraheretur. Etiam ejus in loquela usum postea exponemus.

Instrumenta respirationis trium sunt generum: quædam spiritum deducunt; ut nares, larynx, arteria aspera: quædam recipiunt; ut pulmones: quædam motui spiritus inserviunt; quales musculi sunt. Cùm autem pulmones, ob respirationis necessitatem, in perpetuo sint motu: his partibus læsi, ut phthisici, aut nullam admittunt sanationem, aut potiùs difficilem satis. Aliquando enim juvit peregrinatio in terras longius dissitas: ut de Annæo Gallione memorat Plinius lib. XXXVI. Addit interea, mederi iter, non ob terram ipsam, sed propter navigandi longiquitatem. Etiam Plinius junior lib. V epist. a narrat, ut libertum suum Zosimum eodem miserit, cùm jam sanguinem rejectaret: salvumque, & sospitem reversum. Plura de illo Hieronymus Mercurialis lib. III de Arte Gymnastica, cap. XIII. Hæc de respiratione universè.

a Epist. antepenultima, quæ ad Paullinum,

Partes respirationis sunt duæ, διαστολὴ, sive dilatatio, συστολὴ, sive contractio. Dilatatione cordis attrahitur ex pulmonibus aër: ab hepate etiam sanguis infunditur in dextrum cordis ventriculum: quò inde (sed non sine ambage, ut capite XXI, diximus) in sinistrum cordis sinum deferatur, atque ibi ex eo elaboretur spiritus vitalis. Contractione autem fuliginosus, & æstuans aër in pulmones regurgitat. E sinistro etiam cordis ventriculo profunduntur spiritus vitales in arterias. Quæ ut, dilatando se, recipiunt spiritum à corde: ita per occultos corporis meatus expellunt hujusce spiritus fuligines.

In respiratione cor se habet ratione finis. Fit enim respiratio, ut cor refrigeretur, & expurgetur. Pulmoque hic pro subjecto est: ut quod præcipuum in patientibus obtineat locum: imò nomen ex eo accepit, cùm πνεύμων, unde πλεύμων b, ejusdem sit originis ac πνεῦμα c. Subjectis adde & λάρυγγα, sive guttur, initium arteriæ asperæ; quæ aëra primo excipit, postremoque emittit. Principale autem agens est thorax; qui se habet in respiratione, ut crura in ambulatione. Agit hic tum per musculos pectoris, numero LXV; tum per diaphragma sive septum transversum. Atque ex his liquet, cur Hippocrates in Prognosticis dicat, facilem respirationem in morbis acutis magnam habere vim ad salutem. Siquidem ea argumento est, vim animalem, & quæ insunt thoraci, bene se habere. At contrà est in difficili respiratione; vel densiori, ut asthmate, sive ex vehementi cursu oboriente: sive ex lento humore in pulmones infarcto: sive etiam aliunde. Eodem pertinet quoque ὀρθόπνοια, cùm cubantes, ut aspera arteria se dilatet, erigere se, rectoque thorace, unde & nomen d, spiritum ducere coguntur. Hoc est, quod Theodorus Priscianus e ait: *sedendo magis, quàm jacendo, respirant.* Accuratè autem si nosse voles, quàm variis à caussis difficultas respirationis obtingat: adi Galenum in IV de locis affectis. In febribus quidem fere ea provenit ab vehementi intemperie partium, quæ respirationi inserviunt. Quod autem sani etiam, si vehementiùs aliquid fuerint meditati, vehementer respirent: hoc inde est, quia sic cogitatione in re aliqua fuerint defixi, ut musculi thoracis, & diaphragma, neglexerint motum respirationis. Id cùm diuturnum esse non possit, ubi ad respirandum adigit necessitas, cessationem eam student magnitudine συστολῆς, & διαστολῆς, compensare. Quam rationem etiam Alexander adducit problemate primo libri posterioris: si modò problemata illa sint Alexandri, quod minimè visum Theodoro Gazæ; ut Petrus Crinitus ait epistolâ ad Picum Mirandulanum subditâ translationi Alexandri prioris libri, quam dedit Politianus.

b Pulmo.
c Spiritus.
d Nam κατ' ὀρθὸν φέρειν, quasi directam respirationem, nos corrigat: quod veterum aliquos confusse apud Cælium Aurelianum videas Chronicarum sive tardarum passionum lib. 3. c. 1.;
e Logici sui lib. 2. cap. 25.

Cap. XXXIX.

Respirationis effectus duplex: palpitatio cordis, & micatio arteriarum: utramque esse animalium propriam: non tamen ad vim eorum sensitivam, sed vegetalem pertinere. Cordis motus geminus, distentio, & contractio: utrumque à sua excipi quiete: & quæ utriusque sit utilitas: motus istos nunc natura convenire, nunc à morbo proficisci: & cur in palpitatione cordis morbidâ tepeant membra exteriora. Arteriarum motum provenire à motu cordis, contrà quam credidit Praxagoras. Vim pulsificam non inesse arteriarum canali, sed tunicis. Prout se habet cordis διαστολὴ & συστολὴ, ita & arteriarum: atque aliter si esset, eas sibi mutuo fore impedimento. Caussæ pulsus attinguntur. Utilitas artis ex arteriarum pulsu judicandi, ac medendi: eam-

que

que Hippocratis temporibus fuisse aliquam, sed, rudem, & imperfectam. Accessum ad perspirationem per poros, & quanta ejus sit necessitas. A poris laxis magis provenire morbos acutos: ab occlusis, diuturnos, item catarrhos. Perspirationem imprimis prodesse calori nativo: & quomodo is calor differat ab influente. Cur hysterica citra respirationem possint vivere.

HÆc de respiratione: quam à voluntate pendêre, ex eo cognoscimus, quòd omnes eum possint cohibere; multi etiam hoc agendo mortui sint. At dispar est ratio virtutis pulsatilis, quæ respirationem consequitur. Continet ea & motum cordis, & arteriarum. Quorum uterque cum animalium proprius sit, hoc loco præteriri non possunt, ubi exponere illa propositum nobis, quæ maximè in homine sunt admiranda, eoque nos ad Deum quasi manuducant. Naturâ tamen suâ pertinent ad facultatem vegetativam. Nam vis pulsifica eadem est in animantibus, ac facultas vitalis. Hoc solùm differunt, quòd *vitalis* dicitur, quatenus spiritum procreat vitalem, qui calore suo omnium fovet partium calorem. *pulsifica* verò nominatur, quatenus hi spiritus vitæ munia exercent. Cumque refero ad facultatem vitalem, eâdem reduco ad naturalem. Distinguit quidem Galenus inter naturalem, & vitalem: utraque tamen pertinet ad vegetativam: cùm vitalis sit pars nutritivæ: nutritiva autem vegetativæ. Priùs de cordis pulsu agemus.

Quemadmodum duæ sunt respirationis partes, inspiratio, & exspiratio: ita & geminus est cordis motus, διαστολὴ, sive *dilatatio*, & συστολὴ, sive *contractio*. Ac ut in respiratione, ita & hic, distentionem quies, quietem contractio, illam iterum quies excipit. Ita enim naturâ est comparatum, ut duo contrarii motus non consequantur se nullius interventu: sed qualiscunque quies semper sit intermedia: quod fieri etiam videmus in adscensu, ac descensu lapidis, sursum conjecti. Eo autem se cor attollit, atque explicat, ut à pulmonibus attrahat aëra, quo refrigeretur, & alatur. Eo idem se contrahit, ut aëra fuliginosum, & æstuantem, in pulmones regurgitet, atque hi similiter foras propellant. Quanquam & aliud inde ad nos commodum redundat. Siquidem vitalis per eam spiritus fertur in πλέγματα ἢ συμπλέγματα χοροειδῆ, hoc est, venularum & arteriolarum in superioribus cerebri ventriculis plexus ac contextus; in quibus spiritus vitalis præparatur, & attenuatur, ut fiat animalis.

Cordis motus vel naturalis est, cùm cor convenienter, & ob ingressum spiritus intenditur, & ob exitum contrahitur; vel depravatus, sive ab venis occlusis, & spiritibus interceptis, sive ob evaporationem bilis, vel aliam intemperiem; ut ex iis liquet, quæ de respiratione antea diximus. In morbidâ hac cordis palpitatione exteriora membra non quidem frigent, quia in illis calor remanet nativus: tepent tamen, quia vel calore carent influenti, vel non tantum ejus obtinent, quantum satis est. Quomodo autem differant hi duo calores, mox exponam.

Sequitur arteriarum motus, qui Hippocrati σφυγμός. Imò is primus sic vocavit, ut Galenus auctor est lib. de differentiis pulsuum. Habet hic motus se pro motu cordis: cujus caussa est, quòd arteriæ sint continuæ cordi, atque ex sinistro ejus ventriculo spiritum accipiant, qui cum tenuissimo sanguine per corpus universum diffunditur. Quare nec dubitandum, quin arteriæ non suâ moveantur vi, ut Praxagoras credebat: sed vi cordis influente, idque in tunicas arteriarum. Hæ enim sunt, quæ cordis vim recipiunt ac deferunt, non cavum arteriarum: quia si canalum totum immisso calamo obturâris, nihilominus pulsus durat, cessaturus continuo, si filo vincias arteriam, vel aliter presseris. Observatum hoc Galeno lib. de pulsuum differentiis. Vim autem pulsificam à corde eo defluere, argumento illo idem comprobavit, quòd si arteriam vincias, pulset supra ligaturam, inferiùs non item. Itaque & corde se attollente, extollit se arteria: eodem se comprimente, arteria quoque deprimitur. Hujusce rei quivis ex se capere potest experimentum, unam quidem manum admovendo pectori, alterâ autem carpo manûs alterius applicitâ. Etiam Andreas Laurentius *a* refert, se in mutorum animantium sectione expertum, similiter se in iis habere pulsum, quem diximus, cordis & arteriarum. Atque aliter si foret, contrario eorum motu impediretur refrigeratio, fuliginesque ob contractas arterias abirent in ventriculum cordis sinistrum. Pluribus ibidem Laurentius disputat adversus Erasistratum: quem tamen cùm Cardanus, & Scaliger, tum etiam Fernelius, ac Columbus, sequi maluerunt. Quàm varius sit pulsus, tabellâ suâ complexus est Gorræus in definitionibus Medicis. Quod ad caussas, celeritas ejus provenit à calore; sive is sit à natura, sive à febri, sive irâ, aliove motu repentino. Tarditas est à cordis languore; ut cum ab inimica oppugnatur qualitate. Sed accuratiùs de istis Gorræus ibidem, Capivaccius lib. VI Med. Pract. cap. IX; & quis non ex medicorum filiis? Multum verò Deo debemus, tum ob pulsum arteriarum, quia sine eo vita non esset, ut ostensum: tum propter artem σφυγμικὴν, cujus tenuia solùm initia fuere tempore Hippocratis; paullatim verò, juniorum industriâ, in scientiam tam nobilem excrevit. Quid enim pulcrius, vel humano generi utilius, quàm si, manu solùm admotâ arteriæ, judicare inde liceat de temperie cordis, & corporis universi?

a *Lib. 9. Anatom. quæst. 10.*

Habemus, non de respiratione modò; sed etiam duplici ejus effectu, cordis, & arteriarum pulsu. Præter respirationem verò, quæ per os fit, & nares, etiam est perspiratio, sive transpiratio: ut docet Hippocrates, sive malis Polybus, libro de ratione victus. Suntque & difflationi sive perspirationi huic meatus sui, quos Græci πόρους vocant. Per hos eadem, sed gradu dispari, præstat perspiratio, quæ respiratio. Nam & in perspiratione tria efficit aër circumfusus; refrigerat, pabulum præbet, & recipit fuligines. Nisi enim ope meatuum refrigerarentur interiora, non iis obstructis accenderetur calor corporis; iisque apertis idem dissiparetur calor; ut Galenus ait IX Methodi. Quorum utrumque imprimis liquet, si vel fervida, vel frigida admodum sit aëris constitutio. In fervidâ, laxatis poris, inflammatur spiritus; unde morbi acuti. In valde frigidâ, poris occlusis, teter vapor nequit exire; unde putredo. Præterea inde humores densantur; unde destillationes, & morbi diuturni.

Cùm verò perspiratio imprimis refrigerandi caussâ fiat, maximè inservit calori nativo: qui in quibuslibet corporis partibus à generatione, sive primâ formatione, ex elementali mixtione obtinet; inque iis, quamdiu vivimus, durat: unde non solum *nativus*, vel *congenitus*, sed etiam *fixus*, vel *permanens*, vocatur. Hic calor est mitis, ac debilis: eoque non eguit tanto cum aëre commercio, ac calor *influens*: prout vocatur is, qui in corde elaboratur, atque è sinistro ejus ventriculo per arterias in singula defertur membra; idque ad juvandum calorem nativum in operando. Is enim amplas satis, & gutturis, & pulmonum vias habet, tum ad inspirationem aëris puri ac frigidi; tum ad exspirationem ejus jam calefacti, ac fuliginibus inquinati. Innatus autem membrorum omnium calor non nisi per angustos cutis meatus vel aëra recipit, qui refrigeret, vel eundem cum fuliginibus transpirat. Est igitur tum respiratione opus, propter calorem cordis: tum transpiratione, propter calorem singulis in membris. Utrobique etiam tum inspiratio, tum exspiratio, concurrit. Sed quandoque fit, ut calor cordis à qualitate vitiosa prosternatur: ac tum sufficit transpiratio ad aliquantisper vivendum. Ut in hystericis: quas citra transpirationem vivere, arguit, quòd quædam, cùm mortuæ putarentur, terris sint mandatæ. At vixisse eas, docuit postea experientia. Ut illam in Hispania, quæ in sepulchro est enixa: item aliam Coloniæ Agrippinæ; cujus sepulchrum cum noctu esset apertum à violatoribus, illa, sic à furibus, sed nihil minùs cogitantibus, servata, domum rectâ abiit. Etiam infan-

tes in utero tantummodo transpirant. Solùm etiam perspiratio est insectis: de quibus postea dicetur.

Cap. XL.

Acceditur ad tertium vitæ gradum, qui est rationalis: atque ut anima ἁπλῶς viventibus, ita rationalis anima hominum principium ac caussa sit triplici ratione. Scientiarum nos excellentiam metiri ex præstantiâ objecti, uti artium sæpe ex materiæ vilitate. Doctrina de anima utilitas in pluribus disciplinis. Ut in tribus imago Dei consistat. Ex Theologis antiquis non paucos putasse, animas esse subtilissimi corporis. Ut multi è philosophis crediderint, animam esse elementalem. Paucula è multis argumenta, ex quibus consequi videatur, animam Aristoteli esse mortalem. Ciceronis error, existimantis ἐντελέχειαν Aristoteli notare motionem assiduam. Unde ἐντελέχεια dicatur. Quomodo idem forma sit, ac finis. Etiam Justinum Martyrem, & Gregorium Nazianzenum, tradidisse, animas Aristoteli esse mortales. Unde Platonici, & alii, judicarint, animas in corpora derivari. Joannis Grammatici de anima opinio proponitur, & paucis excutitur. Ut nonnulli etiam ex Theologis vetustis in homine duas statuerint animas, atque animam sensivam perire; solamque rationalem interitus expertem putarint: & quorundam judicio, Scripturæ loca, quæ afferuntur pro animæ mortalitate, ad animam sensivam, non rationalem, pertinere: & quo pacto iidem μετεμψύχωσιν Pythagoream ad sanum studeant sensum revocare. Hoc de duabus hominis animis olim esse damnatum, tum in Jacobitis, tum in Manichæis. Et quid in isto veterum dissensu tutius credatur. Non solum ex Scripturis adstrui, animas post mortem superesse: sed etiam finem ignorare. Atque idem è natura comprobari à gentilibus pariter, ac Christianis. Idem constare traditione. Cur Apostolus imaginem Dei constituat in justitia, ac sanctitate: & quomodo hæc duo differant. Eandem consistere in dominio hominis: unde & viris principibus tribuatur Dei *nomen. Qua mente à nonnullis etiam imago Dei in corporibus nostris agnoscatur. Platonis, & ejus sectatorum opinio, animam esse hominem, refellitur. Utrùm anima rationalis sit hominis forma, an potius informet anima rationalis, & corporis organici, in unam essentiam conspiratio, ac consensus. Quæstio etiam mota, utrùm anima sic corpori uniatur, ut tota sit in qualibet totius corporis parte; an in solo cerebro, aut corde.*

Satis pro instituto nostro diximus de vita vegetali, ac sensiva: quarum prior nobis cum plantis est communis, cùm mutis animalibus altera. Nunc, quò nos series perduxit, accedamus ad tertium vitæ gradum, qui prioribus superaddit τὸ ἡγεμονικὸν, sive partem principalem, & dominam; hoc est, vim intellectualem, quæ animæ quasi anima est. Nam ut anima principium est animatorum, teste Aristotele lib. I de Anima, cont. II: ita principium hominis est anima rationalis. Quodque Philoponus ad eum locum annotavit; animam ratione viventium omnium trifariam principium esse: id de anima rationali similiter ratione hominis dicere possumus. Habet enim anima ista se, ut caussa efficiens; quia hæc ea est, quæ intelligit, & vult: item ut caussa formalis, quia per eam homo est id, quod dicitur; & finalis, quia corpus nobis datur propter animam, tanquam instrumentum. Itaque in omni scientia naturali pars nulla hac nobilior est. Quò enim id præstantius est, circa quod scientiæ versantur: eò & scientiæ ipsæ excellere magis censentur: contrà quàm in artibus fieri solet, quæ ποιητικαὶ a dicuntur. In his siquidem sæpe, quò materia vilior est, & fragilior, eò difficilius recipere solet artificium; ac proinde eo magis ingenium artificis elucet. Jam si dignitatem ψυχολογίας b ex usu metiamur, summa ejus utilitas est in moralibus, cùm nisi facultates animæ notæ fuerint, virtutum doctrina intelligi non possit: Item in Metaphysicis, & Theologia, quia ad primam philosophiam pertinet, quatenus separata à corpore subsistit: & ex similitudine ejus meliùs capiuntur, quæ disseruntur de Deo, & intelligentiis.

a *Effectivæ.*
b *Doctrinæ de anima.*

Sed contineamus nos intra excellentiam animæ, quatenus eà, quod præcipuum est, deducimur ad cognoscendam Dei præstantiam, qui nos condidit ad imaginem suam: ut est Gen. I, 26, & V, I: item ad Coloss. III, 10. Hæc inter Deum, & animam nostram, similitudo in tribus attenditur; in essentia, in facultatibus, inque habitibus. Ratione essentiæ duo quodammodo communia habet cum Deo. Prius est, quod sit spiritualis. In quo à philosophorum variis aberratum fuit. Ut Anaximene, Anaximandro, Anaxagora, & Archelao; qui credebant, aeriæ esse naturæ. Item Parmenide, Hippalo, & Heraclito; qui igneam illi naturam tribuerunt. Empedocles conflabat ex ætherea, & aëria substantia. Critias componebat ex sanguine, & humido. Epicurus, Neoclis filius, ex substantia ignea, aëria, spirituali, & aliâ necdum nomen sortitâ. Quorum omnium auctor est nobis Theodoretus in quincto Græcarum affectionum a. Galenus quoque statuit, eam esse temperamentum humani corporis: ut cognoscere est ex lib. III de locis affectis, cap. VI, & libro, Quod animæ mores sequantur temperamentum corporis. Licet idem, lib. VII de usu partium, nihil certi ausit polliceri; quia, ut ait, naturam animæ non satis habeat compertam. Nobis vero sufficit, quòd anima dicatur spiritus, Eccles. XII, 7, Esai. XXVI, 9, Matth. XXVII, 50, Luc. XXIII, 46, Joan. XIX, 30, Actor. VII, 59, & I Cor. II, 11, & VI, 20, & II Cor. VII, 1, item ad Hebr. XII, 9.

a *Pag. 72. edit. Commel.*

Spiritualis autem idem est, ac incorporea. Itaque incorpoream fuisse Christi animam (par aliarum autem ratio est) legas quoque in epistola Sophronii, patriarchæ Hierosolymitani, in Concilio Constantinopolitano III, sive Oecumenico VI, Act. XI b.

b *Pag. 55. tol. 1. edit. Colon. an. 1606.*

Non tamen *incorporei* vox similiter ab omnibus intelligitur. Receptior hodie opinio est, animam simpliciter esse incorpoream; quia alioqui daretur penetratio corporum. At veterum multis placuit, spiritum dici, quia sit corpus ita subtile, ut oculorum fugiat conspectum. Nec enim, Christo testante c, habet spiritum & ossa. Sic intellexit B. Hieronymus in cap. X Matth. ubi propterea cùm dixisset, *Anima invisibilis & incorporalis est*, continuò subjungit: *secundùm crassiorem dico nostri corporis substantiam.* Unde lucem capit illud Hilarii, Commentario in Matth. cap. V d: *Nihil est, quod non in substantia sua, & creatione, corporeum sit: & omnium, sive in cœlo, sive in terra, sive visibilium, sive invisibilium, elementa formata sunt. Nam & animarum species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exulantium, corpoream tamen naturæ suæ substantiam sortiuntur: quia omne, quod creatum est, in aliquo sit, necesse est.* Etiam sic, vel aliter, restringendum, quòd Joannes Episcopus Thessalonicensis ait synodo Nicena II, initio actionis V: *De Angelis, & Archangelis, & eorum potestatibus, quibus & nostras animas adjungo, ipsa Catholica Ecclesia sic sentit, esse quidem intelligibiles, sed non omnino corporis expertes; verùm tenui corpore præditos, & aereo sive igneo.* Ac postea: *Nemo vel angelos, vel dæmones, vel animas dixerit incorporeas.* Nec ea Joannis verba aliis rejiciuntur, qui synodo intererant. De angelis verò plura veterum testimonia adduximus lib. I, cap. VI. In hac vocabuli ὁμωνυμίᾳ, tutius censeo, propter damnatam in nonnullis opinionem de anima corporali, animam dicere ἀσώματον, sive *incorporalem*: ut loquitur, inter tot alios, Isidorus Pelusiota lib. IV, epist. CXXV: imò & synodus Oecumenica VI. In quo tamen & animæ nostræ, & angelorum, ut sic dicam, incorporalitas ab divina differat incorporalitate; meliùs, & certiùs, sciemus crassis hisce corporibus soluti.

c *Luc. 24. 39.*
d *In illud Matth. 6. 25: Nonne anima pluris est, quàm cibus.*

Al-

Alterum est, quòd anima sit immortalis. Nam eo quidem à Deo differt, quòd hic, ut infinitus est, sic principii sit nescius: istud interea cum eo habet commune, quòd spiritus sit nunquam desiturus. Hoc inde; quòd ad imaginem Dei conditi simus, colligit etiam Gregorius Nyssenus *a*. Pluraque in hanc mentem inferiùs adducam. Peccatum autem in hoc ab Democrito *b*, Dicæarcho, Epicuro; cujus sententiam, Romanos inter scriptores, Lucretius expressit. Galenus quoque similiter opinatus: eumque propterea Isidorus Pelusiota reprehendit, & refellit, lib. IV, epist. CXXV. Complurium etiam opinione non multò melior Aristotelis opinio fuit. Utcunque enim illam censeat esse formam substantialem, nec suam debere originem elementis: putant tamen, eam statuere interitui obnoxiam, atque hoc inter cætera eo colligunt, quia, ex opinione ejus, mundus sit æternus, & nihil sit actu infinitum: at si animæ sint immortales, eædem sint infinitæ; & quia aliæ adduntur quotidie, majus aliquid, imò infinitis partibus futurum sit majus, ipso infinito: quæ planè sunt ἀνόητα *c*. Neque aliter huic argumento occurrere potuit Durandus *d*, quàm dicendo, Aristotelem, dum non satis circumspectè quædam tradit, nec attendit, quid ex quoque consequatur; pugnantia docuisse. Ac placuit idem responsum Gregorio de Valentia *e*. Etiam, secundùm Aristotelem, ex nihilo nihil fit; eoque & anima generatur: at quicquid generatur, hoc, ex ejusdem *f* sententia, corrumpitur, atque ut principium, ita finem habet. Cui itidem difficile occurritur; nisi vel fateamur, animas putasse mortales, vel secum pugnare. Præterea Justinus Martyr, cohortatione ad Græcos *g*, ait, animam ab Aristotele vocari ἐντελέχειαν: atque inde colligit, esse mortalem. De quo nihil statuere possumus, nisi quid ἐντελέχεια sit, sciatur. Si Ciceronem in primo Tusculanarum quæst. audimus, ἐντελέχεια fuerit *continuata quædam motio, & perennis*. Sed Joannes Argyropylus vehementer increpare solet Ciceronem, quòd non distinxerit inter ἐνδελέχειαν, & ἐντελέχειαν, licet diversissima; cùm ἐνδελεχὴς sit *assiduus, continuus*: ἐντελεχὴς *perfectus*; nempe ex ἐντελὲς, & ἔχω; unde ἐντελέχεια *perfectio, consummatio*: ad verbum *perfectihabiam* transtulit Hermolaus Barbarus. Sic autem vocatur, non ἐνέργεια sive actus vel actio, (quomodo interpretatur quoque Theodoretus *h*) sed forma essentialis: nempe quia hæc ea est, quæ adferat rei τὸ ἐντελὲς, hoc est, perfectionem, sive finem ultimum. Nam ἐντελὲς, quod habet τέλος, seu finem suum. Idem autem sunt finis ultimus, ac forma. Sed finis dicitur, priusquam obtinetur; forma, ubi jam introducta. Mirum, à Politiano *i* tam studiosè defendi manifestum Tullii errorem: longeque rectiùs de isto Budæus in primo de Asse. Sententia igitur hæc Justini Martyris fuit: si nihil aliud est anima, quàm forma corporis viventis organici: cùm corpus pereat, etiam animam interire. Nam forma non nisi ratione separatur à materia: ut Aristoteles ipse ait lib. IV φυσικ. ἀκροάσ. text. XII; & lib. IV, text. XVII. Multoque hoc magis consequitur, si per ἐντελέχειαν intelligamus actum, sive operationem. Et sanè etiam Gregorius Nazianzenus, orat. I de Theologia *k*, damnat in Aristotele hæc duo, τὴν μικρολόγον πρόνοιαν, καὶ τοὺς θνητοὺς περὶ ψυχῆς λόγους· *providentiam exiguis limitibus circumscriptam, & mortales de anima sermones*. Ubi per priorem errorem intellige, quòd (ut pluribus hoc explicat Theodoretus in V Græcarum affectionum *l*) τὴν γῆν τῆς θείας κηδεμονίας ἐστέρησε· τὸ γὰρ δὴ μέχρι σελήνης ἐληλυθέναι ἔφησε τοῦ θεοῦ· τὰ δέ γε ἄλλα ὑπὸ τὴν εἱμαρμένην τετάχθαι· *terrarum orbem divinæ providentiæ exsortem facit: ait enim ad Lunam usque divinam ordinationem proferri: cætera verò fato esse subjecta*. Loquitur autem de fato naturali, sive naturæ necessitate: quo de Aristotelis errore satis dictum lib. II, cap. XLV. Jam quod ad alterum attinet errorem, ibidem Theodoretus de illo quoque consentit Nazianzeno. Nempe quòd senserit Aristoteles τὴν ψυχὴν θνητὴν· *animam esse mortalem*. Similiterque de philosopho hoc judicat Cajetanus lib. III de Anima, cap. II. Ut præteream Plutarchum lib. V de placitis philosophorum, cap. I: atque alios, adductos nobis lib. I hujus operis, cap. X.

a Macrinii, sive disputatione de anima, & resurr.
b Theodoret. lib. 5. Græcan. affect. p. 72. edit. Commel.
c Incomprehensibile.
d In 2. sent. dist. 18. qu. 3. num. 9.
e Disput. 6. qu. de homine, quæst. 1. de essentia animæ, puncto 3. §. 2.
f Lib. 1. de cælo, text. 102.
g Pag. 6. edit. Commel.
h Lib. 5. Græcanicarum affect.
i Lib. 1. Miscell. cap. 1.
k Sive orat. 33. pag. 535. edit. Morell.
l Pag. 77. edit. Commelin.

Non pauca tamen in Aristotele legas, quæ contrarium docere videantur. Sed exigui ea momenti erunt, si philosophum fluctuasse in isto dogmate, nec satis secum semper consentire, dicamus: ut Scotus *a*, Hervæus *b*, alii voluere: ac præcipuè ea corruunt, si putaris, intellectum esse aliquid ab animæ substantia separatum: qua de re agemus inferiùs, cùm explicabimus intellectus agentis naturam. Ut verò Thales, Pherecydes, Plato, animas docuerint immortales; satis antea *c* dictum. Ac similiter Pythagoras, Anaxagoras, Diogenes, Empedocles, & Xenocrates, auditor Speusippi. De quibus testis nobis Theodoretus loco antè memorato. Agnoscit tamen, Anaxagoram, & Empedoclem, elementalem ei originem tribuisse; ut vidimus paullo ante. Magis consentanea illi tradiderunt, qui cum animas putarent æternas, easdem credidere cœlitus in corpora descendere. Sic à Diis in mundum demitti, tradidit Taurus, deperdito in Timæum Platonis commentario. Etiam Plotinus, Porphyrius, Amelius, animam cælo derivarunt. Heraclides Ponticus è Galaxia: nonnulli ex sphæris omnibus: alii è locis circa Lunam, vel sub Luna: ut de singulis istorum in Eclogis Stobæi Physicis legere est. Qui omnes, etsi valde errarint, tamen in eo sunt laudandi, quòd, licet gentiles, animas tamen crediderint esse immortales.

Homini Christiano id etiam pro fidei est fundamento. Nec enim pro Christianis sunt habendi Thnetopsychitæ; quos, molli nimis nomine, inter hæreticos refert Joannes Damascenus *d*. Hi, circa annum IↃXXX, eodem teste, *hominum animos* (Latinè solùm verba ponam, quia Græcè nondum prodiit) *pecudum animis similes inducunt, atque eos, unà cum corporibus, dicunt interire*.

Multis partibus leviùs peccarunt, qui circa annum Christi CCXLIX, animas non minùs, quàm corpora, perire putarunt: attamen extremo resuscitari judicio. Hi *Arabici* vocabantur; cumque ingens eorum causâ convenisset concilium; in eo omnes ad fidem rectam ab Origene sunt conversi. Vide de illis Eusebium lib. VI Historiæ Ecclesiasticæ, cap. XXXVII *e*, Augustinum hæresi LXXXIII, Rufinum cap. XXVII, Nicephorum lib. V, cap. XXIII. Fuere etiam, qui agnoscerent, animas à morte semper superesse; sed certissimam veritatem mirificè incrustarent. Qualis ex Christianis philosophis Joannes Philoponus fuit. Secundùm eum tres homini animæ sunt: ac primò quidem, ex crassiori genitura, enascitur anima vegetativa; per quam homo vivit vitam plantæ. Deinde, elaborato jam corpore, ex sanguinis portione subtilissimâ, enascitur spiritus; qui sit sedes & vehiculum sensus. Postremo Deus creat animam rationalem; quæ, foris adveniens, cùm vegetativa, & sensitiva, sociatur. Sed, homine moriente, pereunt duæ priores: rationalis autem perennat, dispari tamen conditione. Nam animæ impiorum pœnis destinantur. Incorporeum quidem non patitur à corporeo: sed subtili hæ vestiuntur spiritu; in quo, pro affectuum ratione, quibus peccarunt, pœnas sufferunt. Durant hæ, donec corpus sit consumtum: interea errant circa sepulcra, & variis se ostendunt figuris: spiritusque nutritur vaporibus, quos is spongiæ instar attrahit. Corpore autem consumto, anima censetur expiata: eoque subvolat in cælum, sive in stellam suam, ut in ea piarum instar animarum vivat. Quæ omnia sunt à mente Aristotelis aliena; pleraque etiam falsa. Nam quale illud, quod spiritum ait esse subjectum sensus? qui potiùs instrumentum est animæ sensitivæ. Aliter si esset, animatus foret, atque ita anima fuerit forma corporis similaris, non organici. Illa quoque de tali purgatione animæ, nec ratione naturæ sunt subnixa, nec Scripturis, nec traditione Ecclesiasticâ. Quod creari ait animas, fatemur: non tamen id gentiles videre, quibus ex nihilo nihil. Æternitatem etiam

a In 4. sent. dist. 43. q. 2.
b Quodl. 1 qu. 18.
c Lib. 1. cap. 10.
d Lib de hæresibus.
e Sive Lat. 1. 30.

rectè statuit: sed an Peripateticum hoc sit, jure ambigitur; uti dictum. Illud quoque expendi meretur, quod ait, tres inesse homini animas: ubi explicare oportuit (quod & malè Platoni neglectum, Aristoteles *a* ait) quomodo uniantur. Et si animarum una ante aliam pereat, exempli gratiâ, vegetativa ante sensitivam, nonne futurum, ut homo sentiat, nec nutriatur? Propter quæ Aristoteles censuit, unam homini esse animam: sed ejus tres esse partes, sive facultates: à parte autem principe denominari rationalem; quæ sensitivam, & vegetativam comprehendit, uti circulus quadratum, & triangulum.

Fuere tamen ex theologis Christianis, qui hominem dividerent in substantias tres; corpus, animam, & spiritum: ac secundùm hos anima est ἄλογος *b*; spiritus est mens, quam dicimus animam rationalem. Atque hi adferunt pro se illud Pauli I ad Thessal. cap. v: *Ut integer spiritus vester, & anima, & corpus, sine querela, in adventu domini nostri Jesu Christi servetur.* Ubi Didymus quoque, lib. III de Spiritu sancto, per spiritum intelligit animam rationalem; per animam autem, solam sensitivam. Ac meminit ejus interpretationis quoque B. Hieronymus epistolâ ad Edibiam. Etiam eo se tuentur, quòd pugnent inter se potentia sensitivæ animæ, quæ *carnis* nomine vocatur, quia carni grata appetit; & potentia intellectualis, quæ *spiritus* dicitur: atque eo referunt hoc Pauli *c*, *Caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem.* Varia etiam ex Sanctis patribus pro hac opinione adferuntur ab hominibus eruditis: sed quædam infirmiora. Adducit Robertus Parkerus *d* Tertulliani illud lib. de Carne Christi cap. XLII: *Secunda anima in morte plaga partem illam, quæ est nobis cum brutis communis, illi eripit.* Ubi per *partem* intelligere facultatem licet. Sic enim Aristoteles loqui solet. De sola etiam facultate, non anima distincta, capere possumus, cùm Gregorius Nyssenus lib. de Anima ac Resurrectione, interire ait τὰ θυμικὰ, καὶ ἐπιθυμητικὰ *e*. Sed solidiora videntur, quæ adducuntur ex Justino Martyre, dialogo cum Tryphone *f*; ubi, abeunte spiritu superesse animam negat: item Irenæo lib. v, cap. VI; quo loco animam, & corpus, ait esse adiaphora; at spiritum semper esse bonum. Ac propterea etiam B. Hieronymus in v. ad Ephesios *g* dicere non veretur, se spiritus mortem nequaquam legere, animæ non semel. Parkeri *h* quoque, & aliorum quorundam, opinio est, non aliunde faciliùs exsolvi, quæ de mortalitate animæ objectantur è Scripturis *i*. Putant etiam, Pythagoræorum μετεμψύχωσιν non multum continere absurdi, si non aliud per eam intelligatur, quàm sicut corpora ex elementis composita in sua abeunt principia: ita & animam illam, communem nobis cum mutis animantibus, in suam abire materiem. Nec leve interim huic sententiæ præjudicium adfert, quòd veterum alii hanc damnarint sententiam in Jacobo Syro, eo à quo Jacobitæ sunt denominati; ut ait Damascenus de hæresibus *k*. Ac fit, ut Jacobi, sic Jacobitarum mentio, etiam à Timotheo presbytero, vasorum in Constantinopolitana Ecclesia custode, libello de differentia eorum, qui accedunt ad fidem nostram. habes eum in bibliotheca SS. Patrum *l*: sed longè idem auctior est apud Possevinum in Apparatu Sacro *m*. Jacobum illum Monophysitam, sive Eutychianum, fuisse, ait Nicephorus Callistus lib. XVIII Hist. Eccles. cap. LII. Dogma autem antea memoratum in eo damnat Gennadius Massiliensis lib. de Ecclesiasticis dogmatibus, cap. XV, his verbis: *Neque duas animas esse dicimus in uno homine, sicut Jacobus, & alii Syrorum disputatores, scribunt, unam animalem, qua animetur corpus, & quæ immixta sit sanguini; & alteram spiritalem, quæ rationem ministret: sed dicimus, unam esse, eandemque animam, in homine; quæ & corpus suâ societate vivificet, & semetipsam suâ ratione disponat, habens in se libertatem arbitrii, ut in sua substantia eligat cogitatione, quod vult.* Quæ etiam habes apud scriptorem de Spiritu, & anima, cap. XLVIII. Miretur aliquis, eam in Jacobo Syro damnatam fuisse opinionem,

a Lib. 1. de Anima.
b Rationis expers.
c Ad Gal. 5, 17.
d Lib. 2. de descensu Christi ad inferos, sect. 47. sive pag. 75, 76.
e Irascibile ac concupiscibile.
f Pag. 273. edit. Commel. Sed ex iis, quæ antea dixerat, de sola impiorum anima loqui l quet.
g In illud vers. 14. Surge qui dormis.
h Loco ante memorato ex lib. 2. de Christi descensu ad inferos.
i Ecclesiastæ cap. 3. vers. 19, & 21. quæ ex persona impiorum dici mavult Thom. 1. part. q. 75, art. 6. ad 1.
k Fol. 584. edit. Basil.
l Tom. 6. col. 619, & seq. edit. 2.
m In Timotheo presbytero.

quæ non paucorum, nec incelebrium, fuerit ex antiquis. Sed sic fere fit, ut sententiæ vel veræ, vel tolerabiles, subinde damnentur, ubi illis homines uti cœperint ad gravem firmandum errorem. At Jacobus ille, ut dixi, Eutychianus fuit. Unde mihi conjectum, sic eum argumentari solere: quemadmodum in homine duæ sunt animæ; una, rationalis; irrationalis, altera; eæque in unam coalescunt naturam: sic ἐν τῷ Λόγῳ *a*, in unam misceri naturam, divinam, & humanam. Et suspicio erat Gregorii de Valentia *b*, quando concilio Constantinopolitano IV, quod habetur Oecumenicum octavum, (pro Ignatio id, cultuque imaginum, contra Photium anno ꟾↄ CCCLXIX celebratum fuit) itidem hæc de animis duabus opinio damnata est: non tam id factum esse odio hujus sententiæ, quàm quia abuterentur eâ Manichæi ad hæresin suam fulciendam; quæ istiusmodi erat: duo esse principia, unum boni, Deum bonum; mali alterum, diabolum: ac à bono quidem Deo esse animam rationalem; à diabolo autem corpus cum anima sensitiva. Verba concilii sunt ista act. x, can. x: *Cùm vetus, novaque lex testamenti, doceat, unicam homini, ratione intelligentiâque pollenti, esse animam; eandemque sententiam Patrum omnium, & doctorum sanctorum Ecclesiæ doctrina firmet: sunt tamen, qui dicant, duas homini esse animas, & quibusdam vitiosis ratiocinatiunculis sectam stabiliant: sancta hæc, & œcumenica synodus, hujus impietatis conditores cum tota secta sua anathemate damnat, exertâque voce dicit: Quicunque posthac contraria senserit, anathema esto.* Sive autem huc respexerit concilium, seu secus; saltem eò attendit B. Augustinus, quando in Manichæis hanc de duabus animis opinionem tantopere rejicit. Hoc videre est libro de duabus animabus contra Manichæos cap. XIV, & lib. VI contra Faustum, cap. VIII, & lib. x in Genesin ad lit. cap. XIII. Quod de Valentiæ opinione paullò antè ajebam, id verba hæc ejus arguunt post memoratam Augustini contra Manichæos sententiam: *Id forte etiam octava Synodus citata anathematizare intendit.* Propterea neque idem Valentia, licet synodus illa, (quam dixi contra Græcos celebratam) pro universali Romanæ censeatur Ecclesiæ, opinionem contrariam pro manifesta hæresi habet; sed cautiùs istum in modum scribit *c*: *Itaque unicam esse tantùm in homine animam, vel est dogma fidei, vel fidei proximum; ut sine maxima temeritate nequeat contrarium asseri.*

Tutius interea videtur, unum statuere animam rationalem; quæ sensitivâ quoque, & vegetativâ virtute prædita sit. Quippe Scriptura sic loqui amat. Ut in illo Matth. x, 28: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus; animam autem non possunt occidere.* Ubi videtur solum corpus statui corruptibile: animaque omnis humana, sensitiva quoque, & vegetativa, incorruptibilis dici. Etiam Genes. II, 7, legimus: *Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viventem.* Hebraicè est נשמת חיים, nisinath chaiim: quod est, *spiraculum vitarum.* undè Cajetanus argutè colligebat, unam esse animam triplici vivendi gradu præditam. Nam una, inquit, anima, quia *spiraculum*, non *spiritus*, dicitur: id verò spiraculum non solum vitam continet rationalem, sed etiam duos inferiores vivendi gradus; quia non *vitæ* sed *vitarum* est in Hebræo.

Sed de istis sentiat, quisque ut volet; dummodo spiritum hominis æternum esse, ac pro vitâ eam anteactâ credat vel fruitionem cœlorum manere, vel pœnas æternas. Quod cùm Scripturis testatissimum sit; mirum sanè, à nonnullis reponi in dogmatis, quæ nesciremus, nisi sic Ecclesiæ definisset auctoritas. Hoc solum enim Scripturis cognosci putant, animas post mortem superesse: ut ex eo, quòd Christus latroni ait *d*: *Hodie mecum eris in paradiso.* Item quòd Matth. x dicitur, homines non posse animam occidere: quasi in solum corpus vim habeant. Adhæc cum Luc. x refertur, animam Lazari fuisse in sinu Abrahæ; divitis epulonis, apud inferos. Tum præcipuè, quòd Apostolus *e*, ut perfecta sit immortalitas, fore spon-

a In Verbo.
b Theol. contro. Tom. 1. disp. 6. q. 2. puncto 3.
c Theolog. controvers. Tom. 1. disp. 6. q. 2. puncto 3.
d Luc. 23, 43.
e 1 Thess. 5, 23.

spondeat, ut tota, animâ pariter ac corpore, cælesti beatitudine perfruamur. Hisce, inquiunt, ac similibus aliquot locis, significatur, animam à morte superesse: sed semper superfore, id non aliunde scimus, quàm auctoritate Ecclesiæ; in qua ubique, semper, & ab omnibus, sic creditum fuit. Sanè sacrosancta mihi eorum auctoritas, ubi tria hæc concurrunt. Nihilque apertius, quàm id definitum esse concilio generali vi, act. xi; ubi approbatur epistola Sophronii, patriarchæ Hierosolymitani, recitata in act. xi. Quomodo etiam immortales sint additur.
a Tom. 3. Concil. pag. 55. & 56. edit. Colon. 1606. Verba sunt a: *Sic hominum animæ permanent incorruptæ, sic angeli immortales perseverant; non naturam revera incorruptam, propriève immortalem habentes essentiam; sed gratiam à Deo sortiti sunt, quæ immortalitatem largitur, & incorruptionem eis providet.* Quæ & mens Irenæi lib. ii, cap. lxiv. Sed enim hoc dogma è Scripturis etiam cognoscitur. Nam Lucæ xx, 36, legas; eos, qui ad vitam resurgent, mori amplius non posse, quia sint futuri ἰσάγγελοι b. Atque idem tot in locis docemur, quibus æterna post hanc vita promittitur piis. Ut Joan. x, 18: *Ego vitam æternam do eis.* Joan. xvii, 3: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant, te solum Deum, &, quem misisti, Jesum Christum.* Similiter Joan. v, 24. & vi, 68. Item ad Rom. vi, 23: *Donum Dei est vita æterna in Christo Jesu domino nostro.*

b Angelis æquales.

Sed quæstio est, utrùm animæ perennitas aliter etiam, quàm è sacris cognoscatur literis, vel etiam Ecclesiæ testimonio. Tertulliani quidem est libro de Resurrectione carnis cap. iii: *Quædam & naturâ nota sunt; ut immortalitas animæ penes plures; ut Deus noster penes omnes.* Quorundam tamen ea opinio est, quod de Scripturis aliquos perperam sensisse, dicebamus, solùm inde intelligi, superesse eas à morte, ut præmium referant, aut pœnas luant: id verè dici posse de lumine naturæ. Quippe eo quidem perspici, cùm Deus sit justus, & bonis hic plurimùm malè, malis bene sit; alteram fore vitam, ubi cuique sua sit merces: quo argumento etiam pugnat Chrysostomus serm. iv de Providentia. Sed enim parum solidè hinc concludi de præmii, aut pœnæ æternitate: quia & pœna sit condigna, si satis sit gravis, & diuturna: & præmii quoque abunde sit futurum, si seculis duret compluribus. Et huc usque è gentilibus processere etiam Stoici; quemadmodum diximus è Tullio lib. 1, cap. x. Ac firmat idem Theodoretus lib. v Græc. affect. Οἱ Στωϊκοὶ τὰς χωριζομένας τῶν σωμάτων ψυχὰς διαρκεῖν μὲν καθ᾽ ἑαυτὰς ζῆν ἔφασαν· ἀλλὰ τὴν μὲν ἀσθενεστέραν, ἐπ᾽ ὀλίγον· τὴν δέ γε ἰσχυρὰν, μέχρι τῆς τοῦ παντὸς ἐκπυρώσεως. *Stoici sejunctas à corporibus animas sibi ipsis ad vitam sufficere affirmarunt: eas tamen, quæ sunt paullò imbecilliores, exiguo temporis spatio superesse: quæ autem validiores, perdurare usque ad mundi conflagrationem.* Sed istis sic occurrimus: ut ratione non cognosceretur immortalitas, traditione tamen cognosci. Ad quod comprobandum, non cum nobilissimo Plessæo c ad Zoroastris ac magorum recurram oracula, vel Trismegisti Pœmandrum, aut etiam Phocylidæ ὑποβολιμαῖον carmen: quorum nihil non Christiano est nomine recentius. Pro istis igitur malim dicere, hausisse id gentes ab Abrahamo inter Chaldæos; ab Mose inter Ægyptios; ab aliis piorum, qui aliis in terris non siverint gentiles salutaris illius doctrinæ esse expertes. Sed antiquiora traditionis initia habemus à Noacho; qui, sic à majoribus, & Deo ipso, edoctus, hoc inter potentes illos ante diluvium, hoc diluvii tempore in familia sua, hoc postea etiam posteris suis, nunquam destitit prædicare. Hinc igitur esse putandum, quòd immortalitas animæ ab omni ævo omnibus credita sit gentibus. Nam gentes in eo consentire, etiam Seneca confitetur: cujus verba antea d adduximus. Hujus traditionis quoque vestigia habemus in vetustis Græcorum fabulis de campis Elysiis, & variis apud inferos pœnis; quas apud Homerum legere est. Et ne inter Græcos, vel Romanos, me contineam, in hac animæ immortalitate conspirâsse videmus Indorum Brachmanes, Gallorum Druidas: item Ægyptios, Thraces, Germanos, gentes alias. Eandem quoque opinionem habent nationes hoc sesquiseculo repertæ: ut narrant, qui eas descripserunt. Aliqua de singulis exceperem, nisi id jam fecisset vir summus Ludovicus Crocius, in præclaro Sacræ Theologiæ syntagmate lib. ii, cap. ii. Quare ut lumine naturali eo usque non pertingeremus; constaret tamen hoc traditione, quàm in gentibus etiam barbaris divina providentia conservavit. Adde quòd traditio hæc ejusmodi est, ut ratio humana nihil valeat comminisci, quod eam refellat: imò contrà rationi multò magis consentanea sit, quàm opinio adversa. Nec enim dubitandum, quin Deus, quo nihil meliùs cogitari potest, ut humanam excitaret socordiam ad colenda virtutis officia, ad quæ jure etiam naturæ obligamur, tale præmium proposuerit, quo majus nullum nobis conveniret. At hujusmodi non sit, si animis nostris tandem sit pereundum. Hæc siquidem cogitatio non esset mœroris expers, & quo diutius fuissemus beati, hoc magis glisceret dolor, quia eo propiores essemus interitui; à quo naturâ suâ etiam mutæ abhorrent animantes. Quanto igitur amplius ad mortem, Dei & virtutis amore oppetendam, in animis nostris poterit, si beatitudo nos maneat non diuturna, sed perpetua. Hoc unum enim est, quod maximè nos excitare valeat ad virtutis labores, rerumque caducarum contemtum: sine quo nos semper fere voluptas, propriave utilitas, abripetet ab eo, quod est honestum, justumque. Credibilius igitur est, Deum velle, ut persuasi potiùs simus de felicitate perenni, quàm longa. Quod si id nobis voluit persuasum, verissimum quoque erit: cùm non egeat mendacio, ut segniciem nostram incitet ad virtutem. Jam quanti illud, quòd natura animæ sit hujusmodi, ut à nulla re creata dependeat; sed à solo conditore, quem exstinguere eam velle, credibile non est: præsertim cum magis ejus bonitati conveniens sit, ut hanc velit similem sibi reddere, quatenus naturæ illius conditio id ferat. Et sanè in animæ similitudine cum Deo, (ad quam immortalitas etiam pertinet) jam olim felicitatem hominis posuere Plato, ac Pythagorici. Nihil verò attinet alia etiam repetere, quæ de immortalitate animæ diximus lib. 1, cap. x. Dignitas hujus argumenti, & dogmatis necessitas, præsertim impiis hisce temporibus, fecit, ut quia jam eo nos rerum series perduxisset, ut ex humanæ naturæ admirandis adscenderemus ad Deum, pluscula illis, libro primo memoratis, hoc loco adderemus. Quæ utrobique diximus, multum & lucis, & roboris, capient, si adeatur, è gentium scriptoribus, M. Tullius, extremo Catone suo sive de Senectute; item Proclus in Alcibiadem. Ex Christianis autem consulatur Gregorius Nyssenus de anima, & resurrectione; Augustinus libro, quem de Immortalitate animæ inscripsit, & Æneas Gazæus in Theophrasto, libro ejusdem argumenti. Is Zenonis, & Anastasii Impp. temporibus vixit. Nec alius ab eo liber est, qui à Conrado Gesnero in bibliotheca, & Joanne Molano in bibliothecarum materie, attribuitur Zachariæ Mitylenensi. Claruit hic Justini, & Justiniani Cæsarum ætate: inque actis concilii Oecumenici v non episcopus solùm, sed etiam metropolita, nuncupatur. Habes & eodem pertinentia apud antiquiorem eo Claudianum Mamertum Viennensem libris tribus, quos de statu animæ, adversus æqualis sui Fausti (ejus qui Massiliensibus seu Semipelagianis favit) de creaturis libellum ad Sollium Apollinarem reliquit. E junioribus seorsum hoc argumentum tractarunt Nicolaus Leonicus Thomæus, Ludovicus Vives, carmine item Aonius Palearius. Ut de Gregorio Valentia a taceam, & tot aliis, qui superiori, vel seculo hoc, scripsere in partem primam Summæ Aquinatis. Hactenus de spirituali, & immortali animæ essentia; in qua potissimum Dei similitudo consistit.

c Lib. de religione Christiana c. 14.

d Lib. 1. c. 10.

a Commentariorum sive Theologiæ Scholasticæ tom. 1. disp. 6. qu. 2. punct. 2.

Præterea verò anima nostra imaginem Dei gessit in facultate intelligendi, & liberè volendi: de quarum utraque postea uberiùs agemus.

Ad-

Adhæc imago ea sita est in habitibus: nimirum sapientia in mente; in corde autem justitia, & sanctitate: quibus duobus maximè ad Dei similitudinem accedimus: unde & illis Ephes. iv, 24, imago Dei definitur. Ac sanctitas quidem Deum, sive priorem respicit tabulam: justitia autem ad proximum, sive tabulam pertinet posteriorem. Itaque & junxit ea B. Lucas Euangelii 1, 24: *Serviamus illi in sanctitate, & justitia, omnibus diebus vitæ nostræ.* Sed Adam quidem intelligebat verum ac bonum supernaturale: voluntas quoque ejus idonea erat sequi, quod sanctimoniæ ac justitiæ regula dictabat. Nos verò etsi ab integritate ea longissimè recessimus, eorundem nihilominus habituum, per gratiam Dei, reddimur capaces.

Nec in sola tamen anima, sed in toto etiam homine, imago Dei sita est: idque ratione imperii in cuncta animantia, resque omnes inferiores: ut est Genes. 1, 26, & 28. Quanquam sic quoque hic imperii imago toto in homine reluceat, ut interea maximè ad animam pertineat. Nam in eo propriè magis est imago Dei, quod cæteris imperat. At imperat homo non tam corporis, quàm animæ ratione. Agnoscit etiam hoc imperium Naso, cùm ait 1 Metamorph. fab. 11:

Sanctius his animal, mentisque capacius altæ,
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset;
Natus homo est.

Hac in re tamen vir, ob potestatem etiam in uxorem, præcellit: ac propterea 1 Cor. xi, 7, κατ' ἐξοχὴν nuncupatur imago, & gloria Dei: quemadmodum & magistratus, propter imperium in homines à Deo ipso attributum, *Dii* appellantur. Unde illud in Psalmis *a*, *Ego dixi, Dii estis.* Quod Christus etiam apud Joannem *b* objicit Judæis; ut doceat, si vocentur Dii, qui, cæteris præ hominibus, divini haberent nihil, nisi quòd participes fuissent sermonis divini; uti illi, quos vicem suam obtinere jussit in terris: longè magis hanc Dei appellationem competere illi, qui de cælo descendit, atque est ipse Dei Λόγος *c*.

a Psal 81. sive 82. vers. 6.
b Cap. 10 34.
c Verbum, sive Sermo, vel Ratio.

Imò nec desunt viri eruditi, qui in corpore etiam conspici Dei imaginem existiment. Nam, inquiunt, si anima est imago Dei, quia sit immortalis: in corpore etiam fuerit imago Dei. Quippe etsi naturâ suâ non sit immortale, factum tamen est ad immortalitatem: partim quia mors non venit in mundum, nisi invidià diaboli *d*: partim quia Christus etiam corpora nostra redemit *e* ad immortalem vitam. Præterea si in anima ratione sapientiæ, sanctimoniæ, justitiæ, similitudo est Dei: eadem in corpore erit, propter eas perfectiones, quæ per corpus exercentur. Quomodo brachium nostrum fuerit similitudo brachii Dei spiritualis, hoc est, omnipotentiæ ejus: & sic cæteris in membris, quæ Deo quoque per ἀνθρωποπαθῶς *f* tribuuntur. Posse enim & corporeum esse typum incorporei, arguit Apostolus ad Hebr. cap. viii, ix, x; ubi horum, vasa, victimas, vocat exemplaria, & umbras rerum spiritualium. Quanquam verò hæc de imagine divina, in corporibus nostris conspicua, plurimùm absint ab Anthropomorphitarum, & Audianorum errore; qui ita imaginem hanc quærunt, ut Deo membra tribuant humana: longiùs tamen, quàm opus erat, videntur arcessita: eoque contenti sumus ponere imaginem hanc, partim in animæ essentia, facultatibus, & habitibus, partim in dominio hominum creaturas cæteras collato.

d Sapient. 2. 24.
e Rom. 8 23.
f Translationem ab hominibus petitam.

Hæc de imagine Dei valde nos debent accendere ad amorem Dei. Quid enim formosius est exemplari divinitatis, ad quod Deus nos dignatus est condere? Nec diffitendum, post lapsum primorum parentum multum obscuratam esse in homine hanc imaginem: veruntamen sic quoque magna permansit ejus dignitas, & excellentia. Quam considerans Plato in Timæo, genus humanum vocat θεῖον, ἡγεμονικὸν *g*. Plenius M. Tullius, lib. de Universitate, sic locum expressit: *Qui tales creantur, ut Deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, divini generis appellentur: teneantque omnium animantium principatum.* Idem Plato in primo de Legg. hominem vocat θαῦμα θεῖον *a*. Ciceroni item in primo ejusdem argumenti homo appellatur *animal providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilii.* Quæ etsi de homine simpliciter dicantur, tamen præcipuè intelligenda sunt ratione animæ: imò anima est ipse homo, si Platonem in Alcibiade audimus: cumque in hoc sequuntur, qui Platonici vocantur; ante omnes Plotinus Ennead. 1, lib. 1, cap. vi. Ob hancce Platonis opinionem Varro, ut apud B. Augustinum *b* legitur, *utrum anima sola sit homo, ut ita sit ei corpus, tanquam equus equiti, quærendum putat.* Sanè, ut ibidem legimus, *Eques non homo & equus, sed solus homo est: ideo tamen eques dicitur, quia aliquo modo se habeat ad equum.* Cæterùm Varro, ut postea subdit, à Platone recessit, *hominemque nec animam solam, nec solum corpus; sed animam simul, & corpus, esse arbitrabatur.* Et veriorem hanc esse sententiam, arguit, quòd longè arctior sit conjunctio animæ & corporis, quam equitis & equi; vel, cui alii assimilant, nautæ & navis; sive, ut generatim loquuntur, sicut motoris & mobilis. Nec enim corpus solum est instrumentum animæ; sed eandem recipit sic, ut una ex duobus fiat substantia. Unde est, quod homo, non autem sola anima, dicatur videre, audire, imaginari, cogitare, appetere, gaudere, tristari, ratiocinari, velle. Et quid apertius, quàm non posse hominem acquirere species intelligibiles, nisi beneficio sensuum, qui sunt potentiæ corporis organici? Necesse igitur fuit animam sociari corpori; & ita sociari, ut unum fierent per se. Est proinde anima pars hominis; nobilior quidem, pars interim: pars autem non est ipsum totum; eoque de hominis essentia est, ut corpus habeat, sineque eo anima est substantia imperfecta. Vide Thomam 1 part. quæst. LXXV, art. iv, Paulum Soncinatem lib. vii Metaph. quæst. xxvi, & Cajetanum in tractatu de ente & essentia cap. v.

g Divinum, & imperans alius.
a Divinum miraculum.
b Lib. 19 de civit. Dei cap. 3.

Atque hæc verissima sunt, sive anima propriè sit hominis forma, ut communis est opinio: sive potiùs forma dici debeat ejus coexistentia, hoc est, compositio ac nexus essentialis cum corpore organico. Neque enim levi adeò tibicine hæc sententia fulcitur; cùm ubi duæ sunt partes, quarum utraque separatim subsistere sit idonea, unum non possit propriè esse forma alterius. Atqui Adamo priùs corpus fabricârat Deus, quàm animam illi inspiraret. Etiam Lazari anima erat in sinu Abrahæ, cùm ejus corpus esset in terris. Adhuc Christi corpus pendebat in cruce, cùm anima esset in paradiso. Imò anima etiam in corpore fuerit; nec homo erit; quia partes non coaluerint in unam ὑπόστασιν *c*: ut de Eutycho vivificato à B. Paulo dicebamus libri hujus cap. xx. Quibus sanè non absurdè colligi videtur, animam non per se & ἀμέσως *d* hominem informare ac constituere; sed animâ cum corpore essentialiter sociatâ, fieri ὑφιστάμενον *e*, quod hominem dicimus. Id igitur, quod hominem propriè constituit, erit conjunctio animæ & corporis: quæ naturaliter sequitur ultimam corporis dispositionem ad hanc conjunctionem. Unde & homo, etsi non generet animam (quæ ut Adami corpori olim est inspirata, ita nunc quoque à Deo creatis infunditur corporibus *f*) nihilominus dicitur hominem generare: quia est caussa immediata ultimæ illius dispositionis, ad quam animæ & corporis compositionem, quæ hominem constituit, natura suâ sequi dicebamus.

c Subsistentiam.
d Sine ulla intervenientia.
e Subsistens, pro quo suppositum dici solet.
f Hieronymus epist. ad Pammachium, & lib. 2 Apolog. adversus Rufinum, itque 12 cap. Ecclesiastes Theodoretus lib. 4 & 5. de curandis Græcorum affect. Gennad. de Eccles. dogm cap. 14. Leo Magnus epist. 93. quæ ad Toribium. Qui omnes id pro certissima habent veritate. B. autem Augustinus hic fluctuat incertus ut videre est epist. 28. quæ est ad B. Hieronymum: Eucherius quoque cap. 2 in Genesin, negat de ea quicquam in Scripturis, vel à Sanctis, manifeste pronunciari.

Interea neque illud satis est apertum, quomodo anima corpori societur: utrùm sic, ut tota sit in toto corpore, & tota in qualibet ejus parte: an potius ita, ut secundùm præcipuam suam perfectionem, hoc est, quatenus est rationalis, in cerebro sit, aut corde. Prius placuit B. Augustino lib. vi de Trinitate, cap. vi, & libro contra epistolam fundamenti cap. xvi. Et hanc sequitur P. Lombardus lib. 1, dist. viii: uti Lombardum Thomas, atque alii maximo numero. Alterum prætulit Tertullianus lib. de anima cap. vi. Qui & Scripturæ id

con-

convenientius censet, quia Matth. IX sit, *Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Et Rom. X, *Corde creditur ad justitiam.* Similiter B. Hieronymus in hoc Matth. XV: *De corde exeunt cogitationes pravæ. Ex hoc*, inquit, *loco probatur animæ principale, non secundùm Platonem in cerebro; sed juxta Christum in corde esse.* Ubi videmus, præterito illo modo, ut anima sit tota in qualibet parte, duos tantum referri; ut in cerebro, vel in corde sit; quorum posteriorem amplectitur Hieronymus. Sed ut priorem cum Platone sequamur, sic quoque anima secundùm principale non erit tota in qualibet corporis parte. Quam opinionem ex Peripateticis etiam rejicit Simon Portius lib. de mente humana cap. VII. Et sanè difficile est perceptu, quomodo anima secundùm principalem gradum tota etiam sit in genu, & digitis pedum: longeque difficilius, quomodo hæc opinio non involvat contradictionem; cùm sic sequi videatur, unum idemque totâ suâ essentiâ eodem temporis puncto quiescere & moveri, moverique antrorsum, & retrorsum; dextrorsum, & sinistrorsum. Ut si sedens, vel stans, pandam brachia versus meridiem: in sinistra manu anima tota feretur versus orientem: in dextra, tota versus occidentem: totaque nihilominus in reliquo quiescet corpore. Sic si sedens surgam, anima tota in poplitibus, & capite ac lumbis antrorsum proferetur: tota in coxendice, & natibus retrorsum. Nec tamen odiosè de eo contendero cum quoquam, gnarus, quàm difficulter; in hisce mentis humanæ angustiis, anima nostra se ipsam intelligat. Quod non de isto duntaxat: sed etiam de aliis quibusdam, ad animam pertinentibus, dictum velim.

Cap. XLI.

Stratonis, & Ænesidemi judicium, idem esse sensum, & intellectum. Absurda Pereiræ opinio, canes, cæterasque mutas animantes, esse sensus expertes: quas enim operationes earum ajunt ab anima provenire sensiva, eas esse naturales, ac similes attractioni magneticæ. Præter universale distributivum esse universalitatem ratione caussæ, vel essentiæ, vel prædicationis. Ex sententia Scoti, etiam in unico individuo, inesse universalem naturam, sed potentiâ remotâ: propinquâ verò, ut eadem est in pluribus actu individuis: sed post abstractionem intellectus, haberi universale actu: ut universale potentià, pro diverso considerandi modo, tum in anima sit, tum extra eam. Etsi rationis expertia pertingant ad notitiam aliquam universalem: esse tamen eam simplicis intelligentiæ: item confusam admodum, & præ illa humana, umbratilem veriùs: adhæc ad paucula adeò se extendere, ut infinitis propè partibus vincatur ab humana. Si ἄνθρωπος dicatur à suspiciendo, id potiùs capiendum esse de oculis mentis, quàm corporis. Καλλιώνυμος piscis, quàm variè appelletur. Eo etiam differre hominem à bestia, quod hæc solùm attendat bonum præsens, & delectabile: item quod non liberè operetur, sed naturæ impulsu, eoque uno semper agat modo. Quid Plutarchus in caussa esse putârit, cur animæ bestiarum, etsi rationabiles, non tamen secundùm rationem operentur. Ut Pythagorei crediderint, non cujusvis hominis animam in cujuslibet bestiæ corpus commigrare: sed ejusmodi animantis, cujus ingenium, ac mores, vitæ conveniant anteactæ. Cur iidem animantibus abstinuerint. Simileque de his Empedoclis judicium. Occursum Pythagoricis, eo se tuentibus, quod omnes unâ colligemur animâ mundanâ. Vulgaris de λυκανθρωπίᾳ opinio refellitur. Quomodo intelligi debeat, quod à Daniele Propheta dicitur de Nabuchodonosoro, in muti animantis sensum, figuramque, converso.

QUæcunque verò hactenus de imagine Dei, & excellentia animæ rationalis, præ sensiva, adduximus, planè corruunt: si idem sunt αἴσθησις, καὶ διάνοια a, eoque sensus sine mente esse non possit. Hæc olim opinio fuit tum Stratonis Physici, qui Theophrasti auditor b fuit: tum Ænesidemi, qui c in Pyrrhonia introductionem conscripsit. De utroque testis nobis Sextus Empiricus adversus Mathematicos d. Hoc constituto, consequitur, vel bestias non habere sensum, cùm non habeant rationem; vel eas, cùm sensu præditæ sint, etiam rationales esse. Prior sententia, quod sciam, veterum placuit nulli. Sed avorum nostrorum temporibus amplexus illam fuit Gometius Pereira, Philosophus ac Medicus Hispanus, in opere e triginta à se annis elaborato: quod, ab Antonii, & Margaritæ, parentum suorum, nominibus, *Antonianam Margaritam* inscripsit. Eandemque opinionem tuetur in Margaritæ hujus apologia, qua objectionibus Michaelis à Palacios, Theologi Salmanticensis, respondet. Utrobique docet, (ut verbis f ejus insistam) *illos motus brutales, quicunque in brutis visuntur, non fieri à brutis videntibus, aut audientibus, aut gustantibus, seu per quemcunque alium sensum exteriorem, seu interiorem, vitaliter sensifice immutatis: sed vel ab speciebus objectorum inductis in eorum organis, nostris sensuum similibus, cum præsentia sunt sequenda, vel fugienda: vel à phantasmatis, cùm hæc absunt.* Nimirum censet ea, quæ nos facultati sensivæ tribuimus, proficisci à quadam sympathia, & antipathia: quemadmodum enim succinum trahit paleas, magnes ferrum; sic muta animantia trahi à speciebus rerum amicarum: à natura quippe hanc vim esse inditam rebus; ut non omnia moveat, sed res certas: itaque, re amicâ præsenti, maxillas animantis naturâ moveri ad illam recipiendam: re præsenti inimicâ, easdem naturâ refugere cibum, planeque aversari. Quod si natura voluisset sensum mutis dare animantibus; daturam etiam fuisse mentem: at ea sic habituras fuisse animas indivisibiles, eoque à corpore separabiles. Hanc sententiam, sed præterito popularis sui nomine, paucis refellit Franciscus Vallesius de sacra philosophia, cap. LV. Et sanè ridiculum, imò insanum est, putare, canem non sentire, cùm videamus, eum odoratu priùs cibos explorare; & prout magis, vel minùs famelicus sit, vel etiam delicatiùs, aut viliùs sit eductus; ita vel opipari quid expetere, vel deterioribus esse contentum. Itidem videas, sic dominum suum revereri; sic etiam eos odisse, qui male fecerint; illis adulari, hos adlatrare; ejulare, si percusseris, supplicare, si mineris. Et quid apertiùs, quàm catulis sic desiderio affici; catulorum sic cutâ tangi; præ metu etiam aliò eos transferre? Denique multos etiam in annos meminit, & beneficii, & injuriæ acceptæ; ut alia id genus præteream.

a *Sensus, & cogitatio mentis.*
b *Laërt. lib. 5. sive in Stratone.*
c *Laërtius in Pyrrho.*
d *Cap. de homine, sive p. 201. edit. Aurelian.*
e *Excusa Methymnæ Campi an. 1554.*
f *Apologiâ primi paradoxi.*

Sed ictus hosce levi amictu exire se posse Pereira arbitratur. Putat enim, ut nos non ideo rationem tribuimus bestiis, quia tam multa actus faciant simillima humanis: ita neque iis adscribendum esse sensum, etsi, quæ agant, simillima sint actibus animæ sensivæ. Nec eo movetur, quòd tam dissimiles sint animantium actus, imò contrarii prorsus: quia, ut ait, natura etiam pro rebus, in quas agit, contraria operetur. Unde poëta g:

Limus ut hic durescit, & hæc ut cera liquescit,
Uno eodemque igni.

g *Pharmaceutria.*

Sed longum esset omnia ex opere tam operoso hominis & acuti, & docti, adferre pro ridicula sententia, quam diximus. Nunc suffecerit, quòd longè aliter sacra philosophetur Scriptura: ut quæ Jobi cap. XXXIX, 28, dicat, equum exhortatione ducum ad bellum incitari: & Jesa. I, 3, à bove cognosci possessorem suum, & ab asino præsepe domini sui.

Ab hac opinione, qua bestiæ sensus creduntur expertes, ad alteram venio: secundùm quam, ut Sextus Empiricus h ait, οὐδὲν ἐστι ζῶον ἄλογον, ἀλλὰ δὲ νοῦ, καὶ ἐπιστήμης δεκτικὰ ἐστι πάντα: *nullum est animal rationis expers; sed omnia sunt intelligentiæ, & scientiæ, capacia.* Hanc sen-

h *Pyrrhoniarum Hypotyp. lib. 1. c. 5.*

sententiam Parmenidi, Empedocli, & Democrito, tribuit Stobæus in Eclogis Physicis *a*. Anaxagoras quoque interdum in hanc opinionem inclinavit; teste Aristotele lib. 1 de anima, cap. 11 *b*: ubi agnoscit quidem, non uno loco dicere, mentem esse ejus caussam, quod rectè, & pulchrè, se habet: sed addit, alibi tradere, τὸν νοῦν εἶναι τὸ αὐτὸν τῇ ψυχῇ· ἐν ἅπασι γὰρ ὑπάρχειν αὐτὸν τοῖς ζώοις, καὶ μεγάλοις καὶ μικροῖς, καὶ τιμίοις, καὶ ἀτιμοτέροις· *idem esse mentem, & animam: mentem enim omnibus inesse animalibus, tam parvis, quàm magnis; tam vilioribus, quam honestioribus.* Plutarchi quoque ea est opinio, libro, quòd bestiæ utantur ratione: item lib. de comparatione aquatilium, ac terrestrium. Adhæc Porphyrii in III de Sacrific. Ex junioribus similiter Valla Dialect. cap. IX, & Antonius Cittadinus in lib. I Post. Analyt. cap. III.

a Pag. 93. edit. Plantin.
b Cont. 24.

Moventur hi omnes mirandis illis, quæ à mutis fiunt animantibus. Sed non aliud ex iis evincitur, quam inesse bestiis umbram quandam, ac similitudinem rationis humanæ: ut non propriè, sed solum κατὰ μεταφορὰν, ratiocinatio iis tribui possit. Nec obstat quòd experientia constat, etiam bestias delirare. Delirium enim non rationis, sed sensuum interiorum affectio est. Dixeris, à mutis etiam animantibus intelligi universalia. Tam enim canes, & feles, quàm infantes nostros, primùm ignem attingere intrepidè: sed, sæpius læsos, discere hoc, ut sibi caveant: nec aliunde id provenire, quàm quia experimento cognorunt, ignem urere; eoque tam bestiam, quàm hominem, ex particularium notitia devenire ad cognitionem rei universalis. Equidem non in eo operam insumam, ut omnis universalium notitia bestiis adimatur. Sufficit, si illa hominum, & bestiarum notitia distent immane quantum: ut satis liquebit, si, quid universalia sint, distinctiùs exposuero. Neque jam loquar de universali intentionali, ut sunt *omnis, multus*; quod est distributivum: sed de reali duntaxat, cujus universalitas consistit (liceat usitatis Scholasticorum vocibus uti) vel in caussando, vel in essendo, vel in prædicando. Primi generis sunt Deus, & materia prima: quæ à mutis cognosci animantibus, nemo dixerit. Nam materia prima non intelligitur, nisi ex ἀναλογίᾳ rerum artificialium; ubi videmus, ea, quorum unum ex altero fit, materia convenire; ut omnino de naturalibus, quæ indem commutantur, idem statui oporteat. Religione autem, & cultu divino, vel maximè à bestiis discernimur. Universale in essendo vocant, quod aliter *universale in multis*: uti illud in prædicando vocatur *universale de multis*. Hoc universale in multis, uti & illud de multis, trifariam attenditur. Primum, ut est ipsum singulare, non ἁπλῶς quidem; sed quatenus in eo consideratur natura communis per indifferentiam. Exemplo fuerit Sol, qui unicus est: & tamen non solùm consideratur, ut singulare, sive ut est actu: sed etiam, ut universale in singulari illo conclusum. Ac par ratio hominis, considerando id tempus, quo solus Adam foret. Nam attenditur hic natura humana, tum ut in uno fuit Adamo, ac incommunicabilis erat: tum in se, quomodo communicabilis fuit, & actu postea communicata est Evæ, ac communibus liberis, & posteris. Priori modo habemus summum unitatis gradum, planeque individualem: ac Scoto dicitur *haccеitas*. Altero modo est minor unitas, quia jam consideratur natura, ut communicabilis: estque universale, sed potentia remotâ; ut idem Scotus ajebat. Est quidem utrobique res una: attamen considerandi modus est diversus. Quippe unum animo obversatur absque altero; homo sine hoc homine. Quis verò dixerit, bestias ex uno, quod viderint, individuo, mox reapse cogitationem concipere de naturæ talis communicabilitate cum aliis individuis? Alter autem modus universe considerandi naturam humanam est is, quo spectatur, ut jam actu communicata pluribus; puta Evæ, Caino, Abelo, aliis. Dicitumque hoc universale potentiâ propinquâ. Atque id solum est, cujus confusam fortasse notitiam aliquam bestia nanciscatur. Estque ea cognitio simplicis intelligentiæ. Tertius autem modus considerandi est in illo, quod universale est actu: ubi non simplex est intelligentia; sed comparativa, sive in ordine ad singularia. Quippe hic natura illa communis consideratur absque conditionibus individuantibus: atque ita opponuntur homo, ut est species; & hic homo, puta Adamus, vel Socrates. In triplici hac consideratione universalis in essendo, prima se habet instar hominis vincti; ubi est remota ad cursum potentia. Altera instar soluti, sed adhuc stantis; estque propinqua ad currendum potentia. Tertia autem confertur homini actu currenti. Uti verò extra animam non reperitur, nisi actu singulare: ita actu universale non est, nisi in anima. Potentiâ autem universale, seu illa sit proxima, seu remota, tum in anima invenitur, tum extra animam. Ac quidem extra eam, quia citra considerationem nostram homines conveniunt naturâ communi. In anima autem, quatenus mens communem hanc naturam abstrahit ab iis, quæ singularibus conveniunt, ut talia sunt: sic enim opponuntur species, & individua. Dixeris, universale omne esse in rebus cum conditionibus individui propriis: eoque falsum esse intellectum, si aliter consideretur. Sed, ut rectè ait Aristoteles, lib. II Φυσικῆς ἀκροάσεως cont. XVIII, οὐ γίνεται ψεῦδος χωριζόντων. *abstrahentium non est mendacium.* Nempe *abstrahere* nihil est aliud, quam ex rebus conjunctis unum considerare sine altero. Ut si in cratere attendas circulum, non materiem auream; in pomo colorem, non saporem. Porrò quin illa universalis naturæ ab individuantibus conditionibus abstractio sit hominis propria, nemo in dubium vocârit. Videmus igitur, ut concedamus, bestias ad aliquam pertingere notitiam universalem; id non nisi ad secundam universalium notitiam pertinere. Jam hæc ipsa, præterquam quòd confusa adeo sit, & distinctæ illius umbra; quàm sanè angustis limitibus continetur! Hoc parebit cogitanti, ut prorsus exigua sit omnis notitia, quam singulæ species bestiarum sortitæ sunt. Canis, ut nôrit leporem sectari, nescit cuniculos agere, instar leporis. Lepus, sive cuniculus, ut sciat cuniculos agere, nescit venari instar canis. Nec ut naturam hanc mutent, humanâ possunt institui industriâ. Et utcunque paullò latiùs quorundam pateat sagacitas: solùm tamen cura est ac sollicitudo rerum earum, quæ faciunt ad corporis conservationem. Homo autem se diffundit per omne artium genus. Animo complectitur doctrinas universas. Quot ejus inventa! Urbes, legesque condit. Alia innumera utiliter prospicit. Nec modò cogitat de propinquis; sed etiam speculatur, quid rerum geratur apud Antipodes. Et, quod omnium præcipuum, animum ipsis infert sideribus: eorum motus, & magnitudines, observat: inde & anni quantitatem, & dierum noctiumque inæqualitatem cognoscit: deliquia cælestia, quotquot fuere, recolligit, futuraque prænunciat. Atque ob istorum contemplationem, quæ tam varia est, tam miranda, ex communiori opinione, ἄνθρωπος dici putatur, non quidem, quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, *perspiciens, quæ vidit*; uti apud Platonem est in Cratylo *a*: sed potiùs, ut est apud Etymologum, ex ἄνω, *sursum*, & ἀθρεῖν, *videre*; quia Deus, ut Naso ait *b*,

Os homini sublime dedit, cælumque tueri
Jussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

a P. 399. edit. H. St.
b 1 Met. fab. 2.

Nec tamen hic consistendum in oculis corporis. Nam, ut Galenus *c* objectat, ad cælum iis intuendum magis est idonea ejus piscis figura, qui non tantum λύκος *d*, *lupus*, ἡμεροκοίτης *e*, q. d. *de die dormiens*, καλλιώνυμος, sive *pulchri nominis*; sed etiam dictus est οὐρανοσκόπος *f*, hoc est, *cæli speculator*; nempe quia, velit, nolit, semper cælum videt; sic ut neutiquam sit opus eum reflectere collum; quod in homine exigitur, sed asino pariter. Imò & aves collo oblongo, & sursum, & quaquavorsum, omnia commodiùs homine intuentur. Quamobrem non quidem negârim, hominem rectum

c Lib. 3. de usu part. cap. 3.
d Athenæus l. 7.
e Oppianus, & Hesychius.
f Athen. lib. 7.

esse

esse conditum, ut videat cælum, atque inde fortasse etiam ἄνθρωπος ei nomen datum esse: sed contendo, si à suspiciendo sic dictus est, non tam ab operatione sensus, quàm rationis, ita nuncupatum: præsertim cùm iis, qui prosâ scripsere, ἀθρεῖν potiùs *considerare*, quàm *videre*, significet.

Ad intellectum illud quoque pertinet, quòd cùm sensus appetat jucundum, fugiat molestum: intellectus contrà, sive ratio, phantasiam & appetitum moderetur, ac temperet. Atque inde est, quòd bestiæ præferant bona præsentia, ac jucunda: homo autem, dum rationi auscultat, bonum honestum, ac quod postmodo erit salutare, præponat iis, quæ in præsentia summam adferrent delectationem.

Nec intellectu solùm homo à cæteris differt animantibus; sed etiam voluntate; cùm liberè anima agat humana, illa aliorum animalium, necessariò. Quippe homo deliberat, an expediat hominem interficere; & ut optimè id fieri queat. Non itidem consultat felis, an necare murem velit, & quâ id viâ facillimè possit. Non enim, uti homo nunc hoc, nunc isto agit modo; sed similiter semper. Quomodo & hirundines eâdem semper ratione nidificant; sub tectis, non sub arboribus: araneæ etiam simili ratione telas texunt: ut satis liqueat, ea ab instinctu fieri naturæ.

Atque ex hisce appâret, quantum operationibus humana antistet anima belluinæ. Cæterum Pythagoras, imò, si Plutarchum *a* audimus, etiam Plato, arbitrabatur, solas quidem hominum animas hosce nobilissimos actus edere: illas verò bestiarum λογικὰς μὲν εἶναι, οὐ μὴν λογικῶς ἐνεργούσας παρὰ τὴν δυσκρασίαν τῶν σωμάτων, καὶ τὸ μὴ ἔχειν τὸ φραστικόν· *rationales esse, tametsi non agant rationabiliter, cùm propter temperamentum inidoneum, tum quod careant facultate eloquendi.* Nec sanè aliter statui queat; si animæ humanæ in alia transeant corpora, sive hominum, sive rationis expertium: ut Pythagoram sensisse, etiam in vita ejus legas apud Laërtium, & Malchum sive Porphyrium: item Plutarchum in Symposiacis, Philostratum lib. VIII de vita Apollonii. Idem ex poëtis tradunt Horatius lib. I, od. XXVIII, Ovid. XV Metam. Ausonius epigr. in Marcum: ex Grammaticis, Hyginus fab. CXII, & Agellius lib. IV, cap. XI: ex Theologis nostris, Tertullianus, cùm alibi *b*, tum de anima cap. XXVIII, XXXI, & XXXII, Tatianus adversus gentes, Origines in I contra Celsum, Lactantius lib. III, cap. XXVIII, & XXIX, item lib. VII, cap. XXIII, Hieronymus apolog. adversus Rufinum, & lib. II adversus Jovinianum: adhæc Chrysostomus, Augustinus, Cyrillus, alii. Putabant autem Pythagoræi, corpora cuique aptari pro vitæ genere, quod antè egisset. Quomodo &, secundùm Platonem in X de Legibus, Orpheus à morte esset cygnus; Thamyras, philomela; Ajax Telamonius, leo; Agamemnon, aquila. Sic ab iis creditum (verba B. Ambrosii *c* sunt) *magnorum philosophorum animas in apes, aut luscinias, demigrare; ut qui ante hominum genus sermone pavissent, postea mellis dulcedine, aut cantus suavitate, mulcerent.* Ac hoc quidem philosophis illis tributum pro præmio. Parque ratio pœnarum, quæ manerent improbos. Nam, ut Theodoretus *d* ait, bilis amaritie, & iracundiæ veneno plenos, converti putabant in serpentes; rapaces, in lupos; fraudulentos, in vulpes; & ita in cæteris. Atque ejusmodi (ut Tertullianus *e* vocat) *animæ recidivatum*, etiam credidit Julianus Desertor: qui & se habere ajebat animam Alexandri M. eoque intrepidè adeo se præsentibus quibusque objectabat periculis. Vide Socratem lib. III Histor. Eccles. cap. XXI.

Ut autem fœcundus est error; cùm Pythagorici putarent, animas esse ambulatorias; eandemque nunc hominis, nunc bestiæ, animam esse: propterea quoque abstinebant esu carnium; *ne fortè*, ut Tertullianus *f* ait, *bubulam quis de aliquo proavo suo obsonaret.* Noti hac de re versus Ovidii in XV Met. Empedoclis quoque eandem in mentem versus habemus apud Sextum Empiricum adversus Mathematicos *a*. Nec dubito, quin Empedocleos illos in animo habuerit Naso. Iis Siculus ille conqueritur, quòd dum multi interimunt bestias, & inde ciborum lautitias apparant; subinde fiat, ut patrem filius necet, deque eo epuletur; liberi item matres suas perimant, ac visceribus condant.

Ei tuendo inter cætera pugnabant Pythagoræi, quòd unus sit mundi spiritus; quo proinde homo, & bestia, colligentur, ac regantur: nec vinculum hoc, quo natura, sive Deus, utrumque eorum obstrinxit, citra injustitiam rumpi queat. Sed non inscitè hos eo refellit Sextus Empiricus *b*, quòd spiritus iste, quem & mundi animam nuncupant, etiam permeet plantas, ac lapides; & Pythagorici tamen fateantur, nullo naturæ vinculo homines obligari, quo minùs & plantis vescantur; lapidibus verò, atque aliis, utantur ad usus suos, etiam spurcos dixerim.

Imò hoc de ciborum discrimine sponte suâ corruit everso dogmate μετενσωματώσεως, sive παλιγγενεσίας; quod etiam deseruit Timæus Locrus, licet Pythagoricus: solidéque id diluit Lactantius lib. III, cap. XVIII; ubi sic loquitur: *Animas de corporibus in aliorum corpora commeare, & vanum, & impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit, veteres animas in nova corpora inducere; cùm idem artifex, qui primas aliquando fecerat, potuerit semper novas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam status sui non potest, quàm ignis, aut deorsum niti, aut in transversum, fulminis modo flammam suam fundere.* Mirum interea, Lactantium non ἁπλῶς hîc dicere, ἀδύνατον *c* esse, ut anima immutet naturam status sui; sed hoc tantùm contendere de anima rectæ rationis. Quare videtur aliter sensisse de animis impiorum: ut in quos potestatem habeat spiritus malignus, unde in arte magica verti possint in lupos. Cujusmodi conversionem non solùm agnoscunt Maro *d*, & poëtarum alii: sed Plinius quoque lib. VIII, cap. XXII. Sed parùm ad rem facit, piine, an impii sint, quorum animæ in bestias transeant. Omnino enim, ut ex perfecto animali aliud fiat animal perfectum, longè exsuperat vim creatam: quodque Deus creaturis omnibus negavit, id non absque impietate illis adscribitur. Nec obstat confessio propria eorum, qui se lupos prædicant. Subinde enim morbi est genus, quod λυκανθρωπίαν vocant. Proficiscitur autem à copia atræ bilis: hoc ita hominum phantasiam depravat, ut videantur sibi lupi; aliqui etiam, lupino more, oves, vel homines, invadere studeant. Vide Paulum Æginetam lib. III, cap. XVI, & Aëtium lib. VI, cap. X. Talem se credidit pater Præstantii, apud B. Augustinum lib. XVIII de Civit. Dei, cap. XVIII. Item Borussus ille, de quo Georgius Sabinus in Ovid. VII Metam. Præterea alius Joa. Ewichio lib. de nat. sag. memoratus; qui, cùm sibi lupus videretur, sub fœnum se recipiebat, & à rusticis nimis credulis jam cœperat excoriari, avidis cognoscere, an non quia λυκάνθρωποι dicantur *e* pellem vertere, pilos interiùs haberet. Equidem vix video, utrùm magis misereri conveniat miseri λυκανθρώπου, qui medici sapientis curæ debuit committi: an potiùs simplicium rusticorum, eum, ut versipellem, excoriare volentium. Nec enim confessioni atrâ bile laborantis; sed suis eos oculis credere oportuit. Et tempora sunt, cùm nihilo plus ipsi sapiunt Judices; præsertim, ubi vindictæ, vel lucri spes, affulserit. Ut plerique in collegio eorum sint viri vitæ integræ: unius tamen alteriusque impia stultitia, sive malis stulta impietas, sufficeret ad impune illudendum judicum cæteris. Neque propterea existimo, morbo semper tribuendum, quoties de λυκανθρώποις in quæstionem venit. Nec enim pertinaciter inficias iero, spiritus malignos, ubi vident se nancisci decipi idoneos, (ut fere sunt atrâ bile laborantes) formâ interdum lupi apparêre; vel veros excitare lupos, qui oves dilanient, aut alia dent damna; interea verò in melancholicis illis, somno sopitis, sic

Margin notes:

a *De placitis philosoph. lib. 5. cap. 20.*

b *Adversus gentes cap. 48. & de Resurr. cap. 1.*

c *Lib. de bono mortis cap. 10.*

d *Epitome divinorum decretorum cap. de Homine.*

e *De Resurrect. carn. c. 1.*

f *Apologetici c. 48.*

a *P. 331. edit. Aurelianæ an. 1621.*

b *Ibid.*

c *Impossibile.*

d *Ecl. 9.*

e *Plinius lib. 8. cap. 22.*

sic phantasiam dirigere, ut hi omnia sibi agere videantur, quæ faciunt lupi, aut dæmones formâ lupi adsumtâ. Hoc etiam largiar, quandoque homines ipsos in dilaniatione ovium esse præsentes: quia, quæ vulnera sint inflicta lupis, ea illis postea compareant corporis humani locis, ac partibus, quæ respondeant lupinis. Ut dicendum videatur, homines à spiritu malo lupinâ pelle circumvestiri, aut ex aëre non absimile quid circumfundi: perque pellem lupinam, sic membris adaptatam, aut per aëriam speciem facilè cedentem, ita ictus penetrare, ut reapse iis locis ferro vulnerentur. Vel si hoc durius creditu est, saltem, dum à dæmone, vel lupis veris, ista fiunt inter pecudes: mali spiritus alto sopitis somno vulnera similia infligunt domi: quæ hi foris credunt accepta, quia, quæ foris fierent, in phantasia à dæmone repræsentarentur domi. Utrumque istorum placuerit, extra controversiam poni debet, nec animas humanas in corpora migrare lupina, nec humana corpora in lupina converti.

a Cap. 4. vers. 22. & 30. & cap. 5. vers. 21.

Objectant nobis de Nabuchodonosoro; de quo Daniel *a* narrat, *à filiis hominum abjectum cor ejus cum bestiis positum, & cum onagris habitâsse, herbam tanquam bovem comedisse, rore cæli corpus ejus tinctum, donec corpus illius pilis, sicut aquilæ plumis, vestiretur; ungues etiam essent, sicut avium.* Sed non tam hæc significant, feram factum; quàm ita efferatum, ut in figura humana feræ esset similis, temperamento immutato, corruptâ imaginativâ, sic ut morbo, eoque lycanthropiæ non absimili, quadrupes sibi videretur, atque, ejus instar, humani fugiens consortii, manibus, & pedibus inter feras diu noctuque sub dio reptaret, gramine etiam vesceretur, pilis & unguibus inhorresceret, nec loqueretur, sed potiùs incondito strideret sono. Quomodo Rupertus Tuicensis propheten interpretatus in sexto de victoria Verbi Dei, cap. postremo. Ac sententiam hanc etiam admittunt, quæ de eo legas apud Gregorium Magnum in Jobum lib. v, cap. vi. Ubi priùs inquit, *In irrationale animal versus est.* Subjicit autem, *Quem communem cum hominibus habuit sensum hominis amisit.* Planeque repudianda est sententia, quam Flavio Josepho, sed perperam, tribuunt Nicolaus Lyranus, & Dionysius Carthusianus. Item, quæ de ipso legere est apud Dorotheum Tyrium *b*: sed supposititium scriptorem, judicio etiam Molani, Bellarmini, Possevini: fortasse Dorotheum, abbatem Romanum, ut visum Baronio *c*. Scio idem legi apud Epiphanium in vita Danielis. Sed nec opusculum illud de prophetarum vita, & interitu, magno illi Salaminis apud Cyprios episcopo satis dignum existimo. Multa adeò ex Thalmudistis hausit incerta, imò falsa. Nec ejus libelli meminit Theologorum veterum quisquam.

b In Synopsi de vitis, ac morte prophetarum, & Apostolorum.

c Ad Martyrologium Rom. Jun. 5.

Atque hæc universè sufficiant de dignitate, & excellentia, animæ humanæ supra belluinas. Ac debent ista nos plurimùm excitare ad amandum, & laudandum Deum, qui nos creârit homines. Sed ut pleniùs assequamur tam nobile beneficium; deinceps etiam particulatim, & distinctè, vires sive facultates animæ considerabimus. Nam quomodo satis grati simus, si nec eorum fuerimus gnari, quibus nihil majus, ac præstantius, nobis divina contulit bonitas?

Cap. XLII.

Duas esse animæ rationalis facultates; unam intelligendi, volendi alteram. Eas ab anima esse re ipsâ diversas; sed inter se differre considerandi modo; idque trifariam; objectis, officiis, & operandi ratione. Discrimen intellectus agentis, & patientis; idque illustratum similitudine lucis, oculi, ac coloris. Quid impulerit Aristotelem, ut induceret intellectum agentem. Cur agenti, & patienti intellectui, hæc data sint nomina. Cur prior intellectus Aristoteli vocetur forma formarum, & locus earundem. *Quomodo intellectus speculativus è corporibus adscenderit ad animam, hinc ad intelligentias, inde ad Deum. De triplici mentis operatione; ad quarum tertiam etiam conscientia pertineat. De operatione intellectus rectâ, & reflexâ. Mens intelligit tum singulare à phantasia repræsentatum; tum universale, quatenus universalem naturam abstrahit à conditionibus individuorum. Utrùm prior sit singularium, an universalis intelligentia. Fœdus Averroistarum error de uno hominum intellectu tam patiente, quàm agente, refellitur. Si intellectus agens Aristoteli sit substantia κατ' οὐσίαν separata ab anima humana; non per eam intellexisse intelligentiam infra Lunam humano generi destinatam; sed neque intelligentiam orbis Lunaris; verùm mentem supremam, quæ diurnum motum efficere putatur: eaque opinio ex Aphrodisiensi declarata. Nihil opus esse, duabus animæ rationalis facultatibus, intellectui, & voluntati, superaddere tertiam, memoriam eorum, quæ solâ ratione percipimus.*

Quemadmodum duæ sunt facultates animæ sensitivæ, sensus, & appetitus; cui locomotiva subservit: ita & animæ rationalis gemina est facultas; una apprehensiva, quæ est intellectus; appetens altera, nempe voluntas. De iis Durandi *a* illa opinio est; etsi hæ facultates reapse differant ab anima; non tamen re ipsâ differre inter se; sed unam esse potentiam pro diversis officiis diversimodè nuncupatam. Contrà Scoti *b* opinio est, nec inter se, nec ab anima discrepare; sed eas ipsam esse animam diversimodè consideratam. Tertia est opinio Thomæ *c*, uti & Cajetani, intellectum, & voluntatem, & ab anima, & à se invicem, esse diversa. Quibus de sententiis sic Gregorius de Valentia *d*: *Qualibet sententia ex his est probabilis; neque aliqua illarum manifestè demonstrari potest; neque magni etiam refert, quænam sit probabilior.* Interim Scoti sententiam, ut ferè alias, ita hac etiam parte, sequi maluit Cæsar Scaliger Exercitat. ccc vii, § 15. Eam his verbis satis dilucidè expressit: *Intellectus ac voluntas, etsi sunt unæ res, tamen distinguuntur ratione. Sunt enim affectus animæ proprii, non accidentales, sed una res cum ipsa. Sicut Unum, Bonum, Verum, sunt affectus ipsius entis: una sanè res, atque eadem cum ipso ente. Sed & ab eo, & inter se distinguuntur per definitionem, ad hunc sanè modum. Quia in prima natura statuitur ipsum ens. Quæ natura quodammodo se ipsam profert, atque efficit, ut sunt Unum, Bonum, Verum. Quæ est alia formalitas ab illa prima formalitate. Quia alia est apprehensio entis, ut est Ens; alia, ut est Unum. Hoc enim ex illo sequitur, atque ex eo nascitur; sed non extra ipsum. Una enim res est. Sic una res, anima, intellectus, voluntas. Anima tamen essentiam dicit. Intellectus ea est ipsa essentia, ut apprehendit. Voluntas est idem, quod illa essentia intelligens, atque extendens sese ad illam rem cognitam potiundam.* Secundùm hanc opinionem, dicendum, eam esse animæ simplicitatem, ut non agat per quædam sibi inhærentia; sed per essentiam suam, & intelligat, & velit. Mihi Durandi opinio imprimis placet. Nam eam esse animæ nostræ simplicitatem, vix in animam induco; eoque non paullo illud simplicius ac verius videtur, facultates revera ab anima differre, ut anima sit substantia; facultates verò accidentia sint, quæ ex substantia ejus fluant; non per actionem animæ, sed per simplicem emanationem. Sed quicquid est de isto; saltem facultates inter se non differunt, nisi formaliter, sive considerandi modo. Quod discrimen in tribus consistit. Primùm in objectis, quatenus sunt objecta. Nam licet ens, verum, bonum, sint ἀντιστρέφοντα *e*: unumquodque tamen apprehenditur, ac cognoscitur, quatenus ens: appetitur autem, quatenus est bonum. Itaque intellectus perficitur cognitione veri; voluntas, fruitione boni. Quod in supernaturali etiam beatitudine locum habet. Nam cognitione Dei ad eum acceditur, ut ea solùm sit beatitas inchoata. Ex intellectione illius oritur amor; qui definiri

a In 1. dist. 3. qu. 2. 3. 4.

b In 1. dist. 16. qu. 1.

c Part. 1. qu. 77. art. 1.

d Controvers. Theol. tom. 1. disp. 6. qu. 3. de potentiis animæ punct. 2.

e Reciprocantia.

niri solet appetitus unionis. Volumus igitur Deo frui, ut summo bono: unde studium, ut ei similes reddamur. Nam & in similitudine Dei consistit hæc conjunctio cum Deo: quoque ei similiores sumus, hoc magis tanti boni participes reddimur. Alterum harum facultatum discrimen est in officiis. Siquidem intellectus est suadere; voluntatis, jubere. Ubi enim intellectus cognôrit, ac judicârit, aliquid esse bonum: suadet hoc voluntati, quæ id deinde fieri jubet. Itaque imperium intellectus est πολιτικὸν *a*, voluntatis δεσποτικὸν *b*. Tertium, quo differunt, est in operandi modo. Nam, ut cognoscatur objectum, ferri illud ad animam oportet: in volendo autem mens potiùs ad prosequendum trahitur objectum.

a *Civile.* b *Herile.*

Nec quia intellectui tribuimus vim apprehensivam, eo id cuivis intellectui concedimus, sed solùm patienti: non quasi duæ sint substantiæ diversæ, quarum una aliquid imprimat phantasmatis, ut iis conspectis altera intelligat; sed quia unus idemque intellectus vim habeat duplicem. Nam intellectus agens, qui Aristoteli *c* ποιητικὸς, caussa quidem est apprehensionis: non autem, quatenus est talis, apprehendit, nec intelligit; sed hæc ejus beneficio fiunt. Quippe illustrat phantasmata, illustrataque offert intellectui, ut Aristoteles *d* vocat, παθητικῷ, sive *patienti*; ut ita eum de potentia in actum deducat. Intellectus autem patiens, ex phantasmatis ab intellectu agente illustratis, elicit species intelligibiles, per abstractionem à conditionibus materialibus: atque ita ex intellectu potentiâ fit intellectus actu. Intellectus igitur potentiâ fit omnia: intellectus ἐνεργείᾳ facit omnia. Perficit enim intellectum potentia, ut fiat id, quod comprehendit. Quibus non parum lucis accesserit, si intellectum agentem consideremus instar lucis *e*; intellectum patientem, instar oculi; phantasma illuminatum, instar coloris actu visibilis. Quemadmodum enim lumen colores potestate visibiles facit actu visibiles: sic & intellectus agens phantasma potestate intelligibile facit actu intelligibile. Præterea sicuti lumen non solum, sed cum colore conjunctum, locum habet unius agentis in phantasiam: sic & intellectus agens non solus, sed phantasmatibus conjunctus, unum constituit agens; ac phantasma quidem sive objectum respicit, ut ejus actus, & perfectio; intellectum verò patientem, ut agens. Denique quemadmodum lumen facit, ut in corpore quovis non modò tota imago confusè, sed & distinctè, lineæ etiam minutissimæ appareant: sic intellectus agens facit, ut in phantasmatis non conspiciantur duntaxat affectiones principium individuationis sequentes; sed omnes rei naturæ, ac quidditates: idque ut intellectus patiens sumat inde, quod vult, & quod non vult, dimittat: ac propterea segreget naturam singularem, assumat universalem; quod *abstractionem* vocant: ut hinc pareat, eam solius esse intellectus patientis. Quare intellectus agens nihil aliud est, quàm lux à natura mentibus insita humanis, per quam intellectus patiens, phantasmatis illustratis, actu intelligat. Nempe cùm in anima sit facultas intelligendi, ac nulla facultas sive potentia sit frustra, & aliud sit potentia, quàm actus: judicavit Aristoteles *f*, præter intellectum δυνάμει *g*, etiam opus esse intellectu ἐνεργείᾳ *h*. Imò Simplicius, eo non contentus, duos statuebat intellectus agentes, quorum uno intelligat homo se ipsum, & mentes superiores; alter autem illuminet phantasmata ad intelligenda intelligibilia materialia, quatenus sunt intelligibilia.

c *Lib. 3. de Anima, cap. 5. sive aliis 6. com. 17.* d *Lib. 3. de Anima, text. 20.* e *Arist. lib. 3. de Anima, text. 18.* f *Lib. 3. de Anima. com. 17.* g *Potestate.* h *Actu.*

Quod ad appellationes ipsas attinet; quemadmodum intellectus agens sic dicitur, quia agit in phantasma, quod illuminat, & in patientem intellectum, quem de potentia in actum deducit: sic intellectus patiens, judice etiam Averroë *i*, vocatur, quia species intellectus recipit: recipere autem est pati. Sed passio hæc est non perimens, sive corrumpens: verùm perficiens: quomodo nimirum luna patitur à Sole, cùm ab ea lumen recipit; aër item à Sole, & Luna. Nec ineleganter ejus nobis naturam Aristoteles *k* describit, cùm vocat εἶδος εἰδῶν, *formam formarum.* Nam *forma* est respectu corporis, quia forma est humani corporis, quatenus illud animat; sive quatenus coalitus ejus cum corpore organico hominem constituit. *Formarum* autem additur, quia non utitur organo ad apprehendendas, & cognoscendas species intelligibiles; ut facultas apprehensiva animæ sensitivæ facit ad cognoscendas species sensibiles: sed ipsamet in se formas recipit, quas cognoscit. Eandem ob caussam etiam ab Aristotele *a* vocatur τόπος εἰδῶν, *specierum locus.* Cum enim actu nullum sit ex iis, quæ sunt; omnia tamen spiritaliter recipere, & cognoscere, aptus est. Atque ex his eâdem videre est, cur vulgò etiam dicatur *intellectus capax, materialis, possibilis, aut potentialis.*

i *In 3. de Anima, com. 17.* k *Lib. 3. de Anima, cap 9. sive aliis 8. text. 38.*

a *Lib. 3. de Anima, cap. 4. sive com. 6.*

Intellectus patientis duplex est munus. Nam vel speculatur, vel agit. Speculando pro fine habet verum: agendo autem sibi proponit bonum. Quæ speculatur, quatuor sunt generum; corpora, animæ, intelligentiæ, Deus. Primùm corporea attendit; ubi ante omnia singularia considerat, inde species cognoscit; ut mox pleniùs dicam. A corporeis venit ad cognitionem animæ: atque hic perpendit, ut à conditionibus singularium, quatenus singularia sunt, species abstrahat: quod verè est ipsam animæ intellectionem intelligere. Ab anima ulteriùs provolat ad spiritus ab omni materiei concretione separatos: ad quorum notitiam ex animæ cognitione pertingit. Denique ex mentibus sive spiritibus hisce, qui velut radii sunt mentis divinæ, ad ipsum adscendit Deum; eumque speculatur, velut Solem; cujus luce hæ splendeant mentes, aliaque omnia.

At quando intellectus ad agendum se applicat, ea attendit, quæ à nobis fiunt: ac vel quemque privatim, vel familiam, vel terrarum regimen attingunt.

Altera etiam est patientis intellectus partitio, pro triplici suâ operatione. Prima est cognitio rerum simplicium: ut sunt tum decem summa rerum genera, & quæ sub iis continentur: tum affectiones illis convenientes pro habitudine ac modo conceptus nostri. Priora dicuntur *notiones primæ*; suntque entia realia. Affectiones verò sunt entia rationis, ac vocantur *notiones secundæ.*

Altera operatio est conjunctorum: hoc est propositionum, sive enuntiationum, quæ Ciceroni *effata* dicuntur. Barbari vocant *complexa*: nec barbarè tamen, cùm non inscitè tralatio sit petita à corollis, quæ plectuntur.

Ad secundam hancce operationem pertinent αἱ κοιναὶ ἔννοιαι *b*: ut sunt principia tum theoretica, tum practica, pro duplici consideratione intellectus, quia vel contemplatur, vel agit; ut antè vidimus.

b *Notiones communes.*

Tertia mentis operatio est ex conjunctis discursus, sive argumentando, sive ordinando. Argumentatio omnis innititur principiis, de quibus diximus; theoreticis quidem illa, quæ cognitionis gratiâ aliquid colligit: practicis verò, quæ eò spectat, ut perficiatur voluntas fruitione boni. Pro quibus duobus duplex est vita; contemplativa, & practica: imò quidam & tertiam vivunt, ἀπολαυστικήν, sive voluptariam. De que triplici hoc vitæ genere est decantatum illud in scholis philosophorum: eum, qui secundùm sensum vivit, vitam degere belluinam: vivere humanam, qui eam componat secundùm intellectum practicum: at qui vitam instituat secundùm intellectum theoreticum, vitam vivere divinam.

Inter alia, quæ ex principiis practicis concludimus, etiam ea sunt, quæ dictat cuique sua conscientia, sive συνείδησις, vel συντήρησις *c*. Est enim conscientia syllogismus, cujus major est principium practicum à conscientia suggestum: minor est bona, malave actio nostra: conclusio autem actionem ad normam istius principii collatam, aut probat, aut improbat: ex quo, pro conclusionis diversitate, vel tranquillitas animi sequitur, vel intranquillitas. Porrò hoc quoque conscientiæ judicium clamat, Numen esse, quod omnia gubernet, & cuique pro factis præmia, aut pœnas, decernat: præsertim quando sua quemque conscientia vel securum, vel anxium, in iis etiam reddit, quæ mortalium sciat nemo. Quod in tyran-

c *Συνείδησις, quia sciamus cum legislatore Deo, eius lege se insinuante animis nostris, & his idem testantibus. Συντήρησις ἀπὸ τοῦ συντηρεῖν, quod est, conservare, quia est habitus principiorum practicorum, quos animus conservat.*

tyrannis quoque, circa mortem imprimis, locum habet. Apostolum vide ad Rom. II, 15, & Sap. XVII, II. Item B. Bernardum de interiori domo, sive conscientia ædificanda.

Tertia autem est divisio intellectus. Unaquæque enim ex hisce tribus operationibus, quas diximus, vel recta est, vel reflexa. Recta, quæ primò fit: ut cùm apprehendo hominem, vel hominem esse animal, vel colligo eum habere animam immortalem. Reflexa autem, quando anima cogitat, se ista facere. Sic enim intellectus per reflexionem intelligit se ipsum. Imò in omni judicio videtur esse intellectus reflexio. Est enim judicii opus, ruminare, quod inveneris, vel ab alio didiceris. Id autem quoties fit, ea, quæ priùs animo conceperat, perpendit, ac recognoscit. Unde & vis ea intellectus à Cæsare Scaligero *a* definitur, *reflexio mentis super priorem notionem.* Pleniusque antea dixerat *b*: *Judicium ipsa est ratio: sed differt à se ipsa reflexione tantum. Exposita enim quæ reperit, aut accepit, accuratius recenset: ac quadam admittit, notas aliis inurit.*

a Exercitat. 307. §. 18.
b Ibid. §. 5.

Valde autem ratio fugit, tum Alexandrum, Themistium, Philoponum, tum Capreolum, Cajetanum, Antonium Mirandulanum; cùm ab intellectu humano cognosci negant singularia. Nam si naturæ intellectuali, ut ajunt, repugnaret ea cognoscere, nec Deus illa intelligeret. De humano autem intellectu, contrarium docemur vel iis, quæ de conscientia proximè diximus. Atque hæc intelligentia singularium etiam à morte permanet: ut cognoscimus ex divite epulone, Luc. XVI. Objectant nobis, quòd passim dicat philosophus, sensum esse singularium, intellectum universalium. Sed enim hoc sic restringendum, ut sensus tantummodo singularium dicatur: intellectus verò hoc excellentius habeat, quòd universalium etiam sit capax. Sed neque eo modo capit intellectus singularia, quo sensus. Hic percipit, ut αἰσθητὰ *c*; ille, ut νοητὰ *d*. Quæritur, priusne singularia cognoscat, an universale. Nihil certius, quàm intellectum nostrum incipere à notitia singularium. Interea illud quoque evidens, non cognosci singularia perfectè, ignoto universali. Verùm facilè ista conciliantur. Prius enim cognoscimus singularia cognitione confusâ. Hinc devenimus in cognitionem maximè universalium: quia eorum facillima est abstractio. Tum in istorum, quæ minus minusque universalia: ubi abstractio operosior. Quoque universalia magis cognovimus, hoc distinctiori notitiâ singularia intelligimus.

c Sensilia.
d Intelligibilia.

At fœdior hoc ipso est error Averrois lib. III de Anima, cap. V; ubi unum facit omnium hominum intellectum, re ab animæ substantia separatum, sed singulis conjunctum per insidentes phantasiæ imagines; etiam equo, & asino, lapidi, & metallo, assistentem; sed citra fructum, quia materies sit inepta. Nempe quemadmodum cœlum, & elementa, faciunt σύγκριμα *e*, quod mundum dicimus; ita censet intellectum ipsum patientem, ac animæ facultatem sensivam, unum fieri secundùm aggregationem, atque ordinem. Itaque bifariam jubet considerare hominis intellectum; ut est intellectus, & ut est forma, quam obtinet, dum nobis unitur. Priori modo ait eum à morte nostra superesse; quippe æternum: nec dare homini essentiam, sed uniri illi per operationem suam phantasmatum interventu. Hanc sententiam etiam sequitur Antonius Mirandulanus evers. singul. certam. lib. XXXII, sect. I, & lib. seq. sect. II, & VI. Similiterque Cardanus *f*: quem propterea reprehendit, ac refellit Cæsar Scaliger Exercit. CCCVI, sect. 30. Et sanè ea sententia Scripturis è diametro aversatur: ut quæ suam cuique animam, sua etiam à morte præmia, & pœnas, adsignent. Itaque & damnari meruit concilio Lateranensi III, sess. VIII. Sed neque opinio ea Aristotelica est. Aristoteli enim anima non tantùm est operationis principium, sed etiam actus corporis: nec separatum quid ab animæ essentia, sed ejusdem animæ facultas. At si tantùm per operationes uniretur principium illud, quo intelligimus, & movemur: non jam foret pars essentialis compositi, quatenus compositum; nec homo intelligeret, sed aliud extra hominem.

e Compagem.
f Commentario de Anima immortalitate.

Faciliùs igitur adducar, ut Aristoteli censeam intellectum patientem esse partem sive facultatem animæ humanæ; solumque intellectum agentem eidem esse substantiam, ab anima humana essentialiter separatam, atque extrinsecus advenientem, ut animæ nostræ sociata ex intelligente δυνάμει *a* faciat intelligentem ἐνεργείᾳ *b*. Sed, præterquam, quòd sic Aristoteli anima humana fuerit mortalis; in controversia manet, quæ sit illa substantia separata, & æterna. Juniorum quorundam opinio est, esse intelligentiam infra orbem Lunarem hominibus destinatam. Sed hoc Aristoteles voluisse nequit; quia non agnovit dæmones, vel intelligentias ullas, præterquam eas, à quibus cœli volvantur. In duodecimo quidem Metaphysicorum, cont. XLIII, & XLIV, disertim ait, tot esse substantias à materia separatas, quot sunt orbes cœlestes: harum autem numerum ex Astrologia peti oportere. Non igitur agnovit intelligentiam ullam orbe Lunari inferiorem. Quare verisimilior priorum est opinio, qui intellexere intelligentiam, quæ orbem rotet quempiam, præcipuè Lunarem, quippe nobis propiorem. Sed obstat, quòd ea, & omnes intelligentiæ, à quibus planetarum orbes moventur, sint virtutes particulares, propriis singulæ orbibus applicitæ. Hoc cùm attenderet Alexander Aphrodisiensis, statuit, intellectum agentem esse ipsum Deum, sive mentem supremam: ut quæ, movendo orbes universos, universum etiam mundum virtute suâ conservet, ac homini quoque vel ad esse, vel ad intelligere, sit necessaria. Verùm hic alia se offert difficultas. Nec enim facile intellectu, quomodo intelligentia illa nobiscum uniatur, nosque illuminet; cùm Aristoteles, cujus hi se interpretes profitentur, non agnoscat cœlum agere in inferiora, nisi motu & lumine. Hunc nodum sic exsolvere conatus est Simon Portius *c*: quemadmodum Solis virtus agit in inferiora per virtutem corporalem: sic Deum, vel intelligentiam, agere per virtutem spiritualem ex sese emanantem in animam humanam: vimque istam foris advenientem, ac sese disseminantem per animum, esse id, quod Aristoteles dixit intellectum agentem. Zabarella *d* idem sentit: & illustrat hanc opinionem eo, quòd Alexander *e* tradat, humanum intellectum, qui possibilis, sive patiens dicitur, esse instrumentum intellectus divini ad intellectionem producendam: nullum verò agens operetur, nisi in subjecto idoneo. Quemadmodum igitur Solare lumen vitrum transit, non parietem; lutum indurat, non ceram: similiter lumen supremæ mentis intellectionem efficere in solo intellectu hominis patibili: quia nulla sub cœlo res sit intellectus capax, præter animam humanam. Præterea huic firmando adducit illud ejusdem Alexandri in primo sui operis de Anima cap. de Intellectu agente: quòd in omni genere distingui oporteat, quid per se, & primò; quidque secundario tale sit: quodque secundario hujusmodi est, ab illo dependeat, quod primò est tale: ac proinde, uti in cunctis visibilibus primum visibile est lux Solaris, & omnis bonitas est ex participatione primi boni, hoc est, Dei: ita quicquid intelligimus, intelligibile reddatur à prima intelligentia, sive numine divino; quod icirco per separatum illum æternumque intellectum agentem ab Aristotele intelligatur. Ac videri possit Aristoteles eam hausisse sententiam à Platone: quem ita statuisse, Plutarchus tradidit, & ex eo Joannes Philoponus ad lib. III de Anima, cont. I. Utrùm hoc Aristoteles senserit, haut facilè dixerim. Equidem difficulter adducor, ut credam, Aristoteli fuisse perspectum hunc spiritualem agendi modum in mentes humanas. Sanè & apud Aristotelem, & Alexandrum, & Themistium, atque alios, qui præ cæteris philosophi mentem putantur assecuti, altum ubique de eo silentium est.

a Potestate.
b Actu.
c Lib. de mente humana.
d Libro de Mente agente cap. 13.
e Lib. 2. suo de anima, cap 4.

Atque hæc dicta sunto de intellectu, quatenus intelligit. Idem verò etiam consideratur, quatenus intellecta con-

conservat: ac memoria intellectualis nuncupatur. Eam Thomas intellectui, & voluntati, ut tertiam animæ rationalis facultatem, superaddit: idque quia non solùm retinemus phantasmata, sed etiam notiones universales, & simplices, & complexas. Sed memoria hæc, ut dixi, nihil est aliud, quàm intellectus, quatenus species reservat. Imò fortasse ne id quidem verum est, species ab intellectu retineri. Nam quid si dicamus, memoriam (quæ sensivæ est animæ facultas) reservare singularia: inque iis intellectum intueri naturam universalem, quoties lubet. Est quidem ad id opus abstractione, de qua antea diximus: sed universalia sæpe repetuntur: unde in intellectu habitus oritur facilè abstrahendi universale ab individuo.

Cap. XLIII.

Acceditur ad voluntatem; quæ, ut ab appetitu sensivo differat, ostensum. Aliter nos finem velle, aliter quæ volumus propter finem: discrimen etiam esse operum, quæ per naturam possumus, & quæ per gratiam: aliter item comparatum esse cum libertate angelicâ; aliter illâ piorum in hac vita. Arbitrii libertatem non inesse omnibus spontaneis; quando & finem ultimum sponte, ac necessariò nihilominus, volumus: sed verè proprieque inesse in illis, ubi possis velle, nolle, vel judicium suspendere. Eamque libertatem veteribus etiam synodis constitui in voluntate: ac Scripturis id consentaneum videri. Idem ratione comprobatum: atque iis quoque, quæ ex Scripturis obducuntur, occursum. Non ab judicio determinari voluntatem, ut multorum est opinio; sed à se ipsa. Nec posse hominem aliter velle malum, quam prout boni specie vestitur. Voluntatem esse intellectum protensum: eoque ab intellectu solùm considerandi modo differre.

PErgamus considerare, qualis sit natura nostra. Nam quid prodest nôsse mundi cætera, si nos ipsos ignoremus? ubi locum habet illud pii, & cordati, Thomæ Kempensis, *Quando omnia percurristi, quid, te neglecto, profecisti?* Nec enim ista Thomæ verba duntaxat locum habent ratione imbecillitatis nostræ, quæ nos spiritualem quærere medicum jubet, Jesum Christum: sed etiam ratione præstantiæ naturalis; quia absque hoc fieri nequit, ut cognoscamus, quod, & quantum sit Dei beneficium, quod nos condiderit ad imaginem sui. Quippe, ut antea dictum, non ea tantùm in intellectu, sed voluntate etiam consistit. Deus enim, & sapientia est, cujus luce mens fulget divina; & justitia est, cujus plenitudine divina pollet voluntas. Ab intellectu igitur nunc accedamus ad voluntatem, sive, ut Aristoteles appellat, appetitum rationalem: per quem cognita ab intellectu sub ratione boni, aut mali, prosequimur, vel fugimus. Differt proinde, ab appetitu sensivo, quòd hic propositum habeat bonum à sensu monstratum; voluntas autem, à ratione ostensum. Atque inde liquet, cur sæpius hi duo appetitus animum in diversa trahant: dum appetitus sensivus ad illud attendit, quod suadet phantasia: appetitus autem rationalis sequi mavult consilium intellectus. Nempe phantasia non percipit futurum: eoque duntaxat videt, quid in præsentia sensibus sit jucundum: ratio autem, quæ & futurum prospicit, etiam considerat, quid in posterum prosit. E. G. Ægrotus pharmacum respuit appetitu suo sensivo; quia cogitat esse amarum, eoque sensui ingratum. Ratio autem dictat, ut ebibat; quia sic pristinam recuperare valeat sanitatem. Accedit etiam, quòd cùm nihil sit in intellectu, quod non priùs fuerit in sensu: priùs judicium ferat phantasia, quàm species deferatur ad intellectum. Itaque interdum fit, ut si ingens bonum, malumve, offeratur; appetitus sensivus prorumpat ad consequendum objectum, priusquam ratio, quid fieri conveniat, jusserit: unde postea sæpe sera subit pœnitudo.

Non verò unus est volendi modus. Nam, ut non uno loco rectè observat Thomas Aquinas, voluntas se habet bifariam: ut natura appetitiva, & ut principium electionis. Priori modo tendit ad summum bonum; quod ubi intellectui cognitum, non possumus non id velle. Posteriori modo ex iis, quæ finem tangunt, liberè aliquid eligimus. Quando finem volumus, quod necessitate fit naturæ, & sine electione, βύλησις quidem, sive *volitio*, vocatur; at non βύλευσις, vel προαίρεσις, hoc est, *deliberatio*, vel *consilium*, aut *electio*. Sunt enim hæc eorum, quæ ad finem tendunt. Atque in istis est, quod Græcis αὐτεξούσιον, Latinis vocatur *liberum arbitrium*.

Sed hic quoque distingui est opus. Nam bonorum alia sunt naturæ, alia excedunt naturam: in prioribus eligendis homo libertate suâ utitur: alia expetere nequit, nisi gratia Spiritus sancti illuminârit. Sive enim intellectum attendas; non habet is fidem principiis naturâ ignotis: sive consideres appetitum rationalem; in ea à lapsu primævo, corruptione naturæ, quæ quodammodo cessit in naturam, appetitus sensivi insultus reprimi nequit à voluntate, quæ velle nequit ignotum.

Præterea aliter se habet libertas in angelis; aliter in hominibus. Quippe in angelis, bonis dico, voluntas naturâ suâ, ac necessariò, fertur, in id, quod specie est bonum; inque eo solùm est libertas, quòd, ubi omnia adsint, quæ requiruntur ad actum voluntatis eliciendum, possit vel hoc bonum eligere, vel bonum aliud præferre. At homo regenitus, eodem tempore, & bonum valet anteferre per gratiam, & malum per naturam: &, quoties utrumque vel bonum est, vel malum; uti bonorum unum uni præferre, ita malorum unum alteri queat posthabere.

Ex his liquet, liberum arbitrium esse ipsam voluntatem, quatenus per eam liberè hoc, vel illud, volumus. *Arbitrii* autem vocabulo, etiamsi utique actum potiùs videatur signare; hic tamen eo utimur pro facultate: ac quamvis propriè videatur vis intellectus, quia ejus est arbitrari, hoc est, judicium ferre de eligendis; hic nihilominùs sumitur pro vi electivâ, cujus actus à voluntate proficiscitur, & intellectu posterior est. Nec enim in eo solùm differt homo à bestia, quòd is, priusquam sponte, & libenter, quid velit, præcedat judicium, sive apprehensio intellectus: sed insuper, quòd, post judicium istud, possit aliter velle, aut omnino nolle, vel etiam suspendere voluntatem, aliove eam deflectere, quàm ratio monstrârat. Nimirum postquam homo per facultatem intellectivam apprehendit, ac dijudicavit objectum; in idem illud volendi facultate, ut lubitum, fertur; vel sequendo illud, quod intellectus suadet, vel ab eo se, quod dissuadet, avertendo. Nam ut plurimùm quidem homo sequitur judicium rationis practicum; imò, dum rationabiliter agit, semper id facit: potest tamen post longam etiam deliberationem; vel aliud eligere, quàm ratio dictârat; vel nihil eorum eligere, de quibus erat deliberatum.

Hanc sententiam etiam confirmat, quòd libertas sit potentia activa, ex se, suaque natura, vim habens, vel exercendi, vel suspendendi actum suum: sicut, positis omnibus requisitis, possit agere, & non agere. Atqui si voluntas determinetur à judicio intellectus, in determinatione eâ magis se habebit passivè; quippe mota ab intellectu.

Libertas arbitrii est potentia, non re, sed ratione solum ab intellectu, & voluntate differens. Intellectus non formaliter, sed radicaliter pertinet ad liberum arbitrium; quia potentia appetitiva sequitur cognitivam.

Præterea libertas significat indifferentiam. At intellectus objectum formale est veritas: quæ indifferens non est, sed consistit in indivisibili. Voluntatis autem objectum est bonitas: unum verò, idemque & bonum est, & malum, pro diversa considerandi ratione.

Ad-

Adhæc si judicium rationis sic exigitur ad agendum, ut voluntas non possit non ei consentire: voluntas nequit, positis omnibus requisitis, velle, aut nolle, vel actum suspendere. Atqui id si est, voluntas non erit facultas libera; quia, judicio constituto, in sensu composito non erit voluntati vis ad resistendum. Pugnant enim ista, ut quid ad actum unum determinetur, & liberum tamen permaneat. Quod B. Bernardus vidit libro de Gratia, & libero arbitrio, ubi ait: *Est ratio data voluntati, ut instruat illam; non, ut destruat: destrueret autem, si necessitatem ullam imponeret, quo minus pro arbitrio suo sese volveret.* Unde liquet, ex Sancti illius mente, non consistere libertatem in actu rationis: sed post eum exspectari consensum, sive influxum voluntatis; in cujus potestate sit, vel consentire, vel consensum suspendere.

Adhæc, ut potentiam ad utrumlibet, quæ philosophis *formalis* dicitur *libertas*, non in intellectu sitam putem; sed in voluntate: facit illud, quòd ea 1 Cor. VII, 17, vocetur ἐξουσία περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, *potestas suæ voluntatis.* Et Sancti Patres appellant *liberam voluntatem, & liberum voluntatis arbitrium.* Ut Ambrosius lib. II de Fide, cap. III, Augustinus lib. V. de Civit. Dei, cap. IX, & lib. de Libero arbitrio cap. I: item Damascenus Orth. Fid. lib. II, cap. XXV. Præterea illud antiquitati est congruentius; ad vocationem efficacem, & vivificationem hominis spiritualis, non sufficere illuminationem mentis; sed porrò requiri emollitionem cordis. Alioquin nihil opus foret, Deum, post lumen intellectus practici, dona infundere in voluntatem: quod adversatur Patribus Africanis Concilii Carthaginensis III a, can. 5. Verba ejus sunt: *Item, quisquis dixerit, eandem gratiam Dei per Jesum Christum, Dominum nostrum, propter hoc tantum nos adjuvare ad non peccandum, quia per ipsam nobis revelatur, & aperitur, intelligentia mandatorum, ut sciamus, quid appetere, quid vitare, debeamus: non autem per illam nobis præstari, ut, quod faciendum cognoverimus, etiam facere diligamus, atque valeamus: anathema sit. Cum enim dicat Apostolus* b, *Scientia inflat, charitas verò ædificat: valde impium est, ut credamus, ad eam, quæ inflat, nos habere gratiam Christi: ad eam, quæ ædificat, non habere: cum sit utrumque donum Dei; & scientia, quid facere debeamus, & diligere, ut faciamus: ut, ædificante charitate, scientia non possit inflare. Sicut autem de eo scriptum est* c, *Qui docet hominem scientiam: ita etiam scriptum est* d, *Charitas ex Deo est.* Unde illud consequi putamus, lucem sive infusam, sive affusam intellectui, non sic afficere, ac dirigere intellectum, ut voluntas pendeat ab eo, velut à caussa ad amorem boni determinante, quasi non possit non ei adhærere, & ejus ductum sequi: sed sic pendêre, ut interim homo determinare aliter voluntatem possit, quàm suasit intellectus. Hæc ita esse, etiam Scripturis firmatur. Ut illo Lucæ XII, 47. & 48: *Ille servus, qui cognovit voluntatem Domini sui, & non præparavit, & non fecit secundùm voluntatem ejus, vapulabit multis. Qui autem non cognovit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis.* Clarè dicit, vapulare quemvis, qui non fecit voluntatem Domini: magis autem vapulare, qui scivit voluntatem ejus, nec fecit. Hoc est, cujus mens hactenus illum nacta sit gradum per gratiam divinam, ut intelligat, quid facto opus sit; gratiæ interea ductum sequi nolit.

a *Sive ejus, quod perperam vulgo Milevitanum vocatur: ut ostendimus Historiæ Pelagianæ lib. I cap. 44.*

b 1 Cor. 8.

c *Psal.* 63.

d *Joan.* 5.

Et profectò quis nescit, errorem in judicio mentis habere locum: culpam moralem ab eo manare principio, quod voluntarium, & liberum est? Præcepta etiam divina non intellectui fiunt, sed voluntati; cujus obedire est proprium. Neque obstat, quòd Apostolus Joannes dicat prioris epistolæ cap. II, 4: *Qui dicit, Novi Deum, & mandata ejus non servat, mendax est, & in eo veritas non est.* Item cap. IV, versf. 7, 8: *Quisquis diligit, ex Deo natus est, & novit Deum. Qui non diligit, non novit Deum.* Nec enim hic de quavis est cognitione sermo; sed salutari duntaxat. Ut sententia sit, notitiam Dei, charitatis expertem, tantì esse, ac si quis non cognôrit Deum. Quod locum habet in cunctis, qui Deum norunt; sed non glorificant eum, nec obediunt, aut qui ab ejus obedientia resiliunt: ut videre est Rom. I, 21, & 2 Petr. II, 20, item 1 Johan. cap. II, & III.

Quamobrem licet fateamur, intellectu non illuminato à Spiritu Sancto, voluntatem erroneo judicii motu necessariò ferri in malum: negamus nihilominus, si is in tantum sit illustratus, ut clare perspiciatur cœlestis veritas, necessariò, semperque, ex hujusmodi scientia resultare volitionem spiritualis boni.

Quorundam tamen opinio est, ut magnes trahit ferrum, sic à judicio rationis practico trahi voluntatem; eoque non in summo quidem bono; quod, ut finis, non potest non appeti; in actibus tamen ad finem directis sic à ratione affici voluntatem, ut hæc non valeat respuere, quæ animus vera, rectaque, esse agnoscat. Nam, inquiunt, aut unum est objectum, quod animo se offert, aut multiplex. Si unicum, quomodo aliud velit voluntas, quàm quod solum monstrarit intellectus? Sin multiplex, quomodo non id sequatur, quod pro illo loco, & tempore, meliùs videatur? Voluntas enim non est cæca, sed fertur in bonum cognitum; electioque est præmeditata appetitio unius è pluribus: mali verò non est appetitus sub ratione mali. Quanto hæc magis speciosa sunt, eo digniora, quibus occurratur. Ac primò de unico objecto sic statuimus: non, si intellectus judicet, illud esse conveniens loco, temporique: propterea censere id eo loco, temporeque, amplectendum. Nam quia in iis, de quibus consultatio est, bonum, malumque, obversatur; potest, post latum de convenientia judicium, differre actum in aliud tempus, quo iterum, atque accuratiùs, exquirat. Quia differendi potestate inter alia mutis præstamus animantibus. Quod si plura sint objecta, possint ea esse æqualia: possint etiam præ inscitia videri hujuscemodi. Æqualium petamus exemplum ex intellectu divino. Habuit Deus in infinitæ sapientiæ suæ thesauris alios etiam modos nec meliùs, nec deteriùs, creandi hominis, leonis, arboris, Lunæ, Solis, mundi universi. Nec eo non condidit hæc istum in modum: sed in æqualibus liberè modum elegit, quem voluit. Et cui fiat verisimile, si homini famelico duo offerantur panes, quos paris esse bonitatis intelligat, paris etiam distantiæ esse videat; sic hæsurum esse, utrum eligat, ut fame potiùs moriatur, quàm, quia discrimen sit nullum, eo unum præ altero eligat? At, inquiunt, semper discrimen erit, vel verum, vel apparens. Minimè verò, quia ut in bilance aliquid apponendo, vel demendo, tandem exacta est æqualitas: sic agi hìc potest, etiam operâ humanâ, dum alter ingenuè semper confiteatur, quantillo ex duobus alterum præferat; & ab altero semper suppleatur, quod deesse alter putat; donec tandem nihil habeat, quod oggerat æqualitati. Sed quicquid de homine sit, saltem Deus ea potest proponere homini, ubi nihil sciat discriminis: nec tamen nulla eo futura est electio hominis, ubi alterutrius eligendi est necessitas. Quod si objecta fuerint inæqualia, possis sic quoque non eligere, quod melius censeas: quia id non necessarium putes ad finem, quem proposueris. Sin judicium fuerit, absque eo non posse te pertingere ad id, quod voles: determinabitur quidem voluntas ad id volendum: sed necessitas volendi non fuerit ex proximo judicii actu, sed prioris actus voluntate. Exemplo fuerit juvenis, qui, vulgivagæ Veneris mala pertæsus, planè decrêrit, uxorem ducere, simulac se obtulerit virgo bene nata, bene educata, formâ uxoriâ, nec suo genere indigna. Offert tandem se hujuscemodi. Judicat igitur hanc sibi poscendam uxorem: nec, durante talis ducendæ judicio, potest non velle eam conjugem. Sed necessitas hujus est ex volitione, quam præcessisse multò antè dicebamus; non ex actu judicii, qui proximè antecessit.

Ne-

Neque hinc consequitur, posse voluntatem velle malum, quâ malum. Nam intellectus, & voluntas, non sunt duæ substantiæ, sed unius animæ facultates duæ: proprieque anima, sive homo est, qui per facultatem intellectivam dijudicat, perque vim volendi fertur in objectum: atque ita fertur, ut quandoque, relicto bono, quod ratio judicârat, bonum aliud sequatur, seu verum, seu apparens. Tum bono maximè eligendo præfert bonum impar, & inæquale. Sed hoc bonum non eligit ut malum, imò nec ut minùs bonum: sed simpliciter, ut bonum. Nam homini non solum inest τὸ λογικὸν *a*, unde agit κατὰ προαίρεσιν *b*: sed etiam τὸ ἄλογον *c*, eoque cum mutis animantibus agere potest καθ' ὁρμὴν, sive naturæ instinctu. Ut cùm, rejectâ omni cogitatione majoris boni, fertur in bonum minùs eligi dignum: sive id fiat bruto quodam impetu, sive more tyranni; cujus illud *d*,

Sic volo, sic jubeo; stet pro ratione voluntas.

Nam voluntas etiam, nullâ ratiocinatione præviâ, quædam imperat, tantùm quia vult. Ut valde fallantur, qui ad volitionem omnem deliberationem esse necessariam existimant; cùm sufficiat, ut objectum sit præcognitum. Plurimùm quidem prævia est consultatio. Non tamen hoc de volitionis essentia est, cùm etiam, Aristotele *e* teste, sine ea esse possit.

Nec propterea voluntatem esse cæcam existimandum. Nam utcunque intellectus, & voluntas, duæ sint facultates formaliter: reverà tamen una sunt facultas: nec voluntas aliud est, quàm intellectus protensus ad volitionem. Non igitur ea fertur in bonum incognitum; sed notitiâ indiget objecti, in quod fertur. Unde licet consequatur, voluntatem esse posteriorem judicio intellectus: perperam tamen hinc colligunt, judicium hoc esse tale, ut absolutè determinet, aliquid esse omnino eligendum: cùm sufficiat, judicium hoc esse ejusmodi, ut statuat, aliquid inter alia esse eligibile. Eoque judicium istud non imponit volendi necessitatem; sed relinquit libertatem eligendi. Alioqui intellectus haberet actum per modum imperii; quod voluntatis est proprium; non intellectus, qui est potentia cognitiva; ac propterea non exercet actum suum, nisi per modum apprehensionis, sive judicii; quod non destruit libertatem.

Hæc eo pluribus sum prosecutus, quia libertatis hujus nomine multum Deo debemus. Nam quod est rationis expers, caret libertate agendi: eoque hominis in eo perfectio consistit, quòd habeat libertatem cum aliis substantiis spiritualibus communem.

a Rationale.
b Ex consilio.
c Ratione carens.
d Juvenal. sat. 6. 222.
e Lib. 7. Ethicor. Nicomachiorum, cap. 8. prope finem.

Cap. XLIV.

Actus voluntatis, vel elicitus est, vel imperatus: ac posterior hic vel communis nobis cum bestiis, vel proprius hominis. Canes, gallinas, & similes animantes, loqui, judicio Sexti Empirici: ex opinione autem Lactantii, habere quid simile loquelæ; quem quasi sermonem nos licet non capiamus, ipsa tamen animantes naturâ intelligant. Asinam Bileami non intellexisse, quæ ipsa diceret; uti nec serpentem, cùm loqueretur Evæ; neque canes, aut boves, qui in historiis Romanis sæpius locuti leguntur. Apollonii Tyanei dolus, simulantis se avium linguam intelligere; sed fine bono, ut sic Ephesios faciliùs ad concordiam redigeret. Antonii Delriò geminus error. Vana Erici Norvegiani jactatio. De cane Simonis magi, tauro Rhodio Iovi sacrato, pico Martieno, columbis Dodonæis, equo Xantho, Argo navi, ulmo gymnosophistarum, Causo flumine, nisi illud Nessum malis dicere: quibus omnibus sermonem humanum stulti tribuêre gentiles. Quinque instrumenta loquelæ; guttur, sive aspera arteria, palatum, lingua, labium, & dentes: &, ut pro istis magistri Hebræi suas dividant literas. Cur idiomata sermonis vocemus linguas. *Miracula elinguium, qui loquerentur. Ex Aristotelis opinione, vocem à corde provenire: & quid eum in hanc impulerit opinionem: & sententiæ huic obductum, quòd & canes sonum edant, & homines loquantur, corde exemto. Fabula rejicitur de Cercyda, & filio Polyeriti Ætoli, & capite tum Publii, præfecti militaris; tum Orphei; de quo, an fuerit unquam, jam olim est dubitatum, & ut verè fuerit, sexcentis sit annis antiquior Cyro; cujus temporibus mortem regis prædixisse fingitur. Quæ loquelæ materia, quæ forma. Mentiri etiam homines verum dicendo, si falsum putent: & veraces esse, falsum dicentes, dummodo verum existiment. Quâ mente Plato dicat, voces naturâ significare. Refelluntur, qui censent, hoc peculiare esse linguæ Hebrææ, quod ea sit à natura. Ne illud quidem controversiâ carere, utrùm lingua Hebræa, an Syra, vel Chaldæa, sit antiquior. Hebræis unde datum nomen. Nihil solidi pro iis posse adferri, qui nos post hanc vitam ajunt Hebraicè locuturos. Quorundam judicio, quòd furore correpti, linguâ loquantur, quam nunquam didicerunt, à natura hominis proficisci. Contrà ostensum, siquando id contingat, esse illusionem dæmoniacam. Quam misera sit futura hominum vita absque sermone. Cur poëtæ fingant, Tithonum esse conversum in cicadam.*

Actus voluntatis alii sunt eliciti, alii imperati. Elicitos anima per se ipsam exercet: ut sunt intelligere, velle. Quamquam verò voluntas est intellectûs promotio, eoque semper exit; non tamen semper extra hominem fertur. Est enim cum se extendit ad aliquid interiùs agendum: ut cum volo quippiam accuratiùs meditari. Actus imperatus est, quem anima exsequendum inferiori mandat facultati. Estque vel cum rationis expertibus communis; ut manducatio, progressus, & similes; de quibus antea vidimus: vel hominis proprius; ut loquela, sive sermocinatio. Sextus tamen Empiricus, libro primo Pyrrhoniarum Hypotyposeôn, quo loco de primo ἐποχῆς *a* modo agit *b*, cùm retulisset, ut canes varient vocem pro affectu, atque idem in aliis contingat animantibus, (uti in gallinis, & similibus, quotidie videmus) colligit inde hunc in modum: Διὰ ταῦτα εἰκότως λέγοι τ' ἂν, καὶ τοῦ προφορικοῦ μετέχειν λόγου τὰ καλούμενα ἄλογα ζῶα· *Meritò propterea animalia, quæ rationis expertia dicuntur, non expertia orationis esse dicantur.* Sed cautiùs de isto Lactantius lib. de Ira Dei cap. VII: *Proprius homini sermo est: tamen & in brutis quædam similitudo sermonis. Nam & dignoscunt invicem se vocibus; & cùm irascuntur, edunt sonum jurgio similem; & cùm se ex intervallo vident, gratulandi officium voce declarant. Nobis quidem voces eorum videntur inconditæ, sicut illis fortasse nostræ: sed ipsis, qui se intelligunt, verba sunt. Denique in omni affectu certas vocis notas exprimunt, quibus habitum mentis ostendant*, &c. Fuseque hoc argumentum tractavit nobilis medicus Patavinus De Aquapendente. Sed tantum abest, ut iccirco illis λόγος προφορικὸς, sive sermo, tribui debeat, ut ne quidem id dicere possimus de psittacis, picis, corvis, humanum imitantibus sermonem; utcunque eum intelligamus. Omnis enim sermo est actio intellectualis, atque, ut Democritus, & Epicurus, ajebant, rationis flumen; quia, ut à fonte est flumen, sic à rationis conceptu fit oratio, ratione quasi stillante in linguam, ut ea, plectri instar, aëra percutiens, voces efformet conceptuum, qui à ratione sunt, significativas. Dixeris, obstare his, quòd Num. XXII referatur, asinam Bileami, brutum animal, locutam. Sed huic rei optimè occurrit Cajetanus ad eum locum: *Ne, inquit, sis adeo rudis, ut putes per hoc colloquium inter asinam, & Bileam, intellexisse asinam verba, quæ dicebat. Angelico siquidem ministerio formabantur verba, asinino ore: quasi anima intelligeret, & tueretur caussam propriam.* Nempe hoc vult, sermonem istum non fuisse intellectualem actum ratione asinæ; sed solùm ratione angeli, voces istas in asinæ ore formantis. Atque idem dixero de serpente, qui parentes primos decepit. Non intellexit serpens, quæ diceret: sed in-

a Judicii suspensi.
b Pag. 16.

intellexit diabolus, qui per serpentem loquebatur. Nec multò aliter sentiendum, quando de mutis animantibus simile quid legimus in annalibus Romanis: *Canem locutum*, inquit Plinius *a*, *in prodigiis accepimus*. Et postea *b*: *Est frequens in prodigiis priscorum, bovem locutum: quo nunciato, Senatum sub dio haberi solitum.* Quamquam non dubium, quin sæpius ista fuerint commenticia.

a Lib. 8. cap. 41.
b Lib. 8. cap. 45.

Qui veram esse bestiis loquelam volunt, & quidem habere vocabula nostris respondentia, obducere jam olim solent Apollonium Tyaneum; de quo Philostratus *c* narrat, ut cùm in luco aliquando Ephesios ad concordiam, seque mutuò alendum, hortaretur; passeres taciti in arbore consederint: tum unus ediderit vocem, ac deinde avolarit; cæterique, clamore item sublato, mox eum sint consecuti: Apollonium primò tacuisse, quasi nihil dicturum: sed cùm videret præsentes, quasi portento aliquo, exhorrescere; retulisse iis, puerum quempiam cum cecidisset, effuso frumento, negligenter satis id collegisse, granis plurimis in angiporto relictis: hoc passerem aliis indicasse: plerosque tum isse spectatum, verane dixisset; Apollonium in sermone progressum: redeuntibus qui abierant, nec sine admiratione ac clamore rem veram narrantibus, Apollonium castigâsse Ephesios, quòd, in ista discordiâ, passeribus essent deteriores; quando hi tantâ viverent concordiâ, ut alii aliorum gererent curam. Quod Philostratus fusè refert, id Porphyrius solùm attingit. Sed pro passere hirundinem reponit: proque frumento effuso à puero, asinum ait cum onere concidisse. De onere frumentaceo si dixisset, culpari poterat, quia hirundines non vescantur frumento. Nunc nihil ἀσύστατον *d* ait; etsi eo nomine culpetur ab multijugæ lectionis viro, Antonio Delrio *e*: qui & addit, Eunapium propterea prudentiùs dicere passerem. In quo itidem memoria eum decepit, vel alios, quos is secutus. Nam apud Eunapium de hoc silentium est. Philostratum debuit dicere. Idem Porphyrius arbitratus, bestiis suum esse sermonem; ejus fuisse intelligentes refert Tiresiam, & Melampum *f*. Quasi aliter hi cantus avium intellexerint, quam augurum alii, qui ex oscinum cantu de futuris conjectant. Cæterùm hoc de Apollonio vel planè fabulosum, vel dæmonis indicio cognitum Apollonio, vel à fraude profectum humana; ut si jam ante cum agasone, vel puero, de effundendo frumento, atque aliis, transegerit Apollonius. Sanè Apollonium hunc magnum fuisse impostorem, etiam testabitur Luciani pseudomantis sive Alexander. Pro fabula quoque vel dæmonis præstigiis, habendum; quod apud Olaum Magnum legas lib. III, cap. XIV, Ericum Norvegianum pulte magicâ, (sicut sanguine draconis alii, secundùm Philostratum *g*) eam rerum omnium scientiam consecutum, ut ferarum pecudumque voces intelligeret. Et, ut ad vetera redeam, ejusdem farinæ est, quod de cane Simonis magi, Petrum Apostolum compellante, in Itinerario Petri legere est, ac Glyca quoque in Annalibus. Etiam fraudi diabolicæ tribuitur à Cyrillo lib. III contra Julianum, quòd Isigonus Citiensis scripserat, taurum Iovi sacratum in Rhodo insula non esse humani sermonis ignarum. Nec verisimile est picum Martium Matienæ, Sabinorum oppidi, oracula dedisse: aut Dodonæas columbas idem fecisse in Chaonia: etsi utrumque apud Dionysium Halicarnass. & alios, legere sit. Sed, qui oraculo præerant, usi sunt hisce avibus, ut simplici populo imponerent. Nisi columbæ illæ Dodonææ duæ erant feminæ fatidicæ, quibus inde columbarum nomen datum, quia essent peregrinæ, ac columbarum instar aliunde advolassent. A poëtis verò nemo exigit veritatem; ut quando (sicut Ælianus ait lib. IV Hist. de Animal. cap. LIV) Ὅμηρος ἔδωκεν ἵππῳ φωνήν· *Homerus sermonem tribuit equo.* In animo autem erat locus Iliad. XIX; ubi equus, nomine Xanthus, Achilli mortem prædicit. Nec animalibus duntaxat sermonem attributum legas; sed etiam plantis, rebusque inanimis: ut quercui, in qua columbæ Dodonææ, proximè memoratæ, consederunt. De Argo navi fatidicâ, (ut est apud Apollonium in IV Argonauticôn) id satis esse à poetis confictum liquet. Quorum more & Claudianus in Panegyrico Minervam ait

c Lib. 4. cap. 1.
d Absurdum, sive quod consistere nequeat.
e Magicarum disquisit. lib. 2 cap 19.
f In 3. de abstinentia p 249 edit. Lugd. an. 1620.
g Lib. 3. de vita Apollonii.

Arbore præsagâ tabulas animâsse loquaces.

Audaciùs etiam Lycophron navim eam in Cassandra dixit λαλήθρον κίσσαν, *loquacem picam*. Sed hæc poetis concedamus.

Speciosiùs paullò, quod & ulmus Gymnosophistarum salutavit Apollonium; ut est apud Philostratum. Atque hoc ejus, vel Damidis, aut alterius, commentum Hierocli quoque, ut fabulosum, Eusebius objectat libro VIII Confutationis. Nihilo verius, quod apud Malchum sive Porphyrium legas in vita Pythagoræ, philosophum hunc à Causo *a* flumine, cùm illud transiret, clarè, & audientibus sodalibus, compellatum esse his verbis, Χαῖρε Πυθαγόρα *salve Pythagora*. Idem narrant Apollonius cap. VI Historiarum admirabilium. Hanc veram esse operis inscriptionem, ostendimus alibi *b*. Item Diogenes Laërtius lib. VIII in Pythagoræ vita; Ælianus Variæ historiæ lib. II, cap. XXVI, & lib. IV, cap. XVII; Cyrillus lib. III adversus Julianum: ubi flumen illud *Causum* vocat; non *Nessum*, ut est apud Diogenem; non *Caucasum*, ut perperam vulgo apud Porphyrium legitur. Porrò Cyrillus non quidem hoc, ut fabulam rejicit; sed dæmonium in flumine locutum arbitratur. Atque ex his abunde liquet, loquelam esse hominis propriam.

a Sic legendum pro Caucaso fl. ut ex Cyrillo liquet.
b De Historicis Græcis lib. 1.

Nunc videamus de caussis loquelæ: ac primùm de efficiente, sive instrumentali caussa, quæ multiplex. Fit enim loquela hunc in modum. Aër è pulmonibus sursum expressus, & per λάρυγγα sive asperam arteriam ad palatum delatus, linguâ, dentibus, & labiis sic flectitur, & concinnatur, ut moderatione eâ fiat vox articulata; quam loquelam dicimus. Instrumenta igitur ejus sunt quinque, quæ dixi: unde & Hebræi literarum alias ajunt gutturis, ut אֲחָהַע; quia spiritum edunt motâ radice linguæ: alias palati, ut גִּיכַק; quia mediæ linguæ motus aëra repercutiunt ad palatum: alias linguæ, ut דְּטַלְנַת; quia extima lingua extimum feriens palatum, gignit tinnitum: alias dentium, ut זְסַשְׁרַץ; in quibus mucro linguæ ad dentes aëra collidit, ut sibilus fiat: alias labiorum, ut בּוּמַף; ubi ore & labris comprimitur aër; duæ etiam, מ, & נ, adjuvantur naribus. De hisce instrumentis sic scribit Lactantius lib. de Ira Dei cap. X: *Lingua intus conclusa vocem motibus suis in verba discernit, & est interpres animi; nec tamen sola potest per se loquendi munus implere, nisi acumen suum palato illiserit, nisi adjuta vel offensione dentium, vel compressione labiorum. Dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam & infantes non ante incipiunt fari, quàm dentes habuerint; & senes, amissis dentibus, ita balbutiunt, ut ad infantiam revoluti denuo esse videantur.*

Quia verò inter hæc instrumenta principem lingua obtinet locum: inde est, quòd etiam idiomata sermonis, quibus nationes discernuntur, *linguarum* nomine appellamus. Et sanè absque lingua loqui non possumus, nisi Deo per miraculum supplente ejus defectum: ut factum in Reparato, & aliis Confessoribus Vandalis: quemadmodum legere est apud Victorem Uticensem de Persecutione Vandalica lib. III. Est & in Codice Justinianco Tit. XXVII, de officio præfecti prætorio Africæ L. I: *Vidimus venerabiles viros, qui abscissis radicitus linguis pœnas suas miserabiliter loquebantur.* Idem testantur Marcellinus Comes, Æneas Gazæus in Theophrasto, Procopius de bello Vandalico lib. I, Gregorius Mag. dialog. lib. III, cap. XXXII, & Isidorus Hispal. in Chronico Vandalorum.

Aristotelis opinio est in animantibus cunctis vocem à corde proficisci. Quod si est, idem de loquela statuendum. Ac censet Realdus Columbus lib. XIV in hanc devenisse opinionem, quia vox amittatur, si unà cum arteriis carotidibus vincias nervum recurrentem, seu reversivum, h.e. vocalem, qui adhæret arteriæ asperæ, inque

eam

eam immittitur. Nempe quia non pateat aditus spiritui, qui corde generatur. Sententiam verò Aristotelis eo impugnat Columbus, quòd si *mirâ celeritate quatuor cordis vasa arctè colliges; deinde cor abscindatur; eodemque tempore vincula abscindantur, quibus crura quatuor juncta erant; & in pedes projiciatur: canem absque corde vociferari audias, & progredi videas.* Atque id ipsum etiam oculis nostris Leidæ in anatome Clarissimi Medici, & Anatomici, Petri Pauwii, conspeximus. Idemque in homine locum habet. Sanè Franciscus Baro de Verulamio, Sancti Albani Vice-Comes, narrat in Historia Vitæ ac Mortis *a*, ut cùm sumtum esset supplicium de proditore; eo jam eviscerato, ac carnifice cor penitus avulsum manu tenente, auditum sit nihilominus, eum tria quatuor precum suarum verba profari. Imò ajunt, in Caria, cùm Cercydas quidam occidisset Iovis Hoplosmii sacerdotem, caput interemti resectum protulisse hunc senarium:

a P. 40. edit. Lug. Bat. an. 1637.

Ἐπ' ἀνδρὸς ἄνδρα Κερκιδᾶς ἀπέκτανε.

Virum necavit Cercydas super viro.

Narrat illud Aristoteles in tertio de Partibus animalium, cap. x: sed ei fidem non habet. Nam, inquit, ἀδύνατον φθέγγεσθαι κεχωρισμένης τῆς ἀρτηρίας, καὶ ἄνευ τῆς ἐκ τοῦ πνεύματος κινήσεως· παρά τε τοῖς βαρβάροις, παρ' οἷς ἀποτέμνουσι ταχέως τὰς κεφαλὰς, οὐδέν πω τοιοῦτον συμβέβηκεν· ἔτι δὲ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζώων διὰ τίν' αἰτίαν οὐ γίνεται; *Fieri nequit, ut caput, resectâ arteriâ, & sine motu pulmonis, loquatur. Nec apud barbaros, qui capita cum summa celeritate abscindunt, tale quid unquam accidisse accepimus. Adhac in cæteris animalium cur id non aliquando contingat?* Verùm hic locum habet effatum illud ipsius Aristotelis *b*, οὐκ ὀκνητέον τοῦ διαιρεῖν· *non est negligenda distinctio.* Quippe est aliqua virtus residua in spiritu animali, quam ei cor impressit, priusquam avelleretur. Id liquet exemplo canis jam memorato, & proditoris illius in Britannia, quem dixi. Qualia tamen in homine sunt rarissima; nec in ullo proveniunt animante, nisi à vehementissimo affectu, & celerrimè ab anatomico, aut carnifice, ablato capite; vel corde exemto. Mox enim & vis ista spiritus à corde separati flaccescit, ac prorsus perit. Atque hoc etiam liquet ex vervece illo, quem Averroës quidem in VII Physicæ Auscultationis ait capite abscisso progressum: sed nunc quidem in hoc, nunc in illud latus inclinantem, ac sic quoque nonnisi ad pauxillos passus processisse. At planè ἀδύνατον *c*, ut caput resectum dicat, quæ homo integer non decrêrat dicere: eoque meritò illud de Cercyda, quod diximus, pro fabula habet Aristoteles. Atque idem judicium esto de illo, quod ex Hierone sive Alexandrino, sive Ephesio, narrat Phlegon Trallianus *d* de capite infantis à Polycrito, Ætolorum præfecto, geniti; quod, post corpus à spectro devoratum, multa prædixerit. Item quod ex Antisthene Peripatetico idem *e* refert de capite Publii, militaris apud Romanos præfecti, quòd, comesto corpore à lupo, longum carmen pronunciârit, quo futura continebantur. Qualia satis ostendunt, mendacem Græciam, ut poëta *f* queritur, nihil non in historia audere. Jam quid de eo censendum, quòd Philostratus in Heroicis *g* narrat, Orphei caput, Lesbo appulsum, vaticinari solere, ac Cyro etiam regi, cùm aliquos illud consultum Babylone misisset, respondisse hunc in modum: Τὰ ἐμὰ, ὦ Κῦρε, σά. *Mea, ô Cyre, tua.* Id Cyrum accepisse de locis; eoque ad incrementum imperii retulisse: oraculum autem locutum de sorte, similique vitæ exitu: quod ut Orpheo contigit à Threissis, sic Cyro à fœmina Scythica præcidendum esset caput. Siquid tale prædictum, quod minimè censeo, fraus fuerit humana, aut dæmoniaca. Nam ut Orpheus fuisset superstes, præscire ista nequiisset. Nunc inter Orphea, ac Cyrum, interjecti sunt anni sexcenti. Imò fortasse Thracius ille Orpheus nunquam fuit. Censuit id Aristoteles *h*, teste Tullio in primo de Natura Deorum: pluraque de hoc diximus lib. de Natura ac Constitutione Artis Poëticæ. De instrumentis loquelæ satis egimus: nunc de caussis, quæ naturam ejus constituunt, videamus.

b Lib. 2. Sophist. Elench.

c Impossibile.

d De rebus mirabilibus cap. 2.

e Ejusdem operis sive fragmenti cap. 3.

f Iuvenal. sat. 10.

g In Philolecte.

h In iis, quæ perierunt.

In loquela, ut in aliis arte factis, tum materiam spectamus, tum formam. Materia, & quasi corpus sermonis, est sonus, sive vox articulata. Forma, & quasi anima, est significatio. Significant autem voces articulatæ animi nostri conceptus: uti hi signa sunt rerum, quas animo concipimus. Si aliter res apprehendamus, quam se habent, error est intellectus. Sin secus oratione efferamus, ac animo concepimus, mendacium est. Nec refert, utrùm res se habeat, ut dicimus, modò se aliter habere existimemus. Ut si famulus, ignarus dominum per pseudothyrum exiisse, quò fallat creditorem, domi esse dominum neget. Si orationem cum re conferas, verum dixerit: sin cum mente, fuerit mentitus. Magis autem æstimanda est oratio ex conceptu, quàm re. Ad hoc enim sermo est inventus, ut ἀμέσως *a* eo mentem animi interpretemur. Quare pro mendace non esset habendus, si cum domi esse dominum putaret, id ingenuè dixisset; etsi sic oratio à re dissideret. Nigidius Figulus *b* putabat, huic difficultati satis occurri, distinguendo inter *mentiri*, & *mendacium dicere*. Sed qui dicit, quod sentit, propriè mendacium quidem dicit: at verè enunciat res falsò apprehensas. Quod & Cæsaris Scaligeri judicium est Exercitat. secundâ adversus Cardanum; ubi fusiùs de hoc disserit.

a Sine alterius interventu.

b Agellius lib. 11. cap. 11.

Significant voces conceptum animi, non naturâ, sed κατὰ συνθήκην, *ex instituto*: ut docet Aristoteles lib. περὶ ἑρμηνείας *c*. Imò fortasse nec Plato in Cratylo, cùm vocabula ait significationem habere naturalem, aliud voluit, quàm bonum ac peritum ὀνοματοθέτην *d* nomina rebus quibusque imponere, quæ naturis earum conveniant. Sic quidem Platonem, & Aristotelem, conciliant Ammonius, & Psellus. Ac hoc pacto vel maximè naturalis est ea lingua, quâ rebus vocabula dedit Adamus. Sed id quibusdam non sufficit; qui existimant *e*, *propterea quòd natura feratur ad unum, & cupiat omnes homines inter se consociare unius linguæ communione: manifestè apparere, unam aliquam linguam toti humano generi à natura integra & perfecta datam esse; quia desiderium naturale nullum frustra esset; ut docet Aristoteles I Ethic. cap. I.* Atqui summùm ex hoc argumento sequitur, naturam primævam, ac necdum peccato inquinatam, intendisse illud, ut una esset omnium hominum lingua. Una autem fuerit quoque, si una sit instituto. Admodum etiam est imbecille, quod ab iisdem *f* scribitur, *hominem ferri naturaliter ad linguam primam, & eam, quæ in æternum est mansura. Primam autem linguam eam esse, quâ homo omnium primò usus est, & postquam omnes aliæ extiterunt: eam autem esse Hebræam.* Sanè complura adversus hæc adducere possis. Theodoretus *g* enim Syram linguam credebat vetustissimam: idque quia origines vocabulorum *Adam*, *Cain*, *Abel*, *Noë*, propria sint linguæ Syriacæ. Nec dicere possumus cum Villalpando, sub lingua Syriaca etiam Hebræam complecti: nempe laxiori ejus vocabuli usu; de quo egimus, cùm alibi hoc opere, tum imprimis lib. II, cap. LV. Nam Theodoretus *h*, in hac ipsa quæstione, opponit linguam Syriam Hebrææ. Alii item linguam Chaldæam putant vetustissimam: indeque origines vocum Mosaicarum optimè omnium peti contendunt. Addunt quoque, pro hac sententia facere, quòd in Chaldæa conditum sit genus humanum, tum autem, quòd inde in Cananæam profectus sit pater credentium Abraham: ut priùs Chaldaicè sciverit, quam didicerit Cananæam. Nec enim Abraham Chaldaicè loqui docuit gentes Cananæas: sed peregrinus ipse, si intelligere, & intelligi vellet, coactus est linguam discere Cananæam. Ideo Isaiæ XIX, 18, cùm Euangelium Ægyptiis dicitur annunciandum sermone Cananæo: intelligenda est lingua, non quæ in Chaldæa obtinuit, quam posteri Abrahæ ante captivitatem Babylonicam nescivere; sed illa, quam hausere in Cananæa, vel saltem, quæ in Judæa erat tempore Christi, & Apostolorum: quæ Syra potiùs, quam Hebræa, dicebatur. Hac enim in Ægypto (de qua istic sermo) Euangelium Christi annunciarunt

c Cap. 2. sive de Nomine.

d Nominum impositorem.

e Keckermannus systematis Physici lib. 4. c. 8.

f Keckermannus ibid.

g Qu. 59. in Genesin.

h Loco proximè memorato.

runt B. Marcus, & alii, qui ab Apostolis eò missi erant. Nec propterea existimandum, eandem planè linguam fuisse Judæorum, & aliorum Cananææ incolarum. Nam B. Hieronymus, suo in Jesaiam commentario lib. VII, cap. XIX, vers. 18, contentus est dicere, *linguam Cananitidem, & Hebræam, esse confines*: & B. Augustinus in Joan. cap. XV, *Cognatæ*, inquit, *sunt linguæ, & vicinæ, Hebraica, Punica, & Syriaca.* Qui etsi Hebraicè, vel Syriacè, nesciret; nunquam tamen istud dixisset, nisi sic accepisset ab earum linguarum intelligentibus. Quare sic statuendum linguam Cananæam, & quâ utebantur Israëlitæ, solùm discrepasse dialecto: nempe sicut eâ differunt Hollandi inter se, vel iidem à Flandris; saltem non ampliùs, quàm Germani superiores ab illis, qui Belgicam incolunt. Hæc si placent, eadem fuerit lingua Hebræa, ac Cananæa: Hebræa autem dicta sit, quia ex Cananæorum monumentis non alia ad nos scripta pervenerint, quàm Hebræorum, hoc est, Abramidarum. Nec enim omnes Heberi filii dicti sunt *Hebræi*; sed solus Abraham cum posteris. Itaque nec controversia caret, quod ab Hebero, Abrahæ tritavo (nam sextâ ab eo generatione Abraham natus) Abrami-

a Lib. 16. de Civit. Dei, c. 11. b In Gen lib. 2. c. 7.

das nomen *Hebræorum* accepisse, putant Augustinus *a*, Eucherius *b*, & alii. Minimè enim absurda eorum est opinio, qui ajunt, ex eo esse nomen Hebræum, quòd Abraham ex locis trans Euphratem venisset in Palæstinam, ab עבר *trans*: juxta illud Josuæ XXIV: *Ego tuli patrem vestrum Abraham* מעבר *ex trans flumen.* Et LXX hinc Gen. XIV, 13, pro *Abraham Hebræo* legunt Ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, id est, *transitori.* Ac placuit hoc ἔτυμον quoque Theodoreto quæst. LX in Genes. Denique, ut lingua Hebræa omnium fuerit prima, (quando & B. Hie-

c In Sophoniam cap. 3. vers. 18.

ronymus *c* eam omnium linguarum matricem vocat) quomodo hinc solidè adstruas, eâdem nos usuros post hanc vitam? Multa enim tum variabunt; ipsa etiam formandæ vocis ratio. Ut alia mittam; nunc opus est, linguâ vibremus ac moderemur aëra. At in cælis non est futurus aër: nisi placeat dicere cum nonnullis, tantum cuique aëris in os à Deo inditum iri, ut hoc sufficiat ad vocem formandam. Cujusmodi assertiones, nullo fultas fundamento, faciliùs rejicias, quàm admittas. Præterea ut vel penes Adamum iterum esset futurum jus linguæ condendæ; caussam non video, cur necesse sit, eâdem iisdem ab eodem imponi nomina. Multa adeò in unius rei natura se offerunt animo, unde peti possit denominatio. Quod clariùs parebit unius rei varias consideranti appellationes, & in eâdem linguâ, & in diversis. Nihil igitur impedit, quo minùs Adamus tum alia rebus indat vocabula, naturam rerum æquè, vel magis, exprimentia. Quod si Deo ipsi visum erit, inspirare beatis omnibus alicujus linguæ notitiam: quis dubitet, linguam eam longè aptiùs omnia expressuram, quàm excogitare aliquam valeat ulla virtus finita?

Alia etiam hic quæstio exsurgit: si, ut dicebamus, sermo ab hominibus sit institutus; neque illi naturale insit quicquam: quomodo furore correpti linguis loquantur; quas nunquam didicerunt. Exemplum commemorat Michael Psellus dialogo de operatione dæmonum: ubi fuisse ait quandam linguâ loquentem Armeniorum, μηδὲ ποτε μηδ' εἰς ὄψιν ἀφιγμένην τούτοις, μὴ ὅτι θαλάμου καὶ περιβόλου εἰδυῖαν πλέον οὐδέν· *quæ nunquam venisset in eorum conspectum; nec ultra thalamum, & colum, sciret quicquam.* Jam & Petrus de Apono, qui Conciliator dicitur, simile adfert exemplum ad Aristotelis sectionis XXX,

d Cap. 10.

problem. 1: aliud item Pomponatius libro de Incantatione *d*: aliud Erasmus, & ex eo Cardanus in Encomio Medicinæ: aliud Fernelius lib. II de abditis rerum caussis. Est postremum hoc, de nobili Gallo Græcè loquenti in morbo, cùm ejus esset linguæ ignarus. Agnoscit idem Levinus Lemnius in secundo de occultis naturæ miraculis, cap. 21: sed caussam ejus petit à natura hominis. *Sunt*, inquit, *humores tam violenti, atque atroces, ut eorum fuligo in cerebrum delata (quod in meracissimo quoque vino, affluenter hausto, observamus) peregrinam linguam extorqueat.* Ac paullò pòst id penitiùs explicat; aitque, non absurdè statui à Platone *a*, nostrum scire haut aliud esse, quàm reminisci: mentem enim imbutam esse artibus, ante illarum usum: sed ut ignis, cineribus obrutus, foveri & exsuscitari postulat, quo resplendeat lumen: sic ingenitos nobis igniculos, mole corporis, & densis oppressos humoribus, aliquo indigere suscitabulo, quò veterum reminiscamur. Verùm, puto, si ad Literas sacras, & veteris Ecclesiæ canones, Lemnius attendisset: non eam amplexus esset sententiam, quam semper antiqui Patres improbarunt. Horum quippe opinio erat, quoties fraus abesit humana (nam sæpe hanc intervenire, experientiâ abunde compertum) dæmones eam scenam adornare. Sed enim, inquit Lemnius, *si à malis geniis perficeretur, non consilescerent morbi purgantibus medicamentis; nec iis, quæ somnum conciliant, discuterentur. Nunc his, & plerisque aliis, quibus abunde instructa est res medica, rite adhibitis, restitui illos videmus; atque ad consuetum loquendi usum, mentemque saniorem, reduci. Cum itaque serventissima sit humorum ebullitio, vehemens quoque sit spirituum agitatio: quæ voces quasdam inauditas, linguamque prius incognitam, extundit; non secus, quam ex contritu ac collisione silicis, emicantes, ignitasque scintillas elici videmus.* Verùm nihil his infirmius est. Utcunque enim, si medicamentis humor expurgetur melancholicus, continuò desinat vis sermone loquendi incognito: non propterea tamen humoris ea melancholici vis est, ut concitando spiritus, tum vitales, tum animales, tantum possit, ut linguâ loquamur, quam non didicimus. Potiùs dicendum, dæmonem, qui omnia penè poterat mente amente, (quippe ab humore atro adhuc obnubilatâ, nec magis sui compote, quàm in ebrius fieri solet) deserere hospitium vetus; quia videt se non posse, quod poterat prius. Neque enim spiritus; (quippe creaturæ, eoque finitæ potestatis) possunt, quæ volunt: sed solùm illa, quæ non exsuperant vim naturæ. Subjecto igitur idoneo iis opus est, ut personam hanc agant. Homo verò per se, ac sine dæmone, tale nihil potest. Nam excedit vires, ut aliquis, non dico verbum unum alterum casu promat linguæ, quam nesciat: sed ut perpetuum contexat sermonem, & ad quæque non præmeditata aptè respondeat linguâ citra ejus disciplinam. Quod si fiat, (nec id evenire, inficiari prorsus animus) à dæmone fieri putandum; qui in homine, non compote sui, sic regat instrumenta, ut exsequantur, non quæ homo, sed quæ ipse velit.

a In Menone: quem refellit Aristoteles Analyt. post. lib. 1. cap. 1. & 2.

Nemo autem facilè dixerit, quantum debeamus Deo pro beneficio hoc, quòd non ratione modò, sed oratione etiam, voluerit nos mutis præstare animantibus. Quàm misera enim, ac injucunda foret hominum vita, nisi alii aliis interpretaremur animum nostrum! Hoc cognoscere vel ex eo licet, quando adsumus, non dico mutis, surdisque; sed iis, qui loqui nesciant, nisi linguâ ignotâ. De quo sic B. Augustinus in XIX de Civit. Dei, cap. VII: *Quando*, inquit, *homines, quæ sentiunt, inter se communicare non possunt, propter solam linguarum diversitatem: nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ: ita ut libentiùs homo sit cum cane suo, quàm cum homine alieno.* Itaque voluit Deus, ut etiam cùm vires deficiunt, non deficeret sermo: ut non modò in multis videmus ægris; sed etiam in senibus; quibus fere nihil loquacius: unde & poëtæ fabulantur, Tithonum, ob longam senectam, tandem in cicadam, debile, sed vocale animal, esse conversum.

CAP. XLV.

Sermonis symbolum est scriptura: quæ ut in aliquo vincatur à sermone, in aliquibus tamen superat. Cur voluerit Deus Verbum suum scribi: & quantum nos firmet in veritate cælesti, quod idem nobis conservarit tam multos ex singulis seculis, qui Ecclesiam scriptis suis de-

docuerunt. Inventio literarum ad Deum relata ab Ægyptiis. Picturam, (quæ cælaturam etiam, sculpturamque continet) antiquiorem esse temporibus Iliacis; contrà quàm à Plinio proditum est. In quo pictura sermoni præcellat. Etiam manus homini esse pro lingua; quomodo loqui docet chironomice.

HÆc de sermone; cujus imago ac symbolum est scriptura, imò & pictura. Quamquam verò magis fere afficiant, quæ audimus, quàm quæ legimus: est tamen, ubi scriptura etiam sermonis vim exsuperet. Nam cùm oratio solùm fiat ad præsentes, eosque non longè dissitos: epistola est, quæ absentes præsentes facit. Hoc pacto igitur commercium cum toto habemus mundo. Imo, quod multò amplius, scriptura ad postfutura omnia secula transmittitur. Possunt quidem & res gestæ ore, quasi de manu in manum, tradi: sed non eâ fide, ob labilem hominum memoriam. Atque idem in artibus, & scientiis, locum habet. Nam sæpe nobis excellentis alicujus doctoris non est copia. Neque enim magni viri quotidie nascuntur: & ut nulla iis ætas careret, non quævis eos tellus habet: etiam paupertas, quæ soror esse bonæ mentis solet, adhæc valetudo infirmior, item bella, atque alia, impediunt sæpe, quo minùs ad tales suscipi possit peregrinatio. Hæc satis ostendunt, quantum Deo debeamus pro nobili hoc munere, sensa animi scribendo exprimendi. Ac magis hoc beneficium elucebit cogitantibus historiam, & præcepta, propheticis & apostolicis ad nos scriptis propagata. Nec enim dubium est, quin eò voluerit Deus à servis suis, Spiritu S. afflatis, illa, quorum notitia ad fidem & salutem nostram requiritur, scriptis consignari, ut doctrina tam necessaria ab oblivione, & corruptelis hominum, vindicaretur. Quemadmodum & ob humani intellectus in torquendis Scripturis proterviam, divina nobis providentia conservavit tot Ecclesiæ doctorum in ætatibus singulis monumenta, ut ne novitiis commentis nos pateremur ab simplici veritatis tramite abduci: sed in fidei fundamento constanter teneremus, quod ubique, & semper, & ab omnibus, creditum est.

Nationes caruere Scripturis, quæ omnibus sunt lucerna ambulantibus in viis Domini *a*. Et tamen alios propter usus, quos scribendi ars præstat, sic admirati sunt literarum inventionem, ut ejus rei gloriam tribuerint Deo; qui Ægyptiis Theuth. Fusè de hoc diximus lib. I de arte Grammatica, cap. IX. Multaque etiam alia eo libro exponimus, quæ ad naturam præstantiamque hujus artis pertineant. Ea inde peti malo, quàm ut me ipsum exscribendo onerem, & opus hoc sine caussa nimium procudam.

a Psal. 118. sive Heb. 119. vers. 104.

Nec sermone solùm res gestas pandimus, vel, quæcunque in oculos incurrunt, cujusmodi sint, significamus: sed eadem quoque facit pictura: ut & ipsa (prout τὴν γραφικὴν *b* Socrates describebat) sit εἰκασία τῶν ὁρωμένων, *imitatio sive repræsentatio eorum, quæ videntur.* Quamquam verò Iliacis temporibus necdum fuisse picturam, à Plinio *c* traditum sit: facilè tamen hæc sententia refellitur eò, quòd Homerus *d* narrat, ut Vulcanus in Achillis clypeo artificiosè cælârit cælum, sidera, & terras. Uti & iis, quæ de cælatura clypei Herculei Hesiodus cecinit. Quamquam dixeris fortasse, à poëtis hæc esse conficta pro ratione temporum suorum, non heroum Iliacorum: quomodo & Maro *e* triremes tribuit Trojanis, quas non uno post seculo demum reperit Aminocles Corinthius. Pluriaque id genus apud eundem, & alios, legas; ut ostensum nobis Oratoriarum Institutionum lib. v, cap. IX, sect. VII: item in primo de Re Poëtica, quo loco de poëtarum erroribus disserimus. Verùm ut ista alicujus sint momenti: nihil obducere liceat Mosi; qui seculis tribus claruit ante bellum Trojanum. Divinus hic legislator refert, qualis cælatura ac sculptura requiratur in arca Domini exstruenda. Ac artifices etiam ab eo memorantur Beseleel, & Ooliab *f*. Imò Seruch, Abrahami avus, ut Cedrenus narrat, πρῶτος οὗτος τοὺς πράξαντάς τι ἀνδρεῖον ἀρετῆς καὶ μνήμης ἄξιον, ἀνδριᾶσι στηλῶν ἐτίμησε· *primus eos, qui memorabile aliquid ex virtute egissent, statuâ honoravit.* Quæ hausit ex Chronico Eusebii, & Epiphanii panarii lib. I. Juxta quos etiam Thara, parens Abrahami fuit πηλουργὸς καὶ πλάστης· *imaginum ex luto fictor*: Abraham item εἴδωλα τοῦ πατρὸς ἐκαυσε. *patris sui Deos accendit.* Ut omnino tum fuerint imagines, ac simulachra. Quomodo autem hæc ars creverit apud Græcos, longum esset referre. Plinium de eo potiùs vide duodecim primis capitibus libri XXXV.

b Picturam.

c Lib. 35. cap...

d Iliad. Σ, vers. 483. & seqq.

e Lib. 5. Æn. vers. 119. & 120. ubi Maro, triplici versu: & ad hoc Servius: Omnes enim triremes fuerunt.

f Exod. 36. 1.

Quod de scriptura diximus, eam in hoc vincere sermonem, quòd absentes facit præsentes: id hîc quoque locum habet. Nam & pictura faciem hominum, rerumque, in terris longè dissitis repræsentat. Innumera quoque sunt, quæ nullus orator, longo etiam sermone, commodè expresserit. Pictor verò sic penicillo suo ea oculis subjiciet, ut uno adspectu omnia & meliùs videas, & certiùs dijudices. Naturam autem, & præstantiam hujus artis fusè eruditeque tribus de Pictura veterum libris descripsit nobilissimus vir, atque affinis mihi conjunctissimus, Franciscus Junius, Francisci Fil.

Præterea sermonis etiam vices supplent gestus, præsertim manus: unde Lucianus περὶ ὀρχήσεως: Ἀκούω ἄνθρωπε, ἃ ποιεῖς, οὐχ ὁρῶ μόνον· ἀλλά μοι δοκεῖς ταῖς χερσὶν αὐταῖς λαλεῖν· *Audio, homo, quæ facis, non video solùm; sed videris mihi manibus ipsis loqui.* Eandem χειρονόμων artem signat apud Terentianum Petronius Arbiter:

> *Tinctus colore noctis,*
> *Manu puer loquaci,*
> *Ægyptius choreutes.*

Sic legere malim, quàm cum Scaligero, *choraules.* Propiùs enim accedit ad *choreutes*; quod in libris est veteribus. Porrò χορευτὴς idem hîc ac ὀρχηστής, qui & χειρονόμος, ac pantomimus *a*. Plura de his diximus lib. de Natura ac Constit. Rhetorices cap. IX, & Oratoriarum Institut. lib. VI, cap. XI, sect. IV. Atque hæc tum de oratione, symbolo conceptuum nostrorum; tum de triplici orationis symbolo; scripturâ, picturâ, & chironomice.

a Lucianus de Saltatione: Οἱ Ἰταλιῶται τὸν ὀρχηστὴν παντόμιμον καλοῦσιν.

CAP. XLVI.

A sermone acceditur ad risum. Opinio eorum, qui arbitrantur, non esse ridendum homini Christiano: hujus enim vitæ officium esse fletum: sed risum esse beneficium alterius vitæ. Risum non esse naturâ malum, è Scripturis, & Natura, ostenditur. De pressiori significatione risus, quatenus fit ob aliquid turpe, nec tamen valde noxium, ac præterea novum. Cur alii aliis ad risum sint propensiores. De risus sede variorum sententiæ excussæ. Risum esse motum involuntarium. Cachinnus unde proveniat. Amati Lusitani de sede risus opinio rejecta. Cur splen risus organum statui soleat. Cur stulti ad risum adeò sint propensi. De risu impropriè dicto: qualis est, cùm ridentes moriuntur, quibus vulneratum est septum transversum, aut qui comedunt herbam Sardoam. An quod infantes quandoque moribundi rident, obtingat ex conspectu angelico.

PRæter affectiones, quas diximus, duæ sunt aliæ, item hominis propriæ, risus, & fletus; ille hilaritatis, hic mœroris index. Quamquam ambo quandoque concurrunt: ut si quid sit luctuosè ridiculum, vel ridiculè luctuosum. Cujus generis innumera se offerunt in vanis seculi rebus: ut eas non minùs ridere possit aliquis Democritus Christianus, quàm flere Christianus quispiam Heraclitus.

Non defuere tamen, qui risum existiment vix convenire homini Christiano. Unde & sororem suam ab eo, quod abstineret illo, laudat Gregorius Nazianzenus orat. XI *b*:

b Pag. 181. edit. Morell. an. 1609. Sed non 11. verum nona est oratio in editione Frobeniana anno 1531,

 Τίς

Τίς δὲ τοσοῦτον γέλωτος κατεγέλασεν; ὡς μέγα δοκεῖν ἐκείνῃ καὶ σεμνὴ μειδίαματος· *Quæ risum ita irrisit? adeò ut magnum quiddam ei videretur, si vel parumper fuisset ad risum commota.* Nec tamen simpliciter dicitur non risisse; sed solùm subrisisse, & id rarò. At, inquiunt, ipsius est Salomonis Eccles. 2, 2: *Risum reputavi errorem, & gaudio dixi, Quid frustra deciperis?* ut habet editio vulgata. Propiùs ad Hebræa accedit hæc tralatio: *De risu dixi, Insanis: & de lætitia, Quid hoc facit?* Id est, *Qui risui indulgent, insaniunt: nihil boni lætitia adfert.*

Sed quod Salomonis vel Sirachidæ potiùs, locum attinet, de eo sic Salonius Viennensis in Galliis episcopus: *Non reprehendit Salomon risum naturalem, id est, modestum, & honestum: unde alibi a dicit, Vir bonus tacitus ridebit: sed risum dissolutum & immoderatum, atque perstrepentem. Talis nempe risus vocatur cachinnus. Similiter non spiritudle, sed temporale gaudium vocat deceptionem. Illi verò, qui præterita mala sua non plangunt, neque intelligunt ruinam peccatorum suorum; & cachinnant, & gaudent in rebus temporalibus, quia nova & brevia, putant esse bona perpetua, & ideirco, suavitate præsentis vitæ decepti, quotidie hujus seculi errore vexantur.* Satis significat, decipi homines istos mundanis rebus immersos, qui nunquam cogitant de peccatis suis, nedum ea deplorent; semper autem propter vana hæc & caduca risum tollunt, gaudioque exultant. Naturalem verò risum, qui ex honesta hilaritate provenit, non damnat. At, ajunt, flevisse quidem legimus Christum, cum Lazarum esset suscitaturus b: item cum Hierosolymam intueretur post annos XL. perituram c: imo & in cruce cum clamore valido lachrymas emisit d. At risisse nusquam legimus: ut observat Chrysostomus homil. VI in Matthæum e: Τοῦτον μὲν πολλάκις ἐστὶν ἰδεῖν αὐτὸν δακρύοντα, γελῶντα δὲ οὐδαμοῦ· *Flentem quidem sæpe est videre, ridentem nunquam.* Similiter, præter alios, S. Augustinus, vel alius potiùs, serm. XXXV de Sanctis f, & Salvianus Massiliensis lib. VI de Gubernatione Dei g: *Tale nobis Christus reliquit exemplum; quem flevisse legimus, risisse non legimus.* Sed enim Christus an riserit, nihil scire interfuit nostra. Illud verò referebat scire, quàm misericordem haberemus Dominum: qui propter nos miseros peccatores è cælis descenderit, formâ servi adsumtâ, humiliando se, ut nos exaltaret, passioneque ac morte suâ expiaret peccata nostra.

a Sirachides Eccles. 21. 23. Ubi tamen vulgato, vir sapiens vix tacitè ridebit.
b Joan. 11. 35.
c Luc. 19. 40.
d Ad Hebr. 5. 7.
e Etonensis edit. pag. 41. sive Commeliniana p. 59.
f Tom. 10. col. 1238. edit. Basil. an. 1556
g Pag. 206. edit. Rittershus.

Et profectò non pauca ex Scripturis adferre est, quæ doceant, risum naturâ suâ malum non esse. Nam eadem ratio est in honestis lætitiæ signis: manibus autem plaudere, & exultare jubet Deus; ut videre est Psalm. XLVI h, 2. Præterea si risus esset naturâ vitiosus, non ipsi eum Deo sacra tribueret Scriptura: ut Psalm. II, 4, & XLVII, 2; item Proverb. I, 26 &c. Ad hæc Luc. VI, 21 ait Christus: *Beati, qui fletis nunc, quia ridebitis.* Quem locum imprimis in animo habuit B. Sabina; cùm rogata à Smymensi æditituo, & satellitibus, cur rideret, respondit i: *Ita Deo placet. Christiani enim sumus, & fide quæ sunt in Christum firmâ, atque constanti, risu ridebunt perpetuo.* Nempe attendit ad hoc, quòd Christianorum hilaritas post hanc vitam erit perpetua: in hac autem eo sit major, quò fides firmior. Ac similiter Christi verba cepit B. Basilius homiliâ de gratiarum actione k: Γέλωτα λέγει, οὐ τὸν διὰ τῶν παρειῶν ἐκπίπτοντα ψόφον ἐν τῷ τοῦ αἵματος ἀναβρασμῷ, ἀλλὰ τὴν ἄκρατον καὶ ἀμιγῆ παντὸς σκυθρωποῦ ἱλαρότητα. *Risum dicit, non cachinnum, hoc est, sonum exeuntem ex genis, effervescentiâ sanguinis: sed hilaritatem sinceram, & à qua prorsus absit vultus tetricus ac mæstus.* Videmus, non damnare vultum compositum ad risum; neque item risum omnem: sed effusum cachinnum, risumque immodicum; qui levitatis habetur argumentum, ac virum dedecet gravem, magnæque auctoritatis, imprimis Christianum. Quid multis opus? τὸ γελαστικὸν l est proprietas humanæ naturæ; ut Porphyrio quoque traditum in Isagoge. At Deus, qui naturæ est auctor, nullius est mali caussa. Etiam joci & risus pertinent ad εὐτραπελίαν a: quæ est virtus ὁμιλητικὴ b, ut Aristoteles docet lib. IV Nicomach. cap. VIII, & paraphrastes ejus Græcus. Spiritualis verò gratia non tollit virtutes morales; sed eas dirigit, ac perficit. Præterea quis ignorat, quot, & quantis difficultatibus involvatur genus humanum! quibus ferendis simus impares, nisi interdum discutiatur tristitia jocis, & aliis rebus amœnis. Nemo nescit pervulgatum illud Phædræ ad Hippolytum c:

h Sive Hebr. 47.
i In actis Pionii apud Metaphrasten die 1 Feb.
k Pag. 360. edit. Paris. Bonnii.
l Ridendi facultas.
a Urbanitatem.
b Dextro conversationi.
c Ovid. epist. Phædræ.

Quod caret alternâ requie durabile non est:
Hæc revocat vires, fessaque membra levat.

Nempe risus & hilaritas, si modum teneat, calorem excitat nativum, spiritum reddit puriorem ac vegetiorem; eoque principes corporis facultates corroborat, sanguinem reddit meliorem, ingenium quoque acuit, atque ad omnia vitæ officia hominem reddit magis idoneum.

Atque hæc dicta sunto de risu laxè accepto: hoc est, quolibet musculorum motu circa os, qui ex hilaritate animi contingat. Quod autem de motu isto dixi, id meliùs intelligetur ex iis, quæ deinceps exponam de risu presliùs sumto.

Aristoteli enim, & aliis, plurimùm risus objectum est ridiculum, sive turpitudo minimè noxia, eaque nova, & admirationem ciens. Ut turpe sit sine læsione, is, quem dixi, Aristoteles requirit libro de re Poëtica. Veluti, si senex facie, & cruribus distortis, ad tibiam saltet. Sed læsio abesse debet; ut siquis vultum fœdè distorqueat, quia miserè vulneratus. Nam hæc res dolorem homini adfert non inhumano. Requiritur etiam, novum ut sit, unde admiratio: quæ desinit, siquid novum esse desierit. De admiratione tamen nec Aristoteles opere memorato, nec Tullius in disputatione de ridiculis, quæ est in II de Oratore, dicendum aliquid putavit.

Caussa hujusmodi risus est species apprehensa rei citra læsionem turpis, novæ item, & admirationem parientis. Hinc liquet, cur apud amicos difficiliùs risum contineamus: ut ait Aristoteles problematum sect. XXVIII, quæst. VIII. Nam & benevolentia hilaritatem parit, & apud amicos ridicula quæque promere vix veremur. Liquet etiam, cur solus homo rideat. Solus enim intelligit, quid ridiculum sit. Qui verò hoc judicio non pollent, hi quoque vel exigui sunt risus, vel nimii. Itaque stolidi sunt admodum propensi ad risum. Nec enim res discernere valent. Idem dixero de insanis plerisque. Sed hoc pleniùs mox explicabo.

Ab judicio illo animus voluptate afficitur: unde provenit spirituus, ac caloris nativi agitatio. Quoque homo calore magis abundat, eò impensiùs ridet. Hoc liquet ex sanguineis, & biliosis. Ac contrà se res habet in melancholicis, & phlegmaticis. Estque à caloris illâ, & spirituum agitatione eorundem spirituum resolutio. Itaque multi, præ risu vehementi, ita viribus deficiunt, ut neque pedibus suis consistere valeant. Ab eadem caloris & spirituum effusione dilatatur cor. Unde & Aristoteles sedem risus in corde statuit, ac cum eo Michael Ephesius, III de partibus animalium, cap. X. Ad motum cordis quoque movetur diaphragma, sive septum transversum; quod Græci etiam φρένας vocant; non quasi ea sit sapientiæ sedes; sed quoniam, ob cordis propinquitatem, pro istis bene maleve affectis, etiam mens vel bene se habeat, vel laboret. Quam ejus nominis rationem Hippocrates d quoque, & Aristoteles e, adducunt. Septum autem transversum etiam sedem risus statuit Plinius lib. XI, cap. XXXVII, *Præcordia*, inquit, *appellant quia cordi prætenduntur, quod Græci appellaverunt φρένας. Huic membranæ certè refertur accepta subtilitas mentis: ideo nulla est ei caro, sed nervosa exilitas. In eâdem præcipua hilaritatis sedes; quod titillatu maximè intelligitur alarum, ad quas subit, non alibi tenuiore cute humanâ, ideo scabendi dulcedine ibi proximâ.*

d Prope finem libri de sacro morbo.
e Lib. 3. de partibus animal. cap. 10.

Præ-

Præterea ad cordis, & septi transversi dilationem, commoventur musculi circa oris latera; quibus rictus ille fit ad spiritum effundendum. Estque omnis iste motus involuntarius; ut qui apprehensione fiat speciei ridiculæ, voluntate neutiquam motum eum imperante. Cujusmodi *ἀκούσιον κίνησιν*, sive *motum involuntarium*, ex Aristotele cognoscimus lib. de motu animalium cap. ult. Idem arguit, quòd sæpe cùm risum volumus continere, non possimus: atque adeo, cùm magnam vim fecimus virtuti retentrici, solvamur in cachinnum, spiritu ob musculorum distentionem omnino exitum quærente. Id Aristoteles quoque observat lib. VII Nicomachiorum, cap. VIII: ubi id Xenophanto contigisse ait. Imò nec risus desinit, quando volumus; sed durat, quamdiu ridiculi species animo obversatur. Uti verò cor, & septum transversum, sedem risus interiorem: ita partes circa buccas, ubi spiritus gestit in proscenium procurrere, exteriorem dicere risus sedem possimus. Amati verò Lusitani opinionem probare haut satis possum: qui lib. VII Medicinalium Curationum, quartâ & vigesimâ Curatione, sedem ejus facit cerebrum; novè prorsus, nec verè; ut ex iis liquet, quæ diximus. Nec desunt, qui splenem potiùs sedem ejus arbitrentur. Quæ opinio licet falsa, ex vero tamen originem traxit. Splen enim sedes est humoris melancholici: eoque si magnus sit splen, & bellè attrahat humorem melancholicum, nec patiatur per universum corpus diffundi; homines solent ad risum propendêre: uti etiam attigimus hujus libri cap. XXI. Atque idem jam olim monitum Alexandro Aphrodisiensi problem. lib. I, quæst. CXXXVI. Imò inde etiam liquet, cur, ut diximus, stulti crebrò adeò rideant. Nam atra bilis non est iis bene temperata: quæ res facit, ut nec spiritus animalis sit, qualem oporteret, hoc est, stabilis, ac fixus; ac proinde nec species ei satis imprimatur; rebusque parùm pensiculatis, magnus sit judicii defectus, in discernendis iis, quæ proprium esse risus objectum dicebamus. Et hæc de risu propriè dicto: de quo & egimus Oratoriarum Institutionum lib. III, cap. V, sect. XII: ac aliquid dicendum erit in affectionibus relatis in Deos. Nam & risus Spartanis, ac Hypatensibus Thessalis, pro Deo colebatur; ut tum dicetur.

Impropriè autem sic vocatur, qui ex titillatione provenit, siquem sub alis, vel præcordiis, attrectemus: ut etiam apud Aristotelem est Problematum sect. XXXV, quæst. VIII. Quo pacto calor inducitur; unde motus cordis, & septi transversi, & musculorum circa buccas. Ac eo magis titillatio hæc efficit in homine quòd is cutis sit tenuissimæ. Mirandum verò, etiam risum hunc gigni, siquis sit vulneratus in septo transverso: ut testis est Aristoteles in III de partibus animalium, cap. X. Plinius quoque lib. XI, cap. XXXVII, cùm dixisset, nusquam subtiliorem esse cutim ac sensum, quàm membranis, quæ cordi prætenduntur: subjungit, *Ob hoc in præliis, gladiatorumque spectaculis, mortem cum risu trajecta præcordia attulerunt.* Similiter impropriè risus est morientium esu herbæ Sardoæ. Labra enim contrahunt ridentium instar, cum intus discrucientur: de quo Dioscorides in VI. Imò in aliis etiam animam jamjam acturis speciem cam risus ex contractis buccarum musculis observare est: præsertim infantulis lento obeuntibus morbo: uti in propriis etiam liberis comperi. Hujusmodi quando simpliciores conspiciunt, pro vero infantis risu habent, atque eum ex lætissimo angeli conspectu, qui ad excipiendam animulam se sistat, provenire arbitrantur. In quo licet dissentiam, nolim tamen laborare in errore innoxio tristibus matribus eximendo: præsertim quando & solatioli aliquid inde percipiunt; & verissimum sit, angelos adstare paratos ad animam in beatas sedes deferendam: utcumque nimis debile videatur argumentum vultus risum referentis; unde hoc à bonis feminis colligitur.

CAP. XLVII.

Fletum esse hominis proprium, nec rationis expertibus, nisi impropriè, tribui: uti equis à Plinio. Objectum fletus per se est res tristis: nec qualibet tamen, sed ea solùm, quæ atrox non sit. Aristotelis error, de Amasi referentis, quod Psammenito evênit. Utrùm, quibus lachrymæ excidunt, si memoria defuncti refricetur amici, magis fleant gaudio, ob jucundam priorum temporum memoriam; ut Seneca putavit: an dolore, quia sodalem tam gratum amiserint. Cur flêrit Philadelphus, visâ tralatione LXX interpretum. Caussam fletus esse rei tristis speciem animo receptam, unde sit cordis, ac spiritus compressio: uti hinc coarctatio vasorum cerebri, & fumi vaporisque, qui eò adscenderat e corde, in aquam conversio: ac denique è cerebri vasis in oculorum glandulas destillatio, & ex iis expressio. Unde fit, quod homines tam diu lachrymis sufficiant. Quibus de caussis alii aliis sint ad fletum proniores. Sprengerus, & alii, refelluntur; qui, si accusata magicarum artium non lachrymentur, certum id ejus criminis argumentum esse contendunt. Pluscula ex Bodino allata, quibus pateat, crudelo fore, atque impium, si ex ejus doctrina exerceatur judicium adversus magiæ accusatas. Non solum temperamentum esse in caussa, cur quis non lachrymetur; sed etiam quia atrox sit malum, in quod inciderit. De γυναικοδάκρυοι obiter. Fletum etiam interdum voluptatem adferre: sed præcipuè, si defleamus peccata nostra. Prodesse sæpius fletum, quia absque eo præcordia magis æstuant dolore. Quantum pœnitentium lachrymæ valeant apud Deum. Majoris esse laudis in Sacerdote, lachrymas ciere, quam plausum consequi. De lachrymis impropriè dictis: quales ex lippitudine, aut vento, aut Solis intuitu. Quæ lachryma calida, quæ frigida, & caussa discriminis.

HÆc fere sunt, quæ de risu dicere habui: deinceps ad fletum transeamus; qui & ipse hominis proprius est. Itidem enim provenit à mentis judicio, cujus is index. Quare non accessero Plinio sic scribenti lib. VIII, cap. XLII: *Equi præsagiunt pugnam, & amissos lugent dominos, lachrymasque interdum desiderio fundunt.* Nam *ἀκούσιοι* a planè hæ *lachrymæ* dicuntur: de quo vocis ejus usu postea loquar. Quod autem Maro IX Æn. equum Pallantis inducit lachrymantem, & ora grandibus humectantem guttis: id ad popularem magis sensum confinxit poëta, quàm convenienter naturæ. Utcunque enim mutis etiam animantibus (quod in canibus, domestico animali, crebrò videmus) stillent oculi: non tamen is fletus dicendus: imo nec in hominibus semper, præcipuè in lippis, hoc vocabuli habet locum. Crocodilos aliquis dixerit flere, quia lachrymæ eorum abiere in proverbium. Sed est hoc de lachrymis fictis, non veris: nec satis constat, ecquid veri subsit fabellæ de lachrymis crocodili simulatis.

a *Impropriè.*

Objectum fletus aliud est per se, aliud per accidens. Per se est res tristis: ut obitus conjugis, vel filii dilecti. Per accidens etiam res læta, ut postea exponam. Nec quælibet tristitia lachrymas ciere idonea est. Nam siquid non solùm triste sit, sed etiam atrox: sic stupent rigentque membra, ut nec lachrymula exeat. Notum de Psammenito, rege Ægyptio, ut cùm amicum videret mendicantem, non continuerit lachrymas; licet nullam emisisset, cùm magis misera conspiceret in liberis. Cujus ipse hanc caussam victori adferebat Cambysi, quòd unum miserabile esset, alterum atrox. Hoc contigit Olympiadis LXIII. anno IV. Ut satis sit manifestus Aristotelis error, quando in secundo Rhetoricorum hoc narrat de Amasi; sive memoriæ lapsu, sive alios secutus, quos memoria fefellerit. Omnino enim priori quidem anno Amasis est defunctus: eo autem, quo dixi, capta est Ægyptus, regnante Amasis filio: ut ex Herodoti Thalia constat. Qui Aristotelem

ab-

ab omni errore immunem putant, (æquè ridiculè, ac qui de Marone illud imperitè somniant) hi ajunt Herodotum ex Aristotele corrigendum: in quo ab nonnullis Aristotelis interpretibus etiam deceptum video, (ut de Keckermanno *a* taceam) Philippum Camerarium in Succisivis lib. 1, cap. xxix.

a Systematis Physici lib. 4. cap. 8.

Interdum autem hinc est tristitia, inde lætitia. Itaque Seneca epist. xcix *b*, cùm egisset de lachrymis ex mœrore mero obortis, subjungit: *Hæ lachrymæ per illisionem cadunt, nolentibus nobis. Aliæ sunt, quibus exitum damus, cùm memoria eorum, quos amisimus, retractatur. Et inest quiddam dulce tristitiæ, cum occurrunt sermones eorum jucundi, conservatio hilaris, officiosa pietas: tunc oculi in gaudio relaxantur.* Censeo tamen, tum quoque lachrymas provenire magis ex dolore, quòd talem amiseris; quàm gaudio, ex memoria veteris voluptatis. Ac simile est, si videas fratrem, vel amicum, patriæ, & amicis redditum, post longam, & miseram captivitatem: ubi quin fletus præcipuè obtingat ex recordatione prioris fortunæ, ambiguum non est. Et fortasse hoc etiam locum habuit, cùm Ptolemæus Philadelphus, ut apud Fl. Josephum *c* legere est, lachrymaret, sacras videns Scripturas, eâ redditas linguâ, quam ipse, & Græcorum alii, intelligerent. Nam cur non potuerit dolere, quòd & ipse, & Græci, tam diu tanto caruissent thesauro?

b Al. 100.

c Lib. 12. Antiq. Jud. cap. 2.

Interim etiam, ubi merum est gaudium, lachrymæ provocantur. Uti enim tristia lachrymas cient, meatibus sic constrictis, ut lachrymæ exprimantur, velut è spongia: sic lachrymæ erumpunt præ gaudio, meatibus ita laxatis, ut intra vasa sua non contineat se humor. Quam rationem adducit Alexander Aphrodis. in problematis sect. 1, particula xxix.

Caussa fletus propriè dicti est receptio speciei animo tristitiam adferentis. Hinc enim illa cordis, & spiritus, compressio. Quam rationem etiam adducit B. Basilius homiliâ de gratiarum actione *d*: Δάκρυον ἐκ πληγῆς τινὸς, τῆς προσβολῆς τοῦ ἀβουλήτου, τὴν ψυχὴν τύψαντος καὶ συστείλαντος καταθλιβομένου τοῦ περικαρδίου πνεύματος ἀποτίκτεσθαι πέφυκεν· *Lachrymæ exoriri solent ex impetu quodam, & impressione minus prævisa, ac si illata esset plaga, qua percelleretur anima, & contraheretur, compresso & coarctato spiritu circa cor.* Ex consensu autem cordis, & cerebri, etiam vasa hujus coarctantur. Vapores igitur, qui fumigantes mœrentis cor obsidebant, in cerebrum delati, frigore ejus, & vasorum compressione, in aquam immutantur: quæ cùm alias in corporis partes, tum etiam derivantur versus glandulas, angulos oculorum occupantes. Quod idem Basilius *e* paullo post verba memorata exponit. Hæ glandulæ priùs ex oculis destillant humorem, quem habent ex tertiæ concoctionis excremento. Sed, eo exhausto, imbibunt humorem proximum è cerebro defluentem, ac pariter eundem exsudant. Quæ humoris copia est caussa, cur tam longo tempore sufficiant homines in lachrymas.

d Pag. 359. edit. Paris. Somn.

e Pag. 361.

Nec tamen existimandum, pariter omnes ad lachrymas esse propensos. Nam quis nescit, faciliùs flere pueros, feminas, & his similiores viros? Omnino enim, quibus mollior animus, magis dolent, eoque faciliùs plorant. At aliter animati sunt homines cordati, qui incertum sciunt rerum humanarum. Temperamentum etiam valet plurimùm. Nam melancholicis, quia frigidi sunt, ac sicci, sæpe ægrè adeò lachrymas, quàm ex pumice elicias aquam. Unde videre est, quàm imbecilli argumento, ante hos annos centum & quinquaginta, Jacobus Sprengerus, in suo Maleficarum Malleo, pro certo habuerit magarum, sive lamiarum indicio, siquæ feminæ magiæ accusatæ, inque judicium productæ, lachrymas non emitterent. Quasi aliud inde summùm colligi possit, quàm esse eas temperamenti frigidi, & sicci. Quàm autem miserè erit mulieribus, si quæcunque eo fuerint temperamento, propterea existimandæ sint renunciasse Christo, & cum Satana habere commercium! Atrox id crimen, & flammis dignum: sed de quo non debeat pronunciari ex tam fallaci indicio. Ut enim verum esset, omnes sagas esse melancholicas: non eo, quotquot sunt melancholicæ, etiam fuerint sagæ. Horret animus, cùm cogito, viros quandoque non malos, sed valde simplices, ficulno hoc argumento innixos, inter noxias etiam, innocentes non paucas adjudicare vivicomburio. Et tamen Sprengerum, & alios, hac parte, sequi non dubitavit Joannes Bodinus, in opere inconsideratissimo, quod Δαιμονολογίαν inscripsit, lib. iv, cap. 1; ubi & alia in hoc argumento multa adeò peccat. Non abs re fuerit, si id planum omnibus fiat. Sic autem scribit: *Exploratum illud est, nunquam lachrymari sagas: præsumtio validissima, quia femina tempestive, & intempestive, lachrymas & suspiria jaculatur.* Et postea: *Si nihil fateantur, mutandæ vestes, & pilus omnis abradendus: ita ad interrogationem veniendum: sin probationis aliquid, aut violentæ præsumtiones habebuntur, adhibendus equuleus. quod olim Domitianus Imperator Apollonio Tyaneo fecisse apud Philostratum Lemnium* a *legitur, eum nudari planè, & abradi jubens.* Et postea: *Si fateri abnuat, utile erit, persuaderi ipsum à sociis criminis accusatum esse, licet tale nihil fuerit cogitatum. Sic fortasse ulciscendi animo par pari referet. Hæc omnia licent divino, & humano jure: quicquid Augustinus in libro de Mendacio, & Aquinas, sentiant; in octo mendacii generibus, quæ exponunt copiose, abstinendum esse.* Idem cap. 11: *Antiquatâ majorum normâ, reum absolventium, nisi clara planè, integraque extaret probatio.* Et postea: *In criminibus adeò abstrusis præsumtio, & conjecturalis probatio, sufficit; non quidem ad judicium mortis ferendum; sed ad quaslibet alias pœnas, exceptâ morte, irrogandas.* Et aliquanto pòst: *In hoc horrendo, & tam abstruso crimine, ut ad quæstionem rapiatur reus, sufficit unius testimonium, qui nullius infamiæ fuerit notatus. Damnatus & infamis testis ad testimonium dicendum admittitur. In hac certe caussa opus est mulieribus haberi fidem, quamvis sint infames ex facto: aut etiam ignominiosæ, cujusmodi mulier impudica est.* Ac postea: *Ab affinibus ejusdem criminis sufficienter probari judicatur, nisi capitalis est inimicus, qui dicit testimonium.* Nec multo pòst: *In tam horrendo crimine nihil necesse est religiose hærere quemquam regulis procedendi refellendorum, recipiendorumve testium, ordinariis.* Ac post pauca ait hic, *regulis juris constringi non oportere; sed potiùs legitimè ex jure agi, si ordo juris omittatur. Itaque testis, qui non citatus sese obtulerit, ut contra magum dicat testimonium, audiri debet; licet aliis in caussis admitti non sit legitimum.* Nec aliena ab his sunt, quæ dicit cap. iii. Idem cap. iv: *Dicitur, vocem populi negligendam esse, eamque vanam existimari* b. *Sed in Magorum caussa vix fieri potest, ut vox popularis erret.* Denique post multa dicere non veretur: *Hujus execrandi criminis judicium extra ordinem oportet fieri, diversâ à criminibus cæteris ratione: in quo siquis ordinem juris, forensesque formulas, observare voluerit, jus divinum & humanum planè pervertit.* Hæc pluribus sum prosecutus, ut appareat, non atramento, sed sanguine, præsertim adversus imbecillem sexum, maximè deformes, & melancholicas, opus id scriptum videri. Planè, ut dixi, non ii sumus, qui negemus, eas extremo esse afficiendas supplicio, quæ Deo renunciantes pactum inierint cum dæmone. Sed istam cum Bodino si insistamus viam, plures perituræ sunt innocentes, subinde etiam judicibus ipsis longè sanctiores. Longum esset insistere singulis, quæ inconsideratè adeò, ut nihil graviùs, hoc est, veriùs, dicam, ab eo scripta esse jam vidimus. Nunc suffecerit nobis, quod non lachrymari in judicio manifestum sagarum esse judicium ait. In quo, quos sequatur, ostendunt illa ejusdem libri cap. iv: *Si non fleverit Saga, præsumtionem Paulus Grillandus, & Inquisitores sui, quorum operâ crematæ fuerunt innumeræ, annotant esse valentissimam.* Nobis contrà in melancholicis, quales præter sagas plurimæ, judicium hoc prorsum invalidum esse, per

a Lib. 7. de vita Apollonii, cap. 14: ubi tamen de denudatione nihil legas; sed solum, ut Domitianus capillos & barbam ei detonderi, ac præterea illum jusserit vinciri.

b L. decurionum. Cod. de pœnis.

est

est manifestum. Adde quòd fieri queat, ut interdum, etiam non melancholicæ, eæque Dei metuentissimæ, sui & familiæ honoris studiosæ, tam infame mortis genus exhorrescentes, nec lachrymulam unam possint emittere. Nam mala atrocia ejus sunt naturæ, ut sic rigescat homo, & obstupescat, ut flere prorsus nequeat. Quod ex adducto antea Psammeniti exemplo liquet. Et Andromaches est in Senecæ Troadibus:

—— Levia perpessæ sumus,
Si flenda patimur. ——

Æquè infirmum est indicium γυναικολύσιας, sive
a Divinatione ex aquis. purgationis per aquam frigidam: quod petitum ex gentilium ὑδρομαντείᾳ *a*. Sed de isto non est hujus loci agere. Et Bodinus ipse hoc argumentum rejicit: ac à Leidensi, Marpurgensi, & aliis est Academiis damnatum; solidè etiam refutatum à Conrado ab Anten, Jurisconsulto Lubecensi.

Nec ob ridendi modò, sed lachrymandi quoque, facultatem, Deo debitores sumus. Nam & lachrymæ animum
b 1 Trist. el. 3. oblectant; secundùm illud poëtæ Sulmonensis *b*:

—— Est quædam flere voluptas.

Sed imprimis id locum habet in lachrymis pœnitentiæ ac confessionis. De quibus B. Augustinus in Psal. CXXVII: *Nisi haberet aliquam suavitatem panis iste, nemo illum manducaret. Cùm quantâ suavitate plorat, in gemitu qui orat! Dulciores sunt lachrymæ orantium, quàm gaudia theatrorum.* Jam utilitatem etiam si attendas, ad mundanam pariter ea, ac spiritualem se vitam extendit. De
c 1 Trist. el. 3. priori ita Ovidius *c*:

Expletur lachrymis, egeriturque dolor.

d 13 Metam. Quod si, ut idem poëta *d* loquitur,

—— Lachrymas introrsus obortas
Devorat ipse dolor:

e 5 Trist. el. 1. fit fere, quod alibi *e* apud eum legas:

Strangulat inclusus dolor, atque exæstuat intus:
Cogitur & vires multiplicare suas.

Sed præcipuum lachrymarum bonum vitam tangit spiritualem. Quales illæ Davidis, adulterio, & homicidio commisso. Unde Psal. VI ait: *Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.* Qui sic cum Davide peccata sua deplorant, remissionem eorum impetrant per & propter Christum. Unde B. Ambrosius Luc. XXII: *Bonæ hæ lachrymæ, quæ culpam lavant.* Ac propterea non tam presbyteri laudantur, qui, ut sæpe fit, argutiolis, & scitamentis verborum, plausum, vel auram populi, venantur: quàm qui ita præterita vitæ peccata ob oculos ponunt, ut audientes cum lachrymis veniam eorum poscant, & ad vitam meliùs instituendam, divinam gratiam implorent. Hinc Bernardus serm. LIX in Cantic. *Illius doctoris vocem libenter audiam, qui non sibi plausum affectando, sed mihi planctum movendo, conciliare nititur.*

Quemadmodum autem risus etiam est improprius, ita & fletus: ut qui aliunde oritur, quàm ab tristis objecti apprehensione, & proveniente hinc commotione animi. Estque is vel à caussâ interiori, ut oculorum intemperie, sicuti in lippientibus, & ebriosis: vel exteriori, ut à Sole, aut vento. Quò pertinet apud Aristotelem problema illud sect. IV, quæst. XIII, cur, qui equo vehuntur, quò longiùs provecti, eò lachrymentur magis. Id verò fieri ait, vel ob aëris ictum, qui semper alius atque alius: vel quia perpetuò aër frigidus oculis obversetur, cùm ob breve tempus à corpore humano calefieri non possit: vel etiam propter Solem adversum, quando calor, & lux nimia, sic meatus oculorum laxant, ut continere nequeant humorem.

Interea qualitate differunt lachrymæ mœrentium, & oculis laborantium: illæ calidæ, quia concoctæ; hæ frigidæ, quia crudæ: ut idem philosophus docet problematum sectione XXXI, quæst. XXIV. Atque ad fletum hunc impropriè dictum, etiam pertinent, quæ de lachrymis mutorum animantium initio dicebamus.

CAP. XLVIII.

Aræ duæ, una Menti, Veritati altera, ab Anaxagorâ philosopho constitutæ. Homo *pro* viro. *Ætas Plinii Valeriani, qui* εὐπορίστα *reliquit. Rectum de sexu suo judicium, tum Gorgoniæ, quæ Nazianzeni erat soror; tum etiam S. Julittæ. Ex Scripturis esse apertissimum, mulierem non posse fraudari appellatione* hominis; *nisi voce eâ utamur per antonomasiam. Quippe quæ ad similitudinem, ut viri, sic Dei, condita sit: ac disertim à Mose* homo *dicatur: quæ item fidei ac pietatis sit capax, & per Christum hæres vitæ æternæ. Cajetani lapsus, ea, quæ de formatione Evæ ex costa Adami narrat Moses, parabolicè malentis interpretari, quàm secundùm sensum, quem vocant literalem. Quâ mente à philosophis mulier dicatur, vir imperfectus. Utcunque natura particularis virum in generando sibi proponat, ut perfectius quid: universalem tamen etiam pro fine feminam habere, & sæpius fortasse, quàm virum.*

HÆc de anima rationali, & propriis illius effectis. Ex quibus, ut naturam, sic præstantiam ejusdem, satis cognoscimus. Quæ gentiles minimè fugerunt. Itaque cùm in ea divinius aliquid perspiceret Anaxagoras; geminas posuit aras; unam Menti, alteram Veritati; teste Æliano lib. VIII Var. Hist. cap. ult.

Nec minùs, quæ hactenus diximus, ad mulierem, quàm ad virum, pertinent: etsi *hominem*, & *mulierem*, à declinantis Latinitatis scriptoribus quandoque videas opponi. Sic Paullus lib. V Sentent. *a Quod si eo mulier,* a L. Siquis aliquid. §. 5. de pœnis.
aut homo, perierit. Nempe Græcorum exemplo; quibus ἄνθρωπος idem, ac ἀνήρ: ut illo Æschyli, Ἄνθρωπος, ἢ γυνή *b*. Similiter Plinius Valerianus lib. II, cap. XXXVII: b Homo, an mulier.
Ad vesicæ dolorem, nec non ad loca mulierum, quæ res & homines à morte revocat. Plinius iste Gallus fuit, ac Empiricus; opusque ejus εὐπορίστων *c* libros rectè dixeris: antiquitatem verò indicat, tum quòd etiam Marcel- c Facile parabilium.
lo Empirico, Theodosiani seculi scriptori, memoretur: tum quòd ipse cap. LVIII referat, suâ ætate cadavera etiamnum cremari solere. Nam & istud argumento est, vixisse eum sub Cæsaribus gentilibus. Simile exemplum lib. II de vitiis Sermonis adducimus ex Formulis veteribus. Sed utcunque sic veteres, collapsâ Latinitatis puritate ac castimoniâ, loquantur interdum; (unde illud quoque derivatum est ad Gallicum idiotismum:) impropria tamen locutio est, quæ fit κατ᾽ ἀντονομασίαν, sive κατ᾽ ἐξοχήν. Nec enim sexus speciem mutat: quia discrimen non ab anima petitur, sed corporis, partiumque ejus, dispositione. Unde Gregorius Nazianzenus orat. XI, quæ funebris est in laudem sororis Gorgoniæ *d*: Ὦ γυναι- d P. 184. edit. Morellianæ.
κεία φύσις τὴν ἀνδρείαν νικήσασα, διὰ τὸν κοινὸν ἀγῶνα τῆς σωτηρίας, καὶ σώματος διαφορὰν, οὐ ψυχῆς τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν ἐλέγξασα. *O femineam* (Gorgoniæ) *naturam, quæ, propter commune salutis certamen, virilem naturam superasti: atque illud ostendisti, marem, & feminam, corporis, non item animæ, discrimen esse.* Idem sensit S. Julitta, sive S. Basilius; apud quem beata illa martyr sic mulieres ad constantem fidei Christianæ confessionem adhortatur *e*: Ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος τοῖς e Homilia in martyrem Julittam, pag. 369. edit. Paris. Sonnii.
ἀνδράσιν ἐσμέν· κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν, ὡς καὶ οὗτοι. ἀρετῆς δεκτικὸν τὸ θῆλυ ὁμοτίμως τῷ ἄρρενι παρὰ τοῦ κτίσαντος γέγονε. καὶ τί γὰρ, ἢ συγγενεῖς τοῖς ἀνδράσι διὰ πάντων ἐσμέν; *Eâdem massâ, quâ viri, & ipsæ constamus. Ad imaginem Dei, perinde ac illi, & nos conditæ sumus. Opifex æquè, ac viros, honore nos illo decoravit, ut virtutis essemus capaces. Quid mirum, quando viris per omnia consanguineæ sumus?* Rectè, cùm mulier Adamo similis dicatur. Nam Dei verba sunt Genes. II, 18, (ut LXX reddidere) ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ᾽ αὐτόν· *faciamus ei adjutorium, secundùm eum*: hoc est, *ei simile*, ut vulgatus vertit interpres. Ac eâdem mente Chaldæus:

Faciamus ei adjutorium, quasi eum. Nempe quia Hebræum נגד neged, notat *coram*, *apud*. At si mulier similis sit viro, etiam similis sit Deo, ad cujus similitudinem Adam conditus est. Atque idem apertiùs ostendit locus ille Mosis Gen. 1, vers. 27: *Creavit Deus hominem in imagine sua: in imagine Dei creavit eum: marem, & feminam creavit eos.* Ubi non modò utrumque ad imaginem Dei conditum; sed etiam hominem esse utrumque, satis clarè pronunciatur. Addit S. Julitta, itidem esse virtutis capaces. Quod capiendum non modò de virtute morali, prout in gentiles cadit: sed etiam, ut ex fide proficiscitur, ac pietatis Christianæ propria est, & promissionem habet vitæ æternæ. Nam & mulier Servatorem habet Jesum Christum, & templum est Spiritus Sancti. Eoque cùm Cujacius contenderet, mulieres non esse homines, credò à seriis animum remittens (prope *amittens*, in tali negotio, dixerim) pauxillum voluit nugari: quod, post magnum virum, aliis etiam nugandi præbuit occasionem. Etsi & dici possit, mulierem non esse hominem, si voce eâ utamur κατ' ἀντονομασίαν, sive κατ' ἐξοχήν: quomodo Genes. 11, 25, pro, *Adam, & uxor ejus*, aliqui vertunt, *homo, & uxor ejus*: quasi dicas, ὁ ἄνθρωπος, *homo ille.*

Imprimis verò illi, qui mulierem etiam monstrum esse contendunt, non erga parentes modò, sed etiam naturam, naturæque auctorem Deum, injurii sunt. Naturam ajunt semper sibi proponere, quòd perfectius est; eoque referunt quoque ista Cajetani in 11 Genes. 21, *Gravis ille, & profundus somnus à Deo immissus Adæ, ex quo formata est Eva, metaphoricè significat defectum virtutis virilis: ex quo defectu accidit, ut generaretur femina. Homo enim dormiens semihomo est: & similiter principium generans mulierem semivirile est. Quocirca mulier à philosophis appellatur vir læsus, & imperfectus.* Ubi in eo admodum fallitur Cajetanus, quòd existimet, Scripturâ dicente, cùm soporem Deus immisisset Adamo, ex costa ejus formasse Evam, non historicè debere intelligi, de prima feminæ formatione ex viro; sed allegoricè, de productione universi sexus muliebris. Quod autem ait, mulierem esse virum imperfectum; id quidem consentaneum est iis, quæ Aristoteles tradit lib. 1 de generatione animalium, cap. xx; ubi ait, eam provenire ex ἀδυναμίᾳ a seminis propter frigus. Sed enim rectè ipse Cajetanus distinguit inter naturam particularem, quæ semper sibi proponit marem, velut perfectiorem; & illam universalem, quæ etiam pro fine habet feminam; sine qua non conservetur humanum genus, quo nihil in rerum natura præstantius. Imò sæpius, credo, feminam sibi proponit, quàm marem; quia convenientius est naturæ, ut (quod multis fit terris) vir unus uxores habeat multas; quàm, quod nusquam videas, feminæ uni multi sint mariti.

a Impotentia.

Cap. XLIX.

Generatim attingitur, quàm multa tum animæ, tum corpori insint rationis expertium, quæ nos accendere debeant ad Deum laudandum. Deque hoc divini Psaltæ loca, & præcipuè Jobi cap. XXXVIII: *cujus de animantibus verba* ἀνθρωποπαθῶς *declarantur. De* Philomelæ *auctore, dracone marino, corvis Deum implorantibus, & struthionis indole.*

Diximus de homine. Sequitur de mutis animantibus: quæ ut longissimè vincuntur ab homine, ita plantas multis exsuperant modis. Siquidem habent sensus; quorum bona qui neget, sensibus carere ipse sit dicendus. Est quoque illis appetitus; quo utilia sibi, vel jucunda, ament; damnosa verò, vel injucunda, aversentur; nec quæ sibi modò talia sint, sed etiam, quæ generi propagando, vel profutura sint, vel noxia. Adhæc addita est iis vis locomotiva, ut grata non solùm persequi, sed etiam assequi; ingrata non vitare modò, sed evitare etiam, valeant. Atque ista pertinent ad animæ facultates. Quod autem attinet ad corporis partes; sunt quæ nutritionis, vel generationis; sunt quæ sensus, vel motus sint instrumenta: sunt item, quæ, ut instrumenta istis, sed non ἀμέσως a, inserviant. Miranda etiam hic se offert varietas, & in ea varietate constantia. Non pulex ad muscæ, nec passer ad aquilæ; non canis ad equi, nec bos rusticus ad bovis Lucæ, sive elephanti, magnitudinem adsurgit. Adhæc, ut Spartianus in Antonio Geta ait, *agni balant, porcelli grunniunt, palumbes minurriunt, ursi sæviunt, leones rugiunt, leopardi rictant, elephanti barriunt, ranæ coaxant, equi hinniunt, asini rudunt, tauri mugiunt.* Quam vocum varietatem pleniùs exsequitur Philomelæ scriptor, Ovidius falsò olim creditus; cùm homo fuerit Grammaticus, ut indicio est dictio; & quidem Christianus, ut docent extrema; ubi ait, cuncta animantia Domino Deo laudes depromere die noctuque, seu canant, seu sileant. Id carmen castigatiùs reperies apud Andr. Schottum Observationum Poeticarum cap. LII. Nec minor in aliis animantum affectionibus est diversitas. Hoc animal pedibus velox, illud pennis, pinnis aliud. Quod pulmonibus hoc, id branchiis aliud præstat. Videas, quæ vix edita in lucem solidum petant cibum: alia item, quæ lac sugant, docente nullo. Quod si attendas τὸ θυμικὸν b, hæc fronte, cornibus alia, aliaque unguibus se defensitant. Et quàm disparia hæc, quòd quædam cavernas sibi, vel cuniculos fodiant: quædam verò sibi, & pullis, parent nidos. Jam prope viatico opus sit, si hac viâ enumerare etiam velim solertia animantium ingenia: de quibus, & aliis multis, particulatim postea dicetur.

a Immediate sive proxime.

b Facultatem irascibilem.

Atque horum notitia rapere nos debet in admirationem magni Numinis, quod muta hæc animantia sic condidit; unde ea ad laudandum Dominum invitat divinus Psaltes in CXLVIII, vers. 10: *Laudate Dominum, bestiæ, & universa pecora, serpentes, & volucres pennatæ.* Ad pisces verò pertinet, quod antecessit: *Laudate Dominum de terra, dracones, & omnes abyssi.* Nam quod de abyssis subditur, arguit, rectè à Chrysostomo, Theodoreto, atque aliis intelligi dracones aquaticos, sive balænas, & cete immania. Quomodo & vox ea accipitur Psal. LXXIII (sive Heb. LXXIV) 14, & Psal. CIII, sive CIV, 26. Item Jesai. XXVII, 1, ubi vulgata, *Occidet cetum, qui in mari est*: LXX habent, Καὶ ἀνελεῖ τὸν δράκοντα. Quantopere etiam S. Job nos ex consideratione animalium ad Deum excitat cap. XXXVIII, 36: *Quis*, inquit, *posuit in visceribus hominis sapientiam? vel quis dedit gallo intelligentiam?* Quem tamen locum multò aliter reddidere LXX: nempe de mulieribus, quæ more Babylonio, vel Phrygio, aut versicoloribus texunt liciis, aut acu variè pingunt flosculos, & animalium formas. Sed de gallo gallinaceo, cantu suo horas distinguente nocturnas, præter vulgatum interpretem Latinum, etiam cepere Thalmudici, & Hebræorum alii. Chaldæus paraphrastes utramque interpretationem conjunxit. De hac verò galli intelligentia Plinium adi lib. X, cap. XXI. Sequitur vers. 39, & 40: *Nunquid capies leænæ prædam, & animam catulorum ejus implebis, quando cubant in antris, & in specubus insidiantur?* Quasi dicat: Quòd leones, & scylaces eorum, cùm in lustris suis insidias demisso struunt corpore, ut sic ex præda vivant; utrùm id humanæ esse credis industriæ, an providentiæ potiùs divinæ? Quanquam & alteram interpretationem legere possis apud Franciscum Valesium Philosophiæ sacræ, cap. LV. Hinc vers. 41: *Quis præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant ad Deum, vagantes eò, quod non habeant cibos?* Ubi famelici corvorum pulli dicuntur Deum implorare, non quasi numen aliquod esse intelligant; sed quia, ut ex Aristotele, Plinio, & Æliano, constat, mos corvis est pullos suos maturè nido expellere ad cibum conquirendum. Hi ergo, tum à parentibus deserti, cum clamore vagantur; quem errantium clamorem Deus habet pro precatione: unde iis, alioqui perituris, prospicit à cibo. Gregorius M. in Moralibus cepit hunc locum de pullis in nido altis.

altis. Sed obstat, quod de pullis jam vagantibus sermo sit. Tamen sic quoque divinæ fuerit providentiæ commendatio, secundùm illud Christi apud Matthæum VI, 26: *Videte volatilia cæli*, &c. Et hoc Jobi, sic caput XXXIX ordientis: *Nunquid nosti tempus partus ibicum in petris, vel parturientes cervas observasti? Dinumerasti menses conceptus earum, & scisti tempus partus earum? Incurvantur ad fœtum, & pariunt, ut rugitus emittunt. Separantur filii earum, & pergunt ad pastum: egrediuntur, & non revertuntur ad eas.* Hebræi ajunt, eò respici hoc loco, quòd ibices, sive, ut Plinius vocat, rupicapræ, instante partu, rupes conscendant, inde dejecturæ fœtum: Deus autem summittat aquilam, quæ alis excipiat, ne pereat: quòd item, cervis parere nequeuntibus, mittat serpentem, quæ, arrodendo ejus matricem, aperiat viam fœtui. Sed sunt hæc planè commenticia: estque sententia simplicissima; nesciri exactè, quando pariant ibices, & cervæ: præterea, animantia hæc difficilis esse partus, sed divinam iis curam obstetricari. Quomodo fulmen faciliorem credatur partum cervis reddere, diximus hujus libri cap. VII. Ac ex Aristotele, & Plinio, constat, eas seseli herbâ ante partum vesci, ut is facilior sit: ac post partum quoque eâ uti ad sese purgandum. Sequitur deinde apud Jobum: *Quis dimisit onagrum liberum, & vincula ejus quis solvit? Cui dedi in solitudine domum, & tabernacula ejus in terra salsuginis? Contemnit multitudinem civitatis, clamorem exactoris non audit. Circumspicit montes pascuæ suæ, & virentia quæque perquirit.* Non, inquit, cùm onagro comparatum est, uti cum equis, & bubus; quibus, quia in hominis sunt potestate, facilè à victu prospicitur: onager verò, immunis ab omnibus vinculis, vagatur per solitudinem, & terram salsam, sive sterilem: nempe ejus cura est Deo, qui ei in montibus prospexit ab herbis virentibus. Subjicitur hinc: *Numquid volet rhinoceros servire tibi, aut morabitur ad præsepe tuum? numquid alligabis rhinocerota ad arandum loco tuo? aut confringet glebas vallium post te? numquid fiduciam habebis in magna fortitudine ejus, & derelinques ei labores tuos? numquid credes illi, quòd sementem reddat tibi, & aream tuam congreget?* Quantacunque, inquit, potentia sit rhinocerotis, sive, ut alii reddere malunt, monocerotis: non tamen eò adduces, ut terram aratro proscindat. Hinc ista subjunguntur in Jobi historia; *Penna struthionis similis est pennis erodii, & accipitris. Quando derelinquit ova sua in terrâ, tu forsitan in pulvere calefacies ea? Obliviscitur, quod pes conculcet ea, aut bestia agri conterat. Duratur ad filios suos, quasi non sint sui: frustra laboravit, nullo timore cogente. Privavit enim Deus sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam. Cùm tempus fuerit, in altum alas erigit: deridet equum, & adscensorem ejus.* Ita reddidit vulgatus interpres. Sed quæcunque mens sit primi ex istis versiculi, (de quo neque inter se Hebræi satis consentiunt) sequentia saltem nulli magis conveniunt, quàm struthiocamelo. Hoc enim animal, cùm ingentia habeat ova, (qualia sæpius conspeximus) exclusisse ea contentum, defodit illa sub arenis Libycis; parùm interea cogitans de periculo, quòd sic facilè possint conculcari. Verùm, in stupore istoc struthionis, curam Deus ovorum gerit; quia facit, ut ea ardore Solis excludantur. Eamque excludendi rationem prætulit Deus, quia struthio tam vasto sit corpore, ut incubando sit ova confracturus. Interim hinc Dei quidem providentia; sed pariter etiam relucet, ut pullorum oblivio capiat struthionem. Atque hoc attendit Jeremias, cùm in Threnis *a* ait: *Filia populi mei crudelis, quasi struthio in deserto.* Postremorum, quæ attuli, verborum Jobi ea mens est: struthionem, dum fugit equitem, ac venatores, pandendo alas, quasi ludibrio habere insequentes: tantæ enim esse velocitatis, ut cursu suo, quem & adjuvat qualiscunque ejus volatus, facilè equorum, & canum, celeritatem exsuperet. Post ista sequitur: *Numquid præbebis equo fortitudinem, aut circumdabis collo ejus hinnitum? Numquid suscitabis eum, quasi locustas? gloria narium ejus terror. Terram ungulâ fodit, exultat audacter: in occursum pergit armatis. Contemnit pavorem, nec cedit gladio. Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta, & clypeus. Fervens, & fremens, sorbet terram; nec reputat, tuba sonare clangorem. Ubi audierit buccinam, dicit, Vah* a: *procul odoratur bellum, exhortationem ducum, & ululatum exercitus.* Quibus significatur, à Deo esse terribile illud equi robur; hinnitum illum, penè tonitrui similem; generosum illud, quando, consistere nescius, ungulâ terram cavat; impavidus in bellum prodit; nec tot sibi & equiti imminentibus terretur telis; eâque velocitate procurrit, ut sorbere, aut deglutire viam, videatur; etiam, buccinâ militem ad arma ciente, quasi *euge* dicere, gratulantem sibi, quòd prœliandum sit. Tandem his Deus ad Jobum verbis sermonem suum concludit: *Numquid per prudentiam tuam plumescit accipiter, expandens alas suas ad Austrum? numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, & in arduis ponet nidum suum? In petris manet, & in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus. Inde contemplatur escam, & de longè oculi ejus prospiciunt. Pulli ejus lambent sanguinem, & ubicunque cadaver fuerit, statim adest.* Sententia est: Deine, an hominis, opus putas instinctum illum naturalem, quo accipiter, dum pennas accipit novas, vel (ut Hebræa vox אבר potiùs sonat) dum pennis nititur, potissimùm volet Austrum versùs, qua parte cælum est calidius? Vel quòd aquila sic ex nido altissimo prædam prospectat; velut cuniculos, lepores; quorum ipsa carnem vorat, pulli autem lambunt sanguinem?

a Cap. 4.

a *Vel potiùs*, Euge.

Cap. L.

Pergitur ad particularem notitiam animantium rationis expertium: ac primùm ad quadrupedes; in his ad elephantum; de quo prolixus Jobi locus enarratur. Quando primùm reperta videatur ratio necandi elephantum. Quàm largè bibat. Quantopere magnitudine varient elephanti Indici, ac Libyci. In India elephantis nothis sive minoribus arari. Quandoque ad annum pertingere ducentesimum, imò ultrà. Quanta animalis ejus sit sagacitas, partim iis ostensum, quæ naturâ norunt, partim quæ disciplinâ addiscunt. Cur, priusquam bibant, aquam proboscide conturbent. Quare in flumine transmittendo præeant minores. Elephantos etiam funambulos fieri: maleque in dubium id vocari à Cæsare Scaligero. Eos adorare regem, saltare in choreis, gesticulari in spectaculis. An ad Lunam diurna meditentur præcepta; quod ajunt veteres; pro falso autem, vel incerto, habet Cæs. Scaliger. Immeritò esse Justo Lipsio suspectum, quod Strabo scripserit, etiam natationem addiscere. Quomodo tantæ molis, virium, & sagacitatis bellua cicurescat; atque ut hominem timeat, etiam antequam mansuefeceris. Hanc hominis reverentiam esse à natura, sive Deo, datam bestiis: idque ipsos gentiles per nebulam vidisse. Eoque etiam pertinere, quòd sævire nolint in homines hunc in finem sibi objectos. In elephantis exemplum æquitatis, & aliud probitatis, aliud reverentiæ erga majores. Lycurgi lex de honore præstando grandibus natu. De amore elephanti erga vitulos suos: deque eorundem pudore. De multiplici usu, quem ex iis mortuis capere est.

Videmus ex istis, quantopere nos Deus ipse incitet ad considerandam animalium naturam; atque hoc propterea, ut inde adscendamus ad eum, qui illa condidit. Quamobrem non abs re erit, si argumento huic paullùm insistam, ac particulatim quædam dicam de singulis animantium generibus. Sunt autem animantia quinctuplicia; quadrupedia, aves, pisces, reptilia, & insecta.

Quadrupedes inter elephas principatum tenet: de quo sic Jobus cap. XL, 10: *Ecce nunc Behemoth, quem feci tecum, herbam tanquam bos comedit.* Ubi per *Behemoth*, LXX, & Chaldæus, intelligunt omnem bestiam ter-

terrestrem vastæ molis: Hebræi autem ex ejus generis animantibus signati arbitrantur solum elephantum: quos & Thomas Aquinas, & Nicolaus Lyranus, sequuntur. Hunc, inquit Deus, feci tecum, hoc est, eodem, ac te, die creavi, & in eâdem, ac te, terrâ constitui. Addit, bovum more herbam comedere: quasi dicat, tam vastam belluam non incutere nobis metum, quia bovis instar contenta sit iis, quæ in terra succrescunt. Et sanè tantum abest, ut homini sit metuenda, ut odore, quo plurimum valet, animadverso hominis vestigio, intremiscat; sicut ex Plinio infeniùs dicemus. Mox versu sequente robur ejus celebratur: *En nunc potentia in lumbis ejus, & fortitudo ejus in umbilico ventris ejus.* Ubi quod in lumbis robur constituit, id animantium commune est: sed quantum mole, tantum lumborum robore, elephas præcellit. Versu XII ait: *Celeriter movet caudam suam, quæ est, sicut cedrus: nervi testiculorum ejus perplexi sunt.* Hoc est, utcunque cauda ejus videatur magnitudine cedrum referre, (quod καθ' ὑπερβολὴν intelligendum) tamen eam agitat, & impellit, quocunque visum. Testes verò sic implicitos habet, & intortos, ut similes sint ramis perplexis. Vers. XIII: *Ossa ejus baculi æris; ossa, inquam, ejus, sicut virga ferrea.* Ubi videmus, ossium ejus duritiem conferri cum chalybe, & malleis ferreis. Vers. XIV: *Ipse est principium viarum Dei, qui fecit eum: applicabit ei gladium suum.* Quibus verbis elephantum inter animantia statuit esse opus Dei tum magnitudine, tum robore, primarium. Neque etiam esse opus hominis, eum interimere; sed esse hoc Dei proprium. Quod de Jobi temporibus capiendum videtur. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. VI, *Proboscidem facillime amputari, Pyrrhi præliorum experimentis patuit.* Postmodo etiam reperta est ratio necandi tam vastam belluam. Nempe si, ut Livius ait lib. XXVII, *fabrile scalprum ipsâ in compage, quâ jungitur capiti cervix, quanto maximo fieri potest, ictu mallei adigatur: primusque eam celerrimam mortis viam in tanta molis belluâ instituerat Asdrubal.* Asdrubal ille, Annibalis frater, non totis L annis cæsus est ante cædem Judæ Maccabæi. Tredecim igitur seculis circiter prior Jobus fuit; si is Mosi æqualis, eove antiquior: de quo diximus lib. II hujus operis cap. III. Quia igitur elephanti hæc necandi ratio temporibus Jobi nota erat mortalium nemini: meritò dicere potuit divinus scriptor, à solo posse Deo interimi. Sequitur hinc versu XV: *Profectò germen montes ferunt ei, & omnes bestiæ agri ludunt ei.* Hoc est, Quamvis vastissimus est, abunde tamen pabuli suppetit ei in montibus: estque ita mansuetus, ut sine terrore coram eo minora lusitent animantia. Vers. XVI, & XVII: An *sub arboribus jacet? in secreto calami & limo?* An *tegent eum arbores*, ut sint *umbra ejus? circumdabunt eum salices torrentis?* Sic interrogativè hæc cepere R. Levi, & Kimchi in lib. Radicum. Sed adsentio Mercero, ut habitatio ejus describatur in locis limosis, & palustribus, ac sub arboribus umbrosis, & salicibus ad torrentes crescentibus: cujusmodi locis umbram captat, & refrigerium quærit; imò & somnum capit; quod tum stans facit arbori acclinis, tum flexis cruribus *a* cubans. Subditur vers. XVIII: *En rapiet fluvium, ita ut non festinet; confidit, quòd educet Jarden in os suum.* Sententia est, Tantæ est molis, ut si bibat, videatur festinum fluminis cursum moraturus; imò & totum absorpturus Jordanem. Quæ in scripto poëtico ὑπερβολικῶς, ut alia quædam, dici, satis est apertum. Denique versu XIX sic sermonem hunc claudit: *Oculis suis tollet illum, & offendiculis perforat nasum.* Hoc est: Ubi oculos in Jordanem conjecerit, videtur hausturus universum; suamque promuscidem profundè adeò flumini immergit, ut eam quandoque ad sudes, saxa acuta, vel alia, in aquis latentia, offendat, ac vulneret. Plurimùm sanè potare arguit, quòd, Aristotele *b* teste, quidam bibere aquæ metretas Macedonicas quatuordecim, & vesperi insuper octo. Quod magis mirabitur, qui metretarum magnitudinem ex iis cognôrit, qui de mensuris veterum scripsêre.

a Aristoteles, Plinius, alii, falso id negante Solino, & vulgo.

b Lib. 8. hist animal. c 9. sive ex dist. Cæs. Scal. c. 12. sect. 116.

Quod verò ad elephantorum magnitudinem attinet, variant Indici, & Libyci: de quo sic Philostratus lib. II de vita Apollonii, cap. VI: Ὅσον ἵππου Νισαίου μείζων ὁ Λιβυκὸς ἐλέφας, τοσοῦτον τῶν ἐκ Λιβύης οἱ Ἰνδοὶ μείζους· *Quanto est equo Nysæo major Libycus elephas, tanto Libycis elephantis majores sunt Indici.* Et ante eum Plinius lib. VIII, cap. IX: *Indicum Afri pavent, nec contueri audent: nam & major Indicis magnitudo est.* Ac ante utrumque Livius lib. XXXVII; quo loco Romanam adversus Antiochum in Asia aciem describit: *Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. Nam præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor, & quinquaginta) sustinere non videbantur posse; ne pars quidem numero Indicis Africi resistunt: sive quia magnitudine (longè enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.* Sunt verò Indici novem cubitos alti, quinos lati; ut refert Ælianus lib. XIII de Animal. cap. VIII. Atque addit, maximos dici πρόμους; proximos magnitudine, πυξίλας vocari.

Nec tamen in continente Indiæ sunt omnium maximi: majores illi, imò & robustiores, & dociles magis, qui in insula Taprobane; ut proditum est eidem Æliano lib. XVI de Animal. cap. XVIII. Atque idem Lusitanorum navigationibus compertum. Cæsar Scaliger, commentario in Aristotelem *a*, etiam Arabicos ait Indicis minores esse. Sed parùm solidè id firmes illo Plinii lib. VIII, cap. II: *Indis Arabici minores: quos nothos vocant*: prout editum est in Parmensi. Nam *arant*, non *Arabici*, in MSo etiam invenio: quod rectum puto. *Indis* enim valet *gentis Indorum.* Ut sententia sit, Indos in agricultura elephantis nothis uti pro bubus.

a Lib. 2. Hist. Animal. sect. 133.

De robore elephantorum vel cognoscere est ex eo, quòd turres gestent, unde decem, vel quindecim etiam milites, mittant jacula, aut sagittas: ut Philostratus refert loco proximè memorato *b*. Imò Maccabaicæ, sive Asmonæorum historiæ lib. I, cap. VI, 37, narratur, ut bello Antiochi Eupatoris adversus Judæos, tergo in turribus ligneis ac validis gestarint milites XXXII cum Indo, belluæ magistro. Etiam, ut Oppianus in II de Venatione cecinit *c*,

Ἐν μὲν ἄρα χλοερῇσι πολυκνήμοισί τε βήσσαις
Καὶ φηγοὺς, κοτίνους τε, καὶ ὑψικάρηνον γένεθλα
Φοινίκων πρόρριζα κατὰ χθονὸς ἐξετίναξεν,
Ἐγχρίμψας θηκτοῖσιν ἀπειρεσίαις γενύεσσιν.
Et in floridis saltuosisque pascuis
Et fagos, oleastrosque, & aureum excelsumque genus
Palmarum, radicitus in terram prosternit,
Incidens acutis, & ingentibus maxillis.

b Lib. 2. de vita Apoll. cap. 6.

c Vers. 531. & segq.

Nec magni modò sunt, & robusti; sed etiam vivaces. Nam ducentos, trecentosve annos, vivere, testes sunt Aristoteles lib. VIII Histor. Animal. cap. IX, & lib. IX, cap. XLVI, Plinius lib. VIII, cap. X, Ambrosius lib. VI Hexaëmeron, & Nonnus lib. XXVI Dionysiacôn.

At majus hisce omnibus, quod sic excellant ingenio, & sagacitate; quando, ut Tullius *d* ait, *elephanto belluarum nulla prudentior*: &, ut ejusdem *e* verbis utar, *est illi bellua quadam cum humano genere societas*: quomodo & Straboni in VI dicitur, ἐγγὺς εἶναι λογικοῦ ζώου, *prope abesse ab animali ratione prædito.* Et Philostratus in secundo *f* de vita Apollonii Tyanei, statuit, esse ζῶον δεύτερον ἀνθρώπου, κατὰ ξύνεσίν τε καὶ βουλὴν, *animal ab homine secundum ac proximum, & prudentiâ, & consilio.*

d Lib. 3. de Natura Deorum.

e Lib. 7. epist. 1. ad Marium.

f Cap. 7.

Sagacitatem verò suam partim iis ostendunt, quæ didicerunt à nemine; partim illis, quibus docile hoc animal imbui solet. Prioris generis est, quòd adversus æstum cœno se totos immergant: hoc refrigerium majus gratiusque iis, quàm à speluncis umbrosis, vel arboribus opacis; ut est apud Ælianum lib. IX de histor. animal. cap. LVI.

Cum bibere volunt, priùs aquam proboscide conturbant, ne simul animalia hauriant infesta, aut ab iis lædantur in aquis. Hæc enim verisimiliora sunt, quàm eò

hoc

hoc fieri, quia imaginem sui in aquis conspicere formident; planè absimiles fabulosi illius Narcissi: eam licet rationem adducat Theophylactus Simocatus problemate tertio.

Iisdem flumen transeuntibus, præeunt minores, quia, si fundus à majoribus priùs esset calcatus, majores minùs eum possent vadari: ut idem Ælianus est auctor operis memorati lib. VIII, cap. XV.

Quantâ sollertiâ fossarum insidias observent, atque ut, iis animadversis, retro se convertentes, impetum faciant in venatores; idem narrat ejusce operis lib. VIII, cap. X.

Apud Plutarchum etiam lib. de sollertia animalium, & Ælianum de Anim. lib. VII, cap. XLV, refertur, eos proboscide leniter, ac citra noxam, extrahere spiculum, boni instar chirurgi. Nisi hoc jam inter ea est, quæ addiscant.

Utcunque id sit, disciplinæ saltem est, quod iis tribuit Plinius *a*, *per auras arma jacere non auferentibus ventis, inter se gladiatorios congressus edere, aut lasciviente pyrriche colludere, per funes incedere.* Ubi, ut idem *b* ait, *mirum maximè, adversis quidem funibus subire; sed regredi magis utique pronis.* In dubium hæc vocat Cæsar Scaliger Commentario in Aristotelis historiam Animalium *c*: *Mihi*, inquit, *incredibile fit, per funes incessisse, ut à Plinio scriptum. Quæ enim contentio, aut qui demum finis tam bello funambulo satis esse videatur?* Sed non est nostræ modestiæ, ea inficias ire, quæ gesta sunt totâ spectante Româ. Hujusmodi autem est de elephantis, funambulorum more per catadromum incedentibus: ut cognoscimus, non ex Plinio solùm, sed etiam Seneca epist. LXXXVI, Suetonio in Nerone cap. XI, & in Galba cap. VI, item Dione, vel potiùs Xiphilino in Nerone *d*.

a Lib. 8. cap. 3.
b Lib. 8. cap. 4.
c Lib. 2. sect. 133.
d Pag. 166. edit. H. St.

Jam alia etiam eorum artificia adducam: quale, quod discant adorare regem; ut ait Aristoteles in nono Histor. Anim. cap. XLVI *e*, Ælianus lib. XIII de Animal. cap. XXII, item Plutarchus περὶ τύχης. Ac fidem quoque facit, quòd Hieronymus Osorius Lusitanus, episcopus Algarbiensis, refert in IX de gestis Emanuelis regis; ut anno CIↃ IↃ XIV elephantus Indicus Romæ (ubi id animal post inclinatam imperii Romani majestatem visum nunquam erat) Leonem X *pontificem ter genibus flexis, & demisso corporis habitu, venerabundus salutârit.* Ubi cùm genua flexisse dicitur, hoc significatur, leviter flexisse calcaneum. Nec enim elephantus stans genua valet flectere; unde &, credo, hæc bellua Ægyptiis (quod est apud Orum in Hieroglyphicis *f*) symbolum erat regis. Nam rex supplicat nemini. Plutarchus loco memorato addit, etiam edoctos saltare in choreis. Augerus similiter Busbequius in epistolis Turcicis scribit, visum sibi elephantum juvenem, qui ad cantum, tripudiantium more, alternos moveret pedes. Eundem & pilâ lusitasse, quam palmæ vice feriret proboscide. Etiam gesticulari in spectaculis, est apud Plutarchum de sollertia animalium. Imò, ut Plinii *g* id verbis dicam, *certum est, unum tardioris ingenii in accipiendis, quæ tradebantur, sæpius castigatum verberibus, eadem illa meditantem noctu repertum.* Atque idem traditum Plutarcho lib. de Sollertia Animal. Quamquam quod Plinius certum ait, id incertum videtur Cæsari Scaligero *h*: *Noctu*, inquit, *meditari præcepta, quæ interdiu dictata sint, nescio cui, aut quomodo id cognitum esse possit.* Verùm quid refert, num magister belluæ id casu, an aliter, deprehenderit? utrùm item ludus elephanto fuerit, ad Lunam agere, quæ de die conspexisset: an studium serium, ut plagas effugeret, quarum dolore, vel memoriâ, somnum capere non posset? Quid istorum tantopere mirandum in tam sagaci ac memori bellua? Multa, scio, alienâ fide Plinius. Sed cùm id certum dicat, cur dubitemus, quin in isto gravem, & locupletem, secutus sit auctorem?

e Secundùm dist. Cas. Scal. cap. 72.
f Lib. 2. cap. 86.
g Lib. 8. cap. 3.
h Comment. in Arist. Histor. Animal. lib. 2. sect. 133.

Sed alia etiam, quæ discant, persequamur. Strabonis est in XV: Οὕτως εὐπειθεστάτους εἶναι, ὥς τε καὶ λιθάζειν ἐπὶ σκοπὸν μανθάνειν, καὶ ὅπλοις χρῆσθαι, νεῖν τε κάλλιστα· *adeò mansuescere, ut lapidem ad scopum jacere, & armis uti, & optimè natare, addiscant.* Ubi tamen τὸ νεῖν sive *natare* Justo Lipsio *a* est anceps, ac suspectum: quia, ut ait, *nec alteri id traditum, & alienum à natura elephantis, qui aquas profundiores horret.* Atqui nulla non quadrupes natare quodammodo idonea est. Scio, Plinium scribere libro VIII, cap. X: *Gaudent amnibus maximè, & circa fluvios vagantur, cùm alioquin nare, propter magnitudinem corporis, non possint.* Sed de isto æstimandum ex Aristotele, quem exscripsit. Is Historiæ suæ lib. IX, cap. XLVI *b*, sic loquitur: Ἔστι δὲ τὸ ζῶον παραποτάμιον· νεῖν δ' οὐ πάνυ δύναται, διὰ τὸ τοῦ σώματος βάρος. *Animal verò hoc fluvios accolere amat. Nare verò non omnino valet, ob corporis molem.* Ubi non ait, πάνυ οὐ δύναται, *omnino nequit*: sed οὐ πάνυ δύναται, *non omnino potest*: ut non omnem adimat natationem, sed plenam, & exactam. Quam habere negat propter magnitudinem corporis: ut & Plinius inquit. Sed cautè hoc capiendum. Major enim balæna. Verùm hæc marinum animal, eoque naturâ hunc proprium habens modum de loco se movendi. In terrestri autem animali is modus est secundarius; utilis duntaxat ad transmittendas aquas. Hoc igitur voluit philosophus, in quadrupedibus, quibus natatio non æquè convenit ac piscibus, minùs illi idoneos esse elephantos, quàm quadrupedum alia: idque ob vastam corporis molem. Proinde non est naturâ planè ineptus ad natandum: quodque naturâ aliquo habet modo, id aliquanto exactiùs arte consequitur: ut qui pro mole illâ tandem sat bellè natet: quod solùm voluit Strabo.

a Centur. 1. Miscell. epist 50. quæ ad Janum Hautenum.
b Sive cap. 72. sect. 495. ex dist. Cas. Scal.

Jam quantopere ex eo divina relucet bonitas, ac providentia, quòd tam vasta, tam valida, tam sagax bellua, non solùm fraude capitur humanâ; de quo Aristoteles lib. IX Histor. Animal. cap. I: sed & capta mansuescit. Unde Ovidius IV Trist. eleg. VI:

Quæque sui jussis obtemperat Inda magistri
Bellua, servitium tempore victa subit.

Quin etiam regitur à puero XIII annorum; ut est apud Philostratum libro II de vita Apollonii. Jugum quoque subit, ac currum trahit: quod non solùm ex secundo Oppiani de Venatione, sed vett. pariter nummis videmus. Imò etiam priusquam domueris, jam hominem timet. Siquidem si vestigium viderit, ex odore (quo plurimùm valet) cognoscit, sitne bestiæ, an hominis: neque id modò, quando is nudis incesserit pedibus, sed etiam calceis indutus: quod si humanum esse vestigium animadverterit, utcunque hominem non conspexerit (ut Plinii *c* verbis utar) *intremiscit insidiarum metu, circumspectat, nec calcat, sed erutum proximo tradit, ut ille sequenti, nuntio simili, usque ad extremum, circumagente tunc agmine, & revertente.* Quibus similia refert Ælianus lib. IX de Animal. cap. LVI. Meritò autem miratur Plinius, metui, quem nunquam viderint; cum sylvæ, in quibus elephanti, minimè frequententur. Addit deinde: *Sanè mirentur ipsam vestigii raritatem: sed unde sciunt, timendum esse? imò verò cur vel ipsum conspectum paveant, tanto viribus, magnitudine, velocitate præstantiores?* Videlicet illustre & hic habemus argumentum providentiæ Dei: qui cuncta homini animantia subjecit: ut cognoscimus ex Genes. 1, 26, & Psal. VIII, 7, 8. Scio, dominii hujus multum deperiisse homini per peccatum: nec sic tamen, ut non magnam partem remanserit. Hinc igitur metus ille in maximis etiam belluis. Etsi autem ad veram caussam non penetrârit Plinius: non tamen nihil est, cùm quæstioni superiori sic occurrit: *Nimirum hæc est natura rerum, hæc potentia ejus, sævissimas ferarum, maximasque, nunquam vidisse, quod debeant timere, & statim intelligere, quod est timendum.* Per *rerum naturam potentiamque*, tum Deum, ut auctorem naturæ; tum naturam, ut ejus opus, intellige (in scholis illam *naturam naturantem*, hanc *naturatam* vocitant:) nihilque profectò meliùs dixeris. Ad hanc venerationem hominis lu-

c Lib. 8. cap. 4.

lubens etiam retulerim, quod non patiantur se adversus eum adduci, ut ministri fiant sævitiæ alienæ. Qua de re sic idem Plinius lib. VIII, cap. V: *Cùm Bocchus rex triginta elephantis, totidem, in quos sævire instituerat, stipitibus alligatos objecisset; procursantibus inter eos, qui lacesserent, non potuisse effici, ut crudelitatis alienæ ministerio fungerentur.* Sed compertum, ad hujusmodi etiam posse adduci vino saucios. Quid mirum? in homine ipso, ut poëta *a* ait, *Quid non ebrietas designat?* Propterea Ptolomæus Physcon eos inebriaverat, priusquam illis Judæos cum liberis, & uxoribus, nudos vinctosque conculcandos subjiceret. Sed divinâ contigit providentiâ, ut potiùs impetum facerent belluæ in amicos regios, nec eorum paucos interimerent. Narrat Josephus lib. II adversus Apionem. Ptolemæus verò Philopator, simili fine, quo magis efferaret eos, jusserat & vinum thure conditi: ut est III Maccab. cap. V, vers. 1, & 30.

a Horat. lib. 1. epist. 5.

Quanti etiam illud putandum, quod varia ex iis capere sit illustrium virtutum exempla! Ita egregiæ est æquitatis, quod Petrus Bellonius Cenomanus, Petri Gillii Helvii, (cujus præter ea, quæ de Græco transtulit, extstat eruditum opus, topographia Constantinopoleos, & alterum de bosphoro Thracio) in peregrinatione Asiaticâ comes, seu Gillianis, seu propriis laboribus celebris, summo viro, Carolo Clusio, is autem clarissimo Justo Lipsio *b* narravit. Lassus ab itinere elephantus, ac famelicus, in stabulum deductus, ubi asinum reperit hordeum comedentem, præsepi eum depulit, & ipse, quod reperit, comedit. Mox, elephanti sui memor, dominus advenit, ac hordei affatim præbuit elephanto. Ille memor injuriæ, præ fame nimiâ, asino illatæ, omne illud promuscide divisit; parte sibi reservatâ, alteram dedit asino, qui avidè devoravit.

b Vide epist. ad Janum Hautenum centuria 1. Miscell.

Insignis etiam illud est probitatis, quod si per furorem fortè interemerint altiorem: tantâ postea ducantur pœnitudine, ut inediâ sibi vitam adimant; teste Strabone in IV.

Ea quoque est iis erga grandiores reverentia, ut non loco duntaxat, sed cibo etiam, potuque, cedant semper: quemadmodum est apud Ælianum lib. VII de Animal. cap. XV: ubi scitè hoc addit, naturæ ductu id agere, nullo metu legum Lycurgi. Eò autem respicit, quòd Lacedæmone ex Lycurgi lege oporteret (ut Plutarchus in Laconicis ait) τοὺς νέους, οὐ μόνον τοὺς ἰδίους αἰδεῖσθαι πατέρας, καὶ ὑπηκόους τούτοις εἶναι, ἀλλὰ πάντας τοὺς πρεσβυτέρους ἐντρέπεσθαι, καὶ ὁδῶν ὑποχωροῦντας, καὶ καθ' ἕδρας ὑπεξισταμένους, καὶ παριόντων ἡσυχάζοντας· *juniores non solùm suos patres revereri, eisque obedire: sed seniores universos observantiâ prosequi; sic ut & de via illis decederent, & de sedibus iis adsurgerent, & consisterent, dum illi transirent.* Post illud memoratum ex Æliano subjicitur, quomodo elephanti confectos senio, & morbo correptos curent, eorumque studeant incolumitati: imò si defendi eos sit opus, vulnerentur potiùs, quàm fugiant. Addit quoque de affectu erga vitulos suos. Si enim venatores urgeant, malle vitam amittere, quàm ut eos deserant. Idem testis est, si in fossas inciderint vituli, sese in eos dare præcipites, ut pariter potiùs mortem oppetant, quàm deserant suos. Hoc legas lib. IX, cap. VIII.

Pudorem eorum indicat, quod Plinius lib. VIII, cap. V dicat, *nunquam nisi in abdito coire.* Ac similiter de iis Aristoteles Hist. lib. V, cap. II.

Verisimile autem est, serenissimos Daniæ reges ad hæc, & alia virtutum simulachra respexisse, elephanti imaginem suis subdendo insignibus; atque ordini equitum beatæ Mariæ à se instituto pro symbolo torquem dando aureum ex elephantis castella gerentibus, & calcaribus, signo dignitatis equestris.

Usus elephantorum alius in bello, alius in ludis. In bello terrorem incutiunt corporis magnitudine, odore, barritu, cristarum magnitudine: ac præcipuè robore, dum turribus tot milites gestant: de quo superius diximus: cùm de elephantorum robore ageremus. Pluraque de utilitate hac εἰς τὴν τῶν πολεμικῶν χρείαν· *ad usus bellicos*, apud Philostratum legas in primo de vita Apollonii, cap. VI: Plinium item lib. octavo, cap. VIII. Inter alia ait: *Domiti militant, & turres armatorum in hostes ferunt, magnaque ex parte Orientis bella conficiunt. Prosternunt acies, proterunt armatos.* Sic Antiochus M. bello adversùs Romanos habuit in exercitu elephantos CXX: ut est in primo Asmonæorum sive Maccabaicæ historiæ, cap. VIII, 6. Tardè autem in militia usi Europæi. Primus in Græciam intulit Alexander M. primus in Italiam Pyrrhus Epirota: ac quia tum in Lucania eos primùm videre Romani, eò *boves Lucas* vocarunt: de quo plura cap. seq. & in Institut. Oratoriis lib. IV, cap. VI, sect. II, & V. Primus autem, Pyrrho ex Italia fugato, Romam adduxit M. Curius Dentatus. Sed planè fabulosum est, quod Plutarchus (junior ille, non Chæronensis) minoribus prodidit parallelis, Paullum Æmilium CLX elephantos, devicto Pyrrho, Romam misisse. Atque hujus rei ille Critolaum in tertio rerum Epiroticarum laudat auctorem. Ita nullum mendacium Græculo caret teste. Nunquam Paullo Æmilio cum Pyrrho pugnatum. Verisimiliùs dixisset de Manio Curio: à quo victus Pyrrhus Italiâ excessit. Sed is solùm quatuor Romam vexit, ut ait Eutropius: summùm octo, quod traditum Zonaræ. Primùm autem in bello elephantis usi sunt Romani anno ƆLV P. Sulpicio Galba, & C. Aurelio Cotta coss. de quo sic initio belli Philippici, sive Macedonici primi, Livius lib. XXXI: *Ante prima signa* (à consule Sulpicio) *locati elephanti: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt.* Quid verò elephantis in acie objici possit, ut in suos potiùs faciant impetum, & longè lateque omnia proterant, docebit Hirtius in bello Africano, scriptor belli Hispaniensis, Plutarchus in Pyrrho, Curtius lib. VIII, Appianus in bellis Punicis, & imprimis Vegetius lib. III, cap. XXIV.

Præterea Romani elephantis usi ad voluptatem: ut *altero Cn. Pompeji consulatu, dedicatione templi Veneris, quando pugnavere in circo* XX *elephanti, Getulis ex adverso jaculantibus*; quemadmodum Plinio proditum lib. VIII, cap. VIII. Atque alia ibidem addit circensis pugnæ exempla. Sed & publicè exhibiti, ut instar Pyladis alicujus, aut Bathylli, variis gesticulationibus oblectarent; item funambulorum more decurrerent per funes: de quo antè dictum.

Asiatici etiam, & Afri, utebantur, ad naves in mare deducendas: de quo illustre exemplum ex Acosta antea vidimus. Parque ratio in aliis magni ponderis rebus protrahendis. Si quosdam Plinii codices audimus, & Indi in arando iis usi: de quo item dictum.

Quæ hactenus retuli, vivos attingunt elephantos. Nunc paucis ostendam, eam fuisse bonitatem divinam, ut è mortuis etiam multa variaque perciperemus commoda. Sed quædam memorant magica, & planè stulta: quale hoc apud Plinium lib. XXVIII, cap. VIII: *Magorum vanitas perunctis elephanti adipe faciliorem gratiam apud reges populosve promittit: præcipuè tamen eo pingui, quod sit inter supercilia; ubi esse nullum potest. Similia dentis, maximè à dextra parte, villique è rostro inferiori, promissa sunt.* Veris insistamus. Adeps elephanti valet contra venena: unde, quibus procedendum adversùs feras venenatas, solent eo inungi; ut est apud Ælianum lib. I, cap. XII, & lib. X, cap. XII. Ubi & refert, in cibis esse eorum promuscidem, labra, & cornuum medullam. De cæteris negat. Sed Vartomannus prodidit, in regionibus nonnullis etiam regibus pro ferculo delicatissimo solere renes apponi. Imò ex Plinio, Solino, & aliis, notum, carnes ipsas à quibusdam gentibus edi solere: quæ inde *elephantophagorum* nomen sortitæ fuerunt. Jam quis nescit, dentium elephanti, sive eboris usum in simulachris, quibus effingerent deos, in sellis & sceptris virorum principum, in tabellis, pectinibus, & tot aliis, in usum etiam privatum? in his mensarum

rum etiam pedibus, qui sæpius pardos hiantes repræsentabant. Unde Juvenal. Sat. xi.

Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu.

Ob tam multa, dentium solùm gratiâ, venabantur elephantes in Libya; quemadmodum Ælianus narrat. Et Herodotus est auctor, Æthiopas, tributi loco, dentes hosce Persidis regi pendere solere. Nec tamen tam latè ejus usus patet, quàm Oppianus putavit in secundo de Venatione, ubi sic canit:

——— Ἐκ δὲ κεράων
Τόξα τε κυκλοτερῆ, καὶ μυρία τεύχεται ἔργα.
——— *Ex cornibus verò*
Arcus rotundi, & innumera fabricantur opera.

Planè etiam fallitur, cùm ex ebore fieri putat arcus. Quippe materies ejus rigida est, non flexilis. Sed nec ubique grande est dentium istorum precium, cùm vile id sit, ubi elephanti degunt. Nam, ut Plinius lib. VIII, cap. v, ex Polybio, is autem ex Gulussa regulo prodidit, *in extremis Africæ, qua confinis Æthiopiæ est, postium vicem in domiciliis præbent, sepesque in iis; & pecorum stabulis, pro palis elephantorum dentibus fiunt.*

CAP. LI.

Licet tam multa in elephantorum natura rapiant nos in admirationem conditoris: non propterea tamen quibusdam aliis habendam fidem, quæ Græci sint commenti. Ut, quòd dicantur Solem, novamque Lunam, venerari; patrium intelligere sermonem; imò & loqui, & scribere; homini etiam erranti monstrare viam; & victori elephanto, more humano, terram ac verbenas porrigere; humana & adulteria, & homicidia, observare, ac detegere: quorum singula, quàm infirmo nitantur argumento, ostensum. Itidem veteres deceptos, cùm elephantos cor ajunt duplex habere; uterum decem gestare annos; semel, & tantùm singulos gignere. Quo nomine vocandi elephantorum fœtus. Unde elephanto nomen bovis Lucæ. Prægnas *pro* prægnans. Campans, *vel* Campas genus, *pro* Campano. *Nec Aristoteli satis constitisse, quando elephantis primus sit Veneris usus. Verisimilius sentire, existimantes cornua esse elephanti, qui ejus dentes dicuntur.*

ET ista quidem, quæ attulimus adhuc, vel certissima sunt, vel istiusmodi subnixa auctoribus, ut non temere putem in dubium vocari oportere. Sed alia sunt omnem exsuperantia fidem: qualia lubens Græculorum tribuerim vanitati. Tale est, quod ab iis hausit Plinius lib. VIII, cap. I: ubi inesse iis dicitur, *religio siderum, ac Solis, Lunæque veneratio.* De Sole auctor quoque Plutarchus lib. de Sollertia animalium. Æliani item est lib. VII Hist. Animal. cap. XLIV: Τὸν ἥλιον ἀνίσχοντα προσκυνοῦσιν ἐλέφαντες, τὴν προβοσκίδα ἀνω πρὸς τὴν ἀκτῖνα, ὡς χεῖρας, ἀνατείναντες· *Solem exorientem venerantur elephanti, promuscidem, tanquam manum, versus radios Solis tendentes.* Refert deinde, ut rex Ægypti Ptolemæus Philopator Deo Soli, cujus beneficio se credebat adversus Antiochum victoriam adeptum, quatuor ingentes sacrificârit elephantos: sed divinitus in somnio monitus sit, numen aversari victimam tam religiosi animalis: eoque, ad Solem placandum, æreos quatuor elephantos illi pro immolatis consecrârit. Colligit hinc, Solem esse Deum, & colendum nobis, ne pietate vincamur à mutis animantibus. Sic enim scribit: Ἐλέφαντες μὲν οὖν θεοὺς προσκυνοῦσιν, οἱ δὲ ἄνθρωποι εἰ ἄρα γε εἰσὶ θεοί, καὶ ὄντες εἰ φροντίζουσιν ἡμῶν, διαπορῶσι; *Ergo ne Deos venerantur elephanti: homines autem, num Dii sint, &, ut sint, num nostri curam gerant, ambigunt?* Verùm ut elephanti Solis exorientis intuitu gestiant præ gaudio: eone pro numine habere Solem credendum? Quis veri numinis gnarus sibi persuaserit, hunc animum à natura, vel Deo potiùs, inditum esse elephantis, ut pro creatore colant creaturam? Nihilo credibilius, quod produnt de cultu Lunæ novæ. Nam apud eundem Ælianum legas, De Animal. lib. IV, cap. x, eos, quando post interlunium nova Luna conspici cœpit, κατά τινα φυσικὴν καὶ ἀπόῤῥητον ἔννοιαν, *naturali quodam, ac quem nemo dicere possit, conceptu*, è sylva, ubi pascunt, ramos decerpere, eos in cælum attollere, tum Lunam intueri, motis leviter ramis suis, ut videantur hoc pacto supplicare Deæ, quò sibi esse velit favens, ac propitia. Aliter etiam Lunam recrescentem colere ajunt. Priusquam enim eam adorent, aquâ se purificare, more hominum, quando ingredientes templum, è vase, quod Græcis ἁγιαστήριον, & περιῤῥαντήριον vocatur, lustrali se aquâ adspergunt. Hac de re sic Plinius *a* post ea, quæ adduximus: *Auctores sunt, in Mauritaniæ saltibus ad quendam amnem, cui nomen est Amilo, nitescente Luna novâ, greges eorum descendere: ibique se purificantes sollenniter aqua circumspergi, atque ita salutato sidere, in silvas reverti.* Prope eadem tradit Dio lib. XXXIX: Καὶ τὸ ἐν τῷ ἔργῳ γινομένων σωπᾶσιν, ὥς τε καὶ ἐν τῇ νουμηνίας, πρὶν ἐς ὄψιν τοῖς ἀνθρώποις τὴν σελήνην ἐλθεῖν, πρός τε ὕδωρ ἀέναον ἀφικνεῖσθαι, κἀνταῦθα καθαρμόν τινα σφῶν ποιεῖσθαι. *Eos & rerum cælestium intelligentiâ esse præditos: atque hinc in noviluniis, priusquam luna in hominum veniat conspectum, ad aquam accedere perennem, & illâ se lustrare.* Ubi videmus, Dionem tradere, ire elephantos πρὸς ὕδωρ ἀέναον; pro quo Plinius dixerat, *ad amnem, cui nomen Amilo.* Sic enim & in MSo reperio. In aliis tamen, & vetustis quidem, pro *Amilo* legitur *Anulo*, vel *Annulo*. Ut Plinius videatur *Aino* scripsisse, quia ἀέναον proprium putaret. Censeo autem, in eo erratum esse ab antiquis, quòd crederent, ablutionem istam actum esse religiosum, cùm naturâ munditiem ament. Nam animal hoc, ut Ælianus ait lib. XIII, cap. VIII, ἥδεται τοῖς λουτροῖς, κατὰ τοὺς τῶν ἀνθρώπων ἁβροτέρους· *delectatur lavacris, sicut homines molliores.* Atque hæc de cultu religioso; quem, præter memoratos scriptores, iis etiam tribuunt Solinus cap. XXVIII, Arrianus lib. de rebus Indicis, ubi θεόσοφον ζῷον *b* propterea vocat, & Philostratus de vita Apollonii lib. II, cap. VIII.

Jam quàm parum fidei etiam meretur, quòd à Plinio *c* iis tribuitur *intellectus sermonis patrii*: quodque Ælianus *d* dicit, συνιέναι γλώττης ἀνθρωπίνης καὶ ἐπιχωρίας *e*; Dio *f*, φωνῆς τῆς πατριώτιδος αὐτῶν ἐπαΐειν *g*. Nomina sua, & alia multa, consuetudine addiscunt: quòd cum canibus habent commune. Sed aliud est, cujus occasione hoc Dio ait: nolle eos naves conscendere, nisi priùs reditus promittatur: & propterea eos, cùm à Pompejo in theatro essent producti, ut cum armatis depugnarent, ac plerique jam essent interemti; cæteros, vulneribus saucios, à pugna destitisse; sed, proboscide ad cælum sublatâ, lamentatos: eoque occasionem sermoni præbuisse vulgari (quem nec probare, nec improbare, audet Dio) tum implorâsse eos Deorum vindictam adversus illos, qui iis ex Africa transmissuris in Italiam, jurassent, nunquam illis damno fore, quòd navem conscendissent. Quod Plinius loco antè memorato his verbis significat: *Alienæ quoque religionis intellectu, creduntur, maria transituri, non antè naves conscendere, quàm invitati rectoris jurejurando de reditu.* Quasi & religionem, & sermonem hominum, intelligant.

Nec intelligere solùm ajunt linguam patriam; sed etiam loqui. Nam, ut Josephus Acosta *h* narrat, in urbe Cochin elephas, cujus operâ uti solebant in transferendis magni ponderis rebus, cùm, admodum fessus, nullis posset adduci blanditiis, ut liburnicam traheret in mare: simulac dictum, saltem hoc in gratiam faceret regis Lusitani, inclamavit, HOO, HOO, (id autem Malabarum linguâ sonat, VOLO, VOLO) ac confestim in mare navigium protraxit. Sed enim inconditus ille elephanti sonus, qui visus est referre *hoo*, non à proposito Malabicè loquendi, sed ab lætitia simplici, profectus fuit. Credo, ad verba ille de rege largiùs illi demensum dari solet; eoque, hisce auditis, redditus est alacrior, dum de uberiore cogitat, vel sapidiore, pastu, non de majestate regia: quippe qui idem fuerit facturus, si adsuevisset ho-

a Lib. 8. cap. 1.

b Divinorum intelligens animal.

c Lib. 8. cap. 1.

d Lib. 4. cap. 34.

e Intelligere linguam hominum indigenarum.

f Lib. 39.

g Sermonem patrium intelligere.

h Lib. de aromatibus.

honestiùs haberi agendo quid in gratiam muris, vel draconis, quos sic exhorret.

Nec satis visum, si loqui dicerent, etiam scribere ajunt: quod Æliano proditum, ac Philostrato. Imo, ut est apud Plinium *a*: *Mucianus ter consul auctor est, aliquem ex his, & literarum ductûs Græcorum didicisse, solitumque perscribere ejus lingua verbis*: IPSE EGO HÆC SCRIPSI, ET SPOLIA CELTICA DICAVI. Sed ex aliis etiam, quæ ab eodem Muciano prodita sunt, videre est, vel eum Græculo fuisse ingenio, ut vana fingeret; vel facilè habuisse Græculis fidem, ut nimis credulus talia proderet.

a *Lib.* 8. *cap.* 3.

Ne illud quidem facilè admiserim, quod Plinio *b*, sed fide traditum fuit alienâ: *Elephas, homine obvio forte in solitudine, & simpliciter oberrante, clemens placidusque etiam demonstrare viam traditur.* Fortuitò crediderim aliquem, dum elephantum sequitur, eò pervenisse, quò decrêrat; non hoc sibi proponente elephanto. Nam unde sciat, quò tendat homo? Et quomodo sic affectus sit erga hominem, qui odore etiam non nudorum modò pedum, sed calceis quoque indutorum, ut ibidem ait Plinius, *vestigio hominis animadverso, priusquam homine, intremiscit, insidiarum metu circumspectat, nec calcat, sed erutum proximo tradit, ut ille sequenti, nuncio simili, usque ad extremum, circumagente tunc agmine, & revertente.* Non hæc bellè cum eo conveniunt, ut sponte adeat hominem, & ei monstret viam, quem sic timet.

b *Lib.* 8. *cap.* 4.

Apud eundem Plinium *c* legere est: *Victus vocem fugit victoris* elephanti: *terram ac verbenas porrigit.* Priùs cum cane, & gallo gallinaceo, habet commune: sed posterius, de danda victori herba, unde sciunt elephanti, quod nesciant homines, nisi majorum instituto? de quo Festus Pompejus, idemque Plinius lib. XXII, cap. IV. Itidem, licet mos iis, ut ex Plinio antea diximus, *nunquam nisi in abdito coire*; quæ & camelorum, & felium, est indoles: difficulter tamen adducar, ut credam, humana observare, & odisse adulteria; sic, ut Romæ, imperante Tito, elephantistæ conjuge cum alio mœchante, utrumque propterea dentibus transfixerit; necatos stragulo contexerit; alterique advenienti, rejecto operimento, & facinus, & se ostenderit ultorem. Quod apud Ælianum legas Hist. lib. X, cap. XV. Item quod idem lib. III, cap. XVII, refert, cùm magister elephanti, amore alterius captus, necâsset uxorem, & ad præsepe elephanti sepeliisset: hunc novam eò traxisse conjugem, cornibus ac pedibus refodisse priorem, ut ita ostenderet, quasi altera hæc marito nupsisset. Credo, ut odoratu valet, olfecisse cadaver; id significare voluisse dominæ; cujusmodi multa de canibus experientiâ comprobantur. At non fit verisimile, hoc egisse, ut stultas dominæ suæ nuptias exprobraret.

c *Lib.* 8. *cap.* 5.

Sunt & aliqua, non tam ad mores pertinentia, quàm naturam elephanti; in quibus non minùs aberratum fuit. Ut cùm, ex Maurorum sermone, duplex eos cor habere ait Ælianus lib. XIV de Animalibus, cap. VI. Item cùm, Plinio *d* teste, *decem annis gestare vulgus existimat.* Quod etiam apud Plautum legas Sticho, act. I, sc. III. Imò Onesicritus, qui Alexandrum M. comitatus in Indiam fuit, idem prodidit; teste Strabone in XV. Sed ipse Strabo aliter. Nam ait, cùm celerrimè pariunt, esse id sub mensem sextum decimum: tardissimè autem mense duodevigesimo. At paullò aliter scripserat Aristoteles in sexto Historiæ Animalium, cap. XXVII: Ὅταν δὲ ὀχευθῇ ἡ θήλεια, φέρει ἐν γαστρὶ, ὡς μὲν τινές φασιν, ἐνιαυτὸν, καὶ ἐξ μῆνας· ὡς δ᾽ ἕτεροι, τρία ἔτη. Τοῦ δὲ μὴ ὁμολογεῖσθαι τὸν χρόνον, αἴτιον τὸ μὴ θεωρεῖσθαι τὴν ὀχείαν. *A coitu femina gerit uterum, ut ajunt nonnulli, sesquiannum; ut alii, annos tres. Controversiæ temporis in caussa est quod coitum non observarint.* Plinius *e* tamen ait, Aristotelem statuere biennii gestationem. Subjungit deinde, *non amplius, quàm semel, gignere; pluresve, quàm singulos.* Quod si esset, jam diu defecisset omne elephantorum genus.

d *Lib.* 8. *cap.* 10.

e *Ibidem.*

Nam ex gemino parente tantùm unus possit enasci: & multi morbo obeunt, aut certamine inter se, vel cum dracone, aliisve animantibus, vel bello inter homines. Adde quòd sæpius matrem comitentur terni, vel quaterni σκύμνοι, ut vocant Aristoteles *a*, & Philostratus *b*. Sanè (ut obiter id dicam) vocem eam non solùm leonibus (quomodo & Lucretius in quincto ait *c*,

At catuli pantherarum, scymnique leonum)

sed aliis etiam animantibus convenire: satis ostendunt ista Hesychii verba: σκύμνους ἐκγόνους λεόντων, καὶ ἄλλων ζώων *d*. Latinè non tam *pullos* fortasse, ut in equis; quàm, ut in bubus, *vitulos* appelles: quando Latini elephantum, ut antea *e* dictum, vocarunt bovem Lucam: *bovem* quidem, quia non haberent animal, cui magis conferrent; *Lucam* autem, quia in Lucania primùm vidissent. Nam ex *Lucanus* κατὰ συγκοπὴν primò fuit *Lucans*, hinc *Lucas*. Ac *Lucans* quidem ex *Lucanus*, à *Lucania*: ut à *Piceno*, *Picenus*, inde *Picens*; à *Laurento*, quod postea *Laurolavinium*, *Laurentius*, inde *Laurens*. Nam idem *Laurentius*, & *Laurens*. Unde Maro X Æn.

—— *Multos Vesulus quem pinifer annus*
Defendit, multosque palus Laurentia. ——

Ubi Servius: *Laurentia pro Laurens. Nam hæc est vera, & recta derivatio.* Ex *Lucans* autem altera συγκοπῇ est *Lucas*, ut *pragnas* ex *pragnans*, hoc fortasse ex *pragenans*: ut non solum *genere*, sed & *genare* dixerint, velut Græci γεννᾶν. Simileque *Campanus, Campans, Campas.* Ut apud Plautum Trinummo *f*, *Campans genus*, prout est in Nonii codd. etiam optimo MSo nostro: sive *Campas genus*; ut est in codd. Plauti etiam MSSis, quibus usus Camerarius. Ridicule verò Jo. Petr. Valla intelligebat insecta, quæ & Columella nunc *erucas*, nunc cum Græcis *campas* vocat. Sed ab instituto abimus. Redeo ad illud. Isti, quod de multis elephanti seu scymnis, seu vitulis, diximus, videri possit obstare, quod apud Aristotelem legas lib. IX de Animal. cap. XLVI: Ὃ δ᾽ ἂν ὀχεύσῃ, καὶ ἔγκυον ποιήσῃ, ταύτης πάλιν οὐχ ἅπτεται. *Quam impleverit coitu, eam rursus non attingit.* Sed hoc restringendum ex isto lib. V, cap. XIV: Πάλιν δὲ βαίνει μετὰ τὴν ὀχείαν διὰ τρίτου ἔτους· *Coitum post tertium annum repetit.* Quare &, quod ibidem subdit, non attingere, quam gravidam fecerit, id de biennio quo gestat, & anno proximo, capiendum. Interim cum aliis, & post triennium fortè cum eadem, coit. Cæterùm Aristotelem inconstantiæ notat Cæsar Scaliger *g*, quòd, cùm Historiæ suæ libro V *h* scripsisset, elephantum marem coire anno quincto, vel sexto; feminam duodecimo, aut cùm serò, decimoquarto: idem in sexto *i* dicat, & marem, & feminam, coire περὶ τὴν εἴκοσιν ἐτῶν *intra annum vigesimum.* Cum priori sententiâ magis convenit Plinius *k*, qui ait, *marem coire quinquennem, feminam decennem.* Interea sententiarum hæc diversitas arguit, ut nec magnis illis naturæ mystis satis de hoc constiterit.

In illo etiam veteres decepti videntur, quòd, quæ cornua sunt, esse elephanti dentes putarunt. Ut post Herodotum, Aristoteles lib. III de part. anim. cap. II, & lib. II Hist. Anim. cap. V, Dionysius Afer in περιηγήσει, Plinius lib. VIII, cap. III, Philostratus lib. II, cap. VI. Etiam Livius extremo libro XXXVII, ait L. Cornelium Scipionem Asiaticum tulisse in triumpho eburneos dentes mille ducentos viginti. Sed opinionem eam Oppianus lib. II Κυνηγετ. gemino oppugnat argumento. Quorum unum est, quòd cornua hæc artifices poliant, ac varia inde affabre conficiant: at nihil tale in dentibus habeat locum. Alterum addit, quòd, ut cornua omnia, è cranio nascantur. Nam è temporibus enata, superiorique è mandibulâ resupinata, per os sese extollunt. Quo etiam argumento usus Pausanias lib. V: Ἐλέφαντι δὲ ἐν τῷ κέρατα ἴσω τις διὰ κροτάφων κατεχόμενα ἄνωθεν, καὶ οὕτως ἐς τὸ ἐκτὸς ἐπιστρέφοντα. τοῦτο οὐκ ἀκούων γράφω, θεασάμενος δὲ ἐλέφαντος ἐν γῇ τῇ Καμπανῶν κρανίον ἐν Ἀρτέμιδος ἱερῷ· *Elephanti verò cornua sciat quivis à temporibus exorta superné, ac sic exterius resupinata.*

a *Lib.* 6. *Histor. Anim. cap.* 27. *sect.* 359. *ex dist. Cæs. Scalig.*

b *Lib.* 2. *de vita Apollonii, cap.* 4.

c *Vers.* 1035.

d *Scymni, fœtus leonum, & aliorum animalium.*

e *Cap. superiori.*

f *Act.* 2. *sc.* 4.

g *Comment. in lib.* 2. *Hist. sect.* 133.

h *Cap.* 14. *sive Cæs. Scal. cap.* 13. *sect.* 140.

i *Cap.* 27. *Cæs. Scal. sect.* 359.

k *Lib.* 8, *cap.* 5.

Hoc

Hoc ego non ex auditu scribo; sed postquam in Dianæ templo, quod in Campania est, elephanti cranium vidi. Etiam Mauritaniæ rex Juba, (quo nemo, sive regiam dignitatem, sive regionem Africam consideres, meliùs hæc nôsse potuit) ea, quæ vulgus dentes, cornua appellat; ut est apud Plin. lib. VIII, cap. III. Item Philostratus lib. II de vita Apollonii cap. VI, idque ob eamdem caussam: τῷ φύεσθαι μὲν αὐτὰς, ὅθεν περ οἱ κερατοφοι· *eo quod nascantur e temporibus.* Magisque id probat Ælianus lib. XIV Hist. Animal. cap. V, & lib. IV, cap. XXXI; nisi quòd eò tandem inclinat, ut mediæ esse naturæ inter dentes, & cornua, arbitretur. Jubam tamen argumento non uno impugnat Philostratus, loco antè memorato. Sed occurrit ei Bodinus Comment. in Oppiani lib. II de Venat. *a* Si voles, ipsum adi. Nec enim eum exscribere vel animus est, vel otium.

a Pag 82.

CAP. LII.

Leoni plurimùm tribui inter quadrupedes principatum. Leonis ἔτυμον. Quid ליש, *&* μυρμηλέων, ארי, χάρων. *Quàm dispari de caussa Christus, & diabolus, leoni comparentur. Quæ secundùm Philen arguant fortitudinem leonis. Iterum de leonis etymo: & unde* ארי: *variaque leonis epitheta ad visum pertinentia. Phanarete, Socratis mater, cur Platoni* βλοσυρὰ *vocetur. Leo præcipuè inter* καρχαρόδοντα. *Cur nonnisi aversis currat falculis. Leonis collum vertebris constare, etsi aliter de eo veteres. Prope omnia leonis ossa esse medulla expertia, adeoque solida ac dura, ut ex iis, tanquam è silice, elicias ignem; ac perperam id rideri ab Athenæo. Cur Semiramis credatur magis lætata esse leænâ, quàm leone capto. Varia, ex quibus generosa animi vis in leone, leænaque, reluceat.* Θυμολέοντες. *Quomodo incedant leones, & ut incessus ejusmodi in hominibus etiam generosi animi symbolum habeatur. Leonum animos ex cauda cognosci, & caussa ejus ex physicis adlata: uti & cur canes adulentur caudâ. Cur leonis cauda dicatur* ἀλκαία. *Quare credatur leo facilius contineri clathris ligneis, quàm ferreis. Cur, nisi novi nihil valuerit venari, pridianæ prædæ reliquiis abstineat. Ut, quando opus, evomat cibos, quò ad fugam sit levior. Sagacissima leonis leænaque vindicta de ursa, ob catulos interemtos. Sagacitas leænæ se post congressum cum pardo abluentis, ne odor adulterii crimen leoni prodat. Cur leo obtutum in terram figat quoties venatores instant. Quo corporis signo distinguere sit generosiores leonum à magis pavidis. Nullos esse* ἀρχολέοντες: *sed apud Capitolinum vel* ἀγελολέοντες, *vel* ἀργολέοντες, *scribi oportere. Etiam pro regionibus, unde apportantur, variare leonum & sagacitatem, & generositatem, & vires. Libycorum leonum vis. Utrùm, in Annalibus Romanis, per ursos Numidicos intelligendi sint leones, an veri ursi.*

POst elephantum de leone dicam: qui κατ' ἐξοχὴν ab Æschylo *a*, Oppiano *b*, aliis θὴρ seu *fera*; Latinis *Libycæ fera*, nominatur. Nempe quia ei, plurimorum judicio, inter feras debeatur principatus. Suidæ *c* est, sine dubio ex veteri aliquo scriptore, Ἀρχὴ ἡ μὲν φυσικὴ, ὡς λέοντος ἐν ζώοις, καὶ ἀετοῦ ἐν ὀρνέοις. *d* ἡ δὲ χειροτονητὴ, ὡς ἐπὶ βασιλέως ἀνθρώπων· *Principatus alius quidem est naturalis; ut leonis inter animalia terrestria, & aquilæ inter aves: alius verò per electionem, ut in hominum rege.* Et Oppianus in tertio Κυνηγετ. *e* vocat

—— κλυτὸν βασιλῆα λέοντα·
—— *Inclytum regem leonem.*

Isidori quoque est lib. XII Orig. cap. II: *Leo Græcè, Latinè Rex interpretatur, eo quod sit princeps omnium bestiarum.* Sed de etymo, absurdè; cùm λέων nunquam, nisi κατὰ μεταφορὰν *f*, *regem* signet. Sed est forte λέων *g* à λάω, vel λεύσσω *h*, de quo mox dicam, cùm de visu leonis agam: vel potiùs ab אל, *fortis*, literis trajectis: vel ab eadem origine ac λῖς, unde Homero accusativus λῖν. Est verò λῖς à ליש: quod unum ex sex leonis appellationibus: de quibus, si voles, Drusium vide lib. X Observat. cap. IV. Habes ליש Jobi cap. IV. Sed Hieronymus reddit *tigris*. Estque magna similitudo inter leonem, & tigrim: maculosâ tamen pelle à leone differt tigris. Verùm quin leo signetur, dubitandum non est; sive, ut LXX ibidem reddunt, sit μυρμηλέων, aut μυρμηκολέων, nempe ex eo, quia & μύρμηκες sint leonum genus, Straboni descriptum lib. VI. Vel est ליש scymnus, sive catulus leonis, juxta Chaldæum interpretem, imò ipsos LXX, Esai. cap. XXXV, 6: vel leo sit provectæ ætatis: quæ opinio est R. David Kimchi. Habes & Proverb. XXX, 30: *In bestiis* ליש *fortis est.* Hoc est, leo bestiarum fortissimus. Cui geminum est illud ad Samsonem Jud. XIV, 18, *Quid fortius leone?* Sed hic est ארי: de cujus etymo inferiùs dicam: estque ab eo χάρων; quomodo dicitur λέων Μακεδόσι *a*, secundùm Tzetzem in Lycophronem *b*. Ob hanc leonis fortitudinem etiam Jesus Christus *leo* vocatur Apocalyps. V, 5: *Ecce vicit leo de tribu Juda, radix David, ut aperiat librum.* Cùm enim spirituum nullus posset aperire librum, id potuit Jesus: quod prælustre est fortitudinis argumentum; unde *leo* dicitur; ut postea *c agnus*, ob innocentiam. Cùm verò non simpliciter appelletur *leo*, sed *leo de tribu Juda*, respicit B. Joannes prophetiam, quæ est Genes. cap. XLIX, 9: quam, inter alios, Christo accommodat Julius Pomerius, Toletanus Archiepiscopus, lib. I adversus Judæos. Etiam diabolus ab Apostolo Petro *d* leoni confertur; sed non ἁπλῶς, verùm rugienti, hoc est, famelico, iracundo, devorare homines cupienti. quæ nihil commune habent cum iis, ob quæ Christus illi comparatur.

Ex quibus fortitudo leonis reluceat, collegit Philes in iambis: ubi ait, eum inter bestias μοναρχίαν *e* obtinere: atque istud, ut inquit, arguunt,

Καὶ στέρνα, καὶ γόνατα, καὶ σφυρῶν βάσεις,
Καὶ βλέμμα, καὶ θρὶξ, καὶ κατάφρακτον στόμα,
Ῥώμη τε πλευρῶν, καὶ βεβηκὸς ἰσχίον,
Καὶ νεῦρα πυκνὰ, καὶ ποδῶν μέγας ὄνυξ,
Καὶ βῆμα, καὶ σκίρτημα, καὶ δρόμου τάχος,
Αὐχὴν παγεὶς ἢ τ' ἐξ ἀνάρθρων ὀστέων.

Sic senariis expresseris:

Pectusque, genuaque, tibiarumque is status,
Et vultus, & pilus, osque munitum undique,
Roburque laterum, firmitas coxendicis,
Nervique spissi, & ungula magna pedum,
Gressusque, saltus, atque cursus celeritas,
Compacta cervix osse perpetuo rigens.

Paullùm præcipuis insistam. Primo loco memorat pectus. De quo & Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Leoni vis summa in pectore.* Et Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: *Validus est pectore, & priore corporis parte: ac degenerat posterioribus membris.* Sequitur de genibus, in quibus & homini, & aliis animantibus, vires. Unde Homerus Iliad. Δ *f*:

Ὦ γέρον, εἴθ' ὡς θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισιν,
Ὥς τοι γούναθ' ἕποιτο, βίη δέ τοι ἔμπεδος εἴη·
O senex, utinam, qualis tibi animus est in charis præcordiis,
Talia etiam genua forent, viresque firmæ & stabiles.

Notum illud vatis Venusini *g*: *Dumque virent genua.* Nempe & leoni, dum vigent vires, genua sunt idonea cursum ad celerem. Eodemque pertinet, quod addit de talis, sive pedum malleolis, per quos tibias intellige τὸ συνεκδοχικῶς.

Postea Philes subdit τὸ βλέμμα, sive *visum*. Visu enim mirè valet. Imò & Eustathio *h* ex eo λέων dici putatur, à λάω, *video*; unde ἀλαὸς, *cæcus*; Porphyrio item à λεύσσω, quod itidem valet βλέπω: ac fortasse similiter Hebræis vocatur ארי, à ראה, *videre*: nisi malis ab ארה, *carpere, decerpere.* A visu leones quoque χάροποι dicuntur, & γλαυκιόωντες, ut *cæsi* Catullo *i*. Idem σμερδαλέους nuncupat ἀπὸ τοῦ μέρδειν, hoc est, μαίρειν, *lucere, splendere.*

a Eumenid.
b Lib. 3. de Venat.
c In voce Ἀρχή.
d Addunt aliqui, ἢ δεδομένη ἐν ἰχθύσι, & draconis in reptilibus.
e Vers. 62.
f Per translationem.
g Leo.
h Video.

a Leo Macedonibus.
b Pag. 74 edit. Basil.
c Ibid. vers. 8.
d 1 Ep. cap. 5. 8.
e Regnum.
f Vers. 314.
g Epod. od. 13.
h Iliad. λ.
i Epig 46.

Sed & Hesiodo *a* leo βλοσυρὸς: quod ipsum inter leonis epitheta Pollux *b* reponit. Βλοσυρότης verò propriè est *torvitas*: sed cum sic vocari videmus, capiendum de illa oculorum ferocia; quæ in bene natis, & icirco alios præ se contemnentibus, relucet. Quomodo & Socrates apud Platonem in Thæteto *c* ait: εἰς ἐγὼ εἰμι υἱὸς μαίας μάλα γενναίας τε καὶ βλοσυρᾶς Φαιναρέτης. *Sum filius obstetricis valde generosæ, ferocique prædita animo, Phænaretes.* Quo de loco, perperam reprehenso ab Athenæo, diximus etiam in Institutionibus Oratoriis lib. I I, cap. X I V, sect. V I I I.

a *In Scuto Herculis vers. 175.*
b *Lib. 5. cap. 12.*
c *P. 149. Tom. 1. edit. H. Steph.*

Hinc meminit pilorum, quod inprimis ad jubam referendum. Nam præcipuè fortes sunt, quorum colla, armosque, vestiunt jubæ. At generati è pardo, qui ignobiles *d*, jubâ carent: imò nec leones sunt, sed leopardi.

d *Plin. 8. 16.*

Inde memorat os; quod illi Aristoteles ait esse διμέγεθες, *praamplum*. Sed cum Philes tribuit ei os καταφερκτον, respicit vallum dentium; qui acuti, & ferrati, limæque instar asperæ. Hinc Anacreon od. I I, cùm tauris cornua sint, aliis alia; datum ait λέουσι χάσμ' ὀδόντων· *leonibus hiatum dentium*: Oppianus *e*, eâdem mente, δολερὸν χάσ*f*. Hujusmodi animantia serratis dentibus valida Aristoteles *g*, & alii, καρχαρόδοντα appellant.

e *Lib. 4. de Ven. vers. 92.*
f *Dolosum hiatum.*
g *Lib. 5. de anim. generat. c. 8.*

Sequitur paullo pòst de magnis pedum falculis, sive unguibus: quibus quia, quantum possint, sciant; eò in gradiendo retrahunt in corpus, ne incessu, fugâque imprimis, obtusos reddant. Solinus cap. XXX: *Gradientes, mucrones unguium vaginis corporum claudunt, ne acumina attrita retundantur. Hoc adeo custodiunt, ut non nisi aversis falculis currant.* Sic enim in schedis Palatinis optimè reperit Salmasius: pro quo contrario & falsissimo sensu Delriusediderat, *adversis falculis*, hoc est, planè exertis.

Tum jungit Philes de gressu, qui illi (ut traditum Aristoteli in Physiognomicis *h*) est νεανικὸς, hoc est, strenuus, qualis juvenum. Is cujusmodi sit, inferiùs dicetur.

h *Cap. 5.*

Mox subjungit Philes, cervicem leoni unico constare osse, vertebris nullis; quod & Ælianus prodidit: eique id cum lupo, Aristoteles *i*; cùm lupo & hyæna, commune esse, Plinius ait. Sed de leone falli eos, planeque ejus collum vertebras habere, proditum est à Cæsare Scaligero Exercitat. CC L V I I I, sect. I.

i *Lib. 4. de part. animal.*

Paullo pòst Philes etiam aliud fortitudinis refert argumentum:

Καὶ κοῖλον ὀστοῦν οὐκ ἔχει τὸ θηρίον.
Nec fistulæ instar ossa sunt illi cava.

Solis enim brachiis, & femoribus exceptis, quæ aliquid habent medullæ, omnia ossa ei sunt medullæ expertia; adeò autem solida, ut si invicem collidas, ignem velut è silice elicias. Id legas apud Ælianum lib. I V Hist. de Anim. cap. XXX V I qui hoc hausit ex Aristotelis lib. I I de generat. animal. cap. I X. Apud Athenæum tamen lib. V I I I id ridetur, interque ea reponitur, quæ cum incerta sint, vel etiam falsa, stultis nihilominus miracula videantur. Sed reprehensio hæc ejus est generis, cujus pleraque alia ibidem ex Epicuri epistolis hausta.

Cùm verò leo sit θηρίον ἀλκιμώτατόν τε καὶ δυσμαχώτατον *k*: tum imprimis hoc de leæna produnt: credo, ob affectum erga catulos suos. Ideo Semiramis Babylonia non tam exultabat, si leonem, quàm si leænam, interemisset: ut est apud Ælianum lib. X I I Var. Hist. cap. XXXIX.

k *Robustissimum, & supratu difficillimum.*

Nec leone modò, vel leænâ, nihil fortius, verùm neque generosius: unde I I Samuelis X V I I, I O, Chusai de Davide ait ad Absolomum: לִבּוֹ כְּלֵב הָאַרְיֵה, *Cor ejus, sicut cor leonis.* Imò propterea leoni etiam nomen לָבִיא à לֵב *cor*: quasi *cordatum* dicas, diciturque hoc pacto, ubi non catulus modo, sed & leunculus esse desiit; parumque abest, quin sit inter adultos. Hinc etiam hominem fortem, ac generosum, θυμολέοντα, ἢ λεοντόθυμον, dixere; de quibus Hesychius. De hac animi leonini magnitudine ita ex Aristotele Plinius lib. V I I I, cap. X V I: *Generositas* leonis *in periculis maxime deprehenditur: non in illo a tantummodo, quod, spernens tela diu, se terrore solo tuetur; ac velut cogi testatur b; cooriturque non tanquam periculo coactus, sed tanquam amentia iratus: illa nobilior animi significatio: quamlibet magnâ canum & venantium urgente vi, contemptim, restitansque cedit in campis, & ubi spectari potest: idem ubi virgulta sylvasque penetravit, acerrimo cursu fertur, velut abscondente turpitudinem loco.* Similiaque habet Solinus cap. XXX.

a *Salmasius, non illo.*
b *Salmas. velut cogitat statum, hoc est, posituram corporis ad resistendum, non vero fugiendum.*

Etiam excelsam hanc indolem declarat, quòd dolis careant, atque, ut Aristotelem accepere Plinius, & Solinus, nunquam limis intueantur oculis. Item quòd progrediantur pedatim, humeris ad gressus singulos commotis: quod Aristoteli est τοῖς ὤμοις ἐπισαλεύοντες: idemque in hominibus etiam generosi esse animi indicium, ait: atque Adamantius cùm dixisset, esse hoc argumentum μεγαλονοίας καὶ ἀνδρείας, *magnanimi, ac fortis*: subdit, οὕτω γὰρ καὶ λέων βαίνει· *quippe & ita leo incedit*. Inter alia animi indicia, hæc vis animi è cauda apparet: quæ immota illi, quando placidus est: at blandiri si volet, leviter eam commovet. Sed rarò talis est. Nam naturâ est iracundus, ac quoties irascitur, prius caudâ terram verberat; gliscente irâ, etiam tergum eâ flagellat. Testes istorum Plinius *c*, & Solinus *d*: sed verba eorum, quæ corruptè leguntur, corrigenda sunt juxta felicem Salmasii restitutionem *e*. Similia quoque apud Ælianum legas lib. V Hist. Anim. cap. XXXIX, & lib. V I, cap. I. Cur verò iratus caudâ id ostendat, caussam è natura rerum promit Alexander Aphrodisiensis in problematis lib. I, quæst. CXLIV: ubi & adjungit, cur canes item caudâ suâ blandiantur. Nempe, inquit, quia iis medulla spinalis porrigatur usque ad caudam; eò vis animalibus illis, & magna, & promta; ut hac parte præstent, quod homo manu. Uti igitur homo, cùm lætus conspicit amicum, manum porrigit; ita canis agitat caudam, partem agilem: & ut homo, præ indignatione, manu percutit pluteum, vel aliud; ita leo, præ ira, prius terram, mox etiam tergum flagellat. Ab hoc fortis, & generosi animi indicio, Græci caudam leoninam dicunt ἀλκαίαν; nempe ἀπὸ τῆς ἀλκῆς *f*. Hesychius: Ἀλκαία, κέρκος, οὐρὰ ἢ λέοντος. ALCÆA, *cauda leonis*.

c *Lib. 8. cap. 16.*
d *Cap. 30.*
e *Plinianarum Exercit. pag. 316.*
f *A robore.*

Ad vim animi generosam etiam referri video, quòd quomodocunque se patiatur cancellis includi ligneis; ferreis, ut ajunt, non item. Hoc interpretantur, quasi flecti possit, ut cedat: sed non vi ita cogi, ut meritò victoriæ extorqueas confessionem. Putare enim, indignum esse, aliquid vires suas exsuperare: ac propterea rumpere claustros ferreos.

Etiam magnitudinem animi colligunt ex eo, quòd fere aspernetur reliquias pridianas: quasi sic secum reputet, nullam debere diem abire, quin committatur cum vivo animante, atque ita victoriæ suæ præmium reportet. Ideo cadaver non attingere; sed vivo vesci animali, aut recenti prorsus; ut Joannes Tzetzes ait Chil. V, cap. I X. Sed metuo alia ne ratio subsit. Nempe ne eò ab illis abstineat, quæ pridie sit venatus, quia ab gravi ejus anhelitu jam putredo ac fœtor pervaserit cadaver. Sanè cancellis inclusus non modò cadavere vescitur; sed, quod nihil habet generosi, placentis mellitis: ut Tzetzes *g* ait. Quamquam dicere possis, nihil esse, quod non generosos etiam animos cogat necessitas.

g *Ibidem.*

Jam quantæ est prudentiæ, quod si, Plinio *h* teste, nimio gravatum cibo ventrem sentiat, carnes, insertis in os unguibus, educat; præsertim si necesse habeat fugere, eoque levitate corporis sit opus. Hoc sæpius usu venit: quia leo incontinens est, ac vorax: unde prædam nactus opimiorem, subinde adeò se explet, ut biduo, vel etiam triduo, abstinere cibo cogatur. Hoc optimè ab Aristotele *i* monitum; pessimè autem à Solino expressum. Nam philosophus dicit, cum σιτεῖν διὰ τὸ ὑπερεμπίπλασθαι *k*: uti Plinius *l*, *à saturitate interim triduo abstinere*: hoc est, quandoque: nam *interim* pro *interdum*, ut sæpe: Solinus *m* verò, ait, *alternis cibum capere*; quasi diebus alternis sem-

h *Lib. 8. cap. 16.*
i *Lib. 8. Hist. animal. cap. 5.*
k *Cibo abstinere, quia supra modum se satiaverat.*
l *Lib. 8. cap. 16.*
m *Cap. 30.*

ſemper nunc edat, nunc jejunet: quod nemo veterum docuit.

Sed illuſtre imprimis ſagacitatis in eo argumentum habemus, quòd, cùm urſa in Pangæo, Thraciæ monte, ingreſſa eſſet antrum, inque eo catulos leonis interemiſſet; parentes à venatu reduces, hiſce viſis, urſam fuerint inſecuti: atque hac in primam ſe arborem recipiente, leæna quidem ad arborem permanſerit; leo autem totis montibus erràrit, donec incidiſſet in fabrum lignarium: cui primo, præ metu, ſecuris de manibus decidit: ſed ille blandiebatur homini, pede monſtrabat ſecurim, ut tolleret: eo non intelligente, quid vellet, ore illam præbuit: tandemque hominem caudâ amplexatus, ad luſtrum ſuum duxit: acceſſit & leæna: uterque cladem catulorum oſtendunt: ſimul arborem ſuſpectant, in qua urſa ſe contineret: tum faber conjectans ab urſa hanc injuriam acceptam, arborem ſuccidit: concidente eâ cum urſa, mox hanc leo leænaque diſcerpunt: hinc leo hominem ad locum, ubi ligna antea cædebat, ſoſpitem reducit. Vide iſta ex Eudemo paullò fuſiùs narrantem Ælianum lib. III de Animal. cap. XXI.

Quantæ etiam hoc eſt ſagacitatis, quòd apud Plinium *a*, & alios, legimus de leænis? Quippe ajunt, eas, ſi coierint cum pardo (ita mas ſolus dicitur, ut *pardalis* femina) non continuò ſolitas redire ad leonem, quem acerrimum adulterii vindicem ſciunt: ſed priùs nive, aut flumine, ſe abluere, atque ita obliterare adulterii odorem. Altæ etiam mentis imaginem refert, quòd, ubi venatores inſtant, in terram conjicit oculos. Cauſſam his verbis adfert Solinus cap. XXX, & ex eo Iſidorus lib. XII Orig. cap. II: *Septi à venatoribus terram contuentur, quo minùs, conſpectis venabulis, terreantur.*

a Lib. 8. cap. 16.

Nec tamen par omnium eſt leonum vel ſagacitas, vel generoſitas, vel robur. De animi magnitudine meritò id negat Ariſtoteles, & ex eo Plinius his verbis lib. VIII, cap. XVI: *Leonum duo genera* (Ariſtoteles tradit) *compactile, & breve, criſpioribus jubis: hos pavidiores eſſe, quàm longo ſimplicique villo: eos contemtores vulnerum.* Ac generoſiores iſti Baptiſtæ Egnatio, & aliis, videntur eſſe, qui *archoleontes* dicuntur in vulgatis editionibus Julii Capitolini *b*; ſi principem editionem exceperis, in qua, uti & MSSis, eſt *acroleontes*: unde Conradus Geſnerus, eumque ſecuti Scaliger, & Caſaubonus, fecere *agrioleontes*, ut hi opponantur leonibus manſuetis. Sed propiùs abit, quod Salmaſio placuit, *argoleontes*: hoc eſt, leones albi, ſive minus flavi vulgaribus. Mentio eorum in epiſtola Alexandri M. ad Ariſtotelem.

b In Gordianis.

Præterea qui leonum fuere inter Acheloum, & Neſſum (nunc in Europa ſunt nulli, niſi ex illatis, curâ gignantur humanâ) hi viribus, & animis, præſtabant illis Libyæ, & Syriæ; ut Ariſtoteles *c* auctor eſt, & ex eo Plinius *d*. Oppianus initio tertii de Venatione laudat Armenios, Arabicos, Libycos, & Æthiopicos: Libycis autem tribuit principatum. Nulli in iſto plus fidei debemus, quàm homini Granatenſi, inque Africa educato, & ab eo, qui de ſacro baptiſmatis fonte ſuſceperat, (Joanne de Medicis, ſive Leone X) Joannis Leonis nomen ſortito. Is in deſcriptione Africæ lib. IX refert, ut bis parum abfuerit, quin à leone devoraretur. Eſſe autem leones terræ Africæ tam validos, ac feroces: ut unus vel ducentos invadat equites; quinos etiam, vel ſenos, interficiat. Ob ſingulare hoc robur, eos potiſſimùm nominat Martialis lib. XII, epigr. LXII:

c Lib. 9. Hiſt. Anim c. 28
d Lib. 8. cap. 16.

In tauros Libyci ruunt leones,
Nec ſunt papilionibus moleſti.

Cùm Indicis eoſdem junxit Catullus epigr. XLVI:

Solus in Libyâ, Indiâve toſtâ,
Cæſio veniam obvius leoni.

Juſtus Lipſius in Electis lib. II, cap. IV, tradit, hos leones Libycos, quia ex Numidia afferrentur, eò dictos eſſe *urſos Numidicos*: non quaſi leve ſit diſcrimen inter leonem, & urſum; ſed quia primitùs id non ſatis eſſet cognitum. Sic verò ait appellatos in Annalibus Romanis: in quibus notatum (ut Plinius monet lib. VIII, cap. XXXVI) *M. Piſone, & M. Meſſalla* coss. *ad* XIV *Calendas Octobr. Domitium Ænobarbum, Ædilem curulem, urſos Numidicos, & totidem venatores Æthiopas, in Circo dediſſe.* Subjungit deinde Plinius: *Miror adjectum Numidicos fuiſſe, cùm in Africa urſos non gigni conſtet.* Quod itidem ait lib. ejus cap. LVIII. Negat igitur Lipſius, Plinio in mentem veniſſe, per *urſos Numidicos* hic ſignari leones ex Numidia advectos. Eaque mihi ſententia olim in Oratoriis noſtris, ante annos duos ac triginta primùm editis, poſteaque ſemel iterum recuſis, admodum arriſit. Tandem, ut mutarem, fecit maximus Salmaſius Exercitationibus Plinianis. Parùm enim credibile eſt, ſi Romani pro leone dixiſſent *urſum Numidicum*, ignoraturum id fuiſſe Plinium: qui meminerat & apud Maronem *a* Aceſtem veſtitum induci

—— pelle Libyſtidos urſæ.

a Æn. 5. verſ. 37.

Lipſius tamen non dubitat, quin & hic intelligatur leo: uti & cùm Juvenalis *b urſos Numidas*, & Martialis *c Libycos urſos* dicit. In hanc opinionem eum præcipuè impulit, tum quòd in Domitii Ædilis nummo non urſam, ſed leonem videas cum homine depugnantem: tum quòd Plinius neget, in Africa urſas inveniri. Sed non ſi in nummo ſolus conſpiciatur leo, eo Domitius ſolos dederit leones. Hic ſolus eſt expreſſus, quia nobilior ea ſit fera. In Africa autem urſas eſſe, præter Herodotum *d*, & Solinum *e*, teſtis Strabo lib. ultimo, ubi Mauros refert leonum, pardalium, & urſorum, pellibus indui. Et Dio ſive Xiphilinus in vita Claudii, clarè ſeparat ab urſis θηρία Λιβυκά, ut Capitolinus in Gordianis, *feras Libycas*. Denique aliter ſi eſſet, veterum aliquis tam inſolentis locutionis meminiſſet; uti teſtes ſunt nobis pro elephanto dixiſſe *bovem Lucam*; pro camelopardali, *ovem feram*; imò & pro ſtruthiocamelo, *paſſerem marinum*; ut oſtendimus lib. IV Oratoriarum Inſtit. cap. VI, ſect. II. Etſi de poſtremo hoc adverſatum ſciam optimum & doctiſſimum virum, τὸν μακαρίτην Conradum Rittershuſium, in Oppiani lib. III Κυνηγετ. *f* Ubi intelligi ait, quem Ariſtoteles lib. V Hiſt. Animal. vocat ψυθὶν θαλάσσιον, piſcem rhombo ſimilem. Nobis potior eſt Verrii auctoritas, quem Feſtus exſcripſit: item Auſonii epiſt. XI: utcunque eos errare Rittershuſius arbitretur. Quemadmodum verò de urſis Numidicis deceptus eſt Lipſius: ita & falſus, cùm veteres cenſet pro pantheris dixiſſe *mures Africanos*. Sed hunc errorem ſatis, ut arbitror, in Oratoriis Inſtit. *g* refutavimus. Nec tale quid legas apud antiquos.

b Sat. 4. verſ. 100.
c Lib. 1. epig. 105.
d In Melpomene.
e Cap. 29.
f Verſ. 497.
g Lib. 4. c. 6. ſect. 2.

Cap. LIII.

Leonis exuviæ pro indumento, vel ſtragulo. Quibus leonis carnes fuerint pro cibo: quæque ejus partes in medicina ſint utiles. Leonis amor erga canem ſocium. Clementia ejus erga ſupplices. Non modò leonis ſidus, ſed etiam leonem animal, ad naturam Solis referri. Cicurari etiam leones. Dormire eos oculis apertis, eoque Ægyptiis eſſe vigilantiæ ſymbolum, rictuque leonino templorum januas ornâſſe. An leo dormiens moveat caudam, ne dormire videatur. Variæ rationes venandi leonem. Cur leo ſit Vulcano dicatus. Tantopere etiam domari leones, ut, equorum inſtar, currum traherent. Hanno damnatus à Pœnis ob repertam rationem domandi leones. Ratio adſtringendi os leonis, ne mordeat, ac via triplex veneno eum necandi. Secundum Afros, non lædi feminam à leone, quæ verenda ei detexerit. Facilis modus terrendi leonis, ſi pannum objeceris oculis ingruentis. A Lyſimacho interemtum leonem, qui inter venandum incurſabat; vel, cui is, ſecundum alios, Alexandri juſſu fuerat objectus. Leonem terreri circumactu rotarum, & tympani pulſu: eundem obtorpeſcere, ſi folia ilicis calcârit. Refelluntur Herodotus, & Orus, de leæna ſemel duntaxat, unumque ſcym-

num, pariente. Item de eo, quod veteres tradunt, metui à leone gallum gallinaceum. In dubium vocatur vis jusculi gallinacei, cui allium incoctum: item, quod ajunt, leonibus quartanâ laborantibus mederi esum simiarum.

Miretur fortasse aliquis, Naturam, vel potiùs Deum, animal hoc usque adeò infestum nobis, eâ sagacitate, tantoque robore, instruxisse. Sed iis, quos admiratio hæc subit, multis occurritur modis. Primùm cogitemus, nihil esse tam noxium, quin idem prosit. Hoc de venenis ipsis dicebamus lib. I, cap. V. De leone autem idem liquet, sive attendamus ea, quæ ex corpore ejus ad nos redeunt; sive exempla, quibus animus noster instruitur. Ac ad corpus quidem quod attinet, pellis ejus olim habitus fuit heroum: uti Herculis. Nono etiam Æneidos legas:

Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
Exuvias.

Hac de re inferiùs loquar in Theologia gentium symbolica. Hodieque Turcis, ac Mauris, ejus usus pro pallio esse dicitur. Etiam antiquitus eo sternebant toros. Unde VIII Æn.

—— Gramineoque viros locat ipse sedili,
Præcipuumque toro, & villosi pelle leonis,
Accipit Æneam. ——

Agriophagi, (gens ita dicta, quia ἄγρια, sive carnes efferorum animantium, comederet) leonibus, & pantheris, vescebantur: ut à Plinio *a*, & Solino *b*, traditum est. Liene tamen abstinere dicuntur *c*. Etiam Philostratus *d* scribit, à barbaris inter Caucasum montem, & Cophenem flumen, habitantibus, eorum animantium carnes esse oblatas Apollonio Tyaneo. Quin Alberto M. *e* si credimus, utcunque is cibus tardè digeratur, ac siccum gignat crassum siccumque, & propterea hominem reddat melancholicum: paralyticis tamen is utilis est. Imò Plinius *f* ait, cor leonis comestum mederi quartanæ: fel aquæ immistum, oculis, si eo inungas, afferre claritatem: adipe ejus inunctos esse tutos ab omnibus bestiis: pro quo sanguine leonis dicere maluit Sextus Placitus seu Platonicus *g* Papyriensis; qui & varias adipis leonini vires enarrat. In hemetritæo quoque, ut ait Serenus Sammonicus,

a Lib. 6. cap. 30. *b Cap 33.* *c Io. Bruyerius de re Cibaria l. 12. c. 17.* *d Lib 2. de vita Apollonii, c. 3.* *e Lib. 22. de Animal.* *f Lib. 38. cap. 8.* *g Libro de Medicina animalium c. 10.*

Nonnulli memorant adipem prodesse leonis.

Quem & corporis partibus frigore adustis, uti perniionibus, mederi, ab Eduardo Wortono, & aliis, proditum est. Calceos ex corio leonino, vel lupino, magnopere podagricis prodesse, traditur à Gesnero. Atque hæc tangunt commoda, quæ ex corpore leonis mortui percipimus.

Quod ad animum nostrum, (id enim alterum erat) ex consideratione leonum multa addiscimus, quibus accendamur ad sociorum amorem, clementiam, animum gratum, humanitatem, & vigilantiam.

Primi exemplum ex Eudemo refert Ælianus lib. IV Hist. Animal. cap. XLV. Ait, à juvene pariter educatos leonem, ursam, canem: ac primò eos pacem & amicitiam coluisse. Postea rupisse hoc fœdus ursam: nam ubi aliquantisper collusisset cum cane, ad naturam redisse, ac unguibus dilacerâsse ventrem canis: leonem autem ita graviter cepisse hanc injuriam contubernali illatam, ut pares ab ursa pœnas exegerit.

De clementia ejus ita Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Leoni tantum ex feris clementia in supplices: prostratis parcit: &, ubi sævit, in viros priùs, quàm in feminas, fremit: in infantes non nisi magnâ fame.* Subjungit deinde de femina exemplum: unde licet non colligatur, intellectum precum ad feras pervenire; illud tamen sequitur, supplici voce ac gestu mulceri. Quod verò Julius Camillus in Theatro suo ait, esse Solare animal, id apud Ælianum *h*, ac Macrobium *i* quoque, legas: imò & Proclum *k*: sed hic addit, magis interim Solare animal esse gallum gallinaceum, cùm ejus cantu leo ipse perterrefiat. Hoc cujusmodi sit, inferiùs expendam: nunc satis erit explodere Camilli judicium; quando ait, leonem nobilibus parcere, tanquam cognatis suis. Inane enim hoc somnium est, ad nobilium illis palpandum, qui solos se homines esse arbitrantur, cæteros fœnum esse oportere.

h Lib. 5. de Animal. cap. 39. *i Lib. 1. Saturn. cap. 21.* *k Lib. de sacrificio, & magia.*

Grato esse leones animo erga parentes, arguit, quòd eos nutriant, ubi senuerint; ut est apud Joannem Tzetzem. Imò quosvis leones senio confectos, ali à junioribus, tradit Plutarchus comparatione aquatilium, & quadrupedum. Idne ita sit, an secus, haut facilè dixerim. Sed si cæteros quoque alant, longè magis parentes. Quàm grati etiam sint erga homines, qui benefecerint, exemplo erga Mentorem Syracusanum, & altero erga Elpidem Samium, docet Plinius lib. VIII, cap. XVI. Sed & vide, quæ de Androclo, seu potiùs Androcle servo, ex Apione Polyhistore Agellius narrat lib. V, cap. XIV: item Ælianus lib. VII Hist. Animal. cap. ult. eundemque signare videtur Seneca lib. II de beneficiis, cap. XIX. Tempora enim conveniunt, cùm sub Tiberio id contigisse scripserit Apion, ac tum quoque vixerit Seneca, ulteriùs licet ætatem produxerit.

Quàm turpe sit hominum aliquos nec beneficiis mitescere, nec præceptis; leones sunt argumento, qui, licet tam efferi, quantopere mansuescant, non uno antea exemplo ostendimus. Proinde, ut rectè ait Horatius *a*,

Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit,
Si modò culturæ patientem commodet aurem.

a Lib. 1. epist. 1.

Vigilantiæ ex eo capiunt signum, quòd, haut aliter ac lepores, oculis dormiant apertis; licet non studio id faciant, sed naturâ, ob palpebras justo breviores; ut cognoscere est ex libri hujus cap. XXIII. Id, Varroni *b* est, *non umbrari somno pupulas*: Græci in homine appellant κορυβαντιᾶν; ut loco proximè memorato ex Plinio *c* monebamus. Sic dormire leones, refert Orus in Hieroglyphicis *d*: ac favet Plutarchus in Symposiacis *e*. Propterea, ut idem Orus ait, Ægyptii, vigilantem signaturi custodem, leonem pingunt: atque, ut nobis alibi ex Oto *f*, Plutarcho, aliis, dictum, cùm olim ea consuetudo fuit, tum hodieque obtinet, ut templorum, & magnificarum ædium claustris, ex ære apponatur rictus leonis. Imò ex Phile in Jambis existimet aliquis, leonem inter dormiendum eò caudam suam commovere, ne, si dormire credatur, aliorum reddatur injuriis obnoxius. Sed enim imaginatio istiusmodi non cadit in verè dormientem. Quamobrem ita censeo, caudam studio duntaxat movere, dum non penitus dormit.

b Prom. ibid. *c Lib. 11. cap. 37.* *d Lib. 1. cap. 19.* *e Lib. 4 cap. 5.* *f Lib. 1. cap. 21.*

Credo, agnoscet aliquis, & harum, & aliarum virtutum exempla, è leonibus petere nos posse: sed cùm ea quoque ex animantibus minimè noxiis, (ut de Sapientum præceptis, nihil nunc dicam) haurire liceat: Deum luculentiùs fuisse amorem suum ostensurum erga genus humanum, si & leonibus, & aliis id genus feris, caremus. Quibus illud responsum velim, damna, quæ ab iis perpetimur, esse ab ira Dei erga peccatum, per quod homo magnam partem privatus est dominio, quod in animantia ei divina concesserat bonitas. Præterea sic quoque clarè elucet cælestis erga nos cura, quòd homini dederit & prudentiam, & robur, & arma, quibus evadere periculum, imò leonem, de quo nunc solo loquimur (verùm aliorum quoque par fere ratio est) vel interimere, vel vivum capere, domareque possit. Princeps ad ista est venationis modus: unde & Ascanius apud Maronem *g*,

Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

g 4 Æn.

Geminum autem eos venandi modum Claudianus proponit lib. III de laudibus Stiliconis: ubi sic de leonibus inquit:

Non illos tædæ ardentes, non strata supernè
Lapsuro virgulta solo, non vocibus hædi
Pendentis stimulata fames, non fossa fefellit.

Prior ratio est, si ignibus ostensis, clamore præterea sublato, & metu canum, in retia adigantur. Ignibus autem leones terreri, etiam Homerus ait Iliad. Λ *h*, ubi sic de iis canit:

h Vers. 553.

Καὶ-

Καιόμεναί τι δεταί, τάς τε περὶ ἰοσύμενας πτε.
Immensasque faces, quassis, violens licet, horret.

Eo poëtæ loco, ad hoc comprobandum, etiam Aristoteles utitur lib. IX Histor. Animal. cap. XLIV. Idem tradit Plinius lib. VIII, cap. XVI, & Ælianus lib. VI de Animal. cap. XXII. Obiter etiam lib. VII, cap. VI, ait, ut leones, sic elephantos, ignem extimescere. Rationem autem ab ignea leonis natura, & acuta oculorum acie, arcessit Alexander Aphrodisiensis lib. I problematum, sect. LXVIII. Pleniusque de hoc Ælianus lib. XII de Animal. cap. VII: Διάπυρον δέ ἐστι τὸ ζῷον ἰσχυρῶς· καὶ ἐντεῦθεν τῷ Ἡφαίστῳ ἀνῆφθαι αὐτὸ Αἰγύπτιοι. τὸ δὲ ἔξωθεν πῦρ δυσωπεῖται καὶ φεύγει, πολὺ τοῦ ἔνδοθεν φασιν. *Est vero hoc animal natura admodum ignea: ac propterea id Vulcano consecrarunt Ægyptii. Exteriorem autem ignem ob interioris ignis copiam ægre intuetur, ac fugit, ut ajunt.* Adi & Oppianum IV Κυνηγ. Orum in Hierogl. Philen in Jambis.

Altera venandi leonis ratio est, si per foveas struantur insidiæ, stratis supernè virgultis inque fossa media agno subrumo, vel hædillo, de columna suspenso. Est & alius modus, equite cum duobus canibus prodeunte; & his quidem mordentibus, ac divexantibus, illo interim certissima jacula emittente. De his, & aliis modis, vide Oppianum in IV Κυνηγετικῶν, Belisarium Neritinorum ducem, (qui tamen Oppiani quædam perperam reddidit) alios item, qui de Venatione scripserunt: ac Paullum Venetum, in Tartariæ, sive Tatariæ potiùs, descriptione *a*.

Captos verò exarmare quoque possumus dentibus & unguibus, ne noceant: ut olim, ab Heliogabalo factum *b*. Domari etiam queunt; ut ostendit hoc poëtæ Sulmonensis *c*:

Tempore Pœnorum compescitur ira leonum,
Nec feritas animo, quæ fuit antè, manet.

Imò ita paullatim mansuescunt, ut impune manu contrectes; etiam eam ori indas. Seneca lib. I de benef. cap. III: *Leonum ora à magistris impune tractantur.* Idem epist. LXXXIII: *Leonibus manum insertat, osculatur tigrin suus custos.* De leone quoque est hoc Martialis lib. II, epigram. LII:

Insertamque pati blandus in ora manum.

Quid quod etiam discunt currum protrahere, aliaque servilia opera præstare? Qua de re ita Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Jugo subdidit eos, primusque Romæ ad currum junxit M. Antonius; & quidem civili bello, cùm dimicatum esset in Pharsalicis campis, non sine quodam ostento temporum, generosos spiritus jugum subire, illo prodigio significante. Primus autem hominum leonem manu tractare ausus, & ostendere mansuefactum, Hanno e clarissimis Pœnorum traditur: damnatusque illo argumento, quoniam nihil non persuasurus vir tam artificis ingenii videbatur: & male credi libertas ei, cui in tantum cessisset etiam feritas.* De Hannone idem, paullo aliter, refert Plutarchus in Præceptis politicis. Ælianus lib. XII de Animal. cap. XXIII narrat, in Adonidis templo, quod est in regione Elymæa, esse leones adeò mansuefactos, ut eos, qui templum ingrediuntur, adulentur, & quasi salutent benigne, invitati ad mensam accedant, & quidquid offeras, accipiant, ac deinde modeste recedant. Idem lib. XVII ejusce operis cap. XXVI, leones Indicos ita cicurari ait, ut his utantur ad venandos tauros, asinosque sylvestres, & animantia alia. Similiaque de Tartaricis habet Paullus Venetus *d*. Alii *e* item narrant, ut Lusitaniæ rex Joannes II, leonem semper habuerit secum, canis instar accubantem. Paullus quoque Jovius testatur, similem à rege Christianissimo fuisse donatum Cardinali Hippolyto Medicæo. Quàm interea nec leoni cicurato semper fidere liceat, ostendit exemplum de pueris duobus ab eo laceratis in circo; quod narrat Martialis lib. II, epig. LXXV: & alterum de magistro ab iis interempto, libello de spectaculis epig. X. Quare sic Seneca epist. LXXXVI: *Tigres leonesque nunquam feritatem exuunt, aliquando submittunt, & cùm minimè exspectaveris, exasperatur torvitas mitigata: nunquam bonâ fide vitia mansuescunt.*

a Sive de regionibus Orientalibus lib. 2. cap. 17. & 18.
b Lampridius in Heliogabalo.
c Ovid. lib. 4. Trist. el. 6.
d Lib. 7. cap. 17.
e Petrus Messias lib. 2. cap. 3.

Ut omnino plus debeamus naturæ, quòd nobis concessit vim leonis necandi, venabulis, sagittis, laqueis; quam ob illam domandi ejus viam, tam ancipitem, & incertam. Aliter etiam adversus has feras consuluit nobis Natura. Si Plinium *a* audimus, chalcantho tanta est vis adstringendi, ut si ori adsperseris leonino, nequeat mordere. Si in biviis, vel quadriviis, sparseris cineres leontophoni *b*, (id animal est Syriæ) vel si aconita miscueris ciborum illis, quibus gaudent leones, eo pereunt veneno. Pardalianches itidem, ut pardales *c*, sic leones, occidit; quemadmodum Aristoteles *d* narrat. Sunt in Armenia pisces nigri, quorum aliquid si in apertis ovium, vel caprarum, lateribus abdatur, deque eo comedant leones, mori eos ait Ælianus *e*. Dubito autem, an id, quod subjungam, apponi mereatur. Scribit Joannes Leo *f*, ex multis se, viris pariter, ac feminis, cognovisse in Africa, (ubi & ipse ab leonibus vehementer sit periclitatus) si femina in leonem incidat, eique pubem commonstret, magnum edere clamorem oculis demissis, atque ita recedere. Sed nec ipse, qui id memorat, fidem accommodat. Placuit tamen id Ulyssi Aldrovando, vel Bartholomæo Ambrosino: apud quos legas *g*, *leones non virum, non mulierem; sed tantummodo feminæ pudenda aversari.* Ἀντιπάθειαν vocant. Mihi, si verum id est, quod Leo refert, potiùs eo generosum hoc animal recedere videtur, quia feminam esse cognoscat. Nam, nisi fames stimulet, *pueris, & maxime feminis, abstinet vires*; ut Plinius *h* ait. Sed hoc in medio relinquamus. Dignius est referri, quod idem Plinius *i* retulit his verbis: *Principatu Claudii casus rationem docuit, pudendam penè talis feræ nomine, pastoris Gætuli sago contra ingruentis impetum objecto: quod spectaculum in arenam protinus translatum est, vix credibili modo torpescente tantâ illâ feritate, quamvis levi objectu operto capite, ita ut devinciatur non repugnans. Videlicet omnis vis constat in oculis. Quo minus mirum sit, à Lysimacho, Alexandri jussu, simul incluso, strangulatum leonem.* De Lysimacho idem tradit Seneca lib. III de Ira, cap. XIII, & de Clementia lib. II, cap. XXV, ac Pausanias in Atticis. Curtius tamen in VIII de objecto ab Alexandro leone fabulam vocat: leonemque à Lysimacho inter venandum in Syria occisum tradit.

Ajunt, præterea terreri leonem circumactu rotarum; de quo Seneca lib. II de Ira, cap. XII: *Elephantes porci vox terret: leones rotarum versata facies.* Ac similiter Plinius lib. VIII, cap. XVI: item tympanorum impulsu, quod ex Alcæi, & Antipatri epigrammatis in Ἀνθολογίᾳ constat. Ut taceam de ἀντιπαθείᾳ, tum foliorum ilicis, quibus calcatis leo torpescit, teste Æliano *k*: tum herbæ adamantidos, in Armenia Cappadociaque crescentis, quâ admotâ leones resupinantur cum hiatu laxo; ut apud Plinium *l* legere est. De gallo gallinaceo inferiùs dicam. A serpente etiam interimitur. Scorpium item fugit. Ut liqueat, Deum, bono hominis, & plantas, & animalia produxisse leoni infesta. Quantæ etiam est bonitatis, quod paucis adeo terris animal hoc periculosum gignatur! Eoque nomine Europæi præcipuè sibi possunt gratulari. Miretur aliquis, hactenus prætermissum esse à nobis, quòd vel præcipuè Dei providentiam declaret. Id est, quod animal hoc semel tantùm pariat in vita, ac quidem fœtum unicum: ut Herodotus in Thalia, atque ex eo refert A. Gellius lib. XIII, cap. VII. Ratio etiam hæc adjicitur, quòd scymnus, sive catulus acutis unguibus sic vulneret matricem, ut deinceps sit nulla, vel non idonea gestationi. Id ab Ægyptiis accepisse, est verisimile. Nam & Orus Apollo in Hieroglyphicis narrat, leænam, quia non pariat bis, apud Ægyptios symbolum esse mulieris semel tantùm enixæ. Atque eam opinionem etiam secutus est B. Basilius Hexaëm. homil. IX. Sed hanc μονοτοκίαν *m* leænæ, tum Homerus negat; ut A. Gellius ostendit loco antè memorato; tum Aristoteles refellit lib. VI Histor.

a Lib. 34. cap. 12.
b Plinius lib 8. cap. 38. & Ælianus lib. 4. de Animal. cap. 18
c Plin. lib. 8. cap. 27.
d Lib. 9. cap. 6.
e Lib. 17. de Anim. cap. 31.
f In descriptione Africæ lib. 9. cap. de leone.
g Lib. 1. de quadrupedibus digitatis viviparis, sect. de sympathia & antipathia, sive pag. 22. & 23.
h Lib. 8. cap. 16.
i Ibidem.
k Lib. 1. de animalibus, cap. 36.
l Lib. 24 cap. 17.
m Semel duntaxat pariendi facultatem.

Animal. cap. XXXI: ubi tradit, Syriacos leones primo partu dare quinque scymnos; altero, quaternos; & ita porrò semper uno pauciores, donec post unicum editum sterilescant. Quodque hic de Syriæ prodit leonibus, id de universis pronunciat lib. VI de generatione animal. cap. XXXI. Sequitur verò Plinius lib. VIII, cap. XVI. Uti & Oppianus initio libri quinti de Venatione. Nec aliter Philostratus lib. I de vita Apollonii, cap. XVI.

Hæc res ostendit, non omnia, quæ de leonum natura à veteribus prodita sunt, albâ à nobis lineâ signari oportere; præsertim ubi non conveniunt inter se. Quanquam non in his modò, sed etiam ubi minimè dissentiunt, subinde verear calculum adjicere. Tale est, quòd refert Zoroastres in Geoponicis lib. X, item Plutarchus lib. de invidia, & odio, ac Ælianus lib. VI Hist. Animal. cap. XXII: & lib. XIV, cap. IX: è Latinis autem Lucretius lib. IV, ac Plinius lib. VIII, cap. XVI, & hos, atque alios, secutus duces S. Ambrosius cum Alberto M. item Isidorus lib. XII Orig. cap. II. Quippe ajunt, gallos gallinaceos terrori esse leonibus, ac imprimis eorum cantum. Tantum autem abest, ut gallum formident, ut, ubi possint, invadant, cumque gallinis abripiant. Contentus nunc ero illis Camerarii verbis in Symbolis: *Nostris temporibus in aula serenissimi Principis Bavariæ unus ex leonibus, mirus saltibus, in vicinam cujusdam domus aream sese demisit, ubi gallinaceorum cantum aut clamores nihil reformidans, ipsos unà cum plurimis gallinis devoravit.* Eo magis suspectum illud Plinii *a*: *Gallinaceo jure peruncitos, præcipue si & allium fuerit incoctum, panthera, leonesque, non attingunt.* Si verè dicit, ab allii ἀντιπαθείᾳ id fuerit. Atque hoc etiam illustre sit divinæ bonitatis argumentum.

a Lib. 29. cap. 4.

Planè quoque suspectum est, quòd leonem ajunt in senecta laborare quartanâ, eique mederi simius comestis. Sic Ælianus lib. I Var. Hist. cap. IX, Orus in Hieroglyphicis, Philes in Jambis: atque addit hic, similiter delphinum marinum, si ægrotet, mederi sibi marinæ simiæ pastu. Sed cui hoc, vel quâ occasione, observatum unquam? Equidem licet de leonibus haut verum putem, faciliùs tamen de his credidero: nam dixeris, tale aliquid cognitum esse ex leonibus mansuetis. Quamquam à quo veterum tale experimentum traditur nobis? Equidem metuo, ne id homo quispiam catus confinxerit, ut συμβολικῶς *b* significaret, viris principibus, quando præ senio, vitiumque impotentia, domi considere coguntur, ac quid rerum potissimùm geratur, ignorant; quartanâ & querquerâ febre nocentiores esse adulatores, qui simiarum instar secundas agere, ac parasitari tantùm sciunt: nec pestifero huic aularum morbo præsentius esse remedium, quàm si leo simias istas voret: hoc est, si rex adulatores istos male perdat, vel longissimè arceat ab aula ac conspectu suo.

b Per ænigma, ac figuram.

Cap. LIV.

Quadrupedes vel solida sunt ungulæ, vel bisulcæ, vel multifidæ. Mures, qui citra coitum generantur, quales, non in Ægypto solum, sed ubique sunt terrarum, in eo differre ab aliis, quod intestinum habeant rectum. Poetarum commentum de equis è vento conceptis. Equas Lusitanicas non concipere e vento, ut falso veteribus traditum; vel saltem non nisi quid simile isti, quod in virginibus μυλακρίας, *sive* molucrum, *vocatur. Cujusmodi animalia averso coitu generentur. Fabula refellitur de hyæna quotannis sexum mutante. Veterem esse errorem, corium hyænæ resistere fascino. Quamdiu uterum gestent lupa, canis, sus, capra, ovis, equa. Mulas in Cappadocia parere est crebrum; terris aliis, prodigii loco habitum; & quæ raritatis ejus caussa. Falli, qui arbitrantur, lupam, pardalim, tigridem, semel duntaxat parere omni vitâ. Intereà tam noxiorum animantium raros esse partus; idque benignitate fieri divinâ. Contrà magnam esse fœcunditatem eorum, quæ plurimùm homini, & aliis, cedunt in cibum. Vulgaris error existimantium, ursos parere fœtus informes, & unde opinio hæc provenerit. Itidem refellitur de mustela auribus concipiente, pariente ore: & cur Deus Israelitis mustelæ esu interdixerit. Quod vitæ spatium attributum sit lepori, feli, arieti, capræ, sui, cani, equo, asino, mulo, camelo, cervo: & caussa, de plerisque eorum, allata. Hesiodi fabella de longissima quorumdam animalium ætate.*

EXspectet fortasse aliquis, ut deinceps, sicut in elephanto, & leone, fecimus; ita de singulis ordine animantibus agamus, tum illis μονωνύχοις, sive μονοχήλοις, atque, ut Plinius *a* vocat, *solidipedibus*; tum διχήλοις, sive *bisulcis*; tum πολυσχιδέσι, sive πολυδακτύλοις, *multifidis, multosque quasi digitos habentibus*: in quæ tria genera quadrupedes dispescuntur. Sed hanc si viam insistere parem, ad tam longam multiplici face, & largo nobis viatico, opus sit. Quocirca satis erit, si de cæteris per saturam potiùs egero: in quibus ipsis tamen non sic brevitati studere animus est, ut non interea in iis luculenta admodum afferam divinæ providentiæ argumenta. Hoc enim præcipuè est, in quo nunc opera desudat nostra.

a Lib. 10. cap. 65.

Ordiar à vita, inde de variis vitæ functionibus dicturus. In vita contentus ero his duobus; quomodo animantia generentur, & quàm sint longæva. Utrobique solùm, quæ admirationem magis mereantur, excerpam. In generatione attendam, fœtus conceptionem, gestationem in utero, & partum. In conceptione nihil æquè stupendum, quàm quod videmus, quædam citra coitum concipi: ut mures agrestes è putredine. Id non tam in insectis fieri, mirum, quàm in animalibus perfectis, ut sunt mures. Sed hi intestinum habent unicum, ac rectum: quod à medico quodam, eos dissecante, repertum, refert Gesnerus in Quadrupedum historia. Neque ignoro, putare aliquos, nullos citra coitum gigni. Sed, præter cætera, obstat, quòd post Nili recessum à terris, reperiantur in Ægypto parte priori corporis inchoatâ, priori adhuc terrenâ; ut apud Plinium *b* est.

b Lib. 10. cap. 58. Vide & Diodorum in proœm.

At sine dubio fabulosum est, quòd equos Achillis è Zephyro conceptos canit Homerus Iliad. XVI, item Q. Smyrnæus lib. III. Qui & Martis equos è Borea conceptos, tradit lib. VIII: & in IV, equum Arionem ex Borea, & Harpyia, natum refert. Similiaque sunt apud Maronem Georg. III, & Silium lib. III. Sed ista poëtis condonanda: qui non aliud, quàm æmulam ventorum velocitatem, significare voluerunt. Quo & refer, quòd Claudianus de tigride ait,

—— *Fremit illa marito*
Mobilior Zephyro.

Eoque Oppianus rectè in III Κυνηγετ. cùm dixisset, tigrim pernicem adeò esse, ac Zephyrum genitorem; mox se corrigens ait, illud de conceptu tigrium ex Zephyro, esse *c* κενεὴν φάτιν, *inanem famam*. Mittamus igitur poetas. De historicis, & aliis, magis mirandum. Ex quibus, Lusitanicas equas concipere è vento, prodit Varro lib. II de R. R. cap. V; quem & testem citat Servius in III Georg. Præterea Columella lib. VI, cap. XXVII, Plinius lib. VIII, cap. XLII, Solinus cap. XXX. Quibus omnibus fidem demere, nimiæ ne audaciæ sit, verentur homines quidam eruditi *d*. Nobis id audax non videtur; qui scimus, alia id genus multa apud veteres reperiri, quæ indigenæ refellant. Tale hoc quoque; ut cognoscere est ex Trogi, hominis Hispani, eoque talium imprimis gnari, libro ultimo *e*; ubi & fabulæ originem pronuit. Item ex eruditissimi Lusitani, L. Andreæ Resendii, lib. I Antiquitatum Lusitanicarum, eo capite, quod de Monte Tagro inscribitur: ubi negat, incolis, vel accolis ejus loci, quicquam de isto constare: sed se cùm eò, rei inquirendæ gratiâ, esset profectus, cognovisse ex colono agri Beneventani juxta Tagum, cum equam in media Tagi insula inclusisse; hanc, licet sola hic ageret, nec

c Vers. 357.

d Rittershusius ad Oppianum lib. I. Κυνηγετ.

e Sive epitome Justini lib. 44.

equum

equum admisisset, secundo post mense gravidam esse compertam, septimoque propemodum mense enixam, sed informem materiem, quam abortum crediderit. De hujusmodi gestatione non valde adverser: qualis & in virginibus obtingit, si credimus illis Afranii verbis in Virgine *a*:

—— *Ferme virgini*
Excrescit b *uterus, tanquam gravidæ mulieri.*
Molucrum vocatur. transit sine doloribus.

Vulgo μύλην, & *molam* dicunt: quod aliter μυλόκορξ Hesychio: & fortasse similiter μυλοκρίας, unde *molucrum*, quæ maximi Salmasii opinio est. Verùm enimvero quod Afranius censet, virgini quoque id contingere, parum fidei meretur. Sanè aliter de eo Hippocrates lib. I περὶ γυναικείων: qui molam, seu molucrum, esse ait à semine pauco, & morboso. Pluraque de hoc Andreas Laurentius lib. VIII rei Anatomicæ, cap. IV, quæst. XIII.

a *Apud Festum in Molucrum.*
b *Perperam vulgo*, Crescit.

Jam quale putandum, quod Oppianus in secundo de Venatione *c* ait, omnes rhinocerotes esse mares. Nam hoc si est, quomodo conservatur rhinocerotum genus? Refellitur quoque hæc opinio eo, quòd Solinus dicat, Venere misceri, ac modum addit. Sic enim scribit cap. XL: *Aversi coëunt, nec hi tantum leones: sed & lynces, & cameli, & rhinocerotes, & elephanti, & tigrides.* Et ante eum Plinius lib. X, cap. LXIII: *Coitus aversus elephanti, camelis, tigridibus, rhinoceroti, leoni, dasypodi, cuniculis, quibus aversa genitalia.* Ubi videmus, etiam caussam aversi coitus adferri: nempe quam & Aristoteles adduxit lib. V Hist. Anim. cap. II: Οὐ μὴν ὁμοίως γε πάντα πλησιάζειν, ἀλλὰ τὰ μὲν ὀπισθουρητικὰ, συνιόντα πυγηδόν· οἷον λέοντες, καὶ δασύποδες, καὶ λύγκες· *Verùm non omnia simili modo conjunguntur: sed quæ retro urinam emittunt, aversa coëunt: ut leones, dasypodes, lynces.* Ubi pro *dasypodes* perperam Gaza *lepores*, cùm Aristoteli, & veterum aliis, λαγὼς, & δασύπους, semper pro diversis habeantur. Si igitur rhinocerotes, ut alia ὀπισθουρητικὰ *d*, coëunt πυγηδὸν *e*; etiam sexu distinguuntur.

c *Vers.* 560.
d *Retro lotium reddentia.*
e *In aversum.*

Cujusmodi præterea videtur, quòd lepores ajunt esse ἀνδρογύνους, ac tum inire, tum iniri? Hic error, ut dixi cap. LXVIII, inde profluxit, quòd non mares modò circa veretrum, sed etiam femellæ circa naturam, utrimque habent tumorem, qui testium figuram præbeat. Atqui non esse testes, arguit, quòd ex folliculis illis non sunt meatus ad penem. Sed par ratio eorum, ac tumorum in fele zibethi, & moschi animalis: de quibus itidem dictum nobis antea.

Quale item credendum, quòd hyæna quotannis sexum dicitur mutare? Quod legas apud Ovidium XV Metam. Plinium lib. VIII, cap. XXX, Oppianum in III Κυνηγετ. Orum in Hieroglyph. qui ait, hyænam Ægyptiis propterea notare hominem timidum & instabilem: adhæc Artemidorum, qui lib. II, cap. XII hyænam in somnis visam significare dicit androgynon, & cinædum: & Philen in Iambis, qui & sæpius in anno sexum commutare ait. Sed meritò hæc falsa esse, dicit Aristoteles in VI Hist. Animal. cap. XXXII, & lib. III de Generat. eorum cap. VI: ubi tum Herodotum refellit, qui ait, alternis annis tum inire, tum iniri: tum illos, qui opinantur, duplex habere genitale, maris, & feminæ. Mirum verò, unde hoc somnium in mentem venerit scriptoribus, cùm rarò adeò capiantur, adeò ut ex undenis unam duntaxat feminam à venatore captam, tradat Aristoteles. Alioqui satis frequentes sunt, non in Africa modò; de quo testis Herodotus lib. IV: sed in Turcia quoque prope Ancyram; de quo Augerus Busbequius Epist. I. Ubi (ut obiter hoc addam) idem refert, hodieque in Turcia corium hyænæ in magicis adhiberi. Quod ex antiquo est errore. Nam & Plinius lib. XXVIII, cap. VIII, ait, pellem hyænæ, si eâ frontem obligaveris, fascinationi resistere. Quod inter alia credulæ vetustatis deliramenta est reponendum.

Nunc de gestatione aliquid dicamus. Ejus tempus mirè variat. Lupus mensem, vel summùm dies XL *a*, gestatur: canis novem *b* hebdomadibus: sus quatuor *c* mensibus: capra quinque mensibus *d*: ovis *e*, circiter sex mensibus: bos parit, ut Plinius *f* ait, *mense decimo: quicquid ante genitum, inutile est.* Idemque *g* equum undenis gerere mensibus auctor est.

Tertio loco numerus partûs considerandus. Ac quadrupedum quidem aliqua nunquam dicuntur parere; ut mula: quam fœtum eniti, prodigii loco habuere Romani: unde crebrò illud relatum in annales. Theophrastus tamen, Plinio *h* teste, *vulgo parere in Cappadocia tradit: sed esse ad animal ibi sui generis.* Est mula, ut plurimùm, admodum frigida: unde rarissimè concipit. Si concipiat, pariatque, quod sæpius factum ex Livio, Obsequente, & aliis *i*, dixi, temperamento fuerit solito calidiori. Sunt qui negent, eo parere, quia non sit ex animantibus, quæ Deus creavit, & quibus dictum sit *k*, *Crescite, & multiplicamini*: unde & benedictionis hujus sit expers. Sed obstat iis, quod vulgo in Cappadocia, & quandoque aliis pariant terris.

Alia animalium dicuntur contenta esse semel peperisse. Ita lupum ajunt semel duntaxat eniti in vita: quam opinionem refellit Aristoteles lib. VI Histor. Animal. Hoc ipsum de tigride retulit Isidorus lib. XII, cap. II. Item de panthera, auctor libri de Natura rerum, uti & Jacobus Vitriacensis lib. I Histor. Orientalis, cap. LXXXVIII *l*. Quæ sanè si vera essent, jamdiu interiisset luporum, tigrium, & pantherarum genus. Quare de his idem censendum, ac de leænis antea diximus. Interea fatemur, raros esse horum animantium partus, Deo meliùs sic generi prospiciente humano: cui nunc quoque, in eâ paucitate, hæ animantes abunde periculi creant.

a *Sed Aristoteli Hist. An. lib. 6, cap. 35. ut canis, hoc est, hebdomadibus novem.*
b *Plin. lib. 8, cap. 40, sexagenis diebus.*
c *Plin. 8, 50.*
d *Plin. 8, 51.*
e *Ut ait Plin. 8, 47. diebus sexaginta.*
f *Lib. 8, cap. 44*
g *Lib. 8, cap. 42.*
h *Lib. 8, cap. 44.*
i *Plin. loco proxime memorato.*
k *Genes. 1.*
l *Pag. 177.*

Contrà multorum animalium mira est fœcunditas: imprimis leporis, de cujus superfœtatione res notissima. Vide Theophylactum Simocatum problemate physico XI. Etiam naturalem fœcunditatis caussam vide sis apud Aristotelem lib. IV de Genet. Animal. cap. V, & Sect. I, probl. VII. Altiùs verò adscendit Herodotus in Thalia; qui à divina hoc providentia esse ait, ut, quæ plurimis cederent in cibum, ea imprimis essent fœcunda: leporem verò, & à quadrupedibus comedi, & ab avibus, & ab homine; eoque, si esset ὀλιγογόνον *m*, citò defecturum fuisse leporinum genus. Quanta autem ea fœcunditas sit, inter alia arguit, quòd quoddam Hispaniæ oppidum ab iis sit eversum; ut è Varrone est proditum Plinio lib. VIII, cap. XXIX: quòd item Baleares ab Augusto Cæsare per legatos petierint auxilium militare adversus lepores; ut est apud Strabonem lib. III, & Plinium lib. VIII, cap. LV.

m *Paucorum generatione.*

Maxima item est murium fœcunditas. Difficile tamen creditu, tum illud ab Æliano *n*, & Plinio *o* relatum, muris prægnantis utero aperto, in eo repertam esse femellam jam gravidam: tum quod idem Plinius *p* ex Aristotele narrat, murem uno nixu parere fœtus centum, viginti. Locus Aristotelis, quem dixi, est lib. VI Hist. Anim. cap. ult.

n *Lib. 17. Hist. Animal. cap. 17.*
o *Lib. 10, cap. 65.*
p *Ibid.*

Duplicem verò partum faciunt scriptores: unum animantis jam perfecti; alterum informis. Nihil enim pervulgatius, quàm ursas parere massam rudem sine oculis, sine pilo, unguibus tantùm prominentibus: informeque hoc ab ursa lambendo formari: Maronisque *q* exemplo dicere videas homines eruditissimos, nolle se ingenii sui fœtus dimittere de manu suâ in hominum conspectum, priusquam limando refinxerint, & quasi ad ursæ morem, lambendo figurarint. Hanc de fœtu ursæ opinionem habuere Aristoteles lib. VI Histor. Animal. cap. XXX, & Orus *r* in Hieroglyph. Etiam Ovid. XV Metam. fab. XXXIII: item Petronius illo versu,

Sic format linguâ fœtum cùm protulit ursa.

Adhæc Plinius, lib. VIII, cap. XXXVI, Plutarchus περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας, Pollux lib. V, cap. XII, sect. II, Ælianus lib. II de Animal. cap. XIX, Solinus cap. XXIX,

q *Agellius lib. 17, cap. 10.*
r *Lib. 2, cap. 83.*

B. Am-

B. Ambrosius lib. vi Hexaëm. cap. iv, Isidorus lib. xii Orig. cap. ii. Sed planè fabulosa hæc est opinio: estque partim inde orta, quòd crassæ admodum sint secundinæ ursarum; quod nihil ad fœtum contentum (hunc enim membra habere prorsus distincta, gravidas cum ursas dissecuissent, comperere venatores) partim inde, quòd lambant fœtus suos; quasi non aliæ hoc animantes faciant, ad sordes abluendas. Suntque in hac etiam sententia Cæsar Scaliger Exercitat. vi, & sect. xv, & Ex. clxxxii, sect. ii, Camerarius cent. ii, embl. xxi, Andreas Laurentius rei Anatomicæ lib. viii, cap. iv, quæst. xiii, Dalecampius ad memoratum Plinii locum: qui & sibi conspectos ait fœtus ejusmodi exenteratos; sed nullâ membrorum parte informes.

Partim verò ad conceptum, partim ad partum attinet, quòd mustela, quam Græci γαλῆν dicunt, credatur auribus concipere, ore autem parere. Hæc Ægyptiorum, credo, fuit opinio; apud quos fortassis vixerit etiam seu verus, seu, ut censeo, Hellenista ὑποβολιμαῖος *a*, Aristeas, qui de interpretatione τῶν ἑβδομήκοντα *b* scripsit. Is de eo hunc in modum refert *c*: Διὰ τῶν ὤτων συλλαμβάνει, τίκτει δὲ τῷ στόματι· *Auribus concipit, ore autem parit fœtum suum.* Ac subjungit, hoc esse symbolum eorum, qui διὰ ἀκοῆς λαβόντες, τοῦτο τῷ λόγῳ σωματοποιοῦντες, κακοῖς ἑτέρους ἐνεκύλησαν· *auribus percipientes, eaque sermone exaggerantes, malis alios involvant.* De tam mirifico partu etiam apud Ovidium *d*, & veterum alios, legere est; de conceptu, apud juniores; quibus inde emblematis occasio, ea dicenda esse, quæ audivimus, non quæ finximus. Sed utramque opinionem solidè ex Aristotele *e* refellas; quia mustelæ non frustra habeant vulvam, cum Deus, & natura, nihil faciant incassum: præterea quia ex ἀνατομῆς *f* constet, nullam esse viam ab auribus ad vulvam, aut à vulva ad os. Hanc verò stultam opinionem inde profectam putat, quia mustela pusillos parit fœtus, &, quod etiam alia quædam faciunt animantia, sæpius conspiciatur fœtus suos de loco uno in alium ore transferre. Vide Philosophum lib. iii de generat. animal. cap. vi. Quodque ad Aristeam, non ea de caussa, quam is dicit, mustulæ esu interdixit Deus: sed potiùs, ut Procopius Gazæus ad Levit. cap. xi *g* annotavit, voluit eo hominem deterrere à rapinis, & insidiis: quibus vivit mustela, animal maleficum; quod ne quidem abstineat cadaveribus humanis; imprimis verò, ut gallinarum ova solet, ita & defunctorum oculos exsorbeat; quemadmodum est apud Ælianum de Animal. lib. xv, cap. xi.

a Suppositius.
b 70 interp etom.
c Pag. 45. edit. Oporini.
d Lib. 9. Metam. fab. 6.
e Lib. 3 de Generat. Animal. cap. 6.
f Sectione corporis.
g Sive pag. 344. edit. Tigurinæ.

Hæc de vitæ origine: nunc de ejus duratione dicam. Est ea his brevis, aliis diuturna. Lepores, & feles, non pertingunt, nisi ad annos sex, aut septem: aries, & caper, raro ad decem. Tam brevis vitæ caussam rejiciunt in hoc, quod sint semper morbidi. Sus pertingit ad xv, vel etiam xx *h*: canis sæpe ad annos pervenit xiv, at non ultra xx: bos etiam non excedit annos xvi: cujus hæc ratio, quod tantùm herbis vescatur. Equi mares ad annum xxxv vivunt: ut ait Ælianus lib. xv de Animal. cap. xxv. Ob salacitatem enim brevioris sunt vitæ quàm feminæ. Hæ etiam ad Venerem sufficiunt annis xl: vivunt autem annis l: imò quandoque ulteriùs pervenire, veterum est consensus: nempe vel ad lxxv, ut Plinius ait lib. viii, cap. xlii. Vide sis quoque Aristotelem, Albertum, Niphum; ut juniores hisce prætercam.

h Plinius lib 8, cap. 51.

Asinus, ut Plinius ait lib. viii, cap. xliii, *gignit vitâ totâ, quæ est ei ad trigesimum annum.*

De mulorum vivacitate sic idem Plinius *i*: *Mulum* lxxx *annis vixisse, Atheniensium monumentis apparet. Eo gavisi, cum templum in arce facerent, quod, derelictus senectâ, cadentia jumenta comitatu nisuque exhortaretur, decretum fecere, quo caveretur, ne frumentarii negotiatores ab incerniculis eum arcerent.*

i Lib 8, cap. 44.

De camelis sic idem *k*: *Vivunt quinquaginta annis; quidam & centenis.*

k Lib. 8, cap. 18.

Sed præ cæteris animantibus longævi sunt cervi. Plinius lib. viii, cap. xxxii: *Vita cervis in confesso longa, post centum annos aliquibus captis cum torquibus aureis, quos Alexander Magnus addiderat, adopertis jam cute in magna obesitate.* Hinc Maro Ecl. v:

Et ramosa, Mycon, vivacis cornua cervi.

Juvenalis item sat. xiv, *cervina senectus.* Diu adeò vivere ajunt, quia felle careat, teste Aristotele lib. ii Hist. Anim. cap. xv. Plinii quoque est lib. xi, cap. xxxvii: *Cervi fel non habent; quod hominum paucis non est, quorum valetudo firmior, & vita longior.* Nec tamen prorsus felle destitui existimantur: quia etsi non obtineant illud in jecore, habeant tamen sive in intestinis, unde iis, nisi pinguia fuerint, abstinent canes: vel in cauda, ubi reperire est succum virosum viridis aut flavi coloris, qui color etiam est fellis. Estque succus iste adeò venenatus, ut in cibo, vel potu, adsumtus, syncopen adferat, imò præsens vitæ periculum; nisi antidoto succurratur, quale ex Avicenna, & Rhasi, Petrus Aponensis, ex eo Matthiolus tradidit. Nec quivis tamen cervi in cauda fel hoc habent; sed, ut Aristoteles ait, οἱ ἀχαῖναι, hoc est, annum jam agentes secundum, qui & πασσαλίαι, & σπαθῖναι, ut inferius dicetur.

Quamquam verò extra controversiam sit, cervos esse vivaces admodum: non tamen adeò sunt longævi, ac fabulosè continetur Ausonii idyllio x, ex Hesiodi versibus expresso. Eo dicitur homo vivere annos xcvi: cornix id tempus novies superare; hoc est, annis vivere ɔcccclxiv: cervus id spatium vincere quater; eoque vivere annis ciɔ ciɔ ciɔ ccccxlvi. Ut jure Hesiodeam illam de cervorum ætate sententiam rejiciat Plinius lib. vii Nat. Hist. cap. xlviii. Imò hoc ipsum, quod ex Plinio de torquatis illis cervis diximus, eo suspectius videtur, quia cervus quincto anno perficiatur; cornuaque, quæ quotannis decidunt, & renascuntur, post id tempus succedant fronte magis conjunctâ, & minùs ramosâ: ut Verulamio *a* monitum in Historia vitæ, ac mortis.

a Pag. 76. edit. Lod.

Cap. LV.

Refellitur eorum error, qui chamæleontem ajunt aëre duntaxat pasci. Inde tamen vulgo caussam arcessi, quod omnes referat colores, præter album, & rubrum. Videri autem & hos referre: nec tam verisimile esse, id provenire ex aeris pastu, quàm cute pellucente, & refundente colores, quos acceperit. Ursos hieme in latebris suis vivere humore eo, quem prioribus ex pedibus, tum intumescentibus, exsugunt. Etiam latebrarum tempore ursinum in vasis adipem exundare. Ambiguum videri, utrum id de crudis duntaxat, an de coctis etiam carnibus, prodiderit Theophrastus. An struthiones ferrum concoquant stomachi fervore. Unde oves in Hispania aureæ, in Creta coloris flavi; ubi & quadricornes. Proverbiales locutiones à camelorum magnitudine petitæ apud Syros: unde & cameli vox. De magnitudine caudæ arietum, oviumque, variis in terris, & quæ ratio sit naturalis. Nullum animal à minori magnitudine pertingere ad majorem, quam crocodilum. Magnitudo lacertarum in Brasilia, & Æthiopia; item testudinum in Taprobana.

Vidimus de origine, ac duratione vitæ: nunc de multiplici ejus functione exsequar. Ac primùm loquar de iis, quæ ad vegetativam facultatem retulerunt: ut sunt nutritio, & incrementum molis, ac roboris.

Fortasse tamen non omnibus cibo, potuque, opus est. De chamæleonte enim sic Plinius lib. viii, cap. xxxiii: *Ipse celsus, hianti semper ore, solus animalium, nec cibo, nec potu alitur; nec alio, quam aëris alimento.* Ac similiter Solinus cap. xliii. Sed diu quidem famem tolerat; non tamen in totum cibo abstinet. Ore enim hianti, linguâque mucco semper obsitâ, captat muscas, formicas, scarabæos, locustas, ac similia insecta, eaque comedit; quod Cæsar Scaliger refert Exercitat. cxcvi, sect. iv,

Joan.

Joan. Brodæus lib. VI Miscel. cap. XXI, Petrus Bellonius Observationum lib. II, cap. XXIV. Nec quicquam certius. Ipse id comperi Dordrechti in chamæleonte, quem in horto haberet compater meus, Franciscus Persinius, Archiatros urbis ejus, ac unà mecum amplissimus vir, & affinis conjunctissimus, Jacobus Corputius Senator, sive potiùs, ut nunc loquimur, Scabinus Dordrechtanus, & antehac in Collegio præfectorum rei maritimæ delegatus: ut cæteros prætercam, rerum quoque talium curiosos. Quod autem aëre solo vivere putatur, ex eo esse dicitur, quòd prælargo pulmone prope corpus repleat universum, aëraque avidè adeò captet, ut totum inde corpus pellucere videatur. Inde etiam dictus, ut Plinius ibidem ait, *mutare colorem subinde, & reddere semper, quemcumque proximè attingit, præter rubrum, candidumque*. Quod etiam legas in excerptis Theophrasti ab H. Stephano editis, initio fragmenti de iis, quæ colorem mutant: item Solinum cap. XLIII: ac Plutarchum *a* de Caussis Natur. cap. XIX: qui & libro de dignoscendo adulatore ab amico, scitè ait, ut chamæleon nunquam induit colorem album, ita & adulatorem non nisi turpia imitari. Sanè albor candidæ mentis, rubor pudoris symbolum est. Ovidius tamen nullum videtur colorem excipere. Sic enim scribit in XV Metamorph.

Id quoque quod ventis animal nutritur, & aurâ,
Protinus assimilat, tetigit quoscunque colores.

a *Lib. de dignoscendo amico ab adulatore.*

Et sanè apud Aldrovandum, & Ambrosinum, lib. de quadrupedibus digitatis, legas, ut vir nobilissimus donatum sibi chamæleontem involverit sudario, atque ubi domum venisset, aperto sudario, dum oculis non satis attentis inspicit, errore deceptus, effugisse animal putârit: nimirum quia candidum sudarii colorem referret. Id si est, ut puto, falsi veteres, qui candidum adsumere colorem negarunt. Par autem rubri coloris ratio est. Quippe, credo, si sudarium id rubrum fuisset, eundem retulisset colorem. Nam cur minùs hunc referat, quàm cæteros?

Neque ea mutandi colorem caussa, quam adduximus, controversiâ caret. Nam aliorum opinio est, eò omnes adsumere colores, quia cutim habeat corneam, ac perspicuam; quæ speculi, vel aliorum lævium corporum instar, quoslibet recipiat ac referat colores. Et sanè, ut puto, longè hæc verisimilior ratio est; quæ & in polypo, & tarando, locum habet.

Nec exiguum providentiæ divinæ argumentum præbet, quòd ursis etiam prospectum sit hieme delitescentibus, nec idoneis ad cibum foris quærendum. Dum enim somno sopiuntur, adeps sic iis gliscit, ut exundet; quem è prioribus pedibus exsugunt, ut inde vivant. Refert hoc Plinius lib. VIII, cap. XXXVI, Artemidorus lib. V, cap. XLIX, & Oppianus in III de Venat. Aristoteles de Audit. admirandis, prodidit, in vasis etiam exundare. Pleniusque de eo Theophrastus libro περὶ ὀσμῶν *b*: quæ sic Latinè expressit maximus Turnebus: *Hujusmodi autem natura consensio atque contagio in aliis etiam quodammodo evenit. Vinum enim, cùm uva efflorescens tentari videtur; & allia cepæque tum acerrimi sunt odoris, cùm in terra germinant: atque omnino omnia, quæ tunicatâ constant radice, modò non exaruerint, germinationis tempore moventur; cùm insita cuique vis sollicitetur, & excitetur. Sed omnium istorum admirationem facilè excitat, quod in adipe ursino evenit, qui latebrarum tempore exundans, intumescensque, vasa implet.* Quod verò hîc videmus Theophrastum scribere de ursino adipe in vasis, (quam rem & simili aliorum naturâ egregiè illustrat) id eum de carnibus ursæ coctis prodidisse, tradit Plinius lib. VIII, cap. XXXV. Sed parum est verisimile, coctas etiam carnes naturam illam retinere: eoque facilè adsentio Mureto, qui hoc μνημονικὸν Plinii ἁμάρτημα *c* arbitratur lib. XIII Var. Lect. cap. III. Vel hoc statuendum, vel alibi illud prodiderit Theophrastus: optima sanè de eo agendi occasio fuerit libro περὶ φωλευόντων *d*, quem scripsisse, testis est Laërtius.

b *De odoribus.*

c *Memoriæ error.* d *De iis, quæ latitantia & fossas faciunt.*

Ad nutritionem etiam pertinet consumtio alimenti. In qua nihil æquè mirandum, quàm quòd struthio, sive struthio camelus, dicitur stomacho esse adeò fervido, ut ferrum concoquat. Id Alexander Aphrod. in præfatione suorum problematum, valde ait esse absurdum. Nam, inquir, id si foret, & leo, qui stomachi est calidioris, concoqueret ferrum. Censet igitur, id potiùs tribui debere ἰδιότητί τινι, *cuidam proprietati.* Mihi verò ne id quidem verisimile fit. Si tamen certa foret res, de caussa non contenderem. Sed sic quoque parùm huc faciat. Nam struthionem inter terrestria quidem animalia possis numerare, at non quadrupedia. Siquidem satis constat, esse bipedem, & alatum. Quare inter alites de eo iterum *a*, ac fusiùs agemus. Magis hujus est loci, quòd lupus adeò stomacho est valido, & ferventi, ut ossa quoque perdura molliat, ac concoquat. Atque ab eodem spiritus fervore censet esse Plutarchus in II. Sympos. quòd quæ lupus admomordit, ea carne sint magis tenera ac delicata, etsi & faciliùs putrescant. Hinc Horatio *b* in deliciis.

—— Hædus ereptus lupo:

qui Martiali *c*:

Hædus inhumani raptus ab ore lupi.

a *Lib. 4. cap. 7.* b *Lib. Epod. od. 2.* c *Lib. 10. epig. 44.*

Quem locum non satis cepit Raderus. Nam *raptum* ait ποιητικῶς dici, qui potuit rapi, sive qui obnoxius fuerit prædationi. Poëta autem verè ereptum voluit; sed receptum.

Quantum autem referat, quibus animal nutriatur; argumento sit, quòd boves ad Clitumnum pasti fierent albi; ut dictum lib. II, cap. LXXIX: oves item nigrescant bibentes ex fonte litoris maris Erythræi; ut exposui ejusdem libri capite LXXI. Eoque caussæ nihil est, cur fidem detrahamus Martiali, homini Hispano; quando non uno in loco meminit ovium Hispanicarum vellera habentium aurei coloris. Quomodo & Oppianus lib. II κυνηγ. *d* ait, in Creta oves esse flavi coloris; uti & quadricornes.

d *Vers. 377.*

A nutritione venio ad incrementum: ubi in considerationem venit, quàm vasta animantium multis obtigerit magnitudo. De elephantis antea vidimus. Notum etiam de camelis: unde ἀντίθεσις *e* illa Christi apud Matth. XXIII, 24, de excolantibus culicem, & deglutientibus camelum: quales, qui mandata Dei posthabent humanis. Nec dubitandum, quin Matth. XIX, 24, ubi ὑπερβολικῶς *f* dicitur, *facilius esse camelum ingredi per foramen acus, quàm divitem ingredi in regnum cælorum*; id intelligi debeat non de fune nautico, qui potiùs κάμιλος *g* dicitur: sed animali Syris perfamiliari, à quibus etiam (ut Varro *h* rectè ait,) *Syriaco nomine in Latium venit.* Nam iis est, גמל, quomodo & Syrus interpres in memorato Euangelistæ loco reddidit.

e *Oppositio.* f *Per excessum.* g *Aristophan. & Suid.* h *Lib. 4. de L. L.*

M. Paulus Venetus ait *i*, in regione Camandu, sic dictâ ab urbe ejusdem nominis, arietes esse asinis non minores, caudamque habere librarum XXX: esseque eos arietes ut pulchros, & pingues, ita optimi saporis. Ac Vartomannus *k* refert, visum sibi talem in ædibus regis Arabum: caudâque æquâsse pondus librarum XXX. Quod Hieronymus Cardanus *l* frigori temperiei adsignat. Ubi enim nequeant cætera extendi ossa, humorem in caudam transmittere, ne pinguedine obruatur. Ac videtur ratio hinc etiam arcessenda, cur & ovibus sic in nonnullis regionibus caudæ excrescant. In Africa quidem arieti est decem, aut XX pondo; etiam cùm sponte pinguescit. In Ægypto autem, ubi magnâ curâ verveces hordeo, & furfure, saginant, sic augetur, ut ob pondus progredi non possint; eoque necesse sit jungere illos minuto curriculo, eique caudam imponere. Testis horum oculatus Joannes Leo lib. IX descriptionis Africæ. Atque addit, se Asiotæ, quæ Ægypti ad Nilum civitas est, CL millibus passuum ab Alcairo distans, conspexisse caudas LXXX pondo, atque alios addidisse, sibi visas, quæ & CL pondo æquarent. Nimirum omnem horum animantium pinguedinem inesse caudæ: nec ullas ejus pinguedinis inveniri, nisi Tuneti, & in Ægypto: ubi & oves ipsas Græcis esse majores, ab Aristotele *m* proditum est.

i *Lib. 1. cap. 22.* k *Navigationis lib. 2. cap. 5.* l *De Subtilit. l. 10.* m *Lib. 8. Histor. Anim. c. 28.*

Cro-

Crocodilus duodeviginti adæquat cubitos. Nascitur ex ovo, quantum anseris. *Nec aliud animal* (ut Plinius *a* ait) *ex minori origine in majorem crescit magnitudinem.* Imò, ut postea subdit, *Quidam hoc unum animal, quamdiu vivat, crescere arbitrantur.*

a Lib. 8. cap. 25.

Lacertam septem pedes longam, crassitie brachii humani, in Brasilia sibi visam, refert Lerius Hist. cap. x. Imò Raphaël Volaterranus *b* memorat, quandam cubitorum octo, tanto oris rictu, ut caperet infantem, ex Æthiopia fuisse advectam, mandato Cardinalis Ulyssiponensis: & miraculi gratiâ suspensam cerni tholo B. Virginis ad portam Flumentanam.

b Philologiæ lib. XXXV.

Narrat Cæsar Scaliger *c*, ad Taprobanam esse testudines tantas, ut pependerint centum tria pondo. Plinius *d* refert, esse ejus magnitudinis, ut testa una sit pro tecto casæ habitabilis: imò inter rubri maris insulas navigantes utantur iis pro cymbis.

c Exercit. 196. sect. 2.
d Lib. 9. cap. 10.

Cap. LVI.

Proverbium, Nullus ovium usus, si absit pastor. *Ignea vis in dentibus aprorum. Canum quorundam id robur, ut etiam elephantum prosternant, aut leonem: & ut gentes variæ eorum operâ uti soleant adversus hostes: deque canibus* CCCC *hunc in usum Carolo* V *Imp. ab Angliæ rege Henrico* VIII. *missis. Unde rhinoceroti nomen. Quando rhinoceros, licet viribus inferior, & quomodo vincat elephantum. Quis animal id primus ostenderit populo Romano. Commissum illud cum uro. Monocerotis bellum cum elephanto. Livium Andronicum boves dixisse* cornifrontes: *etsi aliter visum Jos. Scaligero.* Uri *vox etiam veterum Gallorum, & Germanorum. Jam Plinii ætate Romani* bubalum *pro* uro *dixerunt: antiquioribus autem bubalus erat è capréarum genere. Bisonum robur, & unde ita dicti. Cur bonaso etsi vastissima sint cornua, ad pugnam tamen inutilia sint, & ut aliter ei prospexerit Deus, ac quousque ejaculetur fimum.* Orgya *quid. Cur cervus nihil præsidii ponat in amplis cornibus. De animali alio cervum magnâ parte referente, dentibus valido, seque, cornuum beneficio, securè de turri demittente. Quanta sylvestri tauro, ac hippopotamo, sit tergoris durities. Qua parte imprimis valeant ursi, & quanta iisdem capitis imbecillitas. Onagri, & alcis, vis in ungulis; crocodili, in cauda; hystricis, in spinis.*

NEc corpus solùm mole augetur, verùm robore etiam: quo alia aliis longissimè antistant. Ovibus quidem nec vires sunt ad se tuendum, nec arma ad alios impugnandum; imò nec celeritas ad capessendam fugam, neque ingenium ad se alicubi condendum: ut placidum hoc animal præ cæteris egeat pastore; unde vetus adagium *a*: προβάτων δ' οὐδὲν ὄφελος, ἐὰν ὁ ποιμὴν ἀπῇ. *ovium nulla utilitas, si pastor absit.*

a Apud Diogenianum, & Suidam.
b Erasmus, Προβάτων ὄφελος οὐδὲν ποιμένος ἀπόντος, ut senarius sit, Latinè autem, Namque usus ovium nullus, ubi pastor deest.

Contrà aliorum quadrupedum multa mirum in modum robore valent, præcipuè cornibus, vel dentibus. Unde Appulejus penè initio lib. VIII Metam. *Nec enim Charite maritum suum quærere patiebatur bestias armatas dente, vel cornu.* Priori valet aper. Unde Martialis lib. XIII, epigr. XCIV:

Dente timetur aper. ——

Imò dentes iis tanti sunt ardoris, ut, si admoveris pilos, crispentur, & urantur: si credimus Xenophonti in Cynegetico, Polluci Onom. lib. v. cap. XII, & Oppiano in tertio Κυνηγ. Et vel sic, vel impropriè, accipere possis hoc Ovidii x Metam. fab. de Adonide:

Fulmen habent acres in aduncis dentibus apri.

Quodque Appulejus prope initio VII Metam. ait: *Aper exsurgit dentibus attritu sonaci spumans, oculis adspectu minaci flammeus, impetu sævo frementis oris totus fulmineus.* Et mox: *Incendio feritatis ardescens bestia, dente compulso, quem primum insiliat cunctabunda, rimatur.* Ac similiter Oppianus lib. I Κυνηγ. πυρόεντας χαύλιος *a*, & Statius II Achilleidos *fulmineos sues* dixit.

a Igneos apros.

Canibus etiam præcipuè in dentibus præsidium est. Robore quantum valeant, is documento fuerit, quem Alexandro M. donârat Albaniæ rex. Elephantum enim prostravit; ut Plinius refert lib. VIII, cap. XL: atque idem, paullo tamen aliter, narrat Solinus cap. XX. De canibus quatuor Indicis, eidem ab Sopithe rege donatis, qui leonem eximiæ magnitudinis interemere, vide Diodorum lib. XVII, Strabonem in XV, Curtium lib. IX; qui tamen in dubium id vocat. *Equidem*, inquit, *plura transcribo, quàm credo. Nam nec affirmare sustineo, de quibus dubito; nec subducere, quæ accepi.* Sed ex eo, quod de Albano cane retuli, satis fides adstruitur isti, quod Curtio est suspectum. Deque leonibus victis à canibus Indicis, etiam legas apud Pollucem lib. V, cap. V. Et facit eodem, quòd propter singulare robur (quamquam & fidem in dominos) in bello iis auxiliaribus uti soleant: uti de Gallis testis est Strabo in IV; de Colophoniis, & Castabalensibus, Plinius loco memorato; de populis Caspiis, Valerius Flaccus lib. VI Argonauticôn; de Magnetibus, Julius Pollux Onomast. lib. V, cap. V. Nec dubium, quin Henricus VIII, Angliæ rex, ob hunc præcipuè usum Carolo V. in reliquis auxiliis cum quadringentis militibus totidem miserit canes adversus Galliarum regem: ut ex Anglici legati ad Poloniæ regem literis narrat Olaus Magnus Historiæ Septentrionalis lib. XVII, cap. VII.

Rhinoceroti autem sua vis est in cornu; quod unicum habet in nare, ac prævalidum. Scio, Pausaniam, in Bœoticis, geminum tribuere; in nare unum, quod dixi; alterum supra illud, minutum: verùm scriptores posterioris rarò habent rationem. A majori igitur, validiori cornu, quod in nare habet, *rhinoceros* dicitur, quasi *naricornem* dicas. Atque cornus hujusce fiduciâ concurrere audet cum elephanto, viribus licet impar. Nam si ventrem nequeat contingere proboscide, & dentibus, ab elephanto superatur. Sin ad eum pertingendi copia sit, cornu (quod ad cautes acuere solet, sic ut ferro certet) ventrem aperit, atque ita elephantum exanimat. Refert id Agatharchides libro primo de mari rubro, cap. XXXVI; atque ex eo Photius Μυριοβίβλῳ cod. CCL: paucis item Plinius lib. VIII, cap. XX, his verbis: *Rhinoceros unius in nare cornu: alter hic genitus hostis elephanto: cornu ad saxa limato præparat se pugnæ, in dimicatione alvum maximè petens, quem scit esse molliorem: longitudo ei par, crura multò breviora, color buxeus.* Similia Diodorus Siculus lib. IV bibliothecæ. De forma ejus vide inter alios Strabonem in X, Artemidori de eo verba adducentem. Primus hoc animal in spectaculo exhibuit, non Augustus quidem; quod Dio scripsit lib. LI: sed Cn. Pompejus Magnus; ut refert Plinius lib. VIII, cap. XX, & Solinus cap. XLIII. Eundem Cæsar, seu Titus, seu Domitianus, commisit cum uro. De quo certamine sic Martialis, vel alius, in Spectaculorum libello *b*:

b Epigr. 22.

Namque gravem gemino cornu sic extulit urum,
Jactat ut impositas taurus in astra pilas.

Sententia est ista: Ut nullo taurus negotio pilas jactat in aëra: ita & rhinoceros urum sustulit, gemino licet cornu gravem. Et meritò ait gravem hac parte, si cornua ejus, ut ait Plinius *c*, binas impleant urnas. *Uri* autem, non *ursi*, legi hoc loco oportere, non dubium Bataviæ suæ ornamentum Janus Douza acutè vidit, &, Martialis ille sospitator, Petrus Scriverius, abunde comprobavit. Et profectò, qui tam impar ursi, & rhinocerotis certamen oblectâsset populum, cùm vulgari etiam tauro superare ursum minimè sit operosum?

c Lib. 11. cap. 37.

Est & in cornu sua vis monoceroti: cui itidem in Mangi provincia perpetuum cum elephanto est bellum: ut refert Nicolaus de Comitibus Venetus in Itinerario ad Indos. Sed rhinocerotem ille vocat: perperam omnino, quando ipse agnoscit, cornu illud, quod bipedali habet magnitudine, in fronte gestare, non nare: ut non

non possit *rhinoceros* dici, hoc est, *naricornis*; sed vocandus sit *monoceros*, hoc est, *unicornis*. Quamvis & rhinoceros unum habeat cornu. Unde Tertullianus adversus Judæos libri cap. x: *Non utique rhinoceros destinabatur unicornis, vel minotaurus bicornis; sed Christus in illo significabatur.* Verùm non si *unicornem*, eò & *naricornem*, rectè dixeris; sed *fronticornem*, vel *cornifrontem*; quomodo de bubus Livius Andronicus ait apud Nonium *a*:

a *In Armentas.*

Tu cornifrontes pascere armentas soles.

Scio, Scaligerum *b* *curvifrontes* reponere: sed citra caussam, & contra MSSorum fidem, etiam nostri, optimæ fidei; in quo, non multùm abeunte scripturâ, est *connifrontes.*

b *Pene initio Conjectanearum in Varronem. Ubi & male hoc fragmentum adsignat Pacuvio.*

His etiam cornifrontibus armentis, bubus inquam, & præcipuè tauris, quantum in cornibus sit roboris, satis illud docet, quòd Anacreon od. II, & Porphyrius lib. III de abstinentia ab animalibus, naturam ajunt, cùm alia aliis tribuisset, tauris cornua dedisse. Plautus quoque Aulul. II, II, postquam dixisset,

Asini me mordicibus scindant, ——

hoc est, dentibus, subdit,

—— *Boves incursent cornibus.*

Imo Romani in Circo taurum etiam committebant cum rhinocerote, aut leone. De priori est apud Martialem libello de Spectaculis: de altero lib. I, epigram. LII.

Quod si tantum sit robur tauri vulgaris: quid existimandum de bubus feris, ac sylvestribus? ut sunt uri, quos etiam cum rhinocerote commissos, antea vidimus. De iis sic Cæsar in V de bello Gallico: *In sylva Hercynia nascuntur, qui appellantur uri. Ii sunt magnitudine paullo infra elephantos, specie, & colore, & figura tauri. Magna vis est eorum, & magna velocitas: neque homini, neque feræ, quam conspexerunt, parcunt.* Macrobius Saturn. lib. VI, cap. IV, cùm citasset hoc Maronis *c*, *Silvestres uri assiduè*; subdit, *Uri enim Gallica vox est, qua feri boves significantur.* Ubi *Gallica vox*, eadem, ac *Celtica*; quia ante tot gentium transmigrationes prope eadem omnium erat Celtarum lingua. Celtæ autem non Galli modò vocantur; sed etiam Germani: imò & Hispani, Britanni, Illyres: quâ de re diximus lib. I hujus operis, cap. XXXIII. Germanicum esse, docent Glossæ Philoxeni: *Uror*, βοῦς Γερμανός. Legendum enim: *Uros*, (vel *Urus*) βοῦς Γερμανοῖς. *Ur* autem Germanis, tum *sylvestre notat*, tum *vastum* ac *validum*. Hodieque Germanis *urus* est *ur-ochs*, hoc est, bos sylvestris, vel validus ac potens: quomodo & *ur-haen*, sylvestris gallus. *Uros* autem aliâ dialecto *urox*, vel *aurox*; imò & *thuros*, vel *thurox*. Martinus Cromerus in sua Polonia scribit: *Uri, id est sylvestres boves, quos nos thuros dicimus, in solis Masoviticis sylvis apud Viskitos exstant.* *Thur* pro *Uro* dici in Samogithia, & Mazovia, etiam refert Cæsar Scaliger Exercit. CCVI, sect. III. Gesnerus *d* tradit, juniores uros vocari Polonis *turones*; ac putat esse veterum *tarandos*. Sanè *turon*, & *tarandus*, perparum abeunt. Quæ autem adduximus de uris, eadem intelligimus de bubalis, non Græcorum illis, sive ex boum minorum, sive ex caprearum genere sint: sed vulgari significatione ita dictis. Nam etsi aliud sit *bubalus*, ac *urus*, si accuratè rem perpendas: jam stante tamen Rep. Romanâ, *bubalum* pro *uro* nominabant. Plinius lib. VIII, cap. XV: *Uris imperitum vulgus bubalorum nomen imponit, cùm id gignat Africa, vituli potius, cervive quadam similitudine.* Quod & Solinus tradit cap. XXV. Sic *bubali* nomine usus Martialis, vel alius, libello de spectaculis cap. XXII:

c 2 *Georg.* 373.

d *In Quadrupedum historia.*

Illi cessit atrox bubalus, atque bison.

Quæ animalia etiam junxit, sed proprio sermone, Seneca in Hippolyto act. I, sc. I:

Tibi villosi terga bisontes,
Latisque feri cornibus uri.

Similiter bubalum pro uro usurpat B. Hieronymus Amos cap. VI, *Numquid currere queunt in petris equi, aut arari potest in bubulis?* Quem ad locum hæc annotavit: *Utriusque domus ruinas & scissiones equis & bubalis comparat: quorum priores in petris currere nequeunt: posteriores tam indomiti sunt, ut jugum cervicibus non recipiant, & cum sylvestres boves sint, propter feritatem nolint terram vomere scindere.* Hæc sanè optimè conveniunt uro: qui hodieque ob feritatem ad arationem est ineptus. Capiendus itaque is locus de bubalo vulgari, qui in bubus est sylvestribus; inque Germania nascitur: non de illo Græcorum è genere caprearum, qui frequens in Africa: quos confundit Isidorus lib. XII Orig. cap. I. Nam cùm dixisset, bubalum esse similem boum; sed adeò indomitum; ut præ feritate jugum cervicibus non recipiat: (quæ, more suo, ex B. Hieronymo exscripsit:) subdit, eum in Africa nasci: quod non de bubalo vulgari, sed Græcorum illo, verum est.

De bisontibus (quos & ipsos multi cum bubalis, atque uris, confundunt,) hunc in modum scribit Solinus cap. XXXIII: *In tractu saltus Hercynii, & in omni Septentrionali plaga, bisontes frequentissimi sunt, boves feris similes, setosi, colla jubis horridi, ultra tauros pernicitate vigentes, capti adsuescere manu nequeunt.* Jubatos dicit Plinius, ut vidimus: item Oppianus in tertio de Venatione, qui & barbatos esse addit. Vulgo apud eum legitur βίσωνες: nempe quia dicit, nomen habere à Bistonia, quæ est Thracia. Verùm versus jubet, ut βίσων scribamus; pro quo & βίσσων dixere; ut est apud Dionem. Nec nomen bisoni, seu bisonti, à Bistonia; sed à *visent*, seu *wisent*; ut nuncupant Germani. Nam B, & V, crebrò commutantur. De hoc Oppiani loco diximus etiam lib. II de arte Grammatica, cap. XVI. Tantum autem bisonibus in cornibus est robur, ut iis equum cum equite in aëra projectent.

Tauro quoque, vel bisonti, similis est bonasus, unde cum eo confundit Albertus Magnus *a*. Sed huic non idem est in cornibus præsidium; quia sunt adunca, & in se inflexa, eoque pugnæ inutilia; ampla alioqui, ac tam capacia, ut contineant ἡμίχουν *b*, sive dimidium congium; hoc est, tres sextarios; ut Theodorus Gaza, & Julius Scaliger, perperam *semisextarios* verterint. In hac verò cornuum inutilitate ad pugnam, aliter ei Deus prospexit. Nam, ut Plinius *c* scribit, *dum fugâ sibi auxiliatur, reddit fimum interdum & jugerûm trium longitudine: cujus contactus sequentes, ut ignis aliquis, amburat.* Quod & apud Solinum legas cap. XLIII. Sed planè id est incredibile, cùm jugerum habeat longitudinem CC XL pedum. Quod animal proluviem alvi per tantam egerat longitudinem? Quare Aristoteli insistendum, cùm ait, fimum ejaculari vel ad quatuor orgyas. Orgya autem Hesychio est ἡ τῶν ἀμφοτέρων χειρῶν ἔκτασις, *ambarum manuum extensio*: nempe una cum pectoris latitudine; quanta homini cuique sua esse longitudo solet. Quare non satis dixere Gaza, & Scaliger, cùm *orgyam* vertunt *passum*.

a *Lib. 22. de Animal.*

b *Aristot. lib. 9. Hist. Animal. cap. 45. Sed ex Scaligeri distinct. cap. 71. sect. 476.*

c *Lib. 8. cap. 15.*

Cornibus etiam præditi sunt cervi: unde Martialis *d*, loco ante memorato:

d *Lib. 13. epigr. 94.*

—— *Defendunt cornua cervum.*

Sed hoc animal non tam timetur, quàm ipsum timet, ut lepores, & pleraque alia animantia ingenti corde prædita: in quibus ob laxitatem minus stipatur calor nativus.

Subdam de natura alterius animantis, cervo non absimilis. Nicolaus Menardes inter alia de animantibus, unde bezoar lapis extrahi credatur, narrat, animal sibi visum, ex remotis Africæ terris apportatum: quod cervo quidem simile foret magnitudine, capite atque ore, item agilitate, pilis, ac colore: cornibus autem in tergum reflexis, inque extremo contortis, præterea etiam pedibus, ingenti hirco simile videretur. Hoc animal tanti ait roboris fuisse, ut vinciendum esset ferreis catenis, quia funes dentibus confringeret. Idem præterea de turri desiliens in cornua illæso corpore concidisse, ac ut folles sive pilæ vento plenæ in humum collapsæ solent, citra noxam subsultasse. Quod ut magni roboris, ita & eximiæ agilitatis, indicium est.

Sunt

Sunt & animalia, quibus fiducia fit in duritia tergoris. Ut tauris silvestribus cum alce decertantibus. De his sic Plinius lib. VIII, cap. XXI: *Tergori*, inquit, *duritia silicis, omne respuens vulnus.* Par ratio hippopotami: de quo sic idem lib. ejusdem cap. XXV: *Tergoris est ad scuta galeasque impenetrabilis, præterquam si humore madeat.* Est id animal Niloticum, quadrupes, amphibium, ac quamquam ab equi similitudine nomen acceperit, magis tamen simile vituli, aut porci: ut liquet ex Adriani Cæsaris numismate, & colosso Nili in Vaticano.

Ursis robur suum est in brachiis, & lumbis; ut Solinus ait cap. XXIX. Atque addit, inde esse, quòd interdum posticis insistant pedibus. Caput verò, ut ibidem legas, invalidum est. Ut mirandum non sit, quendam in arena solo colapho exanimatum, ut Plinius *a* narrat. Præcipuè metuendæ earum vires raptis catulis: unde Chusai ad Absolonum *b*: *Tu nosti patrem tuum, & viros, qui cum eo sunt, esse fortissimos, & amaro animo, veluti si ursa raptis catulis in sylva sæviat.*

a *Lib.* 8. *cap.* 36.
b *Lib.* 2. *Regum sive Samuelis, c.* 17.

Sunt & quadrupeda, quorum robur sit in ictu pedum: ut onagri sive asini silvestris, quem cum alce perperam confundit Olaus Magnus *c*. De hoc sunt ista Ammiani Marcel. lib. XXIII: *Asini feri, cùm venatibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ipsa displodant.* Philes quoque in Jambis de onagro inquit:

c *Lib.* 18. *Septentr. cap.* 1.

Φονεὺς γάρ ἐστι χἂν πυρέλθῃ λακτίσας.

Namque is necat, si calcitrans accesserit.

Alce unico ungulæ ictu interimit quandoque lupum; uti & canem, eoque elabente oppositam arborem elidit: qua de re Olaus M. in undecimo suæ Histor. Ubi in eo peccat, quòd alcen, & onagrum, pro eodem habeat.

Crocodilo robur ingens in cauda: cujus ictu validæ etiam quadrupedis pedis cuncta crura confringit: ut relatum Petro Martyri *d*.

d *Lib. tertio legationis Babylonicæ, pag.* 443. *edit. Colon. ann.* 1573.

Est & aliud armorum genus. Nam hystrix spinarum aliquam, tergo laxato, validè adeò immittit, ut vulneret canes: quemadmodum Plinius indicat his verbis lib. VIII, cap. XXXV: *Hystrices generat India, & Africa, spinâ contectas, ac erinaceorum generis: sed hystrici longiores aculei, &, cùm intendit cutem, missiles. Ora urgentium figit canum, & paullo longiùs jaculatur.* Ac similiter Athenæus lib. V, Oppianus lib. III Κυνηγετ. & Suidas in Ὕστριξ. Hinc Aristophanes Εἰρήνῃ *e*:

e *Scena, cujus initium, Χαῖρ᾽ ὦ φίλτατον.*

—— Μῶν ὕστριχ᾽ εἰσέβαλέ σοι
Εἰς τὰς πλευρὰς πλῆθ᾽ στρατιᾶς, κᾀδενδρόμησε τὰ νῶτα;

—— *Irrupit hystrix an tua*
In latera multo exercitu, & tergum tuum
Ceu arbores dissecuit?

Similiter Solinus cap. XXXIII; Isidorus lib. XII Originum, cap. II; & eleganter imprimis fuseque Claudianus poëmatio, quod Hystrix inscribitur. E junioribus M. Paulus Venetus etiam in Tartaria esse dicit lib. I, cap. XXXIII, ubi de civitate Scassem agit: *Sunt*, inquit, *in regione illâ multi sues spinosi, qui cum capiuntur, spinis suis sæpe homines & canes lædunt.* Ubi cum *suem spinosum* vocat, prope expressit Græcum ὕσθριξ, quod est ex ὗς, id est, *sus*, & θρίξ, *pilus*: quamquam non ὕσθριξ modò, sed etiam ὕστριξ, & ὕστριγξ dicatur. Italis similiter vocatur *porco spinoso*: Germanorum plerisque *dornschweyn*.

Cap. LVII.

Cervorum pulchritudinem præcipuè consistere in cornibus; & cur iis careant cervæ. Inque isto Anacreontis, & Sophoclis, error, à Julio Polluce jam olim observatus. Cur cornua quotannis decidant cervo, ac nova succrescant. Qui dicantur νεβροὶ, πασσαλίαι, σπαθῖναι, δίκρανοι, δικρούσται, κλαδίαι, κερασταί. Vehementer decipi, qui putant, cervinis cornibus non plures excrescere ramos, quàm senos. In dubium vocari, quod de annuo cornuum recidivatu prædicatur. Cervos Octobri, & Novembri mense, æstro Veneris percitos, cornibus ferocire; ut ad sui etiam tutelam, non solum formæ gratiâ, hæc acceperint. Simiæ in deformibus dari locum.

Uti autem à facultate vegetativâ magnitudo, ac robur, dependent, ita & pulchritudo: quæ sua cuique est quadrupedum: hæc equo, illa cani, atque ita in aliis. Inque hac ipsa est tanta varietas, ut in isto etiam nemo satis celebrare, vel æstimare, possit sapientiam Dei infinitam. Longum hoc loco foret ire per singula: quisque mentem per ea circumferat, quæ conspexit: & quia alii hoc, aliud alii pulchrum videtur, saltem animum paullisper defigat in illa, quæ plurium judicio commendantur. Nobis quidem sufficerit hoc loco, si cervum contemplemur: cujus pulchritudinem sic depinxeris, recentioris, sed magni viri verbis; Budæi dico, in posteriori de Philologia libro: ubi ita describit *a* cervos, quos venatores præcipuè laudant: *Capite*, *inquiunt*, *præditus est commode nato, compactili, concinno, rectè, ordine, decenter constituto. Stipitem enim corneum, quam vos materiem dicitis, aptè ajunt erumpere è molis suis, & existere: quæ sedimenta sunt cornuum, tum tabulata ipsa fruticantia è molis concinnè in ramos esse expansa: scapos è caudice proportione enatos: è scapis porro cornicula producta in mucrones congruè desinere: non contractiora ipsa, quam justum est, non diffusiora, non absurdè confornicata, tum probè clavatum esse caput, & congruenter patulum, & æquabili fruticatu decorum; materiam autem ipsam caudicis, pulchrè sulcatam esse, atque inter sulcos striasve (quas vos quasi colliquias appellatis, atque stillicidia) scrabitiem eminere æquabiliter unionatam: quod mihi verruculosam significare visum est.* Sic ille, satis disertè: sed more nostro, potiùs insistamus antiquis: ut Oppiano, in tertio Κυνηγετικῶν *b*: ubi pulchritudinem cervi constituit in capite arduo, oculis grandibus, pingui pictoque tergo, ac imprimis cornibus: de quibus illud *c*:

a *Pag.* 80. *edit. Basil. an.* 1557.
b *Vers.* 174. & *seqq.*
c *Vers.* 194.

Ὀξύγομοι κεράων πολυδαίδαλον αἰόλον ἔρνος.

Acutum cornuum, affabre factum, variumque ramale.

Mox & cornua vocat ἀγλαΐδια, *pulchrè fissa.* Maronis etiam est I Æn.

Ductoresque ipsos primùm capita alta ferentes,
Cornibus arboreis sternit.

Sanè pulchritudinis præcipuè caussâ iis cornua data esse, Plinius *d*, & Oppianus *e*, tradunt. Quocirca non injuriâ miretur aliquis, naturam non attribuisse tam feminæ cornua, quàm mari; cùm sequior sexus videatur à forma potiùs debuisse commendari. Sed, ut ubique, ita hic quoque, se divina exseruit providentia. Nam cùm cervus cervâ validior sit; par fuit mas gestandæ amplorum cornuum moli: feminæ autem, ut infirmiori, ea, præsertim tempore gestationis, fuissent permolesta. Cui rationi favet Aristoteles lib. III de partibus animalium, cap. II. Plerique tamen poëtæ etiam cervæ tribuunt cornua: ut ostendit Ælianus hist. animal. lib. VII, cap. XXXIX. In his, præter Euripidem, Anacreon, & Sophocles; quorum uterque dixit κερόεσσαν ἔλαφον, *cervam cornutam.* Testis Pollux *f*; sed eos propterea reprehendit: & omnino est error poëtarum, non κατ᾽ αὐτὴν ποίησιν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς *g*: quemadmodum, & Aristoteles in poëtica refert, & nos in primo de eâdem arte, ubi de poëtarum erroribus disserimus. Admirationem verò de cornibus cervinis auget, quòd ea hieme decidant, vernoque tempore renascantur, atque id quotannis. Ac creduntur cervi tum intelligere, multum se amisisse de sua pulchritudine. Nam latêre dicuntur, donec nova succrescant. Sed hoc accuratiùs examinabimus inferiùs, cùm ad pudoris affectum erit deventum. Nunc illud expendamus, cur vetera quotannis decidant, novaque renascantur. Quorundam sententia est, priùs provenire à tenuitate membranarum cerebri, & calore ventris: his enim exarescere imas cornuum partes. Alterum

d *Lib.* II. *cap.* 37.
e *Lib.* 2. *de Venat. vers.* 183. & *seqq.*
f *Lib.* 5. *cap.* 11. *sect.* 2.
g *Non in poësi natura, sed per accidens, sive in scientia alia.*

exi-

existere à vena cephalica magnam humorum copiam suggerente. Has rationes adducit Ælianus: uti & Philes de monocerote agens. Sed non in his solis sistendum. Illud enim vel præcipuè in considerationem venit, cornua cervorum, non, uti cornutis cæteris, continua esse ossi cranii, sed cuti duntaxat adhærere: præterea cornua hæc priùs æstivo calore exsiccari; hinc frigore condensari hiberno, ita ut exiguus omnino liquor, nec is lentus satis, in ea ob poros penetret stipatos. Decidunt igitur, uti ab arboribus folia, ob glutinosi humoris defectum. Eoque faciliùs cadunt, quia, paullatim adveniente veris calore, intus protuberat novorum cornuum materies, quæ cornua vetera protrudit, donec malè nexa prorsus decidant.

Sic hic controversia incidit, quomodo ista satis consistant, si annis sex primis cornua capiunt incrementum; ut Aristoteles docet lib. v de Animal. cap. quincto. Anno enim primo sunt νεβροί, hoc est, hinnuli, sive inulei: perque ætatem cornua necdum gerunt; nec, si castrentur, gesturi unquam. Solùm minutum quid iis tum protuberat. Altero anno vocantur πασσαλίαι, quia eo anno recta iis simpliciaque cornua nascuntur, velut πάσσαλοι, hoc est, paxilli, sive clavi lignei. Item σπαθῖναι, ἀπὸ τῆς σπάθης, hoc est, *à gladio, radiove textorio*, lana involuto; quia cornua propè lanam mollitie referant. Præterea ἀχαΐναι, non ab Achaja quidem, sed, ut optimè eximio Salmasio [a] monitum, quia ἀχαιαὶ sint ἔρια μαλακά, *lana molles*: ut non tantùm apud Hesychium, sed etiam in necdum editis Theocriti scholiis traditum est. Anno tertio nomen illis δικροῖται, quia tum cornua δικροῦν φύσει, ut Aristoteles ait, hoc est, in furcam exeunt. Quarto vocantur κλαδίαι, à voce κλάδος, hoc est, ramus; quia tum cornua fiant ramosa. Quincto autem his ramis crassities accedit. Sexto jam suam cornua perfectionem habere creduntur: unde κεραΐσται vocantur, quod & scholiastes [b] Apollonii indicat. De quibus fusiùs disserat idem ille non sine laude dicendus Claudius Salmasius, in Exercitationibus Plinianis. In sexto autem anno cum Aristotele etiam Solinus desinit. Sic enim scribit: *Pro ætate autem ramos augent: id incrementum per sex annos perseverat: denique numerosiora non possunt fieri cornua, possunt crassiora.* Non tamen hæc sic accipi debent, quasi quia Aristoteles in sexto anno sistit, eo cervorum cornua nunquam nisi sex ramos producant: quod existimare aliquos videas, Aristotelem erroris gravissimi arguentes, propter interpretationem doctissimi Gazæ hac parte non satis fidam. Nam longè aliter esse, docet Albertus; qui de undecimo testatur ramo; uti Gesnerus de quinctodecimo: & de Guilielmo, Bavariæ Duce, refertur, habuisse cornua cervina ramorum viginti, & unius. Sed si anno quolibet primi sexennii aliquid accedit ramis, quomodo decidunt, & renascuntur quotannis? Si id pro comperto habent venatores, (ut audio) equidem cum iis pedem struere non ausim, ponamque inter naturæ maximè admiranda, breviculo adeo tempore, tam solida duraque tantæ molis cornua enasci. Alioqui magis eò inclinet animus, ut credam, cornua, quæ reperiuntur, non sponte & naturâ decidisse, sed à venatoribus vi avulsa, eoque esse conjecta: illa verò ramosa, quæ in priorum locum successerint, non nisi annorum aliquot intervallo ad eam magnitudinem & duritiem pervenisse. Ne illud quidem controversiâ caret: quod Aristoteles, Plinius, Solinus, tradunt, cervis si castrentur, cornua eâdem semper magnitudine permanere. Nam contrà Oppianus in II Κυνηγετ. [c] tradit, castratis defluere cornua de capite. Atque hæc de cornibus cervinis, præcipuè pulchritudinis caussa attributis: nec tamen ejus solius gratiâ, quando, cum Venere stimulantur, ut ex Marone [d] alibi dicimus, valde iis in homines ferociunt; qua de re, quia Budæum jam cœpi [e] adducere, ejus potiùs verba, quàm alicujus veteris, subjungam. Sic autem ille libro antea memorato [f]; *Ad decimumoctavum Kal. Octobris cervos libidinari incipientes catulientium cervarum conciliabula quærere, & velut ad forum Veneris undique convenire. Quo tempore si cervum venandum quis duxerit, indagandi ratio mutanda est. Neque enim à circumscriptâ indagine venandi initium faciunt, ut sollemni tempore; quoniam rabie pruriginis admissarii efferati & canes, & homines, atrociter invadunt, cum primùm adspexerunt.* Et mox: *Libidine autem flagrantissimâ admissarii ad mensem agitantur: deinde paullatim desævientes, alterum paullo minùs mensem absumunt.* Cùm igitur tantopere tum cornibus sæviant: liquere arbitror, non solùm pulchritudinis caussâ, sed etiam roboris, ea cervis esse à Deo tributa. Atque hujusce sævitiæ poteram adferre exempla, quæ, (ut præteream cæteros) partim è venatoribus acceperat, partim in venando ipse observârat, facundeque in mensa retulit nobis, non omnifariâ minus doctrinâ, quàm generis splendore ornatissimus, Franciscus Junius, Franc. Fil. affinis meus. Sed enim jamdudum ad alia festinat animus.

Quod si post speciosum cervi animal quoddam etiam deforme poscimus, id simiam sive clunam, vel cluram, dicere possis. Unde Ennius [a]:

Simia quàm similis turpissima bestia nobis!

Sed formæ damnum ingenio rependit; cum sit docilis ac sagax; ut postea planius fiet.

[a] Exercitationibus Plinianis, pag. 222.

[b] Ad lib. 4. Argonauticon, vers. 175.

[c] Vers. 194.

[d] 3 Georg.

[e] Pag. ante hanc secunda.

[f] Pag. 81.

[a] Apud Cicer. lib. 1. de Natur. Deorum.

Cap. LVIII.

Lynces acumine visus inter quadrupedes præcellere existimantur. Unde à poëtis Lynceo *nomen datum fuit Argonautæ cuidam; quem ad Styga usque contendere oculos tradidere. Videri hujus fabulæ originem esse ex eo, quòd is primus docuerit Græcos artem effodiendi metalla, vel propter siderum observationes. Quidam, cognomine Strabo, perhibetur ita visu valuisse, ut è Sicilia promuntorio numeraret naves Karthaginensi è portu vela pandentes: & quantum id spacium sit, quò visus penetrârit, si famæ creditur. Dorcades caprearum, non cervorum genus. Unde iis nomen. Cur Christus dorcadi comparatus in Cantico Salomonis, judicio Origenis, Nysseni, & aliorum: & quam veriorem caussam credamus. Cur hiæna, & alia quædam animantia, noctu etiam videant. Talpa Ægyptiis cujus rei symbolum. Falli interea, qui putant, prorsus esse visus expertes: tantum enim videre, quantum sic viventi necesse. Cur lepus Ægyptiis sit symbolum auditus. Quantopere cameli, cervi, & equæ Libycæ, Musicâ delectentur. Cur sues cœno gaudeant. Eosdem fugere unguentum; uti & scarabæos. Simia creditur gustu præcellere.*

SEensiva sequitur facultas: quæ tum sensus complectitur, quos exteriores vocant; tum etiam internos. In externis primum dedimus [b] visui locum. Eò præstant lynces: secundùm illud Plinii lib. XXVIII, extremo capite VIII: *Peregrina sunt & lynces, quæ clarissimè omnium quadrupedum cernunt.* Oppianus propterea in III Κυνηγετ. [c]

> Εὔγληνοί λύγκες τε, πυριγλῆνοί [d] τε λέοντες.
> *Et perspicaces lynces, & flammantibus pupillis leones.*

Hinc arbitror *Lyncei* cognomentum illis datum esse, qui seu corporis, seu mentis oculis, plus cæteris viderent. Ut illi, quem Orpheus ponit in Argonautis. Sic enim de eo scribit [e]:

> Λυγκεύς θ' ὃς τηλόσε δι' αἰθέρος ἠδὲ θαλάσσης
> Δέρκετο, καὶ Πλούτωνος ὑποχθονίοιο βέρεθρα,
> Μοῦνος ἀπ' ἀνθρώπων δοιοῖσιν ὀπώπεεν ὄσσοις.

Quæ interpres Orphei Cribellus Mediolanensis ita reddebat:

> *Quique procul longè trans æthera, trans mare Lynceus,*
> *Et subter Plutum, terræque barathra profunda,*
> *Solus in humanis visu penetravit acuto,*

[b] Cap. 23. hujus libri.

[c] Vers. 97.

[d] Non πυριγλήνοι, ut est in editione Leidensi.

[e] Vers. 179. & seqq.

Similiter Apollonius lib. 1 Argonaut.

——Λυγκεὺς δ' ἦ καὶ ὀξυτάτοις ἐκέκαστο
Ὄμμασιν, εἰ ἐτεόν γε πέλει κλέος, ἀνέρα κεῖνον
Ῥηϊδίως καὶ νέρθε κατὰ χθονὸς αὐγάζεσθαι.

——Lynceus oculis instructus acutis:
Perfacile hunc quondam, si vere dedita fama est,
Contendisse oculos sub terram in Tartara nigra.

Est & Valerii Flacci primo Argonaut.

At frater magnos Lynceus servatur in usus,
Quem tulit Arene: possit qui rumpere terras,
Et Styga transmisso tacitam deprendere visu.

Fabulæ originem præbuit, quòd multa observâsset secreta naturæ: in his metalla primus, vel saltem illa, quæ beare imprimis creduntur, nempe aurum argentumque, effodere terris docuisset. Vel quoniam multa, seu idem, seu alius, ad scientiam pertinentia sideralem comperisset: quale quod novissimam primamque lunam (ἕνην καὶ νέαν Græci *a* dicunt) eodem die in signo conspexisset Arietis; quemadmodum Plinius refert lib. II, cap. XVII. Indeque jam memoratus Flaccus eodem libro:

a Hesychius.

——Solus transibit nubila Lynceus.

Ac ob hoc oculorum acumen, quisquis ille Lynceus, celebratur Pindaro Nemeorum idyll. I, Aristophani in Pluto, Theocrito in Dioscuris. Similiter Lynceis fuisse oculis dixeris Strabonem illum, minimè strabum; qui, ut ex Varrone prodit Solinus cap. VI, è Lilybæo, Siciliæ promuntorio, si fas credere, naves numerabat è Carthaginensi portu solventes. Id spatium CXXXV millia passuum continet; ut ibidem ait Solinus: imò mille ac quingenta stadia, sive M. P. ducenta; ut ex maritimo Antonini itinerario *b* colligitur.

b Pag. 113. edit. Surita, sive Colon. an. 1600.

Sunt præter lyncas & aliæ quadrupedum visu pollentes: inque his δορκάδες, sive δορκαλίδες, caprarum sylvestrium genus. Perperam enim cum cervis confundunt Varinus, & alii. Hæ acutè admodum de altissimis etiam petris prospectant; unde & nomen: nempe ἀπὸ τοῦ δέρκειν, quod est, *videre.* Plinius lib. XXVIII, cap. XI: *Capras negant lippire, quoniam ea herbas quasdam edant: item dorcades.* Firmantur hæc iis etiam, quæ plerique veterum annotarunt in illud Cantic. II, 9: Ὅμοιός ἐστιν ἀδελφιδός μου τῇ δορκάδι, ἢ νεβρῷ ἐλάφων ἐπὶ τὰ ὄρη Βαιθήλ. *Similis est fratris filius,* (sed Symmachus reddidit, ἀγαπητός μου, *dilectus meus*) *dorcadi,* (sive capreæ) *vel hinnulo cervorum, in montibus Bethel.* Ubi per ἀδελφιδὸν, vel ἀγαπητὸν, Christum intelligunt veteres. Origenes quidem sic scribit homil. III *c*: *Hoc animal, quantum ad Græca vocabula, nomen à videndo, atque clariùs prospiciendo; sortitum est. Et quis est, qui ita videat, ut videt Christus? Solus namque est, qui videt, id est, agnoscit patrem.* Et mox: *Caprea habet in natura sua, ut non solum videat ipsa, & perspiciat acerrimè; sed & aliis visum præbeat. Asserunt namque hi, quibus medicinæ peritia est, inesse huic animali intra viscera humorem quendam, qui caliginem depellat oculorum, & obtusiores quosque visus exacuat. Meritò ergo caprea vel damulæ Christus comparatur, quia non solum videt ipse patrem, sed & videri ab aliis facit, quorum visus ipse curaverit.* Etiam Gregorius Nyssenus in Cant. homil. V *d*: Ἡ δορκὰς σημαίνει τὴν ὀξυωπίαν τοῦ τὸ πᾶν ἐπιβλέποντος. Φασὶ γὰρ τοῦτο τὸ ζῶον ἀπὸ τοῦ ἀτενῶς δερκόμενον, ἐκ τῆς ἐνεργείας ἔχειν τὸ ὄνομα· ἀλλὰ μὴν ταὐτόν ἐστι τοῦ θεάσασθαι τὸ δέρκεσθαι. *Caprea significat visus acumen in eo, qui omnia intuetur. Ajunt enim, animal hoc supra modum acutè videns nomen habere ab operatione. Quippe idem est* θεάσασθαι *ac* δέρκεσθαι: *puta videre.* Michael Psellus in paraphrasi Cant. *Caprea allegoricè videntem significat. Nam ipse* (sponsus Christus) *omnium corda intuetur.* Similiterque ad hunc locum Philo Carpathius; ut cæteros mittam. Etsi verò convenienter satis ab antiquis capreæ comparetur Christus, qui & cogitationes hominum cernebat: non tamen eò Salomonem spectâsse arbitror, sed potiùs ad egregiam sponsi formam. Nam quid formosius Christo? Et si veteres attenderunt ad Græcum *dorcados* etymon: quanto justiùs nos consideremus etymum vocis Hebrææ, qua usus est Salomo? Ea autem est צבי, quod primariò notat, *decus, ornamentum*: inde autem ob pulchritudinem accommodatum est capreolis, & capreis. Sic voce eâ utitur Scriptura Deuter. XII, 22, & XIV, 5: item I Reg. IV, 23. Syri pro eo dicunt טביא: unde Act. IX, 36, nomen discipulæ in Joppe ταβιθὰ exponitur δορκάς. Confirmat etiam hanc sententiam, quòd Salomo ibidem, ut jam vidimus, sponsum confert hinnulo cervorum: de cujus animantis pulchritudine ex iis cognoscere est, quæ de cervis superiori capite dicebamus. Hinnulorum autem vocabulum laxiùs hic sumunt interpretes, ut non solùm intelligantur νεβροὶ, sed etiam, quos πασσαλίας vocatos dicebamus *a*; fortasse &, qui ὑπασίναι nominari. De dorcadibus satis.

c Pag. 624. edit. Froben. an. 1536.

d Pag. 539 edit. Paris. an. 1615.

a Cap. seq.

Hiæna noctu videt, de die cæcutit: unde Oppianus in III de Venat. *b* vocat νυκτιπόρον, καὶ νυκτιπλανῆ, *noctigradam, & noctivagam*: atque addit:

b Vers. 268.

Οὕνεκά οἱ διὰ νύκτα φάος, σκότος αὖτε μετ' ἠῶ.
Quoniam ei per noctem est lumen, caligo autem post auroram.

Idem tradit Alexander Aphrodis. lib. I, problem. LXVIII; ubi, quòd hiænæ, & νυκτερίδες, sive vespertiliones, imò & αἴλουροι, sive feles, (quos κάττας ἰδιωτικῶς *c* nominari, ait Callimachi scholiastes) noctu videant, in caussa esse ait, quòd spiritus visorius sit mirè tenuis, ac subtilis; eoque non ita frigore spissescat nocturno, ut ad objectum nequeat pertingere: cùm contra de die sic in vespertilione attenuetur, ut diffundatur magnopere, ac propemodum evanescat. Sed, quod dicunt, subnixum est illâ Opticorum hypothesi, fieri visum emissione radiorum. Atqui, quàm hoc sit incertum, (ut nihil dicam gravius) vidimus libri hujus cap. XXV. In æluris illud præterea observatum, oculos eorum ad Lunæ vices, vel ampliores fieri, vel angustiores; teste Agellio lib. XX, cap. VII. Caussam adduximus operis hujus lib. II, cap. XIX.

c Cattus, vulgari dialecto.

Sed uti quadrupedum quædam visu præcellunt: ita plurima pars longissimè vincitur: imò non desunt, quæ naturâ producantur luminibus capta. De talpis quidem id etiam pronunciat Maro *d*. Ægyptii quoque, cùm idem putarent, talpam pro symbolo habuere hominis cæci. Sed omnino, si cutem detraxeris, vestigia oculorum conspicua sunt: ut Aristoteles ait lib. I Hist. Animal. cap. IX, & lib. IV, cap. VIII. Imò, quantum iis satis est, vident. Nam, ut Gesnerus refert, *prominent extra cutim veluti puncta nigra, magnitudine seminis milii, vel papaveris, nervo affixa.* Idem memorat, ab viro erudito dissectas, inque iis & fœtus repertos, & capitibus fuisse majusculis, in quibus & oculi. Atque hæc de visu.

d I Georg.

Auditu mirè valent lepores: eoque Ægyptii picto lepore auditum significant: ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. IV, quæst. V. Ad auditum etiam pertinet, quòd cameli sic sint φιλόμουσοι *e*, ut si longo itinere defatigentur, non verberibus sint urgendi; sed cantilenis, quarum suavitate capti celeriter cursum conficiunt, sic ut insequi nemo possit. Auctor hujus locuples est Jo. Leo, Africæ suæ lib. IX, cap. de camelo: & ex eo, sed prætereito, ut solet, Leonis nomine, Cæsar Scaliger Exercitatione CCIX.

e Cantus amantes.

Cervi quoque, Plinio teste, lib. VIII, cap. XXXII, *mulcentur fistulâ pastorali, & cantu.* Imò sic deliniuntur cantu, ut, sui obliti, capiantur. Aristotelem vide lib. IX Hist. Anim. cap. V, & Ælianum de lib. XII, cap. XLVI. Iccirco Ægyptiis mos erat pingere cervum cum tibicine, si vellent significare hominem, cui adulatores imposuerint. Testis Orus in Hieroglyphicis *f*.

f Lib. 2. cap. 91.

Equæ Libycæ usque adeò delectantur tibiæ sono, ut eo mansuescant: quin, ut Ælianus ait lib. XII de Animal. cap. XLIII, contentiori cantu sic afficiuntur, ut præ gaudio lachryment. Sed puto, tantummodo voluptate ex cantu sic omnia laxari membra, ut humor oculis effluat. Atqui id propriè lachrymari non est; ut liquet ex iis, quæ superiùs *g* de fletu dicebamus. Ait ibidem Ælianus, equos

g Cap. 17. hujus libri.

equios à perurigis ad ineundum incitari tibiæ cantu: ut is sit illis pro hymenæo, & carmine nuptiali. Mirum autem, quòd Plinius scribit lib. VI, cap. XXX, apud Sambros, gentem Æthiopiæ sub Ægypto, *quadrupedes omnes esse sine auribus, etiam elephantos.*

Odoratu quàm valeant canes, nemo ignorat. Suibus verò is sensus est debilis: unde fætore cœni non moventur: imò stercore etiam vescuntur. Nam ita Deus illis consuluit, ut fœdum eorum, quibus saginentur, odorem neutiquam percipiant. Atque hoc est, quod Alexander Aphrodisiensis in primo problematum ait, probl. CXLI: Διὰ τί ὕες τῇ κόπρῳ τέρπονται; κ̔ Ἀρισοτέλη, ὅτι παχύῤῥυγχοι ὄντες, ἔχουσι διαφραγμένην τὴν ὄσφρησιν, καὶ μὴ ἀντιλαμβανομένην τῆς δυσωδίας. *Cur stercore gaudent sues? secundùm Aristotelem, quia sunt naribus crassis, & interceptis, vim olfaciendi hebetem habent, quaque fætorem percipere non possit.* Et sanè sues non gaudere spurcis, nisi quatenus vel inde iis pabulum est, vel refrigeratio corporis, illud arguit, quòd alioquin munditiei non sint inimici. Hinc Columella lib. VII, cap. IX: *Diligens porculator frequenter suile converrat, & sæpius haras. Nam quamvis prædictum animal in pabulationem spurcè versetur, mundissimum tamen cubile desiderat.* Unguentorum nihilominus odorem aversantur. Unde Lucretius lib. VI:

Denique amaracinum fugitat sus, & timet omne
Unguentum. nam setigeris subus acre venenum,
Quod nos interdum tanquam recreare videtur.

Nempe quid sui cum unguento? at cœnosæ aquæ ad nutritionem intus, & foris ad refrigerium conferunt. Quare cum suibus est hac parte comparatum, uti cum scarabæis; de quibus sic Plutarchus *a*: Λέγονται οἱ κάνθαροι τὸ μύρον ἀποθνήσκειν, τὰ δὲ δυσωδῆ διώκειν. *Dicuntur scarabæi unguentum fugere, ac sectari graveolentia.* Nimirum quia pastus eorum naturæ convenientissimus est ex istis, quæ graviter olent.

a De Stoicorum dogmatis.

Gustu præ cæteris animantibus simia valere fertur. Unde vulgati versiculi:

Nos aper auditu, lynx visu, simia gustu,
Vultur odoratu præcellit, aranea tactu.

Ideo & deliciis gaudet: soletque earum aliquid recondere in cavo maxillarum: unde id postea digitis adducit, ut mandat.

CAP. LIX.

De phantasiæ vi. Simplicitas sive stupor bubali, struthionis, cervi, capreæ, ovis. Χρυσόμηλον, *sive* χρυσοῦν πρόβατον, *deque eo Dio deceptus.* Verveceum caput. Arietinæ mentes. *Sui anima pro sale. Cœno gaudere, non quasi sordibus capiatur; sed quia in temperamento tam calido egeat refrigeratione. Muhammedica de origine suis fabula.* Μιμώ. *Simia* ἔτυμον. *Simia latrunculis ludens, hastas eludens, capellæ inequitans, & ex ea mittens jacula, saltans, tibiâ canens, aurigans, aliaque sagacitatis summa edens documenta. Equi docilitas. Sollertia capræ, capreæ, lupi, pantheræ, hiænæ, cameli, & quomodo hunc edoceant saltare ad tympanum. Multum Cæsarem Scaligerum in Exercitationibus suis debere Joanni Leoni; utcunque nomen scriptoris semper suppresserit. Docilitas cynocephali. Ichneumonis astus: item erinacei, sive echini, sciuri, muris tum vulgaris, tum Alpini, criceti, sive hamestri. Quadrupedum quædam præscire in prima ætate, qua parte sint postmodo valitura. Scire & naturæ instinctu, quomodo morbo suo possint mederi. Bovis Cyprii merenda. Quædam fabulosè quadrupedibus attributa: ut leocrocotta, hiæna, & manticbora, imitatio sermonis humani. Etymon leocrocottæ, & hyænæ. Crocodilus elinguis.*

HAbemus de sensibus, ut vocant, externis. Nunc dicam de phantasia, cujus custos memoria. Hoc igitur loco considerabimus, quæ vel insignis amentiæ, vel alteæ cujusdam mentis, imaginem præbent. Ad prius pertinet natura bubali, ac bubalidis, animalis tam simplicis, ut, si caput occultârit, totum se latere arbitretur; eâque amentiâ fit leonis præda: quemadmodum Oppianus refert in quarto Ἀλιευτικῶν *a*: ubi & mox subjungit *b*, inter aves similiter struthionem seu struthiocamelum, ne videatur, caput occultare. Non quidem nominat struthionem; sed luculentè satis circumscribit, cùm vocat,

a Vers. 625.
b Vers. 630.

—— Λιβύης πτερόεν βοτὸν αὐχενόδειρον.
—— *Libya alatum pecus curvicervicum.*

Ac fortassè eò respexit Corbulo, quando Ovidii Nasonis generum (ejus, ut puto, maritum, quam in Libya fuisse ait poëta *c*, cùm solum vertere juberetur) *struthiocamelum depilatum* dixit; teste L. Seneca *d*. Nisi verisimilius est, respexisse eum, non amentiam hominis; sed corporis deformitatem, præcipueque gracilitatem colli, & crurum. Cùm verò *depilatum* addit, mollitiem exprobrat vulsi corporis. Sed redeo ad quadrupedes, unde abduxerat Oppianus. Prope par stultitia est cervis: de quibus ita Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Cætero cervus, animal simplex, & omnium rerum miraculo stupens; in tantum, ut equo, aut buculâ accedente propius, hominem juxta venantem non cernant, aut si cernant, arcum ipsum sagittasque mirentur.* Nec levis imprudentiæ est, quòd capreæ si in aulæis similes conspiciant intextas feras, ad eas, tanquam veras sui generis, assiliant. Quod se in aula patrui sui Bonifacii vidisse, refert Cæsar Scaliger *e*.

c Lib. I. Trist. eleg. 3.
d Lib. de constantia sapientis cap. 17.
e Exercitatione 207.

Ovium tanta est stultitia, (quemadmodum Aristoteles docet in IX Hist. Animal.) ut sæpe stabulo, citra caussam ullam, in desertum abeant: hinc, si occupentur nive, redire nesciant: ac nisi pastor compellat, & arietem ducat, quem reliqui sequantur, totus grex sit frigore, & nivibus, periturus. Itaque Diogenes *f* imperitum, sed splendidè amictum, vocavit χρυσόμηλον, voce ambiguâ, quia *aureum malum*, & *ovem auream* significaret. Etiam Cajus Caligula socerum suum M. Junium Silanum (quem etsi summo in honore apud Tiberium fuisset, ludibrio semper habuit) appellabat χρυσοῦν πρόβατον, *aureum pecus*: ut est apud Dionem lib. LIX *g*. Atque idem legas apud Tacitum initio XIII Annalium. Sed ut Dio deceptus, cum honoris ergo sic vocatum putaret: ita Tacitus duos confudit Silanos; quemadmodum Justo jam Lipsio *h* observatum. Plauti item est Persa *i*, *verveceum caput*. Sic enim rectè pro *verbereum* rescribunt. Et ex Antidami Moralibus adducit Fulgentius Planciades: *Quis averruncâsset tam arietinas hominum mentes?*

f Apud Laertium.
g Anno 790.
h Ad initium 13. Annal. Tac.
i Act. 2. sc. 2.

Et quis magnam exspectet sapientiam ab sue? cui animam datam, ne putisceret, Chrysippus ajebat, & post eum Varro lib. II R. R. cap. IV. ac meminit Plinius quoque lib. VIII, cap. LI.

Nec tamen tantus ejus animalis est stupor, ac multi putarunt. Ipse enim Plinius continuò subjungit: *Compertum, agnitam vocem suarii furto abactis, mersoque navigio, inclinatione lateris unius remeâsse. Quin & duces in urbe forum nundinarium, domosque petere, discunt: & feri sapiunt vestigia palude confundere, urinâ fugam levare.* Imò ne illud quidem, tam amentiæ eorum tribuendum, quàm sapientiæ, quòd sic gaudeant luto se volutare: secundùm illud Lucretii in VI:

At contrà nobis cœnum teterrima cùm sit
Spurcities, eadem subus hæc res munda videtur,
Insatiabiliter toti ut volvantur ibidem.

Omnino enim, ut temperamento sunt calidissimi, Theophrasto testante: ita quoque ingenio sunt callidissimi in iis, quæ naturâ conducunt. Atque hujusce caloris etiam argumentum putatur, quòd, cum bubus, & canibus, hieme decidant pili, idem suibus non fiat: ut est apud Aristot. in probl. sect. X, qu. XXIII. Ob hunc igitur totius corporis fervorem, ut capite superiori, de suum odoratu agentes, dicere cœperamus, clareque Columella ait lib. VII, cap. X, *hoc animal non est contentum potione aquæ, nisi obesam illuviem, atque distentam pabulis alvum demerserit, ac refrigeraverit: nec ullâ re magis gaudet, quàm rivis,*

rivis, atque cænoso lacu volutari. De hac re sic idem lib. VII, cap. IV: *Si credimus Ephesio Heraclito, qui ait, sues cæno, cohortales aves pulvere, vel cinere, lavari.* Est & Varronis lib. II de R. R. cap. IV: *In pastu locus huic pecori aptus uliginosus, quòd delectatur non solùm aquâ, sed etiam luto. Itaque ob eam rem ajunt lupos, cum sint nacti sues, trahere usque ad aquam, quod dentes fervorem carnis ferre nequeant.* Et postea: *Admissuras cùm faciunt, prodigunt in lutosos limites, ac lustra: quæ est illorum requies, ut lavatio hominis.* Ubi videmus, ut volutationem illam *requiem* dicat esse suibus. At quies hoc animal pinguefacit. Aristoteles lib. VIII Hist. Animal. cap. VII: Μάλιστα τὰ ἔχοντα κοιλίαν ἀγαθὴν ἡ ἀτρεμία πιαίνει. *Maximè quies & immobilitas pinguefacit ea, quibus venter est calidus.* Ac continuò subjicit: τὰς δ' ὗς καὶ τὸ λούεσθαι ἐν πηλῷ· *Sues autem etiam* (pinguefacit) *quòd se lavent, ac volutent in luto.* Hæc veram ostendunt rationem, cur sus delectetur luto. Muhamet fabulabatur, hoc inde esse, quia, quo tempore Noë arca veheretur, productus sit è fimo, partim elephantino, partim humano: atque hoc ab ipso Jesu proditum esse, impostor ille ajebat. Vide fabulam apud Matthæum Parisium in Historiæ Anglicanæ parte eâ, quæ est de Henrico III *a*.

a Pag. 413. editionis Tigurinæ.

Sed de suibus non contendero magnopere, solone sapore, an & sapientiâ, commendentur. De animantibus iis dicam, quæ sagacia esse, minimè sit dubitandum. In iis princeps, vel inter principes, simia est. Saltem nullum est, quod ingeniosè adeò imitari omnia solet. Unde & posterioribus Græcis μιμὼ vocatur: ut constat ex Suida in Πίθηξ, & Πίθηκος. Ac sic usus sæpius Achmes cap. CCLXXXVII. Id nomen esse ἀπὸ τοῦ μιμεῖσθαι, satis liquet. Imò & *simiam* inde quasi *mimiam* dici, aliqui putarunt: sed perperam, cum id nomen sit à simis naribus. *Simus* autem à σιμός: qua mente admittimus, quod Isidorus *b* Græcum esse nomen ait: nempe ratione originis remotioris. Est verò hoc animal adeò docile, ut & discat latrunculis ludere: quod ex Muciano ter consule Plinius narrat lib. VIII, cap. LIV. Armare eam olim solent galeâ, parmâque; ut sic ab hastis se defendat: unde Martialis lib. XIV, dist. CCII:

b Lib. 12. Orig. cap. 2.

Callidus emissas eludere simius hastas.

Et Juvenal. sat. V *c*:

c Vers. 154.

Qui tegitur parmâ, & galeâ, metuensque flagelli
Discit ab hirsuta jaculum torquere capella.

Nempe capellæ inequitare, & inde jaculari, docebantur. Flagelli autem meminit poëta, quia eo solent officii commoneri. Ita hunc locum rectè accepit V. Nob. Jan. Rutgersius lib. III Var. cap. XV. Alia quoque docilitatis argumenta refert Ælianus. Nam lib. V de Anim. cap. XXVI, ait, nihil esse, quod non discat: si saltare, si tibiâ canere doceatur, egregiè adsequi: imò sibi conspectam, quæ, aurigæ obiens munia, scitè habenas adduceret, & remitteret, ac flagello etiam uteretur. Idem lib. V, cap. VII narrat, ut (quod naturalis erat instinctûs) de summis dependendo ramis, eluserit felem persequentem. Idem lib. VII, cap. XXII, memorat, ut, cum vidisset, quomodo nutrix infantem è lectulo tolleret, fasciis exsolveret, aquis mundaret, ingeniosè singula sit imitata, præterquam quòd, dum discrimen aquæ nescit, (nec in homine id mirandum foret, primum talis rei faciente experimentum) pro tepida aqua tenellæ cuti è cacabo superfuderit ferventem, atque ita miserè perdiderit infantem. Notum quoque, & pluribus jam relatum, de simia in aula Papæ Julii II, quæ seu felis, seu catelli pedibus uteretur ad extrahendas castaneas, à ministris, dum subitò avocantur, in cineribus fervidis relictas. Nec levis ingenii est argumentum, quod de Thomæ Mori, Angliæ Cancellarii, prægrandi simia, cuniculos mirificè adversos mustelam tutante, Erasmus in Colloquiis narrat. Ipsum vide dialogo de Amicitia. Etiam summus vir, socer meus, Franciscus Junius, referebat de simia quadam nobilissimi in Galliis viri: ut cum ex adverso esset sutrina, postquam sæpius prospectasset in ea sutorem pueris corium scindentem, unde fierent calceos: illa dum, prandentibus cunctis, vacua est officina, in eam per fenestram travolârit, ac scalpro itidem corium conciderit: hoc cum egisset sæpius, sutorem, offensum ob damnum, id vindictæ genus fuisse commentum: ex adverso simiæ scalprum collo admovisse, simulasseque se ferro sibi jugulum resolvere. Postea, absente itidem sutore, simiam & hoc imitari gestientem re vera sibi jugulum petiisse, eoque ex vulnere exspirasse, non sine offensa viri nobilis; qui multis partibus damnum vicino refundere, quàm hoc pacto tam ingeniosi animalis jacturam facere maluisset.

Vulpium astutiam, neque ignorant, qui necdum ære lavantur. Quare uno hoc documento contentus ero, quòd, transituræ amnes congelatos, priùs aures admovent ad glaciem, ut inde de crassitie ejus faciant conjecturam: quemadmodum Plinio relatum lib. VIII, cap. XXVIII. Sed plura si voles, adi Ælianum *a*, Oppianum *b*, Epiphanium *c*, alios.

De canum sagacitate illustria aliquot exempla legere est apud Plinium lib. VIII, cap. XL. Vide & de eadem Ovidium in Halieuticôn fragmento, ab illis verbis, *Quæ laus prima canum.* Item Oppianum extremo libro primo Κυνηγ. E junioribus verò abunde omnium animos expleverint, quæ congessêre Justus Lipsius epistolâ ad contubernales *d*, & Philippus Camerarius in Operis Subsicivis *e*. Nec imaginativæ vi solùm pollent canes, sed etiam memoriæ: quo de sic Plinius loco proximè memorato: *Soli nomina sua, soli vocem domesticam agnoscunt. Itinera, quamvis longa, meminere: nec ulli, præter hominem, memoria major.*

Docilitas equi, Plinio *f* teste, *tanta est, ut universus Sybaritani exercitus equitatus ad symphoniæ cantum saltatione quadam moveri solitus inveniatur.* Quam rem fusiùs narrat Ælianus lib. XVI de Animalibus, cap. XXIII. Attingit autem lib. VI, cap. X. Memorat & Athenæus lib. XII: ubi verbis quoque Charontis Lampsaceni refert, ut Cardianorum equi itidem edocerentur saltare ad tibiam, solùm pedibus innixi posterioribus, prioribus verò erectis: atque ut horum quoque exercitum devicerit Onaris, Bisaltarum dux, cùm tibicinam jussisset præcinere modulis iis, ad quos equi Cardiani in convivio adsueverant saltare. Alia item de equorum ingenio, docilitate, ac memoria, disserit Gryllus apud Plutarchum. Præterea vide sis, quæ Cappadocum de equorum natura fusè narrat Solinus cap. XLVII.

a Lib. 7. cap. 27. & 29.
b Lib. 3. de Venat. v. 451. & 459. item lib. 2. de Piscat. vers. 110.
c In Physiologo.
d Centur. 1 ad Belg. epist. 44.
e Centur. 1 cap 24.
f Lib. 8. cap. 42.

Cervi ea est sagacitas, ut, audito canum latratu, secundâ fugiant aurâ, quò pariter recedat vestigiorum odor; ut Plinius docet lib. VIII, cap. XXXII; item Solinus cap. XXII. Magnum sanè hoc magni esse ingenii argumentum, negaverit nemo. Fortasse tamen simpliciùs dixeris, quia fervidum est animal, eò hoc facere, ut in cursu illo refrigeretur vento. Sic sanè sus, ut alibi dicimus, luti volutabro lætatur, non illuviei amore, sed ut sese refrigeret. Fortasse igitur magis prudentiæ est, quòd cervus sagittâ, vel aliter, saucius, eâ parte, quâ vulnus accepit, caveat sibi à radiis Solaribus. Nam, modò à radiis molestiam persentiat nullam, cur facere id putemus, nisi fore sciat, ut alioqui vulnus putresceret? Quod si alia, & fortasse certiora, scire voles: vide quæ de sagacitate, uti & captura ejus animantis, non indisertè refert Guilielmus Budæus in II Philologiæ libro.

De capreis ita Plinius lib. VIII, cap. L: *Sollertiam ejus animalis Mucianus visam sibi prodidit in ponte prætenui, duabus obviis è diverso: cum circumactum angustia non caperent, nec reciprocationem longitudo in exilitatem, torrente rapido minaciter subterfluente, alteram decubuisse, atque ita alteram proculcata supergressam.*

De capreis sive ibicibus, capræ sylvestris genere, ita Cæsar Scaliger Exercitat. CCVII: *Mira caprearum comperta nobis prudentia. Ubi errabundæ quærunt novas sedes, aut pascua; prospectâ proximâ rupe, projecto pede sæpe periclitantur ejus fidem: nempe mobilis ne sit, an fortasse lubrica.*

Lupis etiam quæ ſagacitas! Siquando enim cum armentis eſt certandum, terrâ implent ventrem, quò pondere ejus irruant vehementiùs. Iidem quoque, ſi aquæ ſint tranandæ, ne earum impetu auferantur, nonniſi bene ſaburrati ſe illis committunt, atque alii aliorum caudas apprehendunt. Refert Ælianus lib. III de Animalibus, cap. VI.

Memorabile pantherinæ ſollertiæ exemplum ex Demetrio Phyſico adducit Plinius lib. VIII, cap. XVII.

Mirum etiam, hiænam ante ſtabula vomitionem hominis imitari, ad ſollicitandos canes, quos invadat: ut eſt apud Ariſtotelem de Mirabil. audit. Plinium lib. VIII, cap. XXX, Ælianum lib. III de Animal. cap. VII.

Camelus ad tympanum ſaltare hoc pacto addiſcit. Dum juvenculus eſt, in hypocauſtum introducitur, cujus ſic caleat pavimentum, ut vix pedes ferant. Alternis igitur eos elevat, tympano foris perſonante. Sic annum ubi adſueverit, in publico etiam, modò tympanum pulſetur, priorum memoriâ, frigido licet ſolo, pedes, ut ante, attollit, ac ſpeciem refert ſaltantis. Teſtis Joannes Leu, lib. IX deſcriptionis Africæ, cap. de Camelo: ubi ſe id oculis ſuis in Alcairi urbe vidiſſe refert. Eandem rem narrat Cæſar Scaliger Exercitat. CCIX: ubi & alia de camelo miranda legas: ſed ex uno hoc Leone ea ſcripta, nomine auctoris præterito: quod ſummo viro ſollemne eſſe, ſuperiùs etiam querebamur.

Narrat Plinius lib. VI, cap. X, ut Ægyptii ſub Ptolomæis cynocephalos docuerint literas, ſaltationem, tibiarum cantum, & citharæ pulſum. Etiam docilitatis hujus illuſtre exemplum, ſibique viſum, dabit, quem dixi, Cæſar Scaliger Exercitat. CCXIII: *Cynocephalum*, inquit, *unum barbatum vidimus, fœdum adſpectu, nigrum, maleficum, moribus infamem. Magot genus illud maximum Galli vocant. In aula Regis unus fuit, qui dui bipes deambulabat, amictus ſagulo militari, enſiculo accinctus. In ſella, juſſus, continuit ſeſe pernox, aut perdius publico ſpectaculo: ita ut non deeſſent, qui hominem putarent verum.*

Urichneumon, qui & ἰχνεύτης, miro aſtu crocodilos, & aſpides necet, fusè docet Oppianus in III Κυνηγετ. Vide & Ælianum de Anim. lib. X, cap. XLVII.

Et quàm vafrum, quòd echinus, qui & eres, ſive erinaceus, quia ore unum duntaxat pomum deferre cavas in arbores poſſit, corpore toto ſeſe volutet per poma jacentia, quò plurima ſic ſpinis adfixa deportet: ut Plinius refert lib. VIII, cap. XXXVII. Continuò addit: *Iidem mutationem Aquilonis in Auſtrum, condentes ſe in cubile, præſagiunt.* Unde videmus, cur prævidere tempeſtatem dicat Suidas in Ἐχῖνος. Pleniùs hanc rem explicat Ariſtoteles lib. IX Hiſtoriæ Animalium, cap. VI: ubi ſubdit, quemdam Byzantii habitum pro divino, quia, cùm erinaceum haberet domi, ventum inde prædiceret. Plutarchus quoque, Comparatione terreſtrium, & aquatilium, idem prodit: ſed quod Ariſtoteles Byzantii, hoc ille ait Cyzici eveniſſe. Interim in natura erinacei conveniunt: uti & è Theologis antiquis, Baſilius Magnus, orat. IX Hexaëm. & Ambroſius, lib. VI Hexaëm.

Atque idem de ſciuro traditum eſt Plinio lib. VIII, cap. XXXVIII. Sed quod dicitur, hoc fieri ad fugiendam venti moleſtiam, controverſiâ minimè caret. Nam & altera ſe ratio offert, à Lactantio jam adducta lib. de Ira Dei cap. VII, his verbis: *Sunt animalia, quæ latibulis ſuis diverſos, & plures exitus pandant: ut, ſiquod periculum inciderit, fuga pateat obſeſſis: quod non facerent, niſi ineſſet illis intelligentia, & cogitatio.* Atque hoc de mure etiam refert Comicus Truculento act. IV, ſc. IV:

Cogitato, mus puſillus quàm ſit ſapiens beſtia,
Ætatem qui uni cubili nunquam committit ſuam:
Quia ſi unum oſtium obſideatur, aliud perfugium gerit.

Ac, (quando de mure jam ſermo,) quantæ ſagacitatis, quòd narrat Albertus M. *a* ſe in ſuperioribus Germaniæ partibus murem conſpexiſſe ſic edoctum, ut candelam tenens, ad nutum magiſtri, eâ prælucerent cœnantibus. Id parum credibile de mure vulgari. Credo, fuerit mus Alpinus, qui dicitur *murmont*, quaſi dicas, *mus montanus*: Germanis *mamelthier*, ſive corruptâ voce ex illo *murmont*, & additâ voce feræ, quæ Germanis *thier*, ex Græco θὴρ: ſive ex eo, quia, latebris prodeuntes, inter ſe colludant murmur quoddam edentes. Deſcribit hoc animal Matthiolus in Dioſcoridem lib. II, cap. XLIII. Nos ſolùm hoc loco attendimus, quæ ingenium ſpectant. Quale illud, quòd poſtquam hieme delituere in caverna, vernoque Sole allecti prodierint foras, unus, quaſi latibuli cuſtos, prope illud velut è ſpecula obſervat, homone, aut fera adventet. Quale quid ubi conſpexerit, acutùm inclamat: mox cuncti ad latibulum recurrunt: cuſtos ille cryptæ poſtremus cavernam ſubit.

a Lib. 22. de Animal.

Nonnulli etiam muribus, alii muſtelis accenſent animal, quod Germanis *hameſter*, *cricetus* aliquibus nuncupatur: Græcis quibuſdam ἀρκτόμυς, quia partim urſum referat, partim murem. Huic non exiguum, ſed inſidum eſſe ingenium, oſtendit, quòd poſtquam maſculus communi operâ tantum frumenti in cavernam eſſe congeſtum videt, quantum ſibi ſatis ſuperque eſſe credat, femellam excludat: illa autem, non minùs vafra, cauſſâque meliori nitens, ab latere adverſo viam ſibi ad frumentum paret, indeque non minus, mare neſcio, ſuæ conſulat fami. Videri tamen poſſit non habuiſſe iſti fidem Georgius Agricola: cui id prætertitum in deſcriptione ejus, libro de animantibus ſubterraneis *a*.

a Cap. 19. *ex recentiori diſtinctione.*

Nihil verò æquè mirandum, quàm quòd animantes, quâ parte ſint valituræ, etiam priuſquam valeant, naturæ inſtinctu ſciant. Scite de hoc Lucretius lib. V:

Sentit enim vim quidque ſuam, quàm poſſit abuti.
Cornua nata prius vitulo, quam frontibus exſtant:
Illis iratus petit, atque infenſus inurget.
At catuli pantherarum, ſcymnique leonum,
Unguibus, & pedibus, jam tum, morſuque repugnant,
Vix dum etiam eum ſunt dentes, unguesque, creati.

Ovidius item in fragm. Halieut.

Accepit mundus legem: dedit arma per omnes,
Admonuitque ſui: vitulus ſic namque minatur,
Qui nondum gerit in tenerâ jam cornua fronte.

Aliaque ibidem in hanc mentem.

Quantæ etiam ſagacitatis eſt, quòd tam multæ quadrupedes naturâ ſciant, quæ morbis ſuis medeantur. Quale eſt, quòd panthera, ſi comederit aconiti genus, (id *pardalianches*, quaſi *pantherangínam* dicas, vocant) ſtercus quærat humanum, ut eo ſibi medeatur. Hujus rei nec ignari paſtores de arbore in vaſe id ſuſpendunt: ut illa, frequenti aſſultu defatigata, faciliùs capiatur. Refert id Ariſtoteles in Audit. Mirab. & Hiſtor. Animal. lib. IX, cap. VI *b*: item Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Auditum eſt pantheras, quæ in Barbaria venenatâ carne caperentur, remedium quoddam habere, hominis nempe excrementa.* Similiter Plinius lib. VIII, cap. XXVII. Ac paullò antè idem dixerat: *Teſtudo cunila, quam bubulam vocant, paſtu vires contra ſerpentes refovet: muſtela, ruta, in murium venatu, cum iis dimicatione conſertâ.* Aliaque aliis de animantibus adducit; quorum aliqua adferam inferiùs in remediis, quæ homines edocti ſunt à mutis animantibus.

b Sive cap. 8. ſect 95. & 96. diſt. Scalig.

Nec, quando agimus de quadrupedibus, quæ ſibi medeantur, prætereundus eſt bos, *animal* quidem, ut apud Naſonem *c* eſt,

— ſine fraude doliſque,
Innocuum, ſimplex, natum tolerare labores:

c 15 Metam. fab. 2.

attamen, quod Plinius referat lib. XXVIII, cap. ult. *in Cypro, contra tormina, hominum excrementis ſibi mederi.* Unde proverbium, *Bos es Cyprius*, apud Diogenianum Centuriæ III, proverbio XLIX, & Suidam: qui ait, dici ἐπὶ τῶν χυδαίων, ἀναισθήτων, *in futilem & ſtupidum.* De quo ambigo. Nam prudentiæ potiùs fuerit, ſi non paſtus, ſed remedii cauſſâ, eo utatur; quod Plinius dicit. Veriſimiliùs igitur Heſychius: Βοῦς Κύπριος,

κοπϱοφάγος, εἰκαῖος, ἀκάθαρτος. *Bos Cyprius, stercus vorans, temerarius, impurus.* Ubi quod εἰκαῖον interpretatur, non satis convenit cum Pliniano illo: nec enim εἰκῆ sive *temere* id facit, quod medicinæ gratiâ agit. At optimè deinde interpretatur, *impurum*, sive *sordidum*. Quomodo & in sordidos convenit illud Ennii versu Sotadico, *Cyprio bovi merendam.* Meminit Festus; atque addit, *In insula Cypro boves humano stercore pascuntur.* Hesychius similiter, post verba ante allata: Καὶ Εὔδοξος ἀφηγεῖται, ὅτι κοπϱοφαγοῦσι. *Etiam Eudoxus refert, edere stercus.* Sed an medicinæ caussâ id faciant, neuter addit. Atque ut aliter esset; sufficit, si cibus ille tam conveniens sit boum naturæ; quam est terris utilis ad eas fœcundandas, unde lætiores homini segetes.

Sed cùm magna sit quadrupedum sagacitas, ac docilitas: in nonnullis tamen nimium iis tribui videas. Ut quòd mures ajunt esse ζῶον μαντικώτατον *a*. Hoc inde colligunt, quòd domo, præ vetustate ruinam minante, primi fugiant, atque aliud domicilium quærant: ut est apud Ælianum lib. I Variæ Historiæ, cap. XI. Item quòd terræmotum præsentiant primi. Quippe (ut apud eundem lib. XI Hist. Animalium legas, cap. XIX,) quinque diebus, antequam Helice periret, mures catervatim profugêre viâ, quæ Coriam duceret. Quod & fecere mustelæ, serpentes, scolopendræ, aliaque id genus animantia. Sed ut de re facilè assentiamus, falluntur tamen in caussâ. Hæc non alia fuit, quàm quòd, cùm levia sub terris initia forent ruinæ ex vetustate, vel terræmotu, quæ nondum persentiscerent homines: jam cavernæ cœpissent arctari, vel etiam terrâ oppleri, sic ut idonea latibula deficerent. Miranda etiam, sed æquè falsa, produnt de quadrupedum sermone. Quale est, quod leucrocotta humanam dicitur vocem imitari: ut est apud Plinium lib. VIII, cap. XXI. Est ea Æthiopiæ fera, ut ibidem legas; uti & Solinum cap. XXX. *Leucrocottam*, autem dixere pro *leocrocottam*; ut *Laumedon*, pro *Laomedon*; *lautumia* pro *laotomia*. Nec aliud videtur animal, quam ὁ κϱοκότ(τ)ας, Diodoro etiam memoratus libro tertio. Latini *leocrocottam*, sive *leucrocottam*, dicere maluerunt, quia sit (ut ibidem Plinius refert) *collo, caudâ, pectore, leonis.* Nec *crocotta* aliud à *corocotta*; quod nomen præfert ludicrum testamentum Porcelli; dicti, *M. Grunnii Corocottæ.* Uxor ejus *Quirine*, puta, ut Salmasio in præclaro Plinianarum Exercitationum opere, observatum, ex χοιϱίνη, quod à χοῖϱος, *porcus. Crocottæ* autem, sive *corocottæ* vocabulum, à porcello non esse alienum, arguunt hæc Solini verba cap. XXX: *In Æthiopiæ parte* (hiæna) *coit cum leana: unde nascitur monstrum, cui crocottæ nomen.* At *hyæna* ex eo nomen, quia spinis horreat sui similis. Estque ὕαινα, ab ὗς, ut piscis μύϱαινα, *muræna*, sive *fluta*, à μύϱος, quod à μύϱω, *fluo.* Porrò quod ex Plinio dicebamus, veteres, sed falsò, putâsse, crocottam, sive leocrocottam, imitari voces humanas; idem de hiæna legere est. Sic enim de ea Plinius ejusdem libri cap. XXX: *Multa præterea mira tradunt: sed maximè, sermonem humanum inter pastorum stabula assimulare, nomenque alicujus addiscere, quem evocatum foras laceret.* Etiam Augerus Busbequius legationis Turcicæ epist. I *b* refert, siquis ingrediatur ejus cavernam, (quam nullo negotio ex ossium cumulo cognoscere licet) dummodo subiens dicat, JOCTUR JOCTUR UCALA, hoc est, hiænam non esse intus; illam inde colligere, se non conspici; eoque immotam permanere, utcunque crus sibi fune obligetur. Ubi verò venator exiit, & clamat, planè hyænam intus esse; eo intellecto, fugam capessere; sed quia jam crus vinctum sit, vel sic capi, vel occidi.

Æquè fabulosum, quod Plinius post verba proximè adlata subjungit: *Hominum sermones imitari & mantichoram in Æthiopia, auctor est Juba.* Est verò Plinio *mantichora*, quam Pausanias in Bœoticis *martichoram*, alii aliter vocant, ut inferiùs, occasione tigridis Indicæ dicetur pluribus. Non tamen in Æthiopia, sed India nasci, Ctesias prodidit: ut ex iis constat, quæ Photii *a* industria nobis conservavit.

Crocodilo etiam sermonem tribuunt Stoici in sophismate suo, quod *crocodiliten b* dixere. Sed hoc eo est habendum loco, quo Æsopici sermones. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XXV: *Unum hoc animal terrestre linguæ usu caret.*

a *Animal vel maximè præditum vaticinandi scientia.*

b *Fol. 33. b. edit. Paris. an. 1595.*

a *Cod. 72.*
b *Quintil. lib. I. cap. 16. Lucianus in Vitarum venditione & Doxapater.*

Cap. LX.

Furor quadrupedum in Venerem: etiam suis mansueta, secundum Maronem in Georgicis: etsi Victorius putârit, poëtam eius animantis mentionem in Georgicis aversatum. Imperfectio memorati operis, quod cujus pecoris curam Maro neglexerit. Malè moderatum Veneris usum à Plutarcho in suibus prædicari. Subare, *&* surire, *propriè de suillo genere dicuntur. Suis famelicæ* ἀστοϱγία *in vorandis suculis: neque id prodigii loco habitum esse à Romanis. Simiæ amor erga simiolos suos, quos ostentare gaudet, quasi nihil iis formosius credat. Utrùm amore, an odio, alterum necet fœtum. Cur Romani in culeo unà cum paricida etiam simiam insuerint. Asina, ut periclitanti opem pullo ferat, per ignes succurrit; per aquas idem facere reformidat. Unde amor prolis in cunctis animantibus. Amor equorum erga pullos, etiam alienos; præcipuè qui matrem amiserint.* Συμπάθεια *inter quadrupedes quasdam, & aves aut pisces. De antipathia durante in corio lupino, & ovillo; imò, ut vulgo volunt, etiam chordis ex intestinis utriusque animantis. Inimicitia elephanti erga rhinocerotem, & suem. Deceptum videri Ælianum, cum tradit, suum beneficio Romanos de Pyrrho victoriam retulisse. De dissidio suis cum lupis, hiænæ cum pardali, & canibus: quæ tanta, ut siquis hiænæ pelle tegatur, eum canes non mordeant. De Aristotelis loco perperam ab interpretibus intellecto. Inimicitiæ etiam quadrupedibus sunt cum avibus, serpentibus, insectis. Pardi amor erga hædum unà eductum. Equi amor erga dominum. Fabella de rhinocerotis amore erga virgines.*

OStendi, quantum huic loco satis est, tam interiorum, quàm exteriorum sensuum in quadrupedibus vires. Jam antea *a* quidem nobis de iis actum erat: sed quatenus universè considerantur, præcipueque in hominibus se exerunt. Proximè autem in rationis expertibus, ac propriè quadrupedibus, se noster continuit sermo. Sequitur nunc, ut ordine agamus de facultate appetitiva, locomotiva, & spirativa: quatenus & hæ in solis attenduntur quadrupedibus. Satis autem liquet, ad appetitivam pertinere affectus: & eos non inesse modò rationis expertibus, sed etiam dominari. Quid igitur attinet multa nunc dicere de ira tigridis orbæ, aut pantheræ, de timore cervi, ac leporis, & similibus? Nec tamen ea pars præteriri propterea penitus meretur: sed sufficecerit affectus unicus; verùm is Amoris; quando hoc nihil est potentius. De eo quadripartita erit oratio nostra. Primùm exponam de amore Venereo: hinc de illo prolis: tum de amore, vel odio, erga alterius animantes: denique de amore quorundam erga homines.

a *Libri hujus cap. 23. & deinceps sequentibus.*

Venereus ardor tantus plerisque est quadrupedum, ut vertatur in furorem. De hoc ita divinus poëta in III Georg.

Tempore non alio catulorum oblita leana
Sævior erravit campis: nec funera vulgo
Tam multa informes ursi, stragemque dedere.
Per sylvam tum sævus aper, tum pessima tigris:
Heu male tum Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantùm notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam frena virûm, nec verbera sæva,
Non scopuli, rupesque cavæ, atque objecta retardant

Flu-

Flamina, correptos undâ torquentia montes.
Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit Sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc, atque illinc, humeros ad vulnera durat.

Et mox:

Quid lynces Bacchi variæ, & genus acre luporum,
Atque canum? quid? quæ imbelles dant prælia cervi?

Atque, ut subjungit,

—— *Ante omnes amor est insignis equarum.*

Adducta autem Maronis verba ostendunt, præ amore furere non fera modò, sed mansueta etiam animalia: in quibus sues domestici. Nam de sue cicure loqui poëtam, etiam Servius annotavit. Ut valde erret Petrus Victorius, cùm in Variis Lectionibus lib. XVII, cap. XI tradit, *poëtam libro tertio Georgicôn verbum de suibus mansuetis non fecisse.* Sanè & postea, de cicurum suum anginâ, sic scribit *a*: [a Vers. 497.]

—— *Et quatit agros*
Tussis anhela sues, & faucibus angit obesis.

Id tamen cum Victorio fatendum, poëtam, non uti de equis, bubus, ovibus, capris, dat præcepta; sic idem facere in subus: eoque imperfectè egisse de re rustica; cùm omiserit partem non ignobilem de animanti eo, quod Romanis tantopere in deliciis erat, ut fusè posteà ostendam. Nunc ad suillum amorem redeamus. In hoc eos esse continentes satis, moderateque uti Venere, Gryllus ait apud Plutarchum: sed repugnat Maro, ut vidimus, imò & veterum alii: in his autem Plinius lib. X, cap. LXIII, ait: *Sues coitu spumam ore fundere: verrem subantis auditâ voce, nisi admittatur, cibum non capere usque in maciem: feminas autem in tantum efferari, ut hominem lacerent, candidâ maximè veste indutum.* Subjungit postea, *quadrupedum prægnantes Venerem haut arcere equum, & suem.* Estque à libidine hac suum *subandi* vox, teste Festo; vel *suriendi*, quæ apud Appulejum; ac in glossis quoque Philoxeni legas, *Surit*, κνήθει: in illis Cyrilli, κνήθει, *prurit*: ubi *surit* legendum. Nempe ut à *subus* pro *suibus*, *subare*: sic *surire* ab antiquo *sueris* pro *suis*: quale & *boveris*, pro *bovis*; similiaque *Ioveris*, *axeris*, pro *Iovis*, *axis*.

Deinceps in quadrupedibus consideremus amorem erga fœtum. Hac tamen parte solet sus vituperari. Quippe cujus tanta sit ἀστοργία *b*, ut fame stimulante, proprios etiam fœtus voret: quemadmodum de illo Ælianus prodidit lib. septimo de Animalibus cap. XIX. Cùm verò Romani tam multa prodigii loco haberent, propter quæ supplicatione, & sacris piacularibus, ad iram Deûm averruncandam, opus esse arbitrarentur; nihil tamen ejusmodi, ob suculas à matre comestas, decernebant; quia id fieri scirent ob ventriculi fervorem. Hinc enim est illa suum voracitas, quodque famem diu perferre non possint. Unde Columella lib. VII, cap. XI: *Sunt quædam scrofæ, quæ mandunt fœtus suos: quod cum fit, non habetur prodigium. Nam sues ex omnibus pecudibus impatientissimæ famis sunt: ita ut aliquando si indigeant pabuli, non tantum alienam, si liceat, sobolem; sed etiam suam, consumant.* Plinius de iis breviter lib. VIII, cap. LI: *Comesse fœtus his non est prodigium.* [b Defectio, & imbecillitas amoris erga fœtum.]

Nec magnopere ab amore erga fœtum, vel etiam prolem, commendari merentur tigrides mares. Nam, conspectis venatoribus, fugiunt mares, relictâ matre, ac catulis: ideo mares non capiuntur: eaque caussa est, cur omnes tigrides esse feminæ credantur. Memoriâ deceptus est Tzetzes Chil. XII, cap. CCCCXXXIX *c*: ubi ait, tigrides omnes esse mares. Hoc enim nemo veterum putavit. Sed fuere, qui omnes putarent feminas, ob rationem adductam. [c Sive pag. 239. edit. Basil.]

Contrà amore erga fœtum, simiæ cedunt nulli. Idem Plinius lib. VIII, cap. LIV: *Simiarum generi præcipua erga fœtum affectio. Gestant catulos, quos mansuefacta intra domos peperere; omnibus demonstrant, tractarique gaudent, similes gratulationem intelligentis.* Interea in amore nesciunt modum. Nam, ut subjungit, *magna ex parte complectendo necant.* Non utrumque tamen simiæ enecant fœtum; sed, geminum parientes, alterum duntaxat; ut Oppianus ait lib. II Κυνηγ. *a* Item Orus in Hieroglyphicis, & Avienus in fabulis Æsopeis. Attamen inter eos non convenit, utrùm amore, an odio, priorem interimant. Sed prius non paullo est verisimilius. Romani nihilominus alteram videntur sententiam secuti, cùm simiam unà cum paricida culeo insuerent. De quo Cicero pro Roscio Amer. & l. penult. D. de leg. Pomp. de parricidiis, & l. unica C. de his qui par. vel lib. occid. & tit. ult. Instit. [a Vers. 605.]

Verùm quid simiis insito? quando, non hominibus dico, quod Euripides Phœnissis ait; sed animalibus obtigit cunctis φιλότεκνος βίος *b*. Duo videri possint huic rei obstare; stupor, & feritas. Sed quid stupidius asino? Atqui asinæ, ut ait Plinius lib. VIII, cap. XLIII, *partus charitas summa. Per ignes ad fœtus tendit.* Solùm aquas ita reformidat, ut ne prolis quidem caussâ pedes ausit tingere, si minimus intersit rivus: quod ibidem Plinius indicat. [b Vita prolis amans.]

Jam quid efferum magis, sive leænis, de quarum erga fœtum amore antea vidimus: sive tigribus, de quibus Philostratus lib. II vitæ Apollonii, cap. VII: sive lyncibus, & pantheris; de quibus, uti & illis proximè memoratis, idem testatur Oppianus in tertio de Venatione *c*. Sanè sic propugnant fœtus, ut nulla vulnera, vel ictus extimescant. Atque hanc στοργὴν esse à natura (contrà quàm Epicurei *d* volebant) rectè ait Diodorus Siculus lib. II Hist. Ἀγαθὴ ἡ φύσις διδάσκαλος ἅπασι τοῖς ζώοις ἐστὶ πρὸς διατήρησιν οὐ μόνον ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν γεννωμένων, διὰ τῆς συγγενοῦς φιλοζωΐας, τὰς διαδοχὰς εἰς ἀΐδιον ἄγουσα διαμονῆς κύκλον· *Natura est optima magistra cunctis animantibus ad conservationem non sui modò, sed & sobolis: idque insito vivendi amore, ad perpetuum durationis orbem propagationem sui generis extendendo.* Hoc argumentum Plutarchus fusè proprioque tractat libello, quem inscribit, περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα στοργῆς. *e* [c Vers. 98.] [d Cic. ad Att. lib. 7. epist. 2.] [e De amore naturâ insito erga prolem.]

Quibusdam verò animantibus non modò στοργὴ *f* inest erga fœtus proprios; sed etiam sui generis alienos. Apparet hoc ex eo, quod Plinius ait lib. VIII, cap. XLII: *Amissâ parente in grege armenti, reliquæ fœtæ educant orbum.* Quod & ante proditum Aristoteli lib. IX Hist. Anim. cap. IV. [f Amor naturâ insitus.]

Nunc videamus de amore, odiove, erga alterius generis animantia, itidem rationis expertia. Mira est inter quadrupedes, & avium quasdam συμπάθεια *g*: cujus generis ab Oppiano in secundo de Venatione *h* memorantur, cervi, & attagenis; damæ, & perdicis; equi, & otidis; lupi, & psittaci. Similisque amor, ut ibidem dicitur; est inter subum, animal amphibium, & pisces. Vide de hujusmodi diversi generis animantium amore mutuo Cyrum, ut posteriores Græci dixere, hoc est, Κύριον, sive *dominum*, Theodorum Prodromum, de Amicitia exulante; & Erasmum, Colloquio de Amicitia. [g Natura consensio.] [h Vers. 403. & seqq.]

Contra ἀντιπάθεια *i* est summa in aliis. Cujus non aliud celebratius habemus exemplum, quam lupi, & agni. Ea durare quoque creditur in pellibus. Nam si pariter pulsentur tympana duo, lupino unum, ovillo alterum corio obductum; illius sonus validus erit, & terribilis; hujus, præ priori, vix poterit audiri. Atque ajunt, idem habere locum in chordis è lupinis, & ovillis intestinis. Aristotelem adi lib. IX Histor. Animal. cap. I Plinium lib. X, cap. LXXIV, Oppianum lib. III Κυνηγ. Sed est caussa istius naturalis, quia tympanum, & chordæ è pelle lupina, fiunt duriores, & clariùs sonent; ut inferiùs dicemus. Cameli, ut Plinius *k* ait, *odium adversus equos gerunt naturale.* Exemplum odii ejus habemus in prœlio inter Cyrum, & Crœsum, apud Herodotum lib. I: & tangit Ælianus lib. III de Animalibus, cap. VII. [i Natura dissensio.] [k Lib. 8. cap. 18.]

Simi-

Simile odium inter elephantum, & rhinocerotem. De quo sic Plinius lib. VIII, cap. XX: *Alter hic genitus hostis elephanto. Cornu ad saxa limato praeparat se pugnae, in dimicatione alvum maxime petens, quam scit esse molliorem.* Vide & Oppianum in II de Venatione. Ac Sebastianus Munsterus narrat lib. V Cosmograph. Emmanuelem, Portugalliae regem, anno cIↃ IↃ XV inter se commisisse haec animantia; sed rhinocerotem fuisse victorem.

Itidem sunt inimicitiae sui, & elephanto: ut legas apud Aelianum lib. I de Animalibus, cap. XXXVIII, Suidam in Κεκεραγμός, Philen in Jambis cap. XIV. Ac Suidas addit, eò aliquando de turri, suspensos sues, ut grunnitu ejus terrerentur elephanti. Imò Aelianus *a* non veretur scribere, eo Romanos artificio victoriam dici de Pyrrho, Epirotarum rege, reportâsse. Sed hoc antiquiorum prodidit nemo: credo, recentior aliquis nugator Graeculus illuserit Aeliano. Verisimilius id, quòd narrat Polienus lib. IV, cùm Antigonus Megara obsideret, & elephantos quoque moenibus admovisset, porcos à Megarensibus esse illitos liquidâ pice, eâque accensâ dimissos: incidisse deinde in elephantos; hos oestro sic agitatos, ut alii aliò diffugerint: atque ab eo tempore Antigonum imperasse elephantorum magistris, quos *Indos* vocant, ut unà cum elephantis alerent sues: nempe ut illis sues minus essent terrori, postquam iis adsuevissent. Itidem dissident sues cum lupis, teste Aristotele, ac mustelis, ut Plinius narrat. lib. X, cap. LXXIV; ubi & legas de dissidio thois, ac leonis.

Adhaec pardalim hiaena perhorrescit, ut ait Aelianus lib. VI de Animal. cap. XXII. Etiam inimicitiae sunt hyaenae cum canibus. Unde Jesus Sirach in Panareto cap. XIII: *Quae pax hianae adversus canes? quae pax diviti erga pauperem?* Hujus ἀντιπαθείας argumentum etiam comparet in pelle hyaenae. Nam si eam momorderit canis, dentes ejus obstupefacit; ut qui hanc gestant, immunes sint à morsu canino; quemadmodum Oppianus tradit in III Κυνηγετ. Porrò eum ad Oppiani locum vir optimus, & doctissimus, Conradus Rittershusius, annotavit, non solùm gestando hyaenae pellem; sed etiam, si nos prosternamus coram cane, posse ejus morsum effugere, modò fides sit Aristoteli, quem id scribere ait in secundo Rhetoricorum *b*: decepere eum Aristotelis interpretes, qui putarunt, loqui summum Rhetorem ac philosophum de lenitate canum erga homines se prosternentes, cùm sermo ei sit de canibus, qui parcunt canibus peregrinis, si sedeant, vel, humi strati, sese quasi victos fateantur: ut diximus quoque Oratoriarum Instit. lib. II, cap. III, sect. III.

Sunt & quadrupedum inimicitiae cum avibus. Ita dissident mustela, ac cornix; vulpes, & aesalo. Vel cum serpentibus, ut vulpes cum Nili anguibus. Vel cum insectis; ut ichneumon, ac vespae. De quibus Plinius loco proximè memorato.

Quantopere interim natura immutetur etiam efferorum animantium, si simul educentur; argumento erit exemplum, quod Aelianus *c* narrat de pardo unà educto cum haedo. Hoc enim mortuo, carnibusque pardo objectis, licet famelicus, abstinuit ab iis, non sustinens edere veterem contubernalem. At, oblatis alterius haedi carnibus, avidè eas devoravit.

Tertio me loco dicturum receperam de amore hominis. Is erga bene meritos magnus equis inest. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XLII: *Amissos lugent dominos. Interfecto Nicomede rege, equus ejus inediâ vitam finivit. Philarchus refert, Centauretrum* d *e Galatis, in praelio occiso Antiocho, potitum equo ejus, conscendisse ovantem. At illum, indignatione accensum, domitis frenis, ne regi posset, praecipitem in abrupta isse, exanimatumque unà.* Atque idem narrant Aelianus lib. VI de Animal. cap. XLIV, & Solinus cap. XLVII. In nomine tamen ducis paullum variant. Nam qui Plinio *Centaretrus* (ita & in MSSis Salmasii reperitur) is Aeliano Κενταρέτης, Solino *Centaretrius* a. Sed de equorum, imò & canum erga dominos amore, inferiùs *b* quoque aliquid dicemus.

Ajunt & rhinocerotem esse feminei sexus amatorem: nudâ autem virgine sic affici, ut in ejus sinu deponat caput: atque ita exuere feritatem omnem: in sinu autem ejus soporatum capi. Referunt Albertus M. & alii juniorum: nec memini me apud antiquiorem legere, quàm Isidorum Hispalensem Originum lib. XII, cap. II. Eodem vero hoc loco habendum, ac fabulae Aesopicae. Commento enim hoc significare voluerunt, nullam esse vim tam efferam, quin amore dometur: unde & poëtae finxerunt, Iovis sui superbiam Cupidini se submittere.

a *Lib. I. de Animal. cap. 38.*

b *Cap. 3.*

c *Lib. 2. de Animal. cap. 24.*

d *Huic lectioni, quae & in Parmensi est edit. anni 1476. Aelianus favet: sed si Solinum sequimur, legendum.* Centaretro è Galatis in praelio occiso, Antiochum potitum, &c.

a *Imo & sic in Plinio Parmensi, editionis ejus, quam proxime dixi.*

b *Cap. seq.*

Cap. LXI.

Quâ mente jus naturale esse dicatur, quod natura omnia docuit animalia. Caprae, ac soricis pietas erga parentes. Grati etiam animi vestigium pardo inesse. Equorum, ac canum, erga dominos fides. Tauri abstinentia à vacca, ubi conceperit: solamque equam, & suem, gravidas marem admittere: & cur mulier quoque foeta viri sit patiens: etsi quaedam, ut Zenobia, ubi gravidam se sciret, concubitu abstinuerint. Quorsum Deus caudam tribuerit quadrupedibus. Camelus in congressu Massagetis verecundior. Quantopere, & cameli, & equi, coitum cum matre aversentur. Generositas equi, & canis. Molossicorum, & Chaonidarum canum origo, secundum poetas. De vulpe Teumessia. Proverbium, Ubi cervi cornua abjiciunt. *Dissentire in hoc veteres, utrùm cervi, dum cornibus carent, eò delitescant, quòd deformiores conspici pudeat; an quia tum imbecillitati suae diffidant.*

AB appetitu, quò amor, caeterique pertinent affectus, conferam me nunc ad virtutes, quae affectus eos in nobis moderantur. Neque ignoro, rationis expertia propriè virtutes habere nullas, uti neque vitia moralia. Attamen, ut rationis habent umbram ac vestigium; ita & iis insunt multae virtutum imagines, ac simulachra: ut Tullius in II de Finibus jure statuat, bestias esse specula naturae. Ac Jurisconsulti propterea non refugiunt dicere, jus naturale esse, quod natura omnia docuit animalia; non quasi bestiae etiam sint juris intelligentes; sed quia multa, quae homines agunt ratione, bestiae faciant instinctu naturae: ut non aliunde meliùs, quàm ex bestiis, quid sit juris naturalis, cognosci possit. Ex hisce moralium virtutum simulachris nonnulla apponam: & quia de prudentia, virtute dianoeticâ moralium directrice, antea vidimus, cùm de sagacitate phantasiae ageremus: deinceps dicam de tribus illis, quas itidem cardinales vocant virtutes, justitiâ, temperantiâ, fortitudine: ex quibus temperantia se habet instar fundamenti, fortitudo velut muri, justitia pro tecto, ac fastigio perfectioneque censetur. Temperantia concupiscentem dirigit facultatem; fortitudo, irascentem; justitia, utramque.

Justitiae est suum cuique tribuere: ut huc etiam pertineat, quòd parentibus, aliisque bene meritis, suus rependitur honos. Quale est, quod caprae parentes senectute confectos cibo potuque alant, & foveant. Elegantissimis eam rem versibus, mutuamque illam στοργὴν *a*, expressit Oppianus in II de Venatione *b*. Sorices quoque (ut apud Plinium legas lib. VIII, cap. LVII) genitores suos, fessos senectute, alunt insigni pietate. Haec de grato erga parentes animo.

Erga quosvis verò, qui bene fecerint, se gratos praestant (ut alia praeteream animantia) pardi, efferum licet animal. Hoc elucet exemplo, quod contigit Philino, sapientiae affectatori: de quo Plinius lib. VIII, cap. XVII.

Illud quoque justitiae est, fidelem esse erga dominos; saltem eos, à quibus quis honestè habeatur. Hac parte magna est laus equorum, ac canum. De equis, (ut Home-

a *Charitatem naturalem.*

b *A versu 343. usque ad 374.*

merum, de equis Achillis; Maronem, de Pallantis equo; & poëtarum alios de aliis mittam) Plinius videndus lib. VIII, cap. XLII, & Ælianus lib. VI, cap. XLIV, item lib. VII, cap. XLVI. Apud Xiphilinum etiam ex Dione, in vita Severi habes, ut cùm imperator is urbe expulisset prætorianos, ob id crimen, quod erga imperatorem suum Helvium Pertinacem admiserant: equus prætoriani cujusdam noluerit dominum profugum deserere, sed hinniens sit prosecutus: miles autem, fide equi cognitâ, credo, cogitavit, magis fidelem esse, quàm ipse fuisset Pertinaci) & illum, & se interemerit: ac subdit: Καὶ ἐδόκει τοῖς ὁρῶσι καὶ ὁ ἵππος ἡδέως ἀποθνήσκειν· *& equus is spectatoribus est visus libenter mori.*

a Vers. 862. Canum fidem, & vigilantiam, indicat Lucretius in V. a:

Et levisomna canum fido cum pectore corda.

Illustria fidei eorum erga dominos exempla habes apud Plinium lib. VIII, cap. XL, Ælianum lib. VII de Animal. cap. XIII, Julium Pollucem lib. V, cap. V, veterumque alios. Etiam in duobus canibus venaticis egregium eluxit fidei documentum erga Florentium V Hollandiæ comitem. Nam eo à Gerardo Velsio, & conjuratorum aliis, interemto, cadaver custodiere: etiam, cum navi imponeretur, Alcmariam deferendum, primi in eam insiluerunt: adhæc, ubi templo illatum, adsederunt perpetuò, nec avelli inde potuere, priusquam humo conditum foret. Antiquissimus eorum, qui id prodiderit, Æmilius

b Fol. 43. Stokius fuit in Chronico Hollandiæ rhythmico b, linguâ

c Anno 1305. novemb. à cæde Florentii V. Belgicâ, mox à cæde Comitis, conscripto c. Recentiora etiam duo exempla memorat Cæsar Scaliger adversus Cardanum Exercitat. CCII, sect. VI. Itaque ab omni ævo his videtur commissa fuisse domus, corporisque custodia. Hinc Tobiæ filio comes canis: ut est historiæ ejus cap. VI, I, & XI, 9; si vulgatam sequimur editionem. Nam Græca nihil tale habet; non Complutensis, non Aldina, Basileensis, Romana, vel alia. Etiam apud Homerum Telemachus cum cane in concionem prodit: Euander verò apud Maronem cum gemino procedit. Masanissa item se canum custodiâ vallabat: ut Valerius ait lib. IX, cap. XIII. Bituiti quoque regis Gallici legatus ad Cn. Domitium venit, non hominum modò, sed canum itidem satellitio stipatus; ut est apud Appianum Fragmento XI. Hodieque Cefalæ in Africa regem canibus stipari ducentis, legas apud Andr. Theuetum in Cosmographia.

Venio nunc ad temperantiam; ad quam etiam continentia refertur. Exemplum hujus, præter alios, taurus. Ubi enim vacca concepit, congressu ejus abstinet. Un-

d Lib. I. cap. 46. de, ut ab Oro in Hieroglyphicis d traditur, taurus Ægyptiis erat symbolum viri fortis, ac temperantis. Imò plus est, quòd Plinius refert lib. VII, cap. I: *Præter mulierem pauca animalia coitum novere gravida.* In paucis iis animantibus sunt equa, & sus: ut idem Plinius ait extremo capite LXIII libri decimi. Sed solius equæ meminit Aristoteles lib. IV de generatione animal. cap. V: Μόνα τῶν ζώων ὀχείαν ἐπιδέχονται κυοῦντα, γυνὴ, καὶ ἵππος. *Animalium sola mulier, & equa, cum gravidæ sunt, se iniri permittunt.* De muliere autem, cur eam, etiam fœtam, voluerit Deus viri esse patientem, Lactantius docet lib. VI, cap. XXIII. De Zenobia tamen, Palmy-

e In 30 tyrannis. renorum regina, sic Trebellius Pollio e: *Zenobiæ ea castitas fuisse dicitur, ut ne virum suum quidem sciret, nisi tentatis conceptionibus. Nam cum semel concubuisset, exspectatis menstruis continebat se, si prægnans esset: sin minus, iterum potestatem quærendis liberis dabat.*

Ad continentiam etiam, ex eorum sententia, qui quatuor statuunt virtutes cardinales, referri solet verecundia. Huic consultum voluit natura, cùm quadrupedibus tribuit caudam. Neque enim hoc pacto id solùm consequitur, ut nates minùs exponantur frigori: vel, ut in nonnullis quadrupedibus usu venit, eâ arceat muscas: sed etiam, ut velentur partes verendæ.

Sed hoc potiùs tangit vim animæ formatricem. Contineamus nos in actibus facultatis appetitivæ. Quale est, quòd camelus coitum refugit in propatulo, eoque ejus gratiâ solitudinem quærat. Atque hac parte à feris, & præcipuè camelis, vinci Massagetas, qui in propatulo sine pudore coeunt, ait Ælianus lib. VI de Anim. cap. LX. Utrùm tamen id verecundiâ faciant, an & illud sit φύσεως δῶρον ἀπόῤῥητον a, scite se negat: seque id disputandum relinquere Democrito Physico; qui obscurarum omnium rerum caussas ingenio se adsequi posse non desperaret.

a Naturæ donum secretum occultumque.

Ab incestu autem tantopere idem animal abhorret, ut cum aliquando, qui id genus animantis curaret, quia admissarius esset nullus, matre obtectâ, genitalibus exceptis, admisisset pullum; in coëundo autem decidisset tegmen, atque eo pacto ille agnovisset matrem; sic pullus irâ exarserit, ut fœdi coitus procuratorem interemerit; seque ipsum deinde præcipitem dederit; ita facti ab inscientiâ profecti pœnitudine voluntariam sibi mortem consciscens. Vide, cùm Ælianum lib. III de Animal. cap. XLVII: tum Aristotelem in Admirandis cap. II, & lib. IX Hist. Anim. cap. XLVII. Ubi & de equis similia narrat. Sexto tamen operis ejus libro cap. XXII ait, ab equis, & matrem, & prolem initi, armentumque videri tum perfectum, quando id facit. Atque, sic ferente argumento; eam sequi opinionem placuit Nasoni in X Metam. cùm Myrrham ita loquentem inducit:

——Coeunt animalia nullo
Cætera delicto; nec habetur turpe juvencæ,
Ferre patrem tergo; fit equo sua filia conjux.

Sed priorem maluit sequi Varro lib. II de R. R. cap. VII: *Cum equus matrem ut saliret adduci non posset, & eum capite obvoluto peroriga b adduxisset, & coegisset matrem inire, cùm descendenti demisisset c ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit.* Plinius lib. VIII, cap. XLII: *Equum detracto oculorum operimento, & cognito cum matre coitu, petiisse prærupta, atque exanimatum. Equæ d eadem ex caussa in Reatino agro laceratum prorigam invenimus. Namque & cognationum intellectus in iis est.* Similiter Ælianus lib. IV de Animal. cap. VII, & Oppianus Cyneget. lib. I e. Unde jure Seneca in Hippolyto f:

Feræ quoque ipsæ Veneris evitant nefas,
Generisque leges inscius servat pudor.

Vide & Justinianum Novell. Constitut. XII g.

b Scalig. & hic & seq. loco Plinii malit, pruriga, à prurito: vel, ut in MSS est praurigo. quomodo dicimus claudere, & cludere.
c A'ii, demsisset.
d Pet. Victorius legit Æqua ex caussa.
e Vers. 239.
f Vers. 913.
g Tit. 7. de incestis & nefariis nuptiis, cap. I.
h Lib. 3. Georg. vers. 84.

A temperantia, & iis, quæ eò, à Stoicis præcipuè, referuntur, transeo ad fortitudinem; quò pertinet magnanimitas. Quam excelso sint animo leones, antea vidimus. Admodum etiam generosus est equus: atque ut leo caudâ, ita is auribus animum hunc prodit; Plinio teste lib. VIII, cap. XVI. Hinc Maro h in notis equi animosi:

——Micat auribus, & tremit artus.

Quid etiam canibus generosius? Atque eo nomine imprimis olim laudabantur Arcadici, Celtici, Hircani, Indici, Laconici, Locrides, Molossici. De quibus Cælius Rhodiginus in Antiquis lib. XVII, cap. XXVIII. Si veterem malis auctorem, generosiores recenset Julius Pollux lib. V Onomastici, cap. V. Ex quibus Arcadicos ait progenitos è mistura canis cum vulpe, Arcadicos cum leone, Indicos cum tigride: quod postremum ab Aristotele haustum: sed, ut ibidem Pollux refert, Nicandro Colophonio traditum, eos esse progeniem canum Actæonis; qui, post dilaceratum dominum, à rabie liberati transmiserint Euphratem, inque Indiam variis erroribus devenerint. Etiam inter generosiores memorat Pollux Molossicos; quos, uti & Chaonidas, auctore eodem Nicandro, natos fabulatur ex æreo illo à Vulcano fabricato, &, post infusam animam, Jovi donato; à quo cum Europa, uti ab hac Minos, inde Procris, à quo Cephalus, acceperit. De hoc, ut ait, in fatis erat, ne quod animal eum effugeret: uti de vulpe Teumessia, ne à cane quoquam caperetur. Itaque, ne Fata sibi essent contraria, & canem Cephali, & Teumessiam vulpem, in lapidem à Diis conversos fingunt. Eandem fabulam narrat Antonius

 Libe-

Liberalis *a*. Alii quoque canes à generosa indole olim laudati: sed ipsum de iis Pollucem adi.

a *Extrema Metamorphosium fabula.*

Magnitudinem etiam animi indicare in cervo dixeris, quòd, ut Oppianus ait *b*, conspici pudeat sine cornibus, usque dum nova suppullulent: quod quotannis mense fit Θαργηλιῶνι, ut Aristoteles ait, hoc est, Aprili. Imò nequod ignominiæ signum compareat, cornua hæc, quæ abjicit, defodere dicitur abditis in locis. Unde adagium: Ὅπε αἱ ἔλαφοι τὰ κέρατα ἀποβάλλουσι, *ubi cervi cornua abjiciunt*. Quod Zenobius *c*, Diogenianus *d*, & Suidas *e*, dici ajunt de iis, qui molestis laboribus distinentur, locisque degunt difficilibus. Ac hoc quidem excelsioris animi fuerit, si pudeat conspici, quia sciant in cornibus illis ramosis, tum pulchritudinem suam consistere, ut superiùs dicebamus; tum quoque, quòd roboris obtinent. Sed etiam duplici assignare hoc timori possis: nempe partim, quia vereantur, ne carnes teneræ, unde cornua decidêre, ab culicibus infestentur, & id genus insectis; quam rationem adducit Aristoteles in lib. IX Histor. Animal. cap. V: partim quia animal per se meticulosum tum formidet magis feras, adversus quas non possit se defendere, ut ante; quæ ratio placuit Theophylacto Simocato problemate V. Videturque eò inclinâsse Plinius, cùm de iis ait lib. XXXIII: *Latent amissis cornibus, velut inermes.*

b *Lib. 2. Κυνηγ. vers. 215.*
c *Centuria 5. proverb. 52.*
d *Centur. 7. proverb. 7.*
e *In Ὅπε αἱ.*

Cap. LXII.

De simulachris vitiorum moralium in bestiis. Ἵππος *pro femina libidinosa. Exstingui libidinem equæ, si jubam detonderis, idque fieri præ pudore. Ut* ἱπποµανεῖν *de equa, sic* ταυρᾷν *de vacca. Quousque vacca exaudire credatur tauri mugitum, quando Venerem appetit.* Juvenca, *pro femina libidinis æstro percitâ. Cur Io in vaccam conversa fingatur. Taurum unum quindecim sufficere vaccis: interim nimiâ & hunc Venere marcescere. Taurus aneam iniens vaccam. Libido etiam ingens cervo, cynocephalo, hirco. An Tiberius fit vocatus* Caprineus. Hirquitallire. *Canis adulter. Dornadilla, Scotiæ regis, interdictum, ne, qui canes alerent venaticos, sinerent eos cum matribus misceri. Hippopotamus patrem, si libidini adversetur, interimit, quò cum matre securè consuescat. Canis, animal impudens. Pardi dediti vino, quo & capiuntur. Cur Poetis fingantur Bacchi nutrices. Cur Alexander M. in Danielis prophetia comparetur pardo. Bifariam peccari à facultate irascente; excessu, ut à leone; defectu, ut à cervo.* Cervus, *pro servo fugitivo. Ingrati sunt lupus, & subus: pardus autem versutus in tegendis improbè insidiis.*

NEc tamen in quadrupedibus virtutum duntaxat exempla suppetunt: sunt & illis sua vitiorum simulachra. Quid mirum? bestiæ sunt. Sed nobis, qui ratione sumus præditi, turpe fuerit, si non iis præstemus longissimè. Nempe animis nostris obversari debet illud divini Psaltæ *f*: *Nolite fieri, sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus.* Non sequendus igitur, nedum vincendus nobis, bestiarum furor in Venerem: de quo cap. LIX agebamus. Nunc, quia ardor ille consideratur, tum ut est affectus, tum ut in eo est excessus, inque nobis morale vitium sit; pauca de eo hoc loco adtexam. Talis est furor equarum: ut ex Marone vidimus. Imò eas post hominem maximè libidine incendi; tum Aristoteles refert lib. VI Histor. Animal. cap. XVIII, & XXII; tum ex eo Ælianus lib. IV Hist. Animal. cap. XI: atque addunt uterque, hinc feminas salaces vocari ἵππας *g*. Ac equarum quidem libido exstinguitur, jubâ detonsa, fronsque tum redditur tristior: ut Aristoteles ait priori loco ex proximè memoratis, & ex eo Plinius *h*. Præ pudore tunc furorem, & libidinem, remittere, Æliani judicium est lib. XI, cap. XVIII. Homini autem non alia exstinguendæ eidem convenientiora sunt remedia, quam hinc jejunia, & preces ad Deum: inde si res agat; quo pacto Cupidinis perire arcus, ipse etiam amorum magister *a* profitetur.

f *Psal. 31. sive Hebr. 32. vers. 9.*
g *Equas.*
h *Lib. 10. cap. 63.*
a *Lib. 1. de Remedio amorum.*

Quod de fugienda equarum libidine præceptum, idem de illa vaccarum dictum velim; quæ proximè ab illa equarum abest: atque ut equæ dicuntur ἱπποµανεῖν, quod *equire* transtulit Plinius *b*, propriè autem sonat *equi amore furere*: hoc in vaccis est ταυρᾷν, q. d. *taurire*, ut Gaza vertit: hoc est, *furere amore tauri*. Vide Aristotelem lib. VI Hist. Animal. cap. XVIII, & XXII. Atque, ut inquit Ælianus lib. X de Animalibus, cap. XXVII, καὶ ἀπὸ τριάκοντα σταδίων ἀκούειν ταύρου βοῶν ἐρωτικὸν σύνθημα, καὶ ἀφροδίσιον µυκωµένου φασί· *vaccam à XXX stadiis audire ajunt tauri mugientis signum, ac velut tesseram Veneream.* Iccirco Helenam Oenone vocat *juvencam* in Ovidianis Heroidum epistolis:

b *Ibidem.*

Graja juvenca venit, quæ te patriamque, domumque,
Perdat. Io, prohibe, Graja juvenca venit.

Cumque Io à poetis in vaccam dicitur conversa, non alio æque attenderunt, quàm quòd fuerit impudica. Unde de ea Ovidius in primo de arte Amandi:

Nec fuge Niligenæ Memphitica templa juvencæ.
Multas illa facit, quod fuit ipsa Jovi.

Sententia est, dum religionis prætextu ad templum Isis multæ commeant puellæ, quæ magis amatorem quærunt; redire tales, quales Io ab Iove; hoc est, gravidas. Quò libidini tantæ par sit taurus, etiam à natura ei concessum est, ut vel unus taurus quindecim sufficiat vaccis: quemadmodum scribit Columella lib. VI de R. R. cap. XXIV. Tantum roboris in libidine à magno provenit calore. Itaque, ut Seneca in Oedipo refert,

Taurus armento pereunte marcet.

Nimirum quia non est, ut libidinem satis expleat: unde & Maro Ecl. III:

Eheu quam pingui macer est mihi taurus in arvo.
Idem amor exitium est pecori pecorisque magistro.

Magnæque in illis libidinis est argumentum, quòd, ut Livius ait lib. XLI, *Vacca ænea Syracusis, ab agresti tauro, qui pecore aberrâsset, inita sit, ac semine adspersa.*

Cervi præterea admodum sunt libidinosi: ut indicat Aristoteles lib. V, & VI Histor. Animal. ac Plinius lib. X, cap. LXIII. Atque hac parte eos cum gallis gallinaceis comparat Oppianus in secundo Κυνηγετ. *c* Quamquam hæc ad robur etiam referre possis, quòd tantopere in Venerem sufficiant.

c *Vers. 187. & seqq.*

Adhæc libidinosi admodum sunt cynocephalus, & hircus: quorum uterque & inire virgines, ac feminas, dicitur; teste Æliano lib. VII de Anim. cap. XIX. Etiam de libidine hirci, sive capri, complura Diodorus Siculus lib. I. Nec invalidus eum affectum satis tegit. Notum proverbium: *Hircum vetulum capri*[d] *naturam ligurrire.* Quod in Atellanico exodio dictum, maximo exceptum est applausu *e*, quasi in Tiberium Cæsarem foret prolatum: nimirum, quia in Capreensi secessu mirâ libidinum infamia flagravit. Itidem ad caprarum caprearumve libidinem allusum, cùm Tiberium Cæsarem καπρίαν dicerent. Scio, apud Suetonium lib. III, cap. XLIII legi, *Caprineum dictitabant.* Sed non dubium, quin verissima sit divini viri, Hug. Grotii conjectura, *καπρίαν eum dictitabant.* Etiam ab hircorum libidine, & axillis hircum olentibus, τραγίζειν Græcis, Latinis *hirquitallire* dicuntur, qui pubertatem ingrediuntur; ut ex Censorino *f*, & Festo Pompejo, cognoscimus. Ac quia ab ætate ista stultè sapientiam requiras, ut quæ maximè affectibus serviat; eò in veteri Onomastico *irquitallus* exponitur ἠλιθιώτατος, hoc est, *stultissimus*. Sanè *stulte agere*, pro *libidine aliquid turpe committere*, Plautus non uno dixit loco: ac similiter loquuntur Hebræi: qua de re dixi Oratoriarum institutionum lib. IV, cap. VIII, sect. II.

d *Grutherus capreis legit, ut manifestum sit ad Capreas insulam allusio.*
e *Sueton. in Tiber. cap. 45.*
f *De die natali cap. 4.*

De canum libidine, domestici animalis, res notissima. Et quam fœdæ illud est libidinis argumentum, quod, ut ab Æliano proditum est lib. VII de Anim. cap. XIX, Ro-

mæ maritus uxorem accusârit adulterii, inque judicio adulter propalam canis diceretur? Notum & illud, nec matribus parcere. Quod cùm detestaretur Dornadilla, Scotorum rex à Fergusio vigesimusquinctus; interdixit, nequis id permitteret eorum, qui canes alerent venaticos. Testis Hector Boethius Hist. Scoticæ lib. 11. Atque addit, sic vulgo exstimatum, eos, qui coitu tali producerentur, neutiquam esse venationi idoneos.

Hoc tantopere in canibus est improbatum, si non canum, at saltem exempli humani gratiâ. Quanto igitur magis detestabile putandum exemplum hippopotami? qui, simulac ætate est firmatior, vires periclitatur, certando cum patre: si pater cesserit, vivere eum patitur; sed congreditur cum matre: sin restiterit pater, eum interimit: quemadmodum apud Ælianum legere est lib. IX de Animal. cap. XIX.

Atque hæc ad intemperantiam in Venere pertinent. Ad quam etiam refertur impudicitia. Nam ut castitas, sic pudicitia quoque, Veneris voluptates compescit, & intactam animi puritatem præstat. Impudentes autem sunt canes; ut qui in propatulo libidinem dispumant. Quamquam & aliter eorum impudentia appareat: ut quod nec cedant, nec repelli se patiantur; quemadmodum Ælianus ait lib. VII de Animal. cap. XIX. Sed, utcunque hinc impudentes esse colligat Ælianus, non dubium tamen, quin prius illud potiùs attenderit Homerus Iliad. A; quando Agamemnona ait κυνὸς ὄμματ' ἔχειν *a*, cùm impudentem vellet dicere.

a Canis oculos habere.

Nunc de gulæ intemperantia dicam. In hac refugiendum pantheræ exemplum: quippe vinosæ; teste Oppiano in tertio de Venatione *b*. Itaque inter modos capiendæ pantheræ etiam is est, si inebrientur vino: quod traditum Oppiano lib. IV Κυνηγετ. *c* Eò autem vinolentas ait, quia quondam fuissent nutrices, & comites Bacchi. Necdum enim omnem dedidicisse Bacchici liquoris amorem. Contrà ego dixero, fingi ista, quia vino deditæ sunt; ac Bacchus vino præsit. Nec absurdè statuas, in visione Danielis prophetæ cap. VII, imperium Græcorum, sive Alexandri Magni, comparari pardo, quia Alexander M. fuerit vinosus, usque adeò, ut si eos minùs sequi fuerit visum, qui veneno interiisse arbitrantur, satis tamen caussæ sola in vinolentia fuerit, cur periret Babylone. Interea iis magis accessero, qui in prophetia hac attendi potiùs censent ad pantheræ pernicitatem; de qua capite proximo dicemus. Siquidem, μηδὲν ἀναβαλλόμενος *d*, duodecim annorum spatio, à Græcia omnia, ultra Indum usque, devicit.

b Vers. 80.

c Vers. 228, & seqq.

d Nihil differendo.

Ad gulæ intemperantiam quoque pertinet, quòd canes adeo sunt ἀκοινώνητοι *e*, & consortis impatientes, ut non minùs de ossibus decertent, quàm Menelaus, & Paris, de Helena; ut scitè Ælianus lib. VII de Animal. cap. XIX. Excipit tamen canes Mendesios, qui soli dicuntur rapta in medium adferre, & simul comedere.

e Societatis expertes.

Hæc dicta sunto de vitio non moderante cupiditates: quo fit, ut bestiæ Venerem, aut gulam, non compescant ratione, quâ carent; sed bruto ad voluptates impetu ferantur. Hoc vitio bestiis similis fuit Sardanapalus; cujus sepulchro, ut ajunt, Assyriâ inscriptum linguâ erat *f*:

Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit.

Item Xerxes, qui edicto præmium proposuit cunctis novum deliciarum genus invenientibus. Philoxenus *g* quoque, qui gruis collum optabat, ut diutius cibi, ac potus, gustum persentiret. Et sunt id genus exempla, semperque erunt, ὅσον κόνις *h*.

f Cic. Tuscul. Qu. lib. 5. Græceque habes in Anthologia: item apud Diodorum, Strabonem, Athenæum, Clementem, & Theodoretum.

g Athenæus lib. 1, item lib. 8, ex Machone Comico.

h Instar pulveris.

Transeo ad vitium alterum, quod ad facultatem pertinet irascentem: estque geminum pro duplici excessu. Nam uti virtus hic est duplex; prius iram se efferentem deprimens; posterius nimium depressam excitans: ita & geminum est circa affectum hunc vitium; unum effrenis iræ, alterum abjecti metus. Prius inest leonibus,

Pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes,
Nec capere irarum fluctus in pectore possunt:

Ut est apud Lucretium lib. III *a*.

a Vers. 298.

Posterius se exserit in cervis, quibus tam pavor insitus naturâ, quàm excelsus leoni animus. Unde idem Lucretius in III *b*:

b Vers. 742.

Denique cur acris violentia triste leonum
Seminium sequitur? dolu' vulpibus, & fuga cervis
A patribus datur, & patrios pavor incitat artus?

Itaque Achilles Il. A Agamemnoni tribuit cor cervi, cùm timidum dicere vellet, atque ignavum. Et Romani *cervos* dixere pro *servis fugitivis*; teste Sexto Pompejo, in *Servorum*. Atque ita usus est Martialis lib. III, epigr. XCI. Nam omnino pro *puero* (quod videas etiam placuisse Ramirezio de Prado) ex libris vett. *cervo* est reponendum: ut primus optimè perspexit Petrus Crinitus *c*: cui subscribunt Palmerius in Spicilegiis, Fulvius Ursinus ad Festum *d*, & Scriverius noster animadvers. in Martial. Imprimis autem timidi sunt pulli cervini; quos Græci ἴνυλς, Latini *inulos*, sive *inuleos* vocant. Horat. lib. I, od. XXIII:

c Lib. 19. cap. 8.

d In Servorum.

Vitas inuleo me similis Chloë.

Quod ex Anacreonte esse expressum, H. Stephanus observavit.

Præter cervos in timidis animalibus etiam oves, & lepores, Aristoteles reponit Hist. de Animal. lib. II, cap. I. Quibus capreas, damas, & pygargos, addere licet ex Æliani lib. VII de Animal. cap. XIX.

Dictum de vitiis, quæ vel circa solas versentur cupiditates, vel circa iram duntaxat seu excessu, seu defectu, peccent. Injustitia autem æquè se diffundit circa facultatem, tum concupiscentem, tum irascentem: ut capite antecedenti de justitia dicebamus. Nihil verò iniquius, quàm pro beneficio maleficium rependere. Quomodo lupi ingrato erga eos sunt animo, qui nutriunt: unde Socratis illud *e*, κακὸς πάθοι δὲ, θρέψας λύκως: *malis bene faciens, nutrias lupos*. Est & in Ἀνθολογίᾳ epigramma elegans de capra uberibus suis alente lupum, qui postmodo eam esset voraturus. Etiam σὺβρος *f*, animal amphibium, animo est ingrato, & crudeli erga pisces eum sectantes, ut ostendit Oppianus in secundo de Venatione *g*.

e Apud Theocriti scholiasten in vers. 38. sive αἰπόλοι: Ubi λύκως etiam Erasmus in Chiliad. legit. Sed alii κύνας, canes.

f Subus.

g Vers. 438.

Nec injustitia solùm se exserit erga bene meritos, sed etiam alios quosvis. Siquidem justitia ad æqualitatem societatis humanæ pertinet. Ne igitur similes simus pardo: qui, Oro *h* teste, Ægyptiis symbolum est hominis vafri, nequitiam tegentis. Quippe lento gressu alia persequitur animantia, ne si sua innotescat pernicitas, magis sibi ab eo caveant. Præterea ut aromatibus ipse capitur, quemadmodum est apud Philostratum *i*: ita & odoris sui fragrantiâ animantes ad se allicit, quas postea capiat, ac voret. Testis Theophrastus libro de Odoribus, & de caussis Plantarum lib. VI, cap. XXVI, Plutarchus in Comparat. Animal. Ælianus lib. V de Animal. cap. XL, & LIV: ubi quoque legas, sic imprimis simiis insidiari. Nec dubium, quin de fragrantia idem voluerit Orus: nempe ut non ὁρμὴν, id est, *impetum* scripserit, prout est in Aldinâ: sed ὀσμὴν, hoc est, *odorem*; sicuti in MSo Augustano esse, annotavit Hœschelius. De eodem hæc Plinii verba sunt lib. VIII, cap. XVII: *Ferunt odore* (pantherarum) *mire sollicitari quadrupedes cunctas: sed capitis torvitate terreri. Quamobrem, occultato eo, reliquâ dulcedine invitatas corripiunt.*

h Lib. 2. cap. 90.

i Lib. 2. de vita Apollonii, cap. 1.

CAP. LXIII.

Universa leporis membra affabre ad velocitatem esse facta: etiam aures, quibus cursum moderatur. Propterea has prolixas ei tributas: simul, ut audiat acutius: ac visus imbecillitatem compensari bonitate auditus. Provenire hanc aurium longitudinem à frigida, & sicca temperie; quæ in aurium generatione plurimum potest; quia sunt cartilagineæ: cartilagines autem, cum media sint inter ossa, & carnem natura, omnino à frigore duritiem accipiant. Atque eandem

esse

esse caussam longarum asini aurium. Etiam à frigido esse temperamento, quod lepores sic timeant: multumque ad hoc conferre, quod amplo sint corde præditi: atque idem in cervis, muribus, & aliis, habere locum. Velocitas cervi, leocrocottæ, pantheræ, tigridis. Unde tigridis appellatio. Celeritas alcis, equi, cameli, asini, struthionis, felis Malabaricæ, feræ rangiferæ, mustelæ. De hystrice error quorundam. Unde tam facilis sit natatio cervis. Capras spiritum suum cornibus ducere.

NUnc considerationem intendamus in ea, quæ pertinent ad facultatem locomotivam; ubi præcipuè admiratione est velocitas. Naturam verò, cum singulis ferè animantibus conferret, quo valeret; leporibus celeritatem tribuisse, ait Anacreon oda 11. Xenophontis etiam est lib. de Venatione *a*: Οὐδὲν γὰρ ἔστιν ἰσομέγεθες τούτῳ ὅμοιον ἐπὶ πρὸς δρόμον· *Nullum est animal par magnitudine lepori, quod eum æquet cursu.* Ac deinde ex conformatione capitis, colli, scapularum, crurum, pectoris, laterum, ilium, coxarum, femorum, pedum, comprobat, omnia leporis membra ad levitatem esse composita. De auribus nihil initio addit. Sed paullò pòst subdit *b*: Οὐρὰν δὲ οὐκ ἐπιτηδείαν ἔχει πρὸς δρόμον. ἀπευθύνειν δὲ οὐχ ἱκανὴ τὸ σῶμα, διὰ τὴν βραχύτητα. ἀλλὰ τῷ ὠτὶ ἑκατέρῳ τοῦτο ποιεῖ. *Caudam habet ad cursum minus idoneam. Nec enim apta est ad corpus dirigendum, propter brevitatem: sed utrâque hoc præstat aure.* Idemque firmare est ex inedito Xenophontis junioris de hoc argumento opere; sed propediem, ut spero, lucem visuro, filii beneficio. Nempe uti leones se ad robur majus excitant caudâ: sic lepores se auribus ad cursum incitant, eumque moderantur. Ac propterea Deus lepori longas dedit aures. Talibus enim certiùs dirigit cursum. Quamquam & altera est ratio, quòd longis auribus meliùs percipiantur soni: ut animali tam timido erat necesse, quò tempori capessat fugam. Alteram etiam accipe rationem. Sanè pejus vident lepores; quia, ut ibidem memorat Xenophon, sic oculi protuberent foras, ut nec toti palpebris tegi possint; sed oculis dormiant semiapertis. Diximus de hoc quoque cap. XXIII. Hanc igitur imperfectionem visûs compensare Natura voluit longis auribus ad liquidiùs audiendum: quemadmodum etiam, ut cap. XXVII monebamus, earum beneficio clarius audit asinus; etsi, ob stuporem, sonorum harmoniam non majoris faciat, quam sonos absonos & absurdos. Atque istæ quidem finales sunt caussæ; ob quas Deus lepori tantas tribuerit aures. Caussa autem efficiens peti debet ex eo, quòd animal sit frigidum, ac siccum: ex cujusmodi materie generantur ossa, & cartilagines, quæ ad osseam materiem proximè accedunt. Atqui aures sunt cartilaginosæ: ut ad earum non generationem modò, sed & incrementum, frigida corporis temperies plurimum possit. Hæc ratio ab Aristotele *c* etiam adducitur: nec in leporinis, modò, sed etiam asininis auribus, habet locum. Quemadmodum & temperies eadem melancholica in caussa est, cur sic paveant lepores: nempe & id est à frigore temperamenti. Quamquam & altera ratio est, magnitudo cordis; quæ facit, ut spiritus vitales nimis dissipentur: uti contra à stipatione spirituum in corde exiguo provenit audacia. Hanc rationem adfert Plinius, verbisque ejus apponi hic meruit è lib. XI, cap. XXXVII: *Bruta existimantur animalium, quibus cor durum riget; audacia, quibus parvum est; pavida, quibus prægrande. Maximum autem est portione muribus, lepori, asino, cervo, panthera, mustelis, hyænis, & omnibus timidis, aut propter metum maleficis.*

a P. 982. edit. Paris. an. 1625.

b Pag. ead.

c Sect. 10, probl. 53.

Ut verò lepores à velocitate prædicat Anacreon: ita cervis hanc gloriam tribuit Maximus Tyrius serm. XII. Nimirum cum provida Natura, sive Deus potiùs, ad ornatum iis tribuisset ramosa illa cornua, quæ caput prægravant, ad compensandum hoc incommodum eximiâ eos donavit corporis agilitate. Hinc *cura* Horatio *d*, cùm celerrimam indicare vellet, *ocior cervis* dicitur. Et Plautus in Pœnulo *a* jungit cursum cervorum, ac gradum calatorum sive calonum, quia & militares gressus sunt celerrimi.

d Lib. 2. od. 16.

a Act. 3. sc. 1.

Alii alias animantes à velocitate extollunt. Jacobus Vitriacus lib. II Histor. Orient. cap. LXXXVIII ait, bestias universas pernicitate vinci à leocrocotta, seu leucrocotta. Sed pro eo corruptè apud illum *Cencrocota* editum est. Nempe librarii errore L, & C, confuderunt.

Pantheræ, (quod nomen commune est maribus, & feminis; etsi illi propriè, nec semper tamen, *pardi*, hæ *pardales* dicantur) ter quater equum, licet pernicem, adsequuntur: unde propheta Habacuc I, vers. IX: *Leviores sunt pardis equi ejus.* Tigridis item miranda est velocitas; unde & nomen accepit. Nam Armeniis, Medis, ac Persis, *tigris* notat sagittam: à cujus pernicitate, animali, imò & rapidissimo Hyrcaniæ fluvio, *tigridis* nomen datum fuit: ut est apud Varronem lib. IV de L. L. Strabonem in XI, Plinium lib. VI, cap. XXVII, & Isidorum lib. XII, cap. II. Sanè in *Tigri* posteriorem habemus syllabam Chaldæi גר, id est, *sagitta*: unde si fuerit *tigris*, T fuerit Heemanticum. De velocitate ejus Plinium adi lib. VIII, cap. XVIII. Ac inde fama, sed inanis, ex zephyro concipi; ut diximus cap. LIV.

Alce tantum itineris uno conficit die, quantum equus triduo. Septentrionalibus est usus ejus in trahendis vehiculis. Atque intra νυχθήμερον *b* etiam, citra cibum, & potum, conficit milliaria Italica, non quingenta quidem; quod apud Ulyssem Aldrovandum legas lib. I de quadrupedibus cap. XXXII *c*: attamen ducenta Italica, ut est apud Olaum Magnum lib. XI, cap. XXXVI. Ubi illud quoque legas; nonnullis Sueonum locis interdictum esse eorum usum, ne iis aliqui utantur ad prodenda exteris regni secreta.

b Horas 24.

c Pag. 871. edit. Bonon. an. 1621.

In equo etiam unà cum robore præcipuè celeritas laudatur. Unde proverbii more de omni conatu dicitur, *velis, equisque.* Et Theognis, cum dicere vellet, bonos juventutis annos cito pede labi, subjungit,

Οὐδ' ἵππων ὁρμαὶ γίγνοντ' ὠκύτεραι.

Pernix non ipsis vis magis insit equis.

Ideo Ulysses, ut est apud Homerum, cùm stultitiam simulare vellet, aratro junxit equum, & bovem, dispaira valde animalia, quia ille celer admodum, hic tardus. Magnum autem hoc celeritatis est argumentum; quod, intra νυχθήμερον *d*, secundum Arabes, iter expediunt centenorum millium: ut est apud Ludovicum Roman. lib. IV Navigat. Ac apud Vopiscum in Probi imperatoris vita legas, quomodo, *sive ex Alanis, sive ex aliqua alia gente, repertus sit equus, non decorus, neque ingens, qui, quantum captivi loquebantur, centum ad diem milliaria currere diceretur, ita ut per dies octo, vel decem, continuaret.* Celeritate autem equa præstat mari: unde Horatius *e* maluit dicere,

d Horas 24.

——tibi tollit hinnitum

Apta quadrigis equa.——

e Lib. 2. od. 16.

Et Maro Georg. III:

——Eliadum palmas Epirus Equarum.

Quem ad locum Servius annotavit, *equas* dicere, quia hæ velociores, & ejus è Plinio rationem reddit, cujus hæc verba lib. VIII, cap. XLII: *Scythæ per bella feminis uti malunt, quoniam urinam cursu non impedito reddant.* Estque ejusdem Plinii lib. X, cap. LXIII: *Vicisse Olympia prægnantem Echecratidis Thessali invenimus.* Apud Herodotum quoque in sexto *f* legas, de equabus Cimonis Atheniensis, Stesagoræ filii: Τέθαπται δὲ Κίμων πρὸ τοῦ ἄστεος, πέρην τῆς διὰ Κοίλης καλεομένης ὁδοῦ. καταντίον δ' αὐτοῦ αἱ ἵπποι τετάφαται αὗται αἱ τρεῖς Ὀλυμπιάδας ἀνελόμεναι. ἐποίησαν δὲ καὶ ἄλλαι ἵπποι ἤδη τὠυτὸ Εὐαγόρεω Λάκωνος. πλέω δὲ τουτέων οὐδαμαί. *Sepultus verò Cimon ante urbem, trans viam, quæ vocatur Diacœle, ac è regione ejus sepultæ sunt equæ illæ, quæ tres Olympiacas victorias reportarant. Fecerant hoc jam aliæ equæ, quæ fuerant Evagoræ Laconis: nec aliæ præterea ullæ.* Cæterùm extrema illa verba non hoc indicant,

f Pag. 419. edit. H. Steph.

id

id fuiſſe infrequens, ut equæ ſuperarent; ſed ut ter ſuperarent; qui honos equorum tum, ut videtur, obtigerat nulli. Fortaſſe igitur audiendus non eſt Oppianus *a*; cujus judicio,

a Lib. 1. de Venat. verſ. 159. & 160.

—— Χερειονές εἰσι πόδεσσι
Θηλύτεραι, πλείον δολιχὸν δρόμον ἐν ξυλόχοισιν,
—— *Deteriores ſunt pedibus*
Femina ad conficiendum longum curſum in ſylvis.

Ac propterea in venatione ait equos præſtare equabus: ſimul etiam, ne coitus appetentes hinnitu aëra compleant, atque ita hinnulos, capreas, & lepores, fugent. Sed de equis ſatis.

De camelorum velocitate ita Plinius lib. VIII, cap. XVIII: *Omnes aut jumentorum miniſteriis dorſo funguntur, aut etiam equitatus in prœliis. His velocitas, ut equis: ſed ſua cuique menſura, ſicut vires.* Sic locum corruptiſſimum in Plinianis exercitationibus feliciter emendavit vir nunquam ſatis laudatus Claudius Salmaſius *b*.

b P. 987.

Aſini quoque utcunque tardi audiant, reperias tamen in Arabia equis celeritate pares, vel ſuperiores. Qua de re ſic Xenophon lib. I Expeditionis Cyri *c*: Καὶ οἱ μὲν ὄνοι, ἐπεί τις διώκοι, προδραμόντες ἀνεῖστήκεσαν (πολὺ γὰρ τοῦ ἵππου θᾶττον ἔτρεχον) καὶ πάλιν ἐπεὶ πλησιάζοι ὁ ἵππος, ταὐτὸν ἐποίουν· *Aſini quidem iſti, ſiquis perſequeretur, præcurrentes ſubſiſtebant (quippe equo erant velociores multo:) equo item propius accedente, idem factitabant.* Origenis quoque ſunt iſta lib. I *d* in Jobum, nempe in cap. I, verſ. 3: *Quod nunc equi, & muli perficiunt, hoc nihilominus aſini adimplebant: præſertim tales, quales ſunt in regione Arabiæ, & Palæſtinorum aſini; qui veloces ſimiliter ſunt, ut equi.* In Ægypto etiam ſunt, qui die unâ citra noxam conficiant quadraginta paſſuum millia: quod & Cæſari Scaligero proditum adverſus Cardanum Exercitat. CCXVII.

c P. 256. edit. Pariſ. an. 1625.

d P. 425. edit Baſil. an. 1536.

Struthionis etiam ſive ſtruthiocameli celeritas celebratur à Xenophonte lib. primo operis jam memorati: ubi Arabiam deſcribens ait *e*: Στρουθὸν δὲ οὐδεὶς ἔλαβεν. οἱ δὲ διώξαντες τῶν ἱππέων ταχὺ ἐπαύοντο. πολὺ γὰρ ἀπέσπα ἀποφεύγουσα, τοῖς μὲν ποσὶ δρόμῳ, ταῖς δὲ πτέρυξιν ἄρασα ὥσπερ ἱστίῳ χρωμένη. *Struthiocamelum nemo cepit; adeoque, qui perſecuti eos equites fuerunt, cito deſtiterunt. Longe enim volans aufugiebat, pedibus quidem currens, alis autem expanſis utens pro velo.* Etiam pernicitatem hanc prædicat Oppianus in tertio κυνηγετικῶν *f*: ubi ei tribuit ἶσον τάχος οἰωνοῖσιν *g*. Nempe quia, ut ex Xenophonte vidimus, pariter & currat, & volet. Qua de re etiam Jobus cap. XXXIX. Dixi de iſto loco cap. XLIX. Adeatur & Franciſcus Valleſius de Sacra philoſophia cap. LV.

e P. 256. edit. Pariſ. an. 1625.

f Verſ. 502.

g Parem avibus celeritatem.

Auctor eſt Scaliger *h* in provincia Malabar feles eſſe agreſtes in arboribus agentes, ejus velocitatis, ut potiùs ſaltu valeant, qui & volatus ſpeciem habet. Nam pedes, cruraque, non attingentes terram, agitant in aëre, ut per eum currere videantur.

h Exercitatione 217. ſect. 9.

Rangifera Septentrionis fera die uno, Olao *i* teſte, triginta conficit milliaria Gothica, ſive Germanica.

Etiam Conrado Geſnero *k* retulit aliquis, muſtelam ſe vidiſſe, quæ ſalobus continuatis ſuperaret fluvium Limagum: nec enim unquam altiùs immerſam natâſſe, ſed per ſummam proſiluiſſe aquam. Atque addit Geſnerus, ſe fidem huic habere ſermoni ob ſummam ejus animalis levitatem, & agilitatem.

i Hiſtoria de Gentibus Sept. lib. 17. cap 28.

k Hiſt. quadrup. cap. de Muſtela, ſect. c. ſive tertia.

Hyſtricem quoque inter velociſſima memorant animalia: proque hac ſententia adferunt, quòd apud Callimachi legatur ſcholiaſten *l*: Ὕστριξ θηρίον τι ταχύτατον *m*. Sed Rittershuſius *n* rectè vidit, hic legendum τραχύτατον, vel τετραχύτατον, ob ſpinarum aſperitatem, quibus echinum refert, ut corporis magnitudine lupum.

l Hymno in Dianam verſ. 96.

m Hyſtrix animal quoddam velociſſimum.

n In Oppiani l. 3. Κυνηγετ. verſ. 391.

Ad loci mutationem pertinet, etiam natatio. Commodè autem, & longè, natant cervi: cujus ratio eſt, quòd, ut Adrianus Junius in ſua docet Batavia *o*, pilos habeant cavos; quò iis ſe ſuſtineant, ſicut urinator veſicâ vento turgidâ. Quomodo autem natent, narrat Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Maria tranant gregatim, nantes porrecto ordine, & capita imponentes præcedentium clunibus, vicibuſque ad terga redeuntes. Hoc maxime notatur à Cilicia Cyprum trajicientibus.* Similiter Oppianus in ſecundo de Venatione *a*.

o Cap. 15.

a Verſ. 218. & ſeqq.

Eſt & reſpiratio quidam loci motus: unde Ariſtoteles quoque de ea egit in libro de motu animalium: ſed ſic, ut idem ſeorſim de ea ſcriberet. Nunc tantummodo dicam, in hac etiam apparere Naturæ miranda. Uti illo, quòd capræ non naribus, ſed cornibus, ſpiritum ducant. Proditum id Alcmæoni fuit; ut eſt apud Ariſtotelem lib. I Hiſt. Animal. cap. XI: ſive Archælao; ut eſt apud Varronem lib. II de R. R. cap. III, Plinium lib. VIII, cap. L, & Ælianum lib. I Hiſt. Animal. cap. LIII. Tradidere idem Orus in Hieroglyph. *b* Oppianus in ſecundo de Venat. & Philes in Jambis. Eo verò id argumento ita eſſe colligunt, quòd, ſi nares occluſeris non offendantur: at ſpiritus intercludatur, ſi meatum illum cornuum obturaveris cerâ.

b Lib. 2. cap 68. Sed addit idem, & naribus reſpirare.

Cap. LXIV.

De alimento, quod quadrupedia dant; ac primùm illo lactis. Quomodo id generetur. Lacte repleri pilis prædita: inque his veſpertilionem quoque reponendum. Etiam habere lac balænas, & delphinum. Hircus Lemnius, ex cujus lacte caſei fierent. Quis color lac commendet, & cauſa ejus: vulgataque in Ariſtotele ſuper eo lectio defenſa. Bonitatis gradus in lacte, tum ejus, quod ſanis datur, tum quod phthiſicis. Suillum etiam his conducere: non tamen iis, qui ad lepram propendent. Tres lactis partes, quarum ab una ſerum, ab altera butyrum, à tertia caſeus. Unde fit, quod ſero tum humectandi vis inſit, tum etiam refrigerandi. Butyri commoda, & incommoda. Romanis ejus uſus erat nullus, niſi in medicina. Κατ' ἀντονομασίαν βούτυρον *dici, etſi non è ſolis ſit bubus. Hecatæo vocari* ἔλαιον ἀπὸ γάλακτος. *Lac magis minuſve prodeſſe, prout plus minuſve* τυροῦ *habet: caſeorum item in cibis diſcrimen pro primarum diverſitate qualitatum, & diſcrimine ſtomachorum.*

POſtremo loco bonitatem Dei conſiderabimus ex multiplici quadrupedum uſu. Ubi familiam illud ducere videtur, quòd tum alimentum nobis præſtent, tum morbis medeantur: ac utrumque faciant tum viva, tum mortua. Viva alimoniam præbent lactis, & eorum quæ inde fiunt; uti ſeri, butyri, caſei. Prius de lacte dicam ſimpliciter: hinc de partibus ejus, ſive iis, quæ partium ſecretione bono inde fiunt humano.

Ut homini, ita quadrupedibus etiam, Deus quò imbecilli conſuleret fœtui, mammas dedit: in quas ſanguine confluente, ac ſpongioſâ earum materiâ colorem commutante, lac fiat. Hac fœtum alunt animantium illa quæ ſunt pilis prædita: cujuſmodi ſunt canis, equus, alia: non item, quibus plumæ, ut aves. Veſpertilionem aliquis exceperit, quia illi mammæ ſint, & lac. Sed huic pro plumis ſunt pili: nec pennis, ſed cute volitat. In aquatili genere etiam aliquibus lac: ut balænæ, & delphino. Addit Ariſtoteles *a* vitulum marinum. Sed rectè monet Scaliger *b*, eum ſub habentibus pilos contineri. Interdum verò nec lac deſtituit mares. Quod in hominibus etiam locum obtinet. Sanè propinquum habui virum gravem, inque dignitate egregiâ conſtitutum: qui junior è papillis ſibi lac eliceret. Sed nunc in quadrupedibus conſiſtendum. Ariſtoteles *c* narrat, ut hircus in Lemno uberibus binis, quæ prope genitale forent, tantum lactis dederit ad mulctram, ut inde minuti fierent caſei. Sed hujuſmodi uſque adeò rara ſunt, ut penè prodigii loco cenſeantur. Notum παροιμιῶδες *d* illud de re abſurda, *mulgere hircum* e. Magnum verò τῶν γαλάκτων *f*, (ſic cum Ariſtotele *g* ipſo loquimur) diſcrimen faciunt veteres. Uti enim feminæ candidiores, quia pituitoſæ ac frigidæ magis ſint, eo lac habent deterius ſubfuſcis: ita & in qua-

a Lib. 3. Hiſt. anim. ſect. 237. ex diſtinct. Caſ. Scalig.

b Ad locum Ariſt. memoratum.

c Lib. 3. Hiſt. Anim. ſect. 248.

d Proverbiale.

e Maro ecl. 3.

f E variis lactis generibus.

g Lib. 3. de animal. ſect. 240.

quadrupedibus præstat πελιδνότερον γάλα, *lac lividius*. Testis Aristoteles loco antè memorato *a*. Nec enim audiendus Jo. Costæus lib. 1 de facili medicina, cap. xxi; ubi verba Aristotelis corrupta suspicatur, proque, τῶν γυναικῶν τὸ πελιδνότερον γάλα βέλτιον ἢ λευκὸν τοῖς τιτθευομένοις *b*, legi oportere, ἢ πελιδνοτέρου γάλακτος βέλτιον τὸ λευκόν *c*. Plane enim verisimilius est, lac candidius esse frigidum magis, minusque concoctum. Nam frigus, ut dici solet, candoris est mater. Quod autem lac frigidius, idem quoque est pituitosum magis.

a Lib 3. de Anim. sect. 273.
b *Lac mulierum, quod est magis lividum, præstat candido ad alendos infantes.*
c *Lividiori lacti præstat candidum.*

Post lac muliebre, quod tum ad alimoniam, tum medicinam, vim habet præcipuam, maximè nutrit vaccinum; proximè caprinum, camelinum, equinum, & asininum. Dispar tamen phtisicorum ratio; quos præcipuè juvat asininum, hinc caprinum, tum camelinum, inde equinum. Sed & suillum lac iisdem esse utilissimum, Plinius tradit lib. xxviii, cap. ix: Ubi & legas, tenesmo, & dysenteriæ, mederi. Hoc tamen lepram adferre, Ægyptii tradiderunt; ut Plutarchus docet lib. de Iside, & Osiride, ac Manethos Ægyptius, non suppositicius ille Annii Viterbiensis, sed genuinus, apud Ælianum lib. x de Animal. cap. xvi.

In quovis autem lacte tres ejus partes in considerationem veniunt: una aquea, ἰχὼρ ὑδατώδης, ὃς καλεῖται ὀῤῥός, *succus aquosus, qui dicitur serum*: altera aërea, ἡ λιπαρότης, *pinguedo*, seu pars ἐλαιώδης, *oleosa*, unde *butyrum*: tertia terrea, τὸ σωματῶδες, ὃ καλεῖται τυρός: *corpulentum illud, quod vocatur caseus*. Nominat sic eas Aristoteles *d*. Chymici nostri aliter efferunt. Nam ad Mercurium referunt serum; ad sulfur, butyrum; coagulum, unde caseus, ad salem.

d Lib. 3. Hist. Anim sect. 239 & 250.

Serum lactis, quia aqueum est, & phlegmaticum, eò vim habet humectandi, & refrigerandi. Ideo illius usus est in remediis refrigerantibus. Interea &, præter hanc partem, habet aliam salsam, & biliosam, eoque acrimonia suâ etiam vim obtinet detergentem. Idcirco adhibetur in potionibus ad purgandam bilem, vel melancholiam. Nempe ut nutriat parum, habet tamen vim alvum ciendi. Hæc de aquea parte lactis, unde serum.

Altera ejus pars est oleosa: unde est butyrum, eoque partem hanc vulgo *butyrosam* vocant. Itaque partis illius vis ex butyro cognoscitur: quod licet sit pingue ac viscosum, eoque obturet, difficulter etiam, si immodicum, & vetus sit, digeratur, inflammare etiam idoneum sit; tamen modicè si sumatur, leniter purgat, ac deterget, imò impedit, ne calculus gignatur, asthmate etiam, ac tussi laborantibus, hoc præstat, ut celeriùs exspuatur. Dolores denique mitigat. Hoc in cibis nescivere Romani: imò nonnisi barbaros eo vesci, Plinius tradidit lib. xxviii, cap. ix: *E lacte*, inquit, *fit butyrum, barbarum gentium laudatissimus cibus, & qui divites à plebe discernat*. Quamquam verò fiat quoque ex lacte ovillo, aut caprino; imò equino etiam, vel asinino; *plurimum tamen e bubulo: & inde nomen*; ut ibidem legas. Componitur enim βούτυρον ex βοῦς, *bos*, & τυρός, non prout *caseum*, sed quatenus *coagulum* notat. Cùm igitur ovillum, vel caprinum dicitur *butyrum*: simile est, ac cum κώνειον usurpatur de poculo venenato, quod non est ex cicuta, quæ propriè κώνειον: aut cum πυξίς, sive *pyxis* vocatur, licet non sit è πύξῳ, sive *buxo*: aut cùm vocabula *libri, codicis, tabellæ, papyri*, extenduntur ad chartam è membranis, vel linteis. Hæc de parte, quæ habet ἐλαιῶδές τι *e*: unde est, ut dixi, butyrum; quod ideo *oleum e lacte* veteres dixerunt: ut cùm apud Athenæum lib. x Hecatæus Pæonas ait ἀλείφεσθαι ἐλαίῳ ἀπὸ γάλακτος *f*. Nam eam butyri esse circumlocutionem, satis convenit inter eruditos.

e Oleolum quid.
f Iunge: oleo ex lacte

De tertia lactis parte sic idem Aristoteles *g*: Τροφιμώτατον τὸ πλεῖστον ἔχον τυρόν, ὑγιεινότερον δὲ τοῖς παιδίοις τὸ ἔλαττον. *maximè nutrit, cui plurimum casei: sed salubrius est infantibus, cui minus est casei*. Nempe quia difficiliùs concoquatur, meatus obstruat, & calculum producat.

g Ibid. sect. 275. & seq.

Pro partibus hisce lac distinguitur. Bubulum plus habet casei, quàm butyri, aut seri: asininum plus seri, quàm butyri, vel casei: caprinum mediam inter utrumque obtinet naturam.

Inque caseo etiam, tum ætatem ejus, tum stomachum utentis attendimus. Recens humidus est, & frigidus; eoque conducit ventriculo calido, & sicco. Vetus est calidus, & siccus; ac propterea utilis est stomacho frigido, & phlegmate obsito. Pituitam enim de pelliculis ejus deterget; & devehit ad alvum. Ita videmus, ut hac parte etiam pro temperie omnibus divina consuluerit providentia. Sed plerique mortalium de palato magis solliciti sunt, quàm de stomacho: & qui non tam saporem, quàm valetudinem cogitant, de se curandis magis solliciti sunt, quàm de honorando eo, qui tot bona, tamque varia, nobis concessit.

Cap. LXV.

De carnis esu, tum pressè, tum laxius ita dicta. Utrùm ante diluvium obtinuerit esus carnis, & quæ utrimque afferantur, & quomodo conciliari hæ possint opiniones. Antiquissimos abstinuisse à carnibus, ne gentiles quidem penitus ignorarunt. Ut Manichæi quoque illas aversarentur. Tertulliani opinio, tantummodo indultas esse homini carnes, non tributas. Suillam imprimis nutrire: assatam autem præstare elixæ: præterea discrimen esse ab ætate, & locis, ubi educati sues. Rhazis judicium, hædinam esse suilla potiorem. Vitulina bubula præferenda, dummodo ne vituli sint recens editi. Arietinam, contrà quàm putavit Galenus, ab Rhaze, & Averroe, præponi vitulinæ, quodammodo etiam hædinæ. Cervina qualis, ac leporina; item equina, asinina, camelina. Quâ mente Heliogabalus dixisse videatur, struthionum carnem fuisse Judæis præceptam. Etiam illam tigridum pro cibo fuisse. Judicium veterum de carne ursorum, pardorumque.

PRæterea ad cibum prosunt quadrupedes post mortem. Vescimur enim carnibus; tum iis, quæ propriè sic dicuntur; ut tergo bubulo, de quo & apud Maronem *a*, armo ovillo, petasone, & similibus: tum laxiùs accepto *carnis* vocabulo; uti in bove septenis hisce; cerebro, linguâ, corde, jecore, omaso, intestino, & medullâ.

a 1 Æn. vers. 18[illegible]

Sed in controversiam hîc venit, semperne, puta etiam ante diluvium, obtinuerit carnium usus. Negant id Lyranus, Tostatus, Carthusianus, majorque sacrorum interpretum pars. Ac primùm eo pugnant, quia Genes. 1, 29, solùm fiat mentio plantarum. Sunt enim hæc Dei verba: *Ecce dedi vobis omnem herbam producentem semen, quæ est in superficie universæ terræ, & omne lignum, in quo est fructus ligni seminificans semen, vobis erit in escam.* Ubi videtur Deus victum humanum certis concludere cancellis: nempe eorum, quæ è terra nascuntur. Accedit, quòd demum à diluvio dictum sit Genes. ix, 3: *Omne reptile, quod est vivens, vobis erit ad vescendum: sicut germen herbæ dedi vobis omnia.* Sententia videtur, sicut antea permissum à me, ut herbis omnibus vesceremini: ita nunc potestatem vobis facio comedendi animantium carnes. Denique nullum potest exemplum adduci in contrarium.

Sed his obduci solet, quòd Abel fuerit pastor. Verùm dicere possumus id partim fuisse ob pelles, quibus vestiebantur; partim ob lac, quo vescebantur; partim etiam sacrificiorum causâ.

Aliud quoque objiciunt, & quod vehementiùs urgeat. Nam sacrificabant Deo carnes. At non offerebant Deo, nisi divinitus concessa usibus humanis. Adhæc Genes. iv, 4, dicitur Abel obtulisse de primogenitis pecudum suarum, & de adipe. At si carnibus non vescebantur, nihil in eo laudis erat, si pingue potiùs offerrent, quàm macrum, quia neutrius esset homini usus. Imò magis laudem meruissent offerendo macrum: quia macilentæ pecudes magis soleant commendari à lana, ac lacte;

lacte; ut & observatum Cajetano. Et sanè parum verisimile est, licuisse Patribus occidere animantes propter pelles: carnes autem, quia religio foret iis vesci: bestiis objecisse. Nec opinionem hanc prorsus destituit veterum auctoritas. Nam & ante diluvium obtinuisse carnium esum, opinio est Chrysostomi homil. in Gen. XXVII, & Theodoreti in Gen. quæst. LV.

Videntur hæ sententiæ duæ sic commodè posse conciliari, si dicatur, quicquid sit de stirpe Caini, (quam tam continentem fuisse, ut deliciis carnium abstineret, parum sanè credibile est) Sethi saltem familiæ ordinarium fuisse cibum, cùm è lacte, tum è plantis: sed extra ordinem edisse carnes in sacrificiis. Quæ & sententia fuit clarissimi ac doctissimi Theologi, soceri mei, Francisci Junii. Nec sanè levis erat ratio, cur à diluvio ordinariè etiam carnibus vesci concederetur. Siquidem cuncta aquis reddita erant deteriora: eoque plantis non eadem erat vis nutriendi, ac priùs. Magis autem nutrire carnes, satis convenit.

Cæterùm homines antiquissimos carnibus abstinuisse, etiam gentiles traditione acceperant. Unde Pythagoras sic apud Ovidium loquitur XV Metamorph.

At vetus illa ætas non polluit ora cruore.
Tunc & aves tutæ movere per aëra pennas,
Et lepus impavidus mediis erravit in agris.

Sed valde errat, cùm mox subjungit:

Heu quantum scelus est in viscere viscera condi,
Alteriusque animantem animantis vivere letho!

Quem Pythagoreorum errorem etiam secuti fuere Manichæi *a*. Nam & illi nefas ducebant animal necare. Et certè Tertullianus quoque, sed jam Montanista, libro de Jejuniis contra Psychicos cap. IV, censet, carnium esum solùm esse humanæ indultum incontinentiæ. Cui obstat, quòd videmus, statim à diluvio animantes homini datas in cibum. Nec iis eo facta est injuria, quia non solùm conditæ sunt propter hominem: sed etiam in diluvio fuere ob eundem servatæ.

Atque hoc primum est argumentum bonitatis divinæ; quòd non plantas modò, sed carnes etiam; dederit pro alimento. Alterum est, quòd tanta carnium varietate consultum ab eo sit stomachi fastidio: ut nihil addam de eo, quòd diversa corporum temperies etiam diversas exigere carnes videbatur. Ut varietas hæc carnium magis appareat, præcipuas earum suis gradibus distinguam.

Ac cæteris quidem, contrà quàm vulgi fert opinio, præstat suilla: ut Artemidorus quoque indicat lib. I, cap. LXXII: Ἄριστα πᾶσι τὰ χοίρεια. καὶ γὰρ εἰκός. Ζῶν μὲν γὰρ χοῖρος οὐδὲν εὔχρηστος ἀνθρώποις· ἀποθανὼν δὲ, μᾶλλον ἐδώδιμος τῶν ἄλλων· *Optimæ omnibus sunt carnes porcinæ: atque id verisimiliter: porcus enim vivus hominibus nullius est utilitatis: mortuus vero magis aliis est esui idoneus.* In caussa est, quòd nullæ magis nutriant, & corroborent: ut loco non uno ait Galenus *b*. Esséque eas humanis simillimas, illud etiam arguit, quòd multi appositas ab scelestis hospitibus humanas comedêre pro suillis: quòd idem Galenus *c* non semel testatur, & seculo etiam nostro pluribus in locis, vel ex digitis in artocrea repertis, vel alio indicio, confessioneque scelestorum, deprehensum fuit. Solùm hoc vitii habent, quòd, quia viscosum, crassumque humorem gignant, facilè obstruant jecoris ac renum meatus; præcipue iis, qui hos angustiores habent: eoque, Hippocrate etiam judice, præstant assatæ; quoniam ignis calor attenuat, & consumit aliquantum illius lentoris ac crassitiei. Hinc & Daldianus Artemidorus, loco antè memorato: Τὸ μὲν ὀπτὰ δοκεῖν ἐσθίειν τὰ χοίρεια, παντελῶς ἀγαθόν· *Assatas edere suillas omnino bonum est.* Addit deinde, tantummodo elixas minoris esse bonitatis: cujus caussa ex iis pâtet, quæ attulimus.

Quæ verò de bonitate suillæ diximus, neque de minutis capienda sunt porcellis, cùm hi abundent excrementis: neque de veteribus porcis, quæ ob siccitatem, & duritiem, difficilis sunt concoctionis, ac succum gignunt vitiosum: sed mediæ ætatis, puta anniculorum, vel bimulorum: ut ab eodem Galeno *a* accepimus. Inque his ipsis, ut idem nos *b* docet, domesticis suibus præstant agrestes, ac montanæ; quia in meliori aëre vivunt, & magis exercentur, eoque minùs habent excrementicii.

Proximam suillæ dignitatem Galenus tribuit hædinæ *c*. Rhazes verò (cujus scripta etiam Almansoris nomine laudantur, quia regis ejus jussu scripserit) non dubitat eam quodammodo præponere suillæ. Nam, judicio illius, suilla quidem utilior est validis, & valde se exercentibus: uti athletis, agricolis, fossoribus, & aliis id genus; qui firmum crassumque exigunt alimentum; ut hædina caro iis minùs conducat, quia valido exercitio facilè absumitur: at contrà mediocri exercitio contentis magis hædina prodest, quia sit temperatior, eoque sanguinem generet medium inter subtilem, crassumque, atque hunc minimè vitiosum. Rhazis igitur judicio, iis, qui se totos dedunt literis, multò conducibilior est hædina, quàm suilla.

Tertium locum Galenus *d* dat vitulinæ: quas illis boum perfectorum præstare, dubium non est. Nam talis bubula durior est, sicciorque; tantoque magis, quanto bos ætate est provectior. Itaque difficulter & concoquitur, & digeritur, succumque gignit melancholicum, ut lienis tumore, & atrâ bile laborantibus, minimè conducat, sed iis solùm, qui stomacho valent, & vehementi exercitio indulgent. Ut autem nocent boves vetuli, ita & vituli recens editi, quia carnes iis nimis mucosæ & excrementiciæ. Laudabiles igitur vituli bimuli, vel circiter; quia his caro & boni est succi, & facilis concoctionis.

Vitulinæ hujusmodi postponit Galenus *e* ovillam, præcipueque agninam, idque ob lentorem mucoremque. Sed in eo, quòd Galenus hædinæ etiam vitulinam posthabuit, dissentit iterum ab eo Rhazes *f*: imò Galenum ab omnibus propè medicis abire, scribere non dubitat Averroes *g*. Uterque autem multò præfert arietinam; ut melioris temperamenti, ac nisi plus excrementi haberet hædinâ, huic ipsi præponendam, quòd magis augeat vires ob succum crassiorem. In arietinis præcipuè commendatur vervecina, hoc est, illa arietis castrati.

Caprina ab Hippocrate *h*, ac omnibus fere, improbatur; præterquam ineunte vere, vel media æstate, quando capri tenellis fruticum, & arborum germinibus, habitiores fiunt. Nam alimoniam multùm ad bonitatem carnis conferre, comprobatur è vulpibus; quæ melioris sunt carnis in auctumno, quia tum uvis pascuntur: uti & passeres, & ficedulæ, tum redduntur meliores ob meliorem pastum.

Cervina est concoctu difficilis, & succum gignit melancholicum, Galeno *i* judice. Idem tradit Simeon Sethi *k*: atque addit, æstivo tempore etiam esse virosam, quia cervi tum serpentibus, ac viperis vescantur.

Itidem leporina generat atram bilem; ut ajunt Ægineta, & Rhazes. Itaque obstructiones hepatis parit, ac lienis. Prodest interea, ut Simeon Sethi ait, iis, qui corpus student exsiccare: omninoque & cervorum, & leporum juniorum carnes, sunt meliores; quia ob minorem siccitatem minùs gignunt atram bilem.

Non desunt, quibus in cibis etiam sint carnes equinæ, asininæ, camelinæ: sed omnes sunt succi melancholici: quique iis vescuntur, ii & corpore, & animo, asinini ac camelini videntur Galeno *l*. Apud Lampridium tamen legas de Heliogabalo: *Struthiones, & camelos, exhibuit in cœnis aliquoties, dicens, præceptum Judæis, ut ederent.* Atqui Levit. cap. XI, & Deuter. XIV, clarè camelorum esus interdicitur Judæis. Neque id penitùs ignorare potuit Heliogabalus, cùm homo fuerit Syrus, & sacerdos Dei sui Heliogabali; cui & templum Romæ exstruxit, opinione eâ, *ut Judæorum, & Samaritanorum religiones, & Christianam devotionem, illuc transferret*; ut idem Lampridius refert. Quare omnino, ut ὁ πάνυ Salmasius in Palatinis reperit MSSis, *struthiocamelos* legen-

a Augustinus lib. de hæresibus c. 46. Vide & eum l. 19. contra Faustum.

b Lib. 3. de alimentis, c. 5 item lib. 6. methodi medendi, c. 6. & lib. de attenuandi victus ratione c. 6.

c Lib. 3. de aliment. facult. cap. 1. & lib. 10. de simpl. medic. facult. cap. 2.

a Lib. 6. Epidem. part. 3. aphoris. 4.

b Lib. de cibis boni & mali succi, c. 4.

c Lib. 8. meth. med. cap. 2. l. 3. de aliment. fac. cap. 13. & lib. de cibis boni & mali succi, cap. 12.

d Lib. de cibis boni & mali succi, cap. 12.

e Lib. de cibis boni & mali succi, cap. 12. & libro de attenuanda victus ratione c. 7.

f Lib 3 ad Almanzorem, cap. 9.

g Collectaneorum lib. 5. cap. 32.

h Lib. 4. de victus ratione acutorum, aphoris. 1.

i Lib. de rerum affect. dign. & medicat. cap. 16

k Lib. de cibariorum facultat. Græc. in Ἐλάφου.

l Lib. 1. de aliment. facult. cap. 2. & lib. 3. cap. 2 & 6.

legendum: cujus esu, quantum videre possum, non interdicitur Judæis. Quod autem Heliogabalus dicit, Judæis fuisse præceptum, id interpretor, *concessum*. Ut sententia sit, nulli debere esse religioni, si struthiocamelinâ vescatur; quando nec adeò superstitiosa Judæorum natio eâ abstineret.

Ex Damide etiam narrat Philostratus libro secundo de vita Apollonii, cap. XII, Indos in mensis suis apponere, ut leones, sic tigrium clunes: cæteris enim ejus animalis partibus abstinere, quia simulac natum est, priores pedes Orientem versus attollat: quod religiosum esse animal, ostendit. Sed in Congitana regione, totâ tigride vescuntur; carne ea, in qua mustaces, exceptâ, eò quòd venenatam hanc arbitrentur. Testis eorum Joannes Linschotus in descriptione Guineæ. Nec carnes tigridis deteriùs sapere bubulis, referebat is, qui ederat, Joannes Ledesma Hispalensis: ut prodit Petrus Martyr Oceaneæ Decadis III lib. II *a*.

a *Sive page 222. edit. Colon. anno* 1574.

De ursinis carnibus ita scribit Joannes Bruyerius lib. XIII rei cibariæ, cap. XLI: *Helvetios quosdam, Alpinosque populos, & Allobroges, ursorum venatui deditos esse, haut dubium est, horumque carnibus vesci. Memini, me aliquando Lugduni, in cœna apud Symphorianum Campegium* b, *ursuli carnes edisse: quæ condita ita suaviter erant, ut non minorem gratiam saporis haberent, quam alia ferina. Germani quidam nobiles, qui illic agebant, illum domi educaverant, & altilem fecerant: deinde canibus acriter exagitatum mactaverant.* Jure autem postea subjungit: *Illiberalem plane escam esse, & insalubrem, non ambigimus, ursinam. nam & iniquum succum creat, & atrabiliarium; stomachoque adversatur. vix enim concoquitur, & præsertim genitorum: nam catulorum tolerabilior.* Platinæ quoque est lib. IV de tuenda valetudine, ac popinæ scientia *c*: *Caro ursæ tarde concoquitur, spleni, atque hepati obest, multa recrementa generat, appetentiam tollit, ac fastidio edentes afficit.*

Non incommodè autem à Galeno *d* mihi dictum videtur; uti equorum, & asinorum carnes hominibus conveniunt asininis: ita illas pardorum, ursorum, (parque est tigridum ratio) solùm permittendas hominibus efferis; quales sunt, quibus inde nomen est Ἀγελοφάγοις *e*.

Interim & hic non leve est discrimen. Nam, ut ibidem Galenus censet, inter ferarum carnes pardorum illæ præstant ursinis: elixæ item meliores assatis. Liene interea abstinendum. Sanè abstinent, qui carnes earum edunt: ut quoque ait Bruyerinus Campegius lib. XII de re cibaria, cap. XVII. Et ratio est, quia ob calidam animalis ejus temperiem adustus sit, eoque nigricet; ut non alium possit succum gignere, quàm melancholicum.

b *Sive* Champerium; *ut ipse Symphorianus se vocat, Cribrationibus Galeni, Avicennæ, & Conciliatoris, ab Ascensio editis an.* 1516. *Eques auratus fuit, & Lotharingiæ Ducis* ἀρχιατρὸς.
c *P.* 231. *edit. Basil.* 1541.
d *Lib.* 3. *de facultat. alimentorum, cap.* 1. & 2.
e *Ferivorus.*

Cap. LXVI.

In quadrupedum minorum deliciis primas, si Martiali fides, mattyæ leporinæ tribuendas; in majorum autem, aprugnæ. Quæ partes in animante utroque maximè commendari saporis gratiâ soleant. Delicatiores esse lepores intra mensem ætatis suæ secundum, & octavum: suum autem eos, qui majales dicuntur; & unde id nomen. Quo exemplo, ac fine, feminas castrarint Lydi, ex veteri Lydorum historico relatum. Quinquaginta prope modis carnem etiam domestici suis sic posse condiri, ut totidem ferinæ carnis species videantur. Cur leporinâ Deus interdixerit Judæis. De leporum salacitate, sexu, superfœtatione. Triplex ratio adfertur, cur non permiserit Deus Judæis esum suillæ. Abstinuisse eâdem Ægyptios, Pessinuntios, Arabas Scenitas. Nec eâ vesci Turcas, Sinenses, vel Tartaros. Origo vulgaris dicti, aliquem lepore comesto fieri formosiorem. Quæ canis venatici forma imprimis commendetur. Bove vesci aratore Atheniensibus interdictum. Vetus opinio, ferreo demum seculo comedi cœpisse.

ULterius etiam se bonitas Dei erga nos in alimonia è quadrupedibus ostendit. Nec enim solùm explent famem; sed etiam implent deliciis; quibus sapiens sic utiscit, ut animum non solvant, sed reficiant.

Deliciarum, ut in avibus turdo, ita lepori inter quadrupedes principatum tribuit Martialis. Nam eum primam vocat *a* mattyam: ματτύα verò Aristophani, Athenæo, aliis, *epularum lautitias* signat. Etiam inter delicias leporem reponit Juvenalis sat. XI:

Sumine cum magno lepus, atque aper, atque pygargus.

Ubi videmus, aprum inter cupedias jungi lepori. Atque idem alibi *b* vocat

—— apros animal propter convivia natum.

Est verò aper ex suillo genere: unde Græcis dicitur ὕαχος, & ὗς ἄγριος *c*. Quodque de apris ait Juvenalis, id universè de porcis tradit Varro in II de R.R. cap. IV: ubi ait, *suillum genus à natura donatum ad epulandum.* Ideo Saturnalibus, optimo dierum, ut Catullus *d* nominat, porcum imprimis mactabant. Hinc ait Martialis *e*:

Iste tibi faciet bona Saturnalia porcus,
Inter spumantes ilice pastus apros.

Utcunque igitur in lautitiis minorum quadrupedum primus leporinæ fuerit honos, quod Martialis indicat: in cupediis tamen quadrupedum majorum præcipua fuit gloria carnis aprugnæ, sive suillæ. Erat interea in utroque animali partium discrimen. Nam in leporibus maximè sapere existimabantur, tum anteriori parte armi; tum posteriori, coxæ. Aprugnæ autem, suillæque deliciæ erant glandia sive glandulæ, & lumbi. Unde de utroque hoc animante sic idem Martialis lib. VII, epigr. XIX:

Ter poscit apri glandulas, quater lumbum;
Et utramque coxam leporis, & duos armos.

Delicatiores etiam porci partes indicat illud Plauti Carbonariâ apud Festum:

Peto pernam, sumen, sueres, spetile, callum, glandia.

Idem Menæchmis Act. I, sc. III inter scitamenta, quibus de foro obsonarent, refert

Glandionicam, suillam, laridum, peronidem,
Sinciput, polimenta porcina. ——

Adde & varias farturas; de quibus Varro in IV de L.L. & Isidorus lib. XX Orig. cap. II. Archestratus apud Athenæum laudat:

Γαστέρα, καὶ μήτραν ἑφθὴν ὑὸς, ἔν τε κυμίνῳ,
Ἔν τ' ὄξει δριμεῖ.
Ventrem, & vulvam profundam suis, in cumino,
Et aceto acri.

Horatius lib. I, epist. XV:

—— Vulvâ nil dulcius amplâ.

Plinii quoque est lib. VIII, cap. LI: *Hinc Censoriarum legum pagina, interdictaque cœnis abdomina, glandia, testiculi, vulva, sincipita verrina.* Martialis *f* item memorat

Mammas suminis, imbricemque porci.

Quibus exponendis nunc non insistam. Id in Originum libris facimus.

Nec partium modò discrimen erat, sed etiam in animantibus totis. Nam sapidiores, ac delicatiores multò, carnes habitæ leporum, quæ bimestres solùm forent, aut trimestres, vel summùm octimestres; præcipuè si in montanis essent locis serpyllo, ac pulegio pasti. Porcorum autem sapidiores habebantur castrati. Nec enim castrabantur duntaxat, ut à Venere abstinendo fierent pinguiores; sed etiam delicatiores. Ac nomen tum mutabant. Nam ut ante castrationem vocati sunt *verres*: ita postea dicti *majales*, à Dea Maja, cui sacrificari solent. Est autem Maja eadem, quæ Ops, sive Tellus, magna omnium mater, ut alibi *g* dictum. Nec porci solùm castrabantur, sed etiam porcæ: à quo more, sive Gyges, Lydorum rex, ut Hesychius Illustris, ac Suidas tradunt; sive Andramytes, Crœsi frater, ut Athenæus prodidit, exem-

a *Lib.* 13. *ep.* 89.
b *Sat.* 1.
c *Sus sylvestris.*
d *Epig.* 14.
e *Lib.* 14. *epig* 70.
f *Lib.* 1. *epig.* 37.
g *Lib.* 1. *cap.* 61.

exemplum petiit feminas castrandi; quò florenti semper ætate iis uteretur. Scriptores, quos dixi, ejusce rei auctorem laudant Xanthum in Lydiacorum opere. Nec in istiusmodi fides ei detrahi debet; cùm fuerit historicus Sardianus, & eo tempore vixerit, quo Sardes, Lydorum
a *Strabo lib. 13.* urbs imprimis inclyta, ac quondam regia *a*, captæ & incensæ ab Ionibus, & Atheniensibus: unde origo belli inter Persas, & Græcos. Id fuit Olympiadis LXX, an. I, annis XIII ante natum Herodotum, historicorum, quos habemus, antiquissimum.

Neque suilla tanto in pretio solùm erat, quia saporis esset delicati; sed & quia, si variè condiatur, varios habeat sapores. Qua de re ita Plinius lib. VIII, cap. LI: *Neque alio ex animali numerosior materia ganeæ: quinquaginta propè sapores, cùm cæteris singuli.* Non ignoravit hoc hospes ille Chalcidensis; qui, T. Quinctio Flaminio variam stupente venationem, respondit, *condimentis varietatem illam, & speciem ferinæ carnis, ex mansueto sue factam*: ut est apud T. Livium lib. XXXV. Atque idem apud Plutarchum legas in Flaminio, & Apophthegmatis.

Nullum verò majus gulæ argumentum porco Trajano;
b *Lib. 3. Saturn. cap. 7.* quem ita, Macrobio *b* auctore, dixerunt, quia sic foret *aliis animalibus gravidus; ut ille Trojanus equus gravidus armatis fuit.* Quamquam non solùm animalibus, sed aliis etiam cupediis, farciretur. Ut ille, de quo Athenæus lib. IX: in quo turdi, & aliæ aviculæ, item vulvæ concisæ, ovorum vitelli, & isicia. Qui cùm exenteratus, & variè adeò repletus foret; non tamen apparebat corpore ejus ullum signum jugulationis, vel apertionis. Præterea cum integer apponeretur; dimidiâ tamen sui parte erat elixus, alterâ autem assatus.

Cum verò & leporina, & suilla caro, tantopere in deliciis fuerit Romanis, atque aliis; lepores etiam juniores, præsertim serpyllo pasti, succum præstent salubrem; suilla autem caro præ cæteris maxime nutriat: Judæi tamen,
c *Levit. cap. 11. vers. 6, & 7.* ex lege Mosaicâ *c*, utrâque abstinebant. Ac de lepore quidem cur interdixerit Deus, ratio hæc fuit; quòd animal id sit libidinosum, imò subinde unum idemque & ineat, & ineatur: non quasi omnes lepores sint androgyni, ut à multis traditum est; sed quia non pauci utrumque habeant sexum. Hanc rem Clemens Alexandrinus pluribus explicat in secundo Pædagogi sui libro. Ubi, cur leporinâ à Mose sit interdictum, hasce adfert caussas; quòd lepus omni coëat tempore, singulis concipiat mensibus & ἐπικυΐσκηται, sive superfœtet, nec uno contentus sit matrimonio, & lactens etiam concipiat: quibus fusiùs enarratis, tandem subjungit, Ἀπέχεσθαι τοίνυν σφοδρῶν τε ὀρέξεων, καὶ ἐπαλλήλων συνουσιῶν, καὶ τῆς πρὸς τὰς ἐγκύους ὁμιλίας, καὶ ἀλληλοβασίας, καὶ παιδοφθορίας, καὶ μοιχείας, καὶ λαγνείας, ἡ τοῦ αἰνίγματος τοῦδε ἀπαγόρευσις παρῄνεσεν· *A vehementibus ergo abstinere appetitionibus, mutuisque congressibus, & coitu cum feminis prægnantibus, & initu alterno, & puerorum stupris, & adulteriis, & lascivâ seminis profusione, hujus nos ænigmatis adhortata est prohibitio.* Altera fortassis etiam ratio accessit, eaque petita à natura: quando vetuli lepores planè sint insalubres; temperamenti quippe frigidi & sicci; de quo antè satis diximus.

Cur verò Judæis suilla fuerit prohibita, triplex imprimis ratio fuit. Una est, quòd animal hoc nec humanis abstineat carnibus: qua de caussâ & Ægyptios ab ea abstinere, Ælianus judicat lib. X de animalibus, cap. XVI. Ac Deum quoque eò attendisse hoc verisimilius est, quoniam Genes. IX, 4, similiter interdixerit esu sanguinis, & suffocati, quò magis deterreret homines à sanguinis effusione. Altera est ratio, quòd animal hoc gaudeat cœno se volutare. Quare voluerit Deus hominem absterrere à cœno ac volutabro peccatorum. Ac duæ istæ caussæ respiciunt mores. Tertia ad naturam pertinet: quia in Judæa, uti & aliis quibusdam Orientis terris, item Ægypto, esus suillæ conciliaret lepram ac vitiligines; ut est apud Plutarchum in Sympossacis lib. IV, quæst. V. Atque idem, credo, movit Ægyptios, ut eâdem abstinerent. Suillum quidem lac idem præstare, proditum est à Manethone Ægyptio. Ægyptios autem aversari suillam, præter memoratos, etiam apud Herodotum *a* legas. Atque hæc a *In Melpomene.*
ostendunt, Judæos non veneratione, sed abominatione, abstinuisse à sue. Sed Ægyptii etiam cultus ergo ejus esum aversabantur. Nempe quia sus rostro humum fodiendo semina terræ commissa adoperit, ne ab avibus devorentur. Præter Judæos, & Ægyptios, suillam aversati fuere Gallogræci Pesinunta incolentes; teste Pausania in Achaicis: & Arabes Scenitæ, ut est apud Solinum cap. XXXVI: Sed addit; *Sanè hoc animalis genus, si invectum illò fuerit, moritur illico.* Hodieque abstinent Muhammedani; ut constat ex Azoar XXXIII, & XXXIV: in quo tamen à Turcis abeunt Persæ. Sed neque Sinenses, qui vulgo male Chinenses, ea vesci, ex Pereira constat, & aliis, qui Sinensium res signarunt. Denique & de Tartaris idem proditur. Atque horum alii quidem id, credo, fecerunt imitatione Israëlitarum: alii autem ob immunditiem ejus animalis, vel lepræ fugâ.

Hactenus de bono quadrupedum vidimus, quatenus iis vescimur, ad explendam vel famem, vel voluptatem. Ajunt præterea, & carnes quasdam prodesse ad conciliandam homini pulchritudinem. Hoc enim leporinam præstare ad dies septem: ut est apud Plinium lib. XXVIII, cap. XIX, Martialem lib. V, epigr. V, & Lampridium in Alexandro Severo, qui leporinâ quotidie vescebatur. Convivalis ea quæstio est, quæ hujus rei caussa sit? *Frivolum jocum*, ait Plinius: *cui tamen aliqua debeat subesse caussa in tanta persuasione.* Sunt, qui caussam hanc adferant, pulpamentum leporis vim habere abstergendæ bilis, atque ita exhilarandi. Sed quomodo bilem absterget, si succum gignit frigidum, & siccum, sive melancholicum; ut antea diximus? Verisimilius igitur puto, caput fontemque hujus fabulæ esse, quòd illis facile agentibus, quibus inter cætera lepus cum suo condimento mensam solet ornare, dummodo hi edendi teneant modum, neutiquam macie fiant deformes, vel colore lurido fœdiores. Nihil quidem tale in iis deprehendas, quibus is cibus non infrequens. Quin hilaritas mensæ, qualis iis fere, qui deliciis moderatis gaudent; formæ decus non conservat modò, sed etiam auget. Quod verò, cùm id leporinæ carni commune sit cum deliciarum aliis, particulatim restrinxere ad leporinam; id puto originem cepisse ab hominibus facetis magis, quàm seriis. Nempe, ut dixere *melos*, & *melus*; de quo Nonius: ita & visa esse vicina, *lepos*, & *lepus*: à quorum priori aliquem lepidum vocamus: quasi uti lepidus est, cui multus inest lepos: ita &, cui lepus comestus, eo amoribus suis lepidior, formosiorque, videretur. Nec enim dictorum omnium caussæ à virorum gravium judicio peti debent: sed subinde eas ab amantium amentiumque nugis arcessere ratio jubet.

Cæterùm non ob ea modò quadrupedum, debitores Deo sumus, quæ comesta naturam instaurant, vel dum vescimur, delicatum juvant palatum; vel, si ita omnino visum, etiam conciliant formam: verùm & propter illa obstringimur, quorum usus est nobis in hisce venatu, vel aliter, consequendis. Hac parte laus canis præcipua est, potissimùm feminæ: unde videas, poëtas sæpius muliebri genere dicere *venaticam*, ut Ennius *b*; b *Lib. 10. annal.*
montivagam, ut Lucretius *c*. Est & Senecæ Hippolyto c *Lib. 1. vers. 404.*
Act. IV, sc. I:

Mœstaque domini membra vestigant canes.

Ac Appulejus VIII Metam. *Canes venationis indagini* d *Lib. 2. cap. 9.*
generosæ. Mensibus etiam vernis editi præferuntur illis, e *Lib. 7. cap. 12.*
qui æstate nascuntur. Quæ forma præcipuè commendetur, docent in Cynegeticis suis Xenophon, Gratius, Oppianus, Nemesianus: in libris de re Rustica, Varro *d*, f *In Geoponicis Constantino dicatis lib. 19. cap. 2.*
Columella *e*, & ex Frontone seu Cassianus Bassianus Scholasticus, seu Dionysius Uticensis *f*. Adhæc Julius Pollux Onomastici lib. V, cap. X. E junioribus non ineleganter de hoc Angelius Bargæus *g*: cujus judicio omne g *In 5 Cyneget.*
punctum laturus videtur, qui capite ingenti, vultu atroci, ocu-

oculis rubicundis, naribus apertis, dentibus acutis, labro superiori pendulo, collo tumido, pectore amplo, colore helvo, qui inter rubrum albumque, suppressiore alvo, pedibus magnis, unguibus recurvis. Sed imprimis attenditur, ut sint sagaces, & venatu gaudeant. De priori sic Cicero in primo de Divinat. *Nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram*
a Act. 1. sc. 3. *abutimur.* Et Plautus Curculione *a*:

Canem esse hanc quidem magis par fuit: sagax
Nasum habet.

b Act. 1. sc. 2. De altero ita idem Sticho *b*:

Stultitia est, pater, venatum ducere invitas canes.

A cane venio ad bovem: quod animal utroque modo juvat, quia tum ad agriculturam utile est, tum etiam in cibum cedit. Apud Athenienses tamen bove vesci aratore nefas: ut constat ex Æliani Varia Histor. lib. v, cap. xiv. Varronis quoque est lib. ii, cap. v: *Hic* (bos) *socius hominum in rustico opere, & Cereris minister. Ab hoc antiqui manus ita abstineri voluerunt, ut capite sanxe-*
c Lib. 8. cap. 45. *rint, siquis occidisset.* Addam & verba Plinii *c*, alibi etiam adducta nobis: *Socium laboris, agrique culturæ, habemus hoc animal, tantæ apud priores curæ, ut sit, inter exempla, damnatus à populo Romano, die dictâ, qui concubino procaci rure omasum se edisse negante, occiderat bovem: actusque in exilium, tanquam colono suo in-*
d In Domit. cap. 9. *teremto.* Etiam Domitianus Cæsar, Tranquillo teste *d*, *inter initia usque adeo ab omni cæde abhorrebat, ut absente*
e Georg. 2. vers. 537. *adhuc patre, recordatus Virgilii* e *versum,*

Impia quàm cæsis gens est epulata juvencis,

edicere destinaverit, ne boves immolarentur. Aratus quo-
f In Phænomenis vers. 132. que *f* ait, ferreo demum seculo edi cœpisse boves aratores. Sic enim de ejus ætatis hominibus scribit:

Οἳ πρῶτοι κακόεργον ἐχαλκεύσαντο μάχαιραν
Εἰνοδίην, πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτήρων.

Hæc Cicero sic vertebat:

Ausaque (ferrea putà proles, ut proximè antecesserat) *funestum prima est fabricarier ensem,*
Et gustare manu victum, domitumque juvencum.

At Cæsar Germanicus hunc in modum:

Ferrique invento mens est lætata metallo,
Polluit & taurus mensas adsuetus aratro.

Et apertiùs sanè Germanicus (quem Domitianum Cæsarem videri, alibi diximus) quàm Tullius. Ille enim βοῦν ἀροτῆρα reddidit, *taurum aratro adsuetum*: hic, *manu victum domitumque juvencum*; quod esset χερσὶ δαμέντα. Opponitur ei βοῦς ἀδμήτης. Ut cùm, apud Ho-
g Vers. 292. merum Il. K *g*, Diomedes ait, velle se Minervæ sacrificare,

——βοῦν ἦνιν, εὐρυμέτωπον,
Ἀδμήτην, ἣν οὔπω ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνήρ·
Bovem hornam, latifrontem,
Indomitam, quam necdum sub jugum duxit vir.

Sanè sacrificium hoc convenit legi Atticæ, antè memoratæ, Βοῦν ἀροτῆρα μὴ θύειν, *Bovem aratorem ne*
h Bovem aratorem. *macta.* Imò fuit, cum non modò βοῦν ἀροτῆρα *h*, sive
i Domitum. δαμέντα *i*, sacrificare Athenis esset interdictum; sed sim-
k Boves ne mactato. pliciter lege caveretur, βοῦς μὴ καταθύεσθαι *k*. Sed hoc tantum erat, cùm ob ingentem boum raritatem metus esset, ne, si sacrificiis porrò eorum numerus imminueretur, cessaret tandem agricultura: ut Philochorus apud Athenæum ait lib. ix.

Deus verò neutiquam populo suo bovis esu interdixit: eoque non modò inservit nobis ad agriculturam, (quò
l Deuter. 25. pertinet illud Mosaicum *l*; *Bovi trituranti os non obligabis*: quod etiam ad alendos Ecclesiæ doctores accommo-
m 1 Cor. 9. dat Apostolus *m*:) sed ad hoc quoque, ut corpora nostra carne suâ suffulciat ac reficiat, imò & in deliciis habeat locum: unde Matth. xxii, 4, rex iis, quos ad nuptiale filii sui convivium invitârat, ait: *Ecce prandium meum paravi: tauri mei, & altilia, occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias.*

Cap. LXVII.

Veterum opinio, à sue homines didicisse aratri usum; &, ut conjectabat Claudianus, jaculandi artem ab hystrice: imò, ex Ambrosii Paræi opinione, à lupis artem bellandi. Et, (ut solùm videamus de re medica) adversus venena vim cunilæ bubulæ haustam à testudine; rutæ autem, à mustela; artem secandi venas, ab hippopotamo; à cervis, dictamum extrahendis sagittis: vel, ut alii malunt, à capris; vomitoria, à gulone, sive vulture quadrupede.

NUnc venio ad illud, quòd etiam quadrupedibus multa debeamus, quæ nobis sint in medicina. Fit hoc bifariam. Partim enim docuere nos ista, quæ medeantur morbis: partim ipsi experientiâ edocti sumus, quomodo ex quadrupedibus faciamus nobis medicinam.

Nec mirandum, si dicamur, quædam à quadrupedibus hausisse; cùm tanta sit earum sollertia, ut ante vidimus. Itaque veteres etiam putarunt, nos primò aratri usum ab sue didicisse. Unde & vomer Græcis ὕνις dici creditur ab ὗς, id est, *sus*. Quod legas apud Plutarchum lib. iv Sympos. quæst. v.

Jaculandi quoque artem ab hystrice nos accepisse, conjectat Claudianus. Sic enim claudit poematium de hystrice:

Quod si omnis nostræ paullatim industria vitæ
Fluxit ab exemplis: quicquid procul appetit hostem,
Hinc reor inventum, morem hinc traxisse Cydonas
Bellandi, Parthosque retro didicisse ferire,
Prima sagittiferæ pecudis documenta secutos.

Imò ulteriùs progreditur Ambrosius Paré, Chirurgices lib. i, cap. xvi; ubi ait, homines à lupis edoctos bellandi rationem. Lupos enim magno colligi numero ante pagum; unum eorum ingredi, canesque excitare; iis insequentibus hunc fugere, usque dum perduxerit canes ad locum cæterorum luporum; quorum singuli tum canem aliquem arripiant, ac vorent.

Sed, hujusmodi missis, me continebo intra ea, quæ ad medicinam pertinent. Sanè, ut Plinius *a* ait, *Omnia* a Lib. 27. cap. 3.
animalia quæ sint salutaria ipsis, norunt, præter hominem. Hunc igitur ab animalibus sibi salutaria discere, quid miremur?

Cunilam, & rutam, valere adversus venena, ab testudine, & mustela haustum ajunt. Plinius lib. viii, cap. xxvii: *Testudo cunilæ, quem bubulam vocant, pastu, vires contra serpentes refovet: mustela ruta, in murium venatu cum iis dimicatione consertâ.* Deque cunila idem tradit lib. xx, cap. xvi: *Cunila, quæ bubula appellatur, contra serpentes in vino bibitur. Testudines cum serpentibus pugnaturæ hac se muniunt.* Idem legas quoque apud Aristotelem lib. ix Hist. Animal. cap. vi, & lib. de Admirandis audit, ac Plutarchum de Sollertia animal. De ruta quod dixi; tradit id ipsum Plinius lib. xx, cap. xiii: *Quæcunque ruta per se pro antidoto valet, foliis tritis, & ex vino sumtis: contra aconitum maximè, & viscum: item fungos, sive in potu detur, sive in cibo. Simili modo contra serpentium ictus: utpote cum mustelæ, dimicaturæ cum his, rutam prius edendo se muniant.* Porrò in eo, quòd mustelam id facere ait ante pugnam; cum Aristotele quidem, & veterum aliis, consentit: sed juniores ajunt, id facere, postquam dimicavit. Quamquam quid impedit, quo minùs utrique verum referant?

Dicimur quoque ab hippopotamo esse edocti utilissimam venas secandi artem. Plinius lib. viii, cap. xxvi: *Hippopotamus in quadam medendi parte etiam magister exstitit. Assiduâ namque satietate obesus exit in litus, recentes arundinum cæsuras speculatus: atque ubi acutissimum videt stirpem, imprimens corpus, venam quandam in crure vulnerat, atque ita profluvio sanguinis morbidum*

alias

alias corpus exonerat, & plagam limo rursus obducit. Idem de animante hoc tradit Solinus cap. xxxv.

A cervis Creticis didicere homines dictamum sive dictamnum valere contra venena. Nam hæ venenatis fixæ sagittis herbam eam quærunt, qua pastis decidunt tela: ut & apud Plinium cap. proximo legas: *Dictamnum herbam extrahendis sagittis cervi monstravere, percussi eo telo, pastuque ejus herba ejecto.* Quod pro fabuloso haut temere habendum: quando & alia sunt, quæ comesta, vel adsumta in potu, tela, aliave ejiciant. Hujusmodi Cæsar Scaliger *a* esse ait, radicem calami, oxyacanthæ, narcissi: item propolim, rotundam aristolochiam: gladiolum quoque, & spatham gemmam, commendat. Cæterùm, quod Plinius hoc loco adsignet cervis, uti & lib. xxv, cap. VIII, ac Servius in IV Æn. *b* id capris, & capreis, ab aliis tribuitur. Ut Aristotele lib. IX hist. animal. cap. VI *c*, & de admirandis auditionibus: item Cicerone in II de Nat. Deor. Dioscoride lib. III, cap. XXXVII, Valerio lib. I, cap. ult. ut Maronem mittam XII Æn. *d*

a Ad Arist. lib. 9 Hist. animal. cap 8. sect 93.
b Vers. 70.
c Al. 8.
d Vers. 414.

Sed quid si cum Gesnero dicamus, pro *cervi* apud Plinium legi debere *capræ*? Nisi & cervos, & capras, placet id in Creta monstrasse. Nec enim Creta omnino cervis caret, cùm Plinius excipiat Cydoniatarum agrum: & Creticæ cervæ meminit Maro IV Æn. Deque venatione Cretica capiendus videtur versus ille adductus à Clemente Alexandrino in IV Στρωματέων:

Κρῆσσα κύων ἐλάφοιο κατ' ἴχνιον ἔδραμε γοργῶς.
Cressa canis cervi per vestigium cucurrit acriter.

Subjungit deinde Plinius in iis, quæ edocti sumus à bestiis: *Iidem percussi à phalangio, quod est aranei genus, aut aliquo simili, cancros edendo sibi medentur.* Quòd & tradit lib. xx, cap. VI. Aristoteles quoque Hist. Anim. lib. IX, cap. VI *e*: Ὅταν δ' ἐνδηχθῶσιν αἱ ἔλαφοι ὑπὸ φαλαγγίου, ἤ τινος τοιούτου, σὺν καρκίνους συλλέγοντες ἐσθίουσι. *Cervi à phalangio, aut aliquo ejusmodi, puncti, collectos cancros esitant.* Præterea id legas apud eum in Audit. Mirabilibus.

e Sect. 86 juxta sect. Cæs. Scalig.

Quorundam etiam, inque iis Osvaldi Crollii, libro de signaturis rerum, quem basilicis chymicis subjunxit, judicium est, homines rationem vomitorii & cathartici medicamenti, hausisse ab animali, quod Suecis *Jersf* *f*, Sclavis *Rosomacha*, Germanis *Vilfraß*, Latinè nunc *Gulo*, Cæsari Scaligero *g* *vultur quadrupes* nuncupatur; *vultur* quidem, quia cadavera, vulturis instar, consectetur; *quadrupes* autem, ut ab ave distinguatur. Eò autem, quæ dixi, ab hoc animante homines ajunt accepisse, quia illud tantopere se rapto expleat cadavere, ut inflatum, ac tympani modò extentum, ferre ulteriùs, quæ voravit, non possit; eoque subeat angustias rupium, vel alias, atque istic constrictum, & ore evomat, & posticâ parte emittat, quicquid oneri erat naturæ; atque hoc faciat identidem; quia ubi se exhausit, ad cadaver recurrit.

f Olaus de Sept. cent. lib. 18. pag 5.
g Exercit. 203.

Cap. LXVIII.

De remediis ex quadrupedibus. Cervina vis adversus febres; item caninorum crocodili dentium. E mustelis, ac capris, medicina contra elephantiasin: à mulo, mustela, cervo, contra venena: à monocerote, & rhinocerote, adversus eadem: quod tamen pro dubio relictum: quia vis è cornu monocerotis promanans videatur potius esse ab arte, qua cornu imbuitur. Contra eadem medicina à capris, è quibus lapis bezoar, & unde id vocabuli. Remedium capitis doloris è lepore: phrenitidi, ab ove: hydrophobia, è cane: lycanthropia, è capris; quo pacto & Prœtides sanata à Melampode. Medicina lethargo, ac veterno, ex asino, capro, apro, mustela, ove, fibro: paralysi, è testudine: epilepsia, è cameli calcaneis, propterea ab Heliogabalo commendatis: item ex urso, apro, sue, lepore, asino, equo, capro, fibro, mustela, ove, testudine, alce. Parum interim videri compertum, utrùm caprina caro epilepsiam tollat, an magis inducat. Unde canis Pontici, *& bebrinarum pellium, appellatio. Error veterum de castore sibi testes amputante. Castorei vis multiplex in capitis morbis. Varia sensus medentia, præcipuè oculorum.*

Atque hæc ostendunt, nôsse quadrupedes ea, quibus medeantur sibi, atque homines varia iis remedia debere. Nunc docebo, ut homines ratione, atque usu, didicerint mederi morbis suis quadrupedum carne, sanguine, ossibus, cornibus, lacte, lanâ, & similibus. Ubi vel sola enumerare si velim, quæ se animo nunc offerunt,

Ante a diem clauso componat vesper Olympo. a Virgil. 1 Æn.

Quamobrem intra paucissima me continebo. Interea, ne variè nostra erret oratio, distinctè de præcipuis morborum generibus dicam. Ac primò agam de morborum illis, quæ totius sunt corporis. Cujusmodi est febris. Hemitritæo medicinam esse adipem leonis, ex Sammonico dictum cap. LIII. Plinii quoque est lib. xxxvIII, cap. VIII: *Cor elephanti in cibo sumtum quartanis medetur: adeps cum rosaceo, quotidianis febribus.* Sed, ut de leone, sic elephanto, antè dictum seorsum. Nunc aliis animantibus insistendum. Cervinæ carnis hæc virtus putatur, quòd febres arceat. Plinius lib. VIII, cap. XXXII, quod est de cervis: *Febrium morbos non sentit hoc animal: quin & medetur huic timori. Quasdam nos principes feminas scimus, omnibus diebus matutinis carnem eam degustare solitas, longo ævo caruisse febribus: quod ita demum existimant ratum, si vulnere uno interierit.* De crocodilo sic idem lib. xxvIII, cap. VIII: *Canini crocodili dentes febres statas arcent thure repleti (sunt enim cavi) ita ne diebus quinque ab ægro cernatur, qui adalligaverit. Idem pollere & ventre exemtos lapillos adversus febrium horrores venientes tradunt.*

Est & totius corporis morbus elephantiasis. Eam, ut Plinius ait lib. xxx, cap. XIII, *sanguis & cinis mustelæ emollit*: imò, ut idem refert lib. xxvIII, cap. XII, *fel caprinum illitum tollit.* Erinacei etiam terrestris carnem huic morbo mederi, proditum Dioscoridi lib. II Ὑλικῶν, cap. secundo. Atque addit, auxiliari etiam καχέκταις, seu malo corporis habitu præditis.

Ad universi itidem corporis morbos referuntur, qui à venenis proveniunt. Atque hac quoque parte adversus eos magna è quadrupedibus capimus commoda. Ita veneno infectis prodest, si includantur mulo recens interfecto, atque id sæpius fiat, donec animantis evanuerit calor. Testes Ponzettus Cardinalis, & Marantha de Simplicibus.

Ut multimodis veneno resistat γαλῆ κατοικίδιος, *mustela domestica*, Dioscorides refert lib. II, cap. xxvII. Genitale cervi maris tritum, atque ex vino potum, medetur morsis à vipera: ut apud eundem legas cap. XLIII. Aprinum item jecur arefactum, ac similiter potum, contra serpentium morsus venenatos adsumendum ait cap. XLVIII.

Et quem fugit, quanta vis adversus venena tribuatur cornu monocerotis, & rhinocerotis? Ac favet Philes in Iambis cap. xxxvI: item Tzetzes hist. Chil. v, cap. VII. Apud antiquiores tamen omnes de eo, ut puto, silentium est. Et de re tota hodieque ambigunt eruditiores. Utcumque enim cornuum istorum aliqua videantur vim talem obtinere: non sine caussa tamen eò multorum vergit opinio, cornua ista variis fuisse antidotis temperata, ut non tam cornibus, quàm ei, quod accessit fraude humanâ, vis illa debeatur. Hujusce argumentum petere inter alia licet è cornu isto monocerotis, quod à Judæo quopiam fuit Senatui Veneto divenditum. Nec tamen inficias ivero, esse cornu animalis, unico cornu præditi, ac magnas id adversus venena vires habere. Sed quod id animal sit, non satis est apertum. Quinque animalia sunt unico cornu prædita. Atque hoc in caussa est, cur, qui monocerotem describunt, tum de veterum, tum juniorum, usque adeo in hoc varient. Vide accuratè de tota hac disserentem Anselmum Boetium lib. II de Lapp. & Gemmis, cap. CCXLIV.

Cer-

Certo etiam caprarum generi debemus lapidem bezoar: prout officinæ vocant, quem Arabes *hager bezahar* nuncupant: ac meliùs alii dicendum ajunt *a bel zoar*, aut potiùs *belpazar*; ex *bel*, quod dominum notat, & *pazan*, ut Arabes & Persæ vocant hirci genus, unde lapis ille educitur. Qua in parte corporis crescat, parum convenit. Quidam è ventriculo peti, nonnulli è renibus, alii è fellis vesica, alii item ex intestinis, vel alia etiam corporis parte, tradiderunt. Huic lapidi Serapio, Rhasis, Avenzoar, & Arabum alii (veteribus enim Latinis, ac Græcis, nescitur) tantam vim adversus venena attribuunt; ut dicant, radicem ipsam veneni, & omnem ejus quantitatem exsuperare, ac prorsus exstinguere: variaque ejus rei experimenta adducunt. Etiam prodesse docent adversus febres pestilentes, syncopen, epilepsiam, lumbricos, calculum, vertiginem, & affectus melancholicos. Adeatur Nicolaus Monardes Hispalensis, libello de lapide bezoar, & herba scorzonera: ac imprimis Caspar Bauhinus Basileensis, qui accuratè admodum, fuseque, egit de lapidis hujus origine, natura, atque usu.

a *Alias etiam origines vide apud Anselmum Boetium in Gemmarum & lapidum historia lib. 2. cap. 191. & iis, quæ ad eum locum Adrianus Tollius, pereruditus Reip. Leidensis medicus adnotavit.*

Nunc venio ad partium morbos. ac primùm dicam de internis, inque his ab illis capitis ordiemur. Cujusmodi est capitis dolor, qui κεφαλαία, & κεφαλαλγία nuncupatur. De mitigando eo sic Plinius lib. XXVIII, cap. XI: *Leporinus cinis cum oleo myrteo capitis dolores sedat: item aqua pota, quæ è bovis, aut asini potu relicta est: & cornus cervini cinis illitus ex aceto, vel rosaceo, aut ex irino.* Auris dolorem sedat adeps vulpinus liquefactus, aurique infusus: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XLI.

Si ratio sive imaginatio læsa sit, delirium vocatur. Cujus species, phrenitis, mania, melancholia. Ac phrenitis quidem cum febri est. Novè, at parum purè, *phrenesin* nominat Juvenalis b. Remedium ei ab œsypo; ut Plinius tradit lib. XXIX, cap. III: *Prodest & phreniticis suffitu lana succida.*

b *Sat. 14.*

Mania autem, & melancholia, sunt citra febrim. In posteriori harum est timor cum mœstitia: quo à mania differt. Ac pertinet ad eam quoque ὑδροφοβία. Remedia ejus varia à cane adferuntur. Plinius lib. XXIX, cap. V: *In canis rabidi morsu tuetur a pavore aquæ, capitis canini cinis illitus vulneri. Idem & in potione proficit. Aliqui & vermem è cadavere canino adalligavere. Est limus salivæ sub lingua rabiosi canis, qui datus in potu, fieri hydrophobon non patitur.* Vide & Dioscoridem lib. II, cap. XLIX.

Ad μελαγχολίαν referenda itidem λυκανθρωπία: quo nomine intelligenda non modò ea, cum quis in lupum se conversum putat, uti Græcum nomen sonat; sed etiam, quando in vaccam, aut aliud. Medicina isti morbo est à lacte caprarum. Plinius lib. XXV, cap. V: *Melampodis fama divinationibus cognita est. Ab hoc appellatur unum ellebori genus Melampodium. Aliqui pastorem eodem nomine invenisse tradunt, capras purgari pasto illo animadvertentem, datoque lacte earum sanasse Prœtidas furentes.* Prœtides istæ se in vaccas putabant conversas. Unde Maro Ecl. VI:

Prœtides implerunt falsis mugitibus agros.

Ubi sic Servius: *Prœti, & Sthenebœæ, sive Antiopæ secundum Homerum, filiæ, cùm se Junoni in pulchritudine prætulissent, illa irata hunc errorem earum immisit mentibus, ut se vaccas putarent. Has Melampus postea purgâsse perhibetur.*

Hæc de læsa imaginatione. Memoria autem vitiata est lethargo, & veterno laborantibus, morbis admodum vicinis, si non idem. Remedium tale apud Plinium lib. XXVIII, cap. XVII: *Excitat lethargicos asini lichen, naribus illitus ex aceto: & caprini cornus nidor, aut pilorum; jecur aprinum. Itaque & veternosis datur.* Item lib. XXX, cap. XVII: *Verisimile lethargum olfactoriis excitari: inter ea fortassis mustelæ testiculis inveteratis, aut jecinore usto. His quoque pulmonem pecudis calidum circa caput adalligari putant utile.* Adhæc lib. XXXII, cap. III: *Castorea lethargicos odoris suffitu excitant.* Quod & Dioscoridi traditum lib. II ὑλικῶν, cap. XXVI.

Ab læso motu sunt epilepsia, & paralysis. De posteriori hac sic Plinius lib. XXXII, cap. IV: *Testudinum, in cœno, & paludibus viventium, evulsæ carnes coquuntur in aqua congio, sale modicè addito: ita decoctarum ad tertias partes succus, paralysin, & articularios morbos sentientibus, bibitur.* De epilepsia verò idem lib. XXXVIII, cap. VIII. Ubi, cum dixisset, *Fel cum adipe elephanti comitiales morbos discutere, levi gustu, & ut protinus, qui sumsere, cursu id digerant*: de camelo mox subdit: *Cameli cerebrum arefactum, potumque ex aceto, comitialibus morbis ajunt mederi: item fel cum melle potum.* Fortasse igitur, etsi valde teneram esse carnem calcanei camelini veteres testentur; non tamen ex solo luxu, sed ex persuasione etiam fuit, quòd Varius Heliogabalus diceret, cum epilepsiæ mederi. Sic enim de eo Lampridius: *Comêdit sæpius ad imitationem Apicii calcanea camelorum: quod qui ederet, ab epilepsia tutus diceretur.* Idem Plinius ejusce libri cap. XVI: *Comitiali morbo testes ursinos edisse prodest, vel aprinos bibisse ex lacte equino, aut ex aqua: item aprinam urinam ex aceto mulso: efficacius, quæ inaruerit in vesica sua. Dantur & suum testiculi inveterati, tritique in suis lacte, præcedente vini abstinentiâ, & sequente continuis diebus. Dantur & leporis sale custoditi pulmones, cum thuris tertia parte in vino albo, per dies XXX. Item coagula ejusdem.* Quod etiam apud Dioscoridem legas lib. II, cap. XXI. Idem Dioscorides libri memorati cap. XLII narrat, comitialibus mederi asini caput inassatum; sed si jejunum edatur. Ex eodem animante morbo isti varia petit remedia Plinius: ut qui post proximè relata continuò subjungat: *Asini cerebrum ex aqua mulsa, infumatum prius in foliis, semunciâ per dies* a: *vel ungularum ejus cinis cochlearibus binis toto mense potus. Item teste sale asservati, & adspersi potioni, in asinorum maxime lacte, vel ex aqua. Membrana partus earum, præcipuè si marem pepererint, olfactata, accedente morbo comitialium, resistit. Sunt qui è mare, nigroque, cor edendum cum pane sub dio, primâ, aut secundâ lunâ, præcipiant. Alii carnem, aliqui sanguinem aceto dilutum, per dies XL bibendum.* Hinc petita ab aliis animalibus remedia subjungit: ac primum de equo: *Quidam urinam equi aquæ ferrariæ ex officinis miscent, eademque potione & lymphaticis medentur. Comitialibus datur & lactis equini potus, lichenque in aceto mulso bibendus.* Quod ipsum Dioscoridi traditum lib. II, cap. XLV. Lichenes verò interpretatur ipse τύλους κατ' ἐπιχαφλὼ ἐντετυλωμένους περὶ τοῖς γόνασι, καὶ περὶ ταῖς ὁπλαῖς· *callos circa genua, & ungulas, in earum partium flexu induratos.* Sequitur deinde apud Plinium: *Damur & carnes caprinæ in rogo hominis tostæ; ut volunt Magi. Sevum earum cum felle taurino pari pondere decoctum, & in folliculo fellis reconditum, ita ne terram attingat, potum vero sub limine* b *ex aqua. Morbum ipsum deprehendit caprini cornu, vel cervini usti nidor.* Postrema sic Dioscorides expresserat lib. II, cap. XLVII, ubi de caprino jecore agit: Φασὶ δὲ καὶ ἐπιληπτικοὺς ἐλέγχεσθαι φαγόντας (τὸ ἧπαρ αἰγὸς) μάλιστα τὸ τράγειον ἧπαρ. *Ajunt & comitiales deprehendi esu ejus (jecoris caprini:) maximè autem hircini.* Præterea apud Plinium legas libri ejusce cap. XIX: *Cerebrum capræ magi per annulum aureum trajectum, prinsquam lac detur infantibus, instillant, contra comitiales, cæterosque infantium morbos.* De remedio ex capris mox dicam pluribus. Idem Plinius cap. XXXI, è castore seu fibro medicinam petere jubet: quod cujusmodi sit, inferiùs itidem discutiemus. Nunc enim, ne remediorum series interrumpatur, alia potiùs id genus subnectam. Idem Plinius lib. XXX, cap. IV ait: *Quidam & mustelæ cineres dant comitialibus quotidie potu.* Cui geminum, quòd mustelæ sanguinem comitialibus mederi, Dioscorides retulit libri memorati cap. XXVII.

a *Ita non in editis modò, sed etiam MSS invenio. Sed omnino numerus dierum desideratur.*

b *Parmensis anni 1476. habet Sublime. Sed in MSS invenio, sub limine; quod conveniens superstitioni magorum, & qua hic sermo. Et placuit idem Sigismundo Gelenio.*

Idem

Idem Plin. libri ejusce cap. x: *Utilissimum comitialibus morbis æsypum cum myrrhæ momento, & vini cyathis duobus, dilutum, magnitudine nucis avellanæ, à balneo potum.* Et lib. xxxii, cap. iv: *Testudinis sanguis adversus comitiales morbos manditur cum polenta.* Ac mox: *Comitialibus instillatur testudinis sanguis, ore diducto, his, qui modicè corripiantur.* Similiterque Dioscorides lib. ii, cap. xcvii. Erinacei item carnem, uti & jecur ejus arefactum, convulsionibus cunctis prodesse Dioscorides narrat lib. ii, cap. ii: & ejusdem libri cap. lxxxv ait, leporis πυτίαν, seu coagulum, credi maximè comitialibus salutare in potu. Ungulæ item alcis non modò vim habent θεραπευτικὴν *a*, sed etiam προφυλακτικὴν *b*. Nam & morbo eo laborantibus medentur, & ne recurrat, prohibent. Plerique tamen ajunt, tum demum hanc vim habere, si vivis animantibus fuerint præcisæ. Vide, quæ fusissime de tota hac re scripsit Apollonius Menabenus *c*.

a *Curatricem morbi, postquam est.*
b *Præservatricem, sive ablatricem caussa morbum imminentis.*
c *Tractatu de Alce, Coloniæ edito, ann. 1581.*

Priusquam verò à comitiali morbo recedam, excutiam duo illa, de quibus, Pliniana adversus comitiales remedia enarrans, seorsim me dicturum receperam, quia paullùm iis insisti opus esset. Prius est de caprini cornu, vel cerebri virtute. Alterum de testibus castoris sive fibri. De priori, favet quoque Clemens Alexandrinus libro septimo *d*: Συμβάλλεσθαι τὴν τῶν τραγείων κρεῶν βρῶσιν πρὸς ἐπιληψίαν λέγουσι· *hircinarum carnium esum dicunt conferre ad morbum comitialem.* Sed cur timidè huic sententiæ subscripturus sim, facit, quòd capræ ipsæ laborent epilepsiâ; ut Hippocrates tradidit, teste Galeno Prognost. lib. i, text. iv: item libro, an sanguis contineatur arteriis. Ac Plutarchus quoque in Romanis problematis refert, sacerdotes antiquos carnibus abstinuisse caprinis; quia capræ morbo, quem diximus, obnoxiæ sint; idque ob faucium angustias, per quas dum spiritus fertur, sæpius soleat intercipi, atque intercludi: & angustiam hanc etiam argui gracilitate vocis. Hippocrates verò ait, provenire iis hunc morbum, quòd cerebrum, (ut, si caput dissecueris, liquet) pituitâ sit repletum, eoque malè olenti. Sed ista minimè pugnant; ut verisimile videatur, has caussas concurrere. Saltem morbidum est animal. Semper febricitare, proditum Archelao *e*; eumque secutis Varroni *f*, ac Plinio *g*. Quare potiùs accessero iis, qui putant, comestas caprarum carnes morbum gignere comitialem; uti & si somnus super pellibus caprinis capiatur. Utrumque legas apud Cælium Aurelianum Siccensem, qui Soranum Latio donavit, lib. i Χρονίων, sive Tardarum Passionum, cap. iv, quod est de Epilepsia. Verba ejus sunt *h*: *Vini, atque carnis imperant abstinentiam: & magis porcinæ, vel bubulæ, & caprinæ. Prohibent præterea supra pellem caprinam dormire, sive jacere ægrotantem: siquidem passionis facit motum.* Caussam tamen de pelle non videtur aliunde arcessere, quàm ab odore spurco. Sic enim postea subdit *i*: *Caprina verò pellis, odoris tetri caussâ, noxia capiti judicatur: non speciali, atque privatâ ratione.*

d *P. 516. edit. Lugd. Bat.*
e *Vel Alemani, secundum Aristot.*
f *Lib. 2. de R. R. c. 3.*
g *Lib. 8. cap. 50. & lib. 28. cap. 10.*
h *P. 286. edit. Rovilliana.*
i *P. 280.*

Nunc ad alterum venio: quod erat de castoreis, sive fibrorum testibus: quos ad omnes convulsiones, omniaque nervorum vitia, prodesse, apud Dioscoridem etiam legas lib. ii, cap. xxvi: ubi & alia eorum remedia tradit. Tantusque in medicamentis usus compulit Archigenem, ut integrum de iis volumen conderet. Maro *k* etiam eorum indicat pretium, cùm memorans, quæ tellus quæque summittat, inter alia inquit,

k *1 Georg.*

— *Virosaque Pontus*
Castorea.

Ac, quia (ut Maro hic ait) è Ponto apportarentur, inde fibris etiam *canis Pontici* nomen datum est. Imò fortassis & à Ponti incolis est appellatio *fibri*: quando lingua Celtica, & Scythica, valde fuere affines: ac hodie quoque Germanis, Belgisque, id animal vocatur *bever*: q. d. *bebrus*: unde *bebrinæ pelles*: cui favet illud apud veterem Juvenalis interpretem: *Alias*, inquit, *Bebryaci*, *id est*, *Pontici*: *unde pelles bebrinæ. Galba enim Ponticus fuit.* Ajunt verò, quia fibri se testium caussa peti sciunt, eos sibi, periculo urgente, præcidere: ut non modo est apud Juvenalem sat. xii, sed & Plinium lib. viii, cap. xxx, Appulejum lib. i Metam. Ælianum lib. vi de Animal. cap. xxxiv, Isidorum lib. xii Orig. cap. ii: ubi & Ciceronis de hoc verba adducit ex orat. pro Scauro: *Redimunt se eâ parte corporis, propter quam maximè expetuntur.* Sed opinio hæc planè est falsa; ut optimè docet Dioscorides loco antè indicato, his verbis: Μάταιον δ' ἱστορεῖται, ὅτι διωκόμενον τὸ ζῶον ἀποσπᾷ τοὺς διδύμους, καὶ ῥίπτει· ἀδύνατον γάρ ἐστιν ἅψασθαι αὐτῶν, προσεσφιγμένων ὄντων, ὥσπερ ὑός. *Frustra sunt, cùm referunt, animal hoc, quando id persequuntur, testes sibi avellere, atque abjicere, quandoquidem, uti in sue, sunt substricti.* Similiter Sextius: de quo ita Plinius lib. xxxii, cap. iii: *Castorea, testes fibrorum, quos castores vocant, amputari ab ipsis, negat Sextius, diligentissimus medicinæ. Quin imo parvos esse, substrictosque: nec adimi sine vita animalis posse.* Proinde vel sola magnitudo fidem fecerit, vulgare castoreum non esse castorum testes. Iis igitur assentiendum, qui ajunt, illud potiùs esse tumores inguinis, inter quos penis fibri absconditur. Quippe ex his elicitur liquor pinguis, & oleosus, vi eâ præditus, quam castoreo veteres tribuêre. Nempe quia penem non cernunt, propterea vulgò tumores istos putant esse testes. Atqui si id foret, ab iis ad penem esset meatus aliquis; qui neutiquam compáret. Suntque hæc eò verisimiliora: quia, & vulgo, gemino decepti errore, credant, lepores esse androgynos; dum tumores inguinis, è quibus ipsis etiam liquor promanat, testes esse arbitrantur. Imò credibile est, similiter ex tumoribus inguinis in moscho bestia profluere pus illud odoratum, quod *moschum* dicimus. Eum moschi liquorem cum castoreo multi confundunt; inter alios Ludovici Vartomanni interpres: ac secutus eum quoque Cardanus in x de Subtilitate, qui est de perfectis animalibus. Quare hoc nomine castigari meruit à Cæsare Scaligero Exercitat. ccxi, sect. vi.

Meritò autem antea ex Dioscoride dicebamus, castoreos non modò comitialibus, sed aliis etiam morbis, esse salutares. Sunt in istis varii capitis morbi, de quibus nunc solis loquimur: iique partim memorati, ut paralysis, lethargus, phrenitis: partim adhuc indicti, nonnulli propriè alicui medentes sensui. Plinium audiamus lib. xxxii, cap. iii: *Sternutamenta olfactu movent. Somnum conciliant, cum rosaceo, & peucedano, perunctо capite, & per se poti in aqua: ob id phreneticis utiles. Item lethargicos odoris suffitu excitant: vulvarumque exanimationes vel subditi. Medentur & vertigini, opisthotonis, tremulis, spasticis, nervorum vitiis, paralyticis, perunctis omnibus.* Et post aliqua: *Medentur & dentibus, infusi cum oleo triti in aurem, à cujus parte doleant; aurium doloribus melius, si cum meconio. Claritatem visus faciunt cum melle Attico inuncti.* Et sanè Galenus *a* etiam castorei usum prædicat in collyrio ad oculos, & oleo ad aures; quia calore suo discutit humores frigidos, ac spiritus flatulentos. Atque hinc etiam ratio in promtu, cur dolori dentium, ut Plinius ait, medeatur.

a *Lib. 13. meth. med. cap. ult.*

Verùm, (ne ultra castoreo insistam) ex aliis etiam animantibus similia sensibus Deus medicamenta concessit. Ita lusciosis, quos Græci νυκτάλωπας vocant, prodest jecoris caprini ἰχὼρ seu sanies, dum assatur, destillans, ac postea inuncta; ut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. xlvii. Oculorum fluxui, & ulceribus, medetur cornu cervinum in fornace ustum, donec albescat, ac cadmiæ modo elutum; ut idem ait libri ejusce cap. lxiii: additque etiam, non modò expurgare dentes, sed & eorum dolores sedare. Etiam fel capræ adversus caligines, ac suffusiones oculorum adsumi; præter Dioscoridem *b*, & Plinium *c*, memorat Serenus Sammonicus *d*:

b *Lib. 2. cap. 96.*
c *Lib. 28. cap. 11.*
d *Cap. 13.*

Hyblæi mellis succi cum felle caprino
Subveniunt oculis dirâ caligine pressis.

Aliud quoque remedium è Plinii ponam lib. xxix, cap. vi: *Murium capitum, caudarumque cineri, ex mel-*

melle, inunctis claritatem visus restitui dicunt: multoque magis gliris, aut muris sylvestris cinere. Ac eadem fere Sextus Placitus seu Platonicus cap. XXI. Aliaque multa è quadrupedibus remedia, adversus capitis morbos, Plinius suppeditabit lib. XXVIII, cap. XI, & XII.

Cap. LXIX.

Divina bonitas iis ex remediis adstruitur, quæ percipimus ex quadrupedibus, adversus tonsillarum ulcus, uvam, suspirium, exulcerationem pulmonis, palpitationem cordis, ulcera stomachi, & dolorem ejus, vel jecinoris, morbum item regium, & splenis, vel renum vitia. Utrum sanguis hircinus calculum frangat. Præterea remedia indidem contra ulcera vesicæ, & intestinorum, doloremque colicum. Cur natura vermes generet in intestinis. Varia eorum genera, & in medicina fiat longis illis, qui fere intestinum tenue occupant. Quæ ex quadrupedibus conducant adversus dysenteriam, & cæteros alvi fluores morbidos. Item salutaria vitiis genitalium, & arthritidi. Adhæc vulneribus, aliisque externis partium humani corporis membris; etiam illis unguium, ac pilorum.

HInc venio ad illa è quadrupedibus remedia, quæ salutaria sunt faucium, ac thoracis, morbis.

Adversus tonsillarum ulcera gargarizatur lac recens, præsertim bubulum; ut ait Pedacius Dioscorides lib. II, cap. LXXVII. Deque lacte ovillo idem Plinius tradit lib. XXX, cap. IV. Ejusdem verba sunt eodem capite: *Uva, & faucium dolor, mitigatur fimo agnorum, prinsquam herbam gustaverint, in umbra arefacto.* Et aliquantu pòst: *Tradunt & murem cum verbenaca excoctum, si bibatur is liquor, remedio esse anginæ: & corrigiam caninam, ter collo circumdatam.*

Suspiriosis, quos Græci ἀσθματικοὺς vocant, prodest vulpis pulmo, si arefactus bibatur; ut Dioscoridi observatum libri ejusdem cap. XLI. Item jecur ejus meatus spirandi laxat; ut apud Plinium est lib. XXVIII, cap. XIII: ubi & sanguinem equorum sylvestrium, & lac hircinum, ac ursinum fel, conferre iis tradit, & utendi etiam modum præscribit.

Pulmonis, uti & gutturis ulceribus, salutare est lac omne decoctum; præsertim si silices igniti tertiam ejus partem absumserint; ut idem refert postea cap. LXXV. Plinii quoque est lib. XXVIII, cap. XII: *Purulentas exulcerationes pectoris, pulmonisque, & à pulmone grave olentium halitus, butyrum efficacissime juvat cum pari modo mellis Attici decoctum, donec rufescat, & matutinis sumtum ad mensuram ligulæ.*

a Lib. 4. cap. 4.

Præterea, ut Celsus *a* ait, jecur vulpis vim habet succurrendi pulmonibus malè affectis. Uti & ejus pulmo. Nempe eò exulceratis prodest, quia ulcera exsiccat. Sin inveteratum sit malum: pulmoque nonnisi tussi possit expurgari; eá autem ille dilaceretur, ac inflammetur magis: imprimis profuerit lac asinæ; quia nullum non trium ejus partium, quas superiùs *b* retulimus; est salutaris. Serum enim deterget. Τυρὸς, sive caseosa substantia, consolidat. Butyrosa, ut vocant, nutriendo maciem imminuit. Utcunque igitur malum non prorsus tollat: vim tamen ejus infringit, atque ita & vitam producit, & facit, ut minori aliquis molestiâ fato concedat. Magis verò lac proderit cum saccharo rosato, & tribus postea horis vitello ovi adsumto.

b Cap. 64.

In cordis morbis est palpitatio. Adversus eam castorea, de quibus tam multa diximus antea, utiliter adsumi; apud Galenum legere est libro de tremore, palpitatione, convulsione, & rigore, cap. V.

Nunc de ventris morbis ponam: ut illis stomachi, jecoris, κύστεως χοληδόχου, sive folliculi fellis, lienis, renum, vesicæ, & intestinorum.

De stomacho ita Plinius lib. XXVIII, cap. XIII: *Stomachum exulceratum lactis asinini potus reficit: item bubuli. Rosiones ejus, caro bubula admisto aceto, & vino cocta.* Dolori illius medetur lana succida: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXXII.

De jecore sic Plinius verbis antea allatis continuò subdit: *Jecinoris dolores, lupi jecur aridum ex mulso: asininum jecur aridum cum petroselini partibus duabus, ac nucibus, ac melle tritum, & in cibo sumtum: sanguis hircinus cibo aptatus.*

Ab obstructione etiam jecoris, vel κύστεως, est aurigo: ut Scribonius vocat. Aliter *regius morbus*, vel *arcuatus*, Græcis ἴκτερος nominatur. Ac fit, quoties jecur, præ nimio calore, humores non tam elixat, quàm assat. Plus igitur est fellis, quàm συμμετρία *a* exigit: ac quod nimium est, ad cutim se, ut commune receptaculum, diffundit. Huic morbo medetur cornu cervi ustum, lotumque, si binûm cochlearium mensurâ bibatur: ut docuit Dioscorides lib. II, cap. LXIII.

a Commensuratio, sive proportio.

Spleneticos quid juvet, sic Plinius exponit, postquam retulerat, quantam magi vim lieni tribuant vituli: *Prodest & pulmo vulpium cinere siccatus, atque in aqua potus. Item hædorum lien impositus.*

Renum vitiis medetur caro echini terrestris assiccata, & cum melle, aut aceto mulso, appota: ut legas apud Dioscoridem lib. II, cap. II. Atque idem ait, ejus jecur præstare vase fictili arefactum. Hircinum etiam sanguinem nephriticis, calculoque laborantibus, magnopere prodesse, sententia est Aetii, Tralliani, Æginetæ, Avicennæ, & Alberti: qui & modum, ut præparetur, docet. Julius etiam Scaliger eum in renibus, & vesica, calculum frangere, tam certum esse ait, quàm meridie lucere. Vide eum Exercitat. CCCXLIV, sect. VIII. Aliorum quoque multorum hæc est sententia: sed adversante Jacobo Sylvio, methodo de componendis medicamentis *b*: eumque secuto Michaële Montano, operis Gallicè scripti *des Essais* lib. II, cap. ult. Etiam amicissimus Joannes Bevervicius, Dordrechtanus medicus, ingenio, doctrinâ, experientiâ excellens, refert libro de renum & vesicæ calculo, cap. XII, cuidam se, hoc morbo graviter laboranti, continuis diebus decem, drachmam hircini sanguinis ex vino albo præbuisse: nec tamen in lotio ejus aliquid deprehendisse sabulosi: ac propterea se, aliis si facienda esset medicina, etiam aliis postmodo esse usum remediis.

b Cap. de ammalibus.

Ulceribus renum, vesicæ, intestinorum, prodest lac sic coctum, ut silices igniti tertiam ejus partem absumserint: quemadmodum tradit Dioscorides lib. II, cap. LXXV. Etiam vesicæ doloribus medetur cornu cervi ustum lotumque, & cum tragacantha adsumtum: ut idem ait cap. LXIII.

Colico dolori, ac torminibus diutinis, medetur talus suis combustus, è nigro albescens, ac deinde tritus, potusque: ut Dioscorides refert lib. II Ὑλικῶν, cap. LXII.

Sunt & acerbi ventris dolores à vermibus, quos natura in intestinis è putri gignit materia; neque id insipienter; quia, ut Avicennas ait, præstet materiam illam animari, quàm magis indies putrescere. Hoc enim graviora daret mala animantibus. Magnum interea hic discrimen. Minùs periculosæ ἀσκαρίδες, quæ anum obsident. Magis noxii lati illi in medio ventre; qui quandoque ad XXX pedes excrescunt; chylumque exsugendo, hominem cruciant, imprimis jejunum. Nam, cibo adsumto, placantur. Mirè etiam noxii longi illi, ac rotundi, in tenuibus intestinis: quos negligi prohibet Ægineta, quia & ab iis homines convulsi, vel exesi, moriantur. Hi, ut egerantur, alliciendi sunt clystere lactis, butyri, cum saccharo, & melle. Infantibus etiam in pulte inspergitur pulvis cornûs cervini: item cervi medullâ linitur venter, & spina. Est enim cervis ἀντιπάθεια *c* quædam adversus vermes; haut secus ac contra serpentes; de qua superiùs satis dictum.

c Contraria affectio.

Est dysenteriæ genus à bile profectum, priùs quidem abradente mucum, quo natura oblinit intestina, ut facilior sit dejectio; postea verò eadem exulcerante, unde

fluor cruentus. Huic medetur *sanguis hædinus ad cyathos ternos cum aceto acri*; ut Plinius ait lib. XXVIII, cap. XIII. Item cervini cornus cinis elotus, & binis epotus singulis; ut Dioscoridi traditum lib. II, cap. LXIII. Ad hæc lac ovillum, caprinum, bubulum, si candentium silicum ope coquatur; ut idem docet lib. II, cap. LXXVII. Atque addit, etiam conferre inani egerendi voluntati, quæ dysenteriam solet præcedere, atque ὑπὸ τῶν πολλῶν τηνεσμὸς vocatur; non τεινεσμός; & si cum vulgo utrumque in doctissimo suo Nomenclatore H. Junius agnoscat.

Idem Dioscorides inibi commendat adversus intestinorum rosiones, & ulcera, lac cum hordeacia ptisana, vel alicæ cremore. Sed si dysenteria laborans febricitet; lac non convenit, quia febricitantibus obest; ut Dioscorides *a* tradit. In aliis ardorem bilis temperat, & obtundit.

a Lib. 2. cap. 78.

Est & alvi profluvium sine cruore: ut κοιλιακοῖς, & laborantibus λειεντερίᾳ. In hac alimenta prorsus cruda egeruntur: sic ut sæpe etiam agnoscantur egesta. In cœliacis non omnino sunt cruda, propter moram aliquam in ventriculo. Cœliacis prodest cornus cervini cinis eo modo adsumtus, ac de dysentericis diximus. Auctor Dioscorides lib. II, cap. LXIII. Idem tradit lib. II, cap. II, erinacei carnem ξηραίνειν τὰς περὶ τὰ σπλάγχνα ῥευματισμούς, *exsiccare viscerum fluxiones*. Atque addit, idem præstare jecur erinacei in vase fictili, solibus perusto, arefactum. Item, ut Plinius inquit lib. XXVIII, cap. XIII, *Rheumatismos reficit cornus cervini cinis*. Dioscorides quoque ait, caseo vetustiori alvum sisti; laxari eandem butyro. Vide eum ejusce libri LXXIX, & LXXXI. Caussa verò satis est aperta ex iis, quæ superiùs *b* de tribus lactis partibus dicebamus.

b Cap. 64.

Quid verò impedit, quo minùs nunc aliquid etiam afferamus de partibus, quæ generationi inserviunt? Ubique enim divina elucet providentia. Quibus is morbus, vel imbecillitas, ut id, quo viri sunt, arrigatur quidem, at continuò in Venere flaccescant: iis præscribitur pulvis testium vulpis, vel penis cervini, aut taurini: idque cum vino, vel betonicæ conditaneis. Sed & scincus, crocodili terrestris genus, cùm nasturtio conditus, si renum ejus drachmæ pondere biberis in vino, Venerem accendere traditur; inhibere autem, si lentis decocto cum melle, aut semine lactucæ, cum aqua bibatur. Sic Dioscorides lib. II, cap. LXXI. Etiam pantheræ cerebrum cum erucæ succo, si maris verendis applicetur, Venerem excitare, apud Albertum M. legas in XXII de Animalibus.

Feminis fluxu vulvæ laborantibus prodest cornu cervinum ustum lotumque, si parti laboranti applicetur: ut Dioscorides ait lib. II, cap. LXXIII. Lac cum hordeacia ptisana decoctum, aut halicæ cremore infusum, mitigat vulvæ ulcera. Sic idem lib. II, cap. LXXVIII.

Etiam contra ulcera, duritiem vulvæ, efficax est butyrum; ut est lib. II, cap. LXXXI: præsertim cum œsypo, & meliloto: ut est cap. LXXXIV. Ubi & legas, eandem habere vim emolliendi τὸν δακτύλιον, sive *sedes*. Plinii item est lib. XXXII, cap. III: *Fibrorum testes menses, ac secundas, cient duabus drachmis ex aqua cum pulegio poti*. Pantheræ etiam testiculum dextrum magnam habere vim in mensibus provocandis, apud Cardanum est in Subtilitatis opere lib. XVIII *c*. Pantheræ medullâ sedari dolores uteri, apud Albertum M. reperias in vigesimo secundo de Animalibus.

c P. 643. edit. Lugd. an. 1580.

Post partes Veneri dicatas fere agi solet de arthritide, Veneris, ut plurimùm, progenie. Ἀρθριτικὸς autem nomine hoc loco utor non laxè, pro quovis articulorum dolore; quomodo eam ἐν αὐχμοῖς *d* fieri, Hippocrates scribit aphoris. XVI, sect. III; sed pro ingenti dolore ex vitiosi humoris in articulum defluxu: quo humore in pedes incidente, ποδάγρα: in manus, χειράγρα: in membra varia, pressè ἀρθρῖτις *e* nuncupatur. Interdum autem humor ille, consumtis partibus tenuioribus, in tophum induratur: unde est, quòd aliquando incurventur articuli: ut Aëtio traditum lib. XII, cap. X. Hircinus adeps, quia validissimè discutit, salutaris est podagricis: ut tradit Dioscorides lib. II, cap. XCIV. De adipe suillo, sive axungia, idem monet Plinius lib. XXVIII, cap. IX. Ubi & ista legas: *Asininum lac bibendo, qui liberati sint podagrâ, chiragrâve, inter exempla sunt. Serum etiam asinini lactis efficacissimè, heminis per intervalla singulis diebus quinis, articularibus morbis bibitur*. Etiam iis lac asininum præcipit Galenus lib. IV Acut. Comm. XVII. Sed id quia in Batavia haberi nequit, eò Zacutus Lusitanus, celebris ac pereruditus Reip. hujus Amstelodamensis medicus, uti pro eo solet lacte equino, cum multa sacchari copia: quemadmodum ipse scribit lib. II Praxios Medicæ, Observat. CLXXV.

d Per siccitates.

e Aëtius lib. 12. cap. 6.

Concludam hanc partem iis, quæ ad externos partium morbos pertinent. Ii, ut Galenus docet in tertio Methodi, in osse est κάταγμα sive *fractura*; in carne autem ἕλκος, sive *ulcus*, & τραῦμα, sive *vulnus*; illud ab interna, hoc ab caussa externa; ut etiam indicat Celsus lib. V, cap. XXVI. Tum vulneribus, tum ossium fracturis, prosunt ἔρια οἰσυπηρά, sive lanæ succidæ; ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXXII. Ac rationem etiam subjungit: Δεκτικὰ γάρ ἐστι τῶν ἐμβρεγμάτων, καὶ μαλακτικὰ διὰ τὸν οἴσυπον. *Liquores enim facile recipiunt, quibus immerseris; emolliendi etiam vim habent propter pinguedinem inhærentem*. Sic οἴσυπον malo interpretari, quia Dioscorides ipse cap. LXXXIV ait, Οἴσυπος δὲ λέγεται τὸ ἐκ τῶν οἰσυπηρῶν ἐρίων λίπος· *Oesypum dicitur collecta è lanis succidis pinguedo*. Fimum quoque bubulum vulnerum inflammationes lenire, idem refert libri ejusdem cap. XCVIII. Galenus, sive alius, libro ad Pisonem de Theriaca, exponit, ut vulneri, quod intulerit crocodilus, illitus ejus adeps summopere profuerit.

Vulnerum genus sunt jumentorum morsus. His auxiliatur jecur apri exsiccatum, & ex vino potum; teste Dioscoride lib. II, cap. XLVIII.

Pernionibus mederi asinorum ungulas, prodit Dioscorides lib. II, cap. XLIV. Hoc ipsum præstare ursinum adipem, ait libri ejusce cap. XCIV. Atque ut idem faciat adeps suillus, isque inveteratus, quem axungiam dicunt, Plinius docebit lib. XXVIII, cap. IX.

Apud Simeonem Sethi *a* legas de cervis: Ὁ μυελὸς, καὶ τὸ λίπος, τὰ σκληρὰ τῶν καρκινωμάτων μαλάσσει ἐπιτιθέμενος· *Medulla, & pinguedo cervorum, si superposueris, duritiem emollit carcinomatum*.

a De Cibariorum facultatibus ad Michaëlem Ducam Imp. in voce Ἔλαφος.

Ulcera ad cicatricem perducit, & nequid carnis excrescat, prohibet lana munda, carptaque, & in crudo fictili usta. Pleniùs hoc exponet Dioscorides lib. II, cap. LXXXIII.

Cutis pruritui, & papularum eruptioni, prodest lac cum melle crudo, sale addito, & paullo aquæ dilutum: ut idem docet lib. II, cap. LXXV.

Plinii sunt ista lib. XXVIII, cap. IX, ubi de adipe suillo, sive axungia: *E sue quæ non pepererit, aptissimè utuntur ad cutem mulieres. Contra scabiem verò quivis, admisto jumentorum sevo, pro parte tertia, & pice, pariterque subfervefactis. Cicatrices concolores facit cerussâ admistâ, vel cum argenti spuma. At cum sulphure unguium scabritias emendat*. Idem Plinius lib. XI, cap. XLI, sic de lacte asinæ scribit: *Conferre aliquid & candori in mulierum cute existimatur. Poppea certè, Domitii Neronis conjux, quingentas secum per omnia trahens fetas, balnearum etiam solio totum corpus illo lacte macerabat, extendi quoque cutem credens*. Eadem legas lib. XXVIII, cap. XII. Ac Juvenalis quoque eodem respiciens Sat. VI, sic scribit:

——— *Atque illo lacte fovetur,*
Propter quod secum comites educit asellas.

Ubi sic vetus interpres: *Asinino lacte faciem linit, ut cutem tendat, & candorem eliciat*. Ac paullò antè idem Juvenalis medicamentum hoc *Poppeana* vocat, tanquam ab ea inventum; ut idem ait scholiastes. Quod si de elephanto, de quo tam fusè antea dictum, non propterea nunc planè silendum: fortasse præteriri non mereatur, ramento

mento dentis elephantini curari reduvias unguium: ut ait Dioscorides lib. II, cap. LXI.

Ad illa unguium jam delapsi sumus. Ad viliora vix possumus, quàm si de pilis loquamur. Et tamen hac etiam parte consuluit nobis bonitas Dei. Plinius quidem proximè memoratis subjungit: *Medetur & capillo fluenti: & infumata, pilis oculorum.* Ac capite antecedente idem dixerat, hippopotami cinerem explere alopecias. Sic à vulpibus vocarunt, quando ob maligni humoris copiam capilli priùs extenuantur, ac deinde decidunt: sive quia animal id huic defluvio sit obnoxium; sive à similitudine quadam, quia quæ loca vulpes lotio adsperserit, iis arescant herbæ priores, nec succrescant novæ. Huic morbo, quem & *aream* cum Celso *a* dicere possumus, prodest quoque corium erinacei combustum, ac cum pice liquidâ illitum. Ita Dioscorides lib. II, cap. II. Idem præstat exustum leporis caput cum adipe ursino, aut aceto, perunctum; ut legas ejusdem libri cap. XXI. Atque addit, si sanguis ejus calidus illinatur, tolli ἐφηλίδας, *maculas à sole contractas*, & ἀλφοὺς, καὶ φακοὺς, *vitiligines, ac lentigines.* Etiam caprinarum ungularum cinere ex aceto perunctæ alopeciæ sanantur: eodem teste ejusce libri cap. XLVI. Seorsim etiam adipe hoc ursino præstari tradit cap. XCIV. Alia quoque adversus alopecias, capillorumque defluvia, & porriginem, ex cornu cervino, felle caprino, aut vitulino, genitali vel urina asini, fimo item caprino, apud Plinium vide lib. XXVIII, cap. XI. Ac de fructu, quem in medicina è quadrupedibus capimus, hæc suffecerint. Plura qui volet, præcipuè eundem Plinium libro adeat memorato: qui cap. VIII, ac XI seqq. fusissimè hoc argumentum persequitur.

a Lib. 6. cap. 4.

CAP. LXX.

Pecudes juvare hominem lanâ: & unde ea sit velleris *nomen sortita. Tonsura pecudis vetus Hebræis. Unde bonitas lanæ Anglicanæ. Laus lanæ Milesiæ in Asia; Atticæ, & Megarensis in Græcia: in Italia autem Tarentinæ, Parmensis, Altinatis. Vetus Varronis lectio defensa. Consuetudo pelle tegendi pecudes. Horatio lux. Pecus* tectum, & colonicum, *opponi.* Lana solox. *Mollities vestium è pilis camelorum Caspiorum. Joannem Baptistam non fuisse indutum corio camelino. Coactilia ferro, & igni resistere. Castoreorum laus gemina, mollities, & quod non perpluant. Carmentæ sacello pelliceum aliquid inferre nefas creditum. Coriariis extra urbem domicilium: deque iis somniare, mali aliquid portendere existimatum. Cur Deus Adamo, & Evæ, è pellibus potissimùm vestes fecisse videatur. Antiquis temporibus etiam heroinas pelliceis fuisse amictas. Cur rustici Græcis vocati διφθερίαι. Unde Bacchus* Bassareus; *Baccha,* Bassarides *vocentur. Unde* rhenones *sic dicantur. Quis sutrinam invenerit. Perones ex corio crudo: senatorum calcei ex aluta; in quibus & lunula, nobilitatis insigne; ac porrectos fuisse usque ad crus medium.* Caput calceatum, *de eo, quod pelle hædinâ, vel aliâ, obtectum. In bello primum pectoris, ac capitis tegumenta è corio: unde nomina* loricæ, ægidis, galeæ, *aliorumque. Cur olim alterutrâ usi ocreâ è ferro. Ægyptiorum commentum vulnerari non posse, qui indutus sit pelle hiænæ. Pantherinum corium pro tegmine in bello. Clypei, scutaque obducta, olim pelle, nunc simplici, nunc etiam duplici, triplici, atque adeo septemplici.* Mollestræ *quæ. Cur Frisiis à Druso imperatum, ut stipendii loco terga bubula darent Romanis. In pellibus dormitum. Etyma aliquot vocum: inque his, unde* dormiendi *vox, &* Pergamenæ chartæ *appellatio: uti &* scuticæ, *ac* taureæ. Nummi scortei *qui: & unde* scortis *nomen.*

PRæterea maximus est usus quadrupedum ad rem vestiariam. Prosunt autem hac etiam parte, & vivæ, & mortuæ. Vivæ quidem commodant pecudes propter lanam. Hinc Plinius lib. VIII, cap. XLVII: *Magna pecori gratia in usu vellerum. ut boves victum hominum excolunt; ita corporum tutela pecori debetur.* Et Ovid. XV Metam. sic de pecore canit:

> —— *Inque tuendos*
> *Natum homines, pleno quæ fertis in æquore nectar;*
> *Mollia quæ nobis vestras velamina lanas*
> *Præbetis, vitâque magis, quàm morte juvatis.*

Hæ lanæ, antequam tonderentur, velli solent; unde *velleri* nomen; ut est apud Varronem lib. IV de L. L. & in II de R. R. Plinii quoque est lib. VIII, cap. XLVIII, *Oves non ubique tondentur: durat quibusdam in locis vellendi mos.* Sed tondendi consuetudo Hebræis vetus fuit. Qui & ob summos lanæ usus, tonsuræ tempore, convivium celebrabant: ut Absalomum *a*, & Nabalem *b*, fecisse, legimus. Hodie præcipua est bonitas lanæ Anglicanæ: cujus qui rationem arcessunt à pabulis minùs lætis, tueri se possunt Marone: qui læta opiliones pabula fugere jubet Georg. III *c*. Sanè à solo parùm fertili lanam reddi subtiliorem, Cardani *d* etiam judicium est. Addunt de Anglicana alteram item rationem, quòd ea regione oves vix bibant; sed, ad sitim exstinguendam, cælesti fere rore sint contentæ. Sed lanæ hujus bonitas ignota fuit veteribus Romanis. A quibus prædicari in Asia quidem videas vellera Milesia, Laodicena, & quædam alia: de quibus Plinius lib. VIII, cap. XLVIII. In Græcia autem extolli à veteribus solet Attica: unde apud Athenæum in quincto quæstio illa, εἰ τῶν Ἀττικῶν ἐρίων ἐστὶν μαλακώτερα, *sintne lanæ aliquæ Atticâ molliores.* Laudat & Plutarchus lib. περὶ τοῦ ἀκούειν. Ac Laberii est, Paupertate *e*:

> *Nihil refert mollem de lanitia Attica,*
> *An ex hircorum pecore vestitum geras.*

a I Lib. 2. Regum sive Samuelis, c. 13. vers. 23.
b Lib. 1. Sam. cap. 25. v. 7.
c Vers. 386.
d Lib. 10. Subtilitatum, qui est de animalibus perfectis.
e Apud Nonium in Lanitia.

Sic ad hiatum metri explendum repono: ubi vulgo, *An pecore ex hircorum.* Itidem commendabatur vicina Megarensis: de qua mox dicam. In Italia autem (quo nomine & Italiam Gallicam, sive Galliam Togatam, comprehendo) præcipuè in pretio erat illa è magna Græcia: uti Apula, maximeque Tarentina: proxima tum Parmensis, tum Altinas, illa ex Galliæ Cispadanæ colonia, hæc ex Altino, Venetæ regionis municipio. Jungit eas Mart. lib. XIV, dist. CLV:

> *Velleribus primis Apulia, Parma secundis,*
> *Nobilis: Altinum tertia laudat ovis.*

Columella lib. VII, cap. II: *Generis eximii Calabras, Apulasque, nostri existimabant; earumque optimas Tarentinas. Nunc Gallicæ pretiosiores habentur, earumque præcipuè Altinates. Item quæ circa Parmam, & Mutinam, macris stabulantes campis.* Ex his locis lucem capit Varro lib. II de R. R. cap. II: *Pleraque similiter faciendum in ovibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem (ut sunt Tarentinæ, & Atticæ) pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus vel infici rectè possit, vel lavari, ac parari.* Ubi pro *Atticæ*, (ut primus fidem secutus MSSorum, reposuit Petrus Victorius) in prioribus editionibus cunctis erat, *Altinates*: quod aliis ex MSSis expressum censeo. Quanquam verò Attica lana in pretio erat; ut liquet ex iis, quæ antea diximus: non absurdè tamen credamus, de sola Italorum lana, non item Græcorum, loqui voluisse Varronem. Alioqui verisimile est, non Tarentinas modò oves; sed Atticas item, velleribus integi solere. Nam de Megarensibus, Atticæ tam vicinis, disertim id nos docet Laërtius in Diogene; ubi de eo sic scribit: Ἐν Μεγάροις ἰδὼν τὰ μὲν πρόβατα τοῖς δέρμασιν ἐσκεπασμένα, τοὺς δὲ παῖδας αὐτῶν γυμνοὺς, ἔφη, Λυσιτελέστερόν ἐστι Μεγαρέως εἶναι κριὸν, ἢ υἱόν. *Apud Megarenses cum vidisset oves pellibus tectas, pueros verò nudos; ait, Satius est Megarensis esse arietem, quàm filium.* Quæ hîc Laërtio πρόβατα τοῖς δέρμασιν ἐσκεπασμένα, ac Varroni *oves pellibus intectæ*; eas *pellitas* Horatius dicit libri II, od. V:

> *Dulce pellitis ovibus Galesi*
> *Flumen.*

Gale-

Galesus autem, ut eum ad locum vetus annotavit interpres, *fluvius est juxta Tarentum; ubi, præ pasturæ copia, vel dulcedine, molliores ovibus lanæ sunt.* De tectis igitur Tarentinorum ovibus sermo est: quod non animadvertit vir eruditus; qui miratur *pellitarum* epitheton, quia oves omnes, imò & animantium aliæ, sint pellitæ. Hujusmodi pecori opponitur *colonicum*: proximæ tamen post tectum dignitatis; quia non gramine, sed rubis, pascitur. Plinius lib. VIII, cap. XLVII: *Ovium summa genera duo; tectum, & colonicum: illud mollius, hoc in pascuo delicatius: quippe cùm tectum rubis pascatur.* Vilius montanum pecus: de quo sic Lucilius *a*:

Pascali pecore ac montano, hirto, atque soloce.

Ubi *solox* pecus vocatur, quomodo & *lanam solocem* pro hirtâ durâque Titinius *b* dixit.

a *Apud Festum in* Solox.

b *In Barathro, Sic enim legendum apud Festum; non* Barrato, *ut erat in cod. Farnesiano. Imo nec* Barbaro; *ut fabula hæc in plerisque Nonii codd. appellatur.*

Nec ingens modò est discrimen in pecudum villis; sed etiam jumentorum. Sanè apud Caspios pili camelorum adeò sunt molles, ut lanis certent Milesiis: unde τῶν Κασπίων πλουσιώτατοι, καὶ δυνατώτατοι, καὶ ἱερεῖς, ἐκ τούτων ἐσθῆτας ἀμφιέννυνται· *Caspiorum ditissimi, & potentissimi, ac sacerdotes, vestimenta inde conficiunt*: ut est apud Ælianum Hist. de An. lib. XVII, cap. XXXIV. Hujusmodi veste usum fuisse Joannem, planè absurdum est putare. Nec propterea assentiendum pictoribus, qui Joannem pelli involvunt cameli. Quos ex parte secutus præstantissimus Sebastianus Foxius Morzillus Hispalensis, Ethicorum lib. III. cap. XXVII, ait: *Joannem Baptistam cameli corio amictum fuisse, sacræ literæ docent.* Nam clarè ea sententia refellitur hisce verbis B. Matthæi III, 4: εἶχε τὸ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου· *habuit vestem de pilis cameli.* Nempe, ut dixi, non è mollibus camelorum Caspiorum villis: verùm vulgaribus; unde & cilicia veterum Christianorum fiebant. Omnino id austeræ Joannis vitæ convenientius fuit.

Nec ex lanis textilia solùm fiunt; sed coactilia etiam; quæ & Cæsari *subcoacta* dicuntur. Vulgo *vilten* dicimus: imò & jam à compluribus seculis vocata *feltra*, vel *filtra*: quomodo nominant Helmoldus presbyter, Hinningus Lector, Herthonus Armenius, pluresque alii: ut cùm clarissimo Meursio ostensum, in perutili illo Glossario Græcobarbaro *c*: tùm etiam nobilissimo viro Henrico Spelmanno, Equiti Anglo, in eruditissimo suo Archæologo *d*. Est verò satis verisimile *vilten*, & *filtra*, esse ex Græco πιλητά, vel πιλωτά. Nam sic dicuntur τὰ ἐκ τριχῶν συμπηθέμενα *e*. Itaque quod Græcis συμπιλεῖν, id Latinis *conciliare*, à ciliis, id est, pilis. Varro lib. V de L.L. *Apud fullonem vestimentum cum cogitur, conciliari dicitur.* Magnus verò est coactilium usus. Nam & pilei inde, & vestimenta alia, pluviæ arcendæ idonea. In bello etiam juvare, indicat illud Cæsaris lib. III bello Gallico: *Omnes fere milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.* Pleniùs id explicat Plin. lib. VIII, cap. XLVIII: *Lanæ & per se coactæ vestem faciunt: & si addatur acetum, etiam ferro resistunt: imò verò etiam ignibus.* Ac subdit inde, ut quoque inserviant tomentis, Gallicano, ut videtur, invento.

c *Voce* φίλτρον.

d *Voce* Feltrum.

e *E pilis composita.*

Uti verò in panno, ita etiam magnum est discrimen coactilium. Sic vulgares petasos è crassis villis; delicatiorum, è mollibus conficiunt; ut illis fibrorum sive castorum: indeque & chirothecæ, ac tibialia fiunt: nec mollitie solùm commendantur, sed etiam quòd aquis resistant. Neque id nescivit Petrus Angelius Bargæus: cùm in quarto Syriados cecinit:

At procul expellunt pluviamque, imbremque cadentem,
Arte laboratæ villoso è castore pelles.

Hæc de lana, ac pilis.

Mortuæ autem quadrupedes ad rem vestiariam non villis modò prosunt, sed etiam pellibus. Ac gentilibus quidem, quia mortua omnia viderentur immunda: eò scortea, hoc est, è scortis sive pellibus facta, nefas erat inferre sacello Carmentæ. Ovidius I Fast.

Scortea non illi fas est inferre sacello,
Ne violent puros exanimata focos.

Quin neque coriariis domicilium in urbe, sed extra eam: deque arte coriariâ somniare, conjectoribus præsagium malum videbatur. Artemidorus lib. I, cap. LIII: Τὸ δὲ βυρσοδεψεῖν πᾶσι πονηρόν. νεκρῶν γὰρ ἅπτεται σωμάτων ὁ βυρσοδέψης, καὶ τῆς πόλεως ἀπῴκισται. *Coriariam exercere, malum omnibus. Quippe coriarius mortua tractat corpora, ideoque ab urbe secluditur.* Verùm non paullò honestius de coriariis sensit B. Petrus: quem apud Simonem, coriarium Joppensem, divertisse, legimus Actorum cap. IX, & X. Imò primus ipse pelliceas Deus tunicas primis fecit parentibus: ut legere est Genes. III, 21. Suppetebant quidem Deo & aliæ vestiendi rationes: sed videtur hanc prætulisse, partim quia meliùs injurias aëris arceat: partim ut homini, conspectu pellis mortuo animali detractæ, mortalis sua conditio semper animo obversaretur. Legimus quoque pelliceâ veste usum Eliam, II sive IV Reg. I, 8.

Etiam pelle erinacei propter aculeos in pannis poliendis utebantur. De quo sic Plinius lib. VIII, cap. XXXVII: *Ipsum animal non verentur plerique dicere vitæ hominum supervacaneum esse, si non sint illi aculei, frustra vellerum mollitie in pecore mortalibus data. Hac cute expoliuntur vestes.*

In gentibus etiam antiquitus solere heroës leonis pelle indui, indicavimus libri hujus cap. LIII. Ac heroinas item gavisas pelle tigridis, cognoscimus ex illo Maronis in undecimo magni operis, de Camilla:

—— *Pro magnæ tegmine pallæ*
Tigridis exuviæ per dorsum à vertice pendent.

Quin multis pòst seculis, mediâ in Græcia, senes rusticos διφθέρᾳ, sive pelle, indui solere; liquet ex Aristophanis Νεφέλαις *a*, & Polluce *b*: unde hi Comicis dicti διφθερίαι: de quo Petrus Victorius lib. XXVI, cap. XXIII.

Mænades, sive Bacchæ, ut in Græcia nebride, sive pelle cervinâ; quemadmodum alibi dictum *c*: sic in Thracum orgiis induebantur pellibus vulpinis; unde Bacchus *Bassareus*, Bacchæ *Bassarides*; nempe, ut uterque vetus Persii interpres, (Probus unus putatur; alter Cornutus, qui potiùs est Acro) à Thracum vocabulo, quibus *Bassaris* vulpes. Nimirum Scythicè locuti: quorum lingua, ut itidem dictum antè *d*, dialecto solùm à Germanica differebat. Hodieque vulpes Germanis *vossen*; quod Scythis fuit *bassen*. Nam B, & V, commutari solere, notissimum est.

a *Act. I: sc. I.*

b *Lib. 4. cap. 19. sect. 3. de personis tragicis.*

c *Lib. 2. cap. 16.*

d *Libri hujus cap. 68.*

Ex agninis pellibus erant Germanorum rhenones: de quibus Cæsar lib. IV de bello Gallico. Sallustii *e* quoque est, *Germani intectum rhenonibus corpus tegant.* Nomen hoc accepere Galli, & inde Germani, à Massiliensibus: hi à Græcis, quibus ῥῆνες, *agni*: unde & Hippocrates ῥηνικὰς vocat ἀρνακίδας. Plura de hoc diximus in Originum libris.

e *In Histor. libb. apud Servium in 3 Georg.*

Adhæc, ut hodie, ita olim quoque è corio calcei fuere. Ac verisimile est, Adamum ipsum, terrâ, ex divina comminatione *f*, spinas, ac tribulos, proferente, iis pedes suos munivisse. Facile etiam fuit de isto cogitare, postquam pelliceas à Deo vestes accepisset. Primus igitur is sutor fuerit: etsi apud Plinium lib. V, cap. LVIII legas, à Boëthio nescio quo primùm sutrinam esse inventam. Non dubium verò, quin calcei primitus fuerint è corio crudo. Imò apud Romanos quoque tales fuere illi rusticorum, quin & plebejorum diu; quibus per nives, & lutum ibant. *Perones* eos dixere; quia similes essent peræ, sive sacco. Sed nobiliorum calcei fiebant ex aluta, sive corio molliori. Unde Cato lib. VII Originum: *Qui magistratum curulem cepissent, calceos mulleos alutatos, cæteri perones.* Hi nobiliorum calcei gerebant lunulam, nobilitatis insigne: ut est apud Isidorum lib. XX Orig. & Philostratum in Herodis Attici vita. Hinc Juvenalis sat. VII *g*:

Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Et Martialis lib. I, epigr. L:

Lunata nusquam pellis, & nusquam toga.

f *Gen. 3. 18.*

g *Vers. 192.*

Quia

Quia verò producebantur usque ad medium crus; hinc Horat. lib. I, sat. VI:

Nam ut quisque insanus nigris medium impediit crus
Pellibus.

Imò & caput pelle hædinâ, vel aliâ, contegebant; ut hodieque consuetudo est calvis. Atque hinc festivè Martialis lib. XI ad Phœbum, iis caput esse calceatum ait.

Nec solùm in vita civili, vel rusticâ, membris tegendis, adversus aëris injurias, pelles prosunt; sed is quoque magnus est pellium auto pictarum usus, quòd tapetium modo parietes vestiant. Verum omnia ejusmodi adferre, longum foret. Quare potiùs dicam de multiplici ejus utilitate in bello. Nam loricæ primitus è loro, ut nomen indicat si Varronem, & veterum alios, audimus. Veriùs tamen est, fieri ex θώρηκα, θ in λ abeunte: ut ex Æolico Ὀδύσσης est *Ulysses*, ex δώπα *dautia*, posteaque *lautia*, teste Festo: ex *Thetis*, *Thelis*, ut ait Varro in III, de R. R. cap. IX: ex *Medica*, *Melica*; ut ibidem legas. Sed de etymo quicquid sit, satis constat, olim fuisse è loro, seu pelle. Maro lib. XI de Ornyto:

Cui pellis latos humeros exenta juvenco
Pugnatori operit.

Et Silius lib. VIII:

Pectora pellis obit cæsi è venatibus ursi.

a *Pectoris corium.* Ideo Aristophanes εἰρήνῃ vocat θώρακος σκῦτος *a*. Nec dubium, quin & ægis primò fuerit è pelle αἰγὸς, sive *capræ*, indeque αἰγὶς sit vocata. Postea θώραξ placuit ex annulis ferreis, qui inde dictus ἁλυσιδωτὸς *b*:
b *Catenatus.*
Maro *c* vocat *loricam hamis consertam*. Tandem prælatus ille ex solida lamina: qui Græcis ideo στατὸς *d*. Galeæ
c *Æn. 3. 467.*
d *Stabilis.*
itidem primò ex corio mustelæ domesticæ, quæ Græcis γαλῆ; unde γαλέην dixere: ut κυνέην, quia è canis pelle: λυκέην, quia è lupina: ἰκτιδέην, quia è pelle mustelæ sylvestris, quæ domesticâ est major: ut Plinius *e* ait. Postea,
e *Lib. 29. cap. 4.*
ut etiam diximus lib. I, cap. XXVII, & κυνέης, & *galeæ*, extensa est significatio: atque id ostendebamus illo Homeri Il. κ *f*:
f *Vers. 335.*

κρατὶ δ' ἐπ' ἰκτιδέην κυνέην. ——
Et super caput mustelinam galeam. ——

g *P. 809. & seq. editionis Romanæ.* Quem ad locum vide Eustathium *g*.

E corio insuper primò ocreæ fuerunt; postea è ferro; si non utraque, saltem alterutra: ac dextra quidem, si comminus esset pugnandum; quia in statu tum prior est pes dexter: sinistra autem, si dimicaretur missilibus: quod cum fit, inante est pes lævus. Vegetium vide lib. I, cap. XV.

Etiam in bello usi pelle hiænæ. Sed parum fidei meretur, quòd ab Oro in Hieroglyphicis traditum est, si quis ea succinctus pelle in medios irruat hostes, lædi non posse: eoque Ægyptios pingere pellem hiænæ, quoties exprimere volunt symbolum alicujus intrepidè periculis omnibus, etiam mortis, obviam euntis. Diximus superiùs, canum morsus evitari, si induamur pelle hiænæ. Hoc admisimus, propter tam multa, in quibus similis sit ἀντιπάθεια *h*. Sed non æquè in animum possumus inducere, tantam ejus pellis vim esse, ubi adversus hostes est confligendum. O si hoc esset, quanto majori fiducia viri principes, & omnes facilè agentes, sese hosti objicerent! Nec enim opes desunt, quibus à pelle hiænæ sibi prospiciant.
h *Affectio naturâ dissidens.*

Pantheræ etiam pelle se bellantes texere. Maro de Euandro lib. VIII:

Tum lateri, atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.

Et Polonis fortasse mos idem: unde Cromerus in primo Hist. Pol. *Cultui vero pelles subministrat panthera, sive is sit lupus cervarius* (*Ris appellatur à nostratibus*) *maculosus ventre, & pedibus.*

Nec corpora modò pellibus, & olim, & hodie, tegere in bello mos fuit; sed etiam arma. Nam, ut de vaginis ensium taceam, clypei quoque & scuta, corio vestiri solent: Unde de Saguntinis ait Silius, de Judæis Hegesippus, eos in summa fame pelles scutis, clypeisque, detraxisse, ut cibo essent, quando præsidio non possent. Nec simplex ea clypeis semper; sed etiam duplex, triplex. Qualis clypeo Mezentii; de quo sic Maro X Æn.

Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus.

At Ajaci etiam clypeus ἑπταβόειος, sive *septemplex*. Unde Ovid. initio lib. XIII Metamorph.

Surgit ad hos clypei dominus septemplicis Ajax.

Et in III de Arte:

Cui tegmen septem terga fuere boum.

Etiam fundæ, & amenta jaculorum, è corio. Item erant tentoria è pellibus. Præterea galeas extersere pellibus ovillis. Dixere eas pelles *mollestras*, teste Festo; voce, ut videtur, à mollitie deflexâ, vel à Græco μῆλον, hoc est, *ovis*: ut corrupta sit è μηλωτὴ, quæ Turnebi est suspicio Adversar. lib. III. cap. XI, & lib. XIX, cap. XXIV.

Propter multiplicem adeò corii usum in bello, Drusus, Tacito teste, Frisiis imperavit, ut tributi loco tergora boum præberent. Verba ejus sunt in IV Annalium: *Tributum iis Drusus jusserat modicum, pro angustia rerum: ut in usus militares coria boum penderent.* Ac fine hoc etiam Bosphori accolæ quotannis imperatoribus Græcis pendebant τὴν συντέλειαν τῶν βοῶν, *boum tributum*: ut est apud Georgium Cedrenum in temporibus Justiniani Magni *a*. Sed quod addit, inde nomen esse *bosphoro*: id, a *P. 3?2.*
si verum est, simile quid, sub vicinis regulis, antiquissimis obtigerit temporibus. Nota enim ejus vocabuli vetustas. Quam poetæ nominis caussam attulerint, in re pervulgata piget referre.

Insuper è pellibus scuticæ: quibus nomen iccirco à σκύτος, *pellis*, *cutis*: quod ipsum è σκυτὸς, præcisâ principe literâ. Itidem ex ταυρέα, *taureis* nomen. Plautus ideo Aulul. IV, I *censionem bubulam* dixit. Et Mostell. Act. IV, sc. I, *castigare bubulis exuviis*: similiaque alibi.

In pellibus præterea veteres dormiebant. Unde Maro in VII:

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit.

Imò *dormire* à δέρμα, *pellis*. Prius enim *dermire* dixerunt, postea *dormire*: ut pro *bonus*, *benus*. Qua de re item dictum libri hujus cap. XXXV.

Jam quanti illud cunctis literarum, & antiquitatis amantibus, faciendum, quòd scribi soleat in διφθέραις, sive *pellibus*! De his ita Isidorus lib. VI Originum, cap. XI: *Pergameni reges cùm charta indigerent, membranas primò excogitaverunt: unde & Pergamenarum nomen huc usque, tradente posteritate sibi, servatum est.* Sed hanc opinionem alibi *b* refellimus. Verius illud, cùm multis b *In Originum libris.*
ante Attalicos reges seculis, alii inscribendo membranis, alii papyro Ægyptiâ, uterentur: ortâ inter reges Pergamenos, & Ægyptios, circa bibliothecas æmulatione, papyrum Ægyptiam fuisse à Ptolomæo Epiphane, vel alio, suppressam: eoque seu Attalum, seu Eumenem, membranas majori præparasse industriâ, idque copiâ tantâ, & arte, ut inde alias etiam in terras mitterent, eâque occasione inde *Pergamenarum* nomen acciperent. Atque ita etiam capiendus B. Hieronymus epistolâ ad Chromatium: cujus hæc sunt verba: *Chartam defuisse non puto, Ægypto ministrante commercia. Et si alicui Ptolomæus maria clausisset, tamen rex Attalus membranas à Pergamo miserat, ut penuria chartæ pellibus pensaretur. Unde &* Pergamenarum *nomen, ad hunc usque diem, tradente sibi invicem posteritate, servatum est.*

Quid quòd aliquando non marsupia solùm, ut hodieque fit, è corio fuere: sed fortasse etiam ejus usus in cudendis obtinuit nummis. Donatus in illud Maronis I Æn.

Taurino quantum potuit circumdare tergo.

Aliqui dicunt, pecuniam tunc ex corio bubulo fuisse, & inde pecuniam dictam, quòd ex pecore originem duceret:

tantumque fuisse in precio loci, quantum bovis unius corium conficere potuisset. Et hanc veterem consuetudinem respexit etiam B. Hieronymus, cùm ad Rufinum scribit: *Ut cùm montes auri pollicitus fueris, ne scorteum quidem nummum de thesauris tuis proferas.* Ubi *nummi scortei* iidem ac *coriacei*. Nam ut Festus ait: *Omnia ex pellibus facta, scortea appellantur. Scortes, id est, pelles testium arietinorum, ab iisdem scorteis pellibus Verrius dictas esse ait.* Imò hinc *scortum*, pro meretrice: ut Belgæ impuras illas *vellen* vocant, ex Latino *pellis*. Et inde etiam κατὰ μετάθεσιν a *scrotum*, pellis testes continens.

a Transpositis literis.

Cap. LXXI.

Alii quadrupedum usus. Ac primò integrorum viventiumque: ut felis in venandis muribus, canis in domus custodia; unde Laribus sacrati: imò & indagandis in bello hostibus, cùm speleis se abdidere, ut à Romanis factum in Sardinia: præterea ad vecturam, cùm asinorum, mulorumque: tum equorum, quorum placidiores duntaxat vecturæ idonei; acriores autem aptiores pugnæ in bello. Canterii *unde sic dicantur. Etiam camelis usi ad utrumque: unde olim quæsitum, utrùm sub feris, an jumentis, contineantur, & quid de eo statuamus. Quamdiu cameli perferant sitim. De jaculatoribus, & sagittariis, pugnantibus e camelis. Item de dromadibus, equisve, protrahentibus currus falcatos. Parum verisimile esse, quod ait Plinius, camelos, si castrentur, firmiores reddi. Quædam interim animalia, in his mulum, castratione non fieri imbecilliorem. De certarum in animantibus partium usu: quemadmodum nervorum in fidibus, arcu, funibus, vinculis pedum, ac cervicis: in quibus &* nervi *vocabulum remansit, cùm ea fierent e ligno, aut ferro. Cornuum utilitas in convocandis bubus, ac civibus: item militibus, iisque incendendis: ad quod pro bubulo postea usi cornu æneo. Ex iisdem arcus. Usi quoque in conviviis: eoque Bacchus fingebatur cornutus:* taurus *etiam vocatus, ac tauriformis effictus. Unde hodieque mos sit bibendi è cornu argenteo. Septentrionales diutissime consuetudinem retinuere bibendi ex vero quadrupedis cornu. De ara cornea Apollinis Delii. De taurini fellis, & hircini sanguinis usu in re metallica. Fimi utilitas, ejusque discrimen in agricultura. De excrementis quadrupedum pergratum spirantibus odorem.*

HActenus dictum de utilitate, quam ex quadrupedibus percipimus in alimento, medicinâ, & vestitu. Ubi, quia antiquissimi pellibus vestirentur, neque hodie is usus exolevit; de his quoque dicendum nobis fuit. Imò ne ea, quæ ad pellium commoda attinerent, variè discerperemus: alia quoque earum emolumenta adtexere non abs re putavi.

Nunc ad alios quadrupedum usûs conferam sermonem. Sunt hi duûm generum. Partim enim usum eum præbent integra; partim sui parte, vel etiam excremento. Integra quidem tum domi, tum foris. Domi, ut canis, & feles.

Nec enim ignotus, primæ etiam ætati, felium usus est in venatione murium domesticorum; unde proverbium Belgis, *absente fele saltare mures*: vel quantum canes prosint in custodia domûs: unde olim Laribus sive Penatibus sacrabantur. Foris etiam canum est usus, tum in dominis tuendis; unde & in bello se eorum satellitio muniebant; ut antea vidimus, cùm de robore, ac fide eorum, loqueremur: tum in iis hostium, ferarum more, indagandis, qui latebris se abdidissent. Atque hujus rei exemplum habemus in bello Romanorum cum Sardis. Canibus enim, ex Italia apportatis, M. Pomponius Matho consul Sardos in speluncis latentes investigavit, & extraxit, anno Urbis IↃ XXI. Etiam Peruanam Indiam similiter ab Hispanis subactam, narrant, qui historiam novi orbis tradiderunt: item Bartholomæus Episcopus de las Casas lib. de destructione Indorum.

Ad vecturam insuper quadrupedes juvant; imprimis equus, asinus, & mula. Asinus quidem prodest, ut Plinius ait *a*, *operâ sine dubio geruli mirificâ, arando quoque, sed mularum maximè generatione.* Equorum autem non ad rem militarem minus, quàm vecturam, usus est. Verùm ad militiam eliguntur acres: ad vecturam, placidi: *propter quod discrimen* (ut Varro *b* ait) *maximè institutum, ut castrentur equi: & ideo quòd semine carent, ii canterii appellati: ut in suibus majales, gallis gallinaceis capi.* Sed de etymo fallitur, cùm *cantherius* sit ex κανθήλιος. Κάνθων, & κανθήλιος, *jumentum*: at præcipuè ingens asinus: cujus instar ubi mitescit equus, (uti fit, postquam exsectus) ipse etiam *cantherii* nomen visus promereri.

a Lib. 8. cap. 43.

b Lib. 2. de R. R. cap. 7.

Ad utramque etiam utiles sunt operæ camelorum. Ad vecturam adhibebantur Caspii, qui iis oxyrinchos exsiccatos vehebant Ecbatanâ: ut ait Ælianus lib. XVII de Anim. cap. XXXII. Ad eandem utuntur mercatores Arabes, per Africæ deserta iter facientes; ut de gentium aliis taceam. Hinc disputatum olim, utrùm cameli, uti & elephanti (nam & his usi ad vecturam) inter feras, an jumenta, debeant reponi. De eo sic Cajus J. C. *c* *Elephantes autem, & cameli, quasi mixti sunt. Nam & jumentorum operam præstant, & natura eorum fera est: & ideo primo capite continere eas oportet.* Nempe nonnisi cicurati ad vecturam inserviunt: debet autem unumquodque magis ex natura æstimari. De hoc commodo ad vecturam vide è junioribus Joannem Leonem in descriptione Africæ lib. IX, cap. de camelo. Ex quo etiam cognoscas, eò hoc animal Arabibus tanto esse in usu, quia onustum quinquaginta dierum iter absque pabulo conficiat. Absque etiam incommodo, non dico diebus quinque, ut apud Plinium est; sed quod Leo ait, quindecim diebus, sitim perfert. Satius interea est, quinto, aut nono quoque die, potum porrigere. Ante quinctum noceat id magis, quàm juvet. Hæc docent, nihil camelis esse ad vecturam idoneum magis.

c L. 2. ff. ad Leg. Aquil.

In re verò militari, quod alterum est emolumentum, non modò annonâ, & impedimentis portandis, juvant; sed etiam gestandis militibus: qui ex iis jacula, vel sagittas, mittant: vel trahendis quadrigis, præcipuè falcatis; de quarum in bello usu historiam Judithæ vide cap. II. In variis etiam expeditionibus eas adhibuit Semiramis; ut de ea ex antiquioribus prodiderunt Suidas in Σεμίραμις, & Jo. Tzetzes Chil. XIII, cap. CCCCLII. Ac reperies de hoc pugnæ genere etiam apud Æneam Gazæum in Tacticis, & Vegetium lib. III, cap. XXIII. Est quoque illustris Livii locus lib. XXXVI: ubi Antiochi aciem describit: *Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ, & cameli, quos appellant dromadas. His insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita: ut ex tanta altitudine contingere hostem possent.* De iisdem ita Plinius lib. XVIII, cap. XVIII: *Castrandi genus etiam feminas, quæ bello præparantur: fortiores ita fiunt, coitu negato.* Dubium interim, an, quod Plinius ait, castratione fiant fortiores. Aristoteles lib. IX, cap. L, contentus est dicere: Ἐκτέμνονται δὲ καὶ αἱ κάμηλοι αἱ θήλειαι, ὅταν εἰς πόλεμον χρῆσθαι αὐταῖς βούλωνται, ἵνα μὴ ἐν γαστρὶ λάβωσι· *Etiam feminæ cameli castrantur, cùm iis uti volunt in bello, ne concipiant.* Et puto sufficere, si dicamus, camelos, utcunque castrentur, minimè reddi infirmiores, contrà quàm in hominibus fieri videmus. Sic castratione nihil de fortitudine decedit mulo: ut ait Pomponius J. C. qui addit, Celsum etiam judicare, non omnia animalia eâ reddi imbecilliora. Vide L. XXXVIII. Dig. De Ædilit. edict.

Ab usu totius animantis, venio ad eum, quem aliquâ præstant parte sui, vel ipso etiam excremento. Ordiar à nervis. Unde in fidibus (citharæ id genus) chordæ dicebantur *nervi*, vel Varroni *d* etiam *nerviæ*; uti & Agellio *e*. Item, id quo arcus tenditur. Ovid. I de Ponto el. II:

—— *Intentus nervo levis arcus equino.*

d Apud Nonium in Nervia.

e Lib. 9. cap. 7.

Sta-

Statius VII Thebaid.

—— Nervoque obversus equino
Intendit telum.

Veretro camelino optimè arcum intendi populis Orientis, Aristoteles docet lib. v de Animal. cap. II, & Plinius XI, cap. XLIX.

Præterea funes è nervo torquentur: qualium Vitruvius meminit lib. I, cap. I, & lib. X, cap. XV: ubi docet, iis brachia catapultarum contineri. Plautus similiter Curcul. act. V, sc. III. Antiquitus & inde fiebant vincula cervicum, ac pedum: de quo Festus in *Nervus*. Glossæ interpretantur ξυλοπέδην. Nempe quia postea ex ligno fecere; unde similiter nomen iis ξύλον. Tandem & e ferro fuerunt; sic quoque veteri *nervi* vocabulo retento. Etiam è bubulis nervis flagella fere erant; quibus cæsos sæpe martyres legimus. Vide scriptores, quos citat Antonius Gallonius de cruciatibus SS. Martyrum cap. IV.

Quantus & ossium usus ad multa, quæ inde fiunt! Dente item lævigatur charta: quod & conchâ fit. De utroque Plinius lib. XII, cap. XXI.

Sed imprimis ad varios usus se cornua extendunt. Antiquitus bubuli cornus (βυκάνην Græci, Latini *bucinam* dixere) usus erat ad convocandos boves. Atque is quidem permansit. Columella lib. VI, cap. XXIII: *Id semper crepusculo fieri debet, ut ad sonum bucinæ pecus, si quod in silva substiterit, septa repetere consuescat.* Hinc adhibita ad convocandos cives. Unde Propertius de temporibus Romuli a:

a Lib. 4. el. 1.

Bucina cogebat priscos ad verba Quirites.

Et ne à poëta id confictum putes, similiter Dionysius Halic. lib. secundo: Τὰς δημοτικὰς ὑπηρέται τινὲς κέρασι βοείοις ἐμβυκανῶντες, ἐπὶ τὰς ἐκκλησίας συνῆγον. *Plebejos ministri quidam cornibus bovillis insonantes* (q. d. bucinantes) *ad cœtus* (sive concionem) *cogebant.* Præterea iis usi in bello. Hinc Vegetius lib. II, cap. XXII: *Classicum appellatur, quod bucinatores per cornu dicunt.* Et ibidem: *Quoties pugnatur, & tubicines, & cornicines, pariter canunt.* Dixeris, cornua hæc fuisse ex ære. Non diffiteor. Nam Ovid. est I. Metam.

Non tuba directi, non æris cornua flexi.

Item Juvenalis sat. II b:

b Vers. 118.

Cornicini, sive hic recto cantaverat ære.

Sed priùs ex boum fuere cornibus. Unde Varro lib. IV de L. L. *Cornua, quod ea, quæ nunc sunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu.*

Præterea cornûs usus erat ad arcus. Maro Ecl. X:

—— Libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula. ——

Idem, vel alius in Ciri:

Gnosia Naupacto contentus spicula cornu.

Ac similiter Papinius non uno loco, & alii. Insuper bubulis usi cornibus in conviviis. Itaque κεραννύειν dixere ἀπὸ τῶν κεράτων: unde κατὰ συγκοπὴν, ut κέρασμα, & κέρασις, sic κρατήρ, quasi κερατήρ: nempe ab antiquo more miscendi vina in cornibus: de quo Athenæus in Dipnosophisticis lib. XI. Ubi iccirco addit, τὸν Διόνυσον κερατοφυᾶ πλάττεσθαι· ἔτι δὲ ταῦρον καλεῖσθαι ὑπὸ πολλῶν ποιητῶν. Ἐν δὲ Κυζίκῳ καὶ ταυρόμορφος ἵδρυται. Ea, in sua interpretatione, vertere neglexit Dalecampius. Latinè autem sonant: *Bacchum fingi cornutum; a multis etiam poetis taurum vocari: Cyzicenis quoque tauriformem habere statuam.* Postquam verò è cornibus desiere bubulis bibere, formam tamen reservarunt; ut Pindarus in Centauris c ait, ἐξ ἀργυρέων κεράτων πίνοντες, *ex argenteis bibentes cornibus.* Qualia hodieque in conviviis nonnullis usurpant. Et hæc, puto, intellexit B. Ambrosius libro de Elia, & jejunio, cap. XVII: *Per cornu etiam fluentia in fauces hominum vina decurrunt.* Barbaræ verò gentes, præcipuè ad septentrionem, diutissimè retinuere hunc morem. Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Urorum cornibus barbari septentrionales potant: urnasque binas capitis unius cornua implent.* Id quantum sit, docet Fannius; qui amphoram ait capere duas urnas, urnam quatuor congios, congium sex sextarios. Quam rem, qui de liquidorum mensuris scripsere pleniùs explicabunt.

c Apud Athenæum lib. 11.

Quid quòd inter septem orbis miracula memoretur Delii Apollinis κερατινὸς βωμὸς, sive ara ex cornibus? de qua illud Ovidii epistolâ Cydippes ad Acontium:

Miror & innumeris structam de cornibus aram.

Ac Martialis, aliusve, spectaculorum libello:

Dissimuletque Deum cornibus ara frequens.

De eadem videre est Callimachum hymno Apollinis, Plutarchum in Theseo, & Comparatione terrestrium atque aquatilium, item Diogenem in Pythagoræ vita.

Aliarum etiam partium tum organicarum, tum similarium, magna est utilitas in artibus variis: organicarum, ut fellis: similarium, ut sanguinis. Plinius lib. XXVIII, cap. IX: *Taurino felli præcipua potentia, etiam in ære, pellibusque colore aureo ducendis.* Et paulo pòst: *Hircorum sanguinis tanta vis est, ut ferramentorum subtilitas non aliter acriùs induretur, scabritia tollatur vehementius, quàm limâ.* Etiam Christiani in Ægypto, butyro in lucernis pro oleo utebantur. Clemens Alexandrinus lib. I Pædagogi cap. VI a: Οἱ πολλοὶ δὲ τῷ καὶ λιπαρῷ τοῦ γάλακτος, ὃ δὴ βούτυρον καλοῦσι, κατακεχρῶνται εἰς λύχνον, τὸ πολυέλεον τοῦ λόγου δι' αἰνίγματος ἀριδήλως σαφηνίσαντες, ὡς μόνον τοῦδε ἐνδίκως καὶ τρέφοντος, καὶ αὔξοντος, καὶ φωτίζοντος τοὺς νηπίους. *Multi adipe lactis, quod butyrum vocant, utuntur ad lucernam, multiplicem Verbi misericordiam per hoc ænigma aperte significantes: ut quod solum jure nutriat, & augeat, & infantes illuminet.* Nec multum abit mos Abassinorum, arvina pro eo in templi lampadibus usurpantium. Nicolaus Godignus lib. I, de Abassinorum rebus, cap. XXII b: *Cum matutinum dicitur, præter consuetas, quæ ante aram lampades sunt, in quibus arvinâ pingui, loco olei, fovetur ignis, lumen aliud neque in templo, neque in odeo est.* Credibile verò est, imitatos in eo Ægyptios, ac idem ab utrisque symbolicè fuisse denotatum.

a Non longè à fine pag. 80. edit. Lut. an. 1616.

b P. 136. edit. Lugd. an. 1615.

Sed quando erit finis, si omnia quadrupedum bona referre pergam? Quorum ipsa alvi excrementa tantum adferunt commodi; non in medicina modò, cujus rei exempla adduximus antea; sed etiam in agricultura. *Ipsa res antiqua*, ut Plinius ait lib. XVII, cap. IX. *Jam apud Homerum* c *regius senex agrum ita suis manibus lætificans reperitur. Augeas rex in Græcia excogitâsse traditur; divulgâsse vero Hercules in Italia: quæ regi suo Stercutio, Fauni filio, ob hoc inventum, immortalitatem tribuit.* Ubi cùm Plinius Stercutium, sive Stercutum (prout dicitur in aliis codd.) Fauni regis filium facit; vulgarem sequitur opinionem quâ ante Euandrum in Italia regnâsse dicuntur quatuor isti; Janus, Saturnus, Picus, Faunus. Eam verò opinionem satis discussimus lib. I, cap. XII. Ostendebamus tum, Faunum non hominis esse nomen, sed Naturæ; eundemque esse Pana, cujus cultum Euander ex Arcadia intulit Latio. Idemque Euander Latinos docuit agriculturam, rationemque agros stercorandi: ut *Stercutus* non alius sit existimandus quam Arcas ille Euander; à quo Aborigenes similiter literas sunt edocti; ut fusè exposuimus lib. primo de arte Grammatica, cap. undecimo.

c Odyss. ω.

Subjungit deinde Plinius de fimi discrimine. Inter alia sic scribit: *Humanas dapes ad hoc imprimis advocant. Alii præferunt hominum potus, in coriariorum officinis pilo madefacto. Proxime spurcitias suum laudant. Columella solus damnat. Varro præceptis adjicit, equino, quod sit levissimum, segetes alendas: prata verò graviore, & quod ex hordeo fiat, multasque gignat herbas. Quidam etiam bubulo jumentorum præferunt, ovillumque caprino: omnibus verò asininum, quoniam lentissime mandant.* Columellæ verba, quæ in animo habuit Plinius, hujusmodi sunt lib. II, cap. IV: *Optimum existimatur stercus, quod asinus, facit: quoniam id animal lentissime mandit, ideoque facilius concoquit, & bene confectum, atque idoneum protinus arvo fimum reddit. Post hæc, quæ diximus, ovillum, & ab hoc caprinum est, mox cæterorum jumentorum*

torum armentorumque. Deterrimum ex omnibus suillum habetur. Eundemque ordinem servat Palladius *a*, more suo. Columellam enim sequi, sæpe etiam ad verbum exscribere solet. At Plinius, ut vidimus, de sucerda sive fimo suillo, non tam Columellam sibi sequendum putavit, quàm Theophrastum. Nam & is post humana retrimenta proximam statuit bonitatem κοπρώσεως τ͂ ὑείας *b*. Vide eum lib. II Hist. plant. cap. VIII. Unde autem illa bonitas sit sucerdæ, indicat Plinius lib. XXVIII, cap. IX: ubi cum laudasset adipem suillum, subjungit: *Neque est occulta virium caussa, quoniam id animal herbarum radicibus vescitur. Itaque etiam fimo innumeri usus.* Et verisimilem hanc etiam sententiam reddunt tam multa, quæ de laudibus carnis suillæ superiùs *c* dicebamus.

a Lib. I. cap. 34.
b Stercorationis suillæ.
c Cap. 65.

Cùm verò magnam mereatur admirationem, quòd, benignitate divinâ, etiam ex spurcis illis quadrupedum excrementis, imò ipsius suis, utilitas ad nos redeat; quæque ciborum essent retrimenta, ea, beneficio agriculturæ, prosint nobis ad novum alimentum; sine quo durare vita nequit: tum verò non exiguum quoque est divinæ sapientiæ, ac bonitatis erga nos, argumentum, quòd etsi vix aliud excrementis fœdius & fœtidius esse soleat: quibusdam tamen gratissimum indiderit odorem, quò cerebrum, ac spiritus animales, recrearent.

Ita moschum redolent excrementa quadrupedis è mustelarum genere, quod *martem* vocant, quia Martium ac pugnax sit animal. Abundant hoc animante regiones frigidæ, qualis Sarmatia. Quod verò excrementa gratum evaporent odorem, id à duplici provenit caussâ: prior est cibus, quia vescantur cibo sicco ac simplici: quam rationem comprobat Alexander Aphrodis. lib. I probl. altera autem est, quia plenè perfecteque hoc cibi concoquant. De priori addit Ruellius, vesci Martes herbis ac fruticibus odoratis. Sed id se observare potuisse negat doctissimus ac diligentissimus Gesnerus.

Inter excrementa etiam est sudor. At odoramentum optimum est ex sudore animantis, quod zibeth, Scaligero catus zibethicus, Indis Algallias vocatur, vulgo his terris *felem civetticam* nuncupamus. Ex Guinea hoc felinum odoramentum deportari longè optimum, etiam apud Hugonem Linschotanum in Itinerario legas. Paulus Venetus confundit id animal cum animale moschi: cùm hoc felis habeat similitudinem, prius illud capreolus sit. Gravi etiam errore Bellonius zibethi felem esse hyænam veterum putavit. Porrò liquor hic zibethicus, qui illo moschi gratior est, dimanat circa extimam abdominis partem intra femora: inde ab iis, qui animal id alunt, bis ter de die abstergetur; ut in Africa sua prodidit Joannes Leo. Primò albus est, hinc subluteus, denique nigrescit: primùm etiam gravis admodum est odoris; sed postea virus exuit, & gratissimum odorem spirat. Eoque cum ladano comparat Cæsar Scaliger Exercit. CCXI. Quod siquid ad medicinam pertinens, de qua antea nobis abunde videmur egisse, hic etiam, ubi de aliis usibus propriè sermo est, per occasionem tamen aliquem invenit locum: ad commendationem hujus zibethi non mediocriter facit vis ejus in sedando dolore colico, si granum ejus imponatur umbilico. Etiam hystericas dicitur juvare, si cavo umbilici indatur. Quomodo etiam in maribus valeat ad Venerem excitandam, ex Matthiolo, ac Fallopio, peti malo.

Cap. LXXII.

De quadrupedibus noxiis. Gyarenses, & Abderitæ, à muribus fugati. Oppidum Hispaniæ à cuniculis suffossum Balearibus adversus eos militari Romanorum auxilio fuisse opus: quia & messes auferrent, & subverterent domos. Vulpes vineis damnosæ. E duplici caussa nominis alopeciæ, *illa præfertur, quòd vulpes ipsæ hoc morbo laborent: & unde is morbus proveniat. Ursarum ferocitas, præsertim in plagis Septentrionalibus. Unde origo sit fabulæ hujus, homini loquelam eripi, si lupi eum priores conspexerint. Quàm terribilis sit fera* lanzani. *De rabie tigridis, ereptis catulis; præsertim Indicæ. De vocabulo, & indole mantichoræ, seu martichoræ. Perperam à Pausania tigridos genus putari. Catoblepas, sive catoblepon, item gorgon, utrum adspectu, an spiritu, hominem necent. Melium, sive taxorum, morsus venenati, & quæ ejus rei caussa. Quàm animal id somnolentum. Cur canis facile fiat rabidus. Cur à rabido cane morsi formident aquas. Ursinam in rabiem agi, qui ursi cerebrum comederint. Fel pardalis in venenis; imo & fel equi. Equinus sanguis quàm noxius. Deæ Telluris sacerdotem apud Ægirenses taurinum haurire sanguinem, antequam vaticinetur. Caprinum sanguinem, si bibatur, pallorem inducere. Cur taurinus sanguis pestifer sit: &, si famæ creditur, eo hausto Themistoclem fuisse exstinctum.*

Recensuimus hactenus multa magnaque commoda quæ ex quadrupedibus ad hominem redeunt. Sed hic quoque aliquis locum habere dixerit, quod Plinius ait lib. VIII, cap. XXIII: *Non est fateri, rerum natura largiùs mala, an remedia, genuerit.* Hoc ut meliùs intelligatur, duo faciemus. Primùm, quantum damni nobis multæ dent quadrupedes, exponam. Deinde referam, quomodo Deus nobis adversus varia ab iis pericula prospexerit.

Quadrupedum noxiarum aliæ iis, quæ possidemus, nocent: aliæ impetunt valetudinem, aut vitam. Prioris generis sunt mures; qui arrodunt segetem, panem, caseum, vestes, libros, aliaque. Imò Plinius lib. VIII, cap. XXIX, & LVII, narrat, ex Theophrasto, incolas ex Gyaro insula, Cycladum unâ, fugatos à muribus. Idem lib. X, cap. LXV refert, ab iisdem patriam coactos deserere incolas Troadis. Justinus ex Trogo memorat lib. XV, *Abderitas propter ranarum muriumque multitudinem, relicto patriæ solo, sedes quæsivisse.* Nec ista mirabitur, qui cogitârit murium fœcunditatem, præsertim in arvis siccis. Nam aquæ illis inimicæ: ut apud Photium *a* refertur ex Theophrasti libro περὶ τῶν ἀθρόως φαινομένων ζώων *b*. Notum etiam, quantum ædibus damni dent lepores, sive potiùs cuniculi. Plinii verba sunt lib. VIII, cap. LIX: *M. Varro auctor est, à cuniculis suffossum in Hispania oppidum.* Ac lib. VIII, cap. LV: *Leporum generis sunt, & quos Hispania cuniculos appellat, fœcunditatis innumeræ, famemque Balearibus insulis, populatis messibus, afferentes.* Et mox: *Certum est, Balearicos, adversus proventum eorum, auxilium militare à Divo Augusto petiisse.* Idem libri hujus cap. LIV diximus: ac ejusce rei etiam testem laudavimus illum, qui ipsius Augusti temporibus vixit: Strabonem nimirum, qui in III ait, cuniculos (λαγιδεῖς vocat) subvertisse Balearium domos, atque arbores; ut propterea cogerentur opem implorare Romanam.

a Cod. 278.
b De animantibus, quæ magna copia visuntur.

Magna etiam rusticis mala dant vulpes: ut cùm gallinas, & pavones, vorant; aut cum vitibus nocent: unde mysticum illud in Salomonis Cant. II, 15; *Capite nobis vulpes parvulas, corrumpentes vineas, dum uvam habent minutam.* Imò neque crescit quicquam, ubi lotium reddiderit. Ac, ut dicebamus cap. LXIX, fortasse inde morbum illum, quo de capite, vel barba, defluunt pili, *alopeciam* dixere. Sed verior ratio, quam priori loco exposuimus ibidem. Certum enim est, vulpes eo laborare morbo tempore æstivo: quo sic iis jecur æstuat, ut intemperie, & acrimoniâ sanguinis, exulceretur cutis: unde pilorum defluvium; quemadmodum & canibus, & aliis animantibus calidi accidit temperamenti. A quo est, quòd, ut canes, sic etiam vulpes, de quibus auctor Avicennas, facilè adeò in rabiem aguntur.

Sunt aliæ etiam quadrupedes multæ, quæ similiter rebus noceant nostris. Sed ad eas festinat oratio, quæ homini ipsi eripiant mentem, aut vitam, seu vivæ, seu etiam à morte. Primùm de iis loquar, quæ vitam auferant. Fit hoc vel vorando vivos, vel inficiendo eos veneno. Ob prius periculum metuendæ sunt ursæ; præsertim orbatæ cau-

catulis. Quò attendit Sapiens Proverb. cap. XVII: *Satius est occurrere ursæ raptis catulis, quam fatuo in stultitia.* Ubi confert periculum ab ursa, ereptis catulis, & à fatuo, dum sua stultitia præceps fertur, nec iræ suæ scit modum, sæpe vix caussam. Cæteris autem ferociores sunt ursæ Arctoæ illæ, atque albæ: quod magno suo malo cognovere Argonautæ nostri Batavi expeditione suâ in novam Zemblam.

Nec quemquam fugit, lupos etiam non ovibus modò, sed hominibus ipsis pasci. Imò tanta esse hostilitas inter lupum, atque hominem, putatur; ut homini, lupo conspecto, auferatur loquela. Plinius lib. VIII, cap. XXII: *In Italia quoque creditur luporum visus esse noxius: vocemque homini, quem priores contemplentur, adimere ad præsens.* Unde Maro in Eclogis:

—— Vox quoque Mœrim
Jam fugit ipsa: lupi Mœrim videre priores.

Sed fabella hæc non alio nititur, quàm quia homines, viso lupo, præ metu, ac horrore, ultra nequeant loqui. Quò & proverbium refer, *Lupus in fabula.* Ac censeo, pariter esse comparatum cum cane: qui (ut apud Plinium *a* est, & Ælianum *b*) umbræ hiænæ contactu dicitur obmutescere.

a Lib. 8. cap. 30.
b Lib. 3. de Animal. c. 7.

Imprimis verò quadrupedibus ἀνθρωποφάγοις *c* gaudent Asia, & Africa. De leone abunde vel ex solis constat Scripturæ exemplis *d*. Est & Orientis fera *Lanzani* nuncupata, terribilis adeò, ut ab ejus crudelitate ne tutæ quidem sint feræ maximè efferæ ac validæ: ac ipse etiam leo eam extimescat: quemadmodum jam annos ante quadringentos in Historia sua Orientali prodidit Jacobus Vitriacensis cap. LXXXIX *e*. Vellem autem addidisset, quomodo animal hoc dicatur Latinis, aut Græcis.

c Hominem vorantibus.
d 1 Sive 3 Reg. c. 13. vers. 24. Item c. 20. vers. 36 Et 2 sive 4 Reg. cap. 17. vers. 25.
e Sive pag. 177. edit Duac. an. 1597.

Notionibus igitur insistamus. In quibus, quando de periculis sermo, videtur tigridi, præsertim ereptis catulis, primus deberi locus. Unde Juvenalis sat. VI:

—— Tunc orba tigride pejor.

Et Martialis lib. III, epigr. XLIV:

Non tigris catulis citata raptis,
Non dipsas medio perusta sole,
Nec sic scorpius improbus timetur.

Ac firmatur hoc exemplo illo tigridis apud Americanos in Datiene, non minùs infestæ vicinis, quàm aper olim Calydonius fuisse perhibetur. Refert illud Petrus Martyr ab Angleria Mediolanensis Oceaneæ decadis tertiæ lib. II *f*. Sanè ajunt, tigrides ipsis esse leonibus infestiores, &, quod plurimæ ex feris non faciunt, priores aggredi hominem. De velocitate earum alibi *g* vidimus. De magnitudine, & robore earundem in India apud Prasios, ita ex Megasthene Strabo in XV; duplo fere majores esse leonibus: adeò autem validas, ut una ex mansuetis, quam homines ducerent quaterni, mulum pede apprehenderit posteriori, atque ad se pertraxerit. Ut non temere Indicam præcipuè tigrin nominet Juvenalis sat. XV:

f P. 223. edit. Colon. an. 1574
g Cap. 54. hujus libri.

Indica tigris agit rabidâ cum tigride pacem.

Atque ad Indicam tigrin à Pausania in Bœoticis refertur quoque μαρτιχόρας, quàm ἀνδροφάγον *h* Græcis sonare ait: Aristoteles in Histor. Anim. lib. II, cap. I, interpretatur ἀνθρωποφάγον *i*: sed hic μαντιχώραν vocat: ut & Plinius lib. VIII, cap. XXI, & XXII. Æliani codicum lib. IV de Anim. cap. XXI, alii μαντιχώρας habent, alii μαρτιχόρας: apud Eusebium in Hieroclem *k* est μαρτιχόρας. De hoc animante, eodem Pausania teste, prodidit Ctesias, in utraque maxilla triplicem habere dentium seriem: præterea in cauda extrema ei aculeos esse missiles: his cominus pugnare; eminus verò eos ejaculari in venatores. Addit, ex eodem Ctesia, Ælianus, in locum eorum, quos emisit, novos succrescere, ut sit ἔχιδνα κακοῦ ἐπιγονή· *successio mali*: ad hæc velocitate esse cervis parem, ac præcipuè appetere carnem humanam; quòd & Aristoteles refert: nec singulos modò homines invadere: sed etiam, si bini, ternive, consistant, interimere eos pariter. Denique narrat Ælianus, Ctesiam scribere, visum sibi hoc animal in Persia, cùm id Rex Indiæ dono misisset Artaxerxi. Metuo autem, ne prorsus fallatur Pausanias, cùm idem animal ad Indicas tigres refert. Sane multum à tigridis forma abire, pluraque cum leone habere communia, liquet attendenti descriptionem ejus, quam ex Ctesia adducunt Ælianus, & alii, quos antè diximus. Satis de mantichora; præsertim quando, quæcunque Aristoteles, & alii, de ea produnt, nitantur fide unius Ctesiæ, scriptoris admodum mendacis: quem, ut de aliis, ita de mantichora etiam, vanitatis arguit Brodæus lib. V Miscell. cap. XXIV.

h Viros vorantem.
i Homines devorantem.
k P. 454. edit. Paris. an. 1608.

A quadrupedibus hominem vorantibus accedo ad ea, quæ veneno nocent. Id trifariam faciunt; vel halitu, vel morsu, aliterve vulnerando: vel aliquo sui comesto, aut poto. Venenato halitu sic catoblepæ aera inficiunt, ut adstantibus letales inducant convulsiones. Plinium adi lib. VIII, cap. XXI, & Ælianum Hist. Anim. lib. VII, cap. V. Sed quod animal Plinio catoblepas, id Æliano κάτω βλέπον: ac similiter Athenæus vocat extremo libro V. Ubi & gorgon fera similis traditur naturæ: ac super eo adducuntur verba Alexandri Myndii, è secundo historiæ de pecudibus, & quadrupedibus. Verùm ait is, necari hominem, οὐ τῷ πνεύματι, ἀλλὰ τῇ γιγνομένῃ ἀπὸ τῶν ὀμμάτων φύσεως φορᾷ· *non anhelitu, sed perlato ab oculis veneno nativo.* De quo mihi contrà videtur, propter ea, quæ de modo visionis dixi cap. XXV.

Alter inficiendi modus vel est in ungulis; in quibus pardales venenum gerunt; si Oppiano credimus in IV de Venatione: vel in dentibus; quomodo melium sive taxorum (nam idem vulgo, sed abnuente Salmasio *a*, animal putatur) morsus esse venenatos, Alberti M. judicium est. Ac caussa creditur, quia animalculis repentibus, ac venenatis, vesci soleant. Animal frigidum est; unde & hiberno tempore, si occasio detur, penè prunis incubat: ac non quidem hiemem totam, ut de gliribus dicitur: sed, ut Georgius ait Agricola, magnam ejus partem transigit somno.

a In PS. manu ad Solinum Exercit. p. 1005.

Quàm atrox etiam est malum, quod à rabido cane diffunditur! Facilè autem rabidus fit canis, quia temperamenti est sicci, ac calidi. Sed nihil tristius, quam quòd ab eo morsus caninos quoque induat mores, latrans, & quadrupes ingrediens: ut adolescens ille, de quo Philostratus in Apollonii vita lib. VI, cap. ultimo. Atque item, ut canis, quemadmodum ibidem legas, τὸ ὕδωρ καὶ πτοεῖν, καὶ δεδιέναι *b*: sic etiam, in quem canis morsu suo rabiem propagavit, laborat ὑδροφοβίᾳ, ut morbum eum vocant, quia aquas metuat is, qui morsus fuit. Hunc metum plerique, & in his Paullus Silentiarius in quarto Ἀνθολογίας, ex eo censent provenire, quòd in aquis videatur sibi canem videre, à quo est morsus: ac propterea sic exhorrescere. Sanè & de philosopho memorant, qui imaginatione ejusmodi detentus, potum refugerit: sed quia non planè ex animo deleta essent cuncta veteris meditationis, dilucidiori paullum intervallo cogitarit secum, quod in proverbio est, Quid cani in balneo? eoque, animos sumens, ausus sit formidatum sumere potum: atque hoc pacto convaluerit. Nam, ut Philostratus *c* ait, φαρμακοποσία λυττῶντος, ὕδωρ, ἐὰν θαρρήσῃ αὐτὸ ὁ λυττῶν. *Medicamentum rabiei est aqua, si rabiosus ausit eâ uti.* Verùm quod, ob imaginationem corruptam, canem ajunt conspici in aquis, id perpetuum non est. Sæpius enim ejus rei vanitatem sibi compertam narrat pullus ille Æsculapii, Joannes Bevervicius, in tertio de Medicina veterum, c. 11. Nec, puto, multò meliùs, qui ajunt, non canem quidem, sed se ipsos exhorrescere; quia imaginem sui conspiciant rabiem, torvorum, efferorum, vix hominum denique: quod & fieri ajunt intuitu aliarum rerum pellucidarum, ut id proprium aquæ minimè videatur. Sed ecce aliam etiam opinionem. Volunt aliqui, sic rabiei caninæ veneno absumi humorem, ut ab omni deinceps abhorreant humore. Nobis suffecerit hoc loco, ὑδροφοβίαν eam esse melancholiæ genus; ab omni autem melancholia pavorem provenire; & istius melancholiæ hoc esse proprium, quod ejusmodi metum, aquarum nempe, gignat.

b Aquam & timere, & metuere.
c Loco memorato.

Ter-

Tertiam vitæ, aut mentis adimendæ rationem consistere dicebamus in noxiis quibusdam quadrupedum partibus, si in cibum potumve adsumantur. Hujus generis est, quòd, si ursinum comedatur cerebrum, ita corrumpere putatur imaginationem, ut quis se ursum credat. Et hoc, & alia, nos Plinius docet lib. VIII, cap. XXXVI: *Cerebro (ursi) veneficium inesse, Hispania credunt, occisorumque in spectaculis capita cremant, testato, quoniam potum in ursinam rabiem agat.* Præterea quantopere fel pardalis noceat, arguit, quòd Scythæ eo sagittarum spicula inficere dicuntur, ut certiùs interimant. Illud magis mirandum, fel etiam equinum, ac taurinum sanguinem, esse inter venena: ut Plinii hæc indicant lib. XXVIII, cap. IX: *Damnatur equinum fel, tantum inter venena. Ideo Flamini sacrorum equum tangere non licet; cum Romæ publicis sacris equus etiam immoletur. Quin & sanguis eorum septicam vim habet. Item equarum, præterquam virginum, erodit, emarginat ulcera. Taurinus quidem recens inter venena est, exceptâ Ægirâ. Ibi enim sacerdos Terræ vaticinatura, tauri sanguinem bibit prius, quàm in specum descendat. Tantum potest sympathia illa, de qua loquimur, ut aliquando religione, aut loco fiat. Drusus Tribunus plebis traditur caprinum bibisse, cum pallore & invidia veneni sibi dati insimulare Q. Cepionem inimicum vellet.* De taurino idem dixerat lib. XI, cap. XXXVIII: *Taurorum sanguis celerrimè coit, atque durescit: ideo pestifer potu maximè.* Ac fama fuit, Themistoclem suâ hunc sponte bibisse, cùm, quæ Artaxerxi promiserat, præstare vel nollet, vel posse desperaret. Hinc Aristophanes Equitibus:

Βέλτιστον ἡμῖν αἷμα ταύρειον πιεῖν.
Ὁ Θεμιστοκλέους γὰρ θάνατος αἱρετώτερος.
Nos bibere tauri sanguinem satius erit:
Themistoclis enim mors mage est optabilis.

Cap. LXXIII.

Ichneumonis, & mustelæ usus in muribus captandis. Duplex venandi ratio, dolo, & vi. Ad dolum pertinere foveas, quibus capiuntur hippopotami: item retia, quibus lupi; uti & laqueos, & hamum; quo & captantur crocodili: adhæc herbas venenatas, in quibus herba leopardi: *eâ vel allium, vel, quod longe verisimilius putamus, pardalianchen designari. Pardalis, si pardalianchen ederit, antidoto esse stercus humanum: quo iccirco gaudet: unde &, eo ab arbore suspenso, sæpius capiatur. Lupos captari, ut pardalianche, sic lycoctono: quam propterea terra sua inferri, Lycopolitani, quia lupum colerent, vetuerunt. Vulpes necari nucibus Thasiis sive amygdalis; non quibuslibet tamen, sed amaris: eoque illas certiùs aloe interire. Modus soporandi lupum pisce blenno: ac ursum cultro necandi, ubi sis armis tectus. Tigres eludi, ac capi, objectis clypeis, aut sphæris vitreis. Ut feræ superentur vi, referre plurimum, cujusmodi sint retia, venabula, & qua parte petantur feræ. De feris maxime efferis exarmandis, & cicurandis. Horatio lux. Interea & à cicuratis magnum sæpe periculum esse. Scoti, sive potius Hiberni, ætate B. Hieronymi, carnibus vescebantur humanis, & quas in sexu utroque partes prætulerint. Unde Joanni, Caroli Calvi deliciis, tum Scoti, tum Erigenæ, sit cognomentum. Basiliscum odore à mustela, mustelam afflatu à basilisco interimi. Serpentes e specu extrahi, ac necari, odore pantheræ. Utrum idem cervi præstent anhelitu, an odore: ac si odori id tribuendum, isne totius cervi sit existimandus, an solius cornus cervini. Unde ἔλαφος nomen accepisse videatur. Variæ cornus cervini dotes.*

SEd magnæ summo sunt habendæ gratiæ Deo, quòd adversus tot noxias quadrupedes concesserit nobis quadrupedum alias; quarum ope atque auxilio damnum ab iis vitaremus. Fit hoc bifariam. Quædam enim earum hanc operam nobis præstant securis, ac dormientibus: qualis esse felium domi solet, ut antè dictum. Atque uti apud nos felium est usus in muribus captandis: ita apud Ægyptios ichneumonis: cujus catulos icirco Alexandriæ divendunt rustici. Vulgo *murem Indicum* appellant, ex consuetudine eâ, quâ omnia ex Oriente, aut hinc vicinis adlata terris, vocare vulgò *Indica* solemus. Mustela etiam mures non minores modò, sed majores quoque, quos *rattos* dicimus, venatur, ac vorat: estque in iis capiendis felicior felibus; quia, ob corporis gracilitatem etiam subit cavernas.

Aliæ item quadrupedes datæ nobis, quæ in venandis quadrupedibus humanam requirant artem, atque industriam: quomodo canum sagacitas, ac velocitas, hominem insimul exigit venandi peritum. Hujus artis beneficio non modò lepores, & cuniculos, timida animalia, capere est: sed etiam ursos, apros, & aliud id genus. Fit hoc vel dolo, vel vi apertâ. Doli sunt varii: in his, si, ut Xenophon *a*, & alii, docent, foveæ superponas virgulta, inque ejus medio emineat palus, à quo anser, vel anas, pendeat. Hujusmodi fovearum mentio est L. XXVIII, qui foveas. D. ad L. Aquiliam. Nec modò locum habent iis in feris, quæ solùm in terris versantur: sed etiam in quadrupedibus amphibiis; ut hippopotamis: quod animal sæpe Nilo in prata exit vicina. Ægyptii igitur, ut Achilles Tatius narrat *b*, locis iis, quæ fera frequentat, foveam faciunt, in eâ arcam imponunt ligneam, superstemunt cannas, terramque: fera, non animadverso dolo, decidit in capsam: tum venatores, qui sese abdiderant, accurrunt, & operculum superimponunt capsæ. Ita animal id vivum abducitur, quod vinculis frustra constringere studerent; imò ob cutis duritiem nec lanceis, aut ferro, vulneretur; unde & *elephantum Ægyptium* dixere. Proximi sanè ab elephanto roboris judicatur.

a *Lib. de Venat. p. 995. edit. Paris. an. 1625.*
b *Lib. 4. de amoribus Clitophontis, & Leucippes.*

Præterea fallere est feras retibus, laqueis, hamis. Sic sæpe lupos capiunt retibus; præcipue terra adeò nivibus contecta, ut in sylvis feras eis sectari non liceat; sed è locis vicinis petere escam cogantur. Eosdem, uti & pardales, capias laqueo, quem funiculo alligaris, à quo pendeat caro. Adhæc, si agnina hamum carne occultans; ubi assilierit lupus, dum bolum deglutire studet, unco detinetur. Ita vulpes etiam capi, monuit Petrus Crescentiensis lib. X de Agricultura. Crocodilos præterea, ut apud Herodotum est in Euterpe, fallere hoc pacto solent. Hamum circumdabant tergo suillo: quod medio flumini venator immittebat. Hinc ad ripam consistens vivum percutiebat porcellum: cujus grunnitu audito, approperat crocodilus: incidit in tergum suillum: id vorat unà cum hamo: mox hamo attrahitur in ripam: & quia sic quoque abunde molestiæ facesseret, oculi opplentur cœno, ne videat, quid agat venator.

Ut hamorum, sic & falcium, in talibus usus est. Quippe Septentrionales quoque, Olao M. teste *c*, sub nivibus falces occultant alligatas cadaveri: ad quod dum accurrit lupus, pedes sibi præcidit.

c *Lib. 18. de gent. Septent. cap. 16.*

Sed multum præterea auxilii est à φαρμάκοις ἀκωνιτικοῖς, atque offis medicatis. Sic enim, ut Xenophon *d* ait, capere est pardos, & pardales. Herba, qua pardalis strangulantur, exinde, ut antea *e* quoque dictum, *pardalianches* vocatur. Fortasse est illa, quæ Rhasi vocatur *herba leopardi*. Nam *leopardi*, & *pardi*, sive *pardalis* nomina; vulgò confundi solent. Scio tamen, alios per *leopardi herbam* intelligere *allium*; quia tanta credatur esse antipathia inter animal hoc, & plantam memoratam, ut exeat continuò ædibus, siquando parietes ea sunt illiti: ut item abstineat carnibus cum allio elixis; quod cum leone habere commune, superiùs *f* ex Plinio *g* retulimus. Ut tamen pardalianchen potiùs intelligam, facit, quòd hæc proprium à pardali nomen sortita sit: nec, puto, Rhasis interpres, si allium, res vulgata, signaretur, obscuro pardalianchæ nomine appellasset. Neque tam allium nocet, quam pardalianches; cùm pardalis allio solùm fugetur: pardalianchen comedens, vitam amittat. Redi-

d *Lib. de Venatione pag. 995. edit. Paris. an. 1625.*
e *Libri hujus cap. 53.*
f *Cap. 53.*
g *Lib. 29. cap. 4.*

gitur ea herba in pulverem: deinde carnibus istis, quibus gaudent pardales, inspergitur: tum carnes iis objiciuntur, vel suspenduntur locis, ad quæ commeare pardi solent. Sed vide, ut fœcunda rerum natura hîc quoque pardis prospexerit: idque per hominem ipsum. Nihil spurcius merda hominis. At si pardi ederint de carnibus pardaliancheinfectis, quærunt, quà possunt, stercus humanum: quod hac parte antidoto est: ut ex Aristotele, atque aliis, ostendimus cap. LIX. Imò in alia quoque ægritudine inde medicinam petunt. Sed nec sibi huc cessandum putavit ingenium hominis. Nam ubi vidit, sic pantheras hominis capi retrimentis, venatorium excogitavit artificium suspendendi ea de arbore sublimi: quò, captæ odore hoc feræ, crebrò assultarent: ac lassatæ tandem eo pacto facilius certiusque conficerentur.

Nec pardalianches modò vitam eripit pardis; unde nomen accepit: sed etiam lupis; de quo auctor est Dioscorides lib. IV Ὑλικῶν *a*, cap. LXXXI.

a Materia medicæ.

Ælianus quoque Hist. de Animal. lib. IX, cap. XVIII ait, prope Nilum crescere herbam dictam λυκοκτόνον, quasi dicas *lupicidam*: quam si lupus calcaverit, convulsionibus moriatur: ac propterea Ægyptiorum illos, qui lupum venerantur, quales sunt Lycopolitani, prohibere, nequis in terras suas hanc importet herbam.

Præter pardalianchen, quam & vulpes necare Dioscorides ait loco paullo ante memorato, iisdem vulpibus letales sunt nuces Græcæ sive Thasiæ, quæ aliter *amygdalæ* dicuntur. De his sic idem Dioscorides ejusce operis lib. I, cap. CLXXVII *b*: κτείνει δὲ καὶ ἀλώπεκας βρωθέντα σύν τινι· *Enecant & vulpes cum quadam esca devoratæ.* Loquitur autem non de quibusvis amygdalis, sed amaris: ut ex initio capitis cognoscere est. Cardanus lib. VII de rerum variet. cap. XXXIII, ait, nucem siccam esse adeò vulpinis pulmonibus noxiam, ut eas, nisi aquam biberint, occidat. Atqui non videtur id de quibusvis nucibus verum; sed, ut dixi Græcis, iisque amaris. Amator enim est, qui tantopere vulpibus adversetur. Ac propterea alii censent, facilius certiusque aloë enectum iri. Sanè Cæsar Scaliger exercit. CCXVII, sect. XII: *Nos*, inquit, *vulpeculam, aloë cum carnibus devoratâ, vidimus exstinctam.*

b Edit. Paris. sed Wechelianæ Saraceni c. 176.

Præter quadruplicem, quam exposuimus, rationem, alii etiam sunt capiendi modi. Lupis blenno pisce, offusis tenebris, vertiginem induci, atque ita eos soporari, ex Diophane traditur in Geoponicis Constantino tributis *c* lib. XVIII, cap. XIV. Quomodo pardales vino decipiantur, dicam inferiùs, cùm agam de quadrupedibus huic, illive numini, sacratis.

c Sed perperam ibi βλέμμα pro βλέννα editum.

Ursum fallendi hæc ratio adfertur à Conrado Heresbachio in Thereutice *d*, quam libris de re rustica adjunxit: *Venator armatus aggreditur ursum cultro præacuto accinctus. Ursus, ubi hominem cernit, mox complectitur prioribus pedibus, veluti brachiis, comprimendo necaturus. Interim venator, tutus armaturâ, cultro cor ursi petit, atque occidit.* Sed hic etiam vis concurrit.

d Fol. 370. edit. Colon. an. 1571.

Simplex dolus est tigridi suos anferendi catulos, quem narrat Jacobus à Vitriaco lib. II Hist. Orientalis, cap. LXXXVIII. Venatores, si insequantur tigrides, in viam projiciunt clypeos vitreos: in quibus hæ feræ, velut in speculo tigrinam cernentes figuram, fœtus suos recuperasse sibi videntur. Vitrum igitur exosculantur, & ut fœtus educant, pedibus tandem frangunt: eos non reperientes, iterum insequi parant: sed interea venatores equo effugerunt in naves: solumque tigridi in equum relictum in litore sæviendi est potestas. Albertus Magnus, qui XXX circiter annis post Vitriacensem hunc claruit, objicere jubet sphæras vitreas: in quibus se iridem vident, & globi isti volubilitate suâ hoc præterea commodi habent, quòd, dum rotantur, vivere imagines videntur; ut omnino tigrides sic faciliùs illudantur. Atque hæc ratio occasionem doctissimo Camerario pulcherrimi præbuit emblematis XXXVI: cujus ea est sententia, sicut tigris fallitur imagine globi vitrei: sic humanum genus plurimùm fallaci rerum imagine deludi. Atque hæc sufficiant de dolo.

Vi capiuntur feræ multifariam: præcipuè vel arcu, sive sagittis, vel venabulo, sive hastâ: proximis autem seculis etiam sclopetis, ut vocant. Sed ut, si fallere retium dolo velis, multum refert, cujusmodi ea sint; (quia rara illa, ac tenuis fili, conveniant lepusculis, modò ita sublimia sint, ut nequeant transilire: sed ad lupos, vel apros capiendos, è crassa cannabe validè esse contexta oportet:) ita in venabulis etiam refert, ut è fraxino sint, aliove ligno duriore, ne duræ illisa cuti frangantur, atque ita destituant venatorem. Præterea interest, qua parte petatur fera. Si ferire voles apri caput, levi flexu irritus sit ictus: quare adigendum telum inter scapulas, qua parte jugulum est. Hanc rem pleniùs explicat Xenophon de Venatione *a*. Iridem in pardo venabulum adigendum in pectus, corque ipsum: quia alioqui, utcunque vulnus acceperit, rectà in venatorem faceret impetum. Atque hoc etiam monitum Julio Polluci in Onomastico *b*.

a P. 995. edit. Parif. an. 1625.
b Lib. 5. cap. 4.

Cumque magnum sit Dei beneficium, sic necare feras posse: tum verò non minus, quòd foveis, vino, aliter, ut vidimus, vivas capere liceat. Quomodo captas tum exarmare possimus, tum etiam non exarmatas cicurare. De priori sic Lampridius in Heliogabalo: *Habuit leones, & leopardos exarmatos in deliciis: quos edoctos per mansuetarios subitò ad secundam, & tertiam mensam, jubebat accumbere, ignorantibus cunctis, quod exarmati essent, ad pavorem, & ridiculum excitandum.* Ac M. Paulus Venetus lib. II, cap. XVII narrat, magnum Cham inter feras mansuefactas alere leopardos dentibus, ac ungulis relictis, iisque solitum venari.

Sed mansuetarii isti, ut Lampridius vocat, etiam non exarmatos cicurabant. Ac de talibus loquitur Martialis lib. I, epigr. CV:

Picto quòd juga delicata collo
Pardus sustinet, improbaque tigres
Indulgent patientiam flagello:
Mordent aurea quòd lupata cervi:
Quòd frenis Libyci domantur ursi,
Et, quantum Calydon tulisse fertur,
Paret purpureis aper capistris:
Turpes esseda quòd trahunt bisontes.

Subdit deinde de elephantis, ac leonibus. Sed de iis animantibus seorsum antea egimus. Nunc videamus de pardis, tigribus, aliis antea indictis, aut obiter tantùm memoratis.

Ad pardos nonnulli perperam trahunt Horatii locum lib. III, od. XVIII, ubi ait, Nonis Decembribus, quæ Fauno sacratæ, in agro suo Sabino, & bovem ab opere cessare, & pariter pagum sive paganos festum diem agere. Hic fide quorundam codd. pro pago *pardum* reponunt: quod meritò rejecere, qui nasum haberent criticum. Quid enim absurdius, quàm putare, pardos degere in agro Sabino, ac aliàs quidem esse operi rustico intentos: sed, die Fauno sacrato, feriari cum bubus? Interea suppetunt scriptores alii, ex quibus constet, & hæc cicurari animalia. Philostrati est lib. IV de vita Apollonii, cap. XII: Λέοντες, καὶ παρδάλεις, ἐνίοτε κολακευόμενοι, ἡμεροῦνται, καὶ μεταβάλλουσι τὰ ἤθη· *Leones quandoque, & panthera, si mulceantur, mansuescunt, & feros mores immutant.* Cæsar quoque Scaliger Exercitatione CLXXXIX prodit, Cambajæ regem pardis in venatione uti. Sic autem accepimus, si incassum sit venatus, ne fera eò irritata in venatorem ipsum ferociat, pacari solere agno, vel hœdo, quem hoc fine secum domo tulerit venator. Et sanè quod de leonibus suprà *c* dicebamus, ne cicuratis quidem temere fidendum, id in pantheris etiam locum habet. Nam facilè ad naturam redire, argumento erunt leopardi mas, ac femina; qui, Gesnero referente, post excessum Francisci Galliarum regis, seu negligentiâ, seu malevolentiâ custodis, è cavea dimissi, in sylvas proruperere, nec paucos in via prope Aureliam dilaniarunt. Repertaque tum mulierum cadavera, quibus solas vorassent mamillas, quasi

c Lib. huj. c. 55.

quasi hanc partem delicatissimam putassent. Inque hoc simile Scotorum judicium fuit: qui Beati Hieronymi *a* tempore ἀνθρωποφάγοι *b* etiamnum erant, atque in deliciis maximè habebant, virorum quidem nates, mulierum verò ubera. Scotorum autem nomine signavit Hieronymus Hibernos: ac similiter & Joannes ille, deliciæ Caroli Calvi, à quo Dionysius, cognomento Areopagita, atque alii, scriptores, è Græco redditi supersunt, tum *Scotus* vulgo dictus, tum *Erigena*, hoc est genitus in Eria, sive Eina, sive Hibernia: quomodo hodieque *Eir-lant*, Belgis dicitur, sive *Ier-lant*; voce *Eir*, vel *Ier*, ex *Iber* κατὰ συγκοπὴν contractâ.

a B. Hieron. lib 2. adversus Jovinianum, pag. 75. edit. Froo. an. 1553.
b Hominum comestores.

Nec pantheræ modò mansuefiunt, sed etiam tigres: ut ex Martiale antea vidimus. Ovidii quoque est in secundo de Arte:

Obsequium tigresque domat, tumidosque leones.

Ut Plinius *c* ait, *Pompejus M. Q. Tuberone, Fabio Max. coss.* IV *Non. Majas, theatri Marcelli dedicatione, tigrin primus omnium Romæ ostendit in cavea mansuefactam.*

c Lib. 8. cap. 17.

Nec à quadrupedibus solùm adversus quadrupedes noxias auxilium habemus; sed etiam serpentes. Quod de ichneumone constat. Ac mustela etiam, de qua superius dictum, odore interimit basiliscum. Is autem conspectu, vel afflatu potiùs, necat mustelam. Quare συναποθνήσκοντας, sive *Commorientes*, meritò dixeris. Plinius lib. VIII, cap. XXI, *Basilisco serpenti mustelarum virus exitio est. Adeò naturæ nihil placuit esse sine pari. Injiciunt eas cavernis, facilè cognitis solâ tabe. Necant illæ simul odore, moriunturque, & naturæ pugna conficitur.*

Similiter serpentes enecare dicitur panthera. De quo sic Jacobus à Vitriaco, Episcopus, Cardinalis, & Pontificius legatus, Historiæ Orientalis lib. 1, cap. LXXXVIII: *Pantheræ tantæ suavitatis odorem de gutture suo emittunt, ut cuncta pretiosa aromata vincat, ac omnes bestias, exceptis serpentibus, qui bono odore necantur, dulcedine spiraminis ad se trahant.* Ubi quod bestias docet pantherarum odore capi, præter eos, quos alibi *d* adduximus, scriptores, etiam Plutarchus, & Ælianus *e*, prodiderunt. Quod verò ait, serpentes earum odore è spelæis educi, ac necari; id aliis proditum de cervis. A quibus serpentes naribus, & anhelitu, è latebris extrahi, Nicandro traditum in Theriacis, Oppiano in secundo Cynegeticorum, & Basilio in Hexaëmer. Martialis quoque est lib. XII, epigr. XXIX:

d Libri hujus cap. 30.
e Lib. 2. de Animal. c. 22.

Cervinus gelidum sorbet sic halitus anguem.

Putabat Ælianus lib. II de Animal. cap. IX, serpentes sponte prodire, anhelitus cervini amore allectos. Sed hæc sententia refellitur naturali illâ inimicitiâ, quæ est inter serpentes, & cervos: de qua Theophrastus lib. IV de caussis Plantarum *f*, & Oppianus in secundo Κυνηγετικῶν *g*, & secundo Ἁλιευτικῶν *h*. Quare si ab anhelitu est, potiùs is vertiginem adferat serpentibus, ut propterea in aëra prodire liberiorem laborent: quod ex Xenophonte traditur in Geoponicis lib. XIX, cap. V. Fortasse tamen non tam ab anhelitu est, quàm ab odore cervini cornus: quandoquidem Eustathius ait, cervos priùs cornua ad petram atterere, attrituque ea calefacere, ut ἀναθυμιάσει *i* protrahat serpentem. Sanè cornus cervini & aliæ traduntur dotes ab Orpheo, sive alio, poëmate de lapidibus. Ac Theophrasti est in fragmento de invidia animalium: Ὁ ἔλαφος τὸ δεξιὸν κατορύττει κέρας, πρὸς τε τὰ τῶν φρύνων φάρμακα, καὶ πρὸς ἄλλα πολλὰ χρήσιμον· *Cervus defodit cornu dexterum, medicamentum adversus rubetæ venenum, & ad alia multa utile.* Inter cætera eo prodest, quòd, si accenderis, fugat serpentes: ut est apud Varronem, Plinium, Ælianum, Palladium, Solinum. Adhæc Orum in Hieroglyphicis, & Apollonii scholiasten in II Argonauticôn.

f Cap. 10.
g Vers. 233.
h Vers. 289.
i Exhalatu.

Quamquam, quid si dicamus, quòd prodeant serpentes, non tam esse ab exhalatione cornus: quàm ab odore, & tum exspiratione, tum transpiratione totius cervi? Neque enim solius cornus ea est vis, ut serpentes fuget, de quo mox dicam pluribus: sed medulla etiam cervina inuncti, aut in pelle cervina somnum capientes, aut aliud quid cervinum secum gestantes, ab serpentibus sunt immunes: ut à Plinio, & aliis, proditum est. Imò & serpentibus pasci dicitur. Unde Tertullianus de Pallio cap. III: *Taceo cervum, quòd & ipse, ætatis suæ arbiter, serpente pastus languescit in juventutem.* Sed pascitur quidem serpente: verùm ajunt sic interiora ius incalescere, ut ad ea refrigeranda opus sit celerrimo cursu peti fontes: atque inde dici psalmo XLI *a*, 1: *Quemadmodum cervus festinat ad fontes aquarum.* Ita non Camius modò enarrat, & Aben-ezra: sed etiam Augustinus, Hieronymus, & Theodoretus. Possis alioquin & simpliciter referre ad sitim ex cursu celeri, ac diuturno contractam, dum venatores, ac canes fugit. Porrò cùm tanta sit hostilitas cervi, ac serpentis: verisimile fit, non tam Græcum ἔλαφος *b* esse à levitate, quasi ἐλαφρὸς *c*: quàm ἀπὸ τοῦ ἐλαύνειν, sive ἐλᾶν τοὺς ὄφεις, ab *attrahendo serpentes*; ut est apud Plutarchum in comparatione terrestrium & aquatilium: sive ἀπὸ τοῦ ἐλᾶν τοὺς ὄφεις· *quod serpentes tollat*; ut est apud Athanasium in Definit. cap. περὶ ἐνεργείας, & Eustathium in Iliad. Δ *d*. Pro ἐλᾶν apud Etymologum est ἕλκειν. Sed omnino id, ut durius, improbandum.

a Al. 42.
b Cervus.
c Levis.
d P. 468. edit. Rom.

Etiam adversus quadrupedes noxias aliter nobis Deus consuluit: ut adversus lacertas, quæ & ipsæ in quadrupedibus sunt. Lacertus Indicus, qui dicitur *yxhunpezkin*, usque adeò est venenatus, ut si vel calceatus calcâris, color calceorum prorsus fiat ater, perque calceos venenum cor petat, brevique hominem necet. Ac negant, hactenus veneno isti remedium repertum. Sed vide hic etiam bonitatem Dei immensam. Non nocet is serpens, nisi attingas. Solùm igitur cauto hic est opus. Adhæc, simulac conspexeris, lapide, vel ligno interimendi est facultas. Tantùm requiritur, ut ea cædis instrumenta defodias, vel comburas, quia alioqui & ab illis periculum extimescitur. Descriptionem ejus lacertæ, paullo solùm excedentis dodrantem, vide post alios apud Jo. Eusebium Nierenbergium *e*.

e Hist. Nat. l. 12. cap. 47.

Cap. LXXIV.

Varia quadrupedum priùs habita esse pro symbolis Deorum, quibus forent consecrata; postea autem pro ipsis culta esse numinibus, saltem à vulgo. Id primò ostensum quadrupedibus, quæ ab universis colerentur Ægyptiis. Uti sunt duo boves, Heliopolitanorum Mneuis, & Memphitarum Apis: item Cynopolitarum canis; adhæc ælurus, sive felis: atque hujus occasione locus Clementis Romani emendatus. Hinc actum de quadrupedibus, quæ à certis colerentur Ægyptiis. Cujusmodi est Saitarum, & Thebanorum ovis; lupus Lycopolitanorum; cynocephalus Hermopolitarum; cebus, sive cercopithecus Babyloniorum juxta Memphim. Quomodo differant, simius, cebus, sive cercopithecus, & cynocephalus: atque unde nomen cebo sive cepo datum, item Hebræorum literæ Coph: *ac origo vocabuli, quo cebum nuncupant Germani. De leone culto à Leopolitanis, & varia ejus venerationis caussa. De cultu capræ, atque hirci, apud Mendesios. A Coptitis comestos capros, sive hircos: at capras divino adfectas honore, ut delicias Isidos. Cur Ægyptiorum aliis, ut Mendesiis, hircum magis sint venerati: & quanto apud eos caprarii fuerint in honore. Cur Pan Ægyptiis, ac Græcis, effingi soleat capri facie, ac cruribus. Athribitis cultam mygalen, & cujusmodi hoc animal sit, atque unde nomen acceperit: quæ item divini illius honoris caussæ adferantur. Cur ichneumonem coluerint Heracleotæ: non item illi, qui crocodilum venerarentur. Crocodilum ab Ombitis habitum pro Deo; contra ab Apollonopolitis comedi solitum; & quæ caussa negati honoris divini.*

Ridicula Ægyptiorum religio, pro felicibus habentium; non eos modo, qui alerent crocodilum: sed etiam a crocodilo devoratos. Caussa cultus Ægyptii petita ab Astrologia judiciaria. De cultu Amasidos in leone.

QUæ de variis quadrupedum generibus, eorumque mirandis, hactenus diximus, elevare animos nostros debent ad contemplationem Dei, qui ea sic condidit. Sed cæcæ nationes multis eorum tribuêre cultum religiosum. Ac priùs quidem ista pro divinis habuere symbolis: nec sapientiores fere progressi sunt ulteriùs. At vulgus paullatim eo est perductum, ut illis, quæ primo pro symbolis duntaxat habita forent, postmodo cultus divinus, tanquam veris numinibus, præstaretur. De hujusmodi quadrupedibus (sed quibusdam aliis animantibus admixtis) sic Strabo scribit in XVII: Τινὰ τῶν ζώων ἅπαντες κοινῇ τιμῶσιν Αἰγύπτιοι, καθάπερ τῶν πεζῶν μὲν τρία, βοῦν, κύνα, αἴλουρον· τῶν δὲ πτηνῶν δύο, ἱέρακα, καὶ ἶβιν· τῶν δ' ἐνύδρων δύο, λεπιδωτὸν ἰχθὺν, καὶ ὀξύρυγχον· ἄλλα δ' ἐστὶν, ἃ τιμῶσι καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι, καθάπερ Σαΐται πρόβατον, καὶ Θηβαῖται· λάτον δὲ τὸν ἐν τῷ Νείλῳ ποταμῷ ἰχθὺν, Λατοπολῖται· λύκον Λυκοπολῖται· κυνοκέφαλον δὲ Ἑρμοπολῖται· κεῖπον δὲ (alii libri κῆπον, vel κῆβον) Βαβυλώνιοι οἱ κατὰ Μέμφιν· ἔστι δ' ὁ κῆπος τὸ μὲν πρόσωπον ἐοικὼς Σατύρῳ, τὰ ἄλλα δὲ κυνὸς καὶ ἄρκτου μεταξύ· γεννᾶται δ' ἐν Αἰθιοπίᾳ· ἀετὸν δὲ Θηβαῖοι, λέοντα δὲ Λεοντοπολῖται, αἶγα δὲ καὶ τράγον Μενδήσιοι, μυγαλῆν δὲ Ἀθριβῖται· ἄλλοι δ' ἄλλο τι· τὰς δ' αἰτίας οὐχ ὁμολογουμένας λέγουσιν. *Sunt quadam animalia, quæ Ægyptii colunt universi: ut de terrestribus tria; bovem, canem, felem: e volatilibus, accipitrem, atque ibim: ex aquatilibus duo, lepidotum* (sive squamatum) *piscem, & oxyrinchum. Sunt & quæ seorsum coluntur. Sic Saitæ, & Thebani, ovem; latum verò, qui piscis quidam est in Nilo, Latopolitani; lupum, Lycopolitani; cynocephalum, Hermopolitani; cepum, Babylonii, qui sunt juxta Memphim. Cepus faciem habet Satyro similem, cætera inter canem, atque ursum: in Æthiopia nascitur. Aquilam Thebani, leonem Leontopolitani, capram & hircum Mendesii, mygalen Athribitæ, alii aliud. Caussas vero adferunt inter se non consentientes.* Dicam de hisce animantibus ordine: sed avibus, & piscibus, in ea, quæ postea dicentur, rejectis. Ac, Strabonis exemplo, primùm loquar de illis quadrupedum, quæ universi colunt Ægyptii. Hujusmodi esse ait, bovem, canem, felem. Bos geminus Ægyptiis cultus. De utroque sic idem Strabo in XVII, postquam de Bubasto, & Bubastica præfectura, dixisset, subdit: Ὑπὲρ αὐτῶν ὁ Ἡλιοπολίτης νομός. Ἐνταῦθα δ' ἐστὶν ἡ τοῦ Ἡλίου πόλις, ἐπὶ χώματος ἀξιολόγου κειμένη, τὸ ἱερὸν ἔχουσα τοῦ Ἡλίου· καὶ τὸν βοῦν τὸν Μνεῦιν ἐν σηκῷ τινι τρεφόμενον, ὃς παρ' αὐτοῖς νενόμισται θεός, ὥσπερ καὶ ἐν Μέμφει ὁ Ἆπις. *Supra eam est regio Heliopolitana, ubi Solis urbs est aggeri magno imposita. Solis templum habet, & Mneuim bovem: qui in septo quodam nutritur, & ab Heliopolitanis pro Deo habetur: quemadmodum & Apis a Memphitis.* Nempe uti Romanum, Græcumque vulgus, statuas numinum, propter cultum, qui iis præstaretur, Deos credebat: sic Ægyptium vulgus bovem & Heliopolitanum, & Memphiticum, existimabat Deos. Quod secutus quoque Plinius ait lib. VIII, cap. XLVI: *Bos in Ægypto etiam, numinis vice, colitur. Apim vocant.* Et mox: *Sunt delubra ei gemina, quæ vocant thalamos auguria populorum. Alterum intrasse lætum est; in altero dira portendit. Responsa privatis dat, è manu consulentium cibum capiendo. Germanici Cæsaris manum aversatus est, haud multò post exstincti. Cætero secretus, cum se proripuit in cœtus, incedit summotu lictorum, grexque puerorum comitatur, carmen honori ejus canentium. Intelligere videtur, & adorari velle.* Sed ut vulgus sic existimârit, non tamen id Plinius putavit. Alioqui non cautè adeò loqueretur. *Intelligere videtur.* Nam quis ambigit, quin, quod numen est, intelligentiâ præditum sit? Nempe dubitavit, an non aliquid ei divini ab ipso esset numine insitum, cujus symbolum foret. Saltem sacerdotes, & sapientissimus quisque gentilium, bovem Heliopolitanum non habuere nisi pro symbolo Dei Solis; & Memphiticum pro symbolo Lunæ: ut dictum lib. I, cap. XXIX. De hoc bovis apud Ægyptios cultu etiam legas apud Clementem Romanum in quincto Recognitionum, & tot alios ex Christianis.

Post bovem subdit Strabo de cane, & fele. De canis veneratione est apud Ciceronem in V Tuscul. Juvenalis quoque est sat. XV:

—— Illic

Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam.

A Cynopolitanis interim præcipuè cultum, indicat Clemens Alexand. Admonitione ad gentes.

Ælurum, sive felem, ab Ægyptiis cultum, refert Herodotus in Euterpe: atque addit, mortuum domi, fasitum saliri, atque ita Bubastim deferri, ut sacra in urbe sepeliretur. De cultura quoque testis Cicero, lib. I de Legg. & lib. I de Nat. Deorum, ac V Tusc. Quæst. Diodorus Siculus lib. I, Juvenal. sat. XV, & Plutarchus lib. IV Symposiacôn, quæst. V. Etiam cultum hunc inter alios memorat Clemens Romanus, vel alius, vetus, sed suppositicius scriptor. Locum apponam integrum ex quincto Ἀναγνώσεων sive Recognitionum libro: *Alii Ægyptiorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii Hircum, alii Gattas, nonnulli Ibim, quidam Serpentem, Piscem quoque, & Caphas, & Cleacas, crepitus ventris pro numinibus habendos esse docuere, & alia innumerabilia, quæ pudet etiam nominare.* Ubi per *gattas* planè hic intellige æluros sive feles. Nam posterioribus hoc pacto locuti sunt seculis. Imò similiter etiam Græcis, sed mixobarbaris, *γάττος*, & *κάττα*, *felis*, ut ex Callimachi scholiaste antea dixi: atque idem liquet ex Euagrii lib. VI, cap. XXIV; ubi ait, αἴλουρον κάτταν ἡ συνήθεια λέγει, *consuetudo pro fele cattam dicit.* Porrò, ut obiter de aliis quoque hic memoratis quædam addam, pro *Caphas*, ut est in Parisina Sonnii editione, rectiùs quidem scripseris *cebos*; de quo inferiùs dicam. Sed enim inter piscem puto, & inanima, non inseruisset medium cebum, simiæ genus. Quare pro certo habeo, in memorato Clementis loco *cepas* legi oportere; ut est in Basileensi illâ, quam antea Sichardus, edente Bebelio, procurârat. Ad plantas igitur, non animantia, id pertinet. Uti nec hujus est loci de cloacis cultis: aut de ventris crepitu; de quo & ex Minucio Felice antea vidimus. Multa etiam animantium alia coluere Ægyptii: sed verum quod de serpente; & bove, dixi; cultum eum sagacioribus fuisse non proprium, sed symbolicum; id in istis quoque locum habet.

Ut Strabonis porrò vestigiis insistam; deinceps videbimus de quadrupedibus, quas civitates quædam Ægyptiæ seorsum coluere: ut Saitæ, & Thebani ovem; teste etiam Clemente Alexandrino. Admon. ad Gentes. Jovi itidem Ammoni fuisse arietem sacratum, auctor est Clemens, qui dicitur Romanus, in X Recognitionum. Sed hoc nonnisi ad cultum pertinere symbolicum, satis est apertum. Propriè ajunt cultum à Lycopolitanis esse lupum: quod & Clemens Alex. memorat loco proximè indicato. De Cynocephali cultu est etiam apud Tertullianum in Apologetico cap. VI. & Augustinum lib. II de Civit. Dei, cap. XIII. Sed nec inter veteres convenit, utrùm habitus sit cynocephalus ipse Anubis, vel ejus symbolum: an potiùs Mercurius, aut symbolum hujus. Pro Anubide facit, quod canino fingeretur capite: unde *latrator* dicitur Maroni VIII Æn. Ac caussam ejus figuræ attulimus lib. I, cap. XXVII. Pro Mercurio, literarum inventore, est, quòd canis ei sacratus, ob sagacitatem. Ideo botanici anethum vocant tum *cynocephali*, tum *Mercurii genituram.* Præterea valde hoc facit, quòd Strabo ait, cynocephalum esse cultum ab Her-

Hermopolitis: quorum civitas, ut vocabulum indicat, τῷ Ἑρμῇ sive Mercurio sacra fuit. Est autem cynocephalus simiæ caudatæ genus; sed, ut ait Aristoteles *a*, cercopitheco majus, & efferatius, capite etiam ad canem propiùs accedens; unde & nomen κυνοκέφαλος, q. d. *caniceps*. Hodie Itali *babuino*, Galli *babion*, Belgæ *baviaen*, vocitant.

a Lib. 2. Hist. Animal. c. 8.

Post cynocephalum proximè subdit Strabo κῆπον, sive, ut in aliis codd. κῆπον, aut κῆβον. Aristoteli lib. II Hist. Animal. cap. VIII κῆβος vocatur: facitque secundum simiarum genus. Primum enim πίθηκος, sive *simia*, quæ caudæ expers, Latinis inde ab attritis clunibus *cluna* dicta, vel *clura*, ut à γνώμη, *groma*; à ξίφος, *crepus*, unde *crepusculum*; à *cancer*, *carcer*; à *condolium*, *cordolium*; à τόρος, *torus*, & similia. Alterum genus ei est κῆβος, ut tertium κυνοκέφαλος, de quo actum. Ac κῆβος quidem ei dicitur πίθηκος ἔχων οὐράν· *simia habens caudam*. Ut planè idem sit ac κερκοπίθηκος *b*, secundum illud Martialis *c*.

b Simiarum caudata.

c Lib. 14. epig. 202.

Si mihi cauda foret, cercopithecus eram.

De cercopitheci cultu legas & apud Juvenalem sat. XV, & Lucianum in Deorum Concilio. Nempe cercopitheci divinum aliquid habere visi sunt. Nam animal est valde ingeniosum. Præcipuè eo valent illi, qui ab odore moschi Itali *moschini* vocantur: de quibus Scaliger in Exercitat. & Clusius in Exoticis. Accessit tum exterior hominis similitudo, manibus, pedibus, aliis; quibus, quia in oculos incurrunt, non insistam: tum interior etiam; unde Aristoteles lib. II Hist. Animal. cap. IX: Οἱ δὲ κῆβοι τὰ ἐντὸς διαιρεθέντα ὅμοια ἔχουσιν ἀνθρώπῳ· *Cebi partes interiores habent similes humanis.* Imo omni hoc simiæ convenire putatur: unde & anatomici, si humanum defuerit cadaver, vivam secant simiam. Et Galenus, opere anatomico, in hac planè sententiâ fuisse videtur. Neque illud magnopere adversatur Alberto Magno; qui in secundo ac vigesimo de Animalibus, diversimodè se habere tradit. Nam sic in plerisque conveniunt, ut discrepent in aliis: quemadmodum ostensum Andreæ Vesalio in præclaro volumine de fabrica corporis humani. Denique & illud ad divinum cercopitheco tribuendum facere honorem videbatur; quod hoc animal variet colorem, horti instar diversicoloribus consiti floribus. Imo inde ajunt ei nomen datum κῆπος, hoc est, *horti*: unde postea κῆβον fecere. Sed de isto dissentio. Omnino enim κῆβος, vel κῆπος, est ex Hebræo קוף, Koph, *simia*; ut I sive III Reg. X, 22. Imo & literæ inde *Koph* nomen datum; quia figuram simiæ referat, quæ perticæ insideat. Germanis, & Belgis, hoc animal *meerkatte* dicitur: quod sonat *marinam felem*: *marinam* quidem, quasi trans mare advectam, ut Romani struthionem dixere *passerem marinum*: *felem* autem, Italorum exemplo, quibus vocatur *Gatto maimone*.

Subjungit postea Strabo de leone culto à Leopolitanis. Et sanè, si animali muto hic cultus, seu ille proprius, seu symbolicus, deberet tribui: leoni is præcipuè, quia inter rationis expertia excellit, conveniret. Unde & Persæ Deum suum Mithram, sive Solem, leoninâ effingebant facie. Huc etiam facit, quod apud Plutarchum lib. IV Sympos. quæst. V, legas, Leonem Soli sacratum: sola quia leæna ex quadrupedibus curviungulis fœtum pariat videntem: adhæc quod leo brevissimo contentus sit somno, & dormientis oculi præfulgeant: quod item Leontini, Sole Leonem permeante, reperiant fontes, & lacunas suas nova repletas aqua.

Sequitur apud Strabonem de capræ, & hirci veneratione, apud Mendesios. A quibus hircum fuisse cultum, apud Clementem quoque Alexandrinum legas Admonit. ad Gentes. Etiam capras divino coluerunt honore, incolæ urbis Copti: à qua Ægyptiis omnibus nomen hoc datum esse, alibi diximus. Sed sic Coptitæ solent capram ἐκθειοῦν *d*, ut Isidis ἄθυρμα *e* putarent: quemadmodum refert Ælianus de Animalibus lib. X, cap. XXIII: Σέβουσι δὲ οἱ Κοπτῖται καὶ θηλείας δορκάδας, καὶ ἐκθειάζουσιν αὐτάς· τοὺς δὲ ἄρρενας κατεσθίουσιν. ἄθυρμα δὲ εἶναι τὰς θηλείας τῆς Ἴσιδός φασι. *Coptitæ ex capris feris feminas colunt, divinitatem etiam iis tribuunt: mares autem comedunt: feminas verò ajunt esse oblectamentum ac delicias Isidos.* Alii tamen Ægyptii caprum ipsum, sive hircum potiùs, (de quo & apud Maximum Tyrium legas sermone XXXVIII) honore coluere divino. Cujus rei caussam exponit Diodorus Siculus, bibliothecæ suæ libro primo: Τὸν δὲ τράγον ἀπεθέωσαν, καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τετιμῆσθαι λέγουσι τὸν Πρίαπον, διὰ τὸ γεννητικὸν μόριον. *Hircum inter Deos retulere ob genitale membrum: sicut Græcis propterea ajunt venerationi esse Priapum.* Nempe, ut subdit, quia à membro illo est generatio omnis, eo existimant, hoc esse divinum, & animal id divino honore dignum esse, quod membrosius est cæteris. Sic enim homines gratam Diis mentem testari pro fœcunditate suæ gentis. Atque ante hos ita de eodem Herodotus in Euterpe: Σέβονται πάντας τοὺς αἶγας οἱ Μενδήσιοι, καὶ μᾶλλον τοὺς ἔρσενας τῶν θηλέων· καὶ τούτων οἱ αἰπόλοι τιμὰς μέζονας ἔχουσι. *Capris etiam divinum Mendesii honorem tribuunt: ac magis maribus, quàm feminis. Atque ex iis caprarii præcipuo sunt in honore.* Subdit deinde, ut si caprariorum princeps decesserit, ingens totam Mendesiorum regionem occupet luctus. Imò & iisdem ab hirci cultu nomen esse, ex eo colligitur, quòd ibidem ait, Μένδης Ægyptiis *hircum*, & *Pana*, notare. Ac paullo antè dixerat, Pana, ut Græcis, ita Ægyptiis quoque, pingi ac sculpi caprinâ facie, & hircinis cruribus: utcunque eum crederent formâ similem esse Deorum aliis. Cur verò Pana sic effinxerint, dicam, cùm de Naturæ universæ cultu loquar. Addit quoque Herodotus, suâ ætate in Mendesia mulierem propalam coiisse cum hirco: quod non alio fuisse factum, vel permissum, credibile est, quàm ut ea numini hircino gratificaretur, divinamque ex eo prolem conciperet.

d Pro Deo habere.

e Ludum, & oblectamentum.

Postremo loco memorat Strabo, mygalen, quam *murem araneum* interpretantur, ab Athribitis habitam pro Deo. Μυγάλη autem dicitur, quasi μυογάλη, ut rectè censet Nicandri scholiastes. Sed perperam ex Amynta tradit, sic vocari, quia ἐκ μυὸς καὶ γαλῆς γίνεται, *ex mure, & mustela generetur.* Ridiculum enim est putare, cùm murem mustelam, aut felem, consuescere, vel contrà, cùm tantum ea inter animantia dissidium sit. Sed verisimilius multò, inde hoc nomen esse, quia partim murem, partim mustelam, figurâ ac colore referat. De divino hujus animantis apud Ægyptios honore testem quoque habemus Plutarchum lib. IV Symposiacôn, quæst. V. In caussis tanti honoris esse ait cæcitatem, quia tenebras luce antiquiores esse existiment. Item quòd è muribus quinctâ nascatur ætate in novilunio: & quòd jecur ejus, decrescente lunâ, deficiat. Ex quibus videmus, qualibus miseræ gentes rationibus inductæ sunt ad colendam pro conditore creaturam.

Denique sic argumentum hoc concludit Strabo, alia etiam animantia ab aliis coli. Hujusmodi sunt, ut intra nunc quadrupeda consistam, ichneumon, & crocodilus: de quibus jam erat locutus Strabo ante verba superiùs adlata. Ichneumonem ab Heracleotis cultum dixerat: idemque refert Ælianus lib. X de Animalibus, cap. XLVII, & Clemens Alex. Admonitione, ad Gentes. Nec nisi ob utilitatem aliquam Ægyptiis cultum esse, tradit Cicero in I, de Nat. Deor. Addit Ælianus, ut ichneumones sacri sint Latonæ, & Ilithyæ, sive Lucinæ. Item ut inimicitiæ iis sint cum aspide, & crocodilo. Et sanè, quòd serpentes tollant, quibus tantopere obnoxia est Ægyptus, præcipuè in caussa erat, cur honores iis tribuerentur divini. Iis tamen, qui crocodilum colerent, neglectus ichneumonis cultus fuit: idque quia contereret ova crocodili; imò & ipsos necaret crocodilos. Nam quando se hi rictu diducto, Soli exponunt, ora eorum subit, viscera intrat, eaque exedit, & perforato ventre egreditur. Hoc igitur, ut ichneumonas exosos reddidit crocodili cultoribus;

bus; ita contrà commendavit eorum hostibus; quemadmodum Strabo ait in XVII.

Crocodilum pro Deo cultum, præter Strabonem, arguunt Cicero I de Nat. De. & Tusc. V, Diodorus lib. I, Juven. sat. XV, Plutarchus lib. IV Sympos. cap. V, Ælianus lib. X de Anim. cap. XXI: ubi ab Ægyptiis Ombitis sic ait coli crocodilum, uti à Græcis, & Romanis, Olympios Deos: non item ab Ægyptiis Apollonopolitis, Tentyritarum parte; qui crocodilum oderint, eoque vescantur; sive quòd Typho dicatur ejus formam induisse, sive quòd Psammymiti, justissimi regis, filia, à crocodilo fuerit rapta. De hoc Tentyritarum odio etiam legas apud
a Lib. 17. Strabonem *a*. Ait verò sic vulgo ferri, uti Psyllis in Cyrenaica vis inest nativa adversus serpentes: ita & eam esse in Tentyritis contra crocodilos. unde intrepide in aquis urinentur, ac crocodilos pervestigent, atque interimant. Itaque & Romæ, cum in spectaculo essent populo exhibendi, hos aquam ingressos, reti eos eduxisse, ut in aprico spectarentur, posteaque retraxisse in piscinam.

Porrò, præter Heracleoticam præfecturam, etiam Arsinoë, quæ prius *crocodilorum urbs* dicta, mirum in modum coluit crocodilum, eumque σοῦχον vocabat; ut
b Ibidem. idem Strabo *b* refert. Atque addit, quomodo à peregrinis ad lacum advenientibus donarentur placentis, carne, mulso: & ut à sacerdotibus, ore ei aperto, placenta vel caro ingeri, mulsum etiam soleat infundi.

Maximus quoque Tyrius dissertat. XXXVIII narrat, ut mulier Ægyptia aluerit fœtum crocodili, ac propterea ab Ægyptiis judicata sit felicissima, ὡς τιθηνουμένη θεόν *ut quæ nutriret deum*: atque eo non defuisse, qui deum pariter, & nutricem, demulcerent: porro mulieri isti fuisse filiolum paris ætatis, hunc cum crocodilo lusitare solitum: ac bene hoc cessisse, dum crocodilo vires deforent: ubi verò adolevit, exeruisse se ingenium: ut qui nutricis suæ filium devorârit: nec iccirco eam omnia luctu complêsse: nam contrà, inquit, ἐμακάριζε τὸν υἱὸν τοῦ θανάτου, ὡς γενόμενον δῶρον ἐφεστίῳ θεῷ· *felicem putavit filium, tanquam deo donatum domestico.*

Quæ hactenus diximus de cultu quadrupedum apud Ægyptios, ea consistunt intra hanc caussam, quod cultus, qui primò erat symbolicus, paullatim in proprium degenerârit: pro Deorum vero symbolis habita sint ob utilitatem, quam ex iis homines caperent. Unde Tullius quoque in primo de Natura Deorum: *Ipsi, qui irridentur, Ægyptii, nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt: velut ibes maximam vim serpentium conficiunt. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere; sed nolo esse longior. Ita concludam tamen, belluas a barbaris propter beneficium consecratas.* Loquitur autem de beneficio, quod ex animalium natura percipiunt. Sed prætereа ratio affertur altera ab natura siderum ex Astrologia ἀποτελεσματικῇ, sive judiciaria. De hac ita Lucianus, de Astrologia libro: Ταῦτα μὲν ὦν Αἰθίοπες ἐν τῷ ἠέρι ἐπέβλεψαν. Μετὰ δὲ, γείτοσιν ἐοῦσιν Αἰγυπτίοισιν, ἀτελέα τὸν λόγον παρέδοσαν. Αἰγύπτιοι δὲ παρὰ σφέων ἐνδεξάμενοι ἡμιεργέα τὴν μαντικὴν, ἐπὶ μέζον ἤγειραν, μέτρα τε ἑκάστου κινήσιος ἐσημήναντο, καὶ ἐτέων ἀριθμὸν, καὶ μηνοίων, καὶ ὡρέων διετάξαντο, καὶ μηνῶν μὲν σφίσι μέτρον ἡ σεληναίη, καὶ ἡ ταύτης ἀναστροφὴ ἐγένετο· ἔτεος δὲ, ἠέλιος, καὶ ἡ τοῦ ἠελίου περίφορος. οἱ δὲ καὶ ἄλλα ἐμήσαντο πολλῷ μέζω τουτέων. ἐκ γὰρ δὴ τοῦ παντὸς ἠέρος, καὶ ἀστέρων τῶν ἄλλων, ἀπλανέων τε, καὶ ἀσταθέων, καὶ οὐδ' ἅμα κινεομένων, δυώδεκα μοίρας ἐτάμοντο. ἐν τοῖσι κινεομένοισι, καὶ οἰκεῖα ζῶα ἐόντα, ἕκαστον αὐτέων ἐς ἄλλην μορφὴν μεμίμηται· τὰ μὲν ἐνάλια· τὰ δὲ, ἀνθρώπους· τὰ δὲ, θηρῶν· τὰ δὲ κτηνέων. Ἀπὸ τέων δὴ καὶ ἱερὰ τὰ Αἰγύπτια πολυειδέα ποιέεται. Οὐ γὰρ πάντες Αἰγύπτιοι ἐκ τῶν δυώδεκα μοιρέων πασέων ἐμαντεύοντο, ἄλλοι δὲ ἄλλῃσι μοίρῃσιν ἐχρέοντο. Καὶ κριὸν μὲν σέβουσιν, ὁκόσοι ἐς κριὸν ἀπέβλεπον, Ἰχθύας δὲ οὐ σιτέονται, ὁκόσοι ἰχθύας ἐπεσημήναντο. Οὐδὲ τράγον κτείνουσιν, ὅσοι αἰγόκερων ᾔδεσαν. καὶ οἱ ἄλλοι τὰ ἄλλα, ὡς ἕκαστοι ἱλάσκονται. ναὶ μὴν καὶ ταῦρον ἐς τιμὴν τοῦ ἠερίου ταύρου σεβίζονται. καὶ ὁ Ἆπις αὐτοῖσι χρῆμα ἱερώτατον, τὴν χώρην ἐπινέμεται. καὶ οἱ ἐκεῖ μαντήιόν τε ἀνατιθέασι, σημήιον τῆς ἐκείνου τοῦ ταύρου μαντικῆς. *Hæc in cælo perceperunt Æthiopes: postea finitimis Ægyptiis imperfectam artem tradiderunt. Porro Ægyptii divinandi rationem, quam ab illis dimidiatam acceperant, in majus provexerunt. Quippe qui mensuram etiam, ad quam unaquaque stella movetur, indicarint. Ad hæc annorum, mensium, ac temporum numerum instituerunt: atque hi quidem lunâ, ejusque conversione, menses metiuntur: annum vero Sole, ejusque circuitu, definiunt. Illi etiam his longe majora commenti sunt. Nam ex universo cælo, reliquisque stellis, inerrantibus, & fixis, neque simul moventibus, duodecim partes effecerunt: in his etiam, quæ moventur, & unamquamque suis animantibus repræsentarunt, partim marinis, partim hominibus, partim feris, partim volatilibus, partim pecudibus. Unde & sacra Ægyptiorum variæ sunt. Neque enim omnes Ægyptii ex omnibus partibus divinabant; sed alius aliis utebantur partibus. Itaque arietem colunt, qui ad arietem spectant; piscibus non vescuntur, qui pisces annotarunt. Nec hircum occidunt, qui capricornum noverunt: & alii alia, prout singuli venerantur. Quin etiam Taurum in cælestis Tauri honorem colunt. Nam Apis apud illos, res imprimis sacra, regionem depascit: & qui eam incolunt partem, oraculum quoque dicarunt: signum videlicet divinationis, quam à cælesti Tauro petunt.* Ac subjungit deinde, quomodo postea etiam hanc artem sint aggressi Libyes, apud quos oraculum est Iovis Ammonis, qui arietis formâ colebatur: atque in hoc etiam cæli rationem haberi, cum aries dux sit duodecim zodiaci signorum. Nec Babylonios ista ignorasse, imò si ipsis de se creditur, hanc ab iis doctrinam accepisse Ægyptios.

Postremo illud loco adjungam, fuisse etiam, cùm revera quadrupes coleretur ab Ægyptiis: sed cultores se arbitrarentur animam colere humanam. Exemplum habemus apud Philostratum lib. V de vita Apollonii Tyanei, cap. XV: ubi narrat de leone mansuetissimo, quem Alexandrinis esse Amasin regem persuaserit Apollonius: unde οἱ ἱερεῖς ξυνελθόντες, ἔθυσαν τῷ Ἀμάσιδι, καὶ κοσμήσαντες τὸ θηρίον στρεπτῷ, καὶ ταινίαις, παρέπεμπον ἐς τὴν Αἴγυπτον αὐλοῦντες καὶ ὑμνοῦντες, καὶ ἐπ' αὐτῷ ᾄδοντες· *sacerdotes convenientes Amasidi sacrificarunt, & belluam torquibus, vittisque redimitam in interiorem misere Ægyptum, ante ipsum hymnos, & carmina, decantantes.* Hæc illi, cùm Apollonius suasisset, ut leonem deportarent Leontopolim, inque templo collocarent: quia foret indignum, regem maximum, in belluam regiam conversum, mendicando victum quærere.

Cap. LXXV.

Figmentum gentilium de asini, ac suis veneratione apud Judæos: & quam ejus rei rationem, de sue quidem Plutarchus, de asino autem, præter eum, Tacitus adducat. Unde opinio fluxerit de asino Judæis in summa siti aquam monstrante. Etiam Gnosticis hæreticis cultum utrumque tribui: imò asini illum omnibus Christianis, qui & inde asinarii vocabantur, & quam monstrosa Christum figurâ depinxerint inimici nominis Christiani. Vera caussa, cur suem adorasse fingantur Judæi. De suis veneratione apud Cretenses; simiæ apud Pithecusios, imò hodieque apud Indos Orientales, bovis itidem apud Indos. De mustelæ cultu apud Thebanos, ovis in insula Samo, lupi Delphis, leænæ apud Ambraciotas: deque caussa venerationis istiusmodi. Terrestris echinus colebatur à schola Zoroastris. De Musoritis murem honorantibus. Apollo μυοκτόνος, & Σμινθεύς.

HÆc de Ægyptiis. Nunc ad gentium alias transeo. Ubi inclyta Judæorum natio deposcit, ut primùm de se videamus. Si gentibus credendum, & hi

hi fuem, atque asinum, coluerunt. Unde Petronius Arbiter:

Judæus licet & porcinum numen adoret,
Et cilli summas advocet auriculas.

Ubi in aliis pro *cilli* est *cœli*: quomodo simile fuerit huic Juvenalis sat. XIV:

Nil præter nubes, & cœli numen a adorant.

a Alii, cæli lumen legunt. Sed cæli numen dixeris, ut urbs Antiochiæ. Itaque sententia sit, cælum, quod & in numen, invocant.

Sed magis placet *cilli*: quod Pithœi editio b expressit. Quippe *cillus* est asinus. Hesychius: κίλλοι, ἀστράγαλοι, ἢ ὄνοι. Et mox: Κίλλος, ὄνος. De cultu ejus sic Democritus historicus apud Suidam c: Χρυσῆν ὄνου κεφαλὴν προσεκύνουν, καὶ κατὰ τριετίαν ξένον ἀγρεύοντες προσέφερον, καὶ κατὰ λεπτὸν τὰς σάρκας διέξαινον, καὶ οὕτως ἀνῄρουν· *Asini caput aureum adorabant, tertio quoque anno capiebant hospitem, eumque offerebant, carnes item dissecabant minutatim, atque ita interficiebant.* Ab Apione etiam Plistonice, qui & Polyhistor dictus, ac cymbalum mundi à Tiberio Cæsare vocabatur d, objectum Judæis fuit ab Antiocho Epiphane, repertum fuisse caput asini aureum, quod à gente coleretur. Sed eum abunde refellit Flavius Josephus, opere eo, quod adversus nobilem hunc grammaticum scripsit. Cur verò Judæi utrumque id animal honorarent, rationem hanc adducit Plutarchus lib. IV Sympos. quæst. V: Καὶ ἴσως ἔχει λόγον, ὡς τὸν ὄνον ἀναφήναντα πηγὴν αὐτοῖς ὕδατος τιμῶσιν· οὕτως καὶ τὴν ὗν σέβεσθαι σπόρου καὶ ἀρότου διδάσκαλον γενομένην. *Ac fortasse id ratione nititur, ut sicut asino, quia fontem iis aquæ commonstravit; sic & sui, quia sationis & arationis est magistra, cultus apud eos sit religiosus.* Eodem refert Taciti illa in quincto Historiarum: *Sed nihil æque, quam inopia aquæ, fatigabat. Jamque haud procul exitio, totis campis procubuerant; cum grex asinorum agrestium, è pastu in rupem nemore opacam concessit. Secutus Moses, conjecturâ herbidi soli, largas aquarum venas aperit.* Et paulo pòst: *Effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere.* Cum verò Tacitus, ac Plutarchus, dicant, hunc asini cultum ex eo traxisse originem, quòd Judæi, asino monstrante, aquas repererint; concinnè satis conjectabat Nicolaus Fullerus in Miscellaneis Sacris e, inde hoc esse, quòd, ut legere est Genes. XXXVI, 24. Ana, cùm pasceret asinos Sibeonis patris sui in deserto, invenerit ימם *jamim*; sive terminatione Syrâ ἰαμείν. Quippe, ut Hieronymus Quæstionibus Hebr. in Genesin ait, *nonnulli aquas calidas, juxta Punicæ linguæ viciniam, quæ Hebrææ contermina est, hoc vocabulo signari putant. Alii putant,* JAMIM *maria appellata. Iisdem enim literis scribuntur Maria, quibus nunc hic sermo descriptus est. Et volunt, illum, dum pascit asinos patris sui in deserto, aquarum congregationes reperisse: quæ, juxta idioma linguæ Hebraicæ, Maria nuncupatur: quod scilicet stagnum repererit. Cujus rei inventio difficilis est.* Imò Diodorus quoque Tarsensis, expositione in Genesin, ait: Ὁ Σύρος, καὶ ὁ Ἑβραῖος, τὸ ἰαμεὶν ὕδωρ βούλονται λέγειν· ἀντὶ τοῦ εὗρε πηγὴν ἐν ἐρήμῳ· *Syrus, & Hebræus, Aquam Jamim vocare solent: ut sit sensus, invenit fontem in deserto.* Hæc si interpretatio placet (nam alii ימם *mulos* exponunt, & asini cum equa congressum ab Horæo principe repertum arbitrantur) necesse sit dicamus, quod de aquis ab Horæo repertis proditum erat ab Mose, id ipsum fuisse attributum errore ipsi legislatori Mosi.

b In veterum poëtarum epigrammatis.
c In Ἰούδας.
d Plin. præfat. hist. nat.
e Lib. 3. cap. 8.

Judæorum exemplo Gnostici etiam dicuntur utrumque animal coluisse. Saltem Deum Sebaoth utrâque expressêrunt figura. De quo sic Epiphanius: Φασὶ δὲ τὸν Σαβαὼθ οἱ μὲν ὄνου μορφὴν ἔχειν, οἱ δὲ χοίρου· *Ajunt autem Sabaoth, hi quidem asini, illi autem porci, habere figuram.*

Imò calumnia hæc de asinini capitis cultu in veros etiam derivata est Christianos: ut indicat Minucius in Octavio: *Audio eos, turpissimæ pecudis, caput asini consecratum, ineptâ nescio qua persuasione, venerari.* Atque inde sunt dicti *asinarii*; ut indicat Tertullianus in Apolog. cap. XVI. Imò Christus inde à quodam nebulone pictus auribus asininis, pedum altero ungulato, librum gestans, ac togatus, cum hujusmodi inscriptione, DEUS CHRISTIANORUM ONONYCHITES: ut ibidem legas, & adversus Nationes lib. I, cap. XIV. Sed de extrema inscriptionis voce non consentiunt codices. In editis quidem est *ononychites*: sed MSSi habent *onocholtes*, *ænocholtes*, *Onochoetes*, *onochoitis*, *onochorsitis*, *onochotasis*. *Onocorsites*, propter Vaticanorum codd. auctoritatem, in quibus ita perscriptum, comprobat socer meus Franciscus Junius: ut sit ἀπὸ τοῦ ὄνου κόρσης, *ab asinino capite*. Jacobus Gothofredus I. C. *onochoetes*, quasi dicas, ὁ ὄνου χοήτης, *asini sacerdos*, voce ex eo ficta, quòd χοαὶ sint *sacrificia*. Nic. Rigaltius prætulit ὀνογοίτης, hoc est, *asinina prosapia*. Alii item aliud excogitarunt. Hæc de asini cultu.

Quod verò suem quoque coluisse Judæi dicuntur; id, puto, inde ortum, quòd Judæi porcinâ abstinerent. Nempe ita colligebant gentiles, cum Judæis esse comparatum, uti cum Ægyptiis; qui, quæ animalia adorarent, ea minimè comederent. Sed si, quia Judæi non vescerentur sue, eò pro numine eam coluisse existimandi: idem dicendum sit aliis de multis animantibus, quibus itidem iis lege fuerat interdictum.

Verum forsan, eam esse cultam à Cretensibus. De quo sic Athenæus lib. IX: Ἱερὸν ἐστι τὸ ζῶον παρὰ Κρησίν, *sacrum est hoc animal Cretensibus.* Ac deinde: διὸ πάντες τὸ ζῶον τοῦτο περισσεβόμενον ἡγοῦνται. *propterea omnes animal hoc censent summa veneratione dignum.* Addit & carne suillâ abstinere. Interim, si non aliud argumentum erat, unde religiosè eum coli Cretensibus colligerent: sanè nihil de veritate hujus rei spondere ausim. Neque Athenæus, sive apud eum Agathocles, aliud dicit, quàm Cretenses esse suem veneratos. Atqui non solùm Deos, sed eorum quoque symbola, venerabantur gentiles.

Etiam in Ægyptiis ad Pithecusios pervênit simiarum cultus: qui proprius quidem vulgo; prudentioribus, credo, nonnisi symbolicus fuit. Cognoscere hoc est è vigesimo Diodori: qui clarè quidem ait, habitas ab iis pro Diis: verùm addit, admodum, quo canes ab Ægyptiis: at qualis fuerit veneratio canis apud Ægyptios, antea vidimus. Verba Diodori sunt ejusmodi: Τὰς αὐτὰς οἰκίας οἱ πίθηκοι κατῴκουν τοῖς ἀνθρώποις, θεοὶ παρ᾽ αὐτοῖς νομιζόμενοι, καθάπερ παρ᾽ Αἰγυπτίοις οἱ κύνες. ἐκ τῶν παρεσκευασμένων ἐν τοῖς ταμείοις τὰ ζῶα τὰς τροφὰς ἐλάμβανον ἀκωλύτως ὁπότε βούλοιτο. καὶ τὰς προσηγορίας δ᾽ ἐτίθεσαν οἱ γονεῖς τοῖς παισὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τῶν πιθήκων, ὥσπερ παρ᾽ ἡμῖν ἀπὸ τῶν θεῶν. τοῖς δ᾽ ἀποκτείνασι τοῦτο τὸ ζῶον, ὡς ἠσεβηκόσι τὰ μέγιστα, θάνατος ὥριστο πρόστιμον. διὸ δὴ καὶ παρά τισιν ἐνίσχυσεν ἐν παροιμίας μέρει λεγόμενον ἐπὶ τῶν ἀλαζονευομένων, ὅτι πιθήκου αἷμα πεπώκασιν· *Easdem domus simiæ, quas homines, frequentant: & pro Diis habentur apud illos, ut, apud Ægyptios, canes. Paratos etiam in cellis penariis cibos, quando libet, nemino prohibente, hæ bestiæ sumunt; nominaque, ut plurimum, à simiis, sicut apud nos à Diis, parentes liberis suis imponunt. Qui animal hoc interfecerint, in eos, ut nefariæ impietatis reos, supplicio capitis animadvertitur. Ideo apud nonnullos proverbii vicem obtinuit, quod in magnifice se efferentes dicitur, Simia cruorem bibisti.*

In Orientali quoque India cercopithecus coli prædicatur. Atque hoc Balbus in Itinerario suo, quod Italicè scripsit, ex eo colligit, quòd itinere à Mecao ad Pegu inter idola, quæ *Pagodi* Indis vocantur, repererit multa cercopithecorum simulachra: ac circa templa, quæ iisdem *Varrelle* nuncupantur, cercopitheci serventur alligati. Divinum autem honorem promereri creduntur, quòd usque adeo homini, præcipuè manuum ac pedum ratione, similes sint. Maffæus quoque in primo Historiæ Indicæ commemorat fanum pulcherrimum simiæ dicatum. Ac Joannes Hugo Linschotanus narrat, ut Lusitani anno CIↃ IↃ LIV, capta insula Scylon, non contenti eam vastasse, etiam templum in vertice *Pico d'Adam*, sive montis Adami, spoliare proposuerint: sed nihil repererint præter cistulam auro gemmisque insignem, in qua simiæ dens

 aller-

asservaretur: hunc igitur abstulisse, magno cum dolore regulorum ejus loci: emissosque ab iis legatos, qui Lusitanis prodente eo offerrent septingenta ducatorum millia: nec abhorruisse ab venditione Lusitanos: sed dissuasum id iis ab episcopo suo Gasparo; qui nefarium ajebat, hoc pacto fovere horrendam Indorum idololatriam: eoque dentem eum cremasse, ac cineres projecisse in fluctus marinos.

Etiam bovis cultus ab Ægyptiis ad Indos dimanavit. De quibus hunc in modum Scaliger adversus Cardanum Exercit. CCLVIII, sect. 1: *Quemadmodum Isis olim ab Ægyptiis; ita nunc ab Indis, qui Cuchin regnum incolunt, Bos peculiari cultu pro Deo habetur, & nuncupatur Tambaran. Cui veteri cultui novus hic ut respondet: ita priscum Græcorum institutum novi memoriâ repræsentatur in Coloim; quæ ab illis locis haud multum distat orientem versus. Ibi namque oleo perunčti palæstris exercentur.* Sed ad antiquos scriptores, & idololatras, redeamus.

Mustelas coluere Thebani, quia Galanthis, quæ in mustelam conversa, Alcmenæ parturienti opem tulerit. Fabulam narrat Ovid. lib. IX Metamorph. *a* Deque hoc cultu ejus religioso etiam Ælianus tradit lib. XII de Anim. cap. V; ubi & eandem adducit caussam. Nihil igitur affinxit Thebanis Clemens Alexandrinus in Προτρεπτικῷ: ubi idem de ridiculo hoc Thebanorum cultu legas. Atque addit Clemens, etiam Samiis oves cultas. Fortasse tamen nec isti coluere eas, ut Deos; sed tantummodo honorarunt, ut anathemata. Nam Ælianus lib. XII Hist. Animal. cap. XL, sic ex Aristotele scribit: Σαμίοις χρυσίον (ἱερὸν) κλαπὲν πρόβατον ἀνεῦρε, ϗ ἐντεῦθεν Μανδρόβολος ὁ Σάμιος τῇ Ἥρᾳ πρόβατον ἀνάθημα ἀνῆψε· *Samiis aurum* (sacrum) *furto sublatum ovis invenit. Quare Mandrabolus Samius Junoni ovem consecravit.* Sanè anathemata, Diisque sacrata, non habentur pro Diis ipsis. Narrat autem Ælianus ibidem, ex Polemone, Delphis lupum coli (τιμᾶσθαι simpliciter ait:) idque quia indicium sacri fecerit auri furto surrepti, inque Parnasso defossi. Item ut Ambraciotæ honorent leænam, velut vindicem suæ libertatis. Nam, qui tyrannidem apud illos invaserat, leænæ catulis suis cinctæ obviam factus, ab ea est discerptus: ut inibi Ælianus testatur. Eoque respexit Ovidius in Ibin:

Fœta tibi occurrat patrio popularis in arvo,
Sitque Paphageæ caussa leæna necis.

Ubi tyranno nomen facit Paphages: nisi is Phayllus; eoque *Phaylleæ* rescribendum: quod Janus Parrhasius *b* censet. Porrò hic quoque Ælianus de Ambraciotis dicere est contentus, τιμῶσι *c*: etsi Gillius reddiderit, *summâ religione colunt.* Interim Gillio favet Clemens Alexandr. qui in Protreptico, ut dixi, tradit, oves pro numine habitas à Samiis, item mustelas à Thebanis. Ubi de Ambraciotis quidem nihil: sed cùm Ælianus jungat Ambraciotas, & Samios; idem honoris genus utrobique intelligendum videtur. Et, credo, sapientes ovem, lupum, leænam, ut anathema, honorarunt: vulgus insipiens coluit, ut numina. Nec enim video, ut aliter sua constare fides possit Clementi. Vel putandum, Clementi imposuisse Græcos ipsos: qui per calumniam ista de aliis prodidissent. Idem dixero, tum de terrestri echino; quem tota Zoroastris schola imprimis venerata; ut refert Plutarchus lib. IV Symposiacon quæst. V: tum de muribus religiosè cultis; de quibus illud apud Philastrium *d* legere est, *Musoritæ sunt quidam nomine, qui sorices colunt.* Hoc absurdum primâ facie videatur; quia, Magorum judicio, mures sint invisi Deo: ut est apud Plutarchum περὶ φθόνου καὶ μίσους, & in Symposiacis lib. IV, quæst. V. Sed non omnem gentium religionem metiri convenit ex Magis. Constat enim, mures Troadis incolis magno fuisse in honore, quia in bello hostilium arcuum nervos corrodendo corrupissent: ut est apud Aristotelem in secundo Rhetoricorum. Mures item sacri Tenediis, teste Heraclide Pontico *e*. Verùm & alias cultus ejusce caussas refert Ælianus lib. XII de Animalibus, cap. V. Nec propterea censeo, habuisse eos pro Diis; sed animalculis Apollini gratis: qui cum Troadis incolis faventior foret, per eos arma hostium corruperit. Itaque Apollinem ipsum hinc vocarunt μυοκτόνον, quasi dicas, per mures interfectorem; ut est apud Eustathium in Iliad. Α. Item inde *Sminthea* dixere ἀπὸ τ̃ σμίνθων. Sic enim mures genti illi vocabantur. Plura de hoc diximus Oratoriarum Institut. lib. III, cap. II, sect. II.

a Fab. 6.

b Epist. 8. quæ ad Bartholom. Leonicum.

c Honorant.

d Catal. hæret.

e Lud. Nonius in Græcia p. 244. c.

Cap. LXXVI.

Acceditur ad aves, ac primò ad aquilam, avium reginam: quæ, ridiculâ quorundam opinione, eò cum trochilo certamen habet, quia & is rex nominetur. Trochili sollertia. In Scripturis sacris aquila symbolum regis. Cur ea Iovis armigera statuatur à poetis. Usus ejus in auguriis gentium, & consecrationibus Cæsarum, & quid in somniis designet. Cur effingatur regiis, & triumphantium insidens sceptris. Sua legioni cuique aquila. Sed primitus legionis etiam signa fuere lupus, sus, minotaurus; & quid iis significatum: item equus, aper. Primus C. Marius, rejectis signorum aliis, legionibus aquilam dicavit. Lucani locus expensus. Quid aquilâ bicipiti significatum. De aquilæ magnitudine, robore, velocitate.

A Quadrupedibus nunc gradum capesso ad aves: quarum rex *a* est aquila: quamquam & nomen id trochilo sit attributum. Imò Aristoteles lib. IX Hist. Animal. cap. XI refert, vulgò fuisse persuasum, aquilæ eò cum hac avicula esse certamen, quia καλεῖται πρέσβυς, ϗ βασιλεὺς, *vocatur senator, & rex.* Sed ridiculum est putare, aquilam scire, *regis* nomine vocari trochilum ab hominibus Græcis; ac propterea credere, aviculam illum regnum affectare. Nec sanè id nominis convenit trochilo. Solùm enim laudari meretur, quòd sit εὔβιοτος, seu *boni victus*: quodque imbecillitatis sibi conscius, lateat inter fruteta. Hoc enim τεχνικὸν, sive *sollertem*, arguit; ut ibidem ait Aristoteles. Sola igitur aquila esto ἀρχὸς οἰωνῶν, *princeps avium*, ut Pindarus vocat Isthm. od. VI: sive οἰωνῶν βασιλεὺς, *avium rex*, ut idem nuncupat in Olymp. Ipseque Pindarus propterea se *aquilam*, ut lyricorum principem; æmulum suum, Bacchylidem, *gracculum*, nuncupabat. Imò in Scripturis ipsis aquila symbolum est regis: ut cùm, per aquilas duas, Nabuchodonosor, Chaldæorum rex potentissimus, & Pharao Ægyptius, intelliguntur, apud Ezechielem cap. XVII. Ob hancce aquilæ excellentiam, Iovi eam, ut summo Deorum, dicarunt: imò ejus dixere armigeram; unde fulmen trisulcum pedibus gestantem fingunt. In auguriis quoque illi attributus est principatus. Ac jam Homericâ ætate, si à dextra alis expansis perstrepuisset; boni ominis putatum. Eadem Tarquinio Prisco imperium, Alexandro M. victoriam: at Tarquinio Superbo, & Dionysio Siculo, imperii amissionem dicitur portendisse. Etiam Iovis hanc alitem aliis prætulere in imperatoribus consecrandis. Nam, ut est apud Herodianum lib. IV, simulac rogo subjicerent ignem, aquila soluta è rogo petebat æthera, quæ in cælum animam deferre imperatoris credebatur. Atque idem Dioni traditum lib. LVI; ubi de funere agit Augusti. Ac propterea in nummis vett. cernas parte unâ effigiem imperatoris; alterâ aquilam, cui insideat imperator: inscriptioque est ejusmodi; CONSECRATIO. S.C. Unde liquet, cur somniorum interpretes putarint, regibus hoc, & viris principibus, mortem portendere, si somniarint, se aquilâ vehi: ut videre est Artemidori lib. II, cap. XX. Et hæc sacra spectant gentilium.

Præterea, ob eandem caussam, figurâ ejus significarunt imperii potentiam, ac majestatem. Quippe hinc alitem eam effinxere insidentem sceptris regiis *b*; uti & eburnis apud Romanos triumphantium scipionibus: unde Juvenalis sat. X:

Da nunc & volucrem, sceptro quæ surgit eburno.

a Rex Græcis, quibus dicitur ὁ αἰετὸς: sed regina Latinis, quia aquila est muliebris generis.

b Dionys. lib. 3. Livius l. 9. Plutarchus in Romulo.

Pru-

Prudentii quoque est περὶ στεφάνων:

Aquila ex eburno sumit arrogantiam
Gestator ejus.

Et adversus Symmachum lib. I:

Post trabeas, & eburnam aquilam, sellamque curulem.

Eâdem de caussâ Romanis in primâ legionis cohorte (satis notum, decem *a* in legione quaque fuisse cohortes, quarum singulæ, cùm legio sex millium foret, sexcentos pedites complecterentur) pro signo erat aquila; cujus custodia erat penes primipilum, sive primum triariorum centurionem: quem ad honorem fere è primo principe; uti ad primum principum centurionem à primo hastato, pertingebant. Aquilæ hujus sese expandentis effigies, hastæ præpilatæ suffixa, gestabatur in acie. Primitus quidem hoc primum legionis signum variabat. Nam interdum erat lupus: atque hoc in honorem lupæ, quæ Romulum & Remum, Urbis conditores, aluisset. Interdum sus; ut in quinctâ legione; quoniam, ut Festus tradit, bella omnia gerantur propter pacem; cujus conditiones, porcâ cæsâ, iniri solent. Interdum Minotaurus; quia, ut hic in labyrintho latuit, ita ducum militarium consilia cunctos debeant latere. Auctor Festus, & Vegetius lib. III. Primus autem C. Marius, is qui septies consul fuit, rejectis signorum aliis, in quibus & equus, & aper, aquilam legionibus dicavit; Plinio teste, lib. X, cap. IV. Quot igitur aquilæ, tot legiones. Incauteque Lucanus lib. I:

Ut notæ fulsere aquilæ, Romanaque signa.

Nam cum Cæsar Ariminum caperet, una solùm ei legio aderat. Nisi poëtam per συνεκδοχὴν numeri malis excusare. In nummo veteri videas aquilam bicipitem, argumentum legionum duarum in unam coalitarum.

Nec cum Herodes M. majori portæ templi à se exstructi aquilam imposuit auream, aliud voluit exhibere, quàm symbolum Romani imperii: nempe quia Judæa esset in provinciam redacta, & à Romanis ipse imperium accepisset. Sed Judæi quidam adolescentes, à magistris suis impulsi, eam detraxere; quia Mosaicæ legi adversetur muti animantis consecratio. Vide Fl. Josephum lib. XVII Antiq. Jud. cap. VIII, & lib. I belli Judaici, cap. XXI.

Posterioribus verò temporibus biceps aquila signum fuit divisi Romanorum imperii in Orientale, & Occidentale: quod non, uti Wolphangus Lazius putabat, jam ætate contigit Constantini Magni; qui imperium quidem transtulit Byzantium; sed sic, unum ut esse imperium persisteret: nec demum imperante Karolo Magno; hanc licet opinionem etiam secutus Ulysses Aldrovandus in primo Ornithologias *b*: sed à temporibus Honorii, & Arcadii: quorum culpâ imperium ita debilitatum, ut intra seculum in Occidente sub Momyllo sit Augustulo amissum: nec nisi trecentos post annos, & viginti quatuor, instauratum sub Karolo M. Nec Romani solùm imperii, sed multorum etiam regum, ac principum, aquila signum fuit gentilitium: nempe illum ad modum, quo Aventino, Herculis proli, gentis suæ insigne erat hydra serpentibus cincta: ut poëta ait VII Æneid.

—— Clypeoque insigne parentum
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus hydram.

Ubi etiam videmus, clypeo fuisse insignia incisa. Qui mos, & vetus, & postea diu permansit. Inde etiam clypeo nomen putatur: nempe ἀπὸ τοῦ γλύφειν, quod est *sculpere, cælare*. Hodieque ab isto more insigne gentilicium *armorum c* nomine nuncupatur.

Caussam aquilæ tantopere celebratæ in quatuor istis statuimus: primùm magnitudine corporis cum summo robore conjunctâ: hinc volatu sublimi ac celeri: tum acrimoniâ visus: præterea prudentiâ, & animi magnitudine. Dicemus ordine de singulis.

Magnitudinem quod attinet, Athenæus in V Dipnosoph. refert, in pompa Ptolomæi Philadelphi viginti fuisse aquilas cubitalis magnitudinis. Gesnerus narrat, inter Misniam, & Dresdam, Germaniæ urbes, visos in nido,

a L. Cincius apud Agell. lib. 16. cap. 4.

b Pag. 92.

c Germanis enim wapen.

tres patulas super quercus expanso, pullos totidem; quorum maximus, cum alas extenderet, iis adæquaret septem ulnarum mensuram.

Robore est ingenti: ad quod plurimùm conferunt rostrum aduncum, & ungues incurvi; quales etiam inter quadrupedes leoni. Præcipuè autem hoc robur ei est à nervis; non carne, quæ pro corpore ei non adeò multa est: interea & hæc pondus addit.

Roboris hujus argumentum habemus, quòd non oves solùm; sed etiam custodes earum canes, dilaniat. Serpentes quoque vincit: de quo sic, præter alios B. Ambrosius lib. de Salomone, cap. II: *Avis ista inimica serpentum est: quos cùm in aëre, alarum remigio subvectando, supportat, hos obunco rostro, & armatis quasi quibusdam telis, pedibus suis lacerat ac divellit: quos cum devorat, calore suo interno noxium illud virus exstinguit.* Nec modò serpentium minores; sed dracones ipsos, vincit, necatque. Unde Horat. lib. IV, od. IV:

—— Mox in ovilia
Demisit hostem vividus impetus:
Mox in reluctantes dracones
Egit amor dapis, atque pugnæ.

Quin & cum cervis, & ipsis tauris, est iis certamen. Qua de re dicam inferiùs, cùm sagacitatem ejusdem in hac pugna exponam.

Etiam roboris est argumentum, quòd longissimo tempore, per terrarum ac marium tractus volans, jejunium toleret: siti verò ne tentari quidem videatur. Saltem aquâ abstinet: ac sanguis ei animantium sufficit, quem sorbillat. Quod & Jobus significat cap. XXXIX, 30: *Pulli ejus lambunt sanguinem.* In senectute tamen rostrum adeò incurvatur, ut cibum capere non possit: sed potu aliquantisper sustinet vitam: unde proverbium *a*, *Aquilæ senectus.* Quandoque tum partem rostri ad petram illidit, atque ita edendi usum, & cum eo vires *b* recuperat. Aliud etiam, quo senectuti occurrat, habet. Flante austro, qui ventus est calidus, in sublime evolans, agitatione istâ, & simul Solis radiis, incalescit: unde, poris laxatis, veteres excidunt pennæ, novæque succrescunt *c*. Ita rejuvenescit. Itaque de aquila capiunt illud Jobi cap. XXXIX, 19: *Nunquid per sapientiam tuam plumescet accipiter, expandens alas suas ad austrum?* Est & Psaltæ divini in CII: *Renovabitur, ut aquilæ, juventus tua.* Quod tamen hunc in modum simpliciter possis interpretari: Recuperabis vires, sic ut aquilæ referas juventutem. Et profectò, quàm parum illud est verisimile, alitem, imò animal ullum, rejuvenescere! Nec enim in homine modò, pro juventute *annos meliores*, cùm M. Seneca *d*; *bonam ætatem*, cum M. Tullio *e*; pro senectute *malam ætatem*, cum Afranio *f*, & Plauto *g*, rectè dixeris; imò & Salomone *h*, qui *diebus juventutis* opponit *dies malos*: sed in omni omnium animantium ætate, locum habet illud poëtæ Sulmonensis *i*:

Non bona tam sequitur, quàm bona prima fuit.

Credo autem, opinio hæc inde fluxerit, quòd aquila, ut ait Euthymius Zigabenus, sæpius, suis pennis excussis, recipiat novas. Unde fortassis Micheas cap. I, 15: *Dilata calvitium tuum, sicut aquila.* Eodem referunt hæc Jesaiæ verba cap. XL, 31: *Assument pennas, ut aquilæ.* Quod LXX reddidere, πτεροφυήσουσιν ὡς ἀετοί. Mirum, quod R. David ad locum illum adnotavit ex R. Rahadia, aquilam, decimo quoque anno usque ad centesimum, evolare, donec ad elementaris pervenerit ignis regionem: hinc æstuare vi caloris: tum in mare se dare præcipitem: exinde, rejectis veteribus plumis, succedere novas. Quæ planè censeo fabulosa. Non valde tamen abludunt ab istis, quæ tradidit Græcus psalmorum interpres: ex quo ista Antonius Agellius, Episcopus Acernensis, adducit *k*: Ὁ ἀετὸς κατὰ φ' ἔτη ἀνακαινίζεται· καιόμενος ὑπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ καταδυόμενος εἰς πηγὴν ὕδατος, πάλιν νέος εὑρίσκεται. *Aquila quingentesimo quoque anno renovatur; adusta à Sole, & mersa in fontem aquæ, juvenis iterum reperitur.* Ubi pro φ', hoc est, *quingentesimo*, ρ', hoc est, cen-

a Terent. Heaut. Act. 3. sc. 2.

b B. Augustinus in psal. 102.

c Albertus M. lib. 23. de Animal.

d Lib. 1. Controvers.

e Lib. de Senectute.

f Apud Nonium in Senium.

g Aulul. act 1 sc. 1. & Rudent. act. 2. sc. 3.

h Eccles. 12. 3.

i Lib. 3. de Arte.

k In psalmorum commentariis, ad hunc locum.

centesimum, scribi oportere, facilè credo eidem Agellio. Sed ridiculum est putare, aquilam evolare in tantum, ut Solis uratur radiis. Nam proximè terras aer est calidior, propter radiorum refractiones: ubi autem hi desinunt refringi, idem frigidior est. Quare tale de isto judicium esto, quale de alis Icari liquefactis, quòd nimis se à terris extulisset. Hujusmodi enim apposite auriculis vulgi occinas; cui sæpius se accommodant poëtæ: non eorum, qui philosophantur seriò.

Volatus quoque aquilæ maximè sublimis est, & velox. Nam in nubes se extollit; unde proverbium, *αἰετὸς ἐν νεφέλαις* a, *aquila in nubibus*. Hinc & Homero Il. x dicitur ὑψιπέτης, *altivolans*. Nidos quoque in celsis exstruit arboribus, aut rupibus: partim nempe, ne pulli ab avibus lædantur minoribus; partim ne de præda sit concertatio. Hinc Job. xxxix, 30: *Nunquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, & in arduis ponet nidum suum? In petris manet, & in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus.* Et Hieremias cap. xlix, 16: *Si elevaveris, ut aquila, nidum tuum, inde detraham te.* Ac similis est locus Abdiæ vers. 4. Nec altè modò volat, sed etiam celeriter: unde idem Jobus ix, 26. *Sicut aquila, quæ volat ad escam.* Sanè, ut Tullius ait in ii de Divinat. *Istâ avi volat nulla vehementior.* Et Appulejus lib. i Flor. *In prædam superne sese ruit fulminis vice.* Hinc, *velociores aquilis*, κουφότεροι ii Reg. i, 23, Jerem. iv, 13, & Thren. iv, 19.

a *Aristophanes Equit.*

Quia verò nulla avium sublimiùs se effert aquilâ; inde Joannes Euangelista, qui altiùs prioribus volans, à divinitate Christi orsus est, huic aliti comparatur: ut ait B. Augustinus prolegomenis in hunc Euangelistam, item in eum sermone xxxiv, & lib. i de consensu iv Euangelistarum. Atque hinc Sedulius extremo libro primo operis Paschalis:

More volans aquila verbo petit astra Joannes.

Quamquam & hic visus acumen, de quo postea dicam, attendere licet: quia magis intuitus sit divinam τοῦ Λόγου b naturam: cujus generatio transcendit hominum mentes: unde & Gregorius Nazianzenus orat. vi de Spiritu S. ei accommodat, quod Salomo ait cap. xxx, 19. volatum aquilæ cognosci posse à nemine: nempe quia usque adeò sit sublimis.

b *Verbi, sive Sermonis.*

Cap. LXXVII.

Quàm acutè cernat aquila. Quomodo ad Solem suos exploret pullos. Sed id haliaeti proprium videri. Quo fati genere Æschylus perierit. Aquilam, ut ajunt, non posse rectà intueri lunam plenam. Prudentia ejus alitis in certamine cum tauro, cervo, & dracone. Quandoque tamen una cum dracone perire. Proverbium, Aquila non captat muscas. *Et alterum,* Aquilam irritat cornix. *Nasum aquilinum, & oculos χαροποὺς, in hominibus etiam haberi argumentum animi generosi. Aquila quàm salax, quàm item fœcunda. Fabulam videri de septem pullis à C. Mario in nido inventis aquilino. An justitia, temperantia, vel liberalitatis sit, quòd aquila avibus aliis portionem prædæ relinquat. Aquilæ erga pullos amor etiam sacris celebratus literis. Cur vix ternos educare pullos valeat. Qui ἰξαῖοι dicantur. Usus aquilarum pellis, ac linguæ. Cur aquilæ esu Deus interdixerit populo suo. Falsum videri, quod ajunt, si aquilinis pennis misceas anserinas, has ab iis absumi. Uti nec verum, pelles ovillas si lupinis misceantur, amittere lanam; atque id durantis à morte hostilitatis esse argumentum. In Alberto M. sedulò attendendum, ne cuncta ab eo aquilæ attributa, huic putemus aliti convenire, quia quandoque eam cum vulture confundat.*

JAm ad sensus veniamus. Si visum attendas, ajunt aquilam, ut Homerus inquit Iliad. ρ a,

Ὀξύτατον δέρκεσθαι ὑπουρανίων πετεηνῶν·

Acutissimè cernere aeriarum volucrum.

a *Vers. 675.*

Subjungit continuò, in sublime evectam etiam conspicere leporem sub fruticibus latentem. Quem locum Plutarchus quoque adducit in Homeri vita. Ac de lepore idem est apud Aristotelem lib. ix de Animal. cap. xxxii. Imò & pisciculos videt in æquore natantes, etiam cùm in tantum subvecta, ut oculos prope frustretur humanos. Meritò igitur Jobus cap. xxxix, 27, 28, 29, perspicacem aquilarum visum inde commendat, quòd cùm in rupibus altissimis suos faciant nidos, inde etiam contemplentur escam suam. Seneca idcirco in secundo de beneficiis vocat *luminis felicem*. Et Horatii est lib. i, Sat. iii:

—— Tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurius. ——

Etiam à veteribus proditum est, ad Solis radios minimè connivere; pullosque suos admovere ad Solare lumen: quod si valeant perferre, habere eos pro genuinis; sin secus, rejicere, ut adulterinos. Unde Lucanus in ix:

Utque Iovis volucer, calido cum protulit ovo
Implumes natos, Solis convertit in ortus:
Qui potuere pati radios, & lumine recto
Sustinuere diem cæli, servantur in usus:
Qui Phœbo cessere, jacent.

Item Silius de ea in x:

Obversam spectans ora ad Phaëtontia prolem,
Explorat dubios Phœbeâ lampade natos.

Fusiusque idem refert Claudianus præfatione in iii Honorii Augusti consulatum. Et ne poëtis insistam, similiter Ælianus lib. ii de Animal. cap. xxvi. E nostris non ineleganter B. Ambrosius libro de Salomone cap. ii: *Aquila cum primum calidis ovis maturo ortu fœtus eruperit interior, pullos educit implumes: hos contra faciem fervidi Solis opponit; ut qui ægram & invalidam corusco radiorum appulsu aciem submiserit oculorum, materno damnatus arbitrio, & a fratrum consortio separetur, & dejiciatur in terram.* Ac similiter B. Augustinus tractat. xxxvi in Joannem. Porrò quod de exploratione hac fœtus diximus, hoc Aristoteles imprimis tribuit haliæeto: nempe quia id genus imprimis est incertum de prole. Nam, ut Plinius ait lib. x, cap. iii: *Haliaeti suum genus non habent; sed ex diverso aquilarum coitu nascuntur. Id quidem, quod ex iis natum est, in ossifragis genus habet: è quibus vultures progenerantur minores, & ex iis magni, qui omnino non generant.* Hanc Latinè reddas *aquilam marinam*: nempe quia volucres venetur marinas ac palustres. Maro sive alius in Ciri ait, Nisum, regem Megarensem, in avem hanc conversum. *Nisi* autem vocabulum ab Oriente. Nam Chaldæis נץ, nets, *aquila, accipiter, haliaetus*, à נצה, *volavit*. Thren. iv, 15.

Utcunque autem acutè cernat aquila, est tamen cùm erret. Atque utinam non sic visu peccâsset, quando nobis Æschylum poëtam perdidit. Nam calvum ejus caput conspicata, existimavit esse saxum albicans: eoque, ex more, demisit testudinem, ut allideret, frangeretque, quò carne vesceretur. Hinc Sotades:

Αἰσχύλῳ γεγράφοντι ἐπιπέπλωκε χελώνη.
Æschylo scribenti supercidit testudo.

Meminit quoque Aristophanes in Ranis. Imprimis adi Valerium Max. lib. ix, cap. xii, Plin. lib. x, cap. iii, Ælianum lib. vii de Anim. cap. xvi, & Suidam in Αἰσχύλος.

Mirum verò avem, quæ oculorum aciem adversus Solis radios intendit: hanc, ut ajunt, nictare adversus plenæ Lunæ fulgorem. Sed de isto judicium meliùs facient, qui aquilam alunt. His enim facile sit eam noctu constituere oculis adversus Lunam directis. At in cæteris id observare qui possis, cum ex rapto vivant: quales de die solùm volant?

Hæc de oculorum acie dicta sunt. Ab ea accedo ad illam quasi mentis aciem, quæ prudentia dicitur. Eâ quantum valeat aquila, non obscurè elucet è pugna ejus cum tauro, cervo, & dracone. Tauro in cervicem involat, & rostro acriter pungit: ubi etiam ad loca devenisse declivia observat, oculis facessit molestiam; donec nihil prospectan-

tem

tem agat præcipitem, ac sic potiatur prædâ; teste Æliano lib. 11 de Animal. cap. XXXIX. Ac similiter cervis, ut Plinius ait lib. X, cap. IV, *multum pulverem volutatu collectum, insidens ipsorum cornibus, excutit in oculos, ejus ora pennis verberans, donec in rupes præcipitet.* Idem, ut Ovidius ait IV Metamorph.

—— Vacuo cùm vidit in arvo
Præbentem Phœbo liventia terga draconem;
Occupat adversum: neu sæva retorqueat ora;
Squamigeris avidos figit cervicibus ungues.

De hac cum dracone pugna vide & Homerum Iliad. M, & Nicandrum in Theriacis: cujus poëtæ Græci versus cum Ulysses Aldrovandus *a* reperisset tum prosa, tum carmine redditos: geminum ejusdem poëtæ opus perperam, penè dixerim ridiculè, putavit. Adi & è Latinis Ciceronem in fragmento è Mario suo, quod habes in primo de Divinat. Virgilium XI Æn. Plinium lib. 11, cap. XXXIX: ubi docet, pugnam hanc non semper aquilæ feliciter cedere: quia draco quandoque aquilæ, à qua raptus, *multiplici nexu alas ligat, ita se implicans, ut simul decidant.*

a *Lib. 1. ornithologias. pag. 42.*

Nec in aquila solùm quandam videre est quasi animi sagacitatem; sed magnitudinem quoque. Unde est, quòd muscas indignam se prædam putet: quæ res proverbio fecit locum, Ἀετὸς οὐ θηρεύει μυῖας· *aquila non captat muscas.* Eadem provocata à cornice, in sublime evolat, hac longè infra se relictâ. Unde alteri proverbio origo, de impari certamine, Ἀετὸν κορώνη ἐρεσχελεῖ· *aquilam ludificatur cornix.* Nec enim, quòd sic sese efferat in sublime, timore cornicis facit; cùm neutiquam ignoret, quàm robore, pondere, impetu, antistet: sed solà animi magnitudine, quia cum cornice committi indignum putet. Interea tamen, si ea modum vexandi faciat nullum, tandem arreptam lacerat.

Cum autem non muscas modò, sed cornices etiam, insuper habeat: contrà aggreditur cervos, tauros, dracones; ut antè vidimus. Ac illustre imprimis magnanimæ alitis, quanquam & pervicacis, exemplum nobis refert Jacobus Antonius Cortusus, patricius Venetus, ac Patavini horti præfectus, epistolà de dimicatione suà cum aquila ad Ulyssem Aldrovandum perscriptâ, atque ab hoc libro duodecimo Ornithologias *b* insertâ. Digna est historia, quæ consulatur. Nil mirum igitur, si φυσιογνώμονες *c* eos, qui aquilino sint naso, generosos esse ac magnanimos statuant. Sanè Cyri majoris, & tot aliis heroum exemplis, comprobatur, non id planè nihil esse, quod dicunt. Similiter alti animi, ac excelsi, indicium capere jubent, si oculi sint similes aquilinis: puta non glauci, sed χαρωποί: hoc est, concavi, & profundi: item acres, quia in talibus magis colligitur vis visiva. Atque istud in haliæeto imprimis elucet.

b P.891.

c *Naturæ atque indolis humanæ judices ex corporis, ac præcipuè vultus adspectu.*

In aquila hoc etiam commendari solet, quòd alienâ abstinet prædâ; nec vescitur, nisi proprio partis labore. Id quoque magni esse animi argumentum putatur. Aliis tamen justitiæ, ac temperantiæ, potiùs videtur. Uti liberalitatis, quòd postquam explevit famem, reliquum aliis avium relinquat. Nec tamen id temperantiæ fuerit, si abstineat eo, quod satias jam cepit, vel illa gravi suo anhelitu corrupta contemnat: nec liberalitatis, si propterea, quòd aspernetur, aliis relinquat; imò quibus ipsis quoque ea esui inidonea sint, ob halitus aquilini corruptelam; ut Ælianus *d* nobis testis est. Quare tum tantùm prodest, cùm prædam ob pondus nequit auferre; eoque avibus omnis prope generis magno numero circumvolantibus, & aliquid exspectantibus prædæ, cedere parte cogitur intactâ.

d *Lib. 2. de Animal. c. 39.*

Diximus de iis, quæ inter aves principatum aquilæ contulerunt. Præterea autem commendatur, & fœcunditate, & amore in prolem, & usu multiplici in medicina.

Ad primum quod attinet, non modò est salax admodum (nam femella vel decies ter de die à mare compressa, si ab eo revocetur, recurret: unde & Ægyptii *Venerem* vocarunt *a*) sed etiam eodem tempore ternos producit fœtus. Nec obstat, quòd ovis suis duos duntaxat pullos excludere, unumque educare, scripserit Musæus; teste Aristotele lib. VI Hist. Anim. cap. VI. Nam & ternos educare, experientia comprobavit: ut Avicenna, & Gesnerus, testantur. Imò Mario puero septem in nido pulli inventi dicuntur: ut est apud Plutarchum in ejus vita. Sed vel prodigiosus ille partus est habendus; vel etiam fabulosus; ut Plutarchi quoque judicium est. Sanè, ut ternos etiam educent, est perrarum: cujus caussam mox adducam.

a *Orus lib. 1, cap. 8. ubi tamen non ἀετὸν, sive aquilam, nominat, sed ἱέρακα sive accipitrem. Verum, quia accipiter, aquilini est generis, confundi ea solent vocabula. Itaque & de aquila id referri videas ab Ulysse Aldrovando; qui avium istarum discrimen satis intellexit.*

Magnus item est aquilarum erga pullos amor; qui educatione eorum satis elucet. Unde Deus ipse amorem suum erga Israëlitas cum aquilina comparat curâ erga pullos. Ut Exod. XIX, 4, *Quomodo portaverim vos super alas aquilarum, & adsumserim mihi.* Et Deut. XXXII, 11: *Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos, & super eos volitans, expandit alas suas, & adsumsit eos, atque portavit in humeris.* Atque hæc imprimis in melanaëto videre est: imò & aliis, donec volandi potestas fiat. Neque obstat, quòd dicuntur, utcunque tria excluserint ova, rarò ternos educare pullos. Nec enim odio id pullorum faciunt, uti vulgo existimant: sed quia subinde non sufficiant educandis pluribus. Nam, ob calorem temperamenti, multo egent alimento; quo destituuntur, quando incubant ovis. Hinc illa diutina incedia, vel admodum frugalis victus. Quo sic emaciantur, & languescunt, ut plumæ albescant, ungues invertantur. Itaque & postea diu haut satis idoneæ sunt ad prædam: eoque vocantur ἐξάετοι, quasi aquilas degeneres, ac vix jam aquilas dixeris.

Usus aquilæ in vita est multiplex: ac primùm vivæ. Nam utuntur chrysaëto ad aucupium. Ob ferociam tamen vix docilis est. Itaque aucupes periti illas è nido auferunt adhuc tenellas, eoque disciplinæ capaciores. Sed sic quoque molestiæ aliquid facessunt. Nam quo ætas magis ingravescit, hoc manu difficiliùs gestantur ob pondus.

A morte certissima est utilitas pellis. Hoc enim cum vulturina habet commune, quòd ad radicem plumarum, ob teneram lanuginem, plurimùm fovendo conducat ventriculo.

Alios etiam in medicina usus, non illos magorum modò, quos finxere non sine contemtu, & irrisu generis humani, ut Plinius *b* judicat; sed alios etiam, partim veros, partim verisimiles saltem, petere licebit ex libris medicis. De linguæ aquilinæ utilitate adversus arteriæ asperæ ac columellæ vitia, tussim item, ac difficultatem spirandi, adi Galenum lib. III Euporistôn, cap. XXXVII. Quantopere in collyriis juvet, idem docet lib. X de Simpl. cap. XIII, & de compositione secundùm locos lib. IV. Alia etiam apud Marcellum Empiricum, Serapionem, atque alios, reperias.

b *Lib. 37. cap. 9.*

Cum tam multa aquilam commendent; in lege tamen Mosaica *c* reponitur inter immunda: cujus caussa partim naturalis est, partim mystica. Prior est, quia caro ejus sit insalubris. Nam difficulter concoquitur, excrementis abundat, & atrum gignit succum. Posterior est, quia ex rapto vivat. Voluit enim Deus eo hominem à rapinis deterrere. Quàm verò rapax sit, ostendit, quòd à junioribus refertur, in nidum unius illatas deprehensum, anates trecentas, centum anseres, quadraginta lepores, & multos pisces magnos. Videturque eo detestabilior aquilarum rapina, quia, præter morem avium aliarum, ex raptu viventium, ne illis quidem sui generis abstineat. Mirum verò, quod ajunt, hanc etiam vim plumis inesse aquilæ, ut si aliarum alitum misceantur pennis, eas quasi devorent. Unde non inscitè cum his conferuntur bona iniquè parta, quæ si honestè acquisitis misceantur, hæc etiam consumant. Theophylactus Simocatus problemate secundo conatur ejus rei caussam adferre. Sed longè est credibilius, non tam anserinas ab aquilinis absumi, quam sic videri, quia aquilinæ magis durent. Nam ut non misceas, sed seorsum & has, & illas, colloces; durantibus aquilinis, jam

c *Lev. 11.*

jam in pulverem abierint anserinæ. Cujus ratio est, quòd anserinæ sint multò humidiores, unde facilis putredo. Sic cadavera eorum, qui sicci sunt temperamenti tardiùs putrescunt istis hominum pinguium. Similis error, cum ajunt, pelles ovillas, lupinis mistas, lanam amittere. Nam naturâ suâ duræ luporum pelles sunt durabiliores mollibus ovium. Quare invalidum est argumentum, cum hinc post mortem durare inter eas animantes inimicitias sive *ἀντιπάθειαν* volunt. At, inquiunt, & in fidibus chordæ ovillæ, mistæ lupinis, vix sonum edunt; imò rumpuntur: & tympana ex ovillâ pelle prope obmutescunt inter illa ex lupinâ. Neque hoc idoneum est hostilitatis argumentum. Nam quia lupi durior est pellis; eo lupinæ chordæ diutiùs durant: tympanaque eâ ex pelle confecta, sonum edunt longè clariorem. Quod & monitum eruditissimo Gesnero.

Multa etiam alia de aquilis miranda apud veteres, & juniores, legas. Interea, ut in rebus omnibus, ita hac etiam parte, opus judicio est: præsertim in Alberto M. qui, quod perperam in Aristotele culpat, ipse committit; ut aquilam, & vulturem, sæpius confundat. Falsus verò non paucos etiam fefellit juniorum: de quo nunc pluribus dicere non est animus. Jamdudum enim properat mens ad avium alias; de quibus solùm quasi per saturam agemus; uti antea, post elephantum, & leonem, in quadrupedibus fecimus.

Cap. LXXVIII.

Acceditur ad aliarum avium considerationem; sed quodammodo confusaneam, & miscellam. Ac primò aves variè distribuuntur. Primùm inde, quia quibusdam animantes sunt pro cibo; quibusdam plantæ. Priorum genus unum carnivorum, quales fere unguibus sunt aduncis, quia magis hæ idoneæ sint aliarum ad animantium prædam. Nec tamen eas vel solùm, vel solas, carnibus vesci. Alterum genus, vel piscibus, vel vermibus, vel culicibus gaudet. Mergi, *ac* frigillæ *ἴτυμαν. Earum, quæ plantis vescuntur, quibusdam cibum esse semina, quibusdam fruges, quibusdam herbas.* Acanthidos, & carduelis *originatio. Altera distributio à locis, ubi victui student. Quædam enim terras amant, quædam ripas, vel litora, quædam etiam in aquis degunt. Prope aquas vivere fissipedes; in iis verò palmipedes: & ratio istius discriminis. Divisio tertia in diurnas, & nocturnas. Ac aliunde etiam distribui posse, quasi digito ostensum. Error veterum quorundam, dum vultures omnes esse feminas, & è vento concipere, arbitrantur. Refellitur quoque error eorum, qui ibin, & corvum, ore concipere existimant: & à quo fonto hæc opinio profluxerit. Vespertilio sola avium vivipara, & fœtum suum lactans. Rectinſ… ea inter quadrupedes, an aves, referatur. Unde avis hæc dicatur Hebræis* Ataleph, *& quoddam locustæ genus Græcis* Ἀττέλαβος *nominetur. Macrobii lapsus. Ovumne prius, an gallina. Longis ovis, an rotundis, gignantur mares. Putaminis firmitas, colorque varius. Fœtus materies, & cibus, & unde cor. Fugacium fœcunditas. Cognatio earum cum piscibus. Cur vesicâ careant. Utrùm ex aquis, an terra, sint condita, secundum Mosem.*

IN avium mirandis primo se loco offert tanta earum varietas. Unde & diversimodè adeò dividi solent. Aristoteles in octavo historiæ de Animalibus, cap. III *a*, à victu hunc eas in modum dispescit. Primùm quædam sunt *σαρκοφάγοι*, *carnivora*; quales omnes sunt *γαμψώνυχες*, *uncungues*, sive unguibus præditæ aduncis: ut, præter aquilam, etiam sunt milvus, accipiter uterque, tam palumbarius, quàm fringillarius, ossifraga, vultur, atque aliæ; quibus eò ungues aduncos divina tribuit sapientia, ut magis essent idoneæ ad prædam. Nec tamen solis vescuntur carnibus; cum quandoque glandes, vel poma, iis sint pro cibo: nec solæ sunt carnivoræ, cùm & alaudæ carnibus vescantur; quas tamen rectos habere ungues, dubium non est. Etiam carnes edunt, si eas objeceris, anates, anseres, ac gallinæ quoque; nisi dicere lubet, & harum ungues nonnihil incurvari. Sed & quædam *γαμψώνυχες* *a* non sunt carnivoræ: uti hirundo; quam propterea ipse excepit Aristoteles. Itaque Cæsar Scaliger *b* scribere veritus non est, uncos hirundini ungues, quia non sit ex rapacium genere, nulli esse usui. Quasi non aliis in rebus afferre queant utilitatem; uti avium istis, quæ sic faciliùs quid apprehendunt, aut parieti, & similibus, feliciùs adhærent.

Proximæ carnivoris *ἰχθυοφάγοι* *piscivora*: ut mergus, qui & diu, & profundè, se aquis immergit, atque inde *mergi* est nomen sortitus. De hoc Cæsar Scaliger *c* narrat, vidisse se, qui integram ventriculo anguillam contineret.

Aliæ verò aves sunt *σκωληκοφάγοι*, *vermivora*: ut passer, ficedula, & similes; in iis *σπίζα*; quam Aristoteles in nono Hist. de Anim. ait, æstate tepidis, hieme frigidis locis degere; unde non injuriâ Cæsar Scaliger arbitratur, hanc esse, quam *fringillam* à frigore dictam Festus *d* tradidit. Et sanè, quam Aratus *σπίνον*, hanc & Avienus in paraphrasi *fringuillam* vocat.

Aliæ item *κωνωποφάγοι*, *culicivora*, sive culicibus vescentes: quales omnes istæ, quæ, quando curru vectamur, sic per longa nos agrorum spatia sectantur. Nam ut culices sequuntur equos; sic aviculæ illæ culices. Etiam vespertilionibus is cibus.

Atque avium istæ animantibus vescuntur. Aliis autem cibus est è plantis. Sic illa, quæ *ἀκανθὶς* dicta, semina *τῶν ἀκανθῶν* *e*, vel aliud inde carpit. *Spinum* propterea Theod. Gaza; *spinulam*, quia minuta est, Cæsar Scaliger reddebat. Probus, & Servius, *carduelem* ajunt; cui itidem nomen, quia in carduis degat, atque inde cibum petat. Certum interea, illam quoque frugibus, imò etiam culicibus, ac muscis minutis vesci. Regulus quoque (is, qui ibidem Aristoteli dicitur *βασιλεὺς*) planè est *σπερμολόγος*, sive *seminilegus*.

Ab hisce, quæ seminibus vescuntur, diversæ sunt *καρποφαγοῦντες*, *frugivora*; ut sunt columbæ. Etiam perdices, & galli, sunt *ποηφάγοι*, sive *herbivora*.

Alteram insuper divisionem avium Aristoteles *f* subjungit. Ea non tam à victu, quam à locis ob victum, petitur. Quædam in terra eò persistunt, quia inde iis solùm sit cibus: ut gallinæ, quibus nullus est riparum, vel litorum respectus; sed satis est, si quomodocunque reperiant, unde bibant. Aliæ vivunt circa aquas, ut ardeæ. Aliæ item in iis, ut anates. Eæ, quæ circa aquas degunt, sunt *σχιζόποδες*, *fissipedes*: sive præditæ pedibus fissis. In aquis, *στεγανόποδες*, *palmipedes*, quasi pedibus dixeris contignatis. Nempe posterioribus hisce Deus pedes tribuit, quos & contrahere possent, & diducere; ut ita contractis meliùs aquas scinderent, diductis autem propellerent, quomodo videmus remiges, ut magis undas impellant, obvertere remorum palmulas. Et in natando plus proficimus junctis, quàm divisis digitis. Solida etiam ligna magis feruntur secundo flumine, quàm fenestrata. In scindendis verò aquis dispar ratio; quas faciliùs diducas acie gladii, quàm si latâ eas ferias laminâ.

Est & tertia avium divisio apud eundem philosophum. Quædam enim de die volant: ut aquila, accipiter, cuculus, aliæ: quædam noctu, unde Aristoteli *νυκτερινοὶ* *g* dictæ: quales ex iis, quæ *γαμψώνυχες* *h*, sex istæ ab eo referuntur, *νυκτικόραξ*, *nocticorvus*; *γλαῦξ*, *noctua*; *βύας*, *bubo*; *ἐλεὸς*, *ulula*; *αἰγωλιὸς*, *capriceps*; *σκώψ*, *asio*: quas omnes, ut aduncis ungulis, ita carnivoras ait.

Quomodo præterea aves dividantur à cruribus, pedibus, eorumque digitis, item rostro, linguâ, uropygio & cauda; adhæc bibendi more, voce, fœcunditate, incubatione, partu, nidis; vide sis apud Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercit. CCXXVIII.

In

a Sive cap. 6. ex dist. Cæs. Scal.

a Uncungula.

b Advers. Card. Exercitat. 227.

c In Arist. Hist. Animal. lib. 8. sect. 77.

d In Fringilla.

e Spinum.

f L. 8. de animal. cap. 3 sed ex dist. all. Cæs. Scal. cap. 7.

g Nocturnæ.

h Uncungulæ.

In his tam variis avium generibus quædam primò considerabimus ad vitæ originem, ac durationem, pertinentia. Hinc videbimus de functionibus vitæ. Tum de multiplici utilitate, quam ex avibus capere est. Denique quomodo & his abusæ sint gentes, divinum iis cultum exhibendo.

Ad originem vitæ pertinet, quòd vultures omnes volunt esse feminas. Planè enim hoc ejusmodi est, ac rhinocerotes omnes esse mares: quod refellebamus hujus libri cap. LIV. Quod de vulturibus dixi, proditum quoque Theophylacto Simocattæ quæstionum physicarum octavâ: item Tzetze Chil. XII, cap. CCCCXXXIX *a*. Addit ibidem, è vento concipere. Nempe tam verè, quàm ajunt, è vento concipere equas Lusitanicas: quod itidem refutavimus loco proximè memorato. Nec error iste demum temporibus Tzetzis, vel etiam seculis aliquot antiquioris Simocattæ cœpit: uti neque Isidori Hispalensis, Simocattæ paris, vel supparis. Ex quibus Tzetzes circa annum vixit cIↄ C LX, Isidorus anno obiit Iↄ C XXXVI, Simocattes claruit anno Iↄ C XII. Quippe multò ante eos hæc sententia obtinuit. Ut Christianos primò dicam, ita ex Græcis censuit Origenes lib. I contra Celsum, Basilius Hexaem. lib. I, Cyrillus Alexandrinus in jambis ad Sergium. Versus ejus Cyrilli ex poëmate necdum vulgato, quod à Gulielmo Sirleto acceperat, adducit Consalì Ponce de Leon Hispalensis, Sixti V. cubicularius, scholiis suis in Epiphanii Physiologum. E Latinis eam opinionem refert Tertullianus contra Valentinum cap. V: *Dehinc in illo mærore ex semetipsa sola, nullâ operâ conjugis, concepit ac procreat femina. Miraris hac? & gallina sortitaest de suo parere. Sed & vultures, feminas tantum parere, ajunt, & tamen sine masculo.* Probat verò Ambrosius I Hexaem. cap. XX. Quid mirum? quando istoc opere Basilium sequi solet. Porrò Basilius non dubitat ex vulturum citra marem conceptu firmare conceptionem B. Virginis. Nempe & hìc locum habet, quod dici de nonnullis solet, bene quidem dicere, sed malè probare. Sed ut argumentum sit invalidum, si secundùm se spectes; valebat tamen adversus nationes, quibus ita persuasum fuit. Neque enim illud de vulturum generatione commentum erat Christianorum: quando similiter ante eos gentiles: ut Ælianus lib. II de Animal. cap. XLVI. Ac videntur Græcis præivisse Ægyptii; qui, ut Orus prodidit in primo Hieroglyphicôn, propterea Vulcanum, & Minervam, per vulturem signabant, quia Diis istis unicus esset parens. Nam Vulcanus *ἀπάτωρ* poëtis, quasi dicas *matrimum*, h. e. qui tantummodo matrem haberet: Minerva iisdem, in his Euripidi Phœnissis, *ἀμήτωρ*, h. e. *patrima*, quia patrem solum agnosceret: unde & *ὀβριμοπάτρα* nuncupata. Primus verò, quantum video, hunc de vulturibus errorem solidè refellit Albertus Magnus: qui ait, inter Treviros, & Vangionum urbem, quæ *Wormatia* dicitur, sæpe conspectum, vultures inter se misceri. Ubi & testatur, eosdem hìc videri quotannis nidificantes, atque ex congestis in nidos cadaveribus fœdum spargi odorem. Quibus refellitur, quod in Geoponicorum Collectaneis legas, non nidificare vultures: imò, & illud ab Aristotele fuisse in literas relatum, collector ille seu Bassianus, seu alius, refert. Sed Supposititio ex scripto id credo haustum. Nam genuinus Aristoteles multò aliter: ut qui nidificare eos dicat lib. VIII de Animalibus, cap. V. Nihilo verius, quod ab Aristotele proditum dicitur, eos non parere ova, sed vivas volucres. Quippe Plinii est lib. X, cap. VI, *Umbricius, aruspicum in nostro ævo peritissimus, parere ait ova tria.* Ubi *tredecim* in nonnullis est MSSis. Sed *tria* legendum esse ex Aristotele, jam diu Hermolaus comprobavit. Porro non absurdè sentiunt, qui arbitrantur, eo invaluisse opinionem, vultures non coire, quia sit quoddam vulturum genus infœcundum. Nam, ut Plinius ait lib. X, cap. III: *Haliaëti suum genus non habent, sed ex diverso aquilarum coitu nascuntur: id quidem, quod ex iis natum est, in ossifragis genus habet: è quibus vultures progenerantur, & ex iis magni, qui omnino non generant.* Aristoteli quoque in Mirabilibus traditur, ex haliaëtis nasci *φήνην*, sive *ossifragam*: hinc *περκνὸν*, sive *aquilam anatariam*; exinde vulturem: ex vulturibus hisce nasci vultures grandes, eosque steriles; ut arguit, quòd nemo eorum nidum unquam conspexerit. Nec à vero abludit, quod Aldrovandus *a* suspicatur, ut ex asino & equa, nascitur sterilis mulus: ita ex mistura aquilarum diversi generis generati vulturem magnum, itidem sterilem. Atque ex his liquet, quàm debili argumento, ex eo, quòd aliquod vulturum genus Venerem nesciat, collegerint, nullos vultures misceri: ac proinde, quos videmus, è vento esse conceptos.

a Sive pag. 139. secundum editionem Operinі.

a Lib. 3. Ornithol. p. 146.

Ad generationem quoque referendum, quòd ibin ore concipere opinio sit; uti & corvum; cui inde fœdissimum *fellatoris* datum nomen fuit: ut est apud Martialem in Xeniis: sed versus omnino meruere non apponi. Opinionem eam de ibide Ælianus lib. X, cap. XXIX, Solin. c. XXXV, Marcellin. lib. XXII; at tam de ibide, quàm corvo, refert Plinius lib. X, cap. XII: sed, ut ibidem legas, refellit Aristoteles: puta in III de Generatione Animal. cap. VI. Nam, inquit, si ore conciperent, semen in stomachum descenderet, atque ita excerneretur. Atqui vulvas, & ova, habere, perspicuum est. Censet autem, quod & Plinius ex eo narrat, errorem hunc inde ortum, quòd coitus corvorum rarò videatur; sed sæpe conjunctio rostrorum, more monedularum cicurum, atque item columbarum: quas tamen ore concipere, nemo putavit; quia & coitus sæpe cernitur. Albertus quoque narrat, corvos duos Avicennæ visos esse more aliarum avium congredientes: unde itidem colligit, tum ex osculis opinionem eam natam; tum quia non coeant, nisi ante lucem, vel crepusculo; ut eò homines coitus is fugiat.

Erroribus hisce rejectis, Insistamus porrò verioribus. Quale est illud, quòd avis quædam, quadrupedum more, vivum, pariat fœtum, & editum in lucem uberibus lactet. Hoc enim vespertilio facit; & solus. Unde Plinius lib. X, cap. LXII: *Volucrum animal parit vespertilio tantum.* Nam valde fallitur Raphaël Volaterranus *b*. cùm idem de vulture prodit. Objeceris, vespertilionem non avem esse, sed veriùs murem, vel saltem utriusque generis participem: nempe avem semimurem; unde Germanis, *vleddermuys*, sive *vleermuys* vocatur, q. d. murem volucrem. Iccirco scribere Varronem Agathone *c*: *Quid multa? factus sum vespertilio: neque in muribus planè, neque in volucribus sum.* Præterea dixeris, esse quadrupedem, cùm aves sint bipedes. Sed enim inter quadrupedes referri non meretur, quia qui priores pedes dicuntur, non pedes sunt, sed alarum hamuli, quibus de parietibus etiam dependet: imò ne posterioribus quidem, qui veriùs *pedum* nomen merentur, ingreditur solo: sed potiùs reptat: unde & credibile est עטלף, *Ataleph* Levitici cap. 11, 20, nominari. Quomodo & Græcis, ac Latinis, *Attelabus* *d* vocatur locustæ genus: eoque nihil mirum, si & *Ataleph*, & *Attelabus*, in eo conveniant, quòd utrumque sit reptile alatum. Nec ignoro, non pennis, sed cutaneis volare membranis; quemadmodum & antea dictum. Ut enim *volucris* dicatur, satis est, quod volet. Quare hinc liquet, falli Macrobium, cùm potiùs inter quadrupedes recenset. Sic enim scribit lib. VII Saturn. cap. VI: *Volantia universa de ovis prodeunt, excepto uno, quod incerta natura est. nam vespertilio volat quidem pellitis alis; sed inter volantia non habendus est; quia quatuor pedibus graditur, formatosque pullos parit, & nutrit lacte, quos generat.* Sic igitur statuendum, vespertilionem, etsi ova non pariat, magis tamen in volucribus, quàm quadrupedibus, reponi oportere. Et hæc de volucre vivipara.

b Lib. 25. Philolog. mixto cap. de volucribus.

c Apud Nonium in vespertilio.

d Plin. lib. 29. cap. 4.

De cæteris avium quæstio est jam olim inter philosophos agitata, priusne fuerit ovum, an gallina, sive avis alia: quando par omnium ratio est. De hoc videre est differentem Plutarchum in Symposiacis lib. II, quæst. III, & exinde Macrobium lib. VII Saturn. cap. ult. Peripatetici,

a Cap. 4. tici, quia, ut est apud Censorinum *a*, *& ovum sine ave, & avis sine ovo, esse non possit*: unde consequi ajunt, *orbem esse quendam generantium, nascentiumque; in quo uniuscujusque generis initium simul, & finis, esse videatur.* Scitè quidem, si de natura jam constituta sermo sit: sed perperam hinc æternitatem mundi collegerunt: qua de re aliquid lib. I, cap. I; fusius autem alio in opere dictum nobis. Et profectò nonne hoc est ovo tribuere æternitatem, eoque ovum numen facere? Mirum autem, putâsse B. Augustinum, cùm Deus jubet aquam producere aves, & pisces, intelligendum hoc esse de δυνάμει *b*; non ἐνεργείᾳ *c* eoque ova prius esse producta, ex iis deinde aves fuisse exclusas. Quippe verba Mosis attendenti, clarum est, Deum primitus perfecta produxisse animalia.

b Potestate.
c Actu.

Difficile verò dictu est, quàm apertè in minuto ovo exserat se magna Dei vis & sapientia. Primùm formam ovi consideremus. Quid ea pulchrius? Nempe talis hæc, ac antiquissimi esse figuram mundi putarunt: unde & ovum symbolum mundi fuit, ac Bacchicis orgiis, & Cereris sacris, adhiberi solet: quemadmodum in symbolica dicetur Theologia. In que tanta similitudine, ut & proverbio locum fecent, *ovum ovo similius non esse*; tamen & discrimen notare solent intelligentiores. Quippe Ciceronis est lib. IV Academ. quæst. *Videsne, ut in proverbio sit, ovorum inter se similitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuisse complures, qui gallinas alere permultas quæstus causâ solerent. hi, cùm ovum inspexerant, quæ id gallina peperisset, dicere solebant.* Imò etiam discrimen a gallinariis repertum, unde mares, vel feminæ, excludantur. Quippe Aristotelis est in VI historiæ animal. cap. II: Ἔστι δὲ τὰ μὲν μακρὰ, καὶ ὀξέα τῶν ᾠῶν, θηλέα· τὰ δὲ στρογγύλα, καὶ περιφερῆ ἔχοντα κατὰ τὸ ὀξὺ, ἄῤῥενα· *ovorum oblonga, & acuta, excludunt feminam: rotunda vero, obtusaque ab ea parte, qua acutior esse solet, marem.* Ac similiter lib. III de Generat. animal. cap. I, & II. Sed istius rei incertum arguere videtur Columella: ut qui contrarium dicat lib. IX, cap. 5: *Cum volet quis quamplurimos mares excludi, longissima quæque, & acutissima, ova subjiciet; & rursus cum feminam, quàm rotundissima.* Eumque secutus Plinius lib. X, cap. LII: *Feminam edunt, quæ rotundiora gignuntur; reliqua marem.* Ac, ut ibidem legas, præiisse videtur Catius, & ex ejus sententia Horatius: cujus hæc lib. II, sat. IV:

Longa quibus facies ovis erit, illa memento,
Ut succi melioris, & ut magis alba rotundis,
Ponere. namque marem cohibent callosa vitellum.

Et certè neutram regulam esse certam, compertum sibi esse, ait Brodæus.

d Lib. 10. cap. 52. Sed magis patebit, quantopere, ut Plinius *d* scribit, *generatio avium sua habeat miracula*: si partes etiam ovi consideremus. Sunt hæ partim exteriores; partim interiores. Externa est putamen, sive cortex: qui cum exit, mollis est; sed aeris contactu indurescit; idque in tantum, ut si cacumen utrumque, & obtusius, quod primo exit, & alterum, quod acutius, palmis compresseris, frangere non possis. De quo ejusdem Plinii *e* verba sunt: *Firmitas putaminum tanta, ut recta, nec pondere ullo frangantur, nec nisi paullum inflexâ rotunditate.* Putaminis color mirè variat: ut tradunt Aristoteles lib. VI de Anim. cap. II, & Plin. lib. X, cap. LIII. Secundùm eos ovorum alia sunt candida, ut columbæ, & perdicis: alia pallida, ut τῶν περὶ τὰς λίμνας, sive *avium palustrium*: alia κατεστιγμένα, sive punctis distincta, ut meleagridis: alia rubra, qualem Aristoteles ait esse τοῦ κεγχρεΐδος, Plinius tinnunculi; ut eadem hæc esse avis videatur. De phasiano differunt, cùm ille punctis distincta, hic rubra esse dicat.

e Ibid.

Cortice verò, ac membranâ, qua intus vestitur, duo continentur colores: nempe τὸ λευκὸν, sive *albumen*, & τὸ ὠχρὸν, sive *luteum*. E priori fit pullus; altero autem, quod vitellum dicimus, pascitur. Horum igitur corruptio potius censetur perfectio. Corrumpitur albumen, quia id esse desinit, quod fuit: sed veriùs tum ovum perficitur, quia id gignitur, propter quod fuit. Quia verò vitellus cibus est fœtus, eò, crescente pullo, ei circumfunditur, ac paullatim deficit. In medio vitelli gutta est sanguinea; unde Aristoteles pulli cor, Galenus hepar esse existimavit. De istis etiam loquentem audiamus Plinium *a*: *A coitu decem diebus ova maturescunt in utero. Omnibus ovis medio vitelli parva inest velut sanguinea gutta, quod esse cor avium existimant, primum in omni corpore id gigni opinantes: in ovo certe gutta salit, palpitatque. Ipsum animal ex albo liquore ovi corporatur. Cibus ejus in luteo est* b. *Omnibus intus caput majus toto corpore: oculi compressi capite majores. Increscente pullo, candor in medium vertitur, luteum circumfunditur. Vicesimo die, si moveatur ovum, jam viventis intra putamen vox auditur.*

a Lib. 10. cap. 53.

b Quod de albo, luteoque, hic ait Plinius, id negant medici classici: quorum opinionem copiose propugnat Ludovicus Nonnius lib. II. de re cibaria, cap. XXXVII. Sed verissimum esse, sibi quoque compertum ait doctissimus Brodæus lib. 3. Miscellan. cap. 25.

Præcipuè autem fœcundæ sunt aves infirmæ, & fugaces: ut columbæ, & similes. Plinius apertè lib. X, c. LII: *Tribuit hoc avium generi natura, ut fœcundiores essent fugaces earum, quam fortes.* Nempe quia infirmæ, & rapinis earum quæ aduncis sunt unguibus, obnoxiæ sunt; eò Deus, ne genus deficeret, virium infirmitatem fœcunditate compensavit. Quanta sit hæc fœcunditas, idem naturæ mystes his enarrat verbis: *Aliqua & sexagena pariunt ova; aliqua quotidie; aliqua bis die; aliquæ in tantum, ut effœta moriantur. Hadrianis laus maxima. Columbæ decies anno pariunt, quædam & undecies; in Ægypto etiam brumali mense. Hirundines, & merulæ, & palumbi, & turtures, bis anno pariunt: cæteræ aves fere semel.*

Porrò quòd aves sint oviparæ, id commune habent cum piscibus. Utrisque ideo major est fœcunditas, quàm quadrupedibus. Ova enim faciliùs in utero augentur numero, quàm fœtus. Hinc etiam videas apud Mosen Genes. I, vers. 22, solis dictum avibus, & piscibus, *Crescite & multiplicamini.* Omnibus quidem animantibus dictum videtur: sed ob singularem avium, piscium que fœcunditatem, de his solis exprimitur. Est & in aliis, piscium, & volucrium cognatio: de quâ B. Ambrosius agit lib. I Hexaëm. cap. IX. Et ante eum B. Basilius Hexaëm. homil. VIII: ubi inter alia ait *c*: Ἔστι τις συγγένεια τοῖς πετομένοις πρὸς τὰ νηκτά. *volantibus est cognatio cum natantibus.* Sanè ut pisces pinnis natando secant aquas; ita aves pennis volando secant aëra. Ut scitè Maro *d* dixerit, *remigium alarum.* Præterea utraque mammis carent: imò & vesicâ, quia excrementum humoris illis in plumas, his in squamas abit. Utrique etiam caudâ dirigunt cursum: ita ut ab avibus quidam navigandi artem didicisse hominem putarint. Sanè de milvis ait Plinius lib. X, cap. XI *Iidem videntur artem gubernandi docuisse caudæ flexibus, in cælo monstrante naturâ, quod opus esset in profundo.* Tantam avium piscium que similitudinem esse arbitrantur, non tam ex eo, quòd utraque ex ovis proveniant; quàm quòd utraque sint producta ex aquis; secundùm illa Mosis Gen. I, 20: *Dixit etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, & volatile super terram sub firmamento cæli.* Sic enim vulgata habet tralatio: unde colligi solet, Deum ex aquis creasse tam aves, quam pisces. Eaque & B. Augustini lib. III de Gen. cap. V, & VI, & Fulgentii lib. de Fide ad Petrum cap. III, imo Patrum prope omnium sententia est. Addit B. Augustinus, pisces quidem factos ex aqua densiori; aves autem ex subtiliori: quippe quæ temperamenti magis sint aërei, quàm aquei. Nec tamen hæc ita capienda, quasi solis dicantur aquis originem debere: sed intelligendum id ratione elementi prædominantis; uti & cùm homo dicitur de terra sumtus. Quia autem parum rationi consentaneum videtur, aves ex aqua potiùs, quàm terra esse formatas; eo eleganter philosophantur de similitudine aquæ, & aëris, quæ adeò facilè convertuntur: item considerare jubent, quod & aves quædam sint aquaticæ; ut cygni, anseres, anates, fulicæ, & quædam aliæ. Nec eo moventur, quod aqua sit frigida, & humida; aves calidæ, & siccæ. Nam, inquiunt, sal etiam calidus est, ac siccus: qui tamen ex aqua fit, eoque facile adeò in eam resolvitur. Præterea eo sen-

c P. 100. edit. Paris. an. 1618.
d 1 Æn. 305.

ten-

tentiam suam tuentur, quòd aër iste terris proximus, quo aves gaudent, non sit serenus, qualis in prima aëris regione: sed turbidus, ac receptaculum vaporum, qui & ipsi ex aquis prodeunt: ut minùs sit mirandum, si quemadmodum vapores ex aquis ob levitatem adscendunt; ita & aves ex aquis factæ naturâ suâ volitent in sublime.

Ac videntur mihi ista minimè absurda: imò si vulgari standum tralationi, nefas sit dubitare, quin aves ex aquis creatæ sint. Verùm non levem injicit scrupulum, quòd Hebræus textus sonet: *Repere faciant aquæ reptile animæ viventis, & volatile volet super terram, in superficie firmamenti cæli*: uti vertit Pagninus. Vulgata omisit verbum *volet*. Sed expressit quoque Arias Montanus. Qui similiter habet, *Et volatile volet super terram.* Hìc objectant, in verbis Mosis ante adlatis, ex familiari Hebræorum more intelligi debere אֲשֶׁר, *ascer*, id est, *quod*: ut transferri possit, *& volatile, quod volet super terram.* Et ita accepisse videntur LXX; qui vertunt, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς. Ac similiter quoque interpretatur Chaldæus paraphrastes. Quicquid est, error librarii videtur esse in versione vulgari. Vel enim scripserat interpres, *volatilia volent*, vel *volatilia quæ volent.* Posterius non improbarem, nisi obstaret locus cap. seq. vers. XIX: ubi vulgata quoque sic habet: *Formatis igitur Dominus Deus de humo cunctis animantibus terræ, & universis volatilibus cæli, adduxit ea ad Adam.* Scio, respondere nonnullos; *volatilibus* referri ad *formatis*, non item ad illud *de humo.* Sed omnino violenta est hæc interpretatio: quam tamen admittere cogeremur, si Moses cap. I dixisset, aves etiam ex aqua esse formatas. Nunc verò in Hebræo nihil est caussæ, cur ita interpretemur. Quid enim cogit, ut recurramus ad ellipsin pronominis אֲשֶׁר, *quod*? Sed enim, inquiunt, animantia è terra producta pertinent ad diem sextum: nunc autem constat, aves esse opus quintæ diei. Huic argumento non difficulter occurritur. Nam quinto die creavit Deus animantia, quæ vel mare ornarent, ut pisces; vel aëra, ut aves; unde *volucres cæli* dicuntur. At sextâ die creata sunt animantia, quæ terram ornent. Quamobrem assentimus Ruperto, Cajetano, Catharino; qui terram esse avium materiem arbitrantur. Proque opinione hac multa etiam ex rerum natura possunt adferri. Aves quippe omnes, si paucas, quæ natare sciant, exceperis, solis gaudent terris. In his quiescunt, dormiunt, nidificant. Nec diffiteor, aliquas piscibus vivere. Sed longè plures carne, frugibus, semine, arborum fructibus, aliis, quæ terræ debeantur. Atqui in eo consentiunt Medicorum filii, illo quodque nutriri, unde originem trahit. Adde quòd avium quarundam, ut vulturis, & accipitris, crassa, sicca, duraque adeo est caro, ut hac parte exsuperet ovillam. Quare non video, quomodo ovilla sit terrestris; illa vulturum, vel accipitrum, non item.

Cap. LXXIX.

Hesiodi fabella, quam tot alii sequuntur, de longæva adeò vita cornicis, & corvi, refutatur. Ex ambiguo γενεᾶς vocabulo provenisse, ut Nestor, qui ultra annum esset provectus LXVI, & fortasse multis annis, is jam supra ducentesimum vixisse diceretur. Vera ætas corvi, ac cornicis. Deque ætate cygni, psittaci, anseris, accipitris, pavonis, carduelis, phasiani, galli, columbæ, passeris: & cur plurimæ avium sint naturâ adeò vivaces.

AB origine vitæ accedo ad ejus durationem. Sunt aves quædam admodum vivaces: uti corvi; quarum, ut ajunt, nunquam conspectum est cadaver. Nec est, quod dicatur, avium alias cadaver absumere; cùm ea avis nulli sit pro cibo. Præterea longævæ sunt cornices: unde Theophrastus naturam dicitur *a* accusasse, quòd cornicibus, quarum nihil interesset, vitam tam tribuisset diuturnam; hominis autem vitam arctis adeò spatiis conclusisset. Ideo Aratus dixit ἐννεάγηρον κορώνην *a*: quod Theon πολυγήρων exponit. Et Oppianus in III Κυνηγ. πολυζώους κορώνας *b* appellat. Est & Juvenalis *c* de Nestore:

Exemplum vitæ fuit à cornice secundæ.

Nec tamen vel corvus, vel cornix, adeò longæ sunt vitæ, ac fabulatus est Ascræus vates: cujus hi versus leguntur apud Plutarchum de oraculorum defectu:

Ἐννέα τοι ζώει γενεὰς λακέρυζα κορώνη
Ἀνδρῶν ἡβώντων· ἔλαφος δέ τε τετρακόρωνος.
Τρεῖς δ' ἐλάφους ὁ κόραξ γηράσκεται· αὐτὰρ ὁ φοῖνιξ
Ἐννέα τοὺς κόρακας· δέκα δ' ὑμεῖς τοὺς φοίνικας
Νύμφαι ἐϋπλόκαμοι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο.

Sed pro ἡβώντων *d* jam olim in codd. aliis erat γηρώντων *e*: ut apud Plutarchum ait Demetrius. Atque id magis placet. Etiam ita legit Ausonius; qui humanam quoque expressit, ex eodem, ut arbitror, Hesiodo: sed versus Græci perierunt. Latinè & eos, & sequentes, idyllium ejus decimum expressit hoc pacto:

Ter binos, deciesque novem, superexit in annos
Justa senescentum quos implet vita virorum.
Hos novies superat vivendo garrula cornix,
Et quater egreditur cornicis secula cervus.
Alipem cervum ter vincit corvus: & illum
Multiplicat novies Phœnix, reparabilis ales.
Quam vos perpetuo novies prævertitis ævo
Nymphæ Hamadryades: quarum longissima vita est.

Sic, ut attingebamus libri hujus cap. LIV, homo annis vivat XCVI, cornix Iↄ CCC LXIV, cervus cIↄ cIↄ cIↄ CCCC LVI, corvus decem millibus annorum, & CCC LXVIII annis, phœnix nonaginta tribus annorum millibus, ac præterea CCC XII, Hamadryades nonagenis ternis annorum millibus, & CCC XII, decies multiplicatis. Sed Plinius hæc pro fabulis habet. Sic enim scribit lib. VII Natur. Hist. cap. XLVIII: *Hesiodus, qui primus aliqua de spatio atque longinquitate vitæ prodidit, fabulosè, ut reor, multa de hominum ævo referens, cornici novem nostras tribuit ætates, quadruplum ejus cervis, id triplicatum corvis. Et reliqua fabulosius in phœnice, ac nymphis.* Videmus, Plinium simpliciter verba Hesiodi cepisse: non, uti Cleombrotus, qui, apud Plutarchum *f*, putat, Hesiodum per γενεὰν annum intellexisse unicum: quia intra id spatium mundus renovetur. Ita cornix vivat annis IX, cervus XXXVI, corvus CVIII, Phœnix Iↄ CCCC LXXII, Nymphæ novies millenis septingentis & viginti. Sed hæc γενεᾶς significatio non convenit satis ei, quod Hesiodus ait tot homines γενεὰς vivere: ut vel universa hominis ætas intelligatur, quod spatium est unius seculi, sive quasi annorum centum: vel generatio una, hoc est, anni XXX, sive potiùs XXXIII. Quomodo Nestor, quia XC, vel fortè XCIX, foret annorum, veteri poëtæ Nævio dictus est *triseclisenex*: uti τριγέρων in primo Ἀνθολογίας.

Sed de fabulosa corvorum, & cornicum ætate satis. Juniorum autem observatio est, corvum aliquando ad annum pertingere centesimum; nec multò minùs vivacem esse cornicem. Ac vultures quoque ad centesimum perveniunt. Et omnino carnivoræ omnes magis sunt longævæ. Cygnus, qui ἰχθυοφάγος *g*, quandoque hanc ætatem excedit. Psittacus, ut non accenseas id ætatis, quo in Indiis vixit, priusquam huc advehatur, (quod quantum sit, sciri nequit) tamen sic quoque ad annum vivere sexagesimum comperitur: idemque à Verulamio proditum est in Historia vitæ, & mortis. Atque idem anserem quoque, licet herbivoram, longævam ait: & inde esse proverbium Germanis, *nivali ansere senior.* Sed annos non expressit. At Albertus M. narrat de ansere, qui annum excesserat sexagesimum. Nec abnuit Cardanus *h*, *Existimarem*, inquit, *hæc fabulosa, etiam illo dicente: verùm cùm sciam carduelem, adeò parvam avem, tredecim annis in cavea educatam, adducor, ut credam, id, quod de ansere relatum est: tum præcipue quòd duræ carnis admodum sit, atque solidæ. Constat enim, sylvestrem anserem, tribus perpetuis diebus excoctum, non potuisse emol-*

a Cic. lib. 3. Tuscul. Quæst. Vide & Victorium lib. 11. cap. 10.

a Viventem ætates novem.
b Vivaces cornices.
c Sat. 10.
d Pubescentium.
e Senescentium.
f De oraculorum defectu.
g Piscivorus.
h Lib. 7. de rerum Varietate, cap. 34.

emolliri: inde objectum canibus, aliisque animalibus, intactum mansisse: quibus adducor, ut credam, solidam esse carnem illorum, & humido pingui abundare, atque ideo longioris vitæ esse. Palumbes quandoque pertingit ad annum quinquagesimum *a*. Nec dubitandum, quin ad vitam adeò longævam conferat multùm, quòd in sublimi, ubi aer purior, & temperatior, nidificet. Accipiter sylvestris annos vivit quadraginta: domesticus, ob vitam magis degenerem, nonnisi triginta. Pavo annis XXV vitam producit *b*. Etiam carduelis, ut Verulamius *c* ait, etsi minuta avis, ad vigesimum tamen annum vivere deprehenditur. Atque hoc argumento etiam de sexagenario ansere fides fiebat Cardano, ut vidimus. Phasiani, ac perdices, vivunt annis XVI. Galli gallinacei, ob salacitatem, non excedunt annum duodecimum. Nec columbæ, aut turtures, facile annum exsuperant octavum *d*. Passeribus, quia usque adeò salaces, nonnisi ad biennium *e* circiter suppetit vita. Quòd alioquin aves naturâ fere sint vivaces, id præcipuè deberi videtur humido pingui, magisque aërio, quàm illud quadrupedum, & piscium, quibus aqueum magis. Adde quòd ferè aëre fruantur puriori, quàm quadrupedes: præsertim quæ editis in locis faciunt nidos; ut de palumbe dicebamus. Nulla interim avis immortalis: quod de ibide ne Apioni quidem, tam stultè credulo, persuadere potuerunt Heliopolitani *f*.

a *Etsi Plin lib. 10. c. 35. solum dicat trigesimum, aut quadragesimum, Ambigue loquitur, quia de XXX annis Aristot. his loquatur lib 9. hist. Anim. cap. 7. at de 40. lib. 6. ejusdem operis c. 4.*
b *Plin. lib. 10. c. 20.*
c *In historia vitæ, ac mortis.*
d *Plin. lib. 10. c. 35.*
e *Idem ejusce libri cap. 36.*
f *Ælianus lib 10. de Animal. cap. 29.*

Cap. LXXX.

Solus alitum psittacus superiorem movet mandibulam, uti ex quadrupedibus crocodilus. Utrum avibus etiam terra sit pro cibo. Caprimulgos lac sugere caprarum, & quæ inde capris incommoda. Struthio quidvis sine delectu vorat. Error eorum refellitur, qui putant, ferrum concoquere. Quibus animal hoc quadrupedi, quibus item avi sit propius. Magnitudo struthionis. Veriùs forte chenocamelum, *quam* struthiocamelum, *dici potuisse. Magnitudo tetraonum. Avium pro quantitate divisio in magnas, minimas, & medias. Accipiter, & noctua, symbola victoriæ. Oloris robur, & cum aquila pugna, & quo pacto interdum vincat. Pici Martii robur, & cur δρυοκολάπτης, vel δενδροκολάπτης vocetur: ac quandoque etiam πελεκᾶς: quæ tamen appellatio & alteri avi attributa. Aristophani, & Plauto lux. Annua gallorum pugna in publico apud Pergamenses spectaculo. Pulchritudo psittaci, pavonis, phasiani, commendata à Papinio. Improbatum in maximo viro, Julio Scaligero, contradicendi studium. Manucodiatæ venustas. Oloris à candore, tetraonum & corvi pulchritudo à nigritia. Albos reperiri corvos, etsi Porphyrius putarit, nigritiam esse accidens eorum inseparabile.*

HÆc de avium origine, & vivacitate. Incipiam hinc de functionibus vitæ: ac primùm facultatis vegetativæ. In qua ipsa primò se offert nutritio. Nutrimentum primò assumitur rostris, & mandibulis. Omnia enim alata sunt rostrata. Solùm autem mandibulam movent inferiorem; si excepens psittacum, qui superiorem commovet: uti ex animantium cæteris solus id facit crocodilus.

Cibus avibus sunt semina, herbæ, muscæ, vermes, pisces, quadrupedia, & aves, tum sui, tum alieni generis. Ac de isto jam diximus antea *a*. Hieronymus Cardanus *b* ait, se vidisse etiam terrâ vescentes: sed dubitat, utrùm id factum sit fame adigente: an quia aliquid eruerent, vel salsedine, vel alio nomine suæ conveniens naturæ.

Lac cibi potusque munia implet; præcipuè caprimulgis; de quibus ita Plinius *c*: *Caprimulgi appellantur grandiores merulæ adspectu* d, *fures nocturni: interdiu enim visu carent: intrant pastorum stabula, caprarumque uberibus advolant, suctum propter lactis: qua injuria uber emoritur, caprisque cæcitas, quas ita mulsere, oboritur.*

a *Cap. 78.*
b *Lib 7 de rerum varietate, cap. 35.*
c *Lib 10. cap. 40.*
d *In MSo reperio,* grandiores. *Ac pro* aspectu *Pintianus emendat* à suctu. *Ut videatur legendum,* Caprimulgi appellantur, grandiores merulâ, à suctu.

Vespertilionem lactare fœtus uberibus, jam antè dictum.

Struthiocamelus quidvis vorat; nec alitum alteri ea est concoquendi vis. Unde Plinius de eo lib. X, cap. I: *Concoquendi, sine delectu devorata, est mira natura.* Imò ferrum concoquere prædicat Scaliger *a*: sed falsò. Ait quidem Joannes Langius epist. XII libri I: *Struthiones numismata in horto ducis Ferrariæ deglutire, & concoquere, vidi.* Verùm deglutire vidit, concoquere non vidit. Deglutitum enim postea vel evomunt, vel excernunt. Albertus M. ait, avidè devorare lapides minutos; sed postea, ut loquitur, respuere, hoc est, ore ejectare. Ulysses autem Aldrovandus *b*, *Ego*, inquit, *ferri frustula deglutire, dum Tridenti essem, observavi; sed quæ incocta rursus excerneret.* Etiam integerrimus, doctissimusque, amicus meus Joannes Brenius, quo doctore liberorum meorum institutione cum fructu minimè pœnitendo usus fui, narravit mihi, quendam qui struthiocamelum terris variis circumferret, Roterodami, super eo à se rogatum, responsi hoc dedisse, non quidem insolens ei esse ferri particulas deglutire; sed eas excernere integras, vel summùm perpusillò imminutas. Nec sanè alterum leo posset; qui calore stomachi struthionem exsuperat. Aliquid hac de re etiam ex Alexandro Aphrodiseo diximus libri hujus cap. LV. Nempe & inter terrestria de eo agendi tum erat locus, & nunc inter volucria, propter mediam animalis inter hæc naturam: ut optimè expositum Aristoteli lib. IV de Partibus animalium, cap. XIV. Ubi ait, à quadrupedibus abire, quia alis sit præditus: ab avibus, quia alæ ejus non sint idoneæ, ut multum à terra se extollat; ac præterea pilis magis similes sint. Referre item quadrupedem eo, quòd pilos habeat palpebræ superioris, & glaber sit capite, ac parte colli superiore: verùm avium instar inferiùs integi pennis. Præterea, in modum avium, bipedem esse; at, quadrupedum instar, non digitos habere, sed ungulam bipartitam, seu bisulcam. Adhæc magnitudinem quadrupedis ei potiùs esse, quàm avis: cujus natura magis gaudet corpore exiguo, quia moles vasta impediat, nequid in sublime moveatur. Plinii quoque est initio lib. X: *Ad hoc demum data penna, ut currentem adjuvent: cætero non sunt volucres, nec à terra tolluntur.*

a *Exercit. 230. adversus Cardanum.*
b *Lib. 9. Ornithologias, c. 2. pag. 593.*

Quomodo bibant aves, indicat Plinius lib. X, cap. XLVI: *Bibunt aves suctu; ex his, quibus longa colla, intermittentes, & capite resupinato velut infundentes sibi. Porphyrio solus morsu bibit: idem est proprio genere, omnem cibum aquâ subinde tingens, deinde pede ad rostrum, veluti manu, afferens: laudatissimi in Comagene.*

Reliquiæ humoris, quas aves egerunt, non meiendo excernuntur, (imò vesicâ, & renibus, carent) sed plumarum fiunt materies; ut antea diximus; præeunte etiam Aristotele in tertio de Animalibus, cap. II *i*.

A nutritione venio ad incrementum. Quò pertinet magnitudo. Hac memoratus paullo antè struthiocamelus (quem meliùs *chenocamelum* dixissent, quia χῆνα, sive *anserem* potiùs, quàm στρουθὸν, sive *passerem* c, toto refert corpore) inter volucria principatum tenet. Nam, ut Plinius ait *d*, *struthiocameli Africi, vel Æthiopici, altitudinem equitis insidentis equo excedunt.* De tetraone ita ibidem *e*: *Alterum tetraonum genus vulturum magnitudinem excedit, quorum & colorem reddit: nec ulla ales, excepto struthiocamelo, majus corpore implet pondus, in tantum aucta, ut in terra quoque immobilis prehendatur.* Maximis avibus etiam accensetur aquila: quæ iccirco *magna avis* dicitur Ezechielis XVII, 3. Sed de ea seorsum dictum. Præterea in magnis sunt, vultur, accipiter, ciconia, grus, cygnus, anser, pavo, milvus, paucæque aliæ. At pro mediocribus habentur, gallina, perdix, phasianus, psittacus, noctua, columba, graculus, pica, turdus, & similes. Minimæ sunt, carduelis, alauda, hirundo, passer, luscinia, regulus, fringilla, ficedula, aliæque.

c *Nisi eum Cos. Scaligerum gallinam reddere malis, ut quo alibi diximus.*
d *Lib. 10. cap. 1.*
e *Lib. 10. cap. 22.*

A nutritione, & incremento, etiam dependent robur,

bur, & pulchritudo. A robore commendatur accipiter. Unde & Ægyptiis symbolum est victoriæ. Uti quoque noctua, cui suppetias ferre solet. Vide, si tanti, Pierium in Hieroglyphicis *a*.

Olor quoque robusta ac μάχιμος *b* est ales: quippe cum aquila etiam, non tamen nisi provocata, decertat: ut ex Aristotele refert Athenæus in IX. Imò sæpiùs eam superat. Sic enim philosophus in IX Hist. Animal. cap. I *c*: Μάχεται δὲ καὶ ἀετῷ αἰγυπιός, καὶ κύκνος· κρατεῖ δ' ὁ κύκνος πολλάκις. Ubi constanter κρατεῖ est in codd. Græcis. Nullius sanè variantis lectionis meminit accuratissimus Sylburgius. Theodori tamen Gazæ tralatio habet: *Aquilæ etiam pugnat vultur, & olor: nutritque eam sæpius olor.* Num putabimus Gazæ codicem pro κρατεῖ, quod est *vincit*, habuisse τρέφει, *nutrit*? An potiùs culpa est vel typothetæ, vel Ludovici Podocathari Cyprii, qui primus, ex archetypo ipsius Theodori, tralationem hujus operis procuravit Venetiis *d* anno CIↃ CCCC LXXVI. Principem enim hanc editionem habeo; in qua ipsa *nutrit* pro *vincit* editum video. Consului quoque alias, quas habebam. Uti Venetam anni CIↃ IↃ LX, quæ cum Averrois commentationibus prodiit: & Lugdunensem Græcolatinam *e*, quam maximus Casaubonus procuravit. Sed similiter iis editum. Ut autem olor vincat aquilam, sic alâ eam percutit, ut uno debilitet ictu; quod sæpius sibi visum, Cæsar Scaliger annotavit *f*. Nescio autem, quid in mentem venerit Ulyssi Aldrovando, ut vulgatam translationem defensitaret. Nam ipse ille Alberti M. locus *g*, quem pro se adfert, prorsus ei adversatur. Quippe nec Græcus Aristotelis contextus, nec sententia, aliud patitur, quàm diximus. Sed eam sæpius vincere aquilam, verissimum est: atque id quoque elucet ex Papinio in tertio, octavo, & nono Thebaidos.

Pici Martii tantum est robur, ut rostro pertundat arbores durissimas. Plutarchus in quæst. Rom. *h* Εὐθαρσὴς καὶ γαῦρός ἐστι, καὶ τὸ ῥύγχος οὕτως ἔχει καρτερόν, ὥστε δρῦς ἀνατρέπειν, ὅταν κόπτων πρὸς τὴν ἐντεριώνην ἐξίκηται· *audax est & ferox, rostrumque habet ita robustum, ut etiam quercus exscindat, cum rostri ictus ad medullam pervenerit.* Ac similiter veterum alii *i*; ὑπερβολικώτερον *k* etiam ex Avicenna Albertus. Hinc nomen accepit δρυοκολάπτης, & δενδροκολάπτης. Etiam hinc πελεκᾶν, vel πελεκᾶς dictus, παρὰ τὸ πελεκᾶν τὰ ξύλα· *quia securis instar cadat ligna.* Nam pelecanum esse picum Martium, non obscurum est ex Hesychio, & Suida: imò & satis est apertum, sic voce eâ uti Aristophanem in Avibus *l*: ut qui ad etymon alludens dicat,

Σοφώτατοι πελέκαντες, οἳ τοῖς ῥύγχεσιν
Ἀπεπελέκησαν τὰς πύλας·
Sapientissimi pelecantes, ore qui suo
Portas dolarunt.

Sed Aristoteli in Hist. Animalium *m*, item LXX interpretibus *n*, pelecas alia est avis. Ad hunc arbores tundendi rostro secandique morem respexit Plautus Asinaria *o*:

Sed quid hoc, quòd picus ulmum tundit?

Non tamen solam tundit ulmum: sed eò hanc potissimùm arborem nominat istic Libanus, ut accommodum esset servi augurium, divinantis, se, & Leonidam, ut sequenti loquitur scenâ, fore ulmeos, hoc est, manere utrumque ulmeam virgidemiam. Nam ex ulmo decerpebantur virgæ, quibus secabantur terga servilia, haut aliter ac picus secat ulmum, aut quercum.

Consalus Ponce de Leon Hispalensis, in Epiphanii Physiolog. cap. XXIV: *Ego cùm hæc scribo, in horto ædium Mag. Alphonsi Ciaconis Dominicani, viri optimi, & doctissimi, quas ille in Pincio habet Mediceis hortis contiguas, fere quotidie picum video in procerissima pinu nidum excavantem; ita nimirum industrie, & affabre, ut vel admoto circino rotundius reddi foramen à perfectissimo geometra vix possit.*

Neutiquam etiam inter validas ac pugnaces aves prætereundus gallus. De hoc sic Plinius *p*: *Cælum sola volucrum adspicit crebrò: in sublime caudam quoque falcatam erigens, itaque terrori sunt etiam leonibus, ferarum generosissimis.* Et postea: *Pergami omnibus annis spectaculum gallorum publicè editur, ceu gladiatorum.* Cæterum in plerisque avium istarum non robur solum commendatur, sed etiam generositas: quæ ad facultatem potius sensivam pertinet.

a Lib. 20. & 21.
b Pugnax.
c Ex distinctione Cas. Scal. sect. 42.
d Per Joannem de Colonia, & Joannem Manthem de Gherretzem.
e Jacobi Bubonii an. 1590.
f In Arist. lib. 9. Hist. Anim. sect. 42. & adversus Cardanum Exercit. 231.
g Lib. 1. Ornithologias, pag. 44.
h Quæst. 21.
i Aristot. de mirandis auditionibus. & Hist. Anim. lib. 9 cap. 10. item Plin. lib. 10. cap. 18. & Ælian. de An. lib. 1. cap. 45.
k Non sine veritatis excessu.
l Colloquiis inter Pisthetærum, & priorem nuntium.
m Lib. 8. cap. 12.
n Lev. 11. 18. ubi Latinus, onocrotalus.
o Act. 2. sc. 1.
p Lib. 10. cap. 21.

Coloris pulchritudine commendantur psittacus, pavo, & phasianus: quas alites iccirco jungit Statius in II Sylvarum *a*:

Psittacus ille plagæ viridis regnator Eoæ,
Quem non gemmatâ volucris Junonia caudâ
Vinceret, adspectu gelidi non Phasidis ales.

Scaliger tamen in Exercitationibus *b*; quia Cardanus psittacum commendârat à colorum varietate, ac præterea fulgore; quod & Appulejus facit in secundo Floridorum; contrà contendit esse deformem; non modò ob fœditatem rostri, ac crurum, & linguæ; sed etiam quia sit coloris fusci, ac cinericii, qui tristis. Quid faciamus summo viro? Si Cardanus ea dixisset, provocâsset ad judicia poëtarum, atque adeò omnium hominum. Nunc quia pulchri dixit coloris, ille deformis contendit. Hoc contradictionis studium, quod ubique in hisce Exercitationibus se prodit, sophista dignius est, quàm philosopho. Majorem etiam modestiam, dum falsè adeò tractat Cardanum, meritò passim requiras: præsertim si cogites, scribere adversus virum summum, studiis quidem humanitatis, & Metaphysices, non paullò inferiorem: at non scientiâ naturæ, mathesios autem omnibus disciplinis, in quibus parum omnino Scaliger videbat, albis quod dicitur equis prævertentem. Quæ à me minimè dicerentur, nisi seculo hoc viderem quosdam non tam virtutes ejus viri imitari, quàm unum alterumque (homo enim erat) vitium ἠθικὸν *c*: quo non mediocriter admirandas, planeque heroicas, ingenii doctrinæque dotes depreciavit.

De pavone, quem Statius, ut vidimus, secundo memorat loco, ita Publius Syrus apud Petronium:

Tuo palato clausus pavo pascitur,
Plumato amictus aureo Babylonico.

Ubi pavonis plumam referre ait στρῶμα *d* Babylonicum, quia id auro, purpurâ, & aliis coloribus, pictum. Eo & Tertullianus lib. de Pallio cap. III illi plumam ait de cataclitis, hoc est, lectis tricliniaribus, quæ plurimùm iis picta coloribus, quos dixi. Sed operæ sit totum de pavonis pulchritudine locum ex doctissimo illo scriptore apposuisse: *Quamquam & pavo pluma vestis, & quidem de cataclitis: imò omni conchylio pressior, quà colla florent; & omni patagio inauratior, quà terga fulgent; & omni syrmate solutior, quà caudæ jacent; multicolor, & discolor, & versicolor: nunquam ipsa, semper alia; etsi semper ipsa, quando alia; toties denique mutanda, quoties movenda.*

Pavo oculos ante trimatum non accipit. Verulamius pag. 86.

Tertio loco Statius memorabat phasianum: quem inter formosissimas aves etiam reposuit Solon. Sed is gallum addebat gallinaceum; qui cum pulcherrimus plurimùm sit, minùs tamen à forma laudari solet, quia avis sit usque adeò vulgaris. De Solone quod dixi, istiusmodi est. Cùm videret sapientissimus vir, Crœsum exquisitum in morem ornatum, & sublimi in solio considentem, rogabatur, ecquod pulchrius vidisset spectaculum. Respondit ille, ut apud Laërtium *e* est, ἀλεκτρυόνας, φασιανούς, καὶ ταώς· φυσικῷ γὰρ ἄνθει κεκόσμηνται, καὶ μυρίῳ καλλίονι. *gallos gallinaceos, phasianos, atque pavones: naturali enim nitore, & incredibili vestiuntur ornatu.* Nec de alite hac adscribere pigebit, quid senserit Gybertus Longolius Ultrajectinus, Christophori Longolii patruus, eleganti dialogo suo de Avibus: *Phasiano nunquam quicquam speciosius comtemplatus sum. Valeant omnes pictores: ipse Apelles si redivivus foret, varietatem, & splendorem pennarum plumarumque imitari non posset.*

Quanta etiam venustas *f* est manucodiatarum, sive apo-

a Epicedii in Psittacum Melioris Atedii.
b Exercit. 236.
c Morale.
d Stragulum.
e In Solone.
f Cardanus in 10. de Subtil. Et Scaliger Exercit. 228.

apo-

apodum Indicarum? quarum plumis ideirco se Janizari ornant in prœlium ituri cum imperatore: ut est apud Bellonium in tertio Observationum, cap. xxv.

Quin & alites quasdam simplex color commendat. Nam, ut Plinius *a* ait, *decet tetraonas suus nitor, absolutaque nigritia.* Par ratio oloris, & corvi: de quibus ita Appulejus *b*: *Cum duo colores præstabiles forent, piceus & niveus, quibus inter se nox cum die differunt; utrumque colorem Apollo suis alitibus condonavit; candidum olori, nigrum corvo.* Interea fallitur Porphyrius Isagoges suæ cap. v: ubi ait, nigrorem esse accidens corvi ἀχώριστον *c*, solaque cogitatione separabile. Nam reapse etiam à corvo nigritia abest. Quippe Aristoteles in v de generat. anim. cap. vi, ait, visum sibi corvum album. Ipse etiam conspexi Londini in ædibus illustrissimi Comitis Arondelii. Et in Norvegia, atque insulis Cimbricis, quæ serenissimo regi Daniæ parent, aliis item Septentrionis terris *d*, frequentes hujus sunt coloris. Reperti quoque in America; ut ex iis constat, qui continentis ejus historiam reliquerunt. De Norvegia, & locis finitimis, minùs mirandum, quia frigus mater est alboris: unde & in Scythia, Pyrenæis montibus, & Alpibus, reperiuntur albi coloris, tum aquilæ, accipitres, vultures, corvi; tum ursi, ac vulpes.

a Lib. 10. cap. 22.
b Lib. de Deo Socratis.
c Sive inseparabile.
d Olaus M. lib. 19. cap. 8.

Cap. LXXXI.

Cur avibus diurnis acutus sit visus attributus. Quare vultur sit symbolum visus. Quod aves altivolæ tam longè dissita conspiciant, non solum præstantiæ oculi, sed etiam sublimi volatui, tribui oportere. Cur aves nocturnæ sint à Deo relatæ inter immundas. Quam firmo obtutu aquila spectet solem. Cur noctua de nocte melius cernat: nec æquè tamen vel de nocte cernere, vel de die cæcutire. Eustathii opinio de igneis noctuarum oculis refellitur. Cur vespertiliones irruant in faces, candelas, gladios. Unde esse videatur, quod corvi dicantur fulmen per aëra dispergere. De gypaeto, non autem vera aquila, intelligendum illud, Ubi cadaver, ibi aquila. Magna avis *pro vulture. Quantum odoratu valeant vultures, & caussa ejus rei naturalis. Error Philæ de quatuor narium spiraculis in vulture. Si verum est, vultures advolare ad exercitus, aliquot ante prælium diebus; non odoratui, sed, ut sic dicam, mentis sagacitati, hoc esse tribuendum. Vultures rosaceo inunctos unguento mori.*

QUoniam de iis dixi, quæ ad facultatem pertinent vegetativam: nunc expediam de sensibus, tum externis, tum internis.

Visu avibus diurnis acuto opus fuit, tum ut iter prospicerent, præsertim in terras longinquas; ut cum è Scythia contendunt in Ægyptum: tum etiam, ut despicientes sciant, quid deprædentur in terris. Maronis *a* illud de cygnis notum:

—— Nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas jam despectare videntur.

a Æn. 1. 400.

Visûs principatus est penes aquilam: de quo antea egimus, & mox aliquid dicam. Post aquilas videtur proximus esse vulturibus locus. Imò Orus in Hieroglyphicis *b* ait, Ægyptios, ad significandum visum, pingere vulturis symbolum. Sed adsentio iis, qui vulturem censent visu ab aquila vinci. Imò quòd & aquilæ, & vultures, longè adeo sibi subjecta conspiciunt, non tam esse censeo ab organi præstantia, quàm ex volatu sublimi: quia quo altiùs se efferunt, eò latiùs se diffundat visus per montes & convalles subjectas. Idemque judicium est Isidori lib. xii Orig. cap. vii.

b Lib. 1. cap. 11.

Cornices acutè vident: unde qui plus sapientissimis sapere sibi videntur, dicuntur cornicum velle oculos configere *c*.

c Cic. pro Murena, & L. Flacco.

Sed de acumine visus quæ adduximus, ad aves pertinent diurnas. *Contra nocturnarum avium hebetes interdiu oculi*: ut ait Plinius lib. x, cap. xii. Tales dicit noctuam, bubonem, ululam. Hæ aves, quia tenebris gaudeant, eo inter immundas *a* recensentur; ut illo pacto significetur, fugienda esse opera tenebrarum. Quamquam, præter mysticam hanc caussam, etiam naturalis ratio est, de qua postea videbitur. Ob eum visus defectum, aquila, & noctua, opponuntur. Aquila quippe, quæ non volat, nisi de die, rectà Solem intuetur. Sanè Cæsar Scaliger *b* nigram habuit aquilam, quæ diutiùs Solem directà intueretur acie ac contentâ, adeoque inconnivens, ut nec ipse in speculo tamdiu id potuisset. Noctuæ quid simile? Scitè itaque Tertullianus noctuis confert eos, qui in rebus etiam apertis cæcutiunt. Sic enim scribit lib. de Anima cap. viii: *Solem noctuæ nesciunt; oculis aquilæ ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia judicent: alioqui non educabunt, ut degenerem, quem Solis radius averterit. Est ideo alteri quid invisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit, quia non ex æquo vis valet. Sol enim corpus, siquidem ignis. Sed quod aquila confiteatur, neget noctua, non tamen præjudicans aquilæ.* Videt autem noctua meliùs noctu, quàm diu; quia lumen Solare disgregat visum, quod tenebræ congregant. Nec tamen vel æquè videt de nocte, vel pariter cæcutit de die. Minutum est, quod videt meridie; quia pauci, quos habet, spiritus discutiuntur, ac dissipantur: nihil est, quod videt nocte intempestâ, & illuni, quia aere non illuminato nihil cernitur. Sed bene videt (ut de bubone diximus) diluculo, & crepusculo, quia tum lux est moderata. Errat igitur Eustathius, cùm putat, noctuis esse spiritus igneos, quibus spissas etiam tenebras penetrent. Nam ut emissione spirituum videretur, (quam opinionem refellimus cap. xxv hujus libri:) non tamen ita cum nocturnis est oculis comparatum, uti cum ælurinis, sive felinis, qui ob siccitatem cerebri oculis sunt flammantibus, & interno lumine, quantum satis est, illuminantibus aera proximum: quod de noctuis dicere non possimus. Hæ enim nocte illuni nihil conspiciunt, sic ut accessu hominis non moveantur, quia non vident. At feles etiam in locis subterraneis, & occlusis, eoque nihil admittentibus luminis, murium venationi student. Quemadmodum nec iis tam debile lumen, ut discutiatur clarâ solis luce. Hæc, quæ de noctuis diximus, etiam declarant, cur vespertiliones clariori lumine offendantur: indeque cæcutientes in faces, aut candelam stipiti vel scopis impositam, vel gladium protensum, impingant; ut sæpius eo pacto capiantur. Fortassè & corvis lumen grandius oculos præstringat. Admodum quidem suspectum mihi est, quod ajunt, eos, quando fulminat, huc illuc per aëra ignem rostro deferre. Attamen si vera res est, crediderim, ut cicindelæ, visu ob nimium lumen obscurato, advolant ad candelam; sic & corvis visum offuscari ab igne fulmineo: ac quia ignis is rubet, eo corvis carnem putari, & scintillas ejus in aëre conspicuas ore etiam apprehendi. De visu hactenus.

a Levit. cap. 11, vers. 16. 17.
b In Arist. hist. Animal. lib. 9. cap. 34. sive ex Scalig. dist. c. 45. sect. 24. Item Exercitatione adversus Cardanum 118. sect. 3.

Auditu aves non modò valent, sed etiam soni capiuntur dulcedine: ut docent aucupia. Notissimum illud Catonianum:

Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps.

Odoratu cæteris avium antistant vultures. Unde Appulejus in Apologia: *Si verò naribus nidorem domesticum præsentit; vincit idem* (Junius Crassus) *sagacitate & canes, & vulturios.* Odore interim valet quoque degeneris aquilæ genus, quod non solùm *gypaetos*, quasi *vulturinam aquilam* dicas; sed etiam *hypaetos*, quasi *subaquila*, nominatur. Deque hoc genere capiendum est Hebræorum proverbium, *Ubi cadaver, ibi aquila.* Habes Jobi xxxix, 29 *c*, Matth. xxiv, 28. Luc. xvii, 37. De solo autem gypaëto intelligendum & Jobum, & Euangelistas, (uti & locum Proverb. xxx, 17) ea eo videmus, quòd aquilarum aliæ abstineant cadaveribus: ut auctor est Aristoteles lib. ix Hist. Animal. cap. xxxii. Ac propterea B. Chrysostomus, Euangelistam Matth. *d* enarrans, pro aquilis vultures non dubitat dicere. Nempe quia

c Al. 30.
d Homil. 49. in Matth. cap. 24.

quia & sint aquilæ vulturinæ, sive vultures aquilini. Tanta est interdum aquilæ, & vulturis, similitudo; seu formam, seu etiam magnitudinem spectes. Unde & *magnas aves* non pro aquilis modò, ut superiùs *a* ostensum; sed etiam pro vulturibus legas. Ut illo Plauti Rudente act. III, sc. IV:

a Cap. præcedenti.

Teque ambustulatum objiciam magnis avibus pabulum.

Non injuriâ autem miretur aliquis, hanc vulturis in odorando vim. Nam etiam trans mare ab iis cadavera sentiri, annotavit B. Hieronymus, ad signatum proximè Euangelistæ locum. Imò Thomas Aquinas comment. in lib. II de Anima cont. XCVII, refert, odorari per quingenta passuum millia. Id quamvis fabulosum putat, tamen non dubitandum, quin ad aliquot passuum millia pateat eorum odoratus. Nempe siccius, & exquisitiùs multò vulturibus est odoratus organum, quàm nobis. Interdum tamen odoratui tribuitur, quod est à sublimi volatu. Nam supra montes altissimè elevati, cadavera à longissimis etiam spaciis despiciunt. Præterea nec si odoratu persentiscant valde longinqua, adeo mirandum, quando odores adscendunt, ac vento sæpe in spacia admodum dissita per aëra propelluntur: cujus modum exposuimus libri hujus cap. XXX. Nihil igitur opus, ut propter sagacitatem odoratus tribuamus vulturi quatuor narium spiracula: etsi hanc opinionem etiam Philes in Jambis sequatur: cui idcirco is dicitur πτερίμυξ *b*.

b Quadrinaris.

Mirificum planè, quod ait Plinius lib. X, cap. VI: *Umbricius, haruspicum in nostro ævo peritissimus, tradit, triduo ante, aut biduo, vultures volare, ubi cadavera futura sunt.* Ex hac opinione Plautus Truculento act. II, sc. III:

—— Vide jam, ut quasi vulturii triduo
Priùs prædivinant, quo die esuri sient.

Atque hinc colligunt, triduo ante, (imò aliqui totâ ajunt hebdomade) odorari, ubi cadavera sint futura. Verùm illud non falsum modò est, sed planè absurdum. Nam quo pacto olfacere possint, quod non est? Nec enim priusquam cæsa sint corpora ab iis differunt, quæ non cadent bello. Quocirca, si verum est, ad exercitus ingentes convolare aliquot ante prœlium diebus: id pertinebit potiùs ad sagacitatem animæ, qua pugnam imminere præsagiant, unde ipsis largè suppetere possit alimonia. Atque hanc rationem adferre etiam maluit Ælianus lib. II de Animal. cap. XLVI. Plautus quoque iccirco ait *prædivinare*, ut vidimus. Ac similiter Philes in Jambis iis tribuit φύσιν μαντικὴν, *fatidicam naturam*: ut qui exercitus comitentur.

Τῶν σωμάτων ἐλπίδι τῶν πεσουμένων.
Spe corporum, quæ mox erunt cadavera.

Mirum quoque, avem sic odore valentem, non offendi cadaverum fœtore: ac offendi interea odore unguenti optimo. Non capi eo, nihil fuerit novi. Vix enim aliis afficiuntur odoribus rationis expertia, quàm unde iis alimentum; ut diximus libri hujus capite XXX. Sed istud caussam habet occultiorem, quòd, ut Clemens Alexandrinus ait Pædagogo posteriore, Οἱ γῦπες, καὶ κάνθαροι, ῥοδίνῳ χρισθέντες μύρῳ, τελευτᾶν λέγονται· *Vultures, & scarabæi, rosaceo inuncti unguento, mori dicuntur.* Quod Aristoteli etiam in Mirabilibus dictum, & ex eo memoratum Geoponicôn lib. XIV, cap. ult. Ut de Theophrasto *c*, Plinio *d*, Æliano *e*, nunc taceam.

c Lib. 6. de caussis plant. cap. 4. & 5.
d Lib. 12. cap. 53.
e Lib. 3. de anim. cap. 7. & l. 4. cap. 18.

CAP. LXXXII.

Διάνοια, καὶ πάθος, etiam avibus attributa. Sagacitas avium ostensa in iis, quæ ad victum pertinent. Ac primùm in corvis, pullos, simulac sibi suffecerint, nido, totâque adeò, regione, exturbantibus: deque eo Æliani error, ἀστοργίας id esse existimantis. Vafricies corvi, quòd abstineat cadavere pestilenti. Item quòd aggerat in situlam lapillos, ut faciliùs, aquam attingat. Adhæc, quòd abdat ciborum reliquias. An pecunias furetur. Ardeæ, plateæ, vel pelecanis, sollertia, priùs stomacho suo concoquentis, quæ postea comedat. Ossifragæ, pici Martii, vulturis, corvi, ibidis, calliditas in iis, quæ cibum tangunt. Post ista secundo loco *refertur avium sollertia in aëre distinguendo. Nam pestilentis aëris, ac salubris, discrimen sciri ab iis, & ab his id discere hominem posse. Easdem nôsse naturâ, qua anni tempestate novas regiones petant, vel deserant veteres: quod præcipuè de gruibus ostensum. Præterea præscire serenitatem, pluviam, tempestates: & quæ sit ejus notitiæ caussa.* Tertio loco *memoratur avium sagacitas in istis, quæ attingunt generationem, & educationem fœtus. Sollertia halcyonis, & passeris, in nido exstruendo. Cur cuculus ova sua ponat in nido curucæ: & quare curruca alienos magis pullos curet, quàm suos. Perperam vulgo* cuculos *dici, quibus uxores adulteræ: ac veteribus Romanis tales potiùs curucas nominari. Quàm callidè perdix femina eludat marem; ac ova confringat, atque ut hominem quoque ab ovis abducat. Ut hirundines doceant pullos adultiores fimum egerere extra nidum: atque hanc ejus avis mundiciem intulisse seniori Tobiæ cæcitatem. Quæ de sollertia avium Diomedis ferantur. Hinc quarto loco narratur prudentia alitum in iis, quæ ad sui, suorumque defensionem pertinent. Ac primò in gruibus id plurifariam declaratum. Et cujus literæ figuram referant in volatu. Quàm infesta barbaris dicantur esse aves Diomedeæ: & utrùm sint in rerum natura. Diversas esse ab charadriis, contrà quàm Dalecampius putavit. Unde Juba Diomedeis avibus nomen fecerit* catarractis. *Mergis unde id vocabulum. De pavonibus Græcula fabella. Vafricies chenalopicis, cincli, & noctuæ.*

NUnc videamus de iis, quæ ad interiores sensus pertinent, ac διάνοιαν *a*, mox consideraturi illa, quæ τὸ πάθος, καὶ ἦθος *b*, spectant. Διάνοιαν verò, καὶ ἦθος, etiam avibus tribuimus, Aristotelis *c* exemplo; cui κρὲξ τὸ μὲν ἦθος μάχιμος, τὴν δὲ διάνοιαν εὐμήχανος περὶ τὸν βίον· *crex, quod ad mores pertinet, est pugnax: quod autem ad ingenium, industrius ad victum.*

a Mentem.
b Affectum, ac mores.
c Lib. 9. Hist. Animal. c. 17. sive Cas. Scal. c. 21. sect. 181.

Ad interiorem sensum spectat sagacitas, seu sollertia; quam in quatuor istis considerabimus; alimoniâ, aëre, generis propagatione, & defensione sui suorumque. De alimonia primò videndum.

Singularis eâ parte sollertia est in corvis. Quippe magnopere observant, quæ terræ paucis, vel multis, sufficiant alendis. Hinc enim provenit, quòd, pullos educâsse contenti, usque dum volare ipsi, & de cibo sibi prospicere, sciant, non tantùm nido, sed, si sterilius sit loci solum, totâ expellant regione. Non igitur cum Æliano *d* hinc ἀστοργίαν *e* erga pullos liceat colligere, sed prudentiam potiùs. Itaque videas similiter gentes varias, Septentrionales imprimis, cùm agri non sufficerent alendis, vel centena hominum millia remotissimas expulisse in terras; quæ hodieque ab iis *Lombardiæ*, *Normanniæ*, aliaque obtinent nomina.

d Lib. 2. de Animal. cap. 49.
e Amoris defectum.

Etiam corvi prudentiam arguit, quòd corporibus abstinet pestilentiâ absumtis: ut observatum Athenis celeberrima illa pestilentiâ, quam Thucydides *f*, & Lucretius *g*, describunt.

f Lib. 2.
g Lib. 6.

Quantus etiam astus, de quo traditum à quibusdam (ut Plinius ait lib. X, cap. XLIII) *visum per sitim lapides congerentem in situlam monumenti, in qua pluviæ aqua durabat, sed quæ attingi non posset: ita descendere paventem expressisse tali congerie, quantum poturo* h *sufficeret.* Atque idem legas apud Plutarchum in Comparatione terrestrium, & aquatilium: item Ælianum lib. II de Animal. cap. XLVIII.

h MSS. potui.

Ejusdem prudentiam ex eo videmus, quòd, quæ comedat postea, secretum in locum abdat. Furacem cum Alberto M. *i* hinc esse colligunt. Id verò nihil est, cùm corvi non sit distinguere inter privatum, & commune.

i Lib. 23. de Animal.

At,

At, inquiunt, Erfurdiæ, Saxoniæ oppido, corvus etiam de mensa, in qua reponi solent pecuniæ, nummos abstulit, ac sub vicino condidit lapide: ii nummi quinque sex florenos æquabant. Nugæ, ut metuo. Quid si nequam filius familias, aut è famulitio aliquis, hoc egerit, ut si avis innocens, ex eo, quòd in cibis, hoc faceret, etiam in pecuniis facere crederetur, furta magis laterent domestica? Aliter si est, non jam prudentiæ fuerit, sed stultitiæ. Cui enim bono sint pecuniæ corvis? Monedulam objiciat aliquis. Sed de hac res testatior; ut inferiùs dicemus.

Magna item sagacitas est sive erodii, hoc est, ardeæ, ut censet Plutarchus in animalium comparatione; sive plateæ, ut Plinius ait lib. x, cap. xl: quippe *cum devoratis se implevit conchis, calore ventris coctas evomit, atque ita ex iis esculenta legit, testas excernens.* Τῷ πελεκᾶνι idem tribuit Aristoteles lib. ix Hist. Anim. cap. x *a*. Itaque Gaza πελεκᾶνα reddidit *plateam*. Cæsar Scaliger *b* onocrotalum censet, qui Italis *tarabusus*.

Adhæc non exiguæ est sagacitatis argumentum, quòd avis ea, quæ Aristoteli Φήνη, Plinio *ossifraga* dicitur, inde Romanum hoc nomen accepit, quia ossa demittat ex sublimi, quò, iis fractis, vescatur medullâ: quæ sententia est Alberti M.

Picus Martius arbores rostro tundit. Cur verò, nisi ut insecta (velut pulices, & vermiculos) inde educat, ac voret? Nam mox ab egressu comedit. Hanc rationem etiam adducit Aristoteles lib. ix de Animal. cap. ix. Ut verò ab hoc more tundendi ulmos, vel quercus, δρυοκολάπτης nomen sit adeptus, diximus superiùs cap. lxxx.

Prudentiæ est in vulneribus, imò & corvis, & plerisque aliis avibus, quòd abstineant animantibus à venenato serpente interemtis: quemadmodum Nicander docet in Theriacis.

Ibis non bibit ex aqua sordidâ, vel venenis infecta, sed pura, ac salutari: eaque esse caussa dicitur, cur, ut Ælianus *c* ait οἱ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἱερεῖς ἑαυτοὺς περιῤῥαίνουσιν, οὐ παντὶ ὕδατι, ἀλλ᾽ ἐκείνῳ, ἐξ οὗ πεπιστεύκασιν ὅτι ἄρτι καὶ ἶβις πέπωκεν· *sacerdotes in Ægypto non omni se aquâ lustrent, sed eâ, unde credant ibin bibisse.*

Ab alimonia transeo ad aëra: cujus trifariam delectum faciunt. Primus est, ratione salubris, vel pestilentis. Siquidem naturali instinctu præsagiunt mutationem aëris in pejus. Quod quomodo fiat, exemplis quibusdam ostendi libri hujus iii, cap. xv. Et sanè Anaximenem constat ex avium recessu terræmotum prædixisse. Ac similiter ex eodem & secuturam conjectant pestilentiam. Nempe simulac teter exspirare halitus ex terræ cavernis, sive etiam aliâ de caussâ corrumpi aër cœperit, aves in eas avolant regiones, ubi aër melior est, ut hoc pacto suæ consulant saluti. Equidem Leidæ, grassante acri pestilentiâ, neque in nostro, neque in vicinorum hortis suburbanis, avem ullam conspicere potui, cùm aliàs cantibus earum omnia personarent. Itaque & Laurentius Joubertus, medicus insignis, lib. de pestilentiâ cap. v, attendere jubet, quò aves concedant: ut & ipsi earum monitu commigremus in loca nondum infecta. Et hoc quoque non infimum est divinæ erga nos curæ argumentum, quod à mutis etiam animantibus documentum capere liceat valetudinis tuendæ.

Alterum aëris discrimen est ratione caloris, & frigoris, provenâ, æstivâ, vel hibernâ anni tempestate. Huc respexit Jeremias viii, 7, cùm exprobrat Judæis, *quòd nequeant agnoscere tempus visitationis; cùm grus, & hirundo, & ciconia, nôrit tempus sui adventus.* Hirundines ut hieme adventante abeunt, sic redire sciunt vere imminente: unde Cornificius *d* iis comparat amicorum illos, qui præstò sunt in fortunâ felici, sed malis temporibus nos deserunt. Recipiunt autem se hieme versus loca calidiora, quæque naturæ suæ magis conveniunt. Nec paucæ interea remanent: sed hæ abdunt se in fissuras petrarum, vel concava putridarum quercuum; ubi & quandoque mortuæ, vel glomeratim cohærentes repertæ. Easdem redire, quæ præcedenti anno fuerint nobiscum, eo deprehensum est argumento, quòd reduces rubrum habuerint filum pedi alligatum, quomodo fuerant dimissæ.

Præterea memorat Propheta grues, & ciconias. Ex iis ciconiæ sunt æstatis advenæ; grues, hiemis: quemadmodum ait Plinius lib. x, cap. xxiii. De priori sic Publius Syrus:

Ciconia etiam grata a, *peregrinhospita* b,
Pietaticultrix, gracilipes, crotalistria,
Avis exsul hiemis, titulus tepidi temporis.

Quos versus Petronio perperam tribuit inter cæteros Dalecampius *c*, cùm pro Publianis ipse agnoscat Petronius in Satirico suo.

Gruum prudentiam, quando terras petunt sub alio calentes Sole, hoc pacto nobis describit Plin. lib. x, cap. xxiii: *Abitura congregantur in loco certo: comitataque* d *sic, ut nulla sui generis relinquatur, nisi captiva, & serva, ceu lege prædictâ die recedunt. Nemo vidit agmen discedentium, cùm discessurum appareat; nec venire, sed venisse cernimus: utrumque nocturnis fit temporibus. Pythonos comen* e *vocant in Asia patentibus campis; ubi congregatæ inter se commurmurant, eamque, quæ novissima advenit, lacerant, atque ita abeunt. Notatum post Idus Augusti non temere visas ibi.*

Anseres, & olores, cùm magno agmine commeant, quemadmodum ibidem legas, *colla imponunt præcedentibus: fessos duces ad terga recipiunt.*

Tertius aëris delectus est ratione imminentis serenitatis, pluviæ, ventorum. In his magnum sagacitatis argumentum capere est ex prognosticis; de quibus post Aratum, & alios, Maro i Georg. Unde autem fit, quòd aves præsagiant aëris mutationes, non satis convenit inter eruditos. Non defuere, qui inde colligerent, aliquid iis inesse divini. Sed vera est ratio, quod avium animæ, quia corporibus planè sunt immersæ, eo, ut mente minùs, ita plus sensu valeant. Citiùs igitur, exactiusque, vel levissimas aëris mutationes intelligunt. Hæc magni Maronis sententia fuit, tum de opinione, quàm rejecimus; tum illâ, quàm amplectebamur. Sed divinum vatem *f* audiamus:

Haud equidem credo, quia sit divinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia major:
Verum ubi tempestas, & cæli mobilis humor,
Mutavere vias, & Jupiter humidus Austris
Denset, erant, quæ rara modo, &, quæ densa, relaxat;
Vertuntur species animorum, & pectora motus
Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
Concipiunt. hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, & ovantes gutture corvi.

Interim pro temperamento humidiori, aut sicciori, variè afficiuntur. Hoc abunde lucem capit ex iis, quæ diximus libri hujus cap. xv.

Ab alimonia, & aëris discrimine, nunc sermonem meum converto ad sagacitatem in iis, quæ propriè generis propagationem tangunt. Uti sunt nidorum exstructio, conceptus, partus, pullorum educatio.

Quanto cum ingenio halcyon, quæ & alcedo vocatur, avicula passerinæ magnitudinis, in scopulis, vel ipso mari, exstruit nidum! Si enim materiem spectes, est ea ex spina piscis, qui acus *g* dicitur. Si formam, est oblonga ad modum cucurbitæ, planè idonea adversus fluctus. Si tempus, nidificat circa brumam; quo tempore, Deo sic providente, magna est maris tranquillitas: unde *halcyonia*, vel *alcedonia* dixere. Audiamus Plinium lib. x, cap. xxxii: *Nidi earum admirationem habent pilæ figurâ, paullum eminenti ore perquam angusto, grandium spongiarum similitudine: ferro intercidi non queunt, franguntur ictu valido, ut spuma arida maris. Nec unde confingantur, invenitur. Putant ex spinis aculeatis: piscibus enim vivunt. Subeunt & in amnes.* Quæ hausit ex Aristotelis lib. ix Hist. cap. xiv. Subdit Plinius cap. prox. *Halcyonum nidi figura reliquarum quoque sollertiæ admonet: neque aliâ*

a Ex Scaligeri dist. cap. 14. sect. 149.
b Commentario ad eum locum.
c Lib. 7. de Animal. cap. 45.
d Lib. 4. ad Herenn.

a Aliqui, Graja.
b Vet. cod. peregrina hospita.
c Ad locum Plinii memoratum.
d Cunctatæque an legendum sit, ambigit Pintianus.
e Πυθῶνος κώμην, vicum Pythonis. Perperam in nonnullis. Pythonis nomen.
f 1 Georg.
g Βελόνη. Aristoteli lib. 9. Hist. Animal. cap. 14.

parte ingenia avium magis admiranda. Hirundines luto construunt, stramento roborant. Siquando inopia est luti, madefacta multâ aquâ pennis pulverem spargunt. Ipsum verò nidum mollibus plumis floccisque consternunt, tepefaciendis ovis, simul ne durus sit infantibus pullis. Subdit mox, quanto studio nidorum mundiciem procurent: de quo paullo pòst loquar. Hinc agit de nidis hirundinum agrestium, & ripariarum: item acanthyllidos, pici, galguli, cinnamologi, sic dicti, quia in cinnami surculis nidificet: item Scythicæ avis otidi magnitudine similis, picæ, meropis, perdicis.

Mira pariter sollertia est passeris Indici; qui ob eximiam in exstruendo nido sagacitatem, εἰρωνικῶς *passer stultus* nominatur. Vide, quæ de hoc narrat Cardanus in x de Subtilitate.

Magna quoque est cuculi prudentia. Scit, se exosam avium aliis; item se meticulosam ac imbellem; sive potiùs frigidam adeò, ut ova nequeat propria excludere. Ne igitur pereat suum genus, in nido ea excludit alieno: ut est apud Aristotelem Hist. Animal. lib. IX, cap. XXIX *a*, [a Sive cap. 37. sect. 211. ex distinct. Cæs. Scal.] & lib. III de Generat. animal. cap. I, Plin. lib. X, cap. IX, Ælianum de Animal. lib. III, cap. XXX. Aristoteles quidem inter cætera hoc pacto: cùm, inquit, sciat, se non posse pullos suos defendere, διὰ τοῦτο ὥσπερ ἀποβολιμαίους ποιεῖ τοὺς ἑαυτοῦ νεοττοὺς, ἵνα σωθῶσι· *eâ de caussâ, suos ut pullos servet, illos facit supposititios.* Ponit autem ova sua in nido palumbis, alaudæ, ac præcipuè currucæ. Hæc verò, ovo excluso, ubi avem conspicit suis majorem pullis, nimium quantum miratur, nec ullius æquè gerit curam: quamquam de isto quidem aliter nonnulli. Qui primi Gallorum eam induxere consuetudinem, ut maritum natos ex adultera liberos educantem pro suis, *cuculum* nuncuparent, hi planè confuderunt *cuculum*, & *currucam*. Nam adultero convenit *cuculi*, sive *cuculli* nomen: *curruca* autem adulteræ marito. Sic in Asinaria utitur Plautus act. V, sc. II: ubi Artemona Demænetum, quia cum filii Argyrippi amica rem habere vellet, in hunc compellat modum:

At etiam cubat cuculus. surge amator. i domum.

Item Juvenalis sat. VI *b*: [b Vers. 275.]

Tu tibi nunc curruca places, fletuque labellis
Exorbes.

Ridet enim maritum impudicæ conjugi nimis credulum, & ab uxore suppositos tenerè amantem, ut proprios. Interea veterem esse errorem, ex Acrone videmus, id cuculo tribuente, quod est currucæ. Vide eum ad illud Horatii lib. I, sat. VII:

—— *Magnâ compellans voce cuculum.*

Perdix quoque nihil minùs, quàm εὐήθης *c*. [c Fatua.] Planè enim, ut Aristoteles *d* ait, [d Lib. 9. Hist. Animal. c. 8.] κακοήθης, καὶ πανοῦργος, *vafra ac malitiosa.* Hujus astutiæ Aristoteles *e* argumentum [e Ibidem.] adfert, quòd mas quidem, ut femina admittat Venerem, ova ejus confringat: femina autem, utcunque, si partus urgeat, mare præsente ova excludat; eadem tamen, si tempus suppetat, abeat, pariatque: neque ad ova accedat, nisi commodâ marem decipiendi ratione, ne is, ubi ova sint, rescisceat. Imò etiam, ab homine visa, callidè ante pedes se ostentat, ac sic fugit, ut ab ovis abducat.

Nec brutæ mentis argumentum est, quòd hirundines primitus in pullis necesse habeant ferre immundiciem. Sufficit, quòd, ubi nidum ab iis inquinatum conspexerint, egerant excrementa. At hoc jam disciplinæ est, quòd, ubi adolescunt pulli, eos circumagunt, ut & ipsi excernant extra nidos. Eo minùs mirandum, si senior Tobias *f* excæcatus fuerit stercore extra nidum deposito. [f Cap. 2. vers. 11.] Magis mirandum, fuisse sanatum felle piscis, cùm non stercus modò hirundineum sit calidissimum; verùm fel etiam piscium: & contraria contrariis sanentur. Sed de felle inferiùs dicetur.

Magna item sagacitas est avium Diomedearum, de quibus refert Plinius lib. X, cap. XLIV: *Duos semper iis duces; alterum ducere agmen; alterum cogere. Scrobes excavare rostro, inde crate consternere, & operire terra; in his fœtificare. Fores binas omnium scrobibus: orientem spectare, quibus exeant in pascua: occasum, quibus redeant. Alvum exoneraturas subvolare semper, & contrario flatu.* Hinc subdit, has aves uno solùm totiùs orbis loco conspici: nempe insulâ maris Adriatici contra Apuliam sitâ, quæ hodie *S. Maria Trimitina*, teste Leandro in Italia sua *a*. [a Ubi de Apulia Daunia p. 379 edit. Colon. Baunii.] Utrùm verò sint aves Diomedeæ, & veranè sint, quæ de iis produntur, exponam, ubi devenero ad caput illud de sui, ac suorum, defensione: quod quartum erat ex iis, è quibus sagacitatem alitum me ostensurum receperam. Et quia de sollertia in propagando genere suo, ex immensa copia hæc pauca arbitror suffectura, quid impedit, quò minùs jam nunc ad caput illud accedam?

A gruibus, de quorum in aliis sagacitate dictum antea, hic initium nobis esto. Eorum prudentiam indicant Pliniana hæc lib. X, cap. XXIII: *Quando proficiscantur, consentiunt: volant ad prospiciendum altè: ducem, quem sequantur, eligunt: in extremo agmine per vices, qui acclament, dispositos, habent, & qui gregem voce contineant. Excubias habent nocturnis temporibus, lapillum pede sustinentes, qui laxatus somno, & decidens, indiligentiam coarguat. Cætera dormiunt capite super alam condito. Dux erecto providet collo, ac prædicit.* Quæ fere hausta ex Aristotelis lib. IX Hist. Animal. cap. X *b*. [b Sive, secundum dist. Cæs. Scalig. 14. sect. 148.] Adhæc gnaræ, se aquilis esse infirmiores, eò quoties, è Cilicia migraturæ Septentrionem versus, necesse habent Taurum montem transmittere, qui aquilas magno habet numero; noctu transvolant lapillum ore gestantes, ne clangore ullius prodantur. Quod si aquila insequatur, aciem instruunt, atque ita, specie pugnæ præbitâ, injiciunt aquilæ terrorem: nam, eo conspecto, regreditur, periculosum censens depugnare cum ita bene animatis. Testes horum Plutarchus lib. de garrulitate, & Ammianus Marcellinus initio lib. IX. Magnæ quoque est sollertiæ, quòd in volando agmen gruum efformet literam Δ, quia hæc figura facilius aëra scindit. Quam rationem adducunt Ælianus, Tzetzes, & alii ante eos; in his Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Illud vero ab Aristotele animadversum, (in quo pleraque quis potest non mirari?) grues, cum loca calidiora petentes maria transmittunt, trianguli formam efficere. Ejus autem summo angulo aër ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis cursus avium levatur: basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea, tanquam à puppi, ventis adjuvatur, haque in tergo prævolantium colla & capita reponunt. Quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet, ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex iis, quæ acquieverunt, eaque vicissitudo in omni cursu conservatur.* Videmus, ut, ex Aristotele, inter alia dicat, volatum earum formam habere triangularem. Quod & Ælianus, ac Tzetzes, ajunt. Ac B. Hieronymus ad Rusticum de vita monastica, refert similiter, efficere literam Δ. Nec multum adeo abeunt, qui dicunt referre literam Υ. Nempe ut primæ grues referant pedem literæ, inde divergium gruum fiat. Sanè figuram literæ Υ ex gruum volatu reperit Palamedes: ut ei Ulysses objicit in Heroicis Philostrati. Sed hæc pluribus exponimus in primo de Arte Grammatica, cap. XXV.

De avibus Diomedeis, (de quibus me promiseram dicturum) Plinius refert lib. X, cap. XLIV, eos, *advenas barbaros clangore infestare, Græcis tantummodo adulari.* Addit, eo Diomedis socios in has aves dici conversas, quia in hac insula, Diomedis tumulo atque delubro insigni, *adem quotidie pleno gutture madentibus pennis perluant, atque purificent.* Eadem fere legere est apud Arist. in Admirandis auditionibus. Operæ interim est cognoscere, quid tota de hac re censeat Cæsar Scaliger Commentario in Arist. lib. IX de Hist. Animal. cap. XVI, sect. CLXI: *Diomedeas*, inquit, *aves fabulosas puto: neque unquam in rerum natura fuisse. Figmenta sunt, mendacium Græcorum.* At aliter est, si Diomedeæ sunt aves,

quæ hodie dicuntur *Artena*: ut Dalecampio *a* annotatum. Sed miror eum dicere, hasce aves Aristoteli *charadrios* vocari. Nusquam enim Aristoteles, quantum meminisse possim, id charadriis tribuit. Adde quod charadrii variis agant terris, ac sint, quæ aliter ἴκτεροι vocantur. At Diomedeæ, ut Plinius *b* ait, *uno in loco totius orbis visuntur*. Nempe insulâ *contra Apuliæ oram*. In editis, qui nunc ad manum, Plinii codd. *c* (exceptâ Parmensi *d*) reperio *à Juba dici catarractas*. Sed in MSo, uti & edit. Parmensi, invenio *cataractas*; rectiùsque *catarractas*. Nam Aristoteles libro de Audit. Mirandis, ubi idem refert, ait, eas aves barbaris in insulam advenientibus, αἰωρουμένους καταῤῥάσσειν αὐτοὺς εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν· *ex alto cum impetu irruere in capita eorum*. Facileque assentio doctissimo Salmasio *e*, hoc ipso ex loco à Juba eis esse *catarractarum* vocabulum impositum: etsi alioqui sciam, cunctis avibus prædatricibus id nominis competere, atque Aristoteli *f* particulatim *catarractas* dici aves alias, accipitre minores, seque in mare mergentes, ac tanto spacio in eo manentes, quanto opus sit, ad jugerum transeundum. Quod mergis convenit: unde & iis nomen *mergorum*. Eas verò Aristotelis catarractas ab illis Jubæ catarractis esse diversissimas, apertius est e jam memoratis, quàm ut insistere illi sit opus.

a Ad memoratum Plinii locum.
b Lib. 10 cap. 44.
c Ut Francofurtensi an. 1599. Coloniensi, sive Genevensi an. 1615. Laidensi an. 1635.
d Ann. 1474.
e In Plin. Exercit. ad Solin. pag. 92.
f Lib. 9. Hist. Anim. c. 12. sive Scal. cap. 16. sect. 161.

Magna etiam pavonis est sagacitas, si lini radicem inquirit, ac sub ala gestat, ut fascini amoletum: quod Æliano traditum lib. XI de Animal. cap. XVIII. Sed Græculum est commentum.

Ab astutia vulpina generi cuidam anseris est χηναλώπηξ, sive *vulpanseris* nomen datum. Hæc, ut Ælianus ait lib. XI de Anim. cap. XXXVIII, audacter procedit hosti obviam, quo interea pullis tempus suppetat avolandi. Maritima amat loca; unde Germanis *zeeganſch* nominatur.

Etiam, ut Arist. *g* refert, ὁ κίγκλος πανοῦργος, καὶ δυσθήρατος· *cinclus vafer, & captu difficilis*. Captus tamen, ut idem addit, facilè cicuratur.

g Lib. 9. Hist. Animal. c. 12. sive ex dist. Scal. cap. 16. sect. 158.

De noctuarum sagacitate ita Plinius lib. X, cap. XVII: *Noctuarum contra aves sollers dimicatio. Majore circumdata multitudine, resupina pedibus repugnant, collectæque in arctum, rostro, & unguibus tota teguntur.*

Luculentæ etiam sagacitatis argumenta præbent aves in docilitate loquelæ, ac cantus. Sed illa inferiùs adducam, ubi ad vocis considerationem devenero.

Cap. LXXXIII.

Cur alitum aliæ ab aliis non tantopere differant sollertiâ, quàm quadrupedes inter se. Cur ad ova excludenda ter septenis sit diebus opus. De struthiocameli stultitia repetitur. Oti amentia. Unde ei nomen, & cur aliter ausio *vocetur. Plinius emendatus.* Otum, *&* otidem, *ab Athenæo confundi. Defensus Aristoteles, quem ejusdem erroris accusarat Aldrovandus.* κέβαλος, *seu* κόβαλος. Planipedes *pro mimorum genere: & ut eos cum avibus planipedibus ridicule confuderit idem Aldrovandus. Cur tam mimi, quàm anseres, dicantur* planipedes. *Nemesiani error, tribuentis tetraci sive otidi, quod est asionis sive oti. Non omnia stulte agi ab oto. Refellitur vir doctus, qui scripserat, Themistoclem sibi proposuisse imitandum Demosthenis exemplum, injuriâque ab eodem cum oto conferri. Pelecani simplicitas. Fabella Græcula de hirundinum memoria.*

ETsi verò magna sit avium sollertia; non usque adeò tamen eâ distant, quàm quadrupedes. Neque enim tanto discrepant intervallo aquila, & regulus, quàm elephas, & cuniculus. Cujus hanc rei caussam adfert Cardanus *a*, quod similis sit in avibus generatio. Omnes enim ovis excluduntur; idque ter septenis diebus incubando. Diutiùs incubationem non tolerent aves, & breviori spatio conformationi animalis perfecti minimè sufficiant. Sed ut in eo hæ differunt animantes, ita in isto conveniunt, quòd ut quædam quadrupedum, ita & avium nonnullæ, insignis præbeant stultitiæ argumentum. Uti struthiocamelus, qui si caput cum prælongo collo fruticibus occultarit, corpus reliquum, quod tam vastum, latêre arbitratur. Hinc de ea Job. XXXIX, 20. *Privavit eam Deus sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam.* Diximus de hoc plura, cap. XLIX.

a Lib. 7. de Rerum Variet. cap. 34.

Est etiam avis, quæ, siqua agentes viderit homines, ea imitetur: ac propterea aucupes ex ejus adverso inungunt oculos pharmaco, inque proximo etiam gluten indunt pelvi: eo conspecto, avis & ipsa inungit palpebras: quibus conglutinatis, videre ulteriùs nequit; ut nullo tum negotio aucupi fiat præda. Si item è regione quis saltârit; saltat & illa, ac dum voluptate capitur hujusmodi, capitur & ipsa ab aucupe. Hanc avem aliqui *otum*, alii *otidem* appellant; cùm diversæ tamen aves videantur. Nam *otus* est noctua aurita: *otis* est *tetrax*, & aliter *tarda* nominatur. Ὦτος, Plinio *a* teste, vocatur ab Græco ὦτα *b*, quasi *auritum* dixeris. Nempe quia meatus auditorios habet amplos, & peridoneos: deque capite præterea plumæ utrimque, auricularum instar, exsurgant. Aliter *asio*, idque eâdem de caussâ, nuncupatur, quasi *ausio*. Nam pro οὖς Cretenses dixere αὖς. Hinc Latinis *auses*, quæ postea *aures*: ut ex *Lases*, postea *Lares*; ex *asa*, *ara*; ex *Papisius*, *Papirius*. Nisi malis *asio* esse ab Hebræo אזן osen, hoc est, *auris*. Sed, credo, *aures* ab *auses*, *auses* ab αὖς, unde & *ausio*; αὖς vero ab אזן. At non audiendus Dalecampius, cum ad Plinium *c* annotavit, videri nomen id habere *a voce, qua rudentem asinum æmulatur*. In appellatione hujus avis corrupti sunt codices vulgati. Sic enim legitur lib. X, cap. XXIII: *Otis bubone minor est, noctuis major, auribus plumeis eminentibus: unde & nomen illi: quidam Latine asionem vocant: imitatrix alias avis ac parasita, & quodam genere saltatrix. Capitur haut difficulter, ut noctua, intenta in aliquo, circumeunte alio.* Verùm in MSo pro *otis* reperio *otus*: & similiter vetus Parmensis *d*. Et sanè, quæ Plinius refert, non conveniunt otidi, verum oto: ut, quin sic legendum sit, vix liceat dubitare. Sed quod paullo antea dixit, *Abeuntque una persuasa, glottis, & otis, & cychramus*; id optimo jure est suspectum. Et hic MSus, & Parmensis, *otus* repræsentant. Verùm nulla avis nocturna, qualis otus, migrare pro anni tempore alias in terras solet. Quare videtur Plinius permiscere, quæ de oto, deque otide, legerat: nempe quòd ea ejusdem esse avis arbitraretur. Ac fortasse vulgari etiam usu jam olim hæc confundebantur vocabula. Saltem id factum ab Athenæo in nono: ubi cum primo dicat περὶ ὠτίδων, postea nobis nominat τοὺς ὤτους: posteriori loco rectè, cum avem vocet nocturnam, & imitatricem, & quæ stultitiâ suâ capiatur: ut loco priori pro περὶ ὠτίδων debuerit dicere περὶ ὤτων. Non dubitat Ulysses Aldrovandus hujus etiam criminis reum facere Aristotelem. Nam, inquit, vocat otum *planipedem*, quod convenit anserino generi: ad hoc vero otis referri solet, etsi nec ipsa planipes. Video, quid Aldrovandum deceperit. Apud Aristotelem est hoc pacto lib. VIII Hist. Animal. cap. XII: ἔστι δ' ὁ κέβαλος, καὶ μιμητὴς, καὶ ἀντορχούμενος ἁλίσκεται. Id Gaza reddidit: *Blatero hic est, & hallucinator, & planipes. saltantes enim imitatur.* Verbum ἁλίσκεται alteri periodo adnexuit. Pro κέβαλος in plerisque est κολοβὸς, hoc est, *membris mutilus*, vel etiam *sermone*. Atque ita quoque legit Cæsar Scaliger, ut constat ex ejus in Aristotelem commentariis. Nempe viro summo in manibus erat editio Aldina, in qua sic legitur *e*. Id ita esse scio, cùm codice eo utar, qui ejus quondam fuit, & in quo nonnulla etiam manu suâ annotavit. Sed omnino vera lectio est κόβαλος, vel κοίβαλος, quod ab Hesychio, & Suida, exponitur βωμολόχος, κόλαξ *f*. Usus Aristophanes in Equitibus. Non incommodè igitur *avem parasitam* Plinius interpretatur. Pro illo μιμήτης idem Plinius habet *imitatrix ales*. Gaza pro eo posuit, *planipes*. Nempe quasi *mimum* diceret, cui no-

a Lib. 10. cap. 23.
b Aures.
c Lib. 10. cap. 23.
d Ann. 1476.
e Fol. 111. b.
f Scurra. adulator.

nomen ἀπὸ τοῦ μιμεῖσθαι, quod est *imitari*. *Planipes* enim est mimus pedarius. Ut opponuntur senator curulis, & pedarius *a*: ita mimus, qui in orchestram ingreditur, & is, qui *planipes* dictus, quia non in orchestra ageret, sed in plano & humili loco: unde *planipedis* nomen. Verius hoc, quam quod Diomedes *b* scripsit, mimos omnes dictos *planipedes*, quia planis pedibus, hoc est, nudis, intrarent in proscenium. Aliud enim plani pedes, aliud nudi. Atque ex his satis liquet, Gazam, cùm avem hanc planipedem dixit, attendisse ad mimos in orchestra saltantes, vel etiam planipedes saltantes in podio. Unde alites eas mox ait ἀντεχεῖσθαι, quod vertit, *saltantes imitari*. Fortasse non incommodè reddas *redamtruare*, secundùm illud Lucilii de Saliis:

Præsul ut amtruat, inde & vulgu' redamtruat olli.

Valde igitur ratio fugit Aldrovandum, quando *planipes* accepit, quomodo anas, anser, olor, dicuntur planipedes, seu Græce στεγανόποδες, quia membrana illis pedum digitos στέγει, nec aquam sinit perfluere: nempe ut contrarium sit, ac σχιζόποδες, q. d. *fissipedes*, quibus pedes digitati. At planè otidem cum oto confudit Nemesianus fragmento de aucupio, quod nondum contigit videre: sed varia ex eo, ut genuino, citant eruditi, inque iis doctissimus Hadrianus Junius in Nomenclatore suo *c*. Versus ejus apponam:

Et Tetracem Romæ, quem nunc vocitare taracem
Cœperunt, avium multò est stultissima: namque
Cumpedicas necti sibi contemplaverit d *adstans,*
Immemor ipse sui tamen in dispendia currit.
Tu verò adductos laquei cum senseris orbes,
Appropera, & prædans pennis crepitantibus aufer.
Nam celer oppressi fallacia vincula colli
Excutit, & raucâ subsannat voce magistri
Consilium, & lætâ fruitur jam pace solutus.

Videmus, ut tetraci tribuat, quæ sunt oti. At tetrax non *otus* est, sed *otis*: Quare manifestus est error. Cæterum, utcunque otus sit avis stulta, tamen & alicujus sapientiæ argumentum est, quod Nemesianus utcunque fateatur, tetracem sive otidem (otum autem intelligere oportet) facilè capi, mox tamen à capta eludi aucupem, nisi cautè egerit. Nec levis est sagacitatis illud, quod oti, Plinio *e* auctore, *si ventus agmen adverso flatu cœperit inhibere, ponduseulis lapidum apprehensis, aut gutture arenâ repleto, stabiliti volant.*

Nescio autem, quid sibi voluerit Wolfgangus Franzius, Sacræ de animalibus Historiæ, parte II, cap. IX, ubi cum de otide (otum dicere debuit) multas aves stultè imitante egisset, hunc in modum subjungit: *Talis quoque erat Themistocles; qui volebat æmulari Demosthenem, cum tempora essent diversa; unde graves dedit pœnas.* Quis nescit Demosthenem toto demum seculo post Themistoclem claruisse? Quomodo igitur Themistocles sibi Demosthenem præposuerit imitandum? An fortasse παρόραμα *f* est, contraque dicere voluit, Demosthenem perperam sic vitam instituisse, quasi tempora essent Themistoclea? At saltem id non dixerit de temporibus iis, quibus Demosthenes exul, peragrans urbes, adjuvit Græcos, & Macedonum summovit legatos. Quippe tum, ut Plutarchus *g* ait, πολὺ βελτίων Θεμιστοκλέους, καὶ Ἀλκιβιάδου, περὶ τὰς αὐτὰς τύχας φανεὶς πολίτης· *civem se Themistocle, & Alcibiade, in pari fortuna multò præbuit meliorem.* Præterea nec Themistoclem, nec Demosthenem, magnos sane viros, cum ave tam stolida conferri placet. Neutrius nomen tam atri carbonis elogium promeretur.

Ecce alius quoque alitis simplicitatem: quam nobis suggessit Horus in Hieroglyphicis. Quoties aucupes scrobi, in qua pelecanus nidificat, quasi vallum ex stercore bubulo circumducunt, atque id accendunt, avis ea, conspecto fumo, quantum potest, alas ventilat: parum gnara, ventilatione istâ ignem non exstingui, sed accendi. Itaque & alis capitur ambustis.

Quæ hactenus de solertia, & stupore, attulimus, ea pertinent ad phantasiam: præter quam interior est memoriæ sensus. Atque hac parte etiam quàm polleant aves, satis indicat, quòd bonâ retinent fide, quæ vel materno edocentur exemplo, vel humanâ industriâ; ut psittaci, corvi, de quibus postea. Nunc hoc solùm memorabo: hirundinem admirandæ esse memoriæ, & præterea plurimis vivere seculis, si verè scribat Plinius lib. X, cap. XXIV: *Thebarum tecta subire negatur, quoniam urbs illa capta: nec Biziæ* a *in Thracia, propter scelera Terei.* Nisi placet, à majoribus hoc doceri minores, atque ita & captæ Thebarum urbis, & scelerum Terei memoriam, in hirundinum genere semper durare. Mirum tam stulta fidem reperisse apud Græcos, unde istud hauserat Plinius.

Corvis etsi memoria non desit, unde, ventre magistro, loqui addiscunt, (de quo, ut jam dixi, inferiùs disseram:) tamen & obliviosæ dicuntur. Ac de isto sufficeerit illa Servii verba adduxisse in illud I Georg.

Tum liquidas corvi presso ter gutture voces,
Aut quater ingeminant.

Plinius in Naturali historia dicit, corvos esse obliviosos, & plerumque minime ad nidos suos reverti. Sed quadam ratione naturæ hac congerunt ad suos nidos, quæ vermes possint creare: ex quibus relicti eorum pulli aluntur interdum. Horum oblivionem probat etiam ex rebus, quas clim absconderint derelinquunt: quod etiam mustelæ dicuntur efficere. Id me apud Plinium legere non memini: & multum metuo, ne memoria Servium fefellerit. Interea id verissimum esse, rustici hodieque testantur; qui sæpius reperiunt nuces, & alia, à corvis in specu recondita, & postea, oblivione, ut videtur, relicta.

CAP. LXXXIV.

Columbo, & columbæ, æqualis amor sobolis. Hieronymum tamen exiguum eis amorem tribuere: sed repugnantibus philosophis, imò Scripturis, in quibus summus Christi amor erga sponsam suam amori confertur columbino. Quantus erga prolem affectus sit gruis, accipitris majoris, & , ut vulgo traditur, pelecani. Sed quæ de pelecano narrant, symbolica esse, à veteribus ficta ad significandam nobis virtutem passionis ac mortis Dominicæ. Amor prolis in gallina, hirundine, vespertilione. Hunc rectè inde colligi, corvos non tangi affectu erga pullos, quia eos nido expellant, & totâ regione exturbent: nec solide hoc eo evinci, quòd illos destituere dicantur, cùm primitus ovis sunt exclusi. Meleagridi negligi pullos, & quæ meleagrides videantur. Unde proveniat, quòd avium aliæ aliis amicæ sint, vel infestæ: variisque id exemplis declaratum. Fulicæ affectus in educando ossifrago, quando eum, velut degenerem, aquila non agnoscit pro suo. Accipitris amor erga noctuam, columbæ erga tinnunculum, & unde is oriatur. Odium aquilæ, & cymindis. Oloris amor erga puerum Olenum, & Lacydem philosophum. Ridicula suspicio Plinii, fortasse à philosophiæ amore amorem philosophi provenisse. Quem Olenum *vocat Plinius, fuisse Amphilochum, patriâ Olenium. Galli gallinacei amor erga Bithynici regis pincernam; pavonis, erga virginem Leucadicam. Cœlio Rhodigino id vitio datum, quòd passim dissimulet fontes, unde veteres hausit narrationes. Discrimen historiæ, & philosophiæ; quarum hæc ratione, non testimonio: illa contrà narrantis auctoritate nixa est. Improbatum in Cæsare Scaligero, quòd, siqua Cardanum fugerint, malit vocare* mendacia, *quàm* errores, *quasi eos satis unquam effugere humana possit imbecillitas. Meticulosi otis, passer, vespertilio, ac imprimis columba. Pugna avium Memnoniarum: item Meleagridum. Iracundia oloris. Unde error provenerit, quòd columbæ credantur fellis expertes. An ciconia invida, quemadmodum ajunt.*

a *Agellius lib. 3. cap. 18.*
b *Lib. 3. cap. de poëmatis generibus.*
c *Cap. de Avibus. voce Gallinago, sive Scolopax.*
d *Contemplo, pro contemplor, agnoscit Priscianus in 8. Ac Ennii, Plauti, aliorum, id testimoniis Nonius confirmat.*
e *Lib. 10. cap. 23.*
f *Alucinatio non tam ex inscitia, quam inde, quod aliud agatur, nec attendatur satis.*
g *In Ciceronis vita prope calcem.*
a *Alii, Bizieis.*

DE sensiva facultate satis mihi videor dixisse. Venio ad appetitivam; ubi in considerationem veniunt affectus; ante alios amor. Qui mirificè relucet in columbis: neque id in venereis solùm, sed eo quoque, quòd mas & femina sic inter se partiantur tempus ovis incubandi. Unde Plinius lib. x, cap. LVIII, cùm dixisset, columbas parere semper marem, ac femellam, pridie marem, femellam postridie: subdit, *Incubant in eo genere ambo, interdiu mas, noctu femina.* Quanta sollicitudine mas, & femina jam exclusos curent pullos, vix attinet dicere. Sanè, ut idem ait ejusce lib. cap. XXXIV: *Amor utrique sobolis æqualis: sæpe & ex hac caussa castigatio, pigrius intrante feminâ ad pullos.* Mirum itaque, ἄστοργον a erga pullos credi B. Hieronymo in Hoseæ cap. VII: *Aves*, inquit, *ceteræ pullos suos etiam cum periculo vitæ protegere festinant: & cùm ad nidum suum accipitrem, colubrum, corvum, sive corniccem, accidere viderint, huc illucque volitant, & immittunt se morsu, & unguibus lacerant, & dolorem parentis querulâ voce testantur. Sola columba ablatos pullos non dolet, non requirit.* Sed Plinio quoque favet Oppianus in tertio de Venatione *b*: ubi ingentem ei tribuit amorem erga liberos. Ac nisi summus esset in columbino genere amor: non ei potissimùm compararetur amor Christi erga Ecclesiam suam Cant. v, 2: *Aperi mihi soror mea, amica mea, columba mea; immaculata mea.* Ubi postremo loco est, תמתי, *tammathi*, hoc est, *perfecta mea.* Sed operæ pretium videtur monere, in Midras Sir assirim, hoc est, in expositione Cantici canticorum, legi, R. Immai dixisse, pro eo antiquitus scriptum fuisse תאומתי teumathi, id est, *gemella mea.* Ac Rabbi Judas ex R. Levi dixit, à Salomone, sive Deo, dici *teumathi*, id est, *gemella mea*, ad majorem indicandum affectum; quia etsi amor semper est inter fratres sororesque, exuberantior tamen esse solet inter gemellos: quorum alter alterum tenerè adeò solet complecti, ut siquid uni eorum obtigerit adversi, non aliter adficiatur alter, quàm si sibi obvenisset. Vide sis Petrum Galatinum in tertio de Arcanis religionis Catholicæ, cap. XXX.

a Experimentum amoris.

b Vers. 116.

A columbis nunc venio ad grues: quæ quàm liberorum sint amantes, arguit oculatus testis, Albertus M. Is refert, visam sibi gruem feminam à mare undecim confectam vulneribus, quia à se pullos abduxisset. Quod exinde etiam relatum Cardano lib. VII de rerum Varietate, cap. XXXIV.

Nec leve affectûs indicium est, quòd idem Albertus scribit, conspectum sibi accipitrem majorem, sive, ut vocant, asturem, aves à se captas coram pullis dimittentem vivas, ut ab iis necarentur, atque ita hi venatui adsuefierent. Et hoc quoque memoratum Cardano, loco, quem indicavimus.

Pelecani feminæ in prolem amor inde cognoscitur, quòd sic custodiat, ac foveat, pullos suos. Attamen hoc stultitiæ est, quòd sic complectatur, ut nimiis sauciet osculis, ac latera perforet, ut inde moriantur. Mox tamen comparet amor pelecani maris; qui, ubi mortuos reperit pullos, præ dolore proprium fodicat latus, sic ut sanguis emanet; qui, si fas credere, in pullorum vulnera distillans, eos iterum restituit vitæ. Sic quidem Epiphanius in Physiologo cap. VIII, & Augustinus in Psalm. CI. Sed, utcunque hoc picturis variorum celebretur, tamen tantummodo symbolicum est: videlicet figura est Christi, sanguine ac morte suâ vitam nobis reparantis, quam peccato amiseramus. Atque eò jam olim accommodavit Michaël Glycas *c*, & ante eum Epiphanius, atque Augustinus, locis memoratis: quorum hic non injuriâ de rei veritate ambigit: uti & facit Isidorus: sed paullò rem aliter narrat. Sic enim scribit lib. XII Orig. cap. VII: *Pelecanus fertur, si verum est, occidere natos suos, eosque per triduum lugere; deinde seipsam vulnerare, & adspersione sui sanguinis vivificare filios.* Item aliter, ac priores, rem memorat Albertus M. Quid mirum, variare adeò scriptores, quando mera est fabula; sed ad signandum rem veram non inutiliter efficta?

c Parte prima, in operibus quinta diei.

Jam quantus amor, quæ cura gallinæ, erga pullos suos, quos congregat, & alis inumbrat! Unde Christus ait Matth. XXIII, 27: *Hierusalem, Hierusalem, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis; & noluisti.* Eo de loco sic B. Augustinus lib. I Quæst. Euang. *Hoc genus animantis magnum adfectum in filios habet, ita ut eorum infirmitate adfecta, & ipsa infirmetur, &, quod difficilius in ceteris animantibus invenies, alis suis filios protegens contra milvum pugnat.* Quæ deinceps Christo accommodat. Pluribusque, & de eâ gallinæ proprietate, & de Christi pro nobis cura, idem docet in illa verba Psal. LVIII, 5. *Exurge in occursum meum, & vide.* Etiam gallinarum hanc naturam egregiè illustrat Alcæi epigramma lib. I Ἀνθολογίας.

Nec prætereundæ nobis hirundines, ore suo pullis ferentes escam, qua se ipsas defrudent, inque hoc, Plinio *a* teste, *summâ æquitate alternantes cibum.*

a Lib. 10. cap. 33.

Vespertilio quoque, ut idem Plinius *b* ait, *geminos volitat amplexus infantes, secumque deportat.*

b Lib. 10. cap. 61.

Magnæ interim ἀστοργίας erga prolem accusatur corvus; quòd, ut Aristoteles ait lib. IX Hist. Anim. cap. XXXI, τοὺς ἑαυτῶν νεοττοὺς, ὅταν οἷοί τ' ὦσιν ἤδη πέτεσθαι, τὸ μὲν πρῶτον ἐκβάλλουσιν, ὕστερον δὲ καὶ ἐκ τοῦ τόπου ἐκδιώκουσι· *suos pullos, cùm jam potestas evolandi est, primum nidis ejiciunt, deinde regione totâ expellunt.* Sed (ut liquet ex iis, quæ cap. LXXXII dicebamus) non deficit hic amor erga pullos; verùm potestas nutriendi tam voraces. Proinde sufficit alere eos, donec sibi ipsis possint prospicere. Quod si plures sint, longiùs expelli opus, quia locus exiguus minimè sufficiat alendis multis. Sed veriùs possit ἀστοργία *c* videri, si exclusis pullis nidos deserant: ut soli tum committantur providentiæ divinæ. Huc referunt illud Jobi cap. XXVIII, 3 *d*: *Qui præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant vagantes, eò quòd non habeant cibum.* Et Psal. CXLVI, 9: *Qui dat pullis corvorum, invocantibus eum, escam suam.* Gregorius Magnus, in adlatum Jobi locum *e*, id provenire ex eo arbitratur, quia pulli primitus sint albi, eoque non videantur genuini. Proque eo adferri illud solet, quòd simulac cœperint nigrescere, multum in illis nutriendis operæ ponant.

c Naturalis amoris defectus.

d Alii 38, 41.

e Moral. lib. 30. cap. 8.

Inter aves etiam, quibus exigua est στοργὴ, meleagrides sunt; de quibus ita Clytus Milesius, Aristotelis discipulus *f*, apud Athenæum in XIV: Περὶ δὲ τὸ ἱερὸν τῆς Παρθένου ἐν Λέρῳ *g* εἰσὶν αἱ καλούμεναι ὄρνιθες μελεαγρίδες. ὁ δὲ τόπος ἐστὶν ἑλώδης, ἐν ᾧ τρέφονται. ἔστι δὲ ἄστοργον περὶ τὰ ἔκγονα τὸ ὄρνεον, καὶ ὀλιγωρεῖ τῶν νεοττίων, ὥστε ἀνάγκη τοῖς ἱερεῦσιν ἐπιμελεῖσθαι αὐτῶν. *Circa delubrum Virginis in Lero* (una est è Sporadum insulis) *aves sunt Meleagrides dictæ. Palustris est locus, in quo nutriuntur. Animal hoc exiguo est erga prolem affectu, pullosque adeò negligit, ut sacerdotibus eos curare sit necesse.* Subjungit deinde descriptionem meleagridum. Eam doctissimus Casaubonus censet convenire gallinæ, quam *Indicam* seu *Calecutensem* dicimus, *gallopavum* Gesnerus vocat. Et sanè eodem Bellonius, Cæsar Scaliger, & penè eruditi omnes, inclinant. Sed obstare videtur, quòd Clytus ei tribuit κεφαλὴν ψιλὴν, ἐπ' αὐτῆς λόφον σαρκινὸν, καὶ τὸ χρῶμα ξυλοειδὲς *caput glabrum, ac depile, & super eo cristam carnosam, colore ligneo.* Nam gallinæ Indicæ caput obducitur carne rugosa, & membranosâ, non lignei coloris, sed rubri, cumque irascitur avis, purpurascentis, vel cærulei. Et iccirco fortassè Hadrianus Junius in Nomenclatore, Meleagridem potiùs censet esse, quam *Pharaonis avem* dicimus. Vide &, quæ de isto dissent Ludovicus Nonius in secundo de re cibaria, cap. XXV.

f Lib. 14.

g Aliqui Λέρῳ rescribunt, sed nihil mutandum.

Videamus nunc de amore, odiove, erga aves tum cognatas, tum diversi generis. Amicæ sunt cornix, & ardeola: item σχοινίος, sive *juncarius*, & alauda. Inimicæ contra turtur, & pyralis. Quid mirum? quando eadem tenent loca, eodemque pascuntur cibo. Sanè ὁμόφυλα etiam, quas *congeneres aves* dicimus, si cibi sit penuria, pugnant inter se. Itaque falcones interdum quidem

dem confident simul: sed tum, quando saturi sunt. At fame si laborent, alii alios invadunt. Cuculos esse ἀλληλοφάγους a, tradit Aristoteles lib. VI b, & Plinius in X. Ac uterque addit, solos à suo genere necari. Idem tamen Aristoteles in X Hist. c hoc ipsum de oloribus prodidit. Etiam inter se inimicæ, ποικιλίδες, seu variolæ, & κορυδῶνες, sive alaudæ: adhæc πίπρα, & χλωρεύς, cujus caussa est, quòd aliæ aliarum ova edant. Item cornix, & noctua; quia illa d de die noctuæ, hæc de nocte cornicis ova voret. Etiam noctuæ inimicus πρέσβυς e, quia ab ea nunc ova absumantur, nunc pulli. Pluribus de hisce Arist. lib. IX de Anim. cap. I f.

a Alterum alteri cibum.
b Cap. de cuculo.
c Cap. I. sive al. 2.
d ex Arist. lib. 9. de Anim c.1. & Ælianus lib. 9. de Anim. cap. 74.
e Rex avium.
f Sive cap. 2. ex dist. Cæs. Scal.

Φήνης, sive fulicæ, magnus est affectus erga ossifragam, alitem ex aquila degenerantem. De qua complura B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. XVIII. Ac primò refert, aquilam probare, quos genuit, *ne regale fastigium degeneris partus deformitas decoloret*. Degeneres verò non agnoscere pro suis: sed *regalis*, inquit, *avis inclementiam plebejæ avis excusat clementia. Avis enim, cui fulica nomen est, quæ Græcè dicitur Phene, susceptum illum, sive abdicatum, sive non agnitum aquilæ pullum cum sua prole connectit, atque intermiscens suis, eodem, quo proprios fœtus, maternæ sedulitatis officio, & pari nutrimentorum subministratione pascit, & nutrit. Ergo Phene alienos nutrit: nos vero nostros immiti crudelitate projicimus? Aquila verò si projicit, non quasi suum projicit, sed quasi degenerem non recognoscit: nos, quod pejus est, quos nostros recognoscimus, abdicamus.*

Amorem accipitris erga noctuam arguunt illa Plinii lib. X, cap. XVII: *Noctua, à cæteris avibus infestata, auxiliatur accipiter, collegio quodam naturæ, bellumque partitur.*

Unde is columbarum erga tinnunculum sit amor, indicant Pliniana hæc lib. X, cap. XXXVII: *Defendit tinnunculus columbas, terretque accipitres naturali potentiâ in tantum, ut visum vocemque ejus fugiant. Hac de caussa præcipuus columbis amor eorum.* At de eo fides sit, penes auctorem, quod continuò subdit, *si in quatuor angulis defodiantur in ollis novis oblitis, non mutare sedem columbas.*

De odio aquilæ, & cymindis, ita idem Plin. lib. X, cap. VIII: *Nocturnus accipiter cymindis vocatur, rarus etiam in sylvis, interdiu minus cernens. Bellum internecinum gerit cum aquila, cohærentesque sæpe prehenduntur.*

Quid quod aves etiam amore suo sint homines complexæ? Plinius lib. X, cap. XXII: *Quin & fama amoris*, (ab olore) *Argis dilectâ formâ pueri nomine Oleni, & Glauces Ptolemæo regi citharâ canentis: quam eodem tempore & aries adamasse proditur.* Etiam Lacydem, novæ Academiæ principem, Arcesilai successorem g, fuisse anseri dilectum, prodidit Hermeias Samius, Hermodori filius, & ex eo Athenæus in XIII. Hic anser ab Lacyde non ambitiosè minùs, quàm aut filius, aut frater, sepulturæ traditus fuit: ut Ælianus narrat lib. VII de Animal. cap. XLI. Nempe quia seu sederet, seu ambularet, seu quiesceret, nunquam ab eo fuisset relictus. De eodem sic Plinius, continuò post verba paullo antè memorata: *Potest & sapientiæ videri intellectus iis esse. Ita comes perpetuò adhæsisse Lacydi philosopho dicitur, nusquam ab eo non in publico, non in balneis, non noctu, non interdiu digressus.* Sed quòd anseri suspicatur Lacydem dilectum, quia philosophus foret, id cui persuaserit quæso? Bene habitum ab eo anserem credibilius est, & hinc amorem. Ac similiter, cibi credo gratiâ, & fortasse palpi etiam, quo & animantes mutæ gaudent, olor amavit puerum nomine Olenum; ut Plinius vocat, quemadmodum vidimus. Rem eandem narravit Clearchus lib. I Ἐρωτικῶν. Pueri is nomen præteriit: sed nomen fuisse Amphilocho, patriâque fuisse Olenium, retulit Theophrastus ἐν τῷ Ἐρωτικῷ h, & exinde Athenæus libro XI Deipnosoph. quem diximus. Narrat ibidem Athenæus ex sexto Nicandri de Fortuitis, ut gallus gallinaceus, quem nuncuparent *Centaurum*, amârit quendam nomine Secundum, Bithynici regis pincernam. Item ex Clearcho memoriæ prodit, in Leucadia sic à pavone adamatam virginem, ut & ille, eà morbo absumtâ, mox exspiraverit. Hæc quoque legas apud Cælium Rhodiginum in Lectionibus Variis lib. XIII, cap. XII, & lib. XVI, cap. XIII. Sed unde ista hauserit, non addit. Quàm facile fuerat Athenæi nomen apposuisse! Quid quod Dalecampius, notis ad Plinii lib. X, cap. XXII, eadem refert, ac ad Rhodiginum nos remittit? Credo, quia de Athenæo non occurreret, ad Rhodigini cogebatur recurrere auctoritatem. Nempe hoc actum Rhodigino passim, ut, dissimulatis scriptoribus, unde sua hausisset, non alius, quàm ipse, testis laudaretur. Quasi eadem ipsi habenda sit fides, ac Athenæo, & aliis, quorum temporibus scripta exstarent, unde ista depromerentur. Siquis igitur dubitaret, poterat eos adire, quorum fide se niti Athenæus profiteretur. Et hic mos etiam fontes, unde quidque hauserint, dissimulandi, summis aliquot viris seculo nostro est perfamiliaris: vel siquos advocent testes, eos laudant, qui deperierint, non apposito illius nomine, qui ea apud illos olim legisset. Quasi nefas sit de fide ipsorum, qui sic scribunt, dubitare: ac non sæpe contingat, ut vel memoria eos fefellerit, vel corruptis sint usi codicibus, vel mentem scriptorum non satis sint assecuti, sive culpâ suâpte, sive vitiosos sequendo interpretes. Memini me hoc in magno quodam viro culpare apud hominem doctissimum; sed ab vitio istoc non planè alienum. Respondit ille, nihil opus esse testibus antiquis: quia post seculum non minoris esset fides ejus futura, quem isto nomine reprehenderem, quàm veterum, unde ista desumsisset. Scio, sic judicare quosdam μέγα πνέοντας a: sed boni isti viri distinguere nesciunt inter ea, quæ ratione, quæque testimonio suffulta sunt. Ubi ratione certandum, non multum refert, utrùm Aristoteles eâ, an Cæsar Scaliger pugnet. Neque enim quis dixerit, sed quid dixerit, videndum. Itaque interdum hominis non jam summi dico, sed pene è trivio, sententiam præferimus veteris & classici scriptoris opinioni. Notum vetus illud, quandoque & olitorem verba loqui opportuna. At in iis, quæ ad actorum historiam pertinent, longè secus est comparatum: ubi semper dispiciendum, quanta sit fides narrantis. Ea enim in gestis vett. non ulteriùs se extendit, quàm adstrui valeat ex antiquis: in cæteris dicta habenda penè pro indictis. Sanè hoc discrimen eorum, quæ memoravi, vel inde dilucet, quòd si philosophia omnis unà cum libris è mentibus hominum deleretur, progressu seculorum instaurari possit, rerum manente naturâ, unde eadem observarentur. At si memoria gestorum omnium unà cum codicibus etiam ex animis deperiret: nulla spes, vel ratio superesset eorum notitiam recuperandi sine miraculo divino. Quare cùm etiam in rebus ratione suffultis satius sit veteres adducere, quia iis honos primus debetur, qui primi docuerunt: longè magis hoc in illis, quæ testimonio sunt subnixa, fieri convenit, ubi altero etiam nomine veterum exigitur auctoritas, cùm absque ea in rebus ambiguis claudicet omnis scribentis auctoritas: eoque non mereantur laudari, qui, quo pro antiquis ipsi rerum antiquarum testes, à junioribus advocentur, inani hac gloria, magno studiorum incommodo, mira quidam narrant, sed animo ingrato æquè ac superbo digitum recusant ad fontem intendere, unde ipsi profecerint, unde item aliis sitim plenius certiusque liceat explere. Sed ad institutum revertor. Ac quia quod ad amorem, odiumque, attinet, expedivi: de aliis quoque affectibus nunc pauca adjiciam. Interim, ne nimium me in tam vasto diffundam argumento, continebo me intra metum, iram, & invidiam.

g Laërtius lib. 4.
h In Amatorio.
a Magnum quid spirantes.

Metuere sibi alitum imbecilliores ab grandibus ac carnivoris, ut columbam ab accipitre, satis est manifestum. Cæsar Scaliger b tamen, cùm dixisset Cardanus, aquilam esse avium maximam, & à cunctis timeri, hoc geminum vocat mendacium. Nam & cygnum esse aquila majorem, & aquilam non timeri à passere, hirundine, acanthide: nempe quia volatu utantur anfractuoso, vel eo

b Adversus Cardan. Exercit. 231. sect. 1.

sint

sint adeò veloci, ut aquila non assequatur. Sed hoc non impedit, quo minùs saltem metuant, aquilâ insequente; metuere mox cessent, ubi effugerint. Quamquam ut aliter esset, cur non mavult geminum dicere errorem, quàm mendacium? Errare enim est humanum: at viri boni non est mentiri. Scripsit autem Cardanus, quod verum putavit. Atqui error, non mendacium est, quoties sermo cum animo concordat: ut superiùs *a* ostensum nobis; imò Cæsar ipse Scaliger *b* alibi agnoscit. Hæc non tangerem nisi summus vir, sic passim se exercendo, uti plurimùm doctrinâ juvat, ita morum exemplo subinde noceret.

a Hujus libri c. 44.
b Exercit. 2.

Timidia quoque otis: quæ, equo conspecto, avolat: unde Ægyptii, ut est apud Orum in Hieroglyphicis *c*, otidem cum equo pingunt, ut significent hominem timidum, qui fugiat insequentem. Sunt & passeres meticulosi admodum: ut ait Ælianus lib. VII de Animal. cap. XIX: magis etiam cuculi, sed sic ut pariter prudentia eluceat; quemadmodum vidimus, cùm de sagacitate avium ageremus.

c Lib. 2. cap. 50.

Vespertilionem etiam, secundùm S. Basilium, timoris arguit, quòd non rectâ, sed tortuoso volet motu; unde & in obstantia quæque impingit. Ideo & Hieronymus Vida, quinto Christiados, in προσωπογραφίᾳ Timoris, ei alas vespertilionis accommodat.

Sed *nihil timidius columbâ*; ut Varro ait lib. III de R. R. cap. VII. Tantoque impensiùs curare jubet, *ne mus, aut lacerta, quà adrepere ad columbaria possit.*

Iræ indices pugnæ inter aves: in his annua illa, tum Memnonidum circa Memnonis tumulum, prope Ptolemaïda in Syria; tum Meleagridum, circa tumulum Meleagri in Bœotia: ut de utrisque est apud Plinium lib. X, cap. XXVI. Quæ verò Meleagrides credantur, paullo antè diximus.

Olor, avis alioqui minimè carnivora, tantopere tamen indulget iracundiæ adversus sui generis aves, ut alter alterum devoret, & absumat. Atque hæc esse caussa videtur, cur inter immundas referatur Levit. XI, 18, & Deuter. XIV, 16.

Ne columbæ quidem, quas usque adeò esse timidas, paullò antè dicebamus, iræ prorsus sunt expertes; ut ostendit, quòd inter se decertant. Objici solet, quòd felle careant: uti etiam legere est apud Isidorum lib. XII Orig. cap. VII. Verùm planè id falsum, atque inde profectum, quòd in iis vesicula fellis non jungatur jecori; ut in gallinis fit, & attagenis. Itaque meritò opinionem hanc ridet Galenus de Atra bile cap. IX. Planeque eam refellit Aristoteles lib. II Hist. Animal. cap. XV: ubi ait, fel in aliis adnecti jecori, in aliis minimè: quædam etiam felle carere; sed aves, piscesque omnes, habere fel: pisciumque aliis in jecore poni, in aliis annecti intestino, atque à jecore dependêre perpetuis quibusdam summæ exilitatis meatibus: imò in quibusdam utrumque situm obtinere: quæ cum dixisset, subdit: Ὁμοίως δ' ἔχει τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ὀρνίθων· ἔνιοι γὰρ πρὸς τῇ κοιλίᾳ ἔχουσιν· οἱ δὲ πρὸς τοῖς ἐντέροις τὴν χολὴν, οἷον περιστερὰ, κόραξ, ὄρτυξ, χελιδὼν, στρουθός· οἱ δ' ἅμα πρὸς τῷ ἥπατι, καὶ τοῖς ἐντέροις, οἷον ἱέραξ, καὶ ἰκτῖνος. *Similiter se res habet in avibus. Quædam enim fel habent ad ventrem: quædam ad intestina; ut columba, corvus, coturnix, hirundo, passer: nonnullæ etiam ad jecur, & ad ventrem; ut capriceps: nonnullæ & ad intestina simul; ut accipiter, & milvus.*

Invidam esse ciconiam, ait Ælianus lib. VIII de Animal. cap. XIX. Atque hoc adstruit eo, quòd Cranone, Thessaliæ oppido, ciconia, quæ domi alebatur, cùm videret servum cum Alcinoë, absente marito, rem habere, id neutiquam ferens, in adulteri oculos involarit. Hoc rivali invidiæ adscribit Ælianus. Sed quid si castitati tribuamus? ut plausibilius fecit Consalus Ponce de Leon Hispalensis, notis ad Physiologum Epiphanii cap. XXV, quo ciconiam ἁγνότατον ὄρνεον *d* appellat, & caussam hanc addit, quia mas nec illecebris feminam ad coitum provocet, nec ei vim inferat.

d Castissimam avem.

Cap. LXXXV.

Quomodo quatuor virtutes, quæ vulgo cardinales vocantur, nempe una intellectûs, ac tres morales, differant inter se. Sub justitia contineri religionem, animi grati præstationem, & innocentiam. Gallinæ περικαθαρισμός. Religionem perperam gallinæ tribui ab Aristotele, Theophrasto, Plinio, Plutarcho. Caussa περικαθαρισμοῦ naturalis. Cur prurientes se scabant, equi item fessi sese excutiant. Ciconia cur pietaticultrix *dicta. Quare in summis regum sceptris effingatur ciconia, imis subjiciatur hippopotamus. Num κουκουφὰ sit eadem ac ciconia; an potiùs Aristotelis αἰρόπους, quando & huic tribuitur parentum educatio: uti & meropi, & ardeæ, & pelecano, & vulturi Africano. Nec ciconias ipsas semper ἀντιπελαργεῖν. Corvus erga parentes ingratus. Cur gallus, item simia, & canis, culeo insuerentur cum parricida. Consuetudo vetus priùs parricidam cædendi virgis sanguineis; non sagmineis, ut aliqui putarunt. Quis primus memorato parricidarum supplicio sit affectus. Cuculus ingratus; uti & hirundo. Vultur innocentiæ symbolum. Cur eo usi sint Romani in auguriis. Quomodo dictus sit Desiderius Erasmus, priusquam hæc nomina adsumeret. Cur testamentorum captatores dicti sint* vultures, & vulturii. *Corvus unde sic vocetur. Quare sit adeò rapax. Cur avis tam rapacis ministerio Deus paverit Eliam. Milui rapacitas, & impudentia. Unde* αἰγοθήλας *sive* caprimulgus *dicatur, & cur Plinio vocetur* fur nocturnus. *Cur rex Sedechias perdici conferatur ab Hieremia propheta. Furacitas monedulæ, & unde ei hoc nomen.*

Ab affectibus me confero ad virtutes, quibus domantur adfectus. Virtutes hæ vel dirigunt nos in ordine ad alium; ut justitia, quæ sibi bonum proponit alienum: vel in ordine ad nos ipsos; idque tum in rebus terribilibus; ut fortitudo, quæ inter metum, & fiduciam, mediocritatem tenet: tum in iis, quæ gustui, vel tactui sunt jucunda; ut temperantia. Hæ itaque tres sunt virtutes principales, ad quas cæteræ referuntur, ut partes, vel res adnexæ. Prudentia verò eò à nobis præteritur, quia non est virtus ἠθική *a*, sed διανοητική *b*: ut quæ ἀμέσως *c* mentem regat, non appetitum.

a Moralis.
b Intellectualis.
c Immediatè.

Cùm verò justitiæ sit suum cuique tribuere: satis liquet, huc pertinere, cùm alias ejus partes, tum tres istas; religionem, quæ debitum Deo cultum præstat: εὐχαριστίαν sive grati animi virtutem, quæ parentibus, & aliis bene meritis, debitam refert gratiam: & innocentiam, quâ nulli nocetur, contrà quàm faciunt, qui ex rapto vivunt. Horum omnium in avibus simulachra sunt, vel inesse existimantur. De singulis igitur ordine agemus.

Erga Deos pietas avibus inest, si audimus Plinium lib. X, cap. XLII: *Vulgaribus*, inquit, *gallinis & religio inest. Inhorrescunt edito ovo, excutiuntque sese, & circumactæ purificant, ac festucâ aliquâ sese, & ova, lustrant.* Similiter Alexander Aphrodis. præfat. probl. natur. Generatim quoque idem de avibus traditum Aristoteli lib. VI de Animal. cap. II, sive ex Cæsaris Scaligeri distinctione cap. III, sect. XLI. Περικαθαρισμὸν vocat Plutarchus lib. VII Symposiacôn, problem. II: ubi hanc rem ait à Theophrasto reponi inter ea, quorum caussa ignoretur. Quo loco id scripserit Theophrastus, non expressit: sed reperio id in fragmento περὶ τῶν λεγομένων ζώων φθονεῖν *d*: quod nobis Photii industria conservavit bibliothecæ suæ cod. CCLXXVIII. Interim non religione id faciunt aves: non magis sanè, quàm elephanti religione siderum, ac Solis Lunæque veneratione, quædam agunt: quam Plinii, Æliani, atque aliorum sententiam refellebamus hujus libri cap. LI. Quippe religionem tribuere rationis expertibus per est absurdum. Lactantium audiamus libro de Ira Dei, cap. VII: *Nullum est animal, ut ait Cicero e, præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei.* So-

d De animalibus, quæ invidia tangi dicuntur.
e Lib. I. de LL.

Solus enim sapientiâ instructus est, ut religionem solus intelligat, & hæc est hominis, atque mutorum, vel præcipua, vel sola distantia. Nam cætera, quæ videntur hominis esse propria, etsi non sint talia in mutis, tamen similia videri possunt. Proprius homini sermo est: tamen & in illis quædam similitudo sermonis. Et post aliquammulta: *Longum est, si exsequi velim, quæ à singulis generibus animalium fieri soleant humanæ sollertiæ simillima. Quod si horum omnium, quæ adscribi homini solent, in mutis quoque deprehenditur similitudo: apparet solam esse religionem, cujus in mutis nec vestigium aliquod, nec ulla suspicio, inveniri potest.* Dixeris, non eâ parte levem nobis Plinii auctoritatem videri oportere; Aristotele præsertim præeunte; qui nunquam id aves putassent facere religione, si caussam ejus vidissent naturalem: quam sibi esse ignotam, etiam Theophrastus fateatur, & unà cum eo Plutarchus, quemadmodum ostendimus. Sed profectò quid infirmius, quàm eò putare caussam esse naturalem nullam, quia necdum ea olim fuerit perspecta? Dies diem docet. Multa sciunt hæc secula, quæ veteres ignorabant: multa scient posteri, quæ nos nescimus. Præterea satis ingeniosè jam ad veram caussam penetrari cœptum, præeunte acumine magni Cæsaris Scaligeri, commentario in superiùs signatum Aristotelis locum. Quippe, secundùm eum, ob commotos avium humores, cutis iis corrugatur, atque horrescit. Uti igitur homines, quando id fit, ad humores discutiendos, qui pruritum cient, sese scabunt: ita se excutiunt aves, ac festucâ, vel rostro fodicant. Ac simile etiam in equis videmus, sese à labore excutientibus; quod cum faciunt, nihil æquè ac distringi, vel scabi, desiderant.

Grati erga parentes animi exemplum præbet pietaticultrix, ut P. Syrus vocat, ciconia: quippe quæ parentes educet senectute confectos: de quo Aristoteles lib. IX de Animal. cap. XIII, Plinius lib. X, cap. XXII, & Ælianus lib. III de Animal. cap. XXIII: item è Judæis, ac Christianis, Philo in expositione decalogi, Basilius Hexaëm. homil. VIII, ac libello, de honore quo afficiendi parentes in senectute, Ambrosius Hexaëm. lib. V, cap. XVI. Epiphanius Physiologi cap. XXV. Atque hinc verbum ἀντιπελαργεῖν, de iis, qui gratiam referunt. Vide de hoc Suidam eâ voce: ubi & Aristotelem ait hoc de ciconiis credere, quia idem faciant aves dictæ ἀερόποδες: atque iccirco in sceptris regiis superiùs effingi ciconiam, inferiùs hippotamum,. qui parentibus pessimam gratiam rependit: nempe ut ita significetur, hoc sceptri esse regii, sive supremæ potestatis, quòd justitia plus possit, quàm violentia. Quod de ciconia diximus, id quoque tangit Orus lib. II Hieroglyph. cap. LVIII. Atque idem cucuphæ tribuit lib. I Hierogl. cap. LV. Fortasse igitur iis assentiendum, qui putant, κουκουφὰν esse, quam aliter πελαργὸν, sive *ciconiam* dicimus. Sed cum Philippus, Græcus Ori interpres, priori libro κουκουφὰν, altero πελαργὸν dicat: eò magis inclino, ut Ægyptiacè etiam diversa fuerint vocabula, ac per κουκουφὰν potius signetur, quæ Aristoteli est ἀέροπας. Hanc enim similis esse naturæ, jam ex Aristotele diximus. Imò & avium aliæ ejus sunt indolis; ut meropes. Testis Aristoteles lib. IX de animalibus, cap. XIII *a*; ubi de ciconiis quidem ait, id θρυλλεῖται παρὰ πολλοῖς· *celebrari, jactarique à multis*: sed mox subdit, Φασὶ δέ τινες, καὶ τοὺς μέροπας ταὐτὸ τοῦτο ποιεῖν, καὶ ἀντεκτρέφεσθαι ὑπὸ τῶν ἐκγόνων, οὐ μόνον γηράσκοντας, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς, ὅταν οἷοί τ' ὦσι· τὸν δὲ πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, μένειν ἔνδον· *Sed sunt, qui meropes idem facere dicant, vicemque nutricationis reddi, ut non modò eos alant senescentes, sed simulatque facultas obtigit: patrem autem, matremque, in cubili permanere.* Ubi videmus, majorem tribui pietatem meropi, quàm ciconiæ. Hæc enim solùm dicitur in senectute parentes alere: illa etiam, cum parentes sibi à cibis possunt prospicere. Idem tradit Ælianus lib. XI de Anim. cap. XXX. De eadem avi sic Plinius lib. X, cap. XXXIII: *Merops, genitores suos reconditos pascens, nidificat in specu sex pedum defossâ altitudine.* Ubi quod de nidificatione in specu ait, itidem ab Aristotele traditum est: ut qui lib. VI de Animal. cap. I, dicat, meropem εἰς τὰς ὀπὰς ἐν τῇ γῇ καταδυόμενον, νεοττεύειν μόνον· *terræ cavernas subeuntem, solam nidos facere, pullosque excludere.* Ælianus quoque lib. III de Animal. cap. XXII, quod de ciconiis dicitur parentes alentibus, idem referri ait de ardeis, & pelecanis. Quæ & ipsa ostendunt id, quod dixi, necesse non esse, ut apud Orum per *cucupham* ciconia intelligatur. Imò etiam, ut Cæsar Scaliger *a* scribit, *vulturem Africanum tamdiu in Libya, & Atlante monte, ubi eum Sner vocant, ajunt vivere, quoad nudus pennis à suis alatur pullis: ut aliud verbum jam Græcis fingendum sit, quàm ἀντιπελαργεῖν: nempe ἀντιγυπεῖν.* Videlicet quia οἰωνὸς præcipuè dicatur de avibus majoribus: unde auspicium captatur: ut sunt vultures. Nota res è vulturibus Romuli, & Remi.

a Sive secundum ἔκδοσ. Scaligeri cap. 20. sect. 1.

a Exercit. 231. sect. 4.

Videtur interea ne ciconiarum quidem pietas esse perpetua. Audiamus Neandrum in Physicis: *Quæ à multis auctoribus, Aristophane etiam, de ciconiarum pietate in parentes produntur; videmur iis contraria animadvertisse in ciconiis Ilfeldensibus anno* CIƆ IƆ LXXXII; *ubi pulli, præcedenti anno exclusi, & educati in nido Ilfeldensi à sedulis parentibus, sequenti anno reversi, & loco forsan delectati, matri iterum ova excubanti, quæ recens tria posuerat, bellum, me & aliis multis inspicientibus, horâ primâ pomeridianâ, clarâ luce, intulerunt, matrem exturbarunt nido, ova ejus præfracta præcipitarunt, ova sua in eodem posuerunt; unde tres prodierunt ciconiæ, quas secum in migratione abduxerunt.*

Et sanè, non deesse aves, quæ erga parentes animo planè sint ingrato, corvus fecerit fidem. Nec enim alit parentes viribus defectos; ut est apud Ælianum lib. II de Animal. cap. XLIX. Imò eos, ubi alius defuerit cibus, devorat; ut mox *b* dicam, cum ad rapaces aves devenero.

b Hoc ipso capite.

Impietatis quoque imago est in gallo gallinaceo, quia matrem init, & cum patre depugnat. Unde & cum parricida culeo insuebatur. Hanc enim rationem puto esse magis verisimilem, quàm superbiam animalis, vel quòd gens Gallorum, quæ avi est cognominis, tantopere foret exosa Romanis: quas solas Cardanus caussas adducit lib. X de Subtilitate. Gallo addita simia: unde Juvenalis sat. XIII:

> *Et deducendum corio bovis in mare, cum quo*
> *Clauditur adversis innoxia simia fatis.*

Et similis locus sat. VIII. Cur hæc unà insueretur, dixi cap. LX. Atque adde, quòd ut simia homini similis est, homo non est: ita parricidæ exteriùs habeant formam hominis, intus autem omnia ab natura humana videantur aliena. Canem quoque culeo indebant, tum miram ob impudentiam; tum quia eadem agit, ob quæ gallum culeo insui dicebamus. De vipera non est obscurum, pleniusque inferiùs in serpentium historia explicabitur. Parricida ipse priùs cædebatur virgis sanguineis, ut Modestinus *c* retulit in XII Pandectarum: ubi sic ait: *Pœna parricidii, more majorum, hæc instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus, deinde culeo insuatur cum cane, gallo gallinaceo, & vipera, & simia; deinde in mare profundum culeus jactetur.* Quo tamen loco Corrasius in primo Miscellan. cap. V, pro *sanguineis* legendum putat *sagmineis*; nimirum à sagmine, sive verbena. Sed potiùs sequendus nobis Turnebus lib. VIII, cap. XXIII: ubi vulgatam tuetur: partim quia nunquam passi essent Romani, verbenas, herbam sacram, parricidarum pollui corporibus; partim quia & alibi sanguinearum fiat virgarum mentio: ut Plinio lib. XIX, cap. X. Nempe quo pacto apud eundem lib. XVI, cap. XXXII *sanguineos frutices*; apud Maronem VIII Æn. *sanguineum flagellum*; apud Livium in primo *hastam sanguineam*, legimus, hoc est, coloris cruenti. Primus verò, qui cum hisce animantibus culeo insutus in mare præcipitaretur, Publicius Malleolus (matrem is interemerat) memoratur quinctò C. Marii consulatu: ut cognoscere est ex Livianæ epitomes lib. LXVIII: cui etiam favet Cicero II de Invent. Cornificius in

c Lib. 48. Digest. tit. IX. De lege Pompeja, de parricidiis.

in primo Rhetoricorum ad Herennium, & Orof. lib. v, cap. xvi. Qui verò hac Pompejâ lege, quique potiùs Corneliâ de ficariis tenerentur; si minùs apertum ex iv Instit. Justiniani; vide sis Ant. Augustinum lib. de Legibus, & Senatusconsultis.

Ingrati item animi vitium erga nutricem in cuculo cernimus: quippe qui non modò pullos currucæ genuinos, sed ipsam etiam currucam voret, à qua est educatus. Testis Plinius lib. x, cap. ix. Planioraque hæc ex iis, quæ diximus cap. lxxxii.

Hirundines præterea infidæ, ingrataeque. Siquidem, cùm sub tecto nostro nidificent, pullosque educent; abeunt tamen nullâ relatâ gratiâ. Unde Pythagoræ symbolum, *Hirundines sub eodem tecto ne habeas.* Hoc est, fuge convictores animi ingrati. Quod pluribus adstruit Plutarchus Symposiacôn lib. viii, quæst. vii. Ac Cornificius quoque, ut antea dictum, Rhetoricis ad Herennium *a*, infidos iis amicos confert; quia ut hæ ineunte vere præsto sunt, avolant hyeme instante: sic amici ollares blandiantur, dum res prosperè fluunt nobis; at deserant nos, ubi res ingruunt adversæ.

a *Lib.* 4.

Accedo ad innocentiam, sive eam justitiæ partem, quâ quis nocet nemini, longè avibus dissimilis viventibus ex rapto. Ab hac justitiæ parte commendatur vultur. De quo sic Plutarchus in Quæstionibus Romanis *b*: Λέγει Ἡρόδωρος, ὅτι πάντων μάλιστα γυψὶν ἐπὶ πράξεως ἀρχῇ φανεῖσιν ἔχαιρεν Ἡρακλῆς· ἡγούμενος δικαιότατον εἶναι τὸν γῦπα τῶν σαρκοφάγων ἁπάντων. πρῶτον μὲν γὰρ οὐδενὸς ἅπτεται ζῶντος, οὐδὲ ἀποκτίννυσιν ἔμψυχον οὐδὲν, ὡς ἀετοὶ καὶ ἱέρακες καὶ τὰ νυκτινόμα· χρῆται δὲ τοῖς ἄλλως ἀποθανοῦσιν. ἔπειτα δὲ τούτων τὰ ὁμόφυλα παρίησι. πτηνοῦ γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε γῦπα γευόμενον, ὡς ἀετοὶ καὶ ἱέρακες μάλιστα τὰ συγγενῆ διώκουσι καὶ κόπτουσιν. καίτοι κατ᾽ Αἰσχύλον·

b *Quæst.* 39.

Ὄρνιθος ὄρνις πῶς ἂν ἁγνεύοι φαγών;

Ἀνθρώποις δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀβλαβέστατός ἐστιν, οὔτε καρπὸν ἀφανίζων οὔτε φυτὸν, οὔτε ζῷον ἥμερον κακουργῶν. *Herodorus refert, Herculem in capiendis auspiciis imprimis esse oblatis delectatum vulturibus, eo quòd avium omnium carnivorarum hanc censeret justissimam. Primùm, quia nihil animatum tangit, aut necat; ut aquilæ faciunt, & accipitres, & nocturnæ: sed solis vescitur cadaveribus. Deinde quòd sui generis cadavera præterit. Nemo enim conspexit à vulture avem gustari: cum aquilæ, & accipitres maximè, persequantur eas & occidunt. Atqui secundùm Æschylum:*

Qui pura avis sit, siqua avem voraverit?

Adhæc avis ea minimè omnium hominibus nocet; cùm neque fruges perdat, neque plantas, neque ullum mansuetum animal lædat. Hæc Plutarchus, ut ostendat, cur Romani vulturibus maximè sint usi in auguriis. Ac eadem apud eum in Romulo *c* legas. Effugere tamen non potuit vultur quin *avidus* dicatur Catullo *d*, & Senecæ *e*. Imò Belgis à voce *gier*, quæ vulturem notat, avarus *gierig*, quasi *vulturinum* dixeris. Nisi utrumque ἀμέσως *f* malis esse à verbo *gieren*, *geren*, sive *begeren*: quæ notant *cupere*, *desiderare*, ἐρᾶν. Unde Erasmus, cùm diceretur Gerardus Gerardi (id vocabulum ut *avidam*, sic *desiderabilem*, & *amabilem* indolem denotat) *Desiderii Erasmi* nomen adsumsit. Et idem tamen literas contra quosdam qui se falsò jactant Euangelicos, Vulturio Neocomo inscripsit, cum signaret Gerardum Noviomagum. Ab avidâ hujus avis natura etiam *vultures* dixere testamentorum captatores; quod & Origeni annotatum homilia vii in Leviticum. Sic dixit Catullus Carmine lxix, quod ad Mallium:

c *Pag.* 41. *edit. H. Steph.*
d *Epigr.* 109.
e *In Agamemnone.*
f *Proximè, &, ut loquuntur, immediatè.*

Suscitat à cano vulturium capite.

Atque eodem allusit Seneca epist. xcvi: *Si vultur es, cadaver exspecta.* Et Martialis lib. vi, epigram. lxii:

Cujus vulturis hoc erit cadaver?

Imò & imperatores prædæ inhiantes, ac avaros provinciarum præfectos, *vulturios* Cicero pro Sextio, & alibi, vocat.

Justiùs inter noxias, & rapaces, referuntur corvi: qui, non contenti cadaveribus, etiam columbas necant; ut ait Varro lib. iii. de R. R. cap. vii: item passeres, alaudas, aliosque alites, pisces item, vivos votant. Huic aliti est nomen ab עֹרֵב oreb, sive oref, quod eandem avem notat. Atque ut hic apponitur initio C: ita princeps syllaba aufertur in Germanico *rab*, sive *raf*: nisi hoc potiùs à Germanico Belgicoque, *rooven*, vel *rapen*, quæ notant *rapere*. Et quid mirum, corvos esse rapaces, cùm valde sint voraces; famis autem adeò impatientes, ut si mater, vel senio confecta, vel alia de caussa viribus destituta, non sufficiat venationi tantæ, ut pullos alere possit; hi matrem ipsam aggrediantur, eamque devorent: quemadmodum narrat Ælianus lib. iii de Animalibus, cap. xliii. Idem quoque tradit Philes in Jambis *a*. Sunt igitur parricidæ: quo quid fædius? Ut convenienter, per tam impias aves, etiam parentem subsannatores puniantur, corvis oculos eorum effodientibus. Unde Proverb. xxx, 17: *Oculum, qui subsannat patrem, & non audit matrem, effodiant corvi torrentis.* Et tamen Deo visum per avem tam rapacem, imo, ut antè vidimus, tam immisericordem, potissimùm pascere Eliam: ut est i sive iii Reg. xviii, 6. B. Chrysostomus sermone de Elia *b*, eo id factum putat, ut Eliam ad misericordiam populi Israëlitici commoveret. Quasi diceret Deus: *Ne tanto Judæorum, filiorum tuorum, odio teneare, quanto erga pullos suos corvi. Et ecce illi nunc conversi sunt: vide vel eorum misericordiam. Qui naturâ pulli sunt immisericordes, & inhumani, illi ipsi, ut hospites, tibi serviunt. Absurdum est, ô Helia, quod apud te misericordia meæ patrocinantur corvi: tu autem pro Judæis, in quos sævio, non intercedis.* Hactenus Chrysostomus. Scriptor vero de Mirabilibus Scripturæ, qui perperam B. Augustinus putatur, lib. ii, cap. xv, colligit hinc, quàm nobis obnoxia fuissent animalia, nisi peccassemus. *In hoc*, inquit, *ministerio illud etiam ostenditur, qualiter homo, si non peccasset, etiam infructuosorum animalium nunc ministeriis uteretur.*

a *De proprietatibus animalium cap. de Corvo.*
b *Tom.* 1. *edit. Belleri an.* 1614. *p.* 247.

Milvi item sive milui, qui vulgo, sed invitis libb. vett. *milvius* dicitur, mira est rapacitas: eoque rectè Janus Guilielmius Verisimil. lib. iii, cap. iv, referebat illud M. Ciceronis ad Q. Fratrem lib. i: *Renunciatur mihi Licinium plagiarium cum suo pullo milvino tributa exigere.* Hinc & *milvina*, ὄρεξις vehemens, Plauto Menæchmis act. i, sc. iii. Maximè autem infamis est prædâ pullorum gallinaceorum: unde Belgis *Kuykendief* vocatur. Eo alludit idem Comicus trochaicis istis Pœnulo act. v, sc. v.

Tene, sis me arctè, mea voluptas: male ego metuo miluos.

Mala ea bestia est: ne fortè me auferat pullum tuum.

Et in hac rapacitate mira elucet impudentia. Nam & carnes eripiunt è macello, & pueris de manibus cibum, famulis etiam pisces, dum eos exenterant. Eodem illud de pulmento erepto pertinet apud Plautum Aulul. act. ii, sc. iv:

Pulmentum pridem ei eripuit miluüs.

Ubi, ut obiter hoc addere liceat, quo versus sit senarius, in *pridem* posterior non eliditur: pro *ei* autem, metri caussâ rescribendum *eii*, more veteri: de quo satis dixi in arte Grammatica lib. i, cap. xxii.

Post aves rapaces aliquid de iis dicam, quæ furto sunt infames. Ut caprimulgus, qui *fur nocturnus* Plinio *c* vocatur, quia noctu soleat capras sugere, quo suctu, & lac illis abolet, & eas efficit cæcas; ut superius *d* ex eodem Plinio dictum. Atque idem memoratum Aristoteli lib. ix Hist. Animal. cap. xxx *e*. Græce à suctu isto dicitur *αἰγοθήλας*, quod ad verbum sonet *caprilactens*. Sed Latini à mulgendo *caprimulgum* dicere maluerunt.

c *Lib.* 10. *cap.* 40.
d *Cap.* 80.
e *Sive secundum distinct. Cas. Scal. cap.* 39. *sect.* 213.

Perdix quoque suffuratur ova avium aliis. Unde Hierem. xvii, 10: *Clamavit perdix, incubavit; quæ non peperit, fecit divitias, & non in judicio: in dimidio dierum suorum derelinquet eas, & in novissimo suo erit insipiens.* Quibus verbis rex Sedechias confertur cum perdice: quia, ut alteri hæc avi subducit ova, iisque incubat; sed exclusi pulli, simulac possunt, ad veros avolant parentes; sic

sic Sedechias, cum omnibus impiis, qui in divitiis confidunt, ubi ad medium pervenissent dierum suorum, amissuri essent opes malè partas. Eo pacto hunc locum accepisse etiam videtur Chaldæus paraphrastes: ut Hugonem, Thomam, Lyranum, ac Dionysium prætercam. Eam autem perdicis esse naturam, ante Albertum M. tradidere Ambrosius lib. VI. Hexaëm. cap. III, & epist. XLVIII, Hieronymus ad locum Jeremiæ memoratum, Augustinus contra Faustum lib. XIII, & Isidorus lib. XII Orig. cap. VII. Sed apud Aristotelem, Plinium, Ælianum, nihil hujusmodi invenio.

Neque prætereunda hoc loco nobis monedula, sive, ut in antiquis Plauti codd. multis ea vox scribitur, *monerula*: nisi quia *r*, & *t*, sæpe in vett. libris confunduntur, *monetula* rescribendum. Sic origo vocabuli suadet: si verè Isidorus ait lib. XII. Originum, cap. VII: *Monedula, quasi monetula, quæ cum aurum invenit, aufert, & occultat.* Subdit deinde hoc Ciceronis pro L. Valerio Flacco: *Non plus aurum tibi, quàm monedulæ, committendum.* Deque hac auri furacitate similiter Ovidius XVII Metamorph.

Mutata est in avem, quæ nunc quoque diligit aurum,
Nigra pedes, nigris velata monedula pennis.

Plinii quoque est lib. x, cap. XXIX: *Monedulæ soli furacitas, auri argentique præcipuè mira est.* Audiamus quoque Cæsarem Scaligerum, sic scribentem Comment. a Scrib. ex in Arist. lib. II Hist. Animal. cap. XV *a*: *Æra domestica, annulos, digitalia, crepundiaque, atque alia talia furantur, reponuntque; proviso prius, ne deprehendantur, dum tollunt; tum ne thesaurus reperiatur. Observato, quo congereret, multa invenimus, quæ exprobrabamus subrepta familiaribus. Illa animadvertens, antevertit nobis, ac præcucurrit: magnoque risui fuit nobis, cùm furta egereremus, circumsiliens atque adgarriens.* Nec tamen hæc faciunt etymo probando, quasi ab moneta, quam furatur, sic dicta sit. Quippe uti *moneta* ex eo nomen accepit, quia signo impresso monet nos pretii, atque auctoris: sic *monedula*, quia avis oscen moneret augures in auspiciis. Videtur autem monedula esse imago stultæ avari, pecunias congerentis, quibus uti nesciat, soloque ex earum adspectu capientis voluptatem. Quod si corvus, de quo antè dicebamus, similiter sit animatus, idem de eo judicium esto. Sanè in hujusmodi furtis inquirendis locum non habuerit Cassianum *b* illud, *Cui bono?*

a Scrib. ex ... Cas. Scal. cap. 18. sect. 135.

b Cic. Philipp. 2. & pro Milone, ac Asconius ibidem.

Cap. LXXXVI.

Generosam animi vim relucere in accipitre, falcone, gallo gallinaceo: cujus exemplo ad animi magnitudinem hortati alios Socrates, & Chrysippus; imò Themistocles universum Græcorum exercitum. Lex Attica, ut quotannis die quapiam in theatro galli decertarent: nec juvenibus abesse ab hoc spectaculo licuisse. Publicè etiam commissas Athenis coturnices. Supplicium ab Cæsare Augusto sumtum de eo, qui necasset, edissetque coturnicem tam strenuam, ut semper recederet victrix. Mos Neapolitanus coturnices alendi; & instruendi ad pugnam. Adianti herba ad eam rem vis. Qui, veteri proverbio, coturniculæ animam habere dicantur. Coturnices à Phœnicibus Herculi sacrificatas. Dubium aquilæ ac bubonis certamen. Corvum sexagenis diebus, quibus ficus maturescunt, potu abstinere; & quæ rei istius caussa sit. Columbas non violare conjugium, & amisso compare, in vita vidua persistere. Similis cornicis mos. Cur nuptiarum tempore virgini soleat præcipi, ut eliminaret cornicem. Juvenalis versus declaratus. Castitas corvi, sacræ alitis: quam, ut libidinosam, immeritò traducunt. De porphyrione fabella. Libido quanta aquilæ, & passeris. Cur Sappho finxerit; currum Veneris à passeribus trahi. Cur struthеum pro veretro dixerint. Si Mosaicâ lege sit præceptum, ut leprosi, recuperatâ sanitate, sacrificarent passerem, quæ caussa ejus legis fuisse videatur: attamen de lege parum solidè colligi è Scripturis; præsertim si Hebræi sermonis ratio habeatur. Libido galli gallinacei. Perdicis salacitas, & fæcunditas. Quam utilis sit homini vigilantia galli, imo & oscinum matutinus cantus. Gloriæ studium in psittaco, luscinià, pavone.

AB justitia, vitioque opposito, nunc orationem conferam ad fortitudinem; cujus imaginem in accipitre habemus. Nam usque adeò generosus est, ut etiam cum aquila pugnet. Unde Isidorus lib. XII Orig. cap. VII: *Accipiter, avis regia, quæ plus animo, quàm ungulis, est armata, & quod in quantitate corporis natura denegat, hoc ei in virtute, & audacia animi rependit.* Iccirco, ut Pyrrhus, rex Epirotarum, ἀετὸς *a* cognomento gaudebat: ita Syriæ rex Antiochus, ἱέραξ *b*; ut est apud Ælianum lib. VII de Animal. cap. XLV.

a Aquilæ.

b Accipitris.

Generosus item est falco. Nam uti sagacitatis est, quòd, si aquila ex sublimi irruere paret, levi declinatione conatum reddit irritum: ita animi est magni, quòd deinde non fugiat, sed post aliquot circumgyrationes aggrediatur aquilam, eamque fuget. Quod sibi conspectum, ait Cæsar Scaliger exercitat. CCXXXI.

Galli quoque non modò robusti sunt, ut dixi; sed etiam generosi. Itaque & Socrates *c* Iphicrati animos addidit gallis Midæ tonsoris ostensis, qui contra Calliæ gallos dimicarent. Ac Chrysippus quoque libro de Justitia scripsit: homines ad fortitudinem gallorum exemplo excitari. Atque ante hos Themistocles, cùm exercitum educeret adversus Persas, & gallos gallinaceos conspexisset pugnantes, non ipse duntaxat substitit, sed exercitum jussit consistere, eorumque pugnam speculari, atque inde animos sumere se dignos: quando tantum esse animorum viderent gallis; licet neque pro patria, neque diis patriis, neque avitis heroibus, nec gloria, libertate, aut liberis, ejusmodi suscipiant certamen; sed tantummodo, ne alter alteri cedere cogatur. Ac quod tum iis incitamento fuit, id, superatis Persis, occasionem præbuit Atheniensibus, ut lege sancirent, ἀλεκτρυόνας ἀγωνίζεσθαι δημοσίᾳ ἐν τῷ θεάτρῳ μιᾶς ἡμέρας τοῦ ἔτους· *galli ut quotannis die uno in theatro decertarent*: quemadmodum refert Ælianus lib. II Var. Hist. cap. XXVIII. Porrò juvenibus cunctis lege imperatum fuit, ὁρᾶν τὰ ὄρνεα διαπυκτεύοντα μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀπαγορεύσεως· *aves videre pugnantes, usque ad extremam animi defectionem.* Pluraque de hac lege ex Æschine, Platone, atque aliis, vide apud summum virum, Samuelem Petitum, in eruditissimo de legibus Atticis commentario *d*. Hujus verò Græcorum consuetudinis meminit & Columella lib. VIII, cap. II, his verbis: *Omisso illo studio Græcorum, qui ferocissimum quemque alitem certaminibus & pugnæ præparabant: nos censemus instituere vectigal industrii patrisfamilias; non exosarum avium lanistæ, cujus plerumque totum patrimonium, pignus aleæ gallinaceus pyctes abstulit.* A Pergamenis etiam quotannis gallorum publicè spectaculum exhiberi solere, diximus cap. LXXX. Quare nihil hîc repetere opus. Potiùs exemplum non absimile ex nostris adducam temporibus. Id potissimùm petam ab laudatissima, optimeque de me promerente terra Anglia. In Londinensi enim urbe creberrimæ sunt gallinaceorum pugnæ in amphitheatris hac fine exstructis. Nempe propositum est bellicosæ genti animos suorum eo pacto accendere ad virtutem bellicam. Quo fine, nec sine Romanorum exemplo, tauros etiam ursosque inter se, uti & cum canibus, committunt. Quæ fusius meliusque à me alibi, si Deus sirit, dicentur.

c Laërtius in Socrate.

d Pag. 84.

Cæterum Lucianus, libro περὶ γυμνασίων è Solonis persona ostendit, non solere Athenis gallorum solùm certamina exhiberi; sed coturnicum quoque. Quo exemplo Romani etiam, si non publicè; at privatim, saltem delectationis caussâ, tum gallos commisere, tum coturnices; ut videmus ex Plutarchi Antonio. Atque, ut idem in Apophthegmatis *e* narrat, Augustus Cæsar, qui istiusmodi pugnis delectabatur, Erotem, Ægypti procuratorem, quia coturnicem semper victricem, atque insuperabilem,

e Pag. 365. edit. H. St.

bilem, emisisset & comedisset, ἐκέλευσεν ἰσῶ ηλιῳ [Greek partly illegible] jussit malo navis adfigi clavis. Narrat Herodianus *a*, ut filii Cæsaris Severi in pueritia soleant decertare singuli, & gallos, & coturnices suas committendo cum fraternis. Hodieque apud Neapolitanos obtinet consuetudo, ut coturnices hoc fine alant, atque ad pugnam instruant; is præmium, de quo convenerit, auferat, cujus ales victrix discesserit. Adianto herbà coturnices ad pugnam accendi, Dioscorides tradit lib. IV, cap. CXXXI. Mirum verò, cùm tam animosæ sint hæ aves, nihilominus Aristophanem Comicum *b* apud Athenæum in IX, dicere de meticulosis, eos ὀρτυγίκ ψυχλω ἔχειν, *animum habere coturnicula*. Sanè sic cepit Had. Junius in parœmiis. Aliter longè Aristides apud Philostratum *c*, qui homines feroces, seque præparantes pugnæ, ait ὀρτύγων ἀναπλῆσαι φύσιν, *coturnicum naturam adsumere*. Ad generosam etiam animi vim pertinet, quòd Phœnices Herculi potissimùm coturnices sacrificarent: ut ab Eudoxo Cnidio in primo γῆς περιόδου *d* proditum est, & ex eo ab Athenæo, libro quo diximus. Sanè Herculi conveniebat animal pugnax, ut equus Marti; de quo alibi.

a Lib. 3. pag. 75. edit. H. Steph.
b In Rustico.
c In vita Aristidis, quæ in vitis Sophistarum.
d De circuitu terra.

Generosus adhæc est bubo: imò, ut inter diurnas aves, aquila; ita hic inter nocturnas tenet principatum. Præter aquilam, & accipitrem, nullam avium pertimescit: quandoque etiam cum aquila depugnat; idque dubio Marte. Quid mirum? quando pedibus duntaxat minor, corpore autem par: ut Aristot. ait lib. VIII de Anim. cap. III, & Strabo in XVII. Venatur verò non modò avium alias, (in his & anates) sed etiam, uti aquilæ, cuniculos, ac lepores. De die tamen non exit, quia non fert radios solares. Sed neque prodit nocte obscurâ, quia hac nihil videt; sic ut eam manibus tum etiam comprehendere sit. Solùm igitur, aliarum nocturnarum instar, venatum it tempore diluculi, vel crepusculi. Caussam ejus exponam postea, cum dicam, cur noctua sit Minervæ dicata.

Videtur & hujus esse loci, quòd nullæ etiam avium majorum sic mansuescant, ut non, si propiùs oculos admôris, eruere eos conentur. De gruibus, ciconiis, corvis, pavonibus etiam, ac gallinis, prædicat illud Cardanus *e*. *Hoc*, inter alia inquit, *periculum à maxime mansuetis gallis passus sum: alii verò etiam jacturam: maxime à pavonibus infantes arcendi sunt.* Rationem adducit Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Adeoque iis absoluta vis speculi, ut tam parva illa pupilla totam imaginem reddat hominis. Ea caussa est, ut pleraque alitum è manibus hominum oculos potissimum appetant, quòd, effigiem suam in iis cernentes, velut ad cognata desideria sua tendunt.*

e Lib. 7. de rerum variet. cap. 35.

Superest temperantia, quæ moderatur voluptates, tum cibi, potusque, & *abstinentia*, ac *sobrietas* dicitur; tum Veneris, & *castitas*, ac *pudicitia* vocatur. Quibus etiam adjici posse arbitror, moderationem somni, & *vigilantiam* dicere liceat. Abstinentiæ contraria est *gulositas*; sobrietati, *ebrietas*; castitati, *libido*; vigilantiæ, *inertia* in somno deditis; quasi *somniculositatem* nuncupes.

Sobrietatis exemplum capere possumus ex corvo. Cùm enim avis sit admodum siticulosa; æstivo tamen tempore, quo ficus maturescunt, perferre sitim mavult, quàm bibere. Plinius lib. X, cap. XII: *Corvi ante solstitium generant: iidem ægrescunt sexagenis diebus, siti maximè, antequam fici coquantur auctumno.* Hinc sic ei Phœbus apud Nasonem *f* comminatur:

At tibi, dum lactens herebit in arbore ficus,
De nullo gelidæ fonte bibentur aquæ.

Nimirum tum profluvio ventris laborat: quod malum, bibendo, aut cibis humidis, augere non vult. Quam rationem adducunt Ælianus lib. I de Anim. cap. XLVII, & Theophylactus Simocatus problem. phys. XII. At putidum est, quod Hyginus *g* existimat, id fieri, *quòd corvus guttur habeat pertusum illis diebus*. Quippe hoc si in caussa foret, reliquo etiam anno eampse ob caussam abstinere potu cogeretur. Hæc de sobrietate.

f Lib. 2. Fast. Vide & Cæsaris Germanici interpretem. ubi de Hydra.
g In poëtico Astron. ubi de Hydra.

De columbarum castitate sic Plinius lib. X, cap. XXXIV: *Pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria. Conjugii fidem non violant, communemque servant domum. Nisi cælebs, aut vidua, nidum non relinquit. Et imperiosos mares, subinde etiam iniquos, ferunt: quippe suspicio est adulterii, quamvis naturâ non sit. Tunc plenum querelâ guttur, sævique rostro ictus: mox in satisfactione exosculatio, & circa Veneris preces crebris pedum orbibus exosculatio.* Magnæ itidem temperantiæ est, quòd columba, amissâ, tori consorte, vitam deinceps viduam vivat: quemadmodum docet Aristoteles lib. IX Histor. de Animal. *a* è nostris Origenes in Cant. cap. II, ac eundem ad locum Gregorius Nyssenus: item Basilius M. homiliâ in Hexaëm. & oratione de intemperantia, & incontinentia, Nazianzenus in præceptis ad Virgines, Epiphanius in Physiologo cap. X, Hieronymus adversus Jovinianum lib. I, Augustinus lib. XVI de Civit. Dei, cap. XXIV, Cyrillus in Levit. lib. II, Gregorius M. in Cant. cap. II, & Michaël Glycas part. I.

a Cap. 11 sect. 113. & 120. ex distinct. Cas. Scal.

Castitatem similiter, ac concordiam in conjugio, docet cornix; quæ semper connubii legem servat. Icciricò solitariæ cornicis occursus mali ominis in nuptialibus auspiciis censebatur. Hinc illud, Ἐκκόρει κόρη κορώνην· *Everre, sive elimina virgo cornicem.* Habes apud Orum in Hieroglyphicis, & Pindari scholiasten in Pythia. Vide & Ælianum lib. III de Animalibus, cap. IX; ubi narrat, ut non temere misceatur, nisi cum compare suâ, eâque mortuâ viduam vitam degat superstes: atque iccirco in nuptiis post Hymenæum cornicis nomen invocari, proque signo haberi concordiæ in iis, qui liberûm quærendorum gratiâ sociantur. Adi quoque Politianum in Miscellaneis cap. LXVII, & Hadrianum Junium Miscellaneorum lib. I, cap. I. Sed perperam Politianus de concordia cornicis intellexit illud Juvenalis sat. I:

Quæque salutato crepitat concordia nido.

Nec enim rostro cornix crepitat, sed ciconia: unde *crotalistria* dicitur Publio Syro. Et ea non minùs concordiæ symbolum erat; quia mas, & femina, fere in nido simul conspiciantur.

Egregium quoque castitatis exemplum habemus in corvo. Nam inviolata ei conjugii fides semper constat, licet ad annum etiam trigesimum, atque adeò quadragesimum, vivat. Aliis tamen hæc avis pro libidinosissima habetur; ut alibi *b* diximus. Imò arbitrantur, propterea à Floro lib. I, cap. XIII, *Satyram* vel *Satyriam avem* vocari. Sic enim in plerisque editis legi solet: *Lucius Valerius, insidente galeæ satyrâ alite adjutus, retulit spolia: & inde Corvini.* Ac placuit ea lectio quoque Cælio Rhodigino lib. XIX, cap. XXV. Sed putat, *Satyram* avem dici à palude Satura Maroni *c*, Silio *d*, & Vibio Sequestro *e*, memoratâ, quæ aliter *Pomptina*, sitaque erat *f* prope amnem Ufentem, & Taracinam sive Anxur oppidum. Contrà aliorum est opinio, ob libidinem *satyram* dici vel ἀπὸ τῆς σάθης, quomodo *veretrum* vocatur: vel à libidinosis satyris, quibus ab eodem vocabulo id nominis esse existimatur.

b Cap 79.
c 7 Æn.
d Lib. 8.
e In paludum catalogo.
f Strabo lib. 5. Plin. lib. 3. cap. 5. Festus in Pontina.

Sed multa eorum adversantur sententiæ. Primùm quòd non *satyra*, sed *sacra alite* legatur in omnibus Flori MSSis: ac similiter reperio in editione ea, quæ recens repertâ typographiâ, non apposito vel anni numero, vel editoris nomine, (quæ primitus sæpe negligebantur) omnium prima, ut videtur, prodiit in lucem. Nec aliter hodieque apud Jornandem; qui Florum solet exscribere. Præterea de libidine corvi etiam Aristoteles abnuit lib. III de generat. Animal. ubi refert, aves corvini generis minùs valere Venere, raroque coire. Et satis est verisimile, contrariam opinionem provenisse ex mutuis corvorum osculis. Nempe non cogitarunt, casti posse ea amoris esse; ut in columbis.

Porphyrio, si Æliano *g* credimus, ferre nequit, matremfamilias cum altero consuescere; eoque, si stuprum ei inferatur, se interimit.

g Lib. 3. de Animal. cap. 42.

Libidinosæ interim sunt avium non paucæ. Aquila, de qua seorsum vidimus, si decies ter mas sit congressus, eo denuo advocante iterum accurrit: ut Orus in Hieroglyphicis refert. Atque apud eundem est, passerem vel septies in hora coire. Cæsar Scaliger uno die decies coeuntem vidit. Ulysses Aldrovandus non magnâ diei parte conspexit vicies congredientem. Nec solùm salaces sunt passeres; sed etiam, qui iis vescuntur, salaces redduntur; ut quidem Terpsicles *a* prodidit. Præterea, Aristotele auctore, adeò sunt fœcundi, ut ad octo pariant. Ac ob duo ista finxit Sappho *b*, Veneris currum à passeribus trahi: ut est apud Athenæum lib. IX. Atque hinc pars hominis maximè salax *strutheum* dicebatur. Festus: *Strutheum in mimis præcipuè vocant obscœnam partem virilem; à salacitate videlicet passeris, qui Græcè στρουθὸς dicitur.* Mirum Levit. XIV, vers. 4, & deinceps, præcipi, ut leprosi, postquam sanitati sunt redditi, duos pro se passeres offerant. Sanè non in re alia passerum sacrificium præcipitur. Hic factum id putant, ut significetur, leproso libidinem passerinam (nam & leprosi ob acrimoniam humoris mirè ad libidinem sunt propensi) deinceps esse fugiendam, & unà cum libidine cæteras mundi voluptates. Præterea ut cogitet, & vitam anteactam, & qualem deinceps sit acturus. Nam ad templum Dei admittitur, qui vixerat semotus ab aliis, quemadmodum, ut loquitur divinus Psaltes *c*, *passer solitarius in tecto.* Quibus timidè assentior, quia vox Hebræa צפור tsiphor, nusquam in Scripturis vertitur στρουθίον, præterquam in Psalmis, (ubi id perpetuum) item Eccles. XII, 4, & Thren. III, 51: alias verò redditur vel ὀρνίθιον, ut memorato Levitici capite aliquoties: nec aliter unquam Cyrillus Alexandrinus Γλαφυροῖς in Leviticum, cap. de mundatione leprosi: vel ὄρνεον, ut in reliquo opere Mosaico, item Jobo, Proverbiis, Ecclesiaste, ac Prophetis, semper. Imò ut in Levitico quoque esset στρουθὸς, nec sic necesse habeamus salacem illam aviculam intelligere: quandoque enim ea vox generalem habet significationem, ac gravioribus etiam alitibus competit. Imò Cæsar Scaliger *d* ex Nicandro, qui prisco more loqui amat, colligit, στρουθὸν antiquissimis dictam esse gallinam, eoque & struthiocamelum, non tam *passerem marinum*, quàm *gallinam marinam*, reddi debuisse. Posteriores nihilominus, non tam de gallinis, quàm de aliis minoribus aviculis, non solis tamen passerculis, acceperunt. Ob ista assentior clarissimo Theologo, Francisco Junio; quem pluribus, & sæpius, pro meritis laudarem, nisi socer fuisset. Is in sua bibliorum tralatione, Levitici cap. XIV, nusquam *passerem*, sed semper *aviculam* reddidit. Nec profectò quicquam video, cur passeres credamus sacrificatos Deo, præter solam Latini interpretis auctoritatem. Imò, si Abulensem *e*, & Cajetanum *f*, audimus, ne quidem ex eo hoc colligi queat. Nam, inquiunt, sacrificia fiebant in tabernaculo: at passer jugulabatur extra castra. Sacrificabat sacerdos: at passerem is jubebat occidi; idque eo fine, ut hoc immergeretur leprosus. Unde concludunt, necem passeris non sacrificium fuisse, sed ceremoniam duntaxat.

a Athen. lib. 9.
b In hymno Veneris.
c Psalm. 102. 8.
d Exercit. 130.
e in Levit. cap. 14. quæst. 4. & 5.
f Ibi commentatur.

Libidinosi etiam galli: ac agrestes magis cortalibus; ut ait Theophrastus: qui & tradidit, gallos quidem, simulac è cubili veniant; gallinas verò, progresso jam die, ad Venerem esse proniores. Similiter Athenæus loco memorato. Ubi & ex Aristotele alia de gallorum libidine legas. Quibus verò indiciis salaciores gallorum dignoscas, Varro docebit lib. III. de R. R. cap. IX.

Perdicum ea est libido, ut propterea credantur *voce maris auditâ concipere.* Archelao id proditum, & exinde Varroni *g*: præterea Clearcho Solensi, Aristotelis discipulo, & hinc Athenæo *h*. Sed hoc non minùs fabulosum, quàm mustelas auribus concipere: de quo suo loco *i* dictum. Veriora de earum libidine habes apud Plinium lib. X, cap. XXXIII: *Illæ quidem & maritos suos fallunt; quoniam intemperantia libidinis frangunt eorum ova, ne incubando detineantur. Tunc inter se dimicant mares desiderio feminarum: victum ajunt Venerem pati. Id quidem & coturnices; Trogus & gallinaceos aliquando: perdices verò à domitis feros, & novos, aut victos iniri promiscue. Capiuntur quoque pugnacitate ejusdem libidinis.* Et post pauca: *Neque in alio animali par opus libidinis.* Aliaque mox libidinis argumenta subjungit. Salacitas ista provenit ex eo, quòd plurimùm excrementis abundent. Hæc enim res facit, ut non tam volatu, quàm coitu, gaudeant: sicut Aristoteles docet libris περὶ τῶν ζώων γενέσεως. Sanè parum volare, etiam est apud Xenophontem in primo expeditionis Cyri, & inde apud Athenæum lib. IX. Ubi & legas, effundere genituram, si sese in speculo conspexerint: haut secus ac galli gallinacei, sui in speculo intuitu, ad pugnam se parant adversus propriam imaginem. Atque istius quoque auctor laudatur Clearchus Περὶ τοῦ πανικοῦ *a*. Ab eadem libidine est, quòd, ut coitu, sic & partu, avium aliæ alias exsuperent: sicuti ab eodem Aristotele traditum est. Sanè septenos simul pullos excludere, refert Ælianus lib. III de Animal. cap. XV. Apud Athenæum verò, libro eo, quem dixi, legere est, quandoque ova parere quindecim, aut sexdecim. Memorat quoque, cùm Astypalensis quidam perdices duas in Anaphen, insulam maris Cretici, intulisset: tantam inde prognatam perdicum multitudinem, ut metus incolas subiret, ne aliò sibi commigrandum foret. Mirum autem, cùm ea, quàm dixi, salacitas sit perdicis, nihilominus tam diu vivere. Nam ad annum pertingere decimumsextum, Plinius narrat lib. X, cap. XXXIII.

g Lib. 3. de R. R. cap. 11.
h Lib. 9.
i Libri hujus c. 54.
a De Panico.

Ad temperantiam etiam referebamus moderationem somni, & otii: quam *vigilantiam* dicimus. Ad hanc præit gallus gallinaceus. Unde de eo sic Ambrosius lib. V Hexaëmeron: *Bonus cohabitator, & dormientem excitat, & sollicitum admonet, & viantem solatur, processum noctis canorâ significatione protestans: hoc canente, latro suas relinquit insidias: hoc canente, mæstitiam trepidus nauta deponit.* Pluriaque ibi in hanc mentem. Atque hæc galli vigilantia est in caussa, cur imago illius ab Christianis imponi soleat templorum turribus. Quippe episcopum, & cunctos Christiani gregis pastores, vigilare pro ovibus sibi commissis decet. Imò communis illa cultorum Dei & Christi domus commune dat nobis præceptum toties à Christo, & Apostolis, datum; Γρηγορεῖτε, *Vigilate.* Matth. XXIV, 42, XXV, 13. Marc. XIII, 33, 35. Act. XX, 31. & 1 Cor. XVI, 13. & 1 Petr. V, 8. Cui convenit hoc Apoc. XVI, 15: Μακάριος ὁ γρηγορῶν. *Beatus, qui vigilat.*

Nec solus hac parte gallus laudem meretur; sed oscines universæ. Imò minutissimæ quæque aviculæ ad vigilantiam nobis matutino suo cantu præeunt, laudantes suo modo Deum, quatenus hominem excitant ad Deum celebrandum. Itaque nec dubitabat hinc exemplum petere Helinaldus Gallus, monachus Frigidi Montis, in Historiarum opere, quod complexus est libb. XLVIII: ubi ita de se ipso scribit: *Audi fabulam, non fabulam; sed rem gestam. Philippus, Belaucensis* b *Ecclesiæ Episcopus, aliquando apud nos hospitatus est, & non, ut quidam, devotionis causâ, sed devorationis. Præcepit enim mihi præfatus Episcopus, ut eum facerem audire matutinalem missam. Ad quem cùm die crastina* c, *primâ jam cantatâ, venissem; nemo de familia sua eum excitare præsumebat. Ego autem accessi ad eum propius, & eum excitavi, quasi jocando dicens: Jam dies est, quod passeres surrexerunt ad laudandum Deum: & adhuc Pontifices nostri stertunt in cubilibus suis? Attende, pater, quid dicat Psalmographus* d: *Prævenerunt oculi mei ad te diluculo: super quo dicit Glossa: Indecens Christiano, quod ipsum otiosum in lecto radius Solis invenit.* Vixit scriptor iste anno Christi CIↃ CC. Ac verba allata inde etiam retulit Godscalcus Hollen eremita, Commentario in Dominicales epistolas *e*; quem unà, cum commentario in Decalogum, reliquit primis Maximiliani I. temporibus. Eodem verò, quo Helinaldus argumento, memini me aliquando uti ad meos; cùm tale accepi responsum à loquaciore quodam famulicii nostri: Mi domine, quod pace tuâ dixerim; fri-

b Bellovacensis.
c Postera, vel sequenti voluit dicere. Sed talia seculo, quo vixit, tribuenda.
d Psalm. 118 sive al. 119. vers. 148.
e In Dominicam 1 Adventus. Uti inde quoque Wolfangus Franzius sacræ animalium historiæ parte 2 cap. 23.

frigidiùs hoc dictum. Nam quas nunc aviculas audimus cantillare in hortis harum ædium, eæ non quo homines sunt temperamento, sed magis calido; nec grandi capite, sed mintito admodum cerebello; ut breviculo temporis spatio & vapores consumantur, & solvatur somnus. Nempe inertes etiam non inepti sunt suæ socordiæ patroni.

Ad temperantiam quoque pertinet virtus, quâ gloriæ studium moderamur. Nisi fortitudini malis subjicere. Nec enim ira solùm, sed etiam gloriæ cupiditas, ad gerendas res arduas accendit, atque ad sustinenda animat adversa. Verùm fortitudo potiùs in terribilibus consistit: temperantia in jucundis; ut est laudis voluptas; quæ non minùs temperanda moderandaque ac cupiditas gulæ, potus, somni, otiique. Est verò hoc gloriæ studium etiam in avibus. Quantus enim ejus amor se exerit in psittaco, dum meditatur, quæ sit locuturus! In minuta item luscinia quantus laudis amor est, cùm canendo certatur! Audiamus Plinium lib. x, cap. xxix: *Certant inter se, palamque animosa contentio est. Victa morte sæpe finit vitam, spiritu prius deficiente, quàm cantu.*

Laudis item amor est in pavone. De quo sic Plinius lib. x, cap. xx: *Gemmantes laudatus expandit colores, adverso maxime Sole, quia sic fulgentius radiant. Simul umbra quosdam repercussus cæteris, qui in opaco clarius micant, conchatâ quærit caudâ: omnesque in acervum contrahit pennarum, quos spectari gaudet oculos. Idem caudâ annuis vicibus amissâ cum foliis arborum, donec renascatur iterum cum flore, pudibundus ac mœrens quærit latebram.* Notum illud Nasonis in primo de Arte:

Laudatas ostendit avis Junonia pennas.

Ac similiter Plinius, Ælianus, Oppianus, & ante hos Aristoteles *a*; qui animal esse ait φθονερὸν καὶ φιλόκαλον *b*. Interim opinio invaluit, quoties suos conspicit pedes, caput cum dolore demittere, quia hi corpori cætero non respondeant. Sed meritò eam in Cardano opinionem culpat, & anicularem vocat, Cæsar Scaliger Exercit. cc xxxviii. Legas tamen illam apud Epiphanium quoque Physiologi cap. xii.

a Lib. 1. Hist. animal. c. 1.
b Invidum, & elegantiæ amans.

Cap. LXXXVII.

Triplex avium motus, & quo avium gressus differat ab humano. Quantopere is gressus variet in avibus ipsis. Anseres pedibus suis e Morinis eunt Romam. Vespertilionis alæ, non alæ; quippe non è plumis, sed membrana. Cur avibus non sit data cauda, ut quadrupedibus. Vespertiliones aliqui caudati. Usus caudæ in muribus. Quare avibus Deus tribuerit visum acutum, corpus leve, temperiem calidam & siccam, pulmonem magnum, pedes graciles, rumen, similiaque. Ἄποδες verius κακόποδες, & cur κυψέλοι vocentur. Error eorum refellitur, qui censent, manucodiatas semper volitare, ac solo rore vivere. Num Moluccani, & Javenses, putent, se gestatis earum avium plumis fore invulnerabiles. Varii volatus modi. Quid aves reddat altivolas. Volatus vulturis licet altus, tardus tamen. Unde vulturis nomen. Cur accipiter Ægyptiis sit venti symbolum. Quod accipitrum genus velocissimum. Unde sint vocabula ardeæ, ὄρνιθος, avis, tardæ, otidos.

JAm de locomotiva avium facultate videamus. Loco autem se movent trifariam; gressu, volatu, natatu. Gradiuntur cruribus in adversum flexis, contrà ac in homine usu venit. Huic enim geniculatio fit antrorsum; illis, retrorsum. Nec gressus omnium videtur avium communis. Excipiunt enim apodes, præsertim Indicas; quas volare semper arbitrantur. Sed hoc paullo pòst expendemus.

Quàm varius sit avium gressus, docet Plinius lib. viii, cap. xxxviii: *Ambulant aliqua, ut cornices; saliunt aliqua, ut passeres, merulæ; currunt, ut perdices, rusticulæ; ante se pedes jaciunt, ut ciconiæ, grues.* De ansere sic idem lib. x, cap. xxii: *Mirum in hac alite, à Morinis usque Romam pedibus venire. Fessi proferuntur ad primos: ita cæteri a stipatione naturali propellunt eos.* Hæc satis docent, quantum anser gressu valeat. Nam nulli Belgarum magis Româ distabant, quàm Morini; unde *ultimos Gallicarum gentium* vocat Mela lib. iii, cap. ii. Imò Maronis est viii Æn.

Extremique hominum Morini.

Gens nunc inclyta oppidis Brugâ, Hulstâ, Nieuportâ, Duynkerkâ, atque aliis: olim vero clara portu Iccio seu Gessoriaco: unde Dubrin in Britanniam brevissimus erat trajectus.

a Vulgo edunt cæteris: sed cæteri, exigente sententiâ, rescripsi, secutus fidem Manuscripti, & veteris edit. Parmensis.

Hæc de gressu. Nunc videamus de volatu: ad quem avibus pennas divinitus datas esse, satis constat. Sed vespertilioni aliter est prospectum. Etsi Ovidii sit in iv Met.

—— Parvos membrana per artus
Porrigitur, tenuesque includunt brachia pennæ.

Meliùs hoc ibidem:

—— Non illas pluma levavit:
Sustinuere tamen se perlucentibus alis.

Est & in Symposii de eo ænigmate:

Pluma mihi non est. ——

Sunt enim illis alæ ex cute seu membrana: quas iccirco *membranaceas pinnas* appellat Plinius *b*, *Brachiorum membranas* vocat Isidorus *c*. Quia autem non è plumis, sed è pelle constent, vix *alarum* nomen mereri putabat Serenus Sammonicus. Nam de trichiasi, sive vitio palpebrarum oculos infestantium (cui & Galenus *d* vespertilionis sanguinem prodesse ait) sic scribit:

Ergo locum crinis vulsi contingе cruore,
Quem dat avis, tremulis simulat quæ pellibus alas.

Cauda corporis carent aves, ne carne ejus, ossibusque, graventur in volandu. Itaque ne vespertiliones quidem eam habent, etsi muribus similes. Narrat tamen Petrus Bellonius *e*, in Pyramide Memphiticâ visos sibi esse vespertiliones caudatos, ac vix alio, quàm alis, à muribus distantes. Unde Cardanus *f* colligebat, illos, *vel grandioribus alis, vel leviori esse corpore, aut volatu rariore uti & breviori.* Nihil enim naturam frustra facere, existimandum. Mures autem, quibus aves istæ persimiles, non frustra habere caudam, argumento est, quòd visus etiam mus, qui cibum caudâ implicitum attraheret ad latibulum: ut idem refert Cardanus *g*.

b Lib. 10. cap. 61.
c Lib. 12. Orig. c. 7.
d De compositione medicamentorum secundum loca lib. 2. cap. 8.
e Lib. 2. Observationum, cap. 42.
f Lib. 7. de varietate rerum, cap. 34.
g Ibidem.

Ut verò aves in sublime se efferrent, nec cibum minùs ex alto despicerent, visu iis acuto opus fuit: quemadmodum diximus, cùm de sensibus avium externis ageremus. Præterea tum eâdem de caussâ, tum ut longè lateque ac diu volitarent, levi esse corpore, & alis non exiguis, oportuit. Eoque exigebatur quoque temperamentum calidum, & siccum; potus exiguus; pulmo prælargus; vesica nulla, humore in plumas abituro. Hinc videas, aves ex rapto viventes, utcunque sint calidissimæ, non tamen magis aliis esse siticulosas. Nimirum ingentes habent pulmones, ut aëre iis attracto refrigerentur interiùs. Sic expeditiores sunt ad volandum: quæ si sæpius coactæ essent bibere, potûs pondere nimis fuissent prægravatæ. Adhæc, ut corpore essent leviori, pedes dati graciles, caput minutum: unde & illa exigui rostri forma, ac sine dentibus. Nec enim necessaria illis sunt attrimenta cibi, quæ dentibus fieri solet. Non mandunt, sed deglutiunt. Sed cum ventriculus parvus foret; opus fuit rumine, sive gutturis vesiculâ, qua præpararetur cibus, ut eò citiùs faciliusque concoqueretur stomacho.

Volatu, non gressu valent, quæ ἄποδες dicuntur. Possis reddere *apedes*, ut dicitur *amentes*. Vel, ad tollendam ambiguitatem in numero singulo, ubi ἄπους sit *apes*, queas cum Cæs. Scaligero reddere *depedes*, quomodo dicimus *dementes*, *deformes*. Verumtamen, ut Aristoteles ait lib. 1. Hist. Anim. cap. 1 *h*, meliùs dicantur κακόποδες, *pravipedes*. Habent enim pedes, sed non idoneos ad gressum; imò nec ut iis consistant, sed ut hæreant. Sic capiendus Plinius, cùm negat, habere usum pedum. Non enim pedes Deus iis frustra omnino fecit. Aliter vocantur

h Dist. Cæs. Scal. cap. 2. sect. 12.

κυψέλοι,

κύψελοι, & κυψελίδες, à κυψέλη, quod est πλεκτὸν ἀγγεῖον, sive alveus. Caussam adducit Aristoteles in IX Hist. Animal. cap. XXX a: νεοττεύουσιν ἐν κυψελίοις ἐκ πηλοῦ πεπλασμένοις, μακροῖς, ὅσον εἴσδυσιν ἐχούσαις· nidificant in alveolis è luto fictis, oblongis, uno aditu arcto, qui sufficiat. Quomodo ab hirundinibus dignoscantur, ibidem legas. Deque iisdem sic Plinius lib. VIII, cap. XXIX: *Plurimùm volant, quæ apodes, quia careant usu pedum, ab aliis cypseli appellantur, hirundinum specie. Nidificant in scopulis. Hæ sunt, quæ toto mari cernuntur: nec unquam tam longo naves, tamque continuo cursu, recedunt à terra, ut non circumvolitent eas apodes. Cætera genera residunt, & insistunt: his quies, nisi in nido, nulla: aut pendent, aut jacent.* Ac tales sunt Aristotelis, & Plinii apodes. Longeque minùs gressus convenit apodum iis, quæ [illegible] b *Indica* vocantur, atque *aliter manucodiata*. Hæ enim semper volare, nec unquam quiescere dicuntur. Sed id pro vano prorsus habendum. Nam, ut verissimè Aristoteli proditum est, nullum est animal, quod vel moveatur semper, vel semper quiescat. Nihilo veriùs, quòd eas solo ajunt rore vivere, quem inter volandum mane percipiant. Nec enim semper ros decidit, &, cùm cadit, non tam pusillo rore, mane excepto, animal tam grandibus alis vitam sustentet. Veritas autem sic se habet. Insectis vivit, quæ venatur, & aliis, quæ reperit in arboribus. His enim se applicat, tum cibi, tum quietis ac somni caussâ. Sunt hæ aves in insulis Moluccis, ac Java majori. Nomen eorum *manucodiata* sonat *Dei aves*. Item dicuntur *aves paradisi*; quia vulgus, Muhammedicum imprimis, persuasum habet, venire illas è paradiso. Imò reguli Moluccani tam stultè sapere dicuntur, ut se plumis istarum avium ornatos, utcunque vel in primori acie consistant, vulnerari non posse arbitrentur. Credibile tamen est, quandoque etiam regulos ipsos, aliorum instar, bello cadere: eoque experientiâ vanitatem eam satis refelli. Quod cùm ignorare non possint, censeo, pennas istas adsumere, partim ornatus caussâ; partim ut argumentum suæ in Deo fiduciæ, & symbolum divinæ erga se providentiæ. Nempe sperant, se per istas Dei sive paradisi aves numini reddi commendatiores: nec facile in prœlio à Deo, cui fidant, iri desertum: atque, ut cadant, mox transferendos esse in sedes beatas.

a Dist. Cæs. Scal. cap. 38. [illegible]
b Descriptionem [illegible]

Quàm variè se in volando habeant alites, docent hæc Plinii lib. X, cap. XXXVIII: *Expandunt alas, pendentesque raro intervallo* c *quatiunt, aliæ crebrius* d; *aliæ & tota latera* e *pandunt: quædam verò majore ex parte* f *compressis volant: percussoque semel aliqua, & gemino ictu* g, *aëre feruntur, vel, ut inclusum eum prementes,* h *ejaculantur sese in sublime, in rectum, in pronum. Impingi* i *putes aliquas, aut rursus ab alto cadere* k *has, illas* l *salire. Anates solæ, quæque sunt ejusdem generis, in sublime protinus sese tollunt, atque è vestigio cælum petunt, & hoc etiam ex aqua. Vultur, & fere graviores, nisi ex procursu, aut altiore tumulo immissæ, non evolant, caudâ reguntur.*

Præterea avium quædam solivagæ sunt; ut merula, quæ inde quia mera sive sola volet, & pascatur, nomen hoc *merula* accepit; ut Varro *m*, & Festus *n*, sed Fabio *o* refragante, scripserunt. Quædam catervatim volant; ut sturni; unde Plinius lib. X, cap. XXIV: *Sturnorum generi proprium catervatim volare, & quodam pilæ orbe circumagi, omnibus in medium agmen tendentibus.*

Plerisque item avium volatus rectus; hirundini anfractuosus; unde eam aquila, quæ recta provolat, ac se dimittit, nequit intercipere. Plinius ibidem: *Volucrum soli hirundini flexuosi volatus, velox celeritas: quibus ex caussis neque rapinæ cæterarum alitum obnoxia est.* Ac addit ibidem: *solam avium non nisi in volatu pasci.*

De anseris gressu antè dictum. De volatu ejus, ac cygni, sic Plinius lib. X, cap. XXIII: *Anseres, & olores, liburnicarum more, rostrato impetu feruntur, facilius ita findentes aëra, quam si rectâ fronte impellerent: à tergo sensim dilatante se cuneo porrigitur agmen, largeque impellenti præbetur aura.*

c De milvi.
d De accipitres, quos Germani sperveri.
e Corvi.
f Pici.
g Carduelis.
h Hirundines.
i Perdices.
k Alaudæ.
l Coturnices.
m Lib. 4. de L. L.
n In Merula.
o Lib. 1. cap. 10.

Merops, non, ut avium aliæ, εἰς τὸ ἔμπροσθεν, *anteriora versus fertur*; verùm ἔμπαλιν, *retrorsus*, ac versus caudam; ut Ælianus ait lib. I de Anim. cap. XLIX.

Alitum item aliæ aliis & sublimius volant, & celerius. Quoque solidioris, & subtilioris sunt materiæ, eò alæ iis firmiores. Juvat &, si alæ magnæ, at corpus minutum. Hinc Plinius lib. X, cap. XIX: *Uncos ungues habentes sunt omnes fere altivolæ, præter nocturnas, & magis majores. Omnibus alæ grandes, corpus exiguum.* Itaque altè volant vultures: ac nidificant in montibus, & rupibus prope inaccessis. Unde Herodotus, Rhetoris Brysonis pater, (ut est apud Aristotelem lib. VI Hist. Animal. cap. V) credebat, eos ex altero ad nos orbe advolare. Nam, inquiebat, nemo eorum nidum vidit. Id falsum esse, ait Aristoteles ibidem. Subinde enim conspici. Cujus sententiam firmant Juvenalis sat. XIII, Plinius lib. X, cap. VI: item Albertus M. Georgius Agricola, Petrus Bellonius, & alii plures. Ab hoc tardo quidem (unde & Ovidius in Ibin, —— *tardus trahet illa vultur*) interea sublimi, ut dixi, volatu nomen *vultur* accepit. Nam ut prius *voltus* pro *vultus* dixere; sic *volturis* a, & *voltur*, pro *vultur*. Ac Hebræis similiter hæc avis דָּאָה b à דָּאָה, *volavit*. Alii tamen *milvum* interpretantur.

Accipitris quoque mira velocitas. Et forte ἱέραξ dicitur, quia ἵεται ῥᾳδίως, *feratur facile*, hoc est, celeriter volet. Sed aliud etiam etymon adferimus inferiùs. Ob hanc velocitatem, Oro *c* teste, accipiter pictus denotat ventos. Cùm autem varia sint accipitrum genera; is, qui à palumbis necandis φασσοφόνος vocatur, celeri volatu cæteros vincit; ut Porphyrius ait in tertio de Abstinentia.

Sublimi etiam volatu volat ardea: imò ex sententia Cæsaris Scaligeri *d ardea* dicitur à volatu *arduo*: quod esse ait ἀπὸ τοῦ ἱερὰ ἄειν *e*. Maro I Georg.

—— *Notasque paludes*
Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.

Sed cùm Græcis hæc avis dicatur ἐρωδιός, credibilius planè puto, inde factum esse *ardeus*, & mutato genere, quia ad avis respiceretur, *ardea* dixisse. Multa enim ejus generis sunt apud Latinos.

Ab hocce avium in volando impetu est Græcum ὄρνις: nempe ab ὄρνυσθαι, quod est *impetu ferri*. Sanè & Hesychius ὀρνύμενον exponit ὁρμῶντος: quod quandoque valet *conciti*, *inciti*. Imò Cæsar Scaliger *f* putabat, hanc impetus significationem etiam esse in ἀΐειν: & inde esse *avis*, Æolum more digammâ inserto. Sed *avis* originem potiùs debet Hebræo עוף, quod est *avis*, *volucris*, ab עוף, *volavit*.

Interim quædam, si cum avium aliis conferantur, tardæ potiùs videntur. Hujusmodi est otis. Nam tardè subvolat, & citò deficit: unde Hispanis jam Pliniano ævo *tarda* dicebatur. Verba ejus sunt lib. X, cap. XXII: *Proximæ sunt eis, quas Hispani aves tardas appellant, Græcia otidas, damnatas cibis: emissâ enim ossibus medullâ, odoris tædium extemplo sequitur.* Et fortasse Græcis Hispanos opposuit Hispalensis Isidorus Originum lib. XII, cap. VIII, cùm ait: *Gradipes apud Græcos vocatur avis, apud nos Tarda, eo quod gravi volatu detenta, nequaquam, ut cætera volucres, attollitur velocitate pennarum.* Sic uterque etiam MSSus noster bonæ notæ. Sed *Gradipes* Græcum non est; ut planè iis sit adsentiendum, qui pro *Gradipes* reponunt *Bradypus*. Nam βραδύποδες ad verbum *tardipes*. Tarditatis ejus argumentum habemus apud Xenophontem lib. I de Expeditione Cyri: ubi narrat, ut milites in Arabia inciderint in otidas. Tum subdit *g*: τὰς δὲ ὠτίδας, ἄν τις ταχὺ ἀνιστῇ, ἔστι λαμβάνειν, πέτονται γὰρ βραχὺ, ὥσπερ πέρδικες, καὶ ταχὺ ἀπαγορεύουσι· τὰ δὲ κρέα αὐτῶν ἥδιστα· *Otidas, siquis celerius suscitet, capere eas possit. Ad breve enim spatium volant, perdicum more, ac citò eas vires deficiunt. Carnes illarum suavissima erant.* Est otis ex anserum genere, ac frugibus vescitur: sic dicta, non quia sit oto, avi nocturnæ, similis, ut conjicit doctissimus Martinius *h*: sed quia au-

a Ennius apud Sosipatrum lib. I. Servius ad 6. Æn. & Priscianus lib. 6. Paulus Merula in locis molebat volturus. Sed si voltur [illegible] esset ex volturus, genitivus foret non volturis, sed volturi; ut à virus vir, hinc viris à faturus, fatur, hinc faturi.
b Levit. 11, 14.
c Lib. 2. cap. 15.
d Exercitat. 33.
e Ab aëro penetrando.
f Comm. in lib. 1. Arist. Hist. Anim. sect. 49.
g P. 256. edit. Paris. an. 1625.
h In lexico Philologico.

aures habeat hirsutas. Unde Oppianus lib. II Κυνηγετικῶν a

a Vers. 407.

Ὠτίδες, αἷσι τέθηλεν ἀεὶ λασιώματα οὔας.
Otides, hirsutis quæ florent auribus usque.

Sed de otidis, & oti differentia abunde diximus cap. LXXIII.

Cap. LXXXVIII.

Soni, vocis, & sermonis discrimen. Vox, & sermo, *unde derivata.* Sero, & sequo, *pro* dico. *Onocrotalo vox est asini; tauro avi, bovis; antho, equi. Quæ caussa inimicitiarum inter anthum, & equum. Anthum esse, quem Galli* phasianum bruantem *vocant. Perdices* κακκαβίζειν, τρίζειν, τιττυβίζειν: *sed Athenis* κακκαβίζειν, *sive* caccabare: *ultra Corydalum trissare, vel tittybissare.* Πέρδιξ, *&* κακκάβης, *etymon. Eustathii lapsus. Si fides Pratinæ, poetæ tragico, & Æschylo* ἰμύλαι, *coturnices, quæ alibi mutæ, suave quid cecinisse in Phliasiorum agro. Garrulam esse avem, quæ Græce* χαραδριὸς, *Hebræis* anapha *vocatur, & unde utraque appellatio. Homines, ex quorundam opinione, Musicen ab avibus didicisse. Unde hæc vocabula sint,* luscinia, aedon, philomela. *Quantum avis ea polleat cantu. Quàm variis de caussis canant galli. De cygneâ cantione, veterum & juniorum sensus.*

DEinceps in avibus considerabimus sonorum sive vocum discrimina. Nam in isto etiam divina se providentia magnopere ostendit: & si rerum ordinem attendamus, hic proprius fuerit ea considerandi locus. Quippe de facultate locomotivâ proximè actum est nobis: vox autem est à spiratione, qui motus est quidam. Aliud interum est ψόφος, sive *sonus*; aliud φωνή, *vox*; aliud διάλεκτος, *sermo*; quæ & philosophus distinxit. lib. IV Hist. Anim. cap. IX. Atque aliqua etiam de eo discrimine jam diximus libri hujus cap. XXVII. Nempe sonus est qualitas aeris elisi, quæ percipitur auditu. Sed sonus etiam excitatur motu alarum, pedum. Vox verò tùm vocatur, cùm à pulmone, ac gutture, proficiscitur. Quod si vox sit ἐναρθρος a, *sermonis* nomen accipit. Qui iccirco ab Aristotele b definitur, ἡ τῆς φωνῆς τῇ γλώττῃ διάρθρωσις. Id Cæsar Scaliger reddidit, *vocis dearticulatio per linguam.* Nimirum vox à pulmone exiens foret tenoris unius: sed eum articulatim seu frustulatim connectit lingua: ut hujus beneficium sit τὸ συλλαβεῖν c: unde συλλαβῆς d vocabulum. Quod si ad *vocis*, & *sermonis*, ἔτυμα, itidem recurri placet; *vox*, & *voco*, sunt à βοὴ, vel βοῶ: uti hoc ab Hebræo בוא, *clamavit. Sermo* ab antiquo *sero*, pro *dico*; à quo *adsero*, & *dissero*, unde *disertus.* Id *sero* est ab ἐρῶ, sive εἴρω, quod idem ac *dico.* Spiritus enim tenuis quandoque abit in S: ut ab ἕπω antiquum *sequo.* Unde Homericum ἔννεπε initio Odyssеæ Livius Andronicus *Inseque* reddidit: & apud Ennium e fuit *insexit*, pro *dixit.* Gloss. vett. *Inseque*, εἰπέ. Similiter igitur ab ἐρῶ, *sero*; unde *sermo.*

a Articulata.
b Lib. 4. hist. An.
c Comprehendere.
d Syllaba, q. d. comprehensio.
e Festus.

Ad sonum avium etiam cantus pertinet. Propriè verò sono accidere, arguit, quòd & pulsu barbiti, vel lyræ, cantus editur; ubi vox est nulla, nedum sermo. Sed nunc solùm loquemur de tribus istis: primùm de sono eo, qui accidit voci avium simpliciter. Hinc de cantu earum. Ac denique de loquela.

Quantopere varient avium voces, cognoscere est ex carmine grammatici veteris, quod *Philomela* inscribitur, interque Ovidio adscripta legi solet. Sunt in his quædam voces, quæ quadrupedes imitentur; ut asinum. Onocrotalo enim nomen est ab asinino sono, quem edit, ubi rostrum aquis immergit, vel inter arundines efflat spiritum. Avis est ex ardearum genere, admodum gulosa, ac præcipuè insidians anguillis. Psal. CII, 7. vocem קאת aliqui *onocrotalum*, quidam *plateam*, *pelecanum* alii reddiderant.

Sunt & alites, quæ bovem; vel equum imitentur. Unde sic Plinius lib. X, cap. XLII: *Est quæ boum mugitus imitetur, in Arelatensi agro, taurus appellata, alioquin parva. Est quæ equorum quoque hinnitus, anthus nomine; herbæ pabulo adventu eorum pulsa imitatur, ad hunc modum se ulciscens.* De Antho, quem *florum* reddidit Theodorus, idem prodit Aristoteles lib. IX Histor. de Anim. cap. I a. Atque addit, fugari equum, ubi audit hanc avem hinnitum suum imitantem: quod si equus avem apprehenderit, interficere eam. Nec sanè mirum, si equus exhorrescat avem tantillam. Nam cum primò, voce ejus auditâ, equum in propinquo esse existimet; circumspiciens se videt deceptum. Nec censet generosum animal hanc avi vocem convenire. Inde ira, & indignatio. Possis & alteram addere inimicitiarum caussam: quòd anthus non seminibus modò, & vermibus, sed herbis etiam vescatur. Quippe inimicitiam ex eo provenire, superiùs diximus, quòd eodem in loco degant, & eodem pascantur cibo. Galli hanc avem vocant *phasianum*; sed, ob gravitatem vocis, *bruant*; ut ait Scaliger in locum Aristotelis memoratum; nec non exercit. CCXXX adversus Card. Ejusdem est in Ate:

a Al. 2.

Haut phasianus jure dicitur vulgo:
Quare bruantis Francus addidit nomen.

Porrò varia suppetunt exempla avium, quæ sonum pro diversis varient locis. Exemplo sint perdices. De his ita simpliciter Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. IX: Τῶν περδίκων οἱ μὲν κακκαβίζουσι, οἱ δὲ τρίζουσι. *Perdicum quædam caccabant, quædam trissant.* Uti verò hic perdices ait τρίζειν, ita iisdem τριγμὸν tribuit lib. IX ejusdem operis cap. VIII. Sed pro τρίζειν, quod perperam *stridere*, pro *trissare*, reddidit Gaza, τιττυβίζειν habet Theophrastus apud Athenæum in IX: Θεόφραστος γὰρ ἐν τῷ περὶ ἑτεροφωνίας τῶν ὁμογενῶν, Ἀθήνησι, φησὶν, πέρδικες ἐπὶ τάδε τοῦ Κορυδαλλοῦ, πρὸς τὸ ἄστυ, κακκαβίζουσιν οἱ δ᾽ ἐπέκεινα, τιττυβίζουσιν. *Theophrastus, libro de varia voce animalium congenerum, refert, Athenis perdices citra Corydalum* b, *oppidum versus, caccabare: ultra verò tittybissare.* Sunt hæc verba à sono ficta. Κακκαβίζειν enim, pro quo *cacabare* dixit Philomelæ auctor, venit à κακκάβη: quomodo perdix aliter vocatur, teste Hesychio. Κακκάβη autem est ex eo, quòd sonum edat, quem solent cacantes. Nam Græcis κάκκη, *stercus.* Usus Aristophanes in Εἰρήνῃ. Imò & perdicis vox exinde est, quòd sonum inter eundum edit, qualem, qui πέρδονται c. Aliis placet, avem sonare κακκαβί: atque inde esse κακκαβίζειν: ut à τρὶ, τρίζειν: à τιττυβί, τιττυβίζειν. Quæ vocales magis, hæ dicuntur, κακκαβίζειν. Quæ minùs, τρίζειν, vel τιττυβίζειν. Sanè τρὶ, & τιττυβί, exile quid sonant. Atque hoc est, quod Antigonus Carystius Hist. Mirabil. cap. VI ait, aliter sonare τοὺς εὐφώνους d, aliter τοὺς ἰσχνοφώνους e. Ælianus lib. III Hist. Anim. cap. XXXV, contentus est dicere, aliter perdices sonare Athenis, aliter alibi: sed soni discrimen petere jubet ex Theophrasto. Id verò jam ex Athenæo vidimus. Et similiter, ac Athenæus, sive Theophrastus potiùs, etiam id expressit Julius Pollux lib. V, cap. XIII: Καὶ πέρδικας τιττυβίζειν, ἢ κακκαβίζειν. Sed quod apud Eustathium legas in Iliados B, & Ψ, etiam κικκαβᾶν, & κικκαβάζειν, id erroneum prorsus: locusque ab eo ex Comico adductus est ex Aristophanis Avibus, qui de noctuis, non perdicibus, loquitur: ut doctissimo nostro Meursio f jamdiu observatum.

b Atticæ populum.
c Pedunt.
d Vocales.
e Exile voce præditas.
f Notis in Antigonum.

Quæ de variante, pro loco, avium sono diximus; etiam capiunt lucem ex coturnice. Nam uni Pratinæ Phliasio, (cui cum Æschylo, & Chœrilo, septuagesimâ circiter olympiade, certamen fuit) dramate eo, quod *Caryatides* inscripserat, ἡδύφωνος, q. d. *dulcisona*, vocabatur. Quod falsum videtur. Sed Athenæus lib. IX hoc pacto illud interpretabatur: utcumque alibi fuerint mutæ, vocales tamen fuisse in agro Phliasiorum, qui in Peloponneso erat.

Etiam in iis, quæ vocem attinent; simulachrum vitii moralis habemus, garrulitatem. Hac laborat charadrius, quæ

quæ avis Levitici XI, 19, & Deuter. XIV, 18, memoratur inter immondas, juxta LXX, & interpretem Latinum. Hebraicè est אנפה, *anapha*. Ac deducunt ab אנף, hoc est, *irasci*, quia facile irritetur. Ad Levitici locum Radulphus Flaviacensis, qui anno IↃ CCCC, ac deinceps, vixit, hæc annotavit: *Sed & charadrios, avis garrula, nimiam quondam redarguit loquacitatem.* Est verò charadrius avis nocturna, atque ita secundùm Aristotelem *a*, & Aristophanis scholiasten, dicitur, quia incolat hiatus ac voragines terræ, quas Græci χαράδρας vocant. Itaque Theodorus Gaza vertit *hiatulam*, vel *hiaticolam*. Quamquam & *rupicem* appellet, quia in rupibus etiam degat. Aristoteles ait, colore voceque prava esse. Epiphanius in Physiologo tradit, totam esse albam: quod & proditum Alberto M.

a Lib. 9. de Animal. cap. 11.

A voce citra cantum transeo ad Musicam avium naturalem. Quando, ut est Psalm. CIV, 12, *inter frondes dant vocem*, cantuque hoc suo humanum etiam animum oblectant. Imò Chamæleon Ponticus, ut est apud Athenæum in nono, memoriæ prodidit, τὴν εὕρεσιν τῆς μουσικῆς τοῖς ἀρχαίοις ἐπινοηθῆναι ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς ἐρημίαις ᾀδόντων ὀρνίθων, ὧν κατὰ μίμησιν λαβεῖν στάσιν τὴν μουσικήν· *musicen ab hominibus priscis inventam & excogitatam ab avibus iis, quæ in solitudine canunt, atque ad earum imitationem esse institutam musices disciplinam.* Similiter sensit Lucretius lib. V, ubi Musices originem exponit.

In cantricibus hisce præcipua est luscinia, unde Plautus *b*:

b Bacch. act. 1. sc. 1.

Pol ego quoque metuo, luscimolæ ne defuat cantio.

Et Seneca ep. LXXVI: *Habet vocem: sed quanto dulciorem, mobilioremque lusciniæ?* Imò sic dicta à cantu, non quia lugubre canat, ut putabat Varro *c*: nec quia luce primâ canat, quod Isidorus *d* voluit: sed quia præcipuè in lucis canat. Hi enim præcipue lusciniæ cantu personant: unde Martialis *e*:

c Lib. 4 de L. L.
d Lib. 12 Orig. cap 7.
e Lib. 1. epig. 54.

Sic ubi multisonâ fervet sacer Atthide f lucus.

f Luscinia, in quam Philomela Attica fingitur conversa.

Itidem *aedon*, quia ἀοιδὸς *g* dicta, & philomela, quia φιλεῖ μέλος *h*. De hac ita Plinius lib. X, cap. XXIX: *Lusciniis diebus ac noctibus continuis XV garrulus sine intermissu cantus.* Hinc digna miratu referens, *Primum,* inquit, *tanta vox tam parvo in corpusculo, tam pertinax spiritus. Deinde in unâ, perfectâ musicæ scientiâ modulatus editur sonus: & nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur conciso, copulatur intorto, promittitur revocato, infuscatur exopinato*: pluraque mihi in hanc mentem, sanè eleganter. Postea narrat, quantum cantu certent nati majores. Tum subdit: *Meditantur aliæ juniores, versusque, quos imitentur, accipiunt. Audit discipula intentione magnâ, & reddit, vicibusque reticens. Intelligitur emendatæ correctio, & in docente quadam reprehensio.* In quibus & ingenii sollertia se exserit. Sed imprimis mitanda (verùm, ut puto, ὑπερβολικωτέρως, nec sine omni veritatis excessu perscripta) quæ de sermonibus die auditis, noctûque ab luscinia redditis, referuntur epistolâ ad Conradum Gesnerum exaratâ, & in tertio Historiæ Avium insertâ. Eam nec vererer hic apponere, nisi longior foret, & jam complures eam exscripsissent: ex quorum aliquo, cui Gesnerus ad manum non sit, petere eam possit, si volet. Uti Ulysse Aldrovando in Ornithologia lib. XVIII de Avibus, cap. II, Neandro in Physicis, Wolfango Franzio Histor. Animal. sacræ part. II, cap. XXVI, & siqui alii.

g Cantr.
h Amat cantum.

Dignus etiam est gallus gallicinio suo, ut aliquid de eo dicamus. Cum aves vocem edant, ut alia rationis experientia, vel alimenti, aut Veneris desiderio, vel irâ, aut metu: unumquodque istorum in gallo etiam gallinaceo locum habet. Mittam nunc, quod querulum quid sonat, si cibus non præbeatur tempori: item si victus fugiat metu superioris. De cantu nunc solùm dicam. Canit libidine incitus, ut advocet gallinas. Canit à coitu lætus, quia se semine nimio, quo onerabatur, exoneràrit. Nempe non, ut homo, resolvitur coitu, qui icirco à Venere doler: sed exhilaratur, quia semen, quo abundat, non est amplius molestum, & recentis eum coitûs memoria delectat. Præterea canit ante pugnam: si ad eam magno se animo paret. Canit victor, victoriâ lætus. Præcipuè autem circa noctis canit meridiem, vel proximè ante solis exortum. Nimirum partim ubi Sol dimidiam itineris nocturni partem confecerit, partim ex quo ad nostrum pertigerit finitorem, vel circiter, gallo sensus solvuntur: quippe animal hoc vi naturæ, sive temperamenti proprietate, sic à sole afficitur, ut tum expergefiat. Gaudens igitur, tum quiete suaviter perceptâ, tum quia sentiat, non sic, ut antè, pectus vel stomachum gravari cibo; (ut qui per totum jam corpus sit digestus) lætitiam cantu, & alarum plausu testatur. Simul etiam quia, nocturnâ aëris constitutione, calidus ac tenuis galli sanguis halitus ac vapores in musculis excitavit: eo alas complodens, & gutture cantillans, vapores studet unà cum pituita frigore noctis collectâ dissipare, haut secus ac animalium alia, vel pandiculatione, vel oscitatione, flatus propellunt. Quod verò Plinius ait lib. XXIX, cap. IV, gallum non canere, si collum circulo cinxeris sarmenticio, id vanum videtur. Ne illud quidem verum, quòd statis horis, nempe post ternas quasque, cantum ait distinguere: quod experimento proprio diluit Scaliger Exercitat. CCXXIX. Sonus gallicinii tam est sonorus, ut vel ad mille passus, imò ultrà, exaudiatur.

Inter aves etiam, quæ à cantu commendentur, olor reponitur à poëtis: ut Aristophane in Avibus, Theocrito idyllio XIX, Callimacho hymno in Apollinem, Dionysio Afro in Περιηγήσει, Lucretio lib. IV, Horatio lib. IV, od. III, Seneca Hippolito, ac tot aliis. Sed quis poëtis fidat, vanitatis toties compertis? Audiamus igitur Aristotelem potiùs lib. IX Histor. Animal. cap. XII *a*, ubi sic de cygnis scribit: ᾠδικοὶ δὲ, καὶ περὶ τὰς τελευτὰς μάλιστα ᾄδουσιν· *cantores verò sunt, & sub mortem potissimùm canunt.* Atque addit, à quibusdam Africam prænavigantibus multos inventos ᾄδοντας φωνῇ γοώδει, *canentes voce lugubri.* Præivit ad hanc Aristoteli opinionem Plato in Phædone. Secuti eandem Cicero lib. I. Tuscul. Quæst. Appulejus lib. III Florid. Ælianus lib. V de Animal. cap. XXXIII, Philostratus lib. III vitæ Apollonii, cap. XIV. Imò in proverbium abiit, *Cygnea cantio.* Sed ambigere videtur Ælianus lib. II de Animal. cap. XXXII. Nec Plinius fidem habet lib. X, cap. XXIII: *Olorum morte narratur flebilis cantus; falsò, ut arbitror, aliquot experimentis.* Itidem Athenæus lib. IX commemorat, Alexandrum Myndium tradidisse, multos se moribundos prosecutum, sed nullius audisse cantum. Cæsar Scaliger quoque ad memoratum Aristotelis locum annotavit: *Ferrariæ multos vidimus; sed cantores sanè malos, neque melius ansere canere.* Quodque de illis Africam præternavigantibus narrat Aristoteles, (uti & ex eo Ælianus lib. X de Animal. cap. XXXVI) fabulam arbitratur. Cardanus Aristotelem sequitur in X de Subtilitate. Sed refellit idem Scaliger Exercitat. CCXXXII. Etiam Scaligero favet Bodinus in Methodo Historiæ. Sunt qui agnoscant, non canere gutture, sed tamen putent, alis suave edere melos, idque ὅταν ἐκπετάσῃ τὸ πτερὸν ταῖς αὔραις, *quando pennas in auras expanderit*: ut est apud Nazianzenum orat. XXXIV, sive II de Theologia *b*. Ac similis apud eundem locus est epist. I; ubi ait, τοῦ ζεφύρου τὰς πτέρυγας ἐμπνέοντος, ἡδύ τι καὶ ἐναρμόνιον ᾄδειν· *zephyro alas inspirante, suave quid, & concinnum canere.*

a Sive ex dist. Scal. cap. 16. sect. 162.
b Pag. 554. edit. Morellianæ.

Cap. LXXXIX.

Annalibus Romanis, sed semel dumtaxat, proditum fuit, locutum esse gallum gallinaceum: & quid de eo statuendum. Alites, quæ loqui discunt, latioris esse linguæ, ac propriam mandibulæ structuram habere. De psittaco in aula Basilii Cæsaris lugente Leonem; quem, licet filium, in carcerem conjecerat Imperator. Tollitur dubitatio Cedreni, in medio relinquentis, utrùm sic

edocta ales, an extra disciplinam, fuerit prolocuta. Quomodo psittacus, & qua ætate, magis sit idoneus disciplinæ. Plinii error, picis quinos in pede digitos tribuentis: graviorque alter Appulei, ac Solini, qui idem psittaco adscripserunt. Pica imitans tubarum cantum. Miranda de corvo mature sermoni adsueto, & ut interempto exsequias ierit populus Romanus; neque hoc mysterio carere nonnullis videatur. De loquela turdi, sturni, perdicis. Ἀπηχηθὲν· Erithacus. Merula qualis sermo, & pici Martii.

DE cantu habemus. Nunc transeo ad loquelam: quam naturâ aves habent nullæ, multæ etiam nec disciplinâ consequi valent. Tales, inter alias, galli gallinacei. Ut vel fabulosum, vel à fraude dæmoniacâ fuerit, quod Plinius narrat lib. x, cap. xxi: *Invenitur in Annalibus, in Ariminensi agro, M. Lepido, Q. Catulo* coss. *in villa Galleri locutum gallinaceum, semel quod equidem sciam.* Ac multò certiùs pro fabula habendum, quod ajunt, aves inter se colloqui, & magos eum sermonem intelligere. Qua de re sic idem lib. x, cap. xlix: *Qui credit ista, & Melampodi profectò, aures lambendo, dedisse intellectum avium sermonis dracones, non abnuet: vel quæ Democritus tradit, nominando aves, quarum confuso sanguine serpens gignatur; quem quisquis ederit, intellecturus sit alitum colloquia.* Quid de Apollonio Tyaneo, linguas avium intelligente; item de oraculo pici Martii, ac Dodonæarum columbarum, censeam; jam aperui libri hujus cap. xlv. Quare, istis præteritis, nunc exponam, quæ avium dociles sint ad imitandum sermonem humanum. De id genus avibus ita Manilius in quincto:

Quin etiam linguas hominum, sensusque, docebit
Aërias volucres; novaque in commercia ducet;
Verbaque præcipiet natura sorte negata.

a Lib 10. cap. 42. Quæ verò ad hanc disciplinam sint idoneæ, Plinius *a* istis verbis docet: *Latior est lingua omnibus, in suo cuique genere, quæ sermonem imitantur humanum.* Addunt alii, & propriam iis esse maxillarum dispositionem: quomodo in psittaco non solùm est latior, sed & structura mandibulæ, præsertim superioris, ab avium vulgo variat. Illustre de hac alite docilitatis argumentum habemus in vita Basilii Macedonis imperatoris: qui filium Leonem, cognomento Philosophum, imperii fecerat consortem; sed, calumniis Sabareni deceptus, in carcerem conjecerat. Contigit autem, ut dum Imperator cum Senatoribus aliquot convivaretur, psittacus sæpiùs inclamaret, Αἶ αἶ κύριε Λέον *b*. Hinc silentium convivis; cujus caussam rogante Imperatore, respondere cum lachrymis: Animal rationis expers luget infelicitatem domini sui Leonis: & nos insontis obliviscimur. Imperator igitur eos porrò in convivio esse hilares, deque Leone bonum habere animum jussit: nec multò pòst eum carcere eductum priori restituit dignitati. Narrat rem in Historiarum Compendio *c* Georgius Cedrenus, item in Annalibus Constantinus Manasses *d*. Sed Manasses avem vocat στρουθίον μουσικόν: quod propriè sit, *passerculum canorum*. Generatim, *aviculam canoram*, reddidit Leunclavius. Cedrenus autem appellat Ψιττακὸν, ζῶον μιμηλὸν, καὶ πολύφωνον· *psittacum, animal imitans vocem humanam, ac loquax.* At in medio relinquit, utrùm ista dixerit, παρά τινος διδαχθὲν, εἴ τ' ἄλλως πως ἐξ αὐτομάτου· *edoctum ab aliquo, an aliâ ratione fortuitâ.* Manasses verò clarè ait, edoctam hoc avem à mulieribus assiduè Leonem lamentantibus. Nec enim homo, nedum psittacus, sermone loquetur, quem non didicerit. Quippe verba non significant naturâ, sed hominis instituto: ut diximus hujus libri cap. xliv. Quare poetica est adulatio, quando Martialis ait lib. xiv, epigram. lxxii:

b Abab, domine Leo.

c Pag. 487. edit. Operm.

d Pag. 206 Græca edit. à Meursio procurata. sive Lat. 462.

Psittacus a vobis aliorum nomina discam.
Hoc didici per me dicere: Cæsar ave.

Vir tamen eruditus *e* putabat, hoc ita posse excusari, ut psittacus αὐτοδίδακτος *f* dicatur, quomodo corvus ille sutoris pauperis; qui salutato Cæsare Augusto, eoque dicente, satis se salutatorum istiusmodi habere domi; continuò subjecit; *Opera, & impensa periit.* Verùm, utut sutori non fuerit aliud propositum, quàm ut corvum doceret, *Ave*, vel *salve Cæsar*: is tamen & alterum sæpiùs audierat; quia sutor (ut Macrobius *a* ait) *impendio exhaustus sæpe ad avem non respondentem id dicere solebat.* Quare rectè Appulejus in secundo Floridorum, *Et corvus, & psittacus, nihil aliud, quàm quod didicerunt, pronunciant.* Quomodo autem psittacus doceatur; cum apud Plinium, & Solinum; tum ibidem legas his verbis: *Cum sermonem nostrum cogitur æmulari; ferreâ claviculâ caput tunditur, imperium magistri ut persentiscat. hæc ferula discenti est.* Atque ibidem addit, ut primo solùm biennio docilis sit; senex verò, obliviosus: item ut faciliùs discat, qui glandibus vescitur, ac cujus in pedibus quini digituli numerantur. Quæ omnia hausisse videtur ex Plinii lib. x, cap. xlii. Sed Plinium non bene intellexit; qui hæc non de psittacis, verùm picis, scripserat. Verba ejus inferiùs apponam.

e Rodorus ad allatum Martialis locum.

f Ab seipso edoctus.

a Lib. 2. Saturn. cap. 4.

Præter psittacum alias etiam aves, quæ loquantur, refert Porphyrius lib. iii de abstinentia ab animalibus: Κόρακες, καὶ κίτται, ἐριθακοὶ, καὶ ψιττακοὶ ἀνθρώπους μιμοῦνται· *Corvi, & picæ, & erithaci seu rubecula, & psittaci, vocem humanam imitantur.* Halce, præter erithacum, conjunxit Persius; si plerisque codd. fides. Sed de psittaco, & pica, versus sunt à poeta: ille de corvo insertus est à poetastro, eoque à vett. MSSis abest. *Picarum certo generi*, ut Plinius *b* ait, *expressior loquacitas*, quàm psittaco: sed *minor nobilitas, quia non ex longinquo venit*: ut psittacus, quem mittit India. Verùm, ut ibidem legas, *addiscere alias sermonis humani species negant posse, quàm quæ ex genere earum sunt, quæ glande vescantur: & inter eas faciliùs, quibus quini sunt digiti in pedibus: ac ne eas quidem ipsas, nisi primis duobus vitæ annis.* Ubi fallitur Plinius, cùm picis quinos tribuit digitos: quippe duntaxat iis quatuor sunt. Magisque deceptus Appulejus, cum ista à Plinio, ut dixi, de psittacis putaret prolata. Nam à psittacis jam ad picas transgressum ista scribere, satis est apertum attentiùs Plinium legenti. Solinus quoque cap. lv hac in re erravit. Nam & is tradit præstantiores psittacorum quinos in pede digitos habere: cum tantùm binos habeat antè, ac totidem ponè.

b Lib. 10. cap. 42.

Quid verò non ales hæc imitari discat, cùm exprimat etiam tubarum cantum? Qua de re illustre exemplum habemus apud Plutarchum in Comparatione aquatilium, ac terrestrium, & inde apud Pet. Victorium lib. ix Var. Lect. cap. xiv. Rectè itaque Ovid. v Metam. dixit,

——*imitantes omnia picæ.*

Planeque falluntur, qui putant, solùm sermonem imitari humanum.

In corvis non alius memorabilis magis illo, qui (Plinii *c* verba sunt) *Tiberio principe, ex fœtu supra Castorum ædem genitus pullus, in oppositam sutrinam devolavit, etiam religione commendatus officinæ domino. Is mature sermoni adsuefactus, omnibus matutinis evolans in rostra, in forum versus, Tiberium, deinde Germanicum, & Drusum Cæsares nominatim, mox transeuntem populum Romanum, salutabat: postea ad tabernam remeans, plurium annorum assiduo officio mirus. Hunc, sive æmulatione vicinitatis, manceps proximæ sutrinæ; sive iracundiâ subitâ, ut voluit videri, excrementis ejus impositâ calceis maculâ, exanimavit; tantâ plebei consternatione, ut primum pulsus ex ea regione, mox & interemtus sit.* Addit deinde, ut huic corvo eâ in urbe, in qua multorum principum nemo duxerat funus; neque vel major Africanus habuit sepulcrum, (nam quod ostendi solet *d*, cenotaphium erat) nec minor repertus ultorem; innumeri exsequias celebrarint corvo, duobus Æthiopibus (nigræ alti convenie bant hi potissimùm) humeris constratum lectum deferentibus, prælatis omnis generis coronis, præcedente etiam

c Lib. 10. cap. 43.

d Livius lib. 38.

etiam tibicine; ut in funeribus mos *a* erat: contigisséque ea a. d. v Kal. Aprilis, M. Servilio & C. Cestio coss. hoc est, an. v. c. Iↄ cc lxxxviii. Porrò etsi certam spondere minimè ausim; non inficeta tamen est conjectura illa Gilberti Genebrardi in Chronico ad annum cIↄ cIↄ cIↄ cIↄ clx, *funere corvi celebribus exequiis, novo & inusitato facinore, a populo curato, significâsse Spiritum sanctum, Corvum, id est, atrum illum Satanam, mox exstinctum iri Romæ, ubi præcipua ejus erat sedes, & garritus.* Sed enim calculus fugit Genebrardum, cum ait, id contigisse *anno uno ante passum Dominum.* Nam isti, quos diximus, consules fuere anno xxxv æræ Dionysianæ, sive vulgaris; eoque biennio post Christum passum. Interea, quod ad rem ipsam, de qua Genebrardus, leve id discrimen. Siquid in eo mysterii fuit, sufficit ad hoc, quòd ab Apostolis, & viris aliis θεοπνεύστοις *b*, jam cœperat Euangelium prædicari: quo ipsâ mox Roma, orbisque Romani imperii, imò terrarum orbis converso ad Christum: contrà atri corvi sive mali spiritus imperium infractum, magnamque partem obrutum & quasi sepultum fuit.

a Vide Kirchmannum lib. 2. de funer. Rom. c. 5.
b Divinitus inspiratis.

Adhæc turdus loqui discit. Qualem Agrippina, Claudii Cæsaris conjux, Plinio teste, habuit, eo tempore, quo Plinius id scriberet *c*. Atque addit, *habuisse & Cæsares juvenes sturnum; item luscinias, Græco atque Latino sermone dociles: præterea meditantes in diem, & assidue nova loquentes, longiore etiam contextu.* Ac cap. prox. idem ait: *Nunc quoque erat in urbe Roma, hæc prodeme me, equitis Romani cornix e Bætica, primum colore mira admodum nigro, deinde plura contexta verba exprimens, & alia atque alia crebro addiscens.* De sturno favet Plinio Plutarchus: cui libro de Sollertia animalium, Ψᾶρες, καὶ κόρακες, καὶ ψιττακοὶ μανθάνουσι διαλέγεσθαι, *sturni, & corvi, & psittaci discunt loqui.* Etiam de eo assentit Statius Papinius; ut mox parebit. Imò Ludovicus Nonius in ii de re Cibaria, cap. xxxi ait: *Hoc nostro seculo novum non est. Passim enim visuntur sturni; qui humanum sermonem feliciter imitantur, & aliarum avium voces reddunt.* Hæc ille, ut lucem addat versibus istis Papinianis in secundo Sylvarum, carmine in psittacum Melioris:

c Lib. 10. cap. 42.

—— Plangat Phœbeius ales,
Auditasque memor penitus dimittere voces
Sturnus, & Aonio versa certamine picæ:
Quique refert jungens iterata vocabula perdix,
Et quæ Bistonio queritur soror orba cubili.

Ubi videmus, etiam perdicem memorari. Sed Domitius Calderinus hunc in locum annotavit: *Perdicem cur docilem dixerit Papinius, viderit ipse.* Propterea non desunt, qui *cornix* pro *perdix* reponant. Alii eo vulgatam tuentur lectionem, quòd Porphyrius lib. iii de Abstinentia Animal. cum dixisset, se circa Carthaginem advolantem sibi educâsse perdicem; atque eam consuetudine planè evasisse mansuetam: mox subjungat in hunc modum: Οὐ μόνον σαίνοντα καὶ θωπεύοντα ἠσθόμεθα, καὶ προσπαίζοντα, ἀλλ' ἤδη καὶ ἀντιφθεγγομένην πρὸς τὸ ἡμέτερον φθέγμα, καὶ καθ' ὅσον ἦν δυνατὸν, ἀποκρινομένην· *non solum vidimus adulantem, & quasi demereri volentem, & alludentem: sed etiam nobis locutis quiddam contra resonantem, & pro suis viribus respondentem.* Sed hæc sagacitatem quidem, & docilitatem aliquam, arguunt: non tamen illud dicit Porphyrius, humanâ voce, ad psittacorum morem, prolocutam. Fortasse igitur speciosius fuerit, quòd apud Athenæum legimus lib. iii, libertum Adriani imperatoris, veteris comœdiæ histrionem, vocatum ab eo esse Ἀττικοπέρδικα, *Atticam perdicem.* Suspicor enim id voluisse Hadrianum, ut perdices, & psittaci loquuntur, quæ non intelligunt, sic libertum suum egisse comœdias Atticas, quarum sales ac Veneres non intelligeret. Ob ista, & alia quædam, non ausim ire inficias, Domitiani ævo, ac deinceps, perdices quoque institutas ad loquelam. Atque hæc dicta sunto, ut lucis aliquid fœneraremus Papinio: à quo ordine vidimus referri corvum, sturnum, picam, perdicem, ac denique philomelam, hoc est, lusciniam. In hanc enim Progne secundùm Græcos, non in hirundinem, ut fere Latini tradunt, mutata fuit. De quo Hesiodi scholiasten, & Probum vide in Eclogam vi. Interim non meminit Statius ex antea nobis memoratis, vel psittaci, picæ, cornicis; de quibus res pervulgarior: vel erithaci, qui & ipse, ut vidimus, Porphyrio *a* dicitur sermonem imitari humanum. Est verò avis solitaria, hieme apparens, Aristoteli quoque relata lib. ix Hist. Animal. cap. xlix; Hesychio item, ac Suidæ. Insuper autem merula, sed tanquam è modulis, sermocinatur: nec pica modò loquitur, sed etiam picus; minùs tamen apte, & pauciora, & rarius. Auctor de utroque Cæsar Scaliger Exercit. ccxxxvii. Cujus & isti versus in Ara sua:

a Lib. 3. de abstin.

—— Garrulaque aves omnes,
Quæcunque nostros æmulantur accentus,
Linguamque luctâ ductili probam fingunt,
Seu psittacus, seu pica, corvus, aut turdus,
Merulaque nigra, quæ ore buxeo pipat,
Sturnusque teneras streperus enecans auros,
Tum Martius Picumnus.

Ubi videmus, perdicem ab eo præteriri, ut suspecta illi fuisse videatur Papiniana vel lectio, vel auctoritas. Sed eo id minùs movere debet, quia nec erithaci meminit, de quo, ut dixi, Porphynus; nec cornicis, de quo Plinius, sicut vidimus.

Cap. XC.

Quantum aves nobis præstent in cibum: ac primùm quidem ovis, quæ pariunt. Oonensium victus. Romani cœnam orsi ab ovis. Commendatio ovorum a mundizie. Ratio coquendi ea citra ignem. Quo in honore aliquando pavonum ova, ac quæ vilitas eorum postea. Recentia ova cur præstent, præsertim tremula, quæ & sorbilibus prælata: cur item elixa, & suffocata, salubriora sint assis, ac præcipue frixis. Quid sibi voluerit Simeon Sethi, cum ait, ovis ingenium juvari, si cum butyro addas fontem filiarum tauri. Hinc ad carnes transitur. Quarum avium carnes magis conducant iis, qui corpus laboribus exercent: ac quarum potius illis, qui ingenium excolunt doctrinâ. Discrimen in avibus petitum ex ætate, anni tempore, victus ratione, & loco, quo vivunt. Annum pluvium, ut prodest piscibus, sic avibus obesse. Aristotelis locus excussus. Assyria Herodoti historia deperdita.

NUnc se nostra conferet oratio ad varios usus, quos ex avibus genus percipit humanum. In quibus sine dubio principem alimonia meretur locum. Nutriunt autem nos aves tum vivæ, tum à morte. Vivæ quidem, ovis suis; ut lacte quadrupedes. Nec hac parte malignè nobis ab optimo Deo consultum fuit. Quæ enim casa, ubi non ova in cibum sufficiat gallina? Imò Plinio *b* teste, sunt Oonæ insulæ, ubi incolæ vivant ovis, & avenis. Ab ovo etiam Romani cœnas ordiebantur: unde illud, *Ab ovo usque ad mala c*: &, *Ad ovum integram famem adferre d.* Imò & in secundis ea mensis apponebant; teste Athenæo in quartodecimo. Nec solùm hoc cibo nihil est paratius, quaqua iter facias: sed nihil etiam securius, nihil purius, mundiusque: quippe nec intus sordes habet ullas, nec manibus contrectatum inquinatur: unde etiam peregrinantes, quando diversoria publica immunditiei in parandis cibis suspectiora sunt, minimè omnium ova aversantur. Illud quoque ad commendationem facit, quòd ne igni quidem opus sit, si per solitudinem circumgestes. Fundâ enim circumactum sic jugi vertigine incalescit, ut coquatur citra ignem. Præterea quantæ ovorum lautitiæ! Quàm etiam salubria, idoneaque ad nutriendos homines, vel exhaustos jam, & exsuccos. Non leve interea eorum est discrimen, sive speciem animalis diversam, sive tempus, ex quo exclusa, sive præparandi attendas rationem.

b Lib. 4. cap. 13.
c Horat. lib. 1. sat. 3.
d Cicero lib. 9. epist. ad Varronem.

Culinarium suscipio negotium: sed cujus consideratione etiam animus pascatur; imò rapiatur in admirationem Dei, tam variè ac luculentè prospicientis vitæ ac valetudini nostræ.

Quod ad primum discrimen, phasianorum præcipuè ova laudantur. Sed hæc, ob raritatem, vix inferuntur mensis, nisi virorum principum. Proximus datur locus illis gallinarum, quibus vulgatius nihil. Ex secundo tamen Athenæi discimus, Epænetum, & Heraclidem Syracusium in Ὀψαρτυτικῷ *a*, pavonum ova omnibus prætulisse, ac deinde chenalopecum, ac loco tertio gallinarum. Sed quantopere illa pavonum postea viluerint, arguunt hæc Macrobii lib. III Saturn. cap. XIII: *Ecce res non admiranda solùm, sed pudenda, ut ova pavonum quinis denariis veneant: quæ hodie non dico viliùs, sed omnino non veneunt.* Anatum, anserum, & struthiocamelorum ova longè ab aliis bonitate vincuntur.

a Libro rei coquinariæ, sive de condiendis opsoniis.

Ex tempore tale petitur discrimen. Recentia longè optima. Tempore enim deteriora fiunt: ac tandem fœdo ipso odore putredinem testantur.

In præparandi ratione consideratur, tum gradus, tum modus coctionis. Quod ad gradum, ovorum quædam sunt ῥοφητά, sive sorbilia, in quibus albumen necdum coaluit: quædam τρομητά, sive tremula, in quibus id coivit: quædam ἑφθά, hoc est, planè cocta, cujusmodi etiam vitello duro sunt. De eorum discrimine post Galenum *b* egit Simeon Sethi: qui ad Michaëlem Ducam, Imperat. Constantinop. de cibariorum facultatibus secundùm literarum ordinem scripsit, ac parum commodè à Georgio Valla Placentino, longeque rectiùs à Lilio Gyraldo, diffusissimæ solidæque eruditionis viro, redditus Latinè fuit. Ejus judicium est: Τὰ μὲν ῥοφητὰ ῥᾷον ὑποχωροῦσι, καὶ τὰς ἐν τῷ φάρυγγι λεαίνουσι τραχύτητας, ἧττον δὲ τρέφουσι. τὰ δὲ ἑφθὰ, δυσπεπτα, καὶ βραδύπορα, καὶ τροφὴν τραχεῖαν ἐμποιοῦσι τῷ σώματι. *Quæ sorbilia sunt, facilè pertranseunt, & gutturis leniunt scabredinem; sed minus nutriunt. Quæ verò coquendo induruerunt, difficiliùs concoquuntur, ac difficiliùs transeunt, & asperum crassumve corpori præbent nutrimentum.* Media igitur, hoc est, tremula, sunt optima. Quippe licet sorbilibus cedant eo, quòd minùs transeant; magis tamen nutriunt.

b Lib. 3. de Alim. Facult. cap. 22.

Quod ad coctionis modum, quædam fit in aquis, eoque *elixa* dicuntur: nempe quia *lix*, cujus obliquus *liquis*, veteribus *aquam* notabat: unde & *lixarum*, & *liquoris* nomina. Hujusmodi ova Græcis dicuntur ἐξεφθά *c*: unde Simeon interpretatur τὰ ἐπὶ θερμῷ ὕδατι σκευαζόμενα, *cocta in aqua calida.* Hæc meritò laudantur, quia blandus aquæ vapor ea temperamenti facit melioris. Aliter se habent cineribus assata, sive si Simeonis verba malis, τὰ ἐν θερμῇ σποδιᾷ ὑποπεφρυγμένα. Hæc ab elixis bonitati superantur. Nam subtilior, & optima ovi pars transpirat. Alia verò sunt τηγανιστὰ, *frixa in sartagine*: quæ, eodem Simeone judice, nidorem contrahunt, & gignunt succum crassum, supervacaneum, ac malum. Sunt itaque pejora assatis. Alia denique dicuntur πνικτὰ, sive *suffocata*; nempe cocta in vase, cujus foramen sit obturatum. Atque hæc ipsa etiam laudantur; imò a plerisque præferuntur elixis. Mirum verò, quod Simeo addit, etiam ovorum esum prodesse ad εὐφυΐαν, sive *ingenii bonitatem*, τοῖς μετὰ νάματος θυγατέρων ταύρων, καὶ βουτύρου συνεχῶς ἐσθιοῦσιν· *iis, qui cum fonte filiarum tauri, & cum butyro assiduè ederint.* Ubi per fontem filiarum tauri rectè Lilius interpres mel intelligi vidit: nempe, quia apes è cæsis gignuntur tauris: de quo Maro in IV Georg. ac tot alii.

c Sit apud Simeonem Sethi censeo legendum: ubi nunc ἐξωπτά. Est enim ab ἐξέψω, excoquo: unde ἐξεφθά, ut ab ἕψω, ἑφθά.

De ovis vidimus. Venio ad alimentum, quod à morte sua nobis præbent carne. Ubi videre est Dei bonitatem, quòd pro tam vario hominis temperamento tam variè illi prospexerit. Sanè, qui duris vitam laboribus exercent, coque firmam requirunt, & stabilem alimoniam, nec labore statim absumendam; his potiùs à Deo destinatæ duriores avium carnes; ut anatum, anserum, olorum. Sed siqui robore corporis minùs valeant, ac sedentariam plurimùm vitam degant; iis magis attribuuntur columbæ, gallinæ, capi, phasiani, perdices, ac similes; quia hæ aves sanguinem generant tenuiorem, spiritus item subtiliores, clarioresque; quibus ad acutiùs omnia ingenio penetranda est opus.

Nec solùm in diversis avium generibus discrimen faciendum: sed etiam in eodem genere distinguere necesse est, & avium ætatem, & anni tempus, & victus, quo uti solent, & loci, quo degant. Pulli recentes nimis sunt humidi ac mucosi: aves vetulæ nimis siccæ, duræque, sic ut nec assæ, nec elixæ, naturam exuant. Optimæ igitur media ætate, vel potiùs aliquanto ante eam.

Quo tempore aves imprimis Veneri indulgent, vel ovis incubant, corpus iis fit exsuccum, saporque ingratus. Æstate commendantur, quæ frugibus vescuntur; ut perdices. Auctumno autem ficedulæ, & fringillæ; quia tum ficubus vivunt, & baccis. Turdis, merulis, anatibus feris, & cunctis prope aquaticis, frigore fit sapidior caro.

Quod ad rationem victûs, carnivoris planè abstinendum. Aquatilibus vescimur; sed difficiliùs concoquuntur: sapor etiam, odorque, in piscivoris minùs est gratus. Columbæ, gallinæ, perdices, & aliæ, quæ frugibus vivunt, bonitate præcellunt cæteras: ut capite prox. planius fiet.

Quæ caveis, vel cortibus, conclusæ saginantur (Græci κατακλείστους *a* vocant) deteriores sunt τοῖς νομαδικοῖς *b*, quæ libero aëre volitant. Utcunque enim palato ob pinguedinem sint gratiores: quia tamen ob otium humore abundant excrementicio, minùs sunt salubres. Imò in his etiam, quæ non clauduntur domi, discrimen est non leve. Nam quæ degunt in aëre tenui, ac puro, ut in æquoribus camporum, ac montibus *c*, salubriores sunt illis, quæ in aëre vivunt graviori; velut in vallibus. Imò contrà quàm in piscibus, (si mugiles, & paucos alios, exceperis) usu venit, quibus annus pluvius conducit: τοῖς ὀρνέοισιν οἱ αὐχμοὶ συμφέρουσι ἐς τε τὰς τόκους· Quorum sensum sic optimè Theodorus Gaza expressit, *avibus prosunt squalores, tum ad cæteram sanitatem, tum etiam ad partum.* In quo Aristoteles Hippocratem secutus est libro sexto Epidem. sect. IV, textu XXIV. Vide &, quæ eum ad locum Galenus adnotavit. Sanè cùm piscibus utiles sint aquæ cælestes, quippe salubriores, & magis coctæ: avibus contrà illæ nulli pænè sunt bono, præsertim cum iis noceat largiùs bibere: γαμψώνυχα verò, sive aduncis unguibus prædita, ἄποτα πάμπαν ἐστίν· *omnino potu abstinent.* Ac super eo ab Aristotele castigari ibidem meruit Herodotus; qui induxerat aquilam in obsidione Nini bibentem. Hodie tamen hoc apud Herodotum frustra quæras: ut propemodum suspicer, esse ex historia ejus Assyria, quam in primo libro promittit. Unum obstat, quod meritò in dubium voces, utrùm ea lucem unquam viderit. Nec enim memini ex illa ab antiquis adduci quicquam. An locum vulgo corruptum credemus? Gaza quidem pro *Herodotus* posuit *Hesiodus.* Ita enim non posteriores modò editiones habent; sed & prima omnium *d* ad Gazæ archetypon bonâ fide procurata. Verùm in cunctis & MSSis, & editis Græcis, Ἡρόδοτος reperitur. Quare nihil aliud meliùs adhuc video, quàm esse ex Herodoti Assyriis: quod opus, ut fortasse non perfecerit Herodotus, nihil tamen impedit, quo minùs jam fuerit affectum; inque eo, vel apud hæredes, vel alios, ista legerit Aristoteles.

a Dot... cas.
b Syl... strib.
c Gal. lib. 3 alim. facul. cap.
d F... an.

Cap. XCI.

Avium carnes minùs nutrire carne quadrupedum, suillâ imprimis. Ὄρνις, & ὀρνίθιον, *pro gallina. Caro ejus non uno nomine laudatur. Ratio gemina carnem recens occisæ teneram reddendi. A quibus primò saginatæ sint.* Deliaci *qui. A Deliacis castratos gallos. Lege Fanniâ cautum, ne ampliùs unâ altili gallinâ inferretur con-*

convivio. Gallorum caro bonitate inferior, gallinarum. Unde sint vocabula, capo, κάπη, κάπηλος, κάπων. *Caponum caro salubris, & delicata; quaque ejus sit rei caussa; & an noceat podagricis. Quibus prosint pulli gallinacei, & cur id sit. Quid* ὀρνιθόπουλον *Græci posteriores dixerint, aliter, quàm à viro perdocto factum, declaratur. Cristæ, ac palearia gallorum, num caro, an cartilago, an aliud, debeant censeri. Quid de esu eorum, & gallinarum, ac caponum cerebellis, judicandum. Testes gallorum commendati. An pedes caponum obsint podagricis. Columbina caro quas habeat vires: deque eo diversum Græcos sentire, & Arabes: præcipuè, an lepram gignat. Palumbi, & turturis, discrimen. Turtur, cibus sapientum. De perdicis & attagenis carnibus, Arabes conciliantur. Eadem Græcorum* σκολόπαξ, *Latinorum* rusticula, *ac Gallorum* beccada. *In Aldrovando requisita major cura rei metricæ, dum poëtarum adducit versus. An attagen idem ac gallina rustica. Attagenis Ionicis principatus deliciarum attributus. Phasianorum caro æquatur gallinaceæ. Quanti eam fecerit Martialis; item Pertinax, & Alexander Severus Impp. ac præterea rex Ptolemæus Physcon: & unde phasiani mitterentur Romam. Perperam à Ptolomæo Physcone tetraones cum phasianis confundi: nisi diversis avibus commune fuerit* tetraonum *nomen.*

Atque hæc ad avium carnes pertinent universè. Nunc particulatim de præcipuis earum, quibus vescimur, dicemus. Ac quibus quidem potissima laus debeatur, Galenus ostendit lib. III de Alimentorum facultatibus, cap. XIX; ubi de eo, priùs generatim, postea speciatim, sic scribit *a*: Ἔστι δὲ τὸ γένος ἁπάντων τῶν πτηνῶν ὀρνίθων ὀλιγοτροφώτατον, εἰ παραβάλλοιτο τῷ γένει τῶν πεζῶν, καὶ μάλιστα τῷ τῶν ὑῶν, ὧν τῆς σαρκὸς οὐδὲν ἄλλο τροφιμώτερον ἔχεις εὑρεῖν· εὐπεπτοτέρα γε μὴν ἡ σὰρξ ἐστὶ τῶν πτηνῶν, καὶ μάλιστα πέρδικος, ἀτταγηνός τε, καὶ περιστερᾶς, ἀλεκτορίδος τε, καὶ ἀλεκτρυόνος. *Universum genus avium paucissimum præstat alimentum, si conferas cum genere gressilium; ac præcipuè cum suilla, quâ non aliam reperias carnem nutrire magis idoneam. Caro tamen volucrium facilius concoquitur, ac præcipuè perdicis, attagenis, columbæ, galli gallinacei, & gallinæ.* Ac postea cedere istis negat phasianorum carnes. De his itaque universis nunc agemus: sed ordine alio. Primò enim dicemus de gallinis, & columbis: quas solas Romani in aviariis habuerunt; illas in plano, has in sublimi; ut ex Varrone *b* superiùs vidimus. Exinde de perdice, attagene, & phasiano subdam.

a *Aldinæ editionis tom. 4. fol. 178. b.*

b *Lib. 3. de r. r. c. 3.*

In gallinaceo genere, (cui hic honos datus à Græcis, ut gallinas non ἀλεκτορίδας modò, sed κατ' ἐξοχὴν ὄρνιθας *c*, & ὀρνίθια, vocarent) de quinque istis ordine agemus. Primum de gallinis simpliciter, hinc de gallinis altilibus, tum de caponibus, exinde de pullis gallinaceis, hinc de partibus gallinacei generis.

c *Galen. lib. 3. de alim. facult. c. 19. & Athenæus l. 9.*

Gallinarum caro, ut jam ex Galeno vidimus, facilè concoquitur. Bonum etiam sanguinem gignit, nec excrementicii habet multum. De quibus laudibus fusè Conciliator *d* differentia LXVIII. Atque auget eas, quòd cibus sit parabilis, sic ut facilis sit appositu, si hospes imparatum vesperi occupet. Solùm opus, quia durior sit caro recens occisæ, ut coquatur cum lapathi sive rumicis herba, quæ carnes omnes teneras reddit: vel viva immergatur Falerno; ut Catius Epicureus Insuber, ac Tullio *e* semel iterumque memoratus, apud Horatium præcipit lib. II, sat. IV:

d *Petrus Aponensis, de differentiis medicorum ac philosophorum.*

e *Lib. 15. epist. 19. quæ ad Cassium.*

Si vespertinus subitò te oppresserit hospes,
Ne gallina malum responset dura palato,
Doctus eris vivam misto mersare Falerno.
Hoc teneram faciet.

Quem locum cùm etiam adduxisset Joannes Bruyerinus *f*, subjungit continuò: *Hunc morem multis observari novimus.*

f *Lib. 15. de re cibaria, c. 21.*

Gallinas saginare Deliaci cœpere: ut Plinius ait lib. X, cap. L. Erant verò *Deliaci* gallinarii mercatores: de quibus Cicero in Lucullo: *Quoniam gallinarium invenisti Deliacum, qui ova cognosceret.* Meminit & orat. II pro C. Cornelio *a*. Item Columella lib. VIII, cap. II. Iidem ex gallis faciebant capones: quò alludens Petronius, de hominibus etiam dixit: *Deliaci manu recisi*. hoc est, *spadones*. Quàm verò Romani veteres hujusmodi gallinarum delicias refugerint, docet Plinius, cùm post verba proximè memorata subjungit: *Interdictum lege C. Fannii Cos. XI annis ante tertium Punicum bellum, nequid volucrum poneretur, præter unam gallinam, quæ non esset altilis: quod deinde caput per omnes leges ambulavit: inventumque diverticulum, in fraudem earum, gallinaceos quoque pascendi lacte madidis cibis.*

a *Apud Asconium.*

Gallinis bonitate carnis cedunt galli, nisi castraveris. Hoc Aristoteles *b* fieri docet, si binis tribusve ferramentis extremam alvi partem adusseris. Nunc testes binos eximere solent. Nam alterutro relicto, etiamnum coeunt, solito more canunt, nec saginatio succedit. Mirum verò, cùm Romani exsectionem gallorum habeant à Græcis, ut ex Aristotele etiam liquet: eos tamen proprio caruisse vocabulo, quo ὁ ἀλεκτρυὼν ἐκτομίας *c* vocaretur. Nam *capus*, & *capo*, sunt à Romanis: sed Græcâ, ut videtur, origine, quia avidè voretur; nempe ἀπὸ τοῦ κάπτειν, quod veteres Grammatici *d* nunc ἐσθίειν *e* exponunt, nunc χανδὸν ἐσθίειν *f*. Sanè ab eodem κάπη, *præsepe*, à quo βουκάπη, *boum præsepe*, quia ab eo cibus capiatur. Atque ab eodem fonte κάπηλος, *caupo*; καπηλίς, *copa*, sive *cupa*. Ipsum etiam κάπτειν forte ex κατωφαγεῖν, à quo κατωφαγᾶς, *belluo*. Hæc si placent, *capo* propriè sonet, quod Belgæ dicerent *slockspijs*. Nam iis *slocken* est χανδὸν ἐσθίειν. Quantæ enim deliciæ, & laudes, caponum credantur, quis ignorat? Quare de eo suffecerit apposuisse hæc verba B. Platinæ Cremonensis in V de Popinæ scientia *g*: *Omnium avium laudes, quantum ad obsonia pertinet, una caro gallinacea comprehendit. Quid enim popinis adferunt reliquæ altiles, quod non unus capus in se habeat, sive elixum, sive assum velis? Hujus avis patina stomachum juvat, pectus lenit, vocem sonoram facit, corpus obesum.* Eo autem castratio has alites delicatiores efficit, quia fibrosa duraque gallorum caro, intermissione libidinis, reddatur temperamenti humidi, ac teneri; sanguis etiam planè fiat temperatus. Summus tamen vir, Joannes Crato, trium Cæsarum medicus, arbitrabatur, esum ejus podagricis obesse; idque quia capones podagrâ tententur. Sed non videtur hoc aliis competere, quàm in cavea saginatis; idque ob humorem excrementicium iis in pedes defluentem. De quibus non movebimus litem. Omnes enim alites sic saginatas minùs esse salubres, etiam à Galeno proditum est. De caponum cæteris, hoc est, non sic saginatis, dispar ratio videtur.

b *Lib. 9. hist. animal. cap. ult.*

c *Gallus exsectus.*

d *Hesych. Eustath. uti & Etymolog.*

e *Edere.*

f *Avidè; & hianti ore edere.*

g *Cap. de gallinis.*

Pulli gallinacei, non sanos modò, sed ægros etiam, mirè juvant. De his Simeon Sethi *h*: Τῶν λεγομένων ὀρνιθοπούλων σὰρξ εὔπεπτός ἐστι, καὶ εὔχυμος, καὶ μάλιστα τῶν ἀρχομένων ὠοτοκεῖν· *caro pullorum gallinaceorum facilis est concoctionis, & boni succi, & maximè gallinarum, quæ caperunt ovum reddere.* Et paullo pòst, Ὀρνιθόπουλα δὲ ἀπογεννᾷ αἷμα σύμμετρον τῇ συστάσει, μήτε πάνυ λεπτόν, μήτε πάνυ παχύ· λυσιτελοῦσι δὲ τοῖς ἀγυμνάστοις, καὶ τοῖς ἐμφράττεσι λυσιτελέστερον ἁλισκομένοις. προτρέπουσι δὲ τὴν γαστέρα, καὶ ὠφελοῦσι τὸν στόμαχον θερμαινομένους. *Gallinacei pulli temperatum gignunt sanguinem, nec valde tenuem, nec spissum. Prosunt autem se minus exercentibus, & quibus facile obstruuntur meatus. Ventrem etiam cient, atque eos juvant, qui stomachi sunt calidi.* Valde autem fallebatur M. Fabius Calvus, cum ὀρνιθόπουλα putaret esse *trunculos, & pedes gallinarum*: quo nomine à Lilio Gyraldo in Simeonis tralatione reprehendi meruit. Omnino enim ὀρνιθόπουλον est *pullus gallinaceus*. Nam ὄρνιθες κατ' ἀντονομασίαν *gallinæ*, ut paullò antè diximus: quique Latinis *pulli*, iis posterioribus Græcis πουλλοι, ut Demetrio Constantinopol. Hieracosophii lib. I, cap. XLII. Qui & lib. II, cap. XXVII, sic, ut dixi; ὀρνιθόπουλον usurpat: non ge-

h *Voce Ὀρνιθόπ.*

bilem, emisset & comedisset, ἐπὶ λόφον ἰστῷ νηὸς προσηλωθῆναι· *jussit malo navis adfigi clavis*. Narrat Herodianus *a*, ut filii Cæsaris Severi in pueritia soleant decertare singuli, & gallos, & coturnices suas committendo cum fraternis. Hodieque apud Neapolitanos obtinet consuetudo, ut coturnices hoc fine alant, atque ad pugnam instruant; is præmium, de quo convenerit, auferat, cujus ales victrix discesserit. Adianto herba coturnices ad pugnam accendi, Dioscorides tradit lib. IV, cap. CXXXI. Mirum verò, cùm tam animosæ sint hæ aves, nihilominus Aristophanem Comicum *b* apud Athenæum in IX, dicere de meticulosis, eos ὀρτυγὸς ψυχὴν ἔχειν, *animum habere coturnicula*. Sanè sic cepit Had. Junius in parœmiis. Aliter longè Aristides apud Philostratum *c*, qui homines feroces, seque præparantes pugnæ, ait ὀρτύγων ἀναπλεῖσθαι φύσιν, *coturnicum naturam adsumere*. Ad generosam etiam animi vim pertinet, quòd Phœnices Herculi potissimùm coturnices sacrificarent: ut ab Eudoxo Cnidio in primo τῆς περιόδου *d* proditum est, & ex eo ab Athenæo, libro quo diximus. Sanè Herculi conveniebat animal pugnax, ut equus Marti; de quo alibi.

a Lib. 3. pag. 75. edit. H. Steph.

b In Rustico.

c In vita Aristidis, quæ in vitis Sophistarum.

d De circuitu terræ.

Generosus adhæc est bubo: imò, ut inter diurnas aves, aquila; ita hic inter nocturnas tenet principatum. Præter aquilam, & accipitrem, nullam avium pertimescat: quandoque etiam eum aquila depugnat, idque dubio Marte. Quid mirum? quando pedibus duntaxat minor, corpore autem par: ut Aristot. ait lib. VIII de Anim. cap. III, & Strabo in XVII. Venatur verò non modò avium alias, (in his & anates) sed etiam, uti aquilæ, cuniculos, ac lepores. De die tamen non exit, quia non fert radios solares. Sed neque prodit nocte obscurâ, quia hac nihil vidit; sic ut eam manibus tum etiam comprehendere sit. Solùm igitur, aliarum nocturnarum instar, venatum it tempore diluculi, vel crepusculi. Caussam ejus exponam postea, cum dicam, cur noctua sit Minervæ dicata.

Videtur & hujus esse loci, quòd nullæ etiam avium majorum sic mansuescant, ut non, si propiùs oculos admoris, eruere eos conentur. De gruibus, ciconiis, corvis, pavonibus etiam, ac gallinis, prædicat illud Cardanus *e*. *Hoc*, inter alia inquit, *periculum a maxime mansuetis gallis passus sum: alii verò etiam jacturam: maxime à pavonibus infantes arcendi sunt.* Rationem adducit Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Adeoque iis absoluta vis speculi, ut tam parva illa pupilla totam imaginem reddat hominis. Ea caussa est, ut pleraque alitum è manibus hominum oculos potissimum appetant, quod, effigiem suam in iis cernentes, velut ad cognata desideria sua tendunt.*

e Lib. 7. de rerum variet. cap. 35.

Superest temperantia, quæ moderatur voluptates, tum cibi, potusque, & *abstinentia*, ac *sobrietas* dicitur; tum Veneris, & *castitas*, ac *pudicitia* vocatur. Quibus etiam adjici posse arbitror, moderationem somni, & *vigilantiam* dicere liceat. Abstinentiæ contraria est *gulositas*; sobrietati, *ebrietas*; castitati, *libido*; vigilantiæ, *inertia* in somno deditis; quasi *somniculositatem* nuncupes.

Sobrietatis exemplum capere possimus ex corvo. Cùm enim avis sit admodum siticulosa; æstivo tamen tempore, quo ficus maturescunt, perferre sitim mavult, quàm bibere. Plinius lib. X, cap. XII: *Corvi ante solstitium generant: iidem ægrescunt sexagenis diebus, siti maxime, antequam fici coquantur auctumno.* Hinc sic ei Phœbus apud Nasonem *f* comminatur:

At tibi, dum lactens hærebit in arbore ficus,
De nullo gelidæ fonte bibentur aquæ.

Nimirum tum profluvio ventris laborat: quod malum, bibendo, aut cibis humidis, augere non vult. Quam rationem adducunt Ælianus lib. I de Anim. cap. XLVII, & Theophylactus Simocatus problem. phys. XII. At putidum est, quod Hyginus *g* existimat, id fieri, *quòd corvus guttur habeat pertusum illis diebus.* Quippe hoc si in caussa foret, reliquo etiam anno eampse ob caussam abstinere potu cogeretur. Hæc de sobrietate.

f Lib. 2. Fast. Vide & Cæsaris Germanici interpretem, ubi de Hydra.

g In poëtico Astron. ubi de Hydra.

De columbarum castitate sic Plinius lib. X, cap. XXXIV: *Pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria. Conjugii fidem non violant, communemque servant domum. Nisi cælebs, aut vidua, nidum non relinquit. Et imperiosos mares, subinde etiam iniquos, ferunt: quippe suspicio est adulterii, quamvis naturâ non sit. Tunc plenum querelâ guttur, sævique rostro ictus: mox in satisfactione exosculatio, & circa Veneris preces crebris pedum orbibus exosculatio.* Magnæ itidem temperantiæ est, quòd columba, amissâ, tori consorte, vitam deinceps viduam vivat: quemadmodum docet Aristoteles lib. IX Histor. de Animal. *a* è nostris Origenes in Cant. cap. II, ac eundem ad locum Gregorius Nyssenus: item Basilius M. homilia in Hexaem. & oratione de intemperantia, & incontinentia, Nazianzenus in præceptis ad Virgines, Epiphanius in Physiologo cap. X, Hieronymus adversus Jovinianum lib. I, Augustinus lib. XVI de Civit. Dei, cap. XXIV, Cyrillus in Levit. lib. II, Gregorius M. in Cant. cap. II, & Michaël Glycas part. I.

a Cap. 102 sect. 113. & 120. ex distinct. Cas. Scal.

Castitatem similiter, ac concordiam in conjugio, docet cornix; quæ semper connubii legem servat. Iccircò solitariæ cornicis occursus mali ominis in nuptialibus auspiciis censebatur. Hinc illud, Ἐκκόρει κόρη κορώνην· *Everre*, sive *elimina virgo cornicem*. Habes apud Orum in Hieroglyphicis, & Pindari scholiasten in Pythia. Vide & Ælianum lib. III de Animalibus, cap. IX; ubi narrat, ut non temere misceatur, nisi cum compare suâ, eàque mortuâ viduam vitam degat superstes: atque iccirco in nuptiis post Hymenæum cornicis nomen invocari, proque signo haberi concordiæ in iis, qui liberûm quærendorum gratiâ sociantur. Adi quoque Politianum in Miscellaneis cap. LXVII, & Hadrianum Junium Miscellaneorum lib. I, cap. I. Sed perperam Politianus de concordia cornicis intellexit illud Juvenalis sat. II

Quæque salutato crepitat concordia nido.

Nec enim rostro cornix crepitat, sed ciconia: unde *crotalistria* dicitur Publio Syro. Et ea non minùs concordiæ symbolum erat; quia mas, & femina, fere in nido simul conspiciantur.

Egregium quoque castitatis exemplum habemus in corvo. Nam inviolata ei conjugii fides semper constat, licet ad annum etiam trigesimum, atque adeò quadragesimum, vivat. Aliis tamen hæc avis pro libidinosissima habetur; ut alibi *b* diximus. Imò arbitrantur, propterea à Floro lib. I, cap. XIII, *Satyram* vel *Satyriam avem* vocari. Sic enim in plerisque editis legi solet: *Lucius Valerius, insidente galeæ satyrâ alite adjutus, retulit spolia: & inde Corvini.* Ac placuit ea lectio quoque Cælio Rhodigino lib. XIX, cap. XXV. Sed putat, *Satyram* avem dici à palude Satura Maroni *c*, Silio *d*, & Vibio Sequestro *e*, memoratâ, quæ aliter *Pomptina*, sitaque erat *f* prope amnem Vfentem, & Taracinam sive Anxur oppidum. Contrà aliorum est opinio, ob libidinem *satyram* dici vel ἀπὸ τῆς σάθης, quomodo *veretrum* vocatur: vel à libidinosis satyris, quibus ab eodem vocabulo id nominis esse existimatur.

b Cap. 78

c 7 Æn.

d Lib. 8.

e In paludum catalogo.

f Strabo lib. 5. Plin. lib. 3. cap. 5. Festus in Pomtina.

Sed multa eorum adversantur sententiæ. Primùm quòd non *satyra*, sed *sacra alite* legatur in omnibus Flori MSSis: ac similiter reperio in editione ea, quæ recens repertâ typographiâ, non apposito vel anni numero, vel editoris nomine, (quæ primitus sæpe negligebantur) omnium prima, ut videtur, prodiit in lucem. Nec aliter hodieque apud Jornandem; qui Florum solet exscribere. Præterea de libidine corvi etiam Aristoteles abnuit lib. III de generat. Animal. ubi refert, aves corvini generis minùs valere Venere, raroque coire. Et satis est verisimile, contrariam opinionem provenisse ex mutuis corvorum osculis. Nempe non cogitarunt, casti posse ea amoris esse; ut in columbis.

Porphyrio, si Æliano *g* credimus, ferre nequit, matremfamilias cum altero consuescere; eoque, si stuprum ei inferatur, se interimit.

g Lib. 3. de Animal. cap. 42.

Libi-

Libidinosæ interim sunt avium non paucæ. Aquila, de qua seorsum vidimus, si decies ter mas sit congressus, eo denuo advocante iterum accurrit: ut Orus in Hieroglyphicis refert. Atque apud eundem est, passerem vel septies in hora coire. Cæsar Scaliger uno die decies coeuntem vidit. Ulysses Aldrovandus non magnâ diei parte conspexit vicies congredientem. Nec solùm salaces sunt passeres; sed etiam, qui iis vescuntur, salaces redduntur; ut quidem Terpsicles *a* prodidit. Præterea, Aristotele auctore, adeò sunt fœcundi, ut ad octo pariant. Ac ob duo ista finxit Sappho *b*, Veneris currum à passeribus trahi: ut est apud Athenæum lib. IX. Atque hinc pars hominis maximè salax *strutheum* dicebatur. Festus: *Strutheum in mimis præcipuè vocant obscenam partem virilem; à salacitate videlicet passeris, qui Græcè στρουθὸς dicitur.* Mirum Levit. XIV, vers. 4, & deinceps, præcipi, ut leprosi, postquam sanitati sunt redditi, duos pro se passeres offerant. Sanè non in re alia passerum sacrificium præcipitur. Hic factum id putant, ut significetur, leproso libidinem passerinam (nam & leprosi ob acrimoniam humoris mirè ad libidinem sunt propensi) deinceps esse fugiendam, & unà cum libidine cæteras mundi voluptates. Præterea ut cogitet, & vitam anteactam, & qualem deinceps sit acturus. Nam ad templum Dei admittitur, qui vixerat semotus ab aliis, quemadmodum, ut loquitur divinus Psaltes *c*, *passer solitarius in tecto.* Quibus timidè assentior, quia vox Hebræa צפור tsiphor, nuspiam in Scripturis vertitur στρουθίον, præterquam in Psalmis, (ubi id perpetuum) item Eccles. XII, 4, & Thren. III, 51: alias verò redditur vel ὀρνίθιον, ut memorato Levitici capite aliquoties: nec aliter unquam Cyrillus Alexandrinus Γλαφυροῖς in Leviticum, cap. de mundatione leprosi: vel ὄρνεον, ut in reliquo opere Mosaico, item Jobo, Proverbiis, Ecclesiaste, ac Prophetis, semper. Imò ut in Levitico quoque esset στρουθὸς, nec sic necesse habeamus salacem illam aviculam intelligere: quandoque enim ea vox generalem habet significationem, ac gravioribus etiam alitibus competit. Imò Cæsar Scaliger *d* ex Nicandro, qui prisco more loqui amat, colligit, στρουθὸν antiquissimis dictam esse gallinam, eoque & struthiocamelum, non tam *passerem marinum*, quàm *gallinam marinam*, reddi debuisse. Posteriores nihilominus, non tam de gallinis, quàm de aliis minoribus aviculis, non solis tamen passerculis, acceperunt. Ob ista assentio clarissimo Theologo, Francisco Junio; quem pluribus, & sæpius, pro meritis laudarem, nisi socer fuisset. Is in sua bibliorum tralatione, Levitici cap. XIV, nusquam *passerem*, sed semper *aviculam* reddidit. Nec profectò quicquam video, cur passeres credamus sacrificatos Deo, præter solam Latini interpretis auctoritatem. Imò, si Abulensem *e*, & Cajetanum *f*, audimus, ne quidem ex eo hoc colligi queat. Nam, inquiunt, sacrificia fiebant in tabernaculo: at passer jugulabatur extra castra. Sacrificabat sacerdos: at passerem is jubebat occidi; idque eo fine, ut hoc immergeretur leprosus. Unde concludunt, necem passeris non sacrificium fuisse, sed ceremoniam duntaxat.

a Athen. Lib. 9.
b In hymno Veneris.
c Psalm. 102. 8.
d Exercit. 230.
e In Levit. cap. 14. quæst. 4. & 5.
f In eundem locum.

Libidinosi etiam galli: ac agrestes magis cortalibus; ut ait Theophrastus: qui & tradidit, gallos quidem, simulac è cubili veniant; gallinas verò, progresso jam die, ad Venerem esse proniores. Similiter Athenæus loco memorato. Ubi & ex Aristotele alia de gallorum libidine legas. Quibus verò indiciis salaciores gallorum dignoscas, Varro docebit lib. III de R. R. cap. IX.

Perdicum ea est libido, ut propterea credantur *voce maris auditâ concipere.* Archelao id proditum, & exinde Varroni *g*: præterea Clearcho Solensi, Aristotelis discipulo, & hinc Athenæo *h*. Sed hoc non minùs fabulosum, quàm mustelas auribus concipere: de quo suo loco *i* dictum. Veriora de earum libidine habes apud Plinium lib. X, cap. XXXIII: *Illæ quidem & maritos suos fallunt; quoniam intemperantiâ libidinis frangunt eorum ova, ne incubando detineantur. Tunc inter se dimicant mares desiderio feminarum: victum ajunt Venerem pati. Id quidem & coturnices, Trogus & gallinaceos aliquando: perdices verò à domitis feros, & novos, aut victos iniri promiscuè. Capiuntur quoque pugnacitate ejusdem libidinis.* Et post pauca: *Neque in alio animali par opus libidinis.* Aliaque mox libidinis argumenta subjungit. Salacitas ista provenit ex eo, quòd plurimùm excrementis abundent. Hæc enim res facit, ut non tam volatu, quàm coitu, gaudeant: sicut Aristoteles docet libris περὶ τῶν ζώων γενέσεως. Sanè parum volare, etiam est apud Xenophontem in primo expeditionis Cyri, & inde apud Athenæum lib. IX. Ubi & legas, effundere genituram, si sese in speculo conspexerint: haut secus ac galli gallinacei, sui in speculo intuitu, ad pugnam se parant adversus propriam imaginem. Atque istius quoque auctor laudatur Clearchus περὶ τοῦ πανικοῦ *a*. Ab eadem libidine est, quòd, ut coitu, sic & partu, avium aliæ alias exsuperent: sicuti ab eodem Aristotele traditum est. Sanè septenos simul pullos excludere, refert Ælianus lib. III de Animal. cap. XV. Apud Athenæum verò, libro eo, quem dixi, legere est, quandoque ova parere quindecim, aut sexdecim. Memorat quoque, cùm Astypalensis quidam perdices duas in Anaphen, insulam maris Cretici, intulisset: tantam inde prognatam perdicum multitudinem, ut metus incolas subiret, ne aliò sibi commigrandum foret. Mirum autem, cùm ea, quàm dixi, salacitas sit perdicis, nihilominus tam diu vivere. Nam ad annum pertingere decimumsextum, Plinius narrat lib. X, cap. XXXIII.

g Lib. 3. de R. R. cap. 11.
h Lib. 9.
i Libri hujus 1. 54.
a De Panico.

Ad temperantiam etiam referebamus moderationem somni, & otii: quam *vigilantiam* dicimus. Ad hanc præit gallus gallinaceus. Unde de eo sic Ambrosius lib. V Hexaëmerôn: *Bonus cohabitator, & dormientem excitat, & sollicitum admonet, & viantem solatur, processum noctis canorâ significatione protestans: hoc canente, latro suas relinquit insidias: hoc canente, mœstitiam trepidus nauta deponit.* Pluriaque inibi in hanc mentem. Atque hæc galli vigilantia est in caussâ, cur imago illius ab Christianis imponi soleat templorum turribus. Quippe episcopum, & cunctos Christiani gregis pastores, vigilare pro ovibus sibi commissis decet. Imò communis illa cultorum Dei & Christi domus commune dat nobis præceptum toties à Christo, & Apostolis, datum; Γρηγορεῖτε, *Vigilate.* Matth. XXIV, 42, XXV, 13. Marc. XIII, 33, 35. Act. XX, 31. & 1 Cor. XVI, 13. & 1 Petr. V, 8. Cui convenit hoc Apoc. XVI, 15: Μακάριος ὁ γρηγορῶν. *Beatus, qui vigilat.*

Nec solus hac parte gallus laudem meretur; sed oscines universæ. Imò minutissimæ quæque aviculæ ad vigilantiam nobis matutino suo cantu præeunt, laudantes suo modo Deum, quatenus hominem excitant ad Deum celebrandum. Itaque nec dubitabat hinc exemplum petere Helinaldus Gallus, monachus Frigidi Montis, in Historiarum opere, quod complexus est libb. XLVIII: ubi ita de se ipso scribit: *Audi fabulam, non fabulam; sed rem gestam. Philippus, Belaucensis* b *Ecclesiæ Episcopus, aliquando apud nos hospitatus est, & non, ut quidam, devotionis causâ, sed devorationis. Præcepit enim mihi præfatus Episcopus, ut eum facerem audire matutinalem missam. Ad quem cum die crastina* c, *primâ jam cantatâ, venissem; nemo de familia sua eum excitare præsumebat. Ego autem accessi ad eum propius, & cum excitavi, quasi jocando dicens: Jam diu est, quod passeres surrexerunt ad laudandum Deum: & adhuc Pontifices nostri stertunt in cubilibus suis! Attende, pater, quid dicat Psalmographus* d: *Prævenerunt oculi mei ad te diluculo: super quo dicit Glossa: Indecens Christiano, quod ipsum otiosum in lecto radius Solis invenit.* Vixit scriptor iste anno Christi CI͡Ͻ CC. Ac verba allata inde etiam retulit Godscalcus Hollen eremita, Commentario in Dominicales epistolas *e*; quem unà, cum commentario in Decalogum, reliquit primis Maximiliani I. temporibus. Eodem verò, quo Helinaldus argumento, memini me aliquando uti ad meos; cùm tale accepi responsum à loquaciore quodam famulicii nostri: Mi domine, quod pace tuâ dixerim, fri-

b Bellovacensis.
c Postera, vel sequenti voluit dicere. Sed talia seculo, quo vixit, tribuenda.
d Psalm. 118 sive al. 119. vers. 148.
e In Dominicam I Adventus. Ut inde quoque Wolfangus Franzius sacra animalium historia parte 2 cap. 25.

frigidiùs hoc dictum. Nam quas nunc aviculas audimus cantillare in hortis harum ædium, eæ non quo homines sunt temperamento, sed magis calido; nec grandi capite, sed minimo admodum cerebello; ut breviculo temporis spatio & vapores consumantur, & solvatur somnus. Nempe inertes etiam non inepti sunt suæ socordiæ patroni.

Ad temperantiam quoque pertinet virtus, quâ gloriæ studium moderamur. Nisi fortitudini malis subjicere. Nec enim ira solùm, sed etiam gloriæ cupiditas, ad gerendas res arduas accendit, atque ad sustinenda animat adversa. Verùm fortitudo potiùs in terribilibus consistit: temperantia in jucundis; ut est laudis voluptas; quæ non minùs temperanda moderandaque ac cupiditas gulæ, penis, somni, otiique. Est verò hoc gloriæ studium etiam in avibus. Quantus enim ejus amor se exerit in psittaco, dum meditatur, quæ sit locuturus! In minuta item luscinia quantus laudis amor est, cùm canendo certatur! Audiamus Plinium lib. x, cap. xxix: *Certant inter se, palamque animosa contentio est. Victa morte sæpe finit vitam, spiritu prius deficiente, quàm cantu.*

Laudis item amor est in pavone. De quo sic Plinius lib. x, cap. xx: *Gemmantes laudatus expandit colores, adverso maxime Sole, quia sic fulgentiùs radiant. Simul umbra quosdam repercussus cæteris, qui in opaco clarius micant, conchatâ quærit caudâ: omnesque in acervum contrahit pennarum, quos spectari gaudet oculos. Idem caudâ annuis vicibus amissâ cum foliis arborum, donec renascatur iterum cum flore, pudibundus ac mœrens quærit latebram.* Notum illud Nasonis in primo de Arte:

Laudatas ostendit avis Junonia pennas.

Ac similiter Plinius, Ælianus, Oppianus, & ante hos Aristoteles *a*; qui animal esse ait φθονερὸν καὶ φιλόκαλον *b*. Interim opinio invaluit, quoties suos conspicit pedes, caput cum dolore demittere, quia hi corpori cætero non respondeant. Sed meritò eam in Cardano opinionem culpat, & anicularem vocat, Cæsar Scaliger Exercit. ccxxxviii. Legas tamen illam apud Epiphanium quoque Physiologi cap. xii.

a *Lib. 1. Hist. animal. c. 1.*
b *Invidum, & elegantiæ amans.*

Cap. LXXXVII.

Triplex avium motus, & quo avium gressus differat ab humano. Quantopere is gressus variet in avibus ipsis. Anseres pedibus suis è Morinis eunt Romam. Vespertilionis ala, non ala; quippe non e plumis, sed membrana. Cur avibus non sit data cauda, ut quadrupedibus. Vespertiliones aliqui caudati. Usus caudæ in muribus. Quare avibus Deus tribuerit visum acutum, corpus leve, temperiem calidam & siccam, pulmonem magnum, pedes graciles, rumen, similiaque. Ἄποδες verius κακόποδες, & cur κυψέλοι vocentur. Error eorum refellitur, qui censent, manucodiatas semper volitare, ac solo rore vivere. Num Moluceani, & Javenses, putent, se gestatis earum avium plumis fere invulnerabiles. Varii volatus modi. Quid aves reddat altivolas. Volatus vulturis licet altus, tardus tamen. Unde vulturis nomen. Cur accipiter Ægyptiis sit venti symbolum. Quod accipitrum genus velocissimum. Unde sint vocabula ardeæ, ὄρνιθος, avis, tardæ, otidos.

JAm de locomotiva avium facultate videamus. Loco autem se movent trifariam; gressu, volatu, natatu. Gradiuntur cruribus in adversum flexis, contrà ac in homine usu venit. Huic enim geniculatio fit antrorsum; illis, retrorsum. Nec gressus omnium videtur avium communis. Excipiunt enim apodes, præsertim Indicas; quas volare semper arbitrantur. Sed hoc paullo pòst expendemus.

Quàm varius sit avium gressus, docet Plinius lib. viii, cap. xxxviii: *Ambulant aliquæ, ut cornices; saliunt aliquæ, ut passeres, merulæ; currunt, ut perdices, rusticulæ; ante se pedes jaciunt, ut ciconiæ, grues.* De ansere sic idem lib. x, cap. xxii: *Mirum in hac alite, à Morinis usque Romam pedibus venire. Fessi proferuntur ad primores, ita cæteri a stipatione naturali propellunt eos.* Hæc satis docent, quantum anser gressu valeat. Nam nulli Belgarum magis Româ distabant, quàm Morini; unde *ultimos Gallicarum gentium* vocat Mela lib. iii, cap. ii. Imò Maronis est viii Æn.

Extremique hominum Morini.

Gens nunc inclyta oppidis Brugâ, Hulstâ, Nieuportâ, Duynkerkâ, atque aliis: olim vero clara portu Iccio seu Gessoriaco: unde Dubrin in Britanniam brevissimus erat trajectus.

a *Vulgo odunt cæteris: sed cæteri, exigente sententiâ, rescripsi, secutus fidem Manuscripti, & veteris edit. Parmensis.*

Hæc de gressu. Nunc videamus de volatu: ad quem avibus pennas divinitus datas esse, satis constat. Sed vespertilioni aliter est prospectum. Etsi Ovidii sit in iv Met.

—— Parvos membrana per artus
Porrigitur, tenuesque includunt brachia pennæ.

Meliùs hoc ibidem:

—— Non illas pluma levavit:
Sustinuere tamen se perlucentibus alis.

Est & in Symposii de eo ænigmate:

Pluma mihi non est. ——

Sunt enim illis alæ ex cute seu membrana: quas iccirco *membranaceas pinnas* appellat Plinius *b*, *Brachiorum membranas* vocat Isidorus *c*. Quia autem non è plumis, sed è pelle constent, vix *alarum* nomen mereri putabat Serenus Sammonicus. Nam de trichiasi, sive vitio palpebrarum oculos infestantium (cui & Galenus *d* vespertilionis sanguinem prodesse ait) sic scribit:

Ergo locum crinis vulsi continge cruore,
Quem dat avis, tremulis simulat quæ pellibus alas.

Cauda corporis carent aves, ne carne ejus, ossibusque, graventur in volando. Itaque ne vespertiliones quidem eam habent, etsi muribus similes. Narrat tamen Petrus Bellonius *e*, in Pyramide Memphiticâ visos sibi esse vespertiliones caudatos, ac vix alio, quàm alis, à muribus distantes. Unde Cardanus *f* colligebat, illos, *vel grandioribus alis, vel leviori esse corpore, aut volatu rariore uti & breviori.* Nihil enim naturam frustra facere, existimandum. Mures autem, quibus aves istæ persimiles, non frustra habere caudam, argumento est, quòd visus etiam mus, qui cibum caudâ implicitum attraheret ad latibulum: ut idem refert Cardanus *g*.

b *Lib. 10. cap. 61.*
c *Lib. 12. Orig. c. 7.*
d *De compositione medicamentorum secundum loca lib. 2. cap. 8.*
e *Lib. 2. Observationum, cap. 42.*
f *Lib. 7. de varietate rerum, cap. 34.*
g *Ibidem.*

Ut verò aves in sublime se efferrent, nec cibum minùs ex alto despicerent, visu iis acuto opus fuit: quemadmodum diximus, cùm de sensibus avium externis ageremus. Præterea tum eâdem de caussâ, tum ut longè lateque ac diu volitarent, levi esse corpore, & alis non exiguis, oportuit. Eoque exigebatur quoque temperamentum calidum, & siccum; potus exiguus; pulmo prælargus; vesica nulla, humore in plumas abituro. Hinc videas, aves ex rapto viventes, utcunque sint calidissimæ, non tamen magis aliis esse siticulosas. Nimirum ingentes habent pulmones, ut aere iis attracto refrigerentur interiùs. Sic expeditiores sunt ad volandum: quæ si sæpius coactæ essent bibere, potûs pondere nimis fuissent prægravatæ. Adhæc, ut corpore essent leviori, pedes dati graciles, caput minutum: unde & illa exigui rostri forma, ac sine dentibus. Nec enim necessaria illis fuit attritio ea cibi, quæ dentibus fieri solet. Non mandunt, sed degluttiunt. Sed cum ventriculus parvus foret; opus fuit rumine, sive gutturis vesiculâ, qua præpararetur cibus, ut eò citiùs faciliusque concoqueretur stomacho.

Volatu, non gressu valent, quæ ἄποδες dicuntur. Possis reddere *apedes*, ut dicitur *amentes*. Vel, ad tollendam ambiguitatem in numero singulo, ubi ἄπους sit *apes*, queas cum Cæs. Scaligero reddere *depedes*, quomodo dicimus *dementes*, *deformes*. Verumtamen, ut Aristoteles ait lib. i. Hist. Anim. cap. i *h*, meliùs dicantur κακόποδες, *pravipedes*. Habent enim pedes, sed non idoneos ad gressum; imò nec ut iis consistant, sed ut hæreant. Sic capiendus Plinius, cùm negat, habere usum pedum. Non enim pedes Deus iis frustra omnino fecit. Aliter vocantur

h *Dist. Cæs. Scal. cap. 2. sect. 12.*

κυψέλοι,

κύψελοι, & κυψελίδες, à κυψέλη, quod est πλεκτὸν ἀγγεῖον, sive *alveus*. Caussam adducit Aristoteles in IX Hist. Animal. cap. XXX *a*: νεοττεύουσιν ἐν κυψελίσιν ἐκ πηλοῦ πεπλασμέναις, μακραῖς, ὅσον εἰσδυσιν ἐχούσαις· *nidificant in alveolis è luto fictis, oblongis, uno aditu arcto, qui sufficiat.* Quomodo ab hirundinibus dignoscantur, ibidem legas. Deque iisdem sic Plinius lib. VIII, cap. XXIX: *Plurimùm volant, quæ apodes, quia careant usu pedum, ab aliis cypseli appellantur, hirundinum specie. Nidificant in scopulis. Hæ sunt, quæ toto mari cernuntur: nec unquam tam longo naves, tamque continuo cursu, recedunt à terra, ut non circumvolitent eas apodes. Cætera genera residunt, & insistunt: his quies, nisi in nido, nulla: aut pendent, aut jacent.* Ac tales sunt Aristotelis, & Plinii apodes. Longeque minùs gressus convenit apodum iis, quæ διακριτικῶς *b Indica* vocantur, atque *aliter manucodiata*. Hæ enim semper volare, nec unquam quiescere dicuntur. Sed id pro vano prorsus habendum. Nam, ut verissimè Aristoteli proditum est, nullum est animal, quod vel moveatur semper, vel semper quiescat. Nihilo veriùs, quòd eas solo ajunt rore vivere, quem inter volandum mane percipiant. Nec enim semper ros decidit, &, cùm cadit, non tam pusillo rore, mane excepto, animal tam grandibus alis vitam sustentet. Veritas autem sic se habet. Insectis vivit, quæ venatur, & aliis, quæ reperit in arboribus. His enim se applicat, tum cibi, tum quietis ac somni caussâ. Sunt hæ aves in insulis Moluccis, ac Java majori. Nomen eorum *manucodiata* sonat *Dei aves*. Item dicuntur *aves paradisi*; quia vulgus, Muhammedicum imprimis, persuasum habet, venire illas è paradiso. Imò reguli Moluccani tam stultè sapere dicuntur, ut se plumis istarum avium ornatos, utcunque vel in primori acie consistant, vulnerari non posse arbitrentur. Credibile tamen est, quandoque etiam regulos ipsos, aliorum instar, bello cadere: eoque experientiâ vanitatem eam satis refelli. Quod cùm ignorare non possint, censeo, pennas istas adsumere, partim ornatus caussâ; partim ut argumentum suæ in Deo fiduciæ, & symbolum divinæ erga se providentiæ. Nempe sperant, se per istas Dei sive paradisi aves numini reddi commendatiores: nec facile in prœlio à Deo, cui fidant, iri desertum: atque, ut cadant, mox transferendos esse in sedes beatas.

a Dist. Cæs. Scal. cap 38 sect. 212.
b Discriminis caussa.

Quàm variè se in volando habeant alites, docent hæc Plinii lib. x, cap. XXXVIII: *Expandunt alas, pendentesque raro intervallo* c *quatiunt, alia crebriùs* d; *alia & tota latera* e *pandunt: quædam verò majore ex parte* f *compressis volant: percussoque semel aliqua, & gemino ictu* g, *aëre feruntur, vel, ut inclusum eum prementes,* h *ejaculantur sese in sublime, in rectum, in pronum. Impingi* i *putes aliquas, aut rursus ab alto cadere* k *has, illas* l *salire. Anates sola, quæque sunt ejusdem generis, in sublime protinus sese tollunt, atque è vestigio cælum petunt, & hoc etiam ex aqua. Vultur, & fere graviores, nisi ex procursu, aut altiore tumulo immissa, non evolant, caudâ reguntur.*

Præterea avium quædam solivagæ sunt; ut merula, quæ inde quia mera sive sola volet, & pascatur, nomen hoc *merula* accepit; ut Varro *m*, & Festus *n*, sed Fabio *o* refragante, scripserunt. Quædam catervatim volant; ut sturni; unde Plinius lib. x, cap. XXIV: *Sturnorum generi proprium catervatim volare, & quodam pilæ orbe circumagi, omnibus in medium agmen tendentibus.*

c Ut milvi.
d Ut accipitres, qui Germanis sparveri.
e Corvi.
f Pici.
g Carduelis.
h Hirundines.
i Perdices.
k Alaudæ.
l Coturnices
m Lib 4 de L.L.
n In Merulam.
o Lib. 1, cap. 10.

Plerisque item avium volatus rectus; hirundini anfractuosus; unde eam aquila, quæ recta provolat, ac se dimittit, nequit intercipere. Plinius ibidem: *Volucrum soli hirundini flexuosi volatus, velox celeritas: quibus ex caussis neque rapinæ cæterarum alitum obnoxia est.* Ac addit ibidem: *solam avium non nisi in volatu pasci.*

De anseris gressu antè dictum. De volatu ejus, ac cygni, sic Plinius lib. x, cap. XXIII: *Anseres, & olores, liburnicarum more, rostrato impetu feruntur, faciliùs ita findentes aëra, quam si rectâ fronte impellerent: à tergo sensim dilatante se cuneo porrigitur agmen, largeque impellenti præbetur aura.*

Merops, non, ut avium aliæ, εἰς τὸ ἔμπροσθεν, *anteriora versus fertur*; verum ἔμπαλιν, *retrorsus*, ac versus caudam; ut Ælianus ait lib. I de Anim. cap. XLIX.

Alitum item aliæ aliis & sublimius volant, & celerius. Quoque calidioris, & subtilioris sunt materiæ, eò alæ iis firmiores. Juvat &, si alæ magnæ, at corpus minutum. Hinc Plinius lib. x, cap. XIX: *Uncos ungues habentes sunt omnes fere altivolæ, præter nocturnas, & magis majores. Omnibus alæ grandes, corpus exiguum.* Itaque altè volant vultures: ac nidificant in montibus, & rupibus prope inaccessis. Unde Herodotus, Rhetoris Brysonis pater, (ut est apud Aristotelem lib. VI Hist. Animal. cap. V) credebat, eos ex altero ad nos orbe advolare. Nam, inquiebat, nemo eorum nidum vidit. Id falsum esse, ait Aristoteles ibidem. Subinde enim conspici. Cujus sententiam firmant Juvenalis sat. XIII, Plinius lib. x, cap. VI: item Albertus M. Georgius Agricola, Petrus Bellonius, & alii plures. Ab hoc tardo quidem (unde & Ovidius in Ibin, —— *tardus trahet ilia vultur*) interea sublimi, ut dixi, volatu nomen *vultur* accepit. Nam ut prius *voltus* pro *vultus* dixere; sic *volturis* a, & *voltur*, pro *vultur*. Ac Hebræis similiter hæc avis דאה *b* a דאה, *volavit*. Alii tamen *milvum* interpretantur.

Accipitris quoque mira velocitas. Et forte ἱέραξ dicitur, quia ἵεται ῥᾳδίως, *feratur facile*, hoc est, celeriter volet. Sed aliud etiam etymon adferimus inferiùs. Ob hanc velocitatem, Oro *c* teste, accipiter pictus denotat ventos. Cùm autem varia sint accipitrum genera; is, qui à palumbis necandis φασσοφόνος vocatur, celeri volatu cæteros vincit; ut Porphyrius ait in tertio de Abstinentia.

Sublimi etiam volatu volat ardea: imò ex sententia Cæsaris Scaligeri *d ardea* dicitur à volatu *arduo*: quod esse ait ἀπὸ τοῦ ἀέρα δύνειν *e*. Maro I Georg.

—— *Notasque paludes*
Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.

Sed cùm Græcis hæc avis dicatur ἐρωδιός, credibilius planè puto, inde factum esse *ardeus*, & mutato genere, quia ad avis respiceretur, *ardea* dixisse. Multa enim ejus generis sunt apud Latinos.

Ab hocce avium in volando impetu est Græcum ὄρνις: nempe ab ὄρνυσθαι, quod est *impetu ferri*. Sanè & Hesychius ὀρνύμενοι exponit ὁρμῶντος: quod quandoque valet *conciti, inciti*. Imò Cæsar Scaliger *f* putabat, hanc impetus significationem etiam esse in ἄειν: & inde esse *avis*, Æolum more digammâ inserto. Sed *avis* originem potiùs debet Hebræo עוף, quod est *avis, volucris*, ab עף, *volavit*.

Interim quædam, si cum avium aliis conferantur, tardæ potiùs videntur. Hujusmodi est otis. Nam tardè subvolat, & citò deficit: unde Hispanis jam Pliniano ævo *tarda* dicebatur. Verba ejus sunt lib. x, cap. XXII: *Proxima sunt eis, quas Hispani aves tardas appellant, Græcia otidas, damnatas cibis: emissâ enim ossibus medullâ, odoris tædium extemplo sequitur.* Et fortasse Græcis Hispanos opposuit Hispalensis Isidorus Originum lib. XII, cap. VIII, cùm ait: *Gradipes apud Græcos vocatur avis, apud nos Tarda, eo quod gravi volatu detenta, nequaquam, ut cæteræ volucres, attollitur velocitate pennarum.* Sic uterque etiam MSSus noster bonæ notæ. Sed *Gradipes* Græcum non est; ut planè iis sit adsentiendum, qui pro *Gradipes* reponunt *Bradypus*. Nam βραδύπους ad verbum *tardipes*. Tarditatis ejus argumentum habemus apud Xenophontem lib. I de Expeditione Cyri: ubi narrat, ut milites in Arabia inciderint in otidas. Tum subdit *g*: τὰς δὲ ὠτίδας, ἄν τις ταχὺ ἀνιστῇ, ἔστι λαμβάνειν, πέτονται γὰρ βραχύ, ὥσπερ πέρδικες, καὶ ταχὺ ἀπαγορεύουσι· τὰ δὲ κρέα αὐτῶν ἥδιστα· *Otidas, siquis celerius suscitet, capere eas possit. Ad breve enim spatium volant, perdicum more, ac citò eas vires deficiunt. Carnes illarum suavissimæ erant.* Est otis ex anserum genere, ac frugibus vescitur: sic dicta, non quia sit oto, avi nocturnæ, similis, ut conjicit doctissimus Martinius *h*: sed quia au-

a Ennius apud Sosipatrum lib. 1. Servius ad 6. Æn. & Priscianus lib. 6. Paulus Merula in locis malebat volturus. Sed si voltur κατ' ἀναλογίαν esset ex volturus, genitivus foret non volturis, sed volturi; ut à virus viri. hinc viris à saturus, fatur, hinc saturi.
b Levit. 11, 14.
c Lib 2. cap. 15.
d Exercitat. 33.
e Ab aëre penetrando.
f Comm. in lib 1. Arist. Hist. Anim. sect. 49.
g P. 256. edit. Paris. an. 1625.
h In lexico Philologico.

aures habeat hirsutas. Unde Oppianus lib. II κυνηγετικῶν a:

a Vers. 407.

> Ὤτιδες, αἷσι τέθηλεν αἰεὶ λασιώτατα οὔατα.
> *Otides, hirsutis quæ florent auribus usque.*

Sed de otidis, & oti differentia abunde diximus cap. LXXIII.

Cap. LXXXVIII.

Soni, vocis, & sermonis discrimen. Vox, & sermo, unde derivata. Sero, & sequo, *pro* dico. *Onocrotalo vox est asini; tauro avi, bovis; antho, equi. Quæ caussa inimicitiarum inter anthum, & equum. Anthum esse, quem Galli* phasianum bruantem *vocant. Perdices* κακκαβίζειν, τρίζειν, τιττυβίζειν: *sed Athenis* κακκαβίζειν, *sive* caccabare: *ultra Corydalum trissare, vel tittybissare.* Πέρδιξ, *καὶ* κακκάβης, *etymon. Eustathii lapsus. Si fides Pratinæ, poetæ tragico, & Æschylo ὁμήλικι, coturnices, quæ alibi mutæ, suave quid eecinisse in Phliasiorum agro. Garrulam esse avem, quæ Græce* χαραδριὸς, *Hebrais* anapha *vocatur, & unde utraque appellatio. Homines, ex quorundam opinione, Musicen ab avibus didicisse. Unde hæc vocabula sint,* luscinia, aedon, philomela. *Quantum avis ea polleat cantu. Quàm variis de caussis canant galli. De cygneà cantione, veterum & juniorum sensus.*

DEinceps in avibus considerabimus sonorum sive vocum discrimina. Nam in isto etiam divina se providentia magnopere ostendit: & si rerum ordinem attendamus, hic proprius fuerit ea considerandi locus. Quippe de facultate locomotivâ proximè actum est nobis: vox autem est à spiratione, qui motus est quidam. Aliud interim est ψόφος, sive *sonus*; aliud φωνὴ, *vox*; aliud διάλεκτος, *sermo*; quæ & philosophus distinxit. lib. IV Hist. Anim. cap. IX. Atque aliqua etiam de eo discrimine jam diximus libri hujus cap. XXVII. Nempe sonus est qualitas aëris elisi, quæ percipitur auditu. Sed sonus etiam excitatur motu alarum, pedum. Vox verò tùm vocatur, cùm à pulmone, ac gutture, proficiscitur. Quod si vox sit ἔναρθρος a, *sermonis* nomen accipit. Qui iccirco ab Aristotele b definitur, ἡ τῆς φωνῆς τῇ γλώττῃ διάρθρωσις. Id Cæsar Scaliger reddidit, *vocis dearticulatio per linguam.* Nimirum vox à pulmone exiens foret tenoris unius: sed eum articulatim seu frustulatim connectit lingua: ut hujus beneficium sit τὸ συλλαβεῖν c: unde συλλαβῆς d vocabulum. Quod si ad *vocis*, & *sermonis*, ἔτυμα, itidem recurri placet; *vox*, & *voco*, sunt à βοὴ, vel βοῶ: uti hoc ab Hebræo בכה, *clamavit.* *Sermo* ab antiquo *sero*, pro *dico*; à quo *adsero*, & *dissero*, unde *disertus.* Id *sero* est ab ἐρῶ, sive εἰρέω, quod idem ac *dico*. Spiritus enim tenuis quandoque abit in S: ut ab ἕπω antiquum *sequo*. Unde Homericum ἔννεπε initio Odysseæ Livius Andronicus *Insequé* reddidit: & apud Ennium e sunt *insexit*, pro *dixit*. Gloss. vett. *Insequo*, εἰπέ. Similiter igitur ab ἐρῶ, *sero*; unde *sermo*.

a Articulata.
b Lib. 4. hist. An.
c Comprehendere.
d Syllabæ, q. d. comprehensionis.
e Festus.

Ad sonum avium etiam cantus pertinet. Propriè verò sono accidere, arguit, quòd & pulsu barbiti, vel lyræ, cantus editur; ubi vox est nulla, nedum sermo. Sed nunc solùm loquemur de tribus istis: primùm de sono eo, qui accidit voci avium simpliciter. Hinc de cantu earum. Ac denique de loquela.

Quantopere varient avium voces, cognoscere est ex carmine grammatici veteris, quod *Philomela* inscribitur, interque Ovidio adscripta legi solet. Sunt in his quædam voces, quæ quadrupedes imitentur; ut asinum. Onocrotalo enim nomen est ab asinino sono, quem edit, ubi rostrum aquis immergit, vel inter arundines efflat spiritum. Avis est ex ardearum genere, admodum gulosa, ac præcipuè insidians anguillis. Psal. CII, 7. vocem קאת aliqui *onocrotalum*, quidam *plateam*, *pelecanum* alii reddiderunt.

Sunt & alites, quæ bovem; vel equum imitentur. Unde sic Plinius lib. X, cap. XLII: *Est quæ boum mugitus imitetur, in Arelatensi agro, taurus appellata, alioquin parva. Est quæ equorum quoque hinnitus, anthus nomine; herba pabulo adventu eorum pulsa imitatur, ad hunc modum sculciscens.* De Antho, quem *florum* reddidit Theodorus, idem prodit Aristoteles lib. IX Histor. de Anim. cap. I a. Atque addit, fugari equum, ubi audit hanc avem hinnitum suum imitantem: quod si equus avem apprehenderit, interficere eam. Nec sanè mirum, si equus exhorrescat avem tantillam. Nam cum primò, voce ejus auditâ, equum in propinquo esse existimet; circumspiciens se videt deceptum. Nec censet generosum animal hanc avi vocem convenire. Inde ira, & indignatio. Possis & alteram addere inimicitiarum caussam: quòd anthus non seminibus modò, & vermibus, sed herbis etiam vescatur. Quippe inimicitiam ex eo provenire, superiùs diximus, quòd eodem in loco degant, & eodem pascantur cibo. Galli hanc avem vocant *phasianum*; sed, ob gravitatem vocis, *bruant*; ut ait Scaliger in locum Aristotelis memoratum; nec non exercit. CCXXX adversus Card. Ejusdem est in Ate:

a Al. 2.

> *Haut phasianus jure dicitur vulgo:*
> *Quare bruantis Francus addidit nomen.*

Porrò varia suppetunt exempla avium, quæ sonum pro diversis varient locis. Exemplo sint perdices. De his ita simpliciter Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. IX: Τῶν περδίκων οἱ μὲν κακκαβίζουσιν· οἱ δὲ τρίζουσι. *Perdicum quædam caccabant, quædam trissant.* Uti verò hic perdices ait τρίζειν, ita iisdem τρυσμὸν tribuit lib. IX ejusdem operis cap. VIII. Sed pro τρίζειν, quod perperam *stridere*, pro *trissare*, reddidit Gaza, τιττυβίζειν habet Theophrastus apud Athenæum in IX: Θεόφραστος γὰρ ἐν τῷ περὶ ἑτεροφωνίας τῶν ὁμογενῶν, Ἀθήνησι, φησὶν, πέρδικες ἐπὶ τάδε τοῦ Κορυδαλοῦ, πρὸς τὸ ἄστυ, κακκαβίζουσιν· οἱ δ᾽ ἐπέκεινα, τιττυβίζουσι. *Theophrastus, libro de varia voce animalium congenerum, refert, Athenis perdices citra Corydalum* b, *oppidum versus, caccabare: ultra verò tittybissare.* Sunt hæc verba à sono ficta. κακκαβίζειν enim, pro quo *cacabare* dixit Philomelæ auctor, venit à κακκάβη: quomodo perdix aliter vocatur, teste Hesychio. Κακκάβη autem est ex eo, quòd sonum edat, quem solent cacantes. Nam Græcis κάκκη, *stercus*. Usus Aristophanes in Εἰρήνῃ. Imò & perdicis vox exinde est, quòd sonum inter eundum edit, qualem, qui πέρδονται c. Aliis placet, avem sonare κακκαβὶ: atque inde esse κακκαβίζειν: ut à τρὶ, τρίζειν: à τιττυβὶ, τιττυβίζειν. Quæ vocales magis, hæ dicuntur, κακκαβίζειν. Quæ minùs, τρίζειν, vel τιττυβίζειν. Sanè τρὶ, & τιττυβὶ, exile quid sonant. Atque hoc est, quod Antigonus Carystius Hist. Mirabil. cap. VI ait, aliter sonare τοὺς εὐφώνους d, aliter τοὺς ἰσχνοφώνους e. Ælianus lib. III Hist. Anim. cap. XXXV, contentus est dicere, aliter perdices sonare Athenis, aliter alibi: sed soni discrimen petere jubet ex Theophrasto. Id verò jam ex Athenæo vidimus. Et similiter, ac Athenæus, sive Theophrastus potiùs, etiam id expressit Julius Pollux lib. V, cap. XIII: Καὶ πέρδικας τιττυβίζειν, ἢ κακκαβίζειν. Sed quod apud Eustathium legas in Iliados B, & Ψ, etiam κακκαβᾶν, & κακκαβαΐζειν, id erroneum prorsus: locusque ab eo ex Comico adductus est ex Aristophanis Avibus, qui de noctuis, non perdicibus, loquitur: ut doctissimo nostro Meursio f jamdiu observatum.

b Atticæ populum.
c Pedunt.
d Vocales.
e Exili voce prœditas.
f Notis in Antigonum.

Quæ de variante, pro loco, avium sono diximus; etiam capiunt lucem ex coturnice. Nam uni Pratinæ Phliasio, (cui cum Æschylo, & Chœrilo, septuagesimâ circiter olympiade, certamen fuit) dramate eo, quod *Caryatides* inscripserat, ἡδύφωνος, q. d. *dulcisona*, vocabatur. Quod falsum videtur. Sed Athenæus lib. IX hoc pacto illud interpretabatur: utcumque alibi fuerint mutæ, vocales tamen fuisse in agro Phliasiorum, qui in Peloponneso erat.

Etiam in iis, quæ vocem attinent; simulachrum vitii moralis habemus, garrulitatem. Hac laborat charadrius. quæ

quæ avis Levitici XI, 19, & Deuter. XIV, 18, memoratur inter immundas, juxta LXX, & interpretem Latinum. Hebraicè est אנפה, *anapha*. Ac deducunt ab אנף, hoc est, *irasci*, quia facilè irritetur. Ad Levitici locum Radulphus Flaviacensis, qui anno IↃ CCCC, ac deinceps, vixit, hæc annotavit: *Sed & charadrios, avis garrula, nimiam quondam redarguit loquacitatem.* Est verò charadrius avis nocturna, atque ita secundùm Aristotelem *a*, & Aristophanis scholiasten, dicitur, quia incolat hiatus ac voragines terræ, quas Græci χαράδρας vocant. Itaque Theodorus Gaza vertit *hiatulam*, vel *hiaticolam*. Quanquam & *rupicem* appellet, quia in rupibus etiam degat. Aristoteles ait, colore voceque prava esse. Epiphanius in Physiologo tradit, totam esse albam: quod & proditum Alberto M.

a Lib. 9. de Animal. cap. 11.

A voce citra cantum transeo ad Musicam avium naturalem. Quando, ut est Psalm. CIV, 12, *inter frondes dant vocem*, cantuque hoc suo humanum etiam animum oblectant. Imò Chamæleon Ponticus, ut est apud Athenæum in nono, memoriæ prodidit, τὴν εὕρεσιν τῆς μουσικῆς τοῖς ἀρχαίοις ἐπινοηθῆναι ἀπὸ τῶν ἐν ταῖς ἐρημίαις ᾀδόντων ὀρνίθων, ὧν κατὰ μίμησιν λαβεῖν στάσιν τὴν μουσικήν· *musicen ab hominibus priscis inventam & excogitatam ab avibus iis, quæ in solitudine canunt, atque ad earum imitationem esse institutam musices disciplinam.* Similiter sensit Lucretius lib. V, ubi Musices originem exponit.

In cantricibus hisce præcipua est luscinia, unde Plautus *b*:

b Bacch. act. 1. sc. 2.

Pol ego quoque metuo, lusciniolæ ne desuat cantio.

Et Seneca ep. LXXVI: *Habet vocem: sed quanto dulciorem, mobilioremque luscinia?* Imò sic dicta à cantu, non quia lugubre canat, ut putabat Varro *c*: nec quia luce primâ canat, quod Isidorus *d* voluit: sed quia præcipuè in lucis canat. Hi enim præcipue lusciniæ cantu personant: unde Martialis *e*:

c Lib. 4 de L. L.
d Lib. 12 Orig. cap 7.
e Lib. 1. epig. 54.

Sic ubi multisonâ fervet sacer Atthide f lucus.

f Luscinia, in quam Philomela Attica fingitur conversa

Itidem *aedon*, quia ἀείδει *g* dicta, & philomela, quia φιλεῖ μέλος *h*. De hac ita Plinius lib. X, cap. XXIX: *Lusciniis diebus ac noctibus continuis XV garrulus sine intermissu cantus.* Hinc digna miratu referens, *Primùm*, inquit, *tanta vox tam parvo in corpusculo, tam pertinax spiritus. Deinde in unâ, perfectâ musica scientiâ modulatus editur sonus: & nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur conciso, copulatur intorto, promittitur revocato, infuscatur ex opinato*: plura que mihi in hanc mentem, sanè eleganter. Postea narrat, quantum cantu certent natu majores. Tum subdit: *Meditantur aliæ juniores, versusque, quos imitentur, accipiunt. Audit discipula intentione magnâ, & reddit, vicibusque reticens. Intelligitur emendatæ correctio, & in docente quadam reprehensio.* In quibus & ingenii sollertia se exserit. Sed inprimis miranda (verùm, ut puto, ὑπερβολικωτέρως, nec sine omni veritatis excessu perscripta) quæ de sermonibus die auditis, noctuque à luscinia redditis, referuntur epistolâ ad Conradum Gesnerum exaratâ, & in tertio Historiæ Avium insertâ. Eam nec vererer hic apponere, nisi longior foret, & jam complures eam exscripsissent: ex quorum aliquo, cui Gesnerus ad manum non sit, petere eam possit, si volet. Uti Ulysse Aldrovando in Ornithologia lib. XVIII de Avibus, cap. II, Neandro in Physicis, Wolfango Franzio Histor. Animal. sacræ part. II, cap. XXVI, & siqui alii.

g Canit.
h Amat cantum.

Dignus etiam est gallus gallicinio suo, ut aliquid de eo dicamus. Cum aves vocem edant, ut alia rationis expertia, vel alimenti, aut Veneris desiderio, vel irâ, aut metu: unumquodque istorum in gallo etiam gallinaceo locum habet. Mittam nunc, quòd querulum quid sonat, si cibus non præbeatur tempori: item si victus fugiat metu superioris. De cantu nunc solùm dicam. Canit libidine incitus, ut advocet gallinas. Canit à coitu lætus, quia se semine nimio, quo onerabatur, exonerârit. Nempe non, ut homo, resolvitur coitu, qui idcirco à Venere dolet: sed exhilaratur, quia semen, quo abundat, non est amplius molestum, & recentis eum coitûs memoria delectat. Præterea canit ante pugnam: sic ad eam magno se animo parat. Canit victor, victoriâ lætus. Præcipuè autem circa noctis canit meridiem, vel proximè ante solis exortum. Nimirum partim ubi Sol dimidiam itineris nocturni partem confecerit, partim ex quo ad nostrum pertigerit finitorem, vel circiter, gallo sensus solvuntur: quippe animal hoc vi naturæ, sive temperamenti proprietate, sic à sole afficitur, ut tum expergefiat. Gaudens igitur, tum quiete suaviter perceptâ, tum quia sentiat, non sic, ut antè, pectus vel stomachum gravari cibo, (ut qui per totum jam corpus sit digestus) lætitiam cantu, & alarum plausu testatur. Simul etiam quia, nocturnâ aëris constitutione, calidus ac tenuis galli sanguis halitus ac vapores in musculis excitavit: eo alas complodens, & gutture cantillans, vapores studet unà cum pituita frigore noctis collectâ dissipare, haut secus ac animalium alia, vel pandiculatione, vel oscitatione, flatus propellunt. Quod verò Plinius ait lib. XXIX, cap. IV, gallum non canere, si collum circulo cinxeris sarmenticio, id vanum videtur. Ne illud quidem verum, quòd statis horis, nempe post ternas quasque, cantum ait distinguere: quod experimento proprio diluit Scaliger Exercitat. CCXXIX. Sonus gallicinii tam est sonorus, ut vel ad mille passus, imò ultrà, exaudiatur.

Inter aves etiam, quæ à cantu commendentur, olor reponitur à poëtis: ut Aristophane in Avibus, Theocrito idyllio XIX, Callimacho hymno in Apollinem, Dionysio Afro in Περιηγήσει, Lucretio lib. IV, Horatio lib. IV, od. III, Seneca Hippolito, ac tot aliis. Sed quis poëtis fidat, vanitatis toties compertis? Audiamus igitur Aristotelem potiùs lib. IX Histor. Animal. cap. XII *a*, ubi sic de cygnis scribit: ᾠδικοὶ δὲ, καὶ περὶ τὰς τελευτὰς μάλιστα ᾄδουσι· *cantores verò sunt, & sub mortem potissimùm canunt.* Atque addit, à quibusdam Africam prænavigantibus multos inventos ᾄδοντας φωνῇ γοώδει, *canentes voce lugubri.* Præivit ad hanc Aristoteli opinionem Plato in Phædone. Secuti eandem Cicero lib. I. Tuscul. Quæst. Appulejus lib. III Florid. Ælianus lib. V de Animal. cap. XXXIII, Philostratus lib. III vitæ Apollonii, cap. XIV. Imò in proverbium abiit, *Cygnea cantio.* Sed ambigere videtur Ælianus lib. II de Animal. cap. XXXII. Nec Plinius fidem habet lib. X, cap. XXIII: *Olorum morte narratur flebilis cantus; falsò, ut arbitror, aliquot experimentis.* Itidem Athenæus lib. IX commemorat, Alexandrum Myndium tradidisse, multos se moribundos prosecutum, sed nullius audisse cantum. Cæsar Scaliger quoque ad memoratum Aristotelis locum annotavit: *Ferrariæ multos vidimus; sed cantores sanè malos, neque melius ansere canere.* Quodque de illis Africam prænavigantibus narrat Aristoteles, (uti & ex eo Ælianus lib. X de Animal. cap. XXXVI) fabulam arbitratur. Cardanus Aristotelem sequitur in X de Subtilitate. Sed refellit idem Scaliger Exercitat. CCXXXII. Etiam Scaligero favet Bodinus in Methodo Historiæ. Sunt qui agnoscant, non canere gutture, sed tamen putent, alis suave edere melos, idque ὅταν ἐκπετάσῃ τὸ πτερὸν ταῖς αὔραις, *quando pennas in auras expanderit*: ut est apud Nazianzenum orat. XXXIV, sive II de Theologia *b*. Ac similis apud eundem locus est epist. I; ubi ait, ἢ ζεφύρου τὰς πτέρυγας ἐμπνέοντος, ἡδύ τι καὶ ἐναρμόνιον ᾄδειν· *zephyro alas inspirante, suave quid, & concinnum canere.*

a Sive ex dist. Scal. cap. 16. sect. 162.
b Pag. 554 edit. Morellianæ.

Cap. LXXXIX.

Annalibus Romanis, sed semel duntaxat, proditum fuit, locutum esse gallum gallinaceum: & quid de eo statuendum. Aves, quæ loqui discunt, latiores esse lingua, ac propriam mandibulæ structuram habere. De psittaco in aula Basilii Cæsaris lugente Leonem; quem, licet filium, in carcerem conjecerat Imperator. Tollitur dubitatio Cedreni, in medio relinquentis, utrùm sic

edocta ales, an citra disciplinam, fuerit prolocuta. Quomodo psittacus, & qua ætate, magis sit idoneus disciplinæ. Plinii error, picis quinos in pede digitos tribuentis: graviorque alter Appulei, ac Solini; qui idem psittaco adscripserunt. Pica imitans tubarum cantum. Miranda de corvo mature sermoni adsueto, & ut interemto exsequias ierit populus Romanus; neque hoc mysterio carere nonnullis videatur. De loquela turdi, sturni, perdicis. Ἀτλιγοπέρδιξ· *Erithacus. Merulæ qualis sermo, & pici Martii.*

DE cantu habemus. Nunc transeo ad loquelam: quam naturâ aves habent nullæ, multæ etiam nec disciplinâ consequi valent. Tales, inter alias, galli gallinacei. Ut vel fabulosum, vel à fraude dæmoniacâ fuerit, quod Plinius narrat lib. x, cap. xxi: *Invenitur in Annalibus, in Ariminensi agro, M. Lepido, Q. Catulo* coss. *in villa Gallerii locutum gallinaceum, semel quod equidem sciam.* Ac multò certiùs pro fabula habendum, quod ajunt, aves inter se colloqui, & magos eum sermonem intelligere. Qua de re sic idem lib. x, cap. xlix: *Qui credit ista, & Melampodi profectò, aures lambendo, dedisse intellectum avium sermonis dracones, non abnuet: vel quæ Democritus tradit, nominando aves, quarum confuso sanguine serpens gignatur; quem quisquis ederit, intellecturus sit alitum colloquia.* Quid de Apollonio Tyaneo, linguas avium intelligente; item de oraculo pici Martii, ac Dodonæarum columbarum, censeam; jam aperui libri hujus cap. xlv. Quare, istis præteritis, nunc exponam, quæ avium dociles sint ad imitandum sermonem humanum. De id genus avibus ita Manilius in quincto:

Quin etiam linguas hominum, sensusque, docebit
Aërias volucres; novaque in commercia ducet;
Verbaque præcipiet natura sorte negata.

Quæ verò ad hanc disciplinam sint idoneæ, Plinius *a* istis verbis docet: *Latior est lingua omnibus, in suo cuique genere, quæ sermonem imitantur humanum.* Addunt alii, & propriam iis esse maxillarum dispositionem: quomodo in psittaco non solùm est latior, sed & structura mandibulæ, præsertim superioris, ab avium vulgo variat. Illustre de hac alite docilitatis argumentum habemus in vita Basilii Macedonis imperatoris: qui filium Leonem, cognomento Philosophum, imperii fecerat consortem; sed, calumniis Sabareni deceptus, in carcerem conjecerat. Contigit autem, ut dum Imperator cum Senatoribus aliquot convivaretur, psittacus sæpiùs inclamaret, Αἶ αἶ κύριε Λέον *b*. Hinc silentium convivis; cujus caussam rogante Imperatore, respondere cum lachrymis: Animal rationis expers luget infelicitatem domini sui Leonis: & nos insontis obliviscimur. Imperator igitur eos porrò in convivio esse hilares, deque Leone bonum habere animum jussit: nec multò pòst eum carcere eductum priori restituit dignitati. Narrat rem in Historiarum Compendio *c* Georgius Cedrenus, item in Annalibus Constantinus Manasses *d*. Sed Manasses avem vocat στρουθίον μουσικόν: quod propriè sit, *passerculum canorum*. Generatim, *aviculam canoram*, reddidit Leunclavius. Cedrenus autem appellat Ψιττακὸν, ζῶον μιμηλὸν, καὶ πολύφωνον· *psittacum, animal imitans vocem humanam, ac loquax.* At in medio relinquit, utrùm ista dixerit, πρός τινων διδαχθὲν, εἴτ' ἄλλως πως ἐξ αὐτομάτου· *edoctum ab aliquo, an aliâ ratione fortuitâ.* Manasses verò clarè ait, edoctam hoc avem à mulieribus assiduè Leonem lamentantibus. Nec enim homo, nedum psittacus, sermone loquetur, quem non didicerit. Quippe verba non significant naturâ, sed hominis instituto: ut diximus hujus libri cap. xliv. Quare poëtica est adulatio, quando Martialis ait lib. xiv, epigram. lxxii:

Psittacus à vobis aliorum nomina discam.
Hoc didici per me dicere: Cæsar ave.

Vir tamen eruditus *e* putabat, hoc ita posse excusari, ut psittacus αὐτοδίδακτος *f* dicatur, quomodo corvus ille sutoris pauperis; qui salutato Cæsare Augusto, eoque dicente, satis se salutatorum istiusmodi habere domi; continuò subjecit; *Opera, & impensa periit.* Verùm, utut sutori non fuerit aliud propositum, quàm ut corvum doceret, *Ave*, vel *salve Cæsar*: is tamen & alterum sæpiùs audierat; quia sutor (ut Macrobius *a* ait) *impendio exhaustus sæpe ad avem non respondentem id dicere solebat.* Quare rectè Appulejus in secundo Floridorum, *Et corvus, & psittacus, nihil aliud, quàm quod didicerunt, pronunciant.* Quomodo autem psittacus doceatur; cum apud Plinium, & Solinum; tum ibidem legas his verbis: *Cum sermonem nostrum cogitur æmulari; ferreâ claviculâ caput tunditur, imperium magistri ut persentiscat. hæc ferula discenti est.* Atque ibidem addit, ut primo solùm biennio docilis sit; senex verò, obliviosus: item ut facilius discat, qui glandibus vescitur, ac cujus in pedibus quini digituli numerantur. Quæ omnia hausisse videtur ex Plinii lib. x, cap. xlii. Sed Plinium non bene intellexit; qui hæc non de psittacis, verùm picis, scripserat. Verba ejus inferiùs apponam.

Præter psittacum alias etiam aves, quæ loquantur, refert Porphyrius lib. iii de abstinentia ab animalibus: Κόρακες, καὶ κίτλαι, ἐριθακοί τε, καὶ ψιττακοὶ ἀνθρώπους μιμοῦνται· *Corvi, & picæ, & erithaci seu rubeculæ, & psittaci, vocem humanam imitantur.* Halce, præter erithacum, conjunxit Persius; si plerisque codd. fides. Sed de psittaco, & pica, versus sunt à poëta: ille de corvo infertus est à poëtastro, eoque à vett. MSSis abest. *Picarum certo generi*, ut Plinius *b* ait, *expressior loquacitas*, quàm psittaco: sed *minor nobilitas, quia non ex longinquo venit*: ut psittacus, quem mittit India. Verùm, ut ibidem legas, *addiscere alias sermonis humani species negant posse, quàm quæ ex genere earum sunt, quæ glande vescantur: & inter eas faciliùs, quibus quini sunt digiti in pedibus: ac ne eas quidem ipsas, nisi primis duobus vitæ annis.* Ubi fallitur Plinius, cùm picis quinos tribuit digitos: quippe duntaxat iis quatuor sunt. Magisque deceptus Appulejus, cum ista à Plinio, ut dixi, de psittacis putaret prolata. Nam à psittacis jam ad picas transgressum ista scribere, satis est apertum attentiùs Plinium legenti. Solinus quoque cap. lv hac in re erravit. Nam & is tradit præstantiores psittacorum quinos in pede digitos habere: cum tantùm binos habeat antè, ac totidem ponè.

Quid verò non ales hæc imitari discat, cùm exprimat etiam tubarum cantum? Qua de re illustre exemplum habemus apud Plutarchum in Comparatione aquatilium, ac terrestrium, & inde apud Pet. Victorium lib. ix Varr. Lect. cap. xiv. Rectè itaque Ovid. v Metam. dixit,

—— imitantes omnia picæ.

Planeque falluntur, qui putant, solùm sermonem imitari humanum.

In corvis non alius memorabilis magis illo, qui (Plinii *c* verba sunt) *Tiberio principe, ex fœtu supra Castorum ædem genitus pullus, in oppositam sutrinam devolavit, etiam religione commendatus officinæ domino. Is maturè sermoni adsuefactus, omnibus matutinis evolans in rostra, in forum versus, Tiberium, deinde Germanicum, & Drusum Cæsares nominatim, mox transeuntem populum Romanum, salutabat: postea ad tabernam remeans, plurium annorum assiduo officio mirus. Hunc, sive æmulatione vicinitatis, manceps proximæ sutrinæ; sive iracundiâ subitâ, ut voluit videri, excrementis ejus impositâ calceis maculâ, exanimavit; tantâ plebei consternatione, ut primùm pulsus ex ea regione, mox & interemtus sit.* Addit deinde, ut huic corvo eâ in urbe, in qua multorum principum nemo duxerat funus; neque vel major Africanus habuit sepulcrum, (nam quod ostendi solet *d*, cenotaphium erat) nec minor reperit ultorem; innumeri exsequias celebrarint corvo, duobus Æthiopibus (nigræ aliti conveniebant hi potissimùm) humeris constratum lectum deferentibus, prælatis omnis generis coronis, præcedente etiam

a Lib 10. cap. 42.

b Ab ab, domine Leo.

c Pag. 487. edit. Oporin.

d Pag. 206 Græca edit. à Meursio procuratæ, sive Lat. 462.

e Raderus ad allatum Martialis locum.

f Ab seipso edoctus.

a Lib. 2. Saturn. cap. 4.

b Lib. 10. cap. 42.

c Lib. 10. cap. 43.

d Livius lib. 38.

etiam tibicine; ut in funeribus mos *a* erat: contigisseque ea a. d. v Kal. Aprilis, M. Servilio & C. Cestio coss. hoc est, an. v. c. IↃ CC LXXXVIII. Porrò etsi certam spondere minimè ausim; non inficeta tamen est conjectura illa Gilberti Genebrardi in Chronico ad annum CIↃ CIↃ CIↃ CIↃ CLX, *funere corvi celebribus exequiis, novo & inusitato facinore, à populo curato, significâsse Spiritum sanctum, Corvum, id est, atrum illum Satanam, mox exstinctum iri Romæ, ubi præcipua ejus erat sedes, & garritus.* Sed enim calculus fugit Genebrardum, cum ait, id contigisse *anno uno ante passum Dominum.* Nam isti, quos diximus, consules fuere anno XXXV æræ Dionysianæ, sive vulgaris; eoque biennio post Christum passum. Interea, quod ad rem ipsam, de qua Genebrardus, leve id discrimen. Siquid in eo mysterii fuit, sufficit ad hoc, quòd ab Apostolis, & viris aliis θεοπνεύστοις *b*, jam cœperat Evangelium prædicari: quo ipsa mox Roma, orbisque Romani imperii, imò terrarum orbis conversus ad Christum: contrà atri corvi sive mali spiritûs imperium infractum, magnamque partem obrutum & quasi sepultum fuit.

a Vide Kirchmannum lib. 2. de funer. Rom. c. 5.

b Divinitus inspiratis.

Adhæc turdus loqui discit. Qualem Agrippina, Claudii Cæsaris conjux, Plinio teste, habuit, eo tempore, quo Plinius id scriberet *c*. Atque addit, *habuisse & Cæsares juvenes sturnum; item luscinias, Græco atque Latino sermone dociles: præterea meditantes in diem, & assidue nova loquentes, longiore etiam contextu.* Ac cap. prox. idem ait: *Nunc quoque erat in urbe Roma, hæc prodente me, equitis Romani cornix è Bætica, primum colore mira admodum nigro, deinde plura contexta verba exprimens, & alia atque alia crebro addiscens.* De sturno favet Plinio Plutarchus: cui libro de Sollertia animalium, Ψᾶρες, καὶ κόρακες, καὶ ψιττακοὶ μανθάνουσι διαλέγεσθαι, *sturni, & corvi, & psittaci discunt loqui.* Etiam de eo assentit Statius Papinius; ut mox patebit. Imò Ludovicus Nonius in II de re Cibaria, cap. XXXI ait: *Hoc nostro seculo novum non est. Passim enim visuntur sturni; qui humanum sermonem feliciter imitantur, & aliarum avium voces reddunt.* Hæc ille, ut lucem addat versibus istis Papinianis in secundo Sylvarum, carmine in psittacum Melioris:

c Lib. 10. cap. 4.

—— Plangat Phœbeius ales,
Auditasque memor penitus dimittere voces
Sturnus, & Aonio versa certamine pica:
Quique refert jungens iterata vocabula perdix,
Et quæ Bistonio queritur soror orba cubili.

Ubi videmus, etiam perdicem memorari. Sed Domitius Calderinus hunc in locum annotavit: *Perdicem cur docilem dixerit Papinius, viderit ipse.* Propterea non desunt, qui *cornix* pro *perdix* reponant. Alii eo vulgatam tuentur lectionem, quòd Porphyrius lib. III de Abstinentia Animal. cum dixisset, se circa Carthaginem advolantem sibi educâsse perdicem; atque eam consuetudine planè evasisse mansuetam: mox subjungat in hunc modum: Οὐ μόνον σαίνοντα καὶ θεραπεύοντα ᾐσθόμεθα, καὶ προσπαίζοντα, ἀλλ' ἤδη καὶ ἀντιφθεγγόμενον πρὸς τὸ ἡμέτερον φθέγμα, καὶ καθ' ὅσον ἦν δυνατὸν, ἀποκρινόμενον· *non solum vidimus adulantem, & quasi demereri volentem, & alludentem: sed etiam nobis locutis quaddam contra resonantem, & pro suis viribus respondentem.* Sed hæc sagacitatem quidem, & docilitatem aliquam, arguunt: non tamen illud dicit Porphyrius, humanâ voce, ad psittacorum morem, prolocutam. Fortasse igitur speciosius fuerit, quòd apud Athenæum legimus lib. III, libertum Adriani imperatoris, veteris comœdiæ histrionem, vocatum ab eo esse Ἀττικοπέρδικα, *Atticam perdicem.* Suspicor enim id voluisse Hadrianum, ut perdices, & psittaci loquuntur, quæ non intelligunt, sic libertum suum egisse comœdias Atticas, quarum sales ac Veneres non intelligeret. Ob ista, & alia quædam, non ausim ire inficias, Domitiani ævo, ac deinceps, perdices quoque institutas ad loquelam. Atque hæc dicta sunto, ut lucis aliquid fœneraremus Papinio: à quo ordine vidimus referri corvum, sturnum, picam, perdicem, ac denique philomelam, hoc est, lusciniam. In hanc enim Progne secundùm Græcos, non in hirundinem, ut fere Latini tradunt, mutata fuit. De quo Hesiodi scholiasten, & Probum vide in Eclogam VI. Interim non meminit Statius ex antea nobis memoratis, vel psittaci, picæ, cornicis; de quibus res pervulgatior: vel erithaci, qui & ipse, ut vidimus, Porphyrio *a* dicitur sermonem imitari humanum. Est verò avis solitaria, hieme apparens, Aristoteli quoque relata lib. IX Hist. Animal. cap. XLIX; Hesychio item, ac Suidæ. Insuper autem merula, sed tanquam è modulis, sermocinatur: nec pica modò loquitur, sed etiam picus; minùs tamen apte, & pauciora, & rarius. Auctor de utroque Cæsar Scaliger Exercit. CCXXXVII. Cujus & isti versus in Ata sua:

a Lib. 3. περὶ ἀποχῆς.

—— Garrulaque aves omnes,
Quæcunque nostros æmulantur accentus,
Linguamque luctà ductili probam fingunt,
Seu psittacus, seu pica, corvus, aut turdus,
Merulaque nigra, quæ ore buxeo pipat,
Sturnusque teneras streperus enecans aures,
Tum Martius Picumnus.

Ubi videmus, perdicem ab eo præteriri, ut suspecta illi fuisse videatur Papiniana vel lectio, vel auctoritas. Sed eo id minùs movere debet, quia nec erithaci meminit, de quo, ut dixi, Porphyrius; nec cornicis, de quo Plinius, sicut vidimus.

Cap. XC.

Quantum aves nobis præstent in cibum: ac primùm quidem ovis, quæ pariunt. Oonensium victus. Romani cœnam orsi ab ovis. Commendatio ovorum à munditie. Ratio coquendi ea citra ignem. Quo in honore aliquando pavonum ova, ac quæ vilitas eorum postea. Recentia ova cur præstent, præsertim tremula, quæ & sorbilibus prælata: cur item elixa, & suffocata, salubriora sint assis, ac præcipue frixis. Quid sibi voluerit Simeon Seth, cùm ait, ovis ingenium juvari, si cum butyro addas fontem filiarum tauri. Hinc ad carnes transitur. Quarum avium carnes magis conducant iis, qui corpus laboribus exercent: ac quarum potius illis, qui ingenium excolunt doctrinâ. Discrimen in avibus petitum ex ætate, anni tempore, victus ratione, & loco, quo vivunt. Annum pluvium, ut prodest piscibus, sic avibus obesse. Aristotelis locus excussus. Assyria Herodoti historia deperdita.

NUnc se nostra conferet oratio ad varios usus, quos ex avibus genus percipit humanum. In quibus sine dubio principem alimonia meretur locum. Nutriunt autem nos aves tum vivæ, tum à morte. Vivæ quidem, ovis suis; ut lacte quadrupedes. Nec hac parte malignè nobis ab optimo Deo consultum fuit. Quæ enim casa, ubi non ova in cibum sufficiat gallina? Imò Plinio *b* teste, sunt Oonæ insulæ, ubi incolæ vivant ovis, & avenis. Ab ovo etiam Romani cœnas ordiebantur: unde illud, *Ab ovo usque ad mala c*: &, *Ad ovum integram famem adferre d.* Imò & in secundis ea mensis apponebant; teste Athenæo in quartodecimo. Nec solùm hoc cibo nihil est paratius, quaqua iter facias: sed nihil etiam securius, nihil purius, mundiusque: quippe nec intus sordes habet ullas, nec manibus contrectatum inquinatur: unde etiam peregrinantes, quando diversoria publica immundities in parandis cibis suspectiora sunt, minimè omnium ova aversantur. Illud quoque ad commendationem facit, quòd ne igni quidem opus sit, si per solitudinem circumgestes. Fundâ enim circumactum sic jugi vertigine incalescit, ut coquatur citra ignem. Præterea quantæ ovorum lautitiæ! Quàm etiam salubria, idoneaque ad nutriendos homines, vel exhaustos jam, & exsuccos. Non leve interea eorum est discrimen, sive speciem animalis diversam, sive tempus, ex quo exclusa, sive præparandi attendas rationem.

b Lib. 4. cap. 13.

c Horat. lib. 1. sat. 3.

d Cicero lib. 9. epist. ad Varronem.

Cu-

Culinarium suscipio negotium: sed cujus consideratione etiam animus pascatur; imò rapiatur in admirationem Dei, tam variè ac luculentè prospicientis vitæ ac valetudini nostræ.

Quod ad primum discrimen, phasianorum præcipuè ova laudantur. Sed hæc, ob raritatem, vix inferuntur mensis, nisi virorum principum. Proximus datur locus illis gallinarum, quibus vulgatius nihil. Ex secundo tamen Athenæi discimus, Epænetum, & Heraclidem Syracusium in Ὀψαρτυτικῷ *a*, pavonum ova omnibus prætulisse, ac deinde chenalopecum, ac loco tertio gallinarum. Sed quantopere illa pavonum postea viluerint, arguunt hæc Macrobii lib. III Saturn. cap. XIII: *Ecce res non admiranda solùm, sed pudenda, ut ova pavonum quinis denariis veneant: quæ hodie non dico vilius, sed omnino non veneunt.* Anatum, anserum, & struthiocamelorum ova longè ab aliis bonitate vincuntur.

a Libro rei coquinariæ, sive de condiendis opsoniis.

Ex tempore tale petitur discrimen. Recentia longè optima. Tempore enim deteriora fiunt: ac tandem fœdo ipso odore putredinem testantur.

In præparandi ratione consideratur, tum gradus, tum modus coctionis. Quod ad gradum, ovorum quædam sunt ῥοφητὰ, sive sorbilia, in quibus albumen necdum coaluit: quædam τρομητὰ, sive tremula, in quibus id coivit: quædam ἑφθὰ, hoc est, planè cocta, cujusmodi etiam vitello duro sunt. De eorum discrimine post Galenum *b* egit Simeon Sethi: qui ad Michaëlem Ducam, Imperat. Constantinop. de cibariorum facultatibus secundùm literarum ordinem scripsit, ac parum commodè à Georgio Valla Placentino, longeque rectius à Lilio Gyraldo, diffusissimæ solidæque eruditionis viro, redditus Latinè fuit. Ejus judicium est: Τὰ μὲν ῥοφητὰ ῥᾷον ὑποχωροῦσι, καὶ τὰς ἐν τῷ φάρυγγι λεαίνουσι τραχύτητας, ἧττον δὲ τρέφουσι. τὰ δὲ ἑφθὰ, δυσπεπτα, καὶ βραδύπορα, καὶ τροφὴν τραχεῖαν ἐμποιοῦσι τῷ σώματι. *Quæ sorbilia sunt, facilè pertranseunt, & gutturis leniunt scabredinem; sed minus nutriunt. Quæ verò coquendo induruerunt, difficilius concoquuntur, ac difficilius transeunt, & asperum crassumve corpori præbent nutrimentum.* Media igitur, hoc est, tremula, sunt optima. Quippe licet sorbilibus cedant eo, quòd minùs transeant; magis tamen nutriunt.

b Lib. 3. de Alim. Facult. cap. 22.

Quod ad coctionis modum, quædam fit in aquis, eoque *elixa* dicuntur: nempe quia *lix*, cujus obliquus *liquis*, veteribus *aquam* notabat: unde & *lixarum*, & *liquoris* nomina. Hujusmodi ova Græcis dicuntur ἐξεφθὰ *c*: unde Simeon interpretatur τὰ ἐπὶ θερμῷ ὕδατι συνδακεζόμενα, *cocta in aqua calida.* Hæc meritò laudantur, quia blandus aquæ vapor ea temperamenti facit melioris. Aliter se habent cineribus assata, sive si Simeonis verba malis, τὰ ἐν θερμῇ σποδιᾷ ὑποτεφρισθέντα. Hæc ab elixis bonitati superantur. Nam subtilior, & optima ovi pars transpirat. Alia verò sunt τηγανιστὰ, *frixa in sartagine*: quæ, eodem Simeone judice, nidorem contrahunt, & gignunt succum crassum, supervacaneum, ac malum. Sunt itaque pejora assatis. Alia denique dicuntur πνικτὰ, sive *suffocata*; nempe cocta in vase, cujus foramen sit obturatum. Atque hæc ipsa etiam laudantur; imò à plerisque præferuntur elixis. Mirum verò, quod Simeo addit, etiam ovorum esum prodesse ad εὐφυΐαν, sive *ingenii bonitatem*, τοῖς μετὰ νάματος θυγατέρων ταύρων, καὶ βουτύρου συνεχῶς ἐσθίουσι· *iis, qui cum fonte filiarum tauri, & cum butyro assidue ederint.* Ubi per fontem filiarum tauri rectè Lilius interpres mel intelligi vidit: nempe, quia apes è cæsis gignuntur tauris: de quo Maro in IV Georg. ac tot alii.

c Sic apud Simeonem Sethi censeo legendum: ubi nunc ἐξωτικά. Est enim ab ἐξέψω, excoquo: unde ἐξεφθὰ, ut ab ἕψω, ἑφθά.

De ovis vidimus. Venio ad alimentum, quod à morte sua nobis præbent carne. Ubi videre est Dei bonitatem, quòd pro tam vario hominis temperamento tam variè illi prospexerit. Sanè, qui duris vitam laboribus exercent, eoque firmam requirunt, & stabilem alimoniam, nec labore statim absumendam; his potiùs à Deo destinatæ duriores avium carnes; ut anatum, anserum, olorum. Sed si qui robore corporis minùs valeant, ac sedentariam plurimùm vitam degant; iis magis attribuuntur columbæ, gallinæ, capi, phasiani, perdices, ac similes; quia hæ aves sanguinem generant tenuiorem, spiritus item subtiliores, clarioresque; quibus ad acutiùs omnia ingenio penetranda est opus.

Nec solùm in diversis avium generibus discrimen faciendum: sed etiam in eodem genere distinguere necesse est, & avium ætatem, & anni tempus, & victus, quo uti solent, & loci, quo degant. Pulli recentes nimis sunt humidi ac mucosi: aves vetulæ nimis siccæ, duræque, sic ut nec assæ, nec elixæ, naturam exuant. Optimæ igitur media ætate, vel potiùs aliquanto ante eam.

Quo tempore aves imprimis Veneri indulgent, vel ovis incubant, corpus iis fit exsuccum, saporque ingratus. Æstate commendantur, quæ frugibus vescuntur; ut perdices. Auctumno autem ficedulæ, & fringellæ; quia tum ficubus vivunt, & baccis. Turdis, merulis, anatibus feris, & cunctis propè aquaticis, frigore fit sapidior caro.

Quod ad rationem victûs, carnivoris planè abstinendum. Aquatilibus vescimur, sed difficiliùs concoquuntur: sapor etiam, odorque, in piscivoris minùs est gratus. Columbæ, gallinæ, perdices, & aliæ, quæ frugibus vivunt, bonitate præcellunt cæteras: ut capite prox. planius fiet.

Quæ caveis, vel cortibus, conclusæ saginantur (Græci κατοικιδίους *a* vocant) deteriores sunt τοῖς νομαδικοῖς *b*, quæ libero aëre volitant. Utcunque enim palato ob pinguedinem sint gratiores: quia tamen ob otium humore abundant excrementicio, minùs sunt salubres. Imò in his etiam, quæ non clauduntur domi, discrimen est non leve. Nam quæ degunt in aëre tenui, ac puro, ut in æquoribus camporum, ac montibus *c*, salubriores sunt illis, quæ in aëre vivunt graviori; velut in vallibus. Imò contrà quàm in piscibus, (si mugiles, & paucos alios, exceperis) usu venit, quibus annus pluvius conducit: τοῖς ὀρνισιν οἱ αὐχμοὶ συμφέρουσι ἔς τε τὰς τέκνας· Quorum sensum sic optimè Theodorus Gaza expressit, *avibus prosunt squalores, tum ad cæteram sanitatem, tum etiam ad partum.* In quo Aristoteles Hippocratem secutus est libro sexto Epidem. sect. IV, textu XXIV. Vide &, quæ eum ad locum Galenus adnotavit. Sanè cùm piscibus utiles sint aquæ cælestes, quippe salubriores, & magis coctæ: avibus contrà illæ nulli pænè sunt bono, præsertim cum iis noceat largiùs bibere: γαμψώνυχα verò, sive aduncis unguibus prædita, ἄποτα πάμπαν ἐστὶν· *omnino potu abstinent.* Ac super eo ab Aristotele castigari ibidem meruit Herodotus; qui induxerat aquilam in obsidione Nini bibentem. Hodie tamen hoc apud Herodotum frustra quæras: ut propemodum suspicer, esse ex historia ejus Assyria, quam in primo libro promittit. Unum obstat, quod meritò in dubium voces, utrùm ea lucem unquam viderit. Nec enim memini ex illa ab antiquis adduci quicquam. An locum vulgo corruptum credemus? Gaza quidem pro *Herodotus* posuit *Hesiodus.* Ita enim non posteriores modò editiones habent; sed & prima omnium *d* ad Gazæ archetypon bonâ fide procurata. Verùm in cunctis & MSSis, & editis Græcis, Ἡρόδοτος reperitur. Quare nihil aliud meliùs adhuc video, quàm esse ex Herodoti Assyriis: quod opus, ut fortasse non perfecerit Herodotus, nihil tamen impedit, quo minùs jam fuerit affectum; inque eo, vel apud hæredes, vel alios, ista legerit Aristoteles.

a Domesticas.
b Sylvestribus.
c Galenus lib. 3. de aliment. facult. cap. 19.
d Venetiæ an. 1476.

Cap. XCI.

Avium carnes minùs nutrire carne quadrupedum, suillâ imprimis. Ὄρνις, & ὀρνίθιον, *pro* gallina. *Caro ejus non uno nomine laudatur. Ratio gemina carnem recens occisæ teneram reddendi. A quibus primò saginatæ sint.* Deliaci *qui. A Deliacis castratos gallos. Lege Fanniâ cautum, ne ampliùs unâ altili gallinâ inferretur con-*

convivio. Gallorum caro bonitate inferior, gallinarum. Unde sint vocabula, capo, κάπων, κάπηλος, κάπτειν. *Caponum caro salubris, & delicata; quaque ejus sit rei caussa; & an noceat podagricis. Quibus prosint pulli gallinacei, & cur id sit. Quid* ὀρνιθόπουλον *Græci posteriores dixerint, aliter, quàm à viro perdocto factum, declaratur. Cristæ, ac palearia gallorum, num caro, an cartilago, an aliud, debeant censeri. Quid de esu eorum, & gallinarum, ac caponum cerebellis, judicandum. Testes gallorum commendati. An pedes caponum obsint podagricis. Columbina caro quas habeat vires: deque eo diversum Græcos sentire, & Arabes: præcipuè, an lepram gignat. Palumbi, & turturis, discrimen. Turtur, cibus sapientum. De perdicis & attagenis carnibus, Arabes conciliantur. Eadem Græcorum* σκολόπαξ, *Latinorum* rusticula, *ac Gallorum* beccada. *In Aldrovando requisita major cura rei metricæ, dum poëtarum adducit versus. An attagen idem ac gallina rustica. Attagenis Ionicis principatus deliciarum attributus. Phasianorum caro æquatur gallinaceæ. Quanti eam fecerit Martialis; item Pertinax, & Alexander Severus Impp. ac præterea rex Ptolemæus Physcon: & unde phasiani mitterentur Romam. Perperam à Ptolomæo Physcone tetraones cum phasianis confundi: nisi diversis avibus commune fuerit* tetraonum *nomen.*

ATque hæc ad avium carnes pertinent universè. Nunc particulatim de præcipuis earum, quibus vescimur, dicemus. Ac quibus quidem potissima laus debeatur, Galenus ostendit lib. III de Alimentorum facultatibus, cap. XIX; ubi de eo, priùs generatim, postea speciatim, sic scribit *a*: Ἔστι δὲ τὸ γένος ἁπάντων τῶν πτηνῶν ὀρνίθων ὀλιγοτροφώτατον, εἰ παραβάλλοιτο τῷ γένει τῶν πεζῶν, καὶ μάλιστα τῷ τῶν ὑῶν, ὧν τῆς σαρκὸς οὐδὲν ἄλλο τροφιμώτερον ἔχεις εὑρεῖν· εὐπεπτοτέρα γε μὴν ἡ σὰρξ ἐστι τῶν πτηνῶν, καὶ μάλιστα πέρδικος, ἀτταγῆνός τε, καὶ περιστερᾶς, ἀλεκτορίδος τε, καὶ ἀλεκτρυόνος. *Universum genus avium paucissimum præstat alimentum, si conferas cum genere gressilium; ac præcipuè cum suilla, quâ non aliam reperias carnem nutrire magis idoneam. Caro tamen volucrium faciliùs concoquitur, ac præcipuè perdicis, attagenis, columbæ, galli gallinacei, & gallinæ.* Ac postea cedere istis negat phasianorum carnes. De his itaque universis nunc agemus: sed ordine alio. Primò enim dicemus de gallinis, & columbis: quas solas Romani in aviariis habuerunt; illas in plano, has in sublimi; ut ex Varrone *b* superiùs vidimus. Exinde de perdice, attagene, & phasiano subdam.

a Aldinæ editionis tom. 4. fol. 178. b.

b Lib. 3. de R. R. c. 3.

In gallinaceo genere, (cui hic honos datus à Græcis, ut gallinas non ἀλεκτορίδας modò, sed κατ' ἐξοχὴν ὄρνιθας *c*, & ὀρνίθια, vocarent) de quinque istis ordine agemus. Primum de gallinis simpliciter, hinc de gallinis altilibus, tum de caponibus, exinde de pullis gallinaceis, hinc de partibus gallinacei generis.

c Galen. lib. 3. de alim. facult. c. 19. & Athenæus l. 9.

Gallinarum caro, ut jam ex Galeno vidimus, facilè concoquitur. Bonum etiam sanguinem gignit, nec excrementitii habet multum. De quibus laudibus fusè Conciliator *d* differentia LXVIII. Atque auget eas, quòd cibus sit parabilis, sic ut facilis sit appositu, si hospes imparatum vesperi occupet. Solùm opus, quia durior sit caro recens occisæ, ut coquatur cum lapathi sive rumicis herba, quæ carnes omnes teneras reddit: vel viva immergatur Falerno; ut Catius Epicureus Insuber, ac Tullio *e* semel iterumque memoratus, apud Horatium præcipit lib. II, sat. IV:

Si vespertinus subitò te oppresserit hospes,
Ne gallina malum responset dura palato,
Doctus eris vivam misto mersare Falerno.
Hoc teneram faciet.

d Sive Petrus de Apono, lib. de concordia medicinæ ad Joannem Papam XXII.

e Lib. 5. epist. 19. quæ ad Cassium.

Quem locum cùm etiam adduxisset Joannes Bruyerinus *f*, subjungit continuò: *Hunc morem multis observari novimus.*

f Lib. 15. de re cibaria, c. 21.

Gallinas saginare Deliaci cœpere: ut Plinius ait lib. X, cap. L. Erant verò *Deliaci* gallinarii mercatores: de quibus Cicero in Lucullo: *Quoniam gallinarium invenisti Deliacum, qui ova cognosceret.* Meminit & orat. II pro C. Cornelio *a*. Item Columella lib. VIII, cap. II. Iidem ex gallis faciebant capones: quò alludens Petronius, de hominibus etiam dixit: *Deliaci manu recisi*, hoc est, *spadones*. Quàm verò Romani veteres hujusmodi gallinarum delicias refugerint, docet Plinius, cùm post verba proximè memorata subjungit: *Interdictum lege C. Fannii Cos. XI annis ante tertium Punicum bellum, nequid volucrum poneretur, præter unam gallinam, quæ non esset altilis: quod deinde caput per omnes leges ambulavit: inventumque diverticulum, in fraudem earum, gallinaceos quoque pascendi lacte madidis cibis.*

a Apud Asconium.

Gallinis bonitate carnis cedunt galli, nisi castraveris. Hoc Aristoteles *b* fieri docet, si binis tribusve ferramentis extremam alvi partem adusseris. Nunc testes binos eximere solent. Nam alterutro relicto, etiamnum coeunt, solito more canunt, nec saginatio succedit. Mirum verò, cùm Romani exsectionem gallorum habeant à Græcis, ut ex Aristotele etiam liquet: eos tamen proprio caruisse vocabulo, quo ὁ ἀλεκτρυὼν ἐκτομίας *c* vocaretur. Nam *capus*, & *capo*, sunt à Romanis: sed Græcâ, ut videtur, origine, quia avidè voretur; nempe ἀπὸ τοῦ κάπτειν, quod veteres Grammatici *d* nunc ἐσθίειν *e* exponunt, nunc χανδὸν ἐσθίειν *f*. Sanè ab eodem κάπη, *præsepe*, à quo βουκάπη, *boum præsepe*, quia ab eo cibus capiatur. Atque ab eodem fonte κάπηλος, *caupo*; καπηλίς, *copa*, sive *cupa*. Ipsum etiam κάπτειν forte ex καταφαγεῖν, à quo καταφαγᾶς, *helluo*. Hæc si placent, *capo* propriè sonet, quod Belgæ dicerent *slockspijs*. Nam iis *slocken* est χανδὸν ἐσθίειν. Quantæ enim deliciæ, & laudes, caponum credantur, quis ignorat? Quare de eo sufficerit apposuisse hæc verba B. Platinæ Cremonensis in V de Popinæ scientia *g*: *Omnium avium laudes, quantum ad obsonia pertinet, una caro gallinacea comprehendit. Quid enim popinis adferunt reliquæ altiles, quod non unus capus in se habeat, sive elixum, sive assum velis? Hujus avis patina stomachum juvat, pectus lenit, vocem sonoram facit, corpus obesum.* Eo autem castratio has alites delicatiores efficit, quia fibrosa duraque gallorum caro, intermissione libidinis, reddatur temperamenti humidi, ac teneri; sanguis etiam planè fiat temperatus. Summus tamen vir, Joannes Crato, trium Cæsarum medicus, arbitrabatur, esum ejus podagricis obesse; idque quia capones podagrâ tententur. Sed non videtur hoc aliis competere, quàm in cavea saginatis; idque ob humorem excrementicium iis in pedes defluentem. De quibus non movebimus litem. Omnes enim alites sic saginatas minùs esse salubres, etiam à Galeno proditum est. De caponum cæteris, hoc est, non sic saginatis, dispar ratio videtur.

b Lib. 9. hist. animal. cap. ult.

c Gallus exsectus.

d Hesych. Eustath. auct. Etymolog.

e Edere.

f Avidè & hianti ore edere.

g Cap. de gallinis.

Pulli gallinacei, non sanos modò, sed ægros etiam, mirè juvant. De his Simeon Sethi *h*: Τῶν λεγομένων ὀρνιθοπούλων σὰρξ εὔπεπτός ἐστι, καὶ εὔχυμος, καὶ μάλιστα τῶν ἀρχομένων ὠοτοκεῖν· *caro pullorum gallinaceorum facilis est concoctionis, & boni succi, & maximè gallinarum, quæ cœperunt ovum reddere.* Et paullo pòst, Ὀρνιθόπουλα δὲ ἀπογεννῶσιν αἷμα σύμμετρον τῇ συστάσει, μήτε πάνυ λεπτὸν, μήτε πάνυ παχύ· λυσιτελοῦσι δὲ τοῖς ἀγυμνάστοις, καὶ τοῖς ἐμφράξεσι λυσιτελέστερον ἀλισκομένοις. προτρέπει δὲ τὴν γαστέρα, καὶ ὠφελοῦσι τὸν στόμαχον θερμαινομένοις. *Gallinacei pulli temperatum gignunt sanguinem, nec valde tenuem, nec spissum. Prosunt autem se minùs exercentibus, & quibus facile obstruuntur meatus. Ventrem etiam cient, atque eos juvant, qui stomachi sunt calidi.* Valde autem fallebatur M. Fabius Calvus, cum ὀρνιθόπουλα putaret esse *trunculos, & pedes gallinarum*: quo nomine à Lilio Gyraldo in Simeonis tralatione reprehendi meruit. Omnino enim ὀρνιθόπουλον est *pullus gallinaceus*. Nam ὄρνιθες κατ' ἀντονομασίαν *gallinæ*, ut paullò antè diximus: quique Latinis *pulli*, in posterioribus Græcis πῶλοι, ut Demetrio Constantinopol. Hieracosophii lib. I, cap. XLII. Qui & lib. II, cap. XXVII, sic, ut dixi; ὀρνιθόπουλον usurpat: non ge-

h Voce Ὄρνιθες.

neratim pro *ave*; quod vir doctus putabat. Itidem Constantino Asynkio in Viatico, ubi ait, καὶ ὀρνιθοπουλίτζια, καὶ πέρδικας, καὶ ὅμοια: interpretari oportet, *& gallinaceos pullos, & perdices, similiaque*; non *& avium pullos*, ut generatim nimis exposuit idem ille longè doctissimus vir, aliâ in re potiùs, quàm in istâ, ubi paullùm ab eo abimus, nominandus nobis.

Superest de partibus gallinacei generis dicamus. Cristæ, & palearia, Galeno *a* nec probantur multùm, nec damnantur. Nec carnem verè dixeris, imò, Plinio *b* judice, nec cartilaginem, nec callum. Ejus succus est pituitosus, ac crassus: sapor, verò obtusus, unde variè præparant. Cristas gallinarum cum palmis anserinorum pedum tostis condire, docuit Mesallæ oratoris filius; ut alibi est apud eundem Plinium *c*.

a Lib 3 de alimentorum facultatibus, cap. 21.
b Lib. 11. cap. 37.
c Lib. 10. cap. 22.

Gallinarum, caponumque cerebella multis sunt in deliciis. Cortalium tamen avium parum salubria existimem, quia humidum eorum pingue sit, & unctuosum. Salubrius alitum in montanis degentium. Nempe quò siccius, & minùs nauseam pinguedine movet, eo salubrius judicandum. Sed lurcones omnia raritate, ac sapore, æstimant. Unde & in Vitellii patina, de qua in vita ejus Tranquillus, etiam fuere cerebella phasianorum, ac pavonum. Et Heliogabalus, cerebellorum ergô, apposuit convivis sexcenta struthiocamelorum capita.

Gallinaceorum etiam testes, præsertim seroso lacte imbuti, Galeno judice prosunt convalescentibus: quippe facile ait *d* concoqui, boni esse succi, ac multum nutrire, semen etiam augere; alvum autem nec ciere, nec morari.

d Lib. 3. de aliment. facult. cap. 21.

Pedes caponum comestos podagram ajunt conciliare. Quod parum est verisimile. Adeo minutum est, quod inde cibi referamus: atque hoc ipsum stomachi, & jecoris concoctione, multùm exuit naturam.

Post gallinaceum genus de columbino dicam. Columbas, ut facilis concoctionis, commendat Galenus, cùm lib. III de Alim. Facult. cap. XIX, ut diximus: tum de Attenuante victus ratione cap. VII. Mirùm verò, Simeonem Sethi sic damnare περιστεροπούλων σάρκα, *columbinorum pullorum carnem*. Quæ, secundùm eum, θερμή ἐστι καὶ ὑγρὰ, καὶ περιττωματικὴ, καὶ μάλιστα ἡ τῶν κατοικιδίων. ἀπογεννᾷ δὲ αἷμα τοῦ συμμέτρου παχύτερόν τι καὶ θερμότερον, καὶ διὰ τοῦτο ἐνίοτε ποιεῖ πυρετούς· ὠφελεῖ δὲ τοὺς διὰ ψύξιν ἀλγοῦντας τοὺς νεφροὺς, καὶ προστίθησι τῇ γονῇ, καὶ τῷ αἵματι. βλάπτει δὲ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς ὀφθαλμούς· λέγεται δὲ ὡς συνεχέστερον χρωμένη, λέπρας ποιεῖ. *Calida est, & humida, & humore abundans excrementicio, maximè columbinorum domesticorum. Gignit verò sanguinem justo crassiorem, & calidiorem: eoque interdum generat febres. Sed renes ob frigus dolentes juvat, ac semen genitale, & sanguinem auget. Caput, atque oculos lædit. Ajunt &, si continuò utaris, lepram gignere.* Sanè sunt ista convenientiora doctrinæ Arabum, quàm Græcorum. Quippe hi, etsi ut scabies ad lepram, ita lepra ad elephantiasin prævia sit: tamen elephantiasi laborantibus præscribunt columbas. Ut Aretæus de Curand. diut. lib. II. c. III: ubi ut his utiles, ab eo junguntur, πέρδικες πᾶσαι, φάσσαι, πελειάδες, καὶ ὁκόσα ἡ χώρη ἄριστα ἴσχει· *perdices omnes, palumbes, columbi, & quæcunque ea regio habet optima.* Et, puto, si pulli columbini ad lepram disponerent, non scriberet Florentinus initio decimiquarti de Agricultura: τοὺς τῶν περιστερῶν νεοσσοὺς ἀναγκαίους εἶναι εἰς τὴν ἀρρωστημάτων ἀνάληψιν· *columbarum pullos esse necessarios à morbo convalescentibus.* Interea nec junioribus de pullis hisce satis convenit. Ludovici Nonnii, Medici Antverpiensis, verba sunt in secundo de re Cibaria, cap. XXIII: *Non capio, quomodo columbarum caro frequenti esu lepram excitet. Lepra enim non generatur, nisi à sanguine melancholico, & valde adusto; qualem columbas non gignere certum est, præsertim in temperatis regionibus.* At Renatus Moreau, Medicus Parisiensis, animadversionibus in Scholæ Salernitanæ, cap. de Avibus, *Cùm*, inquit, *columbæ prærvido sint ventriculo, Aristoteli III Part. Animal. cap. VII, sanguine calido & adusto, & crasso: non mirum, si corpora calefaciant, & adurant, & ad elephantiasin disponant.* Utcunque eos conciliaveris, si statuas, esum hunc non pro corporum modò, sed regionum etiam temperamento, variare.

In columbino etiam genere sunt φάσσα, sive *palumbus*, & τρυγών, sive *turtur*. Quomodo differant, docet ex Aristotele Athenæus. Nempe quia φάσσα sit par gallinæ, ac colore referat σποδὸν, seu *vivum cinerem*: τρυγὼν sit columbarum aliis minor, & colorem habeat τέφρης, sive *cineris exstincti*.

Palumbi caro bonitate illi columbarum cedit: ut ait Galenus lib. III de Aliment. facult. cap. XIX, & lib. de attenuanti victus ratione cap. VII. Nempe omnino durior est, ac difficilior concoctu, quàm caro non columbarum modò, sed etiam turturum, imò & perdicum.

Turturis verò caro boni est temperamenti, præsertim illius, qui in montanis degit; ut Galenus ibidem tradit. Imò quia gignit succum tenuem ac siccum, & spiritibus generandis peridoneum: eò *cibum sapientum* vocare solet Nicolaus Massa, Medicus Venetus, pluribus in arte sua monumentis celebris. Clunibus imprimis placuisse delicatis, indicat hoc Martialis lib. III, epigr. LX:

Aureus immodicis turtur te clunibus implet.

Nisi κατὰ συνεκδοχὴν partis simpliciter *magnum* dicere voluit. Nam hi præcipuè laudati. Juvenal. sat. VI:

—— Cariturus turture magno,
Mullorumque jubis.

Post gallinas, ac columbas, videtur de perdice, & attagene, agendum: quia hos etiam ante avium eas, quas diximus, memorat Galenus *a*, ut jam vidimus. Itidem bonitatem succi, & concoctionis facilitatem, idem commendat De Attenuanti victus ratione cap. VII. Sed de attagene paullo post seorsim dicam. Nunc intra perdicem consistendum. Ut turturem, sic perdicem, Galenus *b* prohibet manducari, nisi minimùm servâris diem unum. Hoc pacto enim caro magis tenera fit, ac friabilis. Atque idem ex eo tradit Simeon Sethi. Addit verò, λυσιτελεῖν τοῖς ἀγυμνάστοις, καὶ τοῖς τὴν δύναμιν ἀσθενέσι, καὶ τοῖς λεπτῆς διαίτης λεγομένοις, καὶ τοῖς ὑγροῖς τὸν στόμαχον· *prodesse iis, qui non exercent corpus, ac viribus sunt infirmis, ac uti dicuntur tenuis victus ratione, quique humido sunt stomacho.* Arabes non uno de iis loquuntur modo: nam hi calidas, illi frigidas ajunt. Nempe juniores temperamento sunt calido, & humido; vetulæ autem frigidiori, ac sicciori. Hodie est frequens satis, olim rarior: unde Martialis in Xeniis, epigr. LXII:

a Lib. 3. de alimentorum facult. c. 19.
b Lib. de Anim facult. cap 8.

Ponitur Ausoniis perdix rarissima mensis;
Hanc in lautorum condere sæpe soles.

Ab hac ave, caritate quidem, at non sapore, vincebatur gallina rustica. Plinius *c* simpliciter *rusticulam* vocat, *rusticam* Martialis: cujus illud in Xeniis epigr. LXXIII:

Rustica sim, an perdix, quid refert, si sapor idem est?
Carior est perdix: sic sapit illa magis.

c Lib. 10. cap. 38.

Junxit itidem Plinius *d*: *Currunt, ut perdices, rusticulæ.* Est verò haut alia, ac Aristotelis σκολόπαξ. Id nomen ex eo accepit, quia acumine rostri refert τὸ σκόλοπα, hoc est, vallum, sive palum præacutum. Ac eâdem de caussâ Galli dixere *beccadam*: quia acuto est becco, hoc est, rostro. Nam *beccum* Gallis notasse rostrum, testis Tranquillus in Vitellio suo. Consentit per omnia Cæsar Scaliger in Arte sua:

d Ibidem.

Scolopaxque, quam Franciloqua lingua beccadam
Appellitat: nam rostra nominant beccos.

Similiter Ulysses Aldrovandus, qui & in XIII Ornithologias sententiam suam firmat adlatis Scaligeri verbis, & illis, qui proximè antecedunt: sed eos sic adducit, ut miram prodat metricæ artis inscitiam. Nam in adducto loco *appellat* reponit pro *appellitat*, quasi nihil referat ad versum: & in iis, quæ paullo antè leguntur, inferciendo *etiam* de suo, planè σκάζοντα corrupit:

Quæ lautiores etiam expetuntur ad mensas.

Et mox sic alium Scaligeri versum apponit:

Tau-

Taurina gens gallinam vocare jussit.

Pro isto:

Taurina gens vocare Galliam jussit.

Imò persæpe alibi similiter peccat: quæ non tam à me dicuntur, ut detraham nomini Aldrovandi; viri industriâ suâ, post doctissimum Gesnerum, in enarrandâ nobis animantium naturâ, pulcrè de studiis promeriti: sed ut socors videat adolescentia, viridibus annis non debere à se sic contemni artem metricam, nisi per omnem vitam ridiculè sæpissimè dare sese volet in veterum versibus adducendis. Estque hoc vitium Aldrovando commune cum aliis non paucis, nec parvi nominis: sed nominibus parcemus, qui ista etiam diximus penè inviti.

Fortasse autem rusticula, sive scolopax, eadem est ac attagen, sive attagena: quam cum perdice jungi, & pariter laudari à Galeno, paullo antè dicebamus. Pro eo est, quod in vett. glossis legas: *Gallina rustica*, Ἀτταγήν. Saltem quemadmodum rusticulæ idem à Martiale sapor esse dicitur, ac perdicis; eoque solùm differre, quod cùm cariùs veneat perdix, propterea quoque melioris putetur saporis: ita in verbis Galeni superiùs allatis videre etiam fuerit, proximo post perdicem loco attagenem collocari. Nec minùs ad laudem ejus facit hoc Aristophanis Ciconiis *a*:

Ἀτταγᾶς, ἥδιστον ἑψεῖν ἐν ἐπινικίοις κρέας·

Attagen caro persuavis, digna Epiniciis coqui.

a Apud Athenæum lib. 9.

Horatio *b* quoque celebratur attagen Ionicus; quomodo dictus, quia ex Ionia in terram Græciam, atque Italiam, apportaretur. Imò fuere, qui perdici præferrent; ut Martialis indicat in Xeniis *c*:

Inter sapores fertur alitum primus
Ionicarum gustus attagenarum.

b Lib. Epod. od. 2.
c Epigr. 61.

Mirum verò gallinam betulæ cum hac ave confundi ab Gyberto Longolio in erudito de Avibus dialogo.

Laudatissimis avibus, de quibus dictum, apponendus est phasianus: idque judice etiam Galeno. Nam cum perdicem, attagenem, columbam, & gallinaceum genus commendasset: paullò post subdit hæc verba: Ὁμοία δὲ τῇ ἀλεκτορίδων ἐστὶν ἡ τῶν φασιανῶν (σὰρξ) εἰς πέψιν, καὶ τροφὴν, ὑπερέχουσα δὲ τῇ κατὰ τὴν ἡδονὴν ἐδωδῇ· *Phasianorum caro, quod ad concoctionem, & nutrimentum, similis est carni gallinarum: sed voluptate in edendo etiam vincit.* Clarè ait, salubritate non cedere, sapore etiam superare. Sed Averroës, & Petrus Aponensis, ob succi quoque ac nutrimenti bonitatem, avium cunctis præponunt. Pluribusque ejus temperamentum celebrat Ulysses Aldrovandus in XIII Ornithologias. Non dubium autem, quin non ista solùm, sed raritas quoque, majus esse pretium fecerint. Itaque negat Martialis *d*, eum se posse mittere amico:

Si Libycæ nobis volucres, & Phasidos e, *essent,*
Acciperes: at nunc accipe cortis aves.

Sed minùs hoc mirandum in equite Romano haut magna in re. Majorem habet admirationem, quod Capitolinus narrat, Pertinacem Imp. nunquam hanc avem privato edisse convivio, vel cuipiam amicorum misisse. Nec Alexander Severus eam mensis imponi sivit, nisi Kalendis Januariis, Hilariis matris Deûm, Ludis Apollinaribus, Iovis epulo, Saturnalibus, & majoribus hujusmodi festis; ut auctor est Lampridius. Quid quod de Ptolomæo etiam proditum, non degustâsse unquam phasianum, sed velut κειμήλιον *f* servâsse? Proditum hoc Athenæo in XIV. Fuit autem is Ptolomæus septimus cognomento Physcon, sive Evergetes secundus: qui hoc de se prodidit in duodecimo operis ejus, quo viginti quatuor historiarum libros complexus erat. Miretur aliquis, regem hunc sic temperare gulæ suæ potuisse, qui usque adeò esset incontinens: præsertim cum non modò haberet phasianos è Media apportatos, sed alios etiam ex ovis, quæ gallinis cortalibus subjecerant, exclusos Alexandriæ; idque tanto numero, ut iis quotidie vesci posset: quemadmodum ipse memoriæ tradidit opere antea dicto. Sed enim nihil æquè regem impulit, ut ostentationis caussâ tantum phasianorum aleret, quàm quòd miraculi penè loco haberetur, phasianos nasci, & educari in Ægypto. Nam convenit iis cælum solumque frigidum: quale constat esse tum Mediæ, unde translati in Ægyptum; tum Colchidos, ubi nisi abundassent, non à Phaside, Colchidis fluvio, *phasianorum* iis datum foret nomen. Imò in Europam inde transvecti. Notum illud Petronii:

d In Xeniis epig. 43.
e Phasidos ma[illegible], quam Phasides. Phasidos volucres, & Phasidos aves, B. Hieronymo epist. ad Oceanum. Verba ejus adferam hoc ipso capite.
f Aliquid ex recondito thesauro.

Ales Phasiacis petita Colchis.

Et hoc Martialis in Xeniis *a*:

Argivâ primùm sum transportata carinâ:
Ante mihi notum nil nisi Phasis erat.

a Epigr. 73.

Ad majorem gulæ voluptatem coxere olim, non in aquis, sed vapore calido ex aquis penetrante. B. Hieronymus epist. ad Oceanum *b*: *Domum suam bene regentem, non ut opus augeat, non ut regias paret epulas, non ut celatas patinas struat, non ut Phasidos aves lentis vaporibus coquat, qui ad ossa perveniant, & superficiem carnis non dissolvant artifici temperamento.*

b Epist. 87. Num repetens baptismum à matrimonio possit fieri sacerdos.

Porrò quæ diximus de phasianis, eadem de tetraonibus intelligenda; si iidem sunt; ut Ptolemæus Physco ait apud Athenæum in XIV. Sed tetraones potiùs sunt anserini generis: ut ex Plinio vidimus, cùm de locomotiva ageremus. Nisi vox *tetraonis* sit ambigua, & diversi generis avibus attributa.

CAP. XCII.

Gulæ mancipia ficedula, & turdo, inter aves dare solitos principatum; sed injuriâ. Unde συκαλὶς, sive ficedula, vocetur. Cur piperari soleat. Quare non tantus hodie sit turdis honos, ac olim. Quamobrem Pompejus æger, præscriptis à medico turdis, iis non sit usus; licet innumeri in aviariis Luculli, & aliorum, alerentur. Merulæ, cùm aliis rebus similes sunt turdis; tum eo, quòd itidem carnis sint fibrosæ, duræque. Cujusmodi sit caro passerum, & quo anni tempore optima sit. Pavonis caro usque adeò fibrosa, ut vix putrescat: sed eâdem de caussa esse concoctu perdifficilem; imò interdum morbum adferre letalem: & quis Romanorum primus pavum apposuerit convivis. Summi lurcones, Callias, & Ctesippus, è Græcis; Hortensius, & Apicius, è Romanis. A quo pavones primò fuerint saginati. Cur pavo dicatur Samius. *Quando primùm pavo innotuerit Græcis: & quo in pretio fuerit Athenis. Utrum struthio avis sit, nec ne, Galeno adolescente, à sophista declamatum in utramque partem. Qualis ejus caro. Cur grues dicantur* Melicæ: *deque duritie carnis earum: & quando à Romanis in mensas receptæ. Balearibus ut buteones, sic vipiones, in honore mensarum.*

JAmdudum, credo, mirabitur aliquis silentium nostrum de ficedulis, & turdis: de quibus sic Cornelius Celsus lib. II, cap. XVIII: *Ex avibus, quæ volatu fidunt, firmioris sunt nutrimenti, quæ grandiores, quàm quæ minutæ; ut ficedulæ, & turdus.* Imò Romæ, qui palati deliciis omnia metirentur, bonitatis principatum his duobus tribuerunt. Itaque Tiberius Cæsar, ut in vita illius refert Tranquillus, *Asellio Sabino HS ducenta donavit, pro dialogo; in quo boleti, & ficedulæ, & ostreæ, & turdi certamen induxerat.* Atque ut magis eluceat de utrisque; primùm distinctè de ficedulis, hinc de turdis dicam. De ficedulis arguit, quòd, ut Favorinus, vetus orator, in oratione adversus luxum ait apud Agellium *a*, *præfecti popinæ, atque luxuriæ, negarent, ullam avem, præter ficedulam, totam comesse oportere.* De turdis indicat Martialis in Xeniis *b*. Horatii quoque est lib. I, epist. XV:

Nil melius turdo, vulvâ nil dulcius amplâ.

a Lib. 15. cap. 8.
b Epigr. 92.

Sed justas laudes non ibo vel ficedulæ, vel turdo, detractum: non tantæ tamen illæ, ut æquari possint iis, de quibus antea egimus, nedum præferri mereantur. Utraque enim avis vermibus pascitur. Tempus quoque, & præparandi ratio, discrimen facit. Prius locum ha-

habet in ficedula: quæ auctumno melior est, quia tum optimis duobus fructibus vescitur, uvarum, & ficuum: à quibus & Græcè συκαλὶς, & Latinis *ficedula* (ut Italis *beccafico*) nominatur. Ideo Martialis in Xeniis *a* quærit, cùm utroque fructu pascatur, cur potiùs à *ficu ficedula* vocetur, quam *uvedula* ab *uva*: uti Græcis alia quædam avis ab uvarum esu nominatur ἀμπελὶς *b*, & ἀμπελίων *c*, quia ἡ ἄμπελος, *vitis*. Fici esu pinguescere hanc avem, Varro quoque ait lib. VI de L. L. Imò in tantum pinguis fit, ut necesse duxerint piper addere, quò acrimoniâ hujus pinguedo fluens castigaretur. Petronius: *Deinde, ut audivi veterem convivam, hic nescio quid boni debet esse: persecutus putamen manu, pinguissimam ficedulam inveni piperato vitello piperatam.* Martialis in Xeniis *d*:

a Epigr. 49.
b Callimach.
c Pollux lib. 6. cap. 9.
d Epigr. 5.

Cerea quæ patulo lucet ficedula lumbo,
Cùm tibi fortè datur, si sapis, adde piper.

Jam quod ad turdi elogia apud Horatium, & Martialem; illa facilè refelluntur eo, quòd sint fibrosæ, duræque carnis; Galeno testante in III de Alim. Facult. cap. XIX. Adde, quòd non oporteat ex veterum mensis æstimari nostras. Loquuntur illi de turdis saginatis. At hodie fere, simulac capti fuerint, assantur, plurimùm adhuc macri, præterquam vindemiæ tempore. Quid mirum igitur, si gratia sit dispar? Puto autem, cùm Pompejus à medico id consilii accepisset, ut turdo vesceretur, non tam altiles, sive saginatos quæsisse, quàm recens captos. Dicitur enim non potuisse eos reperire, quia tempus esset à captura alienum. Eoque hoc consilii datum Pompejo fuit, ut à Lucullo altiles peteret. Sed respondit ille, ut est apud Plutarchum in Apophthegmatis: Εἶτα εἰ μὴ Λεύκολλος ἐτρύφα, Πομπήιος οὐκ ἂν ἔζησε; *Ergone, nisi luxuriaretur Lucullus, non viveret Pompejus?* Ac deinde, ut subdit Plutarchus, χαίρειν ἐάσας τὸν ἰατρὸν, ἔλαβε τῶν εὐπορίστων· *medico valere jusso, usus est iis, quæ facilè pararentur.* Porrò non tam miror, debere vitam noluisse Lucullo, (cui quàm inimicus fuerit, ex iisdem apophthegmatis, & imprimis vita Pompeji, satis est apertum) quam quòd aliunde non posceret. Nam multi adeò erant, qui turdos pascerent, ut agros stercotarent fimo eorum; cui & principatum tribuit M. Varro *e*. Id cùm legisset Plinius *f*: *De nostris*, inquit, *moribus bene sperare est, si tanta apud majores fuere aviaria, ut ex his agri stercorarentur.* Cur igitur, inquies, non aliunde petiit turdos Pompejus, si nollet à Lucullo? Existimo, cùm de Lucullo abnuisset, nec sustinuisse aliunde postulare. Cæteroquin visus esset, id odio dixisse Luculli. Nunc temperantiæ, & animo generoso tributum, quòd nulli lurconum debere vitam vellet.

e Lib. 1. de R. R. cap. 38.
f Lib. 17. cap. 9.

Vidimus de avibus, quarum bonitati vel Galenus, ac sapientum alii; vel insipientes, gulæque mancipia, principatum tribuerunt. Nunc de aliis agamus, quarum impar erat dignatio. Ac quia proximè de turdis dictum; de merulis primò loquar, ob summam earum convenientiam cum turdis. Ut enim turdi, sic merulæ, vermibus vescuntur, & locustis. Utrosque item saginabant Romani. Utrique etiam boni sunt succi; sed fibrosæ ac duræ carnis; uti & passeres: unde de tribus hisce ita Galenus, cum de perdicibus, attagenis, columbis, & gallinis, esset locutus *g*: Ἡ δὲ τῶν κιχλῶν, καὶ κοσσύφων, καὶ τῶν μικρῶν στρουθῶν, ἐν οἷς εἰσι καὶ οἱ πυργῖται καλούμενοι, σκληροτέρα τούτων ἡ σάρξ. *Turdi, & merulæ, & passerculi, in quibus etiam sunt turricolæ, carnem habent prædictis duriorem.* In merulis præcipua pars pectoris. Unde Horatius lib. II, sat. ult.

g Lib. 3. de alim. facult. c. 19.

—— Tum pectore adusto
Vidimus & merulas poni, & sine clune palumbes.

Merulas excipiant passeres: quando, ut jam vidimus, eos, uti & turdos, Galenus conjunxit. Atque idem, lib. de Attenuante victus ratione *h*, tria hæc avium genera sociat, eaque, nec non perdices, & alias aves monticolas, utiliter ab iis ait manducari, quibus attenuans victus convenit. Cæterùm non omni tempore anni par ratio est. Maximè enim auctumno passeres commendantur: quoniam tum ob messem, & vindemiam, pinguiores, ac melioris succi fiunt. Interea ajunt, uti libidinosi sunt, ita comestos quoque libidinem concitare.

h Cap. 8.

Post aves superiores subdit Galenus *a* etiam de pavone: cujus caro antea memoratis dicitur esse σκληροτέρα, καὶ δυσπεπτοτέρα, καὶ ἰνωδεστέρα· *durior, concoctu difficilior, ac fibrosior.* Ac simile prorsus Simeonis Sethi judicium est. Jason à Pratis Ziricæus, lib. de sanitate tuenda, illustre nobis duritiei hujus argumentum promit. *Carnem ejus*, inquit, *coctam visum est per annum, citra putrefactionem, vel fœtorem ullum, durâsse incorruptam.* Imò B. Augustinus lib. XXI de Civit. Dei, cap. IV, ait: *Quis nisi creator omnium Deus dedit pavonis carni non putrescere?* Sed paullùm emollit Isidorus lib. XII Orig. *Pavo nomen de sono vocis habet; cujus caro tam dura est, ut putredinem vix sentiat, nec facile coquatur.* Cùm igitur tam fibrosæ sit duritiei, ut cocta quoque pro semicocta possit haberi; nihil mirum, si repentinæ etiam mortis caussa foret: quod Juvenalis queritur sat. I:

a Lib. 3. de aliment. facult. cap. 19.

Pœna tamen præsens, cùm tu deponis amictus
Turgidus, & crudum pavonem in balnea portas.
Hinc subitæ mortes, atque intestata senectus.

Horatius similiter lib. II, sat. II conqueritur, quòd tanta sit hominum stultitia, ut quia pavones magno veneunt, & pennas habeant pulchras, eò malint pavone vesci, quam gallinâ: quasi pennis vescamur, vel pavo, cum apponitur, habeat pennas. Audiamus ipsum:

Vix tamen eripiam, posito pavone, velis quin
Hoc potiùs, quàm gallinâ tergere palatum,
Corruptus vanis rerum: quia veneat auro
Rara avis, & pictâ pandat spectacula caudâ:
Tanquam ad rem attineat quicquam. num vesceris istâ,
Quam laudas, plumâ? cocto num adest honor idem?

Quis ad hanc stultitiam præiverit, docet è nostris Tertullianus de Pallio cap. I: *Hortensius orator primus pavum cibi caussâ potuit occidere.* Hauserat verò hoc è Varrone, vel alio, qui hunc legisset. Varronis quidem, qui Hortensii ipsius ætate vixit, verba sunt ista lib. III, cap. VI: *Primus hos Q. Hortensius augurali adjiciali cœnâ posuisse dicitur. quod protinus factum, tam luxuriosi, quàm severi boni viri laudabant* b. Similiter Plinius lib. X, cap. XX, & Ælianus lib. V de Anim. cap. XXI. Sed is, quod Plinius tacuit, Varroni autem repugnare videtur, propterea Hortensium ait κεῖθῆναι *c*, vel, ut in aliis est codd. κατακριθῆναι *d*. Et sanè apud eundem Ælianum *e*, ex Atheniensibus quidem Callias, & Ctesippus; ex Romanis Apicius, & Hortensius, ut, præ cæteris lurconibus, gulæ dediti memorantur. Apud Plinium *f* & hoc legas: *Saginare (pavones) primus instituit circa novissimum piraticum bellum M. Aufidius Lurco, exque eo quæstus reditus sestertiûm sexaginta M. habuit.* Ob ista sic Publius Syrus apud Petronium Arbitrum; qui hisce negat melius quid dici posse:

b Atque inde apud Macrobium l. 2. Saturn. cap. 9. Unde sic locum Varronis allatum corrigit Popma: Quod potiùs factum luxuriosi, quàm severi boni viri laudabant. Censeo scripsisse Varronem, Quod protinus factum luxuriosi, quam & c. Nempe ut sæpe, κατ' ἰλλειψιν magis intelligitur. Ut sententia sit, Luxuriosos magis laudasse, quàm severos.
c In jus vocatum.
d Condemnatum.
e Lib. 10. cap 20.
f Lib 3. cap. 42.

Luxuriæ rictu Martis marcent mœnia.
Tuo palato clausus pavo pascitur,
Plumato amictus aureo Babylonico:

Pluraque inibi in hanc mentem. Porrò per Martis mœnia Romam intellige, Romuli opus, qui Martis filius credebatur: vel antiquè *mœnia* valeat *munia* sive partes. Versu secundo malunt alii, *lautus pavo nascitur*, vel *oculosus pavo*, vel *Samius pavo*: nempe quia è Samo, (ubi in templo Junonis Samiæ alebantur) in alias transferrentur terras; ut à Menodoto Samio apud Athenæum refertur. Malui nihilominus retinere lectionem editionis principis: puta Parisinæ anni CIↃ IↃ XX, quæ MSum fide optimâ expressit, ac sui castigationem reliquit eruditis. Planeque censeo, respici à Publio ad ornithonas; in quibus aluere pavones, turtures, turdos: ut indicat Varro lib. III de R. R. cap. III.

Fuit verò pavus Græcis ipsis ignotus ante tempora Alexandri M. qui cùm eum in India primùm conspexisset, edicto vetuit, nequis necaret: ut Ælianus narrat lib. V de Animal. cap. XXI. Atque ibidem legas, ut Athenis, quibusque

busque mensium Calendis, fuerint, qui quæstum facerent, ostendendo eos viris, ac mulieribus: item ut Antiphon oratione contra Erasistratum tradat, ibidem marem, & feminam, fuisse mille drachmis æstimatos.

a Cap. 20. Post aves proximè dictas quædam Galenus subjicit *a* de struthiocamelo, & grue. Sed de struthiocamelo (στρουθοκάμηλον Græci malunt dicere) poterat dubitari, utrùm rectè ei in avibus daretur locus. Quippe narrat, se in adolescentia audiisse sophistam, qui oratione geminâ hoc tractâsset argumentum; atque unâ ei contendisset locum dandum inter aves, alterâ id impugnâsset. Qua de quæstione sententiam Aristotelis jam antea *b* exposuimus. Rectè verò Galenus ait, non tam referre, ut sciamus, utrùm inter aves referri debeat, an minus: quàm cujusmodi alimentum inde percipiamus. Docet *c* igitur, carnem earum esse περιττωματικὴν, καὶ πολὺ δυσπεπτοτέραν τῶν προειρημένων ζώων· *excrementiciam, ac multò difficiliorem concoctu, quàm prædictarum avium.* Ut struthionem, sive struthiocamelum, convivis apposuerit Heliogabalus, dictum cap. LXV.

b Cap. 80.

c Lib. 3. de alimento facult. cap. 20.

d Sat. ὀνοιδο-... [illegible]

De gruibus autem (quas *Melicas* dixit Varro *d*, quia ex Melo insula adveherentur Romam) sic idem Galenus postea subjungit, esse iis carnem fibrosam ac duram; ut propterea, pluribus, antequam edatur, diebus, soleat macerari. Romani eam, jam Augusti ætate, in mensam recepere: sed sic, ut ciconias præferrent: quemadmodum ex Cornelio Nepote refert Plinius lib. x, cap. XXIII. Addit, suâ contrà ætate ciconias fuisse despretas, ita ut nemo attingeret; grues verò expetitos inter alitum primas. Plinii verba cap. prox. adducam. Quomodo tam duræ carnis avem præpararint; ex parte indicat Horatius lib. II, sat ult.

Mazonomo pueri magno discerpta ferentes
Membra gruis sparsi sale multo, non sine farre.

Et Plutarchus de esu carnium lib. seu orat. poster. Ἄλλοι γεράνων ὄμματα, καὶ κύκνων ἀπορράψαντες, καὶ ἀποκλείσαντες, ἐν σκότει πιαίνουσιν, ἀλλοκότοις μίγμασι καὶ καρυκείαις ποιν αὐτῶν τὴν σάρκα ὀψοποιοῦντες. *Alii vero grues, & olores, oculis prius consutis, tenebricoso quodam loco inclusos, saginant, ac mirificas intritorum miscellas & condimenta, carni earum, quæ obsonium futura, addunt.*

Ad grues etiam vipiones pertinent. De his Plin. lib. x, cap. XLIX. Nam cum dixisset è Balearibus insulis prophyrionem mitti, subjungit: *Ibi & buteo accipitrum generis in honore mensarum est: item vipiones: sic enim vocant minorem gruem.* Nomen à sono, ut *pipio e* in gallinis.

e Lampr. in Alexandr.

CAP. XCIII.

Qualis sit ciconiarum caro. Lex Thessalica, ut, qui ciconiam necârit, haut secus puniatur, ac si hominem interemisset. Sempronium Rufum, virum prætorium, primùm eas mensis apposuisse; offensoque iccirco populo Romano, frustra consularem ambiisse honorem. Augusti principatu magis ciconias placuisse, quam grues: at, principe Vespasiano, gruem in maximo fuisse pretio, ciconiam planè nullo. Ac similiter in aliis quoque cum tempore judicia de sapore variasse. Mularum enim pullos existimatos esse optimi saporis, superstite Mæcenate; eo mortuo, non item: ac papæ Hadriani VI ætate creditum Romæ merluccia pisces bellè sapere; sed judicium hoc desiisse, simulac Hadrianus desiit vivere. Coturnicum caro cujusmodi. Helleboro eas vesci, ut cicutâ sturnos. Falli Plinium, ac Solinum, cum tradunt, ex mutis animantibus coturnicem solam laborare morbo comitiali. Cur Flamini Diali non licuerit nominare capram, nedum tangere, multoque minus edere. Galenum à non paucis in eo deseri, quod putârit, ab esu coturnicum esse periculum ἐπιληψίας. *Lagopodis nomen nunc tribui avi, quæ similis coturnici; nunc aliti Alpinæ, columbæ magnitudine; quicum perperam glaucopidem confundant. Phœnicopteri lingua, nepotantium deliciæ. Sturnorum caro qualis sit. Meleagrides postremæ mensis receptæ, & an eædem, ac gallinæ Africanæ. Vespertiliones cibus Borsippensium. Catonis majoris judicium de anate rejectum. In pretio fuisse anseres altiles, ac fartiles, quos* Σιτευτοὺς *dixere. Ala anserum laudatæ; sed sic, ut illæ gallinarum cedant. Iecur, quod anseri exemerant, lacte mulso augebant: vivi autem anseris, pascendo eum pinguibus ficis. Eupolidis locus illustratus.* Iecur *pro sapientia.* *Iecur anseris, aliti exemtum, sic auxere, ut majus ipso fieret ansere: & quis primus hoc artificium invenerit, quis item modum torrendi palmas anserinorum pedum. Chenerotes. Olorum caro improbata: & quomodo olim saginari soleant.*

HActenus solùm egimus de avium illis, quas Galenus nominavit in tertio de Alim. Facult. Nisi quòd occasione aliâ nobis de ficedulis inserta quædam. Præterea verò ibidem loquitur Galenus de anserum carne: quam mediam ait inter illam gruum, & otidum. Verùm de hoc meliùs in amphibiis dicetur. Nunc videamus de aliarum avium præcipuis, quas eo libro non nominat Galenus. Ac quia proximè de gruibus dictum, inque earum tractatione quædam de ciconiis attigi: nunc ut pleniùs res omnis intelligatur, novum ab iis initium fiat.

Ciconiis caro est fibrosa, mali succi, & concoctu difficilis: imò & pestilens habetur; credo quia ranis, lacertis, & serpentibus, vescuntur. Saltem hodie propterea videmur iis abstinere. Thessalis verò honorandi hinc caussa erat: de quo sic Plinius lib. x, cap. XXIII: *Honos iis serpentum exitio tantus, ut in Thessalia capitale fuerit occidisse; eademque legibus pœna, quæ in homicidam.* Apud Romanos primus adhibuit mensis Sempronius Rufus, vir prætorius: de quo Horat. lib. II, sat. II:

Tutus erat rhombus, tutoque ciconia nido,
Donec vos autor docuit prætorius. ——

Eum ad locum vetus interpres hoc in Rufum epigramma esse factum memorat, cùm repulsam tulisset candidatus:

Ciconiarum Rufus iste conditor,
Hic est duobus elegantior Plancis.
Suffragiorum puncta non tulit septem.
Ciconiarum populus ultus est mortem.

Consulatum ambiisse, exinde colligo, quòd vir fuerit prætorius: & ut ædilitatem curulem prætura, sic præturam sequeretur consulatus.

Porrò hinc videmus, cur Apiciis, Hortensiis, & similibus lurconibus, Rufos addat Tertullianus de Pallio cap. V: ut optimè observatum Cl. Salmasio. Nam prioribus hic tenebræ erant. De eâdem alite sic Plinius lib. x, cap. XXIII: *Cornelius Nepos, qui Divi Augusti principatu obiit, cùm scriberet, turdos paullò ante cœptos saginari; addidit, ciconias magis placere, quàm grues; cùm hæc nunc ales inter primas expetatur, illam nemo velit attigisse.* Unde liquet, quantopere etiam pro temporibus varient judicia hominum in iis, quæ rem cibariam attinent. Quippe hic videmus, Cornelii Nepotis ætate, in pretio fuisse ciconias. Vixit autem ille Attico, Ciceroni, Catullo, amicissimus. At hinc usque ad imperium Vespasiani, sub quo Plinius claruit, anni sunt CX: quo planè cibus is despectui erat. Quod si grandiusculum hoc videatur intervallum: quid de eo statuendum, quòd uno cum homine judicium de alicujus sapore & nascitur, & denascitur? Neque hoc solùm in alitibus, sed quadrupedibus etiam, ac piscibus, usu venit. Ac fortassis operæ fuerit, si utriusque generis exemplum demus. E quadrupedibus adfert Plinius lib. VIII, cap. XLIII: *Pullos mularum epulari Mæcenas instituit, multum eo tempore prælatos onagris: post eum interiit auctoritas saporis.* Nempe ob auctoritatem Mæcenatis sapor earum visus optimus: eo exstincto, non item. Sic cum Romæ Hadrianus Pontifex merlucciæ pisce caperetur, qui saporis non boni,

eoque pretii vilis habebatur: multi judicium hoc secuti fuit; ut is piscis mox supra mediocre pretium divenderetur, ridente foro piscario; ut Paullus Jovius ait libro de piscibus Romanis: sed addit, *Adrianum Pontificem, sicut in administranda Rep. hebetis ingenii, vel depravati judicii, ita in esculentis fuisse insulsissimi gustus*. Nempe non idem est omnium palatum: & in iis etiam, quæ ad gulam pertinent, summatium judicium libenter sequuntur minores, vel fœdâ adulatione, vel etiam admiratione nimiâ.

Nunc de coturnicibus dicam; quia non leve iis hinc nomen accessit, quòd his Deus populum suum paverit in deserto. Saporis sunt boni, nec mali succi: præsertim autem commendantur auctumno, quia tum pinguiores sunt, & magis succulenti: pulli verò etiam in lauticiis censentur. Romani tamen pro noxiis habuere. Eo autem impulsi fuerunt; quòd helleboro vescerentur. Hoc enim pasci, etiam prodidit Aristoteles, sive alius, libro περὶ φυτῶν lib. I, cap. V: atque idem tradit Alexander in præfat. problematum: & addit, itidem sturnis cicutam esse pro cibo. E Latinis similiter Lucretius lib. IV:

Præterea nobis veratrum est acre venenum,
At capris adipes, & coturnicibus auget.

Atque ex hoc insalubres esse, colligit etiam Plinius lib. X, cap. XXIII: *Coturnicibus veneni semen gratissimus cibus: quam ob caussam eas damnavere mensæ: simulque comitialem propter morbum despui suetum, quem solæ animalium sentiunt, præter hominem*. Idem tradit Solinus cap. XVII. Has igitur, cur iis sit abstinendum, adferunt rationes; quia edant helleborum, sive veratrum; quia propterea morbo laborent comitiali, & quidem solæ; quia denique hunc morbum comestæ in homines propagent. Dicam de horum singulis. Veratro eas vesci, concedimus antiquis: sed in morbum hinc incidere comitialem, vix possim mihi persuadere. Veratrum enim coturnicum naturæ conveniens est; ut Lucretius indicat. Ac pariter sturnis cicuta prodest. Cur autem neutrum iis noceat, hanc B. Basilius Hexaëm. homil. V *a* adfert rationem, quia angustas habeant venas, ut venenum diutiùs iis detineatur, detentum concoquatur, eoque, nonnisi correctum, ad vitalem cordis fontem pertingat. Fortasse id aliquid est. Censeo tamen, occultiorem subesse rationem, quæ ab ἰδιοσυγκρασίᾳ *b* pendeat.

a Pag. 58, & 59. edit. Parif. Sonn. 16.8.

b Temperiei proprietate.

Sed neque verum est, quod à Plinio, & Solino, proditum dicebamus, solum hominem, coturnice exceptâ, comitiali morbo vexari. Aristoteles quidem ad hanc iis opinionem præivit in problematis: verùm longè aliter est. Siquidem Hippocrates, libro περὶ τῆς ἱερῆς νούσου *c*, eodem ait laborare oves, & capras: deque capris idem sentit Plutarchus in quæstionibus Romanis, quæst. CXI; ubi addit, flamini Diali ideo fuisse lege interdictum, non modò ne vesceretur caprâ, verùm etiam ne tangeret eam, atque adeo etiam ne nominaret quidem. Item equos eum morbum sentire, tradit Absyrtus: uti accipitres, capos, & graculos, Brodæus lib. III Miscell. cap. XXIII.

c De morbo sacro.

Superest, utrùm coturnices comestæ homini comitialem adferant morbum. Censet id quoque Galenus: proque hac sententia facit, quòd idem comm. V in lib. VI Epidem. narret, multos se novisse in Doride, Bœotia, & Thessalia, atque adeò Athenis, qui frequenti earum esu musculorum distentionibus laborarent. Sed hac parte Galeno repugnat Averroës, ac è junioribus Ulysses Aldrovandus lib. XIII Ornitholog. item Renatus Moreau comm. in Scholam Salernit. qui negat, se in Gallia ejusmodi quid observare potuisse. Interea putat, abstinendum esse eâ tempore pestilentiæ; quia caro illius, ob humores excrementicios, facilè putrescat, ac propterea febribus excitandis idonea sit.

Post coturnices videamus de lagopode, quia *à coturnicibus magnitudine tantum differt croceo tinctu*; ut ait Plinius lib. X, cap. XLVIII. Est verò, ut ibidem legas, *cibis gratissima*. Sed *lagopodis* vox est, ὁμώνυμος. Sæpius enim per hoc nomen intelligitur avis Alpina, non grati modò, sed *præcipui saporis*; ut idem paullò antè dixerat. De eadem legas inibi: *Pedes leporino villo nomen ei hoc dedere, cætero candida, columbarum magnitudine. Non extra terram eam* (de Alpibus sermo erat) *vesci facilè, quando nec viva mansuescit, & corpus occisæ marcescit*. Si vulgatis codd. standum, meminerit ejus Martialis lib. VII, epigr. LXXXVII

Si meus aurita gaudet lagopode Flaccus.

Sed rectè Scaliger, Castigationibus in quartum Propertii *a* librum, Arethusæ ad Lycotam epistolâ, *glaucopide* emendat. Nam, *Primùm*, inquit, *lagopus non est aurita: est enim lagopus, quam perdicem albam Inalpini vocant. Deinde prima syllaba corripitur. Postremò avis illa pulcherrima est: ideoque non videtur inter monstra, & deformia portenta Naturæ annumeranda: cum tamen hoc agat Martialis, ut ostendat, monstra placuisse illis viris, quos ordine recenset. At contrà glaucopis, seu bubo, & aurita est, & sanè non inter venusta illa animalia numeranda.*

a Eleg. 3.

Phœnicopterus etiam est in honore: sed præcipuè ob linguam. Plinius lib. X, cap. XLVIII: *Phœnicopteri linguam præcipui saporis esse, Apicius docuit, nepotum omnium altissimus gurges.* Martialis in Xeniis *b* de eodem:

b Epigr. 68.

Dat mihi penna rubens nomen: sed lingua gulosis
Nostra sapit. Quid si garrula lingua foret?

Suetonius *c* narrat, Vitellium in dedicatione patinæ, quam *clypeum Minervæ* nuncupabat, cum phasianorum, & pavonum cerebellis linguas miscuisse phœnicopterûm. Cerebella eorundem magni æstimata Heliogabalo; qui, ut Lampridius refert, cum dapes exhiberet Palatinas, phœnicopteri cerebella mullorum extis sociabat. Etiam Caligulam Cæsarem hoc avium summo in pretio habuisse, arguit, quòd cum exquisitissimis sibi hostiis vellet sacrificari, eas esse vellet phœnicopteros, pavones, erythrotaones *d*. Testis in ejus vita Tranquillus *e*.

c Lib. 7. cap. 13.

d Sic, ubi vulgo tetraones, legendum monuere Sabellicus, & Ursinus.

e Cap. 22.

Sturnorum caro difficulter concoquitur: etiam virosum habet saporem, quia cicutâ pascantur: ut Galenus fatetur lib. de Theriaca ad Pisones, & lib. III de Temperamentis. De eadem sic B. Platina in quincto de tuenda valetudine: *Sturni, quos vulgo diabolicam carnem habere dicimus, omnino ab obsoniis lautorum rejiciantur. Hos comedat Vacerra noster, qui marsupio magis quàm vitæ, consultum vult*. Meliores tamen sunt auctumni tempore, quia mirè appetunt uvas, earumque esu virosus sapor plurimùm corrigitur. Meliùs etiam sapere dicuntur, si, simulac captæ fuerint, caput præcideris. Imò Galenus ipse in VI de Sanitate tuenda, sturnorum carni locum ab attagena proximùm adsignat, ac convenire iis arbitratur, qui corpore sunt sicci ac graciles.

Meleagrides, quæ quotannis in Bœotia circa Meleagri tumulum depugnant, & inde nomen hoc sortitæ sunt, *novissimæ peregrinarum avium in mensas receptæ propter ingratum virus*; ut ait Plinius lib. X, cap. XXVI. Ait autem, esse *Africæ gallinarum genus, gibberum, variis sparsum plumis*. Quomodo à gallina differat Numidica, docemur his Columellæ verbis lib. VIII, cap. II: *Africana est, quam plerique Numidicam dicunt, Meleagridi similis: nisi quod rutilam galeam, & cristam, capite gerit, quæ utraque sunt in meleagride cærulea*. Quærat aliquis, si Meleagrides sint Africæ sive Numidiæ gallinarum genus; quomodo planè easdem dicat Varro lib. III de R. R. cap. IX, his verbis: *Gallinæ Africanæ sunt grandes, variæ, gibberæ; quas μελεαγρίδας appellant Græci. Hæ novissimæ in triclinium ganearium f introierunt in culina, propter fastidium hominum.* Satis liquet, ex his Plinium sua expressisse. Facileque adeo conciliantur; nempe solâ penè distinctione, hoc pacto: *Gallinæ Africanæ sunt grandes, variæ, gibberæ: quas μελεαγρίδας appellant, hæ novissimæ in triclinium ganearium introierunt e culina.* Ut sententia sit, ex his Africanis gallinis illæ, quæ *meleagrides* dicuntur, postremò

f Al. genianum.

sunt

sunt in mensas receptæ. Atque hactenus memoratis pasti fuere Græci pariter, ac Romani.

Quid autem, quòd Borsippæ, civitate Babyloniæ prope Mesopotamiam, etiam vespertiliones in cibum condiunt? ut est apud Strabonem lib. XVI.

De amphibiis nunc dicendum: ut sunt anates, anseres, olores. Cato Censorius in pretio tanto habuit anates, ut his pasceret, siquis è familia sua ægrotaret: quemadmodum scribit Plutarchus in vita ejus. Ubi & lepores iis apposuisse narrat. Nempe homo durus, & laboribus adsuetus, ex suo temperamento ac viribus, cæteros metiebatur: in quo graviter ab eo peccatum. Siquidem ut lepores, sic quoque anates, succum gignunt melancholicum: præsertim domesticæ, quæ volatu se minùs exercent; præterea cœno, & iis, quæ è culinis everruntur, ali solent. Meliores sunt sylvestres, quia libero aëre, & aquis gaudent fluentibus. Itaque in hac alite solum pectus, & cervicem edere, cætera reddi coquo, jubet Martialis *a*. Ex his verò etiam judicium ferre est, qualis succi sint boscas, penelops, querquedula, aliæque anatini generis.

a Xeniorum epigrammate 51.

Anseres itidem duræ sunt carnis, succique mali, & excrementicii. Olim tamen in pretio fuere anseres σιτόυτοὶ *b*: quales iccirco Agesilao Lacedæmonio, cùm in Ægyptum venisset, unà cum vitulis dono misere Ægyptii: ut ex Theopompo *c* refert Athenæus lib. IX. Fuere & anseres fartiles. Nempe, ut porcellos variis implebant animalibus, ac cupediis; (quales ab equi Trojani similitudine dixere *porcos Trojanos*; ut vidimus cap. LXVI:) ita & anseres rebus variis farciebant: ac quia equum Trojanum δύρειον vocant poëtæ; eò hujusmodi anserem quoque δύρειον nominarunt. Diphilus apud Athenæum lib. IX:

b Altiles.

c Hellenicis, & Philipp. 13.

Δύρειον ἐπάγω χῆνα τῷ φυσήματι.

Id, puto, reddi posse:

Flatu tumentem Durium adduco anserem.

Alæ anserum & facilè concoquuntur, & bene nutriunt: ut Galenus tradit lib. III de facult. aliment. cap. XX. Cujus caussa est, quòd hæ partes præ cæteris moveantur, & exerceantur. Quò autem aves melioris sunt temperamenti, eò & alæ salubriores. Propterea illæ gallinarum præstant anserinis; ut ibidem ait Galenus. Præcipuè autem in deliciis fuit jecur anseris, cujus alimenta lacte fuissent imbuta. Tale enim & saporis est jucundi, & optimi succi, ac nutrimenti: facilè etiam concoquitur, & dejicitur. Testis Galenus loco jam memorato. De eodem Plin. lib. X, cap. XXII: *Fartilibus in magnam amplitudinem crescit: exemptum quoque lacte mulso augetur.* Etiam ut in suibus vivis hepar præparabatur ficorum pastu: quemadmodum Galenus refert loco antè indicato: ita & jecoris caussâ potissimùm ficis alebant anserem: unde συκωτὸν dixere. Nam σῦκον, *ficus*. Meminit è Latinis Horatius lib. II, sat. VIII:

Pinguibus & ficis pastum jecur anseris albi.

Athenæus in IX ait, Eupolin quoque in Στεφανοπώλεσι meminisse jecoris anserini. Adducit autem hunc versum:

Εἰ μὴ σὺ χηνὸς ἧπαρ, ἢ ψυχὴν ἔχεις.

Ni vel jecur, vel animus est tibi anseris.

Sed quid iste versus ad delicias facit, de quibus loquitur Athenæus? Quippe *jecur* hic pro sapientia accipitur: ut isto veteris epigrammatis in Catonem Grammaticum *d*:

d Apud Tranquillum in Grammaticis illustribus.

En cor Zenodoti, en jecur Cratetis.

De quo pluribus diximus in Oratoriis Instit. lib. IV, cap. VII, sect. VIII. At verè ad delicias referendum hoc Ovidii I Fast.

Nec defensa juvant Capitolia, quo minus anser
Det jecur in lances, Inachi lauta, tuas.

Quem locum itidem enarravimus jam olim in iisdem Oratoriis lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Sed & deliciarum istarum meminere Persius sat. VI, Juvenalis sat. V, & Martialis, lib. XIII, epigr. LVIII: ubi jecur hoc magno ait majus ansere; nempe postquam fartilibus, & lacte mulso auctum; ut ex Plinio dicebamus. Quis sic augendi jecoris anserini rationem invenerit, nec Plinii ætate convenit: ut liquet ex eo, lib. X, cap. XXII. Ait verò, nonnullos repertum id tribuisse Scipioni Metello, viro consulari; alios M. Sejo, equiti. Uterque horum ætate vixit Varronis: qui itidem eos junxit lib. III de R. R. cap. X: *Horum* (anserum) *greges Scipio Metellus, & M. Sejus, habent magnos aliquot.* Ut Messallinus Cotta primus docuerit torrere palmas anserinorum pedum, & cum gallinaceorum cristis condire, ex eodem Plinio *a* superiùs retuli.

a Lib. 10. cap. 22.

Hæc de Romanis. Britannis in deliciis erant, quos Græci χηνέρωτας dicunt. Plin. lib. X, cap. XXII: *Anserini generis sunt chenalopeces, & quibus lautiores non novit Britannia, chenerotes, fero ansere minores.*

Olores, ut anseribus majores, ita carnis sunt durioris, præsertim natu grandiores. Excrementis etiam scatent, ut aquaticæ aliæ. Lautioribus inferuntur conviviis: sed pompæ potiùs gratiâ, quàm ob succi bonitatem. Nec olim epulis abesse solere, testis est Athenæus in IX. Saginari consuevisse, oculis priùs consutis, apud Plutarchum legas in secundo de esu carnium. Verba ejus adduximus, cùm de gruibus diceremus.

CAP. XCIV.

Ex Celsi monito cavendum, ne in secunda valetudine adversa præsidia consumantur. Dacnadum, sive dacnidum usus in somno impediendo apud Ægyptios, dum convivarentur. Immanis Æsopi histrionis, & filii ejus, luxus. Confiscare, *pro* reponere. *Luxuriosa Vitellii cœna. Luxus Romanus se saturantium inferioribus solùm partibus avium, præterquam ficedulæ, quam solam comederent totam. Ornithonum magnitudo, & quot aves continerent, & quantum inde pretii quotannis ad dominum rediret. Quantus avium numerus ex uno quarundam pari produci possit intra octennium. Atque obiter non absimilis ratio inita in ovium fœcunditate.*

QUæ hactenus fusè adeò enarravimus, satis docent, Deum nobis non aves modò dedisse ad alimoniam, sed etiam ad voluptatem. Ut illas, quæ succi bonitate commendantur, & simul palatum mirè oblectant. Sed hujusmodi ut merentur in conviviis apponi, ita μονοφάγοι *b* rectiùs iis abstineant, nisi quando ægri sunt, vel à morbo convalescunt: nempe, ut verbis utar Cornelii Celsi *c*, *ne in secundâ valetudine adversa præsidia consumantur.* Magnopere verò dolendum, cùm tanta sit Dei bonitas, homines non contentos alimoniâ, & modicâ voluptate, sic donis ejus abuti ad luxum. In quo nunc tacebo de Oriente: cujus luxuriem ignorat nemo. Mittam & Ægyptios: quorum abusum satis arguit dacnadum usus in conviviis; ne inter compotandum somnus obrepat. Pompejus Festus: *Dacnades sunt avium genus, quas Ægyptii inter potandum cum coronis devincire soliti sunt; quæ vellicando, morsicandoque, & canturiendo assiduè, non patiuntur dormire potantes.* Hesychius: δακνὶς, εἶδος ὄρνιθος. Nempe ἀπὸ τοῦ δάκνειν, quod est *morsicare.* Mitto etiam Græcos: de quibus tam multa Athenæus in Dipnosophist. Solùm ostendam, quàm fœdè se gesserint Romani. Familiam in his ducat Æsopus tragicus, vel ejus filius; cui pater ex arte ducenties sestertiûm reliquerat; ut præter alios Macrobius *d* narrat. De filio quidem ita Valerius Max. lib. IX, cap. I: *Quem furiosa luxuria juvenem constat cantu commendabiles aviculas, immanibus emtas pretiis, in cœna pro ficedulis ponere, acetoque liquatos magnæ summæ uniones potionibus adspergere solitum, amplissimum patrimonium, tanquam amaram aliquam sarcinam, quàm celerrimè abjicere cupientem.* At parenti id liquidò tribuit Plinius lib. X, cap. LI: *Maximè*, inquit, *insignis est*

b Qui soli comedunt.

c Lib. 1. cap. 1.

d Lib. 2. Saturn. cap. 10.

est in hac memoria, Clodii Æsopi, tragici histrionis, patina, sexcentis H-S taxata: in qua posuit aves cantu aliquo, aut humano sermone vocales, nummis sex singulas coemtas; nullâ aliâ inductus suavitate, nisi ut in his imitationem hominis manderet; ne quæstus quidem suos reveritus illos opimos, & voce meritos: dignus prorsus filio, à quo devoratas diximus a *margaritas.* Sane filium fuisse, à quo comestas narrat margaritas; etiam Horatius testatur lib. II, sat. III:

a Lib. 9. cap. 35.

Filius Æsopi detractam ex aure Metellæ,
Scilicet ut decies solidum exsorberet, aceto
Diluit insignem baccam.

Similiter Tertullianus de Pallio cap. V. At de patina adscribit patri histrioni. En de utroque verba: *Æsopus histrio ex avibus ejusdem pretiositatis, ut canoris, & loquacibus quibusque, sexcentum millium patinam confiscavit: filius ejus post tale pulpamentum potuit sumtuosius esurire: margarita namque, vel ipso nomine pretiosa, dehausit. credo, ne mendicius patre cœnasset.* Sed priora verba sic cum maximo Salmasio legere malim: *Æsopus histrio avibus ejusdem pretiositatis, ut canoris & loquacibus quibusque, centum millium patinam confiscavit.* Hoc est, patinam centum millium, quod ejus pretium erat, confiscatam sive repositam habuit; ut eam, cum vellet, avibus carissimè emtis plenam repræsentaret convivis. Nam *confiscare*; ut glossæ vet. exponunt, ταμιεύειν, ἀποθησαυρίζειν, hoc est, *reponere, recondere.* Quomodo idem Salmasius elegantissimè interpretatur hoc Tertulliani de Anima, *in confiscato animam habere.* Et Suetonii illud in Augusto: *Quam summam repræsentari jussit: nam & confiscatam semper repositamque habuerat.* De pretio patinæ fusiùs eundem disserentem vide. Sed quid sibi vult, quod Plinium audiebamus dicentem, aves singulas sex nummis coemtas? Loquaces, & canoras, sex nummis? Id sanè pretium Belgis necdum adæquet stuferos quatuor, sive quinctam floreni partem. Quo quid vilius? At Valerius aviculas singulas immanibus ait pretiis comparatas. Quare Hottomannus de re numaria *b* pro *sex* legit *sexcentis.* Id pretium Belgis fit octodecim florenorum. Sed neque id justum fuerit pretium: quod haurire est ex optimo & vetustissimo clarissimi Nic. Rigaltii codice. In eo erat: *hisvi singulas coemtas.* At notum IIS, vel HS, esse sestertii notam. Ut certissima sit Salmasii emendatio, propterea scribentis, IIS VI *singulas coemtas.* Nempe pro avibus singulis soluta sestertia sex, sive sex millia numûm. Quam Plinii sententiam etiam Tertullianus expressit. Sic enim scribit: *Asinius Celer mulli unius obsonium* VI. *M. HS detulit: Æsopus, ex avibus ejusdem pretiositatis, sexcentûm millium patinam confiscavit.* Ubi clarè inter patinam, & avium pretium, distinguit: quæ Budæus in secundo de Asse confudit.

b Pag. 257. & seq.

Ab Æsopo ad aliud transeo luxus exemplum. Suetonii est lib. VII: *Famosissima super cæteras fuit cœna Vitellio data adventitia a fratre: in qua duo millia lectissimorum piscium, septem avium, apposita traduntur. Hanc quoque exsuperavit ipse dedicatione patinæ, quam ob immensam magnitudinem Clypeum Minervæ, αἰγίδα Πολιούχου, dictitabat. In hac scarorum jocinora, phasianorum, & pavonum cerebella, linguas phœnicopterûm, murænarum lactes, à Carpathio usque, fretoque Hispaniæ, per navarchos, ac triremes, petitarum, commiscuit.*

Quantopere etiam Romanorum luxum arguunt verba hæc Favorini apud Agellium lib. XV, cap. VIII: *Negant ullam avem, præter ficedulam, totam comesse oportere: cæterarum avium, atque altilium, nisi tantum apponatur, ut à clunículis inferiori parte saturi fiant, convivium putant inopia sordere: superiorem partem avium, atque altilium, qui edunt, eos palatum non habere.*

Multum etiam luxus comparuit Romanus ex aviariis, sive ornithonibus: de quibus sic Varro lib. III de R. R. cap. III: *Nunc ornithonas dico omnium alitum, quæ intra parietes villæ solent pasci.* Et mox: *In binas species dividi possunt: in prima parte ut sint, quæ terrâ modo sunt contentæ: ut sunt pavones, turtures, turdi. Altera species sunt, quæ non sunt contentæ terrâ solùm: ut sunt anseres, querquedulæ, anates.* In hisce ornithonibus tria imprimis admirationi sunt; magnitudo earum, multitudo avium, quas continerent, & pretium ingens, quod inde quotannis perciperent. De magnitudine sic Varro ibidem: *Primus ille gradus antiquus majorum nostrorum erat, in quo essent aviaria duo duntaxat. In plano cohors, in qua pascebantur gallinæ: & earum fructus erant ova, & pulli. Alter sublimis, in quo erant columbæ in turribus, aut summa villa. Contra nunc aviaria sunt nomine mutato, quot sunt ornithones; quæ palatum suave domini paravit; ut tecta majora habeant, quam tum habebant totas villas; in quibus stabulentur turdi, ac pavones.* De multitudine avium sic cap. V: *Dicam de hoc ornithone, quod fructus causâ faciunt. Igitur testudo fit magna, in qua millia aliquot turdorum, ac merularum, includere possint. Quidam cum eo adjiciunt præterea aves alias quoque, quæ pingues veneunt carè; ut miliariæ, ac coturnices.* Magnitudinem pretii inde redeuntis docet nos Axius apud Varronem ejusce libri cap. II. Cùm enim locutus esset de materteræ suo fundo in Sabinis, *in hac*, inquit, *villa, quæ est ornithon, ex eo uno quinque millia scio venisse turdorum denariis ternis; ut sexaginta millia ea pars reddiderit eo anno villa, bis tantum, quàm tuus fundus ducentûm jugerum Reate reddit.* Et post pauca: *Nonne L. Abutius, homo apprime doctus, cujus Luciliano charactere sunt libelli, dicebat, in Albano fundum suum semper vinci à villa? Agrum enim minus dena millia reddere, villam plus vicena.* Pluraque inibi in hanc mentem. Idem lib. III, cap. VI, *Ex pavonibus M. Aufidius Lurco supra sexagena millia nummûm dicitur capere.* Ea summa Belgis fit CIↃ IↃ CCC florenorum. Idem cap. VII, ubi de columbis: *Parentes eorum Romæ, si sunt formosi, bono colore, integri, boni seminis; paria singula vulgò veneunt ducenis nummis; necnon eximia singulis millibus nummûm: quas nuper cum mercator tanti emere vellet à L. Axio, equite Romano; minoris quadringentis denariis daturum negavit.* Quod de Axio referre etiam non piguit Plinium lib. X, cap. XXXVII. Duceni autem nummi Belgis nunc fuerint VI floreni: mille nummi, XXX floreni: quadringenti denarii, CXX floreni. Nempe denarium, qui decem valet assibus, unde & nomen, sex stuferis, sive schellingio, ut loquimur, æstimamus. Quod tam carè hæc avitia venderentur, id præcipuè tribuendum adicialibus, & triumphalibus cœnis. Unde legas lib. III Varronis, cap. II: *Quotusquisque enim est annus, quo non videas epulum, aut collegia, non epulari; quæ nunc innumerabiles incendunt annonam.* Nihil igitur mirandum, si ex villis tantas sibi opes pararent: præsertim cogitantibus, quanta sit avium quarundam fœcunditas. Siquidem ex aliquarum pari uno, si pro naturæ viribus generent, & ex natis, atque inde porrò genitis, necetur nihil, nec sponte intereat quicquam; annos intra octo esse aves possint 3347427 2. Quod facile visurus, qui artem numerandi calleat. Hoc quoque miram Dei bonitatem arguit, quià sic abutuntur mortales. Nec in avitio modò, sed etiam quadrupedibus, hanc bonitatem ejus cernere licet. Siquidem oves centenæ intra annos sexdecim genuisse tantum ovium possint, ut pretium earum sit aureorum 6168960 0. Nec minùs miranda, certissima tamen, piscium, & plantarum fœcunditas est; ut inferiùs dicetur.

CAP. XCV.

Remedium pilis vel nigris reddendis, vel albis: item tineæ, capitis dolori, phrenitidi, melancholiæ hypochondriacæ, morbo caduco, paralysi, vigiliæ morbidæ, sanguinis e cerebro eruptioni, oculorum caligni, lippitudini

nova

uveæ tunicæ procidentiæ, suffusioni, humori in oculos desinenti, tuberculo in minore angulorum angulo, oculis suâ sede propulsis foras, putrido narium ulceri. Avis odore sui reficiens cerebrum. Remedium dolori dentium, anginæ, inflammationi tonsillarum ac gurgulionis, spirandi difficultati, pleuritidi, collectioni puris inter thoracem ac pulmonem, & sputo sanguinis: in quibus tot divinæ bonitatis argumenta, quot morbos enumeravimus.

HActenus constitit oratio nostra in alimonia avium, & earundem deliciis. Nunc eam transferam ad utilitatem, quam inde in medicina bonitas nobis divina concessit. Numine quidem irato peccatis nostris, totæ morborum cohortes incubuerunt terris: sed, eodem miserente, rebus variis, inque his, avibus, vis est attributa ad valetudinem recuperandam. Hoc primò planum faciam in parte corporis nostri maximè sublimi. De capillorum tamen decore mittam: quia in eo non læsæ actionis, ut in morbis, cura suscipitur; sed ornatûs, ut ad
a Comtorum, sive artem formæ lenocinantem. κομμωτικὴν *a* potiùs pertineat. Tale est, quòd corvi ovum myrto commistum pilos reddit nigros: suffitus fellis corvini eosdem facit albos. Prius tradit Philes in Jambis; alterum Rhasis.

At propriè in morbis est tinea, cutis nostræ, quâ caput obtegitur, affectio, à salsa pituita, aliove succo mordaci. Ubi topicis utendum remediis, tum reprimentibus, tum discutientibus. In his est fel avium, ac præcipuè earum, quæ calidiores sunt, & sicciores.

Capitis doloribus, sive τῇ κεφαλαλγίᾳ, quæ est à solutione continui in parte nervosâ ob sanguinem pituitosum, columbino stercore mederi docet Galenus τῶν κατὰ τόπους *b* lib. II, cap. III. Jubet autem capere fimum columbarum montanarum, quia id validum magis. Etiam
b De compositione medicamentorum secundum corporis loca. vulture medicina fit. Sextus Platonicus part. II, cap. II: *Vulturis ossa de capite, suspensa collo, capitis dolorem sanant. Itidem cerebrum ejus, si commisceas cum oleo cedrino, & inde nares frequenter tangas, capitis dolorem aufert.* Similiaque apud Plinium, & Marcellum, legas: imò & Galenum lib. III Euporist. cap. XXXIV.

Ad capitis morbos etiam refertur phrenitis; qua actio secundùm imaginationem, ac discursum, depravatur ab inflammatione, sive intemperie calidâ cerebri, & meningum. In hoc morbo à medicamentis minùs vehementibus initium fit. Taleque est, si columbæ viventes mox applicentur dissectæ.

Est & hujus loci melancholia hypochondriaca; quando ex hypochondriis, & imprimis sinistro, humor vaporque cerebrum petit, ac imaginationem corrumpit; sic ut homo desipiat sine febri; timeat, & mœreat absque caussa. Est verò timor à colore atræ bilis; qui fere lienis vitio se spiritui miscet, atque eum tenebricosum facit. Hic prosunt cùm diaphoretica alia, tum jus galli gallinacei; item columbæ: quarum alitum ventres farciendi rutâ, anetho, chamæmelo, serpillo, pulegio, cumino, feniculo, dauco. Hujuscemodi enim multùm promovent evacuationem eam, quæ transpirando fit.

Epilepsiæ quoque, sive morbi comitialis sedes est in cerebri ventriculis: qui non tantopere quidem obstruuntur, quàm in apoplexia; sic tamen impediuntur, ut spiritus animalis inde egredi non possit. Id provenit à crasso & viscoso humore: quem dum spiritus excutere admititur, convulsio fit, tantaque totius corporis concussio, ut etiam spumam ore eliciat. Adversus hunc morbum tale remedium præscribit Sextus Platon. part. II, cap. II: *Vulturis jecur totum, cum sanguine ipsius vulturis tritum, & per dies septem potum, caducis prodesse didicimus.* Et cap. XII: *Hirundines comestæ caducos sanant. Item lapilli in ventriculis eorum reperti, & brachio alligati, perfectè sanant.*

Cerebri etiam morbus est paralysis: quando nempe spiritus animalis, ob morbum vel nervi, vel spinalis medullæ, è cerebro non influit in nervum, vel ab nervo, ob intemperiem ejus frigidam, ac quandoque simul humidam, non recipitur: unde fit, ut musculum motui destinatum destituat motus. Estque ad paralysin sæpe prævius tremor corporis, quasi minuta paralysis, inque eam sæpe degenerans: uti torpor sive stupor abit in apoplexiam, epiplexiam, & spasmum; qui musculi involuntaria est ad suum principium contractio. *Convulsionem* vulgo nominant. Paralyticis, & quibuscunque partes aliquæ corporis torpidæ sunt, aut tremulæ, columbarum esus conducit: ut ait Rabbi Moses Maimonides in Aphorismis. Spasticis etiam, ac convulsis, conferre, Serenus Sammonicus *a* pronunciat: a Cap. 55.

Sin autem subitò replicantur corpora morbo,
Contractos revocat nervos caro sumta columba.

Etiam anserinus adeps conducit convulsioni paralyticæ. Adipis ejus usus est in Comageno. De quo sic Plinius lib. X, cap. XXII: *Aliud reperit Syriæ pars, quæ Comagene vocatur: adipem eorum in vase æreo cum cinnamo nive multâ obrutum, ac rigore gelido maceratum, ad usum præclari medicaminis, quod à gente dicitur Comagenum.* Et lib. XXIX, cap. III; *Comagenum fit ex adipe anserum: alioquin celeberrimi usus est ad hoc in Comagene Syriæ parte cum cinnamo, casia, pipere albo, herba quæ Comagene vocatur, obrutis nive casis, odore jucundo, utilissimum ad perfrictiones, convulsiones, cæcos ac subitos dolores, omniaque quæ acopis curantur: unguentumque pariter, ac medicamentum est.* Subjungit deinde & alterum modum, quo in Syria fiat.

Si è cerebro excrementicia sic materies fluat in partes subjectas, ut actionem lædat, *catarrhus* vocatur. qui si falsus erit, coronali suturæ applicantur confectum è thapsia & fimo columbino: ut Galenus præscribit Method. lib. V, cap. XIV. Nempe hoc pacto sursum attrahitur materies peccans.

Ut somnus, ita & morbosa vigilia, quæ *zaara* dicitur Avicennæ, cerebri affectio est. Plinius ait lib. XXX, cap. XV, *cuculum leporinâ pelle alligatum somnos allicere.*

Sanguinis eruptiones è cerebri meninge inhibet cerebellum gallinarum, si è vino bibatur: ut ait Dioscorides lib. II, cap. LIII.

Et hæc de plerisque cerebri vitiis: cui, ut parti principali, aliquantum insistere æquum putavi; præsertim homini philosopho; quando, hoc male adfecto, speculari naturam, quod nunc facimus, non licet. Deinceps videamus de oculis; quorum, ad indagationem naturæ, præcipuus ex instrumentis sensuum est usus.

Oculis claritatem confert hirundinum, pullorumque, cinis combustus in olla fictili, cum melle oblitus; ut ait Dioscorides lib. II, cap. LX. Etiam Sextus part. II, cap. XII adversus oculorum dolorem, lippitudinem, & caliginem, sic præscribit: *Hirundinis pulli cinerem cum melle in oculos mitte; aut hirundinis fel, & sanguinem, inungito: miré prodest.* Idem part. II, cap. V, adversus caliginem, suffusionem incipientem, & leucomata, præparare docet *fel perdicis*: ac subjungit; *Hoc nos ipsi frequenter tentavimus.* Idem partis ejusce cap. III dixerat, adversus caliginem juvare accipitrem coctum cum oleo susino, seu λειρίνῳ, hoc est, ex liliis. Nam *susinum* dicitur à *Susa*; quo & lilium notatur, & urbs à copia liliorum sit nominata: sicut alibi *b* diximus pluribus. Similiter b Lib. 4. Orat. Instit. cap. 7. sect. 3.
fere Plinius, nisi quòd pro susino *rosaceum* reponit. Sic enim ille lib. XXIX, cap. VI: *Accipiter decoctus in rosaceo efficacissimus ad inunctiones omnium vitiorum in oculis putatur.* Sed, credo, hac parte vis eadem rosis, liliisque. Præterea caligini occurritur felle vulturino cum porri succo, & melle exiguo: ut est apud Plinium lib. XXIX, cap. VI, & Sextum part. II, cap. II. In hoc tamen est discrimen, quòd Plinius dicat, *porri succum*; Sextus habeat, *marrubii succum.* Non dubium est, quin uterque secutus sit Græcos. Ac *marrubii* quoque est apud Galenum lib. I εὐπορίστων, cap. XLIV. Nec propterea Plinius corrigendus. Ipsum potiùs Plinium vitiato esse usum codice, arbitror. Nempe ubi scriptum esset πρασίου, hoc est, *porrum*;

non πράσιον, quod est, *marrubium*; ut ipse Plinius interpretatur lib. xx, cap. xxii.

Ad hæc ophthalmiæ, quam Celsus *lippitudinem* appellat, medetur albumen temporibus; fronti, & partibus oculo proximis applicitum. Idem facit ovi vitellus: imò ovum integrum cum aqua rosacea. Ita Galenus Methodi lib. xiii, cap. ult. Marcellus Empiricus *a* ait, qui ciconiæ pullum esitârit, eum annis continuis non lippiturum. Jecur anserinum juvat νυκταλώπας, h. e. τὸ νυκτὸς ἀλαούς. Ἀλαοὶ vero à λάειν h. e. videre. Est id vitium ab imbecillitate spiritus, ac tunicæ, & humorum crassitudine.

a Cap. 8. Frobenianæ editionis pag. 57.

Si cornea oculi tunica sic rumpatur, ut procidat uvea; Avicennæ consilium est, adhibere collyrium è croco, amylo, tragacantha cum ovi albumine.

Si tunica ἡ ῥαγοειδὴς *b* sic distendatur, ut pupilla dilatetur, & acies hebescat (μυδρίασιν vocant Græci, *alimisar* Avicennas) turturis, vel columbi sanguinem, in oculum destillare idem Avicennas jubet.

b Uvea.

Ὑπόχυμα, sive *suffusio* dicitur, cùm pupilla obscuratur ob humores affusos corneam inter tunicam, & humorem crystallinum, concrescentes. Adversus hoc vitium Galenus τῶν κατὰ τόπους *c* lib. iv, cap. viii præscribit sanguinem columborum teneris è pennis instillatum. Nempe hic leviter discutit, & aliquantum adstringit. Rhasis, si quando perseverârit dolor, juvare initio ait ovi albumen cum rosaceo. Galenus inde dare jubet ovi vitellum cum vino.

c De medicamentorum compositione secundum corporis partes.

Ἐπιφορὰ particulatim vocatur humor in oculos assiduò defluens, sic ut lachrymari videaris. Huic tenui occurritur panno linteo, quod ovi albumine madefeceris.

Ἐγκανθὶς hoc loco non tam est alteruter oculi angulus, sive is ῥαντὴρ, qui major, & naso propior; παρωπίας, qui minor, propiorque temporibus; quàm tuberculum, sive carnis incrementum in παρωπίᾳ excrescens, nec permittens, ut facilè palpebras diducas. In hoc morbo applicatur oculo albumen ovi sedulò agitatum cum aqua rosacea.

Ἐκπιεσμὸς vocatur, quando non uvea solùm foras prorumpit; quod malum πρόπτωσιν dicunt: sed totus ab ingenti inflammatione oculus magno impetu suâ propellitur sede foras. Avicennas jubet occurrere emplastro è farina fabacea cum rosis, thure, & ovi albumine. Atque de avium usu in oculorum morbis hæc sufficiant.

Ὄζαινα est narium non tam tumor, ut in polypo; quàm ulcus; idque ab humore acri, & putrescente, unde graveolentia; quæ & nomen morbo dedit. Nam ὄζειν, *olere*, *fœtere*. Occurritur huic adipe anserino.

Quædam aves odore hominem reficiunt. Ita in India occidentali, quam Americam dicimus, aves sunt corvi figurâ, magnitudine, tardo volatu, carnivoræ, moschi odore præditæ: ut est apud Cardanum de rerum variet. lib. vii, cap. xxxiv.

Dentium dolori medeberis, si adipe galli gallinacei inunguntur.

Anginâ laborantibus prodest hirundinum in olla fictili combustarum cinis, si cum melle obleveris: ut docet Dioscorides lib. ii, cap. lx. Ac ibidem tradit, mederi inflammationi tonsillarum: quo nomine etiam intellige quadruplicem gurgulionis, sive columellæ inflammationem Aretæ *d* memoratam. Vulgus medicorum *uvulam* nuncupat.

d Lib. i. de caussis & signis acutorum morb. c. 8.

Nunc à capitis, & colli morbis ad thoracis, & partium eo contentarum affectiones, transeamus. Respiratio crebrior præter naturam (nec enim de illa nunc loquimur, quæ est à cursu) proficiscitur ab angustia partium pulmonis utrimque suspensarum; quas Hippocrates *e* ἀορθερ vocat: alii lobos, fibras, atque etiam alas, quia alarum more explicantur. Estque ea angustia plurimùm à materie pituitosâ, viscidâ, & crassâ; ac vel à cerebro recipitur, vel in pulmone ob ejus intemperiem gignitur. Ad dissipandam ejusce materiem in thorace confert jus è vetere gallinaceo. Sed ut præparari debeat, è Dioscoride petas licet lib. ii, cap. liii. Item ex Avicenna, & Mesue, qui fusè de hoc agit. Atque hoc diætam extra paroxysmum tangit. In paroxysmo, ne æger suffocetur pectori applicatur oleum amygdalinum, decoctum malvæ, item pinguedo gallinæ; uti & suis, vituli, vel alius animantis.

e Lib. de morb. major.

Noctuæ etiam sanguis mederi dicitur spirandi difficultati, qua quis nonnisi recto thorace quit spiritum ducere. Græci inde ὀρθόπνοιαν vocant. Sed hoc naturæ remedium in dubium vocat Galenus lib. x de Simpl. cap. iii.

Πλευρῖτις est inflammatio interioris membranæ, quæ τὰς πλευρὰς sive costas succingit. Adversus vehementes ejus dolores, post venæ sectionem, adhibentur ἀνώδυνα, sive dolorem delinientia: in quibus, ut malva, althæa, lac, butyrum, amygdalæ dulces; ita adeps gallinaceus, suillus, alia. De his inter alios Capivaccius lib. ii practicæ Medicinæ, cap. iii.

Ἐμπύημα est vitium, quo thorax pure completur. Si pus renes, vel alvum versus feratur, ab eodem Capivaccio cap. seq. commendatur jus galli ætate aliquanto provectioris: sed cum melle rosato, ut fiat evacuatio per alvum, & cum diureticis, ut fiat evacuatio per renes.

In sputo sanguinis Galenus lib. v Meth. cap. xiii, inter cætera, quæ inde peti malo, applicat capiti fimum columbinum: nempe ad divertendam materiem à capite profluentem.

Cap. XCVI.

Ex avibus adferuntur remedia jecoris scirrho, stomachi vitiis variis, dolori colico, alvo duriori, vitiis sedis, hæmorrhoidi, morbo cœliaco, regio, lienico, renum calculo, vesicæ rosioni, gonorrhææ, impotentiæ Venereæ, mensium profluvio, partûs difficultati, secundis extrahendis, morbo articulari, febribus longis ac diuturnis, hecticæ etiam. Ratio corrigendi quædam, quæ febrim creduntur adferre. Remedia ex avibus adversus venena, & serpentium, aliorumque venenatorum, canis item rabidi morsus. Interim in iis, quæ adversus venena vulgo adferunt, inveniri superstitiosa non pauca, vel etiam falsa. Utilitas, quam adversus venena capere est ex ciconia, ibide, vulture, corvo. Iyngi à Magis tributa vis magna in philtris.

Nunc dicemus de ventre: ubi duplicia attendimus instrumenta; quædam pertinentia ad facultatem nutritivam, alia verò ad generatricem. In iis, quæ nutritioni inserviunt, præcipuum est jecur. Hujus fluxum mirè sistit hepar anatis. Ejusdem scirrho medentur non modò medulla cervina, & vitulina; sed etiam adeps gallinæ, & anseris. Quippe digerunt, & emolliunt. Sed quibus præterea uti conveniat, Capivaccius meliùs dicet lib. iii Medicinæ Practicæ, cap. xxii. Atque idem cap. xxiv refert, quomodo, ne à phlegmone hepatis suppuratio proveniat, inde autem ulcus, malum fere immedicabile; eò, ad emolliendum, & maturationem juvandam, cum althæa, malva, carica, fœnogræco, & aliis, ovorum quoque vitellis uti conveniat.

Secundaria verò instrumenta sunt ventriculus, intestina, vesicula fellis, lien, renes, & vesica urinaria.

Ventriculi vitio mederi dicitur ventriculus avium comestus: ac particulatim struthiocameli, & mergi. Sed Galenus lib. iii de Aliment. facult. cap. xx hanc respuit sententiam. Neque enim vel ipse ventriculus facilè concoquitur, vel, instar piperis, & zingiberis, vim ullam habet, qua concoctionem juvet. Apud Dioscoridem tamen lib. ii, cap. liii legas, internam ventriculi partem in gallinaceis, quæ substernitur membranâ cornus instar pellucidâ, ac inter coquendum excoriari, & abjici solet, si arefiat, & teratur, bibaturque è vino, stomachicis conferre. Item jus pulli iis, quibus os ventriculi æstuat, temperare illud vitiosos pellendo humores. Quod tamen in Ruellii tralatione præteritum: sed non item nec-

neglexit Saracenus. Vide autem, quæ & pro Dioscoride adversus Galenum Saracenus ibidem annotavit.

[a Lib. 3. medicinæ practicæ, cap. 2.] Capivaccius *a* etiam in humida ventriculi intemperie hujusmodi victus rationem præscribit, *ex aviculis montanis, e perdicibus, turturibus, pullis gallinaceis; sed assis.* [b Cap. eodem.] Posteaque *b* idem in ventriculo admodum calido, & sicco, *potum* præfinit *è distillato jure longo pulli cum succo anguriæ.* [c Cap. 4.] Idem *c*, ad tumorem ventriculi emolliendum, medicamentum jubet applicare, in quo cum medulla vitulina adeps anserinus, & alia, quæ melius certiusque ipse referet. Ac si tumor sit ab inflammatione, quæ pus & abscessum generet; medicamentum præcipit, cum ex caricis, dactylis, amygdalis, althæa, malva, oleo; tum adipe gallinaceo, vel suillo. Etiam in cardialgia cum [d Cap. 6.] Alexandro ventriculos anserum exhibet *d*. Item in fame canina, quam Græci κυνορεξίαν, vel κυνώδη ὄρεξιν, [e Cap. 7.] appellant, Aetium secutus, commendat *e* inter alia adipem anserinum, ac gallinaceum. Inque siti morbida, ad refrigerandum, & humectandum, catapotium, sive pilulas, suadet ex semine cucumeris hortensis, melonum, amygdalarum, diadoceiōn in forma solida: sed cum saccharo, & ovi albumine.

[f Lib. de Piscibus.] Rondeletius *f* etiam testatur, cineres cuculi valere medendo dolori ventriculi, eidemque humectando.

A ventriculo transeo ad intestina: ubi præcipue de colico videndum dolore. Adversus hunc jus galli decrepiti commendat Avicennas: qui decoqui ait oportere cum sale, anetho, polypodio, & interdum cum cardamo, sive nasturtio.

Eidem morbo, ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LIX medetur alauda; quæ aliter *cassita*, vel *galerita*: nempe à cristato apice, quem cassidis vel galeri instar in capite gestat. Nec ignoro, apud Dioscoridem in Parisiensi editione Ruellii non κωλικοῖς legi, sed κοιλιακοῖς. Verùm κωλικοῖς legi oportere, rectè visum Andreæ à Lacuna Secobiensi, & Antonio Saraceno. Similiter enim vetus codex: & sic quoque Plinius lib. XXX, cap. VII: *Coli vitium efficacissimè sanatur ave galeritâ assâ, in cibo sumtâ. Quidam in vase novo exuri jubent cum plumis, conterique in cinerem, bibique ex aqua cochlearibus ternis, per quatriduum: quidam cor ejus adalligari femini: alii recens tepensque devorari. Consularis Aspernatum domus est; in qua alter è fratribus colo liberatus est, ave hac in cibo sumta, & corde ejus armillâ aureâ incluso.* Imò & Galeni est lib. XI de Simplicibus Medic. Facult. cap. XXXIII: *Galerita, avis pusilla, nobis plerumque obvia, in jure simplici elixa, colicos adjuvat. Verum assiduò eam edere cum jure necesse est.* Similiter quoque Paullus Ægineta, Trallianus, alii. Sed, post laudatos tot veterum, dissimulare non possum judicium Thomæ Erasti libro de occultis medicamentorum proprietatibus, scripto, dicatoque Nobil. viro, necessario ac propinquo meo, Henrico Smetio; in cujus Miscellaneis secundum librum facit. Sic verò clarissimus ille vir cap. XLV: *Laudant Galenus, & Aëtius (neque hi soli) alauda, avicula cristatæ, usum in doloribus colicis: eamque hos dolores, si frequenter comedatur, persanare adserunt. Ego colicis sæpenumero plurimis, & longo tempore exhibui: fructum inde nullum persensi.* Nec eo damno antiquos. Potiùs censeo, pro cælo, soloque, variare, & animantium, & aliorum temperamentum.

Alvum dejicit jus è vetere gallinaceo; ut ait Dioscorides lib. II, cap. LIIII: unde & modus præparandi petatur. At Galenus XI simplic. ὁ γὰρ μὲν τῶν ἀλεκτορίδων αὐτῶν ζωμὸς ἐπισχετικῆς ἐστι δυνάμεως· ὥσπερ ὁ τῶν παλαιῶν ἀλεκτρυόνων, ὑπακτικῆς· *gallinarum simplex jus vim habet alvum cohibendi; uti veterum gallinaceorum, eum subducendi.* Similiter Paulus Ægineta lib. VII. At Plinius hoc pacto lib. XXIX, cap. IV: *Jus gallinæ alvum solvit; validius è vetere gallinaceo.*

[g Lib. 29. cap. 3.] *Ad sedis vitia prodest* (ut idem Plinius *g* ait) *ex ambusto cum candido ovorum tostum hordeum, & suillo adipe: infantibus quidem* (prodest) *etiam, si quid ibi procidat.* Ac postea subdit, *sedis vitiis prodesse ova durata igni.* Ac mox addit, etiam *prosunt condylomatis cum rosaceo.* Hoc est, callosæ carnis excrescentiæ in sede: puta quando ani rugæ intumescunt in modum articuli, quem Græci vocant κόνδυλον, unde vitium hoc κονδύλωμα vocatur.

Ibidem, sed paullò antè legas, *contra hæmorrhoidum morsum illinitur ovum, sorbeturque totum.* Et continuò pòst: *Quinque ovorum lutea in vini heminâ, cruda sorbentur dysentericis, cum jure putaminis sui, & papaveris succo, ac vino.* Et postea: *Dant & dysentericis pullos in ipso ovo decoctos, admistâ vini austeri heminâ, & pari modo olei, polentæque.* Antea idem, sed eodem cap. dixerat: *Dantur* (ova) *cæliacis cum uva passa pinguis pari pondere, & malicorio, per triduum æquis portionibus.*

Hinc, ut ordini antea memorato insistam, ad vesiculam fellis eo, & lienem. Quoties bilis excrementitia, vel nigra, sic inter cutaneas corporis partes se diffundit, ut totius corporis color præter naturam immutetur; ἴκτερος, seu *aurigo*, vel *morbus regius*, nuncupatur. Ac quidem, si lien non recipiat humorem melancholicum: tensione ejus, & quandoque etiam tumore, ac duritie, id cognoscitur. Sin vesicula fellis desit officio: color corporis citrinus erit; retrimenta ciborum non citrina, sed albicantia. Aurigini sive morbo regio ex avibus remedium præscribit Plinius lib. XXX, cap. XI: *Morbo regio resistit gallina, si sit luteis pedibus prius aqua purificatis, deinde collutis vino, quod bibatur.* Alterum deinde adjungit: *Cerebrum perdicis, aut aquilæ, in vini cyathis tribus.* Ac similiter Sextus Platonicus partis II, cap. V. Imò & si auriginosus sive ictericus intueatur charadrium avem, qui & icterus dicitur; ipse morbo liberatur, sed avem is corripit: unde, si obtutum in eam defixeris, oculos claudit: nempe naturæ instinctu gnara, hunc intuitum morbum adferre; ut est apud Theophylactum Simocatum probl. XV. Vide & Aristophanem, ejusque scholiasten, Plinium lib. XXX, cap. XI, Ælianum lib. XV de Anim. cap. XXVI. Heliodorum in Æthiopicis lib. III, Suidam in ἴκτερος: ubi legas, Didymum hoc proverbium ex Aristophane adduxisse, χαραδριὸν μιμούμενος, *charadrium imitans.* Avis est nec bonæ vocis, nec coloris boni, sed subravi: noctuque apparet, de die fugit: ut Aristoteles indicat [a Secundum dist. Scal. s. 15. sect. 153.] lib. IX Hist. anim. cap. XI *a*. Itali *calandrinum* nuncupant, voce ex χαραδριός corrupta. Plura de ea diximus superiùs *b*. [b Cap. 88.]

[c Lib. 29. cap. 3.] *Lienicis*, ut idem Plinius *c* refert, *dantur ova ex oleo fricta terna, totis ovis pridie maceratis in aceto.* At contrà atram bilem auget pavonis eius; nisi correxeris: quod fit, si jugulatum frigido aëri diebus exposueris quindecim, gravi pondere de pedibus dependente.

Proximè vesiculæ fellis, & lieni, renes superiùs subjecimus. Eos purgant pipiones. At calculum renum gignunt ova dura. Contrà prodest ei caro perdicum: hinc & attagenarum, sturnorum, merularum, turdorum: ut Galenus tradit lib. VI de sanitate tuenda, cap. XVI. De sturno objectant, quòd carnis sit durioris. Rectè quidem: sed hic attenditur, quòd ob desiccandi vim non augeat calculum: uti humido copiosoque alimento faciunt aves à cauponibus saginatæ, quibus renum obstructio capit incrementum: ut à Galeno ibidem proditum est.

Addam & remedium, quod tradit Ludovicus Nonius, Medicus Antverpiensis, de re cibaria lib. II, cap. XXXV: *Frequenti experientiâ observavi; tunicam illam ventriculi gallinarum siccatam, atque in pulverem redactam, ex vino potam, renum calculos egregrie pellere.*

Ut Plinius ait lib. XXIX, cap. III, *Prodest ovum & renibus, vesicæ rosionibus, exulcerationibusque.* Alvum ciet caput.

Vidimus de instrumentis, quæ inserviunt nutritioni. Sequuntur, quæ generationis propria sunt.

Qui laborant profluvio seminis, quod præter naturam fit invitis (γονόρροιαν vocant) utuntur iis, quæ

jecur ac renes refrigerant: uti inter alia est medicamentum ex aqua rosacea, succo limonis, & ovi albumine.

Impotentiæ τοῦ ἀφροδισιασμοῦ *a*, si defectus sit sanguinis, ac spirituum, proderunt ea, quæ utrumque producunt: ut ova sorbilia: item caro pullorum, caponum, phasianorum, turturum: præterea gallinaceorum testes. Sin semini opus sit acrimoniâ; ad suscitandam vim sopitam, columbi, vel capones, cum macere decoquuntur.

a Rei Venereæ.

Salacibus contrà libidinem restinguit esus palumbis. Martial. in Xeniis *b*:

b Epigr. 67.

Inguina torquati tardant hebetantque palumbes:
Non edit hanc volucrem, qui cupit esse salax.

Profluvium uterinum, quo menses colorem non retinent, curatur iis, quæ evacuant materiem utero contentam: in his medicamento è resina sicca, tamarisci folio, semine lini vino indito, & cum adipe anserino clysteri infuso. Ova etiam, ut Plinius ait lib. xxix, cap. iii, *sistunt menses mulierum cocta, & ex vino pota; inflationes quoque vulvæ cruda cum oleo ac vino illita.*

Parturientes adjuvat penna vulturina, pedibus subjecta; si credimus eidem Plinio lib. xxx, cap. xiv. Ac similiter Sextus Plat. part. ii, cap. ii.

Partum, ut ibidem legas, *tota ova adjuvant cum ruta, & anetho, & cumino, pota ex vino.* Ac ex Aëtio *c* quoque, Aspasiam exscribente, cognoscere est, ut partum juvet albumen ovi cum decocto malvæ, vel cremore ptisanæ. Adde cum dulcium amygdalarum oleo.

c Lib. 16. cap. 15.

Secundas pellit mergi jecur adsiccatum, potumque ex hydromeli binis cochlearibus; ut ait Dioscorides lib. ii, cap. i.

Atque hæc de morbis, qui pertinent ad tres, ut vocant, ventres. Proximum est, ut de artubus videamus.

Nervorum, articulorumque dolori remedium tradit Plinius lib. xxx, cap. xii: *Nervorum nodis medetur, & dolores tollit, adeps vulturinus cum ventre arefactus, contritusque, cum adipe suillo inveterato.* Similiter Sextus part. ii, cap. ii. Paullò pleniùs Serenus Sammonicus *d*:

d Cap. 55.

Si vero occultus nervos dolor urit inertes;
Vulturis excisos adipes, rutamque remitte,
Aut ceram; & tali recreabis languida fotu.

Milvus quoque podagricos juvat: ut idem ait Plinius lib. xxx, cap. ix.

Prodest item arthriticis jus è vetere gallinaceo: sicut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. liii. Galli tamen Numidici, sive Calcutensis esus podagram accelerat otiosis.

Deinceps considerabo, ut Deus per hæc animantia etiam prospexerit nobis in totius corporis morbis: velut in periculis à febribus, vel venenis.

In febribus calor ille igneus propriè est calidi innati: quod non quidem destituit cor; attamen qualitas ejus communicatur corpori universo; idque spiritu per arterias, & sanguine per venas: ut pluribus traditum Avicennæ, & multis declaratum est à Capivaccio Medic. Pract. lib. vi, cap. i, ac deinceps. Pro febrium autem natura variat avium medicina.

Febribus longis, ac diuturnis, utile est jus è vetere gallinaceo: ut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. liii. Si febricitantium frigidior sit stomachus, præscribunt potionem exiguam ex syr. ros. sol. cum pauxillo juris pulli. In febre putridâ spiritum sic resolvente, ut inde lipothymia, vel syncope, oriatur, in diæta laudantur *e* roborantia: in his, ut sorbitio ex alica, mala punica, pyra; sic ovorum vitelli, & gallorum testiculi: quibus addunt ex quadrupedibus cerebrum suillum, sed probè assatum.

e Capivacc. lib. 6 Med. Pract. cap. 26.

Hecticâ laborantibus prodest phasianus: cujus esus in aliis etiam morbis laudatur. Hinc vulgus, quod *fasanum* vocat, sic dici ait, quia facit sanum. Sed à Phaside esse appellationem, ostendimus superiùs.

Contrà febrim concitant anseres adultiores. Ideo edendi potiùs pulli anatini. Sed gulæ jugulatorum suffitus boracis immittendus: tum aromatis farciantur, atque ita assentur. Idemque in anate fieri expedit. Etiam coturnices ut spasmum, sic febrim dicuntur adferre. Sed de hac ave quid sentiendum sit, antea exposuimus. Interea dubium non est, quin longè ea fiat melior, si bonis & salubribus herbis educetur.

Superest, ut quædam postremo dicamus loco de remediis avium contra venena. Columborum ac pipionum usus tempore pestilentiæ. Anates Ponticæ, quia in Ponto herbis vescuntur venenatis, adversus venena prosunt, si sanguis eorum spissatus, vinoque dilutus bibatur. Reperit hoc primus Mithridates, rex Ponti: de quo sic Plinius lib. xxv, cap. ii: *Illius inventum autumant, sanguinem anatum Ponticarum miscere antidotis, quoniam venenis viverent.* Censeo autem, anates hujuscemodi, si citra vinum, vel antidotum, longiori assumantur tempore, noxias potiùs fore. Nam tractu temporis carnes etiam animantium, quæ veneficam vim soleant vincere, inficiuntur ab alimentis venenatis: ut à Galeno traditum est lib. xi Simpl. cap. de viperarum carne. Alioquin fatendum, ad tempus interdum superiorem esse vim expultricem. Hoc videre est in cervis, & apris, venenatâ percussis sagittâ, vel jaculo. Nam in his venenum vel exstinguitur, vel segregatur, & excernitur: unde excrementa quidem sunt venenata, carnes non item. Atque (ut in avibus persistam) gallinæ, comesto scorpio, non cò pereunt; sed venenum exsuperant, idque stomachi robore: quo quantopere hominem vincant, illud quoque arguit, quòd fabas, & cruda concoquant cibaria.

Plinii item est lib. xxix, cap. iii: *Adversus ictus serpentium ova cocta tritaque, adjecto nasturtio, illinuntur.* Etiam adversus venenatarum bestiarum morsus prodest gallinarum cerebellum, si in vino bibatur; ut Dioscorides tradit lib. ii, cap. ii. Idem præcedenti capite dixerat, serpentium morsibus opitulari, si gallinæ dissectæ, calentesque, apponantur: sed in priorum locum sufficiendas esse mox alias, atque alias. Huic rei lucem adferent Thomæ Erasti verba lib. de occultis medicamentorum proprietatibus cap. xxi *a*: *Sunt qui viventium gallinarum podicem vulneri à venenato animali inflicto, ac pestiferis bubonibus, admovent, ut sic venenum extrahant. Verùm hoc non tam ab occulta, ut ego quidem puto, virtute fieri putandum est. Moriuntur enim gallinæ, quæ hoc modo venenum proliciunt. Videntur id cucurbitulæ instar exsugere, extrahereque, non propter qualitatem aliquam ignotam. Auget suspicionem hanc, quod imperant medici, talibus gallinis rostra occludere, ut respirare nequeant.*

a Habet lib. 2. Miscell. Medic. Henr. Smetii.

Itidem morsis à cane rabido, si non sinant cantharides loco morso applicari, admoveantur affectæ parti columbæ, vel gallinæ, viventes dissectæ. Nihil tamen hæc prosint, si tamdiu exspectatum, ut quis jam sit rabiosus. Aliis autem citiùs, aliis tardiùs, rabies venit: quod fit pro copia veneni, & temperamento corporis humani. Si enim canis morsu multùm infuderit veneni, & homo fuerit biliosus; vel primum intra mensem rabidus quis fiat. Sin tantummodo paullùm admiserit veneni, nec sit biliosus; tardè virus id sic capiat incrementum, ut cor petat, vitæ fontem. Itaque aliqui sextum demum post mensem, imò exacto jam anno, rabie corripiuntur.

Multa quoque alia ab alitibus remedia adversus venena, & morbos, adferuntur; sed ut multa vera utiliaque, ita nec pauca vana, & superstitiosa. Audiamus de hoc, quem paullò antè adduxi, Thomam Erastum, philosophum, & medicum eximium *b*: *Quæ Fernelius lib.* ii *de abditis rerum caussis cap.* xviii *de corde hirundinis palpitante, de corde turturis, & corvi, de araneis inclusis in testa juglandis, ranarum oculis, anate viva refert; indigna sunt, quorum fiat mentio. Aut enim superstitiosa sunt, aut ementita, & falsa: quod de aliquibus ipse periculo facto certissime affirmo: aut certè propter manifestam caussam prosunt. Siquid anas efficit, calore suo efficit. Hujus periculum necdum faciendi occasio data est.* Ex quibus videmus, utcunque de multis neget, de plerisque tamen agnoscere: sed putare, caussam eorum posse adferri; nec

b Lib. de occult. med propr. cap. 21.

opus

opus esse, ut cum Fernelio ad occultas rerum caussas, velut inscitiæ asylum, recurramus.

Nec alites modò vel ore assumtæ, vel corpori adhibitæ, adversus venena juvant: sed eo etiam, quòd venenatis ab animalibus terras & æra expurgent. Ut ciconiæ: de quibus ita Plinius lib. x, cap. xxiii: *Honos ciconiis de serpentium exitio tantus, ut in Thessalia capitale fuerit occidisse; eademque legibus pœna, quæ in homicidam.* Juvenalis sat. xiii:

—— Serpente ciconia pullos
Nutrit; & inventâ per devia rura lacertâ.

Ibidis quoque magna Ægyptiis est utilitas, quòd venetur serpentes, ac scorpiones. Hinc Solinus cap. xxxv: *Ibis serpentium populatur ova, gratissimamque ex his escam nidis suis defert, sic rarescunt proventus fœtuum noxiorum.* Ac plura ibidem; & penè eadem apud Ammianum lib. xxii. Porrò Ælianus lib. x de Animal. cap. xxix, duplicem adfert caussam, cur sine noxa serpentes, & scorpios, conficiat. Prior est, quia calidissimi sit temperamenti, ut facilè, alioquin noxia, concoquat. Altera est, quoniam excrementa nullo egeat negotio. Porro ajunt, ab ejusmodi insectum cibo esse, quòd ex illarum ovis facilè gignantur basilisci, ac propterea Ægyptios earum ovis insidiari. Hanc quidem rationem adducit Theophylactus Simocatus problemate xiv.

Vulturis item pennæ combustæ fugant serpentes; ut ait Sextus philos. part. ii, cap. ii. Sanè ab eo adversus serpentes primum esse è volucribus remedium, etiam à Plinio traditum est lib. xxix, cap. iv. Atque addit: *Antenarum quoque mixis virium esse nigris. Pennarum ex his nidore, si urantur, fugari eas dicunt.*

Corvi non quidem serpentes vorant, vel fugant: attamen aliter adversus venenum prosunt. Siquidem, ne inficiatur aër, præstant, idque cadavera quadrupedum vorando, imo pisces mortuos in litus è mari ejectos. Ac refert Bellonius *a*, propterea in Anglia esse interdictum, ne quis interimat corvos. Atque hæc satis ostendunt, quantum sanitatis nomine avibus, vel Deo potiùs, debeamus.

a Lib. 6 de Avibus, cap. 2.

Jam quid dicam de viribus, quas avium aliis quoque magi tribuerunt? Ut jyngi, quam Theodorus Gaza, quia collum torqueat, *torquillam* novè appellat. Hæc magnam habere vim credita est in philtris sive amatoriis. Unde Theocritus in Pharmaceutria:

Ἶυγξ ἕλκε τὺ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα.
O jynx, tu nunc virum in ædes attrahe nostras.

Icciro Veneri sacrata, ut pluribus dicemus inferiùs. Modum autem, quo jynge in conciliandis utebantur amoribus, attingit Suidas in Ἴυγξ, ac pluribus exponit Pindari scholiastes in Pyth. od. iv *b*.

b Pag. 257. edit. Pauli Steph.

CAP. XCVII.

Aves, ac præcipuè turdos, columbas, gallinas, prodesse fimo, quo stercorantur agri. Seleucides aves frumentum præstare tutum à locustis, id alioqui absumturis: ac Zosimum, & gentiles, id beneficium tribuisse Apollini. Accipitris, imo & noctuæ usus in illiciendis avibus. Aucupii genus, quali nunc gaudent viri illustres, non obtinuisse apud Græcos, aut Romanos veteres; sed Thracas, & Indos: temporibus tamen Constantini M. fuisse etiam Romanis cognitum. Quis primus dicatur venationem accipitrariam seu induxisse, seu revocasse in Italiam. Corvo etiam usi in aucupiis. Clysteris usum esse ab Ægyptiis: hos eum ab ibide ave didicisse. Quid hirundini, & ciconia, debeant medici. Pervetustum esse morem galeas ornandi plumis. Quis inventor ejus rei. Usus plumarum anserinarum in culcitis, & cervicalibus, etiam obtinuit apud Romanos. De plumatili opere Americanorum.

COgnovimus in eo bonitatem Dei, quòd aves nobis sint datæ pro cibo, quòdque vel intus adsumtæ, vel foris applicitæ, medeantur omni penè morborum generi. Cæterum aliter etiam homines, tum alimoniæ, tum medicinæ ratione, juvant. Ac alimoniæ quidem nomine præterea iis debemus quadrifariam. Primò ratione agriculturæ, in qua fimus earum usum habet maximum. Nam turdorum ille, ut Varro, & ex eo Plinius tradit, imprimis lætas facit segetes: proximamque vim columbinus, hinc gallinarius obtinet; ut auctor est Columella *a*. Nec mirandum, si veteres Romani agros stercorarent turdorum, & avium fimo. Nam tanta iis fuere aviaria, sive, ut postea dixere, ornithones, ut multa avium millia continerent, majoraque sæpius haberent tecta, quàm totæ antiquitus villæ fuissent. De hoc superiùs *b* ex Varrone satis egimus.

a Lib. 2. cap. 15.

b Cap. 96.

Alter modus est, quòd ea, unde nobis cibus paratur, tuta præstent ab animantibus noxiis. Sic Seleucides aves locustas vorant, quæ alioqui absumerent frumenta. Unde B. Basilius in Ethicis: *Τὴν σελευκίδα τὸ ὄρνεον ἐπὶ διορθώσει τῶν ἀνθρώπων ἀκόρεστον εἶναι ὁ κτίσας τῶν ὅλων ἐμηχανήσατο. Seleucidem avem talem, ut in benefaciendo hominibus esset insatiabilis, universi conditor produxit.* Sed gentiles invenere, quo pacto hujus quoque usus gloriam ad suos Deos transferrent. Nam Zosimus Comes narrat lib. i, ut Seleuciæ, Ciliciæ oppido, fanum fuerit Apollinis Sarpedonii, & circa illud magnâ copiâ degerent aves ab loco dictæ *Seleucides*: solereque Apollinem, quando eum homines, locustis frumenta infestantibus, invocarent, has aves dimittere, ad necandas brevissimo tempore locustas. Addit autem, suæ ætatis mortales repudiasse tantum Dei beneficium. Ita loquitur homo paganus, quia, inductâ religione Christianâ, passim ludibrio erat gentilis superstitio. Vide sis de his aviculis etiam Plinium lib. x, cap. xxvii, & Galenum lib. vi de locis affectis, cap. iii. Meminere & Hesychius, ac Suidas.

Tertius modus est, quòd illicio suo famulentur aucupi. Unde Martialis lib. xiv *c*:

Prædo fuit volucrum, famulus nunc aucupis idem
Decipit, & captas non sibi mœret aves.

c Epig. 216. al. 214.

Nempe usi aucupes accipitre, non ut prædatrice, quæ ars tum necdum obtinuit apud Romanos; sed ut aves alliceret: quæ illectæ vel virgis adhærebant viscatis, vel, reti superfuso, avolare nequibant. Hinc scitè Plautus *d* istiusmodi aucupio quæstum comparat meretricium:

Esca est meretrix, lectus illix, ast amatores aves.

d Asin. act. 1. sc. 3.

Ubi amasii quidem conferuntur avibus, quæ alliciuntur: lectulus verò, & concubitus, cum accipitre, ave aliarum illice.

Ad avium hoc illicium etiam refer, quod fit noctuâ emissâ, vel retibus appositâ. Quippe eam de die circumvolant avium cæteræ: ut tum optima sit occasio vel visco, vel laqueis, vel aliter, eas capiendi. Meminit hujuscemodi aucupii Aristoteles de Animalibus lib. ix, cap. i, & Ælianus lib. i de Animal. cap. xxix. Circumvolant eam aves admirabundæ, quia insolens illius de die spectaculum sit: sed mox, ubi eam vident inertem, & invalidam, admirationem in contemtum vertunt. Sic enim optimè liceat conciliare duas ejus rei rationes, quas adducit B. Chrysostomus Orat. de prima Dei cognitione.

Quartus modus est dimittendi accipitrem, aliamve avem prædatricem; quæ deinde in altum alias involet, & aucupi deferat captas. Hæc ars serò cognita est à Græcis, & Romanis: sed iis, quos hi barbaros vocant, est pervetusta. In Thracia enim ars hæc accipitraria jam ævo obtinuit Aristotelis: ut liquet ex lib. ix de Animal. cap. xxxvi, & libro περὶ θαυμασίων ἀκουσμ. *e*. Ac de eodem Plinius lib. x, cap. viii: *In Thraciæ parte super Amphipolim homines, atque accipitres, societate quadam aucupantur. Hi ex sylvis, & arundinetis, excitant aves: illi supervolantes deprimunt. Rursus captas aucupes dividunt cum iis.* Imò de Indis non absimilia Ctesias apud Ælianum lib. iv de Animal. cap. xxvi. Etiam in excerptis Ctesiæ hæc apud Photium verba ha-

e De mirandis auditu perceptis.

habes *a*: Λαγωοὺς ϛ, καὶ ἀλώπεκας θηρεύουσιν, οὐ τοῖς κυσὶν, ἀλλὰ κόραξι, καὶ ἰκτῖσι, καὶ κορώναις, καὶ ἀετοῖς. *Lepores, & vulpes, non canibus, sed corvis, milvis, cornicibus, & aquilis venantur.*

a Cod. 72. sive in excerptis, à Stephano seorsum editis, pag. 26.

Ex Romanis meminit primus, quantum adhuc video, Julius Firmicus lib. v, cap. VII: *Accipitres tamen, falcones, astures, aquilas, & aves hujuscemodi, ad venandum alere studebunt.* Et cap. VIII: *Nutritores accipitrum, falconum, cæterarumque avium, quæ ad aucupia pertinent.* Sed hinc nihil aliud colligas, quàm Romanis ætate jam Constantini M. fuisse in usu. Meminit quoque Sidonius Apollinaris panegyrico ad August. Avit. *b* Id seculo toto, & amplius, fuerit post Constantinum M. Nempe imperantibus in Oriente Theodosio Juniore, Marciano, ac deinceps. Sed diu postea vix in Occidente mos is notus fuit. Unde est, quòd in Italia primus intulisse dicitur, sive Fredericus Barbarossa, ut est apud Leandrum in Italia *c*; sive Henricus VI, ut traditum Collenutio lib. IV Hist. Neapolit. Antiquissimus verò omnium, qui hanc artem scripto signârit, est Demetrius Constantinopolitanus; quem de Græco Latinè reddidit Petrus Gillius.

b Carm. 7. vers. 207. & quatuor sequentibus.

c In Campaniæ descriptione pag. 279. edit. Colon. an. 1567.

Est verò & corvorum in hujusmodi aucupio usus. Primus in venando iis usus dicitur Ludovicus Galliarum Rex *d*. Sed nec hoc venationis genus fuisse veteribus ignotum, docent illa Plinii verba lib. x, cap. XLIII: *Nec non & recens fama Crateri Monocerotis cognomine, in Erizena e regione Asiæ, corvorum opera venantis, eo quòd devehebat in sylvas eos considentes corniculis humerisque: illi vestigabant, agebantque, eò perductâ consuetudine, ut exeuntem sic comitarentur & feri.*

d Ulysses Aldrovandus lib. 12 Ornithologias cap. 1. pag. 702. e Al. Troezena.

Varios conspeximus modos, quibus alites nobis inserviunt ad alimoniam. Alterum caput erat, quòd incrementa sui debeat iis ars medica. Nam clysteris usum prima homines edocuit ibis, avis Ægyptia: quàm compertum sæpius alvum exonerare, postquam rostrum immiserit in anum. Sanè, ut ab Ægyptiis gentes alias clysteris usum hausisse, auctor est Herodotus in Euterpe: ita Ægyptios eum didicisse ab ibide, agnoscit Galenus in Medico suo. Et ante eum sic Plinius lib. VIII, cap. XXVII, *rostri aduncitate per eam partem se perluit, quâ reddi ciborum onera maximè salubre est.* Mox & alia addit, quæ ab avibus edocti sumus. *Chelidoniam*, inquit, *visui saluberrimam, hirundines monstravere, vexatis pullorum oculis illâ medentes. Ciconia origano in morbis sibi medetur.*

Post rei cibariæ, & medicæ, ministeria, series exigere videtur, ut dicamus de utilitate, quæ ex avibus redit ad rem vestiariam, & alia huic affinia. Ordiar ab iis, quæ nostris etiam terris, ac ubique propemodum, obtinent. Tale est, quòd milites, ut de aliis taceam, ex more antiquo, galeas, & petasos, ornent pennis avium elegantiorum; unde πτέρινον φάλον Polybius appellat. Priùs verò galeam ornarunt setis ex cauda equina: unde & ea vocabatur ἱππουρις *f*. E tribus Carum inventis primo loco ab Herodoto in Clio memoratur, quòd galeis cristas illigarint. Id non ad ornatum modò, sed terrorem etiam, factum esse, minimè dubitandum.

f Homer.

Præterea hodieque plumarum est usus in culcitis, & cervicalibus farciendis: quæ consuetudo itidem est vetus. De anserinis quidem ita Plinius lib. x, cap. XXII: *Candidorum* (anserum) *alterum vectigal in pluma. Velluntur quibusdam locis bis anno. Rursus plumigeri vestiuntur; molliorque, quæ corpori quamproxima; & e Germania laudatissima. Candidi ibi, verum minores; ganzæ vocantur. Pretium plumæ eorum in libras denarii quini. Et inde crimina plerumque auxiliorum præfectis, à vigili statione ad hæc aucupia dimissis cohortibus totis. Eoque deliciæ processere, ut sine hoc instrumento durare jam ne virorum quidem cervices possint.*

At magis admirationem meretur usus ille plumarum apud gentes toto à nobis mari Atlantico divisas. Hæ plumulas minutas psittaci, & aliarum avium discolorum, forcipe ad id præparato extrahunt, apteque sociant, prout exigit opus id, quod paratur. Nunc enim pileos, perizomata, vestes; nunc aulæa, & tapetia; nunc clypeorum, & ensium, ornamenta, inde concinnant: imò & imagines, aptè adeò unumquidque referentes, ut subinde illa exsuperent, quæ penicillo habemus expressa. Etsi verò variæ sint aves discolores, quarum plumæ minutulæ ad hoc idoneæ sint: facilè tamen principem meretur locum exiguæ illæ in regione Mexicanâ, haut apibus majores, &, harum instar, rore ex floribus collecto, viventes, glirium more totam dormientes hiemem: quarum plumulæ vel solæ operi sufficere plumatili creduntur. Ejus generis, aliarumque avium plumulæ discolores, divendi in America solent nundinarum tempore: imò opes multorum in iis solis sitæ sunt. De hujusmodi operibus pluscula habes exempla apud Ulyssem Aldrovandum *a*. Compluriaque id generis conspicere est in hac Amstelodamensium Urbe, inter tot laudabilia, antea navigationibus in Orientem, & ultimum Septentrionem, nunc etiam in Occidentem, inclytâ. Existimant viri quidam eruditi, nec artem hanc fuisse ignotam antiquis: dictosque *plumarios*, qui ex plumis vestes texerent: ita apud Nonium vocari Varroni Cat. sive de liberis educandis: item Vitruvio lib. VI, cap. VII. Sed omnino adsentiendum per textores plumarios intelligentibus eos, qui acu pingerent vestes ad modum plumarum. Sic *plumatiles* vestes ποικιλόφρυαι, ac similiter, ut antè dictum, Publ. Syro *plumatium aureum Babylonicum*; nempe, quia aurum purpuraque acu insuerentur tapetibus Babylonicis: item Vopisco, tunicæ *micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles.* Quem in locum multa præclarè de hac arte ὁ πάνυ Salmasius annotavit.

a Tom. 2. Ornithologias lib. 9. pag. 856.

Cap. XCVIII.

Præsagia augurum ex oscinum cantu, præpetum volatu, & pullorum tripudio. Et, unde oscines, præpetes, *ac* tripudium, *dicantur. Aves sinistræ, prosperæ: infelices contrà arculæ, remores, inebræ, volsgræ, cliviæ, alteræ: & unde hæ sint appellationes: uti & au*spicii, *ac* augurii *vocabula. Telegonus, & Car, augiriorum crediti inventores. Dissensus gentilium, avesne sint indices futurorum, quia, ut cœlo propiores, meliùs sciant consilia Deorum; an ipsæ quidem eorum sint ignaræ; sed divinitus sic dirigantur, ut homines gnaros reddant. Quid statuendum de corvo mortem annunciante Ciceroni; deque aquila Deiotarum regem instantis periculi commonente. Pro gentium varietate aliud atque aliud augures collegisse. De naturalibus ex avium genere præsagiis, & quod eorum sit fundamentum. Ex quatuor avibus quatuor anni tempora cognosci. Cur seriùs arantes vocarentur* cuculi. *Aves Hercynii saltus, quarum pennæ viatoribus noctu inserviant ad iter faciendum. Usus tinnunculorum in epistolis perferendis. Cornici sepulcrum erectum ab Marre, rege Ægyptio, ob hunc usum. Columbarum utilis in eodem opera, Margaritarum politura à columbis. Oblectamentum adolescentulorum, primæque ætatis ex avibus. Arnobii locus illustratus. Fabella de corde bubonis, secreta muliebria reserante.*

POst cibi, medicinæ, vestium, & ædium bona, nunc alios ad usus me conferam. In quibus auguralis disciplina primum sibi locum vindicabit; idque religionis ergo, ob quem vel antea memoratis præmitti merebatur, nisi de varia gentium religione, pietate planè impia, agendum foret.

Si fides auguribus; belli, nuptiarum, itinerum, similiumque eventus præsagire sit, tum ex *oscinum* cantu, quomodo dictæ, quia ore canerent: tum ex *præpetum* volatu; quo pacto vocatæ, quia in volatu anteriora semper petant *b*: tum ex *pullorum* pastu; quam rationem *tripudium* quasi *terripavium c* appellarunt, quia quod cibi ex ore

b Servius in 3 Æn. & Isidor. lib. 12. Orig. c. 7.
c Festus in Puls.

ore dicidisset, id terram paviret, hoc est, feriret. Ac sinistras quidem aves putarunt prosperas: ut scævum omen, bonum, teste Varrone, in VI de L. L. Contrà aves quæ impedimentum objicerent, Festo teste, vocatæ *arculæ*, ab arcendo: imò ut idem ait, *remores*, à remorando: ac eodem, & Servio *a* testibus, *inhibræ*, vel *enebræ b*, ab inhibendo: imò & *volsgræ*, ut est apud eundem Festum, quia se vellendo auspicium facerent malum: & *cliviæ*, quia *clivia* sint ardua ac difficilia: eodemque referendæ *alteræ*, quæ priori auspicio, quod felix visum, vitium facerent. Horum disciplinam, tum *auspiciorum*, ab avibus speciendis; tum *auguriorum*, ab avium garritu, dixerunt: Græci οἰωνιστικὴν, ὀρνιθοσκοπικὴν, & ὀρνιθομαντείαν, vocarunt. Barbaris hanc in pretio fuisse, auctor est Ælianus lib. II Var. Hist. cap. XXXI. A Telegono ad Græcos pervenisse, refert Suidas in Τηλέγονος. Plinius verò lib. VII, cap. LVI ait, esse inventum ejus Caris, à quo Caria nomen accepit. Ac vulgo quidem existimatum fuit, aves mentem Deorum tanto nobis meliùs scire, quanto essent superis propiores. Hinc Ovidius in V Fast.

a lib. 3 Æn.
b Festus in enubro, & ine-bræ. Vide & gloss. sui Philoxeni ex embrum (leg. enebrum) item ex enibra, & in inebra.

—— Nam Dîs, ut proxima quæque,
Nunc pennâ veras, nunc datis ore sonos.

Sed prudentiores aliter. Ammianum Marcellinum audiamus lib. XXI: *Auguria, & auspicia, non volucrum arbitrio futura nescientium colliguntur (nec enim hoc vel insipiens quisquam diceret) sed volatus avium dirigit Deus: ut rostrum sonans, aut prætervolans pinna turbido meatu, vel leni, futura præmonstret. Amat enim benignitas numinis, seu quòd merentur homines, seu quòd tangitur eorum affectione, his quoque artibus prodere, quæ impendent.* Ac deinde parem esse aruspicinæ rationem pronunciat. Illustrabimus hæc exemplo corvi, qui in villa Cajetana fertum horologii, conspiciente Cicerone, loco movit, & excussit, ac protinus ad ipsum tetendit, laciniamque ejus togæ tenuit morsu, donec nunciaret servus, advenisse milites ad eum occidendum. Hæc variis memorata: ut Valerio M. lib. I Memorabil. cap. IV, Plutarcho in vita Ciceronis, & Appiano lib. IV bell. civilium. Ex Ammiani sententia corvus quidem nescivit futura: sed Deus sic corvum direxit, ut Cicero de exitu suo fieret certior. En alterum quoque exemplum. Deiotarus rex in tecto suo aquilam conspexit. Eâ visâ, cùm auguralis esset disciplinæ gnarus, tecto abstinuit, quod nocte imminente solo æquatum fuit. Referunt Cicero I, & II de Divin. ac Valerius Max. lib. I, cap. IV. Hic, Ammiani judicio, Deus Deiotarum voluit commonere, ut ne tecto illo diutiùs se contineret. Sanè speciosa oratio. Sed quanto est verisimilius, spiritum malum istos alites direxisse, ut hominum animos in superstitione detineret? Nec enim disciplinam hanc esse à Deo, sed malo spiritu, arguit ejus vanitas: unde etiam est, quòd, pro gentibus, usque adeò variabat. Ita Hetrusci in auspicando ad Occidentem se convertebant, Romani ad Orientem. Diversa quoque auspiciorum ratio apud Galatas. Unde Deiotarum, Galatarum regem, Cicero; Ciceronem autem Deiotarus de hac disciplina solet interrogare. Et sanè ne augures audiamus, interdictum nobis Deuter. XVIII. & Jerem. XXVII. Ac similiter omnis Sanctorum Patrum chorus. Ex quibus Cyrillus Hierosolymitanus catech. I *c*. Οἰωνοσκοπία, μαντεῖαι, κληδονισμοὶ, ἢ περιάμματα, ἢ ἄλλαι κακοτεχνίαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα, λατρεύματα τοῦ διαβόλου. *Auguria, divinationes, amoleta, inscriptiones in foliis, aliaque malæ artes, & similia hujusmodi, cultus diaboli sunt.* Itidem Gaudentius tract. IV. in Exodum, inter diaboli venena, & idololatriæ partes, etiam auguria, sortes, & suballigaturas reponit. Petrus Chrysologus Serm. XVIII nuncupat *diaboli laqueos*. Nec infeciè Zeno Veronensis, sive alius potiùs, Serm. de Jona: *Non rapti jecoris spirantes consulunt fibras, nec per varios avium volatus conjecturis inanibus statum plumeæ salutis inquirunt: sed à suo corde remedium salutare deposcunt.* Plura verò de auguriis si voles, vide

c Pag. 513. edit. Morellianæ an. 1608.

Augustinum Niphum libro, quem de Auguriis inscripsit, Alexandrum Neapolitanum *a*, & ad eum Tiraquelli notas, Peucerum libro de Divinat. Georgium Ragusëum lib. II de Divinat. epist. IX, quæ ad Andream Maurocenum.

a Lib. 5. Geneal. dierum, cap. 13.

Utcunque verò vana sit ars auguralis de felici, vel infelici eventu eorum, quæ in natura non habent fundamentum: magnus tamen ex avibus, in omni vita civili, præsagiorum est usus, quando ea ratione nituntur naturali. Ut cùm agricolæ, nautæ, medici, prævident imminentem tempestatem, & pro ea componunt, quæ animo agitabant. Vide de isto Aratum in Prognosticis, Maronem I Georg. eorumque interpretes, Ælianum lib. VII de Animal. cap. VII; ubi serenitatis & tempestatis signa tradit ex gruibus, ardeâ, noctuâ, corvo, cornice, graculo, monedulâ, anate, mergo, ἐριθάκῳ, sive rubeculâ, gallo gallinaceo, aliis: quæ peti ex fonte, quàm rivis hisce nostris malo. Aliquid interea de eo quoque diximus libri hujus cap. XV. Ubi & caussam ejusmodi præsagiorum attingebamus. Ea est, quòd aves aëris ambientis vapore afficiantur. Nonnullis igitur is ob crassitiem est molestus: atque eò vellicant pennas, ut excutiant onus, quod incumbere videtur. Sic & corvi alis plaudunt, ut eo pacto humor nimius dissipetur. Iidem, ac graculi, gregatim volantes, tum voce insolitâ ad morem resonant accipitrum, quia humor arteriæ, & pulmonibus, vocis instrumentis, oris immutavit sonum. Galli etiam, ut antea dictum, frequentiùs imminente canunt pluviâ, quia aër humidus instrumenta vocalia replet pituitâ, quam cantu student discutere. Quædam item marinæ aves tum, nimii humoris fugâ, in siccum se recipiunt.

Utrùm verò ex galli cantu cognoscere sit horas nocturnas, exposuimus jam antè, cùm de alitum voce ageremus. Nunc illud potiùs dicam, quatuor, inter alias, avium adventu, quatuor anni horas sive tempora cognosci. Quam rem sic Alciatus expressit Emblem. C:

Advenisse hyemem fringilla renunciat ales.
Ad nos vere novo garrula hirundo redit.
Indicat æstatem sese exspectare cuculus.
Autumno est tantum cernere ficedulas.

Ex quibus cuculus indicat seræ arationis remedium. Nempe tempestivæ arationis jactura reparatur, si pluerit (ut Hesiodus *b* cecinit)

b Ἔργ. καὶ ἡμερ. lib. 2. sive vers. 484.

Ἦμος κόκκυξ κοκκύζει δρυὸς ἐν πετάλοισι.
Quando cuculus canit quercus in frondibus.

Atque hinc etiam cognoscere est, cur cuculus dicatur de eo, qui seriùs araret, quàm convenit: uti & qui post æquinoctium vites putaret. Hoc Porphyrio indicat in illud Horatii lib. I, sat. VII:

—— Regerit convitia durus
Vindemiator, & invictus, cui sæpe viator.
Cessisset, magnâ compellans voce cuculum.

Nempe vindemiatore duro, in viatores omne convitii genus ingerente, hi solùm regerunt probrum *cuculi*. Idem convitium signat Ausonius in Mosella:

Certantes stolidis clamoribus: inde viator
Riparum subjecta tenens, hinc navita labens,
Probra canunt seris cultoribus.

A præsagiis tempestatum, & anni temporum, venio ad illud, quòd ex avibus usus redeat aliquis ad viatores nocturnos, modò quædam reperiantur, quarum plumæ in tenebris præluceant viam. Paucis id indicat Plinius lib. X, cap. XLVII: *In Hercynio Germaniæ saltu inusitata* (sive potiùs, ut Salmasius *c* emendat, *invisitata*) *genera alitum accepimus, quarum plumæ, ignium modo, colluceant noctibus.* Sed fusiùs rem diduxit Solinus cap. XXIII, his verbis: *Saltus Hercynius aves gignit, quarum pennæ per obscurum emicant, & interlucent: quamvis obtenta nox denset tenebras. unde homines loci illius plerumque nocturnos excursus sic destinant, ut illis utantur ad præsidium itineris dirigendi; præjactisque per opaca callium, rationem viæ moderentur indicio plumarum fulgentium.* Hercyniam hancce avem Albertus M. ab

c In Solin. exercitat. p. 230.

luce

luce ea, quam noctu diffundit, *Lucidiam* appellat. Noribergenses vocant *Bohemle*, quasi dicas, avem Bohemicam: nempe quia è Bohemia quotannis finitimas in regiones volet. Id probè convenit cum eo, quòd Hercyniam avem dicant Plinius, ac Solinus. Nam Hercynia sylva cingit includitque Boiohæmum, veterem (unde & nomen) Bojorum sedem: quibus pulsis eam terram Marcomanni, duce Maroboduo, occuparunt: ut est apud Vellejum, & Strabonem. Quod verò pennæ hujus alitis luceant noctu, id commune habent, cum oculis felis, cicindelâ, putribus lignis, atque aliis: qua de re dictum libri hujus cap. XXVI.

Operam etiam homini præstant aves in epistolis perferendis. Hinc de tinnunculis Plinius lib. X, cap. XXXVII: *Quin & internuncia in rebus magnis fuere, epistolas annexas earum pedibus obsidione Mutinensi in castra consulum Decimo Bruto mittente. Quid vallum & vigil obsidio, atque etiam retia amne prætenta, profuere Antonio, per cælum eunte nuncio?* Narrat Ælianus lib. VI de animal. cap. VII, ut rex Ægyptius Marres operâ cornicis uti soleat in literis, quò terrarum vellet, mittendis: eique mortuæ sepulcrum statuisse, quod ad lacum Myridis, prope Crocodilorum oppidum, ostendi soleat. Sed omnino Ægyptiacæ vanitati tribuendum, quod ibidem dicitur, cornicem, simulac audisset, quò perferenda esset epistola, quæ regiones transeundæ, ubi quiescendum, eò prout acceperat, iter direxisse. Captum hæc mutæ animantis excedunt. Sed solent homines de magnis loqui majora, ut magis sint admirationi. Etsi non ignorem, aliquos & his fidem habere; sed putare, malum genium hanc alitem duxisse. Quomodo barbari, Christianis Tyrios obsidentibus, columbæ ministerio in literis mittendis usi sint; Christiani autem in castris suis, alite conspectâ, tantum excitarint clamorem, ut ea conciderit, huic literas contrarii alligarint argumenti, atque ita illuserint obsessis, vide apud Paullum Æmilium de Francorum gestis lib. V, in vita Ludovici Crassi, & Petrum Justinianum historiæ Venetæ lib. II. Alia etiam ex Romana, Batavaque historia, adferrem exempla, nisi existimarem esse notissima.

Etiam Veneres nostræ, ac Junones, aliquid avibus debent propter margaritas, quibus sic colla brachiaque ornant. Margaritæ enim poliuntur columbis præbitæ, ac brevi illis tempore relictæ: ut Cardanus refert lib. VII de Rerum Variet. cap. XXXIV.

Adolescentuli etiam aviculis se oblectant. Ut Reguli ille filius indulgentissimè à parentibus habitus: de quo sic

a Lib. 4. epist. 2. Novocomensis Plinius ad Clementem *a*: *Habebat puer manulos multos, & vinctos, & solutos: habebat canes majores, minoresque: habebat luscinias, psittacos, merulas.* Imò & prima ætas hisce lusitando se oblectare solet. Unde Plautus Capt. act. V, sc. IV:

—— Quasi patriciis pueris, aut monedula,
Aut anates, aut coturnices dantur, quicum lusitent.

Vel si hoc de paullo provectioribus capiendum, saltem disertè de pusionibus est illud Arnobii in septimo adversus nationes: *Ut parvuli pusiones, (ut animis pareant, abstineantque ploratibus) passerculos, pupulos, panes accipiunt, quibus avocare se possint: ita Dii immortales placamenta ista sumunt, quibus iras atque animos ponant?* Post *pusiones* cum Heraldo *ut* inserui, quod propter antecedens *ut* neglexerat librarius. Colvius *b* pro *animis*

b Ad Appul. lib. 8. Met. pag. 133. *pareant*, maluit, *quo animos pascant*, vel *lacrimis parcant*. Sed quid est *lacrimis parcere*, nisi, quod sequitur, *abstineantque ploratibus?* Nihil ergo mutandum; ut liquet utramque similitudinis partem consideranti; priorem de pueris, posteriorem de diis. Quod in illa est, *animis parere*; id in hac est, *iras atque animos ponere*. Sententia igitur fuerit, pusionibus dari crustula, pupos, aviculas, & similia, ut desinant irasci, vel dolere. Quibus mox de lachrymis subdit, ut ira, & dolor, has exprimere pueris soleant. Quare nihil caussæ erat, cur vir eruditus *a* (cujus operæ Plauto impensæ non leviter amatores ejus Comici debent) Arnobii locum apponere mallet ex emendatione Colvii, sed nomine ejus dissimulato; quàm secundùm veterum codicum lectionem, quæ verissima erat. a Taubm. in Capt. 5. 4.

Sed jam sentio me delapsum ad pusiones, planeque minuta: ut metuam, ne id videar fecisse, quia deficiant majora. At longe aliter est: verùm summâ in copiâ sufficere putavi, si quædam omnis generis excerperem. Nonnulla verò etiam judicio omisi, ut planè falsa. Quale illud, quod Albertus M. tradit, cor bubonis uberibus impositum mulieris dormientis, efficere, ut ad omnia respondeat interrogata, nec reticeat secreti quicquam. Id ait Albertus à fratribus suis compertum esse longe verissimum. Mihi boni fratres videntur os sublevisse nimis credulo Alberto. Potiùs igitur Plinio accessero: qui lib. XXIX, cap. IV inter portentosa illud mendacia reponit. Hujusmodi plura occurrunt: sed cui bono referam, cùm manifestâ ratione refellantur? ut nihil attineat ex iis divinam velle sapientiam adstruere, cùm veritas non sit indiga mendacii.

Cap. XCIX.

De avibus fabulosis: ac primùm phœnice, de quo veterum opinio refertur. Quantopere varient scriptores de spatio, quo is vivit. Taciti hac de alite opinio. Tertulliani error, existimantis in Sacris etiam Scripturis hujus fieri mentionem. Non esse, cur Clemens Romanus negetur parens atque auctor epistolæ ad Corinthios, utcunque similitudo in ea petatur ab alite hac, quæ in rerum natura non est. De phœnice Indorum, nomine Semenda. *Origenis lapsus, apud Mosem intelligentis fictitium poëtarum gryphem. Descriptio gryphis poëtica adfertur, & refellitur. Ex quo commentum de Arimaspis unoculis originem traxerit. Unde sit* Scytharum *appellatio. Cur gryphis partim aquilæ, partim leonis, tributa sit figura. Unde* gryphes *vocentur. Nullum esse alitem pegasum: sed in poëtarum fabulis per eum συμβολικῶς navem designari. Cur Pegasus dicatur proles Neptuni. Primus equus* Scyphius. *Posse & per* Pegasum *intelligi nubes. Fictitia avis* tragopan, *sic vocata, quia cornua ei tribuantur similia hircinis. Quare Pan pingatur facie rubrâ. Ex antiquorum sententia, Sirenes infernè non pisces fuisse, sed aves: & quid poëta per eas adumbrarint. Harpyiarum fabulam nullis avium melius aptari, quam ignotis vetustati vespertilionibus Darienes. Antiquos verò physice per eas intellexisse ventos. Cur dicantur natæ ex Oceani filia. Unde* Aello, Ocypete, *&* Celæno, *nomen fuerint sortita. Quamobrem Eurus Horatio dicatur niger: ac Hyemi nigra soleat hostia immolari. Unde* Harpyiarum *vocabulum: & quare vocentur* canes Jovis, *ac Iridis dicantur sorores, nonnullis etiam Neptuni & Terræ filiæ. Quid, secundùm historiam veterem, per Harpyias capiendum sit. Item per aves Stymphalidas ab Hercule devictas.*

Multoque minùs ad Deum animus adscendat humanus ab illis, quæ non jam dico de veris avibus falsò; sed de omnino falsis falsò prodiderunt. Varias enim aves commenti sunt Græculi quorum auctoritas tantum valuit apud posteros, ut de mirandis illis, quæ tradidere, fidem invenerint, etsi aves ipsæ ne in rerum quidem fuerint natura.

Nam, ut à phœnice ordiar, quis cordatus credat, esse avem singularem, quæ se ipsam igne, cùm Solaribus radiis, tum ventilatione alarum, accenso, comburat; ex ea in cineres versa, vel saltem medullâ, aut sanguine ejus effuso, nasci vermem, qui postea, alis adjunctis, hæc avis fiat, eaque unica, sed sua refecta morte, quia perit, ut viveret, atque ita simul sit parens, & proles: unde &, ubi par oneri,

oneri, prima ei cura sit, ut (si non ex cineribus, sed medulla, vel sanguine sit reformata) patrium cadaver Heliopolim in Solis aram deferat, atque adoleat. Hæc retulisse, prope sit refutâsse. Multa adeò incredibilia in iis se offerunt. Quid quòd illi, qui ista tradiderunt, in variis ipsi dissentiant? inter alia de vitæ spatio, ubi mira scriptorum inconstantia. Rex Æthiopiæ, in suâ ad Pontificem Romanum epistolâ, annos ei tribuit trecentos. Herodotus, Ælianus, Philostratus, Orus, Æneas Platonicus; ex Latinis Ovidius, Tacitus, Victor, annos dant quingentos quadraginta. Plinius ex Manilio sexcentos sexaginta: Martialis, & Lactantius, millenos: alii, ut est apud Tacitum, cIↃ cccc LXI, Chæremon Ægyptius, ut relatum Tzetzi, sexennium, & septies millenos. Hæc cùm satis arguant, quid de ave eâ sit sentiendum; tantopere tamen esse hujusmodi alitem obtinuit, ut Tacitus quoque in XIV Annalium, licet quædam eorum, quæ superiùs adduximus, fabulosa arbitretur; ipsam tamen avem aliquando in Ægypto conspici non ambigat. Imò Tertullianus putavit, etiam Scripturas phœnicis meminisse. Nam libro de Resurrectione illud Psalm. XCI, sive XCII, Δίκαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει· reddidit, *Justus ut phœnix florebit*: cùm debuerit, *ut palma*. Simili planè errore, ac alius in Plutarcho, sicut Mureto in Variis *a* observatum, ἐγκέφαλον φοίνικος, *cerebrum phœnicis* transtulit, cum significetur, *medulla palmæ*. Sanè à Davide plantam signari, luculentè arguit, quod ibidem subjicitur de cedro, & platano. Sed verè hujus avis meminit Apostolorum σύγχρονος *b* Clemens Romanus epistolâ ad Corinthios priori: quæ pauculos ante annos prodiit in lucem egregiâ v. CL. Patricii Junii curâ. Sunt tamen, qui hanc epistolam abjudicent Clementi, quia naturâ avis, quæ nusquam sit, illustrare ea studeat, quæ ad cælestem pertinent veritatem. Sed ex iis, quæ de Plinio, ac Tacito, superiùs dicebamus, satis videmus, illis, quibus Clemens vixit, temporibus, communem fuisse eam de phœnice opinionem. Atqui hoc sufficit in scripto, ecclesiastico quidem, attamen ad κανόνα *c* fidei ac vitæ neutiquam pertinente. Nec enim necesse est, credamus, Clementem scisse omnia, quæ facerent ad arcana naturæ. Ne id quidem credere est opus de Apostolis; licet Christus promiserat *d*, missurum se Spiritum sanctum, qui in omnem eos duceret veritatem. Quippe hoc restringendum ad veritatem earum rerum, quæ ad salutis pertineant negotium: imo ne harum quidem omnium, quia Apostoli ipsi *e* ex parte viderunt, ac prophetarunt: sed omnium, quas scire est opus alteram ad vitam consequendam.

a Lib. 13. cap. 12.
b Catalogum.
c Regulam, ac normam.
d Joan. 16. 13.
e 1 Cor. 13. 9.

Utcunque verò Phœnix sit commenticius, ajunt tamen aliam esse alitem, in qua pleraque eorum, quæ de phœnice referuntur, habeant locum. Sanè Cardanus in X de Subtilitate, cùm de phœnice dixisset, esse fabulæ, quàm veritati, propiorem; scribit hunc in modum: *Referunt tamen quidam, in interiore India avem esse, nomine Semendam, quæ rostrum habeat triplici ordine, atque, ut in ellychniis, undique perforatum; quæ moritura dulce canat, cygnorum exemplo; inde collectis sarmentis motu alarum accendat illa, uraturque; ex cujus cinere vermis, tum ex verme avis denuo renascatur: quæ his malui addere subtilem ob historiæ sensum, quàm ob rei ipsius descriptæ incredibilem narrationem prætermittere.* Postrema verba non obscurè indicant, etiam de Semenda Cardano parum credibile videri. At non prorsus fidem abrogat Cæsar Scaliger Exercitatione CC XXXIII: ubi ait, *Phœnicem haud esse penitus fabulosum, legimus in Commentariis navigationum. In mediterraneis Indiæ reperiri. Semenda vocatur ab incolis.*

Gryphes verè sunt, si intelligantur chrysaëti, aliudve genus aquilæ: ut Levitici XI, 13, ubi Moses inter aves immundas primo refert loco, *aquilam, gryphem, haliæetum, milvum, ac vulturem.* Sanè ipse ordo Mosaicus ostendit, esse aquilæ genus, differens ab aquila vulgari, & haliæeto. Sed Origenes intellexit poëtarum gryphem. Nam lib. IV περὶ ἀρχῶν *f*, varias recensens leges, quæ non secundùm literam, sed allegoricè ac spiritualiter, intelligi debeant; inter cætera scribit, Rufino interprete: *Si etiam de impossibilibus legibus inquirendum est; invenimus gryphum, quem nullus unquam meminit, vel audivit, humanis manibus succurrere: manducari prohibet legislator.* Non ita scripsisset, si statuisset, Hebræum פרס, *peres*, esse aquilæ genus, non autem avem fabulosam: quæ ut verè foret, nihil erat, cur ejus esu interdiceret Moses. Nam, ut ajunt, in Riphæis sive Hyperboreis Asiaticæ Scythiæ montibus vivit: nec in Judæam, aut loca finitima, unquam pervolat. Nunc ne esse quidem, pro certo habendum. Hoc ut liquidius fiat, primò dicam, qualem hanc avem fingant: deinde unde ejus fluxerit commentum. Leoni par sit magnitudine, si in Apollonii vita lib. III audiatur Philostratus. Ctesias lupo parem dixerat. Sed quid faciamus Joanni de Montevilla, Anglo? qui in peregrinationis suæ descriptione tradit, mole corporis octo æquare leones. Idemque in literas relatum ab Tostato Abulensi. Capite fingunt aquilæ, corpore reliquo leonis; sed cum alis. Cum Arimaspis unoculis de auro iis certamen esse perpetuum, ab Aristea, Proconnesio poëta, proditum fuit. Montevillanus, quem dixi, narrat, tanti esse roboris, ut equum unà cum equite attollant in sublime. Et, ut veteres potiùs adducam, Philostratus *a*, sed adversante Æliano *b*, refert, eos etiam consistere contra elephantos, ac dracones, cæteraque animalia, tigribus exceptis; quæ solæ effugiant ob eximiam pernicitatem. Hæc nunc expendamus. Primùm constat, non esse aquilas semileones, sive leones semiaquilas. Nec in Riphæis montibus, totove Septentrione, aurum gignitur: ut in Sarmatiæ Asiaticæ descriptione tradit Joannes Michovius. Neque si istic generetur, de ejus, ut puto, custodia laborent gryphes, cùm neutiquam iis hoc esse usui possit. Adhæc nulla est unoculorum gens. Figmentum autem de Arimaspis ex eo originem traxit, quòd Scythæ optimi sint arquites, sive sagittarii: unde & *Scytharum* appellatio. Nam Septentrionalibus, uti & Germanis, *schieten* est sagittam arcu emittere. Arimaspi autem, in collimando, uno utebantur oculo, clauso altero; ut hodieque faciunt multi: quales cùm in prœlio pugnantes apparerent, præbita est occasio commento, eos unum duntaxat oculum habere. Avibus verò Septentrionales montes incolentibus tributa est partim aquilæ, partim leonis figura, quia in illa corporis mole haberent & aquilæ pernicitatem, & robur leoninum. Hæ vastæ volucres, siqui montes, ubi nidulantur, adscendant, eos vehementer infestant, non auri amore, quod ibi, ut dixi nullum; sed amore pullorum, quibus ab homine metuunt; ut de gryphe Indico Ælianus *c* tradit. Quod si appellatio etiam Scythica sit; fuerit vocabulum à *grijpen*, quod est *capere*, *apprehendere*. Sed quid si dicamus, gryphum fabulam promanâsse ab Ægyptiis; ubi hac, vel formâ non multùm absimili, sic numen effingeretur: Græcos verò, figurâ eâ conspectâ, ficticiæ avi nomen fecisse γρυπὸς *d* ob rostrum aduncum? Nam γρυπὸς dicitur, qui nasum habet aquilinum. Præterea in animum induxisse, verè esse aves istiusmodi: & cùm nuspiam, ne in Ægypto quidem, comparerent; poëtas iis esse locum commentos in Septentrione, ubi aureos colerent montes. Persas eampse ob caussam Indis tribuisse: quos Ctesias secutus, uti hunc Ælianus lib. IV de Anim. cap. XXVII. Facilis enim ratio mentiendi de gentibus longè adeò remotis.

f P. 875 edit. Froben. an. 1536.
a Lib. 3. de vita Apollonii c. 14.
b Lib 4. de Animal. cap. 7.
c Lib. 4 de Animal. cap. 27.
d Gryphis.

Præter phœnicem, & gryphes, de quibus hactenus dictum, etiam pegasum, tragopana, & sirenes, inter fabulosos alites Plinius reponit lib. X, cap. XLIX. *Pegasos*, inquit, *equino capite volucres, & gryphas aurità aduncitate rostri, fabulosos reor; illos in Scythia, hos in Æthiopia. Equidem & tragopana, de qua plures affirmant, majorem aquila, cornua in temporibus curvata habentem, ferruginei coloris, tantum capite phœniceo. Nec Sirenes impetraverint fidem: licet affirmet Dino, Clitarchi celebrati auctoris pater, in India esse, mulcerique earum cantu,*

quos

quos gravatos somno lacerent. Dicam ordine de antea indictis. De pegaso sic Solinus cap. XXXIV, in descriptione Æthiopiæ: *Illius cæli ales est pegasus: sed hæc ales equinum nihil præter aures habet.* Etiam volucris hujus Eustathius meminit. Sed enim nusquam est avis pegasus: verùm per *pegasum* poëtæ, ut Palæphatus interpretatur, intellexere navem velis remisque instructam. Nam quod in alite alæ, id hic vela; quod illic pedes, hic remi. Unde Artemidorus lib. I, cap. LVIII, cùm equum esse navigio similem dixisset, subjungit: Ἵππους γὰρ ὁ ποιητὴς τὰς ναῦς εἶπε· καὶ ἡμεῖς τὸν Ποσειδῶνα Ἵππιον καλοῦμεν· καὶ ὃν ἔχει λόγον ἐπὶ γῆς ἵππος, τὸν αὐτὸν ἐν θαλάσσῃ ναῦς. *Poëta enim naves dixit equos: & nos Neptunum Hippium sive Equestrem vocamus: & sanè, quam rationem in terra habet equus, eam in mari habeat navis.* Nec etymon adversatur. Nam est πήγασος à πήγω, sive πηγνύω, hoc est, *compingo*: quia navis è multis componatur lignis. Et favet quoque, quòd Pegasus fingatur Neptuni proles: nempe quia eo maria sulcamus. Etiam Valerius Probus in I Georgic. ubi poëta ait, terram Neptuni tridente percussam primum fudisse equum, annotat, equum istum vocatum esse *Scyphum*: quod magnam habet convenientiam cum navigii appellatione apud Germanos: ut quibus hodieque illud *schiff* nuncupetur. Nec absurdè tamen per pegasum etiam intelligamus nubes; quæ in altum subvolant, & per mediam aëris regionem, avis instar, feruntur. Uti neque incommodè Neptuni proles censentur, cum vapores attollantur è mari. Etiam *Pegasi* nomen iis convenit; ut sit ἀπὸ τῆς πηγῆς, hoc est, *fonte*. Sunt enim nubes fons & scaturigo aquæ pluvialis.

Insuper, ut vidimus, Plinio pro commenticiâ alite censetur tragopan: apud quem tamen editum *tragoponadem*, pro *tragopanem*. Uti & apud Pomponium Melam *a*, *tragopomones*, pro *trogopanes*; & apud Solinum *b*, *tragopa*, pro *tragopan*. Perperam Pintianus apud Melam *tragopogones* reposuit, quasi ab hircina id barba nomen foret. Omnino enim ut αἰγόπαν, sic dixere τραγόπαν. Nomen id notat *hircinum Pana*. Ab hirco nomen datum, ob cornua in temporibus curvata: à Pane autem, ob caput puniceum: ut Salmasio *c* jam monitum. Utrumque horum ei à Plinio tribui, paruit è verbis superiùs adlatis. Pani autem caput esse puniceum, indicat illud Maronis in Sileno:

a Lib. 3. cap. 10.
b Cap. ..
c Plinianarum Exercit. pag. 399.

—— Quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis, minioque rubentem.

Ubi Servius: *Facie rubrâ pingitur Pan propter ætheris similitudinem.* Pleniusque hæc lucem accipient ex iis, quæ de Pane dicam inferiùs, cùm de numine agam totam repræsentante Mundi compagem.

Sirenes præterea in fictitiis Plinio avibus habentur. Id miretur quispiam, qui cogitet, vulgo à pictoribus, quia maris monstra credantur, effingi superiori corporis parte virgineâ, inferiori autem piscium. Sed tale quid apud veterum legas neminem. His enim supernè formosæ erant virgines, infernè aves. Unde Ovidius lib. V Metam. fab. VII:

—— Vobis Acheloides unde
Pluma, pedesque avium, cùm virginis ora geratis?

Atque hanc etiam sententiam legas apud Ælianum lib. XVII de Animal. cap. XXIII: item Servium in VI Æn. & Suidam. Et si autem variè eas interpretentur antiqui: maximè tamen verisimile est, fuisse psaltrias corpore quæstum facientes; quæ transeuntes allicere, allectos detinere, detentos & animo corrumpere, & pecuniis ac honesto nomine exuere, solerent.

Avium fabulosarum à Plinio memoratis adde etiam Harpyias: quas sic describit Maro III Æn.

Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, & pallida semper
Ora fame.

Pleniusque de iis Apollodorus lib. I de Diis, Diodorus Siculus lib. V Bibliothecæ, Valerius Flaccus lib. IV Argonaut. Tzetzes lib. I, Chiliad. VII. Nulli vero avium generi magis conveniant, quæ de Harpyiis referuntur, quàm vespertilionibus Darienes in America: qui non modò gallos gallinasque, sed & canes felesque, morsu interimunt; homines etiam infestant, sanguinemque exsugendo in maximum vitæ periculum conjiciunt; quando & nonnulli hinc tabe emortui. Testis Petrus Martyr. lib. VI Ocean. decad. III. Sed hoc genus avium veteribus ignotum fuit: qui φυσικῶς *a* per harpyias intellexere ventos: unde & natæ dicuntur ex Electra, Oceani filia. Ita interpretantur cùm Apollonii, & Hesiodi scholiastæ; tum etiam Eustathius. Ac bellè satis ei sententiæ nomina conveniunt, quæ tribuerunt. Nam duæ *b* statuuntur, Aëllo, & Ocypete. Atqui Ἀελλὼ est ab ἄελλα, quod est *procella*, *turbo*, ἀνέμων συστροφὴ *c*, ut interpretatur Suidas. Ὠκυπέτη ab ὠκὺς, *celer*, & πέτεσθαι, *volare*. Quid autem celeriùs volat vento? Unde de Aquilone I Georg.

a Secundum scientiam naturalem.
b Hesiodo in Theogon. & Apollodoro lib 1.
c Ventorum convolutio.

Ille volat, simul arva fugâ, simul æquora verrens.

Et I Metam. de Daphne:

—— Fugit ocior aurâ
Illa levi. ——

Additur nonnullis tertia κελαινὼ, quod à κελαινὸν, hoc est, *nigrum*. Procellis enim, ventisque, nigrescit cælum. Hinc Horat. lib. I, od. V:

—— Aspera
Nigris æquora ventis.

Et od. X:

Niger rudenteis Eurus inverso mari,
Fractosque remos differat.

Et Valerius Flaccus in secundo Argonaut.

Insequitur niger & magnis cum fratribus Eurus.

Itaque & nigram hiemi pecudem immolabant: secundùm illud III Æn.

Nigram hiemi pecudem. ——

Nigricat enim cælum hybernum ob nubes, imbres, & ventos: ac ut à pluvia Latinis dicitur *hyems*, nempe ab ὕω, *pluo*: sic Germanis, & Belgis, *Winter*, à *wint*, hoc est, ventus.

Præterea quid rapacius ventis? ut valde etiam idoneum sit Harpyiarum nomen. Est enim id ab ἁρπάζω *d*, unde & ἅρπη *e*, & ἁρπάζω *f*, ac Latinorum *rapio*. Appollonii quoque est in secundo Ἀργον.

Ἁρπυίας μεγάλοιο Διὸς κύνας.
Harpyias magni Iovis canes.

d Falce utor, rapio.
e Milvus, Cretensibus, teste Hesychio.
f Rapio.

Nempe *Jupiter* est aër; ventus vero est motus, tum exhalationis per aëra, tum aëris ejus, quem exhalatio secum rapit. Exhalationes istæ sunt ex terris, & aquis. Unde Acusilaus Harpyias Neptuni ac Terræ filias statuit. Hesiodus in Theogonia ait esse sorores Iridis. Nempe quia & venti, & iris, in aëre gignantur. Atque hactenus exposuimus, quid φυσικῶς *g* per Harpyias intelligatur. Ἱστορικῶς *h* autem capiendæ pellices Phinei regis, quas aulâ expulere Calais, & Zetes, Boreæ, hoc est Septentrionalis reguli, ex Orythia apud Ilissum rapta, filii; quorum sororem Cleopatram Phineus duxerat uxorem. *Cleopatram* verò appello cum Apollonio lib. II Argonauticôn, Apollodoro lib. III de Diis, & Valerio Flacco lib. IV Argonaut. Sed *Cleobulam* vocant Servius ad III Æn. & Tzetzes ad Lycophr. Cassand. *i* De Orithyæ à Borea raptu aliquid etiam diximus libri hujus cap. I.

g In naturali scientia.
h Secundùm historiam.
i Pag. 68. edit. Operin.

Æquè fabulosæ sunt aves Stymphalides: de quibus Lucretius lib. V:

—— Uncisque timendæ
Unguibus Arcadiæ volucres Stymphala colentes.

Ab Hercule ex Arcadia pulsas fabulantur. Placet verò in hoc Mnaseæ sententia, quòd non aves, sed homines fuisse, arbitretur. Censeo autem, prædones fuisse; qui avibus comparati, quia aliunde, avium instar, advolarunt: at uncis fuisse unguibus finguntur ob rapinas, quas exercerent. Hi validi adeò erant, ut ad eos exstinguendos, vel fugandos, Herculeâ fuerit virtute opus. Planè verò errare existimandi, qui, uti in Mythologia sua Natalis

a Lib. 7. cap. 6. talis Comes *a*, Stymphalidas, & Harpyias, pro iisdem habent. Clarè enim distinguit Petronius:

Tales Herculeâ Stymphalidas arte coactas
Ad cælum fugisse reor, pennâque fluentes
Harpyias, cùm Phineo maduere veneno
Fallaces epulæ.

Plura de hisce avibus, ut poëtas præteream, Pausanias in Arcadicis, & Apollonii scholiastes in II Argonaut. *b* b Vers. 1050.

CAP. C.

De avium cultu. Ac primùm, quomodo intelligi debeat, quod ait Clemens Alexandrinus, divinum à Thessalis honorem esse tributum ciconiis. An Ægyptii ciconiam pro numine coluerint; quod plerique Lucianum ajunt scripsisse. Item num corvus ab iis in Deorum numerum fuerit relatus; quod ex B. Ambrosio colligi ajunt. Sacra Coracina *quæ. Accipiter cultus à Tentyritis, ac Philæis: & quæ honoris tanti sit caussa. In dubium vocatur, quod Straboni scriptum, accipitrem pro numine ab universis habitum Ægyptiis. Quantum Coptitarum odium fuerit erga accipitres. Ut ibis ab eadem natione honore sit affecta divino, & quid eam ad hoc impulerit. Cur aquilam coluerint Thebæi. Cur credita sit regnum portendere. Locus Plutarchi expensus. Ægyptii suem aversati, ac vix etiam in sacrificiis ea usi. Isidis statua pennis vulturis ornabatur. Gryphis forma cujusmodi, & quid ea significasse Ægyptii videantur. Gryphes sacrati Soli; cujus & currum protrahunt, secundùm Indos pictores; quorum opinionem etiam secutus sit Claudianus. Si candidè exponenda sit Ægyptiorum opinio, fatendum esse, aves non habitas ab iis pro Diis; sed solùm pro vivis Deorum imaginibus.*

NUnc quòd in quadrupedibus postremò feci; idem in avibus ultimo agam loco, ut id quoque animal doceam esse habitum pro numine. Ac tam fœda superstitio etiam reperta apud Indos Mexicanos. Nam, mirum dictu, vespertilionem pro numine adorarunt: ut proditum est Paulo Grysaldo lib. III Historiæ Indicæ. Sed veteribus insistamus. Quale est, quòd ciconias à Thessalis esse cultas, Clemens Alexandrinus tradit in Protreptico. Sed difficulter hoc in animum induxerim de Græcorum ullis. Ac planè video erroris fontem. Clemens enim, sive is, quem secutus hic fuit, ex eo id collegit, quòd Thessali ex lege illos capitis supplicio afficerent, qui ci-
a Lib. 10. cap. 23. coniam necassent. Plinii *a* de eo verba adduximus an-
b Cap. 93. hujus libri. tea *b*: ex quibus satis dilucet, hunc honorem iis habitum esse, quia regionem à serpentibus (his enim pascuntur) expurgarent. Potiùs igitur de Ægyptiis videamus; quos muta animantia pro Diis habuisse, communis est opinio. Ac de hac ipsa quidem alite, ciconiâ inquam, testem adducunt Lucianum in Deorum concilio: ubi primùm loquitur de cultu canis, qui Maroni est *latrator Anubis*. Hunc sic alloquitur, πῶς ἀξιοῖς θεὸς εἶναι ὑλακτῶν; *quomodo Deus esse contendis latrando?* Inde meminit tauri Memphitici, qui Apis dicebatur. Hic, inquit, προσκυνεῖται, καὶ χρᾷ, καὶ προφήτας ἔχει· *adoratur, & oraculis respondet, & prophetas habet.* Post ista subjungit: Αἰσχύνομαι δὲ ἴβιδας, καὶ πιθήκους εἰπεῖν, καὶ τράγους, καὶ ἄλλα πολλῷ γελοιότερα, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξ Αἰγύπτου παραβυσθέντα εἰς τὸν οὐρανόν. Ea sic reddidit Vincentius Opsopœus: *Pudet me ciconias percensere, & simias, & hircos, atque his longè absurdiora; quæ nescio quomodo ex Ægypto usque in cælum adscenderunt.* Ac unicus quidem is locus est, unde ciconias ab Ægyptiis cultas collegerunt. Nempe Obsopœi eos interpretatio decepit; qui, quia ibis, & ciconia, in eo conveniunt, quòd serpentibus pascantur, propterea ibin esse ciconiam putavit: quam opinionem, ut manifestè falsam, nihil attinet refellere.

Alii corvum ajunt pro numine habuisse. De hoc testis laudatur B. Ambrosius, sive alius ejusdem temporis scriptor. Nam Damasi Papæ temporibus scribere se ait *a*. Is a In 1. ad Tim. c. 3.
in epist. ad Rom. cap. I, ubi & volucres reponit inter illa, quibus fuerit sacrificatum; hoc inde firmat, *quia Coracina sacra habent pagani.* Ac continuò subdit: *Harum omnium rerum, quas memoravi, simulacra coluerunt Ægyptii, & alia, quæ nunc dicere non est necesse.* Credo, hæc sacra fuere prope Coptum, urbem tanti nominis, ut inde Ægypto sit appellatio; quemadmodum alibi ostensum. Circa eam quidem civitatem bini duntaxat corvi conspiciebantur: nec enim militibus Romanis, qui smaragdi metalla montanis ibi in locis custodiebant, visi sunt plures. Atque ibidem Apollinis erat simulachrum, cui corvi esse sacri perhibentur. Testis horum Ælianus lib. VII de Animal. cap. XVIII. Verùm non video, quomodo hinc consequatur, corvos illos potiùs fuisse Deos, quam symbolum numinis. Potuere enim sacra etiam κορακικὰ, sive *corvina*, à symbolo nuncupari. Nihilo magis id evincit locus B. Hieronymi epist. ad Lætam: quem adducit Jo. Lud. de-la-Cerda in Adversariis Sacris cap. CXLIII, §. V. Adde quod ibi non de Ægyptiis, sed Persicis, puta Mithræ sacris, sermo est.

Sed ut tam in corvo, quàm ciconia, fuerint decepti: fatendum tamen, à gravissimis scriptoribus varias adduci volucres, quas ut Deos coluisse Ægyptii dicantur. Tales sunt ibis, & accipiter. Utrumque hunc alitem ab universis esse cultum Ægyptiis, auctor est Strabo in XVII: addit autem, aquilam seorsum venerationi fuisse Thebanis. Verba ejus adduxi *b*, cùm de quadrupedum b Libri
cultu ageremus. Nunc, uti tum recepi, de tribus istis hujus cap.
avium generibus pleniùs dicam. Ac de accipitre pri- 74.
mùm. Æliani est lib. X Hist. Animal. cap. XXIV, Σέβουσι δὲ οἱ Τεντυρῖται ἱέρακας· *Accipitres colunt Tentyritæ.* Sunt hi in Ægypto. Refert etiam Strabo lib. XVII, Philarum incolas (hæ in confinio Ægyptiorum, & Æthiopum sitæ sunt) avem in templo esse cultam, quam accipitrem dicerent. Quare tum Tentyritas, tum Philæos, capimus, cùm Cicero in III de Nat. Deor. accipitres ait barbaris esse pro Diis. Diodorus verò Siculus lib. II, & ex eo Eusebius lib. II de Præparat. Euangel. cultus ejus caussam adducunt, quia Ægyptum purget à cerastis, scorpiis, & aliis animalibus. Unde & apud Hermopolim simulachrum fuit Typhonis equi fluvialis, cui accipiter insisteret cum serpente depugnans. Auctor est Plutarchus lib. de Iside & Osir. Cæterùm quod Strabo ait, accipitrem ab tota coli Ægypto, id quoque, ut puto, non injuriâ aliquis in dubium vocet. Nam Ælianus, loco antè memorato, cum dixisset, accipitres à Tentyritis coli; subdit deinde, ut Coptitæ contrà crocodilos venerentur; accipitres autem, velut hostes crocodilorum, sæpe agant in crucem. Rationem utriusque cultus hanc affert, Εἰκάζουσι δὲ τὸν μὲν κροκόδειλον ἐκεῖνοι ὕδατι, ἔνθεν τοι καὶ σέβουσιν· οἱ δὲ τὸν ἱέρακα πυρὶ· ταύτῃ τοι καὶ προσκυνοῦσι· *Ac illi quidem crocodilum assimilant aquæ: & propterea etiam venerantur. Hi vero accipitrem comparant igni, & idcirco adorant.* De accipitre hactenus.

De ibidis cultu non modò est apud Lucianum in Deorum concilio, cujus verba superiùs adducebamus: sed etiam apud Ciceronem lib. I de Nat. Deor. & Tusc. V. item Juven. sat. XV. Plinii quoque est lib. X, cap. XXVIII: *Invocant & Ægyptii ibes suas contra serpentium adventum.* Eandem sacri honoris caussam adfert Herodotus in Euterpe: ubi & ibides describit, atque ait, capital esse Ægyptiis, siquis illam, vel accipitrem, seu sciens, seu ignarus, occiderit.

De aquilæ cultu apud Ægyptios sic Diodorus Siculus lib. I: Τὸν δ' αἰετὸν Θηβαῖοι τιμῶσι, διὰ τὸ βασιλικὸν εἶναι δοκεῖν τοῦτο τὸ ζῶον, καὶ τοῦ Διὸς ἄξιον· *Aquilam venerantur Thebæi, quod animal hoc regium, & majestate Iovis dignum, videatur.* Nempe eandem ob caussam, ob quam & Græcis, ac Romanis, regnum, & alia grandia, portendere credebatur. Seneca lib. II Natural. Quæst. cap. XXXII: *Cur aquilæ hic honor datus est, ut magnarum rerum faceret auspicia?*

Præ-

Præter aves hactenus memoratas, Ægyptii etiam divino honore prosecuti dicuntur gryphas: quod colligi videtur ex hisce Plutarchi verbis lib. IV Symposiacôn quæst. V: Εἰ ἢ δύσμορφον ἡ ὗς, ἢ θολερὸν, ἀλλ' οὐ κάνθαρον, ἢ χυ..., καὶ κροκόδειλον, καὶ αἴλουρον, τὴν ὄψιν αἰσχρότερον, ἢ τὴν φύσιν ἀμαθέστερον· οἷς ὡς ἁγιωτάτοις ἱερεῖς Αἰγυπτίων ἄλλοι ἄλλοις προσφέρονται· *Quid tum, si porcus sit deformis, ac fœdus? scarabeo, gry..., crocodilo, fele turpior adspectu non est, ut natura ineptior: quorum alia ab aliis Ægyptiorum sacerdotibus sanctè coluntur.* Pro χυ.. (ut est in Aldina, Basileensi, & Stephanica) χοῖρον, vel χελώνην fuit in MSo Turnebi, & Vulcobii. Sic *porcum* dixere, ut ex Hesychio constat. Sed H. Stephano non videtur Plutarchus eâ fuisse voce usurus: cui libens adsentio. Atque aliter etiam opinio hæc refelli videtur. Nam, ut apparet Plutarchum legenti, controversia erat, an sus culta esset ab Judæis. Id absurdum negat Callistratus, quia & alia animalia colantur ab Ægyptiis: in his aliis non fuerint χοῖροι, cùm illi ipsi sint in genere suillo. Præterea de Ægyptiis est sermo. At ab iis sues culti non sunt: quin potiùs eos exsecrabantur, Solique & Lunæ inimicissimos putabant: nec ulli deorum sacrificabant, nisi Lunæ; idque semel duntaxat quotannis. Testis Ælianus lib. X de Anim. cap. XVI. Quid si igitur γυπὸς legamus, hoc est, *vulturis*? Nam in aquilis est & γυπαίετος, sive *aqua vulturina*. At ut accipitrem, sic aquilam, ab Ægyptiis fuisse cultam, jam antea ostendimus. Scrupulum interea injicit, quod de alite, cui proprium γυπὸς, sive *vulturis* nomen fuit, tale nihil legimus. Quare licet Ægyptii Isidis statuam pennis ornarent vulturinis, ut idem Ælianus ait lib. X, cap. XXII: non tamen pro numine, vel ejus symbolo, γῦπα *a* habuisse arbitrer. Præterea adversatur, quòd in codd. MSSis non γυ... sed χυ sit exaratum. Quare, quod Xylandro, & Stephano, placuit, vera lectio sit, γρυπὸς, *gryphis*. Verisimile enim est, gryphis fabulam promanâsse ab Ægyptiis; his verò fuisse symbolum Dei. Nam inter quadrupedes nihil leone; inter aves, nihil aquilâ convenientius est, ad naturam numinis repræsentandam. At gryphes, ut superiori capite dictum, conflatæ erant ex leone, & aquila: ut iis utriusque animalis natura exprimatur. Hanc etiam sententiam confirmat, quòd aliis item gentibus, quæ suam ab Ægyptiis superstitionem accepisse existimantur; gryps sacer fuerit Apollini sive Soli, Deorum summo. Unde in Gallieni Cæsaris numo Gryphum videas, cum hujusmodi inscriptione: APOLLINI CONS. AUG. hoc est, *Apollini conservatori Augusto*. Habes inscriptionem eam quoque in numismatis Adolphi Occonis *a*. Sed, quod gryphum cum Ulysse Aldrovando diximus, contentus est vocare monstrum alatum. Monstri ejus figuram expressit in numismatis suis Jacobus Biæus *b*. Imò Apollinis sive Solis currui eos junxere. Unde Claudianus *c*:

At si Phœbus adest, & frenis grypha jugalem
Ripheo tripodas repetens detorsit ab axe.

Est verò poëta in hoc secutus opinionem Indorum: ut indicat Philostratus lib. III de vita Apollonii, cap. XIV, de hac ave loquens: Τὰ γὰρ θηρία ταῦτα εἶναι τε ἐν Ἰνδοῖς, καὶ ἱερὰ νομίζεσθαι τοῦ ἡλίου· τέθριππά τε αὐτῶν ὑποζευγνῦναι τοῖς ἀγάλμασι τοὺς τὸν ἥλιον ἐν Ἰνδοῖς γράφοντας· *Has enim aves ajunt esse in India, ac Soli esse sacras: ac quadrigis eas jungunt, qui Solem apud Indos pingunt.*

Non dubium itaque, quin ita fuerit persuasum Romanis, & Græcis, aves pro Diis haberi ab Ægyptiis. Et, credo, è vulgo Ægyptio non defuere, qui tam stultè saperent. Sed enim non sacerdotes modò, verùm etiam alii, qui paullum viderent supra vile vulgus, non habuere aves eas alio loco, quam pro Deorum symbolis. Nempe sicut Romanis, & Græcis, colebantur Mercurii, vel Iovis statuæ: sic Ægyptii honorarunt sacras istas alites. Statuas verò constat non pro cælitibus habitas; sed eorum signis. Quod enim *Iovem*, vel *Mercurium*, vocarent, id factum eo sermonis genere, quod μετωνυμίαν dicimus. Similiter igitur se prostravere Ægyptii coram alitibus, tanquam Deorum symbolis. Hoc solùm interfuit, quòd signa Romana, Græcaque, essent manu facta. Ægyptia autem erant signa naturalia, ac vivæ quædam Deorum imagines: quemadmodum Clemens Romanus ait lib. V Recognitionum *d*, ac pleniùs exponam, ubi ad Theologiam symbolicam fuerit deventum. Aves coluere quia divinitatis argumentum videatur, quod ex iis augures futura cognoscant.

a Vulturem.

a P. 325.

b Fol. 60.

c Panegyri in sextum Honorii Augusti consulatum.

d Fol 63. b. edit. Paris. Sonn an. 1568.

FINIS LIBRI TERTII.

GERAR-

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
IDOLOLATRIÆ
ORIGINE, AC PROGRESSU,
Et ex naturæ mirandis adſcenſu hominis ad Deum,
LIBER QUARTUS;
Qui eſt de reliquorum animalium, natura, ac cultu.

CAP. I.

Ab avibus acceſſum ad piſces. Quare hos Deus priùs fecerit, quàm aves. Scripturam ipſam nos hortari ad conſiderandum multitudinem ac varietatem piſcium. Quot piſcium ſpecies ex Plinii ſententia ſint. Qui piſcium vivum pariant animal. Qui pariant ovum perfectum, nec maris operâ indigum ad genituram. Qui ovum pariant imperfectum, ac ſterile futurum, niſi mas ſemen ſuum ſuperfundat. Quàm citò ova, poſt hanc ſeminis adſperſionem, excreſcant, & vivum animal producant. Glanii, & cyprini cura in cuſtodiendis femellarum ovis. Utrùm mugiles ex limo progeniti, ac illi, qui è coitu gignuntur, ejuſdem ſint ſpeciei, ſecundùm Ariſtotelem. Fortaſſe autem eos, & piſcium alios, qui quandoque tantummodo ex ſemine, aliàs autem aliunde naſci exiſtimantur, ſemper ex ſemine provenire; ac modus, quo id fieri poſſit, oſtenſus. Apuarum genus numquam non proveniens citra coitum; idque ex ſpuma maris; à quo etiam nomen apuarum *acceperint. Interim & alia eſſe apuarum genera; quæ gobiis, menadibus, vel mugilibus, debeant originem ſui. Unde ſit generatio illis, quæ vocantur* ὀστρακόδερμα*, & quæ ratio ſit hujus nominis.* Λιμνόστρεα *aliquando in navibus è limo naſci, & ſpumâ putreſcente. Variare eorum ſpecies pro luti natura, unde gignuntur. De anguillarum generatione à Plinio diſceſſum.*

PErſolvi, quæ de avibus promiſeram. Conſequi videtur, ut ſimiliter Dei ſapientiam, potentiam, & bonitatem, in piſcibus perſequamur. Quippe ut quadrupedibus aves, ſic avibus proximè piſces ſuccedunt. Priùs quidem avibus piſces Deus creavit. Sed & aves ante quadrupedes fecit, & quadrupedes ante hominem. Cujus ratio eſt quòd in creando ab imperfectioribus procedere voluerit ad perfectiora. At piſces nec ita viſu, vel auditu, valent, ac aves; nec illâ ſagacitate, aut memoriâ. Imò nec ea membrorum eſt diſtinctio in piſcibus; quod Ariſtoteles quoque ait lib. IV de partibus anim. cap. XIII. Interim & magna ſe oſtendit piſcium, atque avium cognatio: imò recepta eſt opinio, Deum tam aves, quàm piſces, ex aquis creâſſe. Sed de utroque iſtorum nihil attinet repetere, quæ dicebamus lib. III, cap. LXXVII. Nunc initium nobis fiat à maxima piſcium varietate, ac multitudine: ad cujus rei conſiderationem nos accendit divinus pſaltes *a*, cum ait: *Hoc mare magnum, & latum locis: ibi reptilia* (ſive natantia) *quorum non eſt numerus, beſtiæ puſillæ cum magnis.* Etiam inde nos in admirationem rapit Jeſus Sirachides cap. XLIII, 26, 27. *Navigantes mare narrant ejus pericula; quæ nos noſtris audita auribus miramur. At incredibilia ſunt ibi, & admiranda opera, omnigena varietas animantium, & natura cetorum.* Hanc, ut Sirachides vocat, ποικιλίαν παντὸς ζώου *b* explicat Plinius lib. IX, cap. XIV: *Piſcium ſpecies ſunt ſeptuaginta quatuor; præter cruſtis intecta, quæ ſunt triginta.* Sed locus hic ſine dubio eſt corruptus. Nam eo deinceps libro à Plinio memorantur ſpecies octogintaquatuor. Nec dubium, quin complura præterierit. Quare locus is corrigendus ex illis, quæ legere eſt lib. XXXII, cap. ult. *Peracta aquatilium dote, non alienum videtur indicare, per tot maria, tam vaſta, & tot millibus paſſuum terræ infuſa, extraque circumdatâ menſurâ penè ipſius mundi, quæ intelligantur animalia, centum ſeptuaginta ſex omnino generum eſſe, eaque nominatim complecti.* Neque ignoro, à Plinio quandoque piſcem eundem, ob nomina diverſis vel locis, vel ſcriptoribus, variantia, pro diverſis haberi. Sed idem quoque præteriit Septentrionis non paucos; alios item longè diſſitis Oceani partibus degentes; ut illos ante Indiam Orientalem detectam, ac Americam præcipuè, necdum cognitos.

a *Pſal. 103. ſive ſecundum Heb. 04. verſ. 25.*

b *Omnigenam animantium varietatem.*

In tanta ſpecierum multitudine primùm varietatem eam conſiderabimus, quæ petitur à generatione atque ortu. Deque hac priùs univerſè agemus, deinde particulatim. Ad generalem doctrinam pertinet, quòd alii ex coitu generentur, alii αὐτομάτως *c*. Hoc eſt, alii generatione naſcuntur univocâ, nempe ex piſcibus ſui generis: alii æquivocâ, ſive ex non piſce, ſed limo putreſcente, vel re ſimili. Quæ propriâ generantur ſtirpe, vel jam viva ſunt animalia, cùm ea mater parit; vel poſtea id fiunt. Illa prioris generis, vel ἀμέσως, ſeu proximè è ſemine gignuntur; vel ex ovo, unde intus vivus piſcis eſt excluſus. Vivum è ſemine animal producunt, è pilo carentibus delphini; quos animal parere, contentus eſt dicere Plinius lib. IX, cap. XIV: at è pilo veſtitis, priſtis, balæna, vitulus: de quibus idem retulerat cap. præcedenti. Ælianus lib. XI de Animal. cap. XXXVII, ſolùm ait, delphinum, ac balænam ζωοτοκεῖν *d*. Quaſi non idem, præter memorata, agant balænæ, phocænæ, orcæ, phyſeteres, homines marini, & quæcunque lacte nutriunt fœtus. Gravior que fuerit error, ſi vivo de quovis fœtu intellexit.

c *Sponte.*

d *Vivum animal parere.*

Nam

Nam & acanthia centrina, galeus lævis, lamia squatina, vulpecula, & cartilagineorum alia non pauca, vivum pariunt animal: sed ex ovo propè septum transversum concepto, atque ibidem excluso.

Piscium verò, quæ non animal pariunt vivum, sed ovum duntaxat, duo item genera sunt. Est cùm ova sunt magna, perfectaque; quibus ruptis, prodeat piscis. Hoc contingit in ovis rajarum, ranarum, caniculanum item, quas σκύλια nuncupant: uti Aristoteles est testis Historiæ Animalium lib. VI, cap. X a. Est item cùm ova sunt imperfecta, parva puta, molliaque; qualia duntaxat utero nequeunt continere; tum quia is angustior sit, quàm ut sufficere his possit indies incrementum capientibus: tum etiam quia frigidius est piscium temperamentum, quàm ut exteriorem tot ovorum partem reddere valeat solidam, duramque. Istiusmodi ovis θορὸν, ut vocat Aristoteles b (*vitale virus* nuncupat Plinius c) superfundit mas. Quod in glaniis declarat idem philosophus d. Mas & femina τοὺς πόρους, sive meatus genitales, quos aliqui ὀμφαλοὺς, sive umbilicos vocant, conjungunt. Eo attritu excitatur utrimque libido. Femella igitur parit ova: mas ejaculatur semen supra ova. Tantum enim ei seminis est, ut non solùm sufficiat ad coitum, & primam constitutionem; sed etiam, ut jam ova in lucem edita faciat genitalia. Quæcunque enim ova genitura fuerint adspersa, ea fiunt utilia ad generationem; cætera sterilescunt, ac supervacua sunt. Unde Plinius e: *Nec satis est generationi per se coitus, nisi, editis ovis, inter se versando mares, & feminæ, vitale adsperserint virus. Non omnibus id contingit ovis in tanta multitudine: alioqui replerentur maria, & stagna; cùm singuli uteri innumerabilia concipiant.* Quibus semen est superfusum, adspersione eâ fiunt candida, ac viscida: unde adhærent radicibus, locisve aliis, ubi edita sunt. Tantum verò incrementi subitò capiunt, ut primum intra diem, vel proximum saltem, jam animadvertere id liceat; in glanio ad magnitudinem ervi; in cyprino autem milii. Mox se oculi ostendunt. Auctis jam piscibus, excutitur membrana quædam ovum cum pisciculo continens: hinc & ovo rupto pisciculus prodit. Ea tardiùs fiunt in cyprino; magis etiam in glanio: in minimis verò, vel tertio die pisciculos conspicias. Cæterùm quia tardissimum est glanio ex ovis augmentum, & femella ova, quæ peperit, negligit: eò mas vel XL, aut L diebus, assidere iis, ac observare solet, ne foetus à piscibus occurrentibus devoretur. Ac sic quoque multa pereunt ex ovis, quæ fluctu auferuntur. Cyprino etiam mos ova custodire: sed nonnisi suis in unum compositis intervenerit. Quod cùm forte fortuna fit, amat & ipse ea servare.

a Sive ex Cæsaris Scaligeri distinct. cap. 8. sect. 102.
b Lib. 3. Hist. Anim. cap. 20.
c Lib. 9. cap. 50.
d Lib. 6. Hist. Anim. cap. 14. sive dist. Cæs. Scal. cap 13. sect. 156.
e Lib. 9. cap. 50.

Venio ad generationem æquivocam, sive eorum, quæ sine ovo, sine semine producuntur. Hos è duplici Aristoteles f materie ait provenire, ἐκ τῆς ἰλύος, καὶ ἐκ τῆς ἄμμου· *ex limo, & arena.* Duo item piscium genera facit; quia nonnulli nunquam fiunt è coitu; quidam plurimùm, non semper. Posterioris generis statuit mugilum genus: ut cujus materies interdum sit limus ex aqua pluvia. Unde liquet, Aristoteli animalia, quæ univocâ, quæque æquivoca generatione fiunt, ejusdem esse generis. Hoc qui negant, objectant, specie differre, quæ principiis differunt. Verùm non principia discrepant, quoad οὐσίαν g, sed duntaxat accidenti; quod substantiam non mutat. Imò non absurda eorum est opinio, qui arbitrantur, æquivoca generatione nascentes ex semine piscium sui generis provenire. Satis enim constat, anates, fulicas, ardeolas, aliasque ejus generis, vorare piscium ova. At nihil absurdi sit, si dicamus, ova hujusmodi, dum stomacho concoquuntur fieri solutiora, atque ex iis unà cum excremento egestis, pisces variè enasci, pro naturâ seminis adsumti, & sic concocti. Falli verò, qui omne mugilum genus sponte nasci putant, arguit, quod feminas h invenire sit ova gestantes; mares verò cum semine genitali. Idem dixero de erythinis, & chanis. Nam, ut Plinius i ait, *ovis gravidæ capiuntur.*

f Lib. 6. Hist anim. cap. 15. sive Cæs. Scalig. cap. 14 sect. 167.
g Substantiam.
h Aristot. loco memorato.
i Lib. 9. cap. 16.

At apuarum est genus, cujus generatio semper sit æquivoca. Nec enim prolem procreat, nec grandescit, nec diu vivit: sed solùm ab Arcturo autumnali ad ver usque. Nempe hæc fiunt ob principiorum infirmitatem. Gignuntur locis fœtidis, & largos post imbres calescente sæpius spumâ: unde & pisciculi sic geniti, ἀφροὶ dicuntur Aristoteli; Athenæo ἀφρίτιδες. At apua illa, quæ κωβῖτις vocatur, quasi *gobialem* dicas, semper fit è piscibus. Nam procreant eam κωβιοὶ οἱ μικροὶ, καὶ φαῦλοι, *gobii minuti, & ignobiles*, sive degeneres. Quemadmodum & alia est apua, γένος b μαινίδων, καὶ κεστρέων· *fœtura menadum, & mugilum.*

a Arist. lib. 6. Hist. An. cap. 15.
b Idem ibid.

Ex limo, vel putrescente materia, generatio c est illis, quæ dicuntur ὀστρακόδερμα, hoc est, σκληρόστρακα, ob duram, ac siliceam testam, quâ operiuntur. Plinius lib. IX, cap. LI: *Quæ verò siliceo tegmine operiuntur; ut ostrea,* (proveniunt) *putrescente limo, aut spumâ circa navigia diutius stante, defixosque palos, & lignum maximè.* Æliano d sunt conchæ, murices, buccinæ, turbines, echini, locustæ. Porrò etsi Plinius, post verba proximè adlata, subjungat; *Nuper compertum in ostreariis, humorem iis fœtificum lactis modo effluere:* non tamen hinc colligi possit, ostrea coitu generari. In talibus enim ob testas affrictus, vel contactus, esse nequit. Aristoteles quoque lib. III de Generat. Animal. cap. ult. idem eo evincit, quòd in navibus etiam ex limo, & spumâ putrescente, proveniant, quæ λιμνόστρεα vocantur, quasi dicas, *ostrea in paludibus progenita*: nempe quia hic plurimùm nascantur. Item eo, quòd cùm ad Rhodum appulisset classis, fictilibus in mare projectis, temporis progressu, è cœno iis agglutinato ostrea in illis nata sunt. Præterea quòd Chii nonnulli, cùm è Pyrrha Lesbi insulæ vivas portassent ostreas, inque loca βορβορώδη e (perperam Gaza ῥοώδη f legit) demisissent; post aliquod temporis spacium majores quidem, at non plures, repererunt. In hisce limnostreis pro natura luti variat species. Locis arenosis conchæ nascuntur, cœnosis ostrea: holoturia autem, & balani, originem capiunt in cavernis petrarum; lepades, ac neritæ, summis adhærent petris.

c Idem lib. 5. Hist. An. cap. 15.
d Lib 11 Hist. An. cap 37.
e Putrida.
f Reciprocus maris æstus habentia.

Anguillæ g etiam reponendæ in iis, quæ sine coitu nascuntur. In his dissectis neutrum sexum, nec vel ova, vel semen, deprehendas. Proveniunt non temporibus siccis, sed post imbres; idque ex iis, quæ vocantur γῆς ἔντερα, *terræ intestina*: quæ fiunt in cœno, & putredine; maritimis quidem locis, quæ algam producunt; in stagnis verò, & fluviis, prope ripas, quia tepor sive calor istic putredinem gignit. Veriora ista sunt illis, quæ prodit Plinius lib. IX, cap. LI: *Anguillæ atterunt se scopulis: ea strigmenta vivescunt: nec alia est earum procreatio.*

g Arist. lib 6. Hist. An. cap. 16.

Cap. II.

Ut generatio piscium intelligatur primùm de coitu agitur. Quid pisces habeant loco testium. Interim & testes esse nonnullis: ut delphino, balænæ, & phocæ. In piscibus etiam situ differre maris, & feminæ testes. Cur iis piscium nullus propendeant foras. Miranda penis magnitudo in balænis; & cur minor obtigerit delphino. Quare testes, & penem habentibus dati quoque sint pulmones. Ex numero piscium, qui attritu ventrium coeunt, excipi cartilagineos minoris caudæ; quales marem tergo non admittunt. De coitu testudinis, anguillæ, vituli marini, cancri, sepiæ, lolliginis. Cur in piscium multis obscurus sit coitûs modus, contrà quam sit in balænis. Pisces verno imprimis tempore in Venerem ruere: quosdam interea alio anni tempore congredi. Ad coitum pisces latebras sectari. A coitu ad gestationem fœtus transimus: ubi attenditur, tum dispar spatium, tum diversus uteri situs. Χελλών, & μύξων, unde nomen acceperint. Denique ad partum devenimus: qui nunc vivi est animantis; nunc, uti dictum antea, ovi perfecti, vel imperfecti. De diverso ovorum colore, & quamobrem cum dolore etiam à pisci-

piscibus edantur. Ovorum copiam esse imprimis mugili, harengo nostro, & menidi. Harengus veteribus ignotus fuit; ut nec halex, nec menis, vel leucomanis, vel gerris, debeat putari. Piscium quorundam ova monilis instar cohærescere. Quibus locis parere gaudeant pisces. Quot fœtus pariant pisces vivipari; & cur non plures duobus. Cur ovipara tot ponant ova. Quoties pariant lupus, trichias, mulli, cyprini, scorpiones, sargi, squatina, salpæ, squali, sepia: & plerisque eorum, quando pariant. Cyprinorum fœcunditas miranda: atque obiter additum de fœcunditate plantarum.

HÆc universè dicta sint de generatione. Nunc particulatim loquar de tribus hisce; coitu, gestatione fœtus, & partu.

In coitu spectantur ejus instrumenta, modus, tempus, locus. Instrumenta sunt, quæ *genitalia* vocamus; ut in utroque sexu testes, in virili penis, in femineo vulva.

Si Aristoteli fides in IV de Partibus Animal. cap. XIII, & Hist. Anim. lib. III, cap. I; piscibus nulli intus, vel foris, sunt testes; uti nec serpentibus: sed bini illis meatus sunt à septo transverso, pendentes ex utraque spinæ parte, qui coitus tempore semine repleantur. Idem tamen initio lib. III Hist. Anim. delphinum habere testes agnoscit. Præterea verò balænæ, ac vitulo marino, testes sunt; etiam feminis; sed ad uteri cornua, non in imo ventre prope vesicam, uti maribus. Porrò in hoc etiam divina se exserit providentia, quòd piscium hi foris sint nulli. In natando quippe impedirent, & aquis nimis redderentur frigidi. Qui respirant, & testes habent, etiam penem acceperunt, eumque parem longitudini vulvæ. In balænis is est quatuordecim cubitorum. Ac Rondeletius *a* ait, se vidisse, qui, à procero homine humeris deportatus, terram contingeret: unde non difficilis est conjectura, quantus is sit libidine concitis. Delphinis sapienter minor est tributus, quia vulva non est in alto sita, facileque copulantur. Quibuscunque verò provida natura testes, & penem dedit, hi sanguinis sunt calidioris; eoque, ad refrigerandum eum, pulmones quoque acceperunt. Squamosi verò, molles, & alii magno numero, hisce partibus carent. In orpho etiam non reperiri meatus seminis, ab Athenæo proditum est. Hæc de organis.

a Lib. 3. cap. 13.

Modum etiam coitus scire juvat naturæ mystas. Nihil quippe est in operibus divinis, quod non considerationem mereatur. Modum eum Aristoteles exponit lib. V Hist. Anim. cap. V: item Plinius lib. IX, cap. L, & LI. Ajunt verò, coitum fieri ventrium attritu. Excipit interim Aristoteles cartilagineos, non omnes quidem, sed quibus minor est cauda: ut rajam, pastinacam, similiaque: quæ præterea à tergo marem recipiunt. Id non possunt cartilagineorum isti, quibus cauda est lata. Hæc quippe impedit, quò minùs mas à dorso admittatur. Quædam etiam cartilaginea adversa inter se, sive caudis inversis, instar canum terrestrium, cohærent. Recepta est opinio, maribus cartilagineis duas circa anum esse appendices, quibus coeant. *At*, inquit Rondeletius *b*, *ego illas sæpe multumque contemplatus, non video, quo pacto his coire illi possint: potius igitur ad retinendas feminas factas esse arbitror.*

Testudines tam marinæ, quàm palustres, tergum feminæ adscendunt. Anguillæ, murænæ, congri, aliique pisces longi, ventribus admotis congrediuntur. De quo Rondeletius *c*: *Vidi equidem sæpe anguillas hoc modo copulatas in Lado capt.* Vituli marini, & μαλακόστρακα *d*, ut cancri, locustæ, squillæ, & similia, ob caudam aliter nequeunt coire *e*, quam πυγηδὸν *f*, more quadrupedum eorum, quæ ὀπισθουρητικὰ *g* dicuntur. Sepiæ, & lolligines, in coitu os ori, nares naribus, brachia brachiis jungunt: ut ait Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. VI *h*. Atque ibidem refert, & semen recipere, & ova parere, per φυσητῆρα, sive fistulam. At cap. VII narrat, ut cancri coeant. Nempe minor, qui mas est, tergum inscendit: tum major, sive femina, invertit se in latus: atque ita κατὰ τὰ πρόσθια, sive partibus anterioribus, sociantur, operculis mutuò applicitis.

b Lib. 4. de pisc. mar. c. 5.
c Lib. 4. de pisc. mar. cap. 5.
d Crustacea.
e Arist. lib. 5 Hist. Anim. c. 7. sect. 51. & alibi ante.
f In aversum.
g Retro urinam reddentia.
h Sect. 16. dist. Cæs. Scal.

Sed omnino difficile est adferre omnem coitus rationem; quia alii quidem è piscibus ad coitum latibula quærunt; alii verò, mox ubi congressi, digrediuntur; ut tam breviculo spatio difficilis sit observatio. Res tamen satis aperta est in balænis, aliisque, quæ vivum pariunt fœtum. Hæc enim diutius in coitu occupantur: ut de iis traditum Aristoteli lib. IV Animal. Hist. cap. V. Quem in locum *a* sic Cæsar Scaliger annotavit: *Cantabri, cum hæc scribebamus, narrarunt nobis, balænam (earum enim apud eos mense Majo magna captura) à se visam sæpe inversam supinam marem excipere, & hominum more coire.* De modo satis.

a Sect. 36.

Tempus coeundi mirè variat. Thynnus, pelamys, & ejus generis alia, semel quotannis congrediuntur. Lupus, trichias, & cuncti saxatiles, bis annis coeunt singulis. Similiter scorpiones, vere, & auctumno. Mulli ter. Omni verò anni tempore, more humano, consuescunt cyprini, murænæ, sepiæ, vituli marini. Hoc inde cognoscitur, quia quavis anni parte pariunt. Præcipuè autem, ut quadrupedes, & aves, sic pisces etiam, verno tempore incalescunt: quod Aristoteli quoque proditum lib. V Histor. Animal. cap. VIII *b*.

b Sive ex Cæsaris Scalig. distinct. cap. 9. sect. 55.

Quod ad locum (id postremum erat è quatuor istis, quæ in coitu consideranda proposueram) pisces, aliorum instar animalium, fere ad congressum, uti & fœtus educationem, latebras quærunt. Atque hoc in caussa esse diximus, cur pauca adeò de modo coitus sciantur. Interea hac parte etiam plura si nôsse voles, desiderium fortasse explebit Rondeletius lib. IV de Piscibus marinis, cap. VI.

A coitûs consideratione accedo ad gestationem fœtus. De hac est cognoscere exinde, quòd intra annum omnes parere, pronunciatum sit Aristotelis lib. VI Hist. Animal. cap. XIV *c*. Sed ut magis particulatim dicam, novem ea, decemve mensium est in balænis, delphinis *d*, & cæteris è semine vivum parientibus fœtum. Diuturna quoque illis, qui ex ovo animal pariant vivum: ut vulpes, acanthiæ, galeæ leves. At breve ejus tempus imperfecta edentibus ova, ut squamosis. Quod inde cognoscitur, quia tam crebrò pariant intra annum. Diebus solùm XXX gravidus est sargus; ut Aristoteles ait lib. VI Hist. de Animal. cap. XVII. Nisi cum Rondeletio hìc pro σαργος legendum σμαρίδος: qui piscis est à sargo diversus; ut ex Athenæo *e* cognoscitur. Idem Aristoteles inibi tradit de labeone in mugilum genere: qui Græcis χελλὼν à labiis. Cæsar Scaliger censet, eundem esse, quem Ovidius *f* vocat *labrum*, Plinius *myxonem*, sive μύξωνα, q.d. *muconem*, à μύξα, id est, *mucus*, *pituita*.

c Sive secundum Cæsaris Scaligeri dist. c. 13. sect. 190.
d Plinius lib. 9. c. 8. Solinus cap. 22.
e Lib. 7.
f In Halieuticis.

Uterus, quo gestatio fit, quibusdam est ad septum transversum; quales intus concipiunt, vivumque pariunt ex ovo: aliis loco inferiori; ut in squamosis.

Superest partus; in quo primò attenditur, quid pariant. De isto jam diximus, quosdam vivum parere piscem ex semine, quadrupedum more: quosdam ex ovo intus excluso, ad modum viperæ: quosdam non vivum parere animal, sed ova; eaque vel perfecta, ut fit in rajis; vel imperfecta, quæ foris semine maris superfusa excrescunt.

Ova squamosis fere omnibus sunt alba; hippocampi rubent; hirundinis ova colorem referunt corallii; uti & illa cancrorum, aliorumque, quæ conteguntur crustâ.

Licet verò ova piscium sint minuta; non tamen ea magnum citra dolorem ponunt; idque ob ingentem illorum copiam: imprimis mugil, ut Aristoteles *g* testatur. Atque idem per est verisimile de harengo nostro, pisce veteribus, ut videtur, ignoto: ut quibus exigua maris Septentrionalis fuerit notitia. Hic quandoque tantum continet ovorum, ut pondus æquet piscem ipsum. Itaque nihil mirandum, si ob summam ejus fœcunditatem tantum haren-

g Lib. 6 Hist. anim. cap. ...

rengorum salitorum in exteras mittatur terras. Vulgo *halecem* nuncupant. Sed alius is piscis. Uti & μαινίς, quæ Persio *mana a*, uti & Plinio. *Halecem* quidem, & *haleculam*, exponit Gaza; inque veteri onomastico est, *Halec*, μαινίς. Et harengum esse, eo suspicari possis, quòd Aristoteles *b* ait, mænide nihil esse fœcundius: nec harengo sit fœcundius quicquam. Sed hanc sententiam Rondeletius *c* refellit: ac nihilo magis (quò Massarius inclinabat) leucomænides, sive σμαρίδες, vel Plinii *gerres*, existimari debent, cùm hæ è genere sint thrissarum.

a *Sat.* 3.
b *Lib.* 6 *Hist. An. cap.* 16.
c *Lib.* 5 *de Piscib. marinis, cap.* 13.

Quidam verò pisces ova sua fundunt in modum monilium, sic ut, arundine admotâ, attractoque ovorum uno, seriem quoque reliquam agglomeres. Hoc videre est in glaniis, & percis; uti & ranis. Testis Aristoteles lib. VI Hist. Anim. cap. XIV *d*. Sed pro glaniis, qui & γλανεῖς, & hic, & alibi semper, perperam apud Gazam est *silurus*; cùm eos distinxerit Athenæus; ac Ælianus quoque similes, non eundem dicat piscem. Sed de siluro pluribus inferiùs agemus.

d *Sive ex dist. Cæs. Scal. cap.* 13. *sect.* 154.

Præterea videndum, ubi, & quoties, & quando pariant. Sed de loco in multis minùs liquet. Nam, ut fœtui consulant, delitescere amant. Λάροι, sive gaviæ, pariunt in cautibus maritimis: glanii, qui & γλανεῖς, in aquis profundis; majores etiam, ubi sex pedum altitudo; minores ad radices salicis, vel alterius arboris, vel arundines, vel muscum: ut est apud Arist. lib. VI Histor. Anim. cap. XIV *e*. Atque ibidem *f* legas, cyprinum, & fere lacustrium, ac fluviatilium alios, ut pariant, appellere se πρὸς τὰ βραχία, *ad vada*. Ut hac parte multùm differant à glanis majoribus, de quibus dixi.

e *Secundum dist. Cæs. Scal. cap.* 13. *sect.* 155.
f *Sect.* 162.

Deinceps de numero fœtus distinctè agam; priùs de viviparis, hinc de oviparis. Balænæ, & quæcunque vivum pariunt fœtum, ut Aristoteles ait *g*, unicum parere sunt contenti, summùm geminos. Delphini *h* item, & phocænæ, raro binos edunt, unum sæpius. Vituli marini pariunt binos. Nempe quia duo duntaxat utero sint sinus, eo numerus in piscium memoratis non exceditur, nisi fiat superfœtatio.

g *Lib.* 6 *Histor. Anim. cap.* 12.
h *Plinius lib.* 9. *c.* 8.

At creberrimus illis partus, qui ova pariunt imperfecta, eaque innumera, & parva. Nam quia plurima eorum pereunt, eò Deus sapientissimus, ne interiret genus, defectum hunc copiâ compensavit.

Ad ovipara quod attinet, geminum in iis se offert discrimen. Prius illud, quòd postquam ova pepererint; in his citiùs, in illis tardiùs, vivus inde prodeat fœtus. In iis, quæ θορῷ *i* superfundi opus, exigitur triduum duntaxat: in siluro, mureque marino, etiam diebus opus L, aut XXX. De quo sic Plinius lib. IX, cap. LI: *Silurus mas solus omnium edita custodit ova, sæpe & quinquagenis diebus, ne absumantur ab aliis. Cætera feminæ in triduo excludunt, si mas attigit.* Et mox: *Mus marinus in terrâ, scrobe effosso, parit ova, & obruit terrâ. Rursus tricesimo die refossa aperit, fœtumque in aquam ducit.*

i *Semine.*

Alterum discrimen attinet ad anni tempus, & numerum fœtus. Τῶν γαλεῶν, sive mustelorum, is qui ἀστερίας dicitur (*stellarem* vertit Gaza) bis de mense parit, teste Arist. *k*. Cæteri mustelі bis quotannis, caniculâ exceptâ; quæ semel in anno parit *l*. Ut liqueat, caniculam esse parum fœcundam; asteriam, fœcundissimum. Mænides pariunt brumâ; pelagici majorem partem æstate; unde tum neutiquam capiuntur. Tum item parit anthias, & mox aurata, lupus, mormyrus, & quos Aristoteles vocat δρομάδας, Gaza reddit *cursiones m*. Coracinus parit περὶ τὸ πυραμητόν, *circa tempus mensis triticeæ*: ut est apud Aristotelem *n*. Sed longum fuerit de singulis dicere. Contentus ero uno Plinii loco; qui est lib. IX, cap. LI: *Piscium lupus, & trichias, bis anno parit, & saxatiles omnes. Mulli ter, ut chalcis.* Sanè is Græcis inde τρίγλη, quasi τρίγλη, hoc est, τρίγονος: ut apud Eustathium legas in Odyss. X *o*. Imò hunc partus numerum docuerunt antea Aristoteles, & Athenæus: ut ostendi lib. II, cap. XXIX; ubi & Oppiani de eo locum adduxi. Subdit deinde Plinius: *Cyprinus sexies parit.* Pro eo, πεντάκις, ἢ ἑξάκις *a*, apud Aristotelem legas in Hist. Anim. *b*. Hinc sequitur: *Scorpiones bis, ac sargi, vere, & auctumno. Ex planis squatina bis, auctumno, & Virgiliarum occasu.* Ac similiter Aristoteles *c*. Inde legas: *Plurimi piscium tribus mensibus, Aprili, Majo, Junio. Salpæ auctumno: sargi, torpedo, squali, circa æquinoctium: moles, vere: sepia, omnibus mensibus. Polypi hieme coëunt, pariunt vere.* Post aliquammulta subjungit: *Torpedo octogenos fœtus habens invenitur: eaque intra se parit ova præmollia, in alium locum uteri transferens, atque ibi excludens. Simili modo omnia, quæ cartilaginea appellavimus.* Et hæc de piscium fœcunditate. In quibus illa cyprini est ex primis. Nam sexies illum quotannis parere, dicebamus. Itaque qui numerorum doctrinam tradunt, ostendunt, cyprinorum propagatione annis XII continuatâ, tantam fore multitudinem, ut, modò cuique eorum spatium detur sex pedum, ne universum quidem mare iis possit sufficere. Nec istis abludunt, quæ de mira ovium, & avium fœcunditate superiùs afferebamus. Similiter quoque se res habet in plantis. Quippe si unicum pisum annuatim proferat XXX, tantum inde pisorum intra annos fuerit XII, ut emi nequeat aureis 1060882000000: imò universam terram circumtegere valeat ad altitudinem non exiguam. Hujusmodi ut mirandam naturæ fœcunditatem, ita summas bonitatis divinæ erga hominem divitias ostendunt.

k *Lib.* 6 *Hist. An. cap.* 11. *sive dist. Scal. c.* 9 *sect.* 110.
l *Sect.* 111.
m *Cursores malit Scaliger ad lib.* 6. *sect.* 189.
n *Lib.* 6 *Hist anim. cap.* 16 *Scal. sect.* 205.
o *Pag.* 1934. *edit. Rom.*
a *Quinquies, vel sexies.*
b *Lib.* 6. *cap* 14.
c *Lib.* 6 *Hist. An. cap.* 11. *sive dist. Cæs. Scal. cap.* 9. *sect.* 111.

Cap. III.

Ab origine vitæ piscium ad durationem ejus transitur. Callionymus, sive uranoscopus, movet se penitius exenteratus. Cor salmoni exemtum vivit diem integrum. Quamdiu purpuræ, & buccinæ, suppetat vita; & quo pacto ætas earum cognoscatur. Quam longa delphinis ætas, & unde id deprehensum. Thunnorum ætas, item anguillarum; deque ea Platinæ lapsus. De ætate polypi, sepiæ, cancri, ranæ. Temporibus Senecæ in piscinis Cæsareis fuisse pisces sexaginta annis majores. De lucio pisce post CCLXVII annos capto, quàm impositus esset stagno ab ipso imperatore.

HÆc de origine vitæ. Nec ejus ortu solùm differunt pisces; sed etiam duratione. Alii enim aliis magis sunt vivaces. Callionymo quidem, (ut Aristoteles, Dioscorides, & Ælianus, vocant, qui Plinio, Galeno, & Athenæo quoque, *uranoscopus* dicitur) piscis est usque adeò vivax, ut cunctis etiam visceribus exemtis, moveatur nihilominus: quemadmodum Bellonius *d* de eo testatur. Salmonem etiam esse vivacem, exinde colligas, quòd cor illius extractum diutius vivat, quàm alterius cujusquam animalis: ut memoriæ prodidit Albertus M. Atque addit, fraudulentos piscatores, ut pisces magis sint vendibiles, cor ejus mortuis, ac morientibus aliis, supponere, quò superiores illi vivere adhuc existimentur. De vivacitate eâ cordis, testis quoque Robertus Constantinus in Supplemento I. I. *e* *Cor exenterati* (salmonis) *adspersum aquosa sanie salmonis elati, ultra diem vivere conspeximus Basileæ.*

d *Lib.* 1 *de Aquatilibus, cap. de callionymo.*
e *Voce Salmo.*

Sed ex istiusmodi, de longâ quidem piscium ætate capere est conjecturam: non tamen de annorum numero præfinire liceat quicquam. Quare de certo in iis vitæ spatio deinceps videamus.

Aristoteles lib. V Hist. Animal. cap. XIV *f*, πορφύρας καὶ κήρυκας, *purpuram, & buccinam*, ait vivere ad annum usque sextum: ac manifestum quotannis incrementum deprehendi τοῖς διαστήμασι τοῖς ἐν τῷ ὀστράκῳ τῆς ἕλικος· *ex tortuosis testæ intervallis*. Non multum abit Plinius, cujus verba sunt *g*: *Purpuræ vivunt annis plurimum septenis.*

f *Sect.* 149. *ex distinct. Cæs. Scal.*
g *Lib* 9. *cap.* 36.

Delphini etiam vivunt ad annum XXV, vel XXX: quod eo deprehensum à piscatoribus, quia, quos in experimentum

tum præcisâ caudâ reddidissent mari, iterum tanto pòst cepissent: ut est apud Aristotelem lib. VI Histor. Anim. cap. XII *a*, & Plin. lib. IX, cap. VIII.

Thunnis, ut Plinius *b* ait, *vita longissima biennio.* Anguillæ septem octove vivunt annis, secundùm Aristotelem: posteriorem numerum secutus Plinius *c*. At Platina *d*, credo, vitiosis admodum codicibus deceptus, pro *octonis* annis scripsit *octoginta*. Polypis, vel sepiis, ut idem Plinius *e* refert, *non bimatu longior vita.* Cancris ait *f* vitam longam: sed annos, non definit. Eodem auctore *g*, *ranæ semestri vitâ resolvuntur in limum nullo cernente, & rursus vernis aquis renascuntur, quæ fuere natæ, perinde occultâ ratione, cùm omnibus annis id eveniat.* Nullum autem longioris vitæ exemplum ab eodem *h* relatum, quàm quod nunc subjungam: *Ævi piscium memorandum nuper exemplum accepimus. Pausilypum villa est Campaniæ, haut procul Neapoli: in ea in Cæsaris piscinis à Pollione Vedio conjectum piscem, sexagesimum post annum exspirâsse, scribit Annæus Seneca, duobus aliis æqualibus ejus ex eodem genere etiam tum viventibus.* Quem locum frustra quæras in iis Senecæ libris, qui hodie supersunt.

a Dist. Cas. Scal. 10. sect. 125.
b Lib. 9. cap. 15.
c Lib. 9. cap. 21.
d Lib. 10. in culmanie cap. de anguillis.
e Lib. 9. cap. 30.
f Lib. 9. cap. 31.
g Lib. 9. cap. 51.
h Lib. 9. cap. 53.

Nihil verò æquè mirandum, quàm quod de lucio pisce retulit Conradus Celtes, primus Germaniæ poëta laureatus, qui temporibus claruit Cæsaris Maximiliani primi: quodque ex Conrado eo Conradus Gesnerus *i* perscripsit ad Imperatorem Ferdinandum I; cujusmodi heroi nemo bonus illudere mendacio velit. Is narrat Cæsari, ut anno partæ per Christum libertatis CIↃ CCCC XCVII, in stagno circa Hailprun, imperialem Sueviæ urbem, captus fuerit lucius piscis cum annulo ex ære Cyprio in branchiis sub cute, parte sui splendens. Ei annulo inscriptum erat: Εἰμὶ ἐκεῖνος ἰχθὺς ταύτῃ λίμνῃ παντόπρωτος, ἐπιτεθεὶς διὰ τοῦ κοσμητοῦ Φρεδερίκου β΄ τὰς χεῖρας, ἐν τῇ ε ἡμέρᾳ τοῦ Ὀκτωβρίου α΄ σ΄ λ΄. *Sum piscis ille primus omnium huic stagno impositus manibus imperatoris Frederici* II, *die* V *Octobris*, CIↃ CC XXX. Quare, cùm caperetur piscis ille, annorum jam fuerit CC LXVII; ut non accenseas spatium, quo vixerat, priusquam stagno eum imponeret Cæsar Fredericus.

i Præfat. operis de piscibus.

Cap. IV.

Dividuntur pisces in marinos, fluviatiles, & lacustres, vel palustres. Marini item vel pelagii sunt sive profundi maris, vel saxatiles, vel litorales. Marinorum item aliqui etiam ingrediuntur stagna, qui λιμνοθαλάττιοι *vocantur: aliqui subeunt fluvios; idque vel casu, vel consilio; item vel animo redeundi suo tempore, vel ut omnem illic vitam exigant. Præterea esse pisces amphibios, nunc in aquis, nunc in terra degentes: ut sunt phocæ, testudines, polypi, mures marini, muranæ, exocæti. Unde nomen* exocœto, *& ut aliter dicatur* Adonis; *item ut in terram exiens sibi caveat ab aviculis. Pisces in Gallia Narbonensi e terra erui, pro mendacio habitum Pomponio Melæ: sed pro vero agnitum Aristoteli, Theophrasto, Polybio, Straboni, Athenæo: & quam ejus rei caussam esse Aristoteles putârit. Plinii loca varia de id genus piscibus ex Theophrasto hausta. Exemplum ejusdem rei ex historia Romana, & alia nostrorum temporum. An pisces fossiles sub terris sine aqua possint vivere. Cur piscium illi, qui in terram cibi, vel somni caussâ, egrediuntur, alii aliis diutius hic degere sustineant, duplex caussa adfertur: quarum prior habet locum in iis, quibus sunt pulmones; altera in istis, qui branchiis respirant.*

De vitæ in piscibus origine, & duratione egimus: nunc considerabimus, quomodo differant ratione eorum, quæ vitæ genus tangunt.

Piscium alii sunt θαλάττιοι, sive marini; alii ποτάμιοι, sive fluviatiles; alii λιμναῖοι, sive lacustres: sub quibus πλμαπαίας, sive palustres, comprehendimus.

Marinorum item alii πελάγιοι, qui in imo sive profundo maris degunt: alii αἰγιαλώδεις, sive, ut Hippocrates *a* vocat, ἀκταῖοι, quia litora, sive terris proxima eligunt loca: alii πετραῖοι, qui loca tenent prope saxa. Primi generis sunt thynni, pastinacæ, aselli, & similes. Alterius sunt, mulli, gobii, mugiles, & alii. Tertii, inter cæteros, sunt scari, merulæ, percæ. Hippocrates in secundo de victus ratione τοῖς πετραίοις, sive saxatilibus, opponit τοὺς πλανήτας, sive errones: quales imprimis sunt, qui πελάγιοι vocantur. Hi enim pabuli ergo huc illuc vagantur. Quare subinde & prope saxa, & litora etiam, inveniuntur.

a Lib. de Affectionibus.

Nec marini solùm loca mutant in mari: sed quidam etiam è mari exundante, vel ventis agitato, in stagna se recipiunt, vel quoque per alveos effossos eò derivantur. Hoc sæpe usu venit in rhombis, soleis, passeribus, lupis, gobionibus, cancris, atque aliis. Hujuscemodi pisces non simpliciter λιμναῖοι, sive lacustres, sed λιμνοθαλάττιοι vocantur, quasi partim marini, partim lacustres. At verè proprieque lacustres sunt, quando aquæ è montibus ruentes stagna faciunt. Hoc pacto inter cæteros lucii, percæ, cyprini, lacustres nominantur.

Quemadmodum verò marinorum nonnulli in stagna deferuntur: ita alii quidam in fluvios se recipiunt. Utrumque non casu modò fit, sed etiam consilio. Plin. lib. X, cap. XIX: *In stagna, & amnes transeundi plerisque evidens ratio est, ut tutò fœtus edant: quia non sint ibi, qui devorent partus; fluctusque minus sæviant.* Sunt hi duûm generum. Aliqui, in mari producti, subeunt fluvios, & hic dulcedine aquæ capti reliquam degunt ætatem. Nonnulli item, licet & ipsi fluvios ingrediantur, non penitùs tamen obliviscuntur natalis loci: sed ut veniendi, ita & regrediendi tempus sciunt. Tales sunt salmones, alosæ, lampetræ, sturiones. Ab utroque hoc genere diversi sunt, qui ut in flumine nascuntur, ita semper se in eo continent. Hi propriè *fluviatilium* nomen possident.

Sunt & pisces amphibii, sive ancipites: qui è mari, aut fluvio, se in terras receptant, atque ibi pascuntur. Plinius lib. IX, cap. III, cùm de Gedrosiis esset locutus: *Exeunt & pecori similes belluæ ibi in terram, pastaque radices fruticum remeant: & quædam equorum, asinorum, taurorum capitibus; quæ depascuntur sata.* Idem ejusce libri cap. VII: *Vituli marini, quos vocant phocas, spirant ac dormiunt in terra: item testudines.* Et lib. IX, c. XXIX: *Soli mollium polypi in siccum exeunt.* Et ejusce libri c. XIX: *Exeunt in terram & qui marini mures vocantur, & polypi, & muranæ. Quin & Indiæ fluminibus certum genus piscium, ac deinde resilit.* Ac paullo antè idem dixerat: *Miratur & Arcadia suum exocœtum, appellatum ab eo, quòd in siccum somni caussâ exeat.* Nam ἐξώκοιτος dictus, quia illi ἔξω τοῦ ὕδατος κοίτη καὶ ἀνάπαυσις, *extra aquas cubile, & quies.* Hausit verò ista Plinius ex Theophrasto: apud quem hodieque ea leguntur in fragmento. De piscibus in sicco degentibus. Exocœtus verò, de quo postremò dicebam, alterum etiam nomen habet. Nam *Adonis* quoque dicitur, ut Clearchus Peripateticus prodidit libro de Aquatilibus, & ex eo Athenæus in VIII: ubi ex eodem quoque piscem hunc describit, ac memorat, ut sibi caveat ab aviculis, quæ placido mari pascuntur circa litus, ut ceryli, sive alcyones mares: item trochili, ac præterea elotius: his enim conspectis territum profugere, ac mari se abdere.

Pisces etiam quibusdam locis è terra erui, Theophrastus prodidit; ut tradit Seneca lib. III Nat. Quæst. XVI. Proximo tamen capite, subdit: *Sunt qui fabulas putent, piscem vivere posse sub terra, & effodi.* Puto, ab Hispano Seneca signari Hispanum Melam: cujus hæc verba lib. II, cap. V, ubi Galliam Narbonensem describit: *Juxtà campus minutâ arundine, gracilique perviridis; cæterùm stagno subeunte suspensus. Id manifestat media pars ejus, quæ abscissa proximis, velut insula natat, pellique se, atque attrahi patitur: quin & ex iis, quæ ad imum perfossa sunt, suffusum mare ostenditur. Unde Grajis,*

 no-

nostrisque etiam auctoribus; veritne ignorantia, an prudentibus etiam mendacii libidine; visum est tradere posteris; in ea regione piscem e terra penitius erui; qui ubi ex alto huc usque penetravit, per ea foramina illuc captantium interfectus extrahitur. Ex Grajis; quos dicit, scriptoribus, fuere Strabo, Polybius, Theophrastus; Aristoteles, si is mirandarum Auditionum sit scriptor. Sanè Athenæus in VIII narrat ex XXXIV Polybii Historiarum, juxta Pyrenæos montes Narbonam usque campos esse, per quos Illiberis, & Ruscino, juxta civitates ejosdem decurrant nominis: porrò in ipsis campis, multo gramine herbosis, si ad duos tresve cubitos foderis; pisces reperiri subterraneos. Idem memorat Strabo lib. IV; aitque, pisces eos limo ali, sicut anguillas: capi verò τριοδῶν a, quibus majores capere pisces solent piscatores. Aristoteles de Mirandis Audit. ejus rei caussam esse hanc ait, quòd lacus ingens prope Massiliam exundans in terras magnâ eas piscium copiâ repleat: postea, Etesiis flantibus, hos terrâ obrui, ac solidâ superficie redditâ, τριοδῶν magno numero extrahi. Alia etiam de piscibus fossilibus adducit Theophrastus, fragmento antè memorato Περὶ τῶν ἰχθύων ἐν τῷ ξηρῷ διαμενόντων b. Fusiùs ea refert, quàm ut adscribi commodum sit. Sed pleraque ex eo narrat Plinius: cujus iccirco verba apponam. Locus est lib. IX, cap. LVII: *Piscium genera etiamnum à Theophrasto mira produntur: circa Babylonis rigua, decedentibus fluviis, in cavernis aquas habentibus, remanere quosdam: inde exire ad pabula pinnulis gradientes, crebro caudæ motu, contraque venantes refugere in suas cavernas.* Quæ & apud Aristotelem legas de mirandis auditionibus. Subdit deinde Plinius: *Circa Heracleam c, & Cromnam, & Lycum, & multifariam in Ponto, unum genus esse, quod extremas fluminum aquas sectetur, cavernasque sibi faciat in terra, atque in his vivat, etiam reciprocis amnibus siccato litore: effodi ergo: motu demum corporum vivere eos approbari.* Atque his gemina apud Aristotelem legas opere memorato. Hinc sequitur apud Plinium, quæ & ipsa ibidem ab Aristotele, vel alio, prodita sunt. *Circa Heracleam eadem, eodemque Lyco amne decedente, ovis relictis in limo generari pisces, qui ad pabula petenda palpitent exiguis branchiis, quod fieri non indigis humoris: propter quod & anguillas diutius vivere exemtas aquis: ova autem in sicco maturari, ut testudinum.* Ac paullo pòst: *Idem tradit, in Paphlagonia effodi pisces, gratissimos cibis, terrenos, altis scrobibus, in his locis, ubi nulla restagnent aquæ: miraturque & ipse, gigni sine coitu.* Habemus & exemplum in Historia Romana. Anno enim ab Urbe condita DLXXXI, Posthumio Albino, & M. Popillio Lenate coss. (ut initio libri XLII tradit Livius) *in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersere.* Sed hoc inter prodigiosa habitum. Unde mox Livius subdit: *Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, edictumque ab decemviris est, & quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur.* Sed Philosophus id non tam prodigiosum, quàm naturale, videatur. Liquet hoc ex eo, quòd Aristoteles ejus rei etiam caussam adducat; ut vidimus antea ex Auditionibus Mirandis. Vel si is liber alterius est; saltem genuinus est ille de Respiratione; ubi sic scribit cap. IX: Ἐπεὶ καὶ τῶν ἰχθύων οἱ πολλοὶ ζῶσιν ἐν τῇ γῇ, ἀκινητίζοντες μέντοι, καὶ εὑρίσκονται ὀρυττόμενοι. *Quandoquidem & piscium multi in terra, sed immobiles, vivunt, & defossi inveniuntur.* Imò & hodie id pluribus fit locis. Ut ad Albim in Germania: in Galliis prope Salsas, arcem regiam, ultra Narbonam: & prope Mompessulum in pago dicto *Baillargnet*, ad ripam amnis Liriæ, vulgo *le Lez* dicto. Testis Dalecampius ad Plinii locum antea adlatum. Rondeletius etiam de piscibus marinis lib. I, cap. X, ait: *In terra anguillas, ranas, aliosque pisciculos, ibidem etiam generatos sæpenumero vidimus: & e terra defossas anguillas aliquoties spectavimus in villa Joannis Scironii, viri doctissimi, Monspeliensisque Scholæ principis.* Hæc ostendunt miram Dei providentiam in terris ipsis pisces nutrientis.

a Tridentibus.

b De piscibus in sicco degentibus.

c Al. Circa Heracleam ad Lycum amnem, Tion, & Cromnam.

Nec propterea existimandum, pisces ejusmodi ætatem omnem sine aquis posse vivere. Nam tales vel locis vivunt limosis, vel solo ejusmodi, quod aquâ per venulas suas irrigetur. Imò pisces isti, vel iis locis, quibus capiuntur, geniti sunt, ut anguillæ, & ranæ: vel eò depulsi undis reciprocis, postea que humo obrecti. Et hæc de fossilibus.

Quod verò ad piscium illos, qui sponte in terras exeunt, hi universi necesse habent ad aquas reverti. Ac plerique pauxillo solùm tempore extra eas sustinent. Quidam verò diutius: quales antea dixi esse vitulum marinum, exocœtum; utramque testudinem, & alios quosdam: item ranam ex amphibiis; quibus etiam accensendus est crocodilus. Caussa verò hujus facultatis non eadem est in omnibus. In iis quidem, quos proximè recensui, ratio peti debet à pulmonibus, quibus aëra recipiunt, ac diutiùs retinent: ut aer his calorem refrigeret vicem aquæ. At ratio est dispar in longis piscibus; ut anguillis, murænis, & serpentibus marinis. Hos eo diutius extra aquas vivere existimat Rondeletius, quia branchias habeant minùs diductas, & patentes; eoque nec copiâ tantâ subire aër queat, ut debilem opprimat calorem; nec subitò adeò exire, ut non morâ aliquâ calorem priùs refocillârit. Sed an branchiarum is sit finis, quem Rondeletius existimabat, commodiùs exponam, cùm ad spirationem piscium devenero.

Cap. V.

Piscium appellationes à figura, quam referunt, & unde tanta sit diversitas formarum, & quo fine sic Deus jusserit. Ut præterea differant colore. Unde corocino *nomen, &* glauco, *ac* mullo. *Romanis, more a regibus Albanis accepto, mulleos usi calceos: idque in triumphis, & sollemnibus pompis. Aliàs quoque in usu fuere curulem gerentibus magistratum, hinc senatoribus cunctis, inde patriciis omnibus, tandem & militibus. Eos coloris fuisse punicei. Utrùm* mulleis à mullis *nomen; an* mullis a mulleis, *his à* mullando. *Vocabulum utrumque potius videri inditum à figura recurva, quia* μυλλὸς, curvus. *Mulleos calceos à Marone intelligi per vincula Tyrrhena. Qui piscium pro anni tempore varient colorem. Polypum adsumere colorem rei proximæ, duplex unde ad eum commodum redundare, unde hæc sit coloris immutatio, ac cum squatina hoc ei esse commune.*

AC hujusmodi quidem est discrimen piscium, quod à loco petitur, ubi degunt. Præterea verò differunt variâ partium figurâ, coloreque, ac corporis magnitudine. Discrimen à figurâ etiam appellationes testantur in multis. Interdum enim nomen sortiuntur rei cœlestis; ut stellæ, lunæ. Interdum quadrupedis; ut arietis, asini, bovis, canis, capri, elephanti, erinacei, felis, hyænæ, hinnuli, hirci, lacerti, leonis, leporis, lupi, orygis, ovis, muris, mustelæ, pantheræ, porci, simiæ, vituli, vulpis, ursi. Interdum avis; ut accipitris, aquilæ, attagenis, coliæ, corvi, cuculi, galli, graculi, gruis, hirundinis, merulæ, milvi, noctuæ, pari, passeris, pavonis, phœnicis, psittaci, sturni, turdi, turturis. Interdum piscis notioris, ut rhombi, soleæ. Interdum insectorum, ut aselli, cicadæ, culicis, grylli, locustæ, muscæ, pediculi, scarabæi. Interdum partis corporis; ut auris, digiti, orchios, pulmonis. Interdum plantæ; ut uvæ, cucumeris. Interdum rei inanimæ; ut acus, lyræ, patellæ, pectinis, item rotæ Oceani Gaditani, *sic* (ut Plinius a ait) *appellatæ à similitudine, quaternis distincta radiis, modiolos earum oculis duobus utrinque claudentibus.* Item serræ, sphenis, σφυραίνης, à figura veru, xiphiæ, sive gladii, ζυγαίνης, sive libellæ, à jugi figura.

a Lib. 9. cap. 4.

In tam multis formis præterii humanam. Sed de ea quoque Plinius testis lib. eodem cap. V: *Auctores habeo in equestri ordine splendentes, visum ab his in Gaditano*

Ocea-

Oceano marinum hominem, toto corpore absolutâ similitudine: adscendere eum navigia nocturnis temporibus, statimque degravari, quas insederit, partes: & si diutius permaneat, etiam mergi. Huc pertinent quoque Tritones, & Nereides: quos qui vidisse se dicerent, memorat idem inibi. Ac Juvenalis, ut vetus ejus interpres ait, eosdem intellexit sat. XIV:

Grande operæpretium est, ut tenso folle reverti
Inde domum possis, tumidâque superbus alutâ
Oceani monstra, & juvenes vidisse marinos.

Tritonis quæ figura sit, dicet Pausanias in Bœoticis. Ut arbitror Triton balæna, aut aliud monstrum marinum: cum navigantes primùm conspexissent, ut novis omnibus fit, territi, vel Deum, vel divinum aliquid crediderunt. Mox etiam honore coluerunt divino. Poëtæ autem, fabulosa natio, planè monstrosam ei formam tribuerunt, plura inferiùs.

Cur verò tam variæ sint piscium formæ, ac quandoque etiam se offerant monstrosæ; Plinius aperit lib. IX, cap. II: ubi à duobus hoc ait proficisci; ab humoris luxurie, & caussis genitalibus è sublimi. Quibus sic expositis, subjungit: *Semper pariente naturâ, pleraque etiam monstrifica reperiuntur, perplexis, & in semet aliter, atque aliter, nunc flatu, nunc fluctu, convolutis seminibus, atque principiis.* Itaque, ut ibidem legas, *vera fit vulgi opinio, quicquid nascatur in parte naturæ ulla, & in mari esse: præterque multa, quæ nusquam alibi.* Sed rationes, quas Plinius adduxit, ad caussam pertinent efficientem, & materialem: nobis altiùs adscendendum, quo fine pisces Deus tantopere discriminârit. Ac primùm is tantâ varietate nobis ob oculos posuit mirandam suam sapientiam: quippe hinc elucet, mille, atque adeò innumeris modis, res potuisse variare. Præterea hinc quoque se exerit cura atque amor humani generis. Nam absque tam vario foret discrimine, sæpe (ut imperiti in plantis solent) venenum pro medicina, vel alimento, sumeremus.

Nec figurâ modò pisces differunt; sed etiam colore: ubi idem Deo propositum fuit. Molles fere omnes sunt albi. Niger est coracinis, ut appellatio indicat; etsi apud Athenæum lib. VII legas, sic vocari διὰ τὸ ἀεὶ κινεῖν τὰς κόρας, *quia assiduè moveat pupillas.* Rubri pagrus synagris, cataphractus, & qui inde dictus erythinus: item cancri, & crustâ contecti. ἀλφησταὶ, sive cinædi, cerei; nisi quòd quibusdam partibus purpurascant, testibus Plinio *a*, & Athenæo *b*. Gobii, & turdi, virides. Galeus est cœruleus, sive, ut Ælianus ait, glaucus. Sed, quæ diximus, non de toto semper corpore capienda; verùm parte ejus majore. Quomodo glaucus (piscis est umbræ quidem, ac chromi similis, diversus tamen) nomen hoc accepit, non quia toto corpore sit glaucus, sive cœruleus; sed quia tergum ejus sit coloris. Sic mullus albo est ventre; aureas etiam lineas habet; sed dorso, & capite rubet: quæ res & nomen illi dedit. Nam, ut Plinius ait lib. IX, cap. XVII, *nomen his Fenestella à colore mulleorum calciamentorum datum putat.* Tam de mulleis, quam mullo, paullo pleniùs tam commodâ occasione exponam. Nec enim veteres ipsi fuere hac parte perspicaces satis. Mulleis calciamentis usi ante Romanos reges Albani; ut ait Festus. Hinc &, qui Romæ cepissent magistratum curulem: de quibus idem auctor ex M. Catonis Originum lib. VII. Præcipuè usi in triumphis, & solemnibus pompis: unde in Epigrammatis antiquæ Urbis Romanæ, & exinde apud Carolum Sigonium Commentario in Fastos & triumphos, epigramma in C. Marium legas, quod sic finiat. DE MANUBIIS CIMBRICIS, ET TEUTONICIS, ÆDEM HONORI, ET VIRTUTI, VICTOR VESTE TRIUMPHALI, ET CALCEIS PUNICEIS. Ubi *calces punices* sunt iidem, ac *mullei*. Postea & usi sunt Senatores, ac patricii: ut idem indicat Festus. Quod verò dicebam, calceos illos fuisse puniceos, id cognoscere etiam est ex Dionis lib. XLIII; ubi, de mollitie Julii Cæsaris in vestitu agens, ait & usum τῇ *c* ὑποδέσει ἐρυθροχροῦ κατὰ τοὺς βασιλέας τοὺς ἐν τῇ Ἄλβῃ ποτὲ γενομένους: *calceamentis rubris, more eorum, qui Albæ quondam regnassent.* Diciturque id Cæsar fecisse, ὡς ἢ προσήκων σφίσι διὰ τὸν Ἴουλον *tanquam eos genere attingens, propter Julum.* Nam προσήκων, non προσῆκον; Ἴουλον, non Ἴλιον, legi oportere, & res clamat, & monitum jamdiu Casaubono ad Tranquillum lib. I, cap. XLV. Nempe regibus Albanis fuit πέδιλον ἐρυθρὸν, sive φοινικοβαφὲς: uti postea Imperatoribus Constantinopolitanis fuisse, Zonaras, Nicetas, & alii, referunt. Ejus verò coloris etiam mullum piscem esse, indicat Ovidius in Halieutico:

—— *Tenuis suffusus sanguine mullus.*

Et Oppianus lib. I Ἁλιευτ.

—— Τρίγλης ῥοδόχροα φῦλα νέμονται *a*.

Isidorus de colore consentit. Sed contrà calceos à pisce dictos putat. Sic enim ille lib. XIX, cap. XXXIV: *Mullei dicti sunt à colore rubro, qualis est mulli piscis.* Eique subscribere maluit Turnebus lib. XIX Advers. cap. XXIV. Festo horum placuit nihil. Vult enim dici à *mullando*, hoc est, *suendo*. Ipsum *mullare* sit à μυλλεῖν, quod est *subigere*. Id verbum sutoribus convenit; uti & Venerem exercentibus, quomodo usus Theocritus Id. IV. Hinc Hesychius: Μυλλεῖ, πλησιάζει. Sed caussa erat nulla, cur particulatim inde nomen daretur mulleis, cum in omni calciamento subigat subula. Nec propterea de *mulli*, vel *mulleorum* etymo, vel Fenestellæ adsentior, vel Isidoro. Longè enim verisimilius est, quod ad Tertullianum de Pallio Salmasius annotavit, & *mullum*, & *mulleum* dici à μύλλος: quod, teste Hesychio, notat καμπύλον, σκολιὸν, κυλλὸν, στρεβλὸν *b*. Nam & pisci hæc convenit appellatio: ut docet illud Epicharmi in Hebes Nuptiis *c*:

—— Ἄγε δὴ
Τρίγλας τε κυφὰς, κἀχαρίστους βαιόνας.
—— *Agedum,*
Mullosque gibbos, ingratosque baonas.

Ac calceis quoque mulleis id nomen aptum, quia essent repandi. Quod cognoscere est ex calceis Tyrrhenis, quales regum quoque Albanorum. Nam mullei erant senatorum, & patriciorum; ut ex Festo diximus. At hi dicti *calces Tyrrheni*: de quibus Maro VIII Æn.

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.

Ubi sic Servius: *Tyrrhena vincula, Tusca calciamenta, & dicit crepidas: quas primo habuere senatores, post equites Romani, nunc milites.* Idem Salmasio *d* ostensum ex eo, quòd τὸ μαλθακὸν (id ὑπόδημα φοινικοῦν *e* interpretatur Hesychius) Λύδιον ἔργον *f* vocet Sappho apud Pollucem *g*; à Lydis verò Tyrrhenos esse constet *h*. Tyrrhenos autem calceos fuisse acuminatos, & repandos, colligit Salmasius *i* ex eo, quòd tales fuerint militum Romanorum; ut ex Leonis, & Constantini Tacticis observat. Nam Tusca calciamenta ad milites tandem Romanos transiisse, ex Servio jam vidimus. Quamobrem etsi & mulli, & mullei, coloris essent rubri: non à colore tamen, sed figurâ, id nomen accepisse, verisimilius est.

Quidam verò piscium colorem etiam mutant pro anni tempore. Phycis candida est, præterquam vere; quo variat colorem. Mænæ, & smarides, hiberno tempore candidæ sunt; nigricant æstate, longis interim depictæ lineis cæruleis, ac purpureis: de quo Rondeletius lib. II de Pisc. mar. cap. XIII. Sed hæc coloris immutatio paullatim fit. Nihil verò æquè mirandum, quàm quòd polypus, dum vivit, brevissimo temporis spatio sic variet colores. Nam, simulac saxis se applicuerit, colore iis similis fit: atque hoc pacto, tum majorem piscium vim effugit, quia saxum putant: tum minores pisces capit, quia securè ad eum, saxum credentes, adnatant; quos ille mox pedibus comprehendit; ut etiam est apud Ovidium in Halieuticis, & Ælianum lib. I Variæ Histor. cap. I. Ac Pindari quoque, & Theognidis de hac re versus adduxit Plutarchus in Comparatione aquatilium & terrestrium: ut Plinium, & alios, mittam, quos magnus adducit Desiderius, proverbio, *Polypi*

a Lib. 32. cap. 11.
b Lib. 7.
c P. 166. ed. H. Steph.

a *Mullorum rubrum pascitur genus.*
b *Incurvos, gibbos, repandos.*
c *Apud Athenæum lib. 7.*
d *Notis in Vopiscum.*
e *Puniceum calciamentum.*
f *Lydorum opus.*
g *Lib. 7. cap. 22.*
h *Dionys. lib. 1. Strabo lib. 5. Valer. Max. l. 2. cap. 4. Vell. l. 1. Plin. l. 3. cap. 5. Tacitus 4. Ann. Plutarch. Rom. &c.*
i *Ad Tertullianum de Pallio.*

&c al-

& altero, *Polypi mentem obtine.* Cæterùm apud Plutarchum libro memorato legas: inhoc chamæleontem, & polypum, differre, quod ille timore colorem mutet: hic de industria. Illum enim esse natura meticulosum; eoque, cum totum ejus corpus pulmone impleatur, quod arguit plenum esse spiritus, simulac timere cœperit, immutari. Hunc autem studio colorem mentiri, vel ut capiat, vel ne capiatur. Sed sanè non ea vis ulli animantium, ut, simulac volet, colorem variet. Imo nec verè vel chamæleon, vel polypus, mutant colorem. Solùm sic videtur, quia corpus iis est læve ac glabrum, sic ut saxi vel alterius corporis vicini color in eo, velut in speculo, reluceat; quemadmodum dictum nobis lib. III, cap. LV. Sunt qui sepiam dicant similiter colorem variare; sed falsò. Nam è piscibus cum sola squatina id polypo est commune: ut Aristoteles tradit lib. IX Hist. Animal. cap. XXXVII *a*. Est vero squatina pelle admodum crassa, ac minimè perlucente: atque eo minùs verisimile est, colorem immutare, succum subducendo: quamquam id de polypo censeat Cæsar Scaliger *b*. Tanto verisimilius est, hic quoque locum habere caussam illam, quam de chamæleonte, & polypo, paullo antè adduximus.

a *Sive in Cæsaris Scalig. distinct. cap. 59. fol. 280.*
b *Notis ad dictum Aristotelis locum.*

CAP. VI.

Pisces distinguuntur ratione nutrimenti sui. An alantur aquâ. Piscis ab Rondeletii conjuge triennio solis aquis in vitro non altus modo, sed ad majorem etiam magnitudinem perductus. Rejicitur commentum Cæsaris Vanini, existimantis in isto, & similibus exemplis, pisces non aquis pastos, sed anhelitu hominum post sumtum cibum vitreamen circumstantium. Iis occursum, qui solum negant, aquas marinas esse alere idoneas: interim in dubio relictum, utrum ea nutriant solum dulcibus partibus suis; an salsis etiam, sed facultate piscium internâ dulcibus redditis. Qui piscium magis refrigerentur aquâ, quàm alantur. Cur pisces quidam cibos non manducent, sed degluttiant.

POstquam pisces vitæ origine, & locis, pro quibus variat vita, figurâ etiam, & colore, unde dignoscuntur, distinximus: de facultatibus, quibus præditi sunt, agemus. Facultatum earum prior cum plantis est communis, quæ *vegetativa* nominatur: altera autem, quæ laxè dicitur *sensiva*, animalium propria est. Vegetativa, quam Medici *naturalem* vocant, continet nutritivam, & generativam. Sed de generativa abunde ex iis cognoscere fuit, quæ de origine piscium diximus. In nutritiva (ad quam & altricem refero) duo considerabimus; tum cujusmodi sit, quo aluntur pisces; tum quæ corporis partes inserviant nutritioni.

Id, quo pisces nutriuntur, pro natura eorum variat. Sunt pisces, qui aquâ aluntur, inde dicti ψυχότροφοι: ut mugiles, lepades, sardinæ, holothuria, aphyæ, ostrea. Alii verò muco: ut anguillæ, & tincæ fluviatiles, ac palustres. Alii luto, cœnoque: unde *lutarium mullum*, & *cænosam salpum*, legimus apud Plinium. Pelamydes etiam dictæ ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ πηλῷ μένειν, *quia in cœno se occultent.* Alii arenâ, sabuloque: ut ille, qui Germanis *grundel*, q. d. *fundulum.* Tales, quia ψάμμος est *arena*, *psammitas* vocat Rondeletius. Stercus, inter cætera, comedunt mulli, lupi, cancri. Ad animata ut veniam, herbis & radicibus vivunt omnes saxatiles. Algâ coracinus, & gobius, non solùm vivunt, sed etiam inde nidum struunt. Lupi quoque, & mulli, vermibus pascuntur, quippe παμφάγοι *a*. Carne piscium vescuntur polypus, loligo, sepia: item cartilaginei omnes, & cetacei. Mullis lepus marinus, etsi venenatus, citra noxam edi creditur, idque solis; nisi quòd scaro idem tribuat Athenæus lib. VIII: sed perperam, ut inferiùs exponam.

a *Omnivori.*

Quod verò dicebamus, pisces etiam aquâ pasci, id à quibusdam in dubium vocatur. Nam, inquiunt, Galeno teste, simplex nullum nutrit. Qui parùm cogitant, eum de nutrimento hominum loqui, non piscium in aquis nascentium. Præterea nec aqua, qua pascuntur pisces, simplex est elementum. Aer enim penetrans ad fœcunditatem aquis se maritat. Nec parùm terreni iisdem admiscetur ab alveis, quibus fluunt. Caloris etiam expertes non sunt, præsertim cùm ventus agitat fluctus; quo tempore aquam, calore concepto, tepidiorem reddi, satis constat experientiâ. Et profectò pisces multos solâ vivere aquâ, liquet ex piscinis; item naviculis perforatis, quibus includuntur, atque asservantur diu. Scitè etiam Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. XII: *In Gallia Narbonensi curiosi quidam in vasis vitreis aquâ plenis diu nutriunt: certumque est, quo purior fuerit aqua, eò diutius vitam producere: celeriter autem interire, siquid aliud, præter aquam, ut panem, aut aliud quippiam solidioris alimenti, in vas conjecerint. Hoc modo suavissima conjux mea tres annos piscem domi aluit: sicque educatus in eam corporis molem accrevit, ut tandem nec vas eum capere, nec, quà ingressus fuerat, eàdem exire potuerit.* Alia deinde subjungit de holothuriis, & lepadibus: item mugilibus, sardinis, aphyis; unde piscium multos solâ liqueat aquâ nutriri. Intellige autem aquam, qualem dixi, sive, ut in scholis loquuntur, elementatam. Porrò in piscibus illis, qui vitreis in vasis aquâ sola aliuntur, Cæsar Vaninus arbitratur accedere etiam vapores pingues; sive è terra prodeuntes, sive ex accedentium hominum, cibum, post sumtum, anhelitu. Audiamus ipsum *a*: *An dicemus vitreum vas esse porosum: eoque miseros illos captivos attrahere potuisse pingue terra humidum circumstans? Profectò ostrea ipsa saxis hærentes, ubi maritimus humor, quo illa alebantur, abierit, vesci credita sunt pingui aëre ambiente, quem captant hiantes. An (quod verisimilius est) complures pransi, & cœnati, ad eos invisendos accedebant? ut horum anhelitûs, per vasis poros ad pisces transmissi, alimenti materiam subministrarint: quemadmodum & circumstantium eduliorum odores idem efficere potuerunt. Democritus quidem solius panis recentis odore per tres dies vixisse fertur.* Quàm verò in hoc sibi responso placuerit Vaninus, non obscurè colligas ex eo, quòd illum, quicum eo disserit dialogo, sic secum loquentem inducat: *Quæ subtilior, quæ doctior excogitari responsio poterat! Profectò si Athenienses disserentem te semel audivissent, à suis Dictatoribus in te illam transtulissent gloriam.* Mihi interea, qui stupor meus, docta hæc subtilitas nondum satisfacit. Video, quomodo Democritus vapores calidi panis naribus proximè admoti, ubi nihil obstaret, attrahere valuerit. At non item per exiguos vitreaminis poros attrahi à piscibus potuit vapor, qui circum vitreamen non moratur, sed ob levitatem confestim adscendit. Accedit, quòd ne Democritus quidem nutritus fuit vaporibus panis: sed tantùm odore ejus imbecilles cerebri spiritus ad breve tempus refocillavit: quemadmodum diximus libri hujus cap. XXX. Quamobrem in ea perstamus sententiâ, piscium quosdam alimentum suum aquis debere.

a *De Admirandis Naturæ, dialogo 34.*

Aliqui fluviali pisces aquâ pasci concedunt ob dulcedinem: nempe quia pisces sunt dulces, eò simili, dulcibus nempe aquis, nutriri, minimè putant absurdum. Sed marinos pisces aquâ vesci solâ, non fit iis verisimile. Nam, inquiunt, marinæ aquæ sunt salsæ, & amaræ. At, secundùm Hippocratem, salsa parùm sunt idonea ad alendum, quia sal humorem absumit. His illud responsum velim, marinæ etiam aquæ permisceri partes dulces: ut inde colligitur, quòd puteis in litore effossis aqua dulcis hauriatur. Hoc unde fieri credamus, nisi quia dum aqua marina percolatur, relictis partibus crassis, & amaris, solæ transeant tenuiores, & dulciores? Simile igitur in piscibus præstat natura: non quasi pisces vel ore, vel branchiis, separent has partes: sed quoniam id præstet vis nutritiva. Solùm enim è chylo attrahit, & reservat partes corpus nutrire idoneas; salsas verò, vel amaras, tanquam inutiles excernit per vim expultricem.

Acce-

Accedit quòd salsa, & amara, quorundam conveniant naturæ. Veratro enim coturnices gaudent, ac pinguescunt; ut iis dulce videatur; vel saltem intus adsumtum exuit naturam priorem. Sanè in aquis sulphureis, ubi nulla est dulcedo, ut prope Budam, Pannoniæ urbem; item in aquis aluminosis, ut prope Forum Julium in Carnis; pisces reperiri, auctor est Cardanus in decimo de Subtilitate *a*. Etiam Cæsar Vaninus de naturæ Admirandis dial. XXXIII *b*, sic scribit: *Capitones, labeones, & mugiles, aluntur limo: e quo in stagnis marinis, atque in æstuariis, paululum aliquando cum ego curiosus gustassem; adeò salsum comperi, ut mihi fauces uri viderentur.* Censet *c* iccirco cum Cardano, *salis pinguedinem non parum ad nutritionem conferre.* Quocirca non tam est dubium, num salsæ quoque aquæ nutriant; quàm utrùm id solùm faciant dulcibus sui partibus, an salsis etiam, sed à natura piscium immutatis, & ut voce utar Cn. Matii *d*, mimijamborum scriptoris, edulcatis.

a Pag. 418. edit. Lugd. a. 1570.
b P. 218
c P. 219.
d Apud A. gellium lib. 15. cap. 25.

Extra controversiam igitur esto, aquas piscibus inservire, tum ad refrigerandum; tum etiam ad alendum. Nempe qui carne, herbis, & aliis solidioribus vescuntur, refrigerantur magis aquâ, quàm nutriuntur. Ac propterea quam branchiis aquam hauriunt, citò exit, ne copiosè nimis recepta sic ventriculum repleat, ut cibus excludatur, vel in ea innatet. Atque eâdem de caussa à sapientissimo opifice pluribus id datum piscibus, ut deglutiant, non manducent cibum. Nam in manducando morâ esset majori opus; eoque aquæ nimium ingrederetur ventriculum. Scarus tamen, pagrus, aurata, sargus, laxiores habent maxillas, ac cibum etiam mandunt, & ruminant. Sed his non tam aqua ad hoc inservit, ut nutriat; quàm ut refrigeret, cibumque faciliùs ad stomachum deducat.

Cap. VII.

De partibus corporis destinatis nutritioni: ac primum de ore, & ejus situ diverso, & cur quibusdam illud datum sit in parte inferiori, sic ut cibum capere nequeant, nisi se converterint. Pisces ore rescisso, vel in augustum contracto; minuto item, vel magno. Quam vasto oris hiatu sit lamia: ac fortasse eam esse, in cujus ventre conservatus prophetes Jonas. Piscium quibus, & quo fine, datum, ut os queant extendere, & adducere. Labra quibus carnosa, ac mobilia. De labro Ovidii, tam Plinii, quam ejus librariorum, defensio. Qui pisces careant dentibus. Falsò scriptum Athenæo, mugili ab Aristotele dentes attribui serratos. De etymo χελῶνος. *De maxillarum usu. Quo fine piscium aliis dati sint dentes, aliis negati.* Dentices *sunt iidem, ac* synodontes: *sed* synagrides *aliud videri piscium genus. Plinii lapsus, existimantis, scaro soli datos esse dentes non serratos: & quis ejusmodi dentium sit usus. Quotuplex dentium sit ordo. Cur piscibus, qui lactent, non tribuerit Deus dentes. Piscium quosdam cibum mittere in gulam, quosdam in ventriculum: & cur longi pisces acceperint gulam. Solum ruminare scarum.* Μήρυξ *unde dicatur. Unde fit, quod, qui veteribus erat* scarus, *is Isidoro Hispalensi vocetur* escarus, *eoque ab* esca *dici putarit.*

a Aristoteli id est, ἐν τοῖς ὑπτίοις, quos Gaza vertit, in parte supina: ac similiter loquuntur Rondeletio, Gesnerus, alii: sed non ex more Romano. Inferiorem dicere debuerant. Vide quæ Cæsar Scaliger erudite annotavit in Arist. Hist. An. lib. 1. cap. 2. [illegible] 9.

Exposui de alimento. Videamus porrò (quod alterum erat caput) de partibus corporis, quæ inserviunt nutritioni. Earum quædam præparant ad concoctionem; aliæ eandem perficiunt. Prioris generis sunt os, maxillæ, dentes, gula; de quibus ordine dicemus.

Ore nulli piscium carent. Verùm aliis se confestim prodit; ut lupis, sparis, mugilibus, mullis, delphinis, aliisque multis: aliis autem est in parte inferiori *a*; ut rajis, galeis, sturioni, pastinacis, torpedini: quales non capiunt cibum, nisi conversi; quod duabus de caussis à sapientissimo Numine factum fuit. Prior est, ut piscium aliorum saluti sic meliùs consuleretur: quia dum hi in eo sunt, ut sese vertant, sæpius piscium illis, quibus insidiantur, tempus datur fugæ. Carnibus enim vescuntur universi. Altera est caussa, ne cibo se expleant nimis, atque inde arcessant sibi mortem. Quippe nunc, nisi planè urgeantur fame, convertere se cessant, quia aliquid ea res molestiæ adferret. Utramque rationem placuisse etiam videas Rondeletio lib. III de piscibus marinis, cap. IV.

Item quibusdam os est ἀνεῤῥωγὸς, sive *apertum*, vel *rescissum*; scissura ventrem versus tendit: aliis verò est μύκρον, vel μείκρον, *compressum*, sive *contractum*, inque arctum se colligens. Sarcophagi omnes, & quidem soli, priori modo os habent; ac præterea, unum si lycostomum exceperis, dentes serratos; de quibus postea.

Os item aliis minutum; ut iis, qui aquâ aluntur: aliis majus; ut sarcophagis. Imprimis ore vasto terribilis est λάμνης, quæ *lamia* Latinis *a*. De hoc Oppianus lib. I de Piscat. *b* a Plin. lib. 9. cap. 24. b Vers. 370.

—— Ἀτερπής τε δυσωπέα χάσμα τ' λάμνης.
—— *Crudelis lamiæque infaustus hiatus.*

Tanto enim est oris rictu, ut totum deglutiat hominem. Sanè Nicæenses testati sunt Petro Gillio, se lamnam seu lamiam cepisse ad quatuor librarum millia accedentem, inque ejus ventre reperisse hominem solidum. Item Massilienses ei retulerunt, invenisse se in ea hominem loricatum. Ut lamia possit videri id ceti genus, in cujus ventre divinitus conservatus Jonas propheta fuit.

Illud quoque ex animantibus proprium est piscibus nonnullis, ut, quemadmodum homo labia sua, & extendit, & reducit: ita illi os, & protrudant, & attrahant. Quod iis datum divinitus, ut faciliùs caperent piscium alios. Faber longissimè profert os: minùs id possunt lupi, mulli, & saxatiles. At planè id nequeunt, quorum maxillæ exeunt in mucronem: ut xiphiæ, acus, sphyrænæ, sturiones.

Labra, eaque carnosa, ac mobilia, pisces habent saxatiles. His, uti boves, & oves, attrahunt cibum. A labiis ejusmodi mugil creditur χελῶν dici. Nam χεῖλη, *labia, labra*. Gaza, superiùs etymon secutus, *labeonem* vertit. Apud Plinium inter pisces Ovidio relatos *labrus* refertur: quem iccirco *labeonem* Gazæ putabat Scaliger: ut cap. II dicebamus. Rondeletius itidem *labrum* Ovidii, Pliniique, è mugilum genere esse arbitratur. Plinii quidem verba sunt lib. XXXII, cap. II: *His adjiciemus apud Ovidium posita nomina, quæ apud neminem alium reperiuntur: sed fortassis in Ponto nascuntur, ubi id volumen supremis suis temporibus inchoavit.* Et mox: *Præterea placentem caudâ labrum.* Hodie de labro, & cauda ejus, nihil apud Ovidium: sed legas *c*; c In Halieut.

Quin laude insignis caudæ melanurus, & auri
Chrysophrys imitata decus.

Ac Gesnerus *d*, quia hîc melanurus laudatur à cauda, eò Plinium putat perperam pro *melanuro* posuisse *labrum*. Atqui *labrum* eo loco apud Ovidium legisse nequit, quia versus allatus claudicaret. Et quantum profectò hæc duo distant vocabula! Propiùs ad *labrum* abiret *labracem*; quomodo Dalecampius conjicit apud Plinium esse legendum. Sed Plinius ait, se memorare pisces ignotos: qualis nec mugil, nec λάβραξ, sive lupus. Objectat Gesnerus, quòd de labro nihil legere sit in Halieutico: imò nec apud alios scriptores. Sanè majoris hæc ponderis forent, nisi pars Halieutici, vetustate in eo fuisset codice absumta, unde nobis Aldus expressit, quæ hodie habemus. Et si piscis esset ignotus Romanis, ac Grajis, potuit Ovidius labioso pisci nomen Romanum finxisse à labris. Quare nec Plinii, nec librarii errorem hîc ullum video. Illud potiùs ambiguum, an Ovidii, Pliniique *labrus*, sit χελῶν Græcorum. Nam (ut mittam, dicere Plinium, ignotos se pisces referre, qualis χελῶν non est) quod eundem faciant χελῶνα, ac labrum, id solo nixum est etymo χελῶνος, eoque incerto. Siquidem non χελῶν modò, sed etiam χελλῶν, & χαλλῶν legas: quæ longiùs abeunt à χεῖλος: unde

d De quadrupedibus in Melanuro.

unde etiam χειλων ἀναλογώτερον, quàm χελών, diceretur.

Cùm autem ore nulli careant pisces: maxillis tamen destituuntur illi, quibus pro ore est foramen, ac fistula: item quæ durâ teguntur testâ, holoturia, vermes, ac marinæ hirudines: atque idem de intectis crustâ, & stellarum genere, verisimile esse, Rondeletius *a* censet. Paucis verò piscium datæ sunt maxillæ ad manducandum. Tales sunt, scarus, aurata, & squamosorum quidam, amplis præditi maxillis, & osseis tuberculis, quibus minuti pectunes, iique comminuti, sunt pro cibo. Aliis piscium alio fine dantur maxillæ: ut inferiùs *b* dicetur.

a Lib. 3 de pisc. mar. c. 6

b Cap. de robore piscium.

Dentibus multi piscium carent: ut balæna. Sturio etiam, & attilus, à siluro secernuntur eo, quòd hic dentatus sit, ille non item. Præterea iis destituuntur crustâ contecti: item cyprini, & quoddam echinorum genus; nec non loligines, polypi, sepiæ, testudines. Utrùm mugili sint dentes, video in dubium vocari. Sed carere iis plane, extra controversiam poner, qui viderit. Et cui bono illi dentes, cùm non sit è carnivoris? Acutis tamen dentibus esse, refert Erasmus, proverbio, *Cestreus jejunat.* Nempe quia apud Athenæum in septimo dicatur Aristoteli ὁ κεστρεὺς καρχαρόδους *c*. Sed audiamus de isto Cæsarem Scaligerum in Aristotelis de Animal. Hist. lib. II *d*: *Mentitur* (Athenæus) *egregiè, cum mugilem ex Aristotelis sententia* καρχαρόδοντα *e scripsit.* Modestiùs dixisset, vel memoriam fefellisse, vel vitiosis Aristotelis codd. usum esse. Alterutrum agnoscimus. Fatendum enim nihil tale in Animalium Historia nunc legi.

c Cestreus serratis dentibus.

d Cap. 27. sect. 118. p. 219.

e Serratis dentibus præditum.

Piscium tamen aliis dentes sunt: imò ab iis nomen accepere συνόδοντες, quia dentes habeant in superiori, & inferiori maxilla, ac quatuor cæteris eminentiores. Eâdem de caussa *dentices* vocat Columella lib. VIII, cap. XVI: *At arenosi gurgites planos quidem non pessimè, sed pelagios melius pascunt; ut auratas, ac dentices.* Sed in eo deceptus Columella, quòd & auratas, & dentices, *pelagios* dicat; qui Aristoteli, & Oppiano αἰγιαλοὶ *f*, idque piscantium usu comprobante; ut Salviano monitum. Si Gazam audimus, idem fuerit συνόδους, ac συναγρίς. Utrumque enim *dentex* vertit. Sed distinxit Epicharmus apud Athenæum in septimo:

f Litorales.

—— Συναγρίδας
Μαζίς τε, συνόδοντάς τε ἐρυθροποικίλους.

Quasi dixeris:

—— *Synagrides*
Grandesque g, *synodontesque variantes rubro.*

g Mammosque reddendum, si lectio placet vulgata. Nam μαζὸς, μαστὸς, & μαζὸς, mamilla. Hoc si rectum, fuerit genus piscis. Sed nullum ejus generis hactenus occurrit. Itaque, grandesque reddidi, secutus emendationem Gesneri, legentis μείζους τε, hoc est, majores. Nam μεῖζον est ex μείζονος, pro μείζοσι.

Aristoteles etiam, qui non solet confundere vocabula, distinctè utrumque piscem nominat. At Plinius, in piscium historia, neutrius meminit: idque, si cum Cæsare Scaligero *h* loqui voles, *pudenda vel oblivione, vel negligentiâ.* Sane asperè hæc satis de eo, qui nisi exstaret, multa adeò nesciremus, quæ alibi invenias nuspiam. Quo fine piscibus dati sint dentes, indicat Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Dentes habent in os vergentes, ne excidant cibi, nullum habentibus retinendi adminiculum.* Dixeris, ad pisces morsicatim manducandos esse attributos. Sed obstat, quòd carnivori integros devorent pisces; ut, dissectis iis, ex stomacho cognoscitur. Vera igitur ratio est, quòd dentati his cibum meliùs recipiant. Hoc sapiens Numen aliter compensavit in cancris; quibus datæ sunt chelæ; & sepiâ, polypo, loligine; quibus ab eo tributa acetabula. Nam cùm hi totos nequeant pisces deglutire, sed morsibus vorent: eo pacto velut brachiis detineri prædam, atque ad os deferri, opus fuit. Ii verò, qui aqua vivunt, & luto, dentibus carent; quia his nihil ad manducandos, vel retinendos cibos, indigebant. Dentes fere pisces habent recurvos, inque os vergentes; ut ex Plinio antè vidimus. Non omnes tamen, cùm delphino hi sint recti. Ferè item habent serratos, pauci exertos, in quibus hippopotamus. Si Plinium audimus, soli scaro dentes non sunt serrati. Sed aliter Rondeletius lib. III de pisc. mar. cap. VII: *Auratam*, inquit, *sparum, orbem, capriscum, latos habere, nec multum a scari dentibus dissidentes, experientia comprobat; quicquid dicat Plinius.* De quo pluribus postea. Usus verò serratorum dentium is est, sicut rectè Plinius *a* docet, *ut turbâ vulnerum molliant, quæ attritu subigere non queunt.*

h In Arist. Hist. An. lib. 2. cap. 16 sect. 112.

a Lib. 11. cap. 37.

Ordo dentium piscibus nunc simplex est, ut scaro, & auratæ; nunc duplex, ut plerisque galeis; nunc triplex, ut malthæ; nunc quadruplex, ut squatinæ; cui & quintuplex interdum; nunc sextuplex, ut lamiæ.

Cùm verò piscium quibusdam, simulac nascuntur, dentes sint: aliter est in lactentibus; ut lamiis, delphinis, vitulis marinis. Nempe sic divinitus provisum, ne in sugendo iis læderent mammas.

A capite nunc venio ad illa, quæ ei subdidit Natura.

Ab ore cibus demittitur, aliis quidem in ventriculum, quem ori habent continuum: ab aliis autem in gulam, quem Græci οἰσοφάγον, ac communi etiam nomine στόμαχον appellant. Gulam habent, qui pulmonibus respirant: ut balænæ, delphini, alii. Item quibus corpus est tenue, & oblongum: ut lucii, congri, acus, anguillæ, alii: quibus si ventriculus foret ori continuus, ob corporis tenuitatem non possent cibum retinere. Adhæc crustâ contecti; quod experientia docet, & ab Aristotele proditum est lib. IV Hist. Anim. cap. III.

Solus piscium ruminare scarus putatur: ut Aristoteles ait lib. II Hist. Animal. cap. ult. *b* Quem & vide lib. III de Part. Anim. cap. penult. Ovidii quoque est in Halieut.

b Sive ex dist. Cas. Scal. c. 21. sect. 160.

Ut scarus, egestas solus qui ruminat herbas.

Similiter Plinius lib. IX, cap. XVII, Athenæus lib. VII, Oppianus in I Halieut. Macrobius lib. III Saturn. cap. XVI. E nostris etiam sic Basilius M. homil. VII: quique eum sequi solet Ambrosius V Hexaem. cap. V. Ut mittam Grammaticos, Isidorum, & Suidam: de quorum priori mox dicam. Sed quod Aristoteles ait, solum ruminare scarum, id refelli videtur eo, quòd ipse lib. IX Histor. de Anim. cap. ult. *c* memorat λέγει δ' ἔχειν μήρυκα καλούμενον· hoc est, *meryca, quasi ruminalem vocatum ex eo, quia* μηρυκάζειν *sit ruminare.* Omnino igitur aut μήρυξ sit idem, ac *scarus*: vel verum non erit, solum ruminare scarum. Latini aliter vocant *escarum*; si Isidoro *d* credimus, qui *escarum* ait dici, eò quòd *solus escam ruminare perhibetur.* Jacobus Breulius, qui notis Isidorum illustravit, pro *escarus* esse *scarus* legendum arbitratur. Sed constanter in nostris, & aliorum MSSis, *escarus* est exaratum. Et quod ab *esca* derivat, quomodo scripserit, ostendit. Nimirum, ut puto, jam ætate Isidori, hominis Hispani, qui circa annum vixit IↃ CXXX, Hispanis in more fuit, ante SC præmittere E: quomodo & nunc (nec omnes tamen) pro *scorpio* dicunt *escorpion*: pro *scopa*, *escoba*: pro *scarabæus*, *escaravaio*: pro *scala*, *escala*: pro *scabellum*, *escabel*: pro *scaber*, *escabroso*: pro *scriptor*, *escritor*; & sunt huic genti alia id genus non pauca.

c Secundum dist. Cas. Scal. sect. 646.

d Lib. 12 Orig. c 6.

Cap. VIII.

De partibus corporis concoctioni inservientibus. Quam fervidus sit stomachus stellæ. Cur lucius usque adeo sit gulosus. Diversus in piscibus podicis situs. Cancello eam partem non deesse. Varius jecoris color in piscibus. Splenis in iisdem color, & situs. Diversus fellis situs. Encrasicholi unde dicantur, & cur nonnisi capite salliantur præciso. De magnitudine fellis, & colore. Delphini felle carent: nec soli tamen, quod Gaza putavit. Qui piscium destituantur renibus, & vesicâ: & cur eas partes habeant delphini.

HÆc de præparatione ad concoctionem: sequitur ipsa concoctio; quæ est duplex. Prior fit ventriculo, altera jecore. Ventriculus itaque, non, ut gula, solùm factus ad deferendum; sed etiam ad retinendum; quia nisi diutius retineatur cibus, concoctio fieri nequit. Est pisci-

piscibus quoque ventriculus amplus, & membranosus. Aliqui itaque integros deglutiunt pisces, non morsicatim devorant. Quid mirum? quando lamiæ etiam degluttiant hominem loricatum, uti dixi *a*? At viventibus aquâ, & muco, ventriculus est minutus, ac carnosus. Item pulmones habentibus, quasi meditullium corporis obtinens, pari intervallo ab ore distat, ac valle posticâ, quâ ciborum egeruntur retrimenta.

a Cap. sup.

Quàm fervidus sit stellæ ventriculus, Aristoteles indicat lib. v Histor. Anim. cap. xv; ubi omnia ait, quæ ceperit, confestim concoquere. Et Plinius lib. ix, cap. lx: *Huic*, inquit, *tam igneum fervorem esse tradunt, ut omnia in mari contacta adurat, omnem cibum statim peragat.* Imò Rondeletii sunt ista libro iv de pisc. mar. cap. 11: *Libet hic referre, quod unà cum multis, qui mecum erant, vidi. Stellam vix pedem unum longam, non procul à Magalona, dissecui; in cujus ventre cochleas tres integras; duas alias emollitas, & semicoctas, inveni.*

Ventriculus concoctione primâ perfunctus, ut in animantium aliis, ita in piscibus quoque, transmittit chylum ad intestina: atque hic fit discretio partium nobiliorum, quæ in hæpar deferuntur, & feculentarum ac supervacuarum, quæ porrò per intestina delatæ per anum egeruntur.

Intestina quibusdam piscium recta petunt anum: quod fit in galeis, aliisque, longis. Lucio intestinum longum recurrit sursum; inde autem remeat ad anum: quæ ratio est, cur sit usque adeò gulosus.

Pars, qua cibus exit (Latinis *podex*, vel à rotunditate, *anus*, quod *circum* notat, unde *anulus*; Græcis πρωκτὸς, item ἀρχὸς, etiam Aristoteli *b*, ex quo & συγκοπὴν Germanicum *ars* contractum videtur) ea, inquam, pars, locustis, astacis, squillis, & omnibus crustâ obtectis, in ipsâ est cauda: anguillis, murænis, congris, aliisque tenuibus, & longis, prope caudam: auratis, lupis, merulis, percis, scaris, turdis, paullo longiùs à cauda: in buglossis, quasi in medio ventre: in iis, quibus figura est rotunda, vel rhomboides, propiùs ori, quàm caudæ: in holoturiâ, purpurâ, cochleâ, rotundisque aliis, eâdem propemodum parte, quâ est os; si exceperis echinos, quibus ὁ πρωκτὸς *c* ori est adversus. In hoc quoque (rideant Numinis contemtores, quantum lubet,) providentiam Dei videmus, quòd eò in cunctis podex ore sit minor; quia, quæ egeruntur, liquida sint, vel saltem divisa, comminutaque. Est verò in quibusdam ita exiguus, ut non appareat, nisi ventrem presseris. In saxatilibus tamen usque adeò patet, ut quandoque prolabatur intestinum: quod in cinædis, merulis, turdis, crebrò se observâsse, ait Rondeletius, curiosissimus naturæ piscium indagator, ac cui hoc nomine plurimùm debeat philosophia naturalis. Cancello, qui in purpurarum, & cericum testis, reperitur, podicem non apparêre, Aristoteles putavit lib. iv Hist. Animal. cap. iv *d*. Sed falsum id esse, ut ait Rondeletius *e*, experientia evincit. Interea ob parvitatem vix conspicitur.

b Lib. 2. Hist. anim. cap. ult. sed Cas. Scal. cap. 19. sect. 143.

c Podex.

d Ex dist. Cas. Scal. sect. 173.

e Lib. 2 de Piscib marinis, cap. 10.

Vidimus de instrumentis primæ concoctionis. Venio ad alteram, in qua summo loco consideratur jecur, venarum origo. Color ejus varius est. Respirantibus, ut balænæ, delphino, phocæ, sanguineus est. Squamosis, minùs ruber. At albus mustelæ fluviatili, & marinæ, loræ, anthiæ, & prope cunctis cute albicantibus. Galeis id coloris cinerei; scaro, nigricantis; pastinacæ, crocei, & cuidam generi rajarum; cærulei, lampetris.

Ab hepate splen recipit atram bilem; vesicula hepati adnexa, flavam; renes, & inde vesica, humorem tenuem, qui parte sui abit in potus excrementa.

Splen ingens, ac longus, est cetaceis, scaro minutus, & niger. Quibus hepar album, iis splen ruber. In nonnullis situs est sub ventriculo; mullis, prope hepar; lucio, in ventriculi fundo.

f Lib. 2 anim. Hist. cap. 15. sive dist. Cas. Scal. cap. 18. sect. 134.

Fellis vesicula, ut Aristoteles *f* optimè distinxit, his quidem πρὸς τῷ ἥπατι, *ad jecur*; quomodo id habent mustelorum genera, glanis, squatina, lævis raja, torpedo; & ex longis anguilla, acus, zygæna: aliis verò ἐπὶ τῷ ἥπατι, *in hepate*, ut callionymo, sive uranoscopo. Cæteri piscium habent fel πρὸς τοῖς ἐντέροις, *ad intestina extentum.* Quandoque verò in eodem genere reperias inconstantiam. Congrorum enim, ut idem Aristoteles *a* ait, aliis quidem jecori fel hæret; aliis verò inferiùs est appensum. Aphyis fel est in capite; quibus propterea nomen ἐγκρασίχολοι. Hinc rationem videmus, cur, cum saliuntur, caput iis præcidatur. Alioqui enim fel garum corrumperet.

a Ibidem.

Nec situ solùm fel variat, sed etiam magnitudine, & colore. Maximum est callionymo *b* τῷ μεγέθει *c*. Quodque ad colorem, plurimis id flavum. Scaro nigrum, ut ex Aristotele tradit Athenæus. Hirundini, & galeorum multis, colorem habet porraceum. Illud uranoscopi refert oleum.

b Arist. ibid

c Pro proportione.

Nec piscibus cunctis fel est. Nam ex pulmone præditis delphinus caret felle: ut Aristoteles *d* docet. Verba ejus sunt, Δελφὶς οὐκ ἔχει χολήν. Gaza vertit, *Delphinus unus felle privatus.* Perperam addit *unus*, cum id Aristoteles non dicat: nec in solo habeat delphino locum: sed etiam vitulo marino.

d Ibidem.

Pisces, ut in eo cum avibus conveniunt, quòd ovum pariant: sic & in isto, quòd renibus careant, & vesica: ut idem Aristoteles *e* tradit. Sed excipit testudinem marinam: licet quadrupes sit oviparum. Hæc enim renes habet, qui renes referant bubulos. Omnes verò pisces squamosi, læves, cartilaginei, carent & renibus, & vesicâ. Delphini eas partes habent, & quotquot pulmonibus respirant. Nempe quia sanguis iis est copiosus: eoque serosus humor abundaret: cujus excrementum nec ob cutis duritiem posset expurgari: nec in squamas, vel simile quid, absumi. Atque ut propterea excrementum illud à renibus attrahi, & vesica, opus fuit: ita quoque delphino, & aliis quibusdam, iccirco non bini renes, sed utroque ex latere innumeri prope racemi conglobantur: nempe ut tenuis ille, & excrementicius humor oberiùs, ac faciliùs, iis exciperetur.

e Lib. 2 Hist An. cap 16 Sed ex dist. Cas. Scal. cap. 18. sect. 136.

Cap. IX.

De piscium augmento, & quid eo nomine propriè significetur. Cur auctrix facultas piscibus fuerit necessaria. De cetaceorum magnitudine: item thynni, siluri, esocis, attili, vermis Indici, cujus & vires indicatæ: adhac mulli, polypi, sepiæ, & loliginis. Eundem piscem primo dici αὐξίδα, hinc pelamydem, tum thynnum, postea orcynum, tandem cetum: ac unde ei sit pelamidis, vel pelamydis, appellatio. Materialem incrementi caussam esse humoris luxuriem. Cur pisces in Ponto celeriùs adolescant, quàm alibi. Primariam incrementi omnis caussam efficientem esse animam: instrumentalem autem, spiritum, sive calorem ejus nativum. Atque inde rationem quoque petendam, cur sic excrescant pisces: imprimis balænæ: quarum non tantùm modo magnitudo, sed ea quoque ossium est durities: etsi non carnibus, sed aquis, pascantur. Quousque ætatis crescant delphini. Congros quandoque nec utraque aliquis manu possit amplecti.

NUnc de accretione aliquid dicendum. Ea sine nutritione non fit: imò planè iis assentio, qui arbitrantur, facultatem altricem, & auctricem, κατ' οὐσίαν *f* non differre: inque auctrice contineri, tum alimenti conversionem in corporis animati substantiam, tum partium singularum ex nova accessione extensionem. Quippe nutritio est materiei assimilatio: per quam etiam fit incrementum: hoc est, motus quantitatis secundùm omnes particulas: ut diximus lib. iii, cap. xxi. Nec enim hic se res habet, ut cum aqua fervescens augescit. Tale siquidem augmentum fit per rarefactionem ex intensione qualitatis: puta caloris. At, de quo nunc agimus, fit per extensionem

f Quod ad essentiam.

nem in omnes dimensiones ex assimilatione materiæ. Est quidem & ejus assimilatio, cum piscis, vel aliud animal, pinguescit. Verùm non in omnes dimensiones, nec secundùm omnes particulas.

Quàm autem facultas auctrix necessaria fuerit in piscibus, ac cæteris etiam animantibus: satis patebit cogitanti, non posse a matre gestari fœtum, qui ipsam magnitudine adæquet. Quare necesse fuit, ut vivens initio foret exiguum; paullatim verò facultatis auctricis beneficio ad convenientem perveniret magnitudinem.

Cuique verò piscium præscripsit Deus suam magnitudinem, optimus geometra, sive malis thalassometra: nec limites magnitudinis à Deo præfinitos piscium ullus excedit.

De magnitudine cetaceorum sic Plinius lib. IX, cap. III: *Plurima, & maxima, & Indico mari animalia; è quibus balanæ quaternum jugerum, pristes ducenûm cubitorum: quippe ubi locustæ quaterna cubita impleant: anguillæ quoque in Gange amne tricenos pedes.* Ex cap. seq. *Maximum animal in Indico mari pristis, & balæna est: in Gallico Oceano physeter, ingentis columnæ modo se attollens, altiorque navium velis diluviem quandam eructans.* De eorundem magnitudine ita B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. XI: *Quàm ingentia* (in mari Atlantico) *& infinitæ magnitudinis cete! Quæ siquando supernatant fluctibus, adnare insulas putes, montes altissimos summis ad cælum verticibus eminere.* Sed hoc oratoria ὑπερβολῇ dictum putemus: ut Maro *a* de classe Ægyptia:

a Æn. 8.

——Credas innare revulsas
Cycladas.——

Quemadmodum & Ambrosii magis temporibus, quàm nostris, habuit locum, quod subjungit de istiusmodi belluis: *Non in acta, nec in litoribus; sed in Atlantici maris profundo, feruntur videri: ut eorum conspectu nautæ à navigandi in illis locis præsumtione revocentur: nec secreta elementorum adire, supremo terrore mortis usurpent.*

De aliorum piscium magnitudine sic Plinius lib. IX, cap. XV: *Præcipuâ magnitudine thynnum invenimus talenta quindecim pependisse. Ejusdem caudæ latitudinem duo cubita, & palmum.* Nec marina modò sic excrescunt, sed & fluviatilia: unde idem continuò subjungit: *Sunt & in quibusdam amnibus haut minores, silurus in Nilo, esox in Rheno, attilus in Pado, inertiâ pinguescens, ad M aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus.* Severus Sulpitius dialogo 3 de vita S. Martini: *Ad primum jactum, reti permodico, immanem esocem diaconus extraxit.* Putatur verò *esox* factum ex Belgico *snoeck*, lucius. De vermibus in Gange Indiæ Plin. loco proximè citatô: *Statius Sebosus haut modico miraculo adfert esse vermes branchiis* b *binis, LX cubitorum, cæruleos, qui nomen à facie traxerunt. His tantas esse vires, ut elephantos, ad potum venientes, mordicus comprehensa manu eorum abstrahant.* Adhæc lib. IX, cap. XVIII: *Mullum LXXX librarum in mari rubro captum Licinius Mucianus prodidit.* De polypi mirâ magnitudine idem narrat lib. IX, cap. XXX. Verba ejus inferiùs apponam. Ibidem de pari magnitudine sepiarum, & loliginum, ex Trebio Nigro subjungit. Atque addit: *In nostro mari loligines quinum cubitorum capiuntur; sepiæ, binûm.*

b *Pro* branchiis *apud auctorem anonymum de natura rerum* brachiis *leges: sed perperam.*

Quandoque autem in piscibus variant nomina pro ætatis incremento. Sic fœtus thynni dicitur σκορδύλη: ac fit ex ovo, quod thynnus pepererit in Ponto. Byzantii vocant αὐξίδα, q. d. *auxumam*, quia citò augetur. At postea *pelamyda*, cujus vocabuli originem cap. VI adduximus. Per υ verò hanc vocem scribi, docet Hesychius. Alii tamen malunt πηλαμὶς, per I; nec compositum ajunt, sed derivatum à πηλὸς, *lutum*, *limus*. Unde *limosum* vocat Plinius lib. IX, cap. XV. Meminit quoque Juvenalis lib. III *c*:

c Sat. 7.

——siccus petasunculus, & vas
Pelamydum.

Ubi vetus interpres: *Vocabulum est piscium salsorum.* Cùm verò annum obtinuerint *pelamidum* nomen, vocantur *thynni.* Testis istius Aristoteles lib. VI Histor. Anim. cap. XVI *a*; & ex eo Plinius lib. IX, cap. XV, his verbis: *Cordyla appellatur partus, qui fœtas redeuntes in mare auctumno comitatur. Limosæ vero a luto pelamides incipiunt vocari, & cum annuum excessere tempus, thunni.* Lucilius *b*:

a S. 17. 203 ex dist. Cæs. Scal.

Thunnos captato: cordylam exclude.——

b Apud Varr. l. 6.

Imò ad superiorem Aristotelis locum annotat Cæsar Scaliger, si thunnorum moles majus sit nacta incrementum, vocari *orcynos*: sin supra modum creverint, *cete* nuncupari. Sanè orcynum esse ex genere pelamidum, etiam à Plinio proditum est lib. XXXII, cap. XI. Imò & tritonem esse ex genere pelamidum, ab eodem *c* docemur. Quare nihil mirum, si veteres sæpe promiscuè utantur vocabulis cordylæ, pelamidis, thunnidis, thunni, orcyni. Nam ætate solùm discrepant.

c Ibid.

Proximum est, ut videamus de caussa incrementi piscium. Ea hic duplex attenditur; materies, quæ augescit, & efficiens, à quo augescit. Materies est id alimentum, quod accedit ad partes nutriendas, augendasque. Hoc enim poris receptum, eos non solùm opplet, sed etiam extendit: nec permanet humor, sed in solidam convertitur substantiam. Hæc omnium sunt animantium communia. Sed quod majus sit incrementum piscium, id est ab copia & luxurie humoris. Hinc Plinius *d*: *Sunt complura* (in mari) *majora etiam terrestribus. Caussa evidens, humoris luxuria, tam late supino mollique, ac fertili incremento accipiente caussas genitales è sublimi.* Ubi & efficientem tangit; sed generalem, quæ ab æthere est.

d Lib. 9. cap. 2.

Pro alimento autem, quod pro locorum, pisciumque indole mirè variare, inferiùs ostendam, dispar quoque est augmentum. Exemplo fuerit, quòd celerrimè pisces adolescunt in Ponto; ut Aristoteles ait lib. VI Hist. Animal. cap. VI. Hic ad eum annotat Cæsar Scaliger, id inde esse, quia istic rarissima sit amaritudo: pisces autem imbribus, & aquis dulcibus, largiùs proveniant. Imò jam olim dixerat Plinius lib. IX, cap. XV: *Piscium genus omne præcipuâ celeritate adolescit, maximè in Ponto. Caussa, multitudo amnium dulces inferentium aquas.* Exempli loco adducit Aristoteles amias; quarum magna ibi multitudo. Hæ, ut ait, ἐπιδήλως αὔξονται, *manifeste crescunt.* Item brevi spacio clarè videas grandescere murænas, & hippuros. Quod itidem fit ob alimenti bonitatem. Hæc de materie.

Efficiens caussa vel generalis est, quam sidera esse ex Plinio vidimus: vel particularis, quæ est anima; idque per instrumentum spiritus, sive caloris nativi, qui per omnes funditur corporis particulas. Nimirum par ratio hic, ac in animantium cæteris. Quale quid etiam videas in farina: quam siquis aquâ subigat, partes aridæ humescant, humefactæ à calore dilatante in majorem se materiem extendant: quemadmodum est apud Aristot. lib. III de Generatione Animalium. Hæc locum clarè habent, ut in piscium memoratis, sic etiam in sturione, & mugili: qui tantopere excrescunt, cum tamen aqua, & mucus, sint pro alimento. Maximè autem id in balænis mirandum; quæ similiter aluntur, & in tantam tamen magnitudinem, ac antea diximus, excrescunt. Id planè acceptum ferre oportet insigni calori nativo, qui aquam, spumamque, concoquendo facit spissiorem, & ex condensatâ tandem tam grandes, solidasque corporis partes, tam dura etiam ossa generat.

Ex iis, quæ de humore, & calore, diximus, puto, non esse obscurum, cur *piscium feminæ majores sint, quam mares*; ut Plinius ait lib. IX, cap. XV. Nimirum omnino ad tantam fœcunditatem, quanta piscium est, ea in sequiori sexu luxurie humoris fuit opus.

Superest de spatio temporis, quousque corpora piscium excrescunt: item de periodi ejus caussa. Siquidem,

a Text. 41. ut philosophus ait lib. I de Generat. & Corrupt. *a* tamdiu nutrimur, quamdiu vivimus: sed non semper crescimus. Nempe in piscibus etiam definitum est temporis spatium, extra quod facultas auctrix & materialem, & efficientem caussam destituit. Exemplo sint delphinorum catuli: qui anno decimo justam absolvunt magnitudinem: ut est apud Aristotelem *b*, Pliniumque *c*.

b Lib. 6. Hist. An. cap. 12. sive dist. Cas Scal. cap. 10. sect. 120.
c Lib. 9. cap. 8.

Periodus ea in piscibus nunc major est, nunc minor; prout tardiùs, vel citiùs, ossa, vel spinæ induratæ fuerint calore naturali. Nam hoc ubi est, obesiores fortasse fiunt pisces; majores non item. Egregiè obesus fuerit congrus ille, quem se vidisse ait Cæsar Scaliger tam crassum, ut utrâque manu nequiret amplecti. Vide eum comment. in Arist. hist. an. lib. 11, cap. XVI, sect. C VIII. Quamquam ille fortassis etiam pro crassitudine fuerit longus. Sed de isto, eo tacente, qui narrat, quid certi spondeam? Sufficit, quòd & magnitudinis, & obesitatis, in vulgaribus etiam piscibus, quotidie nobis suppetant exempla.

CAP. X.

De vi, ac robore, quo pisces armavit natura. Quomodo cornibus duobus valeat locusta. Quantum crangones, & squillæ gibbæ, possint cornu suo. Xiphiæ, & sturionis vis in rostro; xiphiæ quidem prælongo; utrique autem acuto, duroque. Iterum de usu maxillarum, & dentium: sed quatenus conferunt ad robur. Plinius duriùs, Aristoteles molliùs à Cæsare Scaligero reprehensus. Cæsaris Tiberii crudelitas, jubentis piscatorios lacerari duro & aculeato locustæ tergo. Qua parte aculeos habeant pisces varii, indicatum. λεπιδωτῦ *nomen unde: & in eo Vallæ lapsus. Cur serpenti potiùs* φολιδωτῦ *nomen attributum. De variis piscium integumentis. Polypo vis in cirris. Quàm noxium id animal. Piscium aliis carnem fulciri spinis, aliis cartilagine, aliis ossibus.*

PORRò cùm ætate non solùm accrescit moles, sed etiam robur: quod ipsum quoque facultatis est vegetativæ beneficium. Quare deinceps considerabimus, ut providentia divina piscibus etiam vires, & arma, tribuerit ad tutelam sui. Ab armis capitis initium esto.

Locustis, quæ Græcis κάραβοι, quandoque etiam ἄστακοι dicuntur, in cornibus vis est: quibus eos dimicare Plinius narrat lib. IX, cap. XXX. Sunt hæc bina, in ortu crassa, hinc magis magisque gracilia, donec in tenuem desinant cirrum. Ea in quamvis flectunt partem; extra metum porrigunt ad latera; in pavore autem erigunt. Sub hisce cornibus duo habent alia; sed minuta, tenuiaque: quibus eos pisciculos allicere, ac venari, Rondeletii *a* opinio est.

a Lib. 18. de pisc. mar. c. 2.

Crangonibus, & squillis gibbis, cornu datum, (quo squillarum carent aliæ) è medio prominens capite, acutum, & serratum; quo devoratæ interimunt lupos, & alios pisces: unde scitè Oppianus *b*:

b Lib. 2. de Piscat. vers. 133.

Ὀλλύμεναι δ' ὀλέκουσι, καὶ ὃς πέφνουσι φονῆας.

Dum pereunt, perdunt hostem, occiduntque necantem.

Nonnullis quoque piscibus est rostrum porrectum; quandoque etiam ad duos tresve cubitos; ut in xiphia apparet. Item acutum; ut in eodem xiphia, nec non sturione; unde hujusmodi dicuntur ὀξύρυγχοι *c*. Adhæc interdum ex osse durissimo: ut eisdem, xiphiæ dico, & sturioni; qui iccirco naves etiam, ac saxa, rostro perforant.

c Quasi dicas acutirostri: quomodo de piscibus repandirostrum pecus, ait Pacuvius apud Varronem l. 4. de L. L. & Quinctilianum l. 1. cap. 5.

Adhæc eodem pertinent maxillæ: ut quæ piscibus datæ sint, non ad manducandum; si exceperis paucos, de quibus antè dictum; sed ad comprehendendum, suique tutelam.

Item dentes; de quibus quædam jam vidimus cap. VII. His carent, qui luto, & algâ, vescuntur: at non carnivori; quibus defensione sui, & propulsatione injuriæ illatæ, opus fuit. Præcipuè tamen dentes dati sunt piscibus, ut ea, quæ comprehendissent, firmiùs retinerent. Excipi interim videntur lampetræ; quæ minutos habent dentes, toto dispersos ore, usui prope nullo. Bos quoque dentes habet: sed ut minutos, sic invalidos: qua de re Oppianus in secundo Ἁλιευτ. At multum dentibus valet, tum συναγρίς, quem Gaza *denticem* vertit, sed perperam; ut dictum *a*: tum συνόδων, qui verè *dentex*, ac hodie quoque Venetis, & Istris, *dentalis* appellatur. In piscium historia Plinius nec synagrin, nec denticem, nominat: quam *pudendam vel oblivionem, vel negligentiam*, Cæsar Scaliger *b* vocare non dubitat. Idem Plinius in eo reprehensus nobis superiùs *c*, quòd soli scaro dixerit dentes non serratos. In quo tamen ei præivit Aristoteles *d*. Hoc itaque Cæsar Scaliger *e* *errorem divini præceptoris* nuncupat. Nam, inquit *f*, *dentices ego comedi: quorum dentes æquales omnes erant, ac teretes, nec absimiles à paxillis citharæ.*

a Cap. 7.
b In lib. 2. Hist. Anim. sect. 111.
c Cap. 7.
d 2 Hist. Anim. cap. 111.
e Ibid.
f Ibid.

Hæc de capitis armis. Nunc videamus de iis, quæ reliquo habent corpore. Nonnullis ad sui defensionem dati sunt aculei, ut fronte, sic corpore universo: sicut canceris mariuis, item locustis: unde hæ Tiberio Capreis agenti inservière ad crudelitatem. Tranquillus *g*: *Gratulanti* (piscatori) *inter pœnam, quòd non & locustam, quam prægrandem ceperat, obtulisset, locustâ quoque lacerari os imperavit.* Non satis locustæ naturam intellexit Torrentius, cùm hunc ad locum annotaret, eam ad lædendum fuisse idoneam, quia esset è crustatorum genere. Nec enim tam eo læsit, quia intecta esset crustâ; quàm quoniam aspera, & aculeata.

g In Tiberio c. 60.

Nonnullis verò aculei sunt in cervice; ut araneo, uranoscopo, cyaneo, qui vulgo derbius: vel à cervice ad caudam; ut auratæ, percæ, sargo, thynno: vel thorace, & branchiis; ut uranoscopo; vel pinnis; ut sargo, cantharo, sparo, corvo, melanuro: vel caudâ solùm, cujus aculeo propriè *radii* h nomen; ut pastinacæ: vel caudâ, & corpore reliquo; ut rajis nonnullis: quemadmodum optimè Rondeletio expositum lib. 11 de pisc. mar. cap. VIII. Qui & cap. IX docet, quomodo aculei, qui in dorso eriguntur, in quibusdam bini sint: ut acanthiæ, & centrinæ: nonnullis tres; ut pisci araneo, & uranoscopo: plures aliis; velut auratæ, cantharo, mugili, pastinacæ, percæ, sargo, scaro. Pastinacæ, quam dixi, nunc unus in cauda radius est: nunc geminus: nunc etiam triplex. Galeorum alii aculeos habent, alii iis carent.

h Plin lib. 9. cap. 30.

Præterea ad robur conferunt squamæ. Imò cuidam pisci proprium inde nomen factum λεπιδωτῦ: quem Ægyptii coluere, ut inferiùs dicetur. Valla apud Herodotum *squamatum* vertit. Parum commodè: quando istic non generalis est appellatio, sed nomen particulatim impositum.

Sunt verò squamæ piscibus propriæ. Scio, etiam serpentibus tribui squamas; sed valde impropriè: cùm potiùs sint tenuis cortex. Is Græcis φολίς, atque inde serpentes φολιδωτὰ dicuntur. Estque is squamarum usus piscibus qui avibus plumarum. Hieme enim arcent frigus: æstate inumbrant adversus calorem. Cæterum non de alarum pennis, qui ad volatum inserviunt: sed de minoribus plumis, corpus integentibus, nunc sermo est nobis.

Non omnes tamen pisces habent squamas. Nam læves, & squamarum expertes, sunt ii, qui cartilaginei dicuntur: item anguillæ, murænæ, (quas malè cartilagineis accenset Suidas *i*) lacerti magni, parvique. De piscium aliis sic Plinius lib. IX, cap. [illegible]: *Aquatilium tegumenta plura sunt. Alia corio, & pilo integuntur; ut vituli, & hippopotami. Alia corio tantùm, ut delphini: cortice, ut testudines: silicum duritiâ, ut ostreæ, & conchæ: crustis, ut locustæ: crustis, & spinis, ut echini: squamis, ut pisces* k: *asperâ cute, ut squatina, qua lignum & ebora poliuntur: molli, ut murænæ: alia nullâ, ut polypi.* Sed ut polypis cutis sit nulla, quod hic Plinium dicere videmus, non tamen iis non prospexit natura. Nam cirri illis dati; quibus quantum valeant, Plinius docet; qui ex Trebio Nigro refert lib. IX, cap. XXX, *nullum esse atrocius animal ad conficiendum hominem in aqua: luctari enim complexu, & sor-*

i In Ξιφίας.
k Aliqui scribunt: ut alii ferè pisces: sed puto, Plinium voce piscium strictiùs usum: quod & Aristoteles interdum facit.

& sorbere acetabulis, ac numeroso suctu detrahere, cùm in naufragos urinantesque impetum cepit. Idem, si aquila eum in altum sustulerit, sic vicissim suis implicat cirris, ut decidat, & undis mergatur. Testis Ælianus lib. VIII de Animal. cap. XI. Utile sanè exemplum iis reddendis cautioribus, qui expetunt sibi noxia.

Ex his dilucet, quàm variè Deus exteriùs prospexerit piscibus ad defensionem sui. Nunc aliquid dicendum de iis, quæ interiùs conferunt robur. Hoc præstant spinæ, quia carnem fulciunt, ut ossibus respondeant. Imprimis his abundant, qui in dulcibus degunt aquis: ut alosæ, & similes. Sunt verò sic spinæ piscium propriæ, ut solis conveniant, non omnibus tamen; cum pro spinis etiam sint cartilagines & ossa. Quæ cartilagines habent, inde Plinio *cartilaginea* vocantur. Aristoteli sunt τὰ σελάχη, qui primus id nomen imposuisse dicitur *a*: nempe à nitore, qui Græcis σέλας. Cartilagine duriora sunt ossa: quæ pro spinis, vel cartilagine data belluæ marinæ, & habentibus pulmones: unde illorum præcipuum robur.

a *Plin. quem resellet. 17.*

CAP. XI.

Unde piscis torpedo *Latinis, Græcis* νάρκη, *vel* νάρκα, *dicatur. Vim habere stupefaciendi: & cui bono hanc facultatem acceperit. Diphilus eam vim ei in lumbis inesse voluit, quam alii totius esse corporis ajunt. Stuporem eum, quem inducit, oriri ab spiritu, & humore frigido, quem effundit. Unde piscis alius* ἐχενηΐς *dicatur, &* ναυκράτης. *Cardano* echeneida, *&* echinum, *malè confundi.* Remeligines *eædem, ac* remoræ, *& unde utrumque nomen. Non videri unicum piscem, cui hoc nomen conveniat; sed varios; in his lampetram. Caussam tantæ facultatis, quæ multis, etiam Suarezio, occulta planè existimatur, Fracastorio putari vim saxorum magneticam, supra quæ natant echeneides. Sed Rondeletium verisimiliùs statuere, retineri navem à remora clavum regente, à quo motus navis dependeat. De pisce navem diebus XIV retrorsum tergo gestante.*

Quæ hactenus diximus, caussam habent apertam, atque ad certam etiam corporis partem pertinent. Sunt præterea quæ occultæ totius corporis virtuti tribuuntur. Ut vis motus depravandi in torpedine, tollendi autem in echeneide.

Horum torpedo sic dicitur à vi, ut Varro ait IV de L. L. nempe quia inducit torpedinem. *Torpedo* enim idem ac *torpor*. Sic usus Sallustius. Græcis eâdem de caussâ νάρκη nominatur: vel Menandro *a* etiam, paucisque aliis, νάρκα per α: nempe quia ναρκῶσιν *b* producat. A tremore, quem adfert contrectantibus, Burdegalensibus dicitur *tremble*, Liguribus *tremoriza*, q. d. *tremulam*. Bellunensi, Avicennæ interpreti, vocatur *alharade*, ex *al*, Arabico articulo, & verbo חרד harad, seu charad, hoc est, *stupuit*, *horruit*. Nimirum omnium est gentium consensus, eam inducere corpori tremorem, torporemque: quod non solum facit contrectanti; sed etiam hamo piscanti. Vim enim illam per hamum, setam, & arundinem, in piscantis manum traducit. Testes Plato in Menone, Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XXXVII, Theophrastus apud Athenæum in v[illegible] Plinius lib. XXXII, cap. I, Ælianus lib. IX de Anim. cap. XIV, Galenus lib. VI de locis affectis, Alexander Aphrod. proœmio lib. I problematum, Oppianus lib. III Halieut. *c* Claudianus poëmatio, quod Torpedo inscribitur, Isidorus Hispal. lib. XII Orig. cap. VI, Theophylactus Simocatus problematum natural. quæst. IV; ut Albertum, & juniorum tot alios, mittam. Rondeletius quoque lib. II de Pisc. Mar. cap. ult. experientiâ hoc ait à se comprobatum. Hæc vis ei attributa est à Deo ad capiendos piscium alios. Per se enim imbecillis est: sed hac vi stupefacit pisciculos accedentes, ac sic capit: ut dicemus, cum ad piscium sagacitatem erit deventum. Itaque Oppianus lib. II de piscatione hanc vim ei tributam ait pro robore. Modum etiam, quo vim exerit, exponit his verbis *a*:

a *Apud Athenæum.*
b *Obstupefactionem.*
c *Vers. 149 & seqq.*

> Ἀλλά οἱ ἐν λαγόνεσσιν ἀναλκείης δόλος ἀλκή,
> Κερκίδες ἐμπεφύασι παρὰ πλευρὴν ἑκάτερθεν
> Ἀμφίδυμοι, τῶν εἴ τις ἐπιψαύσειε πελάσσας.
> Αὐτίκα οἱ μελέων σθένος ἔσβεσεν· ἐν δέ οἱ αἷμα
> Πήγνυται, οὐδ' ἔτι γυῖα φέρειν δύνατ', ἀλλά οἱ ἀλκή
> Ἧκα μαραινομένοιο παρέλυται ἄφρονι νάρκῃ.
> *Verùm ipsi in lumbis imbecillitatis dolus est subsidium,*
> *Radii sunt innati juxta latus utrimque*
> *Gemini: quos siquis attingat accedens,*
> *Statim ipsi membrorum robur exstinguit, sanguisque ipsi*
> *Congelascit, neque amplius membra ferre potest, sed ipsi robur*
> *Paullatim tabescente remittitur stolidæ torpedini.*

a *Vers. 62. & deinceps.*

Quibus ex versibus duo videmus. Primùm de parte corporis, cui vis inest; deinde de qualitate ea, quæ id facit. Nam in lumbis hanc ei vim insitam ait. Et favet Diphilus Laodiceus *b* libro in Nicandri Theriaca. Quippe cùm vulgatior sit opinio, toto ei corpore hanc inesse vim, contrà hic ait, parte duntaxat corporis istum stuporem inducere; idque longo sibi usu esse compertum. Quod ad qualitatem attinet, hanc frigus ait: in quo abit à Galeno lib. I. de caussis symptomat. ac lib. de usu respirationis, ubi obscuræ occultæque qualitati id tribuit. Sententia hæc est nostra, torpedinem spiritus, & humores diffundere, qui refrigerent, &, ut Oppianus ait, quasi congelent, non pisces modò, sed piscatores etiam; quorum nervi, ac digiti, vi per hamum ac lineam transeunte, prorsum ratione facultatis motricis debiles fiant, ac infirmi: unde tremor ille, de quo superiùs dicebamus. Porrò versus Oppiani apposuimus, prout leguntur vulgo, & ut eos interpretatus est Rittershusius: qui versu ult. in genitivo μαραινομένοιο intelligi putat αἵματος, h. e. *tabescente sanguine.* Se[illegible]eo quid durius? Idem ἄφρονι νάρκῃ de pisce interpretatur. Quod sequentia refellunt. Vide, an non potiùs versu penultimo pro νάρκῃ legendum sit νάρκης: quomodo exponi debeat:

> —— —— *Sed ipsi* (torpedini) *robore*
> *Mox tabescente* (sanguis) *remittitur stolido torpore.*

b *Apud Athenæum.*

Hinc transeo ad remoram: quæ Græcis ἐχενηΐς, ἀπὸ τοῦ ἔχειν τὰς ναῦς, *à navibus sistendis, sive retinendis.* Item ναυκράτης, ἀπὸ τοῦ κρατεῖν τὴν ναῦν, *quia detineat navem.* Prior appellatio est pervulgata: etiam Latinis; ut Ovidio in Halieut. & Lucano lib. VI. Sed aliud *echinus*, ac *echeneis*; cùm *echinus* sit *erinaceus*; ut perperam hæc vocabula confuderit Cardanus lib. X de Subtilitate. Alterum ναυκράτης nomen habes apud Suidam *c*, & Eustathium *d*. Philes quoque in Jambis ait:

> Καὶ πηγνύει ναῦς ἐντυχοῦσα ναυκράτης.

c *In ναυκράτης.*
d *In Odyss. p. 1490. edit. Rom.*

Vertere possis:

> *Navisque sistit incidens remeligini.*

Latinis enim non *remora* modò à remorandis navibus vocatur: sed etiam *remeligo*, teste Festo. Qui κατὰ μεταφορὰν hac voce usum docet Afranium, & Plautum Patinâ trochaico isto:

> *Nam quid illa tam diu intus remorantur remeligines.*

Lambinus pro *Patinâ* apud Festum *Casinâ* scribendum conjectat; ac sic, ut Festus retulit, legendum act. IV, sc. III, vers. VII: nisi quòd pro *remeligines* malit *remoragines.* Sed nihil impedit, quò minùs *remeligo* rectum credamus. Nempe ut sit ἀπὸ τοῦ μέλλειν, quod *cunctari* significat. Favent Isidori glossæ, in quibus legas: *Remilicines, remoratrices.* Vim autem naves sistendi, præter eos, quos diximus, echeneidi tribuit Aristoteles lib. II Hist. Anim. cap. XIV. Deque eadem ita Plinius lib. IX, cap. XXV: *Est parvus admodum piscis, adsuetus petris, echeneis appellatus: hoc carinis adhærente, naves tardiùs ire creduntur.* Idem subjungit, ut stiterit navem Perian-

riandri. Ac lib. XXXII, cap. I, simile ait usu venisse Antonio triumviro; adhæc Cajo principi.

Quis verò is sit pisciculus, mirè variant scriptores. Nam, ut ibidem refert Plinius, limaci eam similem fuisse ajebant, quæ quinqueremem Caji stiterat. At priori loco libri IX, Mucianus ait, esse latiorem purpurâ: Trebius Niger, esse pedalem, & crassitudine quinque digitorum. Ælianus autem, lib. XII de Anim. cap. XLV, æquat mediocri anguillæ. Ut omnino videantur pluria esse piscium genera, quæ vim habeant navem sistendi, ac propterea communi *echeneidos*, vel *remoræ* nomine, appellentur. Quid mirum? quando & quasi adjectivè eâ voce utitur Æschylus Persis. Illa verò Æliani videtur esse lampetra nostra: quam & Oppianus intellexit lib. I Ἁλιευτ. Sanè lampetra (quæ ita à lambendis petris *a* dicta) naves sectatur, præsertim recens pice illitas, idque ut picem exsugat: quod si clavo se applicuerit, etiam moratur navem. Id experientiâ comprobari, ait Rondeletius *b*. Nam cum Romam triremi proficisceretur unà cum Cardinale Turnonio, cursum fuisse inhibitum magnâ cum admiratione vectorum: atque his in caussam inquirentibus, deprehensam esse lampetram ore adfixam clavo: eam captam coctamque pœnas moræ dedisse injectæ: atque hujusce rei testes se habere ait locupletes, viros nobiles, & graves, qui unà vehebantur. In multos tamen incidi, homines doctos, quibus hoc omnem excedere fidem videretur. Quid, inquiebant, incredibilius Plinianis *c* istis? *Ruant venti licet, & sæviant procellæ, imperat furori, viresque tantas compescit, & cogit stare navigia: quod non vincula ulla, non anchoræ pondere irrevocabili jactæ: infrenat impetus, & domat mundi rabiem nullo suo labore, non retinendo, aut alio modo, quàm adhærendo. Hæc tantilla est satis contra tot impetus, ut vetet ire navigia.* Omnis verò admiratio est à caussæ ignorantia. Suarezius decimâ octavâ disputationum Metaphysicarum, sectione octavâ, ubi agit de propinquitate necessariâ inter agens, & patiens *d*, scribit de ea hunc in modum: *Ego censeo, rem esse occultissimam; quæ necessariò reducenda est in aliquam virtutem superioris rationis; quæ vim habeat talem ac tantam ad resistendum illi impulsui navis, ut ab eo debilitari non possit. An verò id fiat ab hoc animali, imprimendo aliquam qualitatemn avi, debilitanteim vim illius impetus: vel solùm adhærendo per vim sibi innatam, sicut homo detinet lapidem proportionatum, ne cadat: vel denique, an hic piscis vim talem habeat sistendi se ipsum, & quasi adhærendi loco suo, ut etiam ab impellente navim rapi, aut dimoveri non possit; mihi incertum est. Quocunque tamen horum modo eveniat; non dubium est, quin ex virtute mirabili & occultâ proveniat, adjuvante fortassis speciali aliquâ & connaturali influentiâ cælesti.* Et sententiæ huic favet Basilius Hexaëmeron homil. VII: & eum, ut solet, secutus Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. X; ubi ait, *creatoris munere tantum suppetere virtutis.* Hieronymus Fracastorius Veronensis libro de Sympathia, & Antipathia, cap. VIII, ait, hanc rem esse non ab echeneide; sed à saxis vim habentibus magneticam ad navem retinendam. *Nihil*, inquit, *prohibet saxa, & scopulos, ubi echeneides degunt, consimilem speciem usque ad navigia mittere, qualem & montes magnetis ad ferrum in navigiis fixum. Sicut igitur, si ferrum fortiter, & tenacissimè navigio infixum esset, ita ut nec extrahi posset; non attraheretur quidem navigium ad montes illos, sed firmaretur tamen: ita & circa scopulos echeneidum accidit transmissâ ad naves specie, quæ vel ad clavos earum, vel ad aliud analoga sit, retineri ipsas. Quare inventus illic pisciculus signum dat subesse scopulos eos, qui firmare navigium possint.* Plura ibidem de hac re disserit. Sed Cæsar Scaliger ea ridet ad Cardanum Exercitat. CCXVIII. Censet ipse, ut magneti vis inest movendi, sic echeneidi vim esse motu privandi. Non insistam huic refellendæ opinioni: quod à Conimbricensibus factum. Contentus ero dicere, quid in hoc dissensu videatur. Nempe acutiùs veriusque de tota hac re judicasse puto Rondeletium in opere de piscibus marinis: quod Scaliger non vidit, nisi suis jam quasi ad finem perductis. Hujus operis lib. XV, cap. XVIII, quia echeneis non habeat eam vim, nisi clavo adhæreat, optimè, ut arbitror, colligit, non esse hunc effectum ab occultâ quapiam proprietate echeneidos, sed à natura gubernaculi; quod se habet instar vectis, ut, exiguum licet, magna moveat pondera. Nempe centrum motus ejus est in cardine gubernaculi: unde navis impellitur obliquè; dextrorsum, si clavus moveatur sinistrorsum; contrà sinistrorsum, si clavus dextrorsum impellatur. Si igitur echeneis clavo, vel puppi, se applicet, & nunc dextrorsum, nunc sinistrorsum se moveat: propter ambiguum hunc ejus motum, etiam ambiguus redditur motus navis: proque exiguo motu unius extremi, alterum etiam extremum, atque adeò tota moles, nutat, nec progredi idonea est, vel saltem it tardiùs. Multum hæc lucis accipient ex iis, quæ Aristoteles habet in Mechanicis *a*; ubi disserit, cur gubernaculum, cùm res sit minuta, unius hominis operâ, prope ludentis, movere possit navem ingentem. Quam rem & Vitruvius explicat lib. X rei Architectonicæ, cap. VIII. Ostendit verò, gubernaculum esse instar vectis; de cujus maxima vi res est nota è Mechanicis: mare autem se habere instar oneris; cardines, in quibus clavus vertit, esse vicem hypomochlii; gubernatorem verò esse motorem, quò & echeneis referenda. Vana tamen hæc fuerit caussa, si verè Oppianus, etiam sub carina vim eandem habere; si item hoc paullo antiquior Plutarchus Symposiacôn lib. II, probl. VII, rectè ait id præstare lateri adhærentem. Mihi magis placet, non habere hanc vim, nisi vel gubernaculo adhæreat, quod Rondeletius statuit; vel saltem ei proxima sit; quod placuit Keckermanno in problematis nauticis *b*: ubi existimat, *remoram piscem effundere è corpore suo humorem quendam viscosissimum, & frigidissimum; qui eam aquam, quæ est circa gubernaculum navis, quasi congelat, ut ad motum reddatur inhabilis.* Interea incertum hujus rei docet, quàm mirandus sit Deus etiam in piscium natura. Quò etiam referendum, quod Jo. Hugo Linschotanus in Navigationum Indicarum Historia *c* narrat. Ait is, navem Lusitanicam Mosambiqua ad Indos navigantem, ac secundo utentem vento, nihilominus per dies XIV retro delatam: idque animadversum ab iis, qui altitudinem Solis quotidie observarent. Hæc res, inquit, & gubernatorem, & cæteros, qui navi eâ veherentur, mirè habuit sollicitos: nec aliud in animum inducere poterant, quàm Magorum illud maleficio fieri. Tandem, ut refert, conspectus piscis navi circumplicitus. Omnium igitur opera in eo desudabat, ut is conto, & instrumentis aliis, depelleretur. Nec tamen, nisi caudâ priùs præcisâ, navim reliquit: quæ exinde feliciter reliquum confecit cursum. Collegere igitur, navim tergo esse piscis gestatam, eoque in adversum natante, hebdomadis duabus actam retro. Hanc rem Indiæ prorex in palatio suo, æternæ memoriæ ergò, depingi jussit; adscripto, & gubernatoris nomine, cui id contigit, & anno etiam, ac mense, quo id evenisset. Non dubium autem, quin & clavi regimen ab hoc pisce inutile redditum sit. Nam, ut ait Linschotanus, sub carina quidem corpus piscis erat; caput autem sub clavo.

a Dissentit tamen Cæsar Scaliger in Aristot. hist. anim. l. 2. sect. 108. idque quia capiatur fluminibus subalsis: perrala autem sub caeno.

b Lib. 14. de pisc. mar. c. 4.

c Lib. 32. cap. 1.

d P. 457. edit. Moguntinæ an. 1600.

a Quæst. 5.

b Problem. 10.

c Tom. 1. c. 48. Belgicæ editionis pag. 71.

CAP. XII.

Ad sensus externos, primoque ad visum acceditur. Aquatilia initio carere visu; utcunque primò de formandis oculis sollicita sit Natura. Cur primi in piscibus moribundis deficiant oculi. Quamobrem piscibus dati sint oculi duri: cur palpebræ iis negatæ, quorum usus tamen sit maximus: & quo pacto defectus earum compensetur. De oculorum situ diverso, & ejus caussa. Cur oculorum gratiâ caput esse factum, Galenus putârit. An cancri capite careant, quod eidem placitum. De capite planorum piscium. Cur piscium quidam obtorto natent capite. Quare piscium illi pejus

 cer-

cernant, quibus oculi prominent. Cur melanuri malè videant. Ophthalmias *Plauti idemne sit, ac melanurus, vel oculata. Unde nomen oculatæ. Opinio eorum, qui melanurum censent esse torpedinis genus, & oculatæ nomen sortitum à quinis corporis maculis. Duriores oculis minùs esse perspicaces. Quare mugiles hieme parùm videant. Unde colligatur, thynnos dextro minus oculo cernere. Vulgaris refellitur opinio de septenis lampetræ oculis. Noctu piscium quorundam oculos lumen de se fundere. Aquatilium quædam visu carere: ac particulatim, cur testâ conclusis visus non sit concessus. Iisdem visu desici pisces quosdam molles, stellas, echinos, urticas, lepores, & aquatilium alia. Cur cochleis cornua sint addita. Hinc itur ad auditum: primoque exponitur, qui piscium hoc excellant, & cui bono sensus is piscibus sit attributus. Ut pisces adnatent ad cibum, seu nomine sibi imposito, sive etiam plausu, cui adsueverint, audito. Perperam Aristoteli, ac Plinio, negatum, auditus ergò meatum piscibus ad cerebrum perforari. Cur piscibus datus sit auditus vel obtusus, vel nullus.*

SAtis diximus de facultate eâ, quæ animali communis est cum omnibus stirpium vitâ præditis; ac in animali jecur pro fonte habet; unde venas, ut canales quosdam, per universum corpus diffundit. Nunc venio ad *δύναμιν a* alteram, solis inditam animalibus; quæ in corde sedem habet, atque inde arterias, velut canales, per corpus spargit. A posteriori ista sunt hæc tria; sensus, appetitus, motus. Sensus vel est instrumentalis, vel princeps. Instrumentales sunt visus, & cæteri, qui vulgo sensus dicuntur externi.

a *Facultatem.*

Aquatilium omnium fœtus, ut Plinius *b* ait, *inter initia visu carent.* Quanti tamen in piscibus visum fecerit Natura, arguit, quòd primi gignantur oculi; utcunque initio non habeant videndi facultatem. Itaque in aphyis, & sepiis, adhuc nascentibus, & imperfectis, oculos tamen discernere est. Similiter & primi in iis moribundis deficiunt. Fit hoc ob paucitatem spiritus; quo ad videndum opus est. Etiam hoc Naturæ, seu divinæ potiùs Providentiæ, curam indicat, quòd piscibus oculos dederit duros, ne lædantur ab aquis, præsertim salsedine.

b *Lib. 9. cap. 52.*

At palpebræ piscibus sunt negatæ, & universis quidem. Videlicet, ut faciliùs nictare sub aquis valeant. Magnus quidem palpebrarum usus aliis est animantibus: ut ostensum nobis lib. III, cap. XXIII. Sed defectum istum magnam partem in piscibus corneæ membranæ durities compensat.

Quia verò admodum variat piscium natura, figuraque; eò nec uno in loco cunctis oculi collocantur. Quibusdam sunt positi intra pedes, & ventrem; ut polypo, loligini, sepiæ: de quibus testis est Plinius lib. IX, cap. XXVIII. Ac proinde ibidem iis caput est, cùm oculi à cerebro per nervos accipiant spiritum visivum. Imò caput oculorum caussâ esse factum, putabat Galenus *c*. Nempe quia *αἰσθητήρια d*, præter oculos, cancris, & similibus, in pectore sint. His tamen non satis consentaneum est, quòd scribit *e*, cancros capite destitui. Nam iis oculos esse, quibus videant, ipse agnoscit. Sed hoc Galenum fefellit, quòd chelas pro branchiis habeant, quâ parte animantium aliis est pectus. Callionymo oculi in summo capite dati, cælum versus: unde & *οὐρανοσκόπος f* nominatus. De hoc dictum cap. XLI. Planis piscibus oculi non æquè distant ab utroque latere: sed unus prope in dorso; alter ori propior, devexiorque: ut ad Aristotelem Cæsar Scaliger *g* observat. Quamquam verò supra caput oculos habent, magis tamen è lateribus vident: quod liquet in rhombo, passere, buglosso, raja. Fabro interea, & tæniæ longæ, oculi utrimque à lateribus magis sunt. Sunt & à lateribus ataneo, ac thynno; sed supra os. Porrò ii quibus oculus uterque eâdem est parte, natant capite obtorto; prout in terris ambulant homines *μονόφθαλμοι h*. Atque hæc ad diversum oculorum situm pertinent.

c *Lib. 8. de usu partium*
d *Sensus instrumenta.*
e *Ibidem.*
f *q. d. cælispex.*
g *In Hist. Anim. l. 2. sect. 108 p. 219*
h *Unoculi.*

Cur pisces oculos habeant hebetes; diximus lib. III, cap. XXIII. Nec leve interim est in his discrimen. Acutiùs è piscibus cernunt illi, quibus pupillæ sunt exiguæ, nec oculi præ aliis prominent. At obtusiùs vident, qui eos habent magnos, & prominentiores. Itaque torpedo dicitur *ὀξυδερκής a*. Nam, pro mole corporis, oculi ei sunt minuti. Magnis verò oculis est *βῶπος*, unde & nomen. Præterea *μελάνουρος*: cui itidem, pro corpore, ingentes sunt oculi, eique ex cæruleo nigrescentes. Atque hinc, ut multorum fert opinio, idem dicitur *ὀφθαλμίας*. Meminit *ophthalmiæ* Plautus Captivis *b*. Sed utrùm pisces, an sinciput *c*, cutove *d* circa oculos, intelligatur, parùm convenit. *Oculatam* esse è piscibus, satis ostendit Celsus lib. II, cap. XVIII, & Plinius in piscium catalogo *e*. Verùm hic, quod Gazæ adversatur, *melanurum*, & *oculatam*, pro diversis recenset. Sic enim scribit: *Mugil, melanurus, mæna, meryx, muræna, mys, mitulus, myscus, murex, oculata, ophidion, ostrea*, &c. Quare aliis placet, oculatam non *melanurum* esse; sed torpedinis genus; quod hodie Romani *occhiatella* nuncupant vulgo. Nempe ut hoc nomen acceperit à quinis maculis cæruleis, oculi referentibus figuram. Niger eas ambit circulus: exterius spatium crebris, iisque rotundis distinctum punctis. Si prius magis arridet; fatendum sit, uno ex pisce Plinium, propter appellationes binas, binos cudisse pisces, seu oblivione, seu ignorantiâ. Nec sanè possimus semper Plinium ab hoc crimine absolvere. Interim extra controversiam est, si *melanurus* sit idem, ac *oculata*: hoc eum nomen accepisse, non ab acumine visus, sed oculorum magnitudine: quæ potiùs *ἀμβλυωπίας f* caussa esse solet.

a *Perspicax.*
b *Act. 4. sc. 2. vers. 70.*
c *Dalecamp. ad Plin l. 11. cap. 37.*
d *Turneb. lib. 4. Advers. c. 19.*
e *Lib 32. cap. 11.*
f *Obtusi visus.*

Præterea pejùs vident, quibus oculi duriores: acutiùs, quibus humidi; ut rajis, pastinacis, & cunctis, qui ex insidiis alios piscium venantur. Mugili hieme visus obtusior, sive ob frigus, sive quia oculi muco, vel cartilagine, obducantur. Thunnis quoque hebes visus: interim dextro oculo clariùs vident; minùs sinistro. Hoc inde colligunt, quia dextrâ ripâ subeant Pontum, exeant sinistrâ: ut Aristoteles narrat in VIII de Animal. cap. XIII, & Plin. lib. IX, cap. XV. Addit hic, ut in angustiis Thracii Bospori saxum sit magno suo candore à vado usque ad summa perlucens. Eo conspecto, thynnos ait percelli: magnoque agmine petere adversum Byzantii promuntorium, quod inde *Auricornu* nominatur.

Lampetra, quam Ausonii esse mustelam negat Scaliger *g* pater, ait verò filius *h*, septenos utrimque oculos habere vulgaris est opinio. Sed quos oculos vocant, branchiarum sunt foramina, per quæ respirat: unde, his apertis, bullæ undique excitantur; earumque indicio capitur. Atque hoc attendit Ausonius in Mosella:

Spumarum indiciis caperis mustela natantum.

g *In Arist. Hist. Animal. lib 2. sect. 108. p. 217. 218.*
h *Ausonianarum lect. lib. 2. cap. 1.*

Quin verò alia sit mustela marina ab illa Araris, minimè dubitandum. Nec enim, quæ de mustela scribit Ausonius, conveniunt illi, sed lampetræ.

Piscium multis oculi noctu refulgent, instar oculorum felis, item putrium lignorum, aliorumque: de cujus caussa dixi cap. XXVI.

Interea nec oculi piscibus dati universis. Nam, ut ait Plinius lib. IX, cap. XXX: *Carent conchæ visu, omnique sensu alio, quam cibi, & periculi.* Itidem carent visu ostrea, & alia testis hærentia. Cui enim bono iis darentur, qui, testâ conclusi, in tenebris semper delitescunt? Sed & mollibus quibusdam visus negatus; ut pulmonibus. Caput enim non habent; eoque nec oculos. Itidem visus, oculorumque, expertes sunt stellæ, & echini. Utcunque enim loco moveantur cibi quærendi ergò; hoc tamen faciunt cæcorum instar, arripientes temere quidvis, sed gustu discernentes. Nec enim habere oculos, *ἀνατομὴ i* ostendit. Quemadmodum & iis carent urticæ, lepores, soles, priapi marini, & insecta. Cochleæ, cum visus deficeret, cornua acceperunt, quibus prætentarent viam, ut oculorum iis implerent munus; teste Plinio lib. IX, cap. XXXII.

i *Sectio corporis.*

Accedo ad auditum: quo excellunt mugil, salpa, chromis, lupus. Imò piscium nonnulli, non audiunt solùm, sed etiam harmoniâ capiuntur. Plinius lib. IX, cap. VIII: *Delphinus, non homini tantùm amicum animal, verùm & musicæ arti, mulcetur symphoniæ cantu, & præcipuè hydrauli sono.* Attributus verò piscibus audiendi sensus, non sermonis, & disciplinæ gratiâ, uti hominibus; sed ad corporis sui defensionem. Nam simulac sonum audierint, territi recedunt. Hinc opus silentio in piscibus capiendis. In cicuribus tamen etiam auditus ad alimoniam confert. Nam qui in mari, vel aquis dulcibus, aluntur, accedunt, si vocaris: ut se in delphinis, luciis, atque aliis, crebrò observâsse, Rondeletius testatur lib. II de pisc. marinis, cap. III. Atque idem lib. IV ejusce operis, cap. X, inquit: *Non procul ab Ambiano, in villa quadam divi Antonii, trocta nutritur; quæ vocata ad cibum properat, & de manu capit. Glani, & cyprini, in vivario ædium nobilissimi viri à Jarnaco, pulsato pariete ad cibum properant; id quod ipse sum expertus. Audio, in quibusdam vivariis Germaniæ inferioris, tintinnabuli sonitu pisces ad cibum vocari.* Et sanè antiquis etiam consuetudo fuit, plausu eos in vivariis congregandi, vel suis eos vocandi nominibus, quibus auditis ad manum accederent. Atque eâ de re ex Cicerone, Plinio, Luciano, diximus cap. XXVII libri superioris.

Quâ parte audiant; in balænis, delphinis, vitulis marinis, qui pulmone respirant, manifestius est. Licet enim meatus exterior, quo sonus recipitur adeò sit minutus, ut invenire eum vix possis: interiùs tamen admiranda ejus structura satis conspicua est. Atque hîc & se offert meatus ad cerebrum: quem perforari negabat Aristoteles lib. I de hist. anim. cap. XI. Sed isto nomine reprehendi meruit ab Rondeletio lib. III de pisc. mar. cap. III: ubi repertum sibi in delphino meatum ἀκουστικὸν *a* ait, etsi aures habere neget Philosophus. Atque addit, quos in vitulo meatus esse manifestos ait, diu quærenti non repertos, nisi pilis abrasis; fuisseque tam exiles, ut vix acus penetraret. In his verò Aristotelem errantem Plinius etiam secutus fuit lib. XI, cap. XXVI.

a Auditorium.

In piscium aliis haut facilè dictu, quo audiant. Offerunt quidem se ante oculos foramina: sed de quibus non possis dicere, utrùm auditui inserviant, an odoratui. Illud constat, eos, qui audiunt, obtusiùs percipere, partim quia per aquas audiunt, non aëra; partim quia carent auriculis; quæ quantum conferant ad auditum, exposui cap. XXVII: ubi & dixi, surdastros propterea manum concavam ad aurem admovere. Nec sanè opus erat, ut pisces acutè audirent, cum ad disciplinam idonei non sint; quod de quadrupedibus, & avibus, dici nequit. Itaque multis etiam auditus non obtigit. Quod satis est manifestum in mytulis, ostreis, & omnibus durâ testâ obtectis. Movent quidem se, si capiendis iis opera detur: sed non soni monitu, verùm aquæ agitatione. Adhæc pulmones auditu carent, & urticæ, & alia è mollibus istorum, quæ visu esse prædita, antea negavimus.

Cap. XIII.

Pisces esse gustu præditos. Non eum linguæ modò usum esse, ut hac vox formetur: deque istoc culpatus ab Scaligero Erasmus, sed ut solet, acerbius, quàm par erat. Idem tamen præclaro carmine ab eodem laudatus. Damnatum perpetuum illud maledicendi studium, quo laborant viri quidam cætera magni, & admirandi. Quibus piscium negata sit lingua. Cyprinis pro lingua datum esse palatum carnosum; etiam Aristotele judice: atque hinc liquere, cyprinum esse eundem ac carpionem. Error viri docti, Orpheum περὶ λίθων vocantis vatum antiquissimum. Pisces odoratum habere: sed de organo quo oderentur, non satis esse perspicuum. Cujusmodi odore pisces quidam gaudeant. Tactus nullum piscem esse expertem. Urticæ ἔτυμον, *ac natura. An spongia quoque sit in zoophytis. Occurritur argumentis, quibus id assertum eunt.*

Gustus quoque piscibus datus est. Quod eò probat Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. VIII *a*, quia ἰδίοις πολλὰ χαίρει χυμοῖς. *multi peculiaribus saporibus oblectantur.* Hi enim illo, alii alio cibo gaudent: quod de amiis ibidem comprobat: & de aliis liquet ex illis, quæ superiùs dicebamus de piscium alimentis. Alii etiam aliis plus gustu valent: minor iis delectus, qui solâ vivunt aquâ, major his, qui vivunt, vel herbis. Itaque & gustus gratiâ piscibus tributa est lingua. Erasmus tamen libro de lingua (ut quidem scribit Cæsar Scaliger) piscibus eò negat concessam linguam, quia non sint vocales. Id apud Erasmum non lego, sed verba ista *b*: *Quin & ipsa lingua forma facit ad vocem promendam. Unde pisces, quoniam linguam habent à terrestribus animantibus differentem, omnino muti sunt.* Quod longè aliud est, quàm eum sensisse ait Scaliger. Nec video, quid in his magnopere possit culpari. At aliud est dicere, eo piscibus linguam negatam, quia non sint vocales. Quasi is solùm linguæ sit usus, ut vocem formet; ac non etiam, ut gustet, & cibum dirigat. Piscibus lingua est concessa, non ut vocales sint; sed neque ut cibos vertant; & congerant: verùm ut discernant, cujusmodi alimentum suæ magis conveniat naturæ. Hæc optimè quidem perspexit is, quem dixi, Cæsar Scaliger, vir in rerum natura subactissimus. Attamen quis ferat, quòd Erasmum seu jure, seu injuriâ, reprehendere non contentus, mox subdat *c*: *Sed ille faciliùs potuit spernere, quam nesciebat, philosophiam, quàm imitari, quos formidabat.* Nempe non potuit summus vir ab animo suo impetrare, ut occasionem ullam negligeret maledicendi Erasmo, viro tam præclarè merito de orbe literato. Atqui non spretam esse ab Erasmo philosophiam naturalem, vel Colloquiorum arguat liber: in his dialogus, qui Puerpera inscribitur, ubi multa de animæ facultatibus: item ille, cui titulus Problema, ubi de levium ac gravium motu. Et quid omnia congeram? Nec satis erat, si in philosophiæ studio sic traduceret. Quid penè ei laudis reliquit? Satis res aperta ex oratione adversus Ciceronianum Erasini. Quid eâ virulentius? Sed contineamus nos in illis, quæ postea exaravit. Operis de re Poëtica libro IV, qui Parasceue inscribitur, cap. I, cum Petrum Aponensem culpâsset, quòd orationi Latinæ misceret particulas Græcas, ἔτι, πάλιν *d*; subjicit deinde: *Contextus, cujusmodi videas quotidie prodire ex claustris monachorum: neque ex his solùm, sed illis quoque, penes quos summa rei literariæ diu stetit judicio imperitorum pædagogorum; inter quos Erasmus; cujus mirificam animadvertas Latinitatem, vel cum dicit, se calculum suum recantare.* Non vacat cætera id genus adscribere: nec opus, quando ipsum, credo, Scaligerum subiit tandem hujus maledicentiæ pœnitudo. Hoc enim colligi videtur ex Carmine isto, libro, quem *Heroës* inscripsit:

a Secundum dist. Cæs. Scal. sect. 248.

b Tom 4. pag. 506. edit. Froben. an. 1540.

c Notis ad memoratum Aristotelis locum.

d Adhuc, iterum.

> *Tune etiam moreris? ah quid me linquis, Erasme,*
> *Antè, meus quàm sit conciliatus amor?*
> *Tune etiam? cui tam parvus fuit orbis, ut altæ*
> *Expleres mentis fulmina torva tuæ.*
> *Ergo sidereis postquam est subvecta quadrigis,*
> *Atque Dei læto lingua recepta sinu:*
> *Ille ego, qui insanæ ridebam vulnera mortis,*
> *Conditaque Æthneâ tela trisulca manu,*
> *Ad quodvis stupeo momentum, ac territus adsto,*
> *Maxima cùm videam numina posse mori.*

Quid dicere potuit magnificentius? Inde igitur potiùs æstimemus magnitudinem Erasmi, quàm aliis ejusdem à nigræ succo loliginis derivatis. Nec sane Erasmus Scaligero, viro licet in non una studiorum parte incomparabili, minùs de orbe ac studiis, meritus esse censendus; modò totum cogitemus Erasmum. Quod nemo negaverit, nisi qui operam ejus Sacris literis, & tot Græcis Latinisque Patribus impensam, suo nesciat pretio æstimare. Utinam verò tandem illud rodendi alios studium ab eorum saltem ani-

animis, ac linguis, longissimè exularet, qui præclari ingenii, doctrinæque monumentis consecuti illud sunt, ut omnium in se oculos converterint. Meliùs multò sic consuleretur moribus, præcipuè lubricæ juventutis, tanto propensioris ad viris detrahendum præclaris, quanto majoribus se tueri possit exemplis. Sed ad pisces redeamus: quibus linguas quidem datas esse agnoscimus; nec omnibus tamen, cum ea desit testâ simplici, nec turbinatâ, & duplici contectis, quibus magno saporum discrimine non fuit opus. Nec ea exigebatur aquâ lutoque vescentibus: ut cyprinis, bramis, tineis *a*: qui saporem discernunt palato carnoso, ac molli; non cartilagineo, ac duro; quale illis, qui integros vorant pisces, sæpe etiam aculeis horridos. Est verò piscibus cunctis palatum album, hirundine exceptâ; cui id rubrum. De cyprino, quod dixi, firmat Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. VIII *b*: Ἐν δὲ τοῖς ἐνύδροις, καλουμένοις δὲ ἰχθύσι, τὸ μὲν τῶν χυμῶν αἰσθητήριον, τὴν γλῶτταν ἔχουσι μὲν, ἔχουσι δ' ἀμυδρῶς. ὀστώδη τε γὰρ, καὶ οὐκ ἀπολελυμένην· ἀλλ' ἐνίοις τῶν ἰχθύων ὁ οὐρανός ἐστι σαρκώδης, οἷον τῶν ποταμίων ἐν τοῖς κυπρίνοις· ὥστε τοῖς μὴ σκοπουμένοις ἀκριβῶς, δοκεῖν ταύτην εἶναι γλῶτταν· *At inter aquatilia, qui pisces appellantur, ad gustus officium, linguam quidem habent; sed obscurè, confuséque: quippe osseam, nec mobilem, & solutam. Quin quibusdam eorum palatum est carnosum: cujusmodi in fluviatilibus sunt cyprini; sicut, qui non exactè intuentur, id linguam esse putent.* Ita locus is excusus in optimis editionibus, etiam Sylburgianâ. Sed Cæsar Scaliger pro μὴ σκοπουμένοις *c*, quomodo etiam Gaza legit, mavult, μὴ σκοπουμένοις *d*: ut contrarium de cyprino dicat Aristoteles: nempe eum linguam habere, etsi palatum esse videatur. De hoc cur aliter nobis videatur, liquet ex illis, quæ paullò antè diximus. Porrò vel ex eo ipso, quod de carnoso cyprini palato refert hoc loco Aristoteles, videmus esse eum, quem Cassiodorus *e carpam* nominat, ac vulgo etiam *carpionem* appellamus. Λεπιδωτὸν aliter vocari, auctor est Dorion apud Athenæum. In Deos relatum ab Ægyptiis, Herodotus narrat. Sed de isto inferiùs agetur. Ab Orpheo etiam laudatur hoc nomine libro περὶ λιθῶν. At quod Orpheum hunc vatum antiquissimum appellat Ludovicus Nonius lib. III. rei cibariæ, cap. XXXIV; valde eum ratio fugit. Similisque est error Cæsaris Scaligeri, Musæum *f*, scriptorem poëmatii de Herûs, & Leandri amoribus, existimantis esse vetustissimum illum Musæum à Marone memoratum in VI magni operis. Omnino enim tam Orpheus, quam Musæus ille, demum scripsere sub Cæsaribus Romanis: qua de re alibi *g* dicetur.

a Rondeletius lib. 3 de pisc. mar. c. 9.

b Secundum dist. Cæs. Scal. sect. 247.

c Qui non exacte speculantur.

d Exacte speculantibus.

e Lib. 12 Var. epist. 4.

f Lib. 5 Poët. c. 2.

g Libb. de re Poetica.

Venio ad olfactum. Hoc existimet aliquis pisces carere, quia urinatores negent, se posse sub aquis olfacere. Sed dispar horum ratio est, quia respirant; pisces non item: nec hi patulum habent odoratus instrumentum, quale animantes aliæ; sed reconditum quoddam; ut diximus libri superioris cap. XXX. Sanè non satis est apertum, num olfaciant foraminibus certis: uti illis, quæ in piscibus squamosis ante oculos conspicere est. Scio, id pluribus esse persuasum. Verùm in delphinis, (qui teste Aristotele *h*, odoratu minè valent) foramen, vel meatum, minimè invenias. Interea ut de odoratus organo obscurius sit: odorari tamen & Aristoteles *i* clarè ait, & experientiâ comprobatur. Nam, ut Rondeletius *k* monet, piscatores propterea solent ad excitandos è latibulis pisces, cetaceis odoribus illinere specus fauces: deustas etiam sepiarum carunculas appendunt hamis, ut nidore capti accedant promtiùs. Adhæc salpæ capiuntur magis odore stercoris, & porri; scarus adnatat ad limozostim; polypus ad oleam advolat. Iis tamen, qui stabili hærent sede, neutiquam videtur odor esse; quia cùm aqua semper suppetat, nullo illis opus sit cibi delectu.

h Lib. 4 Hist. An. cap. 8.

i Idem.

k Lib. 4 de pisc. mar. c. 10.

Superest tactus: quem omnes habent pisces, quia alioqui non sint animalia. Et si gustum habent, possident etiam tactum; quia, uti Aristoteles ait, gustus est quidam tactus. Itaque qui piscium carent visu, auditu, odoratu; tactu tamen præditi sunt: nempe non carent sensibus, qui ad vitam simpliciter sunt necessarii; sed iis solùm, qui eò attributi sunt, ut melius vitæ esset. Hoc liquet ex genere ἀκαλήφης, sive *urticæ*: cui sensum inesse, ex eo colligitur, quia, si tangas, contrahat se, manumque teneat sic, ut intumescat, sive ob suctum, ut in polypo fit; quod Aristoteles *a* videtur sensisse: sive, (quòd non displicuit Cæs. Scaligero *b*) ob pruritum, quem facit, instar plantæ ejus, quæ propterea, ab urendo *urtica* nominatur. Ibidem *c* verò memorat Aristoteles, in medio sui os habere: eò si pisciculus, vel esculenti aliud quid, adlabatur, id comprehendere, & devorare: quamquam verò os obtineat, non tamen excrementum habere *d*, quo convenit cum plantis. Plinius hæc, & etiam alia quædam, aliter expressit lib. IX, cap. XLV. Primùm ait: *Equidem & his inesse sensum arbitror, quæ nec animalium, nec fruticum, sed tertiam ex utroque naturam habent; urticis dico, & spongiis.* Hinc loquitur de genere urticæ, quod solutum, & noctu vagatur. Post paucula subdit: *Vis pruritu mordax, eademque quæ terrestris urticæ. Contrahit ergo se quàm maximè rigens, ac prænatante pisciculo frondem suam spargit, complectensque devorat.* Ac deinde: *Dum admoveri sibi manus sentit, colorem mutat, & contrahitur.* Ac postea: *Ora ei in radice esse traduntur: excrementa per summa tenui fistulâ reddi.*

a Lib. 4 Hist. An. cap. 6. sive ex Cæs. Scal. dist. cap. 5. sect. 204.

b Comm. ad eum adlatum.

c Sect. 205.

d Sect. 208.

De spongia major est dissertatio. Nec enim id Aristoteles asserit, nisi ex vulgari opinione. Audiamus ipsum lib. I Hist. Animal. cap. I *e*: Δοκεῖ δὲ καὶ ὁ σπόγγος ἔχειν τινὰ αἴσθησιν. σημεῖον δὲ, ὅτι χαλεπώτερον ἀποσπᾶται, ἂν μὴ γίνηται λαθραίως ἡ κίνησις, ὥς φασι. *Videtur quoque spongia quodam esse sensu prædita. Argumentum ejus rei est, quod difficiliùs abstrahatur, nisi sensim circa eam motus fiat, ut ajunt.* Sed quod ambiguè Aristoteles refert, id apertè prædicat Plinius lib. IX, cap. XLV; ubi sic de iis loquitur: *Nascuntur omnes in petris: aluntur conchis, pisce, limo. Intellectum inesse his apparet, quia ubi avulsorem sensere, contractæ multò difficilius abstrahuntur. Hoc idem fluctu pulsante faciunt. Vivere esca, manifestò concha minuta in his reperta ostendunt. Circa Toronem vesci illis avulsas etiam ajunt, & ex relictis radicibus crescere. In petris cruoris quoque inhæret color; Africis præcipuè, quæ generantur in Syrtibus.* Sed hæc Plinii verba ipsum refellunt auctorem. Si enim spongiæ ex relictâ radice renascuntur; plantarum habent naturam; ut vitis, oleæ, ac similium, non item animantis, cùm nunquam ex parte animalis animal nascatur. Neque quod ait, minutas in iis conchas inveniri, arguit his eas vesci: sed solùm conchas in illis vivere, quas foraminibus admiserint; quomodo & alia iis, itidem animata, excipiunt. At non vesci illis, arguit, quòd non sit iis os, gula, stomachus, viscera, & similia nutritionis instrumenta; sed solùm, qualia sunt in plantis. Neque cruor, de quo Plinius, verus est cruor, cùm sanguine careant: sed succus duntaxat, quo vivunt. Nec palmarium illud argumentum, quòd si avellere quis volet, motum in iis persentiat, adeò est solidum, quàm arbitrantur. Motus enim iste non à spongia est; sed animalculis, quæ spongiam opplent; seque, si eam avellere quis volet, metu contrahunt. Atque hisce de caussis etiam Rondeletius spongiis sensum inesse negat lib. IV de pisc. mar. cap. X. Et sanè Aristoteles, licet aliquando ex aliena opinione sensum his tribuere videatur: libro tamen VIII Hist. Anim. cap. I, ubi de iis disserit, quæ dubites, utrùm animalia sint, an plantæ, hunc in modum loquitur: Ἡ δὲ τοῦ σώματος ἐνίων σαρκώδης ἐστὶ φύσις· οἷον τά τε καλούμενα τήθυα, καὶ τὸ τῶν ἀκαληφῶν γένος· ὁ δὲ σπόγγος παντελῶς ἔοικε τοῖς φυτοῖς. *Quibusdam est carnea corporis natura: ut iis, quæ tethya, sive papillæ, vocantur, & certo urticarum generi. At spongia omnino est plantarum similis.* Cæsar tamen Scaliger ad hunc locum sic commentatur: Παντελῶς *f dixit, quoniam nullum sensum habet præter tactum: neque os, neque oras excrementorum: ut quidem possis negare, spongiam esse animal.* Mihi verò, cùm παντελῶς ait, etiam sensum tactûs

e Sive ex dist. Scal. cap. 2. sect. 9.

f Omnino, sive penitus.

tactûs excludere videtur. Atque hoc etiam arguit ἀντίϑεσις *a* illa inter urticarum genus, & spongiam. Credo, aliter ut sentiret Scaliger, fecit, quòd metueret, ne alioqui ab iis abiret philosophus, quæ ipse dixerat initio Historiæ suæ. Verùm nulla est in his pugna: quia, ut paullo antè vidimus, non ex sua istic sententia loquebatur, sed alienâ: ut qui dicat, ὥς φασι· *ut ajunt.*

a Opposi-tio.

Utrùm ostreis sit sensus, quæri possit ob ista Plinii lib. IX, cap. XLVII: *Siliceâ testâ inclusis fatendum est nullum esse sensum, ut ostreis. Multis eadem natura, quæ frutici; ut holothuriis, pulmonibus, stellis.* Sed alibi excipit gustum, tactumque. Sic enim lib. IX, cap. XXXI: *Carent concha visu; omnique sensu alio, quàm cibi, & periculi.* Quem locum & superiori cap. adduximus.

Atque ex his cognoscere est, quæ verè, quæ falsò, credantur (ut cum Aristotele dicam) ἐπαμφοτερίζειν φυτῷ καὶ ζώῳ, sive, ut Plinium *b* paullo antè loquentem audivimus, *nec animalium, nec fruticum, sed tertiam ex utroque habere naturam.* Unde & unâ voce ζωόφυτα vocantur: quod possis cum Budæo teddere *plantanimantes*, vel *plantanimalia.*

b Lib. 9. cap. 45.

CAP. XIV.

Transitur ab sensibus exterioribus ad interiores: ubi de sagacitate & sollertia piscium tractatur. Naturâ, ut animantium cæteris, ita piscibus, esse insitam notitiam tuendi sui. De astu delphinorum, bovis piscis, melanuri, torpedinis, ranæ marinæ, squatinæ, rhombi, rajæ, pastinacæ, scolopendræ, vulpis marinæ, glanidis, mugilis, caniculæ marinæ, cyprini, cancri, pinnotheris, polypi, musculi marini, & aliquot aliorum ex Ovidio, verbaque ejus cum Plinianis collata: ac scriptor uterque emendatus. De stupore mugilis. An polypus comedat cirros suos.

POst expositos sensus instrumentales veniendum ad principes: ubi considerandum, quantopere, tum ingenio ac sagacitate, tum memoriâ etiam, pisces valeant. Sanè & istorum in iis illustria se offerunt documenta. Quod Plutarchum impulit, ut dissertationem scriberet duorum: quorum unus terrestria, alter aquatilia, sollertioris esse ingenii contenderet: arbitri verò eorum rem in medio relinquerent, ac eos hortarentur solùm, ut, omissâ hac disceptatione, animis jungerentur, & iis opponerent se potiùs, qui muta omnia animantia esse rationis expertia contendunt.

Videamus primò de illo, quod universos tangit: ut quòd omnibus naturâ est tributa vis, non sui duntaxat tuendi, de qua satis antea diximus; sed etiam cognitio ejus. Unde in Halieuticis Naso:

Omnibus ignota mortis timor: omnibus hostem
Præsidiumque datum sentire, & noscere tela
Vimque, modumque sui.

Et ex eo Plin. lib. VIII, cap. XXV: *Callent in hoc cuncta animalia, sciuntque non sua modo commoda, verum & hostium adversa: norunt sua tela, norunt occasiones, partesque dissidentium imbelles.* Ut ad particularia accedam, de astu delphinorum ibidem legas: *In crocodilo major erat pestis, quàm ut uno esset ejus hoste Natura contenta. Itaque & delphini immeantes Nilo, (quorum dorso, tanquam ad hunc usum, cultellata inest pinna) abigentes eos prædâ, ac velut in suo tantum amne regnantes, alioquin impares viribus ipsi, astu interimunt.* De eadem re ita Solinus cap. XXXIV: *Delphinum genus est in Nilo: quorum dorsa serratas habent crustas* a. *Hi delphines crocodilos studio eliciunt ad natandum, demersique astu fraudulento tenera ventrium subternatantes secant, & interimunt.* Sed quod delphinum genus vocat Solinus, id piscem delphino similem noncupat Ammianus Marcellinus lib. XXII: *Præter eos* (crocodilos) *qui fortuitâ pereunt morte, alii disrumpuntur, fissossis alvi* b *mollibus certis ferarum dorsualibus crustis, quas delphinis similes nutrit fluvius* (Nili) *ante-*

a Crustas pro cristis rectè corrigunt ex Ammiano; cujus verba subjecimus.
b Rectè sic emendant, pro alvis. Ut Solinus, tenera ventrium, sic Ammiano, mollia alvi.

dictus. Alia etiam, unde sagacitas delphinorum appareat, Ælianus adfert lib. XI de Anim. cap. XII.

De bove pisce hæc narrat Oppianus in secundo de Piscatione *a*: Piscem esse in luto degentem, sæpe latum undecim, vel duodecim cubitos, inertem, imbellem, interea callidè in limo insidiantem urinantibus: nullo enim sic epulo delectari, ac carnis humanæ: itaque simul ac nautam, vel piscatorem, aliumve, conspexerit sub aquis, attolli eum supra caput, & pondere suo sic hominem aggravare, ut emergere non possit: ita occupatum, devorare. Similia Philes in Jambis.

a Vers. 141. & deinceps.

Melanurus piscis est imbecillus, timidus; cautus tamen, ac providus. Ac timor quidem inde, quia sibi conscius sit infirmitatis suæ. Itaque cavet sibi ab ciborum deliciis: unde retibus, vel nassis, raro implicatur. Nec tranquillo mari se confidit: quasi gnarus, tum piscari homines. In arenis igitur se continet quietum. Sed si tempestate concitetur mare; adnatat ad petras, ac linus, quasi nihil sibi metuens à piscatoribus, qui tum cessent, & præterea sic maris agitati spumâ contectus, ut conspici non possit. Vide quæ hac de re scripsit Ælianus lib. I de Anim. cap. XLI, Oppianus Halieut. lib. III *b*, & Philes in Jambis. Apud doctissimum Gesnerum *c* legas, Ælianum sua transscripsisse ex Oppiano. Id contrà est, cùm Ælianus temporibus Adriani Cæsaris vixerit, cui & Tactica sua dicavit: Oppianus autem claruerit sub Antonino Caracalla; annis post Ælianum circiter LXX. Atque in isto alibi etiam decipitur, & cum eo, qui exscribere illum solent.

b Vers. 443. & seqq.
c Lib. 4 de aquatil. in Melanuro p. 639.

Torpedinis sollertiam arguit, quòd quia stupefaciendi vim sibi inesse novit, resupinet se in arena, immotaque jaceat mortuæ instar. Pisces igitur securè accedunt, stuporeque correptæ nequeunt recedere. Hæc illi piscandi ratio: qua, licet ipsa tardissima, mugiles etiam quamvis piscium velocissimos, capit: unde & eos in torpedinis ventriculo inveniri, auctor est Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XXXVII. Deque eadem sagacitate testis Plutarchus Comparatione aquatilium & terrestrium, ac plures alii: sed contentus ero adducere Plinii verba: quibus ex Aristotele non torpedinis modò, sed & ranæ marinæ, squatinæ, rhombi, rajæ, & pastinacæ sollertiam, luculentè enarrat. Locus est lib. IX, cap. XLII: *Novit torpedo vim suam, ipsa non torpens: mersaque in limo se occultat, piscium, qui securi supernatantes obtorpuere, corripiens. Nec minor sollertia ranæ, quæ in mari piscatrix vocatur. Eminentia sub oculis cornicula turbato limo exerit, assultantes pisciculos attrahens, donec tam prope accedant, ut adsiliat. Simili modo squatina, & rhombus, abditi pinnas exertas movent, specie vermiculorum: itémque, quæ vocatur raja. Nam pastinaca latrocinatur ex occulto, transeuntes radio (quod telum est ei) figens. Argumenta sollertiæ hujus, quod tardissimi piscium hi mugilem, velocissimum omnium, habentes in ventre reperiuntur.* Hinc continuò cap. prox. subdit, ut scolopendra, & vulpes marina, hamos devoratos egerant. Et sanè Aristoteles quoque ait, scolopendram marinam, ubi hamum devoravit, mirâ & versutia, & facultate, inversis extra os intestinis, hamum ejicere. Vide eum lib. IX Histor. Anim. cap. XXXVII *d*. *Centipedam* & hic, & alibi, vertit Gaza; idque Plinio præeunte. Nomen ei à scolopendra terrestri: cui specie est similis; sed ut corpore minor, ita veneno nocentior.

d Cas. Scal. 51. sect. 259.

Quod autem ad vulpem marinam; is piscis est cartilagineus, sed pedum expers; verùm vel à caudæ longitudine id nomen indeptus, ut Rondeletius putavit; vel à viroso terrenæ vulpis odore; vel, quod Ælianus judicat, ab astutia. Hanc, ubi sentit se hamum devorâsse, ad lineam procurrere, eamque abrodere, scripsit quoque Aristoteles lib. IX Histor. Anim. cap. XXXVII *e*. Vide & Plutarchum in Comparatione Aquat. & Terrestr. Ælianum lib. I Var. Hist. V, & Oppianum in III Ἁλιευτ.

e Ex dist. Cas. Scal. cap 52. sect. 262.

Etiam glanidem ἀγκιστροφάγον *f* facit Aristoteles. At Plinius aliter lib. IX, cap. XLII: ubi dicitur, *aversos mordere hamos, nec devorare, sed escâ spoliare:* quod

f Hamivorum.

de

de mugile prodit Plutarchus Comparatione aquatilium, & terrestrium. Sed alium esse mugili morem, inferiùs ostendam.

Apud eundem Plinium libri IX, cap. XLVI legas aliqua de sollertia caniculæ marinæ. Inter alia ait: *Monstro sollertia est navigium subeundi, atque ita è tuto prædandi.*

Miro etiam astu utitur cyprinus, ut captus evadat, nunc foramen quærendo, nunc transilire conando, nunc fodiendo in fundo, nunc herbam prehendendo, ne unà cum reti attrahatur. Narrat rem Albertus M.

a Vers. 169. Cancris etiam, ut Oppianus canit lib. II de Piscat. *a*

——ἐπιφροσύνην πόρε δαίμων
Ὄστρεα φέρβεσθαι.
——*Versutiam tribuit Deus,*
Ut ostreis pascantur.

Nempe, ut ibidem tradit, hiantibus conchis injiciunt lapillum è litore: illis nequeuntibus testam claudere, depascunt carnes securè. Idem Plinius, & Plutarchus, tradunt; & è nostris Ambrosius lib. V Hexaem. cap. VIII, nec non Isidorus lib. XII Orig. cap. VI.

Sagax est & pinnotheres, è cancrorum genere. De quo ita Plinius lib. IX, cap. XXXI, *Pinnotheres vocatur minimus ex omni* (cancrorum) *genere, ideo opportunus injuriæ. Huic solertia est inanium ostrearum testis se condere: & cùm accreverit, migrare in capaciores.*

Quod de cancris diximus, id in polypo etiam usu venit. De cujus sollertia sic Plinius lib. IX, cap. XXX: *Insidiantur polypi conchis apertis; imposito lapillo extra corpus, nè palpitatu ejiciatur. Ita securi grassantur, extrahuntque carnes: illæ se contrahunt, sed frustra, discuneatæ. Tanta sollertia animalium hebetissimis quoque.* Hebetissimum eur vocet, liquet ex cap. præcedenti: *Polypus*, inquit, *brutum habetur animal: ut quod ad manum hominis adnatet.* Tamen, ut idem subdit: *in re quodammodo familiari callet. Omnia in domum comportat: dein putamina, erosâ carne, egerit; adnatantesque pisciculos ad ea venatur.* Sed imprimis mirandum, quod de polypo, ex Trebio Nigro, L. Luculli proconsulis comite, narrat *b*

b Lib. 9. cap. 30. his verbis: *Carteiæ in cetariis assuetus exire e mari in lacus eorum apertos, atque ibi salsamenta populari; convertit in se custodum indignationem, assiduitate furti immodici. Sepes erant objectæ: sed has transcendebat per arborem: nec deprehendi potuit, nisi canum sagacitate. Hi redeuntem circumvasere noctu, concitique custodes expavere novitatem. Primum omnium magnitudo inaudita erat, deinde color muriâ obliti, odore diri. Quis ibi polypum exspectasset, aut ita cognosceret? cum monstro dimicare sibi videbantur. Namque & afflatu terribili canes agebat, nunc extremis crinibus flagellatos, nunc robustioribus brachiis clavarum modo incussos: ægreque multis tridentibus confici potuit. Ostendere Lucullo caput ejus dolii magnitudine, amphorarum quindecim capax, atque* (*ut ipsius Trebii verbis utar*) *barbas, quas vix utroque brachio complecti esset, clavarum modo torosas; longas pedum* XXX, *acetabulis sive caliculis urnalibus pelvium modo; dentes magnitudini respondentes. Reliquiæ asservato miraculo pependere ponde* DCC.

Nec levis ingenii videtur minutus ille pisciculus, qui balænæ, tam vastæ belluæ, est itineris dux. Eum pisciculum esse mustelam, tradit Græcus Halieuticôn Oppiani paraphrastes. Musculum vocat Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Musculus marinus, qui balænam antecedit, dentes nullos habet; sed, pro iis, setis intus os hirtum.* Videtur esse Græcorum μυστικῆτος: de quo sic Aristoteles lib. III Hist. Animal. cap. XII: Ἔτι δὲ καὶ μυστικῆτος ὀδόντας ἐν τῷ στόματι οὐκ ἔχει· τρίχας δὲ ὁμοίας ὑείαις. *Præterea nec mysticetus in ore dentes habet; sed* (eorum loco) *pilos similes suillis.* Mirum verò, cùm minutus sit pisciculus, inter bellua marinas referri à Plinio lib. XXXII, cap. XI. Sed conciliare hæc liceat, si *musculi* ambiguam esse significationem dixeris.

Longum esset omnium piscium sagacitatem exponere. Quare desinam, ubi illustrem Ovidii locum cum iis contulero, quæ inde Plinius exscripsit lib. XXXII, cap. II. Verba Plinii sunt, *Mihi videntur mira & quæ Ovidius prodidit piscium ingenia, in eo volumine, quod Halieuticon inscribitur.* Tum subjicit de scaro. De eo nunc in Ovidio solùm hæc supersunt:

——*Sic & scarus arte sub undis,*
Sin * * * *
Decidit, assumtamque dolo tandem pavet escam:
Non audet radiis obnixâ occurrere fronte,
Aversus crebro veniens sub verbere caudæ
Laxans subsequitur, tutumque evadit in æquor.
Quin etiam si forte aliquis dampnis nataret
Mitis luctantem scarus hunc in vimine vidit,
Aversi caussam morsu tenet, atque *
*Uber rer * nato, quem texitque resultet* *

Versu secundo hic hiatum sic posse expleri Gesnerus putabat:

Contextam si forte levi de vimine nassam
Incidit.

Sed propiùs accesserit ad MSi fidem, *Inter textam f. f. l. d. v. n. Decidit.* Versu tertio doctissimus Swartius *a* malebat: *Decipit, absumtamque dolo jam depavet escam.* Malim ego, *Decidit: absumtâque dolo tandem pavet escâ.* Ut sensus sit, tandem, ubi escam adsumsit, pavet dolo, quo capta. a Analectorum. Lib. 1. cap. 5.

Mox, ubi est *sub verbere caudæ*, cum Achille Statio lego: *sed verbere caudæ.* Quod Plinius, ut mox liquebit, confirmat. Adrianus tamen Behotius in Apophoretis suis *b* emendat: b Lib. 1. cap 3.

Adversus crebro vimen sub verbere caudæ
Laxans subsequitur, tutumque evadit in æquor.

Versu sequenti, *pro aliquis dampnis nataret*, Octavius Pantagathus, ut refert Hercules Ciofanus, legit,

——*aliquis dum pone nataret.*

Atque idem Behotius sequitur. Extremam lacunam sic suppleri posse credebat Gesnerus:

——*atque trahendo*
Captivum texto socium de carcere solvit.

Quomodo sine dubio non scripserit Ovidius. Sententiam tamen poetæ expressit: ut ostendunt Plinii ista, eum exscribentis, sed verbis paullum immutatis: *Scarum inclusum nassis, non fronte erumpere, nec infestis viminibus caput inserere; sed aversum cauda ictibus crebris laxare fores, atque ita retrorsum erumpere: quem luctatum ejus si forte alius scarus extrinsecus videat, apprehensâ mordicus caudâ adjuvare nixus erumpentis.* Sequitur hinc apud Ovidium:

Sepia tarda fuga, tenui cum forte sub unda
Deprensa est, jam jamque manus timet illa rapaces;
Inficiens æquor nigrum vomit illa cruorem,
Avertitque vices, oculos frustrata sequentes.

Versu tertio Achilles Statius, & Hercules Ciofanus, malunt,

——*vomit ore cruorem.*

Nimirum quia, ut otiosa, sic odiosa sit repetitio pronominis ILLA; quod proximè antecessit. Non multum dissentio. Interea ILLE sæpius πλεονάζει, ut ostensum nobis in arte Grammatica, libri de Structura, cap. LIX.

Vocabulum *vices* versu postremo locum non habere, credo Petro Ciaccono, Antonio Muteto, & Herculi Ciofano.

Quod ad Plinium, is licet alioquin Ovidiano insistat ordini, hic tamen de sepiis tacet: nempe quia, de earum, tum maris, tum feminæ, astu egisset lib. IX, cap. XXIX: *Ambo*, inquit, *ubi sensere se apprehendi, effusso atramento, quod pro sanguine his est, infuscata aqua absconduntur.* Similiter verò Aristoteles lib. IX de Animal. cap. XXXVII, & lib. IV de Part. animal. cap. IV, Nicander in Alexipharmacis, Cicero lib. II de Nat. Deorum, Plutarchus in Compar. terrestrium, & aquatilium,

Ælia-

Ælianus lib. 1 de Anim. cap. XXXIV, Athenæus lib. VII, Oppianus lib. III Ἁλιευτ. *a* Orus lib. II Hieroglyph. cap. CXIV. Et è nostris, præter alios, Nazianzenus orat. ad centum & quinquaginta episcopos, item carm. 1 *b*: &, qui Ælianum sequi solet, Philes in Jambis.

a Vers. 156.
b Vers. 500.

Exinde sic de lupo Ovidius, prout ab Aldo editum ex MSo, quem ab Actio Syncero Sannazario acceperat:

Clausus rete lupus, quamvis immanis, & acer,
Dimotis caudâ submissus sedet armis in Austri
Emicat, atque dolos saltu deludit inultus.

Versu secundo malunt Gesnerus:

Dimotis caudâ latitat submissus arenis.

Sed placet emendatio Octavii Pantagathi, legentis:

Dimotis caudâ submissus sidit arenis.

Postea autem deesse versus quosdam arbitratur. Atque hæc de lupo sic Plinius ex Ovidio expressit: *Lupum reti circumdatum arenas arare caudâ, atque ita conditum transire rete.*

Hinc de muræna Ovidius istum in modum:

Et muræna ferox teretis sibi conscia tergi,
Ad laxata magis conversa foramina retis,
Tandem per multos evadit lubrica flexus,
Exemploque nocet, cunctis intervenit una.

Ubi Gesnerus malebat: *cunctis quod prævenit una.* Propiùs à scriptura veteri abit Behotii *c* correctio:

c Lib. 1. Apophoret. cap. 3.

——— *Cunctis iter invenit una.*

Quod nec displicuit Bersmanno. Plinius hæc sic descripsit: *Murænam maculas appetere ipsas, consciam teretis ac lubrici tergi: tum multiplici flexu laxare, donec evadat.* Sententia est, ad laxas fugere maculas, ut faciliùs penetret: &, quia nec illæ satis laxæ, crebris corporis flexibus reddere laxiores, donec erumpat. Quo de astu etiam Philes in Jambis sect. LXXXII. In plerisque Plinii codd. est, *cum multiplici flexu.* Sed sententia *tum* exigit: & sic in MSSis legas, & antiquâ editione Parmensi *d.*

d Anni 1476.

Post illa agit Ovidius de polypo; de quo paullò antè quædam attulimus. Narrat verò, ut colorem mutet ad loci similitudinem: de cujus rei caussa, & usu, vidimus cap. V. De isto tacet hîc Plinius: sed dixerat lib. IX, cap. XXIX. Hinc refert vates Sulmonensis:

——— *Hic quoque fallit*
Elato calamo cùm demum emersus in auras,
Brachia dissolvit, populatumque exspuit hamum.

Quæ sic extulit Plinius: *Polypum hamos appetere, brachiisque complecti, non morsu: nec prius dimittere, quàm escam circumroserit, aut arundine levato extra aquam.*

Sequitur apud Ovidium:

At mugil caudâ pendentem everberat escam,
Excussamque legit.

Quæ sic Plinius: *Scit & mugil esse in esca hamum, insidiasque non ignorat: aviditas tamen tanta est, ut caudâ verberando excutiat cibos.*

Post mugilem iterum de lupo Ovidius agit, his verbis:

——— *Lupus acri concitus irâ*
Discursu fertur vario, fluctusque ferentes
Prosequitur, quassatque caput, dum vulnere sævus
Laxato cadat hamus, & ora patentia linquat.

Quæ Plinius hoc pacto: *Minus in providendo lupus solertiæ habet; sed magnum robur in pœnitendo. Nam ut hæsit in hamo, tumultuoso discursu laxat vulnera, donec excidant insidiæ.* Sic etiam MSSi, & vetus editio Parmensis.

Postquam de lupo esset locutus, ad murænam redit Ovidius:

Nec proprias vires nescit muræna nocendi,
Auxilioque sibi, morsu: nec eo minus acri
Deficit, aut animos ponit captiva minaces.

Sic Aldum. Aliqui pro *minus*, *nimis.* Editio Pithœana meliùs:

Auxilioque sui, morsu nec comminus acri.

Plinius sic expressit: *Murænæ amplius devorant, quàm hamum, admoventique dentibus lineas, atque ita erodunt.*

Post illa subjicit Naso:

Anthias his, tergo quæ non videt, utitur armis,
Vim spinæ novitque suæ, versoque supinus
Corpore lina secat, fixumque intercipit hamum.

Operæ est videre, ut pro istis apud Plinium legatur: *Pytheas id tradit: idem infixam hamo invertere se, quoniam sit dorso cultellato, spinaque lineam præsecare.* Quorsum hic mentio Pytheæ? Scio ex Strabone *a*, & Gemino *b*, scripsisse illum de Thule insula, & Oceano. Sed enim Plinius vestigiis insistit Ovidii: ubi non de historico Pythea, sed de pisce antheâ, est sermo; ut vidimus. Quare vera est filii mei Isaaci, non uno hoc filii nomine mihi carissimi, conjectura; qui locum Plinii eo pacto corrigebat: *Antheam tradit idem, infixam hamo, invertere se.* Sanè in MSo etiam lemma est, *De pythias.* Ut liqueat, jam olim creditum de pisce hîc agi. Præterea Plinius ipse in nono Historiæ cap. LIX ait: *Iidem anthiæ, cùm unum hamo teneri viderint, spinis, quas in dorso serratas habent, lineam secare traduntur; eo, qui tenetur, extendente, ut præcidi possit.*

a Lib. 1.
b Isagoge in phænomena.

Quæ hactenus diximus, pertinent ad notitiam piscibus innatam. Est altera, quàm usu acquirunt, hominum instar. Nam dociles esse, arguit, quòd sua addiscant nomina: quâ de re diximus antea *c*. Idem videmus ex Plinii lib. X, cap. XLV: ubi hirundinibus, ac muribus, quæ nihil addiscunt, opponit animantium alia: è quibus, inquit, *elephanti jussa faciunt, leones jugum subeunt; in mari vituli, totque piscium genera, mitescunt.*

c Lib. 3. cap. 27.

Atque ista quidem pisces esse sollertes, ac dociles, ostendunt. Interim est, ubi stultitiam prodant. Ut mugiles; de quibus sic Plinius lib. IX, cap. XVII: *Mugilum natura ridetur, in metu capite abscondito, totos se occultare credentium.* Idem tradiderat Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. IV *d*. Scitè verò Rondeletius *e* observat, id propriè cephalo, sive capitoni (è mugilum is genere est) convenire; & inde hoc esse, quòd temperie sit valde humidâ, & admodum calidâ, capite autem magno: cujusmodi animalia cæteris sunt stupidiora.

d Secundum dist. Cas. Scal. cap. 5. sect. 38.
e Lib. 9. de piscibus mar. c. 2.

Polypum quoque brutum ac hebes esse animal, jam vidimus antè ex Plin. lib. IX, cap. XXIX, & XXX. Utrùm verò etiam proprios comedat cirros, sive acetabula, non convenit inter antiquos. A multis quidem veterum id proditum est *f*: in his à Pherecrate Comico, fabulâ, cui nomen Agrestis, & Diphilo in Mercatore: quorum verba adducit Athenæus in septimo. Sed subdit: Τοῦτο δ' ἐστὶ ψεῦδος. Ὑπὸ γὰρ τῶν γόγγρων διωκόμενος τοὺς πόδας ἀδικεῖται. *Hoc autem falsum est. Nam à congris persequentibus hoc ei damni infertur.* Similiter Plinius lib. IX, cap. XXIX: imò Aristoteles ipse lib. VIII Hist. Anim. cap. II *g*. Proclus in Hesiodum ab Aristotele ait proditum, id contingere polypo à paguris. Sed memoriâ falsum, liquet ex iis, quæ diximus. Atque ut polypus comederet cirros, (quomodo caudam sibi prærodere cercopithecos constat, carnis desiderio,) non hoc idoneum satis stultitiæ fuerit argumentum; quia ipsi quoque, qui id prodiderunt, eum non agere id fatentur, nisi stimulatum fame, telo durissimo.

f Complures hic non memoratas adducimus l. 2. Orat. Instit. c. 12. sect. 1.
g Sive ex dist. Cas. Scal. c. 4. sect. 26.

Cap. XV.

Argumenta adducuntur varia, ex quibus Aristoteles colligit, pisces dormire. Pediculorum marinorum origo; & ut somnum impediant piscibus, quibuscum etiam magno sæpe numero capiuntur. Pisces in somno placide movere caudam: excitatos magno cum impetu exsilire: dum dormiunt, oculis esse nec planè apertis, nec prorsus obtectis: aliorum instar animalium, præcipuè dormire de nocte. Planos pisces faciliùs in somno capi fuscinâ. Cur balænæ, & delphini in summa dormiant aqua. De ronchis eorundem obiter. De scaris refellitur opinio, & eorum, qui arbitrantur soles dormire, & qui putant solos non dormire. Ἡμερόκοιτος, *sive* [illegible], *unde dicatur. Vitu-*

lo marino gravior est somnus, quàm piscium aliis; & quæ caussa sit ejus rei.

QUæ diximus de sagacitate, vel stupore piscium, ea ad sensus pertinent interiores, seu principes. Nunc, quia somnus sensuum est ligatio, ac quies; de eo quoque pauca exponam. Nec enim somno minùs indigent pisces, quàm animalium cætera: ut diximus jam antè lib. III, cap. XXXIV. De hoc verba ipsa Aristotelis ponam è quarto Hist. Anim. cap. X *a*: Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἔνυδρα (καθεύδουσι) εἴτε οἵ τε ἰχθύες, καὶ τὰ μαλάκια, καὶ τὰ μαλακόστρακα, κάραβοί τε, καὶ τὰ τοιαῦτα. Βραχύυπνα μὲν οὖν ἐστιν ἅπαντα τὰ τοιαῦτα, φαίνεται δὲ καθεύδοντα. *Itidem & dormiunt aquatilia, pisces* (sic pressè dicti,) *mollusca, crustâ intecta, locustæque, & ejusmodi. Omnia quidem hæc sunt brevis somni; attamen manifesti.* Objici poterat, dixisse antea eum, quæ palpebras habent, connivere cùm dormiunt: conniventiam igitur signum esse somni: sed in piscibus hoc non habere locum, quia careant palpebris. Propterea philosophus subjungit argumenta, è quibus dormire eos certò colligatur. Ac primùm quidem ex ἀτρεμίᾳ, sive *quiete intrepidâ*; quæ tanta est, ut nisi infestentur pediculis, ac, ut vocant, pulicibus (quæ animalcula somnum impediunt profundiorem) facilè manu ipsa capiantur; quam alioqui tantopere exhorrescant. Et sanè morsus ipse pediculorum indicium somni præbet. Nam hi non infestant pisces, nisi soporatos. Nempe è profundo maris, unde originem ducunt, magno ad eos agmine natant, hinc occupant, & sic mordent, ut expergefiant. Interdum verò & circumglobati unà cum pisce captivo extrahuntur. Præterea inde eos somnum capere concludit, quòd videas, non pinnulas, vel aliud, sed caudam solùm, quod à fluvii esse motu videtur, placidè commovere; piscatoris verò superventum non sentire, sic ut manu prehendant, vel etiam baculo, aliove, feriant. Adhæc idem consequi ait, ex φορᾷ ac impetu illo, quo excitari e somno, quasi mente exsternati, se corripiunt: ut canes solent ad focum dormientes, si forte ligna, vel apud Batavos tessellæ ustiles ruant, quos vulgo *cessites* vocant. Item quòd in cavernas petrarum se recipiant, tutum ita somno locum captantes. Insuper quia semiconniveant, sic ut albugo oculorum ex parte solùm videatur. Utcunque enim careant palpebris; oculis tamen sunt minùs patentibus, cùm dormiunt. Tempore denique idem argui ait, quoniam potissimùm de nocte capiant quietem. Ac aliquos quidem, ut ibidem traditur, in arena complectitur somnus, ut pisces latos; quorum etiam vestigia in arenis comparent: hos dormientes facilè fuscinâ capi tradit ob latitudinem; sed capi eâdem quoque lupum, auratam, mugilem, similes; quod, nisi dormirent, fieri minimè posset. Alii verò super saxo sopiuntur, ut polypi: vel saxo hærent, ut patellæ. Anguillæ, & tineæ, limum subeunt. Delphini, balænæ, & quæcunque fistulam habent, in summo dormiunt æquore: imò rostrum exserunt extra aquas, quò respirent. Hoc de delphino alibi quoque apud philosophum *b* legas. Eundem, ut loco ante memorato dicitur, stertentem multi audiere. Ronchorum caussam attuli libri superioris cap. XXXIV. Addam nunc, apud Plutarchum in Comparatione animalium esse perscriptum, delphinos, ubi in somnum inciderint, paullatim pondere suo pessum ire: ubi allisferint fundo, evigilare, ronchoque edito iterum petere æquorum summa.

a Sect. 296. ex dist. Cas. Scal.

b Lib. 8. Hist. An. cap. 2.

Quæ hactenus de piscium somno diximus, comprobantur etiam à Plinio. Verba ejus, licet alibi quoque relata *c* nobis, quia tamen mirè præsens negotium illustrant, reponere hoc loco non erit molestum: *Aquatilia quoque exiguum quidem, etiam qui de cæteris dubitant, dormire tamen existimant: non oculorum argumento, quia non habent genas: verum ipsâ quiete cernuntur placida, ceu soporata. neque aliud, quam caudas, moventia. De thynnis confidentius affirmatur. Juxta ripas enim, aut petras, dormiunt. Planum autem piscium in vado, ut manu sæpe tollantur. Nam delphini, balænæque, stertentes etiam audiuntur.*

c Lib. 3. cap. 34.

Seleucus tamen Tarsensis in Halieutico, teste Athenæo *a*, prodidit, solùm ex piscibus scarum non dormire, eumque propterea non capi de nocte, ac fortassè præ metu hoc ei contingere. Sed veriùs de isto Oppianus in secundo de Piscatione *b*, eò noctu non capi, quia præ metu se abdat in scopulorum recessus, ut tuto hoc loco petat somnum. Eò sine dubio respexit Conradus Rittershusius, cùm ad Oppiani primum de Piscat. *c* annotavit: *De scaris hoc quoque singulare est, quod infra extremo libro dicitur, eos solos ex omnibus piscibus somnum capere.* Id verò Oppianus nusquam dicit. Credo, memoriâ lapsus, Oppiano suo tribuit, quod de Seleuco Tarsensi in vulgatis Athenæi codd. invenerat. Verùm non dubium, quin (uti jamdiu Casaubono *d* monitum) particulâ οὐ insertâ, apud eum legi debeat, μόνον τῶν ἰχθύων τὸν σκάρον οὐ καθεύδειν. *solum piscium scarum non dormire*: ut argumenta firmant, quæ Seleucus addebat, & nos antea adduximus.

a Lib. 7.

b Vers. 661. & duobus segq.

c Vers. 134.

d In lib. 7. Athen. cap. 20.

Interea falsa est utraque opinio, tam eorum, qui solum ajunt scarum dormire; quàm qui tradunt, solum non dormire. Priùs abunde diluunt, quæ ex Aristotele, & Plinio, diximus. Imò hoc, vel nomine suo, refellit ἡμερόκοιτος, ut Suidæ dicitur: vel si solùm homini, prout Hesiodus usus, convenire putes ἡμερόκοιτος, sicut Oppiano vocatur in secundo de Piscat. *e* q. d. *diedorminus*, vel *diecubus* potiùs. Nempe vocabulum ex eo, quia de die cubet, noctu venetur: quo tempore sic cibis se explet, ut nec eos queat retinere, sed hi redundent ore. Ita saburratus se in fundum demittit, ac aliorum fit piscium præda. Eâdem de caussa & νυκτερὶς vocatur, quasi *noctuam* voces, aut *vespertilionem*. Nec alius ab eo videtur callionymus, sive uranoscopus.

e Vers. 199.

Ad alterum venio, ecqui, præter scarum, non dormiant. De hoc sic primò statuendum, ipsos etiam scaros somni otia accipere. Quippe Oppianus *f* clarè ait, solum scarum noctu non capi, quia soleat

f Lib. 2. Halieut. vers. 662.

—— Πῦ ὕπνον
Ἐννύχιον κοίλῃσιν ὑπαὶ κευθμῶσιν ἰαύειν.
—— *Alicubi somnum*
Nocturnum cavis sub latebris capere.

Perperam igitur inde, quòd solus noctu non caperetur, collegere, solum noctu non dormire. Præterea, ut somno se non daret scarus, non solus tamen somni foret expers: quando & alii piscium non dormire dicuntur. Nam paullo ante ibidem dixerat Oppianus *g*:

g Vers. 657.

—— Οὔποτ' ἐπίφραι ὑπνώοντας
Ἔδρακες· ἀλλ' ἄρα τοῖσι καὶ ὄμματα, καὶ νόος αἰεὶ
Ἐγρήγορθε ἄυπνος· ἐπεὶ τρομέουσι μὲν αἰεὶ
Φέρτερον ἀντιόωντα, χερειοτέρους δ' ἐλόωσι.
—— *Nunquam conspexeris dormientes*
Pisces: sed iis & oculi, & animus semper
Excubat pervigil: quoniam horrent semper
Validiorem occurrentem, infirmiorem autem propellunt.

Verùm hæc, quæ simpliciter sic proferuntur, restringenda sunt ex Aristotele; qui, ut vidimus, pisces ait esse brevis somni, manifesti tamen: item ex Plinio, qui fatetur exiguum dormire. Eò autem brevis, & exigui sunt somni, quia potentiorem formident. Nempe comparatum est cum piscibus, uti cum lepore; quem & ipsum, præ timore, somni esse expertem, ait Oppianus *h*. At dormit ille, sed non securè: quippe animal timidissimum; unde & ad levem strepitum mox evigilat. Nec tamen tota piscium gens est (ut Lucretius *i* loquitur) *levisomna*. Quo major enim formido, hoc gravior piscibus est somnus. Nullus autem eorum, imò animalium, graviore premitur somno, quàm phoca, seu vitulus marinus; ut auctor est Plinius lib. IX, cap. XIII. Unde Juvenalis sat. III:

h Lib. 3. de Venat. vers. 514. & seqq.

i Lib. 5. vers. 862.

Eripient somnum Druso, vitulisque marinis.

In somno, ut ex Aristotele ibidem Plinius ait, iis est mugitus: & inde *vituli* nomen. Est is sonus ab humore

re pituitoso arteriam asperam obsidente, & agitato à spiritu reciprocante. In terra etiam dormire, præter Plinium, auctor est Oppianus lib. 1 de Piscat. *a*

a Verſ. 406.

Cap. XVI.

De appetitu concupiscendi in piscibus. Temperantia mugilis in cibis; contrà lupi in iis intemperantia, item rhombi: at mugilis in Venere. Pietas delphini, alentis parentes in senectute: impietas hippopotami, patrem devorantis. Amor delphinorum erga conjuges; unde mas femellaque juncti semper evagantur. Castitas piscium non coeuntium cum ullis alieni generis. Quod objici possit de murænæ congressu cum vipera, id falsò esse traditum ab antiquis. Delphinis eum esse amorem erga fœtus, ut eos etiam gestent in infantia: falli interea, qui arbitrantur, in os fœtum recipere. Quàm balænæ abundent lacte. Cur careant papillis. Qua parte iis sitæ sint mamillæ. Quod perperam delphinis tributum, id locum habere in glauco, squatina, torpedine, fœtum, cui metuant, ore recipientibus: imò repertam torpedinem, quæ octoginta fœtus contineret. Cur pastinaca, raja, rana, nequeant intra se fœtum recipere. Quanto tempore glanis fœtum custodiat: sed Plinium id perperam tribuisse siluro: uti & in eo deceptus, quòd siluri id proprium crediderit. Thunni ἀστοργία. Scari amor, ac fides, in liberando socio captivo. Amicitia balænæ cum musculo, qui iter ei monstrat; item pinnæ cum cancello, & squilla. Unde sit, quòd apertus lucii venter sanetur si is tincis affricetur. Inimicitia balænæ cum orca, attili cum clupea. Attilum *ab sturione esse diversum. Quæ clupea sit. Quam asilus sit infestus erga thunnum, & gladium. Inimicitia mugilis, & lupi; congri, & murænæ; polypi, & locustæ; item, & congri; inque amphibiis, ichneumonis, ac crocodili. De amore delphini erga homines, & animo ejus grato.*

QUæ hactenus diximus, ea sunt διανοίας, ut Aristotelem loqui antea vidimus: hoc est, phantasiæ, sive cogitativæ. Nunc venio ad facultatem appetitivam, atque affectus. Ubi itidem ex ingenti copia racemabimur pauca, sed maximè idonea. Nec de affectibus solùm dicam; sed etiam virtutibus, quæ affectus moderantur. In quadrupedibus, & avibus, distinctè de his duobus egimus. Sed nihil necesse eâdem nos chorda oberrare: præsertim cùm in mutis animantibus non veræ sint virtutes, aut vitia; sed horum duntaxat simulachra.

Piscibus inesse appetitum, amoremque cibi, potus, Veneris; satis est apertum. Itaque & in iis observamus imaginem quandam temperantiæ, & intemperantiæ: temperantiæ quidem in mugile, intemperantiæ autem in lupo. Qua de re non gravabor ponere verba Rondeletii lib. 1 de pisc. mar. cap. xi: *Ut vivendi genere, ita moribus, differre lupum à mugile, oris gulæque figura & conformatio docet. Mugili non carnium voraci, sed continentissimo, & piscium justissimo, natura os parvum sine dentibus tribuit: lupo verò hians vastumque; quòd gulæ ventrique deditus carnibus vescatur, & rapto vivat. Ille parvum habet, & gallinarum modo densum, carnosumque ventriculum, quòd muco, vel aquâ solùm vescatur: hic amplum, & capacem, quique etiam integros pisces voratos capere possit.*

Itidem vorax, & gulosus est rhombus, imprimis aculeatus ille. Atque ad implendam gulam multum juvat sollertia superiori capite exposita nobis ex Plinio; qui hac parte, ut aliis multis, Aristotelem exscripsit, de universis id ψήτταις, seu planis scribentem *a*. Quod verò sic gulæ sit mancipatus, in caussa etiam est, cur facilè adeò capiatur hamo.

Sed non ut in alimonia sibi temperat mugil, ita quoque in Venere. De isto sic Plinius lib. ix, cap. xvii:

a Lib. 9. cap. 37. ſive ex diſt. Caſ. Scal. c. 49. ſect. 256.

Mugilum tanta salacitas, ut in Phœnice, & Narbonensi provincia, coitus tempore, è vivariis marem lineâ longinquâ, per os ad branchias religatâ, emissum in mare, eademque lineâ retractum, feminæ sequantur ad litus; rursusque feminam mares partus tempore.

Hæc de amore alimenti, & propagationis. Nunc videamus de amore erga pisces, vel aliud animal. Prior ille cernitur erga parentes, conjugem, fœtus, alios sui, vel alterius generis, pisces.

Delphini parentes senio confectos alunt, & difficilem eorum natationem nisu corporis promovent: ut de iis refert Jo. Tzetzes. Credo, major parentium amor illis, quæ lacte nutriuntur: ut in delphinis fit. Atque hoc firmat quoque Rondeletius *a*; qui multos à se delphinos ait conspectos. Hinc etiam fuerit, quòd tam diu suos sectentur parentes, & ægrè adeò ab iis divellantur. Quamquam & ab alia caussa id esse possit, quando item faciunt thunni, licet non nutriantur lacte.

Pietati delphinorum maximè adversa est impietas hippopotami, sive equi fluviatilis: ut qui ipsum devoret patrem suum; quemadmodum alibi *b* diximus ex Æliani lib. vii de An. cap. xix: ac similiter Plutarchus in Comparat. anim. terr. & aquat. & Horapollo lib. 1, cap. lvi.

Amor delphinorum erga conjuges colligi videtur ex illis Aristotelis lib. ix Hist. Anim. cap. xlviii *c*: Διατρίβουσι δὲ μετ' ἀλλήλων κατὰ συζυγίας οἱ ἄῤῥενες ταῖς θηλείαις. Quæ Theodorus vertit: *Degunt conjugatim mares cum feminis.* Ac Cæsar Scaliger: *Degunt inter se conjugia mares simul & feminæ.* Plinius sic extulit lib. ix, cap. viii: *Agunt verè conjugia.* Ita reperio in MSo, & veteri editione Parmensi *d*. Vulgo pro *verè* editum *fere*. Et fatendum, in antiquioribus MSSis inveniri, *aguntur ferè conjugia.* Itaque clarissimus Salmasius legit, *vagantur fere conjugi.* Quomodo nempe alibi *e* idem de serpentibus ait, *Conjuga ferme vagantur, nec nisi cum pari vita est.* Ac favet Solinus cap. xviii *f*, ubi de iisdem delphinis: *Quoquò eant, conjuges evagantur.* Sic quoque conjugalis sit amoris indicium, quòd non sejugi, sed conjugi, sive conjuges vagantur. Nec aliud voluit Aristoteles verbis antea adlatis.

Castitatem piscium in connubiis mirè celebrat B. Ambrosius lib. v Hexaëm. cap. iii: *Tum deinde, quàm pura, & inviolata successio! Nullus alteri, sed generi suo miscetur; thymallus, thymallo* g, *lupus, lupo. Scorpæna quoque castitatem immaculati connubii generi suo servat.* Et mox: *Nesciunt igitur alienigenarum genera piscium adulterrina contagia: sicut sunt ea, quæ coeunt asinorum equarumque inter se genera, quæ magnâ curâ hominum perpetrantur: vel rursus cum equus asinæ miscetur: quæ sunt vera adulteria naturæ.* Vulgatis tamen opinio est, murænam cum serpente, vel vipera coire. Quod legas apud Nicandrum in Theriacis *h*, Plinium lib. ix, cap. xxiii, & lib. xxxii, cap. ii, Ælianum lib. i de Anim. cap. l, & lib. ix, cap. lxvi, Athenæum in vii ex Sostrato de animal. Oppianum lib. i de Venat. *i* fusiusque hoc diducentem lib. i de Piscat. *k*, Orum Apoll. lib. ii, cap. cxi: & ex nostris Basilium M. orat. vii Hexaëm. Ambrosium lib. v Hex. cap. vii, Isidorum lib. xii Orig. cap. vi, Philen in Jambis, Cyrum vel potiùs κῦρον, hoc est, κύριον, sive *dominum* Prodromum in Amicitia exulante. Sed ex his nonnulli, ut Plinius, & Ælianus, sic ajunt vulgus putare: ac Nicander quoque addit, Εἰ δ' ἔτυμον· *si vera est fama.* Mihi placet Andreæ sententia lib. περὶ τῶν ψευδῶς πεπιστευμένων, *de falso creditis.* Ubi (ut Athenæus tradidit in septimo) ψεῦδός φησιν εἶναι, τὸ μύραιναν ἔχι μίγνυσθαι, προσερχομένην ἐπὶ τὸ τεναγῶδες· οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τενάγους ἔχεις νέμεσθαι, φιληδῦντας. *Falsum esse ait, murænam in lutulentam maris oram progredientem misceri cum vipera, quæ in cœnosis non versatur, sed nemorum amat secreta.* Argumento huic Andreæ accidit, quod nullus hodie piscator, nauta, vel accola litorum, ubi frequentes sunt murænæ, & vicino solo agunt viperæ, observare potuerit viperæ cum murænæ congressum.

a Lib. 3. de piſcibus marinis, cap. 8.
b Lib. 3. cap. 62. ubi de eo inter quadrupedia actum, uti hic inter aquatilia: quia eſt animal amphibium quadrupes.
c Sive ſecundum diſt. Caſ. Scal. c. 74. ſect. 502.
d An. 1476.
e Lib. 8. cap. 23.
f Ex diſt. MSSorum, cap. 12.
g Sic ſcribendum ex Æliani lib. 14. de Anim. cap. 22. ubi θύμαλλος vocatur, & id nomen dicitur habere, quod thymum redolcat. Et favet Iſidorus lib. 12. Orig. c. 6. Sed perperam apud eum Timallus editum eſt.
h Verſ. 813. Ubi ſcholiaſtes idem proditum ait ab Archelao. Et ſanè Hierax quoque apud Stobæum, ſerm. de Injuſtitia, cum Nicandro Archelaum phyſicum jungit. Nicandri verſus etiam adducit Athenæus in ſeptimo: eoſque emendat Caſaubonus Animad. l. 7. cap. 18.
i Verſ. 382.
k Verſ. 555. & ſeqq.

Amo-

Amore erga fœtus nulli piscium cedit delphinus. Aristot. lib. VI Hist. Anim. cap. XII *a*: Καὶ ἔστι τὸ ζῶον φιλότεκνον *b*. Atque hanc ait caussam, cur catulos suos diu comitetur. Sanè nusquam eos deserere, ait Oppianus lib. I ἁλιευτ. *c*. Eosdem etiam gestant in infantia, prout quidem Aristotelem *d* Plinius *e* cepit. Sed quod Oppianus *f* ait, intra os recipere prolem, id aliter est. Nam hoc, ut rectè Rondeletius *g* inquit, *fieri non posse, perspicue ostendit oris compositio, catulorum ipsorum magnitudo.* In quibus id veriùs habeat locum, mox dicetur. Oppianus verò in hanc sententiam impulsus est verbis istis Aristotelis lib. VI Hist. Anim. cap. XII: Εἰσδέχονται τὰ τέκνα μικρὰ ὄντα. Quæ cum Plinio, quem sequi solet, etiam Gaza cepit de gestatione in infantia; ut antè dictum. Sed video, ut Oppianus, sic Cæsarem etiam Scaligerum *h* verba Aristotelis capere: cui prorsus assentio.

Cæterùm non delphini modò suos amant: sed piscium etiam alii. Quales, ut in cetaceis persistam, balænæ, vituli marini, phocænæ. Hi, ut vivos pariunt fœtus, (sicut Aristoteles, cùm alibi testatur, tum lib. III Histor. anim. cap. XX, & lib. VI, cap. XI) ita quoque eos educant lacte suo. Quo quàm abundent, arguit, quòd Rondeletius narrat *i*, se vidisse in litore Aquitanico ex balænis colligi duos lactis cados. Papillis interea carent, ne impediant natationem. Cùm verò mulieri mamillæ sint in pectore; elephanti in alis; cani, & sui, toto ventre: piscibus istis sunt prope genitalia, ac partem eam, qua excernunt ciborum retrimenta.

Glaucus, si timere suboles cœperit, à matre ore hianti excipitur; cessante metu, iterum evomitur: ut Ælianus refert lib. I Hist. Anim. cap. XVI. Atque hoc de glaniis (è quo genere est glaucus) proditum Aristoteli ipsi lib. VI de Anim. cap. X *k*. Verba ejus sunt: Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι γαλεοὶ, καὶ ἐξαφιᾶσι, καὶ δέχονται εἰς ἑαυτοὺς τοὺς νεοττούς. *Cæteri vero musteli & emittunt, & admittunt intra se catulos.* Ac similiter, inquit, agunt αἱ ῥῖναι, καὶ αἱ νάρκαι· *squatinæ, & torpedines.* Tum subjungit de ingenti torpedine, quam deprehensum, magno sanè affectus indicio, recepisse intra se tenellos fœtus octoginta. Id, ob spinæ asperitatem, aut facere non posse spinum; etsi & ipse è mustelis sit. E latioribus vero facere negat vel pastinacam, vel rajam; idque διὰ τὴν τραχύτητα τῆς κέρκου· *ob caudæ asperitatem.* Ranam idem negat posse, tum ob capitis magnitudinem, tum ob spinas. At delphinos id posse, Aristoteles tradere videtur; imò & phocænas. Sed de isto paullo antè diximus.

Glanis mas etiam magno amore prolem prosequitur. Nam, quo loco plurimus est fœtus, vel ad quadragesimum, aut quinquagesimum diem custodit eum, donec satis auctus à cæteris se piscibus tueri valeat. Testis Aristoteles lib. VI Hist. Anim. cap. XIV. Propterea Æliano quoque γλάνις (sic enim, non λάγνις, legendum) dicitur φιλοτεκνότατος ἰχθύων· *ex piscibus suorum piscium amantissimus.* Ut ibidem est, σιλούρῳ τὸ εἶδος ὁμοιός ἐστι· *formâ similis est siluro.* Ea res imposuit Plinio, ut quod de glanide scripserat Aristoteles, ipse tribueret siluro. Sic enim ille lib. IX, cap. XXXIII: *Silurus mas solus omnium edita custodit ova, sæpe & quinquagenis diebus, ne absumantur ab aliis: cætera feminæ in triduo excludunt, si mas attigit.* Ubi & in altero falsus, cùm ait, à solo hoc custodiri ova, cùm idem faciat cyprinus. *Fœtus*, igitur, non *ova* dicere oportuerat. Plinius verò in errorem etiam impulit Theodorum Gazam: ut qui propterea apud Aristotelem γλάνιδα semper verterit *silurum*. Imò in Glossis etiam Græcolatinis ab H. Stephano editis, & Leidæ cum castigationibus B. Vulcanii recusis, legas cap. de Piscibus *l*: *Silurus*, γλάνιος. Unde eadem videmus, pro γλάνις etiam γλάνιος dici. Quin & apud Hermolaum Byzantium, in epitome Stephani Ethnicorum *m*, legas: Γλάνις ὁ καλλίμορφος γλάνιος. Et Raphaëlem Volaterranum si audimus in quincto & vigesimo Philologiæ, Plinius etiam *glanium* dixit. Sed apud eum lib. XXXII, cap. X, lego *glani jecur*, non *glanis*

a Cæs. Scal. c. 10. sect. 124.
b *Valde animal hoc fœtus amat.*
c Vers. 665. & seqq.
d Lib. 6. Hist. An. cap 12. sect. 119.
e Lib. 9. cap 8.
f Lib. 1. ἁλιευτ. vers. 656. 657.
g Lib. 16. de pisc. mar. c. 8.
h Comm. in Arist. locum allatum: nempe ex dist. Cæs. Scal. c. 10. sect. 119.
i Lib 3. de pisc. mar. cap. 23.
k Ex dist. Cæs. Scal. cap. 8. sect. 105.
l Col 250. utriusque edit.
m In Γλά-νις.

Objectant locum alium è lib. IX, cap. XLIII: *Glanius, qui & glanis vocatur.* Verùm sic veteres libri: *Cantius, qui glanis vocatur.* Julius tamen Scaliger, ubi Aristoteles habet γλάνις, *glanius* vertit, lib. VI Hist. Animal. cap. XIV, sive ex ejus distinctione, sectione CLIV, & sequenti. Inque commentario ibidem sic scribit: *Glanis, sive glanius.* Eumque præcipuè secuti *glanium* vocamus cap. I: ubi & retuli, quæ de amore glanidis erga fœtum, imo & cyprini, proxime dicebam. Interea tutiùs *glanis*, quàm *glanius*, vocetur. Multum enim metuo, ne γλάνιος sit vocabulum mixobarbarum. Aliquid interim est, quod & Plinius *glanus* videatur dixisse, quod proximè abit.

Hunc variorum morem piscium erga sobolem sic expressit B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. III: *Alii* (pisces) *vivos fœtus edunt de suo corpore; ut mustela, & canicula, & cete ingentia; delphines, & phocæ, aliaque cætera hujusmodi. Quæ cùm ediderint partus; siquid fortè insidiarum, terrorisque, præsenserint circa catulos suos quemquam moliri; quo tueantur eos, vel teneræ ætatis pavorem materno affectu comprimant; aperire ora, & innoxios partus suos dente suspendere, interno quoque recipere corpore, & genitali feruntur alvo abscondere. Qui humanus affectus hanc piscium pietatem possit imitari?* Pluraque in hanc mentem facundè ibidem disserit sanctissimus antistes.

Nec tamen hæc στοργὴ *a* perpetua est. Nam quid ἀστοργον *b* magis thunnis? ut qui devorent ova propria, simulac ea pepererunt: quemadmodum Oppianus ait lib. I de Piscat. *c*

Jam videamus, ubi etiam non est arctum adeò naturæ vinculum, quantus nihilominus sit consensus. Ac primùm in piscibus ejusdem generis. Ubi exemplo fuerit scarus: qui quàm non modo amicus ac fidelis, sed etiam prudens erga socios sit; ex Ovidio, & Plinio, vidimus cap. superiori. Atque idem refert Plutarchus in Comparatione terrestrium, & aquatilium. Sed eleganter imprimis Oppianus in quarto de Piscatione. Uterque verò & alterum præmittit, ut sagacitatis, sic amoris & fidei exemplum; quod, si scarus quispiam deglutierit hamum, cæteri, qui adsunt, approperent, & abrodendo funiculum liberent socium.

De amore erga alterius generis pisces, & cum iis concordia, sic Plinius *d*: *Amicitiæ exempla sunt balæna, & musculus: quando prægravi superciliorum pondere obrutis ejus oculis, infestantia magnitudinem vada prænatans demonstrat, oculorumque vice fungitur.* Similiter Ælianus *e*. Sed ambigit Cæsar Scaliger *f*.

Pinnæ, quæ & Græcis πίνναι dicuntur, socios habent cancellum, & squillam, πιννοφύλακας, *custodes sui*: quibus amissis, perire celeriùs Aristoteles ait in V Hist. Animal. cap. XIV. Nempe pinna, quando esurit, hiat. Tum pisculi minuti ejus subeunt alveum. Hoc ea non sentit. Sed monetur à cancello, vel squilla. Ab his vellicata, fores claudit; cumque cancello, vel squilla, prædam partitur. Cicero lib. II de Nat. Deor. *Pinna (sic enim Græce dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi. Itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum, admonita ab squilla, pinna morsu comprimit conchas.* Ubi per duas conchas intellige testas: à quibus Aristoteli talia dicuntur δίθυρα: Gaza vertit *bivalvia*; ut μονόθυρον eidem *univalve*. Aliis *bifores*, & *unifores* conchæ.

Lucii, & tincæ, amicitiam inde comprobant, quòd cùm carnivorus sit lucius, tincæ tamen parcat: tum etiam, quod si ventrem lucii ad duos, & amplius, digitos rescindas, & vulnus postea consuas, hinc vivario reddas, in quo tincæ fuerint, sanetur, postquam tincis ventrem affricuerit. Sed amicos quidem hos pisces esse agnoscimus: attamen, quod sanetur lucius, ab duabus potiùs esse caussis videtur. Prior est à lucii vivacitate; de qua dictum cap. III. Altera est à tincarum natura. Sunt enim glutino-

a *Naturalis erga prolem affectio.*
b *Expers naturalis amoris.*
c Vers. 756. & seqq.
d Lib. 9. cap. ult.
e Lib. 2 de anim. cap. 13. ut & Oppian. 5. ἁλιευτ. vers. 99. & seqq.
f Comment in Arist. l. 2. Hist. An. cap. 16. sect. 118. ubi id Cantabris ait incompertum.

tinosæ; ut, non oblæsis lucii visceribus, facilè vulnus ventris coalescat. Est autem tinca, quam Belgæ *zeelt* vocant; vel etiam *schoenmaker*, hoc est, *sutorem*: nempe quia cute corium referat, unde suuntur calcei.

Nec tamen amoris solùm, & consensus exempla, in piscibus habemus: sed odii etiam, & dissensus. Ita inimicitiæ sunt balænæ cum orcâ, *infestâ* (ut Plinius *a* ait) *his belluâ, & cujus imago nulla repræsentatione exprimi possit aliâ, quàm carnis immensæ, dentibus truculentæ.* Subjungit deinde de pugna orcæ cum balænis. Tandem ita claudit: *Spectantur ea prælia, ceu mari ipso sibi irato, nullis in sinu ventis: fluctibus vero ad anhelitus fluctusque, quantos nulli turbines volvunt.* Hunc affectum malignum inter balænam, & orcam, agnoscit etiam Olaus Magnus *b*, qui & pugnæ inter eas qualemcumque exhibuit picturam.

a Lib. 9. cap. 6.

b Lib. 21. cap. 9.

Inimicitia item est inter attilum, & clupeam. Plinius lib. 12, cap. xv: *Haut minor thunno attilus in Pado, inertiâ pinguescens, ad mille aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus. atque hunc minimus piscis, appellatus clupea, venam quandam ejus in faucibus mirâ cupidine appetens, morsu exanimat.* Porrò attilus non sturio est, quod Franciscus Philelphus putabat: sed qui Padi accolis dicitur *adena*, *adeno*, vel *adano*: ut Cælius Calcagninus solidè eo comprobat, quòd magnitudo sit eadem, nec alibi is piscis inveniatur. Ipsum vide Cœlium lib. v epistolarum, eâ quæ est ad Jacobum Zeglerum. Clupea autem, quæ & Ennio memorata, eadem videtur ac Græcorum θρίσσα: quæ opinio eo firmatur, quòd Italorum *chiepa*, quæ θρίσσα est, ex *clupea* corruptum videtur. Præterea ut thrissæ, sic clypeæ, tribuitur à veteribus spinarum multitudo. κλυπαία dicitur quoque Callisthini Sybaritæ apud Stobæum: qui &, aucto spinarum numero, ab iis ait interimi. Idem Plinius aliquanto pòst: *Animal est parvum scorpionis effigie, aranei magnitudine. Hoc se, & thunno, & ei, qui gladius vocatur, crebro delphini magnitudinem excedenti, sub pinna affigit aculeo: tantoque infestat dolore, ut in naves sæpenumero exsiliant. Quod & alias faciunt aliorum vim timentes, mugiles maximè, tum præcipua velocitatis, ut transversa navigia interim superjactent.* Animalculum hoc οἶστρος, sive *asilus* dicitur Aristoteli lib. vi Hist. Animal. cap. xxxi. Ac apud Athenæum quoque legas, difficulter capi thunnum, dum parvulos habet fœtus: sed, ubi is grandior, capi ob asilum. Figuram ejus Rondeletius, & ex eo Gesnerus, expressit.

Etiam, ut Aristoteles ait lib. ix, cap. 11 *c*, λάβραξ, καὶ κεστρεὺς, πολέμιοι, *inter lupum, & mugilem, inimicitiæ sunt capitales.* Et paullo post *d*: Κατεσθίεται δὲ ὁ μὲν κεστρεὺς ὑπὸ λάβρακος, ὁ δὲ γόγγρος ὑπὸ μυραίνης. *Devoratur mugil à lupo, conger autem à muræna.* Porro alii aliis caudam prærodunt: sine qua etiam vivont, dummodo non in tantum morsus excesserit, ut excrementa nequeant continere. Unde Aristoteles ibidem *e*: Ζῶσι δὲ πολλάκις ἀφῃρημένοι οἱ κεστρεῖς τὸ οὐραῖον, καὶ οἱ γόγγροι, μέχρι τῆς ἐξόδου τοῦ περιττώματος. *Vivunt sæpe mugiles, & congri, adesâ caudâ ab ea usque parte, qua cibi egeruntur.* De his ita Plinius lib. ix, cap. ult. *Sunt & inimicitiæ miracula. Mugil, & lupus, mutuo odio flagrant; conger, & muræna, caudas inter se prærodentes. Polypum in tantum locusta pavet, ut si juxta viderit, omnino moriatur. Locustam conger; rursus polypum congri lacerant. Nigidius auctor est, prærodere caudam mugili lupum, eosdemque statis mensibus concordes esse. Omnes autem vivere, quibus cauda sic amputentur.*

c Secundum d. f. Cas. Scalig. cap. 3. sect. 65.

d Sect. 66.

e Sect. 66.

Ranas absumit is piscis, qui quasi civis esset Romanus Lucii sibi nomen vindicavit. Unde Ausonius Mosellâ:

Hic etiam Latio risus prænomine, cultor
Stagnorum, querulis vis infestissima ranis
Lucius, obscuras ulva cænoque lacunas
Obsidet.

Similes inimicitiæ in amphibiis Nili quadrupedibus se exerunt. Ichneumon enim, quem vulgo *murem Pharaonis* dicimus, crocodili, imò & aspidis, ova indagat: unde illis *ichneumonis* nomen, quasi dicas *indagatorem*. Reperta utriusque ova conterit: ut est apud Oppianum in tertio de Venatione. Nicander tamen ait eum aspidis ova humi mandare. Porrò ex his etiam divina elucet sapientia. Sic enim utriusque animalis, usque adeò noxii, fœcunditas impeditur.

Atque ista ad amorem, & odium, pertinent, quo pisces inter se mutuò flagrant. Præterea amore aliqui hominem prosequuntur. De delphinis id tradit Aristoteles lib. ix Hist. Anim. cap. xlviii *a*. Notissimum est exemplum de Arione Methymnæo, citharœdo, Tarento proficiscente Corinthum, & postquam carmen cecinisset ὄρθιον (quale χαλκεντερίαν *b*, ut Aristoteles *c* ait) in altum, desiliente; sed excepto ab delphino, & ab eo Tænarum in Laconicam devecto. Primus id narravit Herodotus lib. 1: ea eo alii, in his Ovidius 11 Fast. Agellius lib. xvi, cap. ult. Oppianus lib. v Ἁλιευτ. *d* Pro fabula habent multi: sed Philippo in Ἀνθολ. *e*.

a Secundum dist. Cas. Scal. cap. 74. pag. 408.

b D. ff. ubi ter ani.

c In problem. sect. 19. quæst. 37.

d Vers. 448.

e Lib. 1. cap. 50. quod est. in ἰχθύας.

—— ὁ ψεύστης μῦθος Ἀρίονος.

—— *Non falsa est fabula Arionis.*

Apio etiam Plistonices, sive Polyistor, in quincto Ægyptiacorum tradidit de puero apud Puteolos adamato à delphino: atque id se vidisse ipse narrat. Verba ejus adducit Agellius lib. vii, cap. viii. Sed quod Apio aculeos in tergo tribuit delphino, id aliter est: ut, si delphinum ipse videris, quemadmodum ait; parum ejus attenderit figuram: prout Rondeletius, qui plurimos conspexit, rectè monet in opere de piscibus marinis *f*. Fortasse ob istud, & alia multa, in illo etiam, quod de delphino diximus, auctoritas ejus levior videatur. Sed idem, etsi non eodem planè modo, retulere etiam Mæcenas, Flavianus, & Flavius Alfius, atque alii: ut Plinius testis est lib. ix, cap. viii. Ac ibidem simile addit exemplum de delphino in litore Africo Hipponis Diarrhyti: & aliud de eo, qui adamâsset puerum Jassensem: quem, postquam delphinus exspirâsset, Alexander M. Neptuni sacerdotio præfecit. Atque idem memorant Plutarchus in Comparat. animalium, Ælianus lib. vi, cap. xv, Athenæus in vii, Tzetzes Chil. iii, cap. cxvii. Sic tamen memorant, ut discrepent in nonnullis. Vide & de hujusmodi amore, ac mansuetudine, præter memoratos, Plinium lib. ix, epist. xxxiii, quæ ad Caninium, Pausaniam Laconicis, & Solinum cap. xviii. Ac plura nobis Gesnerus congessit *g*. Sed pleraque Cæsari Scaligero *h* suspecta.

f Lib. 16. cap. 8.

Amor istiusmodi naturâ delphino insitus videtur. Intenditur autem, si quis beneficerit. Est enim is piscis gratissimus: qualem se erga Cœranum Parium præbuit ille, de quo Plutarchus in Comparatione Terrestrium, & Aquatilium, Ælianus lib. viii de Animal. cap. iii, & Athenæus lib. xiii, qui Philarchum ejus rei laudat auctorem. Sed Cæsar Scaliger *i* pro spisso habet mendacio. Alterum quoque εὐχαριστίας *k* in delphino exemplum commemorat idem Ælianus lib. ii de Anim. cap. vi.

g De aquatilibus, cap. de delphino pag. 395. & seqq.

h In Arist. lib. 2. Hist. Animal. cap. 16. sect. 118.

i Ad memoratum Aristotelis locum.

k Animi grati.

Cap. XVII.

De appetitu irascendi in piscibus. Callionymum felle abundare. Pugna cancrorum inter se arietantium: adhac amiarum, sive troctarum (eadem enim) cum delphino; carabi item cum muræna; canicula marina cum urinantibus. Origo fabulæ de Scylla in scopulum conversâ, & pube tenus cinctâ canibus marinis. Terrestria animalia ab aquatilibus ejusdem nominis & robore vinci, & magnitudine. Quod in sepiarum genere, non uti mares feminis, ita feminæ maribus succurrant; videri non minorem testari amorem, sed majorem metum. Quantopere piscium alii delphinum timeant. Meticulosi thynni, mugiles, melanuri, locustæ, cancri. Quantus saruchi metus, & cui bono hunc Deus timorem illi indiderit. Silurum Ausonii alium esse ab siluro Plinii: illum esse mutum, & innoxium; hunc grassari in pisces cæteros: illum in pretio fuisse;

hunc non item, præterquam Rhodiis. De inertia rhombi, & attili.

POstquam vidimus de concupiscendi appetitu, & virtutibus ac vitiis circa eum versantibus, considerabimus quoque irascendi appetitum, & illius tum moderationem, tum excessum. Agendum igitur nunc partim de ira & iracundia, atque audacia; partim de metu, timiditate, atque aliis, quæ fortitudini repugnant.

Callionymum esse iracundum, ex eo colligas, quòd ut Plinius refert lib. XXXII, cap. VII, *Nulli piscium fel copiosius.* Atque addit, idem Menandro traditum. Ex cujus Messenia Ælianus lib. XIII, cap. IV adducit isthoc:

> Τίθημ' ἔχειν χολὴν σε καλλιωνύμου
> Πλείω.
> *Habere callionymo te censeo*
> *Plus fellis.*

Item illud Anaxippi in Epidicazomeno:

> Ἐὰν μὲ κινῇς, κ̀ ποιήσεις τὴν χολὴν
> Ἅπασαν, ὥσπερ καλλιωνύμου, ζέσαι.
> *Si moveris me, feceris mox ferveat*
> *Ut bilis omnis, more callionymi.*

De felle ejus agit & Dioscorides lib. II, cap. XCVI.

Irarum etiam testes sunt pugnæ, tum in eodem genere, tum in diverso. In eodem, ut in cancris; qui Plinio *a* teste, *dimicant inter se, ut arietes, adversis cornibus incursantes.* In diverso, sicut amiæ cum delphino, quorum pugnam graphicè describit Oppianus in secundo de Piscatione *b*. Conspecta belluâ se amiæ convertunt, maximæ circumnatant, & cæteras defendunt. Ac cum alias bellua, tum lamias, ab iis vulnera accepisse, quandoque conspectum: ut est apud Arist. lib. IX Hist. Animal. cap. XXXVII *c*.

a Lib. 9. cap. 31.
b Vers. 562.
c Cæs. Scal. fol. 263.

Prœlium troctarum cum delphino referunt Ælianus lib. I de Anim. cap. V, & Philes in iambis, cap. de Troctis. Ut diversum piscium genus memorat vir eruditus in suis ad memoratum Oppiani locum notis. Sed enim planè eædem amiæ, & troctæ: ut docet Rondeletius lib. VIII de pisc. mar. cap. IX. Nomen τρώκτης *comestorem*, vel *voratorem* sonat, ἀπὸ τοῦ τρώγειν, quòd est *edere.* Atque ad hanc voracitatem conferunt dentes crebri, continui, & acuti.

Carabus quanto animo adversus murænam decertet, Oppianus scitè depinxit lib. II Ἁλιευτ. *d*

d Vers. 321. & seqq.

Caniculæ marinæ strenuè adversus urinantes dimicant, de quo Plinius lib. IX, cap. XLVI. Easdem signat Theophrastus lib. IV Hist. Plant. cap. VIII, cùm de mari rubro ait: Ἡ δὲ θάλαττα θηριώδης. πλείους γὰρ ἔχει τὰς καρχαρίας, ὥστε μὴ εἶναι κολυμβᾷν· *Mare hoc plenum est belluis, plurimosque habet carcharias, in tantum, ut non sit tutum natare.* Ubi Theodorus Gaza καρχαρίας reddidit *caniculas.* Solinus, & Ammianus, *canes* nominant *marinos.* Etiam κύνας θαλαττίους *e* (ut cæteros mittam) Athenæus vocat in quarto: ubi Archestrati versibus docet, esse ἀνθρωποφάγους *f*: ut mirum non sit, si humanæ avidi carnis cum hominibus decertent. Poëtæ fabulantur, Scyllam, (non illam Nisi filiam, quæ, abscisso patris capillo, commutata dicitur in cirim; sed filiam Phorci, quæ postquam concubuisset cum Glauco, in mare se præcipitavit, & conversa creditur in scopulum marinum prope Rhegium Italiæ) pube tenus cinctam fuisse his piscibus marinis, qui & classem Ulyssis infestarint. Unde Maro in Sileno:

e Canem marinum.
f Hominum comestorem.

> *Quid loquar aut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est,*
> *Candida succinctam latrantibus inguina monstris*
> *Dulichias vexasse rates, & gurgite in alto*
> *Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis?*

Fabulæ origo partim est ex eo, quòd σκύλαξ canem signet, ut est apud Hesychium: (nempe ejusdem hoc originis est, ac σκύλαξ, *catulus*) partim etiam, quia scopulus ille supernâ parte mulierem referret, inque infernis partibus concavis delitescere crederentur canes marini: undæ etiam, in eas partes illisæ, imitarentur sonum horribilis multorum canum latratus. Quæ firmant Strabo in primo, Agatharchides apud Apollonii interpretem, & Isacius Tzetzes.

Par ratio in aliis piscium plurimis. Nam ut vires majores, sic major etiam ferocitas esse aquatilium, quàm terrestrium, videtur. Oppianus lib. V Ἁλιευτ. *a*

a Vers. 23.

> —— Καὶ ἀλκῇ,
> Καὶ μεγέθει, προβέβηκεν ἀναιδέα δείματα πόντου.
> —— *Et robore,*
> *Et magnitudine, antecedunt immania monstra ponti.*

Confert deinde testudines, canes, pantheras, hiænas, arietes marinos, cum ejusdem nominis aquatilibus: ac vincere hæc contendit.

Non desunt tamen etiam metûs argumenta. Ac interdum id fit in eodem genere, in quo fortitudo se exerit. Constantia enim in maribus sæpius relucet, feminis non item. Plinius lib. IX, cap. XXIX: *Sepiarum generis mares varii, & nigriores, constantiaque majoris. Percussa tridente feminæ auxiliantur: at femina ictu mare fugit.* Credo, non amoris, sed animi minùs, feminis.

At timoris in universo genere est, quòd, adventante delphino, fugam capessunt piscium alii. Unde Papinius in nono Thebaidos:

> *Qualis cæruleis tumido sub gurgite terror*
> *Piscibus, arcani quoties devexa profundi*
> *Scrutantem delphina vident: fugit omnis in imos*
> *Turba lacus, viridesque metu stipantur in algas:*
> *Nec prius emersi* b, *quàm summa per æquora fluxus,*
> *Emicet, & visis malit certare carinis.*

b Al. emergunt.

Ovidii est de thymnis *c*:

c In Halieutico.

> *Et pavidi magno fugientes agmine thynni.*

Timidi item mugiles; ut ait Ælianus lib. VII de Anim. cap. XIX.

Melanuros etiam esse meticulosos, dictum cap. præcedenti.

De locustis ita Plinius lib. IX, cap. XXX: *Reptantium modo fluitant: si nullus ingruat metus, recto meatu cornibus, quæ sunt propriâ rotunditate præpilata, ad latera porrectis; iisdem erectis pavore, obliquè in latera procedunt.* Ejusdem verba sunt *d*: *Cancri in pavore etiam retrorsum pari velocitate redeunt.*

d Lib. 9. cap. 31.

Timidus quoque sarachus, usque adeò, ut ad tremulum umbræ motum territus se recipiat quàm longissimè. Nec est temere, quòd sapiens Numen ei tantum indidit pavorem. Nam hinc est, quòd insequente lucio, cyprino, truttâve, gregatim magno agmine fugiat in retia, summâ cum piscantium voluptate, ac commodo; ut qui non modò sic sarachos, sed etiam pisces captent insequentes. Est autem hæc sarachi appellatio ab Epirotis, seu Albanensibus. Insubribus est *acone*, & *aquone*: quorum exemplo dicitur *aquo* à Paullo Jovio, & Salviano; *aco* à Fracastorio, & Benedicto Jovio; *agonus* à Bellonio.

De polypo mitto, quem Plinius *e* ait, *colorem mutare ad similitudinem loci, & maximè in metu.* Nec enim à metu est coloris ea mutatio; imò nec verè mutat, nisi apparentem; ut cap. V, & alibi, ostendimus.

e Lib. 9. cap. 29.

Silurus est mitis, & innoxius; ut Ausonius illum in Mosella describit. Satis verò apertum est, signare eum, quem nunc *sturionem* dicimus. Nec obstat, quòd secundùm Plinium, *silurus grassatur, ubicunque est, omne animal appetens; equos natantes sæpe demergens, præcipuè in Mano Germaniæ amne.* Nam, ut alia est echineis Oppiani, quam Aristotelis: ita alius quoque silurus est Ausonii, quam Plinii; ut primus Josephus Scaliger *f* observavit. Ut alia mittam, silurus magnum addit honorem amni; sicut de eo Ausonius ait. At silurus veterum vilis erat piscis: quod non modò ex Juvenale *g*, & veteri ejus interprete *h*, constat: sed etiam Antiphane, & Diodoro Sinopensi, apud Athenæum in VI. Rhodiis quidem in

f In Lectionibus Ausonianis lib. 2. cap. 2.
g Sat. 4. & 14.
h Ad sat. 4.

in deliciis fuisse, colligi videtur ex Diphilo in VII Athenæi. Sed aliud judicium, cùm aliis Græcorum, tum etiam Romanis fuisse, jam vidimus. Denique non veterum silurum, sed sturionem nostrum, silurum etiam vocari videas ab Venantio Fortunato, Pictaviensi episcopo: qui duobus post Ausonium seculis vixit. Nam, quod eidem Scaligero monitum, silurum veterum non invenias in Garumna: at capere eum est etiam ultra confluentes Ægircii amnis: de quo sic Poëta memoratus lib. I poëmatum, carm. XXI *a*.

a In bibliotheca SS. Patrum edit. 2 Tom. 8 col. 838.

Obtinet expulsus stabulum campestre silurus:
Plus capitur terris, quam modo pisces aquis.

Ad metum etiam pertinet inertia: quippe laboris metus; quo nihil æquè fortitudini adversum. Hanc cernere est in rhombis illis,

Quos operit glacies Mæotica, ruptaque tandem
Solibus effundit torpentis ad ostia Ponti,
Desidiâ tardos, & longo frigore pingues:

ut Juvenalis ait sat. IV. Item in attilo; de quo Plinius lib. IX, cap. XV: *Attilus in Pado inertiâ pinguescens ad mille aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus.*

Cap. XVIII.

De facultate locomotiva, tum eâ quæ est partis solùm, tum quæ totius est corporis. Varia eorum genera recensentur, quæ cum stabilem habeant sedem, nonnisi partem moveant corporis. Alia nunc partem, nunc corpus integrum moventia. Totius corporis motus, vel natatus est, vel gressus, vel volatus. Cur nec cete, sepia, aut plani pisces; nec quæ obducuntur crusta; vel incedere, vel volare possint. Alio loco marinis, alio autem fluviatilibus, pinnas esse datas. De earundem numero. Perperam Plinium branchias adimere murænæ: ac quanto rectiùs de eo scripserit Aristoteles. Cur tam Aristoteles, quàm Plinius, eidem negent esse pinnas; recentiores autem eas agnoscant. Usus caudæ in natando. Quo piscium cauda differat ab illis quadrupedum. Qua mente ἄσχιστος dicatur Aristoteli. Cur transversa lataque sit balænis, ac delphinis. Quare Deus caudam negarit cancris, non item locustis. Aristoteles, & Rondeletius, conciliantur: quorum ille caudam adimit cancris, hic tribuit. Quid Lunæ pisci pro cauda sit datum. Fistulæ usus polypo ad natandum. De longorum piscium natatu, qui variis fit corporis flexibus.

HAbemus de iis, quæ ad sensum, appetitum, ac mores, pertinent. Nunc considerationes intendemus in motum: qui duplex se offert in piscibus. Vel enim pars solùm corporis dilatando, aut contrahendo, movetur, reliquo corpore immoto: vel movetur corpus universum: quod partim in iis fit, quæ habent pinnas, vel pedes; partim istis, quæ ob sui longitudinem variis flexibus corpus promovent. Quæ prioris sunt generis, uno semper loco stabilem habent sedem: unde Aristoteli *a* dicuntur *μόνιμα*, quasi dicas, *stationaria*. Ac alia quidem loco suo lanâ tenui alligantur; ut mytili, & pinnæ, quibus datum quidem, ut se membranis suis pandant, & contrahant; at non item, ut partem aliquam sui emittant foras. Alia verò adhærent saxis; ut urticæ, neritæ, lepades: ex quibus urticæ sic quandoque contrahunt frondem, ut eam conspicere non possis. Alia aliis adhærent rei, velut ostreis holothuria. Sunt & vermes rubri saxis, vel ostreorum testis hærentes: partem sui anteriorem nunc proferentes è fistula, nunc adducentes. Alia defixa sunt in terra; ut tum pinnæ, & pernæ; quæ sic se movent, ut nullam sui partem emittant foras: tum ungues, qui apertâ testâ caput exserunt. Alia jacent super terram, ob gravitatem testæ; sicut ostrea magna; quæ nullam sui partem exserunt extra testam. Alia jacent super arenam; ut channæ, pectines, spondyli, tellinæ; quæ & ipsa nullam sui partem foras mittunt; uti neque alia binis testis conclusa. Pectines tamen volitare supra aquas, proditum est à Plinio; ut postea referetur. Balani in rimis saxorum se habent, ut vermes rubri hærentes saxis, vel ostreis; de quorum utrisque dictum. Purpuræ, buccinæ, cochleæ, mutant locum. Sed cancellus, qui, crustulà & ipse contectus, inest conchis eorum, quæ proximè nominavimus, duriorem quidem sui partem exerit conchâ; sed ea retinet molliorem; planeque cochleæ instar vivit. Ipsæ verò buccinæ, cochleæ, purpuræ, mutant sedes. Hæc de piscibus, qui unâ semper in sede degentes partem duntaxat corporis cient. Aristoteles *a* etiam vocat *ἀκίνητα*, quasi dicas, *immobilia*. Sed parum commodè; quia, ut ostendimus, & ipse agnoscit, partem corporis movent: ut magis idonea sit appellatio illa *μονίμων*, de qua diximus.

a Lib. I Hist. An. cap. I sive Cas. Scal. cap. 2. sect. 9.

a Lib. I. cap. I. sive Cas. Scal. cap 2. sect. 9.

Reliquum est, videamus de illis, quibus totum movetur corpus: sic tamen, ut & partem aliquam moveant seorsum. Ita, ut Plinius *b* ait, *sepiæ, & loligini, pedes duo longissimi, & asperi; quibus ad ora admovent cibos, & in fluctibus se, velut anchoris, stabiliunt: cæteri cirri, quibus venantur.* Cancris quoque & astacis, χηλαὶ manibus nostris respondent. Quippe inserviunt cibo ori ingerendo: unde & prope os eas Deus fecit. Imò & his se tuentur, aliosque impugnant. At squillæ chelis carent. In sepia, cancro, & similibus, facile est distinguere utrumque motum. Deinceps verò solùm loquemur de motu illo totius corporis. Qui est triplex; natatus, gressus, & volatus.

b Lib. 9. cap. 28.

Quibusdam verò est simplex motus, quibusdam geminus. Simplex vel solùm est natatus, vel gressus solùm. Natatu duntaxat valent belluæ marinæ; item sepiæ è mollibus: adhæc plani, ut rajæ; quippe organis aliis ad motus carent: item quæ crustâ obducuntur; ut astaci, cancri mææ, ἱππεῖς, sive equites, ac squillæ. Nam longiores iis pedes, quàm ut ingredi valeant: sed natatui sunt idonei, quia pro remis inserviunt. At qui simpliciter cancri vocantur, solùm gradiuntur, non natant; cujus caussam inferiùs exponam.

Præcipuum verò natatûs instrumentum sunt pinnæ: quibus iccirco natura, sive Deus potiùs, ad latus locum dedit: in marinis quidem ita, ut ad superiorem magis partem vergant; in fluviatilibus magis sub ventre.

De numero earum sic Aristoteles lib. II Hist. Animal. cap. XIII *c*: Τὰ πτερύγια, οἱ μὲν πλεῖστοι, τέτταρα· οἱ δὲ προμήκεις, οἷον ἔγχελυς, δύο, ὄντα πρὸς τὰ βράγχια. ὁμοίως δὲ κεστρεῖς, οἷον ἐν Σιφαῖς οἱ ἐν τῇ λίμνῃ, δύο· καὶ ἡ καλουμένη ταινία ὡσαύτως. ἔνια δὲ τῶν προμηκῶν, οὐδὲ πτερύγια, οἷον σμύραινα· οὐδὲ τὰ βράγχια διηρθρωμένα ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἰχθύσιν. *Pinnas ut plurimum quaternas habent. Attamen longis, ut anguillæ, bina juxta branchias hærent. Mugilibus etiam illis, qui in Sipharum stagno, bina; atque etiam ei, quam vittam appellant. Nonnullis è longis nulla omnino sunt pinna, ut murænæ: quæ nec branchias sic habent explicatas, ut pisces alii.* De eodem ita Plinius *d*: *Pinnarum quoque sunt discrimina, quæ pedum vice data sunt piscibus; nullis supra quaternas; quibusdam binæ, quibusdam trinæ, aliis nullæ. In Fucino tantum lacu piscis est, qui octonis pinnis natat. Binæ omnino longis, & lubricis; ut anguillis, & congris. Nullæ, ut murænis; quibus nec branchiæ. Hæc omnia flexuoso corporum impulsu ita mari utuntur, ut serpentes terrâ. In sicco quoque repunt. Ideo etiam vivaciora talia. Et è planis aliqua non habent pinnas: ut pastinaca: ipsa enim latitudine natant. Et quæ mollia appellantur, ut polypi; quoniam pedes illis pinnarum vicem præstant.* Verùm hos non pedibus modò, sed etiam pinnis natare, Aristoteles ait. Mirum verò, Plinium murænæ, ut pinnas, sic etiam branchias adimere; cùm eas habeat quaternas; sed, ut Athenæus *e* vocat, parvas; utpote ex quaternis minutis osculis, sive foraminibus, paullum modò se exserentes. Sanè Aristoteles, ut ex verbis proximè adlatis vidimus, non simpliciter ei adimit branchias; verùm solùm ait, eas habere, non διηρθρωμένας, hoc est, explicatas, expressasque; sed potiùs confusas; præter aliorum piscium morem.

c Cas. Scal c. 16. sect. 108.

d Lib 9. cap. 20.

e Lib 7. idque ex quinto Theophrasti de piscibus in sicco perdurantibus.

rem. Imò ne illud quidem simpliciter capiendum, quod tam Aristoteles, quàm Plinius dicit, non habere pinnas. Nam has quoque obtinet: sed non ad latus sitas, neque tales, ut natare iis possit. Et hæc fuit caussa, cur eas pinnarum nomine Aristoteles non dignaretur.

Utcunque verò pinnas habentia iis potissimùm natent: tamen & caudâ, ut gubernaculo, in natando se regunt. Hæc, ut Aristoteles *a* ait, est piscibus *συνεχὴς*, sive corpori continua, & uno protenta tractu; cùm aliis animantibus quasi appendatur: quod in lacertis etiam locum habet, si sustuleris humo. Extimâ sui parte est *σχιστὴ*, sive fissa, hoc est, pinnulis, vel crenis divisa. Ἄσχιστον *b* tamen vocat Aristoteles, quod *non fissilem* signat. Sed (ut Cæsar Scaliger *c* annotavit) solùm dicere voluit, non, ut aliis animantibus, eam esse quasi abscissam à corpore. In mugile, lupo, & aliis magno numero, pro spinæ longitudine se habet ad aquas findendas. Atque ut tanto id meliùs possit, transversa est lataque in delphinis, ac balænis. Cancros caudâ carere, Aristoteles ait lib. IV Histor. Anim. cap. II *d*. At, ut idem docet *e*, habent locustæ. In quo discrimine itidem divina se exserit sapientia. Nam locustis cauda utilis fuit in natando, cùm quinis ejus palmulis innitantur. Cancris autem cauda foret inutilis, quòd vitam agant terrenam. Rondeletius tamen & his caudam esse tradit lib. II de piscibus marinis, cap. X. Verùm hæc conciliare non est operosum. Nec enim ἁπλῶς *f* iis caudam negat Aristoteles; sed solùm si conferas cum locusta, cui protenditur cauda. Id fieri non potuit in cancro. Quippe, ut verbis utar Aristotelis *g*, *τὸ σῶμα τὸ μὲν καράβων καὶ καρίδων προμήκεις· τὸ δὲ τῶν καρκίνων, στρογγύλον· locustarum, squillarumque corpus oblongum est; cancrorum, rotundum.* Ubi non loquitur de rotunditate absolutâ, sed comparatâ: ac similiter caudam adimere putandum. Justiùs tamen Lunæ pisci caudam esse neges, ob figuram magis orbicularem. Interim cum duas habeat pinnas, inferior earum caudæ usum præbet: ut idem Rondeletius *h* monuit.

a Lib. 2 Hist. an. c. 13. sed Cas. Scal. cap. 16. sect. 105
b Indivisam
c Ibid.
d Cas. Scal. c. 3. sect. 80.
e Ibid.
f Simpliciter.
g Loco paullo ante dicto.
h Ibid.

Etiam fistula natatui inservit. Plin. lib. IX, cap. XXIX: *Est polypis fistula in dorso, qua transmittunt in mare: eaque modo in dextram partem, modo in sinistram transfertur.*

Est & natatûs genus, quod non pinnis fit; verùm variis corporis flexibus. Sic natant non solùm murænæ, & lampetræ, quæ pinnis carent lateralibus; sed etiam anguillæ, congri, & alii piscium nonnulli, qui à lateribus præditi sunt pinnis.

Cap. XIX.

Cur aquatilium adeo pauca acceperint pedes: unde νέποδες vocantur. Quâ mente Homerus phocas appellet νέποδας, cum pedes habeant. Unde fit, quod cancri sciant progredi, natare non item. Crocodilo, & progrediendi, & natandi est facultas. Phocam ab Aristotele vocari quadrupedes mutilum, *quia pedes ejus posteriores sint caudæ similiores, sive formam, sive etiam in natando usum consideremus. Polypum & brachiis natare, & flexibus variis corpus promovere. Cur ad gressum inutiles sint pedes, tum cetaceis, tum locustis. Pisces volucres, ut loligo, ac præcipue hirundo: & quæ utriusque nominis ratio sit. De saltu exocæti, salmonis, pectinis. An volet milvus, sive accipiter. De celeritate delphini. Providentia divina in eo relucens, quod os delphino datum sit in partibus infernis; modo Aristoteles, & Plinius audiendi sint: sed αὐτοψία eorum sententiam refellit. Mira delphini velocitas: tanta etiam vis, ut malos navium, vel saltem vela, transvolare, aut transilire credatur: & à qua caussa hoc fit. An rectè delphinus in antiquis monumentis dorso fingatur recurvo. Quid signetur delphino anchoræ circumvoluto. Quandoque suam delphino noxiam esse velocitatem. Mugilum celeritas, & in his cephali: cujus ἔτυμον exponitur, & vis transiliendi naviculam piscatoriam. Thunni celeritas, à qua & nomen invenit. Carabi veloces; in his hippa, vel potius hippeis: & quæ origo ejus nominis. Qui piscium tardiores sint, & unde id proveniat.*

PErgo nunc ad gressum, qui pedibus fit. Horum alii digitati, ut crocodilo, & vitulo marino; alii bisulci, ut hippopotamo. Item piscium quidam bipedes, ut tritones; quidam quadrupedes, ut hippopotami; quidam multipedes, ut scolopendræ. Sed longè maxima vis piscium pedibus caret, quia nulli forent usui in aquis. Nempe multò aliter cum iis est comparatum, quàm cum avibus: quia in sicco his, ac in terra, est vita. Sic sapienter Deus cuncta dispertitur. Pisces, quia pedibus fere careant, νέποδες vocantur: nempe ex νη privativo, & πὺς, *pes*; ut rectè est apud Suidam. Altera tamen opinio ibidem subjungitur, ut dicantur νέποδες, à νέω, νῶ, sive νήχω; quasi νηξίποδες, *natantes pedibus*. Et hoc etymon ibi præfertur, quia ἔχουσι πόδας αἱ φῶκαι, *pedes habent vituli marini*: quibus nihilominus νεπόδων nomen convenit. Nam Homeri est Odyss. Δ *a*:

Ἀμφὶ δέ μιν φῶκαι νέποδες.——

a Vers. 404.

Hoc interpretes transtulere:

Circa ipsum vero phocæ carentes pedibus.

Sed vel νέποδες aliter exponendum, vel erraverit Homerus. Nam phocis pedes esse, satis constat. Quare potiùs dixero, Homerum νέποδας posuisse non ἐπιθετικῶς *b*, pro *pedum expertibus*, sed ὑποκειμενικῶς *c* pro *piscibus*: quibus data hæc νεπόδων appellatio, non quia nullis piscium sint pedes; sed quia paucis, imò vulgarium nullis. Est verò eorum, qui pedes habent, hujusmodi discrimen; quòd alii solùm gradiantur, alii etiam natent. Cancri sic ἁπλῶς *d* dicti (nam cancros mæas superiùs excepimus) non natant, sed solùm gradiuntur. Progredi sciunt, & celeriter quidem, ob multitudinem pedum, & crurum brevitatem. Nesciunt autem natare, tum ob defectum pinnarum; tum vitio caudæ sic corpori applicitæ, ut nequeat extendi.

b Velut appositum.
c Ut subjectum, sive substantiam significans.
d Simpliciter.

At natatu, & gressu, pollet crocodilus. Imò, pro corporis mole, gressus ejus satis est velox. Vituli item marini, de quibus paullo antè diximus, utroque valent. Pedes anteriores ingressui, sive teptationi, serviunt. Ad natandum parum sunt idonei, quia ungues quidem exstant; at digiti nonnisi in extremo quatuor lineis discernuntur. Posterioribus natant quoniam caudæ potiùs naturam referant, quàm pedum. Aristoteles de iis sic scribit lib. II Histor. Anim. cap. I *e*: Ἡ δὲ φώκη, ὥσπερ πεπηρωμένον τετράπουν ἐστίν. εὐθὺς γὰρ ἔχει μετὰ τὴν ὠμοπλάτην τοὺς πόδας ὁμοίους χερσίν, ὥσπερ καὶ αἱ τῶν ἄρκτων. πεντεδάκτυλοι γάρ εἰσι, καὶ ἕκαστος τῶν δακτύλων καμπὰς ἔχει τρεῖς, καὶ ὄνυχα μέγαν· οἱ δὲ ὀπίσθιοι πόδες, πεντεδάκτυλοι μέν εἰσι, καὶ τὰς καμπὰς καὶ τοὺς ὄνυχας ὁμοίως ἔχουσι τοῖς προσθίοις· τῷ δὲ σχήματι, παραπλήσιοι ταῖς τῶν ἰχθύων οὐραῖς εἰσιν. Pro ὄνυχα οὐ μέγαν, ut est in editione Sylburgianâ, reposui ὄνυχα μέγαν: partim quia id veriùs est, partim quoniam video, sic esse etiam excusum Aldinâ anni CIↃ CCCC XCVII: imò similiter & Florentina Leonici, & Basileensis Isengrinii. Sylburgiana consentit tralationi Gazæ; qui vertit, *unguibus muniantur non magnis*. Sed cum Aldina, qua utebatur Cæsar Scaliger, convenit tralatio ejusdem. Sic enim totum locum reddidit: *Marinus autem vitulus tanquam mutilus quadrupes est. Etenim sub armis statim pedes habet manibus similes, velut ursinos. Nempe quinis discreti sunt digitis. Quorum singuli ternas habent flexiones, atque unguem grandem unum. Posteriores quoque pedes, numero quidem & curvaturâ digitorum, item ipsis unguibus, similes habent prioribus. Cæterum figurâ ad piscium caudas propiùs accedunt.* Eo lubentiùs locum hunc adscripsi; quia abunde eo refellitur pictura phocæ, quàm Bellonius repræsentat *f*. Nam posteriores etiam pedes cum quinis expressit digitis. Atqui αὐτοψία *g*, ad quam meritò etiam provocat Ron-

e Ex dist. Cas. Scal. cap. 4. sect. 14.
f Lib. V de Aquatilibus, cap. 4.
g Conspectus ipse.

a Lib 16. de pisc. mar. c. 6. Rondeletius *a*, clarè evincit, vituli pedes posteriores non esse, ut in castore, divisos, ac membranis intertextos. Alioqui Aristoteles non hunc vitulum vocaret quadrupes mutilum. Quomodo loquitur, quia posteriores pedes, uti (quod Aristoteles ait) caudæ sunt similiores; ita ejusdem potiùs munere funguntur. Nam non gressui inserviunt, sed natationi; ad quam magnum quoque caudæ usum esse, superiùs diximus.

Præterea & natant, & gradiuntur, scolopendra minor, testudo marina, ac lutaria: polypus item utrumque præstat brachiis; quæ & pedes dici posse, ipsum *polypi* nomen indicat. Præterea verò se promovet corporis flexibus. Quod & faciunt hirundines marinæ, ac palustres.

Miretur aliquis, cetacea à me præteriri, cùm pedes habeant. Sed his non ambulant; quia pedes ob molem corporis non sustinent tantum pondus.

At locustæ aliâ de caussâ non gradiuntur: nempe quia pedes habent in obliquum conversos; eoque natatui, quàm gressui aptiores.

Sunt præterea è piscibus, qui non tantùm natent, sed etiam volent; ut ἡ τευθὶς, sive loligo, quæ commutatâ principe literâ sic dicitur, quasi *voligo*; ut Varro censet lib. IV de L. L. De eàdem, & pectunculis, sic Plinius lib. IX, cap. XXIX: *Loligo etiam volitat extra aquam se efferens: quod & pectunculi faciunt, sagittæ modo.* De pectunculis postea dicam. Loligo autem non tam volat, quàm exilire extra aquas est contenta: qui & delphinis mos. Veriùs volat χελιδὼν, sive hirundo: quæ hunc in usum accepit pinnas latas longasque, ac, ut in vespertilione videmus, certis cartilaginum intervallis consertas: sicut de eo Cæsar Scaliger *b* scribit. Ac sic vocatur, quia in volando referre hirundinem videtur. Unde idem Plinius lib. IX, cap. XXVI dixerat: *Volat hirundo sanè perquam similis volucri hirundini: item milvus.* Ac Rondeletius lib. IV de pisc. mar. cap. VIII: *Vidi equidem hirundines marinas ad lapidis jactum extra aquam in aëre volitâsse, & milvos, & mugilum genus alatum. Hujusce rei locupletes sunt testes, qui ad Herculis columnas navigant; quo in loco hirundines multæ volare videntur. Sed piscium alii aliis longiùs, celeriùs, & frequentiùs, volant. Quibus enim priores pinnæ sunt longiores, latioresque, & valentiore membranâ contextæ, ii meliùs volare possunt, longiùs etiam volant.* Ac plura ibidem, etiam de exocœto; sed saltante veriùs, quàm volante: adhæc salmone, aquarum fontes petente: pectunculo item, de quo ex Plinio jam diximus. Estque & alter de hoc apud eundem locus lib. IX, cap. XXXIII: *Saliunt pectines, & extra volitant, seque ipsi carinant.* Volitant autem pinnis, ut iis tum sint pro pennis: præcipueque in volando hoc agunt, ut effugiant hostem. Trebius Niger etiam ex volatu eorum imminentem colligebat tempestatem; de quo postea.

b In Arist. Hist. Anim. lib. 2. cap. 18. sect. 135.

c Ἁλιευτ. lib. 1. vers. 428. Est & in piscibus ἱέραξ, sive ἴρηξ; ut Oppianus *c* vocat. Latinis fit *accipiter*. Sed Plinius *milvum* nominat, verbis antea adductis. Hic vix volat; imò ambigere possis, utrùm extra aquas prorsus feratur; an in summo fluitet æquore.

Adhæc inter volatiles pisces à Plinio refertur lucerna. Sed Rondeletius eundem ac hirundinem, Salvianus autem eundem ac milvum, censet. Cur *lucerna* dictus sit, inferiùs exponam, cum agetur de piscium, extra alimoniam, & medicinam, usibus variis.

Nec solùm hisce differentiis distinguuntur pisces, qui totum movent corpus; sed eo quoque, quòd hi celeriùs, illi tardiùs, moveantur. Sic canis cetaceus celerior est balænâ. Quis verò omnium maximè sit expeditus, docet his verbis Plinius lib. IX, cap. VIII: *Velocissimum omnium animalium, non solùm marinorum, est delphinus, ocior volucre, ocior telo: ac nisi multùm infra rostrum os illi foret, medio pene in ventre, nullus piscium celeritatem ejus evaderet. Sed adfert moram providentia Naturæ, quia nisi resupini, atque conversi, non corripiunt.* Videmus, ut homo gentilis in compage ac structura delphini agnoscat providentiam Naturæ. Quàm turpe igitur, si quibus major multò lux affulsit, non à mirandis naturæ ad providentiam conditoris adscendant! Interea, quod dici solet, bene quidem dicit, sed malè probat. Nam quod ait, os habere in parte inferiori, id falsum putamus. Idem tamen Aristoteli traditum lib. IV de Partib. Animal. cap. XIII: Ἔχει δὲ καὶ περὶ τὸ στόμα διαφοράς. τὰ μὲν γὰρ κατ' ἀντικρὺ ἔχει τὸ στόμα, καὶ εἰς τὸ πρόσθεν· τὰ δ', ἐν τοῖς ὑπτίοις, οἷον δελφῖνες, καὶ τὰ σελαχώδη. *Sunt & oris discrimina. Aliis enim ex adverso, parteque anteriori os est: aliis verò in parte inferiori; ut delphinis, ac cartilagineis.* Ut hac parte à summo magistro recedam, facit, quòd, quæcunque juniores de delphinis scripsere, figuræque ab iis expressæ, longè aliud ostendant. Quare vel Aristoteles, & Plinius, erratint; vel delphinus noster sit alius ab illo veterum. Sed ad Plinium redeamus: qui, post verba superiùs allata, continuò subjungit: *Quæ caussa præcipuè velocitatem eorum ostendit. Nam cum fame conciti, fugientem in vada ima persecuti piscem, diutiùs spiritum continuere; ut arcu emissi, ad respirandum emicant; tantâque vi exiliunt, ut plerumque vela navium transvolent.* Ubi videmus, delphino etiam volatum tribui. Similiter Solinus cap. XXII: *Ante omnia nihil velocius habent maria: ut plerumque salientes transvolent vela navium.* Apud Aristotelem in IX Histor. anim. pro eo est: Καὶ ὑπερβάλλοντες τοὺς ἱστοὺς, hoc est, *Et transvolant malos.* Nam ἱστὸς, *malus*; ἱστίον, *velum.* Quæ confudisse Plinius videtur. Cæterùm etsi invitus ab Aristotele recedere solet Cæsar Scaliger; hac parte tamen deserere videtur. Sic enim scribit *a*: *Cùm Aristoteles ait, malos navium transmittere, puto ludebat.* Sed ut de tanto seu saltu, seu volatu, tueri philosophum vix ausim: constat tamen eo mirandum in modum valere. Tantæ velocitatis, & agilitatis (quam Oppianus etiam celebrat, de Iberorum equorum celeritate agens) caussa non in pinnis est, quæ pro corpore exiguæ obtigere: sed partim in robore, quo valet; partim ab agilitate, quæ à nervis, ac tendinibus dependet; partim ab arte, quia, ut urinatores animam continent; sic ille primò comprimit spiritum, ac deinde corpus, velut sagittam nervo expulsam, jaculatur. Nam spiritus ita compressus ab urinatore, ac delphino, propellit utrumque: ut præter Plinium (cujus verba adduximus) etiam Aristoteles tradidit, & ex eo Ælianus lib. XII de Anim. cap. XII.

a In Arist. lib. 2 Hist. Anim. cap 16. sect. 18.

Porrò delphini etsi non sint tergo naturâ repando: eo tamen tunc sunt incurvo, cùm se ad prosiliendum vibrant, vel etiam lusitantes, ac navigia consequentes, caput undis exserunt. Eaque ratio est, cur Oppianus *b* κυβιστῆρι, hoc est, *urinatori*, comparet: ac Ovidius etiam in II Metam. dicat:

b Lib 2. Ἁλιευτ. vers. 586.

—— *Nec se super æquora curvi*
Tollere consuetas audent delphines in auras.

Et Metam. III, de Medonte Tyrrheno in delphinum converso:

Corporeque c, & presso spina curvamine flecti
Incipit. ——

c Al. Corpore, sed presso.

Talis etiam exprimitur in vett. marmoribus; uti & numismatis; quemadmodum illo, cujus ab uno latere est; *Imp. Titus Cæs. Vespasian. Aug. P. M.* Ab altero autem delphinus cum dorso repando circumvolutus anchoræ, ac circum eum: *Tr. P. IX Imp. XV. Cos. VIII. P. P.* Figurâ anchoræ, ac delphini, significatur, inter tarditatem anchoræ, ac celeritatem delphini mediam esse insistendam viam; secundùm proverbium, Augusto Cæsari *d* usque adeò placitum, Σπεῦδε βραδέως, *Festina lentè.* Symbolum verò id Aldo etiam Manutio placuisse, nemo paullo humanior ignorat. Adderem & achatem annuli, cui ille repando cum tergo insculptus in dactyliotheca Gorlæi *e*, si satis esse vetustum constaret. Oporinus quoque, minimè illaudatus typographus, cum Arione sic eum editionum suarum symbolo expressit.

d Sueton. in Aug. cap. 25.

e Num. 53.

Etsi autem delphino velocitas sua plurimùm ad pisces capiendos prosit: interdum tamen hæc illi exitio est: ut, quoties celeriores insequens pisces, dum impetum

petum nequit sistere, in litus se ejaculatur; ubi eum cum aquis vita destituit die tertio, vel præterpropter. In piscibus, quorum ergò tanto fertur impetu, mugiles sunt: quos omnium velocissimos Plinius inquit lib. IX, cap. XLII. Sunt in horum genere κέφαλοι: qui magnitudine capitis cæteros superant mugiles. Unde & nomen; nempe ut Euthydemus Atheniensis ait *a*, διὰ τὸ βαρύτερον τὴν κεφαλὴν ἔχειν, *ob gravius illorum caput*. Celeritatem eorum indicat, quod scribit Cæsar Scaliger comm. in Histor. Aristot. de Anim. *b* *Minimam piscatoriam, in qua essemus nos, cephalus transiliit.*

a *Lib. de Salsamentis apud Athenæum lib. 7.*
b *Lib 2. cap. 16. sect. 118. pag. 234.*

Magna etiam celeritas thunni: cui & ab impetu nomen. Nam θύειν valet ὁρμᾶν *c*. Item omnium ὀξυρύγχων *d*.

c *Cum impetu ferri.*
d *Quibus rostrum est acutum.*

Quin & carabi, cancrorum genus, ut Plinius *e* ait, *in Phœnice tanta sunt velocitatis, ut consequi non sit*. Atque, ut idem ait, *hippæ* nominantur. Nempe, ut Terentii *Adelphæ*, ἀδελφοί: sic *hippæ* fuerit ἵπποι. Sed rectè emendant *hippeis*, ἱππεῖς, hoc est, *equites*: ut est apud Aristotelem lib. IV Histor. Anim. cap. II *f*: ubi addit, sic vocari, διὰ τὸ οὕτως ταχέως θεῖν, ὥστε μὴ ῥᾴδιον εἶναι ταχέως καταλαβεῖν· *quia velociter adeò ferantur, ut captatores vix consequi possint*. Cæsar Scaliger *g* ad hanc celeritatem conferre etiam arbitratur ventrem cibi vacuum ob pabuli penuriam.

e *Lib. 9. cap. 31.*
f *Ex dist. Cæs. Scal. cap. 3. sect. 65.*
g *Ad locum Aristotelis proximè allatum.*

At tardissimè è piscibus moventur balænæ, aliæque belluæ marinæ; idque præ corporis mole. Tardus etiam motus eorum, quibus caput grande; ut orchios, ranæ piscatricis, uranoscopi. Adhæc planorum; ut passeris, rhombi. Item iis, qui pedibus natant; ut polypi, sepiæ, squillæ. Præterea quibus caput depressum, caudâ sursum elatâ, quomodo inhibetur natatio; ut uranoscopo, & memoratæ antea ranæ piscatrici: vel quibus caput elatum; ut hippocampo.

Cap. XX.

Ad locomotivam refertur spiratio; quæ triplex: præcipua verò earum respiratio perfecta; quæ aeris est pulmonibus attracti, & remissi. Cur pisces minores diutius se contineant sub aquis; majores autem, qui pulmones accepere, suffocentur. Laryngos, & asperæ arteriæ, utilitas. Cui bono sit cohibitio respirationis. Cur alius sit cordis situs iis, qui pulmonibus, quàm qui branchiis, respirant. De asperæ arteriæ usu ad cor refrigerandum; item fistulæ, quæ in respirando tantam etiam vim aquarum efflat in naves, ut periculum sit, ne mergantur: adhæc præcordiorum, ad quorum motum moventur pulmones. Imperfecta respiratio refrigerat cor aquâ branchiis admissâ. Quare branchiis locus sit attributus circa cor. Cur, quæ his respirant, non moveant imas ventris partes. Nova Rondeletii de branchiarum usu opinio. Duplex adducitur ratio, cur in summo mari natent murænæ; una quidem pinguedo; altera autem siccitas ex Solis torrentis ardore. Πλῶτῃ, *seu flutæ, unde nominentur. Exornistos Cassiodori est naturæ similis, ac murænæ. De branchiarum numero. De transpiratione, quam Cardanus vocat* spirationem occultam: *ac perperam hoc nomine à Cæsare Scaligero culpari. Nec ab eodem Scaligero solidè adstrui,* ὀστρακόδερμα *non perspirare.*

VIdimus de triplici piscium motu; natatu, gressu, volatu. Verùm & spiratio est motus quidam. Hæc quomodo tum ad vegetativam, tum ad sensivam referatur facultatem, dictum nobis lib. superioris cap. XXXVIII. Est hæc spiratio triplex: una est respiratio: altera quasi respiratio; tertia autem perspiratio.

Respiratio sic propriè dicta est aëris frigidi, qui circumfunditur, attractio, & ejusdem expulsio. Hæc à sapientissimo numine iis est attributa, quibus sanguis esset calidior, atque is copiosus. Hoc imprimis videmus in piscibus majoribus. Minores enim diu se continent sub aquis; quia sanguis iis frigidior, & is paucus; ut non magnopere egeant frigoris. At eo pisces indigent majores ob majorem calorem: unde & pulmones iis dati: nempe, ut alibi *a* dictum, ad aëra captandum, quo refrigerentur. Sanè tales propterea summis in aquis fluitant, ac capite etiam erecto capiunt somnum, ut aëra sic hauriant. Quod si diutiùs sub aquis detineantur, ut si retibus impliciti emergere nequeant, intereant suffocati.

a *Lib. 3. cap. 38.*

Nec tantùm pulmones inserviunt respirationi: sed etiam aspera arteria, fistula, & præcordia. Quam dixi arteriam, cujus caput λάρυγξ vocatur, soli illam habent pulmonibus præditi. Usus ejus est, ut spiritus hac attrahatur, & emittatur: quandoque etiam, ut retineatur. Nam interdum piscibus conducit cohiberi spiritum, quò faciliùs attollantur. Siquidem retentione spiritûs fit, ut aër eos quasi suspendat in aquis.

Ut verò in iis, qui pulmonibus respirant, asperæ daretur arteriæ locus: eò cordis situs obtigit paullò inferiùs, quàm branchias habentibus. His enim id collocatum, ubi branchiæ coeunt dextræ, & sinistræ. Ac tales extra aquas celeriùs aliis exstinguuntur; quia spiritus habent animales magis aqueos; ut absque iis nequeat refrigetari cordis fervor. Sed illis, qui præditi sunt pulmonibus, spiritus sunt magis aëtei: unde refrigerando eorum spiritui non aqua solùm, sed aër etiam, convenit. Hoc liquet ex vitulis marinis spirantibus, & dormientibus in terra.

Quomodo autem aspera arteria in pulmones disseminetur; primus exposuit Rondeletius, dignissimus planè, quem super isto adeas lib. III de Piscibus marinis, cap. XI.

Fistula quoque nonnullis in fronte, vel tergo, obtigit; ut eâ respirent, & aquam ore receptam rejiciant. Plinius lib. IX, cap. VI, vocat *ora*. Sic enim scribit: *Ora balænæ habent in frontibus; ideoque, summa aqua innatantes, in sublime nimbos efflant.* Ubi *ora* Plinius vocat, quæ Aristoteli sunt φυσητῆρες. Ac Plinio, Solino, aliis, inde balænarum genus nomen *physeterum* accepit. Hermolaus vertit *flatores*. Aristoteli is piscis videtur esse πρῆσις: quod similis originis. Nam πρῆσις à πρήθω, ut φυσητὴρ à φυσάω. At idem πρήθω, ac φυσάω *b*. Ut Il. α:

b *Flo.*

Ἐν δ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον. ——

Ubi Eustatius *c* πρῆσεν, sive ἐνέπρησεν (est enim tmesis) ἐφύσησε exponit: quod est *inflavit*. Ut sententia sit, Ventus medium velum flatu implevit. Quantos physeter fistulâ suâ nimbos efflet, indicat Strabo in XV; ubi ait, Nearcho navigante in sinu Persico, tantam eructâsse diluviem, ut præ caligine nec ea possent conspici, quæ forent proxima. Etiam Guilielmus Turnerus Anglus, in epistola ad Conradum Gesnerum, refert, genti suæ vocari *worpoul*; magnitudinis esse portentosæ; minoris tamen, quàm balænas; aquæ tantum fistulâ efflare, ut singuli uno rictu replere, ac mergere, navim valeant *d*. Hujus verò rei se testem ait oculatum.

c *P. 139. edit. Rom.*
d *Apud Gesn. de aquatilibus. pag. 853.*

Etiam ad respirationem conferunt præcordia, sive διάφραγμα. Ad hujus enim motum moventur pulmones. Atque, eodem inflammato, respiratio vel aufertur, vel læditur: eoque cor nequit refrigerari. Ac talis est respiratio, quæ dicitur perfecta.

Imperfecta autem, quam *quasi respirationem* vocamus, non aëre per pulmones attracto refrigerat cor, ut in respiratione propriè dictâ; sed aquâ per branchias attractâ fervorem cordis temperat. Est igitur hic quiddam tum aëri, tum pulmonibus ἀνάλογον *e*; ac aqua quidem aëri, pulmonibus verò branchiæ respondent. De hoc branchiarum usu ita B. Ambrosius lib. V. Hexaëm. cap. IV: ubi comparationem inter homines, & pisces, instituit: *Sicut nobis spiritus, ita illis aqua vivendi ministrat substantiam. Nos, intercluso commeatu spiritus vitalis, statim exstinguimur. Pisces quoque sublati de aqua, sine substantiâ sui, vivi esse non possunt. Et caussa manifesta est, quoniam nobis pulmo, per thoracis laxiora penetralia, recipit spiritum. Pisces verò branchias habent;*

e *Simile, ac proportione respondens.*

quas nunc plicant, & colligunt; nunc explicant, atque aperiunt. In hanc ergo collectionem, & apertionem, dum suscipitur aqua, & transmittitur ac penetrat, respirationis munus videtur implere.

Atque ex his etiam liquet, cur Deus branchiis locum dederit circa cor. Hoc enim est, cui opus refrigeratione. Cæterum qui branchiis respirant, non movent imas ventris partes, quia musculi epigastrii non pertingant ad eas usque partes, quibus fit illa quasi respiratio.

Verùm quod branchias ad refrigerandum à divina attributas providentia diximus; id ex veterum opinione, ac receptà penè apud omnes, dictum nobis fuit. Alioquin scrupulum non levem injicit doctissimus Rondeletius lib. III de piscibus marinis, cap. XII. Ipsum audiamus: *In branchiis animadverti, illis fere immotis, opercula ossea imposita dilatari, & comprimi: deinde in branchiis foramina nulla esse, aut cavitates per se attrahendo aeri vel aquæ, aut istis attractis, ad cor transmittendis accommodatas: quæ faciunt, ut dubitem, num hiatus illius operculo ossei dilatione aperti, & ejusdem compressione occlusi, potius quàm branchiarum beneficio, fiat respiratio* a. *Quis igitur branchiarum usus in piscibus? nempe ut cibus per hiatum illum ad respirationem à natura comparatum non effluerest, sed branchiis veluti claustris contineretur, & recta ad ventriculum delaberetur, & aqua simul cum cibo hausta rejiceretur.* Hæc Rondeletii sententia si placet; quæ ab Aristotele tribuuntur branchiis, rectiùs capiantur de osseis operculis, quæ branchiis superposita sunt. Sed dum super hoc disputant eruditi, veterum nos de branchiis opinionem, tanquam receptam penè apud omnes, & fortasse etiam veriorem, bona cum dissentientium veniâ, sequemur.

a Latè respirationem dicunt, quam nos quasi respirationem vocabimus, sive respirationem imperfectam.

De murænarum branchiis cur Aristoteli potiùs, quàm Plinio, accedamus, diximus capite superiori. Ut verò branchiis tam exiguis respirare nihilominus valeant, in summis natant aquis. Atque hoc tanto magis possunt, quanto sunt pinguiores. Hinc Varro libro eo, qui inscribebatur Gallus, de admirandis b: *In Sicilia quoque Papirius* c *manu capi murænas flutas, quod hæ in summa aqua præ pinguedine flutentur.* Ubi *flutent* malim, quod valet, *fluitent.* Unde *flutæ*, ut Macrobius hic vocat, dictæ sunt: nempe ad exemplum Græcorum, quibus similiter πλωταὶ vocantur. Sed quod Varro ait, pinguedinem esse in caussa, cur sic fluitent; id hactenus amplector, ut præterea in considerationem veniat siccitas, quam in fluitando contrahunt Solis ardore: qui sic eos torret, ut se nequeant curvare, ac propterea, ut Varronem dicere vidimus, manu facilè capiantur. Hinc Martialis in Xeniis d:

b Apud Macrobium l. 2. Saturn. cap. 11.

c Pars antecesserat, vel refert. Intelligo autem Papyrium Fabianum, militiæ rerum peritissimum, ut Plinio vocatur lib. 36 cap. 5. Ut nihil caussæ sit, cur cum viro docto Papirium mutem de horreis.

d Epig. 80.

Quæ natat in Siculo grandis muræna profundo,
Non valet exustam mergere Sole cutem.

Et idcirco, ut dixi, *flutæ* nominatæ; quia Sole torrefactæ, velut exanimes fluant. Idem de exormisto narrat Cassiodorus lib. XII Variarum, epist. XIV ad Anastasium cancellarium: *Exormiston*, inquit, *inter pisces regium genus, compar murænis corpore, vel* (malim *sed*) *colore distans, naribus setosis, colostreâ delicatâ teneritudine præditum, oleoso ac suavi liquore coagulatum: appetibilis grataque pinguedo: cum spumis fluctuantibus inter aeris confinia cœperit enatare, nescit ad cubilia redire: quæ deseris credo, aut immemor reversionis, aut teneritudine summâ mollitus: nequit undis elevantibus contrariâ obluctatione demergere: fertur velut corpus exanime, nullis nisibus periculum, nullâ arte devitans: & hinc viribus destitutus redire non creditur, quia nec fugere posse sentitur.* Quid mirum autem, si id commune habeat cum muræna: quando, ut Cassiodorum audivimus loquentem, corpore sit murænis compar? Imò ut de muræna Sicula loquitur Martialis; ita & de pisce Siculo sermo est Cassiodoro. Nam capi ait in Brutiorum litore Rhegino. Ac ejusdem libri epist. IV, ubi mensæ regalis delicias enarrat, post Danubii carpam, & Rheni anchoraginem, exormiston Siciliæ subjungit. In utroque MSo nostro est, *Exormiston*: *siscula quibuslibet laboribus afferatur.* Sed princeps syllaba in *tensicula*, citra dubium præcedentem ad vocem pertinet.

De numero branchiarum ita Plinius a: *Piscium alii branchias multiplices habent, alii simplices, alii duplices.* Quod ad multiplices, sunt eæ quibusdam quaternæ, aliis quoque octonæ: proque branchiarum numero etiam foraminum numerus variat. Quippe lampetris ea sunt septena, quina galeis prope omnibus, unicum utrimque murænis ac congris. Est verò hoc, ut branchias habeant, piscium proprium. Unum exceperis crocodilum. Sed neque ille, cùm ἀμφίβιος b sit, terrestrium numero planè est eximendus.

a Lib. 9. cap. 18.

b Quasi anceps, in utraque, & terræ & aquæ sede vivens.

Superest διαπνοία, sive *perspiratio*, quam vulgo *transpirationem* nuncupant. Fit ea per exiguos, ac sensum fugientes totius corporis meatus. Unde *occultam spirationem* vocat Cardanus c. Sic enim scribit: *Spirant animalia omnia manifeste, vel occulte.* Sed hoc quoque Scaliger culpat Exercit. CCLXXIII: *Verba*, inquit, *tuæ te produnt: qui dicis, manifestè, aut occulte: quæram, qui scias: Si occulta vidisti, non occulta sunt.* Atque hoc à se acutè dictum adnotavit. Sed enim quid apertius, quàm Cardano *occultam* dici *spirationem*, quæ aliis *insensilis* vocatur? Sic hystericæ vivunt perspiratione: cujusmodi spitatio nisi lateret domesticos ipsos; non aliquæ, licet vivæ, pro mortuis habitæ, eoque terræ essent mandatæ. Hujusmodi spiratione, visui non manifestâ, sed occultâ, vivunt insecta; eàque vel tenui, ut muscæ; vel crassiore, ut lumbrici. Sed quæritur, utrùm id quoque habeat locum in aquatilibus. Censent plurimi. Nam ὀστρακόδερμα d ajunt perspirare. Sed enim vide quid contrà obtendat Cæsar Scaliger Exercitat. CCLXXIII, sect. 1: *Ostreas, alterâ ablatâ testâ, ne conclusæ fallant oculos; in aquæ plenam pelvim mitte: videbis aquam neque moveri motu ullo, neque ampullari. Et egent illâ tum anhelatione, cum nixibus irritis requirunt testam.* Verùm pro receptiori sententia dixerit aliquis, usque adeò minutum, & tam invalidum esse id, quod perspiratur, ut nullus aquæ motus, nullæ in eo bullæ compareant. Interea fatendum, nec sic solidè aquatilium perspirationem evinci. Nam si ipsi agnoscant, tam frigidi temperamenti aquatilia esse nonnulla, ut nec respiratione per pulmones; nec quasi respiratione per branchias, indigeant; sed ad refrigerationem iis sufficiat perspiratio: quid si nos dicamus, tam debilem esse calorem nonnullis, ut iis nec perspiratione sit opus? Scio, id Galeno adversari, qui negat, vel animal esse posse, nisi spiret; vel spirare, nisi animal sit. Sed enim nunc solùm quæritur, ecquo sententia hæc nitatur, præterquam autoritate dicentis. Nec enim video, quomodo seu hanc, seu alteram tueri opinionem visum fuerit, sat validis ea possit argumentis vel adstrui, vel destrui.

c Lib. 12. de Subtilitate pag. 466 edit. Lugd. an. 1580.

d Testis conclusa durις.

Cap. XXI.

Rondeletii de eo sententia, cur diutius extra aquas vivant exocœtus, anguilla, muræna: chanæ contrà citò extra eas moriantur, & unde channis nomen. Quibus argumentis hanc Rondeletii opinionem Cæsar Scaliger impugnet. Dissensus eorundem de isto, utrùm sub aquis pisces spirent aera: & quâ occasione Scaliger aggressus sit oppugnare de isto Rondeletium, sed modeste, nec sine ejus viri laudatione. Multorum piscium sonum vocem dici non posse. B. Ambrosii judicio, non eo contemtiores, sed laudatiores esse pisces, quòd vocis sint expertes. Qui piscium sint vocales. Vituli marini mugitus. Boccæ unde nomen. Gemitus delphini. Qua mente Aristoteles neget, delphino esse linguam solutam. Refellitur Græculorum opinio de delphinis simonis nomine gaudentibus: & quomodo eam tueri conetur Cardanus, sed Scaligero merito adversante.

DE triplici piſcium ſpiratione dixi. Nunc diſquiramus, cur alii aliis diutiùs extra aquas vivant. Primùm videamus de iis, quæ exeunt in terras pabuli, vel ſomni causſâ; ut exocœtus. Rondeletius *a* hoc in eo fieri ait, quia frigidus aër nequit per branchias confertim irruere ad cor; ſive quia careat branchiis, ut Plinius *b* cenſet; ſive quia anguſta admodum ſit branchiarum rima, eoque haut nimius ei ſit aëris appulſus. Anguillæ, ut Plinius *c* ait, *durant ſine aqua ſenis diebus, aquilone ſpirante, auſtro paucioribus.* Has, uti & murænas, idem Rondeletius *d* ait diutiùs ſine aqua vivere, quia ob rimæ parvitatem nonniſi parum aëris trahant, ſic ut lædi cor nequeat refrigeratione. At contrà channas putat citò interire in terra, quia multum attrahant aëris ob hiatum perpetuum; unde & iis nomen eſſe datum ait Euſtathius *e*. Nempe ἀπὸ τοῦ χανεῖν, quod eſt *hiare*. A quo & χάνος, pro *ore*, apud Comicos; teſte Polluce *f*. Sed rectè ea Cæſar Scaliger refellit. Nec enim nimis refrigerando lædit aër adſuetos vivere in aqua; quod elementum aëre eſt frigidius. Et, quemadmodum ex Plinio dicebamus, non tam diu extra aquas vivunt flante noto, quàm aquilone; qui frigidior eſt altero. Diutius etiam piſces extra aquas verno vivunt tempore, quàm æſtivo. Præterea ab aëre branchiis recepto malè ratio acceſſitur, ſi aër attrahatur ore, branchiis emittatur: quomodo earum anguſtia potiùs cauſſa ſit futura, cur aër ore receptus exire branchiis non poſſit, eoque retentus diutius, cor magis refrigeret. Tantoque magis in murænis hoc fieret; quòd ore ſint patulo, & hiante admodum. Eo plus recipiat aëris: & quia unicum duntaxat branchiis utrimque eſt foramen, eo difficiliùs exibit aër, ac cor lædet vehementius. Cui adverſatur, quòd diu in terris vivere fatentur. His ſatis refellitur, quòd Rondeletius contendit, eo diutiùs piſces eos vivere in terra, quia ob rimam branchiarum anguſtam non plus aëris aſſumant, quàm ſufficiat cordis refrigerationi. Quemadmodum inde etiam diluitur, quòd channas ait citò interire, quia copioſiùs attraxerint frigidum aëra, quàm cor ferat.

a *Lib.* 4 *de piſc. mar. cap.* 9.
b *Lib.* 9. *cap.* 19.
c *Lib.* 9. *cap.* 21.
d *Loco paullo ante memorato.*
e *In Odyſſ.* o. *p.* 1778. *edit. Rom.*
f *Lib.* 2. *cap.* 4. *ſect.* 22.

Itidem in Rondeletio improbat Scaliger, quòd operosè adeò contra Ariſtotelem contenderit, piſces aërem ſub aqua ſpirare. Nempe eò Rondeletius attendit, quòd aqua non ſit pura, ſed aëri permiſta. Cenſet propterea, pulmonibus, & branchiis, ſub aquis etiam adduci aëra. At Scaliger ait, ſic aquam & aëra, imò & ignem, terramque, miſceri, ut ex iis unum quid fiat: nec piſcibus eam eſſe vim, ut faucibus valeant aëra ab aquis ſeparare. Statuit igitur ipſe, cùm unumquodque animal eo nutriatur, quod convenit naturæ: omnino, quibus aëreus eſt ſpiritus, ut homini, aëre eum reparari; aquâ autem, quibus ſpiritus eſt aqueus, ut piſci. Nec inficiatur, branchiatis etiam piſcibus refrigeratione eſſe opus: ſed negat, inde conſequi, reſpirationis eſſe indigos: quia refrigeratio non aëre ſolùm, ſed aquâ etiam, fiat: à qua ſit aquei ſpiritûs in piſcibus pabulum. Plura ſi de iſtis voles, ipſum adi Scaligerum; qui accuratè hanc quæſtionem pertractavit, idque occaſione hujuſmodi. Jam ad finem perduxerat ſuas ad Cardanum Exercitationes, cùm incidit in Rondeletii libros de piſcibus marinis. Legit inter cætera libri IV caput IX. Videt Ariſtoteleæ, ſuæque ſententiæ pugnantiſſima. Non continuit igitur ſe, quin, Exercitatione CCLXXIII, ſectioni priori alteram adjiceret, qua Rondeletii hanc opinionem refelleret, ſingulis etiam ejus occurreret argumentis. Nomini interim parcit: imò nunc *optimum philoſophum*, & *amicum* hominem appellat: nunc *virum tum optimum, tum leniſſimi ingenii, atque animi maximè temperati.* Quanto honeſtius hic, quàm Rondeletium nominatim excepit Cardanus *g*! Julii Cæſaris Scaligeri veſtigiis inſiſtit, imò propè eum exſcribit, Julius Cæſar Vaninius de Admirandis Naturæ Arcanis dialogo XXXII.

g *Lib* 7 *de rerum Varietate, cap.* 37 *ubi Rondeletium ait, opere de piſcibus* famam potiùs quærere, quàm veritatem, nullum habere pro ſe argumentum, niſi in quo apertè mentiatur, veniâ dignum non eſſe, maxima tractare oſcitanter, cum velit videri diligentiſſimus, &c.

His pauca de piſcium voce adtexam, quia à ſpiratione eſt, quòd ſint vocales. Sed eſt hoc in paucis. Nam longè maximam partem muti ſunt; quemque ſonum edunt, is à branchiis eſt, ut vox nequeat dici. Vidimus de iſtis obiter, cùm de hominum ſono, & voce, ageremus *a*. Nec eo contemtior piſcis, quia mutus: ſed eo honoratior, quòd non verbis, ſed factis, exſequitur mandata, quæ Deus illi inſcripſit. Itaque Ambroſius lib. V Hexaëm. cap. X, cùm narrâſſet, ut piſces loca, temporaque obſervent, haut ſecus ac propoſitâ teſſerâ, ſubjungit continuò: *Divinæ legi piſcis obſequitur, & homines contradicunt. Piſcis ſolenniter obaudit mandata cœleſtia, & homines irrita faciunt Dei præcepta. An contemtibilis tibi videtur, quia mutus eſt, rationiſque expers? Sed vide, ne tu tibi magis incipias eſſe contemtui, ſi irrationabilior deprehendaris. Quid autem rationabilius hoc piſcium tranſitu, cujus rationem quidem verbis non explicant, ſed factis loquuntur?*

a *Lib.* 3. *cap.* 27.

Solùm verò vocales ſunt, qui reſpirant, eoque pulmones & aſperam habent arteriam: ut phocæ; quos *vitulos marinos* Plinius, *boves marinos* Servius interpretatur. Mugire conſtat; unde & nomen iis impoſitum eſſe, antea diximus. Quemadmodum & inde *bocas* vocarunt à *boando*, id eſt, *vocem emittendo*; ut quidem legere eſt apud Feſtum. Sed potiùs *boca* eſt ex φῶκαι, φ in B tranſeunte; ut *balæna* ex φάλαινα, *umbilicus* ex ὀμφαλικὸς, *ambo* ex ἀμφὼ, *orbus* ex ὀρφὸς, *albus* ab ἀλφὸς, & ſimilibus trecentis.

Eandem ob cauſſam etiam vocales ſunt delphini. Plinius lib. IX, cap. VIII: *Lingua eſt his contra naturam aquatilium mobilis, brevis, atque lata, haut differens ſuillæ. Pro voce gemitus humano ſimilis.* Nec obſtat Ariſtoteles lib. XVI Hiſt. Anim. cap. II; ubi linguam iis tribuit οὐκ ἀπολελυμένην, *non ſolutam*: unde & negat, vocem proferre poſſe articulatam. Nam ſententia eſt, linguâ quidem ſonum promere; ſed vocem eam non eſſe articulatam; idque iccirco, quia lingua non ſit libera, ac ſoluta; quomodo fere in infantibus etiam ſe res habet.

Quibuſdam verò perſuaſum eſt, delphinos non modò vocem edere: ſed etiam ſermonem intelligere humanum. Unde idem Plinius eodem in loco *b*: *Dorſum iis repandum, roſtrum ſimum. Qua de cauſſa nomen ſimonis omnes miro modo agnoſcunt, maluntque ita appellari.* Jure profectò mirus vocatur modus, modò verus. Sed quis credat, piſces naturâ Græcè intelligere, vel Latinè? Eſt enim *ſimonis* nomen iis impoſitum à ſimis naribus: qua de re dixi jam olim in Oratoriis inſtitutionibus *c*, & notis in fragmenta veterum Tragicorum *d*. Fidem tamen habuit Cardanus lib. VII de Rerum Varietate, cap. XXXVII *e*. Rationem etiam adducit iſtiuſmodi: *Delphines*, inquit, *Simonis quodam conſueto nomine gaudent: quoniam veſtigia conſuetudinis, velut in cera forma, inhærent in animalibus. Unde columbæ, in quibuſdam inſulis novi orbis, manibus capiebantur, nunc non: didicerunt enim longâ ſerie, fugere homines. Et catula mea, patre & matre genita adſuetis ferre, lapides & ferrum in octo diebus ferre didicit: mira res, cum alium canem vix bimeſtri ſpatio, & magno cum labore, edoceas: imò prorſus non edocta, ſponte ferebat, ſed non afferebat. Itaque delphines priores, hoc nomine vocari adſueti, veſtigium in pronepotibus reliquerunt, ut etiam nunc hoc nomine gaudeant.* Verùm multò aliter, ac veriùs ſanè, de iſto Cæſar Scaliger, Comment. in Ariſtotelis Hiſt. Anim. *f* *Multa* (de delphinis) *recenſentur, quæ noſtram ſuperent fidem: ut & ridiculum illud ducamus, Simonis eis nomen gratum eſſe, quoniam ſimi ſint; ut ne hic quoque Græcia careat mendacio.*

b *Lib.* 9. *cap.* 8.
c *Lib.* 4. *cap.* 13. *ſect.* 10.
d *Ad Livii Andronici Ægiſtum.*
e *P.* 293. *edit. Lugd. an.* 1508.
f *Lib.* 2. *cap.* 16. *ſect.* 118.

CAP. XXII.

Cur, ex ſententia Plutarchi, juſtitiæ minùs adverſetur eſus piſcium, quàm quadrupedum, vel avium. Cur piſces lacuſtres, vel degentes fluminibus cœnoſis, pingues quidem ſint, ſed inſalubres. Ut utroſque bonitate vincunt illi, qui degunt fluviis puris; ita vin-

ci

ei à marinis: & quæ sit caussa istius. Quare pisces ponti Euxini bonitate cedant piscibus alius maris. Ab eâdem caussa esse, quod pisces è mari subeuntes flumen media sint natura inter eos, qui semper in mari, quique in flumine semper agunt. Unde Xenocrates, qui Galeno antiquior, noverit percam Rhenensem. Quare pelagii pisces difficiles quidem sint concoctu, at bene nutriant. Saxatiles cur aliis præstent. Interim & horum alios magis accedere ad pelagios, alios ad litorales. Quâ de caussa meliores sint pisces, si mari tempestuoso capiantur: eoque laudentur, qui locis agunt ventosis, præsertim boreæ expositis. Tyrrheni maris pisces suaviores sunt, quàm Adriatici. Lupus in Tiberi duos inter pontes captus cæteris longè commendatior: ac caussam ejus esse non solum à fluminis natura, sed etiam agitatione & exercitio piscis. In piscibus commendatur media ætas, quæ nondum ad summam pertigit magnitudinem: & cur nec minuti, nec vetuli, probentur. Εὔφθαρτοι *pisces dicuntur etiam Græcis, qui facilè concoquuntur. Solum è piscibus barbum ætate non reddi deteriorem. Piscium quosdam vere, alios æstate, vel hieme, præstabiliores esse. Etiam partium alias aliis esse meliores: & cur partes caudæ propiores præcipuè commendentur; in mugile maximè, non item in mullo. Aliarum quoque partium alia aliis sunt laudatiores.* Melandrya *quid. Discrimen etiam esse pro sexu. Nec leve esse hoc pro apparandi ratione: in qua distinguuntur frixi, assi, elixi, patinarii, sive jurulenti, qui &* jusculenti.

TEmpus nunc est, ut consideremus immensam Dei bonitatem erga nos: quia non contentus pro cibo dedisse plantas, quadrupedes, aves: etiam, piscibus suppeditandis, inservire nobis jussit flumina, stagna, maria. Imò Lamprias apud Plutarchum *a* ait: δικαιότατον ὄψον εἶναι τὸ ἐκ θαλάττης, *justissimum esse obsonium, quod è mari petitur.* Rationem adfert hujuscemodi, quòd major nobis necessitudo sit cum terrestribus; quia in terra nobiscum vivant: eodem fruantur aëre, iisdem plantis nobiscum vescantur, pleraque eodem tecto nobiscum degant; ut canes, feles, subinde & equi: nobis etiam inserviant; quod si jugulemus ea, vocem edant, quâ ciere possint misericordiam sui. At piscibus nihil esse horum; cùm in alio vivant elemento, imò quasi in mundo alio: præterea nec ministrent nobis, nec edant vocem: ut non sit caussa, cur sic amemus, ut ab necandis ac comedendis illis abstineamus.

a Lib. 4 Sympos. problem. 4.

Sed ut terrestrium, ita in aquatilium etiam alimonia, non leve est discrimen, deque eo agit Galenus lib. III de Facultat. alimentorum, cap. XXV. Petit autem discrimen, partim ex loco, ubi degunt; partim iis, quibus aluntur. Nos fusiùs paullò ex veterum aliis rem diducemus. Ac primùm οἱ λιμναῖοι ἰχθύες, πίονες· *lacustres pisces sunt pingues*: ut Hippocrates ait libro de Affectionibus. Sunt interea insalubres, quia cœnoso ac turbido vivant alimento. Par ratio piscium, qui in rivis degunt limosis, ac cloacas urbis excipientibus. Habent enim carnem mucosam, & excrementitiam. Deque hujusmodi fluviatilibus intelligi debet Xenocrates, quando eos cum lacustribus conjungit. Sic enim scribit: Ποτάμιοι δὲ, καὶ λιμναῖοι, κακοστόμαχοι, παχυμεροῦς ὕλης δοτικοί, δυσδιάχετοι· *Fluviatiles verò, & qui in stagnis degunt, stomacho nocent, succos gignunt crassos, difficulter excernuntur.* At fluviatilium aliorum ratio est dispar. Unde Simeon Sethi: Οἱ ἐν ποταμοῖς καθαροῖς τρεφόμενοι ἰχθύες, εὔχυμοι· ὥσπερ οἱ ἐν θολεροῖς, καὶ ἐν οἷς εἰσβάλλουσιν ὀχετοί τε καὶ ἄλλαι ὗλαι, κακόχυμοι, καὶ γαστρὸς βλαπτικοί· *Pisces, qui in fluviis puris & limpidis pascuntur, succi sunt boni: sicut qui in locis turbidis, & in qua se ingerunt cloacæ, ac res quævis sordidæ, atque immundæ, mali sunt succi, & ventriculo noxii.*

Interea fluviatiles plurimùm cedunt marinis. Unde Hippocrates libro de Affectionibus: Οἱ ποτάμιοι βαρύτεροι· οἱ δὲ αἰγιαλοὶ, θαλάσσιοι, κουφότεροι· *Fluviatiles sunt graviores: leviores verò litorales, ac marini.* Nempe mare salsedine suâ, quia salis natura est calida, tum frigus temperat; tum humorem nimium absumit: quod in fluminibus non habet locum; utpote dulcibus, non salsis. Itaque & marium est discrimen pro fluminum ratione, quæ hæc ingrediantur. Ponti enim Euxini pisces non sunt ejus bonitatis, ac aliorum: nempe quia multos, & magnos excipit fluvios; ut est apud Galenum lib. III de facult. aliment. cap. XXIV *a*. Subdit verò: Οἱ γὰρ ἐν τῇ τοιαύτῃ (θαλάττῃ,) καθ' ὅσον πλεονεκτοῦσι τῶν λιμναίων, κατὰ τοσοῦτον ἀπολείπονται τῶν ἐν καθαρᾷ θαλάττῃ διαιτωμένων· *Nam qui piscium in mari ejusmodi degunt, quanto præstant illis, qui in stagnis aluntur; tanto superantur ab iis, qui in puro mari agunt.*

a Tom. 4. edit. Ald. fol. 179. b.

Quod verò ad pisces, qui, mari relicto, flumina subeunt (ἀναδρόμους appellant Græci) quales amia, & mugilis, ab Aristotele dicuntur: hi, ut Athenæus *b* ait, εἰσὶν ὑγρότεροι, καὶ μᾶλλον πίονες ὑπάρχουσι· καὶ ἐδεσθῆναι μὲν εἰσιν ἡδίους· πρὸς δὲ τὴν πέψιν, καὶ τροφὴν γίνονται χείρους· *humidiores sunt, ac pinguiores; in cibo quidem delicatiores; sed difficiliores concoctu, ac deterioris alimenti.* Ac idem traditum Mnesitheo Atheniensi ἐν τῷ περὶ ἐδεστῶν *c*: unde se ista, atque alia, hausisse, ipse agnoscit Athenæus. Nempe ut iis, qui in mari semper degunt, sunt deteriores: sic in fluvio semper agentibus præstant: quia, ut Xenocrates ait, οὐκ ἀπολείπονται τῆς θαλαττίας ὕλης· *non carent prorsus materie marinâ.* Iccirco & Alexander Trallianus lib. I, cap. de Epilepsia, sic morbo hoc laborantibus præcipit: τῶν δὲ ποταμίων λαμβανέτωσαν μάλιστα τοὺς καλουμένους ἀναδρόμους· *ex fluviatilibus præcipuè assumant in cibum eos, qui anadromi vocantur.* Imò, si Xenocratem audimus, quidam fluviatiles marinis non cedunt. De sapore non contendero: sed an par salubritas, meritò in dubium vocetur. Tales ait coracinum Nili, lupum Tyberis, percam Rheni: de qua hodieque proverbium apud Germanos, & Belgas, præsertim Rheni accolas: *gesonder als een baers.* Non injuriâ verò miratur Gesnerus, unde Rhenanæ percæ fama provenerit ad hominem Græcum. Equidem colligo inde, non multò antiquiorem esse Galeno, à quo sæpius citatur. Is verò vixit temporibus Cæsaris Antonini philosophi, & filii ejus Commodi. Saltem non Julio Cæsare modò recentior fuerit Xenocrates; sed etiam Druso, quem varia Rheno castella imposuisse constat. Satis enim verisimile est, etiam Græcos aliquos Drusi secutos esse castra: uti & aliorum, qui postea in Germaniam missi fuere cum exercitu. Potuit etiam in ipsa hoc Græcia hausisse ex homine Romano; qui id vel scripserit, vel dixerit. Interea, quod de perca retuli Rhenana, fugisse videtur C. Plinium: qui tamen res Germaniæ minimè ignoravit. Siquidem bella cum Germanis gesta XX libris est persecutus. Meminit eorum Plinius, sororis filius, lib. V, ep. VIII, Tacitus in primo Annalium, & Suetonius, sive alius, in Plinii vita. Et tamen in Historia Plinii naturali de hoc tacetur; etiam ubi sermo de piscibus pro loco variantibus bonitate: ut lib. IX, cap. XVIII, ubi sic scribit: *Est & hæc natura, ut alii alibi pisces principatum obtineant: coracinus in Ægypto; zeus, idem faber appellatus, Gadibus; circa Ebusum, salpa, obscœnus alibi, & qui nusquam perco qui possit, nisi ferulâ verberatus: in Aquitania salmo fluviatilis marinis omnibus præfertur.*

b Lib. 8.

c Libro de eduliis.

Cæterùm in marinis ipsis discrimen est non exiguum. Pelagii quales sint, apud Athenæum in octavo docet Diphilus Siphnius: Οἱ δὲ πελάγιοι δυσφθαρτότεροι, πολύτροφοι, δυσεκκρινόμενοι. *Pelagii haut facilè concoquuntur, multùm alunt, tardè digeruntur.* A duritie carnis est, quòd difficulter concoquantur, imò & digerantur. Nam fere qualis concoctio, talis & distributio. Interim agnoscit, valde illos nutrire: quod bonitatem arguit succi.

Maximè salubres sunt saxatiles: ut Galenus docet lib. III de aliment. facult. cap. XXVII, & XXX. Nempe mediocriter sanguinem generant: nec bonitatem suam exuunt, quia

quia non mutant vel alimentum, vel locum, nec aquis utantur dulcibus. Similiter Simeon Sethi voce ἰχθύας *a*: item Diphilus Siphnius *b*; qui cùm eos dicit εὐφθάρτους, intellige εὐπέπτους, *concoctu faciles*: de quo mox pluribus loquar.

Est præterea discrimen inter saxatiles ipsos: quia aliquando saxa litori sunt propiora, aliquando remotiora. Illi magis accedunt ad pisces πελαγίους, eoque carnis sunt durioris, & siccioris. Hi similiores litoralibus, ac propterea carnem habent molliorem, & humidiorem; ut apud Athenæum quoque legas. Græci iccirco μαλακοσάρκους *c* nuncupant.

Confert etiam ad bonitatem piscium, si capiantur mari tempestatibus agitato. Cujus rei hanc Galenus *d* adducit rationem, quòd sic magis exerceantur: ut omnino eò pisces sint deteriores, quo diutiùs mare quieverit: eò meliores, quo fluctibus magis fuerit agitatum. Eadem est mens Hippocratis in secundo de victus ratione, ubi agit de piscibus τοῖς πλανήτῃσι, hoc est, πελαγίοις, (πελαγίοις enim opponit) eosque illo commendat nomine, quòd κυματοπλῆγες *e* πεπονημένοι τῷ πόνῳ στερεωτέρην τὴν σάρκα ἔχουσιν: *undis pulsati, quia laboribus exerciti, solidiorem habent carnem.* Ut sanè liqueat, quantum, etiam Coi illius senis judicio, in piscibus ipsis valeat exercitatio. Atque ut ille præivit Galeno: ita secutus utrumque Simeon Sethi: Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ἀνηνέμοις τόποις διαιτώμενοι ἰχθύες, χείρονες, καὶ οἱ μὲν θαλάττιοι, τούτων πλεῖον. *At qui pisces degunt in locis non ventosis, boni non sunt: ac bis magis, si fuerint marini.* Addit Galenus, post ea, quæ ante ab fonte illo promebamus, nec parum referre ait, si loca sint boreæ exposita. Verba ejus sunt: εἰ *f* δὲ καὶ πρὸς τὰ βόρεια τῶν πνευμάτων ἐστραμμένοι, πολὺ βελτίους. ὁ μικρὸν γὰρ εἰς εὐχυμίαν συντελοῦντος ἅπασι ζώοις τῶν οἰκείων γυμνασίων, ἔτι καὶ τὸ καθαρὸν τοῦ καταμιγνυμένου τῷ ὕδατι πνεύματος, αὐξάνει τὴν ἀρετὴν τῆς οὐσίας αὐτῶν. *Si præterea spectent boream, multo erunt meliores. Nam cum exercitationes propria non parum ad succi bonitatem omni conferant animanti: præterea puritas ejus venti, qui aquæ miscetur, bonitatem substantiæ eorum auget.* Marium etiam discrimen agnoscit Xenocrates: Καὶ τὰ πελάγη δὲ διαφέρει· μέτριοι μὲν γὰρ οἱ κατὰ τὸν Ἀδρίαν. οἱ δὲ κατὰ τὸ Τυρρηνικὸν, ἥδιστοι. *Jam maria quoque inter se discrepant. Namque mediocres sunt Adriatici maris pisces: sed qui in Tyrrheno degunt, suavissimi.*

Atque hæc abunde ostendunt, pisces pro locis, & alimentis, non salubriores modò esse; sed palato etiam gratiores. Itaque homines delicati olim primo etiam gustu discernebant, quo loco foret piscis captus. Ut an cepissent eum piscatores in Tiberi, & quidem postquam agitatus esset inter pontes duos. Hujusmodi enim commendari imprimis solere, cognoscere est ex verbis C. Titii, & poëtæ Lucilii, adductis à Macrobio lib. III Saturn. cap. XVI. Tam docto verò palato fuisse, ut continuò istoc dignoscerent; indicat Horatii illud lib. II, sat. II:

> *Unde datum sentis, lupus hic Tiberinus, an alto*
> *Captus hiet, pontesne inter jactatus, an amnis*
> *Ostia sub Tusci?*

Ubi non de nihilo est, quòd *jactatus* dicat. Nam illa lupi duos inter pontes agitatio sine dubio saporem ejus reddidit meliorem: ut ex iis cognoscere licet, quibus piscem tempestatibus captum præstitisse veterum judicio ostendimus. Hujuscemodi piscem sibi appositum esse credebat Philippus ille, quem unà cum Hortensio, & Lucullo, piscinarios inter reponit Plinius lib. IX, cap. LIV. Sed simulac gustavit, se deceptum sensit: quemque gustarat, ne piscis quidem nomine dignabatur. Hac de re Varronis ipsius verba sunt lib. III de R. R. cap. III: *Philippus, cùm ad Ummidium hospitem Casini devertisset, & ei e flumine tuo* (Varronis, qui sub Casino villam habuit) *lupum piscem formosum apposuisset, atque ille gustasset, & exspuisset, dixit: Peream, nisi piscem putavi esse.* Atque idem memorat Columella lib. VIII, cap. XVI. De hoc discrimine sic quoque Plinius lib. IX, cap. LIV ait: *Sergius Orata primus optimum saporem ostreis Lucrinis adjudicavit: quando eadem aquatilium genera alibi, atque alibi meliora: sicut lupi pisces in Tiberi amne inter duos pontes, rhombus Ravennæ, murænæ in Sicilia, elops Rhodi, & alia genera similiter, ne culinarum censura peragatur.* Hoc saporis pro locis, & alimentis, discrimen compulit illum ὀψοδαίδαλον *a* Archestratum, ut tantum locorum peragraret, quo de sapore judicaret exactiùs. Hinc quoque est, quod διαφορικῶς *b* legimus anguillas Bœotias, carabos Scirios, mænides Carithias, murem Ponticum, pagros Eretricos, thynnos Megarenses, atque ita in aliis quibusdam. Nec hodie minùs homines elegantiores cunctis penè in nationibus cognomentis à patrio solo distinguere solent piscium, uti & esculentorum aliorum bonitatem.

Alia item variant saporem, naturamque piscium: unde Cornelius Celsus lib. II, cap. XVIII, cùm pro locis eos distinxisset, subjungit: *Neque verò in generibus rerum tantummodo discrimen est; sed etiam in ipsis: quod & ætate fit, & membro, & solo, & cælo, & habitu.* Quod ad ætatem, senectuti inibi ab eo præfertur *in piscibus media ætas, quæ nondum summam magnitudinem implevit.* Rationem adducit Aristoteles lib. VIII Hist. Animal. cap. ultimo: Φαῦλοι οἱ γέροντες τῶν ἰχθύων· πολὺ γὰρ συντήκεται τῆς σαρκός. *Deteriores sunt pisces vetuli: multum enim carnis absumitur.* Est & Xenocratis *c*, medici antiqui, & Galeno sæpius *d* memorati: Παρὰ δὲ ἡλικίας, οἱ μὲν βραχεῖς, καὶ νέοι, εὐφθαρτοι. *Quodque ad ætatem, minuti, & juvenculi pisces facilè corrumpuntur.* Nempe ob carnem fluidam. Quod contrà fit in adultioribus, quia caro iis firmatior. Liquet igitur, quod ex Celso dicebamus, optimos esse pisces nec admodum juvenculos, nec vetulos; sed paullum infra mediam ætatem constitutos. Possis tamen & Xenocratis locum aliter cum Gesnero *e* interpretari; ut εὔφθαρτοι sit idem, ac εὔπεπτοι, *concoctu faciles*: nempe ex Empedoclis opinione, qui concoctionem putabat fieri corruptione. Ac quamquam opinionem eam damnet Galenus: (uti & illam Erasistrati, concoctionem fieri existimantis attritione & lævigatione, nec non complexu ventriculi, & adscititii spiritus proprietate) nihilominus tamen facilè conciliatur cum sententia Galeni. Nam statuit Galenus, fieri τὴν πέψιν *f* ventriculo cibum reddente similem animali; hoc est, qualitatis, quæ nutrienti inest, commutatione in qualitatem, quæ est nutriti. Nam etiam hoc cum fit, est φθορά, sive *corruptio*: quia cibus, quando in chylum convertitur, desinit esse, quod erat, & fit, quod non erat. Cæterum, quod dicitur ab Aristotele, & aliis, pisces vetulos difficulter concoqui, succique esse deterioris, & nutrire minus; id in uno barbo non habet locum; ut ostendunt Ausonii illa in Mosella *g*:

> *Liberior laxos exerces, barbe, meatus.*
> *Tu melior pejore ævo: tibi contigit uni*
> *Spirantum ex numero non illaudata senectus.*

Est verò is piscis, quem *barbeel*, & *barm* dicimus; Galli *barbeau* nuncupant; vocabulis è *barbo* deflexis.

Nec discrimen modò ætatis attendere convenit; sed etiam anni tempus, quo capiuntur. Hinc Xenocrates: Καὶ ἔαρος μὲν οἱ πλεῖστοι, διὰ τὸ κυοφορεῖν, ἀμείνους, ὡς τρίγλαι· θέρους δὲ, φάγροι τε, καὶ συνόδοντες *h*· φθινοπώρου δὲ ἥπατος *i* κεφαλῖνοι, κακόχυμοι ὄντες· κεστρεῖς δὲ, καὶ λάβρακες, τρυφερώτεροι. *Verno etiam tempore quàm plurimi, quod ova pariant, sunt præstantiores; ut mulli: æstate verò phagri, & sinodontes, auctumno autem hepatis improbantur, quia tum sunt mali succi: mugiles, & lupi, tum magis sunt teneri, ac molles.* Verna itidem tempestate optimus est chromius; anthias autem, sive callichthys, hybernà: ut prodidit Ananius (qui Aristophanis scholiastæ Ananias) poeta jambicus *k*, & ex eo Epicharmus Siculus *l*; ex utroque autem Athenæus in septimo.

Nec in eodem pisce par est partium bonitas, sed hac parte etiam non leviter differunt. Ipse de hoc sententiam suam dicat Hippocrates lib. II de Diæta *m*: Τῶν δὲ ἰχθύων ξηρότατοι

a Pisces.
b Apud Athenæum lib. 8.
c Q. d. molli ac tenera carne præditos.
d Lib. 3 de facult. alim. cap. 25.
e In editione Wechel. Foesii sect. 4. pag. 25.
f Edit. Aldin. parte. 4. fol. 179. b.

a Bellum apparandi obsonii artificem.
b Discriminatim.
c In Collectaneis Oribasii ad Julianum lib. 2. cap. 58. Seorsum verò Græce editus id fragmentum Conradus Gesnerus cum scholiis suis.
d Lib. 1 de facult. simplic. medic. & lib. 5 de composit. sec. gen. & alibi.
e Scholiis in Xenocratem.
f Concoctionem.
g Idyl. 3.
h Vel. σινόδοντες. Utroque enim modo vox ea scribitur.
i Hadrianus, Gesnerus, & Ludovicus Nonnius, ἀσπεῖς legunt: quod placet. Nam κεφαλῖνοι, mugil.
k Teste Athenæo lib. 3.
l In Nuptiis Hebes.
m Extremo p. 25. edit. Wechel. an. 1595.

ρότητα ἐστιν τὰ ἄνω· κουφότατα δὲ τὰ ὑπογάστρια, καὶ κεφαλαὶ ὑγρότεραι διὰ τὴν πιμελὴν, καὶ τὸν ἐγκέφαλον. *Piscium siccissimæ sunt partes superiores; levissima ventris inferioris, & capita humidiora propter pinguedinem, & cerebrum.* Imprimis verò partes caudæ propiores commendari solent, quia magis exercentur. Xenocrates: Παρὰ δὲ τὰ μέρη διαλλάττουσιν. Ἐπεὶ τὰ οὐραῖα κινοῦντα γεγυμνασμένα, εὔτροφα, τρυφερά. κατὰ δὲ τὴν νηδὺν, ὡς ὄντα λιπώδη, ἐπιπλαστικὰ, καὶ πρὸς ἐκκρίσεις εὔθετα. κατὰ δὲ τὰ νῶτα σκληρότερα. κεφαλαὶ δὲ πάνυ, διὰ τὸ ἁλμυρὸν, καὶ λιπῶδες, ἄτροφοι, καὶ δυσδιοίκητοι. *Etiam, quod ad partes, differunt. Quippe iis, quæ ad caudam sunt, cum has movendo se exerceant, boni sunt alimenti: teneri item sunt ac molles. In iis verò partibus, quæ ad ventrem sunt, quia pingues, fluitant, & ad excretiones rectè sunt affecti. At in tergo sunt carnis duræ. Capita autem omnino propter salsum humorem, & pinguedinem, non nutriunt, ac difficulter digeruntur.* Ubi quod caput improbat ob pinguedinem, id in salmone tanto est evidentius, quanto id pinguius. Sapor quidem ejus delicatus: sed de quo largiùs si comedas, febrim subinde conciliet. Quod ad partes caudæ vicinas, Xenocrati, præter Galenum, & alios, consentit etiam Plinius lib. IX, cap. XV, ubi de thynnis agit: *Vilissima ex his, quæ caudæ proxima, quia pingui carent; probatissima, quæ faucibus: at in alio pisce circa caudam exercitissima.* Sive, ut in aliis libris, *exercitatissima* Franciscus Masarius a mavult *probatissima.* Sed longè nimis abit à MSSis. Rectiùs Ludovicus Nonius b, particulam inserciendo, legit, *ut exercitissima.* Sententia est, in thunno non probari partes caudæ propinquas, contrà quàm in aliis fit piscibus, ubi eæ judicantur maximè salubres, & delicatæ, quia iis se pisces præcipuè exercent. Particulatim verò cauda mugilis solet laudari: uti & caput ac hepar mulli, deorsum congri, scari viscera, thunnorum κλεῖδες, sive clidia, quæ salita dicuntur μελάνδρυαι, vel *melandrya*: nempe ex eo, quia referunt μέλαν δρυὸς, sive intimam quercus partem. Unde Plinius lib. IX, cap. XV: *Melandrya vocantur cæsis quernis assulis simillima.* Plura ibidem de his vide, & apud Athenæum lib. VI.

a Notis in nonum Plinii, ad hunc locum.
b De re cibaria lib. 3. cap. 14.

Quid quod pro sexu etiam sapor est diversus? Quomodo feminæ maribus præferuntur in anguillis, cancris, locustis.

Magnopere etiam variant pisces pro ratione præparandi. Nam ut Cornelius Celsus ait lib. II, cap. XVIII, *Res eadem magis alit jurulenta, quàm assa: magis assa, quàm frixa.* Quod pleniùs explicandum. Pisces sartagine frixi, ut ab his initium sumam, magis conducunt illis, qui corpore sunt valido, firmâque valetudine. Assi quoque in sanis non improbantur. Elixi convenientiores sunt febricitantibus. Nam sic præparati facilioris sunt concoctionis: cujus habenda est ratio in laborantibus febri; quia vis concoctrix in iis nunquam sit illæsa. Sed præterea est quartum præparandi genus; verum, quia cruditatem afferat, illaudatum Galeno. Hoc piscium est, ut idem nuncupat, τῶν ἐν λοπάσι συνναζομένων, *in patinis paratorum.* Quos *patinarios* etiam Plautus appellat Asinar. act. I, sc. III:

Quasi piscis, itidem est amator lenæ: nequam est, nisi recens.
Is habet succum, is suavitatem, eum quovis pacto condias,
Vel patinarium, vel assum: verses quo pacto lubet.

Qui verò hic *patinarius*, is aliter *jurulentus*, vel *jusculentus*, quia cum suo apponitur jure. Nec enim in aqua elixatur; sed in proprio jure coquitur, & apponitur: attamen ut arbitror, pauxillo vini, ne aduratur, in patinam priùs adfuso, sicut hodie fit. Sic vocat Apulejus in Apologia: *Q. Ennius pisces alios multis versibus decoravit, & ubi gentium quisque eorum inveniatur, qualiter assus, aut jusculentus optimè sapiat.* Quia verò à *jus* fit *jusculum*, inde *jusceum*; ut à *cista*, *cistula*, *cistella*; eò à *jusculum* quidem *jusculentus*, (idque κατὰ συγκοπὴν pro *jusculolentus* c) ait à *jusceum jusceatus* etiam dixere. Sanè Plinius (non Secundus ille, sive Veronensis, sed Valerianus, Gallus) lib. V de Re medica cap. XXIV dixit, *pisces jusceatos* t vulgò licet *visceatos* edatur: ut & capite sequenti legere est, *lactucas in visceo coctas*, pro *jusceo*. Quod verò Plautus ait de versandis piscibus, ut assis, ita patinariis, sive jusculentis: hoc inde est, quia sicut pisces vertimus, qui assantur in craticula ferrea: sic & eos, qui coquuntur in patina, cui ignis suppositus, alterâ ferè patinâ superimpositâ, simulac unum latus coctum est, verti sit opus, quò & alterum ab igni coquatur supposito.

c Ut lapicida, pro lapidicida. Nisi magis placet jusfulentus: ut vulgo legitur apud Apulejum. Hoc si malis, videri possint veteres pro jus dixisse jussum; ut vasum pro vas, ossum pro os: de quibus in arte Grammatica abunde egimus. A jussum autem fit jussulentus, ut à somno, somnolentus; à vinum, vinolentus.

Cap. XXIII.

a Ὄψον, & ὀψώνιον, propriè quidem accipi pro quolibet, quod cum pane comeditur: sed peculiariter etiam pro piscibus. Sic quoque loqui Evangelistas: Nepotem item, & Terentium ipsum, idque Comicorum Græcorum exemplo. Fieri hoc per αὐτονομασίαν, Plutarchi & aliorum veterum judicio. Homerum non apponere heroibus suis pisces; nec eos piscantes inducere, nisi fame urgente. Priscos etiam Romanos piscibus abstinuisse. Quomodo ab Romanis Carna dea soleat placari. Quantopere postea Romanis pisces in deliciis fuerint. Piscina illaudata, nisi quæ marinos haberent pisces. Oratæ, & Murænæ, vocabula a piscibus imposita familiis Romanis. Quando, & a quibus, inventa sint vivaria oratarum, murænarum, cochlearum. Carius piscem venisse, quam bovem. Apicii inventum, mullum necare iis garo sociorum, & ex ejus jecore facere halecem. Mullus a quo sit emtus octo millibus nummûm. Coci ingentibus triumphorum pretiis parati. Hortensii fletus ob murænæ obitum. Inaures additæ murænæ ab Antonia Drusa.*

HÆc ostendunt, non alimoniæ solum caussâ pisces esse hominibus concessos divinitus; sed etiam ad deliciarum non inelegantium, luxu tamen carentium, voluptatem. Quippe quibus rectè utentes, citra mollitiem affici; abutentes autem molliter infici, ac solvi animo soleant. Et sanè, cum ὄψον, sive ὀψώνιον, generatim significet προσφάγιον a, ut Hesychius exponit: fere tamen usurpari solet pro *pisce*. Imò sic utuntur Scripturæ: ut B. Joannes cap. VI, 9; ubi δύο ὀψάρια legas; pro quo δύο ἰχθύες est apud Matthæum cap. XIV, 17, Marcum cap. VI, 38, Luc. cap. IX, 13. Etiam apud Cornelium Nepotem, quem perperam vulgo Æmilium Probum nuncupant, legas, Themistoclem ex Myunte habuisse obsonium: pro quo apud Diodorum est, præbuisse Themistocli Μυοῦντα εἰς ὄψον, ἔχουσαν θάλατταν εὔιχθυν. *Myuntem in obsonium, quæ mare haberet piscosum.* Trecenti possint similes adduci scriptores: sed continebo me intra Comicos Latinos, Græcosque. Terentio enim in And. act. II, sc. II, sic dictum, *Paullum obsonii.* Nam postea subjicitur, *Pisciculos minutos ferre obolo in cœnam seni.* Nec aliter act. II, sc. VI, & Adelph. Act. V, sc. IX. Non dubium, quin in hoc secutus sit Menandrum, & Diphilum, Comicos Græcos: ex illo enim Andriam, ex hoc Adelphos, se transtulisse, ipse fatetur Terentius. Solere verò sic Comicos loqui, etiam indicat Alexis in Tarentinis b:

Οἱ Πυθαγορίζοντες γὰρ ὡς ἀκούομεν
Οὔτ' ὄψον ἐσθίουσιν, οὔτ' ἄλλ' οὐδὲ ἓν
Ἔμψυχον· οἶνον τ' οὐχὶ πίνουσιν μόνοι.
Qui Pythagorissant, non solent, ut dicitur,
Obsonium, vel aliud edere quippiam
Animatum: iidem bibere vinum nesciunt.

Ubi ὄψον clarè in animatis reponitur; nempe quia, ut dixi, ὄψον c idem ac ἰχθὺς d: ut ὀψοφάγοι, φιλίχθυες e. Caussam hujusmodi sermonis aperit Plutarchus lib. IV Symposiacôn, probl. IV: Ὡς πολλῶν ὄντων ποιητῶν ἕνα τὸν κράτιστον ἐξαιρέτως ποιητὴν καλοῦμεν· οὕτως πολλῶν ὄντων ὄψων ἐκνενίκηκεν ὁ ἰχθὺς μόνος ἢ μάλιστά γε ὄψον καλεῖσθαι,

a Omne id, quod cum pane comedimus.
b Apud Athenæum l. 4.
c Obsonium.
d Pisces.
e Obsonatores, piscium amantes.

hunc non item, præterquam Rhodiis. De inertia rhombi, & atili.

POstquam vidimus de concupiſcendi appetitu, & virtutibus ac vitiis circa eum verſantibus, conſiderabimus quoque iraſcendi appetitum, & illius tum moderationem, tum exceſſum. Agendum igitur nunc partim de ira & iracundia, atque audacia; partim de metu, timiditate, atque aliis, quæ fortitudini repugnant.

Callionymum eſſe iracundum, ex eo colligas, quòd ut Plinius refert lib. XXXII, cap. VII, *Nulli piſcium fel copioſius.* Atque addit, idem Menandro traditum. Ex cujus Meſſenia Ælianus lib. XIII, cap. IV adducit iſthoc:

Τίθημ' ἔχειν χολὴν σὲ καλλιωνύμου
Πλείω.
Habere callionymo te cenſeo
Plus fellis.

Item illud Anaxippi in Epidicazomeno:

Ἐὰν μὲ κινῇς, καὶ ποιήσεις τὴν χολὴν
Ἅπασαν, ὥσπερ καλλιωνύμου, ζέσαι.
Si moveris me, feceris mox ferveat
Ut bilis omnis, more callionymi.

De felle ejus agit & Dioſcorides lib. II, cap. XCVI.

Irarum etiam teſtes ſunt pugnæ, tum in eodem genere, tum in diverſo. In eodem, ut in cancris; qui Plinio *a* teſte, *dimicant inter ſe, ut arietes, adverſis cornibus incurſantes.* In diverſo, ſicut amiæ cum delphino, quorum pugnam graphicè deſcribit Oppianus in ſecundo de Piſcatione *b*. Conſpecta belluâ ſe amiæ convertunt, maximæ circumnatant, & cæteras defendunt. Ac cum alias belluas, tum lamias, ab iis vulnera accepiſſe, quandoque conſpectum: ut eſt apud Ariſt. lib. IX Hiſt. Animal. cap. XXXVII *c*.

a Lib 9. cap. 31.
b Verſ. 562.
c Cæſ. Scal. ſect. 263.

Prœlium troctarum cum delphino referunt Ælianus lib. I de Anim. cap. V, & Philes in jambis, cap. de Troctis. Ut diverſum piſcium genus memorat vir eruditus in ſuis ad memoratum Oppiani locum notis. Sed enim planè eædem amiæ, & troctæ: ut docet Rondeletius lib. VIII de piſc. mar. cap. IX. Nomen τρώκτης *comeſtorem*, vel *voratorem* ſonat, ἀπὸ τοῦ τρώγειν, quòd eſt *edere.* Atque ad hanc voracitatem conferunt dentes crebri, continui, & acuti.

Carabus quanto animo adverſus murænam decertet. Oppianus ſcitè depinxit lib. II Ἁλιευτ. *d*

d Verſ. 321. & ſeqq.

Caniculæ marinæ ſtrenuè adverſus urinantes dimicant, de quo Plinius lib. IX, cap. XLVI. Eaſdem ſignat Theophraſtus lib. IV Hiſt. Plant. cap. VIII, cùm de mari rubro ait: Ἡ δὲ θάλαττα θηριώδης· πλείους γὰρ ἔχει τοὺς καρχαρίας, ὥστε μὴ εἶναι κολυμβῆσαι· *Mare hoc plenum eſt belluis, plurimoſque habet carcharias, in tantum, ut non ſit tutum natare.* Ubi Theodorus Gaza καρχαρίας reddidit *caniculas.* Solinus, & Ammianus, *canes* nominant *marinos:* Etiam κύνας θαλαττίους *e* (ut cæteros mittam) Athenæus vocat in quarto: ubi Archeſtrati verſibus docet, eſſe ἀνθρωποφάγους *f*: ut mirum non ſit, ſi humanæ avidi carnis cum hominibus decertent. Poëtæ fabulantur, Scyllam, (non illam Niſi filiam, quæ, abſciſſo patris capillo, commutata dicitur in cirim; ſed filiam Phorci, quæ poſtquam concubuiſſet cum Glauco, in mare ſe præcipitavit, & converſa creditur in ſcopulum marinum prope Rhegium Italiæ) pube tenus cinctam fuiſſe his piſcibus marinis, qui & claſſem Ulyſſis infeſtarint. Unde Maro in Sileno:

e Canem marinum.
f Hominum comeſtorem.

Quid loquar aut Scyllam Niſi, aut quam fama ſecuta eſt,
Candida ſuccinctam latrantibus inguina monſtris
Dulichias vexaſſe rates, & gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus laceraſſe marinis?

Fabulæ origo partim eſt ex eo, quòd σκύλλος *canem* ſignet, ut eſt apud Heſychium: (nempe ejuſdem hoc originis eſt, ac σκύλαξ, *catulus*) partim etiam, quia ſcopulus ille ſupernâ parte mulierem referret, inque infernis partibus concavis deliteſcere crederentur canes marini: undæ etiam, in eas partes illiſæ, imitarentur ſonum horribilis multorum canum latratus. Quæ firmant Strabo in primo, Agatharchides apud Apollonii interpretem, & Iſacius Tzetzes.

Par ratio in aliis piſcium plurimis. Nam ut vires majores, ſic major etiam ferocitas eſſe aquatilium, quàm terreſtrium, videtur. Oppianus lib. V Ἁλιευτ. *a*

a Verſ. 23.

—— Καὶ ἀλκὴν,
Καὶ μέγεθος, προβέβηκεν ἀναιδέα δείματα πόντου.
—— *Et robore,*
Et magnitudine, antecedunt immania monſtra ponti.

Confert deinde teſtudines, canes, pantheras, hiænas, ariëtes marinos, cum ejuſdem nominis aquatilibus: ac vincere hæc contendit.

Non deſunt tamen etiam metûs argumenta. Ac interdum id fit in eodem genere, in quo fortitudo ſe exerit. Conſtantia enim in maribus ſepiis relucet, feminis non item. Plinius lib. IX, cap. XXIX: *Sepiarum generis mares varii, & nigriores, conſtantiæque majoris. Percuſſæ tridente feminæ auxiliantur: at femina icto mare fugit.* Credo, non amoris, ſed animi minùs, feminis.

At timoris in univerſo genere eſt, quòd, adventante delphino, fugam capeſſunt piſcium alii. Unde Papinius in nono Thebaidos:

Qualis cæruleis tumido ſub gurgite terror
Piſcibus, arcani quoties devexa profundi
Scrutantem delphina vident: fugit omnis in imos
Turba lacus, virideſque metu ſtipantur in algas:
Nec prius emerſi b, *quàm ſumma per æquora fluxus,*
Emicet, & viſis malit certare carinis.

b Al. emergunt.

Ovidii eſt de thynnis *c*:

c In Halieutico.

Et pavidi magno fugientes agmine thynni.

Timidi item mugiles; ut ait Ælianus lib. VII de Anim. cap. XIX.

Melanuros etiam eſſe meticuloſos, dictum cap. præcedenti.

De locuſtis ita Plinius lib. IX, cap. XXX: *Reptantium modo fluitant: ſi nullus ingruat metus, recto meatu cornibus, quæ ſunt propriâ rotunditate præpilata, ad latera porrectis; iiſdem erectis pavore, obliquè in latera procedunt.* Ejuſdem verba ſunt *d*: *Cancri in pavore etiam retrorſum pari velocitate redeunt.*

d Lib. 9. cap. 31.

Timidus quoque ſarachus, uſque adeò, ut ad tremulum umbræ motum territus ſe recipiat quàm longiſſimè. Nec eſt temere, quòd ſapiens Numen ei tantum indidit pavorem. Nam hinc eſt, quòd inſequente lucio, cyprino, truttâve, gregatim magno agmine fugiat in retia, ſummâ cum piſcantium voluptate, ac commodo; ut qui non modò ſic ſarachos, ſed etiam piſces capient inſequentes. Eſt autem hæc ſarachi appellatio ab Epirotis, ſeu Albanenſibus. Inſubribus eſt *acone*, & *aquone*: quorum exemplo dicitur *aquo* à Paullo Jovio, & Salviano; *aco* à Fracaſtorio, & Benedicto Jovio; *agonus* à Bellonio.

De polypo mitto, quem Plinius *e* ait, *colorem mutare ad ſimilitudinem loci, & maximè in metu.* Nec enim à metu eſt coloris ea mutatio; imò nec verè mutat, niſi apparentem; ut cap. V, & alibi, oſtendimus.

e Lib 9. cap. 29.

Silurus eſt mitis, & innoxius; ut Auſonius illum in Moſella deſcribit. Satis verò apertum eſt, ſignare eum, quem nunc *ſturionem* dicimus. Nec obſtat, quòd ſecundùm Plinium, *ſilurus graſſatur, ubicunque eſt, omne animal appetens; equos natantes ſæpe demergens, præcipuè in Mano Germaniæ amne.* Nam, ut alia eſt echineis Oppiani, quam Ariſtotelis: ita alius quoque ſilurus eſt Auſonii, quam Plinii; ut primus Joſephus Scaliger *f* obſervavit. Ut alia mittam, ſilurus magnum addit honorem amni; ſicut de eo Auſonius ait. At ſilurus veterum vilis erat piſcis: quod non modò ex Juvenale *g*, & veteri ejus interprete *h*, conſtat: ſed etiam Antiphane, & Diodoro Sinopenſi, apud Athenæum in VI. Rhodiis quidem

f In Lectionibus Auſonianis lib. 1. cap. 1.
g Sat. 4. & 14.
h Ad ſat. 4.

in deliciis fuisse, colligi videtur ex Diphilo in VII Athenæi. Sed aliud judicium, cùm aliis Græcorum, tum etiam Romanis fuisse, jam vidimus. Denique non veterum silurum, sed sturionem nostrum, silurum etiam vocari videas ab Venantio Fortunato, Pictaviensi episcopo: qui duobus post Ausonium seculis vixit. Nam, quod eidem Scaligero monitum, silurum veterum non invenias in Garumna: at capere eum est etiam ultra confluentes Ægircii amnis: de quo sic Poëta memoratus lib. I poëmatum, carm. XXI *a*.

a In bibliotheca SS. Patrum edit. 2. Tom. 8. col. 838.

Obtinet expulsus stabulum campestre silurus:
Plus capitur terris, quàm modò piscis aquis.

Ad metum etiam pertinet inertia: quippe laboris metus; quo nihil æquè fortitudini adversum. Hanc cernere est in rhombis illis,

Quos operit glacies Mæotica, ruptaque tandem
Solibus effundit torpentis ad ostia Ponti,
Desidiâ tardos, & longo frigore pingues:

ut Juvenalis ait sat. IV. Item in attilo; de quo Plinius lib. IX, cap. XV: *Attilus in Pado inertiâ pinguescens ad mille aliquando libras catenato captus hamo, nec nisi boum jugis extractus.*

CAP. XVIII.

De facultate locomotiva, tum eâ quæ est partis solùm, tum quæ totius est corporis. Varia eorum genera recensentur, quæ cum stabilem habeant sedem, nonnisi partem moveant corporis. Alia nunc partem, nunc corpus integrum moventia. Totius corporis motus, vel natatus est, vel gressus, vel volatus. Cur nec cete, sepiæ, aut plani pisces; nec quæ obducuntur crustâ; vel incedere, vel volare possint. Alio loco marinis, alio autem fluviatilibus, pinnas esse datas. De earundem numero. Perperam Plinium branchias adimere murænæ: ac quanto rectiùs de eo scripserit Aristoteles. Cur tam Aristoteles, quàm Plinius, eidem negent esse pinnas; recentiores autem eas agnoscant. Usus caudæ in natando. Quo piscium cauda differat ab illis quadrupedum. Qua mente ἄζυγος dicatur Aristoteli. Cur transversa lataque sit balænis, ac delphinis. Quare Deus caudam negarit cancris, non item locustis. Aristoteles, & Rondeletius, conciliantur: quorum ille caudam adimit canceris, hic tribuit. Quid Lunæ pisci pro cauda sit datum. Fistulæ usus polypo ad natandum. De longorum piscium natatu, qui variis fit corporis flexibus.

HAbemus de iis, quæ ad sensum, appetitum, ac mores, pertinent. Nunc considerationes intendemus in motum: qui duplex se offert in piscibus. Vel enim pars solùm corporis dilatando, aut contrahendo, movetur, reliquo corpore immoto: vel movetur corpus universum: quod partim in iis fit, quæ habent pinnas, vel pedes; partim istis, quæ ob sui longitudinem variis flexibus corpus promovent. Quæ prioris sunt generis, uno semper loco stabilem habent sedem: unde Aristoteli *a* dicuntur μόνιμα, quasi dicas, *stationaria*. Ac alia quidem loco suo lanâ tenui alligantur; ut mytili, & pinnæ, quibus datum quidem, ut se membranis suis pandant, & contrahant; at non item, ut partem aliquam sui emittant foras. Alia verò adhærent saxis; ut urticæ, neritæ, lepades: ex quibus urticæ sic quandoque contrahunt frondem, ut eam conspicere non possis. Alia alii adhærent rei, velut ostreis holothuria. Sunt & vermes rubri saxis, vel ostreorum testis hærentes: partem sui anteriorem nunc proferentes è fistula, nunc adducentes. Alia defixa sunt in terra; ut tum pinnæ, & pernæ; quæ sic se movent, ut nullam sui partem emittant foras: tum ungues, qui apertâ testâ caput exserunt. Alia jacent super terram, ob gravitatem testæ; sicut ostrea magna; quæ nullam sui partem exserunt extra testam. Alia jacent super arenam; ut channæ, pectines, spondyli, tellinæ; quæ & ipsa nullam sui partem foras mittunt; uti neque alia binis testis conclusa. Pectines tamen

a Lib. 1 Hist. An. cap 1. sive Cas. Scal. cap. 2. sect. 9.

volitare supra aquas, proditum est à Plinio; ut postea referetur. Balani in rimis saxorum se habent, ut vermes rubri hærentes saxis, vel ostreis; de quorum utrisque dictum. Purpuræ, buccinæ, cochleæ, mutant locum. Sed cancellus, qui, crustulâ & ipse contectus, inest conchis eorum, quæ proximè nominavimus, duriorem quidem sui partem exerit conchâ; sed eâ retinet molliorem; planeque cochleæ instar vivit. Ipsæ verò buccinæ, cochleæ, purpuræ, mutant sedes. Hæc de piscibus, qui unâ semper in sede degentes partem duntaxat corporis cient. Aristoteles *a* etiam vocat ἀκίνητα, quasi dicas, *immobilia*. Sed parum commodè; quia, ut ostendimus, & ipse agnoscit, partem corporis movent: ut magis idonea sit appellatio illa μόνιμον, de qua diximus.

a Lib. 1. cap. 1. sive Cas. Scal. cap. 2. sect. 9.

Reliquum est, videamus de illis, quibus totum movetur corpus: sic tamen, ut & partem aliquam motitent seorsum. Ita, ut Plinius *b* ait, *sepiæ, & loligini, pedes duo longissimi, & asperi; quibus ad ora admovent cibos, & in fluctibus se, velut anchoris, stabiliunt: ceteri cirri, quibus venantur.* Cancris quoque & astacis, χηλαὶ manibus nostris respondent. Quippe inserviunt cibo ori ingerendo: unde & prope os eas Deus fecit. Imò & his se tuentur, aliosque impugnant. At squillæ chelis carent. In sepia, cancro, & similibus, facile est distinguere utrumque motum. Deinceps verò solùm loquemur de motu illo totius corporis. Qui est triplex; natatus, gressus, & volatus.

b Lib 9. cap. 28.

Quibusdam verò est simplex motus, quibusdam geminus. Simplex vel solùm est natatus, vel gressus solùm. Natatu duntaxat valent belluæ marinæ; item sepiæ è mollibus: adhæc plani, ut rajæ; quippe organis alios ad motus carent: item quæ crustâ obducuntur; ut astaci, cancri mææ, ἱππεῖς, sive equites, ac squillæ. Nam longiores iis pedes, quàm ut ingredi valeant: sed natatui sunt idonei, quia pro remis inserviunt. At qui simpliciter cancri vocantur, solùm gradiuntur, non natant; cujus caussam inferiùs exponam.

Præcipuum verò natatûs instrumentum sunt pinnæ: quibus iccirco natura, sive Deus potiùs, ad latus locum dedit: in marinis quidem ita, ut ad superiorem magis partem vergant; in fluviatilibus magis sub ventre.

De numero earum sic Aristoteles lib. II Hist. Animal. cap. XIII *c*: Τὰ πτερύγια, οἱ μὲν πλεῖστοι, τέτταρα· οἱ δὲ προμήκεις, οἷον ἔγχελυς, δύο, ὄντα πρὸς τὰ βράγχια. ὁμοίως δὲ κεστρεῖς, οἷον ἐν Σιφαῖς οἱ ἐν τῇ λίμνῃ, δύο· καὶ ἡ καλουμένη ταινία ὡσαύτως. ἔνια δὲ τῶν προμήκων, οὐδὲ πτερύγια, οἷον σμύραινα· οὐδὲ τὰ βράγχια διηρθρωμένα ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἰχθύσιν. *Pinnas ut plurimum quaternas habent. Attamen longis, ut anguillæ, binæ juxta branchias hærent. Mugilibus etiam illis, qui in Sipharum stagno, binæ; atque etiam ei, quam vittam appellant. Nonnullis è longis nullæ omnino sunt pinnæ, ut murænæ: quæ nec branchias sic habent explicatas, ut pisces alii.* De eodem ita Plinius *d*: *Pinnarum quoque fiunt discrimina, quæ pedum vice datæ sunt piscibus; nullis supra quaternas; quibusdam binæ, quibusdam trinæ, aliis nullæ. In Fucino tantum lacu piscis est, qui octonis pinnis natat. Binæ omnino longis, & lubricis; ut anguillis, & congris. Nullæ, ut murænis; quibus nec branchiæ. Hæc omnia flexuoso corporum impulsu ita mari utuntur, ut serpentes terrâ. In sicco quoque repunt. Ideo etiam vivaciora talia. Et è planis aliqua non habent pinnas: ut pastinacæ: ipsæ enim latitudine natant. Et quæ mollia appellantur, ut polypi; quoniam pedes illis pinnarum vicem præstant.* Verùm hos non pedibus modò; sed etiam pinnis natare, Aristoteles ait. Mirum verò, Plinium murænæ, ut pinnas, sic etiam branchias adimere; cùm eas habeat quaternas; sed, ut Athenæus *e* vocat, parvas; utpote ex quaternis minutis osculis, sive foraminibus, paullum modò se exserentes. Sanè Aristoteles, ut ex verbis proximè adlatis vidimus, non simpliciter ei adimit branchias; verùm solùm ait, eas habere, non διηρθρωμένα, hoc est, explicitas, expressasque; sed potiùs confusas, præter aliorum piscium morem.

c Cas. Scal c. 16. sect. 108.

d Lib. 9. cap. 20.

e Lib. 7. idque ex quinctio Theophrasti de piscibus in sicco perdurantibus.

rem. Imò ne illud quidem simpliciter capiendum, quod tam Aristoteles, quàm Plinius dicit, non habere pinnas. Nam has quoque obtinet: sed non ad latus sitas, neque tales, ut natare iis possit. Et hæc fuit caussa, cur eas pinnarum nomine Aristoteles non dignaretur.

Utcunque verò pinnas habentia iis potissimùm natent: tamen & caudâ, ut gubernaculo, in natando se regunt. Hæc, ut Aristoteles *a* ait, est piscibus συνεχὴς, sive corpori continua, & uno protenta tractu; cùm aliis animantibus quasi appendatur: quod in lacertis etiam locum habet, si sustuleris humo. Extimâ sui parte est σχιςὴ, sive fissa, hoc est, pinnulis, vel crenis divisa. Ἀσχιςον *b* tamen vocat Aristoteles, quod *non fissilem* signat. Sed (ut Cæsar Scaliger *c* annotavit) solùm dicere voluit, non, ut aliis animantibus, eam esse quasi abscissam à corpore. In mugile, lupo, & aliis magno numero, pro spinæ longitudine se habet ad aquas findendas. Atque ut tanto id meliùs possit, transversa est lataque in delphinis, ac balænis. Cancros caudâ carere, Aristoteles ait lib. IV Histor. Anim. cap. 11 *d*. At, ut idem docet *e*, habent locustæ. In quo discrimine itidem divina se exserit sapientia. Nam locustis cauda utilis fuit in natando, cùm quinis ejus palmulis innitantur. Cancris autem cauda foret inutilis, quòd vitam agant terrenam. Rondeletius tamen & his caudam esse tradit lib. II de piscibus marinis, cap. X. Verùm hæc conciliare non est operosum. Nec enim ἁπλῶς *f* iis caudam negat Aristoteles; sed solùm si conferas cum locusta, cui protenditur cauda. Id fieri non potuit in cancro. Quippe, ut verbis utar Aristotelis *g*, τὸ σῶμα τὸ μὲν καράβων καὶ καρίδων πρόμηκες· τὸ δὲ τῶν καρκίνων, στρογγύλον· *locustarum, squillarumque corpus oblongum est; cancrorum, rotundum.* Ubi non loquitur de rotunditate absolutâ, sed comparatâ: ac similiter caudam adimere putandum. Justiùs tamen Lunæ pisci caudam esse neges, ob figuram magis orbicularem. Interim cum duas habeat pinnas, inferior earum caudæ usum præbet: ut idem Rondeletius *h* monuit.

a Lib. 2 Hist. an. c. 13. sed Cæs. Scal. cap. 16. sect. 105
b Indivisam
c Ibid.
d Cæs. Scal. c. 3. sect. 80.
e Ibid.
f Simpliciter.
g Loco paullo ante dicto.
h Ibid.

Etiam fistula natatui inservit. Plin. lib. IX, cap. XXIX: *Est polypis fistula in dorso, qua transmittunt in mare: eaque modo in dextram partem, modo in sinistram transfertur.*

Est & natatûs genus, quod non pinnis fit; verùm variis corporis flexibus. Sic natant non solùm murænæ, & lampetræ, quæ pinnis carent lateralibus; sed etiam anguillæ, congri, & alii piscium nonnulli, qui à lateribus præditi sunt pinnis.

CAP. XIX.

Cur aquatilium adeò pauca acceperint pedes: unde νέποδες vocantur. Quâ mente Homerus phocas appellet νέποδας, cum pedes habeant. Unde sit, quod cancri sciant progredi, natare non item: Crocodilo, & progrediendi, & natandi est facultas. Phocam ab Aristotele vocari quadrupedes mutilum, *quia pedes ejus posteriores sint caudæ similiores, sive formam, sive etiam in natando usum consideremus. Polypum & brachiis natare, & flexibus variis corpus promovere. Cur ad gressum inutiles sint pedes, tum cetaceis, tum locustis. Pisces volucres, ut loligo, ac præcipue hirundo: & quæ utriusque nominis ratio sit. De saltu exocœti, salmonis, pectinis. An volet milvus, sive accipiter. De celeritate delphini. Providentia divina in eo relucens, quod os delphino datum sit in partibus infernis; modo Aristoteles, & Plinius audiendi sint: sed αὐτοψία eorum sententiam refelli. Mira delphini velocitas: tanta etiam vis, ut malos navium, vel saltem vela, transvolare, aut transilire credatur: & à qua caussa hoc fit. An recte delphinus in antiquis monumentis dorso fingatur recurvo. Quid signetur delphino anchoræ circumvoluto. Quandoque suam delphino noxiam esse velocitatem. Mugilum celeritas, & in his cephali: cujus ἔτυμον exponitur, & vis transiliendi naviculam piscatoriam. Thunni celeritas, à qua & nomen invenit. Carabi veloces; in his hippæ, vel potius hippeis: & quæ origo ejus nominis. Qui piscium tardiores sint, & unde id proveniat.*

PErgo nunc ad gressum, qui pedibus fit. Horum alii digitati, ut crocodilo, & vitulo marino; alii bisulci, ut hippopotamo. Item piscium quidam bipedes, ut tritones; quidam quadrupedes, ut hippopotami; quidam multipedes, ut scolopendræ. Sed longè maxima vis piscium pedibus caret, quia nulli forent usui in aquis. Nempe multò aliter cum iis est comparatum, quàm cum avibus: quia in sicco his, ac in terra, est vita. Sic sapienter Deus cuncta dispertitur. Pisces, quia pedibus fere careant, νέποδες vocantur: nempe ex νε privativo, & πὸς, *pes*; ut rectè est apud Suidam. Altera tamen opinio ibidem subjungitur, ut dicantur νέποδες, à νέω, *nô*, sive *nato*; quasi νηξίποδες, *natantes pedibus.* Et hoc etymon ibi præfertur, quia ἔχουσι πόδας αἱ φῶκαι, *pedes habent vituli marini*: quibus nihilominus νεπόδων nomen convenit. Nam Homeri est Odyss. Δ *a*:

Ἀμφὶ δέ μιν φῶκαι νέποδες.——

Hoc interpretes transtulere:

Circa ipsum verò phocæ carentes pedibus.

a Vers. 404.

Sed vel νέποδες aliter exponendum, vel erraverit Homerus. Nam phocis pedes esse, satis constat. Quare potiùs dixero, Homerum νέποδας posuisse non ἐπιθετικῶς *b*, pro *pedum expertibus*, sed ὑπαρκτικῶς *c* pro *piscibus*: quibus data hæc νεπόδων appellatio, non quia nullis piscium sint pedes; sed quia paucis, imò vulgarium nullis. Est verò eorum, qui pedes habent, hujusmodi discrimen; quòd alii solùm gradiantur, alii etiam natent. Cancri sic ἁπλῶς *d* dicti (nam cancros mæas superiùs excepimus) non natant, sed solùm gradiuntur. Progredi sciunt, & celeriter quidem, ob multitudinem pedum, & crurum brevitatem. Nesciunt autem natare, tum ob defectum pinnarum; tum vitio caudæ sic corpori applicitæ, ut nequeat extendi.

b Velut appositum.
c Ut subjectum, sive substantiam significans.
d Simpliciter.

At natatu, & gressu, pollet crocodilus. Imò, pro corporis mole, gressus ejus satis est velox. Vituli item marini, de quibus paullo antè diximus, utroque valent. Pedes anteriores ingressui, sive reptationi, serviunt. Ad natandum parum sunt idonei, quia ungues quidem exstant; at digiti nonnisi in extremo quatuor lineis discernuntur. Posterioribus natant quoniam caudæ potiùs naturam referant, quàm pedum. Aristoteles de iis sic scribit lib. II Histor. Anim. cap. I *e*: Ἡ δὲ φώκη, ὥσπερ πεπηρωμένον τετράπουν ἐστίν. εὐθὺς γὰρ ἔχει μετὰ τὴν ὠμοπλάτην τοὺς πόδας ὁμοίους χερσίν, ὥσπερ καὶ οἱ τῆς ἄρκτου. πεντεδάκτυλοι γάρ εἰσι, καὶ ἕκαστος τῶν δακτύλων καμπὰς ἔχει τρεῖς, καὶ ὄνυχα μέγαν· οἱ δὲ ὀπίσθιοι πόδες, πεντεδάκτυλοι μέν εἰσι, καὶ τὰς καμπὰς καὶ τοὺς ὄνυχας ὁμοίους ἔχουσι τοῖς προσθίοις· τῷ δὲ σχήματι, παραπλήσιαι ταῖς τῶν ἰχθύων οὐραῖς εἰσιν. Pro ὄνυχα οὐ μέγαν, ut est in editione Sylburgianâ, reposui ὄνυχα μέγαν: partim quia id verius est, partim quoniam video, sic esse etiam excusum Aldinâ anni CIƆ CCCC XCVII: imò similiter & Florentina Leonici, & Basileensis Isengrinii. Sylburgiana consentit tralationi Gazæ; qui vertit, *unguibus muniantur non magnis.* Sed cum Aldina, qua utebatur Cæsar Scaliger, convenit tralatio ejusdem. Sic enim totum locum reddidit: *Marinus autem vitulus tanquam mutilus quadrupes est. Etenim sub armis statim pedes habet manibus similes, velut ursinos. Nempe quinis discreti sunt digitis. Quorum singuli ternas habent flexiones, atque unguem grandem unum. Posteriores quoque pedes, numero quidem & curvaturâ digitorum, item ipsis unguibus, similes habent prioribus. Cæterùm figurâ ad piscium caudas propiùs accedunt.* Eo lubentiùs locum hunc adscripsi; quia abunde eo refellitur pictura phocæ, quàm Bellonius repræsentat *f*. Nam posteriores etiam pedes cum quinis expressit digitis. Atqui αὐτοψία *g*, ad quam meritò etiam provocat Ron-

e Ex dist. Cæs. Scal. cap 4. sect. 14.
f Lib. I de Aquatilibus, cap. 4.
g Conspectus ipse.

Rondeletius *a*, clarè evincit, vituli pedes posteriores non esse, ut in castore, divisos, ac membranis intertextos. Alioqui Aristoteles non hunc vitulum vocaret quadrupes mutilum. Quomodo loquitur, quia posteriores pedes, uti (quod Aristoteles ait) caudæ sunt similiores; ita ejusdem potiùs munere funguntur. Nam non gressui inserviunt, sed natationi; ad quam magnum quoque caudæ usum esse, superiùs diximus.

a Lib. 16. de pisc. mar. c. 6.

Præterea & natant, & gradiuntur, scolopendra minor, testudo marina, ac lutaria: polypus item utrumque præstat brachiis; quæ & pedes dici posse, ipsum *polypi* nomen indicat. Præterea verò se promovet corporis flexibus. Quod & faciunt hirundines marinæ, ac palustres.

Miretur aliquis, cetacea à me præteriri, cùm pedes habeant. Sed his non ambulant; quia pedes ob molem corporis non sustinent tantum pondus.

At locustæ aliâ de caussâ non gradiuntur: nempe quia pedes habent in obliquum conversos; eoque natatui, quàm gressui aptiores.

Sunt præterea è piscibus, qui non tantùm natent, sed etiam volent; ut ἡ τευθὶς, sive loligo, quæ commutatâ principe literâ sic dicitur, quasi *voligo*; ut Varro censet lib. IV de L. L. De eâdem, & pectunculis, sic Plinius lib. IX, cap. XXIX: *Loligo etiam volitat extra aquam se efferens: quod & pectunculi faciunt, sagittæ modo.* De pectunculis postea dicam. Loligo autem non tam volat, quàm exilire extra aquas est contenta: qui & delphinis mos. Veriùs volat χελιδὼν, sive hirundo: quæ hunc in usum accepit pinnas latas longasque, ac, ut in vespertilione videmus, certis cartilaginum intervallis consertas: sicut de eo Cæsar Scaliger *b* scribit. Ac sic vocatur, quia in volando referre hirundinem videtur. Unde idem Plinius lib. IX, cap. XXVI dixerat: *Volat hirundo sanè perquam similis volucri hirundini: item milvus.* Ac Rondeletius lib. IV de pisc. mar. cap. VIII: *Vidi equidem hirundines marinas ad lapidis jactum extra aquam in aëre volitâsse, & milvos, & mugilum genus alatum. Hujusce rei locupletes sunt testes, qui ad Herculis columnas navigant; quo in loco hirundines multæ volare videntur. Sed piscium alii aliis longiùs, celeriùs, & frequentiùs, volant. Quibus enim priores pinnæ sunt longiores, latioresque, & valentiore membranâ contextæ, ii meliùs volare possunt, longiùs etiam volant.* Ac plura ibidem, etiam de exocœto; sed saltante veriùs, quàm volante: adhæc salmone, aquarum fontes petente: pectunculo item, de quo ex Plinio jam diximus. Estque & alter de hoc apud eundem locus lib. IX, cap. XXXIII: *Saliunt pectines, & extra volitant, seque ipsi carinant.* Volitant autem pinnis, ut iis tum sint pro pennis: præcipueque in volando hoc agunt, ut effugiant hostem. Trebius Niger etiam ex volatu eorum imminentem colligebat tempestatem; de quo postea.

b In Arist. Hist. Anim. lib. 2. cap. 18. sect. 135.

Est & in piscibus ἱέραξ, sive ἴρηξ; ut Oppianus *c* vocat. Latinis fit *accipiter*. Sed Plinius *milvum* nominat, verbis antea adductis. Hic vix volat; imò ambigere possis, utrùm extra aquas prorsus feratur; an in summo fluitet æquore.

c Ἁλιευτ. lib. 1. vers. 428.

Adhæc inter volatiles pisces à Plinio refertur lucerna. Sed Rondeletius eundem ac hirundinem, Salvianus autem eundem ac milvum, censet. Cur *lucerna* dictus sit, inferiùs exponam, cum agetur de piscium, extra alimoniam, & medicinam, usibus variis.

Nec solùm hisce differentiis distinguuntur pisces, qui totum movent corpus; sed eo quoque, quòd hi celeriùs, illi tardiùs, moveantur. Sic canis cetaceus celerior est balænâ. Quis verò omnium maximè sit expeditus, docet his verbis Plinius lib. IX, cap. VIII: *Velocissimum omnium animalium, non solùm marinorum, est delphinus, ocior volucre, ocior telo: ac nisi multùm infra rostrum os illi foret, medio pene in ventre, nullus piscium celeritatem ejus evaderet. Sed adfert moram providentia Naturæ, quia nisi resupini, atque conversi, non corripiunt.* Videmus, ut homo gentilis in compage ac structura delphini agnoscat providentiam Naturæ. Quàm turpe igitur, si quibus major multò lux affulsit, non à mirandis naturæ ad providentiam conditoris adscendant! Interea, quod dici solet, bene quidem dicit, sed malè probat. Nam quod ait, os habere in parte inferiori, id falsum putamus. Idem tamen Aristoteli traditum lib. IV de Partib. Animal. cap. XIII: Ἔχει δὲ καὶ περὶ τὸ στόμα διαφοράς. τὰ μὲν γὰρ κατ' ἀντικρὺ ἔχει τὸ στόμα, καὶ εἰς τὸ πρόσθεν· τὰ δ', ἐν τοῖς ὑπτίοις, οἷον δελφῖνες, καὶ τὰ σελαχώδη. *Sunt & oris discrimina. Aliis enim ex adverso, parteque anteriori os est: aliis verò in parte inferiori; ut delphinis, ac cartilagineis.* Ut hac parte à summo magistro recedam, facit, quòd, quæcunque juniores de delphinis scripsere, figuræque ab iis expressæ, longè aliud ostendant. Quare vel Aristoteles, & Plinius, errarint; vel delphinus noster sit alius ab illo veterum. Sed ad Plinium redeamus: qui, post verba superiùs allata, continuò subjungit: *Quæ caussa præcipuè velocitatem eorum ostendit. Nam cùm fame conciti, fugientem in vada ima persecuti piscem, diutiùs spiritum continuere; ut arcu emissi, ad respirandum emicant; tantâque vi exiliunt, ut plerumque vela navium transvolent.* Ubi videmus, delphino etiam volatum tribui. Similiter Solinus cap. XXII: *Ante omnia nihil velocius habent maria: ut plerumque salientes transvolent vela navium.* Apud Aristotelem in IX Histor. anim. pro eo est: Καὶ ὑπερβάλλοντες τοὺς ἱστοὺς, hoc est, *Et transvolant malos.* Nam ἱστὸς, *malus*; ἱστίον, *velum.* Quæ confudisse Plinius videtur. Cæterùm etsi invitus ab Aristotele recedere solet Cæsar Scaliger; hac parte tamen deserere videtur. Sic enim scribit *a*: *Cùm Aristoteles ait, malos navium transmittere, puto ludebat.* Sed ut de tanto seu saltu, seu volatu, tueri philosophum vix ausim: constat tamen eo mirandum in modum valere. Tantæ velocitatis, & agilitatis (quam Oppianus etiam celebrat, de Iberorum equorum celeritate agens) caussa non in pinnis est, quæ pro corpore exiguæ obtigere: sed partim in robore, quo valet; partim ab agilitate, quæ à nervis, ac tendinibus dependet; partim ab arte, quia, ut urinatores animam continent; sic ille primò comprimit spiritum, ac deinde corpus, velut sagittam nervo expulsam, jaculatur. Nam spiritus ita compressus ab urinatore, ac delphino, propellit utrumque: ut præter Plinium (cujus verba adduximus) etiam Aristoteles tradidit, & ex eo Ælianus lib. XII de Anim. cap. XII.

a In Arist. lib. 2 Hist. Anim. cap 16. sect. 18.

Porrò delphini etsi non sint tergo naturâ repando: eo tamen tunc sunt incurvo, cùm se ad prosiliendum vibrant, vel etiam lusitantes, ac navigia consequentes, caput undis exserunt. Eaque ratio est, cur Oppianus *b* κυβιστῆρι, hoc est, *urinatori*, comparet: ac Ovidius etiam in II Metam. dicat:

b Lib. 2. Ἁλιευτ. vers. 586.

> —— *Nec se super æquora curvi*
> *Tollere consuetas audent delphines in auras.*

Et Metam. III, de Medonte Tyrrheno in delphinum converso:

> *Corporeque c, & presso spinæ curvamine flecti*
> *Incipit.* ——

c Al. Corpore, sed presso.

Talis etiam exprimitur in vett. marmoribus; uti & numismatis; quemadmodum illo, cujus ab uno latere est; *Imp. Titus Cæs. Vespasian. Aug. P. M.* Ab altero autem delphinus cum dorso repando circumvolutus anchoræ, ac circum eum: *Tr. P. IX Imp. XV. Cos. VIII. P. P.* Figurâ anchoræ, ac delphini, significatur, inter tarditatem anchoræ, ac celeritatem delphini mediam esse insistendam viam; secundùm proverbium, Augusto Cæsari *d* usque adeò placitum, Σπεῦδε βραδέως, *Festina lente.* Symbolum verò id Aldo etiam Manutio placuisse, nemo paullo humanior ignorat. Adderem & achatem annuli, cui ille repando cum tergo insculptus in dactyliotheca Gorlæi *e*, si satis esse vetustum constaret. Oporinus quoque, minimè illaudatus typographus, cum Arione sic eum editionum suarum symbolo expressit.

d Sueton. in Aug. cap. 25.

e Num. 53.

Etsi autem delphino velocitas sua plurimùm ad pisces capiendos prosit: interdum tamen hæc illi exitio est: ut, quoties celeriores insequens pisces, dum impetum

petum nequit sistere, in litus se ejaculatur; ubi eum cum aquis vita destituit die tertio, vel præterpropter. In piscibus, quorum ergô tanto fertur impetu, mugiles sunt: quos omnium velocissimos Plinius inquit lib. ix, cap. xlii. Sunt in horum genere κέφαλοι: qui magnitudine capitis cæteros superant mugiles. Unde & nomen; nempe ut Euthydemus Atheniensis ait *a*, διὰ τὸ βαρυτέραν τὴν κεφαλὴν ἔχειν, *ob gravius illorum caput*. Celeritatem eorum indicat, quod scribit Cæsar Scaliger comm. in Histor. Aristot. de Anim. *b* *Minimam piscatoriam, in qua essemus nos, cephalus transiliit.*

Magna etiam celeritas thunni: cui & ab impetu nomen. Nam θύνειν valet ὁρμᾶν *c*. Item omnium ὀξυρύγχων *d*.

Quin & carabi, cancrorum genus, ut Plinius *e* ait, *in Phœnice tantæ sunt velocitatis, ut consequi non sit.* Atque, ut idem ait, *hippæ* nominantur. Nempe, ut Terentii *Adelphæ*, ἀδελφοί: sic *hippæ* fuerit ἵπποι. Sed rectè emendant *hippeis*, ἱππεῖς, hoc est, *equites*: ut est apud Aristotelem lib. iv Histor. Anim. cap. 11 *f*: ubi addit, sic vocari, διὰ τὸ οὕτως ταχέως θεῖν, ὥστε μὴ ῥᾴδιον εἶναι ταχέως καταλαβεῖν· *quia velociter adeò ferantur, ut captatores vix consequi possint.* Cæsar Scaliger *g* ad hanc celeritatem conferre etiam arbitratur ventrem cibi vacuum ob pabuli penuriam.

a Lib. de Salsamentis apud Athenæum lib. 7.
b Lib. 2. cap. 16. sect. 118. pag. 234.
c Cum impetu ferri.
d Quibus rostrum est acutum.
e Lib. 9. cap. 31.
f Ex dist. Cæs. Scal. cap. 3. sect. 65.
g Ad locum Aristotelis proximè allatum.

At tardissimè è piscibus moventur balænæ, aliæque belluæ marinæ; idque præ corporis mole. Tardus etiam motus eorum, quibus caput grande; ut orchios, ranæ piscatricis, uranoscopi. Adhæc planorum; ut passeris, rhombi. Item iis, qui pedibus natant; ut polypi, sepiæ, squillæ. Præterea quibus caput depressum, caudâ sursum elatâ, quomodo inhibetur natatio; ut uranoscopo, & memoratæ antea ranæ piscatricis: vel quibus caput elatum; ut hippocampo.

Cap. XX.

Ad locomotivam refertur spiratio; quæ triplex: præcipua verò earum respiratio perfecta; quæ aëris est pulmonibus attracti, & remissi. Cur pisces minores diutius se contineant sub aquis; majores autem, qui pulmones accepere, suffocentur. Laryngos, & asperæ arteriæ, utilitas. Cui bono sit cohibitio respirationis. Cur alius sit cordis situs iis, qui pulmonibus, quàm qui branchiis, respirant. De asperæ arteriæ usu ad cor refrigerandum; item fistulæ, quæ in respirando tantam etiam vim aquarum efflat in naves, ut periculum sit, ne mergantur: adhæc præcordiorum, ad quorum motum moventur pulmones. Imperfecta respiratio refrigerat cor aquâ branchiis admissâ. Quare branchiis locus sit attributus circa cor. Cur, quæ his respirant, non moveant imas ventris partes. Nova Rondeletii de branchiarum usu opinio. Duplex adducitur ratio, cur in summo mari natent muræna; una quidem pinguedo; altera autem siccitas ex Solis torrentis ardore. Πλωτῃ, seu flutæ, unde nominentur. Exormistos *Cassiodori est natura similis, ac murana. De branchiarum numero. De transpiratione, quam Cardanus vocat* spirationem occultam: *ac perperam hoc nomine à Cæsare Scaligero culpari. Nec ab eodem Scaligero solidè adstrui,* ὀστρακόδερμα *non perspirare.*

VIdimus de triplici piscium motu; natatu, gressu, volatu. Verùm & spiratio est motus quidam. Hæc quomodo tum ad vegetativam, tum ad sensivam referatur facultatem, dictum nobis lib. superioris cap. xxxviii. Est hæc spiratio triplex: una est respiratio: altera quasi respiratio; tertia autem perspiratio.

Respiratio sic propriè dicta est aëris frigidi, qui circumfunditur, attractio, & ejusdem expulsio. Hæc à sapientissimo numine iis est attributa, quibus sanguis esset calidior, atque is copiosus. Hoc imprimis videmus in piscibus majoribus. Minores enim diu se continent sub aquis; quia sanguis iis frigidior, & is paucus; ut non magnopere egeant frigoris. At eo pisces indigent majores ob majorem calorem: unde & pulmones iis dati: nempe, ut alibi *a* dictum, ad aëra captandum, quo refrigerentur. Sanè tales propterea summis in aquis fluitant, ac capite etiam erecto capiunt somnum, ut aëra sic hauriant. Quod si diutiùs sub aquis detineantur, ut si retibus impliciti emergere nequeant, intereant suffocati.

a Lib. 3. cap. 38.

Nec tantùm pulmones inserviunt respirationi: sed etiam aspera arteria, fistula, & præcordia. Quam dixi arteriam, cujus caput λάρυγξ vocatur, soli illam habent pulmonibus præditi. Usus ejus est, ut spiritus hac attrahatur, & emittatur: quandoque etiam, ut retineatur. Nam interdum piscibus conducit cohiberi spiritum, quò faciliùs attollantur. Siquidem retentione spiritûs fit, ut aër eos quasi suspendat in aquis.

Ut verò in iis, qui pulmonibus respirant, asperæ daretur arteriæ locus: eò cordis situs obtigit paullò inferiùs, quàm branchias habentibus. His enim id collocatum, ubi branchiæ coeunt dextræ, & sinistræ. Ac tales extra aquas celeriùs aliis exstinguuntur; quia spiritus habent animales magis aqueos; ut absque iis nequeat refrigerari cordis fervor. Sed illis, qui præditi sunt pulmonibus, spiritus sunt magis aërei: unde refrigerando eorum spiritui non aqua solùm, sed aër etiam, convenit. Hoc liquet ex vitulis marinis spirantibus, & dormientibus in terra.

Quomodo autem aspera arteria in pulmones dissemi-netur; primus exposuit Rondeletius, dignissimus planè, quem super isto adeas lib. iii de Piscibus marinis, cap. xi.

Fistula quoque nonnullis in fronte, vel tergo, obtigit; ut eâ respirent, & aquam ore receptam rejiciant. Plinius lib. ix, cap. vi, vocat *ora*. Sic enim scribit: *Ora balænæ habent in frontibus; ideoque, summa aqua innatantes, in sublime nimbos efflant.* Ubi *ora* Plinius vocat, quæ Aristoteli sunt φυσητῆρες. Ac Plinio, Solino, aliis, inde balænarum genus nomen *physeterum* accepit. Hermolaus vertit *flatores*. Aristoteli is piscis videtur esse πρῆσις: quod similis originis. Nam πρῆσις à πρήθω, ut φυσητὴρ à φυσάω. At idem πρήθω, ac φυσάω *b*. Ut Il. α:

Ἐν δ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον. ——

b Fl.

Ubi Eustatius *c* πρῆσεν, sive ἐνέπρησεν (est enim tmesis) ἐφύσησε exponit: quod est *inflavit*. Ut sententia sit, Ventus medium velum flatu implevit. Quantos physeter fistulâ suâ nimbos efflet, indicat Strabo in xv; ubi ait, Nearcho navigante in sinu Persico, tantam eructâsse diluviem, ut præ caligine nec ea possent conspici, quæ forent proxima. Etiam Gulielmus Turnerus Anglus, in epistola ad Conradum Gesnerum, refert, genti suæ vocari *worpoul*; magnitudinis esse portentosæ; minoris tamen, quàm balænas; aquæ tantum fistulâ efflare, ut singuli uno rictu replere, ac mergere, navim valeant *d*. Hujus verò rei se testem ait oculatum.

c P. 139. edit. Rom.

d Apud Gesn. de aquatilibus, pag. 853.

Etiam ad respirationem conferunt præcordia, sive διάφραγμα. Ad hujus enim motum moventur pulmones. Atque, eodem inflammato, respiratio vel aufertur, vel læditur: eoque cor nequit refrigerari. Ac talis est respiratio, quæ dicitur perfecta.

Imperfecta autem, quam *quasi respirationem* vocamus, non aëre per pulmones attracto refrigerat cor, ut in respiratione propriè dictâ; sed aquâ per branchias attractâ fervorem cordis temperat. Est igitur hîc quiddam tum aëri, tum pulmonibus ἀνάλογον *e*; ac aqua quidem aëri, pulmonibus verò branchiæ respondent. De hoc branchiarum usu ita B. Ambrosius lib. v. Hexaëm. cap. iv: ubi comparationem inter homines, & pisces, instituit: *Sicut nobis spiritus, ita illis aqua vivendi ministrat substantiam. Nos, intercluso commeatu spiritus vitalis, statim exstinguimur. Pisces quoque sublati de aqua, sine substantiâ sui, vivi esse non possunt. Et caussa manifesta est, quoniam nobis pulmo, per thoracis laxiora penetralia, recipit spiritum. Pisces verò branchias habent;*

e Simile, ac proportione respondens.

quas

quas nunc plicant, & colligunt; nunc explicant, atque aperiunt. In hanc ergo collectionem, & apertionem, dum suscipitur aqua, & transmittitur ac penetrat, respirationis munus videtur implere.

Atque ex his etiam liquet, cur Deus branchiis locum dederit circa cor. Hoc enim est, cui opus refrigeratione. Cæterum qui branchiis respirant, non movent imas ventris partes, quia musculi epigastrii non pertingant ad eas usque partes, quibus fit illa quasi respiratio.

Verùm quod branchias ad refrigerandum à divina attributas providentia diximus; id ex veterum opinione, ac recepta penè apud omnes, dictum nobis fuit. Alioquin scrupulum non levem injicit doctissimus Rondeletius lib. III de piscibus marinis, cap. XII. Ipsum audiamus: *In branchiis animadverti, illis fere immotis, opercula ossea imposita dilatari, & comprimi: deinde in branchiis foramina nulla esse, aut cavitates per se attrahendo aëri vel aquæ, aut istis attractis, ad cor transmittendis accommodatas: quæ faciunt, ut dubitem, num hiatus illius operculi ossei dilatione aperti, & ejusdem compressione occlusi, potiùs quàm branchiarum beneficio, fiat respiratio* a. *Quis igitur branchiarum usus in piscibus? nempe ut cibus per hiatum illum ad respirationem à natura comparatum non efflueret; sed branchiis veluti claustris contineretur, & rectà ad ventriculum delaberetur, & aqua simul cum cibo hausta rejiceretur.* Hæc Rondeletii sententia si placet; quæ ab Aristotele tribuuntur branchiis, rectiùs capiantur de osseis operculis, quæ branchiis superposita sunt. Sed dum super hoc disputant eruditi, veterum nos de branchiis opinionem, tanquam receptam penè apud omnes, & fortassè etiam veriorem, bonâ cum dissentientium veniâ, sequemur.

a *Laxè respirationem dixit, quam nos quasi respirationem vocabamus, sive respirationem imperfectam.*

De murænarum branchiis cur Aristoteli potiùs, quàm Plinio, accedamus, diximus capite superiori. Ut verò branchiis tam exiguis respirare nihilominus valeant, in summis natant aquis. Atque hoc tanto magis possunt, quanto sunt pinguiores. Hinc Varro libro eo, qui inscribebatur Gallus, de admirandis b: *In Sicilia quoque Papirius* c *manu capi murænas flutas, quòd hæ in summa aqua præ pinguedine flutentur.* Ubi *flutent* malim, quod valet, *fluitent.* Unde *flutæ*, ut Macrobius hic vocat, dictæ sunt: nempe ad exemplum Græcorum, quibus similiter πλῶται vocantur. Sed quod Varro ait, pinguedinem esse in caussâ, cur sic fluitent; id hactenus amplector, ut præterea in considerationem veniat siccitas, quam in fluitando contrahunt Solis ardore: qui sic eos torret, ut se nequeant curvare, ac propterea, ut Varronem dicere vidimus, manu facilè capiantur. Hinc Martialis in Xeniis d:

Quæ natat in Siculo grandis muræna profundo,
Non valet exustam mergere Sole cutem.

Et iccirco, ut dixi, *flutæ* nominatæ; quia Sole torrefactæ, velut exanimes fluant. Idem de exormisto narrat Cassiodorus lib. XII Variarum, epist. XIV ad Anastasium cancellarium: *Exormiston*, inquit, *inter pisces regium genus, compar murænis corpore, vel* (malim *sed*) *colore distans, naribus setosis, colostreâ delicatâ teneritudine præditum, oleoso ac suavi liquore coagulatum: appetibilis grataque pinguedo: cum spumis fluctuantibus inter aëris confinia cœperit enatare, nescit ad cubilia redire: quæ deserit credo, aut immemor reversionis, aut teneritudine summâ mollitus: nequit undis elevantibus contrariâ obluctatione demergere: fertur velut corpus exanime, nullis nisibus periculum, nullâ arte devitans: & hinc viribus destitutus redire non creditur, quia nec fugere posse sentitur.* Quid mirum autem, si id commune habeat cum muræna: quando, ut Cassiodorum audivimus loquentem, corpore sit murænis compar? Imò ut de muræna Sicula loquitur Martialis; ita & de pisce Siculo sermo est Cassiodoro. Nam capi ait in Brutiorum litore Rhegino. Ac ejusdem libri epist. IV, ubi mensæ regalis delicias enarrat, post Danubii carpam, & Rheni ancoragineni, exormiston Siciliæ subjungit. In utroque MSo nostro est, *Exormiston-*

b *Apud Macrobium l. 2. Saturn. cap. 11.*
c *Puto antecesserat, ait, vel refert. Intelligo autem Papirium Fabianum, naturæ rerum peritissimum; ut Plinio vocatur lib. 36 cap. 5. Ut nihil caussæ sit, cur cum viro docto Papirii nomen deleamus.*
d *Epig. 80.*

sicula quibuslibet laboribus afferatur. Sed princeps syllaba in *tonsicula*, citra dubium præcedentem ad vocem pertinet.

De numero branchiarum ita Plinius a: *Piscium alii branchias multiplices habent, alii simplices, alii duplices.* Quod ad multiplices, sunt eæ quibusdam quaternæ, aliis quoque octonæ: proque branchiarum numero etiam foraminum numerus variat. Quippe lampetris ea sunt septena, quina galeis prope omnibus, unicum utrinque murænis ac congris. Est verò hoc, ut branchias habeant, piscium proprium. Unum exceperis crocodilum. Sed neque ille, cùm ἀμφίβιος b sit, terrestrium numero planè est eximendus.

a *Lib. 9. cap. 18.*
b *Quasi anceps, in utraque, & terra & aquæ sede vivens.*

Superest Διάπνοια, sive *perspiratio*, quam vulgo *transpirationem* nuncupant. Fit ea per exiguos, ac sensum fugientes totius corporis meatus. Unde *occultam spirationem* vocat Cardanus c. Sic enim scribit: *Spirant animalia omnia manifestè, vel occultè.* Sed hoc quoque Scaliger culpat Exercit. CCLXXIII: *Verba*, inquit, *tua te produnt: qui dicas, manifestè, aut occultè: quæram, qui scias: Si occulta vidisti, non occulta sunt.* Atque hoc à se acutè dictum adnotavit. Sed enim quid apertius, quàm Cardano *occultam* dici *spirationem*, quæ aliis *insensilis* vocatur? Sic hystericæ vivunt perspiratione: cujusmodi spiratio nisi lateret domesticos ipsos; non aliquæ, licet vivæ, pro mortuis habitæ, eoque terræ essent mandatæ. Hujusmodi spiratione, visui non manifestâ, sed occultâ, vivunt insecta; eâque vel tenui, ut muscæ; vel crassiore, ut lumbrici. Sed quæritur, utrùm id quoque habeat locum in aquatilibus. Censent plurimi. Nam ὀστρακόδερμα d ajunt perspirare. Sed enim vide quid contrà obtendat Cæsar Scaliger Exercitat. CCLXXIII, sect. 1: *Ostreas, alterâ ablatâ testâ, ne conclusæ fallant oculos; in aquæ plenam pelvim mitte: videbis aquam neque moveri motu ullo, neque ampullari. Et egem illâ tum anhelatione, cùm nixibus irritis requirunt testam.* Verùm pro receptiori sententia dixerit aliquis, usque adeò minutum, & tam invalidum esse id, quod perspiratur, ut nullus aquæ motus, nullæ in eo bullæ compareant. Interea fatendum, nec sic solidè aquatilium perspirationem evinci. Nam si ipsi agnoscant, tam frigidi temperamenti aquatilia esse nonnulla, ut nec respiratione per pulmones; nec quasi respiratione per branchias, indigeant; sed ad refrigerationem iis sufficiat perspiratio: quid si nos dicamus, tam debilem esse calorem nonnullis, ut iis nec perspiratione sit opus? Scio, id Galeno adversari, qui negat, vel animal esse posse, nisi spiret; vel spirare, nisi animal sit. Sed enim nunc solùm quæritur, ecquo sententia hæc nitatur, præterquam autoritate dicentis. Nec enim video, quomodo seu hanc, seu alteram tueri opinionem visum fuerit, sat validis ea possit argumentis vel adstrui, vel destrui.

c *Lib. 12. de Subtilitate pag. 466. edit. Lugd. an. 1580.*
d *Testis conclusa duris.*

CAP. XXI.

Rondeletii de eo sententia, cur diutius extra aquas vivant exocætus, anguillæ, murænæ: channæ contrà citò extra eas moriantur, & unde channis *nomen. Quibus argumentis hanc Rondeletii opinionem Cæsar Scaliger impugnet. Dissensus eorundem de isto, utrùm sub aquis pisces spirent aëra: & quâ occasione Scaliger aggressus sit oppugnare de isto Rondeletium, sed modestè, nec sine ejus viri laudatione. Multorum piscium sonum vocem dici non posse. B. Ambrosii judicio, non eò contemtiores, sed laudatiores esse pisces, quòd vocis sint expertes. Qui piscium sint vocales. Vituli marini mugitus. Bocæ unde nomen. Gemitus delphini. Qua mente Aristoteles neget, delphino esse linguam solutam. Refellitur Græculorum opinio de delphinis simonis nomine gaudentibus: & quomodo eam tueri conetur Cardanus, sed Scaligero meritò adversante.*

DE triplici piscium spiratione dixi. Nunc disquiramus, cur alii aliis diutiùs extra aquas vivant. Primùm videamus de iis, quæ exeunt in terras pabuli, vel somni caussâ; ut exocœtus. Rondeletius *a* hoc in eo fieri ait, quia frigidus aër nequit per branchias confertim irruere ad cor; sive quia careat branchiis, ut Plinius *b* censet; sive quia angusta admodum sit branchiarum rima, eoque haut nimius ei sit aëris appulsus. Anguillæ, ut Plinius *c* ait, *durant sine aqua senis diebus, aquilone spirante, austro paucioribus.* Has, uti & murænas, idem Rondeletius *d* ait diutiùs sine aqua vivere, quia ob rimæ parvitatem nonnisi parum aëris trahant, sic ut lædi cor nequeat refrigeratione. At contrà channas putat citò interire in terra, quia multum attrahant aëris ob hiatum perpetuum; unde & iis nomen esse datum ait Eustathius *e*. Nempe ἀπὸ τοῦ χαίνειν, quod est *hiare*. A quo & χάνος, pro *ore*, apud Comicos; teste Polluce *f*. Sed rectè ea Cæsar Scaliger refellit. Nec enim nimis refrigerando lædit aër adsuetos vivere in aqua; quod elementum aëre est frigidius. Et, quemadmodum ex Plinio dicebamus, non tam diu extra aquas vivunt flante noto, quàm aquilone; qui frigidior est altero. Diutius etiam pisces extra aquas verno vivunt tempore, quàm æstivo. Præterea ab aëre branchiis recepto malè ratio arcessitur, si aër attrahatur ore, branchiis emittatur: quomodo earum angustia potiùs caussa sit futura, cur aër ore receptus exire branchiis non possit, eoque retentus diutius, cor magis refrigeret. Tantoque magis in murænis hoc fieret; quòd ore sint patulo, & hiante admodum. Eo plus recipiat aëris: & quia unicum duntaxat branchiis utrimque est foramen, eo difficiliùs exibit aër, ac cor lædet vehementius. Cui adversatur, quòd diu in terris vivere fatentur. His satis refellitur, quòd Rondeletius contendit, eo diutiùs pisces eos vivere in terra, quia ob rimam branchiarum angustam non plus aëris assumant, quàm sufficiat cordis refrigerationi. Quemadmodum inde etiam diluitur, quòd channas ait citò interire, quia copiosiùs attraxerint frigidum aëra, quàm cor ferat.

a Lib. 4 de pisc. mar. cap. 9.
b Lib. 9. cap. 19.
c Lib. 9. cap. 21.
d Loco paullo ante memorato.
e In Odyss. O. p. 1778. edit. Rom.
f Lib. 2. cap. 4. sect. 22.

Itidem in Rondeletio improbat Scaliger, quòd operosè adeò contra Aristotelem contenderit, pisces aërem sub aqua spirare. Nempe eò Rondeletius attendit, quòd aqua non sit pura, sed aëri permista. Censet propterea, pulmonibus, & branchiis, sub aquis etiam adduci aëra. At Scaliger ait, sic aquam & aëra, imò & ignem, terramque, misceri, ut ex iis unum quid fiat: nec piscibus eam esse vim, ut faucibus valeant aëra ab aquis separare. Statuit igitur ipse, cùm unumquodque animal eo nutriatur, quod convenit naturæ: omnino, quibus aëreus est spiritus, ut homini, aëre eum reparari; aquâ autem, quibus spiritus est aqueus, ut pisci. Nec inficiatur, branchiatis etiam piscibus refrigeratione esse opus: sed negat, inde consequi, respirationis esse indigos: quia refrigeratio non aëre solùm, sed aquâ etiam, fiat: à qua sit aquei spiritûs in piscibus pabulum. Plura si de istis voles, ipsum adi Scaligerum; qui accurate hanc quæstionem pertractavit, idque occasione hujusmodi. Jam ad finem perduxerat suas ad Cardanum Exercitationes, cùm incidit in Rondeletii libros de piscibus marinis. Legit inter cætera libri IV caput IX. Videt Aristoteleæ, suæque sententiæ pugnantissima. Non continuit igitur se, quin, Exercitatione CCLXXIII, sectioni priori alteram adjiceret, qua Rondeletii hanc opinionem refelleret, singulis etiam ejus occurreret argumentis. Nomini interim parcit: imò nunc *optimum philosophum, & amicum* hominem appellat: nunc *virum tum optimum, tum lenissimi ingenii, atque animi maximè temperati.* Quanto honestius hic, quàm Rondeletium nominatim excepit Cardanus *g*! Julius Cæsaris Scaligeri vestigiis insistit, imò propè eum exscribit, Julius Cæsar Vaninus de Admirandis Naturæ Arcanis dialogo XXXII.

g Lib 7 de rerum Varietate, cap 37 ubi Rondeletium ait, opere de piscibus famam potiùs quærere, quàm veritatem, nullum habere pro se argumentum, nisi in quo apertè mentitur, veniâ dignum non esse, maxima tractare oscitanter, cum velit videri diligentissimus, &c.

His pauca de piscium voce adtexam, quia à spiratione est, quòd sint vocales. Sed est hoc in paucis. Nam longè maximam partem muti sunt; quemque sonum edunt, is à branchiis est, ut vox nequeat dici. Vidimus de istis obiter, cùm de hominum sono, & voce, ageremus *a*. Nec eo contemtior piscis, quia mutus: sed eo honoratior, quòd non verbis, sed factis, exsequitur mandata, quæ Deus illi inscripsit. Itaque Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. X, cùm narrâsset, ut pisces loca, temporaque observent, haut secus ac propositâ tesserâ, subjungit continuò: *Divinæ legi piscis obsequitur, & homines contradicunt. Piscis solenniter obaudit mandata cœlestia, & homines irrita faciunt Dei præcepta. An contemtibilis tibi videtur, quia mutus est, rationisque expers? Sed vide, ne tu tibi magis incipias esse contemtui, si irrationabilior deprehendaris. Quid autem rationabilius hoc piscium transitu, cujus rationem quidem verbis non explicant, sed factis loquuntur?*

a Lib. 3. cap. 27.

Solùm verò vocales sunt, qui respirant, eoque pulmones & asperam habent arteriam: ut phocæ; quos *vitulos marinos* Plinius, *boves marinos* Servius interpretatur. Mugire constat; unde & nomen iis impositum esse, antea diximus. Quemadmodum & inde *bocas* vocarunt à *boando*, id est, *vocem emittendo*; ut quidem legere est apud Festum. Sed potiùs *boca* est ex Φῶκα, Φ in B transeunte; ut *balæna* ex φάλαινα, *umbilicus* ex ὀμφαλικὸς, *ambo* ex ἄμφω, *orbus* ex ὀρφὸς, *albus* ab ἀλφὸς, & similibus trecentis.

Eandem ob caussam etiam vocales sunt delphini. Plinius lib. IX, cap. VIII: *Lingua est his contra naturam aquatilium mobilis, brevis, atque lata, haut differens suillæ. Pro voce gemitus humano similis.* Nec obstat Aristoteles lib. XVI Hist. Anim. cap. II; ubi linguam iis tribuit οὐκ ἀπολελυμένην, *non solutam*: unde & negat, vocem proferre posse articulatam. Nam sententia est, linguâ quidem sonum promere; sed vocem eam non esse articulatam; idque iccirco, quia lingua non sit libera, ac soluta; quomodo fere in infantibus etiam se res habet.

Quibusdam verò persuasum est, delphinos non modò vocem edere: sed etiam sermonem intelligere humanum. Unde idem Plinius eodem in loco *b*: *Dorsum iis repandum, rostrum simum. Qua de caussa nomen simonis omnes miro modo agnoscunt, malúntque ita appellari.* Jure profectò mirus vocatur modus, modò verus. Sed quis credat, pisces naturâ Græcè intelligere, vel Latinè? Est enim *simonis* nomen iis impositum à simis naribus: qua de re dixi jam olim in Oratoriis institutionibus *c*, & notis in fragmenta veterum Tragicorum *d*. Fidem tamen habuit Cardanus lib. VII de Rerum Varietate, cap. XXXVII *e*. Rationem etiam adducit istiusmodi: *Delphines*, inquit, *Simonis quodam consueto nomine gaudent: quoniam vestigia consuetudinis, velut in cera formæ, inhærent in animalibus. Unde columbæ, in quibusdam insulis novi orbis, manibus capiebantur, nunc non: didicerunt enim longâ serie, fugere homines. Et catula mea, patre & matre genita adsuetis ferre, lapides & ferrum in octo diebus ferre didicit: mira res, cum alium canem vix bimestri spatio, & magno cum labore, edoceas: imò prorsus non edocta, sponte ferebat, sed non afferebat. Itaque delphines priores, hoc nomine vocari adsueti, vestigium in pronepotibus reliquerunt, ut etiam nunc hoc nomine gaudeant.* Verùm multò aliter, ac veriùs sanè, de isto Cæsar Scaliger, Comment. in Aristotelis Hist. Anim. *f* *Multa* (de delphinis) *recensentur, quæ nostram superent fidem: ut & ridiculum illud ducamus, Simonis eis nomen gratum esse, quoniam simi sint; ut ne hic quoque Græcia careat mendacio.*

b Lib. 9. cap. 8.
c Lib. 4. cap. 13. sect. 10.
d Ad Livii Andronici Ægisthum.
e P. 293. edit. Lugd. an. 1508.
f Lib. 2. cap. 16. sect. 118.

CAP. XXII.

Cur, ex sententia Plutarchi, justitiæ minus adversetur esus piscium, quàm quadrupedum, vel avium. Cur pisces lacustres, vel degentes fluminibus cœnosis, pingues quidem sint, sed insalubres. Ut utrosque bonitate vincunt illi, qui degunt fluviis puris; ita vin-

ei à marinis: & quæ sit caussa istius. Quare pisces ponti Euxini bonitate cedant piscibus alius maris. Ab eâdem caussa esse, quod pisces e mari subeuntes flumen media sint natura inter eos, qui semper in mari, quique in flumine semper agunt. Unde Xenocrates, qui Galeno antiquior, noverit percam Rhenensem. Quare pelagii pisces difficiles quidem sint concoctu, at bene nutriant. Saxatiles cur aliis præstent. Interim & horum alios magis accedere ad pelagios, alios ad litorales. Quâ de caussa meliores sint pisces, si mari tempestuose capiantur: eoque laudentur, qui locis agunt ventosis, præsertim boreæ expositis. Tyrrheni maris pisces suaviores sunt, quàm Adriatici. Lupus in Tiberi duos inter pontes captus cæteris longè commendatior: ac caussam ejus esse non solum à fluminis natura, sed etiam agitatione & exercitio piscis. In piscibus commendatur media ætas, quæ nondum ad summam pertigit magnitudinem: & cur nec minuti, nec vetuli, probentur. Εὔφθαρτοι *pisces dicuntur etiam Græcis, qui facile concoquuntur. Solum e piscibus barbum ætate non reddi deteriorem. Piscium quosdam vere, alios æstate, vel hieme, præstabiliores esse. Etiam partium alias aliis esse meliores: & cur partes caudæ propiores præcipuè commendentur; in mugile maximè, non item in mullo. Aliarum quoque partium alia aliis sunt laudatiores.* Melandrya *quid. Discrimen etiam esse pro sexu. Nec leve esse hoc pro apparandi ratione: in qua distinguuntur frixi, assi, elixi, patinarii, sive jurulenti, qui &* jusculenti.

TEmpus nunc est, ut consideremus immensam Dei bonitatem erga nos: quia non contentus pro cibo dedisse plantas, quadrupedes, aves: etiam, piscibus suppeditandis, inservire nobis jussit flumina, stagna, maria. Imò Lamprias apud Plutarchum *a* ait: δικαιότατον ὄψον εἶναι τὸ ἐκ θαλάττης, *justissimum esse obsonium, quod e mari petitur.* Rationem adfert hujuscemodi, quòd major nobis necessitudo sit cum terrestribus; quia in terra nobiscum vivant: eodem fruantur aëre, iisdem plantis nobiscum vescantur, pleraque eodem tecto nobiscum degant; ut canes, feles, subinde & equi: nobis etiam inserviant, quod si jugulemus ea, vocem edant, quâ ciere possint misericordiam sui. At piscibus nihil esse horum; cùm in alio vivant elemento, imò quasi in mundo alio: præterea nec ministrent nobis, nec edant vocem: ut non sit caussa, cur sic amemus, ut ab necandis ac comedendis illis abstineamus.

a Lib. 4 Sympos. problem. 4.

Sed ut terrestrium, ita in aquatilium etiam alimonia, non leve est discrimen, deque eo agit Galenus lib. III de Facultat. alimentorum, cap. XXV. Petit autem discrimen, partim ex loco, ubi degunt; partim iis, quibus aluntur. Nos fusiùs paullò ex veterum aliis rem diducemus. Ac primùm οἱ λιμναῖοι ἰχθύες, πίονες· *lacustres pisces sunt pingues*: ut Hippocrates ait libro de Affectionibus. Sunt interea insalubres, quia cœnoso ac turbido vivant alimento. Par ratio piscium, qui in rivis degunt limosis, ac cloacas urbis excipientibus. Habent enim carnem mucosam, & excrementitiam. Deque hujusmodi fluviatilibus intelligi debet Xenocrates, quando eos cum lacustribus conjungit. Sic enim scribit: Ποτάμιοι δὲ, καὶ λιμναῖοι, κακοστόμαχοι, παχυμερῶς ὕλης ἀρχηγοί, δυσδιαχώρητοι· *Fluviatiles verò, & qui in stagnis degunt, stomacho nocent, succos gignunt crassos, difficulter excernuntur.* At fluviatilium aliorum ratio est dispar. Unde Simeon Sethi: Οἱ ἐν ποταμοῖς καθαροῖς τρεφόμενοι ἰχθύες, εὔχυμοι· ὥσπερ οἱ ἐν θολεροῖς, καὶ ἐν οἷς εἰσβάλλουσιν ὑπόνομοι καὶ ἄχρηστοι ὕλαι, κακόχυμοι, καὶ γαστρὸς βλαπτικοί· *Pisces, qui in fluviis puris & limpidis pascuntur, succi sunt boni: sicut qui in locis turbidis, & in quæ se ingerunt cloacæ, ac res quævis sordida, atque immunda, mali sunt succi, & ventriculo noxii.*

Interea fluviatiles plurimùm cedunt marinis. Unde Hippocrates libro de Affectionibus: Οἱ ποτάμιοι βαρύτεροι· οἱ δὲ αἰγιαλοί, θαλάσσιοι, κουφότεροι· *Fluviatiles sunt graviores: leviores verò litorales, ac marini.* Nempe mare salsedine suâ, quia salis natura est calida, tum frigus temperat; tum humorem nimium absumit: quod in fluminibus non habet locum; utpote dulcibus, non salsis. Itaque & marium est discrimen pro fluminum ratione, quæ hæc ingrediantur. Ponti enim Euxini pisces non sunt ejus bonitatis, ac aliorum: nempe quia multos, & magnos excipit fluvios; ut est apud Galenum lib. III de facult. aliment. cap. XXIV *a*. Subdit verò: Οἱ γὰρ ἐν τῇ τοιαύτῃ (θαλάττῃ,) καθ' ὅσον πλεονεκτοῦσι τῶν λιμναίων, κατὰ τοσοῦτον ἀπολείπονται τῶν ἐν καθαρᾷ θαλάττῃ διαιτωμένων· *Nam qui piscium in mari ejusmodi degunt, quanto præstant illis, qui in stagnis aluntur; tanto superantur ab iis, qui in puro mari agunt.*

a Tom. 4. edit. Ald. fol. 179. b.

Quod verò ad pisces, qui, mari relicto, flumina subeunt (ἀναδρόμους appellant Græci) quales amia, & mugilis, ab Aristotele dicuntur: hi, ut Athenæus *b* ait, εἰσὶν ὑγρότεροι, καὶ μᾶλλον πίονες ὑπάρχουσι· καὶ ἐδώδιμοι μὲν εἰσιν ἡδεῖς· πρὸς δὲ τὴν πέψιν, καὶ τροφὴν γίνονται χείρους· *humidiores sunt, ac pinguiores; in cibo quidem delicatiores; sed difficiliores concoctu, ac deterioris alimenti.* Ac idem traditum Mnesitheo Atheniensi ἐν τῷ περὶ ἐδεστῶν *c*: unde se ista, atque alia, hausisse, ipse agnoscit Athenæus. Nempe ut iis, qui in mari semper degunt, sunt deteriores: sic in fluvio semper agentibus præstant: quia, ut Xenocrates ait, οὐκ ἀπόδημοι τῆς θαλαττίας ὕλης· *non carent prorsus materie marinâ.* Iccirco & Alexander Trallianus lib. I, cap. de Epilepsia, sic morbo hoc laborantibus præcipit: τῶν δὲ ποταμίων λαμβανέτωσαν μάλιστα τοὺς καλουμένους ἀναδρόμους· *ex fluviatilibus præcipuè assumant in cibum eos, qui anadromi vocantur.* Imò, si Xenocratem audimus, quidam fluviatiles marinis non cedunt. De sapore non contendero: sed an par salubritas, meritò in dubium vocetur. Tales ait coracinum Nili, lupum Tyberis, percam Rheni: de qua hodieque proverbium apud Germanos, & Belgas, præsertim Rheni accolas: *gesonder als een baers.* Non injuriâ verò miratur Gesnerus, unde Rhenanæ percæ fama provenerit ad hominem Græcum. Equidem colligo inde, non multò antiquiorem esse Galeno, à quo sæpius citatur. Is verò vixit temporibus Cæsaris Antonini philosophi, & filii ejus Commodi. Saltem non Julio Cæsare modò recentior fuerit Xenocrates; sed etiam Druso, quem varia Rheno castella imposuisse constat. Satis enim verisimile est, etiam Græcos aliquos Drusi secutos esse castra: uti & aliorum, qui postea in Germaniam missi fuere cum exercitu. Potuit etiam in ipsa hoc Græcia hausisse ex homine Romano; qui id vel scripserit, vel dixerit. Interea, quod de perca retuli Rhenana, fugisse videtur C. Plinium: qui tamen res Germaniæ minimè ignoravit. Siquidem bella cum Germanis gesta XX libris est persecutus. Meminit eorum Plinius, sororis filius, lib. V, ep. VIII, Tacitus in primo Annalium, & Suetonius, sive alius, in Plinii vita. Et tamen in Historia Plinii naturali de hoc tacetur; etiam ubi sermo de piscibus pro loco variantibus bonitate: ut lib. IX, cap. XVIII, ubi sic scribit: *Est & hæc natura, ut alii alibi pisces principatum obtineant: coracinus in Ægypto; zeus, idem faber appellatus, Gadibus; circa Ebusum, salpa, obscœnus alibi, & qui nusquam percoqui possit, nisi ferulâ verberatus: in Aquitania salmo fluviatilis marinis omnibus præfertur.*

b Lib. 8.

c Libro de edulis.

Cæterùm in marinis ipsis discrimen est non exiguum. Pelagii quales sint, apud Athenæum in octavo docet Diphilus Siphnius: Οἱ δὲ πελάγιοι δυσφθαρτότεροι, πολύτροφοι, δυσεκκρίνονται. *Pelagii haut facilè concoquuntur, multùm alunt, tardè digeruntur.* A duritie carnis est, quòd difficulter concoquantur, imò & digerantur. Nam fere qualis concoctio, talis & distributio. Interim agnoscit, valde illos nutrire: quod bonitatem arguit succi.

Maximè salubres sunt saxatiles: ut Galenus docet lib. III de aliment. facult. cap. XXVII, & XXX. Nempe mediocriter sanguinem generant: nec bonitatem suam exuunt,

quia non mutant vel alimentum, vel locum, nec aquis utantur dulcibus. Similiter Simeon Sethi voce Ἰχθύες *a*: item Diphilus Siphnius *b*; qui cùm eos dicit εὔφθαρτους, intellige εὐπέπτους, *concoctu faciles*: de quo mox pluribus loquar.

a *Pisces.*
b *Apud Athenæum lib. 8.*

Est præterea discrimen inter saxatiles ipsos: quia aliquando saxa litori sunt propiora, aliquando remotiora. Illi magis accedunt ad pisces πελαγίους, eoque carnis sunt durioris, & siccioris. Hi similiores litoralibus, ac propterea carnem habent molliorem, & humidiorem; ut apud Athenæum quoque legas. Græci iccirco μαλακοσάρκους *c* nuncupant.

c *Q. d. molli ac tenera carne præditos.*

Confert etiam ad bonitatem piscium, si capiantur mari tempestatibus agitato. Cujus rei hanc Galenus *d* adducit rationem, quòd sic magis exerceantur: ut omnino eò pisces sint deteriores, quo diutiùs mare quieverit: eò meliores, quo fluctibus magis fuerit agitatum. Eadem est mens Hippocratis in secundo de victus ratione, ubi agit de piscibus τοῖς πλανήταις, hoc est, πελαγίοις, (πετραίοις enim opponit) eosque illo commendat nomine, quòd κυματόπληγες *e* πεπονημένοι τῷ πόνῳ στερεωτέρην τὴν σάρκα ἔχουσιν· *undis pulsati, quia laboribus exerciti, solidiorem habent carnem.* Ut sanè liqueat, quantum, etiam Coi illius senis judicio, in piscibus ipsis valeat exercitatio. Atque ut ille præivit Galeno: ita secutus utrumque Simeon Sethi: Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ἀνηνέμοις τόποις διαιτώμενοι ἰχθύες, χρηστοί, καὶ οἱ μὲν θαλάττιοι, τούτων πλεῖον. *At qui pisces degunt in locis non ventosis, boni non sunt: ac his magis, si fuerint marini.* Addit Galenus, post ea, quæ antè ab fonte illo promebamus, nec parum referre ait, si loca sint boreæ exposita. Verba ejus sunt: Εἰ *f* δὲ καὶ πρὸς τὰ βόρρεια τῶν πνευμάτων ἐστραμμένοι, πολυβελτίους. οὐ σμικρὸν γὰρ εἰς εὐχυμίαν συντελούντων ἅπασι ζώοις τῶν οἰκείων γυμνασίων, ἔτι καὶ τὸ καθαρὸν τοῦ καταμιγνυμένου τῷ ὕδατι πνεύματος, αὔξει τὴν ἀρετὴν τῆς οὐσίας αὐτῶν. *Si præterea spectent boream, multò erunt meliores. Nam cùm exercitationes propriæ non parum ad succi bonitatem omni conferant animanti: præterea puritas ejus venti, qui aquæ miscetur, bonitatem substantiæ eorum auget.* Marium etiam discrimen agnoscit Xenocrates: Καὶ τὰ πελάγη δὲ διαφέρει· μέτριοι μὲν γὰρ οἱ κατὰ τὴν Ἀδρίαν. οἱ δὲ κατὰ τὸ Τυρρηνικὸν, ἥδιστοι. *Jam maria quoque inter se discrepant. Namque mediocres sunt Adriatici maris pisces: sed qui in Tyrrheno degunt, suavissimi.*

d *Lib. 3 de facult. alim. cap. 25.*
e *In editione Weche liana Foesi sect. 4. pag. 25.*
f *Edit. Aldin. parte. 4. fol. 179. b.*

Atque hæc abunde ostendunt, pisces pro locis, & alimentis, non salubriores modò esse; sed palato etiam gratiores. Itaque homines delicati olim primo etiam gustu discernebant, quo loco foret piscis captus. Ut an cepissent eum piscatores in Tiberi, & quidem postquam agitatus esset inter pontes duos. Hujusmodi enim commendari imprimis solere, cognoscere est ex verbis C. Titii, & poëtæ Lucilii, adductis à Macrobio lib. III Saturn. cap. XVI. Tam docto verò palato fuisse, ut continuò istoc dignoscerent; indicat Horatii illud lib. II, sat. II:

Unde datum sentis, lupus hic Tiberinus, an alto
Captus hiet, pontesne inter jactatus, an amnis
Ostia sub Tusci?

Ubi non de nihilo est, quòd *jactatus* dicat. Nam illa lupi duos inter pontes agitatio sine dubio saporem ejus reddidit meliorem: ut ex iis cognoscere licet, quibus piscem tempestatibus captum præstitisse veterum judicio ostendimus. Hujuscemodi piscem sibi appositum esse credebat Philippus ille, quem unà cum Hortensio, & Lucullo, piscinarios inter reponit Plinius lib. IX, cap. LIV. Sed simulac gustavit, se deceptum sensit: quemque gustârat, ne piscis quidem nomine dignabatur. Hac de re Varronis ipsius verba sunt lib. III de R. R. cap. III: *Philippus, cùm ad Ummidium hospitem Casini divertisset, & ei e flumine tuo* (Varronis, qui sub Casino villam habuit) *lupum piscem formosum apposuisset, atque ille gustasset, & exspuisset, dixit: Peream, nisi piscem putavi esse.* Atque idem memorat Columella lib. VIII, cap. XVI. De hoc discrimine sic quoque Plinius lib. IX, cap. LIV ait: *Sergius Orata primus optimum saporem ostreis Lucrinis adjudicavit: quando eadem aquatilium genera alibi, atque alibi meliora: sicut lupi pisces in Tiberi amne inter duos pontes, rhombus Ravennæ, muræna in Siciliâ, elops Rhodi, & alia genera similiter, ne culinarum censura peragatur.* Hoc saporis pro locis, & alimentis, discrimen compulit illum ὀψοδαίδαλον *a* Archestratum, ut tantum locorum peragraret, quo de sapore judicaret exactiùs. Hinc quoque est, quod διακεκριμένως *b* legimus anguillas Bœotias, carabos Scirios, mænides Caristias, murem Ponticum, pagros Eretricos, thynnos Megarenses, atque ita in aliis quibusdam. Nec hodie minùs homines elegantiores cunctis penè in nationibus cognomentis à patrio solo distinguere solent piscium, uti & esculentorum aliorum bonitatem.

a *Bellum apparandi obsonii artificem.*
b *Distrimini caussa.*

Alia item variant saporem, naturamque piscium: unde Cornelius Celsus lib. II, cap. XVIII, cùm pro locis eos distinxisset, subjungit: *Neque verò in generibus rerum tantummodo discrimen est; sed etiam in ipsis: quod & ætate fit, & membro, & solo, & cælo, & habitu.* Quod ad ætatem, senectuti inibi ab eo præfertur *in piscibus media ætas, quæ nondum summam magnitudinem implevit.* Rationem adducit Aristotêles lib. VIII Hist. Animal. cap. ultimo: Φαῦλοι οἱ γέροντες τῶν ἰχθύων· πολὺ γὰρ συντήκεται τῆς σαρκός. *Deteriores sunt pisces vetuli: multum enim carnis absumitur.* Est & Xenocratis *c*, medici antiqui, & Galeno sæpius *d* memorati: Παρὰ δὲ ἡλικίας, οἱ μὲν βραχεῖς, καὶ νέοι, εὔφθαρτοι. *Quodque ad ætatem, minuti, & juvenculi pisces facilè corrumpuntur.* Nempe ob carnem fluidam. Quod contrà fit in adultioribus, quia caro iis firmatior. Liquet igitur, quod ex Celso dicebamus, optimos esse pisces nec admodum juvenculos, nec vetulos; sed paullum infra mediam ætatem constitutos. Possis tamen & Xenocratis locum aliter cum Gesnero *e* interpretari; ut εὔφθαρτοι sit idem, ac εὔπεπτοι, *concoctu faciles*: nempe ex Empedoclis opinione, qui concoctionem putabat fieri corruptione. Ac quamquam opinionem eam damnet Galenus: (uti & illam Erasistrati, concoctionem fieri existimantis attritione & lævigatione, nec non complexu ventriculi, & adscititii spiritus proprietate) nihilominus tamen facilè conciliatur cum sententia Galeni. Nam statuit Galenus, fieri τὴν πέψιν *f* ventriculo cibum reddente similem animali; hoc est, qualitatis, quæ nutrienti inest, commutatione in qualitatem, quæ est nutriti. Nam etiam hoc cum fit, est φθορά, sive *corruptio*: quia cibus, quando in chylum convertitur, desinit esse, quod erat, & fit, quod non erat. Cæterum, quod dicitur ab Aristotele, & aliis, pisces vetulos difficulter concoqui, succique esse deterioris, & nutrire minus; id in uno barbo non habet locum; ut ostendunt Ausonii illa in Mosella *g*:

c *In Collectaneis Oribasii ad Julianum lib. 2. cap. 58. Seorsum verò Græce edidit id fragmentum Conradus Gesnerus cum scholiis suis.*
d *Lib. 10 de facult. simplic. medic. & lib. 5 de composit. sec. gen. & alibi.*
e *Scholiis in Xenocratem.*
f *Concoctionem.*

Liberior laxos exerces, barbe, meatus.
Tu melior pejore ævo: tibi contigit uni
Spirantum ex numero non illaudata senectus.

Est verò is piscis, quem *barbeel*, & *barm* dicimus; Galli *barbeau* nuncupant; vocabulis è *barbo* deflexis.

g *Idyl. 3.*

Nec discrimen modò ætatis attendere convenit; sed etiam anni tempus, quo capiuntur. Hinc Xenocrates: Καὶ ἔαρος μὲν οἱ πλεῖστοι, διὰ τὸ ᾠοτοκεῖν, ἀμείνους, ὡς τρίγλαι· θέρους δὲ, φάγροι τε, καὶ συνόδοντες *h*· φθινοπώρου δὲ ἥπατι ἀποδοκιμάζονται, κακόχυμοι ὄντες· κεστρεῖς δὲ *i*, καὶ λάβρακες, τρυφερώτεροι· *Verno etiam tempore quàm plurimi, quòd ova pariant, sunt præstantiores; ut mulli: æstate verò phagri, & sinodontes, auctumno autem hepati improbantur, quia tum sunt mali succi: mugiles, & lupi, tum magis sunt teneri, ac molles.* Verna itidem tempestate optimus est chromius; anthias autem, sive callichthys, hybernâ: ut prodidit Ananius (qui Aristophanis scholiastæ Ananias) poëta jambicus *k*; & ex eo Epicharmus Siculus *l*; ex utroque autem Athenæus in septimo.

h *Vel, συνόδοντες. Utroque enim modo vox ea scribitur.*
i *Waltonus, Gesnerus, & Ludovicus Nonnius, κεστρῖνοι legunt: quod placet. Nam κεστρῖνοι, mugil.*
k *Testis Athenæus lib. 3.*
l *In Nuptiis Hebes.*

Nec in eodem pisce par est partium bonitas; sed hac parte etiam non leviter differunt. Ipse de hoc sententiam suam dicat Hippocrates lib. II de Diæta *m*: Τῶν δὲ ἰχθύων ξηρότατοι

m *Extremo p. 25. edit. Wechel an. 1595.*

ρότατά ἐςιν τὰ ἄνω· κυφότατα δὲ τὰ ὑπογάςεια, καὶ κεφαλαὶ ὑγρότεραι διὰ τὴν πιμελὴν, καὶ τὸν ἐγκέφαλον. *Piscium siccissimæ sunt partes superiores; levissimæ ventris inferioris, & capita humidiora propter pinguedinem, & cerebrum.* Imprimis verò partes caudæ propiores commendari solent, quia magis exercentur. Xenocrates: Παρὰ δὲ τὰ μέρη διαλλάττουσι. Ἐπεὶ τοῖς οὐραίοις κινοῦνται γεγυμνασμένοι, εὔτροφοι, τρυφεροί. κατὰ δὲ τὴν γαςέρα, ἅτε λιπώδεις, ἐπιπλαςικοί, καὶ πρὸς ἐκκρίσεις ἐπίδηλοι. κατὰ δὲ τὰ νῶτα σκληρόσαρκοι. κεφαλαὶ δὲ πάντως, διὰ τὸ ἁλμυρὸν, καὶ λιπώδες, ἄτροφοι, καὶ δυσδιοίκητοι. *Etiam, quod ad partes, differunt. Quippe iis, quæ ad caudam sunt, cùm has movendo se exerceant, boni sunt alimenti: teneri item sunt ac molles. In iis verò partibus, quæ ad ventrem sunt, quia pingues, fluitant, & ad excretiones rectè sunt affecti. At in tergo sunt carnis duræ. Capita autem omnino propter salsum humorem, & pinguedinem, non nutriunt, ac difficulter digeruntur.* Ubi quod caput improbat ob pinguedinem, id in salmone tanto est evidentius, quanto id pinguius. Sapor quidem ejus delicatus: sed de quo largiùs si comedas, febrim subinde concilier. Quod ad partes caudæ vicinas, Xenocrati, præter Galenum, & alios, consentit etiam Plinius lib. IX, cap. XV, ubi de thynnis agit: *Vilissima ex his, quæ caudæ proxima, quia pingui carent; probatissima, quæ faucibus: at in alio pisce circa caudam exercitissima.* Sive, ut in aliis libris, *exercitatissima* Franciscus Masarius *a* mavult *probatissima*. Sed longè nimis abit à MSSis. Rectiùs Ludovicus Nonius *b*, particulam inferciendo, legit, *ut exercitissima.* Sententia est, in thunno non probari partes caudæ propinquas, contrà quàm in aliis fit piscibus, ubi eæ judicantur maximè salubres, & delicatæ, quia iis se pisces præcipuè exercent. Particulatim verò cauda mugilis solet laudari: uti & caput ac hepar mulli, deorsum congri, scari viscera, thunnorum κλεῖδες, sive clidia, quæ salita dicuntur μελάνδρυα, vel *melandrya*: nempe ex eo, quia referunt μέλαν δρυὸς, sive intimam quercus partem. Unde Plinius lib. IX, cap. XV: *Melandrya vocantur cæsis quernis assulis simillima.* Plura ibidem de his vide, & apud Athenæum lib. VI.

a Notis in nostrum Plinii, ad hunc locum.
b De re cibaria lib. 3. cap. 14.

Quid quod pro sexu etiam sapor est diversus? Quomodo feminæ maribus præferuntur in anguillis, cancris, locustis.

Magnopere etiam variant pisces pro ratione præparandi. Nam ut Cornelius Celsus ait lib. II, cap. XVIII, *Res eadem magis alit jurulenta, quàm assa: magis assa, quàm frixa.* Quod pleniùs explicandum. Pisces sartagine frixi, ut ab his initium sumam, magis conducunt illis, qui corpore sunt valido, firmâque valetudine. Assi quoque in sanis non improbantur. Elixi convenientiores sunt febricitantibus. Nam sic præparati facilioris sunt concoctionis: cujus habenda est ratio in laborantibus febri; quia vis concoctrix in iis nunquam fit illæsa. Sed præterea est quartum præparandi genus; verum, quia cruditatem afferat, illaudatum Galeno. Hoc piscium est, ut idem nuncupat, τῶν ἐν λοπάσι σκευαζομένων, *in patinis paratorum.* Quos *patinarios* etiam Plautus appellat Asinar. act. I, sc. III:

> *Quasi piscis, iidem est amator lenæ: nequam est, nisi recens.*
> *Is habet succum, is suavitatem, eum quovis pacto condias,*
> *Vel patinarium, vel assum: verses quo pacto lubet.*

Qui verò hic *patinarius*, is aliter *jurulentus*, vel *jusculentus*, quia cum suo apponitur jure. Nec enim in aqua elixatur; sed in proprio jure coquitur, & apponitur: attamen ut arbitror, pauxillo vini, ne aduratur, in patinam priùs adfuso, sicut hodie fit. Sic vocat Apulejus in Apologia: *Q. Ennius pisces alios multis versibus decoravit, & ubi gentium quisque eorum inveniatur, qualiter assus, aut jusculentus optimè sapiat.* Quia verò à *jus* fit *jusculum*, inde *jusce llum*; ut à *cista*, *cistula*, *cistella*; eò à *jusculum* quidem *jusculentus*, (idque κατὰ συγκοπὴν pro *jusculolentus* c) ait à *juscellum juscellatus* etiam dixere. Sanè Plinius (non Secundus ille, sive Veronensis, sed Valerianus, Gallus) lib. V de Re medica cap. XXIV dixit, *pisces juscellatos*: vulgò licet *viscellatos* edatur: ut & capite sequenti legere est, *lactucas in viscello coctas*, pro *juscello*. Quod verò Plautus ait de versandis piscibus, ut assis, ita patinariis, sive jusculentis: hoc inde est, quia sicut pisces vertimus, qui assantur in craticula ferrea: sic & eos, qui coquuntur in patina, cui ignis suppositus, alterâ fere patinâ superimpositâ, simulac unum latus coctum est, verti fit opus, quò & alterum ab igni coquatur supposito.

c Ut lapicida, pro lapidicida. Nisi magis placet jussulentus: ut vulgo legitur apud Apulejum. Hic si malis, videri possit veteres pro jus dixisse jussum; ut vasum pro vas, ossum pro os: de quibus in arte Grammatica abunde egimus. A jussum autem fit jussulentus, ut à somno, somnolentus; à vinum, vinolentus.

Cap. XXIII.

Ὄψον, & ὀψώνιον, propriè quidem accipi pro quolibet, quod cum pane comeditur: sed peculiariter etiam pro piscibus. Sic quoque loqui Euangelistas: Nepotem item, & Terentium ipsum, idque Comicorum Græcorum exemplo. Fieri hoc per ἀντονομασίαν, Plutarchi & aliorum veterum judicio. Homerum non apponere heroibus suis pisces; nec eos piscantes inducere, nisi fame urgente. Priscos etiam Romanos piscibus abstinuisse. Quomodo ab Romanis Carna dea soleat placari. Quantopere postea Romanis pisces in deliciis fuerint. Piscinæ illaudatæ, nisi quæ marinos haberent pisces. Oratæ, & Murænæ, *vocabula à piscibus imposita familiis Romanis. Quando, & à quibus, inventa sint vivaria oratarum, murænarum, cochlearum. Cariùs piscem veniisse, quàm bovem. Apicii inventum, mullum necare iis garo sociorum, & ex ejus jecore facere halecem. Mullus à quo sit emtus octo millibus nummûm. Coci ingentibus triumphorum pretiis parati. Hortensii fletus ob murænæ obitum. Inaures additæ murænæ ab Antonia Drusa.*

HÆc ostendunt, non alimoniæ solum caussâ pisces esse hominibus concessos divinitus; sed etiam ad deliciarum non inelegantium, luxu tamen carentium, voluptatem. Quippe quibus rectè utentes, citra mollitiem affici; abutentes autem molliter infici, ac solvi animo soleant. Et sanè, cum ὄψον, sive ὀψώνιον, generatim significet προσφάγιον *a*, ut Hesychius exponit: fere tamen usurpari solet pro *pisce*. Imò sic utuntur Scripturæ: ut B. Joannes cap. VI, 9; ubi δύο ὀψάρια legas; pro quo δύο ἰχθύες est apud Matthæum cap. XIV, 17, Marcum cap. VI, 38, Luc. cap. IX, 13. Etiam apud Cornelium Nepotem, quem perperam vulgo Æmilium Probum nuncupant, legas, Themistoclem ex Myunte habuisse obsonium: pro quo apud Diodorum est, præbuisse Themistocli Μυοῦντα εἰς ὄψον, ἔχουσαν θάλατταν εὔιχθυν. *Miuntem in obsonium, quæ mare haberet piscosum.* Trecenti possint similes adduci scriptores: sed continebo me intra Comicos Latinos, Græcosque. Terentio enim in And. act. II, sc. II, sic dictum, *Paullum obsonii.* Nam postea subjicitur, *Pisciculos minutos ferre obolo in cœnam seni.* Nec aliter act. II, sc. VI, & Adelph. Act. V, sc. IX. Non dubium, quin in hoc secutus sit Menandrum, & Diphilum, Comicos Græcos: ex illo enim Andriam, ex hoc Adelphos, se transtulisse, ipse fatetur Terentius. Solere verò sic Comicos loqui, etiam indicat Alexis in Tarentinis *b*:

a Omne id, quod cum pane comedimus.

> Οἱ Πυθαγορίζοντες γὰρ ὡς ἀκούομεν
> Οὔτ' ὄψον ἐσθίουσιν, οὔτ' ἄλλ' οὐδὲ ἓν
> Ἔμψυχον· οἶνον τ' οὐχὶ πίνουσι μόνοι
> *Qui Pythagorissant, non solent, ut dicitur,*
> *Obsonium, vel aliud edere quippiam*
> *Animatum: iidem bibere vinum nesciunt.*

b Apud Athenæum l. 4.

Ubi ὄψον clarè in animatis reponitur; nempe quia, ut dixi, ὄψον *c* idem ac ἰχθὺς *d*: ut ὀψοφάγοι, φιλίχθυες *e*. Caussam hujusmodi sermonis aperit Plutarchus lib. IV Sympsiacôn, probl. IV: Ὡς πολλῶν ὄντων ποιητῶν ἕνα τὸν κρατήσαντα ἐξαιρέτως ποιητὴν καλοῦμεν· οὕτως πολλῶν ὄντων ὄψων ἐκνενίκηκεν ὁ ἰχθὺς μόνος ἢ μάλιστα γε ὄψον καλεῖσθαι,

c Obsonium. *d* Piscis. *e* Obsonatores, piscium amantes.

λέγεσθαι, διὰ τὸ πολὺ πάντων ἀρετῇ κρατεῖν. *Sicut è multis poëtis unum reliquis præstantiorem eximio poëtæ nomine afficimus: similiter, cum multa sint obsonia, solus tamen piscis hanc palmam adeptus, ut præcipuè vocaretur obsonium, quia virtute longe cæteris antistat.* Pluraque inibi in hanc mentem; ac Athenæus quoque lib. VII; & particulatim de Rhodiis Ælianus lib. I Var. Hist. cap. XXVIII; adhæc Eustathius in Iliad. A *a*. Quia verò præcipuæ essent piscium deliciæ, & frangi animus deliciis solet: eò, ut Platoni observatum, Homerus de iis agens, qui temporibus vixissent Trojanis, licet Ilium foret prope Hellespontum, ubi nobilis piscatio, nullos tamen inducit piscibus vescentes, ne homines quidem insulares; uti Ithacenses; imò ne molles quidem Phæaces illos. Narrat quidem Odyss. M. socios Menelai se dedisse piscationi circa Pharon insulam, diei itinere, ut ait, ab Ægypto distantem: sed id factum dicit urgente cibi inopiâ. Ac par eorum ratio est, quæ de Ulyssis sociis refert Odyss. M. ubi itidem caussam rejicit in famem. Itaque & Eubulus Comicus rogat:

a Pag. 867. & seq. edit. Rom.

Ἰχθὺν δ' Ὅμηρος ἐσθίοντ' εἴρηκε πῶ
Τινὰ τῶν Ἀχαιῶν;
Homerus ubinam quemquam Achivorum refert
Edisse pisces?

Veteres etiam Romani, quos cascos dicebat Ennius *b*, piscibus abstinebant. Atque inde est, quòd Deam Carnam, canis ac vitalium præsidem *c*, non piscibus, sed, fabaceâ pulte, ac larido, placabant. Ovidius VI Fastorum:

Prisca Dea est, aliturque cibis, quibus ante solebat:
Nec petit adscitas luxuriosa dapes.
Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat:
Ostreaque in conchis tuta fuere suis.

b Teste Varrone lib. 6 de L. L. Cicer. lib. 1 Tusc. Qu. & Hieronymo ad Nicam.
c Macrobius.

Ubi videmus, negare eum, pisces à Romanis comestos. Sed ista quidem ad tempora pertinent vetusta. Postea enim hi imprimis in deliciis fuere: unde eos porro ac cepis, vili & plebejo cibo, opposuit Horatius lib. I epist. XII ad Iccium: *Verum seu pisces, seu porrum, & cepe, trucidas.*

Imò magnum quoque deliciarum in illis erat discrimen. Tandem enim sordere etiam mugiles, & lupi, ac vix piscinæ laudabantur, nisi quæ pisces haberent marinos. Varronis sunt ista lib. III de R. R. cap. III: *Quis* (majorum nostrorum) *habebat piscinam, nisi dulcem, & in ea duntaxat squalos, ac mugiles pisces? Quis contrà nunc Rhinton non dicit, suâ nihil interesse, utrùm iis piscibus stagnum habeat plenum, an ranis?* Tum subdit illud superiori etiam capite memoratum: *Non Philippus, cùm ad Immidium hospitem Casini divertisset, & ei è tuo flumine lupum piscem formosum apposuisset, atque ille gustasset, & expuisset dixit: Peream, ni piscem putavi esse?* Hinc subjungit: *Sic nostra ætas, inquam, luxuriâ piscinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piscium revocavit. Non propter hos appellati Sergius Orata, & L. Muræna? Quis enim propter nobilitatem ignorat piscinas Philippi, Hortensii, Luculli?* De cognomentis à piscibus quod ait, etiam apud Columellam legas lib. VIII, cap. XVI, his verbis: *Jam enim celebres erant deliciæ popinales, cùm ab mari deferrentur vivaria; quorum studiosissimi, velut antè devictarum gentium, Numantinus, & Isauricus, ita Sergius Orata, & Lucinius Muræna, captorum piscium lætabantur vocabulis.* Vide præterea, si voles, fusiùs ista enarrantes, Valerium Max. lib. IX, cap. I, & Macrobium lib. III Saturn. cap. XV. Quanti etiam est luxus argumentum, quòd multi tantas sibi opes pararint è vivariis! Qui verò hac parte, & quando, præiverint cæteris, Plinius docet lib. IX, cap. LIV. De ostreis tribuit hoc inventum Cn. Sergio Oratæ: de quo antè dictum. Nunc verba modò Plinii afferam: *Ostrearum*, inquit, *vivaria primus omnium Sergius Orata invenit in Bajano, ætate L. Crassi Oratoris, ante Marsicum bellum* d: *nec gulæ caussâ, sed avaritiâ, magna vectigalia tali ex ingenio suo percipiens: ut qui primus pensiles invenit balineas, ita mangonizatas villas subinde vendendo.* Postea *a* subdit: *Murænarum vivarium privatim excogitavit C. Hirius* b *ante alios; qui cœnis triumphalibus Cæsaris Dictatoris sex millia numero murænarum mutuo appendit. Nam permutare quidem pretio noluit, aliâve merce.* Hinc subjungit *c*: *Cochlearum vivaria instituit Fulvius Hirpinus in Tarquiniensi, paullo ante civile bellum, quod cum Pompejo Magno gestum est, distinctus quidem generibus earum.* Deque isto discrimine postea exponit.

d Circa ann. Urbis DCLXVI.

a Cap. sequ.
b Al. Hirrius.
c Cap. 56.

Ad eundem Romanorum luxum pertinebat Catonis querimonia apud Plutarchum *d*, *Pluris venire piscem, quàm bovem.* Et Juvenalis hoc sat. V:

Atque ita defecit nostrum mare, dum gula sævit
Retibus assiduis, penitùs scrutante macello
Proxima, nec patimur Tyrrhenum crescere piscem.

d Lib. 4 Sympos. probl. 4.

Conqueritur etiam de hoc luxu Plinius lib. IX, cap. XVII: *M. Apicius ad omne luxus ingenium mirus, in sociorum garo (nam ea quoque res cognomen invenit) necari eos (mullos) præcellens putavit, atque è jecore eorum alecem excogitare provocavit.* Ac mox: *Asinius Celer è Consularibus, hoc pisce prodigus, Cajo principe unum mercatus octo millibus nummûm: quæ reputatio aufert transversum animum ad contemplationem eorum, qui in conquestione luxus coquos emi singulos pluris, quàm equos, quiritabant. At nunc coci triumphorum preciis parantur, & coquorum pisces.* Et quantum deliciarum amorem indicant illa ejusdem libri cap. LV! *Apud Baulos in parte Baianâ piscinam habuit Hortensius orator, in qua murænam adeo dilexit, ut exanimatam flesse credatur. In eadem villa, Antonia Drusi, murænæ, quàm diligebat, inaures addidit: cujus propter famam nonnulli Baulos videre concupiverunt.* Neque natura, vel Deus est culpandus, quòd produxerit luxuriæ instrumenta. B. Ambrosium de hoc audiamus lib. V Hexaëmeron, cap. I: *Væ mihi; ante hominem cœpit illecebra, abundantia copiarum, nostræ mater luxuriæ. Ante hominem deliciæ. Prior ergo hominum tentatio, quàm natura. Sed nihil creatura deliquit: alimenta dedit, non vitia præscripsit.* Imò, quanto plus deliciarum fuit; tanto pejor erat primi hominis transgressio. Unde Ambrosius subjungit: *Tibi suos fructus terra producit: tibi scaros, & acipenseres, & omnes fœtus suos generant aquæ: & his non contentus, interdicta tibi alimenta gustasti. Ad invidiam tuam omnia congeruntur, ut prævaricatio tua aviditatis oneretur.*

CAP. XXIV.

Scaro primæ dantur pisces inter saxatiles, imò in piscibus universis. Sed seriùs honorem hunc adeptum, qui primitus penes acipenserem fuit: nempe ignoto adhuc Romanis scaro, qui è Siculo, vel Carpathio mari advehebatur; quandoque etiam tempestatibus in mare pellebatur Tyrrhenum: in quo & satus fuit à Tiberii Cæsaris liberto: deque hujus mortalis nomine quæsitum. Expositum quoque, unde esse videatur, quod postea scarus in hoc mari desierit. Eum jam tempore belli Punici secundi notum fuisse Romanis: dictum Ennio cerebrum Jovis: *assatum maximo fuisse in pretio: præcipuè commendatum jecur, ac viscera: deque his Epicharmi locus aliter, ac à Casaubono, expositus. Discessum à Scaligero, existimante fuisse à Numa interdictum, ne quis scarum, licet squamosum, polluceret. Turdi laus, qui dictus* prisana marina: *item merulæ, phycidis, & julidis. Glossæ vett. correctæ. Cur Pythagoras interdixerit esum* τῶν μελανούρων. *Melanurus commendatus, sed infra sargum. De gobio. In Hippocrate, & Hesychio, conjectura. De cinædo, sude, acu, fabro, umbra.*

HActenus generatim solùm monstravimus, pisces nobis à Deo esse datos, partim cibi caussâ, partim etiam

ad

ad honestam voluptatem. Quæ longè fient manifestiora, si particulatim animum diffundamus per præcipua piscium genera. Ac quia marinorum, & in his saxatilium, præcipua esse commendatio solet, ab iis initium capiemus.

Scarus principem inter hos tenet locum, judice Galeno: qui Philotimum reprehendit, quòd duriotis esse carnis dixisset. Pro Galeno est Diphilus apud Athenæum in VIII: Σκάρος ἁπαλόσαρκος, ψαθυρὸς, γλυκὺς, κοῦφος, εὔπεπτος, εὐανάδοτος, εὐκοίλιος· *scarus tenerâ est carne, friatilis, dulcis, levis, concoctu facilis, facilè redditur, ventrem mollit.* Romani verò non inter saxatiles modò; sed pisces universos primum ei locum tribuerunt. Unde Plinius lib. IX, cap. XVII: *Nunc scaro datur principatus: qui solus piscium dicitur ruminare, herbisque vesci, non aliis piscibus.* Et lib. XXXII, cap. XVII: *Scarus principalis hodie.* Cautè priori loco *nunc*, altero *hodie* adjunxit. Primitus enim penes acipenserem is honos erat: credo, cùm parum cognitus esset scarus. Est enim Romanis scarus peregrinus. *Mari ille Carpathio maximè frequens*; ut Plinius *a* refert. De eodem sic Columella lib. VIII, cap. XVI: *Scarus* (perperam, etiam in editione Rob. Stephani, *scaurus* legitur) *Asiæ, Græciæque litoribus, Siciliâ tenus, frequentissimus exit; nunquam in Ligusticum.* Hinc liquet, cur æqualis ejus Petronius sic scripserit:

—— Siculo scarus æquore mersus
Ad mensam vivus perducitur.

Et alibi:

—— Ultimis ab oris
Attractus scarus est.

Quandoque tamen tempestate aliquâ fiebat, ut scari ab Carpathio ac Siculo mari, in mare compellerentur Tyrrhenum. Hinc Horat. Epod. od. II:

Non me Lucrina juverint conchylia,
Magisve rhombus, aut scari,
Si quos Eois intonata fluctibus
Hiems ad hoc vertat mare.

Sed sponte nunquam ultra mare Siculum prodibant. Unde Fabius Quinctilianus, homo quidem Hispanus, sed Romæ agens, sic scribit lib. V: *Non elopem nostro mari, nec scarum ducas.* Ubi *nostro mari* est *Tyrrheno*. Itaque, jam imperante Tiberio, ratio est inita eum hic seminandi. Qua de re sic Plinius lib. IX, cap. XVII: *Scarus promuntorium Troadis Lecton sponte nunquam transit. Inde advectos, Tiberio Claudio principe, Optatus, è libertis ejus præfectus classis, inter Ostiensem, & Campaniæ oram, sparsos disseminavit. Quinquennio fere cura est adhibita, ut capti redderentur mari. Postea frequentes inveniuntur Italiæ in litore, non antè ibi capti. Admovitque sibi gula sapores piscibus satis, & novum incolam mari dedit, nequis peregrinas aves Romæ parere miretur.* Idem refert Macrobius lib. III Saturnal. cap. XII. Sed qui Plinio *Optatus* dicitur, is *Octavius* est Macrobio. Video, à quibusdam (in his Domitio Calderino, suis ad Martialem *b* notis) *Eliptium*, nominari. Quod è corrupta Plinii lectione provênit. In nonnullis enim codd. fuit *Optatus Eliptius*, pro *Optatus è libertis.* Cæterùm opera illa, seu Optati, seu Octavii, non diu videtur fuisse utilis. Nam & postea rarus is piscis, ut antè: credo, scarorum genere, quod satum erat in mari Tyrrheno, partim intereunte paullatim; partim ad mare Siculum, ac Carpathium, unde venerat, iterum remeante. Cæterùm jam ante bellum Persicum Romanis scarum fuisse cognitum, indicat Ennius; qui temporibus Hannibalicis, ac deinceps, claruit. Is in Phagesiorum fragmento, quod apud Appulejum *c* legere est, scarum vocat cerebrum Iovis:

Scarum præterii, cerebrum Iovis penè supremi.
Hectoris ad patriam hic capitur magnusque, bonusque.

Nempe locutus more Græcorum; quibus, quicquid est delicatum, Διὸς ἐγκέφαλος *d* nominatur.

a Lib. 9. cap. 17.
b Lib. 13. ep. 84.
c Apol. 1.
d Iovis cerebrum.

Præcipuè verò commendabatur assatus. Unde Archestratus apud Athenæum in septimo:

Καὶ σκάρον ἐν περικλύστῳ Καρχηδόνι τῇ μεγάλῃ ὄπτα
Παλώας.
Scarum assa lotum magnâ Carthaginis urbe,
Quæ vicina mari.

Cùm autem scarorum caro tantopere laudaretur; longè tamen præferebantur viscera. Unde in Vitellii patina, apud Tranquillum *a* legimus, fuisse *scarorum jecinora.* Imò Martialis *b*, visceribus solùm reservatis, carnem coquo reddi jubet. At immensi res elogii est, quòd Epicharmus in Hebes nuptiis *c*, de sparo, & scaro, inquit:

Τῶν οὐδὲ τὸ σκῶρ θεμιτὸν ἐκβαλεῖν θεοῖς.
Abjicere quorum stercus haut fas est Diis.

Ut non jecur modò, sed etiam intestina, videantur in summo fuisse honore. Sententia enim est, non hominibus solùm, sed ipsis etiam Diis, in deliciis esse intestina scari: nec ipsis in cælis fas esse ea abjicere, nedum nos homulli tale facinus ausimus. Scio, maximum Casaubonum *d*, malle pro θεοῖς, θεοὶ, ut sit θαυμαστικὸν: quomodo, ὦ Ζεῦ, dixere *e* Eubulus, & Philemo Comici: Catullus *f* item,

Doctis, Jupiter, & laboriosis.

Sed enim exclamatio minùs convenit in hoc Epicharmi loco: &, ut vidimus, nihil quoque si mutes, commodus est sensus.

Summa autem hujus piscis raritas fecit, ut quia in sacris parsimonia observabatur, ex squamosis solùm pollucere scarum non liceret. Festus Pompejus *g*: *Pollucere merces h..... liceat, sunt far, polenta, vinum, panis fermentatus, ficus, passa, suilla, bubula, agnina, casei, ovilla, alica, sesama, & oleum, pisces, quibus est squama, præter squarum. Herculi omnia esculenta poculenta.* Ubi à variis jam monitum, pro *squarum*, *scarum* legi oportere. Itaque Josephus Scaliger *i* legem hanc à Numa Pompilio latam putat: PISCES, QUEI SQUAMOSI NON SUNT, NEI POLLUCETO. SQUAMOSOS OMNEIS, PRÆTER SCARUM, POLLUCETO. Verùm non possum in animum inducere, ut credam, jam Numæ temporibus scarum fuisse notum Romanis. Planè enim obstant, quæ ex Plinio diximus. Adhæc Macrobii *k* verba sunt: *Scarum adeò Italicis litoribus ignotum, ut nec nomen Latinum ejus piscis habeamus.* Quare potiùs censeo, à Numa, vel alio, antiquis fuisse temporibus sancitum, non alios esse pisces pollucendos, quàm squamosos. Posteaquam verò innotuit scarus, qui ob raritatem magno venibat, lege eum, parsimoniæ caussâ, fuisse exceptum, ne epulæ ad pulvinaria magno nimis constarent. Sanè de scaro nihil fuisse in lege Numæ, ostendunt verba illa Cassii Heminæ apud Plinium lib. XXXII, cap. II: *Numa constituit, ut pisces qui squamosi non essent, ni l pollucerent, patrimonia* (legendum, *parsimoniâ* m) *commentus, ut convivia publica & privata, cœnæque n ad pulvinaria facilius compararentur: ni, qui ad polluctum emerent, pretio minus parcerent, eaque* (al. *eosque*) *præmercarentur.*

Post scarum inter saxatiles laudatissimi sunt turdus, & merula: quos à mollitie carnis etiam Diocles, & Diphilus *o*, laudarunt: uti & Xenocrates; cujus mox verba apponam. Imò turdum Trallianus videtur scaro præferre. Sic enim ille lib. VI, cap. de Pleuritide: Ἔστι δὲ κίχλης ὁ ἰχθὺς καὶ ἁπαλὸς, καὶ ὑγρὸς, καὶ εὔπεπτος· καὶ ἴσως πτισάνην αὐτὴν ὀνομάζων θαλασσίαν, οὐκ ἂν ἁμάρτοις· οὕτως ἐστὶν ἀπέριττος ἡ ἐξ αὐτῆς τροφή. *Est verò turdus piscis & mollis, & humidus, & concoctu facilis: & si forte ipsum* MARINAM PTISANAM *nomines, non aberres. Adeò alimentum hoc est excrementi expers.* Similiter Plinius Valerianus lib. V: *Sed & pisces offeres maximè* κίχλας p. *Est enim molli carne, & naturâ humidus, & digestibilis: quem & Marinam Ptisanam vocant.* Merulam laudat Plinius Secundus lib. XXXI, cap. XI.

Utrumque hunc piscem, ac præterea phycidem, extollit

a In Vitell.
b Lib. 13. epigr. 88.
c Apud Athenæum lib. 7. gemino in loco, prius ubi de scaro, mox de sparo.
d Animadv. in Athen. lib. 7. cap. 20.
e Apud Athen.
f Epigr. 1.
g In Pollu ere.
h Supplent hoc pacto, Pollucere Mercurio quæ liceat.
i In Festum ad vocem Pollucere.
k Lib 3. Saturn. cap. 12.
l Pronei, sive ne.
m Sic Jos. Scaliger ad Festum in Pollucere. Id malim, quam, ut alii, pollucerentur sacris ceremoniis.
n Parmensis vetus habet, ad conventus, & convivia publica & privata, cœnasque.
o Apud Athenæum lib. 7. in piscibus à K incipientibus.
p Turdos.

tollit Xenocrates, his verbis: Κίχλαι, κόττυφοι, φυκίδες, ἁπαλόσαρκοι, εὔχυλοι, εὐδιαφόρητοι, ἄτροφοι, πρὸς διαχώρησιν ἐπιτήδειοι. *Turdi, merulæ, phycides, teneræ sunt carnis, boni succi, digestu faciles, non nutriunt, ad alvi dejectionem commodi.* Diphilo etiam, inter saxatiles, phycides dicuntur ἁπαλόσαρκα ἰχθύδια, καὶ εὔφθαρτα: *teneræ carnis pisciculi, ac faciles concoctu.* Julidem quoque teneram habere carnem, faciliè concoqui, & planè salubrem esse, Galeni *a* judicium est. *Phycidas*, & *julidas* junxit quoque Columella lib. VIII, cap. XVI. Sed perperam vulgò pro eo legitur, *Punicasque*, & *Indigenas*. Observatum hoc Ludovico Nonio lib. III de re cibaria, cap. XXIII. Qui & monet, apud Oribasium lib. IV Synopseos *b* legi debere: *Ex piscibus saxatilibus vesci poterimus julide, phycide, merulâ, turdo, scaro.* Vulgo pro *phycide* legitur *phœnicide.* Ac similiter, ut Gesnero *c* monitum, apud Dioscoridem lib. II pro φυκίων scribendum φυκίδων: uti & in glossis veteribus pro φῖκις, φυκίς. In glossis etiam, quæ Cyrilli nomen præferunt, legas: φυκίς, ἰχθύς, *Saxtila.* Ubi puto *saxatilis piscis*, vel simpliciter *saxatilis* legendum. Siquidem in Philoxeni glossis clare est: *Saxatilis*, φῦκος, εἶδος ἰχθύος, πετραῖος. *Saxatiles*, πετραῖοι, φυκίδες.

a Lib. 3. de alim. facult. c. 28.
b Cap. 1.
c Lib. de aquatilibus pag. 847. edit. an. 1558.

Percæ etiam marinæ (de fluvialibus ante *d* locuti sumus) commendantur à Galeno: qui lib. III de Alim. Facult. cùm primùm in marinis tribuisset locum scaro, alterum merulæ, & turdo; tertium assignat julidi, phycidi, & percæ. Hinc proverbium vetus *e*, Ἀντὶ πέρκης σκορπίος *f*, cùm optima posthabentur. Jus percæ describit Apicius lib. X, cap. I.

d Cap. 22.
e Apud Zenobium, Diogenianum, & Suidam.
f Pro perca scorpium.

Melanurum aliquis noxium putare possit propter Pythagoræum illud, Μὴ γεύεσθαι τῶν μελανούρων *g*. Sed hic vetatur, ut Plutarchus *h* docet, συνδιατρίβειν μελανοῖς ἀνθρώποις διὰ κακοήθειαν· *versari cum hominibus, qui nigri sint morum malitiâ.* Quales etiam nigros vocant Catullus *i*, & Horatius *k*. Nomen verò pisci à nigris caudæ maculis: ut qui sit ὀῤῥοπυγόστικτος *l*, unde & Ovidio in Halieut. *laude caudæ insignis* vocatur. Non esse, cur eo abstineatur, indicat Xenocrates, his verbis: Εὐτροφώτεροι δὲ σαργοί, μελάνουροι, κάνθαροι, εὐστόμαχοι, εὔχυλοι εὐδιοίκητοι τροφώδεις δέ, καὶ πρὸς τὰς ἐκκρίσεις εὖ ἔχουσι· *Apti mensæ sunt sargi, melanuri, canthari: suntque stomacho idonei, boni succi, ac facilis digestionis; præterea multum nutriunt, & facile excernuntur.* Hicesius tamen apud Athenæum in VII ait, non adeò nutrire ac sargum; nec eâ esse succi bonitate, nec sapore tam grato. Sanè & Xenocrates, ut vidimus, sargum præmittit melanuro. Et ut nonnullis vincatur à sargo; eo tamen superat, quòd minùs adstringat. Deterior ille mugil, qui cœno vescitur: melior, qui pisciculis. Nam hic sæpius in ventriculo invenitur. Item cui alga sit cibus: de quo testis Aristoteles lib. VIII Hist. Anim. cap. II.

g Abstine iis quibus nigra est cauda.
h Lib. Περὶ παίδων ἀγωγῆς.
i Epig. 94.
k Lib. 1. sat. 4.
l In orrhopygio punctis notatus.

Gobius saxatilis, ut & qui in arenosis vivit litoribus, Galeno commendatur lib. II de Aliment. ubi & de gobiorum aliis judicium promit. Apud Athenæum tamen Hicesius refert, multum succi gignere, at non boni: sed neque multùm nutrire. Interea agnoscit, sapore esse gratos, facileque excerni. Dioclis etiam, & Mnesithei, judicium memorat. Honore non eo fuisse, quo mullos, & alios pretii ingentis, indicat hoc Juvenalis sat. XI:

Nec mullum cupias, cum sit tibi gobio tantum
In loculis.

Et Martialis in Xeniis:

In Veneris sint lauta licet convivia terris,
Principium cœnæ gobius esse solet.

Gobioni elephitis ab Hippocrate sociatur lib. II de victus ratione *m*: Κοῦφοι δὲ οἱ πετραῖοι σχεδόν τι πάντες. οἷον κίχλη, φυκὶς, ἐλεφιτὶς, κωβιός. οἱ τοιοῦτοι δὲ κουφότεροι τῶν πλανητῶν. ἀτρεμίζοντες γὰρ οὗτοι ἀραιὴν τὴν σάρκα καὶ κούφην ἔχουσιν. οἱ δὲ πλανῆται, καὶ κυματοπλῆγες, τετρυμμένοι τῷ πόνῳ, στερεωτέρην τὴν σάρκα ἔχουσιν. *Leves verò saxatiles fere omnes: velut turdus, phycis, elephitis, gobius. Hi omnes erronibus sunt leviores. Cum enim quiescant, raram & levem carnem habent. Errones autem, quique undas verberant, laboribus attriti, solidiorem obtinent carnem.* Quem locum eo lubentiùs adscripsi, quia caussam hinc discimus, cur non modò elephitis; sed & gobius, & phycis, & turdus, & saxatiles alii, carnem habeant leviorem, ac teneriorem, quàm quos errones vocant. Verùm quis Hippocrati sit piscis ἐλεφιτὶς (quomodo & in Aldina *a* reperio) haud facilè dixerim. Nec enim me alibi id nomen legere commemini. Quid si igitur pro ἐλεφιτὶς, legamus ἐλεπικὶς, vel ἐλεποκάς? Hesychius: Ἐλεποκάς, ἰχθύς, ὅμοιος φυκίδι. Ac similiter Varinus: nisi quod apud eum sit ἐλοποκάς. Sanè cùm Hesychius dicat, esse phycidi similem, & Hippocrates, ut vidimus, phycidi subjungat: verisimile est, vel Hippocratem ex Hesychio, vel hunc ex illo, esse emendandum. Alioqui nec ita multùm ab ἐλεφιτὶς abit ἀλφηστὶς: & possint Iones, quorum dialecto scripsit Hippocrates, ita vocasse hunc piscem. Saxatilibus enim apud Athenæum *b* à Diocle *c* accensetur ἀλφηστικός, qui Numenio ἀλφηστὶς, q.d. *inventorem*; nempe quia alter alterum sequatur, quasi quærens, & inveniens. Plinio lib. XXXII, cap. XI vocatur non κιναιδος quidem, ut multi scribunt, atque in his Rondeletius *d*: sed κίναιδος, quia alter alteri ad caudam sive nates comes esse soleat; indeque præposteræ Veneris argumentum collegerunt. Cæterorum saxatilium instar, carne est tenera, molli, & friabili, ac neutiquam glutinosâ: ut est apud Rondeletium lib. VI de pisc. mar. cap. IV. Addit, jus ejus ventrem lenire: in sartagine coctum esse meliorem asso, vel elixo: modum etiam præparandi apud eundem invenies: facileque ait concoqui, & sanguinem gignere temperatum.

m Sect. 4. fol. 25. e-pit. Foesi fi. ve Wechel. an. 1595.
a Fol. 40. b.
b Lib. 7.
c In primo ὑγιεινῶν.
d Lib. 6. de pisc. mar. 14.

Σφύραινα quoque, sive *sudis e*, ab Oppiano *f* refertur inter saxatiles: Attici κέστραν, hoc est, *stimulum*, nominant, teste Athenæo lib. VII. Apud quem legas, gustu esse ingratum, at succi bonitate non aspernandum. Sed plus alimenti præstare, quàm congros, planè falsum est: sive is Hicesii apud Athenæum est error, sive Athenæi ipsius, sive librariorum: qua de re vide Casaubonum.

e Varro, Plinius, glossæ vett. in quibus legas: Sudis, σφύραινα, ἰχθὺς ποιός.
f Lib. 1. Ἁλιευτ. vers. 171.

Βελόνη, sive ῥαφὶς, seu acus carnis est duræ, ac siccæ, eoque difficulter concoquitur. Diphilus apud Athenæum ait εὔχυλον *g*, Hicesius κακόχυλον *h*. Sed potior Hicesii sententia est. Et fortassè ἄχυλος in Diphili verbis legendum.

g Boni succi.
h Mali succi.

Ζαῖς, qui & faber, carne minus durâ est, quàm rhombus; ut tradit Rondeletius *i*. Salvianus salubrem ait, ac suavem. Præcipuè olim commendatus est Gadibus: ut Columella refert lib. VIII, cap. XVI: *Atlantico pascitur faber: qui & in nostro Gaditano municipio generosissimis piscibus adnumeratur, eumque prisca consuetudine zeum appellamus.* Similiter Plinius lib. IX; cap. XVIII.

i Lib. 11. de pisc. mar. c. 19.

Σκίαινα, quod nomen & retinet Plinius *k*, (*umbram marinam* Ennius in Phagesiis *l* appellat) boni est succi, facilis digestionis, saporis grati, nutrimenti non admodum copiosi: ut est apud Xenocratem. Capite imprimis commendatur: cui comprobando lepidam narrat historiolam Paullus Jovius libri de piscibus Romanis cap. V.

k Lib. 32. cap. 11.
l Apud Appul. in Apol.

Cap. XXV.

Ex litoralibus primo agitur loco de mullo; qui & inter pelagios referri possit. Meliorem esse pelagium litorali, & in litoralibus deteriorem esse lutarium. Pro locis etiam esse discrimen. Quam immane olim fuerit mullorum pretium; idque imprimis ob jecur, & caput; cujus barbæ magno habita loco. Juvenalis locus enarratus. Ratio apparandi jecur. In sociorum garo necari, vasi etiam vitreo includi, ac sic morientis colorem spectari solere. Eundem chrysendetis mensæ illatum. De sargo, mullum comitante, ut excitatum, sed relictum ab eo, pabulum comedat. Quantopere olim sparus fuerit in deliciis,

liciis, & quod juniorum de eo judicium. Mormyro unde nomen: deque ejus carne dissensus juniorum ab antiquis. Aurata qualis: item salpa, chalcis, mæna; deque hac Martialis, & Ciceronis loci aliter, ac ab aliis, expositi. De scorpii piscis, & scorpænæ, item apuarum carne: adhæc orphi, synodontis, erythrini, milvi sive lyræ, phagri, & ἐγκρασιχόλων.

A Saxatilibus provehor ad litorales. Ac primùm de erectis, sive spissis, & corpulentis, dicendum.

a Cap. 17.

Mullus, ut Galenus lib. III de alimentorum facult. *a* ait, carnem habet duram admodum, & valde friabilem: eoque nihil habet lentoris, & uberiùs piscibus aliis nutrit: quam rem pluribus ibidem exponit. Xenocrates quoque, in luculento illo apud Oribasium fragmento, ait obsoniorum esse præstantissimum, stomachoque aptum, boni succi, sapore gratum, concoctu haut facilem; sed qui non difficulter admodum excernatur. Uterque verò, & Galenus, inquam, & Xenocrates, adhæc Plinius *b* quoque, discrimen faciunt in mullis: præcipuè verò commendant, qui altum, purumque mare incolit, & bonis vescitur alimentis: non item litoralem, nedum lutarium, hoc est, in luto degentem, qui cancellos vorat. Archestratus *c* commendabat, ut delicatiores mullos ad Tichiunta, urbem agri Milesii: Cratinus *d*, ac Nausicrates *e*, comici, quos Æxonis dedisset, pagus Atticus. Juvenalis sat. V indicat, Romanis fuisse in pretio, quos misisset Corsica, vel Taurominitana Siciliæ rupes. Sed nihil æquè arguit, quanti fieret, quàm pretium: quod immane temporibus Tiberii Cæsaris erat; ut indicant illa Senecæ epist. XLV: *Mullum ingentis formæ (quare autem non & pondus adjicio, & aliorum gulam irrito? quatuor, & ad selibram, fuisse ajebant) Tiberius Cæsar, missum sibi, cum in macellum deferri, & venire jussisset: Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum, aut Apicius emerit, aut P. Octavius. Ultra illi spem conjectura processit: licitati sunt: vicit Octavius, & ingentem consecutus est inter suos gloriam; cum quinque millibus HS emisset piscem, quem Cæsar vendiderat; ne Apicius quidem emerat.* Id pretium, si, ut censeo, denarius valeat sex stuferis, fuerit florenorum Belgicorum CL. Apud Juvenalem sat. IV de Crispino legas:

b Lib. 9. cap. 17.

c Apud Athenæum lib. 7.
d In Trophonio.
e In Naviculatoribus.

—— *Mullum sex millibus emit*

Æquantem sanè paribus sestertia libris.

Mullus ille igitur sex librarum emptus sit florenis CLXXX. Apud Plinium *f* celebratur, *Asinius Celer sub Cajo Cæsare octo millibus nummûm unum mullum mercatus.* Quod fuerit florenorum CC XL. Hoc velut extremam prodigalitatem memorat. Majus tamen est, quod Tranquillus refert de Tiberio *g*: *Corinthiorum vasorum pretia immensum exarsisse, tresque mullos XXX millibus venisse, graviter conquestus est.* Sic quisque mullus steterit denis millibus: hoc est, florenis CCC. Scribit Galenus lib. III de Aliment. Facult. *h* aliquando se rogâsse quendam, qui grandi pretio ingentes esset mullos mercatus; cur eos pisces tantopere expeteret: illum respondisse, duo esse in caussâ, hepar, & caput. Ac apud Aëtium quoque legas lib. II, cap. LXXIX: Θαυμάζουσι δέ τινες τὸ ἧπαρ αὐτῆς, καὶ τὸ ἐγκέφαλον, ἡδονῆς ἕνεκεν· *Admirantur quidem ipsius jecur, & cerebrum, voluptatis caussâ.* Celebratur in capite etiam (ut Plinii *i* verbis utar) *gemina mullorum barba, qua insigniuntur inferiori labro.* Barbas vocat, ut γένειον Sophron apud Athenæum in VII. Quanti illas Heliogabalus fecerit, Lampridius dicet in ejus vita. Imò, jam Domitiani ævo, magno esse loco habitas, indicat illud Juvenalis sat. VI:

f Lib. 9. cap. 17.

g Lib. 3. cap. 34.

h Cap. 17.

i Lib. 9. cap. 17.

—— *Cariturus turture magno,*

Mullorumque jubis.

Ubi vetus interpres *jubas* interpretatur *cristas*: malè profectò. Planè enim, abusione duriori, sed poëtæ concessâ, *jubas* pro *barbis* dixit. Hepar verò non solùm per se edi solet: sed etiam imponebatur oleo, & garo, cum vini pauxillo: inque his eò usque comminuebatur, donec ex iis, quæ dixi, succus fieret unicus, in quo mulli carnes, quas ederent, tingebant. Auctor ejus Galenus, loco antè memorato. Succum istum *halecem* dixere; ut indicat Plinius: qui auctor etiam est, ut in sociorum garo mullum necarint. Sic enim ille lib. IX, cap. XVII: *M. Apicius, ad omne luxus ingenium mirus, in sociorum garo (nam ea quoque res cognomen invenit) necare eos præcellens putavit, atque ex jecore eorum excogitare provocavit halecem.* Seneca similiter lib. III Nat. quæst. cap. XVII: *Alios necant in garo, & condiunt vivos.* Ut rectè in Hippolyto Salviano culpet Ludovicus Nonius *a*, quòd in Plinio *b* pro *necare* legere mallet *siccare*. Inventi ejus siqua est gloria; ea non penes Apicium, sed Græcos fuit. Est enim Platonis Comici *c*: Ἐν σαπρῷ γάρῳ βάπτοντες ἀποπνίξετέ με. *In putrido garo submergentes suffocabunt me.* Nec satis erat sic necare, nisi vitreamini inclusus moriens spectaretur: unde Seneca loco antè memorato: *In cubili natant pisces, & sub ipsa mensa capitur, qui statim transferatur in mensam. Parum videtur recens mullus, nisi qui in convivæ manu moritur. Vitreis ollis inclusi offeruntur, & observatur morientium color quem in multas mutationes mors luctante spiritu vertit.* Pluriaque inibi, quibus hunc morem eleganter describit, & exagitat. Illud etiam ad luxum pertinebat, quòd tanti pretii piscem in mensam vasis deferrent aureis, quibus illigarentur gemmæ: unde & vasa ejusmodi à gemmis auro insertis χρυσένδετα vocabantur. Martialis lib. II, epigr. XLIII:

a Lib. 3. de re cibaria, c. 27.
b L. 20 proxime ailat.
c Apud Athenæum lib. 2: ubi de garo.

Immodicis tibi flava tegunt chrysendeta mulli.

Diutiùs institimus mullo, quia, ut scarus in saxatilibus, ita hic inter litorales, tenet primas. In cæteris erimus breviores.

Mullum excipiat sargus, quia mullum semper comitatur, ac ubi is lutum fodit, eo abeunte reliquias excitati vorat pabuli: ut ab Aristotele *d*, & Plinio, proditum est. Eum inter delicatos reposuit Epicharmus Hebes nuptiis. Abunde nutrire, magis etiam melanuro, tradidit Hicesius. Sed difficulter concoqui, retulit Archestratus. Plenius de istis Athenæus *e*.

d Lib. 8. Hist. An. cap. 2.

e Lib. 7.

Sargum sequatur sparus, quando eos conjunxit Epicharmus Hebes nuptiis: ubi eos tam delicatos dixit, ut neque stercus illorum abjicere fas sit Diis *f*. Eosdem etiam sociavit Matron parodus. Verba habes apud Athenæum *g*. Qui & Hicesii, ac Diphili judicium adducit. Hicesii quidem tale: εὐχυλότερον εἶναι μαινίδος, καὶ ἄλλων τῶν πλειόνων τροφιμώτερον· *melioris succi esse, quàm manidem, & magis nutrire aliis multis.* Salvianus mediæ ait naturæ inter molles durosque, inque salubribus potiùs, quàm saluberrimis, reponi oportere.

f Epicharmi verba adduximus cap. 24.
g Lib. 7.

Matron *h* sparo spargoque jungit mormyrum: ut Plinius etiam vocat, qui Oppiano *i* μορμύρος, &, Eustathio *k* judice, nomen hoc est sortitus ἀπὸ τοῦ μορμύρειν, hoc est, *murmure*, quod undæ, dum rapidè per eas fertur, edere videntur. τροφιμώτατον *l* esse, ait Hicesius apud Athenæum lib. VII. Sed improbant Salvianus, ac Rondeletius: quia carne sit molli, & insipidâ, lutumque redolente. Archestrati quoque est apud Athenæum *m*:

h Athenæi lib. 7.
i Lib. 1. Ἁλιευτ. vers. 100. & alibi.
k In Iliad. Χ. pag. 1151. edit. Rom.
l Valde nutrientem.
m Lib. 7.

Μορμύλος αἰγιαλεὺς κακὸς ἰχθὺς, οὐδέποτ' ἐσθλός.

Litoreus malus est, bonus haut est marmylus unquam.

Aurata sive orata, quæ Græcis χρύσοφρυς, Athenæo lib. VII etiam ἰωνίσκος, mirè celebratur ibidem ab Hicesio, & Matrone parodo. Ephesiam oratam commendat apud eundem Archestratus: illam Lucrini lacus Martialis lib. XIII, epigr. XC:

Non omnis laudem, pretiumque, aurata meretur:

Sed cui solus erit concha Lucrina cibus.

Est orata carnis candidæ, solidæ, densæ, succi boni, digestu facilis, bene nutriens, nec excretu difficilis; ut est apud Xenocratem.

a Salpa. b Boves. c In operibus marinis. d Lib. 7. e Lib. 9. cap. 18.

Σάλπαι *a*, quæ & βόες *b*, ut ait Pancrates *c* apud Athenæum *d*, elegantiorum mensis damnatæ: unde Ovidius in Halieut.

—— Meritò vilissima salpa.

Plinio *e* item *obscœna* dicitur: qui & negat percoqui posse, nisi ferulâ percussam. Improbant similiter apud Athenæum Archestratus, Diphilus, & ante hos Epicharmus, qui in nuptiis Hebes σκατοφάγον, *merdivoram* dixit, ac βδελυρὰν, *fœtidam*.

f Lib. 1. Ἁλιευτ. vers. 47. g Lib. 7. ubi de chalcide.

Chalcides non pelagus modò, & petras, sed litora etiam petere, traditum Oppiano *f*. Parùm nutrire, Hicesius docet apud Athenæum *g*: quippe αὐχμώδεις, καὶ ἀλιπεῖς, καὶ ἀχύλους *squalidos, ac parum pingues, & exigui succi.*

Mænæ etiam viles. Unde Martialis lib. XII, epigr. XXXII:

Fuisse gerres, aut inutiles mænas,
Odor impudicus urcei fatebatur.

h De pisc. lib. 2 pag. 225. i Lib 5. de pisc. marin. cap. 13. k Cap. 14.

Et Cicero lib. de fin. bon. & mal. *Qui enim voluptates ipsas contemnunt, eis licet dicere, se acipenserem mænæ non anteponere.* Mirum autem, ex hoc loco colligere Ulyssem Aldrovandum *h*, fuisse commendatas in cibo, cùm contrarium significet Tullius. In adlato etiam Martialis loco miror, putâsse Rondeletium *i* pro *urcei* legendum esse *hirci*, ob hircorum fœtorem; unde τραγίζειν Aristoteli, ut Latinis *hirquitallire* dicuntur, qui hircum olent; teste Censorino *k*. Huic enim sententiæ planè reclamat lex pedaria: cujus non satis gnarus fuisse doctissimus Rondeletius videtur. Nec mænæ, salpæ, mormyli, & similium vilitas derogat providentiæ divinæ: quin eam potius adstruit: quia paupertinæ etiam sortis hominibus consulendum fuit.

Scorpius item marinus ex Hicesii sententia, ut in pelagiis est, de quibus postea agemus; ita in cœnosis etiam litoribus vivit. Atque inter litorales quoque recenset Salvianus, & cum eo Aldrovandus. Cœnoso loco, ut nigrior, sic pejor est; eodem teste Hicesio: qui scorpænam ab eo tradit superari suavitate carnis, ac bonitate nutrimenti. Scorpænam autem saporis non ingrati esse, Xenocrates tradidit. Quod de ea capiendum, quæ in puriori vivit aqua; cùm alioqui piscis sit insuavis, ac vilis. Jus scorpii quale fuerit, Apicius tradit lib. X, cap. XIII.

l Lib. 8. edit. Lugd. an. 1612 pag 357. m Paullo ante, pag. 356.

Apuæ sunt humidæ, & flatulentæ: ut ex Mnesitheo apud Athenæum *l* videmus. Ventremque idem solvere ait. Sed difficulter concoqui, Diphilus tradit apud eundem *m*.

n Lib. 7. ubi de Orpho. o Lib. 8. cap. 16. p Lib. 10. cap 4. q Arist. Hist. An. l. 2. c. 13. & 15. l. 8. c. 2. & 13; lib. 9. c. 2. r Lib. 7. ubi de synodonte. s Eodem lib. ubi de phagro. t Ibid. u Lib. 3. de Alim. fac. cap. 31. x Lib. 10. de piscibus marinis, cap. 10.

Orphus duræ est carnis, concoctu difficilis, succi crassi, salsique: ut Philotimus ait apud Galenum lib. III de Alim. cap. XXX. Cui Galenus in isto refragatur, quòd attinet salsedinem. Nempe quia, si salsa diutiùs coquantur, jus quidem sive liquor capiat salsuginis incrementum; ipsa verò fiant dulciora. Quanto autem in pretio fuerit olim, arguit, quòd Archippo apud Athenæum *n* dicatur ἱερεὺς τοῦ θεοῦ, *Dei sacerdos.*

Συνόδων, sive συνόδους, qui *dentex* Columellæ *o*, & Apicio *p*, & secuto hos Gazæ *q* vocatur, inter lautitias ab Antiphane *r*, & Hicesio *s* refertur apud Athenæum. Alvum ciere, Xenocrates ait: sed adstringere censuit Hicesius. *t*

Erythrinus, sive erythinus (utraque enim scribendi ratio in vett. invenitur codd.) Plinio est *rubellio*; sicuti & Apicio lib. X, cap. VII, ubi apparandi ejus rationem docet. Saporis est grati, & uberis alimenti; teste Xenocrate. Quod verò ad Pythagoræ illud, μὴ ἐρυθῖνον ἐσθίειν; is, quia piscis ille coloris sit rubri, ac sanguinei, unde & nomen sortitus fuit; eò innuit, cavendum esse ab sanguinis effusione: ac fortasse etiam interdixit, ne sanguine vescerentur; uti eo, ac suffocatis, abstinuere Hebræi.

Litorales etiam, ac squamosi, sunt cuculi; quos duræ esse carnis, Philotimus apud Galenum *u* est auctor. Milvus verò, qui & ipse est inter litorales squamosos, eo est durior: ut Diphilus ait apud Athenæum. Propterea elixus præstat assato. Lyra, quam Rondeletius *x* ait Belgis dici Lechan (*zeehaen* dicere voluit, q. d. *gallum marinum*) eidem carnis est duræ, & siccæ; at suavis interim. *Lyra* autem dictus, vel quia rostri cornua referant figuram veteris lyræ; vel quòd grunnitum edat, qui agrestibus auribus aliquomodo lyræ sonum referre videatur.

Φάγρος, sive pagrus, sat nutrit: de quo Hicesius apud Athenæum *a*. Addit quoque, esse dulcem, & adstringentem. Sed contrà est, quia alvum ciet. Diphilus apud eundem fluviatili præfert marinum, de quo nunc loquimur. Concoctu esse difficilem, tradit Simeon Sethi: ut quidem est in tralatione Gyraldi; illâ etiam, quam Dominicus Monthesaurus Veronensis emendavit. a Lib. 7.

Ἐγκρασίχολοι, si sale condiantur, & exponantur Soli, donec caro fuerit dissoluta; vim accipiunt excitandi appetitum dejectum: uti & crassam attenuandi pituitam, item ciendi alvum. Quale sit piscis genus, haut facile scias ex Aristotele. Nam sola ex apua, quæ in Atheniensi est portu, nasci ait lib. VI Hist. Anim. cap. XV *b*. Sed Græcis non satis notæ erant maris partes, quæ spectant Occidentem. Nam è Liguria, Gallia Narbonensi, atque aliis locis, muriâ salitos, in varias deportabant terras. Et Athenæus, rerum talium curiosissimus, nasci ait ex apua cobite. De etymo vocabuli dictum cap. IX. Aliter vocantur ἐγγραύλεις. Unde *encraulos* (*engraules* scribere oportuit) Gaza transtulit apud Aristotelem loco memorato. Ab magno oris rictu Æliano, & aliis, λυκόστομοι vocantur. Hodie appellantur *anchoies*. Eosdem signat Plinius, cùm lib. XXXI, cap. VIII garum fieri ait ex pisce mutilato, hoc est, cui caput sit truncatum, visceraque omnia exemta.

b Secundum dist. Cas. Scal. cap. 14. sect. 173.

Cap. XXVI.

De litoralibus erectis, sed non squamosis. De scombri carne, & garo ex ejus intestinis eliquato. Hoc garum sociorum *dici solere; deque eo rejecta opinio illorum, qui* associorum, *asotorum, vel* Sosiorum *legunt. De carne trachuri, coliæ, sive lacerti, corvi, uranoscopi, sauri. De piscibus planis, sive jacentibus; passere, solea, rhombo.*

Quos memoravimus, litorales sunt pisces, non spinosi; atque hi erecti, non plani; squamosi interim: præter quos alii sunt, litorales, erecti & ipsi, non tamen squamosi, sed lævi cute prædìti. Eorum celeberrimus scomber, Gallis, uti & Angelis, ac Belgis, *maquerellus* vocatus. Hic, etsi de eo benignè satis judicent apud Athenæum Diphilus, & Hicesius, omnino tamen succi est crassi ac viscosi, & difficilis concoctionis: ac propterea, quò pinguedo ejus liquescat, saliri solet. Ex sanie verò putrescentium eliquabant garum laudatissimum: de quo Plinius lib. XXXI, cap. VII. Hinc Martialis in Xeniis *a*:

Exspirantis adhuc scombri de sanguine primo a Epig. 102. al. 99.
Accipe fastosum munera cara garum.

Sociorum garum dixere, quia à sociis populi Romani apportaretur: quales Hispani; unde idem Martialis in iisdem *b*: b Ep. 40.

Hesperius scombri temperet ova liquor.

Nimirum Carthagine Nova seu Spartariâ fiebat: atque id tanti precii, ut nullus, præter unguenta, liquor cariùs divenderetur; teste Plinio *c*. Odoris tamen fuisse ingrati, indicat hoc poëtæ *d* antè memorati: c Lib. 31. cap. 7. d Lib. 7. ep. 93 sive al. 94.

Unguentum fuerat, quod onyx modò parva gerebat.
Olfecit postquam Papilus, ecce, garum est.

Usum ejus hodieque esse Constantinopoli, traditum est Bellonio. Quod verò Joannes Langius in epist. Med. *e* putat, Plinium *f* vocasse garum *associorum*; atque hoc valere *asotorum*: id tam docto viro planè indignum. Sanè *sociorum* etiam appellavit Seneca epist. XCV *g*: *Quid illud sociorum garum, pretiosam malorum piscium saniem, non credis urere salsâ tabe præcordia?* e Lib. 1. epist. 59. f Lib 9. cap. 17. & lib 32. cap. 7. g Sive lib. 15. ep. 1.

Ha-

Habes & apud Martialem in Xeniis lemmate epigr. XCIX, ubi veram lectionem retinuit Aldina *a*. Item Ausonium epist. XXI ad Paullinum. Imò apud Galenum lib. III de Compositione Medic. sec. loc. leges, Γάρου μέλανος, Ῥωμαῖοι λεγομένου Σοκιώρουμ. *Gari nigri, quod Romanis Sociorum dicitur.* Sic enim rescribendum: ubi perperam in Aldina *b*, σκιτόρυ; in Basileensi, σκιτόρυ. Atque hac multiplici autoritate etiam eos est refellere, qui *Sosiorum* rescribunt: quasi id nomen impositum sit à Sosiorum apud Romanos familia, memoratâ Tullio non semel *c*, & Horatio in arte, atque alibi. Sed ut non dubitandum, quin recta sit *sociorum* appellatio: ita haut æquè apertum, an non veriùs *sociorum* dicatur, quasi sodalium, sive cœtûs socialis, qui gulæ caussa convenisset. Sed magis placet, quod priori loco dicebamus. Variam garorum confectionem docent Geoponica Constantino tributa lib. XX, cap. ult. Legas istic, garum αἱμάτιον *d* cæteris esse præstantius. Videtur idem esse, ac illud sociorum: quod Galeno in verbis adlatis μέλαν *e*: quomodo & Aetius vocat lib. III, cap. LXXXII. Πρωτεῖον *f* nominat Paullus Ægineta. Eo autem *nigrum*, & *sanguineum* dicebatur, quoniam confieret ex piscium cruore; qui nigroris istius erat caussa.

a Aliqui libb. perperam, garum scombrorum, pro sociorum.
b Tom. I. fol. III. b.
c Lib. 8 ad Att. ep. 6. & lib. 3 de Nat. Deor.
d Sanguineum.
e Nigrum.
f Primarium.

Scombro subdam τράχουρον, quando & is litoralis est, & ob oris similitudinem Gallis dicitur *maquereau bastard*: q. d. *scombrum nothum*. Aridum vocat Diphilus apud Athen. Duræ esse carnis, eoque difficulter concoqui, & succos gignere crassos, judicium erat Philotimi, cui assentit Galenus *g*.

Magna etiam cum scombro affinitas est pisci, qui Aristoteli *h* κολίας, alicubi etiam Plinio *i*, lacertus autem dicitur Columellæ *k*, Cornelio Celso *l*, Martiali *m*. Xenocrates tradit stomacho esse ingratum, aridum, malique succi, nec facile excerni: ubertim interea nutrire. Rationem apparandi apud Apicium habes lib. IV, cap. II, & lib. X, cap. IX.

Corvus, qui Athenæo *n* κορακῖνος, difficulter concoquitur: interim grati est saporis: ut ostendunt illa Cornelii Celsi lib. II, cap. XVII: *Piscium eorum, qui ex media* (bene maleque nutrientium) *materia sunt, quibus maximè utimur, tamen gravissimi sunt; ex quibus salsamenta quoque fieri possunt: qualis lacertus est: deinde qui, quamvis teneriores sint, tamen duri sunt: ut aurata, corvus, scarus, oculata.*

g Lib. 3 de al. facult. cap. 31.
h Lib. 9 Hist. An. cap. 2.
i Lib. 32. cap. 11.
k Lib. 8. cap. 17.
l Lib. 2. cap. 17.
m Lib. 7. ep. 77.
n Lib. 7. Idem Hesychio κορακῖνος.

Uranoscopus etiam, sive callionymus, inter litorales est Aristoteli lib. VIII Hist. Anim. cap. XIII. Is comeditur quidem, secundùm quosdam; ut Ælianus tradit lib. XI Hist. Anim. cap. XXXIV: sed nonnisi à plebejis; idque quia, ut virosi est odoris, unde βαρὺς *o* Diphilo vocatur apud Athenæum; ita & saporis sit ingrati. Id verò Rondeletius *p* inde esse censet, quia cœnosis vescatur aquis.

o Gravis.
p Lib. 10 de pisc. marinis, cap. 13.

Est & hujus loci σαῦρος, quem Æliani *q* interpres Gillius *lacertum* vertit, cùm is potiùs κολίας videatur; ut paullò ante diximus. Corpore est oblongo, ac rotundo: unde Speusippus in secundo similium *r* sphyrænam, acum, & saurum, conjunxit. Molli esse carne, ait Philotimus apud Galenum lib. III de Aliment. Ipsi tamen Galeno *s* mediæ est naturæ inter illos carnis mollis, duræque: uti & saporis est, nec insipidi, nec admodum delicati. Rationem apparatus Alexis apud Athenæum docet.

q Lib. 11. cap. 49.
r Apud Athenæum lib. 7.
s Cap. 30.

Atque hi litoralium piscium sunt longi, & corpulenti: quales Columella *erectos* vocat. His opponuntur illi, quorum latera in tenuitatem degenerant. Græci nominant πλατεῖς, hoc est, *latos*. Columella appellat *prostratos*. Sic enim ille lib. VIII, cap. XVII: *Eadem prabentur cibaria & prostratis piscibus, & erectis.* Nec tamen nunc cunctis de prostratis dicemus; sed duntaxat spinas habentibus. Nam de cartilagineis seorsum agemus. Hujus igitur loci sunt passer, solea, rhombus: quos iccirco junxit quoque Plinius lib. IX, cap. XX, & eo prior Columella lib. VIII, cap. XVI, & ante utrumque Ovidius: cujus illa in Halieutico:

Fulgentes solea candore, & concolor illis
Passer, & Adriaco mirandus litore rhombus.

Priusquam exponam discrimen horum in cibis, de proprietate vocabulorum pauca dicam. Nec enim, non intellectis vocabulis, res possunt intelligi. Passer Græcis ψῆττα. Subinde tamen vox Græca, imò & Latina, laxè accipitur, sic ut comprehendat pisces ψηττοειδεῖς, sive passerinos, hoc est, planos omnes, qui præditi sint spinis. Sic usus Athenæus, cùm in VII ait, ψῆτταν à Romanis vocari *rhombum*. Imò Aristoteles etiam, qui nusquam nominat rhombum; sed pro eo dicit ψῆτταν. Ut omnino rectè scripserit Jovius *a*, ψῆτταν genus esse passeris, soleæ, & rhombi.

a Lib. de piscibus Romanis cap. 25.

Sed propriè passer, qui vulgo Belgis *scholle*, vel etiam *platyso*: nempe à *platessa*, quomodo Ausonio vocatur in Mosella. *Platessa* autem, quia piscis πλατύς *b*. Videtur interim eo nomine, præter memoratum piscem, etiam contineri, qui nobis *colbot* nominatur. *Passeris* nomen, ut vulgaris est opinio, sic vocatur, quia instar avis passeris parte supinâ candidus sit, pronâ autem terrei coloris. Sed Cæsari Scaligero assentio: qui comment. in Arist. Hist. Anim. *c* sic appellari ait, quia se pandat: nempe quâ significatione dicimus *passis velis*, vel *capillis*. *Solea* vocabulum est à similitudine plantæ humanæ. Eadem & Græcis βούγλωσσος, & βούγλωσσα, & βούγλωσσον. Hesychius quidem σανδάλιον, & ψῆτταν, exponit. Nomen inde, quia referat linguam bubulam: nisi, ut puto, βοῦ hic sit ἐπιτατικὸν *d*. Latinis *lingulaca* dicitur: vel potiùs piscis est haut absimilis. Nam distinguit Plautus Casinâ *e*: ubi Olympio in forum mittitur piscarium, ut emat soleas, & lingulacas. Belgis quoque *tonge* nominatur. Rhombus iisdem *tarbot*, vel *terbot*. Hic eo differt à passere, quòd, rhombo resupinato, dexter passeri situs appareat lævus: ut Plinius ait lib. IX, cap. XX. Satis de vocibus.

b Latus.
c Lib. 2. cap. 16. sect. 109.
d Significationem intendens.
e Act. 2. sc. 8.

Quod rem cibariam attinet, passerem Romanis in pretio fuisse, indicat Horatius lib. II, sat. VIII. Solea interim, ut carne est mollior, ita saporis etiam gratioris. Itaque Henricus III, Galliarum Rex, Quadragesimæ tempore ob bonitatem saporis, & facilem concoctionem, ejus esu imprimis capiebatur, ut in Diætetico suo Polyhistorico tradit Jos. Quercetanus cap. VII. Imò & Galenus lib. VII Methodi Medendi post asellos, ac saxatiles, proximam solearum laudem facit. De attenuanti etiam victus ratione cap. VI, buglossos præcipit, si saxatiles nequeant haberi. Eos esse lingulacas, vel similis figuræ, ac indolis, antea nobis dictum fuit. Buglossam, imò omnem ψῆτταν, hoc est, & passerem, & soleam, & rhombum, bene nutrire, Diphili est judicium apud Athenæum. De rhombo tamen paullo aliter Xenocrates in memorato sæpius fragmento apud Oribasium. Nam concoctu ait difficilem: atque auctor est, ut antequam coquatur, unum adservetur diem. Et favet illi Philotimus, cùm enumerans pisces carnis mollis, in iis citharos, qui fortasse sunt rhombi læves; non item rhombos, nempe aculeatos illos, reponit. Sic facilè eum vindicaris à reprehensione Galeni in III de Facult. Aliment. vel potiùs Philotimum cum Galeno conciliaveris. Aliter etiam concilies, quia grandioribus rhombis non eadem est salubritas, non sapor idem, ac junioribus. Ac de junioribus præcipuè capiendum, quod in proverbium abiit. Nihil ad rhombum.

CAP. XXVII.

De piscium pelagiorum nutrimento. Ac primùm de squamatis: ut de asello tam callaria, quàm baccho: & unde prioris Gallicum, ac Belgicum nomen. De tinca, & harengo: item hippuro, & channo: quorum & etymon adfertur. Unde fit, quod piscium nonnullis ventriculus procidat in os. De pelagiis non squamatis: ut congro. Quid sit exdorsuare, *&* exossare. *De muranis, & amiis, & unde amiis sit nomen. De xiphia.*

SEquuntur ex habentibus spinas (nam de cartilagineis seorsum videbimus) marinorum illi, qui eo quod in penitiori degant mari, pelagii vocantur. Hi à substantia cutis dividuntur in squamatos, ac læves.

Squamas habet asellus, qui bonitate carnis cum saxatilibus contendit: ut est apud Galenum *a*. Diphilus quoque boni esse succi agnoscit: sed negat faciles esse concoctu: imò putat, aliquid habere virosi: quod postremum de iis capere oportet, qui alimento utuntur malo; eoque lentorem contrahunt, & alimentum efficiunt excrementitium. Jecore & delicato, & magno, facilè pisces exsuperat cæteros. *Asellorum* autem nomine complector, & minorem callariam *b*, & majorem bacchum: de quibus sic Plin. lib. IX, cap. VII: *Callariæ minores, & bacchi, qui non nisi in alto capiuntur, ideoque prælati minoribus.* Est verò callarias, qui Dorioni apud Athenæum *c* ὀνίσκος, à quo tamen Oppianus *d* distinguit. Tria quippe ei asellorum sunt genera, ὄνος, ὀνίσκος, & χλαρίας: quæ vox contrahitur ex καλλαρίας. Gallis vocatur *merlucius*, quasi *maris lucius*: Belgis *schelvisch*; quod nomen non à Scaldi fluvio imponitur (est enim piscis marinus) sed contrahitur ex *asellus-piscis*: ut ex *balænâ-piscis* fecere *walvisch*. Verùm in priori κατ' ἀφαίρεσιν præcisum est A; ut ex ἄρες, *rura*, ex ἀμέλγω, *mulgeo*. Bacchus est is, qui, dum junior, Hollandis vocatur *bolck*; adultior verò, *cabeljau*. Qua mente asellus in ventriculo cor habere ab Aristotele *e* dictus sit: Hieronymus Mercurialis dicet Variarum Lect. Lib. IV, cap. XVI.

Tinca bonitate carnis cedit callariæ; nec figura est dissimilis: sic ut eâ deceptus Salvianus eundem putarit piscem. Omnino autem fluviatilis est: de quo iccirco inferius dicemus.

Harengi nostri tot bona qui satis prædicet? Vox ipsa est nova; sed fortasse ex Græco τάριχος, quia sale conditur; unde & *pekelharing* vocatur quasi *muriaticum harengum* dixeris. Solùm injicit scrupulum, quòd piscis iste, nec recens, nec salitus, Romanis, ut Græcis, fuisse cognitus videatur: ut diximus cap. secundo.

Quanto glaucus fuerit in honore, ex Epicharmo, Eubulo, Anaxandride, & aliis, Athenæus *f* docet. Interea quantum superat sparum, tantum vincitur à lupo: ut est apud Xenocratem. Tralliano etiam inter durioris carnis pisces recensetur. Contra morem squamosorum non minùs est bonus, quando est gravidus, quàm cùm non gravidus; teste Aristotele *g*. Quos Romani maximè æstimarint, docet hoc Ennii in Phageticis *h*:

Surrenti f..c emas glaucum, & Cumas apud ——

Ubi legere malim:

Surrenti channas i, glaucum & Cumas apud. ——

Ab Ovidio, & Oppiano, inter pelagios etiam refertur hippurus, sic dictus, quia pinnarum longitudine caudam referat equinam; vel potiùs, quia instar equi ὀρμᾷ, hoc est, *ruit*, sive concito fertur gradu. Carystium imprimis laudabat Archestratus *k*: quod eo mirandum magis, quia istius loci pisces soleant esse viliores. Ut suavem, commendabat Epicharmus in Hebes nuptiis, & Matron parodus: uterque apud Athenæum. Rondeletio videtur esse Hispanorum *lampugo*: qui carne est pingui, ac suavi, sed duriori; ut glauci, thunnique. Aliis tamen *lampugo* potiùs *amia* videtur. Sed hos ubertim refellit Rondeletius *l*.

Pelagiis quoque in piscibus Aristoteles lib. VIII Hist. Anim. cap. XIII, ac similiter Ovidius in Halieuticis, recensent χάννον, sive χάννην, piscem mandibulis ita affectum, ut hiare semper videatur; unde & χάννης nomen, teste Eustathio, *m*: ac Gaza propterea *hiatulam* vertit. Est ex piscium illis, quibus, ut & synodonti, dum minores insectantur pisces, gula procidat in os, nimiam ob ingluviem. Gulâ enim, ut piscium pars maxima, destituitur: eoque ventriculus ori propinquus, imò rectis ei fibris annexus, facilè, dum aliquid deglutiendum, in magno cibi appetitu, sursum procurrit: ut Aristoteles tradit lib. II Hist. Anim. cap. XVII, & ex eo Galenus lib. III de facult. natural. Diphilus apud Athenæum in VIII tradit, carne

a Lib. 3 de Alim. Fac. cap. 30.

b Sive χλαρίας, ut scribitur apud Athenæum lib. 7. ubi de muræna.

c Lib. 7. ubi de muræna.

d Lib. 1 Ἁλιευτ.

e Apud Athenæum lib. 7 & Clementem Alex. Pædag. lib. 1. Ac similiter Athenæus lib. 7. ubi de ὄνῳ sive ὀνίσκῳ.

f Lib. 7. in Γλαυκίσκῳ.

g Lib. 8 Hist. An. cap. ult.

h Apud Apul. Apol. 1.

i De quibus mox dicetur. Scaliger lopadas. Sed ad veterem, puto, lectionem propius accessimus.

k Apud Athenæum lib. 7 in piscibus ab I incipientibus.

l Lib 9 de pisc. marin. c. 19.

m Locum editionis Rom. annotavimus ad oram cap. 21.

esse tenerâ; sed duriori tamen, quàm percæ. Xenocrates monet, si channus farragine coquatur, ori esse gratum, sed stomacho nocere. Pro insipido ac vili, habet Salvianus. Atque hæc de pelagiis squamatis sufficere arbitror.

Venio ad pelagios squamis carentes. Talis est conger: qui quanto olim in pretio fuerit, ex Philemone Comico in Milite, & Archestrato item in Gastronomia, & aliis liquet scriptoribus ab Athenæo adductis lib. VII. Etiam rationem eum coquendi idem Athenæus docet lib. XIV. Plauti quoque est Aulularià act. II, sc. IX:

Dromo, desquama pisces: tu Machario,
Congrum, murænam exdorsua, quantum potes.
Atque omnia, dum absum hinc, exossata fac siem.

Sed postremus versus, ut in Camerarianâ, & Duziacâ editione exstat; ita à vett. libris abest; etiam edit. Venetâ, quæ cum Saraceni, Petri Vallæ, Pyladæ, & aliorum notis prodiit *a*. Nec dubitandum, quin spurius sit. Sed Terentii est Adelph. act. III, sc. III:

—— *Pisces cæteros purga, Dromo:*
Congrum istum maximum in aqua sinito ludere
Tantisper: ubi ego rediero, exossabitur.

Plauto *exdorsuare* esse *dorsum confringere*, facilè credo Festo. Sed *exossare* quid sit, non æquè est apertum. Nam cùm non alius sit piscis exos, quàm qui ossibus, ac spinis caret, aliud erit *exossare*, quàm *exenterare*. Quare *exossare* potiùs sit frangere os sive spinam; simili locutione ac dicimus *exdorsuare*. Verè autem piscis exossatur artificio quodam eximendi spinas majores per os, minoribus relictis, sed concisis: pisce interim, cum mensæ imponitur, nullo id indicio testante. Quod artificium apud elegantiores Belgas, sed ab extraneis, puto, edoctos, à paucis demum annis obtinere cœpit.

Nec squamas, sed levem habet cutem muræna. Quæ in magno honore, Sicula imprimis, apud Romanos fuit: sicut argumento erit, quòd hinc cognomentum fuerit Murænæ: item Tullii illud lib. VII, epist. XXVII, quæ ad Gallum: *Qui me ostreis, & murænis, facilè abstinebam.* Quæque de C. Hirrii murænis, & villa ejus, legere est apud Varronem, Columellam, Macrobium. Quomodo apparetur, ex Apicio videre est lib. X, cap. II.

Parte circa branchias exceptâ, lævis etiam cutis sunt amiæ. Hæ, Hicesii apud Athenæum judicio, carnis sunt teneræ, succi boni, parcè interim nutriunt; ad excernendum mediæ sunt naturæ. Ut pingues, nec non suaves & delicatos, apud eundem laudarunt Archippus, & Epicharmus. Nec obstat, quòd Philotimus apud Galenum in III de Alim. facult. amias inter pisces duræ carnis recensere videatur. Nam jamdiu Rondeletius, ac Salvianus, viderunt pro ἀμίαι istic legendum esse χαμίαι; qui piscis est duræ carnis, quippe cartilagineus. Nomen huic pisci ex eo est, quia non solitarius, sed gregatim natet: sive fit ex α στερητικῷ *b*, & μία, *una*: sive ἀπὸ τὸ ἅμα ἰέναι, *quia simul eant*. Æliano dicitur τρώκτης, ἀπὸ τοῦ τρώγειν *c*. Eaque deceptus similitudine nominis cum trutta, fluviali pisce, ambos confudit Paullus Jovius *d*: eique hac in re prævivit Raphael Volaterranus *e*.

Cutis etiam levis est pisci, qui *gladius* à figura dicitur Plinio, & Græcis similiter ξιφίας: uti & Ovidio, cujus est in Halieut.

Ac durus xiphias ictu non mitior ensis.

Mnesitheus *f* difficulter ait concoqui: sed concoctum bene nutrire. Simeon Sethi tradit, non modò difficilis esse concoctionis: verùm mali etiam succi: eoque abstinendum eo esse, nisi acriori corrigatur condimento, ac superbibatur vinum annosum, & tenue.

CAP. XXVIII.

De marinis cartilagineis. Unde ea dicantur σελάχη, & an primus sic vocârit Aristoteles. Cur cartilaginea cuncta squamis careant. Non omnia esse cutis aspera; licet hoc Aristoteli scriptum. Esse difficilis concoctionis, & succi flatulenti: ac caussam ejus esse, quod pisces bujusce-

modi

a An. 1518.

b Privativo.

c Ἀπὸ τοῦ τρώγειν.

d De piscibus Romanis c. 35.

e Philologiæ lib. 25. cap. de piscibus.

f Apud Athen.

modi sint segnes, non celeres. Galeis, cani, asteriæ, *unde nomen. Cujusmodi hi pisces habeant carnem; uti & vulpecula, acanthias, centrina, zygana.* Τρυγὼν *piscis B. Ambrosio dictus* turtur: *sed præter veterum morem, qui* pastinacam *vocant: & quæ ejus, & aliorum quorundam nominum, origo. Utcunque radium habeat venenatum; tamen in cibis esse, & unde id sit. Eidem Ambrosio* βάτον *minus commode* rubum *dici, cùm satius fuerit noto veterum vocabulo* rajam *nuncupare.* λειόβατος, & βάτος ἀστερίας. *Deque rajarum carne quid sentiendum.*

ATque hi pisces marini spinas habent. Sunt alii præterea, quibus pro spina est cartilago; quæ propiùs ad naturam ossis accedit; & hoc commune cum eo habet, quòd non crescat, si abscideris; ut Aristoteles refert in tertio Historiæ Animalium *a*. Cartilagineos hosce Græci vocant σελάχη: nempe παρὰ τὸ σέλας ἔχειν *b*, ut est apud Galenum lib. III de aliment. facult. cap. XXXVI. Primus sic vocavit Aristoteles, ut antea diximus; idque præeunte Plinio lib. IX, cap. XXIV. Sed dissentit Jul. Scaliger adversus Cardanum Exercitat. CCXVIII, sect. I, ubi inquit: Σελάχεα *vocem ab Aristotele primum fictam, scribunt recentiores in suis rhapsodiis; quosdam veteres paucæ lectionis secuti viros.* Ubi nihil opus erat obtrectari Plinio; quando is nihil minùs fuit, quàm vir paucæ lectionis. Subdit hinc Scaliger: *Ante eum* (Aristotelem puta) *Hippocrates in secundo De ratione victus posuit.* Sanè hac voce usum esse, certissimum est. Inter alia loca etiam lib. II περὶ νούσων, ubi apertè loquitur de ἰχθύσι σελάχεσι. Sed Galenus in lexico Hippocratico sic ait vocari ab eo, ὅσοι ἰχθύων λεπίδας οὐκ ἔχει καὶ ζωοτοκεῖ· *piscium eos, qui squamas non habent, & animal pariunt.* Ut videatur Aristoteles vocem hanc, laxiùs ante acceptam, ad significationem restrinxisse angustiorem. Rectè interea ait, cartilaginea omnia squamis carere: cujus rationem hanc adfert Aristoteles lib. IV de partibus animalium, cap. XIII: Τὰ δὲ σελάχη, ἀλεπιδωτὰ μὲν, τραχέα δ' ἐστὶ, διὰ τὸ χονδράκανθα εἶναι. τὸ γὰρ γεῶδες ἐντεῦθεν ἡ φύσις εἰς τὸ δέρμα κατηνάλωκεν. *Cartilaginea squamis carent; sed asperâ cute muniuntur, quoniam spina cartilaginea constant. Nam, quod terrenum habent, inde transtulit natura, inque cutis asperitatem consumsit.* Verùm quod Aristoteles ait, omnia illa cute esse asperâ, id non habet locum in λειοβάτῳ; de quo postea dicam: uti nec in torpedine, pastinaca, vel aquila.

Quod ad victus rationem, cartilaginea carnem habent concoctu difficilem, succum gignunt flatulentum: ut de eo taceam, quòd visum reddant hebetiorem. Auctor istorum Diphilus apud Athenæum *c*. Ut succi sint pejoris, facit etiam minùs vehemens exercitatio. Aristotelis enim est, paullo ante verba proximè adlata: Τὰ δὲ σελάχη πάντα, χονδράκανθα. ἔτι δ' αἱ κινήσεις τῶν μὲν νωθραί, διὰ τὸ μὴ ἀκανθώδη εἶναι, μηδὲ νευρώδη· τῶν δὲ ἀκανθωδῶν ταχεῖαι. *Cartilaginea omnia spinam habent cartilagineam. Motus eorum est lentus, ac piger, quia non firmentur spinis, vel nervis. At quæ spinas habent, celeria sunt.*

Interim nec in cartilagineis, quod ad alimoniam, similiter se semper ratio habet. Quippe alia est erectorum ratio, alia substratorum, sive planorum. In prioribus, quæ longa & rotunda, partim sunt γαλεοὶ, quos Theodorus *mustelos* reddit, (nomen ex eo, quia γαλαῖς, sive mustelæ, terrestris similes sint) partim γαλεοειδῆ, sive γαλεοειδεῖς, q. d. *generis mustelini.* In galeis est canis, sive canicula, Varrone teste, dicta *à vi quadam*: nempe quia instar canis terrestris mordeat dentibus. *Canem* vocant Aristoteles, & Oppianus. Plinio est *canicula.* Theophrasto καρχαρίας. Sed distinguendus hic ab catcharia illo, qui aliter lamia. Nam is in cetaceo est genere. Canem vocat Homerus, cum junxit *d*.

Δελφῖνάς τε κύνας τε.——
Delphinasque, canesque.——

Galeum, de quo nunc sermo, esse durâ carne, ac mali succi, etiam proditum Galeno *a*. Sed excipit galaxiam. Apud Athenæum *b* quoque legas, asteriam, cæteris esse teneriorem, melioremque; addo etiam suaviorem. Est verò ἀστερίας galeus, sive mustelus, in tergo habens maculas figuram referentes stellarum: unde nomen ἀστερίαν, sive *galei stellaris.*

Est & in galeis vulpecula marina, quæ bellonio *c simia marina.* Hæc succum habet excrementitium, & saporem virosum.

Galeus acanthias, quasi *spinacem d* dicas, est insipidus, sed minùs virosus.

Centrina, ab aculeis sic dicta, carnis est durissimæ, nerveæ potiùs, quàm carneæ. Quod & judicium est de mola Salviani, sive orthragorisco Rondeletii.

Zygæna item, sive libella, ex cetaceorum potiùs genere est. Carne est durâ, minimè suavi, præterea excrementitia, ac succi mali de quo in cetaceis cap. XXXII, Galenum, & Paulum, testes advocabimus.

Hactenus de cartilagineis longis, & rotundis: sequitur de planis. In his sunt torpedo, & pastinaca.

Torpedo carne est admodum lentâ, & concoctu difficili, nec grati saporis, nisi frigatur. Eæ tamen partes, quæ circa caput, teneræ sunt, ac faciles concoctu: parvæ item torpedines sunt meliores magnis. Sic ex Diphilo, & Hicesio, Athenæus lib. VIII. Sed Plato apud Athenæum lib. IV, gratum esse torpedini saporem ait. Imò Galenus quoque in III de alim. facult. *e* refert, torpedinem, ut & pastinacam, carnem habere mollem, sapore gratam, concoctu haut difficilem, mediocriter nutrientem, quæque alvum non male subducat. Idem lib. de Attenuante victu *f* præcipit, si pisces defuerint saxatiles, torpedo ut assumatur cum beta, tritâ nempe; item cum porro, quod uberiùs adhibetur, cumque minuto piperis. Adhæc lib. VIII Medendi docet, post asellos proximum obtinere locum soleas, & torpedinem. Imò Italiæ in deliciis est; ut ait Albertus lib. XXIV, cap. I. Nempe evanescente vi frigidi veneni, quod inerat vivæ. Jecori torpedinis, ut Plinius *g* inquit, *teneritas nulla præfertur.* Sic enim, non *tenacitas h*, legendum.

Pastinaca est, quæ Græcis τρυγών: unde B. Ambrosius lib. V Hexaem. cap. X *turturem* nuncupat. Propriè τρυγὼν est avis *turtur*; quem piscis hic alis refert expansis. Sed piscem hunc priorum, vel æqualium nemo, quod sciam, *turturem* dixit. Ausonius *i* Græcum retinuit,——

Letalisque trygon. k——

Celso *l*, ut & Plinio *m*, *pastinaca* dicitur à pastino, *ferramento bifurco, quo semina panguntur: unde & repastinata dicta fuere vinea veteres, quæ refodiebantur*: veluti Columella describit lib. III, cap. XVIII. Nempe ut, à *loro, lorica*; à *lecto, lectica*; à *verbena, verbenaca*: sic à *pastino, pastinaca*: quia radius ejus pastinum referat: uti & *pastinaca* herba, quia radix ejus pastino similis sit. Etsi verò pastinacæ radius sit venenatus, de quo postea dicetur: Galenus tamen de victu attenuante cap. VIII sic laudat, ut in saxatilium penuria eo nos in cibis uti posse dicat. Videtur interim esse humoris glutinosi, ac crassi: unde Galenus ipse ad eum attenuandum præstare ait, ut apparetur albo jure, & porrum copiosiùs misceatur cum aliquanto piperis. Nec metuendum, ne sic esus ejus noceat, eò quòd radius illius sit venenatus. Nam, caudâ præcisâ, cætera veneni sunt expertia. Ut similiter sit comparatum ac cum araneo, sive dracone marino: qui solùm habet venenum in aculeis ad branchias, dorsique initium. Et sanè scorpio etiam terrestri vescimur, licet ictus ejus sit venenatus: ut Dioscoridi *n*, & aliis, traditum.

Etiam in cartilagineis planis est raja: Græci, pro sexu diverso, βάτον, vel βατίδα vocant: nempe quia ad modum βάτου, sive fruticis rubi, horreat aculeis. Plinius lib. XXXII, cap. XI Græcum *batis* retinuit. Contrà B. Ambrosius, ut monitum jam Conr. Gesnero, *rubum* reddidit: fortassè quia vocabulum *raja* non occurreret, aut non satis sciret, piscem esse eundem. Est & rajæ genus, quod ob cutis lævitatem λειόβατος vocatur, q. d. *lævirajam.*

Nam

a Secundum distinct. Scal. cap. 8. sect. 1.
b A splendore, quem obtinent.
c Lib. 8. pag. 356. edit. Lugd. an. 1612.
d Odyss. M. vers 96.

a Lib. 3 de aliment. facult. cap. 31.
b Lib 7 ex Hicesio, ubi de ἀστερίᾳ, & lib. 8. in longo Diphili loco.
c Lib. 1 de Aquatilibus, cap. 7.
d Cum Gaza Arist. Hist. An. lib. 6. c. 9. & lib. 9. cap. 37.
e Cap. 36. quod de Cartilagineis.
f Cap. 8.
g Lib. 9. cap. 42.
h Sane teneritas etiam reperio in MSo, & veteri Parmensi anni 1476.
i Epist. 5. ad Theonem.
k Nisi malis cum Veneto. Letalis trygon. Nam Nicander, & Oppianus, priorem in τρυγὼν producunt.
l Lib. 6. cap. 9. quod est de dentium dolore.
m Lib. 9. cap. 48.
n Lib 2. cap. 13.

Nam cauda quidem aculeos habet: sed dorsum ei læve. Meminere Aristoteles, & Galenus. Apud Athenæum autem est & tertium genus, βάτις ἀστερίας, raja stellaris: cui ex eo nomen, quia notis quibusdam tergum habeat depictum. Rajas, & lævirajas, esse duræ carnis, ac concoctu difficiles, à Galeno *a* etiam proditum est: interim, ut idem docet, magis nutriunt, quàm torpedo, vel pastinaca. Hiberno tempore comedi, jussit Archestratus: ut est apud Athenæum. Modum etiam apparandi docet. Assatis nulla est gratia: sed sapor bonus elixatis affuso butyro, & aceto, cum sinapi: ut apud Batavos nostros comedi solent. Sic usu comperimus, longiori vecturâ, & diutius adservando, carnem earum reddi magis teneram. Jecur multis in deliciis est: ac video etiam à Rondeletio *b* id commendari.

Ejusdem generis est ῥίνη: quod vocabulum *limam* sonat. Sed Latini *squatum*, & *squatinam*, dicere maluerunt. Plin. lib. XXXII, cap. XI: *Rhina, quem squatum vocamus*. Gloss. Cyr. *Squatus*, εἶδος ἰχθύος. Nomen ῥίνης est à scabritie cutis limam referente. *Squats*, item *squatina*, ab eâdem origine, à qua *scaber*. Oppianus *c* in cartilagineis longis reponit; nos planis, Aristotelem secuti lib. V Hist. Anim. cap. V, & Plin. lib. XXXII, cap. XI. Carnis est duræ, & concoctu difficilis; magis interea nutrit, quàm pastinaca, & torpedo: ut Galenus docet lib. III de alim. Apud Athenæum tamen in septimo Dorion squatinas Smyrnæ commendat: uti & Archestratus Milesias.

Extremum in cartilagineis locum dabimus ranæ marinæ: quia est, ubi à cæteris ejus generis abeat. Sola enim è cartilagineis non ovum, sed vivum parit animal: ut est apud Aristotelem lib. II Hist. Anim. cap. XIII, & Plin. lib. IX, cap. XXIV. Etsi verò Aristoteli fere ἁπλῶς dicatur βάτραχος *d*; tamen, ut distinguatur à rana palustri ac terrestri, Theophrasto quidem βάτραχος θαλάττιος, ut Ciceroni *e rana marina*: Plutarcho autem, & Æliano, βάτραχος ἁλιεύς, *rana piscatrix*, nominatur. *Ranæ* nomen est ex eo, quia refert gyrinos, sive ranulas recens editas, & imperfectas, oculis quidem, & caudâ notabiles, sed quibus postea demum accessuri sint pedes, & caudæ fistula. Multa de hac memorant scriptores: sed subinde ex locis veterum corruptis, dum βάτος, & βάτραχος, item *raja*, & *rana*, à librariis confunduntur. De victus ratione, cujus consideratio hujus loci propria est, sic res habet. Amphanes in Cyclope, & Archestratus in Sententiis suis, lautos inter cibos habuere; ut ex Athenæi septimo videmus. At Martialis lib. X, epigr. XXXVII in cibis reponit vilibus, his verbis:

An Laurentino turpes in litore ranas,
Et satius tenues ducere credis acos:
Ad sua captivum quam saxa remittere mullum,
Visus erit libris qui minor esse tribus?

Sententia est, An existimas meliùs captari ranas marinas, vel acos, quàm trilibres mullos?

a Lib. 3 de Aliment. facult. cap. 36.
b Lib. 12 de pisc. mar. c. 5.
c Lib. 1 Ἁλιευτ. vers. 381.
d Rana.
e Lib. 2 de Nat. Deor.

Cap. XXIX.

De piscibus ἀναδρόμοις, & καταδρόμοις. De salmone, salare, farione, ancheragine. Item lampetra, exormisto, galaxia. De vario λευκίσκων, seu mugilum genere, & qui eorum salubriores. De carne alosæ; nec non lupi. De tripatino, ex Fenestella. De sturione, erythrino, ὕκκη, sillo, siluro, acipensere, elope. Pomponius emendatus. De anguilla, mensarum Helenâ, præsertim Copaide, & cur betâ condiretur.

HActenus actum de piscibus, qui solùm mare incolunt. Deinceps videbimus de illis, qui vel relicto mari petunt flumina, & ἀναδρόμοι vocantur: vel relicto flumine descendunt ad mare, & καταδρόμοι nuncupantur.

Salmo magis fluvialis est, quàm marinus. Cùm minimæ est ætatis *salar*; cùm adultæ, *fario a* vocatur: ut his verbis ostendit Ausonius in Mosella:

a Al. fario.

Teque inter geminas species neutrumque, & utrumque,
Qui necdum salmo, nec jam salar, ambiguusque
Amborum medio fario intercepte sub ævo.

De salare placet. Sed fario videtur specie differre. Salmone nihil se delicatius comedere, ait Maslarius. Sanè grati est saporis, seu elixes, seu asses, seu fumo indures. Præcipuè Rhenanus commendatur ab Alberto M. Interim salmo omnis concoctu est difficilis: succum etiam gignit crassum, & viscidum: eoque ægris non conducit. Memoratur Plinio lib. IX, cap. XVIII: & pulchrè ab Ausonio describitur in Mosella. Crediturque is esse, qui *Anchorago* est Cassiodoro lib. IV, epist. IV. *In principali convivio hoc profecto decet exquiri, quod visum debeat admirari. Destinet carpam Danubius, à Rheno veniat anchorago.* Videtur autem ea vox esse conflata ex *anchora*, & *ore*: quia os anchoræ instar sit recurvum, vel potius simplex sit ab *anchora* derivatum, ob caussam, quam dixi.

Lampetræ nomen ignotum est veteribus Latinis: eoque nonnullis non à lambendis petris factum putatur *a*, sed ex *lane-prik*: q. d. *longa pricca*. Nam *pricca* est lampetra nostra. Hic *piscis* item saporis est optimi; sed carnis lentæ, & viscosæ, eoque succi illaudati. Ut vitium istoc corrigatur: sicut olim garo enecabant pisces, ita nunc lampetram Cretico, vel alii immergunt vino: branchiarum item foramina, quæ vulgus oculos nuncupat, replent caryophyllis. Facilè autem assentio Ludovico Nonio *b*, multis comprobanti, lampetram Cassiodoro vocari *exormiston*; quem is piscem à freto Siculo maximis laboribus apportari, lib. XII, ep. IV indicat, ac pleniùs epist. XIV ejusce libri. Utrobique & de sapore pronunciat. Nam priori loco ait, regali dignum mensâ: altero autem; *Hic plane tanta dulcedinis esse dignoscitur, ut ei nemo piscium comparetur.* Creditur quoque lampetra is piscis esse, quem Galenus lib. III de Aliment. facult. *c* genus esse ait τῶν γαλεῶν, *mustelorum*, ac Romanis summo esse in pretio, vocari autem γαλαξίαν: nec reperiri in mari Græco, ac propterea non memoratum Philotimo: in istoc autem differre a reliquo mustelorum genere, quòd cùm isti sint σκληρόσαρκοι *d*, hic sit ἁπαλόσαρκος. Non dubium verò, quin à lacteo sapore γαλαξίας sit vocatus. Sed meritò miratur Lud. Nonius, nuspiam à Latinis sic dici: verùm generali solùm mustelarum nomine indicari.

Λευκίσκος quoque, sive mugil, qui à candore *e* nomen sortitus est Græcis, è mari flumina ac lacus subit: ut Mnesitheo *f* traditum. Hicesio in libro περὶ ὕλης, sive de alimentorum materia *g*, comprehendit varia mugilum genera. Atque ex iis ait κεφάλους, sive *capitones*, esse suavissimos, & optimi succi: proximos ab iis esse τοὺς κεστρεῖς, quos perperam juniorum aliqui confundunt cum κέστρεις, hoc est, σφυραίναις, sive *sudibus*: tertium locum dat μυξίνοις, quasi *mucosos* dicas: ultimum ei obtinent χελῶνες, sive *labeones*: quos etiam vocari ait βάκχους. Alii tria potiùs genera faciunt, ac eosdem putant χελῶνας, & μυξίνους, ob Aristotelis auctoritatem lib. VI Hist. Anim. cap. XVII. Interim omnes leucisci ab Hicesio statuuntur εὔχυλοι, ὀλιγότροφοι, καὶ οὐ πολύτροφοι, καὶ εὐέκκριτοι *boni succi, pauci nutrimenti, & excretu faciles.* Si nativam vocabuli vim attendas, propriè mugiles sint, qui Græcis μυξῖνοι. Nam *mugiles* non dicuntur quasi *multum agiles*, ut nugatur Isidorus *h*, sed à *muco*, ut μυξῖνος à μύξα, quod & ipsum significat *mucum*: ac ejusdem est originis, ac μυκτὴρ *i*, unde *mucus*. Ratio hujus etymi est, quòd mugil nutriatur ἐκ τῆς ἀπ' αὐτοῦ φερομένης μύξης· *muco, quo oblinitur*; cùm contra χελῶν pascatur ἄμμῳ, καὶ ἰλύϊ· *arenâ, & limo.* Quod verò Hicesius leuciscos omnes à succi bonitate commendat: id de iis capiendum, qui puro mari capiuntur: uti & de iis loquitur Galenus, quando, ut post asellos soleam, & torpedinem, laudat; ac post hos lupum, & mullum: ita proximum post iis locum præbet mugili è pelago. Mugilis, qui limo pascitur, fatur propterea malè olet: eoque jejunus optimus est, & suavissimus. Hunc apud Athenæum *l*, cùm rogatum esset,

a Quod verisimum quoque Cæsari Scaligero, veluti dictum adversum capitis undecimi hujus libri.
b Lib. 3 de re cibaria, cap. 32.
c Cap. 31.
d Duræ carnis.
e Galenus lib. 3 de Alim. Fac. c. 25.
f Athenæi lib. 8 in longo Mnesithei loco.
g Apud Athenæum lib. 7. in piscibus à κ incipientibus.
h Lib. 12 Orig. c. 6.
i Naris, nasus.
k Athen. lib. 7. ubi de leuciscis.
l Lib. 7. in piscibus à λ inchoantibus.

ſet, cur κεφαλος dicatur νῆστις, hoc eſt, *jejunus*: reſpondetur, Ariſtotelem dicere, ὅτι μὴ νῆστις ὤν, φαῦλός ἐστιν, *niſi jejunus ſit, valem eſſe in cibo*. Quod vellem Cæſar Scaliger *a* attendiſſet, cùm Athenæum reprehendit, quaſi dixerit, jejunum eſſe deteriorem. Mugilem, cùm uterum fert, illaudatiorem eſſe, traditum Ariſtoteli lib. VIII Hiſt. Animal. cap. ultimo. Hieme igitur, quippe poſt partum, fuerint meliores. Qui in lacubus capiuntur, pinguiores ſunt ob cœnum; eoque palato, & linguæ, gratiores: interea minùs ſunt ſalubres: imò iis, qui ſtomacho minùs valent, capitis dolorem conciliant: uti traditum Paullo Jovio *b*. Recentes præferendi aliis, quia facilè corrumpuntur. Idcirco ſale condiri ſolent, ut ſic diutius adſerventur. Stagnalis præcipuè ſic corrigitur. Quicquid enim mucoſi, vel viroſi habet, deponit. Imò & recens ſalitus præſtat diu ſalito. Auctor iſtorum Galenus lib. III de Alim. facult. cap. XXV.

a Comment. in Ariſt. lib. 2 Hiſt. Animal. 108. ſive pag. 219.

b De piſcibus Romanis c. 10.

Aloſa etiam ſponte fluvios ſubit. Belgis *elſt* nominatur. Pleriſque creditur eſſe Græcorum θρίσσα, vel Latinorum *clupea*, Italorum *chiepa*; quod vocabulum ex *clupea* eſſe corruptum, Franc. Maſſarius *c* arbitratur. Non videntur in pretio fuiſſe apud antiquos. Nam Auſonii eſt in Moſella, qui ſolus ejus meminit:

Stridenteſque focis, obſonia plebis, aloſas.

c In Nomen Plinii.

Pinguiores tamen ſunt delicati ſaporis; præſertim ex aceto comeſti. Saltem comperio tales, qui prope Dordrechtum in Rheni, Moſæ, Mervæ, & Vahalis confluente capiuntur. Sed ſpinularum frequentia in edendo aliquid moleſtiæ adferre ſolet.

Lupus Latinis alius eſt ac Græcorum λύκος. Nam λύκος Latio eſt *blennus*, vel *ambia*. At qui nobis *lupus* dicitur à voracitate, is Græcis λάβραξ. Λάβρακα ſive lupum non in aquis dulcibus naſci, ſed è mari in fluminum oſtia adſcendere, vel in ſtagna ſalſa, quæ Græci λιμνοθαλάσσας dicunt; Galenus tradit lib. III de Alim. Facult. cap. XXVI. Alimentum ejus, ut ibidem legas, (atque addit, in aliis idem piſcibus habere locum) ſanguinem gignit tenuiorem, quàm animalium eſt terreſtrium. Atqui, ut ibidem docetur, ſanguis ille optimus eſt, qui neque craſſus eſt, inſtar liquidæ picis; neque ſeroſus ac tenuis, inſtar aquæ; ſed exactè medius: qualis gignitur ex pane probè præparato; item perdicibus, & id genus volucribus: quibus proximos eſſe piſces pelagios, pronunciat. Proinde tenuior ille ſuccus, quem lupi, & piſces alii, gignunt, non admodum nutrit, & facilè diſſipatur. Sed hæc quidem locum habent, ſi eum terreſtrium ſucco conferas lupinum. Sin piſcium duntaxat fiat comparatio; apud Cornelium Celſum *d* legas, ut mullos, ſic lupos, mediæ eſſe materiæ inter piſces duræ, & teneræ carnis. At inter hos piſces illud diſcriminis eſt, quòd mullus, quò major, eò delicatior ſoleat haberi: lupus contrà minor, vel mediocris, præfertur. Hanc opinionem verbis iſtis caſtigat Horatius lib. II, ſat. II:

d Lib. 2. cap. 18.

——Laudas, inſane, trilibrem
Mullum; in ſingula quem minuas pulmenta neceſſe eſt.
Ducit te ſpecies video. Quò pertinet ergo
Proceros odiſſe lupos? Quia ſcilicet illis
Majorem natura modum dedit, his breve pondus.
Jejunus rarò ſtomachus vulgaria temnit.

Sed pro obſonatoribus iſtis cauſſam adverſus Horatium dicet vetus ſcriptor Xenocrates: cujus hæc verba *e*: Λάβραξ ἐξαλλάσσεται, ὅσον αὔξεται σκληρότερος γινόμενος. ἄριστος ὁ μείων δυοῖν, εὐστόμαχος, εὔχυλος, τρυφερός. Ubi Jo. Baptiſta Raſarius pro μείων legit μηνῶν: quomodo ſententia ſit: *Lupus autem variatur: quantoque ſit major, tanto ſit durior. Optimus eſt bimeſtris f ſtomacho bonus, boni ſucci, tener.* Nec dubito, quin ita ſit legendum.

e Apud Oribaſium lib. 2 Collectaneorum, c. 58.

f In Wottoni tralatione, Qui magnitudine mediocri eſt. *Nempe veram lectionem non vidit.*

Etiam honos ejus cognoſcitur ex eo, quod in tripatino, à tribus patinis ſic dicto, is pars fuerit non infima. Plinius lib. XXXV, cap. XII: *Ut luxu quoque aliqua contingat auctoritas figlinis, tripatinum, inquit Feneſtella, appellabatur ſumma cœnarum lautitia. Una erat muranarum, altera luporum, tertia myxonis piſcis.*

Cur lupus in Tiberi duos inter pontes jactatus, præferri meruerit, ignorare ſe fatetur Macrobius *a*. Nos à jactationis exercitio cauſſam arceſſebamus cap. XXII. illud verò lupis omnibus eſt commune, quòd meliores fiant ſalſæ ac dulcis aquæ miſturâ. Unde & commendabantur illi, qui in lacu Veneto caperentur. Martialis lib. XIII, epigr. LXXXIX:

a Lib. 3. Sat cap. 6. ex edit. H. St. ac priorum: ſed lib. 2. cap. 12. ex edit. optimo amici noſtri Iſa. Pontani.

Laneus Euganei lupus excipit ora Timavi
Æquoreo dulces cum ſale paſtus aquas.

Græcis præcipuè laudatus λάβραξ ὁ Μιλήσιος: ut proverbio conſtat, & illis Archeſtrati apud Athenæum in VII:

Λάμβανε δ' ἐκ Γαίσωνος, ὅταν Μίλητον ἵκηαι,
Κεστρέα τὸν κέφαλον, καὶ τὸν θεόπαιδα λάβρακα,
Εἰσὶ γὰρ ἐνθάδ' ἄριστοι. ὁ γὰρ τόπος ἐστὶ τοιοῦτος.
Accipe ex Gaſone, cum Miletum veneris,
Ceſtreum cephalum (mugilis genus) *& prolem deorum lupum,*
Illic enim optimi ſunt. Talis eſt natura loci.

Verſiculis ſi malis, en quales quales:

Gaſone capias cum Miletum veneris.
Ceſtrea capitonem prole cum Deum lupo.
Hic optimi ſunt. Illa natura eſt loci.

Ubi eadem videmus, ut ille obſonatorum ſive Homerus, ſive Ariſtoteles, lupum vocet θεόπαιδα, *prolem Deorum*.

Sturio noſter grati eſt ſaporis, ſed carnis duræ, pinguis, ac viſcoſæ: eoque difficulter concoquitur, ac ſuccum generat craſſum. Propterea non conducit aliis, quàm ſanis: & his quoque condiendus aromatibus: vinum deinde ſuperbibendum: ut judicat Simeon Sethi, voce ὕσκα, ut vulgo apud eum ſcribitur pro ὕκκα. Hycca enim ſive ὕκκης eſt, qui nobis *ſturio*: ut jam olim Hermolao Barbaro, poſteaque Joanni Manardo *b*, monitum, ac Ludovico etiam Nonio *c* oſtenſum. Cyrenæis idem vocabatur ἐρυθρῖνος, ut ex Zenodoto refert Athenæus *d*. Ὕκκης verò, hoc eſt, χοῖρος *e*, dicebatur, quia, ut idem Simeon Sethi tradidit, nutrimentum adferat, quod proportione quadam carni reſpondeat porcinæ. Niſi magis placeat ratio Iſidori Hiſpalenſis, ſic ſcribentis lib. XII Orig. *Porci marini, qui vulgo vocantur Suilli: qui, dum eſcam quærunt, more ſuis, terram ſub aquis fodiunt. Circa guttur enim habent oris officium: & niſi roſtrum arenis immergant, paſtum non colligunt.* Quæ optimè conveniunt ſturioni. Cùm verò Iſidorus, homo Hiſpanus, dicat, ſuo tempore (vixit is ante annos mille) vulgo *ſuillos* nominari: minimè dubitandum, quin inde ſit *ſollus*; quod nunc obtinet apud Hiſpanos. Et ſanè, ut his *ſollo* vocitatur ea *ſuillo*: ſic Italis ex *porcello*, *porcelletto* nominatur. Quæ & ipſa confirmant, porcum marinum, ſuillum, hyccam, ac ſturionem, eundem eſſe piſcem. Imò & *ſilurum* dici Auſonio, monebamus *f*, cùm de piſcium moribus ageretur. At planè tario fugit Gul. Rondeletium, & Hadr. Junium *g*, qui ſturionem credunt eſſe acipenſerem veterum. Nam obſtat Plinius lib. IX, cap. XVII, cui in Italia dicitur *rarus inventu*: &, *unus omnium ſquamis ad os verſis contra aquam nando meare*. Præſertim quando, *quod ait Plinius de acipenſeris ſquamis, id verum eſſe* (verba Sammonici Sereni apud Macrobium ſunt lib. II Saturn. cap. XII) *maximus rerum naturalium indagator Nigidius Figulus oſtendit; in cujus libro de Animalibus quarto ita poſitum eſt: Cur alii piſces ſquamâ ſecundâ, acipenſer adverſâ ſit.* Hoc in ſturione noſtro non habere locum, extra controverſiam eſt. Argumento iſti ſic occurrunt, perperam id de acipenſere exiſtimatum ab iis, qui eum cum elope confunderent. Interque iſtos fuit polyhiſtor ille Apion Grammaticus, qui libro de Apicii deliciis, piſcem qui elops vocatur, acipenſerem eſſe ſcripſit: ut eſt apud Athenæum in ſeptimo *h*. Sed obſtat, quòd, ut Ovidius in Halieuticis, ſic Plinius eos in Naturali hiſtoria diſtinguat.

b Libro 9. epiſt. 3. quæ ad Hieronymum Caſtellanum.

c Lib 3 de re cibaria, cap. 33.

d Lib. 7. in piſcibus, quorum nomina incipiunt ab T.

e Porcus.

f Cap. 17.

g In Nomenclatore.

h Cap. 12. quod de galeo.

Præterea parum verisimile est, nec Nigidium, nec Plinium, nec Sammonicum, nec Macrobium, acipenserem novisse: qui tantopere apud Romanos in honore erat, ut (si idem sit acipenser, ac γαλεὸς ῥόδιος a, sicut Archestratus putabat, ille rei culinariæ doctor) cum tibiis & coronis ad cœnas cum pompa soleat circumferri, iis etiam, qui sic ferrent, coronatis. Testis Athenæus lib. VIII. Propterea homines frugi sic conviciis proscindebant Gallonium, præconem Romanum, Ciceroni etiam pro Quinctio memoratum, altissimum gurgitem; qui acipensere mensas instruere gaudebat. Habes de eo Lucilii versus apud Ciceronem lib. II de Finibus. Luciliumque secutus Horatius lib. II, sat. II:

—— Haut ita pridem
Galloni præconis erat acipensere mensa
Infamis.

Etiam quantopere celebratus fuerit Romanis, ex Planto liquet Bacchariâ, & Cicerone dialogo de Fato. Verba eorum citat Macrobius lib. II Saturnal. cap. XII b. Et idem verba indicant Ciceronis in II de Finibus, adducta nobis cap. XXVI, ex quibus liquebit, mænam fuisse piscem vilem: unde & in Majali L. Pomponius c, Atellanarum poëta, ut dicitur Agellio:

—— Cœnam quæritat. Si nemo eum
Vocat, revortis mæstus ad mænam miser.

Ita, ut trimetri sint senarii, locus is restitui apud Nonium debet. Contrà, ut Plinius d inquit, *apud antiquos piscium nobilissimus habitus acipenser.*

Ex piscibus καταδρόμοις, hoc est, qui in mare è fluviis descendunt, anguilla est, quæ Anaxandridæ in Civitatibus dicta τῶν ὄψων μέγιστον, *obsoniorum præcipuum*: ac Erasistrati etiam judicio e,

—— βασιλίς.
Παίδων τῶν περὶ δαῖτα, καὶ ἡδονῆ ἡγεμονίς.
—— Regnat
Hæc epulis cunctis, estque ejus prima voluptas.

Et Epicureo cuidam Εἰκαδιστῇ f vocatur g τῶν δείπνων Ἑλένη, *cœnarum Helena.* Nec Archestratus apud eum dubitat Messanensium prædicare felicitatem ob anguillarum frequentiam. Copaidas celebrat Aristophanes Acharnensibus h:

Πρέσβειρα πεντήκοντα Κωπαΐδων κορῶν,
Ἔκβαιθι, τῷ δὲ κηπιχαρίττου τῷ ξένῳ.

Possis ita reddere.

Egredere, natu magna quinquies decem
Copaidum, huic & grata facias hospiti.

Priorem versum lepidâ παρῳδίᾳ effinxit poëta ex illo Æschyli in Armorum judicio:

Δέσποινα πεντήκοντα Νηρῄδων χορῶν.
O domina decies quinque Nereidum chori.

Anguillæ Bœotiæ meminit & Antiphanes in Philothebeo i, & Eubulus in Ione k. Copiades autem dictæ ab lacu & flumine Bœotiæ prope oppidum Κώπας. Eas apud Athenæum l etiam celebrant Dorion, Agatharchides, Eubulus: qui & docet, anguillas betis involutas comedi solere. Atque inde Aristophani in Acharnensibus m dicitur ἐντευτλανωμένη, hoc est, ut scholiastes Græcus exponit, μετὰ τεύτλων ἑψηθεῖσα, *cum betis cocta.* Nempe quia beta vi suâ nitrosâ, (quam Dioscorides n quoque ei tribuit) humorem excrementitium detergeat. Unde & sale conditur. Quem morem esse antiquum, ex Hicesio constat inter salsamenta referente o anguillas Macedonicas. Atque hinc ἐγχέλεια, τὰ τῶν ἐγχέλεων ταρίχη p, ut Eustathius exponit in Iliad. Φ q. Sed salitæ minùs sunt suaves. Ex recentibus tostæ præstant elixis; quia lentus ac viscosus humor ab igni corrigitur. Utile etiam inter edendum pitissare vinum generosum. Quod si elixam malis, necanda in vino bono; coquenda item in vino aquâ permixto, cum aromatis. Sed varios apparandi modos ex Apicio, vel Platina, petu malim. Illud solùm referam, hic à Barth. Platina, cùm retulisset apparandi modum, subjungi r ista: *Coct·m demum hostibus appones. Nihil enim boni in se habet.* Et sanè improbant eam Hippocrates lib. II

a Galeus Rhodius.
b In editione V Cl. Isaaci Pontani. At in illa H Stephani adi lib. 3. cap 15
c Apud Nonium in Revortit.
d Lib. 9. cap. 17.
e Apud Athenæum lib 7.
f Εἰκαδιστῇ, sive vigesimum quemque mensis diem, colentem, quo natus Epicurus.
g Apud Athen. eodem lib. septimo.
h Froben. edit. pag. 296. sive act 4 sc. 1. quæ incipit, Ἴτω Ἡρακλῆς.
i Apud Athenæum lib. 14.
k Apud eundem lib. 7.
l Ibid.
m Loco paullo ante memorato.
n Lib. 2 cap. 149. sive aliis cap. 116
o Apud Athen. lib 7 ubi de anguilla.
p Salsamenta ex anguillis.
q Pag. 1231. edit. Rom.
r Lib. 8 rei culinariæ, cap. de torta ex anguillis. Vide & cap. de anguilla in torta.

de diæta: item libro de internis affectionibus, & Galenus lib. III de alim. facult. nec non de victu attenuante a. Præsertim verò illis ab anguilla abstinendum, qui facilè obstructionibus laborant: item nephriticis, quia lentore suo conglutinat materiem, unde calculi generantur.

Cap. XXX.

Transitur ad fluviatiles: ubi primum de thymallo, magnopere prædicato à B. Ambrosio. Proverbium ex eo, Aut piscem olet, aut florem. *Perca salubritas. Lucius illaudatior Italis, quàm Belgis; & quæ sit caussa istius discriminis. Nec minus cyprinorum alios ab aliis differre. Caviarium Judæorum à vulgari diversum. De mustela, & pagro. Truttarum indoles, ferri adversus fluminis impetum. Glanis deliciæ. De barbo, tinca, capitone fluviatili.*

Nunc venio ad pisces, qui non in mari degunt, sed amni. Qualis est coracinus Niloticus; qui melior est marino, ut elixus asso. Nec movet, quòd de priori contrarium videatur Diphilus tradere apud Athenæum. Nam hac parte à vulgatis codd. meritò recedunt Rondeletius, ac Gesnerus.

Sed Niloticos, & similes tam dissitorum locorum pisces, de quibus Athenæus non uno loco, missos faciam; deque Europæis solùm loquar. Ordiar ab thymallo; de quo aliquid etiam diximus cap. XVI. Hic boni adeò est odoris, ut thymum videaris olfacere: nec aliunde nomen sortitur: ut omnino perperam apud Isidorum b *timallus* scribatur, etiam in MSis nostris. Hunc piscem sic laudat B. Ambrosius libro V Hexaëmeron, cap. II: *Neque te inhonoratum nostrâ prosecutione thymalle dimittam, cui à flore nomen inolevit: seu Ticini de unda fluminis, seu amœni Athesis unda nutrieris, flos es. Denique sermo testatior, quòd de eo, qui gratum redolet suavitatem, dictum facete sit, Aut piscem olet, aut florem: ita idem pronunciatus est piscis odor esse, qui floris. Quid specie tuâ gratius? Quid suavitate jucundius? Quid odore fragrantius? Quid mella fragrant, hoc in corpore tuo spiras.* Nec odore modò, vel specie, placet; sed etiam sapore, Salviano in opere de piscibus teste; qui & majores præfert elixos, ac butyro conditos; minores autem assos. Idem, sed adversante Gesnero, negat opus esse, ut eximantur intestina, quia felle careant.

Valde etiam prædicatur perca fluvitialis: quod ex Xenocrate apud Oribasium constat: ut & illo Ausonii in Mosella:

Nec te delicias mensarum perca silebo,
Amnigenos inter pisces dignanda, marinis
Solus puniceis facilis contendere mullis.
Nam neque gustus iners, solidoque in corpore partes
Segmentis coeunt, sed dissociantur aristis.

Verùm laudatur quidem perca; sed infra marinam: ut errent, qui fluviatili tribuunt, quæcunque ad marinæ laudem attulit cum Philotimo Galenus lib. III de Alim. Facult. cap. XXXI. Percâ tamen Rhenanâ nihil salubrius; de qua diximus antea c.

Lucius abunde quidem nutrit: sed difficilius concoquitur, quia carne non sit tenerâ, ac friabili. Multis etiam locis non durus modò est, sed etiam insipidus; eoque nullà in dignatione. Unde Ausonius in Mosella:

Lucius obscuras algâ cœnoque lacunas
Obsidet. Hic nullos mensarum lectus in usus
Fervet fumosis olido nidore popinis.

Hodieque nullo esse Italis loco, a Paullo Jovio d refertur. Belgæ tamen in pretio habent, non quasi minùs sapores dignoscant: sed quia apud eos verè melioris sit saporis. Quid mirum? quando certum est, piscium plurimos variare pro locis. Neque id modò in fluviatilibus usu venit; qualis ille, de quo nunc sermo, sed ipsis etiam marinis. Unde Varro in III de R. R. cap. VI: *Nec enim si pavo ane optima fluta sunt in Sicilia, & elops ad*

a Cap. 6.
b Lib. 12 Orig. c. 6.
c Cap. 28 hujus libri.
d Lib. de Pisc. Rom. cap. 37.

ad Rhedon, continuò hi pisces in omni mari similes nascuntur.

a *Vers.* 101.

Qui κυπρῖνοι Oppiano lib. I ἁλιευτ. *a* hi Athenæo lib. VII vocantur κυπρίνους: nisi, ut puto, κυπρῖνοι legendum. Ætoli hodieque veteri nomine *cyprinum* dicunt. *Carpam* Cassiodoro vocari, & à *carpione* differre (de quo postea agetur) antea diximus. Carne sunt molli, humidàque, &, nisi aromatibus condias, insipidâ: imò insalubri etiam prope urbes magnas, quia sordibus earum pinguescunt, unde mali redduntur succi. Aliàs, ut inter salubres non sint, ita tamen innoxii fuerint. In caussa est, *quòd non tenaci, sed aqueo potius honore abundent*: ut tradit Paullus Jovius libro de pisc. Rom. cap. XXXVIII. Ubi & linguam earum à sapore ait commendari. Sed quod linguam vocat, potiùs palatum esse carnosum, diximus cap. XIII. Ex ovis fit *caviarum* rubrum, quod vocitant, *Judæorum*. Nam nigro illo ex ovis sturionum vesci iis religio est, quia piscis ille sit lævi cute: qualium esu Mosaica lex interdicit. Rubrum hoc longe lateque distrahitur ab urbe Capha, ad Tanain sita *b*.

b *Bellonius lib. 2 de Aquatil. cap. 17.*

c *Pisces è mari in flumen commeantes.*

d *Cap. 19.*

Mustela fluviatilis, quæ Sabaudis *moustelle*; Belgis autem, quia partim anguillam, partim ranam referat, *aelpuyt* nominatur, piscis planè est diversus à veterum mustela, sive lampetra: de qua inter pisces ἀναδρόμους *c* diximus *d*. Germani hunc piscem elixant in aqua non admodum salita, pauxillo aceti, vel potiùs vini, affuso. Jecur ejus multis est in deliciis: usque adeò, ut apud Thuringos Comitis Bichlingici conjux dicatur in hoc principatus sui reditus profudisse.

e *Pag. 355. edit. Lugd. an. 1612.*

Pagri sunt & fluviatiles; marini tamen salubriores; ut ait Diphilus Siphnius apud Athenæum in VIII *e*.

Trutæ nusquam memorantur veteribus Latinis. Sed meminit B. Ambrosius lib. V Hexaëmeron, cap. III: nisi quod ibi *tructas* perscriptum. Item Plinius Valerianus, is cujus sepulchrum Comi conspicitur, lib. V de Remediis, cap. XLIII. Et Isidorus Hispalensis lib. XII Orig. cap. VI. Hujus verba sunt: *Varii à coloris varietate, quos vulgus truttas vocat.* Ita quoque exaratum in uno è MSis nostris. In altero est *tructas*. Nempe hæc scriptura ex eo est, quia confuderint vulgò cum trocta: qua de re etiam dictum antea extremo capite XXVII. Truta verò Germanicæ est originis: etsi derivent ex eo, quia se trudant in flumen adversum. Verè interea dicunt, ferri, quà maximus, ac rapidissimus est aquæ impetus. Itaque præceptor olim meus, philosophiæ apud Batavos Professor, Antonius Trutius, cui à truta id nomen erat, picturâ ejus piscis utebatur pro symbolo; cui adscriptum:

—— *Ne contra fluminis ictum.*

Nempe exemplo Vibii Crispi:

—— *Qui nunquam direxit brachia contra*
Torrentem:

f *Sat. 4. vers. 89.*

ut de eo Juvenalis *f* refert.

Porrò quia natatione hujusmodi, eâque veloci, fatigant, atque exercent corpus, eo & grati sunt saporis, ac salubris. Rationem coquendi Paullus Jovius docebit lib. de Piscibus Rom. cap. XXXV.

g *Romulus Amasæus tralat. lib. 4 Paus.*

h *Mænas, sauridas, & glanidas.*

i *In Mosella.*

Glanis quoque, sive glanius, inter fluviatiles est, licet maris peculiarem Plinius putàrit lib. XXXII, cap. XI. Sanè hac parte aliter Aristoteles, Ælianus, Pausanias, veteres omnes: imò & Plinius ipse alibi inter fluviatiles reponit: ut qui in Rheno, sive, ut in aliis est libris, Mæno, grassari dicat silurum: quem eundem glanio putavit; uti & eum secutus Theodorus Gaza, ut Pausaniæ interpres *g*. In deliciis fuisse, ostendit Matron parodus; qui eum in Attica sua cœna recenset apud Athenæum libro quarto. Ac apud eundem in septimo Archippus fabulâ, quam Pisces inscripserat, inquit, Τὰς μαινίδας, καὶ σαυρίδας, καὶ γλανίδας *h*. Apud eundem Ephippus, & Mnesimachus, celebrant τεμάχη γλανίδος, *glanis tomacula, sive segmenta.*

Barbus nulli est memoratus ante Ausonium *i*, quod constet. Grandiores natu præstare, indicant ejusdem Ausonii versus, quos adduximus cap. XXII.

Eidem Ausonius in Mosella refertur tinca: quod nomen nec antiquis fuisse ignotum, ex eo colligas, quod Cicero libro de claris Oratoribus meminerit oratoris Placentini, laudari ab ingenio faceto, qui Tincæ cognomen sit sortitus. Nec mirum, si Plinius, & alii reticeant, cum inter pisces ignobiles (qualium plurimos nec mentione dignantur,) ab Ausonio *a* etiam referatur: ut qui *vulgi solatia* appellet. Nimirum quia stomachum gravat, tarde digeritur, pravique est succi: præsertim à Majo usque ad Novembrem. Solis igitur convenit juvenibus, biliosis, & corpus multùm exercentibus. Cæsar Scaliger *b* censet esse eandem, ac merulam fluviatilem. Ut Belgis vocetur diximus cap. XVI. Paullus Jovius lib. de piscibus Romanis cap. XXXVI, præstare ait illas in Fucino lacu, item lacu parvo apud sylvam Baccanam, Antonino etiam memoratam in Itinerario. Balthasar Pisanellus, medicus Bononiensis *c*, jubet edere cum allio, herbisque fragrantibus, ac aromatis: vel coqui cum oleo, cæpis, uva passa, mentha, allio, apio, & aceto.

a *In Mosella.*

b *Ad Cardanum Exerc. 201.*

c *Libro de esculentorum & potulentorum facultatibus: quem en Italico Latinum fecit Arnoldus Freitagius.*

Sunt & capitones quidam tantùm fluviatiles, qui citò putrescunt, ac fœtent; ut nonnisi recentes esse grati possint. Hinc Ausonius sæpius jam memorato poëmatio:

Nec duraturus post bina trihoria mensis.

Sed qui pisces vix alios, quàm pauperes (& his consulere Natura voluit) juvant in cibo: hi piscium aliis in cibo sunt, quibus majori voluptate, & commodo, utimur. Præterea varios habent usus in medicina: de quibus postea agetur.

Sed longum sit de omnibus fluviatilibus dicere. Quot enim pisces habent flumina Hollandiæ nostræ! Sin extera malumus, quot Sequana Galliæ! Quos Bellonius *d* his nominibus recenset, *vandoses, espelans, barbeaux, carpes, govions, bremmes, gardons, baseaux, brochets, escrevisses, anguilles, chenesnes ou chemineaux, mulets, tanches, aloses, truittes, saulmons, beccars, pucelles, loches, ables, resses, lamproyes, perches, mousniers ou chabots, barbottes en marmottes, grenouilles, & tertues.* Quis inde etiam non æstimet immensam erga nos Dei bonitatem?

d *Lib. 1 de aquatilibus, c. 17.*

Nec difficile sit, similiter nobiliorum aliis in terris piscium nomina referre. Sed contentus ero unâ Britanniâ; cujus Regi augusto æternum debebo. In hac Tamesis, & flumina alia, hos pisces habent; ut literarum ordine dicam *a*: *barbel* a, *basse* b, *bleie* c, *bremme* d, *carpe* e, *crevis* f, *daces* g, *eels* h, *godgeon* i, *griggs* k, *lamprey* l, *lochys* m, *menoys* n, *mullet* o, *perch* p, *picrel* q, *pellards* r, *prans* s, *roches* t, *ruff* u, *schafolings* x, *schmels* y, *schriemp* z, *tenche* a, *troutte* b, *umbers* c: de quorum plerisque promerem hoc loco, quæ in Britannia ipsa, Londini, Cantabrigiæ, Oxonii, Cantuariæ, & aliis accepi locis, nisi eruditissimi nobilissimæ gentis viri ea jamdiu longè melius, quàm dicere possim, scriptis consignassent.

a *Mullus barbatus.* b *Lupus.* c *Albur-nus.* d *Abramis.* e *Carpa.* f *Cancer.* g *Leuciscus* forte. h *Anguillæ genus.* i *Gobius.* k *Genus anguillæ.* l *Lampetra.* m *Cobitis* 2 sed aliis *gobius.* n *Phoxine genus.* o *Mugil.* p *Perca.* q *Lucius minor.* r *Cephalus, sive capito.* s *Minus squillæ genus.* t *Erythrinus, sive rutilus.* u *Portulus,* χελλεών. x Sive scharpling, *aculeatus major.* y Vulgo *eperlanus.* z *Majus squillæ genus.* a *Tinca.* b *Trutta.* c *Umbra.*

Cap. XXXI.

De piscium lacustribus, & palustribus. Ut sunt liparis, anguillæ quædam, picus, sive cyprinus clavatus, aquo, sive agonus, salmo, carpio Benaci, quo capiendo etiam gaudebat Imp. Fredericus III, *deque ejusdem etymo. Adhæc de umbla, & lavareto.*

DEinceps, ut magis magisque Dei erga nos amor ac bonitas, etiam in re cibaria, eluceat, pauca de lacustribus piscium dicam: sed sic, ut palustres etiam misceam: etsi non ignorem τοὺς παλμαλαίους, sive *palustres*, bonitate cedere τοῖς λιμναίοις, sive *lacustribus*. Paludum enim aquæ, propterea quòd cœnosæ, improbantur; iisque degentes deteriori utuntur nutrimento. Eos nihilominus sociabo; eo lubentiùs, quia par fere natura sit amborum. Quid mirum? cùm ex lacubus sæpius paludes fiant. Ut illa, quæ Pellam, regiam Macedoniæ urbem, cingebat. Sic enim de hac Livius extremâ parte eorum, quæ ex

libro

libro quarto & quadragesimo supersunt: *Cingunt* (Pellam) *paludes inexsuperabilis altitudinis, æstate, & hieme: quas restagnantes faciunt lacus.*

Quia verò nunc de Macedonia nobis sermo; liparis primum teneat locum. Hic enim pisciculus, ut Bellonius *a* ait, capitur in Macedoniæ lacu, qui vulgo *Conius*, vel *Limnus Pischiae* vocatur. Est sardinæ similis, ac, si paullum ignis apposueris, in pinguedinem resolvitur: unde & nomen; puta à λιπαρὸς, *pinguis*. Ob hanc pinguedinem stomacho incommodat, & alvum ciet. Sed sale conditur, ut superfluus sic humor consumatur. E Conio pago mittitur Thessalonicam, ac harengi nostri est similis; estque grati saporis.

a Lib. 1. de Aquatil. cap. 17.

Anguilla palustris minùs est lauta, quàm marina; sed nutrit magis: ut ait Diphilus apud Athenæum in VIII.

Lucius, & tinca, in lacubus etiam, ac stagnis, sunt frequentes. Sed de his antea dictum: pluraque si voles, Paullum Jovium *b* adi.

b Lib. de pisc. Rom. cap. 37.

Atque idem Jovius *c* ait, singulos Italiæ lacus alere pisces suos. Hoc ipsum de lacubus Galliæ dixeris. Paucis ero exemplis contentus.

c Cap. 38.

Jovii *d* verba sunt: *Larius lacus, ob longitudinem à Virgilio maximus nuncupatus, pisces longe omnium maximos gignit. Troctas centum aliquando librarum pondere, & burbaros ducentarum.* Et paullo post: *Sunt & in Mantuano lacu; qui, restagnante Mincio, late diffunditur.* Hinc subjicit, quod hujus proprium est loci: *Burbari pisces sapore longe optimi.* Ac post aliqua: *Eos Veneti raynas, ipsi vero Ticinenses, Placentinique, & cæteri Padi accolæ, Carpenas appellant. Humidiores carnes, sed tamen innoxias, habent; quod non tenaci, sed aqueo potius humore abundent.* Postremò addit, ut linguæ earum præstent sapore.

d Cap. 38. memorati operis.

Circa Verbanum, Lariumque lacum, est piscis delicatus, dictus *pic*, vel *pico*: videlicet à *picken*, quod est *pungere, cædere*. Nam è medio squamarum eminentes habet clavos: unde Rondeletius vocat *cyprinum clavatum*. E cyprinorum esse genere, idem arbitratur: etiam sapore iis similem esse ait; sed meliorem; solisque clavis à cyprinorum aliis differre. Nomen præterit Plinius; qui sic de eo scribit lib. IX, cap. XVIII: *Duo lacus Italiæ, in radicibus Alpium, Larius, & Verbanus, appellantur: in quibus pisces omnibus annis, Vergiliarum ortu, existunt squamis conspicui crebris, atque præacutis, clavorum caligarium effigie; nec amplius, quàm circa eum mensem, visuntur.*

Verbanus quoque lacus, ac Larius, sive Comensis, profert aquones sive agonos; de qua appellatione aliquid diximus cap. XVII. Piscis est laccia, sive alosis, figurâ ac sapore similis, sed magnitudinis minoris: quippe pedem non excedens; ut Paullus Jovius refert lib. de piscibus Rom. cap. XVII. Atque idem addit, verno quidem tempore gracilem esse, sed auctumno optimum. Fusiusque de hoc Salvianus; qui pinguiorem ait, eoque delicatiorem esse Julio, & mensibus tribus sequentibus: mediocriter nutrire, attamen succi esse crassioris. Rondeletius putat, esse chalcidem, quem Aristoteles inter lacustres refert. Theodorus *e* reddidit *aricam*.

e Tralatione Arist. Hist. An. lib. 6. cap. 14. item lib. 9. cap. 37.

Hæc de lacubus Italiæ: videamus de Gallicis. Salmones lacustres, ut Rondeletius nuncupat, quos alii truttas lacustres vocant, non tantùm in lacu inveniuntur Lario; sed etiam Lemano, Tigurino, Acronio. Sapidiores sunt mense Februario, ac tribus proximis. In Acronio lacu meliores sunt captæ parte ejus inferâ, quàm superâ. Caro solida est: sapor quoque egregius, nisi fastidium nimia adferat pinguedo: quæ in caussa est, cur paucis ab morte horis putrescere incipiat, omnemque saporis gratiam deperdat.

Huic salmoni, sive truttæ lacustri, haut absimilis est carpio lacûs Benaci: qui olim non videtur in magno fuisse pretio. Siquidem apud veteres de eo silentium est: quod Marius Grapaldus, libro 1 de partibus ædium cap. ult. non aliunde factum putat, quam quia antiqui, viliibus posthabitis, solùm nobiliores soleant pisces referre. Hodie tamen (fortasse quia apparatus ejus nunc melior sit) primæ habetur notæ. Capturâque ejus etiam gaudebat Imperator Fredericus III, parens Imp. Maximiliani I. Adscribam de hoc verba Petri Bembi ex lib. 1 Historiæ Venetæ: *Fredericus Benacum primum invisens, omniaque litora biremi circumvectus, ejus præsertim ora, quæ ad meridiem vergit, adspectu atque fragrantiâ, quod est pomis Medicis plena, mirifice exhilaratus, tum aqua perlucidissima amœnitate oblectatus, piscationibusque delectatus est. Capitur eo in lacu prope medio, quaque altissima est aqua, piscis clarus, carpio ab incolis dictus, pedis plerumque longitudine: qui omnino piscis alibi non capitur: eum piscem capere, atque cognoscere Frederico voluptati fuit.* Sed de eo, quod ait, non alibi reperiri, planè decipitur. Omnino enim, etsi minor (quippe unius libræ) nascitur in lacu Pestano: unde cautiùs de hoc in Italia sua Leander *a* sic scribit: *Benacus copiâ piscium optimorum abundat: imprimis truttarum, itemque carpionum: qui, uti ferunt, auro vescuntur: nec alibi piscis hujus speciem inveniri creditur, præterquam in Pestano lacu, prope Soram Aprutii, magnitudine tamen huic inferiorem.* Ubi à Leandro etiam tangi videmus illam vulgi fabulam, carpionem Benaci lacus auro vesci. Quæ inde promanavit, quia in intestinis excrementa ejus sabulum referant aurei coloris. Ac faciliùs id persuasum, quia in fundo semper degat. Itaque & ab auro carpendo *carpionis* nomen esse dictitant, eamque etiam opinionem sequitur Joannes Pierius Valerianus: ut qui suam Carpionis fabulam his clauserit versiculis:

a In Italia sua, parte fontadiima, quæ est de Lombardia transpadana, Colon. edit. pag. 619.

Nam quia quod carpis, nihil est pretiosius auro;
Elogium fiet nominis inde tui.
Carpio nomen erit; quod nulla obliteret ætas.
Vive, vale; ac aurum, Carpio, carpe tuum.

Sed origo vocabuli non est è Latio arcessenda; cui is piscis fuit ignotus. Præterea stultum est putare, carpionem auro vesci: quasi Benacus etiam aurifer sit, vel metallum ulli animanti sit pro cibo. Si nomen id à carpendo auro esse, placet: illis potiùs subscripseris, qui sic ajunt vocari, quia carè venit; eoque aurum decerpit emtoris; imò insanientes in hoc pisce, auro & fortunis evertit. Quomodo quidam iccirco, ut apud Bellonium *b* est, *carpionem* priùs dictum putabat *pionem*: inde à caritate pretii nomen indeptum *carpionis*.

b Lib. 1. de Aquatil. cap. 17.

Lemani, sive Lucernensis lacûs piscis est, qui vulgò *umbla*, corruptè, ut videtur, ex *umbra*; non quasi *umbra* Lemani sit eadem, ac *umbra* veterum; sed quia fluvitialis, marinaque veterum umbra, similis sit lacustri illi, quæ Lemani accolis *umble* dicitur; ut Sabaudis *Routte*. Piscis est carnis suavis, & siccæ, & quam multi nec asellis, atque adeò ne saxatilibus quidem, cedere existument. Præcipuè commendatur mense Novembri, ac Decembri.

Burgetii, & Æquebeletii *c* lacus apud Allobroges proprius est *laver*; qui vulgo *lavaretus*, sic à *lavando* dictus, ob munditiem, quia nunquam sordeat, sed similis sit pisci recens abluto. E salmonum genere esse, ait Rondeletius: è truttarum, putabat Bellonius *d*. Boni est succi, nec malè nutrit. Ut carpionem Itali, sic laverem Allobroges, cæteris præferunt piscibus. Non multum ab eo abit bezola lacus Lemani, figurâ similis harengo. Est & ejusce lacus proprius, qui *farra*, vel *pala*, nominatur. Carne is candidâ, & suavi; nec bonitate lavare, vel truttâ, inferior.

c Vulgo d'Aiguebelene.

d Lib. 1. de Aquatil. cap. 17.

Cap. XXXII.

Acceditur ad cetaceos, quibus pro spinis, vel cartilagine, sunt ossa: & quomodo hi præterea differant à piscium aliis. Quid occasionem præbuerit quæstioni, an cetaceis Quadragesima tempore vesci liceat. Unde sint, Hebræum leviathan, *Græcum* φάλαινα, *Latinum* balæna. *Quales saporis ejus sit caro. Quomodo delphinorum caro præparanda. Græcos pene universos ejus esum refugisse.*

Imò,

Imò, Oppiani judicio, non capi, vel edi, sine maximo scelere. Phocis unde nomen, & ut aliis vocentur gentibus. Quales sint carne, & ut etiam B. Hieronymus dicat, delphinis, & phoca carne abstineri. De phocana, & manate. Cetaceos Galeno impropriè vocari pisces quoslibet prægrandes: sicuti zyganam, & caro ejus qualis: item thynnum, deque eo Lucilius, & Ennii versus partim illustrati, partim correcti. Unde thunnis nomen. De cetaceo carne, & unde vocabuli origo. Item de attilo.

HÆc de piscium sanguineorum illis, qui vel spinas, vel pro spinis habent cartilaginem: eorumque tam de squamosis, quàm lævibus, actum nobis. Nunc pergam ad cetaceos sic propriè dictos: quibus pro spinis, vel cartilagine, sunt ossa. Qualia & pariunt animal; non ovum, aut vermem. Adhæc mammas habent, quibus nutriunt fœtus. Auctor de istis Aristoteles lib. I Hist. An. cap. V, & lib. III, cap. XX. Præterea pro branchiis arteriam, & pulmones, obtinent ad respirandum. Atque hi magnitudine pisces alios excedunt: unde & Festo *a*, & in glossis nostris MSSis *b*, dicuntur *bellua marina*. Sic sanè Horatius *c belluas ponti* appellat, & Plinius *d belluam* pro *ceto* dixit. Ob magnam eorum cum terrestribus convenientiam, quandoque piscibus opponuntur. Atque hoc, ut Rondeletio *e* etiam monitum, occasionem præbuit nonnullis, quærendi, utrum Quadragesimæ tempore in piscibus, quorum esus obtinet loco carnis, etiam cetacea comprehendantur. Hoc sanè in manate habeat locum: de quo inferiùs agemus.

a *In balena.*
b *Ubi scriptum, catus, bellua marina. Sed legendum, cetus, bellua marina.*
c *Lib. 3 Carm. od. 27.*
d *Lib. 9. cap. 2.*
e *Lib. 16 de pisc. mar. c. 1.*
f *Psal. 104.*

A magnitudine videtur esse Hebræum לִוְיָתָן *f* leviathan: nempe ab לָוָה, lavah, quod est, *cumulatus, additus fuit.* Græcum φάλαινα est ab Chaldaico בְּלַע balah, hoc est, *deglutivit, devoravit.* Nam totum etiam absorbet hominem. Hoc lucem capit ex iis, quæ de lamia, ceti impropriè ita dicti genere, attulimus cap. VII. A φάλαινα autem est Latinorum *balæna*, aspiratâ in mediam conversâ; ut ab ἀλφὸς, *albus*; à τράφηξ, *trabes*; Macedonibus ex Φερονίκη, Βερονίκη, ut & Latinis *Beronice*. Sed hæc de voce. Rem videamus, eamque cibariam.

Galeno judice lib. III de Alim. Facult. sapor balænis, est ingratus, ac mucosus. Idem in III de Loc. Aff. salsas, earum carnes humorem ait melancholicum producere. Cardanus tamen viscera illarum ait ob pinguedinem grata esse; nec sapore solùm, sed odore etiam, quo violam referant, commendari.

Ex cetaceis etiam est delphinus, quem mensis experti, præsertim incrustatum, atque aromatis conditum; Scaligero scriptum in Aristot. lib. II Hist. Animal. cap. XVI *g*, sect. XVIII. Nempe adeò pinguescit, ut partim inde, partim à capitis similitudine, vocarint *marsvin*, sive *meerschwein*, hoc est, marinum suem. Sed hæc pinguedo, ut jam dictum, aromatis corrigitur. Saltem efficit, ut pinguedo ea palato non sit ingrata. Ut verò valetudini noceat minùs, assare præstat, seu in veru, seu craticula: vel priusquam elixetur, salienda, ut sic crassus humor absumatur: cocta autem edenda cum apio, anetho, cepa, & similibus: quemadmodum Rondeletius docet lib. XVI de piscibus marinis, cap. VIII: *Experientiâ*, inquit, *ipse didici, delphini carnem præterquam quod dura sit, & difficilis concoctu, etiam pinguem esse: quo fit, ut ventriculum relaxet, & nauseam moveat.* Hinc vitium istoc sic corrigi, prout jam diximus, subjungit. Item ut ex partibus delphini præcipuè commendentur hepar, & lingua.

g *Puto est. Scal.*

Orientalibus verò edere delphinos, religio erat. Abstinuere etiam Græci prope omnes. Unde apud Athenæum *h* Pancrates Arcas *i*, ait, cum is piscis capitur, & editur, ut à cetariis fit; παρανομεῖσθαι, hoc est, violari eum, quia id fit contra legem, vel consuetudinem. Apud eundem *k* narrat Phylarchus, ut Cœranus Milesius, cùm videret in verriculo piscatorum delphinum, quem à prisco ritu degenerantes parati essent in frusta concidere, eum ære suo redemerit, ac vivum reddiderit mari. Pro quo quis honos ei à delphino præstitus dicatur, illic legi malo. Oppianus quoque in V Ἁλιευτ. *a* eorum capturam vocat ἀπότροπον, *abominandam*: nec enim fœdum minùs esse delphinum necare, quàm hominem: nec hoc qui scelus commiserit, solùm esse tanti facinoris reum; sed domesticos polluere universos; ut nemo cum tali debeat eidem se tecto, vel navi, committere. Etiam B. Hieronymi tempore abstinere solitum ab ejus esu, liquebit ex verbis, quæ mox adducam.

h *Lib. 7. ubi de pompilo, & delphino.*
i *Libro de marinis.*
k *Lib. 13. cap. 8.*
a *Vers. 416. & seqq.*

Ex cetaceis etiam sunt φῶκαι, sive vituli marini. Sanè vivos pariunt fœtus, ut Oppianus ait: &, Plinio teste, eos nutriunt mammis. Ossa quoque habent; molliora tamen, & ad cartilaginem propiùs accedentia, quàm balænarum, ac delphinorum; ut *ossa cartilaginea* cum Aristotele possis dicere. Φῶκαι autem quasi βῶκαι vocantur, à mugitu, quo bovem referunt. Festus: *Bocas genus piscis à boando, id est, vocem emittendo.* Adspirata abiit in mediam: quomodo ex φάλαινα est *balæna*; sicut diximus. Massilienses similiter vocant *bovem marinum.* Sed Germani *meerhund*, Belgæ *zeehond*, q. d. canem marinum. Omnino tamen vitulo similior est, auribus exceptis: ut mittam, quòd velut vitulus boet. Quare omnino rectiùs *meerkalb*, & *zeekalf* vocetur. Caro phocis est mollis, & spongiosa; præque pinguedine facilè liquatur, & nauseam creat. Mali etiam & succi est, & odoris. Eo minùs mirandum, si etiam B. Hieronymi ætate ab illo abstinuerint. Sic enim scribit lib. II adversus Jovinianum: *Si omne, quod movetur, & vivit, ad vescendum factum est, & præparatum gulæ, respondeant mihi, cur elephanti, leones, ursi; cur viperæ, scorpii, cimices, culices, pulicesque; cur vultur, aquila, corvus, accipiter; cur ceti, delphines, phocæ, minutaque cochlea sint?*

Post phocas aliquid etiam de phocænis dicamus: cùm vocabulorum unum ex altero sit deflexum. Nempe quia phocis similes sint: præter quas referunt delphinos; ut scripsit Aristoteles lib. VI Hist. Animal. cap. XII. Plinius lib. IX, cap. IX, ait, tursiones habere delphinorum similitudinem. Ita ut Aristotelis φώκαινα videatur esse Plinii *tursio*. Theodorus quidem sic reddidit in Aristotele. Inter alia verò etiam ossibus, ac cartilaginibus, conveniunt. In Ponto nasci, ab Aristotele ibidem proditum est. Lutetiam in forum deferri piscarium, à Bellonio traditur Gallici de Piscibus operis lib. II, cap. XI. Cæterùm cùm pinguior sit delphino, eo quoque difficiliùs concoquitur.

Manates, sive manatus, piscis est Indiæ Occidentalis, ac fortasse is, qui Aristoteli *bos* nuncupatur. Cardanus de eo sic scribit lib. X de Subtilitate *b*: *Optimus est piscis manatus, & qui plaustro vix à duobus junctis bobus vehatur. Hujus caro ideo vituli carnem imitatur, ut si piscem quis non te doceat esse, carnem juraveris.* Ubi & addit, mammas habere, iisque alere vitulos suos; ut inde liqueat, ex propriè dictis cetaceis esse. Cardano hac parte assentit Cæsar Scaliger Exercit. CCXXIII, & quædam addit ei intacta. Sed intra rem nunc cibariam consistamus. Carnem habet bubulæ simillimam, & quæ si concidatur, siccenturque, longissimo tempore servetur incorrupta: sapor verò is, qui thunno, vel melior potiùs. Cauda, si coquatur, tota abit in pinguedinem, idoneam ovis in sartagine frigendis. Ejus bonitatem arguit, quòd vetustate non fiat rancida, vel mali saporis. Testis istorum Ferdinandus Oviedus. Eum piscem Lugduni Batavorum sæpius vidimus in porticu horti Academici suspensum. *Vaccam marinam* vocitabant Batavi, qui ex India eum Occidentali advexerant anno CIↃ IↃ C: quo publicè in Academia illa Aristotelis de Natura libros enarrabam. Eodem tempore non dubitandum ejus Academiæ ornamentum erat Carolus Clusius: quem de pisce hoc vide Exoticorum lib. VI, cap. XVIII.

b *Pag. 424 edit. Lugd. an. 1580.*

Atque hactenus de cetaceis diximus, prout hoc vocabulum usurpare Aristoteles solet. Sed Galeno in III de Alim. facult. cap. XXI, laxiùs ea vox sumitur pro quibusvis vastæ molis piscibus. Itaque non modò phocas, balænas,

delphinos, in cetaceis numerat: sed etiam canes marinos. Hos verò ait esse carnis duræ, & excrementitiæ; saporis etiam ingrati, ac mucosi; ac propterea non comedi, nisi à vulgo: idque cum sinapi, & oxelæo, & id genus acribus condimentis.

Eidem postea cap. XXXVII, præter canes memoratos, in cetaceis sunt zygænæ, sive libellæ, ac grandiores thunni. Atque his etiam ait carnem esse excrementitiam, & pravi succi; coque eam jubet sale condiri, ut sic attenuetur, ac coctioni & gignendo sanguini bono aptior reddatur. De libella idem traditum Æginetæ lib. I, cap. XCIV. Sed juniorum thunnorum caro non æquè fuit improbata. Itaque non ignobilis erat piscatio thunnaria: cujus mentio fit lib. VIII Digest. Tit. IV, qui est Comm. præd. Horum abdomina commendabant; ut apud Athenæum in septimo docebunt Eubulus, Aristophanes, Strattis, Eriphus. Idem indicat Lucilius, è cujus primo satyrarum adducitur ab Agellio *a*, Nonioque *b*:

Ad cœnam adducam c, *& primum his abdomina thynni*

Advenientibu' priva dabo, cephalæaque atarne.

Ubi in vulgatis, *cephalæamque carnem.* Unde Turnebus *d*, *carnem & cephalæam.* Sed malim cum aliis *Atarne* e, ab Mysiæ oppido è regione Lesbi. Similiter apud Appulejum *f* ex Ennii Phagetiis:

Polypu' Corcyræ, calvaria pinguia Atarnæ.

Hæc generatim de thunnis: quos, ubi magni evaserint, in cetaceis numerari, liquet etiam ex iis, quæ diximus cap. IX. Et favet quoque vocabuli origo. Planè enim verisimile est, *thunni* utcunque à θύειν non ineptè deducas, ut vidimus cap. XIX: veriùs tamen esse ex תנין tannim: quomodo Hebræis dicuntur balænæ, aliique pisces vastæ magnitudinis: ut Genes. I, 21. Ubi Deus creasse dicitur התנינם hattininim: quod LXX τὰ κήτη reddiderunt.

In thunnis verò etiam is piscis est, qui Callimacho *g* ab aureis superciliis χρύσοφρυς dictus; aliis verò πόμπιλος, ἀπὸ τῆς πομπῆς, quia, ut ait Oppianus, navigantes ex alto mari in continentem usque soleat comitari: ob quam benevolentiam etiam ἱερὸς ἰχθὺς, *sacer piscis*, est nuncupatus. Sed de hoc inferius dicemus pluribus.

Inter cetaceos adhæc Plinio ob magnitudinem refertur ἀντακὸς, sive ἀνταcαῖος; cui nomen hoc dedere Antaces, populus circa Mæotin, Colchis vicinus: secundùm Plin. lib. VI, cap. VII. De antaceo autem locus est lib. IX, cap. XV: etsi ibi nomen id non exprimatur: uti neque apud Pomponium Melam, vel Solinum. Sed ἀνταcαῖος Herodoto *h*, & aliis, vocatur. Verè autem cetaceum non esse, arguit, quòd, ut spinis, sic ossibus careat: quippe qui cartilagineus sit. Carne est prædulci, & viscidâ: eoque idoneâ saliture. Itaque à Tanais, ac Ponti accolis, Romam, & Venetias, mitti, inque foro venire piscatio solet.

Ob solam quoque magnitudinem cetaceus censetur attilus; etsi in Pado flumine nascatur, & nutriatur *i*. Is quoque cartilagineus est, ac sturioni usque adeò similis, ut pro eo subinde vendatur. Sed fraudem detegit sapor, qui parum est gratus. Carne interim est molli.

a *Lib.* 10. *cap.* 20.
b *In Privi.*
c *Al.* abducam.
d *Avers. l.* 14 *c.* 18
e *Nisi cum Salmasio statuendum atarne, vel a. carne (nam C, & T, sæpe confun duntur) hic poni pro piscis vocabulo. Glossæ:* Atarna, εἶδος ἰχθύος. *Est & Hesychio:* Ἀτάρναξ. λάβραξ.
f *In apolog.*
g *Apud Athenæum.*
h *Lib.* 4. *cap.* 53.
i *Plinius lib.* 9. *cap.* 15.

CAP. XXXIII.

Qui piscium ἄναιμοι *nominentur, & quot eorum genera statuantur à philosopho. Quæ sint* μαλάκια, *vel* μαλακόδερμα: *nec pisces ejusmodi dici* molles *ratione carnis, cum hæc dura sit; sed propter cutem, quæ lævis est, hoc est, sine squamis, testâque. Qualis sit caro sepiæ. Qui* loliginis *indigere dicti sint Athenienfibus. Philoxeni mors ex avidè nimis comesto polypo: Diogenis item ex esu polypi crudi: de quo tamen aliter alii. Ut figurâ inter se differant cancri, squillæ, locustæ, astaci. Qualis crustatorum omnium caro. Callimedonti oratori unde* Locustæ *cognomen. Tria bona esûs locustarum, secundùm Dorionem. Cancri, mææ, & paguri. Astacicaro. Elephanti, & leones marini, astacorum genus, vel iis similes. Squillas minores muranis addi; majores cum asparagis coqui solere. Squillarum magnitudo. Quantopere squillis delectatus sit Apicius. Cammari, squillæ genus.*

De piscibus sanguine præditis, qui ἔναιμοι Græcis appellentur, quoniam pro instituto nostro satis diximus: deinceps expediam de iis, qui Græcis ἄναιμοι, nobis *exsangues* vocantur; quia non habent sanguinem propriè dictum, ut animantium calidiora; sed humorem alium, qui sanguini proportione respondeat. Horum tria ponuntur genera ab Aristotele *a*, Plinioque *b*. Alia enim mollem habent cutem; alia tenui obducuntur crustâ; alia testâ concluduntur durâ. Illa primi generis à Græcis vocantur μαλάκια *c*, vel μαλακόδερμα *d*: quia cutem habent, qualis homini; non squamas, nedum crustam, vel testam. Talia sunt sepiæ, loligines, polypi, osmylæ, eledonæ *e*.

Sepiæ, omniumque mollium, ut Plinius vocat, hoc est, lævium cunctorum, caro dura est, & concoctu difficilis, si parum habeat salsi: quod si concoquatur, multum nutrit: crudum interea succum gignit. Ita Galenus, & Aëtius. Unde Simeon Sethi acrioribus condiri aromatis jubet, & iis comestis vinum bibi. Diphilus tamen apud Athenæum in VIII scribit, carnis esse teneræ, & excretu facilis. Quomodo sepiæ apparentur, & ex iis isicia fiant, apud Apicium legere est lib. II, cap. I & lib. IX, cap. IV.

Loligines Athenis usque adeò viles erant, ut quem pauperrimum significare vellent, eum dicerent τευθίδος δεῖσθαι *f*, *loliginis parvæ indigere.* Nam τευθίδες, *minutæ loligines* sunt: τεῦθοι autem *majores* vocantur; ut est apud Aristotelem lib. IV Histor. Animal. cap. I. Sed hodie etiam divitibus sunt in deliciis. Modum eas cum atramento suo coquendi Rondeletius docebit lib. XVII de Pisc. Mar. cap. V.

Polypum difficulter concoqui, majoremque majoris esse alimenti, Diphilus tradit apud Athenæum *g*. Elixi præstant. Nam, cùm duræ sint carnis, duriores assatione redduntur. In Thaso, & Caria, optimi habebantur, judice Archestrato *h*. Corcyra etiam multos, & magnos, alebat. Testis Athenæus. Qui & narrat, ut ex hoc pisce immodicè commeso in morbum inciderit ὀψοφάγος *i* ille Philoxenus: cumque letalem esse morbum, ex medico audiret, dixerit, ut quidem Machon Sicyonius Comicus inquit *k*:

Ἵν' ἔχων ἀποτρέχω πάντα τὰ ἱμαυτοῦ κάτω,
Τοῦ πλύποδός μοι τὸ καταλοιπον ἀπόδοτε.
Ut hinc recedens auferam mea omnia,
Quicquid relictum est polypi, mihi date.

Diogenes quoque obiit πολύποδα φαγὼν *l*, sed ὠμὸν *m*: ut idem Athenæus *n* ait, ac Laërtius in ejus vita: sed apud hunc, ut dixi libri superioris cap. XX, corruptè legitur βοὸς πόδα; unde non modò Ambrosius, & qui eum recensuit, Brognolus, sed doctissimus etiam Leopardus, qui Aristippi, & Diogenis, vitam ex Laërtio edidit Latinè, reddidit *o* hoc pacto: *crudo bovis pede devorato.* Sed πολύποδα etiam est apud Lucianum, qui addit, ἢ σηπίαν *p*. Verisimilius interea est, retentione spiritus discessisse; ut necessarios illius rem eam narrasse, tradidit Antisthenes in Successionibus apud Laërtium lib. VI. Vitæ, puto, tæduit, postquam *cruditate in choleram solutus*; ut ait Censorinus *q*.

Alterum ἀναίμων *r* genus dixere μαλακόστρακα, quasi dixeris, testâ quidem, sed molli, contecta. Plinius vocat *crustata*, vel *crustis contecta.* Horum quatuor esse genera, refert Aristoteles *s*; locustas, astacos, squillas, & cancros. Quæ ipsa etiam conjungit Athenæus lib. III; ubi ex Diocle Carystio legas: Καρίδες, καρκίνοι, κάραβοι, ἀστακοὶ, εὔχυμα καὶ διουρητικά· *squillæ, cancri, locustæ, & astaci, grati sunt saporis, & urinam cient.* Sed Plinius laxiùs cancrorum vocabulo utitur. Nam lib. IX, cap.

a *Lib.* 4. *Histor. Anim. cap.* 1.
b *Lib.* 9. *cap.* 28.
c *Mollia.*
d *Mollicute contecta, q. d. mollicoria.*
e *Aristoteles, & ex eo Athenæus lib* 7. *ubi de polypo.*
f *Aristoph. Acharn.*
g *Lib.* 7. *ubi de polypode.*
h *Ibidem.*
i *Piscium helluo.*
k *Apud Athenæum lib.* 8. *c.* 5. *sive pag.* 341.
l *Polypode comesto.*
m *Crudo.*
n *Lib.* 8.
o *Excudit Antverpiæ Bellerus an.* 1556.
p *Aut sepiâ.*
q *Cap.* 15.
r *Sanguinis expertium.*
s *Lib.* 4 *Hist. Anim. cap.* 1.

cap. XXXI ait: *Cancrorum genera, carabi, astaci, maiæ, paguri, Heracleotici, leones. Carabi caudâ à cæteris distant.* Ubi mirum, dicere de carabis, caudâ differre, quasi non & astaci, ac squillæ, habeant caudam. Rectiùs autem quatuor genera ab Aristotele, ac Diocle, memorata distinxeris in hunc modum: quòd cancri sint corpore rotundo, cætera oblongo, ex his squillæ careant forcipibus denticulatis, pedesque habeant plures locustis, & astacis: locustæ verò anteriori corporis parte rigeant, ac binis prælientur cornibus, & utrimque præditi sint pedibus quinis: astaci autem polleant chelis, sive brachiis forcipatis; cornua verò habeant minora.

De sapore crustatorum jam aliquid ex Diocle vidimus. Sed pleniùs res explicanda. Omnia crustata salsum habent humorem, duræque sunt carnis, ac propterea concoctu difficilia: sed si dulci aquâ coquantur, atque ita exuerint salsedinem, bene nutriunt. Testis Galenus lib. III de Alim. Facult. cap. XXXIV.

Quod universè dictum de crustatis, id de locustis particulatim ait Simeon Sethi *a*. Nam difficulter concoqui docet, sed valde nutrire. Non vitiari in stomacho, ait Cornelius Celsus *b*. Atque idem traditum Galeno lib. VIII de Composit. medicamentorum κατὰ τόπους. Gravidas præstare, Aristoteles *c* narrat. Plinii *d* de ea est: *Unum hoc animalium, nisi vivum ferventi aquâ incoquatur, fluidâ carne non habet callum.*

Καράβοις, sive locustis, usque adeò capiebatur Callimedon *e* Orator, ut exinde *Carabi* nomen acceperit: sicut Alexidis, & Timoclis, locis ostensum Athenæo *f*. Lepidè verò Dorion, eodem teste *g*, dicebat, locustam tria in se habere, διατριβὴν, καὶ ἀσχολίαν, καὶ θεωρίαν· *exercitationem, delicias, & contemplationem.* Nam in eo discerpendo manus, oculosque, exercemus: præterea grati est saporis: adhæc, elegantem ejus fabricam speculando, suaviter animum pascimus.

a Voce Carabi. *b* Lib. 2. cap. 28. *c* Lib. 8. Hist. An. cap. ult. *d* Lib. 9. cap. 30. *e* Plutarcho etiam memoratus in vita Demosthenis. *f* Lib. 3, 6, & 8. *g* Lib. 8.

E cancris maximæ sunt majæ; minores iis paguri, quique Aristoteli *h* Heracleotici dicuntur. Παγούρια eos appellat Simeon Sethi. Succus iis minùs est salsus. Fluviatiles, vel saltem dulci aquâ capti, præstant marinis. Etiam temporis est discrimen, quia maximè laudantur vere, & auctumno, idque plenilunii tempore. Interim difficiliùs concoquuntur, & humores gignunt crassos, ac biliosos. Eoque edendi cum aceto, & pipere. Eâdem de caussâ juvenibus utiliores sunt, & valenti stomacho præditis.

h Lib. 4. Hist. An. cap. 2. sive Cas. Scal. cap. 3.

Ἀστακοί, Mnesithei *i* judicio, meliores sunt assi, quàm elixi. Unde in clibano coqui jubet. Humidi sunt, & frigidi: interea multùm nutriunt, secundùm Simeonem Sethi. Majores astaci, si Bellonio *k* fides, *leones Æliano l* dicuntur. Mihi placet, valde quidem similes esse; attamen differre specie. Sanè Athenæus *m* distinguere videtur, cùm leonem astaco majorem ait. Distinguit & Plinius *n*.

Squillas cum foliis coctas ficulnis optimum esse obsonium, Ananius poëta ait apud Athenæum. Lucillii jam ævo eas in pretio fuisse, indicat hoc illius de Gallonio lurcone:

> *Cœnasti in vita nunquam bene, cùm omnia in illa*
> *Consumis squilla.*

Erat interea non leve squillarum discrimen. Minores erant accessio muranarum. Unde Horat. lib. II, sat. ult.

> *Adfertur squillas inter murana natantes*
> *In patinâ porrecta.*

Majores verò, velut caput cœnæ, cum asparagis inferebantur. Hinc Juvenalis sat. V:

> *Adspice quàm longo distinguet pectore lancem,*
> *Quæ fertur domino squilla, & quibus undique septa*
> *Asparagis.*

Magnitudinem satis priori versu expressit. Sed ea non tam τῇ καρίδι convenit, quàm astaco. Nam καρίδες etiam magnæ spithamam non solent excedere: quod ex Simeone Sethi constat. Quamobrem ita censeo, Juvenali, & Romanorum aliis, laxiùs *squillæ* vocabulum esse acceptum, ut non modò καρίδα, sed etiam ἀστακὸν, comprehendat.

i Apud Athenæum l. 3. cap. 23. sive p. 106. *k* Lib. 2. de Aquatilibus, cap. 3. ubi pessime confundit cum elephanto, bellua marina: ut liquet ex Plinio lib. 32. c. 11. *l* Lib. 14. de An. cap. 9. *m* Ex Diphilo l. 3. cap. 23. sive Commel. & Lugdun. edit. pag. 106. *n* Lib. 9. cap. 31. & Lib. 32. cap. 1.

Quantopere Apicium, trium Apiciorum medium, (quippe Tiberio Cæsari æqualem, ac memoratum etiam Senecæ *a*, Plinio *b*, & Dioni; à quo item *placentis Apicianis c* nomen) delectarint squillæ; argumento illud erit, quòd referam ex primo Athenæi. Degebat Apicius non Κιντύροις Γαλατίας *d*, ut perperam est apud Suidam *e*; sed Μιντούρναις τῆς Καμπανίας *f*; idque captus squillis ejus loci, quæ non Smyrnæas modò squillas, sed Alexandrinos etiam astacos, magnitudine exsuperabant. Hîc fando fortè accipit, in Africa esse squillas multò grandiores. Itaque nec unam sibi diem differendam putavit, quo minùs navem conscenderet, rectaque in Africam navigaret. Varia perpessus navigationis incommoda jam prope ad litus pervenerat, cùm piscatores obviam veniunt; qui jam consilii ejus facti erant certiores. Ex his igitur, cùm squillas suas ostendissent, exquirit, num majores iis haberent, quas adveherent. Illis negantibus, non tanti duxit, ut in Africam inferret pedem; sed, Minturnensium squillarum memor, gubernatorem vela flectere retro, ac continuò repetere Italiam jussit.

a Consolatione ad Albinam, & aliis in locis. *b* Lib. 19. cap. 8. *c* Lib. 57. *d* Cinturis Galatiæ. *e* In Ἀπίκιος, & καρίδες. *f* Minturnis, Campaniæ oppido.

Cammari vel genus erant squillæ minoris, ut Athenæus, eumque secutus Eustathius putavit: vel potius fuere persimiles; ut maluit Plinius lib. XXXII, cap. XXI. Vile fuisse obsonium, indicat Martialis lib. II, ep. XLIII:

> *Immodici tibi flava tegunt chrysendeta mulli.*
> *Concolor in nostrâ, cammare, lance rubes.*

Item Juvenalis sat. V:

> *Sed tibi dimidio constrictus cammarus ovo*
> *Ponitur, exiguâ ferali s cœna patellâ.*

CAP. XXXIV.

Transitur ad ὀστρακόδερμα, *sive testacea. Quam latè pateat* conchæ *vocabulum. Quæ ex limnostreis præferantur. Cur pelagia minoris sint bonitatis. Commendatiora nasci iis in locis, ubi salsugo temperatur aquâ dulci. Hujusmodi habita fuisse cùm alibi, tum Abydi, Æni, & Rutupiis apud Britannos. Interea omne hoc genus in deliciis magis censeri, quàm cibis talibus, unde multum, beneque nutriamur.*

VEnio ad ὀστρακόδερμα, hoc est, ea quæ ὀστράκῳ, sive siliceâ testâ conteguntur. Hæc Ludovicus Nonnius *a* perperam eadem facit ac μαλακόστρακα, cùm hæc molli, sive fragili conregantur crustâ: illa autem durâ, ac collisili: ut ea Aristoteles *b* distinguit. Quemadmodum autem à veteribus omne genus crustatum interdum *cancrorum* genere censetur: ita ab iisdem totum genus testaceum subinde *concharum* nomine intelligitur. *Concharum* igitur vocabulo continentur κοχλίαι, & στρόμβοι: ex quibus concha potiùs est testâ semper rotundâ: strombus verò eâdem est in longum turbinatâ. Præcipuè autem eas concharum nomine dignantur, quæ duabus constant testis: unde Aristoteli vocantur δίθυρα: possis reddere *bifores*. Ostreæ igitur concharum nomine continentur. Nec raró tamen conchæ, & ostreæ, memorantur, ut species ἀντιδιῃρημέναι *c*. Ac tum *conchæ* dicuntur, quibus testa est lævis, & polita, vel saltem simili ratione rugas habens, ac dentes: *ostreis* verò ea exteriùs scabra est, & aspera.

a Lib. 3. de re cibaria, cap. 35. *b* Lib. 9. cap. 30. *c* Opposita.

In hoc tam vario testaceorum genere principatus est ostreorum: quorum tanta erat cura veteribus Romanis, ut eorum gratiâ etiam vivaria exstruerent: quod quis primus fecerit, diximus cap. XXIII. Nec tamen par omnium est bonitas. Nam cùm alia gignantur in mari, alia in fluviis, alia in stagnis; unde λιμνόστρεα *d* vocantur: præstantissima sunt marina illa, ubi ut Athenæus ait, lacus, vel fluvius, adjacet mari. Unde Ausonius epist. ad Theonem:

d Stagni ostrea.

Ostrea

Ostrea Bajanis certantia, quæ Medulorum
Dulcibus in stagnis reflui maris æstus opimat.

In mari interiori, ubi *pelagia* dicuntur, minùs sunt salubria. De quo sic Xenocrates apud Oribasium in ea parte, quæ Græcè desiderabatur in codice Gesneri; eoque Latinè solùm prodiit ex tralatione Joannis Baptistæ Rasarii: *Ostrea verò pelagia, rara & inutilia sunt, quod ea Sol non adspicit, & exiguæ magnitudinis fiunt, amaraque sunt, nec esculenta, quia ventrem mordicant.* Continuò, quæ præstent, subjungit his verbis: *Gaudent dulci temperamento immixta, quod carnes dulces auget. Icirco ad Nili ostia præcipue in Ægypto, & in Epheso ad Caystri ingressum inclusa, ut semina ponunt, & ita crescunt. Vere itaque crascescunt, expleta albo humore, & lacteo. Præterea Brundusii, Tarracone, Narbone, Dicæarchiæ in Lucrino lacu: Chelidonia, Leucade, Actio, & Libyco sinu, idem fit.* Laudabantur & Abydena: ut indicat Clemens Alexand. lib. II Pædag. Sanè & Maro primo Georg. Abydum vocat ostriferum. Et Ennii est in Phageticis, sive Hedyphageticis *a* potiùs,

Mures sunt Æni, ast aspra ostrea plurima Abydi.

Quod pari verborum numero expressum ex illo Archestrati apud Athenæum lib. III *b*:

Τοὺς μῦς Αἶνος ἔχει μεγάλους, ὄστρεια δ᾽ Ἄβυδος.

In magna etiam dignatione erant Cyzicena: de quibus, & aliis, mox illustrem apponam Plinii locum. Hodie apud Belgas maximus est honos Britannicis: sed remotiores paullo Belgarum habere ea recentia non semper possint: possunt Britanni: ubi quantum præstent, cognovi, cùm in eam ante decennium essem profectus, recens mihi, indigno licet, oblato Canonicatu Cantuariensi ab Serenissimo & Augustissimo rege Karolo, cui immensum semper debitura sunt studia nostra. Nec hodie, vel heri, honos is ostreis esse Britannicis cœpit. Quippe jam olim de eo aliud Plinius *c* ostendit; dum Cyzicena ostrea cum cæteris confert: idque Muriani ter consulis verbis: *Cyzicena* (ostrea) *majora Lucrinis, dulciora Britannicis, suaviora Getulicis* d, *acriora Lepticis, pleniora Lucensibus, sicciora Coryphantenis, teneriora Istricis, candidiora Circeiensibus.* Ejusdem est lib. IX, cap. LIV: *Nondum Britannica serviebant litora* (unde nempe præstantissima ostrea) *cùm Orata* (de quo dictum antea *e*) *Lucrina* (ostrea) *nobilitabat.* Advehebantur autem Rutupiis, Cantiorum urbe: unde Juvenalis sat. IV de Montano helluone ait:

—— Circeis nata forent, an
Lucrinum ad saxum, Rutupinove edita fundo,
Ostrea callebat primo deprendere morsu.

Veteres non minùs, ac hodie fit, ostrea, in antecœnio imprimis, edisse cruda, constat ex Macrobio lib. III Sat. cap. IX: ubi ex quarto indice Metelli Pont. Max. hæc adducit: *Ante cœnam echinos, ostreas crudas, quantum vellent.* Etiam crudorum meminit Galenus lib. III de Aliment. facult. cap. XXXIII: ubi ait, etsi alvum subducant, corpus tamen imbecillius nutrire. Item Athenæus *f*, qui ex Mnesithei Atheniensis de eduliis libro refert, ostreorum, concharum, mytilorum, & id genus aliorum carnem ægrè concoqui ob succum salsum, quo cruda alvum subducant: sed si elixentur, cum salsugine exuere hanc vim: assa autem, modò commode torreantur, minime esse noxia; quippe humore illo jam domito per ignem. Interim in deliciis magis fuisse, quàm cibis, docent hæc Senecæ epist. CVIII: *Inde ostreis, boletisque, in omnem vitam renunciatum est. Hæc enim non cibi, sed oblectamenta sunt, ad edendum saturos cogentia: quod gratissimum est edacibus, & se ultrà, quàm capiunt, farcientibus, facilè descensura, facilè reditura.* Ac comprobant hanc sententiam illa Marci Ciceronis lib. VII, epist. XXVI: *Ita ego, qui me ostreis, & murænis, facile abstinebam, à beta etiam, & malva, deceptus sum.*

a *Sic Salmasius legendum conjicit. In Romana Appuleji editione est*, edes phagitica. *Unde Casaubonus faciebat*, edestis, aut phagis. *Græce*, ἐδεστοῖς, ἢ φάγοις.
b *Cap.* 13.
c *Lib.* 32. *cap.* 6.
d *Sic Massarius legit. Al.* Adulitis. *In vulgatis est e*dulis: *unde legendum* centeo, Medulis. *Meduli enim ostreis inclaruere: ut indicat Ausonii ad Theonem locus, quem hoc ipso capite adduximus.*
e *Cap.* 23.
f *Lib.* 1. *c.* 13. *sive fol.* 92.

CAP. XXXV.

Echini marini utrùm testacei, an crustati sint generis, inter Aristotelem, & Plinium, non convenit. Eum ab echino terrestri hoc nomen accepisse. Laconis dictum, devorantis echinum unà cum aculeis suis. Echinometra. Cur echini ad Toronem, & Misenum, sint cæteris salubriores. Unde echini bonitas dignoscatur, & in quo ea consistat. Peloridi unde appellatio. Laudatam, quæ caperetur ad Messanen, & in lacu Lucrino. De peloride judicium cùm Martialis, tum Diphili, & Xenocratis. De spondylis, balanis, glycymeride, murice, seu concha Venerea, & unde ei nunc porcellanæ *nomen. Etiam purpuræ caro in cibis. De trachalis.*

CUm ostreis, de quibus dictum, passim *a* videas conjungi echinos. Sed utrùm testacei, an crustati sint generis, non satis convenit. Aristoteles reponit inter ea, quæ testâ conteguntur: Plinius inter crustata. Atque hunc sequi maluit Rondeletius *b*, quia testam habeant fragilem, ut crustæ magis nomen mereatur. Sed enim id argumentum non satis validum videtur; quia & quædam, ob tenuitatem, fragilia sunt; etsi siliceæ sint naturæ.

Echinus, teste Isidoro *c*, dicitur à similitudine echini terrestris, qui aliter *erinaceus* vocatur. Quippe, ejus instar, armatur spinis, sive aculeis. Unde Martialis lib. XIII, epigr. LXXXVI:

Iste licet digitos testudine pungat acutâ,
Cortice deposito mollis echinus erit.

Et apud Athenæum in tertio *d* legas de Lacone quodam, ut cum ille modum echino vescendi nesciret, eoque ori ingereret unà cum aculeis, quos auferre oportuerat; offensus quidem fuerit, ubi sic se aculeis pungi persensit: cæterùm; quia indignum Spartanâ putaret patientiâ, ab echino, eoque cocto, se vinci; deglutierit quales erant, sed in verba hæc erumpens: Ὦ φάγημα μιαρόν, οὔτε μὴ νῦν σε ἀφέω μαλακισθεὶς *e*, οὔθ᾽ αὖθις ἔτι λάβοιμι. *O scelestum edulium, neque ego nunc te præ animi mollitie dimittam: nec posthac iterum sumam.* Sunt verò Aristoteli *f* duo echinorum genera, τὸ τῶν Σπατάγγων, καὶ τὸ τῶν καλουμένων βρυττῶν *g*. Omnium autem maximas ait *h* ἐχινομήτρας *i*, sic ex eo vocatas; uti in coturnicibus *ortygometram* dicimus. Legas ibidem *k*, echinis omnibus esse ova: ac generi cuidam grandia, & esculenta. Maximè laudat *l* echinos ad Toronem, Macedoniæ urbem, unde sinui Toronaico nomen. Caussa est, quòd, ut ait, hìc motu sint agili, & plus spatii conficiant, semperque aliquid algæ, aut aliud, secum deferant in spinis. Nimirum ut ignavia carnem facit insipidam: ita motus frequens conciliat saporem. Credo, & hæc ratio est, cur Romanis præcipuè commendarentur illi circa Misenum, Bajarum portum. Horat. lib. II, sat. IV:

Ostrea Circeis, Miseno oriuntur echini.

Illos, qui rubri aut melini sunt coloris, & lacteum, quando raduntur, succum emittunt, esse palato gratiores, Diphili apud Athenæum *m* judicium est. Parum nutrire, mediæque esse naturæ inter illa, quæ sanguinem crassum; quæque tenuem reddunt; apud Galenum legas lib. III de Aliment. Facult. cap. XXXVIII.

Ab echinis, quos aliqui in crustâ obtectis reponunt, uti diximus, ad ea redeamus, quæ in testatis esse convenit. Ac primò consideremus cætera quoque à Metello memorata in indice cœnæ Pontificalis. Verba ejus apud Macrobium *n* sunt ista: *Ante cœnam echinos, ostreas crudas quantum vellent, peloridas, spondylos.* Et mox: *Patinam ostrearum, peloridum, balanos nigros, balanos albos: iterum spondylos, glycomaridas.* Post aliqua subdit, *murices, purpuras.*

Peloridum Græca est appellatio; ut ait Varro lib. IV de L. L. Sic dictæ à Peloro, Siciliæ promuntorio: quamquam non ignorem, aliter de eo sensisse Athenæum *a*,

a *Plauto Rudent. act.* 2. *sc.* 1. *Lucilio apud Agellium l.* 20. *cap.* 8. *Horat. lib.* 2. *sat.* 4.
b *De pisc. mar. l.* 18. *cap.* 19.
c *Lib.* 12. *Orig. c.* 8.
d *Cap.* 13. *ex Demetrio Scepsio.*
e *Ita legendum cum Casaubono; non* μαλακισθεὶς, *quod Dalecampius putabat.*
f *Lib.* 4. *Histor. Animal. c.* 5. *ex dist. Cæs. Scal. cap.* 5. *sect.* 186.
g *Illud spatagorum, alterum bruttorum.*
h *Ibid.*
i *q. d. matricem echinorum.*
k *Sect.* 185.
l *Sect.* 188.
m *Lib.* 3. *cap.* 12. *sive p.* 91. *edit Commel. & Lugdun.*
n *Lib.* 2. *Saturn. cap* 9. *ex edit. Isaaci Pontani: sed secundum edit. H. Stephani, & alias, cap.* 12.

næum *a*, & Eustathium *b*: ut qui πελωρίδας dici velint quasi πελωρίας, hoc est, *ingentes*; quia chamis sint majores. Sed pro priori opinione est Archestratus in γαστρονομίᾳ *c*, ubi referens, quibus locis quidque excellat, ait inter alia *d*:

a Lib. 3. cap. 13. b In Periegesin Dionysii. c Legibus de ventre alendo. d Apud Athenæum lib. 3. cap. 13.

Μεσσήνη δὲ πελωριάδας στενοπορθμιάδι κόγχας·

Ad Messanen, angusto freto propinquam, conchas Peloridas.

Præter Messanenses etiam illæ Lucrini lacus ad Bajas commendabantur. Horatius lib. II, sat. IV:

Murice Bajano melior Lucrina peloris.

Quamquam verò Martialis pelorida non magni facere videatur; ut quam nunc *aquosam* e, nunc etiam *fatuam* f appellet: (planè enim ratio fugit Calderinum, ac Raderum, quando ex eo commendari existimant, quòd *aquosa* dicatur, cùm poëta clarè ostreis opponat Lucrinis) præclarum tamen de ea Diphili judicium fuit: ut qui & *regias* vocet, ac sic de iis scribat *g*: Αἱ δὲ παχεῖαι χῆμαι, βασιλικαὶ δὲ πρός τινων καλούμεναι, Πελώριαι λεγόμεναι, τρόφιμοι, δυσέκκριτοι, εὔχυλοι, εὐστόμαχοι, καὶ μάλιστα αἱ μείζους. *At ex chamis crassæ, quas regias quidam vocant, alii pelorias, multum alunt, egeruntur difficulter, boni sunt succi, stomachum juvant, præcipuè majores.* Xenocratis de iis judicium tale est in fragmento apud Oribasium, ex tralatione Baptistæ Rasarii (nam in Græcâ Gesneri editione hæc desiderantur) *Ex genere peloridum sunt hiatulæ. Diversæ autem sunt, atque variæ, & longæ; ut Dicæarchiæ in Lucrino lacu, & Alexandriæ in portu. Sunt enim dulces, & boni succi. Quæ verò sub Pharo, & Diolco, & Ponto, & insula, oblongæ sunt, & asperæ, glandibus quercinis similes, & aquè, ac phagi, echinum producentes. Albæ autem sunt duræ, atque acres.*

e Lib. 6. epigr. 11. f Lib. 10. epigr. 37. g Apud Athenæum lib. 3. cap. 12. sive pag. 90. edit. Commel. & Lugdun.

Hinc in Metelli indice sequuntur spondyli: qui Græcis similiter σπόνδυλοι, quasi *vertebras* dicas. Seneca etiam epist. XCV, post sociorum garum refert *Venereas, spondylos, & ostrea.* Memorat & Martialis lib. VII, epigr. XVII. Duræ tamen carnis esse, & virus olere, eoque gustui esse ingratos, Galenus tradit lib. III de Alim. Facult. cap. XXXI.

Postea subdit Metellus de balanis tum albis, tum nigris. Nomen ex similitudine βαλάνου, sive glandis quernæ. Iccirco & nonnulli juniorum *glandes* vertunt. Sed Græcum *balani* vocabulum retinuere Plautus *h*, Columella *i*, Plinius *k*. De his ita Athenæus lib. III: Αἱ βάλανοι δ' αἱ μείζονες, εὐέκκριτοι, καὶ εὔστομοι. *E balanis majores facile excernuntur, & grati sunt ori.* Ac Xenocrates, ex Rasarii interpretatione: *Glandes* (*balani* meliùs dixisset cum antiquis) *optimæ sunt, quæ æstate capiuntur, aptæ, eis ut vescamur; quæ quidem exoriuntur, ubi aqua dulcis mari admiscetur. nam & alunt, & dulces sunt: plerumque autem in petris educantur. Suavissimæ enim, quæ alunt, & dulces sunt, friabilesque, multumque succi faciunt, & ori sunt gratæ.* Pluraque inibi: sed magis ad medelam, quàm nutritionem, pertinentia. Quare inferiùs iis fuerit locus.

h Rudente act. 2. sc. 1. i Lib. 8. cap. 16. quâ de piscinis, & piscibus inscribitur. k Lib. 32. cap. 11.

Postea subjungit Metellus glycymeridas; de quibus sic idem Xenocrates: *Glycymerides præstantiores sunt trachibus* (sine dubio *trachelis* legendum, de quibus mox dicam) *inferiores autem peloridibus: hæ namque stomachum disgregant. Earum* (glycymeridum) *caro dura est illa quidem, sed non expers alimenti. Assatæ, meâ quidem sententiâ, indurescunt: elixatæ verò, & conditæ, ori sunt gratæ.*

Exinde Metellus loquitur de muricibus, & purpuris. Unde liquet, ea differre. Quod & Plinius docet lib. IX, cap. XXV, his verbis: *Mutianus muricem esse latiorem purpurâ, neque aspero, neque rotundo ore, neque in angulos prodeunte rostro; sed simplice conchâ utroque latere sese colligente.* Ubi describitur concha Venerea, ut sequentia magis aperiunt. Hæc enim continuò Plinius subjungit: *quibus inhærentibus, plenam ventis stetisse navem portantem nuntios* | *à Periandro, ut castrarentur nobiles pueri; conchasque, quæ id præstiterint, apud Gnidiorum Venerem coli.* De Venereâ hac concha Rondeletium adi lib. XIII, cap. XII. *Veneream* vocat idem Plinius lib. IX, cap. XXXIII: *Navigant Venereæ* a, *præbentesque concavam sibi partem, & alteram* b *auræ opponentes, per summa æquorum velificant.* At Venereas hasce conchas intelligit Martialis lib. II, cap. XLVII:

Vox nuntios a MSSo, quo usi sumus, abest.

a Quidam tamen libri neritæ. b Ita libri mulieres.

Lævior & conchis Gallæ Cytheriacis.

Sunt eædem ac illæ, quas nunc dicimus *porcellanas*, à porcello; ut Græci etiam eas vocant χοιρίνας, quia χοῖρος *c*, & χοιρίον *d*, id in muliere sit, quo mulier est. Caussa vocabuli, quia partem illam referant. Χοιρὶς nomine sic usus Aristophanes *e*: *porcæ* Cato; cujus est, si standum emendationi Popmæ: *Depetigini porcæ brassicam opponito.* Locus is Catonis est extremo cap. CLVII. Ubi libri plerique, *Deinde petigini*: alii, *Dein impetligini.* Sed vox prior furcillanda. Dubitabat librarius, utrùm *depetigini* esset scribendum, an *impetigini*. Itaque supra *de*, scripsit *in*. Hinc irrepsit particula *dein*: sententiâ licet adversante. Videtur autem pro *porcæ*, *parcè*, ut etiam Rob. Stephanus edidit, rectiùs retineri. Nam nisi parcè adhibeas brassicam, ulcus faciet; quo sequentia pertinent. Nec si de *porcæ* vocabulo Catonis destituat autoritas, eo Latini non sic utebantur. Aliud nos docet Varro lib. II de R. R. cap. IV: *Nuptiarum initio antiqui reges, ac sublimes viri in Hetruria, in conjunctione nuptiali, nova nupta, & novus maritus, primùm porcam immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Græci in Italia, idem factitasse videntur. Nam & nostræ mulieres, maximè nutrices, naturam, quâ feminæ sunt, in virginibus appellant porcam, & Græcè χοῖρον, significantes esse dignum insigni nuptiarum.*

c Porcus. d Porcellus. e Vespis, scena, quæ incipit, Κ'ν χ...

Uti verò allatus Metelli locus docet, murices etiam in cibo fuisse: ita, quod de purpura idem ait, firmatur illo Lucillii *f*, significantis abfuisse à convivio delicias omnes:

Ostrea nulla fuit, non purpura, nulla peloris.

f Lib. 3. Sat. apud Non. in Ostrea.

Purpuras hasce aliqui, τραχήλους, sive *trachalos*, ἀπὸ τῆς τραχύτητος, hoc est, *asperitate*, vocant: quâ de re sic Hesychius: Τραχήλους, τοὺς πορφύρας· ἔνιοι τοὺς σπονδύλους τῶν κογχυλίων· *trachalos aliqui vocant purpuras: alii verò conchyliorum vertibula, sic nuncupant.* Propriè tamen non tam purpuræ sic dicuntur, quàm purpuratum, imò etiam muricum, cervices. De quibus sic Petronius: *Mox cibis validioribus pastus, id est, bulbis, cochlearumque sine jure cervicibus, hausi parciùs merum.* Et convenit Festus Pompejus: *Trachali appellantur muricum ac purpuræ superiores partes: unde Ariminenses, maritimi homines, cognomen traxerunt trachali.* Porrò quid de esu trachali sit judicandum, indicant illa Athenæi lib. III *g*: Εὔφθαρτοι δὲ καθ' ἑαυτούς, καὶ οἱ τράχηλοι τῶν πορφυρῶν, διάκεινται πρὸς τοὺς τῶν στομάχων ἀσθενείας. *Per se igitur elixæ purpurarum conducunt cervices stomacho infirmo, & languenti.* Sed hoc etiam pertinet ad medicinam: de quâ inferiùs.

g Cap. 10. sive pag. 187.

CAP. XXXVI.

Chamarum ἔτυμον. Earum divisio, & facultas: atque ubi laudatiores. Lepas unicam habet testam, quia alterum latus à saxo clauditur. Videri Latinis lopadem *dictam. Eundem esse piscem, σωλῆνα, αὐλόν, δόνακα, ὄνυχα, δάκτυλον. Solen, viduarum deliciæ. Qui in cibo melior. Philoxenus Solenista. Ut differant μύες, μύακες, & μυΐσκοι: & unde hæc vocabula originem traxerint; item μύτιλος, ex quo mytlus; & ut aliter* tellina *nominetur. Utrùm hæc σωληνώδης, an σκυλώδης, dicta sit. Collatio lepadis, ostreæ, pectinis, myis, & buccinæ. Pinna edulis. Qui pectinum optimi. Divisio eorum, quæ στρομβώδη vocantur. Facultas cochleæ marinæ, nerites, umbilici marini. Quibus propriè magis vocabulum στρομβώδες competat. Buccina Tritonis. Facultas strabeli.*

EXposuimus de testaceis illis, quæ Metellus Indice suo complectebatur. Præter quæ alia ejus generis me-

memorantur non pauca: sed pleraque vel referre ad superiora possis, vel minoris fuere dignationis apud Romanos. Talia sunt, quæ apud Athenæum *a* conjunxit Phylyllius, sive alius in opere de illustribus oppidis, his verbis; Χήμας, λεπάδας, σωλῆνας, μῦς, πίννας, κτένας, ἐκ Μηθύμνης· *Chamas, lepadas, solenas, myas, pinnas, pectines, ex Methymna.* De his eodem ordine similiter dicemus.

Chamæ, ostrei genus, Suida teste. Nomen videtur à χάω, unde χαίνω *b*. Quippe sunt *c* μεγαλοχάσμονες *d*. De his sic Athenæus in tertio *e*: Ἱκέσιος ὁ Ἐρασιστράτειος τῶν χημῶν φησι, τὰς μὲν τραχείας λέγεσθαι, τὰς δὲ βασιλικάς· καὶ τὰς μὲν τραχείας καὶ κακοχύλους εἶναι, ὀλιγοτρόφους, καὶ εὐεκκρίτους· τῶν δὲ λείων κατὰ τὰ μεγέθη, καὶ τὰς διαφοράς, εἶναι κρατίστας· *Chamarum quasdam vocari asperas, quasdam regias: & asperas quidem esse pravi succi, & parum nutrire, & facilè excerni: læves autem, ut quæque major est, ita distare, & aliis præstare.* Methymnæas chamas laudasse Philyllium, (sive is Phrynichus, vel Aristophanes *f*) antea vidimus. Ephesias commendabat Archestratus *g*.

Lepas μονόθυρος est, quam *univalvem*, vel meliùs *uniforem* dixeris. Ea supernè quidem tegitur testâ; infernè autem saxo adhærescit, quod ei loco est testæ: sicut, quo separes, opus sit ferrum inter eam, & saxum immitti. Hinc Athenæus in tertio de anarite, sive anarta, προσίχεσθαι ταῖς πέτραις, ὥσπερ αἱ λεπάδες· *adhærescere saxis, more lepadum.* Et Aristophanes *h* de anu, quæ à juvene non posset avelli:

> Ὥσπερ λεπὰς τῷ μειρακίῳ προσίσχεται.
> *Adhæret adolescentulo, velut lepas,*

Ubi veterem vide interpretem.

Has etiam Hippocrates, ac Aristoteles, λεπάδας vocant; uti & Diphilus apud Athenæum. Gaza Latinè reddidit *patellas*. Sanè λεπάδων nomen est à vasis istius escarii similitudine. Sed Latini Græcum nomen retinuerunt. Ut Plautus Casinâ *i*:

> *Emito sepiolas, lepadas, lolligiunculas.*

Et Rudente *k*:

> *Echinos, lepadas, ostreas, balanos captamus, conchas,*
> *Marinam urticam, musculos, plagusias, striatas.*

Videntur & *lopades* dixisse. Nam Nonius *lopades* interpretatur genus conchæ: & Plauti hoc adducit ex Parasito medico: *Addite lopades, echinos, ostreas.* Nempe ut pro *benus* dixere *bonus*; pro *exterris*, *extorris*; pro *pellio*, *pollio*; pro *pigneris*, *pignoris*, ac similia. Rondeletius refert, crudas etiam lepades comedi ab Aquitanici, & Britannici litoris, item Massiliensis, & Agathensis accolis; sed coctas faciliùs stomacho concoqui; modò coctura non sit nimia, quæ omnia testacea durioris facit concoctionis.

Ex concharum item genere sunt solenes; quos cum conchis, sic propriè dictis, junxit ideo Araros in Compylione *l*:

> Κόγχαι τε, καὶ σωλῆνες, αἵ τε καμπύλαι
> Καρίδες.
> *Conchæque, solenesque, gibbo & præditæ*
> *Carides.*

Ac Speusippus quoque *m*, in secundo Similium libro, ἰδίᾳ καταριθμεῖται κόγχας, κτένας, μῦς, πίννας, σωλῆνας· *particulatim recenset conchas, pectines, myas, pinnas, solenes.* Varia autem sunt solenis nomina. Nam uti σωλὴν dicitur à figura canalis sive tubi; ita & αὐλὸς vocatur, quia excavatus sit instar tibiæ; & δόναξ à similitudine crassioris arundinis, præsertim Cypriæ; & ὄνυξ, propterea quòd testa ejus unguem referat humanum. Athenæus lib. III *n*: Οἱ δὲ σωλῆνες μὲν πρός τινων καλούμενοι, πρός τινων δὲ αὐλοί, καὶ δόνακες, καὶ ὄνυχες, πολύχυλοι, καὶ κακόχυλοι, κολλώδεις· *Solenes à quibusdam vocati, à nonnullis donaces, & onyches, multum succi suppeditant; sed mali, & glutinosi.* Nec dubitandum, quin apud Plinium lib. XXII, cap. IX, de solenibus aliquid præcesserit, etsi nunc desideretur, quando sic scribit: *Ex his mares alii donacas, alii aulos vocant; feminas onychas.*

a Lib. 3. pag 86. edit. Commel.
b Hio.
c Athen. lib. 3. cap. 13.
d Multum hiantes.
e Cap. 10. sive p. 87.
f Athenæus l. 3. cap. 9 sive pag. 86.
g Apud Athen. l. 3. cap. 13. sive pag. 92. edit. Comm. & Lugd.
h Pluto act. 4. sc. 5 quæ incipit, Ἀ παῖ ζομαι.
i Act. 2. sc. 8.
k Act. 2. sc. 1.
l Apud Athen. l. 3. pag. 86. edit. Commel. sive edit. Lugd. cap. 9.
m Apud Athenæum ibid. cap. 12 sive p. 90.
n Pag. 90. edit. Comm. & Lugd.

Etsi autem Græcas appellationes prætulit Plinius; Varro *a* tamen maluit Latinam; ut qui *pectunculos*, & *ungues*, jungat. A similitudine etiam digitorum δάκτυλοι, sive *digiti*, vocantur. Et hîc etiam Græcam appellationem Plinius *b* retinuit. Ungues dutæ esse carnis, eoque difficulter concoqui, Galenus ait lib. III de Alim. Facult. cap. XXXIII. Ut verisimile sit, pauperiorum fuisse delicias. Sophron quidem Comicus *c*, sed vocabuli ludens ambiguitate, ut Paullus Leopardus in Emendationum docuit libris *d*, vocat χηρᾶν γυναικῶν λίχνευμα; *viduarum cupedias.* Icesius apud Athenæum lib. III *e* ait, hoc purpuris, & solenibus, esse proprium, quòd jusculum, in quo coquantur, spissescat. Eodem libro *f* legas, solenas feminas esse dulciores: item solenas omnes edi elixos, ac frixos; verùm meliores esse in prunis tostos, usque dum hient: item ex Phania Eresio *g* memorat, ab hoc pisce Philoxenum tyrannum esse dictum σωληνιστήν, quia primitus vitam sustentâsset solenum capturâ, eâque grandes sibi opes parâsset.

In pretio etiam erant μύες ut Aristoteles vocat: majores ex his μύακες, nominantur Dioscoridi lib. II, cap. VII: minores μυίσκοι, vel μυίσκαι: atque hi sunt, qui *mytili*, vel *myttili*, dicuntur Plinio, qui & Myas vocat. Vide eum lib. XXXII, cap. IX. *Musculos* vocat Plautus Rudente, uti & Cornelius Celsus lib. II. Imò μύας etiam Ennius *mures* reddidit: ut liquet ex versu ejus superiùs memorato, quo Archestratum expressit. Sed rectiùs vocantur *myes*, vel *myaces*, vel *mytili*. Neque enim μύες dicti à similitudine muris terrestris; quod si foret, rectè etiam *mures* verteremus: sed ἀπὸ τοῦ μύειν *h*, quod testarum unam, ut conchæ omnes δίθυροι *i*, aperiant, ac claudant, quando lubet. Ejusdemque originis sunt μύαξ, & Siculum μύτιλος, pro μύστιλος. Nempe à μυστὸς, *clusilis*. Quæ pluribus firmat maximus Salmasius in Plinianis exercitationibus *k*. Atque ibidem docet ut μύτλος contractum sit ex *mytilus*: qui aliter *tellina*, secundùm Athenæum. Sic enim scribit: Τὴν τελλίνην λεγομένην, ἣν Ῥωμαῖοι μύτλον ὀνομάζουσι· *Tellina quæ dicitur, à Romanis vocatur mytlus.* Sed in hoc Athenæum decipi existimat doctissimus Janus Antonius Saracenus: cujus notas adi in secundi Dioscoridis cap. VIII *l*. Ait Plinius *m* mytilos, sive tellinas, scillam resipere. Nempe legerat, esse σκιλλώδεις *n*. Sed Salmasius *o* putat, veram fuisse lectionem, σκυλώδεις, q. d. *coriaceos*: quomodo in Athenæi etiam epitome σκυλώδη vocantur, quæ difficulter manduntur, eoque trahuntur inter dentes. Sanè ejusmodi est σκῦλον, hoc est, *corium*: à quo & σκυλοδέψης, *coriarius*. Vel, ut idem conjectat, σκυλώδη dicuntur ab odore tetrico, qualis corii: unde idem summus vir apud Petronium legit: *Qui inter hæc nutriuntur, non magis sapere possunt, quàm bene olere, qui in coriaria habitant*, h. e. ἐν τῷ βυρσοδεψείῳ. Id quidem proximè accedit ad *coria*, & *curia*; ut in veteri MSo reperit Petrus Daniel Aurelius. Imò in omnibus vett. libris ita legi, eidem monitum Salmasio: quem præterea vide libris de usuris *p*, deque modo usurarum *q*. Icesius Erasistratius apud Athenæum libro tertio *r* confert inter se lepadas, ostrea, pectines, & myas: ac quidem lepadas ait faciliùs excerni conchis asperis, quas Macedones χηράμυας nominant, Athenienses χηρίας: ostrea autem minùs nutrire, magis satiare, & illis faciliùs egeri: κτένας, sive *pectines*, plus nutrire; sed succi esse deterioris, & tardiùs excerni: μύας Ephesios esse his similes bonitate succi, pectinibus meliores, chamis deteriores; at quosdam ingrati, ac mordacis saporis, vitiosum succum gignere; minores interim, & foris hirtos, succi esse melioris, quàm scillam, attamen minùs alere. Subjungit deinde, τῶν κηρύκων, sive buccinorum cervices, stomacho prodesse; sed minùs alere, quàm μύας, chamas, pectines. Verùm de pectine mox pluribus: quemadmodum in hoc desiit Philyllius. Reperiuntur μύακες, sive mytili plurimùm in dulci aqua stagnante. Caro iis dura, difficilis concoctu, & pravi succi.

a Lib. 4. de L. L.
b Lib. 10. cap 61. & l. 32. c. ult.
c Apud Athenæum l. 3. cap. 9. sive p. 86. edit. Commel.
d Lib. 10. cap. 22.
e Pag 87. edit. Commel.
f Pag. 90. ejusdem edit.
g Libro de tyrannis, de quibus pæna est sumta.
h A claudendo.
i Bivalves sive potius bifores.
k Pag. 1129.
l Pag. 27.
m Lib. 32. c. 9.
n Scillam resipientes.
o Plin. ex. Sol. Exercit. pag. 1127.
p P. 527.
q Præfat. operis.
r Pag. 87. edit. Commel.

Pin-

Pinna, quæ & Græcis πίννη, *duabus grandibus patulis conchis*, ut de ea scribit Tullius *a*, ipsa etiam, quemadmodum Diphilus ait apud Athenæum *b*, est τρόφιμος, δυσάνεπτος, δυσκατέργαστος· *bene nutriens, sed concoctu, ac digestu difficilis.*

a Lib. 2. de Nat. Deor.
b Lib. 3. pag. 91. edit. Commel.

Supersunt κτένες, sive pectines: de quibus jam dictum ex Iceso. Sed distinctius eorum nos indolem docet Athenæus in III *c*: Τῶν κτενῶν ἁπαλώτεροι μέν εἰσιν οἱ λευκοί. ἄβρωμοι δὲ, καὶ εὐκοίλιοι· τῶν δὲ μελάνων, καὶ πυῤῥῶν οἱ μείζονες εὔσωμοι. κοινῶς δὲ πάντες εὐστόμαχοι, καὶ εὔπεπτοι. *pectinum illi magis sunt teneri, qui albi sunt: at e nigris, & rufis; majores sunt ori gratiores. Ut plurimum vero stomacho prosunt, & concoctu sunt faciles.* Nec tamen par ratio semper est vel temporis, vel loci. De tempore ita Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. ult. *d* Τὰ ὀστρακόδερμα, οἷον κτένες, καὶ ἅπαντα τὰ ὀστρεώδη, καὶ μαλακόστρακα, ἄριστά ἐστιν ὅταν κύῃ, οἷον τὰ καραβώδη. *Testacea, ut pectines, & omnia ostreacea, & crustâ intecta, præstantissima sunt gravida; sicut omnia locustacea.* Quod ad loca, iis Mitylenen, & Ambraciam, abundare, ait Archestratus in Gastronomia *e*; & ex ea Ennius. Sed corruptè vulgo eorum versus leguntur: quos in Solinianis Exercitationibus *f* restituit maximus Salmasius. Apud Romanos præcipuæ dignationis erant Tarentini. Horatius lib. II, sat. IV:

c Cap. 12. sive p. 90.
d Ex dist. Scal. sect. 324.
e Apud Athenæum lib. 3. pag. 92. edit. Commel.
f P. 1128.

Pectinibus patulis jactat se molle Tarentum.

Atque hæc de testaceorum illis, quæ Metellus, & Philyllius, locis antea memoratis complectebantur.

Aliquid nunc addamus de iis, quæ dicuntur στρομβώδη, *sive turbinata*. Ea sic dividit Aristoteles lib. IV de part. an. cap. VII: Τὰ δὲ στρομβώδη, καθάπερ εἴρηται πρότερον· καὶ τούτων τὰ μὲν ἕλικα ἔχοντα, οἷον κήρυκες· τὰ δὲ σφαιροειδῆ μόνον, καθάπερ τὸ τῶν ἐχίνων γένος. *Turbinati generis sunt ista, ut dictum. Quorum alia in anfractum intorta, ut buccina: alia in globum circumacta, ut echinorum genera.* Ubi laxè usurpat τῶν στρομβωδῶν vocabulum. Nam videmus hìc eo nomine complecti, tum illa, quæ in globum intorquentur; tum conglobata quidem, sed non in gyrum conclusa, verùm claviculatim insurgentia in mucronem longum. Prioris generis sunt cochleæ. De cochlea marina sic Dioscorides lib. IV, cap. XI: Καὶ ὁ θαλάσσιος (κοχλίας) εὐστόμαχος, καὶ εὐέκκριτος· ὁ δὲ ποτάμιος, βρωμώδης. *Cochlea marina stomacho est idonea, & facilè excernitur: fluviatilis autem virus resipit.* Etiam Cornelius Celsus *g* boni esse succi tradit. Interim, cùm sint lentæ, ac viscosæ, difficulter concoquuntur: quod & Psello traditum: coctæ autem bene nutriunt. Præparandi rationem tradit Apicius lib. IX.

g Lib. 2. cap. 20.

Nerite cochlea buccini est similis. Magna earum copia est apud Aremoricos. Itaque, ubi æstus recessit, legere eas in litore solent, & ne testæ in transportando sint oneri, carnes prius inde eximunt, & divendunt iis, qui propius loca accolunt mediterranea. Et his sensum inesse, arguit, quòd fugiant, nisi sensim, ac cum silentio, accesseris: ut monitum jam olim Aristoteli lib. IV Hist. Anim. cap. VIII. *h*

h In fine cap.

Umbilicus marinus longè major est neritâ: nec tamen ad majorem pertingit magnitudinem, quàm vulgare buccinum. Est & hic in esculentis, ac divenditur instar neritæ, buccinæ, purpuræ.

Sunt & alia cochlearum genera: quæ longum fuerit persequi. Nusquam enim magis luxuriavit *i* Natura, quàm in genere concharum, cochlearum, turbinum: unde tantum videas studium in plerisque hominum elegantiorum nulli parcentium operæ, in iis conquirendis.

i Plin. lib. 9 cap. 33.

A cochleis venio ad alterum τῶν στρομβωδῶν *k* genus: quod propriè magis id nomen possidet. Nam στρόμβος idem ac στρόβιλος, vel κῶνος: unde Nicander στρόμβον vocat, ut Scholiastes exponit, τὸ κωνοειδὲς κάρπωμα τῆς πίτυος *l*. Et βέμβιξ, sive turbo, vel turben puerilis etiam στρόμβος, aut κῶνος dicitur, mixobarbaris στρῦμβοι; ut ex Pindari *m* scholiaste constat; item Laccapeno in schedis Grammaticis. Στρομβώδεις igitur vocantur pisciúm illi, qui Latinis *turbinati*: hoc est, qui in longum porriguntur, & ex forma ampla, lataque, exeunt in mucronem; qualis buccina Tritonis: unde eam sic describit Ovidius I Met. *a*

k Turbinatorum.
l Pinus fructum conicæ figuræ.
m In Olympion. od. 13.
a Fab. 7.

—— Cava buccina sumitur illi
Tortilis in latum, quæ turbine crescit ab imo.

In turbinatis sunt tum κήρυκες, sive murices; tum etiam purpuræ; de quibus dictum, cùm paullo antè Metello memoratis lucem affunderemus. Adhæc στράβηλοι, qui prioribus similes. Sanè Speusippus in secundo Similium libro *b* ait, παραπλήσια εἶναι κήρυκας, πορφύρας, στραβήλους, κόγχας· *similitudinem esse inter se buccinis, purpuris, strabelis, conchis.* Facultas strabeli ex eo satis pàret, quòd Oribasius scribit, turbines omnes esse duræ carnis, & difficulter concoqui; eoque edi cum sinapi, & aceto.

b Apud Athenæum lib. 3. pag. 86. edit. Commel.

Cap. XXXVII.

Hinc consideratur bonitas divina in eo, quòd è piscibus concesserit nobis tot remedia febrium, ac venenorum. Ac febrium quidem, ut jecur delphini, spondylum, cochleas, alia. Venenorum autem, ut mullum, hippopotami testes, ranas, omotarichum, auratam, pluraque; præcipue cochleas fluviatiles, quarum maximus est usus in morsis à cane rabioso, sed ante ὑδροφοβίαν: caussaque allata, cur præsentius sit venenum canis rabiosi, quam furiosi hominis, quem canis momorderit.

ABunde mihi videor egisse de iis, quæ ad alimoniam, vel etiam delicias, pertinent. Ista sanos etiam tangunt. Nunc videamus de ægris. Ac primùm his etiam pisces præscribit Hippocrates; cùm alibi, ut mox dicam; tum libro de Affectionibus, quando ait *a*: Ἰχθύες κοῦφοι ἐδέσματα, καὶ ἑφθοὶ, καὶ ὀπτοὶ, καὶ αὐτοὶ ἐφ' ἑαυτῶν, καὶ μεθ' ἑτέρων σιτίων. *Pisces leve alimentum sunt, tum cocti, tum assati; & ipsi per se, & cum aliis cibis.* Eum sequitur Plutarchus in IV Sympos. quæst. IV: Καὶ μὴν περὶ ἄλλα θαλάττης ὄψα, πρὸς τῷ ἥδιστα καὶ τὸ ἀβλαβέστατα ἔχει· σαρκώδη μὲν γάρ ἐστιν, οὐ βαρύνει δὲ ὁμοίως ἀλλὰ καταπέττεται, καὶ διαφορεῖται ῥᾳδίως· *Cæterum alia maris obsonia, præterquam quod suavissima sint, maxime etiam sunt innoxia. Nam & carnosa sunt, nec æque gravant, facileque & concoquuntur, & digeruntur.* Hinc subjicit, ut ægrotantibus, præ ciborum aliis, Zeno, & Crato, pisces præscripserint, velut leviorem succi melioris, & magis elaborati. Et quid multis opus? quando medici constanter ægris præcipere pisces solent. Hoc facit Hippocrates libro etiam de Internis Affectionibus, & de morbis mulierum. Hoc Galenus lib. VIII Medendi, cap. II; & lib. IX ejusdem operis, cap. VI. Hoc Alexander Trallianus *b*, & veterum quis non? Quod liquidius erit, si particulatim agamus de morborum præcipuis. In his primùm dicam, quæ corpori medeantur toti; deinde, quæ corporis instrumentis. Prioris sunt generis, tum febres; tum morbi à veneno provenientes.

a Sect. 5. pag. 89. edit. Wechel.
b Lib. 1. cap. 14. & lib. 7. c. 2. & alibi.

Febri è piscibus medicinam petit Plinius lib. XXXII, cap. X: *Febrium circuitus tollit jecur delphini gustatum ante accessiones: & ipsi alligantur ægris.* Hinc remedium sequitur ex pisce asello, ranis, & canceris fluviatilibus. Post aliqua subdit: *Tertianis mederi dicitur & spondylus per se adalligatus; quartanis cochleæ fluviatiles in cibo recentes. Quidam ob id asservans sale, ut dent tritas in potu.* Galenus item lib. I ad Glauconem, cùm dixisset, exquisitam tertianam ex flava bile motâ invalescere; contraria autem contrariorum esse remedia; ac propterea in eo morbo esse opus refrigerantibus, & humectantibus: in ejusmodi remediis ex piscibus saxatiles reponit. Eodem libro tradit, in quartanâ utendum piscibus mollis carnis, & concoctu facilibus, nihilque habentibus viscosi: salsamenta etiam commendat cum sinapi. Similia de utroque morbo legas apud Oribasium, Aetium, & Æginetam.

Quartanæ etiam medetur lateri corporis sinistro alligatus lapis, grano salis similis, ex piscis κλυπαίας, sive *clupea* capite eductus: quemadmodum prodidit Callisthenes Sybarita, & ex eo Stobæus.

A febrium remediis venio ad illa venenorum. Marini draconis, ac scorpionis, item aranei ictibus conducit mullus, si crudus insectusque imponatur. Ita Dioscorides lib. II, cap. XXIV. Capite etiam proximo refert, hippopotami testiculos exsiccatos, & ad lævorem usque contritos, mederi serpentium morsibus, si ex vino bibantur. Ac cap. XXVI ait, testes fibri, amphibii animalis (ut & hic aliquem habeat locum) prodesse contra serpentium venena, si *ex vino* bibantur: pro quo *ex aqua* dicit Plinius lib. XXVIII, cap. VIII. Sed nullius misturæ meminit Ægineta. Hinc Dioscorides lib. II, cap. XXVIII docet, ranas pro antidoto esse contra omnia serpentium venena; si cum sale, & oleo, è jure decoquantur, ac jus earum sorbeatur. Cap. XXX legas, ut smaridis caput, & omne salsamentum, prosit à scorpione ictis, & à cane demorsis. Cap. XXXII gobio vim tribuit auxiliandi demorsis à cane, vel serpente. Cap. XXXIII auctor est, carnem omotarichi, qui conditanei est thunni genus, opitulari demorsis à vipera, cui nomen *presteris*. Sed addit, multum subinde vini assumendum, ut vomitum reddatur. Eamne vim habeat, vide sis in illis, quæ doctissimus Saracenus ibi annotavit. Hinc subdit Dioscorides, omotarichi carnem canum morsibus utiliter imponi. Et cap. XXXIV ait, garum à cane morsis mederi. Atque hoc de canibus mox plenius explicabimus.

Post Dioscoridem nunc Plinium audiamus. Is lib. XXXII, cap. V. ait: *Venenatum mel diximus ubi nasceretur. Auxilio est piscis aurata in cibo.* Et mox: *Contra menstrua mulierum auxiliatur mullus. Item contra pastinacam, & scorpiones terrestres, marinosque, & dracones, & phalangia illitus, sumtusve in cibo. Ejusdem recentis è capite cinis contra omnia venena, privatim contra fungos.* Ibidem legere est, quantum adversus venena prosint stellæ marinæ, salsamenta, sarda, draco marinus, rana marina, & fluviatilis, cancri fluviatiles, coracinus Nilo peculiaris, vitulus marinus, murænæ, pastinacæ, hippocampi. De cancris, ac præcipuè fluviatilibus, idem lib. IX, cap. XXXI dixerat, *eos contra serpentium ictus mederi.* Morsis verò à cane rabido, item phanlangio, scorpio, aliisque venenatis, prodesse etiam apud Aristotelem legas lib. IX Hist. Anim. cap. V, Dioscoridem lib. II, cap. XII, & Galenum lib. XI de simpl. medic. facult. Aëtium lib. VI, cap. XXIV, & Paullum Æginetam lib. V, cap. III. Modus præcipuus, quo in morsis à cane rabido utendum, ejusmodi est. Cancri fluviatiles caudâ carentes, qui *molucci* vocantur, uruntur, donec in cinerem redigantur. Ejus cineris primis diebus exhibetur, quantum capit cochlear magnum. Sin jam aliquot effluxerint dies, præbenda duo cochlearia. Hoc remedio ita calor, & spiritus, firmantur, ut venenum facilè expellatur. Sed quod superiùs *a* dicebamus de alitibus, idem hìc locum habet, hæc solùm prodesse ante ὑδροφοβίαν: *b* postea malum esse immedicabile. Nec obstat de duobus illis, qui sanitati post ὑδροφοβίαν restituti esse dicuntur. Nam loquimur de morsis à cane: duos illos ait Aëtius fuisse morsos ab homine, quales quandoque sanantur, quia venenum id minùs sit efficax. Nam virus paullum remittit, ubi à cane propagatum est in hominem. Canis quippe temperamento est calido, & sicco. Quæ qualitates, ubi incrementum ceperint, (quod fit ab æstu aëris, vel comestâ carne putridâ, vel putrido sanguine hausto) atra bilis gliscit, sanguis putrescit, rabies canem occupat. Quem verò momorderit, inficitur quidem; at non pariter semper, præsertim si non sit homo biliosus. Sed nec canes semper sunt æquè rabidi, vel eodem mordent furore. Ut nihil sit mirandum, si quandoque, rarissimè licet, ubi jam venenum tantopere cepisset incrementum, ut aquas formidarent, (cujus de caussâ alibi vidimus *c*) nihilominus à peritissimo medico, divino beneficio sanitati redderentur.

a *Lib. 3. cap. 96.*

b *Aquarum formidinem.*

c *Lib 3. hujus operis, c. 27.*

Cap. XXXVIII.

E piscibus remedia ulceribus capitis, morbo comitiali, veterno, capitis dolori, tremori, & convulsioni membrorum.

HActenus dictum de corporis totius morbis: nunc de illis agendum certarum corporis partium, quæ ejusdem sunt instrumenta. Horum alia pertinent ad corporis ventres; alia ad artus. Ventres, sic laxè nuncupati, tres numerantur. Primus est capitis.

Hujus morbi vel communes sunt, vel proprii. Communes sunt tumores, vulnera, luxationes, fracturæ. De ulceribus ita scribit Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Capitis ulceribus muricum, vel purpurarum testæ cinis, cum melle utiliter illinitur.* Sed de communibus pleniùs infrà dicetur.

Proprii capitis morbi, vel ab intemperie sunt cerebri; vel ab incommodatione partis alterius. Priores vel ad facultatem pertinent cognoscentem, vel ad moventem.

Ad cognoscentem, hoc est, sensum, referuntur duplices; quidam principales, quidam secundarii. Principales voco, quibus læditur facultas imaginativa, ratiocinatrix, vel memorativa. Universæ hæ functiones tolluntur in comitiali morbo. Eo laborantibus vituli prosunt marini. Theophrastus in fragmento de animalibus, quæ dicuntur invidere: καὶ ἡ φώκη, ὅταν μέλλῃ ἁλίσκεσθαι, ἐξεμεῖ τὴν πυτίαν, χρησιμεύουσαν ἡ, ταύτην τοῖς ἐπιληπτικοῖς. *Vitulus marinus, cum captum se videt, coagulum evomit, quod epilepticis auxiliatur.* Quod ipsum verbis prope iisdem tradidit Aristoteles, vel alius, in Auditionibus Admirandis *a*. Similiter Plinius lib. VIII, cap. XXXI: *Evomit* (vitulus marinus) *fel suum, ad multa medicamenta utile. Item coagulum ad comitiales morbos; ob ea se petì prudens.* Idem alibi *b*, *Comitiales sanant panacis Heraclea radices pota cum coagulo vituli marini; ita ut sint panacis tres partes.* Item *c*: *Ad comitiales coagulum vituli marini bibunt, cum lacte equino, asininove, aut cum punici succo; aut ex aceto mulso; nec non aliqui per se pilulas devorant.* Similiter Pierius Valerianus Hieroglyph. lib. II, cap. LVIII. Item his verbis Cælius Aurelianus lib. I Tardarum Passionum, cap. IV *d*, quod est de Epilepsia: *Dant etiam bibendum sanguinem testudinis marinæ, vel humanum, aut vituli marini: & non solum sanguinem, verum etiam coagula, quæ lacti miscentur.*

Suffitus quoque ὄνυχος *e* excitat laborantes morbo comitiali: ut est apud Dioscor. lib. II, cap. X. Prosunt quoque phoca *f*, & testudo marina *g*.

Ex cartilagineis torpedo sola conveniens est epilepticis: ut Galenus ait in consilio pro epilepticis.

Est & in principalibus cerebri functionibus memorativa: quam aufert lethargus, sive veternus. Eo correptos fibri testes (amphibii animalis, & eo hic etiam locum habentis) excitant cum aceto, & rosaceo, irrigati: ut Dioscoridi traditum lib. II, cap. XXVI.

De eodem morbo ita Plinius lib. XXXI, cap. X: *Strombi in aceto putrefacti lethargicos excitant odore.* Idem lib. XXXII, cap. X: *In lethargum vergentibus coagulo balenæ, aut vituli marini, ad olfactum utuntur. Aliqui sanguinem testudinum lethargicis illinunt.* Et mox: *Strombi in aceto putrefacti lethargicos excitant odore.* Ac deinde: *Lethargicos coagulum vituli adjuvat in vino potum oboli pondere, item ichthyocolla.*

Hæc de morbis facultatis cognoscentis principalis. In secundariis, uti læsione facultatis tactricis, est dolor capitis. Huic medetur, si fronti ex aceto illinatur cinis pellium murænarum: ut est apud Marcellum Empiricum cap. I *h*. Eodem auctore ibidem *i*, dolorem capitis, licet inveteratum, continuò tollit, & ne recurrat, facit torpedo nigra, si viva imponatur parti dolenti: quod

a *Pag. 99. edit. Sylburgiana.*

b *Lib. 26. cap. 11. & Dioscorides five alius Parabilium lib. 1. cap. 14.*

c *Plin. lib. 32. cap. 9.*

d *P. 286. edit. Rovill. an. 1567.*

e *Unguis marini.*

f *Dioscorides lib. 1. Parabilium c. 18.*

g *Idem lib. 2. Mat. Med. cap. de Sanguinibus, & lib. 1. Parabilium, cap. 18.*

h *Pag. 36. edit. Frobeniana.*

i *Pag. 3[illegible]*

quod minimè mirandum. Nam torpedinis vis est torporem inducere. Sed ne pars priùs dolens, tandem ablato sensu, torpeat æternùm; eò, simulac dolere desierit, auferenda est torpedo. Atque hoc remedium dolori capitis traditum quoque est Dioscoridi lib. II, cap. XVII. Sed tacet, opus esse vivam adhiberi; quod sine dubio necesse est; & requiritur etiam ab Ægineta, Aëtio, & Avicenna. Expedit verò, quia non eadem vis est cuivis torpedini, duas, tres comparare: quo in singulis remedium tentetur; ut monitum Marcello Empirico *a*.

a Operis de medicamentis, cap. 1.

Præterea palustris testudinis sanguis, (ut Galeni verbis utar) ἀπαίων ὀδύνῃσι κεφαλαλγίαν κτ̃ πάντα καιρὸν· *nullo non tempore prodest capitis dolori.* Quod ex Archigene se hausisse, agnoscit lib. II de compositione κτ̃ τόπους cap. II. Quod si in quovis dolore capitis, quovis tempore, id præstat: non jam notâ temperamenti qualitate id fiat; sed per ἀντιπάθειαν, sive occultam vim, & proprietatem. Quæ etiam opinio est Thomæ Erasti *b* libro de occultis Medicamentorum proprietatibus, ac necessarium ac propinquum meum H. Smetium cap. XXIX. Juvat quoque si cochleis illinas frontem *c*.

b Lib. 2. Miscellaneorum Henrici Smetii.
c Serenus Sammonicus cap. 1.

A facultatis cognoscentis morbis nunc venio ad morbos moventis. Tremori, convulsioni, & omnibus nervorum vitiis, medentur testes fibri, (qui & hic quodammodo locum habet) si vel bibantur, vel illinantur: atque hoc est ob vim θερμαντικὴν *d*. Sic Dioscorides lib. II, cap. XXVI.

d Calefaciendi.

Lepidotum, qui idem ac cyprinus, sic, ut videtur, à Cypro insula, vel Cypriâ Venere, appellatus, nervorum affectionibus medetur: ut refert Orpheus περὶ λίθων, ubi de opalii gemma loquitur.

De centrina pisce ita scribit Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Inveteratam nervorum contractionem, & remediis maximè rebellem, hepatis centrinæ oleo, non sine magna admiratione, planè sanavimus.*

Cap. XXXIX.

Ex aquatilibus remedia adferuntur capitis morbis: alopecia, ex hippocampo, lepore marino cum urtica marina, ex rana, sanguisuga, purpura oculorum, adipe fluviatilium, felle callionymi, scari, testudinis marinæ; viderique fel illud, quo Tobiæ oculi persanati, callyonymi, sive uranoscopi, fuisse. Alia oculorum remedia ex felle scorpii marini, sepiæ cortice, cinere myacum, & cochlearum. Palpebrarum medicina ex lepore marino, pectunculo, ranis, tellinis: at callo palpebrarum, & ὑπωπίοις, è sepia. Auditus gravis remedia ex garo sociorum, testudine marinâ, callionymo, anguillâ, thymallo, tincâ, adversus parotidas ex sepia, & muricibus. Sanguini naribus effluenti remedium è cochlea; putrilagini oris, è garo manarum. Dentium dolori medicina ex purpura, buccino, ungue, pastinacâ marinâ, ranâ, dracone marino, myacibus, sepiâ. Varia dentifricia ex aquatilibus.

Postquam vidimus de morbis capitis, qui universè sensum, vel motum, attingunt: dicam nunc de illis, qui particulatim sunt capillorum, oculorum, aurium, dentium.

Ordior ab capillis ob humoris malignitatem defluentibus: quod vitium Græci vocant ἀλωπεκίαν. Caussam alibi adduximus. Celsus *aream* nominat lib. VI, cap. IV. Remedium ex aquatilibus ejusmodi est. Hippocampus, minutum animalculum marinum, crematur, inque cinerem redigatur. Is cinis excipiatur pice liquidâ, vel axungiâ, aut unguento amaracino. Alopeciam corriget; ut Dioscorides ait lib. II, cap. III. Idem legas Dioscoridis Parabilium lib. I, cap. XCVI. Plinii quoque est lib. XXXII, cap. VII: *Alopecias replet hippocampinus cinis cum nitro, & adipe suillo, mistus, aut sincerus ex aceto.*

Aliud remedium Dioscorides suggerit Parabilium lib. I, cap. CIV: ubi hanc vim lepori marino tribuit trito, atque imposito. At materiæ medicæ lib. II, cap. XX, ait, habere eum vim deglabrandi, si adhibeatur ἀκαλήφῃ, sive *urtica*; nempe marina. Hoc enim Oribasius addidit. Ac favet Plinius; qui lib. XXXII, cap. II, inter ψίλωθρα *a* reponit urticam marinam, tritam, & ex aceto scilite adsumtam.

a Medicamenta depilatoria.

Adhæc ranæ ustæ cinis, si inspergatur, eidem morbo medetur: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XXVIII, & Parabilium lib. I, cap. XCVI: item Galenum libro primo τ̃ κτ̃ τόπους.

Capillorum etiam defluvio medentur purpurarum opercula in oleo cocta: ut est apud Dioscoridem Parabil. lib. I, cap. XCVII: item Æginetam lib. VI, & VII.

A capillis, quibus nihil levius, viliusque, conferam me ad oculos: quibus nihil habemus carius; sicut alibi *b* dictum. De horum remedio ita Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Omnium piscium fluviatilium, marinorumque, adeps liquefactus, oleo admisto melle, oculorum claritati plurimùm confert.* Quod de marinis etiam dicit, ad fluviatiles restringit Dioscorides Parabil. lib. I, cap. XLI: ubi adipem eorum liquari jubet in Sole, ac tum misceri melli. Subjungit deinde Plinius: *Callionymi fel cicatrices sanat, & carnes oculorum supervacuas consumit.* Apud Dioscoridem quoque loco Parabil. proximè dicto, item Galenum lib. IV de compositione medicamentorum secundùm locos, legere est, fel callionymi, uti & scorpii, ac testudinis marinæ, mederi oculorum suffusioni. Etiam lib. X ejusdem Galenici operis cap. XV, callionymi piscis fel laudatur ad acuendum visum, & initia suffusionum discutienda. Itaque & aliquorum *c* non absurda est opinio, fel illud piscis, quo redditus est visus Tobiæ *d*, fuisse callyonymi, sive uranoscopi. Sanè legas quoque apud Rondeletium lib I de piscibus marinis, cap. I: *Quot oculorum suffusiones, ac cicatrices, uranoscopi, ac ranæ piscatricis felle, curaverim, nihil attinet hic recensere.* Est verò hæc opinio de Tobia eò verisimilior, quòd callionymus fere circa litora versetur, in arena etiam de die dormiat: unde ἡμεροκοίτης dictus Oppiano *e*, ut superiùs *f* dictum. Eo faciliùs capi sit quitus à juniore Tobia. Post verba proximè allata subdit Plinius: *Coracini fel excitat visum.* Deinde scribit: *Fel marini scorpionis rufi cum oleo vetere, aut melle Attico, incipientes suffusiones discutit. Inungi ter oportet intermissis diebus. Eadem ratio albugines oculorum tollit.* Sed quod Plinius de scorpione rufo, id simpliciter de scorpio dictum Galeno lib. X de composit. medicament. cap. XV: item Dioscoridi Parabilium lib. I, cap. XLI. Imò & genuinus Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XIV ait: Τ̃ θαλασσίου σκορπίου ἡ χολὴ ἁρμόζει πρὸς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς ὑποχύσεις, ἢ λευκώματα, ἢ ἀμβλυωπίας· *Marini scorpionis fel convenit ad oculorum suffusiones, albugines, & hebetudines.* Simpliciter etiam inquit Marcellus Empiricus de Medicamentis cap. VI *g*: *Piscis marini felle, qui scorpios dicitur, oculi inuncti caligine atque albugine, quamvis crassâ, citò liberabuntur.* Ad Plinium redeo, qui post aliqua hæc subdit: *Oculorum tumorem, ruboremque, sepiæ cortex cum lacte mulieris illitus sedat. Eâdem cortice & nyctalopes curantur in farinam tritâ, & ex aceto illitâ. Extrahit & squamas* (oculorum) *ejus cinis. Cicatrices oculorum cum melle sanat; pterygia cum sale, & cadmia, singulis drachmis. Emendat & albugines oculorum jumentorum.* Aliaque dein oculorum remedia suggerit ex echino, ad visûs claritatem; è rana, contra lippitudinem, ac albuginem; uti & è canceris, aliaque ex aliis. De sepia legas & apud Galenum in undecimo Simplicium, quomodo medeatur asperitati oculorum, quam Græci σύκωσιν vocant. At de pterygiis quod Plinius ait, quoque est apud Dioscoridem lib. I Parabil. cap. XLV: imò & Mat. Med. lib. II, cap. XXIII. Ubi addit, jumentis itidem albuginem oculorum auferre, si insuffletur, ac pterygia eorum absumere, si tritam cum sale adhibeas. Galenus lib. XI de med. facult. fossilem salem exigit. Sed Plinius quoque, ut proximè vidimus, simpliciter *sale* inquit: interea addit, *& cadmiâ, singulis drachmis.* Idem Plin. lib. XXXII, cap. VIII ait:

b Lib. 2. cap. 23.
c Franc. Vallesi. de sacra philosoph. cap. 42.
d Tob. cap. 11. vers. 15.
e Lib. 2 Ἁλιευτ. vers. 203.
f Cap. 15.
g Pag. 67. edit. Basil.

ait: *Myacum cinis potus emendat caligines.* Et cap. IX: *Mytili lavantur plumbi modo ad genarum crassitudines, & oculorum albugines, caliginesque, atque in aliis partibus sordida hulcera, capitisque pustulas.* Similiter docuerat Dioscorides lib. II, cap. VII, μύακας, sive mytilos, mederi oculorum albugini, ac cæteris, quæ pupillæ caliginem affundunt. Idem Dioscorides libri ejusdem cap. XI hanc ipsam vim tradit inesse cochleis crematis.

Ab oculis accedo ad palpebras: varia quibus remedia præscribit Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Lepus marinus ipse quidem venenatus est: sed cinis ejus in palpebris pilos inutiles, evulsos cohibet. Et ad hunc usum utilissimi minimi: item pectunculi salsi triti cum cedria: & ranæ, quas diopetes, & calamitas vocant; sanguis earum cum lachryma vitis si, evulso pilo, palpebris illinatur.* Ac postea: *Ranas quindecim conjectas in fictili novo juncis configunt quidam: succum earum, qui ita effluxerit, admiscent lachrymæ, quæ ex alba vite emanat, atque ita palpebras emendant inutilibus pilis exemtis, acu instillantes hunc succum in vestigia evulsorum. Meges psilothrum palpebrarum faciebat in aceto enecans putrescentes: & hoc utebatur multis variisque per aquationes auctumni nascentibus.* Subjungit postea & aliud remedium, his verbis: *Idem præstare sanguisugarum cinis ex aceto illitus putatur. Comburi eas oportet in novo vase.* Itidem ex rana, & sanguisuga, remedium petit Serenus Sammonicus cap. XXXV:

Præterea quascunque voles avertere setas,
Atque in perpetuum redivivâ occludere telâ,
Corporibus vulsis saniem perducito ranæ;
Sed quæ parva situ est, & rauco garrula questu.
Nec non & stagnis cessantibus exul hirudo
Sumitur, & vivens Samiâ torretur in aulâ.

Ranarum eam vim firmat Dioscorides lib. II, cap. XXVIII: ubi ait, evulsos palpebris pilos non renasci, si viridium ranarum sanguinem instilles. Idem legas Parabilium cap LII. Verùm Galenus lib. XIX de Med. facult. narrat, se id falsum comperisse. Invenias tamen & apud Aëtium, ac Paulum.

Idem præstant tellinæ salsæ, & crematæ, inque pulverem contritæ, cum cedrino liquore instillatæ. Dioscor. Parabil. lib. I, cap. LII. Item Paulus Ægin. lib. III, cap. XXII. Itidem pilis palpebrarum refractis, & transverso natis tramite, prodest glutinositas cochleæ acu excepta: ut est apud Dioscoridem Parabil. cap. LIII: item Aëtium, & Paulum. Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XI. tradit idem de cochlea terrestri. Nempe utriusque vis eadem videtur.

Si duri fuerint calli in palpebrarum loco, locus is pumice, aut sepiæ testâ radendus: ut ait Dioscorides Parabil. lib. I, cap. XLVII, ac similiter Paulus Ægineta ibidem.

Ὑπώπια quoque, sive sub oculis livores, sanat sepiæ testæ ramentum cum aceto illitum; ut ait Dioscorides Parabilium lib. I, cap. LVII, & Aëtius cap. II, Serm. IV, Tetrab. II.

Nunc de auditus organo dicamus. Fel anguillæ, thymalli item, & tincæ, cum felle porcelli lactentis permistum, inter aurium remedia est: ut ex MSo quodam Germanico prodidit Gesnerus *a*. Quippe quo infuso, pelliculæ rumpantur, fluxus sistatur, vermes necentur. A Gillio etiam, & post eum à Bellonio *b*, traditum est, piscatores Ticini accolas thymalli adipem in remedium aurium servare. Salvianus quoque ait, si adeps ejus, mense Majo, vitreamini inclusus Soli exponatur, & id, quod ex eo destillat, auribus instilletur; discuti vitium malè audientis. Imò & de sanguine ejus Gesnerus similia narrat se audiisse ex piscatoribus ad lacum Lemanum ætate provectis. Sed arbitratur, errore provenisse, ut pro *adipe*, *sanguinem* dicerent.

a *In piscium historia, ubi de thymallo.*
b *Lib. I de aquatilibus, cap. 17.*

Adversus παρωτίδας, hoc est, ut Theodorus Priscianus in Φαινομένοις εὐποριστοις *c* interpretatur, *tumores repentinos sub auribus innatos*, Plinius lib. XXXII, cap. VIII ait, *mirifice prodesse sepiæ ossa cum auxungia vetere contusa, & illita.* Addit deinde: *Quin & testis cadi salsamentarii tusis cum axungia vetere, muricumque cinere, ex oleo ad parotidas utuntur.* Capite etiam sexto dixerat, prodesse huic morbo testæ ostreorum cinerem.

c *Lib. I. cap. 9.*

Sanguinis è naribus profluvium reprimit cochlearum caro in aceto, vel integris etiam cum testa contusis, ac more cataplasmatis fronti, vel naribus, impositis. Sic Dioscorides lib. II de Mat. Med. & Parabilium, cap. CCXI. Item Aëtius in IV Tetrab. Serm. II, cap. LI.

Oris putridis prodest ulceribus, si colluas os garo mænarum: ut est apud Dioscoridem in II Med. Mat. cap. XXXI.

Item juvat cinis mænarum combustarum cum aloë: ut est lib. I Parabil. cap. LXXXIII.

Superest de dentibus agamus. Purpuræ, & κήρυκος, sive buccini cinis vim habent eos expurgandi: ut tradit Dioscorides lib. II. cap. IV, & V. Idem cap. X ait, ὄνυχα, sive unguem, eadem posse ac purpuram, & buccinum. Ac conchas crematas eandem vim habere, legas cap. XI. Idem cap. XXII refert, pastinacæ marinæ radium, qui ex reflexis ejus caudæ squamis oritur, dolorem dentium mitigare, atque id comminuendo dentem, ac dein expellendo. Quem ad locum operæ est adire Antonium Saracenum in Notis. Plinii de eâdem mox locum indicabo. Cap. XXVIII docet Dioscorides, ut si ranæ in aqua, & aceto, decoquantur, os eo liquore colluendo dentium discutias dolorem. Vide & Dioscoridem Parabil. lib. I, cap. LXXI: ubi jecur ranæ prodesse ait dolori dentium. Et cap. LXXI; ubi ranas virides conferre docet dentibus vacillantibus. Varia etiam dolori remedia suggerit Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Dentium*, inquit, *dolores sedantur ossibus draconis marini scarificatis gingivis: cerebro caniculæ in oleo decocto, adservatoque, ut ex eo dentes semel anno colluantur. Pastinacæ quoque radio scarificare gingivas est in dolore utilissimum. Conteritur is, & cum elleboro albo illitus, dentes sine vexatione extrahit.* Pluraque ex aquatilibus remedia subdit: quæ inde peti malo, ne longiores simus. Idem cap. IX ejusdem libri: *Myacum cinis potus emendat gingivarum, & dentium vitia.* Quod & Dioscoridi traditum Parabilium lib. I, cap. LXXVI. Ubi etiam legas, idem præstare testam sepiæ combustam. Galenus quoque Euporistôn lib. III, cap. CLXXXVI tradit, dentibus candorem reddi, si ovorum putamina, sepia, & oleum, misceantur, & coquantur, usque dum supersit pars tertia, atque hoc tepidum contineatur ore. Accedit Plinius Valerianus lib. I Εὐποριστῶν, cap. XL: *Conchylii marini testam sale plenam combures, dentesque inde fricabis. Sepiæ item testam tusam cribrabis, & candidi erunt, & cum vino candido piperato dentes lavabis.* Similiter Capivaccius lib. I Med. Pract. cap. LII: sed cum pulvere ossium sepiæ jungit cornus cervini & aristolochiæ pulverem: tum jubet dentes limâ abradi, & ablui vino odorato. Muricum cinerem etiam in dentifricio esse, ait Plinius Secundus in Historia Naturali cap. VII libri antè dicti.

CAP. XL.

Ex aquatilibus remedia colli, & thoracis morbis: ac primum anginæ ex vitulo marino, manâ, cancro: uvis (quo vocabulo valde improprie pro columella usus est Plinius) ex garo, ostreorum testis, ac cochleis: χοιράδι, sive strumæ, ex lepore marino, ostreis, muranis, purpuris marinis: rigori tum cervicis è pediculis marinis; tum spinæ dorsi, è ranis: raucedini, è congro, & siluro: sputo sanguinis, è testaceis: tussi morbosæ (cujus caussa allata) è cancris, & ranis: phthisicis, & cachecticis, è cancris, tethyis, ranis, torpedine, squatina, raja galeo, cochlea: pleuritidi è pisce turdo. Remedium augendi feminis lac esu glauci piscis.

A Capite venio ad eam in homine regionem, quæ superiori parte jugulum, inferiori septum habet transversum: à parte verò posticâ spinam dorsi, ab anticâ, os pecto-

pectoris; à lateribus, costas membranâ succinctas, & musculos costis additos. Omne hoc *thoracem* vocant: alii in collum, & thoracem, sive propriè dictum, distinguunt.

A collo initium esto; ubi præ aliis se offert anginæ morbus, qui Græcis συνάγχη, atque, corrupto inde vocabulo, non modò Italis, Gallis, Hispanis; sed Anglis etiam, ac Belgis, *squinanciæ* nuncupatur. Est verò musculorum gutturi, & gulæ ministrantium inflammatio, respirandi, ac deglutiendi afferens difficultatem. Atque ex eo, quia laquei instar strangulet, *synanches* nomen accepit. Nam ἄγχω, *strangulo*. Huic remedium ex aquatilibus Plinius dabit lib. XXVI, cap. IV: *Anginæ medetur peucedanum cum coagulo vituli marini aquis partibus.* Item lib. XXXII, cap. VIII: *Anginas muranarum salsarum ex capitibus cinis ex melle illitus abolet; ranarum decoctarum ex aceto succus.* Postea subdit, hoc etiam *contra tonsillas prodesse*. Tum continuò subjungit: *Cancri fluviatiles triti singuli in heminam aquæ, anginis medentur, gargarizati, aut è vino, aut calidâ aquâ poti.*

Alius est faucium morbus, qui σταφυλή, sive *uva*, nuncupatur: nempe quando, ut Aristoteles ait lib. I Histor. Anim. cap. XI a, pars ea, quam γαργαρεῶνα, sive *columellam* dicimus, humorem è capite destillantem præter naturam concipit, atque inde inflammatur. Vocatur autem *uva*, quia cùm naturâ sit latior superâ parte, inferâ angustior; contrà tamen, ubi, ut Aristoteles loquitur, ἐξυγρανθῇ; hoc est, *humorem ita imbiberet, ut intumescat*; parte superâ fit tenuis ac gracilis magis b, quàm inferâ, ad modum uvæ pendulæ: unde & Cajus Plinius de eâ lib. XI, cap. XXXVII: *Inter tonsillas, uva nomine, ultimo dependet palato.* Ubi tamen pro *uva* rectiùs dixisset *gurgulionem*: cùm aliud sit membrum; aliud ejus incrementum, & inflammatio. Verùm nec Græci, nec Latini, hoc discrimen semper observant: ut de Græcis quidem liquet ex iis, quæ contra Archigenem, & alios, differit Galenus lib. VI τῶν κτ τόπους c cap. III. De Latinis docet Celsus, qui libro VI, cap. XIV, & lib. VII, cap. XII, non morbum, sed partem morbo affectam, vocat *uvam*. Nec tamen hæc satis excusant Plinium: qui loquitur de membro eo, uti naturâ est; non quale est in morbo; quomodo σταφυλὴν vocari etiam Aristoteli vidimus. Nec aliter capiendus Celsus. Atque hæc, ut puto, si attendisset Galenus, non proprietatem vocis sic urisset adversus Archigenem. Sed de isto satis. Nunc ostendendum, ex aquatilibus etiam remedia huic morbo esse à Deo nobis concessa. Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Uva medetur garum cochleari subditum.* Et ejusdem libri cap. VI dixerat: *Testæ ostreorum cinis uvam sedat, & tonsillas admisto melle.* Iidem adversus uvam ex cochleæ cinere remedium petere jubet Serenus Sammonicus cap. XV. Atque etiam Nicolaus Myrepsus tonsillis inflammatis, exteriùs jubet admovere cochleas crudas ex aqua pluvia calida. Vulgo quidem ibi scribitur κηλίων. Sed enim κοχλίας legas oportere, rectè vidit vir de re medicâ præclarè meritus, Leonartus Fuschius.

Strumas dicimus tumorem glandularum in cervice: qui, quia in gutture porcorum est creber, eo creditur esse χοιράς Græcorum. Quorum exemplo *chœrades* etiam vocat Theodorus Priscianus in φαινομένων ἐπιμελείας lib. I, cap. XI. Huic morbo medentur lepores marini. Scribonius Largus, qui sub Claudio Cæsare vixit d, cap. LXXXI: *Ad strumas melius marini lepores oleo vetere necati faciunt, in plumbea pyxide clusi; quam diebus quadraginta diligenter alligatam oportet habere. Postea ex ea, pinnâ oblinendæ sunt strumæ, superque eas pellis lanata non nimium tonsa, tegendi gratiâ, imponenda est.* Ac plura ibidem. *Præterea ostrea cruda, si tundantur, strumas sanant*; ut ait Plinius lib. XXXII, cap. VI. Idem ejusdem libri cap. VIII: *Murænarum muria, & capitum cinis, cum melle sanat strumas.* Aliud etiam remedium ex cancrorum, ac muricum testis, mox subjungit. Et probat Dioscorides Parabil. lib. I, cap. CLV: item Marcellus cap. XV e: tibi & aliud ex lupo marino. Adhæc strumas, uti & ἄρναδας f, sic dictas, ut Paulus g ait,

quia sibi invicem oppositæ, quæ & aliter παρίσθμια, (vulgo *amygdalarum inflammationem* vocitant) omnia denique mala, quæ in collo expullulant, mirificè sanat purpuræ marinæ κρόκις a collo viperæ injecta, ac deinde collo hominis, morbo affecti, appensa: ut est apud Galenum lib. VI de simpl. medic. facult. cap. de Pæonia. Verbaque etiam Galeni adducit Paulus Ægin. lib. III, cap. XXVI. Probat & Oribasius in IV ad Eunap. cap. de angina, & Avicennas lib. II Canonis Tract. II, cap. CXVI, & in III Can. Fen. IX, cap. X. Arabicè est *Alargivan*: quod interpretes reddidit *purpuram marinam, & muricem marinum.* Tangit idem remedium Dioscorides Parabilium lib. I, cap. CLV: ubi sis ejus interpretes Moibanum, & Gesnerum, vide.

Est & remedium colli è pediculo marino, qui Græcis φθεὶρ θαλάττιος b, Germanis similiter *wasserlusz*, vel *meerlusz*. Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Rigor cervicis mollitur cum marinis, qui pedunculi vocantur, drachmâ potâ.*

Τέτανος, qui *rigor* vocatur Cornelio Celso lib. II, cap. I, non solùm est convulsio, ac distentio musculorum cervicis; sed totius corporis, præcipuèque eorum, qui movent spinam dorsi. Sic convulsis, ac rigentibus, prodest jusculum ranarum cum sale, oleoque, conditum, ac comestum, conducunt & ranæ ipsæ. Ita Dioscorides Parabilium lib I, cap. CCXXII.

Raucitas, quæ est τῆς φωνῆς τραχύτης c, gutturis affectio est, orta è catarrhi in fauces defluxu. Gloss. Philoxeni: *Ravis*: βράγχος. Itaque prosunt ei, quibus thorax, & aspera arteria expurgantur: ut sunt remedia inde dicta θωρακικά. Persius sat. I:

—— Liquido cùm plasmate guttur
Mobile collueris.

Hanc vim abstergendi guttur tribuêre etiam congro, uti & viscidorum piscium aliis. Quod adstruendum nobis auctoritate Clearchi Comici in Citharœdo. Sic enim ille apud Athenæum in XIV:

Γόγγρον τε λευκὸν πᾶσι τοῖς κωλήδιοις
Βρόγχιζε. τούτοις γὰρ τρέφεται τὸ πνεῦμα, καὶ
Τὸ φωνάριον ἡμῶν εὐλαμπρὸν γίνεται.

Reddere sic possis:

Candente congro, viscidis & piscibus
Vescare cunctis. Alitur illis spiritus,
Ac fit celerior vox, & expeditior.

Sed de isto quidem fides esto penes auctores. Res apertior de siluro sale condito. Hunc enim voci adferre claritatem, legas quoque apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XXIX, & Parabilium lib. I, cap. CXIV; item Paullum lib. VII d: *Silurus*, inquit, *sale conditus si edatur, arteriam humentem expurgat.* Videri id possit esse, non à natura siluri, sed salis solius, cui vis inest abstergendi. Sed adversatur Plinius; qui & recenti hanc vim tribuit. Sic enim scribit lib. XXXII, cap. VIII: *Vocem siluri recentes, salsive, in cibo sumti adjuvant.*

Iis, qui ob ulcus in thorace pus exspuunt, si salsus sit humor, & biliosus, non alienum est dare pectines, buccina, astacos, vel καράβους, sive locustas: ut est apud Alexandrum Trallianum lib. VII, cap. II, quod est de purulentis. Atque ibidem erinaceum præscribit, si ulcus fuerit sordidum, & paullatim pus effluat, non autem perfecta sit circumfusi humoris eruptio. In omni quoque sanguinis sputo piscem saxatilem commendat ex jure, anetho tamen assumto.

Tussis morbosa est quidem à pulmonis vi expultrice; sed irritatâ à materia pituitosâ, vel aliâ, viam respirationis, ac vocis, obstruente. Hæc igitur pulmonis facultas in eo est, ut id, quod molestum est, per asperam pellat arteriam, idque musculorum beneficio; quibus opus, quia arteria illa, cùm sit cartilaginea, per se expellere non possit. Aëre autem è pulmonibus impacto in laryngem fit sonus ille, quem formaliter, ut in scholis loquimur, *tussim* nominamus.

In vehemente tussi adhibenda aqua hordei cum cancris: ut ait Avicennas III lib. Canonis, Fen. X, Tract. III,

cap.

a Scrandonsis. Cæs. Scal. cap. 9. sect. 106.
b Hippocrates 3 Prognost. cap. 21.
c De compositione medica secundum locos.
d Scribon. cap. 60. & 120.
e Pag. 109. edit. Froben.
f Tonsillas.
g Lib. 6. cap. 30.

a Stupa, sive flocculi, quibus alligatur: nisi potius ea voce, ut Rondeletio non injuriâ visum, significatur lana purpuræ tinctæ pars crassior, & minus curata.
b Aristot. lib. 5 Hist. Anim. cap. 31.
c Vocis asperitas.
d In iis, quæ à Σ incipiunt.

cap. III. Ac similiter cancros in vino maceratos, ac deinde tostos, superinsperso pipere, tussientibus præscribit Dioscorides lib. II Parabil. cap. XXXII, si vera est emendatio Jo. Moibani, pro κυριωτοὶ, vel καρυωτοὶ, reponentis καρκῖνοι. Aliud remedium tradit Plinius lib. XXXII, cap. VIII: *Tussim sanare dicuntur piscium modo è jure decoctæ in patinis ranæ.* Et cap. IX ait, *myaces prodesse pituitæ pulmonis.*

Φθίσις, sive tabes, propriè est exulceratio pulmonum cum lenta febre, extenuationem totius corporis inducens. Remedium illi tale, dummodo non sit perfecta, docet nos Dioscorides lib. II, cap. XI: Καρκῖνοι ποτάμιοι, ἑφθοὶ, σὺν ζωμῷ ἐσθιόμενοι, φθισικὰς ὠφελοῦσι. *Cancri fluviatiles cocti, & ex jure suo comesti, phthisicis prosunt.* Idem legas Parabilium lib. II, cap. XXXIX. Ac apud Aëtium II Tetrab. lib. IV, cap. LXVII. Est & Plinii lib. XXXII, cap. II: *Cancri fluviatiles ex jure sumti & phthisicis prodesse dicuntur.* De eodem sic Marcellus Empiricus operis de Medicamentis cap. XVI *a*: [a Pag. 119. edit. Bas.] *Cancros marinos impari numero exustos, vel aridos tritos, & baccas laureas impari numero tritas, adjecto melle, atque adipe anserinâ remissâ, æquis ponderibus, universa permixta in unum corpus facies, atque æqualiter in duodecim partes divides, & in cibo, aut in potione, laboranti phthisico dabis: mirè proderit.* De numero impari quod ait, sine dubio superstitiosum est. At cancrorum eam esse vim, hodieque docet experientia. Quâ de re sic Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Quot emaciatos, & penè marcore confectos, squillarum, vel cancrorum usu, pristinæ sanitati restituerim, nihil attinet hic recensere.* Etiam cancros combustos commendat Capivaccius *b*. [b Lib. 2 Practicæ Medicinæ, cap. 7.]

Nec cancri solùm prosunt: sed alia quoque aquatilium. Plinius lib. XXXII, cap. II: *Cachectis, quorum corpus macie conficitur, tethya utilia sunt cum ruta, aut melle.* Subjungit hinc adversus febres remedia ex strombo.

Adhæc ranarum marinarum & palustrium coxæ, verno tempore in recenti frixæ butyro, cumque paullo origani, ac menthæ, apposito, non modò sunt delicatæ: sed etiam asthmaticis, ac tabidis, & inveteratâ tussi laborantibus, prosunt. Nimirum partibus arefactis humore suo humorem instaurant primigenium: præsertim elixatæ cum caponis jusculo, quod somnum conciliat suavem, ut sic partes arefactæ melius irrigentur.

Itidem tabe laborantibus conducit esus torpedinis, squatinæ, rajæ, galei; ut est apud Hippocratem libro de internis affect. Nempe hæc concoctu quidem difficilia sunt: si tamen illæ fuerint stomacho vires, ut concoquere valeat; multum solidi præstant nutrimenti.

Idem de cochleis dixero: quarum esum phthisicis commendat Serenus Sammonicus cap. XIX:

Si verò phthisis annoso sedet improba morbo,
Intritas vino cochleas hausisse juvabit.

Iisdem, sed ex aqua clara, dulci, & fluida admodum, utile, ait Constantinus Afer lib. V, cap. XXV.

Sanè quanta sit vis nutriendi in hoc genere, ex eo colligere licet, quòd limaces cochleis inclusæ totâ hieme propriâ alantur substantiâ. De quo & Quercetanus diætetici sui polyhistorici cap. VII, quod est de piscibus.

Ad thoracem etiam, nempe ad nervosas ejus partes, membranas, ac musculos, pertinet πλευρῖτις, quæ Lucillio, & aliis, *lateralis dolor.* Est verò pleuritis, cùm inflammatur ὁ ὑποζωκὼς τὰς πλευρὰς ὑμὴν, *membrana interior costas succingens.* Nascitur ex sanguinis tenuis, & biliosi, affluxu. Dolor tantus est ex solutione continui ob humorem mordentem, vel tendentem. In hoc morbo, ut ait Alexander Trallianus lib. VI, cap. I, assumitur pisciculus, præcipuè turdus, quia sit piscis tener, & humidus, & concoctu facilis, ac præterea alimentum gignens excrementi expers: unde & ait, *maris ptisanam* dici posse. Sed idem vitare jubet pectines, omniaque testacea: quippe quæ succi sint mali, ac ejectionem sputi vehementer impediant. De quo tamen aliter Plinius lib. XXXII, cap. IX: *Lateris dolores leniunt hippocampi tosti sumti, tethyaque similis ostreo in cibo sumta.* Quippe & tethya est testacea: ut præter Plinium Aristoteles, Athenæus, atque alii, docent.

Priusquam à thorace, & eo contentis, abeam, unum hoc addam, quod particulatim feminas tangit. Glaucum ait Plinius *a*, sive, ut in aliis libris est, glauciscum, mulieribus facere copiam lactis. [a Lib. 32. cap. 10. sive edit. Parm. cap. 6.] Ac similiter Arabs scriptor, Kiranides, opere de viribus lapidum, stirpium, animalium, quod Latinobarbarè vertit Gerardus Cremonensis. Est verò γλαῦκος piscis pelagius *b*, magnus *c*, quandoque tricubitalis *d*, carnivorus, cui & mugil sit in cibo *e*: estque is nomen hoc ex colore sortitus; qui γλαυκός, sive ὑπόλευκος, nempe ex albo cæruleus. [b Aristot. c Athen. d Rondelet. e Oppia. 3 Ἁλιευτ. vers. 193.] Memoratur & Ennio ex Archestrato *f*. Quàm multis Græcorum laudetur, dicet Athenæus in VII *g*. [f Apud Appulejum in Apolog. g Cap. 12. sive pag. 295.] Creditur is esse, qui Romanis *lechia* vocatur: sed alii repugnant. De virtute illâ glauci, quam dixi, ambigat aliquis; quia piscibus non ea videatur data vis nutriendi, sine qua esse copia lactis non possit. Sed nihil certius, quàm multis piscium inesse vim alendi commodam: de quo mox pluribus dicendum. Smarides etiam lacti facere ubertatem, si cum ptisana sumantur, vel decoquantur cum fœniculo, ab eodem Plinio *h* traditum est. [h Lib. 32. cap. 10.] Atque addit: *Cancri fluviatiles illiti, vel marini, pilos in mamma, vel muricum carnes appositæ tollunt. Squatinæ illitæ crescere mammas non patiuntur.*

Cap. XLI.

Hinc item ad ventris remedia ex aquatilibus. Quàm variè ventris *vox sumatur. Cur veteres pro ventriculi ore dixerint* καρδίαν: *unde* καρδιακῶν, *&* καρδιαλγίας *appellatio. Remedium huic ex cochlea, imprimis Africana; item strombo, buccino, cancro. Quadruplex ventriculi functio.* Ὄρεξιν *cieri à squillis assatis; item ostreis. Ut tædium vini creetur è piscibus certis.* Βορδυσπεψίας *remedia ex locusta, polypo, loligine: item cochleâ, conchis, cancris: & quæ ejus sit rei caussa. Retentioni ciborum conferre cochleas; vomitui, mullos. Iliaci, & colici morbi, discrimen. Colici remedium è cochleâ Libycâ, anguillâ, umbrâ. Dysenteriæ mederi silurum, scorpænam, astacum: deque his Plinius Valerianus correctus. Triplex intestini functio, & usus. Quod discrimen sit inter lientericos, & cœliacos. Erythinum, cancros fluviatiles, & alia quædam, alvum sistere. Contrà eam cieri conchis, & cochleis: item cybiis, siluro, jure piscium recentium, gobio, liparide, balano. Ani remedia è torpedine, cancro, mugile, mullove. Hæmorrhoidibus utilem esse sepiæ succum.*

SEquitur γαστὴρ, sive venter, sic propriè dictus. Nam etsi & γαστὴρ ipsi Hippocrati sit thorax: imò aliis caput sit venter summus: ut thorax, medius; is, de quo nunc sermo erit, distinctè vocetur venter imus: propriè tamen venter solùm est regio ea, quæ circumscribitur septo transverso, hyponchondriis, & pube. Ut hic ordine sit agendum, primò de ventriculo, intestinis, ano: tum de jecore, liene, renibus, uretere, vesica: ac denique de membrorum illis, quæ generationi inserviunt.

Ventriculus œsophago junctus à dextro latere jecur, à sinistro habet lienem. Os ventriculi à veteribus, ob mutuum ejus cum corde consensum, nominabatur etiam καρδία, teste Galeno *i*. Atque hinc καρδιακοὶ dicuntur; [i Lib. 2 de Placitis Hippocratis, & Platonis.] quales sæpe animo deficiunt, extremis partibus frigentibus, sudore in vultu, & pectore, diffluente, pulsu denso, sed obscuro, circa cor tamen vehementi. Nempe in hoc affectu morbus quidem primariò est ab ore ventriculi: sed cor, & caput, συμπάσχουσι *k*. [k Simul patiuntur.] In remedio est, si viva comedatur cochlea, præcipuè Africana: quemadmodum est apud Dioscoridem Mat. Med. lib. II, cap. XI, & Parabilium lib. II, cap. IX. Favet quoque Marcellus, his verbis: *Cochleas, sed veras Africanas, conditas ex sale, & paullo olei coctas, sed non purgatas, qui jejunus ternas, aut quinas quotidie, & frequenter sumserit, rarissimo stomachi dolore vexabitur.* De strombis similiter Plinius lib. XXXII,

cap.

cap. VIII: *Strombi in aceto putrefacti prosunt cardiacis.* Etiam Alexander Trallianus lib. VII, cap. X præcipit esum buccini, cochlearum, cancrorum; idque quia resistant acrimoniæ humoris os ventriculi rodentis. Audiamus & Plinium Valerianum de re medica, sive, ut non incommodè dixeris, εὐποριστῶν *a* lib. II, cap. XV: *His quos linquit animus, aut mens, & alienantur, quibusque vertigines fiunt, cochleas singulas cum sua testa tritas ex passi cyathis tribus, calefacta potione, per dies novem dabis.* Pluraque ibi, ac inter alia hæc: *Cochlea Africana in cibo sumta stomachi dolori medentur.*

a Parabilium.

Functio stomachi quadruplex est, attractio, concoctio, retentio, & expulsio. Ad attractionem pertinet naturalis appetentia: quâ diminutâ oritur fastidium ciborum. Huic remedio sunt squillæ. Quippe nauseantem recreant stomachum, & ὄρεξιν *b* gignunt. Unde Horatius lib. II, Sat. IV:

b Appetitum.

> *Tostis marcentem squillis recreabis, & Afrâ*
> *Potorem cochleâ.*

Ubi non de nihilo est, quòd poëta tostas dicat squillas. Nam olim eas assari solere, arguit hoc Anaxandridæ Comici in Cercio fabulâ *c*:

> Ἐρυθρότερον καρίδος ὀπτῆς σ' ἀποφανῶ.
> *Præstabo ut assâ sis magis squillâ ruber.*

c Apud Athenæum lib. 3. cap. 23 sive pag. 106.

Conducunt & ostreæ. Plinius lib. XXXII, cap. VI: *Ostrea stomachum unicè reficiunt: fastidiis medentur. Addiditque luxuria frigus obrutis nive, summa montium, & maris ima, miscens.* Ælianus lib. XIV de Anim. cap. IV ait, echinos prodesse stomachis ciborum fastidio laborantibus. Quod & Dioscoridi traditum, & Alexandro lib. I, cap. XV, quod est de epilepsia. Est verò cùm & appetentia est nimia, seu cibi, ut in βουλιμίᾳ *d*; seu vini, qualis vel naturâ, vel consuetudine, est in ebriosis. Et hac parte natura homini consuluit. Plinius lib. XXXII, cap. X: *Mullus in vino necatus, vel piscis rubellio, vel anguillæ duæ, item uva marina in vino putrefacta, iis, qui inde biberint, tædium vini adfert.* Similiter e junioribus Capivaccius Med. Pract. lib. III, cap. VIII, quod est de siti morbosa: *Si immodicum sit desiderium vini, ut patiens ab hoc appetitu vindicetur, probatur vinum detentum in vase, in quo, patiente inscio, immissa sit, vel anguilla, vel lacerta viva, vel testudo lacustris, vel semina cantium.*

d Fame canina.

Altera stomachi functio est, quæ Græcis ἀλλοίωσις, barbaris nostris *alteratio* vocatur: concoctio nempe, sive cibi in chylum conversio. Cui adversantur ἀπεψία, sive cruditas, quando concoctio est nulla, & βραδυπεψία, ut Galenus *e* vocat, hoc est, concoctio tarda. Prior desinit in ἀτροφίαν, tabis speciem, in qua corpus non alitur: posterior terminatur in gracilitatem, ac maciem; quando quædam cibi partes convenienter immutantur, aliæ non item. His qui tardè concoquunt, conducunt locustæ, polypi, loligines. Hæc enim minimè vitiantur in stomacho; ut ait Cornelius Celsus lib. II, cap. XXVIII. Ac de locustis idem est apud Galenum lib. VIII Medicamentorum κατὰ τόπους *f*. Tale etiam remedium est apud Serenum Sammonicum cap. XIX:

e Lib. de diff. sym. cap. 4. & de sym. caus. lib. 3. cap. 1.

f Secundum loca.

> *Et potu, & fotu, stomacho conducit acetum.*
> *Seu cochleas undis calefactas, ac prope victas,*
> *Suppositis torre prunis; vinoque, garoque,*
> *Perfusas cape: sed prodest magis esse marinas.*

Par ratio concharum, & cancrorum fluviatilium. Nempe, quæ talia sunt, non omnibus quidem, sed illis tamen commodum præstant nutrimentum, quibus tardiùs concoquuntur cibi, eoque non corrumpuntur longiori morâ: cujusmodi in aliis etiam animantibus sunt capita, cerebella, testiculi, glandulæ, ventriculi, summi pedes.

Tertia functio est retentio, tamdiu durans, donec concoctio fit perfecta. Hæc læditur, dum chylus non satis diu retinetur. Ut in lienteria, qua cibi stomacho egrediuntur non immutati. Item in cœliaca passione, quando nihil est in intestinis, quod impediat, quo minus cibi alvo egerantur semicocti. Sed de lienteria, & cœliaca passione, potiùs dicam in consideratione intestinorum, ubi de alvi fluxu. Hoc loco illud suffecerit, si quis stomacho sit tam infirmo, ut cibum nequeat retinere, à Sereno Sammonico *a* præscribi, ut cochlearum cinis è vino bibatur.

a Cap. 21.

Quarta postremaque stomachi functio est expulsio, quæ naturæ limitem egreditur: ut in singultu, ac vomitu. In singultu patitur stomachus à materia impacta: in vomitu, à materia stomacho recepta. In hoc manifesta est evacuatio: in singultu non item. Estque vomitui vicina nausea. Hac expellere stomachus conatur: vomitu autem id fit. Quod si vomitu cibum expellere, quam retinere, satius sit: ecce remedium a Plinio lib. XXXII, cap. VIII: *Vomitiones mulli inveterati, tritique, in potione concitant.*

A ventriculo venio ad intestinum: quod bifariam attenditur, quatenus dolori est obnoxium, ob nervos à cerebri sexto pari receptos: & quatenus organum est concoctioni, digestioni, & expulsioni destinatum. Dolor est nunc a vermibus, nunc à morbo iliaco, colico, vel dysenterico. Vermes gignuntur, putrescente alimenti materiâ; quia nec perficiatur, nec excernatur. Iliacus morbus propriè est ex obstructione intestini tenuis, quod Græcè εἰλεόν; unde morbus ipse εἰλεός. Tanta verò obstructio est, ut nihil queat descendere, nisi forte paucula liquida; eoque stercus sæpe naturæ violentiâ sursum concitetur, perque os egeratur: quod letale esse indicium solet. Colicus propriè morbus est, cùm à frigido crassoque humore, aut spiritu flatuoso, κῶλον, sive intestinum crassum, sic obstruitur, ut nec flatum possis emittere. Dysenteria est excretio cruenta ab exulceratione intestinorum propter mordacitatem bilis flavæ, vel atræ. Contentus ero pauca ex aquatilibus remedia colico adscribere dolori, & dysenteriæ.

Colico dolori medetur cochlea Libyca una cum testa sua contrita & è vino pota, cum exigua portione myrrhæ, & piperis: ut est in Dioscoridis Materiæ Medicæ lib. II, cap. XI, & Parabilium lib. II, cap. XLVI. Etiam Marcellus cap. XXIX *b* cochleam ex Africa delatam commendat: sed imprimis ex iis quàm maculosissimam.

b Pag. 204. edit. Froben.

Præterea dolore colico laboranti jubet idem Marcellus sanguinem anguillæ ex aqua tepida cum vino rubello duplici mensurâ dari, dum æger est jejunus, & sub dolorem. Promittit verò, non in præsentia modò opitulari: sed efficere, ne quis in posterum hoc morbo laboret. Vide eum cap. XXIX *c*. Alexander Trallianus lib. X in dolore colico ex humoribus frigidis contracto commendat pisces saxatiles addito semine flatibus digerendis idoneo: vel etiam cum allio, si eo gaudeant ægri. Sin affectus colicus natus sit ex calidis & biliosis humoribus; jubet ex piscibus eos adsumere, qui duriori carne sunt præditi: cujusmodi ab eo statuuntur ceris, orphus, glaucus, scorpius, caris, coryx, sepia, & lolligo. Ex testaceis verò laudat pectines, ostrea, cochleas marinas, item erinaceum: qui, prætérquam quòd refrigeret, ac temperet, sapori etiam gratus est, alvumque & urinam ciet; ut ibidem traditur.

c Pag. 204. edit. Basil.

Σκίαινα, quod nomen retinet Plinius *d*, (*umbram* vocant Varro *e*, Ovidiusque *f*) in capite calculos gestat majusculos, qui colicum abigere dolorem creduntur; imò iidem præstare, ne redeat. Aurifices ideo in Galliis eos argento includunt, ac vocant, *pierre de colique*. Auctor Bellonius lib. I de Aquatil. cap. X.

d Lib. 32. cap. 9.
e In 4 de L. L.
f In Halieutico.

Dysenteriâ vexatis, dum morbus is incipit, utilis est muria siluri; quia fluxus ad summa cutis prolicit; ut apud Dioscoridem est lib. II Mat. Med. cap. XXIX. Atque, ut idem ait cap. XXXIV, garum dysentericis intestinorum ulcera colubet, ac coërcet. Quod pleniùs exponunt Galenus lib. XI de simpl. med. facult. cap. ult. & Aetius Tetrabiblo I, lib. II, cap. CLI. Vide & Dioscoridem Parabilium lib. II, cap. LVII.

Insuper laborantibus dysenteriâ scorpænam, astacum, & ostreæ testam præscribit Plinius Valerianus lib. V, cap. XXVIII: *De marinis*, inquit, *piscibus non multi sunt, qui expediri possint; sed scorpinam accipiat conditam aceto,*

& cymino. Sic etiam astaco datur, ostreaque assata testa juvat. Ubi pro *scorpina* legendum *scorpæna*: pro *astaco* autem *astacus*: quomodo Græcis dicuntur σκόρπαινα, & ἄστακος. De *astaco* error est ex scripturæ compendio tali, *astacus*.

Præterea, ut diximus, consideratur intestinum pro triplici functione: non quadruplici, ut de stomacho dicebamus. Nec enim intestinum attrahit cibum è ventriculo; sed ventriculus suâ vi transmittit in intestinum; unde trahit hepar. Prima igitur hic functio est concoctio: quam præstat, dum à pyloro alimentum devenit ad venas mesaraicas. Nam in ventriculo quidem concoqui cibum, sed in intestino perfici, rectè traditum est Galeno lib. IV de Usu Partium, cap. XVII. Altera est digestio, sive distributio. Nam & confert ad secretionem, quæ venis fit mesaraicis tenuem sugentibus succum: ut ait idem lib. VI de Loc. Aff. cap. III. Tertia est fecum, postquam, quod utile erat, attraxerunt venæ hepatis, expulsio per partem, ut Lucillius *a* vocat, posticam. Quod apertius est, quàm ut adstruendo illi cujusquam sit auctoritate opus. Sed subinde læditur facultas retentrix: ut in κοιλιακοῖς, & λειεντερικοῖς. Utrisque continuò fluit alvus: sed in λειεντερίᾳ, (quæ sic dicitur, quia fit λειότης τῶν ἐντέρων *b*) retentio est nulla, cùm ad eam opus sit siccitate, & asperitate quadam partium continentium. Hinc citò admodum cibi prodeunt, eoque prorsus crudi: sic ut cognoscere sit, quis cibus sit assumptus. At in κοιλιακοῖς, quia cibi diutius in ventriculo, ac stomacho morantur, eo non quidem cocti, sed nec crudi exeunt, verùm semicocti, & jam fœtentes. Ut dysentericis, sic cœliacis, siluri conducunt: sicut Dioscorides docet locis antè memoratis. Huc etiam pertinet usus eorum, quæ comesta alvum sistunt: ut de erythino, sive erythrino, prodidit Xenocrates *c*. Item caro crustâ intectorum, quando in aquis dulcibus elixa salsuginem posuerint. Hoc de astacis, paguris, cancris, locustis, caridibus, gammaris, ac similibus, prodidit Galenus lib. III de aliment. facult. cap. XXXIV. Est & Plinii Valeriani lib. II Rei Med. cap. XXVII: *Ad ventrem sistendum cancri fluviatiles triti ex aqua bibuntur.*

a Apud Nonium in l'osti. a.

b Intestinorum lævitas, sive æquabilis superficies.

c De aquatilibus fragmento apud Oribasium.

Nec solùm peccatur alvo nimiùm liquidâ; sed etiam durâ nimis. Atque hac parte etiam ex aquatilibus nobis consulunt bonitas divina. Præcipuaque hic laus concharum, cochlearumque. Chamas, quidem & alias conchulas, in paullo aquæ coctas, & cum vino adsumtas, alvum ciere, Dioscorides tradit lib. II Mat. Med. cap. IX. Similiter Galenus lib. III de Aliment. Facult. cap. XXX: ubi ait, alvum valde subduci ab urtica cum conchulis coctâ. Ac in III de Simplic. tradit, conchularum, & ostreorum, succo salso ventrem solvi: sed addit, carnis esu alvum sisti. Idem ex antiquioribus Athenæus docet lib. III *d*: ubi ex Dioclis Carystii libro de tuenda valetudine; ait, κράτιστα εἶναι τῶν κογχυλίων πρὸς διαχώρησιν, καὶ οὔρησιν, μύας, ὄστρεα, κτένας, χήμας· *esse potissima ex conchyliis ad alvum movendam, ciendumque lotium, myes, ostrea, pectines, chemas.* Atque idem de chamis prodidit Icesius Erasistratius; ut postea narrat *e*. Audiamus & Latinos. Nam Cornelii Celsi est lib. II, cap. XXIX: *At alvum movent cochleæ, garum, salsamenta, ostrea, pelorides, echini, musculi, & omnes fere conchulæ.* Plinius quoque lib. XXXI, cap. VI, refert, talia *mollire alvum leniter*. Et cap. IV ait: *Purgant & myaces.* Quorum naturam pleniùs postea explicat. *Horum*, inquit, *jus traditur alvum, & vesicas, exinanire.* Neque hæc nescivit Horatius lib. II, sat. IV:

——Si dura morabitur alvus,
Mytilus, & viles pellent obstantia conchæ.

d Pag. 86. edit. Commel.

e Pag. 87.

f Al. 29.

Unde Serenus Sammonicus cap. XXVIII *f*:

Quodque sates, melius verbis dicemus Horatî:
Mytilus, & viles pellent obstantia conchæ.

Sic legendum: ubi *mugilis*, pro *mytilus*, est in editione non ea modò, quam Joa. Cæsarius recensuit; sed illa etiam, quam exhibuit Pithœus in Epigrammatis, & Poëmatis veteribus. Subjungit deinde Sammonicus:

Sed cochleas prius est urticâ, aut furfure, pascî;
Purior hunc gustus noxâ sine moverit alvum.

Præter conchas, cochleas, & similia, vim alia habent alvum ciendi. Plinius lib. XXXII, cap. IX: *Purgant & cybia vetera; privatimque cruditates, pituitas, bilemque, trahunt.* Cybium autem est pelamys concisa: pelamys est thunnus, antequam anniculus sit. De quo superiùs monitum. Antea verò ibidem dixerat Plinius: *Alvum emollit silurus e jure, & torpedo in cibo. Et olus marinum simile sativo, stomacho inimicum, alvum facillime purgat: sed propter acrimoniam cum pingui carne coquitur. Et omnium piscium jus.* Illud de siluro etiam firmatur ex Aetio: ut qui tetr. I, sect. III, cap. CLIX dicat, garum acrimonia suâ (ut quod vim habeat calidam, ac siccam) solvere alvum, si ei immittatur. Loqui autem se ait de garo ex siluro. Et sane ex hoc etiam pisce fecisse garum, indicat Cælius Aurelianus lib. II Tardarum passionum, cap. I: ubi *garum* ait esse *liquamen ex pisce siluro confectum*. Nempe variis è piscibus garum fiebat; ut antè diximus.

Quod verò de jure piscium Plinius verbis ait adlatis, id firmare est ex Dioscoride lib. II Mat. Med. cap. XXXV: ubi refert, jus piscium recentium, per se sumtum, vel ex vino potum, subducere alvum. Ac, quomodo præparari debeat, subjungit. Ejusdem libri cap. XXXII docuerat idem Dioscorides, quo pacto sit gobio utendum, ut alvum subducat ἀποπερίχωσι *a*. Etiam cap. XXIII dixerat, alvum molliri sepiæ coctæ atramento. Sunt & ista Plinii, loco ante indicato: *Solvunt & alvum sepiæ. In cibum dantur cum oleo, & sale, & farina decocta. Mænæ salsa cum felle taurino illitæ umbilico alvum solvunt.*

a Citra perturbationem.

Liparis item, Plinio *b* memorata, alvum ciet pinguedine sua; quæ non modò intestinis inest, sed etiam sub cute; sic ut caro tota nihil nisi pinguedo esse videatur. Et ideo liparis dicitur, quia λιπαρός, hoc est, pinguis. Rondeletium sis adi lib. IX de Piscibus marinis, cap. VIII; & quæ cap. XXXI dicebamus.

b Lib. 32. cap. 11.

Balani adhæc, ut ait Xenocrates *c* (cujus interpres Rhasarius, præter morem veterum, pro eo *glandes* dixit) *sunt ad alvum molliendam accommodati. Succus eorum simplex confici non potest. At jus decoctorum ad excretionem valet. Qui vero in petris vitam non degunt, acres sunt, & medicamenti facultatem præ se ferunt, & plus ventrem citant, quam urinas moveant.* Quæ Latine adduximus, quia Græcè nondum prodierunt.

c Fragmento de aquatilibus apud Oribasium.

Intestinis nunc subdam, quæ ad podicem pertinent. Nam & hic primæ concoctioni inservit. Ut Dioscorides ait lib. II, cap. XVII: ἕδραν ἐκτετραμμένην, ἢ προπεπτωκυῖαν (νάρκη θαλασσία) στέλλει προστιθεμένη· *Torpedo marina sedem eversam, vel prociduam, coercet.*

Callosas etiam sedis rimas (Græci ῥαγάδας vocant) sanat cancrorum fluviatilium ustorum cinis, cum cerato rosaceo impositus: ut apud Dioscoridem est Parabilium lib. I, cap. CCXXI. Medetur & caput mænidum, ac smaridum: ut traditum Galeno lib. XI Simpl. Aliud quoque remedium dabit Marcellus cap. XXXI *d*: *Carnes ex capitibus mugilum, sive mullorum decocta, & cum melle subacta, atque imposita, vitiis ani plurimùm prosunt.*

d Pag. 221. edit. Froben.

Sanguinis per ani venas effluvium αἱμορροΐς dicitur. Hac si opus conducet sepiæ elixæ succus. Nam & sanguinem gignit tenuiorem, & per hæmorrhoides excretionem facit.

Cap. XLII.

De vitiis jecoris, ut aquâ intercute: cui medentur cochleæ, cancri, adeps delphini. Ejusdem doloribus remedium ex scorpio marino, & conchis. Item adversus illius duritiem, e centrina. Splenis remedia ex aquatilium variis. Renum medicina ex myacibus; ac vesicæ calculo, ex scorpio marino, & lucii maxillis. Eisdem etiam mederi calculos, qui reperiuntur in baccho, scorpio marino, coracino, astaco. Stranguriæ occurri scorpione marino, ac cochleis ustis; uti & stillicidiis, aco. Οὐρητικὰ esse myas, ostrea,

ostrea, pectines, chamas, echinum marinum, pelorides, glycymeridas, atque adeo jus omnium piscium.

Hinc incipiam agere de alterius concoctionis, digestionis, & excretionis instrumentis. Ubi primò de hepate videndum, sanguinis, & venarum principio: mox de vesicula fellis, liene, renibus, uretere utroque, vesica; quemadmodum superiùs recepimus.

Hepatis vitia sunt quævis intemperies, tumores, obstructiones. Ab intemperie frigidâ sunt nutritionis imminutio, quam ἀτροφίαν dicimus: cruenta excretio, quam morbum hepaticum, vel dysenteriam hepaticam, vocamus: chyli non in sanguinem, sed humorem aquosum, & pituitosum, conversio, quam appellamus hydropem. His quoque remedia ex aquatilibus data esse, ostendam.

Si metus sit à pituita crassa, ne transitus in aquam fiat intercutem; modò curabilis sit morbus, ex piscibus prosit edere gobium, callionymum, cuculum, scorpium, & similes pisces siccos. De quo Hippocratem vide lib. de Affectibus intern. *a* Idem postea *b* hepatico in morbo uti jubet γαλεῷ, νάρκῃ, τρυγόνιτι, καὶ βατίδι τῇσι μικρῇσι, πᾶσι ἑφθοῖσι· *galeo, torpedine, pastinacâ, & batidibus parvulis, omnibus coctis.* Est autem βατὶς raja femina; ut mas, βάτος: sicuti etiam existimat Rondeletius lib. XII de pisc. mar. cap. III.

a Sect. 5. pag. 104. edit. VVechel. an. 1595. b Pag. 109. ejusdem edit.

Cochleæ crudæ, si cum calicibus suis imponantur, hydropicorum tumores discutiunt: non priùs tamen amovendæ, quam omnem ex hauserint humorem. Ita Dioscorides lib. II Materiæ Med. cap. XI. Ac Parabilium quoque, quæ Dioscoridis nomen præferunt, libro primo cap. LXIX; nec non apud Aëtium *c*, adversus hydropem præscribuntur cochleæ denæ, carnibus pariter, ac testis, contritæ, & impositæ, donec, humore siccato, quæ antea adglutinatæ erant, decidant. Ad hydropem quoque, præcipuè ascitem, prodest, si cancri fluviatiles siccentur & conterantur, sine forcipibus, sive acetabulis, ac cum pauxillo opii, & aquæ, bibantur: ut est Dioscoridis Parabil. lib. II, cap. LXVII. Eosdem aquæ fluminis, unde educti, misceri, ac sic bibi, jubet Aëtius lib. X, cap. XXVI.

c Lib. 10. cap. 29.

Aliud etiam remedium suggerit Plinius lib. XXXII, cap. X: *Hydropicis medetur adeps delphini liquatus, & cum vino potus.* Idem firmat, quæ priores de scorpio, & conchis, adversus hepatis dolores scripsere. Sic enim ille lib. XXXII, cap. IX: *Jecinoris doloribus scorpio marinus in vino necatur, ut inde bibatur. Concha longa carnes ex mulso pota cum aqua pari modo, aut, si febres sint, ex aqua mulsa.* Illa verò de cochleis antea nobis memorata comprobat Plinius Valerianus lib. II rei medicæ, cap. XV: *Jecori prodest, si cochleæ Africanæ coquuntur intactæ ex aqua, deinde in prunis torrentur, tunc ex vino, & garo, eduntur impari numero. Prosunt item vivæ cochleæ ex aceto devoratæ.* Sed, de impari numero, quod addit, sine dubio à superstitione est.

Præterea illitum centrinæ oleum emollit duritiem hepatis, atque etiam corroborat; præcipuè si admisceantur adstringentia; ut sunt cyperus, spica nardi, absinthium, ladanum, styrax: sed tum emollit minùs. Atque hæc se expertum ait Rondeletius lib. I de piscibus marinis, cap. I: *Juvenem*, inquit, *quendam olim, cum, scirro hepatis penè confirmato, jam jam in hydropem, omnium judicio, prolapsurus videretur; nos, præter omnium opinionem, medicamento ex oleo hepatis centrinæ, mastiche, spicâ Celticâ, ac modico styrace confecto, curavimus.*

Partim ad jecur, partim ad κύστιν χοληδόχον, hoc est, folliculum, fel ex jecore attrahentem, pertinet ἴκτερος, qui Latinis *morbus arquatus*, vel *regius*, vel etiam *aurigo*: quando nempe vel ex intemperie hepatis calidâ & siccâ, vel obstructione folliculi memorati, bilis multa sanguini miscetur, & ad cutem propellitur; unde illi color χλωρὸς *d*, sive luteus. In hoc morbo conducunt, quæ vomitum, & alvum cient: quod qui piscium præstent, jam antea diximus.

d Hippocrates lib. 2 de morbis, sect. 5. pag. 31. edit. VVechel.

In splenis morbo scorpium, draconem, gobium, cuculum, callionymum, coctos, & frigidos, commendat Hippocr. lib. de affect. intern. Adhæc lieni rhombus conducit impositus vivus: ut ait Plinius *a*. Sed quod ait, opus esse postea in mare remitti, id sine dubio vanum est.

Eidem medetur imposita torpedo: ut est apud Marcellum Empiricum *b*.

Myaces purgant renes; ut ait Plinius lib. XXXII, cap. IX.

a Lib. 32. cap. 9. At similiter Marcellus Empiricus c. 23. sive pag. 165. edit. Froben. b Cap 23.

In renum, & vesicæ affectionibus, præcipuè considerantur ulcera, calculus, & urinæ incontinentia, vel suppressio. De primo sic Plinius Naturalis Historiæ lib. XXXII, cap. VI: *Ostrea vesicarum ulcera repurgant.* De altero ita Plinius Valerianus lib. II Rei Med. cap. XXXIX: *Scorpio marinus, in vino necatus, vesicæ vitia sanat, & calculos pellit: ipse autem editur, & vinum bibitur.*

Præterea in luciis ossa maxillarum, in cinerem, aut pulverem redacta, si drachmæ pondus assumatur, prosunt calculo in urinæ meatibus, sive id abstinendo pituitam, quæ calculum detinet; sive hunc deorsum pellendo, fiat. Addunt & cineri isti pulverem è dentibus apri, & stercore murium: atque hæc pro re habent arcana; ut ait Capivaccius lib. III Medicinæ Practicæ, cap. XXVIII.

Imprimis verò adversus calculum prodesse dicuntur calculi varii, qui in piscibus reperiuntur. Plinius Valerianus de re Medica lib. II, cap. XXXIX: *Inveniuntur etiam in bacchi piscis capite ceu lapilli. Hi poti ex aqua calculosis præclare medentur.* Ubi dubium, an bacchos intellexerit ex genere asellorum; de quibus dictum antea: an ex genere mugilum; de quo sic Marcellus Empiricus cap. XXVI *c*: *In capitibus piscium, id est, mugilum, aut mullorum, spina invenitur cani similis: hæc renibus apposita, vel alligata, miro remedio est.* Itidem in scorpione marino se res habet. Plinius quoque Valerianus loco ait memorato, de calculo agens: *Lapillus, qui invenitur in scorpionis marini cauda, utiliter potatur.* Ac ibidem: *Inveniuntur in brancis capitis piscis quasi lapilli, qui poti ex aqua calculosis præclarè medentur.* Ubi pro *brancis* emendo *bacchi*, præeunte Plinio Secundo lib. XXXII, cap. IX *d*. Lumbis, & renibus sanandis tale est remedium apud Sammonicum cap. XXV:

c Sive edit. Froben. cap. 179.

d Ubi tamen vulgo banchi. Sed bacchi est in MSSis. Is piscis est ex asellorum genere; ut antea dictum.

Aut tres ex vino cochleas fervescere coges,
Cumque suis domibus franges, piperis quoque grana,
Ter quinque adjicias, potuque juvaberis illo.

Adhæc in capite coracini lapis reperitur utilis nephriticis: quod & Rondeletius *e* se ait expertum. Est autem is piscis saxatilis, sic dictus, vel quia colorem habeat τοῦ κόρακος *f*, ut Oppianus *g* putat: vel quia assiduè τὰς κόρας κινεῖ *h*, ut est apud Athenæum lib. VII *i*. Nec, si Dorioni fides, alius est ac σαπέρδης, piscis Ponticus; unde Persius sat. V:

Et quid agam? rogitas? saperdas advehe Ponto.

Amni tamen, ac mari, esse communem, ait Plinius lib. XXXII, cap. XI.

e Lib. 5 de pisc. marinis, cap 8. f Corvi. g Lib. 1 Ἁλιευτ. vers. 133. h Pupillas movet. i Cap. 17. sive pag. 309.

Adhæc in astacorum capitibus lapilli sunt rotundi, quos vulgus *cancrorum oculos* vocat. Hi, si in pulverem triti cum albo bibantur vino, plurimùm conferunt laborantibus calculo: ut Quercetano etiam visum diætetici sui polyhistorici cap. VII, quod est de piscibus. Atque idem addit, limacum testas, quæ terrestres quidem sunt cochleæ, sed marinis naturâ similes) si in aceto dissolvantur, non minorem habere vim expellendi calculum, quàm remedium ex corticibus ovorum, vel lapide Judaico apparatum: quæ tantopere prædicantur.

Nunc venio ad vitia urinæ reddendæ. Ubi peccatur non uno modo; quia plura sunt, quibus est opus ad hanc functionem. Quippe primùm à renibus humor ille corporis saccatus, ut vocat Lucretius *k*, à vesica rectis attrahitur fibris: inde ab ea aliquamdiu detinetur fibris obliquis, ne continuò mejere cogamur: denique idem ab expultrice vi vesicæ foras per fibras compellitur transversas. Peccatur verò imprimis, vel incontinentiâ urinæ, vel suppressione. Incontinentiâ, ut in στραγγουρίᾳ, sive stillicidio. Hoc vitium emendat scorpius marinus cum lilii radice: ut est apud Plinium lib.

k Lib 4. vers. 1122.

lib. XXXII, cap. II. Præterea adversus urinæ incontinentiam prosunt usta omnia, quia vim habent siccandi. Hujusmodi sunt cochleæ caro, testaque cremata, trita, inque potu data. Ad hæc ῥαφίδα, sive acum combusseris, & cinerem in potu dederis, medebitur stillicidio urinæ; ut est apud Galenum lib. III Εὐπορίστων.

Urinam contrà movent μύες, ὄστρεα, κτένες, χῆμαι· *myes, ostrea, pectines, chamæ*: ut ait Diocles Carystius *a* apud Athenæum lib. III *b* quod & superiùs diximus, cùm de ἀναίμων *c* usu in re cibaria ageremus.

a Libro de tuenda valetudine.
b Cap. 9. sive pag. 86.
c Sanguinis expertium.

Echinus item marinus, ut stomacho utilis est, & bonam facit alvum, sic urinam etiam ciet; quemadmodum Dioscorides docet lib. II Med. Mat. cap. I. Idem tradit Ælianus lib. XIV de An. cap. IV: ac Trallianus cap. de epilepsia. Jubet autem sumere ex calido aliquo, sive absinthite, sive condito.

Eandem vim habent pelorides. Interea glycymeridas urinam magis, quàm pelorides, ciere, apud Xenocratem legas in eâ fragmenti apud Oribasium parte, quæ Latinè duntaxat prodit.

Sed quid multis opus? quando, ut ait Plinius lib. XXXII, cap. IX, *Omnium piscium jus urinas ciet, e vino maximè.* Ac postea quoque, cùm varia enumerasset, quæ alvum purgent, ait iisdem vim esse exinaniendi vesicas, renesque purgandi.

Cap. XLIII.

De partium, quæ generationi inserviunt, morbis, ac remediis: ac duplici istorum consideratione. Unde sit suffocatio uteri, eique medicina è phoca, ungue marino, delphino. Carcinomatis vulva remedium e cancro fluviatili. Uteri, quatenus generationi dicatus est, triplex consideratio. Menses cieri polypodiis, sepiolis, felle scorpii marini, cinere marini pulmonis, echinis tusis, cancris coctis cum lapatho, apio, vel hyssopo. Eosdem contra sisti echeneide, & cancris ex aqua potis. Partum educi ope siluri, cancri, torpedinis; & quo pacto hac auxilietur: juvare etiam cochleas, si suffumiges oculis piscis salsi. Suffitus e polypo, locusta, perca, mæna, post partum conducibiles. Verendis virilibus remedia ex salsamentis, & cochleis. Venerem cieri cochleis, erythinis, jecore ranæ, dente crocodili, hippocampo, nervo rubetæ, polypo, barbaro. Impediri eandem tum felle torpedinis, cujus ratio allata; tum echeneide, & hippopotami pelle.

Membra ventris, de quorum morbis diximus, faciunt ad conservationem individui: sequuntur illa, per quæ species perennat. Ut in muliere est uterus; in viro testes, ac veretrum. Propterea quæ hujusmodi sunt, bifariam consideramus, ut partes viventes, & ut determinatas ad speciei continuationem. Priori modo affectus uteri est strangulatio, proveniens ex obstructione vasorum semen, vel menstruum sanguinem, deferentium: unde provenit refrigeratio uteri, ac ejus convulsio, & tandem animi deliquium.

Suffocationi matricis medetur caro vituli marini, juxta Avicennam. Imò Hippocrates ipse, libro de natura muliebri *d*, cùm graveolentium suffitum præscribit, iniis etiam phocas recenset. Eadem de causa hystericis prosunt suffitus unguis marini: ut docet Dioscorides lib. II, cap. X. Ungues vocat ὀζαίνας, quod non interpretandum *bene olentes*; sed gravis, ac vehementis odoris: ut bene ad eum Dioscoridis locum annotavit Janus Antonius Saracenus. Nec enim bonis odoribus ea vis: & constat, unguem marinum quodammodo castoreum redolere. Addam & remedium è Plinii lib. XXXII, cap. X: *Delphini adipe linimenta accensa excitant vulva strangulatu oppressas. Item scombri in aceto putrefacti.*

d Sect. 5. pag. 139. edit. Wecheliana.

Ulcera etiam vulvæ, & quæ hujus generis, pertinent ad communes affectus. Remedium ibidem Plinius tale adducit: *Carbunculos, & carcinomata in mulierum parte, præsentissimo remedio sanari tradunt cancro feminâ, cum salis flore contuso post plenam lunam, & ex aqua illito.* Sed de ulceribus universè inferiùs dicemus.

Quatenus autem uterus ad continuationem speciei determinatur, triplicem habet facultatem; unam purgationis menstruæ, alteram conceptionis, tertiam partus. Purgatio nunc cienda, nunc sistenda. Ad menses ciendos conducunt bolbidia, sive polypodia; item si sepiolæ in vino, & oleo coctæ, edantur; ut Hippocrates tradit in secundo de morbis muliebribus. Idem eo opere, & lib. de natura mulierum, commendat fel scorpii marini lanâ exceptum, & in umbra siccatum. Plinii quoque est lib. XXXII, cap. X: *Pulmonis marini cinis adalligatus egregiè profluvia purgat. Echini viventes tusi vino dulci poti.* Et post aliqua: *Cancri in jure cocti cum lapatho, & apio, menstruas purgationes expediunt.*

Echeneis contrà, sive remora, quæ naves sistit, eamque, Plinio *a* teste *ob caussam amatoriis quoque veneficiis infamis est, & judiciorum ac litium morâ hæc crimina unâ laude pensat, fluxus gravidarum utero sistens, partusque continens ad puerperium.* Idem lib. XXXII, cap. X: *Cancri ex aqua poti* (dicuntur) *profluvia sistere: ex hyssopo, purgare.* Quare, quòd superiùs, ut vidimus, ciere menses ait, id non à natura cancri fuerit; sed eo præparandi modo, quem antè diximus. Atque hoc firmat, quòd Plinius in verbis proximè allatis ait, ex aqua menses sistere, ex hyssopo purgare.

a Lib. 9. cap. 25.

Sunt & remedia ad partus continendos. Plin. lib. XXXII, cap. X: *Cancros ex aqua recentes, vel aridos, bibunt ad partus continendos.*

Partum quæ juvent, mortuumve educant, tradit Plinius ibidem: *Siluri*, inquit, *suffitu, præcipue Africi, faciliores partus fieri dicuntur.* Ac post aliqua: *Cancri ex aqua poti, si partus stranguletur, auxiliantur.* Et mox: *Hippocrates ad purgationes, mortuosque partus utitur illis cum quinis lapathi radicibus, cum ruta, & fuligine tritis, & in mulso datis potui.* Ac postea: *Mirum quod de torpedine invenio: si capiatur, cum Luna in Libra fuerit, triduoque asservetur sub dio, faciles partus facere postea, quoties infeRatur.* Sine dubio est id, ut multa in eo alia, superstitiosum. Quod si admota torpedo partum juvet; fuerit ex eo, quòd, naturâ à torpedine stupefactâ, dolor non sentiatur; & hoc pacto, quasi induciis quibusdam, firmetur natura.

Illi verò, quod de cancris dictum, simile hoc de cochleis apud Serenum Sammonicum cap. XXXIIII:

Atque ubi jam certum spondet prægnatio fœtum:
Ut facilè vigeat servata puerpera partu,
Dictamnum bibitur, cochleæ manduntur edules.

Partum quoque accelerat, si suffumiges oculis piscis salsi: ut Capivaccius tradit lib. IV Medicinæ practicæ, cap. IX.

Varia etiam conducunt à partu. Ipse enim Cous senex lib. I γυναικείων *b*, ut λόχια *c* meliùs fluant, polypis, ac locustis, vesci jubet. Est & Plinii lib. XXXII, cap. X: *Percarum, vel mænarum capitis cinis admisto sale, & cunilâ, oleoque, vulva medetur: suffitione quoque secundas extrahit.*

b De morbis muliebribus.
c Purgamenta post partum.

Quemadmodum verò de genitali mulierum parte dicebamus: ita de virili etiam statuendum; eam attendi bifariam, ratione affectûs communis, & particularis. Ad communem pertinet illud Plinii libri XXXII, cap. IX: *Carbunculos verendorum privatim salsamenta cocta cum melle restinguunt. At testem, si descenderit, cochlearum spumâ illini volunt.* Et hoc Sereni Sammonici cap. XXXVI:

Sin autem exstitit durum tibi glandibus inguen,
Proderit induci cochleas cum melle minutas.

At particularis affectus sunt, quæ ad partem hanc pertinent, non quatenus est pars vivens, sed quatenus Veneri destinatur. Huic quoque rei prospexit Deus aquatilia condendo. Nam alia sunt idonea Veneri ciendæ, alia exstinguendæ. De prioribus sic Plinius lib. XXXII, cap. II: *Concitant cochlearum fluviatilium carnes sale adservata, & in potu ex vino data: erythini in cibo sumti: jecur ranæ diopetis, vel calamitæ, in pellicula gruis alligatum: vel dens crocodili maxillaris annexus brachio, vel hippocampus: vel nervi rubetæ dextro lacerto adalligati.* De erythino, sive erythrino, favet

Xenocrates: qui in fragmento de aquatilibus ait, Venerem ciere, si bibatur vinum, in quo erythinus fuerit suffocatus.

Polypi quoque esum ad Venerem conferre, Diocles tradidit libro primo Salubrium, & inde Athenæus lib. VII *a*. Similiter Paulus Æginetа lib. I, cap. XXXV; quod est de Venere. In caussa est, quòd piscis hic multum nutriat, & sit flatuosus, & salsugine sua ciear pruritum. Nec solùm ea est polypodis vis; sed omnium piscium mollium; ut Athenæus lib. VII ex Diocle ait, & ex Rufo Aëtius lib. III, cap. VIII. Dioclis verba sunt ista *b*: Τὰ δὲ μαλάκια πρὸς ἡδονὴν, καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια· μάλιστα δὲ οἱ πολύποδες· *Molli cute pisces, & sapore valent, & Venerem juvant: præcipue polypodes.* Itidem, ut Paullus Jovius lib. de Pisc. Rom. cap. XXXVIII ait, burbatus & sapore præstat, & Venerem auget. Est verò is Larii ac Mantuani lacus piscis, Venetis *raynas* dictus, *carpenas* Ticinensibus, Placentinis atque aliis Padi accolis.

a In piscibus a τι inventitibus.

b Loco antememorato: puta Athenæi lib. 7. cap. 19.

Quia verò non omnibus, nec semper, conducit Venus: eò & data homini remedia, quæ illam impediant. Sic penis arrectionem prohibet fel torpedinis, si bibatur: ut est apud Galenum lib. II Euporistôn, cap. LXXV. Apud Plinium quoque est lib. XXXII, cap. II: *Venerem inhibet echeneis, & hippopotami frontis è sinistra parte pellis in linteolo adalligata, felve torpedinis vivæ genitalibus illitum.* Ubi per *viva fel*, recens exemtum intelligi, satis apertum arbitror. Quid mirum autem, cùm torpedo (ut Turpilius in Hetæra *c* loquitur) torporandi habeat vim, hoc est, torporis inducendi? Etiam homo si biberit vinum, in quo suffocatus est mullus, ad Venerem fit impotens: ut ex Athenæo dicebamus lib. II, cap. XXIX.

c Apud Nonium Marcellum in Torporavit.

Cap. XLIV.

Ad brachia, femora, pedes, acceditur. Usus unguium, ac remedium scabrities unguis ex alece. Medicina pernioni, & digitorum fissuris, ex cancris. Alia item pernioni medicina ex pulmone marino, & ostreis. Morbi articularis caussa gemina: ac ejusdem remedia ex torpedine, quæ posterioribus Græcis νάρκαινα, & quæ caussa tantæ facultatis. Obiter de vi simili narcissi, & vocis ejus etymo. Præterea arthritidi prodesse cochleas, hirudines, ranas, rubetas, leporem marinum, fibrum, vitulum marinum, centrinam; cujus & etymum memoratum. Ischiadico morbo remedium ex siluri muria, item cochleis è vino.

NUnc ordo exigere videtur, ut à ventris morbis, ac remediis, gradum capessam ad considerationem eorum, quæ Græci nuncupant κῶλα: ut sunt rami è vivo corporis trunco exstantes. Hujusmodi sunt brachia è thorace dependentia. Sed præcipuè id nomen, ut Pollux *a* indicat, merentur femora, & pedes. In hisce nihil, si pilos exceperis, abjectius videtur unguibus. Ut quos Natura, si Aristotelem *b* audimus, non excogitarit πρὸς χρῆσιν *c*, sicut in animantium aliis; sed ut essent σκέπασμα τῶν ἀκρωτηρίων *d*. Verùm haut dubium, quin ungues non modò ornent, sed digitos etiam muniant: quod Aristoteles ipse tradidit in primo de Usu Partium. Scabritiei illorum mederi docet Plinius lib. XXXII, cap. X: *Alex defervefacta unguium scabritiem, cimisque e capite manarum, extenuat.*

a Lib. 2. cap 4. sect. 40.

b Lib 4. de Partibus Animal. cap. 10.

c Ad usum aliquem.

d Integumentum extremorum digitorum.

e Ab hieme.

Gravius est malum, quod Græcis χίμετλον, quasi χείμετλον, ἀπὸ τοῦ χειμῶνος *e* vocatur. Latinis est *pernio*, quasi *pternio*, à πτέρνη, *calx*: unde Onomasticon: *Pernio*, πτερνίον. Exulceratis jam pernionibus, ac rimis pedum, prosunt cancri fluviatiles usti, melle, aut cerato excepti. Ita Dioscorides lib. II Mater. Med. cap. XII, & Parabil. cap. CLXXXII, item Aëtius lib. II, cap. CLXXIV. Ubi addit, etiam sanare digitorum fissa, quæ Græcis ῥαγάδες, & ῥήξεις. Præterea memorato Parabilium loco legas, conducere pernionibus pulmonem marinum tritum, ac pro cataplasmate impositum. Adhæc ostreorum testas, admisto melle, perniones sanare, est apud Plinium Secundum lib. XXXVI, cap. II.

At longè gravissimum est malum podagræ, gonagræ, chiragræ. Sed hæc continentur generali nomine ἀρθρίτιδος *a*: quod & ἰσχιάδα *b* comprehendit. Itaque deinceps veniam ad artus, sive, ut Græci vocant, ἄρθρα: unde & morbus ἀρθρῖτις, quemadmodum Latinis *morbus articularis*, nominatur.

a Articularis morbi.

b Arthritidem coxendicis.

Morbi hujus caussa est gemina: una est articuli imbecillitas. Articuli autem nomine intelligo non modò ossis caput, & κοτύλην, sive γλήνην, hoc est, ossis cavitatem, quod caput, sive processum alterius ossis recipit; sed etiam membranas, ligamenta, tendines; & quicquid natura articulorum gratia fabricavit. Altera caussa est humor superfluus, qui in articulum receptus vel tensione, vel calore eo, qui fit præter naturam, parit dolorem. Noxius ille humor, si pedes infestet, ποδάγρα vocatur; si manus, χειράγρα; si genu, γονάγρα; si coxas, ἰσχιάς: sin varios occupet articulos, generali nomine ἀρθρῖτις dicitur: ut docet Galenus in III Aphor. comment. XVI, & Aëtius lib. XII, cap. VI.

Podagræ, & omni morbo articulari, prodest, si torpedo nigra parti dolenti viva imponatur: quomodo Anteros, Cæsaris libertus, curavit hunc morbum; ut est apud Scribonium Largum cap. CLXII, & Marcellum cap. XXXVI *c*. Apud Æginetam quoque lib. XVII, cap. XVII, legas, podagram mirum in modum leniri, si apposueris, quo loco dolet, libram remedii diaturpænes: ubi remedium idem intelligitur. Nam Græcè est, διὰ τορπαίνης. Quippe νάρκαινα est eadem, ac *torpedo*: imò inde novella Græciæ vox originem traxit. Neque remedium hoc in minuto duntaxat dolore locum habet; sed etiam in inflammatione. Nimirum ea est piscis illius natura, ut obstupefaciat, & hoc pacto auferat dolorem: sicut diximus, cùm de sedando capitis dolore ageremus. Interea & cocta idem præstat: ut Trallianus ait lib. XI. Jubet verò cum ea coquere narcissum: nempe quia βαρύοδμον ἄνθος ναρκᾶν ἐμποιεῖ τοῖς νεύροις. *gravis odoris flos torporem inducit nervis*: ut ait Clemens Alexandr. lib. II Pædag. Quomodo & Plinius ait lib. XXI, cap. XIX, *nervis inimicum, caput gravantem, & à νάρκῃ narcissum dictum, non à fabuloso puero.* Ut in eo conveniant torpedo, & narcissus, quòd νάρκην, hoc est, torporem, stuporemque, inducant nervis, sic ut sensus, & motus, iis auferatur.

c P. 247. edit. Froben.

Cochleæ quoque, si crudæ imponantur, podagricas inflammationes leniunt: ut Dioscoridi observatum lib. II, cap. XI. Ac cap. XXXIX tradit, pulmonem marinum, si fuerit recens tritus, auxiliari podagricis. Alia quoque remedia suggerit Plinius. Ut lib. XXXII, cap. X: *Hirudines, quas sanguisugas vocant, multi podagris quoque admittendas censuere. Decidunt capite, & pondere ipso sanguinis detractæ, aut sale adspersa. Aliquando tamen adfixa relinquunt capita: quæ caussa vulnera insanabilia facit, & multos interimit: sicut Messallinum e Consularibus patriciis, cùm ad genua admisisset. Invehunt virus remedio verso: maximeque rufæ ita formidantur. Ergo sugentia ora forficibus præcidunt: ac veluti siphonibus defluit sanguis: paullatim morientium capita se contrahunt, nec relinquuntur.* Idem cap. præcedenti remedium præscribit è ranis: *In articulis morborum impetus sedant ranæ subinde recentes impositæ, quas quidam dissectas jubent imponi.* De iisdem, & aliis, hæc antea *d* dixerat: *Podagris, articularibusque morbis, utile est oleum, in quo decocta est rana, & ipsius intestina, & rubetæ cinis cum adipe vetere. Quidam & hordei cinerem adjiciunt, trium generum æquo pondere. Jubent & lepore marino recenti podagram fricari: fibrinis quoque pellibus calceari, maximè Pontici fibri: item vituli marini, cujus & adeps prodest.* Sanè & Galenus in secundo Euporistôn narrat, si calcei gestentur è corio phocæ (ut & leonis, lupi, vulpis) fore, ut pedes non doleant. Ac similiter Marcellus, ut vocant, Empiricus capite sexto & trigesimo *e*: *Vituli marini,*

d Eodem cap.

e P. 246. edit. Froben.

rini, aut, quod melius est, hiana pelle facta calciamenta (sic rectè Cornarius, non *medicamenta*, expressit) *si quis in cotidiano usu habuerit, efficaciter podagra morbo carebit.*

Κεντρίνης piscis est à κέντροις, sive aculeis, sic dictus. Meminere Athenæus *a*, & Oppianus *b*. Oleum ejus illitum medetur morbo articulari: quod experientiâ sibi compertum tradit Rondeletius lib. XII de Piscibus Marinis, cap. IX.

a Lib. 3. *b Lib. 7. Ἁλιευτ.*

Extremo loco aliquid de morbo addam ischiadico; qui corruptè vulgo *sciatica* nuncupatur. Nam & is morbus est articularis; quia à podagra, & aliis, non aliter differt, quàm quòd (ut Paulus Ægineta *c* ait) humor hic consistat in compage, & articulo ἐν ἰσχίῳ, sive coxæ; unde & nomen. Ischiadicis muria siluri infusa medetur; ut Dioscorides ait lib. II, cap. XXIX. Similiter Plinius lib. XXXII, cap. IX ait, *ischiadicorum doloribus dari muriam siluri clystere infusam.* Ac favet Galenus lib. XI Meth. ubi refert, muriam salsorum piscium acrimoniâ suâ humores coxendici infestos attrahere, eosque evacuare. Serenus quoque Sammonicus cap. XXXVII, quando

c Lib. 3. cap 73.

—— *Occultus victâ coxendice morbus*
Perfurit, & gressus diro languore moratur,

jubet,

—— *In Aminæo cochleas haurire Lyæo.*

Quo ex loco colligo, *Aminæa* etiam scripsisse Maronem in II Georg. non *Taminia*: quod est apud Verrium, sive Festum. Sane pro priori etiam lectione sunt Servius, Philargyrus, Hesychius in Ἀμιναῖον, &c, quod habemus glossarium Græcum MSum hactenus ineditum.

Cap. XLV.

De morbis corporis externis; ut vulneribus; eorumque sordibus extergendis remedium e cinere echini marini. Spiculis e corpore extrahendis remedia e siluris, & sepiis. Procalo, soloque, vulnera facilius, vel difficilius, sanari. Adustis medicina e cancris, & buccinis. Ulceribus, & carni excrescenti, prodesse echinos marinos eorumque testas; item purpuras, buccina, aliaque testacea, garum siluri, vel alterius piscis, ipsum etiam silurum, caput mænæ, cinerem sepiæ. Adhæc carcinomatis conducere cancros, uti & gangrænæ. Iisdem carcinomata sanari salsis percarum capitibus: ulcera purgari salpe. Carbunculis remedium è coracino, & mullo: tumoris e murice, & scorpione marino: adversus epinyctidas medicina ex ichthyocolla. Quomodo differant impetigo, scabies, lepra, elephas. Remedium his e cochleis, vitulis marinis, muræna, pastinaca, hippocampo, delphino. Adversus cutis maculas, & rugas, remedia e murice, conchylis, ichthyocollâ. Adversus verrucas, e conchylibus. Pilos attenuari sepiæ testâ. Ψίλωθρα e lepore marino, thunno, ranis, testudine, scolopendrâ, urticâ marinâ, & stellis marinis.

POstquam nobis de internis actum corporis morbis, nunc series exigit; ut de externis loquamur. Sed horum aliqui sunt certæ corporis partis; ut capitis alopecia, colli struma, pedum pernio, manuum pedumque scabrities; de quibus diximus. Deinceps videamus de externorum iis, qui vel totius sint corporis, vel plurium ejus partium. Atque hi vel à caussa sunt internâ, vel externâ. Externa sunt vel à caussâ inanimâ, vel animatâ. Inanimâ; ut gladio, sclopeto, lapide, igni. Hujus igitur loci sunt vulnera, & exustiones.

Cinis echini marini, cum testis cremati, exterget vulnerum sordes: ut ait Ælianus lib. XIV de Animal. cap. IV.

Cochleæ crudæ, testis impositæ, spicula, & aculeos eximunt: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XI, & Parabil. libro I, cap. CLVIII. Ubi & legas, ad hoc prodesse siluri saliti carnes. Plinii est de hac ipsa aquarilium facultate lib. XXXII, cap. X: *Extrahunt tela corpori inhærentia sepiarum testa ex aqua, salsamentorum carnes, cancri fluviatiles triti, siluri fluviatilis (qui & alibi, quam in Nilo, nascitur) carnes imposita recentes, sive salsa. Ejusdem cinis extrahit, & adeps.*

Alia etiam vulnerum remedia legas apud veteres, & juniores. Cujusmodi sine dubio sunt capienda de iis, quæ medicabilia sunt. Nec enim omne vulnus medicinam recipit: imò aliquod uno est loco medicabile, altero non item. Sic dicitur *a*, vulnus omne Florentiæ acceptum in capite esse letale; Ferrariæ autem esse immedicabile, si tibiæ sit inflictum. Cujus rei rationem arcessam à diverso urbis situ: quia prout venti calorem, ac frigus; siccitatem, vel humorem, adferunt: ita variant corpora, & ejus partes, atque affectus. Hæc de vulneribus.

a Josephus Quercetanus in Sclopetario. cap. 3. pag. 42. editionis Lipsiensis an. 1614.

De adustis ita Plin. lib. XXXII, cap. X: *Adusta sanantur cancri marini, vel fluviatilis, cinere; & ea, quæ fervente aquâ combusta sunt.* Similiter juvat buccina sale expleta, ustaque in crudo fictili, & ambustis, cataplasmatis more, imposita, donec in crustam induretur, & suâ sponte decidat ambustis. Vide Dioscoridem lib. II de Mat. Med. cap. V, & Parabil. I, cap. CLXXIX.

Hæc de morbis externis à caussa externa. Sunt alii ab interna. Nam si natura nequeat excernere superflua per meatus destinatos: hoc agit, ut regurgitent, vel in glandulas, quæ facilè *b* defluxus recipiunt: (atque huc etiam pertinent χοιράδες, sive strumæ; de quibus vidimus) vel in articulos, ut in arthritide; de qua item dictum: vel in cutim, ut in ulceribus, tumore, scabie, clavo, verrucâ, ac similibus.

b Hippocrates lib. de glandulis.

Conbuta echini marini testa carnes ulcerum excrescentium compescit: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. I, & Plinium lib. XXXII, cap. I. Integrum verò echinum uri, jubet Galenus in XI Simplic. Ac similiter Oribasius, Paulus, Aetius. In Parabilibus Dioscoridi tributis videas, magnam in talibus vim tribui, nunc echini cineri; ut lib. I, cap. CXX: nunc testæ ejus crematæ; quâ ulcera expurgari legas libri ejusdem cap. CLXXXVII. Idem cap. CIX vim istam carnes excrescentes reprimendi tribuit buccinæ crematæ. Similiter lib. II Mat. Med. cap. IV, & V, assignat eam vim tum purpuris, tum buccinis. Deque buccinis idem legas Parabil. lib. I, cap. CCI. Nempe omnibus testaceis, si urantur, ea est facultas: ut ex Paulo, Oribasio, Actuario, & Aetio videre est. Idem præstat garum silurorum, vel aliorum piscium: ut legas apud eundem lib. II Mat. Med. cap. XXXIV, ac præcipuè Parabilium lib. I, cap. CCI. Plinii etiam est lib. XXXII, cap. X: *Ulcera, quæ serpunt, & ex iis excrescunt, ex capite mænarum cinis, vel siluri, coercet.* Ibidem habes: *Sepiarum cinis carnes excrescentes tollit, & humida ulcera.* Eodem capite ait: *Cancri marini cinis usti carcinomata compescit. Ad hoc & fluviatilis sufficit cum melle, lineâque lanugine. Aliqui malunt alumen melque miscere cineri.* Paulus itidem lib. IV, cap. XXVI traditum ait Archigeni, cancrosis, ac malignis ulceribus prodesse cancros fluviatiles cum cadmia, utriusque partibus æqualibus tritis, & inspersis: item cinere cancrorum imposito unà cum cerato. Uti & eorundem cinerem cum melle gangrænis mederi, legere est in Dioscoridis Parab. lib. II, cap. CCIV. Alia etiam ulcerum tumorumque remedia suggerit Plinius *c*, loco jam semel iterumque memorato. Verba ponam: *Carcinomata percarum capita salsarum efficacius coercent, si cineri earum misceatur sal, & cunila capitata, oleoque subigantur.* De cancris, quæ subdit, jam vidimus. Paullo pòst ait: *Salpe expurgat ulcera in linteolis concerptis.* De echino quod sequitur, antea dictum. Hinc subjungit: *Carbunculos coracinorum salsamenta illita discutiunt. Item mullorum salsamenti cinis. Quidam capite tantum utuntur cum melle, vel coracinorum carne. Muricum cinis cum oleo tumorem tollit: cicatrices, fel scorpionis marini.*

c Lib. 32. cap. 10.

Adversus ἐπινυκτίδας, (pustulas, sive ulcuscula subrubra,

bra, mucosam saniem continentia, sic dicta, quia imprimis de nocte hominem excrucient) remedium est ichthyocolla, piscis sic vocatus à corio, vel ventre, glutinoso. Ita Plinius lib. XXXII, cap. VII. De multiplici ejus usu inferiùs agemus.

Varia etiam aquatilia medentur cutis asperitati, ac prurigini. Sed ut morbus is, sic remedia variant. De morbo priùs loquar. Si levior sit, pruritus vocatur λειχὴν, sive *impetigo*. Quod malum adeò mite, ut sanare possis, si quotidie defrices salivâ jejunâ. Sin malum sic gliscat, ut cutis in furfures resolvatur, nominatur propriè ψώρα, sive *scabies*. Quod si asperitas non modò summam cutim vitiet; sed altiùs descendat in carnem subjectam; nec furfures, sed squamæ, ex cute oboriantur; ab hisce squamis, quas Græci λεπίδας nuncupant, appellatur λέπρα, quasi λεπηρά. Arnobius lib. I *vitiliginem* pro eo dixit. Est verò tantus in hac pruritus, ut nec scabendo juvetur; sed eo sæpe ulcera, & inflammationes, proveniant. Si denique in lepra humor magis utatur, & malignior fiat, ἐλέφας, vel ἐλεφαντίασις, dici solet: partim quia homo intumescit, ut quodammodo crassitiem elephantinam referat; sed præcipuè, quod corium colore, & asperitate, ob profundas fissuras, elephantino fiat corio simile. Nunc varia istis remedia adferamus.

Omnium cochlearum, tum marinarum, tum terrestrium, testæ crematæ lepras, & vitiligines, extergent: ut legere est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. cap. XI. De solis tamen terrestribus id prædicat Aëtius cap. CXXXII, lib. I, Tetr. IV. Ac similiter Dioscorides, sive alius, Parabil. lib. I, cap. CXX, & CXXIX. Sed marinas etiam, imò præcipuè, intellexisse videtur Serenus Sammonicus cap. VI:

Pruritus autem salsos levat humor aceti,
Sive maris rabidi sudor, cochleaque minuta,
Quarum contactu perimetur acerba libido.

Et sanè testæ earum, in quibus & umbilici marini, & neritæ, vim habere expurgandi, arguit excalfaciendi, urendique facultas: ut ex quarum testis fiat calx. Unde & cicatrices oculorum corrigunt; ut auctor est Bellonius lib. II de Aquatil. cap. X.

A cochleis ad alia venio remedia. Plinius lib. XXXII, cap. VII: *Lichenas, & lepras, tollit adeps vituli marini; muranarum cinis cum mellis obolis ternis; jecur pastinacæ in oleo decoctum; hippocampi, & delphini, cinis, ex aqua illitus.* Ibidem legas: *Pruritum, scabiemque, non hominum modò, sed & quadrupedum, efficacissimè sedat jecur pastinacæ decoctum in oleo.* Plinio, Naturalis Historiæ scriptori, subdam Plinium Valerianum: cujus hæc lib. II rei Medicæ, cap. LVI: *Græco nomine lichenes appellatur, quod vulgo mentagram appellant: & est vitium, quod per totam faciem solet serpere, oculis tantum immunibus: descendit verò in collum, & pectus, ac manus: fœdat cutem; eosque, qui sic vexantur, osculari non convenit; quoniam contactus eorum perniciosus fore perhibetur. Manlius Cornutus Prætor, provinciæ Aquitaniæ legatus, ducentis in hoc morbo locavit se curandum.* Pro quo Plinius Secundus lib. XXXVI, cap. I: *Manlius Cornutus ex Prætoriis.* Varia exinde remedia Valerianus subdit: inter alia autem, *delphini jecinoris cinerem ex aqua.* Quod remedium etiam apud antiquiorem Plinium est; ut ex verbis allatis antè vidimus.

Hinc subjiciam remedia adversus cutis maculas, & rugas. Plinii est loco Historiæ Naturalis proximè memorato: *Muricum, vel conchyliorum testæ cinis, maculas in facie mulierum purgat cum melle illitus, cutemque erugat, extenditque septenis diebus illitus, ita ut octavo candido ovorum foveantur.* Et posteà: *Ichthyocolla erugat cutem, extenditque in aqua decocta horis quatuor, dein contusa, colluta, & subacta ad liquorem usque mellis. Ita præparata in vase novo conditur, & in usu quatuor drachmis ejus bina sulfuris, & anchusæ totidem, octo spumæ argenteæ adduntur, adspersàque aquâ teruntur una. Sic illita facies post quatuor horas abluitur. Medetur & lentigini, cæterisque vitiis, ex ossibus sepiarum cinis.* De sepiæ facultate ista similiter Dioscorides lib. II Mat. Med. cap. XXIII.

Sunt & cutis vitia verrucæ, clavi, similiaque: quibus inter alia conchylibus mederi docet Serenus Sammonicus:

Si rupta immensos fundit verruca cruores,
Purpureo triti cineres de vellere prosunt,
Quod fuerit vero conchyli sanguine tinctum.

Quod si tanti videtur, ut hic quoque, non dico de capillis, de quibus antea diximus; sed de reliqui corporis pilis agamus; etiam ex aquatilibus remedia sunt hos attenuandi, & extergendi. Vim illam habet sepiæ testa: ut est apud Dioscoridem lib. I Parabilium, cap. CIII. Sed hic simpliciter dicitur σηπίας ὄστρακον *a*: apud Aëtium verò lib. VI, cap. LXV *b* legas pro eo: τὸ τῆς σηπίας (ὄστρακον) κεκαυμένον, καὶ ἄκαυστον *c*. Sepia testa exusta aufert varos (ἴονθους.) Dioscorides cap. CXXIII, & Aëtius cap. XIII Serm. IV Tetrabib. II. Pilis verò denudant pharmaca ex lepore marino, hepate thunni putrefacto, ranarum in viridibus arundinetis agentium ichore, marinæ testudinis sanguine: adhæc oleo ex marinis scolopendris, urticâ marinâ, & stellis marinis: qua de re Galenus in primo de Composit. Medic. sec. loc. cap. IV, & ex Galeno Actuarius in VI Meth. Aëtius lib. VI, cap. LXIII, Oribasius lib. IV ad Eunap. cap. VII. Quodque de scolopendris dixi marinis, apud Dioscoridem quoque legas Parabilium lib. I, cap. CIV. Sed hic simpliciter dicitur σηπίας ὄστρακον *d*: pro quo apud Aëtium *e* lib. VI, cap. LXV legas, σηπίας ὄστρακα κεκαυμένα *f*.

a *Sepiæ testa.*
b *Sive pag. 116. edit. Aldina.*
c *Sepiæ testa & usta, & non usta.*
d *Sepiæ testa.*
e *Edit. Ald. pag. 116. a.*
f *Cremata sepiæ testa.*

Cap. XLVI.

Alius modus, quo pisces, & alimonia prosint non comesti, & medicina non appliciti foris: nempe quatenus pisces piscium illicio capiamus. In hoc inservire homini delphinos, polypos, sepias. Nec pisces modò piscibus capi, sed etiam quadrupedes. Hanc utilitatem præstare blennum, qui perperam aliquibus blemmus *vocatur. Quæstio, an pellis phocarum tutos præstet à fulmine, tangitur solum; quia superius de ea actum.*

Vidimus, quantum ex piscibus emolumentum capiamus, tum cibi caussa, in valetudine secundâ; tum medicinæ gratiâ, in eâdem adversâ. Atque hæc princeps eorum utilitas est: præter quam altera est priori subserviens, tum in mensis, tum in medicamentis. Est ea, quòd piscibus alios piscium utrumque in usum venamur. Hoc ex delphinis cognoscimus, cum homine societatem ineuntibus piscationis: quam rem scitè exponit Plinius lib. IX, cap. VIII. Æliani quoque est lib. II de Anim. cap. VIII: Λέγει φασὶν Εὐβοέων, τοὺς ἁλιέας τοὺς ἐκεῖθι τοῖς δελφῖσι τοῖς ἐκεῖθι ἰσομοιρίαν τῆς θήρας ἀπονέμειν. *Sermo hic apud Eubœos percrebuit, piscatores indigenas cum delphinis partiri piscium capturam.* Præterea odor piscium ad alios capiendos confert. Plinius lib. IX, cap. XXX: *Mirè omnes marini* (pisces) *expetunt odorem polyporum: qua de caussa & nassis illinuntur.* Hoc haustum ex Aristotelis lib. IV Hist. Animal. cap. VIII. Ubi & sepias, & polypos, ait piscationi esse utiles, quia pisces eorum odore allecti faciliùs capiantur: unde colligit, pisces odorandi habere facultatem. Diximus aliquid de argumento illo libri hujus cap. XIII: nunc ipsum audiamus philosophum libri IV Histor. Animal. cap. VIII *a*: Καὶ ὅλως δὲ πρὸς τὰ κνισσώδη πάντες φέρονται μᾶλλον. καὶ τὸ σηπιῶν δὲ τὰ σαρκία ὀπτήσαντες ἕνεκα τῆς ὀσμῆς, δελεάζουσι τούτοις. προσέρχονται γὰρ μᾶλλον. τοὺς δὲ πολύποδας φασὶν ὀπτήσαντες, εἰς τοὺς κύρτους ἐντιθέναι, οὐδενὸς ἄλλου χάριν, ἢ τῆς κνίσσης. *Ac omnino omnes ad nidores potius feruntur. Unde etiam frustula carnis sepiarum deusta, odoris gratiâ, objectantes iis, pisces inescant. Sic enim faciliùs accedunt. Polypos etiam ajunt assatos, nonnisi nidoris gratiâ, retibus indi.*

a *Secundum dist. Cæs. Scal. sect. 282.*

Pro-

Prosunt quoque venatoribus. Siquidem terrestres lupi, qui, ut diximus libro III *a*, multimodis in medicina prosunt, capiuntur pisce blenno. Modum ostendit Diophanes apud Cassium Dionysium: ut retuli cap. LXXIII. Ubi & monui *b*, perperam apud eum βλέμμον scribi, quamquam & *blemmum* reddidit Cornarius. Omnino enim βλέννος dicendum: ut est apud Oppianum in I Ἁλιευτ. Estque id nomen contractum ex βελεννος: prout vocatur Athenæo in VII.

Ad medicinam quoque περιφυλακτικὸν *c*, partem τῆς ὑγιεινῆς *d*, pertinet, quòd corium marini induentes vituli reddantur tuti ab ictu fulminis; imò &, si currus, quo vehimur, corio istiusmodi fuerit obtectus. Sic quidem Augusto, & Severo, persuasum fuit. Sed quàm infirmo hoc tibicine nitatur, diximus jam lib. tertio cap. VII.

a Cap. 73.
b Ad oram.
c Præservantem, sive quæ præsentem conservat sanitatem.
d Quæ tuetur sanitatem.

Cap. XLVII.

Ex piscibus usus, & sæpius luxus, in vestibus purpureo tingendis colore; item in margaritis. De margaritis prius dictum: ubi expositum unionis, & margaritæ *etymon: & cur etiam χάλαζα vocetur.* Concham, *&* margaritam, *differre. Concha Tertulliano* maris poma: *margarita autem potius conchæ vitium, quàm decus. Quæ conchæ sint margaritiferæ. Ex veterum opinione margaritas nasci ex rore: sed sententia hæc refellitur. Conchæ aliæ ἐμβύθιοι, aliæ ἀναφερεῖς. Ut, judicio veterum, margaritæ gliscant tonitru, fulgetro decrescant. Ostrea dicta* Nereidos tubera. *Hinc itum ad tincturam. Conchylii vox πολύσημος. Conchyliata, & purpurea vestis discrimen. Hodie purpureum colorem esse ab herbis: sed fuisse olim ab aquatilibus, quæ eum in mediis haberent faucibus.* Trachalus *quid, &* μήκων. *Fullonis, & tincæ commoda in eluendis vestium maculis: conchæ porcellanæ usus in poliendis linteis; uti & chartis.*

DEinceps aperiam, quantum utilitatis adferant pisces extra ea, quæ ad alimoniam, ac medicinam, pertinent. Ac primùm quis crederet, eos etiam prodesse ad rem vestiariam? Variè tamen juvant; vituli marini corium est vestium materies: de quo Rondeletius: præcipue verò tinctura vestium, & margaritis. Utrumque complexus est Plinius lib. IX, cap. XXXV: *Sed quota hæc portio est reputantibus purpuras, conchylia, margaritas!* Ubi duo priora ad tincturam referri, satis est apertum. Subjungit deinde, quæ ostendant, (ut omnium, quorum est usus, etiam est abusus) non solùm valere ad usum, sed etiam ad luxum: *Parum scilicet fuerat, in gulas condi maria; nisi manibus, auribus, capite; totoque corpore, a feminis juxta virisque, gestarentur. Quid mari cum vestibus? Quid undis, fluctibusque, cum vellere? Non recte recipit hæc nos rerum natura, nisi nudos. Esto, sit tanta ventri cum eo societas; quid tergori? Parum est, nisi qui vescimur periculis, etiam vestiamur. Adeò, per totum corpus, animâ hominis quæsita maxime placent.* Ac post aliquammulta: *Quin & pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, sed totis socculis* (margaritas) *addunt. Neque enim gestare jam margaritas, nisi calcent, ac per uniones etiam ambulent, satis est.* Hæc tum de margaritis, tum purpureâ ac conchyliatâ veste, aliquanto pluribus explicabimus. Dicam prius de margaritis, ut Tertullianus *a* ait, *vel ipso nomine pretiosis.* Latini *uniones* vocant, non quia nunquam duo simul reperiantur; ut Solino *b* proditum, & Isidoro *c*: verùm, quia, ut meliùs ait Plinius *d*, *nulli duo reperiantur indiscreti.* Margaritæ verò vocabulum, si Eustathium *e* audimus, fuerit à μαίρειν, unde μαρμαίρειν *f*. Sed credibilius est, unde res ipsa, (a barbaris puta) inde etiam vocabulum esse acceptum. Nempe a Persis, vel Indis: etsi hi conchas, in quibus margarita foret, βερβερι vocarunt; ut Androsthenes *g* tradit apud Athenæum *h*. Existimet aliquis, hæc eo quoque firmari, quòd Thargum Hierosolymitanum habeat מַרְגָּלִיָּא Exodi XXVIII. Sed fortasse vox ea Magistris illis, ut aliæ innumeræ, à Græcis fuit. His dicitur, tum μαργαρίτης, quia intelligitur ὁ λίθος, tum μαργαρῖτις, quia intelligitur ἡ λίθος. Dicitur & ἡ μάργαρος, & τὸ μάργαρον: junioribus etiam χάλαζα, quia referat grandinem porcinam *a*, h. e. alba suillæ carnis grana. A conchis, in quibus nascitur, clarè etiam distinxit Tertullianus libro de Habitu muliebri cap. VI: *Siquid de mari Britannico, aut Indico, ambitio piscatur; conchæ genus est, non dicam conchylio, aut ostreo; sed nec peloride gratius de sapore. Ad hoc enim conchas noverim maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus pustulat, vitium ejus magis debet esse, quàm gloria. Et licet margaritum vocetur; non aliud tamen intelligendum, quam conchæ illius aliqua dura & rotunda verruca.* Ferunt autem margaritum pinnæ, pectines, myaces: item μαργαριτοφόροι, sive, ut vocant, perularum mater: quæ pectinem magis refert, quàm pinna, ac facie exteriori scabritiem habet, & rugas.

Conchas se aperire, ac claudere, satis constat: unde & μύες ἀπὸ τοῦ μύειν *b* vocatæ. Ajunt verò, noctu pandi, ut ex Lunari adspergine, hoc est, rore, concipiant, atque puro illo, & pellucido humore indurescente, parere candidum illum lapillum, quem *margaritam* dicimus. Hæc sententia Plinii est, & exinde Solini, atque ex eo Ammiani Marcellini. Sed ut illud de terrestribus conchis verum sit (de his id Symmacho proditum) falsum tamen fuerit de marinis: ut vel illud argumento est, quòd cùm, teste Isidoro Characeno *c*, concharum aliæ sint ἐμβύθιοι, *quæ in fundo degunt*, aliæ ἐπιπολάζουσαι καὶ ἀναφερεῖς, *quæ in summo mari deferuntur, ac natant*: minores sint, quæ fluitant in maris superficie. Scio, quid respondeant, tantum conchis esse prudentiæ, ut fundum petant, simulac conceperint. Sed obstat, quòd conchæ maximas habentes margaritas creentur in profundo: talesque non vagentur, sed adhærescant fundo: ita ut sæpe opus sit urinatores mergi ad XX orgyarum altitudinem; sicut idem ait Isidorus. Quare multò est credibilius, ex eâdem materie & animal gigni, & lapillum: sed hunc creari ex humore puriori, ac magis perspicuo. Crescente animali, crescit quoque lapillus, sive os malis. Nam utroque modo veteres loquuntur. Si fulguret, fieri minores, traditum est Plinio lib. IX, cap. XXXV; ut alibi quoque diximus. Id fieri ait pro jejunii modo. Sed tonitru majores potiùs reddi, censet idem: uti & Characenus Isidorus *d*. Nempe imbris beneficio tonitru consequentis: propter quam caussam tubera quoque tum fiunt *e* grandiora; ut exposuimus libri III, cap. VII. Possis iccirco eleganter vocare *maris tubera*; ut Matron parodus *f* ostrea nuncupat. Ejus enim versus ille apud Athenæum *g*:

Ὄστρεα τ' ἤνεγκε Θέτιδος Νηρίδος ὕδνα *h*.

Ac non dissimili tralatione *maris poma* appellavit Tertullianus, lib. de habitu muliebri cap. VI. Verba ipsa superiùs adduximus.

A margaritis venio ad tincturam. Plinio lib. IX, cap. XXXVI duo sunt genera turbinatorum, florem illum continentium tantopere tingendis vestibus expetitum: uni nomen *purpura*; alteri *buccino*. Ambo laxè accepto *conchyliorum* nomine continentur: sed quandoque vocabulum *conchylii* sumitur strictiùs: ut cùm Dioscorides jungit τὸ κογχύλιον, τὴν πορφύραν, καὶ τὸ κήρυκα. *conchylium, purpuram, buccinum.* Interdum & buccinum solum *conchylii* nomine intelligitur: quomodo exdem sint *vestes conchyliatæ*, & quas Maro *i* appellat *Tyrio murice infectas.* Hoc pacto opponi solent vestis *conchyliata*, & *purpurea*. Nempe apud Romanos sic usus erat, ut conchyliatus color esset dilutior, ac pallidior: purpureus vegetior, floridiorque. Qualis Tyrius, ut idem Plinius ait) *concreti sanguinis nigricans adspectu, idemque suspectu refulgens.* Hoc colore quia bis vestis tingeretur, *Tyriam dibapham* dixere. Hodie tam

a Lib. de Pallio c. 5.
b Cap. 56.
c Lib. 16. Orig. c. 10.
d Lib. 9. cap. 35.
e In Il. α, pag. 80. edit. Rom. & alibi.
f Splendere
g In navigatione Indica
h Lib 3. cap. 13 sive p. 93. edit. Commel.
a Athen. lib. 3. cap. 13. sive p. 93.
b A Claudendo.
c In descriptione Parthiæ, apud Athenæum lib. 3. cap. 14. sive pag. 94 edit. Commel. & Lugdun.
d Eodem Athenæi libro p. 93.
e Plutarch. l. 4. Sympos.
f In Cæna.
g Lib. 3 cap 21. sive pag 62. edit. Commel.
h Ostrea tulit, Thetidos Nereidos tubera.
i 4 Æn.

tam purpureus, quàm conchyliatus color, non est à liquore purpuræ, sed ab herbis: de quo suo videbimus loco. Olim verò iste honos erat aquarum, & piscium: unde B. Ambrosius Hexaëm. lib. v, cap. 11: *Quid etiam purpuras memorem, quæ ornant regum convivia, amictus imbuunt? Aquarum est igitur, quod in regibus adoratur.* Ubi aquarum appellat honorem, quia & purpura, & buccinum, sint aquatilia. Locum, quo liquorem illum
a Lib. 5. Hist. Animal. c. 15. contineant, indicat Aristoteles *a* his verbis: Τὸ δ' ἄνθος ἔχουσιν ἀνὰ μέσον τῆς μήκωνος, καὶ τοῦ τραχήλου. Pro eo sic Plinius lib. ix, cap. xxxvi: *Purpuræ florem illum tingendis expetitum vestibus in mediis habent faucibus.* Nimirum fauces inter eas sunt partes, quas Aristoteles τράχηλον vocat, & μήκωνα. Priori vocabulo significatur cervix, sive partes superiores; quas Latini etiam *trachalos*, Festo teste, dixerunt. Posteriori signantur partes inferiores, ac fibratæ, tenui quadam lanositate vestitæ. Mox de loco eodem subdit Plinius: *Liquoris hic minimi est in candida vena: unde pretiosus ille bibitur, nigrantis rosæ colore sublucens.* Plura inibi; inter alia de purpureæ vestis usu; ut in consulari dignitate, in ætate prætextata, in senatoria dignitate, cujus togæ latus intexebatur clavus purpureus; quo pacto ab equitibus distinguebantur: item quòd purpurati sacrificarent; & in triumphantium veste aurum misceretur: quod vel ex Æmilii Paulli apud Li-
b Lib. 45. vium *b* triumpho dilucet. Postea de conchyliorum tinctura addit: *Sed unde conchyliis pretium? quis virus grave in fuco, color austeris in glauco, & irascenti similis mari?* Paullo pòst de buccinis subdit; ex quibus ipsis etiam liquor colligitur utilis tingentium officinis: quod abunde ex superioribus intelligere fuit. Plura item de his tribus refert cap. proximo, nec non tribus seqq.

Ad hunc margaritarum, & purpuræ usum tertius accedat: quòd decocto fullonis, qui Græcis similiter γναφεύς, maculæ vestium eluuntur; ut Dorion tradit apud Athe-
c Lib. 7. cap. 12. sive Commel. edit. p. 297. næum *c*. Ψύλωνα vocari ajunt ab Aristotele *d*. Ean-
d Lib. 6. Hist. Anim. c. 14. Sed H. Stephanus in Thesauro putat, Th. Gazam ibi φύλωνα legisse, quæ fellonem vertat. At Cæs. Scal. Comm. in Aristotelis locum indicatum (est is sect. 161) negat se scire, quis piscis sit, quippe nec Plinio, nec Athenæo, nec aliis memoratus.
e Lib. 1 de Aquatil. cap. 17.
f In Mosella.
dem vim habet tinca. Quo uno, ut videtur, impulsus Bellonius *e*, tincam Ausonii *f*, quæ Italis hodieque *tenca*, φύκωνα, sive γναφέα, esse existimavit. Sed ficulnum verè est hoc argumentum. Quippe eadem vis est aliis non paucis: ut ichthyocollæ, & id genus piscibus glutinosis. De tinca quod dixi; firmat Cardanus lib. vii de Rerum Varietate, cap. xxxvii: *Tincarum decocto maculas omnes tolli existimant; quoniam lentum sit, ac viscidum; unde materiam maculæ ad se trahat.*

Est & quarta in re vestiaria utilitas. Nam conchis, ut vocant, porcellanis utuntur vulgo ad polienda lintea, quia nihil in iis asperum: unde & usus eorum in chartæ politura. Videntur esse conchæ, quas veteres dixere *Venereas*. De his jam ante egimus. Adi & Bellonium lib. ii de Aquatilibus, cap. x.

Cap. XLVIII.

Usus piscium in ædium structura, ac re fabrili. Gedrosis ædium postes sunt ex maxillis cetaceis. Quis Romanorum primus testudinis testâ vestierit lectos, & repositoria. Conchylium usus ad cochlearia. Glutinum ex ichthyocolla, tum ventre, tum pelle: ac super priori lectio Dioscorides defensa. De variis ejus appellationibus apud Germanos. Squatinæ utilitas ad polituram. Quousque pompilus naves adsectetur: & ut nautæ ex hoc pisce colligant, se litori appropinquare. Eosdem præsagire tempestatem ex echinometra, ac delphino: & ratio ejus rei allata. Piscem nomine lucernam noctu lucem de se jaculari, multorumque id piscium oculos facere. Prælucere etiam baculum, cui marinum affricueris pulmonem.

AB re vestiaria venio ad ædificia, eorumque partes, & instrumenta domestica. His aquatilia trifariam inserviunt. Partim enim materiam exhibent, partim eam jungunt, partim poliunt. Primi generis est cetaceorum usus in exstruendis ædificiis apud ichthyophagos, inter Carmanos, & Oritas, sitos: de quibus id narrat Strabo in xv. De Arbiis refert Plinius libro ix, cap. iii: *Gedrosos, qui Arbin amnem accolunt, Alexandri M. classium præfecti prodidere, in domibus fores maxillis belluarum facere, ossibus tecta contignare: ex quibus multa quadrigenûm cubitorum longitudinis reperta.* Nec barbaris solùm materiem præstant: sed Romanis etiam, ac Græcis, præcipuè ad lectos, repositoria, & similia. Plinius lib. ix, cap. xi: *Testudinum putamina secare in laminas, lectosque, & repositoria his vestire, Carbilius Pollio instituit, prodigi & sagacis ad luxuriæ instrumenta ingenii.* Vide eundem lib. xvi, cap. xliii. Hinc Juvenalis sat. xi:

> *Qualis in Oceani fluctu testudo nataret,*
> *Clarum Trojugenis factura ac nobile lucrum.*

Et Martialis lib. xii, epigr. liv:

> *Gemmantes primâ fulgent testudine lecti.*

Ac similiter Lucianus, & qui eum expressit, Appulejus; uterque de asini metamorphosi: illius est; Κλίνη ἦν μεγάλη ἀπὸ χελώνης Ἰνδικῆς. Hujus autem; *Lectus Indicâ testudine pellucidus.* Ex quibus Justus Lipsius lucem fœnerabat istis Senecæ verbis lib. vii de Beneficiis, cap. ix: *Video elaboratam scrupulosâ distinctione, & fœdissimorum pigerrimorumque animalium testas, ingentibus pretiis emtas: in quibus ipsa illa, quæ placet, varietas subditis medicamentis in similitudinem veri coloratur.*

Hodie quoque ex conchis margaritiferis cochlearia faciunt, & pocula.

Alterum statuebamus usum in jungendis instrumentis domesticis. Hinc Aristoteles lib. iii Hist. Animal.
cap. xi *a*, cùm dixisset presso, & macerato tergo bubulo, gluten elici; addit, hoc alicubi etiam fieri è piscibus. a Sed ex dist. Cæs. Scal. c. 10. sect. 128.
Non nominat piscem: sed hoc facit Dioscorides: qui tamen non de cute id scribit, sed ventre. Verba ejus sunt lib. iii, cap. cii: Ἡ δὲ ἰχθυόκολλα λεγομένη κοιλία ἐστὶν ἰχθύος κητώδους. *Ichthyocolla quæ dicitur, venter est piscis cetacei.* Scio, Marcellum Virgilium in antiquo codice
pro κοιλία reperisse κόλλα *b*: quomodo & legendum suspi- b Gluten.
catur Rondeletius lib. ix de piscibus marinis, cap. xiv, quod est de molva. Sed enim placet vulgata lectio, propter auctoritatem Plinii lib. xxxii, cap. vii sic scribentis: *Ichthyocolla appellatur piscis, cui glutinosum est corium: idemque nomen glutino ejus. Quidam ex ventre, non è corio, fieri dicunt ichthyocollam, ut glutinum taurinum.* Nimirum nihil prohibet, quominus & ex corio, & è ventre, glutinum pararint. Ponticam ichthyocollam præcipuè commendant Dioscorides lib. iii, cap. cii, & Plinius lib. xxxii, cap. vii. Germanis, ad quos è Danubio etiam sexcentarum advehitur librarum, dixere *haussen*, quia magnitudine domum exiguam refert. Indeque glutinum ejus vocatur *hausenleim*, id est, husonis glutinum; ac generali vocabulo *fischleim*, hoc est, piscinum glutinum; item *mundtleim*, hoc est, orale glutinum: quia ore madescit, ut faciliùs conglutinet. Cæterùm non hanc utilitatem fabris modò præstat lignariis; sed etiam artificum aliis: ut in emplastris, instrumentis musicis, chartis.

Tertium statuebamus usum in domesticorum instrumentorum politurâ. Huc facit squatina: de qua sic Bellonius lib. i de Aquatilibus, cap. viii: *Hujus pellem piscatores Itali prius glubunt, quàm foro exponant. Ea enim assulis distenta, & exsiccata, fabris lignariis ad opera perpolienda, ut & canicularum apud nos pellis, utilis est.* Sed veteres potiùs audiamus. Plinius lib. ix, cap. xii: *Aquatilium tegumenta plura sunt: squamis, ut pisces; asperâ cute, ut squatina; quâ lignum, & ebora, poliuntur.* Atque ad hunc locum attendens lib. xxxii, cap. ix: *Prodest per se squatinæ piscis cutis combusta. Hæc est, quâ diximus lignum poliri: quia & è mari fabriles usus exeunt.* Et hæc de usibus, ut Plinius hìc vocat, fabrilibus; ac propriè in ædificiis.

Post

Post eos videndum, ut usui sint nautis. Nam & *ναυπηγικὴ* est inter artes fabriles, ac navis est æquoreum domicilium. Et quomodo non in aquatilibus vel maximè rationem habeamus nautarum, qui in aquis degunt; à quibus etiam, ut & piscatoribus, aquatilium naturam, ac commoda, præcipuè accepimus?

Pompili magno usui sunt nautis, quia, quasi navium custodes, & servatores, eas comitantur, non quidem in portum usque, quod Nicolaus Leonicenus *a* refert; sed donec terram è longinquo præsentiant. Itaque quo propiùs ad litus acceditur, eò segniùs comitantur. Vide Ovidium in Halieuticis, Plinium lib. XXXII, cap. ult. Ælianum lib. II de Anim. cap. XV: &, qui multa adeò ex Æliano carmine reddidit, Oppianum, lib. IV de Piscatione *b*: etsi de hoc ipso agens Gesnerus dicat, Ælianum sua ex Oppiano exscripsisse. Sed eum, ut alibi ostendi, ætas amborum satis refellit. Nec tanti erat id repetere hoc loco; nisi plerique, hoc argumentum post Gesnerum tractantes, alienum errorem facerent suum. Porrò ista pompili erga navigantes affectio occasionem præbuit fabulæ de Pompilo nautâ, vel piscatore Icario, in piscem sui nominis converso; ut retulit ex Apollonio Athenæus *c*. Sed & Ælianum *d* videsis, & Eustathium in Homerum *e*.

a *Variorum lib* 3. *cap*. 9.

b *Vers*. 188. & *seqq*.

c *Lib*. 7. *cap* 7 *sive pag*. 283.

d *De animalibus lib*. 15. *cap*. 23.

e *In Odyss*. *ν*. *p*. 1737. *edit*. *Rom*.

Alium quoque nautis, & piscatoribus, usum pisces præbent: ut qui imminentem ex iis colligant tempestatem. Plinius lib. IX, cap. XXXI: *Tradunt sævitiam maris præsagire* (echinometras) *correptisque opperiri f lapillis, mobilitatem pondere stabilientes. Nolunt volutatione spinas atterere: quod ubi videre nautici, statim pluribus anchoris navigia infrenant.* Ejusdem sunt ista lib. XVIII, cap. XXXV: *Delphini, tranquillo mari lasciviententes, flatus, ex qua veniunt parte, præsagiunt: item, spargentes aquam turbato, tranquillitatem.* Caussa horum videtur, quòd pisces in aquis etiam immutationem aëris persentiant: hinc se agitent, & sæpius ostendant. Quid mirum? quando similia in hominibus videmus præsagia. Sic cum laterum, vel thoracis dolore conflictantes, ex hoc colligunt ventos instare septentrionales. Et arthritici, vel morbo afflicti Neapolitano, seu Gallicum vocare malis, ex capitis, vel articulorum dolore, colligunt flatum imminere austrinum.

f *Sic rescribo ex MSs*, & *veteri edit*. *Parmensi*. Opperiri *nempe valet exspectare*. *In aliis est* operari: *quod probare non possum*.

Nautis insuper aëra illuminat piscis ex eo dictus *lucerna*. Plinius lib. IX, cap. XXVII: *Subit in summa maria piscis ex argumento appellatus lucerna, linguâque igneâ per os exertâ tranquillis noctibus relucet.* Sed de linguâ parum est credibile, quando ea piscibus explanata est; ut docet Aristoteles in secundo de Partibus Animal. Eoque argumento Plinium etiam Gillius impugnat. Rondeletius *g* censet, piscem esse eundem, ac Plinii milvum. Oculos is habet rubescentes; linguam item, palatum, aliaque interioris oris rubra; imò sandaracham, vel cinnabarim, vincentia: quibus sic partibus lucet, quasi ore teneat carbones. Sed & oculi eò conferunt, quos habet rubescentes. Quosdam sanè pisces oculis noctu lucem jaculari, testis Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Quin & in tenebris multorum piscium* (oculi) *refulgent, aridi sicut robusti caudices, vetustate putres.* Sic locus iste est distinguendus.

g *Lib* 10. *de pisc*. *mar*. *c*. 8.

Aliter etiam conducunt pisces aëri navigantibus illuminando. Idem Plinius lib. XXXII, cap. X: *Pulmone marino si confricetur lignum, ardere videtur; adeo ut baculum ita præluceat.*

CAP. XLIX.

Afros è θολῷ sepiæ; sed Romanos, & Græcos, è fuligine fornacium, & balnearum, atramentum fecisse, quo scriberent. Cochlearum usus in oleo decapulando, ac hauriendo. Oleum ex hepate factum cartilagineorum piscium, vel adipe balænæ. Sepiæ atramento lucernis indito, adstantes videri Æthiopes. Concha pictoribus hodieque pro vasculis pigmentariis. Pro tuba piscis temporibus concha usus erat. De oleo vermis Indici; quod exstingui nequeat, & proptereà à regibus Persarum usurpetur in urbibus expugnandis; si Ctesiæ fides. Usus aquatilium in suffragiis, mensuris, flagellandis pueris, plectendis adulteris. Abusus eorundem ad equorum venditionem fraudulentam; item philtra, & magicas præstigias.

VEnio ad commoda illa, quæ omnes propè homines tangunt; sed præcipuè deditos literarum studiis. His maximus est chartarum usus, & atramenti, & olei, dum nocturnis eos impallescere chartis juvat. Sed de charta, ut ea & ichthyocollâ conglutinetur, & conchâ poliatur, aliâ paullo antè occasione dicebamus. Alterum præstat sepia excremento suo, quod Græci *μέλαν*, Latini *atramentum* vocant. Nam licet Romani, & Græci, ex fornacium, balnearumque fuligine, atramentum facerent; ut cognoscere est ex Plinio lib. XXXV, cap. V, & Dioscoride lib. V, cap. ult. Afri tamen ex excremento, sive nigro, & glutinoso humore in vesica, sive membrana sepiæ latente (Græci humorem eum θολὸς nuncupant ὅτι ἐθολῶσθαι *a*) atramentum scriptorium conficiebant: quemadmodum vetus annotavit interpres ad illud Persii sat. III:

a *Turbidum esse*.

Nigra quòd infusâ vanescat sepia limphâ.

Ubi poëta iccirco *sepiam μετωνυμικῶς* pro quovis posuit atramento. Puto, & ideo in veteri epigrammate, (quod inter alia in veteribus nobilissimi Salmasii membranis comparet) geminum illi usum tribui: unum in cibis, alterum scriptionis. Epigramma id hujusmodi est:

Femineo geminum designat nomine sexum,
Et candens piceum sepia claudit onus.
Utilior nullus piscis per cærula oberrat,
Cui pretium capto debuit esse duplum.
Præstat carne cibos; apicum das felle figuras;
Atque brevis specie. b *usum ad utrumque facit.*
Hanc potius doctis apponere convenit escam,
Qua sapit in morsu c, *& probat articulos.*

b *Nulla hic est elisio: cujus rei multa sunt exempla sive in veteribus epigrammatis à Pithæo congestis, & editis*.

c *Nec hic visum elidere. Alioqui scripseris, & quæ*.

De sepiæ succo vide Salmasium epist. II de Cruce ad Bartholinum pag. 483, & 484.

Porrò non solùm sepiæ inest atramentum (sic etiam Cicero eum vocat humorem in II de Nat. Deorum) sed mollibus cunctis; ut Aristoteles ait *d*: qui & ipse θολὸν nominat, & ab iis in metu ait effundi, ut infuscatâ aquâ occultentur. De loligine quidem id manifestum: unde ejus succum pro animi livore, ut *æruginem* pro *veneno*, dixit Horatius *e*: quemadmodum Porphyrio interpretatur hunc locum:

—— *Hic nigræ succus loliginis, hæc est*
Ærugo mera. ——

d *Lib*. 4. *Hist*. *Anim*. *c*. 1.

e *Lib*. 1. *sat*. 4.

Sed utrùm, ut sepiæ, sic etiam loliginis succo, in scribendo usi sint Afri, vel populorum alii, non facilè dixero.

Ad oleum variè aquatilia prosunt. Primùm in conficiendo illo ex olivis, vel seminibus cannabis, lini, raporum, vel etiam è nucleis. Cochleæ enim, & myacum testæ, usui sunt ad decapulandum oleum, vel hoc illis hauriendum: ut est apud Dioscoridem lib. I Med. Mat. cap. XXXVIII, & Plinium lib. XXXII, cap. XI.

Præterea ex aquatilibus etiam oleum fit: ut ex hepate cartilagineorum. Eo quippe non solùm inunguntur ægri: sed usus etiam est in lucernis. Rondeletius lib. III de Pisc. mar. cap. XIX: *Cartilagineorum hepar pingue est, ut liquefieri possit, & in oleum resolvi, quo in multis affectibus frequenter usi sumus: est ad lucernas utile.* Adhæc balænæ adeps pro oleo est; eò quòd non concrescat. Propterea Itali vocant *capidolium*; ut Bellonius tradit lib. I de aquatil. cap. III. Est de hoc belluæ marinæ usu insignis locus in vita S. Philiberti abbatis, à monacho Gemmencensis cœnobii ad abbatem Coschinum, ac fratres scripta *f*: *Habent illic & suum è marinis belluis solatium, vel compendium: quod mirum*

f *Apud Surium in vitis Sanctorum ad* 20. *Augusti*.

sane

sanè est, & à seculo inauditum. Uncis enim, retibusque, & ratibus capiunt pisces maris, longos pedes quinquaginta: ex quibus non solum escas sibi parant Fratres: sed etiam pinguedine illorum fovent lucernas. Faciunt hoc merita Sancti Philiberti, & multorum aliorum illic quiescentium sanctorum Fratrum, qui fideliter Domino servierunt, & tempore pacis cum Christo Cruci affixi, suâ voluntate martyrium obiere. Et multò pòst: *Alio quoque tempore, cum ejusmodi liquore lucerna Fratrum indigerent; Beato viro Dominum instanter rogante, ut ipsius munere Fratrum inopia suppleretur: mane annunciavit ei Monachus, mare grandem piscem mortuum ejecisse in litus. Ex illo pisce Fratres triginta modios pinguedinis ad lucernas fovendas extraxere.* Sepiæ etiam atramentum in lucernis usui est: sed eo addito, qui adsunt, æthiopes videntur; ut ab Anaxilao est traditum, & exinde refert Plinius lib. XXXII, cap. X.

Est & in liberalibus artibus pictura. Cui itidem commodant aquatilia. Nam colores suis infundunt pictores conchis; ut chamarum, & mytilorum testis: idque partim, quia colores iis non immutentur, partim quia testæ nulli sunt oneri, dum manu sustinentur.

Sua etiam commoda ex aquatilibus percepit scientia militaris. Antiquis enim pro tuba fuit concha turbinata, dicta στρόμβηλος, quasi στρόμβιλος. Hesychius, & Varinus: Στρόμβηλος, τῷ κόγχῳ, ᾧ ἐσάλπιζον. *Strabelo, concha, quâ buccinæ instar, canebant.* Idem Hesychius: Κόχλοις (sic legendum) τοῖς θαλαττίοις, ἐχρῶντο πρὸ τῆς τῶν σαλπίγγων εὑρέσεως. *Conchis marinis utebantur ante inventas tubas.* Theocritus Διοσκούροις:

Ἦ ῥ' Ἄμυκος, καὶ κόχλον ἑλὼν μυκήσατο κόχλον.
Οἱ δ' ὦκα συναγέρθεν ὑπὸ σκιερὰς πλατανίστους,
κόχλῳ φυσηθέντος ἀεὶ Βέβρυκες κομόωντες.
Dixit sanè Amycus, & cavâ acceptâ conchô insonuit.
Celeriter autem convenerunt sub umbrosam platanum,
Conchô inflatâ, Bebryces semper comam alentes.

Est & Lycophronis in Cassandra:

Καὶ δὴ κατ' αὖθις γαῖαν ὀρχηστὴς Ἄρης,
Στρόμβῳ τὸν αἱματηρὸν ἐξάρχων νόμον.

Quod Scaliger reddidit:

Jam culta vastat arva Mars Salisubsulus,
Reciproco cruenta signa murice
Edens.

Quod Lycophron appellat στρόμβον (concham ait Tzetzes) id Scaliger *muricem reciprocum* dixit. Hinc & Tritones in antiquis videas marmoribus cum conchis oblongis, ore rotundo, amploque; sed paullatim amittentibus magnitudinem, donec per sinuositatem devexam desinant inferiùs in mucronem. *Turbinem* vocant Latini; ut *turbinata* Gaza dixit, quæ Aristoteles στρομβώδη *a*. Hujusmodi Tritonis concham scitè descripsit Ovidius primo Metam. fab. VII; ut cap. XXXVI ostensum.

a Lib. 4. Histor. anim. c. 4.

De dicto concharum in bellis usu vidimus quoque in Oratoriis Institut. lib. V, cap. XI, sect. VII.

Alium præterea usum dabo, fide scriptoris antiqui, sed Græculi. Vermis est fluvii Indi, septem longus cubita, paxillo minoris crassitiei, quàm est hominis amplexus. Fusè eum ex Ctesia Cnidio describit Ælianus lib. II de Anim. cap. III. Inter alia mirandum, quod ait, eum XXX diebus pendulum in fictilia stillare oleum crassum: ligna hoc oleo illita confestim comburi: nec ullâ flammam ratione posse restingui: atque ita urbes expugnari à regibus Persicis: unde nec catapultis, ballistis, & similibus, eis fit opus. A Ctesia verò non magis fidem exigere oportet, quàm poëtis.

Sed longum esset singulas ire per vitas. De cæteris igitur suffecerit pauca addere quasi per satyram. Ut quòd concharum etiam minutarum pro calculis usus antiquitus in suffragiis erat ferendis. Eas χοιρίνας vocarunt; ut est apud Julium Pollucem *b*, & scholiasten Aristophanis *c*.

b Lib. 8. cap 5.
c In Equites sc. Cujus initium, Χοίνικι, & alibi ibidem commend.

In mensuris etiam conchis usi. Unde obtinuit, ut concham dicerent pro tribus cochlearibus. Nempe sextarius valuit conchas triginta duas; quod fit nonaginta sex cochlearia.

Etiam usus aquatilium fuit in rebus tristibus: pœnis dico, tum privatis, tum publicis. Privatis, ut quòd patribus familias, & pædagogis, lori in flagellando vicem præstabant tergora anguillæ. Plinius libro IX, cap. XXIII: *Tenuissimum his* (murænis) *tergus: contra anguillis crassius, eoque verberari solitos tradit Verrius prætextatos: & ob id mulctam his dicit non institutam.* Sententia Verrii, qui præceptor fuit nepotum Augusti, hæc fuit: prætextatos non puniri mulctâ aliquâ pecuniariâ, quam aspernentur, quia non ipsi, sed parentes sic luant pœnas: verùm flagris, quas sentiant, & huic rei inserviisse terga anguillarum. Similiter Isidorus in Glossis: *Anguilla est, qua coërcentur in scholis pueri, quæ vulgo scutica dicitur.*

At pœnæ publicæ exemplum esto, quòd adulteri Athenis pœnas luebant mugile in anum immisso. Juvenalis sat. X:

—— *Necat hic ferro, secat ille cruentis*
Verberibus, quosdam mœchos & mugilis intrat.

De cujusmodi supplicio est & illud Catulli ad Aurelium:

Ah tum te miserum, malique fati;
Quem attractis pedibus, patente portâ,
Percurrent raphanique, mugilesque.

Sunt & usus improbi, seu abusus potiùs: qualis ille (ut simili ex re exemplum petam) quòd Cingari nequissimi equis, ut cariùs vendant, in anum inserunt anguillam. Sic enim fit, ut intumescente corpore, videantur pinguiores, & dum ob molestiam ex anguilla crebrò subsultant, etiam credantur agiliores.

Nefarius quoque usus ille in philtris, & rebus magicis. Pompilus quidem ad philtra utilis habitus; dictusque ἱερὸς ἰχθὺς, *sacer piscis*: quo de Athenæus lib. VII, & ex eo Nicolaus Leonicenus Variorum lib. III, cap. IX; etsi non Athenæum, sed Pausaniam, seu memoriæ, seu calami lapsu, profiteatur auctorem.

Phocas ad magicas præstigias esse utiles, eoque eas circum Protea fingi, quasi iis gaudentem, apud Eustathium *a* legere est, & scholiastarum alios.

a In Od. Δ, 1502 edit. Rom.

Cap. L.

De aquatilibus noxiis. De navigantium periculo à loligine. Oculis obesse mullos, & omnes pisces cartilagineos. Hippocampos, ut ajunt, gignere hydrophobiam. Turbida produci somnia capite polypi comesto. De veneno scorpii marini, sepiæ, centrinæ, vivæ Gallicanæ, & leporis marini; quo periit Titus Imperator. Diphili apud Athenæum μονομαχῶν αἱμάττεται. Hostes marini leporis cancer marinus, ac mullus; cui propterea honos exhibitus in Eleusiniis. B. Ambrosii locus non inelegans de lepore marino. Abortum ab eo & fieri, & impediri. Ut pastinaca veneno perierit Ulysses. Quando vixisse videatur non respuendus belli Trojani scriptor, qui sub nomine Dictyos Cretensis extat Latine. Araneum, & draconem marinum, perperam à Plinio pro diversis haberi. Eundem & venenum esse, & antidotum. Ac similem esse rationem porci marini.

CUm tot tantaque sint piscium bona, in cibis, in medicina, in omni vita: non injuriâ aliquis miretur, abhorruisse ab eorum esu, tum Syros, tum etiam Pythagoricos. Sed à Syris hoc datum honori Dercetûs, in piscem conversæ: qua de re satis dictum nobis lib. I, cap. XXIII. Pythagorici verò cur abstinuerint, exposui lib. III, cap. XXVII. Sed, quantacunque sit piscium utilitas, non diffitendum tamen, gravia etiam damna iis imputari. Ut quòd loligines magno numero sese complexæ natant: ac similiter multæ nexæ extra aquas volitant:

litant: unde periculum abiis, ne mergant navigia: sicut quidem ex Trebio Nigro tradidit Plinius lib. XXXII, cap. II. Quàm illud etiam navigantibus noxium, si verè de remora ajunt, remorari (unde & nomen) navem velis, remissque, quasi provolantem? Sed quid de isto censendum sit; antea *a*, cùm de vi piscium dicerem, exposui.

a Cap. 11.

Nunc ergo videamus de morbis, quos afferunt vel parti certæ, vel corpori universo. Prioris generis exemplum habemus in mullis; qui lædere oculos dicuntur. Dioscorides lib. II, cap. XXIV: *Τρίγλη συνεχῶς ἐσθιομένη ἀμβλυωπίας δοκεῖ παρεκτικὸς εἶναι ἀποτελεσματικόν. Mullus continuo comesus creditur caliginem oculis offundere.* Idem apud Aëtium legas. Imò cartilaginea omnia, si diu multumque utaris, visum reddunt hebetiorem; ut apud Athenæum ait Diphilus.

Hippocampi adferunt hydrophobiam; si hac parte, quod non puto, credendum Æliano lib. XIV de Animal. cap. XX.

Polypi caput comestum turbulentos reddit spiritus, somniaque hinc molesta: ut auctor in Symposiacis Plutarchus. Verba ejus adducebamus lib. III, cap. XXXV.

Universo autem corpori nocent, qui veneno inficiunt. Nam, utcunque ad commendationem aquarum B. Ambrosius *b* dicat, *ipsos angues venenosos esse in terris, sine veneno in aquis*: sunt tamen & pisces venenati. Qualis scorpius marinus: ut tradunt Dioscorides lib. VI, cap. LXI, Plinius lib. XXXII, cap. V, Avicennas lib. IV, Fen. VI, tract. V, cap. XXIII. Imò Ovidius quoque in Halieutico:

Et capitis duro nocituus scorpius ictu.

b Lib. 5. Hexaem cap. 2.

Sive potiùs; *Et captus d. n. s. i.* Prout Petrus Ciacconius legit, probante etiam Hercule Ciofano.

Sepiæ quoque, ut Ælianus *c*, Oppianus *d*, & Philes *e*, tradunt, morsu nocent. Inest enim illis aliquid venenati, sive id a dentibus fit, sive à sanie effluenti e corpore.

Κεντρίνη item, quæ in cartilagineis est, nempe ex galeorum genere, duos habet aculeos; unum in cauda, alterum in vertice capitis; ut Ælianus *f* ait; sive potiùs in cervice, secundùm Athenæum *g*. Hisce aculeis, à quibus & κεντρίνης nomen accepit, venenati quid esse, ab eodem Æliano proditum est lib. I Hist. Anim. cap. LV.

c Lib. 5. de An. cap. 44.
d Lib. 2. Ἁλιευτ. vers 454. & duobus seqq.
e Cap. ...
f Lib. 1 de An. cap. 55.
g Lib. 7 in γαλεοῖς, sive c. 12.

Adhæc Gallis piscis est minutus, dictus *viva*, (*la vive*,) salubris ille quidem, sed dorsi medullam obtinens adeò venenosam, ut si quis ab ea fuerit læsus, pars affecta continuò intumescat, & inflammetur: homo maximos patiatur dolores, & varia symptomata: nec rarò eidem mortem afferat: ut Quercetanus narrat in diætetico suo polyhistorico, cap. VII.

Etiam, Æliano teste lib. II Hist. Anim. cap. XLV, in venenatis est lepus marinus; qui Græcis similiter λαγωὸς θαλάσσιος *h*, piscis ex mollibus, & ἀναίμοις *i*, nomen leporis ex eo sortitus, quòd colore referat leporem terrestrem. Caro ejus similis est loligini parvæ: cui ideirco comparat Dioscorides lib. II, cap. XX. Sed figuram si attendas, potiùs refert offam informem; ut ait Plinius lib. IX, cap. XLVIII: vel etiam, præcipuè posteriori corporis parte, cochleam testâ exemtam; ut Ælianus ait loco antea indicato. Sanè nec oculos, nec pinnas, habet: nec alia corporis membra distinguuntur. Piscis hic pulmones exulcerat; ut est apud Galenum lib. de Theriaca ad Pisonem; item lib. I de medicamentorum compositione κατὰ γένη, & lib. IV de simpl. fac. cap. XIX. Utrùm ex nota qualitate, an occulta, differit Thomas Erastus *k* lib. de occultis Medicament. propriet. cap. XXXVII. De eodem ita Plinius lib. IX, cap. XLVIII: *Nec venena cessant dira, ut in lepore: qui, in Indico mari etiam tactu pestilens, vomitum dissolutionemque stomachi protinus creat.* Item lib. XXXII, cap. I: *Non sunt minus mira, quæ de lepore marino traduntur: venenum est aliis in potu, aut in cibo datus, aliis etiam visus. Siquidem gravida si omnino adspexerit feminam ex eo genere duntaxat, statim nausea, & redundatione stomachi, vitium fatentur, ac deinde abortum faciunt.* Quam rem experientiâ firmat Rondeletius *a*. Etiam in venenatis referunt Nicander *b*, Dioscorides *c*, Ægineta *d*, Aëtius *e*. Imperitis autem pestiferam ejus vim indicat, quòd veneno illius Domitianus sustulerit Titum fratrem: Tzetzes: *Τίτος θνήσκει βεβρωκὼς λαγωὸν τὸν θαλάσσιον. Titus moritur, comesto lepore marino.* Quod ipsum legere est apud Glycam, & multo antiquiorem Philostratum lib. VI de vita Apollonii, cap. XIV. Ut nihil sit; cùm Josephus Scaliger in Animadversionibus Eusebianis miretur unde id hauserit Græculus ille Tzetzes. Imò præsentis adeò veneni putatur, ut & recens scarus sit suspectus, quia lepores venatur marinos, iisque pascitur. Sic quidem Diphilus apud Athenæum lib. VII. Potiùs tamen adsentior viris doctissimis, qui arbitrantur, Diphilum, memoriâ lapsum, id tribuisse scaro, quod, priores secutus, de mullo narrat Plinius lib. XXXIII, cap. I. Scarus enim herbis pascitur, ac piscis est laudatissimus; imò inter eos obtinet principatum; ut antea vidimus. Neque hic numen permisit; ut nulla suæ bonitatis vestigia haberemus. Nam persequitur eum cancer marinus: item mullus; ob quod beneficium honos huic in sacris habitus Eleusiniis: ut est apud Ælianum lib. XII de Animal. cap. XXI, & Athenæum lib. VII *f*. Apponi etiam merentur; quæ dicit Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. X: *Lepusculus, timidum animal in terris, in mari formidabile, citam, & quæ non facile possit auferri, corruptelam invehit. Voluit enim te creator nec in mari satis ab insidiantibus esse securum, ut propter pauca, quæ noceant, quasi in excubiis positus arma fidei semper, & scutum devotionis accinctus, à Domino tuo debeas salutis sperare præsidium.* Quid quòd & lepus iste morbo medetur, quem facit? Nam adversus illud, quod abortus esse caussam dicebamus (Plinii verba sunt lib. XXXI, cap. I) *remedio est mas, ob id induratus sale, ut in brachialibus habeant.*

h Lepus marinus.
i Sanguinis expertibus.
k In Miscellaneis Medicis H. Steetii.
a Lib. 17. de Pisc. Mar. c. 11.
b In Alexipharmacis.
c Lib. 6. cap. 30.
d Lib. 13.
e Lib. 13.
f Cap. 21. sive pag. 325. edit. Commel.

Sunt & alii pisces, veneni nomine exosi; qui interim, ut Pelias hasta, medicina sunt malo, quod dederunt. Sic pastinacæ ictum esse letalem, cognoscimus exemplo Ulyssis: quem filius Telegonus incautus interemit hastâ suâ pro aculeo habente radium pastinacæ. Rem narrant Oppianus in I Ἁλιευτ. Eustathius in Odyss. Λ *g*, & Dictys *h*, sive interpres, qui ut Græci τρυγόνα, sic ipse vocat *turturem marinum*: quod & facit B. Ambrosius. Nempe pares vel suppares fuere: etsi non paullo antiquiorem aliqui *i* putârint. De hujus veneno sic Plinius lib. II, cap. XXXVI: *Nullum* (in animalibus venenatis) *usquam exsecrabilius, quàm radius super caudam eminens pastinacæ, quincuncialis magnitudine. Arbores infixus radici necat: arma, ut telum, perforat vi ferri, & veneni malo.* Vide & de eodem Dioscoridem in VII *k*, & alios. Sed magna est bonitas Dei, qui ex hoc ipso pisce remedium nobis dedit. Nam is dissectus, & vulneri impositus, medetur; ut Dioscorides tradit in VIII *l*. Cinerem quoque ejus ex aceto illitum prodesse, relatum Plinio lib. XXXII, cap. II. Radii ejus cinere, vulneri admoto cum aceto, se curasse rusticum à pastinaca ictum, tradit Rondeletius.

g Vers. 134
h Pene extremo l. 6. de bello Trojano.
i Etiam Gaspar Scoppius.
k Cap. 8. Sive extremum capitum, & distinctione, Theriacorum cap. 7.

De araneo, qui Belgis *pietermanl*, sic Plinius lib. IX, cap. XLVIII: *Æquè pestiferum malum araneus, spina in dorso aculeo noxius.* Est verò idem ac *draco marinus*: etsi Plinius *m* distinguat: quod inde est, quia diversos exscribat diversis eundem piscem vocabulis vocantes. Vide autem hic etiam Dei bonitatem. Plinii ipsius est lib. XXXII, cap. V: *Draco quidem marinus adspina sua, qua ferit, venenum ipse impositus, vel cerebro toto n prodest.* Idem traditum Dioscoridi lib. II Medicæ Mat. cap. XV.

l Cap. 6 sive Theriacorum cap. 24. & 25. ubi unde, quæ Janus Antonius Saracenus annotavit.
m Lib 32. cap. 5.
n Ita & vetus editio Parmensis. Sed in aliis codd. pro toto est tantum.

Similiter à porco marino, & venenum, & remedium est. Plinius lib. XXXII, cap. V: *Inter venena sunt piscium porci marini spina in dorso, cruciatu magno læsorum: remedium est limus ex reliquo piscium eorum corpore.* Qui locus adversari videtur existimantibus, porcum ma-

marinum esse, quem Hollandi *post* vocant, vocabulo, ut ajunt, ex *porces* corrupto. Nec enim hujus ictum putent venenosum: neque obsidetur limo, unde peti debeat veneni medicina.

Atque hæc dicta sunto de piscium aliquot noxiis: & relucente in his etiam bonitate, ac providentiâ divinâ.

CAP. LI.

De piscibus à gente Syra habitis pro Diis: item ab Ægyptiis, è quibus oxyrinchum coluere Oxyrinchitæ, latum Latopolitani, nonnulli lepidotum, Syenitæ phagrum: Elephantinæ incolæ, Mæoten: alii anguillam, qui cultus ab Antiphane, & Anaxandrida Comicis, facete risus. De sacris Lydiæ piscibus. Syrorum sapientiores piscibus, uti & columbis abstinuisse, non tanquam Diis, sed uti rebus, quæ Diis essent sacratæ. Nihilo magis ex eo, quòd Ægyptii his non vescerentur, consequi, eos habitos esse pro Diis: etsi de rudi vulgo id nolimus diffiteri. Testudines marinæ à Troglyditis adoratæ, sive ut Dii, sive potiùs ut symbola. Sidera piscium nomen sortita. De Nereidibus, & Tritonibus, ad varios remissum. Quas LXX *interpretes apud Jesaiam, & Jobum,* σειρῆνας *reddiderunt, dracones, non aves, vel pisces, intelligi convenire.*

TAm miranda piscium natura, tam multiplex usus, nec latuit nationes. Sed cum hinc rapi eas oporteret in admirationem conditoris; creaturæ sunt facti cultores: quod multi è SSis patribus iis objectant. Imò hoc ipsorum gentilium de gentilibus judicium est: ac præcipuè de Syris, & Ægyptiis. De Syris (ut dictum lib. I, cap. XXIII) testis est Xenophon lib. I de expeditione Cyri: ubi ait, Chalum amnem fuisse plenum piscium magnorum, & mansuetorum, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον· *quos Syri pro Diis habebant.* Atque addit, propterea non perpessos, ut læderentur. Hygeni item est fabulâ CXCVI, quæ de Venere: *Ob id Syri pisces, & columbas, ex Deorum numero habent.*

De Ægyptiis verò Strabo in XVII sic ait: Ἐν δὲ τῇ περαίᾳ Ὀξύρυγχος πόλις, καὶ νόμος ὁμώνυμος. Τιμῶσι δὲ τὸν ὀξύρυγχον. καὶ ἔστιν αὐτοῖς ἱερὸν Ὀξυρύγχου. *In ulteriore* (Ægypti) *regione est Oxyrynchus civitas, & præfectura cognominis. Hic oxyrynchus colitur, & oxyrynchi templum est.* Postea subjungit, non ab Oxyrynchitis modò coli, sed ab universis Ægyptiis: quædam enim animalia ab universa coli Ægypto, ac hujusmodi esse τῶν ἐνύδρων δύο, λεπιδωτὸν ἰχθὺν, καὶ ὀξύρυγχον, *ex aquatilibus duo, lepidotum, & oxyrynchum:* quædam verò esse, ἃ τιμῶσι καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι, καθάπερ λάτον τὸν ἐν τῷ Νείλῳ τινὰ ἰχθὺν, Λατοπολῖται: *quæ seorsum colant; ut latum, piscem quendam in Nilo, Latopolitani.* De veneratione lepidoti favet Herodotus in Euterpe: de eodem, & oxyrynchο, Clemens Alex. Admonitione ad gentes. Est autem lepidotus, qui aliter *cyprinus*, Cassiodoro *carpa*, nominatur: quâ de re diximus, cùm de piscium gustu ageremus *a*. Oxyrynchum esse lucium, ex eo colligebat Petrus Bellonius *b*, quòd is frequens admodum sit in Nilo. Hadriano Junio *c* est rajarum genus, quod βατὸς ὀξύρυγχος vocetur. Loco dicto addit Clemens, ab Euenitis φάγρον cultum: & ab Elephantinæ incolis piscem μαιώτην. Atque idem legas apud Ælianum lib. X de Anim. cap. XIX. Sed pro *Euenitis* meliùs apud Clementem scribas *Syenitas*. Caussam cultus addit Ælianus, quia prævertant Nilum, atque ita Ægyptios animi pendentes, recreent. Sed & alteram esse rationem, quia abstineant à piscium aliis. De cultu crocodili (qui, cùm animal sit amphibium, ut inter terrestria, sic aquatilia etiam, locum obtinet) abunde ex Strabone, & aliis, dictum lib. III, cap. LXXIV.

a Cap. 13.
b Lib. 2 Observationum, cap. 32.
c In Nomenclatore cap. de Piscibus.

De anguillæ veneratione testis Herodotus loco antè memorato. Ob huncce cultum lepidè in Lycone comœdia Ægyptios risit Antiphanes *d*:

d Apud Athenæum in septimo.

Καὶ τἄλλα δεινοὺς φασὶ τοὺς Αἰγυπτίους
Εἶναι, τὸ νομίσαι τ' ἰσόθεον τὴν ἔγχελυν.
Πολὺ τῶν θεῶν γάρ ἐστι τιμιωτέρα.
Τῶν μὲν γὰρ εὐξαμένοισιν ἔσθ' ἡμῖν τυχεῖν.
Ταύτης δὲ δραχμὰς τοὐλάχιστον δώδεκα,
Ἢ πλέον, ἀναλώσασιν ὀσφρέσθαι μόνον.
Οὕτως ἔσθ' ἅγιον παντελῶς τὸ θηρίον.

Ea sic versibus expressit perillustris vir, Hugo Grotius *a*:

a In excerptis Tragicis ac Comicis.

Tum rebus aliis ajunt esse Ægyptios
Sollertes, tum quòd anguillam æquiparant Deis.
Quin verò longè est illa Diis pretiosior.
Nam solis precibus nobis se indulgent Dei;
At illam, drachmas solidas cùm dederis decem,
Aut plus aliquanto, olfacere vix tandem licet.
Tantam habet in se animal illud sanctimoniam.

Eundem morem taxat alius Comicus Anaxandrides in Civitatibus *b*: ubi & varia Ægyptiis objectat quadrupedia, quæ coluerunt. Quia nunc sic occasio tulit, locum integrum apponemus:

b Apud Athen. ibid.

Οὐκ ἂν δυναίμην συμμαχεῖν ὑμῖν ἐγὼ,
Οὔθ' οἱ τρόποι γὰρ ὁμονοοῦσ', οὔθ' οἱ νόμοι
Ἡμῶν, ἀπ' ἀλλήλων δὲ διέχουσιν πολύ.
Βοῦν προσκυνεῖς. ἐγὼ δὲ θύω τοῖς θεοῖς.
Τὴν ἔγχελυν μέγιστον ἡγῇ δαίμονα·
Ἡμεῖς δὲ τῶν ὄψων μέγιστον παραπολύ.
Οὐκ ἐσθίεις ὕει'· ἐγὼ δὲ γ' ἥδομαι
Μάλιστα τούτοις. κύνα σέβεις· τύπτω δ' ἐγὼ,
Τοὔψον κατεσθίουσαν ἡνίκ' ἂν λάβω.
Τοὺς ἱερέας ἐνθάδε μὲν ὁλοκλήρους νόμος
Εἶναι· παρ' ὑμῖν δ', ὡς ἔοικεν, ἀπηργμένους,
Σὺ μὲν τὸν αἴλουρον κακὸν ἔχοντ' ἂν ἴδῃς,
Κλάεις· ἐγὼ δ' ἥδιστ' ἀποκτείνας δέρω.
Δύναται παρ' ὑμῖν μυγαλῆ, παρ' ἐμοὶ δὲ γ' οὔ.

Quæ sic idem ille, summus undique vir, expressit:

Ego esse vester non queam commilito,
Quando nec leges, nec mores consentiunt,
Sed multis inter se intervallis dissident.
Bovem tu adoras, ego quem sacrifico Diis.
Anguillam numen esse reris optimum,
Quæ mihi putatur optimum esse obsonium.
Non vesceris suillâ: mihi nulla est caro,
Quæ sapiat meliùs, tum tu venerari canem:
Ego eundem, si epulas prægustavit, verbero.
Lex nostra solos, qui integro sunt corpore;
At vestra mutilos lex sacerdotes probat.
Tum siquod felem attigerit infortunium,
Ploras: ego illam occido, & excorio libens.
Magnum quid apud vos, mihi nil mus araneus.

Syrorum, & Ægyptiorum exemplum secuti dicuntur Lydi. Quò referunt illud Varronis lib. III de Re Rust. cap. ult. *Si hi loculatas habent piscinas, ubi dispares disclusos habeant pisces, quos, proinde ut sacri sint, ac sanctiores, quàm illi in Lydia, quos sacrificanti tibi Varro ad tibicinem Græcum gregatim venisse dicebas ad extremum litus, atque aram, quòd eos capere auderet nemo.* Sed non si sancti crederentur, eò habebantur pro Diis. Quare consistemus intra Syros, & Ægyptios. Ac Syris pisces cultos pro Diis, colligunt eo, quòd Atergatis, sive Derceto, in piscem; filia ejus Semiramis, in columbam, conversæ dicantur: ut vidimus lib. I, cap. XXIII. Si igitur Atergatis, & Semiramis, à morte sunt mutatæ in piscem, & columbam, inque Deos relatæ, piscis, & columba, Deæ videantur, non Dearum symbola duntaxat. Sed enim hoc argumentum foret validius, si idem numero piscis, eademque numero columba, in quos mater filiaque conversæ credebantur, culti fuissent à Syris. Nunc quanto aliter sit, liquet ex iis, quæ libro primo *c* dicebamus. Nihil interea hoc impedit, quo minùs, licet aliter saperent elegantiores; ex crasso tamen vulgo plurimi piscem sacrum, sacramque columbam, non pro symbolis, sed Deabus, haberent.

c Cap. 23.

Nec de Ægyptiis aliter censeo. Plutarchus quidem lib.

lib. VIII Symposiacôn, quæst. VIII, non hoc dicit, Syros, & Ægyptios, pro Diis habuisse pisces; verùm religione quadam eorum abstinuisse esu. Sed suâ eum linguâ loquentem audiamus: Ὅθεν οὐ παρ' Αἰγυπτίοις μόνον, οὐδὲ Σύροις, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἕλλησι, γέγονεν ἁγνείας μέρος ἀπέχεσθαι ἰχθύων. *Itaque apud Ægyptios non solum, neque Syros: sed etiam apud Græcos, sanctimoniæ pars erat, piscibus abstinere.* Et profectò quid infirmius argumento illo, Syros, & Ægyptios, quia piscibus non vescerentur, eo habuisse illos pro Diis? Si enim hoc fuerit validum, rectè iidem gentiles concludebant, Judæos, ut Petronius de iis scribit, porcinum numen adorare: nempe quia suillà abstinerent. Nec Pythagoræ pisces erant Dii: utcunque in ejus symbolis foret, ἰχθύων μὴ γεύεσθαι· *pisces ne gustato.* Quamobrem de piscium apud Syros, & Ægyptios cultu, idem sentiendum, ac de quadrupedum, & avium veneratione, superiori libro *a* dicebamus.

a Cap. 74. & 100.

Ac fortasse nec aliter de Troglodytis putandum. Apud Plinium tamen legas lib. IX, cap. X: *Troglodytæ cornigeras habent* (testudines,) *ut in lyra, annexis cornibus latis, sed mobilibus: quorum, in natando, remigio se adjuvant. Celtium genus id vocatur eximiæ testudinis, sed raræ. Namque scopuli præacuti Chelonophagos terrent. Troglodytæ autem, ad quos adnatant, ut sacras adorant.*

Nec propterea existimandum, nullum piscibus habitum esse honorem divinum. Nam in sideribus sunt delphinus, & pisces duo; qui in XII signis ex adverso caudis utrinque positi, fulvoque vinculo colligati: item piscis magnus, cujus illi in Zodiaco nepotes dicuntur. Adhæc cetus, qui Germanico *bellua Ponti*: & hydra, cujus caudæ corvus insidet. Hæc, ut siderum alia, in Deorum numero fuisse, abunde ostendimus lib. II hujus operis, cap. XXXVI. Sed ista non vocantur pisces, nisi ὁμωνύμως *b*. At συνωνύμως, καὶ κυρίως *c*, pisces sunt Nereides, ac Tritones. Aliquid de his diximus lib. IV, cap. V. Fusiusque Plinius lib. IX, cap. IV, & V, item lib. XXXIV, cap. XI, Ælianus lib. XIII Hist. Anim. cap. XXI, Pausanias in Bœoticis. E junioribus Alexander Neapolitanus Genialium Dierum lib. III, cap. VIII, Vincentius Chartarius Regiensis de Deorum imaginibus, quem Latinè reddidit Ant. Verderius, Rondeletius lib. XVI de pisc. mar. cap. XX, & duobus sequentibus, Gesnerus in Aquatilium Historiâ, cap. de Hominibus marinis, & altero de Nereidibus, alioque de Tritonibus.

b Æquivoce.
c Univocè, propriéque.

Existimet aliquis, etiam Sirenes huc referri oportere. Præsertim, quando in piscibus etiam Nævius reposuit; si rectè Scaliger, Conjectaneis in Varronem, ista, ut Nævii, adducit:

—— Tum autem lascivum Nerei simum pecus
Ludens ad cantum classium lustratur: sirenes citis
Delphino junctis vehiculis, hippocampisque asperis.

Sed omnino illa quidem Livii Andronici sunt:

Tum autem lascivum Nerei simum pecus
Ludens ad cantum classium lustratur. ——

Livio enim tribuit etiam Nonius Marcellus in *Pecus*. Posteriora verò sunt ex Nævii Sirene, ac Nonio citantur in *Hippocampi*. Sic autem ut puto, legi debent:

—— Ocster
Delphino vinctis vehiculis, hippocampisque asperis.

Quemadmodum ostendimus notis in fragmenta veterum Tragicorum, ante annos editis viginti circiter.

Quid verò de Sirenibus censendum sit, diximus lib. III, cap. XCIX. Sunt tamen, qui verè piscem, sive semipiscem, ac semimulierem, aut planè mulierem, sed mutam, ac penè brutam censeant: atque hæc firmatum eunt muliere illâ anno CIↃ CCCC III in Frisia captâ, & Edamensi oppido Harlemum delatâ: ubi nere didicit, ac annos vixit complures, & postmodo in cœmeterio sepeliri meruit, eò quòd, ut ajunt, sacro Crucis signo honorem exhibuisset. Qua de re ex Belgarum annalibus, chronicis, geographis, vide sis Joannem à Leidis, Reinerum Snoium, Joannem Reigersbergium, Jacobum Meierum, Hadrianum Junium, & alios complures: ut aliarum gentium scriptores prætercam.

Quas verò Jesaiæ cap. XIII, vers. ult. LXX interpretes, etiam in edit. Romana, vocant σειρῆνας, uti & *Sirenes* reddit B. Hieronymus, sive vulgatus interpres (Hebraicè est צים *tsiim*, qui desertam incultam Babylonem dicuntur) non monstra marina intelligi debent; ut cepisse videtur Hector Pintus Lusitanus, Conimbricensis Theologiæ professor *a*: sed dracones, atque adeò omne serpentum genus: quomodo reddidit Chaldæus interpres, ac præter alios Leo Judas, & socer meus Fr. Junius. Etiam Jobi cap. XXX, 29, ubi eadem vox Hebræa, interpretes Græci habent: Ἀδελφὸς γέγονα σειρήνων· *frater factus sum sirenum.* Ubi B. Chrysostomus intelligit ἀηδόνας τινὰς ὄρνιθας *b*. Sed & hic vetus vulgatus, & juniorum alii, *dracones* reddiderunt.

a Comment. ad eum locum.
b Aves quasdam canoras.

Cap. LII.

A piscibus transitur ad serpentes. Quomodo vocabula anguis, & serpentis, differant, & unde deriventur: item ὄφεως etymon, & unde sit Ægyptium οὐβαῖος pro basilisco. Eorum conciliantur sententiæ, qui ἔχιν referunt inter ὄφεις, & qui in iis esse negant. Qualis serpentium coitus. Falsum de origine eorum ex avium sanguine; incertum de ortu ex medulla hominis; prodigiosum de natis ex muliere. Refellitur vulgaris opinio de basilisci ortu ex ovo galli septennis, novennis, summum annorum XIV. Herodoti sententia de viperarum coitu, ac partu; eamque ab Ægyptiis haustam videri. Etiam SSos Patres quandoque in hoc sequi Ægyptios, & in eo excusati. Quippe opinionem illam falsam esse argumentis comprobatur ex rei ipsius natura petitis. Excusati etiam Romani, quòd, de partu viperæ opinione falsi, propterea in parricidæ culeo etiam viperam insuerint. Viperæ, & ἔχεως etymon. Similiter decipi, qui tradunt, viperam coire cum murana marina. Utrum cerastæ ova pariant, an vivos fœtus. Cerastas quidem esse viperæ similes; trifariam interea differre: nec obstare hoc, quò minus & illi vivos pariant fœtus.

TAndem ad indagandam piscium naturam, quantum quidem pro operis hujus instituto sufficere videretur, emensi sumus flumina, stagna, lacus, maria, Oceanum ipsum. Diutius aberratum, quàm cùm aquas hasce ingrederemur, fore putabamus. Sed nihil ista ad Ulysseos decennii errores intra solum mare Mediterraneum. Quippe admodum falluntur, qui eum fretum putant egressum esse Gaditanum. Planè enim contrarium ostendunt, quæ cecinit Homerus. Eo faciliùs delati in terris agnoscemur à nostris, quàm Ulysses olim à suis. Reduces igitur post quadrupedes, aves, pisces, considerabimus quartum animantium genus: puta serpentes. Qua in voce *anguium* vocabulum intelligitur: vel, quando muliebri genere capetur, *bestia*; quod Plautus addit in Asinaria *a*: ac simili ellipsi *bestia* desideratur in *animans*, *quadrupes*, *fera*; *volucris*, in *avis*; *canis*, in *Molossus*; *ovis*, in *bidens*: multaque id genus alia adduximus in libris de Arte Grammatica *b*. Διακεκριμένως *c* autem terrestres angues dicuntur *serpentes*, quia & angues sunt aquatici; quales nant, non serpunt. *Anguis* igitur est nomen magis generale: ac proinde uti *serpens* à *serpo*, hoc ab ἕρπω, spiritu, ut sæpe, in S abeunte: ita *anguis* nomen habet non ab angulis quidem, ut ajunt, quia delitescat in cavernis; sed ab ἄγχω, *ango*, *stringo*, *premo*; quoniam corpore sit stricto pressoque, sive angusto: uti & ab eâdem origine est *angustus*: item *angulus*, & *angina*. Vel fuerit *anguis* ab ἔχις, *mas vipera*, inserto N *d*; ut à δασὺς, *densus*; à βυθὸς *fundus*; à ῥυκάνη, *runcina*. Græcè *anguis*, ὄφις; sive ab אפעה, quod genus serpentis: sive, ut alibi dictum, ab Hebræo אוב, *ob*, sive *oph*: unde & οὐβαῖος, h. e. βασιλίσκος, ut interpretatur Orus *e*. Interdum verò hoc vocabulum laxè capitur, ut etiam complectatur ἔχιν, sive viperam; interdum

a Act. 3. sc. 3. vers. 105.
b Lib. 6. cap. 6.
c Discriminis causa.
d Uti & dictum lib. 1. cap 40.
e Hieroglyphicôn lib. 1. 1. 1. Ubi tamen vulgo Οὐραῖος: sed in MSo esse Οὐβαῖος, jam alii monuerunt. Quæ, quam vera sit lectio, non est dubitandum.

ἀσπί-

a Opposite. ἀντιδιῃρημένως *a*, ut serpentes cunctas comprehendat, præter viperas. Priori modo usus Aristoteles in quincto de Generatione Animalium: ubi & clare ἔχιν, seu *viperam*, inter ὄφεις, sive *serpentes*, refert. Ut valde ratio fugerit Augustinum Sinuessanum, cùm in primum de Generat. anim. cap. x annotaret, viperas non esse ὄφεις, quia aliud sit ὄφις, aliud ἔχις. Quippe differunt solùm, ut genus, & species.

Hæc de vocabulo. Ad rem ipsam accedamus. Ubi primùm de ortu serpentium agemus: idque tum generaliùs de serpentibus, tum particulatim de vipera, ceraste, basilisco. Utrobique spectabimus tum coitum, tum partum. De coitu serpentium sic Plinius lib. x, cap. LXII: *Coeunt complexu, adeò circumvolutæ sibi ipsæ, ut una existimari biceps possit.* Serpentes igitur ex serpentibus generantur: ac fabulosum est, quod Democritus ajebat, produci eos ex sanguine avium. Nec multò est verisimilius, quod Plinio traditum libri ejusdem cap. LXVI, & Plutarcho in vita Cleomenis, serpentem enasci è medulla hominis. Quod si verum foret, argumentum præberet, sive iræ divinæ, sive irreconciliabilis serpentini odii, erga humanum genus jam ab eo tempore, quo diabolus hoc instrumento humanum decepit genus. Sed meritò id in dubium vocat Ælianus lib. I de Anim. cap. LI. Nec sanè experientia ultrà evincit, quàm in sepulcris etiam nasci serpentes: uti in mausoleo quoque Caroli Martelli contigisse, à Roberto Gaguino, & Paullo Æmilio, proditum est.

Prodigiosum autem, quod ait Plinius lib. VII, cap. III: *Serpentem peperit inter initia Marsici belli ancilla.* Et Julius Obsequens de Syllanis scribit temporibus *b*: *In Hetruria Clusii materfamiliæ vivum serpentem peperit, qui jussu aruspicum in profluentem dejectus aversâ aquâ natavit.* Narrat idem Appianus Alexandrinus lib. I de bello civili *c*. Fuerit id L. Cornelio Scipione Asiatico, & C. Junio Norbano coss. an Urb. Cond. IↃ CLXXI. Et fidem ei conciliare videntur, quæ de anguilla in puella Lovaniensi enata, vivaque excreta anno CIↃ IↃ LXXI, ubertim narrat & explicat Cornelius Gemma, ante annos LXX Regius Medicinæ professor in Academia Lovaniensi, in appendice Cosmocritices, sive operis de divinis Naturæ characterismis *d*.

b Cap. 118. in Lycosthenis editione interpolata, suppletaque.
c Pag. 400. edit. H. Steph.
d Pag. 201. edit. Plantin.

Hinc particulatim dicere aggredior de ortu certi generis serpentium. Vulgò in Belgica, & aliis quibusdam Europæ terris, fertur, gallum gallinaceum intra annum septimum, & quattumdecimum, edere ovum: hoc si foveatur à bufone, enasci inde basiliscum. Neque negandum, ex galli veteri semine, postquam coëundi desiit consuetudo, coagulari globosum quid, idque ovi instar excerni. Sed non eò vera etiam, quæ de ovo hoc attexunt. Nam primùm obstat, quòd gallus ipse hoc fovere solet. Præterea credibile est, inde potiùs enasci vermem venenatum, vel aliud virulentum: quomodo & ex homine vermes; ex fimo bubulo, muscæ; ex asini merda, scarabæi; & aliunde alia enascuntur animantia. De basilisco autem incredibile est. Verùm quia basiliscus his terris de nomine solùm notus esset: eò animal illud è gallinaceo natum, quale quale fuerit, conspicientibus hominibus meticulosis, horrendo basilisci nomine appellare visum fuit. Vide sis Lævinum Lemnium de Occultis Naturæ miraculis cap. XII.

Ac de basilisco quidem juniorum est error: at vetus ille de coitu pariter, ac partu viperæ. Antiquissimus, qui de eo egerit, Herodotus est in Thalia. Narrat ille, viperam marem in coitu caput inserere ori conjugis, inque illud expuere semen: illam rabidâ libidinis voluptate caput maris præcidere. Sed catulos vicissim, partus moram pertæsos, lateribus matris perfossis vi erumpere. Ita perire parentem utrumque. Atque hoc à Deo, & naturâ, statutum ait, ne in immensum excrescat numerus viperarum. Hæc quin ab Ægyptiis, qui sapientiæ parentes habiti sunt, hauserit Herodotus, nullus dubito. Siquidem Ægyptii, ut est apud Horapollinem in Hieroglyphicis cap. LIX, mulierem vitæ viri insidiantem, soloque in coitu blandientem, designabant viperâ, quæ ὅταν συγγίνεται τῷ ἄῤῥενι, στόμα στόματι ἐμβαλλ(ε), καὶ μετὰ τὸ ἀποζευχθῆναι, ἀποδακοῦσα τὴν κεφαλὴν τοῦ ἄῤῥενος ἀναιρεῖ. *cum mare congrediens os ori inserit, & a coitu discedens marem morso capite interimit.* Nec facilè dixerim, quàm multi post Herodotum hanc Ægyptiorum fabellam fuerint secuti, tam illam de feminæ impietate in maritum, quàm prolis in matrem. In his Plinius lib. x, cap. LXII, & Ælianus lib. I de Animalibus, cap. XXIV. E nostris item Prudentius in Hamartigenia. Solam sobolis impietatem adduxit Appulejus in Apologia: *Vipera, ut audio, exeso matris utero in lucem proserpit: atque ita parricidio gignitur.* Ubi cautè ait, *ut audio*. Similiter B. Basilius, rem eandem narrans Hexaëm. Homil. XX *a*, ait, ὥς φασι *b*. Et, quem dixi, Prudentius:

a Pag. 118. edit. Græcolat. Parif. an. 1618.
b Ut ajunt.

——Sic vipera, ut ajunt,
Dentibus emoritur fusa per viscera prolis.

Imò ante tres illos Plutarchus de Garrulitate: Τὰς μὲν γὰρ βελόνας φασὶ ῥήγνυσθαι τικτούσας, καὶ τὰς ἐχίδνας. *Acus enim ajunt parientes disrumpi, & viperas.* Veterum & opinionem, & dubitationem vidimus. Plerique tamen, etiam ex doctoribus Christianis ἀβασανίστως *c* id videntur arripuisse. In quibus est B. Chrysostomus in Matth. cap. XVII, homil. LVIII *d*: ubi, ait, τοὺς τόκους κεφάλαιον ποιεῖν, καὶ βιάζεσθαι τὰ ἄωρα, καὶ ἀμβλωθρίδια προσενεγκεῖν γεννήματα ἐχιδνῶν· *fœnora in sortem redire coguntur, & immaturum, ac abortivum partum parere viperarum.* Hinc subjungit: Τοιοῦτον γὰρ οἱ τόκοι τῶν θηρίων ἐκείνων μᾶλλον κατεσθίουσι, καὶ σπαράττουσι τὰς τῶν ἀθλίων ψυχάς· *Hunc enim in modum fœnora illa magis, quàm viperæ alvos parentum, vorant ac lacerant animas miserorum.* Sed enim, quando oratores Christiani rhetorissant, interque alia, ex scientia naturali illustrare ea volunt, quæ ad pietatem, ac mores pertinent; non tam spectari oportet, quicum aliquid confertur, quàm quod confertur; hoc est, cujus gratiâ comparatio instituitur. In illis enim, quæ extrinsecus advocantur, multo justiùs Theologis ignoscendum, quàm poëtis: in quibus Aristoteles, & ejus paraphrastes Aben-roes, distinguere jubent inter errores καθ᾽ αὑτὴν τεχνικήν, καὶ κατὰ συμβεβηκός· *secundum artem poeticam, & ex accidenti*: ut fusiùs explicamus, & multis ostendimus poëtarum exemplis, in primo de arte Poëtica. Falsum verò esse tam de viperæ coitu, quàm partu, solidè comprobatur. Ac de coitu quidem eo abunde refellitur, quod ex sectione cunctorum animantium apparet, non esse ab ore aditum semini ad vulvam; sed cibo & potui ad stomachum, & intestina. Atque isto etiam vulgarem de mustelæ partu opinionem refutavimus lib. III, cap. LIV. Dixeris, ut hac parte falsi sint, de altero tamen vel eo comprobari, quòd Romani quoque, hac opinione imbuti, propterea, ut gallum, canem, simiam, ita & viperam, culeo insuerint cum paricida. Nam cur id fecerint, nisi quia similiter viperæ catuli interimunt parentem suam? Speciosa quidem oratio. Sed veteres Romani magis intelligentes erant rei familiaris, & militaris, quàm naturalis scientiæ; vel etiam facundiæ, & aliarum Græciæ scientiarum, atque artium. Ut Ovidius *e* ait,

c Citra probationem ad Lydium lapidem.
d Pag. 508. edit. Commeliana.

Qui bene pugnabat, Romanam noverat artem:
Mittere qui poterat pila, disertus erat.

e Lib. 3 Fast.

Satiè de catulis viperinis, latus matris effodientibus, abunde refellitur ab Apollonio apud Philostratum lib. II, cap. VII; ubi conspectam sibi ait viperam catulos lambentem. Ac pluribus de eo tractat. cap. prox. Ex eo quoque Photius idem memorat in bibliotheca sua cod. CCXLI. Alii insuper complures sibi visos ajunt, patente salvâ: in his Cæsar Scaliger Exercitat. CII: *Vidimus*, inquit, *in Vincentii Camerilli circulatoris ligneâ thecâ enatas viperillas parente salvâ.* Nempe viperæ & ipsæ quidem intus habent ovum: sed intus etiam fovent, & excludunt: quod iis videtur proprium esse ex serpentibus; unde & *vipera* quasi *vivipara* dicuntur: non quia *vi pariant*; quod Isidorus *f* putabat. Sed hunc Servius *g* decepit; uti illum Plinius; eum cùm alii, & fortasse Aristoteles ipse malè intellectus; tum etiam Herodotus, de quo diximus. Præterea eo faciliùs ignoscendum Grammaticis, quia & Græcis plerisque

f Lib. 12 Orig. c. 4.
g In illud 3 Georg. Vipera delituit.

ἔχις

ἔχις sic dici videatur, quia ἔχῃ, hoc est, contineat fœtum, usque ad mortem. Sed verisimiliùs dixissent, quia contineat, usque dum vivum pariat fœtum: quod est in Etymologico magno.

Ne id quidem verè proditum à veteribus fuit, viperam desiderare coitum murænæ marinæ; eoque ad litus ire, sibilo murænam evocare, priùs tamen venenum deponere, quàm coeat cum muræna. S. Basilius a ait, esse hoc adulterium naturæ, adulterosque meritò viperis conferri. Addit idem, si vipera ante nuptias suas venenum ponat, multò magis homines cum junguntur matrimonio, asperos & implacidos mores, ac quæcunque conjugium redderent infelicius, relinquere oportere. Quæ bellè quidem à sancto viro dicuntur: sed cessat similitudo, si viperæ non coeunt nisi cum viperis, venenatum animal cum simili sui.

a Hexaem. homil. 7.

De cerastis verò non satis dicere possim, num vivos pariant fœtus, an ova. Prius negant veteres, qui solius hoc viperæ proprium putarunt: ut ex iis liquet, quæ antea adduximus. Sed enim doctissimus Brodæus Miscellaneorum lib. III, cap. XI, longè aliter: *Viperam, inquit, à cæteris serpentibus distinguere solent, quod animal pariat. Id vero cerastæ quoque usuvenire certum est. Nam qui bestiam hanc, discendi studio, in Ægypto, & Africâ, dissecuerunt, catulis gravidam multoties offenderunt.* Interim Brodæo in eo de cerastis haud facile se assensurum ait Dalecampius ad Plinii lib. X, cap. LXII. Mihi satis verisimilis videtur Brodæi opinio. Siquidem si viperæ vivos pariant fœtus, quid mirum de cerastis? quando formâ referunt viperas; imò viperæ credi possent, nisi triplex obstaret discrimen. Primùm enim, ut Nicander in Theriacis docet, cornua, sive quiddam corniculis simile habent. Præterea non, ut viperæ, rectâ serpunt, corpore neutrum in latus fluctuante; sed, more claudicantium, nunc in dextrum, nunc in sinistrum latus inclinant. Adhæc præsentius est venenum viperæ, quam cerastæ: ut à quo morsus non ad tertium modò diem, quod in morsu fit viperino; sed ad nonum etiam diem supervivat, idque citra dolorem vehementem. Verùm ista ostendunt, non per omnia viperæ, & cerastæ, convenire. Attamen non evincunt in tanta similitudine formæ etiam eo esse dissimiles, quod viperæ pariant animal vivum, cerastæ non item. Nam ejus generis discrimina etiam in eadem specie reperias: quanto igitur magis in vicina, & si non eadem, saltem cognatâ, & quasi consanguineâ.

Scorpiones sæpè ad undecim generare, Aristoteli proditum est lib. V Histor. Animal. cap. XVI, sive ex Cæsaris Scaligeri distinctione cap. XXI, sect. CCLXVI.

Cap. LIII.

Hinc actum de anguium magnitudine. Quantus fuerit serpens, quicum ad Bagradam pugnarunt Romani. Cur in Asia majores sint serpentes, quam in Europa: inque septentrionalibus plagis grandiores homines, quàm Australibus locis. Quæ magnitudo serpentum in India. De serpentibus, qui solidos, pueros, ac capras deglutierint. Quæ mensura illorum in America. Accessum deinde ad anguium temperamentum. Unde hæmorrho, *&* dipsadi *nomen, & Hebræo* tsimmaon. *Serpentium fel calidum esse, à quo venenum: corpus autem frigidum potius videri: variisque id argumentis comprobatum. Cur angues pilis careant, vino gaudeant, hieme sub terris delitescant, æstate etiam diutissime citra cibum adserventur. Atque idem firmatum serpentibus Mexicanis. Cur item serpentes hieme non exserant venenum. Quamobrem amphisbæna ante serpentium alios hibernas deserat latebras. Quas* exuvias, *vel* senectam *anguis dicimus, non esse nativam ejus pellem. Origo proverbii,* inanior leberide. *Ut feniculi, vel marathri usu visum recuperet serpens, & cur se juniperi spinis scabat. Unde* scytales, *&* cæculæ *appellationes. Quare maximè infesta sint itinera à serpentibus circa meridiem.*

JAm videamus, quantam in magnitudinem excrescant serpentes. Notissimum est, ut serpens ille, quicum ab Romano exercitu, duce Attilio Regulo, ad Bagradam flumen pugnatum fuit, pedum fuerit centum & viginti: cujus & pellis ad bellum usque Numantinum duravit. Testis Livius, ut ex epitomes libro constat XVIII: item Valerius Max. lib. I, cap. ult. Plinius lib. VIII, cap. XIV, Agellius lib. IV, cap. VIII.

Magnos & Asia, & Africa, serpentes habet: sed longè minores in Europa. Caussa ejus discriminis est ab majori eorum locorum calore, qui nativum in frigido hoc animante intendit. Contrà igitur hic usu venit, quàm in hominibus: qui in Septentrione, locisque frigidis majores fiunt, frigore, quod ambit, poros constringente, ne calor evaporet; caloreque ita conservato, plus exigente alimoniæ, unde iis incrementum. Aristobulus tradidit, visam sibi in India viperam novem cubitorum, & dodrantis. Testis Strabo in XV. Atque addit, sibi quoque in Ægypto conspectam viperam, inde allatam, paris fere magnitudinis: imò Nearchum prodere, esse & in India viperas feminas cubitorum sexdecim. Plinius lib. VIII, cap. XIV narrat ex Megasthene, in India solidos etiam cervos, taurosque, hauriri à serpentibus: ac Romæ in Vaticano, temporibus Claudii imperatoris, in corpore boæ (serpentis ita dicti, quia suctu bubuli lactis a alatur) integrum esse puerum repertum. Ibidem legas: *Metrodorus scribit, circa Rhyndacum amnem in Ponto ut supervolantes, quamvis altè perniciterque, alites haustu raptas absorbeant.*

a Plin. ibid.

Ælianus quoque aliqua habet de magnitudine. Nam aspides etiam ad longitudinem quinque cubitorum accedere, dicit lib. VI de animal. cap. XXXVIII. Apud Scyritas, gentem Indiæ, vel ultra Indiam, maximos esse serpentes ait; quorum aliqui greges pecorum rapiant, & vorent. Vide eum lib. XVI, cap. XXII. Idem lib. XVII, cap. II narrat, circa Indiam gigni serpentes XVI cubitorum: & ejusce rei auctorem laudat Clitarchum. Ac, ut idem refert lib. XVIII, cap. III, Nymphis lib. IX de Ptolomæis tradidit, in Troglodytica regione excrescere usque ad XV cubita.

Etiam Aloysius Cadamustus, Navigationis suæ cap. XXVIII (ubi loquitur de Senega, Africæ regione ex iis, quæ sunt Nigritarum) *Ibi*, inquit, *inveniuntur serpentes tantæ vastitatis, ut integras capras hauriant, nec lancinent: solide devorantur.* Quod ipsum, sed dissimulato, unde hauserat, auctore, Cæsar Scaliger prodidit adversus Cardanum Exercit. CLXXXIII, sect. VI: atque iterum Comment. in Aristotelis Historiæ Animal. lib. II, cap. XVIII, sect. CXXIII. Ubi & ista legas: XV *esse cubitorum in India; ad mare Rubrum,* XL; *in Æthiopia, passuum* XXX; *eosque elephantorum interfectores patriâ voce vocari; in Phrygia, pedum* XL. Hunc memorat, sed fusiùs, quod ex Metrodoro, Plinioque, antea adferebamus. Atque addit, quod de Senega retulimus. Post pauca subjungit: *In Macra serpens spectaculo fuit mortua ingenti longitudine, tam crassa, ut utrimque sedentes in equis contueri inter se nequirent: hiatu tam vasto, ut equiti aditus esse posset squama* b *clypeorum orbibus pares. Ad Cathaium, quæ pars ultima Scythiæ est, quinquagenûm pedum serpentes esse, denos pedes implere crassitudine, ungues leoninos habere sine pedibus, proditum est: oculorum orbes pedum ternûm, tam grandi hiatu, ut hominem integrum excipere valeant: formidini esse cæteris omnibus animantibus, etiam ursis & leonibus, quos noctu invadant, & conficiant: interdiu latere: ingredientibus terra, quæ tota constat sabulonibus, subsidit tanto sulco, ut dolium ea parte tractum putes. In eo sulco latentea hamos ferreos præacutos figunt venatores, quibus illa transfixa aut perit, aut inutilis fit ad subsistendum.*

b *Sic rescripsi pro* Squamas. *Nisi Scaliger scribere voluit:* Squamas habuit. *vel simile quale ejus.*

Aliqua etiam ex juniorum aliis addemus. Vasta quoque magnitudo est Americano serpenti dicto *canauhcoatl* c. Crassitudo illi hominis: sed duplo superat longitudine. Contigit, ut insederint illi Indi, pro trabe habentes, donec, illo devehente, insessores id animadverterent, & territi consurgerent. Aliquando autem & duodeviginti militibus sedes fuit.

c *Jo. Eu-seb. Nier. lib. 12 Hist. Nat. cap. 17.*

Bam-

Bambæ serpentes superant longitudine palmos viginti quinque, ac quinque latitudine: ut ex oculatis testibus relatum Petro Jarrico; ex hoc, Eusebio Nierenbergio *a*.

a Lib. 12 Hist. Nat. cap. 39.

Qua verò de caussa in tantam magnitudinem plerique excrescant serpentes, disserit adversus Cardanum Scaliger Exercitat. CLXXXIV, sect. 1.

A magnitudine ad temperamentum transeamus. Serpentibus omnibus temperiem esse frigidam, communis est opinio: cui tamen jam olim adversatus est Avicennas in VI quarti tractatus cap. XXI, & in II de Medicament. cap. de serpentibus: quibus locis contendit, calidos esse, quia sanguinem accendunt. Sanè si vipera corpus hominis vulnerarit, sic vesicis intumescit, quasi ambustum foret. Hæmorrhoi venenum ita exsiccat cutim, ut ea rumpatur, & cruorem stillet undique: unde & serpenti hoc nomen. Διψάδες eorum, quos læserint, sanguinem ita exsiccant, ut morsi perpetuò sitiant: unde & sic vocantur, quia διψῆν est *sitire*: ac Hebræis, ut Deuter. VIII, 15. צמאון tsimmaon dicuntur à צמא tsama, *sitire*. Sed vim ista deperdunt, si dicamus, sermonem nobis esse de corpore serpentino, non felle duntaxat; quod calidum esse, non inficiamur. At verè venenum serpentis est in felle; ut ait Plinius lib. XI, cap. XXXVII. Atque hoc felleum virus (sive sit à cavernulis sub dentibus, sive à vena sub lingua) serpens iratus in eum effundit, quem momorderit. At corpus ipsum esse frigidum, non à Galeno solùm asseritur, de Ther. ad Pisonem cap. VIII, & lib. II de temper. cap. V: sed contactus ipse frigidus vel mediâ arguit æstate: ac multæ idem rationes evincunt. Talis est, quòd paucum habeant sanguinem, in quo animalium calor consistit. Item quòd pilis careant, cùm calidi esse pilosi soleant, ac hirsuti. Præterea quòd vino gaudeant ad calorem suscitandum. Unde &, ubi se vino inebriarint, faciliùs capiuntur *b*. Item quòd tempore hiberno quatuor mensibus *c* lateant sub terris: quò se abdunt, ne ab frigore externo prorsus exstinguatur calor nativus. Itaque interim ob caloris hujus imbecillitatem jacent sopiti, & quasi immobiles: unde & tum capias facillimè. Idem eo arguitur, quòd mensibus hisce hibernis sint cibi expertes *d*. Imò & æstate à pharmacopœis *e* ad menses complures in pyxidibus adservantur absque cibo. Et ne solos pharmacopœos dicam, magnum audiamus Scaligerum Comment. in Histor. Anim. lib. II *f*: *Nos inclusum ligneâ caveâ anguem mediâ æstate duos menses vivum habuimus nullo fotum alimento.* Idem confirmatur serpentibus Novi Orbis. Nam serpens, qui Mexicanis *aquaquetzpallin*, Haitinis *iguana* dicitur, si vel decem, aut viginti dies alligâris alicui rei, citra sonum, vel noxam ullam, citra etiam cibum, vel potum durabit: si tamen herbam, vel aliud præbueris, comedet illud: ut est apud Oviedum, & Eusebium Nierenbergium lib. XII Histor. cap. 1. Idem ex Hispanorum commentariis tradit ejusdem libri cap. 1, in regione Mexicana serpentem esse nomine *teuthlacocauhqui*, quasi dicas dominam serpentum: hunc etiam annum integrum durare sine cibo potuque, iis testibus, qui domi eum alere solent. Atqui, secundùm Hippocratem, animantium illa multo etiam indigent alimento, quibus multum est caloris. Eamque longioris inediæ in variis animantibus caussam etiam adducit Albertus M. lib. VII de Animalibus, cap. IV. Præterea huc pertinet, quòd serpentes hieme, utcunque habeant venenum, non tamen id exserant: nempe quia, ut dixi, frigore torpeant toti. Unde etiam est, quòd vere novo prorepant è latibulis caloris desiderio: nisi quòd paullo ante ver, nempe cùm cicadæ incipiunt canere, prodeat amphisbæna, unde colligas, calidioris esse temperamenti, quàm serpentium cæteros.

b Aristoteles Hist. An. lib. 8. cap. 4. & Plin. lib. 10. cap. 72.
c Aristoteles lib. 8. Hist. An. cap. 15.
d Aristot. lib. 8 Hist. An. cap. 4.
e Arist. ibid.
f Cap. 18. sect. 123.

Non prætereunda verò hic mira Dei providentia in serpentibus, cùm primum è latebris exeunt. Nam dum diu adeò torpent in cavernis, situ mucoque obducuntur; qui concrescit, condensaturque circa corpus universum, ac cutis speciem habet; etsi nihil sit nisi sordes induratæ ad figuram corporis serpentini. Sic affecta serpens locum quærit angustum, eumque penetrando distringit hanc quasi pellem: quæ & vulgo vera ac antiqua pellis putatur. *Exuvias* dicunt, quia exuantur: uti &, quia sic serpens quasi rejuvenescit, Latinis *senecta*, Græcis γῆρας vocatur. Ad utrumque hoc attendit Tibullus lib. I, eleg. IV.

—— Serpens novus exuit annos.

Et Maronis est III Georg.

Cum positis novus exuviis, nitidusque juventâ
Volvitur.

Gloss. Cyrilli: Γῆρας ὄφεως, *superficies*: adde, *serpentis*. Ac quoniam superficies ea exuitur vere; eò & dicta *vernatio*. Onomasticum vetus: *Vernatio*, λεβηρίς. Quia autem pellis istæc exuta planè est exsucca, & inanis; aspera etiam ob siccitatem; nec oculos, sed vestigia solum oculorum habet: hinc proverbia illa, γυμνότερος λεβηρίδος, *nudior leberide*, sive exuviis: κενότερος λεβηρίδος, *inanior leberide*: τραχύτερος λεβηρίδος, *asperior leberide*: τυφλότερος λεβηρίδος, *leberide cæcior*. Præterea, quòd ex diuturna sub terris vita sit offusa oculis caligo, & eo fœniculum quærit, quo eos purget, & abstergeat: ut est apud Ælianum lib. IX Histor. cap. XVI. Atque ante eum (non post eum, quod doctissimus Grevinus *a* scripsit) idem traditum Plinio lib. VIII, cap. XXVII: qui tamen pro *fœniculo*, *marathrum* nominat: vernationem autem fœniculo fieri ait: *Anguis*, inquit, *hiberno situ membranâ corporis obductâ, fœniculi succo impedimentum illud exuit, nitidusque vernat. Exuit autem à capite primùm; nec celeriùs, quam uno die ac nocte replicans, ut extra fiat, membrana quod fuerat intus. Idem, hibernâ latebrâ visu obscurato, marathro herbæ sese affricans, oculos inungit ac refovet: si vero squamæ obtorpuere, spinis juniperi se scabit.* Sola verò scytale (sic dicta à figura; quia similis sit baculo, cui inseritur ligo) non comedit fœniculum, ut recuperet visum: unde & cæca putatur, ac Latinorum *cæcula*; cui à cæcitate id nominis datum.

a Lib. 3 de venenis, cap. 3.

Memoravimus, quomodo se habeant serpentes tum hieme, tum quando, Sole Arietem ingrediente, prodeunt è latebris. Quanto autem magis calor anni procedit, tanto magis vires recipiunt, & nocentiores fiunt, præcipuè æstate, idque tempore meridiano: ut non paullo tutiùs sit per loca serpentibus infesta iter facere, postquam solis calor jam remiserit.

CAP. LIV.

Quòd serpentes gustus sensu multùm valeant, id ex eo esse, quia linguam habeant bisulcam. Utrum, ex Aristotelis opinione, primore in lingua, an propius radicem, sit gustus. Nullos esse serpentes bilingues, etsi eos sic vocarit Plautus. Καταγλώττισμα *descriptum eidem Comico. Unde error profluxerit de serpente bilingui, gemina conjectura. Cur dracones thesaurorum statuantur custodes; quare sacri Æsculapio; cur signum Romanarum fuerint cohortium; cur item Assyriarum. Unde Hispanicum* altiero. Draconarii *qui dicti. Visu etiam pollere serpentem parvam, sive pariam, & unde hoc nomen acceperit. Quare aspidi, & amphisbænæ, visus sit obtusus.* Ἀλαοὶ *lusci,* τυφλοὶ *cæci. Serpentes vernationis tempore male videre, & huic vitio consulere marathro. An propriè, & historicè, capi debeat, quod David ait, aspides obturare aures, ne audiant verba incantantis.* Κωφίαν, *&* τυφλίαν, *diversos videri; etsi aliter scriptum Hesychio.* Κεράσται *unde dicti: an vera habeant cornua: & quo dolo capiant aves, hominesque etiam adoriantur. Quomodo ranis insidientur hydri. Eosdem dici chersydros; etsi aliqui specie differre docuerint. Ut* δρυΐνης *nomen acceperit ex eo, quod, persequente asilo, sive tabano, recipiat se in cava quercus. Calliditas, ac vis serpentis canauhcoal, dum cervis insidiatur, & vi anhelitus attractis sanguinem exsugit. Serpentium concordia inter se. Pugna draconis cum elephanto. Aspidis amor erga conjugem. Cur reges Ægypti pictam aspidem in corona gestarint. Viperinæ iræ indicia. Tangitur solum, quam basiliscum metuant serpentes cæteri.*

Atque hæc de generatione; magnitudine, temperie serpentium ad facultatem pertinent vegetativam. Proximum est, ut de sensiva dissseramus. Sed non est, quòd insistamus tactui, cùm sine eo animal esse non possit. De gustu item liquet. Imò eo pollent serpentes præ animantium plurimis. Cujus ratio est, quòd linguam habeant (ut Aristoteles *a* ait) δικρόαν, καὶ τὰ ἄκρα λεπτὴν καὶ τριχώδη, διὰ τὸ λίχνον τῆς φύσεως. διπλῆν γὰρ τὴν ἡδονὴν κομίζεται τῶν χυμῶν, ὥσπερ διπλῆν ἔχοντα τὴν τῆς γεύσεως αἴσθησιν. *bifidam, & parte extremâ capillamenti tenuem, propter suæ naturæ cupediam. Duplex enim voluptas iis capitur, quasi duplicem sensum gustandi habeant.* Quæri solet, vigeatne gustus in priori, an posteriori linguæ parte. Ex allatis verbis colligas in priorem sententiam proniorem fuisse philosophum. Porrò quidam bilingues etiam ajunt esse serpentes. Unde Persa II, IV:

a Lib. 2 de Part. Anim. cap. 17.

Tanquam proserpens bestia, est bilinguis, & scelestus.

Et Pœnulo V, III:

Bisulcilingua, quasi proserpens bestia.

Et Asinar. III, IIII ubi de osculo quod καταγλώττισμα dixere, sermo est:

Fac proserpentem bestiam me, duplicem ut habeam linguam.

Sed angui nulli bina est lingua, verùm unica; quæ tamen bifida videatur, quia dum protenditur longissimè, quibusdam quasi capillamentis discernitur; ut paullo antè diximus. Nisi potiùs ex eo profluxit error, quòd serpentes in coitu mutuis ita implicentur nexibus, ut qui sic eas ex longinquo, vel propiùs etiam, sed terrore mentem externante, conspexerint, videantur sibi unicum videre serpentem, crassi admodum corporis, sed capitibus hinc inde discretis. Hæc de gustu, & ejus instrumento.

De odoratu etiam, qui gustui prævius, res liquet. Interim non capiuntur odore, quatenus sunt res odoratæ: sed quoniam conducunt ad explorandum alimentum; ut vidimus lib. III, cap. XXX.

Hæc igitur, quia vel aperta sunt, vel jam dicta; solùm superest, ut de visu, & auditu, quædam afferamus.

Dracones visu valere, alibi retulimus: & inferiùs etiam aliquid de eo dicendum erit. Ideo fingebantur thesaurorum custodes; ubi vigilantiâ opus. Æsculapio etiam sacri, quia medicum circumspectum esse oportet. Eadem virtus in militia requiritur: ad quod significandum, posterioribus Romani imperii temporibus draco singularum erat cohortium signum: ac ut qui aquilam ferret, ex eo dictus *aquilifer*, (unde Hispanicum *alfiero*) ita qui gestarent dracones, *draconarii* vocabantur: sicut est apud Modestum de vocabulis rei Militaris. Græcis similiter dicti tum δρακονάριοι, ut liquet ex Leonis Constit. III: tum δρακοντοφόροι, quod est in Glossis Græcolatinis. Constantinopolitanos verò imperatores hunc morem accepisse ab Assyriis, tradit Codinus *b*. Sed hos arbitror alio spectâsse. Nam draco illis vel numen Bel, vel numinis erat symbolum. Nota res vel ex illo, quem Daniel, sive prophetes, sive junior ex tribu Levi *c*, interemisse legitur. Quare potiùs his symbolum fuerit numinis, quod pro exercitu vigilaret.

b Lib. de Officiis Constantinopolitanis, pag. 108. edit. Commeliana, a primo editore Franc. Junio, socero meo, procuratæ cum tralatione ejus scriptoris, & in eum notis.

c B. Hieronymus præfat. in Dan.

Ab acerrimo visu etiam commendatur παρείας, sive παρώας, Aristophani memoratus in Pluto, ac, ut ejus ait interpres, hoc nomen inde adeptus, quòd habeat tumidas & inflatas maxillas, quæ Græcis παρειαί. Addit, etiam meminisse ejus Demosthenem, & Lycurgum in illa adversus Demadem: conspici Alexandriæ, ac in templis τοῦ Διονύσου *d*. Esse verò, ut dixi, ὀξύωπον τὸ ὄμμα *e*, apud Ælianum legas Histor. Anim. lib. VIII, cap. XII.

d Liberi sive Bacchi.

e Acri oculorum visu.

Aspidi tamen visus est hebes, ac oculos dicitur non in fronte, sed temporibus *f*, eosque sanguineos, habere.

f Cæs. Scal. in Arist. Hist. An. lib. 2 cap. 18 sect. 123.

Amphisbænæ alia de caussa, nempe ob genas prælongas, quæ obducuntur oculis, visu sunt obtuso ac imbecilli.

Ἔλλοπες Nicandro in Theriacis memorati (ubi tamen alii ἔλλοπας malunt) μονόφθαλμοι, sive lusci esse dicuntur, & inde hoc nomen sortiti, ὅτι ἐλλείπουσι τὴν ὄπα, hoc est, ὄψιν *a*: aliter nempe, quàm pisces, dicuntur ἔλλοπες, quasi ἐλλείποντες τῆς ὀπός, hoc est, φωνῆς *b*, ut idem sit ac ἄφωνοι *c*. Similiter ex re dicuntur τυφλῖνοι, qui Nicandro *d* τυφλῶπες, quasi τυφλοὶ τοὺς ὦπας *e*. Τυφλίας pro eodem legas apud Hesychium in Κωφίας. Sed τυφλῖνος retinet in litera τ. Femina dicitur τύφλαινα. Non incommode *cæciliam* reddebat Gaza.

a A visu deficiente.

b Ob defectum vocis.

c Muti.

d In Theriacis.

e Oculis capti.

Imò nec serpentium alii æquè semper cernunt. Hebet visus, cum exuunt senectam, quam, ut retuli *f*, *vernationem* dicimus. Huic quomodo tum consulant, docet Plinius lib. VIII, cap. XXVII, verbis hisce etiam superiùs adductis: *Anguis hybernâ latebrâ visu obscurato, marathro herba sese affricans, oculos inungit ac refovet: si vero squamæ obtorpuere, spinis juniperi se scabit.* Hæc de visu.

f Cap. superiori.

Audire etiam serpentes, arguit, quòd David Psal. LVIII *g* dicat, aspides caudâ obturare aures suas, ne verba audiant incantantis. Id ni faciant, carmina vim habere existimantur. Sanè Cæsar Scaliger Comment. in lib. II Hist. Anim. *h* ait: *Nos aliquando vidimus, cantationibus e cavernis exciri serpentes.* Non tamen propriè loquendo, aures habent: unde ab Italorum vulgo, serpens is vocatur *surdus*. Ex operæ est audire, quæ de isto Scaliger post verba adlata continuò subjungat: *Aspidem ajunt, verborum vim ubi senserint, promovere ad evocatorem. Inde alteram aurem terræ affigere, alteram caudâ indutâ obstruere; ita consopiri non posse: magnis mendaciis: neque enim aures habent.* Dixeris: quomodo igitur divinus psaltes ait, aspides aures obturare? Nempe hæc à poeta divino elocutione poeticâ efferuntur: quod pluribus exponerem, nisi alibi fecissem. Sufficit huic loco, quòd audiat: ut vel inde cognoscitur, quòd, licet progrediatur motu haud vegeto, oculis conniventibus, quasi dormitaret; hanc tamen ignaviam, ut ibidem Scaliger subdit, *accepto sonitu, aut viso aliquo, illico excutit, atque caput tollit.* Imò fertur, ut ibidem addit, *auditu promtiore esse, visu hebetiore.*

g Al. 57. vers. 5.

h Cap. 18. sect. 123.

Sunt interea & serpentes vocati κωφίαι, hoc est, *surdi*, vel *surdastri*. Mirùm verò, quod ait Hesychius: Κωφίας, ὄφεως εἶδος, ὁ καὶ τυφλίας. *Cophias, serpentis genus, qui & typhlias.* Κωφίας enim *surda*, vel *surdastra*; τυφλίας, *cæca*, vel *cæcilia*. Ut non dubium videatur, quin ut visus, & auditus, specie differunt; ita & hi serpentes sint specie diversi. Memorari etiam illud meretur, quod Cæsar Scaliger monet commentario in Aristotelis Histor. Anim. *i* *Sunt & surdi unde, etiam κωφίαι dicti. Quamquam in vetustissimo codice, qui inter paucos nobilissimæ Canis, principis Scaligeri, bibliothecæ nobis superstes est, ῥοφίαι scriptum est, a voracitate scilicet.* Sane ῥοφεῖν, *sorbere*.

i Lib. 2. cap. 18. sect. 123.

Ab his ad ea accedam, quæ animi sagacitatem, & affectus, ac mores testentur. De vafritie testis Moses Genes. III, 1; ubi serpens vocatur φρονιμώτατος *k*, ut habent LXX; sive πανοῦργος, ut vertit Aquila, quod Hieronymus transtulit *versipellis*. Notum etiam illud Christi apud Matthæum X, 16: *Estote prudentes, sicut serpentes.* Calliditatis serpentinæ varia memorantur indicia: inter alia de cerastis, viperarum genere, sic nuncupato, quia in fronte binæ, ac interdum, ut Plinius, Solinus, & Arabes, docent, quaternæ etiam sint eminentiæ, quas vulgo vocant *cornua*. Solent hi sese occultare in sabulo, solis exertis corniculis. Quibus aviculæ conspectis, (sunt enim granis frumenti similia) quasi ad escam advolant: atque ita miserè pereunt. Iidem sæpe latitant in orbita, vel arena concolori: unde in feras, ipsosque homines, sed à latere, impetum facere solent.

k Prudentissimus.

Quâ solertiâ se sustentet hydrus, sive natrix; sic Cæsar Scaliger αὐτόπτης *l* enarrat *m*: *Quamdiu suppetit aqua stagnis, ranis vesci vidimus nos: coaxantes enim in aprico ex insidiis obliquus invadit. Illa, morsu correpta, clamorem tollit, atque in aquam trahit: hic lubricus subsistere non valet. Tum major est rana, quam ut primo capta devorari possit. Quare dum morsum repetere vult, quo ulterius occupatam deglutiat, facilius illam abire vidimus; hunc ad aliam prædam conversum esse.* Idem, postquam

l Oculatus testis.

m Comment. in lib. 11 Arist. Hist. Animal. cap. 18. sect. 123.

Ca-

Caniculæ æstu palus propè exaruit, sic ut ranæ istic vix suppetant, in terras abit, atque ex eo *chersydros* vocatur. Dum hic ranas persequitur, alium invenit stagni incolam, planeque inimicum; insectum nempe, quod Græcis μύωψ: Latinè *asilum* Gaza, *tabanum* reddebat Cæsar Scaliger *a*. Hoc invadente, recipit se fugâ in cavernam quercus, vel fagi. Atque hinc nomen ei δρυΐνη, quasi cum Scaligero *b quercuam* dixeris. Sed eidem tamen in isto Nicander adversatur, quòd *hydrum*, & *dryinam*, eundem putet. Hic enim similes ait, sed diversos. Verùm pro se affert Scaliger, quòd Nicander ipse scripserit, dryinam, palude relictâ, & ulvâ, ranunculos persequi in terris: quem sanè hydri esse morem, satis convenit.

a Comm. in lib. 2 Hist. An cap 18. sub. 123.
b Ibid.

Quantæ etiam est calliditatis, quòd serpens Indicus canauhcoal (Hispani vocant *culebras bobas*) non quidem vi animal adoriatur; ut qui morsu se innoxium sciat: sed sub foliis se occultet, ne conspiciatur à cervis, qui prætetire parant! Uti & quanta vis, quod transeuntem eum attrahat in latibulum suum, idque vi anhelitus! Hic verò arctè adeò cervum complectitur, ut eum exstinguat. Incredibile id videretur, nisi longitudine hominem excederet duplo; crassitie verò æquaret; ut superiùs *c* etiam diximus. Sed quo pacto cervum voret, pilis usque adeò horridis obsitum? Hic quoque prudentia ejus se ostendit. Nam quia cervus sic idoneus non sit esui; eò priùs lambit, salivâque ita præparat, ut commodè satis sanguinem, & quicquid nutriendo idoneum est, exsugat. Video hunc serpentem vocari *anguem stupidum*; etiam à Joanne Eusebio Nirenbergio in Naturæ historia *d*. Sanè corporis stupor videtur, quòd sic jacere soleat immotus. Sed stupor ingenii facilè refellitur iis, quæ diximus. Cæterùm hic, tam inimicus cervis, à formicis necatur, patulum ejus os ingressis. Nimirum nihil tam potens est in rerum natura, quin everti possit à multò minori. Quod in rebus humanis etiam locum habet. Hoc multi, dulci fortunâ ebrii, non cogitant. Sapientes contrà in animo semper habent illud vetus *e*, Ἔνεστι κἀν μύρμηκι χολή *f*.

c Cap. 53.
d Lib. 12 cap. 17.
e In proverbiis Diogeniani centuria 4 prov. 48.
f Formicæ sua etiam bilis inest.
g Proæmio lib. 7.

Hæc sollertiam testantur. Nunc videamus de affectibus, ac moribus. Serpentum inter se concordia est. Nam, ut Plinius *g* inquit, *serpentum morsus non petit serpentes*. Muribus verò terras purgant serpentes, inde vocati myothecæ sive ut Nicander nuncupat, myagri, qui & coronatos appellat, à lineis pictis.

Dracones perpetuâ cum elephantis discordiâ bellantur: ut idem ait lib. VIII, cap. XI. Inque nummis Julii Cæsaris videas unum, in quo pugna elephanti, & draconis: alterum, in quo draco obtritus ab elephanto.

Etiam ab serpentibus homines amari, inferiùs ostendam.

Aspidis ira inde elucet, quòd initura pugnam dat sibilo signum. Et ira, & pariter amor, ex eo, quòd semper cum conjuge vagatur, &, alterutrâ interfectâ, superstes notat percussorem; in eum, illæsis cæteris, impetum facit; nec persequi cessat, nisi obstet turba multorum, quorum interventu, attingere non possit. Hujusmodi & populi esse amorem convenit erga regem suum: quòd ut reges indicarent Ægyptii; coronis suis pictæ symbolum aspidis gestabant. Nisi altera magis ratio placet, quòd ea significentur vires regni invictæ; quomodo venenum etiam aspidis ἀνίκητον *h*. Hanc caussam adducit Ælianus lib. VI de Anim. cap. XXXVIII. Magnum etiam & iræ, & amoris est argumentum, quod nec catulis parcit malè de hospite meritis. Plinium *i* audi: *De aspide miraculum Phylarcho reddatur. Is enim auctor est, cum ad mensam cujusdam, veniens in Ægypto aleretur assidue, enixam catulos, quorum ab uno filium hospitis interemtum: illam reversam ad consuetudinem cibi, intellexisse culpam, & necem intulisse catulo, nec postea in tectum id reversam.*

h Invictum.
i Lib. 10. cap. 74.

Viperæ iram cognoscas ex oculis, quæ irascentibus inflammantur: etiam bisulcam vibrat linguam, ac caudam sinuat extimam.

Et quam serpentium alii formidant basiliscum! Audito ejus sibilo cadaver relinquunt, properè se subducentes fugâ. Sed de eo infrà pluribus.

Cap. LV.

Serpentes omnes pedibus carere: progredi autem eo modo, quo natant anguillæ, nempe corporis flexu: cui in minoribus serpentibus spinæ; in majoribus, ossa inserviunt. Costarum, & squamarum, in iisdem utilitas. Cur attributa facultas caput in sublime efferendi: item convertendi illud, reliquo corpore quiescente. Particulatim de progressu aspidis, viperæ, cerastæ, hæmorrhoi, sepedonis, cenchrenes, acontiæ, amphisbænæ. Serpentes respirant. Quorsum lingua sit iis data. Prodigiosus serpentis latratus.

A Sensu, & affectu, nunc conferam me ad facultatem locomotivam. Serpentes non gradiuntur, cùm pedibus careant: nisi verùm est, quod Plinio *a* traditum, visas esse serpentes pedibus anserinis. Objiciat quoque aliquis dracones, quos effingunt quadrupedes. Basiliscus item dicitur habere formam gallinaceo similem, ac pedes binos. Sed sunt hæc nugatoria. Quia verò serpentibus gressus est negatus, eo datus iis corporis flexus, ad modum quo lampetræ natant; item anguillæ, cui & duæ pinnæ adduntur. Nempe sicuti pisces, qui serpentium habent figuram, pinnis fere carent, quia sufficeret illis corporis flexus: ita & pedes Deus serpentibus negavit, quoniam nulli forent usui: ut scitè Aristoteles ostendit lib. de incessu Animal. cap. VIII. Ad flexum verò istum serpentibus minoribus datæ sunt spinæ; majoribus ossa, uti costæ XXX; quibus progredientes innituntur, seque promovent; ut pedum sint ac crurum loco, sicut squamæ obeunt vicem unguium. Quomodo autem moventur in terra, ita & natant in aquis: ut Aristoteles observat. lib. de incessu animalium cap. VII.

a Lib. 11. cap. 47.

At quòd eodem permanentes loco ab imo ventre, cui innixæ; attollant caput; id fit, ut faciliùs descendat cibus: quem alioqui difficillimè deglutiunt.

Quia verò pedibus carent, eò inepti sunt ad sese convertendum. Quæras, quomodo igitur se defensitare possint adversus pericula, quæ à tergo imminent. Huic incommodo Deus eo prospexit, quòd, ut Aristoteles ait lib. IV de Part. Anim. cap. XI, ἴδιον πρὸς τὰ συγγενῆ τῶν ζώων ὑπάρχει τοῖς ὄφεσι, τὸ στρέφειν τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ ὄπισθεν, ἠρεμοῦντος τοῦ λοιποῦ σώματος. τούτου δ᾽ αἴτιον, ὅτι καθάπερ τὰ ἔντομα ἑλικτόν ἐστιν. ὥστε εὐκαμπεῖς καὶ χονδρώδεις τοὺς σπονδύλους ἔχειν. *Proprium serpentibus præ cæteris ejusdem generis animalibus est, ut caput vertere in aversum, reliquo quiescente corpore, valeant. Cujus rei caussa est, quòd, modo insectorum, structurâ volubili constant, ut vertebras cartilaginosas, & flexibiles habeant.*

Sic in tanta animantium varietate ubique Dei providentia elucet. Vide sis quoque Aristotelis librum de incessu animalium, & quæ ad eum, ante seculum, Nicolaus Leonicus Thomæus commentabatur.

Magis etiam se divina patefaciet sapientia, si, non contenti hac generali doctrinâ, particulatim consideremus præcipua serpentium genera.

Ex iis aspis rectà progreditur, sed haut vegeto motu; conniventibus item oculis, non absimilis dormitanti. Ex viperis mas acriùs fertur, femella temperatiùs. Cerastes motu fertur obliquo cum magno squamarum strepitu. Hæmorrhous itidem movetur obliquus, quasi fluctuans, tergoque fracto, magno cum strepitu stringens ventre terram. Similis hæmorrhoo σηπεδὼν, sed motus hujus celerior. Caudam trahit, quam sinuat in obliquum.

Cenchris, sive cenchrene *b*, tantæ est velocitatis, ut è grege haut facilè quis evadat, nisi obliqua fuerit fuga. Nam rectis utitur flexibus, quia vertebrarum ei difficilis conversio: unde Lucanus lib. IX:

Et semper recto lapsurus limite cenchris.

b Κεγχρίνη. De appellatione hac dicam cap. seq.

Acontiæ, sive jaculi, insidiantur viatori, vel animanti mito, inque spiram se colligentes caput occulunt: hinc in

eum, quem putant, tanto impetu exiliunt, ut illi adhæreant, idque vel xx cubitis dissito.

Amphisbæna & prorsum, & retrorsum graditur citra conversionem: unde & nomen accepit. Imò quia nunc in partem anticam progreditur, nunc in posticam regreditur, cauda etiam pro capite habita est. Sanè & Nicandro ἀμφικάρηνος *a* vocatur, & Æliano ἀμφίκεφαλος *b*. Lucani quoque est in IX:

a *Utrinque caput habens.*
b *Biceps.*

Et gravis in geminum surgens caput amphisbæna.

Imò errorem hunc sequitur quoque Galenus libro de Ther. ad Pis.

Ad motum superiùs etiam non semel respirationem retulimus. Hanc quoque serpentes obtinuerunt: quin eo fine accepere pulmones, & arteriam; ut cognoscere est ex Aristotele lib. IV de Partibus Anim. cap. I. Nec sine respiratione est vox, cujus organum lingua; ut & gustûs. Linguam verò etiam habent serpentes, & bifidam: sed utilem quidem ad gustum, verùm ἄχρηστον πρὸς τὴν τῆς φωνῆς ἐργασίαν, *inutilem ad vocis officium*: ut Philosophus ait operis ejusdem lib. II, cap. XVII. Pro voce autem promunt sibilum: unde Σίγμα, literam ἐχιδνώδη, hoc est, viperinam, dixit Halicarnassensis. Quòd, Tarquinio rege ejecto, serpentes latrâsse dicuntur *c*: id, si fabulosum non est, inter prodigiosa referri debet. Nempe malus spiritus efformavit hunc sonum in gutture & ore serpentis: quo instrumento jam à mundi gavisus est incunabulis.

c *Plin. lib 8. cap. 41.*

Cap. LVI.

Quàm serpentes homini noceant. Ac primùm basiliscus: deque ejus etymo, magnitudine, colore, veneno. An visu interimat. Ut, quod attigerit, illud hominem hoc attingentem necet: & quæ caussa sit istius. Aspides, non caudâ, ut ajunt, venenum infundere, sed dentibus. Aspides πτυάδες, χελιδόνιαι, χερσαῖαι, & unde hæc nomina acceperint. Quare Cleopatra ex variis mortibus eam elegerit, quæ fit aspidis morsu. Cur femina aspidis præsentius sit venenum. Cujus coloris sanguis effluat morsis ab aspide. Quàm cito icti obeant. Hypnalen non videri distinctum serpentem, sed aspidis genus: & ex quo ei nomen. Unde dignosci possit, ecquis à vipera mare, an feminâ, sit læsus, & utrius ictus sit periculosior, & quando utraque maximè cavenda. Cerastæ, *unde vocabulum, & quid in serpentibus* cornua, *vel* coronas *nominarint. Symptomata eorum, qui morsi sunt à ceraste. Quibus locis gaudeant dipsades; geminum ab iis periculum; & quinque aliæ earum appellationes, & singularum caussa. Presterum quàm horrenda symptomata: nec alios videri serpentes igneos, Israelitis divinitus immissos in deserto: & de eo, unde fuerint producti, duplex opinio.*

DEinceps videamus de damnis maximis, quæ serpentes generi dant humano. Postea dicemus de remediis, quæ divina bonitas suggessit.

Basiliscus in Cyrenaica imprimis provincia gignitur. Eo à serpentium aliis distat, quòd in vertice maculam habeat albam, velut diadema; quod regium est insigne; unde & Græcum Βασιλίσκον, ac Latinum *reguli* vocabulum venit. Non duodenis est digitis longior. Caput ei est acutum: corporis color aurum imitatur. Quod & Lucanus indicat. Versum inferiùs adscribam. Quare, cùm Nicander *a* χλοάοντα vocat, quod χλωρὸν exponunt; non tam *viridem* (quo colore dracones non sunt) quàm *pallidum*, ac *flavescentem*, interpretandum. Quàm sit venenatus, Aëtius ostendit: qui ab eo morsis ait ex veneni ardore, & corporis putredine, decidere capillos; carnes etiam lividas membratim defluere. Vulnus, quod facit, subflavum est, & quasi aurei coloris; ut traditum Erasistrato: quem de venenis scripsisse, Dioscorides *b* auctor est. Hoc quoque virus arguit, quod, ut superiùs dixi, serpentes cæteros solo terreat sibilo. Unde Lucanus lib. IX:

a *Ther. vers. 438.*
b *In Theriacis, sive Materia Medic. lib. 7 cap de basilisco.*

Sibilaque effundens cunctas terrentia pestes,
Ante venena nocens, latè sibi submovet omne
Vulgus, & in vacua regnat basiliscus arena.

Nequidem de cadavere ejus, quem interemit, ulla avis gustaverit. Virus adeò noxium exhalat. Hoc è longinquo etiam aves olfaciunt. Propinquum verò easdem necat. Creditur vulgò ipso interficere adspectu. Quod si est, eum viderit nemo. Quomodo igitur describi potuit? Vulgarem tamen opinionem secutus, secutisque aliis ad eam permovit, Plinius lib. VIII, cap. XXI. Sed Galenus lib. X Simpl. pro fabula videtur habuisse. Et sanè longè verisimilius est, è longinquo conspici: sed propinquos, non visu, verùm halitu suo interimere, vel si visu ipso id fiat, fieri à spiritu venenoso ex oculis prodeunte: quomodo nocent oculi mulieris menstruis laborantis, saltem sanguine menstruo corrupto. Utrumque sanè in basilisco grande sit virulentiæ argumentum. Uti & illud, quòd si baculum momorderit, quem manu aliquis teneat, hunc ipsum interimat, veneno per baculum corpus subeunte humanum. Geminum illud Plinii, loco antè memorato: *Creditum quondam, ex equo occiso hastâ, & per eam subeunte vi, non equitem modò, sed equum quoque absumtum.* Videtur in dubium revocare, quia *creditum quondam* dicat. Verùm quo faciliùs prioribus credamus, Cæsar Scaliger facit, Commentariis suis in Aristotelem *a*: *In Circumpadanis*, inquit, *ex vepretis exiliens serpens crassus, & informis, non solùm interficientem se interfecit veneno per hastam penetrante: sed etiam equi aurem transiliendo cùm attigisset, & equus, & eques, obiere meâ tempestate.* Nempe ut à torpedine per lineam, vel tridentem piscatoris, quædam aura transit in manum piscatoris, unde torpescat: ita & è serpente memorato spirituosa quædam substantia per hastam transibat in equitem. Citò quidem spiritus evanescit, sed citò etiam penetrat, & alienum spiritum inficit veneno: quippe particeps qualitatis, quæ est in venenato corpore, unde emanat.

a *Hist. de Animal. lib. 2. c. 11. sub. 123.*

Aspides non, ut ajunt, caudâ venenum infundunt: sed, aliorum more serpentium, vulneri dentis à se dentibus facto inspirant illud è minutis cavernulis sub dentibus, ubi in pellicula venenum eos in usus reservant. Unde de calumniatoribus Psalm. CXL *b*: *Venenum aspidum sub labiis eorum.* Non uno tamen modo, nec æque omnes nocent. Nam aspis Lybica vel solâ adspiratione excæcare hominem fertur: ut ait Ælianus lib. VI de Animal. cap. XXXVIII. Nec solùm locis distant; sed etiam genere. Unde XVI aspidum genera referunt Ægyptii: ut idem docet lib. X, cap. XXX. Sed nos summa solùm genera considerabimus. Galeno teste, lib. de Theriaca ad Pison. cap. VIII, (quem Paulus, & Aëtius, secuti) aliæ quidem solo lædunt morsu, aliæ autem spuendo: & exinde πτυάδες dicuntur, quasi dicas *sputatrices*; quomodo *sputatorem* dixit Plautus. Priores eidem Galeno sunt vel χελιδόνιαι, sive *hirundinariæ*: vel χερσαῖαι, sive *terrestres*. Minimæ omnium sunt χελιδόνιαι, sic dictæ, quia tergi nigritie, ventris albore, referant hirundines, quas Græci χελιδόνας *c* vocant. Hæ veneni sunt præsentioris. Majores hisce αἱ χερσαῖαι, sive *terrestres*: quæ, Nicandro *d* teste, sæpe ad quinque cubitorum, & ulnæ magnitudinem, pertingunt. Maximæ αἱ πτυάδες, sive *sputatrices*: quæ non, ut priores, morsu solùm nocent, sed, ut dixi, etiam sputo: quod cum ejectare volunt, collum extendunt, ad expendendum, quousque spuendum sit, ut attingant. Aspidis morsum elegit Cleopatra, ut mitius mortis genus, quàm si vel biberet venenum, vel in gladium incumberet. Nam adeò minutum est, quod aspis pungit, ut sensu minimè percipiatur, vel quid acu punctum videatur. Quod dolorem minuit: quando majorum vulnerum major esse dolor solet. Minùs etiam diuturnus est ille aspidis: quia veneni, ut ait Lucanus lib. IX *e*,

b *Psalm. 140. Latin. vers. 4.*
c *Hirundines.*
d *In Theriacis.*

—— In nullo plus est serpente coactum:

eoque illius, ut Ælianus *f* inquit, φάρμακον ὀξύτατόν ἐστι, καὶ διαδραμεῖν ὤκιστον. *venenum peracutum, & celerrimè penetrans.* Et hæc est caussa, cur, cùm citò adeò corpeat,

e *Vers. 703.*
f *Lib. 9. cap. 61.*

petat, etiam mortem acceleret. Magisque id præstant femellæ: quia maribus, Aëtio teste, bini tantummodo dentes sunt, femellis, quatuor; sub quibus eas in cavernulis, ut dixi, occultare venenum, Nicandri quoque judicium est. Etsi verò minutum adeò sit vulnus, quod aspis facit: paullum tamen sanguinis effluit, ejusque nigricantis; sive, ut Dioscorides *a* inquit, ἀτρεπτὲς, καὶ χλοώδης quod Ruellius reddidit: *virentis, & discoloris.* Sed Jo. Ant. Saracenus: *coloris minimè constantis, at malignè virescentis.* Fortasse autem Dioscorides non ἀτρέπτον scripsit, sed ἀόρατον, quod Hesychius, & Suidas, exponunt σκοτεινὸν, hoc est, *obscurum*, sive *nigrum*. Consequitur ictum *b* exigua cordis palpitatio, frontis convulsio, genarum motus, qualis dormitantium. Ab ea ictos non ultra horas quatuor vivere, ait Ælianus *c*. Etiam Dioscorides *d* ait: Τούτους θάνατος συναίρει μὴ ἢ τρίτην ἡμέρας διαλιπών. *Eos mors tollit, nec tertiâ diei parte relictâ.* Non percepere mentem Dioscoridis, qui velle ajunt, summùm die obire tertio.

a Lib. 7. Mat. Med. cap. 18 sive Thesaur. c. 17.

b Ælianus lib. 6. de Animal. cap. 38 & Cæs. Scal. lib. 2. de Hist. An. cap. 18. sect. 123.

c Loco proxime expresso.

d Lib. 7. Mat. Med. cap. 18. sive Thesaurum, cap. 17.

Hypnale quoque est serpentis genus Solino. Verba ejus inferiùs adducam. Græcè ὑπναλῆ ex ὑπναλίη, nisi ὑπναλῆ malis, quia apud Suidam sit ὑπνηλὸς, ῥᾴθυμος, hoc est, *desidiosus, tardus.* Omnino autem videtur aspidis genus. Rationem nominis indicat Nicander in Theriacis:

—— Υπναλέοις ἢ

αἰὲν ἐπιλλίζουσα φαείνεται ἐν δονάκεσσιν.

Quod Gorræus reddidit:

—— *Semperque putatur*

Nictans clausa gravi concedere lumina somno.

Est & Lucani in IX:

Aspida somniferam tumidâ cervice levavit.

Vipera Græcis κατ᾽ ἐξοχὴν *e* θὴρ, vel θηρίον, dicitur. Mas Græcis ἔχις, femina ἔχιδνα vocatur. Maris morsus cognoscitur ex gemino ictu; feminæ ex pluribus: illius etiam dentes sunt acutiores, hujus latiores. Magis periculosos esse ictus feminæ, docent Nicander, & Paulus: ut Avicennas contrarium perperam tradidisse videatur. Quanta veneni ejus vis sit, & quæ signa, inter alios Cæsar Scaliger ad lib. Aristotelis secundum Histor. Anim. *f* annotavit. Nocentiores sunt viperæ comesto scorpio, vel radice venenatâ: à coitu etiam sunt infestiores, vel ubi cervum evaserint, & cum exuunt senectam; quod tempore fit auctumnali, ac præcipuè verno; unde & *vernatio*, ut dictum, nuncupatur.

e Excellentia causâ.

f Cap. 18. sect. 123.

Cerastis appellatio est ἀπὸ τῶν κεράτων *g*: non quasi cornua ulli sint serpenti; sed, ut vidimus, cùm de sagacitate serpentium ageremus, sic vocarunt carunculas in capite protuberantes. Quomodo nec ulli serpenti sunt coronæ. Sed eo modo nominarunt quiddam carneum eminens in capite, & exuberans. Cerastis venenum est, inefficacius, quàm viperæ. Nam à vipera morsus triduum duntaxat; à ceraste, etiam novem dies supervivit; teste Nicandro. Percussis interiùs convulsiones sunt, inguen distenditur, mens stupet, caligant oculi, poplites dolent, livescit corpus: pars etiam affecta in ambitu intumescit livido colore, ac sanies prodiens vel nigra est, vel sublivida. De quibus Nicander, Dioscorides, Aëtius, Paulus, Actuarius, alii.

g A cornibus.

Dipsas, secundùm Galenum, & Aëtium, viperæ est species: aspidis autem, secundùm Solinum, & Isidorum. Degit locis maritimis, vel saltem salsuginosis: ac licet viperâ sit minor, celeriùs tamen necat: ut Ælianus tradit lib. VI de Animal. cap. LI. Nempe, ut Aëtius inquit, geminum se offert malum: si non bibas, exureris: sin explere sitim velis, rumperis. Atque ab hac siti διψάδος esse nomen, antea diximus: quasi Latinè *sitientem* vel *sitibundam* appelles. Sed & aliis vocatur nominibus; qualia quinque loco memorato adfert Ælianus; πρηστῆρα, καύσωνα, μελάνουρον, ἀμμοβάτην, κεντρίδα. Ac μελάνουρος quidem dicitur, quia cùm sit coloris albi, in cauda tamen duas habet lineas nigras: ut ibidem ex Sostrato legas. Ἀμμοβάτης, quia per arenas vadat. Κεντρὶς, sive, ut apud Nicandri scholiasten est, κεντρίνη, quia cùm collo sit lato, sed caudâ gracili, κέντρον, hoc est, *stimulum* referat. Πρηστὴρ autem à πρήθειν *a*, & καύσων à καίειν *b*, quia ardorem corpori inducit, & enormem totius corporis distentionem, ad aquæ modum in cacabo ferventis. Aliqui tamen distinguunt: ut Solinus cap. XL, ubi & alia tria affert serpentum genera; hypnalen, hæmorrhoum, & sepem. Sic enim scribit cap. XL: *Dipsas siti interficit. Hypnale somno necat. Hæmorrhous morsu sanguinem elicit, & dissolutis venarum commerciis, quicquid animæ est, evocat per cruorem. Prester quem percusserit, distenditur, enormique corpulentiâ necatur extuberatus. Ictus sepium putredo sequitur.* Quàm horrendus sit exitus ictorum à prestere, narrat Ælianus lib. XVII de natura Animal. cap. IV. Atque idem ostendit Lucanus lib. IX:

a Accendere.

b Urere.

Nasidium Marsi cultorem torridus agri
Percussit prester: illi rubor igneus ora
Succendit: tenditque cutem, pereunte figurâ,
Miscens cuncta tumor toto jam corpore major:
Humanumque egressa modum super omnia membra
Efflatur sanies, latè tollente veneno.
Ipse latet penitus congesto corpore morsus c:
Nec lorica tenet distenti corporis auctum.
Spumeus accensus non sic exundat aeno
Undarum cumulus: nec tanto carbaso coro
Curvavere sinus: tumidos jam non capit artus
Informis globus, & confuso pondere truncus.
Intactum volucrum rostris, epulasque daturum
Haut impunè feris, non ausi tradere busto,
Nondum stante modo, crescens fugere cadaver.

c Al. mersus.

Locum integrum apposui, ut eo magis liqueret, quàm gravis illa fuerit plaga, divinitus immissa Israëlitis: quemadmodum legere est apud Mosen Numer. cap. XXI, 6: ubi Hebraicè est הנחשים השרפים hanchasim ha seraphim: quod LXX verterunt, τοὺς ὄφεις τοὺς θανατοῦντας, hoc est, *serpentes mortiferos.* Sed vulgatus interpres vocem posteriorem vertit *ignitus*, uti Vatablus *urentes*; quia est à שרף saraph, *ussit*, *incendit*. Sic Deuter. VIII, 15, dicitur נחש שרף nachas saraph, *serpens adurens.* Ut planè sit verisimile intelligi eum, qui Græcis Latinisque similiter ab urendo *prester*, & *causon*, nominatur. Videtur autem Deus presteres illos, sive causonas, in Arabiæ desertis Angelorum ministerio suscitâsse. Fortunius tamen Licetus credebat, non aliunde immissos; sed, Dei judicio, in vivorum corporibus enatos. Sanè plurimis in locis, in his Æthiopiâ, Ægypto, Indiâ, dracunculi gignuntur ex partibus hominum viventium musculosis: velut brachio, femore, tibiâ: ut ex Galeno, Æginetâ, & aliis constat: ac in vermium historia inferiùs exponam.

CAP. LVII.

Amphisbænæ symptomata, & scytales, & unde huic nomen. Cur hæmorrhus Nicandro Φοίνιος vocetur. Quam dirum hoc malum. Unde cenchri, sive cenchridis appellatio. Aliter λέοντα nominari. Quæ effugiendi ejus ratio sit. Serpentis hujus symptomata. Etymon ac natura ἀκοντίου, sive jaculi; sepis, sive chalcidis; item sepedonis, qui fortasse idem ac seps; prætereà natricis sive hydri, qui & chersydros vocatur; & quanta hujus virulentia; atque id etiam ostensum inde, quod hydræ sanguis non mortem modo attulerit Nesso Centauro; sed caussa etiam mortis fuerit Herculi, qui ipse hydram interemerat. Nam à chersydro sit diversus chelydrus, vel dryinas, & quam grave ejus virus. De variis Indiarum serpentibus.

DE amphisbænæ vocabulo superiùs *a* diximus. Ab hac morsis oritur membrorum convulsio, & oculorum caligo: hinc mors consequitur horrenda. Par ratio scytales, sic dictæ, quia similis sit σκυτάλῃ, hoc est, scu-

a Cap. 55.

scuticæ, vel *baculi*. Utrumque enim Græcâ voce signari, ex Suida constat. Fortassè & eadem hæc ac amphisbæna. Apud Dioscoridem quidem lib. VII, cap. XI *a* legas σκυτάλης, ἢ ἀμφισβαίνης *b*. Sed distinguunt tum Lucanus *c*, & Solinus, tum Paulus, & Aëtius: qui hoc adducit discrimen, quòd amphisbæna utrimque serpat. De gemino istoc motu itidem vidimus *d*.

a Sive Alexipharmacorum cap. 10.
b Scytales sive amphisbæna.
c Lib. 9. vers. 717. & 719.
d Cap. 55.
e Theriac. vers. 313.
f Vers. 228.

Αἱμόῤῥους, & αἱμοῤῥοΐς (illo mas, hoc femina signatur) non excedit pedem humanum, ac quia Ægypto est frequens, Θωνιὸς Nicandro *e* dicitur, ab rege Ægyptio, cui nomen Θῶνος, ut ejus scholiastes indicat. Memoratur is rex Homero Odyss. Δ *f*, atque inde etiam Luciano in Pseudomante, & Æliano lib. IX de Animalibus, cap. XXI. Nullam tamen mentionem hujus regis invenio in dynastiis Ægyptiis, quas ex tomis Manethonis Sebennitæ, Heliopolitani Flaminis sacrorum, exscripserat Julius Africanus in πεντάβιβλῳ χρονολογικῇ. Serpens is *sanguinem elicit, dissolutis venarum commerciis*; ut ait Solinus *g*. Atque inde etiam αἱμόῤῥου nomen. Nimirum non sanguis modò exsudat poris: sed etiam effluit naribus, oculorum angulis, gingivis, unguium radicibus: adhæc pulmonibus, stomacho, alvo, sanguinis fit rejectio: etiam ὠτειλαί, ut est apud Nicandrum *h*, sive οὐλαί, ut Dioscorides, & Aëtius, vocant, hoc est, vulnerum cicatrices, rumpuntur; unde item iis sanguis promanat. Rumpuntur verò non tam, ut ajunt, doloris vehementia; quàm caussâ doloris: puta fervore & acrimoniâ veneni virulentæ bili permisti: quomodo æstu Solari terram findi videmus. De istis vide sis Nicandrum in Theriacis, Dioscoridem Theriacorum cap. XII, sive, ut distinguere priùs solent, lib. VII Medicæ materiæ cap. II, Ælianum lib. XIV de Anim. cap. XIII. Meminit quoque Lucanus lib. IX:

g Cap. 30. in Salmasiana editione 27.
h Ther. vers. 304.

At non stare suum miseris passura cruorem
Squamiferos ingens hæmorrhois explicat orbes.

Qui Latinis *cenchris*, in his Lucano, Plinioque; is Nicandro, & Paulo, κεγχρίνης; Dioscordi *i* κέγχρος, & κεγχρίδιον; Actuario etiam κέγχρος, Aëtio κεγχρίας, & κεγχρίτης. Nempe origo ex eo, quòd κέγχρος sit, ut Hesychius interpretatur, σπερμάτιον μηλίνῃ ἐμφερές, *semen panico simile*. Latinis *milium* vocatur. Ratio nominis est, quòd, florente milio, fiat ferocior: vel potiùs, quia alvus variis distinguatur notis milio similibus. Utrumque Aëtius memorat. Sed alii tradunt, non alvo duntaxat, verùm corpore universo, semen milii referre. Eo verisimilius fuerit posterius etymon. Nicander *k* ait, ob sævitiam etiam λέοντα *l* vocari. Pecori insidiatur, ac, quem potest, circumplicitus exsugit. Similiter homini facit. Sed, ut evites, non rectâ fugiendum viâ (nam viginti etiam cubitos uno exsuperare saltu dicitur) sed per vepres & senticeta, quibus offensus cursum sistit. Ei, quem læserit, caput aggravat, oblivionem etiam gignit, ventrem inflat aquâ intercute, simile ex eo ulcus ac à viperis inflicto, caroque circumstans tumescit, & tandem concidit. Præcipuè autem jecur, vesicam, & colum infestat: ut Erasistratus tradidit, teste Dioscoride. Nam planè assentio Jano Antonio Saraceno, qui apud eum pro νήστιν *m* legit κύστιν *n*.

i Lib. 7. rei medicæ, c. 16. sive Theriacorum cap. 17.
k Theriac. vers. 463.
l Leonem.
m Intestinum jejunum.
n Vesicam.

Qui ἀκοντίας Græcis, is *jaculus* Latinis: ut Lucano lib. IX, Plinioque lib. VIII, cap. XXIII. Glossæ Cyrillo attributæ: Ἀκοντίας; ὁ ὄφις. *Jaculis*. Ubi *jaculus* rescribendum. Ratio nominis est ex eo, quòd se, ut Plinius loco indicato ait, *ex arborum ramis vibret, & missili volet tormento*. Isidori etiam sunt ista lib. XII, cap. IV: *Jaculus serpens volans: de quo Lucanus, —— Jaculique volucres. Exiliunt enim in arboribus, & dum aliquod animal obviam fuerit, jactant se super illud, & perimunt; unde & jaculi dicti sunt.* Videtur eadem veneni ratio, ac cenchri. Imò eundem esse serpentem, tradit Aëtius. Sed cum Nicandro diversos putamus. Nempe ex arboribus se vibrat aconitas, ut vidimus: in plana via est sua vis cenchro; ut effugere eum possis, si viâ obliquâ fugam capessas per spinas & sentes; ut item dictum.

Σὴψ vocabulum est ambiguum. Nam & ita vocatur lacerta, quadrupedis genus, quod crura habet utrimque à latere addita. Id à virgulis ærei coloris, quas gestat in dorso, aliter χαλκὶς, vel σαῦρα χαλκιδική nuncupatur. Nunc verò sermo est nobis de angue, eoque pedum experte, ita dicto ἀπὸ τοῦ σήπειν, quod est *putrescere*: unde *putriam* ausus est reddere Cæsar Scaliger. Ratio illa est nominis, quòd corpus continuò putrefaciat, sic ut & palpebræ ac capilli excidant, membraque prorsus diffluant ac dilabantur. Hinc Lucanus in IX:

Ossaque dissolvens cum corpore tabificus seps.

Jubet verò Nicander *a* imprimis loca cavere, quibus

a In Theriacis vers. 147. & seqq.

—— Δίψιος ἱμβαίνει σήψ.
—— *Sitibundus progreditur seps.*

Rationem subjungit,

Χροιὴν δ' ἀλλοφατόν τε, καὶ οὐ μίαν οἶα δὲ οἱ ἴσχει,
Αἰεὶ ἰνδάλλεται χώροισιν ἵνα χρέμματα τεύχει.

Reddere possis:

Est alius color, atque alius, non unus, & idem:
Semper & assimilis loco, ubi spelæa tenebit.

Iis quoque,* quos læserit σηπεδὼν (quomodo rectiùs, quàm σηπεδὼν, scribi puto) palpebræ, & supercilia decidunt; summoque cum dolore conflictantur: oculi item caligant, ac marcescunt, corpus totum vitiligine obsitum tabescit; ex quo & nomen accepit: nempe, ut Nicandri scholiastes ait, ὅτι σήπει τὰ δακνόντων τὰ σώματα· *quia putredinem ac tabem afferat corporibus eorum, quos momorderit*. Hunc aliqui *b*, ob simile etymon, cum sepe confundunt. Nec tamen cum iis, qui sic sentiunt, magnopere serram reciprocârim: quia Nicander, & Plinius, de sepedone solùm loquuntur, non sepe; Aëtius de sepe, non sepedone; qui & eadem sepis, ac alii sepedonis, memorat symptomata.

b Gesner.

Natrix dicitur Latinis, qui Græcis ὕδρος: quod nomen ἀπὸ τοῦ ὕδατος *c*: unde *aquex* novè redditur Cæsari Scaligero *d*. Idem est, ac *chersydrus*. Nam, ut dixi *e*, non aliter hæc differunt, quàm quòd in aquis vocetur *natrix*, vel *hydrus*: in terris verò *chersydros*. Animal quippe amphibium est; ut docent Nicander in Theriacis, & Maro III Georg. Hieme, ac vere, colit aquas. Ubi inarescunt paludes, in terram prosilit. Ut omnino errârit Lucanus lib. IX; qui, quasi forent diversi, primò ait:

c Ab aqua.
d Comment. in lib. 2. Arist. Hist. Anim. cap. 18. sect. 123.
e Cap. 54.

Natus & ambiguæ coleret qui Syrtidos arva
Chersydros.

Postea verò subdit:

Et natrix violator aquæ.

Lucano tamen patrocinatur H. Stephanus in Thesauro Ling. Gr. *f* De virulentia ejus ita Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Hoc genus anguium pulcherrimum nullis serpentium inferius esse veneno.* Deque isto inde colligas, quòd, si ori ejus admoveris virgam, in ea excitentur vesicæ, sive fellei coloris pustulæ: sin gladium admôris, is quoque à mucrone usque ad capulum tetro ac cæruleo tingatur colore. Imò &, si chersydrum, sive natricem terrestrem calcâris; eo solo interimit: quemadmodum ex Apollodori Theriacis tradit Ælianus lib. VIII de Animal. cap. VII. Hominibus ab eo ictis oritur caligo oculorum, vertigo cerebri, somnus multus, animi mœror, stuporque: etiam sitis magna, membrorum tremor, bilis, & sanguinis vomitus, obstructio urinæ: quidam etiam mugientes suffocantur. Hinc poëtis fiducia scribendi, periisse Herculem veste tinctâ sanguine hydræ Lernææ, quam marito suo cum Iole ab Oechalia reduci, ne pellicis magis, quàm conjugis, amore caperetur, miserat Deianira, stultè credula Nesso, qui moribundus hoc optimum fore φίλτρον *g* dixerat. Longa vero est catena de hoc veneno. Origo petenda ab hydra Lernæa; de cujus veneno jam dictum. Ejus interfectæ sanguine tinxit Hercules sagittas suas, quò vulnera, quæ inferrent, forent letalia. Sagittis istis vulneratus fuit Nessus Centaurus: eoque & sanguis è vulnere ejus defluens factus venenatus. Hoc sanguine Nessi tinxit Deianira vestem, quam misit Herculi: unde & ea venenum

f Voce ὕδρος.
g Amatorium.

num imbibit. Veste hac virulentâ indutus Hercules in summos incidit cruciatus, & furorem simul: quibus percitus se in pyram conjecit Oetæam. Non hæc absurde dicuntur; quia, ut puto, constat, venena etiam in corpus penetrare illita chirothecis, ephippiis, atque, ut jam ab aliquot vocarunt seculis *a*, stapiis etiam, & aliis id genus.

a Hieronymus Magius Miscellaneorum lib. 2. cap. 14.

Ab chersydro diversus Nicandro est *chelydrus*. Nam priùs de chersydro agit: hinc ordine de amphisbæna, scytale, basilisco: tum demum de chelydro. Et sanè distinxit etiam Lucanus in IX:

Chersydros, tractique viâ fumante chelydri.

Culpari propterea solet; sed, ut vidimus, tueri se potest auctoritate Nicandri. Porrò veterum aliquibus non *chelydrus* modò, sed & *hydrus* idem fuit. Nam Nicandri est:

Ὕδρον μὲν καλέουσι. μετεξέτεροι δὲ χέλυδρον.

Hunc hydrum multi vocitant, aliique chelydrum.

Verùm sententia istorum displicuit Nicandro. Mox enim de chelydro subjungit,

Ὕδρῳ εἰσκόμενον. ——

Hydro similem. ——

Interim illos, à quibus Nicander recessit, sequi maluit Cæsar Scaliger. Quid eum moverit, attulimus cap. LIV. Scaligero *b* igitur idem sunt *hydrus*, *chersydrus*, *chelydrus*, *dryinas*. Huc si est, *chelydros* ex *chersydros* sit effictum, ut molliùs sonaret vocabulum. Sed qui diversos malunt, dixerint, χέλυδρον vocati quasi *testudinem aquaticam*; ut quæ sit τρηχύδερμος, *cute asperâ*. Quod nec Scaliger negat. Cur δρυΐνας, ut est apud Nicandrum, sive δρυΐνος, ut appellat Ælianus, nuncupetur, superiùs *c* item vidimus. Ubi & dicebamus, Cæs. Scaligero a. v. dici *quercuam*. Sic enim est Commentariis in Histor. Anim. Sed *querculis* nomen facit Exercit. ad Cardanum *d*. Chelydro, sive dryinæ, Nicander fœdum tribuit odorem, qualis est λαθάργης. Hoc scholiastes ejus exponit, τὰ ξύσματα τῶν δερμάτων *præsegmina, quæ scalpro ex putribus raduntur pellibus.* Hinc & Maro III Georg.

b Comm. in Arist. An. lib. 2. fol. 123. & Exercit. ad Card. 189. fol. 4.

c Cap. 54.

d Exercit. 189. fol. 4.

—— *Graves nidore chelydros.*

Ab dryina, sive chelydro ictis magni oriuntur dolores: item in parte affectâ pustulæ, è quibus profluit sanies aquosa; adhæc stomachi rosiones, & tormina; ut est apud Dioscoridem lib. VII, cap. XII *e*. Pluribusque de eo Galenus lib. de Ther. ad Pisonem, & ex eo, ipsis Galeni verbis, Paulus. Vide &, quem dixi, Aetium lib. I Tetrab. IV, cap. XXIX.

e Sive Theriacorum c. 11.

Aliqua etiam de Orientali, & Occidentali India addamus. In Malabarum terris est Cocini regio. In ea *halitus serpentium adeò est teter ac noxius, ut afflatu ipso necare perhibeantur*: ut est apud Jo. Pe. Maffeium Historiarum Indic. lib. II *f*.

f Pag. 82. edit. Lon. an. 1590.

Porphyrus est Indiæ serpens, capite quidem candido, sed corpore purpureo; unde & nomen. Hic non morsu nocet, cùm dentibus careat: sed vomitu, quo quod adspersum contabescit. Icciṛco, qui cepere, suspendere de cauda solent *g*, gemino vase supposito; uno, in quod gulæ sanies evomatur colore electrino; altero, in quod sanies corporis tabescentis colore atro destillet. Prius venenum quamprimum tollit hominem cum convulsione corporis, conturbatione oculorum, & destillatione cerebri per nares. Itaque sic necari beneficii instar habetur. Sed altera sanies tabem adfert, anno integro, imò & biennio, durantem.

g Cæs. Scal comment. in Arist. lib. 2. Hist. An. cap. 18. fol. 123.

Antonius de Herrera, Hispaniarum regis cosmographus, & ex eo Joannes Nierenbergius *h*, refert, in Chiapa, Novæ Hispaniæ provincia, reperiri serpentes bicipites duorum dodrantium figuram habentes literæ Tau: eos esse usque adeò venenatos, ut non morsus solùm interimat, sed etiam si quis calcârit solum, per quod repserint. Quod autem bicipites dicit, idem error videtur, ac de amphisbænis ab Aristotele refutatus lib. de Generatione Animalium: ut superiùs monebamus.

h Lib. 12. Hist. Nat. cap. 10.

Jacutana olim novæ Hispaniæ contermina, nunc verò etiam pars censetur. In hac est serpens ex eo dictus *polpoch*, quod sibilus ejus hunc referre sonum videatur. Hic & ore mordet, & caudâ pungit. Arbores scandit; seque, capite caudam complexus, in viatores sæpe, ut de acontia superiùs *a* diximus, ejaculatur. Ictis ab eo intra triduum caro putrescit, atque excidit: nec homo sic magno perit dolore, sed torpidus totus, ac velut temulentus obit; ut indigenæ testantur *b*.

a Cap. antecedente.

b Vide Jo. Euseb. Nierenbergius Histor. Natural. lib. 12. cap. 48.

Etiam apud Quanahuacenses *c* est serpens virulentus, quem vocant *texminani*, nostri *oculipetam*: quia de arbore se jaculi instar in oculos demittit; in hoc simulachrum præbens Amoris, qui ex conspectu nascitur: unde illud ἐκ τοῦ ὁρᾶν τὸ ἐρᾶν *d*: & poëtæ *e* hoc,

c Idem Eus. l. 12. cap. 30.

d Ex visu est quod amor.

e Propert. lib 2. eleg. 15.

—— *Oculi sunt in amore duces.*

Serpens otus in insula Cuba, qui quatuor longus est spithamas, pollicem crassus, adeò noxius est, ut si quem momorderit, interea intra horas quinas, vel senas *f*.

f Jo. Eusebius Nierenberg. l. 12. Histor. Nat. c. 12.

Nec serpentes Indici veneno duntaxat, sed aliter etiam nocent. Ut in novo orbe attilagatus, anguis exiguus, non longior, vel crassior, pennâ anserinâ. Centenos, vel plures numero junctos est invenire. Hi si fortè dormientem sint aggressi, nullo eos artificio avellas. Quippe adhærent, & assiduis hominem ictibus pungunt, pungentesque vorant, donec absumserint. Sic quoque, ut plures mittam, Jo. Eusebius Nierenb. lib. XII Hist. Nat. cap. XIV.

Venenatus item jaracucu, decem longus palmos, dentibus tremendus, quibus virus crocei coloris infundit, usque adeo noxium, ut intra diei spacium pereant, quos momordit. Et, quod malum auget, fœcundus admodum est; ut in cujus ventre etiam reperti sint tredecim fœtus. Venenati quoque jaracoaypituga, jaracaepeba, & quæ simpliciter jaraca vocatur. Quid dicam de boycupecanga, ibiboboca, ibiracua, curucucu, & tot aliis serpentibus? de quibus legere est apud Franciscum Lopes de Gomara, Joannem Lerium, Andream Thevetum, atque alios magno numero.

CAP. LVIII.

Nec universos tamen serpentes esse venenatos. Excipi enim dracones, qui ne morsu quidem venenum infundant, uti nec dolorem eo magnum gignunt: & quæ sit hujus rei caussa. Interim venenatos esse dracones Africæ, & quæ istius quoque discriminis ratio sit. Quomodo serpentes, pressius hac voce acceptâ, differant à draconibus. Triplex draconis etymon, & cur dicatus Æsculapio, deque filia hujus Panacea. Non dracones solum esse innoxios: sed quosdam etiam alios serpentes: ut illos in Bigerrionibus, Mauris, Nigritis, Ægyptiis; ubi parias propterea Æsculapio sacer: item in Hispaniola, & aliis Occidentalis Indiæ locis.

Quamquam verò tam multa, tam infesta nobis serpentium venena manifesto sunt indicio numinis propter hominis peccatum irascentis: non tamen divina sivit bonitas, nos hac etiam parte suæ erga nos curæ, & sollicitudinis, esse expertes. Ac primùm quidem eo, quòd & serpentes quosdam esse innoxios jussit. Hoc de draconibus tradit Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Draco*, inquit, *non habet venena*. At dixerit aliquis, varia Plinium præscribere remedia adversus draconum morsus. Quasi non aliud sit morsus, aliud morsus venenatus. Ille veri draconis, ut vel irâ valde sit accensus, talis tamen est, qualis muris, qui venenatus non est. Imò nec magnum ciet dolorem, quia animal id ore sit parvo, nec multùm dehiscenti. Nempe non morsu, quàm verbere caudæ, nocet. Quibusdam tamen locis, ut Indiâ, Libyâ, imò & Phrygiâ, etiam patulo oris rictu sæviunt, ac instar suis sylvestris, ossa ipsa comminuunt, & confringunt. At objeceris, etiam de venenis draconum legi: ut vete-

veteres mittamus, Scaligeri esse Exercitatione CLXXXIII, sect. IX, *solo contactu dracones Atlantis montis interficere.* Et sanè quod Satanas Apocalypseos XII, 3, & alibi, vocatur *draco* non inde modò est, quòd figurâ serpentis primis illuserit parentibus: sed etiam quòd, ut veneno corpus draco, sic satanas animam occidat. Facilè istis occurritur. Nam bifariam draco attenditur; qualis sit naturâ, & qualis fiat. Naturâ est veneni expers: uti & Satanas conditus est bonus. At per mensem Lunâ instigante, ac præcipuè fervore loci, draco fit virulentus: uti satanas bono ex angelo, superbiâ æstuante, factus est malus. De dracone utrumque vidit Lucanus in IX; quando ait, eos aliis quidem terris innoxios esse, utpote veneni expertes, ac sic ut symbola numinum coli: at apud sitientes Afros ex plagæ natura, fieri virulentos. Hæc verborum est istorum mens:

Vos quoque, qui cunctis innoxia numina terris
Serpitis, aurato nitidi fulgore dracones,
Pestiferos ardens facit Africa.

Etsi verò, si laxè utaris voce *serpentis*, in his etiam sunt *dracones*: sæpe tamen distinguuntur. Siquidem dracones, præterquam quòd non omnes quidem, sed soli tamen alas habent; differunt etiam, quòd draconibus omnibus bina de mento pendeant palearia: quòd item ore sint exiguo, sed intus ab utraque maxilla triplicem habent ordinem dentium: quòd denique oculis sunt magnis, sed acutè tuentibus: unde & Grammatici, in his Festus, δράκοντα κατὰ μετάθεσιν ajunt sic vocari pro δάρκοντα, ex δέρκειν, sive ἔδρακον, hoc est, *videre.* Etymon interea hoc satis est incertum. Et Cæsar Scaliger *a* maluit esse à δρᾶν ἄχος *b.* Ausim ego non minori jure deducere ἀπὸ τοῦ δρᾶν ἄκος *c*: nempe quia innoxii sint, &, ut Festus etiam ait, sacri Æsculapio; cujus filia *Panacea* sit dicta ex πᾶν *d*, & ἄκος *e*, ut ipso nomine omnium morborum remedia promittat, Plinio teste lib. XXIV, cap. IV.

a *Exercit.* 183. *sect.* 12.
b *Facere dolorem.*
c *Facere medicinam.*
d *Omne.*
e *Remedium.*

Nec dracones soli naturâ sunt innoxii: sed alii etiam serpentium nonnulli. Hoc in Europa cernere est, cùm alibi, tum prope Pyrenæos montes in Bigerrionibus: ut illum Galliæ Aquitanicæ populum Julius Cæsar *f* appellat; quem veterum alii *Bigerros*, vel *Bigeritanos*, vulgò & *Bigorros* vocant. De his sic Cæsar Scaliger Exercitat. CLXXXIII, sect. III: *Ad Pyrenæos Bigerones innoxii sunt angues incolis permisti; quibuscum eodem lecto, ac penè eâdem utuntur mensâ. Cibum enim familiariter capiunt ex iis, quæ pro analectis cecidere. Longitudo quaternûm pedum. Humani brachii crassitudo. Noctu diversantur in ædibus cum sibilis; etiam interdiu.*

f *Lib.* 3. *de bello Gallico.*

De Africa hunc subjungit: *Ziz montes in Mauritania, & edunt, & alunt serpentes incolis familiares. Ii, agrestium casas ingressi, micas sub mensis, catellorum more liguriunt.* Aloysius quoque Cadamustus, Navigationis suæ cap. duodevigesimo, narrat, in Nigritarum solo ut noxios, ita & innoxios esse serpentes.

Etiam παρείας, sive παρούας serpens, quem Alexandriæ conspici diximus, eo quòd innoxius, ac planè mitis sit, Æsculapio θεῶν φιλανθρωποτάτῳ *g* sacer fuit, ac ejus ministerio dicatus: quemadmodum Ælianus narrat lib. VIII Hist. Anim. cap. XIII.

g *Ex Diis maxime hominum amanti.*

De Asia idem constat: præsertim Syriâ, & Arabiâ, terris balsamum ferentibus: quod præstat cibi, ut sic dixerim divinitas.

Denique de America idem statuendum. De Hispaniola quidem, & Ioanna Insulis, scribit Petrus Martyr Mediolanensis Oceanicarum rerum lib. I *h*: *Serpentes insulæ nutriunt, sed minime noxios.* Etiam innoxius est Americanus serpens, nomine *bom*, à sono, quem edit, sic nuncupatus. Item aquaticus ille, qui Americanis *acoatl*, vel *mioacoatl.* Longus est quinque dodrantes, crassus verò pollicem, tæniis nigris ac cyaneis distinctus: ut præter alios est apud Io. Eusebium Nierenbergium lib. XII Histor. Natur. cap. VII. Idem sequenti cap. narrat, ut innoxia quoque sit tzicatlina, q. d. formicarum serpens. Sic serpens is dicitur, quia non vivit nisi cum formicis, & iis exeuntibus è cavernis unà etiam prodire solet. Omnium dicitur serpentium formosissimus, duos longus dodrantes, crassitie digiti minimi, transversis fasciis candidis, ac rubris, alternatim distinctus.

h *Pag.* 8. *edit. Colon. an.* 1574.

Nec modo serpentes nonnulli sunt innoxii: sed etiam quædam inest iis φιλανθρωπία *a*: potissimùm verò erga infirmos; velut mulieres, & pueros. De mulierum amore illustre habemus exemplum in dracone eximiæ magnitudinis; qui in Judæa, vel, quod verisimilius, Idumæa, ad puellam, amatoris instar, blandè accedere, ac propter eam dormire solitus est. Hoc quia non citra metum puellæ fieret, illa sese ad mensem subduxit, ut amatorem interea amasiæ caperet oblivio. Ille nihilominus non dissimulare ardorem, ac quotidie cum dolore accedere eò, ubi cubare cum puella solebat. Rediit hæc postea; quam ut conspexit, confestim se circumplicans corpori illius, crura parcè ac molliter cauda sua percussit; quasi dicere vellet, puellam graviora esse commeritam, quæ sic ludificâsset amatorem; sed sese, amatorum more, levicula hac castigatione esse contentum. Refert eam rem Ælianus lib. VI de Animalibus, cap. XVII. Nec multùm absimile est exemplum, quod de amore draconis Ætolam erga feminam memorat Plutarchus libro de sollertia animalium. Aliaque id genus apud alios invenias: ut minùs mirandum sit, potuisse tam multis persuaderi, Alexandrum, Scipionem, Augustum, natos esse ex draconis cum horum matribus concubitu: cujus rei varios laudamus auctores lib. I Orat. Instit. cap. V, sect. XIV. Nunc apponam insignem Luciani locum in Alexandro sive Pseudomante; ubi de Pella Macedoniæ oppido agens, ait: Ἐνταῦθα ἰδόντες δράκοντας παμμεγέθεις, ἡμέρους πάνυ, καὶ τιθασούς, ὡς καὶ ὑπὸ γυναικῶν τρέφεσθαι, καὶ παιδίοις συγκαθεύδειν, καὶ πατούμενους ἀνέχεσθαι, καὶ θλιβομένους μὴ ἀγανακτεῖν, καὶ γάλα πίνειν ἀπὸ θηλῆς κατὰ ταὐτὰ τοῖς βρέφεσι. πολλοὶ δὲ γίνονται παρ' αὐτοῖς, ὅθεν καὶ τὸν περὶ τῆς Ὀλυμπιάδος μῦθον διαφοιτῆσαι πάλαι εἰκός, ὁπότε ἐκύει τὸν Ἀλέξανδρον, δράκοντός τινος οἶμαι τοιούτου συγκαθεύδοντος αὐτῇ. *Ibi conspexere serpentes longè maximos cicures planè ac mansuetos, adeò ut à mulieribus nutrirentur, & cum pueris dormirent, & se conculcari sinerent, neque pressi indignè ferrent, lac etiam more infantium sugerent è papilla. Sunt verò tales apud eos permulti: ut verisimile sit, inde provenisse fabulam, Olympiadem olim ex concubitu cum ejusmodi dracone Alexandrum concepisse.* Hæc tum de mulierum, tum puerorum amore confirmat Cæsar Scaliger. De illo mulierum loquitur Comment. in Arist. Hist. Anim. lib. II, sect. CXXIII. Ubi fabulosos illos Olympiadis, & aliarum congressus originem trahere ait ex eo, quod in hominum etiam lectos se recipiant innoxii. *Sic*, inquit, *ad Blasimontem in prætura Vasatensi secundùm fluvium Dordonam, in lectis tam frequentes esse, tamque longinquâ consuetudine, ut advenis tantùm metum faciant, nulli noceant.*

a *Erga homines amor.*

De puerorum amore, sic idem Scaliger Exercit. CLXXXIII, sect. IV: *Serpentes sunt in Malabar, adspectu horribiles: innoxii tamen, nisi irritentur. Ii puerorum amore capiuntur. Quocirca Paderotas eos libuit appellare. Pueros enim diuturno, contentoque adfectu, sine maleficio contuentur.* Pluraque de iisdem continuò subjungit. Longum sit omnia omnium exscribere velle. Pro iis igitur reponam potiùs veterum aliquem. Is esto Plinius lib. VIII, cap. XVII: *Democritus Thoantem in Arcadia servatum à dracone narrat. Nutrierat eum puer dilectum admodum: pavensque serpentis naturam, & magnitudinem metuens, in solitudines tulerat: in quibus circumvento latronum insidiis, agnitoque voce, subvenit.* Ubi & grati animi exemplum videmus.

Neque mirandum, si serpentis etiam naturâ noxii (propterea enim metuebatur) educatio fuerit innoxia. Sunt enim serpentes, qui naturâ sint infesti: sed sic ab homine, alii tamen magis aliis, cicurentur, nocere ut nolint,

cum possint. Docuit id Phylarchus in XII, & ex eo Ælianus in XVII de Animal. cap. V. Qui tradidere, aspidas apud Ægyptios cibo, à colentibus sibi præbito, (hic nullus præstat farinâ vino ac melle soporatâ) ita mansuescere, ut simul cum iis vivant pueruli; etiam crepitu digiti è cavernis evocari; mensæ, cum cibus sumitur, circumsistere tanquam invitatas; reliquo corpore humi tecto, caput solum allevare, sensim cibo expleri: si noctu sit lecto surgendum, digitis priùs signum dari, ne in eas incurratur: illas enim, audito signo, confestim de via decedere, inque sua se latibula recipere.

Exemplum etiam adducam ex recentiori historia. Franciscus Hernandus narrat, vidisse se in India, qui colubros virides educent: pro lectulo iis dari stramentum in dolio: hinc non exire, nisi cibi gratiâ, ac tum heri sui humeros adscendere amicè, à quo cibum accipiant: inde in dolium redire. Addit quoque, cùm primitus tantùm pollicis magnitudinem habent, excrescere in crassitiem femoris. Memorat & Jo. Eusebius Nierenbergius, in Histor. Natur. *a*

a Lib. 12. *cap.* 40.

CAP. LIX.

De animantibus divinitus productis ad impugnandos serpentes, magno cælestis erga hominem bonitatis argumento. Hujusmodi esse è quadrupedibus cervum, pantheram, mustelam, suem, vulpem, ichneumonem, lacertum: ex avibus, ciconiam, & ibidem: ex aquatilibus, cancrum: ex insectis, locustam, & araneum. De eo, cur Deus non attribuerit serpentibus alas, vel pedes, defensus adversus Scaligerum Cardanus. De sonitu, quem ingressu edit serpens Bamba. De serpente Indico, compressu arboris se interimente. Per loca serpentibus infesta periculosius iter fieri a jejunis, item serpentibus nondum pastis. Viperas in eo quoque à serpentibus differre, quod hieme delitescant sub saxis.

SEd cùm tanta supersit copia serpentium inimiciter adeò adversantium nobis: parum illud videri possit, quòd reperiantur aliqui, qui vel naturâ sint innoxii, hominem etiam ament: vel eò curâ perducantur humanâ, ut lædere cùm possint, nolint. Deinceps igitur ostendam, ne in cæteris quidem, adeò infestis, defecisse bonitatem Numinis erga nos. Ac primò eam non obscurè comprobavit, creando tot genera animantium, quæ pro homine militent adversus serpentes. Initium à quadrupedibus fiat. Plinii est lib. VIII, cap. XXXII: *Est cervis cum serpente pugna. Vestigant cavernas, nariumque spiritu extrahunt renitentes.* Utrùm verò cervus serpentes extrahat odore cornûs, an anhelitu vi, excussimus libri III, cap. LXXIII. Ubi etiam dictum nobis pantheras opinilari contra serpentes. Item capitales esse inimicitias inter basiliscum, & mustelam; imò hunc ab ea necari; si Plinio *a* credimus. *Huic monstro*, inquit, *mustelarum virus exitio est: adeò naturæ nihil placuit esse sine pari.* Pulcra est oratio; præsertim si pro *natura* dixeris *naturæ auctorem*. Quamquam sic quoque sit, quod in adlato requiram exemplo. Nam unde didicere homines, mustelæ inimicitias esse cum basilisco, qui rarus adeò sit conspectu, nec nisi in deserto? Verius, vel saltem verisimilius est de inimicitiis mustelæ, & suis, cum serpente: quas tradit Aristoteles lib. IX Histor. Anim. cap. I; ubi & legas, serpentem ab sue devorari: mustelæ autem, & serpentis odium esse ἀπὸ τῶν αὐτῶν ζῶσιν *b*, *quia iisdem vivunt*. Quomodo & postea ait, *c* esse inimicitias inter serpentem, & vulpem, ob certamen de loco. ἄμφω γὰρ τρωγλοδυτεῖ· *ambæ enim in cava habitant terra.* Etiam ambæ ovis, & aviculis, vescuntur. Quod verò dicebatur, mustelam persequi serpentem, id apud Plinium quoque invenias lib. XXIX, cap. IV: idemque obiter tradit lib. XXXII, extremo cap. II. Pugnaturæ autem cum serpentibus priùs se rutâ muniunt: quâ de re dictum lib. III, cap. LXVII.

a Lib. 8. *cap.* 21.
b Sect. 38.
c Sect. 51.

Ichneumon quoque, quem vulgo *murem Indicum*, vel *Pharaonis* vocitant, non modò aspidis ova indagat (unde nomen, nempe ἀπὸ τοῦ ἰχνεύειν *a*, accepit) sed eadem quoque conterit. Absque eo foret, brevi ab tam fœcundo animali repleretur orbis: ut Ælianus narrat lib. VI de Anim. cap. XXVIII. Præterea contra eundem decertat. Sed priusquam hoc ineat certamen; sæpius se mergit luto; hinc Soli se exponit, lutoque indutato illud pro lorica habet; tum adversus aspidem progreditur; caudâ, quam attollit, ictus ejus excipit aversus, donec commodam nactus occasionem in fauces irruat. De ista aspidis, & ichneumonis pugna, legere est apud Nicandrum, Strabonem, Plinium, Oppianum.

a Ab indagando.

Adhæc lacerti, qui & ipsi inter quadrupedes referendi, decertant cum serpente: testudines item, quæ ante prœlium degustant cunilam bubulam.

Etiam aves contra eos militant: præcipuè ciconia, & ibis: ut ostensum nobis lib. III, cap. XCVI.

Ex aquatilibus quoque idem faciunt cancri. Duratque hoc dissidium à morte: de quo inferiùs agetur.

Verùm ecce insecta etiam sunt, quæ adversus serpentes conjurent: ut locustæ. Narrat enim Simon Majolus, episcopus Vulturiacensis *b*, olitori suo ex agro venienti conspectum, ut locusta serpentem gutture apprehenderit, atque ita citra pugnam interemerit. In quo, ut olitori, & Majolo, facilius habeamus fidem, Plinius facit lib. XI, cap. XXIX, his verbis: *Serpentem* (locustæ) *cum libuit, necant singula, faucibus ejus apprehensis mordicus.* Talia cùm apud Plinium multi legunt, fidem derogant; quia non credunt, nisi quæ vident. Sed quod non videre hi, cernunt subinde vulgares animæ; quibuscum si sermonem serere non gravaremur, plura sciremus naturæ arcana. Nunc alii rebus publicis, aut forensibus, alii umbraticis studiis occupati, multa non conspicimus, quæ illi, quos contemnere solemus, vident, & observant.

b Initio Colloquii 10.

Itidem araneus serpentibus est infestus. Plinius lib. X, cap. LXXIV: *Librat araneus se filo in caput serpentis porrectæ sub umbra arboris suæ: tantâque vi morsu cerebrum apprehendit, ut stridens subinde, ac vertigine rotata, ne filum quidem desuper pendentis rumpere, adeò non fugere queat: nec finis ante mortem est.* Quibus fidem facit, quod de simili facto aranei erga bufonem narrat Erasmus pereruditο de Amicitia dialogo; qui, inter alia tot, vel solus ostendat, nimium ambitioni suæ indulsisse magnum extra controversiam virum Cæsarem Scaligerum; cùm non minorem se, sed aliis laudibus, Batavum nostrum traducit, quasi totius Naturæ imperitum. Sed de isto jam superiùs sum conquestus.

Araneos devorant stelliones; ut Aristoteles ait lib. IX Histor. Anim. cap. I, & Plinius lib. XI, cap. XXVI. Abrumpam verò de animantibus, quæ quasi pro homine hostilitatem adversus serpentes exercent.

Alter etiam divina elucet providentia. Nam ne tam facilè noceant serpentes, negatæ iis alæ, ac pedes: quod rectè observatum à Cardano: malè verò improbatum à Cæsare Scaligero Exercitat. CLXXXVI, & CLXXXIX, sect. V. Non diffiteor, quod objectat Scaliger, multa esse noxia animantia alis, vel pedibus prædita. Sed noluit Deus, nimium esse talium numerum. Ac justo, sed misericordi etiam Deo hac parte sat gravis visa est peccati pœna, si noxium esset serpentium virus; licet non tribueret iis, ad faciliùs ac certiùs nocendum nobis, pedum alarumque velocitatem. Quin potiùs voluit in nonnullis quippiam indere, unde moneretur homo, ut tempori sibi consuleret. Exemplo sit, quod Philippus Bigafeta in descriptione Congi, & inde alii *c*, narrant. Est in solo Congi serpens mirè virulentus: sed tanto cum strepitu procedit; ut continuò audiatur; eoque nullo quis negotio periculum evitet, imò venenatissimum interimat serpentem. Strepitus verò ille incessus, ut Petro Jarrico traditum, de serpentibus Bambæ agenti, provenit ex concussione lagenulæ, quam in cauda accepit: eaque lage-

c Jo. Eusebius Nierenberg. lib. 12. *Hist. Nat. cap.* 39.

lagenula, sicut etiam caput serpentis, cardiacis & febricitantibus prodesse dicitur: ut ab tam virulento animali etiam medicamentum morbis habeamus.

Aliorum item vim aliter vel eludimus, vel elidimus. Utriusque dabo exemplum. Ingentis est roboris serpens Indicus nomine *acuilcahuilia*, hoc est, cum quinque pugnans. Hic in obvios impetum faciens eos sic constringit, ut opprimat, vel si collo se circumplicuerit, strangulet. Sed & hic Deus remedium homini dedit. Nam & quandoque serpens suo ipse rumpitur obnixu. Et qui naturam serpentis ejus novere, arborem, vel aliud, objiciunt; quod dum ille, hominem credens, comprimit, nimiâ ipse interit pressurâ *a*.

a Jo. Eus. Nier. Hist. Natural. lib. 12. cap. 41.

Sed hæc Indias magis tangunt. Est verò & Europæis nobis ratio non una cavendi à serpentibus. Superiùs diximus, quo dici calor magis intendit, eo præsentius & efficacius esse serpentium venenum: tantoque tutiùs hominem iter capessere, postquam æstus diei sit imminutus. Sed & alia peregrinantes attendere oportet. Ut ne jejuni se dent in viam, quia vacuis venis faciliùs hauritur venenum, & in principes mittitur partes; vires etiam corporis minùs tum polleant veneno vel consumendo, vel expellendo. Præterea non ingrediundum iter serpentibus necdum pastis. Jejunæ enim sunt sæviores. Sed maximum est periculum, cum pullos nutriunt. Adhæc non procedendum per muscum, & herbarum alias, sub quibus sese soleant occultare: neque facilè lapides movendi, quandò & sub illis sæpius sese abdunt. Nec enim in eo solùm viperæ à serpentum aliis distant, quòd solæ vivos pariant fœtus, ut superiùs diximus: sed in illo etiam, quòd, contra quàm Plinius *b* refert, vipera hieme lateat sub saxis, cùm cæteri in cavernis delitescant. Posterius discrimen adducit Aristoteles in VIII Historiæ Animalium, cap. XV.

b Lib. 8. cap. 39

Cap. LX.

Adversus serpentes remedia è fossilibus: ut sale, nitro, ophite, gagate, bitumine, sulphure. E plantis, ut succo papaveris, (ubi de inscriptione ultimorum trium librorum Dioscoridis) item porro, cepis, allio, aniso, rutâ, lupinis, aliis. Quanta sit ἀντιπάθεια *inter serpentem, & fraxinum. Loca serpentibus scatentia etiam plantas pro remedio producere: idque in utraque etiam Indiâ observatum. Cujusmodi casu compertum sit, acetum conducere adversus ictus aspidis.*

NOndum omnia, quibus Deus nobis contra serpentes consuluit, diximus. Referebamus antea, varia esse animalia, quæ pro homine adversus serpentes decertent. Nunc monstrabo, ex mortuis animantibus, adeoque naturâ etiam sensus expertibus, ut plantis, & fossilibus, remedia nobis contra serpentium venena divinitus esse concessa. Ordiar à fossilibus.

Salem, & nitrum, commendat Dioscorides lib. VIII, cap. I. Item apud eum Εὐπορίστων lib. II, cap. CXLI legas: Θηρία διώκει λίθος ὀφίτης περιαπτόμενος. *Ophites lapis appensus serpentes fugat.* Nec serpentes sustinent odorem gagatis incensi: quia nempe, Oribasio *a* teste, bituminosus est, ac sulfureus. Nam & bitumen, & sulfur, si accenderis, idem efficiunt. Eâdem de caussa hoc ipsum præstat lapis Thracius. Nam & ille est bituminosus.

a Lib 2. Synopseos, cap 56.

Jam de plantis loquar. A basilisco vulnerati nequeunt sanari, secundùm Ælianum, Aëtium, Actuarium. Sanè nec Nicander remedium docuit. Erasistratus tamen prodidit τῷ μήκωνος ὀπῷ, *papaveris succo*, fieri medicinam: ut est apud Dioscoridem lib. VIII materiæ Medicæ, cap. ult. sive Theriacorum cap. XXXV. Porrò ne diversa adeò citandi ratio offendat quemquam, ita habendum est, cùm tres posteriores adduco Dioscoridis de medica materia libros, eos signari, qui in codd. aliis *Alexipharmaca*, & *Theriaca* vocantur. Nam Alexipharmaca sextum constituunt: Theriaca septimum usque ad caput XIX *a*, quod est de basilisco: exinde octavum. Sed si accuratiùs rem consideremus: tantùm abest, ut sint pars librorum, quos de medica materia scripsit Dioscorides ille Anazarbensis, qui sub Cleopatra & Antonio in Ægypto vixit, & à lentiginosa facie, Suida teste, Φακᾶς dictus: ut fortasse ne quidem sint hujus Dioscoridis, sed junioris, Galeno interim memorati in glossis Hippocratis. Hæc sanè Cornarii, & aliorum quorundam opinio est. Deque eo pleniùs dicemus in Insectis. Nunc redeo ad remedia è plantis: quale, ut dixi, papaveris succus. Pro *succo* apud Avicennam est *semen*; sed, ut puto, perperam.

a Al. 18.

Præterea in omnibus serpentium ictibus; ut aspidis, cerastæ, & similium; nunc cinis sarmentitius, vel ficulnus, cum lixivio stillatitio, garo, & acri salsamento, subactus; nunc porrum, cepa, & allium, quàm minutissimè contrita, illinuntur; vel cremata injiciuntur vulneribus: ut Dioscorides ait lib. VIII, cap. I. Pluraque subdit postea de picis, cepæ, alliique remedio, quod apud Ægyptios spicilegii tempore obtinet. Idem lib. VIII, cap. VIII, hoc est, Theriacorum cap. XXVII, in Εὐπορίστοις cap. CXXVII, adhæc Aëtius ex Archigene, allium & vinum commendant. Itidem Paulus duo ista, σκοροδοφαγίαν, καὶ ἀκρατοποσίαν *b*, remedium vocat ἀνυπέρβλητον *c*. Plinius quoque, etsi alicubi neget, ab aspidibus ictos posse sanari; & ipse tamen remedia suggerit. Ut lib. XX, cap. XVII: *Sunt qui & aspidum venenis adversari naturam anisi putent.* Et lib. XXI, cap. XX: *Polium cum ruta sylvestri, si teratur ex aqua cœlesti, aspidas mitigare dicitur.* Idem lib. XXII, cap. XXV, vim eam amaris tribuit lupinis. Ut clinopodio lib. XXIV, cap. XV. Adversus serpentum etiam alios passim apud eum remedia legas. Ut lib. XXI, cap. XX: *Polium contra serpentes substernitur, vel potatur.* Et initio cap. seq. *Trifolium scio credi prævalere contra serpentium ictus, & scorpionum, ex vino, aut posca, seminis granis viginti potis: vel foliis, & totâ herbâ decoctâ: serpentesque nunquam in trifolio conspici. Præterea celebratis auctoribus, contra omnia venena, pro antidoto sufficere* XXV *grana ejus.* Plura ibidem vide. Longior enim fuero, si verba semper appendam scriptorum. Contentus ideo ero plantas quasdam alias, quasi per satiram, numerare. In iis magnum nomen est fraxini: ut testis est idem lib. XVI, cap. XIII: ubi ait, succum ejus adversus ictus serpentum prodesse, & si expressus sit ad potum, & si imponatur ulceribus. Mira verò est ἀντιπάθεια *d* inter arborem hanc, & serpentem: quam se verissimam experientiâ ipsâ comperisse, ibidem refert. Si ignem struas ab eo loco, ubi umbra incipit arboris, usque eò ubi desinit, potiùs per ignem sit perrupturus, quàm eâ parte, ubi est umbra fraxini. Ut fraxinus esse possit imago, & symbolum boni principis, non sinentis improbos requiescere sub umbra sua.

b Esum allii, & potum vini meri.
c Efficacissimum.
d Naturæ pugna.

Arcentur præterea serpentes suffitu filicis, rosmarini, nasturtii, peucedani, sive pinastelli. Item substratis passim fasciculis è calamintha humida, vitice, buglosso sylvestri; cujus semini eò Deus videtur formam dedisse capitis viperini, ut inde ejus adversus serpentes vim homines cognoscerent. Item ex origano, & ramis mali Punicæ. Prodest etiam & suffitu, & substratu, conyza, sive pulicaria. Item potu utile erythrodanum, seu rubia tinctorum. Etiam substratu, potuque, asphodelus. Illitu juvat resina cedri, oleum ex peucedano, & conyza, admixtâ salviâ, & laseris radice, item erucæ immistæ oleo. Vide de istis Nicandrum in Alexipharmacis, Dioscoridem cùm aliis in locis, tum imprimis lib. VIII, cap. I, Plinium variis locis, præter eos, quos memoravimus: è junioribus, eruditum Nicandri interpretem, Grevinum; ut Mercurialem, & tot alios præteream; qui vel seorsum, vel in suis artis Medicæ libris, de venenorum remediis egerunt.

Magnum verò est divinæ bonitatis argumentum, quòd,

quòd, quibus locis serpentes maximè abundant; iis quoque præcipuè plantas prodire jussit, quæ venenis adversarentur. Hoc liquet ex aromatiferis plerisque Asiæ locis. In India quidem, ait Aristobulus, visas sibi viperas novem cubitorum & dodrantis. At item addidit (ut est apud Strabonem in xv) τὴν βοήθειαν ῥᾳδίαν εἶναι, διὰ τὴν ἀρετὴν τῶν Ἰνδικῶν ῥιζῶν καὶ φαρμάκων· *remedium esse facile propter vim herbarum Indicarum, & medicamentorum.*

Multa talia de America legas in Hispanorum commentariis. Jucatanensis agri serpens est nomine *kokob*, quatuor dodrantes longus, coloris fusci; sed distincti maculis cyaneis, ac rubris. Est ex hæmorrhoorum genere. Nam ab eo ictus intra horæ unius spatium toto ex corpore sanguinem rejectat; unumque intra diem sic homo exstinguitur; nisi tempori remedio utaris divinitus concesso. Est hoc ejusmodi: siliquastri succus miscetur tobaco confuso resolutoque, atque ita bibitur. Refert Jo. Eusebius Nierenbergius in Histor. Nat. lib. xii, cap. ult.

Priusquam à plantis abeo, aliquid dicam de aceto. Siquidem vitium fructus est vinum, è quo acetum; ac id quandoque vino ipso carius; unde Martialis lib. xiii, epig. cxxii, de amphora Niliaci aceti:

Esset cùm vinum, vilior illa fuit.

Quamquam verò aspidis venenum ab Ægyptiis haberetur invictum; ut ex Æliano dicebamus cap. liv: magna tamen vis aceti perhibetur: quod quomodo sit deprehensum, docet Plinius lib. xxiii, cap. i: *Nuper ab aspide calcatâ percussus utrem aceti ferens, quoties deposuisset, sentiebat ictum, alias illæso similis. Intellectum ibi remedium est, potuque succursum.* Paulloque eo antiquior Cornelius Celsus fusiùs idem exposuit, qui & in caussam inquirit. Locus est lib. v, cap. xxvi: *Usus docuit, eum, quem aspis percussit, acetum bibere debere. Quod demonstrasse dicitur casus cujusdam pueri; qui cum ab hac ictus esset, & partim ob ipsum vulnus, partim ob immodicos æstus, siti premeretur, ac locis siccis alium humorem non reperiret: acetum, quod fortè secum habebat, ebibit, & liberatus est. Credo, quoniam id, quamvis refrigerandi vim habet, tamen habet etiam dissipandi. Quo fit, ut terra respersa eo spumet. Eâdem ergo vi verisimile est, spissescentem quoque intus humorem hominis ab eo discuti, & sic dari sanitatem.*

Cap. LXI.

De usu insectorum contra serpentes; uti cimicum, & muscarum. Adversus morsus venenatos remedium omnium præstantissimum. Ex piscibus mederi, cùm salsamenta, in his omotarichum; tum gobios, & præcipuè cancros fluviatiles. Ex avibus idem præstare, cùm anseres, tum gallinas, & quæ rei istius sit caussa: adhæc anates Ponticas, & hirundines. Ex quadrupedibus prodesse adipem elephanti, sanguinem crocodili, & similia, vix parabilia: parabilium verò, leporis coagulum, castorem, mustelam, vaccam, cervum, hædum, agnum, murem, oves, capras. Hominis etiam urinam juvare, & imprimis salivam, atque ut remedio isto uti soleant Ophiogenes: ac verisimile idem esse de Psyllis, & Marsis. Disquisitum interim, an non hoc, quòd Psyllis haut noceant serpentes, sit à propriâ hominis in Africa temperie, vel peculiaribus terræ ejus herbis; vel fiducia, sive audacia tractandi serpentes: maximeque esse credibile, provenire id ex eo quòd, qui à pueris degunt inter hæc serpentium genera, à prima etiam ætate remedia discant adversus venena. Magno divinæ providentiæ argumento fieri, ut terra serpentem homicidam non recipiat; sed ille diu noctuque vagus fiat; si veteribus fides.

Nunc paucis dicam de remediis ex animalibus: ac ab insectis quidem, imperfectissimo animantium genere, quasi per gradus quosdam, ad hominem ipsum ascendam.

Maximum insectorum usum in hac parte Plinius ostendit lib. xxix, cap. iv: *Quædam pudenda dictu tantâ auctorum asseveratione commendantur, ut præterire fas non sit. Siquidem illa concordia rerum, aut repugnantia, medicinæ gignuntur: veluti cimicum, animalis fœdissimi, & dictu quoque fastidiendi natura contra serpentium morsus, & præcipuè aspidum, valere dicitur: item contra venena omnia: argumento, quòd dicunt, gallinas, quo die id ederint, non interfici ab aspide: carnes quoque earum percussis plurimùm prodesse.*

Est & sua laus muscis inter remedia adversus morsus venenatos: imò ex tam variis remediis præcipuè Cæsar Scaliger *a* commendat: *Aristolochiæ rotundæ, Mithridatii, singulorum uncias duas: terræ sigillatæ unciæ semissem: muscas, quæ de napelli frondibus victum capiunt, duodeviginti: succi citri, quantum satis.*

a Adversus Cardan. Exercitat. 185. sect. 1.

Ex ipsis etiam serpentibus remedium adversus eos peti, cap. prox. monstrabitur, cùm de amoletis dicetur.

Præsidio etiam sunt aquatilia. Sic Dioscorides lib. viii, cap. xi, ob acrimoniam salsamenta commendat ictis ab hæmorrhoo, vel dipsade. Etiam libri hujus cap. xxxvii dicebamus ex eodem Dioscoride, contra serpentes mederi hippopotami testiculos exsiccatos, testes fibri, ranas, &, ne amphibiis insistamus, etiam gobios, è salsamentis omotarichum. Ibidem quoque de cancris fluviatilibus remedium petebamus è Plinii lib. ix, cap. xxxi. Ac convenit hoc lib. xxxii, cap. v: *Cancri fluviatiles triti potique ex aqua recentes, seu cinere adversato, contra venena omnia prosunt, privatim contra scorpionum ictus.* Pluraque in hanc mentem. Inter cætera: *Magi dicunt, nihil æquè adversari serpentibus, quàm cancros: suesque percussas hoc pabulo sibi mederi.*

De avibus hæc verba sunt Cornelii Celsi lib. v, cap. xxvi: *Si neque, qui exsugat* (ex vulnere venenum) *neque cucurbitula est,* (quæ venenum extrahat) *sorbere oportet jus anserinum, vel ovillum, vel vitulinum, & vomere. Vivum autem gallinaceum pullum per medium dividere, & protinus calidum super vulnus imponere, sic ut pars interior corpori jungatur.* Idem tradit Dioscorides lib. viii Mater. Medic. cap. i: ubi & caussam remedii hanc addit, quòd gallinæ naturæ sint admodum calidæ, (ut argumento est, quòd etiam arenas, & calculos comestos, stomacho suo consumant) eoque spiritus inde adjutus venenum vel exstinguat, vel expellat. Ac de isto etiam egimus lib. iii, cap. xcvi. Ubi & dictum de usu anatis Ponticæ adversus venena. Addit Fernelius quoque de corde palpitantis hirundinis: item corde turturis, & corvi: de quibus Erasti judicium ibidem adduximus.

Venio ad quadrupedes. Unguentum ex adipe elephanti contra serpentes prodesse, dixi lib. iii, cap. l. Interim Erasistratus in libro, quem de venenis, & remediis fecit *b*, non injuriâ eos incessit *c*, qui præscribunt remedia, si vera, saltem ejusmodi, ut non possint, nisi regum ope, conquiri, & explorari. Talia esse ait fel elephanti, sanguinem crocodili, ova testudinis, & similia. Subdit igitur ipse magis parabilia, & certa: ut leporis πιτύαν, sive coagulum cum vino, ac castorii sextantem, item mustelam exenteratam, & sale diuturno exsiccatam, ex qua binas bibisse drachmas suffecerit. De leporino coagulo adversus viperas habes & cap. viii. Idem dixerat lib. ii, cap. lxxxv. Ac ejusdem libri cap. lxxxi docuerat, etiam ab aspide morsis prodesse, si illinas butyrum. Lib. ii, cap. lxiii, legas de odore cornûs cervini. Quod & Plinio traditum lib. viii, cap. xxxii: *Singulare,* inquit, *est abigendis serpentibus odor adusto cervino cornu.* Sed cornu etiam uti possumus vivo cervo. In remediis, quæ petuntur è mortuis, consistamus. Quale est, quod lib. iii, cap. lxviii, ex eodem Dioscoride *d* retuli, ut genitale cervinum medeatur mor-

b Dioscorides lib. 7. cap. ult.
c Dioscorides lib. 8. cap. 1.
d Lib. 2. cap. 32.

morsis à vipera. Quod legas etiam apud Simeonem Sethi. Ubi & de sanguine cervi idem narrat. Sammonicus quoque auctor est, nec periculum esse ab iis, si dormiamus in pelle cervinâ, aut si cervi dentem gestemus. Quæ ostendunt, ut cervinum odorem non ferant. Vicina sunt remedia ex pullis cervinis, quos *hinnulos*, & *hinnuleos* dicunt. De his ita Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Contra morsus* (serpentium) *præcipuum remedium ex coagulo hinnuli in matris utero occisi.*

De cervis satis. Nunc quædam de aliis addam. Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVI præcipit, ut *hædus, agnusve, discindatur, & calida ejus caro statim super vulnus imprimatur.* Plinius similiter lib. XXIX, cap. IV: *Adversus serpentium ictus efficaces habentur mures dissecti, & impositi; quorum natura non est spernenda; præcipuè in adscensu siderum, cum lumine Lunæ fibrarum numero crescente, ac decrescente.* Idem inibi commendat *fimum pecudis recens in vino decoctum, illitumque.* At Celsus, loco memorato, adversus chersydri & cerastæ ictum laudat *stercus caprinum ex aceto coctum.* Prosunt quoque testiculi fibrini: de quibus ita Plinius lib. XXXII, cap. III: *Bibuntur adversus cerasten, & presteras, cum panace, aut ruta, ex vino: adversus ceteras serpentes cum vino. Dari binas drachmas satis est: eorum, quæ adjiciuntur, singulas.* Dioscorides lib. VIII, cap. VII docet, adversus basiliscum, aspidem, & cerasten conducere sanguinem taurinum, si bibatur. Et rationem hanc adducit: Βοὸς αἷμα ὀξύτατα πήγνυσι τὸ ἐν ἀρτηρίαις αἷμα, καὶ πήγνυται πρὸς τοῦτον ὁ ἰός. *Taurinus sanguis acerrime conglutinat sanguinem in arteriis, & per hoc coagulatur venenum.*

Sed nihil æquè ostendit, quàm curæ fuerimus Deo, quàm quòd hominibus venenum insit contra serpentum venena. Sanè urina ictorum ab aspide remedio est ictis ab ea. Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Cunctarer in proferendo ex his remedio, nisi M. Varronem scirem LXXXVIII vitæ anno prodidisse, aspidum ictus efficacissime curari, haustâ a percussis ipsorum urinâ.* Neque solùm contra aspides præsidium habemus jam morsi; sed etiam priùs: nec modò adversus aspides; sed alios etiam serpentes. Hoc Aristoteli traditum lib. VIII Hist. Animal. cap. XXIX *a*:

a Sive ex distinctione Cas. Scal. c. 33. sect. 310.

Ἔστι δὲ τοῖς πλείστοις αὐτῶν πολέμιον τὸ τοῦ ἀνθρώπου πτύελον. *Adversatur & plurimis eorum hominis saliva. Plurimis* ait, non quia non verum sit in cunctis; sed quia nondum de omnibus constaret. Utcunque hoc est, saltem omnibus id præsidii datum. Plinius lib. VII, cap. II. *Et tamen* OMNIBUS *contra serpentes inest venenum: feruntque ictu salivæ, ut ferventis aquæ contactu, fugere.* Hanc salivæ vim agnoscit quoque Galenus lib. X Simplicium, & Scaliger in Arist. Hist. Anim. lib. II, cap. XVIII, sect. CXXIII. Sed imprimis intelligenda illa hominis jejuni: quæ si in serpentem ceciderit, fugere jam dixi, velut ad contactum aquæ ferventis. Quod si in rictum ejus incidat, etiam mori, ab Ophilio traditum est, indeque Plinio lib. XXVIII, cap. IV. Ac similiter Lucretius in IV *b*:

b Vers. 639.

Est utique ut serpens, hominis quæ tacta salivis
Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.

Etiam, morsus à serpente, si confestim salivam illeveris vulneri, cohibebis venenum, nec ultra se diffundet. Hinc Lucanus in IX:

Nam primum tactâ designat membra salivâ,
Quæ cohibet virus, retinetque in vulnere pestem.

Hoc remedio uti etiam solent Ophiogenes in Hellesponto, circa Parium: de quibus Varro, Plinio *c* teste, scripsit, suo etiam tempore fuisse istic paucos eorum, *quorum salivæ contra ictus serpentum medeantur.* Ac colligo inde, salivâ priùs imbuere manus solere; quandò, ut ibidem ex Cratete Pergameno refertur, *serpentum ictus contactu levare solent, & manu impositâ venena extrahere corpori.* Facilè etiam mihi persuadeo, hoc remedio usos esse Psyllos, & Marsos: de quibus sic Plinius loco antè memorato: *Similis & in Africa gens Psyllorum*

c Lib. 7. cap. 2.

fuit, ut Agatharchides scribit, à Psyllo rege dicta: cujus sepulchrum in parte Syrtium majorum est. Horum corpori ingenitum fuit virus exitiale serpentibus, cujus odore sopirent eas. Id ingenitum virus salivam fuisse, censeo. Sed odorem, de quo loquitur Plinius, puto fuisse à rebus odoratis, quas circumgestarent secum. Multorum enim odore fugantur serpentes: ut antè vidimus, & pleniùs in plantis, & fossilibus, dicetur. Subjungit deinde: *Hæc gens ipsa quidem prope internecione sublata est a Nasamonibus, qui nunc eas tenent sedes; genus tamen hominum ex his, qui profugerant, aut cum pugnatum est, abfuerant, hodieque remanent in paucis. Simile & in Italia Marsorum genus durat: quos a Circes filio ortos ferunt* (sic ferunt) *& ideo inesse iis vim naturalem eam.* Idem de Psyllis, Marsisque, tangit lib. XXI, cap. XIII. De prioribus quoque sic Lucanus:

—— Gens unica terras
Incolit à sævo serpentum innoxia morsu
Marmaridæ Psylli; par lingua potentibus herbis,
Ipse cruor tutus: nullumque admittere virus,
Vel cantu cessante, potest. Natura locorum
Jussit, ut immunes mistis serpentibus essent.

Ubi quod à natura loci est, non omnino aspernandum. Nam & hoc bonitatem Dei arguat, quod ubi serpentes plurimi, ac maxime virulenti, illic etiam cœli solique beneficio magis veneno resistant corpora humana. Videtur idem voluisse Hieronymus Fracastorius Veronensis libri de sympathia & antipathia cap. XIX, ubi sic scribit: *Cum Psyllis, & Marsis, non ea serpentum inimicitia est, quæ cum reliquo genere, sive sit mistio iis non omnino contraria, sive odor, sive aliud, per quod species minus ingrata accidat.* Interea non arbitror, in hoc solo consistere oportere. Nam aliud præterea in caussa esse, ex eo colligo, quòd Nasamones, cum, Psyllis fugatis, eorum sedes occuparunt, non tamen idem potuerunt: ut ex Plinio paullo antè cognoscere fuit. Quare censeo, Psyllos præcipue eo se tutos præstitisse, quòd non è temperamento solo, sed ex vestibus quoque, vel aliter, odorem spirarent serpentibus inimicum: cumque ictus venenatos exsugerent, remedium fuisse à saliva: nec solâ tamen: credibile enim est priùs se herbis in Africa familiaribus munivisse. Etiam cum solâ manu impositâ extraherent venenum: priùs digitos salivâ, ac liquore aliquo ex herbis adversus venena idoneis tinxisse, planè credibile est. Valde hæc firmat Cornelius Celsus; qui & ipse negat, à temperie Psyllorum caussam peti debere: imò eo usque provehitur, ut putet, quòd innoxii tractent serpentes, potiùs esse fiduciam usu longo firmatam. Locus est lib. V, cap. XXVI: ubi adversus serpentium morsus præscribit, ut cucurbitulis venenum educamus: prius verò, scalpello incidamus circa vulnus, quo plus vitiati sanguinis extrahatur. Si cucurbitula non sit, adhibere jubet vas quodlibet, quod usum similem præstet. Hinc ista subjungit: *Si id ne quidem est, homo adhibendus est, qui vulnus exsugat. Neque Hercules scientiam præcipuam habent hi, qui Psylli nominantur; sed audaciam usu ipso confirmatam. Nam venenum serpentis, ut quædam etiam venatoria venena, quibus Galli præcipue utuntur, non gustu, sed in vulnere nocet. Ideo colubra ipsa tuto estur, ictus ejus occidit: & si stupente eâ (quod per quædam medicamenta circulatores faciunt) in os digitum quis indidit, neque percussus est; nulla in eâ salivâ noxa est. Ego quisquis exemplum Psylli secutus id vulnus exsuxerit, & ipse tutus erit, & tutum hominem præstabit.*

Mihi interim in variis hisce sententiis, nihil æquè verisimile est, ac illud Psyllos, quoniam inter serpentes degerent à primis incunabulis, quasi cum lacte à matribus, quò tutiores essent, remedia quædam non adeò vulgaria esse edoctos: neque ista alienigenis aperuisse, partim ne minùs iis essent admirationi, partim etiam ne minùs ex illis caperent lucri. Ac credibile est, nec alibi remedia fuisse tam præsentia: quia ubi locorum abundarent

darent serpentes, iisdem præcipuè remedia venenis Deus produxit; ut dictum cap. præcedenti, & inferiùs in venenatorum insectorum remediis iterum erit dicendi locus.

Atque ex his satis evincitur, remedia nos adversus serpentum venena habere in fossilibus, plantis, insectis, aquatilibus, avibus, quadrupedibus, ac homine ipso: sic ut tota rerum natura videatur è parte pro homine conspirâsse.

Imò ipsa etiam terra sit ultrix hominis à serpente percussi: si vere Plinius lib. II, cap. LXIII: *Illa* (de terra loquebatur) *serpentem homine percusso non amplius recipit, pœnasque etiam inertium nomine exigit.* Sed hoc Cæsari Scaligero a parum sit verisimile. *Quare*, inquit, *terra eam fovet, quam sciat esse percussuram?* Plinio tamen subscribit Ælianus lib. XII de Animal. cap. XXXII. Atque addit, non solùm Indos hoc dicere; sed testes etiam advocare Libyas, & Thebaidos incolas. Hos uno ore dicere, non posse serpentem, interemto homine, subire veterem cavernam; sed, quia respuat eum tellus; diu noctuque, æstate & hieme, vagari sine consortio conjugis, sine prolis adspectu. Atque ait, hoc fieri προνοίᾳ θεοῦ, *providentia divinâ.* Quæ si pœnas ab mutis exigat animantibus, multò magis hominem cavere sibi ab homicidio oportere. Quod si humano efferetur sanguine, nec naturalis deficit ratio.

a Comment. in Arist. lib. 2 Hist. Animal. cap. 18. sect. 123.

Cap. LXII.

De triplici utilitate, quæ ex serpentibus in hominem redundat; ratione alimenti, medicamenti, & amoleti; ac quomodo hæc tria inter se differant. Ac primo de serpentibus esculentis; unde nomen ophiophagis. *Eos regalem esse in Cuba cibum. De igoana, & tenthlacocauhqui. Serpentes, qui medeantur sterilitati mulierum, oculorum caligini, singultui, capitis vel lumborum dolori, item tumoribus, aliisque,* Amoleti, *&* theriacæ, *etyma. Quam sedulo cavendum, ne pre vipera carne accipias cerastæ. De adipe draconis. Serpentes, qui vulnus fecerint, eidem impositos mederi.*

PRæter tot modos, quibus adversus serpentium venena nobis Deus prospexit; quàm manifestum est divinæ clementiæ indicium, quòd ex illis ipsis animantibus, quibus propter hominis peccatum virus atrum additum est, vel saltem, dominio homini cætera in animantia non exiguâ parte erepto, noxium esse eidem hoc virus cœpit; tam multa tamen emolumenta capere ex serpentibus, post etiam inductum in orbem peccatum, licet. Utilitas ea in tribus potissimùm consistit; cùm & in cibum adsumantur, & medicinam adferant morbis, & adversus venena prosint. Quæ tria moltum differunt à vi venenosa. Nam ut *alimentum* est, quod à natura animantis immutatur, & bono ejus vincitur; *medicamentum* verò, quod immutatur, & ejus bono vincit naturam: sic *venenum* est, quod naturam ita immutat, ac vincit, ut perimat; *amoletum* autem quod naturam defendit ac venenum vincit. Ostendam igitur, utcunque serpentes noceant veneno; prodesse tamen eosdem & alimento, & medicamento, & amoleto. Quomodo pro uno malo tria reponimus bona.

De alimento primùm loquar. In Africa quidem, *quos ophiophagos vocant, serpentibus vesci adsueti*; ut Plinius ait lib. VI, cap. XXIX. Idem lib. XXIX, cap. XXVI refert, tutò comedi viperas, exemtis intestinis, & utrimque mensurâ quatuor digitorum rescissâ, cumque sale discoctâ. Etiam *colubra tutò estur*: ut ait Celsus lib. V, cap. XXXVI, Cæsaris Scaligeri verba sunt Exercitat. CLXXXIX, sect. IV: *In India, atque Æthiopia, non solum innoxii serpentes multi, sed etiam esculenti.* Imò in insula Cuba usque adeò delicati saporis serpentes sunt, ut solis apponantur regibus: sicut ait idem Scaliger in Arist. lib. II Histor. Anim. a Hausit verò hoc ex Petri Martyris Mediolanensis de Oceani & novi Orbis rebus lib. III a. Ubi narrat, ut cùm Hispani in quandam ejus insulæ partem venissent, neminem quidem repererint, quia incolæ præ metu in montana se recepissent: sed, casas piscatorum intrantes duas, in his viderint *verubus ligneis appositas ignibus piscium libras circiter centum, duosque octipedales serpentes.* Hinc narrat, ut pisces comederint; sed serpentibus abstinuerint, quia cibum hunc reformidarent. Ex interprete autem postea didicisse, piscatores eos & pisces, & serpentes illos, apparâsse ex regis sui mandato, qui regem alterum convivio excipere statuisset: lætatos verò, quòd solos absumsissent pisces, quales facilè proximâ nocte capere possent; reliquissent verò serpentes, captu difficiles, nec vulgarium animarum cibum; non magis puta, quàm terris nostris phasiani, aut pavones. Gemina his idem Martyr scribit de Oceani, & novi orbis rebus lib. V b: *De serpentibus*, inquit, *quos inter edulia principatum obtinere, crocodilisque simillimos esse, supra descripsimus; juvanas serpentes vocant. Has in insula nasci, sero didicerunt: neque ex eis nostri, ob fœditatem, quæ horrorem, non modo nauseam, inducere videbatur, gustare hactenus ausi fuerant. Præmordere paullatim Adelantatus juaunam, regis sororis pellectus facetiis, statuit. Sed ubi demulcere carnium earum sapor palatum, & guttur, cœpit: plenis deinde faucibus eas expetere videbatur. Non mordicus deinde, neque vix uncto labello, illas delibabant: sed helluones omnes effecti, de re nulla jam, præterquam de serpentium suavitate, sermocinabantur; lautieresque esse dapes illarum, quàm aut pavonis, aut phasiani, vel perdicis apud nos.* Pluscùlis postea nos edocet de modo eas apparandi: quæ ex fonte peti malo. Sed quos Scaliger in commentariis ad Aristotelem, & alii, *serpentes* vocant, non videntur propriè id nomen obtinere: quandoquidem videmus hic dici crocodilis similes, & *iguanas* vocari. At verò, *igiana*, non nisi laxè *serpens* dicitur, cùm inter quadrupedes locum habeat. Mexicani vocant *aquaquetzpallin*, Haitini *igoanas*, & alii *manas*, colori non multum absimiles. Adspectu sunt horrendi, pedibus referunt lacertum, uti & capite. Corpus est longum binos palmos, & semissem; palmum, vel ampliùs, crassum. Cauda verò etiam quatuor, aut quinque palmos, longa est. Hi, si capias, dentibus quidem renident, nec tamen lædunt: uti nec si decem, aut viginti dies, palo alligaris; neque cibum præbeas. Vide de iis Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercit. CLXXXIII, sect. VIII. Ubi de eo inter cætera, *Is pro delicatissimo cibo venalis est in mercatoribus.* Adi & Gonsalum Fernandum Oviedum, & quæ ex eo refert Jo. Eusebius Nierenbergius lib. XII Histor. Nat. cap. VI. Sed hic contentus est dicere, esse pro cibo non contemnendo. Idem Eusebius ejusdem lib. I, cap. I narrat, Indis Occidentalibus in cibo, atque adeò deliciis, haberi serpentem, nomine *tenthlacocauhqui*: de quo mox pluribus. Et cap. XXXIX refert, serpentes Bambæ, etsi valde virulentos, sic tamen præparari ab incolis, ut non minùs iis sapiant, quàm nobis gallinæ: atque hoc se habere è commentariis Petri Jarrici profitetur. De alimento satis.

a Cap. 18 sect. 123.

a Pag. 36. & 37. edit. Colon. an. 1574.

b Pag. 63. edit. Colon.

Præterea serpentes medicamento esse narrabamus. Ita Dioscorides lib. II, cap. XVIII jubet, ad oculorum claritatem vesci coctâ viperæ carne: sed cute, capite, caudâque, ablatis, quia carne vacant. Strumis laborantes viperarum esu multum juvantur: ut est apud Dioscoridem lib. II Mat. Med. & Parabil. cap. CLV. Similiter Aetius lib. XV. Paullus laudat cinerem serpentis in olla usti mixtum fœnogræco & melli: item medicamentum ex aspidibus. Est & Marcelli Empirici cap. XVII: *Ad singultus cohibendos serpentis senecta, id est, exuvia licio alligata, & vulse circumdatæ, mire prosunt.* Longum esset omnia exscribere. Solùm dicam, hoc etiam locum habere in America: ubi serpens est boytiopua, quod interpretantur *anguem longi rostri.* De illo ita persuasum est Indis istis, feminas reddi fertiles, si lumbis earum affricetur. Etiam illic serpens est jam memoratus *tenthlacocauhqui*, sive *dominæ serpentum.* Quatuor est pedes longus, vel amplius.

 Hic

Hic caninorum dicitur dentium tubulis (sunt enim cavi) venenum jaculari. Cæterùm Mexicani medici caninis istis pungunt collum, ac cervicem eorum, qui gravi capitis dolore laborant: etiam dolorem lumborum, ac partium aliarum, tumores item, illitâ ejusdem serpentis pinguedine, discutiunt. Præterea ajunt caput hujus mederi morbis gutturis, atque adeò febribus. Vide Jo. Eusebium Nierebergium, Physiologiæ in Madritensi Academia professorem, lib. XII. Histor. Natur. cap. I. Etiam lacertæ caput tritum, & impositum tollit verrucas, clavos, simulque, ut Dioscorides ait lib. II Mater. Med. & Parabil. cap. CLXXVI, Galenus lib. XI Simplic. Paulus Æg. lib. VII, ut de Latinis, Plinio, ac Sereno Sammonico, taceam.

Denique ipsi serpentes ἀλεξιφάρμακοι sunt, sive, ut ab *amoliendo* Latini dixere, amoletum, vel ut vulgo scribunt, amuletum. Non opus est, ut longè petantur exempla. Nihil notius est, quàm ex viperæ carne fieri theriacam, sic dictam, ex eo, quòd vipera κατ' ἐξοχὴν dicatur θηρίον *a*: unde cùm Dionysius Halicarnassensis *b* literam Σ vocat θηριώδη, ut cap. dixi LV, non *ferinam* *c* cùm interprete vertere convenit; sed *viperinam*, hoc est, cujus sonus sibilum referat serpentinum. Porrò videndum, ne pro viperæ carne adhibeatur cerastæ. Est enim cerastes viperæ admodum similis formâ: sed effectu planè dispar. Cur verò non caro cerastæ, aspidis, aliusve serpentis antidotum hanc ingrediatur, Galenus disquirit: quem, si voles, vide lib. de Theriaca cap. VIII.

a Etiam Act. Apostol. c. 28. vers. 4. eoque ἔχιδναν eo in loco interpretatur Procopius in c. 3 Genes.
b Lib. de Collocat. verborum, pag. 13. edit. Wechel.
c Simon Birckmus, imperitus interpres, agrestium belluarum, sed nihilo melius, vertit.

Adversus atrox aspidis venenum juvat, si deglutias cimices in cubiculo enatos, numero septenos; modò Dioscoridi habeamus fidem lib. II, cap. XXXVI.

A vipera morsis scorpius creditur convenire: ut est apud Galenum lib. XI de Simplicibus.

Etiam *draconum adipem venenata fugiunt*: ut ait Plinius lib. XXIX, cap. IV.

Et quàm illud putandum, quòd ut Pelias hasta, secundùm poetas, & vulnus facit, & eidem medetur: sic etiam animalia venenosa; quæ vulnus inflixere, trita, & vulneribus applicita, affrictaque, iisdem salutarem afferant medicinam: ut Galeno proditum lib. IX de Simplicibus, cap. de dracone marino, & lib. de Theriaca cap. XI.

Cap. LXIII.

De serpente in Diis culto ab Ægyptiis, jam antiquis seculis: & recentioribus, à Borussis, Samogithis, ut & Calecutensibus.

HÆc tam miranda de serpentibus cùm animos attollere nostros ad Deum conditorem, & ejus amorem, ac cultum deberent: contrà tamen, quemadmodum in quadrupedibus, avibus, piscibus; de quibus dictum: ita hic quoque evênit, ut serpens etiam, imò præ animantium cæteris, ad divini ipse honoris fastigium pertingeret. Ita aspides ab Ægyptiis τιμᾶσθαι ἰσχυρῶς, *vehementer coli*, tradidit Phylarchus Hist. lib. XII, & ex eo Ælianus lib. XVII de An. cap. V. Ac primùm quidem serpens commendabatur gentibus, ut numinis symbolum: & sic Indis cultum fuisse, tradit Maximus Tyrius Dissertatione XXXVIII. Pluraque de hoc dicemus in Theologia gentium Symbolica. Sed, ut sæpius dictum, qui cultus prudentioribus erat symbolicus, is simplicibus ac rudibus proprius erat: quo nihil diabolo gratius, & acceptius fuit; propterea quòd hoc instrumento fœdè adeò primis illusisset parentibus. Multa de eo, & antea adduximus, & postea dicentur. Quàm pertinax verò is cultus fuerit; arguit illud, quòd de Borussis sic scribat Erasmus Stella, penè initio libri primi de Antiquitatibus Borussiæ: *Nulla eis sacra aliquamdiu fuere: tandem in eam deducti insaniam, ut serpentes, ferasque, & arbores, religiosè colerent.* De Samogithis similiter Sigismundus L. Baro in Herbenstein, commentariis rerum Moscoviticarum: ubi tradit, *Samogitiæ incolas serpentem esse pro Deo. Siquid adversi,* ait, *illis acciderit, serpentem, Deum domesticum, malè acceptum, & saturatum esse, credunt.* Subjicit denique quiddam, quod in Lithuania contigerit. *Cum,* inquit, *priores ex Moscovia itinere redirem, ut Troki venissem; referebat hospes meus, ad quem fortè diverteram, se eodem, quo ibi eram, anno, ab ejusmodi quodam serpentis cultore aliquot alvearia apium emisse: quem cùm oratione suâ ad verum Christi cultum adduxisset; utque serpentem, quem colebat, occideret, persuasisset; aliquanto post, cùm ad visendas apes suas eò reversus fuisset, hominem facie deformatum, ore adaurium tenus miserabilem in modum diducto offendit. Tanti mali caussam interrogatus, respondit, se, quòd serpenti, Deo suo, manus nefarias injecisset; ad piaculum expiandum luendamque pœnam, hac calamitate puniri: multaque graviora, si ad priores ritus suos non rediret, se pati oportere.* Alexander quoque Guagninus in Sarmatia sua Europæa de Lituanis hæc scribit: *Viperas atque serpentes Deos esse credebant, eisque cultum præcipuum exhibebant, & singuli patresfamilias, cives, coloni, & nobiles, singulos serpentes domi adservare solebant; quos pro Penatibus, & Laribus familiaribus, adorabant; lacque, & gallos gallinaceos, eis immolabant: eratque inauspicatum, & exitiabile toti familiæ, quempiam ex eis violâsse, dehonorasseve, aut domi non fovisse. Tales enim, vel omnibus bonis privabantur, vel crudeliter lacerati interibant.* Etiam de Samogithis idem refert. Locum apponerem, nisi, præterito Sigismundi nomine, ea ad verbum ex illo exscripsisset, quæ antea adduximus. Potior igitur nobis esto auctoritas Cæsaris Scaligeri adversus Cardanum Exercitat. CLXXXIII *a*: *In Sarmatia,* inquit, *regio aut Ruthenorum, aut Rutenis proxima est, Samogithia. In ea lacerti sesquipede majores, crassi, nigri: quos incolæ pro Laribus colunt, familiaribus. Siquid accidit sinistri; minus rite cultum numen arbitrantur, aut deterioribus, parcioribusque acceptum epulis. Itaque curant eum operâ attentiore: quâ sese ad res secundiores existimant exoraturos.* Idem Scaliger comment. in lib. II Arist. Hist. Anim. *b* refert, *in provincia Calecuto serpentes vastissimo esse capite, porci maximi magnitudine: pro numine à rege coli: itaque eorum maximam vim esse.*

a Sect. 2.
b Cap. 18. fol. 123.

Cap. LXIV.

Accessum ad insecta, quæ postremum inter animantia locum obtinent: latiusque patere exsanguium vocabulum, quam insectorum. Quales sint insectorum, unde iis nomen, incisuræ: & cur Magnus Albertus pro iis dixerit annulata. Variis occurritur argumentis, ex quibus colligi videatur, parvi faciendam esse insectorum considerationem. Nec tamen audiendum in eo B. Augustinum, quòd muscam præferret Soli. Subtilius esse Dei artificium in minutis animalculis, quam in animalibus etiam vastæ molis.

SUpersunt ex tot animantium generibus, quæ Aristoteli ἔντομα, Plinio, & Latinorum aliis, *insecta* dicuntur. Ea perperam aliqui cum *exsanguibus* confundunt, cùm vocabulum hoc latiùs multò pateat. Siquidem Aristoteles lib. I de Generat. Animal. cap. XIV facit τῶν ἀναίμων γένη τέτταρα· ἓν μὲν, τὸ τῶν μαλακοστράκων· δεύτερον δὲ, τὸ τῶν μαλακίων· τρίτον δὲ, τὸ τῶν ἐντόμων. καὶ τέταρτον, τὸ τῶν ὀστρακοδέρμων· *Quatuor genera exsanguium: primum genus est, crustatum; alterum, molle; tertium, insectum; quartum, testatum.* Sive primum, *crusteum*, vel *crustâ intectum*: alterum *mollusceum*: tertium *incisum*: quartum *testaceorum*. Sola nempe exsanguium illa dicuntur *insecta*, quibus incisuræ, (ut ea Plinius *a* describit) *nunc cervicum loco, nunc pectorum, atque alvi præcinctu, separant membra, tenui modo fistula cohærentia.* In vulgatis codd. est *alvi præcincta*: ac similiter in MSo reperio, & veteri editione Parmensi. Sed rectum est, quod Hadrianus Junius *b* in MSo alio, eoque vetustissimo, repe-

a Lib. 11. cap. 1.
b Vide eum in Nomenclatore cap. de insectis.

reperit, *præcinctu*: quod Græcè sit διαζώματι, vel ὑποζώματι. Nomen insectis datum ab hisce incisuris; quas habent, quasi annulos: unde non insubidè, vel ineptè, ea Albertus M. *annulata* nuncupabat.

Hoc genus animalculorum consideratione indignum censent animæ vulgares. Nimirum æstimant talia magnitudine. Præterea imperfectionis arguunt: quia vivant quidem, sed sine corde: moveantur, sed sine nervis. Objiciunt etiam minorem partium distinctionem: tum autem vilitatem cimicum, pedum, pulicum: ex quibus colligunt, solùm esse curiositatis in talium naturam inquirere. Sed enim non est curiositatis ea indagare, quæ ad nos pertinent: nec vile censendum, quod divinum sit opus: nec imperfecta sunt, in quibus nihil desideratur ad naturæ suæ perfectionem: quomodo homo perfectus est, licet non habeat alas. Nec censeri debent magnitudine molis, sed virtutis: cùm Deus sæpe in minimis maxima collocârit miracula: unde gemmam præferimus saxo. Sic plura miramur in ape, quàm bove: plura etiam in formica, quàm asino. Quid quod Hipponensis ille antistes lib. 1 de duabus animis cap. IV, non dubitat muscam eo solo, quòd vitales actus exerceat, Soli præferre? Sed de isto aliter censeo: quia quædam non debent formâ æstimari, verùm sine: qui nimium quantum excellentior in Sole, quàm, non dico, insecto ullo; sed etiam, si hominem exceperis, perfecto quovis animali. Subsistamus igitur in mutis animantibus; ubi insecta facilè apud sapientes suum tuentur locum. Rectè Ambrosius lib. 1 Hexaëm. cap. 11: *Non laborat in maximis Deus, non fastidit in minimis.* Plinius quoque lib. XI, cap. 1, insecta vocat *immensæ subtilitatis animalia*: ac mox subdit: *nusquam alibi spectatius* esse *naturæ rerum artificium.* Rationem continuo subdit *a*: *In magnis siquidem corporibus, aut certè majoribus, facilis officina sequaci materiâ fuit. In his tam parvis, atque tam nullis, quæ ratio, quanta vis, quàm inextricabilis perfectio? ubi tot sensus collocavit in culice? ubi visum in eo prætendit? ubi gustatum applicavit? ubi odoratum inseruit? ubi truculentam illam, & portione maximam vocem ingeneravit? qua subtilitate pennas annexuit? prælongavit pedum crura?* Pluraque deinde in hanc mentem: quæ claudit illis verbis: *Turrigeros elephantorum miramur humeros, taurorumque colla, & truces in sublime jactus, tigrium rapinas, leonum jubas; cùm rerum natura nusquam magis, quàm in minimis, tota sit.* Nempe hìc comparatum est, uti cum Myrmecidis quadriga ex ebore, quam cum agitatore suo musca alis tegeret; & nave, quam apicula pinnis absconderet: ut idem Plinius refert lib. VII, cap. XXI, & lib. XXXVI, cap. V. In qualibus non dubium est, quin subtilius ac majus sit artificium; cùm quo minus est materiæ, hoc minùs sit sequax ac tractabilis ad variarum adeo partium figurationem.

a Cap. 2.

CAP. LXV.

Insectorum alia gaudent volare per aëra: alia solùm ambulant in terris, vel plantis, casis, aliisve terrarum solo innixis: alia sunt aquatica. Quàm variis in locis, ac rebus, nascantur insecta. Galbarum *unde dicta familia. Nec solùm species inter se differre; sed etiam, quæ ejusdem sunt speciei. Locustæ Indiæ trium pedum. Incredibilis penè ratione accidentium varietas in vespis, locustis, muscis, papilionibus, atque aliis.*

HÆc qui nobis cum cogitârit, neutiquam mirabitur, si curâ haut minori dicere paremus de insectis, quàm fecimus in animantium cæteris. Interim terret difficultas in tam subtili, ut dictum, argumento, ac præterea tam vario: quod liquebit summa eorum genera consideranti. Quædam enim aëria sunt, ac volantia: in quibus api est principatus. Suntque ejusdem generis asili, sive œstri, seu tabani: nam pro iisdem habet Isidorus *a*, imo & Plinius *b*.

a Lib. 12. Orig. cap. ult.
b Lib. 11. cap. 8.

Item cantharides, cicadæ, cicindelæ, crabrones, culices, lampyrides, locustæ, muscæ, papiliones, pyraustæ, scarabæi, vespæ. Quædam sunt terrestria, ac gradientia, vel reptantia: ut acari, araneæ, blattæ, bombyces, cimices, cleri, (qui Plinio *a* teste, in favis apum nascuntur) κερμυβοι, quos Theophrastus *b* ait generari in uvis, curculiones, formicæ, grylli, midæ, millepedæ, pediculi, pulices, ricini (sic κρότωνας vocat Plinius; nemo fortasse *redivios*, præter Gazam) scorpii, tineæ, teredines, Græcis πηνδόνες, ϗ σκώληκες: quorum genus cossi. Quædam sunt aquatica: ut erucæ marinæ, hippocampus, hirudo, pediculi piscium, scolopendra marina, tipullæ.

b Lib. 11. cap. 16.
b Lib 5 de caussis plantarum, cap. 13.

Pluria etiam genera fuerint, si à locis, ubi gignuntur, distinxeris hoc pacto. Quædam nasci dicuntur in igne; ut pyraustæ. Quædam in nive; ut vermes hirti & rubidi; sicut Aristoteles *c* ait. Quædam in aquis: atque id vel mari, ut microcorinchoteros, & macrorinchoteros, scolopendra marina, marinus pulex, atque alia: vel in stagnis, aut lacubus; fontibus, aut amnibus; puteis, aut cisternis: ut hirudines, chœrades, pluriaque id genus. Quædam in plantis; ut in esculis galbæ, unde Galbarum familia nomen accepit: maximè enim hoc verisimile; quod ex quatuor opinionibus postremo recenset loco Tranquillus *d*: in tritico autem curculiones: in ligno teredines: mida in faba. Quædam in animalibus; ut pediculi, pulices, ascarides. Quædam ex artificialibus; ut è vestibus, & chartis, tineæ, ac blattæ.

c Lib. 5. Hist An. cap. 19 sive ex dist. Cas. Scal. cap. 8. sect. 219.
d Lib. 7. cap. 2.

Jam quàm illustris distributio est, quæ à partibus petitur: præsertim alis, & pedibus. Sed quia illis loco se movent, eò quantopere hiş varient, potiùs dicemus, ubi deventum erit ad facultatem locomotivam.

Nec species modò distinguuntur; sed etiam, quæ unius sunt naturæ. Locustæ enim fere differunt pro terris diversis; neque id solùm ratione volatus, & saltus, quod ad locomotivam pertinet; sed formâ etiam corporis, & colore. Canunt aliquæ, quædam item mutæ. Aliquæ homini noxiæ, aliæ autem in cibum cedunt. Præterea quædam minutæ, aliæ mediocres: in India verò etiam sunt magnitudine tripedali: alibi etiam grandes adeò, ut in volando aves videantur, Solemque obscurent: ut est apud Plinium lib. XI, cap. XXIX. Papilionum quidam cum proboscide sunt; quidam sine ea: aliqui unius, alii duorum, alii & plurium colorum: sunt qui roseas habeant lineas, sunt qui nullas. Erucarum tot videntur genera, quot plantarum: quædam virides, aliæ nigræ, aut luteæ, aut variæ: quædam glabræ, aliæ hirsutæ, quales magis noxiæ: quædam quatuordecim pedum, quædam plurium: quædam anteriori parte, quædam posteriori plures habent pedes: quædam cum cauda, aliæ ejus expertes. Jam tot propè pediculorum genera, quot animantium: ex quibus solus iis asinus creditur carere: in Æthiopia etiam alati dicuntur. Sed longum esset omnia discrimina memorare: ut vel argumento fuerit, quòd vesparum referuntur genera duodecim: cimicum traduntur viginti: aranearum quinque & viginti: locustarum quasi triginta: cantharidum XXXV: scarabæorum XL: erucarum fere XL: muscarum circiter LXX: papilionum plus minus centum.

Hæc in diversis naturis similitudo, ac in naturâ eadem dissimilitudo, proclivem reddit errorem oculis, & mentibus humanis; præsertim in tanta corpusculorum exilitate. Sed in nostro stupore magis sapientia elucet divina: quæ non ita rerum occuluit naturas, ut non multa detegat indagantibus. Quare difficultas ista non deterrere animos debet generosos; sed accendere potius ad hoc viæ, quod de animalibus reliquum est, capessendum. Hac mente igitur insectorum historiam, quantum ad necessitatem rei, vel instituti potiùs nostri, satis videbitur, exponam: eamque auspicabor, quod dicitur, ab ovo; eo justiùs, quia & ab ovo plurimis est origo; ut paullò pòst videbimus.

Cap. LXVI.

Utrum Deus creârit insecta, an ex creatis sponte sint producta. Ex quo natura rerum est constituta, alia coitu nasci, alia sponte. Tardè ea à coitu absistere: & quæ rei istius ratio sit. In coëuntibus feminam esse majorem mare, & ejus quoque caussa adlata. Non mares feminæ, sed feminas mari, ingerere aliquod membrum: aliter interim esse in cicadis. Quæ ova pariant, & cujusmodi ea sint. Ut ex ovo fit vermiculus, hinc fiat eruca, postea chrysallis, inde papilio. Quàm pulcrè, & piè, feminas sericum gestantes monuerit B. Basilius, ut vestem suam intuentes cogitent de potentia divina, & resurrectionis mysterio; quia qui ex bombyce sericum nente papilionem fecit, idem ex corporibus nostris, cùm resurgent, corpora faciet spiritualia. Ut insecta eodem à coitu die, vel saltem postridie pariant. Ut ex pityocampâ unâ uno tempore plures millenis prodeant fœtus. An apes Veneri indulgeant. Num apes universæ, an Rex solus, semen genitale fundat. Quo pacto, & quo ordine, ex semine illo apis gignatur. De apis etymo.

ORtus insectorum bifariam attenditur; ratione creationis, & generationis. De priori quæstio est; utrùm & insecta à Deo sint creata. De hoc ita statuo, illa à Deo actu esse creata, quæ coitu nascuntur: potentiâ solum, quæ ex corruptione ac putredine animantium, herbarum, lignorum, & similium, ut fimo, generantur. Ac eodem modo Lugdunensis Eucherius lib. I in Genesin: vel alius potiùs seculo minimùm recentior.

De posteriori hæc & veterum sententia est, & nostra: insectorum aliqua quidem fieri ex animali *a*, alia verò aliunde. Ex animali procreantur bifariam; vel coitu, vel absque eo. Priori modo nascuntur phalangia, araneoli, ἀττέλαβοι, sive bruci; item locustæ, cicadæ, vespæ, & alia multa. In coitu mas adscendit feminam. Unde Plinius lib. XI, cap. XXIX: *Coitus locustarum, qui & insectorum omnium, quæ coeunt, marem portante feminâ.* Tardè verò à coitu absistunt: ut Aristoteles ait lib. I de Generat. Anim. cap. ult. Atque idem legas cùm alibi, tum lib. V Hist. Anim. cap. XIX *b*. Deque eodem sic Cæsar Scaliger in Theophrasti lib. IV de caussis Plantarum, cap. I *c*: *Insecta diutissimè in coitu immorantur, ut pulex, cicindela: quamquam musca celeriùs expediuntur.* Idem adversus Cardanum Exercitat. CXCI, sect. II: *Duo tibi etiam Sapientibus ignota declarabo. Primùm scito, cicindelam à me cum suo mare deprehensum in coitu. Mas ne contactus quidem abstitit. In pertusa pyxide conditi fuere totam noctem. Postridie adhuc harebat mas. In meridie solutus obiit.* Sed, ut magis pareat Dei sapientia, rationem quoque diuturnioris coitus addamus. Ea est, quòd insecta ferè sint admodum sicca: eoque, quod emittunt in coitu, vapor veriùs videatur. Facilè igitur exhalaret, nisi mas, ubi ascendit, diutiùs cohæreret.

Ne illud quidem, quod ibidem ab Aristotele *d* accepimus, memoratu videtur indignum; in iis insectorum, quæ coëunt, feminas maximam partem esse majores masculis: uti & in piscibus fit. Nempe sic Deus jussit, non tantùm, ut in coitu feminæ faciliùs portarent marem: sed etiam, quò uterus major ovorum copiâ magis extumesceat. Sed imprimis mirandum, quod ait *e*, non, ut in animantium aliis, mas partem habet eminentiorem, quam inserat feminæ, ita fieri in coitu insectorum: sed contrà feminæ genitale esse oblongum, quod immittat in marem, ut excipiat inde semen. Id in muscis, scarabæis, & plerisque aliis, est manifestum. Hoc in illis ad faciliorem facere conceptum, minimè dubitandum. Sed, ubi aliter foret, aliud etiam voluit Deus. Itaque cicadæ femellæ est, ut Aristoteles *f* tradit, αἰδοῖον ἐξαγωγὸν *g*, in quod mas suum immittat. De rebus ad coitum insectorum pertinentibus hæc, & similia, legere est lib. I de Gen. Anim. cap. XVIII, & lib. V Hist. Anim. cap. VIII; item Galenum de Semine cap. III.

a Arist. lib. 5 Hist. Animal. cap. 19.
b Cæs. Scal. c. 18. sect. 202.
c Pag. 220. edit. Crispin.
d Lib. 1 de Generat. Animal. cap. 16. ad quem locum idem in paraphrasi tradit Averroes.
e Ibid.
f Lib. 5 Hist. Anim. cap. 30. sive ex Cæs. Scal. dist. sect. 275
g Genitale scissum.

Ex semine vel vermes proveniunt, vel ova, aut quiddam ovo simile. Vermiculos edunt propè omnia: etiam apes, crabrones, vespæ. Sed apes videntur nescire Venerem: de quibus iccirco seorsum inferiùs dicam. Crabronum, vesparumque coitus sæpius conspicitur. Cæterùm vermiculi isti, quos dixi, mox in aliam transeunt figuram: ac tum *nymphæ* vocantur: de quo postea agemus.

Ova pariunt formicæ, papiliones, & erucæ quædam. Nam perperam de solis id papilionibus dixerat Aristoteles *a*. Est verò id ovum quod pariunt, cartami semini simile, ac intus habet ἔγχυμα, ut Aristoteles *b* vocat; quod Gaza *fluidum* reddit, *medullam* Cæsar Scaliger.

Ex hoc ovo, sive semine, enascitur vermiculus: inde fit διαρθρούμενον ζῶον *c*, *dearticulatum animal.* Nempe priùs rudis erat figura, confusis articulis, qui postea discernuntur. Ita igitur ex vermiculo minuta fit eruca. Quæ paullatim grandescit. Exinde, ut eidem traditum magistro *d*, eruca fit immobilis. Tum χρυσαλλὶς, sese ad contactum movens. *Aureliam* vocat Gaza. Ex hac fit papilio. Atque ista etiam in bombycibus locum habent: unde B. Basilius jubet, mulieres, quando sericum gestant, hoc intueri, & resurrectionis futuræ inde capere argumentum. Nam quâ potentiâ Deus ex erucis papiliones facit; eadem & corpora nostra immutabit in spiritualia. Sed verba S. Patris adscribi merentur ex Hexaëm. VIII *e*: Τί φατε οἱ ἀπιστοῦντες τῷ Παύλῳ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἀλλοιώσεως, ὁρῶντες πολλὰ τῶν ἀερίων τὰς μορφὰς μεταβάλλοντα; ὁποῖα καὶ περὶ τοῦ Ἰνδοῦ σκώληκος ἱστορεῖται τοῦ κερασφόρου· ὃς εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλὼν, εἶτα προϊὼν βομβυλιὸς γίνεται, καὶ οὐδὲ ἐπὶ ταύτης ἵσταται τῆς μορφῆς, ἀλλὰ χαύνοις καὶ πλατέσι πετάλοις ὑποπτεροῦται. ὅταν οὖν καθέζησθε τὴν τούτων ἐργασίαν ἀναπηνιζόμεναι αἱ γυναῖκες, τὰ νήματα, ἃ πέμπουσιν ὑμῖν οἱ Σῆρες πρὸς τὴν τῶν μαλακῶν ἐνδυμάτων κατασκευὴν, μεμνημέναι, τῆς κατὰ τὸ ζῶον τοῦτο μεταβολῆς, ἐναργῆ λαμβάνετε τῆς ἀναστάσεως ἔννοιαν, καὶ μὴ ἀπιστεῖτε τῇ ἀλλαγῇ, ἣν Παῦλος ἅπασι καταγγέλλεται. *Quid dicitis, qui non creditis Paulo de resurgentium illâ immutatione, cùm videatis ex aëreis animantibus multa suas immutare formas? Qualia de verme etiam Indico cornibus prædito referuntur. Hic primò immutatus in erucam, ulteriùs progressus fit bombylius: neque in hac forma persistit; sed bracteolis alarum mollibus, ac latis, volucris fit. Quando igitur vos mulieres considetis, eorum opus retexentes; videlicet telas, quas ad vos usque Seres transmittunt, ad molles illas vestes faciendas: memores sitis illius animalculi immutationis in varias formas, atque inde dilucidum capite resurrectionis argumentum; neque fidem derogate futuræ immutationi, quam omnium fore communem, annunciat.* Sic videmus, ut etiam grande resurrectionis mysterium lucem capiat ex insectis; eoque faciliùs fidem inveniat apud infideles.

Porrò in hujusmodi insectis non coitus solùm attenditur: sed etiam gestationis tempus. De eo sic Cæsar Scaliger in quartum Theophrasti de caussis plantarum cap. I *f*: *Videamus tempus pragnantium. Insecta pariunt haut ita multò post coitum: cicindela postridie.* Idem ad Cardanum Exercitat. CXCI, sect. II, cùm narrâsset de cicindela à se in coitu deprehensa, inque pertusa pyxide inclusa, ac postridie circa meridiem solutâ, & obeunte; subjungit deinde: *Ab ea hora sub vesperam usque ova multa edidit femella: quæ intra viginti horas vivificata abierunt. Sic momento eduntur insectorum ova, atque perficiuntur. Quod & philosophus docebat in primo de Generatione Animalium:* Συμπλέκεται μὲν πλείω χρόνον· διαλυθέντα δὲ τίκτει ταχέως *g*.

Nec citus modò est talium partus, sed mirè etiam fœcundus. Hoc quotannis experimur in hortis: quos nullâ curâ satis tueri possumus adversus insecta: ut inferiùs dicetur, cùm agam de damnis, quæ plantis & animantibus afferunt.

a Lib. 5 Hist. An. cap. 19. sive Cæs. Scal. cap. 18 sect. 204.
b Ibid.
c Aristot. ibid. sect. 205.
d Lib. 5 Hist. An. cap. 19.
e Pag. 109. edit. Paris. an. 1618 sive Basil. pag. 38.
f Pag. 220. edit. Crisp.
g Complectuntur se in Venerre longo tempore: sed brevi à coitu pariunt.

runt. Nunc solùm referam ex Matthiolo quiddam in Dioscoridis lib. II, cap. LV: ubi de πιτυοκάμπαις, sive pinorum erucis, sic scribit: *Numerosæ habentur in Tridentinis montibus; quòd inibi pinorum perpetuò vireant sylvæ; Anamensi præsertim tractu, ac Flemarum convallibus. In extremis arborum ramis, & iis plerumque, qui in earum cacumine attolluntur, innumerabiles erucæ rufescentes, ac pilosæ, miro artificio nidificant, quibusdam tenuissimis velleribus innumeris involucris contextis. Latent in his hieme, ita frigoris noxam evitantes. Nidi magnitudo adeò ampla est, ut nonnunquam conclusi vermiculi* MILLENARIUM *numerum excedant.*

Quæ hactenus memoravimus, coitu nasci constat. Quò & apes retulere in utili suo de insectis opere Thomæ duo, Pennius, & Mousetus *a*, Angli. Interim aliter Maro Georg. IV:

a Cap. 3.

Illum adeò placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fœtus nixibus edunt.

Servius quoque IV Georg. in illud, *Solæ communes natos*, sic scribit: *Jovem Ops, Saturni uxor, Curetibus, Corybantibus, & Idæis Dactylis, custodiendum dedit in monte Cretæ Dictæo; ne eum Saturnus consumeret, ut filios omnes solebat. Quod ideo fingitur, quia Saturnus, ut diximus, temporum Deus est; quæ in se revolvuntur in æternum. Tunc itaque apes, æris secutæ sonum, Jovem melle aluisse dicuntur: pro qua re eis postea præstitit Jupiter, ut haberent liberos sine ullo concubitu.* Hæc Servius. Saltem eas coeuntes vidit nemo; ut non Aristoteles *b* modò, Pliniusque *c*, tradiderunt: sed ab amicis etiam accepimus, qui in Belgica nostra apes pascerent. Interim non dubitamus, quin generent. Quibusdam placet, ex apum rege, & reges, & apes nasci cæteras: ex iis verò apibus, quæ reges non sunt, nasci apes alias non reges: ex apibus hisce fucos, qui non generent. Hoc apud Aristotelem etiam legas *d*. Sed verisimilius est utcunque id neget Albertus *e*, ab solo rege genitale semen effundi. Nec moveat, quòd neque reges quisquam conspexit congredientes. Licet enim apes non coeant; desiderium tamen habent generis sui propagandi: quomodo & in aliis quibusdam, quæ generant, unus est sexus, vel nullus: ut de erythrinis, anguillis, purpuris, Cæsar Scaliger ait adversus Cardanum *f*. Hujus apum regis in hisce Belgicæ terris generationem ejusmodi accepimus ab apiariæ rei intelligentissimis. Rex apum singulis in cellis semen emittit. Id est folliculus albicans, unde prodit vermiculus ejusdem coloris, semini papaveris assimilis. Isti folliculo circumdatur ab apibus viscidus ex rore humor, itidem albicans. Nempe album hoc albumini ovi, regium semen vitello respondet. Folliculo, sic viscido rore circumdato, apicula incubat gallinæ instar, ac suo id fovet calore. Ita folliculus turgescit magis, & magis; donec talis fiat vermiculus, qualem pinguioribus in caseis nasci videmus. Porrò sæpe quidem tardiùs, interdum tamen, cælo nempe sereno, intra diem decimum, vel duodecimum, vermiculi ejus pelliculâ perruptâ exit apis, eaque perfecta; senis quippe pedibus, alis quaternis; pallidior tamen, sed paullo pòst adultioribus colore similis. Ut valde fallantur, quibus placet, *apis* dici, quasi ἄπους. Multo verisimilius est, venire ab antiquo *apo*, id est, *necto*; quod ab ἅπτω: uti ab *apo* etiam *apiscor*, à quo *adipiscor*, & *indipiscor*. Ejusdemque originis *apex*, & *aptus*, hoc est, *nexus*, *junctus*: unde Maro *g*,

b Lib. 3 de Generatione An. cap. 10.
c Lib. 11. cap. 16.
d Loco proxime memorato.
e Lib. 17 de An. tractat. 2. cap. 2.
f Exercit. 191. sect. 2.
g 6 Æn.

—— Cælum stellis ardentibus aptum.

Et Catullus *h*:

h Epig. 28.

Aptus sarcinulis, & expeditis.

Apes nempe quia pedibus aptæ, hoc est, nexæ, sociatæque: juxta illud IV Georg.

Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent.

Ac Belgis quoque ex eo putantur dici *bien*, quasi *by-een*.

Cap. LXVII.

Quomodo è carne viva enascantur pediculi. Qui perierint phthiriasi. Cur pueris, & feminis, in capite magis proveniant pedes. De pediculis, & ricinis canum, ovium, caprarum, suum. Asinum neutri insecto credi obnoxium. Ex avibus phasianos iis perire, nisi malo occurratur. Apium, vesparum, crabronum, & scarabæorum origo. Unde κάνθαρος sic vocetur. De fucorum ortu opinio Bernardini Gomesii. Lumbricorum tria quatuorve genera. Quomodo ex urina etiam, aceto, ac nive, gigni possint vermiculi. Ut ex resudatione vaporosa generentur pedes, & cimices. Pulicum origo ex sordibus excretis: & unde fit, quòd ex iis animatum quicquam producatur. Quatuor insectorum genera, quæ plantis debeant originem. Ἴψ *sive* convolvulus. *Hercules* ἰπoκτόνος. Ὕπες. Ξυλοφθόροι. *Insecta è rore, vel potius lentore foliorum enascentia. Cujusmodi insecta Aristoteli vocentur ἀντίπαστα. De duplici cicadarum origine. Cur quædam careant insectis.*

DIximus de iis, quæ coitu, vel saltem ex semine, fiunt animalis. Simul de gestationis tempore, & fœcunditate, adjecimus. Nunc videndum de illis, quæ nascuntur ex putrefacta animalis substantia. Quod bifariam fit; ex carne, vel excrementis. Ex carne vel vivi animalis, vel mortui. Ex vivi carne fiunt pediculi. Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XXXI *a*: Οἱ φθεῖρες ἐκ τῶν σαρκῶν γίνονται. Ὅταν μέλλωσιν, οἷον ἴονθοι μικροὶ, οὐκ ἔχοντες πύον. τούτους ἄν τις κεντήσῃ, ἐξέρχονται φθεῖρες· *Pediculi fiunt è carnibus. Quando prope est, ut enascantur, existunt veluti pustulæ minutæ absque pure: quas si acu punxeris, exeunt inde pediculi.* Idem verum esse scimus de minutis illis, quos Galli *sirones* nuncupant. Interdum verò tantâ copiâ, ex carnis corruptione, quam humor nimius gignit, erumpunt, ut homo inde pereat. Sic Alcmanem poëtam, & Pherecydem Syrium, Pythagoræ doctorem, exstinctum, Aristoteles *b* narrat: ac de Sylla Dictatore constat ex Plutarchi Sylla, & Appiano in primo Civilium. Ibidem narrat Plutarchus, sic interiisse ex priscis Acastum, Pelei filium: ex inferioribus, Alcmana poëtam lyricum, & Callisthenem Olynthium, dum in vinculis detineretur ab Alexandro: de quo aliter scio Ptolomæus rex apud Arrianum *c*, qui tortum, & suspensum ait; Trogus sive Justinus *d*, qui veneno periisse dicit; M. Seneca *e*, à quo refertur lanceâ perfossum. Sed Plutarcho ejus sententiæ, ut ipse in Alexandri vita testatur, auctor fuit Chares Mitylenæus, scriptor Athenæo *f* non semel, ac Agellio *g* etiam, memoratus. Apud Suidam quoque est *h*: φέρεται λόγος, ὡς ὁ Καλλισθένης ὑπὸ φθειρῶν ὑπερβλύσαντος, καὶ ἐκβεβρωκὼς τὸν βίον κατέστρεψεν. *Fertur rumor, Callisthenem à pediculis corpore ebullientibus absumtum, vitam finisse.* Diogenes Laertius *i* agnoscit, morbo correptum pediculari: sed leoni talem ait objectum. Aristobulus, Alexandri ipsius comes, tradidit, obiisse morbo: sed quis is fuerit, non exprimit. Verùm de Callisthene nimis multa. Addit Plutarchus *k*, morbo eodem consumtum esse Mucium Jurisconsultum, sive is P. Mucius Scævola, sive Quinctus fuit; nempe Augur, non Pontifex, quem ab inimicis interfectum constat: etsi de augure putâtit Blondus. Utrumque inter Jurisconsultos refert Cicero præfatione dialogi de Amicitia. Idem Plutarchus subjungit, Eunum Syrum, qui fugitivus servile in Sicilia bellum concivit anno Urbis IↃ CXVII, postquam Romam est retractus, eodem credi morbo exstinctum. Et seculo nostro sic obiisse Philippum II, potentissimum Hispaniarum regem, abunde cognitum est. Vide de hoc φθειριάσεως *l* malo, si voles, Galenum lib. I τῶν κατὰ τόπους *m*.

a Ex dist. Cæs. Scal. cap. 26. sect. 284.
b Ibid.
c Lib. 4. pag. 88. edit. H. St.
d Lib. 15.
e Suasoria I.
f Lib. I. 3, 5, 10, 11, 12, 13.
g Lib 5. cap. 11.
h In Καλλισθένης.
i In Aristotelis vita.
k In Sylla.
l Pedicularis morbi.
m Remediorum secundum locos.

Præcipuè verò pediculis infestantur capita puerilia: cujus caussa est, quòd sudor, vaporque ille, ex capite emanans cute, & capillis consideat, & inhæreat: aliis verò

partibus id non possit, sed defluat. Ac eâdem de caussâ calor ibidem retinetur. Nam vapor, qui exsudatur, & calidus est, & humidus. Calor autem, humorque, sunt generationis principia. Etiam feminis, ob copiam humoris, & quia in longis adeò capillis faciliùs humor ille calidus retinetur, citiùs pediculi proveniunt. Ac parem esse eunuchorum rationem, tradit Plutarchus *a*.

a *In Sylla.*

Nec soli sunt homines pediculis, ac similibus insectis, obnoxii. Nam & canibus generantur ricini, qui in his *κυνοραισταὶ b* vocantur. Oves etiam & capræ, ricino laborant; non item pediculis. Sues pediculis grandibus, & duris. Solus asinus ex animantibus pilo obtectis nec ricino, nec pediculis, infestatur. Horum quoque auctor Aristoteles *c* nobis.

b *Ricini canini.*

Ab eodem *d* traditur, aves pediculis laborare: in his phasianos iis mori, nisi pulvere, & aquâ, consperseris. Adderem & pisces iis infestari. Sed nunc loquimur de pediculorum illis, qui è carne proveniunt. Ac philosophus *e* ait, pediculos piscium non è piscibus, sed è limo provenire. Hæc igitur de carne viventium ad necessitudinem hujus instituti satis sunto.

c *Lib. 5. Hist. An. cap 31. sive ex dist. Cæs. Scal. cap 26. sect. 191.*
d *Ibid. sect. 190.*
e *Ibid. sect. 294.*

De carne cadaveris sic Plinius lib. xi, cap. xx: *Apes reparari juvencorum corpore exanimato, Virgilius ait: sicut equorum, vespas, atque crabrones: sicut asinorum, scarabaeos, mutante naturâ ex aliis quædam in alia.* Scarabæus quidem ex eo κάνθαρος, quasi κάνθηρος, Suida teste, dicitur, quia *κάνθων asinus*; semen verò vocaretur ὀρὸς, vel θορὸς, à quo θορίζειν, *seminare, gignere.* De apium ex juvencis ortu etiam idem traditum Archelao in Epigrammate, & Ovid. xv Metam. Modum ostendit Florentinus in Geoponicis Constantino dicatis *f*.

f *Lib. 15. cap. 2.*

Quid quod de fucis idem verisimile est? Sic enim de isto scripsit Bernardinus Gomesius Miedis Saguntinus lib. 1 de Sale: *Excellentem originem, primigeniumque ortum apum, à mortuo atque putrescenti bove duci posse, Maro, & Plinius, tradiderunt. Quæ plane stupendo quodam naturæ miraculo in ipsismet fucis nuper vera esse deprehendi. Idque Sagunti, dum ibidem, animi recreandi gratiâ, inter apum alvearia versarer, ac mirarer, inter singularia earum opera imprimis fucorum obsequium, & benignitatem. Referam rem novam, inauditam, neque visam hactenus, neque ab ullo scriptore, quod sciam, memoria proditam. Nam cum captus à me fucus digitis, atque ungue, medius premeretur, si forte aliquid vice aculei emitteret: ecce ruptis visceribus, atque posterioris partis pelliculâ, album seu croceum caput bovis, expansis & tortuosis cornibus, rostroque adunco, affabre formatum derepente emersit. Quam rem summè, qui aderant, admirantes, atque iccirco id ipsum denuo experiri efflagitantes, aliis subinde quinque fucis à me, ut antea pressis, totidem similiter boum capita eruperunt: naturâ (cui merito summa inest cura apum) in hoc portento, seminalem ipsarum rationem, atque unde tandem amissa instauranda sint, per fucos mirè ostendente.*

Hæc de insectis ex carne animalium nascentibus. Sequitur videamus de iis, quæ originem debent eorum excrementis; idque vel excretis, vel etiam non excretis. Ad posterius genus pertinent ἕλμινθες *g*, quæ Aristoteli *h* dividuntur in πλατείας, *latas*, στρογγύλας, *rotundas*, & τρίτον γένος ἀσκαρίδας, *tertium genus ascarides.* Sed, ut bene istic observat Cæsar Scaliger, omittit quartum genus in stomacho, & intestino magno nascentium, ac serpenti similium. Tale quinûm pedum se vidisse narrat, quod medicamentis erat eductum. Nec modò ex cibi retrimentis; sed etiam potus reliquiis, nascuntur. Nam refertur ibidem, in vesica natum, lævem, candidum, loculis igneis, rostro acuto; qui urinæ ductum obsepserat in virgine ex eo postmodo mortua. Non quasi ex urina nasci potuerit; sed in urina. Nec enim acrimonia urinæ magis generationi obstat, quàm salsedo, aut amaror in mari, vel acritudo, & mordacitas in aceto; unde κώνωπας *culices* nasci Aristoteles *i* narrat. De vermiculis inde enatis αὐτόπτης *a* nobis, & aliis multis, in convivio, quo nos magnifice exceperat, retulit nobilissimus, & fortissimus Christophorus Arcissewski, terrarum fœderatæ Belgicæ in Occidentali India ante hac præfectus. Nempe non ex ipsa urina fiunt; sed, quæ ei inest, materiâ purulentâ. Ac similiter in nive etiam vetusta, ex materia aliâ nivi permista, vermiculi fiunt rubri, & hirsuti: ut idem Aristoteles *b* docet; qui interea & acetum, & nivem, esse ἀσηπτότατα *c* agnoscit.

g *Lumbrici*
h *Lib. 5 Hist. An. cap. 19. sive Cæs. Scal. c. 18. sect. 211.*
i *Lib. 5 Hist. An. cap. 19. sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 18 sect. 229.*
a *Testis oculatus.*
b *Ibid.*
c *Corruptioni minime obnoxia.*

Hæc de excrementis nondum excretis. Excreta vel adhuc hærent, vel non hærent. Prioris generis sunt sudor, & fuligines pingues, quas cute transpiramus. Huc pedes referendi in pilis nascentes. Nam nunc ex carne ipsa gignuntur; nunc etiam ex vapore exsudato, & adhærescente. Similiter huc pertinent *αἱ κόρεις ἐκ τῆς ἰκμάδος τῆς ἀπὸ τῶν ζώων συνισταμένης ἔξωθεν· Cimices è vapore provenientes, qui exterius hæret cuti animalium*; ut Aristoteles inquit *d*. Posterioris generis sunt, ut idem *e* ait, *αἱ ψύλλαι ἐξ ἐλαχίστης σηπεδόνος. ὅπου γὰρ κόπρος ξηρὰ γίνεται, ἐνταῦθα συνίσταται· pulices ex minima putredine. ubi enim fimus arescit, ibi concrescunt.* Sic in agris ex boum fimo gigni videmus. Quid mirum? quando ex parte aliqua in eo residuus est spiritus animalis: qui facultatem habet efficiendi sibi habitaculum, dum materiem nanciscatur idoneam. Nempe ut ignis urendi habet vim; sed non urit, nisi materiam ustilem: sic spiritus ille animalis non nisi pro materiæ ratione eam præparandi, & animandi, vim obtinet. Itaque & pro ejusdem varietate varietas tanta est insectorum inde nascentium.

d *Lib 5 Hist. An. cap. 31 sive ex dist. Cæs Scal. cap 26. sect 284.*
e *Ibidem.*

Dictum de iis, quæ animantibus ortum sui debent. Sequuntur, quæ aliunde generantur. Hæc vel ex plantis nascuntur, vel inanimis. In plantis Theophrastus ait quatuor generari insecta; unum in quorundam leguminum ac frugum radicibus, quem communi nomine σκώληκα, sive *vermem* dixere: alium in cicere, puta κάμπην, sive *erucam*: alium in vitibus, ἶπα, qui Catoni *convolvulus*; *involvulus* Plauto: denique in oleis κάμπην. Hercules ab eo, quòd ἶπας fugâsset ἀμπελοφάγους *f* ab Erythræis vocatus est ἰποκτόνος, *ipes interimens*; ut est apud Strabonem, & Eustathium. Erucas ait Aristoteles *g* nasci ex virentibus foliis, præcipuè κράμβης, sive *brassica.* Sed mallet Cæsar Scaliger, ut, pro *foliis*, dixisset, *ex lentore foliorum*: cui planè subscribo. Interea nihil culpem in philosopho, cùm lentor ille ex foliis exsudet; ut mox pleniùs dicam.

[illegible]
f *Vitium arrosores.*
g *Lib 5 Hist. An. cap. 19 sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 18. sect. 224.*

Ex inanimis variè producuntur. Quædam ex iis utcunque vitâ non ampliùs sint prædita, nihilominus debent plantis ortum suum: ut fructibus, etiam decerptis: quomodo ψῆνες proveniunt ex fructibus caprifici. De his Aristoteles, & fusiùs Theophrastus. Item cossus, qui philosopho ξυλοφθόρος (Gaza *ligniperdam*, Cæsar Scaliger *h ligniteram*, vel *lignivoram* reddit) ex lignis fit cæsis, atque adeò, ut Aristoteles *i* loquitur, αὔοις, hoc est, *aridis*, ac *siccis.* Quædam fiunt ex natura inanimis: ut ex rore, idque plurimùm vere: vel etiam auctumno, quando is verisimilis obtingit: imò interdum & hieme, austris spirantibus. Nam ut Etesiæ, ventus aquilonaris, temperant nimium calorem æstatis: ita & Noti moderantur nimium frigus hibernum. Quanquam verò Aristoteles dicat, nasci è rore: verisimilius tamen sit, concurrere & hìc lentorem foliorum: unde & Aristoles ipse interdum ex rore, & foliis, nasci ait. Gignuntur quoque è terra, cœno, limo. Nimirum etiam his inest spiritus: qui, ut dixi, pro materia sibi fabricat domicilium. Hujusmodi verò, quæ non fiunt ἐξ ζώων συγγενῶν, *ex animali congeneri*, αὐτόματα, sive *sponte genita*, philosopho dicuntur.

h *Lib. 5 Hist. An. cap. 27. sect. 302.*
i *Lib. 5 Hist. An. cap. 19. sive Cæs. Scal c. 19. sect. 210.*

Sunt verò & insecta quædam, quibus duplex sit origo: ut cicadis. Prior earum generatio est ex coitu, unde ovum, ut ex hoc cicada. Eum ex coitu modum agnoscit Plinius lib. xi, cap. xxvi. Et iccirco iis à natura datum est genitale rescissum, quo marem admittant: ut experientia docet, & Aristoteles testatur lib. v Hist. Anim. cap. xxx.

Al-

Alter generationis modus est ex putri materia. Quippe Baldangelus controversiarum ac discussionum lib. VIII, cap. VII, & ex eo Aldrovandus de Insectis lib. II, cap. XIII; *Ego*, inquit, *testari veraciter possum, quod in terra non proscissâ, aut cultâ, ad Orientem Solem spectante, cùm effoderetur, sub quercubus rarioribus statim effossæ sunt cicadæ non perfectæ, sed formâ solitâ, & multæ, albæ, sine alis, quæ sub terrâ latebant. Proptereà ego nescio, an omnes ex semine, ut Aristoteles dicit; an quædam etiam ex putri materia oriantur.* Isidorus planè ridiculus est, cum cicadas nasci ait ex cuculorum spuma: quod apud eum legas lib. XII Orig. cap. VIII.

Non injuriâ verò in illis, quæ non coitu, vel ex semine, nascuntur; sed ex aliquo diversæ speciei, quam *generationem æquivocam* vocant; admiratio animos subeat humanos, quòd ex rebus nonnullis, dum naturam integram conservant, nulla generentur insecta: ex aliis verò non modò magnâ gignantur copiâ, sed magnâ etiam naturæ diversitate; imo in iis ipsis, quæ ejusdem sunt speciei, tantopere accidentibus discrepantia; quemadmodum ex iis cognoscere licuit, quæ de varietate istâ capite LXV afferebam. Hujus discriminis caussam arcessere convenit, partim ab humore, ut caussa materiali, partim à calore, qui efficit putredinem. Nam tum putredo ea fit, quando abundat nimis humidum dulce, atque id concipit calorem externum: ut Theophrastus docet lib. IV de Caussis Plant. cap. XVI. Itaque non facilè producunt insecta, quæ vix admittunt humorem, caloremve externum. Hujusmodi sunt sicca, amara, acria, pinguia, & πολυχίτωνα, sive multis obducta integumentis. Milium igitur, & pan cum non facilè generant insectum: ut quæ tum sicca sint, tum multa habeant integumenta. Itidem nec lolium, quia est acre: nec lupinum, & cicer, quia amara sunt, & acria: cujusmodi qualitatibus diutiùs plantæ conservantur. Sed neque sesamum, quia pingue, quale à se repellit humorem alienum. At ut apud eundem Theofrastum libri ejusce cap. ult. legas, facilè producuntur insecta ex tritico pulverulento, & adservato in locis calce obductis; præsertim si latè fuerit expansum, vel altè aggestum, nec ventilatum. Ratio est, quod facilè sic calor nativus aboleatur ab externo. Latè enim expansum à sole exsiccatur. Et si altè sit stipatum, ex mutuo contactu calor fit impensior. Præterea calor est tum à pulvere, cujus calorem indicat siccitas: tum à calce, de cujus summo calore satis constat. Istis à Theophrasto sic disputatis nihil æquè objeceris, quàm quod cruditas sua non obstet caprifico, quo minùs & is culices producat. Huic sic occurrit Cæsar Scaliger *a*; quod cessante calore nativo, qui fructus ad maturitatem perduceret, externus subeat calor, unde temperiei dissolutio, ac putredo, ex qua culices.

a Commentario ad assignatum ante Theophrasti locum.

Quod verò tanta sit insectorum diversitas, quæ citra coitum nascantur, id à caussa materiali provenit. Pro diversa enim humoris natura, diversum nascitur insectum: ut est apud Theophrastum *b*.

b Lib. 4 de Caussis Plant. cap. 16.

CAP. LXVIII.

Quamdiu vivant insecta. De animalculis unius diei, quæ propterea dicuntur ἐφήμερα. Apes plus minus septennio vivere, vel summum decennio. Inter ephemera, & apes, maximam insectorum partem natura esse media, ut quorum vita annum non excedat: & unde sit illa vitæ brevitas. Esse insectis aliquid cordi analogum; & quia hoc in quibusdam oblongis, ut millepedis, ubique inter caput & alvum habeat locum; eò, conciso insecto, partes singulas vivere, & moveri: nec tamen vitam hanc perpetuam esse, ut in plantis, sed brevi durantem; quæque ejus discriminis ratio sit.

AC hujusmodi est generatio, & ortus insectorum. Duratio vitæ iis diuturna non est. Imo in Hypani fluvio, qui in Bosporum fluit, sub solstitio ruptis folliculis, qui acino majores, nascuntur quadrupedes alatæ, quæ ad serum quidem diei volitent, sed inclinato Sole tabescant, occidente eo occidant. Unde animalculum id ἐφήμερον vocatur, quasi *diarium*, vel *diale*, dicas. Testis Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XIX *a*, & ex eo Cicero lib. I Tusc. Quæst. Cæsar Scaliger *b* ait, eadem animalcula crebrò conspici ad Garumnam, frequentiùs etiam ad Tarnum. Alibi *c* idem retulit, ad Sarcam, & Benacum, manè quidem non videri; sed crebrò vesperi. Verùm de vivacioribus potiùs loquamur: ut sunt illa, quibus, sicut Aristoteles *d* loquitur, ὅσα τὸ διάζωμα διῄρηται, ὅπως διὰ λεπτοτέρου ὄντος τοῦ ὑμένος ψύχηται· *corpus sub septo transverso distinguitur, ut per membranam subtiliorem refrigeretur.* Addit continuo: Μᾶλλον γὰρ ὄντα θερμὰ, πλείονος δεῖται τῆς καταψύξεως, οἷον αἱ μέλιτται· τῶν γὰρ μελιττῶν ἔνιαι ζῶσι καὶ ἑπτὰ ἔτη, καὶ τἆλλα δὲ ὅσα βομβεῖ, οἷον σφῆκες, καὶ μηλολόνθαι, καὶ τέττιγες. *Namque calidiora sunt, ampliori refrigeratione indigent, ut apes. Quædam enim apes septenos annos vivunt. Et cætera etiam, quæcunque bombos edunt: ut vespæ, scarabæi, & cicadæ.* Hinc ex eadem membrana subtili, & spiritus ad eam allisione, caussam petit soni, quem edunt: neque id in apibus modò, muscis, & similibus; sed etiam cicadis. Verùm de isto pleniùs dicetur, cùm de sono insectorum agemus. Nunc vivacitati apum insistamus: de qua sic idem Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XXII *e*: Βίος δὲ τῶν μελιττῶν ἔτη ἕξ. ἔνιαι δὲ τῶν μελιττῶν, καὶ ἑπτὰ ἔτη ζῶσιν. ἐὰν δὲ σμῆνος διαμείνῃ ἔτη ἐννέα ἢ δέκα, εὖ δοκεῖ διαγεγενῆσθαι. *Vivunt quædam ex apibus annis sex, vel septem. Quod si examen apum annis duret novem, aut decem, bene secum actum putant.* De septennio etiam est apud Plinium *f*: de decennio, apud Columellam *g*. Quòd hæc vivacitate usque adeò insecta exsuperent cætera; id non aliunde esse æquè videtur, quàm quod melle vescantur. Hoc enim hominis etiam vitam diu servat incolumem: ut ex Democrito ostendam, cùm de bono mellis agetur.

a Ex dist. Cæs. Scal. cap 18. sect. 231.
c ad memoratum Aristotelis locum.
c Ad Cardanum Exercitat. 194. sect. 5.
d Lib. de respiratione cap. 9.
e Cæs. Scalig. cap 19. sect. 261.
f Lib. 11. cap 10.
g Lib. 3. cap 9.

Dixi de ephemeris, & maximè vivacibus. Nunc loquar de illis, quæ mediæ sunt naturæ. De istis quoque audiendus nobis Aristoteles *h*: ἐπέτεια τὰ πολλὰ τῶν ἐντόμων· *insectorum plurima non ultra annum vivunt.* Nimirum, ut ibidem legas, sanguinea sunt μακροβιώτερα *vivaciora* exsanguibus, & majora, exiguis. At insecta & exsanguia sunt, & exigua. Præcipua autem ratio petenda à temperie. Sed ea non uniusmodi est. Maximam partem frigida sunt: unde non opus est iis respiratione; ut ait Aristoteles *i*. Quid mirum igitur, si pusillus ille calor, quem obtinent, frigore hiemis exstinguatur? Aliqua quidem calida esse non negandum: ut tum apes, de quibus dictum; tum canthatidas, & pityocampas, quibus vis inest erodendi, & exulcerandi. Sed tamen neque ista perferre possunt frigus hibernum: unde hieme latent, torpentque. Neque hæc pugnant inter se, ut aliquid temperie sit calidâ, idemque frigoris impatiens. Nam & utrumque locum habere in canibus videmus: unde usque adeò focis gaudent, & locis apricis.

h Lib. de longitudine, & brevitate vitæ, cap. 4.
i Lib. de respirat.

Etsi verò insecta sint vitæ brevis; sunt tamen ejus admodum tenaces: ut arguit, quòd vivant etiam capite reciso, imò plures in partes concisa. Istius quoque caussam afferam. Sequar autem ducem philosophum in opere de Partibus Animal. Ex quo discimus, in cæteris animantibus cor esse vitæ principium; in insectis autem aliquid cordi analogum, & itidem quærendum in medio partium, quæ cibum recipiunt, & ejus egerunt reliquias: hoc est, inter caput, & alvum. Ibidem addit, licet hoc principium plerisque insectis sit simplex; nonnullis tamen esse multiplex: ut iulis, & similibus prælongis: & hanc esse caussam, cur si dividas, partes seorsum vitâ suâ præditæ sint. Non injucundum est, quod de isto narrat B. Augustinus lib. de quantitate animæ cap. XXXI *k*: *Cum*, inquit, *nuper in agro essemus Liguriæ, nostri illi adolescentes, qui tunc mecum erant studiorum suorum gratiâ, animadverterunt humi jacentes in opaco loco reptantem bestiolam* mul-

k Tom. 1 oper. Augustini, pag. 610. & seq. edit. Froben. an. 1556.

multipedem; longum, dico, quendam vermiculum. Vulgo notus est: hoc tamen, quod dicam, nunquam in eo expertus eram: verso namque stylo, quem secum forte habebat unus illorum, animal medium percussit. Tum ambæ partes corporis ab illo vulnere in contraria discesserunt, tantâ pedum celeritate, ac nihilo imbecilliore, quàm si duo hujusmodi animantia forent. Quo miraculo exterriti, caussaque curiosi, ad nos, ubi simul ego, & Alipius, considebamus, alacriter viventia frusta illa detulerunt. Neque nos parum commoti, ea currere in tabula, quoquoversum poterant, cernebamus. Atque unus ipsorum stylo tactus contorquebat se ad doloris locum, nihil sentiente alio, ac suos alibi motus peragente. Quid plura? Tentavimus, quatenus id valeret: atque vermiculum, imò jam vermiculos, in multas partes concidimus. Ita omnes movebantur, ut nisi à nobis illud factum esset, & comparerent vulnera recentia, totidem illos separatim natos, ac sibi quemque vixisse crederemus. Postea subdit Augustinus: *Adolescentibus dixi, cùm intenti me intuerentur: ut in studiis, sicut cœperant, suum cursum tenerent: ita eos opportunius aliquando ad quærenda, & discutienda ista, si res moneret, esse venturos.* Quod profectò non est quæstionem solvere. Exinde tangit, ut dimissis adolescentibus, ipse, & Alipius, de eo sint collocuti: ac subjungit, non si corpus dividatur, eò existimandum esse dividi animam, utcunque in vermiculo lateat caussa istius vivacitatis, & numerositatis. *Si*, inquit *a*, *apud te de aliquo fixum immotumque constaret, quòd esset vir bonus; eumque in latronum convivio, quos persequereris, deprehenderes; atque aliquo casu, antequam abs te interrogari posset, moreretur: quamlibet caussam putares potius illius cum sceleratis conjunctionis, atque convivii, etiamsi te semper lateret, quam scelus, & societatem. Cur ergo non, cùm tam multis argumentis superiùs editis, atque abs te firmissimè comprobatis, planum tibi factum sit, non loco animam contineri; atque ab hoc nullius talis esse quantitatis, qualem in corporibus cernimus; aliquam suspicaris esse caussam, cur nonnullum animal concisum in omnibus partibus vivat; non eam tamen, quod cum corpore anima concidi potuerit? Quam si reperire non possumus, nonne quærenda est potiùs vera, quàm falsa credenda?* Vera autem caussa, quam magnus antistes non satis perspexit, haut aliunde rectiùs petatur, quàm ex Aristotelis lib. IV de Part. Animal. cap. V, & VI; item lib. de Juvent. & Senectute. Iis in locis, præter ea, quæ paullo antè dicebamus, etiam illud à philosopho traditur, insecta ex parte esse similia plantis; quæ & ipsa vitam retinent divisa. Caussam in utrisque illam esse, quòd non uti homo, quadrupeda, aves, & similia, vitæ principium atque originem habeant in corde; sed in qualibet corporis parte: ita ut unum quidem sit vitæ principium actu, sed multa habeant potestate: interea hoc esse discriminis, quòd partes in plantis resectæ vitam conservent; in insectis post aliquantulum intervallum eam amittant. Nempe quia plantæ habent instrumenta conservandæ vitæ, uti quo recipiant extrinsecus alimentum, receptumque retineant: cujusmodi sunt os, & stomachus. At hoc in insectis locum non habet. E recentioribus, si lubet, videre etiam possis, quæ ex Thoma Aquinate annotavit Cælius Rhodiginus lib. XXI Ant. Lect. cap. I.

a Cap 31.

Cap. LXIX.

Insecta non bibere, nisi cibi gratiâ. Chrysallides nec edere quicquam, nec excernere: atque idem habere locum in vermiculis, qui νύμφαι vocantur. Edaciora esse insecta, quibus sunt dentes, vel intestinum est anfractuosum. An animal ullum careat corde, & jecore. Insecta sanguinis avida. Conciliantur duo Aristotelis loca, quibus culicem ait solum acida sectari, & mel appetere. Scorpiones ali muscis; item pinguiori terræ succo. De alimento aranei, crabronis, vespæ, apis. Cur apes magis vorent mel, si ereptum hoc eamus. Quid κηφῆνα, vel σανδαράκην, vocet philosophus. Cum eam cibum apum facit. De erucarum peste. Quibus & quo pacto bombyces pascendi. Papilionum copia, florente malvâ. Unde collectum sit, cicadam rore pasci. Quomodo alatur, cùm ore careat. Utrum linguam, sive promuscidem habeat in pectore; ut Plinius putabat. Refelluntur, qui censent, nihil excernere. Cur in agro Cyrenaico nullæ sint cicadæ. Cur nec in lucis reperiantur, vel arboribus densis. Quo nutriantur lumbrici, scorpiones, cossi. Cur moriantur vermes, si ex arbore, è qua nati, in alium transferantur. Culices interim è caprifico natos in ficum se conferre, velut coloniam pinguiorem.

POstquam de vitæ ortu & duratione dictum est; particulatim loquar de functionibus vitæ tum vegetantis, tum sensivæ. In prioribus attendam ea, quæ vel ad nutritionem, vel incrementum, vel robur, vel colorem pertinent. In nutritione dicam tum de instrumentis ei inservientibus, tum de nutrimento ipso.

Insecta, quia in iis etiam calor humorem depascat nativum, nutritionis & ipsa egent; eoque & edunt, & bibunt: sed bibunt non potûs, verùm cibi gratiâ: uti & pisces faciunt: quemadmodum de utrisque refert Aristoteles lib. III Hist. Anim. cap. VIII.

Nec tamen omni tempore egent nutrimenti. Χρυσαλλίδες enim, sive, ut Gaza vocat aureliæ, (quæ ex erucis fiunt, & in papiliones commutantur) neque os habent, neque partem aliam manifestam: ac proinde neque quicquam vel gustant, vel excernunt: ut est apud Aristotelem lib. V Hist. Anim. cap. XIX *a*. a Secundum Cas. Scal. c. 18. sect. 214.

Apum etiam, crabronum, vesparum vermiculi recens nati, qui νύμφαι dicuntur, ἀσιτοῦσι, hoc est, folliculo, quo latent, conclusi, obseptique, ab omni motu cessant: eoque nec edunt, nec excrementum habent: quemadmodum Aristoteles ibidem *a* ait. b S. A. 215.

Quæ dentes accepere, edaciora sunt insectorum aliis. Minùs verò comedunt, quibus aculeus ac promuscis in ore obtigit: quippe contenta fere sunt humore, quem liguriunt. Aristotelem vide lib. VIII Hist. cap. XI. Eò autem iis paullum sufficit alimenti; quia & parva sunt, & maximam partem naturâ sunt frigida. Dico autem partem maximam, quia apes videntur calidæ temperiei: uti & cantharides; quemadmodum superiùs monitum.

Nec hic dentes modò in considerationem veniunt, sed etiam intestinum: quod aliis quidem rectum ab ore usque ad podicem, aliis verò anfractuosum: ut Aristoteles ait lib. IV Hist. Anim. cap. VII *c*. Posteriora hæc, ut locustæ, edaciora sunt: quemadmodum idem indicat lib. IV de Part. Anim. cap. V, & VII; nec non Plinius lib. XI, cap. IV. Tradit verò uterque, nullum intus habere viscus, præter intestinum. Unde restringendum, quod alibi ait philosophus, cor, & jecur, esse partes necessarias; cor, ut fontem vitæ; jecur, ob cibi concoctionem. Nempe habent insecta aliquid istis partibus ἀνάλογον *d*. c Cas. Scal. c. 6. sect. 231. & 233. d Simile, ac proportione respondens.

Id verò, quo nutriuntur insecta, mirè variat pro insectorum natura: quidam animante, aliqui plantâ, nonnulli re inanimâ, sive hac, sive aliâ vel aliâ, pascuntur. Sunt & quæ non uno genere, sed pluribus gaudeant.

Carne vel sanguine animantis pascuntur pediculi, & pulices: illi carnem rodunt, hi sanguinem sugunt. Muscæ etiam de carne, & obsoniis, liguriunt: unde λίχνας Aristoteles vocat. Μύωψ, sive tabanus, & οἶστρος, sive asilus, (quæ vocabula veterum aliqui distinxere, alii promiscuè usurpant) armenta mirum in modum divexant. Camelos tabanis impeti, Plinius narrat: tauros ab asilis infestari, canit Maro. Aristoteles ideo & μύωπα & οἶστρον, vocat αἱμοβόρα, *sanguinivora*. Culices quoque appetentissimi sunt sanguinis humani. Aristoteles *e* tamen ait, τὸν κώνωπα πρὸς οὐδὲν γλυκὺ προσπέτεσθαι, ἀλλὰ πρὸς ὀξέα· *culicem ad nihil dulce advolare, sed ad acida.* Quod ipsum etiam apud Plinium *f* legere est. At sanguis humanus dulcis e Lib. 4 Hist. An. cap. 8. ex dist. Cas. Scal. dist. 255. f Lib. 11. cap. 70.

cis plurimùm est. Verùm licet universè Plinius loquatur; Aristoteles tamen de certo solùm culicum genere scripsit; quod κώνωπας vocat. At cùm culices ait mella etiam appetere, non κώνωπας ait, sed σκνῖπας; quod Gaza *culices dictos mudiones* transtulit, & quidem approbante Cæsare Scaligero. Non est putandum, Aristotelem tam pugnantia dicere, ut eodem quidem capite, nunc culices statuat mella appetere, nunc dulcia fugere: præsertim cum uno loco vocet κώνωπας altero σκνῖπας: quod vel solum satis docet de diversis loqui insectis.

Scorpiones etiam muscis nutriuntur. Quod firmat Aldrovandus *a* exemplo cujusdam; qui scorpionem vitro concluserat, cumque menstruo spatio sic aluit, ut corporis etiam caperet incrementum. Interim & terrâ eos vivere, Plinius ait lib. x, cap. LXXII. Id de pinguiori terræ succo capiendum.

Araneis quoque muscas, & ejusmodi volatilia, pro cibo esse, satis constat. Sed ut hæc retibus venantur; ita & aliis extra retia insidiari, postea dicetur.

Crabrones non flores appetunt, sed γλυκείας ὀπώρας, *fructus dulces b*; ut uvas, poma dulcia. Præterea muscas venantur; quibus captis amputant caput; inde reliquum auferunt cadaver. Ita Aristoteles *c*: quod de vespis refert Plinius *d*.

Vespis multiplex cibus: de quo sic Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XLI *e*: Τροφῇ δὲ χρῶνται μὲν καὶ ἀπ' ἀνθῶν τινων, καὶ καρπῶν· τὴν δὲ πλείστην, ἀπὸ ζωοφαγίας· *cibum sumunt carptim a floribus, & fructibus quibusdam. Plurimum autem ex animalibus.* Ubi & viva intelligit animantia, & mortua.

Apis verò, ut Aristoteles *f* ait, πρὸς οὐδὲν σαρκῶν οὐδενὸς καθίζει, οὐδ' ὀψοφαγεῖ· *carnibus nullius insidet animalis, neque appetit obsonium.* E floribus verò vivunt: sive, ut Aristoteles *g* inquit, ἀνθολογούμεναι ζῶσιν αἱ μέλιτται: Idem ait *h*, Νομὴ τῶν μελιττῶν τὸ θύμον, *pastus apum thymum.* Paullo etiam antè dixerat *i*: Τροφῇ δὲ χρῶνται μέλιτι, καὶ θέρους, καὶ χειμῶνος· *melle vescuntur, tum æstate, tum hyeme.* Ac propterea mel reponunt cibi gratiâ. Parcunt eidem, nisi cum apiarii illud ereptum eunt. Tum enim, fumo vexatæ *k*, vehementiùs edunt; sive id invidiâ fiat; sive potiùs, quò sibi prospiciant ad fugam. Sanè, capto oppidu, cives abdunt, quantum valent; partim quia invideant hosti, cui jure ita cedunt; partim etiam, ut sibi sit, unde vivant postea. Præterea apes, ut ait philosophus *l*, cerintho, sive sandaracâ, vescuntur: quod quiddam est mediæ inter mel, & ceram, naturæ; melle quidem inferius, cerâ autem melius. Hanc potiùs Aristotelis mentem, non refragante Cæsare Scaligero, arbitror, quàm ut intelligat herbam cerinthum: etsi ea delectari, ex Marone, Plinio, & aliis, constet.

Erucæ, dirùm animal, aliæ frondem erodunt, aliæ florem, & depastam arborem turpi facie relinquunt: ut est apud Plinium lib. XVII, cap. XXIV. Fruges etiam absumere, ait Theophrastus lib. VIII Histor. cap. X.

Huic hortorum, & agrorum pesti subdimus utile insectum bombycem. Nutritur hoc mori foliis, vel etiam ficus: quod in Syria vulgare esse, narrat Bellonius lib. II Observat. cap. CV. Si necdum sint mori folia, ali possit lactucâ, urticâ, rubo. Sed hujusmodi non net sericum. Quocirca curandum, ne, ubi ficus non est, ova excludantur, antequam morus germinet. Ter de die cibandus: sed ubi ad justam pervenit magnitudinem, quinquies. Interim sedulò videndum, ne formicæ adhærescant foliis. Hæc præcipua pernicies bombycum. Sic observavi semel iterumque in bombycibus liberorum, unâ nocte ab formicis ingentem factam stragem, cunctis, ad quas aditus patuit, absumtis.

Papiliones malvâ aluntur; ut videtur. Eâ quidem florente, magna illorum copia est; ut ait Columella lib. IX, cap. XIII, & Isidorus lib. XII, cap. VIII, item lib. XV.

Rore pasci cicadas, non poetæ solùm tradiderunt; in his Hesiodus *m*, Theocritus *n*, Virgilius *o*: sed etiam philosophi; ut Aristoteles *p*; qui hoc rusticos colligere

a Lib. de insectis cap. 11, quod est de scorpione, pag. 580.
b Arist. lib. 9. sect. 40. sive dist. Cæs. Scal. c. 66. fol. 443.
c Ibid. fol. 444.
d Lib. 11. cap. 21.
e Dist. Cæs. Scal. cap. 65. fol. 433.
f Lib. 9. Hist. Animal. cap. 40. sive ut dist. Scal. cap. 64. fol. 358.
g Ibid. cap. 66. fol. 443.
h Cap. 66. fol. 386.
i Soll. 367.
k Arist. lib. 9. cap. 40. sive ex dist. Cæs. Scal. 64. fol. 372. & 373. & 367.
m In Herculis clypeo.
n In Pastoribus.
o Ecl. 5.
p Lib. 4. Hist. Anim. cap. 7. & lib. 5 cap. 30.

ait exinde, quòd subvolantes humorem quendam emittant. Plinii *a* quoque verba sunt: *Excitatæ cum subvolant, humorem reddunt; quod solum argumentum est, rore easdem ali.* Nec obstat, quòd solæ insectorum careant ore; ut ait Aristoteles *b*. Nam capiti additum est quiddam concavum, quo liguriant. Verba Aristotelis sunt: Ὁ δὲ τέττιξ, μόνον τῶν τοιούτων, καὶ τῶν ἄλλων δὲ ζώων στόμα οὐκ ἔχει, ἀλλ' οἷον τοῖς ἐμπροσθοκέντροις τὸ γλωττοειδὲς, τοῦτο μακρὸν, καὶ σύμφυες, καὶ ἀδιαίρετον, δι' οὗ τῇ δρόσῳ τρέφεται μόνον. *Cicada sola ex insectis, omnique animantium genere, ore caret: sed ut iis, quibus aculeus in ore, quiddam est linguæ speciem referens; ita & illi est quiddam prolixum, consertum, & indivisum; quo solo rorem haurit, quo alitur.* Plinius *c* hanc partem vocat *linguam*; sed meliùs alii *promuscidem* appellant. Idem *d* statuit in pectore; idque eo deceptus, quòd pectori sit vicina. Sed nulli animanti id, quo cibum capit, est in pectore; verùm in capite. Et in cicada etiam αὐτοψία *e* Plinium erroris convincit. Cùm verò alatur, non dubium, quin & in alvo habeat excrementum. Id negare ajunt Aristotelem: in his Aldrovandus *f*. Nempe Gazæ, & illum, & alios, interpretatio decepit. Ea est hujuscemodi: *Excrementum cicadis nullum in alvo reperitur.* Atqui Græcè est: Ἐν δὲ τῇ κοιλίᾳ οὐκ ἴσχει περίττωμα. Quod Cæsar Scaliger *g* optimè reddit: *In ventre autem nullum retinet excrementum.* Nempe, si alitur, excrementum habet: sed id, quo alitur, adeò tenue est, ut citò transeat: unde negat ἴσχειν, hoc est, *retinere* excrementum.

Quia verò cicadæ vescuntur rore, eò non amant humum; nec degunt, nisi locis, quæ consita sunt arboribus, unde rorem legunt. Ideo in agro Cyrenaico nullæ sunt cicadæ. Quippe arboribus caret. At aliam habet caussam, quòd neque in lucis reperias, vel in olivis μελανίοις, sive *valde opacis.* Nam gaudent calore: quem arcent arbores umbrosæ. Aristotelem de utroque adi lib. V Hist. Anim. cap. XXX.

Lumbrici terrestres, γῆς ἔντερα *h*, terrâ vivunt: ut indicat Olympio apud Plautum Curculione *i*. Et hîc etiam per terram succus ejus pinguior capiendus.

Scarabæi alii nutriuntur frumento, alii lignis aridis, alii jumentorum fimo; præcipuè stercore asinino; unde & verna apud Aristophanem, initio Εἰρήνης, jubet ei pro cibo dari μᾶζαν ἐξ ὀνίδων πεπλασμένην, *turundam ex asini stercore.* Quid mirum, quando & inde nascuntur?

Itidem cossi, qui è ligno, robore imprimis, oriuntur, indidem aluntur.

Quin vermes ex sua arbore, è qua nati, in alteram translatos, vitales esse negat Theophrastus in quincto de caussis plantarum *k*. Usque adeò verum est, quod Aristoteles ait lib. I Politicorum *l*: Παντὶ ἐξ οὗ γίνεται, τροφὴ τὸ λειπόμενόν ἐστι. *Unicuique residuum ejus, ex quo nascitur, est pro nutrimento.* In culicibus tamen è caprifico natis secus est. Nam quia succus ejus arboris est crudus, nec cibo idoneus; culices è caprifico volitant in ficus proximas: ut est apud Theophrastum lib. II de Caussis Plantarum, cap. XIII.

Lerius memorat, & ex eo Nierenbergius *m*, Americanis esse papilionum genus, gryllorum magnitudine: hoc ad focum accedere, quicquid repert, exedere: etiam thoracum coriaceorum ac calceorum superficiem corrodendo prorsus absumere: gallinas, aliosque cibos negligentiùs reconditos, sic ut iis pateat accessus, ita vorare, ut mane ossium tenus inveniantur carnibus nudata.

a Lib. 11 cap. 26
b Lib. 4. Hist. An. cap. 7. sive ex dist. Cæs. Scal. cap 6. sect. 234.
c Lib. 11. cap 26. & 37
d Lib. 11. cap. 26.
e Ocularis inspectio.
f Lib. 2 de Insectis, cap. 13. pag. 318.
g Lib. 4. cap. 6. sect. 234. sive ex vulgari dist. ad cap. 7.
h Terræ intestina: Dioscorid. & Athen.
i Act. 1.
k Cap. 14.
l Cap. 10.
m Lib 12. Hist. Nat. cap. 5.

CAP. LXX.

In insectis femina est mare grandior. De discrimine magnitudinis in bombycibus. De magnitudine quorundam vermium; scorpionum item, ac araneorum. Cur caveant ossibus, nervis, cartilagine, & aliis quibusdam. Cujus id sit naturæ, quo partes insectorum cohærent. Ex insectis soli scorpio caudam esse foris prominentem. Cur Celsus scorpium in serpentibus reponat. Cur apis,

amisso aculeo, non diu supervivat. Apes quædam aculei expertes. Si non tabani, *&* asili, *saltem* myopes, *&* asili *differunt. Aculeum in ore nactis binas solum alas esse attributas, etiam dentibus plurimum carere. Araneorum genus* φαλάγγια, *atque id mordere. Crabro passerem insequens, & necans. Scarabæus symbolum viri bellicosi. Leonem à scorpio interimi. Cur variet color in vermiculis e nive enatis. De colore bombycum, erucarum, muscarum.*

DE magnitudine nunc loquar: quæ variat pro sexu, & cœlo soloque.

In insectis mares sunt feminis minores: ut Aristoteles ait in Histor. Anim. cum alibi, tum lib. *v*, cap. XIX *a*, & XXVIIX *b*. Cur ita Deus jusserit, expositum nobis, cùm de coitu eorum ageremus.

Quantum pro terris varient, ex bombycibus argumentum capere licet. Neapolitani, & Calabrici, sunt majores Hispanis; eoque & plus ab iis serici est: Hispani sunt minores, sed sericum eorum præstantius.

Plinius *c* refert ex Statio Seboso, in Gange esse vermes binis branchiis, LX cubitorum. Nisi malis senùm cubitorum; ut est apud Solinum *d*. Olaus verò Magnus lib. XXI, cap. XXIV ait, in litoribus Norvegiæ vermem esse XL cubitorum: sed non crassiorem brachio infantis. Verùm istiusmodi ob similitudinem solùm *vermes* dicuntur, neque in insectis habent locum.

Scorpiones Guatimalæ *e* ingentes sunt, ac sorices exsuperant.

In insula Hispaniola aranei sunt tanti, ut adæquent pilam lusoriam, solaque corporis soliditate nuci possint comparari: ut est apud Ovetum lib. XV, cap. III. Puto, idem signare Cardanum in IX de Subtilitate, cùm ait, in Occidentali India eos excrescere ad magnitudinem passeris. Vide & Cæs. Scal. Exercit. CLXXXVII.

a Scal. cap. 18. sect. 202.
b Scal. cap 23. sect. 271.
c Lib. 9. cap. 15.
d Cap. 55. qui tamen de solis brachiis loquitur, quasi vermis brachia sint. Omnino rectè Plinius branchias *dixit, quia de verme aquatico est mentio: qui non magis insectum est, quàm hydrus, vel anguilla.*
e Jo. Eusеb. Nieremb Hist. Nat. l. 13. cap. 2.

Ad robur faciunt ossa, nervi, cartilagines; in piscibus etiam spinæ. Sed horum nihil habent insecta: ut traditum Aristoteli lib. II de Part. Anim. cap. VIII, & lib. IV Hist. Anim. cap. VII. Atque eadem sic expressit Plinius lib. XI, cap. IV: *Insecta non videntur nervos habere, non ossa, nec spinas, nec cartilaginem, nec pinguia, nec carnes; ne crustam quidem fragilem, ut quædam marina, nec quæ jure dicatur cutis; sed mediæ cujusdam inter omnia hæc naturæ, corpus arenti simile, nervo mollius, in reliquis partibus siccius verius, quàm durius.* Nimirum insecta multum habent aquei: ut minus sit mirandum, si careant iis partibus, quæ plus habent terreni. Licet igitur quædam in iis sint partes sicciores; non eò usque tamen, ut prorsus obdurescant. Imò id ipsum, quo partes cohærent, non inter ossa, & cartilaginem; sed inter cartilaginem, & nervum, mediam habet naturam. Nam molle est, ut caro; sed quod distendatur, ut nervus.

Nec propterea existimandum, insecta armis carere, quibus se tueantur adversus animalia noxia. Nam scorpius longo armatur spiculo: quod solus *f* insectorum habet foris prominens. Hunc à cauda sic exstantem aculeum, serpentum more, per terram trahit, ac vi ejus venenosâ homines necat: quæ ratio est, cur Cornelius Celsus *g* scorpium, licet insectum, retulerit inter serpentes.

Insectorum sunt alia, quæ aculeum habent alvo reconditum; ut apes, & vespæ. Is aculeus semel amissus non renascitur; ut in ape videmus: sive id fiat, quia aculeus constet ex humido radicali; ut Albertus M. putabat: sive (quod longè magis verisimile) quia deperdito aculeo multi ad partem affectam confluant humores. Inde enim fit, ut apis priùs quidem debilior fiat, tandem autem intereat.

In Americana tamen provincia Veræ-Pacis, ut refert Antonius Herrera, apes sunt aculei expertes, liquidi mellis opifices, non favum concinnantes, sed in cavis arborum mellificantes: de quibus plura apud eum legere possis, & exinde alios *h*.

Sunt & inter ὀπισθόκεντρα *i*, ut Aristoles *k* appellat, μύωπες, καὶ οἶστροι quod Scaliger reddidit, *tabani, & asili*. Nam etsi *tabani* appellatio à Latinis cum *asilo* sæpius confundatur: Aristoteles tamen μύωπας ab asilis diversos facit.

f Arist. lib. 4. An. Hist. c. 7. item lib. 1. de Generat. cap. 3.
g Lib. 5. cap. 26.
h In quibus Jo. Nieremberg. lib. 13. Hist. Nat. cap. 1.
i Parte aversa oculeum gestantia.
k Lib. 4. Hist. An. cap. 7 sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 6. sect. 218.

Sunt insectorum alia, quæ arma habent in ore: puta linguam duram, ac promuscidem. Cumque, quæ aculeum in alvo recondunt, quatuor alas acceperint, quò faciliùs in periculo avolent: iis, quæ in ore ipso aculeum sunt consecuta, binas sufficere natura, sive Deus potius, judicavit.

Sunt & quæ non victus gratiâ, sed pro armis dentes acceperint: ut Aristoteli traditum lib. IV de Part. Anim. cap. V. Quemadmodum verò quadrupedum istis negavit Natura cornua, quibus dedisset dentes exsertos; ut apris: ita & insectorum illis negavit dentes, quibus linguæ aculeum dedisset, paucis exceptis.

Aranei pungunt, non mordent. Quoddam tamen genus, quod φαλάγγια vocant, δηκτικόν, sive *mordax* dicitur Aristoteli lib. IX Histor. cap. XXXIX *a*.

Jam quanti est roboris, quòd insecta quædam superant aves! Thomas Pennius Anglus, à quo opus de Insectis inchoatum Thomas Moufetus, itidem Anglus, perfecit, dum Petropoli in Anglia ageret, in oppidi vico crabronem vidit, qui passerem insectaretur, ac tandem aculeo exanimarit, sanguine ejus, postquam in terram decidisset, sese explêrit, magnâ cum spectantium admiratione. Vide eos cap. de Crabronibus *b*.

a Ex dist. Cæs. Scal. cap 63. sect. 297.
b Pag. 51.

Scarabæus etiam congredi cum aquila dicitur. Viris quidem bellicosis sculpturam scarabæis fuisse in annulis, traditum Plutarcho lib. de Iside, & Æliano lib. X de Anim. cap. XV.

Quod si à quadrupedibus exemplum peti malis, B. Ambrosii verba sunt Hexaëmeron lib. VI, cap. VI: *Naturæ hæc potentia est, ut terribilia aliis, aliis meticulosa sint. Est enim donata prærogativa quadam singulis creaturis, ut quibusdam privilegiis propriis fulciantur. Formidabilis tauris elephantus, murem timet. Leo quidem, rex ferarum, exiguo scorpionis aculeo exagitatur, & veneno serpentis occiditur. Eximia leonis pulchritudo comantes cervice toros excutit, cum sublato serpens pectore attollit ora. Sed quis non miretur tam brevi scorpionis aculeo, ut incorporeum putes, ingentium corporum exciri mortem?*

De colore etiam aliquid dicendum. Uniusmodi hic est in formicis, ac fere vermibus cunctis: interim alius atque alius pro temperie. Sic vermiculi in nive recenti, quia hæc candida, candidi sunt. At è vetusta nive enascentes sunt rubri, quia vetusta nix est rubra. Hanc rationem Plinius adducit, præeunte Aristotele lib. V Hist. Anim. cap. XIX *c*. Bombyces unius omnes coloris esse, tradidit Hieronymus Vida in poëmatio de eo. Sed sunt & coloris subflavi, vel cinerei. De linea fusca, per medium tergum discurrente, satis constat. In erucarum genere ea est colorum varietas, ut vix ullus hanc Apelles penicillo suo expresserit. Nec philosophus quisquam illos oculis satis discernat: nedum adferre valeat singulorum caussas. Idem dixero de plerisque aliis insectis. Qui ambigit, capiat papilionem, cantharidem, vel etiam muscam: quam pavonis instar variegatam esse, in ejus encomio dicit Lucianus. Cernet, quanto facilius sit colorem bovis pingere, vel penicillo, vel oratione, quàm ejusmodi insectorum.

c Ex dist. Cæs. Scal. cap. 18. sect. 229.

Cap. LXXI.

De externis insectorum sensibus. Oculos insectis esse grandiores: fortasse tamen lumbricos iis carere prorsus. Cur insecta non habeant palpebras. De corniculis præ oculis. Quaternos esse oculos araneis nonnullis. Obtusum esse visum api, & cicadæ: unde de insectorum aliis conjectatio. Cicindelas tamen noctu videre: ex quo & nomen Latinum, & Græcum πυγολαμπίδες. Unde fit, quòd luceant. Quis auctor sit Margaritæ philosophicæ. Cur ligna putrida, & similia, noctu luceant; de die non item. Apes, contra quàm Aquinati traditum, au-

ditu

ditu esse præditas. An nocte eâ, quâ natus est Jesus, magis, quam aliâs, bombos edant. Ut è spatiis etiam longe dissitis odorentur mel, thymum, & similia: & quodnam sit odoratus instrumentum. Cur muscæ fugiant mel Atticum. Gustum insectis inesse, bifariam ostensum: ac nonnulla hoc fine linguam accepisse.

HInc jam ad facultatem sensivam proficiscatur oratio nostra. Ac de visu primò videndum.

Omnibus insectis oculos esse, ait Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. VII *a*. Cæsar tamen Scaliger *b* censet, lumbricos iis carere. Sunt verò insectis oculi satis grandes, & conspicui, præ aliorum sensuum instrumentis; quæ percipi nequeunt, præter linguam; ut ibidem Aristoteles ait. De magnitudine liquet vel ex bombycibus; quibus & grandiusculi oculi, & nigri.

a Ex dist. Cæs. Scal. cap. 6. sect. 118.
b Ad locum dictum.

Carent insecta genis sive palpebris: quod iis commune est cum crustatis; ut Aristoteles refert lib. II de Partibus Animal. cap. XIII, & Plinius lib. XI, cap. XXVII, & XXXVII. Nimirum quibus oculi obducuntur crustâ, non habent palpebras; quòd hæc pugnantia sint, habere palpebras, quæ celeri motu cientur, & obduci oculos duritie, quæ motum hujusmodi non permittit. Moventur verò oculi insectorum, ut nonnullis quadrupedum. Aliquibus etiam sunt κεραίαι πρὸ τῶν ὀμμάτων, *cornicula præ oculis*: ut papilionibus, & carabis; teste Aristotele in IV Hist. Animal. cap. VII *c*.

Quibusdam araneis quaterni sunt oculi: ut Cæsar Scaliger ait Comment. in lib. V Arist. Hist. Anim. cap. XXVII *d*.

c Sive ex dist. Cæs. Scal. c. 6. sect. 226.
d Sive ex Cæs. Scal. dist. c. 26. sect. 269.

Apes, ob oculos duros, hebetem habent visum. Nam longè si prospicerent, non facile adeò cibus fierent meropi, & hirundini.

Obtusus itidem visus est cicadis: quæ vix vident, nisi admodum Sol niteat. Quin tum etiam, si sensim admôris digitum, in eum insiliunt, quasi in folium motum: ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXX *e*. Atque hinc de insectorum aliis capere est conjecturam.

e Sect. 282. dist. Cæs. Scal.

Quædam interim noctu vident; ut quæ vocantur Latinis *cicindelæ*, fortasse quia *cieant candorem*, sive fulgorem: Aristoteli lib. V Hist. Anim. cap. XIX *f* πυγολαμπίδες: quod Cæsar Scaliger *igniclunes*, & *luciclunes* reddit. Nomen ex eo, quia noctu clunibus lucem de se fundant: unde & *noctilucas* dixeris. Lumen id minutum quidem; sed quod illis sufficiat, non ad videndum modò, sed etiam ad iter noctu dirigendum.

f Ex dist. Cæs. Scal. cap. 18. sect. 221.

Hoc lumen exit ab lucenti humore alvi; unde Cæsar Scaliger *g* sic loquentem inducit:

—— Lumina penè gero.

g Ænigmate de cicindela seu cicindela.

Ac prout humor ille vel sursum attrahitur, vel deorsum defertur: ita vel lucent, vel non lucent. Hisce guttulis, instar ignis pellucentibus, caussam luminis etiam tribuit Georgius Reischius Carthusianus, vir variæ admodum pro temporibus, quibus vixit, doctrinæ: ut mirandum sit, non ejus meminisse Theodorum Petreium in bibliotheca Carthusiana *h*. Sed, credo, non occurrit, eum esse auctorem Margaritæ philosophicæ; quod opus ante annos centum, & amplius, cùm Argentorati *i*, tum Basileæ *k*, prodiit. Ejus operis lib. X, tractatu X, cap. II, sic colloquuntur Magister, & Discipulus. MA. *Ea visibilia, quæ noctilucæ dicuntur, cum intrinsecum, & connatum lumen habeant, etiam in nocturnis tenebris videri possunt: ut sunt quædam ligna putrida, vermiculi, squamæ piscium, & similia.* DI. *Unde hæc corpora ingenitum lumen habent?* MA. *Ab igne. Omne equidem mixtum elementis constat. In vermiculis igitur quibusdam, quoniam sine sanguine sunt, & frigidi, igneæ partes circa digestionis locum concurrunt, & ibi lucent. Sic & piscibus, qui frigidi sunt, & in frigido degunt elemento, natura squamas prævidit, multum duras, & terrestres, partes igneas conservantes pro fortificatione caloris naturalis. In lignis autem putridis ignis cum humido aereo ad extremitates colligitur.* Et post pauca: DI. *Quid subest caussæ, quòd hæc corpora non in die in lumine suo congenito videntur.* MA. *Quia in die à lumine Solis, quod majus est, illustrantur; à quo etiam lumen, tanquam minus, & debilius, obscuratur. Ob quam caussam etiam stellas in die nonnisi ab acutissimo visu, & in puteo aliquo, posse conspici diximus.* De visu hactenus.

h Edidit Ant. Hieratus Coloniæ an. 1609.
i Excuso Joan. Groningero. an. 1515.
k Ac An. 1535. ex recognitione Orontii.

Apes auditu carere, sententia est Thomæ Aquinatis: ac propterea ait, esse animal nullius capax disciplinæ; quia auditus sit disciplinæ sensus. Nec eum movet, quòd sono vehementi (qualis est tympani sonus; nostris etiam temporibus, bombardæ, vel sclopeti) exterritæ fugiant. Nam fieri id ait ob aëris commotionem magnam: quæ & animal interimere, & lignum scindere valet. Nos Plinio accedimus; qui lib. XI, cap. XX, auditu esse præditas ex eo colligit, quia plausu æris gaudeant. Ac similiter Didymus *a*: Θέλγεται δὲ τοῦτο τὸ ζῷον καὶ καλλίστῳ μέλει. ὅθεν οἱ μελισσουργοὶ διασκορπιζομένας αὐτὰς κυμβαλίζοντες, ἢ ταῖς χερσὶν εὐρύθμως κροτοῦντες συνάγουσι. *Mulcetur verò ac delinitur hoc animal dulcissimo cantu. Unde, qui illud pascunt, dispersas apes cymbalis pulsatis, aut manus concinne plaudentes, congregant.* Cæsaris etiam Scaligeri verba sunt: *Disputant quidam, eas non audire. Verum ego puto audire. Signa enim dant intus alia, atque alia, etiam foris mutato murmure. Qui negant, ut solvant tinnitus argumentum; ajunt, aërem commoveri, atque ita eas afficere. Audiant autem, aut non audiant, metu puto perterreri.* Et quàm firmum sit auditus argumentum, si verum est, quod Aristot. refert lib. IX Hist. cap. XL *b*, sono vel murmure excitari ad opus, & bombi etiam sonitu se dare quieti, atque inde mox esse silentium. Sic enim scribit philosophus: Ὀρθρίαι δὲ σιωπῶσιν, ἕως ἂν μία ἐγείρῃ βομβήσασα δὶς ἢ τρίς. τότε δ' ἐπ' ἔργον ἀθρόαι πέτονται· καὶ ἐλθοῦσαι πάλιν, θορυβοῦσι τὸ πρῶτον. κατὰ μικρὸν δ' ἧττον, ἕως ἂν μία περιπετομένη βομβήσῃ, ὥσπερ σημαίνουσα καθεύδειν· εἶτ' ἐξαπίνης σιωπῶσι. *Mane silent, donec una excitârit, bis terve edito bombo. Tum confertim ad opus evolant. Reversa iterum primùm fremunt: sed paullatim minus minusque, donec una circumvolitans bombum edit, quasi signo dormiendi dato. Atque exinde continuò silent.* Quanto hoc solidius est, quàm quod pro auditu, & Musices, Deique amore adferunt nonnulli; qui ajunt, eas natali Christi bombitando noctu celebrare adventum Dominicum. Omnino enim ista inanis est vulgi persuasio; quando cunctis noctibus serenis ejusmodi audire est apium murmur.

a In Geoponicis Constantino dicatis lib. 15. c. 3.
b Ex dist. Cæs. Scal. cap. 64. sect. 403.

Odore etiam insecta prædita sunt: quomodo eædem apes è longinquo sentiunt mel; ut ait Arist. lib. IV. Histor. Anim. cap. VIII. Est & Lucretii lib. IV:

—— Ideoque per auras
Mellis apes quamvis longe ducuntur odore.

Et videmus, è longinquo in urbes etiam, ac officinas eorum, qui mella divendunt, magnâ copiâ advolare. Imò si mel absentibus auferatur, ut cum eo vel mille passus recesseris, nihilominus sint reperturæ. Retulit Theodorus Clutius, vir aliquâ mihi, dum viveret, amicitiâ junctus, & rei apiariæ longo usu intelligentissimus, ut cùm mel coqueret domi, per longum camini tubum supernè sint ingressæ; nec aliter, quàm circa candelam cicindelæ, & lampyrides solent, volitarint illæ circa ahenum; pleræque etiam in illud decidentes sint submersæ. Similiter è longinquo odorantur plantas varias: ut thymum, casiam, serpilla, violas, rosam, melissophyllum, cerinthen, aliaque; de quibus Maro IV Georg. & Plin. lib. XXI, cap. XII. Et hæc satis sunt aperta. Solùm in controversia relinquitur, quo instrumento id fiat: unde & Plinius miratur, ubi Natura tot sensus collocârit. Nobis sententia placet Philosophi: cujus hæc de eo verba sunt lib. II de Partibus animal. cap. XVI: Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ζῴων τῶν μὴ ἀναπνεόντων, εἴρηται πρότερον, δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἔχουσι μυκτῆρας· ἀλλὰ τὰ μὲν διὰ τῶν βραγχίων, τὰ δὲ διὰ τοῦ αὐλοῦ, τὰ δ' ἔντομα διὰ τοῦ ὑποζώματος αἰσθάνονται τῆς ὀσμῆς· καὶ πάντα τῷ συμφύτῳ πνεύματι τοῦ σώματος, ὥσπερ κινεῖται. *De cæteris animalium, quæ non respirant, diximus antea, cur nari-*

naribus careant: sed alia branchiis, alia fistulâ, alia, ut insecta, præcinctu odores sentiant: ac omnia quidem id faciant spiritu innato, quo & moventur. Ubi videmus, duplex odoratus instrumentum adferri; primarium, & secundarium: hoc statui τὸ ὑπόζωμα, sive præcinctum; ad quem alliditur spiritus: illud esse spiritum ipsum, quem non adventitium ait, sed innatum.

Melli Attico non insident muscæ, quæ non ferunt graveolentiam thymi Attici, unde id elaboratum: quam rationem adducit Theophylactus Simocatus problemate Naturali postremo. Hæc de odoratu.

Nec dubium, quin insecta sint gustu prædita. Quod duplici argumento firmat Aristoteles lib. IV Histor. Anim. cap. VIII *a*, his verbis: καὶ τῶν χυμῶν δὲ ὅτι αἴσθησιν ἔχει, φανερὸν διὰ τῶν αὐτῶν· πρὸς ἃ γὰρ διὰ τὰς ὀσμὰς προσέρχεται κρίνοντα, τούτων χαίρει καὶ τοῖς χυμοῖς ἕκαστα. ἔτι δὲ ὅσα ἔχει στόμα, χαίρει καὶ λυπεῖται τῇ τῶν χυμῶν ἁφῇ. *Sensum item saporum his inesse, iisdem rationibus liquet. Nam sapore earum rerum quæque invitantur, ad quæ veniunt odoribus invitata. Adde quod quæcunque os obtinent, iis è saporibus vel gaudium est, vel dolor.* Sententia est: quorsum odorantur, vel os accepere, si non gustant? quando & odor gustui inservit; & os habemus, ut cibos eo capiamus.

a Ex Cæs. Scal. dist. cap. 8. sect. 258

Ad gustandum, cibumque attrahendum, lingua nonnullis data est. Nec sanè alia sensuum instrumenta in insectis sunt conspicua, quàm oculi, & lingua: ut Aristoteles ait lib. IV Hist. Anim. cap. VII *b*. Porrò lingua aliquibus quidem est mollis; aliis verò dura, ut aculeo alvi carentibus; eaque vel intra os se continens, ut formicis; vel exerens se, ut apibus, & muscis, ac culicibus; quæ promuscide etiam pungunt, & cruorem eliciunt.

b Cæs. Scal. c 6. sect. 218.

De tactu, qui omnibus datus est animantibus, nihil attinet dicere.

Quin araneus hoc sensu cætera exsuperare animantia existimatur. Unde illud calcatum:

Nos aper auditu præcellit, aranea tactu,
Vultur odoratu, lynx visu, simia gustu.

Et sanè ad quam exiguum etiam telæ motum sentiunt minutum culicem, vel aliud, involâsse!

Cap. LXXII.

Acceditur ad internos insectorum sensus. Conferuntur apes, formicæ, aranei. Apum prudentia in fabricando alveari. Quid κωνίασις, sive κόμμωσις: & cur ea ex herbis fiat amaris. Quid & unde sint πισσόκηρον, & πρόπολις. Cur apes aditûs alvearis faciant angustos, & obliquos. De cellis sexangulis, & earum magnitudine, ac triplici incolarum genere. Esse & regi aculeum; sed clementiæ esse simulachrum, quòd eo non utatur. Cur quandoque regem malum tollant. Interdum in apibus de imperio certari. Quanta apum fides, & obedientia, erga regem suum. De partitis apum officiis. Ut apes utantur fucorum servitio; sed easdem necent, ubi non amplius sunt usui; nec hanc dicendam esse sævitiam. De fortitudine apum in se, & laboribus suis defensitandis adversus crabrones, & vespas; ac figura amborum ab illa apum distinguitur. De equo ab apibus interemto. Ut obsessi, emissis undique apibus, vexarint obsidentes, obsidionem etiam solvere coëgerint. Cur S. Scriptura hostes comparârit apibus. Credi apes se lapillo librare, ne vehementiori vento auferantur. Sollertia earum in mittendis speculatoribus, inque somno capiendo foris, & in eodem conciliando domi. De munditiei in iisdem amore. Apes è juvencis, fuci ex equis, vespæ ex asinis, crabrones ex equis vel mulis, scarabæi item ex asinis. Aristomachi Cyrenaici in apibus studium, atque industria. De examine earum à Samsone reperto in cadavere leonis. Quantopere se mutuò ament apes, illustre documentum.

A Sensibus, ut vocant, externis confero me ad internos: ubi in insectis trium maximè appâret sagacitas, & industria: apis, formicæ, & aranei. Ex quibus formica nec facit, nec venatur, verùm colligit, & reponit: araneus horum neutrum agit, sed venatur: apis verò non venatur, sed facit, colligit, & reponit: quemadmodum Aristoteli traditum lib. IX Histor. Anim. cap. XL *a*. De hisce tribus nunc dicam. Ab apibus ut initium fiat, earum meretur præstantia; sive singulas attendas privatim, sive totam earum πολιτείαν *b*. Nec aliunde illustriora capere est virtutum exempla: neque vel maxima animantia clariùs ostendunt auctorem suum Deum, quàm minutum hoc insectum.

a Dist. Scal. cap. 64. sect. 312.
b, Rempublicam.

Primùm enim, quanta in iis relucet prudentia architectonica, cùm alveare illinunt tectorio, quod κονίασιν, quasi *illitionem*, vel κόμμωσιν, sive *gummitionem* dicunt. Idque faciunt ex herbis amaris, ut arceant bestiolas alias, mellis avidas. Nec κομμώσει contentæ, inducunt ei πισσόκηρον, sic dictum; quia picatûs modo inducitur, & ceræ est initium: quippe *c* dilutior cera. Præterea materiæ crassioris, nondum tamen cera, sed favorum stabilimentum, ut omnes frigoris, & injuriæ aditus arceant, ad ipsum alvearis ingressum faciunt: unde & πρόπολις dicitur, quia in ipso apiariæ urbis aditu occurrit. Hoc quoque sollertiæ est, quòd, ut ait Didymus apud Γεωπονικῶν collectorem lib. XV, cap. III, εἰδυῖα (μέλιττα) τὴν αὐτῆς ἀσθένειαν, στενὰς ποιεῖ, καὶ οὐκ εἰς εὐθὺ τεταγμένας τὰς εἰς τὸν αὐτῆς οἶκον εἰσόδους· τοὺς οὖν εἰσπορευομένους ἐπὶ βλάβῃ, πλείους περιστᾶσαι, ῥᾳδίως καθαιροῦσι. *Cum sibi conscia sit* (apis) *suæ imbecillitatis; angustos, & non in rectum dispositos facit aditus in domum suam. Siquod igitur animal ingrediatur, ut noceat; eo quòd plures circumstent, facilè illud occidunt.* Cellarum etiam forma ædificium commendat. Unde ibidem Didymus: τὸ ἐγγὺς λογικῆς διανοίας μάλιστα θεωρεῖται, ἐξ οὗ τὰς θήκας ἐξαγώνους ποιεῖ· *Prope ad humanam accedere intelligentiam conspicimus ex eo, quòd cellas faciat sexangulas.* Rationem adfert Plinius lib. XI, cap. XI: *Sexangulæ omnes cellæ, à singulorum earum pedum opere.* Hoc quoque prudentiæ, quod ibidem legas: *Domos primùm plebejis exædificant, deinde regibus. Si speratur largior proventus, adjiciuntur contubernia & fucis. His cellarum minimæ: sed ipsis majores apibus.* Ubi videmus, ut singulis suus destinetur locus in alveari: regi, qui major, pulcriorque: apibus minoribus, à quibus cera, & mel: fucis, qui calore suo adjuvant in excludendo fœtu. Triplici enim hoc genere, nec pluribus incolis, constat apum domus. De regia verò sic scribit: *Regias imperatoribus futuris in una parte alvei exprimunt amplas, magnificas, separatas, tuberculo eminentes.*

c Plin. lib. 11. cap. 7.

Postquam de domo, de qua Hesiodus *d* etiam primò sollicitum esse jubet, ac quasi de urbe apum vidimus: de regimine nunc seu domûs, seu urbis, agemus.

d Ἔργ. κ.

Habent apes μοναρχίαν, ut δημοκρατίαν formicæ, quod postea parebit. In hoc regimine considerabimus tum regis, tum subditorum naturam, idque domi belloque: inde apparebunt virtutes partim ethicæ, partim œconomicæ, partim politicæ.

Rex eligitur, qui præstat formâ, & magnitudine. In eo relucet affectus erga populum suum conveniens. Ac primùm lenitas, & clementia: ut qui aculeum quidem habeat, sed eo non pungat: unde aliqui nec habere, censent: ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXI. Posteriores hosce sequitur & Seneca lib. I de Clementia, cap. XIX: ubi & exemplum hinc regibus petit. *Rex*, inquit, *sine aculeo est. Noluit illum naturâ nec sævum esse, nec ultionem magno constaturam petere: telumque detraxit, & iram ejus inermem reliquit. Exemplar hoc magnis regibus ingens est. Pudeat ab exiguis animalculis non trahere mores: cum tanto hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementiùs nocet.* Porrò & Plinius negat *e*, constare inter auctores, nullumne rex habeat aculeum, an ejus usum tantummodo negârit natura. Experientia autem docet, non planè

e Lib. 11. cap. 17.

planè carere: nec interim tam aculeum habere, quàm istiusmodi quid; quo nihilominus non utatur.

Nec tamen istam ob commendationem existimandum, reges omnes similiter sapere. Nam qui terris hisce apes curant, testantur, eas, hominum instar, nunc reges habere bonos, nunc malos: nec eos formâ, aut colore, discernas; sed operibus. Malus enim rex non amplius mellis congregari finit, quàm sufficit æstati. Fucos majoris æstimat, quàm veras apes: quas labore sic obruit, ut paullatim imminuatur numerus. Gaudent interea fuci, ac valentiores fiunt. Quare nisi, vel apes ipsæ, quòd quandoque fieri ajunt; vel qui apes curant, hujusmodi regem tempori necent; ac præterea apiarius, sive mellarius, ab alio rege prospiciat alviari; cunctis hieme sit moriendum.

Quid quòd etiam ex proceribus apum uni alteri dira regnandi cupido subit? unde Colum. lib. IX, cap. IX: *Sunt sæpe plures unius populi duces, & quasi procerum seditione, plebs in partes diducitur. quod frequenter fieri prohibendum est, quoniam intestino bello totæ gentes consumuntur. Itaque, si constat principibus gratia, manet pax incruenta. Sin autem sæpius aciem dimicantes notaveris, duces seditionum interficere curabis.* Pugna autem dimicantium, ut Maro *a* ait,

a 4 Georg.

Pulveris exigui jactu compressa quiescit.

Addit Columella, *aut mulso, passove, aut alio quovis simili liquore resperso: videlicet familiari dulcedine, sævientium iras mitigante. nam eadem mire etiam dissidentes reges conciliant.* Quibus verò indiciis cognoscere sit seditionis duces, ibidem refert Columella.

Quis etiam satis commendârit populi fidem, & obedientiam, planè talem, qualis sub bono est rege, eoque unico? De hoc sic Didymus *b*: Ἡ πολιτεία τούτου τοῦ ζώου, προσέοικε ταῖς μάλιστα εὐνομουμέναις τῶν πόλεων. τάς τε γὰρ ἐξόδους καθ' ἡγεμόνα καὶ πρὸς ἐπίταγμα ποιεῖται. *Imperii forma, quam animal hoc habet, similis est urbibus optime constitutis. Nam & exitus fit pro ducis arbitrio ac mandato.* Sic quoque idem Didymus: Μόνον δὲ τοῦτο τὸ ζῶον ζητεῖ ἡγεμόνα τὸν ἐπιμελησόμενον τῶν ὅλων· διόπερ ἀεὶ τιμᾷ τὸν βασιλέα, καὶ συνέπεται μετὰ προθυμίας, ὅπου περ ἂν τύχῃ. κάμνοντα δὲ αὐτὸν συναντιλαμβάνει, καὶ μὴ δυνάμενον πέτεσθαι, φέρει καὶ διασώζει. *Solum verò hoc animal ducem quærit, qui curam omnium gerat. Iccirco semper colit regem, ac alacriter eum comitatur, ubicunque locetur. Ægrotantem etiam sustinet, ac si volare nequeat, gerit eum, ac servat.* Quin pro rege etiam suo, ut Maro *c* canit,

b Apud Γεωπονικῶν collectorem lib. 15. cap. 13.

c 4 Georg.

—— *Corpora bello*
Objectant, pulcramque petunt per vulnera mortem.

Sunt quoque singulis πολιτείας *d* civibus partita officia.

d Rep.

e 4 Georg.

Namque (ut ait Maro *e*) *aliæ victu invigilant, & fœdere pacto*
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam, & lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina; deinde tenaces
Suspendunt ceras: aliæ spem gentis, adultos
Educunt fœtus: aliæ purissima mella
Stipant, & liquido distendunt nectare cellas.
Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti:
Inque vicem speculantur aquas, & nubila cœli:
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus à præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

Hinc cùm Cyclopum retulisset exemplum, Iovi fulmina fabricantium, ita canit:

Non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
Et munire favos, & Dædala fingere tecta.

Similiter Plinius lib. XI, cap. X: *Interdiu statio ad portas more castrorum, noctu quies in matutinum, donec una excitet gemino, aut triplici bombo, ut buccino aliquo. Tunc universæ provolant, si dies mitis futurus est. Prædivinant enim ventos, imbresque, & tunc se continent tectis. Itaque temperie cæli (& hoc inter præscita habent) cum agmen ad opera processit, aliæ flores aggerunt pedibus, aliæ aquam ore, guttasque lanugine totius corporis. Quibus est earum adolescentia, ad opera exeunt, & supradicta convehunt. Seniores intus operantur. Quæ flores comportant, prioribus pedibus femina onerant, propter id naturâ scabra; pedes priores rostro: totaque onustæ remeant sarcinâ pandatæ. Excipiunt eas ternæ, aut quaternæ, atque exonerant. Sunt enim intus quoque officia divisa. Aliæ struunt, aliæ poliunt, aliæ suggerunt, aliæ cibum comparant ex eo, quod illatum est. Neque enim separatim vescuntur, ne inæqualitas operis & cibi fiat, & temporis.* Pluraque in hanc mentem: inter alia autem: *Mira observatio operis: cessantium inertiam notant; castigant mox, & puniunt morte.* Ubi illustre & industriæ, & justitiæ exemplum videmus. Atque hic justitiæ, uti & parsimoniæ amor, exserit se imprimis erga fucorum servitia: quibus dum utiles sunt, parcunt: at necant, postquam nihil sciunt, nisi vivere de alieno. Eundem Plinium audiamus lib. XI, cap. XI: *Sunt fuci sine aculeo, velut imperfectæ apes, novissimæque à fessis, & jam emeritis inchoata, serotinus fœtus, & quasi servitia verarum apum. Quamobrem imperant iis, primosque in opere expellunt, tardantes sine clementia puniunt. Neque in opere tantum, sed in fœtu quoque, adjuvant eas, multum ad calorem conferente turbâ. Cum mella cœperunt maturescere, abigunt: multæque singulos aggressæ trucidant.* Nimirum quinæ, aut senæ apiculæ fuco uni, ut majori, sic valentiori, vellicant alas, & pedes: ille sic lassatus, volare amplius nescit, ac paullo pòst emoritur. Mortuum autem alveari ejiciunt: ut est apud Ælianum lib. V Hist. cap. XLIX.

Nec iminutis hoc animi videri debet. Nam *fuci, ignavum pecus*, ut Maro *a* vocat, evolant quidem, seque pascunt; sed nihil domum referunt: & ubi non exitur, multum depascunt mellis, ob magnitudinem, & robur corporis. Quare si perpeterentur eos absumere mel alienâ congestum industriâ, brevi illud deficeret: hieme sanè moriendum esset universis. Nec dubium, quin, ut alia, ita hoc quoque de imperio faciant regis sui: cui non ferendum, ut ignaviâ malorum pereant boni, & industrii.

a 4 Georg.

Fortitudinem apum cognoscere fuit ex allatis superiùs Maronis versiculis, de prœlio morteque earum pro Rege suo. Eandem, uti & justitiæ amorem, docet Didymus his verbis: Οὔ τι λυμαίνεται τοὺς ἀλλοτρίους πόνους· ἀμύνεται μέντοι ἰσχυρότατα τοὺς αὐτῆς ἐπιβαλλομένους πόνοις. *Non aliorum laboribus damnum dat: sed fortissime se defensitat adversus eos, qui labores suos invadere velint.* Magna sanè iracundia, ac pugna, apibus cum vespis, & crabronibus: quorum uterque μελιτοποιὸς *b*. Nam hoc commune habent cum apibus, quòd favos struant, & mellificent, &, si Aristotelem *c* audimus, etiam ducem habeant: de quo tamen aliter Plinius *d*. Figurâ verò non ab apibus modò, sed etiam inter se differunt. Nam σφὴξ, sive vespa, minor est crabrone, estque hirsuta. Ἀνθρήνη, seu crabro, flavis, ac nigrantibus, sed transversis lineis distinguitur: animal ita noxium, ut (Plinii *e* verba sunt) *ictus ejus haut temere sine febri sit: auctoresque sint, ter novenis punctis interfici hominem.* At verarum apum forma satis nota est: nisi quòd in America differant formâ à nostris: ut Joannes Lerius refert cap. XI.

b Similis api.

c Lib. 5. Hist. c. 20. ex distinctione Cæs. Scaligeri.

d Lib. 11. cap. 21.

e Ibid.

Quid quòd non vespas modò, & crabrones; sed magnis etiam animis aggrediantur aves, nocere si velint: imò & quadrupedes? Ita est in exemplis, equos ab iis occisos: ut Aristoteles refert lib. VIII Histor. Anim. cap. XL, & Plinius lib. XI, cap. XVIII. Imò quàm nec hominibus ipsis parcant, multi suo discunt malo, qui imprudentiùs alvearia accesserint. Notum, ut arbitror, quòd Jamblichus (non Porphyrii auditor, ac Juliano apostatæ familiaris; sed senior, Trajano Cæsari coætaneus) in Babylonicis, sive fabulosâ de Simonide & Rhodane historiâ, & exinde Photius narravit, cod. XCIV: ut nempe Garari, regis Babylonici, exercitus ab apibus (sed hæ,

quia serpentibus vescerentur, venenatæ fuisse dicuntur) ita fuerit vexatus, quasi cum hostilibus copiis bellum foret, atque ut propterea, quippe impar, terga vertere sit coactus. Notum *a* etiam, ut unus ex ducibus Henrici imperatoris, ab duce Lotharingico obsessus, cùm aliter consulere saluti non valeret, in hostes conjici curârit alvearia multa unà cum apibus, à quibus equi in furorem agebantur. Itidem *b* anno CIƆ IƆ XIII dux regis Lusitani, à Mauris in Africæ oppido Xiarimensi obsessus, innumera de mœnibus misit in hostes alvearia, eoque coëgit eos solvere obsidionem. Amurathe etiam Albam Græcam obsidente, oppidani itidem, apum examinibus in Turcas dimissis, se defensitabant: ut est apud Bonfinium Decadis III, libro IV. Ex quibus obscurum non est, Ecclesiæ hostes scitè apibus irritatis conferri, Deuteronomii cap. I, 44: *Amorrhæus persecutus est vos, sicut solent apes persequi.* Ac de Palæstinis, & hostium aliis, legas similiter Psal. CXVII, sive Hebr. CXVIII, *Sicut apes circumdederunt me.* Interea sæpe, aculeo infixo, ipsæ moriuntur apes: nempe ut apud Plinium est, *aculeo in tantum adacto, ut intestini quippiam sequatur.* Imò, ex Aristotelis mente, non aliter adigere possunt, quàm ut quid ejus sequatur: eoque semper vulnerantes moriuntur.

a *Witichindus lib. I. gest. Saxon.*

b *Hier. Osorius l. 8. de rebus Emanuelis, pag. 239. edit. Bircmannica.*

Cùm verò apicularum industriam superiùs cognoscere fuerit ex iis, quæ de partitis in earum Rep. officiis afferebamus: aliquid etiam dicendum de sagacitate in labore, imò & quiete.

Quàm animi illud sollertis est, quòd, ut Maro ait IV Georg.

— Sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles, fluctu jactante, saburram,
Tollunt; his sese per inania nubila librant.

Unde & Plinius lib. XI, cap. X: *Gerulæ secundos flatus captant. Si cooriatur procella, apprehensi ponduscculo lapilli se librant. Quidam in humeros eum imponi tradunt. Juxta verò terram volant in adverso flatu vepribus hebetato.* Sed, quod ajunt, lapillo se librare, ne vento auferantur, id non ausim pro certo affirmare. Experientia enim terris nostris non respondet. Et eo id suspectius est, quia utrum humero is gestetur, an pedibus, non convenerit.

Certius illud, nec vulgaris sollertiæ, quòd (ut Plinius ait libri ejusdem cap. VIII) *Operantur intra LX passus: & subinde consumtis in proximo floribus speculatores ad pabula ulteriora mittunt: noctuque deprehensæ, excubant supinæ, ut alas à rore protegant.* In Ponto apes mense quoque bis mellificant: ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXII *c*.

c *Cæs. Scal. c. 19. sect. 262.*

Nec foris modò hæc in somno capiendo prudentia se exerit; sed etiam domi. Nam quas manè ad laborem gemino, vel terno apis unius bombo, excitari superiùs dicebamus, hæ composité etiam se vesperi bombo ejusdem ad somnum componunt. Quod attingit Maro IV Georg.

Vesper ubi è pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussantque oras, & limina circum.
Post ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.

d *Cap. proxime præcedenti.*

e *Apud Iuntor. Collect. l. 15. c. 3.*

f *Cornarius videtur legisse,* Οὔτε γὰρ λύχνῳ, οὔτε σαρξὶν, *&c. Nam vertit:* Neque ad lucernam advolat, neque carnes, *&c.*

Sed de bombo, quod dixi, clarè Aristoteles, ut vidimus *d*: item Plinius lib. XI, cap. X: *Cum advesperascit, in alveo strepunt minus, & minus, donec una circumvolet eodem, quo excitavit, bombo, ceu quietem capere imperans: & hoc castrorum more: tunc repente omnes conticescunt.*

Mirificè etiam munditiei student. Didymus *e*: Ἔστι δὲ καὶ καθαρὸν ὑπερβολῇ τὸ ζῷον, οὐδενὶ τῶν δυσωδῶν καὶ ἀκαθάρτων προσιζάνον· οὔτε λίχνον· *f* οὔτε γὰρ σαρξὶν, οὔτε αἵμασιν, οὔτε λιπάσμασιν οὐδενὶ προσίπταται, ἀλλὰ μόνοις τοῖς γλυκὺν ἔχουσι τὸν χυλόν. *Est autem & animal hoc purum, supra modum: nulli graveolenti, vel impuræ rei insidet: neque ligurit: neque enim carnes, neque sanguinem, neque pinguedinem ullam advolat, sed ad illa duntaxat, quibus succus est dulcis.* Plinius lib. XI, cap. X: *Amoliuntur omnia è medio; nullæque inter opera spurcitiæ. Quin & excrementitia operantium intus, ne longiùs recedant, unum congesta in locum turbidis diebus, & operis otio, egerunt.* Vide eundem cap. XVIII: item Columellam lib. IX, cap. V. Et sanè nec ferunt odorem hominum ebriosorum, nec qui vel allium, vel cepas, comederint.

Munditiei tamen adversari videtur, quòd cap. LXVII ex Marone, Plinio, & aliis, dicebamus, apes è necatis nasci juvencis. Quod verisimile reddit aliorum insectorum origo; ut ibidem diximus. Ac Servii est in I Æn. *a* *Propriè apes dicuntur de bobus ortæ; fuci, de equis; crabrones, de mulis; vespæ, de asinis.* Plutarchus quoque, in extrema Cleomenis vita, narrat, doctiores putare, ex hominis medulla enasci serpentes; ut apes gignuntur ex bobus, ex equis putrescentibus vespæ, ex asinis scarabæi. Galenus item libro, quo disserit, An animal id sit, quod utero continetur, ait, naturam ex plantis vermes producere; ex equis, & bubus, vespas, & apes. Istis adversus apum munditiem adferri solitis, sic à nonnullis occurritur: quicquid fit de vespis, fucis, crabronibus, saltem de apibus falsum videri. Nam, inquiunt, si ex cadaveribus nascerentur, iis quoque postea gauderent. Atqui ea fugiunt quàm maximè. Præterea ajunt, in Batavia, & terris vicinis, nihil tale observari hactenus potuisse ab illis, qui apium amore capti ætatem fere omnem iis insumsere, penè similes Aristomachi Solensis, qui duodesexaginta annis nihil aliud dicitur egisse: ut Plinius ait lib. XI, cap. IX. Sed posterius istuc de hisce, quibus vivimus terris, frigidis, & fere paludosis, parum omnino habet momenti. Quàm multa enim his locis non generantur, quæ alibi nascuntur! Nempe plurima pro cælo soloque variant. Ad prius quod attinet, dixero, non unam videri apum omnium omnibus in locis indolem. Atque hoc etiam videmus ex apibus in leonis cadavere à Samsone repertis: quemadmodum legere est Judicum cap. XIV, 8: sive in utero ejus fuerint, ut est apud B. Ambrosium epist. LX: sive ἐν στήθει, *in pectore*, ut Josephus ait: sive, quod verius puto, in capite, hoc est, cranio, vel in ore, ut est apud LXX, & vulgatum interpretem Latinum. Respondent, illud Samsoni evenisse providentiâ Dei singulari: ac continere historiam istam symbolum Christi, & fidelium. Nam similiter, occiso Leone de tribu Juda, enatas apes, Christianos homines; item favos, ac mella cælestis Euangelii; quod saluberrimo & suavissimo succo hodieque mentes omnium pascit fidelium. Sed profectò non si mysterium hîc lateat, (quod fusiùs B. Ambrosius aperit initio lib. II de Spiritu S.) eo historia non fuerit: nec si eluxerit hîc providentia Dei, eo prorsus fuerit prodigiosum. Equidem caussam non satis video, cur idem naturale non fuerit, præsertim quando & Herodotus lib. V refert de examine apum ingresso in caput Onesili suspensi: & in vita magni Hippocratis legere sit, apes longo tempore mellificâsse in ejus sepulchro: ut non tantopere omnes omnia aversari cadavera videantur, quàm multi tradiderunt.

a *Adilla,* Ignavum fucos pecus à præsepibus arcent.

Magno etiam amore se invicem prosequuntur apiculæ. Exemplum ejus rei illustre observavit vir fide dignissimus, ac notus aliquà nobis, dum viveret, amicitiâ, Theodorus Clutius lib. I de apibus, cap. III. Repererat is in hortis suis apiculam in olla mellis propè submersam: alteram item ab imbre sic afflictam, ut & ipsa quasi exanimis jaceret in herba. Utramque igitur manui imposuit; cujus calore sic fotæ, planè sunt refocillatæ. Ut verò se mutuò agnovere, utraque alteram osculari, & amplecti, amicum in modum. Ac illa quidem mundior, quam imber sic prostraverat, membratim purgare cœpit alteram melle sordidatam: inque operâ hac propemodum horam insumsit. Tum quæ beneficium id acceperat, os admovit alteri; eique, grati animi ergo, de pectore suo eduxit mellis aliquid: quod ea hausit, satiataque, quia operâ suâ non amplius esset opus, in alveare avolavit. Mox ea, quæ remanserat, alas paullùm librare, &, ubi se volando parem vidit, itidem domum se recepit. O quan-

O quantum amore mutuo hæc animalcula maximæ præstant parti generis humani!

Ne in minuto hoc, sed divino animalculo, longior sim, concludam Didymi sæpius jam memorati verbis: Ἡ μέλιττα πάντων τῶν λοιπῶν ζώων ἐστὶ σοφωτάτη, καὶ εὐμηχανωτάτη, καὶ σύνεγγυς ἀνθρώπῳ ἐπὶ τὸ συνετόν. *Apis omnium reliquorum animantium est sapientissima, & artificiosissima, & prope ad hominis intelligentiâ accedit.* Locus est, (ut ex iis, quæ antea attulimus, liquere arbitror) ex lib. XV de Agricultura dicatorum Cæsari Constantino, cap. III. Cujus Collectaneorum operis aliqui Dionysium Uticensem, in quibus Brodæus; alii Cassianum Bassum Scholasticum, auctorem esse voluerunt.

Cap. LXXIII.

De formicarum prudentia, industria, justitia, mutuo amore, munditie, ac cura in sepeliendis mortuis. Quo argumento compulsus fuerit Cleanthes ad rationem mutis etiam tribuendam animantibus. De mirando aranei artificio in texendo, venandoque. Democriti error, fila araneorum credentis eorum esse excrementum. Texendi *verbum unde veniat. Araneum fungi munere boni geometræ, architecti, & œconomi. Cur mane, vel vesperi, telam ordiatur. Araneis femellis plus esse industriæ, quàm masculis. Bombycis in nendo artificium. Quanta tela ab erucis textæ firmitas. Stellæ marinæ ad insecta relata. Unde iis nomen Græcum, Romanum, Germanicum, Belgicum. Earum solertia adversus conchas.*

JAm quanti illud existimandum, quòd Deus formicis etiam indidit simulachra quædam virtutum, ut iis ad meliora excitemur. Itaque sapientissimus ipse Salomon pigrum ad eas remittit Proverb. VI, 6, & XXX, 25. Et sanè magna in iis prudentia comparet. Siquidem cavernas sibi struunt per varios terræ anfractus, ut eo pacto tuti sint à serpentium, aliorumque insidiis. Præterea maturè, nempe dum æstas est, acervum congregant frumenti, ne esuriant hieme. Seniores, & valdiores, adscendunt culmos; adolescentiores inferiùs circumstant: atque illæ quidem supernè dejiciunt inferioribus spicas à se recisas; hæ aperiunt illas, granaque auferunt inclusa. Majora si fuerint, quàm ut ore valeant gestare, vi corporis protrudunt. Nihil gerentes gerentibus de via cedunt. Ne fruges è granis nascantur congestis, atque ita sperato bono excidant; priùs eâ arrodunt parte, qua exit seges. Imò & propterea imbri madefacta apponunt Soli exsiccanda: unde iis hoc agentibus serenitatem præsagimus. Et hæc sunt prudentiæ. Sunt verò nec minoris industriæ. Nam apes, & formicæ, sunt insectorum ἐργατικώτατα *a*: ut Aristoteles ait lib. IX Hist. Anim. cap. XXXVIII *b*. Industria verò ex eo elucet, quòd tantilla animalcula grana ejus magnitudinis ferant, aut protrudant studio indefesso; neque vel æstu diurno, vel noctu etiam, viarum longitudine, vel asperitate, absterreantur à labore. Quantæ quoque justitiæ est, quòd non una alteri in portando quicquam adimit; sed semper consulunt in commune. Quanti inter se amoris, quòd gravatis in via aliæ opitulantur. Quanti item affectus post mortem, quantæque est munditiæ, quòd non relinquant mortuos in cavernis; sed efferant, honesteque, quasi in majorum monumentis, sepeliant. Prope etiam fidem exsuperat, quod ab Æliano proditum est in VI Historiæ animalium, cap. L. Narrat ille, ut Cleanthes aliquando, otiosè considens, conspexerit ad pedes suos à formicis compluribus mortuam quandam, quæ non esset ex contubernalibus, deferri ad cavernam, unde solebat egredi, dum viveret. Eò ut ventum, constitisse illas ante os cavernæ. Mox ex caverna formicas prodiisse ad hasce peregrinas, ac iterum, & sæpius esse commeatum, ut in commerciis fit. Tandem lumbricum deferentibus oblatum, quasi pretium redditi cadaveris, aut impensi laboris: hoc pretio recepto, abiisse quæ eò venerant: alias, & libenter, & cum gaudio, mortuam, velut fratrem, aut filium, recepisse. Atque ait Ælianus, hoc spectaculo compulsum Cleanthem, ut fateretur, rationem etiam mutis inesse animantibus; cui opinioni antea contradixerat semper.

a Operi maximè intenta.
b Sive ex diss. Cæs. Scal. c. 62. sect. 295.

Hinc videamus, quanta sit araneorum sagacitas in texendo, venandoque: præsertim tertii eorum generis, quod Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. XXXIX *a* vocat σοφώτατον, καὶ γλαφυρώτατον· *sapientissimum, & elegantissimum.* Ejus hæc opera memorat. Primùm, inquit, filum extendit undecunque ad extrema. Id filum non egerit, ut excrementum, sicut Democritus putabat: (cui obstat, quod minuti araneoli, qui excernunt, non tamen telam texunt:) sed eâ ratione emittit, quâ è corpore animantis exeunt pili, è plantis cortices; quemadmodum ait Aristoteles *b*: sive potiùs velut è cranio prodeunt cornua; quomodo assimilare mavult Cæsar Scaliger *c*. Hinc araneus, tanquam bonus geometra, medium speculatur, atque, ut ait Aristoteles στημονίζεται ἀπὸ τοῦ μέσου, *stamen inducit à medio*: quod medium capit, quantum satis. Tum imponit quasi κρόκην, hoc est, *tramam*, sive *subtemen*. Postremò texit: aliter tamen, quàm mos est homini. Nam nobis trama trameat stamen, alternisque nunc illud tegit, nunc ab eo tegitur, unde & texendi verbum. Nam ut à *tago taxo*, à *veho vexo*, sic à *tego texo*: quod jam olim *d* visum fuit Joanni à Genua in Catholico. Atque hoc quidem pacto octonis illis pedibus, iisque trinodibus, ex humore suo viscido telam concinnat. In qua, Deum immortalem, quæ filorum subtilitas! quanta interim firmitas! Nam & ex alto se demittens filo, firmè adeo affigit parieti, vel arbori, ut ea nec imbri, nec vento auferatur. Præcipueque, ut initio dicebam, admirationi hic sunt aranei corporis & expeditioris, & elegantioris: ut quorum & opus concinnius sit, & subtilius. Quantæ etiam sollertiæ est, quòd alibi constituat cubile suum, ac τὴν ἀπόθεσιν τῆς θήρας, *repositorium prædæ*, quasi *penum* dicas. Quòd item in medio observat motum, quia illic faciliùs eum persentit: uti in architectura tignorum media leviori de caussâ moventur. Siquid in casses inciderit, primùm telâ involvendo quasi vincula injicit: tum, si esuriat, exsugit: extra famem verò cadaver in penum effert: ac, quod operis scissum est, resarcit. Atque ita, ut ad eum Aristotelis locum Cæsar Scaliger annotavit, munia implet triplicia; boni geometræ, architecti, & œconomi. Hinc subdit Aristoteles, ut si rete injuriâ alicujus fuerit laceratum, non absistat ab officio œconomi: sed novam texat telam, atque id faciat mane & vesperi, quia Sole oriente muscæ, & insecta similia, exire solent: & occidente Sole repetunt loca, unde venere. Sic quoque fit, ut meridie rete habeat paratum, quando eadem maximè volitant. Major verò feminæ industria est. Nam, ut ait Aristoteles, illa & texit, & venatur: mas συναπολαύει· *partis una fruitur*. Addit Cæsar Scaliger: *Maris igitur aranei similes Flandris sint, qui otiosè agitant: mulieres negotia exercent.* Aliud etiam sagacitatis argumentum Aristoteles *e* adfert, quòd araneus μακροσκελέστερος, *cruribus præditus majoribus*, imo de loco se suspendat, ut bestiolæ non metuentes sibi ab eo supernè irretiantur: at, qui minor est, cui minùs periculi est ne videatur, superiori loco excubet, in exiguo se telæ foramine occultans. Nec in reti solùm, sed extra etiam retia, insidiatur animantibus; & quidem majoribus. Nam, ut ibidem legas *f*, summâ celeritate os lacertis invadit minoribus, & illud circumcurrens filis vincit; eoque sic obducto vinctoque, buccas comprehendit, ac mordet; idque interdum in vertice inter oculos.

a Ex diss. Cæs. Scal. cap 62. sect. 302.
b Ibid. sect. 307.
c Ad Arist. locum adsignatum.
d An. 1280.
e Ibid. sect. 306.
f Sect. 308.

Nec quia hactenus solùm de apibus, formicis, araneis, dictum nobis: eò sagacitatem, & artem, deesse cæteris existimandum. Sanè Aristoteles *g* cùm præcipuam propensionem ad operandum apibus, ac formicis, tribuisset: continuò subdit: ἔπι δ' ἀνθρῆναι, καὶ σφῆκες, καὶ

g Lib. 9. Hist. An.

πινὴθ', ὡς εἰπεῖν, τὰ συγγενῆ τούτοις. *Atque etiam industrii sunt crabrones, & vespæ: omnia denique, quæ cognata sunt.* Hinc addit de ingenio aranei. Cujus in nendo artificium etiam in bombyce conspicuum est: unde ea conjunxit Martialis lib. VIII, epigr. XXXIX:

Nec vaga tam tenui discurrit aranea telâ:
Tam leve nec bombyx pendulus urget opus.

In hac bombycum telâ præcipuè mirandum, quòd folliculum, cui involvitur, intra biduum pertexit: ac filum ejus tenue adeò sit, ut prope fugiat visum; tam fragile, ut in tractando eo cautione magnâ sit opus; & interim eò usque producatur, ut (Virgilianâ *a* imitatione sic dixerim)

a I Æn. vers. 372.

Urbem bombycis possis circumdare filo.

Erucæ item omnes, vel saltem, ut Aristoteles *b* ait, maxima earum pars, telam texunt, & involucrum sibi condunt: quam consuetudinem nesciunt apes, muscæ, & multa alia. Estque hoc artificium eo magis mirandum, quòd involucrum id penetrabile non sit frigori hiberno. Quod ipsi sæpe in hortis Batavis animadvertimus. Sed de hoc observationem adferam potiùs Cæsaris Scaligeri in Arist. v Hist. An. cap. XIX, sive ex Scal. dist. XVIII, sect. CCXIV: *Eruca net aranei more, atque folliculum in summis ramis contexit, in quo condit genituram. Ibi crescunt per hyemem tantâ pertinaciâ, ut etiam crudissimum gelu evadant. Cùm enim hæc scriberemus, Garumna pene totus constiterat glacie: & tamen apertum folliculum: Solique, quamvis imbecillo, exposita movebantur Idibus Januariis.*

b Lib. 5. Hist. An. cap. 19. sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 18. sect. 222

Nec in terrestribus solùm insectis sollertia se clarè exerit: sed etiam aquatilibus. Ut in stella marina: quam Aristoteles interdum *c* in ὀστρακοδέρμοις *d* reponit: verùm potiùs cum Rondeletio, & aliis magno numero, referam ad insecta, vel etiam zoophyta: præsertim cùm & ipse huic opinioni faveat Aristoteles lib. IV de part. Anim. cap. V. Cur verò insectis adscribant, facit, quòd & exsanguis sit, & incisuras (unde insectis nomen) habeat in quinque illis radiis, à quibus, ut Græcis ἀστὴρ, & ἀστέριον, ac Germanis *meerstern*, sic Belgis *vijfvoet* nominatur. Solertia ejus in eo se aperit, quòd conchis immittat lapillum, vel is si desit, pedem suum inferat, ne discuneatæ occludere se possint, eoque liberiùs carnibus vescatur: quale quid & de cancris, ac polypis, diximus cap. XII. De stellis verò marinis id refert Ælianus lib. II de Animal. cap. XXII, & Oppianus in II Ἀλιευτ.

c Lib. 5 Hist. Nat. cap. 15.
d Testâ obductis.

Cap. LXXIV.

Varia esse insecta, quæ parùm valeant phantasiâ, vel memoriâ: inque his esse vermes; item muscas, & pyraustas. Imò & insectis morum esse vitia: ut fucis inertiam; impietatem erga parentes scorpionibus, & araneis. Insecta dormire: parùm interim firma esse duo Aristotelis pro opinione hac argumenta. Cur non avolent gallinæ, si de noctu lumen admoveris. De veterno bombycum, priusquam exuvias ponant.

INterim & insecta sunt varia, ac fortasse pars eorum longè maxima, quæ à vi sensus interioris commendare nemo possit. Nam ut memoriâ valent apes: ita obliviosi sunt vermes; imò & muscæ. Quid mirum, quandò neutris etiam phantasia viget?

Pyraustæ ea est stultitia, ut voluptate flammæ capta, non modò advolet, sed involet; alisque exustis pereat. Hinc Æschylus:

Δέδοικα μωρὸν κάρτα πυραύστου μόρον.
Magnopere stultum metuo pyraustæ exitum.

Quem versum adducunt Ælianus lib. XII de Animal. cap. VIII, & Zenobius Proverbio LXXIX.

Imò insectis etiam insunt moralium vitiorum simulachra. Inertes sunt fuci: unde Aristoteles, de apibus loquens lib. V Hist. Anim. cap. XXI *a*. Ὁ κηφὴν, μέγιστος μὲν πάντων, ἄκεντρος δὲ, καὶ νωθρός. *fucus apum omnium maximus, sine aculeo, iners.* Ac Maro IV Georg.

a Dist. Cæs. Scal. cap. 19 sect. 243.

Ignavum fucos pecus ——.

De scorpionibus terrenis ita Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XXVI *a*: Ὅταν τελειωθῇ, ἐκβάλλονται, ὥσπερ οἱ ἀράχναι, καὶ ἀποκτείνονται ὑπὸ τῶν τέκνων. *Illi ubi sunt perfecti, expellunt parentes, atque interficiunt: quod & in aranearum genere fit.*

a Sive ex dist. Cæs. Scal. c. 21. hoc est, sect. 266.

Aranei quoque est ea, ut sic dixerim, impietas, ut matrem, quò foveat incubantem, interimat; sæpe & patrem, dum is, ut conjugem in sobole adeò numerosâ juvet, ipse etiam incubat. Auctor Aristoteles lib. V Hist. Anim. cap. XXVII *b*, & Plinius lib. XI, cap. XXXI.

b Secundum Cæs. Scal. c. 21. sect. 269.

Atque ista ex tam multis adduxisse suffecerit, ut liqueat, insectis non virtutum modò, sed vitiorum etiam, inesse simulachra. Priusquam verò recedamus à sensu interiori; aliquid etiam, ut in cæteris factum animantibus, dicendum de ejus cessatione ac quiete, quam somnum vocamus.

Insecta quoque dormire, illo probat Aristoteles lib. IV Hist. An. cap. X *c*, quòd quiescant, & ita quiescant, ut nullum moveant membrum: eoque somni in iis manifestius penè habeamus indicium, quàm piscibus ipsis; quorum pinnulæ, ac cauda, in somno moventur. Sed hoc argumentum magis est speciosum, quàm firmum. Nam quod pisces magis, quàm insecta, se motant in somno: id eo fit, quia elementum aquæ sit instabile, ac fluctuans. Illo etiam Aristoteles pugnat, quòd muscæ, aliaque insecta, si lumen admôris, immota persistant: quin potiùs uri se patiantur, quàm fugiant. Sin fortè non dormiant, lumen circumvolent. Sed vidit Cæsaris Scaligeri acumen, hoc argumentum non esse à dea Suada. Nam nec de die in conclavi se commovent, si ita occluseris fenestras, ut nullum admittatur lumen. Neque tamen dormire tum putandum. Præterea si gallinas, vel aviculas, capere noctu velimus, admovemus oculis tædam, vel malleolum, aut paleam flagrantem. Sic enim fit, ut licet non dormiant, non tamen avolent. In caussa est, quia solùm lucem, non aëra undique illustratum, vident. Idem verò de insectis dicere possumus. Certius videtur somni indicium, quod ibidem particulare Aristoteles ex apibus adfert: quæ interdiu murmurant, noctu silent. Ac idem quoque firmat alter philosophi locus lib. IX Hist. cap. XL. Verba ipsa apposuimus cap. LXXI. Quemadmodum & idem comprobatur à Marone, Plinioque: quorum de hoc verba retuli cap. proximè antecedenti. Somnum verò capiunt apes spiritu lassato. Nihil enim sensûs particeps non desiderat quietem. Fortasse & somnum hunc iis inducit gratus ille sonus, quando comedunt vesperi.

c Cæs. Scal. sect. 311.

Bombyces itidem dormire, ipse observavi: ac majori curâ liberi, in pueritia etiam, ut fieri amat, rerum talium non incuriosi. Somnus iis, sive veternus, triduum est; qui provenire solet die quaque decimâ. Nam exinde cibum denuo sumunt. Præclarè hanc rem descripsit Hieronymus Vida in opere Bombycis; quod *regem librorum Vidæ* nuncupat Cæsar Scaliger *d*. Inde hæc excerpsimus:

d In Hypercritico.

Sæpe etiam impastas averti pabula cernes.
Sopitasque gravi, veluti torpore, veterno
In tabulis. Hic parce metu, ne corpora morbus
Forte aliquis, gentemque lues invaserit ægram.
Hunc illis morem, natura hunc ipsa soporem
Addidit: indulgent somno, stratisque quiescunt.
Sopitisque dies alter transibit, & alter.
Cùm verò expulerit noctem lux tertia rebus,
Consurgent, lætaque ad pabula nota redibunt.

Dormientes verò anteriorem corporis partem habent erectam: ac tales durant, donec, serpentium more, exuerint λεβηρίδα, sive senectam. Unde continuò subdit Vida:

Ergo illas tumidas jubeo observare (nec ingens
Nosse labor) ne improvisus sopor occupet: ultro
Signa dabunt ipsæ: cælo capita ardua tollent.
Arrecta, spernentque dapes: tum pigra notabis
Corda, animos resides, insueta silentia mensis.

Ac

Ac postea etiam, quomodo, quæ vigilant, ab illis, quæ somno indulgent, separandi sint, docet. Ex hisce de insectorum aliis puto capi posse conjecturam.

Cap. LXXV.

De motu insectorum. Moveri chrysallidas, si contingas. Ut vasta etiam maria locustæ volando transmittant. Insecta proprie non esse πτερωτὰ, *sed* πτιλωτὰ: *Pliniumque, uti & Gazam, improprie iis* pennas *tribuisse. Cur bina solum alæ sint data muscis; apibus, quaterna. Quæ* κολεόπτερα *dicantur: & quare Deus locustis tribuerit* ἔλυτρον, *sive integumentum, quo alas, velut vaginâ, recondunt. Idem locum habere in scarabæis, & melolonthe, sive chrysocanthare. Insecta varia* ἄποδα, *& quantopere in habentibus pedes numerus eorum variet. Insectorum nulla pedes pauciores habere senis: nulla plures iulis, quibus quatuor sunt & quadraginta. Cur culicibus, & locustis, posteriores pedes dati sint longiores primis. Cur insectis concessus sit tantus pedum numerus: arguereque id reliqui corporis infirmitatem. De numero pedum in aquatilibus insectis: inque his etiam* ἄποδα *quædam esse.* Tipullis *unde nomen. Vermes ferventibus aquis innatantes citra noxam. Atque idem ranis quibusdam esse naturale. Aristotelis locus de gressu partium quarundam, postquam a reliquo corpore abscissæ.*

POst ea, quæ de sensu diximus; inque virtutum & vitiorum simulachris de appetitu etiam adspersimus; ordo tacitè nos ad motum vocat. Ubi ambigat aliquis, an & locomotiva facultas insit in chrysallide, sive aurelia. Sanè ἀκινητίζειν, hoc est, *nullum edere motum*, Aristoteles ait in quincto Historiæ Anim. cap. XIX *a*. Sed idem mox subdit, ἁπτομένου δὲ κινοῦνται· *sin contingas, moventur.* Atque idem firmat Cæsar Scaliger; qui ad memoratum Aristotelis locum hæc annotavit: *Intus obseptæ turget crustâ durâ. Quæ quamquam articulorum discrimen non edat per incisuras: figuram tamen quasi capitis, & ventris locustæ, ac dorsi; inæqualemque crustæ mollitudinem, aut duritiam ventre ac dorso. Lectum nos folliculum à folio lepidii scidimus: tunc fœtus ille palpitavit: intus secto invenimus per initia anni humorem lentum, crassiusculum, luteum: ineunte vere, vermiculos circumformatos.* Cur non experimento huic credamus?

a Sive en distinct. Cæs. Scal. cap. 19. sect. 214.

Uti verò motus vix in chrysallide compâret: ita contrà se luculentè exserit in aliis: sed nusquam magis, quam locustis: à quibus Plinius ait lib. XI, cap. XXIX, *etiam longinqua maria transiri, continuatâ plurium dierum (quod maxime miremur) fame quoque, quam propter externa pabula petunt.* Sic ex Africa travolarunt in Longobardiam, anno IↃXCI, regnante in ea Agilulfo. Ex terris trans pontum Euxinum in Podoliam transmisere a. CIↃ IↃXXXVI.

Præcipua instrumenta, quibus in terris, vel aëre, moveantur insecta, pedes sunt, atque alæ: illi ad gressum, hi ad volatum. Nec tamen, ut aquatilia mittam, cunctis hæc terrestribus obtigere. Unde Aristoteli lib. IV Hist. Anim. cap. I insecta dividuntur in alata, & alis carentia. Carent iis formica, cimex, araneus, scorpio, lumbricus, multaque alia. Contra habent alas apes, muscæ, culices, locustæ, & similia. Alæ horum non sunt pennæ, ut in columba, aliisque avibus; sed membranæ siccæ: atque ut alæ in avibus πτερὰ, ita in insectis πτίλα vocantur. Plinius tamen scarabæos habere pennas ait. Sed propriè magis alas dixisset, quàm pennas; licet Plinium etiam sequi non dubitârit Gaza: ut qui χρυσαλλίδας vocet *pennigeros papiliones.* Sed eo nomine censuram non effugit Cæsaris Scaligeri *b*. Quædam autem binas solùm alas habent; ut muscæ, culices: quæ suffecere, quia non opus iis fuerit longè abire, victûs ergo. Aliis datæ sunt quaternæ; ut apibus: quibus ad victum longiùs evolandum.

b Comment. in lib. 5 Arist. Hist. An. c. 18 sect. 214.

Aliquibus item alæ obtigerunt duræ, ac membranaceæ; ut vespis, ac cicadis: quibusdam molles, ac farinaceæ; velut papilioni.

Præterea quædam alas habent apertas; ut apes, muscæ, culices, cicadæ: quædam crustâ, & quasi vaginâ obductas, quam Aristoteles *a* ἔλυτρον vocat. Id ad verbum sonat *integumentum*. Nam ἐλύειν est καλύπτειν, ut à Proclo, & aliis, exponitur. Hujusmodi ἔχοντα ἐν ἐλύτρῳ τὸ πτερὸν *b*, ut Aristoteles loquitur, unicâ etiam voce vocantur κολεόπτερα, vel κολεόπτερα. *Vaginipennia* aliqui id reddiderunt. Tales sunt locustæ; quibus, ob alarum fragilitatem, Deus dedit, in quo recondant alas; sic ut, quando sedent, non videantur sedere. In his etiam ab Aristotele reponuntur μηλολόνθαι, καὶ κάνθαροι: ubi κάνθαροι quidem sunt scarabæi; μηλολόνθη verò, teste Hesychio, εἶδος κανθάρου, *genus scarabæi*: vel potius, ut est apud scholiasten Aristophanis, ζωύφιον χρυσίζον κανθάρῳ ὅμοιον· *animalculum coloris aurei, scarabæo simile.* Unde & videtur esse idem, ac χρυσοκάνθαρος. Μηλολόνθη autem Polluci μηλολάνθη, qui & sic dici ait ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῇ ἀνθήσει τῶν μηλέων γίνεσθαι, *quia advolet, & insideat malis, cum florere incipiunt.*

a Lib. 4 Hist. An. cap. 7 sive Cæs. Scal. cap. 6. sect. 223.
b Quibus pennarum, tutelæ caussa, supervenit crusta: ut reddidit Gaza.

Nunc videamus de pedibus. Ab his istiusmodi est insectorum divisio. Alia pedibus sunt prædita, alia sunt ἄποδα *c*: quæ divisio & in terrestribus, & in aquatilibus, habet locum. Ex terrestribus enim pedes habent formicæ, scorpiones, erucæ, aranæi &c. non habent limax, & vermes nascentes in animantibus, plantis, fossilibus. *Numerus pedum*, ut Plinius *d* ait, *impar nulli est.* Nempe id gressum impediret, cujus gratiâ dati sunt. Mirè autem numerus variat. Minimùm interea senos habent; ut formica, pediculus, pulex. Quædam octo; ut scorpius, araneus *e*. Quædam duodecim, ut plerique vermes, juxta Plinium *f*. In his, quæ Aristoteli non vocantur certo nomine, sed simpliciter dicuntur *g* κάμπαι, αἱ κυμαινόμεναι τῇ πορείᾳ, hoc est, *erucæ, quæ undatim incedunt.* Hæ sex pedes habent anteriores; totidem posteriores; in medio ventre nullos: his pedibus, ut Aristoteles *h* ait, στηρίζουσαι τῷ ἑτέρῳ καμπτόμεναι ἐπιβαίνουσι: quod Gaza reddidit, *parte innitentes priore contrahunt sese, adducentes posteriorem, arcuatimque incedunt.* Cæsar Scaliger veriùs, & simpliciùs, *egressæ, alterâ parte curvatâ, promovent.* At quatuordecim pedes sunt erucis; nec non bombycibus, quorum duo postremi maximi, hinc sex minores, minimi sex primi. Quædam etiam numerum istum exsuperant: ut onisci sive aselli, qui sub hydriis stabulantur, Belgis *pissebedden*: scolopendræ, quæ iisdem *lange oorwormen*: item iuli, quos *multipedas* Plinius nuncupat; sed sic ut cum asello, & scolopendra, confundat. Iulo esse quadraginta quâtuor pedes, prodidit Cardanus lib. VII de Rerum Variet. cap. XXVIII.

c Sine pedibus.
d Lib. 11. cap. 48.
e Plin. ibid.
f Ibid.
g Lib. 5 Hist. anim. cap. 19.
h Ibid.

In illis sex pedum prima duo crura sunt minora, media his majora, postrema sunt maxima, quæ Aristoteles vocat πηδάλια: hoc Gaza reddidit *gubernacula.* Et sanè πηδάλιον navis clavum significare solet. Ita igitur Aristoteles vocârit eos pedes, quia ut navis motus gubernatur clavo: sic motus sive saltus insectorum dirigatur pedibus postremis. Nisi simplicius sit dicere cum Cæsare Scaligero *i*, πηδάλια hic valere *saltacula*, ἀπὸ τοῦ πηδᾶν, *salire, saltare.* Postremorum enim flexu, quæ alis carent, se librant ad saliendum: uti alia ad avolandum. Liquet de utrisque ex culicibus, & locustis. Plinius lib. XI, cap. XLVIII: *Quæ insectorum pedes novissimos habent longos, saliunt ut locustæ.* Nimirum pedes postremos inflecti opus, ut eorum innixu se elevent e terra. Vide Aristotelem lib. IV de Part. Animal. cap. VI. Ubi &, cur insecta quædam tantum acceperint numerum pedum, hanc adfert rationem, quòd frigidæ sint naturæ; eoque necesse fuerit faciliorem reddi gressum; quod fit pedum copiâ. Sanè & Cardanus, loco antè memorato, ait, quòd iulis pedes obtigerint XLIV, id potiùs imperfectionis videri. Quippe plurimis eos ob debilitatem eguisse. Quod siqua ex insectis sint imbecilliora, ac paucos nihilominus pedes habent; ea fere accepere alas, ut sic defectum illum supplerent. Hæc de pedibus terrestrium.

i Comment. in Arist. lib. 4 Hist. An. cap. 6. sect. 227.

Itidem in aquaticis insectis alia, ut initio dixi, pedes habent; alia iis carent. Priorum quædam habent sex pedes, ut muscæ fluviatiles, quas describit Rondeletius; cantharides aquaticæ, cimicibus & magnitudine pares, & formâ similes; tipullæ, sic dictæ, quia degant circa τὰ τίφη, hoc est, ut Hesychius exponit, τὰ ἕλη *a*. in quibus transiliendis mira pollent celeritate; unde Varro Bimarco *b*:

——Ut levis
Tipulla lymfon frigidos transit lacus.

Et huc quoque respexit Plautus Persâ act. II, sc. II:

——Omnes sunt lenæ levifidæ:
Neque tipulla levius pondu'st, quam fides c lenonia.

Alia plures senis pedes habent; unde *multipeda* dicuntur; ut sunt pulices, & pediculi marini; item œstrus, sive asilus; adhæc scolopendræ marinæ, terrestribus, quæ *centipedæ* vocantur, vel pares, vel suppares.

Pedibus caret vermis Indi fluvii, sex cubitorum; de quo Ctesias: item βδέλλα, sive hirudo marina: adhæc vermes Patavini, qui in ferventibus aquis è terra erumpentibus vivunt illæsi; ut proditum Bernardino Scardeonio in Antiq. Patav. *d*. Et verisimilius hoc facit, quòd Paullus Jovius lib. XXXII Historiarum sui temporis narrat, in Pannonia stadiis fere XII ab urbe Buda ranas ingenitas sine damno urnatare in aquis è terra scaturientibus, usque adeò ferventibus, ut vix possis pedem immittere, ac lanii in eo facile depilent sues.

Quæ diximus, pertinent ad gressum, aut volatum totius insecti. Gradiuntur verò & quædam partes præcisæ. Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. VII *e*: Ὅσα δὲ μακρά καὶ πολύποδά ἐστι, πολὺν χρόνον ζῇ διαιρούμενα, καὶ κινεῖται τὸ ἀποτμηθὲν ἐπ' ἀμφότερα τὰ ἔσχατα. καὶ γὰρ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν *f* (sic legit Gaza, naturæ sanè convenientius, quàm est in vulgatis codd.) πορεύεται, καὶ ἐπὶ τὴν οὐράν, οἷον ἡ καλουμένη σκολόπενδρα. *Longorum autem, & quæ multis moventur pedibus, partes præcisæ diu vivunt, moventurque ad utrumque extremum, ac tum ad caput tum ad caudam: ut quæ scolopendra appellatur.* Caussam rei tam mirandæ petere oportet ex iis, quæ capite LXVIII dicebamus, cum de duratione vitæ ageremus.

a Paludes.
b Apud Nonium in Tipulla.
c Pro fides: ut rabies Lucretio, pro rabiei. Vide, quæ diximus lib. 2 de Analog. cap. 19.
d Lib. 1. cap. 1.
e Cas. Sal. 1 6. sect. 217.
f Al. κεφαλήν.

CAP. LXXVI.

Insecta etiam moveri spiritu; verùm non foris adveniente, sed congenito. Non tamen respirare, cùm pulmonibus careant, atque etiam corde. Interea refrigerari; idque perspiratione aeris, non attracti, sed admissi. Nam ut corde, & sanguine careant; aliquid tamen habere, quod proportione iis respondeat. Cur insecta moriantur oleo imbuta; præcipue si eo illitorum caput Soli exponatur. Quare eadem reviviscant, ubi acetum adsperseris. Quamobrem idem contingat aquâ suffocatis, postquam cinerem iis imposueris. Unde fit, quòd insectorum alia aquis suffocentur; alia in iis solis vivant.

HÆc de gressu, ac volatu, sive integri corporis, sive etiam mutili. Nunc de spiratione dicam; quæ & ipsa certarum est partium motus. Non ejus penitùs expertia esse insecta, docet nos Aristoteles lib. de Somno & Vigilia *a*: Τὸ σύμφυτον πνεῦμα ἀναφυσώμενον, καὶ συνιζάνον φαίνεται. Δῆλον δὲ τοῦτο ἐπὶ τῶν ὁλοπτέρων· οἷον σφηκῶν, καὶ μελιττῶν, καὶ ἐν ταῖς μυίαις, καὶ ὅσα τοιαῦτα. *Spiritus quidam attolli vicibus, & subsidere cernitur. Quod facile deprehendi potest in totipennibus: ut sunt vespa, apes, musca, & id genus alia.* Pleniùs hoc explicaturus addit, non moveri animal, nisi intentione spiritûs; spiritum verò intendi retentione; eumque spiritum in respirantibus esse foris arcessitum; in non respirantibus, uti insectis, esse σύμφυτον, sive *innatum*. Utcunque igitur insecta non respirent; quippe pulmonibus defecta, respirationis instrumento; imò & cordis expertia, cujus refrigerandi ergo est respiratio: non tamen spirare negandum, cùm spiritum attolli, & deprimi, videamus: sed alius hic est refrigerandi modus, quia perfrigerantur veriùs aëre undique per poros corporis admisso. Quæ & B. Basilii sententia est Hex. Homil. VIII. Dixeris, esse exsanguia; eaque non egere refrigeratione, ac proinde nec spiratione. Sed obstat huic sententiæ, quòd pro corde habeant aliquid ἀνάλογον *a*: & pro sanguine acceperint succum vitalem. Horum igitur gratiâ opus fuerit, frigus quomodocunque admitti unius. Et quòd insecta vivunt jam dissecta; esse indicio videtur, partes etiam eas aëra & recipere, & admittere. Vide Aristotelem libro de Somno ac Vigilia; item de Respiratione: Plinium quoque lib. XI, cap. III. At inquias, non hæc tam solida esse, quàm aliquis putet. Esto enim, ut quædam insecta externo egeant aere ad refrigerandum; uti calidiora illa, apes, pityocampæ, cantharides: nihil hoc tamen ad frigida illa pertinere; qualia sunt prope omnia. Sed enim facile isti occurras. Utcunque enim frigidiora minùs indigeant non dico respiratione, sed perspiratione: non tamen perspirationis omnino sunt expertia: ut indicio est, quòd oleo unctæ moriantur. Nam unde hoc esse putemus, nisi quòd spiratio deficit, omnibus spirandi meatibus occlusis? quod ob angustiam in animalculis istis facile fit. Hinc Plinius lib. XI, cap. LXIII: *Quæ insecta appellavimus, omnia olei adspersu necantur.* Ælianus lib. IV de Anim. cap. XVIII: Τὰ ἔντομα φθείρεται, εἰ ἐλαίῳ τις ἐπιχρίσειεν αὐτά. *Insecta perduntur, si quis oleo inunxerit.* Rationem adfert Alexander Aphrodisiensis problematum lib. I, cap. LXIV: Διὰ τί μέλισσαι, καὶ μύρμηκες, καὶ μυῖαι, καὶ καθόλου πάντα τὰ ἔντομα ζῶα, ὑπὸ ἐλαίου ἀποπνίγονται; Διότι τὰ ἀναπνευστικὰ στενὰ τούτων, καὶ τὸ ἔλαιον γλίσχρον ὂν ἐμφράττει· καὶ οὕτως ἀποπνίγονται. *Cur apes, formica, musca, atque in universum omnia ab oleo pereunt insecta? Quia spirandi meatus iis sunt angusti: oleum autem, quoniam lentum est, omnium spiritui occludat viam. Quod cum fit, pereunt.* Quando id præcipuè contingat, Aristoteles refert lib. VIII Hist. Anim. cap. XXVII: Πάντα τὰ ἔντομα ἀποθνήσκει ἐλαιούμενα· τάχιστα δ' ἄν τις τὴν κεφαλὴν ἀλείψας, ἐν τῷ ἡλίῳ θῇ. *Intereunt insecta omnia oleo inuncta: sed celerrimè, si capite illito exponantur Soli.* Similiter Plinius lib. XI, cap. XIX: *Oleo quidem non apes modo, sed omnia insecta exanimantur: præcipuè si capite uncto in Sole ponantur.* Nimirum, oleo Soli exposito, id tenuius fit, eoque altiùs penetrat meatus. Sed eadem insecta, si aceto adspergas, quasi reviviscunt. Videlicet acetum absterget. Etiam, si humore fuerint suffocata, à morte revocaveris, cineribus impositis. Quippe calore eorum priùs humor extenuatur, mox planè consumitur; unde, poris planè reseratis, spiritus liberum habet exitum. Sed hæc loquimur de insectis terrestribus. Aquatilia enim insecta non suffocantur aquis; quandoquidem non nisi in illis vivunt. Dispar est conditio ob temperiem diversam. Terrestria aëreum; aquatilia aqueum exigunt humorem: ac aquatilia non refrigerii modò, sed etiam alimenti caussâ.

a Cap. 2.
a Proportionem respondens.

CAP. LXXVII.

Apes sonum edere spiritu innato ad membranulam, quæ præcinctura obtenditur, alliso. Quàm varie præcincturam illam nuncupet philosophus. Aristotelis locus enarratus. Duplex insectorum sonus, murmur, & cantus: estque sonus is vel ab spiritu intus alliso ad membranam incisuræ proximam; vel ab aere exterius alis, aut cruribus, attrito. Cicadæ impropriè dicuntur ᾄδειν, vel etiam λαλαγεῖν: propriè autem τεττίζειν, vel laxius Latinis sonare, ac resonare. Quæ cicadæ ἀχέται, quæque τεττιγόνια vocentur. Ἀχέτας non mutas esse, sed canoras minus. Unde fit, quod cicadæ Rhegina, & Locrenses, si alteræ in alterarum agrum transferantur, desinant esse vocales. Cur ranæ Cyrenaicæ non coaxent. Quare cicadæ mares magis canant feminis. Quamobrem circa solstitium demum cantillent, ac imprimis tempore meridiano. Non ore, nec sub alis sonum edere; sed illiso intus spi-

spiritu ad memoratam antea pelliculam: & cur cùm idem fiat à muscis, & vespis, sonus tamen nullus audiatur, quando sedent. Quòd tam dispar sonus alis reddatur, id à diversa adeo alarum natura provenire. Plinii ἀντιλογία, nunc cum Aristotele dicentis, locustas sonum edere feminum attritu; nunc stridere eas dentes conterendo. Perperam apud Theocritum ἀκρίδας *reddi cicadas: & quid errori huic occasionem præbuisse videatur. Quâ parte resonent grylli.*

ASpiratione nunc veniam ad sonum, quem reddunt insecta. Nam ut ad motum spiratio, sic ad spirationem sonus refertur. Spiritu enim & apes sonant; non dixero illo foris arcessito, foràsque emisso, ut in respirantibus; quæ vocem edunt gutture quidem ad vocales concurrente, ad consonas verò linguâ, & labris: sed ab innato spiritu: de quo discrimine paullo antè adducebamus verba Aristotelis ex libro de Somno, ac Vigilia. Continuò autem sequitur apud philosophum modus ille, quo innatus iste spiritus bombum sive sonum efficit: Διὸ ὁ βομβεῖ τὰ φαίνεται τὰ πτερωτὰ, ὅταν κινῆται τῇ τρίψει τοῦ πνεύματος προσπίπτοντος πρὸς τὸ ὑπόζωμα τῶν ἐντόμων· *icci*rco *alas habentia edunt bombum, cum se movent, attritu spiritus ad præcinctum allidentis.* Sententia est, insecta dare sonum spiritu illiso ad membranulam illam, quæ obtenditur præcincturæ. Hanc enim pelliculam Aristoteles eo in libello nunc διάζωμα, nunc ὑπόζωμα appellat: uti & alibi vocat ζῶμα, ζωστῆρα, & περίζωμα. Eundem soni modum docet nos libro de Juventute, & annexis, patt. ult. quæ est de Respiratione: ubi tradit, his animantibus corpus sub præcinctura distingui, quo per tenuiorem membranam refrigerentur: bombumque fieri τρίψει τοῦ ἐμφύτου πνεύματος τὸν ὑμένα· *attritu spiritus innati ad pelliculam.* Illustrat deinde hæc similitudine petitâ à ludicro puerorum; qui calamum inflaturi perforatum apponunt ad eum pelliculam, ad quam spiritus inflantium allidatur. Et sanè tibicines etiam foraminibus tibiæ variè imponunt digitos, ut allisione ad eos, pelliculæ vicem præstantes, varia oriatur harmonia. Sed non alius illustrior est locus, quàm lib. IV

a Ex Cæs. Scal. dist. 267. Hist. Anim. cap. IX *a*: ubi primo negat, insecta habere vocem. Nam, inquit, ea à pulmone per guttur proficiscitur; linguâ autem, & labiis, articulatim formatur. Atqui insecta, quia pulmonibus defecta, non respirant: ac proinde neque vocem edunt; sed tantummodo sonum: quæ vox multò est generalior; ut diximus etiam lib. III, cap. XXVII, & XLIV. Atque ex his colligit, τῷ ἔντοσθεν ψοφεῖν τῷ ἔσω πνεύματι, οὐ τῷ θύραζε· *insecta sonare interiori spiritu, non foris admisso. Sive, spiritu insito, non foris arcessito.* Quem tamen locum aliter cepit Cæsar Scaliger: quando reddit, *admisso spiritu sonant, non emisso.* Verùm non dubium, quin τὸ ἔσω πνεῦμα idem sit, ac σύμφυτον: uti τὸ θύραθεν idem ac τὸ θύραζε. Atqui σύμφυτον non est foris admissum, sed *congenitum, innatumque.* Saltem σύμφυτον non est *externum*, interque alas foris elisum. Quare, si placet intelligere spiritum foris advenientem; id sic capere oportebit, sonum fieri spiritu foris sponte in corpus illapso, atque ita intus ad membranam proximè subditam incisuræ attritum fractumque. Sed ad Aristotelem redeamus. Is duplicem deinde sonum facit:

b Murmurare. quippe insectorum alia ait βομβεῖν *b*, ut apes, ac vespas:

c Canere. alia ᾄδειν *c*, ut cicadas. Addit deinde, Πάντα δὲ ταῦτα ψοφεῖ τῷ ὑμένι ὑπὸ τὸ σῶμα, ὅσα διῄρηται· *Universa autem sonum cient membranâ, quæ obtenditur ad incisionem præcincturæ.* Hinc ostendit, dividi motum, in illum ab spiritu incluso, qualis apium est; & alterum ab exterioris corporis motu: qui duplex, vel ab alis, vel à cruribus; uterque ab attritu. A cruribus, ut in locustis; de quibus sic inquit: Αἱ δ' ἀκρίδες τοῖς πηδαλίοις τρίβουσαι (ποιοῦσι) τὸν ψόφον. Quod Gaza vertit: *Locustæ suis gubernaculis attentes sonant.* At meliùs fortasse, ut ex superiori capite liquet, Cæsar Scaliger: *Locustæ autem saltatoriis cruribus affricatis sonum faciunt.* Ab alis verò, ut in muscis, & apibus; quæ, sese attollendo, alas dilatant, atque ita sonum dant.

Quæ hactenus de insectis ex Aristotele dicebamus, eadem Plinius enarrat lib. XI, cap. LI: *Vocem non habere, nisi quæ pulmonem, & arterias habent, hoc est, nisi quæ spirant, Aristoteles putat: iccirco & insectis sonum esse, non vocem, intus meante spiritu & incluso sonante: alia murmur edere, ut apes; alia cum tractu stridorem, ut cicadas. Recepto enim ut duobus sub pectore cavis spiritu, mobili occursante membranâ intus, attritu ejus sonare viscera, sat notum est. Cætera simul cum volatu & incipere audiri, & desinere; ut muscas, apes. Sonum enim attritu, & interiore aurâ, non animâ, reddi. Locustas pennarum & feminum attritu, creditur sanè.* Ubi videmus, quatuor insectorum genera sono discrepantia referri, caussas etiam discriminis exponi. Ea insecta sunt, apes, cicadæ, muscæ, & locustæ. Verùm non idem, quod Aristoteles, ac Plinius, de iis retulere, cæteris etiam visum fuit. Præterea alia etiam de sono earum in considerationem veniunt. Quocirca de quatuor istis, & aliis nonnullis, paullò distinctiùs dicemus.

Ordiar à cicadis, quia illud habent eximium, quòd qualicunque homines cantu oblectent. Atque hoc nomine celebrat eas magnus Mediolanensium antistes B. Ambrosius lib. V, cap. XXII: *Quàm dulcis etiam in exiguo cicadis gutture cantilena! quarum cantibus medio æstu arbusta rumpuntur.* Ubi respicit illud III Georg.

Et cantu querulæ rumpunt arbusta cicadæ.

Et *rumpuntur* etiam est in mellificio Ambrosiano Bartholomæi Urbinatis episcopi: qui anno vixit CIↃCCCCXII: ut est apud Philippum Bergomatem *a*. Quod indignum foret referri, nisi vidissem, qui *corrumperentur* imperitè reponerent. Continuò inde subdit Ambrosius: *Eoque magis canoræ meridianis caloribus, quo puriorem aerem id temporis attrahunt spiritu, cantus resonant clariores.* Sed Ambrosio objectes, non bonos cantores, verùm malos poëtas, cicadis fuisse comparatos: qua de re ex Simonide diximus lib IV Oratoriarum Instit. cap. VI, sect. XII. Huic sic occurrimus, ut raucus sit eorum cantus, eoque insuavis præ illo lusciniæ, vel etiam à poëtis attributo oloribus; quibus poëtæ boni conferuntur: plus tamen habere suavitatis, quàm aliis est insectis; uti apibus, vespis, crabronibus. Sanè si accuratè loquendum, cantus dici nequit. Ac propterea cautè Aristoteles lib. IV Hist. Anim. cap. IX non ᾄδειν *b* ait, sed ᾄδειν λέγεται, *canere eas dicitur.* Quemadmodum nec proprius est sermo, cùm eas λαλαγεῖν ait Theocritus Idyll. Z. Quippe λαλαγεῖν est à λαλαγὴ, hoc à λαλάζω, illud à λαλῶ: quod propriè est *loquor*: ac fortasse per reduplicationem venit ab Hebræo לוע, quod est *guttur*, formandæ vocis instrumentum. Cicada verò non loquitur, nec gutture sonum edit. Quare nec λαλαγὴ propriè illi tribui videtur. *Fritinnire* illas ait minimè vetus scriptor carminis, quod Philomelæ nomen præfert, ineptèque inter Ovidiana reponitur. Varroni verò Virgulâ divinâ *c* minutarum avium pulli *fritinnire* dicuntur. Quare & hoc proprium sit respirantium. Maro *d* itaque maluit de cicadis voce uti generali:

Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.

Præcipuè autem sonant æstate, ac diebus potissimùm canicularibus: ut ex Anania, Jamborum scriptore, traditum Athenæo lib. VII. Auctumno is cantus desinit. Caussam ejus inferiùs referam. Nec omnes æstate canunt: sed majores, quæ Aristoteli *e* vocantur ἀχέται, quasi ἠχέται; ut apud Hesiodum in ἔργοις legas, ἠχέτα τέττιξ, *vocalis cicada*: nempe ab ἠχῶ, *sono*. Minores eidem dicuntur τεττιγόνια, aliis τεττιγώνια: hoc video ab his *cicadastros*, ab illis *cicadellas*, verti: utrumque, ut censeo, appositum, & omnino ἀναλόγως *f* factum. Minores istæ statuuntur ἄφωνοι, sive *mutæ*: quod cautè capiendum. Nec enim planè non canunt: sed sunt, ut Plinius *g* de iis refert, *minus canoræ.* Quare dispar est ratio Locrensium, & Rheginarum: quarum illæ in Rhegino, hæ in agro silent Locrensi, licet ripæ fluminis medii nec jugeris spatio distent; ut Ælianus *h* scripsit. Cujus ratio à sexu peti nequit; sed ex eo, quia temperies loci variet. Ut similis in hisce insectis

a In Chronico Supplement.
b Canere.
c Apud Nonnium in Fritinnire.
d Ecl. 2.
e Lib. 5. Hist. An. cap. 30.
f Formationem aliarum vocum convenienter.
g Lib. 11 cap. 26.
h Lib. 5 de An. cap. 9. Uti & Plinius lib. 11. cap. 27.

a Plin. lib. 8. cap. 58. *b Ibid. & apud Aristotel. Admir. Auscult.* *c 3 Georg.* *d Sive ex distinct. Cæs. Scal. cap. 24 sect. 279.*

ctis ratio sit, ac ranis *a* Seriphiis: quæ sunt mutæ ob aquæ nimium humorem. Nam siquis in aquas transferat crassiores, fiunt vocales. Nec ranæ Cyrenaicæ *b*, ut cum Marone *c* sic loquar, loquaces sunt; idque ob aquæ amaritiem. Autor de utroque Theophylactus Simocattus problemate physico XVIII. Sed à propria intemperie est, quòd in cicadis mares canant, feminæ non item: ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXX *d*, Plinius lib. XI, cap. XX, Ælianus lib. I de An. cap. XX. Et convenit hoc Hesychii: Ἀχέτα, ὁ ἄῤῥην τέττιξ ὁ λαλίστατος· *Acheta cicada mas, qui maxime loquax.* Aliis placet, ἀχέτας, & τεττιγόνια, non sexu, sed magnitudine, & voce, distingui. Sed solos mares canere, vulgus etiam rusticorum ait: quod in talibus non est aspernandum: præsertim ubi etiam ratio pro iis facere videtur. Nam cantus est à spiritu vegetiore; qualis potiùs maris, præsertim magnitudine præcellentis. Sin & quædam femellæ canunt, hæ quasi viragines habeantur. Ac jam olim rationem illam attulit Theophylactus Simocattus problemate physico XIII: ubi ait, cicadam videri Pythagoræ discipulam: ac caussam hanc silentii esse, quòd ea sit mare humidior, & frigidior; licet alioqui & mares satis frigidi sint temperamenti. Unde est, quòd canere demum incipiant circa solstitium: præterea meridie quidem, cùm intensior est calor, valde sint vocales; at sonare desinant Sole occidente.

Quomodo cicadæ canant, ne inter veteres quidem convênit. Imperiti ore id fieri censent. Sed obstat, quòd etiam canant capite præciso: ut traditum Alberto Magno lib. XXVI de Anim. & Cardano lib. VII de Varietate Rerum, cap. XXVIII. Alii putant, concussione alarum, quas nactæ quaternas, reddi sonum. Huic Sappho apud Demetrium Phaler. *e.* Πτερύγων δ' ὑποκακχέει λιγυρὰν ἀοιδάν. *Sub alis autem fundit argutam cantilenam.* Imò Hesiodi etiam est in Ἔργοις *f* lib. II:

e Pag. 130. edit. Florent. sive Morelliana pag. 63. *f vers. 580.*

—— Καὶ ἠχέτα τέττιξ
Δενδρέῳ ἐφεζόμενος λιγυρὴν καταχεύετ' ἀοιδὴν
Πυκνὸν ὑπὸ πτερύγων.

—— *Et canora cicada,*
Arbori insidens, stridulum effundit cantum
Frequenter sub alis.

Quem ad locum hæc scholiastes ejus, Proclus Diadochus *g*: Ὁ τέττιξ ᾄδει ὑπὸ τῶν πτερύγων τρίβων ἑαυτόν, καὶ τὸν ἦχον ἐκπέμπων· οὕτω γὰρ αὐτὸν ᾄδειν φασί· *Cicada canit sub alis, atterens seipsam, & sonum emittens. Sic enim canere eam ajunt.* Nec multum abit Horapollo, qui lib. II, cap. LV ait, eam διὰ τῆς ῥάχεως φθέγγεσθαι, *dorso resonare.* Sunt & aliæ aliorum de cantu hoc opiniones. Nobis ob ea, quæ antea adduximus, persistere animus est in sententia ex Aristotele, Plinioque, superiùs adductâ. Nempe ut sonus fiat à spiritu intus allidente ad membranam præcincturæ obtentam. Quem modum etiam assignavi lib. III, cap. XXVII.

g Pag. 133. edit. Rapheleng.

Quærat aliquis, si hæc ita sint, cur muscæ, & vespæ, non edant sonum, nisi volantes; cicadæ etiam sedentes. Nempe cicadis est caloris paullo plus. Itaque spiritus iis insitus memoratam ad pelliculam sæpius, ac vehementius, impellitur: unde sonus ejusmodi, quem liceat audire. At muscæ, & similia, sunt frigidiora: ut sonus audiatur quidem, cùm vehemens intus motio est, uti quando volant: at si sedeant, quia exilis tum is motus, eò vel sonus sit nullus, vel saltem non ejusmodi, ut ab homine possit sentiri.

Imò si Cæsarem Scaligerum audimus, quod de muscis dictum, in apibus etiam locum habet. Nam hac parte, quod raro facit, deserit Aristotelem, ac ab iis quoque, non spiritu intus alliso; sed alarum agitatione, sonum reddi ait. Vide eum adversus Cardanum Exercitat. CCLXXIII. Verùm quid si dicamus ambo ista in apibus concurrere?

Sed quicquid de apibus sit, saltem insecta quædam alis resonant. Cur verò id aliæ magis aliis faciant, ab alarum diversa pendet natura. Quod eidem Cæsari Scaligero egregiè ostensum Commentario in Aristotelicam Animalium Historiam lib. IV, cap. IX, sect. CCLXVII. Nempe alæ papilionum, ob mollitiem, sonum edunt nullum; alæ muscarum, aliquem, quia membranaceæ sunt; majorem crabrones, propterea quòd iis sint duriores; maximum scarabæi, quia crustaceæ. Culices interim tenuem, & acutum, ob alarum angustiam.

Nunc videamus, quod extremo loco cùm Aristoteles ait, tum Plinius quoque: qui in verbis quidem superiùs allatis cum philosopho consentit; sed à se ipso abit lib. XI, cap. XXXIX, his verbis: *Vox locustarum proficisci ab occipitio videtur. Eo loco in commissura scapularum habere, quasi dentes; eosque inter se terendo stridorem edere, circa duo æquinoctia maxime; sicut cicada, circa solstitium.* Nisi dicere velimus, hic Plinium ex sua loqui sententia: ex aliena verò id facere, cùm illum tribuit sonum feminibus contritis: & ideo dixisse superiùs, *creditur sane.* Mirum verò, quòd in locustarum etiam sono putarint musicum quid inesse. Nam ut Maro dixit Eclogâ IX:

—— *Sed argutos interstrepere anser olores:*

ita Theocritus Idyll. VII ait,

—— Βάτραχος δὲ ποτ' ἀκρίδας ὥς τις ἐρίζω·
Sed velut rana quadam contra locustam contendo.

Ubi sic scholiastes Græcus: Τῶν ἀκρίδων εἰσί τινες, αἳ συρίζουσιν ἐναρμόνιον. *Locustarum quædam canunt harmonicum quiddam.* Id cùm absurdum videretur erudito Theocriti interpreti, ἀκρίδας maluit vertere *cicadas*: nempe quia de cicadarum cantu res notissima. Unde Maro, ut antè vidimus,

—— *resonant arbusta cicadis.*

Et credo, meminerat doctus ille vir, cicadas etiam de poetis dici, licet non optimis; ut mox patebit. Verùm omnino ἀκρίδες Theocrito etiam sunt *locustæ*: quas sonum reddere, satis docent Aristotelis, & Plinii verba superiùs adducta. Et verisimile est, in Sicilia, (Siculus enim Theocritus erat) locustas quasdam magis fuisse aliis canoras. Nam mirum in modum variat vox insectorum pro locis, ubi degunt; quemadmodum diximus.

Gryllus quoque sonum edit: sed ut cicada, parte alvi fistulatâ; non, ut locustæ, feminum attritu; uti nec aliis. Sic Scaliger Exercitat. CCLXXIII. Non igitur iisdem, ac locusta, instrumentis; quod traditum Julio Casserio Placentino; sed reprehensum etiam ab Ulysse Aldrovando *a*.

a Lib. 4 de insectis, cap. 2.

Cap. LXXVIII.

Insectorum usus deinceps ostenditur: ac primùm in cibo. Vesci enim iis non muta modo animantia; uti tum aves, in his gallinas Indicas; & vulgares; tum quadrupedes, velut ursos; sed homines ipsos. Sic olim comestas Græcis cicadas, maximè τεττιγομήτρας, & cicadas assas. Hodieque cicadas edi Americanis: imo & gryllos, ac locustas. Joannis Baptistæ in cibo fuisse, non ἐγκρίδας, ut in Ebionitarum erat Euangelio; non ἀκρέμονας, ut Hieronymo Montuo visum; non ἀχράδας, ut credidere alii: verum ἀκρίδας, prout recepta habet B. Matthæi lectio: ac voce eâ non plantarum germina intelligi, sed locustas: iisque Æthiopes, & alios Orientis, ac Libyæ populos, vesci solere, ex scriptoribus variis ostensum. Interea cibum hunc fuisse insalubrem, ex eo colligitur, quod gentes ἀκριδοφάγοι brevis essent vitæ, & misero mortis genere perirent. Variis in cibis vermes: & Afris, limaces.

HActenus spectavimus naturæ miranda in insectis, ac præcipuorum etiam adduximus caussas; ut ita faciliùs à caussis secundis mens humana ascendat ad Deum, naturæ ipsius auctorem. Nunc, ut in animantium factum cæteris, sic deinceps de multiplici loquar utilitate, quam ex insectis capere est. Vulgo aut nullus, aut parvus eorum usus appâret, quia non cedant in cibum. Negare tamen non possunt, muta iis vesci animantia. Sic aves penè omnes erucis capiuntur, ac vermibus terrestribus: papilio-

pilionibus item gallinæ Indiæ: imò & araneis gallinæ nostræ: idque citra noxam, si adsit modus. Plinii etiam est lib. x, cap. LXXIII: *Ursi & fruge, fronde, vindemiâ, pomis, vivunt, & apibus; cancris etiam, & formicis.*

Sed enim dixeris, non de rationis expertibus negari; verùm homine duntaxat. At de hoc quoque eos ratio fugit. Cicadæ enim sunt edules: præcipuè τεττιγομήτρα, quasi *matrem cicadarum* dicas. Hæc ex vermiculo nascitur, & priusquam cortex rumpatur, indeque cicadæ prodeant, gustu est suavissima. Ante coitum acceptiores sunt mares: à coitu feminæ; idque ob ova candida, quæ gestant. Sunt enim illa gustui pergrata. Quorum auctor Aristoteles lib. v Hist. Anim. cap. XXX *a*. Etiam Antiphani Comico in Oenomao, sive Pelope, inter cibaria referuntur τέττιγες ὀπτοὶ, *cicadæ assæ*: ut videre est apud Athenæum lib. IV *b*. Aristophanes item in Horis, apud eundem Athenæum in IX *c*, inter cibos hieme venales refert cicadas. Plinii quoque est de iisdem lib. XI, cap. XXVI: *Gentes vescuntur iis ad Orientem, etiam Parthi opibus abundantibus.*

a Sive ex dist. Cas. Scal. c. 25. sect. 278, & 280.
b Cap. 3. sive edit. Commel. pag. 131.
c Cap. 3. sive editionis Commel. pag. 372.

In India item Occidentali in populo Carabi, & juxta sinum Darienum, & in Uraba, cicadis vescuntur, tum siccis, tum salitis: quemadmodum testantur, cùm alii, qui regiones eas descripserunt; tum Gonsalvus Oviedus. Atque addit, fine eo sportis integris vel pretio divendi, vel mercibus aliis commutari. Nec de cicadis modò id refert; sed gryllis etiam, & locustis. Est verò gryllus non scarabæi genus, ut Plinius putavit: non locustæ, ut traditum aliis: imò nec cicadæ, sed propiùs tamen accedens; quippe cantu non multùm absimile, nec formâ, alis exceptis. Vocant Belgæ *crekel*, vel *nachtcrekel*. Valde enim eos ratio fugit, qui sic cicadam interpretantur; cùm id animalculum terris Belgarum vix reperiatur.

Locustæ verò vetustis etiam temporibus in cibo erant. Ut Joanni Baptistæ Matth. III, 4, Ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες. Quamquam non ignorem, in Ebionitarum Euangelio non ἀκρίδες fuisse, sed ἐγκρίδες, ut Epiphanius *d* testatur. Est verò ἐγκρὶς bellarium in oleo, & aqua coctum; ut proditum Athenæo lib. III *e*, & imprimis lib. XIV *f*, ubi Stesichori ista promit:

> Χόνδρον τε, καὶ ἐγκρίδας,
> Ἄλλα τε πέμματα, καὶ μέλι χλωρόν.
> *Alicamque, & encridas,*
> *Aliaque bellaria, & flavum mel.*

d In Ebionæorum hæresi, quæ numero XXX.
e Cap 27.
f Cap. 14. Præmitti ut video in fragmentis Stesichori à Fulvio Ursino editis: Ἠράσατο τῷ Συράκω[?] ... Nam pro ... jubet reponere ...

Habes & eam vocem apud LXX: puta Exod. XVI, 31, & Num. XI, 8. Sed profectò, quomodo austeræ vitæ, qualis illa Joannis Baptistæ erat, argumentum fuerit, quòd placentis, vel id genus vesceretur bellariis? Alii igitur aliter legere jubent: ut Hieronymus Montuus, Mirebelli Dominus, & Christianissimi Regis Medicus ordinarius libro de Sanitate tuenda cap. III: *Pro* ἀκρέμονες, inquit, ἀκρίδες, *lubrico lapsu, quantum opinor, suppositum est Matth.* III *in Divi esca Joannis.* Sed durum creditu, ei pro cibo fuisse ramos prægrandes, vel etiam virgulta; ut illam vocem reddidit B. Hieronymus in Esaiæ cap. XIII. Præterea in nullis codd. MSSis id invenias, nec meminere ejus lectionis veteres ulli. Uti neque reperias, quæ aliorum suspicio, ἀχράδες: quod εἶδος ἀγρίας ἀπίου *g*, Aristoteli, Dioscoridi, aliis, etiam Columellæ lib. x. Non abeundum itaque à recepta, ac constantissima lectione, quæ est ἀκρίδες. Sed sic quoque in dubio est, utrùm hoc vocabulo locustæ, an plantarum germina, intelligantur. Posterius voluit Perottus, &, si Abulensem audimus, etiam Brocardus in Descriptione terræ Sanctæ. Imò legas hanc sententiam apud Euthymium, ac Theophylactum quoque. Quin hisce antiquior eandem secutus Isidorus Pelusiota lib. I, ep. CXXXII: qui scribere non veretur, animal hic intelligi ἀμαθῶς, *imperite*: omnino enim signari ἀκρέμονας βοτανῶν, ἢ φυτῶν *summitates herbarum, vel plantarum.* Quid quod è Latinis quoque id placuit vetustiori istis omnibus Paullino? Ita enim ille carmine de Joanne Baptista:

> *Præbebant victum facilem sylvestria mella,*
> *Pomaque, & incultis enata cautibus herba.*

g Genus piri sylvestris.

Ut ab usitata ἀκρίδος significatione recederetur, non aliud fecit, quàm quòd nescirent, variis olim locis locustas fuisse pro cibo, hodieque esse. Prius illud constat ex Aristophanis Acharnensibus, & Plutarchi Symposiacis: ac præcipuè Agatharchide apud Photium *a*. Narrat is, gentem esse Æthiopicam ἀκριδοφάγων, q. d. *locustivororum*, ex eo nomen fortitam, quia animali hoc, quod ἀκρίδα, sive *locustam*, dicimus, vesceretur. Ambigit autem, utrùm, quòd rarò annum excedat quadragesimum, sit ex nativa corporum temperie, an aëre corrupto, an alimento, quod diximus. Postremum verò illud credere mavult Hieronymus Mercurialis lib II Var. Lect. cap. XX. Idem verò, Agatharchidem in eo secutus, de gente illa prodidit Diodorus Siculus lib. III *b*, & Strabo lib. XVI *c*. Plinii quoque est lib. VI, cap. XXX: *Pars quædam Æthiopum locustis tantùm vivit fumo & sale duratis in annua alimenta: ii quadragesimum annum vitæ non excedunt.* Etiam Parthos iis vesci, tradit lib. XI, cap. XXIX: *Parthis*, inquit, *& locustæ in cibo gratæ.* Firmat hæc etiam B. Hieronymus lib. II in Jovinianum, cap. VI: *Orientales, & Libyæ populos, quia per desertum, & calidam eremi vastitatem, locustarum nubes reperiuntur, locustis vesci moris est. Hoc verum esse, Joannes quoque Baptista probat.* Similiter Joannes Leo in descriptione Africæ lib. IX, cap. de Animalibus: ubi inter alia hæc legas: *Arabia deserta, & Libyæ populi, locustarum adventum pro felici habent omine: nam vel elixas, vel ad Solem desiccatas, in farinam tundunt, atque comedunt.* Tradit quoque idem Clenardus in epistolis. Sic igitur colligimus, nihil esse caussæ, cur putemus, Jo. Baptistam aliud edisse, quàm locustas: præsertim, cùm sint inter cibos Judæis concessos; ut liquet ex Levitici cap. XI, 21, 22. Secutusque hanc etiam Sententiam Cæsar Scaliger in lib. v Arist. Hist. An. cap. XXVIII *d*: *Nota*, inquit, *ex Dioscoride, locustas esitari solitas; ne Grammaticorum pertinacia pergat ineptire de locustis Divi præcursoris Domini.* Grammaticos ait: imperitiores sacri ordinis voluit dicere. Nec eum improbo sermonem, quia parte istâ disquisitio est, si non Grammatica, saltem non fori Theologici, quatenus Theologi sunt. Etsi verò locustæ fuerint in cibo: meritò tamen diuturnior earum usus suspectus sit, ut insaluberrimus. Hæc suspicio inde potissimùm provênit, quòd ἀκριδοφάγοι, de quibus antea diximus, brevis fuerint vitæ, & misero soleant mortis genere perire. Agatharchidæ de hoc verba inferiùs adducam, cùm de malis, quæ insecta dant nobis, agetur.

a Bibliotheca cod. 250.
b Pag. 161. edit. Wechel.
c Pag. 772. edit. Parif. an. 1620.
d Sive ex dist. Cas. Scal. c. 23. sect. 271.

Sunt & alia insecta in cibo. Ut cossi: de quibus ita Plinius lib. XVII, cap. XXIV: *Jam quidem & in hoc luxuria esse cœpit; prægrandesque roborum* (vermes) *delicatiores sunt in cibo: cossos vocant: atque etiam farinâ saginati hi quoque altiles fiunt.* Ælianus item lib. XIV de Anim. cap. XIII narrat, Indorum regi in mensis secundis apponi vermem quendam in planta nascentem, & igni tostum: eum delicatissimum ab Indis haberi, ac idem testari quosdam Græcorum, qui gustassent. Sed & Joannes Mandevil Anglus, qui ante annos claruit prope CCC, tradit, ut insula Talache principibus apponi in mensis è lignis putridis enatos. Indos è lumbricis placentas conficere, refert Joa. Manardus. Indos Occidentales etiam crudis vesci vermibus, prodidit Joannes Lopez.

Afris hodie limaces, sive cochleas nudas, in cibo esse, comprobat Brasavolus testimonio suorum Ferrariensium; qui anno CIↃ IↃ XXXV cum Imperatore Karolo V profecti sunt Tunetum.

CAP. LXXIX.

De melle, ejusque apud veteres usu in cibo, ac potu. Mulsi οἶνομελ. *Vino Falerno, vel Massico, vel Atticum, aut Siculum, misceri solere. In anticænio non laudatum e vino generoso* οἰνόμελι. *Commendatius alias e vino vetere. Ut à mulso vinum melitites, & melicrato differat hydromeli: ac quæ gentes jam olim hydromeli pro*

 vino

vino usurparint. Mellina *quid.* *Mella quædam amara. Dictum Jonathanis, melle visum sibi redditum, e Plauto illustratum. Mel vitam producere, ostensum exemplo Pollionis Romuli, ac Democriti. Cur apes diutius vivant, quàm insectorum alia. Melle etiam cadavera conservari solere: cujus tamen loco & ceram usurparint. Unde ea vis sit melli.*

ALiquid est, quòd insecta quædam in cibis esse diximus. Sed minutum est præ illo, quod referam de fructu quorundam; ut apicularum melle; quo sic veteres sunt in cibo usi, uti nos sacchoro solemus. Nec minoris mel fieret, quàm saccharum, nisi terrarum ubique nasceretur. Quippe sic vita est hominum, ut temnant vulgaria; illa penè sola eos juvent, quæ è longinquis petuntur locis. Ac in cibo quidem trifariam illud fuit: per se, vel pani illitum, vel mixtum placentis, & aliis operibus dulciariis: ut quæ Petronius, sed tralatitiè, *mellitos* dixit *globulos*.

Præterea usi sunt melle in potu. Præcipuè autem miscebant vino austero, quod melle mulcebant, hoc est, leniebant: unde &, quod Græcis οἰνόμελι, Latini *mulsum* dixere: nisi simpliciter ex *mel* factum malis. Ex vinis hisce fortibus, & austeris, erat Falernum, & Massicum. Iis nomen à Falernis, & Massicis montibus: quos in Campania statuit Plinius lib. III, cap. v. Hujusmodi vino miscebant imprimis mel Atticum, vel etiam Siculum, quod bonitate erat proximum: ut est apud Martialem lib. XIII, ep. CIV, & CV. In antecœnio tamen minùs id laudabatur, quod ex vino esset Falerno; eoque nomine Aufidium damnat Horatius *a*, quòd primis etiam poculis hoc uteretur, cùm lene mulsum tum sit convenientius. Ab ætate aliàs esse commendatio solet. Unde Plinius libro XXII, cap. XXIV: *Semper mulsum ex vetere vino utilissimum, facillimeque cum melle concorporatur; quod in dulci nunquam evenit.* Quo pacto autem fiat mulsum, referunt Geoponica Constantino dicata lib. VIII, cap. XXIV. *b*

a *Lib. 2, sat. 4*

b *Græca edit. Bas. pag. 211.*

Est & vinum melitites: quod quomodo ab mulso differat, docet his verbis Dioscorides lib. v, cap. xv: Οἶνος μελιτίτης διαφέρει τοῦ οἰνομέλιτος, ὅτι ἐκεῖνο μὲν ἐξ αὐστηροῦ οἴνου, καὶ παλαιοῦ, καὶ ὀλίγου μέλιτος σκευάζεται· ὁ δὲ μελιτίτης πρὸς ε. χόας αὐστηροῦ γλεύκους, μέλιτος χοῦν ἕνα, καὶ ἁλὸς κύαθον ἕνα· *Vinum melitites differt à mulso, quòd illud ex austero, & vetere fit vino, ac melle exiguo: melitites autem, adjecto ad quinque austeri musti congio mellis uno, & salis cyatho.*

Præterea est aqua mulsa, quæ Græcis μελίκρατον, vel ὑδρόμελι. Nisi quòd melicratum potiùs dicatur, si recens aqua misceatur melli ad usum repentinum, ac usus ejus vix esse soleat extra medicinam: hydromeli autem ex veteri sit mistura; ut Dioscorides ostendit libri ejusdem cap. seq. Hoc extra medicinam loco vini usos esse Celtiberos, docet Diodorus Siculus lib. v: ac Aristoteli in Auditionibus Mirandis idem proditum de Taulantiis, Illyridis populo, ut ibidem legas, ac Epidamno vicinis, ut Thucydides indicat. Quos Macedoniæ partem à Plinio, & Appiano, fieri, nihil mirandum; quando inter eas gentes, ob bella continua, variare imperii limites solent. Imò videtur & Græcorum is fuisse mos, priusquam vinum nossent. Plutarchus quidem lib. IV Sympos. quæst. v tradidit, ante vinum inventum pro eo œnomeli bibi in conviviis solere. Quomodo fiat hydromeli, docent Geoponica antè dicta cap. XXVI, & XXVII. Planè verò iis adsentio, qui per *mellinam* intelligunt *hydromeli* apud Plautum Pseudolo act. II, sc. IV; ubi jungit,

Murrhinam, passum, defrutum, mellinam. ——

Quòd verò sic melle gauderent veteres, sine dubio fuit ab grato ejus sapore. Ut in tam exiguo apicularum mole non solùm miremur maximas animi virtutes; de quibus antea diximus: sed etiam fructum amemus dulcissimum, & sapidissimum. Atque inde comprobat Siracides in Ecclesiastico cap. XI, 3, non debere homines æstimari ex corporis statura. Nam inquit, Μικρὰ ἐν πετεινοῖς μέλισσα, καὶ ἀρχὴ γλυκασμάτων ὁ καρπὸς αὐτῆς. *Exigua inter volatilibus est apis: & principatum inter dulcia obtinet ejus fructus.*

Ab hac dulcedine quoque est, quòd veteres blandiendo dicerent *mel*, vel *melculum suum* a: aut *mulsa loqui* b, & *mulsa mea* c. Interim & mella sunt amara; ut in Sardinia, ob absynthii copiam: quemadmodum ait Dioscorides lib. II, cap. CI.

a *Plaut. Mostell. & Casin.*

b *Idem Pœnul.*

c *Idem Stich.*

Altera etiam commendatio est, & longè excellentior. Nam vires quoque reficere, ac recreare, exemplo discimus Jonathanis, filii Saulis; de quo illud in prioribus Regum *d* libris, Samueli attributis, refertur, ut, cùm paterni hujus ignarus edicti, nequis cibi quicquam ante partam caperet victoriam, mel in sylva fluitans gustâsset: dixerit oculos isto sibi illuminatos; hoc est, vires sibi redditas priores, quæ fame antea planè erant debiles; sic ut & oculi vix viderent, genua vix sustinerent. Quod à fame provenire, docet Curculio Plautinus *e*:

d *Lib. 1 Samuelis, cap. 14. vers. 29.*

—— *Tenebræ oboriuntur, genua mediâ succidunt.*

e *Curcul. act. 2. sc. 3.*

Et mox:

—— *Perii, prospicio parum:*
Os amarum habeo, dentes blennos, lippiunt fauces famo.

Quæ satis ostendunt, cur Jonathas famelicus, paullulo mellis comesto, sibi oculorum dixerit redditum lumen. Nam cùm omnis id habeat cibus, ut vires deperditas instauret: tum præcipuè hoc, uti vinum, sic mel præstat; quia ambo subtilia sint, eoque citiùs vires diffundant.

Quanti præterea illud est faciendum, quòd mel vim habet maximam in putredine arcenda! unde est, quòd ætatem hominis producat. Plinius lib. XXII, cap. XXIV: *Multi senectam longam mulsi tantùm nutritu toleravere; neque alio ullo cibo, celebri Pollionis Romuli exemplo. Centesimum annum excedentem eum Divus Augustus hospes interrogavit, quanam maxime ratione vigorem illum animi corporisque custodisset? At ille respondit: intus mulso, foris oleo.* Didicerat hoc à Democrito. Itidem enim, ut Diophanes prodit *f*, Δημόκριτος ἐρωτηθείς, πῶς ἂν ἄνοσοι καὶ μακροβίωτοι γίγνοιντο οἱ ἄνθρωποι, εἶπεν, εἰ τὰ μὲν ἔξωθεν ἐλαίῳ τοῦ σώματος, τὰ δὲ ἔνδοθεν μέλιτι χρίοιντο. *Democritus rogatus, quomodo homines manerent incolumes, & fierent longævi, dixit, si exteriores corporis partes oleo, interiores autem melle illeverint.* Sanè Democritus hic per omnem vitam melle fuit delectatus: ac anno demum CIX decessit: ut ex Hipparcho proditum est Laërtio lib. IX. Etiam mellis esui tribuerim, quòd apes insectorum sola vivunt in annum septimum, vel etiam decimum: ut ex Aristotele, Columella, Plinioque superiùs dictum. Nimirum, ut idem Plinius *g* inquit, *Mellis natura talis est, ut putrescere corpora non sinat.*

f *Geoponicωn lib. 15. cap. 7.*

g *Lib. 22. cap. 24.*

Nec viva modò corpora conservat: sed, ut Columella *h* ait, etiam exanima: quæ iccirco Democritus, antea quoque memoratus, melle jussit condiri: ut Varronis *i* illud docet περὶ ταφῆς: *Quare Heraclides Ponticus plus sapit, qui præcepit, ut comburerent, quàm Democritus, qui, ut in melle servarent: quem si vulgus secutus esset: peream, si centum denariis calicem mulsi emere possimus.* Sic sepultum fuisse Alexandrum Magnum, indicat hoc Papinii in Sylvis:

h *Lib. 12. cap 45.*

i *Apud Nonium.*

Duc & ad Æmathios manes; ubi belliger urbis
Conditor Hyblæo perfusus nectare durat.

Lacedæmonii quoque solent corpora regum suorum longè à patria mortuorum melle condire, atque ita domum reportare. Unde Xenophon lib. v de rebus Græcorum sic scribit de rege Agesipolide, qui non procul ab Olyntho urbe mortuus erat: καὶ ἐκεῖνος μὲν ἐν μέλιτι τεθείς, καὶ κομισθεὶς οἴκαδε, ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς· *Atque ille quidem in melle repositus, & domum reportatus, sepulturâ regiâ est affectus.* De Agesilao etiam, mortuo in Menelai portu inter Cyrenas, & Ægyptum, similiter Diodorus Siculus lib. XV: καὶ τὸ σῶμα ἐν μέλιτι κομισθέντος εἰς τὴν Σπάρτην, ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς τε καὶ τιμῆς· *Et corpus* (Agesilai) *in melle deportatum*

Spar-

Spartam, & decoratum regiâ sepulturâ honoreque. Sed de isto paullò aliter Cornelius Nepos, & Plutarchus, uterque in vita Agesilai: ubi tradunt, quia mel deesset, ceram fuisse circumfusam. Nempe cera mellis quodammodo pars, sanè affinis; unde eandem penè habet facultatem. Addam & exemplum partus monstrosi. Plinius lib. VII, cap. III: *Claudius Cæsar scribit, hippocentaurum in Thessalia natum eodem die interisse. Et nos principatu ejus adlatum illi ex Ægypto in melle vidimus.*

Nec obscura mihi ratio videtur, cur hanc mel habeat vim conservandi cadavera; etsi nihil sit illis pronius ad putredinem. Quippe mel naturæ est aëreæ, &, nisi coquendo nimis eliquetur, lentore suo tum calorem constringit, ac continet nativum, ne exeat; tum arcet externum, sive peregrinum, ne intus subiens temperiem solvat.

Cap. LXXX.

Ad morborum ex insectis remedia transitur. Ita tertiana mederi aranean lycon; quartana alterum aranearum genus: item cimices, vel, secundum alios, cochleas potiùs. Adhæc pseudosphecem, & non unum scarabæi genus, item caudam scorpionis, & erucam: cujusmodi interim remedia a Magis superstitiose referantur. Itidem limacem, multipedam, vermiculos certos. Cochleas nudas *idem esse, ac* limaces; limaces conchæ implicitos *idem, ac* cochleas. *Mellis medicina contra morsum canis rabiosi, vulnera serpentium, & alia venena. Cimicum item, & locustarum, adversus venena remedium.*

EX hisce manifestum puto, quanta sit facultas insectorum, ac præcipuè fructus ejus, quem ex apibus percipimus, idque in nutriendo, & reparandis viribus, vitâque homini producendâ. Quæ non ad sanos modò, sed ægros etiam, se extendunt. Sed ut de ægris liquidius sit, diffundam me per varia morborum genera, in quibus medicina petatur ab insectis. Cæterùm omnes morbi æstimantur ex locis affectis, pro caussæ influentis admissione ad certam speciem restrictis. Pro hujusmodi determinatione, &, ut loquuntur, specificatione, distribuuntur in internos, externos, & mixtos. Interni, ut antea quoque diximus, vel sunt totius corporis, vel partis alicujus. Universi sunt corporis, tum febres, tum morbi ex veneno provenientes. Febris siquidem est calor præter naturam in corde quidem accensus, sed toti inde corpori communicatus; ut Avicenna tradit lib. IV, fen. I. Ac in veneno item, cuicunque id parti primò sit adfusum, spiritui quoque vitali imprimitur: is in partes intermedias agit, priusquam ad cor pertingat: hinc cor ipsum, velut sedem, petit: unde partes, prius vicinæ, mox aliæ, aliæque, infici solent. Nunc utrique isti morborum generi ab insectis esse medicinam, planum faciam.

In febri continua cum melancholia hypochondriaca expedit hirundines apponi ano, & sex demi sanguinis uncias: ut dial. IV suadet Antonius Mundella, ac inde memorat Ulysses Aldrovandus lib. VII de Insectis, cap. X.

Dioscorides lib. II, cap. LXVIII ait, araneum, quem vocant ὁλκόν, vel etiam λύκον (sic appellari etiam Hesychius autor est) sanare febres tertianas, si emplastro subactus, & linteolo inductus, fronti ac temporibus inducatur. Idem sic Plinius expressit lib. XXX, cap. XI: *In tertianis fiat potestas experiendi, quoniam miseria spes delectat, anne aranei, quem lycon vocant, tela cum ipso specutoio, resinâ cerâque impositâ utrisque temporibus, & fronti prosit; aut ipso calamo adalligatus: qualiter & aliis febribus prodesse traditur.* Hoc tamen remedium à posterioribus fuisse rejectum ex Marcello Empirico licet cognoscere.

Est & alterum aranei genus, candidam, tenuem, & densam texens telam. Hoc alutâ involutum, deque lacerto suspensum, dicitur περιαπτόμενον [illegible] *mederi quartanis circuitibus*: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXVIII.

Medentur iisdem cimices in cubiculo enati, numero septeni, si fabis inclusi, inque cibo assumti, πρὸ τῆς ἐπισημασίας, *ante accessionem febris*, comedantur: ut Dioscorides auctor est lib. II, cap. XXXVI. Eamque Dioscoridis sententiam Serenus Sammonicus his versibus approbavit:

Allia non pudeat terno cum cimice trita,
Et diluta mero, mediis haurire diebus.

Imò Marcellus Virgilius in quavis febri cimices in pulverem tritos, præberi utiliter refert. Huic tamen remedio Plinius repugnat lib. XXIX, cap. IV, his verbis: *Cætera, quæ de cimicibus tradunt, vomicæ, & quartanarum remedia, aliorumque morborum, quamquam ovo, aut cerâ, aut fabâ inclusos, censeam devorandos, falsa, nec referenda arbitror.*

Sed loco hujus aliud ipse remedium suggerit lib. XXXII, cap. X: puta *cochleas fluviatiles in vino recentes.* Et addit, *quosdam ob id adservare sale, ut dent tritas in potu.*

Iisdem quartanis remedium tale præscribit Plinius lib. XXX, cap. XI: *Pseudosphecem vocant vespam, quæ singularis volitat: hanc sinistrâ manu apprehensam subnectunt: alii verò, quam quis eo anno viderit primam* Ubi sine dubio à superstitione est, quod exigit, ut capta sit manu lævâ, vel prima omnium conspecta. Subdit deinde aliud remedium, *scarabæum, qui pilulas volvit.* Et mox: *Sed & alium adalligant Magi, cui sunt cornicula reflexa, sinistrâ manu collectum. Tertium, qui vocatur fullo, albis guttis, dissectum utrique lacerto adalligant; cætera sinistro.* Postea addit: *Scorpionis caudæ quatuor articulos cum aculeo, panno nigro; ita ut nec scorpionem dimissum, nec eum qui alligaverit, videat æger triduo. Post tertium circuitum id condat. Erucam in linteolo ter lino circumdant totidem nodis, ad singulos dicentes, quare faciat, qui medebitur.* De caudæ scorpionis, vel erucæ usu, non adverser: sed quod de scorpionis cauda exigitur, ne videatur, qui alligat; quodque in eruca verbis certis vim medendi tribuat; omnino magicum ac superstitiosum est. Hinc præcipit adhiberi, *limacem in pelicula, vel quatuor limacum capita, præcisa arundine: multipedam lanâ involutam: vermiculos, ex quibus tabani fiunt, antequam pennas germinent: alios e spinosis frutectis lanuginosos. Quidam ex illis quaternos inclusos juglandis nucis putamine adalligant, cochleasque quæ nudæ inveniuntur. Ubi cochleæ nudæ* sunt, quæ aliter *limaces*: uti contrà *limaces* Columellæ dicuntur *conchis impliciti.* Sic enim scribit *a*: [a]

Implicitus conchæ limax, hirsutaque campe.

Ut valde decipiantur, qui *limacem*, & *cochleam*, nihil apponentes, promiscuè sumunt: sanè Plinio adversante, qui *limaces*, & *cochleas*, jungit, ut specie differentes. Ut extra controversiam sit ponendum, limaces carere testâ; habere eam cochleas, unde Lucillio *b* vocantur *domiporta.* [b]

Nec febribus modò medentur; sed morbis etiam, à veneno provenientibus. Sic mel delinctum potumque valet contra morsum rabiosi canis: ut Dioscorides tradit lib. II, cap. CI. Ibidem ait, & ex eo Plinius lib. XXII, cap. XXIV, *vulneribus à serpente percussis & contra venena fungorum*, esse *mel utilissimum.* Ac paullo pòst ibidem addit Plinius: *Contra venenum psimmythii aqua mulsa salutaris, addito oleo. Item contra hyoscyamum, cum lacte maxime asinino, & contra halicacabum.* Idem lib. XXVIII, cap. IV sic scribit: *Cimicum, animalis fœdissimi, & dictu quoque fastidiendi natura, contra serpentium morsus, & præcipue aspidum, valere dicitur. Item contra venena omnia: argumento, quod dicunt gallinas, quo die id ederint, non interfici ab aspide: carnes quoque earum percussis plurimum prodesse.* De hyoscyamo quod ex Plinio dicebamus, etiam à Cornelio Celso firmatur: qui lib. V, cap. XXVII *c* adversus eum bibere jubet fervens mulsum. Quemadmodum & contra scorpionis ictum imponi jubet cum melle salem tostum. [c]

Vegetius artis Veterinariæ lib. IV, cap. XII adversus *languorem, quem pestilens morbus ingessit*, præscribit suffimen-

 tum,

a *Lib. 10.*

b *Ap ud Cic. in 2 de Divin.*

c *Pag. 303. edit. Torn.*

tum, in quo, præter alia stellæ marinæ. Addit & *pallas marinas*: ubi emendant *caballos marinos*: hoc est, hippocampos, sive marinos equos, ut nuncupat Varro. Et hoc est genus insecti marini, ex eo nomen habens, quòd referat καμπὰς, sive erucas: sed vulgaribus, erucis grandius sit. Nam ἵππος, auget in compositione, ut in ἱπποσέλινον, & similibus. At nomen τῆς καμπῆς est à caudæ flexu. Nempe ἀπὸ τοῦ κάμπτειν, quod est *flectere*. Hippocampi venter est venenatus: ut Ælianus docet lib. XIV de Anim. cap. X: ubi & narrat, quosdam putare, id non provenire ab ventris natura, sed algæ genere, quo pascitur. Verum sententiæ isti repugnat Rondeletius lib. de Insectis, & zooph. Sed si nocet ventre hippocampus, prodest adversus canis rabidi morsum, si exenteratus, & assatus comedatur: quemadmodum auctor est idem Ælianus. Imò & adversus venenum ventris nobis Deus prospexit, si sepia in aceto suffocetur, atque id oleo mixtum bibatur. Auctor Aëtius lib. II, cap. CLXXXVIII.

Inuncti oleo ex erucis, quæ in oleribus gignuntur, tuti creduntur à morsibus venenatæ bestiæ: quemadmodum traditum Dioscoridi lib. II, cap. LXIV. Rasis ait, & locustas pedibus carentes valere adversus omnia venena.

Quid quòd insecta etiam insaniæ medentur? ut nopal ocuillin, seu tunarum vermis; qui frequens in Huexutla, provincia Panicensi Generatur intra tunarum folia, quæ longa, & angusta. Vermis ipse lineis candidis, & cyanæis, distinguitur. Horum bini tunduntur, & ex aqua semel assumuntur. Sin morbus sit inveteratus, bis terve id fieri opus. Iis assumtis, continuò somnus obrepit ægro: nec multò pôst experrectus, ad se sanus redit. Auctor. Jo. Eus. Nierenbergius, lib. XII Hist. Nat. cap. XXX. Ita videmus, ut insectorum, etiam vilium, magnus sit usus, non dubitando divinæ bonitatis ac sapientiæ argumento.

Cap. LXXXI.

De capitis morbis: ac primum illius dolore, atque ut ei medeantur cochleæ; uti & epilepsia. Cui item remedium à muscis, & stellis marinis, sive ἀστερίοις. Paralyticis medicina à mulso, & asellis: atque obiter de natura ejus insecti, & aliis nominibus. Ut nervorum vitia corrigantur vermibus terrestribus, & scarabæis, qui Lucani vocantur.

SEd magis id parebit, si viderimus de morbis alicujus partis: ac primùm capitis: quales (præter omnino externos, ut alopeciam, maculas faciei, & similes, si & hi possint *morbi* vocari) duûm generum videntur: alii quidem, ubi partes affectæ non cernantur; alii, ubi morbus sit partis in oculos incurrentis. Prioris generis triplex est. Nam is vel tentat cerebri membranas, vel cerebrum ipsum, vel ejus ventriculos. Membranas cùm afficit, velut meningem & pericranium, dicitur *dolor capitis*, ac particulatim *cephalalgia*, *cephalæa*, & *hemicrania*. Medicina his à cochleis. Plinius lib. XXIX, cap. VI: *Capitis doloribus remedio sunt cochlearum, quæ nudæ inveniuntur, nondum peractæ, ablata, capita ex his lapideâ duritiâ exemta*; (*est autem calculi latitudine*:) *quæ alligantur, & minuta fronti illinuntur trita*. Ac similiter Serenus Sammonicus, De medendo capiti agens:

Profuit & cochleis frontem tractare retectis.

Ubi *retectis* valet *nudis*. Sed malim cum aliis legere *minutis*: ut apud Plinium est, inque melioribus Sereni libris *a*. Id verò ridiculum puto, quod refert Marcellus de Medicamentis cap. I: *b*. *Limaci calculum, quem in lapide habet, tolle: quod non facilè facies, nisi ei, dum in via repit, caput subito abscideris: quem lapidem, quamdiu tecum habueris, nunquam ullum dolorem capitis nec senties, nec patieris.*

a Etiam editione à Jo. Cæsario procuratâ, & Parisiensi illa Pribari.
b Pag. 34 edit. Basil an. 1536.

Cerebrum ipsum affligunt tum phrenitis, delirium, & similes morbi, actionem depravantes: tum amentia, veternus, alii, qui, abolent actionem. Sed potentioribus ad eos, quàm insectis, opus remediis videtur.

Ventriculos, ductusque, afficiunt epilepsia, paralysis, convulsio & tremor nervorum, ac similes.

De epilepsia sic Plinius lib. XXX, cap. X: *Comitialem morbum cochlearum cinis, addito semine lini, & urtica, cum melle inunctis sanat.* Ac posteà: *Fuere & qui viginti unam muscas rufas, & quidem emortuas, in potu darent; infirmioribus pauciores.* Etiam inter alia stellas marinas prodesse epilepticis, à Nicolao Myrepso proditum est. Ἀστέριον ille nuncupat: quo vocabulo *stellam marinam* intelligi, facile adsentio maximo Turnebo lib. XVIII Advers. cap. XVIII.

Paralyticis mulsum conducere, Plinii sententia est lib. XXII, cap. XXIV. Iisdem tale est remedium apud Marcellum cap. XXXV *a*: *In locis humidis, & sordidis, sub lapidibus inveniuntur bestiolæ multipedes, quæ contactæ contrahuntur, & rotundantur. Ex his XXI contrita cum optimo melle, & ex aqua potui per fistulam data, paralyticis medentur. Ideo autem per fistulam potandæ sunt, ne dentibus noceant; quos si contigerint, nigrificant.* Animalcula, quæ signat Marcellus, Græci ὀνίσκους, Latini *asellos* vocant. Nec sub lapidibus modò sordidis, quod hic ait Marcellus; sed etiam in sterquiliniis *b* nascuntur, locisque, ubi meii solet: unde Belgicâ appellatio, quam superiùs *c* adduximus. Si manu contingantur, in pilæ se modum conglobant: ut ea describit Dioscorides lib. II, cap. XXXXII, Galenus item in III κατὰ τόπους, & XI simplic. medicam. ubi ait, aliter vocari κυάμους, hoc est, *fabas*, non tam à forma, quàm colore fusco. Cælius Aurelianus *d* à figura nominat *porcelliones*, Marcellus Emp. *e* à cutis duritie, *cutiones*.

a Pag. 240. edit. Froben.
b Idem Marcellus cap. 15. pag. 109.
c Cap. 75.
d Lib. I Tardarum Passionum. cap. 4. Reuill. edit. pag. 287.
e Cap 9. edit. Froben p. 76. & cap. 15. pag 109.

Huc etiam pertinet medicina nervorum, quia illis à cerebro sit origo. Elsi & seorsum illi dare locum possis in medicina morborum, qui insident partes simplices, & similes, quas vulgo dicunt similares. Nervos præcisos glutinant vermes terrestres, triti, & impositi; secundum Dioscoridem lib. II, cap. LXXII. De iisdem sic Plinius lib. XXX, cap. XII: *Nervorum nodis* (qui Græcis γάγγλια) *medentur terreni vermes cum melle illiti.* Marcellus Empiricus cap. XXXV *f*: *Vermes terrenos, aut exustos, contero cum axungia vetere, & adjice herbam senecionem, & cacumina buxi tenera, & tus masculum, contritaque hæc simul permisce, & emplastri more adpone nervis præcisis, vel vexatis: confestim eos reparabis: quod remedium bubus etiam, & jumentis, similiter prodest.*

Juniores item si consulamus, docebit Ferrantes Imperatus Retract. XII, quæ ser. episc. scarabæos, ut Nigidius *g* vocabat, Lucanos, quos vulgo *cervos volantes*, Neapolitani *grancio h* nuncupant, feliciter mederi contractionibus nervorum. Atque idem ex eo prodidit Ulyss. Aldrovandus in IV de Insectis, cap. III. Apud Pierium item Valerianum lib. VIII Hieroglyphicôn legas *i*, *in Veneta regione gramphos quasi ceramphos, hoc est, bicornes, appellari: corniculaea etiam in frigidiuscula lavatione urinatoribus ad nervorum stuporem, qui plerumque fit in aquis, amoletum credi.*

vermc. 32. pag 226.
f Pag 240.
g Ita Plinius lib. 11, c. 28.
h Ut Gallice la grampe.
i Pag. 79. edit. Lugd. 1602.

Cap. LXXXII.

Remedia oculis à cochleis, melle, araneo, scarabæo: qui iccirco in pretio fuerit gemmarum sculptoribus. Præterea à cochleis, & vermiculis viperæ. Auribus medicina à blattis: sed cautione illâ, ne in aure relinquantur, donec novum inde insectum generetur. Alia item à vermibus terrenis, & rubris arborum vermiculis. Adhæc ab ὀνίσκοις, sive asellis, cochleis, araneis, gryllis, formicis, melle, scarabæo, pulice marino. Naribus remedium à melle, cochleis, pityocampe. Dentibus item à millepeda, araneis λύκοις, vermiculis terrenis, vermiculo in labro Veneris, & arenulis in cochlearum cornibus.

VIdeamus nunc de morbis eas afficientibus capitis partes, quæ sensui exponuntur. Ac primùm de illis oculorum.

Ἀμ-

ἀμβλυωπίαν, seu visus hebetudinem, corrigunt cochlearum omnium testæ, si totæ cum sua carne ustæ, & contritæ, illinantur; ut ait Dioscorides lib. II, cap. XI. Ac caussam addit, quia vim habent extergendi. Dixi de isto jam libri hujus cap. XXXIX. Nempe quia cochleis, in aquatilibus pariter, atque insectis, est locus.

Quidam oculorum angulos exulceratos melle tangi suadent: ut est apud Plinium lib. XXII, cap. XXIV. *Per se* tamen *oculis inutile aliqui arbitrantur*; ut ibidem legas. Sed idem lib. XXIX, cap. ult. *Mel utilissimum oculis, in quo sunt apes immortuæ.* Inibi postea legas remedium adversus influxum humoris, & imprimis in oculos, qui Græcis ἐπιφορὰ vocatur. *Aranei*, inquit, *muscarii telæ, & præcipuè spelunca ipsa imposita per frontem ad duo tempora, ita ut à puero impube, & capiatur, & imponatur, nec is triduo se ostendat ei, cui medeatur, neve alteruter nudis pedibus terram attingat his diebus, mirabiliter epiphoris mederi dicuntur.* Sed hoc, magnam saltem partem, sine dubio superstitiosum est. Sequitur deinde: *Albugines quoque dicitur tollere inunctione araneus candidus, longissimis ac tenuissimis pedibus contritus in oleo vetere.* Hoc jam ad externos potiùs morbos pertinere videatur, cum affectio ipsa conspicua sit: sed quæ ad oculos pertinent, ea satius simul apponere putavi. Hinc addit: *Sed is etiam araneus, cui crassissimum textum est, in contignationibus fere adalligatus panno, epiphoras sanare traditur.* Hinc remedium aliud oculis: *Scarabæi viridas natura contuentium visum exacuit. Itaque gemmarum sculptores contuitu eorum acquiescunt.* At firmat ista Marcellus lib. de Medicam. cap. VIII *a*: *Scarabæus coloris smaragdini tantum beneficii oculis præstare dicitur, ut visionem ei acutissimam reddat, qui eum contemplatus fuerit assiduè.* Aliud item subdit Marcellus his verbis: *Cochleas Africanas veras super spissam craticulam dispositas ponito, & carbones acres adsiduè suggerito, ut æqualiter comburantur: deinde mortario terito, ut tenuissimum ex his pulverem facias, adjectaque mellis Attici cotylâ unâ, iterum validissimè terito, & postmodum in vasculo fictili repone, & signas & cùm alicui mederi voles, specillo inde eum inunge: intra paucos dies integram aciem ejus, claramque restitues.* Hinc & aliud *b* addit collyrium ex viperæ vermiculis cum melle Attico contritis. Sed nihil attinet omnia adscribere. Ad aurium igitur affectiones accedamus.

a Pag. 61. edit. Basil.

b Pag 62.

Interanea ejus blattæ, quæ reperitur in pistrinis, cum oleo trita instillatu mitigant aurium dolores: ut tradit Dioscorides τῆς ὕλης *c* lib. II, cap. XXXVIII. Plinii quoque est lib. XXIX, cap. ult. *Est & quædam pinguitudo blattæ, si caput avellatur: hanc tritam unà cum rosaceo auribus mirè prodesse, dicunt: sed lanam, quà incluserint, post paullum extrahendam. Celerrime enim id pingue transire in animal, fierique vermiculum. Alii binas, ternasve, in oleo decoctas, efficacissime auribus mederi scribunt, & tritas in linteolo imponi contusis.* Præterea terreni vermes decocti cum anserino adipe, & instillati, ὦτα ἐγχυμαλιζόμενα θεραπεύει: *auribus affectis medentur*: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXII. Similiter Plinius lib. XXIX, cap. ult. *Constat deplorata aurium vitia sanari, si terreni vermes adipe anseris decocti infundantur. Item ex arboribus rubri, cum oleo triti, exulceratis & ruptis auribus præclare medentur.* Posterius hoc etiam legas apud Galenum lib. III τῶν κατὰ τόπους *d*. Ac idem refert Serenus Sammonicus cap. XIII:

c Mater. Med.

d Lib. secundum locos.

Annosâ rubros si legeris arbore vermes,
Ex oleo tere: sic tepidos impone dolenti.

Prius verò tradit inibi his verbis:

Si verò obtusâ sensus morietur in aure,
Lumbricos terræ, sevumque ex ansere rauco,
Excoque: sic veterem poteris depellere morbum.

Apud Galenum lib. XI de Simplic. simpliciter pro anserino adipe in oleo coctos præstare ex Apollonio legitur. Ac similiter Plinius lib. XXX, cap. III: *Vermes terreni decocti in oleo, infusique auriculæ, cujus e parte doleant, præstant levamentum.* Aliud remedium idem Plinius adfert lib. XXIX, cap. sext. aliquanto post verba antè adducta: *Millepeda, ab aliis centipeda, aut multipeda dicta, animal est e vermibus terræ pilosum, multis pedibus arcuatim repens, tactuque contrahens se: oniscum Græci vocant, alii tylon: efficaciter sanat aurium dolores, in cortice mali Punici decoctum, & porri succo. Addunt & rosaceum, & in alteram aurem infundunt.* Sanè ὄνισκοι à Severo tritos cum unguento, & exulceratis auribus infusos, etiam commendat Galenus in tertio de Compositione. Paullo pòst ait Plinius: *Cochleæ, quæ sunt in usu cibi, cum myrrha, aut thuris polline, appositæ, item minutæ, & latæ, fracturis aurium illinuntur cum melle.* Ac mox; *Aranei sanies cum rosaceo, aut per se in lana, vel cum croco, auribus prodest.* Ac lib. XXX, cap. ult. inquit: *Sunt qui & araneum animal sinistrâ manu captum; tritumque in rosaceo, & in aurem infusum, cujus à parte doleat, prodesse arbitrentur.* Quod requiritur de manu sinistrâ, sine dubio nullius est momenti. Et Avicenna simpliciter scribit, telâ aranei cum oleo instillatâ dolorem aurium mitigari. Plinii quoque est ex memorato antè libro XXIX, cap. ult. *Auribus prodest gryllus cum sua terra effossus, & illitus.* Et post pauca de auribus purgandis sic loquitur: *Utuntur & per se ovis formicarum. Namque & huic animali est medicina, constatque ursos ægros hoc cibo sanari.* Extremo penè capite idem ait: *Mel utilissimum auribus quoque est, in quo apes emortuæ sunt.* Idem lib. XXII, cap. XXIV cum rosaceo instillari jubet auribus sonantibus, ac dolentibus. Pro rosaceo sal fossile tritum est apud Dioscoridem lib. II, cap. CI. Oleum quoque, in quo efferbuit scarabæus, earum doloribus prodesse, tradit Galenus libro de Theriaca ad Pisonem. In aquaticis insectis sunt ψύλλοι θαλάττιοι, *pulices marini*, Aristoteli etiam memorati lib. IV Hist. Anim. cap. X. In litoribus reperiuntur, ac si coquantur cum oleo rosaceo, vel vino albo, dolori aurium medentur: ut Kiranidi, scriptori Arabi, sed ab interprete quomodocumque Latinè reddito, traditum lib. I. Idem præstant hirudines marinæ in veteri oleo coctæ: ut docet Rondeletius in opere de Aquatilibus.

Nunc de naribus, odoratus instrumento, & αἱμοῤῥαγίᾳ, sive sanguinis è naribus fluxu, videndum. Plinius lib. XXXII, cap. X: *Gravitati odoris* (ita pro *saporis* est in vett. lib.) *proficit succus cancrorum fluviatilium cum melle.* Quod in insectis hic, non cancrorum ratione, sed mellis, referri, satis apertum esse arbitror. Sanguinem, ut Plinius lib. XXX, cap. XIII ait, *cochlearum terrena sistunt*, hoc est, terrenum sive lutosum illud testis adhærens. Sequitur deinde: *Sed & ipsæ extractæ testis. E naribus fluentem sistunt cochleæ contritæ fronti illitæ: aranei telæ suppositæ.* Quomodo & pityocampes tela sanguinem cohibet; ut monitum Matthiolo in Dioscor. lib. II, c. LV. Item à cimicibus remedium hæmorrhagiæ petit Serenus Sammonicus his verbis:

Si modicus pleno manet de corpore sanguis,
Subvenit: at nimius cum vita funditur ipsâ.
Quapropter multo naris completa cruore
Cum fluit, attritus cimex conducit odore.

Ac à Kiranide antè memorato traditum, sanguinem naribus profluentem sisti, si iis immiseris limacem cum manna, sive thure contuso. De qua vocabuli *mannæ* significatione alibi *a* etiam diximus.

a Lib. 3. Grammat. artis, cap. 20.

Dentibus quoque ex insectis sua sunt remedia. Nam millepedæ tritæ, inque cortice mali Punici addito rosaceo calefactæ, & dentibus instillatæ, remedio sunt πρὸς ὀδονταλγίαν, *ad dolorem dentium*: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XXXVII. Ex Archigene item narrat Galenus lib. V τῶν κατὰ τόπους *b*, vermiculos illos ovo similes, quos aranei λύκοι pariunt, si diluantur unguento nardino, dolori dentium mederi. Varia item remedia exesis dentibus congessit Plinius lib. XXX, cap. III: *Vermium terrenorum cinis, exesis dentibus conjectus, ex facili cadere eos cogit: integros dolentes illitus juvat. Comburi autem oportet*

b Secundum locos.

tet in testa. Is quoque vermiculus, qui in herba Veneris labro appellata invenitur, cavis dentium inditus mirè prodest. Nam erucæ brassicæ ejus contactu cadunt. Et è malva cimices infunduntur auribus cum rosaceo. Arenulæ, quæ inveniuntur in cornibus cochlearum, cavis dentium inditæ statim liberant dolore. Serenus Sammonicus cap. xv:

Exesos autem dentes si forte quereris,
Prodest & pulvis lumbrici corpore tosto.

Gingivis hoc remedium est apud Plinium loco proximè indicato: *Cochlearum*, inquit, *inanium cinis cum myrrha gingivis prodest.*

Cap. LXXXIII.

De morbis colli; ut anginâ, & tonsillis; quibus medicina à melle, & cera; item millepedis, & asellis. Adversus asperitatem faucium, & gurgulionem, è cochleis, & gryllo. Ex eodem gryllo remedium contra strumam; item è scarabæo terrestri, & vermibus terrenis, sive lumbricis; adhæc quodam blattarum genere, nec non cerâ. De thoracis morbis: ubi primum de tussi morbosâ; ejque remedium è cochleis, melle, & aqua mulsa. Hinc de asthmate, sive suspirio, & orthopnœa: priori mederi multipedas, & cochleas: alteri, tryxalin; item mel cum blattis. Tum de peripneumonia, cui mella occurritur. Exinde adversus ulcera pulmonis medicamentum ex millepedis, & cochleis. Insuper contra palpitationem cordis remedium à tela aranea: contra lipothymiam, è cochleis, & bombycum tela: contra pleuritidem à cera, favis, ac melle: contra mammarum suppurationes, & lactis defectum, à lumbricis cum mulso.

NUnc de colli, & thoracis morbis videamus. Colli sunt angina, & tonsillarum, ac gurgulionis inflammatio. *Mel*, ut Plinius ait lib. xxii, cap. xxiv, *faucibus, tonsillis, angina, utilissimum.* Ac libri hujus c. xl simile adduximus ex ejusdem libri cap. viii. Serenus Sammonicus cap. xvi, de faucium morbis ab apibus bifariam remedium quærit: nempe non melle modò, sed etiam cerâ. De melle sic scribit:

Simplicibus lymphis confunditur aëreum mel.

De cera autem remissa, sive liquefacta, hoc pacto:

Præterea fauces extrinsecus ungere prodest
Ursino & tauri sebo, cerisque remissis.

Præterea tonsillis est remedium à millepedis tritis: ut Plinio traditum lib. xxx, cap. iv. Ibidem etiam legas: *Millepedam illini anginis, efficacissimum putant.* Ubi cave per *millepedam* intelligas *scolopendram*; etsi & eam quandoque *centipedam* videas, vel *millepedam* nominari. Quomodo enim scolopendra medeatur anginis, quæ insectum sit adeò perniciosum? Sed intelligi debent aselli, sive cutiones; ut ostendit Dioscorides lib. ii, cap. xxxvii: ubi, idem anginis remedium docens, vocat ὄνοι ὑπὸ ταῖς ὑδρίαις a. Ac firmat quoque Galenus: qui & ipse, in sexto de Compositione Medicamentorum, ὄνυς reponit in remediis, quæ Archigenes dabat adversus gurguliones inflammatos. Cochleæ etiam faucibus medentur. Plinius lib. xxx, cap. iv: *Asperitatem faucium, & destillationes, leniunt cochleæ.* Ac similiter gurgulionem columnæ instar pendulum (*uvam*, vel *columellam*, nuncupant)

a Aselli sub vasis aquariis agentes.

—— *Pulvis tosti relevabit aceti,*
Aut cinis ex cochlea. ——

Etiam asperitatem faucium, & destillationes, ut ibidem traditum Plinio, *lenit gryllus infricatus, aut si quis manibus, quibuscum contriverit, tonsillas attinget.*

Ad colli etiam morbos pertinet ἡ χοιράς, sive struma. Utcunque enim in aliis quoque, & inguine, & lateribus, & feminarum uberibus, proveniat: maxime tamen in glandulis gutturis, quæ facile admodum fluxus recipiunt. His etiam insecta medentur. Unde Plinius libri memorati cap. prox. *Strumis gryllum illinire cum sua terra effossum suadent.* Ac mox: *Tauri vocantur scarabæi terrestres, ricino similes: nomen cornicula dedere. Alii pediculos terræ vocant. Ab his quoque terram egestam illinunt strumis, & similibus vitiis. Alii vermes terrenos iisdem, quos sint strumæ, adalligant, pariterque cum his arescunt.* Idem lib. xxx ... cap. ult. ait, *Tertium blattarum genus exacutâ clune sanare strumas, panos, diebus viginti uno impositas.* Marcelli quoque Empirici est cap. xv a: *Malagma ad strumas, & ad omnem duritiam relaxandam, mirificum, sic resina terebinthina* P. ii. *cera selibram: propolis, quam quidam ceram sacram vocant* P. i. Oxymeli commendat Oribasius lib. vii Synops. c. xxix.

a P. 111. edit. Basil.

Rigori cervicis medentur pediculi marini: uti in aquatilibus jam dictum libri hujus cap. xl.

Thoracis morbi vel utrique sunt sexui communes, vel proprii sequioris. Priores, ut pulmonis, vel cordis, vel membranæ costas succingentis. Pulmonis, ut tussis morbosæ, respirationis difficilis, phthisios. Tussi remedium adfert Plinius lib. xxx, cap. vi: *Cochleæ crudæ tritæ, tum aqua tepida cyathi tribus si sorbeantur, tussim sedant.* Mel quoque tussi prodest, quia crassos humores absterget. Dioscorides auctor lib. ii, cap. ci. Hinc Serenus Sammonicus cap. xviii, de tussi agens:

Ovum melle teres domitum ferventibus undis.

Plinii quoque est lib. xxii, cap. xxiv: *Aqua mulsa & tussientibus utilis traditur.* Et Marcelli Empirici cap. xxix b: *Aqua mulsa ex melle crudo pota liquores, qui pulmoni insident, & difficulter exscreantur, depellit.*

b P. 214. edit. Froben.

Respiratio nunc est depravata; ut si difficilis, densaque sit, velut in asthmaticis: nunc admodum frequens, ut in orthopnoicis; qui non nisi rectâ cervice possunt respirare. Asthmaticis remedio erunt ὀνίσκοι, sive aselli, si deni, vel sextarii mensurâ, à jejuno bibantur; ut tradit Galenus in vii de Compos. Med. ubi hoc medicamentum ad auctorem Antonium Musam refert. Ac idem remedium est apud Dioscoridem Parabilium lib. ii, cap. xl. Item Oribasium, Aetium, Æginetam. Alia etiam adversus asthma, sive suspirium, præscribit Plinius lib. xxx, cap. vi: *Suspiriosis multipeda medentur; ita ut ter septena in Attico melle diluantur, & per harundinem bibantur. Alii centipedam vocant, & ex aqua calida dari jubent.* Ubi obiter videmus *millepedam*, & *centipedam*, eandem credi. Millepedas verò etiam hoc in morbo commendant, tum Galenus, qui Asclepiadem secutus; tum Paullus Ægineta: sed ille urit in fumo; hic frigit in sartagine. Sequitur paullo pòst apud Plinium: *Cochleæ ex passi cyathis tribus singulæ contritæ cum sua testa, & calefactæ in potu, dantur diebus plurimum novem. Aliqui singulas primo die dedere, sequenti binas, tertio ternas, quarto duas, quincto unam. Sic & suspiria emendant, & vomicas.*

Ad orthopnoicos pertinet, quod continuò subdit: *Est animal locustæ simile sine pennis, quod tryxalis Græcè vocatur; Latinum nomen non habet, ut aliqui arbitrantur: nec pauciores hoc esse, quod gryllus vocetur. Ex his xx torreri jubent, ac bibi e mulso, contra orthopnœas, sanguinemque spuentibus. Est qui cochleis illotis protropum infundat, vel marinam aquam ita decoquat, & in cibo sumat: aut si tritæ cum testis suis sumantur cum protropo, sic & tussi medentur.* Apud eundem lib. xxix, cap. ult. legas, Diodorum tradere, se ut in morbo regio, sic etiam orthopnoicis, cum resina, & melle dedisse tertium illud blattarum genus, quod odoris tædio est invisum, & exacutâ clune.

Itidem mel contra περιπνευμονίαν, sive pulmonis exulcerationem, præscribit lib. xxii, cap. xxiv.

Etiam pulmonis exulcerationi, ac vomicis, sua ex insectis remedia habemus. Plinius geminum suggerit lib. xxx, cap. x: *Tradunt utilissimas esse millepedas phthisin sentientibus: cochlearum cinerem potum in vino.* Etiam cap. vi cochleas laudarat. *Cochleæ*, inquit, *suspiria emendant, & vomicas.* Ac similiter Serenus Sammonicus cap. xx:

Si

Si verò phthisis annoso sedet improba morbo,
Intritas vino cochleas hausisse juvabit.

Sed hoc remedium occasione aquatilium jam adduximus cap. XL. Et pertinet eodem illud Sammonici, cap. XXII: ubi sermo de rejicientibus sanguinem:

Et cinis ex calido prodest epota Lyæo,
Ovorum cinis, aut cochlearum.

Cordis affectio est παλμὸς, sive ejus *palpitatio*: cui opitulari dicitur araneæ tela, è cordis regione imposita. Item hujus loci sunt lipothymia, & syncope: ut quibus spiritus vitalis in corde aggravetur: unde facultas motrix debilitatur manifestè, ut in lipothymia, vel judicio quidem sensuum planè etiam aufertur, ut in syncope. Remedium suggerit Plinius lib. XXX, cap. VI: *Cochlea*, inquit, *in cibos his, quos linquit animus, aut quibus vertigines fiunt, ex passi cyathis tribus singulæ contritæ cum sua testa, & calefactæ, in potu data diebus plurimum novem.* Quod sic expressit Marcellus Empiricus cap. XX a: *Ad eos, quos subito linquit animus, & quibus mens alienatur, aut vertigo est, cochlea cum suis testis trita, incocta ita datur per dies quinque: ac primâ die cochlea una cum passi cyatho potanda detur: altâ die duæ, cum duobus cyathis: quintâ die una cum cyatho uno.* De vertigine idem remedium se offert cap. III b. Sed ea non cordis est affectio; verùm cerebri anterioris, ubi spiritus animalis in orbem à vapore movetur, unde foris objecta circumagi videntur. Solùm igitur lipothymia hujus est loci: sed à Plinio, & Marcello, cum vertigine jungitur, quia eadem ratione utrique occurritur.

a P. 152. edit. Basil. an. 1536.

b Pag. 29. & 40 edit. Basil.

Serico etiam, quod bombyci debemus, corroborari cor, ab Arabibus non exiguo consensu traditum est. At plerique alii negant, quia sericum sit frigidum; uti & vermes frigidi, & morus frigida, cujus foliis vescuntur. Verùm Scaliger Exercit. CLVIII, sect. IX, eo Arabes tuetur, quòd in Syria, & Ægypto, alantur foliis ficulnis: hæc verò calidæ esse temperiei constet. Atque idem Scaliger ad Theophrasti lib. II de Caussis Plant. cap. VI, argumenti istius à cibo petiti vim eo refellit, quòd & videamus ardeolarum, licet piscibus vescantur, tam calida esse excrementa, ut arbores exurant. Quare nihil caussæ est, cur negemus, sericum esse temperatum, ac utiliter adhiberi in corroborantibus cor: ut in diamosco. alchermes, sirupo de pomis, & de citri corticibus. Usus ad corroborandum cor hujusmodi est. In minutissimas scindi particulas Serapio jubet. Haly monet, ut in fornace uratur post recentem eductum panem. Præcordia juvat mel sive mulsum. Serenus Sammon. cap. XXV:

Languida si duro turgent præcordia morbo,
Misceatur mulsa farris sextarius unus.

Lumborum dolori Plinius lib. XXX, cap. VI præscribit *cochleas tres contritas cum testis suis, atque in vino decoctas, cum piperis granis.* XV.

Membranam costas succingentem afficit pleuritis. Adversus eam impensè laudatur oleum ceræ per alembicum arte chymicâ destillatum. Ejus verò parandi varii traduntur modi: quos apud Aldrovandum reperies lib. I de Insectis cap. III c. Imò Hippocrates ipse in altero pleuritidis genere favum exhibet aquâ maceratum. Ac Plinius lib. XXII, cap. XXIV præcipit mel decoctum.

c P. 187.

Quæ de thoracis affectionibus diximus, utrique sunt sexui communia. Quod superest de eo, solas spectat feminas. *Vermes terreni impositi*, ut Plinius ait lib. XXX, cap. XIV, *mammarum suppurationes concoquunt, & aperiunt, extrahuntque, & ad cicatricem perducunt. Lac devocant (καζαρῶσι) poti cum mulso.* Similiter Serenus Sammonicus cap. XXI, quod est de mammis sanandis, vel stringendis:

Sin autem clausas penitus dolor urget acerbus,
Lumbricis terra turgentes unge corymbos.

Eosdem esse idoneos lacti in uberibus generando, quando eo destituuntur nutrices, Græcorum pariter, atque Arabum judicium est.

CAP. LXXXIV.

De ventriculi, & intestini morbis. Ac ventriculo quidem medicina a melle, & mulso. Adhæc e cochleis, & asellis. Morbo colico remedium à cicadis: dysentericis vero, uti & cæliacis, a melle, & cera. Mel item mederi torminibus ventris. Alvum solvi cochleis, & melle, vel mulso. Procidentiam alvi, & condylomata, cochleis sanari, & araneis.

Sequitur venter: ubi prima concoctio fit ventriculo, & intestino. Ventriculo remedium ab apibus. Plinius lib. XXII, cap. XXIV: *Mulsum appetendi revocat aviditatem cibi.* Sammonicus item cap. XIX dolori stomachi, quem verè corporis regem vocari ait, lactucam præscribit, quam inquit,

—— Admisto jejunus sumito melle.

Ac postea subdit:

Proderit & stomacho, victas & concoquet escas:
Grana peregrini piperis diffindito quinque,
Niliaco mellis quæ mane inserta capesses.

En aliud remedium à cochleis, & terrestribus, & marinis; sed his magis. Idem paullo ante:

Seu cochleas undis calefactas, ac prope victas,
Suppositis torre prunis: vinoque, garoque,
Perfusas cape: sed prodest magis esse marinas.

Quæ expressit ex illis Plinii lib. XXX, cap. VI: *Cochlearum cibus stomacho medetur. In aqua eas subfervefieri intacto corpore earum oportet; mox & in pruna torreri, nihilo addito, atque ita e vino, garoque, sumi, præcipuè Africanas. Nuper hoc compertum plurimis prodesse.* Et mox: *Cochleæ marinæ stomacho utiliores sylvestribus: efficacissimæ in dolore stomachi. Laudatiores traduntur, quacunque viva cum aceto devorata.*

Est & remedium stomacho ab ὀνίσκοις, sive asellis cum melle sumtis, idque ad vomitum ciendum. Auctor Archigenes; ut ex eo refert Galenus lib. VI de Composit. Med. sec. loc. Similiter Dioscorides, vel alius, lib. I Parabil. cap. LXXXIX, & Aëtius cap. XLVII lib. IV Tom. II.

Intestina tum cibo transitum præbent ad venas mesaraicas, &, dum transit, magis concoquunt: tum, quod à suctione venarum reliquum est, expellunt. Suntque partim gracilia, ut superiora; duodenum, jejunum, ileon, à quo morbus iliacus: partim crassa, quibus feces continentur; ut cæcum, colon, rectum; à quorum medio colicus morbus nomen accepit. Huic prodest, si tres, quinæ, vel septenæ dentur cicadæ siccæ, cum totidem piperis granis; sed per intervalla, interim in ipso etiam paroxysmo. Auctor Galenus lib. XI de Simplic. Med. facultatibus.

Intestinorum, tum gracilium, tum crassorum affectio est δυσεντερία, quam *difficultatem intestinorum* κατὰ λέξιν a dixeris. Est ea cruenta excretio ab exulceratione intestinorum cum cruciatu ex bilioso humore, cum cupiditate crebrâ egerendi, sed pauca egerens. Remedium dat Plinius lib. XXX, cap. VII: *Dysentericos recreant cochleæ duæ cum ovo, utraque cum putamine contrita.* Addit deinde reliquum urendi modum; & ut idem præstant cochleæ nudæ, maximè Africanæ. Ac mox: *Dysentericis, & cæliacis, medetur mel, in quo sint immortuæ apes, decoctum.* Atque idem lib. XXII, cap. XXIV: *Cera*, inquit, *datur in sorbitione dysentericis, favique ipsi in pulte alica prius tosta.* Hoc ipsum de cera proditum est Dioscoridi lib. II, cap. CV: deque nova, ac molli, ex Galeno interpretandum.

a Ad verbum.

Etiam, ut ait Plinius lib. XXX, cap. VIII, *tormina & melle curantur, in quo sint apes immortuæ, decocto.*

Hujus etiam loci est, quæ alvum sistant, vel solvant. De posteriori Plinius lib. XXX, cap. VI: *Cochleæ sylvestres, stomacho inutiles, alvum solvunt. Item omnes minutæ.* Puto *sylvestres* dicere ad aliarum discrimen. Quippe ait ejusdem libri cap. VII: *Sistit alvum & cochlea, sicut divi-*

mus in suspiriosis, temperata. Modum temperandi ex Plinio superiùs adduximus in pectoris vitiis. Addit deinde, idem præstare *cinerem cochlearum quæ vivæ crematæ sunt, potum ex vino austero.* Marcellus Empiricus cap. XXIX *a*: *Aqua mulsa, ex melle crudo pota, ventrem movet, extenuat glutinosa. Eadem intestinis præstat remedium: & venis, quæ sunt in proximo circa intestina, medetur.*

a P. 214. edit. Froben.

Ad intestina etiam pertinet hoc Plinianum libri ejusdem cap. VIII: *Procidentia, alvi succus cochlearum punctis evocatus, illitu depellit. Condylomatis privatim araneus, demto capite, pedibusque, infricatur.* Ubi condylomata strictè intellige tubercula ani, quæ, voce additâ, Marcellus *condylomata ani* mavult dicere cap. XXXI *b*. Idem Plinius lib. XXX, cap. XV: *Cochlearum inanium cinis admistus ceræ, procidentium interaneorum partes extremas prohibet. Oportet autem cineri misceri saniem punctis emissam è cerebris viperæ.*

b P. 219.

Peritonæi rupturæ prodest stella lævis, si applicetur cum ononide: ut est apud Rondeletium.

Cap. LXXXV.

Jecori mederi hirudines, apes suo melle, cantharidas, locustas. Morbis ex flava bile provenientibus remedium à melle. Ac particulatim morbo regio à cantharidibus una cum melle, lumbricis cum aceto mulso, & aliis cum liquore mellito; præterea quoque pediculis. Lieni medicina à cochleis, melle, araneis, hirudine. Renum, aut vesicæ calculo, à lumbricis, cochleis, scorpionibus, gryllis, cicadis, scarabæis. Difficultati urinæ conducere locustas, cochleas, lumbricos, cantharidas, cicadas tostas. Viri genitalibus prodesse cochleas, araneam, mel: mulierum malis, cantharides, buprestim, vermes certos, cochleas,

HÆc de ventriculo, intestinis, ano: nunc venio ad secundæ concoctioni servientia: puta jecur, vesiculam fellis, lienem, renes, vesicam.

Si cataplasmatis, & malagmatis jecur non curetur; hirudines applicandæ, quarum suctu sanguis extrahatur. Id plurimùm prodesse, ex Archigene prodidit Aëtius *a*. Sanè hirudine olim usi pro cucurbitula. Nam trisidum infigit vulnusculum: nec mittit sanguinem, nisi sale imposito fuges, vel sanguine se explêrit. Imò est, cùm nec plena recedat; sed persistat in sugendo, donec rumpatur. Kiranides quoque, homo Arabs, partibus nimio humore turgentibus, ac jecori potissimùm, hirudines jubet applicari.

a Lib. 10. cap. 6.

A melle etiam remedium jecori. Sammonicus cap. XXIII:

Si molles jecoris fibras dolor hauriet acer,
Protinus ex mulsa potanda elelisphacus herba.

Ab frigida jecoris temperie hydrops provenit. Huic occurri traditum, si antidotis misceas cantharidas: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXVI. Avicenna laudat, si ex rotundis locustis, tecisis capitibus, partibusque extremis, cum siccæ myrti pauxillo, grana duodecim adsumantur.

Hinc jam de vesicula flavæ bilis, ac liene, atræ bilis receptaculo, earumque partium morbis, dicendum. Serenus Sammonicus, si flava bilis abundarit, *tali*, inquit inter alia,

—— Auxilio fella horrida purges.
Prosunt & pelagi latices, quos pondere justo
Dulcibus associas lymphis, mellique liquenti.

Et mox tepido, ait, lacti asellæ

—— Vinum infundas, ac mella, piperque.

A bile excrementitiâ est icterus sive aurigo: cui conducit, si cantharides quatuor absque alis, & capite, contritæ, dimidiâ vini albi heminâ dilutæ, pauxillo etiam mellis affuso, in potu exhibeantur: quemadmodum est apud Hippocratem libro de Internis Affectionibus. Præterea aurigini, sive morbo regio, ut Plinius ait lib. XXX, cap. XI, *resistunt vermes terreni in aceto mulso cum myrrha.* Et convenit, quòd Avicenna, atque ex eo Rosa Anglica, lumbricos adversus icterum commendat. Jubent verò eos, ut loquuntur, clarificari ex succo, & aqua intybi, sive endiviæ. Sed mel mox pluribus prædicat ibidem Plinius. Nam prodesse itidem in hoc morbo dicuntur, *cinis palmarum, aut interaneorum palumbis, in mulso ad cochlearia tria: passerum cinis sarmentis crematorum, cochlearibus duobus, in aqua mulsa.*

Pediculi quoque medentur ictero laborantibus. Estque id remedium sat usitatum Belgis. Sed quia propè omnes ab horum esu abhorrent, eò ægris solent insciis præberi.

Adversus lienem dolentem præscribit Plinius lib. XXX, cap. VI, *cochlearum cinerem cum semine lini, & urticæ, addito melle, donec persanet.* Addit deinde: *Eo & liberat mel, in quo apes sint emortuæ: araneus, & maximè, qui lycos vocatur.* Marcellus Empiricus cap. XIX *a*: *Aqua mulsa ex melle crudo pota lieni prodest.* Etiam hirudo applicita auxiliatur. Serenus Sammonicus cap. XXIV:

a P. 214. edit. Froben.

Quando lien tumido circumligat ilia vinclo,
Proderit exusto fluvialis hirudo cruore.

Sic est in editione *b* epigrammatum, & poëmatiorum veterum, quæ cum Pythœi, sed nomine præterito, prodiit emendationibus. Sed omnino pro *exusta* legendum *exsuctus*: prout est in editione, quam ante seculum, & quod excurrit, Joannes Cæsarius castigavit.

b à Dn. vallis Parisiis edita an. 1599.

Nunc de calculo renum, aut vesicæ, item de urinæ difficultate, videbimus. Plinius lib. XXX, cap. VIII: *Jubent vermes terrenos bibi ex vino, aut passo, ad comminuendos calculos: vel cochleas decoctas, uti suspiriosis.* Modum suspiriosis decoquendi, ex Plinio superiùs retulimus. Exinde è cochleis alterum addit remedium, *testarum inanium cinerem, ad calculum pellendum.* Quod & Marcellus Empiricus præcipit cap. XXVI, his verbis: *Cochleæ inanes, id est, sine carne sua, casu inventæ, contusæ, & in pulverem tenuissimum redactæ, in potione calculosis data medentur.* Subdit inde Plinius, adversus calculum *cinerem scorpionum in pane sumi, vel cum locusta edi: gryllum dilutum cum aqua calida: cicadas tostas in patellis: millepedam oniscum bibi.* De scorpionibus quod ait, etiam Mesues firmat, & Jo. Damascenus lib. VI. Uterque enim renum, ac vesicæ calculum, oleo ait ex scorpionibus frangi, & expelli.

Scarabæos item calculo laborantibus prodesse, traditum est opere de Dynamidiis; quod Galeno tribuitur, & inter notha reponitur.

Urinæ difficultati, feminarum præcipuè, succurritur suffitu locustarum: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LVII, & Plinium lib. XXX, cap. XIV, ac post eos Avicennam, & alios. A cochleis etiam stranguriæ remedium est apud Plinium lib. XXX, cap. VIII: *Jubent cochleas exemtas testis, tritasque, tres in vini cyatho bibi, sequenti die duas, tertiâ die unam, ut stillicidia urinæ emendent.* Spontaneo tale profluvio dat Marcellus de Medicamentis cap. XXVI *c*: *Cinis cochlearum Africanarum exustarum si potetur, urinæ incontinentiam sedat.*

c P. 184. edit. Froben.

Terreni vermes triti, & cum passo epoti, urinas cient; teste Dioscoride lib. II, cap. LXXII. Provocatorium etiam ex cantharidibus confectum citra noxam sumitur ad urinam concitandam: quemadmodum est apud Galenum in Comment. Ac Aëtius quoque auctor est, quendam è præceptoribus suis ad urinam movendam cantharidum aliquid indidisse pharmaco; sed alis, ac pedibus, priùs resectis. Imò non tantùm potu haustæ, sed foris etiam applicitæ, eandem vim habent. Quod & Bartholomæus Montegnana, medicus Italus non exigui nominis, tetulit Consil. CLXXXII, cap. X: & ex eo Jo. Langius epist. XLVII, lib. I Medicinalium epistolarum: ex illo iterum Antonius Mizaldus, Monlucianus Medicus, Memorabilium Centuria II, sect. XXVII. Ab his refertur, civem Paduanum, Franciscum Braccam, cùm genui applicuisset cantharides, tantum reddidisse urinæ, ut excederet

deret quinque librarum pondo. Addunt quoque, idem evenisse cantharidas pedum pollici applicanti, quò tolleretur unguium scabrities. Et quia difficile creditu, tantam esse vim cantharidum, ut etiam, si foris applicentur, id possint, addit Langius: *Sic crebrò expertus sum, cum sordidis in genu ac juxta talos ulceribus Mercurii præcipitati pulverem paullo frequentius inspergerem, illius virus, cæteris membris illæsis, ad dentes penetrâsse, & os, ac pharynga, diurno nocturnoque salivæ affluxu maduisse.* Alia quoque vesicæ malè affectæ remedia adducit Plinius Secundus lib. XXX, cap. VIII: *Prodest urinæ edisse cicadas tostas in patellis: millepedam oniscum bibisse.* De priori similiter Plinius Valerianus lib. II, cap. XXXIX: *Cicadas coctas* (al. tostas) *das in patella in vesicæ dolore. Utile enim est contra omnes vesicæ dolores seu difficultates.* Sed & Aretæus Cappadox audiatur lib. II de curandis morbis acutis cap. IX: Ἄρισται δὲ κύστιος τέττιγες, ἐφ᾽ ὠμῶν εὐρύνουσι, ἰδίῃσι. Ἰξῶνες δὲ ξηροὶ, λεῖοι ξὺν ὕδατι. *Optimum vesicæ remedium sunt cicadæ, si suo tempore exhibeantur assæ. Sed extra tempus aridæ, tritæ cum aqua.* Atque ante hos omnes similiter Dioscorides lib. II, cap. LVI: Τέττιγες ὀπτοὶ ἐσθιόμενοι τοῖς περὶ τὴν κύστιν ἀλγήμασι βοηθοῦσιν· *Cicadæ, si assatæ* (sive tostæ in patella) *edantur, succurrunt doloribus vesicæ.* Quem in locum (sed ex ejus distinctione cap. XLV) Andreas Matthiolus, rectè observat errorem Alberti Magni, qui per cicadas hoc loco intelligit gryllos. Nam putat, signari animalculum de nocte in ædibus stridulum, quod in balneis Germaniæ frequens. Sed longè aliter est, quia Germania, plagæque Arctoæ, hoc insecto ob frigus carent.

Vidimus de iis partibus ventris, quæ inserviunt nutritioni. Seorsim pauca nunc adferam de usu insectorum ad Venerem, & partes genitales. Plinii est lib. XXX, cap. VIII: *Si decidat testium alter, spumam cochlearum illitam remedio esse tradunt.* Similiter Marcellus cap. XXXIII *a*. Qui *b* & infantium testiculis vitiosis, vel tumentibus, remedium efficax hoc esse ait: *Araneam, quæ per filum suum se summittit, quando sursum versum currit, cape, & cum aqua calida tritam da continuo infanti bibendam.* Hinc ad veteris dolorem mellis usum docet. Ad Plinium redeo: qui remedium postea addit adversus ὑδροκήλην, sive humoris aquosi coacervationem inter testium membranas. *Hydrocelicis*, inquit, *prodesse ajunt cochleas Africanas, cum sua carne & testa crematas, poto cinere.* Similiter Marcellus cap. ante dicto *c*: *Cochleis, quæ nudæ inveniuntur, adjicitur aliquid triti turis, & albi ovorum, atque inde ulcera testiculorum tumentia, & hydrocelæ puerorum, sive ramices, superlinuntur, ut modo glutinis adhærescat.* Idem Plinius libro XXX, cap. XV: *Venerem inhibet fimum cochleæ, & columbinum, cum oleo & vino potum.* Cantharidas contrà Venerem concitare, velut notum omnibus, memorat Ruellius lib. II de Nat. Stirp. cap. CXXVII. Inque opere secretorum, quod Galeni nomen præfert, remedium est ad satyriasin, sive Venerem stimulandam: id ex est libra unâ olei de sanibac, sive jesmino, item mille formicis alatis, & aliis; quæ inde petat, qui volet. Est & Marcelli cap. XXXIII: *Ut rebus Veneris aptus sis, piper tritum cum oleo, & melle misce, & cum coire velis, verenda tibi illine.* Sed quid talibus, quæ lasciviæ etiam inserviant, insistimus? Venio ad alia.

a P. 117. edit. Bas.
b P. 118.
c P. 130.

Mensibus ciendis cantharidas exhibebat Hippocrates: ut liquet ex libro ejus de Nat. Muliebri; ubi & modum utendi præscribit. Inibi etiam adversus uteri strangulationes commendat. Sed & ibidem docet buprestim menses ciere, si purgatorium ex ea fiat tritâ, ablatis alis, capite, ac pedibus, cum interiori parte ficus commistâ, sic ut dupla sit ficus portio. Dioscorides lib. II, cap. LXVI jubet, ut bupresti addantur πεσσοὶ μαλακτικοί, hoc est, lanæ molles concerptæ, & ad digiti figuram rotundatæ, medicamentum excipientes, & continentes. Ita enim πεσσὸς describit Ægineta lib. VII, cap. XXIV. Etiam ad fœcundandum uterum commendat ἐλμινθας, quod Calvus *vermes eulaos* reddit: mallem dixisset *vermes terrenos*, vel *lumbricos terrestres*; qui & *intestina terræ* solent nuncupari.

Varia etiam malis muliebribus remedia apud Plinium habemus. Aliqua excerpam. *Vermes terreni*, ut is ait lib. XXX, cap. XIV, *gravidis secundas pellunt in passo poti.* Quem ad locum rectè Dalecampius annotavit, Plinium non *gravidis*, sed *puerperis*, & *fætis*, dicere debuisse. Mox idem Plinius subdit: *Inveniuntur & in gramine vermiculi, qui adalligati collo, continent partum. Detrahuntur autem sub partu: alias enim non pariuntur. Cavendum etiam, ne in terra ponantur. Conceptus quoque caussa dantur in potu quini, aut septem. Cochleæ in cibo sumtæ accelerant partum: item conceptum, imposita cum croco. Eadem ex amylo & tragacantha illita, profluvia sistunt. Prosunt & purgationibus sumpta in cibo, & vulvam aversam corrigunt cum medulla cervina, ita ut uni cochleæ denarii pondus, addatur, & cyperi. Inflationes quoque vulvarum discutiunt exemtæ testis, tritæque cum rosaceo.* Pluraque ibidem id genus.

Cap. LXXXVI.

De arthritide: cui remedium è melle, mulso, cera. Medicina illi Julii Ausonii, qui parens poetæ Ausonii fuit. Huic morbo etiam mederi vermem, sive lumbricum terrenum, & oleum inde confectum: item cochleas, aranei telam, hirudinem, sive sanguisugam, cantharidem, terramque a scarabæis egestam.

Supersunt ex morbis internis articularii: de quibus eo justiùs post Veneris, & partium genitalium considerationem, agemus, quòd arthritis Bacchi, & Veneris filia dici soleat. *Arthritidos* nomine (quæ Germanis commodè satis *gliedsucht*) laxè utar, ut & ischidiacum morbum comprehendat. *Mulsum inveteratum solebat dari in articulario morbo*: ut Plinius ait lib. XXII, cap. XXIV. Cælius quoque Aurelianus, qui à Cassiodoro *a* etiam laudatur, potiusque vocetur Soranus *b* a Cælio Latinitate donatus, scribit in hunc modum *c*: *Arthriticis convenit digitis ceram emolliendam dare.* Etiam à melle, cera, mulso, remedia huic reperies morbo apud Aëtium lib. XII, cap. XLV, XLVI, XLVIII: & ab oxymeli Juliano, apud Alex. Trallianum lib. XI. Iidem apud Marcellum Empiricum cap. XXV, XXXV, & XXXVI, complura habemus remedia, quæ ingrediantur mel, aut cera. Unum inter cætera, in quo foret mellis optimi hemina, ait esse (verba ejus sunt *d*) *incredibile, & unicum remedium, quo & ipse Ausonius medicus sanatus sit, & multos ita jacentes, ut movere se sine cruciatu nequirent, intra quinque dies stare, ambulare, aut intra septem dies, fecerit.* Porrò Ausonius iste, quem *medicum* vocat, fuit Julius Ausonius, pater poëtæ Ausonii, civis quidem Vasatensis, sed qui è patria Burdigalam commigrârit,

a Divinarum institutionum cap. 31. quod de Medicis.
b Hieronymus Mercurialis similiter lib. 2. Variarum Lect. c. 11.
c Lib. 5. Tardarum Passionum. cap. 2.
d Cap. 25. pag. 171. edit. Frobenianæ.

— *Facundo non rudis ingenio,*
Præditus & vitas hominum ratione medendi
Porrigere, & fatis amplificare moras:

Ut de eo scribit filius in Parentalibus. Sed ex filio quidem medicum fuisse scimus: verùm de medicina posteris aliqua reliquisse, non nisi ex hoc Marcelli Empirici loco cognoscimus. Ea seculorum injuriâ periisse, nihil mirandum; quando, (quod ibidem filius tradit) quemadmodum non Hippocratem, Galenum, aliusve sectæ sequebatur quemquam: sic nullum habuit, qui se sequeretur. Tempora horum probè conveniunt, quando uterque, & Marcellus inquam, & Ausonius, imperante claruit Theodosio, & antè. Sed in illis ab apibus remediis diutiùs constitimus. Alia ab aliis addamus.

Plinii est libro XXX, cap. VI: *Vermem terrenum catillo ligneo ante fisso, & ferro vincto impositum, aquâ exceptâ perfodere, & defodere, unde effoderis, Magi jubent; mox aquam bibere catillo; mire id prodesse ischiadicis,*

dicis, affirmantes. Ac similiter de eo Marcellus Empiricus cap. xxv. *a* Qui & à vermibus geminum remedium petit cap. xxvi *b*. Prius est: *Vermiculos terrestres in aceto per noctem manere curabis, ut se omni sorde purgent: mane eos siccabis, & ex his -ix in libram axungiæ mittes, & diutissimè conteres, ut unum corpus efficias, & pro ceroto uteris ad sedandos pedum quamlibet molestos dolores.* Alterum tale est: *Terrestres lumbrici, ad mensuram acetabuli in mellis cotyla contriti, & impositi pedibus, qui prius oleo rosaceo uncti fuerint, ac tertio die soluti, & statim rursum impositi, & confestim dolorem leniunt, & in posterum tollunt.* Hodieque imprimis commendant oleum ex lumbricis: cujus conficiendi rationem apud Matthiolum, Andernacum, & alios, reperies. Nempe hoc vim habet insignem inflammationes minuendi, ac mitigandi dolores: quæ duo in articulari dolore, podagra imprimis, requiruntur.

a P. 174. edit. Froben.
b P. 250.

Aliud quoque remedium suggerit Plinius xxx libri cap. viii, ubi sic scribit: *Ischiadicis cochleas crudas tritas cum vino Ammineo, & pipere, potu prodesse dicunt.* Quod ipsum etiam, iisdem penè verbis, Marcellus habet capite antè citato *c*. Idem Plinius cap. ix: *Cochleæ lotæ potæ tollere dicuntur pedum & articulorum dolores. Bibuntur autem binæ in vino tritæ. Eædem illinuntur cum helxines herbæ succo.* Et postea: *Quin & cinis cochlearum illinatur.* Ac mox: *Incussos articulos aranei telæ commodissimè curant. Sunt qui cinere earum uti malint.* Etiam apud Marcellum Empiricum est cap. xxxvi *d*: *Remedium ad arthritim, vel maximè ad podagram* e, *sic: aceti optimi, quantum volueris; quod melius erit, si ex vino styptico fuerit; telas aranearum, quæ in cypresso inveniuntur; buxi summitates tenerrimas.* Ac postea subjungit, quomodo hæc coquenda sint, & adhibenda.

c P. 171.
d P. 248.
e Sic puto hunc locum restituendum.

Est & Plinii lib. xxxii, cap. x: *Multi podagris quoque hirudines admittendas censuere.* Serenus similiter Sammonicus, de morbo hoc loquens, inquit:

Sunt quibus adpositâ siccatur hirudine sanguis.

Cælius quoque Aurelianus lib. v Tardarum Passionum, cap. ii, quo de eodem morbo tractat, *Ubi*, ait, *permiserint partes, cucurbita figenda, vel hirudines admovendæ.* Nempe, ut antè dictum, hirudines idem præstant ac cucurbitæ: quas adhibere jubent penè omnes: in his Theodorus Priscianus Logici sui cap. ult. ubi itidem de hoc morbo agens, *Cucurbitis*, inquit, *ventosis frequenter locus relevandus est.*

Podagræ ex cantharidibus medicamentum conducere, etiam Paulus prodidit lib. iii, cap. lxxviii. Sunt autem cantharides è scarabæorum genere. Plinius verò etiam podagris illini jubet terram à tauris, sive scarabæis terrestribus, egestam. Vide eum lib. xxx, cap. v. Plethoræ conducunt hirudines. Plinius lib. xxxii, cap. x: *Hirudinum, quas sanguisugas vocant, ad extrahendum sanguinem usus est. Quippe eadem ratio earum, quæ cucurbitarum medicinalium, ad corpora levanda sanguine, spiramenta laxanda, judicatur. Sed vitium, quod admissæ semel desiderium faciunt circa eadem tempora anni semper ejusdem medicinæ. Decidunt satietate, & pondere ipso sanguinis detractæ, aut sale adspersæ.* Ac plura ibidem in hanc rem.

Cap. LXXXVII.

De externis corporis morbis: ac primùm iis, qui certæ sunt partis. Capilli Petronio pars corporis. Canitiei remedium à lumbricis terrestribus. Alopeciæ medicina à cantharidibus, & muscis; pediculis capitis, à melle; palpebris, à muscis, & cochleis; superciliis, & pilis maxillarum, à formicis; pilis reliqui etiam corporis, ab hirudine. Adhæc ab hirudine adversus inflammationes oculorum, eorumque cicatrices, & albugines, à cochleis; contra aurium humorem à melle; narium fætorem, ab eodem; labia scissa, ab aranearum tela. Cutis vitia in facie sanari cochleis, formicis Herculaneis, buprestî, melle, imprimis Sardoo. Unguium scabritiei remedium à cantharidibus, & crabronibus; adversum unguium scabritiem, à lumbricis; contra reduviam unguium, à melle.

HActenus dictum de morbis certarum corporis partium: sed internis solùm, nisi quid in ista scribendi festinatione, tot meorum mortibus, aliisque adversis afflicto, inque his ipsis tot occupationibus distento, exciderit fortasse, quod potiùs alterius esse generis videatur. Nunc loquar de externis certæ corporis partis, mox de externis universi corporis dicturus. Initium esto à capillis: qui quidem partis nomen non merentur, ἀκύρως *a* tamen sic vocantur: ut apud Petronium hoc epigrammate:

a Impropriè.

Infelix modò crinibus nitebas,
Phœbo pulcrior & sorore Phœbi:
At nunc levior ære, vel rotundo
Horti tubere, quod creavit unda,
Ridentes fugis, & times puellas.
Ut mortem citiùs venire credas,
Scito, jam capitis perisse partem.

Prout eos versiculos, qui malè antè digesti legebantur, Turnebus restituit lib. iv Adversf. cap. xix.

Canitiei ut obviam eatur, tradit Plinius lib. xxx, cap. xv: *Capilli ne canescant, vermium terrenorum cinere præstari, admisto oleo.* Cui geminum hoc Sereni Sammonici cap. v:

Lumbrici quoque terrestres miscentur olivo,
Et juvenem præstant redivivo flore capillum.

Item illud Marcelli cap. vii *b*: *Vermium terrenorum cinis, oleo adjectus, quo uti feminæ in pectendo solent, capillos prohibet senectute mutari.* Nempe lumbricis & humor, & calor, est temperatus; eoque nec calore aduritur humor, cui originem debent pili; sed potiùs digeritur, ac roboratur.

b Pag. 48. edit. Froben.

Alopeciæ, (à cujus remediis variis, opus suum orditur Alexander) utiles quoque sunt cantharides. Sed videndum, ne altè exulcerent. Modum itaque utendi discere opus è Plinio lib. xxix, cap. vi, & Galeno de compos. medic. secundùm loc. lib. v. Apud Plin. ibidem, ante id, quod dixi, legas, *alopeciam repleri muscarum capitibus recentibus priùs folio ficulneo asperatam: alios verò sanguine muscarum uti: alios decem diebus cinere earum illinere cum cinere chartæ, vel nucum, ita ut sit tertia pars è muscis: alios lacte mulierum cum brassica cinerem muscarum subigere: quosdam melle tantùm.* Similiter Marcellus cap. vi *c*: *Muscarum capita combusta, & cum melle trita, capitique inlita, mirè alopecias tollunt.*

c Pag. 46. edit. Froben.

Capillis subdam hoc de pedibus, qui obsident capillos. *Mel lendes, & fœda capitis animalia necat*: ut ait Plinius lib. xxii, cap. xxiv; idque Dioscoride præeunte lib. ii, cap. ci. Etiam cornu capræ rasum, & melli, ac sali mixtum, prodesse adversus pedes, si caput eo defricetur, apud Sextum philosophum legas lib. i de animalibus, cap. v. Marcellus item cap. viii *d*, ad tollendam veterrimam palpebrarum asperitatem, inter alia præcipit mellis Attici L. i.

d Pag 64. edit. Froben.

Post capillos, & pedes, ac lendes, de oculorum, & maxillarum pilis videndum. Plinius lib. xxix, cap. ult. *Palpebras gignere muscarum, fimique murini cinerem, æquis portionibus, ut efficiatur dimidium pondus denarii, promittitur.* Idem lib. xxx, cap. xv: *Cochlearum saliva, illita infantium oculis, palpebras corrigit, gignitque.* Ac eodem cap. antea legas: *Ovis formicarum supercilia denigrari cum muscis tritis tradunt.* Idem libri ejusdem cap. v dixerat: *Ne sint malæ hirsutæ, formicarum ova pueris infricata præstant.*

Ad totius corporis pilos pertinet, cùm Plinius lib. xxxii, cap. x, de psilothro agens, ait: *Sanguisuga tosta in vase fictili, & ex aceto illita, eundem contra*

pilos habent effectum. Ac idem tradit Plinius Valerianus lib. III rei Med. cap. XLII, quod de psilothris: *Sanguisuga viva, tusa in fictili vase, ex aceto illinuntur per horas tres: deinde in balneo abluuntur.*

Ad ea, quæ veriùs sunt corporis partes, veniamus. In oculorum inflammationibus occipitio vel cucurbitulæ, vel hirudines adhibendæ: ut Marcellus jubet cap. XXXVIII. Crematæ cochlearum testæ non marinarum modò, de quibus etiam in aquatilibus dictum; sed planè omnium, oculorum cicatrices, & albugines, corrigunt; dentes item expurgant; ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XI. Aurium humoribus conducit vinum mulsum: ut est apud Marcellum cap. XII. Fœdo narium odori occurritur, si myrrhæ, acacii, amomi, singulorum drachmam unam contusam, & melle cocto excipens: quemadmodum Oribasius tradit lib. VIII Synopseos cap. XXX. Atque, ut idem monet cap. XXXII, labiis scissis consulitur candidis aranearum telis, quæ in arcis inveniuntur. Idem cap. XXXVIII hirudinem oculis suadet inflammatis, proximè, ubi dolet, in fronte adhiberi. Marcellus lib. V, cap. X tradit, oris ulceribus, quas aphthas dicimus, prodesse iridem cum melle, præterea mulsum.

Præterea, ut Plinius ait lib. XXX, cap. IV: *Tollit ex facie vitia & cochlearum, quæ lata & minuta passim inveniuntur, cum melle cinis. Omnium quidem cochlearum cinis spissat, calefacit smecticâ vi: & ideo causticis commiscetur, psorisque, & lepris, & lentigini illinitur. Invenio & formicas Herculaneas appellatas, quibus tritis, adjecto sale exiguo, talia vitia sanentur.* Easdem commendat Marcellus Empiricus cap. XIX a his verbis: [a P. 129. edit. Froben.] *Formiculas, quæ Herculaneæ nominantur, contritas, modico sale adjecto, impetigini adpone: miraberis remedium: nam celeriter expurgant.* Sequitur unde apud Plinium: *Buprestis animal est rarum in Italia, simillimum scarabæo longipedi. Fallit inter herbas bovem maximè; unde & nomen invenit: devoratumque tacto felle ita inflammat, ut rumpat. Hæc cum hircino sevo illita lichenas ex facie tollit septicâ vi.* Eâ vi non faciei modò, sed reliqui etiam corporis lichenas tolli; edocebimus cap. LXXXIX. Hinc de variis locutus ait: *Utilissimum & in facie mel, in quo apes sint immortuæ.* Quod verò cochlearum cineri mel addi jubet Plinius, è Dioscoride firmatur: qui lib. II, cap. CI mel Sardoum, cuti faciei illitum, mederi ait ejus maculis, tum à Sole contractis, tum aliunde provenientibus.

De capite abunde actum. De thorace, & ventre, liquet, ex iis, quæ inspersimus, & inseremus cæteris. Ac pertinet huc etiam, quòd, ut Dioscorides ait lib. II, cap. CI, si verpis, à balneo potissimùm, præputium ad dies XXX emolliatur, glans citra circumcisionem nudata in integrum restituitur.

De artubus pauca adjungam. Primùm de unguibus, quia tam manuum sint, quàm pedum. De his ita Plinius lib. XXX, cap. XII: *Unguium scabritiem tollunt cantharides cum pice tertio die soluta, aut locusta fricta cum sevo hircino.* Ac Sancta etiam Hildegardis in Physicis suis b [b Lib. 4. part. 2. cap. 52.] ait, unguium immunditiem (scabritiem puto signari) tolli docet liquore è fucis expresso. Sed ipsa *humbelim* vocat, quia *fucus* Germanis *hummel*; ut Belgis *bommel*: sicuti his gentibus *hommelen*, & *bommelen*, *bombum edere*.

Ad ungues etiam pertinet παρωνυχία, sive *reduvia*; illa manuum imprimis. Ut in ea melle sit utendum cum galla, Oribasius dicet lib. VII Synopseos, cap. XVIII. Theodorus quoque Priscianus lib. I Εὐπορίστων, cap. XXXIV in hoc vitio præcipit *lenticulam coctam cum melle contritam imponi, & myrti folia viridia trita similiter cum melle adhiberi: sic etiam rosarum, sic olivæ folia.* Mox subjungit: *Quibus forte aliquo ictu ungues nigrescunt, nasturtium cum melle mixtum medebitur. Et cera sola liquefacta superimposita medebitur.*

Perniones cerâ bifariam sanari, docet idem Theodorus lib. I φαινομένων εὐπορίστων, cap. XXXII.

Clavis pedum medentur vermes terreni ex oleo: ut ait Plinius lib. XXX, cap. IX.

Cap. LXXXVIII.

De externis corporis morbis, ac primum illis ab caussa externa: ut vulneribus, quibus medicina à lumbricis terrestribus, telâ araneæ, imo & bombycis, adhæc cochleis, quibus & tela extrahuntur. Vis mellis in vulneribus: uti & ejusdem, & apium, ac ceræ, in membris contusis, fractis, vel adustis: & ut his etiam cochleæ prosint. Hinc iterum ad externos morborum, quibus caussa est interna: ut sunt ulcera. De his primò universè actum: & ut remedio iis sint mel, cera, oxymeli; quæ apum gloria est. Adhæc certum blattarum genus, & grylli: tum autem millepedæ, & araneæ: præterea cochleæ, & vermes: inque his cossi, in cossis illi, quibus origo in ulmis. Exinde particulatim considerantur varia ulcerum genera: ut erysipelas, sive sacer ignis; cui medentur lumbrici. Species sacri ignis herpes, qui Latinis zona. *Herpetis genus, quod* ἐσθιόμενος *dicitur, ac eundem videri* herpetem exedentem. *Herpeti equorum remedium à vermiculo cardui. Carbunculi descriptio, & remedium ab apibus, & melle. Descriptio furunculi, eique medicina ab araneo, & muscis. Exanthemata cerâ sanari.*

Hinc jam propero ad morborum externorum eos, qui non tam certæ sunt partis, quàm corporis totius. Atque hîc etiam habet locum, quod superiùs a diximus, [a Cap. 45. hujus libri.] esse eos vel à caussâ externa, vel interna. Externa, ut vulnera à gladio; contusiones & fracturas à lapide, aut baculo; exustiones ab igni.

Vulneribus medentur lumbrici terrestres. Plinius Secundus lib. XXX Histor. Natur. cap. XIII: *Vulnera recentia conglutinant vermes terreni, adeò ut nervos quoque abscissos illitis solidari infra septimum diem persuasum sit. Itaque in melle servandos censent. Quidam vermibus arefactis in Sole ad vulnera ex aceto utuntur: nec solvunt, nisi biduo intermisso.* Plinius Valerianus de re Medica lib. III, cap. XX: *Vulnera recentia conglutinant vermes terreni triti, adeo ut etiam nervos incisos solident in die septimo. Iidem arefacti in Sole, & ex aceto triti vulneribus imponuntur, &, interposito biduo, solvuntur.* Ac cap. XXI: *Ad venas, vel nervos præcisos: lumbricos de terra confundes, & pones: statim sanant.* Serenus Sammonicus cap. LXIV:

Lumbrici terræ poterunt conducere vulnus.

Insuper vulnera sanantur telâ araneæ. Plinius lib. XXIX, cap. ult. *Aranei tela, ex oleo & aceto imposita, vulneribus tonstrinarum sanguinem sistit.* Eandem commendant in vulneribus Dioscorides, & Galenus: hodieque nihil apud nos vulgatius, quàm ut, siquis vel cultro leviter se læserit, telam continuò araneæ, præsertim candidam, puramque, imponat. Nempe ea constipandi habet vim, & refrigerandi, atque abstergendi; eoque inflammatio ne accedat, prohibet. Unde &, capite alicujus vulnerato, fractoque, uti eo præcipit Serenus Sammonicus cap. LIV:

Si verò caput infestus colliserit ictus;
Ex oleo necti vestis debebit arachnes:
Nesciet hæc illinc, nisi cum sanâris, abire.

Quam verò laudem tribuimus araneæ, hanc etiam bombyci competere, docebit Vincentius Bellovacensis: ut qui Speculi Naturalis lib. XX, cap. CXIX doceat, sericum combustum mundare vulnera, ac corroborare.

Adhæc carnes cochleæ crematæ, cumque thure, & myrrha illitæ, vulnera quævis, sed maximè, quæ nervi acceperunt, conglutinant: ut Dioscoridi traditum lib. II, cap. XI. Favet quoque Cornelius Celsus lib. V, cap. II: *Glutinant vulnus contusæ cum testis suis cochleæ.* Item Plinius lib. XXX Histor. Nat. cap. XIII:

Ad vulnera eâdem ratione, & cochlearum terrenæ prosunt: totæque exemtæ, tusæ, & impositæ, recentia vulnera conglutinant, & nomas sistunt. Atque aliquanto pòst: *Arundines, & tela, quæque alia extrahenda sunt corpori, evocant cochleæ ex his, quæ gregatim folia sectantur, contusæ impositæque cum testis, & eæ, quæ manduntur, exemptæ testis: sed cum leporis coagulo efficacissimè. Laudantur & cantharides trita cum farina hordeacea.* Plinius Valerianus de re Medicâ lib. III, cap. XX: *Cochleæ exemtæ de suis testis crudæ tritæ; mirificè solidant. Cochleæ item cum suis testis ustæ cum myrrha, & thuris puri pondere ex aqua, præcisos nervos sanant.*

Quod verò cochleis extrahi tela ait prior Plinius, ut vidimus: id blattis tribuit Plinius Valerianus lib. III Rei Med. cap. XLIX, his verbis: *Ad extrahenda ea, quæ corpori infixa sunt, blattæ sine pedibus, & sine capite, & pennis, tritæ illinuntur.*

Magna etiam in vulneribus est vis mellis. Coctum ea conglutinat: ut est apud Cornelium Celsum lib. V, cap. II: mel crudum ea purgat, ut idem ait libri ejusce cap. V. Sereni Sammonici est cap. XLV:

Ergo modus quicunque obtingit vulneris atri,
Contritus cum melle dabit medicamina bulbus.

Idem cap. LXIV, ut doceat, quomodo

Vulnera tabescant spatio vitiata dierum:

Præscribit hoc pacto:

Aut hederam Baccho decoctam, & semen anethi,
Aut cineres alni tardo cum melle ligentur.

Contusioni item membrorum apes prodesse, docet inter alios S. Hildegardis Physices suæ lib. IV, cap. XLVIII: *Si aliqua membra contrita sunt, apes, quæ in vasculo suo mortuæ sunt, sufficienter in laneum pannum consuat; & in oleo olivæ calefaciat, & membro, quo dolet, superimponat, & melius habebit.*

Adversùm adusta corporis loca, lenticula, & ervum cum melle, commendantur à Cornelio Celso lib. V, cap. XXVII *a*. Plinius verò lib. XXX Hist. Nat. cap. XII tale suggerit remedium: *Ambustis medetur murium cinis, & cochlearum; idque sic, ut ne cicatrix quidem appareat.* Plinius Valerianus de re Med. lib. III, cap. XX: *Ambustis sanandis illinitur cochlearum cinis ex oleo.* Postea & commendat ceram in oleo rosaceo resolutam.

a *Sect. ult. sive pag. 304. edit. Tornæs.*

Sequuntur morbi externi, caussam agnoscentes internam: ut sunt ulcera, tumores, scabies, & istis similia. His quoque docebo remedia esse divinitus data ex omni prope insectorum genere.

Ex insectis quidem alas habentibus detectas est apis: quæ ulceribus mirè prodest. Nam Scribonii Largi est cap. CCXXXVII: *Omne ulcus in omni parte corporis sordidum purgat mel per se.* Idem cap. CCXXXVIII docet, quomodo, si purum sit ulcus, & concavum, mel, & cera, contundi, & resinæ, atque aliis, misceri conveniat. Sed & cap. CCXLI, ubi Tryphonis chirurgi ad cicatricem ducendam emplastrum tradit, ceræ cum resina usum in eo enarrat. Cum hoc Tiberiani ævi scriptore convenit Plinius lib. XXX, cap. IX: *Tetris ulceribus, & manantibus, auxiliatur mel, in quo apes sunt immortuæ, cum resina.* Ac postea: *Si putrida sint ulcera, cerâ additâ ad cicatricem perducunt.* Imo porrum capitatum contritum, & ex melle impositum, universa ulcera optimè purgat: ut est apud Marcellum, cap. IV, p. 42. Itidem Oribasius lib. VII Συνόψεως, cap. V tradit, ulceribus summæ cutis conducere ceram, & mel. Etiam cap. XI refert usum oxymelitis, ac ceræ, in ulceribus malignis.

Ex insectis, quibus alæ sunt coopertæ, blattæ sunt, & grylli. De prioribus ait Plinius lib. XXIX, cap. ult. *Tertium blattarum genus, & odoris tædio invisum, exacutâ clune cum pissetæo sanare ulcera alias insanabilia.* De alteris sic idem lib. XXX, cap. IX: *Si putrida sint ulcera, ad cicatricem perducunt gryllorum crematorum favillâ ex oleo.*

Ex insectis non habentibus alas sunt multipeda, sive millepeda, & aranea. De priori sic Plinius lib. XXX, cap. XIII: *Duritias in alto ulcerum, & carcinomata, persequitur multipeda trita, admistâ resinâ terebinthinâ, & sinopide. Eademque utilissima sunt in his ulceribus, quæ vermibus periclitantur.* De alterâ ita S. Hildegardis Physices lib. IV, Part. III, cap. XLI, ulcerum dolorem mitigari telâ araneæ impositâ.

Quæ insecta nunc retulimus, ea pedibus prædita sunt. Carent iis cochleæ, & vermes. Utrosque ulceribus prodesse, docet Plinius lib. XXX. Ac capite quidem VIII sic scribit: *Tetris* (verendorum) *ulceribus, & manantibus* a, *auxiliantur cochleæ latæ parvæ contritæ ex aceto, vel cinis ejus: cochleæ nudæ, quas in Africa gigni diximus, tritæ cum thuris polline, & ovorum albo: tricesimoque die resolvunt.* Idem cap. IX: *Si putrida sint ulcera; ad cicatricem perducunt favillâ vermium terrenorum cum oleo vetere, & cochlearum, quæ nudæ inveniuntur. Ulcera umnia pedum sanat cinis earum, quæ vivæ combustæ sint.* Ac cap. XIII: *Quin & vermium ipsorum genera mirandos usus habent. Cosses* b, *qui in ligno nascuntur, sanant ulcera omnia. Nomas verò combusti cum pari pondere anisi, & ex oleo illiti.* Et post aliqua: *Cinis vermium terrenorum margines ulcerum duriores absumit cum pice liquidâ, vel simblio melle.* Et post pauca, commendans cochleas cum testis suis tusas: *Tradunt, iis & ulcera tractabiliora fieri, & sanari celeriùs.* Porrò cum eo, quod de cossis Plinium dicere videbamus, consentit, quòd S. Hildegardis, in Physicis suis *c*, ulceribus jubet admoveri vermiculos Germanis dictos *ulwurm*, quasi ulmi arboris vermes nuncupes. Eos ait in vase testaceo cum hordeaceo fumo suffocatos comminui oportere: tum ulceri, vel etiam vulneri, esse imponendos.

a *h. e. Serpentibus: quemodo & alibi Plinius, ubi Dioscorides* ἕρπητας *dixit, ille* ulcera manantia *reddidit.*
b *Alii codd.* cossi, *Sinæ. Quod malim.*
c *Lib. 4. part. 3. cap. 41.*

Hæc universè de ulcere dicta sunt: verùm particulatim etiam de variis eorum generibus, ac remediis, agemus. *Si super inflammationem rubor ulcus ambit, isque cum dolore procedat, ἐρυσίπελας Græci nominant:* ut ait Celsus lib. V, cap. XXVI *d*. Ibidem, ad purgandum ulcus ejusmodi, maximè melle, & resinâ, uti jubet. Græcum morbi nomen retinuit Celsus. Sed eo paullo junior Columella *e* vocat *sacrum ignem*; uti & hoc posterior Plinius Secundus *f*. Quippe post hunc sesquiseculo vixit Sammonicus ἀγρίας *ignem* g nuncupat. Malis ulceribus annumerat quoque Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVIII *h*. Erysipelas itaque signatur in hoc Plinii remedio libro XXX, cap. XII: *Igni sacro medentur vermes terreni ex aceto illiti: gryllus contritus in manibus. Quo genere præstat, ut qui id fecerit, antequam incipiat vitium, toto eo anno careat. Oportet autem eum ferro cum terrâ caverna sua tolli.* Quæ & ipsa totidem prope verbis apud Plinium Valerianum legas lib. III Rei Med. cap. XXXIV. Ignis hujus sacri species est herpes, qui *zona* Scribonio Largo. Sic enim ille cap. CCXLVII: *Ad zonam, quam Græci* ἕρπητα *dicunt.* De Græco vocabulo, & simul remedio, ita Plinius lib. XXX, cap. XIII: *Herpes quoque animal à Græcis vocatur, quo præcipuè sanantur, quæcunque serpunt. Cochleæ prosunt eis cum testis suis tusæ.* Arbitror, Græcis etiam vocari θηρίωμα. Sanè id ulceris esse nomen, ait Celsus loco antè memorato *i*: atque huc etiam refert, quem ἕρπητα ἐσθιόμενον *k Græci vocant, quia celeriter serpendo, penetrandoque, usque ora vorat.* Huic, ut idem *l* ait, *superdanda cum melle linimenta.* Etiam in equorum herpete insectorum usus est. Cardanus lib. VIII de Rerum Varietate, cap. XXXII: *Herpeti, quem vermem vocant veterinarii, vermiculum, qui in cardui fullonum vertice nascitur, penna anseris inclusum, absque offensa, difscissâ cute frontis, inserito, consuitoque vulnus. Solet viginti post dies emori, totidemque diebus equus liberatur.*

d *P. 290. & seq. edit. Tornæs.*
e *Lib. 7. cap. 5.*
f *Lib. 26. cap. 11.*
g *Cap. 41. Vulgo similiter vocatur ignis S. Antonii.*
h *Sect. de Sacro igne, sive pag. 309 edit. Tornæs.*
i *P. 308. edit. Tornæs.*
k *Herpetem exedentem.*
l *Ibid. pag. 309.*

Est & ulceris genus carbunculus, quod ita describit Cornelius Celsus lib. V, cap. XXVIII, sect. I: *Rubor est, superque eum non nimium pustulæ eminent, maximè nigræ, interdum sublividæ, aut pallidæ. In his sanies esse videtur, infra color niger est. Ipsum corpus aridum, & du-*

durius, quàm naturaliter oportet. *Circa quem quasi crusta est, eaque inflammatione cingitur, neque in eo loco levari cutis potest: sed inferiori carni quasi adfixa.* Ac plura deinceps. Remedium tale suggerit Plinius lib. xxx, cap. xii: *Carbunculus fimo columbino aboletur per se illito, vel cum lini semine ex aceto mulso. Item apibus, quæ in melle sunt immortuæ, impositis: polentâque impositâ inspersâ. Si in verendis sit, cæterisque ibi ulceribus, occurrit e melle æsypum cum plumbi squamis.*

Item ulceris genus est furunculus: qui sic Cornelio Celso describitur lib. v, cap. xxviii *a*: *Furunculus est tuberculum acutum cum inflatione, & dolore, maximeque ubi jam in pus vertitur.* Ut mederi liceat, tradit Plinius lib. xxx, cap. xii: *Furunculus mederi dicitur araneus, priusquam nominetur, impositus, & tertiâ die solutus.* Ac mox sanare eosdem dicuntur, *musca impari numero infricata digito medico.* Plinius item Valerianus lib. iii de re Medica, cap. xxviii: *Furunculis muscæ impari numero infricantur: digito minimo sordes ex auriculis pecudum illinuntur. Limacis cinis adspersus purgat.*

a Sect. 7. sive pag. 313. edit. Tornæs.

Exanthemata quoque sunt superficiariæ cutis exulcerationes, subrubicundæ, & asperæ: ut Trallianus ait lib. i, cap. v. Ut cera his medeatur, Oribasius docebit lib. vii Synopseos, cap. vii.

Cap. LXXXIX.

A vulneribus, & ulceribus, ad tumores abitur. His, si glandulas sub auribus occupent, millepedas mederi, & gryllos. Sin inguen, præstare id ceram, nec non cochleas minutas cum melle. Hydropicorum autem tumores sanari cochleis crudis terrestribus. Mel quibusvis ulceribus prodesse. Pani etymon, ac eidem remedium à multipeda, cochlea, cantharide. φύματα *sanari oxymelite, mulso, cerâ. Cancro prodesse ceram; abscessibus, millepedas: tum illis hominum, tum equorum vomicis, mel remedio esse. Scabiei apud Græcos, & Germanos vocabula, & illorum origo. Scabiem arceri culicibus, & cerâ. Vitiliginem, & lepram, esse eandem: sed differre à lepra Arabum. Blattarum genus, quo lepra occurratur.*

POst ulcera dicam de tumoribus: quorum aliqui sunt certæ partis: ut parotides, quæ glandularum sunt sub auribus. Eas, ut Plinius ait lib. xxix, cap. ult. *multipeda comprimit cum resina tertiâ parte illita: & grylli, sive illiti, sive adalligati.*

De illis inguinis, sic idem lib. xxii, cap. xxiv: *Si inguen tumeat, albam ceram in pube fixisse remedio est.* Et cap. xxx, cap. viiii *Inguinum tumorem cochlea minuta cum melle illita leniunt.*

At universi magis corporis sunt hydropicorum tumores. Eos discutiunt cochleæ crudæ terrestres, si cum testis suis imponantur, nec auferantur, priusquam omnis sit exhaustus humor.

Sunt & in tumoribus pani, ex eo sic dicti, quia referant glomum, qui Græcis πῆνος, Doribus πᾶνος. Diminutivum est *panicula*, vel *panucula*, teste Festo. Remedium adfert Plinius lib. xxx, cap. viii: *Panos discutit multipeda contrita, admistâ resinâ terebinthinâ ex parte tertiâ. Quidam & sinopidem admiscent cochleæ contusæ. Et per se cinis inanium cochlearum ceræ mistus discussoriam vim habet. Cantharides mistâ calce panos scalpelli vice aperiunt.* Similiter Plinius Valerianus lib. iii rei Med. cap. xxvii: *Ad paniculas sanandas cochlea minuta mirabiliter faciunt.*

φύματα sunt tubercula furunculis rotundiora, planioraque. Ea sanantur oxymelite, & mulso: de quo pluribus Oribasius lib. vii Synopseos, cap. xxix. Ceræ quoque in malagmatis usum adversus phymata, uti & tubera, tradit Celsus lib. v, cap. xviii *a*. Qui & cap. xxviii naturam phymatis describit: sed de curatione ad locum jam adsignatum remittit.

a Pag. 246. & seq. edit. Tornæsianæ.

Est & tumoris genus καρκίνος, sive cancer, qui *non solum corrumpit, quod occupavit, sed etiam serpit*: ut ait Celsus lib. v, cap. xxvi. Estque interdum ulcerosus, interdum sine eo: ac si totum occupârit corpus, *elephas* vocatur: *universalem cancrum* dixeris. Ad carcinodas etiam ceram juvare, docet Cornel. Celsus lib. v, cap. xviii *a*.

a Pag. 247. edit. Tornæs.

Abscessus quoque, ut Celsus vocat, in tumoribus est purulentis. Græcis ἀπόστημα, vel ἀπόστασις, dicitur ἀπὸ τοῦ ἀφίστασθαι *b*, quia partes ante contiguæ, humore præter naturam recepto, separentur. Remedium tale adfert Plinius lib. xxx, cap. v: *Millepedis, additâ resina terebinthina parte quartâ, omnia apostemata curari jubent.*

b Abscedere.

Inter abscessus sunt vomicæ, quibus Serenus Sammonicus *c* commendat:

Et mulsos amnes, & purgamenta columbæ.

c Cap 41.

Nec hominum modò vomicis melle consulitur, sed etiam equorum: ut liquet ex Vegetii Mulomedicinæ lib. iii, cap. lxix; ubi medicamentum præscribit, in quo mel, & ficus, coquuntur.

Scabies Celso *d* esse dicitur, *durior cutis rubicundior, ex qua pustulæ oriuntur, quædam humidiores, quædam sicciores.* Origo vocis aperta. Græcis similiter ψώρα à ψάω, *frico.* Germanis *den raud*, fortasse à *rauch*, *asper*, *rudis*: item *die kratze*, credo à Chaldæo חרת charath, *sculpere, incidere*: unde & Gr. χαράσσω.

d Lib 5. cap. ult. sect de scabie.

Scabies tollitur, si capiti hominis imponatur culex cum stramine accensus, cumque vivis carbonibus in cineres versus: quod pluribus ostendit S. Hildegardis: sed pro culice, Germanorum more, *muggam*, dicit. Vide eam lib. iv Phys. Part. ii, cap. l. Ac ibidem cap. lii scabiei capitis consuli dicitur, si superlinas liquorem ex humbelim expresso: ubi sine dubio intelligitur fucus, qui Germanis *hommel.* Hildegardis enim in Germania nata, mortuaque, ante annos cccel.

Plinius Valerianus lib. iii, cap. xxxviii ad scabiem arcendam docet varium ceræ usum. Imò & Vegetius lib. iii Mulomedicinæ, cap. lxxi geminum equis præscribit medicamentum, quorum utrumque ingrediatur cera.

Est & fœdum scabiei genus, quod λειχὴν, sive *impetigo* vocatur: item aliud, quod dicitur ἀλφὸς, sive *vitiligo*; de qua Festus. Vulgò *morphæam* nuncupant. Ejus generis est lepra, quam Dominum sanâsse legimus in Euangelio. At planè eos ratio fugit, qui elephantiasin arbitrantur. Lepram, omnemque vitiliginem (λέπρας, καὶ ἀλφοὺς) purgant crematæ cochlearum testæ: ut est apud Dioscoridem lib. ii, cap. xi. Intellige verò non illas modò marinarum, de quibus in aquatilibus non semel dictum: sed etiam terrestrium. Idem Dioscorides lib. ii, cap. lxvii a, medicamentis iis, quibus carcinomata, lepræ, & impetigines feræ (λειχῆνες ἄγριοι) sanantur, etiam buprestes misceri; idque ob vim σηπτικὴν, ἑλκωτικὴν, θερμαντικὴν, *exedendi, exulcerandi, & calefaciendi.* Varia etiam remedia suggerit Plinius. Ut lib. xxix, cap. iv: *Vis cantharidum adurente corpus, crustas obducere. Eadem pityocampis, in picea nascentibus; eadem bupresti; similiterque præparantur. Efficacissimæ omnes ad lepras, lichenasque.* Et libri xxx, cap. xiii: *Ad vitiliginem, & cantharides, cum rutæ foliorum duabus partibus, in Sole, donec formicet cutis, toleranda sunt.* Quam rem mox pleniùs explicat. Marcellum etiam Empiricum audiamus cap. xix *e*: *Ad lichenem, sive mentagram, quod vitium neglectum solet per totam faciem, & per totum corpus serpere, & plures homines inquinare. Nam Soranus medicus quondam ducentis hominibus hoc morbo laborantibus curandis in Aquitania se locavit. Huic ergo valetudini maximè medentur cantharides tritæ, & inlitæ cum succo uvæ amineæ, & cum sevo ovis, vel capræ: sed prius facie lotâ, & nitro diligenter curatâ, medicamen imponitur.* Idem docet Plinius Valerianus lib. ii Rei Medicæ, cap. lvi. Aliud item remedium accipe è Plinii lib. xxix, cap. ult. *Alterum blattarum genus mylæcum f appellavero, circa molas fere nascens. Has capite de-*

e Pag. 129. edit. Froben.

f Al. mylicon.

detracto attritas, lepras sanasse, Musa, & Picton, in exemplis reliquere. Aliud item è lib. XXX, cap. XIII: *Ad easdem vitiligines, & muscas illini jubent cum radice lapathorum a.* Mel quoque juvat: unde Marcellus cap. XIX *b* nitrum ex melle, & lacte bubulo, impositum elephantiasi ait mederi, & Oribasius lib. VII Συνόψεως, cap. XLVIII oxymeli adversus lepram commendat. Hæc abunde arguunt, quàm nobis ad alimoniam, ac medicinam, immensa Dei bonitas ex ipsis providerit insectis.

a Al. lapathoria. b Pag. 130.

Cap. XC.

Insecta etiam ad rem vestiariam prodesse. Sericæ vestis usus varius pro vario anni tempore. Seres ubi siti, & cur inde Sericæ vesti nomen datum. Cur eadem dictæ Persicæ, & Medicæ. *Quo pretio sericum soleat divendi florentibus rebus Romanis. Quâ occasione plane innotuerit Romanis, Græcisque, sericum neri à bombyce, cùm antea id valde esset incertum, multis, etiam classicis scriptoribus, ita existimantibus, è foliis arborum depecti. Pamphila in Co insula prima instituit bombycinam deglomerare, ac deinde telam hinc texere. Cur inter Coam vestem, & illam ex Arabii, vel Assyrii bombycis tela textam, veteres distinxerint. Primitus solis feminis vestes Sericas fuisse in usu; hinc viris nobilibus; tandem & hominibus è vulgo. Quando* bombycina, & Serica, *eadem haberi cœperint. Purpuram melle conservari, & unde ea vis mellis. Cur gladii oleo inuncti non sint obnoxii rubigini.* Blattam μετωνυμικῶς *poni pro panno purpureo; non quidem ab ea vocis significatione, quâ* blatta *vermiculus est; sed quatenus sic dicitur os narium purpuræ.* Sericoblatta. Blattifer Senatus.

JAm quanti illud existimandum, quòd bombyces suppeditant vestem sericam? Quæ vel æstivo tempore aptior, vel hiberno, vel verno, & auctumnali. In æstu magno ob levitatem accommodatissima tafetata: in minori, ormesina. Hieme conducunt felpa, & velutum: quorum utrumque pondere suo, & villis, calefacit. Vere, & auctumno, laudatur rasa, quæ vulgo, *veluto riccio.* Vetus Sericæ vestis appellatio est à Seribus: qui populus est Orientis, Boriæ propior, ac, ut ait Ammianus Marcellinus lib. XXIII, *ab Occidentali latere Scythis adnexus; à Septentrione, & orientali, nivosæ solitudini cohærens; quà meridiem spectat, adusque Indiam porrectus, & Gangem.* Ptolomæus ab Oriente ait habere γῆν ἄγνωστον *a*: alii referunt terminari Oceano Eoo, & ab his dici *Sericum*, uti meridionalis ab Indis *Indicus* vocatur. Iis cum Taprobanitis erat commercium: cæterorum refugisse cœtum, apud Plinium *b* legas. Ex hac gente Sericum deportabatur in Persiam. Nec vestes *Persicæ*, vel *Medicæ*, aliæ intelligendæ, quam *Sericæ.* E Persia verò post devictam ab Alexandro Magno Persiam, delatum est in Græciam: florentibus rebus Romanis, in imperium Romanum: ubi ἰσόχρυσον *c* fuit. Nam serici libra emebatur librâ auri. Ea consuetudo obtinuit usque ad tempora Justiniani Imperatoris. Huic permolestum erat, ab hostibus Persis tam carè vestem emi oportere. Commodè, ut Procopius in Gothicis *d*, & ex eo Zonaras narrat, duo monachi ex India venêre, qui indicium facerent Cæsari de vermibus Sericum nentibus: nec posse quidem vermes eos Constantinopolim deferri; sed posse apportari ova, ex quibus vermiculi gignerentur. Remissi igitur monachi, qui ova ejusmodi attulerunt. Atque inde est omne id vermium genus sericum nentium, quòd hodie est in Europa. Ac tum nulli amplius dubium fuit, quin sericum esset bombycum opus. Antea verò quæstio admodum erat anceps, & incerta. Fuere quidem, quid id, quod res esset, traderent: ut Pausanias in Posteriori Eliacorum libro (nec tamen citra errorem,) Servius item in illud Maronis *e*,

Quid nemora Æthiopum molli canentia lana?

Adhæc B. Basilius Hexaem. homil. VIII. Chrysostomus quoque bombycinam vestem pulchram quidem ait; sed τῶν σκωλήκων ὕφασμα, *vermium telam.* Sed enim vulgatior erat opinio, esse arborum fœtum, sive fieret è corticibus, sive foliis depecteretur. Prius placuit Straboni lib. XV: Τοιαῦτα δὲ τὰ Σηρικὰ ἔκ τινων φλοιῶν ξαινομένης βύσσου· *Talia sunt & Serica, bysso nempe ex arborum quarundam corticibus carminatâ, ac netâ.* Posteriorem autem sententiam sequuntur Maro II Georg. ac Seneca in Hippolyto, & Hercule Oetæo: imò Plinius quoque lib. VI, cap. XVII, & Ammianus Marcellinus lib. XXIII. Quibusdam Strabo etiam conveniet, si pro φλοιῶν *a* reponatur φύλλων *b*. Post verò Justiniani tempora, quod antea dicebam, pariter omnibus liquebat. Quod inter alios satis in κοσμουργίᾳ ostendit Georgius Pisides diaconus & referendarius Constantinopolitanus, qui Heraclii Imperatoris temporibus, & deinceps, vixit. Dixeris, nec multò antè potuisse hoc ignorari propter vestes Coas: quas ex bombyce esse constaret. Quippe ab Aristotele ipso lib. V Histor. Animal. cap. XIX *c* traditum esse, primam in Co insula Pamphilam, Latoi filiam, docuisse bombycinam deglomerando exsolvere, & inde texere. A Plinio præterea lib. XI, cap. XIII tradi, Coam bombycem etiam viris esse in usu, Assyriam solis mulieribus. Est & Propertii lib. II, eleg. III:

Nec si qua Arabio lucet bombyce puella.

Sed his satis puto occurri, si statuamus, illa de Assyria, Arabiave bombyce, intelligi debere de tela serica, quæ inde apportaretur. Nam bombyx μετωνυμικῶς sæpe capitur pro tela ex eorum filis contexta. Quod verò ad vestem Coam, non quidem ignorabant, id, unde illa fieret, neri à bombyce: sed fere doctissimis quibusque ita erat persuasum, disparem esse originem serici. Et hunc in errorem impellebantur eo, quòd longè præstantius esset sericum è Persia apportatum, quàm bombycinum Coum. Credo, Indici bombycis tenuius ac subtilius filum erat: crassius autem vermis Coi. Præterea, ut è Plinio observatum maximo Salmasio, Coi non antè eliquabant stamen bombycinum, quàm corrosâ metaxâ evolasset papilio. At Seres, integro illo stamine, id agebant, intus adhuc morante bombyce, ac necdum in papilionem converso. Quare nihil mirum, si, Plinii ætate, viri etiam Cois uterentur; serico solæ feminæ. Sic enim scribit: *Tam multiplici opere, tam longinquo orbe petitur, ut in publico femina transluceat.* Ac alibi simile habet. Paullo pòst tamen sericâ & viri cœpere uti. Unde opus fuit, decerni à Senatu anno Urbis IƆCCLXIX (ut Tacitus *d* narrat) *ne vasa auro solida ministrandis cibis fierent, ne vestis serica viros fœdaret.* Solini ætate, qui Plinium exscribit sæpe, (nec enim eo antiquiorem esse putandum) viris quoque is luxus. Verba ejus *e*: *Primò feminis, nunc etiam viris; persuasit luxuriæ libidò.* Nec è vulgo tamen, sed soli nobiles, hac veste utebantur. Tandem eam & infimi sine ulla discretione usurparunt: ut est apud Ammianum Marcellinum *f*. Cæterùm cùm Solinus ait, viros etiam sericâ usos, intelligenda subserica, cujus stamen lineum, trama sericum. Nam & hanc *sericam* dixere. Sed veste, cujus & stamen sericum foret, primus ex Romanis usus est Heliogabalus. Sic enim de eo Spartianus: *Primus Romanorum holosericâ veste usus fertur, cùm jam subserica in usu essent.* Ex his liquet, quomodo differant vestis bombycina, subserica, & holoserica. Bombycina enim est Coa. Serica quidem è bombyce erat: sed ante Justiniani tempora origo ejus, ut vidimus, non satis erat nota. Postquam verò Coa esse in usu desiit (quod contigit, ubi Serica in Romanum imperium magnâ advehi copiâ cœpit) nomina bombycinæ, & Sericæ vestis, promiscuè solent usurpari.

Nec bombyces duntaxat, sed apes etiam, rei prosunt vestiariæ. Nam purpura melle conservatur. Narrat enim Plutarchus in Alexandri vita, quo loco de captis loquitur Susis, in urbe ea, inter alia pretiosa, inventa esse quinque millia talentûm purpuræ Hermionicæ, centum & nonaginta annis servatæ, ac nihilominus florem recentem & novitium retinentis, quia puniceorum infectura esset melle perfecta;

a Terram incognitam. b Lib. 6. cap. 17. c Ejus pretii ac aurum. d Lib. 2. e 2 Georg. vers. 120.

a Corticibus. b Foliis. c Ex dist. Cas. Scaligeri sect. 217. d Lib. 2 Annal. e Cap. 53. sive dist. al. 50. f Lib. 23.

fecta; candidorum, oleo candido. Nempe mel, ut diximus antea, lentore suo efficit, ne calor nativus foras exeat, vel externus ingrediatur: ac par olei ratio est; unde est, quòd gladii oleo inuncti non obducantur rubigine.

Ex iis, quæ hactenus diximus, constat, non leve esse vestibus decus ab insectis. Est interea, ubi & verus earum honos falsò sit insectis attributus. Ut cùm blattæ vermiculo deberi ajunt blatteum colorem, & decus vestium, quæ inde *blattea* vocantur. Estque pro iis hoc Pauli Diaconi in Glossis: *Blatta, genus purpureum vermis.* Sed vide, an non satius sit pro *vermis* rescribere *vestis*. Nam Horatio quidem, Plinio, Martiali, aliis, *blatta* est vermiculi genus: at non unde purpureus fiat color. Sed postquam declinavit Romani puritas sermonis, *blatta* cœpit accipi pro osse ex nare purpuræ: nec tamen cujusvis purpuræ, sed Byzantiæ. Unde Actuarius: βλάττιον Βυζάντιον ὀστοῦν τοῦ ῥινὸς τοῦ πορφυρᾶς· *Blatta Byzantia est os ex nare purpuræ.* Sed si consuetudinem ejus vocis attendamus apud Annam Comnenam in III Alexiados, Theodosium Zygomalam in Crusii Turcogræcia *a*; imò & Codinum variis in locis operis de officiis Constantinopolitanis; adhæc Nicetam, & Cedrenum: comperiemus, non solùm sumi pro osse nasi purpuræ, nec pro purpura Byzantia modò, quæ Anastasio bibliothecario in Papa Leone III, *blattin Byzantium*; sed simpliciter pro purpura, vel potiùs panno purpureo. Quomodo & *blattæ* vocabulum usurpant Latini. Cassiodorus lib. I Var. Lect. epist. II: *Pontus castorea, blattam Tyrus, æra Corinthus.* Ac similiter usus lib. I, epist. II: *Cum blatta, quam nostro cubiculo dare singulis annis consuevisti, venire festina.* Item Alcimus Avitus lib. III:

—— Fulgidus auro
Serica bis coctis mutabat tegmina blattis.

Et lib. IV:

Pallia blattarum spreto diffibulat auro.

Hinc igitur *blatteus color* pro *purpureo*, Isidoro lib. XII Orig. cap. ult. & lib. XXIX, cap. XVIII: *blattei funes* Eutropio in Nerone: *blattea tunica* apud Vopiscum in Aureliano, & Gregorium Turonensem lib. II Histor. cap. XXXVIII: *pallium blattosericum* eidem Vopisco: quod & *sericoblatta*, L. X de murilegul. lib. II Cod. Justin. & L. XIII eodem Tit. Cod. Theodos. Divisim item *sericum blatteum*. Venantio Fortunato lib. II Epigram.

Serica cui niveis agnata est blattea telis.

Sic & *blattifer senatus*, pro *purpureis Patribus*, Sidonio Apoll. lib. IX, epigram. XVI.

a Pag. 99.

Cap. XCI.

De multiplici ceræ usu. Ac primùm de veterum consuetudine literas, testamenta, aliaque exarandi in tabulis ceratis; deque commodo gemino, quod habeat ea scribendi ratio. Cur, qui scripta sua corrigunt, stylum vertere *dicantur. Lini, ceræque usus in claudendis, & obsignandis literis. Hoc sigillum iis, quibuscum negotium foret, inviolatum ostendi solere, priusquam literæ aperirentur. Asiaticos pro cera in signando usurpâsse cretam. De creta, terræque Cimoliæ, ac Samiæ, natura. Quam antiquus annuli usus Hebræis. Quod Plinius ait, Ægyptios non signâsse literas, id si universè capiatur, refelli annulo Pharaonis, quem Josepho dedit. Quomodo veteres Græci, maxime Lacones, signarint ligno à vermibus eroso: quod inde θριπόβρωτον, & θριπήδεστον, dixere. Mos Criticorum cerâ miniatâ signandi, quæ improbarent. Democriti χειρόκμητα. Παραπλάσματα quæ dixerint. De arte ceris pingendi, quæ vocata est ἐγκαυστική. Tria ejus genera fuisse; quorum unum cerâ fieret, qualis esset; alterum, eâdem liquefactâ; tertium, cestro sine cera, inurente ebur, vel cornu: & in quibus usi sint primo, ac secundo genere, quod κηρογραφίαν dixere; uti tertii generis ἐγκαύματα vocavere κεστρωτά. De imaginibus ex cera effigiatis: & universè de vi imaginum in animis hominum. Imagines, quæ more Romano disponi in atrio, & in funere solent præferri, fuisse vultus humero tenus ex cera efformatos. Nec tamen omnium solere imagines funus comitari; sed duntaxat eorum, qui non viderentur hostes fuisse Reipublicæ.*

Sed ad veros insectorum usus redeo; & quia de re vestiariâ satis dictum puto; nunc conferam sermonem ad usus eos, quos è ceris capere licet in scripturis, sigillis, picturis, simulachris, lucernis, & variis rebus glutinandis.

Antiqui olim in tabulis scribebant ceratis *a*: unde *cera* Ovidio pro epistola: ac apud Jurisconsultos *b* sæpius *tabulæ ceræque* de ceratis testatorum tabulis: apud poëtas *c*, & alios *d*, *prima*, *ima cera*, & *cera ultima*, pro iisdem. Hæc scribendi ratio, licet nunc desita, duo habuit commoda. Prius est, quòd celerior esset. Nam, dum pennam in atramento tingimus; crebra adeò manus relatio cogitationem moratur, & frangit: ut apud Fabium est lib. X, cap. III. Posterius ibidem refertur, quòd contrà quàm in chartis fit, nullum, ubi mutâris; relinquatur lituræ indicium. Quippe uti cuspide graphii, sive styli (qui quandoque osseus, plurimùm ferreus fuit) exarabant: ita parte adversâ, quæ obtusior erat, quicquid displiceret, inducebant, ac complanabant; ibidemque aliud, quod vellent, scribebant. Unde Horatianum *e* illud; *Sæpe stylum vertas*: hoc est, ne retine, quicquid primò in mentem venerit; sed scripta tua crebrò muta, ac corrige.

Præterea cerâ in obsignandis literis, & testamentis, utebantur. Nempe tabellas, chartasve, lino obligabant; postea annulo χαρακτῆρα imprimebant ceræ. Hinc Chrysalus apud Plautum Bacchidibus *f* ad literas scribendas, signandasque, adferri jubet,

—— stilum, ceram, & tabellas, & linum. ——

Iis jam exaratis, sed necdum signatis, dicitur,

Cedo tu ceram ac linum actutum. age obliga, obsigna citò.

Quod si adversarium literis vellent convincere, signum inspiciendum dabant, priusquam linum inciderent, atque ita aperirent. Liquet hoc ex Curculione act. III *g*, & Bacchid. act. IV, sc. VI *h*: item Pseudolo act. IV, sc. II *i*: Cicero in Catil. *Ostendi tabulas Lentulo, & quæsivi, cognosceretne signum.* Ac similiter de eo Sallustius in Catilin. Pro cerâ autem Asiatici utebantur cretâ; quam Herodotus in Euterpe appellat γῆν σημαντρίδα *k*. Meminit ejusce consuetudinis etiam M. Tullius pro Val. Flacco: *Hæc quæ est à nobis prolata laudatio, obsignata erat cretâ illâ Asiaticâ, quâ utuntur omnes in publicis, & privatis literis.* Nec id mirum, cùm creta quædam sit pinguis, lenta, glutinosa: non illa modò, quæ ex Creta advehitur, indeque nomen id insulæ obtinet: sed & quæ locis vicinis, ut ex Cimolo, maris Cretici insula; quæ ipsa magis glutinat terrâ Samiâ. Nam de ejus pinguidine, & lentore, etiam testes sunt Dioscorides, & Galenus. Et sanè quia creta quædam sit pinguis, eò Britanni etiam tali agros suos uberes reddunt, ac pingues. Interim mos iste annulo in cera, cretâve, signum imprimendi, tardè obtinuit apud plerasque Orientis ipsius gentes. Nam Plinii est lib. XXXIII, cap. I: *Non signat Oriens, aut Ægyptus, etiam nunc literis contenta solis.* Hebræis tamen mos iste pervetus: ut arguit annulus Thamari à Juda datus pignori: quemadmodum est Genes. XXXVIII. Nam signatorium fuisse, communis opinio est. Et quicquid de Ægypto sit, ex quo sub Ptolomæis fuit: tamen jam temporibus patriarcharum, si non vulgus, saltem reges annulis usi signatoriis: ut arguit Genes. XLI, quòd Pharao dederit Josepho annulum suum. Eo enim auctoritatem tribuit regias obsignandi literas, tanquam regni cancellario. Quod verò ad Græcos veteres, Lacones imprimis; hi quidem in cera signavere, sed non annulo; quia sculpendi, cælandique ars adhuc esset ignota; verùm θριπηδέστῳ, sive θριποβρώτῳ, hoc est, ξύλῳ ὑπὸ θριπῶν βεβρωμένῳ· *ligno à vermibus corroso*; ubi, sine dubio, punctorum numerus, magnitudo, & situs, pro signo erant.

a *Plin. lib. 13. cap. 11.*
b *Marcianus l. 1. §. de l. Cor. de fal. & Ulpianus Tit. 20 Regul.*
c *Horat. lib. 2. sat. 5. Martial. lib. 4. epig. 26.*
d *Sueton. in Jul. cap. 83. & in Ner. cap. 17.*
e *Lib. 1. sat. 10.*
f *Act. 4. sc. 4.*
g *Sive Scena, Beatus videor, vers. 53.*
h *Vers. 19.*
i *Vers. 45.*
k *Terram signatricem.*

erant. Vide Hesychium in θελμίβρωτος, & in θελμίδεσος: nec non Isacium Tzetzem in Lycophronis Cassandræ vers. LVIII.

In censendis etiam scriptis solent Critici ceris annotare signa quædam judicii sui. Huic ceræ admiscebatur μίλτος; sive rubrica, aut minium; quo & alias usi, ad ornatum. Unde Achilles Statius in Aratum: Ἔστι δὲ ὁ κατεχρισμένος ἐν τῇ σφαίρᾳ κηρῷ μεμιλτωμένῳ· *est verò in sphæra illitus cerâ, minio admistô.* Criticis autem fuisse in usu, indicat Cicero lib. XVI ad Att. epist. XI: *Nostrum opus tibi approbari lætor, ex quo ἄνθη a ipsa posuisti: quæ mihi florentiora sunt visa tuo judicio: cerulas enim tuas miniatulas illas extimescebam.* Democritus etiam in opere suo, quod χειρόκμητα inscripsit, istis, quæ παράδοξα b viderentur, verissima tamen esse experientiâ didicisset, notam è cera annulo suo signatam adfigebat. Hujusmodi κηροὺς κατεσφραγισμένους, *ceras illitas*, propterea vocabant σφραγίσματα: ut ex Hesychio constat. Cur verò opus ipsum Democritus χειρόκμητα inscripserit, non meliorem adducere possis rationem, quàm quòd annulum signatorium dicerent χειρόκμητον: ut ex Eudemo Rhetore, & Suida, cognoscere est. Apud Vitruvium c, Pliniumque d, imò & Laërtium e, id vocabulum corruptè legitur: sed feliciter emendavit vir nunquam satis laudatus, nec temere sine laude nominandus, Claudius Salmasius: quem de isto pluribus vide in Plinianis, & Solinianis Exercitationibus f.

a Flores.

b Admirabilia, sive contra communem opinionem.

c Lib 9. cap 3. sed vulgo χειρότονητα legitur: quasi electa. vel electanea dixeris, quia electio etiam fit suffragiis cum manuum extensione: unde vox Græca.

d Lib. 24. cap. 17. ubi vulgo chirocineta.

e In Democriti vitâ, ubi est χειροτονητά.

f Pag. 1100.

Adhæc usus ceræ in pictura erat. Nam ceram priùs tabulæ inducebant, non quidem liquefactam, sed cujusmodi esset. Inducebant autem ceram discolorem, prout exigeret id, quod in tabula vellent pingere. Ceris ita inductis, instratisque, eas inurebant, ac exæquabant. Id, quo ceris pingerent ἐγκαῦσαι g dixere; uti artem ipsam ἐγκαυστικὴν h. De hac capiendus quoque Varro lib. III de R. R. cap. XVII: *Nam ut Pausias, & cæteri pictores, ejusdem generis loculatas magnas habent arculas, ubi discolores sunt ceræ.* Item Martialis lib. IV, cap. XLVII:

Encaustus Phaeton tabulâ depictus in hac est.
Quid tibi vis, dipyron qui Phaëtonta facis?

Quærit ex pictore, quid sibi velit, quòd cùm potuerit in tabella, penicillo colores inducendo, exprimere Phaetonta, maluerit eum pingere encausto: quasi non satis fuerit, si semel sit ustulatus, cùm malè regens currus paternos, ac in magnum conjiciens periculum genus humanum, propterea fulmine à Jove in Eridanum est præcipitatus: ut nihil attinuerit, quòd bis miser esset, iterum ustulare, dum inuritur ceris; unde δίπυρον vocat, quasi *ignem bis expertum* dixeris. Erat & alter ceratiæ encaustices modus: qui fiebat ceris liquefactis. De hoc ita Vitruvius lib. VII, cap. IX: *Ceram Punicam igni liquefactam paullo oleo temperatam setâ inducat: deinde postea, carbonibus in ferreo vase compositis, eam ceram apprimè cum pariete calefaciendo sudare cogat, fiatque, ut peræquetur. Postea cum candelis, linteisque puris, subigat, uti signa marmorea curantur, hoc autem γάνωσις Græcè dicitur.* Sed extrema verba sic optimè ὁ πάνυ i Salmasius corrigebat. *Hæc ἔγκαυσις Græcè dicitur.* Id encausticès genus à priori diversum fuit, eoque puppes navium pingebant: præter quæ & tertium erat, sed citra ceram, idque in ebore. Hæc tria complexus etiam Plinius fuit lib. XXXV, cap. XI: *Encausto pingendi duo fuisse antiquis genera constat; cerâ, & in ebore cestro, id est, veruculo, donec classes pingi cœpere. Hoc tertium accessit resolutis igni ceris penicillo utendi: quæ pictura in navibus nec Sole, nec sale, ventisque, corrumpitur.* Atque hinc maximus Salmasius k optimè interpretabatur Ovidianum hoc:

g Q. d. inustorium.

h Inurindi, sive inustoriam.

i Illustris, ac summus.

k In Solini polyhistor. cap. 32.

—— Et picta coloribus ustis
Puppis ut Ægeas concava findit aquas.

Nec naves solùm, sed etiam fornices, sive cameras, sic pingebant: ut idem notis ad Flavium Vopiscum docuit ex primo Procopii de ædificiis Justiniani. Qui hanc encausticen factam ait κηροῦ ἐντακέντος, καὶ διαχυθέντος· *cera liquefactâ, & diffusâ.* Et Plinii est, loco antè memorato, sed de priori ratione ceris pingendi: *Idem (Pausias) & lacunaria primus pingere instituit, & cameras, nec ante eum taliter adornari mos fuit.* In januis etiam, & atriis, ἐγκαυστικὴ a habebat locum. Hinc Ausonius Epigr. XXV:

a Inurendi ars.

Ceris inurens januarum limina,
Et atriorum pegmata.

Item muros obducebant ceræ loricam, inque ea pingebant. Etymologicum magnum: Ἐγκεκαυμένη, ἐζωγραφημένη· ἐπεὶ ἐγκαυσταὶ λέγονται οἱ ζωγράφοι, οἱ διαζωγραφοῦντες τοὺς τοίχους· *Encausta, picta: quia encausta dicuntur pictores, qui muros pingunt.* Mallem, non laxè adeò locutus esset; sed dixisset, esse genus picturæ, quo muros, & alia, ceris pingerent. Unde aliter κηρογραφίαν vocarunt. Ita videmus apud Athenæum libro quincto, quo loco ex Callixeno Rhodio Ptolomæi Philadelphi pompa describitur, inter alia recenseri κεράμια εἴκοσι χρυσᾶ, πεντήκοντα δὲ ἀργυρᾶ, τριακόσια δὲ κηροχρωγραφημένα χρώμασι παντοίοις· *amphoras aureas viginti, argenteas quinquaginta, trecentas vero omnigenis cera coloribus pictas.* Hoc tamen discriminis est inter ἐγκαυστικὴν, & κηρογραφίαν, quòd prior illa, ut ex Plinio vidimus, etiam comprehendat κεστρωτὰ, sive ebur, aut cornu, κεστρῷ, hoc est, ignito veruculo, depicta. Quis primus ceris pingere, vel picturam inurere, invenerit; pete indidem ex Plinio.

Præterea, ut ligno, ebore, lapide, vel metallo; ita ex sola etiam cera vultus, totasque imagines, efformabant. Nec cerà sanè ulla est materies magis ductilis. Ut de imagunculis magicis nihil nunc dicam; talis erat imago, de qua Ovid. lib. II Remed. Amor.

Si potes; & ceras remove: quid imagine mutâ
Carperis? hoc periit Laodamia modo.

Vult, ut amasiæ subeat oblivio, removeri ceratam illius imaginem, eo quòd conspectus memoriam ejus renovet; uti Laodamiæ contigit, quæ in epistolis Ovidianis sic scribit marito suo Protesilao, ad Trojam profecto:

Dum tamen arma geris diverso miles in orbe,
Quæ referat vultus est mihi cera tuos.
Illi blanditias, illi tibi debita verba
Dicimus, amplexus accipit illa meos.
Crede mihi plus est, quam quòd videatur, imago.
Adde sonum ceræ; Protesilaus erit.
Hanc specto, teneoque sinu pro conjuge vero;
Et tanquam possit verba referre, queror.

Hoc, quod fecit, cùm putaret conjugem vivere, (falsò licet; quia occisus erat, secundùm oraculum, quo prædictum fuerat, periturum, qui Græcorum primus in solum Trojanum è navi descendisset) id sine dubio, ubi ab Hectore interemtum intellexit, tam amans mariti, in luctu summo, qui nihil suadet moderati, multò fecit impensiùs, usque dum mœrore penitùs contabesceret. Hunc enim ejus fuisse exitum, abunde indicant Ovidii verba priori à nobis loco adducta. Ex hoc usu ceræ in picturis, & vi picturæ in amantium animis, etiam liquet, cur Plautinus parasitus b syngrapho inter lenam, & Diabolum adolescentem, adscribat, lenæ id præstandum,

b Asin. act. 4. sc. 1.

Ne epistola quidem ulla sit in ædibus,
Nec cerata adeo tabula, & siqua inutilis
Pictura sit, eam vendat.

Nimirum ne picturâ illâ alterius refricaretur amatoris memoria; qui fortasse gratior foret amicæ, quàm adolescens iste, sic cum lenâ transacturus.

Sed ut amantibus sæpe noxiæ erant hujusmodi imagines ceratæ: (& par aliarum ratio est:) ita magnam capere erat utilitatem ex ceris majorum, qui præclarè præivissent. Quippe, ut ait Valerius Max. lib. V, cap. VIII, exemp. III: *Effigies majorum cum titulis suis idcirco in prima ædium parte poni solent, ut eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur.* Hanc imaginum vim, quam varios propter abusus perperam homines ineptè negant, præclarè omnes experimur, & jam olim summi viri agnoverunt. Sallustium audiamus prologo belli Jugurthini: *Sæpe audivi Q. Maximum, P. Scipionem,*

nem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere; cùm majorum imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram, tantam vim in se habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere; neque priùs sedari, quàm virtus eorum famam, atque gloriam, adæquaverit. Qui locus simul indicat, illas majorum imagines ex cera fuisse. Pleniusque eam rem explicat Plinius lib. XXXV, cap. 11: *Apud majores* imagines *in atriis hæ erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora: expressi cerâ vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera; semperque, defuncto aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui unquam fuerat, populus. Stemmata verò lineis discurrebant ad imagines pictas. Tablina codicibus implebantur, & monumentis rerum in magistratu gestarum.* Pluraque inibi eodem pertinentia. Quod verò ait, imagines eas defunctum comitari solere, id restringendum ad illorum imagines, qui non visi essent hostes Reip. Ac propterea notatum illud in Julio Cæsare, quòd in funere Juliæ, amitæ suæ, quæ uxor fuerat Marii, septies consulis, imagines Marii prætulisset: quæ, ex quo dominatus erat penes Syllam, Mariusque hostis fuit judicatus Reip. nullis in exequiis fuerant conspectæ: ut est apud Plutarchum in Julio Cæsare. Itidem nec Bruti, & Cassii, imagines prælatæ sunt in funere Juniæ Tertiæ; etsi soror fuisset Bruti, alteramque sororem Cassius habuerit uxorem. Nihilominus *præfulgebant Cassius, atque Brutus, eo ipso, quod effigies eorum non visebantur*: quibus verbis Tacitus tertium Annalium claudit. Quia verò imagines istæ ex cera erant (quippe capita humerorum tenus ex cerâ effigiata) eò poëtæ sæpius eas simpliciter *ceras* appellant. Ut Ovid. 1 Fastor.

Perlege dispositas cinerosa per atria ceras.

Et lib. 1 Amor. El. VIII:

Nec te decipiant veteri cincta atria cerâ.

CAP. XCII.

Ceræ usus in fugandis tenebris. Literarum D, & L, commutatio. Quinque cereos in nuptiis præferri solere. Cereorum in veteri Ecclesia, post persecutionis tempora, de die usus, & quid mystici in hoc statuerint. Baptizatis datum cereum, ejusque cæremoniæ fines. Quomodo Nero Christianos, tunicâ papyraceâ ceris circumlitâ indutos, usserit in usum nocturni luminis. Cur de Christianis vulgo, ut maleficis, supplicium sumeretur. De fistulis veterum ex cannis septem, vel novem, compactis ad alarum formam. Inventionem earum Pani attributam: nec multum abire hinc, qui parenti ejus Mercurio adsignarunt. Planeque idem dicere, qui auctorem statuerunt Faunum. Alios tamen tribuisse seu Idi, seu Daphnidi, pastori Siculo. De doliorum ceratura, in cujus locum gummitio successerit. De navibus ceratis. Theocriti locus de poculis cerâ illitis illustratus. Cur pocula ærea, stanno; at fictilia, pice oblinerentur: utramque autem caussam concurrere in poculis ceratis.

ALia etiam ceræ commoda prosequamur. Ex ea enim fiunt cerei, ad pellendas tenebras nocturnas. Hodieque Belgis inde candelas quoque sebaceas vocant *keerssen*, quia olim è *cera*: quod Romani etiam pronunciabant, ut Græci κηρός. Nunc ineptissimè sonat nobis *ceris*, ut *seris*. Ad consuetudinem hanc Romanam pertinet illud Plauti Curculione act. 1, sc. 1:

Tute tibi, puere, lautus luces cereum?

Nisi *laucus* cum Scaligero malis: quod fuerit ex *δαδοῦχος, dautia, lautia, lacruma dacruma, μελετᾶν, meditari,* Ὀδυσσεὺς Æolicè Ὀλύσσης, ex quo *Ulysses, gallina Medica, melica,* & trecenta id genus; in quibus literarum D, & L, fit commutatio; ut pluribus in Originum libris ostendimus. Est & Martialis lib. XIV, epigr. XLII:

Hic tibi nocturnos præstabit cereus ignes.

Quas etiam patrimi, & matrimi pueri faces præferebant in nuptiis, hæ cerei fuerunt, iique numero quini: cujus rei caussam non unam adfert Plutarchus Quæstionum Romanarum tertiâ. Nuncupat ipse πέντε λαμπάδας, ἃς κηρίωνας ὀνομάζουσιν *a*. (a *Quinque faces, quas Romani ipsi cereos vocant.*)

In Ecclesia etiam cereorum usus antiquis obtinuit temporibus: priùs quidem ad tenebras pellendas, quia, ut ex Plinii quoque epistolis *b* constat, noctu potissimum, ad persecutionem effugiendam, cœtus fiebant: postea verò placuit, ut in sacris de die quoque veteri luminarium insisteretur consuetudini. Hoc Vigilantius multùm culpabat in Ecclesia Occidentali: sed B. Hieronymus sic illi occurrit *c*: *Per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est Euangelium, accenduntur luminaria, jam Sole rutilante: non utique ad fugiendas* d *tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum.* Quem secutus Isidorus lib. VII Originum, cap. XII sic scribit: Ἀκόλουθοι *Græcè, Latinè ceroferarii dicuntur à deportandis cereis, quando Euangelium legendum est, aut sacrificium offerendum. Tunc enim accenduntur luminaria ab eis, & deportantur, non ad fugandas tenebras, dum Sol eodem tempore rutilat; sed ad signum lætitiæ demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de qua in Euangelio* e *legitur, Erat lux vera, quæ illuminat* &c. Similiter, ut mysticum, interpretantur Alcuinus de divinis Officiis cap. de tonsura cler. & cap. de celebrat. Missæ; Amalarius lib. III, cap. XVIII; quique alii de divinis scripsere officiis. (b *Lib. 10. ep. 97.* c *Contra Vigilantium cap. 3.* d *F. fugandas, ut est apud Isidorum.* e *Joan. Euang. cap. 1.*)

Baptizatis etiam cereus in manus dari solet: quam consuetudinem indicant Cyrillus, sive Joannes Hierosolymitanus in Procatechum. & catech. 1 Mystagog. Venantius Fortunatus lib. IV Carm. ubi de Judæis conversis, Gregorius Turonensis lib. V Hist. cap. XI, Nicephorus Callistus lib. III, cap. XXXVII, Simeon Metaphrastes in Constantini M. vita. Vix tamen censeam sub hoc Cæsare eam obtinuisse consuetudinem. Saltem apud neminem, qui Constantino fuerit prior, inveniri puto. Interea mos vetus: ac luce illâ cerei externâ significabatur interior animæ illuminatio: à qua baptisma dicebatur φωτισμός, *illuminatio*; baptizati item φωτισθέντες, *illuminati*. Adhæc respexere parabolam quinque prudentium Virginum, quæ cum lampadibus obviam prodiere sponso *f*. Hoc verba ipsa Nazianzeni testantur, quæ hujusmodi sunt: Αἱ λαμπάδες, ἅσπερ ἀνάψεις, τῆς ἐκεῖθεν φωταγωγίας μυστήριον, μεθ᾽ ἧς ἀπαντήσομεν τῷ νυμφίῳ φαιδροὶ καὶ παρθένοι ψυχαί, φαιδραῖς ταῖς λαμπάσι τῆς πίστεως, μήτε καθεύδουσαι διὰ ῥαθυμίαν, ἵνα μὴ λάθῃ παρὼν ἀδοκήτως ὁ προσδοκώμενος, μήτε ἄτροφοι, καὶ ἀνέλαιοι, καὶ καλῶν ἔργων ἐπιδεεῖς, ἵνα μὴ τοῦ νυμφῶνος ἐκπέσωμεν. *Lampades, quas accendes, arcana sunt figura illius luminum gestationis, cum qua splendida, & virgines animæ splendidis fidei lampadibus obviam prodibimus Christo, nec per ignaviam & socordiam dormientes, ne fugiat nos inopinatò, ubi advenerit is, cujus adventus exspectatur; nec alimenti, olei, & bonorum operum indigi, ne è nuptiali cubiculo excludamur.* Ac similiter in commentario suo ad hunc locum Nicetas, Heracliensis Metropolita. Nec multùm abeunt illa Ivonis Carnotensis sermone de sacrament. Neophyt. *Ad ultimum datur cereus ardens in manus baptizati, quatenus implere doceatur illud Euangelii: Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est.* Ac eadem prope αὐτολεξεὶ *g* habes apud Hugonem Victorinum lib. de Sacramentis cap. XX. Sed de hoc cereorum usu in baptismate plura dicimus libro de ritibus baptismi. (f *Matth. 25.* g *Verbis iisdem.*)

Quia verò cera conducit tenebris pellendis; inde est, quòd ea quoque in Christianorum martyriis usus sit Nero. Nam molestâ eos tunicâ induebat, quæ interiùs papyracea, foris cerea erat: qualis κηροχίτων dicitur poëtæ veteri: uti Christiani ipsi ex eo vocati κηρίωνες, hoc est, cerei. Nempe quia hoc pacto ardentes noctu pro cereis erant. Tacitus lib. XV Annalium: *Pereuntibus Christianis addita*

addita ludibria, ut ferarum tergis contecti, laniatu canum interirent, aut crucibus adfixi, aut flammandi; atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur. Sulpitius Severus lib. II: *Plerique* (Christianorum a Nerone) *in id reservati, ut cum defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.* Papyro autem, quæ cerâ esset circumlita, indui solere, indicat vetus interpres ad illud Juvenalis sat. I *a*: a Vers. 155.

Pone Tigillinum; tædâ lucebis in illâ,
Quâ stantes ardent, qui fixo gutture fumant.

Sic enim scribit: *Tigillinum si læseris, vivus ardebis; quemadmodum in munere Neronis vivi arserunt, de quibus ille jusserat cereos fieri, ut lucerent spectatoribus, cum fixa essent illis guttura, ne se curvarent. Nero maleficos homines tædâ, & papyro, & cerâ supervestiebat, & sic ad ignem admoveri jubebat, ut arderent.* Ubi per maleficos intelliguntur Christiani. Vulgò quidem malefici jam Constantini temporibus, (ante quem interpres ille non vixit, ut alibi ostensum) dicebantur illi, qui execrandas artes magicas exercebant: ut indicat Lactantius lib. II Divin. Institut. cap. XVII. Ac Impp. ajunt, L. VII. D. de obseq. parent. *Siquis Magus, aut Magicis carminibus adsuetus, qui Maleficus vulgi consuetudine nuncupatur.* Similiter B. Augustinus lib. X de Civit. Dei, cap. IX. Sed enim sacerdotes gentiles, ut maleficos, vulgò traducebant Christianos. Illa enim miracula, quæ fierent ab iis virtute divinâ, nihil aliud esse ajebant, quam præstigias, & artes execrabiles.

Sed abusus hic magis, quàm usus ceræ, est dicendus nisi quando adhiberetur in iis, qui malefici re ipsâ forent, non falsò dicerentur. At vera hæc, nec levis est ceræ utilitas, quam præstat in rebus, glutini in morem, jungendis. Sic primùm fistulas fecere pluribus cicutis, sive cannis, cera junctis. Martialis lib. XIV, epigr. LXIII:

Quid me compactum ceris, & arundine rides?
Quæ primum exstructa est fistula, talis erat.

Nempe Martialis ævo jamdiu hæc componendæ ejus ratio obsoleverat: ac siquis revocare vellet, ridebatur. Ideo Ovidius cautè ait, quondam istam obtinuisse formam. Locus est VIII Metam. ubi Dædali alas cum fistula sic graphice confert:

—— Nam ponit in ordine pennas
A minima cœptas, longam breviore sequente,
Ut clivo crevisse putes. Sic rustica QUONDAM
Fistula disparibus paullatim surgit avenis:
Tum lino medias, & ceris alligat oras.

Jungebant autem fistulas septem: unde Maro in Ecl.

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula. ——

Et Ovid. II Metam.

—— Dispar è septem fistula cannis.

Vel etiam novem. Theocritus quidem Ecl. VIII sæpius ἐννεάφωνον *b* appellat. b Novem vocum.

At Ovidius XIII Metam. non veretur Polyphemo suo affingere quandam centum cannarum:

Sumtaque arundinibus compacta est fistula centum.

Nempe ei, qui mole corporis tantopere excederet cæteros, convenire etiam visa est tam vasta fistula. Quis artificium arundines jungendi repererit, dissentiunt veteres. Sed plures eam Panos putant gloriam: ut Maro Ecl. II:

Pan primus calamos cera conjungere plures
Instituit.

Similiter Ecl. VIII, Ovid. I Met. Plinius lib. VII, cap. LVI. *Fistulam*, inquit, *& monaulon*, repertt *Pan Mercurii.* Isidorus verò lib. III Orig. cap. XX tradit, quosdam hanc laudem tribuere Mercurio, alios Fauno, nonnullos Idi, pastori Siculo. De Mercurio non longè abit à Plinio, qui Pani Mercurii adsignat. Nec Faunus Latinorum alius est à Pane Græcorum: ut ibidem agnoscit Isidorus. Pro *Idi* verò lubens (quod Antonio Augustino non improbatum) *Daphnidi* reponam: quando is pastor Siculus fuit, & carmen repertt Bucolicon, ac eo, & fistulâ, alios oblectavit: ut de singulis istorum testis est Diodorus Siculus penè extremo libro IV bibliothecæ.

Itidem cerâ oblinebant dolia, ac naves: illa, ne liquorem transmitterent: has, ne aquas admitterent. De doliis arguit hoc Columellæ lib. XII, cap. L: *Dolia ubi fuerint vacuata, confestim villica debet adhibere curam, ut emundentur, non calidissimâ lixiviâ, ne vasa ceram remittant; sed semel, atque iterum, eluantur; deinde aquâ tepidâ leviter manibus defricentur.* Et post pauca: *Considerant, nunquid ceram novam dolia desiderent. Nam fere sexta quâque olivitate cerari oportere, antiqui dixerunt. Quod fieri posse non intelligo. Nam quemadmodum nova vasa si calefiant, liquidam ceram facile recipiunt; sic vetera non crediderim, propter olei succum, ceraturam pati; quam tamen & ipsam ceraturam nostrorum temporum agricolæ repudiaverunt. Existimaverunt satius esse, nova dolia liquidâ gummi perlinere, siccataque suffumigare albâ cerâ, ne pallorem capiant.*

Navium verò rimas cerâ obturari solere, cognoscimus ex illo Ovidii in XI Metam. *a* a Fab. 10 de Ceyc.

—— Spoliataque tegmine ceræ
Rima patet.

Ejusdem est in II Amor.

Nec satis una tenet ceratas anchora puppes.

Non solâ tamen cerâ ad hanc rem utebantur; sed etiam pice: unde Lucanus lib. III *b*, ubi incendium classis b Vers. 683. describit:

—— Faciles præbere alimenta carinæ
Nunc pice, nunc liquidâ rapuere incendia cerâ.

Ac similis quoque est Ovidii locus Metam. XIV *c*. c Fab. 11. quæ est de navibus Æneæ in Nymphas conversis.

Pocula etiam cerâ oblinebant: ut indicat hoc Theocriti in Thyrside, sive Idyllio primo:

Καὶ βαθὺ κισσύβιον κεκλυσμένον ἁδέϊ καρῷ.
Et profundum poculum oblitum dulci cerâ.

Ita enim verba ista puto capienda, idque præeunte Græco scholiaste: qui κεκλυσμένον exponit λελαμμένον, ἐγχεισμένον. Vir eruditus censet, κεκλυσμένον idem hic esse ac κεκηρογραφημένον. Sed allatus antea Athenæi locus ostendit, pretiosiora fuisse vasa ceris picta, quàm ut ea haberent rustici in Sicilia, idque jam Theocriti ætate; qui Ptolomæi Lagidæ, & filii ejus Philadelphi temporibus claruit. Quare sic potiùs statuo, vulgò etiam pocula interdum stanno obduci solere, vel pice, aut cerâ: ærea quidem stanno; quia (ut Plinius ait lib. XXXIV, cap. XVII) *stannum illitum æneis vasis saporem facit gratiorem, & compescit virus æruginis.* Fictilia verò πίσσῃ, sive pice liquefacta, ne tempore æstivo exsudet liquor infusus: quam rationem adducit Alexander Aphrodis. in Problematis. Utraque ratio locum habet in vasis cerâ illitis. Nam ut pix, sic cera impedit exsudationem. Atque ut stannum, sic cera dulcis saporem facit gratiorem, & æruginis virus coërcet. Vasa cerâ illita dicuntur κηρωτά, ut illa pice obducta πισσωτά, & κωνιατά. Quæ stanno incrustata, κεκασσιτερωμένα, & χυτωτά, vel γεγανωμένα, uti non inducta stanno ἀγάνωτα: sicut pluribus expositum eruditissimo Casaubono Animadversion. in Athenæum lib. I, cap. VI.

Cap. XCIII.

Quid utilitatis ex cimicum morsu, imò & quod mures nostra arrodant, capere nos dixerit Chrysippus. Ratio scribendi cicindela liquore, qua solum noctu possint legi. In nova India iter facientes etiam per aliquot passuum millia cuccuios gestant, qui laterna instar præluceant. Ex araneorum tela apud Caribes vestes etiam confici posse. Locustarum crura, & femina, pro serra. Ex cicadarum cantu cognosci tempus messis.

Quæ

QUæ hactenus de multiplici insectorum usu extra alimoniam, ac medicinam, diximus, ad apes, & bombyces pertinent universa. Nec dubium, quin, si commoda nostra attendamus, hæc propterea inter insecta facilè principem tueantur locum. Addam nunc pauca de aliorum usibus: non dico istis κατὰ συμβεβηκὸς *a*, ut quod cimices, fœdum animal, nos excitet è somno; sicut Chrysippus retulit in quincto de Natura; teste Plutarcho de Stoicis repugnantiis. Ubi & eodem ex libro memorat, hoc ex muribus capi utilitatis, quòd meliùs curam geramus in rebus reponendis. Dicam illa potiùs, quæ propriè ex iis consequuntur, nec ita longè sint quæsita. Quale illud in mente animi significandâ arcano modo. Nam quæ cicindelæ liquore scripseris, ea non de die legeris; sed de nocte solùm. Quidam verò non solo utuntur cicindelæ liquore; sed cum eo commiscent fel canis, putridum salicis lignum, & ovi albumen. De hoc usu sic Gaudentius Merula Memorabilium lib. III, cap. LXI: *Lampyrides, quas nos cicindelas vocamus, per noctem emicant. Ex iis putrescentibus in vase aqua fit, sive liquor potiùs fit, qui mirè eluceat in tenebris.* Unde verò sit illa vis aëra noctu illustrandi; diximus lib. III, cap. XXVI, & libri hujus quarti cap. LXXI.

a Per accidens.

Indiæ novæ coccoius, sive cuccuius, qui non multùm absimilis est scarabæo, ac penè magnitudinis ejusdem, lucem de se noctu fundit partim oculis suis, partim sub alis; unde & volans plus lucet. Porrò nec unus cuccuius, minùs lucet, quàm lucerna; sic ut is qui gestat, eminus lucernam deferre videatur. Itaque per sylvas iter vel quatuor miliarium facturi, torquem ex iis collo appendunt, vel etiam tres, quatuor solùm assumunt, quæ laternæ præbeant vicem, ac securiùs facibus dirigunt viam; quia hæ vento possint exstingui. Etiam liquor ex iis lucem præstat: sed non diuturnam, quia vis ignea, ob substantiæ, cui inhæret, tenuitatem, citò exstinguitur. Vide Petrum Martyrem *b*, Oviedum, Cardanum. Fusè de iis, partim ex Petro Martyre, partim ex MSo inedito, Jo. Eusebius Nierenbergius Hist. Nat. lib. XIII, cap. III.

b Decad. 7. cap. 9.

Apud Caribes in novo orbe, ut ex Hispanorum commentariis idem Eusebius Nierenbergius *c* memorat, aranei sunt dentibus longis, & acutis, cruribus exiguis; tanti interea corporis, ut adæquent dimidium malum citreum. Telam vero texunt filis adeò firmis, ut iis passeres etiam, aliæque volucres, irretiantur. Ex his calantica feminis texi potest. Ablui valet, & hoc pacto fit alba.

c Lib. 12 Hist. Nat. cap. 26.

Verùm ex novo orbe in veterem redeamus. Ubi & usus est locustarum in re domestica. Plinius lib. XI, cap. XXIX, *In India locustæ ternûm pedum longitudinis esse traduntur; cruribus & feminibus serrarum usum præbere, cùm inaruerint.* Præterea tempora etiam præsagire ex insectis licet. Nam ut ex ciconiæ adventu, & voce cuculi, colligimus tempus esse arandi, serendique: ita ex voce cicadæ scimus esse tempus messis. Verùm istiusmodi fortasse minutiora multis videbuntur: qualia si congerere plura parem, metuo, ne quis sic prædicanti insecta injiciat manum; ac tandem, istis missis, cogitare etiam jubeat, quanta eadem damna dent generi humano. Sequar igitur, quò trahor: sed conditione eâ, ut quando abunde ostendero, quàm noxia sint; eosdem mecum considerare ne pigeat, quam variè nobis ad damna hæc evitanda divinitus fuerit prospectum.

Cap. XCIV.

Quanta locustæ damna dent frugibus, vitibus, plantarumque aliis. Romæ sæpius adversum hanc pestem remedium esse quæsitum ex libris Sibyllinis. Metapontinorum nummus illustratus. A locustis calamitas Pannoniæ, & regionum vicinarum. Curculio quàm noxius frugibus. Unde Plautina Curculioni nomen. Vermis curculionis *vocabulum non tam videri à Latino* guttur *profectum, quod voluit Varro; quàm Græcanico γαργαρεών: ac compluria similis mutationis exempla. In vermibus etiam, qui plantas erodunt, sunt θρῖξ, ἴξ, πεύξ, ψλώ, μίδας, & quomodo hi vermiculi distinguantur materie; unde nascuntur.* Curculio, *pro* mida. *Blattæ, tineæque, pestes vestium, ac librorum. De insectis, quæ molestiam creant corporibus nostris. Quantopere incolæ Hispaniolæ vexentur à culicibus: & de ratione eos capiendi insecto alio, cui nomen* cuccuio, *& quomodo cuccuios ipsos capient. Cur egentes nec cimicem, nec araneum, habere dicantur. Paupertatem esse mediam inter opulentiam, & egestatem. An Carthusianorum cellæ sint immunes à cimicibus. Utrum ex vivis etiam hominibus generentur. Cardanus refellitur de ortu cimicum. In insula S. Thomæ sunt pulices; cimices non sunt. Quàm molestus apum ictus in Orbe novo.*

INitium esto ab insectorum iis, quæ alimoniæ hominis adversantur: sicuti locustæ, plurimis quæ plantis nocent; in his tum frugibus; de quo Nicander in Theriacis, & alii multi: tum vitibus; quemadmodum indicat Theocritus Idyll. V; ubi Comatas rogat locustas, ut vitibus suis, quia sint teneræ, parcere velint. Hoc de insecto ita Plinius lib. XI, cap. XXIX: *Deorum iræ pestis ea intelligitur. Namque & grandiores cernuntur, & tanto volant pennarum stridore, ut aliæ alites credantur: Solemque obumbrant, solicitè suspectantibus populis, ne suas operiant terras. Sufficiunt quippe vires: & tanquam parum sit maria transisse, immensos tractus permeant, diràque messibus contegunt nube, multa contactu adurentes; omnia verò morsu erodentes, & fores quoque tectorum.* Quæ de diro istoc malo firmantur, tum octavâ Ægyptiorum plagâ; quæ per locustas fuit; ut legere est Exodi cap. X, 4: tum Joëlis I, 4; ubi, quis famis ab Elisæo prædictæ modus sit futurus, refertur. Nam ut numerus singulus pro plurativo, sic præsens sumitur pro futuro; ut apud Hebræos solent, in prophetiis imprimis. Verba Joëlis sunt: *Residuum erucæ comedit locusta, residuum locustæ comedit bruchus, & residuum bruchi comedit rubigo.* In historicis etiam externis abunde est exemplorum: præcipuè de Italia, & Africa. De Italia sic Plinius lib. XI, cap. XXIX: *Italiam ex Africa maximè infestant, sæpe populo ad Sibyllina coacto remedia confugere, inopia metu.* Italiæ etiam pars magna Græcia, ubi Metapontum. Atque huc referendus est nummus argenteus apud Hubertum Goltzium: cujus in uno latere est caput muliebre spicis triticeis coronatum, quod sine dubio est Cereris: ab altera parte spica cum attelabo, sive locusta minore: adscriptumque META, hoc est, METAΠONTIΩN: ut Metapontinorum fuisse nummum pareat. Eorum ager fertilis erat; sed ab attelabis depopulatus; terra etiam pestilentiâ divexata, donec, consulto oraculo Delphico, & placato numine, tantis fuere malis liberati: inque rei memoriam nummos istiusmodi cuderunt. Memorabile etiam est exemplum, quod anno contigit Urbis IↃLXXXI, C. Popilio Lænate, & P. Ælio Ligure coss. De quo sic Livius lib. XLII: *Locustarum tantæ nubes à mari vento repentè in Apuliam illatæ sunt, ut examinibus suis agros latè operirent. Ad quam pestem frugum tollendam, C. Sicinius Prætor in Apuliam missus, agmine, ad colligendas eas, coacto.* Nec solam in Europa Italiam hoc malo infestari, putandum. Nam de Africa dicam inferiùs, cùm agam de pestilentiâ ex locustis. Et aliis de terris varia habemus exempla, non in veterum modò, sed juniorum etiam historiis. Unum referre contentus ero. Georgius Agricola libro de animantibus subterraneis, quem ad Georgium Fabricium anno scripsit CIↃIↃXLVIII, *Ab hinc*, inquit *a*, *annos sex, locustæ diræ herbarum, leguminum, segetum, stirpium, quas vastant, pestes, gregatim involarunt in Pannonias, in Daciam, in veterem regionem Marcomannorum, Lygiorumque: ut quondam etiam sæpe ex Africa in alias Europæ oras.*

a Pag. 11. edit. Froben. an. 1549.

Præter locustam stirpes depopulatur hirsuta, sive eruca, quam Græci κάμπην dicunt. Adhæc fruges quoque exedit curculio: unde & Plautus fabulæ suæ nomen *Curculioni*

fecit

fecit à parasito; qui in ea primas tenet, & meritò est *Curculio* dictus, quia similiter cibos excellet alienos, ac curculio fruges. De vermiculo autem non magnopere repugno, quo minùs hoc nomen acceperit ex eo, quòd nihil aliud, quàm guttur videatur, quasi *gurgulionem* dixeris: ut Varroni traditum, & exinde Servio in I Georg. C enim, & G, esse ἀντίστοιχα, abunde ostendi in primo de Arte Grammatica. Interea cum *guttur*, & *curculio*, etiam aliis abeant literis, magis placet, *curculio*, vel *gurgulio* non tam esse à *guttur*, quàm Græco γαργαρεών, unde γαργαρίζειν, *gargarizare*. Est verò γαργαρεών à sono, quem edimus, dum fauces colluimus. Ac par ratio Belgici *gorgelen*. Ea verò gurgulionis ἐτυμολογία aliorum multorum ἀναλογίᾳ abunde comprobatur. Nam A in V similiter abit in *strangulo* ex στραγγαλῶ, *vitulus* ab ἰταλὸς, *pessulus* à πάσσαλος, *umbo* ab ἄμβων, *botulus* à βώταλος, *crapula* à κραιπάλη, & aliis ejusmodi. R autem crebrò in L mutari, ostendunt, *balathro* à βάραθρον, à χελιδὼν *hirundo*, à μύρμηξ *moretum*, ab ἑταῖρος *sodalis*, à *casmen carmen*, à *Papisius Papirius*, & trecenta id genus.

Alias etiam plantas exedentia proprium sunt nomen consecuta. Hesiodi scholiastes in Ἔργ. B a: Δὴξ, εἶδος σκώληκος ἐγγινομένου ἔνδον τῶν ξύλων· ἲξ ἀμπέλων· τρὼξ ὀσπρίων· ψὴν σύκων. *Dex, genus vermiculi nascentis in lignis, ix in vitibus, trox in legumine, psen in ficu.* Ubi & addit, ut ἶψ vocetur in cornibus, σὴς in vestibus, & aliter in aliis. In fabis μίδας dicitur nonnullis: ut est apud Theophrastum lib. IV de caussis plantarum, cap. XVI b. Columella tamen, lib. II, cap. X etiam in fabis *curculiones* nuncupat. Ut omnino liqueat, non solùm sic appellari triticei fatus populatorem.

a Pag. 105. edit. Raphelengiana.

b Ex distinctione vulgari, sive ex illa Scaligeri cap. 20.

Nec insecta duntaxat plantis nocent; sed etiam vestibus: quarum pestes sunt blattæ, tineæque. Horat. sat. III lib. II:

—— Cui stragula vestis,
Blattarum, & tinearum epula, putrescat in arca.

Itidem librorum. Martialis lib. VI, ep. LX:

Quàm multi tineas pascunt, blattasque diserti.

Et lib. XIV, epigr. XXXVII:

Constrictos nisi das mihi libellos,
Admittam tineas, trucesque blattas.

Sententia est, ne libri in arcula ac scrinio à blattis comedantur, nonnisi compactos reponi oportere.

Deinceps de iis dicam, quæ corpora animantium, ipsa etiam humana, infestant. Horum alia solùm creant molestiam: alia etiam auferunt vitam. De priori genere sic Plautus Curculione act. IV, sc. II:

Item genus est lenonum inter homines, meo quidem animo,
Ut musca culices, pedesque, pulicesque,
Odio, & malo, & molestiæ; bono usui estis nulli.

Quod ait, nulli esse usui, satis iis refellitur, quæ antea diximus. Sed rectè ait, molestiam creare: in quo ipso tamen plurimùm terræ variant. In Hispaniola, vicinisque aliis insulis, culices sunt, qui tam vehementer vexent incolas, ut necesse habeant humilia exstruere ædificia, ac fores in iis facere parvas adeò, ut ægre homines admittant; foraminum item expertes, nequà culices isti subeant. Lumina accendere non audent, quòd culices ea soleant sequi. Sed cùm sic etiam caverint homines, reperiunt bestiolæ, quà ingrediantur. Consuluit verò Deus insulis istis scarabæi quodam genere, vel animalculo volanti non absimili. *Cuccuios* vocant: qui culices istos venantur. Eo fine cuccuios captare, & domum deferre solent. Capiunt verò hoc pacto. Primo crepusculo foras prodeunt cum titione ardenti, clamantes, *cuccuie*, *cuccuie*. Ac simpliciores credunt, eos, nomine suo audito, advolare. Sed siquid clamor is valet, unum hoc possit, quòd strepitu eo faciliùs excitentur. Excitati autem vident culices circa titionem. Lumine enim hi gaudent. Tam bellà occasione cuccuii ad eos capiendos volant. Tum veste, vel aliter, percutiuntur, ut in terram concidant: unde languiduli attolluntur, ac refocillati deferuntur domum: quam totam pervolitant, donec paullatim absumserint, quicquid latuit culicum. Cibo autem deficiente, cuccuios etiam dimittere solent, ne tam utile insectum fame necetur. Pluribus hæc Eus. Nierenbergius lib. XII Hist. Nat. cap. III.

Mirum verò, Plautum verbis superiùs adductis, quibus jungit muscas, culices, pediculos, & pulices; non item cimices memorare, animal ut fœtidum, sic mordax: unde de poëta similis indolis sic Horatius lib. I, sat. X:

Men' moveat cimex Pantilius? ——

Solet hic imprimis infestare lectos pauperum: unde Catullus cùm dicere vellet, Furium Haurensem ne lectulum quidem habere, κατὰ μετάληψιν (qua ex antecedenti consequens, vel ex consequenti intelligitur antecedens) festivè admodum negat, illum ei esse cimicem: uti & araneum habere negat, cum dicere vellet, non esse ei domum. Ita enim orditur epigr. XXIII:

Furi, cui neque servus est, neque arca,
Nec cimex, nec araneus, nec ignis.

Sic locum illum accipi oportere, indicat Martialis, epigrammate a in Nestorem, quod inde expressit. Id incipit:

a Ep 33. lib. 11.

Nec toga, nec focus est, nec tritus cimice lectus.

Desinit verò:

Non est paupertas, Nestor, habere nihil.

Significat, Nestorem esse egentem veriùs, quàm pauperem. Conditio autem pauperum inter divites, & egentes, media est. Nam dives plus habet, quàm opus, ut juvare alterum possit: pauperi est, quantum satis est naturæ; sed juvare possit neminem: egenti opus ope alienà. Hinc Seneca epist. XVII: *Non est, quod paupertas nos à philosophia revocet, nec egestas quidem.* Et initio epistolæ LVIII: *Quanta nobis verborum paupertas, imo egestas sit.* Plinius item lib. IV epist. *Inopia, ac potius, ut Lucretius* b *loquitur, hac egestate sermonis.* Quod igitur, qui egent, non habeant cimices, inde est, quòd nihil habeant, in quo cimices nascantur. Sed habent pauperes, quia in exigua re familiari necessariis magis vacare debent, quàm mundiriei. Ex immunditie verò, & sordibus, cimices oriuntur. Proinde, si dives non sis, meliùs sit cimices habere, quàm carere iis: ex mente quidem Catulli, & Martialis. Nam de Batavis nostris hoc dicere non possim: ubi fere illa etiam est mundities pauperum honestiorum (non egentium dico) ut ædibus non gignantur: illa industria, ut si succreverint, non uno necentur remedio. Quod verò monachos fertur Carthusianos non divexari ab iis, id si est, munditiei quoque in cellulis suis curandis tribuerim. Sed metuo, ne inanis ea sit quorundam jactatio. Persuasum tamen id Cardano c: qui aliunde caussam arcessit: nempe quia carnibus abstineant. Quasi non si carne ipsi constent, sufficiat, modò mundities absit. Siquidem, ut Aristoteles ait lib. V Hist. Anim. cap. XXXI d: αἱ κόρεις ἐκ τῆς ἰκμάδος τῆς ἀπὸ τῶν ζώων συνισταμένης ἐκτός. *cimices fiunt e vapore, qui consistit in cute animalium.* Et sanè è vivo etiam homine generari, indicat illud, quod Cornelio Gemmæ traditum est Cosmocritices, sive de divinis naturæ characterismis libro secundo, cap. IV: ubi narrat de cimicibus in feminæ calvariâ natis inter meninges. Adde jam, quòd etiam generentur è lectis, quando mollior eorum est materies. Meritò igitur Cæsar Scaliger ridet Cardanum Exercit. CCXLVI, sect. V. Operæ est verba adducere, quando & alia docent: *De Carthusianis cimicibus arrisere tibi fabulæ. Quarum nugas ausus es inserere subtilitatibus. Sed adjungis huisce mendaciis caussas non minùs vanas: non tentari ab illis, quia carnibus abstineant. Utinam Pythagora id scire contigisset. An non meministi, canes à cimicibus non appeti? ab equis fugere pulices? mures tantum alere, atque inferre pulicum, ut paullo minus accurate prospectanti pulices interdum corio tecti esse videantur? Esto. Cimicum incursionibus nemo Carthusianus vellicetur. Restat illud tamen, in eorum cubiculis an oriantur. Nam Tolosani lectuli non esitant carnes: & tamen eâ peste infames sunt. Magnam verò sanè rem, si Carthusianorum ἀκρεωφαγία* e *exterminet ex illorum toto cœlo tam fœtidam bestiam. Nam in Marsis*

b Lib. 1. vers 831.

c Lib. 10 de Subtilitate.

d Secundum Cæs. Scal. dist. cap. 26. sect. 184.

e A carne abstinentia.

vipera

viperæ sunt: sed illic, quamquam infensis, non infestæ. Nascuntur in abiegnis potissimum cubilibus, maximeque ubi palea inveteravit. Si intra telam coacta, consutaque fuerit, non nascuntur. Inter chartaceos quoque libros generantur. Sed mirum. quantum in caveis gallinarum. Odore cupressi fugari, persuasum est. Hæc Scaliger. Mirum verò sic variare etiam ortum cimicum pro cælo, & solo. In insula enim S. Thomæ pulicibus quidem infestantur: at cimices in ea nulli. Cujus rei non aliam rationem, quàm temperiem loci putandum.

Imò apes ipsæ, etsi tot bona dent; stimulis tamen suis abunde etiam molestiæ homini facessunt: præsertim genus quoddam earum in novo Orbe: Indi vocant *mateecas*. Morsus earum non minùs adfert doloris, quàm ictus serpentium: duratque is horis XXIV: ut ex Hispanorum commentariis proditum Eusebio Nierenbergio Hist. Nat. lib. XX, cap. I. At, ut ibidem legas, minùs noxiæ sunt in Guatemala; quæ ut ipsæ albæ, ita & alba sunt earum mel, ac cera.

CAP. XCV.

De insectis vitæ noxiis: hujusmodi videri locustarum esum, ob brevem Acridophagorum vitam, & exitum miserabilem. Sed si a locustis hæc non sint, saltem ab insectis eorum mortem esse, cum à vermibus corrosi pereant. Nec multum absimilem esse mortem Afrorum circa Nigritas. Iterum, & fusius, dictum de mortis genere, quo periit Pherecydes, Pythagoræ præceptor. Serpens *pro* verme. Θηριώδες, *&* θηρίωμα, *pro* ferali, *vel* ferino. *Pestilentia horribilis ab multitudine locustarum mortuarum, aëra fœtore suo corrumpentium. Eutropios duos perperam ab eruditis etiam viris confundi. Unde fit, quod ex locustarum copia præsagium habeatur pestilentiæ, imo & belli. Nec tamen, unde id nos maneat bellum, ex adventu earum posse conjectari.*

VIdimus, ut insecta varia morsu, vel ictu humanis etiam corporibus, magis, minusve molestiam adferunt. Nunc de illis loquar, quæ periculum vitæ creant. Sed aliqua temperiem paullatim corrumpere dicuntur, donec tandem, plurium post annorum decursum, miserabili homo morte decedat. Eam vim locustis tribuunt pro cibo adsumtis: atque id comprobant ex Ἀκριδοφάγοις a, gente Æthiopicâ: de qua sic Agatharchides scribit apud Photium cod. CCL, cap. XXVII: Ζῶσι δ' οὐ πλεῖον τεσσαράκοντα ἐτῶν, ξηρᾶς κοινωνοῦντες τελείως τροφῆς. τελευτῶσι δὲ τὸν βίον ἀθλιώτερον. ἅμα γὰρ πλησιάζειν τὸ γῆρας, ἐγγίνεται τοῖς σώμασιν αὐτῶν πτερωτὰ γένη φθειρῶν· ὅμοια μὲν τῷ τύπῳ τοῖς κρότωσι, βραχύτερα δὲ ἐλάττω τῶν ἐν ταῖς κυσὶ φαινομένων· ἀρχόμενα μὲν ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ τῆς κοιλίας, ἐπινεμόμενα δὲ συντόμως μετὰ τοῦ παντὸς προσώπου τὴν ἐπιφάνειαν. οἱ τὰ μὲν πρῶτα τοῖς ἀπὸ ψώρας ἐρεθιζομένοις ὁμοίως διάγονται· ὕστερον δ' ἑαυτοὺς σπαράττουσιν· εἶτα τοῦ πάθους εἰς ἀκμὴν ἐλθόντος, καὶ μετὰ τῆς τῶν θηρίων ἐκφύσεως καὶ λεπτῶν ἀναχεομένων ἰχώρων, ἀκαρτερήτους ὑφίστανται τὰς ἀθλίους τῆς δερμάτων συμβαίνει. εἴτε μὲν εἴτε τοὺς χυμούς, εἴτε τὴν τροφήν, εἴτε τὸν ἀέρα τῆς κακίας ἔχοντες αἴτιον, οὕτως ἀπόλλυνται. Latinè sonant: *Ultra* XL *annos non vivunt communiter, prorsus sicco utentes cibo. Misere autem ex vita discedunt. Simulatque enim senium appropinquat, innascitur eorum corporibus volucre pediculorum genus. Forma hi non dissimiles ricinis: sed paullo sunt minores muscis, quæ in canibus conspiciuntur. Incipiunt à pectore, & alvo; continuò autem unà cum facie omnem depascunt corporis superficiem. Illi igitur primò se habent, sicut illi, qui scabie infestantur. Postea verò magnâ cum molestiâ scabendo se lacerant. Hinc morbo ad summum perducto, erumpentibus vermiculis* b, *ac tenui sanie effluente, miseros eos acerbitates sustinere intolerabiles contingit. Hi igitur* (acridophagi) *sive corporis succus, sive alimentum, sive aer corruptus, in caussa sit, istum in modum intereunt.* Dixeris, non tradere hoc Agatharchidem, locustarum esum planè caussam esse miseræ istius mortis; sed in medio relinquere, utrùm ea proveniat ex eo, unde dixi; an nativâ corporum temperie, vel aëris naturâ. Non diffiteor: sed ut mors non sit à locustis, fuerit tamen sic quoque ab insectis. Solum enim de caussa est remota dubitatio; puta utrùm ea sint locustæ comestæ: non item de proxima; quando in confesso est, eam esse vermes, undique è corpore cum sanie erumpentes. Similiter iis, qui circa Nigritarum terras, ac præcipuè portum & castellum de Mina navigant, vivis nascuntur vermes, qui eos exedant. Hac de re vide, quæ Joannes Hugo Linschotanus retulit in Itinerario suo.

a Locustivoris.

b Al. pediculis. Nempe θηρία & de vermibus, ut lumbricis, usurpatur, & de ulceribus, quomodo Hippocrati ipsi θηριώματα, ulcerum ut ferarum ulcera.

Nec apud Acridophagos modò, & circa Nigritas; sed aliis etiam in terris, è corpore humano enascuntur vermes, qui vivos comedant. Varios, qui sic excesserint, memoravi libri hujus cap. LXVII. Alios etiam, qui phthiriasi obierint, vel à lumbricis, ac vermibus, corrosi exstinguerentur, collegit Ulysses Aldrovandus lib. V a, & VI b de insectis. Ne omnia hic reponendo actum agam: contentus ero uno Pherecyde; de quo & disserit Hieronymus Mercurialis lib. V Variarum Lect. cap. VI. Præter Aristotelem, de quo diximus, sic de eo Plinius lib. VII, cap. LI: *Morborum vero tam infinita est multitudo, ut Pherecydes Syrius, copiâ serpentium ex corpore ejus erumpente, expiraverit.* Ubi *serpentes* dixit pro *vermibus*. Græcè videtur fuisse ἑρπετοί. Sed hoc generale est vocabulum, nec de angue duntaxat, verùm etiam verme dicitur. Quamquam nec Latinum *serpens* naturâ suâ solùm de anguibus usurpetur. Nam & vermes ἕρπουσι, hoc est, *repunt*, sive *serpunt*: quæ duo verba Latina ex Græco ἕρπω facta sunt; unum κατὰ μετάθεσιν literarum; alterum spiritu aspero in sibilum converso: sicut ab ἕξ, *sex* venit; ab ἅλλομαι, *salio*. Nec enim *serpens* naturâ suâ est substantivum; sed in eo intelligitur *anguis*: ut in *natalis* intelligendum *dies*; in *majalis*, *porcus*; in *fluvius*, *amnis*: cujus generis plurima audimus in opere de Arte Grammatica c. Usus interea ita obtinuit apud Latinos, ut licet *serpens* naturà tam pateat latè, ut etiam conveniat vermibus; non tamen pro his accipi soleat, eoque metuo, ne Plinius ambiguitate Græci vocabuli fuerit deceptus. Pherecydem quidem pediculari laborâsse morbo, constat ex ipsius epistola ad Thaletem, quæ est apud Laërtium: indeque obiisse, idem narrat Laertius; uti & Ælianus lib. IV Var. Hist. nec non Suidas, & è Latinis Scribonius Largus. Vel fefellerit eum, quòd legisset, morbum vocari θηριώδη, quasi *feralem* dixeris. Nam *fera* ex Græco θὴρ, mutato syllabæ modulo. Putavit is esse ab illa θηρίου significatione, quâ Dionysius Halicarn. 2 vocat θηριώδη, quia referat sibilum serpentium. Voce autem θηριώδης de hoc morbo usus & Dioscorides lib. II, cap. XXXI: ubi ait, τῷ ὀρόβῳ, sive *ervo*, sanari τὰ θηριώματα: quod Hermolaus reddidit *ulcera fera*, Marcellus, & Janantonius Saracenus, *ulcera ferina*. Ruellius Græcam retinuit vocem. Vertit enim, *Ulcera, quæ theriomata vocant*.

a P. 551. & duabus seqq.

b P. 666.

c Lib. 6. sive De constructione cap. 16.

Nunc dispiciamus de insectis, quæ mortua inficiunt aërem, atque ita pestilentiam inducunt. Alia inter, de quorum plerisque antea dictum, tam grande etiam malum à locustis proficiscitur. Quàm horrenda enim clades ab iis in Africa fuit anno Urbis DCXXVII, M. Plautio Hipsæo, & M. Fulvio Flacco coss. Rem tangit epitome Liviana lib. LX: *Pestilentia in Africa ab ingenti multitudine locustarum, & deinde necatarum strage fuisse traditur.* De eodem sic Julius Obsequens: *Locustarum ingentia agmina in Africa, quæ à vento in mare dejecta, fluctibusque ejecta, odore intolerabili Cyrenis mortifero vapore gravem pestilentiam fecerunt pecori; hominumque octingenta millia consumta tabe proditum est.* Fusè verò hæc narrat Orosius d: interque alia ait: *In Numidia, in qua tunc Micipsa rex erat, octingenta millia hominum: circa oram vero maritimam, quæ maxime Carthaginensi, atque Uticensi litori, adjacet, plus quàm ducenta millia periisse traditum est. Apud ipsam vero Uticam civitatem, triginta millia militum, quæ ad præsidium totius Africæ ordinata*

d Lib. 5. cap. 11.

nata fuerant, exstincta, atque abrasa sunt. Atque hæc, & alia, exscripsit ex Orosio Paulus, vel Joannes Diaconus in quarto Historiæ Miscellæ. In annalibus Romanis Stephani Pighii, viri præclarè de Romana historia meriti, legas, ex Orosio eadem exscripsisse Eutropium. Sed apud hunc de isto silentium est. Et quomodo is exscribere Orosium potuit, cùm hic scripserit, capta ab Alaricho Romá, alter sub Juliano militarit, suaque dicant Valenti Augusto? Error ex eo promanavit, quòd Eutropium hunc confuderint cum Eutropio presbytero, de quo Gennadius in scriptoribus illustribus. Verùm errorem hunc (in quo illi, præter cæteros, Raphaël Volaterranus præivit) abunde refellimus in secundo de Historicis Latinis.

Porrò quia aëra fœtore suo corrumpunt, atque inde pestilentia nascitur: non difficile est videre, quo nitatur illud, quòd magna earum copia haut fallax habeatur præsagium pestilentiæ imminentis.

At vulgò non pestilentiam modò significare; sed bellum etiam portendere, existimantur. Ac credidisse etiam id videntur Crantzius, Sigonius, Surius; imò & Cardanus *a*. Hujus rei siquod sit fundamentum; equidem non aliud video, quam quòd adventus earum testetur iram Numinis; inque hujus pœnis fames, pestilentia, ac bellum, esse soleant. Quod verò ajunt, inde bellum imminere, unde adveniunt; id planè superstitiosum puto.

a Lib 9 de Subtil. pag Lugd. an. 1580.

Cap. XCVI.

De insectis illis, quæ veneno necant. Qualis scorpius: cujus octo genera Nicandro, novem Æliano; & ut iidem in nominibus dissentiant. Alia esse symptomata, si superas punxerit partes, quam si inferas. Discrimen scorpii, & phalangii pungentis. Solipugas phalangii, uti phalangia aranei genus esse. Etymon solipugæ *prius.* Noctipuga, *pro veretro.* Ἡλιοκεντεῖς. *De* Phygelæ *sive* Fugelæ *etymo, Mela lapsus. P crebro in F abire.* Sulfuris *etymon.* Soliferrium. *Alterum* solipugæ *etymon.* Salpugam *cur dicere maluerit Lucanus, quam* solipugam. *Solipugas etiam in Africa esse; licet Solinus eas Sardiniæ proprias putarit.* Tarantulæ ἔτυμον, *ac mirus effectus. Cantharidum venenum. Cato accusatus, quod, in auctione bonorum Ptolemæi, hasta eas subjecisset. Qua parte corporis insit cantharidi venenum, non convenire inter scriptores. Cantharidibus sumtis periisse dicuntur C. Carbo, & Pyrrhus Epirotarum rex, ejus, qui cum Romanis bellum gessit, nepos.* Buprestis *unde dicta, quæ &* βοδανι. *Vegetius Mulomedicus corrigitur. Pityocampe quam venenata. Mella quædam, uti & araneum novi orbis* lavalava *vocitatum, mentem labefactare.*

SEquuntur insecta, quæ veneno necant. Eorum alia aculeo, aut morsu, illud fundunt; alia si ore adsumantur. Prioris generis sunt scorpii, aranei, solipugæ.

Scorpium describit Aristoteles lib. v Histor. Animal. cap. xxvi. Eum in priori genere esse, indicat illud Plinii lib. xi, cap. xxv: *Semper cauda in ictu est: nulloque momento meditari cessat, ne quando desit occasioni. Ferit & obliquo ictu, & inflexo. Venenum ab iis candidum fundi, Apollodorus auctor est, in novem genera descriptis, per colores maximè supervacuos: quoniam non est scire, quos minime exitiales prædixerit.* Sunt verò Nicandro in Theriacis octo scorpionum genera; album, rufum, fuscum, viride, lividum, cancro simile, pagurum referens, & μελιχλωρον. Ælianus autem in vi de Animal. cap. xx, appellationibus nonnullis abit: ut cùm, quod Nicander ζοφοειδεῖς, sive *fuscum* vocat, ille appellat καπνοειδεῖς, *fumosum*; quodque Nicander μελιχλωρος hic videtur dicere φλογοειδεῖς, sive *flammeum*. Sed & pro octonis, novena recenset genera. Quod convenit cum Apollodoro: ut videre fuit in Plinii verbis antea memoratis.

Ex Arabum sententia, si superas partes punxerit scorpius; tumor oritur sub axillis, ac crebri fiunt [illegible] ventriculi. Sin puncta sint, ut sæpius fit, infera; venter flatu tumescit, penis intenditur, ac bubones excitantur. Posteriora duo Paulus, & Aetius, vocant αἰδοίου ἔντασιν, καὶ βουβώνων ἔπαρσιν. Galeni de hujusmodi ictibus sententiam vide lib. iii de Locis affect. cap. vii: ubi inter alia quoque refert, se intellexisse ex icto à scorpio, corpus sibi universum glaciei in modum obriguisse; sudoremque oborium, sed frigidum.

Præterea ictu venenum inferunt aranei: & in his phalangia. Quæ in eo à scorpiis distant, quòd hi profundiùs inserant aculeum, sic ut pungant venas, arterias, nervos: phalangia autem tantummodo feriant cutim: inde venenum transeat ad carnem, partesque nervosas, eò quòd cutis ipsa sit nervosa. Galenum vide in tertio de Locis affectis, cap. vii, & Avicennam in vi quarti tract. cap. v.

Ad phalangia etiam pertinet solipuga, sive solifuga. Plinius quidem lib. xxix, cap. iv ait, esse formicarum genus venenatum: sed Solinus cap. x censet, esse aranei formâ. Eaque sententia ipsius Plinii auctoritate adstrui potest. Ut cùm lib. viii, cap. xxx, scribit: *Circa Cynamolgos Æthiopas late deserta est regio, à scorpionibus, & solifugis.* Atqui Agatharchides, & ex eo Diodorus lib. iii bibliothecæ *a*, ajunt, in caussa desertionis fuisse πλῆθος σκορπίων, καὶ φαλαγγίων *b*. Præterea Plinii est lib. xxii, cap. ult. *Et leguminibus innascuntur bestiolæ venenatæ, quæ manus pungunt, & periculum vitæ afferunt, solipugarum generis.* Ubi *solipugas* vocari videmus. At idem phalangia vocitat lib. viii, cap. xxix: *Nascitur & phalangium in ervo, bestiola aranei generis.* Cur *solipuga* dicatur, indicat Festus: *Solipuga, genus bestiolæ maleficæ, quod acrius concitatiusque fit fervore Solis, a quo nomen traxit.* Nempe, ut Lucilius *noctipugam c* cum dixit (prout apud eundem Festum scitissimè nobilissimus Salmasius correxit) obscænam virorum partem, quæ noctu pungit sexum sequiorem, intellexit, quasi νυκτιπλήκτην dixeris: sic *solipuga* vocatæ, quia Sole ardente pungant vehementiùs: unde & ad verbum ἡλιοπλήκτειδα reddiderunt. Sic enim est in glossis Philoxeni: *Solipaga* (leg. *Solipuga*,) ἡλιοκεντεῖς, μύρμηξ εἶδος. Ubi mirum, non potius aranei, vel phalangii, aut saltem formicæ, quàm muscæ genus, dicere. Cæterùm de etymo allato, scrupulum injicit, quòd multis in libris non *solipuga*, verùm *solifuga* scribatur: quasi, quod Solinus contra manifestam Verrii sive Festi auctoritatem scribit, ea fugiat Solem. Sed id falsum: ac quod *solifuga* exaretur, ut gemino etiam Arnobii loco videre est: id, ut maximo Salmasio observatum, haut aliter factum, ac cum urbs, quæ Græcis λέγεται τῆς πυγῆς τὰ Πύγελα, Latinis vocaretur *Fugela*: unde similis ac Solino error obortus Pomponio Melæ; ut qui lib. i, cap xvii, urbem eam à fugitivis conditam, atque inde *Fugela* nomen adeptam, arbitretur. Et sanè alia etiam sunt non pauca, ubi P abeat in F: ut à πιθῶ, *fido*, à πόρος, *forare*, *fungus* à σπόγγος, *figo* à πήγνυμι, *fere* à φέρε, aliaque. Nec propterea à *sole*, ac *pungendo*, dici, extra controversiam posuero. Nam & a *solus* possis cum Salmasio deducere. Nempe ut *sulfur* est ὅλον πῦρ, *solum ignis*: ac *soliferreum* est genus teli, ex solo ferro, Festo teste, quasi ὁλοσίδηρον dicas: sic *solipuga*, quia hoc animalculum ita acriter pungat, ut videatur esse sola punctura, quasi Græcè ὁλοκεντεῖς dicatur. En aliam etiam appellationem. Plinius lib. xxix, cap. iv: *Solipugas appellat Cicero, salpugas Bætica.* Sic nuncupat Lucanus in ix *d*:

Quique tuas calcare timent salpuga latebras.

Nempe patrio usus vocabulo. Nam Lucanus è Corduba, Bæticæ urbe. Porrò ex hoc Lucani versu liquet, solpugas etiam in Africa esse. Quod adversatur Solino *e*, eas Sardis agris peculiares facientis. Nec minùs refellitur ex Agatharchide, Diodoro, Plinio; qui hoc φαλάγγιον δηκτικὸν *f*, ut vidimus antea, etiam statuunt circa Æthiopas κυναμόλγους, quasi *Canimulgos* dixeris.

a P 164. edit. Wechel.
b Multitudinem scorpionum, & phalangiorum.
c Perperam vulgo Noctiluca.
d Vers. 837.
e Cap. 10.
f Mordentes phalangii genus.

Præ-

Præterea in araneis, ac quidem phalangiis, est tarantula, Italiæ propria, imprimis Apuliæ: à cujus oppido Taranto, (ut nunc pro *Tarento* dicimus) id nominis accepit. De hac illud memorant singulare: siquem momorderit, eo in statu persistere, quo, cùm morderetur, fuit: ambulantem porrò ambulare, saltantem etiam saltare, ridentem ridere, plorantem plorare, dormientem dormire: usque dum venenum corpore fuerit exactum. Quam rem & varii perscripsere, & ex iis, qui in Italia diu fuere, sæpius cognovi: certiùs verò Appuli ipsi rem omnem dicent.

Sunt & insecta, quæ, si solùm contigeris, veneno inficiant: ut in Guatimala vermes villosi, & crassi: de quibus novi orbis scriptores, & ex iis Eusebius Nierenbergius *a*.

a Hist. Nat. l. 12. cap. 2.

Nunc de illis loquar, quæ in cibo potuve adsumta necent. Tales sunt cantharides. Unde Theodorus philosophus Lysimacho regi, (ad quem à Ptolomæo Lagide missum fuisse, auctor est Laërtius *b*) mortem minitanti respondit, magnificam quidem vim eum habere; sed communem sibi cum cantharidibus: nempe quia & illis sit interficiendi hominis potestas. Ideo ab inimicis culpatum in Catone juniore, quòd cùm Cyprum Propr. lege Clodiâ obtineret, ac Ptolomæi regis mortui bona omnia hastæ subjiceret; etiam cantharides vendiderit, quibus improbi possent abuti ad homines veneno tollendos. Hinc Plinius lib. XXIX, cap. IV: *Objecta sunt Catoni Uticensi, seu venenum vendidisset in auctione regia, quoniam eas sestertiis LX addixerat.* Et M. Seneca Controverf. IV, lib. VI: *Venenum Cato vendidit. Quærite, an proscripto licuerit emere, quod licuit Catoni vendere.* Paullo ante verba adducta de iis dixerat Plinius: *Ipsarum cantharidum venenum in qua parte sit, non constat inter auctores. Alii in pedibus, & capite, existimant esse; alii negant. Convenit tamen pennas earum auxiliari, in quacunque parte sit venenum.* Quod verò Plinius negat, inter veteres convenisse, qua parte venenum haberent: idem assertum Galeno lib. XI de Simp. Med. fac. atque alibi. Inter eos, qui his sumtis periisse dicuntur, fuit C. Carbo: qui anno Urbis IↃ C XXXV, L. Cæcilio Metello, qui postea Delmaticus, & L. Aurelio Cotta coss. accusatus à L. Crasso, XIX annorum adolescente, ut voluntariâ morte se à judicum severitate vindicaret, succo cantharidum epoto, mortuus est. Scio, apud Val. Maximum lib. III, cap. VII legi, exilio mulctatum. Sed aliter Tullius in Bruto, ac imprimis lib. IX epist. XXI ad Papir. Pæt. *Cajus Carbo, accusante L. Crasso, cantharidas sumsisse dicitur. Is & tribunus pl. seditiosus, & P. Africano vim attulisse, existimatus est.* Ex nonnullorum sententia periit similiter Epirotarum rex Pyrrhus, ejus Pyrrhi, qui in Italia militavit contra Romanos, nepos ex Olympiade. Is enim cùm deperiret puellam, nomine Tigridem; mater Olympias virgini dedit succum cantharidum, quo contabesceret: sed Pyrrhus, eo intellecto, reliquum veneni hausit, eoque periit. Hinc Ovidius in Ibim:

b In Aristippo.

Utque nepos dicti nostro modo carmine Regis,
Cantharidis succos, dante parente, bibas.

Pyrrhum Olympiadis filium, Ptolemæi fratrem, facit etiam Justinus lib. XXVIII. Quomodo nepos ponatur pro pronepote. Verùm in aliis quoque est dissensus; quibus insistere non est hujus loci. Plura verò de cantharidum veneno si voles, adi Ambrosium Paræum lib. XX Chirurgices, cap. XXVIII.

Ore etiam adsumta interimit βούπρηστις, animal scarabæo longipedi simile. Bovem maximè fallit: qui, eo devorato, sic accenditur, ut rumpatur: sicut Plinius tradit lib. XXX, cap. IV. Et inde nomen: nempe ἀπὸ τοῦ τὸν βοῦν ἐμπιμπρᾶσθαι *c*: nisi potiùs hic βοῦ sit ἐπιτατικὸν *d*, ut in βούπαις *e*, & similibus. Quomodo nomen ex eo sit, quia & homines, & alia animalia, ubi eam comederint, vehementer inflet: quod ἔτυμον placuit scriptori etymologici magni. Adi hoc de insecto Nicandrum in Alexipharmacis, Galenum in I κατὰ τόπους cap. I, & alibi, Etymologum in βούπρηστις. Aliter βυδάκλυν vocari, auctor est Hesychius. Rarum esse animal in Italia, tradit Plinius *a*: in Libya esse frequens: ait Lucianus in Dipsadibus. Vocabulum ejus corruptè legi puto apud Vegetium Renatum lib. III Mulo-medicinæ sive artis veterinariæ cap. XV: *Bestiolæ etiam, quæ appellantur vulpestres, araneæ similes, cum devoratæ fuerint, animal præfocant.* Ubi pro *vulpestres* alii codd. legunt *bulprestræ*: quod propiùs accedit ad *buprestæ*, vel *buprestes*. Ac planè ita hunc locum censeo corrigendum. Nec dubitandum, quin & ejusdem libri cap. LXXVIII pro *bustrepem* legi debeat *buprestem*.

c A bove accendendo.
d Intensivum.
e Puer grandis.

a Lib. 30. cap. 4.

Inter venena ejusmodi etiam pityocampen reponit Marcellus lib. XLVIII Dig. Tit. ad Legem Corneliam de sicariis, & veneficiis: ubi dicitur, tam lege hac teneri, qui pityocampas, quàm qui buprestes dederint. Sed corruptè vulgo legitur *pityocarpa*: cùm πιτυοκάμπη vocetur, quasi *pinorum eruca*; ut superiùs diximus. Erodendo occidere, ait Cardanus lib. I de Venen. cap. XXIV.

Est & cùm insecta non corpori solùm nocent; sed etiam animo. Hoc ex ipsis apibus dilucet. Nam mel Ponticum mentem de statu dejicit cum multâ sudoris profusione: ut ait Dioscorides lib. II, cap. CI. Etiam in provincia Veræpacis mel adeò est noxium, ut iis, qui mulsum inde confectum biberit, delitia concilier. Proditum hoc Antonio Herreræ, & exinde Eusebio Nierenbergio *b*. Qui & ipse alibi *c* memorat, in herbiferis Philippicarum insularum pratis esse araneum aurei coloris, *lavalava* dictum: hujus ictum non corpori modò inducere stuporem cum dolore; sed mentem etiam facere dementem.

b Lib. 12. Hist. Nat. cap. 1.
c Lib. 12. cap. 24.

CAP. XCVII.

De remediis adversus mala, quæ dant insecta. Locustis exitio sunt graculi, galeritæ, aves Seleucides, ibis; adhæc serpentes. Quanto cum studio locustis occurratur in Cyrenaica, Lemno, Syria, Italia. Eas, cùm maria transvolant, necandi modus, ignibus in litore accensis. Pestilentia ex locustis è mari in litus rejectis. Utrùm sic rejectæ revivìscant in litore; an potiùs ex gravidarum ovis nascantur aliæ. Cur mane potissimùm erucæ sint arboribus decutiendæ. Varia adversus eas remedia. Ratio gemina impediendi, ne generentur curculiones in frumento: una in modo exstruendi granarium: altera in reponendo frumento. Eâque occasione etiam dictum de modo reponendi fabas. Quod si jam geniti sint curculiones; partem frumenti vitiatam separandam esse à reliqua, & curculiones, appositis aquæ catinis, proliciendos, ut in iis seipsos necent. Ratio eosdem napi semine necandi. Ut iidem, aliaque insecta, variis odoribus perimantur. Quo pacto vestes, & libros, à blattis, & tineis, præservemus. Muscis, & culicibus, à Deo humanam domari superbiam. Quare maluerit Deus affligere Ægyptios ejusmodi insectis, quàm leones immittendo, aut tigres. Cur in locis sublimibus non infestemur à muscis. Quomodo locis etiam terræ propinquis fugare eas liceat: aut, lumen excludendo, efficere, ne in nos involent. Triplex illas necandi modus. Ut Bancanis religio sit pediculos perimere. Variè eos arcendi ratio; inter alia aquâ marinâ. Munditiès quantum prosit, ne gignantur pediculi, vel etiam pulices. Quomodo pulicibus, ac cimicibus liberemur.

ETsi verò tot mala damnaque dent insecta: *falsò tamen*, ut imitatione Sallustii *a* Vindicianus *b* scripsit, *humani generis fragilitas de natura sua queritur.* Quod ut liqueat, cum eodem Vindiciano, *ostensis remediis vanas querimonias refrenabimus.* At ut id malis antea, ita nunc quoque in remediis, ordiemur à locustis; quas dicebamus, quasi acie instructâ turmatim provolare, ac sata longè lateque vastare. Adversus hoc malum dedit Deus varias aves, quæ pro nobis militent. In iis graculi sunt: de qui-

a Initio Jugurtini belli.
b Ad Valentinianum imp.

quibus ita Plinius lib. XI, cap. XXIX: *Lemnii graculos ob id colant, adverso volatu occurrentes locustarum exitio.* Adhæc galeritæ; quæ ut Plutarcho traditum, ab iisdem Lemniis honorantur, quòd attelaborum ova inquirant, & absumant. Quod ipsum alii de Thessalis, & Illyriis, tradidere: ac propterea publice ab his gentibus summum præberi. Item aves Seleucides; de quibus hoc ostensum nobis lib. III, cap. XCVII. Ibis quoque, ut est apud Diodorum Siculum, locustas vorat, ac bruchos. De serpentibus idem dixero: ex quibus locustas, ut & ranas, venatur chelydrus; quemadmodum traditum Nicandro.

Quid quòd concessa est homini potestas, tum rumpendi ova, ne generentur inde locustæ, tum etiam jam genitas necandi. Qua de re sic Plinius lib. XI, cap. XXIX: *In Cyrenaica regione lex etiam est, ter anno debellandi eas: primo ova obterendo, deinde fœtum, postremo adultas: desertoris pœna in eum, qui cessaverit. Et in Lemno certa mensura præfinita est, quam singuli enecatarum ad magistratus referant.* Ac mox: *Necare & in Syria militari imperio coguntur.* Superiùs etiam ex Livii lib. XLII retulimus, ut anno Urbis IↃ I XXXI, in Apuliam missus sit prætor Romanus cum ingenti agmine ad tollendas locustas. Modi verò necandi sunt multi. In his antiquus ille, si earum nube adventante, ignes longè lateque exstruantur, præsertim in litore, quando mare transvolant. Igne autem fugari, etiam Homerus indicat Iliad. Φ, vers. XII, & seqq. Nempe eo conspecto, retro volant, & quoniam lassis non eadem vis, in mari submerguntur. Sed quia maris æstus rejicere in litus solet; geminum inde est periculum; unum, ne hic reviviscant, quod temporibus Romani Argyri (is anno CIↃ XXIX Basilio successit) evênit, ut Cedrenus *a* narrat. Quippe inquit, Κατὰ τὴν ἐν Ἑλλησποντιακῇ αἰγιαλίτιν ψάμμον διαφθαρεῖσαι, αὖθις ἀνεφύησαν αὐτομάτως. *Quæ in Hellespontiaci litoris arenis perierant, sponte suâ revixerunt.* Sed, ut puto, verisimilius est, ex ovis gravidarum alias esse enatas locustas. Alterum est periculum, quòd, aere ex putredine corrupto, pestilentia oritur. Utrique malo occurritur, si, quibus cura est Reipublicæ, necatas, vel in litus ejectas, confestim curent sepeliri.

a P. 607. edit. Oporini.

A locustis venio ad erucas. Has item arcendi varia sunt remedia. Nam eas de arboribus decutere, ac pedibus conterere, facilis est labor; si mane, quando frigore torpent nocturno, præsertim post pluvias, frutices vel ramos arborum concusseris. Hoc Columellæ etiam monitum, extremo libro undecimo. Sin fruticum, arborumque ea erit copia, ut permolestum id sit futurum: possis incendere bitumen, vel sulfur: quod non adversus erucas modò valet; sed etiam limaces, pulices hortenses, vermes, aliaque insecta. Pluriaque suggerent remedia, qui de re hortensi scripserunt: interque alios Mizaldus lib. de secretis hortorum.

Adversus etiam curculiones, aliaque insecta, ex fructibus, ac lignis, provenientia, bifariam nobis Numen consuluit. Quippe licet, ut de locustis dicebamus, impedire, ne gignantur, & jam genita necare, aut fugare. Ne curculio ex frumento nascatur, duplex esto cura: una ut granaria rectè sint exstructa: altera, ut frumenta, prout convenit, reponantur. De priori sic Vitruvius lib. VI, cap. IX: *Granaria sublimata, & ad septentrionem, aut aquilonem spectantia, disponantur. Ita enim frumenta non poterunt cito concalescere; sed afflatu refrigerata diu servantur. Namque cæteræ regiones procreant curculionem, & reliquas bestiolas, quæ frumentis solent nocere.* Præterea expedit areas amurcâ subigi: ut Cato *b* jubet & copiose Columella docet: qui & alia eò pertinentia addit. Ipsum audiamus lib. I, cap. VI: *Parietes* (granariorum) *oblinuntur amurca subacto luto, cui pro paleis admista sunt arida oleastri, vel si ea non sunt, oleæ folia. Deinde, cum prædictum tectorium inaruit, rursus amurcâ respergitur, quâ siccata frumentum infertur. Ea res ab noxa curculionum, & similium animalium, commodissime videtur conditas fruges defendere; quæ nisi diligenter repositæ sint, celeriter ab iis consumuntur.* Postea alia etiam huc pertinentia subjungit: quorum aliqua etiam Plinius, Columellæ ipsius mentione factâ, exscribit lib. XVIII, cap. VI.

b De R. R. cap. 92.

Quod ad frumenti reponendi modum; curandum, ne loco sit pulverulento; quandoquidem pulvis calidus est, externoque hoc calore putredo oritur. Item ne locus sit calcis tectorio obductus: quia calx est calida admodum. Utrumque etiam antea diximus ex Theophrasti lib. IV de caussis Plant. cap. ult.

In fabis itidem quomodo reponantur, plurimùm refert. Qua de re sic Columella lib. II, cap. X: *Silente lunâ, fabam vellito ante lucem. Deinde cum in area exaruerit, confestim priusquam luna incrementum capiat, excussam, refrigeratamque, in granarium conferto. Sic condita a curculionibus erit innoxia.*

Quod si jam nati sint curculiones in frumento, curandum est ne ultrà malum serpat. Quidam putant, occurri ventilando frumentum, ac sic refrigerando. Sed hac ratione, permiscendo bonum vitiato, corrumpitur universum. Satius igitur est, separare id, quod vitiatum non est. Nec enim curculiones descendunt infra quatuor digitos: ut Columella, & Plinius, narrant locis ante memoratos. Hinc verò necandi curculiones partis corruptæ. Modum interficiendi tradit Varro lib. I de R. R. cap. LXIII: *Tuendi causâ promendum id frumentum, quod curculiones exesse incipiunt. Id enim cum promtum est, in Sole ponere oportet aqua catinos, quod eo conveniunt, ut ipsi se necent, curculiones.*

Dignum etiam hoc memoratu, quòd demum parentum, vel avorum memoriâ, observatum esse narrat Ulysses Aldrovandus *a*. Curculiones ut mirum in modum illici semine napi: sed ita avidè illud vorare, ut distenta dein intereant. Ita Deus re etiam maximè grata curculioni magis homini, quàm illi, prospexit. O magna undique divinæ & bonitatis, & sapientiæ argumenta!

a Lib. 1 de insectis, cap. 9. pag. 301.

Odoribus etiam variè nobis eadem voluit consultum: ut si granarii pavimentum illeveris salsugine, in qua decoctum allium. Nam odor is adeò illis est inimicus, ut eo examinentur, nisi aliò repserint.

Sunt & alia, quorum odores non ferant; neque curculiones modò, sed nec erucæ, aliave insecta. Ut sunt sulfur, cornu cervinum, castorium, galbanum, hedera, sagapenum, sabina, aliaque graveolentia. Sed & refugiunt odorem lupi salictarii. Quid mirum? quando & cerebrum offendit homini, ac quasi temulentum facit.

Ne vestes à blattis corrumpantur, conducit, si apponantur herbæ calidæ, quæ aëra exsiccant: ut mentha, absynthium, scordium, stœchas: præcipuè autem juvant flores lavendulæ, & rosmarini; quia non modò sunt calidi, sed odoris etiam grati. Necantur quoque odore sambuci; uti & tineæ.

Egi de remediis adversus insecta, quæ corrumpunt stirpes, vestes, libros. Jam exsequar de iis, quæ corporibus nostris molestiam facessunt. Ac primùm loquar de alatis; ut sunt muscæ, & culices: quæ, minuta licet insecta, sæpe nihilominus vel studia, vel colloquia, vel somnum, impediunt. Unde non incommodè olim discipulo, illud de muscis vexantibus querenti, responsum a præceptore fuit, *His armis domari humanam superbiam.* Quod à Godscalco Holem *b* relatum. Eoque, ut idem ait, pertinet, quod insectis, & id genus rebus, Ægyptios affligere maluit Deus, quàm leonibus, ac tigribus; quo clarior foret tum potentia cœlestis, tum fragilitas humana. Porrò ab hoc etiam insectorum genere nos tutos præstamus multifariam.

b In Dominicam post Pascha.

Primùm enim, qui ædes habent turritas, vel altas contignationes, in summas partes se recipiendo fugere ea possunt. Nam aut rarissimæ, aut nullæ, eò pertingunt; quia major illic frigus, quod iis adversatur: unde & borea vehementiùs flante, suis se continent latibulis. Sed neque tantæ illis vires, ut eò usque tolerent volatum continuum; eò minus, quia aer gravior continuò descendit, quòd diffi-

difficiliorem reddit ascensum; ut Aristoteli monitum in problematis.

Alterum est, quòd si fugere nobis non licet, aut lubet: ipsi fugare ea possumus, qualitatis alicujus excessu, quam horreant: sive ea odoris sit, sive saporis. Odoris, velut sulfuris, foliorum sambuci, coriandri, &c. Saporis, ut aceti; vel item rei amaræ, sicut fellis taurini, lupini, aliorumque.

Tertiùm esto, quòd licet non fugimus, vel fugamus, nec tamen eas admittimus: ut si occludendo fenestras lumen arceamus. Nec enim muscæ in tenebris volitant: sed sese, quo se loco antè receperint, continent.

Quartum fuerit, quod eas quidem admitrimus; sed ut interficiamus: sive implicando, ut pice, vel resinâ: sive suffocando, ut oleo, vel ejus amurcâ: sive admovendo flammam, aut apponendo cibum gratum, sed veneno mixtum.

Nec minùs nobis prospexit Deus adversus molestias, quas adferunt insecta non alata: veluti pediculi, pulices, cimices.

Pediculi quomodo necentur, haut laborant nôsse Bancani, populus Indiæ in regno Guzzarrat. Eâ enim superstitione sunt, ut nulli, quod vitam, rem caram, à Deo acceperit, auferre eam sustineant, nec mortuum attingant. Eo, siquis se coram interimere pediculos volet, etiam pretio vitam illorum redimunt. Sin nimis sint molesti: deserti incolas, quales Christianis sunt eremitæ, arcessunt, qui eos legant, suisque impositos capitibus nutriant. Equidem multum metuo, ne isti in sylvam reversi eos vel interimant, vel remedus fugent. Multis id fit modis. Pediculos enim pellit, & cutis prurituì occurrit, jus viperæ, eum in modum coctæ, quem præscribit Plinius lib. XXIX, cap. ult. Imò pediculos arcent omnia illa, quæ vim habent validè exsiccandi: ut sunt salsa, acida, austera, acerba. Unde & talia Galenus præscribit lib. I de med. compos. secund. loc. Item Serenus Sammonicus sic pedicularem morbum profligat:

Sæpius ergo decet mordax haurire sinapi,
Nitro vel sale permixtis, acidoque liquore
Laxatis, ut sint simul allia, tangere corpus,
Aut lacrymis hederæ, aut succo perducere cedri.

Idem lendibus sic occurrit:

Unda maris lendes capitis deducit iniquos,
Et quicquid crebri defendit sylva capilli.

Nempe aqua marina, ob salsedinem suam, vim habet abstergentem: unde & pediculosis conducibile natare in mari. Cætera suggerent Dioscorides, Plinius, Cælius Aurelianus, Marcellus, Paulus, Theodorus Priscianus, atque alii magno numero. Nihil verò opus sit de fugandis, vel necandis, laborare, si curetur, ne succrescant. Quod tum commoda præstat victus ratio, tum vestium lectorumque mundities. Satius quoque lineis uti vestibus, quàm laneis: unde lineis usi sacerdotes Ægyptii; ut alibi dicimus ex Plutarchi lib. de Iside & Osir.

Itidem pulices arcentur munditie: unde prodest verrere sæpius cubile, lintea mutare. Gossipio etiam per lectum sparso capiuntur. Un & vasis patulis per cubile dispositis. Necantur item al rotono, absynthio, anagyri, coriandro viridi, filice, juglandis foliis, lavendulâ, mentastro, nigellâ, rutâ, satureiâ, pseudonardo, psyllio: quæ aceto scillino, sive scillite, (utroque modo Plinius vocat, quod Græcis σκιλλητικόν) conspergenda, ac culcitris supponenda.

Atque hoc pacto quoque cimices necantur. Alios item hos interficiendi, vel fugandi modos ex Sasernarum, patris, filiique, libris memorat Varro lib. I de R. R. cap. II, his verbis: *Cucumerem anguinum condito in aquam, eamque infundito, quo voles: nulli* (cimices) *accedent. Vel fel bubulum cum aceto mixtum: ungito lectum.* Plinius etiam ad cimices necandos lib. XXXII, cap. X, præscribit sanguisugæ suffitum. In Geoponicis item Constantino dicatis remedia complura ex Didymo, & Florentino referuntur lib. XIII, cap. XIV. Ex junioribus etiam Cardanus lib. VII de Variet. Rer. cap. XXX alia suggeret remedia: ut Alexium, & cæteros, mittam.

Cap. XCVIII.

Deum multifariam nobis consuluisse adversus insectorum venena. Esse scorpiones innoxios in Italia, & Ægypto. Venenatis autem varie occurri; ut muribus Ponticis; genere quodam locustæ, quod onos *dicitur; testibus fibri; mullo, & cancro fluviali; quorum uterque etiam adversus phalangia opitulatur: adhæc variis fomentis; imò scorpio ipso trito, & ictui imposito; nec non salivâ hominis jejuni. Alia, quæ ictui phalangii medeantur, ac tarantulæ. Quomodo occurratur cantharidibus potis, item bupresti ore assumta, ac pityocampa: adhæc melli Pontico, quod comestum ad insaniam aliquem redegerit.*

DEnique prosunt insecta adversus venenata; tum ea, quæ ictu, vel morsu, aut etiam contactu inficiunt; tum quæ in cibo potuve adsumta id faciunt. Diximus antea, prioris esse generis scorpium, & araneum: ac hujus genus esse phalangium, & tarantulam.

Non tamen scorpionum ubivis eadem ratio est. Nam, ut Plinius ait lib. XI, cap. XXV: *Visuntur scorpiones aliquando in Italia: sed innoxii.* Nec circa Pharon, aliisque locis, lædere, Aristoteles pronunciat lib. IX Hist. Animal. cap. XXIX. Ac eosdem, credo, intellexit Galenus, cùm lib. III de Aliment. Facult. ait, citra noxam scorpiones comedi in Ægypto. Sin venenati sint, ut passim solent, ictibus eorum salutares sunt mures domestici, si dissecti imponantur vulneri. Auctor Dioscorides lib. II Mater. Med. cap. LXXIV. Idem ejusce libri cap. LVII dixit, adversus venena scorpii valere locustam ἄπτερον, καὶ μεγαλόσκελον, ἀσίρακον ἢ ὄνον λεγομένην a. Jubet verò assatam bibere ex vino. Atque idem traditum Avicennæ. Imò, ut alibi diximus, Rhasis contra omnia venena auxiliari arbitrabatur. Præterea testes fibri, ut ait Plinius lib. XXXIII, cap. III, *adversus scorpiones ex vino bibuntur.* Etiam *mullus contra scorpiones, & phalangia, auxiliatur illitus, sumtusque in cibo*: ut idem narrat lib. XXXII, cap. V, ac inde nobis dictum cap. XXXVII. Ubi etiam cancrum fluviatilem contra hæc ipsa prodesse, ex Aristotele, Dioscoride, & aliis, monebamus. Insuper adversus hæc, aliaque venena, prodesse stellas marinas, ibidem diximus. Nempe de stellis istis tum in piscibus loquebamur; partim quia inter ὀστρακόδερμα b reponat Aristoteles; ut relatum nobis cap. LXXII; partim quia tum per aquatilia nos diffunderemus, sive pisces forent propriè dicti; sive etiam inter insecta, dummodo aquatilia forent, referrentur. Veriùs autem inter insecta, quàm pisces, reponi, superiùs jam ostendimus. Adhæc adversus scorpionum ictus juvat, si vulnus foveris majoranâ cum hominis urina: item fomento myrti in vino, unà cum cypero, calamento, pulegio, assa fœtida in vino applicita: cujusmodi liquorem admixtum in penitiores vulneris partes deducunt. Hoc enim fieri necesse est, quia alioqui parum prodesset fomentum, cùm vulnera ab ictu scorpionum tum profunda, tum tenuia sint, obscuraque: ut est apud Galenum lib. III de Locis affect. cap. VII, atque inde apud Hieronymum Mercurialem lib. II de Venenis, cap. IV. Magnum etiam divinæ est bonitatis argumentum, quòd terrestris scorpius crudus, si teratur, suæque imponatur plagæ, vel si tostus edatur, remedium sui erit ictus: ut Dioscorides refert lib. II, cap. XIII. Nempe hoc commune habet cum serpentibus, qui itidem sanant vulnus, quod fecere: ut ex Galeno monuimus extremo cap. LXII. Itidem tam scorpiis, quàm serpentibus, medetur saliva hominis jejuni: de cujus vi eximia diximus jam cap. LXI. Sed de scorpiis satis: quibus & aliqua de phalangiis miscuimus. Nempe prope eadem est curatio scorpii, & phalangii: ac hic similiter fomen-

a Alarum expertem, & longis cruribus, quæ asiracos, vel onos, dicitur.

b Ea, quæ testâ silicetâ obteguntur.

fomenta adhibenda, ut magis penetrent vulnus tam exile, & obscurum, sed profundum. Eapropter balnea quoque conducunt; ut Aëtius, & Avicennas, docent. Sic enim angusta laxantur, ut faciliùs exsudet venenum. Propterea & conducit vulnus foveri vino, in quo bullierint origanum, serpillum, ruta. Item vulneri affricatur, oreque assumitur theriaca.

Tutos etiam à venenatorum animantium morsibus præstant erucæ oleum, si eo cum oleo inungas: ut est apud Paullum Æginetam lib. VII, cap. III, voce *Campe*. Atque antea idem ab Dioscoride proditum est lib. II, cap. LXIV. Cujus rei non aliam se caussam quàm proprietatem occultam, afferre posse, ait Grevinus lib. II de venenis, cap. VI.

Est quoque phalangii genus tarantula; ut superiùs dictum. Huic ajunt Musicen mederi. Præterea illi occurritur cantharidibus tribus, quatuorve, in potu datis. Primus istoc observavit Joannes Porta Neopolitanus: atque ad periculum istius faciendum eo se compulsum profitetur, quod videret, in frumento cantharides copiosè nasci, & cogitaret, sic divinam omnia dispensare providentiam, ut quibus locis malum, iis etiam remedium proveniat. Vide eum lib. VI Phytog. cap. XXIII.

Hinc videamus de insectis, quæ, si ore adsumantur, inficiunt. Atque hoc etiam præstant phalangia, & aranei. Nec enim ictu solùm nocent; sed etiam in cibo, vel potu. Remedio tum sunt fibrorum testiculi: de quibus ita Plinius lib. XXXII, cap. III: *Adversus phalangia, & araneos, ex mulso bibuntur, ita ut vomitione reddantur, aut ut retineantur cum ruta.* Quam cantharidum potus sit noxius, ostendimus superiùs: etsi adversus tarantulam comestæ prosint; ut proximè vidimus. Remedio adversus eas est, si æger ad vomitum cogatur, priusquam cantharides è stomacho subeant intestina. Cietur optimè vomitus rebus pinguibus, quales facilè nauseam creant. In illis sunt cerebella: unde est, quòd Nicander in Alexipharmacis adversus cantharidas commendat cerebrum porci, agni, capræ: præsertim cum lini semine, quod crassum est, & flatulentum. Idem præstant jura omnium carnium pinguium. Quod si opus, etiam digitus faucibus inserendus, ut tanto faciliùs evomas funestas dapes. Idem quoque commendat lac per clysterem immissum, ac præcipuè si bibatur. Quæ & Dioscoridi placuere: ut liquet ex lib. II, cap. LXXVII. Nempe serosa lactis substantia tum frigore suo compescit æstum, quem excitant cantharides: tum etiam vim obtinet detergendi. Alia item remedia Nicander suggeret: in iis rutam, quam itidem adversus cantharidas laudant Dioscorides, & Galenus.

Buprestis quoque hujus est loci. Ac ut ea cantharidi est similis, ita eadem hic remedia valent. Interim & peculiaria suggeret Nicander in Alexipharmacis: in his palmæ fructum, piraque sylvestria.

Ut cantharidi, & bupresti; sic pityocampæ etiam medetur lac recens: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXVII.

Dicebamus superiùs, insecta quædam non corpus modò inficere; sed etiam mentem labefactare: ut mel Ponticum, teste Dioscoride lib. II, cap. CI. Sed commodè idem addit, juvare, si ruta & salsamenta edantur, & mulsum bibatur, totiesque hæc resumantur, quoties vomitu fuerint rejecta.

CAP. XCIX.

De cultu insectorum apud gentes: ac primùm de illo scarabæorum apud Ægyptios, & quomodo eum excusârit Apion Grammaticus. De cultu formicarum apud Thessalos; ac muscarum apud Acarnanes. De Pisæarum, & Actiacarum muscarum, in hoc cultu discrimine. Videri interim non tam muscis sacra facta, quam numini muscas depellenti. Ζεὺς, καὶ Ἡρακλῆς Ἀπόμυιος. *An Accaronitæ in Palæstina muscas sint venerati; & veram sit numinis apud eos nomen fuerit* Beelzebub. *Cur Judæi* Beth aven *dixerint pro* Bethel; Barchoceba, *qui proprio nomine* Barchochba. *Cur in sermone Ochaziæ regis numen Accaronitarum, cujus cultum volebat præstare, nuncupetur* Beelzebub. *B, & S, in L conversa. Unde Achoris, h. e. Beelzebubi, cultus Cyrenaicis. Hercules* Κορνόπιος, *&* Ἰπoκτόνος.

MUltum denique instituimus insectis, ut omnes cognoscerent, quantumvis nihil his contemtius videatur, subtilius tamen in iis esse naturæ artificium, quàm quadrupedum plurimis, etiam ingentis molis. Adhæc multa ex iis commoda redundare, ad rem ciborum, medicam, vestiariam, atque alias pertinentia. Non quidem negari posse, hominem ex iis multa etiam capere incommoda. Verùm neutiquam ista ejus generis esse, ut non suppetant remedia, quibus eatur his malis obviam. Hæc cum gentiles viderent admirabundi, insecta primò quidem habuere pro symbolis numinis; postea verò eò insaniæ processerunt, præsertim simpliciores, ut symbola pro numine ipsa colerent. Ita apud Ægyptios cantharus, sive scarabæi, divino cultu afficiebantur: ut est apud Plutarchum lib. IV Sympos. quæst. V. Est & Arnobii lib. VI: *Templa felibus, scarabæis, & buculis sublimibus sunt elata fastigiis.* Caussam ejusce cultus tradit Apion polyhistor: ex eo autem Plinius lib. XXX, cap. XI: ubi cum dixisset, scarabæum, qui pilulas volvit, quartanæ mederi, subjungit: *Propter hunc Ægypti magna pars scarabæos inter numina colit, curiosa Apionis interpretatione, quâ colligit, Solis operum similitudinem huic animali esse, ad excusandos gentis suæ ritus.* In quibus verò similitudo ea consistat, fusè docet Orus Apollo Hieroglyph. lib. I, cap. X.

Nec solus is scarabæis honos. Nam Clemens Alexandrinus in Προτρεπτικῷ narrat; à Thessalis coli formicas, quoniam Jupiter se in formicam mutâsse traderetur, quando cum Eurymedusa, Cletoris filia, consuesceret: unde, ut ajunt, genuit Myrmidonem. Item Clemens ex Heraclide refert, in Acarnania, ubi est templum Apollinis Actii, bovem sacrificari muscis. Ipso apud Ælianum idem legas lib. XI de Animalibus, cap. VIII. Claré inter alia, θύουσι βοῦν ταῖς μυίαις· *bovem muscis sacrificant.* Confert ibidem muscas Pisæas, & Actiacas: quarum illas ait suâ sponte, quando Olympia sunt, in ulteriorem Alphei ripam recedere, reverentia Iovis, cui Olympicum certamen erat sacrum: at alteras non abire ab Actii Apollinis templo, nisi delinitas sacrificio, cujus sanguine jam sint saturatæ. Quàm verò ineptum, insectorum ex eo divinitatem colligere, quia benepasta aliò se recipiant! Valde etiam ridiculum est, numen ipsum, quod Apollinem Actiacum dicunt, non posse à templo suo abigere muscas; sed ad hoc requiri, ut sacrificio propitiatæ abeant sponte. Imò ubicunque vulgò dicerent sacra fieri muscis: censeo, sacerdotes non tam rem divinam fecisse muscis, quàm Apollini, vel Iovi, muscarum depulsori. Nam Pausanias id clarè docet lib. V: ubi dicit, Ἠλείους θύειν τῷ Ἀπομυίῳ Διΐ, ἐξελαύνοντα τὰς Ἠλείας Ὀλυμπίας τὰς μυίας. *Elienses sacrificare Iovi Apomyio* (hoc est, muscarum abactori) *ad muscas omnes pellendas ex Olympia Eliaca.* Addit, id facere Herculis exemplo; quo sacrificante Iovi Apomyio, muscæ omnes trans Alpheum avolarint. Arcadas etiam heroi τῷ μυιάγρῳ rem fecisse divinam, tradit idem lib. VIII. Quem verò *Iovem Apomyium* vocant Elienses, hunc *Herculem Apomyium* vocitabant Romani; ut clarè ait Clemens Alexandrinus in Protreptico. *Myiodem*, q. d. *muscarium*, simpliciter nominat Plinius lib. XXIX, cap. VI: *Nullum animal minus docile existimatur, minorisve intellectus: eò mirabilius est, Olympiæ sacro certamine, nubes earum immolato tauro Deo, quem Myiodem vocant, extra territorium id abire.* Satis ista ostendunt, etsi vulgò dicerentur Elienses sacrificare muscis: verius tamen eos sacrificasse

Deo

Deo muſcarum abactori. Si tamen iis in Palæſtina ſacrificatum ab Accaronitis, nec mirandum ſit de Elienſibus. Cenſet illud Philaſtrius, cùm ſcribit cap. XIII: *Sunt qui muſcam colunt in civitate Accaron dicta.* Collegit illud ex nomine *Beelzebub*, numinis Accaronitarum: ut videre eſt II ſive IV Reg. cap. I, verſ. 2, 3, 6, 16. At *Beelzebub* conflatum ex בַּעַל, baal, *dominus*, & זְבוּב zebub, *muſca*. Sed, ut dixi lib. II, cap. IV, Scaligeri opinio erat, non fuiſſe id verum nomen; verùm *baal-zebahim*, hoc eſt, *Deus victimarum*: Judæos autem id, contemtus causâ, immutaſſe; ſimili puta paronomaſiâ, ac ex *beth-el*, id eſt, *domus Dei*, fecere *beth-aven*, hoc eſt, *domus vanitatis*: ut Oſeæ IV, 15. & X, 5. Nempe qui locus à viſione Jacobi, ſtatuaque ibi poſita, ſacer antea habitus fuit; is poſtquam Jeroboamus ibi vitulum erexit aureum, indignus eſt viſus priori nomine, nomenque ei communicatum deſerti Beth-aven, eo lubentiùs, quòd Betheli foret vicinius. Hoc clarè liquet ex Joſ. VII, 2: ubi Hai dicitur fuiſſe apud Beth-aven ab Oriente ipſi Bethel. ut multum errent, qui Joſ. VIII, 12, & XVIII, 12, aut I Sam. XIII, 5. & XIV, 23. per *Bethaven* intelligunt locum *Bethel* dictum. Cum enim iſta ſcriberentur, per *Bethel*, & *Beth-aven*, loca diverſa ſignabantur: ac diu poſt exceſſum Salomonis, deſerti nomen necdum communicatum fuit Luzæ ſive Betheli. Ecce alterum etiam exemplum dabo. Planus ille, qui ſub Trajano, & Hadriano Cæſaribus, credi voluit Meſſias, (qualis & habitus à clariſſimo illo Judæorum doctore Rabbi Akiba) pro בַּר כֹּכְבָא bar coceba, quod eſt υἱὸς ἀστέρος, *filius ſtellæ*, Judæis dictus eſt בַּר כּוֹזְבָא Barcozba, υἱὸς ψεύδους, *filius mendacii*. Vide ſis de eo Juſtinum Martyrem orat. ad Antoninum Pium, & Euſebium lib. IV Hiſt. Eccleſ. cap. VI, & VIII; nec non in Chronicis ad numerum Euſebianum MMXLIX, & ſeq. ſive Hadriani Cæſ. annum XVII. Poſſint ſimili paronomaſia etiam Βεελζεβοὺλ a dixiſſe: quomodo hoc nomen, ſed pro dæmoniorum principe acceptum, legitur apud Euangeliſtas, etiam in tralatione Arabica, quam edidit clariſſimus & amiciſſimus, dum viveret, in Leidenſi Academia collega meus, Thomas Erpenius. Id *Deum ſtercoris*, vel *ſtercoreum* deſignat. Immutationes iſtæ extremi fuerint contemtûs indices. Et fortaſſe nihil eâ verius eſt conjecturâ. Nec magnopere premit, quòd videamus, Ochoziam regem initio II ſeu IV Regum, cùm numen illud vellet ire honoratum, *Beelzebub* nuncupare. Nec enim inſolens eſt Scripturis, non verba adnumerare dicentis; ſed ſic referre ea, uti ſonant interpretatione divinâ. Fatemur interea ſententiæ hujus incertum. Sed ut vera fuerit appellatio Beelzebub, proque eo κατ' ἀντιστοιχίαν *Beelzebul* etiam dixerint, quomodo ex Hebræo כַּשְׂדִּים Caſdim eſſet Χασδαῖος, pro quo Χαλδαῖος in uſu eſt: non eò Beelzebub ſit *Deus muſca*, ut cepit Philaſtrius; ſed *Deus muſcæ*, ſive *muſcarius*, hoc eſt, *abactor muſcarum*: ut idem ſit ac Ἀπόμυιος. Pro quâ ſententia eſt hoc Plinianum lib. X, cap. XXVIII: *Invocant Cyrenaici Achorem Deum* (ſic in veteribus eſt libris) *muſcarum multitudine peſtilentiam adferente: quæ protinus intereunt, quâ litatum eſt illi die.* Ubi *Achorem Deum* dictum cenſeo, pro *Achoron*, ſive *Accaron*, ſeu *Accaronis*, vel *Accaronitarum Deum*. Cùm enim, quæ Plinius refert, conveniant nomini *Beelzebub*, Accaronitarum numini, cujus tantum erat nomen apud Palæſtinos, ut Judæi etiam ſic principem dixerint dæmoniorum: planè credibile eſt, Palæſtinos hunc cultum in Cyrenaicam attuliſſe. Satis enim notum, pleraque Africæ fuiſſe Phœnicum colonias: ut longiùs etiam diſtantem Carthaginem. Et ſolere gentiles numinibus ſuis nomina indere ab inſectis, quibus ſe liberari ab iis putarent: arguit etiam Trachiniorum Hercules κορνοπίων, ſic dictus à fugandis locuſtis; niſi culicibus malis. Nam κορνώπιδες Heſychio κώνωπες, *culices*. Item Erythræorum Hercules ἰποκτόνος, interemtor vermiculorum vites infeſtantium, qui Græcis ἶπες. Pluraque de iſtiuſmodi cognomentis Euſtathius in Iliad. Λ a.

Atque hæc, quæ priùs de inſectorum natura, proximè verò de cultu eorum diſſeruimus, liquidò arguunt, non ſolùm ex natura hominis, vel etiam quadrupedum, avium, piſcium, & ſerpentium; de quibus omnibus ordine, nec incuriosè, ut arbitror, vidimus: ſed ex ipſis etiam inſectis, quibus nihil videri poſſit vilius, & contemtius, providentiam numinis divini clariſſimè elucere: eoque nullum planè eſſe animantium genus, quod non hominem quaſi manu ducat ad Dei creatoris notitiam, amorem, ac cultum: Ὅπερ ἔδει δεῖξαι b, ut vulgari hæc Mathematicorum formulâ conſignem.

a Matth. 12, 24.

a Pag. 34. edit. Rom.

b Quod fuit demonſtrandum.

FINIS LIBRI QUARTI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,
ET
THEOLOGIA GENTILI,
LIBRI QUINTI
PARS PRIMA.

CAP. I.

DE PLANTARUM FORMA.

Accessum ad plantas: ac primo ostensum, rectè præmissam Animalium doctrinam. Hinc probatur, ex Aristotelis sententiâ vivere, non sentire: sed secundum Platonicos etiam sentire; quibus Manichæi adhæserunt: Stoicos verò habuisse pro inanimis: sed in eo recessisse à magistro Zenone. Ex triplici hac sententia Aristotelis illa asserta. Refelluntur, qui putant, animam vegetantem esse formam specificam plantæ, quatenus est planta: atque ostensum, plantæ formam esse incognitam, uti & inferiorum plantarum; item earum, quæ speciem infimam constituunt. Specificam verò formam esse in caussa, cur planta quæque hunc illumve fructum gignat, atque has, vel illas, habeat vires.

HActenus vidimus de Animalibus, sequitur de Plantis. Etsi non ignoro nonnullis sic videri, priùs de Plantis, quam Animalibus agi debuisse. Et sanè sic foret, si seriem Naturæ attendamus. Sed aliud Doctrinæ ordo exigebat. Nam, Plantarum natura intelligitur ἀναλόγως *a* ex natura animalium. Unde & ab animalibus nomina petuntur. Quale est quod דם ענבים, αἷμα σταφυλῆς, hoc est, *sanguis uvarum*, legas Deuteronomii XXXII, 14. Locutus eopse modo Sirach XXXIX, 31, & L, 16. Item auctor lib. I Maccab. VI, 34: ubi & similiter ait sanguinem mororum, pro eorum sumino *b*. Prius verò illud apud Æschylum quoque reperias. Similiter plantis tribui videas vocabula carnis, nervi, venæ, matricis: licet de postremo hoc aliter prodiderit Theophrastus lib. I Hist. Plant. cap. III, ubi κυρίως μήτραν *c* dici ait. Sed nihil manifestius, quàm hoc etiam vocabulum peti ab animalibus. Nexus verò eorum, quæ diximus, & deinceps afferentur, hujusmodi est: quod utrobique de animatis agatur: sed animalia sensus habeant universos: plantæ sive stirpes partim nullum habeant sensum, partim unum duntaxat. Quamquam nec desunt, qui plantas omnes omnis censeant sensus expertes: quomodo nulla fuerint zoophyta. Verùm de isto postea videbimus. Nunc illud considerabimus, rectène plantas animatis accenseamus. Nec enim desunt, qui reponant inter inanima. Uti alii contrà etiam animalibus annumerant.

a *Proportionatum.*

b *Drusius ad Maccab. p. 26.*

c *Propriè matricem.*

Imò, juxta Græcanicam Philosophiam, homines in plantas fuerint conversi. Nam Meliades ajunt nomen habere ex eo, quia prius fuerint μελίαι, sive fraxini. Sed profectò jure hoc ἐν ἀπίστοις *a* ridet Palæphatus: ac verisimilius censet sub arboribus natas, vel ibi expositas, ut Proclus ait in Hesiodum. Ac hujusmodi aliquid dicere possis de eo, quod nympha Oceanine conversa sit in philyram sive tiliam: ut est apud Hyginum fab. CXXXVI, vel quod è quercu nata dicatur Tithorea nympha, unde nomen civitati Tithoreæ, & jugo Parnassi: ut est apud Pausaniam in ultimo: vel quod Latonis filia ab Apolline conversa in Laurum, ut refertur I Metam. vel quod Lotus nympha commutata sit in plantam ejus nominis, cum fugeret Priapum; ut idem Ovidius narrat.

a *In incredibilibus.*

Est & similis farinæ illud de Mentha, quæ cum Plutone dicitur concubuisse; quod cum indignè ferret tum Proserpina, cui & forma se prætulerat, vel mater ejus Ceres, pellex Proserpinæ, commutata dicitur in μίνθην, sive, ut Latini maluit scribere, mentham hortensem. Hoc narrat quoque Strabo lib. VIII. Ac consentit Ovid. X Metam.

> —— *An tibi quondam*
> *Femineos artus in olentes vertere menthas*
> *Persephone licuit?*

Ubi olentes valet bene olentes: unde Græci εὐόσμους appellant. Sed de odore plantarum alibi dicemus. Hujusmodi poëtarum commentis, etsi ratione suâ non carent, non visum nunc insistere. Puto, de iis melior erit dicendi nobis occasio in Arte Poëtica. Quare solùm hoc in disquisitionem venit, non an rationis participes sint, vel fuerint: sed utrum vita solùm, an etiam sensu prædita sint. Aristoteles vivere ajebat: sed solùm animam habere vegetativam, quâ nutriuntur, augeantur, germinent: non sensivam, quam nec tribuit vulgus. Unde *stolo*, ἀναίσθητος *b*: ut illo Ausonii:

> *Sed jam non potes, ô stolo doceri.*

Ac inde *stolidus*, & contractè *stolius*, sive *stultus*. Plato verò, eo non contentus, plantas etiam inter animalia retulit *c*. Hinc Theodoretus lib. V affectionum Græcarum: ὁ Πλάτων καὶ τὰ φυτὰ ζῶα κέκληκε· ὡς τρίτου γε τοῦ ψυχῆς εἴδους τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μόνου μετέχοντα. *Plato etiam plantas inter animalia reponit: sed quæ tertiam animæ vim, nempe concupiscibilem, solam participent.* Atplerique Stoicorum facultatem nutriendi, & generandi, tanti non esse, ut propterea non dico animalia, sed viventia dicerentur; ut auctor ibidem Theodoretus: sed addit, in eo recessisse à sectæ suæ principe Zenone Cittieo: qui arbi-

b *Sensu carens.*

c *Pag. 73. edit. Commel.*

arbitrabatur, semen vel maximè esse animatum. Quippe illud *μετέχειν πνεύματος, καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι μέρος τι ἢ ἀπόσπασμα*, *particeps esse spiritus, esseque animæ partem, & velut abscissionem.* Platonis sententia placuit quoque Manichæis: nam sentire, eas crediderunt, ut est apud Augustinum hæresi XLVI. Unde & cædem committere judicarunt, qui vel folium decerperet de arbore. Aristotelis igitur sententia inter Platonicam, & Stoicam, media fuit. Nam inter non vivere, & etiam sentire, medium est vivere, & non sentire. Vivunt verò per animam, quam accepere, ut nutriantur, augeantur, ac generent. Nutriri indicat, quòd instrumentum habent, quo attrahant alimentum, ut radicem, qui plantis est pro ore: item fibras, & alia, quibus illud diffundant per corpus: adhæc calorem naturalem, quo alimentum concoquant, & in sui substantiam commutent: excrementa etiam, uti flores, & gummi. Augeri quoque videmus, idque in omnem partem. Etiam generant semen, & inde sibi simile producunt. Præterea proferunt fructus, & ut adolescunt, sic etiam senescunt, ac tandem moriuntur.

Atque hæc manifesta sunt vitæ indicia. At (si zoophyta exceperis, tactûs sensu prædita) non sentiunt, quia carent oculis, auribus, & cæteris sensus instrumentis. Ac longè minus eguerunt sensibus interioribus: puta sensu communi, phantasia, & memoria. Et quia somnus est vacatio ab sensibus exterioribus, sive ligatio sensus interioris, nec somno iis opus fuit: ut dictum lib. III, cap. XXXIV. Quare nec Anaxagoræ sit assentiendum, qui plantæ spiritum defatigari operando ajebat, atque eo per æstatem se retrahere ad radicem, per hyemem verò ad medullam, & hoc somnum esse. Nec tamen quietem denegâro plantis. Quippe plantæ ubi humore satiatæ, cessant, ut non perpetuo, sed per intervalla, trahant alimentum. At inquiunt, qui Platonem sequuntur, quicquid alitur, id appetere alimoniam, & dum ea deficit, dolere, & contrà ob saturitatem affici voluptate. Verùm non satis distinxere appetitum naturalem, & animalem. Quos si distinguere non placet, dicendum in plantis non esse appetitum. Et sanè si *ἐπιθυμία* a est à *θυμὸς* b, fatendum propriè *ἐπιθυμίαν* non habere, cùm non habeant *θυμόν*. a Concupiscentia. b Animus.

Eo constituto, esse & vitam sine sensu, & ea plantas vivere; sed discutiendum, quæ sit plantæ forma essentialis. Vulgaris opinio est, plantas esse plantas per animam vegetantem, hoc est, nutriendi ac generandi facultate præditam. At hoc si esset, animalia cuncta forent plantæ: quia universa habent animam vegetantem; eo fortasse excusaveris, quod per intellectum separent animam vegetantem ab iis conditionibus, quæ animæ vegetanti accedentes restringunt communem illam animæ naturam ad naturam animæ sensuum facultate pollentis. Sed nihil eos hæc mentis abstractio juvat. Nam & anima vegetans sic considerata est forma plantæ, qua vivens, non qua planta. Alioqui nec plantæ ab animali, nec plantæ inter se specie, sed solùm accidentibus, differrent. Verùm communi illi formæ superadditur natura specialis, quæ restringens communem animæ vegetantis naturam facit, ut quid planta sit, & dicatur. Nempe comparatum hîc est, uti cum equo, qui per animam sensivam est animal, non equus, quatenus *τοιόνδε τι* c: verùm equus est accessu conditionis, quam addit anima equi. Similiter quoque anima plantæ superaddit aliquid ad animam vegetantem: per quam locum sortitur non modò in viventium numero, sed etiam plantarum. c Tale quid.

Quemadmodum verò plantæ natura aliquid superaddit formæ viventium: ita huic formæ plantarum aliquid addit forma arboris, fruticis, herbæ: imò & arboris formam ulterius restringit forma quercus vel cerasi; item fruticis formam forma rosæ, vel rosmarini, & sic in aliis. Quæ discrimina cum sint essentiæ ipsius, satis liquet, specificas plantarum formas esse incognitas: quod ipsum etiam de mutorum animantium formis specificis dixeris.

Quod si displicet in plantis vehiculum illud facultatis vegetantis nuncupare animam, ac omnino cum vulgo plantas quia sensus sint expertes, malis inter inanima referre, possis pro anima spiritum dicere, atque intelligere illum spiritum primo die creatum à Deo, postea que quasi discerptum ac rebus inditum, ad omnium generationem ac conservationem. Quomodo spiritus in plantis erit proxima caussa efficiens omnium formarum, atque earum seminarium. Nec soli tamen spiritui hoc attribuimus, sed etiam luci, eadem die creatæ, ac spiritus, qui calore suo est *συνεργὸς* a lucis. Imò animalibus etiam hic spiritus inest, atque adeo ipsi homini: qui etsi animam habeat sensivam ac rationalem, tamen spiritu indiget tanquam proximo instrumento sensus, & motus. Atque eundem in fossilibus verisimiliter statui, planum faciemus, ubi ad ea fuerit deventum. a Cooperator.

Cap. II.

De origine plantarum duplici, unâ spontaneâ, alterâ ab arte. Quarum prior est à semine manifesto, vel occulto. Et ut incrementum plantæ fit à seminis emollitione, ruptura, partisque erumpentis adscensu, donec in terris fixa sese justam ad magnitudinem extulerit supra terras. Exinde accessum ad ortum artificialem: qui bifariam fit: primum radice, vel stolone, sive surculo terræ infixo: deinde insertione surculi in truncum, quæ ἐμφυτεύσεις vocatur. Imo & esse, ubi folio terræ insito fiat propagatio. Arbores in ramis singulis habere aliquid analogum cordi, atque hanc esse caussam, cur surculi amputati vivant, & si alteri inserantur arbori fructus ferant non secundum naturam trunci, cui inserti, sed arboris unde decerpti. Adhæc de vario tempore, intra quod e terra germen erumpit, & ejus varietatis caussa.

HActenus ostensum, quid statuere oporteat de forma plantæ *εἰδοποιῷ* a. Proximè videbimus de plantarum origine. De hoc Theophrastus lib. II Histor. cap. I, & lib. de Caussis Plant. item lib. IV, cap. I. Breviter ita Plinius lib. XVII, cap. X: *Aut semine proveniunt, aut plantis radicis, aut propagine, aut avulsione, aut surculo, aut insito, & consecto arboris trunco.* Hæc fusius diducam. Sponte quæ crescant, duûm sunt generum. Quædam semper sine eo proveniunt, ut filix, ut quæ expers sit seminis. Quædam verò semen habent, sed quandoque tamen nullo sato oriuntur: ut hyoscyamus: quod dum in Theophrasti Historiam commentaretur in hortis suis sibi animadversum ait Cæsar Scaliger lib. II, cap. I. Etiam sine industria humana proveniunt adiantum, polypodium, scolopendria: item gramina, & pratorum herbæ urticæ, cardui, spinæ, lolium, variique generis arbores sylvestres. quæ vel occulti seminis principiis debentur: vel omnino nascuntur sine semine: quod etiam fieri, eo ostendit Theophrastus, quòd terris quibusdam plantæ nascantur, quibus prius non fuere: ac sic laserpitii sylva succreverit in Africa, cum prius planta hæc nesciretur. Idem ex eo cognoscitur, quod è saxis erumpant. Quid mirum autem, si plantæ sic proveniant, cum etiam pediculi sine semine nascantur, & alia insecta? Imò & mures etiam è fimo nascuntur, non solum è semine muris masculi, & feminæ? Dixeris cum Anaxagora, aliunde semina deferri, ut terrarum inundatione. Non refragor, quo minus hoc quoque eveniat: Sed videmus, etiam ubi nullum fuit diluvium, id evenire. Huc etiam pertinet, quòd è muris altissimis succrescunt. Plura de herbis sponte nascentibus apud Plinium vide lib. XXI, cap. XV, ac deinceps. a Specifica.

Aliæ verò cura hominum proveniunt: ut quæ seminantur: sicuti olera, lactuca, portulaca, apium, chærefolium, innumeraque alia. Nec frumentum nisi ex semine provenit.

In his, quæ seri dicebamus, primum semen terræ commissum emollitur humore, etiam humorem terræ imbibit, & calore naturali, ac cælesti fovetur, & coquitur, do-

donec rumpatur: semine rupto, partes prodeunt, quædam aëreæ, quædam terrestres. Ac terrestres quidem remanent in terra, unde radix: aëreæ verò adscendunt, & terram perrumpunt: hinc supra terras excrescunt: ac priùs quidem partes omnes sunt raræ: postea intromissis partibus aliis magis & magis densescunt, ac durescunt. Ita fit truncus, è trunco item rami prodeunt, è ramis surculi. Unde videmus semen potestate esse hæc omnia: sed expressione partium fieri actu: expressio verò illa partium est à principio insito, quod motum efficit, quo motu peracto res est animata.

Ac hujusmodi quidem est generatio naturalis. Altera est ab arte, eaque triplex. Primùm cùm radix inseritur terræ, ut glycyrrhizæ, vel lilii: quæ facilè nutrimentum attrahentes vivunt. Deinde cùm stolo, vel surculus terræ infigitur, ut fit in salice, vite, moro. Item rosa, quæ utroque nascitur modo; nempe & ex semine, & ex caule: Sed tardius ex semine. Caulis igitur seritur, isque concisus, & ustus. Sic enim lætiùs nascitur. Utile etiam transferri: quomodo pulchrior fit rosa, ut est apud Theophrastum, & Plinium. Accuratiùs verò rationem serendi rosas, ostendit Palladius.

Tertius est modus, quando surculus inter corticem & lignum trunci inseritur: Græceque ἐμφυτεύσεις *a* vocatur. Scitè naturæ adulterium vocat Plinius, ut in malo, pyroque, per est usitatum. Imò & quædam plantæ crescunt surculo vel terræ infixo, vel trunco inserto: ut cerasus, ficus, olea. Quin & alius est modus, sed infrequens: quando ex folio terræ infosso arbor germinat. Locum hoc habet in ficu Indica, & opontia Theophrasti. Sed non videtur fidem habere Plinius. Sic enim scribit lib. XVII, cap. X: *Folia palmarum apud Babylonios seri, atque ita arborem provenire, Trogum credidisse demiror.*

a Insitio.

At non item mirandum, si surculi abscissi, terræque infixi, vivant. Nam in ejusmodi plantis anima per singulas ejus partes diffunditur. Abscissus igitur surculus vim animæ, cumque ea calorem nativum, & humorem densum, ac tenacem retinet, terræque infixus, caloris vi, prius novum attrahit humorem, unde intumescit; exinde descendentibus partibus humoris gravioribus radicem efformat, ac pariter, adscendentibus superioribus, superficiem nutrit.

Unde verò hoc primitus sit observatum, Plinius ostendit lib. XVII, cap. X, his verbis: *Ex eodem inventum est surculos abscissos serere: hoc primò sepis caussa factum, sambucis, cotoneo, & rubis depactis: mox & cultura, ulmis, salici, quæ vel inverso surculo seritur.*

Similiter cum insitione comparatum est. Nam surculus abscissus, dummodo recens, animam vitamque suam retinet: eoque insitu, fructum profert, non qualem arbor, cui insertus; atque unde nutrimentum accipit: sed pro sua, sive ejus arboris natura unde avulsus. Imò plantæ sylvestres, si inserantur aliis, ob alimentum sincerius, fructus celeriùs, ac dulciores producunt. At cum animalium partibus longe aliter se res habet. Nam quia cor est vitæ fons, eo emoriuntur, simulac influere à corde vitalis desinit facultas.

Nec in arboribus solùm habet locum, ut anima se per universam diffundat plantam: sed etiam in herbis. Ut in pulegio: de quo sic Valerius Cordus ad Dioscoridis lib. I, cap. XXX: *Tantam & tam miram esse huic plantæ germinandi facilitatem, ut etiam minutim concisa, sataque proveniat, ac germinet.* Ac idem prodit ex eo Renatus Moreau in Scholæ. Salernit. cap. XXXVI. Tribuit vero beneficio humidi tenacis ac pinguis: per quod tardissimè arescit, nisi parte exteriori duntaxat. Nec repugno, dum pariter de anima, & humore primigenio intelligatur. Est verò humor pulegii crudus qui, ut hieme ob frigus nequit concoqui, sic solstitii tempore concoquitur: unde & tum planta hæc suspensa floret: quemadmodum Aristoteles prodit sect. XXI, problem. XXI. Ubi & idem de lino, & cæpis habet.

Ruta etiam ficui arbori inseritur, ut melior fiat. Ruta enim caloris & humoris indiga est: utrumque autem ei præstat ficus: ut tradit Aristoteles problem. XVIII, sect. XX.

In nive etiam gignuntur plantæ: ut est lib. secundo eorum de Plantis, qui Aristoteli tribuuntur. Quid mirum, cum & vermes in iis gigni tradat Aristoteles in quincto Historiæ de Animalibus: Et ex nivibus lutum fieri experientia docet: in luto autem succrescere vermes satis constat. In aquis etiam plantæ succrescunt, sed limosis: ut lenticula aquatica, epatica, nymphæa, hydroselinum.

At visci frutex arboribus innascitur: unde Plinius lib. XVI, cap. ult. *Quædam in terra gigni non possunt, & in arboribus nascuntur. Namque cum suam sedem non habeant, in aliena vivunt, sicut viscum.*

Unde autem nascatur, non æquè patet, veterum quorundam ea est sententia, nasci ex stercore turdorum, quod super arbores excrevere. Turdos autem baccis vesci, & pulpâ quidem acinorum ali corpus, sed semen cum retrimentis excerni: ex eo, ubi sole fervefactum est, enasci viscum non in quibusvis, sed ad hoc idoneis arboribus; ut malo, pyro, pruno, terebintho, abiete, quercu, cerro, quæ & ipsa Plinio arbor est glandifera lib. XVI, cap. V: unde *cerrium calicem* alibi apud eundem legas. Sed huic sententiæ adversantur complura; ut videre est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitatione CLXVII ... Præcipuum videtur, quod difficile est credere stercus illud vel quod è semine enascitur, perforare durum durarum arborum corticem, atque inde arbori inseri. Credibilius igitur, ut ex osse bovis enascuntur cornua, sic ex arboribus enasci viscum. Nam arbor, & viscum; lignum continuum sunt. Et firmat hanc opinionem, quod Jon Chius in fabula Cæneo viscum vocârit sudorem quercus: manifesto argumento eum putasse, non ab externo aliquo, sed interno, corticem perforari. Et sane è parte aliqua plantæ generari, etiam Aristoteles indicat lib. I de Generatione Animalium, cap. I; ubi sic scribit: Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν φυτῶν ὁ αὐτὸς τρόπος. τὰ μὲν γὰρ ἐκ σπέρματος γίνεται. τὰ δ' ἐκ τῆς ὥσπερ αὐτοματίζειν τὴν φύσιν. γίνεται γὰρ ἢ τῆς φύσεως σηπομένης τῆς γῆς, ἢ μορίων τινῶν ἐν τοῖς φυτοῖς. Ἔνια γὰρ αὐτὰ μὲν οὐ συνίσταται καθ' αὐτὰ χωρὶς, ἐν ἑτέροις δὲ γίνεται δένδρεσιν, οἷον ὁ ἰξός. *Eundem vero in modum se in plantis res habet. Aliquæ enim oriuntur è semine: aliæ vero quasi sponte naturæ. Oriuntur enim vel è putrescente terra natura, vel parte aliqua plantæ. Quædam enim non consistunt seorsum; in aliis vero, arboribus dico, soleat generari; ut viscum.* Et hæc de visco. At, ut Cæsar Scaliger ibidem ait, *Aliæ plantæ in aliis aliâ ratione oriuntur: ut muscus, & lichen is, quem pulmonariam dicimus: nempe ex iis sordibus, quæ in corticum rimis contentæ, vel à cælo calorem, vel à planta habitum naturalem, tum ad generationem, tum ad vitam, recipere aptæ sunt.*

Quorundam etiam natales prodigiosi. Ut quod Livius scribit lib. XXXII: *Sulpicio proconsule literæ ex Macedonia adlatæ nuntiarunt in puppi longæ navis enatam laurum.* Item Plinius lib. XVII, cap. XXV. *Ficus in lauro nata est Cyrici ante obsidionem. Simili modo Trallibus palma in basi Cæsaris Dictatoris, circa bella civilia ejus.* Idem lib. XVIII, cap. XVIII. narrat, P. Ælio, & Cn. Cornelio coss. quo anno superatus est Annibal in arboribus nata prodi frumenta.

Quod si & huc pertineat, quod è cornu cervino nasci potuerit hedera; de quo testis nobis Aristoteles Historiæ de animal. lib. IX, cap. V. & lib. de admirandis auditionibus. Sed conjectat philosophus, hederam fortè tenello cornu insertam, velut ligno viridi, coaluisse. Ac Plinius quoque idem innuit lib. XI.

Etiam è thorace Rocci Martini Hispani anno CIƆ IƆC XXXVII, enata arbor fuit. Hispanus is (patria ei Orca fuit) de pruno sylvestri procideratthorace in spinum. Hic altius penetrans intus hæserat, & quia filis multis quasi radices egisset, à chirurgo non fuerat exemtus, eò quòd rationem commodam nesciret, nisi horrendo dolore

ægrum

ægrum vellet adficere. Temporis progressu spinus prodiit è thorace, ac quasi in fœcundo solo fuisset, incrementum cepit, & ramulos, & frondes produxit. Fusius rem narrat Petrus Servius lib. de Unguento Armario, sive Naturæ Artisque miraculis.

a Romæ prodiit anno 1643. pag. 51.

Refert ibidem, quomodo spica farris enata fuerit è naribus mulieris Aretinæ. Sanè similem credo ob caussam, ac memini anno CIↃ IↃ LXXXII, sorori meæ unicæ Mariæ Vossiæ vix dum quadrienni, Furnis in Flandria è naribus enasci pisum. Judicatum à parentibus, atque aliis, pisum (ut ætas illa est improvida) naribus ingessisse, & quia à nemine id esset animadversum, à nullo etiam fuisse exemtum: itaque, quasi in pingui solo, pro anni tempore fruticare cœpisse.

Quamquam verò plantarum generatio fit in instanti; præparatio tamen ad generationem tempus requirit: atque id nunc longius, nunc brevius. Qua de re sic Plinius lib. XIX, cap. VII: *In horto satorum celerrime nascuntur ocimum, blitum, napus, eruca, tertio etiam die erumpunt; anethum, quarto; lactuca, quinto; raphanus, sexto; cucumis & cucurbita septimo, prior cucumis; nasturtium, ac sinapi, quinto; beta æstate, sexto; hieme decimo; atriplex octavo, cæpe decimonono, aut vigesimo, gethyum decimo, aut duodecimo. Contumax eius coriandrum. Cunicula quidem, & coriandrum, post XXX diem. Omnium autem difficillime apium: quadragesimo enim die cum celerrime, quinquagesimo majore ex parte emergit.* Hæc Plinius. Quid quod pæoniæ, & mandragora vix annuo spatio oriantur? Imo magis miranda, quæ Cæsar Scaliger in priorem librorum de Plantis, qui Aristoteli vulgo tribuuntur b: *Observatum nobis est, portulacam plus interdum in nascendo, quam in vivendo, mora trahere. Quartodecimo post anno, mirati sumus, exiisse de terra, idque præter tempestatem, seroque anni.* Subdit mox: *Par arborum, ac fruticum ratio. Prunus paucis mensibus; amygdalus paucioribus, Persicus exit cito. At staphylagriam scimus anno toto ipso ferentis urere spem.* Ac paulo post: *Quædam animantes citius, quam plantæ generantur: ut canes, quàm palma, vel capparis. Atque is pusillus frutex est.*

b Pag. 97. edit. Crisp.

Tantæ verò diversitatis ratio præcipuè à diversa formæ natura dependet. Præterea verò caussa petenda à tribus. Primum à majori caloris vi vel imbecillitate: quomodo & celerior est conceptus maris quam feminæ, ob calorem vehementiorem. Deinde à seminis mollitie, vel duritie; raritate, vel densitate. Semina enim dura densaque non tam facile humorem imbibunt, quò intumescant: nec tam facile fit ruptura, qua opus, ut quæ partes plantæ insunt potentia, eæ actu compareant. Tertia caussa est diversa loci ratio: quando unus altero melior. Sed in hoc corrigendo multum etiam humana valet industria, quia si fimo pinguius fiat solum, calore fimi augebitur seminis calor. Imò & semini ab arte succurritur. Nam palmulæ semen citiùs provenit, si ferventi aqua maceretur.

Multum etiam refert qua anni tempestate satio fiat. Qua de re sic idem Scaliger in posteriorem Aristotelis, ut vocant, librum de Plantis c: *Secundum sationem tempora nonnulla respondent fætura statâ.*

c Pag. 125.

Quod vere concipiant & pariant plantæ, id inde est, quod hieme abunde humoris collegerunt, ac caloris externi vis excitet calorem innatum, plantarum cutim ac meatus laxet, succum etiam foras eliciat ac producat.

Quod plantarum aliæ aliis citius germinant, id partim est à majori minorive humoris, ac caloris vi, partim etiam à corporis raritate, vel densitate. *Veluti si post brumam triticum terræ mandes. Alias accelerant. Brassicam, & Lactucam, siquis serat, quo tempore semenescunt adulta, semen secum ferunt ex humo prodeuntes. Quædam pene toto anni tractu fœcunda sunt, alium alio subeunte fructu. Nonnulla bifera sunt. In quibusdam novelli fructus veteres pellunt. Sunt etiam quæ nullis anni tempestatibus obnoxia, custitiones à satu suo servent. Cinara si telluri per autumnum committatur, vere magna ex parte Pineam reddet pro opera; si per hyemem, æstate; per ver, autumno.*

Ocimum, quod *basilicon* dicitur, voce à posterioribus Græcis acceptâ, quibus βασιλικὸν dicitur, si cum maledictis feratur, melius provenit: ut est apud Plinium lib. XIX, cap. VI. Atque hinc Persius Sat. IV:

Dum ne deterius sapiat pannucia Baucis,
Cum bene discincto cantaverit ocima vernæ.

Sed simile hoc aliis multis, vanæ superstitionis, quæ apud rei rusticæ scriptores legere est.

Cap. III.

De nutritione plantarum. Transitio, de quibus posthac agendum. Fundamentum nutritionis spiritus plantarum igneus, per quem illæ æque ac animalia vivunt. Quomodo nutriantur plantæ. Quanti referat hoc vel illo solo cœlove stirpem consistere: ubi de quibusdam arboribus Arabiæ & Indiæ. De raritate ac densitate stirpis. De solo, pingui, aquoso. De alimento minus vel magis præparato: ubi de effectu insitionis. Quæstio num plantæ etiam salsis alantur. Alimentum duplex, ligni & medullæ alterum; alterum foliorum & fructuum. Suberis peculiaris natura, abraso cortice lætius provenientis. Etiam annosas ac concavas quercus crescere, necnon quarum medulla induruit. Augeri & crescere quomodo differant; augentur etiam lapides, non crescunt. Quæ arbores aliis aliæ citius crescant. De admiranda arborum quarundam vastitate & proceritate.

POstquam de duobus istis, plantarum formâ essentiali, & origine diximus: de quatuor istis ordine videndum, primùm de nutriendi facultate: hinc de generatione: tum de duratione, ac longævitate: ac postremo de consequente tandem interitu. Post quæ transibimus ad partes, species, & facultates sive vires. Atque his quidem cancellis constringam me in latifundiis illis de Plantarum natura, atque utilitate multiplici. Post quæ extimo loco exponam abusum plantarum ad veneficia, & magiam, ac gentilium Deorum cultum.

Non animalia solùm, sed etiam plantæ per spiritum vivunt, qui naturâ igneus est: ut calor nativus propriè insit spiritui. Porrò calor ille requirit alimentum, quo nutriatur: cùm non minus plantarum, quam animalium vita consistat in vinculo, sive conjunctione caloris nativi, & humidi radicalis: sicut ostensum lib. III, cap. XVIII. Alimenti finis est instaurare, & quasi recreare, id quod calore est absumtum. Constat verò humido, & sicco, atque è terra attrahitur, non quatenus est terra, sed quatenus humor terræ est admixtus. Nec plantæ semper attrahunt humorem: nam satiatæ cessant attrahere: sed faciunt id per intervalla, uti fit in nobis. Humori huic etiam calor inest: sed calor is non agit in alimentum: verùm id facit calor corporis nutriendi. Quod vero frigoris eidem inest alimento, ad temperiem conducit, ne calor corporis nutriendi adauctus calore alimenti humidum prorsus absumat tum nativum, tum adventitium. Multum etiam refert, cujusmodi sit humidum, hoc est, corpus, cui humor inest. Nam ut sit θρεπτικὸν a, debet esse lentum ac tenax. Hujusmodi succus terrestris à radice attractus per fibras in truncum, & ramos, totamque plantam, etiam folia & fructus, transmittitur, inde substantiam plantæ convertitur. Quæ ex nutritione hominis facilius intelliguntur, ut vidimus lib. III cap. XXI.

a Nutritivum.

Plurimùm verò ad nutritionem, imò & incrementum, generationem, & universè ad vitam stirpium confert cœlum solumque. Unde Maro I Georg.

Ventos, & varium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quæque ferat regio, & quid quæque recuset.
Heic segetes, illic veniunt felicius uvæ,

Ar-

Arborei fœtus alibi atque injussa virescunt
Gramina.

Sic arbores quædam in calidis solum regionibus proveniunt. Ut thuris arbor in Arabia; myrrha in India, uti & macer in insula Badan, cujus fructus nux myristica, vulgò muscata: inque eadem India arbor piperis: in Ægypto, Arabia, & Phœnicia, palma, sive φοῖνιξ, cujus fructus dactyli: in India palma sylvestris dicta tamarindus, quasi palma Indica: nam palma Indis *tamar* vocatur: in Judææ valle Hierchuntina, & Ægypto, balsamum: cujus incisa arbor liquorem emittit lacteum, qui *opobalsamum* nominatur: in Media malus Medica sive citria: in Cypro imprimis cedrus.

Plurimùm etiam, pro diversa plantarum natura earum raritas, ac densitas vel juvat, vel nocet. Nam si rarior sit stirpis materies, facilè calore externo dissipatur calor internus: ut omnino in aëre denso meliùs vivant. Sæpius etiam usu venit, ut ob densitatem soli, stirpes non profundè satis, vel latè, agere radices possint. Atque hoc in densiori solo, contingit imprimis plantis robustæ ac longioris radicis. Ac contrà rarum iis solum disconvenit, quibus tenues radices. Nam quia non illæ iis vires, ut profundo è solo attrahere alimentum possint, eò facilè exarescunt. Multum etiam refert, pingue, an aridum sit solum. Pinguescit verò ager, & fertilior fit non solùm fimo, sed sanguine etiam humano. ut olim ab Archilocho poëta proditum fuit, teste Plutarcho in Marii vita. Ubi narrat, ut post pugnam Marii geminam, unam cum Ambronibus, alteram cum Teutonis, terra ex putrefactis cadaveribus & imbribus hieme superfusis, ac tabe profundiùs penetrante, æstate proxima provenerit ingens vis frugum. In medio autem relinquit, utrum imbres consecuti fuerint vaporum copia & cruore tot cæsorum in nubes coalescente: an verò hoc Deo cuipiam sit tribuendum: qui post strages immensas immittere soleat pluvias, ut sic terra puris & cælestibus aquis purgetur. Equidem censeo, angelorum esse ministerio tribuendum, qui post magnas exercituum clades, nubes undique in loca propellant, locis, ubi pugnatum, immanentia. Sic & pestilentiæ magis occurritur, & fertilitati terræ consulitur.

Est & fruticum quorundam ea indoles, ut non temere proveniant, nisi locis aquosis. Itaque tali indicio etiam locis extrinsecus aridis cognoscere est latere aquas subterraneas: eoque puteos fodi posse, ad sitim explendam. Id ex ejusmodi argumento collegit Cn. Pompejus pugnaturus adversus Mithridatem: qua de re sic in vita Pompeji Plutarchus: Καὶ τοῦτον μὲν αὐτοῦ καρτερὸν ὄντα, καὶ δυσμάχητον, ἐν ᾧ στρατοπεδεύων ἐτύγχανε, ὡς ἄνυδρον ἐκλιπόντος, αὐτὸ τοῦτο κατέσχεν ὁ Πομπήϊος, καὶ τῇ φύσει τῶν βλαστανόντων, καὶ ταῖς συγκλίσεσι τῶν τόπων τεκμαιρόμενος ἔχειν πηγὰς τὸ χωρίον, ἐκέλευσεν ἐκβάλλειν πανταχοῦ φρέατα. Καὶ μεστὸν ἦν εὐθὺς ὕδατος ἀφθόνου τὸ στρατόπεδον, ὥστε θαυμάζειν, εἰ τὸν πάντα χρόνον τοῦτο Μιθριδάτης ἠγνόησεν. *Ac primùm cum montem validum ac munitum, in quo castra habuerat, quasi aridum reliquisset, cum ipsum occupavit Pompejus, atque ex fruticum indole, locorumque convexitate conjiciens subesse ibi fontes, imperavit, puteos passim deprimi, fuitque in castris statim aqua affluentia, ut miraretur tamdiu id Mithridatem fugisse.*

Multum quoque refert, utrum alimentum magis an minùs sit præparatum. Itaque semen cepæ inditum terræ non adeò excrescit, quam insitum alterius radici. Item virgulta arborum aliis inserta, majora producunt folia, quàm non inserta.

Quæstio est, an plantæ etiam salsis alantur. De eo sic censeo: uti pisces in mari degunt, quos tamen dulci aqua pasci Aristoteles ait: ita & plantas in salsis locis provenire, non quasi salsis nutriantur, sed quia salso humori plus dulcis insit, quam salsi. Atque hujusce dulcedinis argumentum est, quòd si in mari ad latera navis alligentur lanæ, dulcis inde exprimatur exhalatio ad bibendum.

Pro duplici verò alimento duplex est via, quâ alimentum meat, quod attrahitur. Alimentum id, quo lignum, ac medulla, nutriuntur, è radice per fibras adscendit, seque in truncum ac ramos diffundit. Alterum verò alimentum, quo aluntur folia, & fructus, adscendit inter corticem ac lignum. Atque inde est, quod cortice circumquaque avulso arbores desinant fructus ferre. Imò etiam pars ejus humoris nutritioni truncorum ac ramorum inservit. Unde est, quod arbor decorticata non diu supervivat, nisi (quod quandoque evenire Theophrastus a ait lib. IV histor. cap. XVIII) sic aër & solum faveant, ut eorum beneficio restituatur cortex. At suberis peculiaris est natura. Nam, ubicunque loci crescat, si corticem detraxeris, succrescet novus. Imò expedit detrahere, quia eo strangulatur, abraso autem lætiùs provenit. Mirum autem etiam annosas quercus, ac concavas, eoque medullæ expertes, crescere nihilominus. Uti & eas, quarum medulla in stipitem induruit. De hujusmodi aliter statuere non possumus: quàm per solas fibras adscendere alimentum. Mirandum quoque, plantarum folia ac fructus omne acquirere alimentum per pediculum tam angustum.

a Cortex si totus abradatur mors ea sequitur; ut est apud Theophrastum.

Ex iis, quæ proximè diximus de plantarum nutrimento, quæque de auctrice hominis facultate afferebamus lib. III, cap. XXI, facilè etiam est statuere de ratione, quâ plantarum fit incrementum, sive augmen, ut Lucretianâ utar voce. Malim tamen incrementum vocare, ubi de plantis vel animalibus sermo. Augeri enim latius patet, quàm crescere. Quippe augentur etiam lapides, sed non crescunt. Nec enim in absumtæ partis locum, ex alimento apponitur quantitati quaquaversum secundùm omnes dimensiones. Hoc verò fit in animatis.

Plantarum autem aliæ aliis citiùs crescunt. Qua de re ita Plinius lib. XVII, cap. XIII: *Quædam autem natura tardè crescunt, & imprimis semine tantum nascentia, & longo ævo durantia. At quæ citò occidunt, velocia sunt; ut ficus, Punica, prunus, malus, pyrus, myrtus, salix.* Addit deinde: *Omnia vero celeriùs adolescunt stolonibus ablatis, unamque in stirpem redacto alimento.*

Mirum verò ad quam vastam magnitudinem quædam arbores excrescant. Uti ficus Indica: de qua ex Theophrasto ita Plinius lib. XII, cap. V: *Ficus ibi exilia poma habet: ipsa se semper serens vastis diffunditur ramis: quorum imi adeo in terram curvantur, ut annuo spatio infigantur, novamque sibi propaginem faciant circa parentem in orbem, quodam opere topiario. Intra sepem eam æstivant pastores, opacam pariter & munitam vallo arboris, decorâ specie subter intuenti, proculve fornicato ambitu. Superiores ejus rami in excelsum emicant sylvosa multitudine vasto matris corpore, ut LX. P. pleraque orbe colligant, umbra verò bina stadia operiant.* Idem sic eodem libro cap. X: *Sylvestris fuit & circa Memphim regio tam vastis arboribus, ut terni nequirent vel circumplecti.* Idem inter alia de abiete lib. XVI, cap. XL: *Arboris ejus crassitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat.* Item lib. XII, cap. I, de platano sic prodidit: *Celebratæ sunt primùm in ambulatione Academiæ Athenis cubitorum XXXVI; unius radice ramos antecedente. Nunc est clara in Lycia gelidi fontis socia amœnitate, itineri apposita, domicilii modo cava LXXX, atque unius pedum specu, nemoroso vertice, & se vastis protegens ramis, arborum instar, agros longis obtinens umbris, ac nequid desit speluncæ imagini, saxeâ intus crepidinis coronâ muscosos complexa pumices: tam digna miraculo, ut Licinius Mutianus ter cos. & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam posteris putâ rit, epulatum intra eam secum duodevicesimum comite large ipsa toros præbente fronde, ab omni afflatu securum, optantem imbrium per folia crepitus, lætiorem quàm marmorum nitore, picturæ varietate, laquearium auro, cubuisse in eadem. Aliud exemplum Caji principis, in Veliterno rure mirati unius tabulata, laxisque ramorum trabibus scamna patula, & in ea epulati, cum ipse pars esset umbra, XV convivarum*

rum ac ministerii capace triclinio, quam cœnam appellavit ille nidum. Complura etiam, ac miranda, de arborum magnitudine legas apud eundem lib. XVI, cap. XL. Cæsar Scaliger ad Cardanum Exercitat. CLXVI: *Ad Gambræ fluvium arborum crassitudinem tricenûm septenum pedum prodidere. In Zeilam tam capaces arundines, ut ex eis pareant monoxyla, sicut apud nos è populo. Sed & lanceas ex eisdem conficiunt: sicut in regno Peruremos, & malos myoparonum, minore miraculo: quando etiam septenûm pedum ambitum æquare ibi certum est.* Et mox: *Ad vicum quindecim hinc distantem milliaribus, quercus etiam nunc est, tum recta, tum enodis, longitudine pedum circiter quinque, & septuaginta.* Postea ex Plinio memorat, ut in India sic arbores ascendant suis fastigiis, ut indigenæ sagittis nequeant superare. Item ut in Planaria, una ex Fortunatis, ad CXLIV pedes exstiterit, suoque tempore laricem visam CXX pedum. Quibus subjungit: *In regno Tombut, quod est Æthiopiæ Occidentalis, agreste fœniculum ad eam provehitur magnitudinem, idque roboris nanciscitur, ut ab incolis ex eo stipite arcus fiant.* Idem Exercitat. CLXVIII narrat, ut in Java insula, quam compendium orbis appellat, sicut auri, & æris, ac tritici, ita arborum immensarum sit copia.

Cap. IV.

De facultate generativa. Germinativum plantæ non cuivis ejus parti inest. Quomodo maritentur, concipiant, & pariant stirpes. Quæ arbores nullo flore exhilarentur. An aliqua arbor semine careat. An in stirpibus discrimen sexus locum habeat, ut Plinius autumabat. Superfœtatio plantarum. Pinus baccas biennio gestat. Caprificus quater in anno fructum fert. Multitudo ramorum arboribus nocua. Corylus, vites quædam, & amygdalus neglectiùs habita proficiunt. Quomodò maturentur fructus. Attendendum solusne fructus, an ipsum etiam semen sit maturum.

VEnio ad vim generativam: quæ insita animæ informanti. Nec quia anima illa se per totam diffundat plantam, eo facultas hæc cuivis inest parti, non magis sanè quàm in animantibus. In facultate hac quatuor distingui debent: conceptus, gestatio, partus, & educatio. De his, sic inter alia Plinius lib. XVI cap. XXV. *Ordo naturæ annuus ita se habet. Primus est conceptus, flare incipiente vento Favonio, circiter ferè VI Id. Februarii. Hoc enim maritantur vivificentia è terra. Hic est genitalis spiritus mundi: Flat ab occasu Æquinoctiali, ver inchoans. Catulitionem rustici vocant, gestiente naturâ semina accipere eoque animam inferre omnibus satis. Alia protinus, ut animalia: tardiùs aliqua, & diutius gravida, partus gerunt: quod germinatio ideo vocatur. Pariunt, cum florent. Educatio in pomo est. Hoc & germinatio. Arborum flos est pleni veris indicium & anni renascentis. Tunc variis colorum picturis in certamen usque luxuriant. Non enim omnes florent. Nam neque ilex picea, larix, pinus, ullo flore exhilarantur: nec fici, atque caprifici. Protinus enim fructum, non flores gignunt. Omnes autem germinant, etiam quæ non florent.*

Omnes verò arbores, etsi aliter visum antiquis, semen gerunt: quod luculentè ostensum Jo. Baptistæ Portæ lib. VI. Phytognom. Itaque cùm Theophrastus nunc salicem
a Sine fructu. ἄκαρπον a dicat, ut lib. III Histor. Plant. cap. VI; nunc verò καρπὸν ἔχοντα b, ut lib. ejusdem cap. I, II, & III,
b Fructiferam. posteriori potiùs sententiæ adhæremus. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Arboribus, imò potiùs omnibus, quæ terra gignat herbisque etiam, utrumque sexum esse, diligentissimi naturæ tradunt. Quod in plenum satis sit dixisse, hoc in loco.* Addit deinde, *Nullis tamen manifestius*, (quam palmis.) *Mas in palmite floret: femina citra florem germinat tantum spinæ modo.* Ac aliquanto pòst: *Cætero non sine maribus gignere feminas, sponte edito nemore confirmant: circaque singulos plures nutare in eum pronas blandioribus comis. Illum erectis hispidum, afflatu, visuque, & pulvere etiam, reliquas maritare. Hujus arbore excisa, viduas post sterilescere feminas. Adeoque est Veneris intellectus, ut coitus etiam excogitatus sit ab hominibus; ex maribus flore ac lanugine, interim verò tantùm pulvere insperso feminis.* Firmat hæc Guilandinus, qui ait in Ægypto atque Oriente obtinere, ut, ne feminæ steriles, mares eò ab illis intervallo serant, ut ventus ab iis pulverem ad feminas perferre possit: vel si longius distant, quàm ut pulvis, vel odor eò usque possit pertingere, à mare ad feminam alligari funem, ut per hoc vinculum vis maris ad feminam perferatur.

Etsi verò stirpes generant, non tamen iis sexus inest. Non me fugit tiliam dividi in marem, & feminam: ut à Plinio etiam factum lib. XVI, cap. XIII: item calamus Indicus, ut apud eundem lib. XVI, cap. XXXVI. adhæc abrotonum lib. XXI, cap. XXI. Scio quoque eundem, hederam, quæ Græcis κισσὸς, similiter dividere lib. XVI, cap. XXXIV. Sed de hedera nihil tale priores. Nempe confundit Plinius κισσὸν a cum κιστῷ b, de quo frutice id traditum. De aliis quoque stirpibus sic loqui solet. Ut a Hederam. b Cittaro.
de anagallide lib. XXV, cap. XIII: de glycyside, sive pæonia lib. XXIX, cap. X. Etiam piper longum vel mas, vel femella dicitur Christophoro à Costa. Verùm in his, & aliis id solum fit ob similitudinem quandam. Nec planta plantam generat, sed è planta generat natura: uti propriè nec homo hominem, sed spiritus naturam permeans.

Videtur in plantis etiam statui posse quædam quasi superfœtatio. Nam citrus, quo tempore aliquos habet fructus maturos, alios affectos, non item perfectos, alios quoque habet tantummodo inchoatos, & in spe floris: ut ait Cæsar Scaliger in priorem Aristoteli tributorum de Plantis c. c Pag. 57. edit. Crispin.

Etiam arbores è fertilibus, fiunt steriles, non ætate modò, sed etiam negligentiâ cultoris, vel alium in locum translatæ. Juniperus sola arborum baccas suas biennio gestat, ac prioribus necdum maturis alios profert.

Caprificos quasdam in Ceo esse bifetas, quasdam item triferas, à Theophrasto proditum est lib. II de Plantis, atque inde Athenæus lib. III. Imò ab aliis quoque traditum, ter quaterque in anno fructum ferre, sic ut unus obruatur altero.

Multitudo ramorum facit arbores minùs fœcundas: unde utile est eas, ut Theophrastus loquitur, in I Histor. Pl. cap. I. ἀποκαθαίρεσθαι, sive expurgari, quod fit tollendo superflua. Ea de re sic quoque Averroës in paraphrasi Aristotelis lib. I, de Gener. Anim. cap. XVIII. *Si vitis non* Fol. 190. b.
putatur, minùs fructus ferre videtur, quia materia consumitur in multitudinem ramorum: ob quam caussam plures arborum fructu vacant: ut salix. Addit deinde, similiter usu venire in mulieribus pinguibus: ut quæ eo infœcundæ esse soleant quia excrementum ultimi nutrimenti, non tam in semen, quàm pinguedinem habeat. Nec neglectu omnia fiunt magis fœcunda; quin potius quædam minus fertilia. Hoc quoque potiùs exponam verbis Cæsaris Scaligeri in Histor. Theophrasti lib. II, cap. III: *Nimio cultu sterilescit corylus, etiam non nimio aliquando. Si enim vel modicè attondeatur, ut arborescat, luxuriat in stipitem. Sic vites quædam amputatæ adeo ramescunt, ut nihil ferant: eadem neglectiores absumto succo superfluo in brachia, uvas ferunt. Amygdalus uberiore solo fructum non perficit: ex negligentia, deteriore facta humo, perficit tandem.* Quomodo maturentur fructus docent Theophrastus lib. VI de caussis Plant. cap. VIII. & Galenus lib. IV de Simplic. cap. IV. Ajunt verò caussam esse, à calore partim interno, sive plantæ proprio: partim externo, sive solari, qui intus receptus, istic remanet, ad modum scintillæ, & ad concoctionem plus etiam confert, quàm internus, ut & ipse plantis naturalis dici mereatur. Acquisitum verò hunc calorem sic remanere statuimus, ut in lixivio fit,

& urina. Quorum lixivium habet eum à cinere, cinis ab igne. Urina verò etiam à sanguine separata, calorem reservat à digestione & concoctione ciborum. Ut ad IV Meteorolog. Arist. scribit Alexander Aphrodisiensis. Bifariam autem, ut Theophrasto monitum, maturatio attenditur. Nam cum arborum fructus interdum sit ipsum semen: interdum verò semen habeat inclusum: in posteriori hoc genere distinguere oportet, solusne fructus sit maturus, an ipsum etiam semen.

Cap. V.

Quomodo ab duobus istis, calore convenienti, vel disconvenienti, humore item tenui, vel denso ac tenaci, proveniat, quod aliis brevior, aliis sit diuturnior vita. Deque morte, sive corruptione plantæ: quæ vel à natura, vel vi externa. Prior duplex, una κατὰ σβέσιν, quæ à frigore; altera κατὰ μάρανσιν, quæ ab æstu. Utrumque verò vel totius esse plantæ, vel partis duntaxat.

a Duratione. NUnc agamus de διαμονῇ *a*, quæ gemina; vitæ longinquitas, & avulsæ plantæ duratio ad usum, cui natura eam destinavit. De priori nunc solum loquar. De altera agam, cùm exponam usum arborum in ædificiis, & quæ magis structuris sint idoneæ.

Quia vita non in quovis humido consistit, sed lento: eò & plantæ, diutius vivunt, quæ affluant humido lento: ut olea, quæ illæsa annos etiam durat ducentos. Ac eâdem de caussâ diuturna adeò vita etiam est abieti, piceæ, cupresso, palmæ, buxo, junipero, aliisque arboribus oleosis, & resinosis.

Imò & vinum, ut hominibus, sic arboribus, vires addit. Plinius lib. XII, cap. I. *Tantumque postea honoris* (platanis propter umbram) *increvit, ut mero infuso enutriantur: compertum id maxime prodesse radicibus: docuimusque etiam arbores vina potare.* Etiam plantis quibusdam prosunt aquæ fulguritæ: nempe quia humor calore fiat genitalis, ac vivificus. In tuberibus id manifestum est: ut ostensum lib. III, cap. VII. Quod verò nives liquatæ conducant, ex eo est, quòd sensim stillent insita, non subito: de quo plenius dictum Plinio.

Videas & arbores esse vivaciores, quæ tardè crescunt, & ad perfectionem pertingunt: minùs longævas, quibus incrementa sunt præpropera. Nempe priores magis magisque indurantur: eoque minus sunt obnoxiæ putredini. Eâdem de caussâ vivaciores sunt arbores, quæ in asperis nascuntur locis, ac rupibus altissimis. Et universè sylvestres arbores diutius vivunt hortensibus, & urbanis. Præsertim si adsit magnitudo, ac materiæ duricies. Tales sunt quercus, ilex, fagus, ulmus, platanus, & similes. Nempe quia in magnis plus est caloris: atque idem materiæ duritia magis constringitur, ne foras eliciatur. Fraxinus ad centesimum etiam annum, & ultra, ætatem producit. Etiam arbores glandiferæ, & nuciferæ diutius iis vivunt, quæ baccas ferunt, aut poma. Interim malus, etiam Punica, ac Medica; item pirus, prunus, mespilus, cornus, cerasus, ad sexagesimum annum pertingunt: imprimis si purgentur à musco, quo vestiuntur. *Quædam arbores pulpam habent mollem, extrinsecus duram: quædam interius duriorem, ut quercus.* Verulamius de vita & morte pag. 28. §. 7. Vide de longævis arboribus exempla apud Plinium lib. XVI, cap. XLIV. Flavius Josephus ait suo tempore extitisse etiamnum quercum, sub qua contigerat Abrahæ somnium. Ita fuerit illa annis bis millenis. Ac Josephum etiam sequitur Cardanus de Subtilitate lib. VIII. Et admittit etiam Cæsar Scaliger Exercitatione CLXVII.

Ruminalis ficus, ut Tacitus lib. XIII Annalium ait, stetit octingentis & quadraginta annis. Nempe exaruit demum sub Cæsare Nerone: at ea est, sub qua Romulus & Remus dicuntur inventi lupe rumas, sive mammas sugentes. Meminit quoque Plinius lib. XV, cap. XVIII. Sed confundit duas ficus sacras, unam Ruminalem, quæ prope Tiberim, & jam ante Romulum fuit; alteram Naviam ab augure Attio Navio sic dictam, qui claruit sub Tarquinio Prisco: atque hæc sita erat in foro ad puteal Libonis.

Verùm miranda multa de arborum ætate legere possis apud Plinium lib. XVI, cap. XLIV; quod incipit: *Vita arborum quarumdam immensa credi potest, siquis profunda mundi, & saltus inaccessos cogitet.* Subjungit deinde de durante adhuc oliva ante annos CCL satâ manu majoris Africani: item de loto, quæ foret annorum amplius CCCCL: & alia mirè antiqua, ad quam soleat Virginum Vestalium deferri capillus: deque alia in Vulcanali, quæ Urbi coæva, eoque annorum ꟾↃCCC XX: itidem coæva cupresso, quæ extremis Neronis temporibus exaruisset: deque ilice, quæ Urbe foret vetustior, ac titulum haberet inscriptum æneis literis Hetruscis, manifesto antiquæ religionis argumento. Atque hæc Romæ. Addit deinde de arboribus, quæ durare dicantur ab temporibus Agamemnonis, imò Herculis, atque adeo Apollinis, & Minervæ. Pausanias in Arcadicis has putat arborum antiquissimas; viticem Samiam ad ædem Junonis, oleam in Athenarum arce, palmam Deli, ad quam Latona enixa Apollinem, & Dianam, quercum Dodonæam, & platanum à Menelao satam, cùm proficisceretur ad bellum Trojanum. Scio pleraque hæc multum à fabulis trahere: insignem interim, ac mirandam antiquitatem ostendunt.

Sunt & frutices vivaces: ut rosmarinus, qui ad sexagesimum pervenit annum: imò acanthus, & hedera, ad centesimum.

Herbarum quæ frigidiores censentur, quædam intra annum tam radice emoriuntur, quàm caule: ut lactuca, & portulaca: imò & omne frumenti genus. Aliquæ annos durant tres, quatuorve: ut viola, fragaria, pimpinella, primula veris. Calidæ verò herbæ diutiùs vivunt ut hyssopus, quæ bis quotannis tonsa etiam quadraginta annos complesse, monet Verulamius in Historia Vitæ ac mortis *a*. Diu etiam ob calorem insitum ætatem sustinent thymus, absinthium, salvia, satureja, majorana altera, chamædrys, atque aliæ. Etiam diu vivit amarantus, cui & inde nomen, quia non marcescat: eodemque nomine à nonnullis vocatur flos ἑλίχρυσος *b*, quia diutissimè duret: ut ait Dioscorides lib. IV, cap. LVII. Sanè sic florem eum nominati quoque videas à Galeno. Inter vivaces flores etiam est, qui vulgo, ab odore dicitur caryophylleus. Multos enim annos durat, tota floret æstate, & auctumno, nec intensa hyeme exstinguitur, sed in cellis adservatur.

a Pag. 35. edit. Leidensis.

b Helichrysus.

Ad durationem vitæ non solùm vigor pertinet, sed etiam ætas mala, ut in hominibus vocatur. Nam & plantæ humidi consumtione senescunt, tabescunt, arescunt. Quandoque etiam ægrotant: ut in æstu diuturniore, si pluviæ sint nullæ: at redit vigor, ubi cælestis aqua cœperit irrigare.

Mirum verò arbores adeò vetustas, ut frondes ferre desierint, si terra fodiatur, atque aperiatur, rejuvenescere, iterumque folia producere. Quod apud Verulamium etiam legas in Historia vitæ ac mortis *c*.

c Pag. 58. edit Leidens. an. 1637.

Interitus plantæ se habet ut in animalibus. Vel enim à natura est, vel vi externa. Naturalis dicitur ἄνανσις, quando tandem vis deficit naturæ, calore vitali exstincto, & absumto humore nativo. Violenta vel est à frigore, quo exiguus ejus calor exstinguitur, vel in partes intimas receptus duplicatur, tantoque celerius absumit calorem primigenium, nec terra propter humores congelatos suppeditare calorem alium valet: quemadmodum etiam dictum lib. III, cap. XX. Hoc mortis genus vocatur κατὰ σβέσιν *d*. Est alterum præterea κατὰ μάρανσιν *e*, quod est ab æstu externo, & omnem humorem tum plantæ, tum soli, absumente. Nunc verò planta tota, nunc pars solùm emoritur. Etiam violenta mors aliunde est: ut cum exscinduntur, vel radicitus evelluntur.

d Exstinctione.

e Marcore.

Cap. VI.

De plantarum divisione in partes tum similares, & has vel liquidas, vel siccas; tum dissimilares, easque perennes, vel anniversarias. Quid succus in plantis. Quid lachrymæ & unde hæ. Humor plantarum varius lacteus, gummosus, &c. Ὀπὸς in papavere. Quid caro, quid fibræ plantarum. Quod quædam arbores pulpâ careant. Radix, compendium plantæ. Planta homo inversus. Quædam plantæ sibi ipsis radix. Palmæ vigor non à radice, sed unde. De profunditate radicum, ubi de abiete. De obliquitate radicum, ubi de cupresso, platano, & loto urbi Romæ coæva. Radix cujus temperamenti. Caulis & ejus partes. Cortex digerit & defendit. Quædam herbarum caulem non habent. Matrix plantæ quid. Arundo, num careat medullâ. Rami, brachia arborum. Minores rami, surculi. Different stolones & surculus. Stolidus unde. Usus foliorum. Quibus plantis folia non decidant: an in his etiam alicubi cerasi. Flos fructus inchoatus. Fructus quarumdam arborum sine flore. Muscus. Arborum prodigia.

PRoximum est, ut plantarum afferamus tum partitionem, tum divisionem; quarum illa totum secat in partes integrantes: hæc genus dividit in species. Nulla planta pauciores habet partes integrantes cute, carne, succo, quæ etiam in tuberibus: etsi hæc non tam plantæ, quam plantarum morbi Verulamio dicantur. Deinde aliud partes, aliud membra quæ Græcis μέλη. Membra sunt radix, truncus, rami, surculi, quæ partes sunt compositæ.

Partium porrò integrantium aliæ sunt similares, aliæ dissimilares. Similarium quædam liquidæ, quædam consistentes. Liquidæ sunt, succi, & lachrymæ. Succus per omnem plantæ substantiam diffunditur: atque id plantæ est, quod sanguis animali; teste Aristotele, sive alio potius, in primo de Plantis cap. 11. Lachrymæ verò sunt humores extra plantæ substantiam: ac vel suâ sponte ob humoris copiam exsudant, vel Solis calore educuntur: vel arbore occasione aliquâ dehiscente exprimuntur. Porrò lachrymarum aliæ manent liquidæ, ut illæ in vite incisâ: cujus caussa est, quòd magis aqueæ sint: aliæ verò concrescunt, ut resina, ac gummi. Quæ à multis plantarum excrementa appellantur. Sed Verulamius *a* judicat rectiùs exuberantias vocari, quam excretiones.

a In Historia Vitæ ac Mortis pag. 109. edit. Leidensis an. 1637.

Humor plantæ, quem pro sanguine esse dicebamus, varius est: ficis lacteus, cerasis gummosus, ulmis salivosus, malis lentus, ac pinguis, aquosus vitibus, ac pyris; ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVIII. Interdum verò is humor proprium nomen non habet: ut ὀπὸς in papavere, & planta quædam medica, ac Cyrenaica.

Consistentes partes sunt caro, & fibræ. Caro musculis animalium respondet. Atque ad eam etiam pertinet alburnum, quod est pro adipe. Est ea, ut Plinius lib. XVI, cap. XXXVIII ait, *mollis ac pessima pars ligni, etiam in robore facile putrescens, teredini obnoxia.* Fibræ verò respondent venis, ac nervis. Venæ sunt majores, magisque succulentæ: ut quæ humorem ac spiritum deferant. Nervi sunt tenuiores ac sicciores, atque ad quietem & consistentiam plantæ dati à natura. Cum verò caro secundum omnem dimensionem dividatur, contra nervi, quia è villis, sive filis sunt, longitudinem habent ac fissilitatem: ut Theophrastus docet lib. I Hist. cap. IV; & Plinius loco ante memorato, ubi cum de fissilitate illa secundum rectitudinem dixisset, subdit: *Ideo fit ut aure ad caput trabis, quamlibet prælongæ, admotâ, ictus ab altero capite vel gravis sentiatur, penetrante rectis meatibus sono. Unde deprehenditur, an torta sit materies, nodisque concisa.* Ac post pauca: *Quibusdam pulpa sine venis, mero stamine, & tenui constat. Hæc maximè fissilia. Alia frangi celeriora, quam findi, quibus pulpa non est, ut oleæ, vites. At e contrario, totum è carne corpus fico. Tota ossea est ilex, cornus, robur, cytisus, morus, ebenus, lotos, & quæ sine medulla esse diximus.* Etiam inde divina sapientia relucet, quòd abieti sit caro rara, constet autem nervis validis & multis: contra pinus carnis sit rigidæ, ac nervis suffulciatur paucioribus: ut apud Scaligerum est ad Theoph. hist. lib. V, cap. 11.

Dissimilares partes ex similaribus constant. Earum aliæ sunt constantes, sive perennes: aliæ anniversariæ, sive vicissitudinariæ, ut Cæsar Scaliger loqui non dubitat in priorem de Plantis eorum, qui male Aristotelis creduntur.

Constantes sunt radix, caulis vel caudex, matrix, sive medulla, & rami.

A radice incipiendum, quia plantæ principium est, & quasi totius compendium. Hujus unicum est officium, excipere alimentum: unde id, relicto, quantum radicis alimoniæ opus est, reliquum aliæ attrahunt partes. Est igitur instar famuli victum apportantis. Etiam pro ore est, unde veteres plantam dixere hominem inversum: sed non ob hoc solum, quod illis os infimum obtinet locum, cùm nobis in summo sit; sed etiam quia in plantis rami sursum tendant, nobis brachia ac pedes tendant deorsum. Nec solum pro ore est, sed & ventre. Utrumque enim scribit Aristoteles *a*. Nempe quatenus accipit alimentum pro ore est; quatenus concoquit, pro ventre. Ac ventri etiam assimilat Theophrastus *b*. Ac nisi radix etiam vim haberet concoquendi, non haberet ipsa, unde aleretur.

a Lib. 2 de Part. Animal.
b In 1 Hist. Plant. & 6 de Caussis.

Quædam tamen plantæ carent radice, ut ait Theophrastus histor. Plant. lib. 1, cap. 11. Exemplum non promit. Sed Dioscorides, atque alii, id prodidere de malabathro. Alii verò eos putant à mercatoribus deceptos. Habere enim radicem, licet exiguam. At neque radix cassythæ, sive cassutæ. Uti neque in epithymo radix est conspicua: vel etiam visco, & aliis quibusdam, cujusmodi hyphear, fungus, muscus. Vel si, partem qua insident, vocare radicem velis, saltem vera radix non est. Etiam sempervivum sibi ipsi est radix: & tamen etiam fructum fert. Nec radicem habet lenticula palustris, cui nihil præter folia. Cujusmodi possis dicere propterea plantas imperfectas. Possis tamen dicere plantis omnibus esse radicem, laxiùs radicis voce accepta: nempe ut non radix modo dicatur, quod sub terra latet, sed etiam cui sic insident, ut unde trahant alimentum: sive illud aqua sit, ut in lenticula palustri, sive planta alia, ut fit in visco, musco, epithymo. In cujusmodi id pro terra est, cui insident.

Quædam radices quandoque, ut Mnesitheo monitum, resecari debent: videlicet si tantum è terra attrahant humoris, ut partium aliis non satis virium sit ad humorem eum excoquendum. Cæterùm, cum arborum aliæ vitalem succum à radice hauriunt; in palma arbore vigor est à summo arboris cacumine, quo abscisso, palma exarescit: ut à Xenophonte, lib. II, Κύρου ἀναβάσ. è junioribus à Guilandino proditum est. Græci hoc cacumen vocant, ἐγκέφαλον, Latini cerebrum, vel medullam: ut postea dicetur.

Arborum radices deorsum se extendunt, quousque se exserit vis caloris Solaris, & aqua pluvia descendit. Ita radici prospectum, tum à calore Solis, quo fovetur, tum ab humore quo alitur. Estque denis pedibus terra rarior, ac magis porosa, quò faciliùs tum calor, tum humor, penetrant. Non altiùs verò descendere aquam cælestem, non simpliciter narrat, sed compertum sibi ait L. Seneca lib. III, Natur. quæst. cap. VII, his verbis: *Ego tibi, vinearum diligens fossor, affirmo, nullam pluviam esse tam magnam, quæ terram ultra decem pedes in altitudinem madefaciat.* Sed à Seneca abit Plinius, qui sic scribit lib. XXXVI, cap. XXXI: *Quidam non altius descendere radices, quam Solis calor tepefaciat, idque natura loci tenuioris, crassiorisve, dixere: quod falsum arbitror. Apud*

auct-

auctores certè invenitur, abietis plantam, cùm transferretur, VIII *cubitorum in altitudine, radicem fuisse, nec totam: refossam, sed abruptam.* Sic in vett. aliquot libris verba hæc leguntur, & meliùs, ut arbitror. Ac narrat eadem Theophrastus lib. II de Plantis. Sed pro abiete dicit, pinum. Verùm esto, ut Plinius non erret de eo, sed alios secutus sit auctores. Præsertim cùm fatendum sit, abietem altè admodum agere radices. At saltem falsum est, quod ait Maro Æneid. IV:

—— Quantum vertice ad auras
Æthereas, tantum radice in tartara tendit.

Sanè Libertus Fromondus Meteorologicorum lib. V, capitis VI, artic. II. *Ego*, inquit, *ante villam paternam, ingentem & ramosissimam quercum, ab abavo meo plantatam, ventis illis anni* CIↃ IↃCVI, *qui omnia penè in Belgio straverunt, radicitus eversam adspexi: & demiratus sum, exilibus, & paucâ terrâ obrutis radicibus, tam immanem molem potuisse tot annos sustineri. Terni enim viri expansis brachiis vix truncum fuissent amplexi.*

Atque ista pertinent ad radices in profundum. Videamus etiam, quantopere se extendant in obliquum. Hoc Varro docet lib. I Rei Rusticæ, cap. XXXVII. *Aliæ*, inquit, *radices angustius diffundunt, ut cupressi; aliæ latius, ut platani, usque eò, ut Theophrastus scribat, Athenis in Lyceo, cùm etiam nunc platanus novella esset, radices trium & triginta cubitorum egisse.* Hoc fuerit pedum undequinquaginta, & dimidii. Locus Theophrasti, quem signat, est lib. I de Plantis, cap. XI. Nec ignoro Fallopium lib. de Thermis, cap. IV, intelligere de descensu radicis in profundum, non in obliquum. Et addit, si de effusione in obliquum locutus esset Theophrastus, non habiturum esse locum, quod ait, pro miraculo habitum. Nam sanè in qualibet platano, magis in novella, de qua sermo est Theophrasto, miraculi id instar videtur. Quamquam nec simile deest, imò majus exemplum. Id est de loto, quæ Romæ in Vulcanali. Sic enim de ea Plinius lib. X, cap. XXXIV: *Radices ejus, in forum usque Cæsaris, per stationes municipiorum penetrâsse.* Verùm admirationem demit longa ejus temporis ætas. Nam cùm ea scriberet Plinius, lotus illa annorum erat plus minus IↃ CCCXX. Quippe coæva erat arbor origini, atque incunabulis urbis Romæ.

Frigidissimam esse radicem censuit Cardanus: At calidissimam in calidis plantis maxima ex parte esse, ut radix seris, intubi, cichorii, sonchi, Cæsar Scaliger contendit Exercitat. CLXXVI, ubi & asserit contra eundem, nec matricem esse humidissimam ac frigidissimam. Ludovici Vivis sententia est, frondes & flores tenui succo creari, crassiore fructus, crassissimo radices. Sed id perpetuum non esse, ostendit idem Cæs. Scal. Exerc. CXLI. Hæc de radice.

Venio ad partium consistentium alias. Ac primò de caudice dicendum, in quo tria distinguere oportet, corticem, lignum, & matricem. Extimus est cortex: qui præterquam quòd attractum digerat alimentum, ut diximus, etiam lignum, & matricem defendit à frigore, atque æstu. Generali nomine dicitur δέρμα, sive cutis; quod vocabulum non in caudice modò, sed etiam caule locum habet. Quod enim caudex in arboribus, & fruticibus: hoc in herbis est caulis, à Græco καυλός. Est verò tam caulis, quàm corticis, adde & fibrarum, digerere alimentum à radice attractum. Quemadmodum ostensum, cùm de facultate nutriente ageremus.

Quædam tamen herbarum non habent caulem. Ea Græcè dixeris ἄκαυλα, Latinè *secaulia*, ut *secordia*, sive *socordia*. *Secordia* est apud Theodorum Gazam in Hist. Plant. lib. VII, cap. II. Sed apud Theophrastum ibi est ἐπίκαυλα: quo quid significetur, non ita apertum est. Vide quæ istic Cæsar Scaliger annotavit.

Ex iis, quæ habent caulem, aliis est perpetuus, aliis non item. In posteriori genere, vel una cum radice perit, vel salvâ radice, anno exacto, novus repullulat vel alius potius, quando non idem, sed ejusdem tamen plantæ est caulis.

Matrix medium ligni locum occupat, eoque medullæ etiam nomine appellatur: imò & cor, ut ait Theophrastus a: puta quia vitæ habeatur caussa: quin ipsa nonnullis vitalis anima creditur, ut ex Plinio liquet lib. XVII, cap. XXI. Nec tamen videtur parti cuivis plantæ necessarium. Hoc eo probatum ibat Cæsar Scaliger b, quòd *medullâ de sarmentis exemtâ, Græci profitentur, acinos sine gigartis produci.* Ac videtur etiam arundo carere medulla: de quo aliquid Plinius lib. XVI, cap. XXXVIII. Ita tota fuerit caro. Alii tamen malunt in ea coaluisse carnem & medullam: ut ibidem ait Scaliger. Atque idem dixero de aliis, quæ objectant. Propterea Theophrastus in Hist. lib. I, cap. IX ait, quædam habere μήτραν φανεράν, *medullam evidentem*; quædam ἀφανεστέραν sive *obscuram*; ut quando est confusum quid, non ἀφωρισμένον separatum, certumque.

a Lib. I. Hist. c. 4.
b Comment. in lib. I. Aristotelis de Plantis pag. 52. edit. Gen. an. 1566.

Rami sunt, qui caudice, vel caule in multitudinem se diffundunt. Ac Latinis vox ea absque discrimine dicitur de majoribus & minoribus. At majores poëtis *brachia* satis convenienti tralatione: Virgil. II Georg.

Tum fortes latè ramos, & brachia tendens.

Plinius lib. XVII, cap. XIV. etiam *arborum humeros* nuncupat. Sic enim scribit: *Certum est ab humeris arborum, orientem æstivum spectantibus, surculos petendos, & è feracibus & è germine novello, nisi vetustæ arbori inserantur.* Scio in veteri codice, pro *humeris* esse *ramis*. Sed hoc è glossemate est. Græcis ἀκρέμονες, & ὄζοι, ut liquet ex Theophrasti Historia lib. I, cap. II. Ἀκρέμονες dicuntur, quia ἐν ἄκρῳ, hoc est, summo. Nempe uti Latinis *ramus* ab Hebræo רם *ram, celsus.* Ὄζος fortasse ab ἕζεμαι, *sedeo*. Ramus enim quasi insidet arbori. Sæpe etiam pro arboris nodo sumitur: unde Hollandis idem dicitur *oest*, vel *ast*: nisi hæc καθ' ἀφαίρεσιν c ex *quast*, quod ejusdem est significationis. Sunt rami majores φυτευτήρια d, ut Theophrastus vocat, minorum: nam ex iis prodeunt. Hosce minores Theophrastus κλάδους vocat, loco antè memorato. Alibi tamen etiam de majoribus usurpat. Origo vocabuli est ἀπὸ τοῦ κλᾶν, hoc est, frangere. Quo ex etymo non facilè decidas, utra magis sit significatio. Licet enim faciliùs minores ramos decerpas: salvâ tamen plantâ etiam recidimus majores: quod interdum expedire, superiùs ostensum, cùm de generativa vi ageremus. Deque majoribus imprimis ramis capiendum, cùm à κλάδος cladem vocarunt, cum tempestate frangerentur arborum rami: ut in Oratoriis Institut. dixi lib. IV, cap. VI, sect. XI. Aptior igitur, minus saltem ambigua vox, cùm minores hosce vocant μόσχους, quasi ad majores ramos habeant se tanquam vituli ad boves. Nam μόσχος vitulus, item ἁπαλός, sive tener, unde μόσχοι λύγοι, quod Eustathius ἁπαλὰς e exponit. Latinis minores rami dicuntur f *surculi*. Ac credebat etiam Cæsar Scaliger g id voce indicari. Esse enim à *surus*, quod est palus: unde & *sura* in homine. Sed obstat tum quod à surus esset *surulus*: tum quod longiùs à *suri* significatione abit *surculi* significatio. Potiùs igitur ex eo sit nomen, quòd oriatur ac exsurgat ex ramo majori. A *surgo* igitur *surgus*, sive à *surco surcus*, unde *surculus*. Nam antiquis C pro G in usu erat: unde LECIO, MACESTATOS, EFFOCIO, aliaque in rostrata Duillii columna. Uti verò *surculus* à surgendo quod à surrigendo: ita & Belgis, *surculus*, *rys* à *rysen*, quod est surgere. Sed plura de istoc in nostris originum libb.

c Per ablationem.
d Plantaria.
f Teneros.
g Exercitat. 140.

Usus ramorum est fructus ferre, qui pediculo ex iis dependent. Non tamen ἀκλῶς necessaria sunt plantæ pars, quia vivit planta ramis abscissis: uti diximus.

Stolones ab radice pullulant. Græci vocant παραφυάδας. Atque ab hisce stolonibus est nomen *stolidus*: à quo stultus. Valde autem imperitiam suam produnt, qui nesciunt *stolones*, & *surculos*, distinguere. Audiant hi Plinium lib. XVII, cap. I: *Stolonum* (cognomen fuit) *Liciniæ genti: ita enim appellatur in ipsis arboribus fruticatio inutilis: unde & pampinatio inventa primò Stoloni dedit nomen.*

Anni-

Anniverſariæ ſive viciſſitudinariæ partes ſunt folia, flores, fructus. Foliorum is uſus, ut arborem ab æſtu defendant: ſimul ut fructus tegant, ne nimio calore areſcant, ſed ſenſim eum, & quibuſdam gradibus recipiant. At cum major æſtus expoſcitur, folia obſunt: ideo vinitores auferunt circa vindemiam. Atque hinc etiam liquet, cur natura priùs producat folia, quàm fructus, etſi contrarium ſit ſcriptum in primo eorum de Plantis, qui perperam Ariſtoteli tribuuntur. Cum verò rami quidem abſcindantur ab arbore eâ ſalvâ: ſponte tamen plantæ jaciunt ſive amittunt folia, quod Græcis eſt φυλλοῤῥοεῖν. Eo minùs folia ſunt de *οὐσίᾳ* a. Interea non omnes φυλλοῤῥοοῦσι b. Nec enim decidunt oleæ, lauro, palmæ, myrto, cupreſſo, pinis, ederæ, rhododendro: ut apud Plinium eſt lib. XVI, cap. XX; idque præeunte Theophraſto lib. I Hiſtor. Plant. cap. XV. Atque à Plinio ejuſdem libri cap. XXI relatum, è ſylveſtribus arboribus folia non decidere abieti, larici, pinaſtro, junipero, cedro, terebintho, buxo, ilici, aquifolio, ſuberi, taxo, tamarici. Addit & in fruticum genere non decidere eidem rubo, & calamo. Ac ut ibidem legas, *Tanta locorum vis eſt; ut circa Memphim Ægypti, & in Elephantine Thebaidis, nulli arbori decidant, ne vitibus quidem.* Hæc firmat etiam Varro lib. I de R. R. cap. VII: *Cretæ ad Cortynium dicitur platanus eſſe, quæ folia hieme non amittat: itemque in Cypro, ut Theophraſtus ait, una. Item Sybari, qui nunc Thurii dicuntur, quercus ſimilis eſſe naturâ, quæ eſt in oppidi conſpectu. Item contra atque apud nos fieri ad Elephantinen, ut neque ficus, neque vites, amittant folia.*

a Subſtantia.
b Folia deponunt.

Quæſtio eſt, an plantæ ſingulæ certo conſtent foliorum numero, niſi aberrent natura. Fuit hæc opinio Cardani. Sed Scaliger Exercitat. CLXXVII, ſect. V, ait, quia ineptiæ liberet, ſe in lactucis, item foliis adianti, ari, iridis, caryophyllorum, adhæc etiam in frondibus arborum numerum iniiſſe; ſed comperiſſe ſibi, & aliis, eſſe impoſitum à Cardano; eoque melius deinceps velle tempus collocare.

Nec indignum relatu, quod idem Cæſar Scaliger ait Exercitat. CLXXIII: *Genuenſis mercator, qui in apothecis Caſanus valde erat exercitatus, Auguſtinus Moreſius, retulit nobis, ſe in extrema Euxini ora vidiſſe ceraſos, quæ nullo tempore foliis ſpoliarentur.*

Flores res ſunt pulcherrimæ ſuo tempore, interim exiguo. At eruditiſſimi homines, qui eos vocant excrementa, plurimùm mihi falli videntur. Quippe flos eſt fructus inchoatus. Itaque omnino flos prior eſt fructu. Foliaque floris priùs naturæ ſunt terreſtris, poſtea aëreæ magis redduntur. Prius igitur compactiora, poſtea autem rariora. Sunt interim & fructus ſine flore, ut quercui, oleæ, fico: item flores ſine fructu, ut iridi, jeſemino, & cuidam narciſſi generi: de quibus Scaliger Exercitat. CXLI, & alibi: eſt & flos idem ac fructus, ut thymi. At ſæpius fructus è flore.

Plurimùm verò priora floribus folia: interdum contra, ut in pruno, atque amygdalo. Fructus interdum de ſemine dicitur. Sic ſanè καρποῦ nomine ſæpius uſi Dioſcorides, ac Galenus. Sed hic pro diverſis ſumimus. Ac fructus quidem ſic dici videtur ἀπὸ τοῦ βρύειν, quod eſt pullulare. Porro fructus, ſeminaque, ſunt plantæ partes, uti fœtus matricis. Hoc eſt, ſic pars ſunt, ut deſinant pars eſſe. Vel dicendum non partem eſſe, ſed opus. Quod & in floribus habiturum eſt locum. Sed fructus ſic opus, ut ſimul ſit finis. Nec ſemina tam faciunt ad perfectionem individui, quàm ſpeciei. Quibuſdam fructus eſt nullus: ut capillo veneris. Quæritur an idem numerus ſeminum, vel granorum in quaque ſit ſpecie. De malo Punico ait Cardanus: negat Cæſar Scaliger Exercit. CLXXVII, ſect. V, uti & incertus in malis, pyriſque. In meſpilo tamen omnibus parem eſſe granorum numerum, agnoſcit.

Muſcus, qui Græcè βρύον, arboris pars non eſt. Nam & lapidibus adnaſcitur, nec tamen planta pars lapidis dici poſſit, cum lapis ſit animæ expers, muſcus ἔμψυχον c. Quare in plantis alia arboris, alia muſci anima eſt, differuntque arbor & planta forma *εἰδοποιῷ* a. Et ſanè ſi pars eſſet, arbor ſine muſco non foret totum, quod dicitur, integrale. Quæ hactenus diximus naturæ conveniunt. Quædam verò eveniunt prodigioſa. De quibus ſic Plinius lib. XVII, cap. XXV: *Invenimus arbores, ſine foliis natas: vitem, & malum Punicam, ſtirpe fructum tuliſſe, non palmite, aut ramis, vitem uvas ſine foliis, oleas quoque amiſiſſe folia baccis hærentibus.* Idem deinde ſubdit miracula complura: maximum illud de oliveto publicam viam transgreſſo. Quod ſuo ævo tempore principis Neronis in agro Marrucino contigiſſe ait.

c Animatum quid.
a Specifica.

CAP. VII.

De zoophytis ſeu plantis ſenſus non planè expertibus. Quod zoophyta viſu, auditu, & odoratu careant, necnon guſtu. De piſcibus medium inter plantas piſceſque locum ſortitis. Quod motus zoophytorum ſit duplex, unus totius corporis, alter partis duntaxat, exempla: concharum, pectinum, de arbore Indica pudifera non ſentiente ſolum, ſed etiam adventum accedentis præſentiente, ſimilique fere herba αἰσχυνομένῃ. Cur non eadem tactus vis ſpongiæ marinæ. De triplici zoophytorum uſu ad victum, valetudinem, & amictum, ubi imprimis de ſpongia

PLantarum duo ſunt genera. Quædam ſenſus non penitus ſunt expertes: ut quæ ζωόφυτα dicuntur, quaſi dicas *plantanimes*, vel *plantanimalia*; quædam verò ſenſu prorſus carent. Priora, ut vox indicat, conſtituuntur in confinio naturarum, & quaſi in tranſitu ab animali ad plantam, & contra. Hæc imperfecta quidem ſunt, ſi cum homine & aliis animantibus comparentur: ſunt tamen perfecta, ſi naturam eorum abſolutè conſideremus. Habent enim animam nunquam feriantem, habent ea corporis inſtrumenta, quibus ad functiones ſuas eſt opus.

Viſus, auditus, odoratus eſſe expertes ex eo cognoſcimus, quod deſtituantur eorum ſenſuum inſtrumentis. Ac de guſtu idem hinc colligimus: etſi ſciam Plinium aliud putare. At Ariſtoteles aliter: & videtur is de zoophytis intelligendus, quando animalia quædam guſtu carere ait libro de Somno & Vigilia. At non deſtitui tactu, ex motu cognoſcitur. De quo aliqua jam adduximus lib. IV, cap. XVIII. ubi actum nobis de aquatilium facultate locomotiva: nec de veris piſcibus modò, ſed etiam quæ medium inter piſces, plantaſque locum ſortiuntur. Eo nunc erimus breviores.

Motus zoophytis eſt duplex: unus totius corporis, alter partis duntaxat. Totius, ut conchis, quæ reptant. Nec minus terreſtribus, cochleis movent ſe marinæ. Pecten, qui ex oſtreorum eſt genere, inferiori teſta ſolum premit, ac repellere nititur: eo nixu ſubſilit validius, locumque mutat. Nec caput modo operculo exerit, ſed etiam circulis prorepit. Patellæ, quæ conchyliis accenſentur, corpus habent molle & criſpum, ut facilè ſe moveant. Non modò caput teſtâ exſerere, ſed ad paſtum ire ac redire. Tergeſtinis eſſe piſcatoribus obſervatum, refert Cæſar Scaliger Exercitat. CCXIX.

Parte verò ſui moventur oſtrea. Negatum id Cardano. Sed dubitare deſinet, qui digitum inſeruerit. Ac notum è fabella de mure ſic capto. Etiam motus hic iis, quæ Græci vocant κνίδας, & ἀκαλήφας a, Plautus Rudente, atque alii, urticas marinas: nempe quia non minus ut urticâ terreſtri pruritum ſuo cient contactu. Hæ, ubi ſenſerint ſibi manus admoveri, colorem mutant, ſeque contrahunt: qua de re ex Ariſtotele, & Plinio, dictum lib. III, cap. XIII. Atque ibidem actum nobis de ſpongiis marinis: quibus ſenſus, motuſque, jam olim tributus à multis, Plinio imprimis. At Ariſtoteles alienam quidem refert ſententiam: ſuam verò non ſatis liquidò promit. Unde orta diſputatio, an ſentiant zoophyta. Negat

a Urticas.

Rondeletius, cujus mentem loco adsignato plenius expressimus. Interea sunt, sanè non aspernanda, quæ Rondeletio possis obducere: ut liquebit ex illis, quæ adversus eum disputat Joannes Eusebius Nierembergius, Madritensis Philosophus, lib. III de Rerum Natura, cap. III. Itaque ampliare de istoc malim, quam odiose reciprocare serram. Uti nec de isto fecerim, an & zoophyta sint, quæ non solùm tactu prædita sint, sed etiam præsentiant adventum accedentis. Nam ajunt Indicam esse arborem, octonûm pedum in provincia Pudiferam. Et accedente homine, mutove animante, contrahit ramos; abeunte autem extendit. Non paullo hoc amplius est, quam de zoophytis aliis dicebamus. Ea si tetigeris, folia contrahendo ostendunt, se tactu prædita esse. Sed arbor illa etiam prævenit tactum, quia se contrahit, aliquo appropinquante. Unde & *Pudicam* justiùs appellant, quam herbam dixere *αἰσχυνομένην*, quia manum si admoveris, folia constringit; ut ab Apollodoro, Democriti discipulo, traditum est. Nam hæc herba hoc solùm habet, quòd ubi tetigeris, sentire se ostendat. At ab Indica arbore præveniri tactus videtur. Profectò, ut Cæsar Scaliger ait Exercitat. CLXXXI, sect. XXVIII, *aut afflatum percipere dicendum est, aut radicis, propter soli motum, compressionem agitationemve.* Quærat aliquis, unde sit, quod non eadem vis spongiæ. Ad hoc idem ille respondet: *An*, inquit, *spongia, cum sit in perpetuo salo, hebetatur a continuo salo, quo minus supervenientis sensione adficiatur? Tempestatibus adsueta sine periculo, nihil novi patitur à spongi secæ novo motu.*

Sed quicquid de illis sit, ex zoophytis etiam ingens Dei bonitas relucet: sive attendamus alimentum, sive medicamentum, sive rem vestiariam, vel alia. Nam in cibo sunt conchæ, & ostrea, & aliæ: etiam urticæ marinæ: quampiam exiguum, ac humidum præbent alimentum: ut Athenæo lib. III. *a* traditum ex Mnesithei Atheniensis libro de edulis.

a Pag. 92 edit. Commel.

Magnus etiam usus in medicamentis: præsertim si hic spongiis etiam, ut receptissima est opinio, fuerit locus. Nam spongias cum pice ustas sanguinis ex naribus eruptiones cohibere, tradit Dioscorides lib. V Mat. Med. & Parabilium cap. CCX. Ac similiter Aetius II, cap. XCIV. Alexander in III, cap. VIII. Nec aliter Oribasius. Præterea spongiæ ex aceto impositæ succurrunt inflationi intestinorum, & mentis conturbationi: ut Archigenes tradidit, teste Galeno in VIII de Composit. Medic. secundum locos, cap. IV. Ac similiter Dioscorides in Parabil. lib. II, cap. III, Aetius III Tetrab. Serm. I, cap. II, Alexander in VII, cap. VII, Paulus Æg. in III, cap. XXXVII. Oribasius in IV ad Eunap. cap. LXXXIV, & ad Eustath. lib. IX, cap. X. Item rejicientibus cibum medetur, si acri fuerit aceto imbuta, & pedibus, ac brachiis imposita donec pustulæ excitentur. Ita Dioscor. Parabilium parte II, cap. VIII. Etiam thoraci eorum, qui sanguinem spuunt, imponenda spongia ex oxycrato: ut est Parabilium Diosc. lib. II, cap. XXXI.

Cap. VIII.

De plantarum divisione in species perfectas radicem & caudem habentes; & minus perfectas. Quod plantarum duæ sint præcipue species arbores & herbæ, aliis 4. numerantibus. Quid arbor, quid frutex, quotuplices item, ac quomodo hæc inter se & ab herbis differant. Verum discrimen herbarum, & suffruticum, cremiorum. Herbæ quotuplices. Fruges herbæ sunt. Frugum species. Olera. Flos a φλὸξ. Flores pro sideribus & viceversa. Violæ quædam species flammula (φλὸξ) κατ' ἐξοχὴν dicta. Jasione flos folii est unius. Medicamentariæ herbæ radices, flores, folia. Tubera plantas esse imperfectas & quare. An fungus destituatur radice. Quomodo arbores immutentur, herba arborescat, hordeum fiat triticum, quin brassica rapum.

Hactenus de *ζωοφύτοις*. Nunc de plantarum sit videamus, quæ sensus penitus sunt expertes. Harum duæ sunt præcipue species, arbores, & herbæ. Unde Gen. I: *Germinet terra germen, herbam producentem semen, arborem fructiferam.* Ac postea: *Producit terra germen, herbam producentem semen juxta speciem suam, & arborem facientem fructum.* Quo pacto frutices comprehenduntur sub arboribus. At hæ aliis species sunt mediæ. Imò & Aristoteli & Theophrasto quatuor genera sunt; sed sic, ut non prorsus conveniant. Aristoteli enim hæc quatuor genera sunt δένδρα, θάμνοι, βοτάναι, καὶ λάχανα: *arbores, frutices, herbæ, & olera.* Sed Theophrastus *a* retinet quidem tres priores; verùm pro λαχάνοις reponit φρύγανα. Hoc *suffrutices* vetus Gaza, & Columella, & Plinius, ac eorum exemplo vetus Psalmorum interpres Psal. CI, item B. Hieronymus in Oseæ cap. X, vocant *cremia*, a *cremando*, quomodo nempe ab usu ad ignem φρύγανα vocantur ἀπὸ τοῦ φρύγειν, quod est *torrere*: ac similiter in Geoponicis dicuntur φλεώδη: videlicet quia facile accenduntur. Belgis *heesteren* vel *heesteren*, ab *heeten*, fervefacere, calefacere: aut hoc fortasse ab αἴθειν, *ardere*. Et sanè non dubitandum, quin sub θάμνοις etiam λάχανα comprehendantur: eoque rectiùs cum Theophrasto quartam speciem faciamus φρύγανα, sive *cremia*. Imò lubens subscribo Costæo *b*, qui à Theophrasto putat perfectas solùm plantas numerari; quales & superficiem, & radicem habent: eoque addi oportere quintum genus, quod alterutra parte caret; ut sunt fungi, tubera, cassita, epithymum, viscum, & his similia, quæ in prioribus quatuor generibus Theophrasto memoratis nemo reposuerit.

a Hist. Plant. I, cap. 5.

b Lib. I. de univ. stirp. nat. c. 10.

Sic igitur statuimus plantarum alias esse perfectas, alias imperfectas. Perfectæ habent radicem sub terris, caulem supra terram. Hujus generis sunt arbores, frutices, suffrutices, herbæ. Arbores sunt stirpes, sive plantæ, quæ, à radice, caudice simplici *c* ac ligneo altius adsurgentes varios in ramos se diffundunt. Conjiciebamus *arborem*, sive *arbosem* (sic enim veteres locuti) esse ex *ἀὴρ*, *aer*, & *βορὰ*, cibus: quia cibum præbeant, non humi, sed in aere natum. Arbores distribuuntur multifariam. Ab origine Plinius hoc pacto dividit lib. XVI, cap. XXXIII: *Arbores, quas naturæ debemus, tribus modis nascuntur; sponte, semine, aut ab radice.* Rodolphus Agricola lib. I de Invent. cap. VII: *Arborum aliæ ex semine sunt; aliæ sponte nascuntur.* Ubi videmus, ut seminalem, & sponte natam, dicere contentus, prætereat ab radice nascentem. Est verò utraque divisio ab ortu naturali. Ab usu verò dividitur in cæduam, fructiferam, & seminalem. Quomodo, inter alios dispescit Udalricus Zasius J. C. in Rhetor. ad Herenn. cap. III *d*. Alii partiuntur ratione loci natalis. Quædam enim gaudent solo calidiori, ut thuris arbor, aut piperis: quædam alibi non minus proveniunt, ut malus, pyrus. A loco etiam est quòd quædam arbores, uti & plantarum aliæ, in udo gaudeant, ut mari, flumine, vel palude: quædam non udo: ut pratis, arenis, montibus. Ab eodem est, quod plantarum aliæ, in agris vel sylvis crescant: aliæ in hortis, atque oppidis. A qua tamen divisione differt illa Theophrasti in plantas ἥμερα sive *mites*, & ἄγρια sive *agrestes*. Alii a partibus dividunt, ut ex eo quod quædam sunt sine radice; uti & quædam sine stipite; vel a partium partibus, ut flore, foliis, fructibus. Nam quædam sine flore gerunt fructus, quædam florent, nec fructum gerunt. Quædam multa habent folia, quædam pauca: imò jasionæ flores sunt unius folii. Quædam item fœcundæ sive fructiferæ, quædam steriles. Ac postrema hæc divisio maximè arridet. Sed ipsa etiam sub se alias continet. Nam fructiferæ vel molle habent tegumentum, vel durum. Molli tegumento præditæ vel pomiferæ sunt, vel bacciferæ. Pomiferæ sunt ficus, olea, malus, pirus, prunus, mespilus, cerasus. Quædam verò ex his solo tantum calido proveniunt, ut palma sive φοῖνιξ, malus Punica, & Medica, sive citria.

c Unde Græci συνεχῶς dicunt. Plinius uni-stirpa vocat lib. XVI, cap. XXX.

d Pag. 13. edit. Basil. an. 1537.

Bacci-

Bacciferæ sunt piperis arbor, quæ calidis solùm locis nascitur: quæque aliis etiam locis proveniunt, laurus, juniperus, morus.

Arbores, quarum fructus duro continentur tegumento vel toto fructu conteguntur, vel ex parte duntaxat. Totus fructus vel calyce ligneo tegitur, vel echino. Calyx vel continuus est, vel bifidus. Continuus, ut in amygdalis: bifidus, ut juglans. Echino teguntur castaneæ.

Ex parte solùm tegitur fructus quercus, roboris, ilicis, suberis.

Fructiferis arboribus similes sunt resiniferæ, quæ strobilos proferunt: hoc est, nuces ligneo putamine, ad squamarum modum compactas. Hujusmodi arbores sunt pinus, picea, larix, & ejus generis aliæ. Piceæ genus est abies.

Sterilium arborum nomine censentur ulmus, alnus, tilia, buxus, betula, salix, populus, & aliæ. Quæ tamen commode interpretandum ex iis, quæ diximus de eo, ecquæ arbor sterilis sit prorsus.

Sunt & quæ mediæ sint naturæ inter arborem, & fruticem. Tale est cynosbaton. Theophrastus: *τὸ κυνόσβατον ἐστι δένδρου καὶ θάμνου μεταξὺ· cynosbaton est inter arborem & fruticem medium.* Latinè ad verbum dixeris *canirubum.* Dioscorides de eodem: *Θάμνος ἐστὶ βάτου πολὺ μεῖζον, δενδρώδης. Frutex est rubo longe major, arborescens.* Ruellius censet idem esse κυνόροδον, sive rosam caninam, quæ Belgis *Eglantier*, vel *Aglantier*.

Item quædam stirpes sunt mediæ naturæ inter frutices, & herbas: unde, ut diximus, Theodorus Gaza suffrutices vocabat. Nam lignosum habet caulem, ut frutices: sed non altè se attollunt humo, quod commune habent cum herba. Unde Belgicè dixeris *hout-achtige kruyden.* Hujusmodi sunt spartum, fraga, rosmarinus, lavendula, viola nigra. Porrò nec semper cremiorum stipitem manere videre est, ex althea; ut falsi sint, qui in cremio id perpetuum putarunt. In iis verò etiam Cardanus: qui & de fruticibus pariter deceptus. Nam nec truncus manet pæoniæ, & Artemisiæ: ut idem hoc nomine castigari meruerit à Cæsare Scaligero a.

a Exercitat. 139.

De arboribus dictum. Frutices sequuntur: quibus nomen videtur ἀπὸ τοῦ βρύειν, quod est pullulare. Hi ab arbore differunt, tum parvitate, tum quia multiplici caudice, eoque ligneo, adsurgant. Ac alii perennant: ut myrtus; alii non item, ut pæonia. Etiam dispescuntur in nobiliores, ut sunt cinnamomum, cassia fistula, &c. & ignobiliores, ut corylus, sambucus, oxyacantha, ribes, rosa, rubus, poterion, colutea.

Hactenus de plantis, quæ caudice adsurgunt ligneo. Videndum deinceps de herbis, quæ sic dici existimantur, quia hæreant terræ, aliæ quidem profundiùs, aliæ verò solùm in superficie, sive summo terræ, unde carere creduntur radice. Sed veriùs nomen est vel ab Græco φέρβω, pasco, unde φορβὴ pabulum: vel à Syriaco עִסבָּא, *besba*, pro quo Hebræi עֵשֶׂב, *hesebh.* Nec dura originatio ab *hesba*, *herba*; quando ubi veteres S, ibi posteriores R maluerunt. Ita *Lases* dixere, pro *Lares*, *asena* pro *arena*, *Papisius* pro *Papirius*, *casmen* pro *carmen*, pluraque id genus alia alibi adduximus.

In herbarum verò numerum vulgo referri ajunt, quæcunque unico, eoque tenui ac molli (non ligneo) caule cum foliis excrescunt. Attamen bifariam hic peccatur. Nam non semper unicus est stipes, sed quandoque nullus; ut capillo Veneris. Quandoque multiplex, ut in feniculo. Interdum etiam lignosum accipiunt caudicem, ut Theophrastus tradit de caule ferulæ, & raphani radice: quibus ubi caro caulis densitatem ligni adepta, fibræ sunt conspicuæ. Quid mirum autem de raphano, & similibus? quibus tres partes; cuticula, quæ facilè abraditur; coriaceum illud, quod à medio facile separatur, & lignosum illud, quod pro medulla est. Nempe etiam coriaceum illud, quod lignosum illud ambit, ubi veterascit, lignosi induit naturam. Hujusmodi, ubi induruerint, θαμνώδη, vel φρυγανώδη, dicuntur. Imò apud Theophrastum etiam legas δενδρολάχανα, quod Gaza vertit *oleriarbores.* Sic & δενδρομαλάχην dixere, quando malva ita lignoso fit caudice, ut pro fusti esse possit. Quæ cum & attenderet Cæsar Scaliger aliud discrimen quæsivit, ac reperit. Ipsum audiamus Exercitat. ad Cardanum CXXXIX: *Herba convenit cum cremio stipitis unitate aliquando, ut brassica: nonnunquam cum frutice stipitum multitudine, ut fæniculum: alias cum eorum neutro stipitis carentia. Differt semper, & omnis, & ab omnibus, alio discrimine. Sola namque statim fundit ab radice folia, præter ea bina prima, quæ cunctis communia, illico e seminis pulpa prodeuntia, sunt affinia radici. Nam & arbor, & cremium, & frutex, continuo ab iis foliis edunt stipitem: herba omnis insuper folia: procedente vero tempore etiam stipitem quædam, quædam nullum unquam.* Subjungit deinde, quomodo hinc lucem accipiat illud doctissimi omnium poetæ, *Tibi messis in herba est.* Mallem *ingeniosissimi* dixisset. Nec enim Maronis est, sed Ovidii epist. Helenæ ad Paridem:

Sed nimium properas, & adhuc tua
Messis in herba est.

Cui geminum hoc Plinii libro duodevigesimo, cap. septimo: *Frumenta hyeme in herba sunt, verno tempore fastigiantur in stipulam.*

Herbarum aliæ sunt alimentariæ, aliæ coronariæ, aliæ medicamentariæ.

Primi generis sunt fruges, & olera. Fruges à Plinio lib. XVIII, cap. VII, dispescuntur in frumenta, & legumina. Illis prætenues multæque radices, eoque surculos non emittunt: his verò surculi ramosi, quia radix est lignosa: ut apud Theophrastum lib. II Histor. cap. VIII, ac inde Plinius loco proximè memorato. Frumenta sic Plinius ibidem dividit pro tempore sationis: *Frumenti ipsius totidem genera, per tempora satus divisa. Hyberna, quæ circa Vergiliarum occasum sata terrâ per hyemem nutriuntur; ut triticum, far, hordeum. Æstiva, quæ æstate ante Vergiliarum exortum seruntur; ut milium, panicum, sesama, horminum irion, Italiæ duntaxat ritu: alioquin in Græcia, & Asia, omnia Vergiliarum occasu seruntur. Quædam autem utroque tempore in Italia. Ex his quædam & tertio, veris scilicet.* Legumina Græcis ὄσπρια dicuntur, fortasse a satione, κατὰ μετάθεσιν a ab σπόρος, item χέδροπα quasi χειρόδροπα ut Latinis quia manu leguntur. Galenus lib. I de alimentorum facultatibus, reponit quidem inter δημήτρεια σπέρματα, *semina Cerealia*; sed eo discernit, quod ex his non fiat panis. Duorum eorum genera sunt. Nam quædam nascuntur in siliquis, quædam non item, quæ capitata dicuntur. Illa prioris generis, vel majora sunt, vel minora. Majora, ut fabæ, phaseolus, pisa, lupini, ciceræ, cicerculæ, lentes, arace. Minora autem eorum, aphaca, vicia, fœnum-Græcum, erysimum, sesamum, lolium. Capitata sunt papaver sativum, linum, cannabis, orminum, vitex, atque alia.

a Per transpositionem.

Hæc de frugibus, sed voce ea strictius accepta, quàm Jurisconsultis. Vide, quæ de vocis ejus usu scribit Cæsar Scaliger Animadversionibus in Hist. Plant. lib. VIII, cap. 1.

Olera sunt brassicæ, cichorea, lactuca, beta, portulaca, malva, cepa, porrum, petroselinum, &c.

Flores, herbæque coronariæ, dicuntur, quæ odoris, vel ornatus ergo expetuntur, inprimis in coronis. Ut sunt violæ, bellis, flos caryophyllorum, majorana, rosmarinus, nardus, narcissus, lychnis coronaria, &c.

Flores, si credimus Isidoro lib. XVII Originum, c. VII, sic dicuntur, quasi fluores, quia cito defluunt ac solvuntur. Malim quia fluant, & oriantur e planta. Qua mente etiam derives à βλαστός, quia plantæ illos βάλλουσι, sive emittunt. Aliqui à χλόος, quo viriditas significatur, sive ut Tertullianus lib. de Pallio loquitur, viror, sed ille imprimis, qui in pallorem vergit. Omnium autem maximè placet, ut sit à φλόξ, flamma: quia instar flammulæ emicant; unde & cælestes ignes vocantur *flores*: qua de re

re dictum in Oratoriis lib. IV. cap. VI, sect. III: ubi ostensum, & *flores* pro stellis, & *stellas*, ac *sidera*, pro floribus usurpari. Cùm verò id florum, sit commune, quòd ob colorem quasi flammulam de se jaciant, tamen violæ species id κατ' ἐξοχὴν, meruisse visa, ut φλὸξ diceretur.

Multiplex eorum virtus: odore recreant, & delectant spiritum: colore oblectant visum: lenitate etiam tactum. Præterea virtute varios sanant morbos.

Flos alius domesticus, alius sylvestris, sive campestris: quorum hic per se crescit, ille non item.

Altera etiam divisio est. Nam flores aut hiberni sunt, aut verni, aut æstivi, aut autumnales: quomodo à tempore eos dividit Rodolphus Agricola lib. I de Inventione, cap. VII. Porrò plurimum quidem flores multis constant foliis. Jasione tamen folii est unius: ut ait Theophrastus lib. I Histor. cap. XXI. vel potius folii est nullius, quando, ut ibidem Cæsar Scaliger annotavit, folium non est, quod non est divisum.

Medicamentariæ sunt aromaticæ istæ, crocus, zingiber, zedoaria, galanga, calamus aromaticus, acorus, &c. Hujusmodi si vis præcipue insit radici, *radices*, dicuntur: sin flori, *flores*: si verò foliis, *herba*: nempe à parte nobiliori.

Hactenus dictum de plantis perfectis: sequuntur imperfectæ: ut quæ radice sub terris, vel caule extra terras carere videntur. Hujus generis sunt tubera: de quibus sic Plinius lib. XIX, cap. II: *Tubera undique terrâ circumdata, nullisque fibris nixa, aut saltem capillamentis, nec utique extuberante loco, in quo nascuntur, aut rimas agente: neque ipsa terra cohærent. Cortice etiam includuntur, ut plane nec terram esse possimus dicere, nec aliud quàm terræ callum.* Radice carere ait Theophrastus lib. I, cap. IX. At Scaliger ad eum locum annotavit, totum tuber esse radicem. Nec hæ pugnant opiniones. Nam in tuberibus idem est radix, stipes, fructus, omnibus in unum confusis.

Addit ibidem Theophrastus, fungum radice destitui. At inibi annotat Scaliger: *Ego radiculas vidi.* Nempe minutas adeo, ut Theophrastus fuerit dicturus, non mereri radicis nomen. Jam quod ad caulem, is capillo Veneris deest, nisi capillamenta habeas pro stipite: quod placitum Scaligero Exercitat. CXL.

Mirum verò arbores quandoque immutari non colore solùm, quomodo Plinius putabat ex populo alba esse factam nigram, sed etiam foliis, fructu, ac totâ prope arboris naturâ. Qua de re sic Cæsar Scaliger ad Cardanum Exercitat. CLXIX: *Mutantur vel naturâ, vel arte, vel ostento. Naturâ, veluti cùm sterilescunt, aut fœcundantur, soli, calive mutationibus: ut olea, oleastrum. Arte, ut insitione, amputatione, stercoratione, ablaqueatione, cultu denique. Ostento, ut Xerxis adventu olea in platanum. Quamquam occultam fortasse naturæ subesse proportionem putandum. Ex platani siquidem baccis, sale & aqua maceratis, oleum fieri, memoriæ proditum est.* Vide & quæ de herbis arborescentibus idem scribit Exercitatione CLXXI. Etiam è tritico lolium fit, è lolio item triticum. Ajunt & è brassica fieri rapa. Sed placet ejusdem Scaligeri judicium Exercitat. CLXXVII, sect. IV. Censet is, uti ex asina & equo fit hinnus, ita commixto brassicæ & rapi semine fieri caulorapa. Vide eundem in Theophrasti Histor. lib. II, cap. III, ubi falsò ait Theophrastum pro fabula habere, quod dicitur triticum atque hordeum mutuo naturæ transitu alterum in alterum transire: nam semet hoc vidisse: magisque mirandum esse de brassica, ac rapo, ubi nulla apparet similitudo. Ob imperfectionem quædam plantæ in alias degenerant: id. Scalig. I de Plant. p. 62. b. & 63. a.

Cap. IX.

De plantarum effectis in inanima, plantas, & muta animalia. De potentia & actu per exempla naturalia.

Efficaciæ gradus 4 τάξεις καὶ ἀριθμοὶ Græcis medicis dicti. Oleum malaciam gignit. Συμπάθεια oleæ & vitis. Ficus taurum mitigat. Rhamnus striges arcet. Lysimachia discordantes cohibet boves. Quid quædam plantæ ovis substratæ præstent. Capiendis feris utiles herbæ. Platanus vespertilionibus adversatur, dictamnum serpentibus. Consiligo & veratrum pecori prodest. Hippice famem & sitim arcet.

FAcultates plantarum duplices sunt: nam aliæ tales sunt ἐνεργείᾳ sive actu, aliæ δυνάμει, sive potentiâ. Priori modo aqua est humida, ignis calidus. Posteriori modo etiam infans est rationalis: panis est caro, potentia remotâ; chylus in stomacho potentia propiori: sed sanguis humanus proxima id potentia est. Sic δυνάμει stirpes quædam calidæ dicuntur, quia ubi in minutas partes concisæ, atque ita adsumtæ, calore nostri corporis incaluerint, calefaciant nos. Nempe ut ligna arida ab igne facile accenduntur, ac flammam concipiunt: sic stirpes calidæ à corpore calefactæ, calefaciunt magis corpus nostrum.

Sunt verò efficaciæ quatuor gradus. Quædam calefaciunt, frigefaciunt, humectant, vel exsiccant simpliciter, quod primum gradum vocant: quædam magis corpus immutant, quædam faciunt ulterius; quædam maximè, quod in gradu quarto appellant. Hi gradus Græcis τάξεις, sive ordines, διαστάσεις sive distantiæ, Galeno ἀριθμοὶ sive numeri, appellantur.

Plantarum mirandos effectus conspicere est penè in omni rerum genere. Ac primùm in rebus inanimis. Ut oleum cur malaciam gignat hanc rationem adducit Theophylactus Simocatta Problem. VII. Λεπτότατον ἔφυ τὸ πνεῦμα πολυκρατές· τὸ δὲ ἔλαιον γλισχρὸν καὶ λεῖον καθέστηκεν· ὀλισθαῖνον γοῦν τὸ πνεῦμα διὰ τὴν λειότητα, ἀδυνατεῖ προσεπεγείρειν τοῖς ὕδασι κλύδωνα. *Tenuissimæ materiæ ventus est, Polycrates: oleum vero lubricum & leve, quocirca prolapsus in lubrica superficie ventus, tempestatem in aquis commovere non potest.* Michaël Psellus dissertationem edidit a, Διὰ τί τῆς θαλάσσης ἐλαίῳ καταρραινομένης γίνεται καταφάνεια, καὶ γαλήνη. *Cur effuso in mare oleo dilucidum fiat, ac tranquillum.* De oleo item vide Aloysium Novarium sacroprof. lib. IX. cap. VI. de chrismate idem lib. VIII.

a *Ut est in catalogo opusculorum Pselli apud Leonem Allatium dissertatione de Psellis pag. 94.*

Miri etiam effectus in plantas alias. Ut ostendit συμπάθεια oleæ, & vitis. Nam si olea viti inseretur, non olivas modo, sed uvas quoque proferet. At maxima ejus ἀντιπάθεια, ac quercus.

In muta etiam animantia vis mira est plantarum. Ut ficûs, ad quam si tauri etiam ferocissimi alligentur, mansuescere existimantur. Rhamnus striges arcet. Dioscorides f. 48. & ibi Gonpylus, puta fol. 388. b. Lysimachia, dicta ab Lysimacho, uno ex fortissimis ducibus Alexandri Magni, posteaque Thraciæ rege, odore est acri, cujus tanta vis, si Plinio fides lib. XXV, cap. VII, *ut, jumentis discordantibus, jugo imposita, asperitatem cohibeat.*

Plantæ quædam ovis substratæ præstant, ut ne iis noceant tonitrua. Columella lib. I, cap. V: *Plurimi infra etiam cubilium stramentum graminis aliquid, & ramulos lauri, nec minus allii capita cum clavis ferreis subjiciunt; quæ cuncta remedia creduntur esse adversus tonitrua, quibus vitiantur ova.* Ad feras capiendas utiles herbæ variæ: pardalianches contra pardalim, lycoctonus contra lupum; de quibus dictum superius.

Platanum vespertilionibus adversari, ait Plinius. Unde & ad ingressus locorum, quæ metuimus, ne iis infestentur, platani folia jubent suspendi. Hoc edocti sumus à ciconiis, quæ propterea hæc nido imponit, gnara vespertiliones solere ad ea advolare, soloque contactu efficere, ut sterilescant. Auctores Ælianus lib. I de Animal. cap. XXXVII, Philes in Jambis, Zoroastres in Constantini sive Basii vel Dionysii Geoponicis. Quam variis rebus, præcipuè plantis, ac fossilibus, serpentes fugentur ostendit Epiphanius initio hæresios XXXI, sive LI, quæ est

Alo-

Alogotum: Ἑρπετὸν μὴ δυνάμενον ἀντιχεῖν πρὸς τὴν ὀσμὴν τοῦ δικτάμνου, ἤτοι στύρακος, ἢ λιβανωτίδος, ἢ τοῦ ἀβροτόνου, ἢ τῆς ὀσμῆς τῆς ἀσφάλτου, ἢ τοῦ θυμιάματος ἢ τοῦ λίθου τοῦ Γαγάτου, ἢ τοῦ κέρατος τοῦ ἐλάφου· φασὶ γὰρ οἱ ἐν συνηθείᾳ γεγονότες, καὶ διὰ πείρας τούτων ταῦτα τὰ εἴδη ἀπελαυνεῖν εἶναι ἑρπετῶν καὶ ἰοβόλων· *Serpens dictamni, vel styracis, vel libanotidis vel abrotoni, vel bituminis, vel suffitus, vel Gagatæ lapidis, vel denique cervini cornus odorem non sustinet. Istis enim serpentes, ac bestias venenatas abigi ajunt qui id usu atque experientia didicerunt.* Etiam plantæ magnam habent efficaciam in pecore, & jumentis, canibusque quoque ipsis. Sic consiliginem pecori prodesse ait Columella lib. VI, cap. V: radices nigri veratri, Plinius lib. XXV, cap. V. Hodieque eo utuntur similiter rustici. Buphthalmo pro eo utuntur medici, & pharmacopœi in Bohemia Matthiolo teste. Multa ejus generis suggerit Vegetius lib. de re veterinaria: item de ἱππιατρικῇ Hierocles, Absyrtus, alii. Vidimus de isto obiter quoque opere de satisfactione Christi pro illustri Hug. Grotio, adversus H. R. exarato.

Hippice herba ex eo dicta, quòd eam si equi in ore habeant, famem sitimque non sentiant: ut ait Plinius lib. XXV, cap. VIII. Atque addit, eundem effectum habere locum in hominibus. Imò hac herba, & alia quæ Scythice vocatur, *Scythas etiam in duodenos dies durare in fame sitique.*

CAP. X.

De effectis plantarum quoad rem cibariam, ac primo loco de pane ejusque primævo usu, & varia frumentorum materie. Quod frumentum princeps sit planta. Græcorum antiquissimi balanophagi. Ceres Sicula, Ægyptia. Glandibus successere far apud Rom. hordeum apud Græcos. Puls Rom. polenta Græcorum. Far & triticum quomodo differant. Tritici tres species. Triticum inter frumenta primum. Ex hoc panis quadruplex: siligineus præstantissimus. De polline, & pane pollinario sive idem ac furfuraceus. De præparatione panis, pane azymo & fermentato, testa aut furno cocto. Democritus exhalatione panis vivit. Hordeum apud Romanos quid. Panes olyra sive arinea post triticeos suavissimi: sed zea quid. Quales typhini panes. Zeopyron medio est loco inter zeam & πυρὸν seu triticum. Quid Thracum & Macedonum briza, quis panis inde. Secale cis Alpes asia dictum. panis fecalitius difficilis concoctu. Ptisana ex Hispanorum oryza. Panes panici cujus generis. Avena quorum pabulum. Quid tragotrophum. Hordei ptisana, polenta. Hordeum siccans, humectans. Milium minoris alimenti. Bellaria stomacho quid, bella non bella, mellita non mellita.

IN rebus verò seculi maximè plantarum utilitas apparet ratione alimenti: idque tum in cibo, tum in potu. Ac de cibo quidem sic Deus ipse apud Mosem Gen. I. 29: *Ecce dedi vobis omnem herbam producentem semen, & omne lignum, in quo est fructus arboris ducentis semen, vobis erit in escam.* Imò & animantibus mutis. Unde Moses subjungit: *Ac omni bestiæ terræ, cunctisque volucribus cæli, atque omnibus reptantibus supra terram, in quibus est anima vivens, omne olus herba erit in escam.* Idem legas Psalm. CIV. 14. Atque hic aliquis exspectet, solisne plantis, an & carnibus animantium, Adamus vixerit, & cæteri ante diluvium. Sed hanc quæstionem excussimus jam lib. III. hujus operis, cap. LXV. Solis quidem foliis vivi non posse, ordo Foliatanorum experientià didicit. Ac constat vivi posse sine carnibus, dum suppetant semina, & fructus.

Verulam. lib. de vita & morte, pag. 105.

Alimentum, ut Hippocrati lib. de Alimento traditum, trifariam dicitur: primum, quod actu nutrit: ut jam parti corporis affigitur, ac reipsa immutatur. Deinde quod est οἷον τροφὴ, *velut alimentum*: puta quod in proxima est potentia, ut sanguis. Denique τὸ μέλλον τροφὴ, quod futurum est alimentum, sive, quod in remotiori est potentia, ut nutriat: velut cibi. Ac postremo hic modo accipitur. De alimonia hac è plantis primum loquar: atque hoc tum ratione panis quotidiani, ut vocamus vulgatum scripturæ interpretem secuti: tum etiam ratione obsonii. Usus panis antiquissimus est: ut qui ab Adamo, & Caino, primis agricolis, cœperit: ut mirum sit, usque adeo in eo consentire gentes, hominum vetustissimos fuisse βαλανοφάγους a. Nec tamen repugnamus, quo minus tales fuerint in Græcia, donec frugum serundarum rationem ab aliis sunt edocti. Panis materies varia sunt frumenti genera.

a Glandibus vescentes.

In omnibus verò plantis principatus est penes frumentum. Magnumque est divinæ bonitatis argumentum, quod voluerit id nasci non in regionibus modò temperatis, sed etiam calidissimis, ut Africa, ac frigidissimis, ut Livonia, Russia, Suedia. Græcorum certè antiquissimi fuere βαλανοφάγοι: ut vel notum proverbio Ἅλις δρυός b. Frugum sationem Athenienses edocti ab Eleusiniis, Eleusinii à Siculis, Siculi, ut videtur, ab Ægyptiis: apud quos rex Osiris, & Isis regina primi dicuntur docuisse sationem frumenti. Imò eadem possit videri Ceres Sicula, ac Ægyptia Isis. Qua de re satis dictum lib. I, cap. XVII. Cùm verò à veteribus dicitur, antiquissimos ante fruges inventas glandibus vesci solitos: non hoc voluere, non novisse eos alios arboreos fœtus, quàm glandes: sed his imprimis usos loco panis. Glandibus primò successere hæc duo, far, & hordeum: hoc quidem apud Græcos, illud apud Romanos. Ac de hordeo quidem testis Theocriti scholiastes ad Idyll. VII: de farre Ovid. VI. Fast.

b Muria seu salsugo quercus.

Sola prius furnis torrebant farra coloni.

Imò de utroque auctor gravis Dionysius Halicarn. lib. II Antiq. ubi docet ideo ab hordeo in sacris initium facere Græcos, vocareque οὐλάς: Romanos verò far propterea adhibere, cùm mactant victimas, imò & in nuptiis ideo vocari confarreationem. Qui verò præter far adoreum nativum, aliud esse, nempe factitium, arbitrantur, refelluntur ab Hieronymo Mercuriali lib. II, cap. XXIII. Ac Verrio traditum, & exinde Plinio lib. XVIII, cap. VII populum Romanum solo farre annis usum trecentis. Nec quia hordeum, & far nossent, ideo hordeacio, aut farreo pane fuere continuò usi. Nam ut apud Græcos diu obtinuit polenta, ita apud Romanos puls. Plin. lib. XIX, cap. VIII: *Pulte, non pane, vixisse longo tempore Romanos manifestum.* Quod pluribus deinde argumentis probat. Subjungit postea: *Videtur tam puls ignota Græciæ fuisse, quàm Italiæ polenta.* Fiebat autem polenta ex farina hordei tosti frictive. Porrò far, hordeumque etiam sationis loco differebant: ut docet Varro lib. I de R. R. cap. IXI *Periti in loco humidiore far potiùs serunt, quàm triticum: contra in aridiore hordeum potiùs, quàm far: in mediocri utrumque.* Ubi & triticum memorari videmus. Differunt autem far, & triticum, quod triticum haberet spicam muticam, sive mutilam, & aristis carentem, ut Varro interpretatur lib. I de R. R. cap. LV. At spicum farreum sit aristatum, ut indicat Festus in *Restibilis.* Deque aristis quod dixi, imprimis liquet ex zeæ genere quod à simplici spicæ grano dicitur monoccos. Ac triticum quidem dictum, (ut ex IV Varronis de L. L. cognoscimus) quia ex spicis tritum: imò & trituratione repurgatum. Far verò est ab Hebræo בר, quod LXX fere reddunt σῖτον. Estque ab Hebræo illo etiam Græcum πυρὸς, etsi sæpiùs de tritico dicatur.

Triticum Columellæ est triplex; robus, grani magis ponderosi ac nitidi; cujusmodi apud nos Zelandicum; siligo, quæ pondere deficit: & setaneum, sive triticum τριμηνιαῖον, hoc est trimestre. Belgis verò πεντάμηνον potiùs dicatur, quia Martio satum nonnisi Julio demetitur. Sed quam exiguum in hisce tribus discrimen sit, ex eo apparet, quòd mutato vel solo, ubi nascuntur, vel

tempore sationis, imò vel deside, vel diligenti culturâ, genus unum transeat in alterum. Siliginem Plinius *a* tritici delicias censet: Columella *b* autem vocat tritici vitium. Nimirum Plinius Urbis delicias attendit. Nam panis ex eo candidior, levior, suaviorque. Columella autem, tanquam bonus pater-familias, considerabat pondus: quo, Plinio etiam teste, triticum maximè discernitur. At eo vincitur siligo. Græci videntur caruisse siligine, ad tempora usque Galeni: ut qui dicat non posse se Græcè dicere, eoque retinere vocabulum Σιλίγνιν. Ac ex quovis quidem frumento panis fit, sed optimus e tritico. Dictus *panis*, quia eo potissimum pascimur. Nempe à πάω, unde *pasco*, ut ab *bao*, *basco*: etiam βρώσκω *c* à βρῶ, unde βρωτὸς, inde *brood* Belgis pro pane. Est triticeus panis quadruplex, pro quadruplici ejus partium separatione, & mistura. Quod Cornelius Celsus indicat lib. II, cap. XVIII: *Ex tritico firmissima siligo: deinde simila; deinde cui nihil ademtum est, (quod* αὐτόπυρον *d Græci vocant) infirmior est; ex polline infirmissimus cibarius panis.* Firmius ac valentius id dicit, cui plus alimenti est, ut se ipsum antea interpretatus fuit. Primum in hac re locum tribuit siligini: quo nomine hic intelligit vel florem siliginis, vel farinam à furfuribus expurgatissimam: unde panis siligineus dicitur, qui inde confectus. Itaque Juvenalis lib. I, sat. V, cum dixisset porrigi solum

—— Mucida frusta farinæ:

mox subjungit:

Sed tener & niveus mollique siligine factus
Servatur domino.

Proximus locus à Celso datur similæ, sive similagini, quæ Græcè vocatur σεμίδαλις. In hujusmodi farina excussi quidem sunt furfures crassiores, sed non tenuiores. Laudat Martialis in Xeniis:

Nec dotes poteris similæ numerare, nec usus,
Pistori toties, cum sit & apta coquo.

Hinc fit panis similaceus sive similagineus, qui Græcis ἄρτος σεμιδαλίτης. Tertium locum assignat farinæ illi, cui cribro nihil vel floris, vel furfurum decessit. Unde fit panis confusaneus, qui Græcis συγκομιστὸς, aut αὐτόπυρος, vel αὐτοπυρίτης nominatur. Postremum locum occupat apud Celsum, quod mirum, cùm Plinio flos farinæ, ac pollen eo solo distinguantur, quod flos sit in siligine, pollen in cætero tritico: imò & pollinis florem legas lib. XIII, cap. XII. Indeque Plautus pollinarium cribrum dixit, quo excutitur pollen, & a furfuribus discernitur. At Celso, si locus est sanus, ipsi furfures pollen videntur. Nam ait, inde esse cibarium atque infirmissimum panem. At is est panis furfuraceus, sive furfurosus, qui Græcè πιτυρίτης. Similisque, videtur ac ille, qui Lucilio sat. XV. apud Nonium dicitur è *farre aceroso*. Præcipue si plus aceris, quàm farris adsit. Etsi autem flos maximè ad nutriendum idoneus; non tamen nihil boni in furfuribus, cùm vim habeant abstergendi. Præterea ut minus alant, faciliùs tamen alvum subeunt. Quod haut leve existimandum. Nullum enim stomacho gravius est opus, quàm à pane: qui male concoctus hepar obstruit, & venas mesaraicas.

Vidimus de primo panis discrimine quod est ratione farinæ. Præterea discrimen est ratione præparandi. Præparatio attenditur trifariam, ante coctionem, in ea, & post eam. Ante illam considerantur fermentatio, & subactio. Fermentum, quod Græcis ζύμη, est farina subacta, ac deinde sale adspersa, tum relicta, donec acescat, hinc massæ addita, suoque calore & acrimonia præstans, ut ea intumescat, eoque panis inde fiat levior, ac concoctu digestuque facilior. At panis ἄζυμος pejoris est alimenti, cruditates stomachi gignit, ac meatus obstipat: unde morbi gravissimi. Quos ut effugiamus, satius sit modum in fermento excedere, quam ut desiat. Excessu enim solum decesserit alimoniæ, quia panis nimis rarus ac spongiosus citius dissipetur, ac quia minus durabile sit ejus alimentum, eo nutriat minus. Ita Galenus lib. I de Alimentis, atque alii. Melius sanè quàm Celsus lib. II, cap. XXV; & XXVIII, ubi fermentatum panem censet stomacho nocere, facileque corrumpi. Conciliare tamen ambos conatus Renatus Moreau. Vide eruditas ejus Animadvers. in Scholam Salernit. cap. XVII. In subigendo plurimùm refert, ut salem; eumque bonum adspergamus: item ut nonnisi salubrem aquam affundamus. Sine sale panis minus ori & ventriculo gratus erit. Imò nec levis, eoque insalubrior: sale non depascente humores crudos, unde gravitas panis; in corpore verò humoris lentore, obstructiones, & calculum pariente. Aqua marina, mala magna adfert. Lac pro aqua non improbem, nisi hoc fieret, in viliori tritico, ut candore illud melius triticum ementiatur, lucro pistorum, sed damno edentium. Præterea quaquavorsum depsendum; ut fermentum, sal, aqua ad omnes pertingant partes: ne harum quædam etiam à coctione fiant farinaceæ; quædam vel salsæ nimis, vel insipidæ.

In coctione curandum, ne lignis utamur putridis, fumidis, mali odoris. Justa etiam esse coctio debet, quâ sine tum graviores fiunt panes ob remanentem humorem: tum palato adhærent, ut mandi nequeant. Cujusmodi panis non potest non obstructiones gignere, nisi quis multo corporis exercitio vitium hoc corrigat. Sed neque diutius æquo coquendi. Nam calore nimio non solum absumitur humor superfluus; sed etiam succulentus ille, quo ad alimoniam opus est. Atque ex his liquet: cur & crustæ damnentur. Siccæ enim sunt & adustæ: eoque acrimonia suâ gignunt choleram adustam, & humores melancholicos. Interim hoc boni præstant, quod cibum suo pondere deprimant: etiam humidioribus stomachis humores absumunt. Refert etiam utrum in furno, an testa coquamus. Prior panis dicitur ἰπνίτης, quod furnarium Cornarius vertit. Alter vocatur κλιβανίτης; licet à nonnullis contra traditum sit. Utriusque cocturæ meminit Galenus in primo de Alimentis: ubi ἰπνίτας postponit κλιβανίταις, quia ob immoderatum furni calorem, non æquè interius, ac exterius coquantur. Pluraque de eo Mercurialis lib. I Var. Lect. cap. XII.

Nunc videamus, quæ coctionem sequantur. Recens furno extractus, eoque calidus etiamnum, naribus admotus, exhalatione prodest infirmis: ut vel exemplo Democriti constat, qui hoc solo vitam triduo sustentavit, donec nempe soror à Cereris sacris rediisset: ut est apud Laertium in Philosophi hujus vita. Calidos recentes plus nutrire frigidis & veteribus, etiam Athenæi medici judicium est apud Oribasium Sardianum lib. I Collectan. cap. IXI idem Simeon Sethi. Sed talis panis comestus tardè descendit è stomacho, etiam recenti exhalatione corpus inflat, & distendit, ac viscido humore obstruit, sitim quoque gignit. Testis Hippocrates lib. I, de ratione victus. Et tamen peior hoc, biduo jam reservatus, præsertim mucidus, & vetustate induratus. Pridianus melior, sed optimus ille, qui recens planè; ut Simeon Sethi tradit: sic tamen ut omnino refrixerit, quomodo Simeonis sententia restringi debet.

De tritico hactenus: in quibus & aliquid de zea, & hordeo dictum. Sed de hordeo illud addendum, etsi apud Athenienses antiquissimum in cibis hordeum fuerit, teste Plinio lib. XVIII, cap. VII: apud Romanos tamen vitam damnasse, & quadrupedum tradidisse refectibus: vel pro pœna fuisse militari, ut pro tritico hordeum daretur: quod primus M. Marcellus fecit militibus ad Cannas ab Annibale devictis: Livio teste lib. XXVII. Ac Augustus similiter, ut Suetonius in ejus vita ait cap. XXIV, *cohortes siquæ cessissent loco, decimatas hordeo pavit.* Imò & ab Antonio idem factum, cum legiones ejus Parthis cessissent: Dionis de eo verba sunt lib. XLIX: κριθὴν ἀντὶ τοῦ σίτου ἔδωκε καὶ ἐδεκάτωσέ τινας, *hordeum pro tritico dedit, & decimavit aliquos.* Etiam sagina fuit gladiatorum: qui inde *hordearii*, Plinio teste *a*, nuncupati. De ptisana ex hordeo in medicamentis postea dicetur.

a Lib. 18. cap. 8. *b Lib. 2. cap. 9.* *c Comedo.* *d Ipsum atque merum triticum.* *a Lib. 18. cap. 7.*

Præter hæc & alia sunt frumenti genera. Ut olyra, sicut Græci vocant, quæ Latinis *arinca*; teste Plinio lib. XVIII, cap. X. Nec Plinius modo frumentis annumeravit sed etiam ante eum Celsus, Galenus tamen mavult ad legumina referre. Panes inde dulcissimos, ac præstantissimos fieri post triticeos, testis Plinius, nec non Galenus de facult. alim. Minus etiam zeâ nutrire, Dioscorides docet.

Item τύφη, quæ vulgo typha Cerealis, ut distinguatur à palustris arundineti typha. Germanis est *Welsch weitzen*, Belgis *Roomsche terwe*. Mnesitheus putabat idem esse typham, & olyram. Quod vicina esse arguit. Differunt interim: unde hac parte Mnesitheum erroris arguit Galenus. Qui & censet, typhinos panes proximæ esse bonitatis post olyrinos. Vide eum de aliment. facult.

Zeopyron, ut compositio arguit medio est loco inter zeam, & πυρὸν sive triticum. Ac Hiemo Tragus ait, culmo & spica simile esse zeæ; tritico autem simile grano glumis explicato: unde Rembertus Dodoneus *a* censet idem esse ac Germanorum *Kernsamen*. Natura ejus media est inter triticum, & Zeam, quemadmodum ait Galenus de aliment. facultat.

a In Frugum hist. cap. 6.

Thracum & Macedonum *briza* Dodonæo in Historia frugum cap. VII, videtur esse quod Germanis *Dinckelkorn*. Nempe à Thracibus acceperint Germani: haut secus ac ab iis multa habent vocabula, quod ostendimus præfat. in librum de Vitiis sermonis. Panis ex eo est gravis, & ater, atque, ut Mnesitheus scripsit, substantiæ membrosæ.

Secale uni veterum Plinio memoratur libro XVIII, capite XVI. Belgis est *rogge*. Per omnia enim *rogge* nostræ respondet, quæ Plinius scribit. Verba apponam: *Rarum dictu esse aliquid, cui prosit negligentia. Id autem quod secale, atque farrago appellatur, occari tantum desiderat. Secale Taurini sub Alpibus Asiam vocant; deterrimum* b, *& tantum ad arcendam famem utile, fæcunda, sed gracili stipula, nigritia triste, sed pondere præcipuum. Admiscetur huic far, ut mitiget amaritudinem ejus, & tamen sic quoque ingratissimum ventri est.* Hodieque ex secali, & tritico panem miscellum habent Belgarum multi, quem *mistelluyn* vocant, ut Galli *mistel*. Panis secalitius difficulter quidem concoquitur; imprimis expers furfurum: αὐτόπυρος autem licet noxius iis, qui imbecilli sunt stomacho, illis tamen, quibus stomachus est calidus & robustus, ut qui non in otio degunt, sed corpus perpetuo laboribus exercent, alimentum præbet firmum ac solidum. Aliter Latinis dicitur farrago, qui pro farragine jumentis daretur. Proprie enim farrago aliud; ut constat ex Varrone, Plinio, Festo. Græce γρῶσις à γρώω, *edo*. Hispanis secale dicitur *centeño*. Imò jam Isidori ætate sic dicebatur: ut videre est ex Isidoro lib.... Originum cap.... *Centenum*, inquit, *appellatum eo quod in plerisque locis jactus seminis ejus in incrementum frugis renascantur*. Et etymon hoc confirmant hæc Plinii verba, proximè post verba superiùs memorata: *Nascitur qualicunque solo cum centesimo grano, ipsumque pro lætamine est.*

b Sic vet. cod. approbante etiam Dodonæo in frugum hist. cap. 8. In aliis est deterrimum.

Oriza, quæ Germanis *rijs*, ex Hispaniis nobis pista ac purgata advehitur. Ptisana inde Belgis cum lacte cocta, non boni minus alimenti, quam palato grata.

Panicum ita dictum à paniculis sive loculis, quibus semen continetur, Germanis *Heidelphennig*, Belgis *panickoren*. In panes coqui, sed exigui esse alimenti, legas apud Dioscoridem, Galenum, Plinium.

Avena, Græcis est βρόμος, Belgis *haver*. Aliquando & ex ea panis fit, sed nonnisi publica fames sic suadeat. Alioqui jumentorum est potiùs, quàm hominis cibus.

Tragotrophum à Dodonæo in Frugum Historia cap. XV vocatur, quod Belgis *bockweijd*, voce conflata ex *bok*, τράγος, & *weijd*, pabulum. Quomodo veteres dixerint, satis est obscurum. Panificia quædam, ac pultes inde conficiunt. Verum non multum nutriunt.

Oriza, ob vim adstringendi, alvum sistit: ut est apud Galen. de aliment. Facult. & de Facult. Simplicium, item Dioscoridem, ac Psellum.

Hordeum, quod Græcis κριθὴ, Belgis & Germanis *gerste*, sive panem, sive ptisanam, sive polentam inde feceris, refrigerandi vim habet: ut est apud Galenum lib. de facult. aliment. Parum habeat alimenti, imprimis si non utare hordeo candido puroque. Interim corpus calefacit, & pro præparandi modo, vel humectat, vel exsiccat.

Milium Græcis est κέγχρος, Germanis *hirsz*. In panem coactum, minoris est alimenti, quam ex frugibus aliis: ut est apud Dioscoridem, ac Galenum de facult. aliment. & simplic. facult.

Atque hæc sufficiant de frumentis, non panis solum materie, sed etiam pultis, polentæ, & offæ: item placentæ, attolagani, crustuli, & similium deliciarum: quæ à bello sapore, bellatiorum nomen sortitæ: Græcis dictæ πέμματα, non, ut vir eruditus *a* in diætetico suo scribit, ἀπὸ τοῦ πέμπειν *b*, quia ad amicos mitterent: sed ἀπὸ τοῦ πέπτειν *c*, restrictâ generali significatione ad angustiorem; uti & factum in vocabulo τρωγημάτων, & τρωγαλίων *d*. Nec enim sola eduntur, quæ apponuntur mensis secundis; gulæ verius irritamenta, stomacho adversa: quippe magna parte difficilis concoctionis: unde scitè Varro in Sat. *e Bellaria ea maxime sunt mellita, quæ mellita non sunt.* Πέμμασι *f enim cum* πέψει *g societas infida.*

a Lud. N.
b Mittere.
c Coquere.
d Τρώγειν & τρώγειν, edere.
e Sat. Nescis quid serus vehat Hesperus.
f Bellariis.
g Concoctione.

Cap. XI.

De leguminibus: ubi faba maximus honos. Ejus farina, lomentum; unde sic dictum. Faba in cibis mortualibus. Faba in somniis. Fabarum siliquæ gratissimo pabulo pecori. An lenticulæ esus, lenitatem & animi gaudium inducat, ubi simul de lepore & lepôre. Lenticulæ usus in cibis funebribus. etiam Judæis cibus luctus fuit & unde. Pisorum usus maximus in jusculis. De cicere, & cicercula quorum hæc lustralis, & quibus. De ervo, & ervilia quæ cibus hominum. Phaseoli. Lupini. Elegans simile de lupinis aquâ perfusis dulcescentibus. Leguminum facultates, & alimonia quæ qualis. puteanâ ne coquantur & quare.

A Frumentis venio ad legumina, alterum frugum genus, ut supra dictum.

Ex his, ut Plinius ait libro... cap. XII, *faba maximus honos: quippe ex qua tentatus etiam sit panis. Lomentum appellatur farina ejus.* In onomastico est, *Lomentum*, ἐρέγμινον ἄλευρον. Id fuerit faba fresa, ac comminuta. At conchis Juvenali, & Martiali faba quæ integra, cum siliquis, apponeretur, à conchæ figura sic dicta. In glossis Philoxeni *lomenta* exponuntur σμήγματα. In Cyrilli glossis, Σμῆγμα, *lomentum.* Σμηγματοπώλης, *lomentarius.* Σμήκτης *pumicator.* Σμήχω, *lomento.* Cum igitur σμήχειν sit *lotione abstergere, purgare*, ut in proverbio. σμήχειν Αἰθίοπα· lomentum quoque quia ad lavandum, eo & abstergendum uterentur, nomen habeat à lotu, ut à motu momentum, à fotu fomentum. Nec origo alia, cum accipitur pro coloris genere, quod fieret è cæruleo, ac lavando terendoque perficeretur: sicut est apud Plinium lib. 11. Fabæ in cibis mortualibus, sive cibis feralibus usus: ut docet Festus præeunte huic Plinio, illi autem Varrone. Verba eorum inferius forsan adducemus. Potest autem & videri Kirchmannus in Tr. de Funeribus p. 591. 592.

De fabæ usu sic Plin. lib. XVIII, cap. XII: *Faba multiplex usus omnium quadrupedum generi, præcipue homini. Frumento etiam miscetur, & maximè panico solida, ac delicatius fracta.* Et postea: *Aqua marina, aliave salsâ, non percoquitur. Siliqua, caulesque gratissimo sunt pabulo pecori.*

Fabæ

Fabæ interim somnia gignunt molesta: eoque iis abstinebant, qui ex somnio vellent divinare. Diximus de eo lib. III, cap. XXXV. Subjicit deinde Plinius, de lente, piso, cicere, cicercula, ervo, phaseolis, & lupino. Dicam de singulis ordine. Magna lenticulæ vis sit, si vere de ea Plinius lib. XVIII, cap. 12: *Invenio apud auctores æquanimitatem fieri vescentibus eâ.* Quod non puto aliunde provenisse quàm quia, magna est similitudo si voces spectes, inter *lentes*, & *lentos*, hoc est lenes, & non facile irascentes. Nempe ut simile sit illi, quod eum, qui lepores ederet, dixere lepôres amare, & ob eos formosiorem videri aliquot diebus. Sanè neutro aliquid subest veri. Nam & leporina caro & lenticulæ cibus, gignunt atram bilem, ac succum crassum. Sed quo minùs huic de lente conjecturæ acquiescam, facit quòd Florentinus in Geoponicis Constantini, lentem Ægyptiam lib. II scribat, afferre animi lætitiam. Quare fortasse hoc ab exteris acceptum sit. Sane Romanis lenticula in cibis erat funebribus: unde Crassi exercitus mali hoc ominis judicavit, quòd sibi in defectu annonæ lentes essent datæ: ut traditum Plutarcho in vita Crassi, & Appiano in bello Parthico. Mirum verò etiam Judæos hoc cibo usos in luctum. Hieronymus ad Paullam de obitu Blesillæ: *Flentes usque hodie Judæi nudis pedibus in cinere volutati, sacco induti, ex superstitione Pharisæorum prius cibum lentis accipiunt, signantes quasi quo edulio primogenituram perdiderint.*

Sequitur apud Plinium de pisis, quorum usus in jusculis maximus esse solet. Galeno dicitur πισὸς, fortasse ἀπὸ τῆς πίσσης quod Eustathius putavit. Sed Phavorinus nomen ex eo putabat, quia magna eorum copia foret prope Elidis Pisam.

Cicer Græcum nomen non est: etsi id putavit Isidorus lib. XVII Orig. cap. IV. At Græcè dicitur ἐρέβινθος. Genera ejus duo, arietinum, & columbinum, sive Venereum: ut videre ex Plinio lib. XVIII, cap. XII, & Galeno lib. I de Aliment. facult. cap. XXIX.

Cicercula, Græcis λάθυρος. Sic saltem λαθύρου vocem reddit Gaza.

Ervum Græcis ὄροβος. Tralliani dixere καθαρτήριον, quasi dicas, lustrale: ac utebantur ad expiationes, & piacularia: cujus caussam memorat Plutarchus in Quæstionibus Græcis. Aliud verò *ervum*, aliud *ervilia*. Ervum, ut dixi, ὄροβος, estque jumentorum cibus: ervilia, ὦχρος, cibus hominum: Belgis *erweten*. Falli censeo Manardum lib. I, epist. I; quando Plinii *erviliam dolichum* censet. Quid verò *dolichi* sint, mox dicam.

Phaseolus est à Græcis. Nam φασίολος est apud Dioscoridem, & Pollucem. Nomen videtur à figura phaseli, navis oblongæ. Aliter & δόλιχος nuncupatur. Parvo fuisse in pretio arguit, quod *vilem phaselum* dixerit Maro. Belgæ vocant *roomsche boontjens.*

Lupinos idem poeta tristes vocat: quia amarore suo tristitiam conciliant vultui. Itaque nomen deducunt ἀπὸ τῆς λύπης. Sed Græcis quidem recentioribus λουπινος, & λυπινάριον vocatur: veteribus autem θέρμος: fortasse autem à θερμὸς calidus, sive quia calidæ sint naturæ, ut indicio est amaror, sive quia aqua calida macerentur, ut exuant amarorem. Ideo Zeno, Stoicæ sectæ conditor, rogatus, ut Diogenes ait, cur cum austerior foret, in conviviis tamen esset hilarior, respondit, καὶ οἱ θέρμοι πικροὶ ὄντες, βρεχόμενοι γλυκαίνονται· *Etiam lupini, qui sunt amari, aquâ perfusi, dulcescunt.* Sunt verò lupini communis cibus hominum, & animalibus ungulas habentibus.

Singulorum leguminum in alimonia virtutem nôsse si voles Galenum adi lib. I de alimentorum facultatibus. Universè solùm hoc dixero, fabas, pisa, lentes, phaseolos, & similia, carne quidem subducere ventrem, cortice autem adstringere. Præterea ut Hippocrates ait lib. IV de Rat. victus, sunt φυσώδη, hoc est, flatulenta eoque tormina excitant, dum purgans facultas vult excernere; adstringens autem retinere. Salubriora igitur fiunt demto cortice: præsertim ubi is durior; ut fabis, & nigris ciceribus. Difficulter etiam concoquuntur, succi sunt non multùm nutrientis, crassum gignunt humorem, quo in nervos crurum subsidente, magna eorum subit imbecillitas. Interim quædam vitia corrigi possunt: ut si cum pane triticeo, ac jure vervecino comedantur: præsertim si pipere, aliisque aromatis condiantur. Hæc enim & crassum humorem attenuant, & flatus discutiunt. Istoc vero ad coquos pertinet, legumina facile coqui aquâ fontanâ, aut fluviali: at puteali reddi duriora, nec percoqui posse.

Cap. XII.

De oleribus, aliisque herbis. Quæ materfamilias nequam. Laudatur jus olerum, non ipsa substantia. Nestoris ancilla quid Domino apponat. Terrestris cœna, sine sanguine. Trucidantur sæpe cepæ, porri, quibus. Commendatur malva, & asphodelus. Roma brassicæ esu effloreſcit. Cyma in deliciis. Asparagorum nutrimentum. Corruda quid. Lupuli qualitas. Romulus rapis vivit. assa minùs inflant. Causa contumaciæ radicum in concoquendo. Raphani dignitas. An betæ præstent brassicæ. Atriplex accusata. Pastinaca qualis. Sisera Germaniæ à Tiberio nobilitata. Allium edit Mecœnas Horatio deprecante. Nero sectile porrum comedit, cur. Boletus fungus princeps; sed Principis morte infamis, qui hoc. Lactucæ honos. Intybum; cichorium quid, quotuplex. Spinachia veteribus incognita. Lapathus facile parabilis. Laus ceparum. Carduus à Siculis. Apium in cœnis feralibus. Sinapi virtutes. Melopeponum occasio & ætas. Cucurbitæ sitibundis. Quæ herbæ quibus sui partibus delectent. In herbis veterum frugalitas. Lex sumptuaria Cæsaris. fraus legis. Herbæ herbas condiunt. Etiam saccharum herbæ donum est.

SEquuntur olera, sive herbæ hortenses, unde pauperi etiam licebat mensam onerare epulis inemtis. Nec tamen horti erat viris cura: quomodo, ut Plinius ait, *sic statim faciebant judicium, nequam esse in domo matremfamilias (etenim hæc cura feminæ dicebatur) ubi indiligens esset hortus.*

Quæ Græcis λάχανα, hæc Latinis vocabantur *olera* ab *oleo* pro *cresco*; unde *indoles*, *suboles*, *adolescens*, & alia. Galeni lib. de aliment. facult. sententia est, parum nutrire, succum pravum gignere, multa etiam stomacho nocere. Atque idem Diphilo visum, apud Athenæum lib. II. Nempe non tam alimento inserviunt, quàm medicamento: uti ad refrigerandum, humectandum, vel aliter corpus ad temperiem reducendum. Atque hoc movit Salernitanos, ut laudarent jus olerum, sed substantiam olerum improbarent. Veterum tamen tum Græcorum tum Romanorum ea frugalitas fuit, ut olera potissimùm iis cibus forent. Itaque apud Homerum Iliad. Λ. Hecamedas, ancilla Nestoris, nihil aliud domino suo apponit, quàm cepe, mel, & farinam. Cœnam, quæ nisi terræ natum haberet, terrestrem dixere. Plautus Capt. act. I, sc. II:

HEB. *Terrestris cœna est.* PAR. *sus terrestris bestia est.*

HEB. *Multis oleribus.* PAR. *Curato ægrotos domi.*

Non ignorabat parasitus, quæ foret cœna terrestris. Sed ignorare simulabat, donec explicatius diceret senex, se ad multa cum olera invitare. Tum ille petit, ut hunc cibum ægrotis servaret. Nempe carnem aprugnam, petasonem, & similia, vel pisces, avesque, maluisset. Quod Plautus *terrestrem cœnam*, id verò cœnam sine *sanguine* dixit Diphilus apud Athenæum lib. VI. Sed quod Taubmannus ait similiter imitatione Græcâ Horatium loqui. Decepere eum, quæ ad Horatium annotavit Lambinus lib. I, epist. XII. ubi poeta loqui-

tur

tur de porro, vel cepa trucidanda: puta ad morem eorum qui tenuiter vivunt, & sine apparatu, quales pro piscibus edunt porrum, aut cepe. Græcis antiquis pro his erant malva, & asphodelis. Unde Hesiodus ἐν Ἔργοις·

Νήπιοι οὐδ' ἴσασιν ὅσῳ πλέον ἥμισυ παντὸς,
Οὐδ' ὅσον ἐν μαλάχῃ τε καὶ ἀσφοδέλῳ μέγ' ὄνειαρ.
Stulti neque sciunt, quanto plus dimidium sit toto.
Neque quam magnum in malva, & asphodelo bonum.

Asphodelum, ut Plinius ait lib. XXI, cap. XVII vocant *albucum*, & *hastulam regiam*. Ejus radix hoc est bulbus, edulis est. Quò respexit Hesiodus. Ad malvarum commendationem pertinet, quod eas salubres vocat Horat. Epod. Od. II. Et Diphilus Siphnius apud Athenæum lib. II, ait esse εὐχύλους, sive boni succi.

Brassica pro olere ponitur κατ' ἐξοχὴν a, ut piscis pro lupo. Scaliger ad Varr. p. 19. Si audimus Varronem sic dicebatur quasi præseca; quia nempe ex scapo minutatim præsecetur. Sed verius dicitur quasi πρασικὴ, à πρασιά, hoc est, horti area, ubi præcipuè serebatur. Quanto in pretio fuerit apud Romanos, arguit, quod Porcius Cato scripserit Romam sexcentis annis brassicæ medicamento usam, ac familiam suam à lue pestilenti fuisse immunem. Sed facile iis accessero, qui hanc laudem non tam brassicæ assignant, quam temporum eorum frugalitati. Græcis brassica κράμβη, cujus ἔτυμον afferam in oculorum medicamentis. Etiam ab Atheniensibus ῥάφανος dictam, testis est Aristoteles lib. V Histor. Animal. & Jul. Pollux lib. I Onomastici. Latinis aliter dicitur *caulis*, vel *colis*; unde Belgicum *cool*. Propriè quidem caulis est brassicæ scapus sive thyrsus: sed κατὰ συνεκδοχὴν pro ipsa sumitur brassica: quomodo & usus Horatius lib. II, sat. IV, ubi sic Catium Epicureum inducit loquentem:

Cole suburbano qui siccis crevit in agris
Dulcior. irriguo nihil est dilutius horto.

Sententia est, colem eum, qui in siccis crevit agris, esse dulciorem suburbano: eò quòd suburbani soli vitio, quod crebro irrigatur, multum deperdat nativi saporis. Nempe non sic ex animi sui sententia scripsit Horatius, sed ut Catium rideret. Nam brassica solo gaudet frigido, & humido; ut Columella ait lib. XI, cap. III. Ac in hanc mentem etiam quædam Palladius.

Ad brassicas etiam pertinent cymæ, sive cymata, sic dicta quasi κυήματα, hoc est, novelli partus. Sunt enim tenues scaporum coliculi, stirpe ipsâ ut delicatiores, sic salubriores. Columella lib. X: *Frigoribus caules, & veri cymata mittit.*

Inde eodem libro *cymosam stirpem* vocat, quæ multas haberet cymas. Romanis fuisse in deliciis, indicat Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Transfertur* (brassica) *cùm quinque foliorum est. Cymas à primâ sectione præstat proximo vere. Hic est quidam ipsorum caulium delicatior teneriorque cauliculus, Apicii luxuriâ, & per eum Druso Cæsari fastiditus, non sine castigatione Tiberii patris.* Subjungit deinde: *Post cymam ex eadem brassica contingunt æstivi autumnalesque cauliculi, mox hiberni, iterumque cuma, nullo æquè genere multifero, donec sua fertilitate consumatur.* Quod verò Plinius ait cymas à prima sectione præstari, satis convenit vocabulo *prototomi*, quo usus Martialis lib. X, epig. XLVIII:

Et faba fabrorum prototomique rudes.

Sic πρωτότομοι καυλοὶ, apud Galenum. Sed naturâ vox latiùs patet, cum similiter πρωτότομον ἄμπελον b dixit Theophrastus in Hist. Plantar. lib. IV, cap. XVI. Attici veteres pro cumis etiam ἔρβλιον dicunt: ut ex secundo Athenæi cognoscimus. Etiam ἀσπάραγος vocatur: & ut videtur, valde κυρίως, ut nomen sit ab α στερητ. & σπείρειν c, quia non è semine nascatur, sed è scapo brassicæ. Latius autem extensa significatio, cum etiam de oxymyrsine sive rusco, oxacanthe, quæ vulgo berberis, chamædaphne item usurpetur à Galeno in secundo de Alimentorum Facultatibus.

Imò plurimum asparagus non pro cymis sumitur, sed pro planta peculiari, & optimi saporis, & salubri. Est ea vel sylvestris, vel altilis. Sylvestris asparagus aliter montanus, ut Juvenali Satyr. XI, est *corruda*, Græcis ὅρμενος, & μυάκανθος, & aliis nominibus vocatur, ut est apud Plinium lib. XIX, cap. VIII. Ac ὅρμενος quidem pro ὁρμώμενος, hoc est ὁρμώμενος: quia vi spiritus magno cum impetu erumpit è terra: Ex corrudis verò fiunt asparagi altiles; de quo sic Plinius libri ejusdem cap. IV: *Sylvestres fecerat natura corrudas, ut quisque demeteret passim: ecce altiles spectantur asparagi, & Ravenna ternos libris rependit.* Hinc Cato cap. VI. *Ibi corrudam serito, unde asparagi fiant.* Ravennates asparagi, de quibus Plinium audivimus, hodieque ob magnitudinem commendantur, ut & Veronenses. Martialis quoque in Xeniis epigr. XXI, confert sativos Ravennatium, & incultos sive sylvestres. Leviter coqui sufficit, ne coctione multa diffluant, ac saporem deperdant: unde proverbiale illud Augusti Cæs. apud Tranquillum, *Velocius quàm asparagi coquantur.* Parum alimenti præbere, est sententia Galeni lib. II de Alimentorum facult. A quo nimium quantum abit Simeon Sethi: nam olerum omnium ait maximè nutrire, & quodammodo mediæ esse naturæ inter olera, & carnes.

Lupus salictarius, ut Plinius ait, *inter oblectamenta magis, quàm cibos recipiendus.* Apud Belgas tamen ejus cauliculis cum aceto ac oleo utimur haut secus ac asparago. Cum verò duplex sit: sylvestris, qui locis crescit incultis, ac circa vepreta: & sativus, qui pingui solo, & culturâ diligenti, serius provenit, posterioris hujus generis magnus est usus Belgis in cervisia condienda: magnus inde etiam rusticis est quæstus. Officinæ pro *lupo*, λύκου ἀγρίου maluere *lupulum* dicere, voce veteribus ignotâ. Salictarium veteres appellarunt, quia reptat in vepreta, & salicta.

Vocabulum raporum est à Græcis: nempe à ῥάπυς, quo Speusippum, & Glaucum, fuisse usos, ex Athenæi nono cognoscimus. Nec aliunde est Græcum ῥαφανίς. At quod doctissimus Varro *rapa* sic vocari ait, quasi *ruapa*, quia *ruerunt* è terra, id nisi tanti scriptoris habenda ratio, dignum foret excipi omnium cachinnis. Sed Varro in ἐτυμολογίαις a crebrò non est Varro. Nam quidvis comminisci solet ne videantur Romani linguam penè omnem debere Græcis; ut ex *patris*, *agri*, & similibus vocabulis, cuivis perspicuum est.

Rapa ridiculè commendat Martial. lib. XIII, epigr. XVI, ubi fingit Romulum, sicut in terris solet, ita etiam rapis vesci in cœlis. Interim hoc veterum Romanorum frugalitatem ostendit. Uti & exemplum Marci Curii Dentati: quem Samnitium legati reperere rapa torrentem in foco: ac quod iis contentus foret, aurum recusantem; quod legati offerebant: ut est apud Ciceronem, Plinium, Plutarchum. Hæc erat aurea illorum simplicitas, ante primum bellum Punicum. Contigit enim istoc anno Urbis CCCCLXIV: hoc ipso Curio, & P. Cornelio Rufino coss. Porrò veteres imprimis assis gaudebant rapis, quia facilius concoquuntur, & minùs inflant: ut est apud Athenæum. Ex elixis melioris saporis ac succi sunt, quæ cum carne pingui percocta. Nec radicum aliæ, iis in facultate nutriendi præferri merentur. Quod & è dulci sapore cognoscitur. Nam dulcia magis alunt iis, quæ amarore linguam contrahunt. Interim hoc habent incommodi, quod carnem gignant laxam fluxamque, quod item sint flatulenta: ut constat versiculis Scholæ Salernitanæ, atque aliis, quæ ob inelegantiam non merentur apponi. Quod si ea sit stomachi imbecillitas, ut non satis concoquantur, succum gignunt crassum, & melancholicum. Quod minus mirandum, cùm hæc omnium sit radicum natura: ut non de nihilo sit, quod Mnesitheus ajebat è partibus plantarum deteriores esse radices: nempe ob succum qualem diximus, & in concoquendo contumaciam. Proveniunt hæc inde, quòd radices terra lateant, nec ventilentur, aut transpirent, aëris, ac luminis solaris expertes. Ac hujusmodi cum radicum soleat esse natura, non obscura est ratio,

a Per excellentiam.

b Vitem prototomum, sive primo putatam.

c Seminare.

a Originibus.

tio, cut in radicibus videantur rapa eò primas mereri, quod bene nutriant: ut etiam proditum à Paulo Ægineta lib. I de Re Medica cap. LXXVI, & Simeone Sethi, ut cæteros mittam. Nec tamen æqualis omnium raporum natura. alia enim γογγυλίδος a, alia βουνιάδος b: quorum prius genus *rapum*, alterum *napum* vocat Dioscorides lib. II, cap. CXXXVI. Ac censet βουνιάδα parum alimenti præbere. Diphilus tamen Siphnius apud Athenæum lib. IX, ait napum esse dulciorem, magis alere, & faciliùs concoqui. γογγυλίδα verò extenuare, acrem esse, & ægre concoqui. Præterea magnum est raporum naporumque discrimen pro solo natali. Itaque Plinius principatum dat rapis Nursinis, & Amiternis: eaque & celebrat Columella in X.

a Rotundi. b Mustarii.

Quæque Amiternus defertur Bumas arvis.

Græcorum aliqui Magnetia commendarunt, ut Crates: alii Thebana, ut Athenæus: Mantinica, ut Clemens Alexandrinus. Sed apud eum lib. II Pædag. perperam Gentianus Hervetus γογγύλην μαντινικὴν, vertit *bolum Mantinicam*. Ac retinuit eruditus castigator. *Mantinicum rapum* verti oportuisse, jam aliis observatum c.

c Renato Moreau animadversionibus in Schola Salernitana cap. 24

Raphanus quanto in honore sit habitus apud Græcos, arguit hoc Plinii lib. XIX, cap. V: *Atque, ut est Græca vanitas, fertur in templo Apollinis Delphis adeo cæteris cibis prælatus raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum e plumbo.* Subjungit, quanto aliter sapuerit Curius dentatus, qui rapis inprimis delectatus est; ut supra diximus. Addit, ut interim *Moschion Græcus unum scripserit de raphano volumen.* Hinc ait, *Utilissimi in cibis hiberno tempore existimantur.* Nempe ob egregiam calefaciendi, & extenuandi vim. Dioscorides ait, à cibo conferre, quia concoctionem juvent: sed si antea sumantur, cibum in stomacho suspendere. Aliter verò Galenus lib. II de Aliment. Facult. ubi tradit, utcumque hoc referatur à medicis, & idiotis, qui testari illud experientiam tradunt; omnibus tamen, qui consilio obsecuti, nocuisse. Illiberale etiam aliquid habet usus raphani ob crebros ructus quos gignit, &, pro stomachi ratione, etiam fœtidos. Sed si cum olivis drupis comedatur, & rarior is ructus, & minus odore ingratus.

Betam quoque, ex quo luxus Romæ obtinuit, fuisse plebejis in cibis, arguit Martialis illud lib. XIII, distich. XIII:

—— Fatua fabrorum prandia beta.

Sed cùm beta vel candida sit, vel nigra; nigra est εὐχυλότερος, sive *melioris succi*. Brassicam interim bonitate præstare, apud Actuarium legas lib. II de spiritus animal. nutrit. cap. VI. At contra, Diphilus Siphnius apud Athenæum lib. IX, censet betam melioris esse succi, magis etiam alere brassicâ. Quomodo præparari beta debeat, docet Apicius lib. III, cap. IX. Apud Belgas præter duo betæ genera, quæ dixi, etiam tertium est rubrum, sed quodammodo nigricans. Quo tempore hiberno utuntur cum olere & aceto: grati quidem saporis crassioris succi, ac flatus ciens.

Atriplex, Græcè ἀτράφαξις, imò fortasse & χρυσολάχανον d, à luteo colore ita nuncupatum: etsi non ignorem, Plinium pro diversis habere herbis Belgis *milde*. In jusculis obtinet: ac vim habet humectandi, ac refrigerandi: sed ἄποιον e verè, & insipidum, nisi cum oleo, & aceto, vel aliis assumas: ut apud Galenum legas. Atqui stomacho etiam nocet, ac parum nutrit. Imò ut Plinius tradit lib. XX, cap. XX: *Atriplex & sylvestre est, accusatum a Pythagora, tamquam faceret hydropicos, morbosque regios, & pallorem, coqueretur difficillime, ac ne in hortis quidem id juxta nasci quicquam, nisi languidum, culpavit. Addidere Dionysius, & Diocles, plurimos ex eo gigni morbos, nec nisi mutatâ sæpius aquâ coquendum: stomacho contrariam esse, lentigines & papulas gignere.*

d Aureum olus.

e Sine qualitate.

Pastinaca, Græcè est σταφυλῖνος, quomodo & vocat Columella lib. X:

—— Mollemque sinum staphylinus inumbrat.

Videtur Simeonis Sethi ætate δαῦκον dicta. Est verò pastinaca, vel erratica, vel sativa: illa medicamentis melior, hæc alimoniæ: suaviorque ac salubrior, si cum carnibus decoquatur, ut apud Belgas obtinet. Minus tamen rapis nutriunt; ut ait Galenus. Diocles in nono Athenæi tradit caroton etiam esse genus pastinacæ magnæ, ac sativæ, esseque succi melioris, magis etiam calefacere, quam sylvestrem. Ubi non aliam videtur signare, quàm hodie caroti nomine nuncupatant, pastinacam scilicet sativam.

Siser, Græcis σίσαρον, hodie inter radices, ob saporis suavitatem, à qua & Belgis saccharinæ radiculæ vocantur, facile primas ferunt. Commendant quoque Dioscorides, & Cornelius Celsus. Quantopere placuerint Tiberio Cæsari, docet his verbis Plinius lib. XIX, cap. V: *Siser Tiberius Princeps nobilitavit, flagitans omnibus annis à Germania. Gelduba appellatur castellum Rheno impositum, ubi generositas præcipua. Ex quo apparet, frigidis locis convenire.* Mirum verò quod subjungit: *Inest longitudine nervus, qui decoctis extrahitur, amaritudinis tamen magna parte relictâ, quæ mulso in cibis temperata etiam in gratiam vertitur.* Sane hodie amaror omnis abest. Num igitur Siseres differunt à nostris radiculis saccharis? an cultura, & longo spatio tandem exuêre amaritiem?

Prodest allium agricolis, ac messoribus; ut liquet ex Virgilii Alexi, & Horatii lib. Epod. od. V. Item usus est nautis, ac remigibus; de quo Plauti locum mox apponam. Ad hæc conducit, bajulis, ac cunctis, qui vehementes corporis labores sustinent. Cujus ratio est, quod his magno corporis calore est opus, & allium calore suo calorem augeat corporis nativum. Ac ob eundem calorem Thracibus, Gallis, atque aliis, qui in frigidis habitant plagis, conducibile esse, judicium est Galeni. De allio Plin. lib. XX, cap. VI. *Magna illi vires, magna virtutes contra aquarum & locorum mutationes.* Est & allii genus, quod Ulpicum dixere. De quo Columella lib. XI, cap. III: *Ulpicum, quod quidam allium Punicum vocant, Græci autem ἀφροσκόροδον a appellant, longè majoris est incrementi, quam allium.* Plautus Pœnulo act. V, sc. V:

a Afrum allium.

—— Tum autem plenior
Alli, Ulpicique, quam Romani remiges.

Biliosis non convenit, unde Horatius usqoe adeò detestatur lib. Epodon, od. V. Imò in omnibus habet pœne aliquid illiberale ob halitum quem spirat. Unde ibidem Horatius orat Mecænatem, ut, si allium concupiverit, puella ejus osculo opponat manum, inque sponda cubet extrema.

Porrum cum allio, & cepis, convenit naturâ. Nam itidem calefacit, attenuat, exsiccat. Habet aliquid pravi succi; sed pravitatem eam exuit si coquatur, dulcius quoque fit, & minùs inflat. Est verò duplex, κεφαλωτὸν sive capitatum, quod γηθυλλίδα Diphilus apud Athenæum appellat: & sectile, ut Columella vocat: cui nomen dedit Cæsar Nero. Vocis enim causâ, certis cujusque mensis diebus, eo vesci solebat, ac solo quidem, nec pane addito: teste Plinio lib. XIX, cap. VI. Interim & hoc minori in gratia est, tum quod visum, si comedas largius, hebetet; tum quòd somnia inducat turbulenta, & gravem spiret odorem, cujus ergo Tarentinum porrum Martialis culpat lib. XIII. Ep. XIIX.

Fila Tarentini graviter redolentia porri
Edisti quoties, oscula clausa dato.

Succedant tubera. Illa nascuntur imprimis vere, vel auctumno; sed maximè post tonitrua. De vere est apud Juvenalem sat. V: de auctumno apud Plinium lib. XX, cap. III. Quod verò post tonitrua potissimùm crescant, non tam est à tonitru, quàm ab aquâ fulguritâ, quæ genitalis, ac vivifica: ut pluribus dictum operis hujus lib. III, cap. VII.

Post tubera sunt fungi in quibus primus locus boletis datur ab Ægineta. Proximum à tuberibus locum iis dat Martialis ut Xeniis, Epigrammate....

Rum-

Rumpimus altricem tenero de cortice terram
Tubera. Boletis poma secunda sumus.

Ubi *poma* vocat duriusculâ tralatione. Viliores fungos à boletis distinguit quoque Juvenalis sat. v:

Vilibus ancipites fungi ponentur amicis,
Boletus Domino.

Ferventes comedi solent. Hinc Seneca lib. IV Naturalium Quæst. *Quemadmodum nihil illis satis frigidum, sic nihil satis calidum: sed ardentes boletos, & raptim condimento suo mersatos, demittuntur fumantes, quos restinguant deinde nivatis potionibus.* Quomodo solent præparari docet Apicius lib. VII, cap. XIV *a*. Nihil verò æquè eos reddidit infames, quam mors Claudii Cæsaris boleto venenato ab uxore Agrippina interemti, posteaque in Deos relati, unde boletos βρῶμα θεῶν *b* vocabat Nero, Plinius lib. XXII, cap. XXII: *Inter ea, quæ temere manduntur boletos merito posuerit, optimi quidem hos cibi, sed immenso exemplo in crimen adductos, veneno Tiberio Claudio principi per hanc occasionem à conjuge Agrippina dato; quo facto illa terris venenum, sibique ante omnes, Neronem suum dedit.* Martialis lib. I, epig. XXI:

a *Al.* 13.

b *Deorum cibum.*

Boletum, qualem Claudius edit, edas.

Juvenal. sat. v:

Boletus Domino, sed qualem Claudius edit.

Rem dicent Tacitus XII, Annal. & Suetonius in Claudio cap. XLIV. Sed quid vulgarissimis insistam?

Lactucæ ad honorem pertinet quod, ut Plinius ait, lib. XIX, cap. IV, *in familia Valeria Lactucini quidam vocati, à cura lactucarum.* Græcis hæc herba θρίδαξ, & θριδακίνη, posterioribus Græcis μαρούλιον, vel μαρύλιον. Demetrius Constantinop. Hieracosophio lib. I, cap. V: Γάλα δέ ἐστι ἀγρίας θριδακίνης ἀγρίας, ἣν ὠνόμασαν τῆς ἱέρακος ἴδιον αὐτῷ ἴασιν· *Lac est lactucæ agrestis, quam accipitri mos resecare, medicina ergo.* Usus quoque μαρούλι voce Dionysius Uticensis vel alius, in Γεωπονικοῖς Constantino Cæsari dicatis lib. XII, cap. I: ubi & Cornarius interpres *maruli* vocem retinuit. Similiter vocant Hesychius, Suidas, alii. De lactucarum vario genere ita Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Est natura omnibus refrigeratrix, & ideo æstate grata, stomacho fastidium auferunt, cibique appetentiam faciunt.* Ob hanc ὄρεξιν *c* primo apponi mensis cœpit, cum antea in secundis mensis haberet locum. Unde in Moreto:

c *Appetitus ciendi facultatem.*

Grataque nobilium requies lactuca ciborum.

Utrumque ritum tangit Martialis, notissimis versibus. Nunc non minus sic quæri possit:

Claudere cur cœnas lactuca solebat avorum
Dic mihi, cur nostras inchoet illa dapes?

Nempe eo postrema edebatur, ut vi refrigeratrice arceret ebrietatem. Apud Plinium, loco antea dicto, legas, credi etiam sanguinem gignere. Sed sanguis, quem gignit, & paucus est, & parum laudatus: ut à Galeno traditum lib. II de Aliment. Facult. cap. XL. Puto ob refrigerandi vim factum, ut diceretur νεκρῶν βρῶμα· *mortuorum cibus.* Nec aliunde credo, quod poëtæ tradiderunt in hoc olere potissimum Adonim à Venere sepultum. Vide Athenæum lib. II.

Intybum, quod veteribus Græcis σέρις, junioribus ut Simeoni Sethi, voce à Romanis accepta, ἴντυβον dicebatur; vel erat sylvestre sive erraticum; vel sativum sive hortense: ut docent Dioscorides lib. II, & Plinius lib. XX, cap. VIII. Hujus verba sunt: *Erraticum* (intybum) *apud nos quidam ambugiam* (ambubejam cum Celso malim) *dixere. In Ægypto cichorium vocant, quod sylvestre sit. Sativum autem, serin, quod est minus, & venosius.* Ac postea: *Seris & ipsa lactuca simillima, duorum generum est: sylvestris melior: nigra ista, & æstiva: deterior hiberna, & candidior.* Quam hibernam vocat, & candidiorem dicit, vulgo *endiviam* nominamus: item seatiolam, à seris quasi setiolam. Hæc obruta terrâ, vel arena fit tenerior, & candorem acquirit: nec minus hieme grata est, quàm æstate lactucæ. Ac sylvestris illa nigra & æstiva, à Marone signatur, cum ait I Georg.

—— Et amaris intyba fibris.

A quo amarore etiam πικρὶς vocatur. Eadem, ut puto est *cicorea* Horatii lib. I, Od. XXXI:

—— Me pascunt olivæ,
Me cicorea, levesque malvæ.

Spinachia nostra videtur veteribus fuisse ignota. Verisimile autem est *spinachiam* dici, à seminis spinis, ac aculeis. Salubrius est quam atriplex.

Lapathus, sive lapathium Græco nomine, idem ac rumex: ut ex Glossis tum Philoxeni, tum Cyrilli, liquet. Inter ἀνήριθμα *a*, & dapes inemtas reponit quoque Horatius lib. Epodôn Od. II: Item Varro, cùm ait: *Hanc eandem voluptatem tacitulus taxim consequi lapathio, & ptisana possim.* Frugalem lapathi herbam, squillis, ac acipenseri decumano, P. Gallonii, hominis asoti, ac vere Epicuri de grege porci, præferebat C. Lælius sapiens: quem C. Lucilius sic loquentem inducit apud Ciceronem lib. II de Fin.

a *Parabilia.*

O lapathe, ut jactere necesse est, cognitu' cuiquis!
In quo Lælius' clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gumias ex ordine nostros
Læli' præclarè & rectè, sophos illeque verè
O Publi, ô gurges Galloni es homo miser, inquit,
Cænasti in vita numquam bene, cum omnia in ista T. 2. Pigh. pag. 444.
Consumis squilla, atque acipensere cum in decumano.

Cebæ excitant ὄρεξιν *b*, ut ait Dioscorides lib. II. Atque addit, & alvum expurgare. Imprimis autem salubriter comeduntur cum piscibus crassi succi: item cum leguminibus, atque aliis flatulentis. Nam crassum crudumque humorem attenuant, flatus etiam discutiunt. Appetitum excitant, & urinam cient. Sed quis omnia commemoret ceparum bona? cùm integram iis valetudinem Sotion polliceatur, qui singulis diebus cepas teneriores selectas cum melle comederit jejunus: ut est in Dionysii Uticensis sive Cassiani Bassi Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. XII, cap. XXXI. Hoc interim habent incommodi, quod calore & acrimonia sua capiti noceant, ut est apud Dioscoridem, & Simeonem Sethi. Sitim etiam excitant: & comestæ ingratum spirant odorem. Adde quod omnibus, qui naturæ biliosæ, noxiæ sunt, si multum ac sæpe assumantur in cibo: uti & omnibus, qui ventriculo sunt calido, cerebro imbecilli, qualibus facilè perturbant τὸ λογιστικὸν, sive rationem. Nam & hoc incommodi habere, traditum à Simeone Sethi.

b *Edendi desiderium.*

Cinara, sive Carduus, Theophrasti ætate necdum erat Græcis cognita *c*; sed Siculis solùm, quibus *cactus* vocabatur. Hermolai Barbari temporibus, Venetiis unus Italiæ hortus habebat. Nunc in nulla pene non est regione Europæ. Descriptionem ejus elegantem habes apud Columellam in x. Ubi inter alia dicit, potum vini reddere gratiorem: ac Plinius lib. XX, cap. XXIII, radicem ait, potoribus sitim facere. Quanti quæstus fuerit, dicet idem lib. XIX, cap. VIII: ubi reddere ait sestertia sena millia. Id fuerit....... Horrendum luxum! Stomachum corroborat, Plinio *d* teste, atque odorem commendat oris. Succum interim melancholicum gignit: ut est apud Galenum.

c *Theophr. Histor. Plant. lib. 6.*

d *Lib. 20. cap. 23.*

Apium hortense est, quod vulgo parum commodè vocatur petroselinum, cum multum differat ab eo, quod in locis nascitur petrosis, atque Macedonicum vocatur. Crudum, coctumque obtinet in cibis. Apium in cœnis feralibus. Vide Plinii & Arnobii verba apud Kirchmannum de Fun. p. 592.

Sinapi, Græcis σίνηπι, sed Atticis, Athenæo teste, νᾶπυ, duplex est, κηπαῖον, hortense, sive sativum, & ἄγριον, sive sylvestre. Utrumque calefacit multum, etiam attenuat, & absterget. Prodest pro condimento carnibus, ac piscibus durioris concoctionis. Biliosis obest: sed pituitosis convenit. Præparari quomodo soleat, Columella, ac Palladius dicent. Pallorem gignit cuminum, si bibatur. Horat. lib. I epist. III:

—— *Quod*

—— Quod si

Pallerem casu, biberent exangue cuminum.

Hinc & Perf. fat. v. Scitum verò, quod Plinius narrat lib. xx, cap. xiv. *Cuminum omnem pallorem bibentibus gignit. Ita certè ferunt Porcii Latronis, clari inter magistros dicendi, adsectatores similitudinem coloris studiis contracti imitatos.* Sanè pallidum fuisse Latronem, testis est familiaris ejus ac carissimus sodalis, M. Seneca præfat. lib. 1, Controverf. *Post cœnam*, inquit, *lucubrabat, nec patiebatur alimenta per somnum, quietemque, æqualiter digeri, sed perturbata & dissipata in caput agebat. Itaque & oculorum aciem confuderat* (al. contuderat) *& colorem mutaverat.* Sententia igitur Plinii est, auditores Porcii Latronis edisse cuminum, ut ejus imitarentur pallorem: haut secus ac Platonis discipuli imitabantur ejus curvitatem; Aristotelis verò, ejus balbutiem teste Plutarcho lib. de Audiendis Poëtis.

Cucumeris sive σικύος vocabulo non solùm vulgaris cucumis intelligitur, sed eodem pepo continetur. Unde Plinius lib. xix, cap. v: *Cum* (cucumeres) *magnitudine excessere, pepones vocantur.* Itaque hos σικύους πέπονας vocat Paulus Ægineta lib. 1, cap. xiii. Etiam melopepones eodem comprehenduntur. De quibus sic Plinius ibidem: *Ecce cum maximè nova forma eorum in Campania provenit, mali cotonei effigie: fortè primò natum ita audio unum: mox semine ex illo genus factum: melopepona vocant.* Cum Plinius ait ibidem *cucumin mirâ voluptate Tiberio principi expetitum*, melopeponem intelligit: sed nomen istoc Tiberii temporibus necdum erat; quippe demum repertum Vespasiani ætate, sub quo Plinius scribebat. Porrò quæ veteres de peponibus scribunt, meliùs conveniunt melonibus nostris. Unde Julii Alexandrini, Matthioli, aliorumque judicium est, per eorum pepones nostros melones intelligi debere. Vide Ludovicum Nonnium de re cibaria lib. 1, cap. xvi.

Cucurbita, quæ Græcis κολοκύντη, vel κολόκυνθα, à Chrysippo in cibis damnata. Est frigidæ & humidæ naturæ, coque non aliis convenit, quàm illis, qui temperamento sunt calido, & sicco. Ac sic quoque cum origano coqui conducit. Etiam sacchato conditur ac sic ægris exhibetur, ad exstinguendam sitim. Vetus est proverbium ab Athenæo *a* allatum ex Epicharmo: Κολοκύνθης ὑγιέστερος *b*. De quo plura Desiderius. Etiam hinc ludus Senecæ de morte Claudii ab auctore ἀποκολοκυντώσεως inscriptus. Caussam adfert Dio Cocceius lib. lviii.

a Lib 3.
b Colocynthâ sanior.

Sed herbarum singulis similiter insistere si velim, longi res negotii sit, nec necessarii; partim quia hæc præcipua fere sunt, quæ ad alimoniam è plantis pertinent, quatenus verò sunt in medicamentis, seorsum inferiùs exponetur: partim etiam, quia tot habemus diligentissimos rei hortensis scriptores, quos exscribere sit actum agere cum nostra, & publica jactura. Quare satis hic erit carpere rerum vestigia.

Sunt verò herbæ sex præcipuè generum. Quædam placent radice, ut rapum, raphanus, pastinaca, allia, cepa: quædam caule & folio; ut lactuca, portulaca, cichorea, rumex, atriplex: quædam tenuioribus scaporum coliculis, quæ cymæ & cymata dicuntur, quasi κυήματα, sive novelli partus, ut fœniculum, anethum: quædam germinibus, ut asparagus, lupulus: quædam floribus, ut rosa, buglossa, quæ vulgo borrago, brassica, crocus: quædam carne ac fructu, ut capparis, cynara, fraga: quæ à Pentaphyllo gigni perperam Plinius putavit lib. xxv, cum producantur ab herba τριφύλλῳ *c*, non πενταφύλλῳ *d*.

c Trifolio.
d Quinque folio.

Quædam verò pluribus delectant. Sic folia betæ fabrorum prandia constituunt, & radices præsertim ejus quam Romanam rubram vocant, pipere, sale, aceto atque oleo conditæ, appetitum excitant, ac saporis sunt gratissimi.

In hujusmodi cibis præcipuè consistebat veterum frugalitas, ut antea diximus. Sed ubi ea virtus desiit, ipsas etiam herbas magno sumtu ac luxu condire cœperunt: præsertim cum lege Cæsaris sumtuariâ modus esset piscibus præfinitus; & aliis obsoniis, exceptis iis quæ è terra nascerentur. Hinc Cicero lib. vii, epist. xxvi ad Gallum: *Lex sumtuaria, quæ videtur λιτότητα a attulisse, ea mihi fraudi fuit. Nam dum volunt isti lauti terrâ nata, quæ lege excepta sunt, in honorem adducere, fungos, heluellas, herbas, omnes ita condiunt, ut nihil possit esse suavius. In eas cum incidissem in cœna augurali apud Lentulum, tanta me διαῤῥοία b arripuit, ut hodie primum videar cœpisse consistere. Ita ego, qui me ostreis, & murænis facile abstinebam, à beta, & malva, deceptus sum.* Ita videmus, ut herbarum non modo sit usus ad alimoniam; sed etiam abusus ad luxuriem. Nec propterea omnia herbarum condimenta culpamus: sed luxum. Siquidem ea est bonitas Dei, ut etiam ea nobis concederet, quibus plantæ conditæ non palato solùm ac stomacho forent gratiores, sed etiam salubriores. Atque adeo sunt ejusmodi ab ipsis plantis: ut piper, oleum, omphacium, acetum: item rosarum liquor stillatitius; qui & ipse tragematis, & placentis, delicatiorem gratioremque saporem præstat. Quid dicam de sacchato, sive zuccaro, ut Arabes vocant? Nam & sacchato in plantis est locus, quando vel è cannis saccharinis nascitur, vel ex haoscer, Indica arbore, vel ex herba, quæ Arabibus, & Ægiptiis Tigala dicitur, unde ubi à vermiculo fuerit erosa, mira ratione resudat, atque in grandinis modum concrescit: ut est apud Cæsarem Scaligerum Exercitatione clxiv.

a Λιτότης, tenuitas.
b Diarrhœa.

Cap. XIII.

De arboreis fructibus, & quorundam fruticum. Laus hortorum præ macellis. Conjectura docta de arbore scientiæ boni & mali, ac vitæ. Arborei fructus, vel sunt æstivi, vel auctumnales. Etiam æstivos durare posse, si duro sint cortice. Qui fructus antecœnio, vel pòst conveniant. Cerasa acida dulcibus præstant. pruna siccata recentibus. Mala in hyemem adservata commendantur. Mala medica, citria, aurantia, ejusdem esse speciei. Aurea Hesperidum mala quæ. Chrysomela & aurantia differre. Persica, & Persea arbores quantum distent. Persica pomis vix innocentior cibus, si vetus vinum adbibas. Malum Punicum etiam dicitur granatum, & unde. Pyracocta alvum subducunt. Ficus post glandes melioris vitæ Græcis initium. quantopere nutriant. quomodò sumantur. species. Cauniæ laudatissimæ. Olearum genera. Oleum cujus temperamenti. Mora quotuplicia. virtus. Mespila & sorba parum distare, ut magis & minùs adstringentia. Dactylorum laus. nævus. 49 genera. Dactylis capitur Augustus, unde, & à quo. Uvarum gloria. minùs tamen nutriunt ficubùs. dulciores calidiores. Uvæ ollares. fabriciæ, quæ. Uvæ passæ salubres. Piper fructus arboreus. triplex. Zingiber planta per se. Cappares lieni amicæ.

Ad arboreos nunc fœtus accedo. Ad arborum verò, & universè plantarum commendationem plurimùm facit, quòd Deus non constituit hominem penes macellum, vel laniarium, ubi bestiæ mactarentur: sed in paradiso, sive horto Edenis: ubi & arbores ei, & herbas dedit in cibum: ipsam quoque arborem vitæ: solam verò excepit arborem scientiæ boni, & mali. Nec est, quòd aliquis cum nonnullis dicat, paradisum mysticè debere intelligi; ac pariter duas hasce arbores. Nam de paradiso abunde varii refutarunt. Quodque ad arbores duas, hæ quoque & naturales fuere, & mysticæ: haut aliter ac rupes in deserto, quæ, Mose percutiente, aquam effudit, vera erat rupes, & mysticè Christum designavit: & serpens à Mose erectus in deserto ex ære erat vulgari, & Christi passionem adumbravit. Similiter nempe & duæ istæ arbores, veræ erant arbores: sed illa vitæ sacramentum fuit immor-

mortalitatis, dum Deo obediretur: & altera mortalitatis, simulac lex divina transiliretur. Arborem illam, quæ cognitionis boni malique erat, ficum fuisse Indicam variis argumentis comprobat Goropius Becanus. Et pro eo est, quòd à Mose traditum est, Adamum se, mox comesto fructu vetito, ficûs foliis contexisse. Ut parum sit verisimile ab arbore, sub qua peccarant, aliam ad arborem concessisse: præsertim cùm Moses addat, primos parentes sub medio ligni, sive arboris, se abscondisse: ubi non alia videtur arbor intelligi, quam sub qua peccarant. Et ficus Indicæ arbor latibulum optimum præbuerit, quia multiplicem habet truncum. Unde sub umbra ejus, tamquam tabernaculo, conquiescere homines solent, ut traditum Theophrasto. Quæ arbor vitæ fuerit, non tam clarè ex scripturis dilucet. Interim, si conjecturæ indulgendum, videtur vitis fuisse. De cujus plantatione Noachus post diluvium sollicitus fuit: & unde liquor expressus vitæ conservandæ imprimis conducit. Unde & Christus se veram esse vitem pronunciat, cui nos, ut palmites, inserimur: ac mundo abiturus, fructum vitis, sacramentum nobis esse voluit sanguinis sui, quo à peccatis mundamur, & alimur ad vitam æternam. Ut vel hinc satis verisimile fiat, non aliam fuisse arborem magis ad hoc aptam, ut in medio paradisi posita, vitam significaret æternam. Verùm à mysticis ad apertiora veniamus. Quale est quòd fœtibus arborum ac fruticum debemus tot sapores annuos, quibus constant mensæ secundæ: ut est apud Plinium lib. XII, cap. I. Nempe est succus, ut idem ait lib. XV, cap. XXVIII, *pyro vinosus, olivæ pinguis, uvis dulcis, aquosus prunis, sanguineus moris, candidus uvis albis, lacteus ficis, spumeus persicis; & si odorem spectes, malis acutus, persicis dilutus, citreis acerrimus.* Ac magis se apetiet hæc varietas, si animum circumferamus per tot arbores pomiferas, bacciferas, nuciferas, glandiferas. Imò & vites hujus sunt loci, quando & uvæ sunt in cibis: præcipuè mensis secundis. Ac frutices quoque huc conferre, corylus arguit. Ut taceam rosmarinum, tot ciborum condimentum. Sed quid saporibus insisto? cùm majoris multo sit nutriendi facultas. Quæ tamen mirè & ipsa variat, ut convênit in tam vario hominum temperamento, ac diversa adeo constitutione. Operæ erit, si hanc rem pluribus explicemus.

Arborei fructus vel sunt ὡραῖοι, sive æstivi, vel ὀπωρινοί, sive auctumnales: Priores sic vocantur ἀπὸ τῆς ὥρας, hoc est, eo æstatis tempore, cujus medio Canicula oritur. Posteriores sic dicuntur ἀπὸ τῆς ὀπώρας hoc est auctumno: quomodo interpretatur Martialis libro ...

Si daret auctumnus mihi nomen, ὀπώρινος essem;
Horrida si brumæ sidera, χειμερινός.

Propriè verò ὀπώρα, tempus inter ortum Caniculæ, & Arcturum: ut ex Hippocrate videmus. Ὡραῖοι, ut præcoces, sic fugaces: ὀπωρινοί, ut serotini, ita reponi, ac conservari idonei. Quæ tamen sic capienda, ut solùm id intelligatur secundùm quòd maximam sit partem. Nam & fructus æstivæ horæ, unde ὡραίους esse nomen dicebamus, durare possunt, si durioti sint cortice, ut quæ ἀκρόδρυα dicuntur; velut nuces, amygdalæ: cujusmodi icirco ad ὀπώρινα potiùs referuntur. Ex hisce fructus ὡραῖοι vim obtinent humectandi, refrigerandi, & solvendi alvum: ὀπωρινοί tardiùs concoquuntur, atque alvum duritie suâ adstringunt. Æstivi etiam hoc habent, quòd maturi sint magis, ob calorem æstivum. Minùs maturi auctumnales ob solem declinantem, & aëris inconstantiam, qui nunc calidus, nunc frigidus, sæpe etiam humidus ob imbres crebros: unde fit, ut fructibus multum insit humoris crudi, ac superflui: à quo κακοχυμία *a*, ac varii morbi. *(a Malus succus vel humor.)* Æstivi antecœnio conveniunt: ut sunt cerasa, mora, pruna, fraga, persica præcocia, & ejus generis alia. Nam si in bellariis sive postcœnio comedantur, quia citò vitiantur, cruditatem gignunt. Nunc frigore suo stomachi calorem temperant, & alvum molliunt humore suo. Auctumnales verò magis conveniunt postcœnio sive mensæ secundæ: cujusmodi sunt mala, pyra, nuces, cydonia, mespila, castaneæ, & hujusmodi alia: quæ si initio sumerentur, quia pleraque adstringendi vim habent, duritie suâ alvum indurarent. Nunc os ventriculi magis compriment, stomachum roborabunt, ac facient, ut alvus citiùs solvatur. Hæc universè de fructibus arboreis dicta sunto. Nunc particulatim de iis videamus.

In fructibus æstivis nulli cedunt cerasa: quæ non modò ob vinosum saporem grata sunt: sed etiam corroborant, ac pinguefaciunt, ut est argumento, quod nunquam passeribus jecusculum est majus, quàm quo tempore cerasa esitant. Eoque audiendus non est Simeon Sethi, qui esse κακόχυμα *a* tradidit, sed adversante Diphilo Siphnio, apud Athenæum: *(a Pravi succi.)* cum ait esse stomacho grata, parum nutrire, sed bonum succum gignere. Interim non omnium parem esse rationem putandum. Nam quæ dulcia sunt, quia facilè adeò corrumpuntur, stomacho nocent, ac putridos gignunt humores. Pontica verò, sive acida, modò recentia sint, præsertim si simul caro nuclei comedatur, abstergunt pituitosum stomachi humorem: bonum etiam succum generant. Arbor, ut Plinius *b* & Servius *c*, docent Romam *(b Lib. 15. cap. 25. c In 2 Georg.)* apportata à Lucullo post Mithridatem, & Tigranem victos. Græcis verò multò ante cognita fuit; cùm apud Athenæum meminerit Diphilus, qui sub Lysimacho vixit. At inter cæsum à Nicatore Lysimachum, & Mithridatem victum à Lucullo, amplius est duobus seculis. Itaque nec cerasis nomen datum, quia cerasum Lucullus apportaret: quod putavit Athenæus, & Isidorus. Quin ipsi oppido id nomen à cerasorum copia: quod & vocabuli ἀναλογία *d* *(d Ratio, proportio.)* indicat. Valde autem ratio fugit Servium, cùm in II Georg. scribit, fuisse quidem in Italia cerasum: sed durum, dictumque cornum: atque inde mixto nomine vocatum esse cornocerasum. Planè enim cornus, & cerasus, specie differunt.

Etiam ex Asia Romam deportata sunt pruna: ac similiter inde vocem acceperunt. Nam cùm Græcorum aliis pruna dicantur κοκκύμηλα, Asiaticis prunum sylvestre quòd Græcè ἀγριοκοκκύμηλον, vocatur προύμνιον; ut est apud Galenum lib. VII Simplicium, & lib. II de Aliment. Facult. cap. XXXVIII; ac inde apud Aëtium, & Æginetam. Sunt ea εὐστόμαχα *e*, si fuerint siccata: recentia verò κακοστόμαχα *f*. *(e Accommodata stomacho. f Ingrata stomacho.)* Sic enim concilianda ἐναντιοφανῆ *g* illa apud Dioscoridem. *(g Quæ videntur contraria.)* Parum nutriunt, ventrem interim refrigerant, ac subducunt, teste Galeno lib. II de Aliment. facult. cap. XXXI. Præcipua olim laus Damascenis, quia mediocriter refrigerant & humectant. Nunc maximè commendantur Hispanica, quæ Damascenis suaviora. Interim sive recentia, sive etiam siccata comedas, multum tobur iis stomachi imminui. At pessima ἀγριοκοκκύμηλα *h*, sive pruna sylvestria, quæ vulgo *pruneola* nominant. In medicamentis tamen iis locus ob vim adstringendi, ac sistendi alvi. *(h Galeni Loca adtunda, & libri de aliment. facult.)*

Mala, ut est apud Varronem in IV de L. L. sic dicuntur à Dorico μᾶλα, pro μῆλα. Hæc pro sapore, viribus etiam variant. Austera succum habent frigidum, & crassiorem, ac conveniunt stomacho calido. Acida habent succum frigidum, sed tenuem: magisque conducunt, si stomachus sit repletus crasso ac viscoso humore, quem acida incidunt, ac detergent. Dulcia, quia calidiora, frigidis stomachis aptiora. Immatura nocent; sed & matura, si immodicè sumas. Nec tam laudanda, quæ recentia à matre, quam in hiemem, vel etiam vet adservata. Unde Juvenalis Sat. XI:

—— Et odoris mala recentis
Nec metuenda tibi, siccatum frigore postquam
Auctumnum, & crudi posuere cubilia fucci.

Ubi & caussam addit, cur illa diutiùs adservata præstent: nempe quia deposuerint crudum ac flatulentum illud. Quod & traditum Galeno in Concilio pro puero epileptico, cap. V. Videlicet maturitatem, quàm non plenè à Sole nancisci potuerunt, hanc ab ætate accipiant. Præterea etiam, si assentur, frigidus ac crassus succus corrigitur. Nullis verò æque à recentioribus ac flatulentis cavendum, quàm phthisicis, vel hecticâ laborantibus. Nam flatus venas

nas pulmonis extendunt, unde earum ruptura, hinc sanguinis sputum. Atque ex his liquet, cautè capi oportere, quæ ab Averroe in Colliget, sive Collectaneis potiùs, citra distinctionem scribuntur: nempe, secundùm interpretem, rudibus his verbis: *Poma generant grossam ventositatem in secunda, & tertia digestione, & possunt inducere phthisim, & hecticam, quia flatus ab illis elevatus habet proprietatem ad erodendas arterias pulmonis.*

Mala Medica, sive Assyria ex eo sic dicta, quòd ex Media, & Assyria, primitus in Græciam, atque Italiam, fuerint adlata. Egregiè ea describit Maro lib. ii Georg. Sub his malis continentur tum citrea, tum quæ aurantia, quæque limonia nuncupamus. Imò & quæ Itali vocant poma Adami, ob opinionem eam vulgi, hoc genere degustato à primis parentibus, peccatum introiisse in mundum. Hujus mali arbori surculum citreæ aurantiæ, vel limoniæ utiliter inseri, à pluribus accepimus. Appulejus in opere de arboribus, (ut est apud Servium in ii Georg.) citrum à Medica diversam scribit. Sed enim strictiùs usus est vocabulo; vel Medicæ, vel citri; quando & Hesychius κιτρίον dicit pomum esse Indicum. Quamquam & Indicum hic capere possis pro Orientali: quomodo veteres esse locutos, dictum nobis lib. i hujus operis, cap. xxvi, & alibi. Dubium verò utrum aurea Hesperidum mala sint citria sive Medica, an verò Cydonia. De Medicis adversari illud videtur, quod hæc, ut nomen Medicorum testatur, advecta sint ex Oriente; at illa Hesperidum statuantur in Africa. Sed opinioni huic adversatur Martialis, qui lib. xiii, epigr. xxxvii, ubi lemma de malis citreis; scribit:

Aut Corcyræi sunt hæc de frondibus horti,
Aut hæc Massyli poma draconis erant.

Atque apud Athenæum etiam quædam pro hac legas sententia.

Malum Cotoneum, Græcis κυδώνιον, à Cretæ civitate sic dictum, multa lanugine vestitur: unde Maro de eo:

Ipse ego cana legam tenera lanugine mala.

Secundum Columellam, & Plinium continet struthea, chrysomela, & mustea. χρυσόμηλα ad verbum sonat *aurea mala*. Et sic appellat Maro Ecloga iii. Scio, multos putare, intelligere eum mala, quæ Aurantia vocamus. Sed hæc ad mala citrea pertinent, quæ nec dum tum temporis, imò nec Plinii ætate, in Italia crescebant, sed è Media & Assyria, tarde postea sunt apportata: unde iis Medici, & Assyrii mali nomen. Quomodo igitur, ea mittere potuit Menalcas? cujus hæc verba:

Quod potui puero sylvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi, cras altera mittam.

Cydonia vero num difficile erat pastori mittere, quia passim in Italia nascebantur. Adde quod chrysomela clarè in cydoniis referuntur ab antiquis: at citrea, ut & Aurantia, nunquam. Facilè autem adsentio Pierio Valeriano, qui in Hieroglyphicis arbitratur, non alia esse mala Hesperidum, quam aurea, sive chrysomela. Cydonia hæc non ab odore modò commendantur: sed etiam à medicina multiplici; ut in medicamentis inferiùs dicetur.

Persica mala sic dicta à Persia, unde primùm advecta. Hæc, quia refrigerant, prosunt stomacho æstuanti, quia imminuunt fervorem. Sed non edenda, nisi matura, & à cibo: continuò etiam, ubi manducata, non mustum quidem, quod Schola Salernitana præcipit; sed vinum est bibendum vetus. Atque hinc liquet, quod Plinius ait lib. xv esse *innocua, & expetita ægris.* Quodque idem scribit lib. xxiii, cap. vii, *nec esse eis pomis innocentiorem cibum.* Aut quod Dioscorides ait esse εὐστόμαχα, καὶ εὐκοίλια, *stomacho, & alvo accommodata.* Galenus sanè de alimentorum facultatibus, cap. xix, facilè ait corrumpi, & malum gignere succum. Quod & proditum Æginetæ lib. i, cap. xviii. Addit deteriora esse præcoquis, sive Armeniacis: quæ teste Dioscoride a, è minoribus Persicis erant; ac *præcoqua* videntur dicta, quòd citiùs aliis maturescerent. Ex *præcoqua*, ut Martialis a vocat, factum est βερίκοκκα, sicut appellat Simeon Sethi. Nec dubium, quin ex alterutro corruptum sit Gallicum *abricoqua*: quod & obtinet apud Belgas. At vide ne Persicam, & Perseam arborum confundas, uti factum à Columella lib. x, Nicandri scholiaste, & Isidoro. Clare enim distinguunt Plinius lib. xv, cap. xiii, & Galenus lib. ii de compos. Medicam. Item Dioscorides, Ætius, Ægineta, qui distinctè de iis egerunt. Malum Punicum est, quod à copia granorum vulgo dicitur granatum. Græcis ῥοά, Bœotiis σίδη; de quo vide Athenæum ex Agatharcide. Ejus mali quoniam tria grana gustasset Proserpina, ab inferis eam reducere non potuit Ceres: ut Ovidius iv Fastorum ait:

Rapta tribus, dixit, solvis jejunia granis,
Punica quæ lento cortice poma tegunt.

Vim habet roborandi stomachum: sed parum nutrit.

Pyra Græcis ἄπια, forte ex eo, quia abundaret iis Apia, sive Peloponnesus, indeque ad Græcorum alios sint devecta. Sanè id verisimilius, quàm ut à pyris nomen sit datum regioni; uti maluit Etymologus Græcus. Pleraque de his liquent ex iis quæ de malis diximus. Faciliùs interim concoquuntur, etiam magis nutriunt, quia sunt substantiæ densioris. Sed recentia ac cruda serosum gignunt succum, inflant, & colicum afferunt dolorem: ut est apud Simeonem Sethi, & Avicennam. Eo post esum eorum bibendum vinum: ut hæc mala evitemus. At pyra cocta stomachum levant, & corroborant, etiam subductionem alvi juvant: expedit verò comedere post ciborum alios. Vide quæ de pyrorum facultatibus refert Galenus lib. vi Simplic. & lib. ii de aliment. facult. cap. xxiv. Quam varia autem pyrorum genera fuerint, dicet Plinius lib. xv.

Ficus Græci melioris vitæ initium dixere, postquam eas reperit Phytalus heros. Nimirum quia antea glandibus vescerentur. Est de hoc epigramma apud Pausaniam in Atticis, ubi ἱερὰν συκῆν, *sacram ficum* vocat. Multa item, ac pulcra, de ficubus legere est apud Athenæum libro iii. Sunt verò minus mali succi, quàm pomorum alia. Præterea admodum nutriunt. Unde & συκωροὶ sive ficuum custodes, cibo hoc cæteris solent esse obesiores. Sed non est obesitas ea diuturna, cùm postea detumescat corpus. Et ponit hoc inter alia movere Pythagoram exercitatorem, ut athletas, cùm prius ficubus gauderent, ad carnes traduceret, teste Plinio lib. xxiii, cap. vii. Magnum verò salubritatis argumentum est, quòd Galenus ipse ab anno duodetrigesimo usque ad senectam, cùm aliis omnibus abstineret ὡραίοις, ficus tamen comederit, & uvas. Interea hoc vitii habent, quòd pediculos gignant; sive quòd in corporibus impuris putrescant, sive quia in puris sanguinem tenuem gignant, qui ob subtilitatem ad exteriora se recipiat, ac pituitosos secum humores attrahat. Demetrius Scepsius, ut ex eo tradit Athenæus, ait, ficus voci incommodare: ac Hegesianacta historiarum scriptorem, cum initio pauper, egregium evasisse histrionem in agendis tragœdiis: atque hoc ex eo provenisse, quia annis duodeviginti hoc cibo abstinuisset. Credo id inde, quod glutinosæ sint indolis: ut vel ex eo liquet, quòd manibus, si tractentur, adhærent. Veteres edisse, cum sale, thymo, & aceto ex eodem Athenæo videre est. Alii cum aceto, vel garo comedebant, teste Galeno. Hodie multi cum sale, & pipere comedunt. Caussa horum, quod ista attenuent viscidum humorem, qui alioqui renes, ac lienem, obstruit. Ac eandem ob caussam, iis comestis, largiùs bibendum, ne diu nimis stomacho inhæreant. Utrum aqua calida, an gelida præstet, disputatum olim Heraclidæ Pontico in Convivio, teste eodem Athenæo. Qui calidam commendarent, eo se tuebantur, quod manus facilius calidâ mundentur. Qui frigidam præferrent, ajebant eam gravitate sua magis fundum petere ventriculi: atque inde ficus protrudere. Sed alii prorsus merum prætulere; ut cruditas corrigatur. Is mos hodie Italis. Hispani,

quia

a Lib. 13. ep. 46.

a Lib. 1 cap. de pomis.

quia calidiori vivunt solo, aquam censent potiorem. Quia verò lentore suo obstruunt, eò cum amygdalis comedi præstat: ut Galenus ait libro de cibis boni malique succi. Vel ante cibum comedendæ cum pipere, vel zingibere; aut thymo, origano, vel hyssopo.

Nec dubium tamen, quin ea, quæ diximus, multùm varient in tam multis generibus. Quorum præcipua, Romanis quidem cognita, Columella recenset lib. x.

At gravis arcturi sub sidere parturit arbos
Livia, Chalcidicis, & Caunis, æmula Chiis,
Purpureaque chelidonia, pinguesque marisca,
Et callistrutis roseo quæ semine ridet,
Albaque, quæ servat flava cognomina cera,
Scissa Libyssa simul, picto quoque Lydia tergo.

Ex his verò claræ admodum Cauneæ, Ciceroni etiam memoratæ in libris de Divinat. ubi sermo de femina, quæ cum Crassus ad Parthos proficisceretur, proclamaret *Cauneas*: id mali ominis visum, quia videretur deterrere Crassum ab itinere. Hoc non facile capiant, qui ignorant Romanis v consonum sonuisse ut Germanicum w, eoque *cave* pronunciatum, tanquam *cawe*. Nihil igitur mirum, si cùm diceretur *Cauneas*, id ita interpretaretur, quasi dixisset, *cave ne eas*. Quæ verò ab urbe Cauno Cauniæ, eæ à regione Caria, in qua Caunus, caricæ. Quod clare indicat Cicero loco ante dicto, verbis istis: *Cum M. Crassus exercitum Brundisi imponeret, quædam in porta Caricas Cauno advectas vendens, Cauneas clamitabat.* Caricas etiam vocat Ovid. I Fast. Seneca epist. LXXXIX, atque alii. Item celebris etiam Chia ficus sic dicta, quia in Italiam translata è Chio, Ægei maris insula. Meminit Athenæus lib. III. Duo ejus bona celebrat Martialis lib. XIII, epigr. XXIII. Nempe quod sitim restinguit, & quod pro sale esse possit. Hæc enim sententia est illorum verborum:

a Sic pro quam repone[n]dum.

Chia seni similis Baccho, quem a Setia misit;
Ipsa merum secum portat & ipsa salem.

Nimirum comparat Chium ficum cum veteri vino, è Setino Campaniæ agro misso: atque ait in eo convenire, quòd utrumque pro sale sit, & sitim relevet ac sedet, ut vino eam sisti non sit opus. De siti minus mirandum quando universè ab Hippocrate in secundo de diæta scriptum: σῦκα χλωρὰ ὑγραίνει, *virides ficus humectare.* Item celebres callistruthiæ: etiam Plinio memoratæ lib. XV, cap. XVIII. atque addit, eædem & *passaria* dicebantur. Julius Capitolinus, in vita Clodii Albini: *Nam & quingentas ficus passarias, quas illi callistruthias vocant, jejunum comedisse dicit.* Chias memorat Martialis lib. XIII, cap. XXIII; ubi eas & vinum redolere, & salsas ait. Chelidoniæ sic vocatæ à colore hirundinis, quia ἐρυθρομέλαινες b, ut est apud Athenæum in XIV: Chalcidicæ, & Chiæ, & Liviæ, etiam mentio apud Plinium lib. XV, cap. XVIII. Item mariscarum, de quibus & Cato. Adhæc Libyssæ, sive Africanæ ficus. Atque idem Plinius memorat, Columellæ indictas: Rhodias, Tiburtinas, Pompejas, Herculaneas, Saguntinas, Tellianas. Præter hæc genera quæ ex Columella, & Plinio, diximus, varia etiam genera refert Athenæus libro III: ut Atticas, Laconicas, Phibaleas, erineas sive caprifici, vel agrestes, oporobasilidas, coluras, Phorinias, Megaricas, Rhodias, Africanas, Taxalias, Hæmonias, sive Parias, Amadeas, Nicyleas, Regias, Colyphra, Glycisidas, Cydoneas, Coraceas, Cyprias, Leucomphalias, Protericas, sive primarias, Cirrhocœladias, Hyladias, sarcelapheas, Lapyrias, Pieridias, Dracontias, Leucophias, Melanophias, Crencas, Mylaicas, Ascalonias, Trallianas. Sed non video, cur his debeam insistere. Vix enim ullus eorum usus, nisi ad scriptores antiquos melius intelligendos: atque is ipse eo minor, quod scriptores, ubi tot generum mentio, maximam partem deperierint.

b Pulla.

De oleatum variis generibus, agit Columell. lib. v, cap. IIX.

Oleo priùs inungebant veteres carnes, & pisces, quos assarent. Galenus lib. XI de simplicibus Medicam. eo id factum ait, ne exteriores partes vi ignis exurerentur, ac interiorum partium actio vel coctio impediretur. Altera etiam ratio est, ne proprius eorum quæ assarentur humor foras proflueret. Nam oleo obturante meatus extimos, nequit exire humor interior. Quam caussam adfert, ac pluribus illustrat Hieronymus Mercurialis lib. I. Var. Lect. cap. XVI. Est verò oleum cætera calidum, igneæque naturæ: eoque contrariæ virtutis ac aqua: & hæc ratio est, cur licet utrumque sit humidum, aqua tamen, & oleum, commisceri non possint. Uti nec commiscentur aqua, & gummi masticis; quia gummi hoc itidem igneæ naturæ, eoque facile flammam concipit. Contra cerasorum, miscetur aquæ, imò in ea resolvitur. Nempe quia gummi hoc naturæ est aqueæ.

Mori poma stomachum refrigerant, ut ait Plinius lib. XXIII, cap. IV. Ac præsertim id faciunt immaturæ, qualia alvum adstringunt. Matura verò dulciaque, si prius aqua abluantur, & à jejuno adsumantur stomacho, ventriculi ac jecoris æstum temperant. Post alios adsumta cibos facilè corrumpuntur. Ut stultitiam Catii censeam ab Horatio rideri, cùm lib. II, sat. IV, scribit:

—— Ille salubres
Æstates peraget, qui nigris prandia moris
Finiet, ante gravem quæ legerit arbore solem.

Is enim peccat, cum mora nondum à sole calefacta nimis restigerent, & à cibo sumta facilè cum cibis putrescant. κακοστόμαχα a esse ait Dioscorides: sed adversante Galeno.

a Incommoda stomacho.

Etiam mora appellant, ruborum fructum. qui Græcis βάτινα. Unde Ovidius I Metam.

—— Dans hærentia mora rubetis.

Ac similiter IV Fast. item Columella lib. V, cap. X. Sed hujusmodi magis adstringunt, & stomacho molestiam gignunt, etiam capitis dolorem creant, si largius comedantur. Itaque paucis is cibus in deliciis: sed agricolis libens relinquitur.

Etiam Servius ad illud Ecl. III,

—— Et humi nascentia fraga:

Interpretatur *mora in herbis nascentia.* Ea grata sunt ob vinosum saporem, & odoris fragrantiam. Sed multum refrigerant: eoque è vino sacchare adsperso comedi solent.

Mespila magis in medicamento sunt, quam alimento, ut Galenus docet lib. II de facult. alim. cap. XXV. Quare hic de iis illud solum dicam: alimentum præbere exiguum ac frigidum, sed habere insignem adstringendi vim, eoque stomachum roborare, atque alvum lubricum sistere. Utrum verò Arabum *azarola* mespilorum genus sint, vide apud Manardum lib. X, epist. I. Ubi & vocem eam ad Neapolitanos ait provenisse ab Hispanis, hos à Pœnis, ut alia multa, accepisse.

Nec multum à mespilis distant sorba: sed minùs adstringunt; ac ubi maturuerior, suavioris sunt fructus.

Dactyli, sive palmulæ, palmæ arboris fructus, in cibo celebrantur: ut Plinius ait lib. XIII, cap. IV. Nec leviter eas commendat, quod sancti aliquot viri, ut Hilarion, Paulus, Antonius, hoc uno cibo vitam in eremo traduxerint. Est alioquin iis succus crassus, ac lentus: eoque lienem ac hepar obstruunt. Dulciores etiam facilè in bilem abeunt, ut adstringentes in pituitam. Cùm verò undequinquaginta, secundum Plinium, eorum genera sint, præcipua palmularum sunt, Caryotæ, & Ægyptiacæ sive Thebanæ; omnes vero hoc habent commune, quod sint dulces, & adstringentes: sed Cariotæ minus adstringunt: Thebanæ sunt minoris dulcedinis. Caryotæ dicuntur, non à καρύα, hoc est nux, quæ Isidori sententia est, quasi dicas, nucales, hoc est nucibus similes: sed à κάρη, hoc est caput, quia illud aggravant: quam nominis rationem Plinius b adducit. In caryotis fuere Nicolai, sic dicti ab Augusto in honorem summi & undecunque doctissimi Nicolai Damasceni; qui cum iis sciret capi Cæsarem, ei crebro è Syria mittebat: ut auctor est Plutarchus in Symposiacis, lib. VIII, quæst. IV. item Athenæus. Romanis etiam mos muneri mittere dactylos latentes & conclusos in ramo, unde dependebant. Is ramus,

b Lib. 13. cap. 4.

mus, Polluce teste, dicebatur ἐλάτη, vel σπάθη, aut σπαθίον: unde apud Martialem lib. XIII, epig. XXVII, sub lemmate Spathalium caryotarum:

Aurea porrigitur Jani caryota Calendis.
Sed tamen hoc muneris pauperis esse solet.

Quia verò & ramus ille, unde pendebant, φοῖνιξ, sive palma dictus συνεκδοχικῶς a, & Statius Papinius ait primo Sylvarum:

a Partem sumendo pro toto.

—— Et latente palmâ
Prægnantes caryotides cadebant.

Scriptum id carmen Kal. Decembribus Saturnalibus: unde liquet tum etiam mitti solere, non Januariis solùm. Etiam in cibis erat arboris ejus summitas. Xenophon lib. II περὶ τῆς Κύρου ἀναβάσεως vocat ἐγκέφαλον b, ubi narrat ut Græci id milites comederint. Imò & sic appellant Theophrastus, Strabo, Plutarchus, Galenus. At Dioscorides appellat ἐγκάρδιον: nempe quia Græcis cerebrum etiam dicitur ἔγκαρ, vel ἔγκαρον, quia sit ἐν κάρῃ, in capite. Nam κάρη caput. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Dulcis medulla illarum in cacumine, quod cerebrum appellant.* Ac Plutarchus quoque lib. de tuenda valetudine, dulce esse agnoscit: sed capitis dolorem adferre. Ac similiter Xenophon loco antè memorato: Addit exarescere palmam, cui id ademtum. Qua de re & antea dictum, cum de radicis natura ageremus.

b Π. d. cerebrum.

Uvarum magna est gloria, si prorsus maturuerint. Minus tamen ficubus nutriunt: plus fructibus cæteris: præsertim quæ plus carnis habent, quàm succi. Interim hoc commune habent cum ficubus, quòd ubi quis alterutro fructu habitior est factus, eo vesci desuescat, breviculo tempore detumeat caro, quia flaccida inde est, non solida. Dulciores uvæ sunt calidiores: unde est quòd sitim pariant. Frigidiores sunt acidæ, & austeræ: quales stomacho nocere, & concoctionem turbare, Galeno traditum est libro de Alimentorum Facultatibus. Folliculi, & nuclei, sive vinacea, meliùs exspuuntur, reservata carne cum succo. Nec enim stomachus concoquere possit. Ex iis quæ vindemiæ tempore diutius adservarentur, salubriores erant pensiles, quia dum funiculo dependent, ventilantur. Meminit *pensilium* Horatius lib. II, sat. II, & Plinius lib. XV, cap. XVII: ubi ait, in granariis solere suspendi, ac pulverem iis prodesse. Dispar earum ratio, quas in olla reconderent, quæ *botryones* dictæ, & *uvæ ollares*. Utraque appellatione usus Martialis: ut videre est lib. XI, cap. XXVIII, & lib. VII, cap. XIX. Ac in vett. glossis legas: Βοτρυόνες, *uva, conditiții racemi.* Etiam in fabrorum officinis adservabantur: ubi fumus fabrilis, sicuti vinis, gratiam iis adferre solet; quemadmodum Plinius ait lib. XIV, cap. I: præsertim Albanis: unde Horatius lib. II, sat. IV:

Rectius Albanam fumo duraveris uvam.

Hujusmodi uvas Fabricias vocat Theodorus Priscianus in Logico, cap. XIII. Etiam fabrilium harunce meminit Cælius Aurelianus lib. IV Tardarum Pass. cap. III. In aquis cælestibus servatæ, minus suaves, sed magis salubres: secundum Plinium.

Uvæ passæ, quas Græci vocant σταφίδας, & ἀσταφίδας, item σταφίδας, salubres sunt, quia haut facile putrescunt, & crudos humores concoquunt: ut apud Galenum est lib. VIII de compositione Medicamentorum secundum locos, cap. VII. Minutæ verò illæ colore nigro, quæ Corinthiacæ dicuntur, ...

Est & arboreus fructus piper, proveniens non quidem in Caucasi montis parte mari Erythræo obversa, quod traditum Plinio c, & Philostratho d: sed in Malabarica regione, cujus caput Calecutium, unde & piper Calecutianum vocatur. Ac unus è veteribus Arrianus id scivisse videtur in Periplo maris Erythræi. Verùm, & aliis crescit locis: etiam in novo orbe; ut, quod dicitur Americanum, vel piper longum Monardi; estque calidius, ac siccius eo, quod ex Oriente advehitur. In pipere mira relucet Dei providentia. Nam piperi imminet folium, quod pluviæ pondere pressum in folium suum subsidit, & à pluvia defendit ne calorem, siccitatem, & odorem deperdat: cessante autem pluvia, à Sole exsiccatur, & paullatim à pipere, cui imminebat, adsurgit. Est piper triplex; album, nigrum, longum: ex quibus consit, quod διατριῶν πιπέρεων dicitur. Valde autem falluntur, qui putarunt zingiber esse arboris piperis radicem. Etsi & ipsum zinziger, atque adeo optimum in Malabara prope Caiecutum crescat. Sed omnino sunt à plantis diversis. Interim & zingiber, & piper, aromatica sunt, sed sic ut plus habeant acrimoniæ, quàm aromatici, majorisque sint usus in culina, quàm medicina. Utraque in condimentis concoctionem calore, & acrimoniâ suâ juvant, pituitam & excrementitios humores incidunt, & corrigunt. Interim quia vehementer calefaciunt, magis conducunt senibus, quam juvenibus, pituitosis, quam biliosis, in crassis edulis, quam tenuibus, hiberno tempore quàm æstivo. Præterea nec piper in minimum pulverem redigi debet, quale per corpus dispersum, accendit sanguinem, & hominem emaciat. Atque ad hæc mala evitanda, ne quidem nimis multum, vel crebrò nimis, cibis addendum.

c Lib. 12. cap. 7.
d Lib. 8 de vita Apollonii, cap. 1.

Capparis prodest, si prima mensa assumatur ex oleo, & aceto. Nam ὄρεξιν a excitat, dum pituitam ventriculo deterget. Interim, ut Galeno quoque proditum, parum nutrit. Ut omnino non tam ei locus sit in alimento, quàm medicamentis idque ob attenuandi & extenuandi facultatem, qua lieni, & hepati prodest, ut postea dicetur.

a Appetentiam cibi.

Cap. XIV.

De nucibus, & arundinum succo. Nux ab Hebræo, vox omnibus fructibus duriori tectis operimento communis: magis tamen proprie juglandi, & avellanæ. Juglans, quasi Jovis glans dicta. Avellana, ab oppido Abella. Juglandes minus nutriunt avellanis. Amygdala, voce Græca, à striis, ac scarificatione nuncupata. Amygdala duplices, dulces, & amaræ. Arbor prognostica fertilitatis anni, & qui hoc. Castanea unde. difficulter concoquuntur. Nuces pineas multum nutrire. Pistacia grata stomacho. Querna glandes, nunc suum cibus. Saccharum, succus arundinis. ejus multivarium usum veteribus non sic perspectum fuisse, atque nunc.

NUx dicta non à nocendo, quia capiti noceat, vel quia umbra noceat segeti: sed ab Hebræo לוז, *luz*, quod generatim nux, ac particulatim amygdalus: ut Genes. XXX, 37. ubi vertitur ἀμυγδαλίνην, & καρυίνην. Hieronymus in libro Quæst. *Ecce manifestissime comprobatur, Bethel, Luzam, id est, amygdalon, ante vocitatam.* A *luz* verò *nux*, L in N abeunte: ut à λύμφη, *nympha*; à lusciniosus, *nusciniosus*; de quo Festus; Dores etiam pro φίλτατος dicunt φίντατος, pro ἦλθον, ἦνθον, Belgæ à σκιά‑ος *schenen*.

Nucis appellatio omnibus convenit duriori tectis operimento: sed propriè magis id nomen sibi vindicant juglans, & avellana, laxius autem competit amygdalo, castaneæ, ac nuci pineæ. Juglandi tamen in glandibus primus datus est locus: ut nomen indicat cum Latinum, tum Græcum. Nam Græcis Διὸς βάλανος dicitur: unde *diuglans*, & *d* prætereito juglans: quod etymon placuit Cloatio Vero in libro a Græcis tractorum. Verba ejus refert Macrobius lib. II Saturnal. cap. XIV. Vel potiùs, ut ibidem refertur ex Gavio Basso de Verborum significat. Ut Græcis Διὸς βάλανος, h.e. Jovis glans: ita Latinis priùs Joviglans, inde jouglans, & per meram vocalem: quomodo simile, sit, ac *Jupiter* ex *Joupiter*, quod contractum ex *Jovipater*, h.e. *Jovis pater*, ubi *Jovis* est rectus, ut in *Marspiter*, & similibus. Ibidem apud Macrobium legas dici Græcis κάρυον βασιλικόν, sive nucem regiam. Imo & Persica vocatur: atque ex hisce regiæ, & Persicæ nucis appellationibus, collig Plinius à regibus è Perside translatam. Cùm verò nunc glans, nunc dicatur nux,

ut vidimus, Belgæ una voce complexi utrumque. Nam iis vocatur *oker-note*. Cujus vocis pars posterior *note*, nux: prior autem *oker*, quod Sicambris, & Hollandis, *glandem* notat. Angli pro eo *oke* dicunt. Ab *oker* est vetus Flandricum *okeler*; quod notat nucem arborem. Sed pro *oker* etiam dicitur *aker*, glans. Utrumque ab *eike*, quercus. ut hinc liqueat, *oker*, & *aker*, propriè quercum, vel *ilicem*, notare: quæ arbor est glandifera: unde IV Georg.

Nec de concussâ tantum pluit ilice glandis.

De nullo horum dubitabit, qui sciat, quàm facilè in lingua Belgica, imò & aliis, A, E, O, commutentur.

Addam consuetudinem Romanis fuisse, in nuptiis spargendi nuces. Ut vel illo Catulli notum in Epithalamio Juliæ, & Mallii,

Da nuces pueris iners
Concubine, satis diu
Lusisti nucibus: lubet
Jam servire Thalasio,
Concubine, nuces da.

Fuisse eas nuces juglandes, Plinius dicet lib. XV, c. XXIX: ubi & caussam ejus moris affert.

Avellana, ex corylo, Græcis λεπτοκάρυον, ut Juvenali *minima nux*. Ex Ponto Asiæ regione traducta est in Græciam: atque inde in Campaniam, à cujus oppido Abella, Avellanæ nominatæ: ut à Ponto Ponticæ: ab Heraclea, Ponti oppido, Heracleoticæ: etsi aliter Oppius, de quo mox dicam: imò ex quo Prænestini obsidionem Hannibalis iis nucibus sustinuere, (de quo apud Livium legere est) etiam *Prænestinarum* nomen meruerunt. Ad istoc nomen nucum adlusit Nævius in Ariolo: cujus versus sic apud Macrobium lego, inque numeros restituo:

—— *Quis heri apud*
Te? Prænestini, Lanuinique hospites:
Suopte utrosque decuit acceptos cibo.
Alteris inanem bubulam madidam dari:
Alteris nuces in proclivi profundere.

Nisi versu tertio cum Scaligero rescribere malis *bulbum madidantem*: ac postremo, cum Pontano, *in proluviis*.

Juglandes minus nutriunt avellanis. Virides & candicantes melioris sunt succi. Siccæ enim ætate contrahunt oleaginosum quid, & stomacho adversum. Præcipuè prosunt, si cum ficubus comedantur. Immodico autem usu paralysin gignunt, ob obstruendi vim. Dolorem etiam capitis gignere, ac stomacho innatare, à Diphilo Siphnio proditum est.

Avellanas dicebamus præstare: cujus caussa est, natura compactior, minusque oleosa. Sed quia compactiores eo difficilius quoque concoquuntur: ut est apud Galenum. Commune hoc habent cum juglandibus, quòd capitis dolorem pariant: sicut Plinio, Aetio, atque aliis, proditum. Eoque valde eos fugit ratio, qui cremorem earum mederi cephalalgiæ arbitrantur.

Amygdala nucis nomine secundum Servium, & Isidorum intellexit Maro I Georg. ubi ait:

—— *Cum se nux plurima sylvis*
Induet in florem, & ramos curvabit olentes.

Amygdala dici creduntur, quia putamen habeat multas ἀμυχὰς, sive strias ac scarificationes. Nam id est ἀμυχή, ab ἀμύσσω, quod propriè est unguibus rado. Aliter *nux Thasia* vocatur: ut ex Cloatio Vero scribit Macrobius lib. II Sat. cap. XIV. Ac ibidem legas, eandem esse *nucem Græcam*. Nimirum sic dixere temporibus Catonis, quando necdum in Italia cresceret. Cùm verò duplices sint amygdalæ, dulces & amaræ, posteriores medicamentis utiliores ob abstergendi vim: priores ut ventriculo jucundiores ita aliquanto magis nutriunt. Multum alere Diphili sententia est: at non admodum nutrire, Galenus judicavit. Nostris temporibus saccharo incrustatæ in bellariis adhibentur. Ex hoc fructu cognoscere possumus anni fertilitatem. Nam Maro quoque I Georg. προγνωστικὸν anni futuri fertilis, vel infœcundi, his verbis promit:

Contemplator item, cùm se nux plurima sylvis
Induet in florem & ramos curvabit olentes;
Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur.

Ubi Servius monet, nucis plurimæ nomine signari nucem longam, sive amygdalum: beneque, pro prognostico elegisse hanc arborem, quæ prima foliis vestitur. Caussam prognostici si voles, ea est, quòd indicet temperiem aëris: unde de fœcunditate anni facilis est conjectura.

Castaneis nomen dedit Castanum Magnesiæ urbs, quæ iis abundabat. Unde Nicander in Alexipharm.

Δυσλέπτοιο καρύοιο, τὸ Καστανὶς ἔτρεφεν αἶα
Squamosam misit Castana terra nucem.

Ubi, ut & alibi apud eundem, inter nuces reponi videmus. Et Maronis est Ecl. II:

Castaneasque nuces. ——

At Dioscorides, ac Galenus, glandibus annumerant. Ac magis eò inclinat Plinius lib. XV, cap. XXIII: *Nuces vocamus & castaneas, quamquam accommodatiores glandium generi.* Ibidem legas, Græcis *Sardianos balanos* vocari, quia Sardibus provenere primum. Addit postea: *Patria laudatissimis Tarentum, & in Campania Neapolis.* Unde Martialis lib. V, epigr. LXXIX:

Et quas docta Neapolis creavit
Lento castaneæ vapore tostæ.

Oppius apud Macrobium lib. II Saturn. cap. XIV, censet easdem esse Heracleoticas. Sed eæ potius sunt avellanæ, sive Prænestinæ. Difficulter à stomacho concoquuntur, sed succi sunt boni, multumque nutriunt: quo nomine laudant eas cùm Diphilus & Mnesitheus, tum Galenus lib. II de Alimentorum Facult. Cæterùm quia, ut dixi, ægrè concoquuntur, nocent iis, quibus stomachus est imbecillis. Etiam ob crassos succos obstructiones pariunt, corpus quoque flatibus distendunt. Ob quæ in attenuanti victus ratione damnantur à Galeno lib. de cibis boni & mali succi, cap. X. Sanè si obstruunt, nephriticis convenire non possunt. Si inflant, nocent colico dolore affectis. Sed crassities succi, ac flatulentum illud magnam partem corrigitur, si comedas tostas cum sale & pipere. Et tamen sic quoque ante satietatem abstinendum. Omnino enim cibus est convenientior robustis, & laboriosis, quam sedentariis, & qui totos se studiis immergant.

Nuces pineæ, quæ Græcis στρόβιλοι, & aliter vocatæ, pomis accensentur à Martiale, ut qui poma cybeles vocet. Quod videtur profectum à joco Caselli Jurisconsulti: de quo sic Macrobius lib. II Saturnal. cap. VI: *Lapidatus à populo Vatinius, cùm gladiatorum munus ederet, obtinuerat, ut ædiles edicerent, nequis in arenam, nisi pomum misisse vellet. Forte iis diebus Cascellius consultus à quodam, an nux pinea pomum esset, respondit: Si in Vatinium missurus es, pomum est.* Succi esse boni crassique, & multum nutrire, licet difficilius concoquantur, Galeni judicium est. Ac de alimento idem Diphili est judicium. Nuclei etiam pinei, ut ait Cornelius Celsus, stomacho sunt amici. Sed utile est ut prius lavando abstergeatur pars oleosa; vel aquâ rosaceâ, ut nunc fit, macerandi. Nec eadem est gratia veteribus, ubi rancidæ sunt factæ.

Pistacia, quæ Nicandro in Theriacis ψιττάκια, & ipsa in nucibus sunt. Hæc, ut Plinius scribit lib. XIII, cap. V, è Syria primus in *Italiam L. Vitellius intulit, qui postea Censor fuit, cum legatus in ea provincia esset, novissimis Tiberii Cæsaris temporibus; simulque in Hispaniam Flaccus Pompejus, eques Romanus, qui cum eo militabat.* Εὐστόμαχα a esse, ait Dioscorides, eumque secutus Si- a Stomacho utilia.
meon Sethi. Galenus tamen putat, nec prodesse stomacho, nec nocere; nec multum nutrire.

Quernæ glandes ante inventas fruges obtinebant, unde & *fago* nomen ἀπὸ τοῦ φαγεῖν: Imo si Isidorum audimus, etiam ilici nomen, quia hunc fructum sibi homines primo elegere. Sed quanto rectius arcessas ab Hebræo אֵלָה *ela*, id est quercus: uti hoc ab אֵל *el*, fortis. Nunc verò quernæ, & ilignæ glandes suum potius cibus, quàm hominis, præterquam ingentis famis tempore.

De nuce myristica, sive unguentaria, item myrobalano, sive ben Arabum, deque phœnicobalano sive officinarum tamarindo, in medicamentis potius, quàm in re cibaria locus erit.

Arundinis succus est, qui saccharum dicitur. Prius de veterum saccharo dicam: deinde de nostro. Ac de veterum illo ita Dioscorides lib. II, cap. CIV: Καλεῖται δέ τι καὶ σάκχαρον, εἶδος ὂν μέλιτος ἐν Ἰνδίᾳ πεπηγότος, καὶ τῇ εὐδαίμονι Ἀραβίᾳ εὑρισκόμενον ἐπὶ τῶν καλάμων, ὅμοιον τῇ συστάσει ἁλσί, καὶ θραυόμενον ὑπὸ τοῖς ὀδοῦσι καθάπερ οἱ ἅλες. *Est & quoddam mellis concreti genus, quod saccharum nominatur; quodque in India, & felici Arabia in arundinibus reperitur, consistentia sali simile, ac dentibus etiam salis modo fragile.* Ubi videmus primo dici mellis genus: quomodo etiam vocant Seneca epist. LXXXIV, Plinius lib. IV, cap. VIII, Arrianus in Periplo maris Erithræi. Isidorus lib. XX Originum, cap. II. Deinde conspicimus appellari saccharum: quam vocem non puto apud antiquiorem quemquam reperiri. Est vero vox ab Arabibus: quibus סכר, sacar, vocatur ab *inebriandi* vi. Sanè & Hebræis שכר schakar, *inebriari*. Firmat etymon Strabo lib. XV, ubi de India hæc ex Megasthene tradit: Εἴρηκε δὲ καὶ περὶ καλάμων, ὅτι ποιοῦσι μέλι, μελισσῶν μὴ οὐσῶν· καὶ γὰρ δένδρον εἶναι καρποφόρον, ἐκ δὲ καρποῦ μεθύειν. *Dixit idem, arundinem mel sine apibus gignere: cumque non sit arbor fructifera, ex fructu tamen inebriare.* Tertium est, quod crescere dicat in Arabia, & India. Ac similiter Plinius lib. XII, cap. VIII: *Saccarum & Arabia fert, sed laudatius India.* Ac Galenus lib. VII de simplicium medicam. facult. Καὶ τὸ σάκχαρ δὲ καλούμενον, ὅπερ ἐξ Ἰνδίας τε, καὶ εὐδαίμονος Ἀραβίας κομίζεται. *Est & quod sacchar vocatur, quod ex India, & Arabia Felice defertur.* Similiter Isidorus lib. XX Orig. cap. II. Ubi de melle: Arabicum saccharum signat Dionysius in περιηγήσει, cum loquitur de succo Ἐρυθραίου καλάμοιο [a]; h. e. in Arabia crescentis ad mare Erythræum, sive sinum Arabicum. Quartum est, quod ait in arundinibus crescere. Quod & Isidorus memorat. Unde Arrianus in Periplo vocat μέλι καλάμινον *mel arundineum.* Imò & apud Theophrastum legas in fragmento libelli de melle, ubi de tertia ejus generatione agit: ἄλλη δὲ ἐν τοῖς καλάμοις· *aliud quod in arundinibus fit.* Crescit autem in ipsis cannis; ut Isidorus ait: non in foliis, ut Seneca putavit, qui epist. LXXXIV, sic scribit: *Ajunt inveniri apud Indos mel in arundineis foliis: quod aut ros illius cæli, aut ipsius arundinis humor dulcis, & pinguior gignit.* Nec tamen è cannis solum, sed etiam radicibus exprimebatur: unde Varro apud Isidorum:

Indica non magna nimis arbore crescit arundo,
Illius e lentis premitur radicibus humor,
Dulcia cui nequeunt succo contendere mella.

Quinctum est, quod sali comparat: quod & Isidorus facit: non ratione saporis; quomodo à Dioscoride melli confertur, sed ratione formæ, ac συστάσεως [b]. Unde & salem Indicum vocabat Archigenes, teste Paulo Ægineta lib. II, cap. de linguæ asperitate: Καὶ ἅλς ὁ Ἰνδικὸς χροιᾷ μὲν καὶ συστάσει ὅμοιος τῷ κοινῷ ἁλί, γεύσει δὲ μελιτώδης. *Sal Indicus, colore quidem, concretioneque, vulgari sali similis, gustu autem ac sapore melleus.*

Atque hæc de veterum saccharo. Ab eo autem plurimum distat, de quo Arabes, ac juniores Græci loquuntur, quodque nunc obtinet passim. Veterum illud nihil arti debuit, humorque erat sponte ex arundine profluens, ac potui accommodatus: unde Lucanus:

Quique bibunt tenera dulces ab arundine succos.

Non igitur erat διψῶδες [c], quod clarè ait Galenus. At nostrum non minorem quam mel sitim facit. Etiam arte paratur; quippe igne exprimitur, & excoquitur, ac postea concrescit, inque panes redigitur. Veterum, nisi quod succum ad potum exprimerent, tantum erat in medicinæ usum, ut ait Plinius lib. XII, cap. VIII. Nostrum penè omnium ciborum condimentis inservit: quem morem si veteres scivissent, non pro eo usi essent melle. Veterum illud erat κοιλίας λυτικὸν [a]: quod de nostro vix dixeris. Veterum illud bonum ventri, & stomacho, teste Dioscoride: nostrum pectori, quàm stomacho utilius. Primus vero, qui è junioribus veteris ac nostri sacchari differentiam multiplicem observavit, Joannes Manardus fuit. Vide eum in epistolis Medicinalibus lib. II, epist. II; uti & lib. IX, epist. V. Item lib. XV, epist. V: ubi docet veterum saccharum non quidem esse manna, sed & manna, & saccharum, sub eodem mellis genere contineri: nec sibi constare, quando Arabum & recentiorum saccharum, in usu esse cœperit, videri autem primum Arabum meminisse Serapionem, qui annis post Galenum vixit amplius sexcentis. Adi etiam Plinianas Salmasii ad Solinum exercitationes [b]. Unus tamen est locus Statii Papinii, qui adversus hanc sententiam producitur. Est is in primo Silvarum carm. VI, sive ultimo:

Et quas præcoquit Ebosia cannas.

ut legit Domitius Calderinus. Sive *Ebosita*, ut est apud Joannem Despauterium Ninivitam Artis Versificatoriæ lib. III [c]. Est verò Ebosus una ex insulis Pityusis, quæ hodie Moncolobres, juxta Ambrosium Morales. Hanc ajunt saccari fuisse feracem: coque nec esse dubitandum, quin Papinius loquatur de arundinibus, unde saccharum excoqueretur. Sed quis veterum unquam tradidit, in Ebuso saccharum gigni? Strabonem id scribere ait Domitius Calderinus: sed fallitur. At ficus prodncere præstantissimas, verum est. Sic enim Plinius lib. XV, cap. XIX: *Honos laudatas servat* (ficus) *in capsis, in Ebuso insula præstantissimas, amplissimasque.* Hæc res valde firmat sententiam Salmasii [d], pro *cannas* reponentis *Caunas*, h. e. Cauneas. Eâ voce usus poëta non pressè pro advectis Cariæ oppido: sed laxè pro quibusvis ficubus siccis. Nempe ob nobilitatem Caunearum, ad alias etiam caricas, ut Ebusiticas, extensa est significatio: ut in multis aliis factum constat. Nec *præcoquit* rectum, sed ut idem summus vir emendabat, *percoquit.* Quod est ad maturitatem perducit. A quo non multum, in vitiosa etiam lectione, abit Domitius Calderinus. Nam *præcoquit* interpretatur, *maturat ante diem*: ut satis liqueat de coctura solis intellexisse, non ignis, sicut capit in Hispaniæ veteris descriptione Ludovicus Nonnius cap. XCIV, eumque secutus Casperius Gevartius in Notis Papinianis.

Præter ea, quæ diximus, etiam plantæ ad cibum prosunt, quatenus iis coquendis materiam præbent; ut ligna & sarmenta. Sed quia usus ignis longè se ulterius, nempe ad omnes prope fabriles artes, extendit, inferiùs potiùs de eo dicturi sumus.

Cap. XV.

De utilitate plantarum in potu, qua parte principem locum meretur vitis. Vinum non est, nisi connatum habens saporem vinosum, & odorem inebriantem. Flos, floces, vinum, partes vini. LXXX vinorum genera, jam Plinii ætate numerata. Setinum Campaniæ ab Augusto cunctis prælatum. Vina CCC annorum. Surrentinum nobile vinum, sed quibus & quare. Vinum crucium gallave quid qualis. Italiæ vinorum ante Græciam præstantia. Vina qualitatem soli imbibunt unde proveniunt. hinc dulcia, amara, salsa; sulphurea. hinc vinorum contrarii effectus obstipatio, solutio, pinguedo, macies, &c. cautè ergo propinandum, quid, cui.

NEc à plantis modò cibum, & ejus condimenta, ac ignem ad illa præparanda; sed varia etiam potûs genera habemus. Atque in his facilè excellit vinum. Eoque de hoc nunc agam, postea dicturus de potu factitio; qui itidem ex plantis fiat. Ac primùm in disquisitionem venit, quid vini nomine intelligatur. Bifariam enim hæc vox sumitur. Vulgò sic dicitur omnis succus ex carne uvæ expressus. Ac sic quidem laxe ea vox sumitur. Strictiùs verò accipitur, quando duæ præterea conditiones requiruntur, una ratione saporis, ut hic sit vinosus; altera ratione odoris,

---

[a] Erythraea arundinis.
[b] Consistentiæ & concretionis.
[c] Sitim ciens.

[a] Alvum solvens.
[b] Pag. 1018. & deinceps.
[c] Pag. 435. edit. Rob. St.
[d] In Plinianis Salm. in Exercitationibus pag. 938.

ris, ut is sit inebrians. Itaque Aristoteles, cùm alibi, tum problemate XXVII, sectionis III, non nisi ὁμωνύμως a pro vinis habet, mellis instar prædulcia, ac vinoso sapore, & inebriandi vi destituta. Nimirum sic sentit de vinis sincerè dulcibus, non iis quæ cum dulcedine habent austeritatem, vel alium saporem admixtum, eumque vinosum, & odore vaporis vinosi caput calefacientem, & calefaciendo inebriantem. Dixeris perperam Aristotelem sic sentire, quia & præter vina illa prædulcia, alia sint vina, eaque adeò aquosa, ac debilia, ut non inebrient; & tamen ab omnibus pro vinis haberi. Verùm fateri cogimur, hæc vina interim pro natura sua aliquem etiam emittere vaporem vinosum, & inebriantem, si non in exiguâ illa quantitate, saltem in majori: atque id sufficere Aristoteli, ut vini nomen retineant.

a Æquivoce.

Vini hæ partes, flos, floces, & quod simpliciter vinum dicitur: ut in illo Cæcilii:

Ego neque florem, neque floces volo: mihi vinum volo.

De flore est illud Plauti Curculione:

Flos veteris vini naribus objectus est meis.

Ac Cistellaria:

Quiaque adeo me complevi flore liberi,
Magis liberauti lingua conlibitum est mihi.

De flocibus Agellium vide lib. XI, cap. VII.

Quàm varia sint genera vinorum, difficile dictu est. Jam olim Plinius lib. XIV, cap. XI, scripsit, fere numerari in orbe vina nobilia LXXX: quorum duæ partes Italiæ sint. At nunc plura habet Italia, quàm olim: & orbis reliquus multis partibus notior est nobis, quàm Romanis. Ostendunt hæc ingentem Dei sapientiam ac bonitatem erga nos: qua tamen maximam partem abutimur ad perniciosas voluptates.

Inter generosa vina habitum olim Setinum; quod Augustus Cæsar prætulit cunctis: item Cæcubum, vim habens πελεκητικὸν b, eoque nauseam coërcere aptum, ut ait Horat. Epod. IX. Ubi cum Lesbio & Chio conjungit: sed hoc incuriâ coloni & magis fossa Neronis, intercidit: Falernum, quod & ipsum jam Plinii ævo exoleverat: Massicum ex monte Gaurano, Puteolos, Baiasque prospectante: Rhæticum, Falerno solùm post habitum à Marone: atque alia, de quibus Plinius lib. XIV, cap. VI. In Falernis optimum erat Opimianum, quale illud apud Petronium Arbitrium in Trimalcionis cœna: ubi id dicitur annorum fuisse centum. At multò amplius est, quod dicit Plinius lib. XIV, cap. IV: ubi & plenius de hujus natura. *Lucio*, inquit, *Opimio Consule, cùm C. Gracchus Tribunus plebem seditionibus agitans interemtus, ea cœli temperies fulsit, quam cocturam vocant, Solis opere, natali Urbis* IↃCXXXIV. *Durantque adhuc vina, ducentis fere annis, jam in speciem redacta mellis asperi: etenim hæc natura vinis in vetustate est: nec potari per se queunt si non pervincat aqua, usque in amaritudinem carie indomitâ.* Idem Plinius septimo capite inter vina transmarina commendari ait Thasium, & Chium, his verò Lesbium addi ab Erasistrato Medico. Thasium etiam notum fuit Aristophani: ut liquet non modò ex Acharnensibus, sed & Θεσμοφοριαζούσαις c. In eo aberrâsse Aristophanis scholiastem, observatum Casaubono in I Athen. c. XXIII. Quanta Thasii laus fuerit, ostendit illud Bionis: μὴ δύνασθαι εἶναι τοῖς πολλοῖς χρήσιμον, εἰ μὴ πλακοῦντα γενόμενον, ἢ οἶνον Θάσιον· *non posse aliquem vulgo placere, nisi placenta fiat, aut vinum Thasium.* Chium cadum laudant etiam Horatius, & Tibullus. Lesbium fuisse non bonum modò ac jucundum, sed etiam dulce, liquet ex dicto Aristotelis, cum verecundè adeò diatribæ suæ successorem Theophrastum eligeret præ Menedemo: ut legere est apud Agellium lib. XIII, cap. V. Nisi ex Nunnesii d sententia pro *Menedemo* scribendum *Eudemo*, quando Menedemus vix ulli memoratus; Eudemus autem ab Alexandro Aphrodiensi, atque aliis, sæpius cum Theophrasto jungitur. Vitam hujus Eudemi scripsit Damus; ut est apud Simplicium Comment. in φυσικῆς ἀκροάσεως libros.

b Percellens.

c Cereris sacra celebrantibus.

d In vita Aristotelis p. 155.

Quibus exoticis proxima fuerit auctoritas, ibidem Plinius dicet. Idem cap. VIII, commemorat septem vinorum falsorum genera: ac postremò addit, *omnia transmarina septem, aut sex annis, ad vetustatem mediam pervenire.* Inde cap. IX memorat quatuordecim genera dulcium: & seq. cap. tria genera deuteriæ, sive vini secundarii: modò id vini nomen mereatur. Quod etiam dicere possimus de Surrentino. De hoc quidem ita Plinius lib. XIV, cap. VI: *Surrentina in vineis tantum nascentia, convalescentibus maximè probata, propter tenuitatem, salubritatemque. Tiberius Cæsar dicebat, consensisse medicos, ut nobilitatem Surrentino darent: alioquin esse generosum acetum, C. Cæsar, qui successit illi, nobilem vappam.* Ideo & ψαφαρὸν sive ψαθυρὸν a hoc vinum dicitur Athenæo lib. I. Nempe simili tralatione ac vinum dicitur σκληρὸν, sive durum. Hoc ante annum prope vigesimum etiamnum crudum erat, ac vigesimo demum anno potui aptum fuit, nec facile amarescebat, ac cum Falerno tum contendebat: ut est apud Galenum lib. I de Antidotis, cap. VIII. Sed apud Athenæum libro memorato dicitur, Galenum id scripsisse non de anno vigesimo, sed vigesimoquincto: ut fortassè vel ex Galeno Athenæus, vel hic ex illo corrigi debeat. Quod si Galeni ætate contenderit, minùs mirandum, quia jam Plinii ætate exoleverat Falernum: ut antea dictum. Et credo, qui Surrentinum dixere acetum, vel vappam, locuti de tempore, priusquam ad XX, vel XXV annum perveniret.

a Friabile, arenæ simile.

Marsica vina, à Marsis, qui in Pelignis, sic dicta, inter vina erant turbida. Unde Martialis lib. XIII, epigr. CXXI:

Marsica Peligni mittunt turbata coloni:
Non tu, libertus sed bibat illa tuus.

Quia vero turbida: eò percolare solent, ut fierent tenuiora. Diversa fuere à Massicis, quæ in Campania.

Quoddam etiam, *vinum crucium* dicebatur, quod acerbum adeo foret, ut alteri quodammodo crux videretur. Ita Lucilium loqui, retulit Festus. Qui & auctor est, eundem poëtam similiter gallam dicere vinum quod adstringeret instar gallæ; qui fructus est arborum glandiferarum præter legitimum innascens. Græcè dicitur κηκίς, ut Glossæ indicant. Lucilii verba sunt:

Qua gallam bibere, ac rugas conducere ventri
Farre aceroso, oleo decumano, pane coegit
Camiano.

Præterea varia memorat vina Julius Pollux in Onomastico lib. VI, cap. II. In iis & tria illa antea laudata, Thasium, Chium, Lesbium. In Chio optimum dicit Aristeum. Memorat & Peparethum, de quo etiam Heraclides Ponticus in Politiis, & ex eo Athenæus lib. I. Item Pollæum ex Syracusis, sic dictum à Pola Argivo, qui primus paravit: vel à Polide Syracusarum rege, ut Aristoteles scripsit. Italicum negat admodum fuisse notum veteribus Græcis, alioqui non aliud ei fuisse prælaturos. Est & quorundam vinorum mentio apud Athenæum, de quibus silentium apud Plinium & Pollucem.

Porrò ut aquæ, pro solo, per quod percolantur, sunt dulces, amaræ, salsæ, sulphureæ: sic variant vina pro terra, unde liquorem exsugit vitis, qui in ea postea concoquitur. In hoc autem succo, sive liquore, concurrit terrestre siccum, cum humore partim aqueo, partim aërio. Interim partes humidæ exsuperant siccas: ut indicat, quòd præ ampla adeò humoris copiâ pusillum est fecis. A permistione verò humidi, & sicci, tum odor est, tum sapor: ut ex iis liquet quæ de utroque diximus lib. III, cap...

Nec vina modò pro cælo soloque, colore, odore, sapore variant: sed multiplici etiam facultate. Tantæ diversitatis exemplum fuerit, quòd uva quædam Ægyptia alvum solvat: quædam solutam sistit: quædam item vina dolorem capitis inducant, quædam illi medeantur. Et quàm disparis est naturæ, quod quædam, ob aqueam naturam flammam minuant; quædam ob humorem pinguem & oleosum flammam augeant. Et quàm contrarii sunt

sunt effectus, quòd, ut Jo. Bapt. Confalonerius, ante hos centum annos, Philosophus, ac Medicus Veronensis, libro de Vini natura scitè scripsit; *Vinum mœrorem, ac gaudium; silentium, & loquacitatem; mentis hebetudinem, atque acumen; pinguedinem, ac maciem; sanitatem, & ægritudinem; denique vitam, ac mortem adfert.* Quis non tam contrarios effectus miretur, qui caussas non intelligat? Propterea philosophi, ac præcipuè medici, est non omnia vina lineâ signare albâ: sed ei pro vinis, & corporibus, aliter, atque aliter statuendum. Scio, quid respondeant, nec se nescire, quàm varia sint vinorum genera: sed in omni genere id potissimùm attendere, quod potissimum est: ut in vinis, quod maximè vinosum: & ut poëta loquitur Venusius,

Quod curas abigat, quod cum spe divite manet.

Equidem non diffiteor, non esse nihil quod dicunt. Interea tamen in publicum peccant, quando non meliùs se explicant; quia sic loquuntur, & scribunt, quasi vinis omnibus sit commune, quod certi est generis. Atque hoc magis elucebit ex iis, quæ de variis adeò generibus deinceps dicentur. Cur vinum dulce obstruat foramina jecoris, pulmonis obstructionibus medeatur, explicat Julius Crassus in quæst. Natur. Quæst. 5. p. 95. Græce ὄξος. Attice ἡδος, & quandoque ἡδονή, ut monet Casaubonus ad Athen.

Cap. XVI.

De qualitate vini, variis miscendi generibus, aliisque. Vinum vires & animum reficit. præstat aquâ etiam apud gentes hydropotas: ita tamen ut calidi humidique temperamenti, aqua cæteris paribus utilior sit. Caussa cur vinum præ reliquis liquoribus tantopere animos exhilaret: ubi eleganter de 3 corporis humani constitutivis. Probatur, vinum etiam nutrire partes corporis solidas. Qui fiat, quòd cùm vinum sit naturâ calidum, frigidos tamen in ebriis generet morbos. Cinis vini, nitri instar flagrat. Grande beneficium vinum aquâ temperare docuisse. Ubi de lymphis seu lavando Baccho, Baccho recto, & poculis curvis. Quæ vina diluenda. ratio miscendi apud veteres Græcos, juxta harmonias musicas. Vinum 20. partes aquæ admittens. De decem poculis. *Quomodò variè olim vina condierint, ubi de sacco, fumo, &c. De oinomeli; vinis medicatis & quibusquibus factitiis, vino loti, caryotarum, pyrorum, pomorum, &c. Vinum Moscoviticum quid quale. De cervisia.*

Satis convenit vinum esse persalubre si modum teneamus: ut quod non modò stomacho conducat, sed etiam mœstis & sollicitis adimat, curat, & somnum conciliet. Tiresiam audiamus, apud Euripides in Bacchis; ubi sic adversus Pentheum differit:

—— Δύο γάρ, ὦ νεανία,
Τὰ πρῶτ' ἐν ἀνθρώποισι, Δημήτηρ θεά,
Γῆ δ' ἐστίν, ὄνομα δ', ὁπότερον βούλει, κάλει.
Αὕτη μὲν ἐν ξηροῖσιν ἐκτρέφει βροτούς,
Ὁ δ' ἦλθ' ἔπειτ' ἀντίπαλον, ὁ Σεμέλης γόνος.
Βότρυος ὑγρὸν πῶμ' ηὗρε, κεἰσηνέγκατο
Θνητοῖς, ὃ παύει τοὺς ταλαιπώρους βροτοὺς
Λύπης, ὅταν πλησθῶσιν ἀμπέλου ῥοῆς.
Ὕπνον τε λήθην, τῶν καθ' ἡμέραν κακῶν
Δίδωσιν, οὐδ' ἔστ' ἄλλο φάρμακον πόνων.

—— *Duo enim, ô adolescens,*
Præcipua sunt inter homines; Ceres dea,
(Terra autem est Dea, nomine, utrovis, hanc appella)
Hæc quidem siccis alit mortales;
Sed præstat contrarium Semeles filius.
Uvæ enim humidam potionem invenit, & intulit
Hominibus: quæ liberat miseros mortales;
Dolore, quoties repleti fuerint vitis liquore.
Et somnum, oblivionem malorum, quæ quotidie accidunt,
Dat; nec est aliud pharmacum curarum.

Unde Bacchus dictus Medicus, & sanitatis præses; ut ait Mnesitheus apud Athenæum in II: & ex eo Aloysius Novarinus lib. VII, cap. XXIX *a*. Mirum ibi Athenæum citari in Gymnosophistis, pro Dipnosophistis. Neque hic tantummodo; sed etiam ubi rationem adfert, cur Amphictyo Bacchi templo proximum esse voluerit templum Nympharum. Iterumque Gymnosophistarum libros vocat lib. VIII, cap. XXI; ubi de palmarum cerebro, ex Athenæo: & lib. X *b*, cap. VII; ubi de oleo, butyroque.

Sed quæri à multis solet, utrùm salubrior sit vini, an aquæ potus. De quo paucis dicam, non propter Hollandos nostros, (quorum nemo est ὑδροπότης *c*, ac ne vinum quidem aquâ solent miscere, sed quoties vinum non suppetit, zytho acquiescunt) verùm propter gentes alias, quæ, eò quòd salubriores habent aquas, vel has solas bibunt, vel nunc mero utantur vino, nunc mixto. Triplex vero discrimen hic observandum, hominum, aquarum & vinorum. Primùm enim distinguere oportet inter hominum ætatem, ac temperamentum. Nam, ut Hippocrates lib. V. Epidemiorum text. XV, & Galenus in ejus commentario ait, pueris, atque omnibus, qui temperamenti sunt calidi, atque humidi, aqua magis prosit: contra, vinum est conducibilius corporibus frigidis, & siccis. Præterea, dispar est ratio aquarum. Ut plurimùm naturâ sunt frigidæ, ac crassiorum partium, coque insalubres. Hinc Galenus lib. VI, Epidem. Comment. IV, textu II: *Vinum aquâ præstat, non solum ad concoctionem, quæ in ventriculo fit, adjuvandam, sed etiam ad concocta distribuenda, ad sanguinem creandum, ad nutriendum, ad lotium citandum, & ad corpora difflanda in rectè valentibus.* Certè aqua nostra nihil adjuvat concoctionem, cùm sit frigida: concoctio autem fit caloris beneficium. Sed neque ubi peracta concoctio, conducit distributioni, quia, cùm tenuissimarum sit partium, diutiùs inhæret ventriculo, ac tardè viscera permeat: quo pacto jecur, & lien, obstruuntur, tumor gignitur, vel augetur. Sed neque confert ad sanguinis procreationem, quia ad hanc quoque calore est opus. Utilior etiam est distribuendo cibo, quam alendo corpori. Denique nec utilis est ad excretionem urinæ, vel sudoris, vel etiam corporis difflationem, quia, ut dicebamus, tenuis est substantiæ. Nec tamen hæc sic accipi debent, quasi simile de aquis omnibus judicium ferrem. Sunt enim etiam aquæ tenues ac leves, nec frigidæ nimis, ut arguit dulcedo: unde ejusmodi conducit corporibus calidis. Tales esse aquas cœlestes, locuples nobis testis est Hippocrates lib. de aëre, locis, & aquis, cap. IV. Talis quoque aqua Nili, ubi incaluerit. Unde est quòd Ægyptii, quandoquidem vino iis interdictum, hac aqua utuntur, ac salubrem vitam agunt: ut est apud Prosperum Alpinum lib. I de Ægyptiorum Medicina. Vide etiam quæ lib. II hujus operis, præcipuè cap. LXXII, de hominum & aquarum discrimine diximus. Tertium erat vinorum: quorum itidem magnum est discrimen. Plinii ætate fere erant LXXX: postea accessere multa, etiam nobilia, ut de cæteris taceam. Vide de hoc discrimine Manardum lib. XIV, epist. III.

Præterea in quæstionem venit, unde sit, quòd vinum præ liquorum aliis tantopere animos exhilaret. Quod ipsa vitis non reticuit in parabola illa Judicum cap. IX, 13. Etiam cor hominis vino exhilarari legas Psal. CIV, 15, Eccles. X, 20, Zach. X, 7, Actor. XIV, 17. Unde Bacchus χαρίδωτης, quod Maro I Æneid. & Horat. reddidere lætitiæ datorem. Atque hinc & Varro de eo:

Hoc hilaritatis dulce seminarium.

Ac eò respexit quoque Thomas Aquinas, cùm in hymno *d* sic canit de Christo: *Dedit & tristibus sanguinis poculum.* Nempe quia vinum calicis benedicti in mysterio est sanguis Christi. Natura vinum est, quod vim habet

a P. 108. 109.

b Vel 11.

c Aqua potor.

d Sacris sollemnibus.

bet reficiendi cor humanum. Spiritualiter sanguis est, cujus effusi memoria reficit animum ob peccata tristitiâ penè obrutum. Refricat enim nobis memoriam passionis Dominicæ, qua deleta sunt peccata omnium in Christo credentium.

Sed hæc non aliud indicant, quàm cor hominis vino exhilarari: præcipuè eo quod bono fragret odore; quale etiam hominem à syncope revocat. Utrumque enim experientiâ constat, & Galeno etiam testatum lib. XIV Meth. Med. cap. IV. Nunc caussam utriusque videamus.

Tria sunt, quæ constituunt corpus nostrum, teste Hippocrate, τὰ ἴσχοντα, τὰ ἐνισχόμενα, καὶ τὰ ὁρμῶντα, *continentia, contenta, & impetum facientia*: sive, ut Galenus vocat, partes solidæ, humores & spiritus. Horum unumquodque continuo illo effluxu aliquid deperdit sui. Ut igitur partes solidæ restituantur, opus imprimis cibis siccioribus: propter humores verò opus est potu: at spiritus noster instauratur partim per aëra, quem naribus, ore, & gutture haurimus; partim vino, quod multum habet aërei: eoque sic sanguinem instaurat, ut simul spiritum reficiat. Unumquodque enim requirit alimentum simile. At spiritus & vinum ambo sunt aëriæ naturæ.

Alia item quæstio est, an vinum nutriat. Negat hoc Hieronymus Mercurialis in Pisanis Prælectionibus, tractatu de Vino, & Aqua. At pro altera sententia stant Hippocrates, Galenus, & omnis Medicorum schola. Imò ratio idem manifestè evincit. Nam si non solùm spiritus reficit, sed sanguinem quoque gignit; planè etiam solidas partes nutrit, quia, ubi sanguis coctione spissior factus, novam is solidis partibus materiem suppeditat. Atque ut hoc non esset, cùm non minùs partes humidæ, quàm siccæ, absumantur à calore nativo: tam opus est humores instaurari, quàm partes siccas, ac solidas. Quare propterea etiam, quia sanguinem recreet, ac reficiat, nutriri nos vino negari nequit. Interea, alia aliis magis nutriunt. Magis id præstant vina nigra, ac dulcia: minùs alba, & ὀλιγόφορα *a*, cujusmodi potius conducunt ad succos pravos per renes, & vesicam expurgandos. Commune autem utrisque est, quod sint ὄχημα τῆς τροφῆς *b*: sed, ut antea dictum, meliùs aquâ id vinum præstat, ob celerem motum, qui ipse est à tenuiori substantiâ, & vi egregie calefaciendi, de qua deinceps dicam.

a Quæ non multam ferunt aquam.
b Vehiculum cibi.

Quarta enim hæc de vino est quæstio, utrum calidum sit, an frigidum; humidum, an siccum. Frigidum esse Macrobius contendit lib. VII Saturnal. cap. VI. Pugnat inter cætera eo argumento, quod *si aconitum cum vino tritum, haurientem nulla curatio à morte defendit: tunc enim vinum naturâ frigidum, admixtione sui, frigus augere veneni.* Atqui longè aliter est. Nam quia vinum naturâ est calidum, eò faciliùs celeriusque venenum defert ad intimas cordis partes. Pugnari & eo solet argumento, quòd vinum frigidorum sit morborum caussa: ut tremoris ac dissolutionis nervorum, apoplexiæ, veterni. Sed non hi morbi ἁπλῶς *c* proveniunt à vini usu; verum excessu. Nempe si immoderatè sumatur, non sufficit calor hominis ad vinum calefaciendum: quod requiritur, ut possit concoqui. Calore igitur justo destitutum redit ad naturam aqueam, ac frigidos gignit morbos. Esse verò per se calidum, arguit illud, quòd sobrii vinum bibentes, sentiunt se incalescere; spiritus etiam, & animæ vires recreantur: imò qui jam exspiraturi videbantur, sive ob inediam, sive lassitudinem, vel similem caussam, hi pauxillo vini haustu, vel odore etiam, quasi à morte revocantur ad vitam. Etiam ebrietas calorem arguit. Nam vinum per se calidum, & calore nostro calidius redditum, vapores calidos exspirat; qui cerebrum petunt, atque ibi sensuum instrumenta sic agitant, ut nequeant sua obire munia. Quia verò ebrietas est à calore: eò ad hanc tollendam, vel imminuendam, utimur iis, quæ refrigerant cerebrum. Atque hoc ipsum indicio est calidum esse vinum. Aliud quoque argumentum è Plinio habemus lib. XIV, cap. XX: *Fex vini siccata recipit ignes, ac sine alimento per se flagrat. Cinis ejus nitri naturam habet, easdemque vires, hoc ampliùs, quo pinguior sentitur.* Et credo, poëtæ, cùm attenderent ad igneam vini naturam, eò finxere Bacchum esse natum Semele combustâ à Jove, hoc est, vi cælesti, præsertim calore solari. Addunt, Bacchum postea à Nymphis exceptum, & ubi aquis abluissent, servatum. At Nymphæ non aliud quàm Lymfæ, crebro N in L, & L in N, transeunte. Ut non aliud eò videantur voluisse, quàm non nocere vinum, sed saluti conducere, modò vinum aquâ temperetur. Quod significatum etiam ab Amphictyone, Atheniensium rege, quando vini temperandi rationem à Baccho edoctus, in Horarum delubro, quia Horæ vitis fructum educant, aram exstruxit Baccho Recto, & proximè illam constituit alteram Nymphis, Bacchi nutricibus: quarum beneficio, videlicet limfam vino miscendo homines non incurvi, sed recti ambularent; unde & Baccho Recti nomen datum fuit. Auctor horum Philochorus, & ex eo Athenæus lib. II.

c Simpliciter.

Ex his occasio nascitur alterius quæstionis, quis sit vini miscendi modus. Totus ille dependet à vini natura, ac corporis humani temperamento. Vix opus misceri Rhenanis, quæ plurimùm diluta sunt naturâ suâ. Nec miscellâ multùm adeò indigent Gallica. Fervidiora Græca, Hispanica, pleraque etiam Italica. In his locum habuerit Græcorum iste senarius:

Ἢ πέντε πίνειν, ἢ τρία, ἢ μὴ τέτταρα.
Vel quinque bibito, vel tria, at ne quatuor.

Exponit in Symposiacis Plutarchus lib. III, quæst. IX; ubi adagium hoc secundùm Musicas Dionysii Harmonias hoc pacto declarat. Ait attenditum, ad vini colores, tum ad aquæ partes. Ac πέντε sive hemioliam, vel sesquialteram, significare, tribus aquæ portionibus addi debere duas vini: at τρία, sive διὰ πασῶν, indicare, uni vini parti duas esse miscendas partes aquæ: sed τέτταρα, sive diatessaron, exigere, ut uni vini parti tres addantur aquæ. Mirum verò quod de mistura Maronei, vini Thraciæ, sic à rege ejus Marone, Euanthei filio, dicti, prodidit Homerus Odyss. IX *a*. Rem dicet Plinius lib. XIV, cap. IV: *Maroneum vicies tanto addito aqua miscendum Homerus prodidit.* Sed ipsum Homerum audiamus:

a Vers. 208. & seqq.

Τὸν δ' ὅτε πίνοιεν μελιηδέα οἶνον ἐρυθρὸν
Ἓν δέπας ἐμπλήσας ὕδατος ἀνὰ εἴκοσι μέτρα
Χεῦ.
Hoc quando biberent dulce vinum rubrum,
Uno poculo impleto, aquæ viginti mensuras
Immiscuit.

Uti verò nihil certi præscribi possit de vini mistura: sic neque de poculorum numero, vel mensura. Apud Athenæum lib. II legimus, ut Panyasis primum poculum tribuerit Gratiis, Horis, & Baccho: alterum Veneri, atque iterum Baccho: tertium Atæ, sive contumeliæ damno, aut noxæ. Quodque apud eundem Eubulus Bacchum inducit de decem sic poculis loquentem, quasi primum poculum sit bonæ valetudinis, alterum voluptatis, tertium soporis, & hæc sola esse sapientum: cætera verò insipientum: ac quartum quidem protervitæ, quinctum clamoris, sextum comessationis, septimum ὑπωπίων, sive sugillationis in oculis, octavum apparitoris, (puta in jus propter verbera vocantis) nonum iracundiæ, decimum furoris. Ausonius vel Gratiarum, vel Musarum numero bibere jubebat, lege, ut ait, mysticâ. Pluraque hujus generis occurrunt multa: sed multis præsertim iis, qui Convivalia tractarunt, reposita sæpius, ut tam nota referre pigeat, tædeatque. Quare suffecerit hoc loco dicere, non posse eandem vini mensuram omnibus præscribi: cùm totum hoc variet pro vini natura, poculorum capacitate, hominis temperamento. Græci, cùm certum poculorum numerum inirent, loquebantur de vinis & poculis, quibus Græci vulgo in conviviis uterentur: deque hominibus ejus temperamenti, quali fere in Græcia forent.

forent. Et tamen sic quoque magnum fuisse discrimen, dubium non est. Variè olim vina condiebant: sive gypso aut calce: sive argilla, aut marmore: sive miscendo vino resinam, sed priùs lotam, ut exueret graveolentiam; sive miscendo salem, aut aquam marinam, quale vinum τεθαλασσωμένον vocari ait Cælius Aurelianus lib. II Acutorum morborum, cap. XXXIX. Contrarium dixere ἀθάλασσον a, Horatius *maris expers*. Picare etiam vasa solent, item in fumo collocare, ut calore fumi per vas penetrante, aqueæ vini partes absumerentur. Horat. lib. III, od. VIII:

a Aquà marinâ destitutum.

Hic dies anno redeunte festus
Corticem adstrictum pice demovebit
Amphora, fumum bibere instituta
Consule Tullo.

Tibullus lib. II:

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos
Consulis, & Chio solvite vincla cado.

Sæpius etiam apud Martialem est de vinis Massiliensium maturatis fumo. Vide & Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XIII.

Veteribus etiam mos erat vina quædam sacco percolare, quæ σακκίας dicebantur, item ἠθμαὶ & διυλισμοί. Vertunt aliqui *moralia*, cùm sit ἀπὸ τῷ ἠθεῖν b, eoque reddi debeat *colata*, *saccata*. Eo autem percolabant, ut è crassis, ac turbidis tenuiora fierent, & liquidiora: quod oculis erat acceptius. Interim sapori decedit, sacco vires auferente: quod libello περὶ παθῶν ait Hippocrates, vel quisquis ejus auctor. Atque idem indicat Lucilius; cum apud Ciceronem in secundo de Finibus vinum celebrat, cui siphon demsit nihil; nec sacculus vires abstulit. Et Horatius ait de vinis istiusmodi.

b Transmittere.

Integrum vertunt lino vitiosa saporem.

Sed quo tenuiora, hoc plus potores bibebant, quia minùs ab ebrietate erat periculi. Huic illa querimonia Plinii lib. XV, cap. XXII: *Ut plus capiamus, sacco frangimus vires.* Quia verò *ingeniosa gula est*, ut est apud Petronium, etiam repertum, quomodo corrigi posset, quod saporis sacculus auferret. Nempe si peregrinis odoribus sacco injectis magis placerent odore & sapore. Ad hanc rem usi melanthio, fœniculo, aniso, de quo Plinius lib. XX, cap. XVII: *Saccis quoque* (anisum) *additur*. Apud Plutarchum etiam in Symposiacis lib. VI, quæstio est, An colandum si vinum. Ipsum adi.

Vino quoque gratiam conciliat quartum panacis genus, à Chirone Centauro appellatum centaurium: item Pharnaceum, à filio Mithridatis Pharnace: ut testatur Plinius lib. XXV, cap. IV. Etiam ratio est hederæ ope, separandi aquam vino mistam. Plinius lib. XVI, cap. XXXV: *Edera mira proditur natura ad experienda vina: si vas fiat ex ligno ejus, vina transfluere, ac remanere aquam, si qua fuerit mista.* Adde de vini mixtura apud antiquos Hieronymum Mercurialem lib. I Var. Lect. cap. XVIII. Qui idem de Pithœgiis, lib. I, cap. XV; ubi exponit quando Romani bibere vinum soleant, fieri id post annum. Agit item postea cap. XVII, an vinum dulce inebriet.

Nunc aliquid etiam dicamus de mulso vino, quod Græcis οἰνόμελι. Nicandro etiam μελίζωρον. Hoc faciebant imprimis ex vino Massico, & melle Attico. Unde Martialis lib. IV, epig. XIII:

Tam bene rara suo miscentur cinnama nardo:
Massica Theseis tam bene vina favis.

Vel ex Falerno, & eodem melle. Idem in Xeniis, ep. CVIII:

Attica nectareum turbatis mella Falernum.
Misceri decet hoc à Ganymede merum.

Quem morem Catius Insuber Epicureus improbat apud Horat. lib. II, Sat. IV:

Aufidius forti miscebat mella Falerno.
Mendose: quoniam vacuis committere venis
Nil nisi lene decet: leni præcordia mulso
Prolueris melius, si dura morabitur alvus.

Omne quidem mulsum dulce est: sed tamen aliquid retinebat austeritatis ex Falerno, cujus genus quoddam fuisse austerius, ex Athenæo constat: qui & de Massico scribit, valde esse austerum, interim stomachum juvare. Catius igitur volebat, misceri mel non austero, sed leni vino. Nec prætereundum hic vina propomata, quæ sic dicebantur, quia ante potum reliquum, ac cibum, sumebantur. Fiebant ex mellis despumati sextario uno, & quaternis vini: ut est apud Paullum Æginetam lib. VII, cap. XV. Plura de iis vide sis apud Hieronymum Mercurialem lib. I Var. Lect. cap. VII. Tandem, de vinis medicatis, quomodo fiant, & quam vim habeant, vide apud Dioscoridem, Aëtium lib. ult. Arnoldum Villanovanum lib. de vinis, Evonymum Philiatrum, sive Conradum Gesnerum in Thesauro de remediis occultis.

Hactenus de vite, ac liquore, qui ex uva exprimitur. Deinceps aliquid dicendum de liquorum aliis, uti factitiis, ut sic dicam, vinis. Quale lotophagorum erat. Solo enim loti fructu vivebant: atque inde & vinum confecere: ut est apud Herodotum in Melpomene. Vina etiam è caryotis, hoc est, dactylis, fructu arboris palmæ. Plinius lib. XIII, cap. IV: *Caryota maximè celebrantur, & cibo quidem, sed & succo uberrima; ex quibus præcipua vina Orienti, iniqua capiti, unde pomo nomen.* Nimirum deducit à κάρη, caput: non, ut Isidorus postea, à κάρυον. Quod eo displicuit, quia fructus ejus sit pomum, ut hic disertim appellat, non autem nux. Nec solum è succo caryotarum potus fit; sed ipsa etiam palmula Ægyptia, si antequam maturuerit decerpatur per se, sitim sedat: unde Plinio lib. XII, cap. XXII, imò & Hugoni Eretriano libro de Spiritu S. ἄδιψος a vocatur. Sic enim rectè Eretriani locum corrigit Hadrianus Junius lib. V Animadversorum, cap. I. Notum etiam, vinum fieri è malis, pyris, dactylis, cerasis. Potus è pyris, nec tam gratus, nec salubris, quàm ille è malis. Utrumque jam Plinii ætate obtinuisse indicant illa ejus verba lib. XIV, cap. XVI: *Vinum fit & è siliqua Syriaca, & è pyris malorumque omnibus generibus.* Hodieque & ille è malis, & alter è pyris obtinent apud Cantabros, & Normannos.

a Sitim non movens.

Etiam è sorbis potus. Unde Maro III Georg.

—— Et pocula læti
Fermento, atque acidis imitantur vitea sorbis.

Moscovitæ, quia vino carent, utuntur aquâ destillata ex avena: quæ non minus vino, calefacit, & inebriat: ut est apud Cardanum. Septentrionalibus quoque ad coquendum cervisiam in usu est lupulus, & hordeum, seu bryne. Hac de re non repetam, quæ fusè satis prosecutus mihi videor lib. I de Vitiis Sermonis, cap. IV: ubi actum nobis de variis varias apud gentes potûs generibus. Solùm aliquid attexam de zythi nostri facultate, idque propter eas gentes, quæ damnant, quia ignorant ......

CAP. XVII.

De usu plantarum in vasis atque instrumentis culinariis, & tricliniaribus, supellectile rustica, pistoria, piscatoria, venatoria.

ATque hæc dicta sunto de cibo, ac potu, quem plantis debemus. Sed aliter etiam plantæ ad alimentum prosunt: quatenus videlicet inde instrumenta fiunt, quibus cibus, potusque, præparantur. Huc verò pertinent, partim vasa atque instrumenta domestica, usui isti destinata; partim supellex rustica, pistoria, piscatoria, venatoria. Domestica, quatenus ad cibum & potum pertinent, vel inserviunt cibis coquendis; quæ culinaria dixeris: vel iis jam coctis mensæ inferendis, cujusmodi tricliniaria vocamus.

Tricliniaria sunt duplicia. Quædam enim vasa cibum potumque continent: ut vasa aliqua viminea, & lignea. E vimine sportulæ panem adservantes, quæ *panaria*, & *panariola*, vocabant. Ex ligno hederæ primùs fiebat κισσύβιον a; teste Athenæo, Hesychio, Suida.

a Vas, poculum, ex edera.

Ac nomen indicio est, cum hederam Græci κισσὸν vocent. Quædam verò præstant, ut elegantius cœnemus: ut è lino mantilia, ac mappæ; de quorum discrimine diximus lib. 1 de Vitiis Sermonis. Quædam è ligno, ut sella, scamnum, scabellum. Frumentariis mensoribus è ligno est rutellum, ita dictum ὑποκοριστικῶς [a] à rutro, quod à ruendo. Rutello enim corruebant; ac congerebant frumentum in modium. Lucilius sat. IX, apud Nonium:

[a] Diminutive.

Frumentarius est: modium hic secum, atque rutellum,
Unà adfert.

Item è ligno radius sive hostorium, quo postquam frumentum rutabulo congestum est in modium, æquatur ejus mensura.

Pistoria è ligno sunt: mactra, in qua panis subigitur, infurnibulum sive pala, qua panis in furnum immittitur, rutabulum, quo ignis proruitur in furno, teste Festo. E vimine autem ventilabrum sive vannus.

Piscatoribus è lino sunt: retejaculum, verriculum, tragula, sagena, excipulus. Tragulæ bifariam plantis debent, tum quatenus retia sunt; tum quia sublevantur subere; ut Plinius ait. Iidem è vimine sunt nassa, fiscella, sirpiculum.

Venatoribus item è lino retia, ac plagæ; è ligno venabula, sed ex parte duntaxat, cum lato sint ferro præpilatæ.

Aucupibus item è plantis calamus, sive virga aucupis, quæ illinitur visco: tum ames sive pertica, tendiculam sustinens.

DE PHYSIOLOGIA CHRISTIANA, ET THEOLOGIA GENTILI,

Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,

LIBRI QUINTI

PARS ALTERA.

Cap. XVIII.

De plantarum utilitate in medicina. Ac primùm de morbis universalibus: uti febribus, & illis, quæ à veneno, item pediculari: horumque remediis ptisana, agarico, lactuca, hyoscyamo, moly, polemonia, gentiana, staphide, hedera, allio sylvestri, aliis.

Vidimus de iis, quæ cibo, potuque invitant: Item instrumentis artium, quæ circa hæc versantur. Ad ea nunc venio, quæ medicinæ gignit tellus. Hæc quoque pars quanti sit momenti quà hominis salutem, quis nescit, nisi qui morborum vim ignoret? multum igitur etiam Numini debemus, quod ut ægris mortalibus consultum iretur, tot vires, sicut animantibus, ita herbis indiderit. Ut calefaciendi, refrigerandi, corroborandi, reprimendi, digerendi, discutiendi, attenuandi, & similes. Nec dubium, quin ut mox à peccato incubuit terris morborum cohors, quâ ad mortem præcipiti nimis iremus gradu, etiam medicina sit reperta, quâ morbis obviam iretur. Sicut non ineleganter carmine suo ad Fredericum IV, Electorem postmodo Palatinum, cecinit vir equestris stemmatis Henricus Smetius, propinquus noster,

Stat primo Medicina loco, reliquasque vetusto
Jure superba prait. Siquidem cùm prima futuro
Omnipotente manu jacta essent semina mundo;
Jamque recens tellus vernantem condita vultum
Induerat; turpe ante nefas, morbosque nefanda
Culpa carnifices, ante ipsa exordia gentis
Humanæ, Medicina pari mox tempore cæpit.

. . . .

Remedia verò, de quibus loquar, duûm erunt generum. Quædam enim plantæ assumuntur integræ, sive tota sua substantia: quædam verò secundùm puriorem partem, ut aquæ, olea, succi, per destillationem, aliave ratione artificiosa, è substantia eliciti ac extracti. In cujusmodi liquoribus non amplius est admixta terrena & impurior materies: solumque remansit aquea, aerea, vel ignea natura.

Usus horum vel est in omni morbo, vel in uno genere, aut pluribus. In omni genere siquod sit, id verè mereatur nomen πανακείας.

Quæ appellatio pluribus data medicamentis: ut antidoto ad Aphrodam relatæ, quam describit Galenus lib. II de antidotis: item alii relatæ ad Musam, de qua idem in septimo κατὰ τόπους: item Andromachi emplastro: de quo idem lib. II τῶν κατὰ γένη: & alii, quod Heræ dicitur, atque inter πολύχρηστα a memoratum, descriptumque lib. V ejusdem operis, ubi legas id ὑγείαν b nominari. Item arteriacum medicamen, quod dicitur Mithridatis, ac describitur lib. VII τῶν κατὰ τόπους. Verum ista omnia ambitioso nimis nomine sic vocantur: & nunc sermo est nobis de simplicibus, non compositis. E plantis verò hoc nomen mereatur malva, si verum quod aliqui de ea prodidere: ut Plinius ait lib. XX, cap. XXI his verbis: *De eisdem* (malvis) *mira & alia traduntur. Sed maximè, si quotidie quis succi ex qualibet earum sorbeat cyathum dimidium, omnibus morbis cariturum.*

a Multum utilia.
b Sanitatem.

Verum mittamus istiusmodi: ac videamus de morbis singulatim.

Morborum, ut prioribus libris dictum, vel corporis sunt universi, vel partis alicujus. Morbus universalis est febris: item huc veneficia, & venena referuntur. Ac febris quidem vel est simplex, cùm elementalis calor tantummodo limites naturæ, ac temperamenti, excessit: vel est putrida, si caloris excessus fuerit ex putredine humoris; vel pestilens, si venenata, ac perniciosa exspiratio contaminet partes, sive contentas, ut spiritus aut humores; sive continentes, ut similares, vel organicas.

Simplex febris vel ephemera est, sive diaria; vel synochos sive continens, vel hectica. Ephemera uno prope die abit, quia in solo est spiritu, tenui, vago, & dissipabili subjecto. Synochus est in sanguinis effervescentia. Hectica in substantia partium solidarum. Putrida est ex sanguine putrescenti. Quæ vel continua, vel intermittens. Continua, si insit venis, vel arteriis majoribus sic ut cor continuo labefaciat. Intermittens, si putredo levior sit, vel longiùs à corde absit. Ac quidem pituita putrescens, quotidie; bilis, tertio; melancholia, quarto die irruit. Pestilens febris non solo caloris excessu nocet: sed imptimis quia κακοήθης sive maligna qualitas spiritus, humores, vel partium substantiam, infecerit. Ut omnino venenata qualitas simplici putredini perniciosius aliquid superaddat. Nunc de remediis è plantis videamus.

Ptisana persalubris in febribus acutis. Ea sic dicta ἀπὸ τοῦ πτίσσειν, quatenus notat à cortice purgare. Itaque non solum fiebat ex hordeo, sed etiam tritico. Unde apud Aristotelem sect. I problemat. XXXVII, utrum ptisa-

ptisana hordeacia præstet an triticea: ac præfertur hordeacia. Nempe quia hordeum tritico frigidius est: eoque ejus sorbitio magis conveniat febrienti. Sanis contra, panem triticeum præferendum constat: ut qui calefaciat magis, ac faciliùs etiam concoquatur, ut est sect. XXII probl. XXIV. Etiam ptisanæ ex oryza meminit Horat. lib. II, cap. III, & Plinius lib. XVIII cap. VII. Sed medici, ubi de ptisana, ἁπλῶς *a* loquuntur, hordeaciam intelligunt, quæ fiebat ex hordeo optimo in aqua purissimâ macerato, cui deinde cortex deglubatur. Quomodo vero exinde coqui oporteat, malo peti ex Galeno, Oribasio, & Ægineta: è junioribus ab Ludovico Nonno lib. IV Diætetici, cap. ult. Sed ut ptisanæ nobile est remedium, ita pauci rectè præparant: qua de re conqueritur Joan. Manardus lib. XVIII, epist. I *b*.

a Simpliciter.

b Pag. 499.

Agaricum, datur ante febris accessum ad rigorem eum imminuendum. Est hoc inde quod rigor febrilis fit à crassis, & tenacibus humoribus: agaricum autem habeat vim calefaciendi, & crassos humores incidendi. Quemadmodum & eadem de caussa præbentur costum, rheum, piper, laser, aliaque multa. De quo disserit Joannes Manardus lib. IX, epist. V.

Lactuca ob vim refrigeratricem febricitantibus convenit, ac omnibus biliosæ naturæ. Ea Antonius Musa restituit Cæsarem Augustum: cumque antea nullus lactucæ honos foret, postea in pretio esse cœpit: ut Plinius tradit lib. XIX, cap. VIII: Lactucam Eubulus vocat νεκύων βρῶμα mortuorum cibum: quæ superstitio tantopere invaluit, ut ad Augustum principem multis esset religio lactucis vesci, teste Plinio. Galenus non dubitat affirmare, succo lactucæ tam facile aliquem posse tolli quam cicutæ, 3 de facult. simpl. med. 89.

Hyoscyami quarto genere in vino febrem depelli, veterum fuit opinio, teste Plinio lib. XXV, cap. IV. Piper si cum vino bibatur ante paroxysmum, prodest quartaria laborantibus. Etiam adversus tremorem ejus prodest, si piperis oleum, aut pulvis ejus oleo mixtum spinæ dorsi illinatur. Rosarum liquor stillatitius humectat, ac suaviter refrigerat. Eoque, uti & serapium ex eo, in febribus conducit: quia & calorem temperat, & sitim exstinguit. Sed obest stomacho debili & humido. Etiam labruscæ, hoc est, vitis sylvestris radix, & acini coria, Plinio testante lib. XIV, cap. XVI, *paullo postquam defloruit, singulare remedium habent ad refrigerandos in morbis corporum ardores, gelidissimâ, ut ferunt, naturâ.*

Etiam ad morbos universales pertinent veneficia, & venena: adversus quæ multa quoque à plantis remedia. Contrà summa veneficia prodest herbarum laudatissima Homero, quam à Diis moly putat vocari. Ac à Mercurio primò inventam. Ubi ea nasci credatur, dicet Plinius lib. XXV, cap. IV.

At contra venena, & serpentium ictus, multa adducit ejusdem libri cap. VIII. Eum igitur audiamus: *Ordiendum à malorum omnium pessimo, id est, serpentium ictu. Medentur ergo Britannica herba, panacisque generum omnium radix e vino, Chironii flos, & semen potum, illitumve ex vino, & oleo; privatimque, quæ cunila bubula appellatur.* Hanc vero adversus venena valere, didicit homo à mustela; ut ostendi lib. III, cap. LXVII. Sequitur deinde apud Plinium, quomodo itidem conducant *polemonia, vel philetaria radicis drachmis quatuor ex mero: teucria, sideritis, scordotis ex vino, privatim ad angues, pota & illita, sive succo, sive folio, sive decocto: centaurii majoris radix drachma in vini albi cyathis tribus: gentiana præcipuè adversus angues, duabus drachmis cum pipere, & ruta, vini cyathis sex, sive viridis, sive sicca. Et Lysimachia odorem fugiunt. Datur ex vino percussis chelidonia. Morsibus imponitur vettonica præcipue: cui vis tanta perhibetur, ut inclusa circulo ejus serpentes ipsa sese interimant flagellando. Datur ad ictus semen ejus denarii pondere cum tribus cyathis vini; vel farina drachmis tribus sextario aquæ imponitur. Cantabrica, dictamnum, aristolochia, radicis drachma in vini hemina sæpius bibenda. Prodest & illita ex aceto: similiter aristolochia. Quin omnino suspensa supra focum fugat è domibus serpentes.* Alia etiam è plantis remedia, adducit capite sequenti. Sed quid attinet tam multa exscribere, quæ melius ex ipso haurientur. Idem lib. XXXIII, cap. III, ait testes fibri conducere *adversus cerasten & presteras cum panace, aut ruta, ex vino.* Idem lib. XII, cap. III. *Malus Assyria, quam alii vocant Medicam, venenis medetur.* Item de malvis sic scribit lib. XX, cap. XXI: *Huic contra omnes aculeatos ictus efficacior vis; præcipue scorpionum, vesparum, similiumque, & muris aranei. Quin & trita cum oleo qualibet earum peruncti ante, vel habentes eas, non feriuntur. Folium impositum scorpionibus torporem adfert. Valent & contra venena. Aculeos omnes extrahunt illita cum nitro: pota verò decocta cum radice sua, leporis marini venena restringunt; &, ut quidam dicunt, si vomatur.*

Pentaphylli radix à Dioscoride commendatur adversus venena letalia. At non audiendus Avicenna, cùm secundo canonis tradit, medicinam esse noxiam. Atque ejus auctoritate motus Michael Savonarola, ut de eo tradit æqualis ejus Nicolaus Leonicenus *a* (ante hos annos CL vixit) non ausus erat dare in quartana. Tanta erat Principis, ut Avicennam vocitabant, iis temporibus auctoritas.

a Dissertat. 3 de erroribus Plinii, pag 122.

Adversus venena etiam valent caricæ, juglandes, &, de qua antea quoque dictum, ruta. Ex his constabat antidotus Mithridatis; ut inter alios tradidit Serenus Sammonicus:

Bis denas rutæ frondes, salis & breve granum,
Juglandesque duas, totidem cum corpore ficus.
Hæc, oriente die, parco conspersa Lyæo,
Sumebat, metuens, dederat quæ pocula matri.

Raporum semen si illinatur, vel vino inditum bibatur, prodest adversus serpentes, & toxica: ut proditum Plinio. Ac Simeon Sethi ait, quo quis die cum nepeta adsumserit, nihil ei à veneno, vel venenatorum morsibus periculi fore. Ex quibus liquet, cur antidotis misceatur: ut traditum Dioscoridi libro II, cap. CXXXVI.

Venenis adversatur malum Medicum, sive citreum. Unde Maro II Georg.

Media fert tristes succos, tardumque saporem
Felicis mali, quo non præsentius ullum,
Pocula siquando sævæ infecere novercæ,
Miscueruntque herbas, & non innoxia verba,
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.

Hanc adversus venena vim Athenæus luculento comprobat exemplo hominis in theatro ab Ægypti præfecto serpenti objecti, nec sentientis noxam, quia antidotum hoc sumsisset. Quam veram fuisse caussam, altero postea experimento est comprobatum. Caltha, quæ vulgo *calendula*, Belgis *goutbloeme*, cor corroborat, venenis, & febribus pestilentibus resistit.

Zedaria prodest adversus venena, & pestilentiam, & alia multa. Porro planta hæc, vel antiquis ignota fuit vel sub alio nomine descripta: ut ait Joannes Manardus in Censura medicamentorum compositorum Joannis Mesue *a*. Rondeletius putabat esse ipsissimum Dioscoridis costum Arabicum. Saltem non dubium quin valde conveniant.

b Pag. 814.

Allia pro amoleto sunt adversus serpentium morsus. Supposititius Æmilius Macer:

Hæc ideo miscere cibis messoribus est mos,
Ut si forte sopor fessos depresserit artus,
Anguibus a nocuis tuti requiescere possint.

Fraga etiam videntur habere aliquid venenis adversum. Nam cum humi crescant, ubi sæpius venenata perreptant animalia, inauditum tamen quemquam inde aliquid veneni persensisse. Adversus serpentium ictus conducit semen lilii albi potum; ut ait Dioscorides.

Asphodeli semen & flores, si in vino bibantur, excellens sunt remedium adversus scorpiones, & scolopendras. Cur ruta serpentes fuget, caussam adfert Theophylactus

 Simo-

Simocatus problem. VI. Sic & piper resistit serpentium venenis: unde & theriacæ miscetur.

Φθειρίασις, sive morbus pedicularis oritur ex calore, & humore putrido. Docet verò Aristoteles in V Histor. Animal. cap. XXXI, pulices ex minima nasci putredine: cimices ex humore in summa humani corporis parte: ex carne autem pediculos: emergereque ex pustulis exiguis sine pure, quas si aperias, pediculum exire. Diximus de hoc quoque lib. IV, cap. LXVII. Quia verò pediculi sunt ex carne, eò si cutis cranio adhæreat nulla carne intermediâ, pediculus nullus in capite generatur: ut est apud eundem philosophum in tertio de natura animal. Acridophagi autem quia non possunt non habere putridos humores ex copia vitiosi locustarum succi, moriuntur pediculari morbo, ut de iis prodit Diodorus Siculus lib. III, ubi & reperies de pediculis volantibus. Nunc è plantis remedia addamus. Pediculos, & lendes, interimunt nuclei staphis agriæ; ut ait Plinius. Item inuncta cedria, vel hederæ lachryma; ut est apud Dioscoridem. Abigit etiam eos illitum allium sylvestre, ut tradit Ruellius. Pulices arcet psyllium sive conyza; teste Dioscoride. Cimices necantur appositis foliis filicis, ut Ruellius inquit. Imò apud Merulam legas, si rutæ virenti ramo aquam per domum sparseris cimices non adventuros, vel siqui fuerint abactum iri. Atque idem ait, nemini dormienti cimices, vel etiam culices, molestos fore, si juxta se posuerit ramusculos cannabis humidæ.

Cap. XIX.

Accessum ad morbos particulares: ac initium factum à morbis meningum & pericranii. Ubi de his, quæ dolori capitis ex nimio potu medentur panace, pulegio, rosis; ac simul, quibus ebrietati occurratur amygdalis, brassica, raphanis. Succedunt, quæ symptomatis substantiam cerebri infestantibus suppetias ferunt: helleborus, papaver, melissophyllum.

HÆc de morbis internis, quæ toto corpore grassantur. Nunc de iis loquar, quas membratim sentimus. Ac vel insunt parti principi, ut principi, vel principi, at non ut principi, vel parti, quæ principum partium alicui inserviat. Dividuntur hi morbi pro partibus affectis. Sunt verò partes vel similares ac simplices: ut sunt caro, os, nervi: vel dissimilares ac compositæ, quæ & instrumentales. De posterioribus prius loquar, in quibus ordinem servabo: qui est pro situ locoque partis affectæ. A capite igitur ordiar.

Capitis morbi, ut dicuntur, sed symptomata potiùs, quàm morbi, vel infestant membranas capitis, vel cerebri substantiam, vel ventriculos, sive meatus ac ductus. Membranas sive meninges ac pericranium obsident cephalalgia, cephalæa, & hemicrania.

κεφαλαλγίας varia è plantis remedia. Plinius lib. XXV, cap. XI: *Capitis dolori medetur panacis omnium generum radix in oleo contrita: aristolochia, & iberis adalligata horâ, vel diutius, si pati possit, comitante balinei usu. Medetur & daucum.* Pulegio quoque & mentæ ea vis. De menta sic lib. XX, cap. XIV: *Illinitur temporibus in capitis dolore.* De priori sic subdit: *Dignior e pulegio corona vertigini quam è rosis, cubiculis nostris pronunciata est. Nam & capitis dolores imposita dicitur levare.* Atque hinc Platina lib. de Conservanda Valetudine cap. de Pulegio: *Corona vatum ex pulegio magis (quod capitis dolores levet) quam ex rosa fit.*

Farina secalis, si capiti circumligetur linteo, dolores sedat: quia crassos humores discutit, ac per poros digerit. Hoc sæpius sibi compertum fuisse, scribit Rembertus Dodonæus in Frugum Historia, cap. VIII. Capitis dolori crapula gravati medetur hedera: de quo sic Plinius lib. XXIV, cap. X: *Capitis dolorem sedant hederæ, præcipue cerebro, continentique cerebrum membranæ utiliter mollibus impositis foliis, cum aceto & rosaceo tritis & decoctis addito postea rosaceo oleo.* Ac similiter Tertullianus de Corona Militis cap. VII: *Liberum, eundem apud Ægyptios Osirin, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hederæ natura sit cerebrum ab heluco defensare.* Ubi *helucus* notat ἀκραιπαλίαν, quod Hesychius interpretatur χθεσινὴν μέθην. Sanè hesterno vino languentem Græci vocant ἠλεόν, indeque helucus, sive elucus factum videtur, ut ex Festo cognoscimus. Eandem vero vim ac hedera habet smilax: unde Plinius aliquanto post verba antea producta: *Smilax quoque, quæ & nicephoros cognominatur, similitudinem hederæ habet, tenuioribus foliis. Coronam ex eo factam impari foliorum numero, ajunt capitis doloribus mederi.* Ubi absque dubio superstitiosum est, quod imparem foliorum numerum requirit.

a Ex hesterna ebrietate capitis gravitas.

Coronæ rosaceæ, & violaceæ quia sensim refrigerant, coërcent καρηβαρίαν: ut ait Clemens Alexandrinus Pædagog. lib. II, cap. VIII. Ideo & Anacreon jubet Libero sociare:

Τὸ ῥόδον τὸ τῶν ἐρώτων
Μίξωμεν Διονύσῳ,
Τὸ ῥόδον τὸ καλλίφυλλον
Κροτάφοισιν ἁρμόσαντες.
Rosam amoribus dicatam
Sociemus ad Lyæum:
Foliis rosam decoram
Capiti revincientes.

Sed idem poëta, ut etiam monet Julius Pollux lib. VI, cap. XIX, myrtea quoque corona gaudebat, sive quia & myrtus vim vini reprimit, sive quoniam Veneri dicata. Etiam capitis dolori medentur coronæ, è semine spinæ albæ; item ex herba hirsuta, quæ Græcis φιλαίθρωπος. De utraque auctor Plinius lib. XXIV, cap. XII, & XIX. Imò inebriari eum negant, qui coronam gestet ex humili pinu quæ Græcis χαμαίπιτυς, & πιτυΐνη. Auctor Africanus in Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. VII, cap. XXXI.

Violæ potus, atque odor tollit κεφαλαλγίαν; à crapula, aut flava bile provenientem; ut est apud Plinium lib. XXI, cap. XIX, & Simeonem Sethi. Nempe tum temperie sua, tum suavi odore, cerebrum refrigerat, ac firmat.

Vidimus, quæ capitis dolori ex crapula medeantur. Sed satius est hoc agere, ne dolore hujusmodi laboremus. Quod ante omnia quidem temperantia fit. Proximè vero illis, quibus largius etiam bibendo ebrietati occurritur. Quare de his etiam dicemus.

Amygdalæ amaræ comestæ ebrietatem impediunt: quod experimento egregio comprobat Plutarchus lib. I Symposiacorum, quæst. VI. Hoc vel inde est, quia amaritudine suâ exsiccent humorem haustum: vel quia vi diuretica præstent, ut humor cito exeat: vel quia ob vim oleaginosam in stomacho supernatent, ac impediant ne vapores admodum petant cerebrum.

Ebrietati ac crapulæ adversatur brassica: ut proditum Theophrasto lib. II Hist. Plantarum, Athenæo lib. II, ubi Ægyptios, aut propterea ante symposia comedere brassicam elixam. Similiter Simeon Sethi, & alii magno numero. Quare caussam afferre suffecerit. Ea pendet à contraria vini, & brassicæ natura. Ebrietas oritur è vino, quia postquam calore nostro vinum calefecimus, vapores petant cerebrum, ac cum vaporum calore spiritus inclusi sensus agitent atque impediant, quo minus suo officio fungantur. Brassica autem naturæ est frigidæ, ac stypticæ; unde in stomacho innatans, impedit, quò minùs humores vinosi in sublime ferantur: imò evectos refrigerat, ac deorsum trahit: ut Aristoteli etiam proditum tertiæ sectionis problemat. XVII. Ex his liquet, proram, & puppim hujus sententiæ esse frigus brassicæ; de quo Aristoteli etiam assentit Galenus lib. II de Composit. Medicament. secundum locos, & Actuarius lib. VII Med. cap. II. Trallianus item lib. I, cap. X, Averroes lib. I Collectaneorum,

cap.

cap. XLI. Verùm nihil æquè huic sententiæ adversari videtur, quam quod Hippocrates brassicam statuit calidam. Sed conciliari ea possunt ex Galeni lib. III de Simplic. cap. XV, ubi duplicem in brassica, ut substantiam statuit, sic quantitatem: unam solidam, crassam ac terrestrem, quæ frigida sit: alteram verò succulentam tenuem, ac liquidam, quæ calida sit. At succus hic si coquatur brassica, magis magisque deperit, parte brassicæ crassiori residuâ, ac vim frigidam retinente: præsertim quanto sæpiùs aquam effuderis: in qua succus iste, quod caloris habuit, deposuit: ut quod terrestre superest omnino frigidum sit, ac vim habeat restringendi.

Raphanos prodesse contra ebrietatem, refertur à Plinio ex sententia Androcidæ.

Allium, ut Hippocrates ait lib. IV de ratione victus, ebrietatem impedit. Quod pugnare cum eo videtur, quod ibidem ait, gravitatem capitis inducere. Hæc vix meliùs conciliare possumus, quàm eo, quòd, si caput nullos vel paucos habeat vapores, facile eos exsuperet, qui à vino proveniant: sin jam antè multis caput sit vaporibus repletum, gravitatem inducit, quam alioquin dissolvit.

Sequuntur morbi, qui infestant substantiam cerebri. Quamquam propriè non tam morbi sunt quam symptomata imaginativæ, vel memoriæ, aut depravatæ aut abolitæ. Depravatæ symptomata sunt παραφροσύνη sive παράνοια, hoc est, mentis alienatio, quo nomine & melancholiam, & maniam, complector. Abolitæ verò functionis symptomata sunt ἄνοια, sive amentia, memoriæ amissio, καταφορὰ βαθεῖα, sive altus sopor, soporeque gravior veternus, catoche, lethargus. In melancholia, & mania, & similibus prodest cerebrum purgari helleboro, ac aliis, de quibus mox dicetur. Prodest & somnus. Dicam igitur aliqua, quæ eum conciliant.

Papaver somnum conciliat. Unde Maro IV, Æn.

Spargens humida mella, soporiferumque papaver.

Et I Georg.

Urunt Lethæo perfusa papavera somno.

. . . .

Phreneticis atque omnibus quibus imminutum est cerebrum, prodest si cochlear vini cui melissophyllum sive citraria ad destillandum fuerit imposita, jejuni biberint; intellectus tunc & memoria redeunt, acuuntur: ut ex Raymundo Lullo tradit Euonymus in Thesauro *a*.

a Pag. 109.

CAP. XX.

De morbis visus, & auditus internis, nec non de vitiis olfactus, & quæ his ex plantis succurrant: stell Aattica, ficus, piper, chelidonia, crambe, rapa, &c.

A Meningum & cerebri affectionibus, transeo ad morbos visus & auditus internos, necnon vitia olfactus. Ubi principiò de medicamine amelli: putatur autem ἀστὴρ Ἀττικὸς *a*, sive βουβώνιον seu herba inguinalis idem esse ac amellus, de quo Virgilius in IV Georg. Oculorum inflammationi prodesse ait Dioscorides lib. IV, cap. CXX. Thymum si in cibo adsumas, oculis confert hebetis visus, eodem teste. Ficus recentes medentur oculis puerorum affrictæ: ut ex Pherecrate traditum Athenæo. Piper item additur oculorum unguentis, ut meliùs videamus.

a Stella Attica.

Ad eundem scopum Chelidoniâ medici uti solent, ut nempe clariùs videamus. Ac fabulatur Plinius *b* hoc homines edoctos ab hirundinibus, qui pullis excæcatis ea herbâ visum restituant. Sed merito fabulam putat Cornelius Celsus lib. VI, cap. VI. Ac per se visum hirundinibus restitui Aristoteles censet lib. VI Historiæ Animal. cap. V, deque generat. animal. cap. VI, & Philoponus in iis, quæ illic annotavit. Inde tamen nomen herbæ arcessunt. Sed malo credere Dioscoridi, qui lib. II, cap. CLXV, ait nomen ei χελιδόνες sive hirundines dedisse, quia oriatur hirundinibus advenientibus, abeuntibus verò emarcescat.

b Lib. 8. cap 27. & lib. 25. cap. 8.

Plura autem de quæstione illa an visus restituatur pullis hirundinum, vide sis apud Renatum Moreau Animadversionibus in Scholæ Salernitanæ cap. XXXII. Sanè si perfossis etiam oculis paullatim redeat visus, id potius inde fuerit, quod sensim novus accrescat humor. Nam & puero id aliquando compertum: ut traditum Galeno lib. I de Symptomatum caussis, cap. II.

Oculis etiam conducit brassica: sic enim Dioscorides de ea, ἀμβλυωποῦσι βοηθεῖ, *hebetioribus oculis opitulatur.* Plinius quoque lib. XX. cap. IX, ait, hunc cibum plurimùm conducere oculorum claritati: etiam succum conferre vel crudæ, si angulis oculorum cum melle Attico allinatur. Sed hæc solum habent locum, si visus impediatur ob crassos humores, quos calore suo brassica attenuat, & exsiccat. Atque hæc Galeni etiam est sententia. Sed si oculorum vitium fuerit ex siccitate, nocet brassica ob exsiccandi vim oculis inimicam: unde & Græcis κεράμβη dicitur, quasi κοράμβλη, ut Attici vocabant: διὰ τὸ τὰς κόρας βλάπτειν, *quia oculorum pupillas lædat*: ut est apud Aristophanis scholiasten ad Equites.

Rapas oculis claritatem afferre, tradunt Arabes: ut Avenzoar, & Averroes.

Visui etiam inservit pæonia granis suis rubentibus, quæ, ut Appuleius ait, noctu lucet instar lucernæ, eoque noctu plurimùm colligi à pastoribus solet. Et sanè, ut pæonia noctu colligatur, etiam Theophrastus, & Plinius jubent. Idem de Aglaophotide refert Ælianus. Quid mirum quando idem est flos: quod & vocabulum testatur. Nam ἀγλαοφῶτις ad verbum sonat splendidè lucentem, sive lucem claram. *Baara* vocatur à Flavio Josepho lib. VII belli Judaici, cap. XXV: ubi scribit, colore esse similem flammæ, circa vesperum fulgere instar jubaris. Aquas varias è plantis igni elicitas ad varios oculorum affectus sanandos commemorat Euonymi Philiatri Thesaurus *a*.

a Pag. 258. & deinceps.

Si ita visus sit corruptus, ut quis putet se videre muscas circumvolitantes, aliaque ejusce generis, è plantis, sed & aliis, remedium dicet Joannes Manardus lib. XIX, epist. III. Ubi & caussam, unde is morbus sit, luculentè exponit. Nempe esse à fumis obstruentibus viam, per quam spiritus & species visibiles transeunt motu inordinato.

Auditum auget evaporatio ex decocto absynthii, aut pulegii. Juvat etiam acetum tepidum auribus instillatum. Item si aurium sordes, sive marmoratum, ut Plinius vocat, detergeantur auriscalpio ex xyloaloë. Imprimis verò si cerebrum purges per extergentia illa, acriaque, quæ, quia naribus infunduntur, ἔρρινα vocantur à Græcis: ut sunt betæ succus, melanthium, cuminum, & alia alibi memorata. Item aloëtica, & ἀποφλεγματισμοὶ sive medicamenta, quæ comesta, palato illita, vel gargarizata pituitam è cerebro in os proliciunt.

Adversum tinnitum aurium, gravemque auditum, prosunt salvia, rosmarinus, mentha, borrago, buglossum, melissophyllum, oryza, amygdala, ficus siccæ, passulæ, avellanæ, grana piri, mespila, cotonea, coriandra secundum artem præparata, feniculi, & anisi semina. Ita Joan. Manardus lib. XX, epist. IV.

Odoratui consulitur, pastillo ex nigella, aut semine ocimi, mentha, imò omnibus penè quæ odoris sunt grati. Unde excipere oportet rosam, & violam; quandoquidem mucum gignunt, ut ait Avicennas. Præterea huc faciunt omnia, quæ Græci ἔρρινα vocant: ut flores papaveris sylvestris, succus iridis, atque alia alibi memorata nobis.

CAP. XXI.

De morbis ventriculorum cerebri, vertigine, ephialte, paralysi, &c. & iis quibus cerebrum purgatur, ac roboratur agarico, scilla, pæonia, myrobalano, sampsucho sive majorana, spica, ruta, aliisque.

At-

ATque hæc dicta sunt de morbis vel symptomatis potiùs, depravatæ vel abolitæ, imaginativæ, aut memoriæ. Deinceps videndum de cerebri ventriculis. In his, sive iis meatibus, unde spiritus animalis, instrumentum sensus ac motus, per corpus diffunditur, hæc sunt symptomata: vertigo, epilepsia, ἐφιάλτης, sive incubus, apoplexia, paralysis, σπασμός, sive convulsio, tremor, κατάῤῥους, sive destillatio. Prout hæc enumerat Fernelius παθολογίας cap. 1. Vertigo capitis, quæ Græcè δῖνος, ac quia sæpe obtenebratio accedat, etiam σκοτόδινος vocatur, maximam partem à vitio stomachi provenit. Si fuerit ab atra bile ex jecinore in stomachum transmissa, medentur agaricum, mastiche, spica, ac plantarum aliæ: quas malo petas ex accuratissimo doctissimoque Jo. Manardo lib. x epist. 11.

Scilla herba est bulbacea, quæ officinis *squilla*, Belgis *zee-ajuyn*, q. d. maris unionem sive cepam. Ea ex planta fiebat acetum, quod dicebatur acetum scillites: nempe, qua ratione dixere vinum absinthiten. Ausonius epist. v, quæ ad Theonem:

Scillite decies si cor purgeris aceto,
Anticipesque tuo Samii Lucumonis acumen.

Nec enim audiendus Turnebus, cum legit *scillitico*. Siquidem secunda est porrecta. Imò nec *scillitico* dicendum esset, sed *scilletico*, vel *scillino*, quod apud Setenum Sammonicum. Vix autem dici potest, quanta ejus aceti vis sit in cerebro purganda, ac gutture. Omnino enim incidit omnem pituitam: adeo quidem ut nec præsentius pueris remedium sit, ubi periculum est à morbo comitiali; etiam pueris recens natis. Nempe recipere oportet unciam scillitæ aceti, atque ei misceri binas saccari ex Canariis insulis, septenaque optimi vini Rhenani cochlearia. Puero intra tres menses, hinc mane cochlear, ac item vesperi detur: sed ulterius ætate provecto, minus minusque vim scillitæ aceti saccharo, ac vino infringi opus est. Hoc præsentaneum remedium, & auro contrà non carum multorum bono experientia comprobavit. Ac debeo illud Amplissimo Supremæ Hollandicæ Curiæ Senatori, Georgio Ratallero Dubletio, summo viro, & rerum divinarum, humanarumque intelligentissimo.

Ephialtes, qui vulgo incubus, non tam morbus est, quam symptoma, proveniens à vapore cavernas cerebri obstruente, sic ut transitus intercludatur spiritui animali: unde fit, ut quis insilere atque incubare videatur. Plinius lib. xxv, cap. iv, appellat Faunorum in quiete ludibria, ac mederi ait pæoniam, quam quidam pentorobon vocant. Addit, qua facie sit, & ubi nascatur. Sed superstitiosum quod subdit: *Præcipiunt eruere noctu, quoniam si Picus Martius videat, ruendo in oculos impetum faciat.* Utile autem est pæoniam de collo suspendi: cujus ratio est, quod sic vapores cerebrum petentes excludat, & cerebrum corroboret. Cerebrum enim naturâ frigidum & concretum resolvitur calore ac frigore florum, pratorum, atque unguentorum: ut odor non minus profit sanitati, quam voluptati: ut ex Aristotelis sententia scribit Plutarchus lib. de Iside, & Osiride. Juvat & myrobalanus saccharo condita, & manè comesta quotidie. Magnopere enim cerebrum corroborat. Pluraque remedia adducit Jo. Manardus in epistolis Medicin. lib. iii, epist. ii, & iii; ubi docet, ut huic morbo etiam medeantur ruta, salvia, sampsychus, hyssopus, rosmarinus. Item ut in cibis prosint, pistacia, passulæ, pinei nuclei: inque mensis secundis pira, cydonia, & similia adstringentia: & ex oleribus feniculum, anethum, buglossum.

Etiam iis, qui insomniis vexantur, videndum, cujusmodi utantur vino. Nam vetus vinum præstat ὕπνους ἀπερχεῖς *a*: novum verò est δυσόνειρον *b*, quia creat insomnia. De vetere vino, quod dixi, est apud Athenæum lib. 1: de novo, apud Dioscoridem.

a Somnos quietos.
b Somnium molestum.

Paralysi non laborant, qui quotidie utuntur cappari: ut ait Plinius lib. xx, cap. xv. Nempe quia ea capparis indoles; ut multum attenuet & incidat omnes crassos humores, qui paralysin gignunt. Eadem de caussa oleum rosmarini membra paralytica ut plurimum calefacit, ac quandoque sanat: ut est in Euonymi Thesauro *a*. Ac inde pete, quomodo præparetur. Vinum etiam in quo fuerint zinziger & cinnamomum, prodest paralyticis & morbis aliis è frigido temperamento: ut est apud Arnoldum Villanovanum lib. x de Vino.

a Pag. 318. & 319.

Si ori epilepsiâ laborantis, quoties paroxysmus erit, indideris, aquam destillatam ex cerasis ab arbore recens decerptis, inhibetur morbi vis: quemadmodum ab Joanne Manatdo, & aliis, proditum est. Pæoniæ, præsertim masculæ radix, certissimo experimento efficax est adversus morbum comitialem: ut tradit Galenus.

Flos quoque purpureus asteris Attici, si cum aqua bibatur, ut anginis, sic comitiali morbo prodesse in pueris, Dioscorides ait. Plinius idem de purpureo in violis flore tradit. Sed suspectum sibi id ait Remb. Dodonæus lib. de Floribus, cap. 1.

Epilepticus, ut ait Raimundus Lullus, penitus sanabitur si jejunus bibat cochlear vini, cui melissa sive citraria imposita fuerit ad destillandum. Aqua destillata ex melissophyllo contuso inque vino macerato, si quotidie bibatur, vel in ore retineatur, apoplexiam, & epilepsiam, uti & alios ex pituita, vel atra bile affectus. Auctor Remaclus F. Limburgensis libro de aquis destillatis, quæ in communi sunt usu: item Euonymus Philiatros in Thesauro suo *b*. Siquis morbo comitiali in terram conciderit, ut is excitetur, utile est naribus subdi, & olfaciendum dari oleum de spica, quod vulgo oleum balsaminum vocant. Ita in Thesauro suo Euonymus, sive Gesnerus *c*. Ruta crassos ac viscidos cerebri humores attenuat atque educit: unde cruda, coctave contrita naribus atque ori comitiali morbo laborantium indi solet, ut ex Plinio constat. Vide & Michaëlem Savanorolam tract. vi cap. de capitis morbis. Vinum, cui salvia indita, ab eo accipit vim calefacientem, & exsiccantem humores pituitosos. Quare conducit paralyticis, epilepticis, & tremulis, item vertigini, morbisque aliis, qui proveniunt à materie frigida. Vide Cardanum lib. ii de tuenda Sanitate, cap. xxxiii.

b Pag. 210.
c Pag. 376.

Ex alsina, quæ vulgò dicitur *morsus gallinæ*, aqua destillata datur pueris epilepticis, sive sola, sive cum aqua fontana. Sed non videtur ei remedio multum fidere Euonymus Philiatros, sive Conradus Gesnerus, in Thesauro de remediis occultis *d*.

d Pag. 15. 51.

Sternutamenta provocat nasturtium: quod inde dictum, quia nares torqueat, ut Varronis ac Plinii judicium est. Etiam ocimum acrimoniâ odoris sternutamento juvat: imo & propterea aliqui ozyma scribunt: quasi sit ab ὄζειν, sed falluntur, nam aliter optimi codices Latini, & Græci.

Helleboro nigro, quod vocatur polyrrhizon, item entomon, vel ecstromon, cerebrum purgatur: unde, ut Plinius ait lib. xxv, cap. v, *plerique studiorum gratiâ ad pervidenda acrius, quæ commentabantur, sæpius sumtitaverunt.* Inque his, ut ibidem legas, Carneades responsurus Zenonis libris. Imò & comitiali morbo prodest. Nam, ut ibidem legas, *Drusum, Tribunorum popularium clarissimum, cui ante omnes plebs stans plausit, optimates verò bellum Marsicum imputavere, constat hoc medicamento liberatum comitiali morbo in Anticyra insula: ibi enim tutissimè sumitur, quoniam sesamoides admiscent. Italia veratrum vocat.*

Manna omne purgat cerebrum: imò & pectus, stomachum, alvum: præcipueque conducit biliosis. Porrò manna, non dico Judæorum illud, sed nostrum, succus est laricis arboris, aut fraxini: quod primus docuit Matthias Lobelius. Pituitam cerebro subducit piper cum uvis passis, vel Corinthiacis comestum.

Majorana, quæ Dioscoridi μάρον, ob vim calefaciendi, & exsiccandi in secundo gradu, medetur frigidis cerebri, ac capitis morbis, ac naribus indita, pituitam provocat, & ut sternutes facit: etiam si manduces, vel apponas dentibus, eorum dolores mitigat. Rosmarinus itidem, qui Græcis λιβανωτὶς στεφανωματικὴ *e*, ob vim calidam

e Libanotis coronaria.

&

& siccam, cerebrum exsiccat, & morbis cerebri ac capitis adversatur ex frigida & humida caussâ provenientibus. Quod & apud Serapionem legas. Eadem de caussa sensus & memoriam acuit. Lavandula quoque in tertio gradu calida est, siccaque: & ideo liquor ejus stillatitius, si fronti ac temporibus illinatur, conducit morbis cerebri ex frigore, sed sine copioso humore, contractis. Leviori etiam hemiplexiæ medetur, ac morbo ipsi comitiali. Subinde etiam reficit eos, qui syncope laborant. Putatur autem lavandula esse eadem ac casia, non quidem prout sumitur pro cinamomo, sive canella: sed ut casiæ voce utitur Maro Ecl. II, & IV Georg.

Sinapi caput expurgat pituitâ: imò & sternutamento juvat: sed oculis obest. Imò ex eo σίνηπι putatur dici, quia σίνεται τὰς ὦπας. Sed Atticè νάπυ vocatum: ut potiùs videatur σίνηπι, vel σίναπι, appellari quasi σίνων νάπυ, *lædens napu*. Quia nempe oculos lædit. Unde & Columellæ ille notissimus versiculus lib. X.

Seque lacessenti fletum factura sinapis.

Cap. XXII.

De morbis colli: tonsillarum, angina, &c. & remediis: hyssopo, bubonio, ptisana, tragacantha, plantagine, & similibus.

HInc confero me ad morbos faucium qualis ille tonsillarum, qui Græcis παρίσθμια, quem tamen alii capitis censent. Item ἡ κυνάγχη, sive angina.

His remedia tradit Plinius lib. XXVI, cap. IV: *Anginæ argemonia medetur, sumta ex vino: hyssopum cum vino decoctum & gargarizatum: peucedanum cum coagulo vitali marini æquis partibus. Proserpinaca cum muria ex mænis & oleo trita, vel sub lingua habita. Item succus de quinquefolio potus cyathis tribus. Hic & omnibus faucium vitiis medetur gargarizatus: verbascum privatim tonsillis in aqua potum.*

Asteris quoque Attici, sive bubonii flos purpureus cum aqua si bibatur, anginæ medetur: ut est apud Dioscoridem. Contra gutturis exulcerationes, ac scabritiem prodest ptisana ex tritico, vel hordeo: ut est apud Dioscoridem.

Tragacantha tollit asperitatem arteriæ asperæ; ut est apud Dioscoridem lib. III. Itaque phonasci, & qui mollitie vocis studebant, hanc edebant; teste Synesio.

Strumis conducunt (ut Plinius ait lib. XXVI, cap. V) *plantago cum melle & axungia: & quinquefolium: radix persolatæ item cum axungia, operitur folio suo imposita: radix mandragoræ ex aqua.* Et mox: *Damasonium, quia & alcea vocatur, sub solstitio collecta, imponitur ex aqua cœlesti folium tritum, vel radix cum axungia tusa, ita ut imposita folio suo operiatur. Sic & ad omnes cervicis dolores, tumoresque, quacunque in parte. Bellis in pratis nascitur, flore albo, aliquatenus rubente. Hanc cum artemisia illitam efficaciorem esse produnt. Condurdum herba solstitialis, flore rubro, suspensa in collo, comprimere dicitur strumas: item verbenaca cum plantagine.*

Uvæ morbo prodest radix portulacæ collo appensa. Plinius lib. XX, cap. XX: *Prætorii viri pater est Hispaniæ princeps, quem scio propter impatibiles uvæ morbos radicem ejus* (portulacæ) *suspensam è collo gerere, præterquam in balineis: & ita liberatum incommodo omni.*

Similiter uvæ, ac faucium inflammationi medentur mora immatura & acerba. Nam humores à capite influentes exsiccant, atque partis affectæ æstum refrigerant.

Cap. XXIII.

De morbis thoracis, ac viscerum quæ eô continentur: spirandi difficultate, inflammatione pulmonis, tussi, tabe, &c. & plantarum remediis absinthio, thymo, scabiosa, hyssopo, verbenaca, consiligine, ac pluribus aliis.

HÆc de capitis ac colli morbis. Accedo ad morbos thoracis, & eo contentorum. Itaque huc etiam pertinent, δύσπνοια, sive spirandi difficultas, ἡ ὀρθόπνοια, cùm non ducimus spiritum, nisi recta cervice: ἡ περιπνευμονία, sive pulmonum inflammatio, ἀπόστημα ἐν πνεύμονι, sive vomica pulmonis: ἡ φθόη, sive tabes: membranæ costis subtensæ pleuritis: cordis, συγκοπὴ a, & palpitatio. a Deliquium.

Absinthium, quia vim habet abstergendi, prodest pectori obsesso ab humoribus crassis ac viscosis: præsertim si sumamus cum iride.

Thymus quoque thoracem & pulmones expurgat, idque ob vim calefaciendi, & exsiccandi in tertio ordine: qua incidit pituitam, & facilem exscreationem præstat, præsertim mixtum melli, & delinctum; ut Dioscorides tradit.

Scabiosa vulgò quædam herba, sive à scabritie, sive quia valeat adversus scabiem, dicitur. Sed quomodo olim vel Latinis, vel Græcis, fuerit nuncupata, non liquet. Imò nec quomodo Arabes appellent. Hæc vim habet calefaciendi, attenuandi & purgandi, eoque viscidos thoracis humores præsertim senum, deterget, ac lenit, quod tussis exasperavit. Unde versiculi illi, quos Brassavolus scriptos ait ante annum CIↃ C, nempe temporibus Urbani II, qui vivere desiit anno CIↃ XCIX:

Urbanus per se nescit pretium scabiosæ:
Nam purgat pectus, quod comprimit ægra senectus,
Purgat pulmonem, laterisque simul regionem.

Ficus *coctæ cum hyssopo pectus purgant, pituitam, tussim veterem*: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. VII. Atque addit postea, *decoctas cum fœnograeco utiles esse pleuriticis, & peripneumonicis.*

Hyssopus, quia calefacit & exsiccat, tum cerebrum tum thoracem ac pulmones, tum nervos etiam, à pituitosis humoribus expurgat. Imprimis verò senibus conducit quorum pectus fere lentâ crassâque pituita obsidetur. Maxime autem prodest, si decoquatur cum ficis, aqua, melle, & ruta. Quomodo & opitulatur diuturnæ tussi, peripneumoniæ, & orthopnœæ. Nec tamen certo statuas, quæcumque de hyssopo veteres prodidere, ea nostræ convenire hyssopo. Nostra enim est inter hortenses herbas atque olera, eaque utimur, ut jusculа, sive condimenta ciborum sapidiora fiant. Nihil tale veteres de hyssopo. Vide omnino Fabium Columnam libro de minus cognitis stirpibus cap. XIV: ubi in eo est, ut ostendat hyssopum nostrum non esse veterum hyssopum.

In dyspnœa, sive difficultate spirandi, crassi & viscosi humores, qui pectus obsident, incidi, attenuari, & educi debent. Hæc præstant oxymeli cum aqua cinnamomi: & syrupus è succo cardui, veronicæ, & scabiosæ: ut est apud Joannem Cratonem à Craftheim lib. IV, Consilio VIII. Pluraque ibidem in hanc rem. Item Consilio IX. De asthmate, ac remediis è plantis, adi ejusdem libri Consilium XII, quod ab Caspare Hofmanno, Medico Electoris Brandeburgici datum fuit. Universè prodest verbenaca. Plinius libro XXVI, capite VII: *Verbenaca omnibus visceribus medetur, lateribus, pulmonibus, jecinoribus, thoraci. Peculiariter autem pulmonibus, & quos ab his phthisis tentat.*

Etiam pulmonis vitiis, sanguinemque rejicientibus utilis est quinquefolii succus, ut Plinius eodem ait capite. Ac postea subjungit, *Radix herbæ consiliginis suum qui-*

quidem, & pecoris omnis, remedium præsens est pulmonum vitio, vel trajecta tantum in auricula. Bibi debet ex aqua, haberique in ore assiduè sub lingua. Decoctum thymi cum melle utile est orthopnoicis, & asthmaticis; ut tradit Dioscorides.

Tussientibus prodest avenæ succus in sorbitione, ut Dioscoridi, ac Plinio, traditum. *Ad tussim*, ut Plinius ait lib. xx, cap. iv, *mane jejunis raphanus prodest cum melle.*

Rosarum aqua stillatitia, præcipuè ex rosis candidis, ac diluti ruboris, & Damascenis, qui ab odore aliter Moscatæ dicuntur, vim habent corroborandi, tremori ejus ac palpitationi occurrendi, & reparandi spiritus. Quæ & præstant rosæ rubentes, dictæ provinciales: sed minor earum vis ob partes magis terreas: præsertim si exsiccatæ fuerint, quomodo, absumto fere humore, non tam humectant, quàm adstringunt. Crocus etiam corroborat cor: crudos thoracis humores concoquit, pulmones obstructos aperit: & in his tantum pollet, ut & phthisicis alioqui jam jam animam acturis, spiritum quasi reducat, & vitam ad dies aliquot proroget: ut Dodonæus narrat lib. de Flor. cap. L. Ocimon (à quo ocymon differt) ut odore capiti prodest, ita & cordi, ac cardiacis affectibus medetur, mœrorem discutit ab atra bile provenientem, ut hilaritas succedat: teste Simeoni Sethi.

Varia è plantis ad tussim remedia suppeditat Plinius lib. xxvi, cap. v, vi, vii. Aqua rosarum destillata cor corroborat, coque in syncope prodest. Auctores Avicenna *a*, & Mesue *b*, quorum hic duarum solum aquarum destillatarum meminit; puta rosarum, & absynthii. Magis verò corroborat cor ea, quæ paratur ex rosis rubeis: quàm candidis. Cujus caussa, quod illa magis calefacit, hæc magis refrigerat: ut monitum Remaclo F. Limburgensi libro de aquis destillatis. Cor, cerebrum, nervos, ac corpus universum corroborat, imo juventutem conservat, oleum rorismarini. Id quomodo fiat docet in Thesauro Euonymus *c*.

a Lib. 2. cap. de rosis.
b Cap. de rosis.
c P. 328. 329.

Cardiacorum morbo unica spes in vino: ut ait Plinius lib. xxiii, cap. ii. Ac præcipuè vino vetere, & generoso, ut indicat Juvenalis Sat. v:

Ipse capillato diffusum consule potat
Calcatamque tenet bellis socialibus uvam,
Cardiaco nunquam cyathum missurus amico.

Ubi *cardiacus* dicitur de eo, qui laborat cordis morbo, puta syncope, sive cordis deliquio, non de affectione ea, qua stomachi os ab acribus morsum humoribus dolorem gignit: etsi vox ea sic sæpe usurpetur. Nec enim eo in morbo temere bibendum vinum: ut tradit Celsus. Pluraque de eo Hieronymus Mercurialis lib. vi Var. Lect. cap. i.

Vinum quoque lætitiam parit: cujus rei duplex imprimis ratio redditur. Una quidem quia spiritus auget, & inspissatos diluit. Altera verò quia humorem melancholicum, qui frigidus est, ac siccus, calore, & humore suo corrigit, ac discutit.

In deliquiis acetum odore suo quasi animam reddit.

Melissophyllon, officinis dicitur melissa, Latinis apiastrum; sed ambiguo nomine, cum & alterum sit apiastri genus, multum differens; etsi Plinius confuderit. Est vero melissophyllon inter ea, quæ cor, ac spiritus vitales vehementer recreant, ac reficiunt. Præcipuè verò hanc vim habet aqua vitæ, si in ea ter, quater, sæpiusve sit melissophyllon maceratum, ac succus deinde in aquam vitæ expressus: quam rem plenius tradunt Chymici. Avicenna, Serapionem secutus, tradit spodium cor, & ventriculum roborare. Cùm verò spodium Dioscoridi, & Galeno sit metallicum quid quod in ærariis fornacibus comparatur, intelligit ille exustas cannæ radices. Quo de errore fusiùs Joannes Manardus lib. xii epist. v.

Imò omnia calida, & humida, maximam habent convenientiam cum calore nostro, quia & ipse calidus pariter, & humidus. Hujusmodi igitur corrigunt, & siccam cordis intemperiem. Inque iis non infimum obtinet locum herba, quam veteres dixere buglossum, officinæ autem borraginem vocant: voce forsitan corrupta ex corrago. Nam apud Appuleium, non Madaurensem, sed juniorem, in historia de virtutibus Plantarum legas: Buglosson Græcè, Prophetæ γένον αἰλύγ *a*, *Romani linguam bubulam*, *Lucani Carroga.* Ubi alii, *Lucani corrago.* Nisi istic *borrago* legendum. Quicquid sit, qui descriptionem buglossi apud Dioscoridem, & Avicennam, contulerit cum borragine nostra, facilè videbit, unam eandemque esse plantam.

a Catulum felis.

Quod autem dicebamus buglosso cor recreari, pellique tristitiam id apud Dioscoridem legas lib. iv, cap. cxxiii. Idemque de borragine traditum Scholæ Salernitanæ cap. xxi, editionis optimæ, quam Renatus Moreau dedit. Ut non absurdè sentiant, qui putant esse plantam illam Ægyptiacam, quam Homerus Iliad. Δ, quia oblivionem tristitiæ induceret, νηπενθὲς vocat. Hanc ait in Ægypto ab Helena vino inditam, ac tantarum fuisse virium, ut qui potum illum gustaret, toto eo die nullam emitteret lachrymam. Et sanè Plutarchus etiam putavit esse buglossam, ut videre est lib. i Symposiacôn, quæst. i. Quamquam idem & alteram adferat rationem, sed mysticam: nempe, ut intelligantur sermones decori atque loco convenientes: quæ & Macrobii sententia est lib. vii Saturnal. cap. i.

Præterea cor recreant, eoque syncope, sive deliquio animi laborantibus prosunt, tum quæ purgant spiritus turbulentos, velut aromatica: tum quæ languentes spiritus suscitant: ut herbæ bene olentes. Adhæc si spiritus intus æstuat, vel foras exundet, proderunt succus limonum comestus, acetum naribus admotum. Prius retundit fervorem spiritus: alterum impedit spiritus effluxum. Quid autem mirum si acetum id possit, quando & aqua, si affundatur, id præstet propter frigus. Hoc *adspergere*, vel *obsipare aquulam*, dixit Plautus Bacchid. & Cistellariâ. Atque alios etiam conciliandæ lætitiæ modos suggeret Avicenna cap. ix tractatu i de virtutibus cordis.

Ocimum, quod vulgo basilicon, uti & junioribus Græcis, inter cardiaca reponitur à Simeone Sethi: ut quod odore suo cerebrum ac cor juvet, atræ bili occurrat, ac hilarem reddat. Mirum quàm hæc abeant à veterum somniis. Quam enim ab iis noxium creditum sit, Plinius ex Chrysippo dicet lib. xx, cap. xii: item Florentinus in Geoponicôn Collectaneis lib. xi, cap. xxix. Sed Plinius loco memorato subjungit secutam ætatem longè melius de eo sensisse, & quàm ad varia utile sit ostendit. Ac Galenus quoque in secundo de Alimentorum Facultatibus, cap. lvi, agnoscit quidem esse succi vitiosi: sed falsum esse ait, quod prodidere, paucis diebus inde scorpiones gigni si tritum immittatur in ollam inanem, atque ea ad solem quotidie calefiat. Juniorum tamen aliqui non verentur scribere: compertum sibi in hominis cerebro ortum scorpionem, ex crebro ocimi odoratu. Sed non persuadent. Etsi sciam vermiculos ex ocimo corrupto generari. Pro magnis ocimi virtutibus stat quoque Arabum medicorum cohors.

Melopeponis odor deliquio animi medetur. Dioscorides idem prodit de cucumere. Enimvero de eo quod vulgò cucumerem dicimus, verum non est. Rectè interim Dioscorides, quia ejus temporibus necdum obtinebat nomen melopeponis: sed is cucumeris vocabulo continebatur. Nam, ut alibi dicimus, melopeponis appellatio Neronis aut Vespasiani demum temporibus cœpit.

Crocus comestus calore suo spiritus crassos attenuat, eoque lætitiam adfert: quod Schola prodit Salernitana cap. xlix. Imò & vivaces reddit quotidianus usus, dum modicus sit. Sanè Verulamius in Historia Vitæ ac mortis eo majores magis longævos fuisse arbitratur, quod tum magis uterentur croco in placentis, jusculis, ac similibus: Hibernos etiam diutius vivere censet, quia utantur indusiis croceatis. Quia verò lætitiam adfert eo & risus multi caussa est, si immodicè adsumatur. Sanè Simeon Sethi refert, si tres drachmas adsumseris,

fore

fore θανάτυ πρόξενον, *hospitem mortis prænuntium*. Imò & Dioscorides ait, ad tres drachmas ex aqua potum fore θανάσιμον. Nimirum immoderatè sumtus sic aperit meatus, ut spiritus excedant: ac risus ejusmodi non tam risus, quam convulsio imitans risum.

Turcæ plantæ Asseral aliquantum comedunt. Hinc amentes prælium ineunt, cunctaque pericula contemnunt. Sic Jul. Scaliger Exercitat. CLIIII. Atque addit aliquanto pòst, ut post epulas etiam comedant, ac exinde læti exultent. Verùm aliquos plantam non *Asseral* vocare, sed *Matslach*.

Lateris & pectoris dolores (sanat) *verbascum cum ruta ex aqua. Vettonicæ farina bibitur ex aqua calida*. Ita Plinius lib. XXVI, cap. VII. Ac postea subdit: *Peucedani succus, doloribus lateris pectorisque, si febres non sint*. Item: *Geum radiculas tenues habet, nigras bene olentes. Medetur pectoris doloribus, aut lateris*. Postea addit: *Pleuriticis, & peripneumonicis, centaureum majus*. Ac deinde: *Pleuriticis peucedani succus. Halus autem, quam Galli sic vocant, Veneti cotoneam, medetur lateri*. Ac postea: *Eosdem effectus lateris doloribus habet chamærops, ex vino pota*.

Purulenta præcordiorum sanant raphani, si cum melle edantur: ut apud Plinium est lib. XX, cap. IV.

Cap. XXIV.

De morbis partium ventris, quæ conservationi individui inserviunt. Ac primùm quidem de passionibus stomachi cruditate, nausea, &c. jecinoris, hepatis, & renum, aliorumque viscerum obstructionibus: jecoris, & splenis, vesiculæ fellis vitiis: atrophia unde phthisis, hydrope, scirrho, ictero, bile. horumque remediis scordio, moris, raphano, melyssophyllis, rosis Provincialibus, cappare, scolopendrio, roremarino, brassica, &c.

VEnio nunc ad alvum sive ventrem: de quo scitè Plinius lib. XXVI, cap. VIII: *Plurimùm homini negotii alvus exhibet, cujus caussâ major pars mortalium vivit. Aliàs enim cibos non transmittit, aliàs non continet, aliàs non capit, aliàs non conficit. Eoque mores venère, ut homo maximè cibo pereat. Hujus gratiâ præcipuè avaritia expetitur: huic luxuria conditur: huic navigatur ad stomachum: huic profundi vasa exquiruntur. Et nemo vilitatem ejus æstimat, consummationis fœditate. Ergo numerosissima est circa hanc medicinæ opera*.

Quare de ejus quoque morbis pariter ac remediis pauca dicam. Distinctè verò agam prius de partibus ventris, quæ inserviunt conservationi individui, deinde de iis, quæ sunt propter conservationem speciei. Prioris generis sunt stomachus, jecur, folliculus fellis, lien, renes, vesica, & alvus sic pressè dicta. In stomacho attenditur cruditas, nausea, imminutus, vel corruptus appetitus. Singultus convulsivus.

De stomacho ita Plinius lib. XXVI, cap. VII: *Stomachum corroborat scordotis succus, centaureum, gentiana ex aqua pota: plantago aut per se sumta in cibo, aut cum lente, alicave sorbitione. Item aristolochia pota: agaricum manducatum siccum, ut ex intervallo merum sorbeatur: nymphea heraclia illita: peucedanum succus*. Alia etiam remedia postea subjungit. Raphanum sylvestrem purgare stomachum legas lib. XX, cap. IV.

Stomacho bilioso, ac cardialgiæ ab humore bilioso profectæ, medetur polenta succo mali Punici adspersa: ut exemplo probat Hippocrates lib. II epidem. Mora stomachum, & jecur æstuans refrigerant.

Amygdalæ virides cum suo operimento comestæ corrigunt stomachum humoribus abundantem: ut est apud Dioscoridem.

Mespila ante cibum comesta stomachum corroborant, & vomitum compescunt.

Stomachum roborant uvæ passæ: præsertim illæ quibus aliquid inest austeri: idque ob vim adstringentem.

Pipere condimus cibum, tum ut melius sapiat, tum ad stomachum calefaciendum, quo faciliùs concoquat. Quod si stomachus quidem frigidus sit, jecur calidum, proderit compositio diatrion pipereon, ut Galenus vocat. Nam sic stomachus calefiet, nec calefiet jecur: cujus caussa est, quod compositio ea constet ex tribus piperis generibus, calidis quidem, sed caloris evanescentis, priusquam ad hepar perveniatur. Ratio hujus, quòd calor ille in substantia tenuium partium consistat: ut tradit Joannes Crato lib. IV, Consilio VI *a*. Apud eundem Consilio VIII legas, decoctum radicum cichorii ex jure pulli frigori ventriculi occurrere, nec epar calidum offendere. Item suadet ut flores cichorii saccharo conditi mane assumantur.

a *Pag. 30. edit. Francof. an. 1593.*

Aqua destillata è menta, betonica, melissophyllo, balsamita, satureia, salvia, serpillo, polio, pulegio regali, hasta regia, ex foliis singulorum; capitis & stomachi infirmitati, ex causa frigida provenienti, medetur, concoctionem etiam juvat: uti & ventris fluxum sistit: quemadmodum Enonymus, sive Gesnerus docet in Thesauro de remediis occultis.

Ad stomachum etiam pertinent vomitiones, quas *faciles præstat radix Vettonicæ, ellebori modo IV drachmis in passo, aut mulso. Hyssopum tritum cum melle utilius, præsumto nasturtio, aut irione. Est & silybo lacteus succus, qui densatus in gummi sumitur, cum melle supra dicto pondere, præcipueque bilem trahit. Rursus sistunt vomitionem cuminum sylvestre. Vettonicæ farina ex aqua mulsa, plantago decocta caulium modo*. Postea addit, *Singultus hemonium sedat: item aristolochia*.

Malis Persicis ea est odoris suavitas, ut & cardiacis succurrat, ac fœtori oris ex stomachi vitio. Etiam comesta sedant continuum vomitum ex jactatione maris obortum: quemadmodum tradit Julius Alexandrinus lib. X Salubrium.

Adversus nauseam à mari utile est vinum absinthites. Nam εὐστόμαχον est, ac vi adstringente stomachum corroborat. Verum, ut monitum Avicennæ, adsumi non debet, nisi expulso jam per vomitum humore pituitoso, ac bilioso.

Crocus quoque nauseam maris tollit. Sanè Verulamius narrat in Historia Vitæ & Mortis Anglum quendam, qui ex mari gravissimè semper soleret ægrotare, cùm stomacho sacculum croci alligâsset, omnis fuisse nauseæ expertem.

Capparis ob attenuandi & incidendi vim, lienis, & hepatis obstructionibus medetur: præsertim si adsumatur cum oxymelite, vel aceto. Sanè qui quotidie comedunt, non laborare lienis doloribus, etiam apud Plinium legas lib. XX, cap. XV.

Jecoris vitia sunt ἀτροφία *b*, & hydrops quæ ex frigore, item ejus visceris obstructio vel scirrhus. Ad ἀτροφίαν verò etiam refer καχεξίαν *c*. Hydrops sive aqua intercus est triplex: vel ἀνὰ ἢ κατὰ σάρκα *d*, sive etiam λευκοφλεγματίας, sic ab alba pituita, qua totius corporis superficies in tumorem extollitur, dicta: vel ὁ ἀσκίτης, à similitudine utris: vel τυμπανίτης, à tympano. His nunc quæ Deus remedia è plantis concesserit, videamus.

b *Nutrimenti impotentia.*
c *Malam habitudinem.*
d *Per seu secundum carnem.*

In Phtisi deploratis prodest consiligo, ut Plinius ait lib. XXV, cap. VIII. Atque inibi legas, ubi nascatur. Ad jecinoris dolores hordeum in posca decoquitur, aut in vino, ut ait Plinius.

Raphani, jecinori prosunt, & hydropicis quoque ex aceto, aut sinapi sumti: ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Sampsuchi decoctum si bibatur, conducit hydropicis morbi initio: ut est apud Dioscoridem.

Melissophyllon, sive citraria, vino imposita ad distillandum, hydropem sanat, quæ à caussa fuerit frigida: ut est apud Raimundum Lullum.

Jecur plurimis herbis roboratur, quas vide apud Joan-

nem Manardum lib. xvi, epist. iii, quæ ad Cardinalem Campegium.

Hepatis tenes, & viscerum alia, ubi debilitata, firmantur rosis provincialibus exsiccatis. Nam & roborandi & adstringendi vim habent, ut ante diximus. Crocus ob calefaciendi vim tollit hepatis, & fellis obstructionem: medetur & morbo regio, bonumque inducit colorem: ut tradit Dioscorides.

Hepaticis Dioscoride teste, prodest radix chrysocomes, idque quia vim habeat calefaciendi, & adstringendi.

Betæ succus tenuium est partium, ac facultatem habet abstergendi. Eoque prodest jecori, unde infectos crassos pravosque humores educit. Ac similiter conducit lieni, si cum aceto, vel sinapi comedatur. Ita Galenus lib. ii de Aliment. facult.

Semen floris, qui vulgo *aquileia* (Belgis *akeleie*) conducit obstructioni jecoris, & morbo regio laborantibus. Drachmæ pondo cum croci obolo in vino exhibendum: ut docet Tragus. Addit verò, eum, qui sumserit sedulo esse cooperiendum, ut sudor emanet. Gesnerus censet esse florem, qui veteribus à leonini rictus similitudine *leo* vocatur. De quo Columella in x:

Narcissique comas, & hiantis sæva leonis
Ora feres.

Sed Dodoneo *a* is potiùs ἀντίῤῥινον *b* vocatur. Nempe quia hic felicius rictum leonis exprimat, quàm aquileia. Amygdalæ amaræ lienis & hepatis obstructioni medentur, ac valde abstergent purulentos & viscidos humores.

a Lib. de Floribus cap. 24.
b Vel ἀνάῤῥινον, sic à resimo naso.

Agaricum (ut Galenus ait, cap. de agarico) arquatos ex jecoris obstructione sanat. Cujus caussa est, quod ut ibidem legas, vim habet calefaciendi, discutiendi, & crassos humores incidendi.

Lactuca suo frigore retundit calorem jecoris, ac facit, ut non gignat bilem, sed sanguinem. Estque ea ratio, cur, lactuca biliosis conveniat, & à medicis nonnullis sanguinem gignere dicatur. *Jocineri privatim Teucria bibitur recens, drachmis* iv, *in posca hemina*: ut Plinius ait lib. xxvi, cap. vii. Ac postea addit: *Jocineri anagallides mirè prosunt.* Item, *Acoron jecinori medetur.* Ac postea: *Tripolium in maritimis nascitur saxis, ubi alludit unda, neque in mari, neque in sicco, folio satis crassiore, palmo alto, in mucrone diviso, radice alba, odorata, crassa, calidi gustus. Datur hepaticis in farre decocta. Hæc herba eadem videtur quibusdam, quæ polion.* Subjungit post aliqua: *Jocineri herba melandryum, nascens in segete, ac pratis flore albo odorata. Ejus cauliculus conteritur ex vino vetere. Item herba chalcetum è vinesis contrita imponitur.*

Hepatis obstructioni comestæ conducunt avellanæ: si audimus Matthæum de Gradi, magni nominis medicum; ut eum Ludovicus Nonnius vocat lib. i de re Cibaria, cap. xxxvii. Sed eam sententiam jure reprehendit, quia Galeno teste, nullam habeant vim viscera abstergendi: imo stomacho & hepati noceant, ac pravos in visceribus humores gignant; ut Rhasis tradit in Aphorysmos.

Jecoris calidæ intemperiei prodest intybus comestus, præsertim sylvestris, qui cicorea dicitur. Hanc ei vim tribuunt Dioscorides . . . . . & Galenus lib. viii de Compositione medicamentorum secundum locos. Ubi tradit, non eò solùm hepati prodesse, quia vim habet refrigerandi, sed etiam quia adstringit ac corroborat. Sunt & morbi lienis; ut ejus tumor ac distentio, scirrhus, & inflammatio: adhæc à jecore, & liene sunt ἴκτερ☉, qui biliosi est humoris in cutem, & extima corporis effusio, ut icterus arquatus, quo melancholicum humorem eodem effundit: præterea affectio hypochondriaca.

De morbis jecoris pariter ac lienis sic Galenus (Latinè solum adscribam) lib. xiii methodi med. cap. xvii: *Similia genere medicamenta ambo viscera, jecur, & lien, postulant. Cæterum tanto valentiora lienis, quanto crassiore utitur alimento. Scirrho igitur laborantibus ipsis convenientia nutrimenta sint; genere quidem eadem sed majoris, minorisque ratione differentia. Quale ergo est jecoris medicamentum absynthium; tale est lienis capparis cortex. Quale rursus jecori est eupatorium, tale est lieni scolopendrium. Itaque & si capparis ex oxymelite edatur, utilis sanè est utrique visceri. Cæterum nec ipsa pari modo, nec similiter, mistum habens oxymeli. Nam & ipsa copiosior, & ex minus diluto oxymelite lieni erit utilior.*

In regio morbo crudum absinthium bibitur cum opio, aut adianto: ut vulgo quidem legitur apud Plinium lib. xxvii, cap. vii. Sed pro *opio* legendum *apio*: ut est in quibusdam vett. libris, ac Mercurialis corrigit lib. ii Var. Lect. cap. viii. Præterea icterico sive regio morbo prodest betæ succus: teste Plinio lib. xx, cap. viii. Etiam juvare ajunt conyzam & buphthalmum, quorum flores flavi: imo conducere volunt cuncta vultum ictericum referentia. Sed nulli veterum putarunt, ex similitudine coloris, aut figuræ, posse statui de medicamento. Posteriorum illud seculorum inane est commentum. Rosmarinus regium morbum sanat, si quis ante exercitationem in aqua coctum bibat, & ab exercitatione se lavet, ac bibat vinum. Testis Dioscorides.

Tamarix quantopere lieni immodico medeatur, argumento sint illa Plinii lib. xxiv, cap. ix: *Arbitrantur quidam hanc* (myricen) *esse tamaricem, sed ad lienem præcipuè est, si succus ejus expressus in vino bibatur: adeoque mirabilem ejus antipathiam contra solum hoc viscerum faciunt, ut affirment, si ex ea alveis factis bibant sues sine liene inveniri. Et ideo homini quoque splenetico cibum potumque dant in vasis ex ea factis.* Hanc tamaricis virtutem in medendo lieni, etiam indurato, cum nosset, primus eam in Angliam transtulit Edmundus Grindallus: qui cum temporibus Mariæ Reginæ Angliæ exulasset, ea mortua in Angliam reversus, Londinensis est factus Episcopus, hinc Eboracensis, ac tandem Cantuariensis Archiepiscopus, ac moriens anno cIↃ IↃ lxxxiii, successorem habuit Joannem Witgiftum. Verùm alia etiam sunt quæ lieni medeantur. Nam & *raphani lienem extenuant*: ut est apud Plinium lib. xx, cap. iv. Sed & althea illi medetur: ut apud eundem est lib. xxvi, cap. ix. Idem sic scribit lib. xxv, cap. v: *Invenit & Teucer eadem ætate Teucrion, quam quidam hemioniam vocant, spargentem junceos tenues, folia parva, asperis locis nascentem, austero sapore, nunquam florentem, neque semen gignit. Medetur lienibus: constatque sic inventam: cum exta super eam projecta essent, adhæsisse lieni, eumque exinanisse. Ob id à quibusdam Splenion vocatur: narrant sues, qui radicem ejus ederint, sine splene inveniri.* Ubi pro *Splenion* Ulysses Aldrovandus, sive Thomas Demsterus, lib. de quadrupedibus bisulcis cap. xxxvi *a*, *asplenion* emendat: nempe quia facit ἀσπλήνους *b*. Sed nihil muto. Nam eadem herba, quia σπλῆνα τήκει *c*, dicta tum ἀσπλήνιον, tum σπλήνιον, ut Dioscorides ait lib. iii, cap. cli: ubi & σκολοπένδριον, & ἡμιόνιον dici addit. De *hemionio* idem dicentem Plinium jam antea audiimus. Nicolaus Myrepsus σπληνοδαίμονον appellat: nempe absumit splenem, ut diximus. Piper quoque aceto mixto impedit splenis tumorem.

a Pag. 977.
b Liene carentes.
c Splenem absumit.

Quædam etiam sunt χολοδόχου κύστεως πάθη *d*, ut obstructio. Raphani sylvestris cortices in vino bilem detrahunt: ut est apud Plinium lib. xx, cap. iv. Drosaton idem præstare mox dicam.

d Morbi vesiculæ fellis.

Brassica non percocta bilem detrahit; juxta Plinium lib. xx, cap. ix.

CAP. XXV.

De remediis, quæ sunt intestino, & ano; tum renibus, vesicæ, & peni, quatenus egestioni urinæ inserviunt: nimirum de dolore colico, passione iliaca, ciria, durave alvo, hæmorrhoidibus, lumbricis, obstructione, calculo, stranguria: horumque in plantis medela mihi,

ma-

marathri, &c. malvarum, fabarum, allii, &c. amaranthi, hypocistidis, &c. violarum, aloes, &c. absinthii, menthæ, &c. betonicæ, agarici, &c. cerasorum, fragorum, &c. napi, asparagi, &c.

INtestinorum morbi sunt κωλικὴ ὠδίνη, sive dolor colicus, εἰλεός, sive iliaca passio; διέξοδος ταχεῖα, sive cita alvi dejectio; affectio κοιλιακὴ a, λειεντερία b, διάῤῥοια c, δυσεντερία d, τεινεσμός e, ἕλμινθες, sive lumbrici, ἀσκαρίδες, qui tenues & teretes f. Torminibus ventris prodest, si milium tostum in sacculo parti affectæ imponatur: ut est apud Dioscoridem.

a Cœliaca. b Lævitas intestinorum. c Profluvium. d Intestinorum exulceratio. e Irrita desidendo alvi cupiditas. f Lumbrici.

Marathro sive fœniculo comesto ructus, flatusque ventris sequi solent. Sed dubium, num hoc inde sit, quod fœniculum flatus gignat, an pellat. At si natura sua flatus dissiparet, Dioscorides, Galenus, Æginета, Oribasius, Simeon, alii Græcorum, ex Arabibus etiam tam illustris virtutis meminissent.

Allium corporis flatus excitare, dictum Hippocrati lib. IV de morbis acutis. Quod de viridi allio capiendum. Siccum enim dissolvit. Vel dicendum eo credi excitare, quia expellit. Quomodo sennæ folia inter flatulenta reponunt, quæ flatus non gignunt, cum sint calida, & sicca, sed genitos discutiunt.

Agaricum, ut Dioscorides ait, purgat ventrem, unius vel duarum drachmarum pondere cum melicrato potum. Ac præter purgandi vim habet & aliam, nempe adstringendi, & calefaciendi: atque ea, ut ibidem legas, facit adversus tormina, & cruditates. Purgare verò ut possit minimum assumitur drachmæ pondus; ut etiam apud Galenum legas, cap. de agarico. At adstringendi & calefaciendi vi etiam prodesse diximus ante febris rigorem, sed tum trium obolorum pondus sufficit. Vide de hoc discrimine Joannem Manardum lib. IX, epist. V.

Malva emollit alvum: indeque nomen habet, ut ait Plinius lib. XX, cap. XXI. Respicit autem Græcum nomen μαλάχη, quod ἀπὸ τοῦ μαλάσσειν, hoc est, molliendo. Ἀμαλάχη autem *malva*, secundum Varronem lib. IV de L. L. Quamquam nec absurdè illi, qui *malva* quasi *molva* à molliendo derivant: ut supposititius Æmilius Macer lib. II, cap. XXXVI:

Dixerunt malvam veteres, quod molliat alvum.

Ac versum eundem habes Scholæ Salernitanæ cap. XXIII. Subjungit autem:

Hujus radices rasa solvunt tibi feces.

Sed veteres potiùs adducamus. Cicero cum in diarrhoeam incidisset, epistola ad Gallum lib. VII ait, se à malva deceptum. Horat. lib. I, od. XXXII, *malvas* vocat *leves*; ac lib. Epodon od. II, dicit *graves salubres corpori*: quia alvum mollit. Martialis est lib. III, epig. LXXXIX:

Utere lactucis, & mollibus utere malvis:
Nam faciem durum, Phœbe, cacantis habes.

Idem lib. X:

Exoneraturas alvum mihi villica malvas
Attulit, & varias, quas habet hortus, opes.

Major verò emolliendi vis malvæ illi, quæ floribus est candidis; quàm quæ sanguineis.

Fabæ alvum sensim subducunt ac levigant. Ideo frequens earum usus Pythagoræ, ut traditum Aristoxeno Musico, Aristotelis discipulo; teste Agellio lib. IV, c. XI. Nec obstat symbolum illud κυάμων ἀπέχεσθαι g, quia non per κυάμους fabas signabat, sed rem Veneream. Quippe allusit ad verbum κυεῖν, utero gestare: unde κύημα, *fœtus*, atque alia. Ut voluerit à rebus Veneris absterrere.

g Quasi, à fabis abstinendum.

Lactuca etiam solvit ventrem. Unde κοιλίας μαλακτικὴν vocat Dioscorides. Et Martialis lib. XI epig. LIII:

Prima tibi dabitur ventri lactuca movendo
Utilis.

Lapathum, λάπαθον, & ὑπεκκοπρωτικῶς h, λαπάθειν, ἀπὸ τοῦ λαπάσσειν, quod est evacuare, nempe quia alvum mollit. Unde Horatius sat. IV lib. II:

h Deminuere.

—— Si dura morabitur alvus,
Mytulus, & viles pellent obstantia conchæ,
Et lapathi brevis herba, sed albo non sine Coo.

Quo faciliùs alvum moveat, cum oleo coquitur: ut est apud Dioscoridem.

Brassica, ut Cornelius Celsus ait, *subcruda alvum movet, bis cocta stringit.* Subcrudam vocat leviter coctam: quam & Galenus ait alvum mollire. Idem firmat Plinius lib. XX, cap. IX: brassica non percocta alvum solvit, recocta sistit.

Nasturtium alvum turbat ac lumbricos pellit, secundum Dioscoridem. Ἀφέψημα, sive, ut Actuario vocatur, σεργίμος, quod ex violis fit in aqua maceratis, lenit alvum, ac bilem per intestina deducit, si trium quatuorve unciarum pondo adsumatur. Dodon. pag. 15.

Pruna Damascena molliunt alvum: quod & monitum Martiali lib. XIII sub lemmate Pruna Damascena:

Pruna peregrina carie rugosa senectæ
Sume: solent duri solvere ventris onus.

Deque Hispanicis idem traditum Galeno lib. de attenuandi victus ratione. Alvum etiam subducunt uvæ dulces, si decerpantur cum rore suo, sole necdum orto. Ac magis etiam alvum movent, si plus habeant succi, quam carnis: uti si contra plus carnis habeant, magis nutrient.

Olivæ, quia alvum ciere idoneæ primo loco edebantur: eadem in bellariis reponebantur ob vim adstringentem. Unde Martialis lib. XIII:

Hæc quæ subductis venit subducta trapetis,
Inchoat, atque eadem finit oliva dapes.

Liquor olivâ expressus, quem oleum dicimus, egregie humectat, moderateque calefacit: præcipuè quod confit ex olivis druppis. Olim non in condimentis solùm utebantur: sed etiam corpus eo inungebant adversus algorem. Ac initio solùm is mos in Gymnasiis, postea aliis quoque. Notum quomodo Romulus Pollio ab Augusto Cæsare interrogatus, quo pacto in extremo senio servasset animi vigorem, respondisse, intus mulso, foris oleo.

Alvus leniter subducitur succo rosarum, imprimis earum, quæ sunt diluti ruboris. Item earundem drosato, sive serapio, ex infuso, in quo coloris, cujus dixi, rosarum folia virentia sæpius fuerint macerata. Hujusmodi drosatum, sive, ut nuncupant officinæ, syrupum rosatum solutivum, non alia educit excrementa, quam intestinis hærentia, aut cruda, pituitosa, ac quandoque etiam biliosa quæ primis & proximis insunt venis. Sin vehementius purgandum, miscentur remedia potentiora. Quod verò diximus de rosis memoratis, idem ex parte etiam locum habet in rosis rubentibus, quæ Provinciales vocantur. Nec obscura est discriminis ratio. Priores rosæ habent partes humidas, aëreas, spirituosas: provinciales autem magis terreæ sunt substantiæ, & exsiccantis. Præcipue vero si fuerint exsiccatæ: quales ob humorem consumtum, non tam humectant, quam adstringunt. Itaque utiles sunt, ad alvum, si laxa nimis fuerit, constringendam. Sed pleniùs de his Dodonæus lib. de Flor. cap. XXVIII. Etiam beta *validius cocta fluxiones stomachi sistit, & ventris*: ut est apud Plinium lib. XX, cap. VIII. At succus cichorii decocti alvum solvit: ut postea subdit. Mespila alvum constringunt. Idem oryzam facere convenit. Sorba etiam idem præstant. Unde Martialis: Dodon. pag. 105.

Sorba sumus molles nimium durantia ventres;
Ampliùs hæc puero, quàm tibi poma dabis.

Etiam alvum sistunt pira in furno assata.

Uvæ fabriles, sive fabricianæ, hoc est in fabrorum officinis adservatæ, fumoque fabrili siccatæ, etiam à ferro accepere vim adstringentem: unde utiles fluxum ventris laborantibus: quemadmodum est apud Cœlium Aurelianum. Cœliacis, & dysentericis, ex multorum opinione, sanguis sistitur amaranto purpureo. Sed hoc non aliunde colligunt, quàm quia idem sit sanguinis color: debili sanè argumento, cùm ex colore non possimus certi quid de viribus statuere: ut Galeno clarè ostensum lib. de simpl. med. facult. Sanè rubiæ rubicunda radix, & alia quæ-

dam ejusce coloris, calida sunt, & aperientia. Quare error iste reprehendi meruit à Dodonæo lib. de Floribus cap. XXVII. At Betæ succus verè prodest dysentericis: de quo Plinius lib. XX, cap. VIII. Dysenteriam sistit hypocistis, idque ob adstringendi vim: ob quam & alia sistit profluvia, ut menstruum. Alvum etiam, cohibet, teste Dioscoride radix hyacinthi nivei & cærulei.

a Concisè, per contractionem. Chamæmelum, quod Belgis κ̓ συγκοπὴν *a camilbloeme*, Galeno teste, vim habet calefaciendi, & discutiendi moderatè: eoque urinam provocat, colicos dolores, & ventris tormina ac rosiones mitigat, atque adeo omnibus utiliter miscetur, quorum ad sopiendum dolorem usus est. De aloë sic Plinius lib. XXVII, cap. IV: *Usus in multis, sed principalis alvum solvere, cum penè sola medicamentorum, quæ id præstant, confirmet etiam stomachum, adeò non infestet ulla vi contraria.* Subjicit deinde, quomodo eâ uti conveniat.

Intestinorum ulcera sanant raphani: teste Plinio lib. XX, cap. IV.

b Fluxus sanguinis. Ani affectus est ἡ αἱμοῤῥοΐς *b*.

Aster Atticus (de quo in oculorum remediis dictum) utilis est ad τὰς προπτώσεις ἕδρας, *sedes prociduas*, ut est apud Dioscoridem lib. IV, cap. XX. Oleum ex violis, quia

Dod. n. p. 15. 16. habet vim refrigerandi, & humectandi, eo, si cum luteo ovi illinantur, dolores mitigat sedis, & hæmorrhoidum. Dioscorides ait etiam prodesse sedi excidenti. Item *aloë hæmorrhoidum abundantiam leniter sistit*: ut apud Plinium lib. XXVII, cap. VII.

Scrofularia hæmorrhoides sanat, quod ajunt fieri, propterea quia referat sua figura hæmorrhoides. Sed nihil stultius est, quàm ex figura colligere cui morbo aliquid prosit. Innumera enim similia producere est, quæ imposita non prodessent, sed nocerent. Vera autem ratio est quod scrofularia emolliat, & humores superfluos, ac noxios, consumat.

Vermes stomachi, ac lumbricos intestinorum necat atque expellit amarore suo absinthium. Atque idem facit mentha. Nempe utraque herba est facultatis acris, ac calidæ, & siccantis. Qua de posteriore idem asserit Dioscorides lib. III, cap. XXXIV, atque alii, Schola Salernitana cap. XXXIV. Vermes quoque necat myrrha. Nec mirum quando ita putredini resistit, ut cadavera etiam à putredine conservet.

Varia admodum è plantis remedia adversus alvi lumbricos, puerorumque ascaridas, ex Avicenna, Paulo, & Aetio, comperies apud Joannem Manardum in epistolis Medicinalibus lib. III epist. I. Eundem quoque de hoc morbo disserentem adi lib. IV epist. I.

Renum morbi sunt ἔμφραξις sive obstructio ab arenulis, calculo, humore crasso, ac viscoso.

Renibus, ut Plinius ait lib. XXVI, cap. VII. *prodest plantaginis cibus, Vettonica potus, Agaricum potum, ut in tussi.* Postea ibidem refert ut herba, quam Galli halum, Veneri cotoneam vocant, prosit *renibus convulsisque & ruptis.* Apud eundem legas lib. XX, cap. X, *Asparagi radicem, plurimorum prædicatione tritam, & ex vino albo potam, calculos exturbare.*

Calculo laborantibus prodest gummi arboris cerasi, si indatur vino albo. Quod à variis proditum est. Etiam renum calculo perutilis est aqua ex fragis destillata arte chymicâ. Imò per se quoque renum vitiis medetur, si sumatur in antecœnio.

Nephriticis doloribus liberatur, si quis novem, aut decem nuces avellanas perpurgatas comedat ante cœnam, vel prandium. Hoc experientiâ compertum Joanni Cratoni, trium Imperatorum Archiatro amygdalæ amaræ calculos renum pellunt. Calculos frangit, & urinam ciet melissa sive citraria vino ad destillandum imposita: ut est in Raimundi Lulli libello de Aquis.

Calculo renum, & vesicæ prodest oleum è nucleis ce-

c P. 483. & seq. rasorum: ut est in Euonymi thesauro *c*.

Cucumeres, etsi pravi sint succi, pejoris etiam quàm pepones, ut apud Athenæum Diphilus Siphnius ait, urinam tamen cient, ac præcipue ejus semen.

Eadem in urina cienda vis peponis: quod & de melonibus Medici Arabes tradiderunt. Qua de re pluribus Ludovicus Nonnius in primo de re cibaria, cap. XVI. Quæritur, cum melones naturæ sint frigidæ, quale comestis iis vinum sit bibendum. Simeonis Sethi judicium est, pituitosis bibendum esse vetustum, quia hoc cucumerum frigus minuit. Atque hoc imprimis locum habet, ubi vix unquam ad maturitatem pertingunt. Sed iis, qui abundant flava bile, ait bibendum ὀλιγοφόρον, ac ὀξῶδες, tenue & acidulum; nempe ne bilis acrimonia augeatur.

Carotum, pastinacæ sativæ genus, pellere urinam, Diocles tradit apud Athenæum lib. nono.

Amygdalæ recentes urinam cient, ut ait Plinius. Vesicæ urinæque prodest decoctum ex naporum genere quod bunion dicitur: ut Plinius auctor lib. XX, cap. IV.

Asparagus urinam movet; ut est apud Galenum lib. II de medicam. facult. Mirum autem urinam ab eo odorem mutuari: usque adeò ut, qui nesciat, quid alicui sit comestum, è lotio hoc possit odorari. Hinc quoque diureticam ejus vim videmus. Vide quæ de hoc Simeon Sethi scribit. Jecoris, & renis obstructioni medetur asparagus; ut est apud Simeonem Sethi.

Cicer, præsertim arietinum, quod Græcis κριὸν ἐρέβινθος, sive quia arietino capiti simile sit, sive aliunde, calculo medetur, ob abstergendi vim: uti & viscerum obstructioni prodest. Succus è nucleis cerasorum expressus, si credimus Scholæ Salernitanæ cap. LVI, frangit ac expellit calculum tum renis, tum vesicæ. Caro quæ nucleo cerasorum inest, etsi nequit calculum expellere, materiem tamen inchoati in renibus potest incidere, ac propellere. Sic enim verba Scholæ Salernitanæ *a* interpretari, ac restringere oportet. a Cap. 56.

Ficus comestæ calculo medentur, quia renes & meatus urinarios expurgant.

Mespila, si Brassavolo credimus lapillos è renibus vehementer ejiciunt, ac vesicæ calculum minuunt. Addit Petrum de Argenta plures quam LX, hoc remedio renum calculo liberasse: item Andream Rhodum iis sic renum calculos imminuisse, ut in pulverem redacti citra dolorem egererentur. Sed refragatur his Renatus Moreau, eruditus Medicus Parisiensis, qui Animadversionibus suis in Scholam Salernitanam negat sibi cognitum esse ullum medicamentum comminuendis renum, aut vesicæ calculis, nihilque superesse remedii, nisi à ferreis lithotomi instrumentis.

Maronia quoque, sive mariolana, ut Galli, Germani, & Belgæ nuncupant, calefaciendi, & exsiccandi vim habet, eaque, si in potu adsumatur, urinam copiâ magnâ educit. *Asphodeli cibus urinam ciet utilissimè, præterquam quod vesicam exulceret*: secundum Plinium lib. XX, cap. X. Ac paullo post sequitur: *Si sanguis per urinam reddatur, semen asparagi, & apiò, & cumini ternis obolis, in vini cyathis duobus, quinis diebus Chrysippus dari jubet.*

Althææ sicca farina in vino pota stranguriam tollit, efficacius addito dauco: ut est apud Plinium lib. XXVI, cap. IX. Addit quoque, *ut hypericon, quod alii corin appellant, præcipuum sit ad stranguriam, si exulcerata non sit vesica.*

Cap. XXVI.

De morbis partium ventris, quæ generationi inserviunt, præcipue de generandi impotentia, & seminis abundantia; quæque his ex plantis medentur eruca, vitis, rapa, horminum, staphylinus, mandragora, &c. malum Punicum, vitex, camphere, *encorum, conyza, pinus, allium.*

Partes ventris generationi inservientes sunt testes, penis, uterus. Ut huc pertineant rei Venereæ impotentia, priapismus, γονόῤῥοια *a*. Item urinæ incontinentia, ἰσχουρία *b*, δυσουρία *c*, στραγγουρία *d*. Insuper scroti morbi, ut

a Fluxus seminis.
b Urinæ suppressio.
c Urinæ difficultas.
d Stillicidium.

ut hernia. Atque ex uteri affectibus: mensium suppressio, vel immoderata purgatio, muliebris gonorrhœa, sterilitas ab uteri vitio, abortionis caussa, pariendi difficultas.

Duplicia verò præsidia sunt quæ Venerem concitant: quædam enim id faciunt ratione nutrimenti, *ac temperamenti calidi, aut partium flatulentarum, cujusmodi interius assumuntur: quædam verò foris admoventur, atque imponuntur; cujusmodi medicamenta dicuntur ἐντατικά, quia intendunt τὸ αἰδοῖον, ita ut quis possit στύειν, quod qui nequiret, facetè à veteri Comico, Eustathio teste, dictus Astyanax. Sic olim Hectoris filius à populo Trojano vocatus fuit, cum priùs Scamander vocaretur. Sed illi hoc nomen dabatur, quòd sperarent Ilii quandoque regem fore: ut sit ab ἄστυ, *urbs*, & ἀνάσσειν, *imperare*. Verum Comicus ille ἀστυάνακτα finxit quasi ἄστυτον, hoc est, ἀδύνατον στύειν ἄνακτα a. Helenæ etiam famula, quæ varias reperit lascivi concubitus figuras, (quales fuere in libellis Philænidis; Elephantidos, & Cyrenes, dictæ δωδεκαμηχάνου b) propterea vocabatur ἀστυάνασσα, teste Hesychio: nempe quasi regina eorum, qui non habent Venereos stimulos, eoque novo aliquo reperto egerent ad σχήματα illa, quæ Dianæ ignota esse Comicus ait apud Athenæum.

a Regem qui non possit virilia concitare.

b Duodecim Venereorum artium magistra.

Lactuca, quia frigidæ est naturæ, Veneri adversatur: præsertim rotundæ lactucæ genus, quod ἄστυτις dicebatur, quia ineptos facit πρὸς τὸ στύειν. Hoc de verbo jam dictum. Ob eandem causam à Pythagora vocatur εὐνούχιον, quia quasi eunuchos facit. Auctor horum Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Rotunda verò lactuca cum minima radice latis foliis: quam quidam astydida, quidamque Eunuchum vocant, quoniam hac maxime refragetur Veneri.* Sic rectè correxerunt viri eruditi, cùm prius *astylida* legeretur, quod exposuere στύλου sive penis expertem. Quia autem Veneri repugnat, eo Callimachus finxit Adonidem postquam ab apro interemtus, à Venere fuisse sepultum sub lactucis. Altera etiam ratio accessit. Nam lactuca ob frigefaciendi vim, qua & somnum conciliat, νεκύων βρῶμα vocatur ab Eubulo Comico. Nempe mortuo convênit mortuorum cibus: ἄστυτις illi, qui jam στύματα c nesciret.

c Arrectiones.

Eruca herba calore suo Venerem concitat, teste Plinio lib. XIX, cap. VIII. Nempe contrariæ planè est potestatis ac lactuca, quam, quia refrigerat, Veneri adversari dicebamus. Verba de hoc Plinii sunt: *Eruca præcipuè frigorum contemtrix, diversa est quam lactuca natura, concitatrix Veneris: Iccirco jungitur illi fere in cibis, ut nimio frigori par fervor immixtus temperamentum æquet.* Unde illud poetæ:

Incitat ad Venerem tardos eruca maritos.

Vinum excitare Venerem, notum vel ex illo Comici, sine Cerere, & Libero, friget Venus. Itaque & Varro Menippeam suam inscripsit, Vinalia, περὶ Ἀφροδισίων. Ac olitores feriabantur in ante XII Kal. Sept. quo die erant Vinalia Rustica, ac Veneri dedicata ædis: ut est apud Varronem in V de L. L.

Κάρδαμον, sive nasturtium Veneri adversari, Plinius ait lib. XX, cap. XIII. Ac similiter Florentinus in Geoponicis Cæsari Constantino dicatis lib. XII, cap. XVII, ubi vocat συνουσίας ἐφεκτικόν, *coitus abstinentiam inducens.* Sed Scholiastes Nicandri Venerem ait excitare. De quo ambigo, etsi temperamenti sit calidi & sicci: minimum in ordine tertio. Sanè acre, mordax, igneum vocat is scholiastes.

Semen raporum tritum, & affatim comestum, Venerem concitat. Deque rapis ipsis sic Simeon Sethi: esse ea φυσώδη καὶ σπέρματος γεννητικά, *flatulenta, & semen generare.*

Ὄρμινον, quod Belgis peregrinum, creditur Venerem excitare, cum vino potum; ut ait Dioscorides. Sed puto magis id esse à vino. Nam horminum mediocriter est siccum, & abstergens: ut ait Paulus Ægineta.

Staphylinos, quam pastinacam erraticam vocant, eandem vim habet. Plinius lib. XX, cap. V: *Orpheus amatorium inesse staphylino dixit: fortassis quoniam Venerem stimulari hoc cibo certum est: ideo conceptus adjuvare aliqui prodiderunt.*

Mandragoræ putatur vis inesse amorem conciliandi: unde & Circæa nonnullis dicta, teste Dioscoride, ac Galeno: puta à Circe, philtrorum conficiendorum peritissima. Aliqui arbitrantur perutilem herbam mulieribus infœcundis: eoque Leam hujusce pomis pactam à Rachele noctis cum Jacobo concubitum. Ac firmare hoc conantur eo, quòd figura mandragoræ sit ἀνθρωπόμορφος, & quidem uterque sexus referatur. Sed opinionem eam refellit S. Augustinus lib. XXII contra Faustum. Pluraque de eo Consali Ponce de Leon Hispalensis Notis ad Epiphanii Physiologum cap. IV, sive de Elephanto. Quod & ipsum animal Veneri operam daturum mandragora vesci traditur; ut Epiphanius ait, & Vincentius Bellovacensis.

Bulbos Venerem excitare, certum est vel ex illo Martialis in Xeniis:

Cùm sit anus conjux, cùm sint tibi mortua membra,
Nil aliud bulbis quam satur esse potes.

Est & Græcus Senarius:

Οὐδὲν σ' ὀνήσει βολβὸς, ἂν μὴ νεῦρ' ἔχῃς:
Nervum nisi habeat, proderit bulbus nihil.

Non dubium verò quin poeta non quamvis stirpem signet bulbosam: sed certum genus. Sed quod id genus sit, non satis liquet. Matthiolus tradit veterum illum bulbum ab aliquot seculis videri exolevisse. Quicquid sit, veterum bulbi, & nostrûm, complura habent, in quibus conveniant.

Cicer ad Venerem incitat, ut legumina solent: quippe flatulenta. Ideo & equis admissariis dabatur, ut traditum Galeno lib. I de Aliment. facult. cap. XXIX.

Præter has, complures plantas, quæ Veneris appetentiam faciant, Plinius suggeret lib. XXVI, cap. X. In iis celebre est Satyrion, etiam Petronio Arbitro semel iterumque memoratum. Ac fortàsse eadem herba est surnach: quam Joannes Leo in descriptione Africæ lib. IX, cap. XX, testatur frequentem esse in occidentali parte Atlantis: in eclegmate sumtam penem inflare, & Veneris appetentiam gignere: imò sic vulgo esse accolis persuasum, Venerem eâ stimulari, siquis vel casu in eam minxerit: quandoque etiam virgines, cum eam perminxissent imprudentes, gravidas inde factas esse.

Theophrastus est auctor, & ex eo Athenæus lib. I, esse & herbam, quæ habeat ὀχευτικὰς δυνάμεις, ὡς καὶ μέχρι ἑβδομήκοντα συνουσιῶν ἐπιτελεῖν· *vires in Venerem sufficiendi, ut quoque septuagesimo coitu libido maneat.* Quæ herba hæc sit, non refert: sed dicit eam ab Indo allatam esse in Græciam. Ac in superioris, & nostri seculi Indicarum navigationum scriptoribus traditum, hujus, vel similis esse virtutis apud Indos agnacat, tambor sive beter amfiam, & alias plantas: quæ vim habent συντείνειν, sive τὸ αἰδοῖον τείνεσθαι, arrigendi mutinum: sive τὰς ὁρμὰς ἐμποιεῖν, excitandi Venerem, atque, ut loquitur Theophrastus, ὀρνίθων δίκην, *ad morem avium quarumdam*: quales passeres, perdices, galli gallinacei, aliæque aves ἀφροδισιαστικαὶ a, ut eas Aristoteles vocat in primo Historiæ Animal. a Salaces.

Mentha etiam Venerem stimulat: unde Martialis lib. X, epigr. XLVIII:

In quibus est lactuca sedens, & sessile porrum,
Et destupratrix mentha, sed herba salax.

Ubi duo dicit, mentham, ob calidam naturam, excitare Venerem: unde *salax* dicitur: interim si frequentiùs sumatur, attenuare ita semen, ut sponte profluat, eoque destituat coire postea volentem. Quæ & magni Hippocratis est sententia. Sed id in dubium vocat Aristoteles Problemate II, Sectionis XX, ubi refert, belli tempore vetitum fuisse mentham serere, vel edere: caussam vero ejus hanc adfert, quod frigida sit, eoque genitale semen minuat, fortitudini etiam ac audaciæ repugnet. Sed certum est mentham esse calidam. Sic enim, ut posteriores præter-

teream, laudatus Hippocrates lib. II de diæta, his verbis, μίνθη θερμαίνει, καὶ οὐρέεται, καὶ ἐμέτους ἵστησι, ἢ ἣν πολλάκις ἐσθίῃ τις τὸ σπέρμα αὐτοῦ τήκει ὥστε ῥέειν· καὶ ἐντείνειν κωλύει, καὶ τὸ σῶμα ἀσθενὲς ποιεῖ. *Mentha calefacit, urinam ciet, vomitus sistit, ac siquis eâ sæpenumero vescatur, semen illius ita liquefacit, ut fluat; etiam tentiginem prohibet, ac corpus reddit infirmum.* Plinius quoque lib. XX, cap. XIV, sic scribit: *Eâdem vi* (mentha) *resistere & generationi creditur, cohibendo genitalia densari.* Ubi per *genitalia* (ut quoque est in veteri Parmensi *a*, atque Aldina *b*) genitale semen capiendum. In MSo invenio *genitali*. In aliis est *genitura*: quod maximè loco conveniat, modo genuinum. Sententia Plinii est, uti mentha lacti indita non sinit coalescere illud: ita ab homine comestam non permittere, ut semen condensetur. Item Aëtius Tetrabibl. IV, serm. IV, cap. XXVI, ait multum seminis generare, sed languidi. Quare quod Veneri incommodet non tam est à frigore, quam quod æquo liquidius semen reddat. Cæteroquin calore suo ad Venerem potiùs stimulat. Iccirco Hieronymus Mercurialis lib. IV Var. Lect. cap. VIII, apud Aristotelem pro καταψυκτικὴ *c* legendum censet κατατηκτικὴ *d*. Sed aliter etiam Aristotelem excuses: nempe ut refrigerare dicatur κατὰ συμβεβηκός *e*. Nam ad Venerem accendit: quæ immodica si fit, nativum imminuit calorem, & fortitudini, audaciæque adversatur. Aut hoc voluit vel velle debuit Aristoteles. Ac ea quoque mens est Ludovici Nonii de re Cibaria lib. I, cap. XV.

a Ann. 1476.
b Ann. 1540.
c Refrigerat.
d Liquefacit.
e Per accidens.

Etiam pastinacæ vis eadem. Græci staphylinon vocant. De eo sic Plinius lib. XX, cap. VI, *Orpheus amatorium staphylino inesse dixit: fortassis Venerem stimulari hoc cibo certum est: ideo conceptus adjuvare aliqui prodiderunt.*

Genitalem vim rapis excitari, Diocles putabat, ut Plinius ait lib. XX, cap. III. Nempe ob inflandi potentiam. Atque idem traditum à Dioscoride, & Simeone Sethi.

Folium, quod Arabibus, & Persis, Tambor, & Tembul, vocatur; Indis verò Betol, Beteli, & Bettre, cùm cor, & cerebrum corroboret, & valetudinem firmet, nihil mirum, si vires etiam ad Venerem augeat. Propter id folii Tambor, quas dixi, gentes quotidie in otio, ac negotio manducant: ut proditum ex Hispanorum libris Julio Cæsari Scaligero Exercitatione CXLVII, sect. II.

De reliquis plantis Venerem excitantibus, præcipuè Indicis, vide Cæsarem Scaligerum Exercitatione CLXXV.

Mali Punici esus Venerem compescit, præsertim frigidioribus. Auctor Simeon Sethi. Sic qui cælibe & ascetica gaudent vita, eam vitice, & caphura tuentur.

Cardamum sive nasturtium Venerem inhibet, Plinius. excitat, Simeon Sethi. Menses ciet, juxta Dioscoridem.

His quibus genitura profluit, utile est aridam iridem bibere cum aceto *f*.

f Dodon. p. 15.

Κάρδαμον, sive nasturtium urinam reprimit: unde apud Aristophanem Θεσμοφοριαζούσαις, cùm Clisthenes Socrati dixisset, longo eum tempore mejere, respondet, non tam hoc esse ab urina multa, quam à substillo, sive στραγγουρίᾳ, quia stillatim reddere lotium cogatur: atque hoc indè esse, quia pridie ederit nasturtium. Ubi scholiastes annotat, nasturtio urinas, sputaque reprimi. Ac propterea, ut apud Xenophontem legere est lib. I. Κύρου παιδείας Persæ solent nasturtio vesci, quia turpe iis foret palam mejere, nares emungere, vel spuere: ut quæ indicia essent καχεξίας *g*, ab intemperantia provenientis.

g Male habitudinis.

Quæ hactenus diximus, magis ad viros pertinent: nunc videamus de iis, quæ mulieres juvant. Purgationibus feminarum utile decoctum ex naporum genere, quod Græci bunion vocant; ut est apud Plinium lib. XX, cap. IV. Rosmarinus vi calida & adstringente sistit menstrua, & omne sanguinis profluvium. Suffocationi, ac doloribus matricis medentur folium bardoniæ majoris quæ & arction, & personatia dicitur. Summo si capiti imponatur, matricem attollit: si pedibus supponatur, trahit deorsum. Remedium hoc præstantissimum appellat Antonius Miraldus Monlucianus Medicus, Memorabilium centuria I, sect. LXXXIX.

Linzostis, sive parthenium, vel Hermupoa, seu Mercurialis, vel masculus est, vel femina: ac prioris succus, si à conceptu in passo protinus bibatur, vel folia edantur decocta ex oleo & sale, vel cruda ex aceto, facere dicitur ut mas gignatur: posterioris, ut gignatur femina: teste Plinio lib. XXV, cap. V. Ubi & alium eam assumendi modum tradit. De aristolochia verba sunt ejusdem Plinii, cap. VIII: *Inter nobilissimas aristolochia nomen dedisse gravidæ videntur, quoniam esset* ἀρίστη λεχώσαις *a*.

a Optima ad fœturam.

Porrum comestum præstat, ut feminæ faciliùs concipiant, minusque abortiant. Ut Hippocrati traditum lib. I & II de morbis mulierum, & inde Plinio lib. XX, cap. VI. Caussa ex eo, quòd infœcunditas plurimùm fit ex eo, quod uterum obsideant humores pituitosi, porrum verò illam illuviem acrimoniâ suâ detergeat atque expurget.

Epiphanius hæresi XXXI, sive aliis LI, quæ est ἀνοήτων *b* sive potiùs ἀλόγων *c* Καὶ τὴν μὲν δίκταμνόν τινες καλοῦσιν, ὅτι δὲ τοὺς παῖδας τῶν ἰατρῶν κεχρῆσθαι ταύτῃ εἰς τὴν τῶν τικτουσῶν γυναικῶν βοήθειαν. *Quod ad dictamnum pertinet, quidam inde vocari putant, quòd eo utantur medicorum filii ut opitulentur parturientibus.*

b Stolidorum.
c Irrationalium.

Piper facilem præstat partum, propellit fœtum mortuum, imo conceptum impedit si mox à concubitu pessario inducatur in uterum.

Pæoniæ radix, masculæ potissimum, sicca conducit mulieribus à partu non purgatis: ut est apud Dioscoridem. Menses item ciet, si quantitate amygdalæ bibatur, idque, ut Galenus adjungit, in mulsa.

Erythronium Satyrion, ut Dioscorides, & Plinius tradunt, magnopere ad Venerem concitat: etiam si manu teneatur, sed magis si in vino adsumatur. Ideo & arietibus, & hircis segnibus in Venerem dari in potu solet: uti & equis dant Sarmatæ, si in Venere sint segniores. Ac suspicio est quorundam, eandem esse herbam, quam Theophrastus lib. IX, ab Indo ait allatam, nec edentibus modò, sed etiam tangentibus præstare, ut coëant, quoties visum est. Nec exiguam vim excitandi Venerem ὄρχεις habent: imò officinæ confundunt cum satyrio: atque adeo Appulejus idem facere videtur. Sunt vero Dioscoridi duo orchium genera, cynosorchis, & serapias. Cynosorchis duplex major, minorque. De majori ajunt, si viri radicem ejus edant, generari mares: si feminæ minorem, feminas. Serapiadem minus Veneri inservire, Galeni sententia est.

Secundis educendis, sanguinique ex utero pellendo conducit, si leucoii semen tritum cum vino bibatur. Ac lutei quoque leucoii radix eodem modo exhibita ad idem utilis est. Auctor de utroque Hippocrates lib. de natura muliebri. Est verò λευκόϊον μήλινον, sive luteum leucoion, quod Belgis *geele violieren*: item *steen violieren*, quasi dicas saxatiles, aut parietinas violas.

Eodem libro docet Hippocrates menses evocari melanthio ex frumento, quod vocat μελάνθιον ἐκ πυρῶν. Octavio Horatiano dicitur, *gith quod in semine nascitur*. Nempe illud de segete, ab utroque additur, ut ab melanthio, & gith, quod simpliciter sic dicitur, distinguatur. Floret mense Majo, ac Junio. Belgis *korenrosen*.

Inter fœtida alia, strangulationi conducit parthenium, quod vulgo matricaria: & quodammodo idem præstat chamæmelum sylvestre fætidum sive cotyla fætida: quæ Belgis *stinkende camille*, vel *paddebloemen*. Leonardus Fuchsius eandem utramque herbam esse judicabat: sed fætentius parthenium, & efficacius: foliis etiam differunt, ut ostensum Matthiolo, ac Dodonæo. Thymus vi calefaciendi & exsiccandi menses provocat: quemadmodum & urinam ciet. De utroque testes Dioscorides, & Galenus. Multa etiam alia ad mulierum morbos remedia suppeditat Plinius lib. XXVI, cap. XV.

Uteri, aliisque mulierum morbis medetur Artemisia ab ejus nominis Mausoli uxore: ut est apud Plinium lib. XXV, cap. VII.

Ari-

Aridam iridem bibere cum vino, prodest ad menses ducendos: ut Dioscorides tradit.

Cinara, sive carduus altilis, *si credimus* (ut Plinius ait lib. xx, cap. xxIII) *& vulvis etiam conferre aliquid traditur, ut mares gignantur. Ita enim Chæreas Atheniensis scripsit, & Glaucias, qui circa carduos diligentissimus videtur.*

Etiam plantarum variæ conducunt ad castitatem atque abstinentiam à Venere. Uti viticis folia. Quibus iccirco matronæ Atticæ sibi cubitus sternebant in Thesmophoriis castitatem custodientes: ut est apud Dioscoridem lib. I, cap. cxxxv, Plinium lib. xxIV, cap. Ix, Galenum lib. περὶ τῆς τῶν ἁπλῶν φαρμάκων δυνάμεως. Ubi hanc caussam adfert, quod frutex is reprimat impetus Venereos. Atque idem dicit Ælianus in Histor. Animal. lib. Ix, cap. xxvI, ut scholiastas prætercam, ad Nicandri Theriaca, & Eustath. in Odyss. I. Sed & hac de caussa sibi eædem substernebant κνέωρον *a* plantam: de quo Hesychius *b*: item aliam plantam, dictam κόνυζα *c*; ut traditum Theocriti, & Nicandri Scholiastis: item pinus folia, ut est apud Stephanum, sive Hermolaum Byzantium *d*. Allia quoque simili castitatis studio comedebant: ut est apud Etymologici auctorem.

a *Quæ & cneorum seu κνέωρον.*
b *In Κνέωρ.*
c *Conila-gi, pulicaria.*
d *In Μαινὸς.*

Cap. XXVII.

De morbis artuum, h. e. brachiorum & pedum, ac universè de arthritide, præcipuè de podagra quæque huic ex plantis succurrunt panax, hyoscyamus seu Apollinaris, scordion, verbenaca, helleborus, bellis, hiberis, urtica, &c.

ACcedo nunc ad morbos brachiorum, ac pedum: quo pertinet chiragra, gonagra, & podagra. Sed latiùs patet arthritis, quo nomine etiam continetur alius quivis articularis dolor: insignis is dolor, ubi nervi è lumbis, & osse sacro erumpunt. Ἰσχιὰς vocatur. De podagra sic Plinius lib. xxvI, cap. x: *Podagræ morbus rarior solebat esse, non modò patrum avorumque memoria, verum etiam nostrâ, peregrinus & ipse. Nam si Italiæ fuisset antiquitus, Latinum nomen invenisset. Insanabilis non est credendus: quippe quoniam & sponte desiit, & in pluribus curâ. Medentur panacis radices cum uva passa: succus hyoscyami cum farina, vel semen, scordion ex aceto; iberis; verbenaca cum axungia trita, cyclamini radix.* Alia quoque multa ex herbis remedia postea subjungit. Sed istic legi, quam exscribere cuncta, malo. Atque idem lib. xxv, cap. v narrat, nigrum helleborum podagris, & articulariis morbis mederi. Nempe quia humores trahit: unde & paralyticis, insanientibus, hydropicis, dum citra febrim, prodesse, ibidem legas. *Etiam podagræ, morbisque articulariis brasicam illini cum ruta, coriandri, & salis mica, hordei farina,* Plinio traditum lib. xx, cap. Ix. Item Bellis, quæ Belgis *Kersouwe, Madelieve, & Margriete*, ob vim humectandi, & refrigerandi mitigat dolores podagricos, & cæteros arthriticos. Terenda ejus folia una cum foliis malvæ: cumque butyro recenti & insulso imponenda parti affectæ: ut auctor Dodonæus lib. de Flor. cap. LXXI.

Hiberida herbam prodesse coxendicibus & articulis, & à quo reperta, quo modo etiam uti conveniat Plinius docet lib. xxv, cap. vIII.

Urtica, quæ Græcis κνίφη, vel ἀκαλύφη, cunctis artuum doloribus medetur: ac propterea, præterquam quod crassos ac viscosos pectore, ac pulmonibus, humores educit, etiam ischiadi chiragræ, & podagræ medetur. Præcipuè si fuerit à viscoso, crasso, ac frigido humore. Qualem extenuat, quia in secundo, vel tertio potius ordine est calefacientium, & exsiccantium: quod & urat, unde urtica dicitur; & mordeat ac pungat, unde κνίφη vocatur ἀπὸ τοῦ κνίζειν, quod est pungere, ac vellicare. Nec tamen tota ignea est; sed, ut Averroës observat in quinto Collectaneorum, solâ superficie, quæ si fricetur, ac imprimis si lavetur, vim urendi, & morsicandi amittit. Interiori autem succo, sive oleo, quod ab Ægyptiis educitur, demulceat æstus febriles. Pedem corvinum podagræ prodesse. Avicenna putavit Fen. xxII, tert. cap. de solutione podagræ, & ischiadicorum. Ac scribit Nicolaus Leonicenus dissertatione tertia de erroribus Plinii *a*, qui Avicenna fretus, (a P. 128.) ex ejus radice pilulas confecerit, atque eas podagra laborantibus dederit diglutiendas: Atqui nihil periculosius facere poterat, ut ibidem Leonicenus tradit. Nam vim habet exulcerandi, ac venenati quiddam, eoque in medicinæ ejus usus non est, nisi extrinsecus apponatur. Podagræ prodest pulegium, si parti affectæ imponatur donec rubeat. In caussa est siccitas & acrimonia, qua viscosos eos humores, unde podagra nascitur, extenuat, & educit. Imo hac virtute omnes inflammationes sedat, si cum polenta illinatur. Ob hanc acrimoniam, quæ communis ei cum ruta, Cicero alludit lib. xvI *b*, cùm ad Tironem sic scribit: *Cras expecto Leptam: etenim ad cujus rutam pulegio mihi tui sermonis utendum est.* (b Epist. Tu vero.) Significat, quia colloquendum sibi cum Lepta, homine erudito & acri, velle ut sermoni intersit Tiro, cujus acrimonia doctrinaque alteri possit opponi. Sic jam olim exposuit Turnebus in Adversf. lib. vIII, cap. v. Mora videri possint podagricis prodesse. Sanè apud Athenæum Hegesander ex Pythermo tradit, cùm Athenis viginti annis nulla morus fructus tulisset, tantum fuisse podagricorum, ut non viri modo, sed etiam pueri, puellæ, mulieres, atque eunuchi, eo morbo infestarentur: imò & capræ ipsæ, usque adeo ut vix tertia earum pars ab hoc morbo immunis foret. Nec tamen hinc certum colligitur argumentum, id inde contigisse, quia qui ante vesci moris solerent, nunc iis carerent. Nec enim capræ moris vescuntur. Quare credibilius id factum esse ab aëris constitutione, quæ viginti illis annis fuit. Vide & de isto differentem Hieronymum Mercurialem lib. I Var. Lect. cap. xxIv.

Cerasa dulcia si manè etiamnum roscida comedantur, ventrem adeo purgare, dicuntur ut etiam podagricos morbo liberent. Atque hoc monuit quoque Renatus Moreau Animadvers. in Schol. Salernit. cap. LvI. Podagricis plurimum prodest oleum spicæ: de quo Arnoldus Villanovanus in Antidotis, & Euonymus Philiatros in Thesauro *c*. Etiam juvat oleum è nucleis cerasorum: ut est (c P. 495. & 496.) apud eundem Euonymum *d*. Item eodem auctore *e*, si arthritis fuerit ex caussa frigida vel obstructione, juvabit (d P. 483.) oleum ex baccis hederæ. (e P. 484.)

Varias etiam plantas arthritidi adversas, ac rationem utendi, memorat Joannes Manardus lib. xIv, epist. v. Ischiadicis prodest thymum cum vino ac polenta impositum parti dolenti: ut Dioscorides ait. Iisdem folia æthiopidis prodesse, Plinio traditum est lib. xxvII, cap. Iv.

Cap. XXVIII.

De morbis partium similarium. Et hic quidem de nervis & venis, quæque his opem ferunt absinthium, salvia, oleum, aloë, tragacantha. Annectitur aliquid de elephantiasi, & lue venerea.

EXplicatis hucusque plantarum viribus, in morbis partium dissimilarium, capitis nimirum, colli, thoracis, ventris, & artuum, gradumque jacientes ad affectiones partium similarium, hoc est, cutis, carnis, ossium, venarum, & nervorum, methodo suscepta pergendo in morbis corporis humani internis, initio aliquid de nervis sensus & motus animalis instrumentis, ac venis in medium proferre jubemur: brevitati hoc capite, ut passim, multum studendo. Itaque absinthium habens vim discutiendi, siccandi, adstringendi, & roborandi: his facultatibus succurrit nervis, quando serosus humor

porosis nervorum partibus est illapsus: unde eorum laxatio, ac imbecillitas. Salvia quoque nervis conducit. Nam calefacit & exsiccat: nervorum autem imbecillitas, à qua & tremor, provenit plurimum à frigore eorum & copia humorum, qui nervos obsident. Proinde senili ætati imprimis convenit. Robur athletis auget olei inunctio.

Aloë sanguinem sistit, etiam screatu emissum: quemadmodum non Plinius modò testatur, sed etiam Dioscorides, & Galenus. Joannes Mesue, cum aperire venas, ac sanguinem ciere ait, ut in aliis multis, ita in hoc quoque vehementer errat: atque eo nomine reprehendi meruit à Joanne Manardo lib. I, epist. I.

Tragacantha cum melle delincta asperæ arteriæ prodest, vocemque reficit raucescere incipientem; quemadmodum est apud Dioscoridem lib. III. Ut sit inter remedia λειαντικὰ *a*: qualia signat Persius sat. I, cum ait,

a Detergentia, lavigantia.

— *Liquido cum plasmate guttur*
Colluerís.

Ubi πλάσμα vocat, quia πλάττει φωνὴν, hoc est, vocem fingit, sive in melius format. Cui contraria φωνὴ σκληρὰ καὶ ἄπλαστος *b*: ut vocat Plutarchus in Cicerone.

b Vox dura & informis.

Et tantum est de morbis internis, sequuntur ex interno externoque mixti. Ut si partes internæ ita morbo afficiantur, ut simul patiantur externæ, à caussa, quæ non modò adferat consensum & qualem qualem affectum foris, sed verum exterius morbum inducat. Hujusmodi morbus est ἐλέφας, sive ἐλεφαντίασις. Item lues venerea. Est verò elephantiasis species lepræ deterior, ab atra bile, ut lepra, initium sumens, sed temporis processu omnem sanguinem in atram bilem commutans, cutem, carnem ad ossa usque depascens. De lepra Plin. lib. XXIII, in proœmio: *Lachryma vitium quæ veluti gummi est, lepras & lichenas, & psoras, nitrô ante præparatas sanat.* Quæ de elephantiasi idem afferat, vide eum sis lib. XXVI. De lue venerea seu morbo Gallico ut vocant, ejusque præcipuo medicamine ligno Guajaco, aliisque ingredientibus è plantis, adi neotericos Medicos, & medicastros magno numero.

Cap. XXIX.

De morbis seu symptomatis partium similarium, & dissimilarium, totius corporis, & particularibus. Ac initio quidem de symptomatis totius corporis externis, à causa interna vitiosi humoris provenientibus, iisque tam supra cutem sese efferentibus, quàm eam tantùm maculantibus, aut verò excavantibus, nimirum tumore, bubone, erysipelate, &c. pustulis, scabie, lichene, &c. ulcere, gangrana; horumque remediis amello, salice, grossis, plantagine, folio, albuco, vite, &c.

QUæ hactenus diximus, pertinent ad morbos vel solùm internos: vel ex interno & externo mixtos. Utrique ad medici curam pertinent. Nunc agendum de morbis externis partium similarium & dissimilarium, in quibus, dirigente medico, chirurgo opus est, qui manuum usu, & exercitatione, valeat. Sunt verò externæ hæ affectiones duûm generum. Vel enim toto corpore vagantur: vel propriam habent corporis sedem. Priores illæ vel sunt ab humoris vitio; vel à caussa externa atque evidenti. Prius genus triplicia συμπτώματα comprehendit. Vel enim in cute prominent, vel eam maculant, vel excavant. Prominent tumor, tuberculum, pustula. Ad tumorem etiam pertinent bubo, erysipelas, struma, cancer, &c. Ad tubercula carbunculus, furunculus, &c. Ad pustulas, scabies, lichen, lepra verrucæ, clavus, callus, &c. Maculant cutem, vitiligo, lentigo, &c. Excavant gangræna, & ἀπόστημα, sive abscessus. Remedia plerisque è plantis apponam.

a Lib. 4. cap. 20.

Ἀστὴρ Ἀττικὸς, qui Virgilio videtur amellus, prodest, Dioscoride *a* teste, bubonibus, unde nomen βουβώνιον.

Sed superstitiosum est, quod idem censet, recentem quidem producere inflammationibus bubonum: aridum verò sinistrâ dolentis manu decerpendum, ac sic boboni alligandum. Nempe ejuscemodi comminiscebantur antiqui, ut etiam cum vulgaria præberent medicamenta, magis admirationi forent vulgo, quandoque etiam elegantioribus.

Salicis cortex in aceto maceratus radicitus tollit verrucas; ut est apud Dioscoridem lib. I, cap. CXV. Atque idem corticis ejus cinis aceto maceratus præstat, si clavis, & callis illinatur. Est verò id à vi exsiccandi, & adstringendi. Ac portulacæ idem tribuit Avicenna cap. DXLI secundi Canon.

Crudæ grossi verrucas & thymos, nitro farinaque additis, tollunt: ut ait Plinius lib. XXIII, cap. VII. Verrucis, pterygiis, & aliis quibusdam remedia dat Plinius lib. XXVI, cap. XIV: *Verrucas tollit argemonia ex aceto vel batrachii radix, quæ & ungues scabros aufert. Linozostidis utriusque folia, vel succus illius. Tithymali omnes, genera verrucarum omnium: item omnia pterygia, varosque tollunt. Cicatrices cum elegantia ad colorem reducit ladanum.* Lichenes Latini mentagram vocant, quoniam à mento fere oriatur, postea licet totos occupet vultus, oculis immunibus, ac in colla etiam, pectus, ac manus fœdo cutis furfure descendat. Lues ea primùm in Italiam irrepsit medio Tiberii principatu: ut auctor est Plinius lib. XXVI, cap. I. Ut vero idem cap. IV ait, *medetur ei plantago trita, quinquefolium, radix albuci ex aceto, ficulnei caules aceto decocti, hibisci radix cum glutino & aceto acri decocta ad quartas. Defricantur etiam pumice, ut rumicis radix trita ex aceto illinatur, & flos visci cum calce subactus. Laudatur & tithymali cum resina decoctum. Lichen verò herba omnibus his præfertur, inde nomine invento. Nascitur in saxosis, folio uno ad radicem lato*, (leg. cum Dalecampio, *foliis imis ad radicem latis*) *caule uno, parvo longis foliis dependentibus. Teritur cum melle. Est aliud genus lichenis, petris totum inhærens ut muscus, qui & ipse illinitur.* Pharmacopœis herba hæc dicitur *hepatica*, sed distinctius *hepatica petræa*, ut Belgis *steen-lever-kruyt*.

Etiam κάρδαμον sive nasturtium lichenas deterget, atque exterit: ut est apud Nicandri Scholiastem: & caussam addit, quia sit acre, mordax, igneum.

Lentigines, & varos, (φακοὺς καὶ ἰόνθους) tollit tithymalli liquor cum melle: solùm cavendum ne diutius relictus, profundius exulceret. Dioscorides lib. IV Mater. Med. & Parabilium cap. CXXI, CXXX, & CLXXVII.

Maculas & lentigines aufert oleum è nucleis cerasorum: ut est apud Euonymum in Thesauro *a*. a P. 483. & 484.

Hordeum ex aceto, & melle lentigini medetur, ut est apud Plinium.

Labrusca sive Taminia uva, quæ & uva silvestris, impetigini medetur. Scribonius Largus cap. CCXLIX: *Ad impetigines uva Aminea* (*Taminea* rescribendum) *quæ sic dicitur, bene facit.* De Taminea plura si voles, adi Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XVI. Oleum de frumento (quod inter marmor, & laminam ferream crassum fieri ait Rasis) prodest adversum impetiginem, ac cutis asperitatem & fissuras.

Hæc de remediis, quæ in cute prominentibus symptomatis, tum iis, quæ cutem maculant, è plantis suppetant.

Superest tertium morborum externorum genus: nempe illud, quod carnem excavat: ut ulcera, gangræna, atque alia. Ulceribus mederi vinum, auctor est Mnesitheus apud Athenæum initio lib. II, item Dioscorides lib. V, cap. VII. Οἱ παλαιοὶ οἶνοι πρὸς τραύματα καὶ φλεγμονὰς ἐπιτήδειοι σὺν ἐρίοις οἰσυπηροῖς ἐπιτιθέμενοι· καταντλοῦνται ὠφελίμως πρὸς τὰ νομώδη ἕλκη. *Vina vetera cum lana succida imposita, utilia sunt ad vulnera & inflammationes. Utiliter & curantur his ulcera efferata.*

. . . . .

Cap.

Cap. XXX.

De morbis externis totius corporis, quæ à caussa proveniunt externa, ut sunt vulnera, contusiones, fractura, fissura, & ambustiones; horumque medicina balsamo, centaurio, melissophyllo, aloë, cynorrhodo, tithymallo, oliva, melle, radice lilii, elecbryso, myrto, &c.

HActenus vidimus de priori morborum externorum genere, quod est ab humoris vi, vel spiritu flatuoso. Nunc venio ad genus alterum, quod est à caussa externa, & evidenti. Atque huc pertinent vulnera, contusiones, fracturæ, fissuræ, & ambustiones. Vulnera, pro instrumento infligente vulnus, vel cæsa sunt, ut ab ense, vel alia re secante: vel puncta, ut à mucrone: vel contusa, ut à re gravi, dura, obtusa, ac cutem etiam aperiente: vel morsa, quæ à dentibus: vel sclopetaria, quæ à glande plumbea, vel globo ferreo, similive è sclopeto vel bombarda emisso, vel à pulvere pyrio similive violentia ignis illisa.

Contusiones fiunt à corpore duro citra cutis apertionem. Hoc enim à vulneribus contusis differunt.

Fractura est ex solutâ ossis unitate. Fissuræ, rimæ seu divisiones, quæ à scarificatione, talive contingunt causa. Ambustiones, distingendo à vulnere. Nunc his remedia è plantis demus.

Vulneribus sanandis nihil tam utile, quàm balsamum. Hanc habuit vim balsamum veterum; de quo Theophrastus, Dioscorides, Strabo, Justinus, atque alii. Deperiisse id dicitur in Judæa, postquam in Ægyptum est translatum: in Ægypto autem anno ɔIↃ IↃ XVI, cum Selymus, Turcicus Imperator (qui Solymannum habuit successorem) Cayrum cepit, ac cultoribus hortorum, ubi balsamum cresceret, interfectis, non suffecisset novos. Par autem vel suppar virtus est balsamo recentiorum: ut quod è Peruvia, vel Hispaniola, & aliis quibusdam Occidentis locis defertur. Ut ἀντιβαλσάμιον sive succedaneum esse possit balsami veteris. Siquidem calefacit, humectat, tenuat, digerit, deterget, & glutinat. Nec naturale solum balsamum, sive veterum, sive recentiorum, hanc vim obtinet: sed etiam quod arte componitur. Nam & brevi tempore vulnera glutinat, & mala arcet symptomata. Cujus caussa præcipue est, quod & ipsum calefaciat, & siccet, ac tenuiorum sit partium. Ratio verò arte hoc balsamum componendi à pluribus tradita est: sed, ut puto, suffecerit Euonymus Philiatros in Thesauro suo *a*. a P. 576. & seqq.

Quartum panacis genus, quod à Chirone centauro *centaurium*, à Pharnace rege *Pharnaceon* nominatur, duo genera continet, quorum unum ab Hercule *Heracleon* dicitur, & *omnia vulnera ferro illata efficacissimè sanat*, ut Plinius ait lib. XXV, cap. IV. Ac ejusdem libri cap. V legas: *Centaurea curatus dicitur Chiron, cùm Herculis excepti hospitio pertractanti arma, sagitta excidisset in pedem: quare aliqui Chironion vocant.* Addit postea: *Vis in vulneribus tanta, ut coharescere etiam carnes tradant, si coquantur simul.* Idem lib. XXVI, cap. XIV: *Hulcera multorum sunt generum, ac multis modis curantur. Panacis omnium generum radix ex vino calido illinitur manantibus. Siccat privatim, quam Chironiam dicimus.* Ac postea alia etiam ulcerum remedia subjungit.

Vulnera omnia à putrefactione conservantur, si abluantur vino, cui melissa sive citraria fuerit imposita ad destillandum; quemadmodum est apud Raimundum Lullum. Aloës foliis recentibus in Asia utuntur ad vulnera: mirifice enim conglutinat, ut ait Plin. lib. XXVII, cap. IV. Quod ex rosis rubentibus sive provincialibus exsiccatis rhodomeli fit: vulnera, ulceraque, abstergendi, & exsiccandi vim obtinet. Oleum quoque ejus inflammationes, vel prohibet, vel lenit.

Etiam κισθὸς *a*, si illinatur medetur νομαῖς, sive ulceribus depascentibus, teste Dioscoride. In caussa est, quod, Galeno teste, vim habeat exsiccandi. a Cisthus seu cistus.

Ladanum vulnera glutinare, Matthioli est sententia.

Lilii albi radix tosta & trita cum rosaceo, sanat ambusta, ulceraque perducit ad cicatricem: ut est apud Dodonæum lib. de Flor. cap. XXXII. Narcisso item tanta est vis abstergendi & exsiccandi, ut maxima etiam vulnera, Galeno teste, conglutinet.

Fissuris scarificatione factis conducit inditus tithymalli liquor: ut est Dioscoridis Parabilium cap. CCII. Periculum vulneris creare narratur tertium centaurii genus, quod dicitur centauris triorchis. Nam ut Plinius ait lib. XXV, cap. VII: *Qui eam secat, rarum est, ut non vulneret se: hac succum sanguineum mittit. Theophrastus defendi eam impugnarique colligentes tradidit à triorche accipitrum genere, à quo & nomen accepit.* Puto tamen hæc ficta à Magis, ut alia id genus multa. Nempe hoc pacto terrebant vulgus à plantis carpendis, ut soli magis forent admirationi, nec aliunde, quàm ab iis, remedia peterentur.

Morsui canis rabidi medetur radix cynorrhodi: quod quomodo homines didicerint, docet his verbis Plinius lib. XXV, cap. II: *Insanabilis ad hosce annos fuit rabidi canis morsus; pavorem aqua, potusque omnis adferens odium: nuper cujusquam militantis in Prætorio mater vidit in quiete, ut radicem sylvestris rosa, quam cynorrhodum vocant, blanditam sibi adspectu pridie in frutecto, mitteret filio bibendam: in Lacetania res gerebatur, Hispania proxima parte: casuque accidit, ut milite à morsu canis incipiente aquas expavescere, superveniret epistola orantis, ut pareret religioni: servatusque est ex insperato, & postea quisquis auxilium simile tentavit.* De contusione agit Plin. lib. XVII, cap. XXIV, & Columell. lib. XII, cap. XLVII, ubi de oliva, aliisque. De fractura Plin. lib. XXII, cap. IIX, & lib. XXIX, cap. VI, ubi effectus florum in melle & similibus.

Flos dictus ἑλειόχρυσον *b*, teste Theophrasto, si torrefiat, & melli misceatur auxiliatur ambustis. Similiter myrteum oleum medetur eruptionibus & ambustis, ut habet Plinius lib. XXIII, cap. IV. b Aurelia quibusdam.

Cap. XXXI.

De morbis externis particularibus: ac primùm de illis, qui sunt capitis, nimirum achoribus, cerio, lippitudine, lachryma, &c. de affectionibus palpebrarum, & aurium, auribus sanguinolentis, purulentis, &c. de gingivæ & dentium doloribus, de stomacace & scelotyrbe; horumque relevaminibus salicis, artemisiæ, betæ albæ, lentis, ceparum, marathri, &c. hyoscyami, asphodeli, raphani, ladani, cisti, polypodii, mali Punici, ficus, nasturtii, Britannicæ, &c.

VIdimus de morborum externorum illis, qui toto vagantur corpore. Deinceps de iis loquar, qui obsident corporis partem. Ut sunt ἀχῶρες & κηρία, quæ Plinius *manantia* capitis ulcera appellat. Proveniunt autem à nitrosa, salsaque pituita, eoque mordaci. Sed in achore ulcera sunt crustosa: in cerio humentia. Achor vulgo tinea vocatur, quia, ut tinea tenui morsu vestem erodit, similiter in achore sanies glutinosa tenuibus admodum foraminibus erodat capitis cutem. Cerion ab illo differt, quia majora foramina efficit, & humor erit, illi similis, unde κηρίον nomen. Plura de his Constantinus in Viatico. Crassam lentamque saniem incidit ac digerit acetum. Siccis crustis fomentum præstat decoctum foliorum salicis, teste Ægineta: item aqua Artemisiæ: adhæc unguentum ex elleboro. Similiter nuces regiæ mansæ & appositæ.

Etiam ad capitis morbos referuntur capillorum vitia. Sed enim quæcumque de his traduntur, maximam partem pertinent ad κοσμητικὴν *a*. Potiùs igitur de iis dicam, a Intelligentiam decentis ornatus.

 ubi

ubi absolvero illa, quæ propriæ medicinæ pars dici merentur.

Proximè itaque subjungam morbos, qui in exteriori sunt oculorum parte, ubi hi potissimi. Ὀφθαλμία sive lippitudo, quæ est ex inflammatione tunicæ corneæ, cum rubore, dolore, & lachrymis. Ἐπιφορά, sive delachrymatio: quæ fit pituita ad oculos delata. Γλαύκωμα, ex mutatione crystalloidis in glaucum colorem. Ὑπόχυμα sive suffusio, cùm lenti humores congelantur inter corneam & crystalloidem.

Oculorum vitia omnia sanari aloë convenit: ut apud Plinium est lib. XXVII, cap. IV. Epiphoras sedat betæ albæ succus, ut est apud eundem lib. XX, cap. VIII.

Lens ei prodest, cui diffluunt oculi humore nimio. Multum enim exsiccat. Ac propterea, si ægris exhibendum, siccitas ejus temperari debet alterius humore, uti betæ: quomodo lens humorem betæ, beta siccitatem temperat lentis. Hoc τευτλοφακῆν vocarunt, ac non sanis modo, sed etiam ægris commendatum ab Heraclide Tarentino.

Cepas esse visui commodas, tradit Hippocrates lib. II de diæta. Nempe quia odore ipso crassos oculorum vapores, qui visum hebetant attenuat ac deterget. Quod ipsum præstat, dum lachrymas ciet: unde lachrymosa dicitur Junio Columellæ lib. X. Græci propterea vocant κρόμμυον, παρὰ τὸ κόρας μύειν τῶν ἐσθιόντων· *quia pupillas oculorum iis, qui comedunt, comprimit*. Atque hæc etiam firmat Aristoteles sect. XXXI, probl. IX, ubi ad quæstionem cur post lippitudinem acutius videamus, id inde esse respondet, quòd pupilla quæ priùs obsepta humore erat, purior fit, ac solutior: atque addit interdum etiam id præstare acria, & lachrymas cientia, velut cepe.

Marathrum sive fœniculum oculorum aciem reficiunt; quod homines didicere à serpentibus, qui è latebris, prodeuntes continuo ad hoc accurrunt, eoque caliginem oculorum levant. Auctor Plinius lib. VIII, cap. XXVIII, & lib. XX, cap. XXIII. Item Nicandri Scholiastes ad Theriaca.

Ruta item manducata acuit visum: ut est apud Dioscoridem lib. III, cap. XLIV, & Avicennam II Can. cap. IↃLXXVIII. Iccirco pictores veteres, ut visu valerent, esitare eam solent, ut est apud Plinium, & Simeonem Sethi. Cum melle Attico, vel muliebri lacte adsumi solet. Sed si immodicè utaris, ob calorem, quo pollet, oculorum inflammationem parit.

Euphorbium qui carpunt, clarius vident. Herbam eam reperit Juba, Mauritaniæ rex, ac nomen hoc dedit à medico suo Euphorbo, fratre Antonii Musæ, à quo conservatus Augustus Cæsar: teste Plinio lib. XXV, cap. VII. Ac capite sequenti refert, ut ex serratula, sive vetronicâ, sic à Vettonibus, Hispaniæ populo, vocatâ, fiat vinum, & acetum non stomacho modo gratum, sed etiam claritati oculorum utile. At capite VIII, narrat chelidoniam quam ad verbum dixeris hirundinatiam, singulari esse remedio contra caligines oculorum. Nomen ex eo esse; quod hirundines, quæ Græcis χελιδόνες, pullorum oculis in nido visum hac herba restituant, etiam erutis oculis. Quod sine dubio falsum. Simplicius igitur nomen ex eo esse dixeris, quod homines ejus usum ab hirundinibus sint edocti: vel quòd, ut ibidem narrat Plinius, floreat adventu hirundinum. De quo & suprà.

Oculis conducit succus radicis asphodeli, si illinatur cum vetere vino dulci, myrrha & croco. Croci usus visum, ut & sensus alios, reddit vegetiores. Inflammationi oculorum medetur sampsuchum, si cum tenuissima polentæ farina imposueris. Ocimi succus caligantes juvat oculos, exficcando defluxus Asparagi cibum oculis claritatem adferre, Plinii sententia est lib. XX, cap. X. Miretur aliquis, si & cepas retulero inter ea quæ visum reddunt clariorem: cum oculis admota lachrymas cieat, non quidem ob acrimoniam (nam origanum & nasturtium, cepis licet acriora, id non præstant) sed ob humorem morsicantem; quam rationem adducit Aristoteles problem. XXII, sect. XX. At oculis conducere, ac caligini mederi, tradunt Hippocrates lib. II de Diæt. Dioscorides lib. II, cap. CLXXXI, Plinius lib. XX, cap. V, Galenus lib. VII Simplicium. Ac fortasse nemo aliter, præter Sotionem qui in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis lib. XII, cap. XXXI ait, ἀμβλυωπίαν ποιεῖν, *caliginem oculis inducere*. Sed hæc feliciter Animadversionibus in Scholam Salernitanam conciliabat Renatus Moreau. Nam cepa quidem comesta parit caliginem: at oculis admota clariorem facit visum. Primum enim oculos calefacit; hinc morsicat, unde dolor; tum humor exprimitur, qui visui incommodabat. Non satis id discrimen videtur attendisse Bias, cum Alyattæ Regi per nuncium poscenti, ut quamprimum ad se veniret, respondit, ut est apud Suidam, Ἐγὼ Ἀλυάττῃ κελεύω κρόμμυα ἐσθίειν, *jubeo Alyatten cepas edere*. Nam idem dicere voluit ac Horatius cùm ait, *jubeo plorare*. Id verò non tam est cepatum cum eduntur, quam cùm oculis admoventur. Nec id solum, cum oculis imponuntur, quomodo & nasturtium, aliaque acria vim habent proliciendi humoris, sed etiamsi non imponas: ut quæ id præstent τῇ δυνάμει, sive contactu virtutis, etsi non sit corporis contactus.

Opium, si modum serves oculis prodest. Sanè, cum Galenus in tertio de Composit. Simpl. multa referat medicamenta, nullum in iis, quod non certus opii modus ingrediatur. Nec obstat, quod Plinius lib. XX, cap. XVIII, ex Erasistrati & Diagoræ sententia tradat, opium esse oculis perniciosum. Quod ipse etiam Galenus in tertio Methodi observat. Nam locuti illi de opio immodicè sumto, more Empiricorum; quos Galenus damnat, quia in omnibus penè opiato uterentur. Ita Mercurialis lib. II Var. Lect. cap. VIII.

Palpebrarum πάθος est πτίλωσις, crassities palpebræ cum rubore & dolore, quandoque cum defluvio pilorum. Sed de hac potius in Κομμωτικῇ dicetur.

Adversus palpebrarum pediculos conducit suffitus ex hyoscyami capitulo seminis pleno: ut est apud Torotulam.

Aurium affectiones sunt, cum ex iis exit sanguis, pus vel vermiculi. Si sanguis, vocantur ὦτα αἱματηρὰ; si pus, πυορροοῦντα; si vermiculi, σκωληκιῶντα, Plinio aures verminosæ. Etiam retro aures succrescunt tumores, quos παρωτίδας appellant.

Auribus purulentis conducit succus radicis asphodeli, tum per se, tum etiam triti cum thure, melle, vino, myrrha. *Aurium gravitati succum raphani* instillant, ut ait Plinius lib. XX, cap. IV. Idem cap. VI narrat, ut *porrum sectile sanet aurium vitia cum felle caprino, vel pari mensurâ mulsi*. Betæ nigræ succus sonitum aurium sedat, ut est ejusdem lib. XX, cap. VIII: ubi & prodesse ait adversus capitis dolores, & vertigines.

Ladanum cum hydromelite, & rosaceo, infusum auribus, eorum mitigat dolores: idque vi adstringente, calefaciente, molliente, aperiente: quas ei tribuit Dioscorides. Porro hoc medicamentum fit ex cistho, non cisso, ut Plinius putavit. Nempe ob affinitatem vocabulorum hæc confudit: quem ejus errorem primi Hermolaus Barbarus *a*, & Nicolaus Leonicenus *b*, observarunt. *a Ad Plinium.*

Inter ὠτικὰ *c* medicamenta est absinthium bovis felli mixtum. Aurium enim tinnitui medetur; idque quia utrumque illorum habeat vim dissipandi flatuum materiem. *b Lib. de Plinii erroribus cap. 57. 58.*

Narium morbi sunt ὄζαινα, & πολύπυς: quibus vocabulis etiam utuntur Latini. Item αἱμορραγία, sive sanguinis per nares eruptio. *c Aurium.*

Linguæ vitio fit aliquis ἀγκυλόγλωσσος, cum lingua adstringitur membranula breviore. Quod vitium in infantia tolli debet.

Betonica, polypodium, alia prosunt laboranti ex gingiva. Sed universam methodum vide apud Joannem Manardum lib. XVIII epist. II, quæ ad Simonem Grinæum.

Gin-

Gingivæ vitium est παρυλὶς, tuberculum in gingivis juxta dentes dolens, ut interpretatur Celsus: apud quem tamen perperam in codd. vulgatis legitur *parotis*: quo quid significetur, antea diximus.

Dentium vitium est eorum stupor: item dolor, qui Græcis ὀδονταλγία.

Gingivis ac dentibus, ob adstringentem vim medetur flos mali Punici: qui in sativis cytinus, in sylvestribus balaustium vocatur.

Dentium dolori ficûs succus appositus in lana prodest, aut in cavis eorum additus: ut est apud Plinium lib. XXIII, cap. VII.

Dolores dentium sedat illitus succus betæ: ut Plinius tradit lib. XX, cap. VIII. Etiam si doleant, utile est contrariam in aurem infundere succum radicis asphodeli. Dentium item dolorem mitigat liquor tithymalli cavernis dentium inclusus: sed cerâ dentes obstruendi, ne liquor is dentes, ac linguam lædat, inque fauces defluat. Dioscorides lib. IV Mat. Med. cap. . . . At Parabilium cap. LXIX, simpliciter ponitur tithymallus in remediis ὀδονταλγίας *a* Archigenes, & Alexander Trall. docuere rationem ejus decoquendi in vino usque ad dimidias. Oribasius in IV ad Eunapium, cap. LXIV, adjungit, bis quoque mense eo colluendum os, ac fore, ut non occurrat vitium oris.

a Doloris dentium.

Dentium item dolorem tollit nasturtium, dum crassos, & pituitosos humores calefaciendo incidit, ac extenuatos discutit. Traditum id quoque Scholæ Salernitanæ cap. XXXIX. Verùm potius Galenum adi lib. κτ τόπους ἢ κτ γένη.

Dentium stupori ex acri vel acerbo cibo provenienti, quem Græci αἱμωδίαν vocant, prodest portulaca: eo quòd lentore suo detergeat limum dentibus inhærentem: ut traditum Aristoteli problem. XXVIII, sect. I. Sed si stupor ille in ipsa fuerit dentium radice, non idem præstat, quin potiùs lædit: ut est apud Galenum lib. VI de simpl. medicam. facult.

Juvant hæc dentes, ut est apud Joannem Menardum lib. VI epist. IV, quæ ad Vaciensem episcopum: Sylvestris mentha, vel menthastrum, salvia, origanum, lupini, tamariscus cortex fraxini; aqua, in qua salitæ sunt olivæ; radix verbenæ masticata, cymæ rubi; vinum decocti radicis pentaphylli, quam tormentillam vocant; radix lapathi masticata, acetum scillites, amurca olei, oleastri folia. Ac tria postrema cum usto cervi cornu illini jubet, & dentibus infricari.

Oris vitium sunt aphthæ. Item columellæ inflammatio, quam *tonsillas* dicimus.

. . . .

Stomacace, & scelotyrbe (oris est malum, ac crurum, ut vocabula indicant) medetur herba Britannica, sic, ut puto, nuncupata, quia crescat in Batavia, ac Frisia ad Oceanum Britannicum. A Frisiis hanc didicere Romani. Plinium adi lib. XXV, cap. III.

Plura si è plantis remedia capitis morbis voles, adi Plinium lib. XXV, cap. XI, XII, XIII.

CAP. XXXII.

De illis externis particularibus morbis, qui sunt colli, pectoris, ventris, manuum aut pedum; horumque remediis iride, lapatho, andrachne, plantagine, lupino, paronychia, cyclamino, cotyledone, &c. Conclusio seu transgressio conquerentis naturæ, quid, contra quos.

STrumis gutturis hæc à Dioscoride commendantur: iris Illyrica, lapathum, andrachne, plantago, argemone, libanotis, aparine, millefolium, scordium, cotyledon, prima, galiopsis, adiantum, pseudobunion, coriandrum, lithospermon, capparis, laserpitium, hordeum, lolium, fabæ, lens, lupinum, piper, grossi. Ex compositis plura refert medicamenta Hieronymus Montuus *a*. Aliaque ex Arnaldo petere jubet.

a Pag. 288, & seq.

. . . .

In epidermide manuum sæpe hominibus cacochymicis ex ichoris colluvie nascuntur vermiculi adeo exigui, ut solum acutissimi visus aciem non fugiant. *Acari* dicuntur, Gallis *cirones*. Pruritum cient. Cognoscuntur ex lineolis, quas cutem perreptantes ducunt: agnitique facilè acicula eximuntur. Necantur amaris, ut vermium alii. Eoque conducit manus sæpius lavare vino diluto cum farina lupinorum. Paronychiæ medetur frutex cognominis, ut habet Dioscorides lib. XVII, cap. LIV. Alia remedia affert Plinius lib. XXIII, cap. III.

Perniones, Græcè χίμετλα, proveniunt ex frigore hiberno. Celsus non pedum modò, sed & manuum esse tradit. Remedium dicet Plinius lib. XXVI, cap. X: *Decoctum radicis cyclamini pernionibus prodest.* Idem cap. XI refert, *perniunculos curari cotyledone cum axungia, foliis ex batrachio, epithymi succo.* Addit inde: *Clavos pedum extrahit ladanum cum castoreo; verbenaca ex vino.*

Radix lilii albi in vino decocta, clavis pedum medetur, teste Plinio. Abunde igitur in herbis atque aliis remedii: sed plerique medicorum malunt argute disputare, quàm facilem adferre medicinam. Qua de re conqueritur Theodorus Priscianus, vetus & elegans scriptor, lib. I εὐποριστων, cap. I. Verba ejus apponam, sed aliquanto emendatius, quam vulgo leguntur: *Jactetur æger magna tempestate, morituro collegii caterva concurrat: tunc nos non periculi ratio possidet, nec communis naturæ conditio convenit: sed tamquam in Olympico* (male vulgo Tempico) *agone, alius eloquentia, alius disputando; alius adstruendo, destruendo* (non ut vulgo distribuendo) *alius, inanem gloriam captat. Interea dum hi inter se luctantur, atque æger fit fatis propior, nonne videtur natura ipsa rerum hæc dicere? O frustra ingratum mortalium genus: occiditur æger, non moritur: & mihi fragilitas imputatur. Sunt tristes morbi, sed dedi remedia: latent in fructibus* (malè vulgo fluctibus) *venena, sed plura germinant salutis officia.* Aliaque ibidem in hanc mentem.

CAP. XXXIII.

De plantarum usu in κοσμητικῇ, seu ornatrice facultate, ac primò quidem in cura totius hominis, quâ gracilitatem, quave vitandam obesitatem: Deinde in partium hominis, initio in pilis, horumque sive defectu, quoad capillos, cilia, barbam: sive excessu: tum canitie duplici, & porrigine, deque curandis palpebris. Ubi suppeditantur aloë, malum Punicum, panis triticeus, puls, asphodelus, spongiola cynorrhodi, amygdalæ, ladanum, nardus, spica, abrotonum, oleum, vitis, chelidonia, oxymeli diospoleticum, diatrionpipereon, diacalamintha, lupina, beta, amygdala, rosæ, palmulæ, ampelitis, &c.

POstquam de medicina è plantis omnium penè partium humani corporis aliqua diximus, quædam addam de κοσμητικῇ. Nam hæc quoque medicinæ accensetur, ac suâ utilitate non caret, dummodo suis se limitibus contineat. Aliud verò, juxta Galenum, κοσμητικὴ sive exornatoria: aliud κομμωτικὴ, sive fucatrix. Prior naturalem corporis pulchritudinem tuetur, ac custodit: altera inducit pulchritudinem adscititiam. Prior proba: altera autem improba, nec bono digna viro, nisi à viro principe ad eam cogatur. Sanè Plutarchus refert, à Philippo, Macedonum rege, quendam judicum ordine motum, quia capillum tingeret: & caussam addit, quia nihil sinceri ab eo esset sperandum, qui fucum ipsis faceret capillis. Nec sanè omnem ornatum esse medici curâ indignum ex Galeno ipso liquet, qui de κοσμητικῇ agit lib. I τῶν κτ τόπους. Summa verò capita hausit è Critone: cui eo magis tribuenda est venia, quod in ædibus vixerit imperatoris. Nec du-

dubitavit Archigenes hoc tractare argumentum, vel Heraclides Tarentinus, vel etiam Cleopatra. Nec κοσμητικὴ solum pulchritudinem conservat, sed etiam sanitatem ac robur confert: ut ait Galenus. De hac arte dicturus ordiar ab iis, quæ universi sunt corporis; deinde acturus de istis, quæ propria sunt alicujus partis. Totius est corporis cura, ne nimis vel gracilis sis, vel obesus: quamquam & ad valetudinem possis referre, quia admodum graciles valde obnoxii sunt injuriis externis: obesi autem iis, quæ ab ipso corpore proveniunt. Gracilitas est à δυσκρασίᾳ a calida & sicca: eoque conveniunt illi, quæ frigefaciunt, & humectant. Obesitas est à temperie contraria: eoque conveniunt calefacientia, & exsiccantia. Maciem conciliat aloës usus: item mustum è malis Punicis si cum oxymelite bibatur: acetum cum pipere: item sarcocolla, cinnamomum, alia. Obesum pinguemque reddit oleum. Item panes triticei recentes, pultes, alica, faba, faseoli, bulbi, pastinaca, uvæ passæ, palmulæ, castaneæ; idemque de nucibus Euboicis tradit Ruellius. Præter Celsum, & veterum alios, adi Hieronymum Montuum libro de Salubritatis tutela, cap. ult.

a Malo temperie.

Nunc loquar de iis, quæ propria sunt alicujus partis. Ac primum faciei. Inque his initium est de pilis. Ubi triplex conditio in considerationem venit. Nam vel displicet defluvium, vel superfluitas est ingrata, vel non in substantia, sed in qualitate aliquid cupimus immutari.

Defluvium est vel capillorum, vel cilii, aut supercilii, vel barbæ.

Ad capillorum defluvium pertinent ἀλωπεκία, & ὀφίασις. Hoc habent commune, quod proveniunt ab humore maligno. Diciturque ἀλωπεκία ex eo quia defluvio ejusmodi vulpes sit obnoxia: vel quia ubi ea minxerit, locus continuò arescat, nec ibi herbæ succrescant: ut antea quoque dictum. Ὀφίασις autem vocatur, quia ab occipitio primùm decidant capilli ad duorum digitorum spatium: hinc ad aures utrasque malum serpat: ac tandem se defluvia hæc in priori parte conjungant. Quomodo serpendo anguem imitatur: quæ nominis est caussa.

Alopeciam explet cinis ustæ radicis asphodeli bulbosi, teste Galeno. Idem præstat cum melle cinis spongiolæ, quæ in cynorrhodi, sive sylvestris rosæ, mediis nascitur spinis. Auctor Plinius lib. xxv, cap. 11. Atque, ut idem ait ejusdem libri cap. x1, *Alopecias emendat nymphæa, & cicuta radix, si unà trita illinantur.* Ibidem legas, ut defluentem capillum confirmet & denset polytricha: item lingulaca circa fontes nascens: adhæc & cyclamini radix. Adhæc ut veratri radix porriginem tollat, in oleo, vel aqua, decocta. De aloë quoque sic idem lib. xxvii, cap. iv: *Capillum fluentem continet cum vino austero capite in Sole contra capillum peruncto.* Imo & beta cruda prodest alopeciis, ut est lib. xx, cap. viii, ubi & addit utilem ulceribus, quæ in capite manant.

Cum verò ἀλωπεκία proveniat ab humoris malignitate, φαλάκρωσις sive calvitium oritur ab inopia humoris. Ac sincipite primò defluvium incipit capillorum, quia siccius est occipite, eo quod cutis solum ossi hæreat: eunuchi verò non fiunt calvi, quia temperamenti sunt humidi: Calvitium autem turpe semper habitum: unde Ovidius:

> *Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus,*
> *Et sine fronde frutex, & sine crine caput.*

b Sive 4 Reg. 2 23.

Notum quoque, ut Elisæus propheta *b* ob calvitiem sit irrisus à pueris clamantibus, *Adscende calve, adscende calve.* Julius etiam Cæsar in triumpho contemni calvus mœchus audivit. Ac hujusmodi, nisi pervulgata essent, permulta possent adduci. Ut mirandum non sit, si multi etiam calvitio remedium quærant. Ac in juventute quidem ei, ut Avenzoar refert, occurritur illito oleo dulci amygdalarum: ut quod acrimoniam humoris auferat. Juvat & ladanum cum oleo myrtino in duplici vase liquefactum, ut est apud Galenum in primo τῶν κατὰ τόπων. Est & apud supposititium Æmilium Macrum:

> *Contritis cepis loca quæ nudata capillis,*
> *Sæpe fricans poteris capitis reparare decorem.*

Sententia est, si ceparum contritarum succo caput glabrum perfricetur, restituit capillos. Quod inde est, quia cepæ suo calore aperiant meatus, humoresque noxios sub cute digerant, ac corrigant. Vide Dioscoridem lib. ii, cap. cxxxvii, Galenum lib. ii de alimentorum facultat. cap. lxxi, & Alexandrum Trallianum lib. i, cap. ii.

Ciliorum simplex defluxus μαδάρωσις vocatur. Quod si obveniat ex palpebris crassis callosis, & rubentibus, πτίλωσις nominatur Galeno, Aëtio, & Æginetæ. Adversus πτίλωσιν facit nardi, & spicæ decoctum in aqua.

Si barba lentius succrescat, Galenus in vi simpl. præscribit cinerem abrotoni cum oleo tenui. Item piperis, euphorbii, succum foliorum calami, muscerdæ olei per combustionem expressi. Alii illinunt mel cum tritis juniperi baccis.

Hæc de pilorum defluvio. Ubi defectu laboratur. Est item cum laboratur copia: ut in pilosis. Nam & hoc in vitio poni ostendit illud Ciceronis in Pisonem: *Non enim color iste servilis, non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt.* Pilosis conducit τριχομαλλικῶν κοσμητικὸς *a* liquor recens cum oleo in Sole illitus: ut ait Dioscorides in iv Materiæ Medicæ, & Parabilium cap. civ. Etiam ad pilos absumendos utile est ex vino aspergi cinerem sarmentorum vitis & vinaceorum, ut tradit Ruellius. Præterea prodest succus radicis chelidoniæ gossypio illitus: ut tradit Sarac. Adhæc prosunt psilothra ex colophonia, & aliis; de quibus Hieronymus Montuus opere antea memorato.

a Trichomallicorum.

Præter hæc duo genera, ubi vel satis pilorum non est, vel nimium est, tertium se offert, quando qualitas displicet: ut si canities gratiam homini demat. Quare de ea quoque dicendum.

Canities, est à vitio humoris, quo aluntur capilli. Estque vel naturalis, vel morbosa. Naturalis, vel intempestiva, vel tempestiva. Intempestiva est in Albania & alibi, ubi capilli in pueritia sunt cani, in senectute autem nigrescunt: ut est apud Plinium lib. vii. Similiter grues in senectute nigrescunt, quia plus humoris in pennas abit, quàm ut putrescere citò possint: quemadmodum auctor est Aristoteles lib. v de Generat. Animal. Tempestiva est canities senum: ac provenit ab inopia caloris nativi, senectutis comite, vel caussa. Ubi enim calor nativus putredine fit imbecillis, non ultra concoquere eum valet humorem, qui alimentum ac materies est pilorum. Consequitur igitur humoris ejus cruditas ac putredo: ut apud Aristotelem est loco antè memorato: item problemate xxxvi, sect. x. Ac hujusmodi quidem est canicies naturalis: cui non magis remedium est, quàm ipsi senectuti: qui morbus est immedicabilis. At morbosæ, sive à morbo provenientis, dispar est ratio. Multi enim, qui morbo canuerant, ubi sanitati fuere restituti nigri sunt renati: ut est apud Aristotelem in iii de Nat. Animal. & v de Generat. Animal. Ac Hieronymus Montuus, Mirebelli Dominus, & Christianissimi Regis Medicus, narrat libro de Salubritatis Tutela cap. ult. audiisse se ex πολυγλώττῳ *c* illo, & undecumque doctissimo Guilielmo Postello, quomodo sibi itinere suscepto in Græciam, Asiam, ipsamque Indiam, in locum canorum defluentium, nigri succreverint capilli. Porrò tum natura, tum morbo, primò canescere solent tempora, quia locus ille humidior est ob musculos ingentes. Etiam humidius est sinciput, quàm occiput; eoque & eâ parte celeriùs canescimus. Quod si Aristotelem audimus, citius canescunt rufi, quia is color index est imbecillitatis. Sed de hoc aliter Hieronymus Montuus loco antè dicto. Sic enim scribit: *Nos observavimus, subinde contrarium evenisse: nempe non facilè, sed serò canescere rufos. At canescunt citius, qui à senioribus orti sunt parentibus: & qui educati à vetulæ nutricis lacte fuerunt. Namque proles optima est, cum vigent parentes*

c Multarum linguarum perito.

rentes, ut ait Aristoteles v de nat. Animal. Vis quoque lactis satis apparet in hœdo, ovis lacte nutrito. Siquidem hœdus pilos obtinebit molliores: quod animadverterit Macrobius in Saturnalibus. Ac deinceps fusè ostendit Montuus, quomodo morbosæ canitiei possit occurri. Commendat verò victum; quo corroboretur calor nativus: item qui attenuat, & absterget. Hujus generis sunt oxymeli Diospoliticum, diatrion piperœon, diacalamintha; trifera Joannitii, trifera minor, electarium ex aromatibus, confectio alharif Mesuæ, diagalanga, electarium lætificans Almansoris, electarium de scilla, trochisci stellæ Avicennæ. Ibidem etiam legere possis, qui pili reddantur nigri, flavi, crispi, molles, densi. Quæ omnia exscribere longum sit. Etiam in pilorum vitiis est *πιτυρίασις*. De qua Serenus Sammonicus:

Est insensibilis morbus, sed, noxia forma,
Cum caput immensa pexum porrigine ningit:

Vulgo *furfures* appellant. Sæpius verò capillos occupat, rarius barbam, quandoque supercilium. Et provenit ab humore vitioso, sive is salsa sit pituita, sive biliosus & melancholicus sanguis caput subiens. Adi Celsum lib. VI, Galenum *κατὰ γέν.* & V Epi. com. III, Æginetam lib. III. Distinguendum verò inter porriginem humidam, & siccam. Si fuerit humida, ablue caput, locumve affectum, decocto lupinorum; ut est apud Æginetam. Sin fuerit sicca, farinam feniculi ex vino capiti induc: ut ait Marcellus Empiricus. Vel illinatur succus betæ, ut præcipit Serapio. Vel lavetur caput lacte amygdalarum, aut decoctis radicis liliorum alborum, aut vino cocto cum arundine. Verùm sæpe satius est ejusmodi remediis abstinere, quia vitium est non omni parte vitiosum: quippe quod in se plerumque perniciem convertat: ut est apud Marcellum Empiricum. Eoque, secundùm Celsum, præstat subinde pectendo à furfuribus mundare caput, quam malum penitus prohibere. Etiam è plantis sunt, quibus venustent ac fucent, palpebras. Callitlephara vocitant. Hujusmodi fiunt ex ustis rosarum foliis, teste Plinio lib. XXI, cap. XIX; vel nucleis palmarum, ut est apud eundem lib. XXVII, cap. IV; item ex ampelitide, eodem testante lib. XXXV, cap. XVI. Nimis severus, more suo, est Tertullianus, cum lib. de Cultu feminarum cap. X, ait talia esse feminis monstrata ab angelis peccatoribus: quos cum feminis consuesse, & inde ante cataclysmum gigantes genuisse, multi veterum crediderunt, impulsi libro, qui Enochi dicebatur.

Cap. XXXIV.

De parte ea Cosmetices, quæ versatur circa faciei colorem, maculas, pustulas, cicatricum vestigia, & rugas; necnon aliquid de dentibus & saliva. Ubi usus est fabarum, nymphææ, pomorum acidorum, fragorum, liliorum, ari, juniperi, terebinthi, salicis, iris, persicæ, calaminthæ, rosæ, vini, rosmarini seu libanotidis, salviæ, cinnamomi, coriandri, gallæ, &c.

A Pilis & eorum accidentibus, transeo ad ea, quæ ad faciei colorem, vel maculas, vel pustulas pertinent. Nam & hæc faciunt ad faciem universam. Malus faciei color Græcis dictus ἔφηλις, ἀπὸ τοῦ ἡλίου, h. e. Sole. Plinius nunc vocat *discolorem à Sole cutem*, nunc *à Sole ustam*, vel *adustam*. Idem hoc pacto deformiores appellat *solatos*. Verùm obtinuit *ἐφηλίδα* non tantùm vocari, si vitium fit à Solis ardore; sed etiam si ab aliis fuerit caussis asperitas & durities mali coloris, ut est apud Celsum lib. V, cap. V. Nempe quotiescunque facies pro candore refert nigrorem, pro levore asperitatem. Adversus hanc conducit aqua è floribus fabarum, vel nymphææ, vel liliorum alborum. Item è seminibus melonum vel radicum iridis, vel dracunteæ, vel sigilli Salomonis: ut tradit Hibres herbarius. Ex compositis item aqua ex fragis cum radice liliorum alborum. Vel aqua liliorum alborum cum aqua plantaginis, & florum sambuci. Adhæc unguentum citrinum; ut est apud Hier. Montuum *a*.

a De Tutela Salubritatis cap. ult.

Rubor faciei ac nasi sunt à calore hepatis. Ac incrementum caloris etiam pustulæ consequuntur. Occurritur, si inungatur vesperi facies succo pomorum acidorum: mane autem abluatur aqua, in qua amygdalæ, & semina melonum ita fuerint comminuta, ut lac videatur. Sic præcipit Joannes Crato à Crafstheim lib. IV consilio VIII *b*; pluraque ibidem in hanc rem.

b Pag 48. edit. Francof. an. 1593.

Faciei colorem bonum conciliant aquæ florum fabarum, & fragorum. Vinum etiam aromaticum sive zingibere, & cinnamono conditum feminis cutim reddit albam, puram, & magis coloratam. Sunt hujusmodi liquores & alii permulti, qui idem præstent. Eos petere licebit ex Euonymi Philiatri Thesauro *c*.

c Pag. 275. usque ad 293.

Crocus jusculis mistus *εὐχροιαν d* conciliat, teste Dioscoride.

d Coloris suavitatem.

Præterea candorem & faciei, & collo, conciliamus, ut apud Epiphanium legere est, radicibus lilii, ari, dracunculi, recentium an. selibram, aquæ florum fabarum sesquilibram, aquæ rosaceæ drachm. VIII, & cinamomi an. drachm. II. Alia etiam remedia ex plantis vide apud Euonymum Philiatrum, & Hieronymum Montuum *e*, qui multus est in hoc argumento. A colore me conferam ad maculas faciei.

e Pag. 300. & tribus seqq.

Lentigini medemur lixivio cineris juniperi, item aqua è terebintho exstillata quæ noctu illinitur, mane detergetur. Etiam oleum myrobalanorum commendatur ab Aëtio, & Jo. Manardo. Cardanus præcipit, acetum exstillatum illinere, ac postero die abluere aqua, in qua cocta sit malva, & furfures.

Ἴονθοις sive varis conducit aqua & foliis salicis cum pulvere caryophyllorum. Vel aqua ex foliis salicis, & persici destillata. Quod traditum Euonymo.

Ὑπωπίοις sive sugillatis conducit nux pinguis comesta: ut ait Aëtius item fabæ lomentum cum melle subactum, atque illitum. Item aloë cum melle illitum. Etiam jam inveteratis nigrisque medetur succus absynthii, & raphani sativi, olei myrtini, & chamæmeli.

Præterea faciei & cutis maculas delet succus foliorum ireos cum fabarum farina illitus. Idem præstant farina lupinorum, hordei, lentis, amyli, raphani, cum sic lacte illinantur. Item oleum è cerasorum nucleis: ut expositum.

Thesauro Euonymi tam pulchro nomine digni.

Nec enim Euonymus ille φιλίατρος alius est existimandus, quàm magnus Germaniæ πολυΐστωρ *f*, Conradus Gesnerus, vir undecunque doctissimus.

f Multiscius.

Superest, de tuberculis, ac pustulis aliqua addamus: item cicatricum vestigiis, ac rugis. Tubercula faciei rotunda, quæ Gallis *rubiz*, persanantur si humectes aqua destillata de foliis persici & salicis, æquo pondere mixtus: ut est in Euonymi thesauro *g*.

g Pag. 277.

Vestigia cicatricum, sive hæc in facie, sive vel aliarum aliis corporis partibus, si illinantur succo calaminthæ cum pari rosacei, & cerusæ mensura, ita delentur, ut non appareant: quemadmodum tradit Aëtius.

Rugis obviam itur aqua ex floribus ac radice liliorum alborum, cum coctis ovorum aquatis destillata: ut loquitur Hier. Montuus *h*. Iisdem medemur, ut Hibres herbarius ait, vino albo in quo elixati sunt flores rorismarini. Hactenus de iis vidimus, quæ tota facie vagantur. Sunt præterea, quæ ad certam capitis partem melius referantur. Ut gingivam, dentes, os.

h Pag. 274.

Dentibus candorem conciliat aqua rosacea, aqua salviæ, aqua origani, cinnamomum, alia: de quibus plenius Hieronymus Montuus *i*. Ex Myrepso etiam discere est, dentes servari illæsos, si quotidie manducetur radix pentadactyli.

i Pag. 281.

Oris vitium est gravis anhelitus. Sed de illo postea. Eodem pertinet vitium itemdem salivandi. Saliva si modum excesserit, lingua illinatur semine coriandri levigato cum vino. Vel colluatur galla trita cum solano, & aceto. Quod

est apud Myrepsum. Vel comedantur semina coriandri præparata, ac saccharo confecta.

Cap. XXXV.

De remediis adversus ea, quæ deformant pectus, ventrem, vel artus, ubi conveniunt lens, plantago, sambucus, lilia, faba, oriza, panis candidus, quinquefolium seu pentaphyllum, tithymallus, saccharum, &c.

PErgamus speculari fœcunditatem Naturæ, quæ etiam prospexit homini ad ornatum pectoris, ventris, manuum pedumque.

Ne virginum mamillæ nimium excrescant, cohibentur epithemate ex alumine, cerusa, plumbo usto, lente tosta an. drach. j. cum succo plantaginis: ut idem Montuus *a* tradit. Mamillarum rimis imponatur amygdalum aqua rosacea solutum, dilutumque. Ita Cocles. Papillarum fissuris utile illini interiorem sambuci corticem cum adipe gallinæ, & cera alba.

a Pag. 290.

Mamillis pendulis erigendis Arnoldus præscribit remedium ex radice liliorum alborum, cum rosaceo, atque aliis. Apud Dioscoridem legas non crescere virginum mammas, si cicutæ succo illinantur. Atque eadem vis epithemati ex succo seminis & foliorum lapathi: ut ait Montanus. Qui alterum remedium addit ex lomento fabarum, oleo rosato, succo cichoreæ, & plantaginis.

H Mont. 281.

Ventris rugas corrigit, ceratum ex succo radicum liliorum alborum cum melle albo, & cera liquefacta: ut est apud Arnaldum. Idem præstat illitum oleum nucis Indicæ. Vide & Aetium lib. xvi de plantis.

Manus candidas ac molles facit, si laventur farina fabarum, vel orizæ, cum lacte mixta. Item si lacte maceretur medulla panis candidi. Necnon smegmate ex oleo amygdalarum dulcium, & caryophyllorum. Præterea sapo ex palma, manuum candorem præstat: ut est apud Cæsarem Scaligerum Exercitat. CLVIII, sect. VII.

Suus etiam est ornatus unguibus, manuum imprimis. Quamquam non tantum propter decorem dati sunt: sed etiam quia manus digitique sic muniti meliùs quidque agunt. Priorem rationem commemorat Aristoteles lib. IV de Partibus Animalium, cap. X: posteriorem idem primo de usu partium. Ubi & caussam legas, cur mortuo etiam homini excrescant. Nempe quia generantur ex tendonum excremento. Itaque ubi tendones desinunt, istic incipiunt ungues. Ad ornatum unguium facit, si non ulteriùs protendantur, quàm summi digiti. Quod facile consequimur, si singulis resecentur hebdomadis. At superstitiosum puto, cum die Jovis id fieri jubet Tacuinus Caroli M. præceptor: adsentiente etiam Nicolao Florentino, & Arnoldo . . . . . Magis laborandum de πτερυγίῳ, cum caro initium unguis operiens sic excrescit, ut ulteriora etiam tegat. Item παρωνυχία, sive reduvia, cum caro circa unguium radices reluitur, sive resolvitur ac finditur: unde & nomen. Nam *reduvia* dicitur quasi *reluvia*, L in D abeunte: quomodo à μελετᾶν est *meditari*. Remedio juvat Plinius lib. XXVI, cap. V. *Digitorum vitiis omnibus, & privatim pterugiis quinque folium medetur.* Etiam conducit illitus tithymalli liquor: ut est in Dioscoridis Parabilibus cap. CXCI. Item saccharum in pulverem contritum, atque inspersum.

Maculas unguium delet, si palmularum caro ex rosaceo illita, vel infricata caro mali Medici sive citrei fuerit.

Adversus unguium fissuras admodum prodest illini iis aquam cynoglossæ stillatitiam.

Quassatis unguibus medemur superligando fasciolam cum centaurei succo.

Cap. XXXVI.

De remediis è plantis adversus malum odorem cùm totius corporis, tum alicujus partis anhelitus, gingivæ, narium, axillarum, pedum. Ubi utiliter adhibentur spica Celtica seu Gallica, lavendula, malum Medicum, mastiche, scillites, rosa, vinum, nux myristica, pastilis rosacei, myrtus, &c.

OCcurrimus hactenus vitiis, quæ in oculos incurrunt. Est verò cum non oculi offenduntur, sed nares. Ut cum quis gravem de se odorem spirat. Est ea graveolentia vel à toto corpore: vel à certa corporis parte.

Graveolentia totius corporis provenit ab humoris, sudorisque putrefactione: ut est apud Avicennam in septima quarti. Hoc vitium bona concoctione corrigitur: foris verò utile ablui corpus balneis, ac lavacris ex spicæ Gallicæ, vel lavendulæ decocto.

Ex illis certæ partis, primò est, si anima male oleat. Adversus quod remedio est, si comedantur ea quæ grati sunt odoris. Parthi quidem, ut apud Plinium est, sic commendare halitum solent. Deque malo Medico sive Assyrio, quod & citrium dicitur, sic Maro scribit lib. II Georg.

—— Animas, & olentia Medi
Ora fovent illo, & senibus medicantur anhelis.

Etiam cortex mali Punici huic vitio medetur. Utile quoque est manducare masticen; aut myrrham, aut semen anisi, aut agallochum, aut malobathrum, aut nucem myristicam. Suntque alia id genus suaveolentia complura.

Etiam gravis anhelitus est à laxis & putrescentibus gingivis. Hæ illinantur aceto scillino: ut est apud Mesuam. Exesis, in qualibus ciborum reliquiæ putrescunt, utile est inspergi pulverem seminis rosarum, & calami odorati veteris, de quo plenius Montuus *a*.

a Pag. 181.

Est & fœdus narium odor ex retento humore, qui è naribus venit. Huic succurritur, si nares & os colluantur vino calido, in quo nux myristica sit comminuta. Etiam medicamentum est naribus purgandis, quod ἔρρινον dicitur. Hoc illinitur vel insufflatur naribus ægri, capite deorsum spectantis, ut sic meliùs corruptus humor destillet. Constat verò id medicamentum extergentibus, & acrimonia suâ irritantibus vim expultricem: ut sunt betæ succus, melanthium, veratrum, iris sicca, staphis agria, & similia.

Hircus est ex putredine humoris qui sub axillis: nempe parte ea, quæ quia obtecta semper minus humorem superfluum potest exspirare. Huic vitio corrigendo suadet Dioscorides, ut illinantur pastilli rosacei.

Spurcus etiam odor ab iis fertur, qui eam nequeunt continere. Quo de vitio alibi loquimur.

Pedum fœtor itidem ex putredine humoris oritur. Corrigitur is si inspergatur aromatum pulvis, qui cruditatem corrigit. Præterea expedit crebrò lavari pedes è vino, in quo elixatæ sint rosæ, myrtus, rosmarinus, menta, lavendula, sampsuchus, salvia, & melissophyllum.

Cap. XXXVII.

De vi quam plantis Magi tribuerunt, quà stupenda quædam opera fidem & captum rationis superantia, tum quà abigendum aut præpediendum fascinum, liberandos dæmoniacos, & certo ritu sanandi vulgares quosdam morbos. Ubi memorantur balis, æthiopis, achæmenis, latace, baccharis, baaras, melampodium, buglossum, & muscus lapidis vulgaris.

QUæ hactenus diximus, ejusmodi sunt, ut non videantur excedere naturæ vires. Præterea verò plurima tradi videas, quæ licet incredibilia sint, à Magis tamen inter arcana Naturæ habeantur. Ut quod Xanthus Lydiacorum scri-

scriptor, refert, occisum draconis catulum ad vitam revocatum herbâ quàm balin vocant, ac Thylonem, quem interemerat draco, eàdem vitæ restitutum. Quodque hominem herbâ in Arabia redditum vitæ prodidit Juba Mauritaniæ rex doctissimus. Quod idem contactu herbæ cujusdam ab alite illatæ exilierit cuneus arbori à pastoribus adactus: ut Democritus scripsit, & Theophrastus credidit. Ea legere est apud Plinium lib. xxv, cap. ii. Atque subjungit: *Quæ etiamsi fide carent, admirationem tamen implent: coguntque confiteri, multum esse, quod vero supersit. Inde plerosque ita video existimare, nihil non herbarum vi effici posse, sed plurimarum vires esse incognitas: quorum in numero fuit Herophilus, clarus medicinâ; à quo ferunt dictum, quasdam fortassis etiam calcatas prodesse. Observatum certe est, inflammari vulnera ac morbos superventu eorum, qui pedibus iter confecerint.* Equidem Herophili dicto non invitus subscripsero, vel propter experientiam, de quâ Plinium vidimus testari. Sed enim non capio, quomodo hoc collegerint ex illis, quæ Plinius agnoscit vero superesse. Nec enim ex falsis solidè quicquam, nisi ea hypothesi, colligitur. Alia etiam Magicæ vanitatis exempla complura adfert, ac simul refellit, atque irridet, Plinius lib. xxvi, cap. iv. Primum est, *Æthiopide herba amnes ac stagna siccari conjectu, tactu clausa omnia aperiri.* Adversus quæ ait, *Siccentur hodie Æthiopide Pontina paludes, tantumque agri suburbana reddatur Italiæ.* Ac aliquanto post: *Non satius fuit Æmilianum Scipionem Carthaginis portas herbâ patefacere, quam machinis claustra per tot annos quatere?* Alterum est, *Achæmenide conjectâ in aciem hostium trepidare agmina, ac terga vertere.* Contra hæc dicit: *Ubi nam ista fuit, cum Cimbri Teutonique terribili Marte ulularent, aut cum Lucullus tot reges Magorum paucis legionibus sterneret.* Tertium est, *Latacen dari solitam à Persarum Rege legatis, ut quocunque venissent, omnium rerum copiâ abundarent.* Contra ea sic scribit: *Cur hercule Cæsaris miles ad Pharsaliam famem sensit, si abundantia omnis contingere unius herbæ felicitate poterat.* Quartum est, quòd *apud Democritum invenitur compositio medicamentorum, quo pulchri, bonique, & fortunati gignantur liberi.* Subjicit Plinius: *Cur nunquam Persarum Regi tales* (herbas) *dedit?* Tandem sic colligit: *Mirum profecto hucusque provectam credulitatem antiquorum, saluberrimis ortam initiis, si in ullare modum humana ingenia novissent.* Ac conqueritur, *Medicinam ab Asclepiade repertam evectam ultra Magos etiam.* Puto, à Magis etiam esse quòd plantas prodesse traditum contra fascinum. Uti baccharem. Unde Maro Eclog. vii:

—— Bacchare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

Est verò baccharis non quidem *nardum rusticum*, ut quosdam putâsse ait Plinius lib. xxi, cap. vi: sed *asaron*, ut idem docet libris ejusdem, cap. xix. Sane asarum Crateuas Baccharim nominavit. Verùm diversas esse herbas, docet Dodonæus lib. de Floribus, cap. lxxxix.

Iidem vires tribuunt plantis contra dæmoniacos. Ut herbæ, quæ *baaras* vocatur à Flavio Josepho lib. vii belli Judaici, cap. xxv: ubi narrat, hac herbâ admotâ, eos, qui à malo spiritu, sive dæmonio, vexantur, ac, nisi succurratur, ab eo necari solent, tanto periculo liberari, simulac admoveris herbam hanc, qua spiritus abigatur. Ibidem legas non nisi magno cum periculo carpi. Quippe refugere manus decerpere volentis, usque dum eam perfuderis urina, vel menstruo muliebri, imò tum quoque eam tangenti mortem certam imminere, nisi illam ipsam gesserit radicem de manu pendentem. Sed & alterum esse modum, quo citra periculum capiatur. Ut si undique circumfodias, ita ut perparum ejus radix terrâ condatur: tum canem alliges qui nullo negotio evellat: sed canem mori loco ejus, qui alligasset. Sed sunt & ista planè vana ac futilia.

Cùm nullam non herbam quavis diei hora citra ullum periculum evelli posse, hodie satis constet. Nihilo meliora sunt, quæ alii, Theophrasto etiam, & Plinio testibus, prodiderunt: siquis de die evellere pæoniam paret, & conspiciatur à Pico Martio, periculum esse, ne oculos amittat. Sin secuerit radicem, metum esse, ne procidant sedes. Qualibus Andreas Medicus, Galeno teste, suos repleverat commentarios. Nempe hauserat ea ab Ægyptiis, qui præstigiis, & mendaciis ejusmodi ludificari genus humanum solent: Nec propterea in totum damnem, quod ajunt herbas dæmoniacis prodesse. Nam solent dæmones potissimùm invadere melancholicos, quia humor melancholicus maxime idoneus est adigere homines ad insaniam ac desperationem. Medici igitur officium est tales herbis purgantibus restituere sanitati: quod si assequatur, dæmones vetus hospitium deserunt, ut sibi parum idoneum.

Notum quomodo Melampodio (ellebori id genus) Melampus sanarit Prœtidas, quæ se vaccas putabant: ut dictum lib. iii, cap. lxviii. Nec herbis solùm talibus medemur: verùm aliis omnibus, quibus melancholia pellitur. Itaque & Saul, à dæmone occupatus, mitius se habuit, quando dulcedine citharæ à Davide deliniretur. Sic igitur statuimus, sæpe quidem melancholicos tantum esse, qui à dæmone obsideri creduntur, ac quandoque etiam tales esse, qui deferuntur ad exorcistas: ut agnoscit Valesius libro de Sacra Philosophia cap. xxviii. Sæpe verò eosdem & melancholicos, & dæmoniacos esse, quia dæmon melancholicos invadat, ut magis operationibus suis idoneos. Ac tum herbæ, atque alia, quæ melancholicum succum subducunt, per se ac primò prosunt melancholico, ratione morbi: ex consequenti autem, quatenùs corpus minus fit idoneum nequitiæ dæmonum.

Dioscorides, & Appulejus junior, sunt auctores, buglossi, sive ut officinæ nuncupant, borraginis decoctam radicem tertianis mederi, si tres thyrsos seminis emiserit; quartanæ autem, si quatuor fuerint thyrsi. Hæc planè magorum ineptiis digna. Ac simile, quòd Plinio traditum lib. xxviii, cap. x: *Jubere magos, ut excrementa felis cum digito bubonis quartanis febribus adalligentur, & ne recedant, retineantur ad quartanum circuitum.* Atque idem legas apud Sextum Philosophum lib. de Medicina animalium, cap. xviii.

De lapide vulgari sic Plinius lib. xxvii, cap. xi: *Lapis vulgaris juxta flumina fert muscum siccum, canum. Hic fricatur altero lapide, addita hominis salivâ: illo lapide tangitur impetigo. Qui tangit dicit,*

Φεύγετε κανθαρίδες, λύκος ἄγριος ὔμμε διώκει.
Fugite cantharides, lupus acer, vos insequitur.

Cap. XXXVIII.

De usu plantarum in vestibus vel conficiendis seu materie instruendis, vel à blattis & tineis aliisque id genus præservandis ac liberandis, vel tingendis seu colorandis, vel grato odore imbuendis, peribolis & calanticis solidandis, vel denique varia instrumenta & adminicula textoribus, fullonibus, & cerdonibus præbendo. Ubi de incredibili utilitate unius arboris palmæ, tum gossypio, lino: helichryso, stœchade: violis, vacciniis seu hyacinthis, genista, cocco rubentem roseum colorem reddente: baccare: decocto oryzæ, amylo: ligno materiali, carduis, cocco fullonio, malicorio, rhoë.

Multa hactenus tum naturalia, tum magica, adduximus de usu plantarum in Medicina. Sed infinitis partibus plura omisimus: ut quibus animus non esset cuncta Medicorum scrinia compilare, sed vix amplius, quàm levem præbere gustum, quod Græcis est πρόγευσιν. Imò nec plantæ hoc solum rei medicæ conducunt, quod ἀμέσως a morbis ac vitiis corporis medeantur: sed etiam ἐμμέσως b, quatenus materiem præbent medicorum sive chirurgorum, vasculis, ac instrumentis. Sic

a Immediate.
b Mediatè.

 pyxi-

pyxidula primitus è buxo: narthecium è ferulæ ligno: indeque nomina. Nam πύξος *buxus*, νάρθηξ *ferula*. E lino item fasciolæ, mitella, hapsus, turundæ, lemnisci, & tot alia: quæ cognosci malo ex Medicis, & iis, qui de vocum proprietate scripserunt. Missis igitur, quæ ad medicinam, vel medicos pertinent, propero ad usum plantarum in re vestiariâ. Ubi primùm loquar de iis, ex quibus vestes fiunt tale est linum, unde vestes lineæ, quales laneis præferebantur ab Isiacis: ut ait B. Hieronymus in c. XIX Jesaiæ. Caussam ejus ex Plutarcho alibi adduximus.

Etiam Plinius lib. XIX, cap. 11 auctor, *esse bulbi genus circa ripas amnium nascens, cujus inter summum corticem, eamque partem, quâ vescuntur, esse laneam naturam, ex quâ vestes quædam conficiantur.* Atque ejusce auctorem laudat Theophrastum.

Ex palma itidem textilia fiunt. Quid mirum? cùm & panis inde conficiat, & mel, & vinum, & acetum: multisque adeò rebus aliis inserviat. Sanè apud Strabonem legas, palmas apud Persas celebrari carmine quo numerentur ejus utilitates trecentæ & sexaginta: tot videlicet, quot dies annus habere credebatur. Unde & Demetrio statuêre Athenienses æneas statuas numero solum CCC LX. Atque hinc Varro de eo:

Hic Demetrius æneas tot aptu est,
Quot luces habet annus absolutus.

Huc etiam pertinet insignis locus Cæsaris Scaligeri ad Cardanum Exercitatione CLVIII, sect. VIII: *In Molucbis cujusdam arboris corticem aquâ macerant, atque tundunt, usque dum ad serici veli speciem redactum, atque ex filamentis contextum videatur. Eo sibi operiunt femina pudenda. Habes apud Theophrastum* ἐριοφόρας a *arbores: apud Plinium lanatas vites. Vulgo verò gossypium, linum, cannabem.*

a Laniferas.

Gossypion, Græcè tum γοσσύπιον, tum sæpius ξύλον, fructum profert ex cujus interiori bombyce lanugo netur. Plinius lib. XIX, cap. 1: *Superior pars Ægypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossypium vocant, plures xylon: & ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similemque barbatæ nucis defert fructum: cujus ex interiore nuce lanugo netur, nec ulla sunt eis in candore, mollitieve, præferenda.*

Videtur & Arabia etiam hunc fruticem producere. Nam Propertii est:

Nec si qua Arabio radiat bombyce puella.

Nam potius de xyli lana, quam serico, ceperim poëtam. Crescit etiam in Creta, Melita, & aliis terris, Austrum versus sitis. Lana ejus Nicolao Myrepso βομβάκιον, Italis *bombagio*, Belgis dicitur *bombasin*, quasi *boome-sy*, h. e. sericum arboreum. Aliter iisdem *cottoen*: nec multum abit appellatio Gallica, Anglica, Hispanica: sed hæc articulum Arabicum addit. Vocant enim *Algodon*. Ægyptiis sacerdotes gossipinis sive xylinis vestibus usos esse, testis est Plinius loco ante memorato. Hodieque is habitus frequens Europæis, præcipuè ditioribus. Etiam in Sinæ regno nobiles quidem sericis gaudent, xylinis cæteri.

Etiam est lini species amorgis, quæ Suidæ λινοκαλάμη. Variaque alia fuere linorum genera, è cannabe genistis, ac genistis in arbore succrescentibus. Sed principatum obtinuit linum Ægyptium. Quod Ægyptiis propterea in usu: Isiacis præcipuè, de quo in symbolica Ægyptiorum theologia dicam: sed aliis etiam, ut ostendit Herodotus in Euterpe. Ἐνδεδύκασι δὲ κιθῶνας λινέους, περὶ τὰ σκέλεα θυσανωτούς, οὓς καλέουσι καλασίρεις. ἐπὶ τούτοισι δὲ εἰρίνεα εἵματα λευκὰ ἐπαναβληδὸν φορέουσι. οὐ μέντοι ἔς γε τὰ ἱερὰ ἐσφέρεται εἰρίνεα. οὐδὲ συγκαταθάπτεταί σφιν· οὐ γὰρ ὅσιον. *Vestibus amiciuntur lineis, circa crura fimbriatis, quas calasires appellant: supra quas candida ferunt lanea superjecta. Lanea tamen vestes, neque in ædes sacras gestantur, neque una cum cadavere sepeliuntur. Profanum enim est.* Addit hæc esse consentanea sacris, quæ Græcis Orphica, & Bacchica vocantur. Esse verò ἱερὸν λόγον, sacram rationem, cur in laneis aliquem sepeliri sit nefas.

Sacris quoque veterum Christianorum vestibus inservivit linum. Unde apud Bedam in Marcum legas: *In Ecclesia mos invaluit, ut sacrificium altaris non in serico, neque in panno tincto, sed in lino terreno celebretur; sicut est corpus Domini in sindone mundâ sepultum: juxta quod in gestis Pontificalibus à B. Papa Silvestro legimus esse statutum.*

Nec plantæ solùm utiles sunt vestibus, quatenus materiem iis præbent; sed etiam, quia vestibus appositæ præstant, ne obnoxiæ sint tineis, & blattis. Ita ἑλίχρυσοι flos, si vestibus indatur, eas conservat incorruptas: ut est apud Dioscoridem. Etiam hac parte utiles sunt stœchadis citrinæ flores. Quippe, ut pediculos, ac lentes, cum lixivio necant: sic & tineas delent: unde Belgis *mottenkruyt* vocatur. Aliter dicitur *Rhijnbloeme*, quia ad Rhenum feliciter provenit circa solstitium. Nec flores modò; sed & cortex Medicæ sive citriæ arboris vestibus apposita tineas necat, aliaque id genus insecta noxia arcet. Vide Dod. pag. 260, 261.

Ad rem vestiariam etiam referre possumus colores; quando ab eorum nitore, ac varietate luxus in vestibus magnam partem consistit. Quare nunc dicam, ut plantæ inserviant tinctorum cortinis, atque inficiendis pannis, & vestibus. Præstant hoc viola, & vaccinium. De quibus sic Vitruvius lib. VII, cap. .. *Tinctores, cum volunt solem Atticum imitari, violam aridam conjicientes in vas cum aqua confervescere faciunt ad ignem: deinde cum est temperatum, conjiciunt in linteum, & inde manibus exprimentes, recipiunt in mortarium aquam ex violis coloratam & ex ea eretriam infundentes, & eam terentes, efficiunt Solis Attici colorem. Eadem ratione vaccinium temperantes, & lac miscentes, purpuram faciunt elegantem.* A violis quidem dicitur vestis Janthina: nempe quia viola Græcis ἴον: quo vocabulo præcipuè intelligitur ἴον πορφυροῦν a, quod Theophrasto ἴον μέλαν, ἢ μελάνιον b. Etiam genistis in tinctura usi. Plinius lib. XVI, cap. XVIII: *Subeunt in montosa tingendis vestibus nascentes genistæ.*

Dodo. pag. 15.

a Viola purpurea. b Viola nigra.

Frutex est exiguus, qui producit κόκκον βαφικὸν c. Sunt grana scatentia vermiculis, è quorum sanie est color coccineus, sive vermiculatus. Unde Lucillius emblemate vermiculato: Et Glossæ: κόκκος d, βάμμα e, *vermiculus, hoc coccum.* A quo colore hodieque *minium* vocant *vermillon*, quasi vermiculorem dicas. Coccineus color imperatoribus dicatus, ut Plinius ait. Atque idem Plinius lib. IX, cap. XLI, tradit Romanos *cocco tinctum Tyrio tingere, ut fieret hysginum.* Addit, *coccum Galatiæ rubens granum, ut dicemus in terrestribus, aut circa Emeritam, in maxima laude est.* Remittit vero nos Plinius ad operis lib. XVI, cap. VIII, & lib. XXIV, cap. IV.

c Coccum tinctorium. d Granum. e Tinctura.

Salm. in Sol. pag. 272. & aliquot seqq. ubi & de hysgino colore.

Quercu etiam tingi lanas tradunt, ut idem ait lib. XIII, cap. ult.

Utrum & Lysimachiæ herba sit idonea vestibus colore cæruleo tingendis, fusè disserit Nicolaus Leonicenus dissertatione tertiâ de erroribus Plinii: quæ est ad Franciscum Tottum Lucensem f.

f P. 117, 118, 119.

Bacchar vestibus odoris gratiâ inseritur: ut est apud Plinium lib. XX, cap. XIX.

In peribolis collaribus, muliebribus capitis tegumentis, & id genus lineis, ut rigor ac soliditas quædam accedat usus est oryzæ decocto vel amylo: quod è frumenti genere. Græci ὄλυραν, Latini arincam dixere. Germani dicunt *amelkoren*, quasi dicas amyli frumentum.

Addam etiam aliquid de iis, è quibus præparantur instrumenta ad lineas, vel laneas, vestes. Textorum penè omnia è ligno. E carduis est pecten fullonum, quo pannos rudes excitant in villos.

Etiam ad indumenta pertinent calceamenta. Ad hæc quoque, licet è corio plurimum fiant, plantarum se usus extendit. Ac primùm ratione eorum, quibus corium præparatur-

ratur. Deinde ratione formæ, cui corium inducitur, ut calceus fiat. Ac denique ratione suberis, quo calceus attollitur.

Coria perficiuntur malicorio, h. e. cortice mali Punici: ut est apud Plinium lib. XXIII, cap. VI, & lib. XXIV, cap. XI.

Rhoe sive rhu, frutex in petris proveniens, utilis ad pelles inspissandas.

Lignea est forma, cui sutor inducit corium quò calceum faciat. *Mustricolam* vocat Festus: fortasse quia monstret, quomodo suendus sit calceus. Nempe à monstrum fit monstricola, & liquidâ elisâ mostricola, vel mustricola. Sic à monstrum, mostellum, unde Plauti Mostellaria. At Isidoro in Glossis *Mustricula* idem est ac *decipula*: à muribus stringendis, vel potius tricandis, h. e. intricandis.

Suberi inde nomen, quia insuatur. Nempe à *suo*, *suber*, ut à *tumeo*, *tuber*. Partim verò insuitur, ut quis grandior videatur, partim arcendo frigori. Qua de re ex Alexio Comico, ac Xenophonte agit Petrus Victorius lib. XV, cap. XIII. Apud Romanos feminæ utebantur tempore hiberno: ut ait Plinius lib. XVI, cap. VIII.

CAP. XXXIX.

De plantarum utilitate in ædificiis & utensilibus tum terrestribus, urbanis & rusticis; tum navibus, quæque eò spectant. Ubi de modo & tempore lignandi, quæque ligna cuique rei conducant. Ædificiis aptissimum robur, ulmus, populus, cupressus, abies. Evolvitur structura templi Dianæ. Rigorem fortissimè servat ulmus. Juniperus in subdialibus convenit. Larigna castella ignem non admittere. Etiam frutices ædificiis inservire, ut harundo. Citrus, terebinthus, operi maximè congruunt intestino. Mensa Ciceronis unde, & quanti. Lecti veterum quotuplices, & quales. Ficulneorum cochlearium virtus. Stragula, cunæ, cophini. Instrumenta agricolarum, piscatorum, venatorum. Illustris abies & pinus in ædificandis classibus.

EX his, quæ de re cibaria, medicamentaria, & vestiaria, vel calcearia diximus, vidimus usum plantarum, qui ad coquum, medicum, & sarcinatorem, ac sutorem pertinet. Nunc ostendam de usu in ædificiis & navibus quem Plinius signet, cùm lib. XII, cap. I ait: *Arbore sulcamus maria, terrasque admovemus: arbore exædificamus.* Priùs de ædificiis, deinde de navibus dicam. Ac ad ædificia quidem attenditur, & quando arbores cædi oporteat, & quomodo, & quas imprimis. De quibus omnibus accurate Theophrastus lib. V Hist. Plant. ac Vitruvius paucis lib. II, cap. I, fusèque cap. IX. De iisdem egere Cato de R. R. cap. XVII, Columella lib. XI, cap. II, Plinius lib. XVI, cap. XXXIX, Palladius lib. XI, cap. XV. & è Græcis Cassianus Bassus in Geoponicis Constantino Cæsari dicatis cap. XXXV. Quare erimus hoc loco breviores: præsertim de primis duobus: de tertio enim aliquanto pluribus agendum.

De tempore, quo arbores cædi debeant, hæc complurium sententia est: non cædendam tempore verno, quia tum arbores prægnantes se efferant in frondes, & fructus. Propterea conducere tempus post solstitium, desinereque antequam Favonii flare incipiant, quod fit VI Id. Febr. Hibernum verò tempus esse maxime idoneum, quoniam frigus tum materiem comprimat, & consolidet.

Quod ad modum incidendi arbores, de hoc Vitruvium audiamus: *Cædi ita oportet, ut incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam, & relinquatur, uti per eam exsiccescat stillando succus. Ita qui inest in his inutilis liquor, effluens per torulum emori in eo saniem, nec corrumpi materiæ qualitatem. Tum autem cum sicca, & sine stillis erit arbor, dejiciatur, & ita erit optima in usu.*

Maximè ædificiis idoneæ, ut Vitruvius ait, *robur*, *ulmus*, *populus*, *cupressus*, *abies*, & quædam aliæ, quas tamen comprobat naturâ differre. Plinii *a* sunt ista: *Infœcunda firmiora fertilibus; nisi quo in genere mares ferunt, sicut cupressus, & cornus. Cariem vetustatemque non sentiunt cupressus, cedrus, ebenus, lotos, buxum, taxus, juniperus, oleaster, & olea. Ex reliquis tardissimè larix, robur, suber, castenea, juglans. Rimam, fissuramque non capit sponte cedrus, cupressus, olea.* Quod ad laricem quod ea non absumatur carie, vel tineis; id est ob amarorem. Imò & ejus laus est, quòd castella inde exstructa vix ignem admittant; ut ex Vitruvio dicam, cùm de lignorum ad ignem usu loquar. De ædificiorum verò materie vix aliunde meliùs possit judicari, quàm numinum simulachris, ac præcipuè ex templo Dianæ Ephesiæ; quippe ut Plinius *b* ait, à tota Asia quadringentis annis *c* exstructo. Pertinent quidem & ad plantarum in falsi numinis cultu abusum: de quo seorsum postea dicam: sed quatenus hic durationem lignorum in ædificiis universè consideramus, non possumus illustriori documento eam rem comprobare, quàm è statuis ac templis. Plinium igitur audiamus, qui de Diana Ephesia sic refert ibidem: *Convenit tectum ejus esse e cedrinis trabibus.* Nempe cedrus utilis structuris, quia cariem ac putredinem nescit. Interim rebus aliis bene affectis putredinem adfert: sed corruptas restituit ac conservat. Postea apud eundem Plinium sequitur: *De ipso simulachro Deæ ambigitur. Cæteri ex ebeno esse tradunt. Mutianus ter consul, ex his, qui proximè viso eo scripsere, vitigineum, & nunquam mutatum, septies restituto templo.* Adjicit mox: *Valvas esse è cupresso, & jam quadringentis prope annis durare materiam omnem novæ similem. Cupressus in eas electa, quoniam præter cætera uno in genere materiæ nitor maximè valeat æternus. Nonne simulachrum Vejovis in arce è cupresso durat, à condita Urbe quingentesimo quinquagesimo primo anno dicatum? Memorabile & Uticæ templum Apollinis, ubi Numidicarum cedrorum trabes durant, ita ut positæ fuere prima urbis ejus origine, annis* CIↃ CLXXXVIII. *Et in Hispania Sagunti ajunt templum Dianæ à Zacyntho advectæ cum conditoribus annis ducentis ante excidium Trojæ, ut auctor est Bocchus: infraque oppidum ipsum id haberi. Cui pepercit religione inductus Annibal: juniperi trabibus etiam nunc durantibus. Super omnia memoratur ædes in Aulide ejusdem Deæ, seculis aliquot ante Trojanum bellum exædificata.* Ac subdit: *In plenum dici potest, utique quæ odore præcellant ea æternitate præstare.* Plura vide ejusdem libri cap. XLII.

Est verò non modò discrimen in arboribus, sed etiam ædificii partibus. Unde ibidem *d* Plinius: *Rigorem fortissimè servat ulmus: ob id cardinibus, assamentisque portarum utilissima, quoniam minimè torquetur: permutanda tantum sic, ut cacumen ab inferiore sit cardine.* Et aliquanto post: *Juniperus in subdialibus aptissima.* Trabibus maximè idoneæ abies, & larix: nempe quia ambæ, ut Plinius inquit ejusdem libri cap. XLII, *pondus sustinent validè, etiam in transversum positæ.* Ac paullo post ait: *Facile panditur juglans. Sunt enim & ex ea trabes: frangique se praenunciat strepitu: quod in Antandro accidit, cùm è balneis territi sono profugerunt.* Continuò subdit: *Pinus, picea, alni, ad aquarum ductus in tubos cavantur.* Ac mox: *Firmissima ad tectum abies. Eadem valvarum repagulis aptissima.*

Nec modò ex arboribus domicilia, vel eorum partes consiunt: sed ipsæ etiam pro domicilio esse possunt. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I: *Nunc est* (platanus) *clara in Lycia gelidi fontis socia amœnitate, itineri apposita, domicilii modo cava octoginta, atque unius pedum specu, nemoroso vertice, & se vastis protegens ramis, arborum instar agros longis obtinens umbris: ac nequid desit speluncæ imagini, saxea intus crepidinis corona muscosos complexa pumices: tam digna miraculo, ut Lucinius Mutianus ter consul, & nuper provinciæ ejus legatus, prodendum etiam posteris. putârit, epulatum intra eam se cum duodevicesimo comite, largè* ipsâ

a *Lib.* 16. *cap.* 40.

b *Lib.* 16. *cap.* 40.

c *Pro quo tamen* ducentis viginti *est lib.* 36. *cap.* 14.

d *Lib.* 16. *cap.* 11.

ipsâ toros præbente fronde, ab omni afflatu securum optantem imbrium per folia crepitus, lassorem, quam marmorum nitore, pictura varietate, laquearium auro, cubuisse in eàdem.

Nec ædificiis modò inserviunt arbores, sed etiam frutices: uti harundines de quibus ita Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Tegulo earum domus suas Septentrionales populi operiunt; durantque ævis tecta alta.* Hinc *peniculum tectorium* Plautus vocat Milite, ac Rudente. Subjicit deinde Plinius, quomodo in aliis orbis locis inde facere soleant pergularum cameras, sive fornices: nempe ut leves, nec oneruias. Item cap. XXXVII ejusdem libri refert, ut scirpis Mauri mapalia sua tegant. In Æthiopia Troglodytica tegere ædes solent herba quadam, quæ in opere eo sine vitio annos duret centenos: ut est apud Cæsarem Scaligerum ad Cardanum Exercitat. CLVIII, sect. VIII. Qui & paulo post addit: *lanam demitti ex interstitiis palmularum, ex qua cum pilis camelorum, qui Libya deserta occuparunt Arabes sua tegunt tentoria.*

Hactenus vidimus de plantarum, præcipueque arborum usu in ædificii, vel ejus partium structura. Deinceps dicam de apparatu eo quo domus instruitur, uti de opere intestino, & supellectile, sive utensilibus. De priori sic Plinius lib. XVI, cap. XLII: *Abies, ad quæcunque libeat intestina opera, aptissima.* Et cap. seq. *Quæ in laminas secantur, quorumque operimento vestiatur alia materies, præcipua sunt citrum, terebinthus, aceris genera, buxum, palma, aquifolium, ilex, sambuci radix, populus. Dat & alnus, suber sectile, sicut citrum, acerque.*

Mensis vulgaribus fagus servit: ut indicio hoc Martialis lib. II, epigr. XLIII:

Fulcitur testa fagina mensa mihi.

Citri arbori debentur mensæ ingentis pretii: ut illa Ciceronis, quam *cursorbem* Tertullianus vocat lib. de Pallio. In Libya crescit: unde Varro in Gerontididascalo apud Nonium:

In quibus Libyssa citrus fasciis cingit fores.

Nempe crescit prope Atlantem. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Atlas mons peculiari proditur sylva. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor citri.* Sic istic legi debere pro *cetri*, etiam Cujacius docuit Observat. lib. II, cap. V. Continuo autem subdit Plinius: *Et mensarum insania, quas feminæ viris contra margaritas ingerunt. Extat hodie Marci Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo ævo, emta* HS X. Quia verò, ut dictum, citrus in Mauritania prope Atlantem montem crescit, hinc Martialis lib. XII, epigr. LXVII:

Et Maurusiaci pondera rara citri.

Et lib. XIV, epig. LXXXIX:

Accipe felices Atlantia munera sylvas.

Porro mensæ ex iis, quia maculosas tigrium & pantherarum pellium referant, etiam *tigrina*, & *pantherina*, dicebantur. Plinius lib. XIII, cap. XV: *Mensis præcipua dos in vena crispis, vel in cortice variis: illud oblongo evenit discursu, ideoque Tigrina appellantur; hoc intorto, & ideo tales Pantherina vocantur.* Mensis hisce citreis fulcrum subdebatur ex ebore, figura pardi hiantis. Unde Juvenalis sat. XI:

Nil rhombus, nil dama sapit: putere videntur
Unguenta atque rosæ, latos nisi sustinet orbes
Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu
Dentibus ex illis, quos mittit porta Syenes.

Putabat vir doctus a mensas dici *pantherinas* à pede seu fulcro pantheram sive pardum repræsentante. Sed distinguit poeta orbem latum, & id quod orbem sustinet: orbem dixerat fieri ex ligno peregrino, non annosa nuce, aliove ligno domi nato: pedem verò qui orbem sustineret, fabricatum ait ex ebore, advecto ex Ægypto, Mauritania, India, vel Arabia.

a *Thomas Demsterus in iis, quæ addidit Ulyssi Aldrovando lib. I de quadrupedibus bisulcis, pag. 929.*

A mensis venio ad lectos; quorum alii tricliniares, in quibus cœnantes accumberent: alii cubiculares, in quibus de nocte somnum caperent: præter quos fuere lucubratorii; in quibus studerent; item in quibus de die dormirent, quos Lampridius vocat *accubitus*; uti Spartianus, more Græco, anaclinteria, [illegible]. Ut taceam de lecto Stygio, sicut Martialis vocat. De hoc seorsum dicam, cum loquar de usibus plantarum post hominis mortem. Pauperes interdum dormiebant in storea, sive tegete, vel matta. Item eronibus, de quibus postea dicam. Etiam, qui in re honesta essent apud Romanos ligneis usi lectulis fuere, dum prisca foret frugalitas. Quam ut in memoriam reduceret Ælius Tubero, in epulo publico, sive, ut Plautus vocat, populari cæna, tales populo sterni jussit, uti & pelles hædinas pro stragulis, vasa fictilia pro argenteis. *Sed censura fuit illa, non cæna*: ut fortè hoc vocat Seneca epist. LXIX. Eamque frugalitatem populus Romanus, pro sordibus habuit, hominemque integerrimum, ac civem optimum, præturâ dejecit: ut est apud Ciceronem orat. pro Muræna. Nec tamen putandum lautioribus etiam postmodum tricliniares, puto & cubiculares lectulos non fuisse è ligno, at non vulgari, sed pretioso: ut è citro, quam ex Libya peterent: unde Maro in Ciri:

Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.

Est & Persii sat. I:

—— Non quicquid denique lectis
Scribitur in citreis.

Nec mensas solum, & lectos stirpibus debemus; sed etiam alia multa: ut sunt capsæ, sedes, scamna, scabella, vasa vinaria, pocula quædam, ut fagina, apud Maronem.

Cochlearia ex ficulno ligno si sæpius iis carnes verses, vel una cum iis coquantur, efficiunt, ut celerius elixentur: sicuti est apud Miraldum Memorabilium Centuria I, sect. LXXVI.

Nec ligna solum lectis inserviebant: sed etiam linum, plantarumque aliæ. Ut culcita, quam perperam vocant *culcitram*; adhæc ἐπιβλήματα, quæ injiciuntur, qualis vestis stragula. Nec è vimine minùs, quam ligno, fiunt cunæ, sive alvei, in quibus cunabula infantium. Ex vimine item fiebant cophini, aliaque vasa, viminea inde dicta: item erones sive herones, spartea storearum vel tegetum more texta, in quibus frumentum reponebatur, pauperes quandoque dormiebant: Græci Φορμὸς vocant, unde Terentiani Phormionis nomen deducit Donatus. Turnebum vide lib. XXIV Advers. cap. II. Ex eruca scopæ, quibus domus verritur, vel vestes purgantur. An & mulierum propria attingam? Ut quod è ligno colus; è vimine calathus, qui & quasillus.

Post domestica instrumenta, sive illa culinæ, sive mensæ, sive aliis, inserviant, venio ad rustica, piscatoria, venatoria, similiaque. In rusticis sunt currus, & plaustra, cùm ad alia, tum frumentum in Urbem advehendum. Currus unde olim potissimum fuerint, indicat hoc Plinii lib. XVI, cap. XLII: *Eadem* (abies aptissima) *& curribus, maxime sociabilis glutino, in tantum, ut findatur ante, quà solida est.* Quod ex Theophrast. hausit. Longè verò plurima è salice. Nam & jugis vinearum perticas emittunt (salices), & virgas sequaces ligaturis; prætenues inserviunt viminibus texendis, firmiores corbibus, & plurimæ agricolarum supellectili: ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVII. Eorundem sepimentis inserviunt spinæ, sambucus, rubus, aperina, aliaque. Alni quoque sepibus muniunt, contraque erumpentium amnium impetus riparum muro in tutela ruris excubant: ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXVII.

Ægyptii sycomoris colligant aggeres Niloticos ad retinenda aquarum incrementa. Unde pœna iis, qui sycomorum succidissent: ut liquet ex Jurisconsultis de Pœna Extraordinaria.

Sunt & piscationi utilia: ut retia sive è lino, sive genista, Plinius lib. XIX, cap. I: *Asia è genista facit lina ad retia præcipua, in piscando durantia, frutice madefacto decem diebus.*

Venatoribus è lino retia rara, plagæ. E ligno vari, sive valli, quibus retia eriguntur. Item clava, qua cuniculos

culos interimunt: & numella, qua canum, uti & pecorum, colla includuntur.

Multa prætereo, ne tædio sim in rebus non obscuris. Quia verò prope omnia de fabris ideo consignabo hanc partem, aliquo, quod universè pertineat ad ξυλεῖα, sive fabrorum è ligno instrumenta. Eorum quam varius ad varia usus sit, nemo paucis dixerit. Nec quodvis lignum ad singula æquè est idoneum: qua de re ita Plinius lib. XVI, cap. XLIII: *Sunt verò & parvi usus fabrilium ministeriorum insignes. Ideoque proditum, terebris vaginas ex oleastro, buxo, ilice, ulmo, fraxino, utilissimas fieri. Ex iisdem malleos, majores quoque e pinu, & ilice. Cato vectes aquifolios, laureos, ulmeos, fieri jubet. Hyginus manubria rusticis carpinea, iligna, cerrea.*

Satis de ædificiis, & utensilibus, vel rusticis, fabrilibus, aliisque instrumentis. Venio nunc ad rem nauticam: eò justius, quia & navis pro ædificio est: unde Tullius pro Milone *classes ædificari* dixit. Cum verò ex variis fiant naves, maximè tamen illustres abies & pinus, unde ea vocabula sæpe pro nave sumuntur. Maro VIII Æneid.

Labitur uncta vadis abies.

Ex abiete fuit Argo navis, uti & equus Trojanus; de quo dictum in Orator. Institut. lib. IV, cap. VIII, sect. III.

a XLII. Et sanè, ut a Plinius ait lib. XVI, cap. X a, *expetita navigiis arbor est, & in excelso montium, seu maria fugerit, sita.* Hinc Claudianus lib. II de Raptu Proserp.

Apta fretis abies. ——

Et Papinius in VI Theb.

Hinc audax abies. ——

Eo audax, quia ex hac truci pelago navim committimus.

Arundo Indica est arboreæ magnitudinis, adeò crassa ac procera, ut navigiis sit idonea, singulaque internodia tres possint homines capere. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Differre mares ac feminas in his Indi quoque tradunt: spissius mari corpus, feminæ capacius: navigiorumque etiam vicem præstant, si credimus, singula internodia.* Quid mirum quando, ut ait Strabo, arundo illa tria habeat cubita in diametro, & novem in orbe? imò quædam altera parte sit crassior: quippe quæ sena habeat in diametro, decem & octo in circuitu. De Indicis navigiis ex arundine etiam est apud Theophrastum. Nam planè est verisimilis conjectura maximi Salmasii b apud eum reponentis, ὥστ' ἀκατίοις χρῆσθαι c, ubi vulgo est ἀκοντίοις d. Nam de jaculis nihil sane mirandum foret, cum ea & fiant ex arundine Belgica, Cretica, Italica. Navigia illa ex arundine καλαμίνας σχεδίας e appellat Isidorus apud Athenæum. Scirpis, ut est apud Plinium lib. XVI, cap. XXXVIII, *velificant non in Pado tantum, verum & in mari piscator.* E teda est pix, qua naves muniuntur. Nec navis modo è plantis, sed etiam vela, sive carbasa. Quæ plurativo numero diximus, quia præter majus velum, quod acatium, vel artemon dicitur, etiam minora sunt, ut ad proram dolon, quomodo etiam Livius appellat lib. XXXVI: ad puppim autem epidromus. Præterea ex cannabe funes: ut rudentes, funis ancorarius, pes funis, quo religatur velum; unde dictum laxare, vel facere pedem.

b *Salm. Exercit.* p 1017.
c *Acatiorum seu naviculaｒum instar actuariarum utuntur.*
d *Jaculorum in modum.*
e *Rates arundineas.*

Quantus etiam papyri usus fuerit ad rem nauticam, illa Plinii docent lib. XIII, cap. XI: *Ex ipso quidem papyro navigia texunt: & e libro vela, tegetesque, nec non funes. Nascitur & in Syria. Neque aliis usus est, quàm inde, funibus rex Antigonus, in navalibus rebus, nondum sparto communicato.* Ubi ostendit & usum spartri: cujus ingens copia in Hispania. Unde *Ibericos funes* pro sparteis dixit Horatius lib. Epod. od. IV.

Cap. XL.

De utilitate stirpium militia, qua bellum gerendum, re bene gesta honorem exhibendum, & per satyram quasi etiam aliquid de pœnis. Ubi de horrenda vi calami & arundinis, de fraxino, abiete, acere, nova sideritide seu ferrea arbore Javæ; esculo, lauro, myrto, ilice, palma, populo; fustuario, vitibus, virgis, pice, ficu.

Etiam bello utiles plantæ. Nam ex ligno sagittæ: imò & ex arundine. Plinius lib. XVI, cap. XXXVI: *Calamis Orientis populi bella conficiunt: calamis spicula addunt irrevocabili hamo noxia. Mortem accelerant pinnâ addita calamis. His armis solem ipsum obumbrant. Ac si quis Æthiopas, Ægyptum, Arabas, Indos, Scythas, Bactros, Sarmatarum tot gentes, & Orientis, omniaque Parthorum regna diligenter computet, æqua fere pars hominum in toto mundo calamis superata degit.* Post pauca addit, Indicas harundines præstare: *quando & hastarum vicem præbent additis cuspidibus.* Est ea arundo Indica circa Acesinem amnem. Nam de hac scribit Theophrastus, ὥστ' ἀκοντίοις χρῆσθαι, quod Plinio est *hastarum vicem præbere additis cuspidibus.* Ubi mirum est Plinium reddere hastas, cum apud Theophrastum non δόρυ sit, sed ἀκόντιον. Sed nodum exsolvit Salmasius, qui apud Theophrastum pro ἀκοντίοις legit ἀκατίοις. Plinius igitur in vitiosos inciderit Theophrasti codices: de quo jam ante dictum, cùm de usu stirpium in navigiis loqueremur. Interea ex Plinio constat non Indos solum, sed & Belgas, Cretenses, atque Italos, ex arundine jacula fecisse. Europæis verò longè id usitatius ex arbore, maximeque laudata huic rei fraxinus. Notum ut fraxinus nobilitata sit Homeri præconio, hastaque Achillis. Deque hasta abietali Servius interpretatur illud Æn. II:

—— *Cujus apertum*
Adversi longâ transverberat abiete pectus.

Nec Afris modò parmæ è ligno, verum & apud Romanos legionariis, sed ligno corium superinducebant. Etiam è ligno jacula & sagittæ: Quibus interdum & nomina inscribebant, ut constare hosti posset, à quo esset vulneratus. Id fecerat Aster, qui jactum sagittæ ex obsessâ Methone, Magnesiæ urbe, altero oculo privavit Philippum Amyntæ filium. Vallum etiam constat cespite, sive terra aggesta ad vallos, sive sudes. Erant eæ è denso ligno ac robusto: unde *vallum acernum* dixit Propertius lib. IV. Erant quoque ramosæ, ne terra facilè solveretur. Unde Maro *Quadrifidas sudes* vocat. At quantus in bello usus foret, si in Java minore, ut dicunt, arbor fuerit, quæ medullam habeat ferream, exilem quidem, at ad summum fastigium pertingentem. Unde qui frustum gerat, ferro dicitur impenetrabilis, quod relatum magis, quam creditum Cæsari Scaligero Exercitat. CLXXXI, sect. XXVII.

Nec ad militiam modò plantarum usus fuit, sed etiam ad honores post res militia bene gestas. Huic rei coronæ inserviebant multifariam, ut ostendit Plinius lib. XVI, cap. IV. Ac primùm triumphantium, quæ priscis temporibus ex esculo, postea ex lauro: si Ovidio credimus de Pythiis agenti I Met. Laurea verò adsumta Liberi patris exemplo ex Indis triumphantis: quod Tertulliano etiam proditum libro de Corona Militis. Romanis quidem literæ laureatæ, aut laurus lanceis pilisque affixæ victoriæ signum: ut Plinius ait lib. XV, cap. XXX. Postes etiam Imperatorum laureati, ut ibidem legas, ac Ovidii hoc indicat lib. I Met.

Postibus Augustis eadem fidissima custos
Ante fores stabis.

Plinius lib. XV, cap. XXX: *Laurus triumphis propriè dicatur, vel gratissima janitrix Cæsarum, Pontificumque: quæ sola & domos exornat, & ante limina excubat.*

Vide Brodæum l. I. c. 33. & Alex. ab Alexand l. I. cap. 27.

In vett. etiam nummis laureata Imperatorum capita. Sed quid rei notissimæ diutius insistam? Myrtea verò corona ovantium erat: quia minor is honos. Nam myrtus Veneri sacra, ut dictum. Myrteâ primus usus est Posthumius, victis Sabinis. Marcus Valerius duabus usus coronis, laureâ, myrteâque. Civica corona, quam civis dabat ei à quo servatus foret, primitus ex ilice fuit. Unde

de Cæcilius Comicus: *Advehuntur cum iligneacorona, & chlamyde*: de hac ita Plinius lib. XVI, cap. IV: *Civica iligna primò fuit, postea magis placuit ex esculo, Iovi sacra. Variatumque & cum quercu est, ac data ubique, quæ fuerat custodito tantum honore glandis.* Postea subdit: *Auxilia, quamvis rege servato, decus id non dant. Nec crescit honos idem Imperatore conservato, quoniam conditores in quocunque cive summum esse voluere. Acceptâ coronâ civicâ licet uti perpetuo. Ludos ineunti semper adsurgi etiam ab Senatu, in more est. Sedendi jus in proximo Senatui. Vacatio munerum omnium ipsi, patrique, & avo paterno.* Caussam adducit triplicem Plutarchus in Problematis, & Coriolano. Nempe quod Arcades, unde genus Romanis, fuerint βαλανοφάγοι, vel quod facilis ubique copia hujus arboris, vel quod Jovi, urbium præsidi, sacra fuerit quercus. Palma item victoriæ symbolum, ut ex vett. nummis, & sculpturis liquet. Caussa est, non modò quia uti arbor ea non patitur foliorum defluvium, semperque vireat, similiter non marcescat nomen ac gloria eorum, qui res magnas gessere: verùm potissimum, quia uti palma non cedit, sed resistit ponderi, ita vincere qui volet, adversario obniti ac perstare debeat. Quam rationem ex Aristotele & Plutarcho Agellius tradit lib. III, cap. VI. Nec propterea putandum, semper in nummis per palmam signari victoriam. Nam in nummis Titi Vespasiani quæ cum mœsta muliere habent palmam cum hisce literis JUD. CAP. hoc est, *Judæa capta*, uti per mulierem, ita etiam per palmam Judæa significatur: nempe quia plurima succrescit in Judæa. Videlicet sicut ex silphii planta cognoscimus esse nummum Cyrenaicum, quia regio ea hac plantâ abundaret.

Ad militiam etiam referre possis honores, qui conferebantur in Deorum festis, ubi de viribus corporis foret certamen. Nam hujusmodi certamina ad militiam præparabant. Quare aliquid de hoc etiam adspergam.

In Olympiis, quæ in Elide erant, victori dabatur corona ex apio: ut notum ex Ἀνθολογία, & aliunde: quandoque etiam è lauro: ut est apud Chrysostomum in Gen. cap. XVIII. Hom. XLII.

Apud Lacedæmonios in festo, quod Προμαχία dixere, victor coronabatur arundine: ut Sosibio traditum libro περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν, & ex eo Athenæus lib. XV.

Apud Rhodios corona populea dabatur ei, qui vicisset in festo Tlepolemi: ut tradit Pindari scholiastes in Olympion. od. VII.

Myrteâ coronâ ornabantur, qui vicissent ἐν Ἡραίοις, sive certamine Junonis Argivæ; ut idem Pindari scholiastes habet ibidem. Atque ut hic Scholiastes ait in Isthm. od. IV, similiter fiebat apud Thebanos in certamine Herculis, quod non Ἡράκλεια a modò, sed & Ἰολάεια b dixere. Apud Elienses etiam, teste Athenæo lib. III, qui vicisset in certamine, quod Καλλιστεῖα dixere, quia de forma certaretur; arma quidem præmium accipiebat, sed quæ vittis redimitus ab amicis, coronamque myrteam gestans, in Minervæ templum deferret, Deæque consecraret. Eademque ornabatur corona apud Megarenses, qui vicisset festo in Alcathoi honorem instituto. Sed hæc ad Græcos pertinent.

a Hercu- leo.
b Ab Iolao Herculis comite.

Nec Respublica modò præmio constat, sed & pœnâ: ad quam etiam stirpium usus se extendit. Ut in suspensione de arbore infelici, in laqueis è cannabe, in plurimis carceris instrumentis, ac ne longior sim, in tribus illis, fustuario, virgis. Quod fustuarium Ciceroni, id ξυλοκοπία est Polybio: qui eam refert hoc pacto fieri solere. Tribunus fustem capiens, eo leviter tangebat illum, qui deliquerat. Hinc milites accedere, ac alii fustibus, alii lapidibus ferire, donec occidissent. Vel si salvus forte evaderet, non illi in patriam redire, non necessariis in ædes eum recipere licebat. Gravis ea pœna: sed honestius visum, si commilitonum, quàm carnificis manu periret.

c Fustuarium
d Verberatio.

Ad ξυλοκοπίαν c accedat μαστίγωσις d, quæ fiebat vite, aut virgis. De vite legas in epitome Liviana lib. LVIII, ubi sermo de Scipione Æmiliano ad Numantiam: *Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus: si extraneus fustibus cecidit.* Unde liquet, honoratius fuisse vite feriri, quam fuste. Est & Quincti Ciceronis lib. de Petitione consulatus ad Fratrem: *M. Marium* (Catilina) *inspectante populo Romano, per totam urbem vitibus cecidit.* Scio, in vulgatis, etiam Stephanicis, esse *virgis*: sed meliores MSSi habent *viribus*: quod & in suis reperêre Lambinus, ac Gruterus. Ut non dubium sit, quin legendum sit *vitibus*: ut in veteri libro reperisse se ait Turnebus Adversariorum lib. XXV, cap. III. Atque ejusmodi supplicii meminere etiam Tacitus lib. I Annalium, Plutarchus in Galba, Martianus ff. de re militari. Hinc Juvenalis sat. VIII:

Nodosam posthac frangebat vertice vitem,
Si lentus pigrâ, muniret castra dolabrâ.

Nimirum minus ignominiosum à centurione cædi, quàm lictore; vite, quam virgis, aut flagris. Unde quæ de centurionali hac vite (sic Solinus vocat) tradidere Petrus Faber lib. I Semestr. cap. XVII, & XVIII. Godscalcus Stewechius ad Vegetium lib. II, cap. VI, & Justus Lipsius lib. II de Militia Romana, dial. VIII. Picturam ejus habes apud Hubertum Golzium tab. XXIII, num. V, & VI, & Antonium Poiss. de nummis vett. tabb. H. num. V.

Ac in gregarios quidem milites hujusmodi erat pœna centurionum, & tribunorum: qui eas per se milites suos exigebant, ut qui lictores non haberent.

Consules verò, & Prætores animadvertebant in ipsos duces. In militia tamen non usi virgis. Quod igitur Catilina Marium cecidit vitibus, ut jam vidimus, id factum militariter. Atque usus ad eam rem lictoribus. Nam quo anno Cicero fuit Prætor urbanus, is Prætor Africam obtinuit. De virgarum supplicio plura non addam, cum orbe obtineat toto.

Etiam ad supplicia è plantis refert, quod picem liquidam flagitiosis infundebant. Unde Plautus Captivis:

—— At pol te, hic si sapies senex,
Atra pix agitet apud carnificem, tuoque capiti illuceat.

Ficus etiam lignum esse adhibitum ad puniendos homines fumo, cognoscimus è Luciani Proteo. Alias etiam id factum fumo è stipula, & lignis viridibus, eoque plurimùm fumi emittentibus: sicut cognoscere est ex Alexandro Severo Lampridii. Ac quia de supplicio ficus dixi, addam aliud, quo usus Cæsar Fredericus Barbarossa; cum ejus uxorem Beatricem Augustam inhonestè tractassent Mediolanenses. His igitur devictis, illud pœnæ imposuit, ut si mortis supplicium vellent evadere, ficum extraherent ex natura mulæ. Unde Italis, ac Germanis, proverbium illud, *ficum alicui ostendere*. Usus ejus est in eos, quos prorsus contemnimus.

CAP. XLI.

De utilitate quam ex stirpibus capiunt literarum ac sapientia studiosi, atque artifices alii qui de peritiâ publice certassent. Præcipue autem de utilitate ad rem librariam, musicen, & picturam. Inspergitur inexpectati quid de jucunditate ex stirpibus capienda astronomica. Ubi denuo de quercu, hedera, lauro; charta, lino, cedro, arundine, canna, cinnabari, Indico, isate seu glasto, & ὀνόματος de sandyce, heliotropio, lupino, ulmo, salice, tilia, populo, olea.

AC luculenta quidem hæc præmia rei bello bene gestæ: quæ non multo ante memoravimus. Sed est majus longè præmium, nominis immortalitas: quam viris fortibus & patriæ conservatoribus conferunt ii, qui res eorum posteris produnt. Nam, ut ait Venusinus poeta:

Pau-

Paulum sepultæ distat inertiæ
Celata virtus.

Proximè igitur loquar de utilitate quam eruditi ex plantis percipiunt. At quia quernas coronas in militaribus præmiis fuisse diximus: ab eo potissimum ordiamur, quod etiam qui poësi forent superiores, in agonibus Capitolinis à Domitiano Cæs. institutis, quernâ donabantur corona è Capitolio decerpta. Imò & artifices alii, ut citharædi. Martialis lib. IV. cap. LIV:

O cui Tarpeias licuit contingere quercus!

Juvenalis:

An Capitolinam deberet Pollio quercum
Sperare?

Quantus hederæ usus fuerit poëtis, & quæ caussa ejus rei existimanda sit, dictum nobis lib. de natura ac constitutione Poëticæ, cap. X. Atque ibidem exposui, cur poëtæ lauro fuerint coronati, & quando ea cœperit consuetudo.

Præcipue verò quantum plantis debeant homines eruditi, ostendunt vulgata nomina libri, codicis, folii, papyri, tabularum, & similium. Plinium audiamus lib. XIII, cap. XI: *Prius quàm digrediamur ab Ægypto, & papyri natura dicetur, cum charta usu maximè humanitas vitæ constet, & memoria. Et hanc Alexandri Magni victoriâ repertam, auctor est M. Varro, conditâ in Ægypto Alexandriâ. Antea non fuisse chartarum usum: in palmarum foliis primò scriptitatum: deinde quarundam arborum libris. Postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & privata linteis confici cœpta, aut ceris.* Hujus loci verba diligenter excussère Guilandinus, vir sanè doctissimus. Item illustris Scaliger dissertatione de papyro adversus Guilandinum. Facilè autem assentio Guilandino, cùm pro *palmarum* legendum putat *malvarum*. Cui sententiæ favet illud Helvii Cinnæ apud Isidorum lib... Orig. cap...

Hæc tibi Arateis multum invigilata lucernis
Carmina, queis igneis novimus aërios,
Levis in aridulo malvæ descripta libello
Prusiaca vexi munera navicula.

Librorum linteorum mentio est apud Livium lib. IV, & Fl. Vopiscum in Aureliano. Chartæ de papyro arbore meminit Hieronymus in cap. XIX Isaiæ. Cœpit autem chartæ usus, Ægypto in Macedonum potestatem redacta, & Alexandria conditâ, per Græciam vulgaris esse: usque dum ex æmulatione inter Ptolomæos & Pergami reges, (de bibliothecæ nobilitate certabant) rex Ægyptius vetuit chartam Ægypto efferri. Tum Pergami rex, ne ab studio remitteretur literarum, curavit, ut membranarum maxima esset copia. Atque exinde passim in Græcia membranæ cœperunt abundare. Quæ Pergamenæ dictæ quia Pergami procurarentur & inde optimæ afferrentur. Imò charta etiam qua nunc utimur vulgò, plantis debetur, cùm fit è linteis, hæc verò è lino. Ita ut nunc linum præcipuè sit, quo (ut de papyro Plinius ibidem loquitur) *constat immortalitas hominum.* E linteis contritis, laceratis, inque liquorem redactis jam ab multis seculis paramus, in quo scribimus. *Chartam* dicimus, eo nempe nomine, quo Romani id vocabant in quo scriberent; etsi ea fieret è papyro Ægyptia, non è linteis. Nempe in re nova, ob usum similem, vetus placuit nomen.

E smilace etiam fiunt codicilli:

ut ait Plinius lib. XVI, cap. XXXV.

Cedrino oleo illita cariem non sentiunt: unde & eo, ut Vitruvius ait, libros conservabant. Ovid. lib. I Trist. el. III:

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Martialis:

Quæ cedro decorata purpuráque
Nigris pagina crevit umbilicis.

Hinc *cedro digna* dicebantur, quæ immortalitatem mererentur.

Musicæ etiam utiles calami, sive arundines, aliæ ut inde fistulæ; aliæ, ut tibiæ fiant: sicut pluribus Plinius tradit lib. XVI, cap. XXXVI. De fistulis compactis è septenis cannis, & quis primus eas cerâ conjunxerit, dixi lib. IV, cap. XCII.

Nec injucundum Astrologis videre, quomodo plantæ ostendant anni tempus. Quâ de re sic Campanella in Præfatione operis sui Astrologici: *Cum viderem —— in herbis sympathiam cum Sole, & Luna, quibuscum convertuntur, & cum aliis Planetis: unde heliotropium, & lupinus, motum longitudinis Solis, & horas indicant: ulmus verò, salix, tilia, populus, olea, motum latitudinis, inter tropicos sua conversione ostendunt, unà cum Solari facta.——*

Aliquid etiam de pictura addam, quando & hæc inter liberales habita disciplinas, ut ex Plinio constat. Debet & hæc plantis. Inter alia cinnabaris, & Indici iis usus est. At cinnabaris secundùm Arrianum in Periplo, est concreta arboris Indicæ lachryma. Indicum, sive τὸ μέλαν ἰνδικὸν si Dioscoridem audimus, est ex arundinibus Indicis. Verum ex herba potius Indica paratur: quæ Gali dicitur. Eodemque colore inficit isatis nostra: vulgo *nil* nuncupata.

Quæritur an & sandyx sit in herbis quibus pictores utantur. Sandyce eos uti certum est, ut ait Plinius: Ac in herbis, quibus lanæ tingantur, à Marone reponi ut qui in Eclogis dicat,

Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.

Sanè de herba interpretatur etiam Servius. Verùm nulla est ejus nominis herba: nec, quod Plinius putavit, de herba intellexit Maro, verum de colore. Quippe sententia poëtæ est, tantam fore felicitatem, ut posthac non sit opus lanam tingere colore muricis, sandycis, vel simili: sed lana sponte sit eum habitura colorem. Est verò sandyx res non naturalis, verùm factitia: nempe cerussa usta, usque dum sandarachæ colorem referat. Cerussa autem uti & sandaracha sunt in fossilibus.

CAP. XLII.

De utilitate plantarum ad ignes, & lucernas. Ubi de Vulcano seu igne artificiali, larice flammam dedignante: facibus, candelis, cereis, lucerna.

Sed quis omnia omnium plantarum bona se explicare posse speret, & non cum pœnitudine quadam tot prætereunda respiciat? Sanè arborum solarum, ut Plinius ait lib. XII, cap. I. *mille sunt usus sine queis vita degi non possit.* Quid igitur fuerit, si herbæ etiam ac frutices in censum veniant? Quamobrem abrumpere hanc partem animus est, si duo adjecero. Quorum unum est, de plantarum usu ad ignem ac lucernas. Alterum quomodo utilitas è plantis etiam ultra hominis vitam se extendat. Quod ad prius attinet, etiam ante rationis usum omnes sciunt, igni materiem præbere ligna, ac φρύγανα, sive virgulta, quæque in Geoponicis ἄφλεκτα, Latinis, à cremando *cremia* dicuntur. Quis verò non videt quanti ignis nostri usus sit in vita humana? Hoc cibos, & ciborum condimenta præparamus, hoc pharmaca ad medendum, hoc fabrilia instrumenta ad ædificia, navigia, rem bellicam, & quò non? Unde & Vulcanum fabrum Deorum finxere. Vulcanus enim τὸ τεχνικὸν πῦρ, *ignis artificiosus*: ut est apud Laertium lib. VII, ac pluribus à nobis expositum in secundo hujus operis libro. Adde quòd etiam ignem olim concipiebant, non silice modò, sed etiam terebro ex solidiore ligno, & suppositâ tabellâ, quam Græci dicunt ἐσχάραν, Gaza ab usu *conceptaculum* vocat. Vide Theophrastum lib. V Hist. Plant. cap. X.

Interea multum etiam refert cujusmodi ligno ad ignem utamur. Larix sanè parùm idonea, quia, si flammam admoveris, aliquamdiu eam aspernatur, nec nisi multo ac diuturno igne in carbones vertitur. Vide de ea Plinium lib. XVI, cap. X, & Palladium lib. XI, cap. XV. Itaque Cæsar frustra circa Alpes conatus est accendere larignum castellum:

stellum: ut fusiùs narrat Vitruvius lib. II, cap. IX. Quem ad locum hæc annotavit Philander: *Ejus rei cum Venetiis periculum facere vellem, monitus Vitruvii lectione, spectante Mecænate meo, tum ad Venetos regio legato, nunc ad Paulum* III, *Pontif. Max. incensa arsit, ita tamen, ut videtur flammas dedignari, & velle à se discutere.* Et sanè tardè flammam recipit, at diu retinet: eoque ferrariis officinis utilissima est, ut auctores sunt Matthiolus, & Dodonæus.

Ac primis quidem temporibus non solum igni utebantur propter calorem, sed etiam propter lucem. Unde Maro I Georg.

Urit odoratam nocturna in lumina cedrum.

Nec ubi ea desiit consuetudo, desierunt plantæ lumen de nocte præbere. Nam hodieque oleum exinde conducit lumini nocturno. Arnobius lib. I: ubi orbem se habere docet, ut prius, *olearum ex bacculis cruor teter exprimitur, nec lumini subministratur exstincto?* At non oleum modo à plantis, sed etiam ellychnium, sive xylinus aut stuppeus funiculus, qui oleum imbibit. Ac locum idem habet in candelis sebaceis.

Sic lucernæ primitus è ligno. Græci ligna hæc, nocturni luminis causâ accensa vocabant λαμπτῆρας: ut Homerus Odyss. Σ. vers. CCCVI. Ubi monet Eustathius, suâ etiam ætate obtinuisse eum apud rusticos morem. Homeri exemplo etiam scribit Maro: *Urit* &c. ut jam allegatum.

Post hanc consuetudinem successere lucernæ ex oleo, & candelæ è sebo vel cera. Græci potius cereis usi, vel sebaceis candelis. Romani autem candelis. Unde Martialis Apophoretorum epig. XLII:

Nomina candelæ nobis antiqua dederunt,
Non norat parcos uncta lucerna patres.

Imò ante eum Varro lib. IV: *Candelabrum à candela: ex his enim funiculi ardentes figebantur. Lucerna post inventa; quæ dicta à luce*, aut quod id vocant Græci λύχνον. Huc spectant λύχνια ταφικά, ut vocat Galenus. De quibus Hieronymus Mercurialis lib. III, cap. XVII. De ligneo verò antiquorum candelabro, est apud Martialem Apophoretorum libro, lemma XLIX, *candelabrum ligneum*, distichum hujusmodi:

Esse vides lignum: serves nisi lumina, fiet
De candelabro magna lucerna tibi.

Potest videri Licetus, de Lucernis veterum.

Cap. XLIII.

De ministerio plantarum post mortem hominis; sive cadaver humetur, sive super terram asservetur, sive concremetur. Ubi de myrrha, aloë, thure. Quæstio, an Christus mortuus non solùm unctus, sed & lotus sit; porrò de cedro, opobalsamo, myrto, olea, populo, floribus, apio: Ægyptiis mortui conviva & compotores. De amomo, croco, nardo, casia, cinnamo. Quæstio, quomodò cineres dignoverint, & hujus occasione de asbesto seu lino vivo, de teda, picea, fraxino, robore, orno.

HActenus fusè satis prosecuti sumus, quantum utilitatis plantæ præstent homini, dum vita hac fruitur. Deinceps ostendam prodesse etiam post fata: nempe quatenus eorum in funeribus est usus. Id bifariam fit, quia alia erat ratio, quando corpora sepelirentur terrâ, aut in penetralibus domi asservarentur supra terram: alia autem, quando cadavera cremarentur. Sepultura obtinuit apud Persas, & Ægyptios: qui cremationem penitus aversabantur: illi quidem, quia Ignis, cùm numen sit, dignior videatur, quàm ut cadaver ei quasi pro cibo exhibeatur: hi verò, quoniam humanum corpus dignius sit, quàm ut absumatur ab igne, qui non tam similis videatur numini, quàm belluæ omnia absumenti, & ubi desit, quod devoret, sponte suâ morienti.

Græcis utraque consuetudo, & sepeliendi, & comburendi. Prior sine dubio vetustior. Altera originem ex eo cepit, quod cùm longinquis in terris bellum gereretur, ac qui prælio vel morbo cecidissent, ibidem sepelirentur, postea ab hostibus effoderentur cum ingenti contumelia. Romani ab his utrumque morem hausere. Cornelia interim gens studiosè perstitit in humatione, primusque ex ea cremari voluit L. Sylla, talionem veritus, quia Marii corpus effodisset. Christiani verò semper eam consuetudinem aversati: ac ubi imperium penes Christianos imperatores fuit, paullatim in desuetudinem abiit: ita ut Theodosii M. temporibus, quemadmodum ex Macrobio, ejus ætatis scriptore constat, planè is ritus fuerit ignotus.

Nunc & in humandis, & cremandis corporibus, odoriferas plantas in usu fuisse ostendam. Ac in humatione quidem unde potiùs originem, quàm à Christo sumam? Clarè enim in Euangelio Joannis cap. XIX, ejus corporis inungendi caussa Nicodemum attulisse μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν· *mixturam myrrhæ & aloës ad libras ferme centum.* Ac mox subditur: ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν· *Acceperunt ergo corpus Jesu, & obvinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Judæis sepelire.* Etiam Matthæ cap. XXVI legimus, ut cum mulier alabastrum pretiosum fudisset supra caput Christi, atque id culparent discipuli, dixerit Christus, Βαλοῦσα αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν· *Quod hæc unguentum misit supra corpus meum, ad sepeliendum me fecit.*

Thure etiam ad hoc usi: Tertullianus Apolog. cap. XLII: *Thura planè non emimus. Si Arabiæ queruntur, sciant Sabæi, pluris & carius suas merces Christianis sepeliendis profligari, quàm Diis fumigandis.* Unde videmus & Christianis hunc morem fuisse. Uti & lavandi mos cadavera, idque Judæis & Christianis. Prout liquet ex Act. Apost. cap. IX, 37: ubi legere est de Tabitha mortua, λούσαντες αὐτὴν. *Quàm cùm lavissent, posuerunt eam in cœnaculo.* Quin & in vivis apud Christianos lavacris studebatur. Quod firmat idem Tertull. his verbis paulò antè: *Non lavor diluculo Saturnalibus, ne & noctem, & diem perdam. Attamen lavor honesta hora, & salubri: quæ mihi & colorem & sanguinem servet. Rigere & pallere mortuus possum.* Et sanè Christum, non unctum duntaxat, sed etiam lotum fuisse, colligit Chrysostomus homil. LXXXIV in Joan. cap. XIX. Quia nempe istic dicatur sepultum fuisse ex more Judæorum quibus lavandi fuisse consuetudinem, jam ex Tabitha vidimus. Romanis etiam moribus utrumque fuisse in usu, vel Ennii hoc fidem fecerit:

Tarquinii corpus bona femina lavit & unxit.

De Christianorum verò unctione, præter Tertulliani locum adlatum, (cui similia habet lib. de Idololatria, atque item de Resurrectione) etiam illustre est illud Clementis Alexandrini lib. II Pœdagogi, cap. VIII: Αἱ γὰρ ὑπέρμετροι χρίσεις τῶν μύρων, κηδείας, οὐ συμβιώσεως, ἀποπνέουσιν. *Nimia unguentorum unctiones potiùs justa, quæ fiunt mortuis, quàm familiarem vitam redolent.* Item apud Minucium Felicem in Octavio sic Christianum affatur gentilis: *Non floribus caput nectitis, non corpus honoribus honestatis, reservatis unguenta funeribus.* Secuti verò Christiani. Judæos, & præcipuè Christum, qui unctionem in sua sepultura comprobavit: ut vidimus. Judæi accepere à Patriarcha Josepho: qui, ut apud Mosem legimus, patrem Jacobum aromatibus jussit condiri: & postea ipse etiam ab Ægyptiis est inunctus. Ut satis liqueat, Josephum hunc morem hausisse ab Ægyptiis: qui quo pacto inunxerint, Herodotus docet lib. II, & Diodorus lib. II. Ad consuetudinem, qua corpora condirent myrrha, ut ex B. Joannis verbis vidimus, pertinet & illud Prudentii in Cathem.

Candore nitentia claro
Prætendere lintea mos est,
Aspersaque myrrha Sabæo
Corpus medicamine servat.

Est

Est & de eo apud Philonem Carpathium in Cantic.

Cedro quoque vis mortuorum corpora ad servandi in longum tempus: ut est apud .... lib. I, cap. de Cedro, Plinium lib. XXIV, cap. V, Galenum lib. VII de Simplic. Medicamentis. Est & apud Nicandri Scholiasten: Ἡ κέδρος σῴζει νεκροὺς ἀσήπτους ποιεῖ τὸ σαπρὸν καὶ τὸ ῥοῶδες ἐξαιροῦσα, ὅθεν καὶ νεκρῶν ζωὴν τινὲς αὐτὴν ἐκάλεσαν. *Cedrus præstat, ne putrescant mortui, idque expellendo, quod humidum ac fluidum est: unde & mortuorum vitam aliqui nuncuparunt.* De balsamo ita Corippus lib. de funere Justiniani Imp.

Thura Sabæa cremant, flagrantia mella locatis
Infundunt pateris, & odoro balsama succo,
Centum alia species, unguentaque mira feruntur
Tempus in æternum sacrum servantia corpus.

Inscriptio Rhodæ apud Hispanos teste Morali *a*: MATER AD LUCTUM ET GEMITUM RELICTA EUM LACHRIMIS ET OPOBALSAMO UDUM HOC SEPULCHRO CONDIDIT. M. Varro, more Pythagorico cadaver suum condi voluit myrti, oleæ, & nigræ populi foliis: ut est apud Plinium lib. XXXV, cap. XII. Huc referendum, quòd qui adversus mortuos testari adfectum vellent; flores tumulo adspergebant, myrtum quoque, tumulo imponebant, vel ramos myrteos, ut liquet ex Euripidis Electra, ubi de Agamemnonis tumulo est sermo. Coronâ etiam tumulum ornasse; ex marmoreis veterum sepulcris videmus.

a In Gruteri Collectaneis pag. 690. num. 10.

Apio hortensi coronabant monumenta defunctorum: unde, qui periculosè ægrotarent, dicebantur apio egere: ut est apud Plutarchum in Symposiacis. Sed & qui in Nemæo certamine vicissent, eo coronari solent. Itaque cum Timoleontis militibus occurrissent, qui apium gestarent, ac pro mortis hoc omine haberent, Timoleon illud ita interpretatus fuit, quasi victoriæ omen foret: ut eidem tradit Plutarcho. Et hæc de plantis humationi inservientibus.

Quod si odoriferis istis utebantur in corporibus, quæ terræ mandabantur: quanto studiosius id fecisse Ægyptiorum eos existimandum, qui illa supra terram in penetralibus adservabant: imò etiam honoris ergo mensis atque epulis suis adhibebant! Hoc testibus firmandum. Domi eos arte medicatos servasse, ait Tullius I Tuscul. Quæst. & Mela lib. I, cap. IX. Sexti quoque Empirici verba sunt lib. III Pyrrhon. Hypotypos. cap. XXIV *b*: Αἰγύπτιοι τὰ ἔντερα ἐξελόντες, ταριχεύουσιν αὐτοὺς, καὶ σὺν ἑαυτοῖς ὑπὲρ γῆς ἔχουσιν. *Ægyptii intestina extrahentes, condiunt defunctos, & secum super terra habent.* Conviviis adhiberi solere, auctor nobis Silius in tertiodecimo: ubi cùm dixisset, Iberos, in quibus Barcæi, cadavera humana objicere vulturi, Hircanos cani; subjungit ista:

b Pag. 156. edit. Aurel.

—— Ægyptia tellus
Claudit odorato post funus stantia saxo
Corpora, & à mensis exanguem haut separat umbram.

Quæ vera lectio, non, ut corrigunt *odorata taxo*, arbore venenata, magisque idonea ad corrumpendum corpus humanum, quàm servandum. Cæterùm quod Silius simpliciter refert, id se conspexisse ait Lucianus lib. de Luctu: ut nullus super eo scrupulus relinquatur. Verba sunt: ταριχεύει δ' ὁ Αἰγύπτιος. οὗτος μέν τοι, λέγω δ' ἰδών, ξηράνας τὸν νεκρὸν σύνδειπνον καὶ συμπότην ἐποιήσατο. *Ægyptius verò salit. Ac hic quidem, (quæ vidi, refero) ubi exsiccavit, mortuum, eum convivam ac compotorem suum facit.*

Superest videamus de usu plantarum in crematione. Ubi non de lignis loquar, unde rogus extruebatur, res satis aperta, sed de iis, quæ injicere rogo solent. Cujusmodi fuere thus, amomum, crocus, nardus, casia, & alia id genus. Maro VI Æn.

Aversi tenuere facem, congesta cremantur
Thurea dona.

Propertius lib. IV, Eleg. VII:

Cur nardo flammæ non oluere meæ.

Papinius in Epicedio Pileti Ursi:

—— Odoriferos exhausit flamma Sabæos,
Et Cilicum messes, Phariaque exemta volucri
Cinnama, & Assyrio manantes gramine succos.

Juvenalis sat. IV:

Et matutino sudans Crispinus amomo,
Quantum non redolent duo funera.

Appulejus in Apolog. *Ut si thus, & casiam, & myrrham, cæterosque id genus odores funeri tantum emtos arbitreris, cum & medicamento parentur, & sacrificio.*

Etiam lini usus fuisse creditur in cremandis corporibus: nempe ut cineres cadaveris à cineribus lignorum discernerentur. Sed valde falluntur, qui hunc in finem Romanis hoc in usu fuisse arbitrantur. Nam rarius, & pretiosius illud, quam ut eo proceres ipsi uti possent. Quod satis liquet ex iis, quæ Plinius tradit lib. XIX, cap. I. Præterea non illud è planta fuit, sed lapide quodam Indico, non multum absimilis naturæ, ac lapidis erat amianthi: ut libro sequenti, qui de fossilibus erit, pluribus exponam. Quærat aliquis, si Romani non discreverint cineres lino illo vivo sive asbestino, quo pacto scire potuerint, quos in urnam reconderent. Dixero, ex situ cadaveris & lignorum, colligere potuisse, qui veri forent, qui non. Atque hoc libro tertio ostendit Quinctus Calaber sive potius Smyrnæus, ubi funus Achillis describit. Quod jamdiu observatum Isaaco Casaubono, & monitum etiam Jo. Kirchmanno lib. III de funeribus Romanorum, cap. VII. Juvabit tamen etiam aliquid de pyra commemorare. Nimirum pyram, (quomodo dixere *a* lignorum congeriem) exstruebant ex *tædis atque ilice secta*: ut est V Æn. vel è picea, fraxino, robore, orno: ut est Æn VI. lino & papyro, ut colligere ex Martialis lib. X epigr. in Numam. Injectisque variis odoribus, de quibus egimus, etiam cupressis rogum seu pyram aræ in modum constitutam cingebant, ut grato earum odore ingratus ille ex fœtore cadaverum corrigeretur. Quam rationem ex Varrone adducit Servius in XI Æn.

a Servius 3. & 11 Æn.

Tandem quod priori loco referri meruit, agmen claudat. Nimirum plantas communissimè etiam eatenus mortuis inservire, quòd è ligno feretrum seu sandapila, quam Orcinianam spondam, & lectum Stygium appellat Martialis.

CAP. XLIV.

De variâ è plantis, ac præcipuè è floribus, voluptate, partim ratione odoris, partim decoris. Item de voluptate ex coronis, & unguentis. Imò ex umbra etiam arborum voluptatem capi. Hic itaque de tulipis, corona imperiali, & similibus.

Hactenus in eo fuimus, ut exponeremus, quantum utilitatis ad hominem è plantis rediret. Tanta verò est bonitas divina, ut præterea voluerit eas nobis largiri ad honestam voluptatem. Qualis imprimis illa est è floribus, sive suavem odoris fragrantiam attendas, sive coloris, ac formæ elegantiam. Scitè Plinius lib. XXI, cap. I: *Nulli potest facilius esse loqui, quam rerum natura pingere, lascivienti præsertim, & in magno gaudio fertilitatis tam variè ludenti.* Nempe quod in cælo sidera, id in terris flores: unde apud poëtas stellas pro floribus, & *flores* pro stellis legas: quemadmodum ostensum in quarto Oratoriarum Institut. Plinius vocat *plantarum gaudia, & partus*; Appulejus, *primum naturæ fœtum, qui est proprius Gratiæ, frutets germinantis, vitis gemmantis, segetis viridantis.* Et Major foret hæc florum gloria, nisi adeò brevis, esset temporis, ut mirari subeat, in hac etiam Hollandia, quæ a parsimonia commendari solet, proximis quatuor annis ita fuisse insanitum in tulipis, coronis imperialibus, & aliis aliquot, ut flores singulos majoris mercarentur, quam complures opimos boves. Itaque

prudenter hoc ab Illustribus Hollandiæ Ordinibus decretum fuit, eos, qui hujusmodi emtionis gratia in jus vocarentur, nunquam reos iri peractum, cessante judicio adversus illos, qui insaniæ istoc morbo laborarent.

Sed ut hi modum excesserint, suus tamen honos, & odoris, & elegantiæ voluptati constare debet. Utroque nomine imprimis rosa commendatur. Sed à priori nomen creditur accepisse. Nempe à ῥέω, quia ut Plutarchus ait, ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίησι· largum emittit effluvium odoris. Nec infimus in ὀσφραντικοῖς locus est floris caryophyllei, sic à recentioribus vocati ab odore caryophyllorum. Ac similiter Germanis dicuntur *negel-bloemen*, Italis vocantur *garoffoli*, ut Belgis *ginoffel bloemen*. Fuchsius vettonicam alteram, alii aliam credunt. Ruellius verò tam egregium florem putat veteribus fuisse ignotum. Odoris etiam gratia in coronariis locum fecit, amaraci suffruticis flori. Catullus in Epithalamio Juliæ & Manlii:

Cinge tempora floribus
Suave olentis amaraci.

Floriferam esse plantam, indicat & Maro I Æneid.

——Ubi mollis amaracus illum
Floribus, & dulci adspirans complectitur umbra.

Cerebrum etiam recreat odore mentha, quæ Græcis μίνθη, & à junioribus vocata est ἡδύοσμος, ob odoris suavitatem. De hac ita Plinius lib. XIX, cap. VIII: *Menthæ nomen suavitas odoris apud Græcos mutavit: cum alioqui mintha vocaretur: unde veteres nostri nomen declinaverunt. Grato mentha mensas odore percurrit in rusticis dapibus.*

Nec ea odoris voluptas est inanis. Nam eo pacto reficiuntur vires, animus torpidus excitatur, etiam conciliatur somnus. Itaque ocimi odorem, & capiti, & cordi prodesse, apud Simeonem Sethi legas. Imò odores etiam nutriunt, Hippocrate, & Galeno testantibus. Nempe, ut Petrus Aponensis tradit, vapor ex re odorata transiens per asperam arteriam ad pulmones, & cor, defertur, inde ad aortam, & retiformem plicaturam, hinc ad cerebrum pertingit. Atque hoc pacto spiritus animales eo nutriuntur. Verùm solidæ partes non nutriuntur, sed refocillantur: ut judicium est Joan. Manardi lib. XVIII epist. VI, quæ ad Jo. Jac. Savium.

Quid si velim commemorare, quantum arbores habeant pretii in odore? sive singulæ per se, de quo Plinius fusè lib. XII; sive quatenus juvit varia ex arboribus in unum miscere, de quo idem lib. XIII. Malo ex nobilissimo scriptore petantur, quàm ex rivis nostris. Variat autem odor pro solo. Sic ex Plinio constat, locis siccis, quàm humidis rosas esse magis odoras. Multum etiam conferre temperiem aëris, arguit, quod eodem in loco anno uno melioris sint odoris, quàm altero. Tum cæli tum soli diversitas concurrunt in rosis prope Cyrenas, ubi, ut Theophrastus ait, odoratiores proveniunt: unde & gratiora ex iis unguenta.

Nec tamen plantis omnibus odor est gratus: Nam quædam non olent, ut capillus Veneris: quædam malè olent, ut spathula fœtida. Odoris verò diversitas est à mixtura. Minus olet piper; quod est à partibus igneis in terrestri. Gratior odor in maci & moscata, quia partes igneæ in pingui & aërio. Atque ita in cæteris. Quibusdam verò olent flores, non fructus, ut rosæ: quibusdam fructus non flores, ut malo Cydonio; quibusdam & flores, & fructus, ut nuci myristicæ; quibusdam radix, non flores, ut caryophyllatæ; quibusdam cortex, ut canellæ; quibusdam lignum, ut illo Gvajaci: quibusdam & radix & flores, ut iridi; quibusdam radix, stipes, flos & fructus, ut fœniculo. De odore satis. Alterum erat formæ elegantia. Atque ad eam pertinent colores varii, præcipuè in floribus. Cur verò is magis in floribus sit diversus, quam herbis aliis, caussam hanc Cardanus putabat, quòd in herbis quidem perpetuo suppeditetur humor, unde omnia necessariò sint viridia: in floribus verò humidum quidem à calore siccetur; at non suppeditetur alius. Sed complura hic

Scal. exercit....

requirit Cæsar Scaliger Exercitatione CLXXVI; censet verò caussam non tam esse ab elementorum qualitatibus, quàm à facultatibus formarum.

Ab duabus hisce caussis, odoris fragrantia, & formæ venustate originem ducunt coronæ. Quàm antiqua Romæ corona fuerit, Plinius dicet lib. XVIII, cap. II: ubi eam arcessit ab Arvorum sacerdotibus, Accâ Laurentiâ, Romuli nutrice, genitis. Sed longè altius ascendit Tertullianus de Corona militis, cap. VII, his verbis: *Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum. Jovem Diodorus post devictos Titanas hoc munere à cæteris honoratum. Junoni vitem Callimachus induxit. Ita & Argis signum ejus palmite redimitum. Hercules nunc populum capite præfert, nunc oleastrum, nunc apium. Callimachus & Apollinem memorat, interfecto Delphico dracone lauream induisse. Liberum, eundem apud Ægyptios Osirim, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hedera natura sit cerebrum ab heluco defensare. Si & Leonis Ægyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite circumtulit. Plura quærentibus omnia exhibebit præstantissimus in hac quoque materia commentator, Claudius Saturninus. Nam est illius de Coronis liber, & origines, & caussas, & species, & solennitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiam frondis, nullum cespitem, aut palmitem non alicui capiti invenias consecratum.*

Verùm iis, quæ de origine coronarum diximus, valde adversatur Tertullianus, gravis morum censor: qui eodem de Corona Militis libro, sic inter alia scribit: *Cæterum in capite quis sapor floris? quis coronæ sensus nisi vinculi tantum? Quia neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quàm cibum aure, quàm sonum nare.* Atque idem in Apologetico ait: *Nos coronam naribus admovemus. Viderint, qui per capillum odorantur.* Similis mens Clementi Alexandrino: qui pædag. lib. II, cap. VIII dicit coronatos amittere τὸ τερπνὸν τῆς αἰσθήσεως a, cum neque videre possint, neque odorem percipiant. Sed si caussa esset coronatorum suscipienda, non deforet, quod responderetur. Nec enim nullus odor à capillis in nares pertingit, cùm & tota triclinia odore florum repleantur. Ut mittam, quod & coronarum in refrigerando cerebro, atque ad alia usus est, ut antea ostensum. Sed luxus fecit, ut Christiani severioris vitæ in iis culpandis quandoque excederent modum, quem semper tenere, difficile est.

a Delectationem florum.

A voluptate illa è floribus, & plexis inde corollis, venio ad illam ex unguentis. Nam eorum societatem arguit, quòd coronas, & unguenta, persæpe jungi videas ab antiquis. Solùm tamen hujus loci sunt unguenta, & liquores, sive olea è plantis.

Hujusmodi sunt celebriora quatuor olei genera Hippocrati memorata; sicut Galenus refert in vocum ejus expositione. Sunt hæc, Ægyptium oleum duplex, unum simpliciter sic dictum, alterum Ægyptium oleum album. Item unguentum Ægyptium duplex, unum sic ἁπλῶς vocatum, alterum unguentum Ægyptium album. Hanc tamen Galeni sententiam improbant Hermolaus Barbarus, & Ruellius: qui putarunt Ægyptium unguentum fuisse stacten, sive guttam: in quo præivit Didymus apud Athenæum. Sed obstat, quod stacte ex sola erat myrrha: unguentum Ægyptium præterea ex cinnamono, atque aliis: quemadmodum Theophrasto traditum περὶ ὀσμῶν. Pluribus de his agerem, nisi adiri mallem Hieronymum Mercurialem lib. II Variarum Lect. cap. XIX. De aliis etiam liquoribus, sive aquis ex plantis solius odoris gratia elicitis, adi Thesaurum Euonymi Philiatri, sive Conradi Gesneri *b*. Ex iis verò aqua rosacea etiam inservit ciborum condimentis.

b Pag. 263. & seqq.

Hujusmodi & unguentorum, & liquorum usus, ad bonum corpori odorem conciliandum, planè à veteribus Christianis alienus fuit. Quemadmodum indicat Tertullianus in Apologet. cap. XLIV, & Minucius Felix in Octavio. Fusè verò impugnat Clemens Alexandrinus

drinus Pædagogi sui cap. VIII. Ethnicis verò adeò familiaris, ut Martialis scribat:

Qui non cœnat, & ungitur Fabulle,
Is verò mihi mortuus videtur.

Nec iis solum, quæ diximus, plantæ delectarit: sed etiam arborum umbræ sua est voluptas: platani imprimis. De qua sic Plinius lib. XII, cap. I: *Quis non jure miretur, arborem umbræ gratia tantùm ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Jonium in Diomedis insulam ejusdem tumuli gratiâ primùm invecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italiæ; & jam ad Morinos usque provecta, ad tributarium etiam pertinens solum, ut gentes vectigal & pro umbra pendant.* Ac paullo post: *Celebratæ sunt, primùm inambulatione Academiæ Athenis cubitorum* XXXVI, *unius radice ramos antedente.* Pluraque de hoc diximus, cum de magnitudine arborum ageremus. Tum verò ad decorem, tum ob umbram facit opus topiarium: quod fit ex hedera, buxo, salice, aliisque plantis sequacibus.

CAP. XLV.

De plantis noxiis, & quomodo in his etiam divina bonitas reluceat, flore Tunetensi, Persea, cicuta, taxo, Indica betol, Clymeno, aconito, &c.

ADversus hæc tam multa, de usu & voluptate plantarum, frustra objecerit aliquis tot herbas letiferas. Nec enim lædent, si uti scias, ac voles. Nam lædunt quasi invitæ, ac coactæ. Præterea si quæ læserit, remedia habemus ex ipsis etiam plantis. Priùs igitur de stirpibus venenatis; deinde de remediis loquar.

Inter venenatos flores est, qui *flos Africanus* dicitur, vel *Tunetensis*: nempe quia Imp. Carolo V. victoria ad Tunetum potito, ex Africa translatus est in Europam. Gesnerus nuncupat *calthàm Punicam*, & Pœnis ait *Pedua* nominari. Vim ejus esse venenosam arguit odor ingratus, caput ad modum cicutæ, aggravans: certiusque idem variis experimentis ostendit Remb. Dodonæus lib. de Floribus cap. XVIII. *Memini*, inquit, *in puero, qui flores mandere inceperat, labia, & os, inflata me vidisse; sicuti crebro iis accidit, qui cicutæ fistulis ludentes, aut modulantes, intra labia eas aliquandiu continuerunt. Feli etiam flores cum calycibus, recenti caseo permixtos, olim dedimus: quæ mox valde inflata, & paullo post mortua fuit. Mures quoque, qui semen arroserant, mortui feruntur reperti.* Narcissus sic dictus ἀπὸ τῆς νάρκης, h. e. à torpore, quem nervis inducit, ut Plutarchus ait. Unde & Sophocles eo coronari ait magnos Deos inferos. Nimirum quia præsunt defunctis, qui toti torpent.

Ocimum visum reddit hebetem, si multum comedas: ut ait Dioscorides. Remedia Deus concessit. Ut medicamento pernicioso ab aconito lac recens: quemadmodum ait Dioscorides lib. II, cap. LXXVII. Persea in Perside fuit venenata, sed in Ægyptum translata, exuit hoc virus. Testis Galenus lib. II de semine, cap. I. Vulgo id tradunt de malis Persicis, quæ nec in Persia noxii quicquam habent. Nempe persicam confundunt cum persea. Cicuta pro petroselino apposita in jusculo ab ancilla, amentem sed citra soporem perdidit Franciscum Trapolinum, qui præceptor fuit Pomponatii, ut is Cæsaris Scaligeri: quemadmodum hic refert ad Cardanum Exercit. CLII, sect. I.

Porri succus etiam in venenis refertur à Plinio lib. XIX, cap. VI; *Fama*, inquit, *est, Melam equestris ordinis reum, ex procuratione à Tiberio principe arcessitum, in summa desperatione succo porri ad trium denariorum argenteorum pondus hausto, confestim exspirasse sine cruciatu: ampliorem modum negant noxium esse.* Cicutam depasti in Hetruria asini, in somnum incidunt tam profundum, ut subinde pro mortuis habeantur. Unde rustici stupore quodam excoriant: ac interdum corio jam dimidia parte detracto non sine ingenti rusticorum terrore exsurgunt: quod apud Matthiolum in Dioscoridem legere est. Præterea quæ herbæ nobis noxiæ hæ utiles animantibus, quibus vescimur. Sanè cicuta mortifera est: ac rationem attuli lib. III, cap. XX. At citra noxam vescuntur sturni. Caussam adduximus lib. III hujus operis, cap. XCIII. Ac similiter veratro vesci coturnices ibidem dicebamus. Zizaniorum semen inter frumenta crescit, quod non modo cerevisiæ inditum facile inebriat, sed etiam pani permixtum. Quippe vapores habet crassos, noxios, mentemque perturbantes, non in potu modo, sed etiam in cibo: ut recte observatum Quercetano Diætetici Polyhistorici cap. IX a. Taxi succo, quia venenatus latrones inungunt tela, quo vulnera sint lethalia. Noxia est umbra juglandis, adultæ ficus, & juniperi. Unde Virgil. [a Pag. 58. b.]

Juniperi gravis umbra, nocent & frugibus umbræ.

Arbor Indica betol, beteli, & bettre dicta, profert Coffol, fructum palmulæ similem. Indis est pro bellariis: ac nascitur ex arbore quæ Indis *areca* dicitur. Folia ejus pro bellariis: sed si excedatur modus, mentem faciunt amentem. Iccirco feminæ Tarnasseti, dejecturæ se in rogum mariti mortui, prius hoc se folio explent. Quod ex commentariis Lusitanorum Cæsar Scaliger refert Exercitatione CXLVI, sect. II. Clymenos, à rege sic dicta, vim habet summam in refrigerando, ut mirum non sit, si potu etiam sterilitatem faciat viris: teste Plinio lib. XXV, cap. VII. Atque ibidem subjungit, ut prægnantibus bibenda non sit Gentiana, quæ in Illyrico præstantissima nascitur, atque nomen nacta à Gentio, Illyricorum rege. Item ut Nymphæam qui biberint duodecim diebus coitu genitura priventur. Sic dictam ajunt à Nympha, quæ zelotypia erga Herculem mortua: unde & Heracleon dicta: aliis rhopalon, à clavæ similitudine. Jam quid de aconito dicam: de quo notum illud Nasonis in Met.

Lurida terribiles miscent aconita novercæ.

Nomen est à loco, ubi nascitur. Is est mons Ἀκόναι prope Heracleam Ponti. De quo auctores nobis Theopompus, & ex eo Theophrastus, atque ex hoc Ælius Promotus lib. περὶ ἰοβόλων καὶ δηλητηρίων φαρμάκων b, qui in Vaticana adservatur bibliotheca. Verba scriptoris adducit Hier. Mercurialis lib. III Var. Lect. cap. IV. Idem ex eodem Theopompo narrat Antigonus Carystius in Historiarum Mirabilium Collectaneis, cap. CXXXVI. Similiterque Nicandri scholiastes in Alexipharm. Alii tamen Aconas hasce in Bithynia statuunt apud Mariandynos: ut Etymologici auctor: imò idem legas apud ipsum Theophrast. in Histor. Plant. lib. IX, cap. XVI. Est verò aconitum, ut Plinius ait lib. XXVII, cap. II, *omnium venenorum ocyssimum.* Addit atque, *tactis quoque genitalibus feminini sexus animalium eodem die inferre mortem. Hoc fuit venenum, quo interemtas dormientes à Calpurnio Bestia uxores M. Cæcilius accusator objecit. Hinc illa atrox peroratio, ejus in digito mortuas.* Sed vide quomodo hac parte nobis consuluerit numen. Subjungit enim Plinius: *Hoc quoque in usus humanæ salutis vertêre, scorpionum ictibus adversari experiendo datum in vino calido.* Ac deinde scitum illud: *Ea est natura, ut hominem occidat, nisi invenerit, quod in homine perimat. Cum eo solo colluctatur, velut pari intus invento. Sola hæc pugna est, cùm venenum in visceribus reperit: mirumque, exitialia per se ambo cùm sint, duo venena in homine commoriuntur, ut homo superstit.* Refert deinde, quomodo non solùm scorpiones aconiti tactu torpescant, & vinci se confiteantur: sed etiam carnibus aconito illitis pantheræ interimantur, terras alioqui impletura: atque hinc esse, quod herba hæc etiam *pardalianches* nuncupetur: Sane sic vocari ex Euphorione etiam prodidit Ælius Promotus libro antè memorato. Proximo etiam capite sic scribit Plinius: *Majores oculorum quoque medicamentis aconitum misceri, saluberrimè promulgavere, apertâ professione, malum quidem nullum esse sine aliquo bono.* Mirum verò, quod hic ait Plinius, aconitum oculis conferre, ut id commune habeat cum ruta: [b De venenosis pharmacis.]

& rutam tamen plurimùm prodesse adversus aconitum. Itaque cum Heracleensium tyrannus Agatharchus multos tolleret aconito, re detecta Heracleenses rutam bibebant priusquam pedem domo efferrent, atque ita se tutos præstabant à tyranno. Rem narrat ex Theopompo Antigonus Carystius in Historiis Mirabilibus, cap. cxxxi. Sed Athenæus lib. iii, pro Agatarcho Clearchum dicit: atque ita apud Antigonum etiam legendum videtur. Nam Clearchi Heracleensium tyranni sæpius veteres meminere. Atque ut in eo Antigonus ex Athenæo corrigendus: ita & Athenæus ex Antigono: cùm venenum, quo tyrannus cives tollebat κώνειον, sive cicutam dicit. Nam ἀκόνιτον, ut est apud Antigonum, rescribi debet. Nisi placet laxiùs usum esse cicutæ significatione, ut aconitum comprehendat. Vide quæ pro hac sententia adducit Hieronymus Mercurialis lib. iii Var. Lect. cap. iv.

Adversus cicutam remedium à Deo nobis vinum datur. Nam ut cicuta cum pauxillo vino exhibita celeriùs penetrat vitalia, atque interimit, quia paullum vini tollere nequeat cicutæ virus: ita si post datam cicutam largiùs vinum bibatur, frigus cicutæ calore vini non retunditur modò, sed etiam expugnatur. Unde Plinius lib. xvi, cap. v: *Sicut cicuta homini venenum est, sic cicutæ vinum.* Non hoc fugit illos, qui, ut Plutarchus narrat libro περὶ ἀδολεσχίας, templum populaturi priùs cicutam biberunt, ac vini lagenam secum detulere. Quod eo factum, ut capti cicuta prius morerentur, quam afficerentur supplicio: periculum hoc si evaderent, vini haustu periculo item veneni liberarentur. Brassica oculos hebetat, unde, ut ajunt, κράμβη dicta quasi κοράμβλη, à κόρη, pupilla oculi, & ἀμβλύνειν, hebetare. At rapa contrà visum reddunt meliorem.

Cap. XLVI.

Quomodo plantis ad Deum adducamur: sed gentiles nimiâ, stultaque admiratione eos, vel ut numina coluerint, vel ut numinum receptacula, aut symbola.

EX iis, quæ hactenus diximus, abunde relucet bonitas ac prudentia divina. Unde & plantas ad laudandum Dominum invitat Psaltes Ps. cxlviii: *Laudate Dominum montes, & omnes colles, arbores fructiferæ, & omnes cedri.* Sed gentilium admiratione nimiâ factum, ut ea religiose colerent alii, ut numina, alii ut sacra numinum templa, alii ut eorum symbola. Hinc Prudentius in secundo adversus Symmachum:

Sunt qui quadriviis brevioribus ire parati
Vilia Niliacis venerantur oluscula in hortis,
Porrum & cepe Deos imponere nubibus ausi,
Haliaque, & Serapin cælo super astra locare.

Et ante eum Clemens Romanus in v Recognitionum libro: cujus verba lib. ii, cap. lxxiv, adduximus. Uti & alibi Minutii Felicis verba in Octavio. Pro Diis vero ab Ægyptiis ea coli, ex duobus collegere gentes exteræ. Primùm ex eo, quòd per ista jurarent. Qua de re sic Plinius lib. xix Nat. Histor. cap. vi: *Allium cepasque inter Deos jurejurando habet Ægyptus.* Et hinc itidem lib. xi, cap. vii: *Gentes verò quædam animalia, & aliqua etiam obscena pro Diis habent, & multa dictu magis pudenda, per fœtidos cibos jurantes.* Atqui infirmum est, admodum argumentum, haberi aliquid pro Deo quia per illud juretur. Sanè pessimus, sed vulgaris mos plurimis Belgarum jusjurandum concipientium per animam suam: ac ne id nuperum inventum quis arbitretur, fecit idem Phryxille apud Euripidem in Oreste. Nempe jurant per eam non ut numen, sed rem carissimam. Quomodo & per liberos jurabant. Hinc Maro ix Æn.

Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat.

Eadem de caussa nummos ferreos, hoc est, per pecunias suas, jurabant Byzantii: ut est apud Aristophan. Νεφελ. act. i, sc. iii, & veterem inibi scholiasten.

Alterum est argumentum, quia Ægyptiis religio foret porro & cepis vesci. Unde Juvenalis sat. xv:

Porrum & cepe nefas violare, & frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina.

Apud Sextum Empiricum etiam legas lib. iii. Pyrrh. Hypotyp. Κρόμμυον δὲ οὐκ ἄν τις προσενέγκαιτο τῶν καθιερωμένων τῷ κατὰ Πηλούσιον Κασίῳ Διΐ· ὥσπερ οὐ δ' ἱερεὺς τῆς κατὰ Λιβύην Ἀφροδίτης σκορόδου γεύσαιτο ἄν. *Cepas verò nemo eorum unquam ederit, qui apud Pelusium initiantur sacris Casii Jovis, uti nec Libycæ Veneris sacerdos allium gustarit.* Cepis abstinuisse Isiacos, etiam apud Plutarchum legas lib. de Iside, atque Osiride, item Origenem contra Celsum. In delictis tamen ad expiationem Isiacis faciebat allium comestum: ut ostendit hoc Persii sat. v:

Hinc grandes Galli, & cum sistro lusca sacerdos
Incussere Deos inflantes corpora, si non
Prædictum ter mane caput gustaveris alli.

Ubi de Isiacis, Ægyptiacis sacerdotibus, sermonem esse, arguit vox sacerdotis cum sistro. Nam sistrum in sacris Isidos, ut cymbalum in sacris Cybeles. Ergo Ægyptii non semper abstinuere allio. Atque, ut semper abstinuissent, sic quoque argumentum satis fuerit infirmum. Nam nec licuit ei apud Græcos ingredi sacrarium Matris Deûm, qui allium comedisset, teste Athenæo lib. x: ubi narrat de Stilpone Philosopho, ut fisus sua temperantia in sacrario obdormierit, sed Dea in somnio illi dixerit, Philosophus es, ô Stilpon, & sacras leges violas? ad hoc eum respondisse in somnis, Præbe Diva, quod comedam, nec vescar allio. Sacra illa lex non erat inde, quòd Græci pro Numine colerent allium; imò ne quidem, quòd pro symbolo Numinis haberent, sed quia detestarentur. Et an non nobis religio sit carnibus vesci humanis, etiam hostis? cujus carnes Brasiliensibus sunt in deliciis. At non propterea homo pro numine à nobis colitur. Nec Brasileenses tam stultè sapiunt, ut id de nobis credant. Nec animantia, quibus Judæi in Lege jussi abstinere, eo Dii habebantur. Neque ea animantia pro Diis colimus, quibus nemo Christianus vescatur; nisi ad extremam redactus famem: uti equos, mures, feles.

Quare si non aliud habuere Juvenalis, vel alii quàm abstinentiam ab esu harum plantarum, perperam inde collegerunt, Ægyptios eas pro Diis habere. Meo verò judicio, tantum abest, ut Ægyptii putarint cepas propriè esse Deum quempiam, ut vix habuerint pro signo vel symbolo numinis, ac potiùs crediderint symbolum esse impietatis erga Isidem sive Lunam, atque adeò erga omnem cultum divinum: uti symbolum intemperantiæ. Lunæ enim adversam putabant, idque quia ea crescat decrescente: imò omni cultui Deorum inimicam, quia festos dies deceat lætitia: at hæc lacrymas ciet, quod doloris argumentum. Temperantiæ verò præsertim jejunantium religionis ergo, omnino contrariam statuebant quia sitim excitat: unde immoderatus potus, mox etiam Veneris desiderium. Hæ veræ erant caussæ, cur ejus esu abstinerent sacerdotes, ut Plutarchus nos docet lib. de Iside & Osiride: Οἱ δὲ ἱερεῖς ἀφοσιοῦνται καὶ δυσχεραίνουσι καὶ τὸ κρόμμυον παραφυλάττοντες, ὅτι τῆς σελήνης φθινούσης μόνον εὐτροφεῖν τοῦτο καὶ τεθηλέναι πέφυκεν· ἔστι δὲ πρόσφορον οὐδὲ ἁγνεύουσιν, οὔτε ἑορτάζουσι, τοῖς μὲν ὅτι διψῆν, τοῖς δὲ ὅτι δακρύειν ποιεῖ τοὺς προσφερομένους. *Sacerdotes verò aversantur & cepam, quoniam solum decrescente Luna vigeat & crescat. Neque usus ejus commodus est: vel castimoniam exercentibus, vel dies festos celebrantibus, illis quidem, quia sitim ciet: his verò quia lachrymas movet.*

Potiùs dixero, plantas habuisse pro Diis, quatenus colerent Osirin. Nec enim Osiris modò Sol; sed etiam frumentum. Quod exoptant Ægyptii, cùm Osiridem plangunt. Vetus Statii interpres in i Thebaidos a. *Proventum fructuum quærunt Ægyptii usque ad veros planctus. Nam irrigatio Nili supradictorum fletibus imploratur.* a Vers. 265.

tur. Ac similiter Phœnicibus Adonis non Sol duntaxat, sed & fruges: ut ex Ammiano Marcellino diximus lib. II, cap. IV. Et tamen ne illud quidem in animum inducere possum, vel Ægyptios, vel Phœnices, fruges habuisse inter sua numina: sed potius inter inventa ejus, vel dona, quem pro numine colerent. Propriè si Deum putassent, non eas demessuissent, non torruissent, aut moluissent, non denique comedissent.

Valde autem antiquus sit plantarum cultus, si credimus iis, quæ Eusebius in primo Præparationis Euangelicæ prodidit ex Sanchuniathone Berytio, ille autem ex Taauto Ægyptio desumsit. Sic enim scribunt: Ἀλλ' οὗτοί γε πρῶτοι ἀφιέρωσαν τὰ τῆς γῆς βλαστήματα, καὶ θεοὺς ἐνόμισαν, καὶ προσεκύνουν ταῦτα, ἀφ' ὧν αὐτοί τε διεγίνοντο, καὶ οἱ ἑπόμενοι, καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν πάντες, καὶ χοὰς καὶ ἐπιθύσεις ἐποίουν. *At illi omnium principes terræ germina consecrarunt, iisque Deorum loco habitis, cultum tribuerunt: quibus non ipsi modo, sed ipsorum etiam posteri majoresque vitam sustentarunt, inferiasque ac libamina obtulerunt.*

Quicquid verò de Ægyptiis sit, saltem variæ gentes ad Septentrionem sitæ arbores cultu affecere divino. In his Sclavii, quibus sylvas, sic coli auctor est Procopius, atque ex eo Joannes Dubravius lib. I Historiæ Bohemicæ *a*. Sed fortasse hoc ex eo colligebant, quia ad arbores sacrificarent. Nam idem Dubravius lib. IX *b*; scribit Bohemos Laribus, & Lemuribus victimas mactâsse ad fontes, ad lucos, & ad compita. Similiaque legas apud Cosmam Pragensem. Ac fortasse nec aliter capiendum, quod Alexander Gaguinus in Sarmatia sua Europæa tradit *c*, arbores cultas à Lituanis. Firmat hanc opinionem, quod de Celtis scribat Maximus Tyrius serm. XXXVIII. Iis altissimam quercum haberi ἄγαλμα Διὸς, *simulachrum Iovis*. Plures tamen proprium cultum arbitrantur. Ita in vita S. Amandi, quam Baudemundus scripsit *d*, refertur, arbores, ac sylvas à Gandensibus cultas. Sic Vandalos Lucos coluisse, & penates Deos habuisse refert Crantzius in Wand. lib. III, cap. XXXVII. De quercus aliarumque arborum cultu à Germanis, Gallis, Romanis, vide Lipsium ad Tacit. de moribus German. *e*.

a Pag. 5. l. 53. edit. Hanov. a. 1602. Vide & pag. 68. l. 30.
b Pag. 68.
c P. 52. b.
d Apud Surium, 6. Feb. pag. 909. edit. Colon. an. 1576.
e P. 439. edit. Morell. in fol. col. 2.

Etiam Indorum aliqui arbores adorâsse dicuntur. S. Odericus de Foro-Julii, qui ante annos claruit trecentos, Peregrinationis suæ in Oriente cap. II, §. V, de civitate Chanaam, quæ aliis Thanam, vel Tonam: *Hic populus idolatrat: nam adorant ignem, serpentes, & arbores.* Quod verò ille ait de Indis Orientalibus, idem in Occidentalibus Indis verissimum est. Peruanos quidem hodieque arbori cultum præstare divinum, docet Josephus Acosta lib. V, cap. II. Quod si ab Oriente & Occidente ad Septentrionem ire visum est: Joannes Lasicius Polonus de Diis Samogitarum, aliorumque Sarmatarum agens, retulit quendam cùm arbores decorticaret magno nisu, sic eas affatum, *Vos me meis anseribus, gallisque gallinaceis spoliâstis; proinde & ego nudas vos faciam.* Quomodo non foret locutus, nisi vel arbores putâsset Deos, vel saltem Deos in iis habitâsse. Equidem posterius istoc credere malo. Nam ea rudis vetustatis in nationibus opinio fuit, Deos se insinuare arboribus, iisque inhabitare velut templis. Plinium audiamus lib. XII, cap. I, quod est de arboribus: *Hæ fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura, etiamnum Deo præcellentem arborem dicant, nec magis auro fulgentia atque ebore simulachra, quam lucos, & in iis silentia ipsa adoramus.* De arboribus deorum templis. Vide & Annium Viterbiensem lib. XVII, fol. CLVIII. Inter istos arborum incolas, fuere etiam nymphæ ex eo dictæ Hamadryades, quia ἅμα ταῖς δρυσὶ, h. e. una cum arboribus nascerentur & interirent, ut Mnesimachus tradidit, eumque secutus Servius in X Æn. Atque hinc Ovid....

Naida vulneribus succidit in arbore factis:
Illa perit. fatum Naidos arbor erat.

Ausonius in versibus monosyllabo finitis:

Non sine Hamadryadis fato cadit arborea trabs.

Nec tamen omnium ea opinio fuit, Dryades, vel Hamadryades inhabitare arboribus: Quippe longe vulgatior illorum sententia erat, qui eas putarent extra arbores unà cum Faunis ac Satyris degere in sylvis, & Venere misceri, ac varios procreasse, ut memorant poëtæ. Sed sive inhabitarent arbores, sive in sylvis extra arbores degerent, non tam arbores habitæ, quam arborum præsides: quod Festus indicat, cum scribit: *Querquetulanæ viræ putantur significari nymphæ præsidentes querqueto virescenti, quod genus sylvæ indicant fuisse intra portam, quæ ab eo dicta sit Querquetulana.* Querquetulanæ enim non aliæ, quam Dryades, vel Hamadryades, ut tam Latinum, quam Græcum nomen indicat.

Sed fortasse aliquis eo conetur comprobare Græcis etiam ac Romanis plantas pro Diis cultas, quia mythologi doceant Proserpinam esse frumentum, ac semen: at Cererem Proserpinæ matrem, non modò Lunam esse, cujus vi seges succrescit, sed etiam segetem ipsam, ex cujus spicis sunt grana quæ terræ mandantur. Ac firmant hæc eo, quod Ceres, & Proserpina tanquam mater, & filia, junctim propterea colerentur: sicut apud Athenienses; ubi Proserpina unà cum matre sua Cerere colebatur festo Σκίῤῥα, sive Σκιῤῥα, quod celebre ex se ipso, nobilius redditum fuit victoriâ ad Mantineam: ut Plutarchus ait libro de Gloria Atheniensium. Scholiastes Aristophanis ad Concion. vult Σκίῤῥα esse festum Σκιράδος Ἀθηνᾶς *a*: sed addit, aliis esse Δήμητρος, καὶ Κόρης, Cereris, & Liberæ, sive Proserpinæ. Equidem nihil horum inficior, sed non puto inde consequi, quod putarunt. Nec enim ex μυθολογίᾳ Theologiæ Poëticæ, vel etiam Philosophicæ, statui quicquam debet de Theologia civili; quæ tria Theologiæ genera Varro optimè distinguebat. Sanè secundùm Theologiam Politicam Ceres ævum in cœlis agitabat inter Deos Consentes: Proserpina verò, cum suo Plutone, apud inferos Manibus præsidebat. Quin etiam, secundùm Philosophiam Stoicam, Ceres, & Proserpina, ad unicum debeant reduci numen: nec tam pertineant ad mundi partes, quam spiritum ejus sive animam, toto se mundi corpore miscentem, variaque pro variis effectis Deorum Dearumque nomina sortitum. Quod planiùs fiet, cum partibus Naturæ singulatim expositis, Naturam, sive compagem universi, contemplabimur. Hoc loco sufficit dixisse, non esse verisimile, stultè adeò sapuisse Romanos, & Græcos, ut pro numine haberent, quod ederent, & biberent. Hujus si opinionis fuissent, non usque adeò eam risissent sententiam in Ægyptiis. Imò ne hos quidem ita credidisse, non obscurè elucet iis ex argumentis, quæ antea adduximus.

a Minervæ, cujus festum σκιῤῥοφοριών, seu Martio mense celebrabatur.

Sed sive gentes totas, sive simpliciores in iis, tanta ceperit dementia, ut in animum inducere possent plantas propriè, & per se, numina esse; non propterea esset, quòd Deum argueremus, quasi liber hic naturæ tam ab eo obscurè scriptus fuisset, ut non liqueret ea non esse numina. Nam si numina sunt, invocare eorum opem, atque auxilium oportet: eoque necesse est ut audire, & exaudire, nos possint: ad quod etiam intellectu opus est. At quomodo hæc possint, cum intelligentia careant, imò & sensu? Quo propterea destituunnt, quia ob crassitiem suam non erant sensus capaces. Tum etiam quia eo non indigebant, cùm alimentum habeant obvium, ac propinquum, ut longiùs id quærere non habeant necesse.

Cinnamomum sacrum Assabino, sive Jovi Æthiopicos qua de re ex Theophrasto, Plinio, & Solino dicebamus hujus operis lib. II, cap. XI.

Cap. XLVIII.

De numinibus, quibus creditum, vel Jovis decreto, vel sortitò, obtigisse, ut partem aliquam curarent eorum, quibus satisfieri possit votis humanis in rebus ad plantas pertinentibus.

Diximus de primo in plantis idololatriæ genere, quo ipsæ habentur pro Diis, sive propriè, ac per se; sive qua-

quatenus continent Deos, ad templorum modum. Accedo ad alterum genus, quod bipartitum, pro duplici relatione; una Iovis, vel Fortunæ, ad plantas; altera hominum ad easdem. Siquidem judicarunt, Iovis voluntate, vel sortitò, unicuique Deo obtigisse, ut hujus, vel illius rei, ad plantas pertinentis, curam gereret, mortalium bono. Quale, quod putarunt Cereri à Iove datum, ut præesset frugibus. Atque hoc prioris est generis. Præterea, cùm se gratos vellent Diis præstare, variè illis dicarunt plantas. Ut cum arborem sublimem, vel aliquod arboris genus, huic vel illi numini sacrarunt. Quod suæ esse voluntatis putarunt, non divinæ. Atque hujusmodi ad alterum genus referuntur. Dicam primò de numinibus, quibus judicarunt hoc à Jove vel sorte obtigisse, ut curam gererent rerum humanarum, quatenus eorum salus à plantis dependet. Ac frugibus quidem hi crediti præesse.

Seia, à serendo sic dicta, & Segesta, sive Segetia, à segete ita vocata: quarum simulacra in Circo fuisse, Plinius indicat lib. XVIII. Tutullina, tutatrix segetis, ut ex Varrone tradit Augustinus. Occator, Sarritor, Stercutius, occationis, stercorationis præsides Dii, sicut ex Varrone Servius refert. Nodinus, vel Nodotus Augustino, qui curabat nodos, & genicula culmorum. Ac apud eundem Augustinum, Hostilina Dea, cum segetes novis aristis hostiuntur, h. e. æquantur. Nam *hostire* æquare, unde *hostorium*, *hostimentum*, & *redhostimentum*. Lactucina eidem, quæ præesset lactentibus frumentis: Varro apud Servium *Lactentem* vocat. Patalena eidem Augustino ex Varrone, sive potiùs Patulena, ut est apud Arnobium, cum folliculi patefiunt ut spicæ exeant. Runcina Varroni de L. L. item Augustino, cui curæ esset runcatio. Torrendis frugibus præerat Dea Fornax, sive Dea Fornicalis. Utroque enim modo appellat Ovidius in Fastis. Meminere & Festus, ac Lactantius.

Robigus arcere creditus robiginem, quod vitium est in frugibus præcipuè frumentaceis. Nascitur ex eo, quòd ros, pluviave à spica exceptus non depluat, sed adhærescat, atque à Sole calefactus marcescat, ac putrescat, sic ut friatus in fœtidum pulverem abeat. Hinc Robigalia, quæ secundum Plinium *a*, & Festum *b*, VII Kal. Maji celebrata: circa quod tempus occupare segetem robigo solet. In Robigalium ac Floralium locum successere in Ecclesia Romana Rogationum dies, ac supplicationes illæ amburbiæ, & ambarvales: quæ fieri solent die S. Marci, triduo ante Adscensionem Domini. Arcere rubiginem creditur S. Judocus, cujus simulachrum propterea in arvis statui solet. Apud gentes Deo Robigo, ipsis Robigalibus, canis mactabatur, & ovis. Ovidius lib. IV Fast.

a *Lib. 18. cap. 29.*
b *In Robigalia.*

Flamen in antiqua lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Ac ibidem, inter alia:

Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bidentis,
Turpiaque ob, cenæ vidimus exta canis.

De cane etiam sic Columella lib. X:

Hinc mala rubigo virides ne torreat herbas.
Sanguine lactantis catuli placatur & extis.

Cur verò canis potiùs, quàm aliud Rubigo sacrificaretur, ex eo cognoscere est, quod rufæ canes Caniculæ sive Sirio sacrificari soleant: ut ex Festo diximus lib. II, cap. XXXVI *c*.

c *In Appendice.*

Vidimus de præsidibus frugum. Atque idem censendum de iis numinibus: quæ arboribus præsiderent, vel fruticibus, ut puta, quæ putationi præerat, teste Arnobio. Spinensis Deus, secundum Augustinum, qui eradicaret ex agro spinas. Pomona cui pomorum cura quasi sortito obvenisset. De qua Ovid. Metam.... & Propertius lib... eleg... Indeque Pomonalis Flamen. Flora floribus præerat, ac invocabatur, non ut frumenta modò, sed arbores etiam florescerent. Falli censeo, qui Floralibus à Flora meretrice hoc nomen putant impositum. Quam sententiam refellebamus lib. I hujus operis, c. XII. Nec sane hoc quisquam gentilium putavit. Sequitur tamen hanc sententiam Genebrardus in Chronicis ad annum mundi ter millesimum octingentesimum octogesimum tertium *a*, ac laudat auctorem ejus Plinium lib. XVIII, cap. XXIX. Ubi de Floralibus quidem agit: sed hoc, quod ille vult, non dicit. a *P. 170.*

Neptunum ciceris inventorem ajunt, quia sapor ejus sit salsuginosus.

Atque hæc de cultu impio, quo finxere numina, quæ plantis præessent. Quomodo cultus vero numini debitus est attributus numini commentitio: utpote quod vel non sit in rerum natura, vel si sit, solum debeat haberi pro parte, aut affectione spiritus mundani.

Cap. XLVIII.

De plantis ab iis, qui primi usum earum monstrassent, numen consecutis. Ac imprimis de plantis alicui numini dicatis: inque illis primùm hoc in arboribus ostensum, atque id trifariam: nam vel species certa Diis sacratur, vel arbor unica, vel variarum arborum congeries, sive in hortis, sive in sylvis. Postea actum de herbis certo numini consecratis.

DEinceps videndum de eo, quod dicebamus, plantarum præcipuas huic, vel illi, fictitio numini, fuisse consecratas. Nam sic quoque cultus, uni Deo debitus, ad id translatus est, quod non foret numen. Ut & hoc nomine nationes illiciti cultus peragantur rei. Egit de isto, sed non ut veteres laudaret autores, Nicolaus Mutonus medicus Mediolanensis, præfatione luculenta, quam ante hos annos nonaginta, & amplius, novæ suæ Joannis Serapionis tralationi præmisit. Ubi etiam narrat, quomodo reges ac principes honorem, imò immortale decus ex eo sibi quæsierint, quòd à nomine suo plantæ appellarentur: ut factum videmus in Gentiana, Lysimachia, Mithridatico, Eupatorio, Clymeno, Artemisia, Theseo, Telephio, Teucrio, Alcibiadio. Et ut vetustiora illa prætercam, eorum imitatione factum, ut Carolina diceretur à Carolo M. qui ante hos annos solùm vixit triginta supra octingentos. Nec culpare possumus, quod ab inventoribus nomen datum vel principibus bene meritis, sed quod falsis numinibus attributus is honos: ut factum est in Chironii herba: quæ inventa dicitur à Minerva, teste Plinio lib. XXV, cap. IV. Atque, ut ibidem legimus, Herculi adscribitur Apollinaris, sive hyoscyamus. Linozostis sive Parthenion, Mercurii inventum creditur, unde Græci Ἑρμῆνιον, Latini *Mercurialem* vocarunt; teste eodem libri XXV, cap. V.

Aliqui etiam opinantur Sirupos, qui è plantis fiunt, à Serapi inventos, nomenque suum accepisse. Hinc Conradus Gesnerus in Mithridate suo, cap. de lingua Indica *a*: *Colitur apud Indos dæmon* Σοροάδειος, *id est,* οἰνόπιος *b*, *Athenæus. Forte* Σεροάπειος *legendum: ut idem sit, qui Serapis. Nam siraper vinum significat linguâ Afrorum circa Tripolim. Medici potiones quasdam mulsas, vel saccharatas, sirupos appellant: Græci recentiores serapia: quorum quædam etiam in Deum (forte Serapim, per somnia admonentem, præsertim ægrotos in templo eam ob caussam dormientes) auctorem referuntur.* Ad Serapidem Medicum pertinet hoc Varronis Eumenidibus: a *Fol. 56.* b *Vinitor.*

Hospes, quid miras nummo curare Serapin?
Quid? quasi non curet tantidem Aristoteles.

Sed hæc solùm pertinent ad plantas à numine aliquo, ut ajunt inventas, & ex eo nomen sortitas. Longè verò plures sunt stirpes, de quibus etsi non idem prædicetur, tamen numini fictitio fuerint sacratæ. Atque hoc imprimis de arboribus, & fruticibus dictum velim. Audiamus Plinium lib. XII, cap. I, quod est de arboribus: *Arborum genera numinibus suis dicata perpetuo servantur: ut Iovi esculus, Apollini laurus, Minervæ olea, Veneri myrtus, Herculi populus.* Addit deinde in arborum honorem: *Quin & Sylvanos Faunosque, & Dearum genera sylvis, ac sua numina, tanquam & cælo attributa credimus.* De esculo, lauro, olea, myrto, pluribus

tibus dicam. Esculum Iovi esse sacram indicat hoc Maronis in Georg.

—— Iovi qua maxima frondet
Esculus, atque habita Grajis oracula quercus.

Idem Plinius tradit lib. XVI, cap. IV. Verba ejus adtuli, cum de usu coronæ in bello ac victoria loquerer. Nempe arbores omnes glandiferæ Iovi consecratæ. In quibus & fagus: de qua cognoscere est ex sacello, quod dictum Iovis Fagutalis. Varro lib. IV de L. L. *Fagutal à fago: unde etiam, quod ibi sacellum, Iovis Fagutalis.* Plinius l. XVI, cap. X: *Fagutali Iovi etiam nunc, ubi lucus fageus fuit.* Festus Pompejus: *Fagutal sacellum Iovis, in quo fuit fagus arbor, quæ Iovi sacra habebatur.*

Similiter quercum esse Iovi sacram diximus cum in honoribus militaribus de corona civica ageremus. Nec id modo apud Græcos, & Romanos, sed alias etiam gentes fuit. Ita apud Celtas quercus ut symbolum Iovis colebatur. Maximus Tyrius serm. XXXVIII: Κελτοὶ σέβουσι μὲν Δία, ἄγαλμα δὲ Διὸς Κελτικὸν ὑψηλὴ δρῦς *a*. Nec soli tamen Iovi quercus sacra: sed etiam Rheæ, ut testis est Apollodorus lib. III Bibliothecæ. Unde apud Apollonium lib. I Argonaut. aræ Δινδυμίης μητρός, quæ eadem ac Rhea, accumulantur φύλλοις δρυΐνοις *b*.

a Celtæ Jovem colunt, cujus apud ipsos signum excelsa quercus.
b Foliis quernis.

Quia verò glandiferæ arbores Iovi sacræ, ut antea diximus: eo & dicata illi nux juglandes ferens. Hoc etiam nomen indicat. Nam ut *Jupiter* ex Jovipater: ita *juglans* ex *Joviglans*. Solum hoc discriminis est, quod in priori, *Jovis* est rectus casus in posteriori patrius. Ideo boni ominis caussâ in nuptiis spargebantur. Servius ad Ecl. VIII: *Varro hanc spargendarum nucum rationem esse dicit, ut Iovis omine matrimonium celebretur, ut nupta matrona sit sicut Juno. nam nuces in tutela sunt Iovis.* Aliam tamen rationem Plinius adducit lib. XV, cap. XXII: *Nuces*, inquit, *juglandes, quamquam & ipsæ nuptialium fescenninorum comites, multum minores universitate, eademque portione ampliores nucleo. nec non & honor his natura peculiaris, gemino protectis operimento, pulvinari primùm calycis; mox lignei putaminis: quæ caussa eas nuptiis fecit religiosas, tot modis fœtum munit: quod est verisimilius, quàm quia cadendo tripudium solistimum faciant.*

Laurus erat Apollini sacra. Itaque in festo Apollinis natalitio, (quod Ἑβδόμη dicebatur, uti Apollo ipse Ἑβδομαγένης *c*) Athenienses hymnum deo canentes laurum gestabant: ut ait Proclus in Hesiodi ἡμέραις. Sed & in festo Apollinis Ismenii & Galaxiæ gestata laurus, quam contingeret puer patrimus, & matrimus: unde & festum δαφνηφορία dictum: ut est apud Proclum in Chrestomathia. Cur Laurus Apollini sacra fuerit, exposui lib. II hujus operis, cap. XII. Inter caussas erat ignea natura. Sanè ex spongiosa materie cognoscimus multum continere aëris, qui, si igni admoveantur folia, ignescit: unde est, quod lauri folia ardeant, quodque igni crepitent: ut Cæsar Scaliger ostendit Exercitat. CLXXX, sect. II & III. At Cardanus valde fallebatur, cum utriusque caussam inde peteret, quod aliquid putridi in se contineret. Quia verò Apollo divinationis erat præses eo, ut loco ante memorato dicebamus, etiam creditum, comestam ἐνεργεῖν πρὸς τὰς ἐνθουσιασμούς, conferre ad numinis afflatum: ut scribit Hesiodeæ Theogoniæ interpres. Indeque vaticinantes dixere δαφνηφάγους *d*. Hinc Tibullus lib. II, eleg. VI, de Sibylla:

c Septima die natus.
d Lauri-vori.

Vera cano, sic usque sacras innoxia laurus
Vescar. ——

Ignique injecta credebatur boni index, si creparet vehementius; mali, si non ederet sonum: ut liquet ex Tibulli lib. II, el. V, & Propertio lib. II eleg. XXVIII.

Olea Minervæ sacra. Græcis non ἐλαία modò, sed & μορία dicitur. Hesychius; μορίαι, ἐλαῖαι ἱεραὶ τῆς Ἀθηνᾶς, *olea Palladi sacra*. Eo autem Palladi dicatæ, quia pacis ac tranquillitatis symbolum: unde præferri solet ab iis, qui pacem postularent. Notum illud Plauti Pœnulo, *oleo tranquillior*. Ac Plato in Thæteto placida ingenia confert oleo molliter fluenti. Imò & oleum in tempestate undarum impetum frangit. Unde Plin. lib. II, cap. CIII: *Mare omne oleo tranquillatur. Et ob id urinantes ore spargere: quoniam mitiget naturam asperam, lucemque deportet.* Nec solum Minervæ sacra olea: sed etiam Apollini. Cujus caussam ex Theocrito adduxi lib. II, cap. XII. Imò & Jupiter oleâ coronabatur. Unde Phurnutus: Στέφεται ἢ ἐλαίᾳ, διὰ τὸ ἀειθαλὲς, καὶ λιπαρὸν, καὶ πολύχρηστον. ἢ διὰ τὴν ἐμφέρειαν τῆς πρὸς τὸ οὐρανὸν γλαυκότητος. *Caput ejus coronâ oleaginâ redimiri. Caussa autem est, quòd hæc arbor semper in vigore sit, & quòd olei usu sit ubique plurimus.* Myrtus Veneri sacra: quia, ut poëtæ narrant cum ipsa, Juno item, ac Minerva ad judicium de forma proficiscerentur, ubi victoriam retulit, myrteâ coronâ caput ornaverat, ut Nicander ait in Alexipharmacis. Alii eò Veneri sacratam arbitrantur, quia in litore nascatur, & Venus mari orta sit. Alii, quia vim habeat conciliandi amorem. Alii verò quoniam medeatur plurimis feminarum morbis. Itaque satis conveniens Veneris simulachro materies erat myrtus. Ita è myrto fuit Veneris simulachrum, quod ultra Hermum ad Temnum oppidum erat ac à Pelope, ut Hippodamiæ nuptiarum compos fieret, procuratum fuisse existimatur: quemadmodum narrat Pausanias in Eliacis prioribus. A myrto dicta Venus myrtea, sive ob myrtetum ædi Veneris vicinum ad metas Myrteas, sive Murcias; sive à monte Aventino, quipriminis vocaretur Murcus. Posterius Festo, Servioque placuit; prius Varroni, Plinio, Plutarcho; qui auctores priùs Myrteam, postea Murciam vocatam. Quia verò myrtus Veneri sacra, eo & in conviviis coronâ gaudebant myrtea; ut liquet ex Horat. lib. I, od. IV, & XXXIV. Eadem de caussa nuptiarum tempore postes ædium myrto obducebantur. Claudianus in Nupt. Honorii, & Mariæ:

Hi nostrâ nitidos postes obducere myrto
Contendant.

Nec soli tamen Veneri sacra, quando & Dionysium myrto coronatum Aristophanes inducit in Ranis. Anacreon etiam myrteâ se coronabat: ut ex Polluce alibi diximus. Vidimus de quatuor arboribus sacris Plinio nominatis: quarum duas myrtum, & laurum, etiam nominat Virgilius Ecl. VII, sed addit populum, & vitem.

Populus Alcidæ gratissima, vitis Jaccho,
Formosa myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.

Ac de populo firmat, quod idem VIII Æneidos canit:

—— Herculeâ bicolor cum populus umbrâ
Velavitque comas, foliisque innexa pependit.

Ac mox de Saliis, Martis & Herculis sacerdotibus, subdit,

Populeis adsunt evincti tempora ramis.

Sed de populo Herculi sacra, etiam Plinius lib. XII, cap. I: *Arborum genera numinibus suis dicata perpetuò servantur; ut Jovi esculus, Apollini laurus, Minervæ olea, Veneri myrtus, Herculi populus.* Itaque & ipse cum Iovi in Olympia sacrificaret, victimarum coxas populeis lignis adolevit: ut est apud Pausaniam lib. V. Etiam apud Ovidium quievisse propterea sub hac arbore dicitur:

Opportuna suô blanditur populus umbra:

Albam verò adamâsse populum dicitur, quæ propterea athletæ, & heroës coronabantur: Plinium adi lib. XVI, cap. XXIII. Etiam apud Horatium primo odarum de Teucro leges:

Tempora populea fertur vinxisse corona,
Sic tristes affatus amicos.

Nempe, ut lætitiam præ se ferens, alios etiam juberet bene in posterum sperare.

Cur vitis sacrata sit Libero, gemina est ratio, una physica, ob calorem vini, qui à Sole, à quo vinum excoquitur: altera historica, quia in Libero cultus fuit Noë, primus vitis consitor. Diximus de eo lib. I hujus operis cap. XIX. Saltem addendum videtur, quod antequam mensa tolleretur, bibebant poculum, quod dicebatur ἀγαθοῦ δαι-

δαίμονα, boni Dei, sive Bacchum, sive Genium intelligentes. Potest videri Victorius lib. I, cap. I Var. Lect.

Plerasque arborum, quas diximus etiam jungit Phædrus, Augusti libertus, fab. LVI:

Olim quas vellent esse in tutela sua
Divi legerunt arbores; quercus Iovi,
Et myrtus Veneri placuit, Phœbo laurea,
Pinus Cybele, populus celsa Herculi.

Ac subjungit de olea à Minerva electa. De sola harum pinu nondum dictum. Sed egimus de ea lib. I, cap. XX, ubi exponimus caussam, cur in sacris Cybelles pinus ab iis gestari soleat, quos propterea δενδροφόρους a vocabant. Hinc Cybelle apud Maronem IX Æn.

a Arboriferos.

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos.

Ubi sic Servius:

Pinus in tutela matris Deûm est.

Atque idem sic: paullo post ad illa,

Quam sacras dabitur pinus. ——

Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur, pinumque arborem, sub qua jacuerat (Attis,) *tutelæ suæ adscripsit.* De eadem arbore sic Arnobius in VII: *Quid sibi vult illa pinus,* —— *quam genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit.* Ac eodem libro postea: *Quam memorant divam in solatium sui consecravisse mæroris.* Hinc & pinea nux apud Martialem lib. XIII, epig. XXV ait:

Poma sumus Cybeles. ——

Etiam Fauno pinus placuit. Unde Ovidius epistola Oenones:

Cornigerumque caput pinu præcinctus acuta,
Faunus in immensis, qua tumet Ida, jugis.

A Pane etiam adamatam indicant Γεωπονικὰ Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XI.

Pomus in Veneris est tutela, ob fructum. Piget caussam referre. Nec eam potest nescire, qui legerit variorum in Priapum lusus. Maximè Veneri grata poma ἰαρινὰ καὶ γλυκέα b, ut est apud Artemidorum. Theocritus à Διονύσῳ poma ait primitus inventa. Verùm Antiphanes, & alii, tribuere Veneri. Ac constat in judicio Paridis pomum Veneri datum. Romani item cum effingerent Venerem Victricem, eam formabant manu pomum tenentem, & palmam: ut videre licet ex vett. statuis ac numis. Nempe quia Venus in certamine de forma pomum à Paride accepit, eoque palmam sive victoriam retulit. Etiam in antiquo toreumate argenteo, quod μυθολογίᾳ suâ illustravit Pighius, Venus conspicitur hastam tenens, in cujus cuspide est pomum rosarum foliis cinctum.

b Verna, dulciaque.

Ficus Diis sacra, arisque adhibita: qua de re sic Julianus epist. XXIV: Ὅτι θεοῖς τὸ σῦκον ἀνάκειται, καὶ θυσίας ἐστὶν ἁπάσης ἐμβώμιον, καὶ ὅτι παντὸς λιβανωτοῦ κρεῖττόν ἐστι θυμιάματος σκευασίαν ἐστὶν, οὐκ ἐμὸς ἴδιος οὗτος ὁ λόγος, ἀλλ᾽ ὅστις τὴν χρείαν αὐτοῦ ἔμαθεν, οἶδεν ὡς ἀνδρὸς σοφοῦ, καὶ ἱεροφάντου λόγος ἐστί. *Enimvero Diis ficum consecrari, arisque omnibus adhiberi, & quovis thure ad odores esse aptiorem, non mea est oratio: sed quisquis, usum ejus didicit a sapiente aliquo homine, sacrorumque antistite, manasse intelligit.* Quod si in via inveniretur, appendebatur signo Mercurii, unde auferebatur ab eo, qui vellet. Zenobius cent. V, proverb. XCII: *Ficum Mercurio. de re prompta & cuivis usui exposita. Ficum enim antiquitus qui reperisset, Mercurio sacram suspendebat, indeque cui libitum erat, auferebat.* Ficus Baccho quoque sacra. Sosibius quidem Lacedæmonius Bacchum ficus inventorem ait, ac propterea à Spartanis coli Bacchum Συκίτην, sive Ficulneum. Atque idem Andriscus & Agasthenes retulere: ut est apud Athenæum lib. III. Videtur & Saturno sacra fuisse: sed apud Cyrenenses Macrobius lib. I Saturn. cap. VII: *Cyrenenses etiam cùm rem divinam Saturno faciunt, ficis recentibus coronantur.* Nec mirum si numini ficum dicarint, cujus tot bona sunt. Vide de iis Julianum Cæsarem epist. XXIV, quæ ad Sarapionem. Summam ipse complexus cum post longam & elegantem dissertationem subjungit: Καὶ ὑπὲρ μὲν γενέσεως αὐτῶν, καὶ γλυκύτητος, καὶ ὥρας, καὶ πήξεως, καὶ χρείας ταῦτά σοι παρ᾽ ἡμῶν ἡ ἐπιστολὴ προσπαίζει. *Ac de earum ortu, dulcedine, specie, confectione, utilitate, nostra epistola adhuc lusit.* Et ob ista quidem sacra apud Græcos ficus. At alia ratio de Ruminali ac Navia ficu apud Romanos. Eam dabit Festus in *Navia*, ac *Ruminalis.* Plinius lib. XV, cap. XVIII: *Colitur ficus arbor in Foro ipso, ac comitio, Romæ nata sacra, fulguribus ibi conditis.* Cultam ait ficum. Et certum tamen non habitam pro numine, sed pro re sacra ac religiosa.

Cupressus, ut Plin. ait lib. XVI, cap. XXXIII, al. XXXI, *Diti sacra, & ideo funebri signo ad domos posita.* De Dite a, adsentit Festus. Pro eo Proserpinam ait Servius b: alii generatim ajunt Dis inferis. Rationem eam adfert Festus quòd capite præciso, præterquam in Ænaria, non renascatur, sicuti homini, ut ait Catullus,

—— *Cum semel occidit brevis lux,*
Nox est perpetuò una dormienda.

Quod verò addit Plinius, domui funebri solere apponi, id de ditiorum ædibus capiendum. Unde Lucanus:

Et non plebejos luctus testata cupressus.

Nempe rara erat in Italia, nec cognita multò ante Catonis tempora. Varro ait rogo solere circumdari, ut corrigeret gravem ustrinæ odorem. Hinc ferales cupressos vocat Maro VI Æn. & Silius in X, funebres Horat. lib. epodon, od. V. Horatius etiam lib. II, od. XIV ait, divites ab obitu nihil sequi præter invisas cupressus.

Oleastrum Apollini dicatam, indicat illud Theocriti in Hercule Leonicida:

Χλωρή τ᾽ ἀγριέλαιος Ἀπόλλωνος νομίοιο,
Ἱερὸν ἀγρὸν ξεῖνε πελωριωτάτοιο θεοῖο.
Atque virens oleaster Apollinis ipse sacratus
Ac purus, coma sacra Deo frondescit adulto.

Fauno tamen dicatæ meminit Maro in XII Æneid.

Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, & votas suspendere quercus.

Palma Apollini sive Soli sacra fuit: ut testis est Julianus Imp. Orat. V. & secundum Aloys. Novarinum lib. VIII Sacroprofan. cap. IX. XXI. p. 232, & præced. Sed & Musis sacratam apud alios legas.

Buxus, quam vulgo his terris palmam vocant, videtur Cybele fuisse sacra. Saltem in ejus sacris non alia usos tibia existimo, quam è buxo. Hinc Virgilius in Ciri:

Sæpe velut gelidis Ciconum Bistonis in oris,
Ictave barbarico Cybeles antistita buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in urbe.

Statius Papinius lib. V Thebaidos:

—— *Cum sacra vocant, Idæaque suadet*
Buxus.

Idem lib. VIII Æneid.

—— *Gemina æra sonant, Idæaque terga,*
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Claudianus lib. I de Raptu Proserp.

Non buxus, non æra sonant, blandique leones
Submisere jubas: adytis gavisa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oscula turres.

Sidonius Apollinaris Carm. IX:

Non hic Dindyma, nec crepante buxo,
Curetas Berecynthiam c sonantes.

Etiam apud Julium Pollucem lib. IV, cap. X legere est, tibiam quæ ἔλυμος dicitur, fuisse è buxo, ac inventam à Phrygibus, cumque ea concinuisse cornu in honorem Cybeles. Sed & buxea usi tibia in sacris Bacchi. Papinius IX Thebaidos:

—— *Cùm Bacchica mugit*
Buxus, & insana maculant trieterida matres.

Nempe utraque sacra furentium erant, vel simulantium furorem.

Rosa Veneri sacra: ut inter alios docet Ausonius idyllio VI, quod *Rosæ* inscribitur. Qui & propterea idyllio

lio II, cujus lemma, *Cupido cruci adfixus*, roseo serto auream Venerem coronat. Imò & Anacreon eo ornat filium ejus Cupidinem:

> Ῥόδα παῖς ὁ τῆς Κυθήρης
> Στέφεται καλοῖς ἰούλοις,
> Χαρίτεσσι συγχορεύων.
> *Roseis puer Cytheres*
> *Caput implicat corollis,*
> *Charitum choros frequentans.*

In argenteo toremmate vetusto, quod Antonii Perenotti, Episcopi prius Atrebatensis, & postea Cardinalis, fuit, ac doctissimus Stephanus Pighius mythologia suâ de Horis, illustravit, conspicere est Venerem, Veris præsidem, in cujus hastæ cuspide est pomum, rosæ foliis cinctum. Nempe & poma Veneri dicavere, ut suprà vidimus, ac pariter rosas. Quod ob floris ejus pulchritudinem factum esse, ait Pausanias in Eliacis. Imò apud Libanium legas, ut prima eam, odore floris allecta repererit, cum de forma cum Junone ac Minerva decertans, cestum deponere cogeretur, quia hoc cingulo ad amorem sui animos fascinaret. Venus etiam, cum rosæ priùs candidæ forent, colorem earum dicitur commutasse in rubrum, cùm Adoneo suo, sub apro periclitanti, succurrere volens, pedes in rosarum spinis vulnerasset. Nota fabula ex Aphthonii progymnasmatis. Adde & Geoponica Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XVIII. Propterea Politianus sic apud Claudianum legere maluit in secundo de raptu Proserpinæ, ubi Venerem describit flores in Siculis pratis legentem:

> —— *Sic fata cruoris*
> *Carpit signa sui.*

Atque hoc ob summam viri auctoritatem, postea penè omnes excusos occupavit. Sed in MSSis & nostris, & aliorum non *cruoris* est, sed *doloris*. Nempe non de rosa sermo est Claudiano: sed de anemone, flore purpureo; in quem cruor Adonis conversus fuit: ut Ovidius narrat lib. X Met. fab. XVI.

Philyram etiam Veneri tribuit Phurnotus: si rectè emendant viri eruditi. Nam in vulgatis codd. est φιλυτεία, vel φιλυτεῖ. Si de philyra placet, ex eo fuerit, quòd coronas Venerias inde plecterent. Unde Horat. lib... od...
Displicent nexa philyrâ corona.

Hedera κισσὸς Græcis, apud Ægyptios Osiridi sacra, quem hederatum fingebant: ut ex Harpocratione Tertullianus refert libro de Corona Militis. Itaque & Ægyptiis hedera dicebatur χενόσιρις: quod *plantam Osiridis* significat, ut auctor est Plutarchus libro de Iside & Osiride. Ac ibidem legas, apud Græcos sacram Baccho: qui iccirco κισσοφόρος, καὶ κισσοβρύος a à poëtis vocatur. Atque hæc etiam caussa est, cur hedera suspensa signum sit vini venalis. Osiridi verò & Baccho sacrata fuit quòd uterque sit Sol: hedera autem igneam habeat naturam, quia cum Sole convenit. Ac obiter hoc attigimus lib. II, cap. XII, cum caussam de lauro adferremus. Sanè Homerus in Hymnis inducit Bacchum & lauro, & hederâ coronatum. Sed alii caussam adferunt planè contrariam. Volunt enim habere vim refrigerantem. Ac propterea, qui vino curas pellerent, solere hederaceà uti coronâ, ad ebrietatem compescendam. Quam caussam adfert Plutarchus in Sympoſiacis lib. III, problemat. I. Videmus, ut contrariæ affectiones hederæ tribuantur. Nec propterea culpandi, qui vel hanc, vel illam caussam attulerunt. Nam ut est apud Galenum lib. VII Simpl. medicamentorum, hedera constat contrariis qualitatibus, quia quiddam habet adstringens, quod terrenæ est, ac frigidæ naturæ: & habet quiddam acre, quod calidæ esse naturæ, gustu cognoscitur. Imò & tertia inest qualitas, ratione aqueæ naturæ, quæ tepida est, ut ibidem traditur. Sed sunt, quibus neutra satisfacit ratio. Ajunt primitus in honorem Bacchi vitea corona usos esse. Sed quia hibernâ tempestate vitis folia non habet, cogitâsse de planta viti quam simillimâ: eam visam esse hederam, quia esset tortilis, & foliis tumidis, & corymbus nigrescens uvas imitaretur. Utramque stirpem jungit Nemesianus, cum sic Bacchum compellat:

> *Te cano, qui gravibus hederatâ fronde corymbis*
> *Vitea serta plicas.*

En alias etiam caussas. Uti Bacchus semper juvenis: ita hedera semper viret. Nam Bacchus, ut dixi, Apollo, non quidem secundum poëticam, sed secundum φυσικὴν θεολογίαν. Itaque & in Hyacinthiis, quæ Apollini erant sacra, Bacchico ritu hederâ coronabantur: ut dictum libro I, cap. XIII. Plutarchus in problematis eo ait Baccho sacram, quia sit quoddam hederæ genus, quod comestum, utcumque vino abstineas, ebrium reddat, imò & mentes conciter ad furorem. Poëtæ autem maluere ad fabulam recurrere. Nam eo Baccho caram volunt, quia hac fuerit occultatus, servatusque, cum eum quæreret Juno noverca. Ex eo autem, quòd inebriet, ut dictum, etiam cognoscere est, cur poëtæ coronarentur hedera. Unde Maro Ecl. VII:

> *Pastores hedera crescentem ornate poëtam.*

Ac Persius, in Prologo, de poetis ait:

> —— *Quorum imagines lambunt*
> *Hederæ sequaces.*

Hoc inde est, quia poëtæ feliciùs soleant carmen condere, post ἐνθουσιασμὸν a, & οἰνοποσίαν b: ac hedera, ut ex Plutarcho dictum, similia vino præstet. At nimis longè mihi petitum videtur, cùm Stephanus Pighius in Mythologia sua de anni partibus hanc etiam rationem promit, quod Bacchus præsit auctumno, in auctumno autem Sol quasi senescens alimenta subtrahat, ac hedera similiter plantis vicinis alimentum adimat; ut Plinius refert. Unde & C. Laberius Mimus:

> *Ut hedera serpens vires arboreas necat:*
> *Ita me vetustas amplexu annorum enecat.*

Acor in tutela Stuporis est: ut ait Servius in I5 Æn. vers. XVI.

Picea sive larix (Græcis πεύκη) sacrata Vulcano, quia facilè accenditur, atque ex ea faces & tædæ fiant. Hanc rationem adducit Eustathius in Iliad. A c.

Quæ hactenus de arboribus dicta sunt, ea pertinent ad totum genus, sive ad speciem ipsam. Deinceps duo ostendam: prius est, etiam singularem arborem numini dicatam: alterum, certo numini quoque sacratam fuisse congeriem arborum diversi generis, h. e. hortos, & sylvas totas. De priori liquet, ex platano illa Helenæ dicata, de qua Theocritus in Helenæ Epithalamio:

> Γράμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγράψεται (ὡς παριών τις
> Ἀννείμη) Δωριστί, Σέβου μ'· Ἑλένας φυτὸν εἰμί.
> *Litera verò in cortice scribentur (ut quis præteriens*
> *Legat) Doricè: Venerare me: nam Helena arbor*
> *sum.*

Contra verò etiam arborum multitudo, ut dixi, sacrata uni numini. Ita Veneri sacri erant horti, ut ex Plauto, Varrone, ac Plinio est videre. Eo & Nævius Venerem pro olere dixit. Ut ne Antonio Delrio credas, qui pro Venere Liberum, vel Pallada substituebat. Diximus de eo Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VII, sect. IX.

Dianæ quæ & Phœbe, sacra nemora: eique in his dicata templa: ut in Aricino, Ovid. I de Arte:

> *Ecce suburbana templum nemorale Dianæ.*

Indeque Diana ipsa *Nemoralis* dicta, & *Nemorensis*. Unde & Papinius I Sylv. in Tiburtino Manlii Vopisci:

> *Hac domus Ægeria, nemoralem abjungere Phœben.*

Puto, caussam esse ex eo, quia noctu, Dianæ sive Lunæ beneficio venantur in nemoribus venatores. Unde & Diana Sylvarum potens dicitur Horatio.

In hac ipsa etiam Hollandia, qua scribimus ista, dum incolæ essent gentiles, nemora erant Diis sacra. Itaque sacri nemoris meminit Tacitus in quarto.... *Civilis*, inquit, *primores gentis, & promtissimos vul-*

a *Afflatum numinis.*
b *Vini bibitionem.*
c *Pag. 87. edit. Rom.*

δαίμονος, boni Dei, sive Bacchum, sive Genium intelligentes. Potest videri Victorius lib. I, cap. I Var. Lect.

Plerasque arborum, quas diximus etiam jungit Phædrus, Augusti libertus, fab. LVI:

Olim quas vellent esse in tutela sua
Divi legerunt arbores; quercus Iovi,
Et myrtus Veneri placuit, Phœbo laurea,
Pinus Cybele, populus celsa Herculi.

Ac subjungit de olea à Minerva electa. De sola harum pinu nondum dictum. Sed egimus de ea lib. I, cap. XX, ubi exponimus caussam, cur in sacris Cybelles pinus ab iis gestari soleat, quos propterea δενδροφόρους a vocabant. Hinc Cybelle apud Maronem IX Æn.

a Arboriferos.

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos.

Ubi sic Servius:

Pinus in tutela matris Deûm est.

Atque idem sic: paullo post ad illa,

Quam sacras dabitur pinus. ——

Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur, pinumque arborem, sub qua jacuerat (Attis,) *tutelæ suæ adscripsit.* De eadem arbore sic Arnobius in VII: *Quid sibi vult illa pinus,* —— *quam genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit.* Ac eodem libro postea: *Quam memorant divam in solatium sui consecravisse mæroris.* Hinc & pinea nux apud Martialem lib. XIII, epig. XXV ait:

Poma sumus Cybeles. ——

Etiam Fauno pinus placuit. Unde Ovidius epistola Oenones:

Cornigerumque caput pinu præcinctus acuta,
Faunus in immensis, qua tumet Ida, jugis.

A Pane etiam adamatam indicant Γεωπονικὰ Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XI.

Pomus in Veneris est tutela, ob fructum. Piget caussam referre. Nec eam potest nescire, qui legerit variorum in Priapum lusus. Maximè Veneri grata poma ἐαρινὰ καὶ γλυκέα b, ut est apud Artemidorum. Theocritus à Διονύσου poma ait primitus inventa. Verùm Antiphanes, & alii, tribuere Veneri. Ac constat in judicio Paridis pomum Veneri datum. Romani item cum effingerent Venerem Victricem, eam formabant manu pomum tenentem, & palmam: ut videre licet ex vetr. statuis ac numis. Nempe quia Venus in certamine de forma pomum à Paride accepit, eoque palmam sive victoriam retulit. Etiam in antiquo toreumate argenteo, quod μυθολογίᾳ suâ illustravit Pighius, Venus conspicitur hastam tenens, in cujus cuspide est pomum rosarum foliis cinctum.

b Verna, dulciaque.

Ficus Diis sacra, arisque adhibita: qua de re sic Julianus epist. XXIV: Ὅτι θεοῖς τὸ σῦκον ἀνάκειται, καὶ θυσίας ἐστὶν ἁπάσης ἐμβώμιον, καὶ ὅτι παντὸς λιβανωτοῦ κρεῖττόν ἐς θυμιάματος σκευασίαν ἐστὶν, οὐκ ἐμὸς ἴδιος οὗτος ὁ λόγος, ἀλλ' ὅστις τὴν χρείαν αὐτοῦ ἔμαθεν, οἶδεν ὡς ἀνδρὸς σοφοῦ, καὶ ἱεροφάντου λόγος ἐστί. *Enimvero Diis ficum consecrari, arisque omnibus adhiberi, & quovis thure ad odores esse aptiorem, non mea est oratio: sed quisquis, usum ejus didicit a sapiente aliquo homine, sacrorumque antistite, manasse intelligit.* Quod si in via inveniretur, appendebatur signo Mercurii, unde auferebatur ab eo, qui vellet. Zenobius cent. V, proverb. XCII: *Ficum Mercurio. de re prompta & cuivis usui exposita. Ficum enim antiquitus qui reperisset, Mercurio sacram suspendebat, indeque cui libitum erat, auferebat.* Ficus Baccho quoque sacra. Sosibius quidem Lacedæmonius Bacchum ficus inventorem ait, ac propterea à Spartanis coli Bacchum Συκίτην, sive Ficulneum. Atque idem Andriscus & Agasthenes retulere: ut est apud Athenæum lib. III. Videtur & Saturno sacra fuisse: sed apud Cyrenenses Macrobius lib. I Saturn. cap. VII: *Cyrenenses etiam cùm rem divinam Saturno faciunt, ficis recentibus coronantur.* Nec mirum si numini ficum dicarint, cujus tot bona sunt. Vide de iis Julianum Cæsarem epist. XXIV, quæ ad Sarapionem. Summam ipse complexus cum post longam & elegantem dissertationem subjungit: Καὶ ὑπὲρ μὲν γενέσεως αὐτῶν, καὶ γλυκύτητος, καὶ ὥρας, καὶ πήξεως, καὶ χρείας ταῦτά σοι παρ' ἡμῶν ἡ ἐπιστολὴ προσπαίξει· *Ac de earum ortu, dulcedine, specie, confectione, utilitate, nostra epistola adhuc lusit.* Et ob ista quidem sacra apud Græcos ficus. At alia ratio de Ruminali ac Navia ficu apud Romanos. Eam dabit Festus in *Navia*, ac *Ruminalis*. Plinius lib. XV, cap. XVIII: *Colitur ficus arbor in Foro ipso, ac comitio, Romæ nata sacra, fulguribus ibi conditis.* Cultam ait ficum. Et certum tamen non habitam pro numine, sed pro re sacra ac religiosa.

Ficum Naviam & Ruminalem. eandem esse dicit Scaliger ad Festum.

Cupressus, ut Plin. ait lib. XVI, cap. XXXIII, al. XXXII, *Diti sacra, & ideo funebri signo ad domos posita.* De Dite a, adsentit Festus. Pro eo Proserpinam ait Servius b: alii generatim ajunt Dis inferis. Rationem eam adfert Festus quòd capite præciso, præterquam in Ænaria, non renascatur, sicuti homini, ut ait Catullus,

a Seu Plutone.
b In 4 Æn.

—— *Cum semel occidit brevis lux,*
Nox est perpetuò una dormienda.

Quod verò addit Plinius, domui funebri solere apponi, id de ditiorum ædibus capiendum. Unde Lucanus:

Et non plebejos luctus testata cupressus.

Nempe rara erat in Italia, nec cognita multò ante Catonis tempora. Varro ait rogo solere circumdari, ut corrigeret gravem ustrinæ odorem. Hinc ferales cupressos vocat Maro VI Æn. & Silius in X, funebres Horat. lib. epodon, od. V. Horatius etiam lib. II, od. XIV ait, divites ab obitu nihil sequi præter invisas cupressus.

Oleastrum Apollini dicatam, indicat illud Theocriti in Hercule Leonicida:

Χλωρή τ' ἀγριέλαιος Ἀπόλλωνος νομίοιο,
Ἱερὸν ἀγνὸν ξεῖνε πελωροτάτοιο θεοῖο.
Atque virens oleaster Apollinis ipse sacratus
Ac purus, coma sacra Deo frondescit adulto.

Fauno tamen dicatæ meminit Maro in XII Æneid.

Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris
His steterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, & votas suspendere quercus.

Palma Apollini sive Soli sacra fuit: ut testis est Julianus Imp. Orat. V. & secundum Aloys. Novarium lib. VIII Sacroprofan. cap. IX. XXI. p. 232, & præced. Sed & Musis sacratam apud alios legas.

Buxus, quam vulgo his terris palmam vocant, videtur Cybele fuisse sacra. Saltem in ejus sacris non alia usos tibia existimo, quam è buxo. Hinc Virgilius in Ciri:

Sæpe velut gelidis Ciconum Bistonis in oris,
Ictave barbarico Cybeles antistita buxo,
Infelix virgo tota bacchatur in urbe.

Statius Papinius lib. V Thebaidos:

—— *Cum sacra vocant, Idæaque suadet*
Buxus.

Idem lib. VIII Æneid.

—— *Gemina æra sonant, Idæaque terga,*
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Claudianus lib. I de Raptu Proserp.

Non buxus, non æra sonant, blandique leones
Submisere jubas: adytis gavisa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oscula turres.

Sidonius Apollinaris Carm. IX:

Non hic Dindyma, nec crepante buxo,
Curetas Berecynthiam c sonantes.

Etiam apud Julium Pollucem lib. IV, cap. X legere est, tibiam quæ ἔλυμος dicitur, fuisse è buxo, ac inventam à Phrygibus, cumque ea concinuisse cornu in honorem Cybeles. Sed & buxea usi tibia in sacris Bacchi. Papinius IX Thebaidos:

c Matrem divùm, Dindymenen, Cybelen.

—— *Cùm Bacchica mugit*
Buxus, & insanæ maculant trieterida matres.

Nempe utraque sacra furentium erant, vel simulantium furorem.

Rosa Veneri sacra: ut inter alios docet Ausonius idyllio VI, quod *Rosæ* inscribitur. Qui & propterea idyl-

lio II, cujus lemma, *Cupido cruci adfixus*, roseo serto auream Venerem coronat. Imò & Anacreon eo ornat filium ejus Cupidinem:

> Ῥόδα παῖς ὁ τῆς Κυθήρης
> Στέφεται καλοῖς ἰούλοις,
> Χαρίτεσσι συγχορεύων.
> *Roseis puer Cytheres*
> *Caput implicat corollis,*
> *Charitum choros frequentans.*

In argenteo toreumate vetusto, quod Antonii Perenotti, Episcopi prius Atrebatensis, & postea Cardinalis, fuit, ac doctissimus Stephanus Pighius mythologia suâ de Horis, illustravit, conspicere est Venerem, Veris præsidem, in cujus hastæ cuspide est pomum, rosæ foliis cinctum. Nempe & poma Veneri dicavere, ut suprà vidimus, ac pariter rosas. Quod ob floris ejus pulchritudinem factum esse, ait Pausanias in Eliacis. Imò apud Libanium legas; ut prima eam, odore floris allecta repererit, cum de forma cum Junone ac Minerva decertans, cestum deponere cogeretur, quia hoc cingulo ad amorem sui animos fascinaret. Venus etiam, cum rosæ priùs candidæ forent, colorem earum dicitur commutasse in rubrum, cùm Adoneo suo, sub apro periclitanti, succurrere volens, pedes in rosarum spinis vulnerasset. Nota fabula ex Aphthonii progymnasmatis. Adde & Geoponica Constantino Cæsari dicata lib. XI, cap. XVIII. Propterea Politianus sic apud Claudianum legere maluit in secundo de raptu Proserpinæ, ubi Venerem describit flores in Siculis pratis legentem:

> —— *Sic fata cruoris*
> *Carpit signa sui.*

Atque hoc ob summam viri auctoritatem, postea penè omnes excusos occupavit. Sed in MSSis & nostris, & aliorum non *cruoris* est, sed *doloris*. Nempe non de rosa sermo est Claudiano: sed de anemone, flore purpureo; in quem cruor Adonis conversus fuit: ut Ovidius narrat lib. X Met. fab. XVI.

Philyram etiam Veneri tribuit Phurnutus: si rectè emendant viri eruditi. Nam in vulgatis codd. est φιλυτεία, vel φιλυτεῖ. Si de philyra placet, ex eo fuerit, quòd coronas Venerias inde plecterent. Unde Horat. lib... od...

Displicent nexæ philyrâ coronæ.

Hedera κισσὸς Græcis, apud Ægyptios Osiridi sacra, quem hederatum fingebant: ut ex Harpocratione Tertullianus refert libro de Corona Militis. Itaque & Ægyptiis hedera dicebatur χενόσιρις: quod *plantam Osiridis* significat, ut auctor est Plutarchus libro de Iside & Osiride. Ac ibidem legas, apud Græcos sacram Baccho: qui idcirco κισσοφόρος, καὶ κισσοβρυος a à poëtis vocatur. Atque hæc etiam caussa est, cur hedera suspensa signum sit vini venalis. Osiridi verò & Baccho sacrata fuit quòd uterque sit Sol: hedera autem igneam habeat naturam, qua cum Sole convenit. Ac obiter hoc attigimus lib. II, cap. XII, cum caussam de lauro adferremus. Sanè Homerus in Hymnis inducit Bacchum & lauro, & hederâ coronatum. Sed alii caussam adferunt planè contrariam. Volunt enim habere vim refrigerantem. Ac propterea, qui vino curas pellerent, solere hederaceâ uti coronâ, ad ebrietatem compescendam. Quam caussam adfert Plutarchus in Symposiacis lib. III, problemat. I. Videmus, ut contrariæ affectiones hederæ tribuantur. Nec propterea culpandi, qui vel hanc, vel illam caussam attulerunt. Nam ut est apud Galenum lib. VII Simpl. medicamentorum, hedera constat contrariis qualitatibus, quia quiddam habet adstringens, quod terrenæ est, ac frigidæ naturæ: & habet quiddam acre, quod calidæ esse naturæ, gustu cognoscitur. Imò & tertia inest qualitas, ratione aqueæ naturæ, quæ tepida est, ut ibidem traditur. Sed sunt, quibus neutra satisfacit ratio. Ajunt primitus in honorem Bacchi vitea corona usos esse. Sed quia hibernâ tempestate vitis folia non habet, cogitâsse de planta viti quam simillimâ: eam visam esse hederam, quia esset tortilis, & foliis tumidis, & corymbus nigrescens uvas imitaretur. Utramque stirpem jungit Nemesianus, cum sic Bacchum compellat:

> *Te cano, qui gravibus hederatâ fronde corymbis*
> *Vitea serta plicas.*

En alias etiam caussas. Uti Bacchus semper juvenis: ita hedera semper viret. Nam Bacchus, ut dixi, Apollo, non quidem secundum poeticam, sed secundum φυσικὴν θεολογίαν. Itaque & in Hyacinthiis, quæ Apollini erant sacra, Bacchico ritu hederâ coronabantur: ut dictum libro I, cap. XIII. Plutarchus in problematis eo ait Baccho sacram, quia sit quoddam hederæ genus, quod comestum, utcumque vino abstineas, ebrium reddat, imò & mentes concitet ad furorem. Poëtæ autem maluere ad fabulam recurrere. Nam eo Baccho caram volunt, quia hac fuerit occultatus, servatusque, cum eum quæreret Juno noverca. Ex eo autem, quòd inebriet, ut dictum, etiam cognoscere est, cur poëtæ coronarentur hedera. Unde Maro Ecl. VII:

> *Pastores hedera crescentem ornate poëtam.*

Ac Persius, in Prologo, de poëtis ait:

> —— *Quorum imagines lambunt*
> *Hederæ sequaces.*

Hoc inde est, quia poëtæ feliciùs soleant carmen condere, post ἐνθουσιασμὸν a, & οἰνοποσίαν b: ac hedera, ut ex Plutarcho dictum, similia vino præstet. At nimis longè mihi petitum videtur, cùm Stephanus Pighius in Mythologia sua de anni partibus hanc etiam rationem promit, quod Bacchus præsit auctumno, in auctumno autem Sol quasi senescens alimenta subtrahat, ac hedera similiter plantis vicinis alimentum adimat; ut Plinius refert. Unde & C. Laberius Mimus:

> *Ut hedera serpens vires arboreas necat:*
> *Ita me vetustas amplexu annorum enecat.*

Acer in tutela Stuporis est: ut ait Servius in II Æn. vers. XVI.

Picea sive larix (Græcis πεύκη) sacrata Vulcano, quia facilè accenditur, atque ex ea faces & tædæ fiant. Hanc rationem adducit Eustathius in Iliad. A c.

Quæ hactenus de arboribus dicta sunt, ea pertinent ad totum genus, sive ad speciem ipsam. Deinceps duo ostendam: prius est, etiam singularem arborem numini dicatam: alterum, certo numini quoque sacratam fuisse congeriem arborum diversi generis, h. e. hortos, & sylvas totas. De priori liquet, ex platano illa Helenæ dicata, de qua Theocritus in Helenæ Epithalamio:

> Γεγράμμαται δ' ἐν φλοιῷ γεγράψεται (ὡς παριών τις
> Ἀγνοίῃ) Δωριστί, Σέβου μ'· Ἑλένας φυτὸν εἰμί.
> *Litera verò in cortice scribentur (ut quis præteriens*
> *Legat) Doricè: Venerare me: nam Helenæ arbor*
> *sum.*

Contra verò etiam arborum multitudo, ut dixi, sacrata uni numini. Ita Veneri sacri erant horti, ut ex Plauto, Varrone, ac Plinio est videre. Eo & Nævius Venerem pro olere dixit. Ut ne Aotonio Deltio credas, qui pro Venere Liberum, vel Pallada substituebat. Diximus de eo Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VII, sect. IX.

Dianæ quæ & Phœbe, sacra nemora: eique in his dicata templa: ut in Aricino, Ovid. I de Arte:

> *Ecce suburbanæ templum nemorale Dianæ.*

Indeque Diana ipsa *Nemoralis* dicta, & *Nemorensis*. Unde & Papinius I Sylv. in Tiburtino Manlii Vopisci:

> *Hæc domus Ægeriæ, nemoralem abjungere Phœben.*

Puto, caussam esse ex eo, quia noctu, Dianæ sive Lunæ beneficio venantur in nemoribus venatores. Unde & Diana Sylvarum potens dicitur Horatio.

In hac ipsa etiam Hollandia, qua scribimus ista, dum incolæ essent gentiles, nemora erant Diis sacra. Itaque sacri nemoris meminit Tacitus in quarto.... *Civilis*, inquit, *primores gentis*, & *promtissimos* vul-

a Hederifer.

a Afflatum numinis.

b Vini bibitionem.

c Pag. 87. edit. Rom.

vulgi, Sacrum in nemus vocatos, ubi nocte, ac lætitia, incaluisse videt, a laude gloriaque gentis orsus, injurias, & raptus, & cætera servitii mala enumerat. Et satis est verisimile id nemus intelligi, quod inter Leidam, & Delphos, prope Vorburgum, *Schaken bosch* vocant. Vox enim non abludit: quamquam nolim cum iis ferram reciprocare, qui putant *Schaken-bosch* vocari, quia in illud multi fierent raptus. Id enim Belgis est *Schaken.* Quod si placet, non Batavi ex *sacrum* fecerint *schaken*: sed Romani ex *schaken* fecerint *sacrum*: sive illud attendendo, quod nemora Diis sacrarentur, sive sacrum, pro exsecrando acceperint, quia raptorum refugium exsecrarentur. Illis quidem, qui Diis fuisse locum sacrum arbitrantur, favet quod à nonnullis creditum S. Wilibrordum, cùm fœdissimum in nemoribus idolorum cultum exsecraretur, effecisse, ut in nemorosa Batavorum insula arbores Boreâ spirante conciderent: unde nunc quoque totâ penè insula tot arborum trunci effodiantur. Sed his, quia auctoribus parum idoneis sunt subnixa, insistere non est animus: præsertim quando plures arbitrantur eam arborum stragem sola tempestate, idque toto ampliùs seculo post Wilibrordi tempora contigisse.

Nec arbores modò dicarunt Diis, sed etiam flores, & herbas.

Hyacinthus sacer Apollini, a ita dictus à puero Amyclæo ejus nominis, in cujus caput discus ab Apolline jactus conciderat, Zephyro sic jactum, præ invidia, dirigente, ut fabulantur.

Narcissus sacer Eumenidibus, seu Furiis, ut Eustathius a Pag 87. edit. Rom. scribit in Iliados Λ a. In caussa est, quod Narcisso nomen est ἀπὸ τῆς νάρκης, sive à torpore: & Eumenides etiam torporem inducant hominibus sceleſtis. Itaque, ut ibidem legas, qui Erinny. Furiæ sacrificarent, coronis ex hoc flore utebantur: quod antea ab Istro, libro de Coronis proditum. Proserpinæ etiam dicatus fuit, quia eam colligeret, cùm à Plutone raperetur. Auctor Phanodemus lib. v rerum Atticarum. Sed & Baccho gratum legimus.

Malvam ajunt fuisse Osiridi dicatam. Neque caussa sit obscura. Nam cùm per Osirim Sol intelligatur; ut libro secundo ostensum: non dubium est, quin hoc fuerit, quia malva sit ἡλιοτρόπιον, hoc est, cum Sole convertatur; ut Theophrasto proditum lib. II de Caussis Plantarum, cap. XXVI. Scio, quas ejusce rei caussas Ægyptii, ac Proclus adducant. Sed vera est ratio, quòd humidam hanc herbam Sol exsugens folia inclinet, quò calor jubet. Nisi malis inde esse, quòd meatibus corticis rarefactis calore radiorum Solarium, spiritus in surculis latens eò feratur, quò spiritus per meatus facilius exspirat. Quam rationem adduci video ab Julio Sirenio lib. III de Fato, cap. XLVI. Sed ulteriùs etiam malvæ honos se extulit. Siquidem in maximis fuisse periculis adoratam, apud Lucianum legere est libro secundo Ver. Histor. Atque idem à Musis adoratam ejus radicem ait sermone adversus indoctum. Et alicujus sanctimoniæ sit argumentum, quod inter donaria reponi soleat, si eam, quod apud Dioscoridem legere est, ἄνθεμα dixerint; ἄνθεμα autem vocarint quasi ἀνάθεμα, vel ἀνάθημα, quomodo dixere donaria, quæ in templis suspendebant. Dixeris, arma etiam hostilia solere dicari Diis. Sed dispar ratio in herbis: ubi aliquid latet caussæ occultioris, hoc est, magis divinæ. Et quæ ista potiùs fuerit, quàm quòd nòn alimoniæ modò utilis foret: sed iam multos quoque morbos pelleret: ut antea ostendimus. Itaque Ælianus etiam lib. IV Var. Histor. cap. XVII ait, hanc Pythagoræ fuisse opinionem, ἱερώτατον εἶναι τὸ τῆς μαλάχης φύλλον, *sanctissimum esse folium malvæ.*

Videtur & in herbis sacris locus esse brassicæ. Μάντιν λαχάνοισι, *vatem inter olera*, scripsit in Georgicis Nicander: ac Menander vocavit ἱερὰν, *sacram.* Itaque & multi per eam jurarunt, ut Hipponax in Iambis: ac Jonicum id fuisse juramentum, Ananius, Teleclides, & Eupolis, prodiderunt. Cumque ea foret gloria brassicæ, minus mirandum si de hac una singulatim scripserint Pythagoras, Chrysippus, & Dieuches.

Allium & cæpe cur sacrata Diis. cur cæpe capita offerentur Diis a Romanis: Ovid. III Fast. Claris Sylvius in leges XII Tabb. pag. 243, & 245, & 255, vers. antepenult.

Atque hæc de plantis alicui numini dicatis: de quo aliqua, etiam hic indicta, attigimus lib. I Institut. Orat. cap. V, sect. XXXVII, ac operis hujus de Theologia Gentili, & Physiologia Christiana lib. II, cap. XII.

Quia vero exposuimus cultum quem gentiles præstitere plantis, earumque ad religionem impiam abusum: exspectet fortasse aliquis, ut addam quippiam de Christianis. Nam & hi inanima coluere, si fides gentibus, quæ eis objectabant crucis cultum. Non crucifixi dico, sed crucis, nempe ligneæ, & citra hominem: cujusmodi crux veteribus Christianis in usu erat. Sed de hoc alibi potius dicemus. De Terebintho inter Christianos culta, vide Scaligerum ad Eusebium p. 192.

Cap. XLIX.

De triplici plantarum abusu, primùm in statuis Deorum; inde in sacrificiis; insuper in ceremoniis cultus paganici. Præterea hoc superstitionis fuisse, quod, religionis ergo, plantis quibusdam abstinerent.

Nec solum, qua ratione diximus; sed quadrifariam præterea, in plantis aberratum fuit a recto numinis cultu. Ac primùm, quod abuterentur ad falsorum numinum templa, ac simulacra. De templis satis est apertum. Quare solùm dicam, quod in consecratione templorum postes tenerent manu. Cicero pro domo: *Postem teneri oportere in dedicatione templi, videor audisse.* Idem in secundo de Legg. *Bene vero, quod mens, pietas, virtus, fides consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publice templa sunt.* Livius lib. II, ubi agit de dedicatione templi Capitolini: *Postem jam tenenti consuli fœdam interpretationem Deum nuncium incutium.*

De abusu ad simulacra inde liquet, quod, ut Pausanias ait in Arcadicis, imaginum materies foret ebenus, cypressus, cedrus, quercus, smilax, lotus. Sed de hoc in Symbolica Theologia pluribus dicemus. Nunc solum addam, quod amaranto etiam coronabant statuas Deorum: ut est apud Dioscoridem lib. IV, cap. LVII. In caussa erat, quòd non marcesceret; unde & nomen, ut superiùs vidimus.

Alter abusus consistebat in sacro suffitu, ac sacrificiis. Ubi duo consideramus, ignem quo quid crematur, & id quod offertur, atque igni absumitur. De lignorum usu ad ignem, abunde superius dictum. Quod offertur, vel ipsum quoque plantis debitum, vel animal erat. Prius generis erat thus, quod ita dictum ἀπὸ τοῦ θύειν a, quia ejus usus foret: in sacris suffitibus. Finis quippe thuris crematio, cremationis odor, in quo bonitas thuris. Unde vero illa gentibus opinio fuerit, Deos quoque suffitibus conciliari, exposui lib. III, cap. XXX. a *Divinus operari.*

Nec thure solum aliove suffitu placabant Deos: sed etiam vino, imo & floribus: præsertim Genium. Plutarch. lib. de Osir. & Isi. & Aloys. Novarius lib. IX, cap. V b: Ægyptii quotidie ter Soli adolent resinam sub ejus exortum; myrrham, quando medium tenet æthera; circa obitum κῦφι c appellant. Horat. lib. II, epist. II b *P. 109. col. a.* c *Sic certam thymiamatis compositionem.*

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant,
Floribus, & vino, Genium memorem brevis ævi.

Persius Sat. ...

Funde merum Genio.

Variis etiam Diis legumina ac fruges offerebant: ut ostendit illud Catonis de R. R. cap. CXXXIV: *Priusquam messim facies, porcam præcidaneam hoc modo*

fieri

fieri oportet. Cereri porcâ præcidaneâ, porco feminâ, prinsquam hasce fruges condantur, far, triticum, ordeum, fabam, semen rapicium, thure, vino Jano, Jovi, Junoni, præfato.

Fabaria quoque sive fabacia pulte, & larido, in Cœlio monte sacrificatum olim Carnæ Deæ, quæ à carne ita dicta, & vitalibus credita præesse humanis. Eò autem his duobus sacrum fiebat, quoniam gemino illo cibo maximè credebatur ali caro humana. Nam & olim panis èlomento, sive fabarum farina. inde item pultes. Vide de eo sacro Nonium voce *Maito*, & Macrobium lib. I Saturn. cap. XII. Tangit quoque Plinius lib. XVIII, cap. XII. *Quin & prisco ritu fabacia* (Turnebus fabata) *suæ religionis Diis in sacro est, prævalens pulmentari cibo.*

Hoc quoque fabæ in sacrificus usum ostendit, quòd ubi segetes sevissent, quia inauspicatum videbatur domo efferre, quod non referres, pro frugibus ad sacrificium referebant fabam; atque hoc ita interpretabantur, quasi faba esset pignus frugum, ac quia fabam retulissent, etiam fruges relaturos domum. Hinc fabam quam referebant dixere refrivam, quasi referivam. Festus Pompejus: *Refriva faba dicitur, ut ait Cincius quoque, quæ ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii caussa, quasi revocet fruges domum. Data enim est & tritico ad rem divinam faciendam.* De hoc tamen Ælius Stilo, Varronis præceptor, ambigebat. Continuò enim subjungit Festus: *Ælius dubitat, an ea sit, quæ prolata in segetem domum referatur, an quæ refrigatur, quod est torreatur.* Verùm Cincii opinioni accedit Verrius, sive Festus. Subdit enim: *Sed opinionem Cincii adjuvat, quòd in sacrificiis publicis, cùm puls fabata Diis datur, nominatur refriva.* Plinii quoque est lib. XVIII, cap. XII: *In eadem* (faba) *peculiaris religio. Namque fabam utique è frugibus referre mos est auspicii caussa: quæ ideo refriva appellatur.* Ubi clarè nomen à *referendo* deducit: non quidem, quòd Scaliger ait, quâ formâ est à *condo conditivus*: (nam hoc à supino venit, ut à *statum, stativus*; à *satum, sativus*; ab *actum, activus*) sed ut à præsenti *condo* est *condivus*, à *recido, recidivus*, ab *adopto, adoptivus*. Subjungit deinde Plinius, etiam in auctionibus locum fabæ datum, itidem boni ominis caussâ. *Et auctionibus*, inquit, *eam adhiberi lucrosum putant. Sola certe frugum, etiam exesa, repletur crescente Lunâ.*

De farre, de quo ex Catone antea vidimus, sic scribit Plinius lib. XVIII, cap. II: *Numa instituit Deos fruge colere, & molâ salsâ supplicare, atque ut autor est Hemina, far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id uno modo consecutum, statuendo, non esse purum ad rem divinam, nisi tostum. Is & Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æque religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maxime noverant, Seiamque à serendo, Segestam à segetibus appellabant: quarum simulachra in Circo videmus. Tertiam* a *ex iis nominare sub tecto religio est. Ac ne degustabant quidem novas fruges, aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent.* (a Tutilinam.)

Ubi primò videmus molam describi, ex farre, sale & aquam compositam, atque ut Numa nullum absque ea sacrificium esse ratum putârit. Hinc Tibullus lib. III, eleg. IV:

—— Omina noctis
Farre pio placant, & saliente sale.

Et Ovid. lib. II Fast.

Ante Deos homini quod conciliare valeret,
Far erat, & puri lucida mica salis.

Item Virgilius II. Æn.

Jamque dies infanda aderat, mihi sacra parari,
Et salsæ fruges.

Ubi sic Servius: *Sal, & far, quod dicitur mola salsa, quæ & frons victimæ, & foci adspergebantur, & cultri. Fit autem de horna fruge, & horno sale,* Vide & eundem Servium in illud IV Æn.

Ipsa molâ, manibusque piis. ——

Ut verò far esset tostum, requiri etiam videas à Festo: *Mola*, inquit, *vocatur etiam far tostum, & sale sparsum, quod eo molito hostia adspergantur.* Atque inde Ovid. II Fast.

Torrida cum mica farra.

Quodque Fornacalibus farra ait Plinius solere torreri, idem Festus firmat his verbis: *Fornacalia feriæ institutæ sunt farris torrendi gratiâ*: quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Atque idem liquet ex Ovidio Fastorum lib. II, & VI.

A Romanis verò in eo differebant Græci, quòd pro farre hordeum sale conspergerent, aræque infunderent, qua de re Plutarchus in problematis, cap. CIX.

Quod siquis apud Romanos Fornacalibus sacrum, quod dixi, neglexisset; is hoc delictum mense Februario, festo Quirinalium expiabat: unde id festum *Stultorum feriæ* appellabatur. Vide de eo Plutarchi problemata cap. LXXIX, Festum in *Quirinalibus*, & *Stultorum*.

Etiam Plinius piamentum è plantis memorat lib. XXV, cap. IV: *Unum* (Panaces genus) *Asclepion cognominatur, quoniam is filiam Panaceam appellavit, radice multi corticis, & salsi. Hac evulsâ, scrobem repleri vario genere frugum, religio est, ac terræ piamentum. Ubi & quo fieret modo, & quale maxime probaretur, inter peregrina docuimus.*

Sed & arborum fructus Diis offerebant Græci. Sic Melitenses, Atticæ populus in Heracliis, quæ quincto quoque anno fiebant, poma Herculi offerebant. Atque inde etiam Hercules dictus Μήλων a, teste Hesychio. (a Qui pomis placatur.) Ex quibus videre est Diis non cruenta solùm hostiâ sacrificatum, sed & libis, pulte, primitiis frugum, & id genus.

Tertius plantarum abusus etiam extra sacrificia erat in variis festis sollemnibus, eorumque ritibus sacris, sive cæremoniis. Hi ritus, vel publicè spectabantur, vel solum cogniti mystis. Prioris generis erat, quod in Cereris sacris rustici choreas agerent cum corona quernea: unde Maro I Georg.

—— Neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quàm Cereri tortâ redimitus tempora quercu
Det motus incompositos, & carmina dicat.

Etiam urbs tota, festi tempore, cibo usa, qui festo illi conveniret. Sic fabis vescebantur Athenienses in festo Apollinis, quod πυανέψια inde dixere: uti & mensem, in quem incidebat illud festum πυανεψιῶνα: nempe ex eo, quòd veteres pro κύαμος b dixerunt πύαμος, vel πύανος: ut testis Pollux lib. VI, cap. IX. (b Fabæ.)

In festo, quod Γαλάξια c dicebatur (videtur fuisse Apollinis τοῦ Γαλαξίου, Proclo in Chrestomathia memorati) coquere solebant pultem hordeaciam in lacte: ut est apud Hesychium in Γαλάξια. (c A γάλα lac.)

Imprimis verò hujus loci videntur quæ fierent, cùm pompa traduceretur. Tale est, quod in Adoniis (id festum erat Adonidi & Veneri sacrum) circumferebantur horti ex fœniculo, & lactucis in memoriam ejus, quod Venus Adonin mortuum reposuisset in lactucis: ut est apud Athenæum lib. II, ac Eubuli comici de hoc versibus cognoscitur. Sic, ut Pausanias tradit in secundo Corinthiacorum, apud Hermionenses stato Deæ Chthoniæ festo, sacerdotes, magistratus, viri, mulieres, pueri, deam cum pompa deducunt, vestibus albis, capitibus gestantes corollas ex flore, qui indigenis vocatur κοσμοσάνδαλος. Eum Pausanias statuit esse hyacinthum, quia similis sit magnitudine, & colore, ac præterea habeat ἐπὶ τῷ θρήνου γράμματα, *inscriptas literas lugubres.* Unde & de eo Theocritus Idyll. X:

—— Καὶ ἁ γραπτὰ ὑάκινθος.
—— *Et scriptus hyacinthus.*

Eæ literæ sunt αἰ, αἶ d: ut idem ait Idyll. XIX, & Ovid. X Met. (d Heu, heu.) Hosce hyacinthos ferrugineos vocant Maro IV Georg. & Columel. lib. X. Aliis *lilium purpureum* nominatur. Opponitur ei hyacinthus non scriptus, qui

cæruleus, vel albus: unde Columella utrumque genus complectens lib. x:

Nec non vel niveos, vel cæruleos hyacinthos.

Vaccinium aliter vocari, auctor est Dioscorides. Athenis in festo quod πλυντήρια dixere, quia tum lavarent vestes Deæ Minervæ detractas, circumferebant in pompa massam caricarum: ut est apud Hesychium, & Etymologum in Ἡγητηρία. Etiam Thargeliorum festo Apollini & Dianæ, vel Horis, sacro, ad lustrationem Urbis, iidem Athenienses immolandis duobus, viro uni, alteri feminæ, qui Φαρμακοὶ *a*, & σύμβακχοι *b* dicebantur, caricas de collo suspendebant, nigras de virili, albas de muliebri, item in manus iis dabant caseum, mazam, caricas, exinde septies cædebant colaphis, scillis, ficubus agrestibus aliisque id genus, denique lignis infelicibus comburebant, cineres in mare spargentes. Vide Helladium lib. III Chrestomathia apud Photium in Bibliotheca, & Joannem Tzetzem Chil. v, cap. xxv: ac imprimis Meursium lib. IV Græciæ Feriatæ in Θαργήλια. In iisdem Thargeliis, quæ biduo Athenis Thargelione seu Febr. mense celebrabantur; item in Pyanepsiis, quæ & ipsa Apollini sacra, ac mense Pyanepsio Octob. aut secundum alios Julio, agitata, circumferebantur rami oleagini, lanâ obvoluti: εἰρεσιώνην appellabant: ab iis ramis dependebant panis, cotyla, ficus, ac fructus cæteri. Testes scholiastes Aristophanis in Equites, Eustathius in Iliad. χ, & verbis iisdem Suidas in Εἰρεσιώνη, item Lutatius in secundum Statianæ Thebaidos: qui Εἰρεσιώνην vocat *verbenam omnium frugum pomorumque primitiis obligatam*: ac ejus rei testem laudat Cratinum. Eo autem hæc facta arbitror, quia Apollo, ac Diana sint Sol, & Luna; Horæ autem sint anni quatuor tempestates, ac præcipuè æstiva, unde fructibus ὡραίοις nomen. Convenienter igitur hisce numinibus frugum, fructuumque primitiæ oblatæ, & in festo iis sacro circumlatæ.

a Devoti, expiatores.
b Simul bacchantes.

Videtur etiam ad ritus publicos pertinere, turpis ille ritus, quo in honorem Cereris, & Proserpinæ, ex melle & sesamo fiebant muliebria verenda, (μυλλοὺς *c* dixere) quæ Syracusani circumferebant in festo Θεσμοφορίων: ut auctor est Athenæus lib. XIV.

c Placentas obliquas.

Alii, ut dicebamus, ritus in occulto à solis mystis videbantur. Exemplo sit, quòd Milesiæ in Thesmophoriis, dum ἁγνεύειν, sive in casto esse vellent mulieres, substernebant sibi folia pinus: ut est apud Stephanum in Μίλητος.

Præterea verò error gentilium in eo consistit, quod impiæ religionis ergo plantis quibusdam abstinerent. Ita Deorum matrem venerantes abstinebant seminibus, præterquam siliquis, ac stirpibus, exceptis iis, quæ sursum attollerentur. Quam rem scitè exposuit Julianus orat. v. Latinè sic sonant: *Non desunt, qui unico seminum genere vescuntur, nimirum siliquis: quod non magis inter semina, quàm olera, numerandum existimatur: quandoquidem sursum adsurgit, & erectum est, neque in terra radices agit: sed ad eum modum habet, quo hedera fructus ex arbore, vel vitis ex arundine dependet. His de caussis igitur stirpium vesci seminibus nobis interdicitur; fructibus, & oleribus, permittitur, non humi repentibus, sed quæ à terra in sublime tolluntur. Hæc eadem ratio est, cur in rapo, quicquid terra potissimùm gaudet, eo, utpote terrestri, abstinere jubeat; quicquid autem sursum emergit, & in sublime sese tollit, tanquam purum indulgeat. Nam & olerum cautibus duntaxat uti concessit, radicibus vetuit; iisque præsertim, quæ innutriuntur humo, & olim ea consensionem quandam habent.* Plinius etiam lib. XVIII, cap. XII, sic de faba scribit: *Hebetare sensus existimata, insomnia quoque facere. Ob hac Pythagoricâ sententiâ damnata: ut alii tradidere, quoniam mortuorum animæ sint in ea. Quâ de caussa parentando utique adsumitur. Varro & ob hoc Flaminem eâ non vesci tradit: & quoniam in flore ejus literæ lugubres reperiantur.* De Flamine, & Parentalibus, sive Lemuralibus, quod ait firmat his verbis Festus Pompejus: *Fabam nec tangere, nec nominare Diali Flamini licet, quòd ea putatur ad mortuos pertinere. Nam & Lemuralibus jacitur larvis, & parentalibus adhibetur sacrificiis, & in flore ejus luctus literæ apparere videntur.* De Lemuralibus ritum his versibus expressit Ovid. lib. v Fastorum:

Ex Aloys. Novar. pag. 326.

Cumque manus puræ fontanâ perluit undâ
Vertitur, & nigras accipit ore fabas:
Aversusque jacit, sed dum jacit, hæc ego mitto,
His, inquit, redimo, meque meosque Lares.
Hæc novies dicit, nec respicit: umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente sequi.

Item in Cereris sacris vinum libare nefas erat, si credimus Macrobio lib. III Saturn. cap. XI. Atque hoc probat illo Plauti Aulul. act. II, sc. VI:

STAPHYLA. *Cererine, Strobile, has facturi nuptias?*

STROBILUS. *Qui?* STA. *quia temeti nihil allatum intelligo.*

Quare culpatum hoc in Marone, quasi religionis nescio, quòd scribat:

Cui tu lacte favos, & miti dilue Baccho.

Macrobius eo excusat, quod per mitem Bacchum intelligatur, non temetum, sed mulsum. Kalendis enim Januariis Herculi & Cereri sacrificatum sue prægnante, panibus, mulso. Sed Servius aliter, qui id solum ait prohibitum in nuptiis iis, qui Orci nuptiæ dicebantur. Sanè in sacrificio id Pontificalibus libris non fuisse interdictum, testis etiam Cato cap. CXXXIV: *Exta Cereri, & vinum dato.* Orci verò nuptiæ, ut puto celebratæ in memoriam raptæ ab Orco sive Plutone Proserpinæ, Cereris filiæ. Ubi non conveniebat Bacchus lætitiæ dator, cùm Ceres tum filiam mœsta per orbem quæreret & raptum lugeret. Ideo & in Thesmophoriis, quæ eadem, ut puto, ac Orci nuptiæ, abstinebant coronis floreis, teste scholiaste Sophoclis Oedipi Colonei. Nam & hæ lætitiæ fuissent argumentum. Etiam Clemens Alexandr. auctor est in eodem festo non comedisse grana mali Punici. Nempe quia hoc solùm in caussa fuit, cur Proserpina non posset redire ad superos, quod Ascalapho indice cognitum fuit, eam tria, vel, ut alii malunt, novem grana mali Punici degustasse. At Jupiter promiserat Cereri restitutionem filiæ, sed ea conditione, si nihil eorum degustasset, quæ apud inferos forent. Caseo recenti Attico, non utebatur sacerdos Minervæ Poliadis, sed extraneo, Meursius Att. lect. p. 165.

Cujusmodi vinis ad sacra uti fas non sit, indicat his verbis Plinius lib. XIV, cap. XIX: *Prolibare Diis nefastum habetur vina imputata vitis, fulmine tacta, quamque juxta hominis mors laqueo pependerit, aut vulneratis pedibus calcata, & quod circumcisis vinaceis profluxerit, aut supernè deciduo immundiore lapsu aliquo polluta.*

CAP. L.

Qui de plantis scripserint. Quos inter Salomo, qui nec indignum majestate Regia putavit, si de plantis à cedro usque ad hyssopum scriberet; tum de aliis vetustioribus.

MUltiplex adeò utilitas ac vis plantarum effecit, ut plurimi de iis scriberent. Ex Hebræis Salomon Rex à cedro, quæ arbores cæteras proceritate exsuperat, ad hyssopum usque, naturam plantarum perscripsit: ut est I sive III Regum, cap. IV. & Josephum Antiq. lib. VIII, cap. II. Sed hoc ejus scriptum deperiit, ut alia ejus complura: in quibus etiam de exorcismis sive dæmonibus per adjurationes fugandis liber fuit, si Origeni fides; qui suo etiamnum tempore eum superfuisse ait tractatu XXXV in Matthæum. Omnino suppostitium fuisse censeo. Sed de Græcis videamus: de quibus ita Plinius lib. XXV, cap. II: *Primus omnium, quos memoria novit Orpheus de herbis curiosius aliqua prodidit. Post eum Musæus, & Hesiodus polion herbam in quantum mirati sunt, diximus. Orpheus,*

pheus, & Hesiodus suffitiones commendavere. Homerus & alias nominatim herbas celebrat, quas suis locis dicemus. Ab eo Pythagoras, clarus sapientiâ, primus volumen de earum effectu composuit, Apollini, Æsculapioque, & in totum Diis immortalibus inventione & origine adsignata. Composuit & Democritus; ambo peragratis Persidis, Arabia, Æthiopia, Ægyptique Magis. Adeoque ad hæc attonita antiquitas fuit, ut affirmaret etiam incredibilia dictu. Atque incredibilium illorum quædam subjicit exempla ex Xantho historiarum scriptore, Juba rege, & Democrito; de quibus superius diximus. Antea verò & alios memoravit, qui Græcè scripserint. Verba pauca apponam: *Præter hos Græci auctores medicinæ prodidere, quos suis locis diximus. Ex his Euax rex Arabum, qui de simplicium effectibus ad Neronem scripsit. Cratevas, Dionysius, Metrodorus, ratione blandissimâ, sed quâ nihil penè aliud, quàm rei difficultas intelligatur. Pinxere namque effigies herbarum, atque ita subscripsere effectus.* Eum scribendi modum deinde improbat: ac subdit de Antonio Castore. Huic ut ait, *summa autoritas erat in ea arte nostro ævo, visendo hortulo ejus, in quo plurimas alebat* a, *centesimum ætatis annum excedens, nullum corporis malum expertus, ac ne ætate quidem memoria aut vigore concussis.* Equidem non dubito, quin herbariæ rei peritia tam longa ætate valetudinem tam bonam sibi conservârit: ut vel hinc herbarum vim intelligamus. Ac quantum etiam huic doctrinarum parti à Mithridate, Ponti ac Cappadociæ rege, fuerit tributum, fusè Plinius ibidem enarrat. Imò & initio capitis exposuit, qui Latinè de herbis scripserint. *Minus*, inquit, *quam par erat, nostri celebravere, omnium utilitatum, & virtutum rapacissimi. Primusque, & idem solus idem ille M. Cato, omnium bonarum artium magister, paucis duntaxat attigit, boum etiam medicinâ non omissâ. Post eum unus illustrium tentavit C. Valgius eruditione spectatus, imperfecto volumine ad Divum Augustum, inchoata etiam præfatione religiosâ, ut omnibus malis humanis illius potissimum principis semper medicetur majestas. Antea condiderat Lenæus, Magni libertus: quo primum tempore hanc scientiam ad nostros pervenisse animadverto. Namque Mithridates, maximus sua ætate regum quem Pompejus debellavit, —— in reliqua ingenii magnitudine medicinæ peculiariter curiose, & ab hominibus subjectis, qui fuere pars magna terrarum, singula exquirens, scrinium commentationum harum, & exemplaria, effectusque in arcanis suis reliquit. Pompejus autem omni regia præda potitus, transferre ea sermone nostro libertum suum Lenæum, Grammaticæ artis doctissimum, jussit: vitæque ita profuit non minus, quàm reipublicæ, victoriâ illâ.*

a Herbas.

Rem porrò herbariam scriptis illustrarunt Theophrastus Eresso Lesbius, Aristotelis discipulus, & in schola successor. Phanias Theophrasti popularis, ac condiscipulus, ex cujus commentario complura apud Athenæum. Pedacius Anazarbô Dioscorides Cilix. Heraclides Cratevas, Dionysius, Metrodorus, Aristander & C. Epidius de arborum ostentis, ille apud Græcos, hic Latinos. Chrysippus medicus peculiarem librum de brassica scripsit, memorante Plinio lib. xx, cap. IX; Juba rex de Euphorbio, teste eodem Plinio lib. xxv, cap. VII; Themison medicus de plantagine. Sabinus Tyro in κηπουρικῷ a Mecœnati dicato. Plinius noster secundus, in historia naturali dicam an divina? Epicurus quoque librum de plantis condidit referente Laërtio. Aliique innumeri è veteribus, ut de recentioribus taceam.

a Tractatu seu opere hortensi.

Sed ex Arabibus Joannem Mesue & Serapionem herbas describere aggressos, medici ante hos annos CL in simplicium medicamentis plurimum sequebantur: ut Nicolaus Leonicenus ait in opere de Plinii in re medica erroribus b.

b Pag. 4.

FINIS LIBRI QUINTI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,
ET
THEOLOGIA GENTILI,
Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,
LIBER SEXTUS.

Cap. I.

De fossilium *aliorumque inanimorum caussa formali, & efficiente. Non omnia corpora inanima perfectè mixta effodi: fossilium nomen laxiùs usurpari. Fossilia semine carere. an tamen cuidam adamanti infuerit vis γονητική. Anima quadruplex: animadvertere hoc in magnete, & succino. aut si mavis, vis formatrix fossilium aliorumque inanimorum erit spiritus primo die creatus, unde motus, & lux sive ignis portio unde calor.*

Venimus nunc ad corpora perfectè quidem mixta, sed inanima. Cùm corpora mixta dicimus, excludimus cœlum & elementa. Cùm requirimus perfectam mixtionem, separamus à meteoris, quæ non componuntur constanti ac durabili mixtione. Addimus esse inanima, propter plantas & animalia, quæ sunt in viventium numero. Vulgo ea uno *mineralium* vocabulo intelligunt. Sed vox ista Latina non est, uti neque *minera*, unde venit. Est verò ab Italis, quibus *minera* sunt ductus sive meatus subterranei, unde corpora, quæ diximus, effodiuntur. Belgæ similiter hosce ductus *mijnen* appellant. Græci non corpora modò ipsa, sed etiam loca hujusmodi μέταλλα appellant. Ut apud Herodotum μέταλλον ἁλὸς, pro *salis fodina*. Imò & sic Lucretius in VI dixit *aurata metalla*, non pro auro ipso, sed pro auri fodinis. Maro quoque similiter Georg. II, *æris metalla*: Lucanus lib. III, *aurifera metalla*: Plinius lib. XXXIII, cap. VII, *metalla argentaria, plumbaria, miniaria.* Pro *mineris* igitur & *mineralibus* Latinè magis *metalla*, & *metallica* dicamus. Aliqui, quia vocabula hæc ambigua sunt, qua de re etiam Salmasius ad Spartian. p. 157 a, b, ubi & metalla pro lapidibus videas sumi, malunt appellare *fossilia*. Quod Latinum quidem est, sed non minùs *mineralium* voce nimis est angustum. Siquidem quædam inanima perfectè mixta non effodiuntur è terra. Nec enim hoc dixeris de margaritis, quæ reperiuntur in conchis, atque ostreis. Neque de coralliis, quæ in mari crescunt, & aquis extracta indurescunt. Neque de lapidibus, qui in plantis, atque animalibus crescunt. Ut taceam de sale, & aliis, quæ arte etiam parantur: nec eo minùs physicæ sunt considerationis.

Sed de vocabulis nolim cuiquam movere litem: præsertim cùm sponte fateantur fossilium se nomine laxiùs uti, non quia omnia, sed penè omnia effodiuntur è terra. Quare illud potiùs considerandum, an ea, quæ *mineralia* vel *fossilia* dici solent, rectè antea esse inanima diximus; tanquam eo à plantis, & animalibus discreta, quòd hæc sint animata. Certè *lapidem* pro ἀναισθήτῳ ac stupido dixere: ut apud Terentium; *Quid stas, lapis?* Inde & tales vocant *petrones*, uti & *rupices*; quod apud Lucilium, & Tertullianum de Anima, ac alibi apud eundem non semel. Præcipuè tamen de istoc controversiam movent Chymici: qui contra Peripateticos contendunt, metalla, aliaque fossilia etiam animam habere, quâ vivant. Rationes eorum: Quia vim habeant longum in tempus sese conservandi; & operentur varia. Omnia metalla, & lapides vivere, etiam docet Campanella. Ac Thales quidem, ut Laërtius ait, πρῶτος τοῖς ἀψύχοις μεταδιδόναι ψυχὰς λέγεται, τεκμαιρόμενος ἐκ τῆς λίθου τῆς μαγνήτιδος, καὶ τοῦ ἠλέκτρου· *primus inanimis dicitur tribuisse animas, conjecturâ capiâ ex magnete lapide, & electro.* Sed invictum est Peripateticorum argumentum, si animam habeant vegetativam, etiam habere instrumenta organica, quibus nutriantur, ac generent simile. At neutrum dici potest. Nam augentur quidem; verùm non sicut plantæ, & animalia. In his enim particulis singulis, à calore intus calefactis nova additur materies, quæ in poros recepta, corpori agglutinatur, ut propterea majori spatio sit opus; prout diximus lib. III, cap. XXI. Metalla autem fossiliaque crescunt appositione externâ, non mutato interiùs eo, cui quid apponitur, sed illo, quod exteriùs attrahitur, agglutinato, similemque in substantiam converso vi ejus, cui illud apponitur. Præterea fossilia carent semine, nec unum ex altero nascitur; sed, venâ excoctâ persistit esse, quale erat citra spem novæ, ut sic dicam, frugis.

Nec desunt tamen qui adamanti existiment vim inesse γονητικὴν a. Quippe Franciscus Rueus, Medicus Insulanus, lib. I de Gemmis, cap. I, illustre ejus rei exemplum adfert, his verbis: *Relatum mihi jampridem est à Domina quadam fide digna, quod Domina Heverensis è Luxenburgorum illustri genere oriunda, duos habeat, servetque hæreditarios adamantes; qui alios crebrò, tanto naturæ miraculo, ut, eos quicunque statis temporibus intueantur,* συγγενῆ, *id est, congenerem sibi prolem eniti, palam judicent.* Subjicit deinde caussam, quàm arcessit à vi cœlesti adamanti insinuatæ. Atque addit: *Ne justo plus admiretur quispiam, auctor est Theophrastus, esse lapides, qui pariant.* Eandem ex Rubeo historiam refert Anselmus Boëthius lib. II de Lapidibus & Gemmis,

a Gignendi.

cap.

cap. III. Sed de fide ambigere videtur. Nec dissimulare possim, & mihi esse suspectam. Quod verò ad Theophrastum attinet, quod lapides minuti reperiantur prope grandiores; id esse arbitror, non quia majores sint eos enixi, sed ab exhalationibus terræ, unde post priores editos exoriantur novi: ut propterea caussæ nihil sit, cur fossilibus tribuamus generandi facultatem, vegetativæ animæ perfectionem.

Nec tamen cum eo contendere velim, qui quadruplicem esse animam dicat: unam, quæ qualemcumque vitalem vim largiatur, alteram, quæ nutrimentum præstet, & generandi facultatem: tertiam à qua fuerit sensus, & motus: quartam eorum, qui ratione utantur: Quomodo vita latius patebit vi nutriendi & generandi; vis generandi latiùs sensu & motu, hæc ratione: & primum secundo, secundum tertio, hoc quarto continebitur. Hæc sententia etiam Thaleti placuit; ut qui vivere dixerit metalla, ac lapides: de quo paulò antè locum ex Laertio adduximus. Et sanè magnes, ac succinum, ut cætera mittam, videntur exposcere ut vim aliquam iis tribuamus vitalem; non tamen qualis est plantarum, sed vitæ multo imperfectioris, idque ob animam ignobiliorem, & inferioris ordinis.

Quod si displicet hanc vim formatricem vocare animam, cùm fossilium caussa efficiens bifariam attendatur, vel de tempore, quo esse cœperunt cum mundo, vel quo nunc fiunt, spiritum possis dicere: idque propterea, quia divinus Moses initio, operis sui, ut duplicem statuit materiam rerum, terram, & aquam: ita duplicem ponit efficientem, spiritum, unde motus, & lucem, unde calor. Hæc omnia primo die simplicia fuerunt, sed sequentibus diebus compositio rerum facta est. Tum igitur terra quidem, & aqua discreta fuere, sed ita ut terra aquæ, aqua terris misceretur, & spiritus ille creatus, qui super aquas ferebatur, lux item, sive ignis portio impurior (purior enim astris cessit) terræ, & aquæ mixtæ insinuaretur, rebusque ita inderetur facultas, qua primis qualitatibus, quæ alioqui æternum segnes & otiosæ fuissent in actum deductis, novæ nascerentur rerum formæ, ac species.

Et sanè valde eò inclinat animus, ut à Mose per spiritum Dei, aquis incubantem, non quidem intelligatur tertia Sacrosanctæ Trinitatis persona; sed spiritus primo die à Trinitate creatus, ac postea etiam fossilibus, atque aliis, quæ inanima dicuntur, inditus, ut vehiculum foret facultatis motricis, cumque luce, caloris vehiculo, caussa esset, per quam species quidem rerum conservantur, nova autem individua generantur. Fossiliumque generatio seu origo, prout nunc consideratur, ab ignibus erit subterraneis; nos etiam supra lib. II, cap. LXIII. Sed Cæsar Scaliger Exercitat. CXLI, sect. II, non dubitabat metalla vocare terram aqueam, quòd gemmæ, metallaque, diuturnà concoctione tenuiora & densiora fiunt, propter humorem admodum terreo mixtum. Idem p. 539: In metallis viscìditas continet partes; ac siccitas est in actu, humiditas in potentia. Siccitas vero ab igni, & terra. De efficiente caussa hæc dicta sunto.

Cap. II.

De Fossilium materie. Prædominari in aliis terram, in aliis aquam, utrumque ab aere & igne temperari. Examinantur Chymicorum principia sal, sulphur, & Mercurius. Sal agnoscitur omnibus perfectè mixtis, sed is compositus. Solvatur aurum, & adamas. De humore lapidescente, & corpore patiente poroso. Etiam ligna, quin aquam in lapides converti. Vis assimilandi.

MAteries perfectè mixtorum ejusmodi, (sive inanima visum dicere, sive eo modo animata, quo proxime diximus) elementa quidem sunt: sed prædominante in aliis terrâ, in aliis aquâ. Terrâ constare, liquet ex gravitate, & soliditate. Sed terra in pulverem abiret, nisi humor pinguis & unctuosus conglutinaret partes. Ab hoc igitur est, quòd fossile omne sit corpus continuum. Cæterum ut essent corpora perfectè mixta, (qualia esse ex duratione videmus) necesse fuit, ut utriusque huic elementi qualitates frangerentur ab elementis contrariis, puta aëre, & igni.

Chymici tamen abeunt ab iis quæ de fossilium materia diximus. Volunt enim ea, imò & alia omnia, constare è tribus istis, sale, sulfure, & Mercurio. Atque hoc eò adstruunt, quod arte, ut vocant, Spagiricâ, salem manifestè deprehendamus, item aliquid aquei vaporis simile, quod Mercurium appellant, ac præterea cognatum quid sulfuri, quo noster ignis alatur. Nec negamus, salem cunctis inesse corporibus: unde & corporibus ustis cineres sunt salsi, & quod inde fit lixivium. De sulfure, & Mercurio non æquè liquet. Sed ut hoc quoque iis concedamus, nihil illa derogant Peripateticorum sententiæ. Siquidem hæc simplicia corpora non sunt, sed ipsa etiam in elementa resolvuntur. Nam in sale eorum, etiam purissimo, aqua inest, & terreum quiddam, ac combustibile. Etiam in eorum sulfure, quod flammam concipit, naturæ est igneæ: quod non concipit, id ab aliis est elementis.

Accedit quod neque aurum, neque adamantem facile in tria ista possunt resolvere. Cùm verò aurum se solvere ajunt, non tam in tria hæc principia resolvunt, quam ab adjunctis auro materiis separant.

A materiæ etiam conditione, nec sola tamen provenit, quod ligna, animantium corpora, resque aliæ, in aquas quasdam dejecta, non modò crustâ obducuntur lapideâ, sed interius etiam in lapidem convertuntur: ubi ostensum nobis lib. II hujus operis, cap. LXXI, & Anselmo Boëtio lib. II de Lapidd. & Gemmis, cap. CCC. Duo hic attendere imprimis oportet; agens, & patiens. Agens est humor lapidescens. Patiens est corpus porosum, perque poros admittens lapidescentem humorem. Humor lapidescendi ab eo vim habet quod vel deferat terram tenacem, sive argillaceam. Vel quòd per saxa decurrens minutum aliquid assiduè abradat. Hujusmodi humor debet esse subtilis, & acutus ut facilius penetret, per tenuissimos etiam poros. Postquam verò à corpore poroso in intima est receptus, ibi conquiescit, ac frigore congelatur, & concrescit.

Atque hæc duo quidem præstant, ut omnes oppleantur pori, ac quicquid (ut in animantium corporibus) concavum est. Sed præterea opus, ut quod erat, & quod non erat, coagulentur: item ut quod erat assimiletur illi, quod extrinsecus accessit. De priori facile accessero Theophrasto Paracelso, qui hoc esse censet à spiritu salis. Omnia enim corpora salem continent: spiritusque ejus non partes modò universas permeat, sed etiam coagulat: Unde verò sit assimilandi vis, non adeò facile dictu: ac multùm metuo, ne & hæc inter occultas debeat qualitates referri.

Nec solùm aquæ sunt, quibus injecta in lapides convertuntur: sed & aquæ, quæ ipsæ in alveo suo lapidescunt. Caussam cognoscere obscurum non est, partim ex iis, quæ proximè de insectorum immutatione attuli; partim quæ paucis de eo dixi lib. II, cap. LXXI. Optandum verò ut exstaret liber Theophrasti, quem scripsit de iis quæ in lapidem convertuntur, unde non pauca meliùs sciremus.

Ossa in terra nasci inque lapides transire narrat è Theophrasto Plinius. Georgius Agricola testatur in agro Lunæburgensi ossa esse nata belluarum marinarum, inque lapides conversa. Ac narrat Goropius Becanus in tertio Becceselenorum a, qui Niloscopium inscribitur, ut Nicolaus a P. 242.
Rokokius frequens apud Antverpienses civium magister, dum aquis hauriendis puteum fieri curat domi suæ, erui viderit, ossa saxea ingentia, maximis balenarum ossibus æqualia. Ex hujusmodi colligi solet mare aliquando iis locis fuisse. Quomodo Herodotus è conchyliis colligit Ægyptum accrevisse ex Nili alluvione. Cui Aristoteles subscri-

scribit in primo Meteorologicôn, & Plutarchus in Osiride. Sed Goropius multus est in hac sententia refellenda. Contendit autem à cælo præparari aptatique materiam, ut idonea sit formæ recipiendæ: secundariæ vero efficaciæ esse, qualitates materiæ, quas primas dicimus. Sed si vita conferatur, ut in muribus, aut vermibus è limo genitis, materiæ à cælo præparatis vitam infundi à spiritu illo, qui toti orbi permiscetur, sive Deum ἀμέσως *a* id præstare voles, sive per intelligentiam unam, pluresve, sive aliter. Ergo ubi idoneus est humor, qui vitam recipiat, eam infundi; sicque vivum pisciculum cum testa sua: sin liquor non sit idoneus vitæ recipiendæ, testam solum non pisciculum procreari. Sic latomum Antverpiensem vivum busonem reperisse in medio marmore. Nempe & locus & materies fuêre idonea recipiendæ vitæ. At non fuit materies idonea in lapide, quem in Anglia vidit Becanus. Eum è summis montibus excisum, ait *b* percam ad vivum expressisse, ne minimâ quidem lineolâ ad perfectionem desideratâ. Etiam refert vidisse se *in marmore cæruleo solidissimo pectinem, & ipsius sedem, ita affabre delineatam, ut nihil ars simile posse videretur*. Pluraque ejus generis inibi adducit. Atque ex his colligit, nihil magnopere mirandum esse, si in summis montibus testæ inveniantur, præsertim ubi *salsugo aliqua est, marinæ salsugini compar*. Hoc fieri in Ægypto, non salsuginis modo, sed nitri etiam ferace: quæ ambo idonea conchyliis generandis. In Belgica quoque & aliis in locis, attendere jubet, quomodo Oceanus per meatus subterraneos liquorem salsum exsudet, imò is attrahatur etiam ab atenis subterraneis. Liquor enim ille facilè induit formas viventium, vitam etiam habiturus, si siccus fuerit idoneus ab vivi generatione; quemadmodum diximus.

a Immediate.

b P. 237.

Cap. III.

De divisione fossilium in metalla, lapides, succos, terras; ac particulatim actum de ortu & natura terrarum, de cretis, marga, calce, gypso, ochra, terra Samia, Cimolia, Lemnia, pnigitide, ampelitide, porcellana, &c.

NUnc ad divisionem mixtorum inanimorum venio; ea duûm sunt generum: quorum præcipua sunt metalla: cætera generali fossilium nomine etiam ab Aristotele comprehenduntur lib. III Meteorolog. cap. ult. Δύο μὲν αἱ ἀναθυμιάσεις, ἡ μὲν ἀτμιδώδης, ἡ δὲ καπνώδης, ὥς φαμὲν εἰσί. δύο δὲ καὶ τὰ εἴδη τῶν ἐν τῇ γῇ γινομένων τὰ μὲν ὀρυκτὰ πάντα, τὰ δὲ μεταλλευτά. *Dua quidem exhalationes sunt, una vapida, altera fumida, ut diximus: ac duo similiter genera sunt eorum, quæ in terra generantur, nempe alia quidem fossilia, alia autem metallica.*

Fossilium igitur vocabulo ab Aristotele continentur terræ, lapides, & succi. Quare perfectè mixta inanima ad quatuor genera revocentur: metalla, ut sunt aurum, argentum: terras, quales calx, creta: lapides, ut sunt smaragdus, magnes: succos, quales sal, & sulphur. Nec enim adsentiendum Fallopio, qui de fossilibus, cap. VI, succos negat distinctum constituere fossilium genus. Omnino enim ex natura ac definitione diversa, liquet specie differre à fossilium cæteris.

De variis adeo generibus ordine deinceps loquar. Sed primitus de utilitate præterire est animus, quia seorsum postea de usu in cibo, medicina, vestibus, & reliqua vita, agetur. Hoc tempore igitur, solùm quasi manuductionem præmittam de vocabulis ipsis; deque iis, quæ originem, ac alia, extra usum, spectent. Nec illa de vocabulis doctrina inutilis est existimanda. Quamquam enim Galenus scribat, non nomina, sed curationem, spectari oportere: idem tamen non uno loco prædicat notitiam nominum, & Hippocratem laudat, quòd utatur vocabulis vulgo obtinentibus: culpat autem Archigenem, quòd nova effingat vocabula. Mitto, quòd nomina quædam ambigua sunt: ut nisi ὁμωνυμία tollatur, proclivis planè sit error.

Initium verò faciemus à terris, tanquam terræ, unde effodiuntur, similioribus: quæ & caussa est, cur generali nomine *terra* appellentur. Interim fossiles hæ, sive, ut vocant, minerales terræ differunt à terra vulgo sic dicta, colore, odore, sapore, variisque usibus ac effectis: ut singulari jure *terra* nomen sibi vindicent. Discriminis caussâ malunt aliqui vocare terras pretiosas, etsi aliquæ tam pretiosum nomen parum mereantur, nisi quod aliquo saltem pretio emtoribus constent.

Ex hisce terris aliæ quidem proprium habent nomen; aliæ verò terræ nomen retinent, vel loci nomen, aliudve, additur distinctionis caussâ. Prioris generis est creta, ab insula Creta id nominis adepta: quo ex vicina insula Cimolo, Cycladum una, apportabatur: inde autem alias in terras. Quàm varia sint cretæ genera, Theophrastus dicet libro περὶ λίθων, ac item Plinius. Adi & Hieronymum Mercurialem lib. III Var. Lect. cap. XXI.

Præterea proprium habet nomen marga, terra itidem candida: sed pinguis spissaque, ac adeò fluida, ut similis videatur ossium medullis.

Item calx, quæ terra est siccior, & accenditur aquâ, exstinguitur oleo.

Præterea gypsus, cognata res calci ac cretæ. Nec solum effoditur è terra: sed etiam excoquitur è lapide, unde fortasse nomen: nempe à γῆ, terra, & ἕψω, *coquo*.

Adhæc sil, sive ὤχρα, ex eo dicta, quia sit ὠχρὰ, sive lutei coloris. Estque vel nativa, vel factitia. Nativa, sive fossilis variis ex locis deferebatur olim, sed optima ex Attica: uti nunc ex Dacia, & Hungaria. Factitia fit ex plumbo adusto, ubi exstinctum aceto.

Posterioris generis terræ nomen hoc generale retinent; sed distinctionis caussâ à loco, vel aliunde, vocabulo apposito. A loco vocamus terram Samiam, Cimoliam, Lemniam. E Samia vasa fiebant inde dicta Samia; quæ Plinius lib. XXXV, ait suâ etiamnum ætate laudata fuisse in esculentis. Continet hæc terra κολλύριον, & ἀστέρα, qui collyrio glutinosior. Cimolia terra, quæ sit, ante diximus. Lemnia terra erat triplex, ut est apud Galenum in IX de Simplicibus Medicaminibus. Primum genus dicebatur sigillum Lemnium, vel terra sigillata. Alterum est rubrica, qua utebantur fabri lignarii. Tertium, ob vim abstergendi, in usu erat fullonibus. Et lib. de theriaca ad Pisonem ait primum genus rectiùs vocari terram sigillatam, vel Lemniam σφραγῖδα, ac secundo generi, rubricæ relinquatur. Plinius tamen hæc genera diversa non distinxit, ac propterea culpari meruit à Nicolao Leoniceno, lib. de Plinii erroribus *a*. Hodie quoque terra Lemnia, eaque sigillata adfertur, sed dilutiori colore, quàm olim erat, cum obsignarent eam Dianæ sacerdotes. In caussa est, quòd hi admiscerent sanguinem capræ, quam Dianæ immolabant. Nec dubitavit Galenus Lemnum petere, ut misturæ ejus modum cognosceret coram. *a Pag. 12.*

Nec semper nomen appositum est à loco. Siquidem & πνιγῖτις γῆ *b* memoratur Dioscoridi lib. V, cap. CLXXVII; *b Terra pnigitis.* Plinio lib. XXXVII, cap. XVI, ubi vitiosè vulgo *pigitis*: item Oribasio, qui colore ait nigram, Eretriæ similem. Videtur ex eo esse nomen, quod nascatur in terra πνιγηρῇ, sive æstuosâ, suoque fervore omnia circum suffocante ac strangulante. Nec à loco dicitur ἀμπελῖτις γῆ, vel γῆ φαρμακῖτις: sed ab usu, ut dicam, ubi deventum erit ad fructum, quem agricolæ ex fossilibus capiunt. Est verò hæc terra bituminosa, vel bituminis fossilis genus. Nec eorum displicet sententia, qui sic dictos censent carbones illos saxeos, quibus imprimis fabri ferrarii utuntur. Interdum & terræ nomen retinetur, etsi proprium habeat nomen. Uti fit in ἀργίλῳ sive argilla, quæ Columellæ vocatur terra figularis, ac Polluci similiter, γῆ κεραμῖτις.

Terris etiam annumeranda illa Sinensis, quæ vulgo dicitur *porcellana*: cum tamen ejusmodi non sit. Nec enim

est

est ex ostreis conchave marina, quæ Gallis porcellana: sed è terra fossili, subtili, ac pingui, & igni excocta. Non viderunt eam novisse antiqui. Cum nulla enim convenit terrarum, de quibus illi egere. Quod *porcellanas* dixere, id profectum inde, quòd putarentur fieri ex ostreis, aliisque rebus admixtis, quæ annis centum sub terris latuissent. Atque ita etiam scripsit Odoardus Barbosa. Sed nemo nunc dubitat, quin fiant è terræ genere tenuissimo: cujus tractandi rationem docent Joannes Consalvus Mendoza in Historia Sinæ lib. I, cap. ult. & Hugo Linschotanus in Descriptione Navigationis in Orientem, cap. XXIII. Atque hæc de terris.

Cap. IV.

De Succorum concretorum ortu & natura. Generatio quadruplex. brevius: Omnes ſucci pingues, vel macri. pingues: *Sulphur quod duplex vel e fodinis vel arte paratum, viride præstat: bitumen, naphtha flos bituminis, naphtha petræa, camphora, pissasphaltus, etiam succinum bituminis est genus e terra cavernis in fundum maris prorumpens, ac in lapidem conversum, gagates nigrum succinum an vere prodat desloratam: sandaracha, & sandaracæ quamum distent: arsenicum seu auripigmentum naturale, vel factitium. Succi macri qui* triplices: vel ex liquore permisto cum terra, *ut sal qui itidem duplex, nativus, & factitius. cur aqua marina (unde sal) citius putrescat, quam fontana: nitrum ex amaro nascens succo, aphronitrum.* vel ex liquore permisto cum metallo, *nempe: chrysocolla viridis optima nota, ærugo, ferrugo, cyanum.* aut denique cum utroque: *chalcanthum, ubi simul de melanteria, misy, sory, chalcitide, horumque subjecto lapide eroso pyrite, deque alumine, ac succo recente acri anonymo.* Sed *sunt & succi compositi: aqua fortis, halonitrum.*

PRoximus est locus ſuccis concretis. Quorum quadruplex est generatio. De hoc ſic Agricola lib. III de Ortu & caussis ſubterraneorum, cap. XII: *Succi aut gignuntur, cùm calor rem siccam immiſcet humida, & mistionem coquit; aut fiunt, cùm aqua lambunt terram, aut cùm humor conclusus materiam metallicam corrodit; aut ab ipsa vi caloris ex terris exprimuntur.* Inde ſic colligit: *Itaque succus densatus oritur ex succo liquido, quem vel calor, vel frigus coegit, densavitque.* Mox etiam exponit, quomodo idem ſuccus diſſolvatur: *Sed quem calor exsiccavit, eum ignis redigit in pulverem, humor verò dissolvit. Verùm non aqua calida, vel frigida, quosdam succos concretos dissolvit; sed aer etiam humidior: at quem succum frigus compegit, eum ignis & aqua calida dissolvit.*

Atque hæc univerſe pertinent ad materiem & cauſſam efficientem. Quod vero tanta ſit diverſitas ſuccorum, id provenit à varietate materiæ. Quod idem Agricola his ibibi verbis exponit: *Salsus autem succus condensatur in salem; amarus in nitrum; adstringens, & calidus, alter in alumen, alter in atramentum sutorium.* Et paullo pòſt: *Ex succo adstringente etiam fit sory, chalcitis, misy. Quod flos esse videtur atramenti sutorii, ut foryos melanteria quædam.* Agit deinde de ſulfure, & bitumine. Ac capite de chryſocolla, & aliis ſuccis, qui *colores* vocantur.

Tam varia genera lib. III ejuſce operis, cap. XIX, revocat ad duo genera. Vel enim ſucci ſunt pingues, vel macri. Quorum ille facilè ignem concipit: hic non item etſi in ignem ſolvatur.

Prioris generis ſunt, θεῖον, ſive ſulphur, ἄσφαλτος, ſive bitumen, σανδαράχη, quæ Latinis quoque ſandaraca, & ἀρσενικὸν, ſive auripigmentum.

Sulfur dicitur, quaſi ὅλον πῦρ, ut dictum lib. IV, cap. XCVI. Eſt verò pinguedo terræ excocta calore igneo ad indurationem. Nimirum duo hic concurrunt, copia pinguedinis, & ignis. Ea ambo in cauſſa ſunt, cur facilè inardeſcat, etiam in aquis ferventibus. Quod autem ſebum, licet pinguius ſit, non tam facile ignem concipiat, ex eo eſt quòd idem ſulfure ſit frigidius.

Sulfur vel eſt è fodinis, vel paratur arte, idque variè. Foſſile vocatur *vivum*, Græcis ἄπυρον, quod Celſus reddit *non expertum ignem*. Imprimis commendatur, quod viride eſt, ac pellucidum.

Ad bitumen refer naphtham, Babylonio vocabulo ſic vocatam. Verè flos eſt bituminis, omnique bitumine efficacior. Etiam Μηδείας ἔλαιον, vel φάρμακον dicitur, quia Medea hoc inunxerit munus, quod miſit Glaucæ Creontis filiæ: ut etiam eſt apud Plinium lib. II, cap. CV de naphtha: *Ita ferunt à Medea pellicem crematam, postquam sacrificatura ad aras accesserat, coronâ igne raptâ.*

Eſt & naphtha petræa, quæ effluit ex ſaxis: unde dicitur πετρέλαιον, ſive petræ oleum. Bituminis quoque genus eſt κάφουρα, quod Arabibus כפור caphur, ab oblinendo, quod Hebræis *caphar*. Sehindlerus in Lexico: *Camphora, species bituminis, materia glutinosa, qua aliquid oblinitur, terituque.* Sed Cæſar Scaliger Exercitat. CIV, ſect. VIII, falli ait qui bitumen eſſe arbitrantur. Quippe eſſe lachrymam ſive bitumen arboris. Et placuit idem Matthiolo in lib. I Dioſcoridis, cap. LXXV. Ac prævivit Aëtius libro de alimentorum facultatibus: ubi ait, eſſe gummi arboris Indicæ. Sed proprietates camphoræ conſideranti obſcurum eſſe nequit, bituminis genus eſſe. Quæ opinio eſt in foſſilium argumento eminentiſſimi Georgii Agricolæ: atque eum etiam ſequitur Joannes Gorræus Pariſienſis in eruditiſſimis Definitionibus Medicis.

Bituminis quoque genus eſt πισσάσφαλτος: atque ita vocatur, quia picem, & bitumen redolet, ut eſt apud Dioſcoridem.

Item genus ejuſdem eſt ſuccinum, quod vulgo *ambram* dicunt voce Arabicâ, & Gallis etiam uſitatâ. Græci antiqui vocarunt *electrum*, voce ambiguâ, cum & electrum ſit metalli mixti genus. Complures idem, ac ſuccinum, Lyncurium eſſe arbitrantur. Sed hoc eſt genus hyacinthi, tam ſimile ſuccino, ut ſolo viſu nequeas diſcernere: ac propterea opus ſit attendere etiam ad duritiem, & an paleam trahat. Cardanus lib. III de rerum Varietate, cap. XV refert, in Septentrionali Oceano naſci è phocarum ſpuma litori & ſcopulis allisa. Sed ſi è ſpuma piſcium ſit, cauſſa non eſt, curè phôcarum duntaxat, non quorumvis cetorum ſpuma, naſci credamus. Equidem iis malim accedere, qui ortum ejus ab arboribus arceſſunt. Convenit hoc cum antiquiſſimis poëtarum fabulis, qui ajunt eſſe lachrymas Phaëtontiadum, quæ in populos fuerint converſæ. Convenit cum Ariſtotele, qui putavit eſſe arboris cujuſdam lachrymam. Ac ſimilia legere eſt apud Dioſcoridem, Plinium, Tacitum; etiam Atalaricum, Gothorum regem epiſtolâ ad Heſtos, quam reperire apud Georgium Fabricium Commentario in Poëtas Chriſtianos a, ubi inter alia: *Hoc quodam Cornelio describente legitur, in interioribus insulis Oceani, ex arboris succo defluens (unde & succinum dicitur) paullatim Solis ardore coalescere. Fit enim sudatile metallum.* Ubi laxè adeo metallum uſurpat; ut ſuccos concretos, & lapides comprehendat. Nec per *Cornelium quendam altum*, quam Cornelium intelligit Tacitum: quem fortaſſe non alio elogio dignatur, quia apud veteres Chriſtianos mendaciſſimus audivit. Præterea convenit cum Paulo Æginetâ, qui credebat eſſe ſuccum albæ populi. Convenit cum Mithridatis opinione, qui cenſebat eſſe ex cedrino arborum genere. Firmat quoque hanc ſententiam, quòd in ſuccino, dum perſpicuum eſt, videre ſit araneas, aliaque inſecta. Ut non abſurde dici poſſit cum ſucco arboris ea animalcula decidiſſe. a P. 118.

Dixeris, arbores non naſci in mari, unde ſuccinum petitur. Sed enim plurimis in locis, ubi nunc eſt mare,

ibi olim fuere arbores: atque ubi nunc tellus, ibi olim mare. Quod multis indiciis cognoscere est in Belgica nostra.

Sed licet hæc non absurdè dicantur; non possum tamen admittere hypothesim tam incertam, &, ut puto, falsam, iis in locis, unde succinum petimus, in tanto veterum silentio, aliquando steti[ss]e arbores bituminosas, unde tum succus ille in terras profluxerit, atque iis locis mari obrutis, post tot secula inde succinum superesse hodieque, ac, ut videtur, semper futurum. Quocirca multò magis eam in sententiam propendeo, succinum nasci ex oleo fundi bituminoso, quod, à terræ spiritu, per poros producatur foras, terràque exclusum, salsugine maris concrescat, ac congeletur. De animalculis verò quid si dicamus, ea esse nata in terræ cavernis, & unà cum bituminoso oleo è terris prorumpere in fundum maris? Saltem esse bituminis genus, non dubitandum. Nam & doctissimus Georgius Agricola, nec in Fossilium argumento satis laudatus, clare pronunciat, observatum sibi, succinum omnes habere bituminis proprietates: ut aliud videri non possit, quàm esse bituminis genus in lapidem conversum. Atque in hoc etiam Agricolæ subscribit Gorræus in pereruditо Medicarum Definitionum opere. Et quàm manifestè indicio est, quòd, ubi ignem admoveris, ardebit. Imò unde, nisi à bituminosa, ac sulfurea natura sit, quòd, sicut magnes ferrum, & chalybem attrahit, sic succinum, si affrictum calefiat, attrahat paleas, plumas, aliaque id genus levia: unde & Græci ἁρπαγα *a* nominarunt. Ac placet Libavii sententia, id provenire à spiritibus, quos ex ejusmodi materia emittit calidos, pingues, ac glutinosos.

a Rapacem harpagonem.

Plura de hoc argumento addere non est animus. Sed non abs re fuerit videre etiam Anselmum Boetium de Lapidd. & Gemmis, cap. CLIX: ubi inter alia agit de triplici genere succini, & quatuor ejus differentiis. Præterea adi Andreæ Libavii de Succino historiam, & Andreæ Aurifabri de Succino libellum, qui subditur tomo IV Consiliorum Joannis Cratonis à Craftheim, Medici Cæsarei: item subjectum carmen Danielis Hermanni Borussi de rana, & lacerto, succino Prussiaco insitis. Quo eruditè de succino, & caussa istiusmodi, in succino animantium, disserit. Vide Atalarici epistolam de succino apud Georg. Fabricium Comment. in Poëtas Christ. p. 128. Necnon de bitumine, naptha, succino &c. Philandrum ad Vitruvium VIII, III, p. 324, 325.

Succini etiam genus est gagates, Germanis *swarten agstein*: sic dictus à Gage amne Lyciæ, ac videtur est nigrum succinum exustum, & induratum. Sanè instar succini, si attritu calefeceris, paleas attrahit. Interim odorem graviorem spirat, quia magis est sulfureus. Multis ajunt experimentis comprobatum, gagaten esse virginitatis servatæ, vel amissæ indicem. Nam si virgo sit, quæ pulverem ejus biberit, non adigi ad lotium reddendum: secus esse, si fuerit corrupta. Habes quoque apud Anselmum Boetium, Medicum Cæsareum in secundo de Lapidibus cap. CLXV. Puto, non inutilem esse errorem, si lasciviores illæ persuasum habeant, posse lapidum virtute occulta, in notitiam eorum veniri, quæ occultè committunt.

De sulfure, & bitumine dictum. Supersunt sandaracha, & ἀρσενικόν. Σανδαράχη longè aliud est ac σανδαράκη. Quæ idem est ac κήρινθος; nempe apum, dum operantur cibus: ut est apud Aristotelem Hist. Animal. lib. IX, cap. X; & Plinium lib. XI, cap. VII. Σανδαράχη autem est succus concretus, ac terreus, atque ubi tritus & ustus, sulphur olens. Et fere in iisdem provenit metallis, ac ἀρσενικὸν sive auripigmentum, sed hoc pinguius. Est verò auripigmentum, vel naturale, vel factitium. Naturale triplex, unum cæteris præstantius aurei coloris, constans multis tenuibus crustis squamatim compactis, quod finditur instar lapidis specularis: Alterum proximæ bonitatis, magis aurei coloris, sed solutum pulveris instar. Tertium prioribus vilius, colore accedens ad sandarachum, ac glebæ simile. Factitium ex crustis auripigmenti fossilis fit, adjecto sale fossili, & una cocto.

Atque hæc de succis concretis pinguibus. Macri ab Agricola *a* triplices statuuntur, idque pro tribus rebus, unde oriuntur: *Nascuntur enim ex liquore permisto aut cum terra aut cum metallo, aut cum misto. Primi generis sunt sal & nitrum: secundi chrysocolla, ærugo, ferrugo, cæruleum: tertii atramentum sutorium, alumen, succus acris, qui caret nomine. Illa duo gignit pyrites, qui in mistorum numero est habendus: hunc cadmia.* Ordine aliquid de singulis dicemus.

a De natura fossilium lib. 1, cap. 19.

Sal Aristoteli est species terræ; convenientius tamen ad succos referas: ut ostendit generatio. Nam aqua salsam lambens terram salsa & ipsa redditur, caloreque indurata convertitur in salem.

Sal vel nativus est, vel factitius. Nativus vel in terra, vel in aqua nascitur. Estque succus terræ, qui à calore terræ subterraneo salsedinem contrahit: is in salem abit, si causæ adfuerint, per quas congeletur. Sin major fuerit calor, non sal gignitur, sed nitrum, quia is succus amarescit vi caloris: ut à Galeno ostensum in opere de simplicium facultatibus. Ideoque in Ægypto, & salis, & nitri copia est. Sal sub arenis ad Pelusium effoditur, ut Plinius auctor. Etiam in arenis, inque montibus Ægyptiis nitrum gignitur. Eoque solent lintea expurgari, uti apud nos lixivio. Etiam in Hispaniæ agro Toletano lacus est, è quo nitrum conficitur copiosum: nempe à calore minore fuit humor ejus salsus: nunc, quia à majore calore est adustus, nitrum inde componitur. Ut valde eos fugiat ratio, qui ubicumque sal, nitrumque est, ibi olim fuisse Oceanum colligunt. Contra quam opinionem fusè in Niloscopio disputat Goropius *b*. Nativus itaque sal, aut è montibus cæditur, vel sub terris effoditur, vel sub arenis concrescit: ut qui iccirco ἀμμωνιακὸς vocatur. Nisi nomen ab Ammonia regione, ubi delubrum Jovis Ammonis, hoc est, Chami, sive Chamonis, filii Noachi: de quo satis dictum lib. II, cap. XI. aut, inquam, nativus sal in fontibus, fluviis, vel lacubus gignitur.

b Pag. 242. & seq.

Imò & in mari circa scopulos concrescit, vocaturque ἁλὸς ἄχνη, *salis spuma*: ut est apud Dioscoridem. Factitius fit sæpius ex aqua marina: quandoque etiam ex salso fonte, ut apud Burdigalenses, & Burgundos. Apud Tacitum quoque in XIII Annalium legimus ex amne Hermunduros, & Cattos interfluente salem fieri, *undâ super ardentem arborum struem fusâ, contrariis inter se elementis, igne atque aquis concretum.* Imò etiam ex puteali aqua coquitur, vel sui generis lixivio.

Philoponus, & Olympiodorus falluntur, cùm ajunt, salem, etsi calore sit concretus, non tamen solvi frigore. Rationem adferunt, quia non solo sit calore concretus, sed etiam sicco. Nam perperam siccitati tribuunt actionem: nec controversia caret, quod ajunt calore concreta, dissolvi frigore. Qua de re vide, quæ disserit Cæsar Scaliger in secundum eorum de Plantis librorum, qui male Aristoteli tribuuntur *c*.

c Pag. 93. edit. Crisp.

Mirum verò cùm sal carnibus adspersus eas conservet; aquam tamen marinam, quæ salsa est, atque unde sal gignitur, celerius si vase concludatur, putrescere quam fluvialem. Sed in caussa est, quod mare, utrumque salsum, multa habeat excrementa, tum à piscium excrementis & cadaveribus: tum aliunde. Ab his se continuâ agitatione purgat, quod aqua ejus facere nequit, si vasi includatur. Quam rationem adducit Argenterius in Artem Galeni cap. LXXXIX. Addit alteram Fromundus *d*, quod halitus novi semper ac recentes ex bituminoso salsoque fundo se attollentes, arceant putredinem. Atque hoc facile ex iis intelligitur, quæ de maris salsedine suo loco diximus. Sal distinguit Varro in fossitium, & maritimum lib. I de R.R. cap. VII. De eo quoque Philander ad Vitruvium lib. VIII, III. pag. 326. B.

d Lib. 5. Meteorol. cap. 1. art. 4.

Hactenus de sale: sequitur de nitro, quod ex amaro succo provenire dicebamus. Hoc salis instar vel nativum

est,

est, vel factitium. Ad nitrum refer & ἀφρόνιτρον, q. d. spumam nitri. Item νίτρον βερενίκιον, quod ita videtur dictum à Berenice Troglodytarum oppido. Videtur Gorræo idem esse, ac quod Plinius Ægyptium, Galeno ἐν τῷ περὶ ὀνομάτων vocatur Alexandrinum. Nempe quia è regione Troglodytica in Ægyptum Alexandriam, inde reliquum in orbem deferretur. Sed rectè Gorræus abit à Pandectarum auctore, qui, vicinitate soni deceptus, putabat idem esse Berenicium, & quod vulgo *vernicem* dicimus.

Vidimus de macris succis primi ordinis, qui est ex liquore permisto cum terra. Alter ordo est liquoris permisti cum metallo. Quò referebamus chrysocollam, ærugineni, ferruginem, & cæruleum. Χρυσόκολλα significat auri gluten; Belgis *Berchgroen*. Sic dixere quia aurum auro conglutinet, uti & argentum argento. Nativæ color viridis est, unde & Belgicum nomen, quod diximus. Sed viriditas ea interdum ad illam Smaragdi accedit. Estque hujusmodi chrysocolla notæ optimæ. Vilis illa, cui dilutior viriditas. Medii loci est, si is color medio se modo habet. Factitiæ color, qualis ervi: unde Græcis vocatur ὀροβίτης. Quomodo ea pararetur Plinius dicet. Qui & refert a Neronem Cæsarem chrysocollâ stravisse arenam Circi, cùm aurigaturus esset panno concolori.

a Lib. 33. cap. 5.

Ærugo est succus concretus è liquore admodum acido, atque æs erodente, eoque misto cum ære. In Cypriorum metallis ærariis gigni, apud Discoridem legas.

Ferrugo est à ferro humore contacto: sed raro intra terram invenias.

Cæruleum succus est, quem Græci similiter κυανὸν appellant. Fit ex humore admodum salso, & acido, metallicam materiem corrodente: Itaque sapore est acri, & aliquantum adstringente. Plurimùm verò ita fit, ut eidem glebæ adhærescant chrysocolla, & cæruleum. Nec in ærariis modò, sed etiam argentariis, & aurariis fodinis invenitur. Ac vel per se reperitur, vel à materia metallica opus est abradi. Ac fere arenæ est simile, cujus caussa est à magno calore: ut ait Agricola lib. III de Ortu Subterraneorum, cap. XIII. Nec solum fossile est, sed etiam factitium, quod variis fit modis. Vidimus de succis macris secundi ordinis.

Tertii esse ordinis dicebamus chalcanthum sive atramentum sutorium, alumen, & succum acrem ἀνώνυμον.

Χάλκανθος fit ex chalcitide: cumque b sory, & melanteria, coloris sint cinerei, vel nigri; chalcitis autem, rubri & ærei; misy lutei, & aurei: chalcanthum contrà nunc candidum est, atque albæ violæ simile, unde λευκόιον appellarunt: nunc etiam vel pallidum, vel viride, vel cæruleum. Atque est insuper perspicuum, unde officinæ *vitriolum* nominarunt: veteribus ignotum hoc nomen: qui dixere *atramentum sutorium*: ut Celsus & Plinius. Sic vocabant, quia coria eo tingerent veteres. At nostro tempore aliud in usu est coriariis: ferrugo nimirum. Habet chalchanthus figuram stiriarum, cujus caussa est, quod destillando congeletur.

b Agricola in Bermanno cap. 37.

Ad chalcanthum etiam refer Misy. Nam ejus flos est, ut soryos flos melanteria, sive atramentum metallicum. Porrò & sory & misy succi sunt adstringentes: ac fiunt cum humor pyriten, qui & ærosus, & friabilis est, arroserit. Etiam ex adstringente succo est chalcitis: quæ friabilis naturæ, & lanugo concreta videatur, secundum Plinium lib. XXXIV, cap. XII. Ubi & legas sub ea misy, & sory contineri. Sed omnino differunt.

Χαλκῖτις ærei est coloris, intercursantibus venis oblongis, & splendentibus: ac nascitur quidem in iisdem metallis, quibus μίσυ, ac σῶρυ: sed medium inter ea est tum loco, tum viribus. Primum enim se offerre solet μίσυ, hinc χαλκῖτις, tum σῶρυ. Tenue μίσυ, crassior χαλκῖτις, crassissimum σῶρυ. Imò & unum in alterum transit. Siquidem Galenus refert, chalcitim, quam triginta annis domi servârat, fuisse in misy conversam.

Alumen Græcis à vi adstringente στυπτηρία dicitur. Estque vel liquidum, vel concretum. Posterius hoc pro figura, ac colore, variat etiam facultate atque usu. Quod alumen Sciolæ vocant, non est alumen; uti & sapor indicio est.

Succus ille acris, quem necdum nomen accepisse ajebam, memoratur Agricolæ lib. III de Natura Fossilium, cap. XVIII. Inventus verò Annæbergæ, in cuniculo acto in B. Ottonis fossam. durus est, candidus, tantæque acrimoniæ, ut erodat, atque ita necet mures, gryllos, & id genus animantia. Quid mirum verò, cum eum succum gignat cadmia? qui lapis tam acris est, ut exedat operariorum manus ac pedes.

Sunt & succi compositi: ut quam aquam fortem vocant. Hac ad ferri cælaturam utimur. Etiam dissolvit & liquefacit argentum. At aurum nequit dissolvere.

Item in compositis succis est halonitrum, sive pulvis tormentarius. Constat ex carbone, sulfure, & sale petræ.

CAP. V.

De Metallorum ortu & natura. Nomen. Descriptio. Liquefactum vel emollitum ad pristinam redire duritiem & impressam servare figuram, præstantissima metallorum qualitas. hinc quæstio: Argentum vivum sitne species metalli vel metallorum principium. Elementa esse materiem metallorum, annon etiam sulphur, & argentum vivum. Aurum, argentum, plumbum, æs, ferrum, unde dicta. Romanorum lingua maximè ab Æolibus. Unius grani auri tertiam partem, 134 pedum filum inaurare. Negatur Hydaspen, & Tagum aurum vehere. Uncia argenti, ad pedes 3200 se extendit. Plumbum triplex, candidum, nigrum, medium seu bisemuthum. Novem exsurgere metallorum genera, & quæ illa. Sed cerussam ex plumbo esse aceti vapore corroso. Æris usus ferri prior. Æs dilatatum fluitat, extersum citiùs rubiginem contrahit. Cyprium æs arte factum quale. Ferrum ajunt ex immodico argento vivo, & spissiore sulphure constare. Stannum nostrum non esse diversam speciem à plumbo, an etiam à plumbo candido. Electrum, & aurichalcum, non metallorum sunt species sed miscellaneum. Pompholyx, & spodium, recrementa metallorum. Pondus metallorum, & liquidorum.

A Succis concretis acce[●] ad metalla, deinde de fossilibus dicturus: quæ duo præcipua sunt fossilium genera; imò sola compluribus memorantur, Metalla dicuntur, quasi μετ' ἄλλα, *post alia*. Plinius lib. XXXIII, cap. VI: *Ubicunque una inventa vena est, non procul invenitur alia, unde metalla Græci videntur dixisse.* Aliqui censent sic dici, quod, in metallis scrutandis, ut Plinius ait in præfat. lib. XXXIII, *tellurem intus inquirat cura multiplici modo.* Id enim Græcis est μεταλλᾷν. Sed enim melius Eustathius censet hoc verbi proprie dici de scrutantibus metalla: inde κατὰ μεταφορὰν simpliciter sumi pro ἐρωτᾷν, ζητεῖν, a atque etiam dici de iis, qui interrogando aliquid exquirunt: ut apud Homerum loco non uno.

a Indagare, quærere.

Cùm verò μέταλλον nunc sumatur pro eo, quod è venis terræ effoditur, nunc pro loco, unde effoditur, ut dictum, cum de minera paullo antè ageremus: priori nunc modo accipitur. Itaque Georgio Agricolæ lib. I de natura fossilium, cap. XXI, *metallum est corpus fossile naturâ vel liquidum, vel durum quidem, sed quod ignis liquescit calore; attamen refrigeratum rursus ad duritiem revocatur, propriamque formam.* Ubi liquidum additur, ne excludatur argentum vivum: quippe naturâ fluidum. Additur deinde & altera conditio, quam etiam Fallopius requirit. Cui sic definitur lib. de Fossilibus, cap. X: *Metallum est corpus fossile, durum, igne liquabile, & in sua natura consistens, & malleo in omnem positionem ductile.* Ubi tres conditiones in considerationem veniunt. Una, quod naturâ durum sit, quo excluditur argentum vivum, quippe fluidum, instabile, & figuram mutans sponte. Altera est,

quod, ubi liquefactum igni, ad priorem redit duritiem, ac naturam. Hoc excluditur lapis, qui liquescit quidem, sed pristinam amittit formam ac dignitatem. Tertia conditio est, quòd ducitur malleo, ac figuram sibi datam servat. Quo ipso etiam videmus, argentum vivum non posse in metallorum numerum referri.

Quærat aliquis, si argento vivo non sit in metallis locus, ad quod genus fossilium debeat referri. Nam fossile esse constat: nec tamen in terris, succis, aut lapidibus habet locum. Dicam, quid de isto videatur. Censeo non quatuor, ut doctissimus Agricola aliique putarunt; sed quinque fossilium genera statui oportere; annumerato nempe argento vivo: cui in doctrinæ ordine proximus ante metalla locus dandus, eò quòd principium sit metallorum. Sanè Chymici id lubentes concesserint: etiam hos secuto Avicenna, & Alberto M. Cujus hæc verba præfatione Metallicorum lib. IV: *Tangemus primò de his, quæ quasi universalia metallorum sunt, sicut pater, & mater; sicut dicunt metaphoricè loquentes auctores Alchimiæ. Sulphur enim est, quasi pater, & argentum vivum mater; quod convenientius dicitur, si sulphur dicatur esse in commixtione metallorum, quasi substantia seminis paterni, & argentum vivum sicut menstruum; quod coagulatur in substantiam embryonum.* Atque idem lib. III ejusdem operis, cap. IV, tradit, hanc esse sententiam Avicennæ tum in Physicis, tum libro de Alchymia ad Hazem, sive Assem Philosophum. Verba ejus de Avicenna sunt: *Dicit in utroque istorum librorum argentum vivum, & sulphur: esse omnium materiam metallorum, Humidum enim terreo admixtum est argenti vivi proxima, & substantia unctuositatis est propria & essentialis materia sulphuris.* Occurrit deinde iis, qui arbitrantur, elementa potius materiam esse metallorum. Respondet autem id quidem verum esse, *at rerum materiam non determinari ex his, sed potius ex iis, quæ in illis abundant.* Apertius dixeris, elementa esse materiam remotam; sulfur, & argentum vivum, proximam.

Sed sive Agricolæ sententia placet, liquidum aliquod metallum agnoscentis, sive aliorum, qui non metallum, sed metallorum esse principium arbitrantur; satis evidens est, in doctrina hac de metallis, tractari oportere. Paucis tamen defungemur.

Argenti vivi materies est aqua viscosa, sed purissima, purissimæ terræ, eique candicanti, commixta. E cujus mistura est, quod sit tenuissimum, frigidissimum, gravissimum. A tenuitate est, quod penetrare etiam valeat vel crassissimum cervi corium: quod item erodat perforetque omnia vasa metallica: unde ligneis vasculis tutius adservatur. Scribonius de hoc, *Vidi*, inquit *a*, *cyathum argenteum, eo quod aliquamdiu Mercurius vivus repositus erat, cemento, vel mobilissimo similem factum esse.* Ac similiter, ut ait, *si aurum eo illinatur, ovi etiam cortice fragilius evadit.* Mobilitas, ob quam *vivum*, Chymicis etiam *Mercurius* dicitur, provenit à gravitate conjuncta cum rotunditate.

a Lib. 2. Phys.

Estque hydrargyrum vel nativum, vel factitium. Nativum Plinius vocat argentum vivum; factitium, hydrargyrum. Dioscorides vero non distinguit: ac propterea Plinium culpant, quasi nescierit quod Græcis est ὑδράργυρον, id Latinè esse argentum vivum. Sed abunde Plinium defendit Hieronymus Mercurialis lib. II Var. Lect. cap. XIV. Ubi docet, Plinium esse priores secutum, qui non solent nativum vocare ὑδράργυρον. Aristoteles quidem ἄργυρον χυτὸν *b* appellat lib. IV Meteorol. uti & Philippus Comicus apud eundem in primo de Anima. Factitium repertum demum ætate Theophrasti, sed ab eo hoc quoque, in libro περὶ λίθων, ἄργυρον χυτὸν dici: posteriores distinxisse, quos Plinius sit secutus: Dioscoridique non magnam fuisse verborum curam, ac propterea etiam nativum vocâsse ὑδράργυρον.

b Fusile argentum.

Atque hæc de argento vivo, sive metallo, sive metallorum, ut diximus principio. Vide tamen de argento vivo etiam Pincieri πάρεργα lib. 4, cap. 51, p. 647. Ubi & de chrysocolla.

Deinceps dispiciamus de iis, quæ metallorum esse species convenit. Differunt autem prout magis, minusve pura sint. Puriora aurum, & argentum. Impurioribus vel dominatur aqua, ut in plumbo: vel terra, ut in ære, & ferro.

Aurum dictum ab aura, h. e. splendore: ut illo VI Æn.

—— auri per ramos aura refulsit.

Indeque & *aurora*. Argentum ab ἄργυρος, quod ab ἀργὸς, h. e. λευκὸς, albus. Unde & Ἀργέστης, qui aliter λευκόνοτος, Horatio etiam *albus notus*. Plumbum à πέλιβος pro μόλιβος, μ in π converso, more Æolum; qui similiter sæpe in B mutant: ut μύτλος, βύτλος, natura muliebris; μύρμηξ, βύρμαξ, unde formica; μολγὸς, βολγὸς, unde *bulga*: βάμμα *a*, βάμπα, teste Hesychio. Sanè Romanorum lingua maximè est ab Æolibus. Eoque minus placet, quòd *plumbum* derivant à πηλὸς, h. e. lutum, quomodo ut ajunt, & Belgicum *loot* est à *lutum*: sive ob terræ colorem, sive quia multum habeat feculenti, ac luto simile, sive quia è terra eruatur. Atque eadem de caussa deducunt æs ab ארץ, eretz, terra. Sed hoc ob splendorem igneum potius fuerit ab אש esch, ignis. Vel ab αἴθος, quod ab αἴθω, uro, splendeo: unde & αἴθοπα χαλκὸν *b* dixit Homerus. Ferrum, quantum possum divinare, vel est à πέρρω, pro πείρω, *transadigo, penetro*: vel φθέρρω, pro φθείρω, *corrumpo, perdo, interficio*: nempe eliso θ, ut Dores, ἐσλὸς pro ἐσθλός. At quod in πέρρω & φθέρρω, ει in ι mutatur, & sequens ρ geminatur, hoc est ab Æolum exemplo, qui dicunt pro δείρω *c*, δέρρω, item pro κείρω *d* κέρρω, pro κλεῖναι *e*, κλένναι. Quod in nominibus etiam locum habet: ut χεῖρες *f*, χέρρες, χειρῶν, χέρρων. Scio, plerosque arbitrari, *ferrum* dici, quia *ferum* sit eo pugnare, sed alterum malo, quia tota penè lingua Romana sit ab lingua Æolica, quæ ex Dorica originem trahit, ut Attica ex Jonica.

a Tinctura.

b Splendens æs.

c Excorio.
d Tondeo.
e Occidere.
f Manus.

In hisce quinque metallis aurum obtinet principatum: cujus hanc caussam adferunt Chymici, quod constet sulfure rubeo eoque subtilissimo ac purissimo, ac simili argento vivo. Quia verò partibus constat adeò puris, ac tenuibus, eo quoque solidissimum est, ac difficillimè solubile adeo ut nec terrâ, nec aquâ, nec aëre corrumpatur; igne verò non modo non deterius fiat, sed etiam perpurgetur. Præterea ob tenuissimam hanc soliditatem gravissimum est, & maximè ductile: usque adeò ut usus doceat, tertia unius grani pars undique inauret filum pedum CXXXIV: ac si malleo deducere velis super argenti bracteas, unica auri uncia contegat octo argenti pondo. Istoc etiam memorabile est: quòd circa diluculum frigidius fit: eoque qui aureum digito annulum gestat, inde valeat cognoscere quando dies exoriatur. Ut jam mittam singularem ejus in medicina vim, de qua postea dicetur. Quando effoditur, multo obsidetur terrâ, quæ ab auro abluitur lavando in purissima fluminis, vel rivi aqua. Dissolvitur verò aurum, si par addatur modus salis ammoniaci. Quod si veteres audimus, non omne aurum fossile est. Nam ajunt in Tago, & Hydaspe arenas aureas inveniri. Mirum vero de Tago id etiam prodere Isidorum, hominem Hispanum. Nihil sanè hujusmodi in Tago, vel Hydaspe, reperitur. Magis controversum, num aurum etiam arte ex metallis aliis possit produci. De quo diximus, in opere artium ac constitutione omnium artium & scientiarum: quo loco de Chrysopœia agimus.

Auro proximum est argentum, quod constat sulfure, & argento vivo, utroque purissimo, utroque candicante. Ob tenuitatem singularem, adeo ductile est, ut unica argenti uncia se extendat in pedes ter mille ducentos, sive brachia.....

In fodinis argenti metallo huic miscetur plumbum, terraque nigra: ac terra quidem abluitur aquâ; plumbum autem igni in fornace separatur. Quod si vel centenæ fuerint libræ effossæ, argenti vix quinæ, vel septenæ, supersint. Vide de argento Aloysium Novarinum lib. VIII, cap. I.

Plumbi genera Plinio sunt duo: unum candidum, quod

quod Græcis ait κασσίτερον dici: alterum nigrum, quod iisdem vocatur μόλιβδος, unde *plumbi* vocem venire, antea ostendimus. Sed quod nigrum vocant, candorem habet, licet obscurius. Chymici ajunt, gigni utrumque si sulphur & argentum vivum sint impura, priùs etiam crassum, & feculentum. Tertium addunt recentiores, plumbum cinereum, quod vulgo *bismuthum*. Atque hoc in caussa est, cur multi non quinque sed octo statuant genera metalli, pro simili plumbo tria ejus genera ponentes, unum nigrum, quod simpliciter vocant *plumbum*, alterum candidum, quod *stannum* dicunt, ac tertium, *bismuthum*. Imò argento vivo annumerato novena sic metalla sint. Quin & quartum plumbi genus, quod è stibio est excoctо. Siquidem catinis inditum, igne supposito metallum fit, coloreque refert plumbum hoc cinereum. Ex hoc quarto genere liquefacto fiunt characteres typographici; ut postea dicetur. Omne plumbum facile liquescit. Ex candido, vel nigro, quod aceti vapore fuerit corrosum, cerussa fit. Hæc à ceræ similitudine sic dicta videtur. Nempè à κηρέεις κηρόεσσα; inde κηρῶσσα.

Æs, secundùm chymicos, constat argento vivo paullò impuriore, & sulphure crasso ac rubeo: Belgis *Koper*, quia Cyprium æs maximo in pretio foret. Materies ejus magis est adusta: unde diutius durat, nec ab humore uti ferrum, vitiatur. Plerumque æs fossile aliquid continet
a Lib. 8. de Natura Fossil. c. 9. ubi idem hic memorat.
argenti, ut ait Agricola *a*. Durum est, attamen in tenues ducitur bracteas. Mergitur, dum massa est, sed dilatatum fluitat. Celeriùs rubiginem contrahit extersum, quàm neglectum. Ajunt optimè adservari in pice liquida. Species æris, quod caldarium dicitur, ac fusile est. Æris usus antiquior illo ferri: unde Lucretius lib. v:

Posterior ferri vis est ærisque reperta,
Et prior æris erat, quàm ferri cognitus usus.
Ære solum terræ tractabant, æreque belli
Miscebant fluctus.

Etiam ex Homero, Hesiodo, Heraclide Pontico, Pausania, Eustathio, idem ostendi lib. iv Oratoriarum institut. Nonnulla etiam nobis indicta de eo observavit Brodæus in lib. i κυνηγετικῶν Oppiani.

Æs Cyprium, quod arte factum firmitate præstat æri nativo, & cattitero: ut est apud Cæsarem Scaligerum in
b Pag. 45. edit. Crispin. an. 1566.
priorem eorum de Plantis, qui Aristoteli tribui solent *b*.

Ferrum, ex Chymicorum sententia, fit ex immodico argento vivo, & spissiori sulfure, utroque impuro. Igni mollitur, unde & faber ille Deorum Vulcanus est dictus Mulciber: de quo postea dicetur. Maximè durum est, atque ideo si percusseris, edit sonum. Ex eo sæpius liquefacto fit στόμωμα, sive chalybs, unde acies ferri. Non aliunde facilius rubiginem trahit, quàm hominis sanguine: sed vitium id corrigitur aqua marina: item cerussa, gypso, pice, liquida, bitumine, minio secundario.

Quinque istis metallis de quibus hactenus diximus, duo alia argentum vivum, ac stannum, superaddunt Chymici; ut sic pro planetarum numero, metallorum etiam septenarius exsurgat. Sed enim argentum vivum, sive lithargyrum non tam metallis annumerare oportet, quam metallorum principiis: ut ex iis liquet, quæ superiùs diximus. Stanni autem vocabulum ambiguum est. Veteribus, ut ex Plinio videmus lib. xxxiv, cap. xvii, *Ejus* (plumbi nigri) *qui primus fluit in fornacibus liquor, stannum appellatur.* Et sanè aliud esse à plumbo candido, censet etiam Georgius Agricola in Bermanno, cap. xxiv. A multis tamen retro seculis non aliud vocabulo hoc intelligitur, quàm plumbum candidum; imò nec dubium, quin Belgicum *tin* sit à *stanni* voce. Quare si Chymici more veterum loqui voluere, non debuere stannum diversam facere speciem à plumbo. Secundùm eosdem Chymicos, stannum in superficie quidem habeat argentum vivum candicans; interius autem rubeum; cumque sul-
c Lib. 2. Phys. cap. de metallis.
phure non bene commixtum. Itaque & Scribonio *c* dicitur esse plumbum argento dealbatum: imo & Agricolæ lib. i de Natura Fossilium, cap. xxi, stannum est mistura plumbi nigri & argenti. Quomodo non simplicibus metallis, sed in compositis ei debeatur locus.

Aliqui verò ad metalla etiam referunt electrum, & aurichalcum. Sed *electri* vox ambigua est. Nam vel eo succinum intelligitur, quod non metalli, sed bituminis est genus: vel aurum quincta argenti portione admista; ut ajunt Plinius, & Pausanias: eoque neque istud metallum est simplex, sed metallorum miscella.

Aurichalcum, sive ut Arrianus vocat, ὠρόχαλκον, vocabulum est ex vitiosa pronunciatione natum jam olim. Nam *au* fere sonabat, ut *O*: unde dixere promiscuè *caurus*, & *corus*, *aula* postea *olla*, idem *Claudius*, & *Clodius*. Cùm igitur *aurichalcum* dicerent, putarunt esse vocem conflatam ex Latino *aurum*, & Græco χαλκός, h. e. æs: inde colligentes, esse misturam auri & æris. Hinc glossæ: *Aurochalcum* κερματικά. Ubi malim, κεράσματα; puta ex auro, & ære. Et fortasse quod Ger- a Misccellum quid.
mani *messing* vocant, id ab hac est miscella. Verùm alii sic dici putant ab auri splendore, & æris duritie: ut Servius ait ad illud Æn. xii: *alboque orichalco*. Ubi videmus duas primas corripi. Quid mirum? Græcè ὀρείχαλκον, & perempta diphthongo, ὀρίχαλκον vocatur. Unde & Horatius in Arte:

Tibia, non ut nunc orichalco vincta. ——

Ea vox significat æs montanum. Nempe est id æris genus, quod quia inde coronas suas faciebant histriones, *coronarium* vocatur, ac Belgis dicitur *letonum*, vel generali nomine *metallum*. Nec aliter Virgilius, & Horatius, cepere. Neque existimem, esse in rerum natura fossile metallum ex auro, & ære constans. Ac negavit id quoque Aristoteles ἐν Τελεταῖς: ut legere est apud scholiasten Apollonii in iv, Ἀργοναυτικῶν *b*. Vulgo tamen non esse b Vers.
modò credebatur, sed auro esse pretiosius: ut videre 973 sive
est apud Plautum Curcul. Act. i, sc. iii. Et hæc de pag. 210.
metallis. edit. H. Steph.

Porrò pompholyx, & similia metallorum recrementa, quæ Græci σκωρίας vocant, non naturæ, sed artis, ac fornacum sunt opera. Spodium namque comparatur è fornacibus, ubi æs excoquitur: eoque solo differt à pompholyge, quod liquescente in fornace ære vel cadmia, pompholyx hæreat cælo, vel parietibus fornacis: sed spodium, ob pondus suum, recta in terram concidat. Longè verò pompholyx spodio præstat: ut argumento est, quod dicat Galenus, se quia abunde pompholygis suppeteret, numquam esse spodio usum. Vide quæ de veterum spodio, & illo juniorum, quantum inter ea intersit, deque pompholyge à Joanne Manardo scribuntur lib. xii epist. v.

Cæterùm, quemadmodum in liquidis levissimum oleum; hinc aqua fontana; tum *vinum*, nam ei plus fecum, quam in oleo; inde *cerevisia*; gravissimum mel: sic & in metallis, levissimum stannum, & ferrum, aliquanto ponderosius plumbum nigrum, & æs; pòst argentum; argentum vivum; gravissimum aurum, non quia maximè terrestre, sed quia terræ magis elaboratæ, & solidæ.

De metallis pauca, sed bona Philander ad Vitruvium viii, iii, pag. 321 A. B.

Cap. VI.

Universè de lapidum ortu, & natura, eorumque divisione. Exinde de gemmis, sed generatim Quid lapis, & an etiam durissimi quique nullo modo molliantur. Lapidum alii perspicui, alii opaci. Diaphana quà talia non esse colorata. Causa perspicuitatis, lucida continuitas. Lapidum alii coloris nullius ut adamas, alii unius, alii diversi; alii vulgares, alii pretiosi & unde iis pretium. Gemma rara, parva, dura, pulchra. *Qua terra sit requiraturve ubi gemmæ nascuntur. Sed & metalla in lapides converti: stibium, & plumbum in hyacinthi, minium in smaragdi formam.*

Super-

SUperest quartum genus fossilium, quod est lapidum. Horum natura talis esse dicitur, ut nec humido molliatur, nec igni liquetur. Sed malim dicere, vix molliri, vix liquari. Nam longo tempore tandem molliores fiunt aquâ: maximoque igni liquescunt. Sanè arte chymicâ etiam durissimi silices liquantur. Cautius itaque Georgius Agricola lib. 1 de Natura Fossilium, cap. xx: *Lapis est corpus fossile, siccum, & durum; quod vel aqua longinquo tempore vix mollit, ignis vehemens redigit in pulverem; vel non mollit aqua, sed maximo ignis liquescit calore. Prioris generis sunt lapides, quos conspissavit calor: posterioris quos frigus coëgit. Hæc duo genera lapidum, per ipsam naturam sunt constituta.*

Vis lapidum, ac gemmarum, quandoque est à materia; ut vis exsiccandi in pumice: quandoque à forma, ut sistendi sanguinem in hæmatite; attrahendi ferrum, in magnete. Sed difficile, imo ἀδύνατον est, afferre omnium differentias ab effectis, vel effectuum caussis. Itaque contenti esse cogimur differentiis, quæ petuntur à forma externa, vel aliis qualitatibus inhærentibus. Cujusmodi est, quòd alii lapidum sunt perspicui, alii opaci, alii mediæ naturæ. Item alii Orientales, alii Occidentales. Adhæc alii unius coloris, alii diversi. Item magni aliqui, aliqui parvi. Nonnulli quoque pretiosi, alii vulgares, alii inter utrosque medii.

De primo discrimine quædam dicemus. Nulli lapides nigri sunt perspicui. Nigror enim visum sistit. In caussa est, quòd color ille sit sine luce, ut diaphanus esse nôn possit. Imò nulla diaphana ullum reapse colorem habent: ne albor quidem. Dixeris chartam albam, si tenuissima sit, esse pellucidam. Non nego, habere aliquid pellucidi: sed propter lucem interiorem, non alborem, cui quantum accedit, tantum perspicuitatis decedit. Quærat aliquis, unde igitur, nisi ab albore totius substantiæ, sit perspicuitas gemmarum. Vulgo quidem ex eo esse creditur, quòd multum habeant aquæ concretæ, contrà quàm fit in lapidibus opacis, quas multum habere terræ arbitrantur. Sed vera perspicuitatis caussa est corporis continuitas: sive quòd corpus nullis sit poris atque atomorum terminis, separatum. Nempe in continuo non est, quod terminet visum: ut in aqua, quæ perspicua ideo, quia partes ejus discretæ non sunt: aër similiter perspicuus, quia totus continuus, nisi quatenus atomos habet: qui ob exiguitatem non videntur, nisi Solis radii per rimas penetrent in locum occlusum: quod cùm fit, aliqua etiam, minuta licet, obscuritas est ab atomis, quia superficie Soli aversâ umbram faciunt. Ut verò terra sit continua, antea requiritur, ut admodum sit tenuis, ac subtilis; sic ut aqua admixta non impediat perspicuitatem. Uti contrà fit in lapidibus opacis, ubi terra est crassior atque impurior; aër verò implet poros, atque ita terminat partes terrestres.

Eo quoque perspicuitatem esse à continuitate comprobatur, quòd ea, quæ perspicua non sint, ob partes discretas; hæc fiant perspicua, si partes discretæ priùs, existant continuæ. Exemplo esto charta, quæ si affuderis oleum perspicuum, perspicua & ipsa fit. Nempe quia oleum totam penetrans chartam poros repleat universos, sic ut particulæ omnes jungantur, nec ultrà discretio sit ulla, quæ si fuerit, termini particularum, modo conspici possint, perspicuitatem impediunt. Quod verò de oleo chartæ infusæ dicebam, id sal etiam præstat in gemmis. Nam sal is, qui gemmis inest, nectit particulas tenuis terræ, sic ut visus non terminetur particularum terminis, sed radios oculorum transmittat. Plura si voles, adi de eo differentem Anselmum Boëthium in primo de lapidibus ac gemmis, cap. xiv.

Atque hæc de caussa, cur lapidum aliqui sint perspicui, alii opaci, alii inter hos medii: quorum exempla inferius adferemus.

Altera lapidum distributio petebatur à colore. Nonnulli enim lapides unius sunt coloris: quidam diversi. Unius coloris sunt ab uniusmodi materia: quomodo alabastrum est album: lapis Lydius, niger. At jaspis, Chalcedonius, achates, diversi sunt coloris, quia constant ex particulis diversi coloris, vel aquæ, aut exhalationes, quæ eas tinxerint, ex venis diversi coloris profluxerint.

Alii malunt differentiam statuere in loco, ubi crescunt. Ordinarius is sub terris. Interim etiam in aquis crescunt: item in plantis, ipsisque animalibus: denique in aëre etiam generantur, atque ipsis nubibus. Præterea distinguunt in *Boëthius*
Orientales, ac alibi nascentes. *pag. 482.*

Variantibus adeo sententiis simplicissimum videtur, si dividam primò in pretiosos, vulgares, atque illos mediæ naturæ. Deinde verò hæc tria genera dispiciam pro lapidum colore, magnitudine, atque aliis accidentibus. A pretiosis auspicabimur.

Pretium imprimis raritas facit, secundum illud, quod dici solet, quæ rara cara. Itaque in pretio esse non possunt, quæ frequentia sunt, atque obvia. Hujusmodi igitur lapides vocamus vulgares, non pretiosos. Sed & raritatis, & frequentiæ sui sunt gradus. Nec solum in lapidibus attenditur, num inventu faciles sint, an difficiles: sed etiam parvi, an magni; duri, an molles, pulchri, an pulchritudinis expertes. Nam si ad raritatem parvitas accesserit, arguit naturæ non multum hujusmodi materiæ suppetere: ut hoc ipsum majoris sit raritatis documentum, quam ubi quid rarum, sed magnum. Dura etiam mollibus præferuntur, quia magis durant. Pulchra autem deformibus anteferuntur, quia visui gratiora, qui sensus omnium est, ut acerrimus, sic carissimus. Cuncta hæc in gemmis concurrunt: ut inter lapides hæ obtineant principatum. Ab iis igitur initium faciemus.

Gemma est lapis à natura productus, rarus, parvus, durus, pulcher. Ubi ante omnia requirimus, ut sit lapis: quo excludimus non modò corpora mixta animata, sed præterea ex inanimis salem, bitumen, metalla. Ulterius exigimus, ut sit à natura productus: quia quæ Chymici faciunt, utcumque parva, dura, perspicua, non gemmæ sunt, sed vitra colore illi gemmarum similitincta. Ac uti non eas natura elaborat, sed ars, ita nec materies eadem, nec vires. Præter hæc, quatuor conditiones requirimus. Primo enim rarum esse necesse est: eoque pseudadamas Hungaricus, cos, silex, & similes, nequeunt gemmis accenseri. Crebro enim reperiuntur. Imò raritas si absit, non modo gemma non erit, sed nec lapis pretiosus, etsi posterius hoc nomen latius pateat, quàm gemmæ. Sed dispar est ratio trium postremarum conditionum, quarum singulæ quidem desiderantur, ut quid mereatur gemmæ nomen, non item ut sit lapis preciosus. Hæ conditiones sunt parvitas, durities, & pulchritudo. Parvus non erit, si excedat ovi gallinacei magnitudinem. Quæsieris, an si aliquando forte grandis adeo adamas, vel pyropus, uspiam inveniretur, ob magnitudinem eam sint amissuri nomen hoc, vel generale nomen gemmæ? Minimè verò; sed describimus, quid nunc gemma dicatur gentium omnium consensu: non autem quid tum gemmam vocaturi simus. Nempe hoc si contingeret, omitteremus conditionem eam, ut lapillus sit, non lapis; videlicet agnoscimus, describere nos gemmam, non ex forma essentiali, quæ ignota est, sed ex congerie eorum, quæ gemmæ accidunt.

Alterum est, ut sit durus: h. e. ut ne vel manu teri, vel cultro scindi possit. Ac proinde in gemmis nôn possunt numerari tophi, pumices, lapis bezoar, aut porcinus, & similes.

Tertium est, ut sit pulcher. Exsurgit autem pulchritudo, à perspicuitate vel colore grato, à radiorum reflexu, à figura oculis jucunda. Pulchritudinem hanc nativam esse convenit: Nec enim gemma erit, si lapillo turpi à politura artificis splendor, atque elegantia accesserit. De loco, ubi gignuntur gemmæ, aliquid addendum. Gemmarum nobilissimæ ex Oriente petuntur: paucæ ex Africa & America, etiamsi terræ sint ejusdem climatis ac latitudinis. Cujus caussam hanc adferre solent, quòd Sol prius Orientem lustret, quam Africam, vel Americam. Verùm hæc ratio, nec unius est assis. Nam in orbe circum-

cum eundo nec prius, nec posterius est nisi comparate. Sanè si Americani sunt antipodes Indorum: oritur Sol Indis cum occidit Americanis, & oritur Americanis cum Indis occidit. Quare non à sole petenda est ratio, sed à solo, cujus natura est dispar, vel etiam ab astris, quibus subditus est Oriens. In terra arenosa difficulter generantur gemmæ, quia non facile suppeditat materiam cohærentem, qualem requirit durities gemmarum. At magis proveniunt, in terra molli, miniata, & aquis, ut vocant, mineralibus, vel exhalationibus, gravida: Cujusmodi loca non modò vim habent ad gignenda metalla, sed etiam lapides. Ac propterea etiam metalla quædam convertuntur in lapides. Ut stibium, & plumbum in hyacinthi formam: minium in smaragdi: ut de iis tradit Anselmus Boëthius lib. I de Gemmis ac Lapidibus, cap. XII.

Jam quæ durities lapidibus, & metallis. Unde Homero Il. II χάλκεον ἦτορ *a*, Smyrnæo lib. XII σιδήρεον κῆρ *b*, Maroni VI Æn. *Ferrea vox.* Cur verò lapides, & metalla, tanto durent tempore. Nos suprà lib. III, cap. XXI, Meatus lapidibus, non sunt, vel vix sunt, quà spiritus exeat, duris & pinguibus: in illis spiritus constringitur, ut exire non possit: in his quia tenax materies, detinetur, ut non studeat evolare. Durantque magis lapides, qui vel perpetuò sunt in aquis, vel perpetuò in aëre, quàm qui nunc aëre, nunc aquis ambiuntur. Tantum valet, ut æqualis semper sit constitutio. Verulam. lib. de vita & morte *c*, Idem Verulamius de durabilitate metallorum, & lapidum agit ibid pag. 26, 27. Ac cur ignis lapides desiccet, metalla colliquet, tandem tamen & ea quæ colliquat, exsiccet, aurumque, & cætera metalla, nimio igne pondere minui, propter id quod avolet, tradit idem p. 28, & 43.

a Æreum cor. *b Ferreum cor.* *c Pag. 31.*

Cap. VII.

De Gemmis perspicuis. Adamas gemmarum durissimus, & coloris expers. Adamas octagies M coronatorum, & ejus quantitas. Vitiatur calore. Verus adamas sub Tropicis: viceversa crystallus locis frigidis. Calefactus adamas festucas attrahit, & unde hoc illi. Qua fraude sapphirus, aliaque adamantem mentiantur. Gemmæ coloratæ quotuplices. Carbunculo veterum num hodiernus respondeat rubinus. Rubinus LX M Ducatorum, & ejus ovalis magnitudo. Carchedonius species pyropi seu carbunculi. Granatus, veterum respondet amethysto. Bohemiæ gemmarum singulare. Esse vero in carbunculis quoque hyacinthi genus, sed quale. Quid carbunculus mystice. Chrysolithi, omnes aurei coloris gemmæ: Differentiæ. ubi & de topazio. Smaragdi inter virides principatus. Eò certamina Nero gladiatorum spectabat, causa. Duodecim smaragdorum genera. Quatuor smaragdi apud Ægyptios in Iovis obelisco, quanti. Prasius quomodò dignoscatur à smaragdo. Nostram sapphirum, non esse veterum; sed huic lazulum, illi cyanum respondere. Tinctura quid, quomodò. Sapphirus mystice. Berillus ex viridi cæruleus, Italis aqua marina. multas sub hoc latere veterum gemmas. quid à quodam præterea ei tribuatur.

Atque hæc de gemmis universè dicta sunt. Nunc de singulis generibus videamus.

Gemmarum aliæ sunt coloris expertes, aliæ coloratæ. Coloris expers est adamas. Hic gemmarum est durissimus ac durantissimus, coloris expers, & aquæ clarissimæ instar pellucens. Duritiei argumentum est, quod non possit teri, nisi altero adamante. Nec dubium, quin vox ipsa sit, ab α στερητικῷ *a*, & δαμάζω, *domo*: quia nempe non dometur ferro, nec igni. Unde Horatius *b*. *Marti tunicam tribuit adamantinam.* Et alibi idem Necessitas adamantinos figere clavos dicitur. Ac similiter poëtarum alii. Imò & Zacharias cap. VII, 12. *Cor suum posuerunt adamantinum.* Quem ad locum ita B. Hieronymus: *Adamas lapis fortissimus, qui Hebraice dicitur SAMIR, in tantum durus est, ut omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab ullo. Unde à Græcis ἀδάμας, id est, indomabilis dicitur.* Plinius lib. XXXVII, cap. IV, auctor est nec frangi malleo & incude. Sed constat nullum reperiri, quin mallei usu dissiliat, imo in pollinis minutias redigatur. Etiam sanguine solo hircino ferventi plurimis persuasum fuit: in his Marcello Empirico, Theophylacto Simocato, Alberto Magno, Hermolao Barbaro, Georgio Agricolæ. Imò à plerisque traditum est, sanguine eo ita emollescere adamantem ut ferreo pistillo comminuatur in scobem. Sed ex eo, quod paullo antè dicebam, cognoscere est, sic pistillo posse comminui, absque sanguine hircino. Cùm verò, tantum sanguinis hircini vim putarent, ulterius etiam sunt progressi, ut dicerent, renum ac vesicæ calculum frangere: Sed requiri, ut hircus iis sit nutritus herbis, qui calculum dissolvant. Sanè quicquid sit de hirco sic enutrito, saltem ἁπλῶς id præstare non arbitror: etsi aliud visum Cæsari Scaligero *a*: de quo dictum lib. III hujus operis, cap. LXIX. Atque idem *b* Scaliger ait similiter calculum renum & vesicæ comminui sanguine leporino. Refellit quoque eos, qui vim eam hircini sanguinis esse arbitrantur, ex principii communis analogia, quasi hoc aliud sit, quam refugere ad occultam proprietatem.

a Privativo. *b Lib. 1. od. 6.*

a Exercit. 349, sect. 8. *b Ibidi.*

Quod adamantes non excrescant in grandem magnitudinem, id est ex eo, quia rara in terris est materies, quæ habeat conditiones ad materiem ejus requisitas.

Carolus Clusius vir summus, ac in adolescentia mihi Academicorum studiorum tempore Leidæ cognitus, existimabat, non majorem in Belgica hac visum, quàm eum, quem Philippus II. Hispaniarum Rex, Elisabetham Henrici II. Galliarum Regis filiam ducturus uxorem, anno CIϽ IϽ LIX, Antverpiæ à Carolo Affetati, coronatis emit octogies millenis. Pendebat autem grana CXC, sive ceratos XLVII cum semisse.

Calore vitiari splendorem, vires etiam adamantis imminui, à pluribus est observatum. Cujus rei intelligentes matronæ primariæ, pretiosum gestantes in annulo adamantem, cum cubitum ituræ, non modo de manu detrahunt, sed vel imponunt marmori, vel aquæ frigidæ immergunt, vel saltem in loco frigido deponunt.

Invenitur verus adamas in locis calidissimis: uti sub Tropicis, ubi generatur ex exhalationibus calidis, siccis, sulfureis: ut contra se hic habeat, atque in crystallo. Nec enim hæc in India gignitur: sed locis frigidis, ut quæ frigidâ materiâ constet. Pseudadamantes tamen profert & Anglia, Hungaria, Bohemia, & ne singulis insistam locis, etiam sub Arcto in nova Zembla generari, observarunt navigationibus suis Argonautæ Hollandi. Calefactus adamas, instar succini, attrahit festucas; quod fit ob pinguem & igneam naturam. Ob quam etiam gaudet jungi mastici, non item gemmis aliis. Nempe & adamantis, & masticis natura est pinguis, igneaque: quam caussam adfert Anselmus Boëthius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. I. Ubi & ostendit, quomodo verus adamas à spurio dignoscatur ex receptione tincturæ. Item qua fraude fiat, ut sapphirus, amethystus Orientalis, chrysolithus, colorem exuentes ementiantur adamantem.

Hæc de adamante, qui, ut diximus, est sine colore. Venio ad gemmas cum colore: qui pro colore variant. Est is color, vel ruber, sive simpliciter, ut carbunculi; vel ex flavedine, ut hyacinthi: vel est aureus, ut chrysolithi: vel viridis, ut smaragdi, & prasii: vel cæruleus, ut sapphiri, ac berilli: de quibus ordine agemus.

Carbunculus, sive anthrax, vel pyropus, ex eo sic dicitur, quia instar carbonis, atque ignis, radios de se mittat, sic ut aëra in tenebris illustret. Video esse, qui hoc in dubium vocent. Sed exempla illustria ex fide dignis accepi: ut non videam, cur minus hoc possint gemmæ, quam ligna putrida, atque alia. Varia admodum carbunculorum genera, sed confusè satis, Plinius recenset. Sunt qui tradunt carbunculum nihil aliud esse, quàm magnum rubinum: rubinumque etiam in tenebris lucere. Sed expe-

perientia repugnat. Quod si magnus rubinus verè sit carbunculus, talis fuerit ille Rudolphi II. Imperatoris, qui ad eum, hæreditario jure, pervenerat à sorore, Gallarum regis vidua. Ovi gallinacei minuti magnitudinem æquabat: ac LX ducatorum millibus emtus dicebatur: ut
a Lib. 2. de lap. & gem. c. 13. refert Cæsaris ejus medicus Anselmus Boëthius *a*. Pyropus, vel species ejus, dicebatur Carchedonius, qui malè nonnullis *Chalcedonius*, ac corruptè *calchedonius*. Quippe non ei χαλκηδὼν, nomen dedit, civitas Asiæ, inclyta quarto concilio Oecumenico; sed καρχηδὼν, sive Carthago magna: ut claré ait Plinius lib. XXXVII, cap. VII.

Etiam ad carbunculum pertinet, qui *granatus* dicitur; ut qui expositus Soli, vel luci alteri flavo suo rubore magis etiam rubino referat carbonem. A minii colore, quod Gallis *vermeillon*, dicitur *vermeille*. Occidentalibus color dilutior est, qualis granis mali Punici: unde universis *granatorum* nomen. Bohemicis hoc inter gemmas coloratas singulare obtigit, quòd ut cumque multos etiam menses igni imposueris, color non pereat, ac ne imminuatur quidem: ut hac parte mereatur conferri adamanti, auroque obrizo. Est verò granatus idem ac veterum amethystus *b*.
b Boëthius l. 2. de lap. & gem. cap. 30.

Est & in carbunculis hyacinthi genus, quod ex flavedine magis rubet, ac ignis flammas imitatur. Sin nihil habeant ruboris, omnino est generis à carbunculo diversi. Loquor verò de hyacintho sic vulgo appellato. Nam amethysto potius est accensendus *c*, is, qui Plinio hyacinthus
c Boëth. ib. cap 30 dicitur lib. XXXVII, cap. IX.

Hæc de natura carbunculi, & præcipuis ejus generibus. Quid verò mystice in Scripturis signet, his verbis exponit B. Hieronymus lib. XV in Jesaiam, cap. LIV: *Carbunculus, qui paratur, sive per ordinem sternitur, videtur mihi ignitus sermo doctrina, qui fugato errore tenebrarum, illuminat corda credentium.* Addit deinde: *Hic est, quem unus de Seraphim tulit forcipe comprehensum, ad Esaia labia purganda: qui nascitur, juxta Genesios fidem, in terra Hevilat, ubi est aurum optimum, lapisque carbunculus, & prasinus.*

Chrysolithus nomen est generale omnium aurei coloris gemmarum. Aliusque Orientalis, qui instar auri purissimi resplendet; atque in Arabia & Æthiopia, invenitur; præstantiorque in India, & Bactriana: alius autem Occidentalis, sive Europæus, qui cum aureo colore plus, minusve obtinet nigroris: ac mollis est, instar crystalli: ut si in gemmis duritie opus sit, sicut arbitror, gemmis nequeat annumerari. Ad chrysolithum pertinet, quos Plinius chrysolectros, & melichrysos, vocat. Planeque verisimile est, non aliam esse gemmam, quam vulgo topazium vocamus. Etiam chrysolithi genus est chrysoprasus, qui in viriditate porri immixtum habet splendorem aureum. Ac videtur idem esse, qui Isidoro, & Marbodæo, sive..... chrysopasius, Alberto M. chrysopagius, nominatur, ac mater creditur smaragdi. Imò nec alius lapis chrysolampis Plinii: sed tum sic dicitur, si, igne noctu admoto, admodum splendeat. Multa de hisce gemmis Plinius: sed non, ut nulli liquere possit, quomodo distinxerit.

Smaragdus inter virides gemmas facilè obtinet principatum. Quippe virore suo sic hominem recreat, quasi amœnissima cerneret viridaria. Ideo viridem lapidem appellat Horatius. Viriditate autem Peruviam præstant Orientalibus. Dicitur & prasinus, a colore porri. Item Neronianus, & Domitianus, teste Epiphanio, qui & caussam adferre conatus: sed, ut puto, infeliciter. Potius eo nomen arcessam, quòd Nero, & Domitianus prasina aurigatum factione delectarentur.

Legimus quoque Neronem smaragdo spectasse gladiatorum certamina. Nimirum quia instar speculi rerum circumstantium species recipit, atque exhibet. Et sanè alia etiam, ita lævia, ot nihil habeant asperi, si nigrore retro obducta sint, species receptas ad ea, quæ opponuntur, remittant. Quod in metallis lævigatis, puteorum aquis, ac similibus, comperimus. Dnodecim smaragdi genera apud Plinium vide lib. XXXVII, cap. V.

Smaragdi mira magnitudo prædicatur à Theophrasto libro de Lapidibus, cum ex Ægyptiorum commentariis sic scribit: Ἀνακεῖσθαι καὶ ἐν τῷ Διὸς ὀβελίσκῳ σμαράγδους τέτταρας, μῆκος μὲν τετταράκοντα πηχῶν, εὖρος δὲ τῇ μὲν τέτταρας, τῇ δὲ δύο. *Id est, in Iovis obelisco quatuor fuisse positos smaragdos, longitudinis quadraginta cubitorum; latitudinis verum in una parte quatuor, in altera duorum.* Quem locum sic expressit Plinius lib. XXXVII, cap. V: *Et fuisse apud eos* (Ægyptios) *in Iovis delubro obeliscum è quatuor smaragdis quadraginta cubitorum longitudine; latitudine vero in una parte quatuor, in altera duorum.* Nec tamen Plinius satis videtur assecutus Theophrasti mentem. Nam dicit Plinius obeliscos fuisse totos è smaragdo: at Theophrastus contentus est dicere, smaragdos fuisse positos in obelisco: puta arte, quod longè est credibilius: ut monitum quoque Hieronymo Mercuriali Var. Lect. lib. II, cap. XXV.

Prasius colorem habet porri, unde & nomen. Coloris igitur est mixti è flavo, & viridi. Atque eo differt à smaragdi colore, quod ille nihil habet flavi. Ex prasio, & aureo colore mixtus est in chrysoprasio. Ubi cum viriditate miscetur flavedo aurea.

Sapphirum his verbis Plinius describit lib. XXXVII, cap. IX: *Sapphirus aureis punctis collucet. Carulea & sapphiri, raroque cum purpura. Optima apud Medos, nusquam tamen pellucida. Praterea inutiles scalptura, intervenientibus crystallinis centris. Qua sunt ex eis cyanei coloris, mares existimantur.* Videmus, ut dicat, sapphirum non pellucere: item dicat, sapphirum punctis aureis collucere. At quam sapphirum vulgo dicimus, lapis est pellucidus. Nec punctis collucet aureis. Nostra igitur sapphirus, non est sapphirus veterum. Si quæras, quid igitur veterum sapphirum credamus, dixero lapidem lazuli: ut censet quoque Anselmus Boëthius *a*, quippe qui a Lib. 2. de Gemmis, cap. 119.
non sit pellucidus, & punctis aureolis, velut flammulis sit conspicuus. Quem verò nos sapphirum vocamus, is est veterum lapis cyanus, Plinii. Scio aliquos velle, eundem esse lapidem cyanum, & lapidem lazuli. Sed si sanus est Plinii locus lib. XXXVII, cap. IX, aliter statuendum videtur. Siquidem istic in gloria regis Ægyptii ponitur, quòd primus cyanum, tincturâ adulterarit. Id verò, ut bene Anselmus Boëthius *b* observat, lapidi lazuli non b Lib. 2. de gemmis, cap. 119.
convenit, quia planè est opacus: ubi tincturæ non est locus, sed solum in collucentibus, qualis est cyanus. In his gemmæ supponitur aliquis color, quod tincturam gemmæ dicimus.

Est sapphirus gemma pellucida, coloris cærulei, ad instar florum mysotidis, vel scorpionis. Facileque is color adimitur igni; unde adamanti adeò similis fit, ut dignoscere perm solum gemmarii possint. Difficile est eam cælare, ob duritiem. Modum verò cælandi docet Alexius Pedemontanus lib. VI de Secretis. Dicitur sapphirus sordescere, nitoremque amittere, si gestetur ab adultero, aliove homine in Venerem putri. Atque idem de aliis etiam gemmis refertur. Nempe nimia Venere corpora corrumpuntur, ac putrescunt: unde virus exhalant, quo gemmæ haut aliter inficiuntur ac specula à sequiori sexu, quando laborat mensium profluvio.

Mysticè verò sapphirus significat cælum: qua de re sic B. Hieronymus in Jesaiam cap. XV, cap. LIV: *Sapphirus, qui ponitur in fundamentis, cali habet similitudinem, & supra nos aeris: qui talis est, ut possit Aristophanium dicere cum Socrate:* Ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον: *quod nos in Latinum sermonem convertere possumus: Scando aerem, Solemque despicio. Sive cum Paulo Apostolo: Nostra autem conversatio in calis est. Ezechielis quoque Scriptura commemorat, quod locus, in quo thronus Dei sit, sapphiri habeat similitudinem, & gloria Domini in hoc colore consistat: qui portat imaginem supercalestis.*

Berillus quoque cæruleus est, sed ex viridi: unde Itali *aquam-marinam* vocant. Poetæ quidem mare nunc viride,

de, nunc cæruleum appellant. Sed si pallidior radiis scintillet aureis, chrysoberillus dicitur: nec fortasse alius est is lapis à chrysopraso. Imò nec dubium, quin multæ quoque aliæ veterum gemmæ sub berillo contineantur. Atque hoc magis liquebit; si videas, quam varia berillorum genera recenseat Plinius lib. XXXVII, cap. V. Solent berilli, ut & aliæ gemmæ compluribus sculpi angulis, ut ad eos reflectens lux sit major & splendidior. An ab hoc berillo Belgarum, Germanorumque. *Bril*, perspicilla? Sanè Nicolaus de Cusa librum quendam inscribit Berillum, quia ejus beneficio longè melius penetret mens, ad quæ alioqui non penetraret. Hinc cap. secundo ait: *Berillus lapis est lucidus, albus, & transparens, cui datur forma concava, pariter, & convexa, & per ipsum videns attingit prius invisibile.*

Cap. VIII.

De Gemmis semiperspicuis, & opacis. Sarda sive corneolo signasse Polycratem Samiorum. Sardonyche, quis quantus vir primus Romæ usus. Sardonychem, aut rubinum in Aaronis micuisse Rationali. Turcois pro ratione valetudinis gestantis, vultum mutat; an etiam horologii vicem præstet. Asteriam & astrium esse eundem, opalique, aut achatæ speciem. Opalus sive paderota igne, purpurâ, viridique mari ludit. Opalus H. S. XX M.

Actum de gemmis perspicuis: sequuntur semiperspicui, & opaci: ut sunt turcois, sardonyx, astroites, leucosaphirus, opalus.

Inter opacas gemmas principem locum tenet turcois sive turchesia, sic dicta, quia e Turcia advehatur. Hadriano Junio videtur esse, eadem ac ἴασπις ἀερίζουσα a. Hæc gemma si gestetur ab homine salubris temperamenti, colorem conservat: amittit, si affletur halitibus noxiis ægri corporis: recuperat, si postea aliquis sani corporis eum adsumat. Sed majora sunt, quæ fusè narrat Anselmus Boëthius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CXVI, ac tangit Franciscus Rueus lib. II de Gemmis, cap. XVIII. Ajunt & horas signare, præstareque horologii vicem: quod ibidem expenditur à Boëthio. Arabes, ac Mauri, vocant *peruzegi*, vel *perozaa*, ac memoratur etiam à Mezue in electario de gemmis: sed interpretes perperam vertunt smaragdum, errantesque in errorem induxere Valerium Cordum, Joannem Weckerum, & juniorum alios. Omnino enim Turcois signatur: ut ostendit Garzias ab Horto lib. I Aromatum, simpliciumque Historiæ cap. XLVIII. Atque idem traditum Anselmo Boëthio, Cæsaris Rudolphi II. Medico, lib. II de Gemmis, cap. CXVII, & maximo viro Claudio Salmasio in Plinianis ad Solinum Exercitationibus b.

a *Aërei coloris.*

b *Fol.* 1130.

Sardius sive sarda ex eo sic dicitur, quod primum Sardibus inventus fuerit, ut est apud Plin. lib. XXXVII, cap. VII. Vulgo vocatur *corneolus* ex carneolus, à sanguineo carnis colore. Quidam tamen, in his Albertus M. & Franciscus Ruëus corneolum, à sarda distinguunt. Nempe videntur discrimen fecisse inter Sardium album, rubrumque: vel Orientalem, & aliunde petitum. Lapis est semiperspicuus, imo semiperspicuorum præcipuus. Si LXX sequimur, est sarda earum gemmarum prima, quæ fuere in Aaronis rationali. Judæi tamen censent rubinum fuisse. Propius accedit Flavius Josephus: qui sardonychem appellat: ac ea gemma est ex sarda, & onyche conflata à natura. Sarda signabat Polycrates, Samiorum tyrannus. Eam gemmam in mare à tyranno abjectam, piscis deglutivit, qui postea captus à piscatore; is gemmam in pisce exenterato repertam veteri restituit Domino.

Sardonychi dividuum nomen ex sarda, & onyche: unde Plinius lib. XXXVII, cap. VI: *Sardonyches, ut ex nomine ipso apparet, intelligebantur candore in Sarda, hoc est, velut carnibus ungue hominis imposito, & utroque transflucido. Talesque esse Indicas tradunt.* Proximè verò antecessit: *Claudius Cæsar smaragdos induebat, & sardonychas. Primus autem Romanorum sardonyche usus est prior Africanus, ut tradit Demostratus, & inde Romanis hanc gemmam fuisse celeberrimam.*

Asteriæ sive astroitæ colorem, & unde sic dicatur, aperit Plinius his verbis: *Candidarum dux est Paderos. —— Proxima candicantium est asteria, principatum habens proprietate naturæ, quod inclusam lucem pupillæ modo quandam continet, ac transfundit, cum inclinatione velut intus deambulantem ex alio, atque alio, reddens eademque contraria Soli regerens candicantes radios, unde nomen invenit, difficilis ad cælandum. Indica præfertur in Caramania nata.* Continuò hinc de astrio subdit: *Similiter candida est, quæ vocatur Astrios, crystallo propinquans, in India nascens, & in Pallenes littoribus intus à centro, seu stella, lucet fulgore lunæ plenæ. Quidam caussam nominis reddunt, quod astris opposita fulgorem rapiat, ac regerat.* Videmus, ut à Plinio Asterias, & Astrios, habeantur pro gemmis diversis. Sed non video, cur non iis potiùs accedam, qui eandem arbitrantur.

Addit deinde hæc quæ cerauniam esse astrii speciem ostendunt: *Ceranniam vocari, quæ sit* (astrios) *deterior: pessimam lucernarum lumini similem.* Et post pauca: *Est & inter candidas, quæ ceraunia vocatur, fulgorem siderum rapiens. Ipsa crystallina splendoris cærulei in Caramania nascens. Albam esse Zenothemis fatetur: sed habere intus stellam coruscantem. Fieri & hebetes ceraunias; quas nitro, & aceto maceratas concipere stellam, eam quæ post totidem menses elanguescat.*

Opalum his verbis celebrat Plinius lib. XXXVII, cap. VI. *Opali smaragdis tantùm cedunt. India sola & horum est mater. Atque ideo eis pretiosissimam gloriam compositores gemmarum, & maximè inenarrabilem difficultatem dederunt. Est enim in eis carbunculi tenuior ignis, est amethysti fulgens purpura, est smaragdi virens mare, & cuncta pariter incredibili mistura lucentia.* Ac eadem habes apud Isidorum lib. XVI Orig. cap. XII. Ac ob tam gratum adspectum fortasse nomen ab ὀπὶ, h. e. visu. Sed cum lapis sit Indicus, verisimilius nomen esse Indicum, quod clarè ait Isidorus. Est verò de eo insignis apud Plinium historia, his verbis: *Extat hodieque hujus generis gemma, propter quam ab Antonio proscriptus Nonius Senator est, filius Strumæ Nonii ejus, quem Catullus poëta in sella curuli visum indignè tulit, avusque Servilii Noniani, quem Consulem vidimus: illeque proscriptus fugiens hunc e fortunis suis omnibus annulum abstulit secum: quem certum est sestertiis viginti millibus æstimatum. Sed mira Antonii feritas, atque luxuria, propter gemmam proscribentis: nec minor Nonii contumacia, proscriptionem suam amantis; cùm etiam feræ abrosas partes corporis relinquant, propter quas se periclitari sciant.* Postea subdit: *Hanc gemmam, propter eximiam gratiam, plerique appellant paderota.* Germanis similiter *webse* vocatur, h. e. pupillus; à gratia puerili, ut est apud Anselmum Boëthium lib. II de Lapid. cap. XLVI. Valde versibus suis laudat Orpheus, qui *opallium* nominat. Gemmariorum de hoc opinio est, concurrere in eo vires rubini, smaragdi, amethysti, & jaspidis.

Opali species videtur Asterias sive Astroites, ut & vocat Agricola a, sive lapis stellaris, Germanis *sternstein*: nempe à stellarum figura, quas natura scitè in eo expressit. Unde & possit videri achatis species: quia inter ejus genera stellatam reponit Plinius lib. XXXVII, cap. X. Nec semper tamen stellas habet: sed & figuram undarum, ac vermium. Aliter Germanis vocatur *siegstein*: nempe quia perhibetur adferre gestanti victoriam, quæ Germanicè *sieg*, à *segen* h. e. benedictio, quia victoria est à Domino. Vulgo dicunt *cati oculum*, vel *stellam Solis*. Marsilius

a *Lib. 6. de natura Fossilium, cap. 11.*

filius Ficinus nuncupat *dracontium*, ab iis deceptus, qui putarent in Indiis eximi è capite draconis: quod falsum. Effoditur enim in Comitatu Tirolensi, & alibi. Aceto impositus huc illuc movetur: quod sæpius se comperisse ait Cardanus in VII de Subtilitate. Hoc inde est, quod huc illuc agitetur ab humore acido, per poros se insinuante, atque urgente aëra inclusum, ut exitum quærat.

Erasmus, colloquio quod inscribitur Peregrinatio Religionis ergo; recenset præcipuas gemmas, & exponit caussas nominum à figura. De Adamante Simocatus probl. 1 & 10.

Quæcunque verò de gemmis diximus, ac deinceps dicentur, ea de nativis intelligi cupimus. Nam quod ad gemmas Chymicorum, reponi in vitris debent. Habent quidem simile aliquid ob colorem, perspicuitatem, duritiem: sed viribus atque aliis, deficiunt.

Cæterum quàm diversè Hebræa gemmarum, ac lapidum Hebræorum nomina Græci, ac Latini interpretentur, dilucet ex his B. Hieronymi verbis lib. XV in Jesaiam, cap. LIV: *Ubi nos diximus: Sternam per ordinem lapides tuos, in Hebraico scriptum est,* בפוך, *quod omnes præter* LXX *similiter transtulerunt: Sternam in stibio lapides tuos, in similitudinem comtæ mulieris, quæ oculos pingit stibio, ut pulchritudinem significet civitatis. Et ubi nos jaspidem, sequentes* LXX, *diximus: in Hebraico scriptum habetur* כדכוד, *quod solus* καρχηδόνιον *transtulit. Pro crystallo quoque, in cujus loco apud Hebræos* אקדח *legitur, Symmachus, & Theodotio* γλυφῆς, *id est, sculpturæ: Aquila* τρυπανισμὸν *posuit; quod verbum foratarum cælatarumque gemmarum sensum sonat.*

Cap. IX.

Transitur à gemmis ad Lapides pretiosos, ubi primum locum sibi vendicant rari, duri, pulchri ast magni, *qui vel perspicui qualis amethystus, topazius, crystallus cujus vera recensetur origo, quidque indicet mysticè: vel opaci, achates, hujus species oculus Beli; jaspis quæ aliquando inæstimabilis, quoque respiciat mysticè, ac ejus species heliotropium, nephriticus, & malachites qui gigni videtur ex chrysocolla; corallia è frutice-lapide. Sequuntur* rari, pulchri, parvi, sed molles, *hi vel colore blandiuntur, ut margarita, bezoar, vel figurâ grati, talis oculus cati, glossopetra, umbilicus marinus, lapis Syriacus, & trochites. Agmen claudunt* rari, parvi, duri, verùm deformes: *aëtites, chelidonius, lapis palumbellarum, & ovuum anguinum.*

Vidimus de lapidum iis, in quibus concurrunt omnes conditiones, quas requiri dicebamus, ut aliquid gemma dici mereatur. Sunt alii, in quibus una desideretur: nempe vel parvitas, vel durities, vel pulchritudo. Ob quem defectum è gemmarum numero excluduntur, non tamen è lapidibus pretiosis. Primò igitur dicam de lapidibus raris, duris, pulcris; sed magnis. Deinde de raris, parvis, pulcris; sed mollibus. Denique de raris, parvis, duris; sed pulcritudinis expertibus. Illi primi generis, quia numero permulti; distinguentur à nobis in perspicuos & opacos. Perspicui sunt amethystus, topasius, smaragdoprasius, crystallus, & pseudoadamas Bohemicus.

Topazius non ἀπὸ τοῦ τοπάζειν, h. e. quærendo, sic dictus; sed à Topazo, rubri maris insula: unde Dionysius Afer de Situ orbis:

—— Γλαυκιόωντα λίθον καθαροῖο Τοπάζου.

Glaucum lapidem splendidæ Topazi.

Crystallo quoque potiùs in gemmis est locus, quàm corporibus imperfectè mixtis. Valde enim falluntur,
a Lib. 37. cap. 2. qui cum Plinio *a* crystallum putant non aliud esse, quàm glaciem diu in montibus servatam, tandemque in crystallum conversam. Quam sententiam merito rejiciunt Andreas Matthiolus in Dioscoridis lib. V, cap. CXVI, & Georgius Agricola lib. VI de Natura Fossilium, cap. VII. Si enim ex aqua foret congelata igne liquesceret: at contrarium docet experientia. Nam si in ignem conjiciatur, superest tum calx sive terra: tum sal. Quamobrem licet etiam aqua ad ejus generationem sit opus; non tamen tam ex aqua est, quam terra eaque admodum tenui ac subtili, item sale, qui & ipse visceribus terræ continetur, & ad rerum omnium compositionem requiritur: ut argumento est, quòd lignis etiam & aliis combustis, cineres sunt salsi, quemadmodum lixivium indicio est. Cur vero crystallus nascatur figurâ hexagonâ, Anselmus Boëtius dicet lib. II de Lap. & Gem. cap. LXXII. Inter cætera crystalli bona, de quibus postea dicam, est etiam, quod eo ex solis radiis ignem colligimus. De crystallo pauca, nec mala ut videmur, nos in Meteor. extrem. cap. de Nive. Fromundus tamen adversatur lib. V Met. cap. de Nive, pag. 324.

Quid vero in Apocalypsi, & alibi, in Scripturis, per crystallum, mysticè signetur: his verbis aperit B. Hieronymus lib. XV in Esaiæ, cap. LIV: *Portæ istius civitatis de lapide sunt crystallo: qui scalpitur variis modis: quo lapide nihil purius est. Denique vehementissimis Alpium frigoribus, & inaccessis Soli speluncis, concrescere aquæ dicuntur in crystallum, & tactu quidem lapidem, visu aquam esse. Per quæ ostenditur, eos, qui in foribus ecclesiæ sunt, nullâ debere sorde maculari, sed fidei esse purissimæ, & dicere cum Propheta* a: *A mandatis tuis intellexi. Et illud audire: Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* a Pſ. 118.

. . . .

Vidimus de Diaphanis. Sequitur ut de opacis loquamur: quales achates, jaspis, corallus.

Achates, & jaspis colores habent eosdem: sed achates durior; mollior jaspis, & ex crassiori materie terrestri, eoque & magis opaca. Indicus Achates omnium præstantissimus. Plura de laudibus achatæ, vide apud Orpheum περὶ λίθων.

Achatæ genus est lapis, qui Beli oculus vocatur, Italis *Bellochio*, quia egregiè iride & pupilla oculum referat.

Multum jaspidum pretium commendat, si natura habeant impressas imagines: usque adeò ut quandoque inæstimabiles sint, ac pretium à solius venditoris arbitrio dependeat.

Quam variis locis jaspis reperiatur, indicat his verbis B. Hieronymus in Jesaiam lib. XV, cap. LIV: *Jaspidum multa sunt genera. Alius enim est smaragdi habens similitudinem, qui reperitur in fontibus Thermodontis fluminis, & vocatur grammatias, quo omnia phantasmata fugari autumant. Alius viridior mari, & tinctus quasi floribus. Hunc in Phrygia monte Ida, & in profundissimis specubus ejus nasci referunt: alium verò juxta Iberos, Hyrcanosque, & mare Caspium reperiri: & præcipuè juxta lacum Neusin. Est & alius jaspis nivi, & spumæ marinorum fluctuum similis, & clementer, quasi mixto cruore subrutilans.* Postea subjungit, quid per jaspidem mysticè in Scripturis intelligatur: *Hoc diximus*, inquit, *ut universas gratias spirituales in Ecclesiæ propugnaculis intelligamus: quas qui habuerit, vanos timores fugat, & potest cum sponsa* b *dicere: Fratruelis meus candidus, & rubicundus.* b Cantic. 5.

Ubi cùm ait, per jaspidem signari gratiam spiritualem, quæ vanos fugat timores, eo respicit, quod antea dixerat, primo jaspidis genere, quod γραμματίας vocavere, omnia fugari phantasmata: ut videatur verè vim hanc jaspidi tribuisse. Multum tamen metuo, ne fuerit deceptus: nec ali.... De jaspide copiosè Salmasius ad Solinum.

Jaspidis genus est Heliotropius sic dictus, quia si in vas, aqua plenum, Solisque radiis oppositum projiciatur, accedentem Solis fulgorem mutet sanguineo; ut ait Plinius lib. XXXVII Nat. Histor. cap. CIV. Reperiuntur

verò

verò & tantæ magnitudinis, ut inde fiant Sarcophagi: quemadmodum videre est Brugæ post summum altare in templo cathedrali B. Donatiani. Ajunt tantam habere vim, ut gestantem præstet inconspicuum: quod etiam à Plinio ridetur.

Item nephriticus lapis jaspidis est genus, quod Belgis *kalsivee*. Vires ejus inferius recensebo.

Jaspidis quoque genus est molachites sive malachites, sic dictus à malvæ colore, quæ Græcis μαλάχη. Plinius lib. XXXVII, cap. VIII: *Non translucet molochites, spissius virens, à colore malvæ nomine accepto, reddendis laudata signis, & infantium custodia quodam innato contra pericula ipsorum medicamine.* Quod postremum planè, qualia illa esse magorum solent. Videtur gigni è chrysocolla: eamque opinionem firmat, quòd Anselmus Boetius *a* scribat, habere se frustum ex malachite & chrysocolla coalitum: unde colligit chrysocollam esse malachitæ matrem.

a Lib. 2 de Lapid. cap. III.

Corallium initio est frutex; cum succus, ut sic dicam, lapidificus penetrat; unde fit durior, duriorque, donec amittat ligneam naturam atque emoriatur, neque jam ulterius sit frutex, sed lapis. Nec enim standum vereri opinioni, ligneæ esse naturæ sub aquis; lapidescere, ubi fuerit mari extractum. Quod placuit Nasoni lib. IV: ubi narratâ Persei, & Andromedæ fabulâ, virgisque in mare jactis, ac mox indurescentibus, subjungit:

Nunc quoque coraliis eadem natura remansit,
Duritiem tacto capiant ut ab aere, quodque
Vimen in æquore erat, fiat super æquora saxum.

Imò hoc poetarum, aut vulgi somnium amplexus etiam fuit Ambrosius lib. V Hexaem. cap. XI, ut mens nostra ad Deum se suberigat, speculari jubet, *Quomodo non indecorus lapis corallium in mari herba sit, si in aërem transferatur, lapidis firmitate solidetur.*

Ab hac natura λιθόδενδρον vocatur. Κοράλλιον nuncupat & Orpheus περὶ λίθων, & Theophrastus libello similiter inscripto. Excrescit ad longitudinem hominis. Maximè expetitur id, quod est coloris rubri: sed priusquam eo pertingat, varios subit colores. Nam non modo est quod palleat, sed etiam subflavum, cinereum, fuscum, viride: haut aliter ac in malis videmus colores mutari. Si à viro gestetur, melius ruborem servat, quàm si à femina: quod inde est, quia puriores à viro vapores exeant. Atque hoc illo etiam firmatur, quod pallescat, livescat, varie maculetur gestatum in periculosis morbis, quomodo & mutatione coloris indicat imminere morbum, vel etiam mortem. Sed colore amisso eundem recuperat, si lavetur urina veteri puerorum, vel sinapi semine obruatur & aliis modis: quos enarrat Anselmus Boethius lib. II de Lapidd. & Gemmis, cap. CLIV. Plura si voles, Plinium adi lib. XXXII, cap. II, & quæ adversus eum Petrus Matthiolus disputat ad Dioscoridis lib. V, cap. XCVII.

Actum hactenus de lapidibus pretiosis, qui conditiones omnes habent gemmæ, præterquam quod non sint parvi. Accedo nunc ad alterum genus: ubi durities deficit. Quales, ut ob mollitiem, non sunt gemmæ, ita pretiosi tamen lapides; quia parvi, rari, pulcri. Horum pulchritudo vel in colore consistit, vel in figura. Prioris generis sunt margarita, & bezoar, de quibus agam, cùm seorsim loquar de lapidibus, qui in animalibus reperiuntur. Posterioris generis sunt oculus cati, glossopetra, umbilicus marinus, lapis Syriacus, & trochites. De cati oculo dictum in opalo. Glossopetra est, quam Cardanus vocat glossidem. Male aliqui eum ceraunio lapide confundunt. De umbilico marino, agam in aquatilium lapidibus. Lapis Judaicus, aliter dicitur Syriacus, & Tecolithus q.d. lapidem liquefaciens. Nec in Syria modo, sed etiam in Silesia, invenitur. Vide de eo Dioscoridem lib V, cap. V, & ibidem Matthiolum. Item Plinium lib. XXXVII, cap. X, Aetium lib. II Tetrabibli, cap. XIX, & Andream Cæsalpinum lib. II de Metallicis, cap. XLV. Trochites à rotæ similitudine sic vocatur, ac nunc albus est, nunc cinereus, nunc luteus, digitum transversum latus, ac tertia solum parte crassus.

Superest tertium lapidum pretiosorum genus: nempe qui rari, parvi, duri, sed deformes. Ob quem solum pulchritudinis defectum, excluduntur è gemmis. Hujusmodi est aëtites, qui in aquilæ nido reperitur: unde & nomen. Plinius lib. XXXVI, cap. XXI, quatuor ejus genera recenset: in quarti generis alvo callimum ait inveniri. Accuratius de hisce Anselmus Boethius lib. II de Gemmis, cap....

Etiam huc referunt pantarben: eumque ajunt haut aliter trahere aurum, quam magnes ferrum. Sed de isto ambigunt alii, an sit in rerum natura.

Pertinent huc quoque chelidonias, lapis palumbellatum, & ovum anguinum. De quibus in animantium lapidibus dicetur.

Cap. X.

De Lapidibus media inter pretiosos & vulgares natura, ac primo quidem raris & parvis, sed mollibus ac deformibus: quales morochthus sive galaxias, à quo galactites parum differt; enhydrus, hystericus, Malaccensie è felle porci, aliique animantium de quibus hic obiter.

De gemmis dictum, & aliis lapidibus pretiosis. Accedo ad secundum lapidum genus, quod mediæ est naturæ inter lapides pretiosos, & vulgares. Hujusmodi lapides duûm sunt generum: aliqui enim propiùs à pretiosis, aliqui longius abeunt. Propius illi, quibus ex quatuor gemmarum conditionibus, raritate, parvitate, duritie, & pulchritudine, duæ quidem conditiones adsunt, duæ verò desiderantur. In quo differunt à pretiosis: ubi una solum deficit conditio è tribus postremis. Sed sic has quatuor conditiones capere oportet, ut semper adsit raritas, qua sine non medii, sed ultimi sint generis. In hoc medio genere primùm obtinent locum rari, ac parvi; sed molles, ac deformes: alterum autem rari, durique, sed magni, ac deformes: tertium verò rari, ac pulchri, sed magni, ac molles. Primi generis sunt morochthus, enhydros, & lapis hystericus.

Morochthus, sive leucophragis qui & galaxias sive graphis, in Ægypto invenitur, teste Dioscoride lib. V de re Medica, cap. CIX. Item in Saxonia, secundum Georgium Agricolam lib. V de Natura Fossilium, cap. VI. Germanis dicitur *milchstein*, quod exprimit Græcum γαλαξίας. Sic verò dicitur à succo lacteo, qui ex eo exprimitur. Quamquam interdum is non tam lacteus, quam cinereus. Sed possumus illum lactei succi galactiten vocare; illum cinerei, morochthum; uti melititen, si succus sit mellei saporis. Vide & de eo Aetium lib. II Tetrabibli, cap. XVI. Matthiolum ad locum Dioscoridis memoratum, & Andream Cæsalpinum lib. II Metallicorum, cap. LX. Nec multum à morochtho, sive galaxia, differt galactites, qui & ipse Germanis vocatur *milchstein*. Aliter hic leucas, vel leucogea, atqoe aliis etiam nominibus vocatur. Vide de eo Dioscoridem lib. V, cap. CVII, & Galenum lib. IX de Simplicium Medicamentorum facultatibus.

Lapis enhydros, sic dictus, quia in se continet aquam: uti alius lapis geodes vocatus, quia in se continet terram, vel arenam. Est planè rotundus. Plinius meminit lib. XXXVII, cap. XXI. Lapis hystericus, sic vocatus, quia hystericis medetur, ex nova Hispania adfertur. Niger est, politus, majorique ex parte, teres, ac rotundus. Hujus etiam generis sunt lapis Malaecensis è felle porci, vel hystricis, item ille ex animali bulgolta: præterea lapis è capite piscis manati: item piscis tuberonis: adhæc lapis caimanum, qui è lacertorum ventriculo: & bufonius qui vulgo crapaudinus. De quibus omnibus dicam, cum loquar de lapidibus, qui in animalium corporibus gignuntur.

Cap. XI.

De Lapidibus mediæ inter pretiosos & vulgares naturæ secundi ordinis, raris ac duris. Qualis ante alios magnes cujus miranda pleraque enumerantur.

ET hujusmodi quidem sunt lapides mediæ naturæ primi ordinis: puta rari, ac parvi, sed molles, ac deformes. Alter ordo eorum est, qui rari, durique; sed magni ac deformes: quos inter, propter effectus mirandos, magnes sibi principem vindicat locum.

Magnes sic dicitur, quia effodiatur in Magnesia, non illa Asiatica ad fluvium Mæandrum, à Persarum rege Themistocli data in panis usum: sed neque illa ad Sipylum montem: verùm Thessaliæ regione, quam Plinius Magnesiam Macedoniæ appellat. Sic enim legendum: ac similiter postea Magnesiam Asiæ dicit. Macedoniæ autem ait, eos secutus, qui Thessaliam Macedoniæ accenserent. Scitè de hoc lapide Plinius lib. XXXVI, cap. XVI: *Quo nihil mirabilius, nec alia in parte naturæ major improbitas. Quid enim lapidis rigore pigrius? Ecce sensus, manusque tribuit illi. Quid ferri duritia pugnacius? Sed cedit, & patitur moras. Trahitur namque à Magnete lapide domitrix illa rerum materia, ad inane nescio quid currit, atque ut propius venit, adsistit, teneturque, & complexu hæret.* Ab eo, quod ferrum attrahat, aliter sideritis vocatur. Nec tamen omnes ferrum trahunt, sed quidam solùm ostendunt mundi plagas. Sanè ille è Magnesia Asiæ non attrahit ferrum, ut postea Plinius subjungit. Addit & esse magnetes, qui alterum magnetem attrahant. Quales mihi necdum videre contigit. Vide ibidem, quæ ex Sotaco refert de aliis etiam, ubi crescit, locis, item de discrimine maris, qui majorum virium, & feminæ, quæ viribus exiguis, vel nullis: item colore vario, qui aliis rufus, aut niger; aliis candidus. Nulli verò magnetes plus virium habent, quam qui circa ferri fodinas reperiuntur, ac colorem referunt ferri. Imò etiam effodiuntur magnetes plus ferri habentes, quàm lapidis.

Nec in maritimo solùm itinere, sed ob hanc vim etiam in terrestri locum habet: ut in Arabiæ desertis: ubi, ut ex relatione Ludovici Barthemæ Simon Majolus, Episcopus Vulturariensis refert lib. I, cap. XIII, *cum undique arenæ sint levissimæ, nusquam rectum iter haberi potest: quandoquidem illæ commotæ ventis perinde fluctuare videntur, ut mare. Itinerantes igitur inter ligneas arcas se condunt, dorsisque camelorum deferuntur. Quin ibi quoque, sicut & mari, itinera diriguntur.*

Gravis est quæstio, & perobscura, unde fit quod magnes attrahat ferrum, vel puriorem ejus portionem chalybem. Non quidem inficior si major sit magnes ferro, hoc ab illo attrahi: sin minor, ipsum accurrere ad ferrum. Magis tamen vis inest magneti, quam ferro, ut arguit, quòd ferrum tum demum attrahit ferrum, si prius magneti affricetur. Præterea magneti tanta est attrahendi vis, ut ea penetret per lignum, lapidem, vitrum. Sanè vidi vim eam exerere, etiam cum murus esset intermedius. Nempe ut lux per vitrum, sonus per corpus opacum: sic magnetis vis transit per murum interjectum. Multorum ea opinio est, hoc inde esse, quòd magnes nutriatur spiritu exeunte è ferro. Atque hoc eo adstruunt, quòd in ferri fodinis melius ac vividius se habeat: contrà ferrum ei propinquum rubigine obducatur. Interea scrupulum injicit, quòd magnes quandoque ferrum aversatur una parte; si alteram ostendas, eam amplectitur. Atqui non apparet caussa, cur una magis parte, quam altera, exposcat alimentum. Etsi igitur verum putamus, ex magnete spiritum exire amicum spiritui ferri, non tamen hoc omnem tollit difficultatem, ac omnino occultius quiddam subesse existimandum.

Ecce alteram etiam quæstionem. Nam in obscuro etiam est, cur magnes mundi plagas ostendat, ac eandem vim communicet ferro. Quæ vis priori facultate nobilior videtur. Quid enim magis mirandum, quàm magnetem ex filo suspensum, vel vasi aquæ pleno impositum super assem levem, utcunque manu circumagas, simulac & tu movere desieris, & ille moveri, parte una septentrionem spectare, altera occidentem? & ut sexcenties id fiat, eandem semper partem esse, quæ feratur ad septentrionem; unde *borealis* vocatur: partem adversam semper spectare notum, quæ inde dicitur australis. Conjectabat Clarissimus præceptor meus, Petrus Molinæus *a*, *totius terræ massam trajectam esse ingenti trabe magnetis à polo ad polum; & singulas magnetis partes habere eandem cum toto inclinationem.* Utcunque id fuerit, saltem videtur ratio horum petenda à situ, quo magnes fuit in terris. Quæ pars tum boream spectabat, sic affecta est, ab ea mundi plaga, ut eandem postea eidem plagæ applicet, unde vires est consecuta. Imò si grandem magnetem in multas partes redegeris, quæque particula hanc naturam retinet, non obscuro indicio spiritum magnetis in hoc sequi spiritum universi, sive animam mundi, unde spiritus ille, qui magnetis est proprius.

a Lib. 5. Physicorum, c. 4.

Quod verò Plinius ait etiam magnetem esse, qui ferrum repellat, id puto profectum ab iis, qui magnetis naturam non caperent satis. Nullus enim magnes ferrum abigit, nisi quòd parte australi se retrahat.

Nec tamen putandum magnetem exactè ostendere polos mundi, nam versus est ostendere polos suos, qui XXIII gradibus à polis mundi distat. Atque hoc ex nauticis Hollandorum observationibus dilucet.

Fallit verò Theophrastus Paracelsus, cum ait, posse magnetis vires mirificè augeri, usque adeo etiam, ut clavum parieti infixum extrahat. Hoc facere si sæpius ignescat, ac deinde ignea vis Martis oleo extinguatur. Quippe magnes ignitus amittit attrahendi ferri facultatem: quasi spiritus, ac vitalis vis evolasset, nec aliud ulterius foret, quàm quiddam cadaveri simile. Sed quod ajunt idem fieri, si ceparum, vel alii succo illinatur, id secus esse scit Neptunia Hollandorum proles, quæ cum cibos istos in deliciis habet, crebram habet experiundi hujus facultatem. Apud Plinium quoque legimus, quomodo adamas appositus, impediat magnetem, quo minus attrahat ferrum. Quod & Marbodæus memorat. Anselmus Boëthius *b* arbitratur, hanc opinionem inde ortam, quòd adamas à magnete, parte sua boreali contactus, abigat partem adamantis borealem. Sanè adamantem, si contigerit magnetem, ad Septentrionem volvi; partem verò obversam, ad Meridiem propelli, uti fit in magnete; prodidit quoque Joannes Baptista à Porta Neapolitanus.

b Lib. 2. de Lap. & Gem. cap. 152.

Jam quid de eo dicemus, quod magneti etiam vim tribuunt animi sensu significandi alteri, qui centenis, vel ducenis distet millium passibus? Id verò pernegamus. Artificium quo id posse contendunt, abunde perpendi: atque id eò lubentius, quia viri in dignitate constituti, & rerum Indicarum gnari, hoc mihi persuasum vellent. Quibus satis occurri à me putavi iis, quæ contra disserit Anselmus Boëtius lib. II de Lap. ac Gemmis, cap. CCLIV *c*. Præcipuum est, quod acus magneti affricta, nunquam ultra quatuor plus minus passus vim suam exerat.

c P. 464. & seqq.

Ajunt & eam esse vim Magnetis, ut capulum ferreum, vel aliud grave corpus in aëre sic possit sustinere, ut nec superne aliquid appareat, unde dependeat, nec inferius, quod sustineat. Nempe quia pluscule intervallo, & superiùs, & inferiùs magnes sit, qui utrimque pari attrahant virtute. Sed enim parum id verisimile est, propterea quod aër ille, per quem utrimque exit è magnete attrahendi vis, non eodem se modo semper habet, cum flatu dissipetur. Dinocratem objiciunt, qui sic orsus erat Arsinoes templum ædificare, ut ferrum, in quo Arsinoes simulacrum, in aëre penderet. Sed Plinius qui id narrat, addit, non perfecisse hoc, quia mors

& Pto-

& Ptolomæi, qui jusserat, & ipsius Dinocratis, intercessit. Præterea ajunt signum Solis, Alexandriæ sic se habuisse, sepulcrum etiam Muhammedis inter duos magnetes ita sustineri. Sed de utroque fallunt & falluntur: quemadmodum ostendi lib. I hujus operis de Theologia gentili, & Physiologia Christiana, cap. XXXI.

Rejiciendus verò error illorum, qui putant, in India, & circa mare rubrum, naves non compingi clavis ferreis, sed ligneis, quia alioqui illis periculum foret à monte magnetico, ferrum attrahente, in freto Anian, XVII gradibus distante à polo Arctico, atque ad centena aliquot passuum millia, vim suam transfundente. Nam de monte ejus loci res minime est explorata. Deque caussa, cur gentes memoratæ non clavis utantur ferreis, plane eos ratio fugit. Nam vera, cur id faciant caussa est, quia in terris, quibus degunt, nonnisi maximis impensis, possint sibi comparare ferrum, at lignorum sit abunde: ac præterea non indigeant navibus grandibus, sed sufficiant cymbæ, ad piscationem, vel merces hiberno per canalem tempore, æstivo autem per mare rubrum transvehendas: quod sumtu fit exiguo: quia, ut dixi, nonnisi ligneis utuntur clavis, ac funibus quibus naviculas constringunt. Nec tamen iis locis desunt naves onerariæ, vel triremes: sed aliis è terris advectæ.

Jam quantus in Geographia, sive chorographia, & topographia magnetis usus est ad ichnographiam? Quod artificium luculente tradit Anselmus Boethius lib. II de Lapp. & Gemmis, cap. CCLIV.

Cardanus in septimo de subtilitate meminit & magnetis carnei, sic dicti quia haut aliter attrahat carnem, quam magnes ferrum. Sed is lapis non magis hoc nomen, quam terræ meretur. Est enim mediæ naturæ inter lapides & terras: quodque carnem videatur attrahere, ubi linguæ admoveris, hoc inde est, quia & lingua, & lapis ille, naturæ sint porosæ. Facile igitur & humor linguæ se insinuat in poros lapidis, & lapidis partes mollicellæ in poros linguæ. Anselmus Boethius *a* refert ad Osteocollam.

a Lib. 2 de lap. & gem. cap. 255.

Quæ scribunt de magnete trahente aurum, vel alio attrahente argentum, satis sunt incerta.

CAP. XII.

A magnete itum ad alios secundi ordinis lapides: onychem, smyriten, lapidem Lydium, brontiam, belemniten.

SUnt præter magnetem, & alii in illis mediæ naturæ, secundi ordinis lapides: ut onyx, smyris, lapis Lydius, ceraunia, sive brontia, belemnites, sive dactylus Idæus. Onyx nunc est genus alabastri colorem unguis humani referentis; nunc gemma est ejusdem coloris. Differt vero gemma ab alabastritæ genere, quod hoc ustile sit, gemma non item.

Smyris lapis, Dioscoridi σμύρις, ut vulgo quidem legitur; vel potiùs σμίρις, ut est apud Hesychium; qui addit, ᾗ τὰς ψήφους οἱ δακτυλιογλύφοι σμήχουσι. *quo gemmas sculptores earum atterunt.* Adeo vero durus est, ut non minus eo, quam adamante, scindatur vitrum. De lapide Lydio nos in Oratoriis pag. 118. Vide & H. Stephan. 7, lib. 6.

Ceraunius lapis, vel ἁπλῶς ceraunia, vel brontia creditur in nubibus generari, & dejici cum fulminat, ac tonat. Nomen à κεραυνὸς, *fulmen*, & βροντὴ, *tonitru*. Aliis vocatur lingua natricis, ac Cardano ophioglossus. Nempe quia linguam refert. Alii comparant cum sagittæ aculeo. Sub terra quandoque invenias. Ac Ulysses Aldrovandus in secundo Ornithologias *a* refert, se quendam denticulatum in Musæo adservare. Eum cæli tempestate dejectum fuisse prope quercum in agro Bononiensi: defixumque in solo ad tres amplius cubitos. Germanis vocatur *donderkeil*.

a P. 165.

Belemnites, vel dactylus Idæus, qui & ceraunites. Belemnites dictus à figura sagittæ, quæ Græcis βέλεμνον. A magnitudine & colore digiti, qui Græcis δάκτυλος, nominatur *Dactylus Idæus*: eo autem *Idæus* quia invenitur in Cretæ monte Ida; ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. X. Si longus sit sesquipedem circiter, vocatur *ceraunites*; quasi telum sit fulmineum, à κεραυνὸς, fulmen.

CAP. XIII.

De lapidibus mediæ naturæ, tertiique ordinis, sive colore sese commendantibus, quales alabastrites, & lapis Armenius circa quem de vera differentia lapidis lazuli: sive figurâ, ut ammites, & astroites.

TErtium in mediæ naturæ lapidibus locum dabamus raris ac pulcris, sed magnis ac mollibus. Horum pulchritudo vel est ratione coloris, vel figuræ. Coloris ratione, alabastrum, & lapis Armenius.

Alabastrites duritie exsuperat marmor: unde rectius ab eo distinguitur, licet inter ejus genera annumerent veteres. Nec ignoro, etiam alabastrum inveniri adeo molle, ut cultro sit sectile: sed hoc potius est gypsum, vel marmor incoctum, & imperfectum. Primo enim est molle prorsus: sed magis magisque indurescit. Candidus alabastrites nascitur in Thebaide, Ægypti regione, item in Tauro monte, cujusmodi Lydinus vocatur; ad hæc coralicius, qui candore ebur refert; Thebaidos ille in Ægypto, candidus, sed guttis aureis interstinctus, collyriis utilis. Et tot aliis in locis nascitur, quos memorare supersedeo, ne actum agam. Vide eos, qui de gemmis scripsere.

Lapis Armenus colore convenit cum lapide lazuli, sive azuli. Imò Serapio eundem utrumque lapidem putavit: ut argumento est, quòd non agat de iis distinctè, sed solum de lapide lazuli: cui ea attribuit, quæ de lapide Armeno referuntur à Dioscoride, & Galeno. Avicenna autem diversis locis de utroque agit: interim ita, ut propemodum eadem de utroque tradat. Omnino autem lapides sunt diversi, quando quidem Armenus lapis frietur in pulverem: lazuli lapis planè sit durus. Nisi & veteres ipsi in vocabulis hic non semper convenere; quod sæpe in aliis factum. Sanè lapidem Armenum, de quo nunc loquimur, tantæ esse duritiei scribit Stephanus sive Hermolaus Byzantius, libro de Urbibus, ut inde etiam sigilla fiant. Atque ex his liquet magnam habere convenientiam lapidem lazuli, & Armeni. Addo his etiam molochiten. Sanè tribus hisce inest vis purgandi. Ac Anselmus Boethius in secundo de lapidibus & Gemmis, cap. CXLII ait, sibi lapidem esse ex tribus istis concretum. Mirum verò, quod cum Armenius dicatur, Armenii tamen lapidem eum ignorat. Qua de re vide Garziam ab Horto lib. I Aromatum ac Historiæ Simplicium, cap. LV.

Hujus etiam loci succinum putatur, quia rarum & pulchrum, sed magnum & molle. Verum iis adsentimus, qui referre malunt inter succos concretos: qua de re actum cum de bituminis generibus tractaremus.

Hæc de lapidibus magnis & mollibus, sed raris & pulcris, idque ratione coloris. Ratione autem figuræ pulchri sunt ammites, & stellaris. Ammites fit ex arenis unde & nomen, sic compositis, ut similis videatur piscium ovis. Magnitudine differunt. Quidam æquant magnitudinem pisi, vel orobi; quidam seminis milii, vel papaveris.

Stellatis lapis, sive Græco nomine Astroites, ut Georgius Agricola *a* vocat, tantæ est elegantiæ, ut etiam in annulis gestetur. Propriè hoc nomen ei convenit, quando continet stellulas: quæ lapide ipso, (qui candidus, vel subcinericius, vel canus, vel fuscus) ad nigrum magis colorem accedunt. Quandoque autem pro stellulis in eo videas vel rosas, vel undarum fluctus, vel hæc universa.

a Lib. 6 de Natura Fossilium, cap. 12.

Cap. XIV.

De lapidum, qui mediæ sunt naturæ inter pretiosos ac vulgares, quarto genere, ut sunt amiantus, hæmatites, schistus, & Assius lapis.

HActenus egimus de priori genere lapidum mediæ naturæ; ubi ex quatuor conditionibus in gemma requisitis duæ adsunt, ac totidem absunt. Venio nunc ad alterum genus, ubi tres desunt conditiones, solaque adest raritas, absque qua esset, non jam medii ordinis haberentur, sed in numero forent lapidum vulgarium. Agendum igitur de lapidibus raris quidem, sed magnis, mollibus, ac deformibus. Quales sunt amiantus, hæmatites, schistus, Assius lapis, gagates. Quos quia prius genus, quod duas gemmarum conditiones habet, tripartitum erat; quartum lapidum mediæ naturæ genus vocare possumus.

Amiantus, *ἀμίαντος*, *ἀπὸ τοῦ μιαίνεσθαι*, quod est *inquinari*: quia nimirum, in ignem conjectus, non absumitur, sed purior exit, splendidiorque. In cypro, sed fuscus nascitur; teste Dioscoride. Perperam vulgo confundunt cum asbestino Indiæ lino. Ut etiam factum à Petro Andrea Matthiolo in Dioscoridem lib. v, cap. CXIII; Anselmo Boëtio lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CCIV. De asbestino lino agit Plinius lib. XIX, cap. I. De lapide amianto idem sic scribit lib. XXXVI, cap. XIX: *Amiantus, alumini similis, nihil igni deperdit. Hic veneficiis resistit omnibus, privatim Magorum. Geoden ex argumento appellant, quoniam amplexus est terram. Oculorum medicamentis utilissimus: item mammarum, ac testium vitiis.* Ubi vides nihil addi de eo, quod vulgo creduntur Romani lino ex hoc lapide in crematione cadaverum discrevisse cineres defuncti a cineribus lignorum. Et profectò fabula est. Porrò quia lapis hic amiantus igni non comburitur, sed purior redditur: atque in eo lineæ quædam intercursent, ut in ligno fit: hinc istis argumentis agyrtæ solent simplicioribus imponere, amiantumque venditantes pro particula ligni e Cruce nostri Salvatoris: ut est apud Antonium Musam Brassavolum Ferrariensem.

Hæmatites, si Theophrastum audimus lib. *περὶ λίθων*, sic vocatur, quia referat *αἷμα πεπηγὸς*, *sanguinem concretum*, quem *cruorem* dicimus. non verò quia si teratur, emittat succum sanguineum; nec item, quia sanguinem sistat. Quinque ejus genera statuit, antiquus scriptor Sotacus: quæ ex eo memorat Plinius lib. XXXVI, cap. XX. Hodie verò vix est, ut amplius quam duorum generum notitia sit.

Schistus, hoc est scissilis lapis, tum friabilis, tum scindi facilis; ut nomen indicat. Sæpe nigricat: sed optimus, si crocei sit coloris. Scinditur in laminas rectas, quo differt à talco. Meminit hujus lapidis Plinius lib. XXXVI, cap. XX.

Assius lapis sic dicebatur ab Asso Troadis: unde apportabatur: ut cognoscimus ex Plinii lib. XXXVI, cap XXVII. Non durus est, sed laxus, ac friabilis, ac colore topho similis: ut docent Dioscorides lib. V rei Medicæ, cap. XCIX; & Galenus lib. IX de Simplicium Medicamentorum facultatibus. Hujus etiam loci fuerit gagates, si rectè inter lapides refertur à multis. Sed potius succini esse genus dixi, cum agerem de succis concretis.

Cap. XV.

De lapidibus vulgaribus, magnis duris, & pulcris, in quibus principatus est marmori, cujus varia recensentur genera candidum, nigrum quo & lapidem Lydium, ac Alabandicum referas, flavescens, rubrum, viride, durum, & minus durum. Post id locus saxo, coti, silici, pyritæ.

ABsolvi, quæ dicere habui de lapidibus pretiosis, & illis mediæ inter pretiosos ac vulgares naturæ. Nunc proferam ea, quæ pertinent ad lapides vulgares, sive qui frequentes se offerunt. Sunt hi duplices; parvi, vel magni, parvi, vel duri, ut pseudamas Hungaricus: vel mollis, ut lapis fellis, oculi cancri, lapis cyprini, sive carpionum: item percæ, & limacis. Sed de hisce omnibus agam in lapidibus animalium, quos junctim postea exponam. Est & in frequentibus, ac mollibus, lapis, quem spongia continet. Candidus is, ac friabilis, in que succum solvitur lacteum frangendis renum ac vesicæ calculis perutilem: unde & lapis ipse *κυστεόλιθος* appellatur. Fortasse de hoc etiam aliquis existimet, inter vel post animalium lapides agi potuisse: cùm intellectum spongiæ tribuat Plinius lib. IX, cap. XLV; & Aristoteles etiam inter zoophyta retulisse videatur. Sed de isto quid statuendum sit, exposuimus in quarto hujus operis, cap. XIII.

Accedo ad lapides frequentes, & magnos: qui & ipsi vel duri, vel molles. Duri vel nitent, vel nitoris sunt expertes. Prioris generis est marmor.

Marmor à Græco *μάρμαρον*, sive adjectivè *μάρμαρος*, *splendens*, *fulgidus*, à *μαρμαίρω*, *candeo*, *splendeo*. Hesychius, *μάρμαρος*, *λευκὸς λίθος*. Nascitur è terra subtili, ac aqua, & exhalationibus eam subeuntibus, idque plurimùm sale, nitro, aliove liquore metallico tinctis, posteaque magnam partem vel exsiccatis, vel foras expressis; unde est induratio: quæ tamen minor, cùm effoditur. Erutum enim magis indurescit. Nec tamen æternùm durior redditur: sed longa die exeditur, molliusque fit: imò tandem in terræ naturam redit.

Primus apud Ephesios marmor reperit Pixodoris pastor, Cùmque eam rem civibus suis nunciasset, quibus in animo erat Dianæ ex marmore ædem exstruere, ob lætum hunc nuncium, pro Pixodoro dictus Euangelus, honorique ejus festum institutum, quod *Εὐαγγέλια* dixere: ut pluribus refert Vitruvius lib. X, cap. VII. Meminere verò ejus festi, Aristophanes, Xenophon, Isocrates, Plutarchus, atque alii.

Marmoris maculæ, ac varii colores, sunt inde, quòd partium, è quibus coagulatur, per temporis intervalla fiat accessio, & exhalationes vehiculo aquarum subeuntes, generis sint diversi.

Quanta sæpe sit marmoris magnitudo, ac moles, argumento est, quod inde etiam sint montes toti, ac scopuli marini.

Varia autem sunt marmoris genera. Quoddam est album, ut est lapis Parius. Quoddam nigrum, ut basaltes, & Lydius lapis. Quoddam nunc album, nunc nigrum: ut ophites: quoddam rubrum, ut porphyrites: quoddam viride, ut Lacedæmonium.

Parius lapis sic vocatur à Paro insula, marmore hoc inclyta. Memorant poëtæ prope omnes; in his Horatii illud

Urit me Glyceræ nitor
Splendentis Pario marmore purius.

Nec tamen semper marmoris genus. Quandoque intelligitur sarda: quæ in eadem insula nascebatur, auroque etiam, quod in marmore non puto locum habere, includebatur. Unde Maro:

Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum, Pariusve lapis, circumdatur auro.

Parius lapis aliter dicebatur *Cychnitis*: nempe (Plinii *a* verba sunt) *quoniam ad lucernas in cuniculis cæderetur, ut autor est Varro.* a Lib. 36. cap. 5.

Basaltes nigrum est marmor. Ejus varia sunt genera. In his veterum marmor Numidicum: unde M. Lepidus, Catulli in Senatu collega, primus omnium in domo limina posuit, magna reprehensione: ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. VII. Item huc pertinet Lapis Lydius, qui & Chrysitis, & basanus. Videlicet, quia hoc aurum exploretur. Item hujus loci est Alabandicus, quippe niger, sed ad purpuram vergens. Inveniebatur Mileti, igni liquatur, ususque ejus pro vitro erat.

Ophi-

Ophitis duo sunt genera; candidum unum, alterum nigrum, prius molle, alterum durius; ut ex Plinio videmus lib. XXXVI, cap. VII. Sed postea meminit ophitis, quæ tertii generis videtur, quod cinerei sit coloris, ac *tephria* appellatur. Quomodo utrumque conciliâris Plinium cum Dioscoride; qui lib. V de re Medica, cap. CXIX, tria ophitis genera statuit, unum ponderosum, ac nigrum; alterum coloris cinerei punctis distinctum, tertium lineis albis.

Phengites quandoque flavescit ac transparet. Etiam Seravitiæ in Italia marmor est melleo colore, ac terebinthino. Germania item flavum habet marmor. Etiam fulvo colore variegatur; quod dicitur πυῤῥοποίκιλον.

In rubri marmoris genere principem locum tenet porphyrites Ægyptius ob duritiem & splendorem, ac si candidi puncti intercurrant *leucostictos* vocatur; ut est apud Plinium lib. XXXVI, cap. IX. Rubet etiam Thebaicum marmor: sed aureis punctis interstinguitur. Rubrum item, sed nigris punctis distinctum effoditur circa Syenem Thebaidos.

Inter viridia marmora Lacedæmonium fuit: ut auctor nobis Plinius lib. XXXVI, cap. VII. Ait vero fuisse interstinctum maculis minutis. Vide & quæ ibidem adfert de Augusto, ac Tiberio marmore. Subviride item Thyites, in Æthiopia nascens: de quo Dioscorides lib. V rei Medicæ, cap. III.

Nullius verò æquè interest marmoris nosse naturam quàm sculptoris. Qua de re sic Cæsar Bullingerus lib. II de pictura & statuaria, cap. VII: *Nisi penitus sculptor filum marmoris, & venam, scienter exploret, & ferro sequatur; in irritum laboret. Michael Angelus Romæ sexagenarius corpore imbecillo, è durissimo marmore plus squamarum, & scoriæ, scalpro, quadrante horæ dejiciebat, quàm quatuor alii juvenes, & valentes marmorarii duabus horis diruere potuissent; quia filum marmoris sine errore sequebatur.* Pluraque de marmore, & variis ejus generibus inibi vide, & cap. seq.

A marmore venio ad lapides vulgares magnos, duros, sed materiei impurioris, nec vel colore, vel figura commendabiles. Ut sunt saxum, & silex. Quo & cos, ac pyrites referuntur.

Saxorum varia sunt genera. Inter ea sunt saxum arenarium, crustosum, calcarium, aliaque. Arenarium nunc ex crassis arenis valide compingitur: nunc ex tenuibus ita molle fit, ut digitis conteratur. Sed posterius genus pertinet ad lapides molles, de quibus cap. sequenti.

Crustosum finditur in crustas, quas Belgæ vocant *schalien.*

Calcarium vocant, unde fit calx. Sed priùs uri oportet. Atque ab ustione hoc retinet, ut si aquâ frigidâ perfundatur, incalescat. Siquidem ἀντιπερίστασις [a], quæ contrariarum est qualitatum pugna, calcem potentia calidam in actum deducit. Nempe ita hic comparatum est, uti cum vero sulfuris oleo, quod aquæ frigidæ mistum usque adeò eam calidam reddit, ut vitreamen, cui inest, vix manu possis continere.

[a] *Quasi dicas circumobsistentia.*

E saxo fit lapis, qui ab usu molaris vocatur. Videtur è minutis constare silicibus, & arena subtiliori.

Cos unde sit, origo indicat. Nec enim est ἀπὸ τοῦ κόπτειν, etsi ferrum acuat: sed ut à *caudex* est *codex*, à *caurus*, *corus*; ita quia ex caute aptaretur, *cotem* appellarunt. Varia cotis genera sunt: de quibus Plinius lib. XXXVI, cap. XXII.

Silices, marmor etiam duritie exsuperant. Nam si eo fuerint molliores, generali quidèm nomine lapides, non tamen silices nominantur. Silicis genus est pyrites, unde ignis excutitur: ut nomen indicat. Nec solùm ferrum id facit pyritæ collisum, sed & pyrites pyritæ illisus. In caussa est materies pyritæ oleosa, & sulfurea, ac præterea celeritas & vehementia motus in feriendo silice.

Pyritæ lapides ex eo dicti, quia si atterantur, flammis micant. Eos per πυρεῖα intellexit Thomas Linacer interpres, ubi Galenus lib. III de Temperamento refert Archimedem διὰ τῶν πυρείων accendisse triremes Syracusas obsidentium. Atqui πυρεῖον non lapidem pyriten signat: sed speculum comburens. Nam speculis ustoriis naves hostiles incendit Archimedes. Quod quo pacto fecerit narrat Joa. Tzetzes Chil. II, histor. XXXV.

Cap. XVI.

De lapidibus vulgaribus, mollibus: lythanthrace, gypso, talco, pumice, &c.

Expositis lapidibus frequentibus ac duris, explicandum nunc de frequentibus, & mollibus. Ut sunt lithanthrax, gypsum, talcum, pumex, ac lapis scissilis.

Lythanthrax sive carbo lapideus, Belgis *steenkolen.* Eos ex profundis cavernis ad duo etiam passuum millia ab orificio, quo se catenis demisere, effodi in agro Leodiensi vidimus, non sine admiratione partim ob urbis periculum, cui metus ne aliquando concidat in cavernas sub terris ductas, partim ob grande fossorum discrimen, qui ob minutum adeo precium animum venalem habent.

Etiam Thraces Ἄγριοι, hoc est, feri, fluvium habent, nomine Pontum, lapides deferentem carbonum similes, sed à ligneis carbonibus differentes, quod hi afflatu accendantur, illi non item, sed aquarum adspersu; at gravis adeò odoris, ut reptilium nullum eum sustineat. Testis Antigonus Hist. Mir. cap. CLI. Omnino censeo ad λιθάνθρακας referri oportere.

Gypsum nunc ponitur pro calce ex lapidibus ustis: nunc pro lapidum genere, varii coloris, sed ustione albo reddi solito: unde non vascula modo, sed & statuas olim fecere: imò arte etiam durius fit, & colore addito marmor imitatur.

Talcum, ut Germanis dicitur, lapis est plerumque candidus ad instar argenti: fortasse is, qui argyradamas, vel Galaicon, veteribus vocatur.

Pumex lapis est aridus, ac spongiosus, ac cavernulis refertus. Bibulum lapidem vocat Maro. Sæpe fit ab exustione lapidum: ut circa Vesuvium, & Ætnam. Etiam in litoribus plerisque reperitur: unde veteres putarunt è maris spuma nasci.

Cognatus pumici πῶρος, sive tophus, qui Germanis similiter *topffstein.* Item vicina Plinii acopis, pumicosa, nitroque similis, & aureis stellata guttis. Item palla marina; de qua Galenus lib. I de Composit. Medic. & Gesnerus libro de Aquatilibus, cap. de Palla Marina.

Cap. XVII.

De lapidibus qui reperiuntur in animalibus, in homine: *calculus renum, aut vesicæ, lapis fellis, & arthriticorum pori, quin & embryonem in lapidem conversum.* in quadrupedibus: *bezoar, Malaccenses lapides duo hystricis, & bulgolda, Turcorum haraczi, bufonites, lyncurium.* in volucribus: *aëtites, alectorius, chelidonius, palumbellarum.* aquatilibus: *piscium Indicorum manati, & tuberonis, in cyprinis, cancris, percis, auratis, coracinis, corvis, hepatis, lupis, mugilibus, aliisque squamosis, necnon in planis solea, sive buglossa, concharum partus sunt margaritæ, unio H.S.C. cui ubi, umbilicus marinus vulgarium limacum.* in serpentibus: *dracontites, ovum anguinum, caimanes.* in insectis: *limacum testâ carentium lapilli. Additur aliquid de fossilibus compositis, stanno, electro, pyrite.*

De lapidibus, quod satis sit, dixisse videar, nisi prætermisissem de iis, qui ex animalibus nascuntur, ac recepissem seorsum me de iis dicturum. Promisso igitur hoc nunc me exsolvam. Ordiar ab lapidibus, qui in homini-

bus

bus nascuntur. Cujusmodi est calculus renum aut vesicæ; item lapis fellis, & arthriticorum πῶροι a.

a Tophi.

De modo generationis communior hæc opinio est: materiem calculi esse lentam ac viscidam materiam: hanc vero calore renum indurari, sicut in fornace lutum ab igni. Verum obstat, quod viscida materies, uti videmus in glutine vulgari, non concrescit aqua, sed mollescit, ac solvitur, præsertim si calida fuerit aqua. Quare materies calculi potius constat terreis partibus, humori, ac sale mixtis. Sanè terrestris materies si tantum habeat humoris, quantum ad humectandum satis est, (nimius enim humor concretioni obstat) quo plus habuerit salis, eo facilius induratur: quodque sic induratum à Chymicis tartarus vocatur, translato vocabulo à materie illa in vinis ad vasis latera accrescente. At talis est caussa materialis. Efficiens verò caussa calculi non est calor, sed frigus. Salsi enim humores non concrescunt calore, sed frigore. Ut in matulis videre est faeeatum illum corporis humorem, sicut vocat Lucretius, non coagulari, dum calor urinæ permanet, sed ubi pro calore subierit frigus. Quodque frigore concrevit, id calore iterum solvitur. Cumque hæc sic se habeant extra corpus humanum: multò magis putandum, ita fieri in corpore humano. Calculos igitur fieri à copia salis in humorem soluti: è frigida renum intemperie, quæ caussa est cur humor salsus coaguletur ac concrescat. Ac in senibus hæc imprimis contingunt, quia senectus frigida, & minor est vis facultatis expultricis: contra quam fit in juventute, cujus natura est calida, facileque id quod materia calculi futurum erat, expellit. Plura qui super isto volet, adeat de eo differentem Anselmum Boëtium Brugensem, olim Cæsaris Rodolphi II Medicum, lib. II de Lapp. ac Gemm. cap. CCCII.

Nec in renibus solum, vel vesica calculus gignitur. Sed etiam aliis humani corporis partibus: uti pulmonibus, ut argumento est, quod tussi ejectus: cujus rei exemplum refert Ægineta lib. III, cap. XXXI. Aliaque exempla memorant Fernelius, & Benivenius. Etiam Henricus Florentius in arte Medica eximius, quo etiam, dum in Academia Leidensi universi ævi Chronologiam, & Græcas literas, profiteretur, in familiæ morbis feliciter usus Medico fui, in publica muliebris corporis anatomè è vesicula fellis XXIV calculos eduxit, cinerei coloris, quadratos, ac ejusdem penè magnitudinis, & crassitiei.

Etiam in arthriticorum manibus, pedibusque, ac quandoque & aliis partibus, lapides crescunt quos Græci πώρυς appellant. Unde Persius sat. V:

—— Sed cùm lapidosa cheragra
Fregerit articulos.

Hujusmodi morbo complures laborantes vidimus. Sed memorabile imprimis, quod ad allatum Persii locum his verbis memorat Isaacus Casaubonus: *Vivebat non procul Urbe, cùm hæc scriberem vetus quidem arthriticus, è cujus corpore (exibant autem ex omnibus partibus) plus vel exciderat, vel extractum fuerat lapidum, quam quantum ipse penderet.* De fœtu in utero commutato in lapidem Petrus Servius de Unguento Armario pag. 42. De lapidibus hominis dictum. Pergam nunc ad lapidum illos, quibus origo in mutis animantibus. Hi æquè variant ac ipsa animantia. Nam vel è quadrupedibus sunt, vel è volucribus, vel ex aquatilibus, vel serpentibus, vel insectis. Ex illis quadrupedum est *bezoar*, sive bezohart, quod Arabica lingua significat vitam conservans, ut Cæsar Scaliger scribit Exercit. CLXXXIV, sect. V. Sed meliùs alii; de quo dictum lib. III hujus operis, cap. LXVIII. Ubi & diximus, in capris Indicis crescere, & præsens esse remedium contra venena. Nec tamen extra controversiam est, sitne animal illud Indicum capris, vel hircis, an cervis annumerandum. Qua de re variorum judicia vide apud Anselmum Boëthium lib. II de Lapidibus, cap. CXCII. Sunt huic lapidi variæ cuticulæ, quia humor, ex quo fit, non simul appellitur; sed alius post alium, ita ut, jam exsiccato priore, demum accedat novus. Atque hoc melius intelligitur ex iis, quæ antea diximus de margaritis. Par enim utrobique ratio est.

Item in porci felle, vel hystricis, prope Malaccam in regione Pan, lapis invenitur majorum virium, quàm est Bezoar. Coloris est rubei, ac diluti; saporis verò amari, ac tactu Gallicum refert saponem. Vocant hunc lapidem Malaccensem, quia Pan provincia est regionis Malaccensium. Nec alius existimandus, qui vocatur *piedra de puerco*, sive *lapis porcinus*. Vide de eo Garziam ab Horto, & quæ ad Anselmi Boëtii lib. II, cap. CLXXXII, Adrianus Tollius annotavit. Vide & apud Amplissimum Senatorem G. R. Dubletium descriptionem ejus, quam clarissimus Elichmannus omiserat ad... Speckium, quondam nomine Procerum Fœderatæ Belgicæ, Gubernatorem Indiæ Orientalis.

Vide epistol. Dubletii ad me.

Boum circiter quisque in vesicula fellis habet lapidem, qui Turcis dicitur *haraczi*. Iccirco, bove jugulato inspicere solent, an eum lapidem contineat. De hoc bubuli fellis lapide, & ejus viribus adi Petrum Bellonium lib. III Observationum, cap. XLVI, & Anselmum Boëthium, qui *alcheron* vocat lib. II de lapidibus, cap. CXCV.

Est & apud Malaccenses lapis, dictus Bulgolda, qui eximitur ex animali, quod Indis Bulgodalf: ut est apud Ferdinandum Lopez lib. I Historiæ Indicæ.

E bufone sive rubeta est qui bufonites, vel lapis rubetatum, Gallis *crapautinus*, quia bufo illis *crapaut* vocatur. Est is coloris nunc fusci in candido, nunc in medio cærulei: præcipuè si è vivi bufonis capite extrahatur. Aliqui tamen ajunt nasci è cranio bufonis, qui diu inter vepres delituerit: vel saltem non aliud esse, quod pro bufonite gemmarii obtrudant. Aliqui ombriam, vel brontiam appellant. Adi de Gallorum bufonite si libet Erasmum, Colloquio, quod inscribitur Peregrinatio religionis ergo.

Lyncurium non quidem in lynce nasci, sed tamen lynci originem debere existimatur. Nam ajunt esse lapidem è lyncis urina concretum, atque inde hoc nomen adeptum. Meminere ejus rei Aristoteles de Admirat. Audit. Theophrastus de lapid. Ovid. XV Met. item Ælianus, Solinus, Isidorus, Philo. Qui & tradit lapidem eum, si contritum biberis conterere vesiculæ calculum. Sed jure pro fabula hæc habet Plinius: qui de hoc lapide agit lib. VIII, cap. XXXVIII, & lib. XXXVII, cap. II, & III. Omnino autem verisimilior eorum est opinio, qui in vesica lyncis gigni, atque unà cum urina egeri, vel succini esse speciem, arbitrantur.

His consequens est, ut loquar de lapidibus, quos volucribus debemus. Atque in his principem aliquis locum tribuat aëtitæ, uti princeps avium aquila, unde nomen sortitur. Sed is non in aquilis, verum aquilarum nidis, aliunde ab ipsis importatus aquilis, invenitur. At ex ipsis avibus sunt alectorius, & chelidonius. Quorum prior coloris est crystallini, vel aquei, inque ventriculo gallinacei, vel caponis, invenitur, ut ait Plinius lib. XXXVII, cap. X. Alter vero, ut ibidem legas, inveniri creditur in ventriculis hirundinum, qui primo sint partu exclusi: nec semper tamen, sed tempore novilunii.

Item in ventriculo avicularum, quas Romani hodie vocant palumbellas, Longobardi autem sassarolos, alii solonos, de quorum adversus calculum efficacia postea dicetur.

Finiunt lapides è volucribus nati: proximus est locus illis, qui debentur aquatilibus.

In capite piscis manati inveniuntur lapides bini, magnitudine minutæ pilæ lusoriæ, interdum etiam minores, pro ratione corporis. Agit de iis Consalvus Ferdinandus Oviedus in Historia Gent. & Natur. Indiæ Occidentalis primæ partis lib. XIII, cap. VII, & X.

Est & Indici maris piscis tuberon, in cujus capite tres quetuorve inveniuntur lapides, ad nephritidem utiles. De pisce ipso Thevetum vide libro singulari cap. LXXI. Planè enim miranda sunt, modò vera, quæ narrat.

In cyprinis etiam, quos carpiones dicimus, lapis coloris flavi

flavi dicitur inveniri circa initium ſpinæ dorſi. Quem ajunt ciere appetitum, & calculo mederi. Eſt forma triangulari, colore foris candido, interius autem ſubflavo.

In cancris etiam bini lapilli reperiuntur oculorum inſtar rotundi, qui dicuntur cancrorum oculi, ſed ob formam, non quia circa oculos reperiantur. Albi ſunt, durique. De viribus eorum ſuo loco dicetur.

Quos percæ oculos nominant, lapilli ſunt duo candidiſſimi oblongi, è capite percæ minoris, magnitudine ea quâ eſt ſemen lini: attamen pro magnitudine piſcis majores alii aliis. Præterea in capite lapidem habent hi piſces: *Rondeletius p. 26.* auratæ, coracini, corvi, hepati, lupi, mugiles, pagri, ſpari, umbræ; ac prope ſquamoſi omnes. In planis item ſolea, ſive bugloſſus.

Aquatilibus quoque debentur margaritæ. In quibus etiam eſt, quod Deum miremur. Ambroſii eſt illud lib. V Hexaëmeron, cap. XI, poſtquam de corallio egiſſet, *Unde etiam oſtreis pretioſiſſimam margaritam natura infixerit, quomodo eam maris aqua in tam molli carne ſolidaverit.* De his diximus Phyſiologiæ Chriſtianæ lib. IV, cap. XLVII. Sed non minus hujus ſunt loci. Nam in animatis quidem locus iis eſt, quatenus exiſtimantur eſſe concharum partus, vel etiam quatenus in animali fiunt ex aqueo ejus humore: Sed quatenus in ſe conſideramus, potius inanimis accenſentur, inque lapillorum, vel ſuccorum hiſtoria locum ſuum ſuſtinent; præſertim quando in mundo muliebri non minus ſunt, quam adamantes, ac gemmarum aliæ. Ut vel propter ſimilem uſum, vel luxum.

Quomodo margaritas gigni Plinius putârit, legere apud eum eſt lib. IX, cap. XXXV. Veriſimilior eſt Anſelmi Boethii *a* ſententia, qui cenſet, ex eodem humore, & *a Lib. 2 de Lapid. & Gemmis, cap. 37.* margaritam gigni in animante, & extra illud teſtam. Nam humorem quem animal eructat, materiem fieri teſtæ, eum, quem nequit expellere, eſſe materiem margaritæ. Atque hinc cauſſam eſt videre, cur teſta cute conſtet multiplici. Nempe hoc inde eſt, quòd non ſimul expellatur humor, ſed per intervalla, eoque, quod prius expulit, exſiccatum fuerit, antequam novus humor accederet.

Ætate flaveſcunt margaritæ: ſed priſtinus redit candor, ſi extimam demas cuticulam, quod quo pacto fieri oporteat, docet Anſelmus Boethius *b*. Qui & ait, ſæpe ſe mar- *b Lib. 2 de Gemm. cap. 38.* garitas in aquis animali exemiſſe non minus duras, quam extra aquas forent. Ut error eorum liqueat, qui cenſent comparatum cum margaritis eſſe ac cum corallio, quod in aquis naſcitur in aëre dureſcit.

Nihil verò tantopere margaritas commendat, quam quod difficilis ſit ratio eas adulterandi, contra quàm fit in auro, & gemmis. Atque hæc ratio eſt, cur ſublimi loco conſtitutæ margaritis malint divitias oſtentare, quam iis, quibus facile fit fucus. Quanto olim in pretio magnæ fuerint margaritæ, indicat Cleopatræ, reginæ Ægyptiæ unio, quem aceto reſolutum, deglutiit, ut ſua cæna illâ Antonii pretioſior foret. Emtus is erat centies ſeſter- *c In Nomenclatore ſuo.* tiùm: quod, Hadriano Junio *c* computante, ſit quinquies centena Carolorum millia. At hoc anno CIↃ IↃC XLVI, quo iſta ſcribimus, fuerint ſexies centena Caroleorum millia.

A lapidibus aquatilium conferam me ad lapides ſerpentium. Qualis eſt dracontia, ſive dracontites. Hic, ut ajunt, in draconis capite invenitur: miraque de eo fabulatus eſt Sotacus: uti & Plinius, lib. XXXVII, cap. X, nec non Philoſtratus lib. III, & Albertus Magnus. Verùm etſi non magis nitandum ſit, lapidem eum in draconis capite, quam alios in aliis animantibus inveniri, non exiſtimem tamen facile repertum iri, qui viderit. Eum tamen deſcribit, habereque ſe ait Andreas Cæſalpinus lib. II de Metallicis, cap. XLI. Sed multum metuo, ne impoſtor aliquis fucum fecerit Cæſalpino. Eſt & lapis, qui à ſerpentibus conflari putatur; ovum anguinum vocant. Mira de eo Plinius prædicat lib. XXXVII, cap. X. Aliqui credunt eſſe ovum teſtudinis. Alii ſui generis eſſe lapidem malunt.

In ventriculo lacertorum (id eſt crocodilorum) lapides reperiuntur, quos dicunt Caimanes. Vide de his Nicolaum Monardes.

Vocant nunc me lapides, qui ortum ſuum debent inſectis. . . . . . . Ut vulgares limaces habent in orificio cruſtam albam: ita limaces teſtâ carentes, inque ſylvis, & locis ſubterraneis agentes, fuſci coloris, perhibentur in capite ibidem habere lapillum, quo hieme ſe occludunt. Is lapillus vocatur umbilicus marinus, Cretenſibus etiam oculus marinus. Germanis, *meer-bone*, q. d. faba marina. Eo meruit memorari, quod dicatur ſolvere quartanam, de quo inferius.

Atque hæc dicta ſunto particulatim de variis adeo foſſilibus, aliiſque ſimplicibus inanimis; niſi quod obiter tetigerimus aliquid de miſtis, ut electro, & ſtanno. Præter quæ & alia ſunt miſta, h. e. duobus, vel pluribus corporibus foſſilibus compoſita. Miſtura hæc eſt duplex: vel enim componitur aliquid cum ejuſdem generis foſſili, ut lapis cum lapide, metallum cum metallo: vel cum foſſili alterius generis, ut ex lapide, & ſucco, ex terra, & metallo, ex lapide, & metallo: quod poſtremum genus obtinet in pyrite. Nam hoc ſolus habet, quòd inter lapidem, & metallum, miſturæ ratione ſit medius. Quemadmodum verò chalcanthum, & alumen ſunt è pyrite: ita pyrites è cadmia. Sed de pyrite item antea dictum. Venio igitur ad uſum foſſilium.

Cap. XVIII.

De uſu foſſilium in re cibaria: vel in ipſo cibo, *idque cum ratione lactentium, quibus galactites, margaritæ, cryſtallum, lac fundunt. tum ſolidiore victu gaudentium, ubi ferè Sal monarchiam obtinet.* vel circa cibum: *variis nimirum inſtrumentis, procurandis eſculentis, poculentiſque, materiem præbendo. Ubi primum de vaſis ac inſtrumentis culina, & menſæ propriis ex argilla, terra Senenſi ſeu porcellana, ære, ferro, ſtanno, cryſtallo, ophite, onyche, gagate, jaſpide, argento, auro, fieri ſolitis. tum de organis agricolarum, piſcatorum, venatorum, molitorum, zythopeptarum, ex ferro, ſaxo, ære. Figulos fictilibus ſuis argenteum nitorem conciliant talcô. Doliorum opercula gypſum. Ob fractum vas cryſtallinum, ſervum murænis objiciendum fuiſſe. quid ſervi Rom. maxime timuerint, quidque metus poſſit. Margâ, cretâ, agros ſtercorari, & ubi regionum. Chalcedonio lapide Turcos, Græcoſque ad triturandum uti, & quomodò. Ampelitis erucas arcet, lapis ſpecularis Tiberio Cæſari cucumeres hyeme cuſtodit.*

DE foſſilium, ſive mixtorum inanimorum diverſis generibus, & præcipuorum nominibus, ac cauſſis internis, & generatione, quod pro inſtituto noſtro ſatis ſit, diximus. Deinceps exponam finem, ſive utilitatem, quam ex iis capimus, tum in cibo, & potu, tum in medicina, tum in re veſtiaria, tum ædificiis, eorumque vaſis, ac ſupellectile, tum re nautica, item militari, adhæc ſtudiis literarum, pictura, ...
Uſum verò in re cibaria, bifariam hîc attendimus. Primum ratione lactentium, deinde ratione eorum, quibus eſt ſolidior cibus. Nutricibus lactis copiam præſtat lapis galactites in pollinem redactus, ſi aliquot horis lacti amygdalarum fuerit immixtus cum ſaccharo & aqua feniculi. Margaritæ itidem bene præparatæ corrigunt, atque augent lac muliebre. Etiam cryſtallus ubertatem lactis præſtat, ſi in pulverem redactus, exhibeatur lactanti cum vino, melle, vel juſculo.

In altero generis eſt ſal. Hic eliciet appetitum, & cibos non modò ſapidos magis, ſed etiam ſalubriores reddit, ac concoctionem juvat. Carnes quoque ac piſces in longum anni tempus ſale adſervantur. Eſt ea vis ſali ab acri calore, quo humorem fluxum. Unde putredo proveniret, abſumit. Vide Macrobium lib. VII Saturnal. cap. XII. Ac

verisimile est, ob hanc potissimum corpora conservandi virtutem, salem habitum pro re planè divina. Unde & sine salino profanam esse mensam putabant. Arnobius lib. II. *Sacras facitis mensas salinorum appositu.* Etiam Deorum caussâ patellam, ac salinum habebant, ad primitias cum sale offerendas: qua de re ex Livio, Valerio, Plinio, Lipsius lib. I Saturnal. cap. II. Quod si in Deorum numerum voluissent referre: credo Neptuniam statuissent prolem: non minori sane jure, quam Venerem mari ortam dixere. Nam si aqua marina excoquatur à Sole, vel igne supposito, sal ex ea fiet. Imò, si Bodinum audimus, sal non materiæ modò, sed formæ etiam ratione, inest mari: Atque hoc inde adstruit, quia si partes tenuiores evaporarint ex aqua marina, id quod superest, sal fuerit.

Ac de sale quidem, quin utilis sit in cibis, ambigit nemo: nisi Ægyptios excipere visum: qui maris odio unde fit, etiam à sole abhorrebant: ut dictum lib. II, cap. LXXV. Sed inter veteris Medicinæ, & Paracelsicæ, sive Chymicæ, sectatores, quæstio est, an auro quoque alatur corpus humanum. Mihi veterum magis placet opinio, inter alimenti conditiones esse, ac conveniant principiis vitæ, quæ in calido, ac humido, consistit. Metalla autem frigefaciunt corpus, atque exsiccant. Etiam requiritur, ut possint concoqui à calore nativo. At metallorum οὐσία *a* usque adeò dura est, ac pertinax, ut vix ab igni multo exsuperetur; nedum à calore nostro vincatur, atque immutetur, qui naturæ adeo mitis est, ac lenis. Ad hæc exigitur, ut quod nutriatur corpus, sit aëreum, ac pingue. Non hæc metallorum est natura, quæ terrea, eoque arida, ac sicca: vel si quis est humor, is aqueus potius sit, quàm aëreus. Mitto jam, quòd eò gustus animantibus sit datus, ut sapore alliciantur ad alimentum. At metalla sunt insipida.

a Substantia.

Quare sic existimo, metalla, non habere alendi vim; ut quæ converti nequeant in substantiam corporis humani. Quæ vero de auro, & metallorum aliis diximus, ea in lapidibus quoque locum habent. Siquidem rationes adlatæ, vel utrobique, vel ne in metallis quidem, validæ sunt. Objectant aurum potabile: cui vim tribuunt conservandi vitam in longam ætatem. Sed de hoc adiri malim Thomam Erastum disputatione de auro potabili: item Fortun. Licetum in Aristotelis lib. II de Anima, cap. X, sive ad contextum XLVI.

Venio igitur ad eum fossilium usum, quo inserviunt instrumentis fabricandis ad cibum potumque præparandum. Hujusmodi sunt instrumenta vasaque multa culinaria. Item agricolarum, venatorum, piscatorum, aucupum, molitorum, pistorum, zythopæorum, sive eorum, qui cervisiam coquunt, ac si qui alii sint, qui homini procurant, quod edit, ac bibat. Universis enim opus est instrumentis, quæ vel tota, vel ex parte, materia fossili constent.

Initium faciam à vasis & instrumentis coquinariis, & mensarum propriis. Coquinaria fere ex argilla, ære, aut ferro. Argilla, ut fictilia, sive testacea: in his testus; quomodo Catoni vocatur, in quo, igne subdito, coquuntur placentæ. Ex ære, ut (sicut nomen indicat) ahenum, quod Græcis similiter χαλκεῖον. Item lebes, authepsa, quodque Columellæ milliarium, Petronio cucuma, à cucumeris forma. E ferro, ut climacter, veru, batillus, forceps: de quo & nomen arguit: ut quod dicatur, quasi *ferriceps.* Nam primus ejus usus fabris ferrariis, qui eo capiebant ferrum candens. Postea & ad coquinas translatum, ad capiendas & prunas. E in O abit, ut *hemo* prius, quam *homo*; *benus* quam *bonus.*

Itidem vasa, quibus cibus, & potus imponuntur mensis, fere sunt ex argilla, vitro, ære, plumbo candido, argento, auro. Fictilia vasa sunt ex argilla, quæ inde Columellæ terra *figularis*, Polluci γῆ κεραμῖτις vocatur. Sic fictiles lagenæ, quibus recondebant vina.

Multùm olim commendabatur terra Samia: cujus vasis mensam sæpe onerabat Agathocles rex; ut Ausonii epigrammate notum. Figuli suis fictilibus nitorem argenteum adferunt, stellâ terræ, ut vocant, sive, ut Germani nominant, talco: ac fortasse est veterum agyrodamas. Simile aliquid à chymicis in ære præstari, superius diximus.

Doliorum, & amphorarum opercula, claudebant gypso. Petronius Arbiter: *Statim adlatæ sunt amphoræ vitreæ diligenter gypsatæ, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo: Falernum Opimianum annorum centum.*

Martiali memoratur calix vitreus, uti & vitreus nimbus, CXII lemmate Apophoretorum. Quàm è crystallo scyphi cari fuerint Romanis, docet, quòd Vedius Pollio servum ob vas ejusmodi fractum jusserit in piscinam abjici murænis futurum escam: & factum esset, nisi obstitisset Augustus, & cætera etiam vasa confringi jussisset: qua de re Seneca lib. VII de Beneficiis, cap. IX. Ideo non aliunde æquè metùs servis, quam tàm preciosa ac fragilia interim vasa contrectantibus, & subinde præ solo metu frangentibus; juxta illud Martialis, lib. XIV *a*:

a Ep. III.

Frangere dum metuis, frangis crystallina: peccant
Securæ nimium, sollicitaque manus.

Quod non fiat in calicibus Saguntinis ex argilla: Unde idem eo ipso libro *b*:

b Ep. 180.

Quæ non sollicitus teneat, servetque minister,
Sume Saguntino pocula ficta luto.

Ex alabastritæ genere, quod onyx vocabatur, ac primitus inter Arabiæ montes, postea etiam inventum in Italia fuit, fecere amphoras, urceos, variaque potoria vasa. Appianus testis est, Mithridatem, Ponti Regem, ex onyche poculorum habuisse circiter duo millia.

Etiam ex achate; item ex jaspide, elaborant cochlearia, pocula, manubria cultrorum atque alia.

Iisdem usibus inservit ophites, à loco ubi in Misnia effoditur, Zeblicius dictus. Est genus marmoris cinerei, vel subviridis. Sed hoc habet, quod molle sit, instar vulgaris alabastri, eoque facilè frangatur. Porrò olim quoque vasa ex eo facta esse, indicat Plinius lib. XXXVI, cap. XXII: *Ex ophite albo vasa & etiam cados faciunt.* Subjungit deinde de simili lapide: *In Siphno lapis est, qui cavatur, tornaturque, in vasa coquendis cibis utilia, vel ad esculentorum usus, quod in Comensi Italiæ lapide viridi accidere scimus. Sed in Siphnio singulare, quod excalefactus oleo nigrescit, durescitque, naturâ mollissimus.*

Et quantus hodie luxus in vasis Sinensibus, sive, ut vocant, porcellanis? cujus de vocabuli origine antehac egimus. E plumbo candidæ nostræ fiunt quadræ, vel orbes ut Martialis vocat, quos Pollux similiter dicit κύκλους. Item nostræ gabatæ, sive lances, vel scutellæ. De poculis argenteis quid dicam? item salinis? Qualia etiam, sed religionis caussâ habuere Romani veteres maximè frugales: ipse quoque Fabricius: Aurea aliis tum gentibus in usu, non Romanis. Bifariam verò in poculis, auro usi. Vel enim ipsum ex auro erat, quale Æschylo χρυσότευκτον σκύφωμα; vel aliunde factum, sed auro inclusum, quod Callimacho χρυσόκλειστον. Prioris generis erat, quo se apud Maronem *c* in Didus regia proluit Bitias.

c Æn.

Argentariis vasis splendorem adfert genus cretæ, inde Plinio *d* dictæ argentariæ. Sanè & Aetius lib. II ait, τὸ ἀργύρεον ῥύπτειν *e*: videlicet quia vim habet abstergendi sordes.

d Lib. 17. cap. 8.
e Purgare argentum.

Quia vidimus de vasis culinæ, & mensæ propriis: venio nunc ad vasa, & instrumenta agricolarum, atque aliorum, qui nobis victum procurant.

Agricolis è ferro vomer, rastri, rutra, sarcula, falces, alia: quibus, ut notissimis, non insistam. Referam potiùs paullo remotiora. Quale est, quod creta, & marga, quæ candore erat cretæ adsimilis, in stercorandis agris utebantur. De creta sic Varro lib. II de Re Rust. cap. VII: *In Gallia Transalpina, intus ad Rhenum, cùm exercitum*

ctium ducerem, aliquot regiones accessi, ubi agros stercorarent candida fossitia creta. Columellæ etiam patruus, ubi stercus non suppeteret, cretam sabulosis locis ingerebat. Sane & quædam creta pinguis est: ut Cimolia, quam λιπ☉ ἴχειν a, Theophrastus ait in libro περὶ λίθων. De marga autem (nisi eadem hæc est, ac fossitia Varronis creta) sic Plinius lib. XVII, cap. VI: *Alia est ratio, quam Britannia, & Gallia, invenere alendi eam* (terram) *ipsâ. Quod genus vocant margam. Spissior ubertas in ea intelligitur. Est autem quidam terræ adeps, ac velut glandia in corporibus, ibi densante se pinguitudinis nucleo.* Videntur sic Galli, ac eorum exemplo Britanni, vocasse à Germanico *mark*, sive Belgico *merg*, quæ *medullam* significant.

a *Pinguitinem habere.*

Chalcedonio lapide triturandis frugibus utuntur Græci, ac Turcæ. Qua de re sic Petrus Bellonius lib. I Observationum, cap. LXIV: *Collecta messe, frumentum* (Turcæ) *triturant, aut flagellis, ut apud nos; sed bobus; quemadmodum per universam Græciam: idque facientes, asseres Chalcedonio lapide munitos post se trahunt, ut stramina & paleas, confringant.*

At post triturationem molitore opus, huic item lapipe molari, sic dicto ab usu, quia eo molatur frumentum. Est verò ex eo saxorum genere, quod arenis constat subtilionbus.

Ἀμπελῖτις γῆ sic dicitur, quia necat vermes ἀμπέλους, sive vitibus innascentes, & erodentes gemmas. Græci eos vermes appellant κνίπας. Aliter Φαρμακῖτις γῆ vocatur, idque, ut videtur, quia hoc φάρμακον, sive medicamentum adversus κνίπας in usu esset vinitoribus. Iisdem conducit lithanthrax, sive carbo lapideus, quia si oleo mixto triveris, atque ita emollivetis, oleum id viribus oblitum præstat, ne gemmæ, quas vitium oculos dicunt, ab insectis erodantur.

Veteres Romani lapide speculari contegebant uvas, rosas, cucumeres, alia, atque ita hieme custodiebant: serenis tamen hiemis diebus exponebant Soli, posteaque iterum similiter condebant. Itaque Tiberio toto anno erat cucumis. Plinium vide lib. XIX. cap. V.

Ex argilla item ἀρπάγιον. Sic Alexander Aphrodisiensis vas vocat multis foraminibus perpluens ad pulvillos hortorum irrigandos.

Etiam de cibo nobis prospiciunt piscatores, venatores, zythopœi.

Piscatoribus è ferro hamus, sive uncus: item fuscina, sive tridens, quo anguillas, & piscium alios confodiunt.

Venatoribus sunt, ut Maro ait, lato venabula ferro. Ex ære etiam sunt vasa, quibus cervisiarii coctores zythum coquunt.

Cap. XIX.

De remediis adversus morbos universales, uti febres, ubi usus est sapphiri, alectoriæ, chrysolithi, crystalli, lazuli, ophitæ, lapidis Caimani, limacum, coralli, bezoar, & venena. *hic suppeditantur bezoar, hyacinthus, ophites, vasa porcellana, fel hystricis, & bulgolda, suffitus bituminis, cornu cervinum, aurum, argentum vivum, margarita, draconites, aetites, glossopetra.*

VIdimus de utilitate, quæ ex lapidibus ac metallis ad rem cibariam redit. Sequitur, ut demonstremus, quantopere conducat ad valetudinem recuperandam. Ubi prius agam de propulsandis universalibus morbis: deinde de particularibus. Universales sunt febres, & illi qui sunt à venenis.

Sapphirus creditur febrim minuere a, si circa cordis pendeat arterias. Alectorius lapis, sub lingua detentus, sitim extinguit. Imo negant gallum, vel caponem, dum eum ventriculo gestat, unde & alectorii nomen, unquam bibere. Chrysolithus sub lingua febricitantium detentus sedat eorum sitim. Atque idem facit crystallus.

a *Ansel. Boet.*

Lapis Lazuli quartanæ prodest: qua de re ex Leonardo Fioravanto Veneto scribit Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus, & Gemmis, cap. CXXI. Lapis bezoar etsi quartanâ non liberat; occurrit tamen ejus symptomatis. Nam vel tollit, vel saltem lenit mœrorem; atque angorem animi, & hujusmodi, quæ comitari eam febrim solent.

Ex ophite, qui Seraviriæ effoditur conflunt globuli minuti, febricitantibus manu detenti, æstum morbi temperant.

Indi, & Hispani lapide Caimanuno, qui in ventriculo lacertorum, & crocodilorum invenitur, utuntur adversus quartanam. Binos enim alligant temporibus: ac prædicant sic averti paroxysmos, ac leniri calorem febrilem.

Etiam limaces cochlea destituti, fusci coloris, in sylvis, vel sub terris agentes, habere in capite lapidem dicuntur; quem siquis gestet, quartana liberetur. Tradit Anselmus Boëthius Rudolphi II Cæs. Medicus a. Et multa id genus apud alios reperio: quæ, ut exscribam vix possim adduci. quia rei ipse incertus, & fortasse ab æquè incertis edoctus, spondere nihil habeo. Corallium etiam, quia magnam habet vim ad augendum, & corroborandum spiritus vitales, & calidum innatum. Eoqoe multum juvat in febre pestilenti: quod in semet comperisse narrat Anselmus Boethius lib. II de Lapid. & Gem. cap. CLIV.

a *Lib. 2 de Lapp. cap. 189.*

Lapis bezoar in pestilentia, ac febribus pestilentibus magnam vim habet ad virus compescendum, imo & exstinguendum. Atque hoc fine etiam ejus pulvere utuntur Indi cum aqua rosarum. Hyacinthus Orientalis, si in annulo gestetur, vel de collo pendeat, pestem creditur arcere; ut est apud Boethium de Boot Brugensem in secundo de Lap. & Gem. cap. XXXI; ac cap. XLIII eandem vim tribuit sapphiro. Atqoe addit, anthraces jam natos exstinguere, & impedire, ne halitus pestiferi ad cor mittantur, ac spiritum ipsum inficiant. Additqoe sic ferri (expertum se negat) araneam vitro conclusam exstingui, si orificio imponatur sapphirus. Quod si est, magnopere hæc gemma veneno resistat. Etiam in pestilentia, ac morbis contagiosis utimur succino, quia cor recreat, ac spiritus purgat, & auget.

Marmoris genus, quod ophites, ac tephria vocatur, pestilentiæ medetur in qua apparent exanthemata: atque etiam prodest adversus serpentium virus. Auctor de utroque Galenus lib. IX de Simplicium medicamentorum facultatibus.

Vasa Sinensia, quæ Porcellana parùm commodè vocantur, hoc habent, quod siquid venenati imposueris, illico rumpantur: ut inter alios ait Guido Pancirollus J.C. in rerum repertarum libro tit. secundo, ac pluribus ad eum Henricus Salmuthus. Jaspis sapphiro viriditate similis, dicta grammatias, aut polygrammos, pro amoleto adversus omnia venena. Bufonites quoque, sive lapis rubetarum propinari solet ad pellenda venena. Ajunt & cutim calefacere, præsente veneno, si pala sit in annulo perforato, ita ut contingat cutem. Etiam in regione Pan prope Malaccam in felle porci reperitur lapis, qui Indis vocatur *mastica de sobo*, h.e. lapis porcinus. is aquâ maceratus, & ubi fuerit exemtus, propinatus in aqua amara, omne expellit venenum: quod multiplici constare experientia ait Cæsarius Medicus, Anselmus Boethius lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CLXXX. Sed idem cap. CLXXXII ambigit, aliusne, an idem lapis sit, qui & ipse in Pan Malaccensis regni provincia invenitur, & quidem in felle histricis, ac majoris etiam fit Indis, quàm lapis Bezoar. Nempe in utroque animante reperitur: uti testantur Hollandi, qui in Malacca vixerunt. Nec minorum virium creditur lapis Malaccensis, qui Bulgolda dicitur. Epiphanius hæresi XXXI, sive aliis LI, qoæ ἀνοήτων vel potiùs ἀλόγων dicitur: ἵνα δειχθῇ τὸ εἶδος ὃ Θεῦ Ἐκκλησίας, ἔχουσα τ̀ ἀσφαλτῦ τὴν δύναμιν, τὴν ἀποδιώκουσαν τὰ δεινὰ καὶ ὀλέθρια ἑρπετώδη διδάγματα.

ματι. Ὅπου γὰρ θυμιᾶται ἡ ἄσφαλτος, οὐκ ἰσχύει στῆναι ὄφις. *Ut speciem præbeat sancta Dei Ecclesia, quæ vim habet bituminis, perniciosa ac letifera serpentum dogmata propulsando. Ubicunque enim suffitus est bituminis, ibi morari nequit serpens.* Idem Epiphanius ibidem inter alia, quorum odorem Serpentes non sustinent, reponit non bitumen modò, aut cornu cervinum, de quo diximus libro superiori, sed etiam τῷ λίθῳ τῷ Γαγάτῃ *a*. Venenis aurum resistit. Plinius lib. XXXIII, cap. IV: *Aurum plurimis modis pollet in remediis, vulneratisque, & infantibus applicatur, ut minùs noceant, quæ inferantur veneficia.*

a Gagata lapidem.

Argentum vivum, etsi ipsum venenum sit, si tamen post venenum sumatur, illius vim vincere, scitè epigrammate suo Ausonius docet. Nec indignum est, quod hic etiam legatur:

Toxica zelotypo dedit uxor mœcha marito,
Nec satis ad mortem credidit esse datum,
Miscuit argenti letalia pocula vivi,
Cogeret ut celerem vis geminata necem.
Dividat hæc siquis, faciunt discreta venenum.
Antidotum sumet, qui sociata bibet.
Ergo inter sese dum noxia pocula certant,
Cessit letalis noxa salutiferæ:
Protinus & vacuos alvi petiere recessus,
Lubrica dejectis quà via nota cibis.
Quàm pia vota Deum! prodest crudelior uxor,
Et cum fata volunt, bina venena juvant.

De quo eo magis fidem habemus poëtæ, quia constat parentem ejus medicum fuisse: unde id fortassis acceperit.

Venenis conducunt margaritæ, eo quod corroborent cor, & spiritus vitales. Maximè autem prosunt cum lapide bezoardico, cornu cervino, & quibusdam aliis. Vide præparandi ejusce pulveris rationem apud Anselmum Boëthium, Rodolphi II Imp. Medicum lib. II, cap. XXXVIII. Ubi & docet præparandæ aquæ è margaritis & aliis. Sanè hujusmodi celeriter ad partes pertingunt principes, viresque ita reficiunt, ut quis ab Orco revocatus videatur. Memorabile verò, quod idem ait Anselmus non margaritis modò eam vim inesse, sive ut vocant, perlis, sed etiam illis, quas nominant perlarum matres.

Dracontias sive draconites, dicitur omnia fugare venena, præcipuè serpentium.

Amethystum apud B. Hieronymum in Jesaiæ cap. LXVI legas etiam omnibus resistere venenis. Ac Ulysses Aldrovandus lib. I Ornithologias *b*, judicat id haut absonum, ut vim habeat tuendi nidum aquilæ à bestiis virulentis. Mihi locus Hieronymi corruptus videtur, legendumque non *amethysten*, ut scribitur, neque item *amethystum*: sed *aëtiten*: sermo enim est de lapide, qui in aquilæ nidis inveniatur. Præsentissimum adversus venena remedium est lapis porcinus: quem apud Amplissimum Senatorem Ratallerum Dubletium vidimus.

b Pag. 36.

Glossopetra venenis inimica putatur. Qua de re sic Anselmus Boëtius lib. II de Lapp. cap. CLXIX. *Ajunt præsenti veneno, veneficium sudore, & madore prodere: sed ea facultas à me nunquam deprehensa est.*

Gemmis non utebantur antiqui in antidotis. Ac Joannes Manardus, in censura medicamentorum compositorum Joannis Mesue ait *c*, non libenter se usurum. Atque subdit hanc rationem, *Quæ eis contritis ad confortandum vis? Et si quæ etiam vis, bonas perfringere oporteret, non ramentis quibusdam uti, quibus nulla, præterquam coloris, cum veris gemmis conformitas.* De Fossilibus adversus venena: Solin. in Mithidate: Saracenus ad Diosc. p. 125, a.

c P. 614.

Cap. XX.

De remediis adversus morbos capitis. Et quidem contra phrenesin, vertiginem, epilepsiam, apoplexiam, hellucum, paralysin, cephalalgiam, melancholiam, opem spondent: ophites, bezoar, crystallum, amethystus, alumen, smaragdus, onyx, gagates, chrysolithus, corallium cum chalchanto, & vitriolo. contra oculorum inflammationes, ecthymata, papulas, ἐπιπλώσεις seu festucas, lippitudinem, fluxionem, visus obtusionem: sapphirus, smaragdus, achates, lapis buzedi, chelidonius, cinnabaris, lychnites, margaritæ, aëtites, galactites, lapis Phrygius. contra narium, etiam hæmorrhoidum, mensium, aliumve sanguinis fluxum: sapphirus, Sardius, hæmatites, jaspis rubra, umbilicus marinus, seu lapis limacis vulgaris.

HÆc de morbis universalibus; nunc pergam ad particulares. Hi dividuntur pro ratione partium, quibus insident præter naturam, ac quarum actionem per se lædunt. Partes vero hæ duplices sunt: simplices quædam sive similes toti, & inter se: quædam verò dissimiles, sive compositæ, vel organicæ: quarum priores vulgo pro similibus similares, posteriores pro dissimiles vocant dissimilares: sed parum Latinè. Primùm dicam de dissimilibus, sive organicis: atque à capite ordiar, postea persequar cætera ordine eo partium, quem monstrat natura.

In capite primum in considerationem veniunt morbi cerebri: ut sunt phrenesis, epilepsia, & similes.

Ophites omnis, & imprimis tephrius, opitulatur phreneticis, ac lethargicis: fortasse quia frigus cerebro, & præcordiis adfert.

Comitiali morbo consulitur lapide bezoar, tum in infantibus, tum adultis: sed illis datur cum lacte: his cum aqua lilii convallium, pæoniæ, vel tiliæ. infantibus lactentibus duorum granorum pondere, adultis triplum, quadruplum, vel ultra, prout corporis constitutio exegerit.

Chrystallus de collo pendula somnia molesta impedit ac vertiginem cerebri; ut ait Anselmus Boëthius lib. II de Lapid. cap. LXXIV. ac cap. CLX legas, succinum corrigere corpus nimio gravatum humore, ac propterea prodesse adversus vertiginem, epilepsiam, apoplexiam, memoriæ defectum, carum lethargum, ephialten, paralysin, aliaque vitia à cerebro provenientia, nec solum curare ne sit, sed prohibere etiam, ne proveniat.

Amethystus ebrietati resistere judicatur: atque id è nomine colligunt, quia μεθύειν notat inebriare.

Aluminosa aqua conducit paralyticis. Vide quæ dixi lib. II, cap. LXXII.

Smaragdus de pueri collo dependens tutari eum dicitur à paroxysmis epilepticis: imò omnium est consensus, gestatum digitis impedire epilepsiam: vel si vis morbi exsuperet, saltem id præstiturum, si in minutias redigatur. Vide & quæ de vi smaragdi adversus eum scribit Henricus Nollius in Physica Hermetica lib. VIII, cap. VI, sect. III. Onychem quoque ajunt impedire comitialis paroxysmos. Jubent quoque jaspidem viridem, argento inclusam, non alteri metallo, circa cartilaginem ensiformem gestari diem integrum, noctemque, ac si epilepticus sudore corripiatur, ajunt eum sanatum iri, cæteroquin moriturum. Succinum etiam gestatum epilepsiam prohibere diximus, propterea, quia impedit, ne corpus, nimio gravetur humore. Epilepsiæ, uti & paralysi, medetur oleum ex gagate destillatum.

Chrysolithi pulvis si ex vino bibatur, cùm melancholiæ medetur, tum comitiali morbo: quod sibi compertum narrat Cardanus libro de Admirandis Curationibus. Corallium spiritu chalcanthi sive vitrioli præparatum paucas intra hebdomadas tollere dicitur morbum comitialem, etiam inveteratum. Chelidonius albus capiti, vel auribus impositus: item chelidonius niger, alligatus cuti, dicitur excitare eum, qui comitiali morbo fuerit collapsus.

Capiti si alligetur ophites, (marmoris id genus) dolori ejus medetur, teste Dioscoride. Item medetur unguentum, quod ab alabastro lapide alabastrinum vocatur. Vide de eo Benedictum Victorium Faventinum Empiricæ cap. I.

Epilepsiæ adversante corallium. Itaque Arnoldus Villanovanus jubet infanti recens nato, ne epilepsia corripiatur, dari ex lacte materno decem grana corallii rubri: ac Camillus Leonardus, Medicus Pisaurensis in secundo Speculi Lapidum ait, se crebro id expertum. At gagatæ suffitus efficit, ut qui hoc morbo laborare solet, eo confestim corripiatur. Quod siquis in eum non incidat, manifesto est indicio jam ab eo morbo esse liberatum.

De cerebri morbis dictum. Venio ad illos, oculorum, nariumque. Sapphirus in levem redacta pulverem, quia siccæ est & frigidæ naturæ, ut gemmæ prope omnes, eò si in pulverem levem redigatur, collyriis adhibetur, vel butyro loto excipitur, ac superioribus palpebris oblinitur, ut sic humorem oculorum exsiccet, & inflammationes exstinguat. Etiam oculos tutatur à variis, quos voce ab Italis petita *morbillos* barbari appellant, ἐκθύματα autem appellat Hippocrates: item à papulis, quos barbari nuncupant variolos. Etiam oculis imposita eximit pulverem, culices, & quicquid oculis incidit, imo eorum inflammationibus prodest, & vetera etiam vitia oculorum sanat: ut proditum Anselmo Boëtio Brugensi *a*. Qui & auctor est, si crebro quis intueatur sapphirum, multum eo oculos juvari, imò à plurimis malis præstari immunes. Sanè eum cœli sereni clarique referat colorem, nihil mirum si valde oculos pascat ac recreet. Sed non ausim dicere quod Boëtius ait, *oculos ab omni injuria defendere, ac ita tutari, ut nihil illis adversi contingere possit.* Achates item oculorum fluxionibus medetur: qua de re Psellus libro de Lapidum virtutibus. Abunde etiam notum ut senibus conducant perspicilla è crystallo. Plinii est lib. XXXVI, cap. XXII: *Ii lapides, qui succum reddunt, oculorum medicamentis utiles existimantur: ideoque Æthiopici maxime ad ea probantur.*

a De lapid. & gemm. lib. 2. cap. 43.

Smaragdum diu intueri, visum auget: uti & sapphirum, vel agathen. Nec tamen id est à natura lapidis, sed colore. Nam smaragdus hoc habet, quia viridis sit; communeque ei cum viridi scarabeo. Quodque sapphirus & agates recreant visum valde fatigatum, id inde quia oculus gaudeat colore glauco, vel cælio. Apud Serapionem legas, lapidem buzedi, si oculis admoveas, restituere aciem visui, intuitu Solis hebetatam.

Chelidonius oculis impositus, & hinc inde volvatur efficit, ut facile quæcunque in oculum inciderint, eximantur. Sed verum id quidem: at singulare non habet, cum idem præstent omnes læves, atque angulis carentes: ut ait Anselmus Boëthius lib. II de Lapp. cap. CLXXII. Majus igitur, quod tritus, vel ex aqua decoctus, atque oculis instillatus, eos mire recreat. Ajunt & auro inclusum, & de collo suspensum oculorum dolorem semper avertere.

Serapio ait lapidem buzedi oculis eorum prodesse, qui ob solem diutius conspectum nequeunt videre.

Visum acuere dicitur lapis ophthalmicus, siquis eum deferat secum: contra autem adstantibus hebetare. Ita Lapidarius, cui non sum credulus.

Κιννάβαρις, sive, ut Latini genere muliebri dicunt, *cinnabaris* veterum, medetur angulis oculorum corrosis, & lippitudini. Hoc collyrio utebatur Srolo Britannicus, clari nominis ophthalmicus; ut est apud Galenum lib. IV τῶν κατὰ τόπους. Etiam oculorum vitiis medetur pulvis berilli lentis quantitate infusus oculis manè, ægro postea aliquamdiu supinè recumbente. Succini quoque frustum adalligatum oculis, fluxum sistit: ut est apud Mizaldum. Sic & pulvis ejus cum guajaco coctus, oculorum vitia emendat.

Ansel. 2. 61.

Oculorum fluxionem sistit lychnites, de collo suspensus; ut est apud Psellum lib. de lapidum virtutibus, vel appositus fronti, lineâ laciniâ involutus. Tradit verò Maussacus ad Plut. de Flum. pag. 21, lychniten lapidem cum luna nasci. Etiam margaritæ commixtæ butyro recenti eidem morbo medentur *b*. Sic & fluxum oculorum sistit, visumque recreat corallium, si in pulverem teratur, lotumque aqua rosarum misceatur collyriis. Sed imprimis adi Anselmum Boëthium *a*, qui è corallio remedium præscribit; quod & dolorem oculorum mitiget, & fluxionem sistat, & nascentes in oculis maculas prohibeat.

b Ansel. Boëth. l. 2. de Gemm. cap. 38.

a Lib. 2. cap. 154.

Aëtites cum melle tritus prodest ophthalmiæ, atque aliis oculorum morbis: ut tradit Raphaël Volaterranus in Commentariis Urbanis lib. VII.

Galactites etiam qui aliter leucogea, oculorum fluxui medetur lacteo suo succo: ut cognoscimus ex Dioscoridis lib. V de re Medica, cap. CVII.

Phrygium lapidem esse oculis utilem ait Galenus lib. IX de Simplic. medicam. facultat. Sed licet ejus lapidis meminere Dioscorides, Plinius, Ægineta, atque Aëtius, hodie tamen, quis sit, omnino est obscurum.

Fluxum sanguinis è naribus sistit sapphirus adhibita fronti. Etiam eum, undecumque erumpat, sistit Sardius. De hæmatite, vel ipso nomine edocemur. Ac easdem cum hæmatite vires habet, magnes; ut docet Galenus lib. IX de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Atque eandem vim, & alias, ei tribuit Galenus lib. V de re Medica, cap. CV. Item jaspis rubra omnem sistit fluxum sanguinis, sive è naribus, sive ex hæmorrhoidibus, sive ex vulneribus. Lapis cyprinorum sive carpionum à Belgis solet naribus adhiberi ad sanguinem sistendum. Apud Nicolaum Monardes legas, ut in nova Hispania sit Jaspidis genus, quod lapidem sanguinalem, vel hæmatiten dicere possumus: eo sisti fluxum sanguinis sive è naribus is sit, sive mensium, hæmorrhoidum, aut vulnerum: sed requiri, ut æger eum lapidem in aqua frigidum dextra premat. Etiam umbilicus marinus, qui lapis in orificio limacis crescit, sanguinem sistit, quocunque è loco fluat: ut videre est apud Andream Baccium libro de gemmarum & lapidum pretiosorum natura, cap. XL.

Infantibus utile dari corallium, ut eo atterant gingivam. Sic enim eam reddent tenuiorem, ut facilius, ac dolore minori dentes emittant. Dentium quoque dolorem mitigat succinum cum vino decoctum.

CAP. XXI.

De remediis adversus morbos gutturis, & thoracis, pulmonis, & cordis, panos, raucedinem, ejectionem sanguinis, tussim, syncopen, phthisin, febrim; necnon de exuberantia uberum. Quibus adminiculantur lapis Asius, chalcedonius Lotharingicus, aëtites, leucophragis, Germania talcum, succinum, bezoar, corallium, granatus, margarita, ostracites, as Cyprium, cos Naxia.

HAbemus de morbis capitis: nunc accipe de illis gutturis ac thoracis.

Asii lapidis flos admistus pici, vel resinæ discutit strumas, & panos: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII.

Chalcedonii Lotharingici, ut auctor est Symphorianus Campegius, raucedine laborantibus vocem reddunt clariorem.

Aetites medetur pulmonis ulceribus, & ejectioni sanguinis: ut est apud Trallianum lib. VII, cap. 1. Etiam sanguinem exspuentibus conducit lapis morochthus sive leucophragis. Item lapis, à Germanis vocatus talcum, cum aqua plantaginis.

Ad tussim datur pulvis succini decoctus cum aqua decoctionis guajaci. Nimirum, quia sistit capitis defluxiones.

Cordis palpitationi medetur lapis bezoar, si duo ejus grana quotidie matutino tempore cum melissæ aqua sumantur.

Cor recreat & roborat coralium: eoque multum juvat in morbis venenatis ac pestilentibus.

Granati (carbunculi id genus) in pulverem redacti, à medicis adhibentur in electuariis, ut vocant cordialibus. Modum præparandi tradit Anselmus Boethius de Boot Brugensis lib. II de Lap. & Gem. cap. XXV. Atque idem

cap. xxxi ait, hyacinthum orientalem tueri cordis virtutes, atque animi parere alacritatem. Sapphiri quoque cor corroborant, & lætitiam adferunt. Margaritæ idem præstant; unde iis utuntur in syncope & melancholicis affectibus: item phthisi, febribus ardentibus. Præcipue autem mendum diamarganto frigido in febribus malignis & pestilentibus, quia frigore suo nimium imminuit calorem. At diamargaritum calidum usurpatur, in deliquiis, sive à corde, sive à stomacho. Nam calore suscitat spiritum sopitum. Cordi etiam peramicum est succinum: eoque spiritus cordis purgat, recreat, ac corroborat, animi deliquium, ac cordis palpitationem prohibet.

Uberibus inflammatis conducit ostracites.

Asii lapidis flos admistus æri Cyprio mammarum vitia emendat: ut ait Plinius lib. xxxvi, cap. xvii.

Mammæ ne extumescant, cote Naxià præstari, apud Dioscoridem legas lib. v, cap. cxxv.

Cap. XXII.

De remediis ex fossilibus adversus morbos stomachi, & hepatis, hydropem, phthisin, marasmum; nimirum de jaspide, succino, lapide, cyprinorum, gagate, alabastrite onychis, & margaritis.

HAbes fere de colli ac thoracis morbis. Vide nunc de illis ventris, ac primùm, qui stomachi sunt, & hepatis.

Stomachum & ventriculi os corroborat jaspis viridis de collo suspensa: ut est apud Galenum lib. ix de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Item Aëtium lib. ii Tetrabibli, cap. xvii. Ac ibidem legas, Nechepson, Ægypti regem, præcepisse, ut in gemma hac certa imago sculperetur: sed experientiâ se id comperisse, tantundem posse jaspidem, à qua absit sculptura ista. Nempe figuræ & characteres nullam vim tribuunt gemmis, vel ullis lapidibus.

Ventriculum corroborat pulvis succini, ac adhærentes ejus tunicis humores propellit. Lapis cyprinorum dicitur prodesse ventriculo imbecilli ex crapula.

Gagates ventriculum corroborat, dum humores superfluos consumit, inque halitus redigit. Ac eadem de caussa jecori conducit.

Ventriculi doloribus medetur alabastrites onychis habens colorem: ut traditum Galeno lib. ix de Simplicium Medicamentorum facultatibus.

Hydropicorum aquas asciticas miraculi instar brevi, urinæ promotione, succinum educit, ut ait Anselmus Boëtius lib. ii de Lapidibus, cap. clx.

In phthisi, & marasmo, multum conducunt margaritæ, si bene præparentur.

Cap. XXIII.

De remediis ex fossilibus adversus morbos lienis, vesiculæ fellis, renum, vesicæ, intestinorum, atque ani, lapide Armenio, cote Naxia, quinta essentia margaritarum, berillo, lamina auri, crystallo, jaspide, bufonite, coralliis, succino, lapide piscis manati, perca, oculis cancrorum, lapillis palumbellarum, lyncurio, lapide Syriaco, ophite, belemnite, galaxia sive morochtho, gagate, bezoare, malachite, smaragdo, talco, pulvere sapphiri.

NUnc pergam ad morbos ventris. Lapis Armenius, ut & lapis Lazuli, magnopere educunt atram bilem, uti refert Ant. Musa Brassavolus *a*. Itaque ab his remedium quoque quartanæ, apoplexiæ, epilepsiæ, ephialtæ, insaniæ, vitiis lienis, & aliis affectibus melancholicis. Adversus deliria, & melancholiam lapidem Armenium valere, etiam apud Trallianum legas lib. i, cap. xvi. Etiam melancholicis dari præcipit Aëtius lib. ii, cap. xlii. Ac quia melancholicos humores expellit, etiam impedit augmentum cancri.

a Lib. de medicamentis purgantibus.

Cote Naxia, si cum aceto bibatur, extenuatur lien: ut est apud Dioscoridem lib. v, cap. cxxv.

Lienis obstructiones, atque hepatis aperit aqua à margaritis, quam spagyrici vocant quinctam essentiam. Vide de ea Anselmum Boëtium lib. ii de Gemmis, cap. xxxviii.

Ictero medetur berillus: ut ait Psellus de lapidum virtutibus.

Auri lamina renes roborat, & iis apposita dolores sedat. Legas apud nonnullos, in his Weckerum lib. v de Secretis, eam vim habere tum aurum, si laminæ sit impressa leonis figura, & quidem id factum sit Sole in signo Leonis constituto, Lunaque non adspiciente domum sextam. Nempe hoc pacto opinionum quibusdam præstigiis illuditur simplicioribus. Seu figuram impresseris, seu minus, nihil hoc ad rem facit. Auri ea vis est, non figuræ. Atque aliter si esset, ad tacita cum dæmonibus pacta referrem, quia non ab auro foret, sed remedio occulto, quod præstaret malus spiritus, homine ignorante.

Renum atque adeo viscerum omnium obstructionibus medetur crystallus, si in pulverem redigatur: quemadmodum tradit Quercetanus.

Jaspis gestata impedire dicitur generationem calculi. Busonitem, sive, ut Galli vocant, crapaudinum, tollere asserunt inveteratos quoque renum dolores, ac prohibere calculi generationem. Sic corallium expellit renum, & vesicæ calculos. Pariter calculo succinum liberat.

Calculum comminuit, ac ut in arenulas solutus emittatur, lapis præstat qui è capite piscis manati in India Occidentali reperitur. Qua de re Consalvus Ferdinandus Oviedus in Indiæ Occidentalis Historia lib. xiii, cap. vii & x. Eundem esse, ac qui in tuberonis piscis capite reperitur, Caroli Clusii judicium est. Imò & in perca pisce parvo, qui corvus vocatur, duo reperiuntur lapides oblongi, plana, alteraque parte dentati: quibus Germani ac Bohemi, ut ait Anselmus Boëtius *a*, crebro utuntur ad hoc malum averruncandum. Adsumunt autem communiter cum vino tenui. Si verò ureteribus inhæreat, mos est eum parti, ubi dolet, supponere, ut sic decidat in vesicam.

a Lib. 2 de Lapp. cap. 138.

Calculo prosunt lapilli, qui dicuntur cancrorum oculi, præsertim in pulverem redacti, & hausti cum vino diuretico, quomodo calculum rumpunt. Item lapilli ex aviculis, quas Romani hodie palumbellas, Longobardi Sassarolos vocant.

Magna lyncurio vis tribuitur in calculis nephritidos imminuendis: ac regio præterea morbo medetur. De utroque auctor Solinus cap. viii.

Est in jaspidum genere lapis nephriticus, ita dictus ab eximia facultate adversus morbum nephriticum: cujus rei manifesta documenta adducunt Nicolaus Monardes, Medicus Hispalensis, Anselmus Boëtius libro ii de Lapidibus & Gemmis, cap. cx. Adi & civitatis hujus Amstelodamensis antehac Medicum τὸν μακαρίτην Augerium Clutium, de lapide Nephritico, sive *Calsiwee*: quo de ejus egit viribus. Succinum gestatum dicitur citò calculo liberare, si in pulverem redigatur, & ex vino bibatur, addito semine paliuri. Etiam cum guajaco pulvis succini coctus renum vitia corrigit.

Lapis Syriacus, sive Judaicus, si teratur, & è calida bibatur, adversus calculum renum efficax est: nec minus valet adversus calculum vesicæ. Auctor de utroque Aëtius lib. ii Tetrabibli, cap. xix. Imo & *tecolythos* iccirco Plinio, & Aëtio vocatur: nempe λύειν καὶ τήκειν τοὺς λίθους, quia lapidem liquefaciat, atque absumat. Ophites lapis (est genus marmoris) vi, quam habet, extergendi, ac frangendi, conterit, & frangit calculum vesicæ, si ex vino albo, ac tenui, bibatur: ut est apud Galenum lib. ix de Facultatibus simplicium Medicamentorum.

Cal-

Calculum Saxones, Borusci, Pomerani, etiam Hispani, non aliter frangunt, quàm lapide Judaico, belemnite, sive dactylo Idæo, qui belemnites vocatur ex eo, quod Græcis βέλεμνον sit telum, cujus effigiem refert: Dactylus verò Idæus nominatur, quia & figuram refert βελέμνου, sive teli.

Dolori vesicæ occurritur propinando ex aqua lapidem morochthum, sive galaxiam, qui & graphis, & leucographis dicitur. Gagates est diureticus: humorem enim per urinam expellit, ac quia idem vim habet corroborandi eo humores superfluos consumit, inque halitus digerit. Vermibus consulitur lapide bezoar propinato cum aqua graminis, vel cardui benedicti.

Colico morbo medetur malachites sive molochites lapis cum lacte propinatus. Pulvis gagatæ dragm. unius pondere, ex vino septem diebus haustus colicum morbum
a Ansel. Boet. 2. 165. penitus profligat *a*. Crystallus si in pulverem redigatur *b*,
b Idem 2. 74. cito sistit fluxum cholericum, vel cœliacum. Cœliacis etiam conducit morochthus sive galaxias lapis, ex aqua propinatus.

Alvi & sanguinis fluxum, ac imprimis dysenteriæ sistit smaragdus, ut ait Avenzoar. Est id ab ejus natura frigida, & sicca. Ac firmat Antonius Guainerius, qui extra controversiam ponit dysenteria liberatum iri, cujus ventri adhibitus sit smaragdus. Etiam crystallus tenuissimum in pulverem redacta, haustaque cum vino eidem morbo medetur. Diarrhœa, ac dysenteriæ etiam prodest pulvis ex corallio præparatus, assumtusque cum vino Rhenano, vel aqua cum aceto. Dysenteriam quoque sedat lapis, qui talcum à Germanis vocatur, cum aqua plantaginis. Hæmorrhoides sanat aqua è margaritis præparata: de qua Chymici, & Anselmus Boëthius Rodolphi II. Imp. Medicus lib. II de Lapid. cap. XXXVIII. Atque ait non margaritis modò, sive ut appellant, perlis, hanc vim inesse, sed etiam iis, quas matres perlarum vocitant. Etiam hæmorrhoides sanat Sapphiri pulvis, si interius adsumatur cum aqua plantaginis, vel aliis affectui huic mederi idoneis. Etiam ab jaspide, & aliis gemmis, remedia adferebam, cum de fluxu sanguinis è naribus agerem. Ac apud Nicolaum Monardes legimus, ut & hæmorrhoidum, & menstruorum fluxus sistatur, continuò gestando lapidem sanguinalem, qui ex Nova Hispania defertur.

CAP. XXIV.

De morbis artuum; manuum, pedumque rimis, podagra, morbo articulari, itemque ischiade: ac horum remediis lapide Indico Manarde, sarcophago seu lapide Asio, crystallo, aëtite, lapide sabuloso Palatinatus, & nephritico ex jaspidum genere.

CONsequi videtur, ut agamus de manuum, genuum, ac pedum morbis, sive, ut universè dicam, de arthritide. Atque ob communem naturam, etiam de ischiade.

Articulorum tophos comminuit ochra: ut est apud Dioscoridem. Etiam morbo articulari medetur succinum: quia catarrhos compescit. Efficacius autem, si cum guajaci ligno coquatur.

Rimæ manuum pedumque, teste Nicolao Manardes, sanantur lapide Indico, qui exinde dictus manualis. Asius lapis sive sarcophagus, *podagras lenit, pedibus in vase, ex eo cavato, inditis*: ut ait Plinius lib. XXXVI, cap. XVII. Atque addit, *omnium crurum vitia in iis lapicidinis sanantur, cum in metallis omnibus, crura vitientur.*

Crystallus, si in pulverem redigatur, tartarum, ut vocant, in homine resolvit, eoque podagris prodest: ut est apud Anselmum Boëthium lib. II de Lapp. cap. LXXIV.

Aëtites articulari morbo mirificè prodest: ut est apud Aëtium lib. II Tetrabibli, cap. XXXII: atque id hausit ex Theophrasti libro de lapidibus.

Thomas Erastus ait mire adversus podagram prodesse lapidem sabulosum qui prope Heidelbergam reperitur. Videtur esse, qui veteribus πῶρος dicitur.

Ischiadico morbo, quem corruptè *sciaticam* appellant, medetur lapis nephriticus, qui in Jaspidum est genere: imò & propterea Italis, vocabulo ex *sciatica* corrupto, vocatur *osiada*: uti ab Italico illo Gallis dicitur *une siadre*.

CAP. XXV.

De remediis morborum iis in partibus, quæ generationi inserviunt. Ubi de gonorrhœa, tentigine, mensibus, fluxu, abortu, partu, quæque eò spectant succinum, sapphirus, corallium, crystallus, oleum gagatæ, rubra jaspis, galaxias, smaragdus, lazulus, aëtites.

DEinceps transeamus ad morbos ventris cæteros: supersunt enim illi qui partium sunt nobis datarum, non tam ut singuli, quam ut genus humanum conservetur. Sapphirus in annulo, vel aliter gestata, impedire dicitur Veneris tentiginem: atque ideo ajunt gestari debere à sacerdotibus & aliis, qui perpetuam continentiam voverunt. Corallium sistit tùm virorum gonorrhæam, tum menses mulierum. Atque utrumque etiam præstat succinum.

Albos uteri fluxus sistit crystallus, si in exiguissimum pulverem redigatur. Oleum ex gagate destillatum, petroleo simile, sed eo calidius, si eo natura muliebris inungatur, cito uteri suffocationem compescit. Immodicum mensium fluxum mirificè compescit rubra jaspis, si femori alligata gestetur. Quod manifestis se experimentis compertisse refert Anselmus Boëthius, Cæsaris Rodolphi II. Medicus, lib. II de Lapid. & Gemmis, cap. CII. Etiam menses imò omne sanguinis profluvium, undecumque erumpat, corallium sistit. Succinum quoque menses retentos ciet: uteri strangulationem prohibet, arcet ejus fluorem, ac eundem purgat. Fluxui matricis etiam consulitur, imponendo ei cum lana pessi forma lapidem morochtum sive galaxiam: ut idem ait Boëtius libro II de Lapp. cap. CCXXVIII. Menstruorum fluxum sistit lapis Germaniæ vocabulo vocatus talcum.

Si succinum, in pulverem redigatur, & bibatur, gravidis præstat leviorem fœtus gestationem. Smaragdus coxæ mulieris adalligatus partum accelerat *a*: sed ventri a Ansel.
adhibitus, eundem moratur. Sardius quoque alligatus pag. 199.
ventri creditur partum conservare. Item jaspis alligata femori roborat conceptum, & promovet partum. Succinum etiam ajunt facilem partum præstare. Expedit autem ejus pulveri addi parum croci, & decoctum artemisiæ. Item gagatæ pulvis potatus accelerat partum.

Lapis lazuli impedit abortum: sed ne moretur, vel etiam impediat partum, ejus tempore seponi oportet.

Aëtites lapis dicitur facilem præstare partum feminis: ac id compertum ajunt, ex eo quod aquilæ, unde & ἀετίτου nomen, binos aëtitas nido inferant, ut ex ovis terris binos excludant pullos. Meminit lapidum istorum Lucanus in VI:

Quaque sonant fœta tepefacta sub alite saxa.

Sed Ægyptii putarunt eò lapides inferri, ut nidus eorum pondere depressus firmius ventorum injuriis resistat. Itaque aquila lapidem nido inferens symbolum iis fuit hominis, qui stabilem fixisset sedem: ut est apud Orum in Hieroglyphicis. Puto autem hoc nomen corruptè legi
apud B. Hieronymum in Esaiæ cap. LXVI *b*: ubi adducit b P. 255.
illud è Deuteronomii XXXII: *Sicut aquila protegit ni-* edit. Erob.
dum suum, & pullos suos desideravit, expandens alas suas suscepit eos, & portavit in humeris suis. Deinde ista subjungit: *Ajunt, qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum & jumentorum & pecudum, aviumque ingenitum esse in filios pullosque suos affectum: sed maximum esse amorem aquilarum, quæ in excelsis, & inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fœtus violet: amethysten quoque inter pullos ejus lapidem reperiri: quo omnia venena superentur.* Ubi pro *amethysten*

planè

planè *aëtiten* sentio rescribendum. Vel hoc verum est, vel memoria fefellerit Hieronymum.

Multum autem refert, quomodo hoc lapide utamur. Nam promovet quidem partum si alligetur femori; brachio autem alligatus retinet fœtum. Præterea quia ad se attrahendi vim habet, eo post partum amovendus: ne ipsam attrahat matricem: quod contingit, si quæ obliviscatur mox à partu eum auferre. Id exemplo feminæ, quæ propterea matrice etiam excidente, mortua sit Valentiæ, comprobat Valeriola. Quam verò vim habet aëtites, eandem habere creditur callimus. qui in aetite gignitur. Interdum pro callimo reperitur argilla, vel terra. Sed dubitatur an tum, aeritesdici debeat. Ulceribus penis. aliorumque locorum, morboque Gallico mire prodest pulvis angelicus, ut Nicolaus Massa vocat, sive argentum vivum præcipitatum: quod quomodo fiat, docet Euonymus Philiatros in Thesauro de remediis occulus *a*.

a P. 361. & 463.

Cap. XXVI.

De morbis partium similium, uti ossium, nervorum, carnis, cutis, aliarumque; fracturis, spasmo, ulceribus, tuberculis & excrescentiis, tumoribus ac inflammationibus, scabie, lepra impetigine, erysipelate, vibicibus, psora, pediculari, alopecia. Ubi conducunt osteocolla, magnes, margaritæ, calx, chrysocolla, æs plumbumque ustum, molochites, ochra, sapphirus, bezoar, sulfur, squama ferri, hydrargyrum, cos Naxia.

HActenus dictum de morbis partium dissimilium sive organicarum. Nunc aliquid etiam tangam eorum, quæ pertinent ad passiones partium homogenearum, simplicium, sive similium, vel ut vulgò dicunt similarium: hoc est, earum, ubi partes singulæ toti, atque inter se similes sunt: quales sunt os cartilago, ligamentum, musculus, membranæ, tendo, nervus, arteria, vena, caro, cutis. Ac alii quidem morbi sunt ossium, ut fractura eorum, aut luxatio: alii nervorum, ut spasmus: alii carnis ac musculorum; vel cutis, ac membranarum, &c. Quamquam horum morbi complures non solum partium sunt similium, sed etiam organicarum: imò quidam organicarum, per se, per accideos verò similium. Aliqua igitur horum morborum, qui penè omnes externi, remedia tangamus.

Ossa fracta, quæ non nisi XL dierum spatio sanari solent, intra dies tres, quatuorve, sanat lapis, qui osteocolla, rectiùs, quàm ossifragus vocatur, etsi Germanis *Beinbruch* dicatur, non quia frangat ossa, sed fractis medeatur. Vide quæ de hac virtute scribit Matthiolus ad Dioscoridem lib. V, cap. CIX. Ac firmat eam rem, Josephus Quercetanus, testis ejus rei oculatus. Quorum & fide nixus, idem prodit Anselmus Boëtius, Medicus, dum viveret, Cæsareus, lib. II de Lapid. & Gemm. cap. CCXXXV. Nec tamen tam celerem sanationem persuadere potuerunt Guilhelmo Fabricio Hildano Observationum Chirurgicarum Centuria III, Observat. XC.

Magnes si de collo geratur pendulus spasmo medetur, nervorumque cohibet dolores.

Margaritæ item roborant cerebrum, & nervos.

Theophrastus Paracelsus magnetem adhibet emplastris ad ferrum sagittæ è vulneribus extrahendum. Nempe quia ea magnetis indoles, ut attrahat ferrum. Sed utitur quoque ad educendam omnem saburram vulneribus inhærentem: idque, non inutili conatu, ut judicium est Anselmi Boëtii lib. II de Lapp. & Gemm. cap. CCLIII.

Calx, quia calore suo vim habet discutiendi, & extrahendi, eò coercet ulcera ne ulterius serpant: ut indicat Plinius lib. XXXVI, cap. XXIV. Ad cicatricem quoque eadem perducit, si temperetur aceto, & rosaceo. Vide Galenum in nono de Simplicium Medicamentorum Facultatibus.

Ulceribus, quæ difficillimæ sunt curationis, utilissima est chrysocolla tum nativa, sive fossilis, tum etiam factitia. Cujus caussa est, quòd utraque digerat & exsiccet.

Ulcera eorum, quibus mollior est caro ad cicatricem perducuntur ære usto ac loto *a*: at sine lotura si caro fuerit durior. Ac vis similis plumbo usto, quod fit è cadmia *b*: ut & Galeno traditum.

a Agricola p. 683.
b P. 687.

Molochites, genus jaspidis, vel prasii, curare dicitur ulcera virulenta, si misceatur vino ardenti *c*. Etiam ad ulcera prodest corallium, quæ carne explet. Vis fossilium saporem aquis conferendi: item sanandi ulcera aliisque morbis medendi, & caussas eorum, luculentè exponit Bartholomæus Maranta Venusinus, libro de aquæ Neapoli in Luculliano scaturientis, quam ferream vocant, metallica materia ac viribus *d*.

c Anselm.
d Neapoli prodiit anno 1559. in 4.

Ochra tubercula dissipat, & excrescentias in carne coërcet. Est hoc à vi adstringendi, atque erodendi, quam illi tribuit Dioscorides. Tumoribus & inflammationibus consulitur, si ocyus imponatur sapphirus. Item si quamprimum parti contusæ imponatur, ac validius sapphiro pressseris, impedit, ne pars contusa inflammetur *e*.

Sapphirus etiam gestata minuere dicitur scabiem *f*.

e Anselm. l. 2. c. 43.
f Anselm.

Lapis bezoat multùm medetur lepræ Arabum, sive elephantiasi Græcorum: item impetigini, erysipelati, & vitiis aliis, quæ à melancholico humore provenientia obsident cutim.

Lepræ, scabiei, & aliis cutis affectionibus medetur sulfur: cujus caussa est, quòd sit pingue & siccum, eoque igneum habet calorem qui noxium humorem absumit.

Vibices etiam flagrorum delentur emplastro quod ἀπ' ὤχεος *g* vocatur. Vide de eo Aetium lib. XV. Sulphur cum resina terebinthina, vel melle, exterget ac sanat psoras lepram. Nempe quia calidi est temperamenti, & tenuium partium, ac vim habet attrahendi.

g Ex ochra.

Sulphuris est factitii genus ex sulfure fossili, & squama ferri, simul coctis, ac deinde in urceos transfusi. Hoc vulgo dicitur *caballinum*, quia equorum scabiei medetur. Pediculos abigit, vel necat, hydrargyrum capiti alligatum: ut tradit Valescus, & ex eo Hieronymus Montuus *h*. Alopeciam pilis explet Cos Naxia: ut est apud Dioscoridem lib. V, cap. CXXV.

h Lib. de salubritatis tutela, cap. 5. pag. 151.

Postremò, quantæ efficaciæ in chymicis sit sulphur, alumen, sal, chalcantum, nitrum, chalcitis, ex Puteolano agro effossa, dicet Jul. Cæsar Capacius lib. II hist. Neap. pag. 753, & seqq. Reliqua remedia ubi ad morbos deventum, pete ex indice Euonymi, in Thesauro de secretis remediis. Qui Euonymus, etiam de auro potabili agit pag. 248, & deinceps, usque ad 258. De argento vivo, auripigmento, &c. pag. 460, & seqq. De oleis ex metallis pag. 407, & seqq. De quinta essentia metallorum, idem p. 168, usque ad 172. Quid verò per *quintam essentiam* intelligatur, legesis pag. 131. Joannes Branestus putabat quintam essentiam ex solis metallis requirendam, pag. 138. De auro potabili parando, ejusque effectibus, consule Alexium Pedemontanum de Secretis lib. I, pag. 18. ubi & in transitu de argento potabili.

Cap. XXVII.

De utilitate, quam ex fossilibus capiunt artes medicinæ famulantes: ut quarum vasa, atque instrumenta maximam partem materie fossili constent, ex alabastro, ferro, chalybe, &c.

PErcurrimus, quantum utilitatis ex lapidibus, ac metallis, rediret ad omne morborum genus. Egimusque de iis, quæ proximè morbos attingunt. Sunt verò quædam fossilium commoda, quæ non primò & per se homini medeantur; sed eo nomine pertineant ad medicinam, quod materiem præbeant vasis, atque instrumentis, quibus ad hoc opus, chirurgis, ac pharmacopæis, ut medico famulentur. Hujusmodi est, quod my-

myrothecium, sive vasculum, quo recondebantur unguenta, ex alabastro fere erant; unde & *alabastrum* dicitur Martiali. E ferro item, vel chalybe scalpellus, quo solent φλεβοτομεῖν *a*. Item forfex, vulsella, & quam ὀδοντάγραν vocant. Varro, secundùm Nonium, *odontagram*, ὀδοντάγωγὸν Erasistratus, &, ejus exemplo, *dentiducum* dicit Cælius Aurelianus: qui, & fide ejusdem Erasistrati, refert, in templo Apollinis fuisse μολύβδινον ὀδοντάγωγὸν, *plumbeum dentiducum*: ut eo commonerentur homines, non facilè odontagrâ utendum; sed tum demum si facilè adeò evelli dens posset, ut plumbea odontagra ad extrahendum sufficeret. Ex æreo καθετὴρ, unde Celsus *æneam fistulam* appellat. Est id instrumentum, quod peni insertum aperit meatum urinarium, atque ita prolicit urinam. Quid de cauterio, perichara&ctere, ut Aurelianus vocat, & tot aliis, dicam.

a Venam secare.

Cap. XXVIII.

De usu fossilium in κομμωτικῇ ad cutem reddendam candidam, tingendos pilos, similiaque mangonia, in quibus utuntur cerussa, ampelitide, antimonio, gypso, pulvere Sardii, coralliis, creta, lithargyro, sale ammoniaco, calce viva, auripigmento, argento sublimato, argento vivo, argento, alumine, vitriolo, pumice, chalcantho, myrrha, balineis aluminosis, sulfure, talco, selenitide seu lapide speculari.

EX his perspicere fuit bonitatem divinam, quæ tot nobis bona in fossilibus concessit, non solum ad rem cibariam, sed etiam medicinam. Nec tamen plenè mihi eam partem videar exsecutus, nisi aliqua etiam attigero ex peritia κομμωτικῇ, & doctrina magica. De priori scitè Plato in Gorgia: ubi docet, sicuti duæ sunt scientiæ, quæ corpus curent, videlicet γυμναστικὴ, sive exercitatoria, quæ valetudinem conservat, & ἰατρικὴ, sive medicina: ita quoque duplicem esse κολακείαν, sive adulationem: priorem respondere gymnasticæ, ac dici κομμωτικὴν: alteram esse ἀντίστροφον *a* medicinæ, & vocari ὀψοποιητικὴν. Ex his κομμωτικὴν ita corpus fucare, ut qui sanus non est videatur sanus; quique deformis, formosus. At ὀψοποιητικὴν non valetudini corporis, ut facit medicina, sed cupediis, ac gulæ famulari. De his fusius actum nobis lib. de Natura ac Constitutione Rhetorices, cap. 11. Ac si hanc quidem Platonis sententiam sequamur: nec γυμναστικὴ, nedum κομμωτικὴ, pars fuerit medicinæ. Et sanè etiam Hippocrates lib. de Locis γυμναστικὴν *b*, & ἰατρικὴν *c*, adversas constituit. Quamquam verò hæc ita sint, non tamen diffitendum, laxius sæpe accipi à veteribus Medicinæ nomen, ut Γυμναστικὴν comprehendat: de quo alibi nobis dictum. Unde est, quod & Medici κομμωτικῇ curent; præsertim qui in aulis principum degunt, atque in multis necesse habent obsequi heroinis, & earum gynæceo. Quare aliqua ex adulatrice hac scientia, ut eam Plato appellat, excerpam, ut liqueat, quantum etiam utilitatis ex fossilibus redeat ad κομμὸν, sive nitorem fucatum, & non naturalem, ut Cicero appellat, sive virgineos comtus, ut vocat Lucretius: etsi non minùs *femineos*, quam *virgineos*, potetat dicere.

a Ex altera parte respondentem.

b Gymnasticam.

c Medicinam.

Cerussa, quæ Græcis ψιμμύθιον, plumbariis debetur officinis. Hac mulieres cutim reddunt candidam. Martialis lib. I, epig. LXXIII:

Sic quæ nigrior est cadente moro,
Cerussata sibi placet Lycoris.

Item lib. VII, epigr. XXIV:

Et cerussatâ candidior cute.

Pilis tingendis utilis, γῆ ἀμπελῖτις *d* sive φαρμακῖτις. Itaque additur ad καλλιβλέφαρα *e*.

d Terra ampelitis.

e Iucundis superciliis.

Stibio, quod & stimmi vocatur, inque officinis *antimonium*, feminæ cilia nigrore pingebant, quo viderentur formosiores: ut Plinius autor est. Atque ideo γυναικεῖον *f* dixere, uti & πλατυόφθαλμον, quia oculi mangonio ejusmodi videantur dilatari. Vulgatus interpres Hieremiæ cap... *Cum pinxeris stibio oculos tuos, frustra componeris.* Et Ezechielis cap......... *Circumlinisti tibi oculos tuos stibio, & ornata es modo muliebri.* Et lib. II sive IV Regum cap........ *Depinxit oculos suos stibio, & ornavit caput suum.* Mulieres manibus solent candorem conciliare gypso. Unde Rufinus in epigrammate:

f Muliebre.

Αὐτὶ δέ μοι παίδων αἰόλω χροιῆς ἤρεσε γύψος,
Χρίσματα, καὶ φύκος οἶδ᾽ ἐπιτήδιος.

Mihi vero pro puerorum nativo colore, placuerunt unguenta gypsi, & forma fuco conciliata.

Imprimis verò is mos mulieribus barbaris. Hinc Valerius Flaccus in II Argonaut.

Picta manus, ustoque placet, sed barbara mento.

Apud Ciceronem etiam legas lib. VII, epist. VI: *Manibus gypsatissimis persuasit, ne sibi illa vitio verterent quod abesset à patria.* De Medea sermo est. Sed puto non tam loqui de Medea illa heroina, quam quæ in dramate ejus personam repræsentaret. Histriones enim gypso vel creta candefaciebant, pro persona, quam sustinerent.

Livorem dentium, ac sordes, affrictu suo corrigit pulvis sardii, sive, ut nunc vocant, corneoli.

Ex ramentis plumbi, & aceto fit unguenti genus, quod cerussa dicitur, (de hoc & initiò capitis) ex Græco κηρόεσσα, quia ceræ similis sit. Pleniùs modum conficiendæ cerussæ docet Isidorus lib. XIX, cap. XVII. Hujus usus in κομμωτικῇ, ad alborem faciei conciliandum.

Cretâ vel gypso albos faciebant servorum venalium pedes. Unde Tibullus:

—— —— *Quem sæpe jubebat*
Barbara gypsatos ferre catasta pedes.

Et Juvenalis sat. I:

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

Ad candorem faciei conciliandum spumæ argenti libr. sem. tritam cerne, & in aceti albi lib. II decoque, & usque dum tertia pars consumta rudicula agitato, decoctam destilla, hac faciem & collum illine. Ita Epiphanius. Sal Armeniacus inspersus superciliis eorum defluvium sistit *a*: nempe consumit acrimoniam humoris, ob quam male nutriti excidebant. Si facies sit pilosa, faciem glabram reddes psilotris ex ammoniaco purissimo, calce viva, auripigmento, atque aliis: ut pluribus docet Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis tutela cap. ult. *b* Lentigines faciei pellit ammoniacum purissimum in aqua solutum, & impositum: ut tradit Saracenus *c*. Ἴονθοις sive varis pellendis valde efficax est metallorum aqua ex descriptione Arnaldi, & Bertapaliæ. Commendat quoque Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis Tutela *d*. Ubi & remedia suppeditabit ex argento sublimato, item argento vivo, aliisque. Ὑπωπίοις sive sugillatis conducit Lithargyrum cum melle tritum, & fabæ fresæ admixtum. Vestigia exanthematum delet, lithargyrum, ut ait Sylvaticus. Pluraque ex Aquilano, & aliis, suggeret Hieronymus Montuus lib. de Salubritatis Tutela. *e*

a Montuus pag. 263.

b P. 266.

c Montuus item pag. 275.

d P. 276.

e P. 278.

Cicatrices ex ustura delet ac pilos reducit cataplasma ex calcis vivæ drachma I, cum adipis porcini cocti & colati libræ sem. *f* Auctor Marcellus Empiricus. Etiam faciei & cutis maculas tolles aqua ex argento vivo: ut est apud Hier. Montuum *g*.

f Montuus pag 279.

g P. 280.

Adversus ῥαγάδας sive ῥήξεις, hoc est, fissuras faciei, papillarum, vel alterius partis, utilia sunt lithargyrum, argentum, argenti spuma. De quorum usu, sæpe memoratum & memorandum vide Hieronymum Montuum *h*.

h P. 280.

Alumen cum aqua rosacea, salviæ, origani aliisque assumtum dentes præstat candidos. Modum præparandi plenius explicat Hieronymus Montuus lib. de Salubr. Tut. *i*.

i P. 281.

Etiam ibidem legas, quo pacto alumine & vitriolo consequamur, ut ne gingivæ fluxione tententur. Item ut medeamur iis excesis.

Pumicis loco, ad pilos auferendos, feminæ etiam utuntur ostracite, qui Germanis *topfstein*.

Βρογχοκήλη, quo signatur ingens gutturis, vel asperæ arteriæ tumor, minuitur medicamento composito ex lithargyro, ammoniaco, & aliis. Item alio ex chalcantho. De quibus plenius Hieronymus Montuus *a*.

a P.289.

Hircosis axillis utile illini alumen liquidum cum myrrha, odorato vino dissolutum. Item argenti spumam cum foliis myrti. Præterea lithargyrum cum foliis rosarum rubearum, & myrrha. Modum verò præparandi apud Hier. Montuum *b* vide.

b P. 286. & seqq.

Num & dignum memorari, adstringi naturam muliebrem balneis aluminosis? Aliaque ad id remedia apud Aëtium, & alios. Quibus referendis non est animus insistere, quia pauci usus, nisi ad decipiendum amantes.

Mulierem stupratam prodit ellychnium ammoniaco inunctum, si credimus Myrepsio.

Unguium maculæ delentur, si manus sæpe indideris aquæ, in qua liquefactum sit alumen.

Scabritiei unguium occurritur, si ex aceto imponas sulfur quod necdum sit expertum ignem, & ovi luteo æqua portione fuerit admixtum.

Feminæ lapidem, qui Germanis talcum dicitur, ac coloris est argentei, in liquorem solvunt, eoque faciei, collo, manibus candorem conciliant. Quomodo verò paretur hic liquor, enarrat Anselmus Boëtius Brugensis lib. II de Lapidibus & Gemmis, cap. CCXIV.

Atque eadem vis lapidi selenitidi, qui Galeno aphroselenitis, sive Lunæ spumæ, ac vulgo idem cum lapide speculari existimatur.

Veteres etiam pumice sese lævigabant. Plinius lib. XXXV, cap. XXI: *Pumices sunt in usu corporum lævigandorum feminis, jam quidem & viris.* Lucilius lib. VII Sat.

Scabor, subvellor, desquamor, pumicor, ornor.

Indeque dicebantur *pumicati*: ut Plinio in secundo epistolarum: *Qui titulus à vita hominis comti semper, & pumicati, non abhorrebat.* Est & Martialis lib. V in Didymum:

Et pumicata pauperes manu monstras.

Cap. XXIX.

De viribus, quas Magi fossilibus adsignant, non solum adversus morbos; sed etiam fulmina, incantamenta, aliaque: atque adeo ad ingenium augendum, facundiam parandam, favorem virginum, mulierum, etiam virorum principum acquirendum. Ubi memorantur adamas, rubinus, ceraunia, hyacinthus, amethystus, malachites, chrysolithus cum imagine asini, smaragdus, succinum, corneolus, magnes, aëtites, alectorius.

VIdimus de formæ mangonio, ac lenociniis. Venio nunc ad ingentia Magorum promissa, sed vana. Atque ut ea vanitas manifestior fiat, non continebo me iis, quæ ajunt valetudinemque, vitamque conservare, ac morbos pellere; sed eàdem operà adjungam, quæ aliis etiam in rebus magno cum hiatu pollicentur.

Adamanti inesse arbitrantur vim adversus pestilentiam, incantamenta, insaniam, terribilia somnia, incubos, succubos, & quid non? quæ opinio nullis æquè profuit, quàm gemmariis, ut cariùs suas divenderent merces. Ac ejusdem monetæ putandum, quòd existimatum, eo conjugum amorem foveri. Sanè aliquid ut potuerit memoria dulcium nuptiarum, ex conspectu adamantis in annulo pronubo; atque inde *reconciliationis gemmam* dixerint: non tamen adamas naturâ suâ vim reconciliandi habet.

Rubinus etiam dicitur tutum à pestilentia præstare, cogitationes malas, somniaque tristia avertere. Ad hæc tum libidinem coërcere: imò si quod homini infortunium immineat, immutatione coloris, indicium hujus rei facere gestanti. Atque Andreas Baccius, libro de Lapidibus ac Gemmis, scribit, se hujus rei experimentum habuisse ex annulo sibi à conjuge donato: qui sæpius colorem mutârit, imminente uxori morbo letali, illaque mortuâ, pristinum, receperit colorem. Cujusmodi si vera sint, nec casu ista concurrerint, non tam naturæ rubini tribuerim, quàm operationi spiritus per indicia ejusmodi homines commonenti de periculo instanti.

Nec assis est, quod de ceraunia prædicant, sive brontia, quem ajunt fulmine decidisse in terras, eoque tutum præstare à fulmine. Ambigo, an digni sint referri versiculi superiorum seculorum, quibus barbaries longè lateque grassabatur. Sunt autem istiusmodi:

Cùm tonat horrendum, cùm fulminat igneus æther,
Nubibus illæsus cælo cadit iste lapillus,
Qui castè gerit hunc à fulmine non ferietur,
Nec domus, aut a villa, quibus adfuerit lapis ille.

a Aut pro nec reposui, ne claudicet metrum.

Cautè additum illud *castè*: ut si contrà evenerit, quàm promissum à mago, vel gemmario, conferri culpa possit in gestantem, quasi cautè fortasse vixerit, at non castè.

Nihilo veriùs puto, quod ajunt hyacinthum, (nostrum dico, non veterum illum, qui nunc amethysti genus) de collo, vel in annulo gestatum, ajunt tutum præstare à fulmine: imò & opes, honores, ac prudentiam augere: quod & proditum Anselmo Boëthio *b*. Nisi sic lubeat argumentari: hyacintho vim esse cor ac spiritus recreandi: hinc alacritatem effici, & animi vigorem: ab eo prudentiam: à prudentia opes & honores provenire. Atque idem de similibus gemmariorum promissis judicium esto. Ut quod amethystum ajunt malas cogitationes prohibere: felix præstare ingenium, item vigilantiam ac industriam: etiam facere, ut gratiâ valeamus apud principem. Sanè lætitia animi pellit cogitationes tristes ac melancholicas: plus quoque ingenio videmus alacres, quàm torpidi: ingenium etiam, & industria nos viris principibus gratos præstant.

b Lib. 2. de Gemmis, c. 31.

Adamanti etiam tribuunt, quòd si pulvinari eum supposuerit maritus, uxor, modo casta fuerit, somno excitata irruet in amplexus mariti: sin cum alio rem habuerit, maritum aversabitur. Quæ anilia sunt, cum adamas scire nequeat, quid actum sit à conjuge. Aliam quoque rationem addit Anselmus Boethius *c*: quod ne natura quidem homines sciant adulterium esse vitiosum, nedum adamantes. *Nam*, inquit, *ante Moysem dum natura lex sola vigeret adulteria nulla erant, & tamen vario concubitu vivere licebat.* Quæ profectò mallem tacuisset. Quum ex Genesi XXXVIII, 24, cognoscere sit, ut Judas Thamarem, adjudicârit vivicomburio, eo quod licet Selaho, filio Judæ foret desponsata, ex altero tamen facta esset gravida.

c Lib. 2. de Lapidib. & Gemmis, c. 4.

Malachites quoque sive molochites, creditur gestantem præstare tutum à fulmine, ac tonitru: etiam arcere malos spiritus, acerbas animi cogitationes, terriculamenta nocturna, incantationes, & fascina: ac imprimis hoc posse ajunt magi, si Solis figura insculpatur gemmæ: quasi aliquid etiam conferant characteres.

Quid etiam ineptius, quàm quod legas in inepto libro, qui inscribitur Sigilla Raphaëlis: *Asini imago in Chrysolitho futura prædicendi virtutem dat.* Citat Gaulminus in Notis ad Psellum de Operationibus Dæmonum. Ubi & de ejus Operis inscriptione addit, *Sigilla* vocari, Latinis, quæ Græcis στοιχειώματα, ultimi ævi scriptoribus ἀποτελεσματικὰ τῆς γλύψεως.

Modum etiam excedit laus smaragdi, quando dicitur è collo pendulus dæmones arcere ac fugare. Nec video, unde hoc deducant, nisi fortè, quòd certum si recreare animum atque ita pellere timorem, & mœrorem: quibus animum obsidentibus, melancholicæ dominantur cogitationes: nec aliàs dæmones facilè adeo in hominem imperium habere. Ajunt quoque conferre notitiam futurorum, eloquentiam, opes: quæ magis admirari, quàm intelligere, homini datum sit. Sed enim nulli movebimus litem de caussa, modò constiterit experientiâ, non esse hæc vana, atque inania.

Sma-

Smaragdi etiam hæc laus dicitur, quòd rumpatur, si quis eum gestet, dum illegitimam Venerem exercet. Sed enim quid manifestius, quàm smaragdum non posse discrimen statuere inter Venerem concessam, & inconcessam? Quare multo verisimilius Georgius Agricola ait, dissilire, quoties, qui eam gestant Veneri vacant. Quo pacto dicendum, ex iis, qui per Veneris res junguntur, halitum emitti smaragdo inimicum.

Succinum ajunt gestatum pueris esse amuletum adversus fascinationes, ac spectra nocturna. Perhibent eum qui gestat lapidem cui nomen ovum anguinum, in litibus vincere, & ad reges habere aditus faciles. Refert id ex aliis Plinius lib. XXXVII, cap. X. Atque addit à Claudio principe equitem Romanum è Vocontiis interemtum, quod eum in sinum haberet. Quis etiam Cardano credat? cum ait Sardium, qui vulgo corneolus, facere ut qui eum gestat in litigando caussa fiat superior?

Quam ineptum etiam, quod Marbodæus prodit de magnete, quasi rerum Venerearum intelligentiam habeat, maritos atque uxores conciliare, imò & adulteria prodere. Nam si capiti supponatur uxoris dormientis, eam quidem quæ casta est, irruere in amplexus mariti, etsi dormiat: adulteram verò de lecto procidere, velut fætore coactam, quem emittat magnes.

Verisimilius est, quod ait, si fures eum imposuerint prunis ardentibus, domesticos abigere atque ita inservire nefariis illis hominibus, ut securiùs furentur. Nempe magnes igni admotus spirat fœtorem exitialem: adeò ut vertiginem, apoplexiam vel epilepsiam, inducat. Nihil igitur mirandum, si domestici fugentur, fures non item, qui amuletis sese antea adversus hunc adeò noxium fætorem muniverunt.

Magicum etiam est, quod Dioscorides lib. V de re medica, cap. CXVIII scribit, furem eo pacto posse deprehendi, si dederis comedendum panem pulvere aëtitæ commixtum. Nec enim hunc porrectum posse deglutire. Imo hodieque ea in Græcia ratio obtinet inquirendi furis, sed aliis etiam additis, prorsus superstitiosis. Vide Bellonium lib. II Observat. cap. XXIII. Equidem nullum hìc vim puto aëtitæ; sed tamen censeo vafros fuisse homines, qui primi id commenti fuere. Quid mirum, si furti sibi conscius, & tantam esse aëtitæ vim persuasus, eo animi angore sit, ut, infamiæ præsentis metu panem nequeat deglutire: at possit hoc melius sibi culpæ conscius.

Apud Plinium legere est Milonem Crotoniatem fuisse invictum beneficio lapidis Alectorii, quem habuisset. Quo quid magis ridiculum? Uti & quod dicitur mulieribus virorum gratiam, & eloquentiam conferre, ac tutum esse adversus quævis pericula. Item quod perhibent chelidonium nigri coloris conciliare principum gratiam, efficereque ut quis cœpta quævis feliciter ad exitum perducat.

Cap. XXX.

De usu fossilium in re vestiaria quà habitum quaque ornatum, quem præbent, præbuereve lapis Carystius, amiantus, asbestinon ad elicienda & conficienda inde textilia, morochthus ad candefacienda linteamina, creta fullonum, Cimolia, sutorum olim chalcanthus nunc ferrugo, aurum & argentum texendis pingendisque Attalicis; è ferro primitus Romanorum & tandem auro, horum aliorumque annuli: adamas, sardonyx in sacro summi Pontificis vestitu. Et quæ non alia in sacris & extra, ætatis puerilis & adultorum.

POstquam actum de iis, quæ ad penum sive cibum & potum; quæque ad medicinam, seu morbos propulsandos, imò & formæ lenocinia, ac grandia variaque magorum promissa pertinent; visum est animo proficisci ad commoda, quæ ex fossilibus percipiunt res vestiaria, atque ædificatio. Nam post ea, quæ valetudinem instaurant, nihil æquè ac duo ista, homini necessaria videntur. Ab amictu initium esto: ac prius de lapidibus, quam metallis. Priùs item de usu ad vestes indè texendas, deinde ad eas his mundandas.

Ad texendas inde vestes in pretio fuit lapis Carystius, sic dictus à Carysto, non illa civitate Laconicæ, quam à vini bonitate laudavit Alcman poëta: sed altera ejus nominis in Eubœa, prope Ocham montium in Eubœa maximum, ubi lapis ille crescebat. Hunc lapidem pectebant, inque fila diducebant, telasque ex eo texebant: unde capitum involucra, retia, mantilia, mappæque, & alia. Ac hujusmodi, in ignem conjecta, non comburebantur, sed exibant mundiora. Ut videatur non alius esse ac amiantus, de quo Dioscorides lib. V, cap. CXIII. Is sic vocatus, quia, quæ inde fierent non μιαίνονται *a*. Narrant Strabo lib. X, & Plutarchus de defectu Oraculorum, (qui suo tempore jam desiisse hunc lapidem ait) item Apollonius Dyscolus cap. XXXVI ἱστοριῶν θαυμασίων *b*: qui liber perperam, saltem præter auctoris mentem, vulgò inscribitur περὶ καταψευσμένης ἱστορίας *c*, idque propter unius Suidæ auctoritatem, qui speciosum titulum immutavit; ut sæpius à Christianis in gentilium libris factitatum. Atque hoc quoque dictum nobis in Historia Historicorum Græcorum. Ubi & monitum, eorum, quæ de amianto refert Apollonius non Tacum memoràsse auctorem, ut vulgò apud eum legitur, sed Sotacum, cujus librum περὶ λίθων *d* sæpius laudat Plinius, quodam etiam in loco Solinus, ut alios mittam.

a *Inquinant.*
b *Historia admiranda.*
c *Historia commentitia.*
d *De lapidibus.*

Porrò non mirum adeò, si ejusmodi textilia non arserint in igne. Caussa est aperta, quia hoc linum non è planta fuit, sed è lapide, qui malleis cusus, terrenoque, quod superfluum erat, excusso, capillamenta emittebat, quæ haut aliter, ac si fuissent è lino, inter plantas memorato, materies erant textilium ac velorum. Interim Carystium hunc lapidem, qui amiantus videtur, distingui oportet à lapide alio, qui & ipse Carystius dicebatur. Nec enim Carystus hoc solum lapide commendabatur, sed etiam marmore, unde columnis Carystiis nomen. Atque hinc Seneca in Troade:

—— *Ferax varii lapidis Carystus.*

Quod verò de Carystio lapide diximus, idem de Indiæ lapide prodit Plinius lib. XIX, cap. I. Sic enim scribit: *Inventum est etiam quod ignibus non absumeretur. Vivum id vocant, ardentesque in focis conviviorum ex eo vidimus mappas, sordibus exustis, splendescentes igni magis, quàm possent aquis. Regum inde funebres tunicæ corporis favillam ab reliquo separant cinere. Nascitur in desertis adustisque Sole Indiæ, ubi non cadunt imbres inter diras serpentes: Adsuescitque vivere ardendo, rarum inventu, difficile textu propter brevitatem. Rufus de cætero color splendescit igni. Cum inventum est, æquat pretia excellentium margaritarum. Vocatur autem à Græcis asbestinon ex argumento naturæ.* Valde autem falluntur, qui censent, apud Romanos etiam cadavera tunicâ ex hoc lapide texta indui solere. Nam hoc si esset, non id Plinius velut singulare quid retulisset de regibus Indicis. Et ea raritas lapidis illius fuit, ut in ipsa India regum id proprium foret. Alii iccirco malunt dicere, indutos tunicâ ex lapide Cyprio, vel Carystio: de quo ante dictum. Sed hoc si foret, non tantum de eo silentium esset apud veteres omnes. Quod siquis roget, quomodo absque eo separari cadaveris cineres potuerint ab illis lignorum, & aliorum animantium, quæ una cremabantur: non aliud offeram, quam quæ dicebamus lib. superiori cum de lini usu in cremandis corporibus ageremus.

Opus ad rem vestiariam tum pectine ferreo, quo carminatur lana, tum ferreo hamo, quo carminatur linum. Illud Belgis *kemster-cam*: hoc iisdem *hekel*.

Morochthus, sive galaxias, eo quòd tener sit, facilè solvitur in liquorem, utilisque ad dealbandas vestes lineas: ut est apud Dioscoridem lib. V rei Medicæ, cap. CIX.

a Lib. 36. cap. 17. Creta, teste Plinio *a*, & Isidoro, Romani togas & vestes candefaciebant: unde iis induti dicebantur *candidati*. Vulgo quidem Romanis toga alba in usu: sed cùm ambirent ac prensarent, ad alborem accedebat splendor: quæ duo ad candorem requiruntur. Nec quævis creta huic rei idonea sed Sarda, quæque Saxum dicebatur. Creta Umbrica etiam versicoloribus vestibus conducebat: nitorem enim colori cuivis conciliabat. Cimolia creta usi, non quidem ad candorem, sed ut vestibus alio tinctis colore adderetur nitor, rigorque, & soliditas quædam. Vide de variis hisce generibus Hieron. Mercurialem lib. III. cap. XXI.

Fullones in eluendis pannis utebantur terra sive creta Cimolia, sic dicta à Cimolo, Cretici maris insula, secundùm Ptolomæum. Ovid. VII Met.

—— Cretosaque rura Cimoli.

Ad habitum corporis etiam calcei pertinent. Sutores autem in tingendis coriis antiquitus usi sunt chalcantho: quod iccirco *atramentum sutorium* à Celso, Plinioque dicitur. Nunc ejus loco sutores usurpant ferruginem in tenuiori zytho resolutam. Nempe quia adstringit velut atramentum sutorium: sed minùs eò erodit. Etiam lapide agerato usi coriarii, ad nitorem calceis conciliandum: ut est apud Galenum lib. IX de Simplicium Medicamentorum Facultatibus. Iisdem in calceis parandis è ferro opus est scalpro sutorio, & subula.

Ad metalla venio. Ex auro, ac argento, fila nebant, unde vestes. Maro:

—— Tyrioque ardebat murice lana
Dimissa ex humeris, dives quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreverat auro.

Claudinus:

—— Cinctus,
Quos tibi divino mecum Tritonia duxit
Pectine: tincta simul repetito murice fila
Contulimus pensis, & eodem nevimus auro.

Hæc de habitu indumenti. Venio nunc ad illa ornamenti. In quibus suus semper annulis honos fuit. Hic veteribus Romanis ferreus, atque is purus, hoc est, sine pala. Etiam Marius de Jugurtha triumphavit cum annulo ferreo; tertio demum consulatu ferreum adsumsit. Imò Plinius testatur, suâ ætate multos viros prætorios consenuisse in annulo ferreo: ac suum etiam annulum pronubum, sive quem sponsus sponsæ miserat, ferreum, ac purum fuisse. Non satis constat, quando equites annulo aureo cœperint distingui à plebe. Utebantur annulo in manu sinistra. Nempe, ut Plinius ait, auctorem rei puduit inventi sui. Fere gestabant in digito, qui Græcis *παράμεσος*. Cujus hanc adferunt caussam, quod in eo sit vena, quæ ad cor ducat. Ac propterea quoque auro includebant gemmam, quæ veneno adversaretur. Ea à tergo non obducebatur auro, ut eo facilius vim suam in venam, ac porro ad cor transmitteret. Sed sunt ista λῆροι *b*.
b Nugæ. Neque enim Natura annulari digito magis, quam digitorum alii, ab ejusmodi venâ prospexit. Vide omnino quæ de annulis Plinius tradidit lib. XXXIII, cap. I.

Alia etiam ornamenta corporis debent homines fossilibus. Hujusmodi est bulla puerorum aurea, vel inaurata. Catenæ etiam è crystallo fiunt; imò & vestium, ut vocant, nodi. Quid dicam de torquibus aureis? quid de monilibus baccatis? Ut mittam de corallo, quo virgines, nuptæque brachia exornant: deque succino, cujus similis fere usus est. Nam ista, utcumque sint in mixtis inanimis, ac sint è succis concretis; non tamen in lapidibus, ac metallis nec ullis fossilibus, inveniunt locum.

Quid quòd in sacris etiam ornamentis locus gemmis fuit? Nam in populo Israëlitico summus Pontifex adamantem in pectore gestabat, quoties talari veste, & epomide indutus, ingrederetur sanctum sanctorum. In eo Deus coloris immutatione potentiam, atque iram suam, ostendebat. Nec tamen hoc à natura, sed prorsus supernaturale fuit.

CAP. XXXI.

De fossilium usu in ædibus publicis, & privatis exstruendis, privatorumque potissimum instruendis, ac exornandis. Ex ferro cardines, seræ, &c. ex plumbo musica in templis organa, in carceribus compedes, manicæ, ex ære alicubi tecta, variæque antiquitus columnæ. Saxa arenaria parietibus inservire & quare, crustata ac scissilia tectis, tophos explendis ruinis. Fenestræ veterum, ex lapide diaphano qui specularis; hunc hodiernum superesse. similem usum præbuisse Cappadocum phengiten. Etiam vitrum fieri ex silicibus liquefactis. Vitriariorum smiris; hii & usurpari magnetem coloris ergo. Fabrorum incudes, dolabræ, unde. Lithantrax quanti usus. Hollandarum idola quæ, qualia. Pedes lectorum olim ex marmore. E ferro cortinarum annuli. Digitabula, calamistri.

Videamus nunc de fossilium usu in ædificiis privatis, publicis, sacris. Ac primùm de illo metallorum.

E ferro sunt cardines, seræ, claves, cancelli, & alia. E plumbo, canales qui aquam tecto decidentem excipiunt, inque cisternas transmittunt. Ex ære olim limina, ostia, valvæ, tum in privatis ædibus; tum urbium portis: ut centum portarum Babylonis. Tecta quoque, ut hodieque Berlini in arce Principis Brandeburgici. Ac similiter in templorum tectis. Ex ære enim sunt illa B. Joannis, tum Magdeburgi, tum Lunæburgi: item Lipsiæ templo B. Thomæ, atque alia aliis in locis. Ex ære item variis in locis columnæ. Unde Maro III Georg.

Atque hac undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.

Quem ad locum ita Servius: *Augustus victor totius Ægypti, quam Cæsar pro parte superaverat, multa de navali certamine sustulit rostra: quibus conflatis, quatuor effecit columnas; quæ postea à Domitiano in Capitolio sunt locatæ: quas hodieque conspicimus.*

Hæc de metallis. Ad lapides, & saxa venio. Unde quanto firmius tutiusque ædes exstruantur, nihil attinet dicere. Ac parietibus quidem inserviunt saxa arenaria, quia valide sunt compacta, & ex arenæ natura hoc habent, quod facile imbibant calcem. Iisdem utilia saxa crustata, ac scissilia, quia ex his fiunt tecta. Pori in usu sunt rimis parietum explendis. Nam propter poros facile calcem, pumicis instar bibunt, atque ita hiscentes partes conglutinant. Ob levitatem autem non gravant.

Etiam specularia domus pars sunt, teste Ulpiano. Fenestræ erant non è vitro, ut nunc fit, sed è lapide diaphano, qui specularis vocabatur, inque tenues findebatur crustas. Meminere ejusmodi specularium Martialis, atque alii. De lapide ipso ita Plinius lib. XXXVI, cap. XXII, al. X: *Specularis lapis faciliore multò naturâ finditur in quamlibet tenues crustas. Hispania hunc olim citerior tantum dabat; nec tota, sed intra centum millia passuum circa Segobricam urbem. Jam & Cyprus, & Cappadocia, & Sicilia, &, quod nuper inventum Africa.* Ac plura de hoc subjungit. Pancirolus hunc lapidem reponit inter deperdita. Alii superesse censent, eundemque quem Germani vocant *unser lieben Frauwen eys*.

Similis usus est lapidis phengitæ, quem video etiam ab eruditis viris cum speculari lapide confundi. At diversum esse, certissimum. De hoc ita Plinius lib. XXXVI, cap. XXII: *Nerone principe in Cappadocia repertus est lapis duritiâ marmoris, candidus, atque translucens, etiam quaparte fulva inciderant vena, ex argumento phengites appellatus. Hoc construxerat ædem Fortunæ, quam Seiam appellant, à Servio rege sacratam, aurea domo complexus. Quare etiam foribus opertis a interdiu claritas ibi diurna erat, haut alio, quam specularium modo, tanquam inclusâ luce, non transmissâ.* Postea subdit: *In Arabia quoque esse lapidem vitri modo translucidum, quo utuntur pro specularibus, Juba autor est.*

a Sic legendum, non opertis; ut est in vulgatis.

Etiam

Etiam vitrum fit è silicibus liquefactis.

Vitriarii vitrum findunt lapide, qui Plinio smiris dicitur, uti & Galeno, atque aliis σμίρις, vel σμύρις. Gallis & Belgis *ameril*, Germanis *smergel*. Reperies quoque in officinis aurifabrorum, quibus dicitur *astreck-steen*.

Ex onyche (non pro gemma nunc, sed alabastri genere usurpo) columnæ olim fiebant, effodiebaturque inter montes Arabiæ; at Plinii ætate etiam repertus in Italia. Ex marmore Lacedæmonio, quod viride, sed maculis intercurrentibus majoribus, fiebant columnæ; minores autem ex vicino huic, quod ophites dicebatur, à maculis illis serpentium similibus situ, ac forma.

Nec considerare solùm oportet, quæ pars ædium fiunt, sed etiam quibus fiant instrumentis. At fabris è ferro incudes, mallei, dolabræ, & similia. Huc quoque magnam partem pertinent, quæ de ferro, ferrumine, & ferruminandis operibus congessit Cæsar Bullingerus lib. II de
a P. 151. Pictura & statuaria, cap. XII *a*. Præterea fabris ferrariis, & ærariis longè utilissimus lithanthrax, qui Belgis *steenkole*, quasi lapideum carbonem dicas.

Vitrariis item magnes conducit, ut aliquid ejus miscentes vitro id è viridi, vel luteo, candidum reddant. Qua de re nonnulla Plinius lib. XXXVI, cap. XXVI. Plenius vero Georgius Agricola.

Nec solùm domus, ejusve partes, vel instrumenta, quibus ista fiunt, ortum suum fossilibus debent; sed etiam vasa domestica, variaque supellex, ab iis vel materiem accipit, vel nitorem atque elegantiam. Sunt vero vasa & supellectilia duûm generum. Quædam usui sunt, unde *utensilia* vocantur: quædam sunt σκεύη ἀναθηματικὰ, sic dicta, quia solùm ornatui inserviunt: quomodo & Hollandi ea vocant *huys-afgoden*. Nempe tantum est feminis Batavis studium, ut omnia niteant domi, ut nec credibile sit gentes majorem curam impendisse ne sorderent Deorum simulachra. Aliter iidem Batavi *pronck-werck* vo-
b Abigne immunes lebetes. cant. Græci ἄπυρα: ut ἄπυροι λέβητες *b*: videlicet, quia non admoventur igni, ne nitorem deperdant. Ex iis, quæ de utensilibus dicam facile erit de aliis statuere.

E ferro fiunt claves, veru, cultri, quædam etiam cochlearia. Ex ære sunt pelves, candelabra, alia: Imo candelabra etiam ex ære Corinthio: ut liquet ex Martialis apophoretis lemmate XLII. Ex plumbo candido guttus sive aqualis, & quæ non alia. Ex auro & argento quæ fiant notius, quàm ut hic debeat tangi. Ex alabastrite fiebant olim pedes lectorum: uti & alia multa: de quibus dictum antea. E ferro sunt cortinarum annuli. Sunt & quædam mulierum propria: ut è ferro acus, & calamistrum. Item ex ferro, ære, argento, digitabulum. Ad publicas ædes referendus carcer. Hic è ferro opus compedibus, manicis, aliis. In templis è plumbo sunt instrumenta Musica, quæ simpliciter *organa* vocantur.

Transvolo singula, decerpere aliquid contentus. Quid enim iis insistam, quæ quilibet per se videt?

Cap. XXXII.

De fossilium usu in re nautica, ferro, ære unde naves rostratæ. Quantum navicularia, uni e fossilibus magneti debeat, homines cæteraque ferenti, ducenti.

POst ædium structuram, ac vasorum ejus, ad rem nauticam accedo. Sunt enim naves pro domo: unde &
a Navigium ænigmatice. b Transportatilem domum. τὸ πλοῖον αἰνιγματικῶς *a* vocarunt μεταφόρητον οἶκον *b*, ut ab Eustathio proditum. Ac satisquidem constat de ferro, cujus usus in navibus compingendis. Primùm tamen pro eo utebantur ære, ut antea dictum. Ex eo rostra fiebant: ac naves cum rostris ejusmodi Appiano dictæ χαλκέμβολοι, Plutarcho χαλκήρεις, Maroni *æratæ* lib. IX:

Quot priùs æratæ steterant ad litora puppes.

In quo tamen Maro non exactè habuit temporum rationem. Heroicis enim temporibus necdum erant naves æratæ; ut in Oratoriis Institut. ostendi lib. V, cap. XI, sect. VII.

Harpagones ferro solent præpilari.

Nunc vero multò etiam amplius, quàm olim, fossilibus debemus, propter usum magnetis. Olim enim de nocte ad astra, imprimis Cynosuram, & Helicen, cursum dirigebant: obscurâ autem nocte ignorabant, ubi versarentur: unde Maro III Æn.

Erramus pelago totidem sine sidere noctes.

At ante annos trecentos circiter, & quinquaginta Flavius quidam Melphi, Campaniæ oppido, reperit usum acus, ad eam magnetis partem, qua Septentrionem spectat, attritæ, atque hinc consecutæ, ut in pyxide nautica, etiam nocturnis in tenebris, Septentrionem styli cuspide ostendat. De inventione hac, Campanis debita, auctores nobis Blondus in Italia illustrata, & ex eo Pancirolla in novis repertis, ac ad eum in Notis Salmuthus, item Petrus Ciezius lib. II Histor. Indic. cap. IX, & Gomara lib. I Histor. Gener. Indic. Rationem adornandæ ejusmodi pyxidis atque acus, monstrat Hieronymus Osorius lib. de Rebus Emanuelis, Lusitaniæ Regis. Anselmus Boethius lib. II de Lapp. & Gemmis, cap. CCLIV. Jure autem hanc artem inter miranda reponit Cardanus lib. XVII de artibus, rebusque artificiosis. Mirum autem acum in hunc usum nauticum bene custoditam durare ad annos centum: ut idem ait Boethius.

Cap. XXXIII.

De utilitate, quæ ex fossilibus rem ad militarem redit. Herculis, & Germanorum arma olim ex ære. Smiris armis expoliendis meretur. Magnes ignispuos globos dirigit, ipseque pulvis pyrius unde. Arma noctu congressuri veteres, gypso dealbabant, quo suos dignoscerent. Tormenta ex ferro, ære. Gladii, sarissa, lorica, quid. Succino Turcos frænos, & ephippia exornare.

EGi de ædificiis, ac navibus. Pergam nunc ad rem militarem.

Metallorum in militia usum quis nescit? præsertim æris ac ferri. Primitus autem ære usi, juxta illud Hesiodi:

Χαλκῷ δ' εἰργάζοντο, μέλας δ' οὐκ ἔσκε σίδηρος.
Ære operabantur, nigri ferri haut erat usus.

Itaque poetæ cum Herculis clavam describunt, aliaque heroum arma, ærea dicunt, non ferrea. Nec id mirandum, quando & in Germania sic olim fuit: ut ostendunt thoraces, & enses ænei, item frameæ ex ære, & calcaria, atque etiam cultri: quales crebro effodiuntur. Alioqui poterat putari, poëtas dicere ærea arma, non quia forent ex ære, sed quia ex ære esse solerent, priusquam in locum ejus ferrum successisset. Ac fortasse utroque usi, nempe, ut enses fuerint ex ære, στόμωμα verò sive acies ex ferro. Saltem Homerus ipse credidit heroicis temporibus notum fuisse ferrum. Nam Odyss. Φ ait, in arca Ulyssis magnam fuisse copiam æris, & ferri. Adderem eundem poetam, & ἠνορέην *a*, & θυμὸν *b*, vocare σι- a Colum.
δήρεον *c*. Sed eo non pugno, quia dici possit, hoc à b Animum.
poëta κατὰ πρόληψιν dici, ratione habita suorum tempo- c Ferreum.
rum.

Smiris lapis non modo utilis est ad gemmas scalpendas; sed eo quoque arma expoliunt. Siquidem, affrictu ejus pulveris, enses & loricæ, ubi ferrugo obsederit, ita abstergentur, ut pro novis possint haberi.

Etiam in bello magnus est usus magnetis sive pyxidis nauticæ: quo bombardarum globi igniti ad locum pertingant destinatum. De hoc vide Junctinum in Sphæram de Sacrobosco cap. III *d*. d P. 255.
Quid jam de halonitro, sive pulvere nitrario aut edit. Lugd.
tormentario dicam? de cujus compositione antea vi- an. 1578.
dimus.

Arma interdum gypso dealbabant, si noctu vellent aggredi hostes. Sic enim facilius dignoscebant suos ab hostibus. Auctor Herodotus in Urania, & Pausanias lib. x. In militia è ferro gladii, pugiones secures, sarissæ, frameæ. Item galeæ, loricæ, ocreæ, alia.

Ex ære item tormenta bellica, & tubi, pixides, pyroboli quos bombardas dicimus.

Equorum ephippia, frena, clitellas succino enormant Turcæ: uti & mulos, & camelos. Qua de re Petrus Bellonius lib. II Observat. cap. LXXII.

Cap. XXXIV.

Quantum commodi studia è fossilibus percipiant: præcipue in scribendo, ac ad rem epistolarem. Antiquissimis temporibus quæ durare debebant in saxis fuisse perscripta, etiam apud Danos. Tabulæ Mosaicæ. Leges Græc. & Romanorum, æri incisæ. Graphis. Miniatulæ Criticorum cerulæ. Libri pumice expoliebantur. Typi ex plumbo, & stibio. Elegantiam in scribendo sectantium arena. Sapphirum aliasque in sigilla sculpi.

A Militia, quò potiùs tendam, quàm ad studia sapientiæ, & universam literaturam? Pulcherrimus enim nexus est Martis, & artis: eorum qui gerunt scribenda, & qui scribunt gesta. Dixeris hæc solùm pertinere ad historiam. Sed aliter est. Nam historia non differt à philosophia practica, nisi quod illa doceat per exempla: hæc ex exemplis eliciat universale pronunciatum. Imò scientia quoque naturalis tota nititur historiâ naturali. Ad hæc non Philologia modò, & Poësis, atque Oratoria; sed ipsa etiam Grammatistice, quæ est legendi, ac scribendi scientia, studiorum nomine, comprehenditur.

Antiquissimis temporibus consuetudo erat ea, quæ perennarent inscribere saxis, lateribus, æri, aut plumbo incidere: quemadmodum de Babyloniis, Phœnicibus, Ægyptiis, Græcis etiam ac Romanis ostendi lib. I de Arte Grammatica, cap. XXXV. Atque idem quoque mos gentibus Septentrionalibus fuit. Hinc de Danis ita Saxo Grammaticus in Præfat. *Nec ignotum volo, Danorum antiquiores, conspicuis fortitudinis operibus editis, gloriæ æmulatione suffusos, Romani styli imitatione, non solùm rerum à se magnificè gestarum titulos exquisito contextos genere, velut poëtico quodam opere, perstrinxisse; verum etiam majorum acta, patrii sermonis carminibus vulgata, lingua sua literis, saxis ac rupibus, insculpenda curâsse.* Imprimis vero consuetudo hæc in legibus observata fuit. Nam ut de Mosaicis tabulis nihil nunc dicam: Græci pariter ac Romani leges incidebant tabulis æneis, quas deinde in loco publico clavis affigebant ferreis. Cicero Philipp. I: *Quod erit ita gestum, id lex erit, & in æs incidi jubebitur.* Ovid. I Metam.

—— Nec verba minantia fixo
Ære ligabantur.

Quo de loco dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. VII, sect. III. Ferreis affixas clavis, ex Plauti Trinummo liquet. Sed hoc nihil ad præsens institutum. De ænea tabula Augusti, in qua anni formam conscripsit, sic loquitur Macrobius lib. I Saturn. cap. XIV: *Augustus, qui annos XII sine intercalari die transigi jussit, ut illi tres, qui per annos triginta & sex vitio sacerdotalis festinationis excreverant, sequentibus annis XII nullo die intercalato devorarentur, post hoc unum diem, secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque anno intercalari jussit, & omnem hunc ordinem æreæ tabulæ, ad æternam custodiam incisione mandavit.* Porro etiam cùm Romani in tabulis scriberent ceratis, graphio, sive stylo usi ferreo, vel æreo. De quo itidem in Arte egi Grammatica, loco, quo antè dicebamus. Arithmetici hodieque dum scribunt in palimpsesto, & lapide scissili: saxeo utuntur graphio. In vitris scribimus cuspide adamantina.

Librarii εἰς κάλλος [a] minio sive rubrica signabant librorum titulos. Unde initio Tristium Ovidii: [a] *Ornatus ergo.*

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Et Sidonius lib. VII, epist. XII: *Jure vobis in hoc* (epistolarum) *opere prima titulorum rubrica, prima sermonum officia dedicarentur.* Hinc veteres Glossæ: *Rubrica,* διὰ μίλτου ἐπιγραφή. In legum etiam titulis & initiis id observatum. Unde Persius sat. V:

Excepto, siquid Masuri rubrica notavit.

Imò etiam Criticis in more fuit, ut cera miniata notas sibi familiares appingerent. Hinc Cicero ad Att. lib. XV, epist. XIV: *His literis scriptis me ad* συντάξεις *dedi: quæ quidem, vereor, ne miniatâ cerulâ tuâ pluribus locis notanda sint.* Et lib. XVI, epist. X: *Nostrum opus tibi probari lætor: ex quo ante ipse posuisti, quæ mihi florentia sunt visa tuo judicio. Cerulas enim tuas miniatulas illas extimescebam.* Hujusmodi notas, quia appingerentur, Græci dixere προσπλάσματα, ut ex Hesychio ad superiorem Persii locum Casaubonus annotavit.

Libros olim mos erat pumice expolire, ac lævigare. Unde Catullus Epigr. I:

Quoi dono lepidum novum libellum,
Arida modo pumice expolitum.

Unde Plinius lib. XXXV, cap. XXI: *Sed & ii pumices, qui sunt in usu corporum lævigandorum feminis, jam quidem & viris, atque, ut ait Catullus, libris.*

Typographica etiam ars in excudendis libris metallicæ rei plurimùm debet. Nam typi sive characteres, quibus utitur, fiunt ex plumbo albo, & stibio in catinis excocto, atque ita puro reddito. Quale stibium magis etiam plumbo metalli nomen mereri, censet Georgius Agricola lib. I de Natura Fossilium, cap. XXI.

Saxi arenarii genus est ex arenis tenuibus, intermixtis, quæ argentei sint coloris, ac molle adeo, ut digitis facilè conteratur, & contritum inserviat iis, qui elegantiam in scribendo amant. Nam atramentum imbibit, splendorisque aliquid relinquit.

Sardæ usus veteribus in obsignandis literis, ut testis est Plinius. Nempe eo vincit ceram, quòd hujus facilè aliquid remaneat in sigillo: in sarda non item. Sigillis etiam inservit sapphirus; uti hodieque lapis lazuli, qui non alius à sapphiro Plinii putandus, ut alibi ostendimus.

Cap. XXXV.

De fossilium usu in Pictura, & plastice, ac statuaria. Ubi de creta alba, & rubra, plumbo, morochtho, lapideve nigro, ad ducendam ichnographiam. De coloribus præstantioribus floridis *è fossilibus minio, Armenio, chrysocolla.* austeris *rubrica, Sinopica, Lemnia, fabrili, paratonio, melino, Eretria, auripigmento.* vilioribus *ochra, cerussa, sandaracha, sandyce. Porphyrite colores lævigabant. Plasticen in argilla & gypso occupari; marmorarios, ærarios ut nomina indicant. Sed tandem & ex argento atque auro statuas fecere. Sculptori famulatur adamas, ut gemmis imperet.*

POst ista cur non subjiciam de Pictura? Neque id modò, quia Graphice, quomodo Græci Picturam vocant, & Grammatice ac Grammatistice, si vocabula attendas, communem habent originem: sed imprimis, tum quia Graphice una est è quatuor liberalibus popularibus scientiis, de quibus seorsum scripsimus: tum propterea quòd Poësis in doctrinarum studiis illustri sit loco: & Poësis ac Pictura non aliter distare existimentur, quàm quod pictura sit poesis tacens, poesis autem pictura loquens: Sanè & Euphranori ad pingendum Jovem, Phidiæ ad sculpendum, duo versus Homerici pro archetypo fuerunt. Quid autem picturæ vicinius est plastice, ac statuaria? Dicam igitur deinceps, quantum artes hæ ex fossilibus capiant commodi.

Ac

Ac in pictura quidem duo attendimus: id in quo pingimus, & quo pingimus. Pingimus non solum in tabula, quod vulgatum, vel ebore, ut in encaustica, vel in ære, de quo Plinius lib. XXXIII, cap. IX: sed etiam in linteo. Tam verò in Tabula, quam linteo, lineæ prius ducendæ ac deinde inducendus color: prius est quasi Grammatica picturæ, alterum, ut Rhetorica. In priori, *sive* ichnographia usus est cretæ albæ: majores lineæ describuntur lapide nigro, fabrili, vel cretâ rubrâ, quandoque etiam plumbo. De coloribus ita scribit Plinius lib. XXXV, cap. VI: *Sunt colores austeri, aut floridi. Utrumque natura, aut mistura evenit. Floridi sunt, minium, Armenium, cinnabaris, chrysocolla, Indicum, purpurissum. Cæteri austeri. Ex omnibus alii nascuntur, alii fiunt. Nascuntur Sinopis, rubrica, parætonium, melinum, Eretria, auripigmentum. Cæteri finguntur, primumque quos in metallis diximus. Præterea è vilioribus ochra usta, cerussa, sandaracha, sandyx, syricum, atramentum.* Dicam de iis ordine, sed paucis. Primo loco inter colores ἀνθηρὸς a minium ponit, cui, ut Vitruvius tradit, nomen ab Hispaniæ fluvio ejusdem nominis. Justinus tamen, sive Trogus, putavit, flumini potiùs à minii colore datum nomen. Priusquam ex Hispania adveheretur. Græci dicebant κιννάβαρι: postea minium, & cinnabari distinxerunt. Fiebat minium è lapide, qui à colore prunæ ἄνθραξ dicebatur. Atque hoc quoque nos Vitruvius docet. Vide & Dioscoridem lib. V, cap. CIX. Sed ubi nunc ἀμμίῳ, legendum μινίῳ; ut videre Hermolaus, Ruellius, Salmasius. Verba sunt, τὸ γὰρ μίνιον σκευάζεται ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκ λίθου τινὸς μεμιγμένου τῇ ἀργυρίτιδι ψάμμῳ. *Minium in Hispania ex lapide quodam argentariæ arena permisto temperatur.* Postea subdit: χρῶνται δὲ αὐτῷ οἱ ζωγράφοι εἰς τοὺς πολυτελεῖς τῶν τοίχων ἐγκοσμήσεις. *Inde parato minio pictores ad sumtuosa parietum ornamenta utuntur.*

a Floridus.

Armenium à Plinio intelligitur, quod Aëtio vocatur τὸ τῶν ζωγράφων, ἤτοι ᾧ οἱ ζωγράφοι χρῶνται, *pictorum, sive quo pictores utuntur.* Quomodo distinguere videtur ab eo, qui dicitur Ἀρμένιος λίθος *b*. Saltem Paulus Ægineta, distinctis locis de Armenio, & Armeniaco agit lapide. Quantopere de Armenii colore dissentiant veteres, ostendent L. Antonii Saraceni scholia ad Dioscoridem lib. V, cap CV. Vulgò tamen promiscuè usurpantur. Ut Armenii lapidis color, diutius duret, addi non lini oleum, sed petroleum solet: quod & colorem reddit venustiorem, & longum in tempus conservat. Ex Armenio lapide fit color ille cyaneus, qui Italis dicitur *azulo oltramarino*, Belgis *azurblaeu*.

b Armenius lapis.

Cinnabari ad animalium historiam pertinet, si fuerit sanguis, vel sanies draconis, elisus pondere elephanti morientis, ac utriusque animalis sanguine permixto. Sic credidere Plinius lib. XXXIII, cap. VII, ac Solinus cap. XXVIII. Sed jure damnat hanc opinionem Dioscorides lib. V, cap. CIX. Figmentum id haustum à mercatoribus non alio hoc fine confingentibus, quàm solent propolæ, ut merces suas magis commendent. Sed ne hujus quidem fuerit loci si juniperi sit gummi; quæ verior sententia. Est & factitium cinnabari: cujus meminit Theophrastus περὶ λίθων: Ex eo cognoscimus, à Callia quodam Atheniensi fuisse repertum, qui XC annis vixit ante Theophrastum. Vide sis Hieronymum Mercurialem lib. II Var. Lect. cap. XIV. Cinnabari utuntur pictores ad parietum ornamenta; ut ait Dioscorides; atque addit, falli, qui cinnabarin putant idem esse, ac minium: etsi vulgo sic eâ voce uterentur.

At huc pertinet chrysocolla non prout interdum sumitur pro gemma: ut apud Plinium lib. XXXVII, cap. X: sed quatenus putre est æris metallum, ex humore vel sponte, vel arte in metalli venam immisso. Sic accipiunt Dioscorides lib. V, cap. CIV: & Plinius lib. XXXIII, cap. V. Præcipuè invenitur fodinis ærariis. Nec solis tamen: sed quandoque & plumbariis: imò etiam in aurariis, & argentariis. Nativa, quæ in fibris venisque ærariis, vel aliis metallicis, reperitur, viridis est coloris: pingiturque, antequam pingat. Atque ubi tincta, vocatur ὀροβῖτις, quia eundem habet colorem, ac ὄροβος, sive ervum. At chrysocollam factitiam vocant *santernam*. Dioscoridi refertur inter genera æruginis scoleciæ.

Indicum ex India apportatur, ut nomen indicat, & Plinius ait lib. XXXIII, cap. VI. Sed contradicere sibi videtur, quando idem inibi nunc ait. *Sibi adhuc inexploratæ inventionis esse*: nunc verò provenire, *arundinum spuma adhærescente limo.* Fit vero non ex arundine, sed Herba Indica crescente in Guzarate, dictaque gali.

Nec purpurissum est hujus loci, cum spuma sit purpuræ, dum ad tingendas lanas coquitur, effervescentis. At purpura conchæ est marinæ, non fossile.

Sinopis est rubricæ genus. Glossæ Cyrilli: Σινωπίς, *miltum*, sic dicta à civitate, seu Paphlagoniæ, secundùm Ptolomæum: seu Cappadociæ, ut ait Strabo. Nempe quia istic inventa, etsi alibi quoque effoderetur. Rubrica, cùm non additur Sinopica, vel Lemnia, de fabrili intelligi solet. Sanè hoc loco non aliam intelligit Plinius. Eâdem enim utebantur fabri, & pictores. Rubrica Lemnia proximæ post minium auctoritatis. Parætonium genus est terræ pinguis. Cujusmodi raro in usu fuit. Magis enim macris usi. Sic dicitur ἀπὸ τοῦ Παραιτονίου, qui locus Africæ arenosus, prope Catabathmum ac Mareotim sive Marmaricam: uti ex Plinio, & Stephano discimus. Melico nomen à Melo insula. Cinerei hæc terra erat coloris, uti & Eretria, quæ similiter à loco, ubi effoderetur. Auripigmentum quod Græcis ἀρσενικὸν, aurei est coloris: eumque vel nativum sit, vel factitium, priori utuntur pictores: imò & bibliopolæ, in pingendis librorum frontibus. Nec dubium, quin ex eo Latini dixerint *auripigmentum.* Plin. lib. XXXII, cap. IV: *Aurum faciendi est etiam una ratio ex auripigmento, quod in Syria foditur pictoribus, auri colore, sed fragili lapidum specularium modo.*

Contrà ochra non nativa, sed factitia pictores utebantur. Usta dicebatur, quia ex rubrica fabrili, in collis novis luto circumlitis exureretur: ut constat ex Theophrasto περὶ λίθων, & Dioscoride lib. V, cap. CXII. Imò & Plinio lib. XXXV, cap. VI. cujus verba emendat Philander Notis ad Vitruvii lib. VII, cap. VII. ὤχρα à colore dicitur, hoc est lutea, quia γῆ, sive terra intelligitur. In vulgatis Plinii codd. *usta* jungitur cum cerussa: sed perperam, ut cognoscere ex iis fuit quæ diximus.

Cerussa, Græcè ψιμμύθιον, fit resolvendo plumbum acri aceto. Pictores ea utuntur iis in partibus, quibus hæret lux.

Sandaracha, ut Plinius ait, fere in aurariis, & argentariis invenitur metallis, maximeque effodiebatur inter Magnesiæ, & Ephesi fines. Sandyx fiebat è cerussa usta, donec sandarachæ colorem referret. Quomodo uri debeat, casu ex incendio didicere homines, ut Vitruvius docet lib. VII. Syricon, (sic enim, non *Scyricon*, legendum) secundùm Plinium, ex sandyce & sinopide fiebat, pari pondere permistis. Sed Aëtius lib. II, & Paulus Ægineta, clarè σάνδυκα, καὶ συρικὸν, pro eodem habent. Quare, secundum hos idem fuerit ac cerussa usta. Atramentum sutorium est succus concretus ex chalcitide Græcis χάλκανθος vocatur. Eo L. Papinium Carbonem, absorptum meminit Manutius in epist. ad famil. pag. 121. Atque hæc sufficiat attigisse de lapidum illis, quos allatis antea verbis Plinius picturæ esse utiles indicabat.

Sunt vero & alii, quorum pictoribus usus sit.

Nam ad colores lævigandos utuntur Porphyrite Ægyptio, sive totus sit ruber, sive candida puncta intercurrant, qualis vocatur leucostictos, auctore Plinio. Etiam pictores utuntur lapide morochto, qui & graphis dicitur, quia usum calami præstat. Lineas eo ducunt pictores, & mathematici in Hetruria. Invenitur in Apennino. De diversis pictorum coloribus, pictura vitri, & encausto sive smalto, unde, quomodove ex metallicis pigmentis fiat, adire licet Cæs. Bulling. de Pictura lib. II, cap. III, & seqq.

A pi-

a Lib. 35. cap. 12. b Apud Plinium. A pictura ad plasticen accedo, idque Plinii exemplo *a*: item ad tres plastices filias, statuariam, sculpturam, & cælaturam. Harum enim matrem plasticen, Varrone *b* teste, Pasiteles dicebat, Colotæ magister, etiam Pausaniæ memoratus lib. v.

Plastice ex argilla effingit simulachra: de quo ex Varrone Plinius ibidem.

Argillæ vicinum gypsum. Ex hac statuæ grandes, ac miræ levitatis fiunt. Nam lanæ, stupæ, vel fœno, inducitur ex gypso tenuis crusta: ac deinde forma elaboratur exterior.

Fecere etiam ex ligno, cera, ebore. Sed nihil hæc materies ad præsens institutum. Quare solum dicam de lapide & metallis. In priori genere maximè celebratur marmorarius: in altero ærarius. Quos iccirco conjunxit Tertullianus lib. de Idololatria cap. VIII: *Scit & pictor, & marmorarius, & ærarius, & quicumque cælator.* Sed plures materias idem retulerat cap. III: *Neque enim interest an plastes effingat, an cælator exsculpat, an Phrygio detexat, quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur idolum.* Ubi primo tria memorat genera artificum, qui idola facerent; plasten, qui effingeret ex argilla, aut gypso; cælatorem qui ex lapide, vel metallo exsculperet; & phrygionem, qui ex filo contexeret. De lapide sic Maro Æn. . .

—Vivos ducent de marmore vultus.

Et Propertius lib. II:

Praxitilem propriâ Vindicat arte lapis.

Ex ære etiam statuas multas constituere Romani, ac Græci. Ita in Tænaro ænea erat statua Arionis Methymnæi delphino insidentis. Athenis æreæ statuæ Harmodii, & Aristogitonis, qui Pisistratidarum tyrannide cives liberarunt. Demetrio Phalereo statuæ ex ære constitutæ ab Atheniensibus CCCLX. Unde Varro:

Hic Demetrius æneas tot aptu'st.
Quot luces habet annus absolutus.

Cæsar Augustus, ut Tranquillus narrat, Antonio Musæ Medico statuam æneam constituit, juxta signum Æsculapii. Neapoli hodieque supersunt æneæ statuæ Scipionis Africani, Mutii Scævolæ, atque aliæ.

Imò & statuæ aliquæ è ferro: ut in Laconica Scias, opus Theodori Samii. Tandem & ex argento statuas fecere, vel etiam auro. Sed hujusmodi statuæ fuerunt duplices; concavæ, & solidæ. Posteriores dictæ ὁλοσφυρήλατοι, ὁλόσφυροι, & ὁλοσφύρητοι, h. e. τῇ σφύρᾳ ἐληλαμένοι, *tota* malleo ductæ, eoque neutiquam inanes, ac concavæ. Plinius lib. XXXIII, cap. IV: *Aurea prima omnium, nulla inanitate, & antequam ex ære aliqua illo modo fieret, quam vocant ὁλοσφύρητον, in templo Anaitidis posita dicitur. Direpta est Antonii Parthicis rebus.* Ac mox: *Hominum primus & auream statuam & solidam Gorgias Leontinus Delphis in templo sibi posuit, LXX circiter Olympiade. Tantus erat docendæ oratoriæ artis quæstus.* Verùm Valerius Maximus *c* non sibi ait posuisse, sed à tota positam Græcia. Imò Cicero in III de Oratorio scribit, non auream fuisse, sed inauratam. Pluraque de eo veterum dissensu dixi in Oratoriis Institut. lib. v, cap. v, sect. II. c Lib. 8. cap. ult.

Hæc de statuis hominum. Nam de illis Deorum in Theologia Symbolica dicemus. Nunc solum de sculptura, & cælatura, itidem plastices, ut dixi, filiabus aliquid addam.

Sculptoribus utilis adamas, ob ingentem ejus duritiem, quæ facit, ut absque ejus ope nec adamantes, nec gemmæ aliæ, pulcrè, ac pro dignitate, sculpi, vel cælari possint. Etiam smiris lapis prodest, ad sculpendas, vel cælandas gemmas molliores.

Cap. XXXVI.

De utilitate quam ex fossilibus percipit tum omne fabrorum genus, tum universa mercatura. Sed fossilia etiam ad pœnas se extendere. Agitur itaque de chalybe, & silice, naphtha qua veteres olei vice usi sunt, lithanthracibus seu saxo-carbonibus, talco candidum æri colorem impertiente, lapide Samio aurum poliente, chrysocolla, commoditate pecuniæ ne necessum sit ἀντιφορτίζεσθαι, lapide Lydio, histrionum auro coronario, & lapidatione apud Judæos, Macedonas, inque castris Romanorum frequentata.

Post tot fossilium commoda contentus ero dicere de duobus solum: sed ejusmodi ut inde plurimum utilitatis ad genus humanum redundet. Prius tangit fabros: idque ratione ignis, & aliter. Alterum ad mercatores pertinet, quorum commercia expeditius pecuniis, quam commutatione mercium, transiguntur.

Ignem attendimus, tum quatenus excitandus, tum etiam augendus, ac conservandus. Ad prius valet chalybs, ac silex: ut indicat hoc Maronis I Æn.

Ac primùm silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.

Ex vulgari verò opinione est, quod idem I Georg. ait:

Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.

Nec enim ignis est in silice: sed aër pinguis: hic verò, icto silice, cujus particula decutitur, attritu rarescit, & ignescit.

Ad posterius valet naphtha. Hac enim usi veteres olei vice: præcipuè in agro Agrigentino: unde *oleum Siculum* dicebatur. Ac creditur non aliud esse, quàm quod *petreleum*, vel *petroleum* vocatur: nempe quia oleo simile, ac ejus usus sit in lucernis.

Præterea ex saxeis carbonibus, qui Belgis *steenkolen* ignes struuntur, præsertim à fabris ferrariis. Plerique arbitrantur, eam esse terram, quam Plinius vocat pharmacitin, & ampelitin.

Nec ferrariis modo fabris igni est opus, sed argentariis etiam, & aurificibus. Sed his aliter quoque fossilia conducunt. Nam ex argentei coloris lapide, quem *talcum* vocant, oleum à Chymicis educitur, quo candidus æri color confertur.

Samio lapide, qui in terra Samia inclusus solet inveniri, aurifices splendorem conciliabant auro.

Chrysocolla item aurum auro, argentum argento conglutinant. Plura de hoc lapide si voles, adi Petrum Matthiolum in Dioscoridem lib. v, cap. CXXX; & Andræam Cæsalpinum lib. I de Metallicis, cap. XI. Atque hæc ad fabros pertinent.

Emtioni ac venditioni conduxere fossilia, ex quo passim desiere merces mercibus permutare: quod Græci dicunt ἀντιφορτίζεσθαι. Et primò quidem in usu erat æs grave, ac rude: cujus pondus oculis, & manibus æstimabatur. His sæpe fallentibus, publica auctoritate ad mensuræ testationem figura accessit. Hoc Græci à voce νόμου dixere νόμισμα, & νῦμμον: nempe quia reciperetur ex more sive consuetudine gentis. Primi videntur Phœnices usi: ut qui mercaturas invenerint: teste Plinio lib. VII, cap. LVII. Valuere & ea Æginetæ, ut nihil mirandum sit, si Græcorum primi sint numo usi. Romæ primus pecuniam signavit Servius Tullius; testibus Plinio *a*, & Servio Honorato; ut taceam de Cassiodoro *b*, atque aliis. Falsi, qui Numæ Pompilio hoc tribuunt, atque ab eo dictum *numum*: quod legas apud Joannem Antiochenum περὶ ἀρχαιολογίας. Imò, si credimus Suidæ, prodidit id Suetonius Tranquillus. Ab ærea hac pecunia nomen *ærario* datum, quod in æde erat Saturni jam à temporibus Valerii Poplicolæ: ut ex Plutarcho constat. Inde etiam dicti ærarii tribuni, ac scribæ. Usi autem ea usque ad annum Urbis CCCCLXXXIV, hoc est, quinctum annum ante primum bellum Punicum. Tum primùm cusus est numus argenteus; qui *denarius* vocatus, quia valeret decem libras æris. Atque hoc etiam testabatur nota hæc X, vel, eâ perscriptâ, ut loquitur Priscianus, hoc est, trajectâ, talis *: quæ subjiciebatur effigiei auctoris. Ab altero latere a Lib. 33. cap. 3. b Var. l. 7. epist. 32.

latere fuerunt bigæ, & quadrigæ: unde *bigatorum*, & *quadrigatorum* nomen. Aureus verò nummus Romæ cusus anno Urbis Ixlvi: nempe annis xlii, ex quo argenteus in usu esse cœperat: ut auctor est Plinius *a*. Dispar verò auri δύναμις sive pretium atque æstimatio apud Romanos erat, ac Græcos. Apud Græcos, aureus nummus permutabatur denis argenteis: apud Romanos duodenis & semisse: imò sæpe majoris æstimabatur. Sed de istoc, & cæteris ad rem monetariam pertinentibus, consuli malo Budæum, Pomum, Hutomannum, Car. Molinæum, Covarruvium, & intelligentissimum hujus argumenti, agnatum meum, Reinerum Budelium Ruræmundanum Ictum, Electori Coloniensi, dum viveret, monetarum tam Rhenensium, quam Westfalicarum præfectum: cujus geminus exstat liber: unus de arte cudendæ monetæ; alter de quæstionibus monetariis.

a Lib. 33. cap. 3.

Quomodò verò benignitas Dei variè regionum commodo, hoc vel illo metalli donò Hispaniæ, Æthiopiæ, &c. aurô, Galliæ ærifodinis, prospexerit; recenser Cæs. Bullingerius de Pictura ii, xx, 84, 85.

Nec fossilia tantummodo prosunt materiem pecuniæ præbendo: sed etiam quia eorum beneficio aurum verum à falso distinguimus. Huic rei inservit lapis Lydius, sic dictus, quia è Lydia adveheretur: atque idem vocatus χρυσῖτις, & βάσανος, quia bonitas auri eo exploraretur. Nam exinde cognoscimus, quantum cuique auri, quantum item æris insit. Eundem verò, ut dixi, esse chrysiten, & basanum, Plinius indicat libro xxxvi, cap. xxii; ubi quoque videas πυρωπίκιλον *b* vocari. Variè autem auro hominibus imponitur: de quo alibi dictum. Histrionibus etiam æs in usu pro auro. Nempe in laminas ductum, & taurorum selle tinctum; speciem auri habet. Histriones igitur inde coronas faciunt, unde *coronarium* vocatur. Auctor Plinius. Hinc in nummi tragœdiis. In comœdiis è lupinis fuere: unde Horatius *c*:

b Rutilis olent igni distinctum.

c Epist. 7. lib. 1.

Nec tamen ignorat, quid distent æra lupinis.

Comicum aurum vocat Plautus *d*.

d Pœnulo act 3. sc. 2.

Etiam fossilium usus in pœnis. Ut in lapidatione, quæ & inter supplicia Judæorum. Item apud Macedonas: Curtius lib. vi: *Omnes à Nicomacho nominati, more patrio, dato signo saxis obruti sunt.* Vides ut *morem patrium* appellet. Ac in conjuratione alia sic de Hermolao, & aliis, refert Arrianus lib. iv: Τοῦτον μὲν δὴ αὐτὸν, καὶ τοὺς ξὺν αὐτῷ ξυλληφθέντας κατελευσθῆναι πρὸς τῶν παρόντων. *Hunc, & reliquos cum eo comprehensos lapidibus obrutos ab iis qui aderant.* Imò apud Romanos quoque consuetudo erat castrensis, Polybio teste, in sexto Historiarum *e*, ut condemnati, postquam fuste eos attigisset tribunus, à commilitonibus fustibus & saxis ferirentur, sæpe etiam necarentur.

e P. 481. edit Casaubon.

Cap. XXXVII.

Post enarrata tot lapidum ac metallorum commoda, non dissimulatur, quandoque ea esse noxia; nec in re id minima, sed ipsi hominis valetudini. Hic adducuntur plumbum, minium, chalcitis. Ostensum verò id nec sapientiæ Dei, nec bonitati ejus derogare. cyaneum si abluatur valetudinem multum juvare, arsenici virus infringere bezoar, multaque affingi fossilibus.

QUamquam verò tam eximia sint lapidum, ac metallorum bona: non tamen diffiteri possumus, multum etiam nocere valetudini humanæ. Atque operæ fuerit, de hoc etiam aliquid adtexere. Uti in plantis superiori à me libro factum fuit.

Plumbum noxia qualitate imbuit ea, quæ continet, vel quæ per plumbeos canales fluunt: Nocet vero aqua hujusmodi lotionibus, ac imprimis in cibis, potuque. Ideo nec medici facile vasculis plumbeis recondunt medicamenta: Imò Galenus lib. primo de Antidotis, cap. x, etiam vasa stannea aversatur, quia stannum facilè adulteratur plumbo, virusque ab eo contrahit.

Hermol. Var. lib. 1, 9

Minium adeò venenosum est, teste Plinio, ut qui id poliunt in officinis, faciem laxis illigent vesicis, ne respirando perniciosum pulverem attrahant. Est vero diversum à milto, quod assumtum interius hepaticos juvat, aliasque corpori utilitates adfert. Vide quæ de horum discrimine habet Joannes Manardus lib. iv, epist. i. *a*.

a Pag 44. & 45.

Chalcitis est inter venena, quæ rosione necant. Nempe tantæ est acrimoniæ, ut etiam urat carnem.

Poteram alia etiam multa adferre exempla damnorum quæ dant metalla. Nihil vero quæ diximus, vel prætermimus derogant sapientiæ vel bonitati divinæ. Non dicam cum Stoicis, vitio hæc fieri non Dei efficientis, sed caussæ materialis. Nam & materiam ipsam, & quicquid inde fabricatum à Deo, bonum initio fuit, ut ex Mose cognoscimus. Quare sic potius statuimus, omne istoc esse à peccato hominis, propter quod Deus terræ maledixit. Et tamen in maledictione etiam elucet divina bonitas. Nam & prudentiam nobis concessit abstinendi quatenus nocent, utendi quatenus conducunt. Exemplum fuerit lapis Cyaneus. Is si abluatur, multum valetudinem juvat: ut contra Symphorianum Campegium sentit Joannes Manardus lib. xv, epist. iii. Campegii ejus opinio erat, quantumcumque abluatur, semper nocere. Præterea alia nobis divinitus sunt concessa, quibus fit ut nimus, tuti simus ab noxia eorum facultate. Nam quis ignorat quantum sit arsenici virus? At, quantumcumque sæviat, veneno ejus venenum est lapis bezoarticus, verè panacea in morbis pestilentibus, ac venenatis. Adde quòd multa falsò insimulantur venenatæ facultatis, cùm experientia longè aliud comprobet. Quale est, quod ajunt adamantis scobem devoratum corrodere viscera, hominemque necare. At hanc opinionem non luculentè minus, quam solidè refellit Anselmus Boetius lib. ii de Lapidibus ac Gemmis, cap. iv. Nec ad fossilium honorem ac pretium parum facit, quod inde fieri possit, quæ ad structuram templi sui in veteri populo pertinerent, imò aureis etiam vasis illud exornavit, gemmas voluit relucere in pectorali summi sacerdotis, atque iis voluntatis suæ indicia dabat: legem etiam digitis suis inscripsit tabulis lapideis.

Cap. XXXVIII.

De utilitate, quæ è fossilibus ad homines redit à morte. Sale primitus cadavera condita. Ostracites lapis, cinerum conditor. Assius sarcophagus: mitior asservandis corporibus chernites qui Darium complexus, similemque operam navasset Plinii porus ac differt à topho.

ABsolvimus de ingentibus commodis, quæ in hominem ex fossilibus redundant, dum vivit. Discussimus etiam tenebras, quas aliqui quia ex iis quædam noxia videantur, obduxere rebus clarissimis. His consequens est, ut ostendam non hic sistere fossilium bona, sed post fata prorogari.

Sale enim primitus cadavera, condiri solebant, ut diutiùs à putredine conservarentur. Liquet hoc ex non uno Herodoti loco, qui corpora hujuscemodi vocat ταριχευμένα *a*. Et sanè nihil mirum si primò usi sint simplicissima condiendi ratione, quæ paulatim in majorem majoremque luxum prorupit.

a Sale condita.

Ostracites, qui Græcorum Junioribus λιθόσπορον, in terra mollis, sed indè exemtus lapidescit. Inde olim ollæ, quibus gentiles defunctorum cineres condebant: unde & lapidem ollarem vocant. Plinius lib. xxxv, cap. xii: *Quin & defunctos sese multi fictilibus ollis condi maluere.* Nec enim placet, quod in quibusdam MSSis est *doliis*; etsi ita & olim legerit Blondus.

Asio seu Assio lapide, qui ab Asso Troadis afferebatur, usi olim ut eo corpora defunctorum conderent. Nempe ut à lapide eo consumerentur, non verò putrescerent. Atque hinc lapidi illi *sarcophago* nomen fuit. De eo, ac Chernite, Poro, & aliis, sic Plinius lib. xxxvi,

cap.

cap. XVII: *In Asso Troadis sarcophagus fissili venâ scinditur. Corpora defunctorum condita in eo absumi constat intra quadragesimum diem exceptis dentibus. Ejus generis & in Lycia saxa sunt, & in Oriente, quæ viventibus quoque adalligata erodunt corpora. Mitior est autem servandis corporibus, nec absumendis, chernites, ebori simillimus, in quo Darium conditum ferunt. Parioque similis candore, & duritie, minus tamen ponderosus, qui porus vocatur.* Ubi *porus* aliud longè quam tophus. Nam candore ac duritie dicitur lapidi Pario similis. At πῶρος alias est spongiosus ac levis, pumici similis: ut postea dicetur.

De hoc lapide quæstionem movet Theophrastus libro de Igne; cur eorum, qui in rogo sunt cremati, quædam supersint reliquiæ; at lapis, qui apud Assum invenitur, unde loculos faciunt, corpora penitus consumat, inque cineres redigat. Ait autem, id fieri lapidis ejus calore nativo: qui quoquoversum penetrans, ea, quæ ex minutis coaluere particulis, in minutas item resolvat. Lapidem eum esse calidum illo probat, quòd inde calx fiat. Ac calorem quidem ejus lapidis esse igneo minorem, subtiliorem tamen: illo autem aëris inclusi esse majorem, sed crassiorem: ut igneo celeriùs, aëreo diutius, sed celeriùs, dividat. Porrò aëra inclusum, quia crassus, incalescere vehementius, ac diutius calorem retinere, qui vehementer locum torreat.

CAP. XXXIX.

De fossilibus habitis ab his pro Diis proprie dictis, ab aliis pro Deorum signis, ab aliis verò æstimatis paris, vel etiam majoris dignitatis, quam si Deorum forent signa, imò ipsi Dii. Hic producuntur lapis Jacobi Βαίτυλος *LXX dictus, à Bethel, unde Ethnicorum Abaddir; lapis Arabum Brachthan in memoriam Abrahami, silex Phrygum Mater Deûm. Veterum Finnonum in mari saxum Semes, acinaces Scytharum, Securis Tenedoinsulanorum, Plutus.*

EXposui de natura atque utilitate fossilium, quæ maximè mihi idonea videbantur. Hæc tam multa magnaque rapere hominem debuerunt id admirationem conditoris, atque ad cultum ejus accendere. Sed ubi malitia humanarum mentium factum est, ut desereretur creator, inque omnia vitia prorueretur; tanta cæcitas consecuta, ut vel ea ipsa pro Deo haberent, vel iis abuterentur ad falsi numinis cultum. Adgrediar igitur hanc etiam partem explicare.

Præcipuè verò in eo versabitur oratio nostra, ut videamus quomodo fossilia, vel pro Diis habuerint, vel Deorum signis, vel præ iis etiam cultum Deorum contempserint.

Fossilia, licet inanima, pro Diis tamen habita fuisse, luculentè arguit lapis ille Βαίτυλος dictus à Βαιθήλ, ut τοῖς ἑβδομήκοντα[a] dicitur pro *Beth-el*. Notum ex Genes. XXVIII, 18, ut Jacob Patriarcha Esavum fratrem fugiens in Mesopotamiam contenderit; in via autem, lapide pro pulvino usus, in somnio viderit Deum scalæ innixum, per quam angeli adscenderent, & descenderent, Deumque in summo scalarum posteris ejus promittentem audierit omnem terram Cananæam: experrectus verò locum illum vocârit *Beth-el*, hoc est, domum Dei; lapidem autem, quem capiti supposuerat ut monumentum hujus visionis foret, erexerit, oleoque inunxerit, & inungendo consecrârit eum Deo. Hic lapis magna in veneratione Israëlitis fuit usque dum divino coli honore à cultus nesciis cœpit. A quo exosus lapis piis, ac locus, qui ante *Beth-el*, hoc est, domus Dei, vocabatur, à veris Israëlitis *Beth-ave*, hoc est, domus mendacii, nominatus. Ab hoc lapide, locoque Βαιθήλ dicto, Βαιτύλους, & Βαιτύλια vocarunt, lapides rudes, quos sive symbola numinis crederent divini, sive etiam animatos & verè Deos. De cujusmodi cultu vide sis, quæ Photii Bibliotheca, codice CCXLII, suggeret in vita Isidori philosophi exarata à Damascio Damasceno, qui Simplicii discipulus fuit, ac temporibus claruit Justiniani imperatoris: ut in opere de Historicis Græcis colligebamus. Facilè verò assentio eruditissimis viris, qui censent, hunc esse illum lapidem, quem Hierosolymam transtulere Judæi; quem item deletis Hierosolymis Judæi eo die, quo capta urbs à Tito (hoc enim solo, Hieronymo teste in cap. II Sophoniæ, ingredi iis urbem hanc licebat) cum multo gemitu, & lamentis, nec sine laceratione vestium, adire & inungere solent: ut est in antiqui scriptoris itinerario Burdigalensi, quod edidit Pithœus. Atque hunc lapidem finxere esse illum ipsum, quem pro Jove objectum fuisse Saturno fabulantur. Hesychius: Βαίτυλος. οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ δοθεὶς λίθος τῷ Κρόνῳ ἀντὶ Διός. *Betulus. Sic vocabatur lapis pro Jove objectus Saturno.* Nempe à βαιθὴλ βαίτυλος: non uti nugatur Etymologus, quasi βαίτυλον, quia eum Rhea involverit βαίτῃ, hoc est, pelli caprinæ. Apud Julium Scaligerum Exercitat. adversus Cardanum CCLXXI legas, in veteribus barbarorum mysteriis *Abdir* nuncupari. Quod hausit è Prisciano, qui tamen *abadir* vel *abaddir* vocat extremo libri I, uti & penè initio II, ubi legas: *Abadir Deus est. Dicitur & hoc nomine lapis ille, quem Saturnus dicitur devorasse pro Jove, quem Græci* βαίτυλον *vocant.* Postea autem eodem libro est, *Abdir, & abaddir* ὁ βαίτυλος. Abaddir item est sequenti libro: ubi agnoscit, non reperisse se, qui voce abaddir uteretur: ut fortasse nihil attinuerit, toties hoc iterare. Sed unde *abadir*, vel *abaddir*? Puto esse ex Βαιθ-ήλ. Nam prioris partis clara hic vestigia. A crebro vocibus præmitti, & L in R abire, alibi ostendimus. Apud Isidorum in Glossis legas: *Agadir*, lapis. Ubi sine dubio legendum est *Abaddir*. Quanto ad verisimilius, quàm ut *agadir* sit ex Germanico *agadstein*, qui lapis Latinis *gagates*. Id tamen somnium placuit Caspari Barthio lib. XVI. Adverſ. cap. XXIV.

Satis de Abaddir. Alia etiam inanima, eaque fossilia, vel quæ fossilibus debeant originem suam, refert his verbis Arnobius lib. VI: *Ridetis temporibus priscis Persas fluvios coluisse, memoralia ut indicant scripta: informem Arabas lapidem: acinacem Scythiæ nationes: ramum pro Cinxia Thespios: lignum Cariis pro Diana immolatum: Pessinuntios silicem pro Deûm matre: pro Marte Romanos hastam: Varronis ut indicant Musæ: atque ut Aëthlius memorat, ante usum disciplinamque factorum, puteum Samios pro Junone.* E quibus huc pertinent Arabum lapis, acinaces Scytharum, & Pessinuntiorum silex. De his tribus pauca adjungam. Ac de lapide Arabum sic scribit in Panoplia sua Euthymius Zigabenus: Πῶς οὖν ὑμεῖς προστρίβεσθε τῷ λίθῳ τοῦ Βραχθὰν, καὶ φιλεῖτε τοῦτον; καί τινες μὲν αὐτῶν φασι, διότι ἐπάνω αὐτοῦ συνουσίασε τῇ Ἄγαρ ὁ Ἀβραάμ· ἄλλοι δὲ, ὅτι προσέδησεν αὐτῷ τὴν κάμηλον, μέλλων θῦσαι τὸν Ἰσαάκ. *Quomodo igitur vos* (Saraceni) *adhæretis lapidi Brachthan, eumque osculamini? Ac respondent nonnulli eorum. Ideo quod super ipsum Abraham cum Agar congressus est: alii autem, quia alligavit ei camelum, cum Isaacum esset sacrificaturus.* Plura hoc de lapide diximus lib. II hujus operis, cap. XXXI. Ac planè censeo non alium significari à Maximo Tyrio serm. XXXVIII; ubi ait Arabes pro Deo, vel ejus symbolo colere λίθον τετράγωνον, *lapidem quadrangulum.* Etiam apud Arabas, fuit loci excelsi vertex sive cacumen, quod pro numine coluerunt. Rupem, vel saxum fuisse arbitror. Σκόπελον, ἢ κορυφὴν vocat Stephanus in Δυσάρῃ. Verba ejus adduximus lib. II harum commentationum, cap. VIII. Ac meminit Disaris, vel Dusaris, Tertullianus etiam in Apologetico cap. XXXIV; ubi in Aldina corruptè *Diasares*. Nicolaus Loënsis in Miscellaneis censet ex Marino Philosopho *Thyandrites* reponi oportere: vel ex Suida, *Deus Ares*, Θεὸς Ἄρης. Sed eum refellit Stephani sive Hermolai Byzantii auctoritas, qui clarè narrat, Δυσάρην fuisse dictum jugum sive altissimum Arabiæ locum proque numine habitum ab Arabibus pariter, ac Dacharenis.

[a] LXX Interpretibus.

Vide Heraldum ad pag. 246. sive ipsum pag. 369.

Ab

Ab Arabum lapide venio ad silicem, quem Phryges pro Deûm matre coluere. Equidem planè censeo fuisse cultum non proprium, sed symbolicum: verùm quia aliter narrant Theologi veteres non est animus hanc sententiam refellere. Potius de eo loquar, ubi ad symbolicum cultum fuerit deventum. De hac silicis veneratione apud Phrygas etiam apud Livium est lib. XXIX: *Pergamum ad regem* (legati Romani) *venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit, sacrumque iis lapidem, quem matrem Deûm incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit.* Est & Claudiani lib.... de Raptu Proserpinæ:

Hic sedes augusta Deæ, templique colendi
Religiosa silex, quam densis pinus obumbrat Frondibus.

Fortasse & aliquid ad lapidum cultum referat, quòd Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, ait albam pyramidem à Paphiis coli. Sed clarè dicit, statuam Veneris haberi: totaque ea natione ostendit, nullam fuisse gentem, sive Græcam, sive barbaram, quin consecrârit aliqua σύμβολα τοῦ τῶν θεῶν τιμῆς· *cultus divini symbola sive signa.* Vides ut clarè statuas, saxa, & similia, non ad cultum proprium, sed symbolicum retulerit. Atque idem tradit de Ægyptiis, felem, accipitrem, crocodilum, & similia, deque iisdem fluvium, de Persis ignem colentibus. Sic enim scribit: Εἰ δὲ Ἕλληνας μὲν ἐπεγείρει πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ ἡ Φειδίου τέχνη, Αἰγυπτίους δὲ πρὸς τὰ ζῶα τιμή, καὶ ποταμὸς ἄλλους, καὶ πῦρ ἄλλους· οὐ νεμεσῶ τῆς διαφωνίας· ἴστωσαν μόνον, ἐράτωσαν μόνον, μνημονευέτωσαν μόνον. *Sive autem ad memoriam numinis maximè suscitet Græcos ars Phidiæ, Ægyptios verò animalium cultus, aut alios fluminum cultus, aut ignis alios: varietatem non culpo. Intelligant modò, quem colant, ament modò, illius modò memoriam servent.* Nec tamen ex sapientia hujus Platonici philosophi judicandum de rudibus & crassis ingeniis. Cujusmodi inter proprium, & symbolicum cultum distinguere nesciebant. Quare facile credo id de Finlandis, quales ante sesquiseculum fuere. Ut qui ferinam prope vitam duxerint, utcunque vicinis Lappis mansuetiores forent: sicut de iis scribit Sigismundus Liber Baro in Herberstein, in rerum Moscoviticarum Commentariis; ubi & ista de iis narrat *a*. *Relictâ postea Lapporum terra, —— ad promontorium quoddam, quod sanctum Nasum appellant, se pervenisse dicebat* (Isthoma.) *Est autem sanctus Nasus saxum ingens, ad nasi similitudinem in mare prominens; sub quo antrum verticosum conspicitur, quos singulis sex horis mare absorbet, ac alternatim magno sonitu reddit evomitque ejusmodi voraginem. Alii umbilicum maris, alii Charybdim dixere. Tantam autem hujus gurgitis vim esse, ut naves, aliasque in propinquo res attraheret: neque se unquam in majori periculo fuisse ajebat. Nam gurgite subito, ac violenter navem, qua vehebantur, ad se attrahente, vix magno labore renitentibus remis sese evasisse. Superato S. Naso, ad quendam montem saxosum, quem circumire oportebat, pervenisse: ubi cùm, ventis reflantibus, aliquot diebus detinerentur, nauta, Saxum inquit, hoc quod cernitis, Semes appellant; quod nisi munere aliquo à nobis placatum fuerit, haut facile præteribimus. Quem Isthoma, ob vanam superstitionem se increpasse ajebat. Increpatus, nauta subticuit; totoque illic quatriduo vi tempestatis retentos, ventis postea quiescentibus solvisse. Cumque secundo jam flatu veherentur, nauclerum dixisse: Vos admonitionem meam de placando Semes Saxo, tanquam vanam superstitionem irridebatis: at nisi ego noctu clam, adscenso scopulo, Semem placassem, nequaquam transitus nobis concessus fuisset. Interrogatus, quid Semi obtulisset, avenæ farinam butyro permixtam super lapidem, quem prominere vidimus, se fudisse dicebat.*

a Pag. 87. edit. heredum Wechel an. 1600.

Nec saxa modò, prudentiores quidem pro numinum symbolis; rudiores verò pro Diis ipsis coluere; sed etiam ferrum, vel quæ ferro constarent. Sic Scythæ acinacen pro numine coluisse dicuntur: ut ex Arnobio videmus: ac idem proditum Clementi Alexandrino in Protreptico. Etiam ei sacrificasse, ait Damis apud Lucianum. Ac apud eundem Lucianum per acinacen jurat Toxaris. Nec tamen ex juramento solidè colligas pro Deo habuisse: ut liquebit ex iis, quæ de Ægyptiorum per animantia juramento in Theologia symbolica afferemus. Et sanè Neuri gladium quidem coluisse dicuntur: sed ut Martis symbolum. Sunt verò ultimi Scythiæ populi.

Jam quid dicam de incolis Tenedi, unius è Sporadibus insulis? Hi geminam securim coluisse dicuntur numinis loco. Verùm Suidas non hoc dicit, sed coluisse, ὡς ἀναθήματα, *sicut donaria.* Nempe fuere iis symbolum Deæ Themidos, sive Justitiæ. Unde & in nummis (quod ex antiqua Goltzii Græcia cernere est) duas videas secures. Hinc de severis judiciis, Τενέδιος ἄνθρωπος *a*, & Τενέδιος πέλεκυς *b*. Videlicet, quod severe admodum à carnifice securi in sontes animadverteretur; ut ex Suida constat. Aliam tamen rationem adducit Plutarchus de Pythiæ oraculo.

a *Tenedius homo*
b *Tenedia securis.*

Utrumque & proprium, & symbolicum saxorum cultum damnat etiam Concilium Arelatense II: *Si in alicujus presbyterio infideles, aut faculas accenderint, aut arbores, aut fontes, vel saxa venerentur, si hæc eruere neglexerit, sacrilegii se reum esse cognoscat.*

Præter verò hunc duplicem fossilium cultum, quorum unus pro Diis fossilia venerabatur, alter pro Deorum signis, etiam tertius est, quo numinum instar, fossilia habebantur: ita ut sicut Apostolus ait, quibusdam ventrem esse Deum, sic dicere liceat mammonam, sive opes, esse Deum. Ut quibus omnem felicitatem metiantur, in quibus etiam solis omnem reponant fiduciam. Qua mente quoque gentiles eas statuunt stultorum mortalium numen. Unde Euripides:

Ὁ πλοῦτος ἀνθρωπίσκε τοῖς σοφοῖς θεός·
Τὰ δ' ἄλλα, κόμποι, καὶ λόγων εὐμορφία.

Sic puto expresseris:

Sunt sola opes, homullo, sapiens Deus;
At alia nugæ, bella sine re oratio.

Adfines verò his Menandri versus apud Stobæum Sermone LXXXIX *c*:

Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει
Ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας·
Ἐγὼ δ' ὑπέλαβον χρησίμους εἶναι θεοὺς,
Τἀργύριον ἡμῖν, καὶ τὸ χρυσίον μόνον.
Ἱδρυσάμενος ταῦτ' οὖν εἰς τὴν οἰκίαν,
Εὔξαι τί βούλει, πάντα σοι γενήσεται,
Ἀγρὸς, οἰκία, θεράποντες, ἀργυρώματα,
Φίλοι, δικασταὶ, μάρτυρες, μόνον δίδου·
Αὐτοὺς γὰρ ἕξεις τοὺς θεοὺς ὑπηρέτας.

c *Sive aliis sit.* 91.

Jambicis totidem reddidit eos versus Lilius Gyraldus Historiæ Deorum Syntagmate primo: sed venustius Illustris Hugo Grotius in Excerptis Stobæanis. Post quem nihil attinet novum carmine reddendi laborem subire. Sic verò ille:

Epicharmus istos prædicat nobis Deos,
Aquam, ignem, solem, spiritum, stellas, humum,
Ego verò Deos opiparos atque præstitos
Aurum, atque argentum nobis esse intelligo.
His dedicassis rite si tuam domum,
Optato quodvis præmium, optatum feres:
Agros, domus, familiam, vasa argentea,
Testes, amicos, judices, tu da modo,
Ipsos habebis in ministerio Deos.

CAP. XL.

De metallis, ac gemmis alicui numini dicatis; æs Veneri, æs inter inanima vocale; ferrum Vulcano mancipatum. Mars Veneri junctus, à Vulcano concatenatus, à Neptuno demum liberatus, quid hoc. Chymistas metalla planetis dicasse aurum Soli, argentum

 Lunæ,

Lunæ, &c. vel innocentes ad metalla damnasse. Assyriorum Deo Belo gemma dicata Beli oculus, apud eosdem Adad seu Soli tres gemmæ sacræ. Etiam Persas Mythræ suo, hoc est, Soli gemmam sacrasse. Jovi Ammoni gemma, cornu Ammonis dicta, consecrata. Sed & vasa Diis sacra: scyphus Herculi, cantharus Libero.

HActenus actum de fossilibus, quatenus vel propriè haberentur pro Diis, vel figuratè, idque vel κατ' μετωνυμίαν a, vel μεταφορικῶς b. Nunc agam de eo, quòd falsos Deos fossilibus præfecerunt, & fossilia falsis Diis consecrarunt. Factum hoc in metallis, & gemmis. De metallis præcipuè liquet ex omnium antiquissimis: cujusmodi sunt æs & ferrum.

a Nomine posito pro nomine.
b Significatione propria in alienam translata.

Æs Veneri esse dicatum, ait Pindari interpres. Etiam ex Varrone traditum B. Augustino in libris de Civit. Dei, Romanis fuisse Deum Æsculanum, ab æsculo, h. e. ære, sic dictum, uti ab eodem in glossis *æsculator*, ærufcator, μητραγύρτης. Porro ab Æsculano Deo poscebant, ne ære deficerent: uti Argentinum, ne carerent argento. Ac Æsculani quidem filium dixere Argentinum, quia æreæ pecuniæ usus prior fuit, quàm argenteæ. Quam rationem cum Augustinus adduxisset, postea subdit: *Miror autem, quod Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea moneta subsecuta est.* Imo in lustrando & expiando, nullius metalli æquè ac æris usus fuit. Eustathius in versum istum Iliad. Π:

Ἐκ πόντιο θύραζε λίνῳ, καὶ ἤνοπι χαλκῷ.

Ἤνοπα λέγει τὸν ἔνοπα, ὅ ἐστι ἔμφωνον. Μόνος γὰρ τῶν ἀψύχων δοκεῖ φωνὴν ἔχειν. Καὶ οἱ Πυθαγορικοί φασι τὸν χαλκὸν παντὶ συνηχεῖν θειοτέρῳ πνεύματι· διὸ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι τρίπους πιστὸς ἀνακεῖται. καὶ ἐν νηνεμίᾳ δὲ πολλάκις τῶν ἄλλων ἀτρεμούντων, σειομένοις ἔοικε τὰ κοῖλα χαλκώματα. *Ait* ἤνοπα, *id est,* ἔνοπα, *quod significat vocale. Ex inanimis enim solum videtur habere vocem. Ac Pythagorici ajunt, æs omni diviniori spiritui concinere. Propterea æreus Apollini tripus est consecratus. Et aëre tranquillo sæpe cæteris silentibus cavi lebetes moveri videntur.* Etiam scholiastes sic scribit ad illud Theocriti Idyllio B:

Ἁ θεὸς ἐν τριόδοισι· τὸ χάλκιον ὡς τάχος ἄχει.
Dea est in triviis: vas æneum quamprimum pulsa.

Τὸν γὰρ χαλκὸν ἐπῆδον ἐν ταῖς ἐκλείψεσι τῆς Σελήνης, καὶ ἐν τοῖς κατοιχομένοις, ἐπειδὴ ἐνομίζετο καθαρὸς εἶναι, καὶ ἀπελαστικὸς τῶν μιασμάτων. Διόπερ πρὸς πᾶσαν ἀφοσίωσιν, καὶ ἀποκάθαρσιν αὐτῷ ἐχρῶντο, ὥς φησι καὶ Ἀπολλόδωρος Ἀθήνησι ἐν τῷ περὶ Θεῶν. *Æs pulsantes accinuere in deliquiis Lunaribus: atque item siquis vita abiret. Videlicet quia æs purum credebatur, & utile adversus pollutiones. Iccirco eo utebantur in omnibus consecrationibus, & expiationibus: ut ait Apollodorus libro de Diis.*

Vulcano dicatum est ferrum, nec non Marti. Ac Vulcano quidem, quia is ignis: igni autem mulcatur, hoc est, mollitur ferrum: unde ei *Mulciberis* nomen. At Marti dicatum, quia ferro pugnetur. Itaque & in fabula Homerica c, qua fingitur Mars in Vulcani thalamo concubuisse cum Venere, à Vulcano autem, Neptuni ope liberatus, per Martem quidem ferrum intelligitur, per Venerem venustum & elegans fabrile artificium, per Vulcanum ignis, per Neptunum aqua: qua de re sic Heraclides Ponticus in Allegoriis Homericis: Ὁ μὲν Ἄρης εἰκότως ἂν ὀνομάζοιτο σίδηρος. Τοῦτον δὲ ῥᾳδίως Ἥφαιστος ἐχειρώσατο. Τὸ γὰρ πῦρ, ἅτ' οἶμαι σιδήρου κραταιοτέρας δυνάμεως μετειληχὸς εὐκόλως ἐν αὐτῷ τὴν ἐκείνου στερρότητα θηλύνει. Δεῖ δὲ τῷ τεχνίτῃ πρὸς τὸ κατασκευαζόμενον, καὶ Ἀφροδίτης. Ὅθεν οἶμαι διὰ πυρὸς μαλάξας τὸν σίδηρον, ἐπαφροδίτῳ τινὶ τέχνῃ τὴν ἐργασίαν κατώρθωσε. Ποσειδῶν δ' ὁ ῥυόμενος παρ' Ἡφαίστου τὸν Ἄρη πιθανῶς, ἐπειδήπερ ἐκ τῶν βαναύσων διάπυρος ὁ τοῦ σιδήρου μύδρος ἑλκυσθεὶς, ὕδατι βαπτίζεται, καὶ τὸ φλογῶδες ἀπὸ τῆς ἰδίας φύσεως ὕδατι κατασβεσθὲν ἀναπαύεται.

c Odyss. θ.

Mars ratione probabili ferrum existimetur. Hoc à Vulcano facile domatur. Nam ignis, quatenus majorem vim ferro nactus, facilè illius emollit virtutem. Indiget autem faber ad ferrum suâ etiam Venere. Quamobrem ubi ferrum igni emollitum, venusta quadam arte, opificium perficit. Neptunus autem Martem justa de caussa liberat à Vulcano: quandoquidem massa ferri candens extracta e fornacibus aqua immergitur, atque ardor flammeus, aqua natura exstinctus compescitur. Hactenus Heraclides.

Chymistæ, si non planetis dicarunt metalla, vel innocentes eos damnarint ad metalla, saltem nominibus quibus à gentibus vocantur planetæ, metalla appellant. Nam aurum iis Sol, argentum Luna, Saturnus plumbum, Venus æs, Mars ferrum. Et quia quinque istis ut septenarius exsurgat, addidere stannum, & argentum vivum: quorum illud Jovis, hoc Mercurii nomine donarint. Hanc sapientiam si novisset Homerus, puto Iliad. A Apollinem, qui Sol est, potius χρυσότοξον a, quam ἀργυρόπεζον b dixisset.

a Aureum gerens arcum.
b Argenteis pedibus.

Nec metalla solum Diis dicarunt, sed etiam gemmas. Uti illam, quam Beli oculum dixere. Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, è medio aureo fulgore lucentem. Hac propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* De Belo, Assyriorum, & Chaldæorum sive Babyloniorum numine, quo Sol signabatur; dictum nobis lib. II, cap. VI. Ex eo, quod veteres vocarunt *Beli oculum*, censeo esse *Bellochio*; quomodo Itali appellant. Eo autem *Beli oculus* dictus est, quia iride & pupilla similis est oculo.

Ac ibidem c dictum nobis, ut Sol etiam Assyriis vocatus sit Adad, vel Adod: atque ut ei, Plinio auctore, tres hæ gemmæ fuerunt dicatæ, Adadi nephros, Adadi oculus, & Adadi digitus.

c Lib. II. hujus operis, cap. 6.

Est & quam *Solis gemmam* Plinius appellet: Persis ea, quibus Sol *Mithra*, dicebatur *Mithrax*, vel *Mithridax*. Diximus de ea lib. II, cap. IX. Vulgo cati sive felis oculus appellatur: nempe quia, ut felium oculi, nunc clarius resplendeat, nunc obscurius. Neque Cardanus in VII de Subtilitate aliud per pseudopalum, sive opalum falsum, intelligere videtur.

Etiam Jovi Ammoni sacra gemma, quam *Ammonis cornu*, vocarunt, quia Ammon cum arietinis cornibus fingeretur. Eandem Garamantidem gemmam à vicinis Garamantibus nominabant. Vide quæ de hac gemma diximus lib. II, cap. XI.

Nec solum metalla, sed etiam vasa inde fabricata; alia huic, alia alii numini consecrata. Quomodo scyphus erat sacer Herculi, Cantharus Libero: uti ex Athenæo, & Macrobio liquet. Etiam Plinii est lib. XXXV: Marium, Liberi patris exemplo cantharis potasse. Vase futili utebantur in Vestæ sacris, ut ex Servio, & Donato constat. Ita dictum, quia, si poneres non exhausto liquore effunderes.

CAP. XLI.

De fossilium usu in sacris, tum locis, tum rebus, tum personis. Post saxa & lapides in templorum fabricis æris maximus usus. Ex ære valvæ Panthei in æde Saturni, Castoris item & Pollucis, &c. statuæ Deorum æneæ Jovis, Herculis, &c. Ex ære candelabra Bacchi. Cereri in sacrificio porca aurea, aut argentea oblata. Sulphuris usus in lustrationibus. Quo fossilium genere Attis, & Galli ad evirationem usi. Etiam in Circumcisione variatum, Abrahamum ferro, Mosaico ævo ac deinceps lapide usos. Saliis super tunicam pictam æneum pectoris tegmen, ancile.

PRæterea fossilia cultui gentilium inservierunt trifariam: videlicet in sacris locis, rebus, ac personis. In locis, uti templis, fanis, delubris. In quibus nullius è fossilibus, post saxa ac lapides, æquè, ac æris, usus fuit. Quod

Quod ut liqueat, distinctè consideremus primum partes, deinde statuas, postremo templorum vasa, & instrumenta.

In partibus præcipuè ex ære faciebant valvas. Tales olim Panthei valvæ in æde Saturni, quæ nunc S. Mariæ rotundæ. Item Saturni, quæ nunc Divi Hadriani. Adhæc Castoris & Pollucis, quæ nunc Cosmæ, & Damiani. Præterea Bacchi, quæ hodie B. Agnetis, extra Viminalem in via Numentana. Ac imitati etiam Christiani in delubris à se exstructis. Nam templum B. Petri recentes ex ære valvas habet. Florentiæ quoque sacellum B. Joannis, quod *Baptisterium* vocatur, ternas habet æneas valvas, easque inauratas.

Quod ad statuas æneas, omnium antiquissima fuit Jovis, quæ Spartæ visebatur: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Ac meminit Georgius Agricola ænearum statuarum Herculis, Jovis Fulminatoris, Mercurii, Veneris, quas tum temporis Neapoli Hadrianus Guilielmius possideret.

Etiam vasa multa templorum ex ære fuerunt. Ut Romæ candelabra in Bacchi templo, quæ inde in ædem B. Agnetis translata.

Hæc de locis. Sequitur de rebus sacris: ut sunt sacrificia, libationes, preces, ac ceremoniæ. Ad hæc etiam fossilibus utebantur. Ut in sacrificio Cereris. Cui non viva modò porca mactari solet, sed etiam duæ adhibebantur ex metallo melioris notæ. Festus Pompejus: *Porcam auream aut argenteam dici, ait Atejus* (Capito,) *quæ etsi numero hostiarum non sint; nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam, adhiberi sacrificio Cereali.*

Sententia est, auream, argenteamque porcam in sacro Cereris non posse dici hostiam, quia non sit hostia, nisi quod cum sanguine vitam profundat. Item sulfuris usus erat in lustrationibus: ut liquet ex Homeri XXII Ulysseæ; item Plinius: Hinc Propertius lib. IV, el. IX:

Terque meum tetigit sulfuris igne caput.

Tibullus lib. I, el. V:

—— *Te circum lustravi sulfure puro,*

Ovid. in II de Arte:

Nam veniet, quæ lustret anus lectumque laremque,
Præferat & tremulâ sulfur & ova manu.

Appulejus lib. XI Asini Aurei: *Navem summus sacerdos tæda lucida, ovo, & sulfure, solemnissimas preces de casto præfatus ore, quàm purissimè purificatam Deæ nuncupavit.*

Lapidis quoque usus in sacris Cybeles, sive Matris Deûm, evirantibus sese Gallis, Attidis exemplo. Ac Attis quidem se execuisse dicitur, ab aliis quidem ære, aut ferro, ut Nonno in XXXV Dionysiacôn, sive ense, ut est apud Lucianum de Dea Syria: ab aliis autem acuta silice, ut Catullo, cujus verba alibi [a] adduximus: ac Plinius quoque ait Gallos evirari solere testa Samia, quæ acutissima. Plinii item verba [b] protulimus. Quid mirum autem si in exsectione illa apud gentes variatum fuit: quando nec in populo Dei Circumcisio eodem semper modo sese habuit. Nam ferro quidem usus est Abraham: Mosaico autem ævo, ac deinceps, obtinuit lapis: ut Justinus Martyr indicat dialogo contra Tryphonem [c]: Sanè Exodi IV, 24, Sephora dicitur filium circumcidisse lapide. Hebraicè enim est צר, vel צור, quod LXX exponunt ψῆφον, eorumque exemplo calculum Tertullianus lib. adversus Judæos, cap. III. Vulgatus interpres Latinus Hebræam vocem reddidit *petram acutissimam*. Etiam Josuæ V, 2, legas ad circumcisionem comparati חַרְבוֹת צֻרִים, ubi Græce est μαχαίρας πετρίνας.

a Lib. I. cap. 20.
b Lib. 2. cap. 53.
c P. 266. & 267. edit. Commelin.

Etsi verò eviratio, ac circumcisio, nimium quantum distent, cum tamen multa adeo in gentilium sacris sint ex æmulatione populi Dei: à vero non abhorret, dæmoniorum ministros in exsectione illa quomodocunque æmulatos circumcisionem quam tum ferro, tum petra factam diximus.

Denique inserviere fossilia personis sacris, hoc est, sacerdotibus, & eorum ministris. Atque huc pertinent quoque, quæ ad sacrum ornatum spectarent. Ut quod Salii ex Numæ instituto super tunicam pictam gererent æneum pectoris tegmen: quod item gestarent scuta ærea, quæ quia ex utroque latere essent recisa, atque eo *ancilia*, quasi utrinque ancisa, dicebantur. Erant verò symbolum protectionis divinæ, præcipuè Martis, cujus Salii fuere sacerdotes.

Atque hæc de fossilium usu vel abusu potius in gentilium sacris locis, rebus, personis. Quæ hujus sunt loci, quatenus pertinent ad cultum propriè dictum: plenius verò à nobis explicabuntur extremo hujus operis libro, quo de cultu symbolico agendum.

FINIS LIBRI SEXTI.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,
ET
THEOLOGIA GENTILI,
Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,
LIBER SEPTIMUS.

Cap. I.

Acceditur AD CULTUM MUNDI UNIVERSI, *paucis præmissis de sociato duorum corporum cultu: ac primum quidem utriusque ætherei: deinde unius ætherei, alterius elementalis.*

HActenus vidimus de duplici cultu, quorum prior erat rei spiritualis, puta vel angeli, sive dæmonis, vel animæ à corpore separatæ, inque Deos relatæ: de quorum utroque egimus libro primo. Alter autem cultus fuit rei corporeæ, sive animatæ, sive inanimatæ: &, ut particulatim magis dicam, sive cœlestis, sive elementalis, sive mixtæ: ut, annumerato his tribus, cultu spiritualis rei, de quo primò dicebam, cultus sit quadruplex: unde quadruplicem Maimonides idololatriam statuit libro de cultu planetarum ac siderum, cap. secundo, §. 1. De corporeæ rei cultu egimus libro secundo, & quinque, qui proximè consequuntur. Quibus in postremo genere quod mixtorum erat distinctè vidimus, tum de imperfectè mixtis, ut sunt meteora; tum de perfectè mixtis: ubi ordine ivimus, prius per naturam, cultumque animalium, deinde plantarum, ac denique lapidum & metallorum. Præter verò duplicem hunc, unum spiritualis, alterum corporeæ rei cultum, etiam tertius est ex utroque conflatus; non quidem ut fit in vivi hominis cultura, qui constat spiritu, & corpore: sed utriusque naturæ seorsim subsistentis, sola autem voluntate humana in cultu sociatæ: quomodo uno cultu cum cælo, sole, aliove corpore mundano animam alicujus herois, vel heroinæ, colendam sibi putârunt. Inter secundum, tertiumque, hoc cultûs genus, est intermedius ille, quo colitur mundus, sive rerum natura. Quod facile me omnibus persuasurum scio, qui cogitare volent, quomodo mundus in hoc negotio bifariam consideretur. Vel enim non ulterius adscendimus, quam cogitando illam omnium corporum compagem: in quo vulgus consistere solet: vel cum philosophis pertingimus ad mentem æternam, sive animam mundanam: quæ se habeat ad mundum, ut ejus gubernatrix: uti mundus tanquam vastum corpus, quod à mente illa regatur. Sive hoc, sive illo modo consideres, priusquam accedam ad cultum animæ heroicæ cum corpore mundano, agi debet de cultu mundi, sive rerum naturæ. Si enim priori modo attendas; ecquid post particularem cæli, elementorum, meteororum, animalium, plantarum, ac fossilium considerationem, justiùs sibi locum proximum deposcat, quàm cogitatio illa de horum omnium corporum compage, quam mundum dicimus? Sin potiùs videtur, cum philosophis attendere in mundo duo illa, mentem, quæ regit, & corporum omnium coagmentationem ac societatem, quæ à mente gubernatur: nonne fatendum, præter illum vivi hominis cultum, de quo in animalibus dictum fuit, esse duplicem rei spiritualis, & corporeæ cultum: unum divinæ mentis, cum mundo universo; alterum animæ humanæ, cum aliqua mundi parte? Quæ cum minimè sint obscura, caussam omnes vident, cur priusquam à substantiarum cultu ad cultum accidentium me conferrem, quod proximo faciam libro, de utroque illo, quem dixi, substantiarum duarum cultu, libro hoc septimo mihi agendum putârim.

Atque ut plenior, perfectiorque hæc sit opera nostra, priusquam accedam ad cultum naturæ universæ, non defugiam quædam referre, quæ & ipsa pertineant ad cultum compositum: ut in quo nec unum tantummodo corpus, sed neque corpora mundi universa; attamen duo, plurave, uno eodemque cultu ac tempore honorem consequantur divinum.

Hic sociatus cultus vel est duorum pluriumve corporum cælestium, vel unius cælestis, alterius subcælestis.

Ad mixtum gemini corporis cælestis cultum refero, quòd Persæ uno cultu coluisse videntur Lunam, & Hesperum, sive Dianam, & Venerem. Primò quidem, cùm simplicior esset idololatria Solem unum colebant, aut Solem, Lunamque. Postea autem & Lucifer sive Hesperus in societatem honoris venit: ut superius diximus, ex Strabonis XV. Sed sic tum venerati sunt Luciferum, ut uno templo, ac cultu & Lunam cum Lucifero, & Luciferum colerent cum Luna. Id pluribus commonstrabimus.

Anaitidos templum quod in Lydia ritu Persarum, (his enim jam à Cræso victo paruere) exstructum erat, Dianæ appellat Pausanias in Laconicis: Λυδοῖς ἐστιν Ἀρτέμιδος ἱερὸν Ἀναΐτιδος. *Lydis erat Veneris Anaitidos templum.* Agathias lib. II Histor. Ἀναΐτιδα τὴν Ἀφροδίτην *Anaitida Venerem* dicit, ubi Deos Persicos & Medicos recenset: idque, ut ait, secutus Berosum Babylonium, Athenoclem, & Symmachum, antiquissimos Babylonicarum & Medicarum rerum scriptores. Appianus quoque templum, quod Antiochus Epiphanes voluit

luit deprædari, Veneris templum dicit lib. de bello Syriaco: Καὶ τὸ τῆς Ἐλυμαίας Ἀφροδίτης ἱερὸν ἱερυλῆσαι, καὶ φθῖναι ἐπελθόντα. *Spoliatoque in Elymaide Veneris templo, tabe vitam finiit.* At Josephus Antiquit. lib. XII, cap. XIII Dianæ templum vocat: Ἀκούσας πόλιν ἐν τῇ Περσίδι πλούτῳ διαφέρουσαν Ἐλυμαΐδα τοὔνομα· καὶ πολυτελὲς ἱερὸν Ἀρτέμιδος ἐν αὐτῇ, καὶ παντοδαπῶν ἀναθημάτων πλῆρες εἶναι. Quæ sic reddidit Rufinus: *Audivit civitatem Persarum divitiis excellentem Elymaida nomine, pretiosissimumque templum in ea Dianæ; & omni specie ornamentorum* (malim *donariorum*) *plenum*.

Similiter Polybius, & Diodorus, inscriptis deperditis: de quibus testis B. Hieronymus in Danielis cap. XI: ubi de Antiocho Epiphane sic scribit: *Polybius, & Diodorus narrant, eum non solum contra Deum fecisse Judææ; sed avaritiæ facibus accensum, etiam templum Dianæ in Elimaide, quod erat ditissimum, spoliare conatum, oppressumque à custodibus templi, & vicinis circum, gentibus, & quibusdam phantasiis, atque erroribus versum in amentiam, & postremum morbo interiisse: & hoc ei accidisse commemorant, quia templum Dianæ violare conatus sit.*

Uti Persæ, ita & Arabes antiqui Lunam, & Hesperum unius numinis cultu complectebantur. Atque inde ea religio derivata est ad Saracenos. Quid mirum, cum Saraceni iidem sint ac Arabes Scenitæ. Saraca enim, unde Saraceni dicuntur, Arabiæ oppidum est, Ptolemæo, ac Stephano, memoratum. Nisi illorum magis placet opinio, qui nomen hoc indeptos putant à latrociniis: quia Arabibus Σαρακηνῶν vox λῃστὰς, ac prædones notat. Et si à Sara, Abrahæ conjuge, nomen ipsi arcessant, ac nostri propterea Agarenos, ab Agar ancilla malint nuncupare. De Saracenico hoc Veneris cultu ita Hieronymus in Amos cap. V: *Sidus Luciferi, quem Saraceni huc usque venerantur.* Hæc ille circa annum Christi quadringentesimum. Veneris igitur diem coluere Saraceni multò ante tempora Hegiræ, sive fugæ Muhammedicæ: quæ incidit in annum Christi DCXXII, Heraclii Imper. XI. A Saracenica tam vetusta religione provenit, quòd hodieque Muhammedani sexta die, Veneri sacratâ, feriantur, uti septimâ Judæi, primâ Christiani. Nam quod Alphonsi sectatores tradidere, quinctam ab iis feriam observari; id secus est, meliusque sextæ id tribuit Georgius Chrysococces medicus. Ejus autem quod veteres Saraceni Lunam coluere, reliquias itidem habemus in Lunulis Muhammedanorum. Apud Georgium
a p. 350. etiam Cedrenum a, tempora Heraclii enarrantem, legas, precari Muhammedanos hoc pacto: Ἀλλᾶ ἀλλᾶ οὐά, κουβὰρ ἀλλᾶ. *Ac* ἀλλᾶ ἀλλᾶ exponit θεὸς θεός; at οὐά, μεῖζον. Hinc κουβὰρ interpretatur, μεγάλη, ἤτοι Σελήνη καὶ Ἀφροδίτη. Ut Latinè sonet, *Deus Deus major, & magna, nempe Luna, & Venus Deus.* Sed paullò aliter Constantinus Porphyrogennetes qui aliquanto ante Cedrenum vixit. Is lib. de administrando imperio, cap. XIV, exponit, *Deus, & sidus.* Nam ALLA quidem *Deum* notare, sed UA valere, &, KUBAR signare *sidus*, sideris verò nomine intelligi τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἄστρον. *Veneris sidus.* Aliquid etiam de hoc diximus lib. II, cap. XXXI.

Nunc accedo ad cultum ex cælesti corpore, & subcælesti compositum. Qualis Ægyptiis fuit ille Osiridis, & Isidos. Nam in eo colebantur Sol, & Nilus: in hoc Luna, & Terra. Quod pluribus exposuimus lib. II, c. XXIV, & nonnihil de hoc dicam hoc ipso libro, cum de cultu heroicæ animæ & corporis alicujus mundani secundum Theologiam Ægyptiam agemus.

Apud Thebanos etiam talis Bacchi cultus fuit. Nam eo tum Sol significabatur, tum Humor, quia generatio, ac vita, calore, & humore constat. Bacchum verò non vinum duntaxat, sed liquorem omnem, signare; ex Pindaro comprobat Plutarchus libro de Is. & Os. Bacchum apud se natum jactabant Thebani; quia à Thebanis hunc cultum alii Græcorum accepissent. Græcos autem Bacchi cultum docuit Melampus, Amythaonis filius. Qui didicerat à Phœnicibus. Herodotus in Euterpe: Πυθέσθαι δέ μοι δοκέει μάλιστα Μελάμπους τὰ περὶ τὸν Διόνυσον παρὰ Κάδμου τε τοῦ Τυρίου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐκ Φοινίκης ἀπικομένων ἐς τὴν νῦν Βοιωτίην καλεομένην χώρην. *Videtur autem mihi Melampus, quæ ad Dionysum pertinent, audisse ex Cadmo, aliisque Tyriis, qui cum eo e Phœnice venerunt in terram, quæ nunc Bœotia appellatur.* Nisi magis placet, Melampum ea hausisse ab Ægyptiis. Varios enim titus sacros ab Ægyptiis devenisse ad Græcos ibidem tradit Herodotus: ac quidem ea, quæ ad Dionysium pertinent, in pluribus inter has gentes convenire. Uti quod in Dionysi pompa phallus circumgesteretur. Phallus autem sine dubio symbolum erat generationis omnium rerum, quæ est à Dionyso, hoc est à Sole, & Aqua, sive à calida, & humida natura.

Aëra quoque, qui Juno dicitur, & Lunam, sive malis Lucinam, uno primitus cultu observari solere, clarè arguit, quòd junctim dicerent, *Juno Lucina.* Uti apud Plautum Aulul. Terentium Heautont. Catullum carmine seculari, Varronem in IV de L. L. Dionysium Halicarnass. lib. IV; qui, quod Latini *Juno Lucina*, id Græcè reddit Ἥρα φωσφόρος, *Juno Lucifera.* Ac similiter glossæ Græcolatinæ Cyrillo tributæ: φωσφόρος, ἀστήρ, *Lucifer.* φωσφόρος, ἡ Ἥρα, *Lucina.* Eo autem parturientes utrumque numen jungebant; quia Luna non ἀμέσως a agit in corpora humana, sed priùs in aëra, qui est a Nullo intercedente.
Juno, perque aëra in corpora remotiora: unde Plutarchus: Μητέρα τὴν Σελήνην τοῦ κόσμου καλοῦσι, καὶ φύσιν ἔχειν ἀρσενόθηλυν οἴονται, πληρουμένην ὑπὸ ἡλίου, καὶ κυισκομένην, αὐτὴν δὲ πάλιν εἰς τὸν ἀέρα προϊεμένην γεννητικὰς ἀρχὰς, καὶ κατασπείρουσαν. *Lunam mundi matrem appellant, & naturam ex utroque mixtam sexu adsignant ei: quod impleta & gravida facta à Sole, rursum a se in acrem emittat, ac disseminet genitabilia principia.* Luna igitur per Junonem, sive aëra agit in terras, aquas, plantas, atque animantia. Quod non in rerum modò generatione; sed etiam partu elucet: quia humectando faciliorem præbet exitum. Nam & Sol, & Luna, calore suo humorem provocant: sed sol majore calore humorem eliciunt consumit: Luna, quia calor ejus exiguus, foras quidem provocat, at non absumit. Quæ res lubricum ac facilem fœtui exitum præbet: ut etiam diximus lib. II, cap. XIX.

Cap. II.

De cultu Mundi, sive Naturæ, apud Assyrios, sub nomine Beli: apud Phœnices sub nomine Molochi; apud Ægyptios sub nominibus Amûn, sive Ammonis, Isidis, Osiridis, & Sarapis.

EXpositis hisce de sociato duorum, triumve corporum cultu; agendum nunc de cultu mundanæ compagis, Naturæ corporeæ generatim spectatæ. Quemadmodum enim post Solis, Lunæ, Siderum cultum, deventum est divinum ad honorem ætheris, sive cæli: ita a ætherea natura, ac elementorum cultum paullatim est consecuta mundi, sive universalis naturæ veneratio religiosa. Nimirum sic secum cogitabant, si Sol, Luna, Sidera, Æther; item Terra, Aqua, Ignis, Aër, pro diis haberentur: longè magis honore eo prosequendum esse mundum, qui universa ista complecteretur.

Sed qui hactenus convenirent, multis tamen partibus dissenserunt. Primùm de iis dicam: qui cum animum diffunderent per universam rerum naturam, facilè videtunt, quanto inferioribus hisce cælestia, cælestium aliis Sol præcelleret. Unde in eam venere opinionem, naturam quidem esse Deum, sed non omnes ejus partes æquè esse hujus divinitatis participes: verùm ut in homine caput præcellit, ita in natura præstare cælum, in cælo autem summam esse divinitatem Solis. Fuit hæc opinio Chaldæorum, Medorum & Assyriorum. Quibus omnibus Belus est Natura universa, magis tamen cælum, sive cælus,

lus, vel Uranus, at maximè Sol: quemadmodum diximus lib. II, cap. VI, & XV. Ac similiter cuncta hæc complectitur Phœnicum Molochus. Neque obstat, quòd qui in Scripturis Molocho dicuntur obtulisse liberos: hi à Græcis ac Romanis eos sacrificasse dicantur τῷ κρόνῳ, sive Saturno, Temporis Deo. Nam Phœnicum Molochus non solum est Græcorum Κρόνος, qui poëtis ac vulgo alius est ab Jove, & Apolline: sed unus idemque & Saturnus erat, & Jupiter, & Apollo. Et Romanorum etiam Saturnum sic capere jubent, qui non tam poëticam, vel civilem Theologiam attendunt, quàm qualis erat antiquis populis Orientis, ac philosophis eos secutis. Macrobium audiamus lib. I Saturn. cap. XXII: *Saturnus ipse qui auctor est temporum, & ideo à Græcis immutata litera Κρόνος quasi Χρόνος, vocatur, quid aliud, nisi Sol intelligendus est? cum tradatur ordo elementorum, temporum numerositate distinctus, luce patefactus, nexus æternitate conductus, visione discretus: quæ omnia actum Solis ostendunt.* Nimirum ut paullatim est à Deo uno & vero recessum: ita & gradatim ἡ πολυθεότης incrementa sua cepit. In Oriente igitur primitus unus credebatur Deus; nec alius quàm naturæ totius auctor. Mox errore gentili, pro naturæ auctore, natura ipsa, vel ejus virtus, ac efficacia, coli cœpit: & in hac ipsa ut dixi magis vis cælestis, quia major ea & illustrior: & in cælesti maximè solaris, quia Sole nihil Cælum habet præstantius, nihil sensibus conspicuum magis vel acceptum. Hæc tria itaque pro supremo numine in Oriente coluerunt: & nominarunt Assyrii Belum, h. e. Dominum, Phœnices *Moloch*, hoc est Regem. Nam בעל *bahal*, Dominum; מלך *melech* Regem signat Hebræis: de quibus lib. II, cap. IV, V, & alibi, satis dictum. Etiam sententiam nostram confirmat, quòd Phœnices nec solum, nec semper liberos Molocho sacrificarent: verùm in maximis tantum difficultatibus constituti: uti si belli calamitate essent pressi, vel dirâ fame aut pestilentiâ vexati: quod Porphyrius etiam testatur in libris περὶ ἀποχῆς: Alias sacrificabant res longè minoris precii, variè tamen, prout vel opes ferrent, vel conditio rei foret quam à Molocho exposcerent.

Quemadmodum verò hi omnem rerum naturam, sub nomine Beli, & Molochi coluere: ita Ægyptii eandem venerabantur sub nomine Amûn, sive Ammonis: de quo sic Plutarchus lib. de If. & Osir. Τῶν πολλῶν νομιζόντων ἴδιον παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Διὸς εἶναι τὸν Ἀμοῦν (ὃ παράγοντες ἡμεῖς, Ἄμμωνα λέγομεν) Μανεθὼς μὲν ὁ Σεβεννύτης τὸ κεκρυμμένον οἴεται καὶ τὴν κρύψιν ὑπὸ ταύτης δηλοῦσθαι τῆς φωνῆς. *Cùm plerique existiment, proprium apud Ægyptios esse Jovis nomen Amyn (quod nos producentes vocem, Ammonem dicimus) Manethos Sebennita eo nomine censet occultatum & occultationem significari.*

Videmus, ut supremum Jovis numen vocarint Ἀμοῦν: tum autem, ut Manethos Ægyptius, (quem quis patriæ linguæ scientissimum fuisse neget?) nomen illud interpretetur *occultum*, vel *absconditum*. Quæ ergo convenientior sit ejus nominis explicatio, quàm ut per Ἀμοῦν non tam intellexerint conspicua vel siderum, vel elementorum corpora; quàm vim occultam toti insitam Naturæ? Hæc igitur illis Deus princeps, ac summus. Nempe, de quo postea dicam, Arcadum Pan. Nomen aliud, sed idem numen. Unde ibidem de Ægyptiis sic Plutarchus refert: τὸν πρῶτον Θεὸν τῷ παντὶ τὸν αὐτὸν νομίζουσι. *Principem Deum putant eundem ac universum.* Quamquam hic ambigi possit, an non Ægyptii τοῦ παντὸς nomine intellexerint spiritum Universo præsidentem, hoc est æternum illud Numen, cui uni verè τοῦ πρώτου Θεοῦ appellatio convenit. Nec dubitandum videtur, quin ex Ægyptiis aliqui sic sapuerint. Multa enim præclarè à patriarchis, Josepho imprimis, fuerunt edocti: quorum aliquæ reliquiæ apud posteros permanserunt. Alius, credo, animam mundi interpretetur. Sed anima à Deo infusa universo intelligi nequit, quia si infusa est à Deo is, qui eam infudit potiùs τοῦ πρώτου Θεοῦ nomen mereatur. Quare existimo, paucos quibus, ut sic cum poëta dicam,

De meliore luto finxit præcordia Titan,

verùm æternumque Deum intellexisse.

Nec adduci possum, ut de gente omnium superstitiosissimâ credam, communem hanc fuisse non vulgi dico, sed sacerdotum etiam opinionem. Quam plurimi metuo ne per numen illud, quod tum Universum, tum Deum primum appellarent, haut aliud intellexerint, quàm Naturam sive mundum hunc ipsum, non quidem prout in pueriles etiam ac stultorum oculos incurrit: sed quomodo intelligentiores in eo plurima deprehenderent quæ in admirationem naturæ, atque adeò stuporem quendam mentem raperent humanam. Hæc miranda naturæ vis elevare eorum animos debuerat ad mundi architectum: quod in aliquibus etiam factum esse non dubitamus: sed plures intra Naturam se continuerunt, eamque, ob mirandas vires, & ordinem admirabilem colere cœperunt velut principem Deum; partes verò Naturæ venerati sunt, veluti Deos minores, quos & ipsos pro præstantiæ mensura in varios gradus partiebantur.

Hanc occultam naturæ vim iidem Ægyptii etiam Minervam vel Isidem dixere: ut est apud Athenagoram in Apologia a. Ejusque ante templum Sai, eodem Plutarcho testante, inscriptio hujusmodi erat: Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὂν, καὶ ἐσόμενον, καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδείς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν. *Ego sum omne quod fuit, est, & erit, meumque peplum nemo adhuc mortalium detexit.* Ubi duo videmus Isidem sive Minervam Deam dicere, se esse τὸ πᾶν; & nulli hominum penitus retectam. Quæ optimè sanè conveniant cognitioni veri numinis: ut quæ sola solida sit sapientia: sed enim ob ea, quæ ante dicebam, prorsus censeo, potiùs intelligere providam administrationem Universi, ac occultam Naturæ vim, quam soli sacerdotes ejus nec penitùs tamen assequebantur. Eoque & veterem refero inscriptionem; quæ Capuæ exstat in templo S. Benedicti:

a P. 109. edit. H. Steph.

TE. TIBI
UNA. QUÆ.
ES. OMNIA.
DEA ISIS.
ARRIUS BA-
BINUS V. C.

Nec tamen deest, quod adversari istis videatur. Quale est quod Isis Luna esse dicatur: unde colligat aliquis, Isidis vocabulo non universam signari Naturam, sed infimum planetarum: ac pro hac sententia non Diodorus modo, & Plutarchus, de quibus alibi dictum, sed etiam Appulejus facit in Metamorph. undecimo. Hujus verba adscribam: *Video*, inquit, *præmicantis Lunæ candore nimio completum orbem commodum marinis emergentem fluctibus. Certus summatem Deam præcipua majestate pollere, resque prorsus humanas ipsius regi providentia: nec tantum pecuina & ferina, verum inanima etiam divino ejus luminis numinisque nutu vegetari: ipsa etiam corpora, terra, cælo, marique, nunc incrementis consequenter augeri, nunc decrementis obsequenter imminui.* Hæc videntur solius Lunæ potestatem indicare. Sed quod alia gentium numina ad Lunam revocentur, sequentia ostendunt: *Deam præpotentem lacrymoso vultu sic apprecabar: Regina cæli sive tu* CERES *alma frugum parens originalis, quæ repertu lætata filiæ, vetustæ glandis ferino remoto pabulo, mitis commonstrato cibo, nunc Eleusiniam glebam percolis: seu tu* CÆLESTIS VENUS, *quæ primis rerum exordiis, sexuum diversitatem generato Amore sociasti, & æterna sobole humano generi propagato, nunc circumfluo Paphi sacrario coleris: seu* PHOEBI SOROR *quæ partu fœtarum medelis lenientibus recreato, populos tantos educasti, præclarisque nunc veneraris delubris* EPHESI: *seu nocturnis ululatibus horrenda*

renda PROSERPINA, TRIFORMI FACIE *larvales impetus comprimens, terræque claustra cohibens, ista luce feminea cuncta collustrans mœnia, & nudis ignibus nutriens læta semina, & Solis ambagibus dispensans incerta lumina: quoquo ritu, quaqua facie te fas est invocare, tu meis jam nunc extremis ærumnis subsiste.* Satis ista ostendunt, ad Lunam revocari numen Cereris, Veneris Cælestis, Dianæ Ephesiæ, Hecates triformis. At dixeris, necdum istis universam rerum naturam significari. Non diffiteor: sed omnem hunc scrupulum eximit oratio Deæ, quam subjungit. Ea sic incipit: *En adsum tuis commota, Luci, precibus, rerum* NATURA *parens, elementorum omnium Domina seculorum progenies initialis, summa numinum, Regina marium, Prima Cælitum, Deorum Dearumque facies uniformis: quæ cæli luminosa culmina, maris salubria flamina, inferorum deplorata silentia, nutibus meis dispenso. Cujus numen unicum multiformi, specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis. Me primigenii Phryges Pessinuntiam nominant* DEUM MATREM; *hinc Autochthones Attici Cecropiam* MINERVAM; *illinc fluctuantes Cypri Paphiam* VENEREM; *Cretes sagittiferi Dictynnam* DIANAM; *Siculi trilingues Stygiam* PROSERPINAM; *Eleusinii vetustam Deam* CERERAM; JUNONEM *alii, alii* BELLONAM, *alii* HECATEM, RHAMNUSIAM *alii. Et qui nascentis Dei Solis inchoantibus radiis illustrantur Æthiopes, Arii, priscaque doctrina pollentes Ægyptii, ceremoniis me prorsus propriis percolentes, appellant vero nomine reginam Isidem.* Postea etiam appellat *matrem siderum, parentem temporum, orbisque totius dominam.* Ex quibus cognoscimus, cùm ad Lunam revocatur universa rerum natura, non esse sistendum in lucenti Lunæ globo, sed animo etiam nos permetiri debere terras, maria, inferos, quia Lunæ lumen ac numen, ex eorum sententia, omnia hæc penetrat, ac moderatur. Atque hoc planius erit, si cogitemus, Appulejum dicentem verum Deæ nomen esse Isis. Ad quam extremo penè libro preces suas convertit his verbis: *Tu sancta & humani generis sospitatrix perpetua dulcem matris affectionem miseris tribuis. Fatorum inextricabiliter contorta retractas licia, & Fortunæ tempestates mitigas, & stellarum noxios meatus cohibes. Te Superi colunt, observant inferi: tu rotas orbem, luminas Solem, regis mundum, calcas tartarum. Tibi respondent sidera, gaudent numina, serviunt elementa, tuo nutu spirant flamina, nutriuntur nubila, germinant semina, crescunt germina.* Non tam Lunæ globo, quàm rerum Naturæ, conveniunt verba illa, *tu luminas Solem.* Nam Luna potiùs à Sole lumen accipit: imò in deliquio Solare lumen eripit adspectui nostro. Sed Natura parens est, à qua Sol lumen accipit. Quæres, si tanta sit gloria Isidos, hoc est, Naturæ, quid relinquamus Osiridi? de quo sic Appulejus libro extremo: *Deus Deûm magnorum potior, & majorum summus, & summorum maximus, & maximorum regnator Osiris.* Imò dixerat antea, *se Deæ quidem tantum sacris imbutum: at magni Dei Deûmque summi parentis invicti Osiris necdum sacris illustratum.* Sed his occurrit ipse Appulejus, cum continuo subjungit, *Quamquam enim connexa, imò verò* UNICA *ratio Numinis Religionisque esset, tamen teleta discrimen esse maximum.* Sententia est, unicum esse numen Isidis, & Osiridis, nempe rerum naturæ sive Universi: sed quia hæc diversimode consideratur, eò tum Isidem, tum Osirim dici, ac ut nomina hæc variant, sic distingui ab homine sexu, ac facie, variare etiam colendi ritus. Quo & pertinent verba antè allata: *Cujus numen* UNICUM *multiformi specie, ritu vario, nomine multijugo totus veneratur orbis.*

Ad universam etiam naturam pertinet Ægyptium numen *Sarapis*: juxta oraculum, datum Nicocreonti, Cypriorum regi: quod tale apud Macrobium lib. 1 Sat. cap. XX:

Εἰμὶ θεὸς, τοιόσδε μαθεῖν, οἷον κ' ἐγὼ εἴπω.
Οὐράνιος κόσμος κεφαλὴ, γαστὴρ δὲ θάλασσα,
Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσί, τὰ δ' οὔατ' ἐν αἰθέρι κεῖται,
Ὄμμα τε τηλαυγὲς, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.
Sum Deus, & talem credi me denoto cunctis:
Cælorum sublime mihi caput est, mare venter,
Terra globosa pedes, aures ipsum æthera cadunt,
Frons, oculi, vultus clari fax lucida Solis.

Similiter Diodorus in primo ait idem numen intelligi per Osirim, Serapim, & Ammonem: neque hos tantum, sed etiam Græcorum Dionysum, Jovem, Pana, & Plutonem. Quæ convenienter dicta sunt judicio eorum, qui in divinis plus sapere cæteris credebantur. Hi enim per nomina Deorum universam rerum naturam, juxta Theologiam naturalem, intelligebant.

CAP. III.

De Naturæ apud Arcadas cultu sub nomine Panos.

HOc ut de Græcis ac Romanis etiam manifestius fiat, ab Ægyptiis transeo ad has gentes. Ordiar verò à Pane, Numine Arcadum; quia hi Græcorum vetustissimi habebantur, & Pan vetustissimum eorum Numen. Hoc clarè ait Dionysius Halic. lib. 1 Antiquit. Ἀρκάσι θεῶν ἀρχαιότατον εἶναι καὶ τιμιώτατον τὸν Πᾶνα. *Arcadibus Deorum antiquissimum, & præstantissimum Pana.* At quid aliud Deus Πὰν, quam τὸ Πᾶν, hoc est, *Omne sive Universum?* *Cornutus sive Phurnutus*: Τοῦτον εἶναι καὶ Πᾶνα, ἐπειδὴ τὸ παντὸς ὁ αὐτός ἐστι. *Talem & esse Pana: siquidem idem est ac Universum.* Itaque & Scholiastes Theocriti in Idyll. A arbitratur verba poëtæ sic posse exponi, ὦ τὸ πᾶν σὺ ὦ πάν a. Sed quo poëtam fortasse id voluisse conjectat argutius est, quàm verius. Interim non dubium, quin ea nominis sit ratio. Nec est, quod dixeris, accentu ista distingui. Nam ex antiquis Græcorum tum lapidibus, tum nummis satis paret, non solere olim accentiunculas adscribi. Quemadmodum pluribus ostendi lib. 11 de Arte Grammatica, cap. VIII. Atque ut constaret, veteres in pronunciando saltem accentu alio universi nomen, alio Dei extulisse, non magnopere id nobis adversaretur; quia certissimum est, religionis gentilis auctores, vel doctores, subinde solere nomina Deorum aliquantum ab origine sua inflectere: quomodo Juno iis Ἥρα potiùs, quàm ἀὴρ, Ῥέα quam ἔρα. Uti hic literarum trajectione distinxere Deam, & naturam; ita potuerint ista accentu separare, ne ad mysterium illud penetraret vulgus, sub ejusmodi nomine rerum coli naturam. Neque enim vulgo, sed sapientibus, Pan credebatur Universitas, sive Mundus, atque ut unus, ita & Deus credebatur unus. Hinc Macrobius lib. 1 Saturnal. cap. XVII: Ἓν τὸ πᾶν b *Sapientum principes prodiderunt.* Neque huic de mundi numinis unitate obstat, quòd numina tot statuerent. Nam ibidem legas, *unius Dei effectus varios pro variis esse censendos numinibus.* Mallem tamen *censeri*, quàm *censendos* dixisset.

Seldenus de Pane lib. 11 & 111. p. 20. 433 439.

a *O universum, tu Pan.*

b *Unum universum.*

Dixeris Macrobio Pana esse Solem: eoque non posse Panos nomine omnem Naturam intelligi. Sed qui sic argumentantur, non videntur cogitare, vetustissimam hanc fuisse opinionem, à spiritu divino regi hunc mundum: in mundo autem uti sublimius nihil, ita nihil quoque præstantius esse æthere: in æthere nihil esse pulcrius vel utilius Sole. atque ut unus est mundus, in eo æther unus, in hoc Sol unus: ita unum credidisse numen, quod nunc nomine generali Naturæ, nunc particulari Ætheris, vel etiam Solis appellatione censeretur. Unde & quadam ratione idem sunt Saturnus, Jupiter, Apollo, ut inferius ostendam. Ut ergo Natura, & Sol, idem; ita Pan idem, ac Sol: quia Soli, in omnem naturam imperium tribuerent. Hoc pacto Pani dominatum in totam naturam assignat ipse ille, quem nobis objectant, Macrobius lib. 1 Sat. cap. XXI: *Hunc* (Pana) *Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον: non sylvarum Dominum, sed*

universæ substantiæ dominatorem significari volentes. Ac apertius idem ostendit Junius Philargyrius Ecl. II, ubi *Pan* dicitur *Natura omnium rerum.* Deinde subdit: *Per*
a Leg. cornua. *cornu a Solem significat, & Lunam; per fistulam, septem planetas stellas; per pellem maculosam, cæli sidera; per cannam, ventos; per ungulas caprinas, soliditatem terræ. Villosus est, quia vestitu gaudet terra.* Ex quibus simul intelligere est, cur Pan fingatur *semicaper*, ut dicitur Ovidio XIV Met. αἰγοπρόσωπος καὶ τραγοσκελής, *vultu caprino, & hirci cruribus*, quomodo à pictoribus & statuariis pingi & sculpi solere, ait Herodotus in secundo.

Etiam hæc confirmare est ex eo, quòd cùm triplex esset
b Succedendo. Athenis certamen, quorum in unoquoque ἐκ διαδοχῆς *b* alter alteri lampada traderet, etsi singula proprio essent numini dicata, illud in Piræeo, Minervæ; illud in Ceramico, Vulcano; Prometheo illud in Academia: universa tamen referrentur ad honorem Panos, nempe velut numinis universa numina complexi. Hujus ritus prora & puppis nobis est Libanius declamatione quartadecimâ: ubi legas: Μικρὸν ἂν θεραπεύοιτο Παναθηναίοις μὲν Ἀθηνᾶ, μυστηρίοις δὲ Δημήτηρ, τῇ λαμπάδι δὲ ὁ Πάν· *quam diu coletur Panathenæis Minerva, mysteriis Ceres, lampadis certamine Pan.*

Quia verò Pan est vel Natura, vel numen Naturæ, eo à Pane esse dicebantur subiti exercitus totius terrores, quorum caussa nesciretur, & tanti tamen, ut etiam Dii gentis se in fugam conjicerent. Unde Pindarus Nem. Od. IX:

— Ἐν γὰρ
Δαιμονίοισι φόβοις
Φεύγοντι καὶ παῖδες θεῶν.
Nam dæmoniaco in terrore etiam Deorum filii fugam dant.

Δαιμονίους verò vocat, quia à Deo immissi. De hujusdi terroribus sic Cornutus: *Sunt Panici quidam terrores repentini, & sine ratione. Sic & pecudes, ac greges terrentur à strepitu quodam, quem percipiunt ex sylvis, antris, aut aliis sinuosis locis.* Videtur & eo referendum hoc Euripidis, vel alterius, in Rheso:

Ἀλλ' ἢ Κρονίου Πανὸς τρομερᾷ μάστιγι φοβῇ.
Alioqui prisci Panis tremulo flagello cædendus.

Videas verò & Polyænum terroris illius, qui occulta vi totum occupat exercitum, caussam ad Pana referre. Narrat ille lib. I Strategem. ut eum Baccho adversus Indos exercitum ducenti nunciaretur, innumeras hostium catervas exadversum castra metari, ingens eum metus invaserit: Pan verò auctor fuerit, ut exercitus Bacchi de nocte magnum & absonum tolleret clamorem: eo petras, & nemora ita resonuisse, ut longè major, quam foret Bacchi exercitus videretur. Tum hostes fugâ perculsos se in fugam conjecisse. Atque idem narrat Theon Arati interpres. Vide & si voles de hisce terroribus Politianum Miscell. cap. XXVIII.

Nec semper tamen Panos nomine intelligi debet ipsa rerum natura, quam in scholis vocant *naturam naturatam*: sed & spiritus ille mundi hujus effector, & conservator, quem eædem nuncupant *naturam naturantem.* Ut apud Plutarchum in libro de Oraculorum defectu, in iis quæ de magni Panos morte traduntur. Ubi Pan ὁ λόγος, δι' οὗ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς οὗ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονε. *Verbum per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, quod factum est*: ut loquitur B. Joannes initio
c Vers. 3. Euangelii sui *c*. Tempus quidem narrationis istius satis convenit tempori, quo conditor ille mortuus est pro omnium peccatis. Imò juxta sanctissimos quosdam viros accidit postridie passionis Dominicæ uti in primum Fastorum Ovidii Marius annotavit. Porro ille multorum cum admiratione gemitus, quem navigantes audiere, ubi Thamus ad Palades, uti à spiritu jussus erat, inclamasset, magnum Pana mortuum esse: a malignis mihi spiritibus editus videtur; qui doluere semen illud mulieris, in paradiso promissum, morte suâ contrivisse caput serpentis. Nec enim de morte τοῦ λόγου doluissent, sed exultassent potius, nisi morte suâ de morte, & mortis auctore, antiquo illo dracone triumphasset. Quare conjuncta erant mors Christi κυρίως sic dicta, & mors diaboli, sic κατὰ μεταφορὰν vocata. Atque hoc aliquos impulit, ut mortem magni Panos intelligere malint de morte diaboli, hoc est deleta ejus potestate per Christi mortem. Mihi satis est, quod fateantur, non fabulam, sed historiam esse, quam narrat Plutarchus, atque ad redemtionem generis humani per Christum pertinere. Nec video, cur non ut Jovis nomine etiam Deus summus intelligitur, quemadmodum ex Arateo loco à B. Paulo in Actis adducto cognoscimus: ita magnus Pan dici potuerit ὁ λόγος, quippe unus omnia; ut per quem omnia facta sint, & qui mortuus sit pro omnium peccatis, creator unicus, redemtor, & sanctificator noster. Quæ non ita capi volo, quasi Arcades cognorint verbum Dei; sed quia aliis Pan Natura universa intelligeretur; aliis Spiritus naturæ hujus opifex, & gubernator. Nec sanè quod post passionem oracula cessarint in gentibus (cujus rei rationem tam anxiè Plutarchus singulari requirit libello) ab alia esse causâ censendum, quam quod Lux illa venisset in mundum, verboque ac Spiritu illuminaret omnes terras, & tenebrarum principem ejiceret foras. De magno Pane satis.

Cap. IV.

De naturæ universæ cultu apud Romanos, & Græcos, sub nominibus Jovis, Apollinis, Jani, Saturni, nec non Minervæ.

PRæterea naturæ cultus nomine Jovis intelligitur, ut Græcis, sic Romanis. Vulgo quidem constat, cælum, hoc est, æthera, vel etiam aera, eo vocabulo signati. Sed insuper & terram, & aquam, & quidquid videmus, Jovem esse, prudentium opinio fuit: Itaque Veteres Grammatici putarunt, Jovem esse à juvando: in quo etsi valde eos ratio fugit, tamen naturam Numinis declararunt. Quatenus vero natura, vel Deus, mala immitteret, non *Jovis*, sed *Vejovis*, dicebatur. De cujus vocabuli origine Agellius lib. V, cap XII. Nec, quominùs Vejuvem credamus vim naturæ maleficam, obstat illud quòd ibidem legas, Vejuvem esse Apollinem; atque hoc inde cognosci, quia simulacrum ejus, quod inter arcem, & Capitolium erat, sagittas teneret, velut paratas ad nocendum. Nec enim per Apollinem solus semper Sol intelligitur, sed quandoque etiam totus mundus. Nempe quia natura nihil æthere, vel æther Sole, excellentiùs habet; eo, qui unum duntaxat esse numen putarent, per ætheris, ac Solis, numen, Naturæ numen intelligebant; ex nobilissima parte totum capientes; ut caput, vel mortale pectus, pro homine dicimus. Præterea spectare jubebant in Sole non spatium, quod occupet; quod solum si attendas, fuerit Sol exigua naturæ portio; sed quatenus lumine, ac calore, permeat universum. Quomodo Soli inest vis totius naturæ moderatrix. Atque huc spectabant Græciæ Theologi; ut ostendit hæc brevissima eorum precatio à Macrobio adducta lib. I Sat. cap. XXIII: Ἥλιε παντοκράτορ, κόσμου πνεῦμα, κόσμου δύναμις, κόσμου φῶς. *Sol omnium moderator, mundi spiritus, mundi potestas, mundi lux.* Atque idem Solem Orpheo esse omnia, his ejus versibus ostendit:

Κέκλυθι τηλεπόρου δίνης ἑλικαυγέα κύκλον,
Οὐρανίαις στροφάλιγξι περίδρομον αἰὲν ἑλίσσων·
Ἀγλαὲ Ζεῦ Διόνυσε, πάτερ πόντου, πάτερ αἴης,
Ἥλιε παγγενέτορ, πανάιολε, χρυσεοφεγγές.
Audiveris, vasti ætheris rotundum splendidumque circulum
Cælestibus vertiginibus ambitum hunc semper versans:
Inclyte Jupiter Dionyse, pater maris, pater terræ,
Sol omnium genitor, omnivarie, auro radians.

Hinc factum olim, ut veteres non semper consentirent,

rent, utrum numen aliquod designarit naturam, an partem ætheream. Ita (ut Augustinus ait lib. VII de Civ. Dei, cap. XXVIII) *Janum alii cœlum, alii dixerunt esse mundum.* Quæ ex dictis facilè conciliantur.

Janus quoque etsi Solem designet, ut lib. II vidimus, tamen pro tota etiam natura sumitur: eaque tum rudi, & indigesta, quam chaos dixere: tum etiam suam jam formam, & ordinem, sortita. Priori modo considerat Ovidius, I Fast. ubi Janus de se ait:

Me chaos antiqui (nam sum res prisca) vocabant.

Posteriori autem, cum paullo pòst subdit:

Quicquid ubique vides, cœlum, mare, nubila, terras,
Omnia sunt nostra clausa, patentque, manu.
Me penes est unum vasti custodia mundi.

Cum Jano antiquissimi Romani Saturnum coluere. Per quem item eos uti & Græcos naturam rerum universam intellexisse, testis nobis Dionysius Halicarnassensis lib. I. Antiquitatum. Nec per universitatem intelligi corpora ipsa in oculos incurrentia; sed quiddam, quod nemo oculis corporis, paucissimi autem animive acie, utcumque perspiciunt, vel ipso *Saturni* nomine edocemur: siquidem ut nobis quoque videtur, appellatio hæc est ab eo, quod lateat, & occultetur. Quippe Saturni vox est à Thuscis: Thuscorum verò lingua ab Oriente: à סתר *satar*, latere, à שוטר *soterve*, dominator, quia protector lateat in occulto. Saturnus igitur est *Deus Latius*. Ita enim Latinis dicebatur. Uti uxor Saturni in pontificalibus libris *Latia Saturni* nuncupatur. Ipsaque terra, ut *Saturnia* appellatione Tuscâ, ita Latina *Latium* vocabatur. A latendo porrò nomen accepit Saturnus, quia etsi elementa mundi *a* videmus, naturam tamen, hoc est vim eorum, & virtutem, quæ agitat hanc naturæ molem, non videmus; sed ex effectis tantùm cognoscimus: nempe ex mutationibus, quas Tempus producit. Unde & idem Saturno ob longi temporis periodum, dicarunt planetarum summum; ut qui solus ex iis absolvit cursum triginta annorum spatio; quantum unius est generationis. Et aptè etiam Temporis Deo convenit Saturni, sive Latii appellatio, quia & illud latet: fugit enim, nec conspicitur. Nomen itidem quadrat Κρόνῳ, quod nihil aliud est quam χρόνος *b*. Nam Saturnus temporis Deus: ut indicat Cicero lib. II de Nat. Deor. & Macrobius lib. I Saturnal. Plutarchus quoque de Iside & Osiride: Ἕλληνες Κρόνον ἀλληγοροῦσι τὸν χρόνον. *Græci Saturnum ajunt allegoricè signare Tempus.* Et firmat hanc opinionem, quod veteres, cum XVI duntaxat literas haberent, sine spiritu scripsere ΚΡΟΝΟΣ: pro quo postea spiritum addentes ΚΗΡΟΝΟΣ maluere: tandem verò, literarum compendio studentes, ΧΡΟΝΟΣ: qua de re diximus in primo de arte Grammatica, cum alibi, tum cap. XV. Nec in eo aliqua est pugna, quod Saturnum nunc vim universæ naturæ, nunc durationem sive tempus dicimus designare. Siquidem inter existentiam & durationem rei tanta est conjunctio, ut una sine altera esse non possit. Ut tantumdem sit rogare, quandiu quid exstiterit, & quandiu durarit. Nec Deus, quia contradictionem implicat, facere possit, ut res aliquandiu existat, nec tandiu duret: uti nec possit durationem dare vel momentaneam sine ejus existentia. Sed duratio quidem momentanea impropriè duratio vocatur: propriè autem sic dicitur existentiæ continuatio & mora. Quare existentia, & duratio, solùm differunt ratione. Existentia dicitur quatenus res est extra caussas suas, sivè quatenus actu est in rebus. Duratio vocatur, quatenus attenditur existentiæ extensio, & ut sic dicam, permanentia. Ubi propriè attenditur longum, & breve, item infinitum, & finitum, pro quibus duobus triplex est durationis mensura: una rei utrimque infinitæ, ut Dei: altera rei utrimque finitæ, ut equi: tertia rei ex parte priori finitæ, ex posteriori parte infinitæ, ut angeli, & animi humani. Prima dicitur Æternitas, altera Tempus, tertia Scholasticis vocatur Ævum, sed vocabulo, ut Thomas etiam Aquinas observavit, parum convenienti. Nam ab αἰών sive Æolico αἰϝών, est *ævum*, unde veteribus *ævitas*, & *æviternus*, pro quibus κατὰ συγκοπὴν dicitur *ætas*, & *æternus*. Ex his satis liquet, qua ratione utrumque veteres statuerint, naturam omnia generare & corrumpere; & omnia tempore produci, ac consumi: non quasi tempus per se caussa sit generationis, vel interitus, sed quia quæcunque sunt in tempore, ea tempore mutentur. Qua de re vide Simplicium, & interpretum alios, ad Aristotelis φυσ. ἀκρ. lib. IV, cap. XII *a* commate CXVII.

a Inde dictus Græcis Πᾶν, complexum, universum.

b Tempus

a Al. 19.

Ut igitur universa de Saturno gentium Theologia meliùs intelligatur, utile est distinguere, quæ de eo dicantur, quatenus naturæ vim in se attendimus: quæ item, quatenus spectamus virtutis ejus effectus, qui tempori tribuuntur ex accidenti. Quatenus significat totius naturæ vim, & virtutem, filius dicitur Οὐρανοῦ, sive Cæli: qui Uranus in Africa etiam colebatur. Cælus verò, sive Uranus non æther hic intelligendus, qui usitatius dicitur Jupiter, Saturni filius; sed Deus summus, qui in cælis habitat: ut in Scripturis etiam videmus Cæli nomine intelligi primò quidem thronum Dei, ex consequenti autem Deum supremum, sive Deum Israëlis. Ut cum Christus Matth. XXI, quærit, utrum baptismus Joannis ex cælo esset, an ab hominibus. Hoc pacto igitur Saturnus dicitur Οὐράνιος, quasi *Uranides*, sive uni cælesti throno, hoc est, Deo summo originem suam debens. Idem dilucet ex liberis ei tributis, qui nihil aliud sunt, quàm nobilissimæ mundi partes, cælum cum elementis quatuor. Nam ex Ope (est ea principium naturæ corporeæ passivum, uti Saturnus, activum) generasse dicitur filios tres, Jovem, Neptunum, Plutonem: filias totidem, Junonem, Vestam, Cererem. At Jupiter est æther, unde loquendi genus *sub Jove frigido*, & *sub dio*. Summo autem Deorum, tribuêre nomen veri Dei. Nomen enim est *Jovis*, quod factum putatur ex nomine Dei tetragrammato, sive id *Jehova*, sive aliter debet efferri: de quo postea. Juno est aër, quæ Græcè ἥρα, κατὰ μετάθεσιν *b* ab ἀὴρ *c*. Neptunus est aqua: ἀπὸ τοῦ νίπτεσθαι, quod est *lavare*. Est enim elementum huic rei proprium. Unde & Germanis aqua *wasser*, lavare *wassen*, quasi dicas *aquari*. Pluto est interior terra, quæ metalla gignit, unde Πλούτων Græcis, Latinis *Dis* vocatur; nempe ab auro cæterisque divitiis, quæ terra effodiuntur. *Ceres* est terra, quæ vim habet producendi fruges, nempe à *geres*, quod Mosi est *spica virens*. Vesta est ignis, non ille, qui juxta Peripateticos complures Lunæ proximus, sed qui in terris; à Græco ἑστία, id est, focus. Atque hi Saturno geniti, ipsi alios deinde liberos procreasse dicuntur; quæ partes sunt partium, vel naturæ affectiones. Hac de Θεογονία *d*, quæ tota penè non aliud quam naturæ mysteria includit; vide Hesiodum in opere, quod ab hoc argumento inscripsit. Quamquam Pausanias in Arcadicis neget, Θεογονίαν sibi genuinam videri. Atque idem in Bœoticis referat, Bœotos, circa Heliconem degentes, dicere, nihil esse Hesiodi præter Ἔργα καὶ Ἡμέρας *e*, imò & invocationem Musarum, quam initio Ἔργων legimus, alterius esse, verumque esse initium, ubi de contentione incipit. Addit quoque, juxta fontem sibi à Bœotis monstratam esse tabulam, sed multum vetustate vitiatam, in qua perscripta essent Ἔργα. Sed utcunque hæc de auctore Θεογονίας scrupulum possint injicere: illud tamen extra controversiam manet, auctorem ejus esse antiquissimum. Præterea pro Hesiodo est, quod Pausanias agnoscit, ab aliis genuinum credi Hesiodi opus. Denique multum Pausaniæ opinioni obstat Herodoti auctoritas, scriptorum, qui prosâ hodieque exstant, omnium antiquissimi. Is disertim in Euterpe ait, Homerum, & Hesiodum primos Θεογονίαν induxisse, ac tribuisse Diis varias appellationes, honores, artificia: nec putare se, eos ante sua tempora fuisse annis amplius quadringentis.

b Transpositis literis.

c Aër.

d Ortu Deorum.

e Opera, & Dies.

Posterior modus considerandi Saturnum erat, quatenus est Tempus, temporumque conversio. Cic. II de Nat. Deor. *Saturnum eum esse voluerunt, qui*

cursum & conversionem spatiorum ac temporum contineret. Conversio ea temporum est à conversione sive cæli solius circa terram, sive cæli, terræque. Nam Terram XXIV horarum spatio circumvolvi, opinio veterum erat multorum: uti Pythagoræ, Aristarchi Samii, Philolai, Hicetæ, Seleuci, Cleanthis Samii, Leucippi, Heraclidæ, Ecphanti, Platonis etiam jam senis, imò sesquiseculo ante Pythagoram, Numæ Pompilii, qui Plutarcho teste, eò Vestæ templum fecit rotundum, inque eo ignem æternum jussit asservari, ut rotunditate templi rotunditatem mundi repræsentaret, & asservatione ignis æterni in medio, Solem in medio mundi constitutum, cujus sacer ignis ille esset symbolum. Ac fortasse etiam ad hanc terræ & siderum conversionem circa Solem respexerint nonnulli, cum Saturnum, hoc est Tempus, non Cæli, sed Terræ etiam filium dicerent. Utcumque est, à cælesti saltem conversione est distinctio veris, æstatis, auctumni, hyemis: à quibus rerum omnium in terris, & aquis generatio, ac corruptio. Unde Saturnus liberos dicitur absumere. Nec omnes, sed mares, quia solum absumit formas rerum. At parcit feminis, quia materies rerum manet. Et ita deglutit mares, ut evomat; quippe veteres formas absumit, & novas reddit. Singularia interimit, species manent. Pro æthere, natura, & calore ζωτικῷ species rerum conservante, quæ Jovis nomine intelliguntur, deglutivisse dicitur lapidem: quia res singulares rudi, & informi lapidi compatari merentur, quando quod aëreum, & igneum est, inde excessit, ac solum quod aqueum & terreum remansit. Ut fieri necesse est, resoluto calore nativo, sive à frigore, sive à calore externo.

Quatuor numina, quæ proximè memoravimus, mascula fuerunt. At etiam muliebre est numen quod eodem pertineret. Id est Minerva, per quam intellexere mentem divinam sese extendentem per naturam universam; ut est apud Athenagoram in Apologia *a*.

a P. 109. edit H.St.

Cap. V.

De Stoicorum sententia, qui ex mente divina, & corpore mundano, constare numen dicebant; ac pro variis mundi partibus, variis etiam nominibus appellari. Verùm Platonicos in eo discrepasse, cùm viderent mundi compagem, non esse Dei partem, sed quasi domicilium.

QUæ hactenus partim de Orientis, & Ægypti populis; partim de Græcis, & Romanis, diximus, non obscurè ostendunt sub variis Deorum nominibus cultam ab iis esse rerum naturam. Longeque hæc planiora fient, si eadem illustremus Stoicorum placitis; quibus natura est ingens animal, utroque sexu præditum. Prius igitur docebo, Stoicis hunc mundum, sive rerum Naturam esse animal divinum, constans mente divina, & corpore mundano: cujus singulæ etiam partes Dii vel Dei membra forent, quia divina illa mens partes singulas permearet. Deinde monstrabo, quomodo in hac rerum natura attenderint omnium generationem & corruptionem: cujusmodi conversio esse nequit, nisi insit ei principium activum, & passivum: ratione verò principii activi naturam considerabant ut marem; ratione passivi, ut feminam. Cùm verò dicerent, mundum esse magnum ac divinum animal, unum quidem numen agnoscebant: sed non sit ut impugnarent vulgi πολυθεότητα *a*. Solùm hoc intererant, quòd vulgus cœtum crederet Deorum, Stoici autem, quos vulgus pro diis haberet diversis, statueret esse Dei, sive animæ mundanæ sectiones mundano corpori permixtas, ac pro corporibus diversis, etsi, unum nomen foret, diversa tamen nomina sortiri. Itaque animas etiam humanas, non pecudum modò, putabant esse illius animæ particulas. In hac sententia etiam Virgilius erat. Nam IV Georg. cum de spiritu hoc mundum alente, & magno se corpore miscente, quædam dixisset, deinceps ea diducit his verbis:

a Deorum multitudinem.

—— *Deum namque ire per omnes*
Terrasque, tractusque maris, cælumque profundum,
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenueis nascentem arcessere vitas.

Servium etiam hic audiamus: *Quatuor sunt elementa, terra, aqua, aër, ather. Et Deus. Prater hæc nihil est aliud. Deus est spiritus divinus, qui per quatuor infusus elementa gignit universa. Igitur si de elementis, & Deo, nascuntur omnia, unam originem habent: & par est natura omnium. Ab elementis habemus corpus: à Deo animum. Ideo, quod est in corpore, terra, humor, anhelitus, calor, videtur, sicut etiam elementa: animus invisibilis est, sicut etiam Deus. Illa præterea irrationabilia sunt, sicut corpus. Contrà Deus habet consilium: sic etiam animus. Deinde elementa mutantur, quod est eorum proprium* (ita cod. vet.) *sicut etiam corpus. Contrà Deum non perire manifestum est. Ergo nec animus perit, qui inde originem ducit. Nam pars semper sequitur genus.* Idem VI Æneid. versus istos:

Igneus est ollis vigor, & calestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant:

hoc pacto interpretatur: *De quatuor elementis, & Deo, in tantum in omnibus viget pars divinitatis; in quantum sinit corporis qualitas. Animus idem est, sed uti viribus suis non potest, propter corporis conjunctionem.* Unde liquet, ut omnia, in rerum natura putarint divinam habere animam, nec tamen ubique eam æquè se exserere; idque propterea, quia non pariter omnia sint idonea actûs instrumenta. Hoc putabant colligi etiam posse ex animantibus. Nam etsi animal omne præditum sit animâ sensitivâ, non quævis tamen partes corporis animati sentiunt. Nec enim de ossibus id dicere possumus; ut de unguibus, & capillis taceam. Similiter igitur in magno illo animali, quod mundum dicebant, multa non sentire, etsi partes ejus forent: idque non ob animæ mundanæ, sed mundani corporis defectum; quia unum quodque recipitur non pro sua, sed pro recipientis natura. Stoici igitur in eo quidem conveniunt cum Platonicis, quòd unum statuant numen principale. Sed differunt, quòd his judicantibus Deum incorporeum: illi eum corporeum dicant. Nam è duobus ajunt componi; è spiritu, qui est mundi anima, & mundo, qui spiritus illius est corpus: haut aliter, ac nos, ex anima, & corpore constamus. Unde Seneca, non in iis quidem, quæ exstant, sed apud B. Augustinum lib. VI, de Civitat. Dei, cap. X. *Ego feram, aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem: quorum alter Deum sine corpore facit, alter sine animo?*

Quod de Stratone hic Seneca scribit: idem & de eo Cicero tradidit in primo de Natura Deorum: *Nec audiendus ejus* (Theophrasti) *auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quæ caussas gignendi, augendi, minuendive habeat: sed careat omni sensu, & figurâ.* Item Lactantius lib. de Ira, cap. X: *Naturam ait Strato habere in se vim gignendi & minuendi: sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram: ut intelligamus omnia, quasi suâ sponte esse generata, nullo artifice, nec auctore.* Eamque Manilius sic expressit lib. I.

Aut neque Terra Patrem novit, nec Flamma, nec Aër,
Aut Humor; faciuntque Deum per quatuor artus,
Et mundi struxere globum, prohibentque requiri
Ultra se quicquam.

Sed hanc qui sententiam tuerentur, verbo Deum fatebantur, re negabant. Quale enim hoc numen, quod ne sensu quidem, nedum ratione polleat? Quanto igitur tolerabilius Seneca, qui licet & ipse cum Stratone, elementa inter se sociata, pro Deo haberet, mentem tamen elementorum præsidem ac gubernatricem agnosceret. Nec tamen Stoici omnes eodem modo semper loquuntur. Est, cùm propriè, accurateque; est, cùm crassiùs,

ac

ac populari loquantur ratione. Cùm propriè loqui volunt, secernunt Deum à mundo, ut opificem ab opere, & incorruptibilem, atque ingenitum, à genito, & corruptibili. Nam Deus Stoicis, ut Diogenes ait in Zenone, ἄφθαρτός ἐστι, καὶ ἀγέννητος, δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως: *incorruptibilis est, ingenitus, atque opifex constitutionis mundanæ*; Atque aliquammulto pòst: Τὰ δὲ μέρη τοῦ κόσμου φθαρτά· οὗ δὲ τὰ μέρη φθαρτά ἐστι, καὶ τὸ ὅλον. *Partes mundi corruptibiles sunt: cujus verò partes corruptibiles, totum similiter affectum.*

Luculentiùs hoc discrimen elucebit, si sciamus, Deum propriè Stoicis esse corpus spirituale, ac igneum, sed purissimi ardoris, intelligens, mundi ex materia coæterna effectivum, eum continens, perque illum ubique vitalem ex se calorem diffundens, quo omnia foventur ac moventur: ita verò eum sibi jungens, ut mundus sit animatus, ac unus cum spiritu illo Deus: ubi verò post longas temporis revolutiones conflagratione mundus interierit, eidem superstes, atque ex priori materia, igni purgata, novum reddens, & ita æternum, nunc mundum à se effectum animans, & gubernans, nunc post eundem ab igni destructum, aliquo interposito intervallo, novum condens. Quibus verbis partim complexi sumus naturam Dei Stoici, partim ejus effectus. Utraque veterum auctoritate firmabimus.

Ac primò quidem dicebamus, Deum Stoicis esse corpus. Objiciat aliquis illud Senecæ Consolat. ad Helvid. cap. VIII: *Quisquis formator Universi fuit, sive ille Deus est potens omnium, sive incorporalis Ratio ingentium operum artifex, sive divinus Spiritus per omnia intensus.* Sed enim ex Stoicorum quidem mente dicit, esse Spiritum per omnia intensum: ex Platonicorum verò sententia de incorporali ratione. Atque hoc satis indicant verba Senecæ, quæ ex B. Augustino superiùs adduximus. Nempe Stoicis, ut ait Laërtius, idem sunt σῶμα, καὶ οὐσία a. Ac adversus hanc opinionem Eusebio teste, librum scripsit Numerius, quem sic inscripsit, Ὅτι οὐκ ἂν εἴη σῶμα τὸ ὄν, κατὰ τοὺς Στωϊκούς· *Quod non sit corpus, quicquid est, ut Stoici censent.* Et Stoicos hac parte secutus Tertullianus, cui lib. adversus Hermogenem, *substantia est corpus rei cujusque.* Idem de carne Christi. *Omne quod est Corpus est sui generis: nihil est incorporale nisi quod non est.*

a Corpus, & substantia seu essentia.

Addebamus, esse corpus spirituale, ac igneum. Unde Posidonius apud Stobæum, Θεός ἐστι πνεῦμα νοερὸν, καὶ πυρῶδες, οὐκ ἔχον μορφὴν, μεταβάλλον δὲ εἰς ἃ βούλεται καὶ συνεξομοιούμενον πᾶσιν. *Deus est spiritus intelligens, & igneus, formam ipse non habens, sed in omnes se convertens, sibique omnia assimilans.* Et ante eum Zeno apud Laërtium: Θεὸν εἶναι πνεῦμα, διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου. *Deum esse spiritum, permeantem per totum mundum.* Apud Athenagoram quoque legas, Ζεὺς ἡ ζέουσα οὐσία, κατὰ τοὺς Στωϊκούς. *Zeus* (Jupiter) *fervens substantia, secundum Stoicos.*

Nec pugnare putabant, si corpus, & spiritum, dicerent, quia spiritus iis, ut Tertullianum paullò antè loquentem audivimus, *corpus est sui generis.* Corporis enim species, spiritus. Unde Laërtius in Zen. Ψυχὴν πνεῦμα εἶναι· διὸ καὶ σῶμα εἶναι. *Animam spiritum, eoque & corpus esse.* Nempe σῶμα ἀραιότερον, καὶ λεπτομερέστερον, *corpus rarius, & tenuiorum partium*: ut Chrysippus ait apud Plutarch. de Pugn. Adeò ut, (quemadmodum idem Tertullianus lib. de anima cap. IX, ex sua non minùs, quàm Stoicorum mente loquitur) *præ ipsa tenuitate de fide corporalitatis periclitetur.* Qui & mox Mosen sic interpretatur: *Recogita*, inquit, *cùm Deus sufflasset in faciem hominis flatum vitæ, totum utique per faciem statim flatum illum in interiora transmissum simulque divinâ adspiratione densatum, omni intus lineâ expressum esse. Inde igitur & corpulentia animæ ex densatione solidata est, & effigies expressione formata.* Quasi dicat, animam naturâ suâ esse corpus fluidum, & formæ incertæ: sed frigore corporis densari, & inde etiam effigiari. Quam ejus sententiam Augustinus, & Patrum alii jure passim impugnant.

Dicebamus præterea, Stoicis Deum esse spiritum intelligentiâ præditum: quomodo Posidonius, ut vidimus, appellat πνεῦμα νοερόν a. Unde & eum, teste Laërtio, dixere νοῦν, item λόγον: hoc est *animum, mentem, rationem.*

a Spiritum intelligentem.

Quod subjecimus, spiritum hunc igneum esse æternum, ac mundi opificem, ex Diogene etiam Laërtio hæc cognoscere licet. Ejus hæc sunt in Zenone: Δοκεῖ αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον· τὸ μὲν οὖν πάσχον, εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιοῦν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν Θεόν. τοῦτον γὰρ ὄντα ἀΐδιον διὰ πάσης αὐτῆς δημιουργεῖν ἕκαστα. *Videtur autem, illis esse duo principia, agens, & patiens. Ac patiens quidem esse qualitatis expertem substantiam, materiem: agens autem, rationem in ea, Deum. Hunc enim sempiternum per ea creare singula.* De discrimine verò principiorum, & elementorum, postea subjungit; Διαφέρειν δέ φασιν ἀρχὰς καὶ στοιχεῖα· τὰς μὲν γὰρ ἀγεννήτους καὶ ἀφθάρτους· τὰ δὲ στοιχεῖα, κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν φθείρεσθαι. *Differre autem ajunt principia, & elementa. Nam illa quidem ingenita esse, & corrumpi non posse: elementa verò in conflagratione mundi interire.* Apud eundem legas, κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους ἀναλίσκειν, εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννᾷν. *Post certas annorum revolutiones, omnem mundi substantiam in se convertere, & rursum ex se gignere.* Atque ex his satis liquet, eos, cùm propriè loqui vellent, Deum ab opere suo secrevisse; illum æternum, hoc corruptibile credidisse.

Proximum est, ut doceamus, eosdem, quando se populari, sive civili Theologiæ accommodare vellent, etiam id, quod corruptibile, esse opus Dei statuisse, Deum nihilominus, impropriè nempe, nominâsse. Quomodo solem, lunam, sidera, atque adeò totum mundum, Deum perhibebant. Id apertè ostendit M. Tullius in secundo de Natura Deorum: *Igitur est mundus Deus. Atque hac mundi divinitate perspectâ tribuenda est sideribus eadem divinitas.* Ac post quam fusè de istis disseruit, concludit tandem docuisse se, *esse Deos, solem, & lunam, & vagas stellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo, cum magno usu, & commoditate generis humani.*

Quærat aliquis, quâ mente, qui Deum dicerent æternum, mundum non item, mundum tamen Deum nuncuparent. Sed enim Stoici trifariam fuere usi vocabulo *mundi*, interdum idem illis est mens æterna, sive Deus: interdum verò notat compagem universi, opus Dei, interdum item compositum ex mente æterna, & compage universi. Quod ita esse, ostendunt illa Laërtii in Zenone: Λέγουσι δὲ κόσμον τριχῶς, αὐτόν τε τὸν Θεὸν, τὸν ἐκ πάσης οὐσίας ποιὸν, ὃς δὴ ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους, ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀστέρων, κόσμον εἶναι λέγουσι. Καὶ τρίτον τὸ συνεστηκὸς ἐξ αὐτῶν. *Mundum verò trifariam dicunt, Deum ipsum, quem ajunt ex omni substantia quodammodo se habere, qui incorruptibilis sit, & ingenitus, opifex hujus mundi in se ipsum omnem substantiam consumens, atque iterum ex se ipso gignens. Corpus etiam stellis ornatum dicunt esse mundum. Tertio etiam modo mundum dicunt, quod ex utroque compositum.*

Quando verò mundum vocarent Deum, non mundi vocabulo utebantur pro compage seorsum à Deo consideratâ; sed vel pro solâ mente æternâ; vel pro composito ex mente divina, & compage illâ elementorum. Considerabant enim mundum hunc non ut sedem, ac domicilium Dei; uti Platonici rectiùs docuerunt; sed ut corpus, quod animet, ac informet. Nam mundus iis ζῷον, hoc est, *animal* vocatur; nec dicitur is solùm ἔμψυχος, *animatus*, sed & λογικός, *rationalis*; teste Laërtio. Unde & Balbo Stoico apud Ciceronem mundus ornatur elogio sapientis,

pientis, sideraque *sapere*, *& intelligere*, dicuntur. De iisdem ita Lactantius, lib. VII, cap. III: *Interdum sic confundunt ut sit Deus ipsa Mens mundi, & Mundus sit corpus Dei.* Ac mente hac Manilius quoque in I:

—— Vivere mundum,
Et rationis agi motu: cum Spiritus unus
Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem,
Omnia pervolitans, corpusque animale figuret.

Et huc inclinat etiam magnus ille Varro: de quo ita B. Augustinus lib. VII de Civ. Dei, cap. VI: *Varro de naturali Theologia præloquens dicit, Deum se arbitrari animam mundi: & hunc ipsum mundum esse Deum.* Quod deinde sic illustrat: *Sicut hominem sapientem, cum sit ex animo & corpore, tamen ab animo dicimus sapientem: ita Mundum Deum dici ab animo, cum sit ex animo, & corpore.* Quia verò mundus est rotundus, eo illis & Deus rotundus: quod ridiculum videbatur aliis, qui humanam Diis formam tribuebant: ut, ex eorum sententia haberent caput, pectus, ventrem, artus: imò & virilia, quibus mirè validus poëticus ille Jupiter. Ridebatur igitur vulgo Stoicorum Deus: quo pertinet jocus M. Varronis, de rotundo illorum Deo sine capite, & præputio. Habes apud L. Senecam in ἀποκολοκυνθώσει a. Sed planè Rhenanum ratio fugit, cum Claudium Cæsarem, sine præputio fingi putat. Nihil minùs: Claudium nec cor, nec caput habuisse ait; quippe qui fatuus esset. At illa de capite, & præputio, solum spectant Deum Stoicum. Qui bus mirabantur alii, carere Deum Stoicum, cum caput sit sapientiæ sedes, & virilia instrumentum voluptatis: Deus autem sapientissimus, & vitam degat jucundissimam. Nec ista Caspar Barthius satis cepit lib. VI Adversariorum, cap. VIII, ubi censet Stoicorum Deum dici sine capite, quia secta hæc, vel plerique saltem ex ea, dicerent. Deum non curare mortalia. Quod longè aliter est: ut tot ejusdem Senecæ locis dilucet. Talis potiùs est Epicureis Deus; ut dixerat Seneca proximè ante illa de rotundo Stoicorum Deo. Quod igitur Stoici caput, & præputium, adimere Deo dicerentur, eò spectat, quod non, uti alii, tribuerent ei formam hominis, etsi ea mundus nihil habeat præstantius: sed rotundam, ob caussam, quam diximus.

a Sive ludo in obitum Claudii Cæs.

Cùm verò iis mundus sit Dei corpus; nihil mirum, si elementa statuerent Dei membra, imò & nos ipsos. Scio, id negare Josephum Scaligerum ad Manilium. Sed quid apertius illis Didymi verbis apud Eusebium in XV Præparat. Evangel. Οἱ Στωικοὶ δὲ ὅλον τὸν κόσμον, σὺν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, προσαγορεύουσι Θεόν· *Stoici totum mundum, cum partibus ejus, vocant Deum.* Ac illo Senecæ epist. XCVII: *Totum hoc, quo divina & humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni.* Et epist. XCIV: *Totum hoc, quo continemur, & unum est, & Deus est: & socii ejus, & membra, sumus.* Lactantius quoque lib. VII, cap. III. Stoicos refutans, ait: *Nam si hæc omnia, quæ videmus, Dei membra sunt, jam insensibilis ab his constituitur Deus.* Quod tamen Lactantii argumentum non procedit ex Stoicorum mente: qui ut corpus nostrum ab anima habet, quod sentiat, ita mundum ab anima mundi, hoc est Deo, habere illud ajebant, ut sensu, & intellectu, esset præditus. Cornutus, sive Phurnutus de Jove: Ὥσπερ δὲ ἡμεῖς ὑπὸ ψυχῆς διοικούμεθα, οὕτω καὶ ὁ κόσμος ψυχὴν ἔχει τὴν συνέχουσαν αὐτόν, καὶ αὕτη καλεῖται Ζεύς. *Quemadmodum nos per animam sumus quod sumus: ita & mundus animam se continentem habet, & hæc vocatur Jupiter.* Sicuti nec illud Stoici agnoscerent, quod eos ait Lactantius dixisse, Deum sine Mundo nihil posse. Nam de materie quidem id fatebantur, de mundo non item. Hæc Lactantius ibidem verbis istis confudit: *Stoici naturam in duas dividunt partes, unam quæ efficiat, alteram quæ se ad faciendum tractabilem præstet. In illa prima, esse vim faciendi; in hac, materiem: nec alterum sine altero esse posse. Ita isti uno nomine res diversissimas comprehenderunt, Deum, & Mundum, artificem, & opus. dicuntque alterum sine altero nihil posse, tanquam naturâ sit Deus mundo permistus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipsa Mens mundi, & Mundus sit corpus Dei.* Hic Stoici dicerent, posse Deum esse sine mundo. Nam eum (ut Seneca ait epist. IX) *acquiescere sibi, resoluto mundo.* Sanè, ut est apud Minutium Felicem: *Stoicis constans opinio est, quod, consumto humore, mundus hic omnis ignescet.* Pluribus idem apud Ciceronem, Laërtium, Stobæum, & alios, legas. Summa eò redit, mundum hunc non esse æternum; multis tamen seculorum revolutionibus durare. Spatium id vocant annum magnum, vel mundanum. Ejus anni hyeme, ajunt perire cataclysmo, sive diluvio. Ejusdem æstate, perire ecpyrosi, sive incendio. Tum omnia resolvi in materiam primævam, sole etiam, lunâ, ac sideribus abolitis: Deumque esse sine mundo, sibique sic acquiescere, usque dum iterum mundum faciat ex superstite materia, eumque ambiat, permeet, gubernet, uti prius. Satis ex his liquet, Stoicos distinxisse inter πνεῦμα illud νοερὸν, quod per se & naturâ suâ Deus, & mundum, qui Deus esset participatione, quatenus mens divina sese mundo inserit eumque animat & informat, uti anima hominem. Etsi autem facilè credidero hanc mundi, ut sic dicam, animationem statuisse, ne illos, quos vulgo Deos putarent, negare viderentur: tamen quiddam quoque erat, quod verisimilem iis hanc redderet opinionem. Nam nihil in mundo videbant præstantius homine: nihil in homine præstantius anima: quam credebant esse spiritum igneum, spiritum quidem propter inspirationem, & exspirationem: igneum verò propter calorem vitalem. Morientes enim & spiritus, & calor, destituit. Unde colligebant, Deum quoque spiritum esse igneum: atque ab eo esse calorem vitalem, qui omnia gignat, ac foveat. Unde M. Tullius in II de Nat. Deorum: *Caloris naturam vim in se habere vitalem per omnem mundum pertinentem.* Addit quoque, *hoc igneum tranare omnia.* Et post aliqua: *Quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu sed suâ sponte movetur, animus sit necesse est.*

Verùm objici hìc posse video, per ardorem illum intelligi non Deum, sive mentem divinam, quæ mundum gubernat: sed elementum quartum, quod nunc *æther*, nunc *ignis*, à Stoicis vocatur. Unde eo de elemento sic ibidem Tullius: *Quartam mundi partem totam naturâ fervidam, & cæteris naturis omnibus salutarem impertire & vitalem calorem: ut in eo insit procreandi vis, & caussa gignendi.* Equidem non diffiteor, sic interdum Stoicos loqui, ut æthera Deum fateantur: atque hoc magis parebit ex iis, quæ postea dicemus: attamen hic eorum dissensus (sive aliorum ab aliis, sive etiam a se ipsis) impedire non potest quo minus verissimum sit, quod antea dicebamus, eos, qui accuratius loqui vellent, planè distinxisse inter ignem divinum, & ignem æthereum. Triplicem enim Stoici ignem statuerunt: divinum, æthereum, & sublunarem. Divinus ille est ardor purissimus, nihil habens feculentiæ: nec absumens, sed fovens & vitalis. Sublunaris, qualis in focis, & aris, planè densus, & devorans, non fovens. Æthereus, qualis Solis, Lunæ, siderum, mediæ est naturæ, divino densior, nostro rarior: interim & ipse alimenti indigus, etsi tanto minùs nostro, quanto rarior esset, & purior nostro. Non sublunarem modò, sed æthereum etiam ignem periturum, credebant Stoici: non, item divinum: hunc enim, extincto igne æthereo, & sublunari, superesse, ac seminalem esse rationem novi mundi, quia ex rudi materie quatuor elementa, & quæ ex iis fiunt, longè artificiosius manu humanâ elaboret. Atque hoc voluere, cum dicerent, Deum esse, ut apud Plutarchum, & Stobæum, legere est, πῦρ τεχνικόν, ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἱμαρμένην γίγνεται. *ignem artificiosum viâ vadentem in generatione mundi, continentem intra se omnes seminales rationes, juxta quas singula deinde fato fiant.*

Quò

Quò respexit M. Tullius in II de Nat. Deorum, cum ait: *Zeno ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem viâ.* Et mox: *Natura non artificiosa solum, sed planè artifex ab eodem dicitur, consultrix & provida utilitatum opportunitatumque omnium.*

Quamquam verò putarent Deum toti mundo misceri, totumque hunc à divina mente animari; eoque mundum totum rectè Deum dici; imo, ut locuti, Deum esse, quicquid videremus: non tamen opinio eorum erat, omnes mundi partes æquè divinæ esse naturæ participes. Quemadmodum enim in homine ratio supremæ inest parti; ita & in magno hoc animali, quod mundum dicebant principatum, quem Græci τὸ ἡγεμονικὸν vocant, ætheris esse judicabant. Et ut in homine à capite in reliqua membra spiritus fluit, qui instrumentum est sensus & motus: ita in mundo ab æthere spiritum fluere in aëra, & terræ atque aquæ globum, & ea quæ illis continentur. Totum igitur mundum esse Deum, quia per totum se diffundit Deus: sed minùs terræ, & aquæ globum, quàm aëra; aëra, quàm æthera: quia, utcumque Deus etiam insit cloacis; ac locis sordidis, tamen longè aliter se insinuet corporibus mundis, ac puris, magis etiam naturæ suæ convenientibus; uti igni, maximè ætheri: propterea æthera plus participare divinæ naturæ: inque æthere Lunam, ut terræ propiorem, ita plus habere terrestris, atque opaci, eoque minus divinæ participare naturæ, quàm solem: hujus, ut purioris ætheris, principatum esse in visibilibus: interea solem ipsum, qui humore pascatur maris, nedum eam habere puritatem, quàm extremus cæli ambitus, qui purissimus sit ardor, quodque de Sole dici nequit, nulli sit interitui, vel corruptioni obnoxius, eoque supremus sit Deus, ut loco, ita dignitate.

Ex his conciliare est Stoicorum, sententias facie primâ pugnantes: quas proponit Cicero in primo de Natura Deorum: *Chrysippus disputavit æthera esse, eum quem homines appellant Jovem.* Ibidem antea legas: *Zeno*, inquit, *æthera Deum dicit esse.* Et mox: *Idem astris hoc tribuit.* Et postea: *Cleanthes, qui Zenonem audivit, ipsum mundum Deum dicit esse: tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum, omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum Deum indicat.* Similiter Laërtius in Zenone, his verbis: Τὸν ὅλον κόσμον ζῶον ὄντα, καὶ ἔμψυχον, καὶ λογικὸν, ἔχειν ἡγεμονικὸν μὲν τὸν αἰθέρα, καθά φησιν Ἀντίπατρος ὁ Τύριος ἐν τῷ ὀγδόῳ περὶ κόσμου. Χρύσιππος δ' ἐν τῷ πρώτῳ περὶ προνοίας, καὶ Ποσειδώνιος ἐν τῷ περὶ θεῶν, τὸν οὐρανόν φασι τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου· Κλεάνθης δὲ, τὸν ἥλιον· ὁ μέντοι Χρύσιππος διαφορώτερον πάλιν τὸ καθαρώτερον τοῦ αἰθέρος ἐν ταυτῷ· ὃ καὶ πρῶτον θεὸν λέγουσιν αἰσθητικῶς. *Mundum universum, qui animal est, animâque & ratione præditus, habere facultatem principalem sive imperatricem æthera: ut ait Antipater Tyrius in octavo de Mundo. Chrysippus verò in primo de Providentia, cumque eo Posidonius libro de Diis cælum dicunt mundi tenere imperium, Cleanthes Solem. Rursus Chrysippus id quod præstantius & limpidius in æthere. Quod primum Deum dicunt sensus secuti.* Cleanthis opinio placuit Plinio lib. secundo, cap. VI: *Mundi totius solem esse animum, ac planius mentem: hunc principale naturæ regimen, ac numen credere decet, opera ejus æstimantem.* Quid verò in hac Stoicorum opinione amplectar, quid item improbem; id melius dicam, quando inferius omnem naturæ cultum religiosum refellam.

Cæterùm omni memoria dignum: Mundum hunc, τὸ κόσμος (ab ornatu) nomen accepisse à Pythagora. Quo de pluribus Merula, pag. 1.

CAP. VI.

De eorundem Stoicorum opinione, qua in Natura attendebant principium & agendi, & patiendi: eoque utrumque sexum Naturæ tribuerunt.

Atque hæc de prima sententia eorum, qui naturam universam pro numine habuerunt. Venio nunc ad sectam alteram. Hanc eorum statuebamus, qui in universa rerum natura attenderunt vim activam.

Atque hæc de priori Stoici dogmatis parte, qua statuerunt, mundum esse ingens animal, constans mente divinâ, & compage mundi. Nunc ad partem venio alteram, quæ de eo est, quòd in Natura attenderent vim activam, & passivam: & propterea eam tum marem, tum feminam dixere: marem, secundùm illud, quod vim in alia exserit; feminam, quæ vim alienam recipit, & quasi fœcundatur. Præivit ad hanc opinionem Orpheus, hymno suo in Naturam. Verba sunt:

> Πάντων μὲν σὺ πατὴρ, μήτηρ, τροφὸς, ἠδὲ τιθηνός.
>
> *Omnium es pater, & mater, nutrix quoque, & altrix.*

Eadem Valerii Sorani sententia fuit: qui ad tempora usque Varronis, Romanorum judicatus doctissimus. Item Varronis, qui eodem postea elogia ornatus fuit. Sorani quidem hi sunt versus:

> *Jupiter omnipotens regum rex ipse, deusque*
> *Progenitor, genitrixque Deûm, Deus unus & omnes.*

Varro autem eo in libro, quem de cultu Deorum scripsit, hæc sic exponit (teste Augustino lib. VII de Civit. Dei, cap. IX) *ut eum marem existimaret, qui semen emitteret; feminam quæ acciperet, Jovemque esse mundum, & eum omnia semina ex se emittere & in se recipere: qua caussa*, inquit, *scripsit Soranus, Jupiter progenitor genitrixque: nec minus cum caussa unum & idem omnia esse: mundus enim unus, & in eo uno omnia sunt.*

Quia verò hoc universæ convenit naturæ, eo & singulis ejus partibus, sive Diis eas partes denotantibus, tributum à Theologis fuit. Ita ut à Proclo Diadocho lib. I in Timæum Platonis proditum est, in Jove, Mercurio, Deorumque aliis, esse συμπτίαν τοῦ ἄῤῥενος, καὶ θήλεος, *compactum quid ex mare, & femina.* De Minerva sic antea etiam memoratus, Orpheus seu Onomacritus potiùs *a*: a Hymno in Minervam.

> Ἄρσην μὲν καὶ θῆλυς ἔφυς, πολεμαδόκε μῆτι.
>
> *Vir genite, & mulier, genitrix prudentia belli.*

Baccho quoque uterque sexus. Suidas: Ἀνδρόγυνος καὶ ὁ Διόνυσος, ὡς καὶ τὰ ἀνδρὸς ποιῶν καὶ τὰ γυναικῶν πάσχων. *Utriusque etiam sexus est in Libero: ut qui & virilia agat, & muliebria patiatur.* Alibi *b* etiam ostendimus, Lunam à Carrenis vocatam Lunum: nempe Luna est, quatenus à Sole accipit lumen & efficaciam: Lunus, quatenus lumen & vim diffundit in inferiora. b Lib. 2. cap. 5.

Itaque & Venus quæ præcipuè Luna, non solum femina, sed & mas habebatur. Macrobii est lib. III Sat. cap. VIII: *Philochorus in Atthide* (Atticarum rerum commentarios scripsisse, satis constat) *eandem Venerem affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri: mulieres cum virili, quòd eadem & mas æstimatur, & femina.* Narrat etiam Suidas *c*, ut mulieres Romanæ aliquando pestilenti prurigine laborarint, eoque necesse eas foret radi, sic ut nullus iis foret pecten, quando capillos non haberent. Tum eas supplices oràsse Venerem, pro pristino capillorum honestamento: eo recepto, honoràsse Venerem simulachro pectinem gestante, sed barbata, quia Venus καὶ ἄῤῥενα, καὶ θήλεια, ἔχει ὄργανα· *& mascula & feminea habet instrumenta.* Quasi dicat, esse ἀνδρόγυνον, sive ἑρμαφρόδιτον. Sanè & Hesychii verba sunt: Ἀφρόδιτος. Θεόφραστος μὲν τὸν ἑρμαφρόδιτόν φησιν· Aphroditus. *Theophrastus ait, esse utriusque sexus participem.* Imò & Aristophanes in comœdia quadam deperdita eam Ἀφρόδιτον nuncupavit. Cujus rei auctor nobis Macrobius lib. III Saturn. cap. VIII. Quod verò de Venere barbata ajebam, id etiam firmare est ex Hesychio, apud quem vulgo quidem sic legere est: Ὁ δὲ τὰ περὶ Ἀμαθοῦντα γεγραφὼς παιάνισον ἄνδρα τὴν θεὸν ἐσχηματίσθαι ἐν Κύπρῳ λέγει. Ubi planè pro παιάνισον legendum

c In Ἀφροδίτη.

gendum πωγωνίαν, quod & doctiſſimo Joanni Croio viſum video, & lætor. Sic Latinè ſententia ſit: *Incertus Rerum Amathuntiarum ſcriptor ait, Deam Venerem figuram in Cypro habere viri barbati.*

Hæc valde eo firmantur, quòd dicatur, id relatum ab Amathuntiarum rerum ſcriptore: & ſatis conſtet, Amathunta eſſe in Cypro; unde & Venus, ut Cypria, ſic Amathuntia *a* vocatur: & in Cypro Venerem effictam barbatam ab aliis etiam traditum ſit: ut Macrobio lib. III Sat. cap. VIII: *Signum Veneris eſt Cypri barbatum corpore, ſed veſte muliebri, cum ſceptro ac ſtatura virili, & putant eandem marem, ac feminam eſſe.* Atque ejus æqualis Servius in illud II Æn.

a Catull. carm. ad Mallium.

Deſcendo ac ducente Deo ——

Eſt, inquit, *in Cypro ſimulachrum barbatæ Veneris.* Et in lib. IV: *Sciendum Stoicos, dicere unum eſſe Deum, cui nomina variantur pro actibus, & officiis. Unde etiam duplici ſexu numina eſſe dicuntur, ut cum in actu mares ſint; feminæ cum pariendi habent naturam.*

Macrobius, & Servius, qui eadem ætate, nempe Theodoſii Magni temporibus, vixere, utrumque hunc ſexum inde etiam firmant, quòd Maro dixerit *b*, *Ducente Deo*, ubi Venus ſignatur: item, *Nec dextræ erranti Deus abfuit*, cùm vel Juno intelligatur, vel Alecto. Item quòd Licinius Calvus, poëta egregius, ac orator, Ciceronis æqualis, (quicum etiam, quamvis iniquâ lite, de eloquentiæ principatu certavit, teſte Fabio) ſcripſerit in hunc modum:

b 2 Æn.

Pollentemquè Deum Venerem.——

Sed utrumque hoc argumentum mihi ſemper infirmum viſum fuit. Nam quod ad Calvi hoc, *Deûm* non incuſativus numeri ſinguli, ſed patrius eſt plurativi: diciturque Venus pollens Deûm, ut Horatio potens Cypri. Verè autem pollens Deum, quia in illos, inſpirando amores, quodammodo imperium exercet. Vel ſi id magis placet, pollens Deûm, ſit pollens inter Deas, ut Maroni IV Æn.

——Sequimur te ſancte Deorum.

Quomodo & Ennius locutus in primo Annalium. Quod verò ad Maroniana illa, de Veneris, & Junonis, vel Alectûs numine, Græcorum more, locutus poëta, qui & τὴν θεὸν dicunt. Sed de his abunde egi etiam in primo de Analogia, cap. XI. Valentius verò illud Lævini ab eodem Macrobio adductum ibidem: *Venerem igitur almum adorans, ſive femina, ſive mas eſt, ita uti alma noctiluca.*

Quid quod & Phrygum Deus utroque ſexu prædictus fuit? Heſychius, & ex eo Phavorinus: Ἀδαγοός, θεός τις παρὰ Φρυξὶν, Ἑρμαφρόδιτος. *Adagoos, Deus quiſpiam apud Phryges utroque ſexu præditus.* His & ſimilibus compulſus ſemichriſtianus ille Platonicus, qui inſcribitur Hermes Triſmegiſtus, in Pœmandro idem prodidit de Mente æterna, quæ alterum Νοῦν ſive Λόγον genuit. Sic enim ſcribit: Ὁ δὲ Νοῦς ὁ θεὸς ἀρρενόθηλυς ὢν, ζωὴ καὶ φῶς ὑπάρχων, ἀπεκύησε λόγῳ ἕτερον νοῦν δημιουργόν· *Mens etiam ſive Deus, quia mas, & femina ſit, vita, & lux, enixa eſt Verbo alteram mentem: opificem.* Imò Syneſius, Epiſcopus Ptolemaidis, magnus, imò nimius Platonicæ philoſophiæ amator, ſic loqui non veretur de vero Deo Iſraëlis. Ita enim ille hymno II:

——Σὺ δ᾽ ἐσσὶ ῥίζα
Παρεόντων, παρῴχηκότων,
Μελλόντων, ἐνεόντων.
Σὺ πατήρ, σὺ δ᾽ ἐσσὶ μάτηρ,
Σὺ δ᾽ ἄρσην, σὺ δὲ θῆλυς,
Σὺ δὲ φωνά, σὺ δὲ σιγά,
Φύσεως φύσις γονόεσσα.

——Tu autem es radix
Præſentium, præteritorum,
Futurorum, eorum quæ ſunt.
Tu pater, tu es mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu ſilentium,
Natura naturæ fœcunda.

Ac ſimiliter hymno III:

Φύσις ἐν νοεροῖς
Θῆλυ καὶ ἄρσεν.
Natura in intellectualibus
Femina, & mas.

Quid mirum igitur, ſi & hanc philoſophorum ſententiam ex parte etiam ſecutus eſt Valentinus hæreſiarcha; ut ex Irenæo *a*, Tertulliano *b*, & Epiphanio *c* cognoſcimus. Nam cùm quatuor tantum æonum nomina eſſe diceret, ajebat tamen ex his conſtitui æonum octonarium, eo quod in unoquoque æonum iſtorum attendere oporteret connubium maris & feminæ; Verba en Irenæi: Καὶ εἶναι ταύτην, ἀρχέγονον Ὀγδοάδα, ῥίζαν, καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, τέτρασιν ὀνόμασι παρ᾽ αὐτοῖς καλουμένην, Βυθῷ καὶ Νῷ, καὶ Λόγῳ, καὶ Ἀνθρώπῳ· εἶναι γὰρ αὐτῶν ἕκαστον ἀρρενόθηλυν. *Et eſſe hunc Octonarium generis principium, radicem & fundamentum omnium, quem quatuor complectuntur nominibus Profunditate, Mente, Ratione, & Homine; quorum unumquodque mas ſimul ſit & fœmina.*

a Num. II. p. 117. edit. Petavianæ.
b Lib. adverſus Valentinianum.
c In hæreſi Valentinianorum.

Nempe quiſque æon dicebatur mas, & femina, mas ob principium activum, femina ob paſſivum. Quatuor igitur nomina, tribuebat, quia tantum quatuor erant συζυγίαι, ſive, ut Tertullianus vocat, connubia æonum. Sed ogdoada vocabat, cùm virilem & femineam poteſtatem diſtingueret. Cabaliſtæ itidem ſtatuerunt animal quodque in ſe marem & feminam continere, imò quicquid in rerum eſt natura: ut cognoſcere ex R. Akiba libro de creatione, item R. Eliezer, & R. Saadiah, adhæc Leo Hebræus, vel alius lib. de Amore, Paulus Ricius lib. IV de cæleſti Agricultura, Append. ad XXVI Theorema, item XVII, & XVIII. Quorum verba qui volet, reperiet apud Joannem Croium Part. II ſacrarum, & hiſtoricarum Obſervationum, cap. XII.

Hiſce ſubjicere non abs re erit, quæ prodit Alexander Geraldinus lib. IV ſui Itinerarii: *In Baſſiana urbe regia ſunt Nevaades, nobile Pontificis palatium, cum primo regnorum templo, & quod magnopere eſt mirandum hic & per vicinas regiones ſolum Deus Natura adoratur, qui in præalto à marmore ſolio, ſedet cum effigie, & corpore minio illito, ad ſimilitudinem ætheris, & dextra Solem, & ſiniſtra Lunam tenet; eo quod omnes hiſce duobus luminibus poteſtatem rerum in omni terra generandarum tribuit: cætera ſidera per utraque latera retenta habet, & ea religione ipſum Regem agere, qui quoquo concedit, nobile Dei ſui ſimulachrum mira arte confectum, ex ebore miniatum dorſo elephanti ſecum ducit, quinquies nocte & die ante effigiem Dei ſui toto corpore per terram ſtrato procumbit, & magnas preces profundo pectore illi effundit.*

Ex e Alexandri Novarini lib. 12. c. 22. ſive pag. 353.

CAP. VII.

Refelluntur qui Naturam eſſe Deum putaverunt. Item, qui tradiderunt, materiem, ſive chaos, eſſe Deo coæternum. Quam ſententiam etiam amplexi ex hæreticis fuere, Valentinianus, Hermogenes, & Sabellius. Poſt hæc diluitur opinio Stoica, idque trifariam: nempe partim in eo, quod Deum crediderunt naturæ eſſe igneæ, eoque corporalem; partim quòd dicerent, igneam illam οὐσίαν ſic permiſceri univerſo, ut unum ex illis divinum animal fieret; partim quòd magni illius animalis partes ſingulæ pro Diis rectè habeantur, quia divina illis mens ſit permiſta. Rectè interim Stoicos duo illa agnoſcere, μοναρχίαν Dei, & Deum hunc diffundi per orbem univerſum. Varronis etiam ſententia attingitur.

Vidimus hactenus, quomodo ſapientiores gentilium, etſi varia adeò numina colerent cum vulgo, tamen animo agnoſcerent unum numen; nempe rerum naturam: ad quod unicum numen omnia reducebant nomina

&

Cap. 12. & numina, quæ toto orbe colerentur. Ac vidisse etiam hoc videtur Livius, cùm lib. XXVIII ait: *At nescio, an mirabilior fuerit* (Hannibal) *adversis, quam secundis rebus. Quippe qui misto ex colluvione omnium gentium, quibus alius ritus, alia sacra, alii prope dii essent, ita uno vinculo copulaverit eos, ut nulla seditio exstiterit.* Sciebat Livius, vulgò pro diversis haberi numinibus, quæ non appellationibus modò, verùm simulacris etiam, & ceremoniis, plurimùm differrent: sed quia non ignoraret, quanto aliter saperent intelligentiores, eò illam vulgi opinionem particula PROPE molliendam, imò corrigendam putavit.

Etsi verò fatendum, non paullo plus cæteris vidisse eos, qui μοναρχίαν Deo tribuerunt: non tamen dici quisquam potest verum coluisse Deum, qui coluit naturam. Nam vel intelligitur natura universalis, vel particularis. Particularem voco, quæ est hujus, vel illius sideris, regionis, hominis, muti animantis, arboris, lapidis, & pariter aliorum. Universalis est, quæ ex omnium individuorum, ac proinde etiam specierum naturis, animo colligitur. Neutro modo natura est Deus. Non particularis, rerum singularum natura: quia sæpe res illæ sensus, & vitæ etiam sunt expertes. Quod de Deo quis dixerit nisi qui animo Deum neget? Sed neque universalem naturam credere possumus Deum esse; quia hæc nihil est aliud, quàm naturæ omnes particulares animo collectæ: ut quod in particularibus non est, nec in universali esse possit.

Omnino igitur recurrere est opus ad aliquid à rebus hisce naturalibus distinctum, quodque eas res sustentet ac dirigat ad suos fines. Quale quod est, res eas omnes movet, omnia gubernat; eoque nec alius fuerit, quàm summus universi rector. Atque hoc vidit è philosophis Anaxagoras, qui ab Anaximene disciplinam hausit, uti is ab Anaximandro, ille ab Thalete. Hic Anaxagoras docuit; *materiam infinitam, & ejus particulas similes inter se, minutas primùm confusas, postea in ordinem adductas mente divina*: ut est apud Ciceronem lib. II Academ. quæst. Imò & idem vidit ex parte, qualis ille mundi opifex foret. Idque ipsum expressit his verbis Tullius: *Primis omnium rerum descriptionem, & modum* MENTIS INFINITÆ *vi ac ratione designari, & confici voluit.* Imò & propterea ab aliis νοῦς, sive mens appellatus fuit; Sed ut ob hanc sententiam laudem meruit, ita eam corrupit, quando addidit illi Ὕλην sive Materiem. Duo enim statuit esse συναίτια a, Deum, & chaos: quorum prius se haberet, ut caussa efficiens: alterum ut caussa materialis. Hoc ostendit non modò Timon in Sillis b: sed videmus quoque ex verbis ipsius Anaxagoræ in principio operis sui, unde ea adduxit Laërtius: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ. εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε. *Omnia simul erant: deinde accessit mens eaque composuit.* Et sanè etiam philosophorum alii, qui faterentur, Deum esse mundi architectum, non tamen materiem esse à Deo, putarunt, sed ordinem atque ornatum duntaxat. Qui fuerint isti Philosophi, indicat Tertullianus lib. adversus Valentinianum, cap. XV: *Age nunc discant Pythagorici, noscant Stoici, Plato ipse, unde Materia, quam innatam volunt, & originem, & substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi.* A philosophis istis hanc sententiam accepere Hermogenes, & Valentinianus, adversus quos scripsit Tertullianus: qui eos vocat hæreticos materiarios c. Ac adversus Hermogenem dicit in Ecclesia eam esse doctrinam novellam, planeque Scripturis adversam, quæ cum dicit omnia esse facta à Deo, nec addit, ex materie, satis indicat, facta esse nihilo. Addit, si materia non sit à Deo, fore sine principio, sine fine, eoque Deo coætaneam, ac proinde non esse proprium censum Dei æternitatem, cum ea communis sit Deo cum materie. Præterea, inquit, si materies sit Deo contemporalis, unde Deo dominium in eam, ut inde faceret mundum? Num vi, an precariò id factum? Nec enim jure dominii, si materies in æternitatis consortio sit posita. Quo pacto materia Deo æquatur: ac duo erunt Dii; auctor, qui universum fecit, & auctrix, ut Tertullianus loquitur, de qua fecit, quæque de suo habet, ut ad mundi opus concurrat. Adhæc Deus non sit omnipotens, si non potuit materiem facere: imò materiæ fuerit subjectus, si hac eguerit, multum etiam illi debeat, quod ejus beneficio mundum fecerit. Cùm verò Tertullianus non semel clarè dicat Hermogenem sua ætate illa in Africa spargere, satis liquet error Prateoli in catalogo Hæreticorum: ubi Hermogenem facit asseclam Sabellii. Is enim multo post Tertullianum, nempe Galieni Imperatoris temporibus vixit. Quare potiùs dicendum, Sabellium eam sententiam ab Hermogene & Valentiniano, hausisse, vel à memoratis ante philosophis, hæreticorum, ut Tertullianus vocat, patriarchis. Sabellium autem & ipsum statuisse materiem ingenitam, constat ex Eusebii lib. VII Præparationis Euangelicæ; ut Philastrium, & Augustinum mittam, utrumque libro de hæresibus. Ac posterior hic aliis etiam in locis hanc hæreticorum, & antè philosophorum opinionem damnat. Ut contra Faustum lib. XX, cap. XIV: *Hylen, Græci cum de natura disserunt, materiem quandam rerum definiunt, nullo prorsus modo formatam, sed omnium corporalium formarum capacem: quæ quidem in corporum mutabilitate utcunque cognoscitur: nam per se ipsam nec sentiri, nec intelligi potest. Verùm in hoc errant quidam gentilium, quod eam tanquam coæternam Deo conjungunt: ut hæc ab illo non sit, quamvis ab illo formetur.* Satis liquet, chaos signari: cujus & descriptionem adducit libro contra Manichæi Fundamentum cap. XXIX.

Sed, misso errore illo de æternitate materiæ, redeo ad illud, quòd Anaxagoras statuit, Deum esse mentem infinitam, mundique opificem: quo satis ostendit, non se pro Deo habere naturam mundanam, quæ corporea est, & finita: sed mentem, quam infinitam, ac incorpoream statuebat: ut omnino & ille, & quicunque hac in re eum secuti sunt, ex parte notitiam habuerint veri Dei: ut ex Scripturis ostendi lib. I, cap. II. Hanc Anaxagoræ sententiam melius secuti sunt Platonici quam Stoici. Nam, ut ex iis colligere est quæ fusè superiùs dicebamus, in tribus Stoici ab Anaxagora, ac veritate ipsa, abierunt. Primus est error, quòd Deum, sive mentem cuncta permeantem, sive mundi animum, non statuerint esse aliquid incorporale, & seorsim à mundo subsistens; sed ardorem ignis, sive æthera, præcipueque purissimam ætheris portionem: qualis ille qui mundum ambit. Hæc de Deo finito ac corporeo non Anaxagoræ modò repugnant, sed etiam Sacris Scripturis: quæ æternum illud numen, à quo omnia, non corporeum statuunt, sed ἀσώματον a eoque nec igneum: non quasi non Deus in Scripturis etiam ignis vocetur, sed quia id non sit κυρίως b, quomodo Stoici sapiebant: sed κατὰ μεταφορὰν c. Nempe ob lucidissimam majestatem, ac splendorem inenarrabilem: unde & *Lux* appellatur I Joa. I, 5. & *lucem* dicitur *habitare inaccessibilem*, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον: ut est I Timoth. VI, 16. Propterea etiam in rubo ardenti apparuit Exod. III. Et in columna ignis duxit populum per desertum: ut est Exod. XIII, 21, 22, & XIV, 24. Et ignis symbolo se ostendit Ezech. cap. I. Ac Spiritus S. etiam ignis vocatur: ut cum Matth. & Luc. III, Joannes Baptista ait, se baptizare aquâ, Christum baptizaturum Spiritu, & igne, hoc est, igneo spiritu. Et Act. II, apparuit specie ignearum linguarum. Imò & altera præterea ratio est, cur Deus Christianis ignis dicatur: nempe ob iram erga peccata, & potentiam in perdendis impiis: ut ad Hebr. XII, 29. *Deus noster ignis consumens.* Multum hæc abeunt à Stoicis, quibus divinum numen propriè est corpus igneum; subtilissimum tamen. Philosophis verò Christianis Deus non corpus est, sed actus purus. Unde Boëthius ad Symmachum de Trinit. *Nihil secundum materiam esse dicitur: sed secundum propriam formam. Divina substantia sine materia forma est: atque ideo unum & est, quod est: reliqua verò non sunt id, quod sunt.* Quod pluribus deinde exponit.

a Cæteras.
b Apud Diogenem in vita Anaxagoræ.
c Adversus Hermogenem cap. 25.

a Incorporeum.
b Propriè.
c Per translationem.

Alter Stoicorum error est, quòd spiritum illum igneum, quem Deum dixere, & à quo vitalem in omnia calorem promanare statuerunt, permisceri crederent mundo, uti animæ corporibus nostris: unde colligebant, ut anima, & corpus, constituunt hominem, ita ex spiritu igneo, & mundo, Deum constare. Meliùs Plato, qui & ipse, Anaxagoram secutus, vocabat Deum νοῦν sive mentem; sed eum statuit οὐδενὶ μεμιγμένον, *nulli commixtum*: & tamen διὰ πάντων ἰόντα, *per omnia vadentem.* Quæ conveniunt cum illis Lactantii lib. VII, cap. VI: *Divinum quidem Spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri: nec tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus & corruptibilibus misceatur elementis.* Ac similiter Damascenus lib. I Orthod. Fid. cap. XVI: Ὁ Θεὸς διὰ πάντων ἀμίγως διήκει. *Omnia permeat Deus sine mixtione.* Nam etiam secundum Platonem, ut anima hominis se per corpus extendit, at non divisibiliter, in modum rei corporeæ: ita etiam Deus, quasi anima mundi, se porrigit ad extima, non quidem velut corporea corporearum dimensionum conditio, sed sic ut tota toti applicetur: non tamen mundano corpori misceatur: at nihilominus, omnia sic connectat ut unum fiant. Ac talis quidem est illi ratio animæ, ut vocant, universalis; præter quam alias statuit particulares. Cui simile fuerit, si in homine constituas, tum animam universalem, quæ informet, moveatque: tum præterea particulares complures: velut unam in manibus ad aliquid apprehendendum, aliam in pedibus ad eundum, aliam in lingua ad loquendum, atque ita in cæteris partibus. Pariter enim etiam mundo tribuit animas particulares, quæ quia animæ omnis mundanæ motus est circularis, eo circum agant orbes cælestes appetendo animam mundi, cui sic semper occurrunt, ut nunquam adsequantur totam.

Tertius Stoicorum error est, quando ex eo, quòd Deus misceretur corpori mundano, collegerunt, omnes mundi partes divinæ esse naturæ participes. Itaque Solem, & sidera Deos dicebant, homines non item: etsi & animas nostras haberent pro particulis substantiæ æthereæ, sive spiritui igneo per cuncta decurrente. Nam ut Ægyptiis, sic & Stoicis, Jupiter, qui φυσικῶς est spiritus cuncta permeans, origo est animarum. Unde Diodorus in primo, ubi de Ægyptiorum Theologia disserit: Τὸ μὲν οὖν πνεῦμα Δία προσαγορεῦσαι, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, ὃν αἴτιον ὄντα τοῦ ψυχικοῦ τοῖς ζώοις, ἐνόμισαν ὑπάρχειν πάντων οἱονεί τινα πατέρα. *Spiritum igitur Jovem dici, vocem si interpreteris, à quo vim animalem in viventibus proficisci; eoque quasi omnium parentem esse.* Quærat aliquis, cur igitur homines non putarint Deos, cùm cælum elementa habuerint pro Diis. Nempe in caussa est, quòd debeat invocari non rivulus mentis divinæ, qualis habita est mens humana; (ut mittam, quod nemo invocet se ipsum) sed quòd invocari oporteat fontem divinitatis, qui totus se toti miscuisset naturæ, quod de mente humana non poterat dici. Atque hæc lucem etiam capiunt ex Theologia civili: ubi privatim quidem hoc, illudve numen, invocabant: in publicis verò sacris, quia Dii particulares non absolvunt naturam universam, post Deos particulares invocabant universos: quod factum à Marone Georgicôn primo. Ubi sic Servius: *More Pontificum, per quos ritu veteri in omnibus sacris post speciales Deos, quos ad ipsum sacrum, quod fiebat, necesse erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur.* Sed in eo à civili Theologia differebat illa Stoicorum, quòd prior illa diversas statueret mentes divinas, unde aliquibus memoratis utile esset cæteras, saltem universè, adjungi: at in posteriori seu hoc seu aliud nominares numen, idem numen invocares: quia utcunque aliud sonaret nomen, tamen idem foret numen, quod pro diversa potestate in diversis ejusdem naturæ partibus diversum nomen sortiretur. Satis igitur liquet, cur Stoici partes mundi, præsertim præcellentes, partes Dei putarint. At nobis Christianis, partes mundi nullæ possunt dici divinæ, præterquam eâ mente, quâ res excellentes dicuntur esse Dei: quomodo legimus *montes Dei*, Psal. XXXVI, 7: *cedros Dei*, Psal. LXXX, 11. *Niniven urbem magnam Dei*, Joan. III, 3. Sed longè aliter cepere Stoici, qui partes mundanas pro Diis habuere, quia illis misceretur divina mens, quæ mundo unita dicitur natura: at natura ex se est universalis, variè licet determinetur, prout homini magis minusve favet, vel nocet.

Ac sic quidem civilem Theologiam corrigendam Stoici putarunt. Aliis verò magis placuit, non singulas naturæ partes esse Dei membra: sed speciebus singulis singulas præsidere mentes divinas. Quale quid aliquibus etiam ex Christianis placet: qui speciebus singulis præesse existimant angelicas potestates. Atque hi pro se adferunt illud Augustini lib. LXXXIII, quæst. LXXIV: *Unamquamque rem visibilem in hoc mundo habere angelicam potestatem sibi præpositam.* Quod non de individuis capiunt (quomodo censeo accipi oportere, ut omnia, & singula, curæ angelorum commissa dicantur) sed de totis speciebus; quarum quæque proprii sit angeli curam consecuta. Itaque inter Augustinum, & philosophos istos hactenus convenit, quòd singulis speciebus singuli præsint spiritus: philosophis istis sint Dii, quidam minorum ut sic dixerim, gentium: Utraque sententia abit à Stoicis, quibus sunt sectiones unius animæ mundanæ mundano corpori permixtæ, divinoque propterea honore ab homine colendæ.

Utcunque verò tria ista, quæ dixi, in Stoicorum opinione prorsus repudiemus: sunt tamen, ubi plus non Platonicis quidem, sed aliis multis viderint; duo imprimis, quorum unum est, quod unum statuerint numen: alterum quod agnorint id toto orbe diffusum. Quod ad prius, non quidem damnare τὴν πολυθεότητα a ausi. Sed hoc inde erat, ne turbarent Rempublicam, ac sibi cum Socrate, crearent periculum. Eosdem igitur cum vulgo Deos colebant: sed mente longè aliâ. Nam, secundum theologiam civilem, Dii erant plurimi: qui inter se curam, & cælestium, & terrestrium partirentur. Singula igitur sidera, elementa singula, singuli iis Dii erant. Imò, ut vidimus superioribus libris, elementorum etiam partes; atque adeò, ut in sequenti ostendam, affectiones naturæ illustres pro Diis habuere diversis. At quanto aliter Stoici! qui sidera quidem & elementa, Deos esse credebant; sed non aliâ ratione, quàm quia anima mundi, singulis hisce inesset corporibus. Quare numina ista habebant pro sectionibus spiritus mundani, quem materiam mundanam subigere, & pro ea aliter, atque aliter, se exerere arbitrabantur. In quo valde quidem eos ratio fugit. Rectè interim, quod ab uno numine mundum gubernari arbitrarentur.

a *Multitudinem Deorum.*

Alterum, in quo damnari non debeat, illud est, quod, secundum eos, divina mens permearet universa. Nam & hoc cum Christiana religione consentit: Deus enim cunctis in rebus, potissimum autem creaturæ rationali inest per essentiam, præsentiam, & potentiam. Ut quoties hominem videmus non solum cogitare debeamus, quod in oculos incurrit, sed hoc ipsum, quod Deus in proximo sit. Nec levis utilitas ex hac sententia ad homines redit. Quemadmodum enim si regem sciamus retro aulæum consistere: non tam aulæum, quam regem, cogitamus: sic proximum intuentibus in mentem veniat, Deum illi inesse: quod si fiat, non juvenilis formæ pulchritudo nos ad improbum aliquid pelliciet; non senilis, vel ægrorum deformitas absterrebit; non siquis nobis, vel nostris fecerit quidquam, quod displiceat, eo in convitia erumpemus: sed obversabitur animo nostro Deus in proximo agens, & ejus contemtum ad sui etiam contemtum judicans pertinere.

Atque ex his, quæ de Stoicis diximus, non obscurum etiam esse arbitror, quid censendum sit de sententia Varronis. Is dicebat, Animam mundi esse Deum, eoque & mundum esse Deum, ac proinde & mundi partes: eas esse duas, cælum & terram: cælum dividi in æthera, & aëra; terram in aquam, & humum. Hæc esse plena animarum immor-

mortalium. In æthere esse æthereas animas: tales astra, ac stellas. Inter Lunæ orbem, & nimborum ventorumque cacumina, animas esse aërias: ac hujusmodi dici genios, heroas, ac larvas. In qua Varronis opinione duo sunt consideranda: prius est de cultu naturæ corporeæ: alterum de spiritualis naturæ cultu. Ad priorem pertinet cultus cæli, & elementorum: de quo quid sentiendum sit, satis cognoscimus ex iis, quæ vel proximè adversus Stoicos adduximus. Ad alterum refert cultum dæmonum, ac heroum. Quem abunde diluimus libro primo, præsertim cap. XLI, ubi contra Platonicos disseruimus.

CAP. VIII.

Quo generatim agitur DE CULTU ANIMÆ HEROICÆ *cum nobili corpore mundano.*

Vidimus de cultu Mundi, sive Naturæ Universalis: quam partim consideravimus cum vulgo, ut corporum omnium, de quibus quinque egeramus libris prioribus, divinum σύςημα *a*: partim, ut philosophi facere solent, tanquam aliquid compositum ex Mente æterna, & vasto corpore; sive malis hæc duo ita misceri, ut anima humano corpori, quæ sic sociantur, ut inde fiat homo perfectus; quam Stoicorum fuisse sententiam ostendimus: sive placeat divinam se mentem ad mundum habere, tanquam regem ad regnum; hoc tamen discrimine, quod rex non οὐσίᾳ *b*, sed imperiali solùm potestate omnes ad regni partes pertingat: mens verò divina mundum universum suâ permeet οὐσίᾳ: quam Platonicorum fuisse opinionem diximus. In priori sententia Deus est mundi forma, ut vocant, informans; ac rei quidem compositæ; sed sic ut unius rei sit cultus. In altera autem opinione Deus est forma adsistens, ut Nauclerus navis: eoque non unius rei, sed duarum, sociatus est cultus. Ab hoc animæ mundanæ, vel mentis æternæ cultu cum illo mundani corporis composito, venio nunc ad aliud cultus genus, conflati non ex illo Dei, & mundi; sed duarum rerum in hoc mundo, quarum utraque auctorem agnoscat Deum.

a Compagem.

b Substantia, sive essentia.

Cultus iste vel componitur ex cultu rei spiritualis cum rei corporeæ cultu; vel ex cultu duarum rerum corporalium. Per spiritualem rem, signo tum dæmonas; tum genios, sive animas defunctorum, præcipuè heroum.

Dæmonum nomine solùm capio spiritus malos, ut Christiani solent: etsi non ignorem, Platonicis sic dici spiritus bonos; quales quos nos dicimus angelos. Sanè Platonici distinguunt inter θεὺς, δαίμονας, καὶ ἥρωας *c*: cultumque præstabant universis, sed disparem. Θεοὶ illis qui Ciceroni *Dii majorum gentium*: Δαίμονες, qui nobis ἄγγελοι. Sanè & Plutarchus *d* inter θεὺς, καὶ ἥρωας, medios statuit δαίμονας πολλὺς κἀγαθὺς *e*. Nec tamen id discrimen veteres semper observant; ne Homerus quidem, qui eosdem nunc θεὺς, nunc δαίμονας appellat: ut cùm apud eum Jupiter ad Solis mensam proficiscitur μετὰ δαίμονας ἄλλες *f*. Quod verò Christiani hoc vocabulo solùm intelligant spiritus malos, id inde factum, quia boni nolunt sic coli: ut omnino, qui colerentur, mali fuerint: quales sub Deorum statuis delitescebant, & unà cum iis coli gaudebant: ut apud Minutium Felicem, atque alios, legere est.

c Deos, dæmones & heroas.

d Lib. de Iside, & Osiride.

e Dæmones multos, & bonos.

f Inter alios dæmones.

Dicebamus per spiritus non dæmonas modò signari, sed etiam heroas, sive genios, sive animas defunctorum. Deinceps igitur videndum de cultu illo mixto, ubi uno honore complecterentur Deum naturalem, & animalem: sive ubi corpus aliquod naturæ mundanæ pro Deo in homine defuncto, & homo defunctus, sive anima defuncti, coleretur in parte aliqua compagis mundanæ. Cujusmodi cultus ut duplex, ita duplici tibicine nitebatur, uno naturæ, altero historiæ veteris. Ac prior quidem est consideratio naturæ, altera historiæ veteris. Cujus caussa est, quòd, postquam vetus Deus deseri cœpit, primò coluere Naturam, vel partem aliquam Universi, imprimis Solem: Postea & homines in Deorum numerum retulere. Sed homines in & cum Diis antiquis coluerunt, Quam, mixturam meritò aliquis factam existimet, ne, si Dii singuli seorsum colerentur, in tanta accessione, quæ penè quotannis gliscerct, nimium excresceret Deorum numerus, cultusque tam multorum nimis esset onerosus. Duæ præterea caussæ eos moverunt. Una est ratio, ne veterum Deorum dignitas, atque auctoritas tanta novitiorum Deorum accessione vilesceret, & tanquam in oblivionem veniret, ac desuetudinem. Altera est, ne homines eorum cultum detrectarent, quos novissent vitiis suis laborâsse. Quomodo videmus, apud Euripidem, Pentheum nolle pro Deo agnoscere Bacchum, Semeles filium. Quanto enim faciliùs hominibus hominum cultum persuadere potuerunt, si dicerent, non hoc agi, ut vetus cultus abrogaretur, sed cum illo primarii, ac veteris numinis honore sociaretur cultus hominis, quasi secundarius: quomodo venerando defunctum, eique socium cultum præstando, honorare etiam se veterem Deum arbitrarentur.

Non hæc nescivit Cæsar Augustus: qui ea quidem modestiâ fuit, ut Romæ nullum pateretur sibi templum exstrui: sed in provinciis id sivit, verùm nomine pariter Romæ, & suo: ut autores sunt Tranquillus, in Augusto cap. 52. Item Dio. Sciebat Romam ab antiquis temporibus inter Deos relatam: ut nemo ei cultum præstare gravaretur. Præterea callidissimus princeps cogitabat, sponte, id adulatione, vel errore hominum, secuturum, ut paullatim ei seorsum etiam cultus præstaretur divinus. Quàm verò eum in hoc non fefellerit opinio, eventus comprobavit. Nam uni Augusto pluribus in locis aræ sunt statutæ. Qua de re diximus lib. III, cap. XVII.

Ista ostendunt viros principes, ac sacerdotes, cùm vellent aliquem à morte pro Deo haberi, non de nihilo voluisse ut coleretur cum alio numine, de cujus divinitate ambigeret nemo. Ut erant numina illa, quæ vel totam rem naturam, vel nobilem ejus partem designarent. Omnino enim istiusmodi honos prior fuit defunctorum cultu. Quod censet Philo Byblius in præfatione quam præmisit Sanchuniathoni Berysio è lingua Phœnicia Græcè à se reddito. Cùm enim dixisset, antiquissimos barbarorum, atque imprimis Phœnices, & Ægyptios, eos, ut Deos adorâsse, qui beneficium insigne contulissent generi humano, subjungit, ut in templa, quæ habebant, eorum statuas receperint, ac festum iis diem instituerint: eosque cum Sole, Luna, sideribus, elementis & inde compositis coluerint, hisce naturalibus Diis Regum suorum, qui benefacerent nomina imponentes. Quò inter alia pertinent hæc verba: τῶν σφετέρων βασιλέων τοῖς κοσμικοῖς στοιχείοις, καί τισι τῶν νομιζομένων θεῶν τὰς ὀνομασίας ἐπέθηκαν. *Regum suorum nomina Universi hujus elementis, ac quibusdam eorum, quibus divinitatem tribuerent, imposuerunt.* Sic factum, ut defunctus in sidere, vel elemento; elementum, aut sidus, in defuncto, coleretur, ac quasi unius numinis unum idemque amborum nomen foret. Prudentiores tamen hunc morem improbarunt. Judicabant enim Diis naturalibus, qualis Sol, convenire honorem divinum: defunctis, ob benefacta, heroicum duntaxat. Hac de re ita Herodotus in Euterpe his verbis: Δοκέυσι δέ μοι ὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιέειν, οἳ διξὰ Ἡράκλεια ἱδρυσάμενοι ἔκτηνται· καὶ τῷ μὲν, ὡς ἀθανάτῳ, Ὀλυμπίῳ, δὲ ἐπωνυμίην, θύουσι. τῷ δ' ἑτέρῳ, ὡς ἥρωϊ, ἐναγίζουσι. *Videntur hi rectissimè facere è Græcis, qui bifariam Herculi templa ædificanda colendaque censuerunt: uni quidem, ut immortali, cognomine Olympio, immolantes: alteri verò, ut heroi, parentantes.* Videmus, ut alium honorem censeat convenire Herculi Olympio, hoc est, Soli; alium Herculi Tyrio, Ægyptio, & Thebano.

Cap. IX.

De heroum aliquot, quorum Sacræ literæ meminerunt, cultu mixto cum honore corporis ætherei, vel elementalis.

QUæ hactenus de cultu animæ heroicæ cum corpore aliquo mundano diximus, ea tantum considerationis fuere generalis. Particulatim nunc exponam, qui heroes ejusmodi cultum fuerint sortiti. Ac primum agam de illis, quorum nomina in Sacris literis celebrantur. Deinde adjungam, qui nonnisi extra Scripturas leguntur. In utrisque brevior ero, quia pleraque jam antea sunt excussa: ut nunc solùm videre sit opus, quomodo geminus ille cultus, de quo antea diximus, in unum fuerit conflatus.

Ordiar igitur ab illis in Scriptura memoratis, inque iis tempus, quo vixerunt observabimus. Non dubium igitur, quin initium nobis faciendum sit ab Adamo: qui in Saturno cultus, uti Saturnus est cultus cum Natura, vel Sole. Saturnum esse eundem ac Adamus, quod is dicatur Cæli ac Telluris filius; quod tradatur toti imperasse orbi; quod aurea sub eo ætas fuisse credatur; quod regno sit expulsus; quod reperta ab eo agricultura. Quæ omnia nulli æquè conveniunt, ac Adamo, à Deo è terra formato, domino totius orbis constituto, ante peccatum felicissimo, post peccatum ejecto è paradiso, & primo agricolâ. Quemadmodum fusè satis ostensum libro I, capite XVIII. Quamquam & quædam sint, quæ etiam conveniant Noë: quando & ille totius est terræ dominus; & singulatim illud Noacho congruit, quod ut terni liberi Saturni dicuntur divisisse inter se imperium mundi: ita inter Noë filios, ac nepotes, totus sit distributus terrarum orbis. Sed nihil impedit, quo minus pariter Adam, & Noë, pro uno tandem habiti sint, rebus, longinquitate temporum confusis, turbatisque. Hæc de cultu animali. Nunc de naturali dicam. Saturnus φυσικῶς est rerum Natura, sive vis Naturæ occulta quam in se non videmus, sed cognoscimus ex mutationibus, quas tempus producit. In Natura autem per Saturnum præcipuè signabatur Sol: à quo est temporis mensura; unde & Κρόνον idem ac Χρόνον dixere. Nec Saturnus alius, quàm Phœnicum Molochus; qui idem ac Natura, & præcipuè Sol. Universa hæc satis fusè comprobavimus lib. I, & II. Dixeris non satis Adamo, vel Noë, convenire, quod Saturnus dicitur Jovem, sive Asterium Cretensem, fugisse, cumque in Italiam venisset, hospitio esse ab Jano exceptum, imperii etiam parte donatum, atque hinc Latio etiam terræ Saturniæ datum nomen; imò & Latio ex eo nomen esse, quia illic latuerit Saturnus. Sed negamus Saturnum, vel Janum, unquam fuisse Aborigenum reges: quomodo Indigetes Dii forent, non Selecti; ut dictum lib. I cap. XII. Quare fatemur quidem, heroem cum Naturæ genio in Saturno cultum esse; sed heros ille non Latii solùm vel etiam Italiæ, sed orbis universi dominus, quod de alio nullo, quam Adam, vel Noë, dicere possumus.

Mixtus item cultus est Vulcani: etsi id fugerit gentiles: qui pro simplici habebant. Sed ex iis, quæ antea diximus, cognoscere est tum coluisse Tubulcainum, tum ignem in Tubulcaino: unde Vulcani vocem esse corruptam, itidem ostendimus. Ut Vulcanus sit tum Natura ignis, tum artis ferrariæ & ærariæ repertor.

Apud Ægyptios ac Libyes similiter mixtus erat cultus Chami, & Solis. Solem coluisse indicat Macrobius lib. I Saturnal. cap. XXI: *Ideo & Hammonem Deum, Solem occidentem Libyes existimant: arietinis cornibus fingunt, quibus maximè id animal valet, sicut Sol radiis.* De cornibus similiter Josephus Ben Gorion lib. II, cap. VI: *Amon est vir mediocris staturæ, non senex, nec juvenis, & in fronte ejus duo cornua, sicut cornua bovis, & barba seu mentum ejus, sicut mentum canis.* Apud Gregorium Turonensem legas lib. I Hist. Franc. cap. V, Chamum esse, quem Persæ vocant Zoroastrem: atque id cognomen ejus sonare *stellam viventem.* Fortasse igitur ejus symbolum, quod colerent, stella fuit. Sed Dinon & alii, ut alibi dictum, interpretantur *stellarum cultorem.*

Janus non quidem antiquissimus Italiæ rex fuit, quam opinionem sequitur Dionysius Halicarn. ut de Marone, & poëtarum aliis taceam: sed est is, à quo præter alios, descenderunt, qui in Latio postea sedes posuerunt. Nempe *Janus* est contractum ex *Javanus*: Javanus autem est ille יון Javan, quem filium fuisse Japhet, sive Japeti, Noachi autem nepotem, Moses testatur Genes. X, 2. Is Javan, sive Janus, Æolibus quidem Ἰάων, at Jonibus Ἴων nuncupatur. Fuit Jon Græcorum parens; quorum pars ab eo *Jones* dicti; uti mare, quod accolerent, Jonium. Quo mari trajecto, variæ gentes Græcanicæ, in his Pelasgi, & Arcades in Latium venere: ac quia genus à Iavano sive Iano ducerent eo hunc pro numine habuerunt: sed sic ut unà cum eo colerent Solem. Unde & Sol vocatus est *Ianus*: uti Luna, *Iana*, & *Diana*, quasi Diva Iana. Sanè quia Sol, & homo, generant hominem, uno cultu conjungere voluerunt, & suæ gentis patrem Iavanum, & omnium gentium parentem Solem. Vide de his plura lib. I, cap. XVIII; ubi ostensum Ianum ἱστορικῶς esse Iavan: & lib. II, cap. XVI; quo loco demonstro, Ianum φυσικῶς esse Solem.

Osiris videtur esse, qui in Scripturis vocatur Mitsraim, Chami filius, nepos Noë, Ægyptiorum parens; unde & Ægyptus in Scripturis *terra Mitsraim*, vel *terra Cham*, appellatur. Pro *Mitsraim* vero *Mesorim* dixere; & κατὰ μετάθεσιν *a*, *Osirim.* Si vera est conjectura, quam adferebamus lib. I, cap. XXVII. *Osiris* iste post mortem cultus est cum Sole; unde & Solem primum dixere Ægyptiorum regem: quod nulli melius, quam Osiridi convenit. De eo abunde egimus lib. II, cap. X. Porrò ut Osiris & homo, & Sol, sic etiam Adonis. Quare idem de eo judicium esto, quod Alexandrinis uno honore cultus Osiris, & Adonis. Suidas *b*: Οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐτίμησαν Ὄσιριν ὄντα, καὶ Ἄδωνιν ὁμοῦ, κατὰ μυστικὴν, ὡς ἀληθῶς φάναι, θεοκρασίαν. *Alexandrini Osirin simul, & Adonin coluerunt, per sacram occultamque, ut verè dicamus, Dei commistionem.*

a Transponendo.

b In Heraisco.

Mixtus etiam cultus fuit Solis, & Beli, sive Nimrodi, aut parentis ejus Chus, qui Noachi ex Chamo nepos fuit. Sol naturale numen, Belus animale. Nam Belus, sicut ait Maro in I Æn. *primus rex Assyriorum*: *ut*,

—— Ab antiquo durantia cinnama Belo.

At primus Assyriorum sive Babyloniorum, rex Nimrodus: ut ex Mosaica historia constat. Quare Belus omnino Nimrodus: qua de re plura diximus lib. I, cap. XXIV. Nempe proprium Regis nomen Nimrod: sed commune *Belus*, quod est *Dominus.* Id enim significat Βαάλ, sive Βήλ, Hebræis בעל, sed Chaldæi ע solent præterire. Verùm quod primò commune, id per ἀντονομασίαν *c* Nimrodi proprium est factum. Servius cum sciret Belum etiam esse Solem, nec cogitaret hoc inde esse, quòd uno eodemque cultu Sol & Rex colerentur, utrique etiam Beli sive Domini nomen optimè convenire, putavit ab Ἤλ, apposito digamma, esse Ϝήλ, sive Βήλ. Sic enim apud eum legi debet *d*: *Regis* (Beli) *nomen ratione non caret. Nam omnes in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua* EL *dicitur. Unde &* ἩΛΙΟΣ. *Ergo addita digamma, & in fine factâ derivatione, à Sole regi nomen imposuit.* Vulgo corruptè HEL, & HELOIS editum est. Sed omnino priori loco ἤλ rescribendum, quod Hebræis אֵל, h.e. *fortis*, & per ἀντονομασίαν *Deus*, q. d. fortis ille. Pro ELOIS autem non ELOIM vel ELOHIM reponendum, quæ viri doctissimi opinio fuit: sed, solùm O, & I, trajectis, ELIOS legendum: ut dictum lib. II, cap. IV.

c Nomine posito pro nomine.

d Ad illud I Æn. Per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.

Ad mixtum hunc cultum similiter refero, quòd Ægyptii in

in duorum boum symbolis coluere tum Solem, Lunamque; tum Regem Ægyptium, & Josephum patriarcham. Boum illorum uni, qui Memphi colebatur, nomen erat Apis; sacer verò erat Lunæ: alteri, qui colebatur Heliopoli, nomen fuit Μνεῦις, & fuit dicatus Osiridi, h. e. Soli ac Nilo. Quæ ex Plutarchi libro cognoscimus de Iside, & Osiride. Sed in Mneue cum Sole Niloque præter Osiridem sive Mitsraim, coluere etiam Menam, primum Ægyptiorum regem, à quo & symbolum bovis videtur nomen Μνεῦις accepisse. Imo fortasse nec Mena alius quam Mitsraim. Primus sane Ægyptiorum Rex Mitsraim exstitit. Apis verò symbolum fuit tum Lunæ, tum etiam patriarchæ Josephi: ut hic quoque numen sit geminum, unum naturale, alterum animale. Fusiùs hæc comprobavimus lib. I, cap. XXVII, & XXIX.

Cap. X.

De heroibus, & heroinis, Scriptura, ut videtur, ignotis, à morte autem cultis cum aliqua mundanæ corporis parte.

HActenus egi de mixto, eorum cultu, quorum nomina, gestaque, in Scripturis habemus. Ita ostensum nobis, in Saturno cum Natura, vel Sole, cultum Adam, & Noë, in Vulcano, cum Igne Tubalcainum: in Jove Ammone, cum Sole occidente, Chamum, Noë filium: in Jano, cum Sole, Javanum, Japheto prognatum: in Osiride, itidem cum Sole, Mitsraim, Chamo satum: in Belo, cum Sole similiter, Nimrodum: ac denique in Mneui bove, cum Sole, eundem Mitsraim; sed in bove Api, cum Luna, Josephum patriarcham.

Venio nunc ad eos, ubi itidem cum natura, vel ejus parte; homines culti sint: sed quorum nec nomina, nec dignitas, vel gesta, Scripturis referantur.

Primum de maribus dicam, quorum alii cum Æthere culti, alii cum Sole: de aliquibus verò utrumque legas.

Cum οὐρανῷ sive cælo, aut æthere, cultus est Jovis, Neptuni, Plutonis, avus: qui, si Euemerum audimus, & Urani ipse nomen habuit. Vide de eo Lactantium lib. I de falsa relig. cap. XI, & XIII. Ubi Ennii hæc ex Euemero adducit: *Initio primus in terris imperium summum Uranus habuit: is id regnum una cum fratribus suis instituit, atque paravit.* Quod Lactantius sic interpretatur, ut primus quidem Uranus habuerit principatum; primus autem regnum habuerit filius ejus Saturnus. Sed de Urano cum nemine contenderim. Multum enim metuo, ut quis ejus nominis fuerit. Sed non repugno, quo minus Οὐρανοῦ a nomen avo Jovis, patri Κρόνου b sit impositum, quisquis ille tandem fuerit.

a Cæli.
b Saturni.

Mixtus etiam cultus fuit Cæli, & regis Cretici. Nam & Jupiter nunc cælum notat, unde illæ loquendi formæ, *sub dio*, & *sub Jove frigido*: nunc appellatio est regis in infantia à Curetibus, seu Corybantibus, in Creta servati, & educati; ut à poëtarum omnibus traditur; item Diodoro Siculo lib. I, & V, & Strabone lib. X. Est & hoc Latini Pacati: *Terra Cretensis parvi Jovis gloriata cunabulis.* Hic est Jupiter Cretensis senior, Cnosi conditor: à quo alium esse eum, qui Europam rapuit, ostensum est nobis lib. I, cap. XIV.

Spartæ uno cultu affecti Agamemnon rex, & Jupiter. Clemens Alex. Admonitione ad gentes: Ἀγαμέμνονα γοῦν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ τιμᾶσθαι, Στάφυλος ἱστορεῖ. *Agamemnona quendam Jovem Spartæ coli refert Staphylus.* Quos hactenus recensui, culti sunt cum Æthere sive Cælo. Referam nunc aliquos, qui culti sint cum Sole.

Sic cultus fuit Mars; uti dictum lib. II, cap. XIII. Porrò Mars non solùm Nimrodus fuit; de quo superiori cap. vidimus: sed etiam Ninus & Thurras, iidem Assyriæ reges: adhæc alius Græcanicus, Mosis æqualis: de quibus actum nobis lib. I, cap. XVI.

Liber alius Ægyptius, alius eo junior Thebanus, Semeles filius. Cultus uterque cum numine Solis, & Liquoris in vite à Sole excocti. Atque exemplo id factum est Ægyptiorum: qui Mitsraim, sive Osiridem suum, similiter sunt venerati. Vide lib. I, cap. XXVII, & alibi eodem libro: item lib. II, cap. XIV, & LXXIX.

Cum Sole etiam cultus Hercules, tum antiquior ille, Ægyptius, sive Tyrius; tum recentior, sive Thebanus. De utroque hoc heroe vide lib. I, cap. XIII, XXVI, XXXII, XXXIV, XXXVI, & alibi eopse libro. Cum Sole cultum, cognoscere est ex iis, quæ afferebamus lib. II, cap. XV.

Æsculapii etiam cultus mixtus fuit: animalis, quidem, quatenus historicè sic vocatur Messenius ille Epidauri incola: de cujus parentibus, ætate, peritiâ medicinæ, ac sepultura, diximus libro primo, cap. XIII: naturalis autem, quatenus, ut Macrobius ait lib. I, cap. XX, vis est salubris de substantia Solis, subveniens animis corporibusque mortalium. Itaque & ipse Apollinis filius fingebatur: ut nihil sit mirandum, si cum eo coleretur.

Est verò ubi parum constet, num cum Jove, sive Cælo, an Apolline sive Sole culti sint. Ut in Aristæo: de quo sic Athenagoras in Apologia: Ἀθηναῖοι Κελεὸν καὶ Μετάνειραν ἱδρύωνται θεοὺς, Ἰλιεῖς δὲ Ἕκτορα φέρουσι, καὶ Χῖοι Ἀρισταῖον τὸν αὐτὸν καὶ Δία, καὶ Ἀπόλλω νομίζοντες. *Athenienses, sibi Celeum, & Metaniram, Deos statuerunt; Ilienses celebrant Hectorem; Chii Aristæum, eundem & Jovem, & Apollinem, existimantes.* De hoc diximus aliqua lib. II, cap. XIII; & lib. III, cap. XI. Hominem fuisse, argumento est, quòd fuerit Chius, si sanus est locus Athenagoræ memoratus. Sed censeo, scripsisse *Ceus.* Quod Maro firmat I Georg. cùm eum describit hoc pacto:

—— Et cultor nemorum, cui pinguia Cea
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.

Ubi sic Servius: *Aristæum invocat, id est, Apollinis, & Cyrenes filium; quem Hesiodus dicit Apollinem Pastoralem. Hic, ut etiam Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, Thebas reliquit: & Ceam insulam tenuit primo, adhuc hominibus vacuam: post, eâ relictâ, cum Dædalo ad Sardiniam transitum fecit. Huic opinioni Pindarus refragatur: qui eum ait de Cea insula in Arcadiam migrasse, ibique vitam coluisse. Nam apud Arcadas pro Jove colitur; quod primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poeta de hoc ipso Aristæo:*

Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere.
Cea vero insula in Ægeo mari.

Ex his verbis alia pertinent ad hoc, ut homo fuerit, ut cùm Thebanus dicitur, Actæonis parens, cultor Ceæ, Dædali æqualis: ac juxta alios Arcadiæ incola, ubi mellificium, apumque docuerit instaurationem. At cultum esse cum cælesti numine arguit, quod ex hoc mixto cultu dictus est Apollo pastoralis, Arcadibus autem Jupiter. Ac firmat ista etiam vetus Apollonii interpres in librum II: ubi dicitur filius Cyrenes, nepos Hypsei, frater Autuchi, & ἐν τῇ Κέῳ a reperisse mellis, & olei artificium: vocatusque à morte Ζεὺς Ἀρισταῖος, καὶ Ἀπόλλων Ἀγρεύς, καὶ Νόμιος. *Jupiter Aristæus, Apollo Venator, & Pastor.* Quo ex loco corrigendus Justinus lib. XIII, ubi fratres Aristæi dicuntur Nomius, & Agræus. Omnino enim *Agreus* rescribendum: nam νόμιος *pastor*, ἀγρεὺς *venator.* Ibidem dicitur frater *Authoci.* Puto rescribendum Autuchi. Nam apud Apollonii interpretem inibi Aristæus dicitur ἀδελφὸς Αὐτύχου. Multa quoque alia ibidem de Cyrene matre filioque Aristæo, narrat ex Pindaro in Pythiis, Pherecyde, Agrœtæ primo Libycorum, Mnasea, Acesthoris libro de Cyrene, Phylarcho. Tandemque ex Bacchylide adjicitur, quatuor fuisse Aristæos; unum quidem Carysti, alterum Cheronis, tertium Terræ & Cæli, & postremum hunc Cyrenes. Quæ omnia inde etiam in uberem suam de Diis historiam congessit Lilius Gyraldus. Adi

a In Cea insula.

& è Latinis Pindari interpretem in od. IV Pythiorum, & Diodorum Siculum lib. IV bibliothecæ: ubi varias ejus migrationes fusè refert. Sed corruptè apud illum legas, εἰς Κῶ νῆσον *a*, & ἐν τῇ Κῷ *b*. Utrobique enim Κίῳ *c* rescribendum. At rectè ibidem de attribuendis ei ὑπὸ τῶν Κείων τιμαῖς *d*: ubi perperam *Coos* pro *Ceis* reddidit eruditus interpres, Laurentius Rhodomanus. Apponam & . . .

a In Ceam insulam. b In Cea insula. c Cea. d Honoribus à Ceis.

Insula est in Ægeo mari Cea in qua sunt urbes quatuor: Julis, Carthea, Læpessa, (scribe *Pæessa*) *Coresus. Ibi existimatur fuisse pestilentia pecorum & armentorum gravis, propter interitum Actæonis, Aristæus, monstrante Apolline patre, profectus est in insulam Ceam; &, ibi sacrificio facto, aram Jovi Jemao* (l. *Icmao*) *constituit: qui, placatis floribus,* (scribe *flatibus*) *& æstu, qui necabant & armenta, & pecora, liberavit ea* (l. *eam.*) *Ipse autem post excessum vitæ, imperante oraculo, ab immorantibus eam insulam relatus in numerum deorum, appellatus est Nomius, & Ægotos:* (repone *Agreus*:) *quod & agresti studio, & curâ pecorum, armentorumque, non mediocriter profuerat hominibus. Traditur hæc historia in corpore Argonautarum à Varrone Atacino.*

Est etiam qui cum Tellure interiori sortitus sit cultum divinum isque Aidoneus, sive Orcus, Molossorum rex: qui Proserpinam in campis rapuit Ennensibus: ac ob præclarum scilicet facinus cum Dite, sive Plutone meruit honorari. Vide, quæ de eo attulimus lib. I, cap. XIX.

A maribus transeo ad feminas: ex quibus una, heroum instar, cum æthere culta est. In Minerva enim colebatur tum summus æther; tum virgo Bœota, quam Ogygis, Thebani regis, filia educârat. Vide, quæ dixi lib. I, cap. XVII; & lib. II, cap. XLII.

Heroinarum aliæ sortitæ sunt cultum cum Luna, Hespero, aut Tellure. Cujus diversitatis ratio est, quòd Soli quidem, Cæli domino, conveniat color nativus; qui principium est activum; Lunæ autem, humor, ut principio passivo: quibus duobus generatio constat. Et notum Junonem Lucinam, quæ eadem ac Luna, præesse parturientibus: Jam quod ad Hesperum, is Veneris est stella: ut Varro etiam appellat. Nempe quia mediocriter & calefacit, & humectat: quæ duo ad generationem requiruntur: ut dictum lib. II, cap. XXXI. Tellus verò communis est mater plantarum, animalium, etiam hominum.

Isis à morte culta est cum Luna; unde & capiti ejus addebantur cornua. Hæc si Osiridis uxor fuit, Osiris autem Mitsraim, Chami filius, Noëque nepos; antiquitas ejus satis sit manifesta. Sed ex Græcorum opinione filia fuit Inachi, regis Argivi, nomine Io, quæ in Ægypto nomen Isidos accepit. Verùm sic quoque summæ fuerit vetustatis. Nam Inachus incidit in tempora Isaaci patriarchæ. Meminit Isidos quoque Epiphanius, paullo antequam de Stoicis *e* agere incipiat. Ei dicitur primo vocata esse Ἀτθὶς, atque ab hac nuncupatam Ἀτθίδα, quæ antea nominata est Ἀκτή. In Ancorato autem apud eundem sectione CVI dicitur appellata Ἀτμίς: quod, ut corrigi debeat, satis indicant, quæ ex Panario adduxi. Lilio tamen Gyraldo, syntagmate de Diis XII, *Atmis* dicitur vocata, filiaque fuisse Aspidis Cappadocis. Ubi de *Aspide* non minus, quàm de *Atmide* corrupti codices Lilium deceperunt. Græcè est, Ἀπίδος τοῦ Καππαδόκου, τοῦ καὶ Ἰνάχου καλουμένου *f*. Sed sic quoque, valde ratio fugit Epiphanium, quia alia *Io*, alia Atthis: illa Inachi, regis Argivi; hæc, ut etiam est apud Eusebium in Chronico Hieronymiano, Cranai, secundi Atheniensium regis filia fuit.

e Hæres. 5.

f Apidis Cappadocis, etiam vocati Inachi.

Cum Astarte, sive Astaroth, prout vocatur Jud. X, 6, quam Lunam esse diximus lib. II, cap. XXI, culta est Europa Agenoris, Phœnicum regis, filia, Cadmi soror. Lucianus quidem, libro de dea Syria, tradit, Astarten esse Lunam: at sacerdotes Phœnices, atque alii, ut idem ex iis se audisse tradit, Europam, Agenoris filiam esse statuebant. Quæ facile conciliantur. Nam φυσικῶς quidem & antiquiori cultu, Luna erat: ἱστορικῶς verò & cultu accessorio, non alia, quàm Europa, colebatur.

Cum vi naturæ generatricis, vel Luna, aut Hespero, culta est amica vel concubina Cinyræ, regis Cypri: uti dictum, cum de Cypria Venere ageremus lib. I, cap. XVII, & XXI.

Atergatis, Syriæ fuit heroina, Semiramidis mater, quæ & Derceto: ut dictum lib. I, cap. XXIII. Hæc post mortem culta est cum Lunæ numine, quatenus vim suam diffundit in terræ & aquæ globum, cumque numine Telluris, ac Aquæ, quatenus Lunarem vim recipiunt: ut ostensum lib. II, cap. LV, & LXXVI.

Cereris etiam cultus partim animalis, partim naturalis fuit. Animalis erat heroinæ Siculæ quæ quia frugum sationem reperit, Græcosque docuit, eo cum spica pingebatur, imò & inde nomen accepit: nam *Ceres* non a *gerendo*, sed ab Hebræis, quibus de spica virente usurpatur. Vide, quæ diximus lib. I, cap. XVII. Hæcce heroina à morte culta est cum gemino numine naturali: uno cælesti, altero subcælesti. Prius est Luna, à qua frugibus incrementum, quia humectat noctu: uti à Sole est maturitas, quoniam calefaciendo excoquit. Alterum numen est vis Terræ frugifera. De gemino hoc naturali numine vidimus lib. II, cap. XXVII, & LIX.

Cum Lucifero etiam, vel potius diluculo, sive aurora, culta est Ino, Cadmi filia: quæ post mortem dicta est Græcis Leucothea, quia cælum mane albescit luce. Latinis autem Matuta, unde nomen tempori matutino. Et de his in Diis Thebanis vidimus lib. I, cap. XIII.

Regina Semiramis, & Tellus, tanquam unum numen colebantur. Suidas in Semiram. Τὴν δὲ Σεμίραμιν καὶ Ῥέαν ἐκάλει. *Semiramidem verò etiam Rheam nuncupavit.*

Acca Larentia, de qua dictum lib. I, cap. XII, culta videtur cum Flora, florum Dea: ut mixtus fuerit cultus, Larentiæ in Flora, Floræ in Larentia. Larentia animale numen, Flora naturale; ut per quam designetur Tellus florifera, sive vis naturæ, per quam plantæ florent.

Heroina Sicula, quàm à morte Cererem esse vocatam dicebamus, filiam habuit, quæ communi quidem nomine dicta est Κόρη, sive Libera; hoc est, filia: proprium autem, sive dum viveret, sive à morte demum, habuit Περσεφόνη, sive Proserpina. Hæc culta est cum terra inferiore: imò & cùm Luna infera. Nam eam quoque significari per *Proserpinam*, diximus lib. II, cap. XXVIII.

Tandem ad conspirationem totius Theologiæ facit, quòd Heraiscus Ægyptius *a*, vir præcellentis ingenii, ac diu peregrinatus, cum variarum gentium religionem scrutatus foret, & in iis perpendisset, & principia, & media, & infinitatem, uti perspicere erat ex hymnis ab eo editis, etiam decrêrit aggredi opus quo complecteretur τῶν θεολογιῶν ἁπασῶν τὴν συμφωνίαν. *Theologiarum, sive religionum, omnium consensum.*

a Suidas in Ἡραΐσκος.

FINIS LIBRI SEPTIMI.

GERAR.

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,
ET
THEOLOGIA GENTILI,
Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,
LIBER OCTAVUS.

Cap. I.

Affectiones *divinum nactæ honorem, ad quatuor summa genera revocantur.*

Abunde pro instituto quidem nostro egimus de cultu substantiæ, tum spiritualis, uti Dei principis, bonorum malorumque angelorum, & animarum post suum è corpore excessum: tum corporeæ, sive particulatim, colendo æthera, elementa, meteora, hominem, bestias, plantas, atque adeo fossilia: sive universè, mundum pro numine habendo. Egimus etiam de cultu ex illo spiritualis, & altero naturæ corporeæ conflato. Nec dubitandum, quin in natura corporea primùm exhibuerint cultum Soli, Lunæ, Stellis; sed his credo universè: postea in superiori natura stellas venerati distinctas. Quo tempore etiam elementalem coluere naturam: ut terram metallorum plantarumque productricem; animantium nutricem, cadaverumque receptricem. Aquam item, quatenus vel marina, vel fluvialis, vel fontana. Hinc universa culta est natura. Quæ cùm, sensu ac mente prædita crederetur, singulis etiam naturæ non partibus modò, sed particulis, imò & affectionibus ejus divinus est cultus attributus. Ac quod affectiones etiam, quæ accidentia dicimus, honore eo dignarentur, inde evenit, quia in his etiam aliquam vim cognoscerent: quicquid autem hac præditum est, id divinæ naturæ particeps videretur. Cic. lib. de Nat. Deor. *Eam rem in qua vis inest major aliqua, sic appellari, ut ea ipsa vis nominetur Deus.* Ut *Fides, ut Mens.* Ac postea: *Vides Virtutis templum, vides Honoris. Quid Opis, quid Salutis, quid Concordiæ, Libertatis, Victoriæ, quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit.* Ridicula sanè ratio, cur ista Deorum habuerint loco. Satis interea declarant, cur affectiones etiam in Diis reponant. Hujusmodi Deorum, prope immensa est copia. Ac in civili quidem Theologia considerari solent tanquam Mentes quædam hoc honoris à summo Deo sortitæ, ut affectionibus istis præessent. Nempe crediderunt Deum, quem Optimum Max. vocabant, non per se omnia curare, quo pacto, ut dicebant, plurimum beatitudini ejus decederet, sed, instar regis, plurimos habere ministros, & ministras, quorum singulos huic, illive curæ præfecisset. Sic Justitia, quæ & Astrea, ac Themis, præfecta erat actibus cunctis, in quibus justitia attenderetur. Comus curare creditus comessationes. Et sic in cæteris id genus Diis, nomen ab ea affectione sortitis, cujus cura cuique commissa crederetur. Quo pacto si considerentur, non aliter different à spiritibus, sive angelis bonis malisque, quàm quod hi revera à Deo conditi sint: illæ vero mentes, de quibus nunc loquimur, sint figmentum mentis humanæ, pro numero affectionum, in quibus vis, esse major videretur, comminiscentis mentes affectionibus singulis præfectas. Facilè autem sacerdotes sua commenta persuadere simplicioribus potuerunt, partim quia turpe & impium videretur velle in rebus divinis plus sapere iis, quibus ob rerum divinarum peritiam sacra omnia committerentur, qui interdum etiam Deorum alloquio digni haberentur: partim verò, quia satis videretur verisimile summæ illi menti, Deorum omnium regi, innumeras servire mentes, ut eo perfectior sit summi Dei beatitudo, minusque curis implicetur: inque tot famulantium numero summi numinis majestas magis eluceat. Ac talis quidem opinio erat Theologiæ civilis.

Dispar verò sententia theologorum naturalium, qui non aliud numen agnoscebant quam naturam rerum: eoque omnia gentium numina referebant sive ad naturam universè, vel naturam æthercam, sive ad hujus aut elementalis naturæ partem vel affectionem. Nec affectiones per se subsistere credebant, quod putare sit absurdum: sed judicant substantiam sive naturam rei vim emittere ad agendum, eoque à vi substantiæ effluere accidentalem: quæ & ipsa nomine naturæ vocarentur, quia naturâ inessent: unde & intellectus eorum terminabatur semper in natura, vel parte naturæ: hoc est, in substantia denominata à formali determinatione subjecti. Nempe mens eorum fuit, prout natura esset occupata circa hanc vel illam affectionem: ita numina, nominaque Deorum variare. Cùm igitur ubicunque vim aliquam majorem viderent, ita divinum aliquid crederent: eò etiam devenere, ut immanem Deorum Dearumque fingerent catervam. Sagaciores interim hæc cuncta unum esse numen ajebant: puta rerum naturam; quæ licet una foret, pro variis tamen effectis varia sortiretur nomina, vario etiam afficeretur cultu.

Hanc Deorum turbam confusè tractarunt priores, multorum etiam naturam non satis explicuere, præsertim quatenus eorum doctrina ad Theologiam pertinet naturalem. Proinde operam non lusero, si id tentem quod viri illi longè doctissimi posteriorum industriæ reliquerunt. Ac primùm id statuo, hominem eas affectiones re-

retulisse in Deos, quæ, ut Ciceronem dicentem jam audiimus, vim haberent majorem, & quæ sine Deo regi non posset: sive ab ea foret spes boni: ut sunt Concordia, & Libertas: sive formido mali, ut Febris, & Tempestas. Quia vero in homine quatuor hæc sunt, existentia, vita, sensus, & ratio: eò affectiones istas quatuor esse generum putamus. Nempe vel sunt communes homini, cum inanimis, sicut locus, & tempus: vel non cum inanimis, sed plantis, ut generatio, & mors: vel non plantis, sed animalibus, ut somnus, & spes: vel hominis sunt propria: ut sapientia, & risus. Primùm igitur loquemur de affectionibus iis, quæ sic homini accidunt, ut toti rerum naturæ, etiam inanimis conveniant.

Cap. II.

De affectionum in Deos relatarum primo genere, quod sic accidit homini, ut illud habeat commune cum singulis mundi partibus: quomodo non solus homo, sed res singulæ mundi, ipsum etiam cælum terminum habet, agiturque hoc capite de Deo Termino.

Hoc primum genus est tripartitum. Continet enim tum initia, ac terminum omnium; tum circumstantias temporis, ac loci; tum modum agendi, qui vel à necessitate est, vel fortuna. Natura res omnis habet terminum. Uti Tellus, Oceanus, Mundus ipse. Unde Jobi XXVI, 10. *Terminum circumdedit aquis, usque dum finiantur lux & tenebræ.* Et XXXVIII, 4. *Ubi eras quando ponebam fundamenta terræ? Quis posuit mensuras ejus?* Et commate 20: *Circumdedi illud* (mare) *terminis meis: posui vectem & ostia: & dixi: Usque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos.* Non dubium igitur, quin divina res sit terminus. Quod cum natura etiam duce viderent gentiles, uti initium rerum omnium Jano, sic finem omnium Termino sacrârunt. Ac primum mundi initium est Chaos; mundi autem perfecti Terminus est summus cæli circulus, sive orbis. Quare ut Janus, quem chaos & mundum esse Ovidius etiam docet in Fastis, ita & Terminus divinos sortitus est honores: atque ut illi omnium rerum initia dicarunt, unde & januæ Jano sacræ: ita huic omnium rerum finem sacraverunt. Augustinus lib. VII de Civitate Dei, cap. VII: *Cur ad Janum dicuntur rerum initia pertinere: fines vero ad alterum, quem Terminum vocant?* Postea hanc superstitionem verbis istis refellit: *Nunquid ergo ad Mundum, qui Janus est, initia rerum pertinent: & fines non pertinent, ut alter illis Deus præficeretur? Nonne omnia, quæ in hoc mundo fieri dicuntur, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista vanitas, in opere illi dare potestatem dimidiam: in simulachro faciem duplam?* Nec tamen hic obmutuissent gentiles. Quantum enim ex iis, quæ afferre pro se, Patribus ipsis testantibus, solent, dixissent, Janum quidem pro Mundo sive universâ rerum Natura accipi: sed propriè esse Solem: atque etiam, quando pro tota rerum Natura sumitur, præcipuè tamen signare Solem, quo nihil mundus habeat excellentius, quique universam temperet ac moderetur naturam. Jam quod attinet ad illud, quod bifrontem finxerint Janum, hoc quoque retulissent ad Solem, qui Orientem videat, & Occidentem. Ad illud verò, quòd Augustinus ait, dimidium Jano tribui, puta rerum initia; dimidium Termino, rerum finem; atque ita toti rei neutrum præsidere numen: reposuissent, Janum eundem esse ac Apollinem sive Solem; hunc vel unicum, vel præcipuum esse Naturæ numen: si unicum esse placeat, eundem esse Terminum, sed pro diverso considerandi modo, vel Janum dici, vel Terminum: Janum, si consideres initia rerum: Terminum, si earum spectes exitum. Sin numen malis præcipuum, distinguendum esse inter duo numinum genera, quorum alia sint Dii Consentes ac Selecti; alia Dii minorum gentium, ac ministrantium superioribus: Apollinem ac Janum superioris esse ordinis: Terminum inferioris: eoque nihil discedere perfectissimæ Jani sive Solis divinitati, si Terminus rerum exitum procuret, quia per Terminum curet, more regio, qui facere dicuntur, quæ per ministros efficiunt. Sed hæc speciosius, an putidius, dicantur, nihil hoc loco disquirere attinet, quia abunde omne hoc refelletur iis, quæ adversus naturæ corporeæ cultum inferiùs dicentur. Et hæc de Deo Termino, quatenus etiam attendimus universam mundani corporis molem; quanto magis singulis partibus, tum simplicibus corporibus, tum etiam mixtis. Sed nulla in re æquè celebratur, quàm in agraria. Ubi Terminus materiæ ratione, est lapis, vel stipes: sed, ratione formæ, est relatio ad signandum agrum, sive publicum, sive privatum. De materia, quod dixi, autor Tibullus lib. 5, El. 1.

Nam veneror seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in trivio florida serta lapis.

Et Lactantius lib. I, cap. XX: *Huic ergo publicè supplicatur, quasi custodi finium Deo, qui non tantum lapis, sed stipes interdum est.* Respexit huc etiam Tertullianus, libro adversus Psychicos: *Rursus palos terminales figitis Deo.* Interim videmus hic distingui à Tertulliano, inter palum terminalem, & Deum Terminum, cui figitur. Non igitur sapientiores palum putabant Deum, sed Deo sacrum; opinione hac, quod palus is esset sacer, animis religio injecta, ne quis transferret. Justitia nihil divinius. Hujus autem est, suum cuique tribuere, nec terminos transferre. Libis, pulte, primitiis frugum, non cruentâ hostiâ, ei sacrificabant; ut volunt Dionysius, & Plutarchus. Sed malim hac parte audire scriptores Romanos. Ex quibus porcâ etiam, & agnâ, sacrificatum fuisse, testes Ovid. II Fast. & Horat. Epod. od. II.

Primus verò in Deos retulit, sive Tatius Sabinus, ut censet Varro; sive Numa Pompilius, quod traditum Dionysio in secundo. Ac Numæ hujus lex illa apud Festum: *Qui Terminum exarâssit, ipse, & bos, sacer esto.* Nempe duplici nomine divinitas est Termino attributa. Ac prius quidem quia insignem, atque, ut ita dixerim, divinum planè usum præstarent limites agrorum in genere humano: quo nihil utilius ad litigia evitanda: quid verò meliùs nobis, quid Deo gratius, quàm si concordia sit inter bonos? Præterea illud attenderunt, quod si Terminus esse Deus crederetur, cui curæ essent agrorum limites: magis religio sit futura omnibus limites malo dolo transferre.

Atque hæc in caussa fuere, cur à Tatio, vel Numa divinus sit honos Termino exhibitus. Postea verò magnopere hanc divinitatis opinionem auxit, quod cùm Tarquinius Superbus templum in Capitolio condere proposuisset, fanaque alia, quæ eo in monte forent, ut spatium templo Jovis amplius esset, exaugurarentur; solius Termini fanum exaugurari non posset, quia aves non addicerent. Testis Dionysius Halic. lib. III Antiquitatum, item Livius, & Florus lib. I, cap. IX. Unde Maro:

—— *Capitoli immobile saxum.*

Hinc callidè sacerdotes atque augures hoc eo retulere, quod divinitus significaretur, uti Terminus nec Jovi cessisset, ita longè minus cessurum ulli mortalium: ac proinde nunquam motum iri terminos imperii Romani. Quâ de re ita Servius ad locum Poëtæ antè memoratum: *In urbe Roma Jovis templum non fuit: quod cum jam devotum à Prisco Tarquinio, vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit auguriis captare, qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus* (*in quo erant multa diversorum Numinum sacella*) *actum est, ut exinde ad alia templa Numina avocarentur sacrificiis, quo possit liberè, & sine piaculo templum Jovis exædificare. Cumque omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, descendere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, & deprehensum, quòd Terminus cum Jove remanens, æternum urbi imperium cum religione significaret.*

ficaret. Unde in Capitolio pronapars tecti patet, qua lapidem ipsum Termini spectat. Nam Termino non nisi, sub dio sacrificabatur. Alterum etiam accessit, unde Romam fore caput mundi promitterent: nempe quod in fundamenti sedibus inveniretur caput humanum. Sanè & Carthagine repertum fuerat caput, sed equinum: unde Maro I Æn.

> *Effodere loco signum, quod regia Juno*
> *Monstrârat, caput acris equi.*

Unde & in nummis Carthaginensium id caput: & putantur literæ subjectæ signare ZAKKABÆ, quod Pœnis notat *caput equinum.* Cæterùm tale signum Pœni interpretabantur fore urbem suam, acrem & bellicosam. At Romanis visum excellentius quiddam, quia equus paret homini: unde colligebant equi caput esse signum servitutis, humanum autem imperii. Porrò de reperto capite humano Arnobius lib. VI auctores laudat Sammonicum, Granium, Valerianum, & Fabium. Atque addit id caput fuisse cujusdam Toli. Quod & indicat Marcianus Capella lib. III: *Quæ femina licet in Attica, ubi majori ævi parte floruerat, se assereret incedere palliatam, tamen ritu Romuleo, propter Latiale numen, & Toli caput, propterque Martiam gentem, Venerisque propaginem Senatum Deûm ingressa est penulata.* Sic enim rectè eum locum correxit, summus vir, &, dum viveret, amicissimus Laurentius Pignorius epist. XII in Symbolicis Epistolicis. Antea corruptè *olim caput*, pro *Toli caput*, legebatur. Quod verò Arnobius putavit vocem Capitolii esse conflatam ex *caput*, & *Toli*, id vanum est. Uti & totum illud falsum, quod homo ille cujus caput repertum, dictus fuerit Tolus. Fabulæ originem præbuit nomen *Capitolii*: ubi *tolium* non est ex derivatione, sed πλεονασμός, sive productio vocis: ut *monium* in *matrimonium*; *mentum* in *sacramentum*, & similia.

Porrò, ut ad Deum Terminum redeam, quantopere ratio fugerit Romanos, quòd ex immobili illo Capitolii saxo collegerint nunquam motum in Terminum imperii Romani: argumento est quod Adrianus Cæsar (Festi Rufi verba sunt) *invidens Trajani gloriæ, sponte Armeniam, ac Mesopotamiam, & Assyriam reddidit: ac medium inter Persas, & Romanos, Euphratem esse voluit.* Quod item temeraria Juliani Desertoris pugna ad Ctesiphontem, ubi victus occubuit, iterum mutati sint termini. Quod item Jovianus, coactus est iniquis pacem conditionibus inire cum Parthis. Nisibidem urbem iis, & superioris Mesopotamiæ partem concessit. Quæ cum exposuisset Augustinus in IV de Civ. Dei, cap. XXIX, sic concludit: *Vano igitur augurio Deus Terminus non cessit Jovi, qui cessit Hadriani voluntati, cessit Juliani temeritati, & Joviani necessitati.* Et hæc de Deo Termino: de quo falsus Lactantius lib. I, cap. XX; ubi eundem putat lapidem illum, quem Saturnus dicitur devorâsse pro Jove, qui *Abaddir*, & *Batulus* dicebatur. Is enim longè alia occasione, ut superius expositum nobis, divinum est honorem consecutus: nec relationem habuit ullam ad agros limitandos: prout hoc loco consideratur.

Cap. III.

Acceditur ad alias adfectiones, homini etiam cum inanimis communes. Uti præcipue actum. De Phanete & Saturno, quatenus tempus notat: deque temporis partibus, pro Numine habitis: ut sunt Nox, & Dies: ubi dictum, quomodo Nox ab Erebo differat, deque Leucothea, sive Matuta: ac denique de Horis anni. Deque numero, imprimis eo, qui Pythagoreis τετρακτύς.

TEmpus est durationis successivæ mensura. Hoc consideratur vel universè, vel secundùm aliquas partes. Universè Tempus ab Orphicis colebatur: ac credebatur initium omnium, quæ videmus. Simplicius in lib. IV Φυσικ. ἀκροάσ. Μετὰ γὰρ τὴν μίαν τῶν πάντων ἀρχὴν ὁ Ὀρφεὺς καὶ χρόνον ἀνυμνεῖ, ὡς μέτρον ὄντα τῆς μυθικῆς τῶν θεῶν γενέσεως, αἰθέρα καὶ τὸ πελώριον χάσμα προελθεῖν φησι, τὸ μὲν τῆς προσεχοῦς προόδου τῶν θεῶν αἴτιον, τὸ δὲ τῆς ἀπειροειδοῦς, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ·

> Οὐδέ τι πεῖραρ ἐπῆν, οὐδὲ πυθμὴν, οὐδέ τις ἕδρα.

Post principium unum omnium, quod tempus esse, Orpheus carmino celebrat, tanquam mensuram fabulosæ Deorum generationis, ait productum esse atherem, & ingentem hiatum: illum esse caussam finitæ Deorum productionis, hunc vero infinitæ; deque illo ait:

> *Neque hujus finis aliquis erat, neque fundus, neque ulla sedes.*

Quod si Tempus sit Orpheo omnium principium, ut Simplicium dicere audivimus: nec Φάνης aliud fuerit: de quo sic Nonnus in explicatione Historiarum, quarum meminit Nazianzenus. Sic enim scribit in Orat. funebr. Basilii Magni: Ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ποιήμασι συνεισήχθη τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα, μεθ᾽ καὶ ἄλλων πολλῶν, ὧν τὸν Φάνητα εἰσφέρει αἰδοῖον ἔχοντα ὀπίσω περὶ τὴν πυγήν. Λέγουσι δὲ αὐτὸν ἔφορον τῆς ζωογόνου δυνάμεως. *In Orphicis poëmatis hæc duo nomina simul inducuntur cum aliis multis: è quibus Phanetem describit genitale membrum habentem circa clunes: atque ajunt eum esse præfectum prolificæ potestatis.* Etiam hujus numinis meminit Proclus lib. IV in Timæum: Διὸ δὴ καὶ ὁ Ὀρφεὺς Φάνητά τε τὸν θεὸν προσηγόρευσεν, ὡς ἐκφαίνοντα τὰς νοητὰς ἑνάδας. *Iccirco Orpheus Deum appellavit Phanetem, quia patefaceret intelligibiles unitates.* Ubi per *unitates* designat ideas sive formas mentis divinæ. Proclus tamen videri possit per *Phanetem* non *tempus* intellexisse, sed Deum ipsum mundi opificem. Sic enim de eo scribit Lactantius lib. I, cap. V de falsa religione: *Orpheus, qui & vetustissimus poëtarum, & æqualis ipsorum Deorum, (siquidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis, & Hercule navigâsse) Deum verum, & magnum* πρωτόγονον primogenitum *appellat, quòd ante ipsum nihil sit genitum; sed ab ipso sint cuncta generata: eundem etiam* Φάνητα *nominat, quod cùm adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit, cujus originem, atque naturam, quia concipere animo non poterat ex aëre, immenso natum esse dixit:*

> Πρωτόγονος Φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.

Sed si ex infinito aëre genitus Phanes, quomodo ante eum nihil erat. Nec sanè aër ante tempus fuit. Nec desunt qui per *Phaneta* intelligant Diem; vel diei auctorem Solem: quomodo Orpheum cepit Diodotus Siculus lib. I. Quidquid verò de Orpheo est, saltem tempus à Græcis, & Romanis cultum fuit sub nomine Saturni. Nam constat eo tum naturam intelligi, quomodo consideravimus, cùm superius de Mundi sive Naturæ numine tractaremus: tum durationem omnium rerum in natura: unde Κρόνος quasi χρόνος dici, veteres tradidere. Ac quia tempus omnia absumit, eò & dictus Saturnus crudos devorare liberos. Ideo [a] ὠμηστῆρα vocat eum Nonnus in secundo Dionysiacôn. Athenagoras etiam censet, eo Rheam, (quam terram esse, ostendimus libro secundo) Saturno datam uxorem, quia tempus è terra omnia producit, quæ postea abolet.

[a] Crudis vorantem.

Peripateticis tempus dicitur esse mensura motus: ubi externam intelligunt, quia tempus dimetitur motum, non ut est motus, sed ratione successionis, sive, ut habet prius ac posterius. Cumque in quovis genere sit aliquid, quod mensura sit omnium ejusdem generis: omnium motuum mensura est motus cælestis: quippe qui solus sit continuus, nec quiete intercipiatur: solus quoque sit regularis, non autem nunc velocior, nunc tardior: adde quòd idem sit velocissimus: quod eo necesse fuit, ut minima etiam dimetiri liceret. Velox quippe nuncupatur id, quod minimo fit tempore: ut est in IV Φυσ. ἀκροάσ. cont. XCVI.

Partes temporis sunt vel minores, vel majores. Minores sunt Nox, & Dies. Quorum distinctio est secun-

dùm modum Solis vel accedentis, vel recedentis. Eorum ista est ex Hesiodi γενεαλογία. Primò fuit Chaos: quod ipsum in Diis. Priorem tamen locum obtinet triplex substantia: una materiæ planè expers, ut angeli, & animæ: altera planè materialis, ut corpora cælestia, elementa, & inde composita: tertia partim materiæ particeps, partim expers; ut homo. Præter quæ ut dixi, pars substantiæ gentibus est relata in Deos: puta materies ipsa; nempe chaos: pro quo Scriptura initio Genesios תהו & בהו *tohu*, & *bohu*: unde Phœnicum Dii Thoth, & Bau: ut ex Sanchoniathone apud Eusebium *a* cognoscimus. Hæc de chao. Nunc cætera ex Hesiodo prosequamur. Post Chaos fuere Tellus, & Tartara: item Amor. Ex Chao autem Erebus & Nox. Ex nocte & Erebo Æther & Dies. Primum Chaos, sive ut locus, sive ut materies omnium formarum vacua, quo pertinet quod Scriptura ait, Terram fuisse primo rudem & inanem. Hinc fuit Tellus, ut circa quam moveretur Cælum, &, ut Hesiodus ait, sedes Deorum immortalium. Omnis enim motus fit super immobili. Cælo centrum fuit Tartarus, utpote interior pars Terræ. Quippe Terra cum Tartaro simul constituit centrum. Post illa Amor. Nam Chao inerat appetitus formæ. Ut enim femina marem, ita materies desiderat formam, tanquam sui perfectionem: unde & ἐντελέχεια vocarut, ab ἐντελὲς, & ἔχω, quasi dicas perfectihabiam; uti Herm. Barbarus ad verbum reddebat. Ex Chao originem ducere dicuntur Erebus, & Nox: quæ iccirco & Maro conjunxit:

a Lib. 1 de præparat. Evangelii.

Pallentes umbras Erebi, Noctemque profundam.

Nempe ante Diem tenebræ fuere. At tenebræ intra terram Erebus dicuntur: supra terram, Nox. Vel locus quidem Erebus; tempus, Nox. Nam umbræ humanæ in Erebo degere dicuntur. Atque in Erebo etiam Hesiodus vult esse Titanas, Cottum, Gygem, & Briarea. Nox etiam dicitur ab inferis venire locis: unde poëta,

—— *Ruit Oceano nox.*

Subit mox,

Involvens umbra magna terramque polumque.

Nempe quia nox est umbra terræ: umbra verò est lumen non quidem nullum, sed imminutum. Ex Nocte & Erebo prognati dicuntur Æther, & Dies: ubi Erebo Æther, Nocti Dies opponitur. Quando autem ex Nocte, & Erebo, Æther, & Dies, geniti statuuntur: τὸ EX capitur, οὐχ ὑλικῶς, ἀλλὰ στερητικῶς: hoc est, non tanquam materia, sed privativè, sive velut terminus, à quo: quomodo & Aristoteles dicit duo contraria esse generationis principia, unumque amborum subjectum. Priora esse privationem, & formam: posterius materiem. Priori modo ex indocto fit doctus, ex non ente ens, ex tenebris lux. Sic quoque ex Latona, quæ Græcis Λητώ, ἀπὸ τοῦ λαθεῖν, h. e. *à latendo* dicta, Sol, & Luna, nati dicuntur: videlicet, quia omnia ex latentibus fecere manifesta. Unde & in Delo nati perhibentur: quia δῆλος, *manifestum*. Pluribus hæc exposui lib. II, c. XII. Non satis hæc observavit Hesiodus: ut cui Nox φιλότητι μιγεῖσα *b* peperisse dicatur. Hoc enim locum non habet, si Dies è Nocte solùm στερητικῶς nata. Nempe vel parum attendit, vel non curavit locutionem priscam, ac fortasse à Musis ipso haustam: ut qui sic initio operis sui dicat ex vespera factum esse diem.

b In amore permista.

Porrò Noctem etiam Romanis, secundum Theologiam civilem Deam fuisse, argumento est, quòd ei sacrificabatur gallus. Caussam adfert Ovid. lib. 1 Fast.

Nocte dea Noctis cristatus caditur ales,
Quod tepidum vigili provocet ore diem.

Etiam Plautus Diem Noctemque inter Deos retulit prologo Menæchmorum:

Non ego idem facio, ut alios in Comœdiis
Vidi facere amatores, qui aut Nocti, aut Diei,
Aut Soli, aut Lunæ, miserias narrant suas.
Quos pol ego credo humanas querimonias
Non tanti facere, quid velint, quid non velint.

Quod si inter minores temporis partes sint Nox, & Dies, quanto magis diluculum, ac aurora! Quibus præerat Λευκοθέα, quæ Romanis matuta: ut est apud Plutarchum in Camillo, & quæst. Rom. A Matuta *matutinus* dicimus. Quam latè ejus patuerit religio, arguit, quod & templum atque oraculum Leucotheæ fuerit in Moschica regione: ut est apud Strabonem in XI. Loquor verò nunc de Leucothea, quatenus est numen naturale: puta aurora, sive diluculum. At quatenus est Ino, Cadmi filia, vidimus de ea lib. I, cap. XIII, & XXIV. De Matuta, nos etiam in Romanis ad ann. CCCVIII, in fine.

Exspectet fortasse aliquis, ut quia sicut diluculum, ita & horæ, pars sint diei: de his etiam dicam: quando quidem & Horæ sint in Dearum numero. Sed diei in horas divisio ignota fuit veteribus: quibus generatim ὥρα quævis pars diei. Ut in lege Solonis, Ὁ ἥλιος ἔστω τῶν ὁρίων ἐσχάτη ὥρα ἔστω. Quod Romani in XII Tabb. ita reddidere, SOL OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO. Nempe antiqui distinguebant diem his partibus; de media nocte, gallicinio, conticinio, ante lucem, diluculo, mane, ad meridiem, meridie, de meridie, supremâ, (ubi intelligitur *tempestas*, ut vidimus in XII) vesperâ, crepusculo, luminibus accensis, sive primâ face, concubio, nocte intempestâ, ad mediam noctem, mediâ nocte: sicut docet Censorinus de die Natali cap. ult. Ac ne Græci quidem Platonis & Aristotelis temporibus imò aliquanto etiam pòst, horas novere: unde apud Athenæum lib. 1, quæstio illa Ulpiani, utrùm in veterum Græcorum scriptis ὥρα reperiatur pro diei parte. Et tamen Græci diem in XII horas divisere ante Romanos: à quibus hanc consuetudinem tandem accepere Judæi. Cum verò Horæ in Dearum numero censentur, non XXIV diei partes, sed IV anni tempora intelliguntur: de quibus deinceps loquar.

Dixi de partibus anni minoribus. Majores verò sunt ὧραι, sive partes istæ quatuor, in quas annus per utrumque æquinoctium, & solstitium, brumamque, sive, ut vulgo loquuntur, per duo solstitia dividitur: puta ver, quod calidum, & humidum; æstatem, quæ calida, & sicca; auctumnum, qui frigidus, & siccus; & hiemem, quæ frigida, & humida. Annalia tempora à Cælio Aureliano vocantur lib. III Tardarum Passionum, cap. VIII. Proque earum numero quadrigas Soli esse attributas, Fulgentii in Mythologicis opinio est: item Isidori lib. XVIII Originum, cap. XXXVI. *Quadrigas*, inquit, Soli *sacraverunt*, *quia per quatuor tempora annus vertitur: ver, æstatem, auctumnum, & hiemem.* Proque quatuor his temporibus colores etiam aurigarum fuere in Circensibus. De quo in Theologia Symbolica dicetur. Est ὥρα vox ab אור or, *lux*. Nempe ab eadem origine, à qua ὧρος, hoc est χρόνος, ut interpretatur Erotianus: item ὧρος pro Sole, ut apud Ægyptios, teste Macrobio lib. 1 Saturnal. cap. XXI. Ὧραι φυλάσσουσι τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ, *Horæ servant ac custodiunt portas cæli.* hoc est quatuor cæli cardines. Unde Janus sic apud Ovidium lib. 1 Fast.

Præsideo cæli portis cum mitibus Horis.

Hoc ideo de Horis finxere, quia à cælo omnis promanat inferior virtus ac potestas. Ideo & Jupiter per eas dicitur mundum omnem moderari. Horatius lib. 1, od. XII:

—— *Qui res hominum ac deorum,*
Qui mare ac terras, variisque mundum
Temperat Horis.

Ubi varias vocat, quia multum sint dissimiles.

Sed inversè quidem ὧραι sunt quatuor anni partes: particulatim autem ver: quæ aliter Ἥβη, Latinis *Juventas*. Nempe numen hoc bifariam attenditur, quatenus ver notat, & prout adolescentiam significat. Priori modo consideratur in fabella, qua dicitur, cùm Juno hieme lactucas comedisset, proximo vere peperisse. Nempe lactucis frigus hibernum designatur. Sunt enim lactucæ frigidæ, præsertim crudæ; eoque & somnum conciliant, & ardorem bilis extinguunt. Hebe verò, hoc est, aëris temperies, verno tempore redeunte redit. Omnia enim

tum

tum pullulant, & pubescunt, unde & vernum tempus Ἥβην dixere. Nam ἥβη, *pubes*. Sed calor ille aëris, qui vere redit, deserit nos hieme, præsertim Sole Aquarium ingrediente. Eoque dicitur Hebe cecidisse turpiter in Deorum conspectu: ejusque in locum suffectus Ganymedes, inque Aquarium conversus. Ac credo inde etiam est, quòd Phliasii veteres, Γανυμήδαν vocarint Deam, quæ posterius dicta est Ἥβη: ut est apud Pausaniam in Corinthiacis. Quæ dixi, ad Græcos pertinent. Apud Gaditanos verò etiam Mensis, & Annus divino cultu affecti. Geminam enim his aram fuisse constitutam, Ælianus retulit in Opere deperdito περὶ προνοίας *a*: ut ex eo refert Dionysius ὁ περιηγητής.

a De Providentia.

Absolvi de tempore. Altera universalis rerum affectio est locus. Quò à nonnullis Chaos, ab aliis Erebus, refertur. Sed de utróque proximè dictum, dum explanamus, quæ de iis in Θεογονία sua Hesiodus scripsit.

Vocant igitur nunc me, quæ pertinent ad modum, quo non humanæ solùm actiones fiunt; sed illa etiam, quæ naturæ sunt opera. Fiunt autem vel necessitate sive Fato, vel fortuito. Quo & pertinent *Tenitæ* vel *Tenitæ*. Hæ, ut ex Festo Paullus ait, *credebantur esse Sortium Deæ, quod tenendi haberent potestatem.* De Fato, & Fortuna, nunc ampla agendi occasio foret, nisi abunde de hoc egisse me putarem libro secundo hujus operis extremò. Dolendum verò homines etiam, qui Christiani volunt haberi, alios quidem sic loqui, ut omnem eis Fortuna faciat paginam: alios verò, ut Fatum agnoscant, sed crudele, & impium. Quomodo etiam, dolore credo abreptus loqui non dubitavit vir longè doctissimus Nicolaus Leonicenus epilogo eruditi operis de Plinii erroribus ad Hermolaum Barbarum scripti: *Quis non de crudeli fato atque impio conqueratur, quod nobis tot, quos prior Hermolai vita germinaverat fructus, antequam maturescerent, intercepit?* Hujusmodi apud plurimos lego: quæ nec in poëtis probo: at in philosophis, præsertim Christianis, vehementer damno.

Tertia universalis est affectio Numerus. Nam hominibus æquè, ac rebus aliis, accidit, ut numerentur. Numerus verò, secundùm Pythagoricos, res sacra. Unde & numeros Deorum nominibus appellarunt. Qua de re anonymus in Theolog. Arithmet. ex Nicomacho, Anatolio, & aliis collecto. E junioribus verò clarissimus Joan. Meursius in Denario suo Pythagorico opusculo pereruditо literatis perutili, ac mihi eo gratiori, quod inscripserit nomini nostro.

In numeris nullus æque divinus Pythagoræ habitus est ac quaternarius: ut per quem etiam jurare soleant: quod & Lucianus indicat in Vitarum auctione. Rationem adducit Hierocles: Καὶ ἁπλῶς, τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνεδήσατο, στοιχείων, ἀριθμῶν, ὡρῶν δ' ἐτῶν, ἡλικιῶν συνοικισμῶν· καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὃ μὴ τῆς τετρακτύος, ὡς ῥίζης, καὶ ἀρχῆς, ἤρτηται· ἔστι γὰρ, ὡς ἔφαμεν, δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ αἰτία ἡ τετράς. *Et, ut verbo dicam, quæcunque sunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempestatibus, in ætatum contuberniis. Neque aliquid dicere est, quod non à quaternario, veluti radice ac principio dependeat. Siquidem est, uti diximus, omnium opifex ac caussa.* Vide & Theonem Smyrnæum Mathematicorum lib. I, cap. XXXVIII: ubi rationem exponit, cur Quaternario tantum habuerint honoris, ut per eum jurare soleant. Operæ etiam sit adire, quæ istic ad Theonem Bullialdus annotavit ex lib. III Procli in Timæum, item ex aliis ad cap. Theonis 43.

CAP. IV.

De numinibus generationi præfectis: uti Priapo, Venere, ac Genio.

Consequitur, ut veniam ad eas hominis affectiones, quæ illi accedunt non simpliciter, quatenus est, sed quatenus vivit; quod commune habet, non modò cum mutis animantibus, sed etiam cum plantis. Atque hic attendimus primo vim parentum generativam, per quam aliquis vitam accipit: hinc ætatem, ex quo esse cœpit: quò pertinent juventus, & senectus: exinde nutritionem, & accretionem, quæ & ipsa cum ætate prima incipiunt: præterea sanitatem, & morbum, quæ vitam comitantur: ac denique mortem, quâ quid vivere desinit. Quæ omnia etiam plantis suo modo insunt. Nam est iis facultas generandi: & quæ genuere nutriuntur, ac crescunt: habent & suos morbos, ut robiginem seges; etiam æstu nimio, pluviæque defectu, vel senio languent, tandem item emoriuntur.

Facultas generatrix, quæ vitam largitur, nunc Priapi, nunc Veneris nomine significatur. Nec semper tamen sic considerantur. Quandoque enim per illum & illam intelligitur cælum, aut cæleste aliquod corpus unde vis generatrix in plantas, & animantia, derivatur. Sic Priapus reducitur ad Solem: quomodo attendimus libro II, cap. VII. Venus autem reducitur ad Lunam, & Terræ ac Aquæ globum: quo pacto eam consideramus libri ejusdem cap. XXVII, & LIX. Hoc loco de Priapo, & Venere, tractamus, quatenus per hæc nomina intelligitur non corpus aliquod cæleste, aut elementale; sed vis generatrix, à Sole Lunaque, ac Terræ etiam & Aquæ natura proficiscens, inque animantium ac plantarum ortu sese exserens. Ut de Priapo priùs loquar, grande Priapo αἰδοῖον *a* tributum ut indicaretur magna naturæ potentia in rerum productione. Simulachrum ejus in hortis ponebatur, ut significaretur, omnem arborum, plantarumque ubertatem, Naturæ Deo tribui oportere: hoc est, Deo naturæ, ut sapientiores interpretabantur. Ac credo Πρίηπος dictus à פרי peri, hoc est, fructus: quia à numine eos exspectarent. Priapum non novit Hesiodus in Theogonia: quod etiam Straboni observatum in XIII. Postea &, ut Priapo sodales in Deos relati: Orthanes, & Conissalus: quorum prior, Priapi exemplo, cum ingenti veretro fingebatur: ut Hesychius testis: alter Suidæ dicitur δαίμων Πριαπώδης *b*.

a Veretrum.

b Deus Priapejus.

At Veneris nomen plura etiam, quàm Priapi vocabulum comprehendit. Nam præterquam quod ea Luna, vel Lucifer, aut Hesperus, significatur: etiam sumitur nunc pro potentia generativa, nunc pro generandi appetitu, nunc pro ipsa συνουσίᾳ *c*. Potentia generatrix inest non plantis minus, quam animantibus. Nocturnaque plantarum incrementa satis comprobant vim Lunarem. Quemadmodum igitur Priapus, hoc est, Solaris vis, hortorum custos habebatur, ita & Venus credita præesse hortis; teste Plauto, Varrone, Plinio. Hæc Venus Luciano *d* dicitur ἡ ἐν κήποις, sive Hortensis. Unde videmus, cur *Venerem* pro *olere* dixerint: ut Nævius apud Festum *e*. Alter vocis usus erat, cùm venus accipitur pro appetitu generandi. Is verò appetitus bifariam consideratur, ut naturalis, quomodo & plantis convenit, & ut animalis, quomodo Libido vocatur, ac animalium est proprius. Tertium vocabuli ejus usum dicebamus, cùm sumitur pro συνουσίᾳ, sive coitu. Is ratione sexus potioris magis actio; ratione sequioris, magis passio est. Eo pacto nunc non attenditur, quia plantis non inest sexus: ut ostensum lib. V. Sed sic considerabimus, ubi deventum erit ad numina societatis domesticæ, deque Conjugalibus Diis agemus.

c Cohabitatione.

d In meretriciis Dialogis.

e In Coquus.

Nec solum hujus loci est Priapus, cum Venere: sed etiam Genius, quatenus per eum intelligitur facultas generativa. Festus: *Genium appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum.* Ubi malim, *genendarum*, quomodo Censorinus sæpe usurpat *genere* pro *gignere*. Etsi nec alterum damnum; ut *gerere* ponitur pro προσάγειν, sive facere. Sic *gerere* interpretantur glossæ Philoxeni. Et convenit illud in Glossis Cyrillo tributis: Χειρίζω, *gero, tracto*. Qua de significatione dixi etiam lib. VI de Arte Grammatica *f*, cum de *Gerundii* voce ageremus. Ut tamen *genundo* apud Festum, quàm *gerundo* ma-

f Sive l. 4. de Analog. cap. 11.

malim, faciunt hæc quæ post verba proximè allata subjicit Festus: *Aufustius, Genius,* inquit, *est Deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, & propterea genius meus nominatur, quia me genuit.* Ubi non video quid per illum filium Deorum, parentem hominum, intelligi in natura possit, quàm vis illa à Deo Naturæ indita, per quam generatur homo. At per *Geniales Deos* intellexere partim vim generandi hominis, quatenus à Sole & sideribus proficiscitur; partim elementa ipsa, quatenus materies sunt hominis. Unde idem Festus: *Geniales Deos dixerunt aquam, terram, ignem, aerem; quæ Græcorum alii* στοιχεῖα a, *alii* σπέρματα b *vocant. Duodecim quoque signa, Lunam, & Solem, inter hos Deos computabant.* Glossæ Philoxeni: *Genialis,* Γαμήλιος, Στοιχεῖος c, Τύχη d.

a Elementa. b Semina. c Elementum. d Fortuna.

Ad facultatem generativam reducitur etiam fœcunditas. Ex Tacito autem & aliunde notum, ut adulatio publica, in gratiam Neronis, etiam ædem exstruxerit Fœcunditati Poppeæ.

Cap. V.

De numinibus infantiæ Vagitano, Levana, &c. juventutis item, & senectutis præsidibus.

A Generatione venio ad ætatem, quæ quid aliud est, quam constitutio animalis ex vitæ cursu in tempore? Ut planè sit modificatio potentiæ naturalis. Ætatis annos numeramus ab eo tempore, ex quo haurire cœpimus auram vitalem. In his annis maximè septenarius, & novenarius in considerationem veniunt: quorum ille Apollini, hic Musis est sacer: ut ex Censorino diximus lib. III, cap. XX. Non addam quæ de annis climactericis ibidem memoramus.

In ætate primò attendimus primam, hoc est infantiam: ubi, si intra nutritionem, & incrementum, communes nobis cum plantis affectiones consistere velim: facilè negotio hoc defungar.

Sed quia ex nutritione, & augmento, proveniunt vires ad alia multa: visum simul exsequi actus aliquos naturæ humanæ cum animalibus aliis, non item plantis, communes.

Infantium actus sunt vagire, unde Vagitanus: rumam, sive mammam sugere, unde Rumina: edere, unde Edusa: bibere, unde Potina, postmodo cubare, unde Cuba: & quoniam in cunis cubarent, Cunina: ac quia sic caro & vitalia, constituerentur, dea Carna: quia his ossa fierent solidiora, Ossilago: ubi jam stare inciperent Statulinus, vel Statinus, à statu sic dictus: ubi balbutire, ac fari aliquid inciperent, à fabulando Fabulinus: cui ieciroo, Varrone a teste, sacrificabant, simulac loqui cœpissent. Præter istos alii etiam sunt infantium Dii, sed qui ad aliorum etiam, quàm infantium actus, pertineant. Ut Levana cùm recens nati levarentur de terra. Nisi inde potiùs, quòd Hebræis Levana est Luna. Sed obstare videretur, quòd Diana, sive Luna, vel Lucina virginibus quidem, & parturientibus, præesset: at non item edito jam fœtui præesse crederetur. Deæ Nundinæ dicata dies lustrica, sive, ut Tertullianus vocat, Nominalia; quibus infanti nomen imponeretur; ut Macrobius refert lib. I Saturnal. cap. XVI. Is dies feminis quidem octavus: maribus verò nonus: unde & huic Deæ fuit Nundinæ nomen; sicuti & nundinæ inde. Testes Plutarchus, Festus, Macrobius. Paventia ab infantibus avertebat pavorem. Quia verò infantium numina non variè discerpere, sed simul complecti, visum fuit, addam & illud, quod longius etiam à nutritione abit, creditum infantibus inimicum esse Sylvanum, in sylvis degentem, qui cypressum gestans fingebatur, quia, ut ajunt, eam in arborem conversum puerum adamatum. Quia verò hic terribilis erat infantibus, eò adversus illum custodes erant Intercidona, Pilumnus & Picumnus. De quibus sic B. Augustinus de Civit. Dei lib. VI, cap. IX: *Mulieri fœtæ post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi, ne Sylvanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum caussa tres homines circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deverrere scopis; ut his datis culturæ signis Deus Sylvanus prohibeatur intrare.* Et mox: *Ab his tribus rebus tres nuncupatos Deos, Intercidonem, à securis intercisione: Pilumnum à pilo: Deverram à scopis. Quibus deis custodibus, contra vim Dei Sylvani fœta conservantur.*

a De liberis educandis.

Quamquam vero fœdè in eo peccatum, quod partus & infantium custodiam tribuerent fictitiis Diis, rectè tamen viderunt divino numini curæ esse partus hominum, & infantilem ætatem, tot per se periculis expositam. Atque idem nos Christus docet, cum ait, angelos, qui assiduè contemplantur faciem Dei, iis additus esse custodes, atque ab angelis puniendos, qui ex pusionibus istis alicui damnum dare velint. Huc enim pertinent verba illa Matth. XIIX, 10.

Atque hæc de infantiæ numinibus sufficiant. Dicam nunc de Juventute, quæ & ὥρα dicitur. Unde ab Hesychio exponitur ὥρα· ἔαρ, ἦθος, ἡμέρα, ἀκμή· ver, æstas, forma. Hora igitur est verna aeris temperies; ac amœnitas etiam æstatis fructibus formosæ; præterea etiam forma sive venustas; præcipuè juventutis: quæ ætatis pars est formosissima, ut ver anni. Hinc Catullus:

Jucundum cùm ætas florida ver ageret.

Itaque & Hora dicta est, quæ aliter Ἥβη, Latinis *Juventa*, ut Ovid. lib. I Trist. eleg. ad Flaccum: item Juventas. Huic divæ ædem in Circo Maximo exstruxit Licinius Lucullus duumvir: quam sexdecim annis ante voverat Livius Salinator consul, quo die cecidit Asdrubalem: anno nempe Urbis IↃXLVII. Horam esse eandem indicat Nonius. *Hora juventutis Dea.* Ennius in primo Annal.

Teque, Quirine pater veneror, Horamque Quirini.

In Glossis Philoxeni est: *Jolinta,* ἥβη. Ubi rectè pro *Jolinta* corrigunt *joventa.* Sed dubium num vocali mutatâ, rescribi debeat ὥρα, an consonâ mutatâ, ἥβη. Nam pro diversâ considerandi ratione varias sortitur appellationes: ὥρα potiùs anni partem, ἥβη ætatis humanæ designat.

Fingunt poëtæ Heben fuisse Jovis ex Junone ipsa filiam, ac quia esset formosissima, ad hoc delectam ut à poculis foret. Quod Athenæus in X fictum ait διὰ τὸ ἥβητήρια καλεῖσθαι τὰ συμπόσια. *Quia hebeteria vocentur Symposia.* Præterea ajunt poëtæ, cum Jupiter apud Æthiopas convivium id haberet, de quo Iliad. A legere est, Heben minùs cautam fuisse ob lubricitatem loci collapsam, sic ut vestibus reductis, muliebria conspicerentur à Diis: eo offensum Jovem, in Hebes locum surrogasse Ganymedem, Trois filium, adolescentem longè pulcerrimum: imò ab omnibus diis hanc cooptionem factam esse, legas Iliad. Y. Nec tamen Ganymedem Deorum omnium, sed Jovis unius fuisse ministrum, licet Hebe ministra Deorum omnium fuisset, cognoscimus ex Iliad. Δ, & Eustathio ibidem, atque innuit idem Cicero in primo de Natura Deorum. Ganymedem tantummodo, ut à poculis esset, in cælum à Jove esse raptum refert Homerus. Sed ab aliis id factum dicunt, ut flore ejus ætatis abuteretur. Unde & nihil æquè momordit Junonem, quàm, ut est I Æn.

—— *Rapti Ganymedis honores:*

& Lucianus propterea Junonem cum Jove jurgantem inducit. Eamque opinionem secuti Latini, quando non tam ex γανῦ a, & μήδεα b, e præterito, quàm ex Γανυμήδης, *catamitus*, pro puero meritorio fecere. Meritò autem hanc fabulam damnat Plato in primo de Legibus; ut qua nihil turpius de Jovis, & moribus magis noxium fingi potuisset. Nempe poëtæ raptum Ganymedis tribuere Jovi cælesti, cùm secundum historiam à Tantalo is, Phrygiæ, & Paphlagoniæ rege, raptus fuerit, centum circiter annis ante bellum Trojanum:

a Ob. b Merces.

ut

ut ostendimus lib. I, cap. XIV. Sic historia habet. Interim si φυσικῶς Ganymedes attendatur, is fuerit media hyemis pars, quando Sol est in Aquario. Is enim Jovis pincerna est, quia aquas fundit cælestes. Unde & Ganymedes in Aquarii signum dicitur conversus: ut est apud Hyginum fab. CCXXXIV.

At Hebe notat vernam anni tempestatem, imò omne id tempus anni, quod serenius esse solet. Per turpem igitur Hebes casum intelligitur, tempus illud quo desinunt dies sereni ac succedit, ut Hesiodus in secundo ἔργων appellat, Χείματος ὥρη ἐμβρηνοῦ a. Sanè & Græcis χειμὰς, ac χειμὼν b, ἀπὸ τοῦ χέειν, quia aquas fundat. Et fortasse *hyems* similiter ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est pluere. Heben verò, in cælestibus habitam, indicat superior fabula: & apud Phliasios Hebes erat festum, quod κισσοτόμους c vocabant. Auctor Pausanias in Corinthiacis.

a Hyemis per pluvias.
b Hyems.
c Hederæ sectiones.

Senectus & ipsa inter numina locum meruisse visa est. Apud Graditanos quidem ara ei posita fuit: ut est apud Philostratum lib. V de vita Apollonii, cap. I. Et si Juventa est Dea ob venustatem, & vires, Senectus Dea fuerit ob prudentiam, & cani capitis, venerationem. A Poëtis tamen, ut videre est VI Æn. ob tristitiam ejus ætatis, in Orci faucibus sedes ei datur una cum Cura, Luctu, Morbis, Metu, Fame, Egestate, & similibus. Nempe vulgi judicium poëtæ sæpius sequi amant. At quanto aliter Tullius in Catone suo.

Cap. VI.

De Diis præsidibus Sanitatis, ac Morbi: ubi Febris. De dea Morte, & Morta, ad ante dicta remissum: uti & de Parcis, & opinione gentilium, quæ Resurrectionem esse nobis Deam putarunt.

AD vitam etiam pertinet Σωτηρία, sive Ὑγίεια, h. e. Salus, sive Sanitas, aut Valetudo. Imò, secundùm Martialem.

Non est vivere, sed valere, vita.

Est autem Sanitas, vis naturæ, constituens corpora nostra secundùm naturam, ac proinde naturales obeundi actiones facultatem conservans. Nempe non hìc de Salute publica agitur, de qua in Diis toti præfectis Reip. dicetur: sed de Salute singulorum, sive Dea, quatenus præsentem corporis sanitatem conservat, & cum Æsculapio sæpius jungitur: ut apud Macrobium lib. I Saturnal. cap. XX. *Simulacris*, inquit, *Æsculapii, & Salutis draco subjungitur: quod hi ad Solis naturam, Lunæque referantur. Et est Æsculapius vis salubris de substantia Solis subveniens animis corporibusque mortalium. Salus autem naturæ Lunaris effectus est quo corpora animantium juvantur salutifero firmata temperamento. Ideo ergo simulacris eorum junguntur figuræ draconum: quia præstant, ut humana corpora, velut infirmitatis pelle deposita, ad pristinum revirescant virorem, ut virescunt dracones per annos singulos, pelle senectutis exutâ.*

Ex Deabus etiam Saluti additis cognoscere est, non Salutem populi, sed corporis sanitatem signari, cum idem Macrobius lib. I, cap. XVI ait, *apud veteros, qui nominasset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutilinam, ferias observabat.* Σωτηρίας, sive Salutis, templum, teste Pausania, erat Ægii, Achæorum Urbe, Deæ simulachrum nulli licebat conspicere, exceptis sacerdotibus. Moris erat sacerdotibus à Dea Salute accipere bellaria, quæ conjectabant in mare, seque ea mittere ajebant Arethusæ, quæ est Syracusis. Eodem Achaicorum libro refert Pausanias, Patris quoque fuisse templum ac signum lapideum, ab Eurypylo dedicatum, cum ab Insaniæ morbo liberatus foret. Etiam Romæ signum inauratum Saluti, ob grassantem pestilentiam, vovit, deditque A. Postumius Albinus, ut est apud Livium lib. XL. Symbolum ejus serpens, ut dicetur in Theologia Symbolica. Loquimur verò nunc de Salute, quatenus est vis naturalis, qua animal idoneum est ad actus suos obeundos: uti dictum. Præterea verò consideratur, quatenus ab aëre hæc vis magnam partem proficiscitur. Sanè aër est Juno: unde Juno Sospita, quo nomine aër signatur cum facultate corpora nostra in statu bono conservandi.

Juturna etiam valetudini præfuit. Ea Turni soror fuit, submersaque in lacu, nomen illi fecit, ac quia aqua ejus admodum esset salubris, in Dearum numerum relata est: atque à *juvu*, sive adjuvando dicta est Juturna, qua forma à *satu* putatur dictus Saturnus. De hac ita Maro XII Æn.

Extemplo Turni sic est affata sororem
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet: hunc illi rex ætheris altus honorem
Jupiter, erepta pro virginitate sacravit.

Quem ad locum ita Servius P. Danielis: *Juturna fons est in Italia saluberrimus, juxta Numicum fluvium, cui nomen à juvando est inditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est. De hoc autem fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat. Bene ergo Virgilius Turno fingit sororem, quæ laborantes juvare consuevit: huic fonti per Aquaminum inopum a sacrificari solet: cui Lutatius Catulus primus templum in campo Martis fecit; nam & Juturnas ferias celebrant, qui artificium aqua exercent, quem diem festum* JUTURNALIA *dicunt. Varro rerum divinarum quartodecimo, ait: Juturna inter proprias Deos, nymphasque ponitur.* Hæc Servius. Est & apud eundem Varronem libro IV de L. L. *Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti, propter id nomen, hinc aquam petere solent.* Quibus ex verbis superiora Servii censeo corrigi oportere. Nempe pro *extraneorum* rescribendo *ægrotorum*. Ædis ejus erat in campo Martio, prope aquam Virgineam, ut est apud Pub. Victorem; videlicet in regione Flaminea. Atque idem firmat Ovidius in Fastis:

a Lege, per aquarum inopiam.

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

Quemadmodum autem sanitas oritur partim ex bona temperie calidi & humidi cum frigido & sicco: partim ex recta membrorum conformatione; & continuatione: ita & Morbus partim nascitur ex intemperie; ut febris: partim ex mala membrorum conformatione, aut solutione, ut vulnera, & apostemata.

Circa morbos versatur Medicina; eoque tum ratione objecti, quod est corpus morbidum, tum finis, qui est sanitas, ad Vitam refertur: etsi ad habitus mentis pertineat, si scientiam in se consideremus. Atque, hinc cognoscere est, quatenus & hujus sit loci *Meditrina*, quæ morbis medetur. Festum vide in Meditrinalia. Puto hanc Deam esse eandem, ac eam quæ Græcis dicitur Jaso. Sed diversa est ab Hygia, sive Salute. Nam Dea Salus etiam conservat sanitatem, ne in morbum homo incidat. At Jaso solùm sanitatem perditam instaurat. Siquidem Ἰασὼ παρὰ τὴν ἴασιν ὠνόμασται b, ut ait vetus Aristophanis Scholiastes in Plutum c. Meminit ejus Pausanias in Atticis: ubi de Amphiarai temploagens d, ait, quartam aræ partem esse Ἀφροδίτης, καὶ Πανακείας, ἔτι δὲ Ἰασοῦς, καὶ Ὑγιείας, καὶ Ἀθηνᾶς Παιωνίας. *Veneris, Panaceæ, Jasus, & Hygiæ, & Minervæ Pæoniæ.* Ubi videmus, diversam statui Deam ab Hygia, sive Salute: sicut antea dicebamus. Utrùm verò Jaso Æsculapii, an Amphiarai filia sit, ambigitur. Si Hermippum in trimetris audimus, Æsculapio & Lampetia, Solis filiâ, nati sint Machaon, Podalirius, Iaso, Panacea, & natu minima Ægle: ut ibidem ait scholiastes. Sed alii aliter, ut idem indicat.

b Jaso nominata, quia medeatur morbis.
c Pag. 37. edit. Froben
d Pag. 64. edit. Hanoviensis an. 1613.

Πανάκεια exponitur ἴασις: ut videre est apud Callimachi scholisten hymno in Apollinem. Itaque Panacea poterat eadem videri ac Jaso. Sed distinguit, ut jam vidimus, tum Hermippus, tum Pausanias. Imò Aristophanes ipse, cùm prius ei nominata esset Jaso, de Panacea subjungit versu sequenti. Esse filiam Æsculapii dictam ex Hermippo. Ac similiter Plinius lib. XXV, cap. IV: *Panaces ipso nomine omnium morborum remedia promittit,*

mittit, numerosum, & Dis inventoribus adscriptum. Unum quippe Asclepion cognominatur, quoniam is filiam Panaceam appellavit.

Mirum verò etiam in Deorum numerum retulisse morbos. Quod factum à Poëtis. Unde Maro VI Æn.

—— Primis in faucibus Orci
Pallentes habitant morbi. ——

Nec modo id verum, secundùm Theologiam Poeticam, sed etiam civilem. De Febri hæc docet Cicero lib. III de Natura Deorum: *Febris enim fanum in Palatio: & ædem Larum, & aram malæ Fortunæ, Esquiliis consecratam videmus.* Plinius lib. II, cap VII: *Ideoque etiam publice Febri fanum in Palatio dicatum est, Orbonæ ad ædem Larium, & ara malæ Fortunæ Esquiliis.* Quem locum perperam sollicitabat doctissimus Pincianus. Idem legas apud complures scriptores Ecclesiasticos. Qualis Minutius Felix in Octavio, & Cyprianus lib. de Idolorum vanitate. Utriusque verba sunt: *Pavorem Hostilius, atque Pallorem coluit, mox à nescio quo Febris dedicata.* Ac similiter B. Augustinus lib. XX contra Faustum, cap. IX: *Corporalium vitiorum simulachra Romani consecraverunt,* sicut Palloris, & *Febris.* Idem lib. IV de Civit. Dei, cap. XXIII: *Ut cum ea* (Felicitate) *coleretur Priapus, & Pavor, & Pallor, & Febris, non numina colendorum, sed crimina colentium.* Et ante tres istos, è Græcis doctissimus Clemens Alexand. Admon. ad gentes: Ῥωμαῖοι δὲ, Ἀπομυίῳ Ἡρακλεῖ, καὶ Πυρετῷ δὲ, καὶ Φόβῳ θύουσιν· ὡς καὶ αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἡρακλέα, ἐγγράφουσιν· *Romani Herculi, Muscarum depulsori, & Febri, ac Pavori sacrificant: quos ipsos adscribunt quoque in numerum eorum, qui fuerint cum Hercule.* Ac ibidem subdit, ut Argivis & Lacedæmoniis à tussi, qui & ipse morbus, Diana sit dicta χελύτης, ἐπεὶ τὸ βήττειν χελύττειν καλοῦσιν· quoniam tussire iis est CHELYTTEIN. Credo, quia Lunæ radii tussim ac gravedinem conciliant: ut alibi diximus ex Plutarcho.

Quartana Febris Saturni filia credita est.

Scabiem in Deorum numerum relatam, non memini me legere præterquam apud Prudentium in Ἁμαρτιγενείᾳ, ubi inquit:

Par furor illorum, quos tradit fama, dicatis
Consecrâsse Deas Febrem, Scabiemque sacellis.

Puto Prudentium famâ deceptum. In morbis etiam feminis est menstruorum suppressio. Huic medebatur Mena: per quam φυσικῶς intelligitur vis naturæ in feminis superflui humoris expultrix. Nam menstruis præerat. Nomen credo à Μήνη, hoc est Luna, quæ humori præsidet. Quare quatenus naturale corpus intelligendum, Lunare id erit. Hic verò spectamus, ut vim Lunarem: cujus effectus est expulsio humoris.

Morborum ac vitæ terminus est Mors: quæ Lacedæmoniis culta pro Dea: aliis item. Vide, quæ dicebamus lib. III, cap. XX. Nec mirum, si pro numine habita sit, cùm tanta ejus vis in omnes mortales. Etiam Sanchuniathon [a] refert ut Saturnus ex Rhea genuerit filium Μὼθ, ac mortuum in Deorum numerum retulerit. Verba ejus adduximus lib. I, cap. XIX. Μὼθ verò Phœnicibus Mors. Θάνατον enim interpretatur. Et Hebræis מות tum *mori*, tum *mortem*, signat.

[a] *Apud Eusebium lib. I de Præpar. Evang.*

Vitæ ac Morti præerant Parcæ. Etsi enim Varro, Epigenes, alii, in eo discrepent, quid per Parcas intelligatur, in illo tamen omnes convenêre, quòd versantur circa spatium temporis præfinitum. Nec sane dubitandum, quin φυσικῶς quidem nihil eæ sint aliud, quàm vis naturæ cuique mensuram suæ vitæ præfiniens. Itaque qui per acceptas naturæ vires diutius vivere potuissent; ante diem mori dicebantur. Sed de his abunde egimus lib. II, cap. XLIV: ubi de Morta, Parcarum una, ac universè de Parcis occasione alia agebamus: quatenus nempe ab Astrologis, & aliis, ad Æthera, & particulatim ad Lunam reducuntur. Quare hic solum adnectam de Exsequiis, & sepultura. Non quidem illa nobis communia sunt cum plantis, imò ne bestiis quidem: attamen vita & mors communia sunt: ista autem in hominem ubi vivere, desiit, consequuntur. Nec tamen cum ullo contendero, qui his locum malit dare post cuncta, quæ pertinent ad hominem, dum vita, sensu, motu, & ratione fruitur.

Quod si nationibus foret, habenda fides, ad Vitæ, ac Mortis numina etiam pertinet Resurrectio carnis. Nam stultæ gentes credidere Christianis resurrectionem esse Deam: idque quia Paulus iis annunciaret Jesum, & Resurrectionem. Vide Chrysostomi Homil. XXXVIII in Acta.

Cap. VII.

Acceditur ad alterum genus affectionum: quod homini convenit, quatenus animal est. Ubi primum in considerationem venit Dea Echo, quia auditu percipitur.

Ab iis, quæ hominem tangunt, quatenus est in eorum numero quæ vivunt, & morti sunt obnoxia: transeo ad affectiones illas, quæ hominis sunt quatenus animal est: ut sunt sensus, appetitus animalis, & motus secundùm locum. Atque huc pertinent sensuum objecta. Qualis est sonus, tum directus; tum reflexus, qui Echo dicitur, ἀφὴ τῆς νεατῆς λήγοντος, *tactio postremæ vocis desinentis*; ut eidem philosopho describitur in problem. sect. XIX.

Echo, bifariam nobis consideranda: prius quatenus res est naturalis, & admirationis plena, nosque, caussis cognitis secundis ad principem caussam, nempe Deum ipsum ducit. Deinde quatenus gentiles admiratione, ex ignorantia caussæ profectâ, eam pro numine habuerunt.

Si naturam Echus consideres est sonus, ut dixi, reflexus, sive reciprocus. Si igitur non redeat, unde venit, echo non erit. Quare non est echo, quando à loquente recta pergit sonus ad audientem, nec ad loquentem redit: ut cum ad parietem Titius aliquid mussitat, ac Mævius longo distans spatio ad eundem parietem admovens aures id probè intelligit, nihil audientibus, qui multo propiùs adstant loquenti. Nempe tubus sive fistula inest parieti, per quem sonus ab eo etiam, qui voce loquitur submissa, recta fertur ad audientem. Nulla verò hic vocis resultatio: ut probare non possim summum virum, Stephanum Pighium Campensem, variis ingenii doctrinæque monumentis, ac præcipue Annalibus Romanis præclarè meritum de Rep. literaria. Is in Hercule Prodicio [a], quo loco agit de Mantua à Carolo, Cliviensis principe juventutis, lustratâ, narrat, ut in villa Mantuani principis *The* dicta, echo (sic vocat) invenire sit, *quæ submissè loquentium verba in parietum angulis ita plenè, ut intelligi possint, reddit auscultantibus, & aurem adverso parieti applicantibus per passus mille viginti.*

[a] P. 306.

Nec interea sufficit, si Echo dicatur sonus reflexus propriè, sed dicendum sonus reflexus manifestè. Nam quemadmodum omne lumen reflectitur, ut ex umbra videmus, quæ est lumen reflexum ab lumine rectà penetrante: sic omnis etiam vox reflectitur, sed non manifestè. Testis utriusque hujus Aristoteles lib. II de Anima, cap. VIII, sive context. LXXX.

Sed quæritur unde, echus sit sonus manifestus. Nempe est id ex eo, quod tum, ut Lucretius lib. IV loquitur,

Pars solidis adlisa locis rejecta sonorem
Reddit.

Maronis quoque est IV Georg.

—— Vocisque offensa resultat imago.

Nec enim resultaret, nisi solidum quid obstaret.

Verumtamen non sufficit, ut locus sit solidus; sed concavum esse necesse est. Sic enim contingit, ut cùm aër motus nondum possit cessare, redeat, & quidem lineâ rectâ contrà quam fit, si in rectum parietem aër sonum deferens impingat, quia tum diffundit se quaquoversum. Nempe in loco concavo non invenit à lateribus exi-

exitum: eoque constringitur usque dum ad os loci concavi pertingat: hinc se iterum diffundit, idque sic ut recta redeat pars soni: unde & ab iis, qui ex adverso loci concavi consistunt magis exauditur, quam qui à lateribus sunt. Concava autem loca sunt, montes, & rupes; sylvæ, & antra: ripæ item, ac litora. Quorum singula ex antiquis potissimum adstruemus. Agmen ducat Plutarchus in Marii vita: ubi cur ejulatus Ambronum horribilis adeo ac belluinus visus sit, non modo à tempore caussam petit, hoc est à nocte, qua silent voces hominumque canumque; sed etiam à loco, partim nempe à convallibus, partim à fluminis alveis: quæ duo sonum duplicabant. Verba ejus sunt: Ὀδυρμὸς ἦν διὰ νυκτὸς, οὐ κλαυθμοῖς, οὐδὲ στεναγμοῖς ἀνθρώπων ἐοικώς· ἀλλὰ θηρομιγής τις ὠρυγὴ καὶ βρύχημα μεμιγμένον ἀπειλαῖς, καὶ θρήνοις, ἀναπεμπόμενον ἐκ πλήθους τοσούτου, τά τε πέριξ ὄρη καὶ τὰ κοῖλα τοῦ ποταμοῦ περιεφώνει· *Ejulatus erat per noctem, non ploratui, vel gemitibus humanis similis, sed quasi belluinus rugitus ac fremitus minis, & lamentis commixtus: redditus ex tanta hominum multitudine: unde circumjecti montes, & cava fluminis resonarent.* De montium satis aperta est ratio ex illis Plinii verbis lib. II Nat. Hist. cap. XLV: *Montium verò flexus, crebrique vertices, & complexi subito anfractu innumerosa juga, concavi vallium sinus, scindunt inæqualiter inde resultantem aëra, quæ caussa etiam voces multis in locis reciprocas facit.* Hinc Seneca Troade:

—— Habitansque cavis
Montibus Echo.

De fluminibus item est à loci concavitate: unde, ut vidimus, Plutarchus ait, τὰ κοῖλα ποταμοῦ, *cava fluminis.* Nimirum aqua est depressior terrâ, fluminaque non rectâ feruntur, sed fere per anfractus. Atque in istis anfractibus fit echo. Unde B. Ambrosius VI Hexaëm. cap. IX: *Siquidem velut in concavis montium vel in recessu rupium, vel in anfractu fluminum, vox auditur dulcior, & responsa suavia referens echo, resultat.* Accedit, quod in fluviis subinde occurrant rupes ac saxa concava. Sic rupes est ad Hydaspim, qua se magnopere flectit:
a P. 108. edit. H. St. ut Arrianus ait in V de Exped. Alex. *a*. Et in Acesine amne, ut idem postea *b* tradit, sunt magnæ & asperæ cau-
b P. 115. tes; quibus illisæ ac repercussæ undæ magnos concitant vortices. Hujusmodi in locis echo audiri quid mirum? Quod idem in litoribus locum habet. Unde Naso Epist. X:

Interea toto clamanti litore Thesen,
Reddebant nomen concava saxa tuum.

Ubi cum litore videmus jungi saxa: uti cum monte eadem jungit Pausanias in Attic. I. Narrat enim ut Persæ post populatum agrum Megarensem se Thebas receperint ad ducem suum Mardonium: cùm verò de nocte iter facere cœpissent Luna splendente, cælumque postea nubibus obduceretur, ob tenebras τῆς ὁδοῦ σφᾶς ἁμαρτάνοντας ἐς τὴν ὀρεινὴν τραπέσθαι τῆς χώρας, *à via sua aberrantes ad montanam regionis partem deflexisse.* Addit, hic deceptos tenebris, putasse se ex adverso conspicere agmen Græcorum: eoque tela undique librâsse: ad horum verò ictus τὴν πλησίον πέτραν *propinquam rupem* gemitus imaginem edidisse: eo magis creditum esse homines, quos impeterent: propterea nec ante finem fecisse jaculandi, quàm omnes profudissent sagittas, ubi verò diluxerat, Megarenses conspectis Persis, iisque inermibus impetu facto magnam eorum partem trucidasse: posteaque signum dedicasse Ἀρτέμιδος Σωτείρας· *Dianæ Sospitæ*: nempe quod ea nocte lumen suum negasset Persis. Nempe anfractus vel concavitas rupis in caussa fuit, cur sic resonaret. Quomodo & Ovidius, ut antè vidimus, non ἁπλῶς *saxa*; sed *concava saxa* ait nomen Thesei reddidisse. Similiter Maro loco antè citato Georg. IV.

—— aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.

Junianus quoque Justinus Philippicæ ex Trogo Historiæ lib. XXIV rupi montis Parnassi, in qua exstructum est templum, Apollinis Delphici, anfractum tribuit, à quo sonus redderetur. *In hoc*, inquit, *rupis anfractu.* Et Paullo ante dixerat. Formam habere theatri, quæ est circuli dimidii. Ipsum audiamus: lib. XXIV: *Media saxi rupes in formam theatri recessit. Quamobrem & hominum clamor, & siquando accedit tubarum sonus, personantibus & respondentibus inter se rupibus multiplex audiri, ampliorque quàm editur, resonare solet. Quæ res majorem majestatis terrorem ignaris rei, & admirationem stupentibus plerumque adfert.* Hujusmodi rupes etiam signare arbitror Appuleium in V de Asino aureo; ubi de sororibus Psyches postquam venêre eo loci, ubi Psyche fuerat deserta, *deflebant*, inquit, *oculos, & plangebant ubera: quoad crebris earum ejulatibus saxa cautesque parilem sonum resultarent.* Item è poëtis Lucretium, cùm in IV ait:

—— Quo pacto per loca sola,
Saxa pareis formas verborum ex ordine reddant.

Item Ausonium epist. XXV. Sed hic etiam jungit tum saxa, & scopulos, tum nemora, antra, ac rivos. Sic enim canit:

Respondent & saxa homini; percussus ab antris
Sermo redit; redit & nemorum vocalis origo.
Litorei clamant scopuli, dant murmura rivi.

Etiam Sylvas, antra, rivos, scopulos, & universè, saxa seu rupes complexus Claudianus de IV Honorii consulatu:

Tunc Sylvæ, tunc antra loqui, tunc vivere fontes,
Tunc sacer horror aquis, aditisque effunditur Echo
Clarior, & doctæ spirant præsagia rupes.

De Sylvis est hoc Maronis Ecl. X:

—— Respondent omnia Sylvæ.

Ac III Georg.

Et vox assensum nemorum ingeminata remugit.

Hic quoque ratio peti debet exinde, quod concava sint nemora. Unde sic Polyænus lib. I Strategematum, ubi de Pane disserit: Οἱ μὲν ἠλάλαξαν· ἀντήχησαν δὲ αἱ πέτραι, καὶ τὸ κοῖλον τῆς νάπης ἦχον πολλῷ μείζονα διὰ ἀνώμαλος τοῖς πολεμίοις ἐνέπεμψε· *Ac hi quidem clamorem bellicum sustulerunt: resonuere autem petræ, & cavitas saltus longè majorem reddebat sonitum, quam editus esset à militibus.*

Videmus hic duas caussas terroris incussi concurrere: unam à petris, sive montibus: alteram à sylvis. Quas sæpius jungi videas ab historicis. Livius lib. XXI: *Equi maximè infestum agmen faciebant: qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant.* Curtius lib. III: *Jam in conspectu, sed extra teli jactum utraque acies erat, cùm priores Persæ inconditum & trucem sustulere clamorem. Redditur & à Macedonibus major. Exercitus impar numero, sed jugis montium, vastisque saltibus repercussus. Quippe semper circumjecta nemora, petræque, quantamcumque accepere vocem, multiplicato sono referunt.* Tacitus Annal. I: *Nox per diversa inquies, cum barbari festis epulis læto cantu, aut truci sono, subjecta vallium, ac resultantis saltus complerent.* Atque ex his, quæ diximus, etiam cognoscere est, cur ut mox exemplis planius fiet, etiam porticus resonent, & opera alia concamerata. Cùm verò è concavis locis reddatur sonus, in conclusis non fit idem, quia non datur exitus aëri moto, sonumque deferenti, unde cum aere conturbatur, qui rectâ linea deferri debuit. Cur tamen solum audiantur extrema (ῥήματος ἦχον vocat Evodus in IV Ἀνθολογίας *a*) non a Cap. 10.
meliorem adduxeris rationem, quàm quod aer prius dictorum, sonum referens in redeundo conturbetur ab aere consequente: hic verò non item confundatur ab alio. Ast quoties sæpius idem repetitur, primi soni valentiores sunt sequentibus, quia aer motus morâ fit imbecillior. Quatuor autem sunt virtutes Echûs. Prima est si sit velox. Pro ratione autem concavitatis aut velox est, aut tarda. Altera est, si clara. Ad quod multum confert aëris, & loci siccitas. Difficilius enim sonus defertur aëre humido ac crasso, quàm liquido & tenui. Imò quod in imagine visui repræsentanda præstat speculi nitor: id in soni

soni repercussione siccitas aëris. Loci enim siccitatem conferre indicat, quod prope templorum rudera clarius echo resonet: ut ait Cardanus lib. XVIII de Subtilitatibus. Tertia laus est si semel dicta sæpe referat. Eo autem sæpius resonat, quo sæpius aër motus reperit loca concava in quæ impingat, ac mox resultet. Quòd vero post echo subinde auditur murmur, hoc inde est, quod vox repercussa quomodocumque allisa qualem qualem sonum gignat. Quarta commendatio est, quod non duas tresve, syllabas repetat: sed denas etiam imo totum versum heroicum. Quo autem Echo velocior est, eo & plura repetit. Quare à prima laude etiam hæc quarta dependet. De tertia quartaque laude, operæ fuerit exempla aliquot referre. Hæc enim sunt quæ præcipuè admirationem cient.

Non semel duntaxat, vel iterum, sed ter etiam resonare indicat Pausanias in secundo Corinthiacorum: ubi narrat ad dexteram templi quod Deæ Chtoniæ dicitur, est porticus Echûs vocata: φθεγξαμένῳ ἀνδρὶ τὰ ὀλίγιστα ἐς τρεῖς ἀντιβοῆσαι πεφυκυῖα· *homini vocem edenti minimum ter resonare idonea.* Imò in Ægyptiis Pyramidibus vox una quater vel quinquies resultat: ut Plutarchus ait lib. III de Placitis Philosophorum, cap. XX. Quid? quod & septies, vel octies resonant. Testis Lucretius lib. IV:

Sex etiam septem loca vidi reddere voces
Unam cùm jaceres.

Fit illud in Elidis porticu illa, quæ à variis parietum picturis Ποικίλη, hoc est, Varia dicebatur. Quippe de ea sic Pausanias in priori Eliacorum libro: Βοήσαντι ἀνδρὶ ἑπτάκις ὑπὸ τοῦ ἤχους ἡ φωνὴ ἐπὶ τάδε, καὶ ἐπὶ πλέον ἔτι ἀποδίδοται· *aliquo inclamante, imago vocis septies vel etiam sæpius redditur.* Idem tradit Plutarchus περὶ ἀδολεσχίας. Et ante hos Plinius lib. XXXVI, cap. XV: *Olympiæ, arte mirabili modo, in porticu, quam ob id* ἑπτάφωνον *appellant, septies eadem vox redditur.* Hoc ab arte esse ait Plinius. Exemplum aliud antè adduxerat, his verbis: *In urbe Cyzici juxta portam, quæ Thracia vocatur, turres* VII, *acceptas voces numerosiore repercussu multiplicant.* Atque addit: *Et hoc quidem natura locorum evenit, & plerumque convallium, ibi casu accidit.* Ubi mirum dicere id casu evenire, cùm sine dubio pro septem turribus septies resultet. Nam ad turres etiam ac ædificia vocem reflecti, non semel ipse observavi. A natura igitur loco est illud: non qualis natura erat, sed qualis humana opera evasit. Quamquam & casui tribuere possis, quatenus consideras non hoc architectum sibi proposuisse, ut echo fieret: sed ita evenisse præter opinionem, eoque nihil de hoc cogitante. Voluntas igitur architecti per se quidem caussa erat structuræ istiusmodi: Sed echûs non nisi per accidens caussa fuit: cujusmodi caussa dicitur fortuna sive casus: ut alibi ostensum.

Alia etiam echûs multiplicis exempla adtexam. Sane & in Batavia nostra prope Geervlietam vox eadem septies octiesve resultat. Imò Franciscus Scottus in Itinerario Italiæ refert experimento se comperisse in via Appia prope *Capo di Boi*, referente se versum poëtæ octies articulatè, sæpius etiam confusè repetitum. Atque alii quoque hoc de se narrant, qui periculum fecerant in versu isto Maroniano:

Arma virumque cano Troja qui primus ab oris.

In his Ernestus Brinckius, consul Hardervicenæ civitatis amplissimus, eruditioneque & virtute præstantissimus.

Quemadmodum verò hic ex structuræ modo enata est echo: ita & desinente structurâ denascitur echo. Ut extra Lutetiam Parisiorum factum in valle Charentonia: olim, ut varii ex Gallicis scriptoribus testantur, hac diva inclyta. Sed desiit ea, post Carmelitarum ibi cœnobium exstructum.

Aliud etiam ἑπταφώνου ἠχοῦς [a], & idem ex turrium positu, memorat Georginus Codinus in selectis ex Chronico de rebus Constantinopoleos: Ὁ μὲν Βύζας κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ Βοσπορίου ἁλὸς διεγράψε πόλιν. Ποσειδῶνος δὲ καὶ Ἀπόλλωνος, ὥς φασι, συνεργούντων, ἀνῳκοδόμει τὰ τείχη, λόγου τι παντὸς κρείττονα μηχανώμενος. σὺν γὰρ ἐν αὐτῇ πύργους ἑπτὰ οὕτως ἀντιφθέγγεσθαί τε καὶ διηχεῖν ἀλλήλοις συνήρμοζεν· εἴ ποτε γὰρ σάλπιγξ, ἢ φωνή τις ἑτέρα τοῖς πύργοις ἐπεφοίτα, ἕτερος ἐξ ἑτέρου τὸν ἦχον ἐπεφοίτα, καὶ τῷ πρὸς τὸ πέρας κειμένῳ παρέπεμπεν. *Byzas in extremitate maris Bosporii urbem descripsit, & Neptuno Apollineque, ut ajunt, juvantibus, melius quam dixerit quisquam, mœnia instauravit. Quippe septem in ea turres sic coaptavit, ut loqui inter se, & respondere viderentur. Si enim tuba aliusve sonitus turres percusserit, una alteri sonum transmittit, donec ad extremam pertigerit.* Ubi quod à Byzante id artificium esse censet, parum verisimile. Equidem à Constantino M. potius, vel juniori aliquo esse existimo. Alioquin Plinius, vel vetustiorum talis, rem adeo dignam memoratu retulisset. Conimbricenses ad Arist. lib. II de Anima, cap. VIII, quæst. II meminere echûs Patavinæ decies interdum reciprocantis. Cardanus in duodevigesimo de Subtilitate, cui, ut aliis aliud, de Mirabilibus nomen dedit, refert Ticini, quæ *Pavia* nunc, *in Basilica magna (vocant Salam Itali) quæ juxta arcem civitatis, ex ostio toties remitti voces, ut numerare nequeas: quandoque decimam-tertiam vocem exaudiri.* Imo postea subdit: *Accepi, ab astantibus olim ante ostium fornicem porticus è regione positam fuisse, cujus etiam magna pars superest: multoque melius solitas reddi voces stantibus extra ostium sub fornice, locupletiusque, ac majore fœnore: ut quæ tricies quandoque resonarent.*

[a] *Loci septena echus.*

Hactenus naturam echûs consideravimus: in qua tot admiranda se offerunt, per quæ Deus voluit, ut adscenderemus ad Naturæ auctorem. Nunc videbimus, quomodo gentiles, poëtæ imprimis, quos vulgus sequebatur, statuerint echo (ut Lucianus ait dialogo περὶ οἴκου [a]) παρθένον τινὰ εἶναι τὴν ἀμειβομένην τοὺς ᾄδοντας ἢ βοῶντας, ἐν μέσοις τοῖς κρημνοῖς κατοικοῦσαν, καὶ λαλοῦσαν ἐκ τῶν πετρῶν ἔνδοθεν. *Virginem quandam esse, quæ canentibus vel clamantibus hoc modo respondeat, in mediis alicubi præcipitiis habitantem ac loquentem intus de rupibus.* Filia Cephisi amnis ex Liriope nympha dicitur Ovidio III Met. Nempe quia in amnium ripis vox resultare solet, ut antea ostensum. Aliis Junonis filia vocatur h.e. aëris; quomodo & apud Ausonium ipsa undecimo ait epigrammate *Aëris, & linguæ sum filia.* Nimirum quia vox fit lingua percutiente aëra. Etiam *ignotam oculis* Deam nuncupat, quia sonus non videtur, sed auditur. Panos deliciæ creditur. Ac quia Pan est Universitas, & præcipuè æther, eo Pythagorici per Echo non ἁπλῶς sonum reflexum intellexere, sed cœlestium orbium ἁρμονίαν: ut Macrobius ait lib. I Saturn. cap. XXI. Sed longè hoc arcessitum. Simplicius, veriusque, cùm Echo Panos amor creditur, Deus ille consideratur non ut est Universitas; juxta theologiam naturalem; sed ut secundum civilem erat Deus Sylvarum, montium in convallium, ubi jocosa illa imago imprimis regnat. Fingunt autem poëtæ potissimum responsare echo mœrentibus ac plangentibus. Nempe quia isti loca quærunt sola ac deserta: uti sunt montes ac nemora, in quibus echo imprimis exauditur, ut antea diximus.

[a] *De domo.*

Etiam, si echo audiretur, augurium inde captabant. Quam rationem ut cæteros augurandi modos, Christiani jure improbabant. Hinc in Vita S. Eligii, Noviodunensis Episcopi legas: *Nullus, sive exiens sive egrediens domo, observet, quid sibi occurrat, vel numque vox reciproca, seu echo audiatur, aut quid aves garriant, vel quid sit, quod portat ei factus obviam.*

Aloys. Novarin. lib 9. Sacroprof. cap. 13.

Quomodo olim, ut poëtæ ajunt, virgo fuerit, ac Narcissum adamarit, cumque eo potiri non posset, in vocem sit commutata, fusè & eleganter narrat Ovid. III Met. Extrema solùm apponam. Cætera, qui volet, ex fonte petat.

Sed

Sed tamen hæret amor, crescitque dolore repulsæ,
Et tenuant vigiles corpus miserabile curæ,
Adducitque cutem macies, & in aëra succus
Corporis omnis abit; vox tantum, atque ossa supersunt.
Vox manet: ossa ferunt lapidis traxisse figuram.
Inde latet sylvis, nulloque in monte videtur;
Omnibus auditur: sonus est, qui vivit in illa.

Cum fingitur Echo Narcissum amare, significari puto vanos vana diligere ac consectari. Nam quid echo, nisi sonus inanis? quid Narcissus, nisi fabulosus puer, vana sibi formâ placens, sapientiæ vacuus. Itaque & sic dictus à flore βαρυόδμου *gravis odoris*: qui νάρκην ἐμποιεῖ τοῖς νεύροις, (sic apud Clementem Alex. *a* legi debet *b*) h. e. *torporem nervis inducit*. Quid autem præclari à torpido exspectes?

a Lib. 2 Pædag. *b Male vulgo ναρκῶν.*

Pan, h. e. rerum universitas, amat Echo: quia rerum natura ubique terrarum gaudet hac imagine jocosa, ut vocat Horatius *c*. Et quam omnes, pueri imprimis & virgines, hac soni repetitione capi solent! Eaque res fecit, ut poëtæ etiam, qui delectare volunt, carmen pangerent, ubi colloquium foret, & alter prioris extrema repeteret. Primus, eorum, qui exstant, exemplum Aristophanes reliquit in Θεσμοφοριαζούσαις.

c Lib. 1. od. 12.

In Anthologia etiam lib. IV exempla Gauradæ habes istiusmodi, ubi Pan introducitur loquens:

Ἀχὼ φίλα μοι συγκατάινεσόν τι. τί;
Ἐρῶ κορίσκας, ἁ δέ μ' οὐ φιλεῖ. φιλεῖ.
Πρᾶξαι δ' ὁ καιρὸς καιρὸν οὐ φέρει. φέρει.
Τὺ τοίνυν αὐτᾷ λέξον ὡς ἐρῶ. ἐρῶ.
Καὶ πίστιν αὐτᾷ χρημάτων τὺ δός. τὺ δός.
Ἀχώ, τί λοιπὸν ἢ πόθου τυχεῖν. τυχεῖν.

Quæ sic reddidit Hugo Grotius;

Echo docebis mene quæ volo? volo.
Amare me, sed non amari fama. fama.
Fruine tempus ut queam dabit? dabit.
Fer verba amoris signa quem feram. feram.
Fidem sed auri te rogo duis. duis.
Echo quid ultra restat? an frui? frui.

Mirum vérò Pythagoram etiam cultum Echûs adprobasse. Id enim comprobari videtur symbolo ejus, quod apud Jamblichum habes in secundo commentariorum Pythagoricorum, symbolo VIII. Est verò istiusmodi: Ἀνέμων πνεόντων τὴν ἠχὼ προσκύνει. Quod Marsilius Ficinus in Pythagoræ Symbolis cum variis Platonicorum opusculis typis Aldi editis *d* sic expressit *e*: *Flantibus ventis Echo adora*. Lilius Gyraldus in symbolis Pythagoræ ad 10. Thomam Mirandulam hoc pacto: *Adoranda est Echo cum flant venti*. Recentior tamen Jamblichi interpres Joan. Arcerius maluit *f*: *Ventis spirantibus sonum adora*. Malim ego Lilio, & Gyraldo adsentire. Nam Jamblichus ait duo hoc significari. Prius est δεῖν τῶν θείων φύσεων καὶ δυνάμεων τὴν ὁμοιότητα ἀγαπᾶν· *debere quosvis amare divinarum naturarum & potentiarum similitudinem*. Alterum est, ὅταν ἐνεργῶσι τὸ σύμφωνον πρὸς τὰς ἐνεργείας αὐτῶν λόγον, μετὰ μεγάλης σπουδῆς τιμᾶν τε καὶ σέβειν· *ubi sermonem protulerint consonum operibus divinis, Deos ipsos magno esse studio honorandos & colendos*. Atqui non quivis sonus, similitudinem habet: nec consonum illud est in quolibet sono; sed in resultante illo, quem echo dicimus: unde & *imago* nuncupatur. Virgil. IV Georg.

d An. 1516. *e d. 86. a.* *f Pag. 140.*

——*Vocisque offensa resultat imago.*

Horatius lib. I, od. XII:

——*Cujus recinet jocosa*
Nomen imago.

Eo autem Maro ait offensam resultare, quia sonus ille fit ex collisione, & repulsu lævis loci: ut antea diximus. Nec poëtis modò habita est Diva; sed etiam secundùm civilem theologiam: sic credimus Philostrato: qui lib. II imaginum ait cultam Dodonæ.

CAP. VIII.

De Mnemosyne. Item Somno ejusque filiis Morpheo, Icelo, sive Phobetore, & Phantaso. Deque consuetudine somnia tristia Soli mane narrandi.

Ad sensus etiam pertinet tactus Venereus, quem aliqui perperam sextum vocarunt sensum, ut alibi dictum. Sed quia Venus non animantium modò, sed plantarum etiam generationi præest (unde ut Priapus, sic Venus etiam hortis præfecta fuit) malui de ea agere in iis, quæ homini conveniunt, quatenus vivit. Interim hujus loci fuerit, quatenus attendimus sexus utriusque misturam. Scio, plantis quoque sexum adscribi à Plinio, atque aliis. Verùm improprium, & tralatitium eum esse sermonem, diximus libro quincto. Quod si attendamus non quamvis sexus misturam, cujusmodi etiam in vulgivaga Venere: sed misturam legitimam, qualis in connubio est: jam pertinet ad socialem hominis vitam: de cujus numinibus suo loco dicetur.

In sensibus internis est Memoria, ac Græcis Μνημοσύνη vocatur. Hæc mater est Sophiæ, juxta illud Afranii in Togata, cui nomen Sellæ dedit *a*:

Usus me genuit, mater peperit Memoria:
Sophiam vocant me Graji, vos Sapientiam.

a Apud Agellium lib. 13. cap. 8.

Quamquam hic non videtur pro numine accipi. Quod fit, cum Mnemosyne dicitur Musarum mater: ut apud Antipatrum carmine de morte Orphei, quem, ut ait luxere:

——θύγατρες
Μνημοσύνης, μήτηρ δ' ἔξοχα Καλλιόπη.
——*Gnatæ*
Mnemosynæ, ante alias Calliope genitrix.

Nec Memoria solum pro Dea habita, sed etiam Oblivio.

A sensibus venio ad sensus affectiones: quales sunt vigilia, & somnus: quorum uterque non tam involuntarius, quam non voluntarius. Est vero non voluntarium medium inter voluntarium, & involuntarium: qua de re Aristoteles lib. de Animalium motu, cap. ult. Vigilia est sensus in actu, ut ait Averroës lib. de Somno: sive expansio quædam animæ ad opera sensuum exteriora; ut est apud Albertum M. in librum II de Anima, cap. II. Quanta ejus bona sint, docet, inter alios Oribasius Collectaneorum Medicorum lib. VI, cap. VI. Nec tamen recordor, Vigiliam ab ullo in Deorum numerum referri. At contrà factum in Somno: qui est στέρησις τοῦ ἐγρηγόρσεως, *privatio vigiliæ*: ut Aristoteles ait libro περὶ ὕπνου. Eum hymno suo Orpheus celebrat. Etiam apud Ovidium legimus lib. III Fastor. ut Numa Rex, cum agri nullos producerent fructus, & Rex in Somno didicisset, Tellurem esse placandam, ovem unam Fauno, alteram mactasse Somno. Præterea unà cum Amore Deum esse sine corpore, ait Appulejus de Deo Socratis. Nec obscurum est, cur Somnum potius in Deos retulerint, quàm Vigiliam. Nam vigilia, propter motum continuum, attenuat spiritum, & calorem ejus adauget. Hoc ne immodicè fiat, opus planè est somno. Sic enim & motu abstinetur, & spiritus refrigeratur. Corpus quidem roboratur motu & exercitio: sed moderato. Multus autem spiritum defatigat, imò & depascit. In somno id non fit: unde finxere Epimenidem Cretensem, sive LVII annis, ut est apud Plinium: sive XL, ut Pausanias ait, in antro obdormiisse, nullius indigum cibi. Glires etiam, & vespertiliones: adhæc apes, & muscæ, & alia quædam insecta, absque cibo totam dormiunt hiemem. Præterea vigiliâ durissimi etiam labores exantlantur, atque omnes calamitates, pericula omnia, revocantur ad animum. Itaque majori vitæ parte miseri sumus. Nam solùm quarta circiter vitæ pars divinitus est concessa Somno. Etsi & hic quædam obtingant naturæ miracula: ut de Mæcenatis insomnia notum. Contra in

somno cessant labor, curæ, dolor omnis. Ut non immeritò apud Senecam in Hercule Furente chorus Thebanorum dicat:

—— Tuque ô domitor
Somne laborum, requies animi,
Pars humana melior vitæ.

a Met. Itaque & *placidissimus Deorum* vocatur Ovidio a, & Papinio. Atque ex his etiam liquet, cur Somnus Musarum sit habitus amicus: unde & Trœzenii super ara Ardali Musis & Somno sacra faciebant: ut auctor est Pausanias in Corinthiacis, postquam dixerat de Musarum cella apud Trœzenios exstructa ab Ardalo Vulcani, à quo Musæ Ardalides dicuntur, deque Pittheo, qui in ea cella dicendi artem docuit. Sic enim scribit: Ἐπὶ δὲ αὐτοῦ (βωμοῦ) Μούσαις, καὶ Ὕπνῳ θύουσι, λέγοντες τὸν Ὕπνον θεῶν μάλιστα εἶναι φίλον ταῖς Μούσαις. *Ad eam aram Musis, & Somno sacrificant, dicentes, Somnum omnium Deorum maximè esse amicum Musis.*

Ovidius XI Met. fab. X, Somno natos tribuit P. Morphea, Icelon, sive Phobetora, & Phantason: quorum primus in somno repræsentat homines, eorumque gestus ac sermones: alter mutas animantes: tertius inanima. Audiamus Sulmonensem vatem lib. XI Met. fab. XII:

At pater è populo natorum mille suorum
Excitat artificem, simulatoremque figuræ
Morphea, non illo jussos sollertior alter
Exprimit incessus, vultumque, sonumque loquendi.
Adjicit & vestes, & consuetissima quæque
Verba: sed hic solos homines imitatur: at alter
Fit fera, fit volucris, fit longo corpore serpens.
Hunc Icelon superi, mortale Phobetora vulgus
Nominat. Est etiam diversæ tertius artis
Phantasos: ille in humum, saxumque, undamque, trabemque,
Quæque vacant animâ fallaciter omnia transit,
Regibus hi, ducibusque suos ostendere vultus
Nocte solent: populos alii, plebemque pererrant.

Nempe ut aliæ sunt cogitationes virorum principum, quàm plebis: ita & somnia sunt diversa. *Ideo* (ut Macrobius ait lib. I in Somnium Scipionis, cap. III) *cum in concilio Græcorum Agamemnon somnium, quod de instruendo prælio viderat, publicaret. Nestor, qui non minus ipse prudentia, quam omnis juventa viribus juvit exercitum, concilians fidem relatis, De statu,* inquit, *publico credendum regio somnio: quod si alter vidisset, repudiaremus, ut futile.* Ibidem etiam quid de cornea, eburneaque Somniorum porta senserit Porphyrius, exponit: quàm varia item somniorum sint genera, secundùm poëtas. De quo & fusè dictum nobis lib. III, cap. XXXV. Quare nunc illud solum dicam: moris fuisse apud veteres, ut somnia gravia tristiaque, expergefacti, narrarent Soli. Unde Sophocles in Elect.

Ἡνίχ' Ἡλίῳ δείκνυσι τοὔναρ.
Cum Soli narravit Somnium.

Ubi sic Scholiastes: Ἔθος καθ' ὕπνους ὄναρ δεινὸν θεασάμενον, ἅμα πρωῒ πρὸς τὸν Ἥλιον λέγειν, ἵνα ἐπειδὴ ἐναντίος οὗτός ἐστι τῇ νυκτί, ἀποτρεπεῖν ἐξάγηται τοῦτο. *Mos*

c Alexand. Nov. l. 8. cap. 28. p 238. *erat, si de nocte grave somnium obtigisset, illud mane mox Soli narrare, ut is qui contrarius esset nocti, somnium illud averruncaret.*

Imò & Noctem ipsam, & magis somnia, polluere homines credebant. De Nocte arguit Pers. sat. II, 15:

Casaub. ibi vide. *Hæc sanctè ut poscas, Tiberino in gurgite mergis*
Manè caput bis terque, & noctem flumine purgas.

Imprimis verò id putabant, si somniassent: ut indicat

b Fol. 180. hoc Aristophanis in Ranis b:

Ἀλλά μοι ἀμφίπολοι λύχνον ἅψατε,
Κάλπισί τ' ἐκ ποταμῶν δρόσον ἄρατε,
Θέρμετε δ' ὕδωρ,
Ὡς ἂν θεῖον ὄνειρον ἀποκλύσω.
Ferte facem celeres famulæ mihi:
Situla aquam è liquido date flumine:
Calfacite undas,
Hac ut somnia fontibus abluam.

Etiam apud Eunapium legas ista de Ædesio a exper- a Pag. 49.
gefacto à somnio:

Τὸν παῖδα καλεῖ, τὴν ὄψιν, καὶ τὸ πρόσωπον ἀπονίψασθαι τῷ ὕδατι βουλόμενος.
Puerum vocat, volens oculos & faciem aqua abluere.

Cap. IX.

De adfectibus appetitus tam naturalis, ut sunt Fames, & Sitis: quam concupiscentis: ut sunt, tum Amor, & Cupido, Veneris adsecla; tum Gaudium, tum etiam Dolor ad quem pertinent Νέμεσις, *& Invidia.*

HAbemus de Deorum illis, qui præsunt rebus ad sensum pertinentibus. Deinceps transeamus ad appetitum, qui duplex est, naturalis & animalis. Ad naturalem pertinent fames, & sitis. Interim & animalis affectus in iis concurrit: ut vidimus lib. III, cap. XXXVI. Hic verò iis locus est, quatenus à Poëtis in Diis sed inferis, reponuntur. Ut *malesuada Fames* VI Æn. Ad appetitum verò prorsus animalem affectus referuntur. Oriuntur hi ex judicio phantasiæ, quo judicat, quid amplectendum sit, quid fugiendum. Ac affectus quidem dicuntur propriè, & ratione formæ. Aliter verò πάθη sive passiones vocan-
tur, quia διώξεις, καὶ φυγαί a, quam ab opinione sive ju- a Persecutio, et fuga.
dicio phantasiæ proficisci ajebam, movet facultatem appetitivam. Moveri autem est pati.

Πάθη verò in Deorum numero fuisse, vel saltem numina quædam affinxisse, quæ sub his vocabulis venerarentur, clarè tradit Gregorius Nazianzenus orat. secunda
de Theologia b: Οἱ ἐμπαθέστεροι τῶν αὐτῶν, καὶ τὰ πάθη b Sive
θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ θεοὺς ἐνόμισαν, ἢ θεοὺς ἐτίμησαν. *Qui* orat. 34.
maximè ex iis viverent secundum affectus, hi affectus etiam pro Diis habuere, aut certe sub Deorum nomine coluerunt. Ubi videmus, quàm circumspectè restringat, quod priùs dictum erat ἁπλῶς. Nimirum nomina si attendas, affectus sunt humani: sed Theologis gentilibus, qui longè sapiebant supra imperitum vulgus, erant naturæ virtutes, unde promanant affectus. Quos iccirco distinxere à natura determinata, atque, ut loquuntur, specificata, ad actus exercendos secundum ea, quæ obversantur.

Affectuum alii sunt in facultate ἐπιθυμητικῇ, sive concupiscente; alii in θυμικῇ, sive irascente. Illi prioris generis vel circa bonum versantur; ut amor, cupido, & gaudium: vel circa malum, ut dolor.

Amor, & cupido, differunt, quòd priùs amamus, quam cupiamus. Imò sæpe quis amat, quam non cupit: ut si qua formosa sit, & proba: sed paupertate pressa. Itaque distinguit Hesiodus in Theogonia, cùm Veneri jungit Amorem comitem, & assеclam Cupidinem:

Τῇ δ' Ἔρος ὡμάρτησε, καὶ Ἵμερος ἕσπετο καλός.
Hanc comitatus Amor, pulcherque Cupido secutus.

Ubi videmus, priori loco poni Amorem, sequi Cupidinem: nempe ob caussam, quam dicebamus. Nec Cupido solum assecla, sed & Jocus: unde de eadem Venere
ita Horatius d: c Lib 1. od. 2.

Sive tu mavis Erycina ridens,
Quam Jocus circumvolat, & Cupido.

Et si verò aliud sit Amor, aliud Cupido: promiscuè tamen Pharetratus ille Veneris filius nunc Amor dicitur, nunc Cupido. Nempe quia non facile divellantur, uni numini affectus utriusque effectum tribuere maluerunt.

Platonici ut duas Veneres, sic geminum statuêre Cupidinem; unum cælestem, qui rerum divinarum amores inspiraret: alterum terrestrem, à quo amores vulgares, ut feminarum, interdum etiam turpiores. Verùm Poëtarum, pictorumque cupido, quique in templis ipsis solet cum matre collocari, non alius est, quàm ille, qui mixturam corporis exposcit. De Amore sic vetus Tragicus apud Augustinum lib. XX contra Faustum, cap. IX:

Deum

Deum esse Amorem turpis & vitio furens
Finxit libido.

Ingenua sanè hominis gentilis confessio. Sunt verò Amores sive Cupidines multi: ut constat ex Propertio lib. II Eleg. XXIX, Papinio, Claudiano in nuptiis Honorii & Mariæ. Appulejus quoque plures describit in X. Philostratus vero innumerabiles. Nempe & multi, ut Phurnutus & Alexander sive Aphrodisæus, sive Trallianus *a* judicant, quia variè homines affecti, alii hujus, alii alterius amore ducuntur. Sed duo imprimis Cupidines celebrantur: unde Naso:

a In Problematis.

——Geminorum mater Amorum.

Horum unus Ἔρως, alter Ἀντέρως dicitur. In nummo gentis Juliæ, videas utrumque currum trahere Veneris Genitricis. Utrumque etiam carmine magico è thermis Gadarenis in Syria dum lavaret evocasse dicitur Jamblichus: ut narrat Eunapius. Meminit & Anterotis Tullius in III de Nat. Deorum: ubi natus dicitur è tertia Venere Jovis & Diones filia. Qua occasione & caussâ eum pepererit, festivissimo apologo narravit Porphyrius, quem verbis ipsius refert Cælius Calcagninus dissertatione, quæ Anteros inscribitur. Breviterque eundem Lilius Gyraldus recenset Syntagmate de Diis XIII. Significat verò Ἀντέρως mutuum amorem: ut Suidas indicat. Qui exemplum proponit Charitonis & Melanippi: de quo item Ælianus lib. XI Var. Histor. cap. 7. & Athenæus lib. XIII. Addit item ut Apollonius Alexandrinus, grammaticus, non Herodiani pater, qui sub Commodo vixit, sed alter eo antiquior, qui sub Claudio imperatore claruit, ac Apionis grammatici, contra quem Fl. Josephus scripsit, auditor fuit, Ἀντέρως sit nominatus, quia amantes redamaret. Verùm non sic semper id nomen sumitur. Neque enim eo referre possumus, quod Pausanias in posteriori Eliacorum refert de cælatura Ἔρωτος *b* & Ἀντέρωτος *c*: quorum ille palmæ termitem manu teneret, hic eum manibus extorquere conaretur. Nisi forte termes ille symbolum sit amoris: ut de hoc ipso inter amantem & redamantem sit certamen. Sed nihil apertius illo Maronis IV Æn.

b Amoris.
c Amoris reciproci.

——Siquod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet.——

Ubi non video, quod numen signet, nisi Ἀντέρωτα: ut is præpositus dicatur amantibus nec redamatis. Audiamus, quæ ad eum locum Servius annotavit: *Nam & amatoribus præesse dicuntur, Eros, Anteros, Lyseros,* (rescribe, *Dysseros*) *nonnulli Nemesin significari putant: nonnulli Anterota. Invocabat contrarium Cupidini, qui amores resolvit: aut certè, cui cura est iniquus amor: scilicet, ut implicet non amantem. Hic etiam Athenis coli dicitur.* De Athenis quod dicitur, Pausanias firmat in Atticis: ubi narrat, ut Athenis ara sit Ἀντέρωτος dedicata, quia Timagoras, ut morem gereret Meleti Atheniensi quem perditè amabat, de rupe se dejecerit. Dixeris hanc aram Atticam dedicatam, ut mutuus amor posceretur: eoque Servium errare, cum Ἀντέρωτα ait Cupidini contrarium, resolvereque amorem non redamantium. Sane Servium hoc nomine reprehendunt Cælius Calcagninus *d* & Æneas Vicus Parmensis *e*. Mihi verò non una Ἀντέρωτος potestas videtur. Nam si amans non redamaretur: orabatur Ἀντέρως, ut vel mutuum præstaret amorem, vel amantem etiam amore solveret ac liberaret. Unde Dido apud Maronem:

d Dissertatione quæ Anteros, sive de mutuo amore inscribitur.
e Commentario de nummis Julii Cæsaris.

Inveni germana viam (gratare sorori)
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.

Posterius hoc cum Anteros facit, (quod non satis Calcagnino observatum) aliter *Lethæus Amor* nuncupatur: ut est apud Ovidium in II de Remedio Amoris:

Est prope Collinam templum venerabile portam:
Imposuit templo nomina celsus Eryx.
Est illic Lethæus Amor: qui pectora sanat:
Inque suas gelidam lampadas addit aquam.
Illic & juvenes votis oblivia poscunt
Est siqua est duro capta puella viro.

Et cur τῷ Ἀντέρωτος credamus simplicem esse potestatem, quasi infeliciter amantibus non aliter subvenire creditus sit, quàm conciliando mutuum amorem: cum poëtæ Amori etiam tribuant, quod odium amantis inspiret. Unde Ovidius in Apollinis & Daphnes fabula:

Deque sagittifera promsit duo tela pharetra
Diversorum operum, fugat hoc, facit illud amorem.
Quod facit auratum est, & cuspide fulget acuta.
Quod fugat obtusum est, & habet sub arundine plumbum.

Quare minimùm quatuor ista ad Ἔρωτα & Ἀντέρωτα, (quid hujus, quid illius sit, non jam molestè contendero) poëtæ retulerunt; amorem in amante ut in Phædra: contemtum vel odium amantis, ut in Hippolyto: amorem in redamante: ut in Adonide erga Venerem: solutionem amoris in infeliciter amante: de qua ex Marone, & Ovidio, vidimus.

Quantam ei vim tribuerint, arguit: quòd ut Somnus Homero, Fulmen Luciano, sic Musæo Amor πανδαμάτωρ *a* dicatur. Nævii est Gynastico *b*: *Ædepol, Cupido, cùm pusillus sis, nimis multum vales.* Nempe, juxta gentiles, terras, maria, cælos ipsos, in suas cogit leges. Unde de eo oraculum Milesium apud Appuleium in IV Metam.

a Omnium domitor.
b Apud Nonnum in Cupido.

Qui pennis volitans super athera, cunctafatigat,
Flammâque, & ferro singula debilitat;
Quem tremit ipse Iovis, quo numina terrificantur,
Fluminaque horrescunt, & Stygiæ tenebræ.

Gaudium, ut vulgo consideratur est affectus animalis, maximè hominis. Sed theologis naturalibus erat vis naturæ humanæ, ejus nominis affectum in homine concitans, ac, juxta Theologiam civilem, ei præfecta. Ut affectus alii, præsertim quorum vis major, ita & iste relatus inter eos ob potentiam, sive hominis bono, si mediocre sit, atque ita oblectet, nec spiritum nimis diffundat: sive hominis malo, quando est immodicum, quale etiam vitam eripit. In caussa est, quòd spiritus se confertim ad exteriora membra effundant, ut bono, quod obversatur, citius fruantur: sed ob vasorum angustiam, humoresque commotos comprimantur, & suffocentur. Cum verò duplex sit gaudium, bonum, malumque, *——mala mentis Gaudia——* à Marone in primis Orci faucibus collocantur. Dolor quoque est in Diis inferis, quia valetudini nocet, secundum illud Proverb. XVII, 22: *Spiritus tristis exiccat ossa.* In causa est, quòd spiritus se recipiat interiùs, ut fugiat miseriam. Unde & oculos ex parte destituit, & ex lucidis, quales in lætitia ex spiritibus sunt, umbrosi fiunt. Nec tamen omnis dolor nocet: sed ille duntaxat, qui cum metu, & anxiâ curâ est conjunctus. Aliàs cohibet spiritus, ne nimium se diffundant, quod valetudini conducit. Maroni VI Æneid.

——primis in faucibus Orci
Luctus, & ultrices posuere cubilia curæ.

Ad dolorem etiam pertinet Νέμεσις, sive *Indignatio*, & Φθόνος, sive *Invidia.* Nam Indignatio est dolor propter alterius felicitatem, qui videtur ea esse indignus. Invidia autem est dolor ob felicem bonorum successum, non ut sibi accedat aliquid, sed propter eum, cui invidetur. Ac Nemesin quidem Saturno adjudicarunt: ut ait Hermes Trismegistus in Παναρέτῳ. Imò ipsa pro numine colebatur. Eo autem Dea est, quia muliebri nomine tum Græcis vocatur, tum Latinis. Catullus Epigr. LI:

Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vehemens Dea, lædere hanc caveto.

Sed de Nemesi plura in semivirtutibus dicemus.

Ad dolorem quoque spectat Pudor, sive Verecundia. Sanè Aristoteli in secundo Rhetoricorum dicitur esse λύπη τις, *dolor quidam*: nempe ex offensione existimationis. Sed Joanni Damasceno in secundo Orthod. Fid. cap. XXV, potius est metus justæ reprehensionis. Amor est affectus unionis. Odium est affectus separationis. Desiderium est expectatio boni amati. Aversatio, repudium mali displicentis. Prosequutio, expectatio-

 nis

nis promotio. Fuga est mali advenientis declinatio. Fiducia, robur animi ad bonum consequendum. Diffidentia est animi lapsus ob impedimentum. Spes, animi erectio ad consequendum bonum possibile. Metus est imminentis mali expectatio. Ira est erectio animi ad removenda impedimenta. Lenitas est animi æquabilitas ad reminendum. Audentia est animi motus ad mala ultima superanda. Desperatio est animi depressio concidens. Lætitia est animi erectio ad bonum superabile. Tristitia est animi depressio à malo invincibili. Gaudium est animi dilatatio à fructu boni possessi. Dolor est animi contractio à præsentia mali. Verumenimverò de verecundia disputatur, utrum magis in affectibus, an virtutibus mereatur locum. Quare de ea in semivirtutibus dicemus. Atque eandem ob caussam de Misericordia istic, imò & Nemesi, sive indignatione, agemus.

Cap. X.

De affectibus appetitûs irascentis: cujusmodi sunt tum Spes, & contraria Desperatio: tum Metus, qui etiam complectitur Pavorem, & Pallorem: tum Ira, unde Furor, quem Furiæ emittunt.

ATque hæc de affectibus, qui sunt in facultate concupiscente. In irascente verò sunt isti; Spes ratione boni; metus, atque ira, ratione mali.

Spem in Deabus esse, indicat clarè Theognis his versibus:

Ἐλπὶς ἐν ἀνθρώποισι μόνη θεὸς ἐσθλὴ ἔνεστιν·
Ἄλλοι δ' Οὔλυμπόνδ' ἐκπρολιπόντες ἔβαν.
Spes inter homines sola Dea bona conversatur:
Alii vero (Dii) *in cœlum relinquentes homines iverunt.*

Spei ædis Romæ in foro Olitorio fuit: quam Attilius consecravit, ut est apud Ciceronem in secundo de Legibus. Ædem eam fulmine fuisse tactam refert Livius lib. XXI: crematam narrat lib. XXIV: refectam à Triumviris ad hoc creatis lib. XXV. Etiam à M. Fulvio Censore ædis Spei ad Tiberim exstructa. Dio Coccejus lib. L *a* narrat inter prodigia, de templo Spei denuo accenso ante bellum Actiacum. Novum ejus templum, in septima Urbis regione ponitur à Sexto Victore. In nummis vett. Spei effigies est femina stans, sinistra manu aliquantum attollens laciniam institæ, dextra verò pateram habens, cum inscriptione istiusmodi SPES P. R. Quandoque & efficta Spes, cum palla viridi insidens dolio cum cornice. Etiam cum Nemesi fingitur.

a Pag. 485 edit. H. Steph. an. 1592.

Ad Spem refer audaciam in bello, quæ à Marte credita provenire: ut ait Hermes Trismegistus in πεντάρετῳ.

Timor sive Metus Maroni VI Æn. reponitur inter numina infera, Lacedæmoniis tamen cultus, teste Plutarcho in Cleomene. Ac Pausanias quoque refert; exstructum ei sacellum prope tribunal, quo, qui Remp. administrarent, terrori essent cæteris. Romanis quoque pro numine: unde Ovid. V Fastorum,

Consedere simul Pudor, & Metus ——

Ac Clemenus Alexandri est in Protreptico *b*. Ῥωμαῖοι Φόβῳ θύουσιν. *Romani sacrificant Metui*; vel potiùs Pavori: qui sic dictus ἀπὸ τοῦ παίειν *c*, inserto digamma, more Æolum, quos Romani plurimùm imitantur. Itaque propriè est, quod Belgis similiter à *slaen*, ferire, dicitur *verslegentheit*: nempe terror hominem prorsus percellens: qualis noxius est, uti & omnis affectus, sic spiritum vexans, ut inde æstuet. Nec corpori modò incommodat, sed etiam animo, quem usque adeo aufert, ut quis, licet par hosti suo, hastas abjiciat, nec in manibus, more virorum fortium, sed in pedibus fugacibus salutem omnem ponat. Nec obscurum est, unde sit subita illa mutatio. Nam in pavore spiritus sibi metuens intus se receptat, unde nervi magnam partem spiritu destituuntur. Itaque Hebræi ajunt tria esse, quæ vires infringant, מורא דרך ועון, *pavorem, iter, & peccatum.* Sed de peccato etiam ad pavorem referre possis, quia ex conscientia est pavor judicii divini. Quod autèm ad pavorem, cum eo comparatum est, sicut cum illis, qui, sectâ sibi venâ, animi deliquium patiuntur. Siquidem in his similiter spiritus ex aversatione mali obversantis fugit ad interiora, exteriora relinquit semivacua, imò semimortua. Sed si aquulam obsipaveris, refocillantur. In caussa est, quòd spiritus, simulac senserit inimicum frigus, recurrat ad ferendas suppetias partibus relictis. Nec aliter statuere oportet de hystericis. Nam quando uterus est in periculo, ne stranguletur, accurrunt spiritus, ut subveniant parti laboranti. Desertis igitur partibus aliis, oboritur animæ defectio. Sin vapores tetros ac noxios admovens, spiritus ad cerebrum denuo se recipit, ut auxilietur parti principi. Atque ex his satis perspicimus, unde fit pavor imbellium. Primùs verò Pavorem, & affeclam ejus Pallorem, apud Romanos introduxit rex Tullus Hostilius. Livius lib. I: *Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori.* Nempe cum ei nunciatum esset in prælio inter Romanos & Veientes, desciscere Albanos, & pallere ac pavere propterea Romanos videret. Tertullianus lib. I adversus Marcionem, cap. XVIII: *Sic commentabatur Hostilius Pavorem.* Cyprianus de idolorum vanitate sect. II, & Minutius Felix in Octavio, iisdem uterque verbis: *Cloacinam Tatius & invenit, & coluit: Paverem Hostilius atque Pavorem, mox à nescio quo Febris dedicata.* Lactantius lib. I, cap. XX: *Pavorem Palloremque Tullus Hostilius figuravit, & coluit. Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper Deos suos, sicut optari solet, præsentes haberet.* Meminit utriusque numinis etiam B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XV: *Cur & iniquitas Dea non sit, vel externarum gentium, si Pavor, & Pallor, & Febris Dii Romanis esse meruerunt.* Item cap. XXIII: *An forte juste est indignata Felicitas, quod & tam serò, & non ad honorem, sed ad contumeliam potius invitata est, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pavor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorum, sed crimina colentium!* Atque idem eopse libro, cap. 23 de Reg. Hostilio tradit, quod priores, his verbis: *Hostilius certè Rex Deos & ipse novos Pavorem atque Pallorem propitiandos non introduceret si Deam istam* (Felicitatem) *nosset, & coleret.* Prudentiùs verò fecissent Romani, si hæc numina non vocassent Pavorem, & Pallorem: sed horum propulsatores. Certum enim est, hoc voluisse regem Hostilium. Nimirum gentes dixere tales παλαμναίους, καὶ προστροπαίους *a*, ut vocantur apud Clementem in Protreptico; sive ἀλεξικάκους, *Deos Averruncos.* Uti Deum Tutanum quia à periculis redderet tutos, atque immunes. Item Deos Securos, qui præstarent hominem securum. Habes in Veteri inscriptione.

b Verba plenius adduximus c. 6 cum de Dea Febri agemus.

c Ferire.

a Ultores, & propulsatores.

Quæ de Pavore diximus, pertinent ad pavorem humanum. Pavor verò ille, qui equis immittitur, credebatur esse à Taranippo, sic dicto ἀπὸ τοῦ ταράσσειν τοὺς ἵππους, h. e. *ab equis pavore consternandis.* Pelopis esse cognomen censet Hesychius. Alias aliorum opiniones adfert Pausanias Eliacorum secundo. Ipse autem censet, esse cognomen Neptuni equestris.

Ira est affectus ex duobus contrariis affectibus compositus, dolore ob injuriam acceptam, & gaudio ex spe vindictæ. Qua de re abunde egi lib. II Orator. Institut. cap. II, sect. III. Ac illa vindictæ spes spiritum accendit: unde vultus rubor, tensioque nervorum. Atque præcipuè obest, si prematur: minùs nocet, si se foras prodit.

Ira, ubi modum excesserit, fit furor. Nec enim omnis ira, ut ait Horatius, brevis est furor existimandus; sed ille, qui non tenet modum. Imò ingentem iram videas & *furias* dici à Marone XII Æn. ubi narrat, ut Æneas precibus Turni flecti cœperit: sed idem immani dolore ardens furiis sit correptus, ubi conspexit spolia Pallantis à Turno interempti. Sic enim ait:

Ille oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis accensus, & irâ
Terribilis.

Fu-

Furor, ut numen describitur à Petronio. Tres præterea Deas finxere, quarum una sic irâ accenderet, ut quis furenti esset similis: altera sic inflammaret immensâ habendi cupidine, ut nullus rationi relinqueretur locus: tertia in eas conjiceret Amoris flammas, ut his æstuans vix aliquid hominis, præter formam, habere videretur. Breviter de his ita Isidorus lib. VIII Orig. cap. ult. *Ajunt tres Furias feminas crinitas serpentibus, propter tres affectus; qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui, respectum habere permittant. Ira, quæ vindictam cupit; cupiditas, quæ desiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. Quæ ideo Furiæ appellantur, quod stimulis suis mentem feriant, & quietam esse non finant.* Verùm aliter de Furiis poetæ: quibus sic vocantur Deæ enormium scelerum ultrices; sic dictæ, quia furorem imminerent scelestis, ex conscientiæ stimulis. Sed de his potius loquar in Numinibus societatis civilis: ubi agendum erit de Præmiis, & Pœnis, quibus tum Respublica omnis constat, cum divina etiam gubernatio.

CAP. XI.

De Diis, qui præsunt Locomotivæ: ut sunt Ὁρμὴ sive Alacritas in aggrediendo labore, Labor ipse, & felix laboris successus, quem præstare putabatur Vertumnus. Ad Ὁρμὴν relata Agenoria, Horta, Stimula, Numeria. Fit etiam mentio Agonii. Ad Laborem referuntur Dii Axites. Labori oppositi Quies, & Vacuna. Dii particulares: Pistorum Pilumnus, viatorum Mercurius, & Trivia.

PRæter sensum, & appetitum, bestiis quoque inest motus tum ratione totius corporis, tum ratione partis. Universè vel inchoandi initium atque impetum consideremus, vel pergendi atque absolvendi laborem, vel operis successum. Ad initium refertur Ὁρμὴ, quæ est impetus, atque aggrediendi aliquid Alacritas. Et hæc in Diis. Pausanias in Atticis. Τούτοις δὲ (τοῖς Ἀθηναίοις) οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβοῦσιν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ Αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ Φήμης, καὶ Ὁρμῆς. *Athenienses verò non ea solùm, quæ ad humanitatem faciunt, constituerunt, sed majorem etiam, quàm alii, pietatis erga Deos curam habuerunt. Est enim apud illos ara Verecundiæ, Famæ, & Alacritatis.*

Ad Ὁρμὴν etiam pertinent Agenoria, Horta, & Stimula, quæ ad agendum excitarent, hortarentur, ac stimularent. Luci, qui Deæ Stimulæ sacer foret, meminit vetus Juvenalis Scholiastes initio Sat. II. Affine numen Numeria, quia facit, ut numerò, hoc est, citò, aliquid præstes.

Agonius quoque hujus erit loci, si verè Festus, sive Paulus: *Agonium etiam putabant Deum dici præsidentem rebus agendis: Agonalia, ejus festivitatem.* Sed non arbitror fuisse numen Agonium. Nec Agonalibus inde nomen. Verius de nomine eo Ovidius primo Fastorum:

Pars putat hoc festum priscis Agnalia dictum;
Una sit ut proprio littera dempta loco.
Pars quia non veniant pecudes sed agantur, ab actu
Nomen Agonalem credit habere diem.

Et quæ ibi plura in hanc rem præcedunt, & sequuntur.

Labor ipse in Diis, imo & Otium fuit. Horum Labor corpus resolvit, & sic attenuat spiritus, ut in aëra exhalent. Unde, qui laborant, majori indigent alimento, ut quantum deperit, tantum instauretur. Itaque Labor inter Deos inferos à Poëtis collocatur. Quod ex Hesiodo, ac Marone, comprobavimus lib. III, cap. XIX. Nec tamen talis est omnis labor. Moderata enim exercitatio carnes reddit compactas, ac ejusmodi, ut non facilè dissipentur, tantum sudores nimii absint, ac vehemens lassitudo.

Auxilium Deum in scenam à Plauto inducitur in Prologo Cistellariæ.

Referre etiam huc possis Deos *Axites*: quomodo, ut Festus ait, *dicebantur Dii una agentes.* Nempe ab *axo* pro egero: unde *adaxint* pro adegerint, apud Plautum. Diximus de hac Verborum forma in quarto de Analogia.

Contrarium labori otium, sive quies: quæ nocet, si nimia sit. Siquidem carnes facit molles, eoque impedit, quo minùs aliquis fiat longævus. Nihil tamen jucundius, vel etiam, post magnos, vel diurnos labores, necessarium magis est quiete: unde & Romani fanum illi constituerunt in via Labicana. De quo pluribus diximus itidem lib. III, cap. XIX. Ubi & de Orco Quietali reperies.

Est & in Diis Vacuna, à vacando sic dicta, quia otium præstat à labore. Ovid. VI Fast.

Nunc quoque cum fiunt antiqua sacra Vacunæ,
Ante Vacunales, stantque, sedentque focos.

Etiam mentionem ejus Divæ facit Plinius lib. III, cap. XII. Ad successum laboris refertur Vertumnus: si audimus Donatum in illud Terentii: *Puer natus est.* M. *Dii bene vortant*: *In omnibus*, inquit, *quæ cupiti evenerint; dici solet*: DII BENE VERTANT: *quia sæpe homines optaverunt, quæ aliter, atque exspectaverant, contigerunt: quam potestatem rerum vertentium semel in utramque partem, Vertumno Deo superesse veteres existimaverunt.* Formulam hanc, ut Dii bene verterent, legas apud Plautum Aulul. Livium lib. X, XXIX, XXXIV. Contrarium illud Maronis in Ecl.

Hos etiam quod nec bene vertat, mittimus hædos.

Nec semper tamen usi *vertendi* verbo, sed & aliis. Ut apud Plaut. Trinum.

Bene, quod agas, eveniat tibi.

Ac similiter Livius non semel. Particulatim verò Vertumnus præest vertendis & mutandis rebus mercatorum: juxta Asconium Pedianum in illud Ciceronis Verr. III: *A signo Vortumni in Circum maximum*: *Signum*, inquit, *Vortumni in ultimo vico Thurario est, sub basilica angulo flectentibus se ad postremam dexteram partem. Vortumnus autem Deus invertendarum rerum est, id est, mercatura.* Secundùm Asconium igitur præses sit mercaturæ, ac dictus à rebus vertendis, hoc est, mercibus commutandis. Pro qua sententia est, quod Vertumnus erat numen Volsiniense, sive Thuscum: & Thusci erant θαλασσοκρατοῦντες a, eoque mercatura præcellebant. (a Mari præpollentes.) Sed alias longè caussas adducit Propertius lib. IV, eleg. II: videlicet ab amne verso, vel à fructibus vertentis anni: vel quod ei natura sit, quàm decorè in omnes vertat figuras. Quomodo Vertumnus fuerit Natura rerum se in quidvis convertens, & nunc hanc, nunc illam formam adsumens.

Ab actibus, qui magis sunt universales, venio ad eos, qui magis sunt particulares: Horum alii pro fine habent generationem animantis; alii executionem eorum, quæ in vitæ privatæ negotiis occurrunt. De prioribus puta Priapo, Venere, Genio, dixi antea: ac pluribus de his, & aliis generationis præsidibus loquar in vita sociali, quia extra connubium generandi actus locum non habet, vel habere non debet. Agam igitur nunc de altero actuum genere: quo pertinent innumeri actus agricolarum, ... aliorumque.

Pinsendi actui præfectus Pilumnus: cui nomen à pilo: non contrà pilum à Pilumno, etsi id traditum Servio in versum tertium noni Æneidos. Pilum enim ex pistillum, ut ala ex axilla, mala ex maxilla, & similia. Pistillum autem à *pistum* esse, satis liquet. Itaque Pilumnus pistoribus invocatus: ut ibidem ait Servius. Nec pilo modò nomen hinc, quatenus est in rusticis, ac domesticis instrumentis: sed etiam quatenus est in militaribus. Nam pilum pro hastilis genere ex eo nomen accepit, quia referat pilum, quo pinsitur. Varro in IV de L. L. *Pilum dictum ab omine, quod hostes feriret, ut pilum.* Sententia est, pilo bellico id nomen esse impositum boni ominis caussa, quia ut frumentum pilo frangeretur, sic illo hostes. Ita & Lipsius eum locum cepit in III de Milit. Rom. Dialog. IV.

Sunt & Dei proprii eorum, qui iter faciunt. Hi Græcis dicuntur Ἐνόδιοι, Latinis *Viales*, ut Plauto Mercatore: vel *Semitales*, ut Virgilio in Parodia Catulli ad Sabinum. Tales fuere imprimis Mercurius, & Trivia, sive Hecate, vel Diana. De Mercurio Ἐνοδίῳ fusè dictum hujus operis lib. II, cap. XIII, & XXXII.

Quod si Joseph. Scaligerum audimus, etiam dicti Dii Vii. Quod colligit ex Epigrammate, de mercatore decimas persolvente Fortunæ Prænestinæ: ubi sic edidit Pythœus.

Omnibus hic annis votorum more suorum
Centenas adiecit, numero crescente, coronas:
Fortunæ simulacra colens, & Apollinis aras,
Arcanumque Vii. ——

Verum in Inscriptionibus Mazochii & aliorum est,

Arcanumque Jovem.

At apud Smetium, qui vidit, & inde in collectione Gruteriana,

Ægeriumque Jovem.

Nec magis persuadet Scaliger, cum Dii Vii pro Dii Indigetes apud Servium reponi jubet, ubi de Præneste loquitur. Nec cum apud Solinum pro *Fratrum Digitiorum*, emendat *Indigetum Viorum.*

Cap. XII.

De Adfectionibus hominis propriis. Ac primùm de Opinione, cujus magna in homine vis. Hinc de Minerva, quæ complectitur Scientiam, Prudentiam, Artem. De ara Menti, & Veritati statuta. De Minerva & Ἀθηνᾶς etymo. Cur Minerva in Capitolio digniorem sortita sit locum, quam Juno. De Bona Mente, Deo Catio. Et adversante his Furina. De Poeticæ præsidibus, Apolline Musagete, & Musis. De antistitibus Eloquentiæ Mercurio, ac Suada.

HActenus egimus de Numinibus, quæ referuntur ad affectiones hominis, quatenus est pars mundi, quod cum inanimis habet commune; vel quatenus est vita præditus, quæ etiam est in plantis; vel prout sensum habet: qui etiam insunt bestiis. Deinceps dicendum de iis, quæ propriè competunt homini. Suntque duplicia. Nam vel sigillatim homines spectant; vel Societatem humanam, sive Domesticam, sive Civilem. Ad prius genus pertinent hæc quatuor: Opinio, Scientia, Prudentia, Ars.

Opinionem quoque pro Dea fingi, nihil mirum. Sacra enim res est Opinio, mundusque, ut non de nihilo planè dici solet, regitur opinionibus. Etiam opinionis vim longè maximam cognoscimus in iis, quæ ad bonam, malamve valetudinem pertinent. Sanè Medici ajunt vehementer sibi imaginantes quartanam, incidere in quartanam: ac Medicum eo plures sanitati restituere, quo plures in eo posuerint fiduciam. Quæ tamen commode accipi necesse est. Nisi enim in corpore humano jam ante fuerit caussa quartanæ: non ea ab imaginatione producetur: sed si magna in corpore insit copia humoris melancholici: acris ac diutina imaginatio magis commovebit humorem: eoque futurum, ut citius, vehementius, diutius etiam afficiamur. Etiam ubi in medico fiducia est ingens, ibi vires animi sunt fortiores, eoque, ubi morbus non est ita vehemens, ac medico rebellis, corpus, nativo calore & aliis qualitatibus cooperantibus multo facilius ad temperamentum suum revocatur: quod quandoque solis etiam verbis medicus præstiterit. Nec aliter ista quæ adduximus medicorum dicta interpretatur Cæsar Cremoninus de natura Cæli sect. I, cap. III. Porrò ad fiduciam hanc refero quoque, quod Pyrrhus mederi credebatur lienosis, supinis iis jacentibus si lienem pede dextro leviter pressisset: ut est apud Plutarchum in Pyrrho. Occultæ id qualitati tribuendum, si verum est, quod ibidem legere est, post fata ejus cremato corpore pollicem dextri pedis repertum illæsum: unde divina præditus fuisse virtute judicabatur. Fortasse medici arte procurarant, ut non ureretur; ad divinitatis alicujus opinionem conciliandam Pyrrho. Utcunque est, planè censeo à Pyrrhi adulatoribus fucum esse factum simplicioribus: & siquando verè ab eo splenetici sanitati restituerentur præcipuam fuisse caussam opinionem de Pyrrho conceptam. Splenetici enim abundant humore melancholico, quem lætitia de sanitate recipienda discutiebat pellebatque.

Sequuntur Scientia, Prudentia, Ars: quibus tribus præfuit Minerva, sive, ut veteres pronunciarunt, *Menerva.* Atque hoc propiùs ad originem accedit. Nam, ut ostendimus lib. II, cap. XLII, est à μένος, unde *mens*: item priscis *meneo*, pro *moneo*: à quo *memini*, *mentio*, & alia. Μένος propriè animi vis: ab hac sapiens consilium, ac salubria monita: quæ Minervæ tributa, quia prudentia divino nobis beneficio obtingit. Ideo dicebatur Minerva Jovis filia, & de cerebro Jovis nata: nempe exemplo humano, quia prudentiæ sedes in cerebro. Sed cur Virgo? quia non debet violari, quod prudentia & recta ratio dictaverint. Græcis Ἀθηνᾶ dicitur; nempe ab eadem origine, unde qui apud Judæos synagogam magnam excepere, dicti sunt *Tanaim*: videlicet à nan, quod Hebræis quidem notat *donavit*, vel *mercede pactus est*: Chaldæis verò *docuit*, *narravit*. Ita Ἀθηνᾶ sive Doricè Ἀθανᾶ dicatur quasi ἁ Θανᾶ. Sæpiuscule enim articulus ut vocant, compositum ingreditur: quod alibi ostensum. Et ut superius dictum, fortasse sic Osiris quasi ὁ Σῖρις: quando Osiris est Nilus: is autem Æthiopibus Σῖρις, ut ait Dionysius in περιηγήσει. Sed de hoc tamen etymo non contendero. Quando, ut dictum, Nilus Hebræis *Sichor*, sive spiritu omisso *Sior*, unde trajectis solum literis *Osir*. Imò & tertiam nominis rationem inferiùs adducimus.

Multifariam verò Minerva attenditur. Quandoque per eam intelligitur mens transmundana, sive supra omnes cælos adspectabiles degens. Ac similiter spectatur in fabulari poëtarum theologia propriè accepta. Sed, juxta naturalem, & illam poëtarum symbolicè sumtam, vel ad corpus æthereum, vel ad virtutem ejus, unde σοφία humana, referre oportet. Quatenus enim Minerva attenditur ut corporea, per eam intelligitur æther, sed animatus. Verùm hìc loci per eam intelligitur sive sapientia, sive vis ætherea per temperamenti bonitatem largiens sapientiam. Tria igitur hìc spectamus: primò æthera summum vel solem: hinc vim ætheream: inde temperamentum humanum ab vi ætherea excitatum, unde sapientia proficiscitur. Secunda ex his est Minerva: eaque habita idea omnium, quæ Deus agit: prudentia nempe & consilium divinum. Audiamus Varronem de Cabiris, sive Samothracibus, vel Corybantibus sic scribentem quinctodecimo rerum divinarum libro: *Apud Samothraces multis indiciis collegi in simulachris aliud significare cælum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato appellat Ideas. Cælum enim Jupiter, terra Juno, Idea Minerva intelligitur. Cælum, quo fiat aliquid: terra, de qua fiat: exemplum, secundum quod fiat.* Citat Augustinus de Civitate Dei lib. VII, cap. XXVIII.

Comprehendit Minerva triplicem animi habitum, sive potentiam triplicem multis actibus introductam. Primus habitus dicitur θεωρητικὸς, sive speculativus. Estque rerum necessariarum, hoc est, quæ se aliter habere non possunt. Qualium tria sunt genera: proque iis tres scientiæ, ut docet Aristoteles lib. IV Metaphys. cap. I. Unum est rerum materia & motu carentium, de quibus Metaphysica. Alterum illorum, quæ constant materia: de quibus Physice. Tertium est rerum materiatarum, sed quæ intellectu à materia abstrahantur: de quibus tractat Mathematice. Hujusmodi disciplinæ propriè sunt ἐπιστῆμαι, sive Scientiæ. Ac propriè magis Σοφίας, sive Sapientiæ nomen sibi vindicant: quod alioqui etiam iis tribui videas, quæ sunt φρονήσεις,

sive

ſive Prudentiæ, vel τέχνης, ſive Artis. Quia verò ante Socratis tempora philoſophi toti fere erant in ſpeculatione naturæ, ac indaganda Veritate, eo Menti, & Veritati geminas aras poſuit Anaxagoras; ut lib. III, cap. XLVIII diximus ex Æliano.

Ac ſic quidem animati fuerunt antiquiores illi philoſophi: aliter verò ſapuit Socrates, aliterque homines politici, quibus magis exculta Minerva, quatenus φρόνησιν, ſive Prudentiam ſignat. Nempe nihil judicabant meliùs, quam eſſe bonum virum, & bonum civem; nihil præſtantius, quàm non affectus modò ſuos poſſe gubernare, ſed & regere domum, imò civitatem. At prudentia dirigit virtutes morales. Eadem moderatur Remp. Hanc potiſſimum attenderunt Poëtæ, cùm eam fingerent è Jovis cerebro deſcendiſſe. Unde B. Auguſtinus lib. XX contra Fauſtum, cap. IX: *Minervam, quæ de Iovis capite nata ſit, prudentiam conſiliorum interpretantur quæ rationis eſt propria: cui ſedem capitis etiam Plato dedit.* Itaque apud Homerum videas ab ea Heroas prudentibus inſtrui conſiliis. Etiam apud Romanos poſt ſummum Jovem, proximo in honore ſtetit, ante ipſam Junonem. Nam uno quidem in templo montis Capitolini hæc tria Numina coluerunt: ſed Jovi locus adſignatus medius: Minervæ dexter; Junoni ſiniſter. Imò probè hæc etiam conveniunt cum Theologia naturali. Ubi Jove quidem nihil excellentius, quia eo ſignificatur cælum, ſive æther; at Minervæ ſedes adſignata in ſumma cæli parte, quia nihil poſt Jovem, ſive Deum præſtabilius eſt Sapientia, Prudentia, atque Artibus. At Juno partim infimum eſt cælum, ubi per Orientalem Theologiam intelligitur Luna; partim aër cælo ſubjectus, & ſubdita utrique tellus. Adde, quòd filiam patri præferre non deceret. Rex etiam potior ſuis conſiliariis. Quorum conſiliis etſi obſequatur, non eo inferior, ſed excellentior, quia qui rectæ paret rationi non ſervit, ſed imperat. Nam, ut Tullius ait in V Parad. *Quid eſt libertas, niſi poteſtas vivendi ut velis? Quis vivit, ut vult, niſi qui recta ſequitur, qui gaudet officio?* Quæ pluribus firmat B. Ambroſius epiſt. V.

Hæc verò tria Capitolii numina non primum ita ſociata fuere à Romanis, (qui ea dixere Deos magnos, & ludos, in honorem eorum factos, ſimiliter magnos vocitarunt, planè à Megaleſiis magnæ Matris diverſos:) ſed Romani, Macrobio teſte, accepere à Trojanis è Phrygia advenientibus: ſuntque iidem, qui Samothraces, ac Cabiri: quæ res vetuſtatem erroris oſtendit. Et tamen tam antiquus error ab antiquiori veritate videtur originem cepiſſe. Nam quid obſtat, quo minùs hæc opinio de tribus diis Samothracibus reliquiæ ſint depravatæ paullatim ex traditione vetuſtiſſima à Noacho, Dei amico, accepta, de Deo Patre, Filio, & Spiritu Sancto? Quo pacto Jupiter ſit Deus pater, Deitatis fons & principium, ac propterea (modò genuina ſit pronunciatio, quam præferunt puncta Maſorethica) Jova nuncupatus: indeque fuerit antiquus nominativus Jovis, Ennio, & veterum aliis uſurpatus. Minerva, filia Jovis, videtur ſignificare τὸν Λόγον a. Nec prohibet, quòd illa ſequioris ſit ſexus. Sapientiores enim gentium non agnovere in Diis ſexum. Et in appellatione ea, qua Samothraces uſi, non erat muliebre nomen. Præterea valde de Λόγῳ firmat, tum quòd is ſit Sapientia Dei, & Minerva ſimiliter Sapientiæ præſes: tum quòd Jupiter dicatur non ex Junone ſua, ſed ſingulari ratione, è cerebro videlicet τὸν Λόγον genuiſſe. Jam quod ad Spiritum Sanctum: pro eo induxere Junonem, amorem, ac delicium Jovis: uti & eundem Spiritum Amori aſſimilant Scholaſtici. Quàm antiqua verò Samothracum fuerit religio, exinde cognoſcimus, quòd eam Romani acceperint ab Albanis, hi à Trojanis profugis; Trojani autem à rege Dardano, qui è Samothrace in Phrygiam detulit: ut traditum Varroni lib. II rerum Humanarum: extremis temporibus Moſaicis, ut eſt apud Euſebium numero IϽXXXVIII; annis à diluvio vix amplius octingentis. Et potuere Samothraces aliquot ſeculis habuiſſe hæc numina ante Dardanum: ut mirandum non ſit, ſi in Noachi poſteris, etiam ubi ad falſam religionem deventum, *aliquæ* ſuperfuerint reliquiæ arcani ſenſus de vero Numine. Quantopere vero iſta ſint corrupta poſterioribus ſeculis, oſtendunt, quæ de Diis Samothracibus memoravi lib. II, cap. LVII. Nunc ad Minervam gentilium, ſive Prudentiam redeamus.

a Verbum vel Sermonem.

Ad Prudentiam etiam reducimus Mentem Bonam. Eſt verò diverſa ab Anaxagoræ Mente, quæ magis ſibi propoſitam habuit Veritatem Naturæ, quam Bonitatem conſilii. Dubitare videtur Propertius, an ſit numen. Sic enim ille ...

Mens bona, ſiqua Dea es ——

At non alia eſt, quam quæ ἁπλῶς Mens vocatur à Romanis. Ovid. VI Faſt.

Mens quoque numen habet. Menti delubra videmus
Vota, metu belli, perfide Pœne, tui.

Tangit hiſtoriam de T. Otacilio Craſſo qui in Prætura Siciliam ſortitus, anno IϽXXXVII, (quo C. Flaminius ab Annibale cæſus ad lacum Thraſimenum) ex ſententia Pontificum vovit ædem: ut eſt apud Livium lib. XXII. Vulgo apud eum pro *Otacilius* legitur *Atilius*: unde eſt, quod multi adeò, (inque his Xyſtus Betulejus a) ſcribant ab Atilio ædem votam. Sed lib. XXIII rectè à Livio ſcriptum, Otacilium ædem, quam voverat dedicaſſe. Ut quin vera ſit hæc lectio non poſſit dubitari. Apud Ciceronem in ſecundo de Natura Deorum ait L. Balbus, dedicatam Mentem à M. Æmilio Scauro. Unde Ludovicus Vives conjectabat priùs ab Attilio (Otacilium debuit dicere) poſtea ab Æmilio conſecratam. Exiſtimat Stephanus Pighius in Annalibus Romanis ad ann. IϽLXXXIX, Deam, quæ conſpicitur in nummo M. Valerii Meſſallæ prætoris, eſſe Mentem. Habet verò imago ejus diadema latum ſupra frontem, quo ſignificatur, mentem, ſive τὸ ἡγεμονικὸν in homine principatum obtinere: eoque rectè ut reginam coli. In aure dextra habet inaurem. Quod denotat quantum Memoria conferat ad Prudentiam. Nec enim ſufficit, ut mens ſit recta: ſed opus eſt, ut uſus accedat, & quæ uſu obſervavimus memoria recondamus. Auricula enim Memoriæ ſacra. Unde in Eclogis:

a In Lactant. l. 1. cap. 20. & in Cicer. lib 2. de Nat. Deor.

—— *Cynthius aurem*
Vellit & admonuit.

Ac eam tangere ſolebant, qui conteſtarentur. Hoc eſt, qui vellent præſenti alicui, ut teſti, rei actæ memoriam commendare. Nota res ex Plauto, Horatio, & tot aliis.

Poſſit Deæ Minervæ miniſter videri, is qui Deus Catius nuncupatur: nempe quia catos faceret, ſive cautos, ac prudentes.

Hujus etiam loci eſt Conſus, conſilii Deus. Feſtus ſive Paulus: *Conſualia ludi dicebantur, quos in honorem Conſi faciebant, quem Deum conſilii putabant.*

Vicinumque numen Angeroniæ Gloſſæ Philoxeni: *Angeronia.* Ἡ θεὸς τῆς βουλῆς, καὶ καιρῶν b. Ubi καιρὸς vocat tempus dicendi, agendique. Quicum convenit, quod dicitur eſſe Dea ἐχεμυθίας, ſive præſtandi, ubi convenit ſilentii. Scaliger ideo dictam putat non Angeroniam, ſed Angeronam, quia angit, ſive cohibet os. Ex veterum autem de hac Diva diſſenſu, colligas, nec veteribus de illa ſatis conſtitiſſe. Nam Feſtus ait Angenoræ eſſe à Romanis inſtitutum Feſtum Angenoralia, cùm omne animalium genus angina conſumeretur. At Verrius Flaccus, ut ex eo Macrobius tradit lib. I Saturn. cap. X, *Angeroniam* dici ait, *quod angores ac animorum ſollicitudines propitiata depellat.*

b Dea conſiliorum, & occaſionum.

Bonæ Menti, ac bonis conſiliis, adverſatur imprimis Furia, vel Futina, quæ furorem immittit. Varro lib. IV de L. L. *Furinalis à Furina; cujus etiam in Faſtis Furinales feriæ ſunt.* Feſtus: *Furinalia* (ſic legendum) *Sacra Furina, quam Deam dicebant.* Eſſe vero

Furinam, Divam illam, quæ Erinnys dicitur, à Turnebo in Adversariis *a* eo ostensum est, quòd Plutarchus in Gracchorum vita, & Plinius, sive potius Sext. Aurelius Victor lib. de Viris illustribus *b*, eandem rem narrantes, ille quidem dicat ἄλσος Ἐριννύων, hic vero *lucum Furinæ*.

a Lib. 6. cap. 5.
b Cap. 65.

Præterea ad Minervam, quatenus prudentiam signat, refertur Eloquentia, ut quæ sit prudentia benè dicendi. Est verò duplex: una oratione ligata, quam Poëticam dicimus, altera solutâ, quam Oratoriam vocamus. Priori præsidet Apollo. Quem si consideres, ut Deum corporeum, reduci oporteat ad Solem: ut dictum lib. 11. Sed si spectaveris, ut ætheris effectum, hoc est, ut insignem mentis humanæ vim ab æthere ac Sole promanantem: quæ nisi adfuerit, inutilis vel mutila est disciplina; usque adeò, ut multi putarint in Poësi, imo & disserendo, facultate Oratoria, & aliis quibusdam scientiis, sufficere τὸ πεφυκέναι *c*, dummodo accesserit ἡ ἄσκησις *d*.

c Naturâ esse idoneum.
d Exercitatio.
e Musarum præside.

Quod de Apolline Μουσηγέτῃ *e* diximus, locum quoque habet in Musis, quæ Græce Μοῦσαι sive Μῶσαι: nempe ab Hebræo מוסר, *mosar*, id est, *ars, disciplina*. Scitè ait Proclus Diadochus, Hesiodum enarrans, eum qui studiis vacare velit, debere esse νοητικὸν, hoc est, intelligendi ac percipiendi vi præditum: debere item esse μνημονευτικὸν, hoc est, ejusmodi ut retinat, quæ didicit: atque hanc esse caussam, cur Musæ dicantur filiæ Jovis, qui præest τῷ νοητικῷ: & Mnemosynes, quæ præest τῷ μνημονευτικῷ. Primo etiam tres tantum Musas dixere: sive à triplici Musica, quia consistit in voce, flatu, pulsu: sive potius quia primò meditandum, unde & *Cura* Dea, de qua multa Hyginus Mythol. cap. cxx: hinc quod meditati sumus, memoriæ inscribendum, postremò verò voce aut citharâ vel aliter canendum. Atque hoc indicant tria Musarum nomina, Μελέτη, Μνήμη, Ἀοιδή. Sed ajunt Sicyone factum, ut cum statuarius esset jussus tria trium Musarum simulachra facere, eum ter tria fecisse: eaque sic placuisse, ut universa in Apollinis templo reponerentur. Hinc novem cœpisse celebrari: quibus nomina imposuerit Hesiodus. Itaque & Anhelaus, rex Macedonum instituit, ut pro novem Musis novem diebus Jovi, & Musis essent Diis festi. Quod Diodorus Siculus refert lib. xvii. In Græcia verò passim, Musis sacra fiebant: maximè tamen apud Thespienses, de quo Pausanias in Bœoticis. Ac in scholis etiam Musarum festum à pueris observatum, indicat Æschines in Timarchum.

Atque hæc de facundia Poëtica. Venio ad Oratoriam. Deque hac saltem nemo ambiget quin sit prudentia bene dicendi. Ac quatenus prudentia est, Pallas ei præest. Sed quatenus illa restringitur eo, quod propositum sibi habet dicere ad persuadendum accommodatè (id enim est bene dicere) Mercurium ei præfecerunt, eatum dicendi magistrum, cui & linguam sacravit antiquitas. Diximus de isto partim libro de Natura ac Constitutione Rhetorices: partim hujus operis lib. 11, cap. xxxii. Præterea Eloquentiæ præest Suada; ita dicta à suadeo, ut à scribo *scriba*, à fugio *fuga*. Indeque *malesuada*. At ut à candeo *candela*, à medeor *medela*, sic ab eodem *Suadela*. Eadem Pitho Πειθὼ, ἀπὸ τοῦ πείθειν, quod à פתה, *persuasit*. Sacellum Pithûs, sed sine simulachro, Sicyoniis erat: de quo Pausanias in Corinthiacis. Notus & vetus est senarius:

> Οὐκ ἔστι Πειθοῦς ἱερὸν ἄλλο, πλὴν λόγος.
> *Orationem præter haut Suadæ est sacrum.*

Hactenus de Prudentia, superest de Arte, cui & ipsi præerat Minerva. Sanè textoriam invenisse dicitur.

Arti apud Gaditanos ara fuit, ut ait Philostratus lib. v de vita Apollonii, cap. i. Nempe veterum opinio fuit, Deum fundamenta artium hominibus monstrasse, quo industria ipsi eas postea perficerent. Unde Gratius in Cynegetico:

> *Nam primum auspicium Deus artibus, altaque circum*
> *Fundamenta dedit: tum partes quisque secutus*
> *Exegere suas, tetigitque industria finem.*

Cap. XIII.

De Dea Virtute: item Justitia: ad hæc Pietate, tribus Gratiis, & Fide: ac item Themide, & tribus ejus filiabus. Insuper Sophrosyne, eique adversante Como. Præterea Pudicitia, tum Patricia, tum Plebeia. Insuper Clementia: nec non Fortitudine, sive Virtute bellica, ac Dea Strenia.

Hactenus de prudentia, virtutis omnis directrice, quam per Minervam intelligi diximus. Venio ad Virtutis considerationem, sed ad hanc per Veritatem pervenitur, uti per Virtutem ad Honorem.

Veritas enim est Virtutis mater, ut est in Philostrati Heroicis. Ipsa verò est Temporis filia. Quod & voluere Romani, ut Plutarchus in Quæstionibus ait, cùm Saturnum ejus parentem dixere. Nam κρόνος, χρόνος *a*, &, ut est in veteri senario:

a Saturnus, tempus.

> Ἄγει δ' πρὸς φῶς τὴν ἀλήθειαν χρόνος.

Liberiore senario reddas:

> *In lucem tempus veritatem protrahit.*

Pindaro tamen in Olympiis od. x, quæ est ad Agesidamum, dicitur Ἀλάθεια Διὸς θύγατερ *b*. Nempe quia Veritas est res divina, ac à summo numine profecta.

b Veritas Jovis filia.

Virtus secundo loco refertur Ciceroni inter numina, quibus post fata in cælos pervenitur. Sic enim ait lib. 11 de Legg. *Ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cælum; Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem.* Ubi Menti proximè subjungit Virtutem, & Pietatem; quia duæ sunt filiæ Bonæ Mentis: imo his duabus non minus mens perficitur, quam mens, sive anima corporis est ἐντελέχεια, ac perfectio: his Fidem subdit, ut germen priorum.

Virtuti primus fanum posuit Scipio Numantinus. Postea ei pariter, ac Honori, ædem in primo suo consulatu vovit M. Marcellus anno Urbis ɔɔ xxxii: approperato autem opere exstruxit ɔɔ xlvi: quo & obiit, bello Hannibalico: filius verò ad portam Capenam dedicavit; annis xvii, ex quo pater ejus prælio Gallico ad Clastidium voverat. Auctores Livius lib. xxvii, Valerius Max. lib. i, cap. i, Plutarchus in vita Marcelli, & lib. de Fortun. pop. Rom. Ita verò his Diis exstructa, ut per Virtutis ædem iretur ad Honoris, quò pareret, nonnisi per Virtutem perveniri ad Honorem. Postea itidem C. Murius ædem Virtuti, & Honori, exstruxit; ut constat ex Vitruvii lib. vii, Verrio sive Festo in *Summissiorem*, ac veteri inscriptione; ubi dicitur, fecisse eam de manubiis Cimbricis, & Teutonicis. Virtutis, & Honoris ædem instauravit Vespasianus Augustus; ut est apud Plinium extremo cap. x, lib. xxxv. Imago Virtutis retulit matronam grandævam.

Nec universè modò colebatur Virtus, sed & particulatim. Sunt vero tres præcipuè virtutes, ad quas cæteræ reducantur. Nam si prudentia in eo versetur, ut suum cuique tribuat, justitia est. Sin hoc agat, ut mediocritatem tueatur in illis, quæ gustui, vel tactui, sunt jucunda, temperantia est. At si modum servet inter metum, & fiduciam, fortitudo est.

Justitiam hymnis duobus celebrat Orpheus.

Romæ Justitiam consecravit Augustus; idque in templo Bonæ Mentis. Unde Ovid. in iii de Ponto:

> *Principe nec nostro Deus est moderatior ullus:*
> *Justitiâ vires temperat ille suas.*
> *Nuper eam Cæsar facto de marmore templo*
> *Jampridem posuit Mentis in æde suæ.*

Latè verò Justitia patet. Si debitum Deo cultum præstet, Pietas est, quæ nequit esse sine honesta de Deo opinione: sic ut nihil à Deo expetatur, quod injustum & inhonestum arbitrere: ut ait Cicero in 11 de Officiis. Si parentibus, aliisve bene meritis, debitam referat gratiam, Εὐχαριστία est. Si in eo versetur, ut fiat, quod dictum

dictum est, Fides est: quam quarto loco inter ea, per quæ in cælos adscenditur, Cicero refert lib. II de Legg.

Singulæ harum templum Romæ habuerunt. Pietati (quam cum Virtute esse germen Bonæ Mentis ex Cicerone antea diximus) anno Urbis IↃLXIV ædis vota est à Manio Acilio Glabrione in pugna ad Thermopylas cum rege Antiocho, L. Cornelio Scipione, qui postea Asiaticus est vocatus, & C. Lælio Nepote, coss. Voti reus eam postea exstruxit in foro olitorio, regione XI, quæ erat Circi Maximi. Ut ex Victore, & Rufo cognoscere est. Eam autem octennio pòst filius (cui & ipsi Manio prænomen fuit,) dedicavit anno videlicet Urbis IↃLXXII, P. Cornelio Cethego, & M. Bæbio Tamphilo coss. De quo sic Livius lib. XL: *Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam: altera in foro olitorio Pietatis. eam ædem dedicavit Manius Acilius Glabrio: statuamque auratam quæ prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnâsset: locaveratque idem ex Senatusconsulto.* Similiter Val. Maximus lib. II, cap. V. Anno autem IↃCIV, T. Quinct. Flaminio, & M. Acilio Balbo coss. XL annis ex quo prior vota, XXXII, ex quo dedicata, itidem ab Acilio, sed Balbo, ut ejusdem gentis, sed alterius fuisse familiæ constet, altera Pietatis ædes est exstructa: non quemadmodum prior, in Foro olitorio, undecima urbis regione, sed in regione nonâ, quæ erat Circi Flaminii, & continuit postea theatrum Marcelli. Quâ occasione ea istic loci exstructa sit ædis, Festus indicat his verbis: *Pietati ædem consecratam ab Acilio ferunt eo loco, quo quondam mulier habitaverit, quæ patrem suum inclusum carcere mammis suis clam aluerit: ob hoc factum impunitas ei concessa est.* Ubi *patrem* etiam fuit in schedis Pomponii Læti: sed matrem alitam à filia, dicunt Valerius lib. V, cap. IV; & Plinius lib. VII, cap. XXXVI. Nec propterea aliquid mutandum in Festo: non magis sanè, quàm in Solino cap. VII, ubi itidem legas patrem altum uberibus filiæ. Sic enim omnes MSSi, & editi ante eam, quam dedit Delrio. Is primus rescripsit, *parentem, quæ*, pro *patrem qui*. Credo id non fecisset, si venisset in mentem ei, similiter prodidisse Verrium, sive Festum.

Hæc de Pietate. Sequitur εὐχαρισία, quam grati animi virtutem, ac semibarbarè *gratitudinem* dicimus. Hæc tribus Gratiis denotatur: quarum duæ adversæ, una aversa: quia benefacienti duplum referendum, instar soli fœcundi, quod plus reddit, quam accepit. Atque ita ἠθικῶς a accipiuntur: de quo Pausanias in Eliacis, & Seneca lib. de Beneficiis, item Plutarchus, & alii. Φυσικῶς verò spectantur, quando intelligimus tria agricolis longè acceptissima. Primò hi gaudent, si vomer, & cætera splendeant arma rustica. Virgil. I Georg.

a Ethicè.

—— *Et sulco attritus splendescere vomer.*

Hinc Ἀγλαΐα, quod idem, ac αἴγλη, vel αὐγή, *splendor.*

Alterum est gaudium, cum arbores virescunt, ac pullulant segetes. Eo secundæ Charitum datum est nomen Θαλία. Quo vocabulo significatur primus arboris germinatus, item ramus virens; qui & θαλλός, ἀπὸ τοῦ θάλλειν, hoc est, *virere, pullulare.*

Tertia est Εὐφροσύνη: nempe lætitia plena quæ oritur ex messe. Atque hac ratione χάριτες ad πάθη potiùs pertinent, ut Gratiarum festum χαρίσια. Nam quemadmodum Eustathius ait in Odyss. Σ. ἐκ τῶν χαρίτων χαρίσια παρωνόμασται· *à Charitibus Charisia vocata.* In harum pervigilio, qui diutissimè sibi à somno temperasset, placentam pro præmio accipiebat: ut ibidem legas.

Hactenus de εὐχαρισία, & occasione ejus de Charitibus etiam, quatenus non ad moralem scientiam, sed naturalem pertinent.

Nunc de Fide videndum. Quam hoc loco attendimus, non prout sumitur, cùm dicimus, *fidem habere*: sed pro fidelitate, quomodo dicimus *fidem servare* in fœderibus, pactis, commerciis.

De hac ita Silius Italicus:

Ante Jovem generata, decus divûmque, hominumque,
Qua sine non tellus pacem, non æquora norunt,
Justitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

Meminit quoque Maro I Georg.

Cana Fides, & Vesta ——

Item Juvenales Sat. I:

Ut colitur Pax, atque Fides.

Ædis Fidei in Capitolio statuta fuit, teste Plinio lib. XXXV. Ac Jovi quidem vicina; ut est apud Ciceronem in II de Officiis. A Numa consecratam ajunt Dionysius, Livius, Plutarchus. Ab Attilio Calatino fuisse dedicatam, legas apud eundem in secundo de Natura Deorum. Hæc facilè conciliantur, quia videtur Numa exstruxisse, Attilius ædem vetustate collapsam instaurâsse. At vanum existimo, quod Agathocles, Cyzicenarum rerum scriptor, prodidit, teste Sexto Pompejo, *vaticinio Heleni impulsum Æneam, Italiam petivisse portantem suam secum neptem, Ascanii filiam, nomine Romam: eamque ut Italia Phryges sint potiti, & his regionibus maximè, quæ nunc sunt vicinæ urbi, primam omnium consecrâsse in Palatio Fidei templum.* Addit deinde, justam fuisse visam caussam, cur urbi imponeretur nomen Romæ, quod & ea fuisset nuncupata Roma, quæ prior Fidei illic templum posuisset. In codice Farnesiano sic erat: *In quo monte postea cum conderetur urbs, visam esse justam vocabuli Romæ nominis caussam eam quæ priore, unde ea locum dedicavisset Fidei.* Ubi rectè Scaliger vidit, pro *priore unde ea* legendum *prior eundem*. Censeo præterea *nomine* ex glossemate irrepsisse. Quod si ante Romam conditam jam Fidei templum fuit: non illud condiderit vel Romulus, vel Numa; quod Dionysius in II Antiquit. ac Plutarchus etiam prodidit: sed alteruter duntaxat instaurârit.

Ad fidem etiam pertinet Jupiter Fidius, sic dictus, quia jurando per eum fieret fides. Dionysius Halic. lib. IV de fœdere agens sancito inter Tarquinium Superbum, & Gabinos, ait monumentum fœderis ejus servari Romæ ἐν ἱερῷ Διὸς Πισίου, ὃν Ῥωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσι. *in templo Jovis Pistii, sive Dii Fidii, quem Romani Sanctum vocant.* Idem lib. IX narrat, ut Sp. Postumius, Q. Servilii collega nonis Juniis in colle Martiali, Jovis Fidii ædem, dedicarit, quam idem Tarquinius exstruxerat quidem, nec tamen dedicarat ritu sollemni. Apud Sex. Rufum, qui Valentiniani, & Valentis Impp. temporibus claruit, legas in Regione Urbis tertia ædiculam Sangi Fidoni. Omnino signatur Semo Sangus sive Sanctus Fidius: de quo fusè dixi lib. I, cap. XII. Video virum nobilem & eruditum putare in Semone Sancto Fidio intelligi tres Noachi liberos. Sanè vocabulum Semo non abit à filio Semo. Et κατ' ἀφαίρεσιν a possit à Japhed esse Fid, sive Fidius. At Sancus longius à Cham abire fatendum: ubi & μετάθεσιν b sit opus, & ἀφαίρεσιν, & mutatione unius liquidæ in alteram.

a Per ablationem initii.
b Transpositione.

Ad justitiam quoque spectat Mercurius Nomius. Item Eunomia: atque adeò mater ejus Themis, Cæli, vel Solis Terræque filia: quam Græci secundam ajunt Iovis conjugem fuisse: atque ex eo peperisse Eunomiam, Dicen, & Irenen. Hesiodus in Theogonia:

Δεύτερον ἠγάγετο λιπαρὴν Θέμιν, ἣ τέκεν ὥρας,
Εὐνομίην τε, Δίκην τε, καὶ Εἰρήνην τεθαλυῖαν.
Pulcra deinde Themis ducta est, quæ protulit Horas,
Eunomiamque, Dicenque, Irenen atque virentem.

Θέμις universè notat fas atque honestum. Estque nihil aliud, quam lex æterna, quam Deus præscripsit mundo. Ex hac profluit Εὐνομία, quæ in civitate bonas leges constituit: & Δίκη, quæ secundum leges illas cuncta administrat: harum verò assecla soror natu minima Εἰρήνη, quia ubi Leges bonæ, & Justitia regnat, ibi pax & concordia obtinent.

Celebrat quoque Orpheus sive Onomacritus in Initiis sive Hymnis:

> Ὧραι θυγατέρες Θέμιδος καὶ Ζηνὸς ἄνακτος
> Εὐνομίη τε, Δίκη τε, καὶ Εἰρήνη πολύολβε.

Stylo antiquo reddebat Jos. Scaliger:

> *Temperiæ Iovis, & Juritis sancta propago,*
> *Aurea lex, & Fas, & Pax ditissima rerum.*

Nempe Horæ illi *Temperiæ*: quia Horis mundum Jupiter temperat: ut Horatius ait lib. I, od. XII. Ubi tamen non de tribus Iovis filiabus: sed de quatuor cæli portarum præsidibus ei sermo videtur. At Themis Scaligero Juritis, quasi juris fons: novè magis, quàm ἀρχαίως a. Tres hasce Divas cum matre, felicem reddidisse Corinthum, ait Pindarus Olymp. ode XIII:

a Vetustè.

> Ἐν τᾷδε γὰρ Εὐνομία ναίει, κασίγνηταί τε, βάθρον πολίων,
> Ἀσφαλὴς Δίκα, καὶ ὁμότροπος Εἰρήνα, ταμίαι
> Ἀνδράσι πλούτου, χρύσεαι
> Παῖδες εὐβούλου Θέμιτος.
>
> *In hac Eunomia habitat sororesque, fundamentum urbium,*
> *Firma justitia, & iisdem moribus prædita Pax, dispensatrices*
> *Hominibus divitiarum, aureæ*
> *Filiæ Themidis, consultricis bonæ.*

Phurnutus de Diis, cap. de Horis: Διὰ δὲ ταύτην τὴν αἰτίαν, καὶ ἐκ Θέμιδος ὁ Ζεὺς λέγεται γεννῆσαι τὰς Ὥρας, ὑφ᾽ ὧν τὰ ἀγαθὰ πάντα ἐν ἡμῖν ὀρέγεται καὶ φυλάττεται. Καλεῖται δ᾽ αὐτῶν ἡ μὲν Εὐνομία, ἀπὸ τοῦ ἐπιβάλλοντος τῆς διανεμήσεως. Ἡ δὲ Δίκη, ἀπὸ τοῦ δίχα χωρίζειν ἀπ᾽ ἀλλήλων τὰς διαφερομένους. Ἡ δὲ Εἰρήνη, ἀπὸ τοῦ διὰ λόγου, καὶ οὐ δι᾽ ὅλων (lego ὅπλων) διακρίνεσθαι ποιεῖν. *Ob eandem caussam, ex Themide Jupiter dicitur genuisse Horas: à quibus bona omnia, quæ nobis obtingunt, præbentur, & conservantur. Ex iis verò una vocatur Eunomia, eo quòd obtigerit, illi æqua rerum distributio. Altera dicitur Dice, sive Jus, quia dirimat lites eorum, qui inter se dissident. Tertia est Irene, sive Pax; quæ ratione ac sermone sopiat controversias, non armis.*

Platonici ajunt in mundo tria attendi, bonitatem, justitiam, & pulchritudinem: primam esse ab Eunomia, alteram à Dice, tertiam ab Irene.

De Themide plura in Symbolicis dicemus. Sed fusè imprimis de ea egit eruditissimus Stephanus Winandus Pighius Campensis, libro quem Themidem Deam, sive de lege divina inscripsit.

Possit & hic de Nemesi agi, quia est filia Justitiæ. Sed de ea partim jam in Affectibus vidimus: partim etiam in Semivirtutibus agetur.

Nec solum præfecere numina Justitiæ, sed etiam Injustitiæ: uti & aliis vitiis. Quam rem etiam tangit Nazianzenus in II de Theologia. Ubi vitiosissimos fuisse ait, qui vitia colerent pro Diis. Cæterùm gentiles hoc se colore tuebantur, quod numina vitiis præfecta eò colerent, ne obessent. Ex vitiis, Justitiæ adversantibus, pro numine habuerunt Ὕβριν, sive Contumeliam, vel Injuriam: uti ex Theophrasto, Cicerone, Clemente, & Zenodoto dictum, cùm de Semivirtutibus ageremus. Item Calumniam, cui aram erexere Athenienses; ut Theophrastus apud Diogenianum auctor est. Adhæc Μῶμον, Deum maledicentiæ, ac reprehensionis, etiam injustæ. Est verò Μῶμος à מום macula: unde ἀμύμων,

b inculpatus. hoc est, immaculatus, eoque ἀμώμητος b.

A justitia, & virtutum illis, quæ ad justitiam referun-

c Grati animi virtutem. tur, quales pietatem, εὐχαριστίαν c, & fidem; item Themidem cum filiabus, duabus imprimis, esse diximus, venio ad Justitiæ sorores, temperantiam, & fortitudinem. Quarum prior mediocritatem servat circa voluptates, sive ex cibo potuque, sive ex libidine Venerea, sive, secundùm aliquos, etiam ex vindicta, qua & ipsa nihil hominibus dulcius esse solet.

Temperantia inter Divas à Theognide memoratur. Nam cum dixisset, Spem solam in terris remansisse, alias Deas excessisse è terris, subjungit ista:

> Ὤχετο μὲν Πίστις, μεγάλη θεός, ὤχετο δ᾽ ἀνδρῶν
> Σωφροσύνη· Χάριτές τ᾽, ὦ φίλε, γῆν ἔλιπον.
> *Abiit quidem Fides, magna Dea, abiitque virorum*
> *Temperantia, Charitesque, ô amice, terram reliquerunt.*

Est verò temperatio animi duplex. Prior circa alimentum versatur, ac circa cibum *Abstinentia*, circa potum *Sobrietas* dicitur. Quibus adversatur, gulosè si vivitur. Atque huc pertinent convivia immodesta, cumque lascivia, & petulantia, conjuncta. His præfuit Comus, qui idem ac Beelphegor, teste B. Hieronymo. Ac comessationi ab eo nomen. Consideratur autem Comus trifariam: historicῶς, quatenus est Numen animale; φυσικῶς, quatenus refertur ad vim cælestis naturæ; & ἠθικῶς prout reducitur ad vitium morale. Quatenus est Deus animalis, idem est, ac Chamus, Noachi filius, qui pro Numine cultus à posteris Cananæis, Arabibus, Ægyptiis, Ammoniis, & Catabathmi incolis. Qua de re dictum lib. I hujus operis, cap. XXXVI. Φυσικῶς reducitur ad Liberum, & Priapum, h. e. Solem. A Sole enim est vini, & aliarum rerum generatio, etiam hominis. A Sole igitur dimanat vis naturæ in exhilarando hominum consortio per dapsilem cibum, potumque, & sermones jucundos, sæpè & choreas. Atque hoc pacto consideravimus lib. II, cap. VIII. Hic verò ἠθικῶς attenditur, quatenus est conviviorum luxus, ut diximus. Imo possis etiam ad lætitiæ adfectum referre; quia lætitia est commessationis affectus, & finis. Ac præterea etiam ad vitam hominis socialem, de qua postea dicendum: est enim aggregatum ex multorum actibus humanis. Nempe in tam vario philosophandi genere varia attendi solent. Pro quibus Numen aliquod ad diversas referatur classes.

Præterea temperantia versatur circa voluptatem ex Venerea libidine: & vocatur Castitas sive Pudicitia: quæ & in virgine, & in vidua, & in nupta, animum ab illicita libidine servat integrum ac purum. Sed propriè hic attenditur Pudicitia conjugalis.

Pudicitiæ ædis Romæ gemina fuit, Patriciæ, & Plebeiæ. Patriciæ ædis erat in Foro Boario ad ædem rotundam Herculis. Hæc ab M. Æmilio Scauro dicitur exstructa. Plebeiæ in Vico Longo, facta à Virginia Auli filia patriciâ quidem, sed nuptâ consuli plebeio, L. Volumnio. Livium adi lib... Propertius lib. II, eleg. VI:

> *Templa Pudicitiæ quid opus statuisse puellis,*
> *Si cuivis nuptæ quidlibet esse licet?*

Bis nuptis tangere simulachrum nefas Pudicitiæ erat. Festus: *Pudicitiæ signum in Foro Boario est, ubi Æmiliana est Herculis. Item via Latina ad miliarium quartum, Fortunæ Muliebris. Nefas est attingi, nisi ab ea, quæ semel nupsit.* Sanè quantopere à Romanis commendarentur univiræ, ostendit Valerius Max. lib. II, cap. I: *Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, corona pudicitiæ honorabantur. Existimabant enim eum, præcipuè matronæ, sincera fide incorruptum esse animum, qui depositæ virginitatis cubile egredi nesciret: multorum matrimoniorum experientiam quasi illegitimæ a*

cujusdam intemperantiæ signum esse credentes. Itaque in veteribus monumentis videas lapidi sæpius incisum, quod univiræ fuissent. Quæque secundo nuberent, hæc citra hominum frequentiam, & quasi clandestinas nuptias conficiebant: ut auctor est Plutarchus in Romanis quæst. CV. *a Fortè legitimæ legendum, h. e. legibus concessa.*

Nonnullis, atque in his Sebastiano Foxo b, temperantia adeò latè patet, ut eo quoque reduci debeat clementia. Nimirum quia hæc virtus cohibet impetum iræ, nequid in ulciscendo crudeliter fiat. Natura quippe homo amat voluptatem: quæ tanta est in vindicta ut vita etiam dulciorem esse dicat Juvenalis. Quare & hac parte moderari affectus convenit. Id verò Clementia facit. *b Ethic. Compend. lib. 3. cap. 26.*

cit. In Julii Cæsaris honorem, templum Clementiæ decretum fuisse, testis est Plutarchus. Quid mirum? quando laudum Cæsaris nulla tam propria illi fuit, quàm hostibus ignoscendi. Laudes Divæ Clementiæ ex Claudiano adscribere nihil necesse, quando id jam à Gyraldo factum. Nec planè aliena ab hoc loco illa de ara Misericordiæ apud Athenienses. Sed hæc non virtus, verùm πάθος a. Quare de ea potius dicemus cap. proximo.

a Affectus.

Sequitur Fortitudo: quæ primò Virtutis nomen meruit: quod nomen etiam indicat: est enim à viro, κατὰ συγκοπὴν b quasi *viritus*: ut propriè sit ἀνδρότης, sive ἀνδρεία. Sic Græcis ἀρετὴ c ab Ἄρης d, nec aliunde ἄριστος e, quasi dicas *maxime Martium*, vel *Martialem*. Gloss. vett. *Virtus*, ἀρετὴ, ἀνδρεία, ἰσχὺς, δύναμις. Ennius Hectoris Lytris:

b Per syncopen. c Virtus. d Mars. e Præstantissimus.

Melius est virtute jus. Nam sæpe virtutem mali
Nanciscuntur: jus atque æquum se a malis spernit procul.

Atque hic de sola corporis fortitudine sermo est. Sed à corpore translata vox ad animum, illisque accommodata, quibus, ut poëta loquitur, —— *robur, & æs triplex Circa pectus erat*. Hoc est, quos nullus periculi metus deterreret: quales & Græci ἀνδρειφόντας vocant. Nihil igitur mirum, si propriè magis virtutem de virtute bellica dixerint, quàm justitia, aut temperantia. Nec dubium, quin cùm virtutis & Honoris ædem struerent Romani, præcipuè Virtutem in bello intellexerint.

Atque ad hanc etiam pertinet Dea Strenia, si audimus Symmachum lib. x epistol. xxviii ad tres Augustos: *Ab exortu penè urbis Martia strenarum usus adolevit, auctoritate Tatii regis: qui verbenas felicis arboris ex luco Streniæ anni novi auspices primus accepit, DDD. Imperatores. Nomen indicio est, viris strenuis hæc convenire ob virtutem.* A στρηνὴς, quod inter alia, Hesychio teste, notat ἰσχυρὸν fortem, est *strenuus*: uti hinc forte Dea *Strenia*, quæ strenuis præesset; unde & ex luco ejus potissimum verbenæ ut Symmachus refert, viris strenuis dono mittebantur. Streniæ Deæ, ac sacelli ejus, mentio est in nobili fragmento actorum diurnorum ejus anni, quo L. Æmilius Paulus, & Cn. Octavius Nepos, paludati sunt in Macedoniam profecti adversus Persen. Habes apud Pighium in Annalibus ad an. Urbis Conditæ ıɔLxxxv.

Cap. XIV.

De Semivirtutibus: ut sunt Verecundia, Misericordia, & Indignatio. Deque Felicitate, virtutum omnium fine.

DE quibus hactenus diximus, Justitia dico, Temperantia, & Fortitudo, veræ sunt virtutes. Sunt præterea quædam, quæ veriùs πάθη, sive affectus; sed quia sint semina quædam virtutis, ut quæ ad virtutem sternant viam, eo virtutes etiam à plerisque nuncupantur; commodiùs tamen ab aliis semivirtutes vel virtutes inchoatæ. Tales sunt Verecundia, Misericordia, & Indignatio.

a Lib. 3. Eth. Nicomach. cap. 8.

Ex his verecundia eò virtus, etiam ab Aristotele a, vocatur, quia multi timore infamiæ ab inhonestis retrahuntur, & ad bene agendum stimulantur quasi calcaribus quibusdam. Ut si minùs sit virtus moralis, saltem sit virtus naturalis, quia constitutio est naturâ conveniens homini, præsertim adolescentiæ: eò bonis moribus conducibilis, quod ut dixi, revocet à turpi, & ducat ad honestum.

Verecundiæ ara Athenis fuit, teste Pausania in Atticis. In Arce fuisse, tradit Hesychius. Pudorem cum Nemesi æneo sæculo in cælum evolasse, ab Hesiodo proditum est. Quamquam verò Xenophon in Symposio dicat, Pudorem esse numen, non Impudentiam: contrarium verò colligi videtur proverbio hoc, Θεὸς ἡ ἀναίδεια, *Dea est impudentia*. Sed hoc sic liceat interpretari, quod homines perfrictæ frontis quidvis fere consequantur, quod non possint, quos verecundia, & mollities frontis, absterret. Interim hoc ipsum magnam ostendit vim ejus: ac propterea etiam Dea credebatur, Menander Carina apud Jo. Stobæum:

—— Ὦ μεγίστη τῶν θεῶν
Νῦν οὖσ' ἀναίδει', εἰ θεὸν καλεῖν σε δεῖ.
Δεῖ δ'· τὸ κρατοῦν γὰρ, νῦν νομίζεται θεός.
Ἐφ' ὅσον βαδίζεις; ἐφ' ὅσον ἥξειν μοι δοκεῖς.

Reddidit hoc pacto Illustr. Hugo Grotius:

—— *O Deorum maxima*
Nunc Impudentia, si te fas dicere Deam:
At fas. nam nunc quod regnat, mos numen vocat:
Quo processisti? quoque procedes adhuc?

Imò apud Zenobium Proverbio xxxvi Centur. iv hæc legas: Φησὶ Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ νόμων, Ὕβρεως καὶ Ἀναιδείας παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις εἶναι βωμούς. *Theophrastus libro de Legg. ait, aras ab Atheniensibus positas Contumeliæ, & Impudentiæ.* Est & Ciceronis lib. ii de Legibus: *Illud vitiosum Athenis quòd, Cylonio scelere expiato, Epimenide Cretensi suadente fecerunt Contumeliæ fanum, & Impudentiæ.* Atque idem de Epimenide proditum à Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Satis, quod ad Verecundiam attinet. Consequitur, ut de Misericordia dicam: quæ & ipsa affectus est, non virtus, sed ita affinis virtuti, ut quandoque Misericordiæ, & Clementiæ vocabula confundantur: ut à Statio Papinio factum esse, mox parebit. Videlicet Misericordia ad Clementiam munit viam, quique immisericors sit crudelis potius, quam clemens evadet. Unde non minus, quam ex verecundiæ affectu liquet, quam alucinentur Stoici, affectus quando radicitus jubent evellere.

Atheniensis humanitas aram Misericordiæ constituit: ut Eumenius ait orat. de Scholis instaurandis. Sed soli Græcorum eam habuere: ut Pausanias in Atticis docet. Meminit & aræ ejus Quintilianus lib. v, cap. x. Dicitur verò constituta ab Heraclidis, cùm Atheniensium ope in Peloponneso restituti essent sedibus antiquis, unde post Herculis mortem fuerant ejecti. Alii Hillum, Herculis ex Dejanira filium dedicasse putant, cum ab Eurystheo è patria pulsus Athenas confugisset. Statius quidem Papinius hac de ara sic scribit xii Thebaidos:

Fama est defensos acie post busta paterni
Numinis, Herculeos sedem fundasse nepotes.

Dixeris de ara Clementiæ istic sermonem esse. Operæ est audire; quæ apud Statium præcedunt:

Urbe fuit media nulli concessa potentum
Ara Deum: mitis posuit Clementia sedem
Et miseri fecere sacram. Sine supplice nunquam
Illa novo. nullâ damnavit vota repulsâ.
Auditi, quicunque rogant.

Sed Clementiam pro Misericordiam dicere coactus est poëta, quia carmen epicum vocem alteram non admittit. Nec sanè Athenis ara Clementiæ, sed Misericordiæ fuit. Interea in dubium jure aliquis vocet, quod ab Hyllo, Herculis filio, vel ab Heraclidis LXXX post Ilii excidium annis, ara hæc dicitur constituta. Verisimilius id ab ipsis factum Atheniensibus, quando ossa regis sui Thesei è Scyro insula Athenas deportarent. Quippe ex Plutarchi Theseo scimus, istic, ubi ossa sepulta, fuisse deinceps φύξιμον οἰκέταις, καὶ πᾶσι τοῖς ταπεινοτέροις, καὶ δεδιόσι κρείττονας, ὡς καὶ Θησέως προστατικοῦ τινος καὶ βοηθητικοῦ γενομένου, φιλανθρώπως τὰς τῶν ταπεινοτέρων δεήσεις· *perfugium inviolabile servis & omnibus demissioribus, timentibusque potentiores: quod tutelaris Theseus atque auxiliaris fuisset, & benignè humiliorum suscepisset preces.* Atque ad hæc tempora etiam revocare mavult Baptista Pius Poster. Annotat. cap. XLVII. Si intervallum consideremus, multum inter has

opiniones distet. Nam ab Heraclidarum reditu usque ad Cimonis excessum anni sunt circiter ↀCL: ab Ilio capto, quando Hyllus vixit, anni præterea LXXX: sin ab excessu Thesei numeremus, anni sint ↀCCL, & paullo amplius. Ut omnino apud Plutarchum in Cimone, ubi à morte Thesei ad usque ossa à Cimone relata numerat ἔτη σχεδὸν υ΄, *annos fere quadringentos*, rescribi debeat σχεδὸν ω΄. *fere octingentos.* Sunt enim supra ⅭⅭCCL, ut diximus. Estque proclivis lapsus ut ex ω fiat υ, paullum attrita, ac evanescente litera. Atque hoc clarissimo amico nostro τῷ μακαρίτῃ Joanni Meursio etiam visum in Archontibus suis lib. II, cap. VII. In eo tamen abire cogor, quod existimat id factum Olympiadis LXXV anno I, Aphepsione prætore, quo Xerxem constat in Europam trajecisse, & Athenas ab eo incensas. Necdum enim tum ullum erat Cimonis nomen, nisi quòd Miltiadis esset filius. Clarescere unâ alterâ Olympiade pòst cœpit: nec Scyron, unde ossa Thesei reportavit, adiit, nisi post victoriam ad Mycalen: ut ex Nepote in ejus vita constat. Sed, ut ad aram redeam Misericordiæ, nullum hic Divæ simulachrum erat, nec thure adolebant, nedum victimam offerrent: solis lachrymis litabant. Unde Papinius continuò post ea, quæ superiùs adducebamus.

—— Noctesque diesque
Ire datum, & soli numen placare querelis.
Parca superstitio. non thurea flamma, nec altus
Accipitur sanguis, lachrymis altaria sudant.
Mœstarumque super libamina serta comarum
Pendent & vestes mutatâ sorte relictæ.
Mite nemus circa, cultuque insigne verendo
Vittatæ laurus, & supplicis arbor olivæ,
Nulla autem effigies. nulli commissa metallo
Forma Deæ, mentes habitare, & pectora gaudet.

Laurentius Ramirezius de Prado aram hanc ait fuisse ignoti Dei [a]. Id verò longè aliter censeo. Nam si est Deæ Clementiæ, quomodo fuerit numinis ignoti? Atqui clarè ait poëta:

[a] *Pentecontarchi cap. 16.*

Urbe fuit mediâ, nulli concessa potentum
Ara Deum, mitis posuit Clementia sedem,
Et miseri fecere sacram.

Nec obstant hæc verba:

Semper habet tepidos, semper locus horret egenis
Cœtibus: ignota tantum felicibus ara.

Nam ea poëtæ sententia est, aras divæ Clementiæ cunctis esse miseris notissimas: solis ignorari, quibus omnia ex voto fluant, ut nec numinis divini, nec nominis humani, ope iis opus videatur. De templo Clementiæ Cæsaris exstructo, habemus apud Plutarchum.

Cùm verò Misericordia sit in Deas relata, quid mirum, si eundem fuerit honorem Νέμεσις sortita, sive Indignatio? Nam & hæc affectio quidem est: unde & de eâ aliqua in Affectibus superiùs diximus: interim est virtuti similis. Sanè ut Aristoteles ait in secundo Rhetoricorum ἄμφω τὰ πάθη (ἔλεος καὶ νέμεσις) ἤθους χρηστοῦ· *uterque affectus* (misericordiæ, & indignationis) *ejus est, qui bonis sit moribus.* Nempe qui bonâ est indole, eoque ad virtutem naturâ fertur, dolorem concipit, quando videt, opibus augeri, vel ad honores extolli, iis bonis indignos; quibus ornatos mallet viros virtute præcellentes, qui sæpe jacent dispreti. Quod si is etiam affectus viri boni indicium præbet, hinc quoque liquet, quo jure Stoici affectus omnes damnent. Quomodo hic affectus differat à vicinis, quique indignentur, & quibus & quas ob caussas, abunde diximus lib. II Oratoriarum Institutionum, cap. XI. Nunc de ea, ut Dea est, loquamur. Quomodo considerat Catullus Epigr. LI:

—— Precesque nostras,
Oramus, cave despuas ocello,
Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vemens Dea: lædere hanc caveto.

Hesiodus ait, unà cùm Pudore seculo æneo subvolâsse in cœlos: quemadmodum diximus antea. Numen hoc contra superbiam coli, ait Macrobius lib. I Sat. cap. XXII. Aliter vocatur Adrastea; nempe ab Adrasto, qui ei aram constituit, teste Antimacho, secutoque eum Strabone lib. XIII. Ac ita etiam vocat Ammianus Marcellinus lib. XIV. *Ultrix*, inquit, *facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix Adrastia, quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus.* Sed Ammiano hîc Adrastia non est affectus hominis, verùm numinis: per quem hoc fertur ad Superbiam hominis ulciscendam. Itaque sic subjungit Ammianus. *Ultrix facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix Adrastia, quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus. Jus est quoddam sublime Numinis efficacis, quam Theologi veteres fingentes Justitiæ filiam, ex abdita quadam æternitate tradunt omnia despectare: nunc erectas mentium cervices opprimit & enervat, nunc bonos ab imo suscitans ad bene vivendum extollit.*

Aliter etiam dicta Rhamnusia, à Rhamnunte, Atticæ pago, ubi fanum habuit, ac simulachrum decem cubitorum, totum è lapide, opus Phidiæ, mali ramum manu gestans; ut auctor est Hesychius. Suidas ait, simulachrum istud ab Erechtheo istic constitutum, quia mater ibi imperâsset: fuisseque Veneris specie, ac Nemesin dictam, quia matri id nomen fuisset. Festum Nemesis, Νεμέσεια; teste Moschopulo. Ab Ægyptiis Saturni stella Νέμεσις vocabatur; ut ex Isagoge Achillis Tarii dicebamus lib. II, cap. XXXIII. Ac ejusdem libri cap. XLVI legimus de Adrastia, sive Lachesi, quæ ad Fatum reducitur, juxta Platonem in Phædro, & Plotinum libro de Providentia.

De virtute satis: nunc de ejus fine agamus. Ea est felicitas de qua hoc loco eo convenientius est dicere, quia est summum hominis bonum: Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XXIII: *An forte justè est indignata Felicitas, quod & tam serò, & non ad honorem, sed ad contumeliam potius invitata, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina &c...*

CAP. XV.

De Virtutum præmiis, Honore, & Fama. Item Numinibus Loquelæ, Silentii, Risus.

A Virtutibus accedo ad eorum præmia, ut sunt Honos, & Fama. Honos qui etsi ad omnem se vitam extendat, tamen in funere maximus haberi solet: imò nullus verior constantiorque eo, qui post fata exhibetur. Multi enim cum Menandro justiora sunt posteritatis judicia, quàm suæ ætatis consecuti. Est verò honos judicium de alicujus excellentia. Estque is actus internus. Externus vero honos est exhibitio signi judicium nostrum declarantis. Uterque actio transiens. Honori templum bello Ligustico dedicatum fuit à Q. Maximo: posteaque id renovatum à M. Marcello: qui sic exstruxit, ut in illud, nisi per ædem Virtutis, ingredi nemo posset. Fama & Hesiodo Dea est, & ab Atheniensibus culta. Meminit Æschines in Timarcho, & de falsa Legat. Item Pausanias in Atticis, cujus verba alibi adduximus. At hanc sententiam oppugnat Tertullianus lib. I adversus Gentes: *Nemo famam nominat, nisi incertus, quia nemo sit famâ, sed conscientiâ certus: nemo famæ credit, nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. Fama quantacunque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est; exinde in traduces quodammodo linguarum, & aurium serpit, & modicum vitium rumoris obscurat: ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia seminaverit.*

Sunt & hominis adfectiones propriæ, Loquela, Risus. Loquelæ præest Mercurius, qui est λόγος προφορικὸς, καὶ μηνυτικὸς [a], de quo abundè dixi lib. II, cap. XXXII. Pertinet huc quoque Ajus Locutius, cui à Furio Camillo fanum exstructum in Via Nova,

[a] *Oratio, & ratio.*

propter-

propterea quod istic à M. Cælicio vox esset audita, Gallos adventare, ut autor est Livius lib. v. Apud Arnobium lib. I est *Ajaceos Boetius.* Pro quo Sigismondus Gelenius rectè, ut arbitror, *Ajos Locutios* emendavit.

Ad loquelam reducitur etiam silentium. Cujus præsides Angerona, sive Angenora, & Harpocrates, sive Sigalion. Angerona sic dicta ab antiquo angero pro ango: non ab angendo ore, ut putavit Josephus Scaliger: qui & propterea putabat, *Angenora* dici oportere; sed cunctis vett. codd. invitis. Huic in Volupiæ sacello erat simulachrum in ara; ad significandum, qui silere sciat, voluptate postmodo frui. Dubium vero, utrum Angerona omni præesset silentio, an isti solum, ut nequis arcanum urbis Romanæ, nomen, quo sacerdotes in sacris uterentur, proferret. Posterius hoc amplexus est Salmasius in Exercitationibus Plinianis. Harpocrates idem ac Sigalion, sic ἀπὸ τοῦ σιγᾶν *a* vocatus. Ægyptiis Osiridis, & Isidis filius existimatus. Hinc Ausonii illud:

a A tacendo, swyghen.

Aut tua Sigaleon Ægyptius oscula signet.

De Harpocrate, & quibusdam aliis Numinibus Ægyptiis ita Tertullianus lib. I adversus nationes, cap. x: *Serapem, & Isidem, & Harpocratem, & Anubem prohibitos Capitolio Varro commemorat, eorumque à Senatu dejectas (aras) nonnisi per vim popularium restructas.* Nullum verò Senatori Numen minus colendum quàm Aii Locutii, nullum æquè ac Harpocratis & Angeronæ. Sed contra hodiè fieri crebro videmus; unde de isto perpetua penè est querimonia bonorum, & prudentium virorum. In his Budæi cujus verba dabo è Forensibus *b*: *Angeronæ numen in curia non satis sanctè colitur, (ut fama est) tametsi in legem Areopagiticam tyrocinii sacramento sigillatim sit adacta. Sed nullo epistomio religionis, os Aii Locutii satis comprimi, & obsignari potest. Id quod claris exemplis meâ memoriâ compertum est.* Nihil hujusmodi metuere erat apud priscos Romanos: ut liquet ex Livii lib. XLII, ubi de Eumene loquitur in Senatu Persen accusante: nihil item de Persis, apud quos *vetus disciplina regum silentium vitæ periculo sanxerat.* Imò apud eosdem, ut Ammianus ait lib. XXI, *Silentii quoque colitur numen.* De bono Silentii abunde Andreas Schottus: quem edidere fratres Belleri Antuerpiæ an. 1619. Sequitur Risus, quando & hic est adfectio hominis proprius. Quàm is gratus superis, Veneri imprimis, arguit, quod ea dicitur φιλομειδὴς *c*, & Horat. lib. Od. II. *Ericyna ridens.* Risus, ut numinis, meminere etiam Pausanias, & Appulejus: ac venustè encomium ejus versu junxit, Cælius Calcagninus: de quibus Lilius Gyraldus syntagm. I Histor. Deorum. Lycurgus Risui, ut Laboris condimento, Lacedæmone constituit templum, ac simulachrum; ut est apud Plutarchum *d*. De Risus natura egimus lib. III, cap. XLVI. Fusiusque id factum à Celso Mancino Ravennate libro de Risu ac Ridiculis, & Francisco Valeriola Medico Enarrationum Medicinalium lib. III: Enarratione IX.

b P. 163. edit. Rob. Steph.

c Amans risus.

d Puto in Cleomede.

Cap. XVI.

De Diis societatis domesticæ. Ut sunt Faustitas, Εὐημερία, *Juno Gamelia, ubi & obiter de Minerva ante nuptias placari solita à Virginibus, Postea de Junone Unxia, Cinxia, Venere, Charitibus; De Pilumno, Picumno, Dea Virginensi, Subigo, Prema, Pertunda, Persica, Volupia, Lubentia, vel Lubentina. Assyria Delephat, & Græcæ* Ἀφροδίτης ἔτυμον. *De inequitatione Mutini Tetini. Atheniensium* τελετοπαίκτορες. Κότυς, *sive* Κοτυττώ, *unde sacra Cotyttia. Cicinnia. Comisilus. Orthannes. Tychon, & unde Venus sit dicta Dionæa, Cytherea, Cypria, pata, sive* ἑλικῶπις, *uxor Vulcani, non Martis. Deque tribus Veneris signis. Mexicanorum Dii conjugales. Manturna. Viriplaca. Mena. Partus præsides Dii Nixii, Egeria Nympha, Prosa, & Postverta, Natio. Intercidona, Pilumnus, Diverra, puerperæ custodes adversus Sylvanum. Infante nato lectus Pilumno, & Picumno stratus. Dianæ post partum primum zona à puerpera dicabatur, uti & vestes. Quinto die sacrificabatur pro puero.*

Egimus de iis, quæ universè hominem spectant. Nunc accedo ad ea, quæ tangunt vitam hominis socialem. Est ea societas, vel Domestica, de qua in Oeconomicis tractatur, vel Civilis, quæ in Politicis exponitur.

In Oeconomicis finis est faustitas domus, sive familiæ. Itaque à Faustitate credebatur esse, si ager fertilis, &, ut Maro loquitur,

Si fœtura gregem suppleverit. ——

Ideò &, ut Festus ait, vocarunt, *Faustulum porcellum, fœturam pecorum.* Horatius lib. IV, od. V:

Tutus bos etiam rura perambulat.
Nutrit rura Ceres, almaque Faustitas.

Huc etiam pertinet Εὐημερία. Quam iccirco cum Musis invocat Alexis Olynthiâ:

Εὐημερία δέσποινα καὶ φίλαι Μοῦσαι.
Dierum felicitas Domina, chara Musa.

Est verò εὐημερία non unius diei, sed omnium, quibus vivimus dierum felicitas.

Via, qua ad faustitatem domesticam pervenitur partim consistit in officio triplicis societatis domesticæ: partim circa possessiones, sive opes: quæ vel acquiruntur, vel augentur, vel conservantur.

Triplex, quam dixi, societas est istiusmodi: una mariti, & conjugis: altera parentum, & liberorum: tertia, dominorum, & famulorum. Ad primam conjugium refertur, quo pertinent Dî conjugales. Seneca Medeâ:

Dî conjugales, tuque genialis thori
Lucina custos.

Hinc Juno Gamelia, quæ nuptiis præfecta. Multum igitur differt à Minerva, quæ semper virgo virginibus præsidebat. Unde & nupturæ hanc priùs placabant. Lutatius Placidus ad Statii Thebaid. II ait, *in templo Minervæ solebant virgines nupturæ placare Deam, quæ sit fautrix virginitatis, & excusare, quod necessitate, & lege naturali, nubere cogebantur.* Cur Juno Unxia, & Cinxia dicta sit, expositum lib. II, cap. XXVI. Ubi & ostensum ad eandem reduci Domiducam, quamquam præter eam etiam fuerit Deus Domiducus, ab eadem causa sic nuncupatus. Etiam ex vocabulo ipso cognoscimus, conjugio præfuisse Deum Jugatinum, qui Romæ colebatur, ac sic dictus, quia feminam & marem jungeret. Præterea in Diis Gameliis fuere Venus, & Charites, unde nupturæ Junoni, Veneri, & Charitibus sacrificabant: ut est in Etymologico magno voce Γαμηλία. Ac Charitibus quidem, quia quæ res Gratiis adversaretur, ἄχαρις *a* dicebatur. Veneri autem, quia mox Venerem experturæ. Venerem Diones filiam credi constat. Hinc Cæsar Julius, quia Julia gens ab Julo, sive Ascanio, Veneris nepote genus ducebat, *Dionæus* dicitur Maroni:

a Sine gratia.

Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.

Censeo ego, hanc esse illam Dionen, Hesiodo in Θεογονίᾳ memoratam. Negat quidem Græcus scholiastes, intelligi istic posse matrem Veneris, eo quòd una dicatur Oceanitidum. Sed si Venus nata sit ex spuma maris, & inde Ἀφροδίτη appelletur, cur non mater Oceanitis, h.e. Oceani filia credatur? Venus dicitur prius appulisse κυθήρῳ *b*, quæ in lacu sita Laconico: unde κυθέρεια *c* dicta κατὰ συστολὴν *d* Η in Ε abeunte. Postea appulit Cypron, unde Cypria vocatur. Suspicor in κυθέρεια allusum esse ad κυθεῖν, in κυπρεία ad κυεῖν. Prius in Ἀφροδισίοις *e* est κεύθειν. h.e. κρύπτειν, *sese occultare.* At post latebrosum locum consequens esse solet τὸ κυεῖν, h.e. gravidam esse. Simul eò spectarunt, quòd dives esset insula, atque inde luxus.

b Cytherorum insulam.

c Cytherea.

d Correptione syllabæ longæ.

e Venereis.

Sanè

Sanè tam felix erat, ut omnia ad naves necessaria gigneret, nullius externi indiga, Ammiano teste. Et Florus ait, Veneri sacram fuisse propter opes, quas luxus solet consequi. Justinus refert puellas in ea priusquam nuberent, dotem sibi parare solitas quæstu meretricio. Mihi magis fit verisimile, magno istic numero fuisse eas, quæ corporis sui potestatem facerent peregrinis, præsertim pecuniarum prodigis, & nova libidine captis: hos vero, ubi domum rediere, ex earum moribus judicâsse de cæteris, quibuscum nec oblata foret occasio sermonis; utpote familia natis honesta, quasque asservarent rigidiores puellaris pudicitiæ custodes.

Pæta Venus dicitur, ut Græcis ἑλικῶπις, & ἑλικοβλέφαρος. Quæ ab ἑλίσσειν volvere, unde ἑλικὸς tortilis: à quo ἑλικῶπις, *cui tortiles oculi*: ἑλικοβλέφαρος, ἑλικὰ βλέφαρα ἔχων, cui palpebræ, vel cilia, ac proinde etiam oculi volubiles. Eo autem Veneri tribuuntur oculi volubiles, quia quaquavorsum circumspiciant, tum libidinosæ, tum belli formarum aucupes: vel etiam ob aliam caussam, quam Servius annotavit ad illud III Ecl.

—— *Transversa tuentibus hirquis.*

Ubi & illud Persius adducit;

—— *Patranti fractus ocello.*

Et hoc Juvenalis:

—— *Oculosque in fine trementes.*

Cur Vulcani uxor, Martis non item, exponit Augustinus lib. XX contra Faustum, cap. IX: *Venerem*, inquit, *Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas naturaliter nascitur: & Martis adulteram, quia belligerantibus incongrua est.*

Atque hæc de Venere quatenus significat vim genetricem. Præter hanc minimum duas fuisse alias, arguit quod Pausanias tradit in Bœoticis, ab Harmonia Thebis tria fuisse signa Veneris constituta: unum Οὐρανίας, quæ amorem inspirat rerum cælestium, uti Justitiæ, Doctrinæ: alterum Πανδήμου quæ corporis amori præest, eoque marem & feminam jungit: tertium Ἀποστροφίας, quæ sic dicta, quia ἐπιθυμίας τε ἀνόμου καὶ ἔργων ἀνοσίων ἀποστρέφῃ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· *ab exlege cupiditate & operibus incestis avertat genus humanum.*

Sunt & inter conjugii Deos Pilumnus, & Picumnus: si Varronem audimus. Sed aliter alii. Servius in IX Æn. *a*. *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & alii horum: Picumnus usus stercorandorum invenit agrorum: unde & Sterquilinius dictus est: Pilumnus vero pinsendi frumenti; unde & à pistoribus colitur. Ab ipso etiam pilum dictum est. Quidam Pilumnum, & Picumnum, Castorem & Pollucem accipiunt. Nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur.* Alia etiam Numina toro præerant geniali, eoque in cubiculo habebantur. Ea universè designat Plinius lib. XV, cap. XI: *Omnia jam* (de malis cotoneis & strutheis sermo) *& virorum salutatoriis cubiculis inclusa, simulacris noctium consciis imposita.* Item Augustinus lib. VI de Civit. Dei, cap. XI: *Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cætera concupiscentia carnis, & sanguinis procurato secreto pudoris. Quim impletur cubiculum turba numinum, quando & paranymphi inde discedunt?* In hac turba putidorum Numinum, quam significat Augustinus, fuere, Dea Virginensis sic dicta, quòd virgo zonam solveret diu ligatam: Deus Subigus, quia vir subigeret: Prema, quia mulier premeretur: Pertunda, & Perfica, à successu: Volupia, & Lubentia, vel Lubentina, à voluptate in congressu Venereo. Chaldæi quoque pariter, ac Græci, nomen dedere Veneri ab actu eo, quo spumosa fit τοῦ σπέρματος destillatio: quomodo de equis ait Maro III Georg.

—— *Destillat ab inguine virus.*

Hinc enim Græcum Ἀφροδίτης *nomen*, quia σπέρμα ἀφρῶδες *b*, ut alibi *c* dictum. Similiterque Chaldæum inde nomen: de quo Hesychius: Δελέφατ, ὁ τῆς Ἀφροδίτης ἀστὴρ παρὰ Χαλδαίοις. DELEPHAT, *stella Veneris, Chaldæis.* At unde potiùs Δελέφατ, quàm à דִּלְפָא dilpha, id est, stilla, seu gutta: ut Psal. CXIX, 28. דָּלְפָה, dalpha, *stillavit.* Quia autem συνουσία non sufficit ad conceptum: eò & finxere numina, quæ σπέρμα redderent fœcundum. Uti Priapum: per quem, ut lib. II, cap. VII dictum, intelligitur vis genetratrix, tum in plantis, unde hortis præficiebant, inque iis valde mutoniatum efformabant; ad melius exprimendam summam in generando vim naturæ: tum etiam in animalibus, ac præcipuè homine: unde Romæ fascino Mutini Tetini, qui idem ac Priapus, inequitare matronæ auspicabile, putabant, Arnobio teste lib. IV, Lactantio lib. I, Augustino de Civit. Dei lib. VI, cap. IX. Ac de eodem sic Festus: *Mutini Titini sacellum fuit Romæ, cui mulieres velatæ togis prætextis solebant sacrificare.* A mutone *Mutinus*, à tensione ejus *Tetinus* vocabatur. Idem & Mutanus, vel Mutonus, à muttum, τὸ αἰδοῖον *a*. Salmas. ad Solinum 310. a. 943. e. Athenienses soli, ut liberi sibi provenirent faciebant rem divinam Cotto Gygi, & Briareo, qui Tritopatores dicti. Phanodemus lib. VI: Μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι θύουσί τε καὶ εὔχονται αὐτοῖς ὑπὲρ γενέσεως παίδων, ὅταν γαμεῖν μέλλωσιν. *Soli Athenienses sacrificant, ac vota faciunt iis pro liberorum generatione, quando matrimonium inituri sunt.* Citat Suidas in Τριτοπάτορες. Sed alius alibi mos, ut antea dictum.

Impuri concubitus, qualis meretricius, præses est Κότυς, ut Suidæ vocatur, à qua, Synesio in calvitii encomio, Κότυος θιασώτης, *Cotyos sodalis.* Eadem est quæ Juvenal. Sat. II Cotytto, cujus sacra Cottyttia, Horatio Epod. XVII:

Inultus ut tu riseris Cotyttia

Vulgata, sacrum liberi Cupidinis.

Ea Romam invecta erant Corintho: solæque iis feminæ intererant: unde illa ab Horatio vulgata esse, conqueritur Canidea. Mentio etiam est in Virgilii Catalectis:

Non me vocabis pulcra per Cotyttia,

Ad feriatos fascinos.

Atque ad eum poëtæ locum monuit Jos. Scaliger videri simile Numen Cicinnia: quod in veteribus glossis exponitur Θεὰ κιναίδων *b*: ut Cicinniæ nomen videatur exinde, quia cinædi essent cicinnati, juxta vetus verbum:

Οὐδεὶς κομήτης ὅστις οὐ ψηνίζεται.

Nemo cicinnatus nisi qui politur.

Simileque miseris gentibus numen Κονίσαλος. Memoratur Synesio in Epistolis. Item Ὀρθάνης, & Τύχων, Straboni lib. XIII.

Etiam Mexicanis Dii sunt connubiales: uti *Tlalloc*, qui Hispanis creditur Neptunus, & *Ometochtli*, quem iidem Bacchum arbitrantur.

Vidimus de Diis conjugalibus. Nec ubi virgo facta est mulier, imminui ejus amor debet: sed utrimque assiduè capere incrementum. Hoc erit, si non libidinis caussa ineatur matrimonium; sed amore virtutum; quæ ubi sunt, magis magisque augentur; quantoque auctiores, magis utrimque amorem accendunt. Ita fit, ut nullum sit à divortio periculum: sed uxor maneat cum marito: quod præstare credebatur Dea inde dicta Manturna. Sin alterutrius stultitiâ deventum esset ad iram, ac jurgium; restituebat veterem amorem Dea Viriplaca, cujus sacellum hoc fine ingrediebantur vir, & uxor; teste Valerio Maximo. Φυσικῶς Viriplaca nihil est aliud, quam vis naturæ in placando uxori suæ marito.

Nunc ea persequamur, quæ pertinent ad fœtus gestationem, ac partum imprimis.

Mena fluores menstruos à quibus Junoni, Fluoniæ nomen, dirigebat ad fœtus concepti augmentum. Est à Græco μῆνα, sive μήνη, quæ est Luna: à cujus cursu menstruo etiam menstruis nomen.

Partui præerant Dii Nixii, sic ab enitendo dicti. Festus: *Nixii Dii appellantur in Capitolio tria signa ante cellam Minervæ, genibus nixa, velut præsidentes pa-*

a Ad vers. 3.

b Semen spumosum.

c Lib. 2. cap. 27.

a Virilia.

b Dea cinædorum.

Lætius Americanis lib. 5. cap. 9. pag. 239.

parientium nixibus. Egeria nympha: unde ei sacrificabant gravidæ, ut egererent alvo conceptum. Prosa item & Postverta quarum illa etiam dicta Anteverta, ut videre est ex Macrobii lib. I Saturnal. cap. VII. Prosa ex Prorsa, id est, recta, ut rectus partus ederetur. Postverta, ne partus præposterus ederetur. Varro apud Agellium lib. XVI, cap. XVI: *Quandoque pueri contra naturam forte conversi in pedes, brachiis plerunque diductis retineri solent ægriusque tunc mulieres enituntur. Hujus periculi deprecandi gratia aræ statutæ sunt Romæ duabus Carmentibus: quarum una Postverta nominata est, Prosa altera; à recti perversique potestate & nomine.*

Egredienti in lucem fœtui præerat Natio, quasi Nativitatem dicas. Cicero lib. de Nat. Deor. *Cui cum fana circumimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus, quæ quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est.*

Apertius autem est, quam ut exponere sit opus, quomodo hæc numina, quæ & conceptum, & partum ac nativitatem præstare crederentur, philosophi retulerint ad vim naturalem, unde & conceptus, & partus, & nativitas proficiscitur. Juxta autem theologiam civilem non naturæ partes, vel affectiones, intelligebantur, sed, uti antea dictum, mentes quædam, quas huic curæ Jupiter, & Consentium Deorum Senatus præfecisset.

Hæc de Diis partûs præsidibus. Venio ad curatores puerperæ. Custodes huic tres dati adversus Sylvanum; Intercidona, Pilumnus, Deverra. Horum symbola fuere viri tres: quorum primus securi feriret limen, alter pilo, tertius scopis deverreret. Hinc Augustinus lib. VI de Civit. Dei, cap. IX: *Mulieri fætæ post partum tres Deos custodes commemorat adhiberi ne Sylvanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum causa, tres homines noctu circuire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertiò deverrere scopis, ut his datis culturæ signis, Deus Sylvanus prohibeatur intrare.*

Etiam nato infante, Pilumno, & Picumno, sterni solet lectus. Varro lib. II de Vita Populi Romani: *Natus si erat sublatus, ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur vitalis, ac rectus esse: Diis conjugalibus Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur.*

Apud Græcos post partum primum zonam suspendebant Dianæ, ex eo dictæ Λυσιζώνη: ut est apud Apollonii scholiasten: imò & vestimenta eidem consecrabant: si credimus Callimachi scholiastæ ad hym. I. Cur apud Græcos quidem quæ pariunt, apud Romanos vero quæ nubunt, zonam solvere dicantur, fusè satis exposui lib. II, cap. XXV. Pro puero quincto die sacrificabant Junoni Ilthyæ, sive Lucinæ: unde Plautus Truculento, Sc. Num tibi.

Quin Diis sacrificare hodie pro puero volo,
Quincto die, quod fieri oportet.

Infantis editi curatores fuere Vagitanus, Cunina, Rumina, Cuba; & similia numina: de quibus diximus libri hujus cap. V; cum de infantiæ numinibus ageremus.

Cap. XVII.

De Orbona Libertas, cujus festum Eleutheria. Adeona, & Abeona. Jupiter gentilitius, sodalitius, amicorum, & hospitalis. Maimona. Jalemus, & Venus libitina. Forculus, Cardea, Limentinus. Laterculus focorum præfectus. Arculus. Tellus, Terminus. Epona, Bubona, Mellona. Plutus, Heres martea, Paupertas. Epitrapezius. Rusor. Laverna.

ATque hæc de Numinibus, quæ pertinent ad connubium, & puerperium. Secunda societas erat Parentum ac liberorum, ad quam etiam reducitur Dea, cujus tutela erant parentes, si liberis orbatentur: unde & Orbona dicta est. Meminit ejus Plinius lib. II, cap. VII. Satis vero mirari nequeo, quod ad eum locum Plinii sic scribat Pintianus: *Quamobrem cum egregia hæc dea Orbonona orba sit scriptore aliquo, qui eam celebret, nullibique omnino compareat, præterquam hoc Plinii loco; sic in animum induxi, ut, explosis omnium sententiis, tanquam adulterinam, & suppositiтiam Deam, exterminandam e Plinianis finibus putem.* Sic ille: quasi non & apud Arnobium sit lib. IV: *In tutela sunt Orbonæ, orbati liberis parentes.* Tertiam Societatem dicebamus esse dominorum, & famulorum. Sed non tanti famuli sunt visi, ut propter eos nova Numina inducerentur; quippe in quos vitæ, & necis haberent potestatem. Hoc solùm iis honoris habitum, quòd Saturnalibus servis ac dominis par esset libertas. Imò domini servos suos procurarent; quòd factum in memoriam Regis Saturni, sive aurei temporis, quo nullus serviebat. Vide, quæ hoc de pluribus diximus lib. I hujus operis, cap. XVIII. Postquam item libertate donati privatim coluere Festum quod Ἐλευθέρια dicebant. Unde & Toxilus apud Plautum, Persa act. I, sc. I.

Basilicè agito Eleutheria.

Meminit & Eustathius de Ismeniæ, & Ismenes amoribus lib. X, & XI. Est verò Libertas, quatenus est potentia agendi; eoque & adeundi, & abeundi, ut velis: Græcè ἐξουσία αὐτοπραγίας. Eaque potentia naturalis, quatenus liberi omnes nascimur. Quam amissam qui vel fugâ, vel domini benevolentiâ, vel decreto publico acquirunt, iterum fiunt qui fuerunt. Ad Libertatem igitur ut pedisequæ, pertinent Adeona, & Abeona: quæ adeundi, & abeundi libertatem præberent. Nihil igitur aliud sunt quam potentia naturalis accedendi & recedendi; sed relatè ad alios, quatenus vi ea nullâ vi alienâ præpeditur. Est & Libertas totius civitatis, de qua potiùs in Societate civili dicemus.

Nec solùm vinculo quodam mutui officii constringitur triplex ea, quam dixi, societas: sed præterea etiam devinciuntur cognati, sodales, amici, hospites. Amicitia juncti invocabant Jovem Ὁμόγνιον, ut Plutarchus in Sympofiacis vocat, hoc est, gentilitium. Sic dicebatur ὁ τοῦ ὁ γένους ἐφορῶν δίκαια, qui attendat ad ea, quæ injuste fierent, inter eodem genere natos. Sodales verò κοινωνοῦσι Ζῆνα ἑταιρεῖον, *communem colunt Jovem sodalitium.* Itidem amici habuere eundem Jovem Φίλιον, hospites Ξένιον, qui Latinis Iupiter, vel Deus Hospitalis. Ut apud Plautum Pœnulo, act. V, sc. II:

Deum hospitalem, ac tesseram mecum fero.

Hannonis Pœni est sermo: cui jus hospitii fuerat eum Antidamante, eoque secum defert tesseram ad filium ejus Agarastoclem. Ius enim hospitii transibat ad posteros. Quod si quem hospitii pœniteret, tesseram confringebat. Nam eâ salvâ, scelestum erat non excipere alterum hospitio, ut amicum. Nec Oeconomia solùm versatur circa personas, sed etiam agit de possessionibus, sive opibus tum parandis, tum custodiendis. Videamus igitur, quæ Numina huic etiam parti præfecerint.

Opibus apud Syros præerat Maimona, de quo & Christus in Euangelio. מָמוֹן, & מָמוֹנָא, *opes*, ut Elias Thesbites etiam observat. Eaque vox Augustini ætate etiamnum exstabat in lingua Punica. Romani, Græcique putarunt divitias obtingere à Plutone, sive Dite, quia is Deus est terra interior, unde, cum alia, tum fruges, & metalla, qua de re actum lib. II, cap. LX. Imò quia Ops eadem ac Tellus, uxor Saturni, quam Rheam vocant, eò & divitias, opes dixerunt: nisi malis Deam ipsam potiùs sic vocatam, ab ea opis significatione, qua auxilium notat, ut Maronis illud:

Non opis est nostra ——

Sunt

Sunt & officia hominis, quæ etiam mortuis debeantur: domesticis imprimis, ut exequias, & sepulturam.

Exequiis præerat apud Græcos Ἰάλεμος. Unde apud Athenæum Aristophanes in dictionibus Atticis: *Ἐν γάμοις Ὑμέναιος· ἐν δὲ πένθεσιν, Ἰάλεμος· in nuptiis quidem Hymenæus, in luctu verò Ialemus.* Nempe quia & nuptiarum, & luctus tempore, celebrari imprimis homines solerent. Romanis Ἰάλεμος videtur lessus, sive Nænia cui sacellum Romæ non longè à porta Viminali. Sepulturæ autem fuit Venus Libitina: cujus in templo venire solent omnia ad sepulturam necessaria. Itaque eadem Venus, sed cognomento distincta præerat & principio, & fini vitæ: qua de re superius diximus, cum de Venere tractaremus. Portò Venus hæc, juxta naturalem theologiam pertinet ad vim Naturæ eos, quos produxerat in lucem, ubi exspirarunt, in terræ sinum honeste recipientis, & tegentis.

Hæc de triplici Societate personali.

In possessionibus prima est domus, de qua primò prospicere jubet Hesiodus ἐν Ἔργοις:

Οἶκον μὲν πρώτιστα ——

Prima tua tibi cura domus.

Partibus domus præfuere varia Numina.

Vestibula, quæ Græcis προπύλαια, sacra erant Hecatæ. Imò & ipsa προπύλα vocabatur. Hesychius, προπύλα, Ἑκάτη.

Januis præerat Janus; ut est apud Servium in I Æn. & Macrobium in I Saturn. cap. IX. Atque hos etiam sequitur Isidorus. At urbium portis præerat Juno.

De forium, cardinis, liminis Diis, ita Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. VIII: *Unum quisque domui suæ ponit ostiarium, &, qui homo est, omnino sufficit. Tres Deos isti posuerant, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores, & cardinem, limenque servare.* De Cardea nympha (quæ aliis Carda, & nonnullis Crane) fabulantur hoc, eam pro concubitu istoc mercedis à Jano accepisse, ut cardinibus forium præesset, atque ab iis noxia omnia, in his striges, averteret. Sunt autem striges aves nocturnæ, noctuæ similes: quæ infantum sanguinem credebantur exsorbere. Vide Nasonem in sexto Fastorum, ubi fuse de hoc tractat. Bellonius *a* easdem credebat ac αἰγοθήλας, sive caprimulgos, sic dictas, quia noctu capras mulgeant, ita ut ubera exarescant, imò & cæcitas sic emulsis oboriatur ut Plinius refert. Sed striges, noctuæ; caprimulgi, cuculo similiores: ut bene monitum Ulyssi Aldrovando Ornithologiæ lib. VIII, cap. IX *b*.

a *Lib. 2. de avibus, cap. 35.*

b *P. 567.*

Laterculus Deus focis præfectus: ac sic dictus, quia foci ævo simplici ex crudis lateribus fiebant. Lares focis præfuisse, abunde dictum antea.

Arculus verò præfectus areis; ut in vulgatis est Festi codicibus *c*. Sed si *areis* placet, *Areolus* pro *Arculus*, reponendum videtur. Sin rectum est *Arculus*, ut puto, *arcis* pro *areis* rescripserim. Hoc enim exigit ἀναλογία *d*.

c *In Arculus.*

d *Vocum affinitas.*

Culmen Penatibus Diis sacrum.

Maceries dicata Jovi Herc[æ]o: cui & inde nomen. Nam ἕρκος, septum, murus, maceries. At in urbibus murorum fundamentis præerat Neptuous. Arcibus præfuit Pallas, qui prima eas condidit. Servius in Bucol.

—— *Pallas, quas condidit, arces*

Ipsa colat.

Laterculus focis; qui simplici ævo ex crudis lateribus fiebant. De Laribus antea dictum.

Præter domum, in possessionibus sunt ager, pecus, pecuniæ, arma domestica.

Agrum licet suum nemo pro numine haberet, ita tamen persuasum fuit, esse particulam magni numinis, quod dicerent Rheam, Opem, Deûm matrem: item Tellurem, Cererem, aliisque nominibus permultis: de quibus actum libro secundo. Ubi & de Segetia, Pomona, & similibus.

Præterea ad agrum pertinet Terminus, quo agri distinguuntur, magno humani generis bono. Unde & in legibus XII Tab. & lege Manliâ cautum, quo pedum intervallo terminum esse conveniret. Vide & Aggenum Urbicum, Siculum Flaccum, Hygenum Grammaticum, & alios de agrorum limitibus scriptores. Ea utilitas fecit, ut etiam Terminus referretur inter Deos. Sed de hoc nomine pene initio hujus libri satis diximus.

Nec pecus cultum, nisi paucis gentibus. Ut Ægyptiis, aries, taurus, hircus: de quibus libro tertio. Deos tamen præfecere pecori, ac jumentis. Ut equis Hipponam, sive Eponam, Juvenali etiam memoratam sat. III.

—— *Jurat*

Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Ubi vetus interpres:

Epona Dea mulionum est.

Φυσικῶς verò Epona est vis naturæ in equis bono hominis procurandis. Partim ea spectatur in felici equorum proventu; partim in recta equorum affectione ad exercendos actus naturales. Prius est à facultate generatrice, sive Venere: alterum à conservatrice, sive Sanitate: de quarum utraque antea diximus. Itidem coluere Bubonam, quæ bubus præstare incrementum credebatur. Ad hæc Mellonam, quæ apibus, & mellificio præerat. Φυσικῶς verò per ejusmodi numina intelligebatur Naturæ, ut loquebantur, providentia, circa ea se occupans animalia. Satis de pecore. Rustica vero numina erant Rusina, quasi rurina. Nam S postea abiit in R: ut ex Lases, asa, Ausesius, Papisius, factum Lares, ara, Aurelius, Papirius.

Pecuniarum oomine intelligo reditus tum annuos, tum pluribus annis collectos. Homerus vocat πλοῦτός τ' ἄφενός τε *a*. Hoc dicitur, quasi ἀφ' ἑνὸς *b*, puta ἔτους *c*, sive ἐνιαυτοῦ. Illud ex πολύετος *d* contractum. De Æsculano Deo, & Argentino, quorum ille æri, hic argento præerat, diximus in Metallis. Ac eodem etiam libro adduximus Euripidis, & Menandri versus de pecunia, quam homines etsi non dicant Deos, tamen pro Diis se habere eo ostendunt, quod his solis omnia metiuntur. Quò pertinet illud etiam Juvenalis Sat. I:

a *Divitiæ, & reditus.*

b *Ab anno.*

c *Anni.*

d *Plurium annorum.*

—— *Etsi funesta Pecunia templo*

Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Plutus Jasonis & Cereris filius dicitur, quia ex sedula agri cultura, & partorum parsimonia ac custodiæ divitiæ contingunt. Vide de eo Diodorum in V.

Est & numen Paupertas: ut Aristophani in Prologo.

Hereditatis præses Heres Martea, ut indicant illa Festi: *Herem Marteam antiqui, acceptâ hereditate: quæ à nomine appellabatur heredum, & una ex Martis comitibus putabatur. Herem* antiquè ait pro *Heredem*: quomodo & locutus Accius lib. I Didascalicôn. Suspicio tamen Josephi Scaligeri est, Verrium, vitiosis codd. deceptum, *Herem* legisse pro *Nerienem*: quam Martis fuisse comitem constat.

Nec in Diis fuere utensilia, vel arma domestica, sed quædam Diis sacrata; ut de toro geniali antea vidimus. Etiam Deus tutelaris mensis fuit Hercules ἐπιτραπέζιος, apud Papinium IV. Sylv.

Quod siquid ex iis, quæ possederant, amissum esset, opem poscebant à Rusore: ut qui deperdita restitueret, teste Augustino. Nomen à *rusum*, ut antiqui dixere pro rursum, R omisso: quomodo hodieque *prosa* dicimus, pro *prorsa*, hoc est, recta: & *Camena*; pro *Calmena*, vel *Casmena*. At ut aliena eripi possent præstabat Laverna, furum dea: unde Laverniones, fures. Festus: *Laverniones fures antiqui dicebant, quod sub tutela Deæ Lavernæ essent: in cujus luco obscuro abditoque solent furta, prædamque inter se luere* e. *Hinc & Lavernalis porta vocata est.* Nonius Marcellus: *Laverna Dea, cui supplicant fures.* Subjungit deinde verba Plauti è Cornicularia,

e *Dividere.*

laria, & Lucilii è Sat. XVII: sed utraque corruptè admodum leguntur. Plauti locum sic Scaliger corrigit:

Mihi Laverna in furtis celebrassis manum.

Alii *celerâssis* malunt: ut simile sit isti in Aulularia Act. II, IV. *Sed uter vestrum est celerior?* Ubi lusit Strobilus in celeritate coquendi, ac furandi. Lucilii versum sic restituit Mercerus:

Si versus facies, Musis: si vendis, Laverna.

Meminit quoque Horat. lib. I, epist. XVI:

—— Pulchra Laverna
Da mihi fallere: da justum; sanctumque videri.

Ubi Acronem vide. Item Arnobius lib. IV. Ac Ausonio Theo dicitur,

Bonorum mala carminum Laverna.

pro plagiario, ut vocat Martialis. Ac favet Isidorus in Glossis: *Laverna, latro, aut qui filios alienos seducit.* Qualis propriè plagiarius. Dubium verò utrum Laverna sit ἀπὸ τοῦ λαβεῖν, h. e. capere, consequi. An à λάφυρα, *spolia.* An à *lavere*, pro *lavare*, eâ significatione, qua

a Act. I. sc. I. Plautus Asinaria *a* ait,

Nam in mari reperi, hic elavi bonis.

Hoc est, bonis sum exutus. Quomodo & Sticho *eluere* dixit, Tacitus *proluere opes.* Græcis hæc Dea vocatur Πραξιδίκη, de cujus figurâ dicam in Theologia Symbolica.

Potest & de Possessionum numinibus adiri Mendoza ad Concilium Illiberitanum lib. I, cap. VI. Lavernæ cella ad Telluris ædem fuit. Quod indicat fragmentum antiquissimi diarii S. P. Q. R. an. IↃXXCV. In eo est:

DE PECUNIA. MULCATITIA. CELLA. EXSTRUCTA. AD TELLURIS. LAVERNÆ.

Fragmentum, quod dixi, septem dierum acta continet divina. Habes verò apud Pighium in Annalibus Ro-

b P. 378. & seqq. manis ad annum antè memoratum *b*.

CAP. XVIII.

De Diis Societatis civilis. Ac primò de Diis urbium Tutelaribus. Hinc de Lege sive Themide: Pœnis sive Furiis: Dea Libertate, Concordia, Discordia. Denique de Pecunia, quatenus belli nervus, sive Dea Moneta: deque Bello, Venere Συμμαχίᾳ, Pellonia, Fessoria, Victoria, Venere Victrice, Diis Pausis, Lua, Venere Cluacina, Triumpho, Pace, Salute publica.

Actum de Societate domestica. Sequitur civilis sive politica: ubi videndum de Diis, vel pertinentibus ad Politices subjectum, quod est Civitas, sive Respublica; vel finis: qui est beatitudo Reipublicæ, sive communis civitatis salus: tum via, ac ratio, qua beatitudo Reipublicæ comparatur, ut sunt duo ista, bona constitutio certæ regundæ formæ, & ejus constitutæ legitima administratio.

Primum de civitate ipsa dicam. Fuere singulis Urbibus sui & Dii & Genii πολιοῦχοι, sive Tutelares, atque, ut Demosthenes loquitur orat. de Corona, κατέχοντες τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν *a*. Ex Diis talis Athenis Minerva; Argis, Carthagine, & Samo, Juno; Rhodi, Sol; atque aliis in locis alii: ut dixi in Oratoriis Institut. lib. I, cap. V, sect. XXXIX.

a Custodientes civitatem, & regionem.

Genius populi Romani templum meruit. Γένιον τοῦ δήμου *b* vocat Dio Coccejus lib. L *c*: ubi inter prodigia refert de bubone in templum Concordiæ, & deinde alia delubra devolante, ac tandem considente in æde Genii populi.

b Genium populi. c P. 483 edit. H. St. an. 1592.

De Geniis urbium ita Arnobius lib. I: *Qui civitatum Genios, qui Pausos reverentur atque Bellonas.* Agnoscit quoque Symmachus in Relatione de restituendo veteri Deorum cultu: *Suus cuique mos: suus cuique ritus est. Varios custodes Urbibus, & cultus mens divina distribuit. Ut animæ nascentibus, ita populis fatales Genii dividuntur.* Idemque exprobrat gentilibus Prudentius libro posteriore eorum, quos contra hunc ipsum Symmachum scripsit:

Cum portis, domibus, thermis, stabulis, soleatis,
Assignare suos Genios; perque omnia membra
Urbis, perque locos, Geniorum millia multa
Gignere; ne propriâ vacet angulus ullus ab umbra.

In denariis argenteis L. Cæcilii Metelli habes Genium Loci, ut Deum Tutelarem. Figura est adolescentis intonsi, ac laureati. In altero latere Consul regens aratrum. Quo signatur coloniam ab eo deductam. Nempe cum colonias deducerent Romani, primùm sacrificabant Genio loci, ut eum haberent propitium. Deinde sacro aratro designabant pomœria urbis futuræ. Inscriptio est: L. CÆCILIUS Q. F. L. N. METEL. CALVUS CXXXIII. EX S. C.

Roma verò non modo Genios suos habuit, ac Deum πολιοῦχον, cujus nomen arcanum esse voluere: sed ipsa etiam in Diis habita est: ut ex Livio, atque aliis, ostensum nobis Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. V.

Ad constitutionem, & administrationem pertinet imperantium potestas, quam majestatem dicimus. Hujus jura versantur in legibus condendis, constituendis præmiis, & pœnis, tuendo libertatem, præstando civium concordiam, ac discordiam sedando, bellum justum gerendo cum hostibus, iisque devictis æquas Pacis leges præscribendo. Quibus omnibus finis est Salus, sive Felicitas publica. Agam de singulis ordine. Ad Νομοθετικὴν pertinet Θέμις cum duabus filiabus, de quibus mox dicam. Θέμις est ab Hebræo תם, *integrum esse.* Hæc fuit, priusquam lege homines constringerentur. Est enim æquitas naturâ animis hominum insita. Quæ cùm observatur, nihil fit illegitimè, nihil injustè, nec opus armis. Ideo, ut Orpheo, sic Hesiodo tres ejus filiæ memorantur: Εὐνομία, seu Lex, Δίκη, seu Justitia, & Εἰρήνη, sive Pax. Hinc Ovidius I Met.

Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo
Sponte sua sine lege fidem, rectumque colebat.

SINE LEGE, inquit, rectum coluisse. Hoc Themidos est. Subdit:

Pœna metusque aberant, nec verba minantia fixo
Ære ligabantur.

Hæc ad εὐνομίαν referuntur. Nam verba minantia, hoc est, leges, & pœnæ, quæ transgredientes manerent, æreis inscribebantur tabulis. Sequitur inde:

—— Nec supplex turba timebat
Judicis ora sui: sed erant sine judice tuti.

Quæ ad δίκην pertinent. Hæc verò eadem ac Astrea: de qua poëta,

Ultima cælestum terras Astræa reliquit.

Ex his liquet ut Themis est ex instituto divino, ita Dicen sive Legem esse ex instituto humano. Tertia filiarum Themidos Pax fuit: de qua paullo pòst dicemus.

Pœnæ atrocibus delictis, præsertim cædibus irrogari credebantur à Furiis, quæ icirco ἐμποίνιμοι *a* vocantur Sophocli in Ajace. Imò nec Ποινῆς vocem aliter, quàm pro Furia, accipi oportet in illo dilemmate Biantis, quo ostendere adnixus, non esse ducendam uxorem, si formosam duxeris, habebis κοινήν, si deformem Ποινήν. Quod dilemma argutius, quam veriùs. Quippe inter formosam Helenam, & Furiæ instar deformem, media est forma, quam veteres *uxoriam*, & *statam* nominabant. Uti autem *Pœnæ* dicuntur, à pœnis quas irrogant scelestis: ita *Furiæ* à furore, quem conscientiis immitterent. Nisi *Furia* sit à פרע *fara*, h. e. *vindicta*, ut simile sit ac *Tisiphone.* Aliter appellantur *Erinnyes* à contentione & lite animi, sive carnifice conscientia. Nam ἐριννύς, ἔρις νοῦ *b*. Cicero, *Agitant & insectantur impios furiæ, non ardentibus tædis, sicut in tabulis, sed ardore conscientiæ.* Abunde autem notum, tres statui à poëtis: Τισιφόνην, quasi

a Pœnis affligentes. b Lis, discordia mentis.

 ποιν

ποινὴ φόνε, *ultionem cadis*: Ἀλήκτω *quietis nesciam*: Μέγαιραν, *odiosam*, juxta Phurnutum.

Atque hæc de pœnis, quatenus immittuntur à Diis, qui imperium habent in conscientias. Quatenus verò in corpora animadvertitur judicio publico, sive à potestate δικαστικῇ, subsunt generali Numini Justitiæ.

Libertatis ædem ex multatitia pecunia fecit Tib. Sempronius Gracchus ædilis plebis anno Urbis IↃVIII, Manio Otacilio Crasso II, & M. Fabio Licino coss. Testis Livius lib. XXIII. Ac postea Tib. hujus Sempronii Gracchi filius dedicavit in ea æde picturam Volonum libertate donatorum, post partam ad Beneventum victoriam de Pœnis, & Annone. Templum hoc Libertatis in Aventino etiam statuit P. Victor. Atrium Libertatis refectum & amplificatum anno Urbis IↃLX, P. Scipione Africano, & T. Sempronio Longo coss. ut est apud Livium lib. XXXIV. Meminit quoque ejus atrii lib. XLV, ac passim alii. Alterius etiam atrii Libertatis, suasu Augusti Cæsaris, ab Asinio Pollione exstructi, mentionem facit Suetonius in Augusto cap. XXIX. Per atrium verò intellige subdival, sive impluvium: videlicet aream sub dio totam, præterquam à latere utroque, ubi porticus erant, columnis suffultam. Hic acta publica adservabantur. Unde Livius lib. XLIII: *Censores extemplo in atrium Libertatis adscenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis publicis servis, &c.* Etiam homines eruditi hic solebant convenire: ut inter se dissererent. Unde Ovidius:

Nec me, quæ doctis patuerunt prima tabellis
Atria, Libertas tangere passa sua est.

Libertati, ut & Jovi Victori, sacræ Idus Apriles, Ovid. IV Fast.

Occupat Apriles Idus cognomine Victor
Iupiter: hac illi sunt data templa die:
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Atria, Libertas cœpit habere sua.

Nonum de domo Tullii a P. Clodio eversa, temploque Libertatis exstructo in ejus area, de quo Tullius orat. pro Domo sua, Plutarchus in Cicerone, cui dicitur ναὸν ἐλευθερίας a, Dio lib. XLIII.

a Templ. libert.

Tantùm verò publica adulatio poterat, ut etiam, in gratiam Julii Cæsaris, qui oppresserat libertatem, Libertatis templum exstrueretur: sicut idem Dio narrat. lib. XLIV.

Concordiam imperantibus curæ esse oportere, indicat hoc Ennii in Annalium opere:

Ingens cura mis cum concordibus æquiparare.

Sic enim legendum, ut ostendimus lib. IV de Analogia, cap. IV. Nempe *mis* antiquus est genitivus pro *mei*, postrema litera eliditur qoale est *falcibu'*, pro *falcibus*. Valla, eumque secutus Cæsar Scaliger *b*, legere,

b Lib. 1 de Causs. L. L. pag. 352.

Ingens cura mis est concordibus æquiparare.

Josephus verò Scaliger *mihi concordibus*; sed invitis antiquissimi Prisciani codicibus. Atque hæc ἐν παρόδῳ c.

c In transitu.

Concordiæ templum à variis scriptoribus celebratur. Meminit Livius extremo lib. XXXIX; ubi dicitur in area Concordiæ sanguine pluisse: & Cicero Philipp. V refert, Antonium in æde Concordiæ ore impurissimo in se evomuisse orationem. Item Juvenalis sat. I:

Ut colitur Pax, atque Fides, Victoria, Virtus,
Quæque salutato crepitat Concordia nido.

Ubi sic vetus interpres: *Satyricè, salutato nido, non templo. Templum Concordiæ vetus, in quo ciconia multa est.* Politianus per nidum intelligit illum cornicum: sed perperam, cùm crepitare rostro non cornicis sit, sed ciconiæ: quæ iccirco *crotalistria* Petronio Arbitro vocatur.

Concordiæ ædes variis exstructæ temporibus. Primam vovit, & fecit M. Furius Camillus Dictator: ut ex Ovidio, & Plutarcho constat. Senaculum hìc erat, in quo Senatus consultaret cum senioribus: multa item simulachra, de quis sæpius Plinius.

Altera ædicula fuit ærea à Cn. Flavio, Appii Cæci liberto, eo qui fastos publicavit, in Græcostasi exstructa è pecunia mulctatitia fœneratoribus damnatis. Vide Livium lib. IX; & Plinium lib. XXXIII, cap. I.

Tertiam bello Gallico vovit, ob seditionem militarem, L. Manlius Prætor; locataque à Duumviris Cn. Puppio Cæsone, & Quinctio Flaminio, dicata verò à M. & Cn. Atiliis. Livium adi lib. XXII, & XXIII.

Quartam deletis partibus Gracchanis in foro Romano prope Græcostasin exstruxit L. Opimius Consul: sed non sine magna populi indignatione: adeo ut non defuerit, qui ædi inscriberet versiculum in hanc mentem:

Concordiæ ædis, quam facit, Vecordiæ est.

Adi Plutarchum in C. Graccho, & Appianum lib. I de Bellis Civilibus.

Fortasse & quincta fuit. Nec enim satis est apertum, novamne exstruxerit Livia Augusta, an illam Camilli, vetustate collapsam, instaurârit. Quam anno Urbis IↃCCCLXIII dedicavit Tiberius, ut docet Tranquillus in Tiberio cap. XX, & Dio lib. LVI; cujus verba: Τῷ δὲ ἑξῆς ἔτει τό τε ὁμονόειον ὑπὸ τοῦ Τιβερίου καθιερώθη, καὶ αὐτῷ τό τε ἐκείνου ὄνομα, καὶ τὸ τοῦ Δρούσου τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ τεθνηκότος ἐπεγράφη. *Anno sequenti consecravit Tiberius ædem Concordiæ, suo, ac Drusi fratris, jam mortui, nominibus inscriptis.*

Discordiam, ut Deam, sed inferam, describunt Virgilius VI, & VIII Æn. ac Petronius in longo carmine de Bello civili.

Ex Discordia nascitur bellum civile: atque ut Concordia res domi firmas facit, ita Discordia omnia reddit invalida adversus hostem. A bello dicta Bellona, de qua Festus.

Belli nervus est Pecunia, ut supremæ majestati non modo propter publica opera, sed etiam bellum curæ esse debeat ærarium, ac jus cudendæ monetæ. Romæ Moneta, pecuniæ præses, unde treviri sive triumviri Monetales, quibus curæ metalla, unde pecunia fieret, & modus quo fieret. Metalla tria aurum, argentum, æs. Modus quo fieret duplex, conflando, aut cudendo. Itaque præfecti dicebantur A. A. A. F. F. hoc est auro, argento, æri, flando, feriundo.

Junoni Monetæ templum Dictator vovit L. Furius Camillus, cùm adversus Auruncos pugnaret, anno Urbis CCCCIX. Unde Ovidius:

Arce quoque in Summa Junoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta, Camille tuo.

Moneta autem dicta, quia è templo Junonis moniti essent Romani, ut sue plena fieret procuratio: ut ait Cicero in primo, & secundo de Divinatione. Aliter Suidas, scio, in Μονῆτα, Ἥρα. Sed pecuniæ potiùs Monetæ nomen datum, quia in templo Junonis Monetæ cuderetur.

Quid Bellum, nisi generis humani bellua, vel ulcus corporis civilis, ut ait egregiè Theophylactus Simocattes lib. III Hist. Mauritianæ, cap. IX: Ἐπεισήχθη δὲ Ῥωμαίοις καὶ Μήδοις ὁ πόλεμος, ἡ δεξαμενὴ τῶν κακῶν, τὸ πάντων τῶν δυσχημάτων, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, καταγώγιον, τὸ ἀρχέτυπον τοῦ βίου λῃστρικόν. ὃν σηπεδόνα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀποκαλῶν, οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ πρέποντος. *Bellum inter Romanos ac Persas introductum est, bellum omnium malorum receptaculum: omnium incommodorum, ut ita dicam, diversorium: vitæ prædatoriæ archetypon: quod qui rerum humanarum ulcus putridum vocaverit, me judice non erraverit.*

Tamen secundum poëtas Bellum quoque in Diis, sed inferis: ut ex Marone *a*, & poëtarum aliis videmus. Secundùm verò civilem Theologiam non bellum est Deus, sed bello præfectus Mars: cujus causam ex natura sideris Martialis adduxi lib. II, cap. XXXIV. Etiam præfecere Bellonam Martis aurigam.

a 6 Æn.

Imò & Venus, quasi amore sui Martis, in bello auxiliari credita: unde dicta Συμμαχία: atque hoc nomine culta est à Mantinensibus, teste Pausania in Arcadicis.

Militi præsunt Pellonia, & Fessoria. Per quas intellige vim pellendi hostis, ac etiam ubi fessus sis, animum tamen colligendi ad strenue rem agendam. Nam Fessoria Dea novas affundere vires credita, ut lassi licet, vinceremus tamen. Quod si Deam utramque, ut corpoream consideres, pertinent ad Solem sive naturam ætheriam, unde calor ille hominem in prælia accendens. Sed hic consideramus, ut virtutem naturalem, cujus effectus, pulsio hostis, & pugna eorum, qui itinere longo aut pugna sunt diuturniore defatigati. Christiana religione imbutus non tam Naturæ hæc tribuit, quàm Naturæ auctori. Nam ut Salomon ait Prov. XXI, 31. *Equus paratur ad bellum, sed à Domino salus.* Atque, ut Psalm. CXXVI legimus, *Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra excubat custos.*

Ut à Marte τόλμα sive audacia, ita à Jove credebatur esse ἡ νίκη sive victoria: quemadmodùm inquit Hermes Trismegistus in Παναρέτῳ. Imò & ipsa in Diis victoria erat. Aram ejus instaurari à Theodosio poposcit Symmachus, Relatione ea, quam legere est lib. X, epist. LIV. Ubi inter alia de victoria ait:

Nemo colendam negat, quam profitetur optandam. Nec minori eloquentia dissuasit B. Augustinus epistolis duabus ad eundem Symmachum scriptis: carmine item Prudentius lib. duobus.

a Victoriam adferens. Nec Venus Victrix videtur alia esse, quam νικηφόρος a. Plinius lib. VIII, cap. VII: *Pompeji quoque altero consulatu, dedicatione templi Veneris Victricis, pugnavere in circo viginti, vel, ut quidam tradunt, XVII.* Est & Tiferni inscriptio tabulæ marmoreæ b:

b Apud Gruterum in Inscript. pag. 59. num. 10.

VENERI. VICTRICI.
L. ARRONIUS. AMANDUS.
IV. VIR. AUG.
SOLO. PRIVATO. S. P. F.

Meminere & tres aliæ inscriptiones in Gruteri collectaneis, pag. LX. Romani eam cum pomo, & palmæ ramo effingebant: ut dicam in Theologia Symbolica.

Ad militiam etiam pertinet Fortuna Equestris: cui anno Urbis IϽLXXV Fulvius Flaccus proprætor, in pugna contra Celtiberos, ædem vovit, ut est apud Livium lib. XL. Ac lib. XLII narrat, ut, quo voti damnas se exsolveret, ac nullum Romæ templum isto esset illustrius, marmoreas tegulas ademerit templo in Brutiis, quod erat Junonis Laciniæ; sed hæ jussu Senatus Romani fuerint restitutæ. Pausæ pugnandi videntur præfuisse Dii Pausi, sic dicti à παύειν, cessare, desinere. Unde Græcum παῦε, Latinum *Pausa*. Arnobius lib. I: *Qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Pausos reverentur, atque Bellonas.*

Post victoriam mos erat Romanis, arma de hostibus capta cremare Marti, Vulcano, Minervæ, vel etiam Luæ matri: Quæ dicta à luendo, id est, purgando. Siquidem post hostium cædem opus erat purgamentis, & piaculis. Item Luæ matri cremata arma dicit Livius lib. XLV, ita enim, non *Luna* legi debet, ut Turnebus docet Adversariorum lib. XVI, cap. XX. A luendi illa notione, qua purgare notat, est & antiquum *cluere*, quasi *colluere*. Inde Venus Cluacina, hoc est, purgatrix, sive expiatrix, ut idem Turnebus observat lib. XXIII, cap. XXII. Præit autem Plinius lib. XV, cap. XXIX. *Traditur myrteâ verbenâ Romanos Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc Signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.* Errat Gyraldus, cum legit *pugnare*. Nempe putabat esse nomen inde, quia ibi pugnassent Sabini. Sed ait Plinius, inde esse nomen, quia post pugnam ibi Romani & Sabini fuerint à cæde commissa purgati, & expiati. Triumphus quoque in Diis. Sanè in denariis argenteis Cn. Manlii Vulsonis apparet Triumphus Deus laurea coronatus, & Victoria volans, quæ Vulsoni in quadriga triumphanti coronam imponit. Circum verò ea scriptum, CN. MANLI. VULSO P. R. COS. EX S. C. Triumphavit ille de Galatis, sive Gallogræcis anno Urbis IϽLXVII, M. Æmilio Lepido, & C. Flaminio Nepote consulibus. Apud Antonium etiam Augustinum Dialogo II Antiquit. ex vett. nummis effigies vide Virtutis, Pietatis, Æternitatis, Religionis, Fidei, Concordiæ, Pacis, Spei, Justitiæ, Æquitatis, Clementiæ, Constantiæ, Securitatis, Victoriæ, Providentiæ, Felicitatis, Ubertatis, Liberalitatis, Munificentiæ, Indulgentiæ, Annonæ, Monetæ, Salutis, Lætitiæ, Hilaritatis, Juventutis, Pudicitiæ, Fœcunditatis, Nobilitatis, Honoris, Libertatis.

Athenis ara Pacis est constituta, cum Callias legatus à Persis attulisset conditiones Pacis. Auctor Plutarchus in Cimone. Apud Romanos Pacis templum, quod Claudius inchoarat perfecit Vespasianus: ut ex Suetonio, & Dione, constat. Etiam ex Cæsaris Germanici h.e. Domitiani ad Vespasianum Arateis, illustrem de eo locum adduximus lib. II, cap. XXXVI; ubi agitur de Virginis signo. A B. Hieronymo traditum est: in hoc templum captis Hierosolymis, vasa sacra fuisse deportata à Tito Vespasiano. Lilius Gyraldus existimabat, ægrotos etiam in hoc templum deferri solere. Atque hoc colligebat ex Galeni a loco: sed malè ab eo intellecto; quod ostendit Hieronymus Mercurialis lib. I. Variarum Lect. cap. XIII. Hoc Pacis templum imperante Commodo fuisse combustum, auctor est Herodianus lib. I.

a Sermone de libris propriis.

Ad Pacem etiam pertinet Panda, si ea Pacis dea, ac sic vocata, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Alii tamen Cererem arbitrati: ut Ælius Stolo Præconinus, Varronis præceptor. Sed aliter Varro ipse. Vide quæ de hoc dicebamus lib. II, cap. XXXVI. Videtur autem eadem esse Empanda. Festus sive Paullus: *Empanda, paganorum Dea.*

Finis ultimus civilis vitæ statuitur Salus publica; quæ & ipsa apud Romanos ædem meruit. Livius lib. IX in anno Urbis CCCCXLVIII: *Eodem anno ædis Salutis à C. Junio Bubulco censore locata est: quam Consul bello Samnitium voverat.* Idem initio libri X in anno CCCCLII: *C. Junius Bubulcus* (Dictator) *cum M. Titinio, magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in Urbem cum rediisset, ædem Salutis, quam Consul voverat, Dictator dedicavit.*

Hanc ædem Junius Bubulcus exstruxit, intus depinxit C. Fabius, ac nomen suum, exemplo Phidiæ adscripsit: ut refert Valerius Max. lib. VIII, cap. XV. Nec dubium, quin hinc retulerit nomen Pictoris, inque posteros transfuderit: in quibus nepos ejus Q. Fabius Pictor, scriptor annalium Romanorum, Livio, & aliis, sæpius memoratus. P. Victor statuit Salutis templum in sexta Urbis regione, sive Quirinali. Ac à propinqua Salutis æde, dicta est porta Salutaris: ut apud Festum legere est.

Porrò salutem populo à Diis petere non licebat, nisi id Dii priùs concessissent. Itaque diu sæpe id non fiebat. Longoque tempore omissum morem restituit Augustus post Janum à se clausum: ut est apud Suetonium in Augusto, & Dionem lib. LVIII. Adi, & quæ ex Dionis VII, & XXX adducit Angelus Politianus in Miscellaneis cap. VIII.

Nec à Salute populi diversa est *Felicitas Publica*: prout nominatur in nummo Juliæ Mammeæ Augustæ. De hoc numine sic B. Augustinus lib. IV cap. XVIII: *Felicitas Dea ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt.* Idem cap. XXIII refert, ædem ei exstructam à L. Licinio Lucullo, qui consul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno Urbis, non IϽCLXVI, ut apud Vivem legitur, sed IϽCLXXX. Plinius lib. XXXV, cap. XII tradit, ut idem Lucullus familiari suo Arcesilao, HS LX signum Felicitatis locârit: cui mors utriusque inviderit. Dio narrat lib. XLIV, ut Julius Cæsar istic loci,

ubi fuerat Curia Hostilia, decreverit erigere templum εὐτυχίας sive Felicitatis: ac post ejus excessum illud M. Lepidus, magister equitum absolverit. Ædem Felicitatis, Claudii principatu incendio crematam, testis est Plinius lib. xxxiv, cap. viii.

Cæterùm apud Festum etiam Dii *Anculi*, h.e. ministri: item Anculæ, quæ id in Deabus, quod in hominibus ancillæ. Est enim ancilla ὑποκοριστικὸν *a* ab ancula: quod ab *anculare*, ministrare. Sed de isto pluribus agimus, in Origin. libris.

a *Diminutivum.*

Atque hæc dixisse suffecerit de affectionibus in Deorum numerum relatis. Quis verò tantam Deorum turbam non miretur, imò obstupescat? quis etiam non rideat dicam, an lugeat, stultitiam gentium, ubi videat admixta tot numina vel ridicula, aut minuta, vel sordida quoque, aut obscena? Nec tamen æque hac parte insanivere universi. Videre enim sapientiores gentilium, non esse ejusmodi vera numina. Uti L. Seneca apud B. Augustinum *a*: *Omnem istam ignobilem Deorum turbam, quam longo ævo longa superstitio congessit: ita adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere.* Sed quid refert, si quem viderent errorem, sequerentur: ut etiam iis exprobrat Lactantius lib. ii de Orig. err. cap. iii: *Quid prodest ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari, cum videamus etiam doctos & prudentiores viros cum religionum intelligunt vanitatem, nihilominus tamen in iis, quæ damnant, colendis nescio qua pravitate perstare.*

a *Lib 6 de Civit Dei, cap. 10.*

FINIS LIBRI OCTAVI.

GERAR-

GERARDI JOANNIS VOSSII
DE
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,
ET
THEOLOGIA GENTILI,
Sive de Idololatriæ Origine, ac Progressu,
LIBER NONUS.

CAP. I.

ACCESSUM AD CULTUM DEORUM SYMBOLICUM; *captumque ab explicatione vocabulorum* idoli, statuæ, signi; *& Hebræi* teraphim, *atque* elil. *Ac ostensum, etiam Deo improbari simulachra, quæ mens sibi finxit humana, ut verum in iis numen colat.*

HActenus dictum nobis de cultu proprio. Sic autem vocari diximus, quando aliquid colitur propter se: sive primariò, sive secundariò. Quem utrumque cultum etiam Platonici distinguebant. Ut qui aliter coluerint omnium patrem & opificem, aliter verò dæmonia, & heroas: ut ex Appulejo lib. I dicebamus. Cæterùm, quod Platonici non satis attenderunt, proprius ille cultus, sive primarius foret, sive secundarius, vel veri erat numinis, qualis Deus Israëlis; vel falsi, qui in Scripturis dicitur Deus alienus. Præter hunc cultum proprium, quo Deus seu primarius, seu secundarius, sive item verus, sive falsus, in se sive extra symbolum colebatur: alter fuit cultus, ex eo symbolicus nuncupatus, quia signi foret, seu vero, seu falso numini constituti. Quadruplex igitur theologia fuit: illa veri numinis in se, illa falsi numinis in se, illa veri numinis in signo, atque illa falsi numinis in signo. Solùm hic agendum de cultu eo, qui in symbolo sive signo præstatur.

Symbolica hæc Theologia est bipartita, generalis, & specialis, generalem voco in qua universè agitur de symbolicis sacris: specialis est, qua doctrina hæc restringitur ad certam gentem, quæ symbola coleret: vel certum numen, quod ab hac vel illa gente coleretur. Universè prius agemus de Deorum effigie ac formis: tum de sacrificiis, diebus ac ritibus sacris, & corporibus numini dicatis.

Effigies ac formas, simulachra & picturas dicimus: vel etiam εἴδωλα: sed tum si hoc fine effingantur, vel habeantur, ut cultus iis exhibeatur divinus. Propriè enim non omnis numinis pictura, aut simulachrum, est idolum: sed si hoc fine vel factum, vel habitum, ut ei cultus præstetur. Unde optimè Martialis lib. VIII, epig. XXIV:

Qui fingit sacros auro, vel marmore vultus,
Non facit ille Deos: qui rogat, ille facit.

Hujusmodi effigies *sculptilia Deorum* vocantur Esai. XXI, 9. Quod idem valet ac sculptilia, quæ sunt pro Diis, sive Dii sculptiles. Quomodo Cicero dixit *oppidum Antiochiæ*: Palladius *oppidum Cumarum*, pro *oppido Antiochia*, *Cumis*: alia id genus, de quibus dixi in IV de arte Grammatica, cap. II.

Sculptilium autem vel simulacrorum nomine complector non statuas modò, sed etiam quæ speciatim signa vocantur. Quæ duo cæteroquin non parùm differunt. In eo quidem conveniunt, quod utrumque fiat ex materia solida: auro puta, argento, ære, quæ funduntur: item marmore, quod sculpitur: & ebore, quod tornatur. At differunt trifariam. Primùm eo, quòd latiùs pateat signum: quippe quòd nunc Dei dicatur, nunc hominis, nunc muti animantis. Statua autem duntaxat hominis est, vel Dei. Præterea statuas potiùs dixere, quas in foro conspiciebant: signa, quæ in ædibus sacris, vel profanis. Adhæc signa quandoque eidem inhærent materiæ, unde educta cuive incisa. Ut ranæ, vel locustæ, in columnarum spiris: item effigies insculptæ gemmis. Pluribus hæc enarrat Aldus Manutius *a* de Quæsitis per epist. Etiam vide sis Vincentium Lupanum notis in Julium Capitolinum. *a P.25.b.*

Ausonius Pompa lib. IV. de differentiis verborum *b*. Quos non referrem, nisi rudioribus etiam consultum vellem, Hebraice εἴδωλα dicuntur תְּרָפִים terafim. Ut Genes. XXXI, 19, ubi Dii quos Labani suffurata est Rachel, Hebraicè תרפים, LXX εἴδωλα appellantur. Videntur autem intelligi posse signa veri numinis, quia Laban non erat ignarus veri numinis: ut qui nomine tetragrammato appellet יהוה *c*: ac proinde cum signum furto sublatum appellat *Elohim d*: interpretari liceat Deum suum. Nam *Elohim* etsi terminatione plurale, significatione tamen est singulare. Verùm quia aliis magis placet Labanum coluisse & Deum verum, & falsos simul, quorum simulachrum fuerint, quæ *teraphim* dicuntur: sanè hoc in medio relinquamus. Illud apertius, Jud. XVII, & XVIII, ubi simulachrum à Micha conflatum, ad quod mater ejus obtulerat argentum, Hebraicè quidem *teraphim*, à LXX itidem εἴδωλα vocatur. Nam in eo cultum Israëlis Deum, indicant hæc Michæ verba post Levitam conductum: *Nunc novi Dominum* (יהוה) *benedicturum esse mihi*, *eò quod est mihi Levita in sacerdotem.* Et sanè aliis etiam Scripturæ testimoniis evincere est, improbari Deo ἐθελοθρησκείαν illam, quâ divinus cultus præstatur simulachris non falsi modò, sed veri etiam Numinis. Exemplo fuerint vituli Aaronis. De quibus populus ipse, *Hi sunt Elohim, qui te eduxere è terra Ægypti.* q. d. hic Deus, qui te eduxit. Nam *Elohim*, ut dixi terminatione quidem plurale, sed significatione est singulare. Deus autem pro simulachro Dei, per usitatissimam μετωνυμίαν. Uti

b P.239.

c Jehova, q. d. Ens, Existens ab æterno, & in æternum.

d Ab אלוה, *Eloah, Deus.*

 cum

cum postea dicit, *Fac nobis Deos, qui praeant nobis,* sententia est, *Fac nobis simulachrum Dei.* Nempe veri: ut ostendit, quod Exod. xx, 2, vocent *Deos, qui eduxit Israelem ex Ægypto.* Et Aaron, cùm altare coram vitulo exstruxisset, indixit festum Domino: ubi itidem nomen τετραγράμματον, quod est veri numinis proprium.

Redeo ad alias simulachrorum appellationes. Hujusmodi אליל elil: quasi dicas, *non Deos.* Utcumque enim idola dicantur Dii, nihil tamen ejus habent, quod dicuntur. Unde Paulus 1 Corinth. VIII, 4: *Scimus quia nihil est idolum in mundo.* Materiæ quidem ratione sunt lignum, lapis, metallum, vel aliud. Etiam formæ ratione hactenus sunt aliquid, quatenus sæpe aliquid repræsentant, quod est, ut Solem, aut quod fuit in rerum natura, ut Quirinum. Sed nihil sunt ejus, quod præterea creduntur: sive nihil sunt, ratione fictitiæ divinitatis. Ut simulachrum Cæsaris, cui sacrificare jubebantur etiam Christiani, simulachrum quidem erat, sed præterea nihil, atque eatenus non erat. Quod enim commentitium est, id non est. At divinitas idolorum talis fuit. Quatenus igitur adoratio iis tribuitur, cultusque divinus, nihil sunt. Unde illud etiam colligitur, imaginem, vel signum εἴδωλον a dici non posse, nisi afficiatur honore divino. Ut Cherubini, XII boves, leones, lilia, mala Punica, mare æneum, & quibus præterea Dei domus ornabatur. Item pictura vel statuæ eorum, qui bene meriti sunt de Rep. vel Ecclesia, ac quorum memoria propterea celebretur, vitaque ad imitandum proponatur. Λατρείαν autem, etsi naturâ latiùs pateat, Ecclesiæ tamen usu restringi ad exhibitionem cultus, qui soli Deo convenitur, cognoscere est ex non uno B. Augustini loco: ut de Trinit. lib. I cap. VI; tom. III; & quæst. XCIV in Exod. Tom. IV. Item lib. X de Civit. Dei cap. I. Tom. V, & contra Faust. Manich. lib. XX cap. XXI tom. VI, & eodem tomo contra sermonem Arrianorum cap. XX. Quare rectè idololatria describitur SS. Patribus. Ut Tertulliano lib. de Idololat. cap. II: *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat.* B. Cyprianus ad Fort. in exhort. ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cum divinus honos alteri datur.*

a Idolum.

Cap. II.

De fine idolorum duplici, primario, qui est, Cultus divinus ad propitiandum numen: ac secundarius, qui est triplex, Historicus, Naturalis, & Moralis.

De vocabulis satis: rem ipsam videamus. Ubi primùm agendum de symbolorum ac signorum fine: ut qui sit caussa caussarum, sic ut caussarum aliæ huic sint pro via ac ratione ad finem consequendum. Eo explicato, ordine dicam de caussa efficiente, materia, ac forma.

Quis primitus finis fuerit simulachrorum, traditur libro Sapientiæ Salomonicæ, cujus Philo, non ille, qui Caji Cæsaris temporibus legatus Judæorum fuit, sed multò antiquior: unus è LXX interpretibus Scripturæ. Is fusè de hoc agit cap. XIV. Ubi dicitur, primùm parentes liberis immatura morte sublatis, imagines fecisse, ut simulachro defuncti leniretur dolor superstitum. Deinde verò populum etiam regibus longo dissitis intervallo affabre confecisse simulachra. In neutro autem constituisse primum honorem: sed progressu temporis divinum iis cultum præstari cœpisse.

Atque cum his consentiunt, quæ tradidit Albricus philosophus libro de Deorum imaginibus, non qualis mutile prodiit in lucem: sed prout longè integriùs legimus in membranis MSSis. Quamquam ne sic quidem magnæ mihi rei videtur. Potiùs igitur adducam, quem is exscripsit. Hic verò est Fulgentius in Mythologicis: ubi suum laudat auctorem: videlicet Diophantum Lacedæmonium, Agarharchidi etiam, ut in Ethnicis Stephani, sive Hermolai Byzantii memoratum. Hic legas, quomodò Syrophanes, homo Ægyptius, in magna re, hærede suo, filio unico amisso, in doluris solatium primus filii simulachrum erexerit domi suæ; parum cogitans, non quotidianum imaginis conspectum, sed oblivionem potiùs miseriæ fore medicinam. Adjungit, ut familia tota in adulationem Domini provoluta nunc corrollas cœperit plectere simolachro, nunc odores accenderit: servi etiam, quoties pœnas ab irato domino extimescerent, ad simulachrum illud confugerint, munuscula conferentes: quod licèt magis facerent pœnæ formidine, quàm amore simulachri, à domino tamen sic veniam consequebantur. Laudat & Mintanora Musicum in κρουματικῶν a opere, qui idola dixerit esse figmentum doloris humani: paulloque antè retulerat, εἴδωλον sic dici, quasi εἶδος ὀδύνης, *species doloris*: in quo etsi longissimè fallitur (nec enim vox est composita, sed ab εἶδος derivata, ut à φείδω b est φειδωλὸς c, ab εὔχομαι d εὐχωλὴ e, ab ἴω f ἴωλος g, teste Etymologo h) ostendit tamen, quid de simulachrorum origine veteres putarint. Et sanè Hebræis etiam eadem vox אָוֶן aven, tum dolorem signat, ut Psalm. IX, 7, & Psal. LXXXIX, 10; tum idolum, vanitatem: ut Num. XXIII, 21: *Non est idolum in Jacob.* Quomodò & cepit Chaldæus paraphrastes, & B. Hieronymi: quem etiam vide in Os. IV.

a Instrumentalis Musicæ.
b Parsimonia.
c Parcus.
d Voto nuncupo.
e Votum.
f Mitto, sedeo, induo.
g Hesternus, obsoletus.
h In εἴδωλος, & χωλὴ, & ἴωλος.

Hæc si ita sunt, consequitur, priùs fuisse simulachra Deorum animalium, h. e. qui aliquando homines fuissent. Postea similiter effinxerint Deos naturales, hoc est, quibus exprimerent naturæ Deum, vel partis mundanæ, vel affectionem aliquam naturæ. Sed porrò quæritur, utrum animales Dii priùs picturâ fuerint expressi, an simulachrô. Simulachris puto, quia id simplicius artificium, & Thare eorum artifex creditur. Etiam Exodi XXIV est: *Confringe statuas.* Ubi nihil de picturis. Quia fortè (ut Abulensis annotavit quæst. XII) *tunc solum erant statua in usu, & nondum pictura inoleverant.*

Etsi verò cum Salomonicæ Sapientiæ scriptore existimem, primitus simulachra esse reperta ad solatium doloris, qui ex defuncto rediret ad superstites; postea autem adulatione, vel alio vitio humano, cultum iis accessisse divinum: levis tamen apud me Fulgentiani illius Diophanti est auctoritas: ut qui prorsus censeam, non ex Ægypto, quod ille existimat; sed ab Assyriis idolorum cultum peti oportere. De quo paullò pòst dicam, ubi priùs absolvero cætera, quæ ad finem pertinent.

Finis is vel primarius est, vel secundarius. Primarius est cultus divinus, & exinde efflorescens spes favoris divini. Cùm enim numen non viderent, & ne quidem, qui Solem pro numine haberent, eum semper conspicerent, quippe Antipodas non minùs, quàm nos visentem, nihil meliùs viderunt, quàm si saltem semper ejus signum colerent, & hujus cultu omniscium numen sibi redderent propitium.

Ad finem hunc principem triplex alius accessit: unus ἱστορικὸν, quia repræsentaretur statuis, sacrisque, vetus rerum gestarum memoria: alter φυσικὸς, quia exprimeretur iis rerum natura: tertiùs verò ἠθικὸς, quia statua, & quicquid ad sacra pertineret, conduceret ad conciliandum virtutis amorem, & corrigendos hominum mores.

Hujus rei ex Jove ipso, filioque Hercule exemplum capere possumus. Nam Jupiter ἱστορικῶς fuerit Asterius Cretensium rex, à quo rapta est Europa, Agenoris filia: vel Tantalus, rex Phrygum, qui rapuit Ganymedem. At φυσικῶς Jupiter nunc est Sol, nunc æther, nunc aër, aut ventus. Sed hæc non prohibent, quo minùs idem considereturt ἠθικῶς, velut exemplar civilis prudentiæ, quod proponere sibi debeant Joves terrestres, hoc est, Reges, ac viri principes. Ut cùm dicitur priorem devorâsse uxorem, quæ Μῆτις dicebatur, hoc est σύνεσις i. Quo iodicatur, regis magni esse avidè animo haurire prudentium consilia, & cum cura expendere singula. Hac deglutita

i Prudentia, intellectus.

glutita ajunt Pallada peperisse, quia rebus omnibus perpensis præcipiendum aliis quid facto sit opus. Pallada ajunt è cerebro exiliisse armatam, quia regia prudentia ad terrarum defensionem maximè in armis consistit. E solo Jove nata dicitur, quia etsi reges consilia audiant, soli tamen decernant. Prudentes quosque, præsertim potentia instructos, quales maximè reges, offendere omnes metuunt. Eo Minerva dicitur γλαυκῶπις, hoc est, cæsia, sive glaucis prædita oculis, quippe glauci oculi tum perspicaces sunt, tum terribiles. Uti leonis; unde Catullus:

Cæsio veniam obvius leoni.

Similiter alia de Hercule memorantur ἱστορικῶς, quatenus princeps fuit Thebanus, fortitudine inclytus, sed aliis etiam fortium virorum gestis in unum collatis. Alia verò eidem tribuuntur, quatenus à morte cultus cum Sole, atque inde φυσικῶς Sol ipse est existimatus. Denique idem ἠθικῶς consideratus, idque bifariam, quia & gestis ejus propriè intellectis exemplum nobis proponitur magni ducis, & iisdem allegoricè acceptis, exemplum habemus viri boni & prudentis. Quomodò Herculis gesta interpretatur Appulejus lib. IV Floridorum: ubi de Cratete philosopho sermo: *Quod Herculem olim poetæ memorant, monstra illa immania hominum ac ferarum virtute subegisse, orbemque terræ purgasse: similiter adversum iracundiam, & invidiam, atque avaritiam, atque libidinem, cæteraque animi humani monstra & flagitia, philosophus iste Hercules fuit. Eas omnes pestes mentibus exegit; familias purgavit, malitiam perdomuit: seminudus & ipse, & clava insignis, etiam Thebis oriundus, unde Herculem fuisse memoria exstat.*

Quare in statuis Deorum semper attendere oportet, num imago veterem exprimat historiam, an rerum naturam, an prudentiæ ac morum contineat exemplum. Ita ad mores pertinet, quòd Venerem Phidias Eleis effecit sic, ut pede calcaret testudinem: quo custodiam ac silentium mulieribus commendaret: ut est apud Plutarchum in Quæstionibus Connubialibus. Atque idem lib. de Iside, & Osiride, hoc eò refert, quod virgines oporteat custodiri: nuptis verò convenit gubernatio domestica, ac silentium.

Ob arctissimam hancce conjunctionem signorum Deorum, præsertim quia simulacra non modò signare Deos, sed iis etiam inhabitare existimarentur, non vulgus solùm, verùm principes etiam viri de simulachris, velut Diis ipsis loqui solent. Ut apud Livium lib. XXVII, de capta Tarento agens Fabius Maximus facit: *Majore*, inquit, *animo generis ejus prædâ abstinuit Fabius, qui interroganti scriba, quid fieri de signis vellet (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) Deos iratos Tarentinis relinqui jussit.* Etiam Ambracienses legati apud eundem Livium lib. XXXVIII queruntur in Senatu Romano à M. Fulvio Nobiliore, qui tem-
Pag. 308. plis eorum omnia abstulerat ornamenta, *Deos ipsos convulsos ex sedibus suis: quos adorent, ad quos precentur, & supplicent, Ambraciensibus non superesse.*

CAP. III.

Dissensus Luciani, ac Herodoti de eo, num Ægyptii, an Chaldæi primi induxerint statuarum cultum. Eorum, quos legimus, primum videri Nabuchodonosorum, qui se vivum ac videntem in statua coli præceperit.

A Fine proficiscor ad caussam efficientem, sive inventionem, vel originem statuarum, non quatenus homini statutæ, sed numini. Non repetam vero quæ de Syrophane Ægyptio antea diximus: eo minùs, quia subinde sublesta sit Fulgentii illius fides, unde id haustum: utcunque ille Diophantum Lacedæmonium laudet auctorem. Potior nobis auctoritas est Luciani Samosatensis. Eum si lib. de Dea Syria, audimus, Παλαιοὶ καὶ οἱ παρ' Αἰγυπτίοισι ἀξόανοι νηοὶ ἔσαν: *Antiquitus etiam apud Ægyptios absque simulachris & statuis templa erant.* Atque ita ille, qui Ægyptios censet, mortalium primos induxisse cultum Deorum, quam πολυθεότητα dicimus: primos etiam templa, ac lucos, Diis dicasse, sacraque repetisse sollemnia. Assyrios verò illis non contentos, addidisse statuas, & simulachra: non displicuisse id Ægyptiis, ac propterea secutos exemplum: ab his verò morem istum ad Græcos, & gentes alias promanâsse. Interim ex parte aliter Herodotus in Euterpe: ubi se ex Heliopolitanis sacerdotibus, Ægyptiorum omnium sollertissimis, accepisse ait, βωμούς τε καὶ ἀγάλματα, καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας πρώτους· *& aras, & simulachra, & delubra Diis statuisse eos primos.* Quibus gemina habet Plutarchus lib. de Iside, & Osiride. In hoc dissensu potiùs Luciano adsentiam. Siquidem primus in statua, sive Chus, Nimrodi parens, sive Nimrodus ipse, & quidem *Bel*, hoc est, *domini* nomine cultus videtur. Nam qui Hebræis *Baal*, is aliis *Beel*, & contractè *Bel*, Græcaque ac Latina terminatione adjectâ Βῆλος, sive *Belus*: ut non verum id fuerit nomen, sed ex honore cognomen. Sanè Βῆλος Assyriorum ac Chaldæorum numen. Favet huic sententiæ, quod in Chaldæa vixerit Therach, Abrahæ parens, ipseque idololatra. Hujus anno duodetrigesimo mortuus fuit Belus. Thare autem anno demum LXX, saltem non ante, liberos cœpit gignere, obiitque anno ætatis CCV: ut est Genes. XI, 26, & 32. Ut post Belum defunctum annis vixerit CLXXVII. Potuit igitur Belo statua poni mox ab excessu, Theracho adhuc adolescente: & credibile est, utcunque fortassis primò solùm memoriæ & honoris ergo poneretur, postea, Nimrodo, vel alio jubente, divino affici honore: idque temporibus ipsius Tharachi, sub quo cœpisse idololatriam, Epiphanius narrat. Utcunque hoc est, jam Tharachi temporibus idola esse culta, imò Tharachum ipsum idololatram fuisse docet nos liber Josue cap. XXIV: *Trans flumen habitaverunt patres vestri ab initio: Thare pater Abraham, & Nachor, servieruntque Diis alienis.* Atque hæc quidem pertinent ad simulachra, quæ cultus ergo fecere defunctis. Tandem verò eò deventum, ut præsentium, sive superstitum genius in simulachro coleretur. Difficile autem dictu, cui is honos primò obtigerit. Interim antiquius exemplum non habemus, quàm in Nabuchodonosoro Danielis cap. III. Nam statuæ sibi erectæ sacrificari jussit, cæterumque divinum cultum exhiberi. Puduit quidem mandare, ut αὐτόθεν a id sibi præstaretur. Tutiùs putavit, si in colosso suo coleretur: quia sic quoque simulachri cultus ad prototypi honorem redundaret. Unde de eo Severus Sulpicius in secundo historiæ sacræ: *Statuam sibi auream immensæ magnitudinis posuit, adorarique eam, ut sacram effigiem præcepit.* Itaque cum Sidrach, Misach, & Abdenago nollent istiusmodi honorem effigiei præstare: eo processit furoris, ut diceret: *Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea?* Quasi nullum eo numine foret potentius, cujus simulachrum colere erant jussi.

a Immediate.

CAP. IV.

De simulachrorum materia, quinctuplice; argilla, ligno, lapide, metallo, ebore. Deque consuetudine simulachra Deorum tingendi minio; apud Æthiopes etiam colore nigro.

A Caussa efficiente, sive origine statuas Diis constituendi, accedo ad signorum materiem: quæ varia erat. Vetustissima fuit ex terra: uti argilla, cui & postea gypsum accessit. Ex argilla primus Thare ea effinxisse dicitur, ut ait Nicetas lib. I Thesauri Orthodoxi de Græcis & Judæis, cap. I. Ars, quæ in efformandis ex argilla simulachris versabatur, πλαστικὴ dicebatur. Refert ex Varrone Plinius lib. XXXV, cap. XII, *elaboratam hanc artem Italiæ, & maximè Hetruriæ: Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Jovis in Capitolio dicandam. Fictilem*

eum

eum fuisse, & ideo miniari solitum: fictiles in fastigio templi ejus quadrigas. Ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materiæ nomen in urbe retinet. Addit deinde: Hæ tum effigies Deûm erant laudatissimæ. Nec pœnitet nos illorum, qui tales coluere. Aurum enim, & argentum, ne Diis quidem conficiebant. De simulachris ex gypso aliquid postea dicam.

Altera est materies è ligno. Unde illud Jesaiæ I, 29: *Nam pudefient propter lucos, quos desiderastis; & erubescetis propter hortos, quos elegistis.* Ut optime cum locum in sua Bibliorum tralatione locet Junius expressit. Nec alia mens interpretis vulgati. Similiter Jerem. II, 26: *Dicunt ligno, Pater meus es; & lapidi, Tu peperisti me.* Ubi *lignum*, & *lapis*, pro lignea, & lapidea materia. Similiter Jerem. II, 26, Oseæ IV, 12, & alibi. Eaque Orientis consuetudo veteribus etiam Romanis fuit. Tibullus lib. I, eleg. I:

Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris,
Seu vetus in trivio florida serta lapis.

Idem lib. I el. X:

Sed patrii servate lares, coluistis & iidem,
Cursarem vestros cum tener ante pedes.
Nec pudeat priscos vos esse è stipite factos,
Sic veteris sedes incoluistis avi.
Tunc melius tenuere fidem, cum paupere cultu
Stabat in exigua ligneus æde Deus.

Prudentius:

Deasciato supplicare stipiti.

Quando is cultus cœperit mutari, indicat Plinius lib. XXXIV, cap. VII: *Mirum mihi videtur, cum statuarum origo tam vetus in Italia sit, ligneæ potius, aut fictilia Deorum simulachra in delubris dicata usque ad devictam Asiam, unde luxuria.* In ligneis præcipuus honos cedri. Idem Plinius lib. XIII, cap. V: *Materiæ vero ipsi* (credro) *æternitas. Itaque & simulachra Deorum ex ea factitaverunt.* Sed & *spina* Ægyptiæ grande decus. Idem Plinius lib. XIII, cap. IX: *Materies bonitate, firmitudine, nigritie quoque nihil differens à loto. Simulachra ex ea factitavere.*

Attendi verò solere, è cujusmodi ligno fierent, vultus, aut tota simulachra, ostendit in Libero his verbis Athenæus lib. III: Νάξιοι δέ, ὡς Ἀνδρίσκος, καὶ Ἀγλαοσθένης ἱστοροῦσι, Μειλίχιον καλεῖσθαι τὸν Διόνυσον, διὰ τὴν τοῦ συκίνου καρποῦ παράδοσιν. Διὸ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ θεοῦ παρὰ τοῖς Ναξίοις, τὸ μὲν τοῦ Βακχέως Διονύσου καλουμένου, εἶναι ἀμπέλινον· τὸ δὲ τοῦ Μειλιχίου, σύκινον· τὰ γὰρ σῦκα μείλιχα καλεῖσθαι. *Naxii vero, ut Andriscus, & Agasthenes referunt, Liberum vocant Milichium, quia ficus fructum ostenderit hominibus: ac propterea vultu Dei apud Naxios, Bacchi quidem, Dionysi dicti, esse è vite, Milichii autem è ficu: nam ficus dici milicha.*

Ubi minus mirandum de Baccho, quòd ejus vultus è vite, & vitis sorore ficu, soleat effingi: illud magis miretur aliquis etiam aliorum numinum simulachra è vite formata. Sed id docet, & caussam addit Plinius lib. XIV, cap. I: *Jovis simulachrum in urbe Populonia ex una conspicimus, vite tot ævis incorruptum. Metaponti templum Junonis vitigineis columnis stetit. Etiam nunc scalis tectum Ephesiæ Dianæ scanditur, vite una Cypria, ut ferunt: quoniam ibi ad præcipuam altitudinem exeunt. Nec est ligno ulli æternior natura. Verum istu ex sylvestribus factu crediderim, quando hæ vites tonsura annua coercentur, & vis earum omnis evocatur in palmites, aut deprimitur in propagines, succique tantum gratiâ ex his pluribus modis ad cali motus, foliique ingenia.*

Tertia materies est ex lapide. Plato lib. XII de Legibus: *Ex ligno igitur uno, vel uno quovis lapide integra Deorum imagines in templis communibus statuantur.* Horat. lib. IV od. VIII:

—— Divite me scilicet artium,
Quas aut Parrhasius protulit, aut Scopas,
Hic saxo, liquidis ille coloribus
Sollers nunc hominem ponere, nunc Deum.

Commendatissima in hoc genere est materies marmoris, præcipuè Parii. Maro III Georg. ubi sermo de templo Cæsari exstruendo:

Stabunt & Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissæque ab Jove gentis
Nomina, Trosque parens, & Troiæ Cynthius auctor.

De lapide βαιτύλ, sive bætulo, vel abaddir, item Arabum lapide, atque aliis, sive propriè, sive symbolicè, pro numine cultis, satis dictum circa finem lib. VI.

Postea quoque argentum in statuas adhibitum, ac Deorum simulachris. Quod liquet ex adlatis Plinii, ac Tertulliani verbis. Nec argentum solùm, sed etiam aurum: quomodo Æsculapio erat barba aurea, uti & pallium: quæ illi Dionysius tyrannus ademit, dicens non decere Æsculapium esse barbatum, patre Apolline imberbi: proque pallio aureo magis laneum convenire, quia aureum æstate gravaret, hieme afferret frigus.

De tota Deorum facie ex auro est illud Persii sat. II.

—— Auro sacras quod ovato
Perducis facies.

Sententia est, totas Deorum facies ex auro facis. Ubi *facies* non solum πρόσωπον signat; sed corpus universum. Hoc enim *faciem* veteribus notâsse, Agellius docet lib. XIII, cap. XXVIII. Quare sermo est de iis, qui ex auro trophæorum, sive ovantium, sive etiam triumphantium, totam Dei statuam ducerent: cujusmodi statuas vocabant χρυσηλάτους a, ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἐλαύνειν b.

a Ex auro ductas vel confectas. *b A. auro, & ducere.*

Quarta materies ex metallo. Ac primò ex ære: imo in nobilioribus urbibus plurimum signa ex marmore, vel ære. Ut Ambraciæ Epiri urbe principe, ubi domicilium habuit Pyrrhus ille, quicum pugnatum Romanis tempore belli Tarentini. Eam urbem cum M. Fulvius consul anno Urbis IↃLXV in deditionem accepisset, *signa ænea marmoreaque* (ut Livius ait libro XXXVIII) *& tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quàm ceteræ regiones ejus urbis erant, sublata omnia, avectaque, nihil præterea tactum, violatumve.* Similiter Romæ ex ære facta, sed demum post annum CCLXIII: ut indicat hoc Plinii lib. XXXIV, cap. IV: *Romæ simulachrum ex ære factum Cereri primùm reperio ex peculio Sp. Cassii; quem regnum affectantem pater ipsius interemerat.* Eoam L. Ægypti filii statuas Romæ habuere æreas; de quibus Pers. sat. II:

—— Nam fratres inter ahenos
Somnia pituita qui purgatissima mittunt.

Ubi sic vetus scholiastes: *Acron tradit, quod in porticu Apollinis Palatini fuerunt Danaidum effigies, & contra eas sub divo totidem equestres filiorum Ægypti. Ex iis autem statuis quadam dicebantur postulantibus per somnum dare oracula.* Falluntur, qui per fratres ahenos Castorem, & Pollucem: vel Deos in Pantheo intelligunt. Eo, quod de somniis sive insomniis addit, significatur, curationes in somniis monstratas tunc, quando pituita minus est molesta, eoque insomnia sunt certiora. Postea & argentum, atque aurum. Unde David Psal. CXIII: *Simulachra gentium argentum, & aurum.* Ubi sic B. Augustinus: *Quid enim ostendisti, nisi aurum & argentum? Habent quidem æra, & lignea, & fictilia simulachra: sed pretiosum eorum maluit commemorare Spiritus Sanctus: quia cum id quisque, quod illi charius est, erubuerit; multo facilius avertitur à veneratione vitiorum.*

Quinta materies ex animantium ossibus, ac præcipuè dente elephantis. Plinius lib. VIII, cap. X: *Dentibus ingens pretium: & Deorum simulachris laudatissima ex iis materies.* Idem lib. XII, cap. I: *Ex arbore & simulachra numinum fuere, nondum pretio excogitato belluarum cadaveri, atque quum, ut à Diis nato jure luxuria, eodem ebore numinum ora spectarentur, & mensarum pedes.* Alia quoque signa templo ornando ex hac materia fecere. Unde Maro III Georg. in descriptione templi quod Quirino, h. e. Cæsari Augusto esset positurus, ait:

In

In foribus pugnam ex auro, solidoque elephanto.
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini.

Ubi *elephanto* pro *ebore* dixit: quia hoc *è barro*, h. e. elephanto, unde & Servius *a* ebur dici ait, comprobante etiam Cæsare Scaligero *b*. Mihi obstare videtur quod sic princeps syllaba in *Ebur* esset porrecta: eoque à *barro* esse non inficior: sed E non σημαντικὸν *c* fuerit, verùm ἐκ προθέσεως *d*, instar eorum, quæ magistris Hebræis Heemantica *e* dicuntur. Solido autem elephanto ait Maro ut opponat secto: de quo sic III Æn.

a In I. Æn.
b Comment. in lib. 2. Aristot. Hist. Anim.
c Significativum.
d Ex appositione.
e Terminativa.

Dona dehinc auro gravia, sectoque elephanto.

Solidus autem dens elephanti æquat subinde CCC XXV pondo: atque ait Cæsar Scaliger exercit. CC IV, sect. IV, se vidisse dentem viro majorem. Dentem cum Plinio, & aliis voco, quod veriùs cornu. Nam quæ dentes nuncupant, sunt ἐκφύσεις sive propagines cranii quod cornuum est proprium. Nec dentes possunt in varias formari figuras: ex ebore autem varia fiunt ab ἐλεφαντοτόμοις sive eboris fabris, ut vocat Horatius. Quibus duobus argumentis Oppianus jam olim evicit cornua esse: ut pluribus dixi lib. III, cap. LI.

Atque hæc universa, ac præterea gypsum memorat Arnobius lib. VI: *Simulachra ista, quæ vos terrent, ossa, lapides, æra sunt, argentum, aurum, testa, aut commixtum glutinum gypso. In gypso ergo mansitant, atque in testulis dii vestri.* Idem pleraque horum complexus est initio libri VII: *Dii veri neque desiderant ea, neque deposcunt: ex ære autem facti, testa, gypso, vel marmore, multo minus hæc curant.* Horatii quoque est lib. II, epist. I.

Marmoris, aut ebori fabros, aut æris amavit.

Prudentii item:

Fumosa avorum nomina
Saxum, metallum, stipitem,
Rasum, dolatum, sectilem.

Interdum verò materies simulachri non uniusmodi erat, sed multiplex: ut apud Corinthios Minervæ Frenatricis: cujus simulachrum, Pausanias in Corinthiacis testatur, ligneum erat, sed sic ut è marmore forent facies, manus, ac pedes. Frenatrix autem dicta est, quia prima frenasset Pegasum, ac sic tradidisset Bellerophonti.

De coloribus etiam simulachrorum aliquid dicendum. In iis præcipuus minii honos fuit. Plinius lib. III, cap. VII: *Invenitur in argentariis metallis minium quoque; & nunc inter pigmenta magnæ auctoritatis, & quondam apud Romanos non solùm maxima, sed etiam sacra. Enumerat auctores Verrius, quibus credere sit necesse, Jovis ipsius simulachri faciem diebus festis minio illini solitam, triumphantumque corpora: sic Camillum triumphasse: hac religione etiam nunc addi in unguenta cœnæ triumphalis, & a Censoribus imprimis Jovem miniandum locari.* Nec Romanis modo is mos: sed etiam Græcis Bacchum simulachrum minio fucatum memorat Pausanias in Achaicis. Item Æthiopibus: unde Plinius loco memorato *hodie id expeti constat Æthiopum populis, totosque eo tingi proceres; huncque ibi Deorum simulachris colorem inesse.* Nec tamen hi rubros solum, sed etiam nigros effingunt: ut Alexander Geraldinus refert in quincto itinerarii sui. Nempe quia iis niger color eo hunc venustissimum, Diisque convenientissimum, arbitratur. De simulachrorum cultu & ornatu: Cæsar Bullingerus, II, XX. De materie auro, lapide &c. II, XVIII, pag. 50, &c.

CAP. V.

Acceditur ad formam qua Dii fingebantur. Ostensumque primitus nullas fuisse Deorum statuas: ne Romæ quidem per annos CLXX. Pro symbolo autem initio uni genti fuisse columnam, alii pyramidem, alii hastam, vel simile.

Quia materiam explicui, incipiam nunc agere de forma. Antiquissimis temporibus nullæ erant Deorum statuæ; sed etiam postquam in Symbolo aliquo Deum coluere: vel mundum hunc vel ejus partem aliquam, aut particulam, pro symbolo esse voluerunt. In caussa erat, quia non crederent rudes animæ, id esse numen, quod non viderent; eoque, absque numinis metu, spe impunitatis, in quævis scelera devolverentur. Hoc cum rectoribus populi displiceret, alii cælum aut Solem, alii ignem, alii terram, montem fluvium, vel lapidem etiam informem aut aliam naturæ particulam pro symbolo Dei esse jussere. Sed non diu illa pro symbolis habita sunt. Facilè enim in vulgo inolevit opinio, non esse numinis symbola, sed ipsum numen; ferentibus ac dissimulantibus id iis etiam, qui meliùs saperent, quia mallent quidvis potiùs pro numine coli, quàm nullum numen credi. Ac de gentibus quidem, quæ vel universam rerum naturam, vel aliquid ejus, pro Deo haberent, compluribus libris antea diximus. Quibusdam tamen mens vetus permansit, hæc quoque nihil esse nisi Dei symbola: atque hanc sententiam amplexi etiam Platonici: clarissimè quidem Maximus Tyrius. Agnoscit enim Deum non corporis oculis videri, sed mentis oculis adiri. Solùm arbitratur, propter infirmitatem nostram conducere, aliquid statui, cujus conspectu memoriam numinis conservemus, atque ad illud amandum, & colendum, excitemur: ut capite proximo fusiùs exponam. Tandem etiam qui vel rectà ad Deum iverant, absque symbolis; vel solùm symbolis usi, quæ naturæ partes, aut particulæ forent: credidere Deum quidem in adspectabili signo colendum, verùm accommodatius esse symbolum nullum, quàm quo Deus humanâ figurâ repræsentaretur. Sed alia sagacioribus mens: eoque operæ fuerit audire, quid de istiusmodi simulacrorum cultu senserit Varro. De hoc ita B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XXXI: *Dicit etiam* (Varro) *antiquos Romanos, plusquam annos centum & septuaginta Deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc*, inquit, *mansisset, castius Dei observarentur. Cujus sententiæ suæ testem adhibet inter cætera, etiam gentem Judæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat: qui primi simulachra Deorum populis posuerunt, eos civitatibus & metum demsisse, & errorem addidisse: prudenter exstimans, Deos facilè posse in simulachrorum stoliditate contemni.* Atque idem Hipponensis pontifex in VI de Civitate Dei, cap. X, hæc Senecæ verba adducit ex deperdito ejus opere contra superstitiones: *Sacros immortales, inviolabilesque Deos, in materia vilissima, atque immobili dedicant, habitus illis hominum, ferarumque & piscium, quidam verò, mixto sensu, diversis corporibus induunt. Numina vocant, quæ si spiritu accepto subitò occurrerent, monstra haberentur.* Ubi, *mixto sensu*, *an sexu*, legi debeat, vide apud Justum Lipsium lib. II Elect. cap. XVIII. Zonaram quoque audiamus *a*: Ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα τοῦ a Tom. 2.
Θεοῦ ἀνιστᾶν Ῥωμαίοις ἀπείρηκαν· ὅθεν οὐδ' ἦν παρ' αὐτοῖς οὔτε p. 10.
γραπτὸν οὔτε πλαστὸν εἶδος Θεοῦ ἐν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἔτεσι, ναῶν αὐτοῖς ἀνεγειρομένων οὐδὲν ἔμμορφον ἐποίουν ἀφίδρυμα. *Romanis vetuere hominis, vel animalis forma imaginem Dei formare. Itaque apud eos neque pictum, neque fictum simulachrum aliquod Dei fuit per centum septuaginta annos, & cùm templa haberent, nulla fuit formata effigies.*

Atque ex his cognoscimus, initio nulla fuisse Deorum simulachra, ne Romæ quidem: ubi Numa templa statuit, sed absque ulla imagine: ut de illo etiam Plutarchus in ejus vita testatur: item Dionysius Halicarnassensis. Primus verò Tarquinius Priscus, homo Græci, ac Thusci ingenii, urbem simulachris, Græco, ac Thusco more, inundavit; ut est apud Tertullianum.

Nec cum primò recepta sunt Deorum signa à Græcis, formâ fuere humana, sed columnæ, vel pyramidis. Quod indicat Phoronidos scriptor versibus istis de Callithoë, primâ Junonis sacerdote apud Argivos:

Καλλιθόη κλειδοῦχος Ὀλυμπιάδος βασιλείης,
Ἥρης Ἀργείης, ἣ στέμμασι καὶ θυσάνοισι
Πρώτη ἐκόσμησεν περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης.
Callithoe clavem regina gestat Olympi,
A qua Junonis, serto, pulchraque corollâ,
Argivæ quondam primùm exornata columna est.

Citat Clemens in primo Στρωματέων. Cum κλειδοῦχον ait, æditunm ac sacerdotem signat. Huic enim clavis templi commissâ, quod ἐπιμελῶς κλειδοῦχον indicat. Addit, πρώτη ἐκόσμησεν, *prima exornavit vittis Junonem Argivam*, idque περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης, *circa columnam Deæ*. Nam, ut dixi, tum columnæ acuminatæ, seu pyramidis figurâ, Diis statutæ: quod de Apollinis & Dianæ statuit Scaligero monitum, ad Eusebii annum CCCLXXVII. Est & Tertulliani adversus Gentes: *Quanto distinguitur, à crucis stipite Pallas Attica, vel ceres farrea, quæ sine effigie rudi palo, & informi ligno præstat.* Item Arnobii est lib. VI: *Lignum* (coluisse) *Carios pro Diana indolatum, pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musæ: atque ut Æthlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum pluteum Samios pro Junone.* Nam *Aethlius* pro *Æthedius*, & *pluteus* pro *puteus* legi oportere, rectè Theodorus Canterus ex Clemente observat lib. II Var. Lect. cap. XXV. Ac ne Ecclesiasticos solùm adferam scriptores, Lucani est lib. III:

—— Simulacraque mæsta Deorum
Arte carent, cæsisque exstant informia monstris.

Atque apud Athenæum in XIV est ex Semi lib. V Deliados, de lignea ac deformi adeo Latonæ apud Delios imagine, ut Parmeniscus Metapontius risum tenere non potuerit: qui nunquam antea riserat ex quo exisset è Trophonii antro.

Hastæ quoque, ut imperatoriæ virtutis symbolum fuere, ita & divinæ. De imperatoria virtute caussam videmus ex illo Euripidis Hecuba: Λαὸν δ' ἔθυνον δόρυ *a*. Nempe hasta pro sceptro: unde Homerus vocat σκηπτοῦχους βασιλῆας *b*. Et Justini est lib. XXIII de Hierone: *Adolescenti quoque prima bella ineunti, aquila in clypeo, noctua in hasta consedit. Quod ostentum, & consilio cautum, & manu promtum, regem quoque futurum significabat.* Notum etiam Romulum cum hasta effingi solere, Dii similiter cum hasta. Et hoc, & prius istoc, clarè ait M. Junianus Justinus in Trogi Pompeji Philippicæ historicæ compendio lib. XLIII. Ubi de regno agens Amulii, ac Numitoris, Albanorum regum, hunc in modum scribit: *Per ea adhuc tempora reges hastas pro diademate habebant, quas Græci sceptra dixere. Nam & ab origine rerum, pro Diis immortalibus veteres, hastas coluere: ob cujus religionis memoriam, adhuc Deorum simulacbris hasta adduntur.* Mallem dixisset, pro symbolo Deorum, vel regum, hastas esse cultas. Sed quia in hasta colerent hastigerum, ac divinum ei cultum præberent, fas dicere putavit, hastam eos pro Deo coluisse. Ita homines à Cæneo compulsi jurare per hastam. Apollonii scholiastes in I Ἀργοναυτ. *c*.

Οὗτος ἐκέλευε τοὺς παριόντας ὀμνύναι τὸ δόρυ αὐτοῦ. ἔνθεν ἡ παροιμία, τὸ Καινέως δόρυ. *Hic jussit, prætereuntes jurarent per statuam suam. unde proverbium Cænei hasta.* Eustathius in Il. A *d*: Λέγεται δὲ καὶ ὑπερφρονῆσαι. Λαὸν γάρ φασιν ἐν ἀγορᾷ μέσῃ πήξας εἰς ὀρθὸν, Θεὸν τοῦτο προσέταξεν ἀριθμεῖν. *Dicitur & animo fuisse elato. Hastam quippe ajunt in medio erexisse foro, ac statuisse, ut eam Diis annumerarent.* Censeo ego Cænea voluisse jurari per hastam suam, tanquam per symbolum imperii & potentiæ bellicæ. Quomodo per sceptrum jurari videmus apud Homerum Iliad. A. Atque idem liquet ex Plutarcho in vita Dionysii. Quod verò Eustathius ait, voluisse, ut hasta sua Diis accenseretur: id non tam ex mente Cænei dictum puto, quàm eorum esse interpretamentum quibus tale juramentum meritò displiceret. Aliter si fuerit referre oporteat ad miram amentiam Cænei: qualis & illa Parthenopæi apud Æschylum in Septem ad Thebas *e*. Verba poetæ sunt:

Ὄμνυσι δ' αἰχμὴν, ἣν ἔχει, μᾶλλον Θεοῦ
Σέβειν πεποιθὼς, ὀμμάτων θ' ὑπέρτερον.

Mentem sic expresseris:

Jurat per hastam, quam tenuit, ac plus Deo
Colebat, uni huic fisus, oculis plus amans.

Non tantam puto vecordiam Turno tribuit Maro in XII, quamquam & ille hastam non affatur modò, sed etiam invocat: sic enim scribit:

Exin quæ in mediis ingenti adnixa columna
Ædibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
Vociferans: Nunc ô nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus
Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revolsam
Semiviri Phrygis, & fœdare in pulvere crines.

Cujusmodi etiam per προσωποποιΐαν *a* excusari possunt. Quicquid de isto est, primitus hastæ nonnisi symbolicus cultus fuit. Nec per eam, nisi tanquam symbolum imperii ac potentiæ juratum apud Homerum: vel etiam Valerium Flaccum in tertio Argonauticôn *b*. Verba sunt:

Hanc ego magnanimi spolium Didymaonis olim,
Quæ neque jam frondes virides, neque proferet umbras,
Ut semel est avulsa jugis, ac matre peremtâ
Fida ministeria, & duras obit horrida pugnas
Testor.

Nec Chæronenses aliter, quàm ut symbolum Dei, veneratos censeo sceptrum illud quod à Vulcano fuisse Jovi fabricatum cecinit Homerus, à Jove autem Mercurio datum, ab hoc Pelopi, ab illo Atreo, ab eo Thyesti, à Thyeste Agamemnoni. Hoc sceptrum, ut ait Pausanias in Bœoticis, venerabantur Chæronenses, δόρυ ὀνομάζοντες, *hastam nominantes*. Atque addit, καὶ εἶναι μέν τι θειότερον, οὐχ ἥκιστα δηλοῖ τὸ ἐς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιφανὲς ἐξ αὐτοῦ. *Ac ei divinitatis quiddam inesse, non minimo argumento est, quod per illam videant homines.* Non Deum ait, sed quiddam ei inesse divini. Quomodo nempe Romani divini aliquid inesse credebant ancili διοπετεῖ *c*, quod Salii, Martis Gradivi sacerdotes gestabant. Nempe ut hasta erat potentiæ & imperii signum: ita scutum istoc, quod ancile dictum, quia utrinque recisum, symbolum erat protectionis divinæ. Scuto enim corpus nostrum protegimus, ut hastâ, & gladio hostem impetimus.

a *Populum namque hasta gubernat.*
b *Sceptriferos Reges.*
c *Adversus 58 vocem Καινεΐδης.*
d *P. 101. edit. Rom.*
e *Vers. 483.*
a *Personæ fictionem.*
b *Vers. 707.*
c *Cælo delapso.*

CAP. VI.

De formis Deorum humana figura expressis: & quæ ad hunc colendi ritum impulerint: hisque introductis, quanto angustior stultiorque opinio de Diis invaserit mentes humanas. Quæ interim foverint atque auxerint opinionem de divinitate ejusmodi signorum.

AC talia primò fuere Deorum signa. Postea verò humanâ similitudine exprimi cœpere. Quo verò ad eam figuram fuerint impulsi: docet his verbis Varro in XVI rerum Divinarum: prout ea adducit B. Augustinus lib. VII de Civit. Dei, cap. V: *Antiquos*, ait, *simulachra Deorum, & insignia ornatusque confinxisse. Quæ cùm oculis animadvertissent hi, qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam Mundi, ac partes ejus, id est, Deos veros, animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videri secutos, quod mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquam si vasa ponerentur caussâ notandorum Deorum, & in Liberi æde œnophorum sisteretur, quod significaret vinum, per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam haberet humanam, significari Animam rationalem, eo quod velut vase natura ista soleat contineri, cujus natura Deum volunt esse, vel Deos.* Atque hanc rationem colendi Deos valde probat ac tuetur Maximus Tyrius ora-

oratione ea, qua disquirit, utrum statuæ sint ponendæ Diis. Agnoscit quidem iis, qui tanta sint ingenii acie, eaque memoria, ut rectà possint adscendere ad cælum, atque ibi Deum animo concipere, fortassis non fore statuis opus: sed enim talem è tota gente haut facile unum reperiri: eoque subsidio esse opus symbolorum Dei: ex cunctis verò symbolis non esse accommodatiora illis, quæ formam referunt humanam: nec enim verisimile esse Deos, cùm homini animam dederint ad divinitatis naturam proximè accedentem, eam voluisse includere formæ corporeæ tenim aliarum formis deteriori: quod si præstabilior sit corporis humani forma, non aliâ meliùs Deos repræsentari: atque hæc etiam firmat comparando Græcorum de Deorum Symbolis opinionem cum barbarorum sententia: ut illa Persarum, quibus pro Dei signo est ignis, elementum vorax, ac ipsas Deorum statuas absumens: cui tamen alimentum præbentes, dicant, *Comede, ô domine*: quæ verba magis conveniunt cultui proprio, quam symbolico: Item illa Ægyptiorum crocodili: quæ animalia sunt mortalia, inque terram, & pulverem commutantur. Adhæc illa Indorum, quibus Dei symbolum est draco, quinque adæquans jugera, muris altis circumseptus, ac tyranni instar boves & oves Indorum absumens. Aut occidentalium Afrorum, quibus Dei signum est mons Atlas, per quem etiam jurant, hunc pro statua habentes. Aut Celtarum, quibus quercus est Jovis symbolum. Aut Pæonum, quibus pro Solis simulachro est brevis discus longissimæ perticæ adfixus. Aut Arabum, quibus colitur pro symbolo Dei, lapis quadrangularis. Aut Paphiorum, quibus Veneris signum est non absimile albæ pyramidi. Aut Lyciorum, pro Dei simulachro colentium ignem, quem Chimæra mons evomit. Aut Phrygum, Celænas accolentium, qui duobus fluviis, Mæandro, & Marsyæ, sacra faciunt, femoraque victimarum in eorum fontes conjectant, adscripto nomine fluvii, cui bona fide illa deferuntur, cùm mactata Mæandro nunquam petant Marsyam, nec oblata Marsyæ se ad Mæandrum recipiant. Aut Cappadocum, quibus mons & Deus, & ejus statua est. Aut Massagetarum, & Tanaitarum, quibus pro numine vel symbolo est palus Mæotica. Atque ex nationibus his colligere etiam jubet de gentium aliis: quando nulla est in orbe, quæ non soleat καθοσιοῦσθαι σύμβολα ἄττα τῆς τῶν θεῶν τιμῆς· *consecrare aliqua divini honoris signa*. Sed ait in tam variantibus sententiis præstare illam Græcorum, qui formam prætulere humanam. Solum jubet distinguere symbolum à re signata. Nam, inquit, ὁ θεὸς ὁ τῶν ὄντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, ὁ πρεσβύτερος μὲν ἡλίου, πρεσβύτερος δὲ οὐρανοῦ, κρείττων δὲ χρόνου καὶ αἰῶνος, καὶ πάσης ῥεούσης φύσεως, ἀνώνυμος νομοθέτης, καὶ ἄρρητος φωνῇ καὶ ἀόρατος ὀφθαλμοῖς· *Deus omnium, quæ sunt, pater, ac conditor, sole antiquior, antiquior cælo, tempore & ævo major, & quavis re mutabili in natura, legislator sine nomine, quem vox nulla exprimere valet, nec oculi conspicere.* Hinc de necessitate symbolorum subjungit: Οὐκ ἔχοντες δὲ αὐτοῦ λαβεῖν τὴν οὐσίαν ἐπερειδόμεθα φωναῖς καὶ ὀνόμασι, καὶ ζώοις, καὶ τύποις χρυσοῦ, καὶ ἐλέφαντος, καὶ ἀργύρου, καὶ φυτοῖς, καὶ ποταμοῖς, καὶ κορυφαῖς, καὶ νάμασιν, ἐπιθυμοῦντες αὐτοῦ τῆς νοήσεως. *Cum vero ejus essentia nostros sensus excedat, petamus subsidium à verbis, à nominibus, & animalibus, ab auri, eboris, argentique figuris, à plantis, ac fluviis, à montium jugis, & aquarum scatebris: ut per hæc ad intelligentiam numinis pertingamus.* Sic poscere ait rationem infirmitatis nostræ. Unde concludit, sive præstet in symbolis ars Phidiaca, sive cultus Ægyptius, vel ille ignis, fluvii, vel alius, animum semper sibi debere Deum proponere, curandumque ut Deum colamus, amemus, & illius semper conservemus memoriam. Hæc fusiùs volui annotare, ut videamus, quomodo Platonicus hic philosophus non modò statuas, ab hominibus elaboratas, à Deorum οὐσίᾳ a distinxerit: sed nec quicquam, quod oculis videre liceat pro numine habuerit: sed solùm universi parentem ac conditorem. Ac vellem hic stitisset; nunc addit, rectè etiam coli in igne, flumine, monte, & similibus; sed optimè omnium in statuis, quæ referunt formam humanam, formarum omnium præstantissimam. Quam sententiam pleniùs deinceps explicabo, atque excutiam.

a Essentia.

Primitus, ut homines, sic Deos expressere forma admodum rudi: nempe pedibus junctis, manibus lateri adhærentibus. Atque id usque ad Dædalum statuarium fuit. Is primus sic statuas fecit, ut non eâdem lineâ essent pedes, sed alter se promoveret, ut progredientis indicium foret; quomodo viventes & in actum constitutos repræsentabat. Vide Zenobium, Suidam, Tzetzem in versibus politicis. Accessit quod ab Dædalo etiam facta αὐτοκίνητα a. Quod Scaligero ad Euseb. num. ɪɔ cccxxxvii est monstratum versibus Euripidis, Cratini, ac præcipuè illis Platonis Comici:

a Suapte vi se moventia.

A. Οὗτος τίς εἶ; λέγε ταχύ· τί σιγᾷς; οὐκ ἐρεῖς;
B. Ἑρμῆς ἔγωγε. Δαιδάλου φωνὴν ἔχων
Ξύλινος βαδίζων αὐτόματος ἐλήλυθα.

Quæ Latinis sic numeris H. Grotius reddebat:

A. *Heus, quis tu? actutum fare quid vero taces?*
M. Mercurius ego sum, vocem à Dædalo obtinens,
De ligno factus, sponte qui adveni meâ.

Tale erat ingens Bacchi simulachrum apud Chios, ut monet Pindari scholiastes ad Olympion. od. vii. Ac Levi Ben Gerson in ii Sam. cap. ... vers. 6, 7. censet fuisse ejusmodi simulacra Jebusæis. Ac prædicant tales quoque esse statuas Sinensibus. Quomodo id præstari soleat, docebit Themistius paraphrasi in Aristotelis lib. i de Anima, cap. xix b; ubi disserit, utrum motus sit de οὐσίᾳ animæ, interque alia refert ex Philippo Comico, ut Dædalus ligneam fabricârit Venerem, quæ sponte moveretur, atque id fecerit ἐγχέας ἄργυρον χυτόν· *infuso argento vivo.*

b Fol 68. b. edit. Ald.

Quanto autem plus artificii simulachris accessit, tanto etiam magis divinitatis opinio incrementum cepit in rudis populi animis. Utcunque enim sapientiores statuerent, in terris quidem per simulachra ac signa repræsentari Deos: ipsos verò habitare in cœlis: unde & οὐρανίους, *cælites*, ac *cælicolas*, appellarent: ex imperito tamen, & incondito vulgo innumero, signa Deorum, non ut symbola, sed ut ipsa numina colebant. Quam stultitiam ipse etiam Lucilius risit vigesimo satyrarum libro: unde hosce versus Lactantius citat lib. i, cap. xxii:

Terricolas Lamias Fauni quas, Pompiliique
Instituerè Numa, tremit has, hic omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt signa omnia, ahena
Vivere, & esse homines: sic istic omnia ficta,
Vera putant, credunt signis cor inesse ut ahenis.
Pergula pictorum, veri nihil, omnia falsa.

Quibus versibus citatis hæc continuò subjicit Lactantius: *Poeta quidem stultos homines infantibus comparavit. At ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulachra homines putant esse, hi Deos. Illos ætas facit putare, quod non est; hos stultitia. Illi utique brevi desinunt falli: horum vanitas & durat, & semper crescit.* Caussas verò, ob quas gentiles in tam stultam prolapsæ sint opinionem, exponit nobis B. Augustinus in Psal. cxiii: *Specie membrorum, quam naturaliter in animantibus viventem videre, atque in nobis ipsis sentire consuevimus: quamquam ut illi asserunt in signa aliquo fabrefacto atque eminenti collocato suggestu, cum adorari atque honorari a multitudine cœperit, parit in unoquoque sordidissimi erroris affectum, ut quoniam, in illo figmento non invenit vitalem motum, credat numen occultum: effigiem tamen viventi corpori similem, seductus forma, & commotus autoritate quasi sapientium institorum obsequentiumque turbarum sine vivo aliquo habitatore esse non putat.* Idem aliquanto pòst: *Quis autem adorat vel orat intuens simulachrum, qui non sic afficitur ut ab eo se exaudiri putet, ac ab eo sibi præstari, quod desiderat, speret? Itaque homines talibus superstitionibus obligati, plerumque ad ipsum solem deorsum ponentes preces fundunt statua quam solem vocant: & cum sonitum*

maris à tergo feriuntur, Neptuni statuam, quam pre ipso mari celunt, quasi sentientem gemitibus feriunt. Hoc enim facit, & quodammodo exterquet, illa figura membrorum, ut animus vivens in sensibus corporis magis arbitretur sentire corpus, quod suo corpori simillimum videt, quam rotundum solem, undasque diffusas, & quicquid eisdem lineamentis formatum conspicit, quibus illa formata sunt, quæ viventia videre consuevit.

Videmus ex istis, Augustinum geminam statuere caussam tam spissi gentilium erroris. Una est membrorum similitudo: quæ tanto amplius in animis poterat simpliciorum, quanto magis eximia specie sui, majestatis cælestis decus implere videretur. Cernebant quidem non inesse in statuis vitalem motum, sed, ut Augustinum jam dicentem audiimus, nihilominus inesse credebant numen occultum. Quod facilè sibi persuadebant non simplices prorsus, attamen magis devoti quam prudentes. Etsi enim simulachra illa sculperentur ac fingerentur à fabris: sic tamen credebant, postquam sacerdos sollemnibus precibus ac sacrificiis simulachrum Deo deæve consecrâsset: numen simulachrum suum respicere, & occulta quadam virtute animare, ita ut quodammodo in simulachro præsens foret; si non mente ipsa, quæ cælum incoleret, saltem affectu, & effectu, quia cultores simulachri amaret, & exaudiret. Ipsa etiam simulachra sic esse Diis curæ credebant, ac cordi: ut quandoque eorum caussâ, si opus putarent, cælo descenderent, sinsque ea humeris efferrent locis, ubi ab incendio, vel aliter, periclitarentur. Quod indicat scholiastes Æschyli, cum ait: Εἴρηται δὲ καὶ ἐν ξοανηφόροις Σοφοκλέους, ὡς οἱ Θεοὶ, ἀπὸ τῆς Ἰλίου φέρονται ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ἑαυτῶν ξόανα εἰδότες ὅτι ἁλίσκεται. *Dicitur quoque in Simulacriferis Sophoclis, Deos ab Ilio extulisse humeris suis propria simulachra, gnares excidium ejus instare.* Quo ex loco obiter cognoscimus, etiam Sophoclem scripsisse Ξοανοφόρους a: de quo silentium est viris eruditis, qui deperditarum Sophoclis tragœdiarum nomina collegerunt.

a *Simulacrifero.*

Imò stultior etiam quosdam invasit opinio sic amare sui cultum. Deos, ut, consecrato simulachro, in illud se insinuent, ac signum fiat numinis corpus, vel saltem hospitium, quale divina mens neutiquam aspernetur, tum quia sui est cultus amantissima, tum quia sic propiùs succurrere possit rebus humanis. Deinceps igitur signum illud, humanâ licet manu fabrefactum, non ulteriùs spectabant, ut opus hominis; sed ut receptaculum cælestis spiritus, qui illud pro habitaculo elegisset.

Vidimus, quantum valuerit in rudibus animis forma signi humana, præsertim ubi accesserat magni artificis manus, sic ut vivere membra omnia viderentur. Quæ Augustino erat prior erroris caussa. Alteram deinde caussam idem addit: quòd videlicet populus cerneret, orbe penè toto sapientes se coram simulachris prosternere, eaque adorare, ac multimodis devotionem hanc testari. Uti quando cum gemitu ac suspiriis, ab imo pectore ductis, preces suas ad simulachra funditarent: etiam, quæ peterent, tabellis inscriberent, ac simulachri genibus appenderent, partim, ut sic faciliùs misericordiam moverent, genua enim dicata misericordiæ: partim, credo, ut appensa tabella numini memoriam precum conservarent. Respexit hanc consuetudinem Juvenalis:

Propter quæ fas est genua incerare Deorum.

Et Appulejus: *Votum in alicujus statuæ femore assignasti. igitur magus es. aut cur obsignasti?*

Simul manum dextram Divûm qui eos salutarent, attingebant. Lucretius lib. I:

Sic exponunt Cas. Bulling. de Pict. p. 82.

—— *Tum portas propter ahenas*
Signa manus dextras ostendunt attenuari
Sæpe salutantum tactu, præterque meantum.

Simulachra verò Deorum effingebantur cum manibus supinis. Aristophanis scholiastes: Τὰ ἀγάλματα τῶν Θεῶν ὑπτίας τὰς χεῖρας ἔχουσι. *Simulachra Deorum manus habent supinas.* Puto ad significandum Deos iis, à quibus seriò colerentur, paratos esse dare, quod poscerentur. Sed more suo aliovorsum id rapuit Aristophanes, cùm in Ἐκκλησιαζούσαις scribit:

Ἕστηκεν ἐκτείνοντα τὴν χεῖρ' ὑπτίαν,
Οὐχ ὥς τι δώσοντ', ἀλλ' ὅπως τι λήψεται.
Consistit extendens manum supinam,
Non ut daturus, sed ut accepturus.

Collocabant simulachra Deorum in pulvinaribus. Catullus:

Pulvinar verò Divæ geniale locatur
Ædibus in mediis.

Ac crebro apud Livium legas, de supplicatione ad omnia Deorum pulvinaria. Est quoque Arnobii: *Quirinum esse Martium dicitis, & Sacerdotibus, & pulvinaribus, honoratis.*

Etiam simulacra fasciolâ cingebant. Prudentius:

—— *Et lapis illic*
Si stetit antiquus, quem cingere sueverat error
Fasciolis, vel gallinæ pulmone rogare.

Uniones auribus Divarum appendebant. De quo Macrobius lib. III Saturn. cap. XVII, ubi de Cleopatræ unione, qui in duos dissectus Venerisque simulachro in Pantheo appensus. Etiam Alexander Severus margaritas à legato uxori suæ donatas auribus Veneris dicavit, ut narrat Lampridius.

Etiam de arboribus, ac stipitibus effigies Deorum suspendebant ruri, ut rusticis essent venerationi. Hinc in vita S. Walerici Abbatis: *Ad ripam autem fluminis truncus erat grandis, in quo diversæ cernebantur imagines, terræ validissimè infixus, eumque rustici superstitione gentili impense venerabantur. Ubi id conspexit vir sanctus, mox incensus zelo Dei dixit ad puerum suum: Fili mi, impelle hunc truncum in ruinam, &c.*

Nec solùm vulgares animæ sed etiam viri gravissimi, minutas numinum effigies circumferebant, ut Deos ipsos haberent propitios. Sic ut Ammianus Marcellinus scribit lib. XXII, *Asclepiades philosophus*, (Juliani Cæsaris is amicus erat) *Deæ Cælestis* (de qua lib. II abunde diximus) *argenteum breve figmentum, quocunque ibat secum solitus afferre.*

Hoc quoque argumentum honoris, quòd in digitis Deorum gestarent effigiem. Plinius lib XXXIII, cap. III: *Jam vero etiam Harpocratem, statuasque Ægyptiorum numinum in digitis viri quoque portare incipiunt.*

Etiam Deorum imagines inurebant corpori suo, quod à Joachimo rege factum fuisse, colligunt ex II Paralipom. cap. XXXVI: ubi sic Nicolaus Lyranus: *Reliqua verborum, id est, stigmata, & figuræ, quas fecerat in corpore suo in honorem idolorum, & quæ inventa in cadavere ejus prejecto.* Etiam Tostatus in IV Reg. cap. XXV, quæst. XXXIX inquit: *Inventæ sunt in corpore ejus figuræ literarum nominis idoli, seu, quod vocabatur Chodonata.*

Illud etiam, quanto in pretio effigies Deorum fuerint, ostendit, quòd imperatores eas donarent illis, quos honoratum ire vellent. Unde in Actis S. Gordiani: *Sanctus Januarius Presbyter respondit: Etiam atque etiam videte, num toto corde credatis. Scio enim vos ab Imperatore haberi in honore. Respondit Marina: Unam Jovis effigiem habemus reconditam, ab Imperatore nobis datam: propter quam Sancti cruciabantur. De ea vero quid faciemus? Neque enim id te dominum meum celatum volo, ut mereamur adipisci coronam vitæ, ubi a nobis conflata fuerit. Eâdem horâ abduxit Marina S. Januarium presbyterum in cubiculum suum, & ostendit ei Jovis simulachrum æreum, sed inauratum, & tripodem æreum. Sanctus autem Januarius presbyter simulachrum cum ara accensa igne conflavit, projecit in cloacam.*

Sed imprimis magnam simulachris auctoritatem conciliabat, quod non tantum Deorum nominibus vocarentur: sed ita ubique esset, persuasum, ea dare responsa, & oracula funditare; miracula etiam patrare, quæ non vulgo modò ferrentur, sed etiam proderentur sapien-

pientum monumentis. Atqui plurimùm hæc erant à fraude sacerdotum, ac virorum principum, qui eos aurô corruperant. Notum de Pisistrato tyranno qui civitate ejectus Phyam, ingentis staturæ mulierem ita ornavit, ut Palladis figuram referret; hanc deinde currui imposuit, ut ea edicendum curaret præconibus, velle Divam ut Pisistratus in urbem, atque adeò arcem restitueretur. Ita simplici popello os sublitum est. Notum pariter de Demosthene conquerente, Pythiam φιλιππίζειν a. Illustre etiam exemplum in Lysandro eo, qui Athenas cepit. De hoc sic in vita ejus Cornelius Nepos: *Itaque decemviralem suam potestatem sui ab illo constitutam sustulerunt. Quo dolore incensus, iniit consilia reges Lacedæmoniorum tollere. Sed sentiebat id se sine ope Deorum facere non posse, quòd Lacedæmonii omnia ad oracula referre consueverant. Primùm Delphos corrumpere est conatus. Cùm id non potuisset, Dodonam adortus est. Hinc quoque repulsus, dixit, se vota suscepisse, quæ Jovi Ammoni solveret, existimans, se Afros faciliùs corrupturum. Hac spe cum profectus esset in Africam, multum eum antistites Jovis fefellerunt. Nam non solùm corrumpi non potuerunt, sed etiam legatos Lacedæmona miserunt, qui Lysandrum accusarent, quod sacerdotes fani corrumpere conatus esset. Accusatus hoc crimine, judicumque absolutus sententiis, Orchomeniis missus subsidio, occisus est à Thebanis apud Haliartum. Quàm verè de eo foret judicatum, oratio indicio fuit, quæ post mortem in domo ejus reperta est; in qua suadet Lacedæmoniis, ut regiâ potestate dissolutâ, ex omnibus dux deligatur ad bellum gerendum; sed ita scripta, ut Deorum videretur congruere sententiæ; quam ille se habiturum, pecuniâ fidens, non dubitabat. Hanc ei scripsisse Cleon Halicarnassæus dicitur.*

a *Philippi partes tenere.*

Dixerit aliquis, non videri omnia oracula fuisse à fraude humana. Nam subinde etiam iis prædicta esse, quæ neutiquam acie ingenii humani possent prævideri. Equidem non diffiteor. Sed hoc si fiat dæmones, ut Minutius in Octavio inquit, *sub statuis, & imaginibus consecratis delitescunt, & afflatu suo auctoritatem quasi præsentis numinis consequuntur.* Pluraque de hoc diximus lib. I, cap. VI.

Hujusmodi igitur fuere, quæ summam simulachris auctoritatem adferrent. Et quid mirum, si stultè adeò saperent gentiles, quando mentibus etiam Christianis, sed imperitioris vulgi, similis potuit error irrepere de sanctorum signis. Unde ita Polydorus Virgilius lib. VI de inventione rerum, cap. XIII: *Sunt enim bene multi rudiores stupidioresque, qui saxeas vel ligneas, marmoreas, æneas, seu in parietibus pictas vanisque coloribus litas imagines colant, non ut signa, sed proinde quasi ipsæ sensum aliquem habeant, & iis magis fidant quam Christo, vel aliis divis, quibus dicata sint.* Quæ Polydori verba deleri jubent Censores Belgici in Indice Expurgatorio. Valdeque verisimile est, non paucos ita animatos fuisse ex iis, de quibus sic Æn. Sylvius sive Pius Pontifex scribit lib. II, ... *In Ecclesiâ S. Mariæ Prunetunæ, agri Florentini, Virginis esse imaginem, quam mirâ religione populi venerantur tanquam pluviæ serenitatisque donatricem, cum necessitas ingruit.*

Sic igitur de simulachris gentium statuimus, ea bifariam culta esse: vel enim ipsa credebantur aliquid habere divinitatis: vel tantum pro symbolis numinis habebantur. Priorem sententiam Hermeti tribuit B. Augustinus in VIII de Civitate Dei. Eum enim putâsse arte quadam fieri, ut dæmones se insinuent in idola, & effectus cieant. Quomodo idola sint compositum quiddam ex spiritu & corporea imagine. Altera opinio est triplex. Aliqui enim per imagines colebant animas defunctorum. Aliqui mundum, quem credebant constare anima, & corporea compage. Alii, ut Platonici, partim Deum summum, partim spiritus ab eo creatos, qui participativè Dii sint, & à nobis angeli dicuntur; partim animas cælestium corporum, & sub his dæmones, ut animalia aëria, partim animas hominum, qui in deorum vel dæmonum societatem assumti. Quomodo hæc etiam declarat Thomas in secunda secundæ quæst. XCIV, art. I.

Atque hæc de dignatione atque auctoritate, quam cum alia attulerunt Deorum simulachris, tum forma humana, præsertim affabre elaborata.

Præter autem formas simplices, de quibus hactenus dictum: etiam statuæ duplices fuerunt. Ut Mercurii cum Pallade; cui iccirco nomen *Hermathena*: item Mercurii cum Hercule, unde nomen *Hermeracles*.

Ecquid etiam de loco addam, ubi statuæ ponerentur. Is vel publicus; vel privatus domi. Publicus primitus in antris: qua de re agit Porphyrius in Antro Nympharum.

CAP. VII.

De sacrificiorum origine & caussa: atque ut victima, pro Diis ipsis variarint. Sus, opinione gentilium prima meruit sacrificari: atque hunc morem in Creta à Præsiis capisse. Pisces quandoque fuisse sacrificatos, contrà quàm credidit Plutarchus.

ATquæ hæc dicta sunt de statuis ac signis. Deinceps ad sacrificia transeamus. Quæ gentiles accepere à populo Dei. Finis erat ἀιχαεσσία, quod & Eustathius scribit. Quamquam & alius præterea finis erat. Boves enim, & pecora mactabant ad placandum Deum: unde ejusmodi sacrificia dicebantur ἱλαστικά. Quippe loco hominis mortem merentis animal sacrificabatur: atque ita auferebatur reatus pœnæ temporalis. Erat autem ejus animalis sacrificium figura sacrificii Jesu Christi: ut & quod auferretur reatus pœnæ temporalis, id erat typus redemtionis spiritualis per & propter Christum. Hanc doctrinam piè accurateque expressit æternum Bataviæ, ac seculi sui decus immortale, ὁ μακαρίτης Hugo Grotius, opere illo, quod de Satisfactione Christi adversus Socinum scripsit. Abunde etiam eam sententiam defendimus Responsione nostra adversus judicium Ravenspergeri. Hunc sacrificandi ritum à majoribus acceptum Noachus, per liberos ac nepotes propagavit per omnem posteritatem: sed postquam ignorantia veri numinis incrementa passim cepit, etiam cultus iste falsis est Diis attributus. Imò quemadmodum in veri Dei sacris discrimen magnum erat, quæ & quando quidque sacrificari oporteret: ita & discrimen fecere gentiles, quid cuique Deorum offerretur. Hinc Arnobius lib. VII a. *Quæ est caussa, ut ille tauris Deus, hædis alius honoretur, aut ovibus: hic lactentibus porculis, alter intonsis agnis; hic virginibus bubulis* b, *capris ille cornutis; hic sterilibus vaccis, at ille ingentibus scrophis; hic albentibus, ille atris; alter feminei generis, alter verò animantibus masculinis.* Et post aliqua c: *Caprum patri solemne est Libero, Mercurioque mactari: bos si sterilis sit, Proserpinæ tribuitis.* Ita nempe, ut subjungit: *Animalium facta est inter Deos divisio.* Nec nulla horum ratio à gentilibus adferebatur. Nam ut idem postea scribit d: *Quia virgo Tritonia est, iccirco ei convenit virgines hostias immolari: & quod tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis*, Similiaque his alia in Diis prope singulis inferiùs adferemus.

Arbitror autem primò agnum mactatum, quia sacrificia accepta à populo Dei, cui hoc sacrificium usurpatissimum; utpote signum agni illius occisi ab origine mundi: h. e. Jesu Christi, cujus sacrificia antiqua fuere symbolum ac signum: ut opere de Satisfactione Christi abunde ostendimus. Sed ex Græcorum opinione, primò mactata est sus: ut est apud Varronem lib. II. de R. R. cap. IV * imò eo ἀπὸ τοῦ θύειν, quod est *mactare*, dicta ὗς, putatur, quasi θῦς: quod legas apud Athenæum in IX, & Clementem Alexandr. lib... Στρωματ. Mos is derivatus dicitur à Præsiis: est vero Præsus, Cretensium urbs. Hic sus immolabatur ab iis qui sacris initia-

a *P. 214. edit. Godf. Stew.*
b *Godf. Stewech. legit vitulis.*
c *P. 216.*
d *P. 217.*
* *Fædera, cæsa porcâ: juxta Varronem, Maro 7. Æn. Sueton. in Claudio cap. 25. Festus in Porcus, Livius lib. 1 ubi de fædere inter Tull. Hostilium, & Albanos. Est & vetus inscripsio, in cujus summo: I. O. M. (h. e. Jovi Opt. Max) in imo: P. Falerius (Valerius) L. F. Cos. in medio est porcus infulatus, sacrificio addictus.*

initiarentur: ut est apud eundem Athenæum. Fabulantur autem hujus ritus occasionem eo datam, quòd sus ubera præbuerit Jovi, ac grunnitu suo fecerit, ne vagitum ejus audiret Saturnus. Quæ absurda sunt. At multo est verisimilius, cùm Cretenses abstinuerint ab esu suillæ, originem ritus esse ex prava imitatione Judæorum. Nam Cretenses Palestinæ aut Phœnicum fuisse colonos, omnino credibile est.

Quæritur an, ut quadrupedes, & aves quædam adhibitæ sunt in sacrificiis: idem quoque obtinuerit in piscibus. Negat id Plutarchus lib. VII Sympos. Ἰχθύων δὲ θύσιμος οὐδεὶς, οὐδὲ ἱερόθυτός ἐστιν. *Piscium nullus immolatur, nec unquam eo sacra fiunt.* Sed non venit ei in mentem, quomodo Bœoti, (ut apud Athenæum *a* Agatharchides in septimo Europicorum tradit) anguillas Copaidas insuitatæ magnitudinis hostiatum instar coronârint, & molâ salsâ adspersas cum precibus immolarint Diis: quod siquis accederet peregrinus, ac inopinato sacrificii genere obstupefactus quæreret, cur id facerent, non aliud potuerint respondere, quàm se à majoribus hoc sacrum accepisse, nec decere, ut exteris rationem morum reddant patriorum. De sacro isto etiam apud Eustathium legas in Il. Φ *b*. Apud eundem Athenæum lib. VIII ex Posidonio Stoico legas, quomodo Sarpedon, bellum gerens contra Tryphonem sub auspiciis non Ptolemæi, ut ex Strabone male intellecto perperam colligebat Dalecampius, sed Demetrii, non quidem Poliorcetæ, sed Seleuci filii, qui expeditione occidit contra Parthos, ab eo ad urbem Ptolemaidem sit victus; victor Trypho iter cum milite suo per oram faciens maritimam, fluctibus subito immane quantum excrescentibus fuerit suffocatus: tum verò Sarpedon de hoc nuncio lætus, quia cum cadaveribus permulti essent ejecti pisces: cadaveribus quidem hostium pepercerit, piscium autem plurimos collegerit, eosque ante suburbium sacrificarit Ποσειδῶνι Τροπαίῳ *c*. Sed dixerit aliquis, & Bœoti hoc singulare habuerunt, & Sarpedon nullo fecit exemplo. Hoc nequis existimet, operæ sit addere, quomodo thunnorum piscatores votum facere soleant Neptuno Ἀλεξικάκῳ sive Averrunco; nempe ne ξιφίας *d* piscis accedens rete laceret, vel delphinus thynnis opem ferat. Atque iidem post felicem capturam immolabant Neptuno thynnum, qui primus esset captus, atque id sacrificium θυνναῖα dixere. Proditum id Æliano lib. XV de Animalibus, cap. VI, & Athenæo lib. VII, qui testem laudat Antigonum Carystium ἐν τῷ περὶ λέξεων *e*. Præterea Theocritus ait plenam piscium sagenam extracturum è mari, siquis Deæ vesperi sacrificarit sacrum piscem, quem Leucum vocitant. Imò apud Romanos ipsos festo Piscatorio, quod mense Junio erat, pro animis humanis trans Tiberim pisciculi in aream Vulcani conjiciebantur: ut est apud Festum Pompejum *f*. Et in fulminum expiatione non cæpis modò, & crinibus, sed etiam mænidum pisce expiatio fiebat; ut testis ipse Plutarchus in vita Numæ Pompilii. Atque idem docent illa Ovidii III Fast.

> *Cæde caput dixit: cui Rex, Parebimus, inquit;*
> *Cædenda est hortis eruta cæpa meis.*
> *Addidit hic, Hominis: sumes, ait ille, capillos.*
> *Postulat hic animam. Cui Numa, Piscis, ait.*

a Lib. 7 in piscibus ab E incipientibus.
b P. 1140. edit. Rom.
c Neptuno Aversori.
d Gladius.
e In libro de dictione & vocibus.
f. In Piscatoriis.

CAP. VIII.

De variis ritibus sacris, præsertim in sacrificiis: ac ut in sacrificiis, ita quoque in ritibus singula suas habere caussas: inque iis, morum emendationem: ostensum hoc Vestalium ritu in custodiendo igne apud Romanos: flagellatione puerorum Laconum apud aram Dianæ Orthiæ: in Sicilia, sacris fratrum Catinensium.

NEc sacrificia solum pars fuere cultus divini, sed etiam festi dies, preces ad deos, nudis ire pedibus, aliaque magno numero.

Nullis verò Græcorum plures dies festi, quàm Atheniensibus. Unde & Xenophon libro de eorum Rep. Καὶ ἄγουσι μὲν ἑορτὰς διπλασίους, ἢ οἱ ἄλλοι. *Agunt duplo plures festos dies, quam alii.* De festis Græcorum omnium, nemo accuratius scripsit veteri amico ac collegâ Joanne Meursio in Græcia feriata. Hebræis festus dies est יום טוב, iom tof, quod est, *dies bonus*.

Deum præcantes solebant, manus non ante pectus copulare, sed in cælum attollere. Homerus Odyss. I:

> Εὔχετο χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα. *a*

Sallustius in Catil. *Manus supplices ad cælum tendere, miserari parvos liberos, rogitare Deos.* Livius lib. XXX, cum dixisset de Annibalis excessu ex Italia: *Quoties in conciliis, voces, manus ad cælum porrigentium audita: an unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent.* Nec manus complicabant, sed pandebant supinas. Unde Virgilius III Æn.

> *—— Tendoque supinas*
> *Ad cælum cum voce manus. ——*

Et Æn. IV.

> *Multa Jovem manibus supplex orasse supinis.*

Horat. lib. III, od. XXIII:

> *Cælo supinas si tuleris manus.*

Atque eadem consuetudo veteribus Christianis: ut videre est ex monumentis Romæ subterraneæ.

Nudis pedibus in plerisque erant sacris. Ut matronæ adeuntes ædem Vestæ. Ovid. Fast. VI:

> *Huc pede matronam nudo descendere vidi.*

Florus lib. I, cap. XIII, ubi de bello Gallico: *Virgines ex sacerdotio Vestæ nudo pede fugientia sacra comitantur.* Etiam, ut Tertullianus ait in Apologet. *Cum stupet cælum, & aret annus, nudipedalia denuntiantur.* Populo puta, qui tum Deo supplicans pedibus nudis. Sic in aliis etiam superstitiosis actibus. Plinius lib. XVIII, cap.... *Privatim autem contra erucas ambiri arbores singulas, à muliere incitati mensis nudis pedibus recincta.* Ubi videmus etiam discinctos in sacris fuisse. Quod & in funeribus factum cum cineres & ossa legerent. Tibullus:

> *Pars quæ sola mei superabit corporis ossa*
> *Incincta nigra candida veste legant.*

Suetonius in Augusto cap. C: *Reliquias legerunt primores equestris ordinis tunicati, & discincti, pedibusque nudis.*

Verùm si ritus singulos percensere velim, ex solo hoc argumento non unum volumen, sed multa fiant. Quare malo ea peti ex illis, qui de festis & cæremoniis gentilium accuratè scripserunt. Suffecerit hoc loco, si delibem aliquid de ritibus, quibus in sacrificiis utebantur Romani. Nec enim aliunde plus lucis accedit scriptoribus antiquis. Primùm sacerdos adducebat victimam ad aram, quam manu tenebat. Inde verbis conceptis hostiam sacrabat numini. Seneca in Thyeste:

> *Ipse est sacerdos, ipse funestâ prece*
> *Letale carmen ore violento canit,*
> *Stat ipse ad aras, ipse devotos neci*
> *Contrectat, & componit, & ferro admovet.*

Juvenal. sat. VI:

> *—— Dictataque verba*
> *Protulit, ut mos est, & apertâ polluit agnâ.*

Verba ait dictata, quia semper erat, qui verba præiret, nequid vel omitteretur, vel præposterè diceretur. Imò & alter addebatur, qui sedulò attenderet: alius item, qui favere linguis juberet.

Tum sacerdos caput victimæ, si Diis superis sacrificaret, redimire solebat albâ vittâ laneâ. His enim conveniens est color albus, uti furvus inferis: etiam capiti victimæ imponebat molam salsam, addito thure masculo. Virgil.

> *Et salsæ fruges, & circum tempora vittæ.*

Mola ea salsa à qua & *immolatio* dicta est, erat far tostum

a Precabatur manus porrigens ad cælum stellatum.

tostum cum sale: quæ symbolum fuere vitæ humanæ. Arnobius lib. VII: *Rebus ex his Deos par est honorare cælestes, quibus ipsis alimur, sustentamur, & vivimus, & quas nobis victum suo numinis benignitate tribuere dignati sunt.*

Exinde sequebatur libatio, vinique adspersio. Simpuvio enim vinum infusum leviter gustabat sacerdos: deinde victimam vino adspergebat. Virgil. IV Æn.

Ipsa tenens pateram dextra pulcherrima Dido
Candentis vaccæ media inter cornua fundit.

Quamquam hic, ut Servius monet, *non est sacrificium, sed hostiæ exploratio, utrum apta sit.* Idem in VI Æn. de sacrificio Proserpinæ:

Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos.

Seneca in Thyeste:

Non thura desunt, non sacer Bacchi liquor.

Juvenalis Sat. XII:

Quippe ferox vitulus templis servatus & ara,
Spargendusque mero.

Cum adspergeret vinum sacerdos, istis utebatur verbis: *Mactus hoc vino inferio esto.* Ubi *vinum inferium*, quod inferretur. Nempe hoc eo spectabat, ut liqueret, id vini solum sacrari, non quicquid esset in apothecis, sive cellis vinariis: quemadmodum ex Trebatio I. C. monuit Arnobius. Græci verò etiam oleum infundebant: ut est apud scholiasten Aristophanis εἰς εἰρήνην.

Hinc setæ, sive pili è capite victimæ resecabantur, inque ignem conjiciebantur: ut Statii interpres annotavit in quartum Thebaidos. Atque eò attendit Maro VI Æn.

Et summas carpens media inter cornua setas
Ignibus imponit sacris libamina prima.

Quam autem vetustus is mos sit, ostendit, quòd apud Homerum quoque eum legimus, ut observat Dionysius Halic. lib. VII.

Postilla demum jussu sacerdotis popæ sive victimarii hostiam jugulabant, sanguinem vasis excipiebant, pellem tergo detrahebant.

Perpurgatâ hostiâ sacerdos cultro exta sive viscera rimabatur. Manu enim contingere erat nefas. Partem verò à visceribus resecabat, ac farina involutam, & calatho impositam, ostendebat sacrificanti: tum foculo in aris accenso imponebat. Eo, quod numini dicatum fuerat, combusto, convertebantur ad convivia: Dis laudes canebant: etiam psallebant, & ducebant choreas. De conviviis istis idololatrarum in sacrificiis etiam legas in Sacris literis Jud. IX, 27; Amos II, 8. Eodemque pertinet hoc Os. III, 1. *Cum ipsi respiciant ad Deos alienos, & ament lagenas vini.* Item hoc 1 Corinth. XI, 21: *Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum.* Sed hæc erant, si exta promitterent felicem successum: ut victoriam, ac triumphum: quod Græci dicunt καλλιερεῖν, Latini *litare*. Sin perlitatum non esset, opus erat hostiis succidaneis: de quibus Festus.

Omnes verò ritus, quibus in sacris suis utebantur gentiles, ratione aliquâ nitebantur. Qua de re sic Plutarchus lib. de Iside, & Osiride: Οὐδὲν ἄλογον, οὐδὲ μυθῶδες ἐγκατεσπάρη τοῖς ἱερουργίαις, ἀλλὰ τὰ μὲν ἠθικὰς ἔχοντα, τὰ δὲ χρειώδεις αἰτίας, τὰ δὲ οὐκ ἀμοιρα κομψότητος ἱστορικῆς ἢ φυσικῆς ἐστιν. *Sacris nihil insertum ratione carens, aut fabulosum: sed alia habent morales, & utiles caussas: alia historica, aut e natura petita elegantiæ non sunt experta.* Ubi, quod antea de statuis, & earum forma diximus, etiam videmus de sacris ritibus dici, triplicem eorum caussam esse, unam ἱστορικὴν, sive veteris narrationis repræsentationem: unde & Arnobius in quinto ait, *rerum simulacra gestarum, sacrorum in ritibus conservari*: alteram φυσικὴν, sive imaginem occultorum naturæ: tertiam ἠθικὴν, sive imaginem occultorum morum. Idem quoque docet B. Augustinus lib. XX contra Faustum, cap. IX: *Habent Pagani quædam fabulosa figmenta, sed esse illas fabulas norunt, & vel à poëtis delectandi caussa fictas esse asserunt, vel eas ad naturam rerum, vel mores hominum interpretari conantur.* Ita Romanos in sacris Vestalibus attendisse τὸ ἠθικὸν, indicat, quod M. Tullius cum in secundo de Legg. dixisset, VIRGINES VESTALES IN URBE CUSTODIUNTO IGNEM FOCI PUBLICI SEMPITERNUM: Libro tertio hoc sic exponit: *Cum Vesta quasi focum Urbis complexa sit: ei colendæ Virgines præsint, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in natura feminarum omnem castitatem poni.* Quamquam an eò spectarit Numa Pompilius, qui primus Vestales instituit, haut certè dixerim: præsertim quando nec Senatus Romanus satis idoneas putavit sacrorum caussas, quas ipse Numa Pompilius adduxerat libro eo, quem quinque amplius seculis post Numam reperit L. Pætilius: ut ex Livio, & Valerio cognoscimus. De quibus libris plura qui volet Plinium legat lib. XIII, cap. XIII. Quæque ex Varrone hausit Augustinus de Civit. Dei lib. VII, cap. XXXIV.

Manifestius exemplum est, quod Lacedæmone etiam in sacro Διαμαστιγώσεως, ubi ante aram Dianæ Orthiæ adolescentes nobiles sese acerrimè flagellabant, sic ut in aram etiam sanguis deflueret. Quod factum quidem, ut instar sacrificii foret: simul autem, *ut præduraremur ad patientiam agonici certaminis*: quemadmodum ait Lutatius ad Statii Theb. VIII. Quo de festo plura vetus Horatii interpres in lib. I od. VIII ac imprimis Clarissimus Meursius lib. II Græciæ Feriatæ.

Nec dubium, quin pietati erga parentes excitandæ, instituta fuerint sacra fratrum Catinensium: qui cùm Catinam se incendium Ætnæ protulisset, atque alii efferrent fortunæ bona, alter patrem, matrem alter, extulere. Unde Ausonius in Urbibus celebribus de Catina ait:

Hanc amborum fratrum pietate celebrem.

Antonius Augustinus Antiquitatum in nummis veterum dialogo secundo ait, à Catinensibus quotannis festo die cultos: atque ejus rei auctorem laudat Pausaniam in decimo. Ubi de iis legas: Οὗτοι μὲν δὴ τιμὰς καὶ ἐς ἐμὲ ἔτι παρὰ Καταναίων ἔχουσιν. *Hi honores meo etiam tempore apud Catinenses obtinent.* Nec repugno, quo minùs honorum nomine intellexerit sollemnes, & certos; qui quotannis haberentur. Meritos quidem illud, etiam Claudianus ait eo carmine, cujus initium:

Aspice sudantes venerando pondere fratres,
Divino meritos semper honore coli.

Hyginus Fab. CCLIV hanc historiam tetigit, cum scribit, *In Sicilia, cùm Ætna mons primum ardere cœpit, Damon matrem suam ex igne rapuit: item Pythia patrem.* Multum interim metuo, ne Siculos hosce confuderit cum Damone, & Pythia, de quibus Cicero lib. III Off. & Val. Max. lib. IV, cap. VII. Fratres istos sibi Catinenses vindicabant: sed habitâsse quidem Catinæ; at natos Syracusis, hujus urbis cives dicebant. Juxta illos vocati Anaphius, & Amphinomus: juxta hos, Emathias, & Crito: prout in Solini codd. legitur cap. XI. Sed pro *Anaphius*, Ἄναπιας est apud Strabonem in sexto: *Anapus* apud Valerium Maximum lib. V, cap. IV. Anapis, vel Anapius, apud Claudianum, hoc versu:

Cur non Amphinoum, cur non tibi, fortis Anapi.

Pro *Emathias* etiam, sed perperam, *Æmanthiam* vel *Emantiam* legas. Uti & malè pro *Crethonem*, *Critonem*. Græcè enim Ἠμαθίας & Κρίθων. Meminere historiæ etiam Aristoteles περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων a; atque idem vel potiùs libro de Mundo, Ælianus. a *De admirandis auditu perceptis.*

Cap. IX.

De Symbolis religionis Persicæ.

HAbemus de universali Theologia Symbolica; ubi generatim actum de signis, ac ritibus sacris. Nunc pergam ad eam, quæ particulatim dispicit de hujus vel illius gentis hoc vel illo numine. Ubi primùm exponam

illa

illa de Symbolis religionis Persicæ: quia non alia Orientis natio imperium suum latiùs diffudit. Nam quæ de Nini ut Semiramidis, & aliorum Assyriæ ac Chaldææ regum imperio per omnem Asiam à Trogo & aliis tradita sunt, facile ex Herodoto, & alii, præcipuè Sacris literis, refelluntur. Deinde de Syrorum atque Ægyptiorum sacris loquar symbolis: quia ab his duabus gentibus propè omnis Græcorum religio proficiscitur. Exinde agam de Phrygibus, ac Arcadibus, quia ab his est Latinum, ac Romanum nomen. Post hæc complectar ea, quæ ad Græcorum & Romanorum religionem symbolicam pertinent. Deque subdam aliqua de gentibus, quæ numquam fuere sub imperio Romano: ut Germanis, ac Scythis.

Persæ à Zoroastre multò antè Cyri Regis tempora sic edocti, unum omnis boni fontem agnoverunt: videlicet Oromasdem: mala verò cuncta putârunt esse ab Arimanio: ac Oromasdem natum ajebant è luce purissima: Arimanium autem è tenebrosa caligine: ab Oromasde esse bonos Deos stellasque, esseque positas in ovo: per quod ovum mysticè significabatur mundus. Diximus de his lib. I hujus operis, cap. V. Itaque & tanta ovi religio olim fuit, ut eo in lustrando atque expiando uterentur. Unde Ovidius in Arte:

Et veniat, quæ lustret, anus lectumque locumque
Præferat & tremulâ sulfur, & ova manu.

Juvenal. Sat. VI:

—— *Nisi se centum lustraverit ovis.*

Et Appulejus lib. XI: *Ibidem simulachris ritè dispositis, navem faberrime factam, picturis miris Ægyptiorum circumsecus variegatam, summus Sacerdos tedâ lucidâ, & ovo, & sulfure, solemnissimas preces, de casto præfatus ore, quam & purissime purificatam, Deæ nuncupavit dedicavitque.*

Persis nulla planè fuerunt simulachra, vel statuæ Deorum: cujus ratio erat, quod non agnoscerent Deos animales, hoc est, qui ex hominibus post mortem in Deorum essent numerum relati. Hac de re sic Herodotus in primo: Ἀγάλματα μὲν καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιεῦσι μωρίην ἐπιφέρουσι· ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέειν, ὅτι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεούς, κατάπερ οἱ Ἕλληνες εἶναι. *Non est iis consuetudo constituere statuas, vel templa, vel aras: imo hoc qui faciunt eorum stultitiæ attribuunt: atque hoc, ut mihi quidem videtur, quod non existiment uti Græcos, Deos fieri, qui homines fuerint.* Diogenes quoque Laertius præfat. operis sui tradit, τοὺς μάγους τῶν ξοάνων καταγινώσκειν· *magos simulachra reprehendere ac damnare.* Clemens interim Alexandrinus, Admonitione sua ad gentes, tradit, tandem & Persas simulachra colere cœpisse, atque ad hunc errorem, teste Beroso in tertio Chaldaicorum, primum è Persis præisse Artaxerxem Darii Ochi filium: ut qui primum & Babylone, & Susis, & Ecbatanis, & in Perside, & Bactris, & Damasci, & Sardibus simulachrum erexerit τῆς Ἀφροδίτης Ταναΐδος, *Veneris Tanaidos*: ut quidem legitur apud Clementem: pro quo Ναΐτιδος est in quibusdam Strabonis libris; in melioribus verò Ἀναΐτιδος. Et certè Ἀναΐτην, sive Ἀναΐτιδα appellant quoque Plutarchus in Laconicis, Pausanias in Laconicis, & Agathias lib. II. Ut dubium non sit, quin ex iis Clemens corrigi debeat. De Anaitide hac plura attulimus lib. II hujus operis, cap. XXII.

Ob ista, quæ diximus, minùs quispiam miretur Persas non statuisse Diis statuas: sed alterum ecce & magis mirandum. Nam quod superius Herodotum dicentem audiimus, ne templa quidem Diis exstruxerint. Quod & Asconius Pedianus refert in Verr. II: *Persæ*, inquit, *more gentis suæ nulla Diis in terris, templa condenda esse credebant.* Sed hujus etiam rei caussam aperit Tullius, cùm in secundo de Legg. eò ait à Persis incensa esse templa Græcorum, *quod parietibus includerent Deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset & domus.* Et similiter Asconius in Verrinam II: *Nulla Diis templa condenda esse credebant, præsertim cum uni Soli, quem venerarentur, vix mundus ipse sufficeret.*

Cùm verò templa haberent nulla, coluere Deum in antris. Nihil magis adversum tenebris, quam Sol, qui summum iis numen erat. Sed ita judicabant, ad majorem divinæ majestatis honorem pertinere: si in tenebris constituti ne quidem videre augustum illud lumen Solis sustinerent. Julius Firmicus lib. V: *Persæ hunc solem Mithram dicunt: sacra vero ejus in speluncis obeunt, ut semper obscuro tenebrarum squallore demersi, gratiam splendidi ac sereni luminis non videant.* Accipe & alteram caussam. Antrum, in quo sacra facerent, erat symbolum mundi, qui per se opacus & obscurus: pro Sole autem iis ignis, qui symbolum foret Solis. Auctor Porphyrius commentario de antro Nympharum. Tertia etiam caussa adfertur, quia tenebris antri repræsentabantur tenebræ, quæ oboriuntur, quoties Luna interponitur inter Solem, & visum nostrum. De hac caussa, mox Papinii interpretem audiemus.

Antra pro templis, & varia exempla: Porphyr. de N. A. fol. 25, a. Antiquitus templa sine simulachris: Lucianus de Dea Syria pag. 2. Adi de templis, quæ habent Victor, & Rufus; ex iis, & aliis Merula de XIV Urbis Regionibus p. 963, & deinceps.

Nec quia Persæ Mithram non effingerent forma humana, eo nullam habuere figuram symbolicam. Nam in linteo eum coluere: ut est apud Tertullianum in Apologetico. Effingebatur autem vultu leonino cum tiara, nempe quia Mithras est Sol, ut fusè ostensum lib. II, cap. IX. At è duodenis Solis signis unum, ac præcipuum est leo; signum calidissimum; ut jure ei Leonis nomen datum, cum Leo sit igneæ naturæ: unde & Vulcano dicatus, ut ex Æliano dicebamus lib. III, cap. LIII. Præterea à Persis fingebatur Mithras tenere utrâque manu cornua bovis reluctantis: ubi bos est symbolum Lunæ: quia Luna corniculata refert bovis cornua. Reluctari autem bos fingitur, quia Luna ab Sole accipit lumen: sed fratrem semper sequi nolens, illi occurrit, imò, subiens Solis orbem, lumen ejus obscurat. Hinc Statius Papinius lib. I Thebaidos:

—— *Seu Persæi sub rupibus antri*
Indignata sequi torquentem cornua Mithram.

Ubi sic vetus poetæ ejus interpres:

Persæ in spelæis solem colunt. Et hic Sol proprio nomine vocatur Mithra: quiaque eclipsin patitur, ideo intra antrum colitur. Est autem ipse Sol leonis vultu cum tiara Persico habitu, & utrisque manibus bovis cornua comprimens. Quæ interpretatio ad lunam ducitur: quæ indignata sequi fratrem, occurrit illi, & lucem ei obscurat. Nudavit autem mysteriorum partem. Sol ergo quasi lunam minorem docens, ideo taurum torquet. Mire autem cornua posuit ut Lunam manifestius posset exprimere, non animal, quo illa vehi figuratur. Mox de figuris animantium subjungit: *Sol frenat leonem: iccirco & ipse hoc vultu fingitur: vel quod hic Deus cæteros sui numinis & potentiæ impetu excellat, ut inter reliquas feras leo, vel quia sit rapidum animal. Luna vero, quia propius tauro adhæret, adducitque, ideo vacca Luna figurata est.* Minimè autem talem putâsse Deorum figuram, qualem symbola repræsentarent, satis arguunt hæc verba, quæ subjungit: *Cæterum divini & regis isti dii, ut comparentur in orbe, sic sunt expertes mortalis figuræ, tam hominis quam belluæ; non habentes initium, vel quod interpoletur medium: ut dii minores, & reliqui, ut supra ipse ait, —— Mox turba vagorum Semideum. Id enim ratio æternitatis expostulat.*

Ex eo, quod Mithras vultu effingeretur Leonino, ut ex Statii interprete jam vidimus, lucem capit Arnobii illud lib. VI: *Inter Deos videmus leones torvissimâ facie, mero oblitâ minio, & nomine frugiferio nuncupari.* Ubi pro *frugi ferio*, legendum *frugifero* vel potiùs *frugiferi.*

fieri. Sol enim καρποφόρος. Unde & in veteri epigrammate Artis, qui & ipse Sol, θεμετρώπα πάντα φύων dicitur. Vide, quæ de Arnobiana illa lectione scribit Salmasius ad Vopisci Aurelianum *a*.

a Pag. 349.

Quia verò leo symbolum erat Mithræ, uti dictum: ideo & sacra ejus dicebantur, λεοντικὰ mystæ Mithriaci λέοντες. At Mithriacæ vocatæ hyænæ. Porphyrius: Ὡς τοὺς μὲν μετέχοντας τῶν αὐτῶν ὀργίων μύστας λέοντας καλεῖν, τὰς δὲ γυναῖκας ὑαίνας. *Orgia ipsorum peragentes (seu sacrorum participes) mystas leones, mulieres verò hyænas vocant.*

Soli apud Persas, uti & Massagetas, sacer erat equus: unde & ei mactabatur: ut alibi dixi ex Xenophontis Cyropæd. lib. I, & IV: Strabonis lib. XI, & Pausania in Laconicis. In quo ab his gentibus tum Romani, tum Mysii, abierunt. Utrique enim equum mactavere Marti: ut inferiùs dicetur.

Nunc videamus, ut duo hæc symbola in Mithræ sacris fuerint, panis, & crater juxta Mithram constitutus. Justinus enim Apologia II, quæ ad Antoninum Pium, cum exposuisset, quomodo in Liturgia sua Christiani distribuerunt τὸν ἄρτον εὐχαριστηθέντα, καὶ τὸ πόμα *b*: subjungit diabolum idem in Mithræ sacris imitari. Verba ejus sunt: Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες. Ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυουμένου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε, ἢ μαθεῖν δύνασθε. *Quod quidem etiam in mysteriis, atque initiis Mithræ fieri docuerunt per imitationem pravi dæmones. Quod namque panis, & poculum aquæ, in sacrificiis, sive re divina ejus qui initiatur, ponatur, verbis quibusdam additis, aut certè scitis, aut cognoscere potestis.* Panis verò eò in sacris Mithræ ponebatur, ut ostenderetur, τὸ γόνιμον, sive vim generatricem esse à Sole: in iis autem quæ bono hominum Soli in terris producit calore suo principatum tenent fruges. Interea Sol non producit eas, nisi δι' ὑγρότητος, h. e. liquoris sive aquæ interventu. Iccirco & in Mithræ sacris poculum aquæ apponebatur. Planiora hæc fiunt ex iis, quòd itidem Osiris, ac Liber (utroque eorum Sol signatus) partim cæleste erant numen, partim, ut sic dicam, subcæleste: cæleste, ratione caloris cælitus se diffundentis: subcælestis, ratione humoris, cujus interventu opus esset ad rerum generationem. Unde quæ cum alibi diximus, tum lib. II, cap. XIV. Iterumque de eo agendum erit, cum inferiùs de Ægyptiis Deorum symbolis loquemur.

b Panem super quo gratiæ actæ, & poculum.

Cap. X.

De symbolo Assyrio numinis Adad, sive Adod: draconis apud Babylonios, & Syriaci Dagon: qui Dii mares fuere: deque symbolis quatuor Dearum Syriacarum, Syriæ sive Hierapolitanæ, Atergatis, sive Dercetus, Aphacitidis, sive Veneris in Libano, & Astartes. Item de Adonidis sacris, deque Dei Elagabali symbolo, quod erat lapis rotundus de lapide τετραγώνῳ ab Arabibus culto pro Dei symbolo.

HInc jam vocor ad numina Assyria, Babylonio, & Syriaca. Adad sive Adod Assyrium potiùs videtur. Eo Sol intelligitur: quia Lunam, Terramque illustrat, eò radiis fingebatur terram versus reclivibus: ut ex Macrobio dictum lib. II, cap. VI. Babyloniis verò Dei symbolum serpens. Nota draconis & Beli historia, partim ex Scripturis Apocryphis; partim ex ben-Gorione: qui tamen in quibusdam inter se dissentiunt.

At Syriacon plane numen. Dagon: qui superiori parte vir, inferiori piscis. Unde & nomen, quasi pisciculum dicas, ab Hebræo דג, daga, sive dag, hoc est piscis. Hac figura significabatur terrestris, & marina potestas, ac utrique dominans vis Lunaris. Philistæorum Deus erat quo juxta fœderis arcam posito postea manibus carens & capite truncatus est inventus: ut est I Sam. V, 4. Vide, quæ diximus lib. II, cap. LXXVI.

Hæc numina mascula sunt: sed celebratiora Syris feminea quatuor, Dea Syria, sive Hierapolitana, Atergatis sive Derceto, Venus in Libano, & Astarte. Dea Syria, seu Hierapoli culta, eadem erat ac Rhea, sive mater Deûm: quòd inde adstruit Lucianus *a*, quia à leonibus gestaretur, tympanum haberet, ac capite turritam coronam: imò & sacerdotes etiam, ut illi Cybelles, castrarentur. Vide quæ diximus lib. II, cap. LV.

a Lib. de Dea Syria.

Cùm verò Dea Hierapolitana tota esset mulier: Atergatis, sive Derceto, Ascalone templum habuit, in qua simulachrum Deæ superâ parte foret semimulier: inferâ semipiscis: perque mulierem terrestris, per piscem marina potestas significabatur. Dicitur à morte in piscem conversa. Pisces quoque tum vivi, quos sacerdotes comedebant; tum aurei, & argentei apponebantur. Radii ab ejus simulachro, ut significetur terram Solaribus radiis illustrari: ut contra se hic habeat ratio, quàm de Adodo antea dicebamus. Habuit verò & ipsa sub se leones, quo significabatur, per eam quoque intelligi tellurem.

Quale fuerit simulachrum Veneris in Libano Adonin lugentis, & quomodo per illud exprimeretur facies terræ hibernæ, quæ squallida est ob dies breviores, & intensum frigus: non alius nobis meliùs expressit, quàm Macrobius lib. I Sat. cap. XXI. Verba ejus sunt: *Simulachrum hujus Deæ in monte Libano fingitur capite obnupto, specie tristi, faciem manu lævâ intra amictum sustinens: lachrymæ visione conspicientium manare creduntur. Quæ imago præter quod lugentis est deæ, terræ quoque hiemalis est; quo tempore obnupta nubibus sole viduata stupet; fontesque veluti terræ oculi uberius manant, agrique interim suo cultu vidui mæstam faciem sui monstrant.* Hæc Venus Macrobio ibidem vocatur Architis: quam lectionem etiam retinuit Lilius Gyraldus in Syntagmate XIII Historiæ Deorum. Sed legendum censeo *Aphacitis*: propter ea, quæ scripsimus lib. II hujus operis, cap. XXXVI. Pluribus de his agere nihil opus: uti neque de eo, quod Syri columbæ, & piscibus, tamquam Deorum symbolis, abstinuerint. Vide, si voles, quæ de iis diximus lib. I, cap. XXIII, lib. II, cap. LV, & LXXVI, lib. IV, cap. LI.

Astarte, sive, ut in Scripturis vocatur, Astaroth, Sidoniorum numen, erat Venus, hoc est, Luna, ac Tellus. Hoc enim Orienti esse Venerem, satis comprobatum libro secundo hujus operis, cap. XXVII, & LIX. Quare ratio fugit Franciscum Floridum Sabinum lib. II Subsicivarum Lect. cap. VII, cùm ex eo, quod Suidas Astarten dicat esse Venerem, & Plautus Mercatore, vel potiùs alius, qui ista adsuit Plauto, de Astarte illa dicat, quæ Veneri planè conveniant; colligit, falli Lucianum in opusculo de Dea Syria, quando Astarten esse Lunam scribit. Non vidit utrumque esse verum, facileque ea conciliari. Utrumque etiam apud Phavorinum Camertem *b* legas: sed non ut alterutrum damnet. Idem Camersait astrum ejus typum sive figuram fuisse. Nempe quia Venus non semper Luna est, sed etiam Lucifer, sive Hesperus. Alii malunt symbolum fuisse mulierem, sed cum bubulis cornibus, quia Luna fit corniculata. Nihil hîc attinet repetere ea, quæ de Astarte dicebamus lib. II, cap. XXI.

b In Lexic.

Sol verò à Phœnicibus intellectus per Adonim, quem lugebat Venus. De ritu ejus sacri, & quid eo signaretur, sic scribit B. Hieronymus in Ezechielem cap. VIII ad illud, Plangentes Adonidem: *Quem nos Adonidem interpretati sumus, & Hebræus, & Syrus sermo,* תמוז *vocat: unde quia juxta gentilem fabulam, in mense Junio amasius Veneris, & pulcherrimus juvenis occisus, & deinceps revixisse narratur: eundem Junium mensem eodem appellant nomine, & anniversariam ei celebrant solennitatem, in qua plangitur à mulieribus quasi mortuus: & postea reviviscens canitur, atque laudatur. Consequen-*

 terque

terque postquam principes, & seniores domus Israel, quid fecerint in templo ac tenebris, cubiculisque monstratum est: etiam mulierum vitia describuntur, quæ plangunt amatorum societate privatæ; & exultant, si eos potuerint obtinere. Et quia eadem gentilitas hujusmodi fabulas poetarum, quæ habent turpitudinem, interpretantur subtiliter, interfectionem, & resurrectionem Adonidis, planctu, & gaudio prosequens: quorum alterum in seminibus, quæ moriuntur in terra, alterum in segetibus, quibus mortua semina renascuntur ostendi putat: nos quoque eos, qui ad seculi mala, & bona, vel contristantur, vel exultant, mulieres appellemus, molli & effeminato animo; dicamusque plangere eos Thammuz: ea videlicet, quæ in rebus mundi putantur esse pulcherrima. Pleniùs Adonidis hæc sacra illustravimus lib. II, cap. IV.

Edessæ in Syria Apamena Sol cultus, nomine Ἐλαιαγάλου, templumque ei construxere auro argentoque plurimo, & eleganti lapidum magnificentia exornatum. Nec indigenæ modò, sed vicini etiam principes numen venerantur, ac certatim dona offerunt. De hoc numine multa diximus lib. II, cap. V. Quale autem fuerit Dei simulachrum non alius dicet melius Herodiano, cujus hæc verba lib. V: Ἄγαλμα μὲν οὖν ὥσπερ παρ' Ἕλλησιν, ἢ Ῥωμαίοις, οὐδὲν ἕστηκε χειροποίητον, θεοῦ φέρον εἰκόνα· λίθος δέ τις ἐστὶ μέγιστος, κάτωθεν περιφερής, λήγων εἰς ὀξύτητα. Κωνοειδὲς αὐτῷ σχῆμα, μέλαινά τε ἡ χροιά· διοπετῆ τε αὐτὸν εἶναι σεμνολογοῦσιν, ἐξοχάς τε τινὰς βραχείας καὶ τύπους δεικνύουσιν· εἰκόνα τε Ἡλίου ἀνέργαστον εἶναι θέλουσιν, οὕτω βλέποντες. Reddit ea sic Politianus: *Simulachrum verò nullum, Græco, aut Romano more, manu factum ad ejus Dei similitudinem: sed lapis est maximus, ab imo rotundus, & sensim fastigiatus, propemodum ad coni figuram. Niger lapidi color, quem etiam jactant cælitus decidisse. Eminent in lapide quædam, formæque nonnulla visuntur: ac Solis imaginem illam esse affirmant, minime humano artificio fabrefactam.* Nec mirari oportet tale fuisse symbolum numinis & quidem Dei Solis. Nam Græcus quidem ille mos, ac Romanus, Deos effingere formâ humana. Cum Asiaticis verò, atque etiam Ægyptis longè aliter fuit comparatum. Sic apud Pessinuntios mater Phrygia erat niger lapis, isque informis: ut dicam, ubi ad Phrygum religionem fuerit deventum. Paphiis simulachrum Veneris albam pyramidem referebat: ut suo loco dicam. Arabibus Dei simulacrum erat lapis quadrangulus: quem se vidisse ait Maximus Tyrius sermone XXXVIII. Sed addit, nescire se cujus is numinis fuerit symbolum. At fuisse Martis docet nos Suidas, qui & pleniùs descripsit. Verba ejus sunt: Θεὺς Ἄρης, τουτέστι, θεὸς Ἄρης ἐν Πέτρᾳ τῆς Ἀραβίας. Σέβεται γὰρ θεὸς Ἄρης παρ' αὐτοῖς. τοῦτον γὰρ μάλιστα τιμῶσι· τὸ γὰρ ἄγαλμα, λίθος ἐστὶ μέλας τετράγωνος, ἀτύπωτος. ὕψος ποδῶν δ. εὖρος δύο. ἀνάκειται δὲ ἐπὶ βάσεως χρυσηλάτου, τούτῳ θύουσι, καὶ τὸ αἷμα τῶν ἱερείων προχέουσι. καὶ τοῦτό ἐστιν αὐτοῖς ἡ σπονδή. ὁ δὲ οἶκος ἅπας ἐστὶ πολύχρυσος, καὶ ἀναθήματα πολλά. *Theus* a *Ares, hoc est, Deus Mars, in Arabia* (urbe) *Petra. Deus enim Mars apud ipsos* (Arabes Petræos) *colitur. Huncque maximè colunt. Simulachrum autem est lapis niger, quadratus, nullam habens figuram incisam. Altitudo est pedum IV, latitudo II. Innititur verò aurea basi. Huic immolant, ac victimarum sanguinem profundunt. Atque istiusmodi est iis libatio, ratioque sacrificandi. Totum verò templum multo est auro ornatum, multaque in eo donaria.* Videtur autem idem esse lapis, quem ab Ismaëlitis cultum dicebamus lib. II, cap. XXXI.

a Nempe Θεὺς pro Θεὸς, ut Θεύγνιδος pro Θεόγνιδος, Theudosius, pro Theodosius, atque alia.

Cap. XI.

De tribus numinis symbolis apud Ægyptios, serpente, accipitre, & symbolo ex his duobus composito, quod erat Dei Cneph.

De Syriacis symbolis dixi. Nunc Ægyptiacorum caussas ostendam. Ac primum universe loquar de symbolis Dei. Deinde particulatim de symbolis Isidis, & Osiridis: quibus duobus nihil apud Ægyptios celebratius fuit. Postremò agam de reliquorum numinum apud Ægyptios symbolis.

In symbolis numiois, quibos, quod prima facie clarè ostenditur, aliud animo occultè repræsentat, principem locum tribuerunt serpenti, accipitri, ac formæ ex utroque animanti compositæ.

Cur serpenti honores divini sint attributi, variæ sont caussæ. Est in iis, quòd non exteriorum membrorum ope, ut in cæteris fit animantibus, sed virtute spiritus intus latentis impulsus summâ cum celeritate progrediatur, inque varias se torqueat formas. Præterea etiam, quòd ad grandem perveniat ætatem, imò exuviis positis rejuvenescere existimentur. Ad hæc etiam quod acutè adeò videat, visus idoneum esse symbolum providentiæ divinæ. Alias caussas alibi adducimus. Ac verisimile est, aliquid etiam momenti attulisse, quod Deus ipse per Mosem in deserto erigi jusserit serpentem.

Præcipuè autem celebrant Ægyptum thermuthin, quod ex sexdecim aspidis generibus solum credebatur immortale. Imò in sacris ædibus ad unumquemque angulum extruebant cellas subterraneas: hic thermuthin alebant, bubulum adipem certis ei intervallis objicientes. Auctor Ælianus lib. X De Animalibus, cap. XXXI. Atque ab eodem, libro ejusce operis sexto cap. XXXVIII, proditum est, reges Ægyptios solere in diademate suo gestare aspides pictas: ut ita firmitatem imperii ac potentiam significarent. Nihil enim potentius aspidum veneno: adeò ut ab iis morsi nequeant vivere ultra horas quatuor. De quo etiam diximus lib. IV, cap. LIV.

Accipitris divinitatem arguit, quòd ut Plutarchus lib. de Iside & Osiride auctor est, Sai, Ægypti in Delta oppido, in vestibulo Minervæ, præter infantem, & senem, insculptus fuit accipiter ad significandum vitæ originem, ac finem, à Deo dependere.

Cur verò accipiter symbolum fuerit divinitatis, meliùs intelligetur, si priùs constiterit, quam latè patuerit ἱέραξ, sive accipitris nomen. Nam eo comprehenditur aquila, quam Græci ἀετὸν appellant: eoque etiam complectitur ἁλιαιετὸν, qui Nisus est veteribus, vulgo autem, jam à Julii Firmici temporibus, falco vocatur nomine antiquioribus ignoto. Caussas autem accipitrarii hujus symboli tres observo: easdem nempe quas de serpente adduximus. Nam & visu quantopere valeat accipiter, arguit illud, quòd apud Ælianum legimus in X de Animalibus, cap. XIV, solam hanc avem posse obtutum, atque aciem oculorum figere adversus Solem. Ubi clarè liquet, accipitris nomine etiam contineri aquilam: de qua notum illud Horatii cùm ut visum significet acutissimum, illum serpentis, & aquilæ conjungit. Deque eo etiam dictum lib. III, cap. LXXXI. Præterea accipiter celerrimi est volatus; cumque avium alæ, cælum petentes, ferantur in obliquum, is rectâ fertur in sublime. Denique idem vivacissimus est. Non ausim cum Ægyptiis dicere, annos vivere septingentos: attamen esse longævum constat, ita ut domesticus etiam, qui magis degener annos vivat XXX, sylvestris verò etiam XL. Manifestum interea, tria hæc, quæ diximus, puta visus acumen, volatus celeritatem, & qood rectâ cælos petat, in caussa esse, cur jam ab aliquot seculis, ejus, in aërio venatu, usus sit maximus. De aucupii illius origine & antiquitate non repetam, quæ dixi lib. III, cap. XCVII. Trifariam verò hæc venatio præstat terrestri. Nam minoris est laboris, quia nihil est opus per ampla spatia insectari animantia. Minorisque est periculi, cùm in terrestri illa interdum quis interimatur ab apro, aut cervo furenti. Ac præterea minoris est sumtus, quia non retibus, non copia venatorum, & canum opus est. Sed accipiter sufficit.

Quæ

Quæ hactenus diximus, seorsum vel serpentem, vel accipitrem spectant. Sed enim symbolum quoque erat Ægyptiis ex utroque compositum: ac proinde utriusque significationem conjungens. Hoc inferiori parte corporis serpentem referebat: superiori parte accipitrem, sive capite solo, sive etiam pectore & alis. Dicebatur hoc symbolum Dei Κνὴφ, hoc est, ἀγαθοῦ δαίμονος *a*. Lilio Gyraldo in primo de Diis Syntagmate dicitur Crephagennetus. Nempe apud Plutarchum κρηφαγέννητος legit. Sed lib. I, cap. II ostensum rescribendum Κνὴφ ἀγέννητον *b*. Suspicor vocem Κνὴφ esse μετὰ συγκοπῆς *c* à כנף *canaph*, ut Hebræi dicunt, sive *cenaph*, ut Chaldæi. Notat ea vox *alam* subinde etiam τὸ πτερωτὸν *alatum*. Sic igitur vocitarint hoc numen à symbolo, quòd ex serpente sive angue, & alato, sive volucre componeretur. Magis quidem id placet, quam ut sit ab Arabico كنف *canaph*, quod notat *circuire*; Nam non tam id allatæ conveniat figuræ quam aspidi, sive serpenti, caudam rodenti. At erat hæc figura anni: non Dei κνὴφ: cujus figura longè alia, ut diximus: & clare id liquet ex Veterum iis, quos testes adducit locupletes Eusebius in extremo libro primo Præparationis Euangelicæ. Quod verò ad figuram numinis memorati, hac de re nonnulla ex Zoroastris Magi de sacris Persicis commentario, adducit Eusebius in extrema parte libri primi de Præparatione Euangelica. Inter alia: Ὁ δὲ θεός ἐστιν κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος. *Habet verò Deus caput accipitris.* Atque idem ait tradi ab Ostane in Octoteucho sua. Paullò antè etiam dixerat, Ægyptios serpenti quem Phœnices ἀγαθὸν δαίμονα, Ægyptii Κνὴφ appellant, caput addere accipitris. Ac refert aliqua, quæ dixerat ὁ Ἐπήεις, qui Ægyptiis dictus μέγιστος ἱεροφάντης, καὶ ἱερογραμματεύς· *maximus sacrorum & interpres & scriba.* Sunt ea istiusmodi, prout Græcè vertisse ait Arium Megalopoliten: Τὸ πρῶτον ὂν θειότατον, ὄφις ἐστὶν ἱέρακος ἔχων μορφὴν, ἄγαν ἐπίχαρις· ὃς εἰ ἀναβλέψειε, φωτὸς τὸ πᾶν ἐπιπλήρου ἐν τῇ πρωτογόνῳ χώρᾳ αὐτοῦ· εἰ δὲ καμμύσειε, σκότος ἐγίνετο· *Unus omnium maximè divinus erat serpens ille, qui accipitris formam præ se ferebat, idemque adspectu jucundissimus: quippe enim, ubi oculos aperuisset, continuò primogeniæ suæ regionis loca omnia luce complebat. Sin autem conniveret, illico tenebræ succedebant.* Quæ κατ' ἀλληγορίαν dici, ibidem legas. Addit, eò, quòd de hoc Κνὴφ Epies utatur verbo διηύγασεν, hoc est, *illustravit*: satis intelligi igneam ejus naturam: quandoquidem φωτὸς ἴδιόν ἐστι τὸ διαυγάσαι· *lucis proprium est illustrare.* Etiam de Ægyptiis refert ista ex Philone Byblio: Ἔτι μὲν οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐννοίας τὸν κόσμον γράφοντες, περιφερῆ κύκλον ἀεροειδῆ καὶ πυρωπὸν χαράσσουσι, καὶ μέσον τεταμένον ὄφιν ἱερακόμορφον· καὶ ἔστι τὸ πᾶν σχῆμα, ὡς τὸ παρ' ἡμῖν Θῆτα· τὸν μὲν κύκλον, κόσμον μηνύοντες· τὸν δὲ μέσον ὄφιν συνεκτικὸν τούτου, ἀγαθὸν δαίμονα σημαίνοντες· *Præterea Ægyptii, mundum eodem consilio depingentes, rotundum circulum aërio colore flammisque sparsum exprimunt, cujus in medio serpens extentus accipitris forma collocatur. Ac tota quidem figura Græco theta persimilis est; itanimirum, ut circulo mundum exhibeant; serpente autem medio illum utrinque conjungente dæmonem bonum significent.*

a *Boni Dei.*

b *Ingenitus Cneph.*

c *Per syncopen.*

CAP. XII.

De Symbolis Isiacis: ubi tum de simulachro Deæ, tum de sacerdotum alimento, calvitio, & vestibus: & quid Sphingis symbolum ante templa Ægyptia signârit.

HÆc de serpentis, & accipitris Symbolis. Deinceps agam de Symbolis Isidis propriis. Per eam, ex Plutarchi sententia, intelligitur natura mundana: sed per Osiridem spiritus bonus, naturam hanc gubernans: per Typhonem spiritus alter, à quo bonus semper impugnatur. Pluribus de eo dictum lib. I, cap. V. Eidem verò Plutarcho Osiris etiam est Deus: atque hoc etiam nomine ipso adstruit: quia Osiris non multum abit ab ὁσία, quomodo idem fuerit ac τὸ ὄν: id verò nomen propriè divino convenit numini. Hujus verò cognitio Plutarcho est Ἶσις, ab ἴσας, *sciens*. At scientiæ neglectus, ac contemtus, eidem est τυφών, quia nihil æquè scientiæ inimicum, ac typhus, & superbia, sive homo, ut Plutarchus ait, δι' ἄγνοιαν καὶ ἀπάτην τετυφωμένος, *inscitia & errore inflatus.* Hæc satis convenienter dicerentur, nisi fastum redoleret Græcanicum, quod origo Ægyptiarum vocum arcessatur à fonte Græco. Unde autem Osiris, expositum nobis lib. I, cap. XXVII. At Isis, sive *Is*, potuerit ab Hebræo אשה, Ischa *a*, quomodo à marito Adamo vocata est prima omnium mater. Nempe Isis vel Ischa *eximiam feminam* notârit, quomodo Hebræis איש isch aliud quàm אדם Adam, nec tam hominem vulgarem, quàm clarum, signet. Atque hæc conveniunt iis, quæ de Manno, & Iside referebam lib. I, cap. XXXVIII. Sed hæc jam historica sit interpretatio. At illa φυσική, qua, ut dicebamus, intelligitur per Isidem universa rerum natura. Particulatim autem signabatur Luna, cum Tellure; sive vis generatrix, quatenus à Luna derivatur, & à Tellure recipitur. Itaque in Isiacis symbolis, quædam magis conveniunt Telluri, quædam Lunæ, quædam toti Naturæ, quatenus attenditur, ut principium passivum, circa quod Osiris, ac Typho occupentur.

a *Vira, uxor.*

His multum lucis accesserit, si prius exponamus, cujusmodi fuerit Isidos simulachrum. Deinde quæ observari soleant à sacerdotibus Isiacis.

Simulachrum Isidos cornutum erat: ut est apud Athenæum lib. VIII, & Porphyrium lib III περὶ ψυχῆς. In caussa erat, quod symbolum foret, Lunæ, quæ corniculata apparet: unde & bos femina ei fuit sacra: quam iccirco sacrificare illi erat nefas. De hoc ita Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας τῶν βοῶν οὐκ Αἰγυπτίοις ἔξεστι θύειν, ἀλλὰ ἱραί εἰσι τῆς Ἴσιος· τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήιον, βούκερών ἐστι, καθάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι· *Fœminas boves immolare non licet Ægyptiis: utpote Isidi consecratas. Nam Isidis simulachrum muliebre est, bubulis præditum cornibus, quemadmodum Io à Græcis depingitur.*

Præterea Isidis simulachra, tanquam regio diademate, coronabant aspidis genere, quod Ægyptii vocant θέρμουθιν: Ajunt id genus aspidis esse sacrum, ac magna colunt religione: nempe quia præsentissimum adspirat venenum: quod ingentem ejus potentiam arguit. Auctor Ælianus lib. X, cap. XXXI. Hinc de Iside Valerius Flaccus lib. IV Argonaut.

—— Et procul Io
Spectat ab arce poli jam Divis addita, jamque
Aspide cincta comas, & ovanti persona sistro.

Ac Juvenalis Sat. VI. de argentea Isidis imagine:

Et movisse caput visa est argentea serpens.

Etiam in pompa Isiaca circumgestabatur: & Apis circumducebatur. Ovid. lib. II Amor.

Pigraque labatur circum donaria serpens,
Et comes in pompa corniger Apis eat.

Ubi & videmus, Apim bovem in comitatu Isidos circumductum. Quod & idem poëta indicat IX Metam. & Appulejus IX Met.

Isidem veteres effinxere λυσίκομον solutis crinibus, & per terga fluentibus: qualem comam Lucianus vocat ἐπίσειστον, h.e. ventilantem, ac concussam.

Brevis ejus effigies. Claudianus in IV Consulatum Honorii:

—— Sic numina Memphis
In vulgus proferre solet penetralibus exit
Effigies, brevis illa quidem, sed plurimus infra
Liniger.

Vestes Isidis, ut Plutarchus ait *b*, multicolores. Quemadmodum & Appulejus ei tribuit prætextam discolorem, ac pallam nigerrimam. His significabatur commutatio diei,

b *Lib. de Isid. & Osir.*

diei, ac noctis, vitæ & mortis. Etiam multicoloribus tæniis sive fasciis statuam Isidis vestiebant, ad significandum varias Lunæ φάσεις, sive facies & adspectus. Quam symbyli ejus caussam adfert Heliodorus. Alii multicoloribus vittis significari putant varias Lunæ operationes, atque effectus. Quandoque tamen non versicoloribus vittis obvolvebatur, sed candidis: ut ex tabula Bembi ahenea tradit Stephanus Pighius in μυϑολογίᾳ de Horis sive anni partibus *a*. Eo candor Lunæ denotabatur.

a P. 171, 172.

Isidis statua vulturinis ornabatur plumis. Ælianus lib. x de Animalibus, cap. xxii: Αἰγύπτιοι δὲ Ἥρας μὲν ἱερὸν ὄρνιν εἶναι πεπιστεύκασι τὸν γῦπα· κοσμοῦσι δὲ τὴν τῆς Ἴσιδος κεφαλὴν γυπὸς πτεροῖς, καὶ τῶν προπυλαίων ὀρόφους ἐκτυποῦσι γυπῶν πτέρυξι. *Ægyptii autem Junoni sacram avem dicunt vulturem: & vulturis etiam pennis caput Isidis, ac alis ejus vestibulorum ornant fastigia.*

Isidi ab Ægyptiis, ut tritici, & hordei inventrici, maturanum spicarum manipuli offerebantur: sic Diodorus Siculus lib. i.

Fingebatur navigio vehi: cujus geminam hanc rationem alibi *b* adduxi, quia Luna, quæ est Isis, sit corniculata, & quando talis est, navigii habeat figuram: tum item quia luna in Aquas habeat potestatem: navigio autem per Aquas vehamur: unde & navigatione Isis præfecta: quod Lucianus indicat in dialogis Deorum. A Suevis, gente Germanica, Isidem cultam ait Tacitus: atque signum ejus fuisse liburnam: navigii id genus triremi humilius. Caussa ejus signi fugit Tacitum. Sed non est ea obscura ex iis, quæ diximus de Iside Ægyptia.

b Lib 2. cap. 27.

Nunc videbimus de sacerdotibus: ac primùm de eorum alimento: deinde de corporis forma: hinc de vestibus.

Sacerdotes Isiaci suillis carnibus abstinebant, quia hoc animal esset Isidi sive Lunæ inimicum: ut quod maximè coëat, decrescente Lunâ. Addit quoque alteram caussam, quia lac suis si bibatur, lepram, & asperam scabiem producat. Cumque aliorum Ægyptiorum hoc piscium genere hi, alii alio abstinerent, ut Oxyrinchitæ hamo captis: sacerdotes iis abstinebant in universum: quia non est necessarium cibi genus, unde nusquam apud Homerum legas eo cibo usos vel delicatos Phæacas, vel etiam insulares illos Phæacenses: nec Ulyssis socios in longa illa peregrinatione eos edisse ait, nisi cum ad extremam essent redacti inopiam. Cepas quoque aversabantur, partim quia sola hæc plantarum Luna crescat decrescente: partim quia sitim creat, quod non convenit volentibus à Venere abstinere: partim quia lachrymas ciet, quod festorum lætitiæ adversatur. Ait quoque Plutarchus, legumina pleraque refugisse, quia multum iis supervacui inest. Imò nec sale vescebantur, non ut re immunda; sed quia appetitum acuens bibulos reddit, & voraces. Niloticam aquam non bibebant, quia pinguem facit & obesum. divina autem pars non debet premi atque affligi à mortali. Propterea nec Apis bibebat eam, quia neque Deo id convenisset. Peculiarem ideo puteum habebat, unde aquam biberet. Vini usus siquibus sacerdotibus sit, is parcus est, ut sobriè philosophentur, sacrisque docendis ac discendis meliùs vacent. Unde & reges, qui ipsi quoque sacerdotes sint, non nisi ad mensuram præscriptam vinum bibunt. Ac ut à multo ejus uso deterreant, fabulantur vites enatas ex terræ permixtis cadaveribus eorum qui Diis bellum intulissent: coque vinum abalienare mentes, quia homines impleat sanguine majorum.

Quod ad corporis formam, sacerdotes Isidos erant calvi. Unde de iis Juvenalis sat. vi:

Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.

Et Martialis lib. xii, epig. xxix:

Linigeri fugiunt calvi, sistrataque turba.

Calvi autem erant, non naturâ, sed arte. Qoippe depilabantur, quod Græcis πιττοῦσθαι, quia fieret hoc pice, sive resina: quomodo & Venerei nepotuli se depilabant. Hinc Juvenal. sat. viii:

—— Quid resinata juventus
Cruraque totius facient tibi lævia gentis?

Et meretrices; unde Martialis lib. xii, epig. xxxi:

Nec plena turpis matris olla resina,
Summæniana qua pilantur uxores.

Ubi *pilari* est *depilari*: quomodo & (quod Scaligero *a* jamdiu ostensum) Isiacos pilatos dicit Martialis. Cur verò depilarentur Isiaci, rationem alii ab historia petunt: alii à morum exemplo. Prior illiusmodi est, quòd Isis regina, cum Copti urbe, tum Ægypti principe, mortem mariti sui Osiridos intellexisset, ut luctum faceret testatiorem, sese, totonderit. Imò & ipsam Coptum inde dictam ajunt Græculi; videlicet ἀπὸ τοῦ κόπτειν *b*: quasi verisimile sit, Græcum esse nomen antiquissimæ civitati, à qua & tota Ægyptus Græcis Αἴγυπτος, quasi αἶα Κόπτου *c*, dicta sit. Ἡ δευτέρα verò ratio est talis. Ajunt sacerdotes Isidos caput radere, quia mortalium nullos æquè ac sacerdotes deceat tum munditties animi, cujus symbolum est illa corporis; tum nullis gravari cutis sordidis, quales per capillos signantur. Præterquam enim, quod capilli oblongi caput gravant, pili in universum, tum hominum, tum mutorum animantium nascuntur ex alimenti excremento: quæ iccirco, ut immunditiam, aversari jubebantur: non quasi hic sistere oporteret, sed quia hoc symbolo monerentur castimoniæ, utque purâ Deum mente colerent: Atque hanc rationem adducit etiam Plutarchus libro de Iside, & Osiride. Ac simile esse ait, quòd Hesiodus jubet rem divinam facturos venire unguibus priùs resectis, quo sic mundi ad sacra accedant.

a In Tibull. lib. 2. pag. 133.

b A præcidere.

c Terra Copti.

Ferè autem quæ amatorem non reperirent, fiebant Isidos sacerdotes. Unde Pers. sat. v:

—— Cum sistro lusca sacerdos.

Ubi vetus interpres, *Lusca ideo, quod nubiles deformes, cum maritos non invenerint, ad ministeria Deorum se conferant.*

De vestibus nunc dicam. Iis non laneis usi, sed lineis. Unde Herodotus lib. ii, qui Euterpe dicitur: εἵματα δὲ λίνεα φορέουσι αἰεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα. *Linea ferunt vestimenta, semper recens abluta, huic rei maximè vacantes.* Hinc Ovid. i Met. Sacerdotes Isidos *turbam linigeram* vocat: Juvenal. sat. vi: *linigerum gregem.* Est & in secundo Catalectorum, quos primus Scaliger publicavit:

Carbaseo post hunc artus indutus amictu
Memphidos antiqua sacra, Deamque colit.

Atque hinc Deliam suam sic inter Isiacas considere optat Tibullus lib. i eleg. iii, quæ ad Messallam:

Et mea votivas persolvens Delia noctes
Ante sacras lino tecta fores sedeat:
Bisque die resoluta comas tibi dicere laudes
Insignis turba debeat in Pharia.

Ubi bis dicit Isidem de die celebrari, quia primâ quidem diei horâ templum Isidos aperiretur: hunc Deam quasi excitarent, & excitatam salutarent: posteà mendicarent usque ad horam octavam, itemque Dea salutatâ templum clauderent: quem ritum ex undecimo Appuleji, septimo Arnobii liquidò satis Scaliger ad Tibullum comprobavit.

Cur tanto Isiacis in honore fuerit linum, exponit Appulejus Apolog. i: *Purissimum est rebus divinis velamentum: quippe lana, segnissimi corporis excrementum pecori detracta, jam inde Orphei & Pythagoræ scitis* (idem apud Herodotum legas lib. ii.) *profanus vestitus est. Sed enim mundissima lini seges, non modo indutui, & amictui sanctis Ægyptiorum sacerdotibus: sed opertui quoque inde rebus sacris usurpatur.*

Ob eandem verò caussam, lineis vestibus utebantur, ob quam caput solitos radere dicebamus. Laneæ enim vestes è pilis fiunt, & pediculos generant. Linum contra mundum est, quia è terra nascitur immortali, & vestem exhibet, tum puram, tum tenuem, & minimè gravantem. Ita Plutarchus lib. de Iside & Osiride. Ac veriùs omni-

omnino, quàm cùm ibidem legas φορεῖν τὰ λινᾶ διὰ τὴν χρόαν, ἣν τὸ λῖνον ἀνθοῦν ἀνίησι, τῇ περιεχούσῃ τὸν κόσμον αἰθερίῳ χαροπότητι προσεοικυῖαν· *ferre vestimenta linea, propter colorem, quem linum florens emittit, cæruleo colori, mundum æthereum circumdanti similem.* Sanè similiter cur lineum sacerdotis Judaici vestimentum fuerit, hoc ipsum quòd è terrâ nascentia sint pura, rationem esse censet B. Hieronymus in cap. VIII Exodi, & epist. ad Fabiolam, quæ est de veste sacerdotali.

Portabant Isiaci sistrum: ut monet vetus interpres ad illud Persii sat. V:

—— Cum sistro lusca sacerdos.

Sed & sitellam gerebant lævâ. Quid his significarint, indicat Servius in VIII Æn. *Isis est genius Ægypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus, recessusque significat. Per sitellam, quam sinistra manu retinet, ostendit adfluentiam omnium lacunarum.*

Ac vel ex his solis, quæ de symbolico Isidos cultu memoravimus, satis liquet, non substitisse Ægyptios in istis, quæ sensui se offerrent, sed ea pro typis & symbolis habuisse. Nempe Theologia eorum erat mystica: quod Sphinges ante templorum fores positæ innuebant. Plutarchus de Iside & Osiride: Πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἐπιεικῶς ἱστᾶσι, ὡς αἰνιγματώδη σοφίαν τῆς θεολογίας αὐτῶν ἐχούσης· *Ante templa Sphingem plerumque collocant: quo innuunt, suam rerum sacrarum doctrinam constare perplexa & sub involucris latente sapientia.* Atque addit, propterea Sai ante templum Minervæ, quæ eadem ac Isis credebatur, fuisse inscriptionem quæ testaretur, neminem ejus peplum prorsus detexisse.

Tandem & Ægyptia Dea culta à Romanis. Juvenalis:

Nos in templa tuam Romana recepimus Isim.

Isidi sacrificabatur à Romanis jecur anseris; quo nihil delicatius: unde Inachis sive Isis lauta vocatur Ovidio in primo Fastorum. Pluribus de eo dixi in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Tiraquellus Notis in Alexandri Neapolitani lib. III, cap. XII, ait non modò Isidi sacram, sed & Inacho; quod probat ex eo, quod Ovid. I Fast. dicat:

—— Quò minus anser
Det jecur in lances Inache laute tuas.

Nempe non occurrebat multijugæ lectionis viro Isidem fuisse Inachi filiam. Alioqui non sollicitassem vulgatam lectionem,

Det jecur in lances Inache lauta tuas.

Vitulâ etiam sacrificatum Isidi ea de caussâ, ob quam a Bruma præferens cornua. statua ejus erat βουκέρων a.

CAP. XIII.

De triplici Osiridos symbolo quatenus à Physicis per eum Sol intelligitur. Ac duo quidem priora fuere hieroglyphica. Nempe quatenus signabatur vel accipitre, vel sceptro cum oculo insculpto; ubi sceptrum potentiam, oculus providentiam denotabat. Alterius generis signa convenientiam habent cum forma humana: ut quod fingeretur capite raso, sed capillis à parte dextra relictis. Item quòd formaretur cum ingenti veretro, ad notandam vim Solis generatricem: cumque amiculo flammeo, ut indicetur calorem vitalem Soli deberi. Ad prius etiam pertinere, quod phallus in sacris Osiridis circumgestaretur. Quamquam possis omne istoc de pene interpretari de Chamo, & Mitsraim, Ægyptiorum parentibus. Præterea, per Osirin signari Nilum, qui & ipse in Diis habitus, partim propterea quod fœcunditatem suam ei deberet Ægyptus; partim ob alia Nili miranda. Quia verò aqua Nilotica esset nigra, eo Osirin effingi nigrum. Nilum depingi solere crocodilo, vel hippopotamo insidentem, XVI pueris circumludentibus, & cur pueri illi dicti fuerint Πήχεις. Cur Orus albus, Typhonis symbola asinus, hippopotamus, & crocodilus. Anubidis symbola canis, & cynocephalus.

Sequitur nunc de Osiride: cujus varia fuere symbola, alia quidem quatenus per eum Sol intelligitur: alia quatenus Nilus. Quatenus Sol signabatur, accipiter Osiridis erat symbolum. Universè quidem designabat numen divinum, ut antea dictum; cum de accipitris, & serpentis, symbolis ageremus. Sed enim, quia Osiris esset princeps Deorum; quippe Sol ipse; eò particulatim Soli dicatus fuit. Hujus quidem symbolum fuisse, clarè ait Plutarchus lib. de Iside, & Osir. Caussæ, cur Osiridi sacrârint, variæ adferuntur: quædam longiùs petitæ, imò incertæ; quas adducit Porphyrius in quarto de abstinentia animalium. Veriores hæ videntur, quòd uti Sol calore suo producit, ac fovet cuncta, ita & accipiter mira pollet fœcunditate, utque Sol cuncta videt, quippe mundi oculus: ita & ob aciem visus accipiter fit πολυόφθαλμος a, ut vocatur Aristophani: atque ut Sol celeritate admirabili duodena cæli signa percurrit: ita accipiter mira volet pernicitate: unde & ὠκύπτερος b, & ὠκυπέτης c poëtis vocetur, quasi celerivolum dicas. Græcis accipiter ἱέραξ, quasi sacram alitem dicas, ab ἱερός, sacer. Nisi malis ἀπὸ τοῦ ἱέσθαι ῥᾷον, quòd celeriter per aëra feratur ac volet.

Aliud etiam symbolum mysticum his verbis tradit Macrobius lib. I Saturnal. cap. XXI: *Hinc Osirin Ægyptii, ut Solem esse asserant, quoties hieroglyphicis literis suis exprimere volunt, insculpunt sceptrum; inque eo speciem oculi exprimunt, & hoc signo Osirin monstrant; significantes hunc Deum Solem esse, regalique potestate sublimem cuncta despicere: quia Solem Jovis oculum appellat antiquitas.* Nimirum ut sceptrum potentiam, sic oculus providentiam adumbrabat. Præter hæc duo signa, fuere alia quoque; sed non ab mutis animantibus, vel inanimis petita: verùm ab homine ipso. Tale est quod Osiridem effingerent capite raso, sed sic ut dextra parte relinqueretur capillus. Eo quid notaretur indicat Macrobius, mox post verba antea adlata: *Ægyptii volentes ipsius Solis nomine dicare simulachrum, figuravere raso capite, sed dexterâ parte crine remanente. Servatus crinis docet, Solem naturæ rerum nunquam esse in operto: demti autem capilli residente radice, monstrant, hoc sidus, etiam tempore, quo non visitur à nobis, rursum emergendi, ut capillos, habere substantiam.* Pluraque inibi in hanc mentem.

Etiam Osiris, Plutarcho teste, effingebatur cum pene erecto, uti apud Græcos, & Romanos Priapus. Nempe ut significaretur, à Sole esse vim omnem generatricem. Amiculo etiam flammeo velabant, ut ejus coloris veste significaretur calor vitalis ac beneficus, qui à Sole proficiscitur. Ex eo quod de pene erecto dicebamus, cognoscere etiam est, cur phallus in sacris Osiridis circumferretur. Nempe ad notandam vim Solis γεννητικὴν. Sed de veretro sive phallo possis non φυσικῶς d interpretari, sed etiam ἱστορικῶς e: quomodo Osiris fuerit Mitsraim, vel ejus pater Cham, qui est Jupiter Ammon. Ita significabitur phallo, omnes Ægyptios à Mitsraim, sive Osiride descendere, vel ulterius eundo à Chamo. A quibus duobus Ægyptus nunc terra Cham, nunc terra Mitsraim vocatur. Vide quæ diximus lib. I, cap. XXVII.

Ad Osiridem etiam refero Solem: Theologiam secutus physicam: licet non ignarus secundum civilem Theologiam Romanam, Apollinem esse in Diis Consentibus: Solem verò in Selectis quidem, at non Consentibus: ut lib. primo ostendimus.

Solis simulachrum; quomodò effingi soleat, docuit Macrobius verbis proximè relatis. Etiam Osiridis sive Solis apud Ægyptios f symbolum erat hasta, quæ tæniis multicoloribus erat obvoluta. Hasta ipsa Solem notabat: vittæ Lunam, cujus caussam superiori capite adducebamus. Utrum verò apud Ægyptios diceres aliquod esse Osiridis, an Adonidis simulachrum; nihil intererat; ut indicat Suidas in Ἡραΐσκος: Οὕτω λέγουσι τὸ ἄρρητον ἄγαλ-

a Multioculus.
b Homer.
c Hesiod.
d Modò considerandi quo natura spectatur.
e Historicè.
f Pighius in Mythologia de anni partibus p. 170.

μα τοῦ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεχόμενον, ὃν Ἀλεξανδρεῖς ἐτίμησαν Ὄσιριν ὄντα, καὶ Ἄδωνιν ὁμοῦ, κατὰ μυστικὴν, ὡς ἀληθῶς φάναι, θεοκρασίαν. *Sic* (Heraiscus) *dijudicavit illud ineffabile Æternitatis simulacrum, quod ab illo Deo detinetur, quem Alexandrini Osiridis simul, & Adonidis nomine, per mysticam* (sive sacram occultamque) *numinis commixtionem venerantur.*

Nec Osiris modò est Sol, vel Misraim; sed etiam Nilus. Qui & ipse in Diis, ob grande beneficium, quoniam Ægyptum mundat, & oblimat: unde omnis ei fœcunditas. Nec enim in Ægypto pluit, si veteribus credimus. Sed ii, qui in Ægypto superiori & nostro seculo fuere, uno ore testantur, (in his Prosper Alpinus) sæpissimè pluere Alexandriæ, Pelusii, atque aliis maritimis in locis. Sed rectè veteres de Memphi, locisque aliis, procul à mari dissitis, ubi rarissimè pluit, ac non nisi rotis instar: neque unquam tantum est frigoris, ut cernere sit nivem, grandinem, vel glaciem. Itaque portentum peritiæ Ægypti sub Psammenito, rege ultimo habitum, quod pluisset. Herodotus in Thalia: Ἐπὶ Ψαμμηνίτου δὲ τοῦ Ἀμάσιος βασιλεύοντος Αἰγύπτου, φάσμα Αἰγυπτίοισι μέγιστον δὴ ἐγένετο. ὕσθησαν γὰρ Θῆβαι αἱ Αἰγύπτιαι, οὔτε πρότερον οὐδαμὰ ὑσθεῖσαι, οὔτε ὕστερον τὸ μέχρι ἐμεῦ, ὡς λέγουσι αὐτοὶ Θηβαῖοι. Οὐ γὰρ δὴ ὕεται τὰ ἄνω τῆς Αἰγύπτου τὸ παράπαν· ἀλλὰ καὶ τότε, ὕσθησαν αἱ Θῆβαι ψακάσι· *Regnante Psammenito Amasis filio maximum extitit Ægyptiis portentum. Minutis enim guttis pluit Thebis Ægyptiis, ubi neque prius unquam, neque postea ad meam usque ætatem pluit, ut ipsi ajunt Thebani. Nam in superiore Ægypto penitus non pluit. Thebis tamen tunc guttulis pluit.* Ad hoc verò, ut Nilus inter Deos referretur, accessere etiam tot Nili admiranda. Quale imprimis de ejus incremento, & decremento. Incrementum fit Sole Cancrum ingrediente, sive septimodecimo Junii die. Atque auctores suos laudat Prosper Alpinus, qui cùm anno integro terram sicco in loco asservarint, non ante tamen observent pondus terræ vel auctum vel imminutum, ac pro magnitudine augmenti colligant, quot cubitis augendus sit Nilus. De caussâ incrementi mirificus est veterum dissensus. Ephorus credebat aquas hieme receptas tum exsudari, haut secus ac è spongia exprimuntur aquæ. Euripides, & Anaxagoras fieri credebant ob liquatas Æthiopiæ nives. Quasi non ubi Sol ad Tropicum Cancri pervenit maximum in Æthiopia sit frigus. Plura si de veterum opinionibus voles, adi Plinium lib. v, cap. ix; item Diodorum Siculum, Ammianum Marcellinum, Suidam; è junioribus Prosperum Alpinum, & Aldum Nepotem in Quæsitis per epist. *a*. Veram autem sententiam attulimus lib. ii, cap. lxxv. Ubi etiam dictum, Osirin, quatenus est Nilus, nigrum solere effingi. Nimirum quia aqua Nilotica esset nigra: sive quia hæc aquæ natura est, ut nigricent colore, quæ humectat. Atque hanc etiam caussam esse arbitror, cur; (ut Pausanias in Arcadicis prodidit) in Psophidiorum ad Erymanthum templo, aliquot quidem nobilium amnium signa sint è marmore candido: Solum autem Nili simulacrum sit è lapide nigro. Etsi aliam à Pausania caussam adferri non ignorem. Quomodo verò effingi soleat Nilus, docet nos Lucianus in Rhetorum præceptore: Εἴ ποτε τὸν Νεῖλον εἶδες γραφῇ μεμιμημένον, αὐτὸν μὲν κείμενον ἐπὶ κροκοδείλου τινὸς, ἢ ἱπποποτάμου, οἷον οἱ πολλοὶ γράφουσιν ἐν αὐτῷ· μικρὰ δέ τινα παιδία παρ' αὐτὸν παίζοντα. πήχεις αὐτοὺς οἱ Αἰγύπτιοι καλοῦσι. *Si unquam Nilum vidisti depictum, illum quidem crocodilo cuipiam, vel equo fluviatili insidentem, sicuti in eo plerique depingunt: parvos autem puerulos, quos Ægyptii Peches,* (sive cubitos) *vocant, circum ipsum lusitantes.* Illud de sexdecim puerulis, qui πήχεις, hoc est, *cubiti* dicerentur, lucis multum capit ex illo Plinii lib. xxxvi, cap. vii: *Nunquam hic* (basaltes, marmoris genus) *major repertus est, quam in templo Pacis, ab imperatore Vespasiano Augusto dicatus: argumento Nili xvi liberis circa ludentibus, per quos totidem cubiti summi incrementi augentis se annis intelliguntur.* De Osiride & Nilo satis.

a Epist. 72.

Osiridi ex Iside natus Orus, qui albus fingebatur: tanquam bonus bonisque parentibus natus.

At Typho ruber ac suppallidus. Eo Sol significabatur, non quatenus generationis principium est, (sic enim Sol est Osiris) sed quatenus exurit cuncta. Ac ut Osiris etiam Nilus: ita Typho quoque mare. Et ut Osiridi uxor Isis, inde filius Orus: ita Typhoni conjux Nephthys indeque filius Anubis. Ut per Isidem signabatur tellus supera, ita per Nephthyn infera, per Anubin, horizon, utriusque hemisphærii quasi custos. De quibus omnibus penè dictum nobis lib. i, cap. xxvii. Nunc de symbolis Typhonis, & Anubidis dicam. Typhonis symbolum erat asinus, idque ob animalis ejus inertiam, petulantiam, & colorem ingratum. Itaque Coptitæ asinos dabant præcipites: & Busiritæ abstinebant tubis; quod sonus earum similis sit sono asinino: etiam cum Ægyptii Ochum, Persarum regem, pessimè odissent, non alio convitio, quàm asini, nuncuparunt: Ochus verò respondit, At hic asinus bovem vestrum epulabitur: posteaque Apin mactavit, ut retulit Dino. Etiam Typhonis symbolum fuit hippopotamus, sive equus fluvialis, idque ob sævitiam. Itaque ut ostenderent pugnam Osiridis, & Typhonis, (quorum ille omnis boni, hic omnis mali principium habebatur) Hermupolitani pingebant hippopotamum, & insistentem ei accipitrem, qui adversus serpentem pugnaret. Etiam mensis Tybi die septimo, qui dicitur Isidos è Phœnice adventus, placentis adfigebant hippopotamum victum. Crocodilus itidem ob sævitiam symbolum Typhonis fuit: Iccirco in Appollinis urbe decretum ut certa die singuli venarentur crocodilos, captos interimerent, & ex adverso templi adjicerent. Atque addunt Ægyptii, hunc morem ex eo esse, quod Typho Orum fugiens verteret se in figuram crocodili, & eo pacto effugerit. Ita videmus etiam ex symbolis Typhonis, ut omnia ei tribuerint damnosa. Atque hæc quoque Plutarcho teste, caussa cur alio nomine vocatus fuerit *Seth*, ob violentiam: &, si Manethos audiatur, etiam *Bebo*, quia impediat, quominus omnia ad finem propositum pertingant. Nam *Bebo* Ægyptiis *obstaculum* significat.

Filius Typhonis Anubis colebatur in symbolo canis, vel semicanis. Cujus caussa est, quod canis sit custos domesticus: horizon autem, qui per Anubin signabatur, quasi custos sit superi & inferi hemisphærii, ut paullò antè dicebamus, ac pleniùs expositum nobis lib. ii, cap. lxxv. Atque hæc quidem caussa, si Anubin capiamus ἀλληγορικῶς, sive φυσικῶς. Sin ἱστορικῶς accipiamus vel inde erit, quia uteretur galea è pelle canina, qualis κυνῆ Græcis vocabatur: vel quia venatione excelluerit: venatio enim canibus fit: vel quia foret satelles principis sui: ac canis pro custode dici soleat. Postremum hoc amplectuntur, qui censent fuisse σωματοφύλακα *a* Osiridis, atque Isidos. Sed hoc non satis convenire videtur, cum eo, quod Anubis erat filius Typhonis, quo non alter infestior Osiridi: imò ab hoc Typhone tandem interemtus fuit Osiris, plurimasque in partes dissectus. Nec tamen nimis huic argumento fidere ausim in tanta inconstantia eorum, quæ veteres de Diis Ægyptiis prodidere. Præsertim quando Anubis etiam cultus olim symbolo cynocephali: ut ex Strabone, Juvenale, & Luciano dictum lib. iii, cap. lxxiv. At cynocephalus à partibus fuit Isidos, si audimus Minucium Felicem in Octavio: *Isis perditum filium cum Cynocephalo suo, & aliis sacerdotibus, luget, plangit, inquirit: & Isiaci miseri cadunt pectora, & dolorem infelicissimæ matris imitantur: mox invento parvulo, gaudet Isis, exultant sacerdotes, cynocephalus inventor gloriatur: nec desinunt annis omnibus, vel perdere, quod inveniunt, vel invenire, quod perdunt.* Præcipuè verò cynocephalum coluere Hermupolitani. Unde & liquet eum sacrum fuisse Mercurio Ægyptio. Nec enim Ἑρμούπολις, aliud sonat, quam Mercurii civitas.

a Corporis custodem.

CAP.

Cap. XIV.

De quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, & insectis, ab Ægyptiis, huic, vel illi, numine dicatis.

POstquam de Isidis, Osiridis, Typhonis, & Anubidis symbolis compluria adduxi; quasi per satiram complectar de cæteris Diis. Ac primùm loquar de iis, quæ hominem spectant; deinde quæ tangunt muta animantia; tum quæ plantas, ac denique quæ inanima.

In homine è digitis apud Ægyptios pollex Veneri sacer; uti index Marti, infamis Saturno, annularis Soli, auricularis Mercurio. Vide Melampodis Hierogrammatei περὶ παλμῶν μαντικὴ πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα, lib. De modo divinandi cum motu & concussione, ad Ptolemæum Regem.

Nunc quæ muta animantia cuique Deorum ab Ægyptiis sint dicata, & plurimum etiam quare id fecerint, exponam, caussam verò symbolorum petere oportet vel ab historia, vel à natura, vel etiam morum doctrina: cujus rei documenta aliquot antea adduximus. Sed poëtæ, more suo, non à vera historia, nec naturæ occultis, sed à figmentis suis, sive historia fabulari, arcessere rationem maluerunt. Ostendit hoc Hyginus in Poët. Astron. ubi de Capricorno: *Ægyptii sacerdotes, & nonnulli poetæ dicunt, cum complures Dii in Ægyptum convenissent, repente convenisse eodem Typhona acerrimum giganta, & maximè Deorum inimicum: quo timore permotos in alias figuras se convertisse: Mercurium factum esse Ibin, Apollinem autem, quæ Threicia avis vocatur: Dianam merulam simulatam. Quibus de caussis Ægyptios ea genera violari non sinere: quòd Deorum imagines dicantur.*

Magnum autem discrimen erat in his symbolis, & eorum cultu. Ut vel inde cognoscimus, quod, ut Herodotus ait in Euterpe, capras immolarent in Thebaide, non oves: in Mendesia contrà oves, non capras. Hircus necabatur à Coptitis: capra autem divino ab iis honore afficiebatur, ut dictum lib. III, cap. LXXIV.

Ut omnia sint distinctiora, primum de quadrupedibus loquar, tum avibus, hinc piscibus, exinde serpentibus, ac denique insectis.

In quadrupedibus primùm videamus de viviparis, tum de oviparis. In viviparis, alia sunt solidis pedibus: alia bisulcis, alia multifidis. Solidi pedes sunt equo, asino, mulo Sed non arbitror hæc fuisse pro numinis symbolo.

Pedibus sunt bisulcis bos, ovis, & caprigenum genus.

Leo apud Ægyptios ob igneam naturam *Vulcano* sacer teste Æliano. Nos suprà lib. III. Universis Ægyptiis pro Deorum symbolis fuere boves duo: quorum prior dicebatur Μνεῦις: atque hic sacratus Osiridi, sive Soli, quicum & Mitzraim divino fuisse honore cultus videtur: nempe cultu mixto, de quo post symbolicum loquemur. Is bos cultus in civitate ea, quæ Mosi On Genes. XLI, 50; ubi legimus, ut Josephi patriarchæ socer Potiphara fuerit *cohen*, h.e. Sacerdos, aut princeps, vel præfectus civitatis On; quæ postea est vocata Heliopolis, ut Hieronymus ait ibidem, & in Ezechiel. cap. XXX; item, vel alius, libro de locis Hebraicis. Nec mirum Heliopolin vocatam, cum, quod vox sonat, Soli fuerit dicata, atque uti dictum, Μνεῦις fuerit sacer Soli. Qui cum LXX senioribus arbitrantur conditam ab Israëlitis in Ægypto degentibus tempore servitutis, eò refelluntur, quod Josephus filiam Potipharis, quem Moses cohen in On fuisse ait, duxerit priusquam fames septennii affligeret Ægyptum: ut clarè traditum à Mose *a*.

a Gen. 41. 50.

Alter bos colebatur Memphi, ac dictus Apis, & erat dicatus Lunæ, quicum, mixto cultu, venerati sunt Josephum patriarcham; ut fusè ostensum lib. I hujus operis, cap. XXIX. Propterea & Apis bos in comitatu Isidos refertur ab Ovid. IX Metam. & I S Amor. item Appulejo IX Metam.

Cæsar Scaliger Exercitat. CCLVIII. I: *Quemadmodum olim ab Ægyptiis, ita nunc ab Indis qui Cuchin regnum incolunt, bos peculiari cultu pro Deo habetur, & appellatur Tambaran.*

Ad ovis cultum pertinet hoc Juvenalis Sat....

—— *Lanatis animalibus abstinet omnis*
Mensa.

Adi, quæ ex Strabone, & Clemente Alexandrino, attuli lib. III, cap. LXXIV. De caprigeno genere à Mendesiis culto egi lib. III, cap. LXXIV.

Multifidis pedibus varia coluere animalia. Ac universa quidem Ægyptus coluit hæc duo, canem, & felem: ut ex Strabone, atque aliis, dictum lib. III, cap. LXXIV. Canem præcipuè honorarunt Cynopolitani, ut Clemens ait in Protreptico, ac nomen civitatis facilè persuadet. Etiam Anubis capite canino fingebatur: de quo anteà dictum. De felis cultu meminit Plinius lib. VI, cap. XXIX: *A Syene & prius Arabiæ latere, gens Catadupi. Deinde Syenitæ. Oppida Tacompson, —— Dumana, Rhadata, in quo felis aurea pro Deo colebatur*: Item Arnobius lib. I: *Templa felibus, scarabæis, & buculis, sublimibus sunt elata fastigiis.*

At non totâ Ægypto, sed certis ejus locis coluere ex multifidis leonem, lupum, cebum *a*, cynocephalum, ichneumonem, & mygalen. Leonem Leontopolitani venerabantur, ut Strabo ait lib. XVII. Pleniusque de eo Ælianus lib. XII de Animalibus, cap. VII: ubi cur Ægyptii leonem consecrarint Vulcano hanc caussam adfert, quia natura sit planè πυρώδη, sive ignea: ac ob copiam ignis interioris exteriorem ignem non sine magna molestia intueantur. Iccirco etiam in signo Leonis constituunt domum Solis. Imò non Vulcano solùm, sed & Soli, leonem Ægyptii dicarunt. Idque propterea, quod uti Sol assiduus est in orbe circumeundo: sic leo nunquam ita somno vincatur ut non caudam moveat. Hanc rationem idem Ælianus adfert lib. V. ejusdem operis, cap. XXXIX. Atque alias etiam caussas invenies apud Plutarchum lib. IV Symposiacôn, quæst. V, quæ est, utrum Judæi sint suem venerati.

a κῆβος, cercopithecum, simiam caudatam.

Ut verò leonem Leontopolitani, sic lupum Lycopolitani colunt: ut Strabonis libro antè memorato constat, ac ex Clemente etiam Alexandrino ostendimus.

Cynocephalum venerati sunt Hermopolitani: unde & Mercurio sacratum fuisse anteà colligebamus.

Ichneumon cultus Heracleotis: ut dictum lib. III, cap. LXXIV. Atque ibidem memoratum, ut Athribitæ venerati sint mygalen, sive murem araneum; quem murem à forma, araneum dixere à vi venenata.

Ac talis quidem Ægyptus cultus fuit animalium, quæ vivipara forent. Ex oviparis autem crocodilum adorarunt Arsinoitæ, quique in Heracleotica degerent præfectura. Vide de eo cultu varios, quos laudo lib. III, cap. LXXIV.

A quadrupedibus nunc venio ad aves. E quibus accipiter, & ibis, magna in veneratione fuerunt: ut ex Strabone ostensum lib. III, cap. C. Caussam de accipitre attulimus antea. Uti & de ibide illam, quod avis hæc cum Serpentibus pugnet: & serpentum ova, ut cibum gratissimum, deferat in nidos, atque ita noxia Ægypti animalia rarescant. Præter Strabonem de ibide testes inibi adduximus, Herodotum, Ciceronem, Plinium, Juvenalem, & Lucianum. De ejusdem cultu verba Clementis Romani attuli lib. III, cap. LXXIV. Ac si hæc non sufficiant, adi de eodem Diodorum Siculum lib. I, Ælianum lib. XI de Animal. cap. XXXVIII, Solinum c. XXXV, & ex eo Ammianum Marcell. lib. XXII. Contentus ero adferre Æliani verba: ut liqueat ibidem fuisse Mercurio sacrum: Τῷ Ἑρμῇ δέ φασι, τῷ πατρὶ τῶν λόγων φιλεῖται· ἐπεὶ ἔοικε τὸ εἶδος τῇ φύσει τοῦ λόγου. τὰ μὲν γὰρ μέλανα ὠκύπτερα τῷ τε σιγωμένῳ καὶ ἔνδον ἐπιστρεφομένῳ λόγῳ παραβάλλοιτο ἄν· τῷ δὲ προφερομένῳ τε καὶ ἀκουομένῳ ἤδη, καὶ ὑπηρέτῃ τοῦ ἔνδον καὶ ἀγγέλῳ, ὡς ἂν εἴποις· Locus corruptus, plane-

planeque deest, τὰ λαλιᾶ ἀνάλογα: vel simile. Sententia est: *Ajunt & Mercurio, sermonis parenti propterea in amore esse, quod orationis speciem ac similitudinem gerat. Namque penna in alis ejus nigra cum tacito adhuc, & nondum emisso sermone, comparari queunt: jam vero prolatæ orationi, & auditæ, & interpreti intersertis animi, ac nuncio, candidas esse pennas similes dixeris.*

Corvus etiam in symbolis Ægyptiis fuit: unde sacra Coracina, ut dictum lib. III, cap. C. Addunt & ciconiam. Sed hanc sententiam ibidem refellebamus. Prætereo de aquila, quam Thebæis cultam fuisse cognoscimus ex Diodori Siculi lib. I. Nam accipitrem eum fuisse, qui laxiùs accepta voce aquila vocarur, ostensum est nobis loco antè memoratô. Ubi & ex Plutarcho colligebamus, gryphas, (quos ex leone, & aquila, conflârunt) fuisse Solis symbolum. Uti & Indi illas sacrârunt Soli, ac quadrigis eas junxerunt: sicuti indidem cognoscere est.

Phœnix avis est fabulosa, ut ostensum lib. III, c. XCIX.
a Cap. 28. Si tamen Tacitum audimus in VI Annalium *a*, *adspici aliquando in Ægypto eam volucrem, non ambigitur.* Ac anteà dixerat, *Sacrum Soli id animal.* Etiam retulerat, quomodò in Ægyptum primùm advolâret Heliopolim dominante Sesostride, exinde sub rege Amaside, ac posteà sub Ptolomæo tertio, sive Euergete. Est verò Heliopolis ea Ægypti urbs, quæ Latina appellatione Melæ *b*, Plinioque *c*, *Solis civitas.* Soli sacratum Phœnicem, etiam legas apud Claudianum Epigr. I:

b Lib. 3. cap. 9.
c Lib. 5. cap. 9.

Conveniunt aquilæ, cunctæque ex orbe volucres,
Ut Solis mirentur avem.

At Ægyptiorum religionem optimè nôrat Claudianus, homo non Italus profectò, vel Hispanus, ut aliqui voluere: sed Ægyptius, ut ipse gemino de se loco testatur: imò & Sidonius Appollinaris: videlicet Alexandrinus, ut est apud Suidam. Eandem de Phœnice opinionem sequitur incertus poëta, Carmine de Phœnice, quod Lactantio Firmiano tribui solet:

Antistes nemorum, & luci veneranda sacerdos,
Et sola arcanis conscia, Phœbe, tuis.

Eò autem Soli sacratus, quia, ut Sol unicus, ita & avis hæc unica. Fortasse etiam, quia, ut Sol sideribus cunctis; ita Phœnix avis avium cæteras pulchritudine vincere existimetur.

Vulcanus, & Minerva ab Ægyptiis per vulturem significantur: ut Orus prodidit in primo Hieroglyphicon: nempe quia Vulcanus ἀπάτωρ, Minerva ἀμήτωρ, fingatur à poëtis: ut hac parte sint, vulturum similes, qui sine coitu nasci dicuntur. Omnes enim feminæ creduntur, & concipere ex austro vulvâ flatui opposita. Ita præter Orum tradidit Ælianus lib. II de Animal. cap. XLVI. Ac multorum è Christianis vett. eadem fuit opinio: qua de re satis dixi lib. III, cap. LXXVIII, ubi & abunde eam opinionem refellimus.

Denique & coluere Ægyptii χηναλώπεκας sive vulpanseres: teste Herodoto in Euterpe.

De perdicibus mitto, etsi non ignorem symbolum fuisse Veneris aversæ: teste Oro Apolline. Nempe ob fœdam eorum libidinem, de qua est apud Plinium lib. X, c. XXXIII, & Isidorum lib. XII Orig. VII.

Post aves subdam aliquid de ovis: Quæ apud Ægyptios fuere symbolum mundi, quia mundus esse ovalis figuræ crederetur. Itaque Thebaidos incolæ cum vellent repræsentare Deum mundi architectum, effingebant ore evomentem ovum: ut pluribus exposui lib. I, cap. V. Ac Ægyptiorum exemplo Græci quoque in Cereris ac Liberi sacris ovum adhibebant: ut attingebamus lib. III, cap. LXXVIII....

Hinc sequuntur pisces: ex quibus tota Ægyptus coluit tum lepidotum, sive cyprinum, qui nobis carpio: tum oxyrinchum, sed imprimis in Ægypto interiori cultus ab Oxyrinchitis. At certis locis culti latus, phagrus, & mæotes: Nempe latus, piscis Niloticus, à Latopolitanis; phagrus ab Euenitis, vel potius Syenitis; mæotes autem ab Elephantinæ incolis: Imò & anguillæ Ægyptiis venerationi erant. Singula horum luculentis auctoribus adstruebamus lib. IV, cap. LI.

Pisces excipiunt reptilia, sive serpentes. E quibus aspides præcipuè colebantur Ægyptiis: ut ex Phylarcho dictum lib. IV, cap. LXIII.

Supersunt ex animalibus insecta. E quibus Ægyptii κάνθαρον, sive scarabeum impense venerabantur, ut animatam Solis effigiem: quemadmodum Porphyrius refert περὶ ἀποχῆς. Etiam cultus ejusce mentio apud Plutarchum lib. IV Sympos. quæst. V. ubi Callistratus ait nihil esse absurdi, si Judæos credamus veneratione quadam abstinuisse à sue, quando & Ægyptii æquè fæda, & inepta numina coluerunt, in his cantharum, & crocodilum. Vide & quæ diximus lib. IV, cap. XCIX.

Imò etiam, quemadmodum tradit Orus, ab Ægyptiis secundum scarabæorum genus, quod est bicorne, consecratum fuit Lunæ; quia hæc quoque bicornis, unde & Ταυροκέρως in Orphicis nuncupatur: nempe quia taurus bicornis. Adde quod, secundùm Astrologos, altitudo Lunæ, sit in Tauro.

Nec animalia solum Ægyptii pro sacris Deorum symbolis habuere, sed etiam plantas. Ut porrum, ac cepes: de quibus dictum lib. III, cap. LXXIV. Laurus Apollinis Ægyptii repertum: hedera verò Osiridis herba, ut vidimus lib. I, cap. XXVII. Horo sacer rhamnus, ut lego apud Græcum poëtam epicum hactenus ineditum. Pluraque de hujusmodi diximus libro quincto extremo, ubi agimus de plantis numini sacratis.

Atque hæc, & alia ejusce generis, meliùs sciremus, si exstaret Senecæ liber De ritu & sacris Ægyptiorum, Servio citatus in illud VI Æn.

Sic demum lucos Stygios.

Verba ejus adduximus in opere de Historicis Latinis, cùm de Senecæ scriptis ageremus.

De quibus hactenus actum, Romani, & Græci ajebant ab Ægytiis coli pro numine: sed Ægyptii dicebant se venerari hæc animantia, ut symbola bonitatis, vel potentiæ divinæ: nam & multum ex iis percipi utilitatis, unde ea colligerent esse donum Deorum immortalium: ac præterea in iis esse quædam miranda, quibus adumbrarent potentiam divinam, longeque manifestius exprimerent quam tabulis ac statuis suis possent Græcique Romanique pictores, ac statuarii.

De imaginibus non manufactis scripsit Gretzerus, quæ subjecit Codino Curopalatæ de officiis Constantinopolitanis. De caussis idololatriæ Ægyptiacæ, vide Francisc. Flor. Sabinum Subsecivarum lib. III, cap. II.

Cap. XV.

De testudine, symbolo numinis apud Troglodytas. Item de simulacro Jovis Ammonis. Præterea de symbolo Veneris apud Paphios.

AB Ægyptiis proficisceret ad Phrygas, nisi manum injicerent regiones vicinæ, & suo quasi jure exposcerent, ne prorsus se negligerent, quando & ipsæ symbola Deorum habuerunt, quibus à gentibus aliis differrent. Habet verò Ægyptus ab Oriente Arabiam, ab Meridie cum alias terras, tum Troglodyticam, ab Occasu Ammoniacam, ab Septentrione insulam Cypri. De Arabum lapide anteà vidimus. De tribus nunc aliis loquar.

Troglodytica sita est sub Ægypto ad sinum Arabicum. Hæc ut sacras adorabat testudines marinas: quemadmodum alibi *a* ostendi ex Plinii lib. IX. cap. X. Parum verisimile est habuisse eas pro Diis. Sed ut vicini Ægyptii ibides, & oxyrinchos, adorabant tanquam numinum symbola: sic testudines Troglodytæ. At propinquæ genti erant in cibo, unde ea chelonophagorum dicta est.

a Lib. 4. hujus operis, c. 51.

Ammoniaca non Ægypto solùm contermina, sed, Ptolomæi judicio, etiam pars. Hujus incolæ Ægypto vicinæ Troglodytica & Ammoniaca: illa quidem adjacet sinui

nui

nui Arabico, sitaque sub Thebaide: ut quâ magis sit Australis. Hujus incolæ, ut sacras, adorabant testudines marinas: quemadmodum de iis proditum Plinio lib. IX, c. X. Quod non aliter capimus, quàm cùm Ægyptii dicuntur ibidem coluisse. Nempe testudines Troglodytis visæ idoneum numinis symbolum.

At Ammoniaca Ægypto est ab occasu: nec Ægypto solum contermina, sed Ptolomæi judiciô etiam pars. Hujus incolæ Ægyptiorum, & Æthiopum, coloni fuere: ut est apud Herodotum lib. II. Atque ibidem legas, ut Iovem coluerint facie arietinâ: certa etiam anni die arietem illi mactare soleant. Cum arietinis cornibus videas in nummis Trajani Cæsaris. Ac similiter de eo locuti Ovidius, Lucanus, Silius, Statius. Atque ut Lucano corniger, ita Luciano κριοπρόσωπος *a*, inque veteri epigrammate κερασφόρος *b* vocatur. Legas idem apud Festum Pompejum in *Hammon*, Servium, Martianum Capellam, Lutatium Placidium in III Thebaid. Multoque ante hos omnes Herodotus in Euterpe, postquàm de cornutæ Isidos simulachro dixisset, subjunxit de simulachro Iovis Ammonis cum capite Arietis. Ac distinctiùs posteà è Latinis Curtius lib. IV: *Id quod pro Deo colitur, non eandem effigiem habet, quam vulgo Diis artifices accommodaverunt. Umbilico tenus arieti similis est, habitus smaragdo & gemmis coagmentatus.* Ita quidem Modius legit, pro *maximè* (ut est in MSSis atque editis) reponendo *tenus arietis*. Similia multi è nostris. E quibus Athanasius contra Gentes: Λίβυες πρόβατον, ὃ καλοῦσιν Ἄμμωνα, Θεὸν ἔχουσι. *Libyes ovem quam Ammonem vocant, Deum habent.* Caussam figuræ ejus ridiculam satis adfert Herodotus *c*. Ait, Herculem à Iove postulasse, ut conspicere Deum liceret. Tandem exoratum Iovem, amputato arietis capite, pelleque villosa, quam ei detraxerat, induta, Herculi se ostendisse. Vera autem ratio ut opinor est, quòd cornua arietis sint symbolum potentiæ divinæ: ut diximus, cum de Iove Ammone ageremus lib. I, cap. XXVII. Ac videmus sic cornuum vocem accipi Psal. LXXV, II. *Cornua impiorum succidam, justorum verò cornua attollentur.* Quamquam & sumere liceat pro animi magnitudine, quæ potentiæ propè individuus comes. Unde Amos VI, 13: *Nonne robore nostro sumsimus nobis cornua?* Ac planum est sic sumere etiam Ovidium in I de Arte:

Vina parant animos: tum pauper cornua sumit.

Jupiter hic Ammon fingebatur barbatus, ut auctor est vetus, sed fabulosus scriptor vitæ Alexandri Magni: quem Pseudocallisthenem dixeris. Ab eo & πολιὸς *d* & κριοκέρατος *e* nuncupatur. Ac talis quoque apparet in veteri nummo, cujus altera in parte silphium conspicitur. Caussam verò cornuum alibi adducam. Gestari numina solere, ex iis liquet, quæ de Heliopolitano Iove sive Apolline, & aliis, diximus. Atque inde etiam lucem capit illud Curtii de Ammone lib. IV: *Hunc cum responsum petitur, navigio aurato gestant sacerdotes; multis argenteis pateris ab utroque navigii latere pendentibus. Sequuntur matronæ, virginesque, patrio more, inconditum quoddam carmen canentes, quo propitiari Iovem credunt, ut certum edat oraculum.* Quamquam de Iove Ammone etiam necessitas urgebat. Nam aliquot passuum millibus aberat oraculum à mari, ac flumine. Unde sacerdotes quasi LXXX, coacti numen ferre: quod fiebat, ut dixi, in navigio aurato. Quod verò Herwartus illa de navigio aurato referebat ad pyxidem nauticam sive magneticam, mari navigantium ducem, id ingeniosiùs, quàm veriùs, dictum puta. Nec in hoc modò, sed aliis multis, præcipue in temporum doctrina, nobilissimi ejusce viri ut eruditionem quidem laudo, sic judicium cogor sæpiùs desiderare. Nimirum nulli Deus omnia concessit.

De Iovis Ammonis effigie & templo, Curtius, ac Raderus pag. 177, & seqq. Filium ejus se jactabat Alexander M. teste Curtio libro IV. Sed refragante matre Olympiade: cujus literæ apud Gellium libro XIII, capite IV.

a *Arietina facie.*
b *Corniger.*
c *Lib. 2.*
d *Canus.*
e *Arietinis cornibus.*

In Goltzii Græcia est nummus Pyliorum in quo vultum cernere est muliebrem capillis promissis, cum duobus in capite cornibus arietinis, vel caprinis. Ob eam cum Iove Ammonio cornuum convenientiam non displicet conjectura Ludovici Nonnii *a*, existimantis esse effigiem Junonis Ammoniæ. Præsertim quando & Pausanias *b* testatur Eleos non Græcis solùm Diis solitos libare, sed etiam Libycis duobus, Junoni Ammoniæ, & Mercurio Parammoni.

Supereit, ut videamus de Cypto: ubi Venus primò templum adepta fuit: atque inde dicta est Cypris, ut ab urbe Cytheta Cytherea, Græcè, Κυθέρεια. Nisi nomen sit ἀπὸ τοῦ κυεῖν, quod est *parere*, quia præsit patientibus. Utrumque apud Festum habes ἔτυμον.

Veneris Cypriæ symbolum Paphi, Tacito teste, continuus erat orbis, latiore initio, tenuem in ambitum, metæ modò exsurgens. Maximus Tyrius orat. XXXVIII albæ pyramidi confert.

a *Commentario in Goltzii Græciam.*
b *In Eliacis prioribus.*

CAP. XVI.

De cultu Cybeles, sive Matris Deûm, apud Phrygas.

EXsolvi, quod promiseram de terris Ægypto vicinis. Nunc bonis avibus per mare, per terras, è Cypro proficiscor ad Phrygas: quod volentibus fiet Romanis. Nam Venus quæ mari orta, sed in Cypro primum suscepta, mater Æneæ: is verò Phryx; à quo Romani Æneadæ vocantur, quia ab Ænea per Albanos reges Romulus descenderit.

Phrygibus imprimis in honore fuit Cybele, sive mater Deûm, quæ & inde Dea Phrygia dicta est. Videtur autem Cybele dicta à *Cubal*, quod sit propagatrix: ut ejusdem sit originis, ac vocabulum *Cabala*. Valde hoc nomen conveniat matri Deûm. Libro II, cap. LII ostendimus, per Cybelen signari Lunam & Terram. At vehementer ratio fugit Alexandrum Neapolitanum, cùm in Genialibus diebus lib. III, cap. XII eandem censet Matrem Deûm, & Matutam, cùm Matuta, unde matutino tempori nomen, eadem sit ac Ino, vel Leucothea; ut vidimus lib. I, cap. XIII. Cybeles erat symbolum duplex: unum lapidis nigri, atque informis: alterum autem forma muliebri. Sanè lapidem Pessinunte pro Dea fuisse ait Livius. Informem lapidem appellat Minucius Felix. Arnobius lib. VI vocat silicem non magnum, coloris furvi, atque atri, angulis prominentibus, inæqualem.

Altera imago erat formæ muliebris: ejusque grandævæ, ac corpulentæ, ut ait Martianus Capella: εὐρυστέρνου *a*, quale Telluris simulacrum refert Pausanias. Capite turrito, quia Tellus turritas sustineat urbes. Unde Lucretius in VI:

Muralique caput summum cinxere corona.

Et Maro in VI:

—— Qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deûm partu, centum complexa nepotes.

Idem veteres nummi docent: ut ille M. Figuli: item ille Juliæ Piæ Augustæ, quæ uxor erat Severi Imperatoris. Vide quæ quia dixi lib. II, cap. LIV, nunc repetere non attinet.

Manu dextra tenebat sceptrum, quo terrarum imperia denotantur. Vel eâ tenebat spicas, ac milium, ad significandum terram frugiferam. Quandoque sinistrâ habens tympanum effingebatur: sive ad rotunditatem terræ, sive ad ventos indicandos. Vel, ut est apud Isidorum, manu clavem tenebat: quo indicatum hyberno tempore terram claudi, quæ vere aperitur, seminibus, quæ hieme fuerant operta, in apertum erumpentibus.

Vestis ei florida, ac discolor: quia color ejusmodi est Telluris, ubi peperit herbas, floresque. Sedens effingebatur quia tellus est immobilis. Id liquet ex Juliæ Augustæ nummo anteà memorato: in cujus altero latere inscri-

a *Lati pectoris.*

ptio est, MATER DEUM. Etiam in nummo M. Voltei bigis insidet duos regens leones. Est & Maronis III Æn.

Et juncti currum domina subiere leones.

Ubi sic Servius: *Ideo mater Deûm curru vehi dicitur, quia ipsa est terra, quæ pendet in aëre.* De hoc dixi lib. II, cap. LII. Sequitur: *Ideò sustinetur rotis, quia mundus rotatur, & volubilis est.* Quod de mundo æthereo puto capiendum. Nec enim existimo Phrygios illos sacerdotes esse amplexos opinionem de diurna terræ versione: de qua alibi dicimus. De numero leonum variabant veteres ipsi. De bigis diximus ex Voltei nummo. Alii quadrigas assignant. Itaque & Heliogabalus, cùm Cybele haberi vellet, currui suo quatuor jungebat leones: ut est apud Ælium Lampridium. Imò & quandoque unico contenti leone. Ita leoni insidentem pinxit Nicomachus, teste Plinio. Etiam in Severi Aug. filiique ejus Antonini Caracallæ nummo, depingitur leoni insidens, dextra crotalum tenens, juxta flumen. Eò juxta flumen, quia statua ejus ritu certo deportari soleat ad fluvium Almonem, ut lavaretur. Testes Valerius Flaccus in octavo Argonaut. & Arnobius in septimo adversus nationes. Crotalum autem etiam adsignant Catullus, Ovidius, Appulejus, alii. Sed nondum diximus, cur finxerint, vel leoni insidentem, vel currui qui à leonibus traheretur. Mihi simplicissima, & verissima hæc ratio videtur, quod Cybele sit Tellus: & inter terrestria animantia leo facilè teneat principatum. Itaque & Atergatin sub cujus simulachro leones forent: Tellurem esse colligit Macrobius: & Phasianam Deam, cujus itidem subjicerentur throno, eandem esse Deam: judicat Arrianus in Periplo. Alias tamen rationes afferunt alii. Diodorus Siculus hanc adfert caussam quod Cybele à leonibus sit educata: nempe ut à cervis Telephus, à columbis Semiramis, à cane Cyrus, à lupa Romulus. Aliam item caussam adducit Ovidius, cujus hæc in IV Fastorum:

—— Cur huic genus acre leonum
Prabeat insolitas ad juga curva jubas.
Nimirum feritas quoniam mollita per illam
Creditur: id curru testificata suo est.

Nec longè abit Servius, cum post verba proximè adlata subjungit: *Ideo ei subjunguntur leones: ut ostendatur, maternam pietatem totum posse superare.* De hoc ex Arriano, Claudiano, Zosimo, dixi lib. II, cap. LIII. Sed rationem ab illa Servii diversam adferunt alii. Nempe quod leonino validissimoque impetu cælestia sidera, sive malis orbes cælestes rapiuntur. Imò aliter quoque Varro lib. XVI rerum divinarum a: *Leonem*, inquit, *adjungunt solutum atque mansuetum, ut ostendant nullum terræ genus esse tam remotum ferumque, quod subigi, colique, non conveniat.* Hinc à Servio subditur: *Ideo Corybantes ejus ministri cum strictis gladiis esse finguntur, ut significetur, omnes pro terra sua debere pugnare.* De hoc etiam vidimus cap. LIII libri memorati. Post hæc caussam etiam adferamus cur, ut ante dictum, crotala sonarent in Phrygiis sacris: uti & tympana, ac cymbala. De eo sic Lucretius lib. II:

a Apud B. Augustinum lib. 7. de Civ. Dei, c. 24.

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu.
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.
Telaque præportant violenti signa furoris;
Ingratos animos, atque impia pectora volgi
Conterrere metu, quæ possint numine diva.

Addamus quoque ex eodem, cur ad sacerdotium Cybeles maximè idonei visi sint evirati. De hoc sic idem Lucretius hæc præmittit:

Gallos attribuunt; quia numen qui violarint
Matris, & ingrati genitoribus inventi sint,
Significare volunt, indignos esse putandos
Vivam progeniem qui in oras luminis edant.

Valde autem eò inclinat animus, ut existimem hoc totum provenisse ex prava æmulatione Circumcisionis divinitus in Dei populo institutæ. Multa enim id genus alia videmus Satanam imitando corrupisse: de quibus lib. I, & alibi, diximus. Atque hæc de sacris Cybelles. Multa scio prætterimus: quæ tamen ad symbolicam pertineant Theologiam. Sed potissima exsecuti simus lib. I, cap. XX; & lib. II, cap. LII, LIII, & LIV. Pinus potissimum in Cybeles sacris gestabatur à dendrophoris, quia pinus in Phrygia abundet, vel quia in eam Attis dicitur conversus.

Tandem vero Cybele Romanis etiam templis est recepta. Lavatio Cybeles, & ejus sacra erant pridie Kal. Aprilis. Nempe quia tum dea è Phrygia advecta fuit ad eum locum, ubi Almo influit in Tiberim, ac priusquam in Urbem deportaretur à sacerdote istic esset abluta. In ejusce igitur rei memoriam, quotannis Dea ad eumpse locum carpento deferebatur: & quidem euntibus ante carpentum etiam Senatorii ordinis viris, atque hoc nudis pedibus, ac similiter post lotam Deam in Urbem revertentibus. Unde Prudentius hymno de Romano:

Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres togatos, Matris Idææ sacris.
Lapis nigellus evehendus essedo
Muliebris oris, clausus argento sedet:
Quem dum ad lavacrum praeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes calceis,
Almonis usque pervenitis rivulum.

Alia etiam multa de hisce sacris occurrunt: sed dixisse memini tribus antehac locis a.

a Lib. 1. cap. 20. lib 2. cap. 52. 53. 54. & hoc ipso lib. 9.

CAP. XVII.

De Iovis simulachro, & rebus ei dicatis.

HActenus de Asiaticis & Ægyptiis numinum symbolis diximus, Græcis, ac Romanis numinibus, suo loco & tempori reservatis. Nunc ea quoque exsequi pergam. Ac nequis ordinem requirat, sequar in eo judicium Marci Tullii: qui in secundo de Legg. sic scribit: *Divos, & ollos, qui calestes semper habiti, colunto: & ollos, quos endo cælo merita vocaverint, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum. Ast olla, propter quæ datur homini adscensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum, delubra sunto.* Ubi videmus tria numinum genera constitui. Primum est Deorum cælestium, sive Consentium ac Selectorum, qui & majorum gentium dicuntur. Alterum est Deorum Indigetum, sive eorum, qui aliquando homines fuerunt, sed ob potentiam, aut utilitatem quam hominibus attulerunt, Dii facti sunt. De qualibus Diis sic Cicero lib. II de Natura Deorum: *Suscepit autem vita hominum, & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent.* Hos cum Cicerone a dixeris *adscriptitios*, ut Græci παρεγγεγραμμένους: vel etiam minorum gentium: nempe quâ forma apud Romanos patricii alii majorum, alii minorum gentium dicebantur. Tertium genus est, ut Cicero vocat, laudum, hoc est, rerum laudabilium, quarum amore & admiratione homines in cælum sunt relati; ut sunt Pietas, Fides, aliaque.

a Lib 3. de Nat. Deor.

Consentes Dii, Romanis XII fuere: cumque his octo alii, ut in universum essent viginti, Selectique dicebantur. In Consentibus sex mares, ac feminæ totidem. Mares fuere hi: princeps Jupiter, frater ejus Neptunus, ac liberi Iovis, Apollo, Mars, Vulcanus, & Mercurius.

Jupiter effingebatur superiori corporis parte nudâ, inferiori autem amiculo tecta. Quo significari volunt animas cælestes perspicere Dei naturam: vulgaribus illis, humilibus, terrenisque curis immersis omnia esse tecta, & obscura.

Idem fingebatur quandoque cum corona regia, sive ex auri lamina: cujus exemplo etiam à Tarquinio Prisco institutum, ut cum corona hujusmodi triumpharetur. Sed sæpe & Iovis effigiem conspicere erat cum corona querna: nempe tum quia quercus Iovi sacra: tum etiam quoniam is vitæ auctor, quæ olim sustentabatur glandi-

di-

dibus: unde & qui civem servasset civis, quernа corona donabatur, tanquam vitæ auctor. Quandoque & cum corona visebatur oleagina, quia arbor ea semper viret, & maximam humano generi utilitatem præstat. Olea tamen non tam Jovi dicata, quam Minervæ; ut suo loco diximus.

Facies Jovis diebus festis, ut ruberet, minio illinebatur, teste Plinio.

Oculi, ut homini, bini: etsi non defuerint, qui cæcum effingerent, quò ostenderent principem debere esse amoris, & odii expertem. Ac contrà de Jovis simulachro tres oculos habente est apud Pausaniam in Corinthiacis: atque addit, caussam videri, quia imperium teneret cæli, maris, atque inferorum: quod tribus Saturni liberis sortitò obtigisse creditur.

Idem, more hominum, cum binis auribus. Cretenses tamen, ut est apud Plutarchum de Iside & Osiride, sine auribus finxere, quia principis non est uni magis aurem præbere, quàm alteri. Notum illud Publii Syri:

Qui statuit aliquid parte inauditâ alterâ,
Æquum licet statuerit, haut æquus fuit.

Jovi coma dividua, secundum Homerum, & Phidiam statuarium. Imò adeò majestatis plenam, ut eâ dicatur totum tremefacere Olympum.

Jovi barba horrida: ut in nummo Dyrrachinorum, ubi & cum capite coronato. Est & Prudentii hymno in Romanum martyrem:

Ars seminandis efficax erroribus,
Barbam rigentem dum Jovis circumplicat.

Et sanè semper barbatum effingi: tradit Lucianus lib. de Sacrificiis. Apud Pausaniam tamen in Eliacis prioribus est de simulachro Jovis imberbi.

Erant simulachra Jovis cum Ægide sua. Nempe sic Deos suos, præcipuè Jovem, & Palladem, figurabant, qui prisco in bello non clypeo solum, vel scuto è pelle uterentur: sed thorace etiam: unde Maro de Ornitho:

Cui pellis latos humeros exemta juvenco
Pugnatori operit.

Laconibus dicebatur αἰγὶς, quod Hesychio exponitur θώραξ. Et, Servio teste, non aliud *agis* in Deo, quàm *lorica* in homine: atque ut hæc, Varrone teste, dicitur, quia ex loro, sive corio fieret: ita αἰγὶς vocabatur, quoniam esset è pelle αἰγὸς, sive capræ. Nec repugnem, si quis
a Gestantem aegidem. hinc Jovem censeat αἰγίοχον *a* appellari: etsi nec displiceat, quod alibi de hac voce adduximus.

Jupiter Thebis, Plutarcho teste, sine manibus fingebatur; ut significaretur principes non debere manus ad dona accipienda faciles habere; quomodò animatos poëta vocat δωροφάγυς βασιλῆας *b*. Sed hoc Thebanis singulare. Alii effinxere sic, ut dextrâ aquilam teneret, quia regum regi conveniret avium regina; vel victoriam, quoniam hæc à summo numine obtingat: sinistrâ verò sceptrum, ut qui esset rex hominumque Deûmque. In Neronis nummo dextra tenet fulmen, sinistra hastam, cum inscriptione, JOVI CUSTODI. Contra in Antonini, ac filii Gordiani nummo, dextra hastam gerit, sinistra fulmen, cum istiusmodi ἐπιγραφῇ: JOVI CONSERVATORI. Jupiter Ὅρκιος, sive jurisjurandi vindex, utraque manu fulmen tenebat: ut est apud Pausaniam in Eliacis prioribus. Nempe nulli magis fulmen convenire visum, quam Iovi. Interim & Saturno ac Marti, Junoni, & Palladi, tributum ut fulmina jacularentur: Summano solùm, ut nocturnum. Dixi de isto quoque, cum alibi, tum lib. III, cap. VIII.

b Donivoros reges.

Iovis Olympii simulachrum sic à Phidia erat efformatum, ut quamvis sedentem effinxisset, appareret tamen, ejus esse magnitudinis, ut si surgeret, templum esset tecto nudaturus: quemadmodùm refert Strabo in VIII. Ac hic quidem cur sedens effingeretur, caussa erat, ut sic meliùs magnitudo ostenderetur. Sed etiam minores statuæ sedentem expressere. Videlicet, quia regi convenit sedere in solio: & sedentes, ob corporis quietem, meliùs animum intendunt ad omnia. Et quia sedentes non movemur locô, sessione Iovis meliùs exprimitur perpetua atque immutabilis mundi gubernatio.

Jupiter inducebatur in tragœdiis vestibus χροιᾶς καλαϊζούσης ἐπὶ τὸ λευκὸν ῥεπούσης μικρόν· *coloris calai lapidi similis ad alborem paulum vergentis*: ut est apud Porphyrium in tetrabiblon Ptolomæi περὶ τῆς τῶν ἱματίων χροιᾶς *a*. a De vestium coloribus.

In denariis argenteis Cn. Domitii Ahenobarbi, est Iovis laureati caput & sacrâ ejus mensa, in qua fulmen trisculum.

Iovi antiquissimis temporibus non videtur sacrificatus taurus. Sanè apud Homerum nuspiam ei videas taurum immolari, sed bovem. Et Macrobius lib. III Saturn. cap. X citat hæc Atteii Capitonis, ex libro primo de jure sacrificiorum: *Itaque Iovi tauro, verre, ariete immolari non licet.* Et colligitur ex Labeone lib. LXVIII, *Nisi Neptuno, Apollini, & Marti, taurum non immolari.* Itaque apud Macrobium ibidem ab Euangelo Virgilius, tanquam juris Pontificii ignarus arguitur, quòd dixerit,

Cælicolûm regi mactabam in litore taurum.

Sed & idem triumphantes album taurum sacrificâsse ait II Georg.

—— Et maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.

Brodæus lib. VI, cap. ult. pro Matone adducit, quod & Xenophon in Cyropædia dicat Persas Iovi sacrificasse taurum album: quodque Julianus epist. ad Libavium meminerit tauri albi Iovi mactati. Equidem existimo, pro gentibus morem variâsse. Alborum boum, qui à triumphantibus mactarentur, meminit & Claudianus in VI consulatu Honorii:

Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

Clitumnus ille fons in agro erat Falisco: ac aquam ejus potam boves reddere candidos, ait Plinius lib. II, cap. CIII. Qua de re etiam diximus lib. II, cap. LXXIX.

De sacrificio Iovis Capitolini sic Donatus ad illud IX Æn.

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum.

Consuetudo, inquit, *permansit, ut vacca & taurus, auratis fronte, & cornibus Iovi Capitolino mactentur.* Ac Servius ad eumpse locum. *Ita enim ornari consueverat.* Nempe majores hostiæ auratis cornibus immolabantur Diis: ut ait Plinius lib. XXXIII, cap. III. Minores verò, etsi non inaurarentur cornua, coronabantur. Unde Iuvenalis Sat. XIII:

Quæque coronata lustrari debeat agna.

Unde colligimus hoc etiam habuisse locum cùm Iovi sacrificaretur. Nam Iovi quoque ovem immolatam indicat illud Macrobii libro I Saturnal. cap. XV: *Ovem, idulem dictam, omnibus idibus Iovi immolatam à Flamine.*

De Ariete Iovis Ammonis: Clemens lib. X Recog. nos lib. 3, cap. 74.

Equus apud nonnullas gentes Iovi sacer. Festus *b*: b In October equus.
Apud Sallentinos Menzanæ Iovi equus dicatus vivus conjicitur in ignem. Ubi pro *Menzanæ* videtur legendum *Mazani*, vel *Mezani*: ut diximus hujus operis lib. II, cap. XXXIII.

Etiam ovis mactata Iovi. Ovidius lib. II Fast.

Inque Iovis summa caditur arce bidens.

Huc quoque referendum, quòd in fœderibus sanciendis ante aras porcus cæderetur. Unde Maro:

Post iidem inter se posito certamine reges
Armati Iovis ante aras, paterasque tenentes
Stabant, & cæsa jungebant fœdera porcâ.

Ubi Servius culpat, quod *porca* dixerit pro *porco*. Sed abunde ex Cicerone, & Tranquillo, poëtam defendimus in Oratoriis Institut. lib. I, cap. IX, sect. XI.

c Pag. 87. edit. Rom.
d Perfecta perfecto, altivolus cælesti.
e Ob nominis cognationem.

Ex avibus dicata Iovi aquila: cujus duas caussas promit Eustathius in Iliad. A *c*. Una quia conveniat τελήεντι τελειότατον, ὑψίστῳ ὑψιπέτης *d*. Altera autem διὰ τὴν κατὰ τοὔνομα κοινωνίαν *e*. Nempe quia, ut ait, Iupi-

ter

ter est aër æthetius: ἀὴρ verò, & αἰετὸς ut Græci aquilam vocant, videantur derivari ab eodem verbo, ἄω, quod est πνέω, sive spiro. Quia verò sacra hæc avis Jovi, eò pictoribus & poëtis insidebat Jovis sceptro, ut apud Pindarum, vel capiti, ut apud Aristophanem, de quo in Minerva dicemus.

Jovem quoque, uti & Latonam, perdicibus delectati, apud Ælianum legere est lib. x de Animalibus, cap. xxxv.

Jovi etiam dicavere culmina Olympi, Idæ, aliorumque excelsorum montium: ut ait Maximus Tyrius orat. xxxviii, Utrum diis dicandæ sint statuæ. Jovi item è plantis dicata quercus, esculus, fagus, omnesque arbores glandiferæ: ut ex Varrone, Plinio, Festo, atque extremo lib. v, nempe in Plantarum historia dicebamus.

Ex inanimis Jovi Hercæo sacra erat maceries ædium; ut antea expositum.

Cap. XVIII.

De Neptuni simulachro, deque dicatis ei animantibus, plantis, & rebus inanimis. Cur præfectus idem rei equestri, deque ludis in honorem ejus Circensibus.

A Jove summo venio ad fratrem Neptunum: qui effingebatur conchæ, velut curtui, insistens: eam concham protrahebant equi marini, priori corporis parte equum referentes, posteriori desinentes in piscem. Unde Statius xi Thebaidos:

Illic Ægæo Neptunus gurgite fessos
In portum deducit equos: prior haurit habenas
Ungula: postremi solvuntur in æquora pisces.

Tridentem verò manu gestabat, sive ob triplicis aquæ naturam, sive quia piscatoribus ejus usus sit, ad quædam genera piscium capienda; ut alibi dictum.

In nummis quibusdam videas caput Neptuni capillis, barbaque, promissis, ac undatum more crispantibus. Inscriptio autem ejusmodi est: C. MARIUS C. FILIUS. A tergo videas hippopotamum bigas regentem, ac delphinum anchoræ circumvolutum. Credo, Arpinati illi septies consuli, Mario hoc symbolum placuit quia à mari Marius videretur non incommodè deduci, ac Neptuni filius vellet haberi. Uti & posteà Sextus Pompejus, Magni filius, Siciliæ, & maris dominus, avebat Neptuni filius vocari, eoque marini sive cærulei coloris veste gaudebat: ut est apud Dionem lib. xlviii.

Neptunum cum nigro solere capillitio effingi, Luciano traditum lib. de sacrificio. Poëtæ tamen κυανοχαίτην, hoc est, cæruleâ præditum cæsarie appellant: ut ait Phurnutus. Præterea, ut Minervæ cæsios tribuunt oculos: ita Neptuno cæruleos, ut de utrisque testis est Cicero in primo de Nativ. Deorum. Hi verò colores non aliter differunt, quam quòd cæsius minus sit cæruleo. Imò corpore etiam cæruleus Neptunus. Unde Ovidius i Metam.

Nec cœlo contenta suo est Jovis ira; sed illum
Cæruleus frater juvat auxiliaribus undis.

Nimirum hæc inde sunt, quòd mare sit cæruleum. Unde & Nereus, marinus itidem Deus, propterea cærulus dicitur Ovidio epist. Dejaniræ:

Quà latam Nereus cærulus ambit humum.

Et de Glauco, itidem marino numine, legas xiii Met.

—— Et cærula brachia vidi,
Cruraque pinnigero curvata novissima pisce.

Lato item pectore fingitur Neptunus: unde Homerus
a Vers. 478. Iliad. B a.

Ὄμματα καὶ κεφαλὴν ἴκελος Διὶ τερπικεραύνῳ,
Ἄρεϊ δὲ ζώνην, στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.
Oculis & capite similis Jovi gaudenti fulmine,
Marti autem balteo, pectore verò Neptuno.

Est & lib. vii Ἀνθολογίας, de eodem:

Ἐγγύθι δ' εὐρύστερνος ἐφαίνετο κυανοχαίτης.

Propè verò lato pectore apparebat cæruleas comas habens.

Item Valerius Flaccus lib. ii Argon. a a Vers. 490.

—— Neque enim tam lata videbam
Pectora, Neptunus muros cùm jungeret astris.

Ex quadrupedibus Neptuno dicatus est equus. Quem tridente suo excitasse dicitur. Virgil. i Georg.

—— Tuque ò cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridente,
Neptune.

Ubi sic Servius: *Fabula talis est. Cum Neptunus, & Minerva, de Athenarum nomine contenderent, placuit Diis, ut ejus nomine civitas appellaretur, qui munus melius mortalibus obtulisset. Tunc Neptunus, percusso litore, equum, animal bellis aptum, produxit: Minerva, jactâ hastâ, olivam creavit: quæ res est melior comprobata, & pacis insigne. Ut autem modò Neptunum invocet: caussâ ejus muneris facit, quia de equis est dicturus in tertio. Alioquin incongruum est, si de agricultura locuturus numen nvocet maris.* Subjungit deinde de nomine hujus equi, quem aliqui *Scythium*, alii *Schironem*, alii *Arionem* junt appellatum. Idem de caussa, cur equum dicârint Neptuno. Eam ait esse velocitatem equi, quâ refert Neptunum, sive mare. Ac similiter quoque Castorem, & Pollucem habere equos in tutela, quia stellæ eorum sint velocissimæ. Addit deinde Servius equum primum in Arcadia, juxta aliquos, visum: juxta alios in Thessalia: ac propterea à Thessalis institutum fuisse certamen equestre, sacrum Deo, qui Græcis ἵππιος Ποσειδῶν, Latinis *Neptunus equestris*. De quo numine pleniùs mox loquar. Subdit deinde, ut discrepent scriptores, prinsne equus, an pullus editus sit. Item tradi à nonnullis, Saturno, liberos suos devoranti, pro Neptuno equum objectum. Quo modo si servatus sit Neptunus, nihil mirum si equum amarit præ cæteris animantibus. Aut si Illyrii, in memoriam ejus rei, quod ibidem legas, *quotannis ritu sacrorum equum soleant aquis immergere: hoc autem ideò, quòd Saturnus humoris totius, & frigoris Deus sit.* Ubi vide, an non pro *Saturnus* rescribi debeat *Neptunus*. Nam Saturnus non humidus est, sed siccus. Sunt & alia, quæ ostendant, quàm equus sit Neptuno gratus. Fabulantur enim in equum se convertisse, ut cum Cerere concumberer. Et Luna, cujus sidus humidum, Orpheo sive Onomacrito φίλιππος dicitur: Item Parthi, & Thraces, fluminibus mactabant equum, ut ventis Spartani. Itaque Galieni nummo videas equum, qui in piscem desinat cum inscriptione NEPTUNO CONS. AUG.

Neptuno taurum immolatum, indicat Homerus Iliad. xi.

Ταῦρον δ' Ἀλφειῷ, ταῦρον δὲ Ποσειδάωνι b. b Taurum Alpheo, taurumque Neptuno.

Ac similiter Maro iii Æn.

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcer Apollo.

Etiam Homeri est initio Odyss. Γ.

—— Ἐπὶ θινὶ θαλάσσης ἱερὰ ῥέζον
Ταύρους παμμέλανας Ἐνοσίχθονι κυανοχαίτῃ.
—— In litore maris sacra faciebant
Tauros totos nigros Neptuno cærulei capilli.

De cruribus verò taurorum ei sacrificatum, cognoscimus ex Iliad. Λ & Γ.

Quia Neptunus est maris potens, hinc quoque ad regnum ejus pertinent innatantes in eo piscium greges. Præ aliis phocæ, Neptuni custodes: maximeque delphini: quippe qui eo in piscibus loco sint, quo in quadrupedibus leo, in avibus aquila. Præ piscium etiam multis Neptuno sacer pompilus, ex eo dictus ἱερὸς ἰχθύς: ut Pancrates Arcas tradidit libro, quem *Marina opera* inscripsit: nec Neptuno solùm esse gratum, acceptumque; sed etiam diis Samothraciæ præsidibus ab eodem proditum fuit: ut auctor est Athenæus lib. vii c. c Cap. 7. sive pag. 282.

Neptuno quoque dicata anas, ut est apud Eustathium in Iliad. Λ d: ubi & caussam hanc adfert, quia Neptunus d Pag 87. edit. Rom.

signet naturam liquidam: & ἡ νῆσσα *a* dicta sit ἀπὸ τοῦ νεῖν, νήχειν, τὸ κολυμβᾶν *b*. *a Anat.* *b A natando.*

E plantis maximè sacra Neptuno pinus, quia per idonea est navigiis materies.

Hoc quoque ad Neptuni regnum pertinet, quòd terras movet unde Σεισίχθων, & Ἐννοσίγαιος est appellatus. Credebant enim antiquissimi terræ motum esse ab aquis terras subeuntibus. Qua de re dictum nobis lib. II, cap. LXXVII. Ac, nisi me fallit conjectura, inde etiam fuerit, quod murorum fundamenta crediderint in Neptuni esse potestate. Nam primò fundamentis, inde urbibus, terræmotu periculum est. Virgilius lib. II Æn.

Hic ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum:
Neptunus muros, magnoque emota tridente
Fundamenta quatit, totamque à sedibus urbem
Eruit.

Ad quæ verba poëtæ hæc Servius annotavit: *Notandum, quod Deos facit, opera sua evertere, ut portas Junonem, quarum Dea est. Nam & portam luminis nascentibus præbet. Arces Minervam: legimus enim, Pallas, quas condidit arces. Neptunum muros: ipsi enim fundamenta sunt consecrata, cujus & moventur arbitrio. Unde ἐνοσίχθων, dicitur, hoc est, terram movens aquæ concussione; sicut terræmotus continent opiniones.*

Neque Neptunus solum Deus marinus, sed etiam equestris, qui Latinis Consus dicebatur. De hoc sic Servius in illud VIII Æn. *Magnis Circensibus actis. Rapta Sabina Consualibus, hoc est, mense Martio. Consus autem est Deus consiliorum: qui ideo templum sub Circo habet, ut ostendatur, tectum esse debere consilium, inde &, quod Fides panno velata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet, & velata. Ideo autem dicato Consi simulachro rapuerunt Sabinas, ut tegeretur initum de raptu consilium. Iste Consus & Equestris Neptunus dicitur: unde etiam in ejus honorem Circenses celebrantur.* Ubi pro *eques Neptunus* rescripsi, *Equestris Neptunus*: secundum id quod paullò præcesserat: *Romulus celetes se Neptuno, equestri Deo, qui & Consus dicitur, editurum proposuit.*

Miretur aliquis, Neptunum etiam rei præfectum equestri. Unde hoc sit, bifariam dilucet: prout Neptunus vel ἱστορικῶς attenditur, vel φυσικῶς. Si ἱστορικῶς considerès, inde fit, quòd Japetus Noë filius, vel potius Japetonidæ, cum novas quærerent terras, partim navibus transmiserint mare; partim equis magna terrarum spatia transcurrerint. Atque de hoc dictum nobis lib. I, cap. XV. Sin φυσικῶς ratio Neptuni habeatur, Neptunus fuerit mare, ac per equum Neptunium intelligetur navigium: quod & Neptuni currum dixere. Vide, quæ de isto attulimus hujus operis lib. II, cap. LXXX. Hujus equestris Neptuni aliquis fortasse imaginem desideret. Sed nihil nunc occurrit. Et nullam se invenisse figuram apud antiquos, agnoscit etiam Vincentius Chartarius lib. de Imaginibus Deorum, capite de Neptuno Februarium mensem Neptuno Equestri dicavere Romani: nempe quia tum Sol sit in Aquario: aquis vero præsit Neptunus, cui dicatus est equus, ut anteà vidimus.

Neptuno sacri erant ludi Circenses. Lactantius lib. VI, cap. XX: *Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno adtributa sunt, ludi autem scenici Libero, Circenses Neptuno.* Etiam Servius in VIII Æn. Circenses ait sacratos Conso, sive Neptuno equestri. Verba ejus proximè vidimus.

CAP. XIX.

De Apollinis simulachris, picturis: ac dicatis ei animalibus, & plantis.

NUnc Apollo nos vocat, atque ut suum in simulachrum ac res sibi sacras paullum oculos defigamus, exposcit. Sol non veterascit, sed novus, ac juvenis semper renascitur. Eoque, ut pueritia capillata esse solet, etiam talis fingitur Apollo, eo justiùs, quia radii ejus capillorum, quos de se spargit, effigiem præbent. Diximus de hoc lib. II, cap. XII. Hinc igitur Apollo Græcis vocatur ἀκερσεκόμης, &, quod apud Pindarum, ἀκερσεκόμας, h. e. *intonsus*. item, κυροτρόφος, quasi *alens capillos*, sive crinitus. Ac Christodorus, poëta Thebanus, ei tribuit ἄδετον πλόκον, *cæsariem solutam, ac fluentem*. Est & poetæ Ithyphallici:

Phœbus comosus, Hercules lacertosus.

Ob eampse caussam Athenis consuetudo erat, ut qui ex ephebis excederent Delphos proficiscerentur ac comæ primitias Apollini dicarent. Imò jam temporibus Thesei hunc morem obtinuisse ait Plutarchus. Ac in Ἀνθολογίᾳ est epigramma, quo Lyco se Phœbo ait primum sacrare capillitium. Martialis similiter in primo epigr.

Hos tibi Phœbe, vovet totos à vertice crines
Encolpus domini Centurionis amor.

Etiam Apollo coronatus lauro, ut Bacchus hederâ. Oppianus de utroque in primo de Venatione *a*: *a Vers. 364.*

Φοῖβον δαφνοκόμην καὶ κισσοφόρον Διόνυσον.
Apollinem laurea redimitum, & hederam gestantem Bacchum.

Hujus quoque rei caussam attulimus ibidem.

Apollinem puerili formâ, ut Mercurium pubescentem, Jovem barbatum effingi solere: apud Lucianum legas lib. de Sacrificiis. Tertullianus lib. I contra gentes, cap. X: *Imberbis de Apolline, virgo de Diana consecratur.*

Apollini semper forma juvenilis, quod commune habet cum Baccho. Ac ille quidem semper juvenis, quia Sol non veterascit, sed eodem semper est vultu: Bacchus autem, quoniam hilaritas, quam vinum adfert, juventutem conservat. Unde Tibullus lib. I, eleg. IV.

Solis æterna est Phœbo, Bacchoque, juventa:
Nam decet intonsus crinis utrumque Deum.

Etiam apud Macrobium lib. I Saturn. cap. XVIII legas de *Liberi patris simulachro, partim puerili ætate, partim juvenili.* Subjungit deinde, ut in magna Græcia, vel Neapolitanis saltem, Ἥβων nuncupatus sit: nempe ἀπὸ τῆς ἥβης, quasi puberem, & adolescentulum dixissent. Verba ejus sunt: *Uti Græci ejus, quem Baccapea, item quem Brisea appellant, & ut in Campania Neapolitani celebrant Hebona cognominantes.* Atque hoc firmat tabella marmorea vetustissima, quam Neapoli inventam, & penes Actium Syncerum fuisse, scripsit antè seculum & ampliùs Petrus Summontius, notis *b* in Uranien Joviniani Pontani. Initium est ΗΒΩΝΙ ΕΠΙΦΑΝΕΣΤΑΤΩ ΘΕΩ. Habes integram ibidem, & apud Appianum, & in Collectione Gruteriana pag. XXXVI, num. V. Sunt & denarii, in quibus quendam conspicere est facie juvenili, pulchra, ac decentibus ornatum cincinnis. Inscripta est N litera: quod Pighius interpretatur Nomius: ut sit Apollo nomius sive pastoralis. In altera parte sedent ædiles inter modios duos spicis plenos. Nomina adscribuntur hoc pacto: EX S. C. CN. CARBO. C. F. M. SILAN. L. F. Sunt isti Cn. Papirius Carbo, & M. Junius Silanus: qui ædiles plebis fuere anno Urbis IↃCXXIII, L. Opimio Nepote & Q. Fabius Max. Æmilianus. Videntur autem hac figura voluisse signare, se instar Apollinis Nomii populum velle ubertim pascere annona. *b Pag. 9. edit. Cratandri an. 1531.*

Nec tamen quod de forma adolescentis dicimus, perpetuum est. Nam & virili, ac senili etiam forma effictum, Macrobius testatur loco ante signato. Lucianus item, cum retulisset, qua ratione aliqui Apollinem effinxerint barbatum, addit, quomodo ab his culparentur alii, qui facerent imberbem, esse enim hoc signum imperfectionis, quæ à Diis abesse debet.

Cum verò Apollo formosissimus sit totus, tum seorsum ejus humeros laudat Valerius Flaccus in secundo Argonauticôn *c*. *c Vers. 492.*

Nec tales humeros, pharetramque gerebat Apollo.

Et sane in Diis hos quoque attendi, arguit, quòd Maro I Æn. laudaturus Æneam dicat,

Os humerosque Deo similis.

Addit Valerius de pharetra. Nam cum hac, & sagittis, effingi solet. Eo signabatur, radiis Solaribus cuncta penetrari. Rationem illam adfert ex Porphyrio Servius. Est etiam cùm effingitur unâ manu arcum, & sagittas, gestans, cujus caussam vidimus; altera autem tres Charitas, quo quid signetur, indicat Macrobius lib. I Sat. cap. XVII: *Ideo Apollinis simulachra manu dexterâ Gratias gestant; arcum cum sagittis sinistrâ; quod ad noxam sit pigrior, & salutem dextra manus promtior largiatur.* Etiam cum lyra, vel cithara, effingitur, ad signandam suavissimam illam ἁρμονίαν sive concentum, quem ex cælorum motu oriri Pythagorici ac Platonici, tradiderunt. Georgius Codinus de rebus Constantinopolitanis: Κιθάραν ἐπὶ χειρῶν πλάττουσι τὸν Ἀπόλλωνα, οἱονεὶ τὸν Ἥλιον τὸν πάντα ἁρμονίζων· χρώμενος γὰρ τοῖς λοιποῖς ἄστρασι καὶ τίκτει, καὶ ζωογονεῖ. *Fingunt Apollinem manibus tenere citharam: videlicet quòd Sol omnia temperet. Si enim cùm cæteris stellis conferatur, omnia & gignit, & producit.* Pertinet huc quoque illud Plutarchi lib. περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας sub finem: Οἱ πάλαι Θεόλογοι πρεσβύτατοι φιλοσόφων ὄντες, ὄργανα μουσικὰ θεῶν ἐνεχείριζον ἀγάλμασιν· οὐχ ὡς λύραν που καὶ αὐλὸν, ἀλλὰ οὐδὲν ἔργον οἰόμενοι θεῶν, οἷον ἁρμονίαν εἶναι καὶ συμφωνίαν. *Prisci Theologi, Philosophi vetustissimi, instrumenta Musica in manus Deorum imaginibus posuerunt: non sanè quòd eos lyrâ, aut citharâ ludere putarent; sed quòd nullum Deo opus convenientius esse judicarent, quàm consonantiam, & harmoniam.*

Lacedæmonii verò ut eum effinxerint, hisce verbis Zenobius tradit centuriâ I Prov. LIV: Τὸν Ἀπόλλωνα τετράχειρα, καὶ τετράωτον ἱδρύσαντο Λακεδαιμόνιοι, ὥς φησι Σωσίβιος, ὅτι τοιοῦτος ὤφθη τοῖς περὶ Ἀμύκλας μαχομένοις. *Apollinis statuam Lacedæmonii quatuor manibus, totidemque auribus collocârunt, ut refert Sosibius: quia talis visus est ad Amyclas pugnantibus.* Puto, hoc significare voluisse, Apolline sive Sole vel Deo, nihil esse potentius: nec quicquam esse, quod non audiat, vel intelligat. Possis & de IV auribus eò referre, quod auditus sit sensus doctrinarum, quarum præses Apollo. Verisimilius tamen id foret, si Athenis symbolo hujusmodi usæ forent. Major enim istic honos doctrinæ quàm Lacedæmone.

Phœbi etiam sive Apollinis symbolum habemus in quibusdam nummis aureis, & argenteis, in quibus inscriptum L. PISO. FRUGI. ac videtur is esse Calpurninus Piso, qui primus cognomen Frugi adeptus, inque quæstura hos nummos cudit anno Urbis IↃC. I. In horum uno latere est caput Phœbi intonsi, ac pharetrati, inque nonnullis laureati, cumque longis cincinnis: in aliis item cum lituo, in aliquis cum tripode. In altero latere est equus laxis currens habenis, insidente puero cum palma, aut face. Equi cursus denotat velocitatem temporis, quod motu Solis metimur. Puer signat Solem non senescere. Palma indicat tempus omnia vincere: uti fax, omnia illustrare, vel etiam cuncta absumere.

In pluribus Apollinis Sminthii delubris simulachro Dei mus erat subjectus, qui pedibus numinis premeretur. Ejus rei caussam cognoscere ex ipso Sminthei nomine: de quo diximus lib. III Oratoriarum Institutionum, cap. II, sect. II. Insidentem regali solio describit Martianus Capella lib. I *a*: *Pythius, throno, quo insidebat, exsurgens, Musas jussit occurrere.* Et quid impedit, quo minùs etiam appingamus, qua ratione eopse libro Apollinem cum IV descripserit urnulis? Verba ejus sunt: *Ac tunc Latoium conspicati, edito considentem, arduoque suggestu, atque in conspectu quatuor urnulas adopertas vicissim atque alternis inspectionibus enudare, quæ diversâ specie, metallisque formatæ. Nam una ex ferro, quantum conjici potuit, duriore; alia ex argenti fulgentiore materie; tertia liventis plumbi fusili robore videbatur. At verò propior Deo perlucentis vitri salo renidebat. Singulæ autem rerum quædam semina, elementaque gestabant. Nam flamma flagrantior, & ab ipsius cecaumenis exantlata fomitibus ex ferri prædicta anhelabat urna: quæ tamen vertex Mulciberi dicebatur. Alia etiam, quæ fuerat ex argenti materie præferebat serena fulgentia, & vernantis cæli temperie renidebat. Hanc dicebant Risum Jovis. Illa verò metalli gravioris plena undosæ hyemis, atque algidi rigoris, nec non etiam pruinarum. Hæc Saturni vocabatur Exitium. At verò sali resplendentis, atque ad ipsius Dei dexteram sita, aëris totius seminibus erat referta. Hanc Junonis Vbera memorabant. Ex his igitur urnis Deus alternatim, quantum dispositis sat erat, hauriebat. Nam quoties orbi complacito vitalis spiritus salubres ministrabat auras, ex illa argenti clementia aëris hausti permiscens semina temperabat. Cùm verò pestem diram commeritis mortalibus minabatur, aëris similiter anhelos ignes, aut torpentis frigoris venena miscebat, & in affligendum meare cogebat orbem.*

a Pag. 8.

Nunc de iis videamus, quæ antiquitas sacrarat Apollini, quæque immolarit. Ac priùs de animantibus.

E quadrupedibus Apollini sacer lupus: unde & Delphis in Apollinis templo erat æneus lupus. Sanè Delphis cultum esse lupum etiam Ælianus auctor est in historia Animalium lib. XII, cap. XL. Ac caussam adfert quòd ea in urbe aurum sacrum furto surreptum, inque Parnasso defossum, lupus detexisset. Etiam mater Apollinis Latona ex Jove gravida in lupum, (nisi potiùs lupam) conversa fuit, ne Juno rescisceret. Imò & lupi formâ peperit Apollinem. Adhæc Apollo ipse dictus est *Lycius*, à λύκος quod est lupus: nisi potiùs à λύκη, h. e. lux; de quo dictum lib. II, cap. XII. Sanè Eustathius *a* caussam petit à nominis similitudine, quam λύκος *b* vocabulum habeat cum λύκη *c*, unde & ἀμφιλύκη *d*. Juvencum sacrificatum Apollini, indicat Martialis epigrammate ad eum, quod est lib. IX *e*:

Felix tunc ego debitorque voti,
Casurum tibi rusticas ad aras
Ducam cornibus aureis juvencum.

a In Iliad. α pag 87. edit. Rom.
b Lupi.
c Lux.
d Diluculum.
e Epigr. 43.

De auratis verò cornibus ait, quia in majoribus hostiis hæc consuetudo obtineret: ut ex Donato diximus, cum de Jovis sacrificiis ageremus.

Apollini taurum immolatos, semel iterumque Homerus Iliad. A. Ac de tauro similiter Maro III Æn.

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcer Apollo.

Nec semper tamen victima erat taurus sed etiam aries, item capra, vel hircus: ut ex eodem Homero cognoscimus. Apollini albos esse capros immolatos, scimus etiam ex Livii lib. XXV. Ac propterea & Homero, ut Apollinari viro, alba capra sacrum faciebant Jones: ut Agellius significat ex Varrone lib. III, cap. XI. Diximus de eo lib. I, cap. XIII.

Ovem Apollini sacrificatam, atque hoc cum Deorum pluribus commune habere, indicat illud Maronis IV Æn.

——Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo,
Junoni ante omnes.

Etsi hic videri possit dictum ex Afrorum consuetudine. Nam de Didone imprimis est sermo. Sed de ovibus, imò & de capris, clarè Homerus Iliad. A *f*. f Vers 58.

Αἴκέν πως ἀρνῶν κνίσσης, αἰγῶν τε τελείων
Βούλεται ἀντιάσας ἡμῖν ἀπὸ λοιγὸν ἀμῦναι.
Si fortè ovium nidorem, caprarumque perfectarum
Vult assecutus nobis pestem avertere.

Ex avibus Apollini sacri sunt cygnus, & corvus: quorum hic Ovidio propterea dicitur *Phebejus ales*, Ausonio *Phœbejus oscen*. Ac cygnus quidem, quia candore suo lucem refert, diei est symbolum: corvus, ob nigrorem, est Symbolum noctis. Hinc Appulejus lib. II Floridorum: *Cum duo colores præstabiles forent, piceus, & niveus,*

qui-

quibus inter se nox cum die differunt; utrumque colorem Apollo suis alitibus condonavit; candidum olori, nigrum corvo. Præterea cygnus moriturus canit suavissimè: quod ipsum Apollo facit lyrâ. Adhæc Apollo est augur: & utraque ales voce & volatu dat augurium. Eustathius in Iliad. A a: Καὶ κύκνος ἢ τῷ Ἀπόλλωνι, οὐ μόνον διὰ τὸ ᾠδικὸν, καὶ μαντικὸν, ἀφιέρωται· ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ λευκὸν, ὅπερ ἐκ τοῦ λεύσσειν, ἤτοι βλέπειν, παράγεται· οὗπερ Ἀπόλλων ἐστὶ χορηγός. *Et cygnus quidem Apollini sacer, non solùm propter cantum, & vaticinium; sed etiam ob alborem, λευκὸν, quod à λεύσσειν, videre, cujus auctor Apollo.*

a Pag 87. edit. Rom.

Corvi augurium erat funestum, quia aves hæ cadavera consectentur. Sic mortem strepitu suo significâsse creduntur Alexandro M. Babylona ingressuro, & M. Ciceroni, cùm fugeret percussores ab Antonio immissos.

Atque eandem ob caussam Apollini sacer erat accipiter: nempe ὡς μαντικὸς ὄρνεον b. Quam rationem adfert Græcus Aristophanis scholiastes εἰς Ὄρνιθας c. Atque addit cùm Iovi esset dicata aquila, convenienter accipitrem qui minor est aquilâ, dicatum fuisse Apollini, ut Iovis ministro: Eustathius in Iliad. A d geminam adfert rationem cur sacer sit Apollini. Verba sunt: Ἱέραξ ἱέρωται Ἡλίῳ Ἀπόλλωνι, διά τε τὸ ὀξὺ τῆς κινήσεως, ὠκυπέτης γὰρ ὁ ἱέραξ, καὶ ὁ ἥλιος ἢ ὀξυκίνητος· καὶ διὰ τὴν ἐξ ἐτυμολογίας συγγένειαν· καὶ γὰρ ἵεται ῥᾷον ὁ ἥλιος. ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ ἱέραξ ὠνόμασται· ὅθεν καὶ Δήλιος ἐπιθετικῶς ὀνομάζεται, ὡς δῆλα, καὶ εὔορατα πάντα ποιῶν. *Accipiter Apollini consecratus ob velocem motum, celeris enim volatus accipiter, & Sol rapidissimi cursus. hinc affinitas vocum, quod ut Sol volubili gradu omnia permeet (ἵεται:) sic & appellatio accipitris (ἱέραξ) inde procedat. Quippe solenne epitheton Apollinis, Delius, quòd manifesta (δῆλα) & conspicua omnia reddat.*

b Avis, augurio captando idonea.
c In fontium, quæ incipit Δολερόν.
d Pag 87. edit. Rom.

Porrò accipitrem non semper pingebant adsistentem Deo; sed etiam faciebant capiti insistentem: ut inferiùs in Minerva dicetur.

Sed & gallus Apollini dicatus, teste Pausania in Iliacis prioribus, sive lib. v: nempe, ut idem ait, quia diem annuneiat; unde *lucis avem* vocat Martialis e. Æsculapio quoque, Medicorum Deo, sacer fuit, quia symbolum est vigilantiæ, quæ virtus plurimùm dedit Medicum: uti & animarum Medicos, ac pastores: unde gallus à Christianis solet imponi templis, ut diximus lib. III, cap. LXXXVI.

e Lib. epigr.

Etiam fabulosæ gryphes dicabantur Apollini, hoc est, Soli, cujus currum quandoque à gryphibus trahi finxere. Nempe uti Sole nihil vel potentius est, vel velocius, ita fabulosâ hac ave nihil vel pernicius creditur, vel potentius: ad quod significandum ei caput tribuêre aquilæ, qua nihil in avibus pernicius; corpus autem reliquum leonis, quo nihil in quadrupedibus est potentius. Aures verò addidere eandem ob caussam, propter quam Apollo Lacedæmoniis τετράωτος colebatur. Vide & quæ dixi lib. III, cap. C.

E piscibus Apollini is dicatus, qui κίθαρος vocabatur: ut est apud Athenæum lib. VII. Creditur id factum ob convenientiam nominum, quia Apollo citharâ canit. Etiam delphinum ei fuisse dicatum, diximus alibi. Fortassè origo ex fabula de Arione citharœdo.

Imò etiam è piscibus thonnum esse Apollini sacrificatum, ex Antigoni Carystii libro de Dione docuit Athenæus lib. VII, cap. XX.

Apollo etiam Delphicus serpentis symbolo colebatur. Atque inde vocabatur Pythius: nempe à פתן, *pethen*, aspis. Imò & Pythonissa, quia, instar Apollinis, fatidica, eò, 1 Sam. XXVIII, 7, vocatur domina אוב, *ob* sive *oph*, h.e. serpentis. Sanè ab *oph*, est Græcum ὄφις, & Οὐβαῖος, quod Orus exponit basiliscum: atque ait solere Diis ex auro circumponi. Sed de his alibi etiam dictum.

Ex insectis Apollini sacra fuit cicada: de quo vidimus lib. II hujus operis, cap. XII.

E plantis Apollini sacra fuit laurus: in quam conversa est Daphne, secundum poëtas, qui lauro, tanquam Apollinares viri, coronabantur. Pluribus de hoc egimus lib. II, cap. XII.

Etiam ei dicavere hyacinthum, oleastrum, myricam, & juniperum: ut in plantarum historia dictum. Imò & olea non solùm Minervæ, sed etiam Apollini dicata: ut itidem vidimus in eadem, & lib. II, cap. XII.

CAP. XX.

De simulachris Martis, Vulcani, & Mercurii: ac animantibus, aliisque quæ iis sacravit antiquitas.

De tribus Deorum Consentium vidimus. Totidem supersunt, Mars, Vulcanus, & Mercurius: de quibus nunc ordine agemus.

Mars figuratus formâ militis. Tertullianus lib. I adversus gentes, cap. X: *Senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, in Vulcano faber ferri consecratur.*

Nec satis est attendere schema militare. Vultus etiam truculentum spirat. Idem latus humeris, ac pectore, quod Græci εὐρύστερνον dicunt. Seneca in Hippolyto:

Æquas Herculeos jam juvenis toros,
Martis belligeri pectore latior.

Poëta hyphallicus:

Nemo est ferocipectorosior Marte.

Mars habitu fingebatur χροιᾶς πυρώδης ἀληθινῆς coloris ignei, vereque flammei: ut ait Porphyrius in tetrabiblon Ptolomæi.

Apud Spartanos Mars catenis vinctus colebatur: nempe ne à gente ea posset recedere. Uti ab Atheniensibus colebatur Victoria absque alis: videlicet ne posset avolare. Sed nihil ejusmodi simulachra nationibus illis profuere. Nam & sæpe avolavit Victoria, & Mars tandem perdidit Spartanos.

Hoc numen in rusticarum ædium foribus effingebatur, quasi dicere vellent, Mars exesto, bellumque quatenus fieri posset, debere propulsari. a

In Martis præsidio erat ignis, ex Pythagoreorum doctrina. Nam receptior opinio Vulcano dicabat. Verùm aliter Philolaus, Pithagoricos secutus. His eò Mars præfectus igni, quia calidus, & siccus: Bacchus aëri, quia calidus, & humidus: Saturnus aquæ, quia hæc calida, & humida: Pluto terræ, ut frigidæ & siccæ. Vide quæ ex Pythagoræorum, & Platonicorum opinione scribit Proclus in secundum Euclidis.

a E Chartario quem Verderius vertit pag 259. sed vellem addidisset autorem.

In tutela quoque Martis erant non milites modò; sed etiam gladiatores. Tertullianus lib. de Spectaculis: *Martem, & Dianam, utriusque* (gladiatorii, & venatorii) *ludi præsidem novimus.* Item Salvianus Massiliensis lib. VI de Gubernatione Dei: *Colitur namque & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palæstris.* Ubi *arenas*, ut sæpe ea vox osorpatur, pro amphitheatro dixit: quod arenâ sternebatur, ut sanguinem pugnantium imbiberet.

Ex quadrupedibus Marti sacer equus: non apud Myssios modò, de quibus testis est Florus: sed etiam Romanos, Festus: *Equus Marti immolabatur, quod per ejus effigiem Trojani capti sint: vel quòd eo genere animalis Mars delectari credebatur.* Etiam Idibus Octobribus (non Decembribus, ut Plutarchus ait in Quæstionibus Romanis) Marti equus immolabatur; qui inde *October equus*, dicebatur. Vide quæ de eo scripsit idem Festus in *October.*

At Lusitani mactabant Marti capros: ut est apud Strabonem lib. III: ubi & adjungit immolâsse captivos hostes, & equos. Cares autem non equum, sed canem immolabant: Scythæ asinum; ut est apud Arnobium lib. IV. Est & lupus Marti sacer: sicut Apollini quoque, de quo anteà vidimus.

Ex

Ex avibus sacer Marti erat accipiter, quia, ut ferè solent homines Martiales, ex rapto vivit. Interim aliis quoque Diis dicatus fuit: ac pro accipitrum genere diversis: sicut apud Græcos, uti variæ accipitrum erant species, ita variis dicarunt Diis. Unde Ælianus lib. XII Hist. Animal. cap. IV: Νενέμηνται δὲ ἀπεκλήρωσαν θεοῖς πολλοῖς· ὁ μὲν περδικοθήρας καὶ ὠκύπτερος, Ἀπόλλωνός ἐστι θεράπων φασί· φήνην δὲ καὶ ἅρπην Ἀθηνᾷ προσνέμουσιν· Ἑρμῇ δὲ τὸν φασσοφόντην ἄθυρμα εἶναί φασιν· Ἥρᾳ δὲ τανυσίπτερον, καὶ τὸν τριόρχην οὕτω καλούμενον Ἀρτέμιδος· μητρὶ δὲ θεῶν τὸν μέρμνον· καὶ ἄλλον δὲ ἄλλῳ θεῷ· γένη δὲ ἱεράκων ἐστὶ πάμπολλα. *Distributi autem sunt, & consecrati variis Diis, Perdicarius & ocypteros Apollinis minister, ut ferunt. Ossifraga, & Harpe sacra sunt Minervæ. Palumbario Mercurium delectari ajunt. Iunoni dedicatur Tanysipteros, Dianæ, triorches sive buteo, matri autem Deorum mermnus & alii Deo alii. Varia quippe sunt accipitrum genera.* Apud Ægyptios accipiter sacratus Osiridi, sive ἀπόλλωνι Deo, ut suo loco dictum.

Sacer quoque Marti vultur erat, ut Phurnutus ait lib. de Nat. Deorum, nempe itidem propter rapacitatem & quia sectetur corpora, quæ bello ceciderunt. Sed Ægyptii sacrarunt Junoni, ejusque pennis caput Isidis exornant: ut est apud Ælianum lib. X Hist. Anim. cap. XXII.

Gallum etiam gallinaceum sacrârunt Marti, quia pugna gaudet: ut antea dictum.

Picum quoque non hyperboreum illum, ac fabulosum quem gryphem dicimus, sed vulgarem, *Martii* cognomento insignem, Marti esse sacrum, & cognomen hoc indicat, & Plutarchus refert quæstionum Romanarum sect. XXI. Eò autem dicatus Marti, quia & audax est, & fortis: ut qui quercus etiam dissecet rostro: unde δρυοκολάπτης, & πελεκᾶνος nomen, ut anteà diximus. Quia autem Rhea Sylvia, Numitoris filia, ex Marte dicta concepisse Romulum, & Remum: eo, uti fingebant suxisse ubera lupæ, quæ Marti dicata: ita & commenti sunt pastos à pico, itidem Marti sacro. Ovid. in III Fast.

Lacte quis infantes nescit crevisse ferino:
Et picum expositis sæpe tulisse cibum?

Idem legas apud Plutarchum in Romulo, & opere ejusdem proximè memorato: ubi etiam, cur Romani picum colant, & tantopere caveant sibi ab ejus esu, eandem inter alias caussam refert: ex Nigidio etiam Figulo. Grammaticorum post Varronem doctissimo, tradit, quod ferè locis montanis ac sylvestribus, ubi lupum, ibi & picum conspicere sit. Imò apud ipsos Aborigines picus Martis symbolum erat: eaque avis fraude sacerdotali rudi populo responsa dabat: ut Dodonæis columba. Atque hinc occasio data comminiscendi regem Picum, qui post Ianum, ac Saturnum, in Latio regnasse creditur. Diximus de isto in Originibus gentis Romanæ.

Alexander Neapolitanus *a* ait à Bœotiis anguillas Copaida, à Copaide Bœotiæ lacu sic dictas, immolari Marti. Sed Athenæus *b* quidem tradit ex Europæis Agatharchidis eos Copaidas coronatas θύειν θεοῖς *c*: verùm de Marte id particulatim non dicit. Ibidem ait Alexander, Marti a Phaselitis, qui in Lycia, vel Pamphylia sunt, ταρίχους, sive salsamenta immolari. Sed Athenæus ibidem non dicit Marti sacrificari; verum Cylabræ pastori: ac caussam apponit ex Heropythi libro de Colophoniorum finibus.

a *Lib.* 3 *Genialium Dierum, cap.* 12.
b *Lib.* VII. *cap.* XIII.
c *immolare Diis.*

E plantis Marti dicatum gramen: ut indicat his verbis Festus: *Gradivus Mars appellatus est à gradiendo in bella ultro citroque: sive à vibratione hastæ, quod Græci dicunt κραδαίνειν: vel, ut alii dicunt, quia corona graminea in re militari, maxima est honorationis.* Sed ut gramen sit Marti dicatum: non tamen inde Gradivi nomen: sed potiùs à gradu, vel gradiendo: utcumque modulus syllabæ videatur refragari. Adi quæ de Gradivi cognomento ait Servius III Æn.

A Marte rivale Vulcani, me conferam ad Vulcanum ipsum. Is exprimebatur figura fabri ferrarii. Tertullianus libro I contra gentes, cap. X: *Virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & in Vulcano faber ferri consecratur.* Convenit huic quòd Arnobius lib. V ait, cum malleo depictum. Quodque cum forcipe effictum videmus in nummo L. Cæsii. Leones ob igneam vim ab Ægyptiis dicati sunt Vulcano: ac ob eandem caussam Solem constituunt domicilium Leonis: quia nempe Leo igneus: & Sol in signo Leonis est ferventissimus. Videtur tamen aliter sapuisse Epimenides Cretensis: qui Leonem Nemeæum è Luna decidisse fabulabatur. Sic enim scripsit:

Καὶ γὰρ ἐγὼ γένος εἰμὶ Σελήνης ἠυκόμοιο,
Ἣ δεινὸν φρίξασ' ἀπεσείσατο θῆρα λέοντα
Εἰς Νεμέαν ἀγαγοῦσ' αὐτὸν διὰ πότνιαν Ἥραν.

Quæ Petrus Gillius sic expressit:

Nam genus è Luna nostrum cælestis origo est:
Terribili quæ me quondam concussa rigore
In Nemeam sylvam, Junoni scilicet almæ
Ut gratum faceret, dejecit.

Porphyrii quoque verba de Vulcani effigie adscribi merentur; prout ea adduxit Eusebius in tertio Præparationis Euangelicæ, cap. XI *a*: τοῦ δ' αὖ πυρὸς τὴν δύναμιν προσειπόντες Ἥφαιστον, ἀνθρωποειδὲς μὲν αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα πεποιήκασι, πῖλον δὲ περιέθεσαν κυάνεον, τῆς οὐρανίου σύμβολον περιφορᾶς, ἔνθα τοῦ πυρός ἐστι τὸ ἀρχοειδές τε καὶ ἀκραιφνέστατον· τὸ δὲ εἰς γῆν κατενεχθὲν ἐξ οὐρανοῦ πῦρ, ἀτονώτερον, δεόμενόν τε στηρίγματος καὶ βάσεως τῆς ἐφ' ὕλης· διὸ χωλεύει, ὕλης δεόμενον εἰς ὑπέρεισμα. *Porrò vim ac potestatem ignis Vulcanum appellarunt, atque ejus simulachro humanâ figurato figurâ pileum imposuere cæruleum, quo significarent cælestem conversionem, ubi ignis est primigenius, & ab omni fece purissimus. Nam ignis ille in terras delatus è cælo, infirmior est, ac materia indigens, eoque claudicat, ob defectum adminiculi ad ingressum.*

a *P.* 112. *edit. Paris. an.* 1628.

Vulcano ex arboribus dicata est πεύκη, h.e. picea sive larix. De quo sic Eustathius in Iliad. A *b*. Πεύκης φυτὸν Ἡφαίστῳ ἀνεῖται· οὐ μόνον ὅτι εὐεξάπτεται, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δᾷδα, ἥτις ἀπὸ τοῦ δαίω τὸ καίω παράγεται· *Picea planta Vulcano dicatur, non solum quia facilè accenditur; sed etiam propter faces ex ea, quas Græci vocant δᾷδας, quæ vox à δαίω significante uro, derivatur.* Item Vulcano sacrum ferrum, quia hoc materies artis fabrilis. De priori in plantarum historia: de altero in metallis vidimus.

b *Pag.* 87. *edit. Rom.*

Mercurii effigies istiusmodi est in antiquis inscriptionibus, quas collegit Apianus. Est imberbis, atque adfixæ ei supra aures alæ duæ exiguæ. In dorso palliolum habet. Dextrâ gerit marsupium: quod imminet capiti hirci. Sinistrâ tenet caduceum, cui angues bini circumplicantur. Assistentem habet gallum. Imberbis est, quia in nuncio per cælum terrasque juveniles requiruntur vires. Ac cum eo convenit, quòd Lucianus libro de Sacrificiis ait, pubescentem, primaque cum lanugine effingi solere. Alæ supra aures indicant, quæ mandantur, perniciter præstari oportere. Palliolo opus nunciis adversus imbres. Marsupium designat Deum esse mercatorum, qui lucro omnia metiuntur. Hircus apponitur, ut puto, ad significandam turpem lucri cupidinem. Hircus enim animal fœdum, ac fætidum. Caduceus est symbolum pacis. Quamquam κήρυκες *c* non solùm mitterentur ad ineundam pacem, quales εἰρηνοδίκαι, sive pacis sequestri, dicebantur: sed etiam ad bellum indicendum. De quo Ulpianus ad orationem Demosthenis in Timocratem. Caduceo circumplicati angues bini: unde Arnobio lib. IV dicitur, *affabilium colubrorum gestator.* Eo autem *affabilium* ait, quia, ut in medio nodo jungebantur Herculaneo, ad significandum, pacem debere constanter observari: ita ora etiam jungebantur, ut signum ea res esset conjunctionis arctissimæ, quæ pacis est opus. Hoc esse propositum caduceatoribus, caducei etiam nomine commonemur. Nam *caduceum* pro *caruceum* dixere, à Dorico καρύκειον pro κηρύκειον, quia insigni hoc uterentur οἱ κήρυκες. Cur verò caduceo ute-

c *Præcones, nunciique.*

uteretur caduceator, ex fabula caussam arcessit Hyginus in Poëtico Astronomico cap. de Lyra. Serpentes circumplicati cristis carebant. Nam cristati magis belli fuissent symbolum, quàm pacis: cujus ergo præcipuè mittuntur caduceatores. Hinc Plinius lib. XXIX, cap. III: *Hic complexus anguium, & efferatorum concordia, caussa videtur esse, quare exteræ gentes caduceum in pacis argumentis circumdata effigie anguium fecerint. Neque enim cristatos esse in caduceo mos est.* Gallus apponebatur ad denotandum magna violentia opus esse caduceatoribus, ac legatis. Etiam cum galero vel petaso pingebatur, quod omne negotium semper sit absconsum: ut ait Fulgentius lib. I Mytholog. Pedes habuit decentes: unde eos, more Homerico commendat carmen Ithyphallicum:

Habes decentes nuncius Deum plantas.

Nempe in nuncio pedes etiam attendimus. In quibus commendatur velocitas. Unde & talaria ei data.

Quandoque etiam Mercurius fingebatur manibus pedibusque mutilus, sed cum veretro rigido, atque intento. Priori significabatur non requiri à sene, ut viribus corporis polleat. Posterius notabat, ut à genitalibus est fœcunditas; ita orationem quoque hominis prudentis, ac diserti, esse efficacem ac fœcundam. Pluribus de eo ex Herodoto, Plutarcho, ac Porphyrio diximus lib. II, cap. XXXII. De veretro erecto, testis etiam Artemidorus in Oneirocriticis lib. I, cap. XLVII, & Macrobius lib. I Saturnal. cap. XIX. Ac sic Mercurium in Elide à Cyllenensibus cultum, auctor nobis Pausanias in Eliacis posterioribus. Ad hoc verò quod statu quadrato, solo capite insignito effingeretur respexit Juvenalis Sat. VIII, cum inquit:

——Truncoque simillimus Hermæ.

Cur Mercurius, & Charites uno locarentur delubro, indicat Plutarchus lib de auditione: Τὸν Ἑρμῆν ταῖς χάρισιν οἱ παλαιοὶ συγκαθίδρυσαν, ὡς μάλιστα τοῦ λόγου, τὸ συγκεχαρισμένον, καὶ προσφιλὲς ἀπαιτοῦντος. *Mercurium antiqui collocârunt eodem in fano cum Gratiis, quia sermo imprimis exigit, ut gratus sit, atque amicus.*

Subinde & canis Mercurio appingebatur, quia animal est sagax, & ingeniosum: uti & Plato inquit.

Nec Mercurius seorsum semper cultus: sed etiam cum Divorum alio. Nam ex Mercurio, & Hercule, signum conjunctum Græco nomine *Hermeraclam* vocat Cicero ad Att. lib. I, epist. VIII. Quomodo & idem Hermes sociatus cum Minerva, *Hermathena* dictus: de quo in Minerva agemus.

Egi de simulachro Mercurii. Adjungam nunc de rebus eidem sacratis.

Mercurio linguam sacravit antiquitas: ut ex Athenæo, Suida, atque aliis, dictum lib. II hujus operis, cap. XXXII. Nec ratio obscura est, quandoquidem, ut Aristides orat. in Minervam *a* ait, Mercurius vocabatur λόγιος, ἀγοραῖος, καὶ ἐμπολαῖος, *sermonis, fori, & mercaturæ præses.* Quorum omnium lingua est instrumentum.

a Pag. 28 edit. Steph.

E digitis auricularis est sacer Mercurio; ut è Melampodis libro περὶ παλμῶν alibi dixi.

Ex alitibus Mercurio sacratus est larus. Cujus rei geminam adducit caussam Eustathius in Iliad. Α *b*. Quarum una est à re, altera à voce. Sic enim scribit: Οἰκεῖος δὲ πῶς ὁ λάρος Ἑρμῇ, οὐ μόνον ὡς Ἀργειφόντῃ λευκός· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ παρωνυμούμενον τρόπον τινὰ τῇ τοῦ λόγου γλυκύτητι. ἐπεὶ γὰρ λόγος πρᾶγμα λαρόν, ἤγουν ἡδύ· ἐστὶ ὁ λάρος ὁ ὄρνις τόνου ὀξυτόνου ἀντὶ τὸ λαρὸν συνίμ[illegible]. *Domesticus & proprius quodammodo est larus Mercurio, non tantum quod color hujus avis ad alborem vergat, & ut Argus, sic &* Ἀργειφόντης *c Mercurius à candore dicatur: verùm etiam quòd ratio nominis lari accedat dulcedini orationis. Quippe sermo suavis sit; inter* λάρον *autem* avem, *&* λαρὸς lautum, lætum, *tantum differentiam tonus faciat.*

b Pag. 87 edit. Romana.

c Demitor Argi.

Idem Mercurius in ibide latuit, cum Typhœus cælo bellum movisset, ut est apud Ovid. V Met. fab. V.

Cùm verò Mercurius Ἐνόδιος princeps facilè sit inter Deos viarum præsides, etiam dicendum sacratum ei spinum. Apud Ælianum quidem lib. X Animalium, cap. XXXII lego, ἄκανθον, sive spinum avem, esse sacrum τῶν δαιμονίων τῶν κατὰ τὰς ὁδοὺς πεμπόντων καὶ ἀγόντων αὐτοὺς ἀνθρώπους. Hoc est, ut Romani vocant, Deorum Semitalium, sive Vialium, qui & Ἐνόδιοι Græcis.

E piscibus Mercurio sacratus est boax; ut est apud Athenæum lib. VII: item Eustathium in Iliad. Α, qui & caussam ex nominum cognatione arcessit *a*. Ἑρμῇ, inquit, ἀφιέρωται βόαξ, ὡς κήρυκι διὰ τὴν βοήν. παρ' ὃ καὶ Βοώτης κήρυκος ὄνομα. *Mercurio sacratus boax, ut præconi, ob clamorem, unde & Bootes præconis nomen.*

a Pag 87 edit. Rom.

E plantis sacrum eidem pentadactylon; ut lego apud poëtam Græcum anonymum, qui hactenus lucem non vidit. Item dicata illi ficus: de quo in plantarum historia vidimus. Adhæc portulaca: ut alibi dixi.

Mercurio etiam sacri fuere acervi in triviis, & quadriviis ex lapidibus à viatoribus, dum prætereunt, conjectis. Græci ἑρμαίους dixere. Dixi de hoc lib. II, cap. XXXII.

CAP. XXI.

De simulachro Junonis, & animantibus, ac plantis ei sacratis.

Vidimus de sex Diis Consentibus: deinceps agendum de totidem Consentibus Deabus, quas hoc ordine complexus Ennius:

Juno, Vesta, Ceres, Diana, Minerva, Venus.

Juno regina exprimitur figura matronæ stolatæ, dextrâ tenentis sceptrum, tanquam Deorum reginæ. Unde Statius lib. X:

——Ad patrias fusa Pelopeides aras
Sceptriferæ Junonis opem, reditumque suorum
Exposcunt.

Crebrò autem in nummis Romanis cum sceptro reperias: at non æquè frequens in Græcis. Semper verò sic exprimenda, ut in ea quædam majestas. Nam ut secundum Ovidium *b*.

—— Jovis est regalis imago:

b 6 Met.

Sic & Junonis: unde Appulejus VI. Metam. *Supplicantis sese Juno cum totius sui numinis augustâ dignitate præsentat.*

In nummo Juliæ Mammeæ est symbolum matronæ stolà in sinus fluentes collecta, & lævâ innixa hastæ, dextra autem porrigentis anguem in spiras convolutum: inscriptum autem, JUNO SONSERVATRIX.

Apud Pausaniam in Corinthiacis memoratur simulachrum Junonis hujusmodi. Sedebat Diva in solio eximia magnitudine, ex auro, & ebore, Polycleti opus. Imposita capiti corona, quæ haberet Gratias, & Horas affabre factas. Unâ manu sceptrum gerebat, alterâ autem malum Punicum: cujus significationem ait mysticam esse: sed quæ illa sit, non aperit. Addit, sceptro insedisse cuculum, idque ob veterem fabulam de Jove in cuculum converso, ut Junone adhuc puella potiretur. Eam fabulam narrat quoque Theocriti scholiastes in illud poetæ:

Πάντα γυναῖκες ἴσαντι, καὶ ὡς Ζεὺς ἠγάγεθ' Ἥρην.
Omnia mulieres sciunt, etiam quo pacto Jupiter
duxerit Junonem.

Unde & templis quibusdam Jovis κοκκυγίου nomen, ut posteà eodem libro Pausanias narrat.

Idem eodem libro meminit Junonis signi super columna veteri è pyro sylvestri facti, quod Pirasus, Argi filius Tirynthem asportasset. Erat id forma sedentis, modica magnitudine se vidisse ait Pausanias.

Apud eumdem in Bœoticis legere est de Junonis imagine à Pythodoro Thebano effictâ, quæ Sirenas manu præferret.

Supersunt denarii, in quibus est inscriptum M. POPILLI M. F. LÆNAS. Est in his simulachrum Junonis

Sospitæ Lanuvinæ, prout à Cicerone in primo de Natura Deorum describitur cum pelle caprina, hasta, scutulo, & calceolis repandis. Deam verò comitatu draco Lanuvinus. Videretur Popillus hos numos cudisse, postquam in quæstura, vel ædilitate, ædem vel simulachrum Junonis Sospitæ renovasset. Etiam in Romanis denariis cum ejus imagine videas hasce literas I. S. M. R. iis significatur, *Juno Sospita Magna Regina.* Nisi pro *Sospita* malis *Sispita*, vel Sispes, more antiquo: ut indicant hæc Festi verba: *Sispitem Junonem, quam vulgo Sospitam appellant: cum ea vox ex Græco videatur sumta, quod est σώζειν* a.

a *Sospitare, conservare.*

Etiam denarii sunt, in quorum latere uno est caput Junonis Sospitæ Lanuvinæ caprinâ pelle obtectum: in altero autem latere sacra Junonis mensa coronam habet impositam: atque inter duas spicas consistit. Eo Lanuvina Juno expressa, quia Consulibus quotannis mos per se sacrificium obire pro populo Romano. Corona notabat sacrum fieri reginæ Dearum. Spicæ notabant frumenti copiam per ædiles curules iri procuratum. Curavit eos nummos cudi M. Plautius L. F. P. N. Hupsæus qui ædilis curulis fuit anno Urbis IↃCXXII. Hoc indicat inscriptio, M. PLAUTIUS L. F. ÆD. CUR.

Aliam effigiem commemorat Georgius Codinus de rebus Constantinopolitanis, quæ Latinæ sic sonant: *Junonem dicunt esse aërem. Et quoniam aër purgat, fingunt Junonis statuam gestare forsicem æneam: sumta translatione à forfice, qua pili capitis resecantur, & corpus glabrum redditur.* Aëre purgari res, ostendimus alibi.

Apud Martianum Capellam lib. primo, imaginem Junonis habes ejusmodi: *Hujus suggestui Iunonis subditus consessus, haut indecenter ornatus: ipsa verò tecto capite lacteo quodam calummate* b *prænitebat. Cui gemmis insitum diadema preciosis: nam neque Scythidis vireta, nec ceranniorum vibrans fulguransque lumen, nec flucticolor hyacinthi credebatur abesse profunditas. Sed totum illud sertum capitis fulgurantis Thaumantias obtulisse regina cælitum ferebatur. Ipsius verò Divæ vultus assiduâ perlucens gratiâ, fratri consimilis, nisi quod ille immutabili lætitiâ renidebat: hæc commutationum assiduarum nubilo* c *crebrius turbidabatur. Nam vestis ejus hyalina, sed peplum fuerat caliginosum: quo tamen, si appulsu cujusdam luminis tangeretur, inter obumbrantes nebulas sudæ perspicuitatis gratia præniteret. Hæc fulmen* d *dextrâ, læva sonorum bombis terrentibus sustinens tympanum, sub quibus plurimum sudans ima subjecta roscidis videbatur inundare fluoribus. Hujus vero calcei admodum furvi* e *: quorum solea atræ noctis nigredine coloratur. Nam ejusdem genua zona quidem diversicolor ambiebat; quæ nunc præfulgido resplendebat orbe; nunc vanescentis gratia tenuata varietas ita penitus obliquabat* f*, tanquam nihil habuisset ante discolorum.*

b *Operimento, à* καλύπτειν*, tegere.*

c *Satis liquet in Iunone aëra describi.*

d Aliqui libri *flumen.* Sed rectum est, *fulmen.* Nempe eo respexit, quod in aëre fulmen ac tonitru contingant. Hetrusci tamen solam Deûm Minervam habere putabant fulminum potestatem: ut dictum lib. II.

e *Abit Capella ab Hesiodo, qui Iunoni calceos tribuit non furvos, sed auratos.*

f Al. *ablegabat.*

In Junonis statua, quæ Mycenis erat ex auro & ebore facta a Polycleto, coronæ insculptæ erant Horæ, & Gratiæ, teste Pausania. Nempe sunt hæ divæ illius, quas Homerus hymno in Apollinem ait choreas ducere coram Iove. Iure autem Iunoni quoque sociatæ, quia hæc est generationis & vitæ præses: ut à qua vitalis spiritus infundatur. At Horæ omnibus maturitatem præstant: Gratiæ decorem.

Iuvencâ, (ut Iovi Iuvenco) sacrum Iunoni fiebat; atque id auratis cornibus, ut in majoribus hostiis obtinuit. Iuvenalis Sat. VI:

—— Et auratam Iunoni cede juvencam.

Iunoni quoque agnâ sive ove sacratum, indicat hoc Maronis IV Æn.

—— Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo,
Iunoni ante omnes.

Dixeris hoc more factum Punico, quia sermo de sacris in Africa factis. Verùm non solet Maro religiosè admodum distinguere mores Punicos, & Romanos, de quo alibi dictum. Præterea apud Samios Iunoni ovem sacravit Mandrobulus Samius: cùm apud eos aurum furto sublatum reperisset: ut auctor est Aristoteles: & ex eo Ælianus in Historia Animalium lib. XII, cap. XL. Etiam Pausanias in Bœoticis refert Platæenses in festo, quod Δαίδαλα dixere Iovi quidem taurum; at Iunoni vaccam mactâsse. Et sanè, in pugna Deorum cum gigantibus, latuit

—— niveâ Saturnia vaccâ:

ut est apud Ovid. V Metam. Imò & porca huic Divæ sacrificabatur. Maro VIII Æn.

Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Æneas, tibi enim, tibi maxima Iuno,
Mactat sacra ferens.

Corinthi capra immolabatur Iunoni τῇ Ἀκραίᾳ a in festo, quod à Dea Ἡραῖα b vocabatur. Auctor Zenobius Centur. I Proverb. XXVII. Apud Lacedæmonios etiam capra illi immolabatur: unde peculiari ratione dicta est αἰγοφάγος, caprivora, sive caprarum carnibus vescens.

a *Arcium præsidi.*

b *Junonium.*

Ex alitibus pavo sacer est Iunoni. Nempe ut aquilam Iovi ob regias dotes, ita Iunoni pavonem ob formam, & fastum convenire existimatum. Ac fingunt poëtæ, cùm Io Inachi filia ab Iove esset in vaccam conversa, & Iuno ei apposuisset Argum centum oculos habentem, hunc autem Mercurius interemisset, qui iccirco dictus Argiphontes: Iunonem hoc honoris habuisse Argo, ut oculis ejus pavonis caudam exornaret. Iidem finxere, currum Iunonis à pavonibus trahi: unde Naso lib. II Metam.

—— Habili Saturnia curru
Ingreditur liquidum pavonibus æthera pictis.

Nihil igitur mirum, si Hadrianus Cæsar Iunoni pavonem ex auro & gemmis factum dicârit, teste Pausania: vel si Samii pecuniam pavone signârint, ut testantur Iulius Pollux, & Athenæus. Samos enim Iunoni sacra, ut vel ex Æneidos initio constat. Dionysius Alex. ideo vocat eam

—— Πελασγίδος ἕδεθλον Ἥρης.
—— *Pelasga sedem Iunonis.*

Quin Samii eam apud se natam juxta Imbrasum sub vitice (vulgo *agnum castum* vocant) arbitrantur. Eò & Samii plurimos educabant pavones, indeque alias in terras distrahebantur. Eoque non defuere, qui apud P. Syrum legerent,

Tuo palato Samius pavo nascitur
Plumato amictus aureo Babylonico.

Sed antea ostendimus, *clausus* retineri oportere, quia attenditur ad ingentia illa aviaria, quibus pascerentur, ut ex Varronis tertio de R. R. dictum. Porrò ex his etiam videmus, cur ut in ἀποθεώσει c Imperatorum aquila uterentur: sic Augustarum animas à pavone dixerint cælis inferri. Ita in Faustinæ, & Paullinæ nummis pavo conspicitur cum inscriptione, CONSECRATIO.

a *Consecratione, inter Deos relatione. Vide vet. nummos quos Sambucus emblematis subjunxit.*

Anser quoque sacer Iunoni, quia animal hoc facilè sentiat aëris mutationem. Livius lib. quincto in descriptione arcis Capitolinæ à Gallis Senonibus obsessæ: *Anseres non fefellere: quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi, tamen abstinebatur.* In memoriam servari ab iis Capitolii, dormientibus canibus, quotannis Romæ in pompa solemni anser stragulo insidens lecticâ vehebatur: per canem verò medium palus sambucinus adigebatur, ob arcem Capitolinam malè custoditam. Nec soli tamen Iunoni anseres sacri sed Inachidi quoque sive Isidi: idque etiam apud Romanos: unde Ovid. I Fast.

Nec defensa juvant Capitolia, quo minus anser
Det jecur in lances, Inachi lauta tuas.

Poetæ mentem exposui in Orator. Instit. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII.

Cuculus sacer Iunoni, conjugii præsidi; *unde*, inquit Wolfgangus Franzius, Wittebergensis Theologus in sacra Animalium historia part. II, cap. XVI, *adhuc hodie nostri*

nostri ex numeratis ejus cantibus colligere conantur tempus ducenda uxoris, imò etiam longævitatem, ridicula ratione. Cur verò Junoni sit sacrata, & ut sceptro ejus soleat imponi, superiùs expositum nobis.

Monedula quoque sive monetula Junoni Monetæ dicata erat; ut censet Josephus Scaliger ad illud Tibulli lib. II, el. II:

Huc venias natalis avis. Movet eum, quòd cornix, & monetula, sint aves homogeneæ: & cornix sacra fuerit Junoni, cui cognomen Monetæ: Juno autem præfuerit diei natali, & nuptiis; inque nuptiis invocari soleat cornix, ut concordiæ symbolum: quemadmodum Ælianus tradit lib. III de Animal. cap. IX. Mihi verò omne hoc argumentum valde videtur infirmum. Nam ut Juno præfuerit nuptiis, non tamen quatenus dicta est Moneta, sed Juno pronuba; ut vocatur Maroni, Græcis γαμήλιος. Moneta autem dicta est, quòd cùm terræ motus fuisset, monuerit homines voce ex arce ejus audita, ut sue plena fieret procuratio: sicut est apud Ciceronem in primo de divinatione. Aliam, rationem adducit Suidas in Μονήτα ἡ Ἥρα: sed convenit tamen à *moneo* esse *Moneta*: nempe ut ab *oleo*, *oletum*, à *vireo*, *viretum*. Adhæc non si cornix dicata fuerit Junoni, quæ Græcis κορώνη, eò & graculus sive monedula, quæ Aristoteli λύκος. Nam voce hæ aves differunt; item victu, cum monedula abstineat cadaveribus: illa iis gaudeat: hæc præterea gregatim volet, & rarò ad ripas se conferat: illa

—— sola in sicca secum spatiatur arena:

ut est apud Mar. I Georg.

Etiam struthiocamelum, ac ciconiam, Junoni sacravere Gentiles: ut in Oratoriis Instit. dixi lib. I, cap. V, sect. XXXIII.

Ac ejusdem capitis sect. XXXVII dictum, ut eidem dicata fuerint mala Persica: uti mala Punica Junoni Stygiæ, sive Proserpinæ: ut mirum sit, cælestem Junonem effictam una manu gerentem sceptrum, alterâ malum Punicum: ut ex Pausania superiùs diximus.

Calendæ item Junoni sacratæ, quibus ei immolabatur porca, vel agna Macrobius lib. I Saturn. cap. XV. *Romæ calendis omnibus, præter quod pontifex minor in curia Kalabra rem divinam Jovi facit, etiam regina sacrorum porcam vel agnam, in regia Junoni immolat: à qua etiam Janum Junonium vocatum esse diximus, quod illi Deo omnis ingressus, huic Deæ cuncti calendarum dies videntur adscripti.*

Cap. XXII.

De simulacbro, & templo Vestæ, ac sacratis ei ædium vestibulis.

A Junone venio ad Vestem, ac Cererem, Junonis sorores, juxta illud Ausonii:

a Antique pro sorus.

Juno, Ceres, & Vesta, secus a muliebre, sorores.

Nec tamen unam esse Vestam putandum.

Nam quandoque intelligitur mater Saturni, quæ eadem est ac Tellus, aliterque vocatur, Cybele, Rhea, mater Deûm, atque aliter. Quandoque autem Vestæ nomine signatur Iovis filia Saturni neptis; quæ est Ignis. Sæpe etiam ambiguo nomine utrumque numen comprehenditur. Quomodò Vesta quidem est Tellus: sed non uti eam consideramus in Cybele, vel Cerere: sed quatenus ad rerum generationem, & corruptionem permistus illi est calor, partim ab ignibus subterraneis, de quibus dictum lib. II, cap. LXIII: partim ab æthere, sive ignibus cælestibus.

Hujus ignis symbolum erat ille, qui adservabatur in focis publicis. Strabo in XV vocat πῦρ ἄσβεστον, *ignem, qui non exstinguitur.* *Æternum ignem* appellat Curtius in IV. *Sacratum ignem* Claudianus in primo de laudibus Stiliconis.

Hunc ignem viduæ adservabant in Græcia, Romæ autem virgines: ut ostensum lib. II, cap. LXV. Ubi & varias ejusce rei caussas adduximus. Nec aspernanda illa, eò virgines Vestæ sacratas, ut ex tantis honoribus Vestalium intelligerent nuptæ, quanti facienda esset castitas. Quam rationem etiam adducit Cicero: *Vestæ*, inquit, *colendæ virgines præsint, ut advigiletur faciliùs ad custodiam ignis: & sentiant mulieres, in natura feminarum omnem castitatem pati.* Virginum Vestalium privilegium erat, quod sepelirentur in Urbe. Servius in illud XI Æn.

—— Urbique remittunt.

Meminit antiquæ consuetudinis. nam antè etiam in civitatibus homines sepeliebantur. Quod postea, Duilio consule, Senatus prohibuit & lege cavit, nequis in Urbe sepeliretur. Unde Imperatores, & virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in civitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, licet vivæ tamen intra Urbem in campo Scelerato obruebantur:

Cæsar Scaliger Exercit. CCLVIII, I: *Scriptum est in historiis Africanis ignem in Libya pro Deo habitum: quem Vestalium ritu perpetuum servarent.*

Vestæ in templo simulachrum erat nullum. Quod de Græcis ostendit Pausanias in Corinthiacis: Παρελθοῦσι δὲ ἐς τὸ τῆς Ἑστίας, ἄγαλμα μὲν ἐστιν οὐδὲν, βωμὸς δὲ, καὶ ἐπ' αὐτῷ θύουσι. *Progredientibus in Vestæ, nullum occurrit simulachrum: sed ara, in qua illi sacrificent.* Itidem nec Romæ simulachrum Deæ erat Ovidius Fast. VI:

Esse diu stultus Vestæ simulachra putavi:
Mox didici curvo nulla subesse tholo.

Caussam idem exponit:

Ignis inextinctus templo celatur in illo;
Effigiem nullam Vesta, nec Ignis habent.

Ac placuit ea ratio quoque B. Augustino lib. IV de C. D. cap. X: *Ipsi*, inquit, *virgines solent servire, quod sicut ex virgine, nihil ex igne nascatur.*

Nec obstat, quod Suidas dicat Vestam mulieris effigie figurari. Loquitur enim ille de Vesta non filia, quæ est Ignis, sed matre, sive avia, quæ est Tellus. Verba ejus sunt: Γῆς ἄγαλμα· γυναῖκα πλάττουσι τὴν Ἑστίαν, εἰκονὶ τὴν γῆν, τύμπανον βαστάζουσαν, ἐπειδὴ τοὺς ἀνέμους ἡ γῆ ὑφ' ἑαυτὴν συγκλείει. *Terræ effigies. mulierem effingunt Vestam, velut Terram, tympanum præferentem: quoniam ventos in se concludat.* Etiam Vestam, sedentem in Servilianis hortis, de qua Plinius lib. XXXVI, cap. V, non de filia capio, sed de matre, hoc est, Telluræ, quæ sedens efficta, quia stabilis. Nisi placet in una effigie tum matrem formatam, tum filiam. Quod imprimis suspicari licet de effigie nummi veteris, cujus inscriptio est, VESTA P. R. QUIRITIUM. Ubi Dea exprimitur sedens, unaque manu facem gestans,* ad indicandum ignem sempiternum: altera pateram, qua Deæ in sacris libaretur. Et sanè hoc per est verisimile, quando & uno templo matrem filiamque coluere Romani: ut lib. II ostensum. Et hæc est caussa, cur etiam in Claudiis Cæsaris nummo Vestalem cernas velatam, tum considentem, quod Tellurem spectat, tum præferentem manu dextra lucernam: quam perpetuum ignem repræsentasse, satis est apertum.

Templum Vestæ rotundum erat: cujus caussam aperit Festus: *Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius, rex Romanorum, consecrare videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eamque pilæ formâ esse: ut sui simili templo Dea coleretur.*

Cur ædiculam, non ingens delubrum, Vestæ exstruxerit Numa Pompilius, hanc Servius adfert rationem ne Romani, locum eum, obi Vestales virgines degerent, ad capiendum consilium publicum ingrederentur. Sic enim ille in initium IX Æn. cum adduxisset verba illa: *Hoc illis curia templum*; subjungit, *Aut quia in locis sacris sedentes consilia habituri erant, curiamque in templo haberent: quod Numa cum sciret, Vestæ ædiculam, non templum statuit, ne ibi Senatus haberi posset, & ipsa necessitate vir intreiret locum.* Eadem de caussa nec Vestæ ædicula fuit augurio consecrata. Qua de re sic

idem

idem in VII Æn. *Nisi in augusto loco consilium Senatus habere non poterat. Unde templum Vestæ non fuit augurio consecratum, ne illuc conveniret Senatus, ubi erant virgines. Nam hæc fuerat regia Numæ Pompilii. Ad atrium sanè Vestæ conveniebatur: quod fuerat à templo remotum.*

Vestæ libabant de fonte Numico. Servius ad illud VII Æn.

—— Hæc fontis stagna Numici:

Numicus, inquit, *ingens ante fluvius fuit: in quo repertum est cadaver Æneæ, & consecratum. Post paulatim decrescens, in fontem redactus est: qui & ipse siccatus, sacris interceptis. Vestæ enim libari non nisi de hoc fluvio licebat.* Colligunt itaque Vestæ non potuisse libari vinô, sed solum de Numico flumine: in his Alexander Neapolitanus lib. III Genialium Dierum, cap. XII. Juvenalis tamen sat. VI ait:

Quædam de numero Lamiarum, ac nominis alti,
Cum farre, & vino, Janum, Vestamque rogabat.

Mense Junio, cùm sacrum foret Vestæ, molæ frumentariæ, atque asini pane, ac sertis, redimiri solent. Ovid. lib. VI Fast.

Ecce coronatis panis dependet asellis,
Et velant scabras florida serta malas.

Vestibulum ædium, Vestæ sacrum erat. Servius in II Æn. *Vestibulum dictum, vel quia januam vestiat: vel quoniam Vestæ consecratum est. Unde nubentes puellæ limen non tangunt.* *Lucanus:*

Translatâque vetat contingere limina plantâ.

Singula enim domus sacrata sunt Diis: ut culina Diis Penatibus; maceries quæ ambit domum, Herceo Jovi. Utrumque etymon etiam adfert in VI Æn. Nonius: *Vestibula quidam putant sub ea proprietate distincta, quòd in primis ingressibus, & in spatiis domorum Vestæ, hoc est, aræ, ac foci, soleant haberi.* Imo Vestibulum à Vesta dici censet Ovidius VI. Fast.

Vestæ etiam, sed quatenus eadem est ac Ops, Rhea, sive Tellus, sacra erat quercus: quod commune ei cum Jove, Baccho, Cerere. Atque hæc de Vesta.

CAP. XXIII.

De Cereris simulachro, ac rebus ei consecratis.

SEquitur Ceres: quo nomine hoc loco non frumentum intelligitur, sed vel heroina, quæ primo homines, vel saltem Græcos, docuit serere frumentum; vel ipsa Naturæ, sive Telluris virtus procreans fruges.

Ceres sic fingebatur, ut ubera penè omne pectus haberent. Unde Lucretius lib. IV fatuos ridet amatores, quod omnibus amicarum vitiis patrocinari soleant:

At Lamia, & mammosa, Ceres est ipsa ab Jaccho.

Etiam mammosam fingi solere, testis est Arnobius lib. III, & VI. Nec obscura est ratio, quia hoc optimè convenit Cereri, tanquam matri omnes suis frugibus nutrienti.

Etiam in nummis antiquis, ut in Goltzii Græcia, Cererem est conspicere coronatam spicis; quia creditur prima homines, vel Græcos saltem, docuisse rationem serendi fruges. Præterea repræsentatur tædas gestans, dum filiam Proserpinam vanis quærit terris. Unde de ea Ovidius epistolâ Phyllidis ad Demophoontem:

Et per tædiferæ mystica sacra Deæ.

Ceres in vett. nummis non solum conspicitur cum segetis spicis, sed etiam cum papavere. Ubi signatur papaver illud, quod I Georg. vocatur *Cereale*, ac IV Georg. dicitur *vescum*: hoc est, *quo vescimur*, ut Servius exponit. De eo sic Dioscorides lib. IV, cap. LXV: Μήκων ἡ μέν τις ἐστὶν ἥμερος, κηπευτή, ἧς τὸ σπέρμα ἀρτοποιεῖται εἰς τὴν ἐν ὑγιείᾳ χρῆσιν, καὶ σὺν μέλιτι δὲ ἀντὶ σησάμου αὐτῇ χρῶνται. καλεῖται δὲ θυλακῖτις. *Papaveris quoddam genus est sativum & hortense, cujus semen in sanorum usum pani adhibetur: eo etiam ex melle, pro sesama utuntur, thylacitis vocatur.* Est & de eo apud Plinium lib. XIX, cap. VIII. Non dubium igitur, quin cum hujusmodi papavere Ceres exprimatur. Etsi non ignorem, aliis videri, eò respici, quod Ceres Proserpinam quærens somnô fuerit oppressa. Nam papaver soporiferum, uti notum. Sed iis obstat, quòd sativum papaver non afferat soporem, ut Matthiolus observat.

Aliquando eam conspicere est mœstam ac facem manu gestantem. Nempe hæc effigies est filiam Proserpinam à Platone raptam quærentis.

Apud Albricum Philosophum libro de Imaginibus Deorum describitur Ceres bovi insidens: nimirum quia bos agriculturæ distinatus: Ceres autem frugum est inventrix. Eoque nefas Cereri mactare bovem. Hinc Ovidius in Fastis:

A bove succincti cultros removete ministri;
Bos aret: ignavam sacrificate suem.
Apta jugo cervix non est ferienda securi:
Vivat, & in dura sæpe laboret humo:

Tamen altera etiam ratio à fabula adfertur: quia Jupiter dicitur in taurum se convertisse, ut cum Cerere rem habere posset. Refert Arnobius lib. V: *Quondam Diespiter, cum in Cererem matrem libidinibus improbis, atque inconcessis cupiditatibus æstueret (nam genitrix hæc Jovis, regionis ejus ab accolis traditur) nec tamen auderet id, quod procaci appetitione conceperat, apertissimâ vi petere; ingeniosas comminiscitur captiones, quibus nihil tale metuentem castitate imminueret genetricem. Fit ex Deo taurus, & sub pecoris specie subsessoris animum, atque audaciam, celans, in securam, & nesciam, repentinâ immittitur vi furens: agit incestus res suas, & prodita per libidinem fraude, intellectus, & cognitus evolat.*

Etiam Ceres effingebatur saxo insidens, ac à collo quidem pedum tenus corpore femineo, tunicâ velatâ: at capite & collo equinô, eoque jubatô: manu una delphinum, alterâ columbam gestante. Credo ad fabulam attenderunt, qua Neptunus in equum, Ceres in equam conversi dicuntur. Significari voluerunt fœcunditatem rerum esse ex humido, & sicco, sive aqua, terraque: quarum illi præsidet Neptunus, huic verò Ceres.

Ex quadrupedibus Cereri mactabatur sus teste Suida in Χοιρίον μυσηλατόν. Nempe mactabatur ei, ut animal invisum, qui rostro eruat sata. Callimachus hymno in Dianam:

—— Σύες ἔργα, σύες φυτὰ λυμαίνονται.
—— Sues opera agriculturæ, sues plantas vastant.

Adducit & hanc rationem Ovidius I. Fast. Item in XV Met.

Hostia sus meruisse mori, quia semina pando
Eruerat rostro, spemque interceperat anni.

Item Ælianus lib. X de Animal. cap. XVI. Ubi & addit, eos, qui in Eleusiniis initiarentur, porcum mactâsse: nempe quia hæc sacra essent Cereris. Macrobii quoque est lib. III Saturn. extremo, cap. XI: *Ad diem XII Kal. Jan. Herculi, & Cereri sacrum faciunt sue prægnante, panibus, mulsô.* Sic enim distinguendus is locus. Nequis putet Macrobium dicere, Panas, sive Faunos, solere mulsô placari.

Porca, quæ Cereri, antequàm messem facerent, mactaretur, præcidanea dicebatur: ut est apud Catonem de re R. cap. CXXXIV. Agellium lib. III, cap. VI. Festum in *Præcidanea*. Agellius putat dici ex eo quia priùs cæderetur: sed inde nomen, quod præcederet: ut dictæ feriæ præcidaneæ, de quibus Agellius ex Atteio Capitone.

Ovis etiam huic Deæ mactabatur. Maro Æn. IV:

—— Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri. ——

Idem sacrificium traditum à Porphyrio in libris Responsorum: & exinde apud Eusebium lib. IV Præparationis Euangelicæ. Atque huc etiam pertinet, quod aries

Cereri

a Viridanti.

Cereri τῇ χλόῃ a immolabatur: ut cognoscere est ex versibus Eupolidis in Marica. Imò & Melitenses, Atticæ populum, in Heracliorum festo, quæ quincto quoque anno celebrabantur, id facere solere, auctor est, Julius Pollux lib. 1, cap. 1, sect. XXVII.

Ex avibus Cereri dicarunt turtures albos: ut & Veneri, Parcis, ac Eumenidibus. Testis istorum Ælianus lib. x Animal. cap. XLVI.

Grus etiam Cereri sacra, ut est apud Athenæum lib. VII.

E plantis Cereri dicatæ fruges, earumque primitiæ huic Divæ dabantur. Unde Ovid. lib. II Fast.

Farra tamen veteres jaciebant, farra metebant,
Primitias Cereri farra resecta dabant.

Et Calpurnius Ecl. IV:

Ille dat, ut primas Cereri dare cultor aristas
Possit.

Dicatus quoque Cereri crocus: qui & Eumenidibus sacer. Cum Jove etiam hoc commune habet, quòd ei dicata quercus: Cum Plutone verò, & Eumenidibus, quòd ei sacer narcissus.

E piscibus mullo erat honos in sacris Eleusiniis: eò quòd leporem marinum, homini pestiferum, persequatur & necet. Testes Ælianus, & Athenæus: ut dictum lib. IV, cap. L.

E serpentibus dicati erant Cereri serpentes alati. Nam non alati fuere sacri Æsculapio.

Cap. XXIV.

De Minerva simulachro, & animantibus atque aliis huic numini dicatis. Stupor quoque in Diis, & quæ arbor ei sacra.

Habemus de tribus Jovis sororibus in Deorum Consentium numerum relatis: sequuntur tres Jovis filiæ, Minerva, Diana, & Venus, quibus idem est habitus honos.

A Minerva initium sumam, quia nihil meliùs est sapientiâ, cujus illa præses. Unde & in Capitolio proximos à Jove honores occupabat. Et Domitianus Cæsar propterea effigiem ejus in cubiculo habuit: ut ex Suetonio constat. Et fortasse illa Ciceronis, quam ex urbe exiturus in Capitolio dedicavit, itidem ab eo culta in cubiculo fuit.

In hac Diva primùm considerabimus simulachrum: tum res ei dicatas. In simulachro attendimus tum corpus, tum habitum externum, & quæ extra utrumque apponi solent.

In corpore consideramus, quod vultu erat viraginis, trux quiddam ac bellicum spirantis: item quòd oculi ei forent glauci sive cæsii. Unde Homero Iliad. A b, γλαυκῶπις Ἀθήνη c. Cicero similiter dicit lib. I de nat. Deor. *Cæsios oculos Minervæ, cæruleos Neptuni.* Agell. lib. II Att. Noct. cap. XXVI: *Latinis veteribus cæsia dicta est, quæ à Græcis γλαυκῶπις, ut Nigidius ait, de colore cæli, quasi Cælia.* Luciani quoque hæc mens libro de Sacrificiis. Quare mirum poëtam scribere in carmine Ithyphallico:

b Vers. 206

c Cæsiis oculis Minerva.

Notas habemus quisque corporis formas,
Phœbus comosus, Hercules lacertosus.
Trahitque Bacchus virginis tener formam.
Minerva flavo lumine est, Venus pæto.

Sanè flavi, ac cæsii oculi pugnant inter se: ut ostendit illud Arnobii lib. VI: *Potest fieri, ut barbatus in cælo sit, qui esse a vobis effingitur lævis? potest, ut in senectute provectior, cui puerilem commendatis ætatem? potest ut hic flavus sit, qui in veritate habeat oculos cæsios?*

Simulachri habitus externus erat varius. Sæpius effingebatur cum galea, ægide, clypeo, & hasta longa. Unde Ovidius lib. VI Met. Ubi sic describit Divam cum Arachne certantem:

At sibi dat clypeum, dat acutæ cuspidis hastam,
Dat galeam capiti, defenditur ægide pectus.

Ac similiter depinxere alii, in his Claudianus in Gigantomachia: atque ante hos Homerus, cùm eam narrat à Junone missam adversus Martem, qui à partibus stabat Trojanis. Vide Poetam Iliad. E: ubi & galeam, quâ indutus, *Orci galeam* vocat. De hac adi Zenobium Centur. I Proverb. XLI.

Clypeo significatur sui defendendi habere potestatem. Nam clypeo nos defendimus, gladiô vel hastâ hostem impetimus. Tribuit hunc ei quoque Claudianus in secundo de raptu:

—— *Potuitque videri*
Pallas, si clypeum ferret.

Hasta verò symbolum est roboris invicti adversus hostes. Metuo autem ne longiùs videatur arcessitum, quòd ajunt acumine hastæ significari acumen ingenii, quo in bellis, imò in regunda etiam Rep. est opus. Martiani tamen est:

Hasta etiam vibrans penetrabile monstrat acumen.

Apud Pausaniam in Atticis legas de simulachro Minervæ, cujus galeæ imposita esset sphinx: ipsa manu hastam tenebat prælongam: induta erat tunica talari: ad pedes fuisse clypeum: ad imam hastam, draconem cui aliqui noctuam addunt: utrumque enim animal Divæ sacrum: unde Demosthenes, exilio mulctatus ab Atheniensibus, ajebat eos delectari tribus bestiis, noctuâ, serpente, ac populo. Ac ad amorem inter Minervam, & serpentes pertinet, quod gemini à Tenedo serpentes, post Laocoontem cum filiis à se interemtum, potissimùm se ad Minervæ templum, velut ad asylum, dicuntur contulisse: ut est apud Servium in II Æn.

Draco ille ad pedes apponebatur: uti & noctua: sed hæc quandoque capite gestabatur. Aristophanes in Avibus a:

—— Ὁ Ζεὺς γὰρ ὁ νῦν βασιλεύων,
Αἰετὸν ἕστηκ' ὄρνιν ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς βασιλεὺς ὤν,
Ἡ δ' αὖ θυγάτηρ, γλαῦχ'. ὁ δ' Ἀπόλλων ὥσπερ θεράπων, ἱέρακα.

a Scena quæ incipit, Δοκεῖς μοι.

—— *Jupiter, qui nunc regit,*
Constituit aquilam in capite, quia rex fiet.
At gnata noctuam, accipitremque Apollo, ut serviens.

Γλαῦκα vulgatus interpres *glaucam* perperam transtulit: uti θεράπων, *medicum*: cum illud noctuam, hoc *ministrum* signet. Comparat enim ministrum cum Rege: ac regi, ut majori, aquilam, Apollini, ut Jovis administro, ait sacratam avem quæ minor aquila: ut monet Græcus scholiastes: qui & addit Aristophanem ab aliis abire. Nam à Pindaro aquilam non in Jovis capite statui, sed sceptro, & Minervæ τῆς Ἀρχηγέτιδος b simulachrum habuisse noctuam in manu.

b Ductricis.

Ægis sive lorica Divæ erat superimposita tunicæ talari: atque hunc habitum, ut Herodotus scribit, mutuati sunt Græci ab Afris habitantibus ad Tritonidem paludem: ubi Dea nata perhibetur: ut est apud Apollonii scholiasten in I Ἀργοναυτ. Atque inde etiam Τριτογένεια dici existimatur. De quo tamen aliter alii, ut dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. X, sect. III. Sed memoratam opinionem sequitur Lucanus lib. IX:

Hanc & Pallas amat, patrioque è vertice nata
Terrarum primam Libyen (nam proxima cælo est
Ut probat ipse calor) tetigit stagnique quietâ
Vultus vidit aqua, posuitque in margine plantas,
Et se dilecta Tritonida dixit ab undâ.

Item Sillius libro secundo:

Hinc qui stagna colunt Tritonides alta paludis,
Qua virgo, ut fama est, bellatrix edita lymfâ
Invento primam Libyen perfudit olivo.

Loricæ sive ægidi Divæ insculptum erat caput Medusæ, linguam exserens ad majorem incutiendum horrorem. Imò Pausanias in Atticis scripsit, ei cum Medusæ capite insculptam fuisse Victoriam. Etiam id caput insculptum peplo Minervæ, uti & gigas ille à Minerva interemtus. De peplo hoc vide Virgilium in Ciri.

 Si-

Sicyone Minerva induta erat colocasio, h. e. brevi ac succinctâ tunicâ: atque inde *Colocasia* vocabatur. Colocasiæ vox conflata est ex κολὰς quod est κολοβὸς, *curtus*, *mutilus*, & κασ@-, vel κασὶς quod est minutæ vestis genus, qualis lacerna equestris. Atque ut hoc vestis genus κολοκάσιον dicebatur; ita Alexandrinis faba Ægyptia: sicut ex Athenæo constat. Sed quod putat Minervæ Sicyoniæ ab legumine illo nomen fuisse, multum fallitur: longeque verius, fabam sic ab illo vestis genere esse nuncupatam: ut jure mavult maximus Salmasius in exercitationibus Solinianis *a*. a P. 966.

Ad hæc effingebatur Minerva cum fulmine. Unde Livius *b*; *Ut Iovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret, Junoni, Minervaque ex argento daretur.* Ubi videmus utrique tribui fulmen, Iovi, & Minervæ. Sed & tertius est, qui fulmen jaculetur, puta Vulcanus. De Minerva indicat hoc Maronis I *Æn.* b Lib. 12.

Ipsa (Pallas videlicet) *Iovis rapidum jaculata è nubibus ignem.*

Quem ad locum hæc Servius annotavit: *In libris Hetruscorum lectum est, jactus fulminum manubias dici; & certa esse numina possidentia fulminum jactus: ut Iovem, Vulcanum, Minervam. unde cavendum, ne aliis numinibus hac demus.* Prudenter igitur Alexander Magnus noluit effingi cum fulmine: quia hoc etiam paucis Deorum conveniret. Sed voluit effingi cum hasta: quæ multis est Diis communis: ac robur notat invictum, quale etiam in homines cadit.

Apud Messenios statua Minervæ cornicem tenebat. Nempe primitus ea Minervæ in deliciis erat. Sed postquam illa Cecropis filias accusavit, repulsa est à Dea; quia nihil garrulitate est indignius viro prudenti. Exinde verò suffecta ei noctua, sapiens avis. Hæc quandoque imponebatur galeæ Minervæ, ad significandum sapienti consilio omnia administrari. Itaque cùm Hiero admodum adolescens primùm esset ad bellum profectus, noctuaque ejus hastæ advolasset, conjectores dixerunt eò significari consilio valiturum: ac respondit eventus: nam licèt obscuro esset loco natus, postea tamen Syracusanum rex evasit. Narrat rem Junianus Justinus in Trogi epitome lib....

Nec semper tamen in galea Divæ cernere hanc avem fuit: sed sæpe etiam ad pedes adsistebat, vel alio apponebatur loco.

Hæc de simulachris Minervæ solius. Quandoque autem erat compositum ex Minerva, & Mercurio, ut significarent prudentiam, & eloquentiam, sociari oportere. Hujusmodi simulachrum Græcâ appellatione, *Hermathenam*, quasi Ἑρμῆν καὶ Ἀθηνᾶν, etiam Cicero appellat lib. I ad Att. epist. I, & IV, ubi sic ait: *Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est, & ornamentum Academiæ proprium meæ, quod & Hermes commune omnium, & Minerva singulare est insigne ejus gymnasii.*

Apud Homerum Iliad. B. Athenienses sacrum Minervæ faciunt tauris, & agnis. Sed Athenæi tempore, ut ex libro ejus IX *c* cognoscimus, Minervæ non fiebat sacrum agnâ: uti nec caseus in ejus sacris gustabatur. c Cap. 5.

Planè etiam hæc Diva aversatur capram. Nempe quia olivam lambendo sterilem facit: ut est apud Varronem lib. I Rei rust. cap. II, Plinium lib. VIII, cap. L, & Athenæum lib. XIII *d*. Ita hic etiam videmus, ut ob contrarietatem nunc gratum fuerit sacrificium, sicut cum caper mactaretur Libero, quia roderet vites: nunc ingratum, ut Minervæ caper quia oleas carpendo corrumperet. d Cap. 19.

Vanno etiam usi in sacris Minervæ. Ea significabat, ut vannus expurgat frumenta, sic per sapientiam animas mundari. Vide quæ diximus, lib. II, cap. XIV.

Injuges boves, h. e. ut interpretatur Festus, qui sub jugo non fuerunt, mactabantur Minervæ, tanquam virgini, quæ nondum passa jugum mariti. Fulgentius Placiades in vocum antiquarum interpretatione ad Chalcidium: *Manilius Chrestus in libro, quem de Deorum hymnis scribit, ait Minerva injuges boves sacrificari, id est, jugum numquam ferentes: illa videlicet de caussa, quod & virginitas jugum nesciat maritale & virtus numquam sit jugo prementi subjecta.* Firmat quoque Arnobius lib. VII: *Tellurs (inquiunt) matri scrofa ingens immolatur fœta: at Minerva virgini virgo caditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis excitata conatu.*

Quæ Minervæ sacrârunt, partim sunt animalia, partim plantæ, partim inanima. In animalibus fuit primitus cornix, cujus honori infecta est noctua; ut paullò antè diximus. Atque hinc poetæ putant esse inter aves has eam inimicitiam: de qua Aristoteles in Histor. Animal. lib. IX, cap. I *a*. Nec quod noctuam dicârunt Minervæ, a Sive in ratione destitui putandum. Nam partim eò attenderunt, distinctione Cas. quòd ut noctua videt de nocte; sic sapiens in rebus tene- Scal. c. 2. bricosis, & obscuris: partim quia sapientia studiis comparetur nocturnis, tunc etiam prudentia imprimis consilia capiuntur; unde & nox εὐφρόνη dicitur Pindaro, ἀπὸ τοῦ εὖ φρονεῖν *b*. sect. 13. b ἀπὸ τῆς sapientia.

Aliam his rationem addere possis ex Eustathio in Iliad. A *c*. Ubi à cognatione vocabulorum caussam accessit. c Pag 87. Sic enim scribit: Γλαὺξ οἰκεῖον τῇ ἀθηνᾷ, διὰ τὴν ... ἀθηνᾶς ... γλαυκώσσειν ταυτότητα. Nempe hoc edit. Rom. vult, cùm γλαὺξ conveniat cum γλαύσσω, quod est video, perspicio, nulli eam avem potuisse convenientius dicari, quam Minervæ, cum nihil eâ sit perspicacius. Ut verò Minervæ grata est noctua: ita Baccho est invisa, qui eam abegisse à vite dicitur. Nempe noctuina ova creduntur homines reddere abstemios, vinique osores: quod etiam apud Philostratum legas. Atque hinc alteram etiam caussam videmus, cur noctua sit Minervæ sacra. Nam sobrietas, ac temperantia est custos sapientiæ ac bonæ mentis: unde σωφροσύνην Græci dixere, quasi σώζουσαν τὴν φρόνησιν *d*. d Conservatricem prudentiæ.

Atque ex his videmus, cur Minerva, dea Atheniensium πολιοῦχος *e* cum noctua exprimebatur. Etiam in nummo e Præses, Antonini cernas aquilam, pavonem, noctuam, ut symbola Patrona Iovis, Junonis, Minervæ, qui in Capitolio sacrati. civitatis.

Vultur symbolum erat Minervæ: quia ut Minerva credebatur nata esse ex Iove citra opem sexus alterius: ita & vultur sine masculo parere credebatur. Qua de re fuse satis dixi libro III hujus operis, cap. XXVIII.

Præterea sacra est huic Divæ κρὶξ, ut est apud Porphyrium lib. III περὶ ἀποχῆς. Meminit ejus avis Aristoteles lib. IX Hist. Animal. cap. I *f*. Quæ verò hæc avis fuerit, f Sive, ex non facile est dictu, ut ad eum locum Jul. Scaliger annota- Scal. dist. vit. Bellonius ait se in Ægypto ad Nilum avem vidisse, cap. 1. quæ sonum hunc κρὶξ emitteret: unde & avi hoc nominis esse datum conjectat. sect. 33.

Etiam gallus sacer Minervæ: uti & Soli, Marti, & Æsculapio. Minervæ quidem, quia sapiens avis scit tempora distinguere. At quia avis est pugnax: Marti fuit dicata. Æsculapio autem, quod symbolum sit vigilantiæ, quæ medicum imprimis decet.

Videtur ex avibus etiam Minervæ dilecta hirundo: siquidem cum pugnandum esset Diis adversus Typhonem, ea, præ metu, in hirundinem se convertisse dicitur: ut Agatharchides ait lib. de Rubro mari *g*. g Apud

Ad hæc serpens etiam, ut paullò antè dicebamus, Mi- Photium nervæ sacratus fuit. Nec obscura est ratio. Nam Minerva in Biblioest sapientiæ præses. At serpens symbolum est prudentiæ. theca. Imò Ægyptiis anguis sive draco divinitatis vim signabat: ut in Ægyptiorum Theologia dictum suprà hoc ipso libro. Eustathius etiam ad Il. A *h* rationem ex vocabulo accessit: h Pag 87. nempe quia δράκων dicatur ἀπὸ τοῦ δέρκειν, quod est βλέπειν *i*. Pallade autem nihil perspicacius. Athenis draco- edit. Rom. i Videre. ni, arcis custodi, placentam è melle offerebant: ut est apud Herodotum lib. VIII, & Hesychium in Οἰκουρὸν ὄφιν.

Ex plantis olea Minervæ dicata fuit, de qua actum in plantis numini sacratis.

Ex

Ex inanimis eidem numini sacratæ arces. Unde Maro in Eclogis:

—— Pallas, quas condidit, arces
Ipsa colat.

Vide, quæ ex Servio dixi, cum agerem de Neptuno, cui fundamenta sunt urbium dicata, ut Junoni urbium portæ.

Minervæ amicæ Musæ, quibus palmam dicavit vetustas. Inimicus verò Stupor, cui dicatum acer. Servius in illud II Æn.

—— Sectaque intexunt abiete costas:

Non sine caussa Virgilius hoc loco abietem commendat: item acer, & pinum, paullo post. Nam fulminata abies interitum dominæ significat: & Troja per feminam periit. Acer vero in tutela Stuporis est: & viso equo stupuere Trojani: ut, Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ. Pinus in tutela quidem est matris Deûm: sed & fraudum, & insidiarum: quia ejus poma cadentia per fraudem interimunt: & hic equus plenus insidiarum est.

Cap. XXV.

De Dianæ simulacro, ac rebus ei sacratis. Deque effigie Junonis Lucinæ.

DE Minerva hæc dicta sunto. Nunc proferam de Diana: cujus effigies vel humana fuit, vel monstrosa.

Humana erat cum exprimeretur forma venatricis. De cujusmodi simulachris aliquoties agit Pausanias. Ac sic describit Claudianus lib. II de raptu Proserpinæ:

At Triviæ lenis species, & multus in ore
Phœbus erat, Phœbique genas, & lumina Phœbi
Esse putes; solusque dabat discrimina sexus.
Brachia nuda nitent, levibus projecerat auris
Indociles errare comas, arcuque remisso,
Ocia nervus agit: pendent post terga sagittæ:
Crispatur gemino vestis Cortynia cinctu,
Poplite fusa tenus.

Addi etiam solent virgines comites quas idem sic depingit lib. III. Paneg. Stiliconis:

—— Veniunt humeros, & brachia nuda,
Armataque manus jaculis, & terga sagittis,
Incomtæ, pulchræque tamen, sudoribus ora
Pulverulenta rubent: sexum nec cruda fatetur
Virginitas: sine lege comæ: duo cingula vestem
Crure tenus pendere vetant.

Quid mitum autem de comitibus: quando & ipsa virgo. Unde ipsa apud Callimachum *a* à Iove hoc petit:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄππα *b*, φυλάσσειν *c*.

a Hymno in Dianam.
b Al. ἄττα.
c Da mihi virginitatem perpetuam, pater, servare.

Quod imitatus Ovid. lib. 1. Met. in fabula Daphnes, ait,

Da mihi perpetua, genitor carissime, dixit,
Virginitate frui: dedit hoc pater ante Dianæ.

Humeros Dianæ prædicat Claudianus carm. de Nuptiis Honorii & Mariæ:

Aurora vincis digitos, humerosque Diana.

Dianam à cruribus commendat Ovidius Amor. lib. III, eleg. II:

Talia pinguntur succinctæ crura Dianæ,
Cùm sequitur fortes fortior ipsa viros.

Cujusmodi ea capere oporteat, vix alius meliùs expresserit quàm Lactantius, cùm universè sic scribit lib. de Opificio Dei cap. XIII: *Crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes; sed teretibus suris, clementer exstantibus, sensimque tenuatis, & firma sunt, & ornata.*

Corneum ei arcum tribuit Claudianus: sed aureum Ovid. lib. I Met. fab. de Syringe:

—— Ritu quoque cincta Dianæ
Falleret, & credi posset Latonia, si non
Corneus huic arcus, si non foret aureus illi.

Pharetram, ac spicula assignârunt, sive ob radios, quos in terram jaculatur; sive ut venatrici. Claudianus in secundo de Raptu Proserpinæ:

—— Potuitque videri
Pallas, si clypeum ferret: si spicula, Phœbe.

Dianæ simulachrum in Cypseli arca, manu una leonem, alterâ premebat pantheram, Pausania teste. Nempe quia Diana venatrix, nec illustrius venatio occupatur, quàm in feris ejusmodi animantibus.

Idem Pausanias in Arcadicis meminit simulachri, experimentis Dianam cervinâ pelle indutam, prudente ex humeris pharetra, ac manu una lampadem, alterâ duos gestantem dracones, adsistente cane venatico. Atque idem in Phocicis à Praxitele hanc Divam sic ait effictam, ut dextra facem gereret, pendente ab humeris pharetrâ: cane adsistente ad lævam: ac superâsse id simulachrum maximæ cujusque feminæ proceritatem. In iisdem Phocicis meminit simulachri, è candido lapide, quo Diana exprimeretur jaculantis habitu. Addit cognomentum fuisse Ærola. Item in Bœoticis gemini Dianæ signi è marmore: quorum unum facem manu gestaret, alterum esse formâ jaculantis. Ac aliis quoque locis aliquot de hujus Divæ simulachris loquitur.

Dianæ Aricinæ ad lacum Nemorensem cognomen fuit Fascellina. Atque ea significatur in denariis argenteis, quorum inscriptio, L. LOLLIUS. Is inter provinciarum quæstores fuit, anno Urbis DC, Q. Opimio Nepote, & L. Postumio Albino coss. In nummis, quos dixi, effigies est Dianæ, cum pharetra, & cervo ei sacro, sub quo compâret litera F. quæ significat Fascellinam. In aliis item nummis, in quibus itidem nomen C. Lollii compâret, est Deæ effigies, caput vitta insignis, inque manu sceptrum regium tenentis, ac sub mento B. quo Stephanus Pighius in Annalibus Romanis ad annum Urbis antea memoratum significari suspicatur βασιλίσσαν Ἀφροδίτην *a* à Tarentinis cultam: cui & sacrum fuisse ait ludricum βασιλίνδα nuncupatum. Sed id non lego apud Pollucem, Hesychium, Suidam; qui hujus lusus meminerunt. Vellem igitur Pighius ejus rei auctorem addidisset.

a Reginam Venerem.

Etiam Parium lapidem in Dianam unà cum canibus suis factum, describit Apulejus lib. XII Metam.

Atque his, & similibus modis exprimebatur Diana forma humanâ. At præterea effingebatur forma monstrosâ. Ut cum triplici capite. Unde Maro IV Æn.

—— Tria virginis ora Dianæ.

Ideo dicta τρίμορφος, *triformis*: item τετραπρόσωπος, *tres habens facies*, sive *triceps*. De figura hac, & ejus caussa, nihil repetere attinet, quæ dicebamus lib. II, cap. XXIX. Hæc de simulachro.

Ex hominibus in tutela Dianæ parturientes: de quo satis dictum lib. II. Item venatores: ipsaque venatio etiam amphitheatralis, juxta Tertullianum: & ut distinctius Cassiodorus, sacra hæc Dianæ Tauricæ. Videlicet quia Diana venationis præses, & venationum ludi in amphitheatro fiebant. Unde & Martialis libello de Spectaculis *b* Dianam dixit pro venatione amphitheatrali:

b Epigr. 12.

Inter Cæsaria discrimina sæva Dianæ.

Ex quadrupedibus, ob venationem, Dianæ sacri sunt canes: uti, alias ob caussas, dicati sunt Mercurio, Marti, & Laribus præstitibus.

Atque uti canes consecrati, quia his fit venatio: ita cervi, quia illorum præcipua est venatio. Festus: *Servorum dies festus vulgo existimatur Idibus Augusti, quòd, eo die Servius Tullius, natus servâ, ædem Dianæ dedicaverit in Aventino: cujus celeritate sint cervi, à quorum celeritate fugitivos vocent cervos.*

Etiam Dianæ immolantur cervi. Ovidius lib. I Fast.

Quòd semel est triplici pro virgine cæsa Diana,
Nunc quoque pro nulla virgine cerva datur.

Videmus hic, ut rationem ejus sacrificii à temporibus arcessat Trojanis. Ajunt enim, cùm Agamemnon occidisset cervam Dianæ sacram, exercitum in Aulide propterea fuisse omnis generis malis vexatum: donec paratus esset

esset immolare filiam Iphigeniam: Divam autem, virginis misertam, supposuisse pro ea cervam, ipsam verò transtulisse in Tauricam Chersonesum, ubi Dianæ facta sit sacerdos. Sed qui ad rerum naturam attendere malunt, eò dicant cervum Dianæ immolari, quia ut Diana, quæ est Luna, celerrimè conficit suum cursum: ita quoque cervus sit velocissimus. Iccirco & currus ejus à cervis trahebatur. Claudianus in III Stiliconis Panegyri:

Dixit, & extemplo frondosa fertur ab Alpe
Trans pelagus: cervi currus subiere nivales.

Ex his etiam liquet, cur quandoque simulacrum Dianæ indutum fuerit cervinis pellibus: cujusmodi effigiei Pausanias meminit in Arcadicis. Etiam moris fuit, ut ante templa Dianæ conspicerentur cornua cervi. Nisi quod Romani in Aventino monte pro cervinis habuerint bovis cornua. Unde hæc disparitas fuerit, narrat Plutarchus in Quæstionibus Romanis. Etiam ex Agellio notum, ut Sertorius cervam albi coloris nactus, finxerit sibi eam à Diana donatam, atque eo pacto, quia omnia Dianæ se monitu agere persuaderet, in officio continuerit militem Hispanum. Nempe longè rarissimæ sunt cervæ albæ. Ab Apollonio Tyaneo visas, tradit Philostratus in vita ejus, legas lib. III: ubi & ut cervas cornigeras conspexerit, Paracam Indiæ urbem prætergressus.

Capra Athenis immolabatur in festo Dianæ Brauroniæ: quod quinto quoque anno celebratum. Vide Hesychium in Βραυρωνίοις, & Pollucem lib. VIII, cap. IX.

Præterea Diana grata felis: in qua latuit, cum pugnarent Dii adversus Typhoëa. Ovid. v Met. fab. VII:

Fele soror Phœbi, niveâ Saturnia vaccâ,
Pisce Venus latuit, Cyllenius ibidis alis.

Ex piscibus τρίγλη, sive mullus, erat sacer Dianæ: ut est apud Athenæum lib. VII. Diximus de eo pluribus lib. II, cap. XXIX.

Pagurus item Dianæ sacer est, quoniam inter venatores testaceos numeratur, ajuntque eum præcipue vim lunæ sentire, quâ crescente succulentior fiat, & melior. Aliqui Apollini sacrum faciunt, quoniam Musica delectatur. Apud Mystas prudentiam Pagurus significabat, ideo Dianæ Ephesiæ collo fuit suspensum, & apud Brutios Dianæ caput Paguro ornabatur. Prudentiam ea de caussa illi tribuunt, quod cum crustam exuit, veluti armis spoliatus latet, viribusque diffisus nullos aggreditur, donec novam recuperaverit. Capacius lib. II historiæ Neapolitanæ, pag. 645.

Ex herbis Dianæ sacra est herba Artemisia, ut lego apud poëtam Græcum ineditum.

Dianæ etiam sacri fontes, & viridantia prata. Maximus Tyrius orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ sint statuæ: Ἱερὸ ἢ Ἀρτέμιδος, πηγαὶ ναμάτων καὶ κοῖλαι νάπαι, καὶ ἀνθηροὶ λειμῶνες. *Etiam sacri sunt Dianæ fontes laticum, & cavi saltus, & vestita floribus prata.*

Diana apud Cretenses dicta Βριτόμαρτις, quomodo, inter alios, etiam appellant Diodorus Siculus lib. VI, Pausanias lib. IX, ac Callimacho sic vocatam ostendit Phavorinus. De origine vocabuli diximus lib. I, cap. XVII. Tanta autem ejus Divæ veneratio erat, ut templum, nisi nudis pedibus, ingredi non liceret.

Subjungam pauca de Junone Lucina. De Junone quidem superius dictum: de Diana proximè: nec Lucina est diversa à Diana: sed Lucina dicta est, quatenus est parturientium numen: atque aliter etiam vocatur Ilithya. Unde Horat. carmine seculari in Dianam ait,

Rite maturos aperire partus
Lenis Illithya tuere matres,
Sive tu Lucina probas vocari,
Seu genitalis.

In numis Faustinæ Augustæ est effigies matronæ stolatæ, ac stantis, dextrâ tenentis hastam puram, sinistrâ autem pateram. Inscriptio est JUNONI LUCINÆ. Eadem alia in numo cernitur cum puero in ulnis, & pueris duobus adstantibus. Pausanias in Achaicis narrat Ægii vetustum fuisse templum Ilithyæ, in quo simulachrum pedibus tenus panno tectum, manum unam extenderet, alterâ autem gestaret facem. Ac de face hanc idem adfert caussam, quòd parturientium dolores sint acerrimi, sic ut meritò comparentur igni. Vel quòd Ilithya præbeat usuram lucis: ignis verò lucis est symbolum. Possis & dicere face repræsentari calorem vitalem. Ea figurâ exhibet Goltzii Græcia in numo Samiorum, & alio Ambrociatarum.

Lucinæ, sive τῇ Εἰλειθυίᾳ sacratum esse ichneumonem, traditur ab Æliano lib. X de Animal. cap. XLVII.

E plantis dictamum Junoni Lucinæ sacrum fuit. Item papaver, quod etiam sacratum Cereri, atque Eumenidibus.

Cap. XXVI.

De effigie Veneris, & animantibus, rebusque aliis, ei consecratis.

SUperest è Diis Consentibus Venus: quæ apud Thebanos tria habuit signa, è ligno fabricata, eò, ut opinio fuit, de rostris navium Cadmi: quod antiquissima fuisse arguit. Unum signum erat Veneris Οὐρανίας, sive Cælestis; alterum Πανδήμου, sive Vulgivagæ; tertium Ἀποστροφίας, sive Aversatricis, vel Verticordiæ: eaque nomina imposuisse Harmonia, Cadmi uxor, credebatur. Prima harum significabat ἔρωτα καθαρὸν, καὶ ἀπηλλαγμένον πόθου σωμάτων, *amorem purum, & cupiditate corporum vacantem.* Altera consistebat ἐπὶ ταῖς μίξεσι, *in concubitu Venereo.* Tertia avertebat animos ab amoribus impuris. Horum auctor nobis Pausanias lib. IX, qui est de Bœoticis. Sed idem in Eliacis posterioribus duas solùm Veneres memorat: Οὐρανίαν, & Πάνδημον. Prioris simulacrum Eliensibus erat ex auro, & ebore, Phidiæ opus: alterius ex ære, opus Scopæ: prior Venus pede testudinem premebat: altera hirco insidebat. Atque addit Pausanias, se, quæ testudinis, vel capri fuerit significatio, iis relinquere quærendum, quibus perscrutari talia est curæ. At de testudine jam diu caussam attulerat Plutarchus in Præceptis Conjugalibus, atque alibi, ubi significari ait, uti testudo domiporta, se domi suæ continet, ita feminæ domus custodiam committi. Nec obscura est ratio de capro, cùm Veneri conveniat hircus, animal libidinosum.

Etiam duas hasce Veneres memorat Appulejus in Apologia sua, his verbis: *Mitto enim dicere alta illa, & divina Platonica, rarissimo cuique piorum gnara, ceterùm omnibus profanis incognita: geminam esse Venerem deam, proprio quamque amore, & diversis amatoribus pollentis. Earum alteram vulgariam, quæ sit percita populari amore, non modò humanis animis; verùm etiam pecuinis & ferinis, ad libidinem imperitare, ut immodico trucique perculsorum animalium serva, corpora complexu vincientem: alteram verò cælitem Venerem, præditam quæ sit optimati amore, solis hominibus, & eorum paucis, curare, nullis ad turpitudinem stimulis, vel illecebris, sectatores suos percellentem. Quippe ejus amorem non amœnum, & lascivum, sed contra incomtum & serium pulchritudine honestatis virtutes amatoribus suis conciliare: &, siquando decora corpora commendet, à contumelia eorum procul absterrere. Neque enim quicquam aliud in corporum forma diligendum, quam quod admoneat divinos animos ejus pulchritudinis, quam priùs veram, & sinceram, inter Deos videre.*

Cultum Veneris Πανδήμου, ut & Pithûs, sive Suadelæ, primus creditur instituisse Theseus, ut Pausanias tradit in Atticis. De eadem ita Eugraphius in Terentii Eunuch. *a* *Menander apertè dixit, Meretrices juxta domum suam vel in atrio solitas habere aram Veneris Vulgariæ, cui quotidie sacrificarent.* a *Act.* I. *f.* 2.

Utcunque verò duplex, vel etiam triplex sit Venus; poëtæ tamen, ac scriptores propè universi, *Veneris* nomine intelligunt eam solùm, quæ versatur circa corporum mixturam: non tamen pro diversis habent, quæ licitis, quæque illi-

illicitis præest ignibus: sed utramque potestatem eidem Divæ tribuerunt. Ab eadem enim Venere esse censent & amorem illum Helenæ priorem erga Menelaum, & alterum erga Alexandrum sive Paridem: item illum Clytemnestræ priorem erga Agamemnonem, & secutum erga Ægisthum.

Effingebatur Venus plurimùm formâ adolescentulæ formosissimæ, ac nudæ. Βαθυπλόκαμον, sive capillatam, vocat Apollonius Rhodius. Ea interdum in concha consistebat, interdum natabat in mari, vel è mari emergebat, quam ἀναδυομένην vocant. Nempe quia è mari nata: unde Neptunus ad eam in v Æn. ait:

Fas omne est Cytherea meis te fidere regnis,
Unde genus ducis.

Sæpius verò fingebatur currui insidens, vel insistens; nuda vel vix cooperta.

Inclytum imprimis fuit simulachrum Veneris Coæ, & Cnidiæ, illius vestitæ, hujus nudæ. De quibus sic Plinius lib. xxxvi, cap. v: *Duas fecerat Veneres Praxiteles, simulque vendebat; alteram velata specie; quam ob id quidem prætulerunt optione, quorum conditio erat, Coi; cùm alteram etiam eodem pretio detulisset; severum id ac pudicum arbitrantes. rejectam Gnidii emerunt; immensa differentiâ famæ. illo enim signô Praxiteles nobilitavit Gnidum. Ædicula ejus tota aperitur, ut conspici possit undique effigies Deæ, favente ipsa ut creditur facto. nec minor ex quacunque parte admiratio est.*

Apud Pausaniam in Corinthiacis est de Veneris templo quod duæ solùm ingrederentur, νεωκόρος, sive æditua, & virgo, annuo fungens sacerdotio, λουτροφόρος dicta, à lavacro ferendo. Ipsa autem diva à Canacho Sicyonio, (qui & Milesiis Didymæum, & Thebanis Ismenium Apollinem effinxerat) ex auro, & ebore, facta fuit, ac capite gestabat πόλον sive apicem; una manu papaver, alterâ malum tenebat: omnium verò victimarum femora, præterquam suis, invisi animalis, ei consecrabant: partes cæteras adolebant juniperi lignis.

Appulejus in x Metamorphos. ubi refert judicium Paridis in scena exhibitum, sic describit eam, quæ Venerem repræsentârat: *Qualis Venus, cùm fuit Virgo, nudo & intecto corpore perfectam formositatem professa; nisi quod tenui pallio bombycino inumbrabat spectabilem pubem. quam quidem laciniam curiosulus ventus satis amanter nunc lasciviens reflabat; ut dimotâ, pateret flos ætatulæ: nunc luxurians adspirabat, ut, adhærens pressulè, membrorum voluptatem graphicè liciniaret. Ipse autem color Deæ diversus in speciem: corpus candidum, quod cælo demeat; cærulum, quod mari remeat.* Subjungit deinde de comitibus Deæ, qui erant Cupidines, Gratiæ, Horæ.

Apud Lacedæmonios erat signum Veneris armatæ, ut est apud Pausaniam in Laconicis. Ac notum de ea quoque ex Quinctiliano, Plutarcho, Anthologia Græca *a*, & Ausonio *b*: ut Lactantium *c* mittam. Refert ibidem Pausanias, ut Veneris armatæ templum fuerit unicum, quòd vidisset super ædem alteram exstructum, fuisseque in superiori æde cellam Morphûs. Esse id cognomen Veneris. Sedere autem Divam καλύπτραν ἔχουσαν, & πέδας περὶ τοῖς ποσί· *cum galericulo, & compedibus*: compedes autem à Tyndareo additas ad significandum, similitudine vinculorum, firmum esse amorem debere, quo uxores obstringuntur maritis: nec enim se fidem habere iis, qui aliam adferunt caussam, quasi Tyndareus Venerem voluerit hoc simulachrô ulcisci, tanquam omnium malorum auctricem: ut quæ filiarum uni Helenæ, Menelao nuptæ, immiserit amorem Paridis; alteri autem filiæ Clytemnæstræ, uxori Agamemnonis, caussa foret, cur amârit adulterum Ægisthum.

a Lib. 4.
b Epig. 41. & 42.
c Lib. 1 Institut.

Venus Cypriis cum hasta, ad ejus potentiam designandam. De quo & alibi *d* adduximus illud Hesychii: Ἔγχειος, Ἀφροδίτη, Κύπριοι. *Enchios*, sive hastigera, *Venus*, *Cypriis*. In ejus sacris salis pugillus, & viri αἰδοῖον ostendebatur. Quorum caussam attuli lib. 1, cap. xvii.

d Lib. 2. cap. 27.

Venus pæta, quia hujusmodi sint oculis libidine percitæ. Vide interpretes in illud Ecl. iii:

—— *transversa tuentibus hirquis.*

Venerem apud Horatium in primo odarum circumvolant Iocus, & Cupido.

Venus in tragœdiis inducebatur vestibus coloris albi: ut ait Porphyrius in tetrabiblon Ptolomæi.

In Saxonia, ut ex historiis ejus gentis cognoscere est, simulacrum repertum Veneris nudæ currui insistentis, caput myrto cinctæ, in pectore habentis facem, dextrâ tenentis globum, sive terrarum orbem, in sinistra autem tria mala: à tergo erant Gratiæ nudæ nexis manibus, pomaque gestantes, vultibus aversis dona invicem præbentes. Huic Veneris, & Gratiarum currui, pro equis jungebantur cygni bini, ac totidem columbæ. Non dubium verò, quin effigies ista fuerit à Græcis: à quibus quàm multa acceperint Teutones, & unde id sit, alibi exponimus.

Ac passeres quidem sacræ sunt Veneri ob salacitatem maximam: columbæ autem ob oscula, & fœcunditatem. Ut mittam rationem à fabella de Peristera, nympha Veneri longè acceptissima, quam ubi Cupidinis irâ esset in columbam conversa, Venus hoc honore adfecit, ut in sua esset tutela. Unde rationem arcessit Placidus Lactantius in secundum Thebaidos. Cygno verò is attributus honos partim ob candidi coloris venustatem, (omnia enim venusta placent Veneri) partim etiam propter cantum, quo Venerem capi, etiam ex verbis liquet Appuleji proximè adlatis. Ardea quoque Veneri sacra dicitur. Nec semper Veneri forma humana. Quod Tacitus ostendit in secundo Historiarum de Venere Paphia: *Simulachrum Deæ non effigie humanâ: continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metæ modo exsurgens: & ratio in obscuro.* Sunt qui existiment, figuram umbilici fuisse, ac caussam hujus figuræ, quod libido in feminis inde incipiat. Aliis id minùs placet, quia & Jupiter Ammon sic effingeretur. Sed potuere gentes diversæ diversis de caussis idem symbolum aptare diversis Deis. Verùm quid sibi vult, quod orbis ille in conum adsurgeret? Fortasse igitur eò respexere, quod Amore homines quasi ardeant; unde passim Amor ignis vocatur: ignis vero assurgit in modum coni.

Atque hæc de effigie Veneris. Nunc dicam quæ Veneri sacrificarint, vel dicarint.

Veneri autem immolatam suem, testis Athenæus lib. iii Dipnosoph. ubi id confirmat verbis hisce Callimachi sive Zenodoti in historicis commentariis: Ἀργεῖοι Ἀφροδίτῃ ὗς θύουσι, καὶ ἡ ἑορτὴ καλεῖται Ὑστήρια. *Veneri suem Argivi sacrificant, eumque festum diem vocant Hysteria.* Etiam apud Aristophanem in Acharnensibus Veneri sacrificatæ suis mentionem invenias. Cur vero sus Veneri fuerit exosa geminam rationem adducit Verrius, sive Festus: *Suillum genus invisum Veneri prodiderunt poëtæ ob interfectum ab apro Adonim, quem diligebat Dea. Quidam autem, quod immundissimi sint sues ex omni mansueto pecore, & ardentissimæ libidinis: ita ut opprobrium mulieribus inde tractum sit, cùm subare & subire dicantur.* Ætas etiam spectabatur à Romanis. Plinius lib. viii, cap. li: *Suis fœtus sacrificio die quincto purus est, pecoris die octavo, bovis trigesimo. Coruncanus ruminales hostias, donec bidentes fierent, puras negavit.*

Veneris Paphiæ cujusmodi fuerint sacrificia his verbis docet Tacitus in ii Histor. *Hostiæ, ut quisque vovit, sed mares deliguntur. Certissima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offundere vetitum; precibus, & igne puro, altaria adolentur.* Hædus conveniens Veneri animal, quia valde libidinosus. Itaque & Venerem effinxere capro insidentem, ut suprà diximus.

Ob similem libidinem Veneri acceptus taurus. Sanè per Venerem signatur fœcunditas Naturæ; quæ quia se medio vere, puta in Aprili, imprimis exserit, eo & signum, in quo tum Sol est, Taurum nuncupârunt, Apri-

 lemque

lemque ipsum Veneri dicaverunt. Horatius lib. IV, od. XI:

—— Idus tibi sunt agendæ,
Qui dies mensem Veneris marinæ
Findit Aprilem.

Ex avibus consectatæ sunt Veneri passeres, columbæ, & cygni. Atque ab hoc triplici alitum genere currus protrahi credebatur. De passeribus ita Sappho *a*, apud Dionysium Halicarnassensem *b*:

a Cantico in Venerem.
a Libro de Structura orationis.

—— Πατρὸς ἢ δόμον λιπῦσα
Χρύσεον ἦλθες
Α῎ρμ᾽ ὑποζεύξασα· καλοὶ δέσ᾽ ἄγον
Ὠ῀κέες στρυθοὶ, πτέρυγας μελαίνας
Πυκνὰ δινέοντες ἀφ᾽ ὠρανῶ, αἰθέ-
ρος διὰ μέσσω.

Quæ sic reddebat Helias Andreas:

—— Tecta me propter quia sæpe linquis
Aurea patris,
Et venis curru properante vecta
Te nigris ad me tenues per auras
Passeres alis agiles ferebant
Æthere ab alto.

De columbis indicat Propertius lib. III:

Et Veneris dominæ volucres, mea turba, columbæ
Tingunt Gorgoneo Punica rostra lacu.

Et apertiùs Appulejus in VI Met. ubi sic narrat, ut currum Veneris columbæ traxerint, prosequentibus eum passeribus: *Jubet* (Venus) *construi currum, quem ei Vulcanus subtili fabricâ studiosè poliverat, &, ante thalami rudimentum, nuptiale munus obtulerat, limæ tenuantis detrimento conspicuum, & ipsius auri damno pretiosum. De multis, quæ circa cubiculum Dominæ stabulant, procedunt quatuor candidæ columbæ, & hilaris incessibus picta colla torquentes, jugum gemmeum subeunt; susceptaque dominâ lætæ subvolant. Currum Deæ prosequentes gannitu constrepenti lasciviunt passeres; & cæteræ, quæ dulce cantitant, aves, melleis modulis suave resonantes, adventum Deæ pranuntiant.* Porrò non de nihilo est, quod Appulejus non ἁπλῶς ait currum trahi à columbis, sed addit albis. Nam & apud Ælianum lib. X Animal. cap. XLVI legas Veneri esse sacros turtures albos. Columbas esse Gnidiæ Deæ, h. e. Veneri sacras etiam ait Martialis lib. XIII, epig. LXVI. Caussa est frequens fœtus & coitus; ut ait Servius ad illud VI Æn.

Maternas agnoscit aves ——

De Ænea sermo est, post conspectas columbas. De cygnis testis est nobis Horatius lib. III, od. XXVIII:

—— Quæ Cnidon
Fulgentesque tenet Cycladas: & Paphon
Junctis visit oloribus.

Ac lib. IV, od. I:

Purpureis ales oloribus.

Hoc est, quæ perniciter veheris curru tuo oloribus juncto. Cur verò poëta olores hîc dicat purpureos, abunde dictum in Oratoriis Institut. lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Nec solus eos Veneris currui jungit Venusinus ille: sed idem factum ab Ovidio, uti & Claudiano de Nuptiis Honorii, & Mariæ. Hirundines Veneri esse gratas traditum Æliano lib. X de Animal. cap. XXXIV: uti &, secundum emendationem Gilli, θεοῖς μυχίοις, Diis Penatibus.

Præterea Iynx Veneri erat sacra. Theocriti scholiastes in Idyll. II: Ἴυγξ, ὄρνεον ἀφροδίτης, ὃ αἱ φαρμακίδες συνεργὸν ἔχουσι περὶ τὰς μαγείας. *Iynx, avis Veneris, qua venefica utuntur ad magica sua.* Eo autem Veneri dicata, quia hac uterentur ad conciliandum amorem; ut inferiùs dicetur. Itaque, ut ibidem legas, etiam vocabulum hoc usurpatur pro ardenti desiderio, ut apud Pindarum Nem. od. IV *c*: Ἴυγγι δ᾽ ἕλκομαι ἦτορ· *magnâ cupiditate cor trahitur*: item pro quolibet, quod amorem sui excitat, ut apud Aristophanem Lysistrata *d*:

c Vers. 257.
d Choro senum, Laconum, Atheniensium, & Lysistratæ.

Ὡς οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων τῇ σῇ ληφθέντες ἴυγγι.
Primi Græcorum illecebris, sive illice tuâ vi capti.

Poëtæ, inque his Callimachus, ut apud eundem Theocriti scholiasten legere est, Jungа ajunt fuisse filiam Echus: hanc philtro dementasse Jovem, ut secum concumberet: id indignè tulisse zelotypam Junonem, eoque Junga mutasse in avem ejusce nominis, quæ & vim amores conciliandi reservet, unde eâ ad hanc rem veneficæ utantur. Apud Suidam *a* est, in saxum versam: etiam ibidem est, aliis dici Pithûs, sive Suadæ filiam. Sed hæc de matre diversa facilè conciliantur. Nam Echo est vox resultans. At nascitur amor mutuus ex sermone sive colloquio. Nascitur quoque ex Suada: quia sermone persuademus. Imò, ut scitè ait Aristophanes in Ranis:

a In Ἴυγξ

Οὐκ ἔστι Πειθοῦς ἱερὸν ἄλλο πλὴν λόγος.
Suadæ sacellum haut aliud est, quàm oratio.

Præsertim delenifica oratio hoc habet, conjuncta cum forma exuberanti, & moribus venustis, ac ingenii dexteritate. Quorum singula cum Olympias observaret in quadam ad se deducta, eò quòd Philippum maritum, vel ut alii ajunt, Alexandrum M. philtro sibi conciliasse diceretur, Valeant, inquit, qui te philtri indigam putant: abunde sufficit amatorium, quod in te circumgestas.

Etiam phalerides, seu phalarides quæ aves sunt palustres, Aristophani in Acharnensibus memoratæ, item Varroni, Columellæ, Plinio, Veneri erant sacræ; ut est apud Athenæum lib. VII, & Eustathium in Iliad. A *b*. ubi geminam adfert ejus rei caussam: unam quidem à re petitam, nempe ab albore, quo refert genitale semen: alteram verò à similitudine vocis, quia cognatio quædam est literarum inter φαληρὶς, & φαλλὸς, quo notatur penis ligneus, vel coriaceus.

b Pag. 87 edit. Rom.

E piscibus Veneri dicatur ἀφύη, sive apua: ut apud Eustathium est in Iliad. A *c*. Ubi & caussam adfert à cognatione nominis. Nam & ἀφύη, & Ἀφροδίτη vocabula quandam habent convenientiam. Imò & ἀφύη nascitur è maris spuma, quæ Græcis ἀφρὸς, & inde etiam nata creditur Venus.

c Pag. 87 edit. Rom.

Veneri item sacra chrysophrys, Archippus apud Athenæum:

Ἱερὸς Ἀφροδίτης χρύσοφρυς Κυθηρείας.
Chrysophrys sacer Veneri Cytherea.

Similiter Eustachius Il. T. Videtur formæ gratia formosissimæ Divæ dicatus. Est enim Matronis Parodi:

Χρύσοφρυς, ὃς κάλλιστος ἐν ἄλλοις ἔπλετο ἰχθύς.
Chrysophrys, qui formosissimus inter alios est piscis.

Chrysophrys etiam vocatur Ovidio in Halieut. Idem putatur ac *Aurata*, sive *orata*: unde & Romæ cognomentum Sergio: etsi de hoc aliter Festus in Orata.

Item Veneri dicatæ conchæ Venereæ, sive Cytheriacæ. Priori modo vocat Plinius, altero Martialis: ut dictum lib. IV, cap. XXXV. Ubi etiam dicebamus, eò Sacratas Veneri, quia referant genitale arvum.

Ovid. 5 Met.

Pisce Venus latuit. ——

Ex plantis verò dicavere Veneri rosas, & myrtum: quæ habere vim credita ad amorem conciliandum ac conservandum. Sed & mala, & chrysophryn herbam, ac fortasse philyram: de quibus omnibus lib. V, nempe in historia Plantarum, satis diximus. Unum hoc igitur nunc dicam, Veneri Cypriæ solum thure, & floribus sacrificabant: ut ait Servius in I Æn. ad illud,

Tum Venus, Haut equidem tali me dignior honore.

Ac Maro ipse id firmat eodem Æneidos libro:

Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas: ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ, sertisque calentibus halant.

E metallis Veneri sacratum æs: ut est apud Pindari interpretem. Commune hoc habet cum Deo Æsculano, cui *æs* nomen dedit.

Ex Horis sive anni partibus Veneri sacratum ver, imprimis mensis Aprilis. Nempe quia vere & plantæ renascun-

nascuntur, & animalia procreantur, unde Lucretius lib. I sic Venerem compellat:

Nam simul ac species patefacta est verna diei,
Aeriæ primùm volucres te Diva, tuumque,
Significant initum perculsæ corda tua vi.

Ac plura ibidem his gemina. Imò Cicero in secundo de Natura Deorum: Venerem ex eo dictam putarunt, quia per eam omnia veniant, h. e. oriantur. Sed fortasse Scaligeri *a* magis opinio placet, ut à veniendo quidem sit, sed quia aliunde id nomen venerit ad Romanos, q. d. περεγρίνων θεὸν, sive numen peregrinum. Nam sub Regibus id numen erat ignotum: ut ex Cincio retulit Varro, inde Macrobius, ex eo nos lib. II, cap. XXVIII: ubi & Divæ nomen ab Hebræo fonte arcessivimus.

a Alfe- fum.

Cap. XXVII.

De simulachris Deorum trium Selectorum eorumque corporalium; Solis, Lunæ, & Telluris; deque rebus, quas iis sacraverunt: item de Maja & Bona Dea.

ABsolvi de Diis Consentibus: nunc eo ad illos, qui licet non sint in Consentibus, sunt tamen in Selectis: quales, præter Consentes XII, sunt octoni: ex his tres corporei, & adspectabiles; Sol, Luna, Tellus. De quibus nunc agam. Dixeris, jam de iis actum videri, de Sole, in Apolline; de Luna, in Diana; de Tellure, in Vesta, ac Cerere. Sed enim distinguere oportet Theologiam civilem à physica, & poëtica. Quæ quantum differant, arguit, quòd Dii, quos hactenus memoravi, fuere Romanis in Diis Consentibus: illi verò de quibus nunc loquar, non item. Adhæc Apollo filius Iovis: at Sol Hyperionis: unde Claudianus in secundo de raptu:

Hic Hyperionie Solem de semine nasci
Feceras.

Hyperion verò Cæli filius, Saturni frater; ut est apud Diodorum. Quomodo Apollo, & Sol, fuerint patrueles. Interdum tamen pro Sole ipso sumitur; ut illo Ovidii I Fast.

— *Radiis Hyperiona cinctum.*

Effingebatur Sol humanâ ac juvenili formâ, sed capite radiis cincto: ut vel indicio sunt verba ex Ovidio proximè adducta. Est & Martiani Capellæ lib. I *a*: *Solis augustum caput radiis perfusum, circumactumque flammantibus, velut auratam cæsariem rutilo verticis imitatur.* Hi radii fuere duodeni, pro signorum numero, quæ percurrit. Unde & Maro XII. Æn. de rege Latino:

a Pag. 6.

— *Cui tempora circum*
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen.

Nec tamen fingitur fuisse talis in infantia: unde Claudianus in II de Raptu, ubi qualis primis in annis fuerit describit:

Hic Hyperionio Solem de semine nasci
Feceras, & pariter Lunam, sed dispare formâ;
Aurora, noctisque duces; cunabula Tethys
Præbet, & infantes gremio solatur anhelos
Cæruleusque sinus roseis radiatur alumnis:
Invalidum dextro portat Titana lacerto
Nondum luce gravem, nec pubescentibus altè
Cristatum radiis; primo clementior ævo
Fingitur, & tenerum vagitu despuit ignem.

Solis habitus erat χροιᾶς χρυσομηλίνης, coloris, qui est in malo aureo, sive Medico: ut est apud Porphyrium in Ptolomæi τετράβιβλον.

Sol curru vehebatur: ut & Deorum alii quidam, sicut ex Pausania videre est. Tribuere autem ei quadrigas, ut siderum nobilissimo. Vel quatuor equi, pro quatuor anni Horis ut è Fulgentii Mythologicis & Isidoro in Originum, libris diximus, cum lib. VII de Temporis partibus agetemus. Imò & sat verisimile commentum de igneis Solis equis cepisse originem ex igneis Eliæ equis. Beda in libros Regum quæstionum XXX quæstione XXVIII: *Solent gentiles pingere vel facere simulachrum Solis, ut, puerum juvenem in curru ponentes, equos eidem, quasi cursu cælum petentes, subjungant. Cui propterea pueri aptant imaginem, quia Sol, velut quotidie novo ortu natus, nullum per secula senium incidit: Ut autem eidem currus & equos tribuant, de miraculo sumptum Eliæ Prophetæ, qui curru igneo, & equis igneis est raptus ad cælum, Joannes Constantinopolitanus a episcopus æstimat. Quod inde etiam Græcè* Ἥλιος *dicatur Sol. Sicut etiam Sedulius* b, *cum de Eliæ adscensu caneret, ostendit, dicens:*

a B Chrysostomum signat.
b Lib. I. Operis Paschalis.

Quàm bene fulminei prælucens semita cæli
Convenit Eliæ, meritò qui & nomine fulgens,
Hac ope dignus erat. Nam si sermonis Achivi
Una per accentum mutetur litera, Sol est.

Solis symbolum apud Rhodios erat colossus: quem iis fecerat Chares Lyndius Lysippi discipulus: ut est apud Plinium lib. XXXIV, cap. VII. Imò artificis nomen basi inscriptum fuit, ac pariter colossi magnitudo. Versiculi fuere istiusmodi:

Τὸν ἐν Ῥόδῳ κολοσσὸν ἑπτάκις δέκα
Χάρης ἐποίει πηχέων ὁ Λίνδιος.
Rhodium colossum Lindius fecit Chares,
Cubitos decem qui septies altus fuit.

Græci sacrificantes Soli mel libant: cujus caussam apud Athenæum in XV exponit Phylarchus, his verbis ex XII historiarum: Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν οἱ θύοντες τῷ Ἡλίῳ μέλι σπένδουσιν, οἶνον οὐ φέροντες τοῖς βωμοῖς, δεῖν λέγοντες, τὸν τὰ ὅλα συνέχοντα, καὶ διακρατοῦντα θεὸν, καὶ ἀεὶ περιπολοῦντα τὸν κόσμον, ἀλλότριον εἶναι μέθης. *Apud Græcos, qui Soli rem divinam faciunt, mel libant; non vinum aris inferunt: quia, ut dicunt, numen, quod omnia continet, & regit ac mundum perpetuò circumvolvit, alienissimum sit ab ebrietate.*

Pag. 693.

Ex quadrupedibus, apud Græcorum nonnullos, equus Soli sacer fuit. Itaque in Taleto, quod in vertice Taygeti Solis fanum erat, equi sacrificabantur Soli: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Addit, idem esse, sacrum Persis. Poterat quoque dicere de Armeniis, & Massagetis. Nam & hi *c* equum Soli dicarunt & eum huic mactarunt: ut ostensum nobis lib. I Orator. Institut. cap. V, sect. XXIII. Movit verò hasce omnes gentes, quòd celerrimo animali celerrimum quadrupedem convenire arbitrarentur: ut operis hujusce dictum lib. II, cap. XVII.

c Herodot. lib. I,

Etiam lupus dicatus Soli; ut est apud Sophoclis scholiastem: nempe quia primâ luce se confert prædatum. Eò & λύκος (lupus) ἀπὸ τῆς λύκης *d* appellatus. Sed ob robur, & prædas, ab aliis in Martis esse tutela credebatur: imò Athenis lupum occidere nefas erat. De utroque auctor est nobis Apollonii scholiastes in secundum Ἀργοναυτ.

d A prima luce.

Ex avibus Soli sacer gallus gallinaceus; idque quia cantu suo solis ortum annunciet: quam rationem adfert Pausanias libro Eliacorum priore. Atque addit, propterea in Idomenei scuto gallum fuisse pictum, quia esset nepos Minois à Pasiphae, Solis filia, oriundus.

Aquila Iovi sacra, ut dictum: sed Soli etiam consecrâsse videntur. Nec ratio obscura: quandoquidem adeo obtutu specter Solem: ut dictum lib. III, cap. LXXXI. Unde id sit vidimus ejusdem libri cap. XXIII. Ad Solem itidem dicitur explorare pullos: quod haliæeti proprium, ut diximus ejusdem libri cap. LXXVII.

Præterea pocula capacia Soli dicavere: qua de re malo verbis uti eruditissimi Stephani Pighii, in Mythologia de anni partibus. Sic verò ille *e*: *Quare in poculis eursum Solis frequenter notis variis expresserint in caussa esse videtur, quòd, ut Baccho, & Herculi, ita Soli, cognato Numini, pocula sacrarit capacia Græcorum religio. Habere enim Solem aureum poculum, à Vulcano fabrefactum, fingunt Stesichorus, Antimachus, & Æschylus, poetarum vetustissimi, in quo Oceanum ab Occasu Orientem versus navigare solet. Theoclytus autem* ἐν δευτέρῳ ὡρῶν,

e P. 163. edit. Plantine.

lebetem vocat Solis hoc navigium; veluti & ille, qui multo prior Titanomachiam conscripsit. Plutarchus verò περὶ σαρκοφαγίας *oratione prima, ex poeta forsitan aliquo vetusto, calicem appellare videtur, quasi receptaculum in se continens florum, & fructuum omnium semina. Dicit enim mundi, atque aurei illius seculi primordio, Solem curru suo incertum tenuisse tramitem, & vix auroram ab occasu separâsse, neque ut nunc conversas anni partes frugiferis calycis coronis circumduxisse. Extant Mimnermi poetæ versus pulcherrimi apud Athenæum, quibus Solem fingit in aureo lecto dormientem, in hunc usum sibi à Vulcano facto, ab Hesperidum terris per summa Oceani ad Æthiopes trajicere: per ænigma tale poculi profunditatem significans, ut ait Athenæus.*

Ex manimis apud Rhodios sacræ Soli quadrigæ. Nempe insula tota Soli sacra. Notum de colosso, uno è septem orbis miraculis, quem Soli sacravere. Sol verò quadrigis vehi dicitur: Quare accommodatum hoc Soli symbolum putavere. Festus *a*: *Rhodii quotannis quadrigas Soli consecratas in mare jaciunt, quod is tali curriculo fertur circumvehi mundum.*

a In October equus.

Consequens est, ut nunc de Luna dicam: cui Romæ templum in Aventino, Livius penè initio lib. XL.: *Tempestas coorta forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, & in posticis parietibus Cereris templi adfixit.*

Apud Elienses erant signa lapidea Solis, & Lunæ: atque ut è Solis capite radii, ita è Lunæ exibant cornua: sicut est apud Pausaniam in Eliacis posterioribus. Imò hæc ab ipsa habuit infantia: unde Claudianus lib. II de Raptu Proserpinæ, ubi depingit nobis Lunam, qualis in prima fuerit ætate:

Læva parte soror vitrei libamina potat
Uberis, & parvo signantur tempora cornu.

Luna quandoque dicitur vehi tauro, quandoque curru. Ac tauro quidem, quia exaltatio ejus fit in signo Tauri. Hanc rationem adducit Porphyrius libro de antro Nympharum. Currus verò ejus trahitur interdum ab equis, unde Ovid. initio V Fast.

Et vos Lunares exiluistis equi.

Verum non à quadrigis, ut Solis, nobilioris sideris: verum bigis dumtaxat: ut ajunt Tertullianus lib. de Spectaculis, cap. IX. Cassiodorus lib. III Varr. ad Faustum de Circensibus, & Isidorus lib. XVIII Orig. Imò ante hos Manilius, Seneca in Hercule Oetæo, Statius Papinius, & quis non? Qui tamen non semper equorum bigas, sed sæpiùs boum intelligunt; ut mox dicam. Hespero autem ne tantum quidem honoris tributum, ut curru veheretur; ut cui equus sit assignatus singularis: vesperi quidem furvus, ob furvam noctem, quæ instaret: manè autem, quia tum lucesceret, albus: ac tum non Hesperus, sed Eous vel Lucifer dicitur; ut ostensum lib. II, cap. XXXI. Imò nec semper Lunæ currus trahitur ab equis: sed sæpius à bubus, vel mulis. De bubus liquet ex illo Ausonii epist. VI:

Tertia fissipedes renovavit Luna juvencas,
Dum fugitas nostram dulcis amice domum.

Et XIX:

Jam succedentes quatiebat Luna juvencas,
Vinceret ut tenebras radiis, velut æmula fratris.

Intellige autem juvencarum bigam: unde Prudentius adversus Symmachum:

Nunc bijugas frenare boves, nunc sæva sororum
Agmina vipereis superis immittere flagro.

Unde fit, quod boves junxerint currui Lunæ, quærit Cælius Rhodiginus lib. XX, cap. VI. Ac caussam hanc dicit, *quod ejus detrimenta non terra modo; verùm lapides, animalia, & letamina, sentiunt quoque.* Quod sanè longè petitum. Quanto verisimilius est, inde hoc commentos, quia credibile sit Lunam gaudere cornutis animantibus, cùm ipsa habeat cornua? ut antea dictum.

Cæterum à mulis etiam trahi, & unde id sit, docet Festus: *Mulus vehiculo Lunæ adhibetur quod tam sterilis ea sit, quam mulus. Vel, quod, ut mulus non suo genere, sed equi creetur, sic ea Solis, non suo fulgore luceat.* Videtur autem hæc de mulis opinio non multum placuisse Pausaniæ: ut qui in Eliacis prioribus sic scribat: Σελήνη τε ἵππον (ἐμοὶ δοκεῖν) ἐλαύνουσα· τοῖς δέ ἐστιν εἰρημένα ἐφ᾽ ἡμιόνε τὴν θεὸν ὀχεῖσθαι, καὶ οὐχ᾽ ἵππε· καὶ λόγον γε τινὰ ἐπὶ τῷ ἡμιόνῳ λέγουσιν εὐήθη. *Equum Luna, ut mihi videtur, ad cursum incitat: etsi mulo ferunt, non equo Deam vehi, futili quadam de mulo fabula vulgata.* Ex quibus verbis colligo, Lunam etiam finxisse equo vectam singulari, instar Luciferi. Nam tam de equo, quàm mulo, in singulo numero loquitur Pausanias.

Lunæ ex quadrupedibus taurus sive bos sacer: ut Lactantius ait lib. I, cap. XXI. Nempe ea de caussa, ob quam à bobus etiam currum ejus trahi crediderunt. Imò quia Lunæ dominium est in flumina, & omnem humorem: Luna autem habet cornua: etiam fluminum numinibus cornua sunt attributa. De quo inferiùs dicemus.

Nunc de Tellure explicabo. Cujus simulachrum effingebatur matronæ specie, quia semina recipit: ac Tellumo mas, nempe vis seminum productiva. Ab utroque differt Terra, quæ elementum ipsum, non numen. Neque enim *Terræ*, sed *Telluris* ædem dicimus. Itaque hæc tria etiam ex Varrone distinguit Augustinus lib. IV de Civit. Dei, cap. X. Fingebatur autem hæc Dea sedens, ut est apud Pausaniam in Achaicis: Τοῦ δὲ ἄλσους ἱερὸν ἔχεται Δημητρος. αὐτὴ μὲν καὶ ἡ παῖς ἑστᾶσι· τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Γῆς ἐστι καθήμενον. *Proximum luco est Cereris fanum: Dea ipsa, & Proserpina stant: Telluris effigies sedet.* Eò autem sedebat, quia terra est immobilis: quod de cæteris elementis dicere non possumus.

Præterea Telluris simulachrum pingebatur cum clave: quia verno tempore, ut fruges proferre possit, aperitur: hiberno autem clauditur: ut est apud Servium in X Æn. & Isidorum in VIII Originum.

Quo sacrificio gauderet, indicat Arnobius in VII: *Telluri* (inquiunt) *matri scropha ingens immolatur fœta: at Minervæ Virgini virgo cæditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis excitata conatu* Nec propterea quicquam mutandum in illo Horatii, epistolâ ad Augustum:

Tellurem porco, Silvanum lacte piabant.

Nam generatim *porci* vocem usurpat, more veterum, quibus porcus mas, & porcus femina. Fœtam autem porcam mactabant, ad signandam terræ fœcunditatem.

Etiam qui hæreditatem adiret hominis inhumati hoc usus sacrificii genere. Varro lib. III de vita populi Romani *a*: *Quod humatus non sit, heredi porca præcidanea suscipienda Telluri, & Cereri, aliter familia pura non est.*

a Apud Non. Marcell. in Præcidaneum.

Telluri etiam, ut & Cereri, ac Lunæ dicavere taurum: partim quia taurus est symbolum agriculturæ, eò quòd tauris aremus: partim quia significet naturæ fœcunditatem, eò quòd sit animal libidinosum; unde & signum, quod in Aprili, Veneris mense, Sol subit, Taurum nuncupatunt. Vide & quæ lib. I, cap. XXIX dicebamus de Pharaonis somnio, in quo Deus symbolo bovis uti voluit, ad fertilitatem & sterilitatem designandam.

Quia verò Telluri mactaretur porca, & Maiæ, Mercurii matri, sacrum fieret sue prægnante, eò hinc colligebat Labeo, Maiam esse Tellurem: ut refert Macrobius lib. I Saturnal. cap. VII. Maiam hanc εὐπλόκαμον, sive bene capillatam dicit Stesichorus poëta. Quod non referram, nisi & in effigie ratio haberetur capillorum.

Oppidum est Helvetiæ *Meienfeld*, quod, ut ex ore senum ejus loci accepisse se ait Ægidius Tschudus *b*, sic vocatum creditur à Maia, Mercurii matre istic loci honorata.

b In Rhetia Alpina descriptione cap. 19.

Ad Tellurem etiam Bonam Deam, quatenus naturale est

est numen reducebamus lib. II, cap. LXI. Ejus sacra nulli viro ingredi licebat: ut præter alios, Propertius indicat lib. IV Elegia de Hercule. Unde id sit, ostendimus lib. II, cap. XII. Imò vulgaris opinio erat, si viri adiissent, eos corripi cæcitate. Unde Tibullus lib. I, eleg. VI:

—— Seu visere dicet
Sacra Bona maribus non adeunda viris.
At mihi si credas, illam sequar unus ad aras:
Tunc mihi non oculis, sit timuisse meis.

Clodius tamen ingressus impunè: & ideo verè Bonam dicebat, quia non orbatus foret luminibus. Sed Cicero ait, cæcum ingressum: quæ longè alia cæcitas, non oculorum; sed mentis. Audiamus Oratorem orat. de Haruspicum responsis: *Quam iste iccirco Bonam dicit, quod in tanto sibi scelere ignoverit. Non ignovit, mihi crede, non. Nisi forte tibi ignotum putas, quod te judices dimiserunt excussum, & exhaustum. suo judicio absolutum, omnium condemnatum: aut quod oculos, ut opinio illius religionis est, non perdidisti. Quis enim ante te sacra illa vir sciens viderat, ut quisquam pœnam, quæ sequeretur illud scelus, scire posset? an tibi luminis obesset cæcitas plus, quàm libidinis?*

CAP. XXVIII.

De symbolis, & symbolico cultu Genii, Jani, & Saturni.

PEregi de tribus Selectis corporeis, inque oculos incurrentibus. Sequuntur illi Selectorum, extra Consentes, qui non tam videntur, quàm animo comprehenduntur. Tales sunt quinque illi Genius, Janus, Saturnus, Liber; & Pluto.

Per Genium non intelligenda hoc loco anima cujusque, sed vel appositus cuique custos; secundum Platonicos: vel loci sive regionis genius publicâ auctoritate in Deorum numerum adscitus: ut cum apud Pausaniam libro IX, sive in Bœoticis legimus, οἴκημα τοῦ δαίμονος ἱερόν, *ædiculam boni Genii*, quam ingrediebantur, priusquam subirent antrum Trophonii: item Genius populi Romani: de quo Dio Coccejus lib. XLVII: ubi hoc inter alia prodigia recenset: Γῦπες τε ἐπὶ τε τοῦ νεὼ τοῦ Γενίου τοῦ δήμου, καὶ ἐπὶ τοῦ Ὁμονοίας παμπληθεῖς ἱδρύθησαν· *Vultures complures in templo Genii Pop. Rom. ac Concordiæ, insederant.*

Hanc loci sive regionis tutelam anguis symbolo coluerunt: ut est apud Isidorum lib. XII Orig. cap. IV. Itaque apud Maronem V Æn. angue ingenti conspecto dubitat Æneas, sitne Genius loci, an qui patri Anchisæ foleat famulari. Ac Propertii est lib. IV, eleg. VIII:

Lanuvium annosi vetus est tutela draconis.

Itaque & si locum Deo, vel heroi, consecrâssent, duos appingebant angues: ut ex Aristophanis Pluto, & Pers. sat. I constat. Interim & Genium expressere formâ humanâ: senili habes in tabula Cebetis, sed ferè expressus forma juvenili: quæ ætas magis genialis. Coronabatur Floreo serto Tibullus:

Ipse suos adsit Genius visurus honores,
Cui decorent sanctas florea serta genas.
Illius è puro distillent tempora nardo;
Atque satur libo sit, madeatque mero.

In vett. nummis Trajani, Adriani, & aliorum quorundam, videas Genium dextrâ super aram porrigere pateram serto ornatam: sinistrâ flagellum pendulum, vel simile.

Genio suo, quisque natali suo sacrificabat, non floribus modò & mero, sed etiam thure. Tibullus:

Magne Geni, cape thura libens.

Nam tunc animatum quicquam offerre, nefas: quia non eo die convenit vitam eripere, quo ipsi eam accepimus: ut Varroni monitum, ac Censorino. Imò etiam eo die Veneri operam dabant. Nam & hoc est Genio indulgere; unde torus Genialis. Alii in sacris abstinebant Venere: unde in Ecl.

Phyllida mitte mihi, meus est natalis Jola.
Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.

Et sic quidem erat, cum hominis genio fierent sacra. Quomodo autem loci Genio rem fecerint divinam, indicat Calpurnius Siculus ecl. V:

—— Tu cespite vivo
Pone focum, Geniumque loci, Faunumque, Laremque,
Salso farre voca.

Ex arboribus platanum Genio dicârunt: quia valde conveniret Genio volentibus indulgere. Nam patula est, eoque longè umbram projicit: ac nomen id testatur, quod est ἀπὸ τοῦ πλάτους, hoc est, latitudo. Ideo Genius non modo serto è floribus, sed etiam platani foliis coronabantur.

Hinc jam ad Janum propero. Hic vel bifrons, vel quadrifrons pingebatur, idque cum sceptro & clave: dextra exprimebat numerum dierum, quos annus habet. Etiam aræ duodecim apponebantur. Quorum omnium caussam ex natura adduximus lib. II, cap. XVI. At ἱστορικῶς actum de eo lib. I, cap. XIX. Nunc eadem firmabo antea mihi indictis. Jani Gemini, sive bifrontis effigiem quinque pedes altam memorat Procopius lib. I belli Gothici. Ac bifrons quidem fingebatur, quia in tutela ejus foret veteris anni exitus, & novi initium. Quam caussam adducit B. Cyprianus libro de idolorum vanitate: *Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem, spectare videatur.* Atque hinc etiam cognomina Clusii & Patulcii, quia annum veterem claudit, atque aperit novum. Etiam inde Clavigero nomen. Primus ideo Deorum invocabatur. Martialis:

Publica, quem primum vota, precesque canunt.

Nec anni solùm, sed aliarum etiam rerum initia & extrema ei consecrârunt. Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Cumque in omnibus rebus vim habeant maximam prima, & extrema: principem in sacrificando Janum esse voluerunt, quòd ab eundo nomen est deductum. Ex quo transitiones pervia Jani, foresque in liminibus profanarum ædium januæ nominantur.* Sed de Jani etymo aliam ἐτυμολογίαν adduximus lib. II, cap. XVI. Hinc etiam liquet, cur Kalendis Januariis alii aliis fausta precabantur. Nempe ut apud Ovidium a roganti respondet Janus, a I Fast.

Omnia principiis, inquit, adesse solent.

Atque in his ratio arcessitur à natura Solis. At ab historia, partim moralem rationem adducit Servius in illud I Æn. *Claudentur belli portæ.* Sic enim scribit: *Alii dicunt Tatium & Romulum, facto fœdere, hoc templum ædificâsse: unde & Janus ipse duas facies habet, quasi ut ostendat duorum Regum coitionem: vel quòd ad bellum ituri debent de pace cogitare. Est alia melior ratio, quod ad prælium ituri optent reversionem.* Atque hæc firmatitur veteribus denariis: in quibus Janus Consuvius cernitur gemino capite, frontibus conjunctis. Inscriptio est, Q. FABIUS SERVILIANUS S. C. Postremis literis significatur, nummum hunc ex Senatus Consulto cusum. Id fuerit anno Urbis Conditæ IↃCI, Q. Fulvio Nobiliore, & T. Annio Lusco coss. Quod nummus is Jani duo capita habet frontibus non aversis, sed conjunctis, eo liquidius, quam si aversis forent frontibus significatur illud Servio memoratum duorum regum Romuli & Tatii fœdus; quod matronarum intercessione coaluit. Alia etiam glyphica signa ibidem videas: quæ Pighius explicuit suâ ad Cardinalem Antonium Perenottum Granvellanum dissertatione. Atque idem Pighius præfat. libri VIII Annalium Romanorum ait sibi pictum Romæ in antiquo visum pariete, atque item in gemmis exsculptum cum clave in sinistra, ac flagello in dextera. De clave diximus lib. II. Flagellum existimo symbolum esse imperii, terras, ac tempora. Est enim Janus Sol, qui quadrigis vehi dicebatur. Indicat igitur equos Solis, eo agitante, incitari: ac sic caussas esse temporis diurni verni, æstivi, & ita porrò.

Quadriformis verò fingebatur, vel ob quatuor mundi climata, quæ Sol adspicit, vel quia annus dividitur in quatuor Horas. Mirum de Januario, qui Jano dicatus, scribi ista à Suida. En verba: Ἰαννουάριος. ἄγαλμα τετράμορφον διὰ τὰς τεσσάρας τροπάς. οἱ δὲ, πλάττουσι αὐτὸν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ κλεῖδα κατέχοντα ὡς ἀρχὴν τοῦ χρόνου, καὶ ἄνοιξιν τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ θυρωρὸν *a*. Ἕτεροι δὲ τῇ δεξιᾷ τ', τῇ δὲ ἀριστερᾷ ξε', κατέχοντα ὥσπερ τὸν ἐνιαυτόν· ὅθεν καὶ ὁ Λογγῖνος, αἰωνοχέλον αὐτὸν ἑρμηνεῦσαι βιάζεται, ὡσπερεὶ αἰῶνος πατέρα· *Januarius, simulacrum est quadriforme, propter quatuor anni conversiones. Alii verò fingunt ipsum in dextra manu tenere clavem, ut principium temporis, & apertionem anni, & janitorem. Alii* (tradunt) *dextrâ tenere numerum* CCC, *sinistra verò* LXV, *ut annum* (significaret, qui diebus constat CCCLXV.) *Quare etiam Longinus eum Aeonarium per vim vocifactam, quasi ævi patrem, interpretatur.* Quæ omnia de Jano ipso capienda. Ludovicus Demontiosius in Gallo Romæ hospite *b*: *Denique nota Iani semper usurpata fuit in re nummaria, usque ad Augusti tempora. Hic, & qui deinde sequuti sunt Imperatores, & facie, & nomine in nummis conspici voluerunt. Sed & denarium argenteum eodem argumento signabant veteres Romani notis bigarum, & quadrigarum. Bigarum eodem sensu, quo Janum bifrontem fingebant. Quadrigarum verò, ut annum solarem significarent, qui quadriennio ad sua initia redire credebatur. Nam, ut jam diximus, etsi annus civilis lunaris illis esset, habebant tamen in arcanis alium intercalandi modum, ut tempora in annos solares digererent. Alioqui quæ tandem ex illorum fastis annorum ratio colligi potuisset? At fastos eorum videmus annis solaribus notari, nec discrepare numerum annorum, qui ex illis colliguntur à solaribus chronologorum. Hæ igitur quatuor annorum periodi solares notâ illâ quadrigarum significabantur.*

a Sic Hier. Wolfius, & Æmilius Portus. Ubi vulgo θυρεὸν, *scutum.*

b *Pag.* 13. *edit. Rom. an.* 1585.

Sequitur Saturnus, cui forma senilis; ut indicat Cyprianus de vanitate Idolorum, & ante eum sic Tertullianus lib. I adversus gentes, cap. X: *Senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & in Vulcano faber ferri consecratur.* Formâ hujusmodi fingebatur vel ob antiquitatem; sive ἱστορικῶς intelligatur Jovis ipsius parens; sive φυσικῶς, tempus; quod vel semper fuit, vel cum mundo cœpit: vel ob frigidam & siccam temperiem sideris Saturnini, qualis etiam senum esse solet.

Senex iste cum falce effingebatur, quia præsideret agrorum culturæ. Quam caussam adfert Festus in *Saturnus.* Ac apud Macrobium etiam legas lib. I Saturn. cap. VII, eò falcem, messis insigne ejus simulacro additam à Jano, quia ab eo esset edoctus *peritiam ruris*, ut qui *rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset.* E nostris etiam Cyprianus de vanitate idolorum: *Rusticitatis hic cultor fuit: inde falcem ferens senex pingitur.* Atque hæc ad historiam pertinent. Φυσικῶς si consideres, Saturnus est tempus, quod, quasi falce cuncta demetit. Sanè Κρόνος ex veteri ratione scribendi est, pro quo postea χρόνος. Antiquissimi enim Græci κρόνος etiam pro tempore scripsere. Nempe cum sexdecim solum literas haberent. In octo illis quibus carerent, erat X. Ac ne quidem tum notam habebant spiritus asperi H, vel ' de quibus satis dictum lib. I, cap. XXV. Quia verò tempus omnia absumit, eò & finxere Saturnum devorare suos liberos. Nam liberi temporis sunt anni, horæ quatuor, menses, dies: quæ omnia abeunt, nec redire possunt. Nisi fortè & huic de Saturno fabulæ lucem affundas ex eo, quòd Molocho, h. e. Saturno, mactando liberos, non tempus attenderint, sed quia Deum præstantissimis victimis crederent imprimis placari. Ac tales liberi, & omnes victimæ humanæ. Hunc morem vivos homines Saturno immolandi in Italia dicitur sustulisse Hercules ex Hispania redux. Quod mirum sanè. Nam is Hercules Tyrius fuit. At mos iste humanas mactandi victimas ab Oriente processit: Tyriis imprimis. Verùm à quocunque Hercule sit, dicitur is jussisse, ut pro vivis hominibus in Tiberim atque id virginis manu, hominis imagines scirpeæ jactarentur. Ovid. lib. V Fast.

Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
Herculis exemplo corpora falsa jaci.

Ac paullò pòst:

Scirpea pro domino in Tyberim jactatur imago.

Vide & Varronem lib. VI de L. L. Dionysium Halicar. atque alios. Cæli dicitur filius, quia Cæli motu tempora numeramus, ac dimetimur. Patri abscidisse ajunt genitalia, quia, postquam genuit tempus, quo res omnes fluunt, ac porrò fluent, nequid aliud tempus gignere, uti nec aliud cælum, aliumve mundum. Hæc non ut ἀλληγορίαν *a*, sed historiam narravere Hesiodus, Euhemerus, Diodorus. Unde colligunt, Saturnum fuisse regem impium: ut qui indignis modis tractarit patrem. Sed addunt, par pari datum hostimentum à filio: ab hoc enim Saturnum regno ejectum: ut hìc quoque habeat locum illud Publii Syri:

a *Allusionum.*

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Verum mihi non tam verisimile fit, poëtas hoc ex historia hausisse, quàm ex fabula finxisse historiam.

Unde autem sit, quòd Saturni pedes compede vinciantur: rationem se reperisse censet Macrobius lib. I Saturnal. cap. VIII: *Cur Saturnus ipse in compedibus visatur, Verrius Flaccus caussam se ignorare dicit. Verum mihi Apollodori lectio sic suggerit: Saturnum Apollodorus alligari ait per annum laneo vinculo, & solvi ad diem sibi festum, id est, mense Decembri: atque inde proverbium ductum; Deos laneos pedes habere. Significari verò decimo mense semen in utero animatum in vitam grandescere: quod, donec erumpat in lucem, mollibus naturæ vinculis detinetur.* Alii caussam petunt ab historia, quòd sub Saturno viguerit libertas: non item postea. Hinc igitur vincula numini eximi, quando est ejus festum, in antiqui temporis memoriam.

Saturni templo, ubi & Romanorum ærarium, impositus erat Triton. De quo sic Macrobius lib. I Saturnal. cap. VIII: *Illud non omiserim Tritonas cum buccinis fastigio Saturni ædis superpositos: quoniam ab ejus commemoratione ad nostram ætatem historia clara, & quasi vocalis est; ante verò muta, & obscura, & incognita: quod testantur caudæ Tritonum humi mersæ, & absconditæ.* Nimirum ante Saturnum est tempus illud, quod Varro ἄδηλον *b* vocabat. Exinde autem incipit tempus illud, quod idem vocat μυθικὸν *c*, atque aliter dicere possumus, ἡρωϊκὸν *d*. Extenditur verò usque ad Olympiadas institutas: unde incipit tempus ἱστορικόν. Sed Macrobius historiæ nomine etiam fabularem complectitur. Quem si sequi animus, ab Saturno initium fuerit historiæ omnis, sive ut homine primo, sive ut regum antiquissimo. Triton verò Saturni templo impositus est symbolum famæ & immortalitatis. Nam ut Saturnus, h. e. tempus per historiam innotescit. Historia autem longe lateque resonat, instar conchæ illius, quæ Tritoni pro buccina est. Unde Ovid. I Met.

b *Incognitum.*
c *Fabulosum.*
d *Heroicum.*

Cæruleum Tritona vocat, conchaque sonanti
Inspirare jubet.

Et mox:

——Cava buccina sumitur illi
Tortilis in latum, quæ turbine crescit ab imo,
Buccina quæ medio concepit ubi aëra ponto,
Litora voce replet, sub utroque jacentia Phœbo.

Saturni habitus in tragœdiis erat χροίας καστοριζούσης *e*, ut ait Porphyrius in τετράβιβλον Ptolomæi περὶ τῆς τῶν ἱματίων χροίας.

e *Ejus coloris qualis castor seu fiber.*

Saturno sacrum fiebat capite aperto; ut est apud Festum. Macrobius idem tradit lib. I Saturn. cap. VIII. Ac id fieri ait, *quia primo à Pelasgis, post ab Hercule, ita à principio factitatum.* Sed ejusdem lib. cap. X hanc caussam adducit, quòd significetur patientia laboris, quam in colendo rure unà cum servis toleravit. Hæc

ratio

ratio ab historia petitur. Sin ab natura arcessere malis, dixeris Saturnum notare tempus, imò κρόνον dici, quasi χρόνον: tempus autem omnia aperire ac revelare.

Saturno sacra Saturnalia, Ludique, quibus gladiatores dabantur, hi autem in Saturni tutela: quia id numen sanguine gauderet: unde & Oriens Molocho, qui idem est numen, suos Saturno liberos sacrificabat. Ausonius Idyll. XXVI, quod est de Feriis Romanis:

Et gladiatores funebria prælia notum
Decertasse foro: nunc sibi arena suos
Vindicat: extremo qui jam sub mense Decembris,
Falcigerum placant sanguine Caligenam.

Ubi satis est apertum falcigerum Cæli filium esse Saturnum. Mirum autem doctissimum Vinetum ad hunc locum annotare, de gladiatoriis extremi Decembris muneribus nihil alibi se legere. Satis enim ex Fastis Romanis liquet Saturnalia fuisse XVI Kal. Januarias.

Nec humano solùm sanguine Saturnus gaudere credebatur, sed etiam ferarum. Atque hanc caussam esse eximo, cur illi etiam sacri fuerint venationum ludi: cujus rei ex Sisinnii Capitonis Spectaculorum opere auctor est nobis Lactantius lib. VI, cap. XX.

Ex plantis Saturno dicârunt brathy: ut lego apud poëtam Græcum epicum: sed hactenus ineditum. De fanis Saturno Romæ & alibi extructis longum sit dicere.

Cap. XXIX.

De Liberi sive Bacchi simulachro, & sacris: deque animalibus atque aliis ei dicatis.

NUnc ventum ad Liberum, sive Bacchum: quo nomine vinum quidem crebrò signatur κατὰ μετωνυμίαν *a*; sed hic vel is intelligitur, qui primus reperit modum exprimendi ex uvis vitigenum illum liquorem; vel virtus Naturæ, aut Terræ, uvarum, ac vini productrix.

a Metonymiæ.

Liber hoc commune habet cum Apolline, quòd uterque effingeretur formâ Juvenis formosi. Tibullus lib. I, eleg. IV:

Solis æterna est Phœbo, Bacchoque Juventa:
Nam decet intonsus crinis utrumque Deum.

Utriusque etiam capillorum sylvam laudat Ovidius III Metam.

Et dignos Baccho, dignos & Apolline crines.

Eosdem laudat, sed illos Veneris addit, idem lib. I Amorum, Eleg. XIV:

Formosæ periere comæ, quas vellet Apollo,
Quas vellet capiti Bacchus inesse suo.
Illis contulerim quas quondam nuda Dione
Pingitur humenti sustinuisse manu.

At de illis solius Bacchi sic Libanius Declam. IX, ubi de Alcibiade sic scribit: κόμη μὲν αὐτῷ τοῖς χοροτύφοις ἐπισείοντι Βακχικαί, τοῖς στεφάνοις ἤδη καὶ τοῖς ἄνθεσι πρὸς κόσμον ἀνθοῦσι. *Coma quidem ipsi Bacchica incutiuntur temporibus, corollis jam, & floribus ad ornatum certantes.*

Bacchus in Apollonatium nummo (urbs ea seu Illyridos, seu Macedoniæ potiùs, Corinthiorum colonia) conspicitur cum coma pexa, & hederæ serto coronata. Est & apud Prudentium hymno in Romanum martyrem:

Dum defluentem leviter flectens comam
Lunat capillos, & corymbos Liberi.

Bacchus etiam cum thyrso effingebatur, item florida veste, ac nebride sive hinnuli vel cervi pelle. Philostratus Iconum lib. I, ubi de Ariadne: Ὁ Διόνυσος ἐκ μόνου τοῦ ἐρᾶν γνωρίζεται· σκευὴ μὲν γὰρ ἀνθηρὰ, καὶ θύρσοι, καὶ νεβρίδες, ἔρριπται ταῦτα, ὡς ἔξω τοῦ καιροῦ. *Dionysius amoris solùm caussa est. Florida enim vestis, thyrsique, & nebrides, ut ad institutum nihil pertinentia, sunt abjecta.* Ac Bacchi exemplo bacchæ etiam sacrificantes nebride vestiebantur. Caussam utrisque adduximus lib. II, cap. XIV.

In nummis aureis & argenteis L. Cassii Longini Ravulæ videas facies Liberi, & Liberæ: & Liber quidem est hederâ coronatus, ac thyrsum habet, Libera gerit coronam pampineam. Videntur ea fuisse numina gentis Cassiæ. Inscriptum est, L. CASSI Q. F. Cassius ille quæstor provincialis erat an. Urbis IↃCXII. Etiam aliquando tribunus plebis: imò & consul, & censor. Usque adeò severus fuit judex, ut scopulus diceretur reorum. Semper quærere solitus, CUI BONO, quia, ut ait Cicero pro Rosc. Am. *Sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento accedere.*

Gytheatum nummus: ex parte una Bacchus hederâ & uvis redimitus, ex altera Victoria cum palma, & corona rostro navis insistens.

Aristophanes in Ranis *a* inducit Bacchum leonis indutum exuviis, & crocotâ, item cum cothurno, & manu gestantem ῥόπαλον, sive clavam: idque ut certantem audiat cum Euripide Æschylum. Sed propterea ibidem ridet Bacchum Hercules, quia istiusmodi habitus neutiquam Baccho conveniret.

a Act. I sc. 2. quæ incipit, Τίς τὴν θύραν.

Bacchi sacra, quia noctu fierent, *Nyctelia* vocata, teste Servio in IV Æn. Eo autem nocturnum tempus eligebant, quia tenebræ formidinem incuterent animis initiatorum; unde Euripides Bacchis:

Πενθ. Τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ, ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς *b*;
Διο. Νύκτωρ τὰ πολλά· σεμνότητ' ἔχει σκότος *c*.

b Sacra noctu facis, an die?
c Noctu multa. Venerationem habent tenebræ.

In hisce Liberi sacris phallus sive veretrum perticâ gestabatur. Eo significabatur Bacchum, hoc est calorem, & humorem, principium esse generationis. Pluribus de eo dictum lib. II, cap. XIV. Abiegnos ramos gestabant in sacris Bacchi: Xenophanes in Salibus.

Cista etiam in sacris Bacchi. Nempe cum arca Domini symbolum foret præsentiæ divinæ, diabolus est hoc imitatus in sacris Bacchi, Cereris, Isidis, aliorum: ubi similiter cista in sacris. Sed de sola nunc Bacchi loquimur eo lubentiùs, quia hinc manifestiùs elucet Satanæ astus. Nam ipsum *Bacchi* nomen verè est ex vero numine efformatum, ut antea dictum. De hac est Catulli illud carmine de nuptiis Pelei & Thetidos:

Pars obscura cavis celebrabant orgia cistis:
Orgia, quæ frustra cupiunt audire profani.

Et sanè ab eo, quod hic dicitur arceri profanos ab orgiis, orgia dici putant: nempe παρὰ τὸ εἴργειν τοὺς ἀμυήτους αὐτῶν *d*: ut est apud Apollonii scholiasten *e* sed alteram etiam adfert rationem, παρὰ τὸ ἐν ὀργάσι γίνεσθαι· ὀργάδες δ' οἱ σύμφυτοι & ὑγροὶ *g*. Verisimilius interea, ὄργια dici quasi ἔργια, ab ea significatione τοῦ ἔργα *h*, quâ est non ἀπὸ τοῦ ἔργας *i*, & agriculturam notat, ut in Hesiodei operis inscriptione: sed quatenus est à ῥέζειν, quod est facere sacra, sive sacrificare.

d Ab arcendo non initiatos.
e Lib. I.
g Quòd in locis cultis & fertilibus fierent.
h Operis.
i A terra.

Ex hominibus Baccho sacrabantur cæsones, sive ex matris utero exsecti idque ob similem ortum. Nam & Bacchus ex femore Semeles exsectus. De quo dixi lib. II, cap. XIV.

Libero scenici ludi erant sacri, ut est apud Lactantium lib. VI, cap. XX. Item Donatum prolegomenis in Terent. Idem tamen, vel alius, commentario in Andriam, Tragœdias quidem Baccho, sed Comœdias ait Apollini dicatas.

Ex quadrupedibus Baccho sacer fuit hircus: cui & immolatus. Nempe eandem ob rationem, propter quam hircum mactarunt Nymphis. De hac caussâ vidimus lib. II, cap. LXXX. Altera verò etiam ratio est, quod vitem, Baccho gratissimam, corrumperet rodendo. Atque hanc rationem adducunt Maro II Georg. Ovid. II Fast. ac Martialis lib. III, epigr. XXIV.

Vite nocens rosâ stabat moriturus ad aras,
Hircus, Bacche, tuis victima grata sacris.

Item lib. XIII, epigr. XXXIX:

Lasci-

Lascivum pecus, & viridi non utile Baccho,
Dat pœnas: nocuit jam tener ille Deo.

Inque Ἀνθολογίᾳ de eodem Eveni, & Leonidæ Tarentini epigrammata habemus. Cum verò Bacchus sic oderit hircum, quia vitem rodat: Minervæ contrà, quia rodat oleam, ita est invisus, ut sacrificium ejus prorsus abominetur. Hinc Plinius lib. VIII, cap. V.

Morsus caprarum arbori exitialis. Olivam lambendo quoque sterilem faciunt; eaque ex caussa Minervæ non immolantur. Ita ab eadem caussa in Diis etiam contrarius statuitur effectus. Audiamus Servium in II Georg. *Victima numinibus, aut per similitudinem, aut per contrarietatem immolantur. Per similitudinem, ut nigrum pecus Plutoni: per contrarietatem, ut porca quæ obest frugibus, Cereri, & caper qui obest vitibus, Libero. Item capra Æsculapio, qui est Deus salutis: cùm capra nunquam sine febre sit.* Ac similia legas apud eumdem ad illud III Æn.

Taurum Neptuno taurum tibi pulcher Apollo.

Nempe aliqui Deorum aversantur adeo noxiam sibi animantem, ut nec patiantur in conspectum adduci: aliis tantum odium, ut velint videre pereuntem.

Leo quoque dicatus tum Baccho; unde Pergami ostendebatur caput leonis ferreum à Tisagora affabrè elaboratum, ac Baccho dicatum; ut est apud Pausaniam lib. X: tum, apud Ægyptios, Vulcano, ob igneam naturæ vim; ut ex Æliano ostensum libri tertii cap. LIII: tum quoque Matri Idææ, sive Berecynthiæ, cujus currum leones protrahebant. Caussam ejus figmenti adduximus libri II extremo cap. LIV, atque alibi.

Pantheræ item Baccho erant sacratæ, ut docet Philostratus in vita Apollonii libro II, cap. I: ubi narrat de panthera capta in Pamphylia, ac torquem gestante aureum, cui Armeniis foret inscriptum literis: REX ARSACES DEO NYSÆO. Nam Deus Nysæus est ὁ Διόνυσος sive Bacchus. Nempe panthera hæc styracis odore illecta (gaudet enim id animal nimium quantum aromatibus) ex Armenia per Caucasi juga in Pamphyliam penetrâsse existimatur. Item, sive idem sive alter Philostratus, prioris auditor & gener, Iconum libro primo, tum in Pasiphae, de hoc numine agens ait, πάρδαλις ἐστὶ θεοῦ σύμβολον a: tum in Tyrrhenis, dicit, φιλίαν εἶναι τῷ Διονύσῳ πρὸς τὸ ζῷον b. Lycophron quoque Lyæum sive Bacchum comparat cùm tauro, tum pardali: ut & monitum Varino. Etiam Pierius in XI Hieroglyphicorum, & Stephanus Pighius in Mythologià de Horis, nummos se vidisse testantur, in quorum latere uno esset Liberi caput lauro redimiti, in altero autem Pantheræ figura. Inque numismatis Gallieni itidem parte una est panthera (nisi cum aliquibus tigridem esse malis, quando hæc duo animalia, uti & leopardos, ac lynces, difficile est in picturis, cælaturis, ac similibus distinguere) parte autem alterà inscriptum, LIBERO P. CONS. AUG. Quod etiam Stephano Pighio monitum in Mythologia de Horis. Hodieque Romæ conspicere est statuas multas exuviis pantheræ insignes. Cur autem panthera sit Baccho sacra hanc rationem apud Philostratum legas in memorato proximè loco, ἐπειδὰν θερμότατον τῶν ζώων ἐστὶ, καὶ πηδᾷ κοῦφα, καὶ ἴσα εὐάδι· *quod animalium sit calidissimum, leviterque ac Baccha instar saliat.* Mihi verò & aliæ duæ rationes in mentem veniunt. Nam panthera efferum est animal: & ebrii multi pantherinum in modum efferantur. Præterea Bacchus ebrietate gaudet: & panthera, si vinum istic collocaris, quò ventitat, eo sic se inebriat, ut somno sopita capiatur; Æliano, & Oppiano, testibus: quorum hic etiam in tertio, & quarto, de Venatione refert, Bacchi nutrices, quia vinosæ forent, in pantheras fuisse conversas, & Penthea ab iis discerptum.

a Pardalis Dei symbolum.
b Familiaritatem esse Baccho cum hoc animali.

Etiam ob mores efferos, & pantherinis ac illis ebriorum similes, tigres finguntur trahere currum Bacchi. Ovidius lib. I de Arte:

Jam Deus in curru, qui summum texerat uvis.
Tigribus adjunctis aurea lora dabat.

Ac fortasse hodieque ingentibus illis culullis, quibus nonnulli convivas suos torquent, non inutili monitu numen hoc cum suis tigribus ac pantheris exprimatur, quando hoc agitur, ut quos Deus ad imaginem suam fecit, in tigres, & pantheras transformentur.

Denique & Baccho dicarunt axin: de qua sic Plin. lib. VIII, cap. XXI: *Feram nomine axin, hinnuli pelle pluribus candidioribusque maculis, sacram Liberi patris.*

Baccho etiam ovis mactabatur, ut apud Maronem facit Dido IV Æn.

—— Mactat lectas de more bidentes
Legifera Cereri, Phœboque, patrique Lyæo.

Ex volucribus pica, quia garrula est, dicata fuit Baccho, ob ebriorum garrulitatem. Nam, ut ait Horatius,

Fœcundi calices quem non fecere disertum?

Iynx Bacchica avis vocatur Alciato emblemate LXXVIII. Motacillam quidem pro iynge dicit: sed Ἴυγξ est apud Pindarum Pyth. od. IV, quam exprimere studuit. Porrò Ulysses Aldrovandus lib. XII Ornithologias, cap. XLII, putat idem dicere Pindarum Pyth. od. IV. Hujus enim verba sic reddita apud Aldrovandum reperies:

Veneranda verò Cyprogenia telorum acutorum domina
Picturatam iyngem Bacchi avem ex Olympo attulit,
Furiosam avem Cypris attulit primùm ad homines.

Atqui Græcè est:

Πότνια δ᾽ ὠκυτάτων βιλέων
ποικίλαν ἴυγγα τε-
τράκναμον ὀλυμπόθεν
ἐν ἀλύτῳ ζεύξαισα κύκλῳ
μαινάδ᾽ ὄρνιν Κυπρογένεια φέρεν
πρῶτον ἀνθρώποισι·

Quæ sonant:

Domina velocissimorum telorum
versicolorem iynga qua-
tuor-radios-habenti cælitus
indissolubili cum alligasset rota.
furiosam avem Cyprogenia attulit.
Primùm hominibus.

Sententia est, Diva Venus in Cypro nata, amorum, quorum ingens est celeritas, domina ac præses, primùm hominibus in terras tulit versicolorem iynga, quatuor radiorum rotæ indissolubili à se alligatam, avem quæ homines faciat furentes. Unde quidem cognoscere est, ut veneficæ ad amores conciliandos iynga soleant alligare rotæ quatuor radiorum: atque ut creditum sit, homines id artificium à Venere didicisse: sed Baccho hanc avem dicatam fuisse non dicitur, imò de Baccho ne γρῦ quidem. Unde liquet, quàm Græcè nescii & fallantur ipsi, & sui similes fallant. Omnino autem hæc avis Veneri, non Baccho sacra, fuit: quemadmodum in historia Veneris ostendimus.

Serpens symbolum fuit Bacchi: eoque in sacris ejus initiatis mittebatur in sinum: ut ex Arnobio, & Firmico, ostendi lib. II, cap. XIV. Ubi & dictum, quid eo ritu significaretur. Quia verò Syris serpens femina dicatur εὔα, formarunt inde εὐάζειν a: ut est apud Clementem Alexandrinum in Protreptico, & inde apud Eusebium in secundo de Præparatione Euangelica, cap. III: Verba sunt: Διόνυσον μαινόλην ὀργιάζουσι βάκχοι ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες, καὶ τελίσκουσι τὰς κρεανομίας τῶν φόνων ἀνεστεμμένοι τοῖς ὄφεσιν, ἐπολολύζοντες εὐὰν ἐκείνην, δι᾽ ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. καὶ σημεῖον ὀργίων βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ εὔα δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις θήλεια. Vertit interpres: *Homines furoris œstro perciti Bacchum Manolen sollemnibus Orgiis celebrant, crudarum carnium belluatione sacram insaniam peragentes, cæsarumque victimarum partes peragunt, serpentibus*

a Bacchi orgia celebrant.

bus coronati: Evamque illam vastis ululatibus inclamantes, per quam janua est non errori modò, sed ipsi quoque morti patefacta. Et sanè cùm Orgiorum Bacchicorum sit quasi quoddam insigne serpens arcano ritu consecratus: tum verò si accuratè vocem Hebraicam interpretari velis, Heva cum adspiratione graviori serpentem feminam significat. Quare si Clementem, & Eusebium audimus (quædam enim video obduci posse) εὐάζειν in Bacchi sacris nihil aliud erat, quam Evam, omnium nostri parentem celebrare: eoque à Syris serpentis feminæ symbolo exprimebatur, quia à serpente fuit decepta.

E plantis Baccho etiam sacra quercus, licèt imprimis Jovi. At viris, etsi & Rheæ, præcipuè tamen Baccho. Hedera quoque ei sacra: cujus caussas adduxi complures lib. v hujus operis, qui de Plantis fuit. Ac aliquid etiam de eo Eustathius in Iliad. A a. Apud Athenæum in septimo, uti & epitome ejus, ac penes Eustathium, legas, Baccho dicatum esse κύπλον. Num dicemus, etiam κισσὸς dixisse pro κισσὸς sive κύπλος b. Sane Hesychio κύπλος est εἶδος ἄνθους Διονυσιακοῦ, *species floris Bacchici, sive Dionysiaci.* An cum Casaubono emendandum κίσσιον? quod piscis esse genus, apud eundem Hesychium legas. Etiam dicavere Baccho myrtum: sed magis Veneri. Item smilacem, opobasilidem, phibaleam ficum, & viticem. Sed de hisce etiam dictum partim hoc opere fusè; partim paucis Oratoriarum Instit. lib. I, cap. v, sect. xxxvii.

a Pag 87. edit. Rom.

b Hedera.

Ex inanimis Baccho dicavere cantharum. Unde & C. Marius, ille qui septies consul fuit, post Cimbricam victoriam, Bacchum imitari volens, è cantharis bibebat: ut est apud Plinium lib. xxxiii, cap. xi. Ac Aristoteles libro iii Rhetor. & illo de Poëtica, ait sic φιάλην se habere ad Bacchum, ut clypeus ad Martem, eoque & clypeum posse dici Martis scyphum, & scyphum vocari posse clypeum Bacchi. De hoc dixi Oratoriarum Institutionum lib. iv, cap. vi, sect. ii. Etiam cotyli, & cotylisci, Baccho proprii. Pollux lib. vii: Ἔστι δὲ κότυλος Διονυσιακὸν ἔκπωμα c. Athenæus lib. xi: Κοτυλίσκος δὲ καλεῖται, ὁ ἱερὸς τοῦ Διονύσου κρατηρίσκος d. Nempe quia hoc vasis genere utebantur in vino bibendo. Unde illud, quod ex Clitarcho, & Zenodoto: apud Athenæum legas, Πολλὰ μεταξὺ πέλει κοτύλης καὶ χείλεος ἄκρου e. Quod & apud Agellium f: sed pro κοτύλης g, apud hunc est κύλικος h. Ac plura de eo Stephanus Pighius in Mythologia de anni partibus.

c Cotylus est poculum Bacchi.
d Cotyliscus vocatur sacra Bacchi parva cratera.
e Multa cadunt inter cotylam, supremaque labra.
f Lib. 13. cap. 16.
g Cotyla.
h Calix.

Quandoque & Baccho dicabant rudem stipitem. Maximus Tyrius Orat. xxxviii, utrum Diis dicandæ statuæ: Καὶ γεωργοὶ Διόνυσον τιμῶσι πήξαντες ἐν ὀρχάτῳ αὐτοφυὲς πρέμνον, ἀγροικικὸν ἄγαλμα. *Agricolæ Bacchum honorant, figentes in horto suo stipitem, statuam agrestem.*

Baccho etiam auctumnus dicatus fuit; nempe ut datori vini: unde & Orpheo, sive Onomacrito, in hymnis dicitur βοτρυτρόφος i, & Homero πλουσιόφυλλος k. Ac quia auctumnus tertia est anni pars, eidem Orpheo vocatus est τριγόνος, quasi genituræ, sive ætatis tertiæ. Imò & aliqui Lyæum, ac Liberum, dici arbitrantur, non quia vinum curas resolvat, hominemque ab iis liberet: sed quia Sol auctumnalis semina ac fructus à suis stirpibus resolvat, ac ab iis separando quasi libertati donet.

i Uvæ altor.
k Divitiarum.

Cap. XXX.

De Plutonis, & Proserpinæ, effigie, ac rebus eis dicatis. Adjectum etiam de Eumenidibus.

Ultimus inter Deos Selectos locus est Plutoni, fratri Jovis, ac Neptuni, qui regna infera sortitus fuit, atque inde (ut in secundo Philologiæ Martianus ait) *Summanus*, quasi summus Manium dictus est. Is secundùm historicam Theologiam fuerit Chamus, Noë filius: ut ostendi lib. I, cap. xix. At, secundum naturalem, sit interior tellus, in quam mortui reconduntur: unde Horatius, pro sepulcro, *exilem domum Plutoniam* dixit. Cur verò Plutonem statuerint mortuis imperare itidem ex Diodoro diximus loco proximè memorato.

Simulachrum Summani fuit in fastigio templi, Jovi Opt. Max. exstructi: ut est apud Cicer. in I de Divinat. A Seneca sic describitur in Hercule Furente:

—— Superbo digerit vultu sedens
Animas recentes: dira majestas Deo:
Frons torva, fratrum quæ tamen specimen gerat,
Gentisque tantæ: vultus est illi Iovis,
Sed fulminantis: magna pars regni trucis
Est ipse dominus, cujus adspectum timet
Quicquid timetur.

Claudianus verò in primo de raptu Proserpinæ, hoc pacto:

Ipse rudi fultus solio, nigraque verendus
Majestate sedet, squalent immania fœdo
Sceptra situ, sublime caput mœstissima fœdo
Asperat, & dira riget inclementia formæ.

Idem poëta quadrigis vectum inducit, cùm raperet Proserpinam.

Ex hominibus gladiatores non Marti modò, ac Saturno, sed & Plutoni erant sacri. Prudentius in Hamartigenia:

Respice terrifici scelerata sacraria Ditis,
Cui cadit infesta fusus gladiator arenâ.

Nempe eò Ditis, quia manes gladiatorum sanguine placarentur. Quia verò gladiatores exhiberentur in amphitheatrali arena, eò & Amphitheatrales ludi erant sacri Diti, sive Jovi Latiali, vel Infernali, sive Stygio. Simpliciter Jovi cuidam sacros ait Tertullianus in Apologetico. Sed adversus Gnosticos ait Latio Jovi sacratos, sive Latiali, ut appellat Minucius Felix, & Prudentius, qui & Plutoni sacros dicit, & Iovi infernali. Nempe tot appellationibus idem numen designatur. Præterea tamen sacri Dianæ, ut antea dictum.

Plutoni non sacer quidem taurus. Sed grata tamen hæc ei victima putabatur. Virgil. vi Æn.

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis.

Horatius Carm. lib. II, Od. xiv:

Non si tricenis, quotquot eunt dies,
Amice, places illacrymabilem
Plutona tauris.

At sacra ei est capra, quia semper febricitat, & febris, imprimis, quæ querquera dicebatur, recta ad Iovem illum Stygium est via. Itaque & capra ei mactabatur: nec soli tamen, sed etiam Baccho.

E plantis Diti sacra erat cupressus: ut ait Plinius lib. xvi, cap. xxxvi. Eò autem huic dicata, quia excisa non magis renascitur quàm semel mortui redeunt ad nos: quam rationem Festus & Servius adducunt. Promsimus de hoc plura libro superiori, qui de Plantis erat.

Nec tamen Soli sacra Plutoni, sed etiam Sylvano: ut inferiùs dicetur.

Præterea Diti sacra buxus. Item narcissus; qui & dicatus Cereri, atque Eumenidibus: & his quidem pariterque Plutoni, quia νάρκη sive torpor, unde narcisso nomen, conveniat Diis inferis. Sacrata etiam Diti herba adianti.

Plutonis uxor fuit Proserpina, Cereris filia: quæ ipsa quidem non solet annumerari diis Selectis: sed tamen ad eos videtur referri posse, quia in Selectis sit maritus Pluto: mater verò etiam in Consentibus. Iam quanti illud, quòd coleretur unà cum matre, unde illud, Δήμητρι καὶ Κόρῃ a: & apud Romanos scriptores, *venum ire ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque.* hoc est, liberorum Cereris, Bacchi, & Proserpinæ. Sed de isto satis dixi in primo de Analogia, cap. xlii.

a Cereri, & filiæ.

Proserpina formosissima describitur à Claudiano in primo de ejus raptu.

Eadem verò est Hecate, quatenus per eam numen significatur

tur inferum. Hæc diva trina facie pingebatur, sive, ut Græci dicunt τελιπρόσωπος. De hoc abunde dictum lib. 11, cap. XXIX. Imò Hecate, ac Brimo eadem diva. Apollonius lib. III Argonaut.

Βριμὼ νυκτιπόλον χθονίην ἐνέροισιν ἄνασσαν.

Brimo noctivagam subterrestremque reginam.

Ubi antiquus scholiastes annotavit, Brimo vocari διὰ τὸ φοβερὸν καὶ καταπληκτικὸν τοῦ δαίμονος, καὶ φάσματα ἐπιπέμπειν τὰ καλούμενα Ἑκαταῖα. καὶ πολλάκις αὐτὴ μεταβάλλειν τὸ εἶδος, διὸ καὶ Ἔμπουσαν καλεῖσθαι. *Propterea quod terrorem, ac stuporem adferat Dea hæc, ac spectra immittat, quæ dicantur Hecatæa, & quod sæpe figuram commutet; unde & dicatur Empusa.* Ἔμπουσα, quasi ἑνὶ ποδίζων, uno incedens pede: nam unum habet æreum, quo nequit procedere: alterum asininum, unde & ὀνοκώλη & ὀνοσκελὶς dicebatur: imò & pes asininus vocatus Βόλιτος à Βόλιτος, quod est fimus asininus. Hæc multum lucis accipiunt ex istis Aristophanis in Ranis *a*, ubi Bacchus, & Xanthias in descensu ad inferos sic inter se sermones ferunt:

a *Act.* 1, *sc.* 6. *quæ incipit*, Ὦ Ἡρακλείδιον.

Ξ. Καὶ μὴν ὁρῶ νὴ τὸν Δία θηρίον μέγα.
Δ. Ποῖόν τι; Ξ. Δεινόν. παντοδαπὸν γοῦν γίγνεται.
Τοτὲ μέν γε βοῦς, νυνὶ δ' ὀρεύς, τοτὲ δ' αὖ γυνὴ
Ὡραιοτάτη τις. Δ. Ποῦ 'στι; φέρ' ἐπ' αὐτὴν ἴω.
Ξ. Ἀλλ' οὐκέτ' αὖ γυνή 'στιν, ἀλλ' ἤδη κύων.
Δ. Ἔμπουσα τοίνυν γ' ἐστί. Ξ. Πυρὶ γοῦν λάμπεται
Ἅπαν τὸ πρόσωπον, καὶ σκέλος χαλκοῦν ἔχει.
Δ. Νὴ τὸν Ποσειδῶ, καὶ βολίτινον θάτερον.

XA. *Et, per Jovem, prægrandem video belluam.*
BA. *Qualem?* XA. *Horribilem, quæ in omnes se variat modos.*
Nam modò fit bos, modò mulus, rursus femina
Formosa valde. BA. *Ubi illa? namque inibo eam.*
XA. *At mulier haud est amplius. nunc est canis.*
BA. *Empusa fuerit ergo.* XA. *Igni tota facies*
Resplendet, & crus alterum est illi æneum.
BA. *Ita per Neptunum, & alterum ex stercore asini.*

Ut Plutoni taurus, de quo dictum, sic Proserpinæ mactabatur vacca: sed steriles, quia præest mortuis, à quibus nulla prolis spes. Imò & nigra, quia ut candidus color superis, sic niger convenit fuscis: quia superi fruuntur
b *Epigr* 3. luce, defuncti ut Catullus *b* vocat, Orci tenebris. De priori sic Virgil. VI Æn.

——*Sterilemque tibi Proserpina vaccam.*

Nigram autem bovem à Cyzicenis in festo τῶν Φερεφαττίων Proserpinæ esse sacrificatam apud Plutarchum legas in Lucullo, & Appianum de bello Mithridatico.

Hecatæ mactabant canes: quæ caussa est, cur *κυνοσφαγὴς θεά, canum mactatrix Dea*, appelletur à Lycophrone. Jure igitur, ut exitii sui caussam, Hecaten oderant canes: quod ait Theocritus Idyll. II. Ac vicissim Hecatæ canes erant exosi, quia cùm spectra nocturna ab Hecate immitti crederentur (quod ait Eustathius) ea hi suo solverent latratu, ut Tzetzes ad Lycophronem, ex Sophronis Mimis annotavit.

Vespertilio, quam avem semimurem dixeris, Proserpinæ fuit sacrata: quia avis sit, prout ex Nasone eam cir-
c 4 *Met. fab.* 12. cumscripseris *c*,

Nocte volans, seroque tenens à vespere nomen.

c *A nocte.* Quomodo & Græcis ἀπὸ τῆς νυκτὸς νυκτερὶς *d* appellatur. Ideo B. Basilius in Jesaiæ cap. 11 vespertilioni comparat diabolum, quia ut vespertilio lucem Solis fugit, ita dia-
e *Verbum Patris. Filium Dei.* bolus, & ejus sectatores, aversentur τὸν Λόγον *e*, qui est Lux mundi. Omninoipsum vide, ubi plura in hanc mentem.

E piscibus autem mullus Hecatæ sacer fuit: qua de re ex Athenæi lib. VII dictum nobis lib. 11, cap. XXIX. At-
f *Pag.* 1197. *edit. Rom.* que idem tradit Eustathius in Iliad. Υ *f*: Ἑκάτῃ, ἤγουν Ἀρτέμιδι ᾠκείωται ἡ τρίγλη· διὸ καὶ ἐν Ἀρτεμισίοις τρίγλη παρεφέρετο, διὰ τὸ δοκεῖν θηρεύειν τοὺς θαλασσίους λαγωοὺς θανασίμους ὄντας, καὶ καταναλίσκειν. ὅθεν ὡς ἀνθρώπους ὠφελοῦσα τῇ ἄγρᾳ, δίδοται τῇ κυνηγετικῇ θεῷ, ὡς κυνηγέτις. ὅτι καὶ τόπος τις Ἀθήνησι Τρίγλα ἐκαλεῖτο, καὶ ἐκεῖ ἀνάθημα ἦν ἐκεῖ, Τριγλανθίνη Ἑκάτη. *Hecate sive Dianæ mullus fuit consecratus. Propterea & in festo Dianæ mullus proferebatur: nempe quia mullus videatur venari lepores marinos, qui sunt venenati ac letales. Qui igitur venatione homines juvaret, is propterea dicatus est Deæ venatrici, tamquam venator. Locus etiam quidem Athenis vocabatur Trigle a, ac velut anathema fuit ibi-* a *Mullus.* *dem:* TRIGLATHENÆ HECATÆ. Sed ea ratio magis pertinet ad hanc Divam, quatenus apud superos versatur, ac Dianæ gaudet nomine, quasi Deæ Janæ. Hæc enim venatrix fingitur, quia noctu viam monstrat venatoribus. Alias etiam rationes adduximus loco ante memorato. In his ex Apollodoro illam διὰ τὴν ὀνόματος οἰκειότητα· *ob nominis convenientiam.* Sanè trinum aliquid sonat τρίγλη. Imo ἔτυμος idem arguit, si (quod est apud Eustathium, legas in Il. Α *b*.) sic dicitur, quasi b *Pag* 87 *edit. Rom.* τρίγονη, h.e. τρίγονος, quasi trigenam dicas, ob triplicem in anno partum. At Hecate quoque Græcis τριοδῖτις, ut Latinis Trivia. Eadem & τριπρόσωπος, sive triformis. Ac triplex ratione generationis ei potestas in cælis, terris, aquis, sive quia lumine illustrat cælum, & orbem hunc superiorem, & inferos, sive Antipodas. Quemadmodum verò ob ternarium hunc Triviæ trigla offerebatur: ita ob nominis similitudinem etiam Hecate offerebatur piscis dictus μαινὶς *c*. Habet enim id nomen conve- c *Mana, alex.* nientiam cum verbo μαίνεσθαι, quod est *insanire*. Et Hecate μανίαν sive furorem immittere credebatur. Auctor utriusque Eustathius in Iliad. Α *d*. Hecate in noviluniis d *Pag* 87 *edit. Rom.* sacrificabant Athenienses.

E plantis Proserpinæ dicata est malus Punica. Cujus caussa non est obscura ex fabula, quam Servius narrat in primum Georgicon *e*, his verbis: *Cum raptam à Plutone Proserpinam filiam diu Ceres quæsisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit: pro quâ re cum Jovis implorasset auxilium, ille respondit; posse eam reverti, si nihil apud inferos gustavisset: illa autem jam Punici mali grana in Elysio gustaverat: quam rex Ascalaphus, Stygis filius, prodidit: unde Proserpina ad superos remeare non potuit. Sane Ceres à Jove meruisse postea dicitur, ut Proserpina sex esset cum matre mensibus; sex cum marito.* e *Ad vers.* 39.

Est & discrimen in anni temporibus. Ut enim veri Venus, æstati Pan, auctumno Bacchus; sic hiemi Libera præest, sive Proserpina. Nempe quia duo sunt hemisphæria: quorum superius Solem habet adscendentem ab Ariete, seque extendentem etiam per Virginem: inferius autem Solem habet declinantem à Libræ initio, donec quoque Piscis signum sit emensus. In prioribus signis, Solis calor lumenque crescit: in posterioribus decrescit. Maxima ista in signis æstivis, Cancro, Leone, Virgine: minima in hibernis, Capricorno, Aquario, Piscibus. Quando Sol est in posterioribus hisce signis, (id verò hibernum est tempus) vis genitalis ob Solis absentiam deficit, terræque visceribus absconditur: atque hoc tempus attributum Plutoni, & ejus conjugi Proserpinæ, propterea quòd his diis sacrata sit vis terrena.

Ad Plutonis & Proserpinæ regnum etiam pertinent Eumenides, sive Furiæ: quæ Oresti post cædem maternam mente, capto nigræ obviam factæ sunt: postea autem cum digitum comedisset, apparuere albæ: earumque adspectu mentis est factus compos: ut ait Pausanias in Arcadicis. His, ut idem ait in Corinthiacis, Sicyonii quotannis diem agunt festum, ac gravidas oves sacrificant, & mulso pro libamine, pro corollis utuntur floribus. Apud Sophoclem in Oedipo Coloneo etiam legas fusè descriptum sacrificium, quo Oedipus à crimine utroque, quod inscius commiserat, posset apud Eumenidas expiari.

CAP.

Cap. XXXI.

De Fortuna simulachro: aliquid item de effigie Parcæ sive Fati.

Circumspicienti, ecquis Deorum Consentium, vel eorum, qui in Selectis meruisse locum existimantur, indictus esset nobis, continuo se obtulit Fortuna, gnara quidem, nunquam hoc se honoris adeptam ab iis, qui mundum Dei vel Deorum providentiâ administrari arbitrantur: sed digitum intendit in numerum eorum innumerum, qui credit hunc orbem ac res omnes humanas, ut Claudianus primo in Rufinum libro ait,

Fortunâ, non arte regi; quæ numina sensu
Ambiguo a, *vel nulla putat, vel nescia nostri.*

Unde Plauto *b* Diva hæc vocatur *Divum atque hominum spectatrix, atque hera*; sicut & Græcis τὐεργέτ⊕ Τύχη c, & Petronio Sors dicitur,

Rerum humanarum, divinarumque potestas.

Qui multis? quando, ut ait Plinius lib. II, cap. VII: *Toto mundo, & locis omnibus, omnibusque horis omniumque vocibus Fortuna sola invocatur, & una nominatur, una accusatur, una agitur rea, una cogitatur, sola laudatur, sola arguitur, & conviciis colitur, volubilisque, à plerisque verò & cæca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque fautrix: huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola utramque paginam facit: adeoque obnoxiæ sumus Fortis, ut Fors ipsa pro Deo sit, quâ Deus probatur incertus.*

a Sic melius quidam MSt, quam in vulgatis, censet Ambiguus.
b Mercat. act. 5. sc. 2.
c Fortuna regina.

Cùm igitur major Gentilium pars existimarit, res humanas magis pendere à Fortuna, quam Selectorum Deorum Senatu, non peccâro, si de hac Diva loquar, priusquam accedam ad minorum gentium Deos.

Fortunam finxere cæcam, & globo insistentem, eoque volubilem. Cujus caussas afferebam lib. II, cap. XLIII. Itaque eam sic describit M. Pacuvius *d* in Hermiona:

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam, perhibent philosophi:
Saxoque instare e *eam globosam prædicant volubilem.*
Id f *quò saxum fors impulerit, cadere Fortunam autumant.*
Cæcam ob eam rem esse memorant; quia nihil cernat, quò sese applicet.
Insanam autem illam ajunt, quia atrox incerta, instabilisque sit.
Brutam autem, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.

Ac vidi similiter effictam in nummis splendidissimi Equitis ... Wykefortii. Quemadmodum verò priores ob inconstantiam globo ita juniores propterea rotæ effingere insistentem. Hinc Tibullus lib. I, Eleg. V:

Versatur celeri Fors levis orbe rota.

d Apud Cornific. lib. 2 ad Herenn.
e Eam frustra inferunt. Nam ultima in instare producitur propter vocem à duabus consonantibus inchoatam.
f Perperam ideo in codd. vulg.

Et possit Seneca videri eo respexisse in Hippolyto, cùm ait:

Quanti casus humana rotant.

Horatius etiam alas assignat, quia facilè avolat, ac hominem deserit. Lib. III, od. XXIX.

Fortuna sævo læta negotio, &
Ludum insolentem ludere pertinax,
Transmutat incertos honores,
Nunc mihi, nunc alii benigna.
Laudo manentem: si celeres quatit
Pennas, resigno quæ dedit: & meâ
Virtute me involvo: probamque
Pauperiem sine dote quæro.

Pausanias in Messeniacis ait Bupalum, egregium artificem, primum Smyrnæis fecisse statuam Fortunæ: eam capite sustinuisse polum, & manu una tenuisse cornu Amaltheæ. Quo significabatur omnia ea esse à Fortuna, quæ Amaltheæ cornu contineret.

In nummo quodam Nervæ conspicere est matronam cum corona radiata insidentem solio, lævâ sceptrum habentem dexterâ forficem: inscriptumque, FORTUNÆ POPULI ROMANI.

Sedentem fecere exemplo Apellis, qui cùm depinxisset sedentem, caussam rogatus, acutè respondit, quia numquam stetit. Ubi stare non opponitur sedenti, sed permanenti. Itaque inconstantiam ejus significabat.

Fortuna quoque fingebatur dextrâ tenens clavum navis, sinistrâ Cornu-copiæ: ut ex Lactantio & vett. Romanis pariter ac Græcis constat. Clavus navis est symbolum gubernationis. Nam Fortunam res gubernare humanas putabant: juxta illud,

Vitam regit Fortuna, non sapientia.

Cornu-copiæ verò est symbolum ubertatis; quia Fortuna largiri bona externa crederetur.

Pindarus, Plutarcho teste, Fortunam effinxit duos moderantem temones.

Thebani eam effinxere Plutum manibus gestantem, quia ab hac divitias esse existimarent.

Martianus Capella eam sic describit lib. I de Nuptiis Philologiæ *a*, *Tunc etiam omnium garrula puellarum, & contrario semper fluibunda luxu, levitate pernix desultoriâ gestiebat. Quam alii sortem* (lego Fortem, h. e. Fortem Fortunam) *asserunt, Nemesinque nonnulli, Tychenque quam plures* b, *aut Nortiam. Hæc autem quoniam gremio largiore totius orbis ornamenta portabat & aliis impartiens repentinis motibus conferebat, rapiens his comas puellariter, caput illis virga comminuens, eisdemque quibus fuerat eblandita ictibus crebris verticem complicatisque in condylos digitis vulnerabat.*

a Pag. 21 edit. Raphelengiana, seu Grotiana.
b Ita rescripsi, pro quàm plures, ut vulgo legitur.

Atque hæc de Fortuna, quam nusquam memorat Homerus. Omnia enim Deo, quem μοῖραν vocat, tribuit: ut monitum Macrobio lib. V Saturn. cap. XVI, & ex eo Joanni Sarisberiensi lib. III Policratici, cap. IX. Ac parte hac Macrobius eum præfert Maroni, qui Fortunam non modò agnoscit, sed omnipotentem vocat VIII Æn.

Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.

Pausanias in Arcadicis ait meminisse etiam Homerum hymno in Cererem. Sed hymnus ille hodie non exstat. Et valde est incertum, an vel ii hymni sint genuini, qui hodieque illi adscribuntur.

Fortunæ adversatur Fatum. Nam pugnantissima sunt mundum Fatô regi, & Fortunâ administrari. Quare & de Fati effigie aliquid dicam. Ut Fortunam fingebant globo insistere, ob volubilitatem & inconstantiam: ita Athenienses ad significandum Fati constantiam, finxere eâ ratione impositum saxo quadrato, qua Hermæ ac Terminus effingi solent. Testis Pausanias in Atticis. Atque idem Pausanias in Arcadicis meminit. Parcæ effictæ cum dentibus non minùs immitibus, quàm belluinis, cumque unguibus manuum aduncis. Nempe eô significatum, Fatum omnia rapere ac devorare.

Cap. XXXII.

De simulachro Herculis, & Æsculapii, ac rebus, quas iis dicârunt. Deque Hecate canis effigie formata, & canis sacrificio culta. Et ut Pandroso ovis fuerit sacrificata. De Homero item, & Caculo heroe.

De symbolis Deorum Selectorum, & rebus, quas iis consecrârunt, exposui ea, quæ imprimis idonea existimavi. Ingrediar nunc ad numina, quæ non constituunt Deorum Senatum, sed summum quasi equestris sunt Ordinis, pleraque etiam de Numinum plebe. Hujusmodi Dii vel credebantur aliquando cœpisse; ut animæ humanæ in numerum Deorum relatæ: vel putabantur semper fuisse, si mundus fuerit semper, vel si is aliquando cœperit, cœpisse cum ipsa rerum natura. Priores vocantur Dii Indigetes: quales Hercules, Æsculapius,

Quirinus, alii. De quibus sic M. Tullius in secundo de Legg. *Quod ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & cæteros, coli lex jubet, indicat, omnium quidem animos immortales esse, sed fortium, bonorumque divinos.* Multa de ejusmodi Diis memoravimus lib. I, & II. Nunc verò vix aliud expendam; quam quæ pertinent ad eorum effigiem, sacrificiorum ritus, vel res dicatas. In quibus Theologia gentium symbolica præcipuè consistit.

Dicebamus lib. I, varios Hercules à fortitudine celebrari; in his Ægyptium, Tyrium, & Thebanum: Ægyptium geminum, vetustiorem, qui Osiridi æqualis; juniorem, qui videtur Josua, Hercules Cananæus: Tyrium item geminum, veterem, qui Melecarthus dictus est; & juniorem qui Geryonem devicit, ac Tyriorum colonias in Hispaniam deduxit: omnium recentissimum videri Thebanum, qui Alcides dictus: sed huic transcribi etiam priorum gesta: Qua de re sic Diodorus in fine libri tertii: Διὰ τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου, τῶν προτέρων ἀρετῶν ἀγνοηθέντων ὑπὸ τῶν πολλῶν, τοῦτον κληρονομῆσαι τὴν τῶν προγεγονότων προαίρεσίν τε καὶ δόξαν. *Cum ob longinquitatem temporum priores repertores in oblivionem venissent apud plurimos: hic hæredis instar in possessionem venit industria & gloria eorum qui fuerant prius.* De illius igitur Herculis simulachro loquor, cui etsi non excesserit Graciâ, ea contigit felicitas, ut unus omnium gesta sibi vindicet: qui in Galliis etiam dicitur Alexiam condidisse, ut est apud Diorum lib. IV; quique in iisdem creditur Tauriscum bello superâsse, ac Geryone, & Taurisco, devictis, cum formosis coiisse feminis, ac multos genuisse, qui deinceps iis terris tenuerint imperium. Refert Ammianus lib. XV: qui auctorem ejus rei laudat Timagenem, Galaticorum scriptorem, Straboni etiam memoratum lib. IV. Imò in Libya ipsa Alebion & Dercynus ab eo devicti dicuntur ab Apollodoro, lib. II. Sed censeo potiùs legi debere Albion, & Bergion, propterea ea, quæ dicebamus lib. I, cap. XXXV. Ubi & memoravimus de cultu Hercule à Zelandis: ut indicat inscriptio hæc lapidis, HERCULI MAGUSANO. De qua etiam agit Goropius Becanus Beccefelenorum libro secundo *a*, qui Gigantomachia inscribitur. Sed fallitur, cùm ait exaratum MARCUSANO: ut sit à Belgico *mark* limes, ac Herculeus limitaneus signetur. Omnino enim in lapide est MACUSANUS. Sed ad symbola Herculis, & Herculei cultus, veniamus.

a P. 154.

Hercules fingebatur vultu militari, validis lacertis. Unde in carmine Ithyphallico:

Phœbus comosus, Hercules lacertosus.

Sic & Musas, & Charites, Stesichorus poëta Lyricus appellat καλλικόμους, *pulchricomas.* At nemo Musas pinxit armatas, cujus caussam hanc esse ait Ælianus lib. XIV Var. Histor. cap. XXXVII, quod vita, quæ Musis tribuitur facilem, placidam, & tranquillam esse oporteat.

Pharetram Hercules humeris aptatam gerebat, manu dextra ῥόπαλον, sive clavam, sinistrâ arcum. Corpus verò tegebat pellis leonina. Tertullianus de Pallio dithyrambica voce appellat *scytale sagittipelliferum*, quia ferret scytalen sive clavam, sagittam, ac pellem. De pelle ita Festus; *Pellem habere fingitur Hercules, ut homines cultus antiqui admoneantur.*

Ad cultum hunc antiquum pertinet illud Maronis lib. V:

Æneas tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum, atque unguibus aureis.

Et VIII Æn.

—— Quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.

Et alia etiam apud eundem poëtam legas, unde idem discamus. Ac Papinius quoque in VI Thebaidos inter certaminis præmia reponit,

Aurifero perfusa Tagô villosa leonis
Terga feri,

In poëtarum etiam fabulis est, Adrastum, cum oraculo esset jussus, filiarum unam dare uxorem leoni, alteram apro: illas dedisse Tydeo, & Polynici; quia ille apri, hic leonis exuviis indutus advenisset idem. Atque hinc scholiastes Apollonii Rhodii in librum I Argonaut. *a* Συνηθὲς a In vers.
τοῖς ἥρωσι δερματοφορεῖν. *Consuetum heroibus pellem ge-* 324.
stare.

Idem Hercules effingebatur barbatus. Unde B. Augustinus Serm. VI ex quadraginta illis, qui novi in lucem emissi: *Qui aliquando dictus est Deus Hercules, Roma* Ex Aloysio
jam non est. Hic autem etiam barba deauratâ esse voluit. Novarin.
Et post pauca: *Deus fortitudinis solet dici Hercules. To-* lib. 12.
ta virtus ejus in barba. cap. 26.
pag 355.

Hodieque Romæ in Palatio conservatorum visere est, Herculem figurâ adolescentis inaurati nudi, dexterâ gestantis clavam, sinistrâ autem digitis, ut videtur, moventis aurea Hesperidum mala. Quomodo Herculem Prodicus effinxerit, notum ex Xenophonte, & Silio Italico.

Sunt antiqui denarii argentei, quos anno urbis IↃXCIX cudit. Q. Pompejus, Auli filius, quæstor provincialis, etiam Ciceroni in Bruto, ac pro Murena; nec non Valerio Max. & Appiano in melioribus libris memoratus. In iis nummis est Herculis effigies cum pelle leonina, arcu, pharetra sagittis plena, & ropalo, sive clava dentata. Hujus numinis effigie homo, humili ortus genere, sed qui cum Catone hoc haberet commune, quod per inimicitias crevisset, potissimum gaudebat, quia genus duceret Pompejis, Campaniæ oppido, unde & ei nomen: uti civitati ab Hercule, qui ex Hispania redux in Campaniis dicitur oppidum condidisse, & nomen urbi fecisse Pompeji, à pompa boum, quam secum ducebat.

Sunt & denarii, in quibus cernas Herculis effigiem, leonem Nemeæum strangulantis: inscriptio vero est P. MUCI P. F. Q. N. SCÆVOLA. Est is nobilis ille Jurisconsultus, qui decem de jure libros conscripsit. Anno Urbis IↃCVIII quæstor provincialis, posteaque Pontifex Max. fuit.

At è poëmate, quod Aspis Hesiodi inscribitur, non oportet metiri vulgarem Herculis armaturam. Nam planè ea insolens. Videlicet illic videas Herculem currui imponi ut pugnet cum Cygno. Arma ei, thorax, gladius, hasta, adamantina galea, scutum. At hanc armaturam alibi non legas. Clavæ contrà ne meminit quidem poëta.

Macrobius lib. V Saturnal. cap. XXI: *Herculem fictores veteres non sine caussâ cum poculo fecerunt, & nonnunquam casabundum, & ebrium: non solum quòd is heros bibax fuisse perhibetur, sed etiam, &c.*

Præerat Hercules athletis, ac gladiatoribus, tamquam Herculei roboris æmulis: ideoque ei templum vulgo in amphitheatris, ut in Circo Neptuni, in theatris Veneris. Imò & Herculanei erant athletæ, unde sæpius in lapidibus antiquis legas, οἱ περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθληταὶ *b*. Et Com- b Herculis
modus Cæsar, tanquam gladiator bonus, Herculis instar Athletæ.
voluit effingi. Etiam gladiatores rude donati arma ad postes ædis Herculis suspendebant. Unde Horatius ad Mæcenatem *c*: c Lib 1.
epist. 1.

—— Veianius armis
Herculis ad postem fixis latet abditus agris.

Ubi vulgò existimant, *postem* pro æde poni κατὰ συνεκδοχὴν *d*. Sed propriè malim capere, quia & ædium d Corpus-
privatarum postibus spolia hostium soleant adfigi. Virgi- tem pro toto.
lius Æn. II:

Barbarico postes auro, spoliisque superbi.

Idem VII Æn.

Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, &c.

De sue Herculi sacrificata auctor nobis Macrobius lib. III Saturn. extremo cap. XI: *Ad diem XII Kal. Jan. Herculi, & Cereri, faciunt sue prægnante, panibus, mulso.* Sic enim legendus is locus: ut dictum, cùm de Cereris sacrificio superiùs ageremus. Ut nihil hic locus pertineat ad Panas.

Co-

Coturnix Herculi dicata: de quo sic Athenæus in nono: Εὔδοξος ὁ Κνίδιος ἐν πρώτῳ γῆς περιόδου, τοὺς Φοίνικας λέγει θύειν τῷ Ἡρακλεῖ ὄρτυγας, διὰ τὸ τὸν Ἡρακλέα τὸν Ἀστερίας καὶ Διὸς πορευόμενον εἰς Λιβύην, ἀναιρεθῆναι μὲν ὑπὸ Τυφῶνος. Ἰολάου δ' αὐτῷ προσενέγκαντος ὄρτυγα, καὶ προσαγαγόντος ὀσφρανθέντα ἀναβιῶναι. ἔχαιρε γάρ φησι περιὼν τῷ ζώῳ τούτῳ. *Eudoxus Cnidius in primo de terræ Circuitu, ait, Phœnicas Herculi sacrificare coturnices; quia Hercules, Iovis & Asteriæ filius, in Libyam proficiscens, & interfectus à Typhone, cùm Iolaus ei admovisset coturnicem, & olfaciendam præbuisset, revixerit. Illum enim cùm terrarum orbem peragraret, hoc fuisse animali delectatum.* Et hæc quidem fabulosa. Vera autem ratio videtur, quod Herculi, fortissimo numini, conveniret avis μάχιμος *a* ac fortis, qualis coturnia. Itaque, ut Lucianus in Anacharside, sive dialogo de Gymnasiis refert, olim consuetudo fuit non gallorum modò, sed coturnicum etiam pugnas spectandas exhibere. Verùm de isto antea etiam diximus.

a Pugnax.

Ex plantis Herculi dicavere populum, malum cotoneam, sive, ut Græci dicunt, Cydoniam, & cerrum, quercus genus, quod Theophrasto *b* ἄσπρος, nisi ἄσπρις legendum; quod malim. At in Philoaeni Glossario est: *Cerrus, πίτερις, δένδρον.*

b Lib. 3. Hist. Plant. cap. 10.

Alius verò Hercules Græcus & Romanus, alius Ogmius sive Gallicus. Posterior hic à Luciano describitur decrepitus, recalvaster, capillis, qui rari supersunt, canis, cute rugosa coloris fusci, ut nautæ senes esse solent. Quæ nihil Herculis Græcanici præferunt. Sed idem indutus est exubiis leonis, pharetram humeris gestat, clavam dextrâ, arcum sinistra. Hæc jam Græci etiam Herculis sunt. Porrò ex ejusdem lingua tenuissimæ exeunt catenulæ, quibus aures vinciuntur multitudinis magno numero, ex alacri animo, Herculem sed vultu ad eam converso, præeuntem sequentis. Ait autem Lucianus se jam à Gallis accepisse esse symbolum Eloquentiæ. Nam Gallis ita esse persuasum, Herculem omnia, quæ egit, oratione facunda perfecisse.

Fiebat & Herculi sacrificium, quod dicebatur *propter viam*. Nec enim credendum Alexandro Neapolitano, qui lib. III, cap. XII vocatum ait *Proterviam*: ac persuasit Tiraquello *c*, qui meminisse ait Ausonium, quia in Mosella dicat:

Capripedes agitat cùm læta Protervia Panes.

c In Notis ad Alexandri Dies Geniales.

Quæ ridicula sunt. Festi est:

Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui scilicet idem est Deus. In eo sacrificio, quod non esset comestum absumebatur igni. Unde jocus M. Catonis in Q. Albidium, Eum eùm, bonis comestis, incendio etiam domum amisisset, *propterviam fecisse ajebat: quod comesse non potuerit, id combussisse.* Auctor Macrobius lib. II Saturn. cap. II.

Accedo nunc ad Æsculapium, qui paullo ante bellum Trojanum Epidauri, Argiæ civitate vixit: ac ob vitam multis conservatam, templum meruit: ut ostensum lib. I hujus operis, cap. XIII. Romam is, sive vicarius ejus serpens grassante ibi pestilentiâ, vocatus fuit anno urbis CCCCLXII; Q. Fabio Maximo Gurgite, & D. Junio Bruto Scæva consularibus. Fingebatur Epidauri comatus, qualis & parens ejus Apollo. Ac propterea, oti qui ex ephebis excederent, Apollini primos capillos dicabant, sicut antea ostendimus, ita & erant qui eos appenderent Æsculapio Pergameno. Sic ab Earino, Domitiani liberto, capillus cum pyxide gemmata, & speculo ad Æsculapium Pergamenum missus fuit, ut indicat Statius Papinius. Deque eadem Earini hujus coma sic Martialis:

—— Dulcesque capillos
Pergameo posuit dona sacrata Deo.

Porrò, quia id puerile poterat in Æsculapio videri, si esset intonsus, eo idem fingebatur cum barba prolixa, ad significandum medicum requiri non adolescentem, sed grandi ætate, & jam multo usu subacta. Notum ut Dionysius *Epidauri Æsculapio barbam auream demi jusserit, quod affirmaret, non convenire patrem Apollinem imberbem, ipsum barbatum conspici*: ut est apud Val. Maximum *a*. Idem fingebatur palliô tectus, ac caput eodem velatur: ut liquet ex statuis Rom. & vett. numis. Gestabat autem baculum, cui circumvolutus serpens: ut indicat hoc Ovidii XV Met.

a Lib. 1. cap. 1.

Hunc modò serpentem, baculum qui nexibus ambit.

Et Appulejus lib. I. fab. Miles. sive Metam.

Diceres Dei Medici baculo, quod ramulis semiamputatis, nodosum gerit serpentem generosum lubricis amplexibus inhærere. Serpens ille baculo circumvolutus indicabat nihil medico vigilantius ac perspicacius esse oportere. Anguis enim acutissimè videt, unde Græcis δράκων quasi δάρκων, κατὰ μετάθεσιν, ἀπὸ τοῦ δέρκειν *b*. Unde Horat.

b Draco per transpositionem à verbo Græco videre.

—— Tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurus.

Ac propterea thesauris, ut hortis Hesperidom, atque aureo velleri præesse existimatur. Imò & Epidauriis, & Romanis, formâ serpentis colebatur. Quod indicat locus ille Livianæ epitomes lib. XI: *Cum civitas pestilentiâ laboraret; missis legatis, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent: anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est.* Ubi duo videmus. Priùs anguem vocat Æsculapii signum, ut neutiquam putârit ipsum esse Æsculapium, quod repugnat naturæ τῶν θεῶν *c*. Deinde extra controversiam ponit, in angue illo fuisse Æsculapii numen. Videlicet quia postquam formosissimum anguem delegissent, ut esset signum Æsculapii, sacerdotibus cum sollemni ritu consecrantibus credebant genium, ac divinam vim Æsculapii jam in Deos relati sese in anguem insinuare, proque numine coli oportere. Cæterùm serpens Æsculapio sacer sine alis. Alati enim Cereri dicati erant.

c Relatorum.

Ea verò de caussa, qua serpentem, etiam gallum dicavere Æsculapio. Est enim hoc animal custodiæ, curæque aptum. Gallum quoque Æsculapio sacrificatum, indicat Plato in Phædone, ubi Socrates moriens gallum vovet Æsculapio.

Imò & noctuam non Miocrvæ modò, sed etiam Æsculapio dicârunt: cujus caussa satis apparet ex iis, quæ superiùs diximus.

At capram dicavere alia de caussa: quam exponit Servius in illud II Georg. *Non aliam ob caussam.* Nempe qoia capra semper febricitat: ægri autem egent medicô. Non quoque ratione caret, quod nec Epidauri in Urbe templum habuit: nec Romæ, sed in insula Tiberina, quæ & sacra insula dicta est, quia cùm Iovi, & Fauno, tum Æsculapio sacrata est. Extra Urbem verò templum statuerunt, ut significarent, salubriorem ruri aëra esse, quàm in Urbe.

De ægrotis incubantibus io templo Æsculapii, ut ab eo in somnio edocerentur remedium pro morbo, dixi lib. III, cap. XXXV.

GEORGIUS Gualtherus in animadversionibus ad tabulas Siciliæ antiquas p. 1, 2.

ΑΣΚΛΗΠΙΩ] Ἤπιος *mitis Asclen Epidauri Tyrannum valetudini restituens,* Ἀσκληπιὸς *nuncupatus. Primis statim ætatis spatiis Deus habitus, non factus. Pauf. in Corinth. hinc & à puero ex voto mederi, & defunctos exsuscitare peritus. ibid. Apollo eum Chironi Phillyræ, & Saturni F. regi Pelii, Thessaliæ, & Magnesiæ tradidit erudiendum* πολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἰᾶσθαι νόσους, *multinocuos hominibus sanare morbos. Pind. Od. 3, & eo profecit, ut idem ipsum* ἄμυμον παντοδαπᾶν ἀλκτῆρα *νόσων, heroëm quorumvis propulsatorem morborum, laudârit, & plerique medicinarum demonstratorem. Arn. l. 1. cont. gent. Æsculapium medicinarum repertorem, post pœnas, & supplicia fulminis, custodem nuncupastis, & præsidem sanitatis, valetudinis, & salutis.*

At Hyginus partem modò ei divisit: Medicinam, ait, Chirurgicam Chiron excogitavit primus, Apollo ocularium, Asclepius F. clinicen. Statuebatur cum pallio, & crepidis, ritu Græco. Epidauri ejus simulacro nec aqua infunditur, nec oleum. Pausaniæ Græciam peragrando causam quærenti responderunt: id solium ad puteum factum. Fest. Eum tutatur draco (hinc in lapide TORQUEM AUREUM EX DRACUNCULIS *datum vidi) canes adhibentur ejus templo, quod is uberibus canis sit nutritus, (aut quod à cane Phruro custoditus capella lactante. Pauf.) bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis, laureâ coronatur, quòd ea arbor plurimorum sit remediorum: huic gallinæ immolantur, (at Socrates moriturus Gallum vovit) ei de capra res divina imprimis fiebat, quia capra nunquam sine febre esse dicitur. Festi ipsi dies Epidauria, & Æsculapia, in lap.* ΑΓΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ. *Epidauri tetraeterica, seu pentaeterica, novem dies post Isthmia, præside Æsculapii genere, post primis Argivûm, acta in luco ei sacro finibus septo, ubi feminis mori, & parere nefas. Antoninus demum ædes struxit, ubi id licebat. Pauf. Templis eum Siculi honorarunt Syracusis. Cic. Unde Verres signum Pæanis sacrum, & religiosum sustulit. Athenæus lib. 3. Dionysio seniori Hermacratis F. vitio dedit, quod Syracusis ante Æsculapium cum esset aurea mensa posita, merum Boni Dæmonis Deo præbibit, ac continuo mensam amovit. Item barbam auream demi jussit, nec enim convenire barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis sit. Cic. 3. Nat. Deor. Et Agrigenti, ex quo Verres P. Scipionis monumentum, signum Apollinis pulcherrimum tulit. Cic. Hoc victoribus Pœnis ablatum, Carthagine expugnata à Scipione Æmiliano restitutum erat. Auguror ex lapide, ædem & Æsculapio non longè à Caltasimi fuisse. ac citra dubium Messanæ, ubi statua prostitit. In nummis Selinontiorum ejusdem ara conspicitur, cum serpente, & gallo gallinaceo sacrificante, ut placet Hub. Goltzio, Empedocle pestis ibi exstinctore, cum ex Selinonte, & Hypsa amnibus aquas dulces in stagnantes salsas, binis scaturigines abunde immisisset. Romæ coli cœpit M. Quinto Max. T. D. Jun. Bruto Scæva Coss. immani enim peste grassante, ex Sibyllinis libris responsum, ab Epidauro Argolidis urbe Æsculapium accersendum: quare legatis hinc redeuntibus in Tiberi fanum accepit. Liv. l. 10. cum horrendum Epidaurium colubrum cum ipso Æsculapii lapide advexerint. Paul. Oros. Hisp. adv. pag. lib. 3. cap. 22.* Hæc Georgius Gualtherus.

Hecuba Cissei, Thracum regis, vel secundùm alios, Dymantis, Phrygiæ regis, filia, Priami conjux, ob acerbitatem & convitia in canem conversa dicitur; ut ajunt Plautus Menæchmis act. v, sc. I, & Cicero Tuscul. III. Ovid. lib. XIII Met. fab. II. Unde Juvenal. sat. X:

—— Sed torva canino
Latravit rictu, quæ post hunc vixerat uxor.

Meminit & Agatharchides in descriptione maris Rubri apud Photium in bibliotheca, & Servius in Æn. III, vers. VI. Atque inde Hecubæ tumulus, κυνὸς σῆμα a: ut est apud Plinium lib. IV, cap. XI, in descriptione Thraciæ. Hecube hæc canis formâ pingebatur: etiam canis ei immolabatur.

a Cynossema, signum monumentumve canis.

Achillem in Leuce templo cultum & alibi cultum diximus lib. I. Hic à Græcis pingebatur discalceatus: uti & heroum alii: præter Philoctetem, & ex parte Jasonem. Qua de re sic Philostratus epistolâ ad adolescentulum excalceatum: Λαυτία, καὶ σανδάλια, καὶ κρηπῖδες, καὶ πέδιλα, νοσούντων εἰσὶ φορήματα ἢ γερόντων, τὸν γοῦν Φιλοκτήτην ἐν τούτοις γράφουσι τοῖς ἐρύμασιν, ὡς χωλὸν καὶ νοσοῦντα. τὸν δὲ ἐκ Σινώπης φιλόσοφον, καὶ τὸν Θηβαῖον Κράτητα, καὶ τὸν Αἴαντα, καὶ τὸν Ἀχιλλέα ἀνυποδήτους, καὶ τὸν Ἰάσονα ἐκ ἡμισείας. *Lautia, sandalia, crepida, ægrotantium, vel senum sunt gestamina. Philocteten igitur pingunt cum ejusmodi corporis munimine, ut claudum, & ægrum. Sinopensem vero philosophum, & Thebanum Cratetem, & Ajacem, discalceatos, & Jasonem, ex parte dimidia.*

Narrat deinde notam fabulam de Jasone, ut cùm Anaurum flumen transiret, calceorum alter in luto hæserit.

Ulyssi aras fuisse constitutas, multorum est opinio: de quo dictum lib. I, cap. XXXVI. Quomodo effingi is soleat, videre est ex nummo C. Mamilii Turrini Limetani, quæstoris provincialis, Mamilii ejus filii, qui legem Mamiliam de limitibus agrorum tulit anno Urbis IↃ LXXXIX T. Manlio Torquato, & Cn. Octavio Nepote Coss. Fuit verò Mamilia gens antiquissima. Ac ex ea Octavius Mamilius Tusculanus, facilè princeps Latini nominis, cui icirco Tarquinius Superbus filiam suam uxorem dedit, ut hujusmodi affinitate res suas magis firmaret. Sed infeliciter hoc ei cecidit, quia bello Latino, Tarquinio, & Latinis victis, ad lacum Regillensem periit. Postea datâ pace populis Latinis, L. Mamilius Tusculanorum dictator à L. Quinctio Cincinnato civitate Romana est donatus. Ac primò in hac gente familia fuit Vitulorum, inde Turrinorum: ex qua illa Limitanorum profluxit. Sed nondum hinc liquet, cur Mamilia gens pro symbolo habuerit Ulyssem peregrinantem. Caussa verò est ista: quod Mamilia gens oriunda esset Tusculo: ut constat ex Livii lib. I, & Dionysii lib. IV. Tusculum verò conditum à Telegono, Ulyssis filio ex Circe Solis filia. Est & apud Festum Pompejum: *Mamiliorum familia (progenita fuit) à Mamilia, Telegoni filia, quam Tusculi procreaverat, (quando id oppidum ipse condidisset.)* Atque ex his satis liquet, cur Mamiliis in uno numi latere fuerit Ulysses: uti in altero Mercurius, Ulyssi amicus, qui & viam ei ad Circen ostendit. Nunc effigiem Ulyssis exponamus. Est is pileatus, cum baculo, & cane. Pileatum fuisse, & cinctum, arguit quoque Plutarchus in Catone Majore, ubi refert, ut periculo exemptus parum sapienter cogitarit reverti in antrum Polyphemi, quò auferret pileum, ac cingulum, quæ auferre fuerat oblitus. Primum Nicomachum cum pileo eum pinxisse, auctor est Plinius.

Pileum fuisse nobilitatis insigne, scribit Soranus in vita Hippocratis, & Dio Prusæus orat. XIV. Sanè nobilitas Hippocratis notissima, cum ab Æsculapio duxerit genus. Etiam pileus notabat prudentiam, sive custodiam rationis, cujus caput est sedes ac domicilium. Imò libertatis quoque symbolum fuit Romanis, quibus cùm è servis fierent liberi, pileo donabantur. Unde & Brutus, ac Cassius, occiso Julio Cæsare nummos cuderunt cum pileo & ense, ut significarent, Cæsaris nece partam libertatem. Atque ex iis nummis etiam videre est formam pilei quæ talis, ut conspicitur ac est in testa sive putamine ovi medii dissecti. Unde Hieronymus: *Rotundum pileolum, quale in Ulysseo conspicitur.* Ac valde falluntur, qui pileos nostros vocant petasos: qua de re agimus in primo de Vitiis Sermonis, cap. XXIX. Calvum fuisse Ulyssem ait Homerus Odyss. Σ. ac Suidas ex eodem colligit, fuisse colore nigro, capillis crispis, & humeris rigidis. Thorace sive lorica indutum efformabant: ut est apud Pausaniam in Phocicis. Quod verò cum baculo ut dictum repræsentetur in memorato Mamilii nummo; id inde est, quod exprimere voluerint peregrinantem. Nam baculo viator nixus iter facit. At Telegonus ab Ulysse in peregrinatione genitus. Canis additur; quia Homerus refert ab solo cane suo Argo agnitum, cùm post XX annorum peregrinationem esset domum reversus. Ac apud Plutarchum libro de Tranquillitate legas, mortuo suo cani illachrymasse. Idem in animantium comparatione ait, delphinum habuisse in insignibus, & caussam etiam exponit.

Pandroso Athenis sacrificatum ove, postquam Minervæ erat immolatus bos: unde id festum, Suida teste, ἐπίβοιος vel ἐπίβοιον, vocabatur. Erant verò Minervæ, & Pandrosi, templa conjuncta. Etiam in Ἀπατουρίοις festo a ovis, vel capra, mactabatur, illa φρατρὶς b, hæc φράτριος c appellabatur: uti templum, ubi conveniens, φρατρεῖον: teste Julio Polluce lib. III.

a Quos pueros liberos Curiæ adscribebant.
b Curialis.
c Iidem curialis, seu capra quam qui ejusdem essent curia immolabant.

Ridiculâ verò stultaque impietate Cajus Caligula cum vivus pro numine haberi vellet, fasianos, phœnicopteros,

ros, & pavones sibi mactari jussit: ut est apud Suetonium in vita ejus cap. xx.

Addam postremò statuis solere Lunulas imponi, cujus caussam Hesychius adfert. Μηνίσκοι τὰ ἐπὶ τῶν κεφαλαῖς τῶν ἀνδριάντων τιθέμενα, ἵνα μὴ τὰ ὄρνεα καθίζηται. *Lunulæ in statuarum capitibus positæ, ne aves ea fœdarent stercore.*

De Homero quoque aliquid dicam: quando & is Smyrnæis cultus: Iensibus item capellâ candidâ: de quibus libro hujus operis dictum. Galaton pictor quia Homerus sit *fons ingeniorum*, ut eum vocat Plinius a, eò pingebat omnem poetarum gregem aquas purissimas ex ore Homeri redundantis avidissimè bibentem: sicut refert Ælianus lib. XIII Var. Histor. cap. XLIII. Et videtur eò spectasse Ovidius, cùm ait lib. III Amor. Eleg. VIII:

a Lib. 17. cap. 5.

Adspice Mæoniden, à quo ceu fonte perenni
Vatum Pieriis ora rigantur aquis.

Cæculus heros in nummo M. Cæcilii Metelli conspicitur longis cum cincinnis, sciteque comtus: inque frontis capillitio serpentem habet, qui genii est symbolum. Cæcilii Metelli hoc numen familiæ habuerunt, quia genus ducerent Prænostina ab urbe: quam heros ille condidisset. Festus: *Cæculus condidit Præneste. Unde putant Cæcilios ortos: quorum erat nobilis familia apud Romanos.* Addit deinde, *Alii appellatos eos dicunt à Cæcade Trojano, Æneæ comite.* Sed quid si nomen sit à serpente qui à cæcitate cæcula vocatur. Nempe à *cæca* ὑποκοριστικῶς b *cæcula*: inde Cæculus, pro quo *Cæcilius*, ut pro *optumus*, *optimus*. Et fortasse serpens ille, qui in frontispicio Cæculi est, sit cæcula? Nihil enim impedit, quo minùs, cùm serpens universè genium notaret: genium numenque Cæculi per cæculam potissimum signarint?

b Diminutivè.

CAP. XXXIII.

De anni IV Horis, Occasione, & Tempestate: deque Penatibus, ac Laribus, tum publicis, tum privatis, item de Epona, & Priapo.

Atque hæc ad Deos Indigetes pertinent. Sequitur de Diis, qui vel fuisse semper dicuntur, vel saltem, quamdiu fuit rerum natura. Horum turba est innumera. Sed nihil magis intelligentiam impedit, quàm si ea, quæ latè se diffundunt, etiam confusè tradantur. Quare superioribus libris, maximamque partem eo, qui proximè præcessit, in certas eos classes digessimus. Sed non ita infeliciter comparatum est cum ingenio humano: ut necesse habeat eâdem semper chordâ oberrare. Multis modis aliquid bene dicitur, bene etiam disponitur, pro diverso considerandi modo. Vide igitur, an minus placeat, si nunc prius agamus de numinibus, quæ præsident rebus vitæ nostræ utilibus, vel noxiis. Deinde autem, quibus commissa est mors, & conditio hominis à morte. In prioribus duo attendimus genera Deorum. Aliqui enim curant ea; quæ sunt extra nos. Alii autem ea, quæ sunt in nobis, vel à nobis. Quæ extra nos sunt, vel à cælo proveniunt, puta æthere, atque aëre: vel terris insunt, aut aquis. A cælis sunt Tempus, & Tempestas.

Ad Tempus pertinent inter alia Horæ, & Occasio. Per Horas intelligo nunc non tres Themidos filias, Eunomiam, Dicen & Irenen: de quibus in Themide loquor: sed quatuor anni temporum cælique portarum præstites: nempe ἐαρινὴν, θερινὴν, μετοπωρινὴν, καὶ χειμερινήν. *vernam, æstivam, auctumnalem, & hyemalem.* Hæ apud Philostratum lib. II Iconum, annum volutant junctis manibus, Tellure pro quaque anni parte suos proferente fructus. Choreas quoque ducunt, sic ut à saltu genæ calore rubeant, oculique sint hilares. Præterea eas exornat ἐλευθερία ἀφέτῳ κόμης, h. e. *libertas comæ demissæ*, sive potiùs, *libera demissaque coma*. De amictu sic Ovidius lib. V Fastorum; ubi Floræ comites facit:

Conveniunt pictis incinctæ vestibus Horæ.

Idem verò Solis asseclas statuit lib. II Met. ubi currum Solis describit:

A dextra, lævaque Dies, & Mensis, & Annus,
Sæculaque, & positæ spatiis æqualibus Horæ.

Athenienses Horis, festo, quod ab iis ὡραῖα dicebatur, primitias frugum cujusque anni temporis offerebant: ut est apud Hesychium in ὡραίας θύειν a. Orabant verò Deas, ut commodam darent anni tempestatem, quò cuncta feliciùs provenirent: ut est apud Athenæum lib. XIV: qui & auctor est è Philochoro, nihil tum assæ carnis, sed elixam solum apponi solere. Nec id sine caussa fuit. Sic enim significare volebant, ab Horis anni æstum, & frigus, humorem, & siccitatem, temperari, justâque temperie omnia maturari. Sanè carnes assatæ potiùs forent symbolum æstus, & siccitatis; sed elixæ ut calorem habent, sic humorem. Vita autem nostra à calore vitali, & humore radicali dependet. Etiam Horis, pariterque Apollini, sive Soli, celebrata sunt Πυανέψια, & Θαργήλια b in quibus εἰρεσιώνη deferebatur à puero ἀμφιθαλεῖ, sive patrimo, & matrimo. Erat verò εἰρεσιώνη ramus quandoque è lauro, sed plurimùm oleaginus, isque lanâ obvolutus: unde fruges, & omnis generis fructus, dependebant. Auctores Clemens Alexandr. Strom. IV, Aristophanis scholiastes Equitibus, & plures alii.

a Horis Sacrificare.

b Festa sic dicta à mense & tempore celebrationis. πυανεψιών (πύανος omnis faba, & ἕψω coquo) October, Θαργηλιών Aprilis, &c.

Porrò pro quatuor hisce Horis, diverso colore terras vestientibus, quatuor etiam erant aurigarum in Circensibus colores. Itaque Tertullianus libro de Spectaculis cap. IX, cùm dixisset, quadrigas Soli fuisse sacratas, sive id factum ab Erichthonio, sive Trochilo Argivo, sive Romulo: *Talibus*, inquit, *auctoribus quadriga producta, meritò & aurigis coloribus idololatriam vestierunt, & ab initio duo soli fuerunt, albus, & russeus: albus hyemi, ob nives candidas: russeus æstati, ob Solis ruborem voti erant. Sed postea, tam voluptate, quàm superstitione provectâ, russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverunt: prasinum verò terræ matri, vel Verno: Venetum Cælo, & Mari, vel Auctumno:* Paullò aliter Cassiodorus lib. III Var. epist. XXXIV: *Colores in vicem Temporum quadrifaria divisione funduntur: Prasinus, virenti verno; Venetus, nubilæ hiemi; russeus, æstati flammeæ; albus, pruinoso auctumno dicatus est.*

Hyemi, Horarum quartæ, nigram solere pecudem sacrificari, ex Marone dictum lib. III, cap. XCIX.

Ad Tempus etiam pertinet Occasio: ut quæ Ciceroni in primo de Inventione definiatur *pars temporis, habens in se alicujus rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem.* Græcis Deus est, quia iis καιρὸς vocatur. Contrà Latinis Dea est ob nomen muliebre. Describit hoc numen Posidippus in quarto ἀνθολογίας, & Ausonius epigr. XII: sed nonnihil descriptiones variant. In eo conveniunt, quòd pedibus nectunt talaria, quia volucris sit: quòd faciem dicant velari capillis, sive quia ab occurrente debeat prehendi, sive quia nolit agnosci: quòd statuant occipitio calvo, quia semel prætergressa arripi nequit. Nec multum distant eo, quod Posidippus summis dicat digitis ingredi, quia semper rotatur: Ausonius statuat rotæ insistere, quia stare nesciat. Sed Posidippo dextrâ fert novaculam, quia acie quavis sit acutior. Id Ausonio præteritum. Ausonius ait comitem ejus esse μετάνοιαν c, quæ sequitur, siquis eam patiatur dilabi. At de pœnitentia tacuit Posidippus, nisi quod videri possit includi in occipitio calvo. Etiam cujusmodi Lysippus simulachrum Sicyoniis fabricârit apud Callistratum vide in statuarum descriptionibus. Sed & ipse ut Græcus, puerum effingit, eumque jam pubescentem, facie formosum, quiqui cæsariem relinqueret undiquaque Favoniis concutiendam, colore florido, genis rubentibus, maximamque partem Baccho persimilem. Cætera ejusmodi ferè, qualem ex Posidippo, & Ausonio diximus.

c Pœnitentiam.

Tempestas, aëris est turbatio à vento. Mactabatur Tempestatibus agna. Maro Æn. V:

Tres Eryci vitulos, & Tempestatibus agnam,
Cædere deinde jubet.

Nec

Nec agna solùm, sed & caper. Ut indicat Horatius Ephod. od. x:

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna, Tempestatibus.

Quia autem Tempestatibus cælum est obductum nubibus, eoque nigrum: hinc agnam nigram sacrificabant. Maro lib. III Æn.

Nigram hiemi pecudem, zephyris felicibus albam.

a Act. 3. sc. 2. Aristophanes eo allusit in Ranis *a*, cùm Bacchum sic loquentem inducit:

Ἄρ' ἄρνα μέλαιναν παῖδες ἐξενέγκατε.
Τυφὼς γὰρ ἐκβαίνειν παρασκευάζεται.
Agnum, nigrum agnum adferte mi pueri ocius:
Nam typho verborum studet prorumpere.

Apud Romanos ædis Tempestati erat extra portam Capenam: eamque constituit post tempestatem Claudius Consul, cùm in Corsicam, & Sardiniam navigasset. Ovid.

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur,
Cum pene est Corsis obruta puppis aquis.

Hæc de Horis, & Tempestate. Nunc loquar de iis, quæ pertinent ad terras & aquas. In terris sunt domus, agri, horti, sylvæ, pecudes, montes, & convalles. Domibus universitatis præsunt Penates, singulis Lares.

Sed hæ appellationes interdum confunduntur. Ut cùm promiscue legimus *patrios Penates*, & *Lares patrios*. Ac in Glossis Philoxeni tam *Penates*, quàm *Lares*, exb Dii domestici. ponitur *θεοὶ κατοικίδιοι b.* Priùs loquar de Penatibus publicis, sive Urbis custodibus: deinde agam de Penatibus sive Laribus privatis. Publicos illos aliqui cum Cassio Hemina putarunt, esse Deos Samothracas sive Cabiros: de quibus dictum lib. II, cap. LVII. Alii crediderunt, esse Cælum, & Terram; vel Apollinem, & Neptunum; vel Junonem, & Minervam; vel Castorem, & Pollucem; vel Genium Jovialem, Cererem, Fortunam, & Deum Palem, Jovis ministrum. In hoc rei incerto videmus, quàm misera fuerit conditio Romanorum in sacro cultu, cum nec ipsi, quid colerent, scirent.

Quod ad symbola attinet, à Timæo Locrensi, (ut ex Dionysio Halicarn. cognoscimus) proditum est, Deos Penates, quorum varia adsert cognomina, reposita fuisse in adytis Laviniensium, esseque *κηρύκια*, sive caducea ferrea, & ærea, ac Trojanam testam fictilem: atque hoc se intellexisse ea ipsis civibus. Deque oppido probè convenit illud Varronis in IV de Lingua Lat. *Oppidum, quod primùm conditum in Latio stirpis Romanæ, Lavinium. Nam ibi Dii Penates nostri.* Subjungit Dionysius, Romæ coli effigie duorum juvenum armatorum, habitu sedentium. Ac aliis quoque in templis se eos conspexisse duorum juvenum forma, habitu militari. Idem fingebantur dextro humero nudo, & exerto; qualis habitus prætorum, quando jus dicerent. Id Gabinum cinctum vocabant. Vetus Persii interpres in illud, *Succinctis laribus*: *Quia Gabino habitu cinctuque Dii Penates, formabantur, obvoluti togâ super humerum sinistrum, dextro nudô.* Hoc dici cinctum Gabinum, etiam docet Isidorus lib. XIX Orig. cap. XXIV: *Cinctus Gabinus est, cùm ita imponitur toga, ut togæ lacinia, quæ post secus rejicitur, attrahitur ad pectus, ita ut ex utroque ex humeris pectura pendeam: ut sacerdotes gentilium faciebant, aut cingebantur prætores.* De sac Vers. 595. cerdotibus est hoc Lucani lib. I *c*:

—— Sacri quibus est permissa potestas,
Turba minor ritu graditur succincta Gabino.

De prætoribus cognoscere est ex lapide antiquo apud portam Neapolitanam; ubi sic conspicitur prætor mappam mittens. Idem indicat Tertullianus de Pallio cap. III: *Cato juridicina sua in tempore humerum exertus, haut minùs palliato habitu Græcis favit.* Ubi *juridicina tempus* vocat *præturam*, quia prætores jus dicerent. Nempe simile vocabulum ac *caussidicina*, apud Ammianum lib. XXX: *Id habet caussidicina cum cæteris metuendum, & grave, quod hoc pene ingenuum est litigantibus cunctis.* Symmachus lib. V epist. XV: *Lampadio ad bonam viam morum caussidicinam credidi.* Item ejusce libri epist. LXXIII. Et alibi: *Qui magisterio tuo caussidicina insinuo candidatos.* Imò usi quoque Theodosius, & Valentinianus AA: ut videre est lib. VIII Cod. Theodos. tit. IV. Plutarchus in Problemat. cap. LI auctor est, Lares solere amiciri pellibus caninis, etiam canem iis apponi. Rationem hanc adfert, quod qui præsides sunt domus, aliis debeant esse formidolosi, canum instar. Vel quod Lares quidam sunt speculatores vitæ nostræ, omniumque quæ agimus, exactores: quo ipso similes sint cani, sagaci indagatori. Eleganter de iisdem Urbis Laribus Ovidius lib. V Fastor.

Præstitibus Maia Laribus videre Kalendæ
Aram constitui, parvaque signa Deûm.
Voverat illa quidem Curius; sed longa vetustas
Destruit, & saxo longa senecta nocet.
Caussa tamen positi fuerat cognominis illis
Quod præstant oculis omnia tuta suis.
Stant quoque pro nobis, & præsunt mœnibus Urbis:
Et sunt præsentes, auxiliumque ferunt.
Et canis ante pedes saxo fabricatus eodem
Stabat: Quæ standi cum Lare caussa fuit?
Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque.
Compita grata Deo, compita grata cani.
Exagitant & Lar, & turba Diania fures:
Pervigilantque Lares, pervigilantque canes.

Ad publicos etiam Lares pertinet hoc Festi: *Hostiliis Laribus immolabant, quod ab his hostes arceri putabant.* Perperam pro eo Hostilibus est apud Alexandrum Neapolitanum lib. III Dierum Genial. cap. XII.

Atque hæc de Penatibus sive Laribus publicis. Venio nunc ad privatos, sive domesticos. De quibus laxè nimis Isidorus lib. VIII Orig. cap. ult. *Penates gentiles dicebant omnes Deos, quos domi colebant. Et penates dicti, quod essent in penetralibus, id est, in secretis. Hi Dii, quomodo vocabantur, vel quæ nomina habuerint, ignoratur.* Sanè etiam Jovem, Minervam, aliaque numina domi habebant, & colebant: nec tamen hi penates: quod fateri cogitur Isidorus, si Lares, ut ait, nomina non habuerunt. Sed per Lares intelliguntur animæ defunctorum ob vitam bene actam hoc honoris sortitæ, ut non vagentur, & hominibus terrorem afferant, sed domum, & incolas custodiant. Atque ob hanc fidelem operam effingebantur cum canis figura ante pedes. Quo significabatur, ut canis domum servat; ita & domum à Laribus custodiri.

Horum cultus partim annuus erat, qui feriis Denicalibus fiebat: partim quotidianus. Sacrum autem fiebat vel terrâ nascentibus, vel muto animante. Prioris generis erant thus, far, corolla, uva. Tria priora, (de quibus etiam diximus lib. primo, cap. XI) complexus est Juvenalis:

O parvi nostrique Lares, quos thure minuto,
Aut farre, & tenui soleo exorare a corona.

De uva & frugibus est apud Tibullum lib. I, el. X, ubi a Perperam inferioris aliquibus exornat. de Lare ait:

Hic placatus erat, seu quis libaverat uvam:
Seu dederat sanctæ spicea serta comæ.

Valde autem decipitur Lambinus, cum censet, non solere Laribus animatum quicquam mactari. Nam à divitibus juvencum; ab illis minoris sortis, agnam sacrificatam clarè docet Tibullus lib. I, eleg. I:

Vos quoque felicis quondam, nunc pauperis agri
Custodes, fertis munera vestra Lares.
Tunc vitula innumeros lustrabat cæsa juvencos:
Nunc agna exigui est hostia parva soli.
Agna cadet vobis: quam circum rustica pubes
Clamet, io, messes, & bona vina date.

Est & Plauti Rudente, Act. IV, sc. VI:

Atque adornare, ut rem divinam faciam, cùm intro advenero,

Lari-

Laribus familiaribus, cùm auxerunt nostram familiam:
Sunt domi agni, & porci sacres.

Ubi & de porcis videmus. Imò vix ullum sacrificium sæpius se offert. Horat. lib. III, od. XXIII:

Si thure placâris, & hornâ
Fruge Lares, avidâque porcâ.

Idem lib. II, od. III:

—— Immolet aquis
Hic porcum Laribus.

De quo vide Hadr. Junium lib. IV Animadvers. cap. VII. Tibullus lib. I, eleg. ult.

At nobis ærata Lares depellite tela,
Hostiaque è plena mystica porcus hara.

Ubi *mysticam* dicit *porcam*, ut Aristophanes in Acharnensibus, χοῖρον μυστηρικόν. Ut nihil caussæ fuerit, cur pro *mystica*, *rustica*, reponeretur. Compitalitiis feriis hoc sacrificium obtinebat. Ac putantur Romani eum cultum hausisse à Laviniensibus, vel Albanis: atque hoc, ut etiam Nonius *a* indicat, in memoriam scrofæ XXX fœtus enixæ. Imò Lares, à pecore illo grundili, ipsi etiam *Grundiles* dicti. Arnobius lib. I: *Grundiles adorant Lares.* Veteres enim pro *grunnio* dixere *grundio*: ut Nonius *b*, & Diomedes *c*, ostendunt hoc Statii Cælii in Imbris:

a *In* Grundiles.

b *In* Grundire.

c *Lib.* I. *cap. de dubia verborum positione.*

—— Cruento ita ore grundibat miser.

Et illo Claudii Quadrifarii quinctodecimo *d* Annalium: *Grundibat graviter e pecus suillum.* Subjungit deinde idem Diomedes: *Hinc quoque Grundiles lares dictos accepimus, quos Romulus constituisse dicitur in honorem scrofa, qua triginta pepererat porcos. Hoc ita firmat hoc modo Cassius Hemina in secundo Historiarum: Pastorum vulgus sine contentione consentiendo, præfecerunt aqualiter imperio Remum, & Romulum, ita ut de regno pares inter se essent. Monstrum fit, sus parit porcos* XXX, *cujus rei fanum fecerunt Laribus Grundilibus.* Sed de eo quod Cassius dicit, id Romuli & Remi temporibus contigisse: aliter sanè alii, qui id referunt ad tempora Æneæ, cultumque illum Larium sub porci figura à Laviniensibus, vel Albanis, acceptum arbitrantur. Sanè ab his, simulachrum illud erectum, fidem facit M. Cato in Originibus, cum ait: *Suem* XXX *porculos peperisse in loco, ubi Lavinium fuerit*: Et Varro de R.R. lib. II, cap. IV: *In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Lavinii Ænea* XXX *porcos pepererit albos. Itaque, quod portenderit, factum* XXX *annis, ut Lavinienses condiderint oppidum Albam. Hujus suis, ac porcorum, etiam nunc vestigia apparent Lavinii: quod & simulachra eorum ahenea etiam nunc in publico posita, & corpus matris, quod in salsura fuerit, demonstratur.* Item S. Aurelius Victor, sive alius libro de Origine gentis Romanæ editus ab Andr. Schotto: *Recordatum Æneam, quod aliquando ei responsum esset, urbi condenda quadrupedem futuram ducem: atque illum, ubi illa procubuit, enixaque est porculos* XXX, *ibidem auspicatum.* Alii ab alba sue Albam Longam vocatam ajunt: atque ab Albanis hunc cultum accepisse Romanos: cui sententiæ favent, ut de Marone taceam, Valerius Antias, & Dionysius Halicar. Sed dicere possis: ante Romanos pariter Lavinienses, & Albanos, hac figurâ Lares coluisse.

d *Sexto*, *ut est apud Nonium*, sextodecimo.

e *Sic eu Diomede*, *apud Nonium*, *corrigendum*, *ubi leg.* grumiter, *pro* granditer.

Gallo quoque Laribus sacrum fiebat. Unde Juvenal. sat. XIII:

—— Et Laribus cristam promittere galli
Non audent.

Hirundines non Veneri solùm, sed Laribus etiam gratæ erant: ut est apud Ælianum. Caussa ex eo, quod in ædibus hominum, sibi ædes ac nidos parent.

E plantis Laribus dicatum est allium, item papaver quod & sacrum est Cereri, ac Lucinæ.

Lares colebantur in cubiculo: ubi iis puer, vel alius præfectus. Suetonius in Domitiano: *Puer cura Larium cubiculi ex consuetudine assistens, interfuit cadi.* Macrobius lib. I Saturn. cap. ult. *Inter hos servilis moderator obsequii, cui cura vel adolendi Penates, vel struendi penum, & domesticorum actuum ministros regendi.*

Ex Lampridio notum de gemino Alexandri Severi larario: in quorum uno simulachra Christi, Abrahami, Orphei, Apollonii: in altero Ciceronis, & Virgilii.

Pars domus equile, quo pertinet Hippona, sive Epona: quippe equorum & stabulorum præfecta. Ea pingebatur cum præsepi. Juvenalis sat. VIII:

—— Jurat
Solam Eponam, & facies olida ad præsepia pictas.

Ubi est ἓν διὰ δυοῖν *a*. Nam, ut Maro ait, *molem & montes*, pro *mole montium*; *pateris, & auro*, pro *pateris aureis*: sic Juvenalis, *Eponam, & facies pictas*, pro *Epona facies pictas.* Addit pictas ad præsepia, ut & Tertullianus lib. I adversus Gentes, cap. XI: *Sanè vos colitis jumenta, & pecora, & bestias, qua perinde cum suis præsepibus consecratis.* Caput ejus corollis exornabant. Appulejus libro III Metamorphosis: *Epona Dea simulacrum, quod accuratè corollis roseis, & quidem recentibus, fuerat coronatum.*

a *Unum consideratum ut duo.*

Domui proximus esse hortus solet, & horti. His præter Venerem, de qua diximus, præsidebat Priapus. Is dextrâ tenet sceptrum, quo monstret terram, ac mare. Lævâ tractat penem ingentem, quod occulta in terra semina producat. Alæ ejus significant motus celeritatem. Discus notat orbis rotunditatem. Ita Suidas. Qui & pòst subdit: Simulachrum ejus fuisse puerum ingenti pene, & intento. Ingenti autem pene significabatur ingens Naturæ vis in generando: ut pluribus expositum lib. II, cap. VII.

Cædebatur Priapo asinus. Ovidius lib. I Fastorum:

Caditur & rigido custodi ruris asellus.

Ac caussam deinde adducit. Adi & Arnobium in IV adversus nationes, & Lactantium lib. I, cap. VII.

CAP. XXXIV.

De Faunis, Silenis, Satyris, & quos Panas, atque Ægypanas vocant: quique præcipue Panos nomen meruit. Deque Sylvano, Dryadibus, ac Pale, & illa qua Echo dicitur.

A Domo & hortis, venio ad agros, & Sylvas: quorum cura erat penes Cererem, Liberum, & alios, ex Diis Selectis de quibus antea vidimus: ac præter istos, Faunos, Dryades, Aristæum, Triptolemum, Pana, Sylvanum, Palem: quorum hanc Maro invocat initio tertii Georgicôn: priores verò initio libri primi, idque eo ipse ordine, quo diximus. Sed ex his Aristæus, & Triptolemus, Dii fuere animales: ut ex iis liquet, quæ libro primo de utroque afferebamus. Solùm igitur agendum de Faunis, Dryadibus, Pane, Sylvano, & Pale. Sed cum Faunis, ac Pane simul considerabimus Silenos, & Satyros, Panas, & Ægipanas. De prioribus ita Ovid. I Metam.

Sunt mihi Semidei, sunt rustica numina Fauni,
Et Nympha, Satyrique, & monticola Sylvani.

Item VI Met. ubi de Marsya Satyro:

Illum ruricola Sylvarum numina Fauni,
Et Satyri flerunt.

Atque idem in Ibin:

Vos quoque plebs superum, Fauni, Satyrique, Laresque
Fluminaque, & Nympha, Semideumque genus.

Horatii quoque est:

—— Ut malè sanos
Adscripsit Liber Satyris, Faunisque poëtas.

Et Maro Ecl. VI sociat Silenum, Nympham, Faunos. Ac Silenum quidem describit in antro somno jacentem

Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho.
Serta procul tantum capiti delapsa jacebant,
Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.

Nec temere est, quòd poëta Silenum inducit de primordiis mundi canentem. Nam exteriùs quidem Silenis

deformis ac ridicula erat figura: inferius verò latitabat sapientia summa. Nec Sileni à Satyris aliter differebant, quàm quòd, ubi Satyri ad senectutem pervenissent, Sileni dicerentur. Ita Servius ad illud *Silenum pueri*: *Pueri*, inquit, *non absurdè dictum, quia Sileni, priusquam senescant. Satyri sunt.* Et Nicas, sive Etymologi magni auctor: Σιληνοὶ λέγονται οἱ γέροντες τῶν Σατύρων. *Sileni dicuntur senes Satyri.* Describit Silenum Aurelius Nemæsianus Ecl. III, quæ inscribitur Bacchus. In ea Bacchus, adhuc infans, in gremio altoris sui Sileni puerili more sic lascivit:

Cui Deus arridens, horrendas pectore setas
Vellicat, aut digitis aures adstringit acutas,
Et simas tenero collidit pollice nares.

Hirsuta etiam supercilia Sileno tribuit Nonius Marcellus in *Silones*. Quamquam fallitur cum Silones à superciliis dici putat. Nam Plinii est Lib. XI Nat. Hist. cap. XXXVII, *A naribus cognomenta Simonum, Silerum.*

Deformis igitur Sileno vultus: quod & indicat illud Senecæ de Antigono rege lib. III de Ira, cap. XXII: *Cùm in parvulo quodam castello Græci obsiderentur, & fiduciâ loci contemnentes hostem, multa in deformitatem Antigoni jocarentur, & nunc staturam humilem, nunc collisum nasum deriderent: Gaudeo, inquit, & aliquid boni spero; si in castris meis Silenum habeo.* Nempe eò sermo pertinet, quod Sileni quidem deformes erant; sed, ut diximus, maximæ sapientiæ, qua facilè se castellum expugnaturum sperabat. Ut Sileno Nemesianus, ita Satyris acutas aures tribuit Horatius lib. II Carm. od. XIX.

—— *Aures*
Capripedum Satyrorum acutas.

Ac ὀξέωτοι τὰ ὦτα, longis auribus præditi dicuntur Callistrato Iconum lib. I, in Mida.

Nempe Satyris ac Sileno aures hæ tributæ, ut semicapris. Juniores hoc ad religionem referre maluerunt. Ajunt enim eò tribui aures acutas & erectas, ut significetur, in sacris sedulò attendi oportere. Satyri enim ministri sunt Dionysi, cujus sacra magno apud gentiles in pretio semper fuere: ut qui idem esset ac Sol: is autem iis summus Deorum; ut ostensum lib. II. Etiam ut Silenis simas nares tribuunt, sicut ex Seneca, & Nemesiano vidimus: ita & Satyris. Unde amatores amasias simas nunc *Silenas*, nunc *Satyras* vocitabant. Lucretii est lib. IV:

Simula, Silena ac Satyra est; labiosa philema.

Atque hæc pertinent ad superiorem corporis partem. At illa infra umbilicum Satyris caprina erant, etiam crura, ac pedes, unde poëtis, ut & fauni, ac Panes *αἰγίποδες*, sive *capripedes*, vocantur. Nec aliunde nomen Ægypanum: prout vocat Mela lib. I, cap. IV; & Solinus cap. XXXVII, & XLIV. Iccirco dicuntur Callistrato, loco ante memorato, vehementer ac suaviter tamen saltare. *Σατύρων ἡδὺ μὲν τὸ σφοδρὸν, ὅτε ὀρχοῦνται.* Notum & illud summi poëtæ:

Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.

Cur verò cum caprinis cornibus & pedibus fingantur, hanc rationem adferunt, quod caprorum instar sint libidinosi. Ita Fulgentius lib. III Mytholog. in Bellerophonte. Cauda ab extima spina longè propendebat. Quomodo & Silenos describit Nonnus in extremo undevigesimo Dionysiacôn; sed Callistrato in Mida dicuntur τὰ ὄπισθεν τοῦ ἰσχίου, ἵππειοι *quod ad caudam, equi similes.* Etsi verò maximam partem similem Silenis & Satyris tribuunt formam: nonnulli tamen Satyris quidem, at non item Silenis vel cornua adsignant, vel pedes caprinos, sed humanos. Sanè Lucianus quoque non alias Sileno notas adfert, quàm quòd esset senex, calvus, ac simus. Pluraque de hoc Casaubonus lib. de Satyrica poësi. Præterea Satyri pingebantur cum cantharo, vel scypho. Superiùs referebamus ex Sileno Maronis:

Et gravis attritâ pendebat cantharus ansâ.

Ac Plinii est lib. XXXV, cap. X: *Aristides Thebani discipuli fuerunt, & filii, Nicerus, & Aristippus cujus est Satyrus cum scypho coronatus.*

Nempe Sileni, ac Satyri, ebriosi sunt, quod commune habent cum Baccho: cujus, ut dixi, sunt ministri, sive, ut Athenæus in X eos vocat, στρατιῶται a. Etiam apud Callistratum in statuarum descriptione habes quandam Satyri, sanè elegantem. De quibus & diximus hoc loco in dicta lib. I, cap. VIII. Atque ex his liquet de figura Faunorum, Silenorum, Satyrorum, Panum, & Ægipanum. Seorsim nunc aliqua addam de Pane ipso, qui κατ' ἐξοχὴν ita dicebatur, ac Naturæ totius erat symbolum, ut initio hujus libri exposui. Iccirco Homero vocatur Deus pastoralis: a Accensi.

Πᾶν' ἀνακικλήσκοντες νόμιον θεὸν ἀγλαέθειρον.
Pana Deum læti pastoralem celebrantes.

Et Orpheus, sive Onomacritus sic de eo in hymnis:

Βόσκων ἀνθρώπων γενεὴν, καὶ ἀτέρμονα γαῖαν.

Ad verbum transferas:

Pascens humanum genus, ac sine limite terram.

Nempe non est pastor unius loci, sed orbis universi. Hunc pastorem sic describit Silius Italicus lib. XIII:

Pan Jove missus erat servari tecta volente
Troia, pendenti similis Pan semper, & uno
Vix ulla inscribens terra vestigia cornu.
Dextera lascivit, cæsâ Tegeatide caprâ,
Verbera lata movens festa per compita caudâ.
Cingit acuta comas, & opacat tempora pinus,
Ac parva erumpunt rubicunda cornua fronte,
Stant aures, summoque cadit barba hispida mento.
Pastorale Deo baculum, pellisque sinistrum
Velat grata latus, teneræ de corpore damæ.
Nulla in præruptum tam prona, & inhospita cautes,
In qua non librans corpus, similisque volanti
Cornipedem tulerit præcisa per avia plantam.
Interdum inflexus, medio nascentia tergo
Respicit arridens hirta ludibria caudæ.
Obtendensque manum, solem infervescere fronti
Arcet, & umbrato perlustrat pascua visu.

In hac descriptione quædam pertinent ad corpus universum, quædam ad partem duntaxat. Ad totum refer, quòd ut Maro Ecl. I ait, capellas de rupe pendere: ita capripes Pan Silio dicatur similis pendenti, inque caute librare corpus, & similis volanti. Quæ optimè exprimunt naturam universi. Nam & terræ ac maris globus librato corpore in aëre pendet, & ipsum etiam cælum comprehenditur vasto, ut sic dixerim, inani.

Eorum quæ ad partem corporis pertinent, pleraque sunt capitis. Quale est, quòd fingit cornutum, hoc est, bicornem: quomodo & de Fauno Ovidius in secundo Fastorum ait:

—— *Fauni sacra bicornis erant.*

Et inde Herodoto Pan αἰγοπρόσωπος, q. d. facie caprina. Verba ejus paullò post apponam. Cornibus istis significantur Sol, & Luna, ut ait Philargirius in Ecl. II: sive potiùs demissio lucis, ac radiorum: ut est apud Macrobium lib. I Saturnal. cap. XXII: cujus verba mox apponam. Atque hæc etiam sententia fuit Valerii Probi, Eusebii, Augustini, Placiadis, aliorumque. Sive autem Solem & Lunam, sive radios Solares intelligas, satis aperta est ratio, cur vetus poëta apud Hephæstionem vocet Pana χρυσοκέρων, quasi auratis cornibus dicas. Nam Sol aureus, radiique aurei. Atque hæc ratio adfertur φυσικῶς. Ab historia alii caussam petunt. Nam Pan Ægyptius, qui militavit in castris Osiridis, ut libro primo diximus, cornua invenit, & alia aciei ordinandæ. Polyænus lib. I Strategematum: Διονύσου στρατηγὸς ἦν ὁ Πάν· οὗτος πρῶτος τάξιν εὗρεν· ὠνόμασε φάλαγγα, κέρας ἔταξε δεξιὸν καὶ λαιόν· ταύτῃ τοι ἄρα κεροφόρον τὸν Πᾶνα δημιουργοῦσι. *Pan fuit dux in militia Liberi. Hic primus reperit ordinem: phalangem nominavit: cornu instituit dextrum ac sinistrum. Ex quo cornutum etiam Pana vulgò depingunt.* Si Liber hic Josua est, incly-

inclytorum imperatorum, quos orbis novit, vetustissimus: Pan iste fortasse fuerit Moses, legislator, & supremus princeps. Josuæ verò acta Libero esse à gentibus tributa, satis ostensum lib. I.

Idem Silius ait, tempora ac caput cingi pinu. Nempe quia ea arbor sacra est Pani: ut & Faunis, ac magnæ matri. De nympha Pityde à Pane adamata, & Boreæ rivalis invidiâ in pinum conversa, apud Pausaniam legere est.

Præterea ait Silius, esse facie rubicunda. Quomodo & Maro ait Eclog. X:

Pan Deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis, minioque rubentem.

Ubi sic Servius: *Minio ideo, quia facie rubra pingitur Pan, propter ætheris similitudinem. Æther autem est Jupiter. Unde etiam triumphantes habent omnia Jovis insignia, sceptrum palmatum; unde ait Juvenalis, In tunica Jovis: faciem quoque de rubrica illinunt instar coloris ætherei.*

Adhæc Silius ei tribuit aures acutas: cujus caussam cognoscere est ex iis, quæ de Faunis diximus.

Habet etiam Silius, quod ad capillos, & barbam pertineat. Ad capillos reducitur, quòd sincipite foret calvus. Unde Silius:

Obtendensque manum, Solem infervescere fronti
Arcet, & umbrato perlustrat pascua visu.

Nempe Pan, & universi Panes, Sylvani, Satyri fingebantur *ἀναφαλαντίαι*, sive recalvastri; eoque manum fronti obtendebant, ut umbram facerent, & meliùs pro-
a Videre. spectarent: quod Græcis ἀποσκοπεῖν, non à σκέπτεσθαι a,
b Tegere. sed à σκέπειν b. Vide quæ de eo refert Hesychius in Ἀποσκοπεῖν, & Scaliger in Priapejorum carmen, quo Deorum compluribus suum adsignat habitum.

Quod ad barbam, hanc ei hispidam adsignat Silius: Cui adsidet, quòd Anyte poëtria vocat *φριξοκόμαν*, quasi horridum comâ: quod cum calvitio, non pugnat, quia non totus calvus, sed solum fronte. Itaque vetus poëta apud Hephæstionem vocat *ἀγλαέθειρον* quasi dicas splendidi comis. Quod ad splendorem lucis pertinet. Sane Macrobius, ut per cornua, sic etiam per barbam (ac par comarum ratio est) signari putat radios siderum, præcipuè Solis, & Lunæ. Sic enim scribit lib. I Saturnal. cap. XXII: *Ergo Inui cornua, barbaque prolixa demissio, naturam lucis ostendunt; qua Sol & ambitum cœli superioris illuminat, & inferiora collustrat.*

A capite ad reliquum corpus venio. Ut quod Silius ait, dextrâ habere flagellum è pelle capræ Tegeatide, sive Arcadicâ. Nempe Lupercorum instar, sacerdotum Panos
c Lupicidæ. Lycei, ac λυκοφόνων c: de quibus Ovid. II Fast.

Quid vetat Arcadia dictos, de monte Lupercos?

Luperci enim illi Lupercalium festo, pellibus Solum caprinis verenda contecti, cætera nudi, per vicos etiam & compita discurrebant, & feminas quasvis obvias caprarum pellibus feriebant, illæ verò persuasæ erant, hoc pacto se fœcundas reddi. Unde & Juvenalis sat. II:

Nec prodest agili palmas præbere Luperco.

Ut verò dextrâ flagellum tenet, ita sinistrâ pedum. Unde Silius: *Pastorale Deo baculum.* Cumque tertia manus non sit, necesse est, ut dicamus eâdem frontem obumbrâsse. Quod si est, baculi pedi non fuerit usus, nisi locis non expositis Solibus.

Eundem Silius villosum, imò & cauda hirtâ. Eo autem villosus, ut Philargyrius ait, quia terra vestiatur herbis, ac plantarum aliis.

Præterea capripedem Silius facit: & Herodotus in Euterpe: Γράφουσι δὲ καὶ γλύφουσι οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ ἀγαλματοποιοὶ τοῦ Πανὸς, κατάπερ Ἕλληνες τὤγαλμα, αἰγοπρόσωπον, καὶ τραγοσκελέα, οὔτι τοιοῦτον νομίζοντες εἶναί μιν, ἀλλ' ὅμοιον τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι. *Et pictores pingunt, & sculpunt statuarii Panos effigiem, caprina facie, & hircinis cruribus, haut quaquam eum esse talem existimantes, sed similem cæteris Diis.* Sententia est, picturam, sculpturamque esse symbolicam, quia ex figura symboli colligendum, qualis sit naturæ. Porrò *per ungulas caprinas soliditatem terræ* signari, ait Philargyrius. Videntur autem hoc ab Ægyptiis hausisse Græci: præsertim Mendesiis: qui numen colebant capri sive hirci facie & cruribus. Imò Μένδης, unde Mendesiis nomen & Pana, & hircum notat: ut diximus lib. III, cap. LXXIV. Possis & inde deducere, quod dæmonia in locis desertis soleant hirci formâ apparere. Qua de re dictum lib. I, cap. VIII.

Etiam hircus Pani consecratus, quia ut hoc animal est libidinosum admodum, ita Natura semina, ac vim genitalem, per orbem totum diffundit.

Tacet verò Silius de fistula septem compacta cicutis: per quam planetas septem signari ait Junius Philargyrius. De hoc non repetam, quæ attuli lib. IV, cap. XCII.

Solùm dicam, aliquos per septemplicem fistulam intelligere ventos toto orbe spirantes: sed pro illis qui septem planetarum harmoniam, siderumque aliorum consensum signari arbitrantur facere etiam Orpheum, sive Onomacritum in hymnis, ubi Pana sic celebrat:

Αἰγομελὲς, βακχευτὰ, φιλένθεε, ἀστροδίαιτε
Ἁρμονίαν κόσμοιο κρέκων φιλοπαίγμονι μολπῇ.

Quæ sic stylo antiquo reddebat Jos. Scaliger:

Capripes, & fanatice, ovator, siderivolge,
Vocibus flexanimis mundi concenta figurans.

Pinum fuisse Pani sacram, antea diximus, cum de Silii versibus ageremus. Nunc caussam exponam. Pan est Natura mundana: mundum autem Solemque refert pinus vertice globato in altum excrescens: radiis item solaribus similis est foliis longis, & acutis, nec deciduis, ac semper virentibus. Ipsa etiam nux pinea, quæ in turbinem adscendit, adscendentem flammam repræsentat. Atque ex his etiam liquet, cur eadem arbor sacra sit Cybele sive magnæ matri: quæ & ipsa symbolum est Naturæ. Ut superiùs diximus.

Abietem etiam, vel antrum, dicabant pastores. Maximus Tyrius Orat. XXXVIII, utrum Diis dicandæ sint statuæ: Οὗτοι δὲ τις ποιμένων τὸν Πᾶνα τιμᾷ, ἐλάτην αὐτῷ ὑψηλὴν ἐξελόμενος, ἢ ἄντρον βαθύ. *Ita pastorum aliquis colit Pana, altam ei abietem dedicans, aut antrum profundum.*

Venio nunc ad Sylvanum: qui quomodo effingi soleat, indicat hoc Maronis lib. I Georg.

Et teneram ab radice ferens radice cypressum.

Ubi sic Servius: *Sylvanus, Deus est sylvarum. Hic amavit puerum Cyparissum nomine, qui habebat mansuetissimam cervam. Hanc cum Sylvanus nescius occidisset, puer est extinctus dolore. Quem amator Deus in cypressum, arborem ejus nominis vertit; quam pro solatio portare dicitur. Sanè in Bucolicis alium illi habitum dedit* a: a Eclog. 10.

Venit & agresti capitis Sylvanus honore.

Quamquam nullam hic pugnam video: cùm agrestis honos capitis non adversetur, quo minus gestet manu cupressum. Sylvano, uti & Fauno, ac Pani, sacra est pinus: communeque hoc habent cum Cybele.

Sylvano porcum mactabant: ut videre est apud Juvenalem sat. VI: ut cognoscimus ex Catone de R. R. quandoque & lacte: unde apud Horatium lib. II, epist. I

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant.

Fauno autem mactabant hædum: ut liquet ex Horatio lib. III, od. XIII, quæ ad Faunum. Quandoque & agnum immolabant. Idem lib. I, od. IV.

Nunc & in umbrosis Fauno decet immolare lucis,
Seu poscat agnâ, sive malit hædo.

Dryadas non meliùs expresseris, quàm formâ nympharum formæ præstantium, agentiumque inter arbores sylvestrium, & fortasse de pudicitia periclitantium à Satyris lascivis. Notum quid Silenus apud Maronem minetur Æglæ, Najadum pulcherrimæ, cùm ait:

Huic aliud mercedis erit. ——

Palis, quam magnam vocat Maro III Georg. nullam exstare imaginem apud antiquos ait Vincentius Chartarius libro de Imaginibus Deorum. Quid mirum? quando ne quidem inter veteres convênit, utrum mas sit, an femina. Varroni est Deus Pales: Maroni autem Dea. Nec hìc tanta est inconstantia, quam fortasse alicui videatur. Nam Pales est Natura Terrestris: ea consideratur tum ratione principii activi, quomodo mas est, ac Tellumo est, vel ad eum reducitur: tum ratione principii passivi, ac reducitur ad Deam Tellurem. Festum Palis Palilia dixere. Hoc incidebat in XI Kal. Majas: quo die condita est Roma: secundùm Varronem, Propertium, Ovidium, M. Manilium, Suetonium, Censorinum. Ut non audiendus sit Plutarchus, qui in IX Calendas Majas natalem Urbis rejicit. Ac ob natalem urbis is honos habitus Palilibus, ut nulla tum hostia cæderetur, sed is dies à sanguine purus esset: ut est apud Solinum cap. II. Nempe id in Urbis natali faciendum putârunt: quod in suo quisque natali observaret. Nefas enim existimabant, eo die animanti cuiquam eripere vitam, quo eam ipsi accepissent: ut Varro ait apud Censorinum. Itaque & Damœtas a apud Maronem natali suo mitti jubet communem amicam, quia tum voluptatibus dare operam liceret, nec castitas exigeretur. At cùm vitulâ sacrificaturus esset, (quod non poterat fieri die natali) sine ea venire Iolam, sive Menalcam, jubet, quia tum castitas observaretur.

a Eclog. 3.

Interea disquiri operæ sit, quomodo Solini verba conveniant cum Ovidio cujus longè potior auctoritas. Is quarto Fastorum, de Palilibus agens, canit eo festo solere Pali mactari equum, & vitulum:

Certe ego de vitulo cinerem, stipulamque fabalem,
Sæpe tuli plenâ februa tosta manu.

Et mox:

Sanguis equi suffimen erit, vituli que favilla:
Tertius ros dura culmen inane faba.

Montium, ac convallium numen est Echo: quam posse pingi, aut fingi, negat Ausonius epigr. XI:

Vane, quid affectas faciem mihi ponere pictor,
Ignotamque oculis sollicitare Deam?
Aëris & linguæ sum filia, mater inanis
Judicii, vocem quæ sine mente gero.
Extremos pereunte modos à fine reducens
Ludificata sequor verba aliena meis.
Auribus in vestris habito penetrabilis Echo,
Et si vis similem pingere, pinge sonum.

Profectò cùm sonus nequeat videri, quid ille, qui audit, ex adverso consistens, aliud putet, quam παραρρέουσαν σκιάν· *umbram prætereuntem*: ut ait Jamblichus in λόγῳ προτρεπτικῷ cap. XV b.

b Pag. 94.

Philostratus tamen in secundo Iconum libro ait, quia Dodonæi sacrassent Jovi ahenum magna diei parte resonans, nec silens, nisi manu quis apprehendisset, eo Dodonides sacerdotes coluisse æneam Echo, manum ori apponentem.

Cap. XXXV.

De effigie Tiberis, Acheloi, & aliorum fluminum: & quid cornu designet, in nummis, ubi visuntur Fœcunditas, Annonâ, & quædam alia numina: item de effigie Oceani, Protei, & sacrificio, quod Averno lacui fiebat, deque imagine Portumni. De Ventis equo placatis.

Superest, ut ex iis quæ extra hominem sunt, de aquis videamus. Ut sunt imprimis tum flumina, lacus, & maria, tum etiam venti. Fluviis esse divinitatem tributam, ostendimus fusè lib. II. Solùm igitur nunc adferam varias ejus rei caussas, quas recenset Maximus Tyrius orat. XXXVIII, utrùm Diis ponendæ sint statuæ: Ἔστι τις καὶ ποταμῶν τιμή· ἢ κατ' ὠφέλειαν, ὥσπερ Αἰγυπτίοις πρὸς τὸν Νεῖλον, ἢ κατὰ κάλλος, ὡς Θετταλοῖς, πρὸς τὸν Πηνειόν· ἢ κατὰ μέγεθος, ὡς Σκύθαις πρὸς τὸν Ἴστρον· ἢ κατὰ μῦθον, ὡς Αἰτωλοῖς πρὸς Ἀχελῷον· ἢ κατὰ νόμον, ὡς Σπαρτιάταις πρὸς τὸν Εὐρώταν· ἢ κατὰ τελετήν, ὡς Ἀθηναίοις πρὸς Εἰλισσόν· *Est & suus fluviis honos, aut ob utilitatem, quomodo Ægyptii colunt Nilum; aut ob pulchritudinem, ut Peneum Thessali; aut ob magnitudinem, ut Istrum Scythæ; aut ex fabula, ut Ætoli Acheloum; aut ex lege, ut Spartiatæ Eurotam; aut ex sacro instituto, ut Ilissum Athenienses.*

Fuere itaque etiam sua fluminibus simulacra. Fingebantur longâ cæsarie, qualis est pueris capillatis, ac cirratis. Imò & apud Philostratum legas, Achillem rutilos capillos vovisse Sperchio, Thessalio fluvio: item Memnonem, Auroræ filium, Nilo. In caussa verò est, quòd crines humore alantur.

Etiam fluviis caput arundine redimitum: quia ea in fluminibus succrescit. Unde de Tibri Virgil. VIII Æn.

—— Et crines umbrosa tegebat arundo.

Ovid. V. Fast.

Tibris arundiferum medio caput extulit alveô.

Sæpius & fingebatur figurâ hominis sopiti aquas ore eructantis. Unde de Marone fluvio sic Propertius lib. II eleg. antepenult.

Flumina sopito quæque Marone cadunt.

Quem ad locum similem, planeque luculentum Sidonii locum, Scaliger annotavit. Est is hujusmodi:

—— Pars proxima Tibrim
Exprimit. hic scabri fusus sub pumice tosi
Proflabat madidum per guttura glauca saporem.
Pectus palla tegit, quam neverat Ilia conjux,
Liquenti quæ juncta toro vult murmura lymphis
Tollere, & undosi somnum servare mariti.

Prætérea flumina, vel potiùs fluminum Dii ferè effingebantur cornuti. Unde de Pado Virgil. lib. VIII:

Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.

Ubi sic Servius: *Flumina ideo cum cornibus pinguntur, sive quod mugitum, boum imitatur murmur aquarum: sive quod plerumque in cornuum similitudinem curvatas cernimus ripas.* Festus, sive Diaconus: *Taurorum specie simulacra fluminum, id est, cum cornibus, quod sunt atrocia, ut tauri.* Hinc lucem accipit Herculis certamen cum Acheloo, tauri imaginem præferente. Quod finxere, quia fluvius ille è Pindo ante per saxa & loca prærupta ruens mugitus taurinos edere videretur. Hunc Hercules in Calydoniorum gratiam, ut ex lib. V Diodori Siculi cognoscimus, in fœcundos campos deduxit, ut & segeti & arboribus multum commodaret. Quæ & caussa est, cur cornu illud Acheloo refractum dixerint referre copiæ cornu. Ovid. in IX Metam.:

Dum tenet, infregit, truncaque à fronte revellit.
Najades hoc pomis & odoro flore repletum
Sacrârunt, divesque meo bona copia cornu est.

Atque huc respexit Horatius lib. I, epist. XII:

—— Aurea fruges
Italiæ pleno diffudit copia cornu.

Nempe & cornu est symbolum ubertatis: quæ à Fluminibus promanat. Nam agris vicinis præstant fertilitatem, & navigatione multa adferunt commoda, unde urbibus felicitas. Itaque cum cornu conspicitur Fertilitas: item Liberalitas, Annona, Copia: ac denique etiam Felicitas. Nempe cuncta hæc dependent à commodis iis, quæ flumina adferunt. At fluminibus fortasse data cornua, non solùm ob caussas, quas ex Servio, & Festo, posui; sed etiam, quia Luna est corniculata; Lunæ autem in flumina, & humorem omnem, dominium est. Aliqui hoc factum putant, quia fluminum divergium habet speciem cornuum: quomodo videmus Rhenum, qui bicornis dicitur, gemino se alveo in Oceanum infundere. Sed hoc majoris foret momenti, nisi cornua etiam fluminibus tribuerentur, quæ in mare fluunt, nullo priùs aquarum divortio facto.

Uti verò cornua tribuere fluminibus: ita & cornutum animal sacrificabant. Factum hoc à Lucullo; qui, ut in ejus vita testatur Plutarchus, Euphrati, quem Tigranem perse-

persequens trajecerat, taurum immolârit. Cæsar tamen Rubiconi flumini eum trajiciens, consecravit equos: si vera est lectio Turnebi in hoc Suetonii lib. I, cap. LXXXI: *Equorum greges, quos in trajiciendo, Rubiconi consecrârat.* Ubi vulgo *Rubicone.* Quod mavult Torrentius: quia ut ait, ei sacrabantur Marti. Quod tale est, ac si dicas, taurum non esse mactatum Euphrati, quia poëta II Æn. referat taurum à Laocoonte mactatum Neptuno. Quasi non & alibi *a* idem prodat taurum Diis mactatum, quibus imperium est pelagi; alibi *b* item, Cœlicolûm Regi.

a 5 Æn.
b 3 Æn.

Nec fluminibus solùm, sed etiam Oceano, caput attribuere taurinum. Ut Euripides Oreste:

—— Ὠκεανὸς, ὃν
Ταυρόκρανος ἀγκάλαις
Ἑλίσσων, κυκλεῖ χθόνα.
—— *Oceanus qui*
Tauriceps ulnis
Se flectens ambit terram.

Eò autem taurino finxerunt capite, vel quia ventis agitatum furiosi instar tauri horrendum sonet, inque navigia & litora cum impetu feratur: vel ad significandum cornuto Lunæ sideri imperium esse, ut in fluvios, sic etiam in maria, ipsumque Oceanum.

Protea finxere cum phocis circa se: quia numen hoc, quasi magicis præstigiis, se in omnes formas convertit. Hanc rationem attulere veteres Homeri interpretes; ut auctor nobis est Eustathius in Odyss. Δ. Αἱ φῶκαι ὅτι χρήσιμοι πρὸς μαγικὰς γοητείας, φασὶν οἱ σχολιασταὶ *c*. Quod & alibi *d* verbo monitum nobis.

c Verf. 538.
d Lib. 4. cap. 49.
e Verf. 60.

Thetis à pedibus Homero commendatur, cujus est Iliados Α *e*, Ἀργυρόπεζα Θέτις, *Thetis argenteis pedibus prædita.* Unde & Ovid. Heroidum epist. XXX:

Et Thetis quales vix reor esse pedes.

Quomodo cum laudant, non solum pedes sed totum signant corpus: quia pedes pulchri sint, ut Aristænetus ait lib. I, epist. XVI: λαμπρὰ ὦ κάλλους γνωρίσματα· *splendida pulchritudinis indicia.* Vide & eundem ejusce libri epist. XII.

Color Diis marinis glaucus. Philostratus lib. I Iconum, in imagine Amphiarai: Γράφει δὲ καὶ τὸν Ὠρωπὸν, νεανίαν ἐν γλαυκαῖς γυναιξὶ· αἱ δὲ εἰσι θάλατται. *Pingit & Oropum fluvium inter glaucas juvenem mulierculas: hæ autem sunt maria.*

Erat & lacubus sua divinitas: ut in Campania Averno, prope Puteolos. Quomodo ei sacra fecerint indicat his verbis Festus *f*: *Furvum bovem, id est, nigrum immolabant Averno.*

f In Furvum.

Portubus præerat Portunus sive Portuinus: idemque est ac Palæmon: teste Servio in I Georg. ubi de Inoo Melicerta, & in V Æn. ubi poëta navim à Portuno impulsam in portum ait pervenisse. Hic *clavum Manu tenebat*: Ut est apud Festum in *Claudere*: ubi tamen *clavim* scribitur: sed, ut puto, perperam. In æreis Neronis numis habes Ostiensem portum cum imagine Portuni. Festum ejus Portumnalia: de quo Varro lib. V de L. L.

Venti cur in Diis habiti sint, diximus lib. III, cap. III, & IV. Iis equus dicatus, quia celere animal conveniret celeritati equorum Festus *g*: *Multis gentibus equum hostiarum numero haberi, testimonio sunt Lacedæmonii; qui in monte Taygeto equum ventis immolant, ibidemque adolent, ut eorum flatu cinis ejus per fines, quàm latissimè deferatur.* Antiquissimi autem Græcorum videntur non tam Ventos habuisse pro Diis, quàm putasse eos esse in potestate Deorum Samothracum, qui aliter Cabiri, sive Potes dicebantur. Firmat hæc Diodorus Siculus lib. IV, ubi narrat, ut Orphæus in tempestate ab his petierit tranquillitatem. Sunt hi Cabiri Terra, & Cælum; ut censet Varro lib. IV de L. L. Sanè Cælum se habet, ut pater ventorum: mater verò est terræ & aquæ globus. De Cabiris plura diximus lib. II, cap. LVII.

g In October equus.

Æolus vela ventis dare reperit. Scitè de eo Monatholius ad Mechanica pag. 62, 93. De ventorum appellationibus Salmasius in Solinum pag. 1245, & deinceps multis pag.

Cap. XXXVI.

De simulachro Juventæ, sive Hebes, & Hygiæ, sive Sanitatis. Item Somni. Insuper Amoris sive Cupidinis utriusque, puta Ἔρωτος *&* Ἀντέρωτος. *Adhæc Terroris, Pudoris, Nemesis, & Invidiæ.*

AC de simulachris quidem numinum, quæ præsident rebus extra nos, satis me dixisse puto. Nunc loquamur de illis Deorum, qui nomen possident rerum in nobis, vel à nobis. Hi vel corpus tangunt, vel animum, vel utrumque. Ad corpus pertinent Juventus, & Senectus, Sanitas, & Morbus.

Iuventa, quæ & Hebe, formam habuit formosæ adolescentulæ, caput erat Floreis Sertis redimitum, manu una pateram gestat, qua Diis ministrat nectar. Ovid. lib. I Trist. Eleg. ad Flaccum:

Nectar, & ambrosiam, latices epulasque Deorum,
Det mihi formosa gnava Iuventa manu.

Etiam Deæ Juventiæ imaginem habes in denario argenteo antiquo. Inscriptio est M. JUVENTI. T. F. T. N. THALNA. Maluit verò JUVENTIA, quàm JUVENA, ut meliùs ad gentile suum nomen alluderet. In Corinthio agro ei in cypressorum luco templum fuit, sed sine statua: cujus caussam fuisse occultam, ait Pausanias.

Ὑγίεια sive Salus, fingitur fuisse filia Æsculapii, quia eam præstet Medicus. Fingebatur formâ mulieris in solio considentis, ac tenentis pateram: prope eam verò adstabat ara, cui involutus anguis caput attollens. Nempe & anguis symbolum erat sanitatis quia ut anguis positis exuviis rejuvenescit. Ita ægri, recuperata valetudine, quodammodo instaurantur. Pausanias in Corinthiacis auctor est, in quadam Corinthii agri parte esse & Æsculapii, & Hygiæ statuam, ac utrumque numen sedere. Item narrat, ut Alexanor Machaone Æsculapii filio genitus in Sicyoniam profectus in Titane (ἐν Τιτάνῃ) fanum erexerit Æsculapio: signum Dei solam habere faciem detectam manus item, & imos pedes, reliquum corpus velari lanea tunica albâ, ac pallio: Hygiæ item signum videri similiter indutum: nec tamen id liquere, quia signum non possit satis conspici, eò quòd corpus divæ undecumque sit velatum, partim comis quam detondere ei mulieres, partim laciniis vestis Babyloniæ.

Gerardus Gualtherus in animadversionibus ad tabulas Siciliæ antiquas, pag. 2. (ΥΓΕΙΆ) *seu salus Æsculapii ex Lampetia Solis filia nata effictа fuit in solio cum patera, posita ara, cui anguis caput attollens implicitus. Signum hoc apud Sicyonios non facilè inspicias; velatum enim undecunque est, partim comis quas Dea mulieres detonderunt, partim verò Babyloniæ vestis laciniis. Pauss. lib. 2. Ægienses accipiunt à Salute bellaria patria, & in mare abjiciunt: mittere se ajunt, quæ Syracusis est, Arethusa. Id lib. 7. feria antiquitus illi, qui nominasset Salutem Semoniam, Segetiam, Tutelinam. Mac. lib. 1 Sat. c. 16.*

Trium triangulorum implicitorum figura est symbolum salutis. Vide Chartarium à Vitilerio Latinè redditum, p. 62.

Antiochus Σωτὴρ adversus Galatas pugnaturus, in somniis jussus ab Alexandro M. vel saltem sic simulans, militi suo Salutis symbolum dedit πεντάγωνον *a*, in ejus nummis hodieque videmus. Est verò quemadmodum describit Lucianus *b*, τὸ τριπλοῦν τρίγωνον, τὸ δι᾽ ἀλλήλων, τὸ πεντάγραμμον. *triplex triangulus alternatim junctus, quinque linearum figuram constituens.*

a Figuram 5 laterum.
b Libro pro lapsu inter salutandum.

Nunc videamus effigies numinum rebus præsidentium, quas in animo habemus. Sunt ea partim rerum cum mutis animantibus communium: partim hominis propriorum. Prioris generis sunt tum sensus, & sensuum affectiones, tum Affectus. Affectiones sensuum sunt Somnus, & Vigilia.

Somnus fingebatur alatus. Unde Tibullus lib. II, eleg. I, cum de Nocte esset locutus subjungit:

Postque venit tacitus, fulvis circumdatus alis
Somnus, & incerto Somnia nigra pede.

Item Silius lib. X:

—— Quatit, inde soporas
Devexo capiti pennas, oculisque quietem
Irrorat, tangens Lethæâ corpora virgâ.

Ubi & virgam ei tribui videmus, quâ ubi homines tetigerit, somnum inducat. Utrumque etiam complexus Statius lib. V Silvarum: ubi sic Somnum compellat:

—— Nec te totas infundere pennas
Luminibus compello meis: hoc turba precatur
Lætior, extremo me tange cacumine virgæ.

a Lib I Iconum. Philostratus *a* in imagine Amphiarei sic Somnum depingit: Ὄνειρος ἐν ἀνειμένῳ τῷ εἴδει γέγραπται, καὶ ἐσθῆτα ἔχει λευκὴν ἐπὶ μελαίνῃ· τὸ οἶμαι νύκτωρ αὐτοῦ καὶ μεθ' ἡμέραν. Ἔχει καὶ κέρας ἐν τοῖν χεροῖν, ὡς τὰ ἐνύπνια διὰ τῆς ἀληθοῦς ἀνάγων. *Somnus resolutâ pictus specie, & vestem habet candidam super nigra, quod puto significare ejus nocturnum, ac diurnum tempus. Etiam manibus tenet cornu; utpote insomnia per veram reducens.* Intellige autem veram portam. Nam antecessit αὐτῇ καὶ ὀνείρων πύλη. *Ibi & Somniorum porta est.*

Notum de portis Somni duabus, quarum una cornea est, altera eburnea: illâ mittuntur somnia vera, hâc falsa. Quod figmentum legas apud Homerum extremâ Odyss. T, Platonem Charmide, Maronem VI Æn. ut b Lib 3. od 37. mittam Horatium *b*, Ausonium *c*, Nonnum *d*, Coc In Ephemeride, d quæ Corpiano crucifixo luthum *e*. Eoque spectat Claudianus, cùm præfatione in sextum Honorii consulatum ait:

Irrita nec falsum somnia misit ebur.

d Dionys. lib. 34. & 44. e De rapto Helenæ. Rationem ex physicis aperit Servius ad locum memoratum: *Per portam*, inquit, *corneam oculi significantur: qui & cornei sunt coloris, & duriores cæteris membris: nam frigus non sentiunt: sicut etiam Cicero dicit in libris de Natura Deorum. Per eburneam vero portam os significatur à* (lego, *cum*) *dentibus. Et scimus, quia quæ loquimur, falsa esse possunt: ea verò, quæ videmus, sine dubio vera sunt.* Ibidem ait, ideo Æneam à Marone per portam emitti eburneam, ut significet, falsa esse, quæcumque dixerat. Addit & alteram portarum hancce interpretationem: *Somnum*, inquit, *novimus cum cornu pingi: & qui de Somnus* (l. somniis) *scripserunt dicunt ea, quæ secundum fortunam, & personæ possibilitatem videntur, habere effectum: & hæc vicina sunt cornu: unde cornea vera fingitur porta. Ea vero, quæ supra fortunam sunt, & habent nimium ornatum, unaque* (leg. *vanamque*) *jactantiam: dicunt falsa esse: unde eburnea, quasi ornatior porta, fingitur falsa.* Sed simplicior veriorque opinio est prior, quam & ex parte sequitur, paullo tamen aliter explicat, Joannes Sarisberiensis de nugis Curialium lib. II, cap. XV: *Somni*, inquit, *depingens portas, alteram eburneam, alteram corneam finxit. Cum & cornu sit pervium visu, qui non frequenter errat: & ebur natura densioris, & usque ad extremam tenuitatem rasum; nullo visus acumine penetretur. Hoc quidem dentibus, illud oculis verius similius est.* Eò igitur spectarit Maro, quòd, ut Justinianus in Institutiof Titulo de Gradibus. nibus *f* ait: *Veritas per oculos, quam per aures majorem habet fidem.* Ac consentit illud Thaletis, qui, ut g Serm. I. Stobæus *g* refert, interrogatus: πόσον ἀπέχει τὸ ψεῦδος τοῦ ἀληθοῦς; ὅσον, ἔφη, ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων. *quantum falsum abesset à vero? quantum, inquit, oculi ab auribus.* De hisce oculatis, & auritis, ac, si conceditur novas fingere voces, hisce vidiis & audividiciis, distinguendis scih De Judice. tè Philo libello περὶ δικαστοῦ *h*. Sed & de hoc aliqua diximus libri III, cap. XXIII.

De Somni ternis liberis, Morpheo, Icelo, sive Phobetore, & Phantaso, dictum in affectionibus relatis in numerum Deorum. Sedes Somni ab Homero statuitur in Lemno insula. Maro in VI Æn. Saporem ei lethi consanguineum in faucibus Orci collocat. Ovidius Somnum locat apud Cimmerios lib. XI Met. fab. X, ubi & Somnum, ejusque regiam describit. Atque, ut ibidem ait,

Ante fores antri fœcunda papavera florent
Innumeræque herbæ; quarum de lacte Soporem
Nox legit, & spargit per opacas humida terras.

De papavere fingunt eò, quia somnum conciliat; unde & *Soporiferum* vocat Maro. Caussa est, quia sit fumosum: ut alibi *a* dixi ex Aristotelis lib. de Somno, & Vigilia, cap. III. a Lib 3. cap. 34.

Superiùs verò è Philostrato dicebamus Somno esse cornu è quo Somnia emittat. De quibus iccirco pauca addam: De Somniorum sede sic Maro VI Æn.

In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgò
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.

Ubi sic Servius: *Qui de somniis scripserunt, dicunt, quo tempore folia de arboribus cadunt, vana esse somnia: quod per transitum tetigit. Vana autem ideo quia ab inferis. Nam vera mittunt Superi. Homerus:*

—— Καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ Διός *b*. b Ab Jove somnium.

Alii verò censent eò ulmum statui vanorum somniorum sedem, quia ut arbor ea est sterilis, sic somnia pleraque nihil veri promittant.

Hæc de sensuum affectionibus. Nunc ad Affectus me confero. Cujusmodi sunt Amor, Terror, Pudor, Nemesis, Invidia, atque alii. Amoris simulachra fuisse, indicat Cicero lib. II de Legg. *Græcia Cupidinum, & Amorum simulachra in Gymnasiis consecravit.* Effingebatur autem formâ pueri nudi, & alati, pharetra de humeris pendente: quandoque etiam facem manu gestans: interdum & fasciâ oculos obvolutus. Puerum fingi indicat Propertius lib. II, eleg. X:

Quicunque ille fuit, puerum, qui pinxit, amorem
Nonne putas miras hunc habuisse manus?

Alatum exprimi docet Heliodorus lib. IV Æthiop. Οὐκ οἶσθα ὅτι καὶ τὸν Ἔρωτα πτεροῦσιν οἱ γράφοντες, τὸ εὐκίνητον τῶν ὑπ' αὐτοῦ κεκρατημένων αἰνιττόμενοι. *Nescis, alatum fieri Amorem à pictoribus, cùm, quam mobiles sint qui ab eo detinentur, ænigmaticè volunt designare.* Theophylactus Simocattus epist. LIV: Ἐπαινῶ σου ζωγράφους· ὑποπτέρους γὰρ τοὺς ἔρωτας ἀναγράφουσι, καὶ τέχνῃ διαμορφοῦσι τὰ πράγματα, καὶ τοῖς πλάσμασι τὴν ἀλήθειαν περιγράφουσι. *Laudo pictores: alatos enim amores pingunt, & arte transformant id, quod verè est, & fictionibus veritatem exprimunt.* Armis instruxisse indicat Xenophon lib. I Apomnemoneumaton: Ἴσως δὲ καὶ οἱ Ἔρωτες τοξόται διὰ τοῦτο καλοῦνται, ὅτι καὶ πόρρωθεν οἱ καλοὶ τιτρώσκουσι. *Fortasse etiam iccirco vocantur sagittarii, quod pulchri quoque eminus vulnerent.* Nec neglexere in Cupidine capillos. Nam Anacreontis est:

Ὁ δ' Ἔρως ὁ χρυσοχαίτης.
Amor aureis capillis.

Sive, ut χρυσοχαίτης vocem singulo vocabulo exprimamus:

Auricomus at Cupido.

Quomodo & *Sol auricomus* Valerio Flacco lib. IV Argon.

Ac ejus exemplo è junioribus Basilio Zancho in hymno Pacis:

Quacumque auricomus Phœbus: jubar æthere pandit.

At aliter usus Silius, cum ait:

At puer auricomo jam formidate Batavo.

Nam hic intelligendus color rutilus, sive rufus: qualis non erat Cupidinis. Pleniùs de Cupidine Seneca in Octavia, Act. 2.

Volucrem esse Amorem fingit immitem Deum
Mortalis error, armat & telis manus,
Arcusque sacros instruit sæva face;
Genitumque credit Venere, Vulcano satum.

Subdit deinde Saniora:

Amor

Amor est, juventâ gignitur, luxu, otio:
Nutritur inter læta Fortunæ bona.
Quem si fovere, atque alere desistas, cadit,
Brevique vires perdit exstinctus suas.

Vide & ejus descriptionem apud Moschum in Amore Fugitivo, & Appulejum in fabula Psyches. Ex Athenæo discimus, quandoque Cupidinem inter Mercurium, & Herculem solere medium constitui: quod inde erat, quia nihil æquè amorem excitat, quàm Eloquentia ac Fortitudo.

a Amori. b Amori mutuo, reciproco. Athenienses non Ἔρωτι *a* modò, sed Ἀντέρωτι *b* etiam statuam posuerunt. Hic faciebat, ut etiam redamemus, & pœnas de iis sumere credebatur, quibus cornea adeò fibra foret, ut amantes se non redamarent: quemadmodum ex Pausania, Porphyrio, & Suida cognoscere licet. Erant amborum simulachra apud Elienses, quorum Ἔρως ramum gestaret manu; Ἀντέρως verò ramum illi de manibus extorquere conabatur, sed incassùm. Quo designatur, pulcherrimum esse de amore mutuo certamen.

Imaginem veræ, fictæque amicitiæ expressit Themistius in Oratione de Amicitia.

Aliqui non duos modò Amores, Ἔρωτα, & Ἀντέρωτα fingunt; sed ingentem Amorum, sive Cupidinum turbam. Cujus caussam superiori libro adduximus. Eos scitè depingit Philostratus in Imaginibus.

c Pag. 87 edit. Rom. d Lepus. e Videre. f Amor. g Videre. Cupidini sacratus fuit lepus: cujus rationem è nomine petit Eusthathius in Iliad. A *c*. Nempe censet hoc factum, quia λαγωὸς *d* dicatur ἀπὸ τοῦ λάειν *e*, & ἔρως *f* similiter ἀπὸ τοῦ ὁρᾷν *g*. Potiùs dixero inde esse, quòd animal hoc putaretur esse libidinosum, & utriusque sexus: ac comestum augere formæ decus: de quibus dictum libro hujus operis III, cap. LXVI, & LXVIII.

h Hist. Deorum Syntag. 1, pag. 29. Spei effigiem conspicere est in aureo numo Adriani Cæsaris. *Est verò* (ut Lilius Gyraldus *h* describit) *femina stans, instita laciniam nonnihil attollens: dextra in cubitum elata pateram proferat, in qua repositum inerat velut ciborium, id est, vas in floris similitudine, cum hac inscriptione,* SPES P. R. Subjungit, ut quidam effinxerint viridi indutam palla, ac dolio insidentem cum cornice. Viridis color Spei conveniens: juxta illud poëtæ:

—— Et adhuc tua messis in herba est.

Dolio, ut puto, insidet Diva, ut alludatur ad fabulam Pandoræ Hesiodeæ. Juxta quam aperto dolii operculo evolasse per terras omne curarum genus; solam remansisse spem, quòd priùs imponeretur operculum, quàm & illa posset evolare, narrat Origenes in quarto contra Celsum. Cornix est symbolum longævitatis: quam omnes sperant: imò vix ullus tam senex, quin se speret aliquos posse annos supervivere.

Terror, ut ait Pausanias in Eliacis prioribus, leonis capite expressus fuit in clypeo Agamemnonis. Inscriptio autem istiusmodi:

Οὗτος μὲν φόβος ἐστὶ βροτῶν, ὁ δ' ἔχων Ἀγαμέμνων.

Hic Pavor est hominum manibus gerit hunc Agamemnon.

i Pudor. Pudor sive Verecundia effingitur Græcis formâ mulieris, quia αἰδὼς *i* iis generis est muliebris. Sedet verò, oculis, ac vultu velatis; prout Icarius filiæ suæ Penelopes signum posuit: ut est apud Pausaniam in Laconicis. Eum secutus Alciatus in Emblematis ait:

Ergo sedens velat vultus, obnubit ocellos:
Ista verecundi signa pudoris erant.
Queis sibi prælatum Icarius cognovit Ulyssem;
Hocque Pudori aram schemate constituit.

Nemesis una manu frenum gerebat, alterâ cubiti mensuram: ut ostenderetur, tum linguæ injiciendum frenum, quia odisset Dea omnem in verbis arrogantiam: tum justitiæ dandam operam, quia eadem puniret injustos. Atque hoc indicat distichon illud:

Vulcanius citat ad Callim. Cererem.

Ἡ Νέμεσις προλέγει τῷ πήχεϊ, τῷ τε χαλινῷ,
Μήτ' ἄμετρόν τι ποιεῖν, μήτ' ἀχάλινα λέγειν.

Frenos, & cubitum gestans Nemesis jubet ultrix
In dictis, factis quemque tenere modum.

Nemesis cum facie diademata conspicitur in argenteis denariis. Inscriptio est, M. CORN. C. F. C. N. CETHEGUS EX S. C. Videntur à Cethego hoc cusi in militum stipendium, cùm quæstor esset militaris. Id fuit anno Urbis IƆXCII, C. Popillio Lænate, & P. Ælio Ligure coss.

Invidia Latinis pingitur mulieris figurâ: quia vox ea generis est feminini, Græcis autem figurâ maris, quia illis φθόνος virili est. Sic verò depingitur ab Ovidio, secundo Metamorphoseos, sanè graphicè:

Pallor in ore sedet, macies in corpore toto,
Nusquam recta acies, livent rubigine dentes,
Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno:
Risus abest, nisi quem visi fecere dolores.
Nec fruitur somno, vigilantibus excita curis:
Sed videt ingratos, intabescitque videndo,
Successus hominum; carpitque, & carpitur una,
Suppliciumque suum est.

Symbolum Invidiæ apud antiquos erat anguilla; quia cunctis dicitur piscibus invidere. Uti iisdem Contumelia, atque Impudentia, signabatur per perdicem, avem admodum contumeliosam, ac impudentem.

CAP. XXXVII.

De effigie Virtutum, & Vitiorum, in Deorum numerum relatorum. Deque Praxidice quæsitum, an faveat furtis.

Vidimus de effigie affectuum, qui nobis cum belluis sunt communes: sed magno discrimine, quia homini ratio divinitus est concessa, ad moderandos affectus. Nunc igitur dicere incipiam de iis, quæ hominis sunt propria. Ac primum loquar de iis, quæ singulos spectant, deinde quæ ad universam Remp. pertinent. In priori genere tum de Virtutibus agam in Deos relatis: tum de Vitiis oppositis, quæ & ipsa, sed invitis sapientibus, pro Diis habuerunt. Antequam tamen de Virtute loquar, pauca de Veritate præmittam: tanquam parente Virtutis. Unde veteres Philosophi, in his etiam Socrates, quidvis bonum in agendo, Scientiæ; quodvis malum, inscitiæ adscripserunt. Sanè fortes terribilia fugerent, nisi scirent esse bona: vulgus contrà sectaretur ea, nisi crederet esse horrenda. Unde liquet, quanti intersit à pueris addiscere verum, rectumque. Philostrato in Amphiarao symbolum Veritatis statuitur virgo niveis induta vestibus. Virgo est, quia veritas si violetur, definit esse veritas. Et candor vestis indicat veritatis orationem esse simplicem & apertam, sine fuco & calamistris. Hippocrati epistola ad Philopœmenem Veritas describitur, ut mulier, pulchra, ingens, ornatu simplici decora, illustris splendida, orbibus oculorum lucidis, ac referentibus stellarum fulgorem. Videas & Veritatem exprimi per virginem nudam conantem è puteo prodire. Nempe, quia ut Democritus dicebat, veritas in puteo delitescit.

Virtus in nummo M. Valerii Acilii triumviri effingitur formâ matronæ lævo cubito innitentis columnæ, dexterâ autem tenentis serpentem. Columna significat virtutem esse stabilem ac firmam. Serpens indicat prudentiam esse virtutis moderatricem. In Gordiani numo exprimitur figurâ senis barbati, stantis, nudi, ac innitentis clavæ, cum pelle leonina: inscriptio est VIRTUTI AUGUSTI. Inque Numeriani numismate similis est semis figurâ, atque inscriptum VIRTUS AUG. Quandoque etiam pingitur Virtus specie mulieris cum alis; quia gloria, quam parit, quasi alis quibusdam longè lateque per virûm ora volitat. Inter Luciani dialogos est, qui depingat Virtutem laceram ac mœrentem, maleque à Fortuna habitam: quæ conditio Virtutis cunctis penè temporibus fuit, atque erit.

Pietas, ut Cicero in primo de Natura Deorum, *justitia*

tia est adversus Deos, & cultus erga majores, aut sanguine conjunctos. Hujus geminum Romæ templum fuit: quorum utrumque à Manio Acilio exstructum: unde idem putari solet. Atqui prius anno Urbis ɔɔLXIV votum à M. Acilio Glabrione, occasione pugnæ adversus Antiochum ad Thermopylas, & octennio pòst dedicatum a filio: Fuitque id in Foro olitorio. Alterum anno ɔɔCIV à M' Acilio Balbo exstructum in regione circi Flaminii, occasione filiæ, quæ matrem in carcere suis aluerit uberibus. Quemadmodum exposui lib. VIII, cùm de affectionibus agerem in Deorum numerum relatis. Posterior hæc in circi Flaminii regione fulmine tacta est, teste Obsequente. Contigit hoc bello sociali Italico an. ɔɔCLXIII.

In numo argenteo L. Æmilii Paulli, & C. Terentii Varronis, quæstorum urbanorum anno Urbis ɔɔCIV, T. Quinctio Flaminino, & Manio Acilio Balbo coss. cernere est effigiem cujusdam Deæ, cui appositum P. Ea litera significat Pietatem. Est verò Dea insignis coronâ oleaginâ: sacraque in mensa aversa numi facie, itidem repositus frondosus oleæ ramusculus. Quo significatur Pietatem esse matrem pacis ac tranquillitatis publicæ. Nempe oleaginus ramus est symbolum pacis & concordiæ. Unde & legimus oratores, qui pacis poscendæ caussâ ablegarentur, gestasse ramum olivæ. Hinc Maro VII Æn.

Centum oratores augusta ad mœnia Regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes.

Ac de Ænea quoque legas VIII Æn.

Paciferaque manu ramum prætendit olivæ.

Ubi sic Servius: *Quoniam Pallas prius de pace quæsierat, & ideo mox pacis signum ostendit, ut cætera Pallas securus audiret.* Mox etiam subdit Maro:

Optima Graijugenum, cui me fortuna precari,
Et vittâ comtos voluit prætendere ramos.

Ubi sic idem Servius: *Ut in pacis petitione ramus olivæ cum vittis offeratur, partim fabula, partim naturæ efficit ratio.* Subdit deinde hæc de fabula: *Nam cum de nomine Athenarum Neptunus, & Minerva, contenderent, & jussisset Jupiter, ut illius nomine diceretur civitas, qui munus melius obtulisset hominibus: equum Neptunus, Minerva olivam protulit, & statim vicit.* Sed de natura, quam alteram is Grammaticus caussam addiderat, nihil addit. Hoc nos supplebimus. A natura ratio est, quòd oleum insaniente vento in mari magno effusum sæpius, testante id experientia, impetum sisterit undarum, sic ut quo amplius olei in mare esset præcipitatum, eò navi tranquilliùs foret. Et quid si altiùs caussam arcessamus? Genes. VIII legimus, quomodo columba à Noe emissa redierit cum oleagino ramusculo: quod quidem eo pertinuit, ut Noe intelligeret jam in tantum esse imminutam aquarum multitudinem, ut summæ arbores, in his olea, supra aquas eminerent: sed simul significavit Deum, qui iratus generi humano diluvium immisisset, nunc pacatum esse ac tranquillum. Hæc historia remansit, non solum in populo Dei, sed diu etiam in gentibus, quod ex Luciano, & aliis, alibi ostensum. Eo minùs mirandum, si, quod pacis, suæ ac tranquillitatis Deus jam diluvii tempore signum esse voluisset, id postmodo etiam in humanis rebus concordiæ ac tranquillitatis symbolum haberetur. Atque hæc inprimis de Pietate erga Deum.

Pietatis erga parentes symbolum ciconia: cujus ratio satis aperta est ex Græco vocabulo ἀντιπελαργεῖν a. Thessalis ea avis divino affecta honore dicitur: nempe quia lege cautum, ne quis eam occideret. Sed longe alia id de caussa factum: videlicet quia terram serpentibus purgavit. Diximus de hoc lib. III, cap. XCIII, & c. Justitia Astrologis est Virgo spicam manutenens.

a Redamare parentes, gratiam referre bene meritis more ciconiarum.

Chrysippus, ut apud Agellium b est Justitiam depinxit, *forma, atque filo virginali; adspectu vehementi, & formidabili; luminibus oculorum acribus; neque humilis, neque atrocis, sed reverendæ cujusdam tristitiæ dignitatem.* Porrò, ut Agellius subjungit, *ex imaginis ejus significatione intelligi voluit, judicem, qui justitiæ antistes est, oportere esse gravem, sanctum, severum, incorruptum, inadulabilem, contraque improbos nocentesque immisericordem, atque inexorabilem, erectumque, & arduum ac potentem, vi & majestate æquitatis veritatisque terrificum.*

b Lib. 14. cap 4.

Quomodo in arce Cypseli fuerit depicta, Pausanias dicet in prioribus Eliacis.

Thebis erant simulacra judicum sine manibus: princeps verò judicum oculis erat in terram dejectis. Eo significabat judices non debere esse δωροφάγους a, nec προσωπολήπτας b. Adi Plutarchum de Iside & Osiride.

Hœschelius ad Hora-pollum pag. 187.
a Munerum captatores.
b Formarum spectatores.

Justitiæ Deæ, ut reginæ, facies diademata comparet in denario argenteo C. Mamilii Q. F. C. N. Tribuni plebis ex eo dicti Limetani, quia legem tulisset de limitibus latitudine justâ faciendis. Adscriptum ex S. C. h. e. Senatus consulto. Alter quoque ejusdem est nummus; in cujus imo latere in circulo adscriptum C. MAMILIUS Q. F. TURRINUS: in medio autem mensa est quadrupes Justitiæ sacra, inter secures, & fasces, constituta. In mensa aratrum jacet, quia hoc duceretur agrorum limes.

Pictores hodie Justitiam pingunt cum statera, ut significent suum cuique tribuere, & benefacta & malefacta ponderare, quò & illis justum præmium constet, & his pœna debita persolvatur. Non improbu symbolum, etsi veteribus ignotum.

Pighius in Annal. Rom. ad ann. 587. pag. 392.

Huc etiam pertinet Themis. Antea diximus, ejus ex Jove filias esse Eunomiam, Dicen, Irenen. Habuit Antonius Perrenotus, prius Episcopus Atrebas, exinde Cardinalis Granvellanus, lapidem Terminalem, altum ferè sesquipedem, ex Pario marmore affabrè sculptum. In summo lapide est decora mulieris facies, crinibus à fronte & occipitio in nodum vittâ collectis, ac duobus cincinnis per humeros dependentibus. Reliquum lapidis corpus in columnam abit quadratam: quam in imo circumsistunt tres imagunculæ puellares semiplanæ, non nudæ sed stolatæ, cum brevi pallio, item cum vitta, zona, soccis: duæ brachiis nudis, & connexis, tertia manibus demissis seorsim consistens. Lapidem eum terminalem plerique sunt arbitrari esse Veneris, quam exprimi aliquando solere eâ figura, qua Hermæ, nempe capite super lapidem quadratum, auctor est Pausanias in Atticis. Tres verò divas crediderunt esse tres Gratias; quas antiquissimis temporibus solere vestitas effingi, cognoscimus ex eodem Pausania in Eliacis, & Bœoticis. Sed Stephanus Pighius, qui luculento commentario eum lapidem illustravit, censuit signari Themidem cum tribus filiabus, Eunomia, Dice, & Irene. Utraque figura & Veneri cælesti ac Gratiis, & Themidi, ac filiabus convenit. Nam quadratus lapis signat constantiam Justitiæ: & sic quoque Venerem Cælestem, quæ & ipsa constans, non desultoria, ut vulgivaga, effingi solere, diximus ex Pausania. Præterea divæ tres sunt stolatæ cum brevi palla, vittis in capite, zona in pectore, soccis in pedibus. Hæc omnia honestis conveniunt, quales tum Gratiæ, tum Themidos filiæ. De primo indicat hoc Martialis lib. I epig. XXXVI:

Quis floralia vestit, & stolatum
Permittit meretricibus pudorem?

Deque stola pariter, ac vitta sic Tibullus:

Sit modo casta doce quamvis non vitta ligatos
Impediat crines, nec stola longa pedes.

Et ovidius in primo de Arte, ut arceat à lectione sua pudicitiæ amantes, ait:

Este procul vittæ tenues, insigne pudoris,
Quæque legis medios instita longa pedes.

De zona arguit hoc Catulli epigr. II:

Tam gratum mihi, quàm ferunt puellæ
Pernici aureolum fuisse malum,
Quod zonam solvit diu ligatam.

Socci etiam modestiæ sunt argumentum: uti contra cothurno forent indicium fastus, unde Ammianus Marcellinus lib. XXVIII: *Cum mutuum quid petunt, soccos, & Mitiones videbis, & Lachetas: cum adiguntur, ut reddant ita cothurnatos, & turgidos, ut Heraclidas illos,*

Cresphon-

Cresphontem, & Temenum putes. Pleniùs de his Pighius scribit: uti & cur duæ sint nudis brachiis, & connexis, una demissis, ac veste circumvolutis. Ipsum adi, si visum.

Ad justitiam etiam Fides refertur: unde Hercules ad eam ait apud Silium lib. II:

Justitiæ consors, tacitumque in pectore numen.

In denariis Q. Cæcilii Metelli Balearici Fides coronatur serto oleagino: nempe quia Pacis est comes, vel mater. Oliva autem pacis symbolum. Ab altero latere est effigies deæ Copiæ: de qua alibi.

Fides effingebatur canis capillis: partim quia color candidus est simplicitatis symbolum: unde & Veritas vel niveis vestibus efficta, vel nullis: partim quia antiquis temporibus vigebat fides: unde Comicus *a*, *Homo antiqua virtute, ac fide.* Virgil. I Æn.

a Adel. act. 3. sc. 3.

Cana Fides, & Vesta Remo cum fratre Quirinus.

Ubi sic Servius: *Cana fides, vel quòd in canis hominibus invenitur, vel quòd ei albo panno involuta manu sacrificatur: per quod ostenditur, fidem debere esse secretam.* Ubi ritum nota de velata manu in Fidei sacris. Tangit quoque Horatius lib. I, od. XXXV ad Fortunam,

Te Spes, & alba rara Fides colit
Velata panno, nec comitem abnegat.

Vide etiam Servium ad illud VIII Æn.

—— Magnis Circensibus actas.

Templum fidei describit Silius lib. II.

Symbolum Fidei dextra erat: unde Terentius in Andria:

Quod ego per hanc te dextram oro, & per Genium tuum,
Per tuam fidem, per hujus solitudinem,
Te obtestor.

Ubi Donatus inquit: *Fœderis ac fidei membrum erat dextra.* Nempe quia hæc sanciuntur dextrarum conjunctione. Unde Maro de Anchise:

Dat dextram, atque animum præsenti pectore firmat.

Et Dido apud eundem:

—— En dextra, fidesque.

Est & VII Æn.

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Ac Statius I Theb.

Jam pariter coeunt animorum in pignora dextræ.

Apud Ammianum etiam Marcellinum lib. XXI Julianus Cæsar, cum ad eum Nebridius præfectus, qui solus noluerat jurare contra Cæsarem Constantium, in summo vitæ periculo confugisset, ac supplex sibi dextram porrigi orâsset: *Ecquid*, inquit, *præcipuum amicis servabitur, si tu dextram attigeris meam?* Imò quis nescit morem hunc antiquissimum hodieque obtinere?

Alexander Aphrodiseus lib. II Problem. XLVII, hanc consuetudinem esse ait, quia denis digitis denarius repræsentetur, eo verò nihil in numeris perfectius sit. Mihi sic potiùs videtur, quia manus præcipuè dextra, est ὄργανον τῶν ὀργάνων *b*, domi, militiæque; eò conjunctione hac promitti mutuam in omnibus operam.

b Instrumentum instrumentorum.

Etiam ad Justitiam referuntur Charites, sive Gratiæ, quia æquitas exigit, ut gratias bene meritis referamus. Antiquissimis temporibus Gratiæ effingebantur vestitæ. Quod liquet ex Pausania lib. VI, qui est de Eliacis: ubi loquitur de Gratiarum templo, & divarum simulachris ligneis, veste inaurata; faciem, manus, & pedes, ait è candido marmore fuisse: addit, quomodo una prætulerit rosam, altera talum, tertia myrtum. Ac idem lib. IX, sive in Bœoticis narrat, & à Bupalo apud Smyrnæos, & ab Apelle in Cantorum statione, quam odeum vocant, & à Pythagora Pario apud Pergamenos in Attali thalamo; & ab Socrate Sophronisci filio, apud Athenienses, ante arcis vestibulum, Gratias esse cum vestibus effictas. Addit, sibi non esse compertum, à quo iste mos sit immutatus, ut non amplius vestitas, sed nudas effingerent. Caussa interim obscura non est, cùm nudo corpore nudum & simplicem voluerint animum repræsentare. Cæterùm hoc de vestitis antiquitus Gratiis non videtur occurrisse doctissimo Stephano Winando Pighio Campensi, ex sorore clari Theologi Alberti Pighii nato, cùm in Themide sua, sive libro de Lege divinâ, scriberet *a*, Divas tres, quæ circumsisterent statuam seu Veneris, seu Termini non videri esse Gratias, quia non effingerentur nudæ, sed stolatæ. Super quo commonitus ab Nicolao Florentio, sic epistolâ se purgat, ut liqueat satis, non potuisse ictum istum veste propellere vel exire.

a Pag. 25. edit Plantin. an. 1568.

Fortitudinis symbolum Hercules credebatur: ut est apud Greg. Nazianzenum orat. contra Julianum. Nempe quia nihil illo fortius haberent. Icciro & palæ. Aræ præses unà cum Mercurio habitus est: ut de utroque tradit Synesius epist. XXXII. De Herculis effigie vidimus in Diis animalibus.

Clementiæ tamen ara Athenis nullum habuit simulachrum. Rationem adfert Statius XII Thebaidos:

Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
Forma Deæ: mentes habitare & pectora gaudet.

Virtutis præmium est Honor: qui propterea sic exprimendus videtur, ut præcedat Virtus, eam Honos sequatur. Virtus, & Honos ob oculos statuebantur, ut Virtus esset armata, hic inermis; illa inornata, hic lauro coronatus, & capillis promissis.

Alciato in Emblematis Honor sic depingitur:

Stet depictus Honos, Tyrio velatus amictu.

Honori sacra faciebant Romani capite aperto, ut Honori sic eum haberent honorem, quem exhibemus viris honore dignis. Hanc caussam etiam apud Plutarchum in Quæstionibus legas. Inter honores etiam fuit, quod ab æde Honoris idibus Quinctilibus equites in Capitolium veherentur: idque ex instituto Fabii Rutiliani: ut est apud Plinium, vel potiùs S. Aurelium Victorem de Viris Illustribus.

Honoris etiam pars inclytum famæ decus. Nec tamen minùs vitia, quam virtutes, falsa, quam vera diffundit.

Fama luculente depingitur à Marone in IV Æn. Ait verò

—— pedibus celerem, & pernicibus alis
Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumæ
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu)
Nocte volat cæli medio, terræque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas territat urbes,
Tam ficti, pravique tenax, quàm nuncia veri.

Fama verò falsa nigris est alis prædita; secundum illud Claudiani adversus Alarichum:

Famaque nigrantes succincta pavoribus alas.

Finis virtutis est εὐδαιμονία, sive beatitudo. Hoc loco autem intelligimus felicitatem non publicam, de qua postea dicetur, sed quatenus in Ethicis consideratur. Ea consistit quidem in cujusque animi, corporis ac Fortunæ bonis: sed animi imprimis. Nam illa corporis, & fortunæ plurimùm felicitatem nec augent, nec ornant, sed impediunt. Longè enim maximam hominum partem vel superbam reddunt, & arrogantem, vel luxuriosam, & incontinentem. Ut veriùs dixeris avocare à virtute; quàm ad eam allicere. Unde aliqui philosophorum abjecere opes, ut liberiùs sapientiæ studiis vacarent. Alii item parco cibo & potu, laboribus etiam ac Vigiliis corpus extenuarunt, ut magis mens vigeret.

Cebeti Thebano in Tabula Εὐδαιμονία, sive Beatitudo, hoc modo exprimitur, Ἐπὶ δὲ τῷ προπυλαίῳ γυνὴ καθεστηκυῖα ἀειδής τις κάθηται ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ, κεκοσμημένη ἐλευθέρως, καὶ ἀπεριέργως, καὶ ἐστεφανωμένη στεφάνῳ διανθεῖ πάνυ καλῶς. *In vestibulo est matrona constanti ætate, & formosa, in alto solio sedet, ornata liberaliter, & citra luxum, coronâ floridâ peregregiè ornata.*

De Virtutibus, & Honoris præmio, fineque virtutum Beatitate satis dixi: nunc promam pauca de Vitiis, quæ & ipsa pro Diis nationes coluerunt.

In his Calumnia: cujus criminis damnatis opponuntur à Papiniano homines integræ frontis. Quam verò exosa hæc fuerit Romanis arguit, quòd ejus convictis, lege Remmia inureretur litera K, ut cognoscimus ex Cicerone pro Roscio Amerino, & Plinio in Panegyrico. Quomodo eam expresserit Apelles, Lucianus narrat libro de non temere credendo.

Lascivia à Philoxeno Eretrio picta: in qua tres Philoxeni comessantur: ut auctor est Plinius lib. XXXV, cap. X.

Fraus à Dante Alligerio, ac Bocatio in Genealog. effingitur faciem habens hominis justi, reliquo corpore serpentino, eoque variis coloribus ac maculis distincto, cauda in scorpii aculeum desinente. Fingitur & per Cocytum, inferorum amnem, natare, sic ut nihil ejus, præter faciem, conspici possit.

Erat & Dea patrona & furum, & furtorum. Unde Horat. lib. I epist. XVI:

Pulchra Laverna
Da mihi fallere.

Et mercator ille apud Ovid. V Fast.

Da modo lucra mihi da facto gaudia lucro,
Et fac ut emtori verba dedisse juvet.

Hæc Latinis Laverna, ut dictum in affectionibus, Deorum in numerum relatis. Græcis verò dicta Πραξιδίκη: exponitur in glossis Philoxeni. Iidem cum effingerent, caput figurabant, absque reliquo corpore. Suidas: Πραξιδίκη, θεὸς ἧς κεφαλὴν μόνην ἱδρύοντο. *Praxidica, Dea, cujus caput solum constituebant.* Sed furum esse Deam non dicit: nec tale quid colligas ex Orphei Argonauticis, & Hymnis: vel Pausaniæ Bœoticis & Laconicis, qui Deæ Praxidicæ meminerunt. Neque id dicit Hesychius; cujus verba: Πραξιδίκη· δαίμονά τινα φασί, τὴν ὥσπερ τέλος ἐπιτιθεῖσαν τοῖς τε λεγομένοις, καὶ πραττομένοις. *Praxidice. Sic Deam quandam appellabant, à qua finis imponeretur iis, & quæ dicuntur, & quæ fiunt.* Ubi per finem intellige exitum, qualem quæque res meretur. Ut ei videatur Πραξιδίκη esse actionum ultio vel ultrix. Quod longè distat ab eo, quod Philoxenus vult. Nam si facta ulciscitur, etiam furta punit. Quare dispiciendum, rectene Philoxenus putârit, eandem esse Græcorum Praxidicen, ac Latinorum Lavernam. Utcumque hanc opinionem sequantur inter alios Scaliger ad Festum, & Martinius in Etymologico. Qui & eò censet Lavernam esse Πραξιδίκην vocatam, quia det δίκην sive jus τῆς πράξεως, h. e. astutæ, & callidæ actionis: quomodo nempe & vulgo, voce à forensi usu deductâ, dicitur *practica* pro techna, sive dolo. Equidem censeo, si id *Praxidice* sonaret, non hoc nomen datum esse, ex Æliano, Suida, & aliis cognoscimus. Sed cur Praxidicen sic effinxere, ut caput esset sine corpore? Si eadem fuerit ac Laverna, eò id factum videatur, quia fures ingenio valeant: sed fugiant omnem manuum corporisque laborem, quo sibi & familiæ, honestè victum pararent.

Cap. XXXVIII.

De simulachris Genii civitatis, Libertatis, Concordiæ, Discordiæ, Pacis, Belli, Victoriæ, Felicitatis, sive Salutis publicæ. Spicilegium & varia.

Postquam de iis diximus, quæ ad moralem scientiam pertinent: nunc pergam ad ea, quæ vitam tangunt civilem: ut sunt genius civitatis, libertas, Reip. concordia, discordia, pax, bellum, victoria, & felicitas, sive salus publica. Quorum tamen aliqua privatâ etiam in vitâ habent locum: sed hic satiùs visum fuit communi ea consideratione complecti. A Genio ordiar.

In nummo Servilii Cœpionis ædilis curulis, quod fuit ann. Urbis IↃ XXIII, conspicitur caput Genii pop. Rom. vittâ coronatum, longis à vertice cirris propendentibus. Ac ibidem habes mensam stratam cum corona inter binos fasces consistentem. Habes picturam atque inscriptionem in Goltzii Fastis.

Libertatis aliquod fuisse simulachrum indicat Cicero pro Domo sua: *Libertatis simulachrum in domo hac collocabas.*

Id exprimitur in nummis effigie mulieris dextrâ pileum, sinistrâ virgam tenentis, quia qui manumitterentur à patrono pileo donarentur, ac præterea à prætore, aut consule, percuterentur virgâ, quam *vindictam* dixere. Unde Persius sat. V:

Vindictâ postquam meus à Prætore recessi.

Libertatis symbolum pileus, ut diximus. Unde in Bruti nummo pileus inter duos enses, quia nece Cæsaris parta libertas videretur. Item symbolum ejus vola manus deducta. Nempe quia alapâ ferirent, cum manumitterent.

Ambraciotis verò libertatis symbolum leæna: quam quod tyrannum suum lacerasset, ut libertatis vindicem summa religione venerabantur. Auctor Ælianus in Hist. Animal. lib. XII, cap. XL.

Concordia apud Athenienses media in Urbe habuit templum: sed in quo nulla Deæ effigies. Caussam cognoscere licet ex illo Statii Papinii lib. XII Thebaidos:

Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
Forma Deæ: mentes habitare ac pectora gaudet.

Sed aliter alibi. Nam Concordiæ signum Romæ constituit Q. Marcius Philippus Censor: ac decennio post C. Cassius Longinus, anno Urbis IↃC, sed priùs, veniâ datâ à plebe, in Curiam illud transtulit.

Concordia effingebatur dexterâ tenens craterem, lævâ autem interdum sceptrum, interdum cornucopiæ. Et tale symbolum Concordiæ, quatenus Diva. Sed concordiæ, quatenus communis est appellationis alia erant symbola. Aliquando symbolum ejus erant duæ dexteræ junctæ: vel duo dextras jungentes, ut in nummo Aurelii Veti: vel duæ solum dexteræ: ut in nummo Neronis. Quod aliàs fuisse Fidei symbolum, superiùs dicebamus: secundum illud poëtæ,

——*En dextra, fidesque.*

Concordiæ etiam symbolum sunt duo angues caduceo circumplicati, seque mutuò intuentes. Nempe quòd gentes hostili odio affectæ serpentium similes sint. Caduceatorum autem est odia hæc tollere, & dissidentes facere concordes. Plinius lib. XXIX, cap. III: *Hic complexus anguium, & efferatorum concordia, caussa videtur esse, quare extera gentes caduceum in pacis argumentis circumdatâ effigie anguium fecerint.*

Apud Hebræos etiam magistros legere est concordiam fuisse signatam per mala illa Punica, sive malogranata, quæ unà cum tintinnabulis dependebant de tunica exteriori, quæ interiori, atque ad talos demissæ superinduebatur, priusquam indueretur Ephod vestimentorum, quod Latino interpreti *superhumerale*, aliis *scapulare* nominatur.

Concordia Aristidi oratione ea quæ ad Rhodios est de Concordia, describitur ἀ εὐσχήμων, καὶ εὐπρεπής, καὶ εὔχρους, καὶ εὔχαρις, καὶ ὁμολογοῦσα ἑαυτῇ διὰ πάντων, ἀληθῶς ἐκ θεῶν ἥκουσα ἐπὶ γῆν· *decora, concinna, boni coloris, gratiosa, secum per omnia consentiens, è cælo revera ad homines veniens.* a Tom. I. pag. 395. edit. Pauli Steph.

Discordia verò eidem describitur, θεαμάτων πάντων φοβερώτατον, *visu maximè formidabilis.* Videlicet, τὴν μὲν κεφαλὴν ὑπτίαν, τὰ δὲ χείλη πελιδνά, τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς διεστραμμένους, ἐξῳδηκυῖα, δάκρυσι νεοῤῥάντοις ἀεὶ συνεχομένη, τὼ χεῖρε ἁρπακτικώ, τὸ ξίφος οἷον πρὸς τὸ στῆθος φέρουσα, ἐπὶ λεπτῶν τῶν ποδῶν καὶ σκολιῶν αἰρομένη· περὶ δ' αὐτὴν ὥσπερ δίκτυον ἐν κύκλῳ ζόφος, καὶ σκότος ὑφ' οὗ τὰ πολλά, μνήμασιν αὐθ' ἱερῶν ἐνδιαιτωμένη. *Capite supino, labris lividis, oculis distortis, inflata, lachrymis recentibus semper perfusa, manibus rapacibus, gladio in pectus inclinato, exilibus & obliquis pedibus; undique circumposita, velut reti, caligine tenebrosa,*

brosa, per quam pleraque in sepulcris, non in templis visantur.

Ἔρις sive Discordia pingebatur, ut Pausanias in prioribus Eliacis ait, αἰσχίστη τὸ εἶδος ἐοικυῖα: *facie omnino fœdissima.* Viperis caput redimitum, ut Furiæ. Maro in VI Æn.

—— Et Discordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

Luculentè etiam Petronius Arbiter:

Intremuere tubæ, ac scisso Discordia crine
Extulit ad superos Stygium caput: hujus in ore
Concretus sanguis, contusaque lumina flebant.
Stabant irati scabrâ rubigine dentes
Tabo lingua fluens, obsessa draconibus ora,
Atque inter toto laceratam pectore vestem,
Sanguinea tremulam quatiebat lampada dextrâ.

Discordia mater est Furoris: quem sic depinxit Maro I Æn.

—— Diræ ferro compagibus arctis
Clauduntur Belli portæ. Furor impius intus
Sæva sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

Ac Maro quidem vinctam catenis descripsit. at Petronius Arbiter iis solutis:

Quos inter Furor abruptis, ceu liber, habenis,
Sanguineum latè tollit caput, oraque mille
Vulneribus confossa, cruenta casside velat.
Hæret detritus lævæ Mavortius umbo
Innumerabilibus telis gravis, atque flagranti
Stipite dextra minax terris incendia portat.

Nec obscura est ratio hujus discriminis. Nam Maro describit Furorem vinctum, quia loquitur de tempore pacis: Petronius solutum quia sermo ei de belli tempore. Nam post bellum vinciuntur captivorum manus. Unde & Apelles pinxit (ut Plinius ait lib. XXXV, cap. X) *belli imaginem, restrictis ad terga manibus, Alexandro in curru triumphante.*

Victoriæ effigies erat virgo alata dextrâ tenens lauream coronam, sinistrâ palmam: ut constat ex Varronis lib. IV de L. L. & vett. nummis. De alis liquet quoque ex illo Pisthetæri in Avibus Aristophanis:

Αὐτίκα Νίκη πέτεται πτερύγοιν χρυσαῖν.
Mox Victoria volat pennis aureis.

Cn. Matius, quem Trimattium perperam vocant Mariangelus Accursius *a*, & Elias Vinetus *b*, similiter apud Agellium ait lib. VI:

a *In Diatribis.*
b *Notis in epigramma Ausonii de Augusto.*

Dum dat vincenti prapes Victoria palmam.

Lampridius in vita Alexandri Cæsaris: *Pater eâdem nocte in somnis vidit, alis se Romanæ Victoriæ, quæ in Senatu, ad cœlum vehi.*

Par verò Vicepotæ ratio videtur. Dicta autem *Vicepota*, quia hæc Dea dat vincere, & potiri. Nam ut veteres à πηγῶ, h. e. πήγω, vel πήγνυμι dixere *pago*, postea N inserto, *pango*; ut priùs *frago*, unde *fregi*, & *fragilis*, postea *frango*: sic à νικῶ, prius dixere *vico*, unde *vici*, & *pervicax*, postea *vinco*.

Pax à Cephisodoro prudenter est efficta habens Plutum in sinu: ut est apud Pausaniam in Bœoticis. Eo significabatur, pace divitias parari. Nam Πλοῦτος divitiæ. Interdum verò gerebat manu spicas, ac sinu poma profundebat. Unde Tibullus postremis libri primi versibus:

At nobis, Pax alma, veni, spicamque teneto.
Præfluat & pomis candidus ante sinus.

Interdum & olivam gestabat, ut tranquillitatis symbolum. Quæ omnia eò pertinent, quia, ut ibidem ait Tibullus,

Pace bidens, vomerque vigent.

At bello contrà,

—— Squallent abductis arva colonis.

Nempe de Pace verissimum est, quod de Concordia ait Aristides, oratione, quam de hac Rhodiis misit *c*: Τὰ μὲν ἐξ αὐτῆς χώραν γεωργίαις κοσμεῖ, καὶ τῶν τε ὑπαρχόντων ἀπόλαυσιν, καὶ ἑτέρων κτῆσιν δίδωσι·

c *Tom. 2. pag. 394. edit. Stephanica.*

Agros culturis regione tota ornat, tum aliarum possessionum fructus donat. Quandoque etiam effingebatur cum solo caduceo, quia per caduceatores de pace transigitur. Quandoque cum lauro, quia victoriam, cujus symbolum laurus, consequi solet. Vel cum rosa, quia, ut hoc flore nihil pulcrius, ac gratius: ita nec pace. Unde & Aristophanes in Acharnens. describit formâ speciosam, Veneris, ac Charitum sociam. Etiam sacrificia ibidem, ac ritus indicat.

Quemadmodum verò Pax effingitur cum Pluto: sic & Fides cum Copia. Sanè extant denarii Q. Cæcilii Metelli Balearici, quorum in uno quidem latere est Fides coronata serto oleagino: in altero autem Copia Dea, dextrâ habens papaver, & spicas: sinistrâ vero lancem saturam h. e. variis fructibus refertam. Nempe eo significatum, à Fide proficisci rerum omnium copiam atque ubertatem. Per papaver censet Pighius *a* somnum, malorumque opinionem: nempe quia papaver est soporiferum, ut vocat Maro.

a *In Annalibus Romanis ad an. 622.*

Etiam sunt denarii Q. Fabii Maximi Eburni, qui anno IↃC XXX ædilis curulis fuit: in quibus est Copiæ Deæ cornu striatum, & fasciis ac foliis exornatum: in eo autem est videre spicas farris, fabales siliquas & poma. Quibus significatur felix proventus.

Omnium vero ad Remp. pertinentium suprema lex est Salus populi, sive Felicitas publica. Eam in nummo Juliæ Mammeæ Augustæ videre est formâ matronæ solio insidentis, quæ dextrâ gerit caduceum, sinistrâ copiæ cornu. Inscriptio autem est FELICITAS PUBLICA.

Sed priusquam ad mortis præsides & sequens caput pedem proferamus, ortum spectemus & varia ὡς σταχυολογούμενοι *b* afferamus.

b *Spicum legentes.*

Nixi, sive Nixii Dii, invocabantur, priusquam partum enixæ. Glossa: *Nixæ*, ὠδῖνες. Qua figurâ effingerentur, docet Festus: *Nixi Dii appellantur tria signa in Capitolio ante cellam Minervam gentibus* (leg. genibus) *nixa, velut præsidentes parientibus nixibus.*

Πειθώ, sive Suada veteri poëtæ apud Athenæum lib. XIII *c* dicitur ἀγανοβλέφαρος, *pulcras habens palpebras.* Quid sit Εὐφροσύνης *d* docet Casaubonus ad Suetonium p. 32.

c *Cap. 6.*
d *Seldenus de Diis Syris pag. 359.*

Providentia, quæ Græcis πρόνοια, fingebatur ut anus fatidica. Prudentia, quæ Græcis φρόνησις, ut matrona gravis, natu jam grandior.

Vide de ea Cic. Nat. Deorum.

Carmenta: in denario Q. Fabii Max. Eburni videas ejus caput vegeta formâ, comâ incomtâ, & à vultu rejectâ, cincinnis per collum fluentibus. Capiti imposita corona ex fabarum foliis & siliquis. Apposita cithara, ut significetur futura cecinisse carmine: unde & vates ea θεσπιῳδὸς *e* dicitur Dionysio Halicarnass. Sanè à carmine etiam Carmenta vocata est, cum alioqui nomen foret Nicostrata.

e *Fatidica.*

Nympharum symbolum favi & apes, & cur: Porphyrius de antro Nympharum fol. 25. a. vers. 2, 3.

Sirenes nymphæ ut effigiantur docet Lilius p. 171. Nymphis immolatus hædus: ut dixi lib. II, cap. XXX.

Sibyllarum nomina, numerus, patriæ, vaticinia, & interpretes exponuntur apud Julium Cæsarem Capacium lib. II Historiæ Neapolitanæ, pag. 650, & seqq.

Heliadum sive Phaëtontiadum, uti & Centauridarum, effigies memorat Philostratus in Imaginibus. *Hespero* capilli densi. Horat. *Auroræ* flavi capilli. Ovid.

Gorgonum formam, & alia de iis luculenter refert Lilius Gyrald. Syntagmate quinto Historiæ Deorum.

Marna, Syris deus, ac Gazæis Jupiter, Salmasius ad Hist. August. 202. c.

Palæmon non alius est, quàm Neptunus Isthmius: cui templum in Isthmo Corinthiaco, ac sacri ei ludi Isthmiaci, sic dicti, quia in Isthmo hoc celebrarentur. Ac censet Pighius in Annalibus Romanis ad an. IↃC XI, quo consules fuere L. Cæcilius Metellus Calvus, & Q. Fabius Max. Servilianus, Palæmonis esse caput, quod cernere est in nummis argenteis M. Vulteii, atque eum anno istoc fuisse quæstorem Achaiæ, ac ludos Isthmiacos curasse,

Mmmmm 2

rasse, qui excisa Corintho durabant, ut ex Pausaniæ Corinthiacis constat. Caput, quod dixi, est senile, incomtum, hispidum: coronam habet ex junceis typhæ floribus, ac singuli eorum apices distinguuntur unionum gemmis. Quæ sanè numen esse marinum, clarè satis docent. Et quod potius, hujus honori fiebant ludi Isthmiaci inque altero numi latere templum Isthmiacum cernas, cujus frontispicium exornatum pinnis navium incurvis. Inscriptio est, M. VOLTEI M. F.

De Aspidis simulachro, quo Iosephus, vel juxta Clementem, Moses cultus, vide Xylandrum in Ciceronem de Nat. D. p. 62, 63, 64.

Quomodo Alexander soleat effingi, docebit Scaliger in V de Emend. Temp. p. 401. Cometes signabat animam Iulii Cæsaris: per Capricornum designabatur Cæsar Augustus. Quirinus hastatus.

Connidus Thesei pædagogus, proprio festo cultus ab Atheniensibus. Vide Ferialem Meursii Græciam in *Κοννίδεια*.

Templa Deorum Vitruvius lib. I, cap. II: *Horum Deorum*, (de Iove, Cælo, Sole, Lunâ, antea dixerat) *& species, & effectus, in aperto mundo, atque lucenti, præsentes videmus. Minervæ, & Marti, & Herculi, ædes Doricæ fient. His enim Diis propter virtutem, sine deliciis ædificia constitui decet. Veneri, Floræ, Proserpinæ, fontium Nymphis, Corinthio genere constituta, aptas videbuntur habere proprietates, quòd his Diis propter teneritatem, graciliora, & florida, foliisque, & volutis ornata opera facta, augere videbuntur justum decorem. Iunoni, Dianæ, Libero patri, cæterisque Diis, qui eâdem sunt similitudine, si ædes Ionicæ construerentur, habita erit ratio mediocritatis, quod & ab severo more Doricorum, & à teneritate Corinthiorum, temperabitur earum institutio proprietatis.*

Cap. XXXIX.

De signis Divorum, tum eorum, qui Mortis sunt, ac funerum præsides; tum eorum qui præfecti sunt animis defunctorum sacris item (ut Eleusinia fuere) quæ meliorem à morte conditionem pollicerentur.

Hinc exsequar numina, tum quæ ad mortem, & funera pertinent; tum quibus commissæ sunt animæ, ubi vivere in terris desierunt. Ac priùs de illis agam, quæ morti, ac funeribus præsunt. Ut sunt Parcæ, quæ Fatalem legem exsequuntur. Imprimis tertia, quia à prima pendebat origo, unde & Venus credebatur; ab altera autem vitæ cursus, unde existimata est Fortuna: à tertia vitæ exitus, eoque credebatur mors. Hæc fingebatur cum dentibus immanis belluæ, ac manuum unguibus aduncis: ut ex Pausania dixi lib. II, cap. XLIV. Primæ etiam, natu maximæ, quam Venerem esse ajebam, suum erat signum: quod figuræ fuit quadratæ; sicut Hermis, ut est apud Pausaniam in Atticis. Sed si ea solum ortui hominis præerat, nihil illi commune cum Morte, nisi quatenus omnia orta occidunt. Apud Romanos tamen Venus Libitina funeribus præfecta fuit. Nempe eadem hæc ac Proserpina, sive Luna, quatenus corruptionis est caussa: quemadmodum diximus lib. II, cap. XXVII.

Morti, quam in Diis fuisse diximus, cùm de affectionibus in Deorum numerum relatis ageremus, boves, sues, aliasque pecudes fuisse mactatas, ait Maro in XI Æneidos. Vulgò eam depingunt, ut Medici in Anatomes loco σκελετὸν a solent repræsentare. Sed quomodo veteres effinxerint, dicet Pausanias in Eliacis.

a Structuram hominis in exaridis ossibus. Fol. 24. b.

Ab insectis est inanimum Morti sacrum: ab apibus enim mel quod Mortis symbolum. Caussam adfert Porphyrius de antro Nympharum: ubi & legas, cur Diis fel sanctificent.

E plantis symbolum Mortis erat cupressus: de quo in Plutone diximus.

Nec cupressus solùm, sed etiam picea erat feralis arbor. Plinius lib. XVI, cap. X: *Picea montes amat, atque frigora. Feralis arbor, & funebri indicio ad fores posita, ac rogis virens.*

Ex animantibus, Parcis sacravere turtures albos: uti & Veneri, Cereri, ac Furiis. Auctor Ælianus lib. X Animal. cap. XLVI.

Viduus Deus, qui extra Urbem colebatur. Cyprianus de Vanitate idolorum: *In tantum verò Deorum vocabula apud Romanos finguntur; ut sit apud illos & Viduus Deus, qui animâ corpus viduet: qui, quasi feralis, & viduus, intra muros non habetur, sed foris collocatur.*

Postremum genus numinum dicebamus esse, quod præest animis defunctorum. Ut sunt ministræ Plutonis Erinnyes, seu Furiæ. De quibus longè aliter philosophi, quàm vulgus. Hoc, commenta illa de Furiis, uti & de Styge, Cocyto, & similibus, sic, uti referrentur, credebat: sapientes non item: unde Tullius lib. I Tuscul. Quæst. *An tu portenta hæc inferorum credis?* Maluere autem ista ἠθικῶς interpretando ad perturbationes animi referre.

Ex animantibus, Furiis non minùs quàm Veneri, Cereri, ac Parcis, turtures albi sacrabantur: ut est apud Ælianum lib. X Animal. cap. XLVI.

E plantis Erynnisi, sive Furiis sacer narcissus: de quo sic Eustachius in Iliad. Λ a. Νάρκισσος Ἐριννύσι στεφάνωμα. Νάρκισσος ἐν τε γὰρ ἐκ τοῦ ναρκᾶν παρηχεῖται· καὶ τοῦ ναρκᾶν Ἐριννύες τοῖς κακούργοις παραίτιοι. Sententia est, Narcissum optimè convenire Furiis, quia hæ torporem afferunt sceleratis: narcissus autem torporis sit symbolum, quia Græcis ναρκᾶν, torpere, unde narcisso nomen. Vide & Eustathium in Iliad. Τ. Porrò eandem ob caussam, propter quam Furiis sive Eumenidibus narcissus sacer fuit: etiam Plutoni dicaverunt. Præterea sacer Eumenidibus alnus, cedrus, rhamnus. Item crocus, qui & Cereri sacer: ac juniperus, qui dicatus Apollini.

a Pag. 87 edit. Romana.

Qualis effingi soleat Eurynomus, docet Pausanias in Phocicis: Κυανοῦ τὴν χρόαν μεταξύ ἐστι καὶ μέλανος, ὁποῖαι καὶ τῶν μυιῶν αἱ περὶ τὰ κρέα εἰσὶ προσιζάνουσαι· τοὺς δὲ ὀδόντας φαίνει· καθεζομένῳ δὲ ὑπέστρωταί οἱ δέρμα γυπός· *Colore est inter cæruleum & nigrum medio: quales muscæ sunt, quæ carnibus insident: dentes ostentat: sedenti vulturis est substrata pellis.* Eurynomus hic, ut ibidem legas, nec Homero in Ulyssea memoratur, neque poetis qui Minyam, & Νόστοις seu Reditus scripsere: utcumque ibi optima esset occasio, quia de Orco agunt & inferorum terroribus. Sed qui Delphis vixere sacrorum interpretes numerabant inter Deos inferos, atque ajebant circumrodere ita mortuorum carnes, ut sola tandem ossa sint residua.

Ad statum post mortem pertinet etiam, quòd Athenienses in honorem Cereris & ejus filiæ Proserpinæ, celebrabant sacra Eleusinia. Hæc vel minora erant, vel majora. Minoribus præparabantur: majoribus initiabantur. In minoribus μύσται b, in majoribus dicti ἐπόπται c: illi in vestibulo consistebant, hi admittebantur intra adytum. Minora quotannis fieri solere, ait Scaliger notis in Tibullum. Sed à se ipso dissidens, triennalia fuisse ait idem lib. I de Emendatione Temporum. Majora verò, sive ἐποπτικὰ quinto quoque anno fieri solita, ait notis in Tibullum, & in quinto de Emendatione Temporum, cap. *De eversis ab Alexandro Thebis Bœotiis*: nec non Animadversionibus in Chronicon Eusebii ad an. 2147. Verùm opere sit videre, quomodo post Scaligerum, & Petavium, tractet hanc quæstionem Bullialdus Notis in Theonis Smyrnæi lib. I, cap. I d. Ostendit autem minuscula fuisse quotannis celebrata: atque adeò & majora; ut videre est ex Herodoti lib. VII. Hæc tamen quandoque in annum alterum, tertiumve à sacerdotibus fuisse dilata; si mystas necdum satis esse præparatos putarent: summum tamen differri eâ solere in annum quintum: nec aliud colligi ex Tertulliano adversus Valentinianos. Erant verò quinque partes initiationis, secundùm Theonem Smyrnæum. Prima erat καθαρμὸς sive purgatio prævia.

b Sacrorum arcana discentes.
c Intuentes.
d P. 217, 218, & 4597.

Neque

Neque enim omnes ad sacra admittebantur, quia qui manus haberent impuras, vel vocem inarticulatam arcebantur sacris. Itaque & apud Philostratum legas lib. IV, cap. VI, Hierophantam, qui Apollonium nollet sacris initiare, hanc adferre rationem: Μὴ γὰρ ἄν ποτε μυῆσαι γόητα, μηδὲ τὴν Ἐλευσῖνα ἀνοῖξαι ἀνθρώπῳ μὴ καθαρῷ τὰ δαιμόνια· *Negabat enim se hactenus initiavisse præstigiatorem, vel aperuisse Eleusin homini impuro ex dæmonum societate.*

Altera pars erat τελετῆς παράδοσις, sacrorum traditio. Tertia ἐποπτεία, sive inspectio. Quarta ἀνάδεσις, καὶ στεμμάτων ἐπίθεσις, *capitis religatio: & coronarum impositio*: ac δᾳδουχία, facium gestatio. Qua significabatur ἱεροφαντία, sive esse jam aliquem sacerdotem, ac habere potestatem aliis sacra tradendi. Quincta erat, quæ ex his exsurgere existimabatur εὐδαιμονία, sive felicitatis speratæ fruitio, qua quis Deo est charus, ejusque fruitur familiari consortio. Ac quinque istis partibus initiationis Eleusiniæ confert deinde quinque partes contemplationis Mathematicæ. De quarta initiationis parte sic scribit Appulejus lib. XI Metam. *Ac manu dextra gerebam flammis adultam facem, & caput decora corona cinxerat palmæ candidæ foliis in modum radiorum prosilienti bus.* De quincta parte sic idem eopse libro: *Ex hinc festivissimum celebravi natalem sacrorum: & suaves epulas, & faceta convivia. Dies etiam tertius pari ceremoniarum ritu celebratus, & jentaculum religiosum, & teletæ legitima consummatio. Paucis dehinc ibidem commoratus diebus inexplicabili voluptate simulachri divini perfruebar: irremunerabili quippe beneficio pigneratus.* Non initiatos credebant apud inferos jacere in luto. Plato in Phædone: Ὅτι ὃς ἂν ἀμύητος, καὶ ἀτέλεστος εἰς ᾅδου ἀφίκηται ἐν βορβόρῳ κείσεται· ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος, μετὰ Θεῶν οἰκήσει· *Quod quicumque non initiatus inferos petit, in cœno jacebit: qui autem purgatus, atque initiatus eò ierit, cum Diis istic habitabit.* Etiam Axiochi auctor tribuit apud inferos τοῖς μεμυημένοις προεδρίαν a: uti & Laertius in vita Diogenis Cynici: & scholiastes Aristophanis Ranis.

a *Initiatis priorem locum.*

Cap. XL.

De symbolis & cultu Deorum, pertinentium ad Theologiam Scythicam, Sarmaticam, & Germanicam: Scriptores aliquot materiæ Theologiæ symbolicæ, & Conclusio.

Habemus de symbolica Theologia Græcorum, & Romanorum. Ad quam antequam accederemus, egimus de simulachris ac symbolis Deorum apud Asiaticos, & Ægyptios: à quibus Græci, ac Romani cultum Deorum acceperunt. Sequi videtur, ut aliquid adtexam de gentibus illis Europæis, quæ fuere extra Vetus imperium Romanum; eoque præ cæteris, barbari censebantur: quales diu Thraces; semper verò habiti sunt Germani, Sarmatæ, ac Scythæ.

Thracibus antiquis Martem fuisse cultum, satis convenit. Cujus ædem apud Thracas luculenter describit Statius Papinius lib. VII Thebaidos. Universè etiam de Scythis tradit Herodotus lib. IV, etsi Deos habeant complures, præcipuè tamen ab iis coli Martem, equum ei sacrificare, Dei symbolum esse ferreum acinacen. Hunc adorari à Scythis, & inter eos à Sauromatis, scribit Clemens Alex. Admonitione ad Gentes, atque auctores ejus laudat Eudoxum lib. II de Ambitu, & Icesium in opere de Mysteriis. Per hunc jurare Scythas, legas apud Lucianum in Jove tragœdo. Est & Pomponii Melæ lib. II, cap. I: *Mars omnium Deus: ei pro simulachris enses, & tentoria dedicant, hominesque pro simulachris enses colunt.* Idem quoque de Alanis legas apud Ammianum libro XXXI: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum: nec tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest: sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus: eumque ut Martem, regionum, quas circumeunt præsulem, verecundiùs colunt.* Etiam de Scythis similiter Solinus cap. XX. Arnobius lib. VI, Priscus Sophista in Excerptis Legationum a, ex Prisco Jornandes in Historia Gothica. Et convenit illud de Danis apud M. Adamum Bremensem cap. XXX: *Cæsari miserant gladium, videlicet capulo tenus aureum, & alia multa: pacem firmam, ritu gentis, per arma juraverunt.*

a *Pag. 50.*

Apud Maximum Tyrium serm. XXXVIII legere est, quomodo de Pœonibus Thraciæ populo ad Rhodopen montem, & fluvium Strymonem pro Solis simulacro esse iis discum brevem longæ perticæ affixum. Nempe quia Sol figuram habet disci.

Antiquissimum Germaniæ gentibus numen fuit Herthus, vel potiùs Hertha, de cujus etymo diximus lib. I, cap. LXII. Idem fuisse videtur ac Phrygibus Cybele: nempe mater Deûm: sed Cybeles simulachrum constat fuisse tum lapidem informem, tum mulierem capite turrito, sceptrum manu tenentem incidentem, currui cui leones jungerentur. At quale fuerit Herthæ simulachrum, soli erat cognitum sacerdoti, quia vehiculo continebatur veste contecto: nec contingere Deam alteri licebat. Nec Hertæ currum subibant leones, sed boves feminæ; quo significabatur terræ fertilitas. Nam bos agriculturæ est symbolum: de quo satis dictum lib. I, cap. XXIX. Eorum quæ de Hertha memoravimus, non meliorem possumus dare sponsorem, quàm Tacitum libro de moribus Germanorum; ubi sic scribit: *Reudingi deinde, & Eudoses, & Suardones, & Nuithones, fluminibus, aut silvis, muniuntur. Nec quicquam notabile in singulis, nisi, quòd in commune Herthum, id est, terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur. Est in insula Oceani Castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum, attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bubus feminis multa cum veneratione prosequitur: Læti tunc dies, festa loca, quæcumque adventu, hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt, clausum omne ferrum: pax, & quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium deam templo reddat. Mox vehiculum, & vestes, & si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. Servi ministrant, quos statim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantum perituri vident. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur.*

Suspicatur Henricus Spelmannus in Glossario suo b, ingentia illa saxa, quæ in planicie Salisburiensi conspiciuntur, Herthi, sive Herthæ potiùs templum indicare. *Cùm enim*, inquit, *terra orbis sit, & in aëre pendens: hæc ipsa rudera orbicularis templi vestigium præferunt, saxis aliis ita aliis impositis, ut pendere quædam magis videantur, quàm suffulciri: atque inde* Stone-heng, *id est, saxa pensilia, appellari.*

b *Voce Herthus & Herthum.*

Fream libertatis præsidem, uxorem Wodani habitam, ait Paullus Warnefridus lib. I de gestis Longobard. cap. VIII. Wodanus autem creditur Mercurius: Frea, Venus quod & Germanica nomina, *wodens-dag*, & *frei-dag* testantur.

Veneris simulachrum apud Saxonas quale fuerit, memorat his verbis Lilius Gyraldus in Historia Deorum syntagmate XIII c: *Sanè fanum in Saxonia fuit, ubi tale Veneris simulachrum in Saxonum historiis fuisse legi. Stabat dea in curru nuda, myrto capite cincta, ardentem facem pectore, dextrâ mundi figuram, sinistrâ mala aurea tria ferebat. post erant nudæ Gratiæ, nexis manibus poma gestantes, aversis invicem vultibus dona conferentes Jugales quadrigæ aderant, gemini cygni, totidemque columbæ.*

c *P. 372. edit Basil. an. 1580.*

Fortasse eadem *Eoster* fuit veterum Saxonum Dea, cui mense Aprili sacrificabant: unde (ut Beda d ait) is mensis *eoster-monath*, h. e. *ooster-maend* nominatus, ut *ooster-dag* hodieque dies festi Paschalis, ac Anglis quo-

d *Lib. de temporibus.*

que *eoster* quia fere in eum incidit mensem. Sanè Romanis etiam Aprilis Veneri sacer: ut suo loco diximus.

Germanis etiam religiosissimè culta fuit dea Cisa, sive Ziza. Sed hoc tempore non modò de effigie ejus nihil dicere habeo; verùm ne illud quidem, utrum naturale, an animale fuerit numen. Ab eo nomen, esse datum urbi Cisaræ, seu Zizaræ in Noricis finibus, legas in fragmento illo, quòd pro Vellejano Wolfangus Lazius venditavit lib. I Commentariorum, cap. VIII; cùm revera sit ex Chronicis Conradi à Lichtenaw, Abbatis Urspergensis ad annum CIↃ C LXVII.

Saxonum Crodus, sive Crodo, non alius videtur, quàm Græcorum κρόνος, sive Latinorum Saturnus. Cujusmodi ejus effigies fuerit, dictum nobis lib. III, cap. XXXIII.

Marti à Scythis asino sacra fiebant: ut est apud Arnobium lib. IV. Imò non solum Marti, sed & Jovi, ac Bellonæ; quin & Plutoni eo sacra fiebant à Bohemis; ut dictum lib. II, cap. XXXIII. Gothi sacrificabant homines Diis: Euodius T. Episcopus sermone de Antonio I.

Borussis, & Samogithis (uti & Calecutensibus) serpentes, si non ut Dii, saltem ut Deorum symbola colebantur: sicut ostendimus lib. IV, cap. LXIV. Quid mirum? quando serpens in nulla non gente, seu Græca, seu barbara, sacer fuit. Sanè in gentium mysteriis fuisse, satis ex Justino Martyre, Clemente Alexandrino, Julio Firmico, atque aliis, constat: Nec uni numini dicatus: ut ex Artemidoro cognoscemus, Jovi, Soli, Cereri, Proserpinæ, Æsculapio, & Heroibus. Usque adeo feliciter diabolo successit, ut qua specie primis illuserat parentibus, eâ deinceps quoque gentes omnes à veri Dei cultu avocaret.

Etiam numen Germanis colebatur in statua, quæ dicebatur *Ermensul*, vel *Irmensul*, vel *Hirmensul*. Ac posterior quidem vocabuli ejus pars est *sul*, vel *suyl*, hoc est, columna: prior autem quid significetur, non ita est apertum. Plerique censent *ermen*, *irmen*, vel *hirmen* non aliud esse, quàm Græcum Ἑρμῆν, h. e. Mercurium. Sed si ex vocabuli affinitate judicandum, possit videri esse statua fortissimi Germanorum Imperatoris Arminii, qui Germanis *Herman*. Diximus de isto etiam lib. I, cap. XXXVII, & lib. II, cap. XXXII. Quare nunc solùm adferam verba Sebastiani Munsteri, qui de Saxonibus agens, necdum Christianâ religione imbutis, sic illam numinis statuam describit lib. III Cosmographiæ, cap. CCCCXXXIII *Merspurgi enim fanum, & idolum, quod Irmensul appellavere, coluerunt. Eresberg dictus est mons, in quo fanum illud stabat. Quidam interpretantur Mercurii statuam: is enim Hermes dictus est. Sed obtinuit Martis honor, ut nunc Mersborg vocitetur. Nonnulli Irmensul interpretantur statuam publicam. Conjici permittitur, dictam Idermansul, quasi commune profugium, & asylum omnium, & Martem communem, qui in prælio diu vagatur incertus, cujus in dextera signum miluare nostri vexillum vocant, præferens rosam, cujus breve momentum, & facilis ortus, & interitus; ita eventus præliorum. In sinistra libram expandit, dubiam pugnantium sortem facile huc aut illuc inclinantem. Pectus inerme ursum præferebat, interritum bellatorum animum insinuans. In clypeo leo, qui bestiis imperitat, invictum ad fortia facta impetum monstrat, floribus consito campo, in quo stabat, quòd nihil jucundius videri solet fortibus, quam in acie virtutem ostendere.*

Postremò: de Theologia symbolica vide Julium Cæsarem Capaeium in Historia Neapolitana Tom. I, Parte I, cap. XIV, pag. 181, & seqq. Multum quoque proderit G. Gualterus in Antiquis Siciliæ Tabulis. De symbolis Deorum non pauca Clemens habet admonitione ad Gentes: ut pag. 28, & passim. Artemidorus ex symbolis somnia exponit. Deorum imagines, ac descriptiones vide lib. 5, 6, 7. Ἀνθολογίας. Qui Dii singulis mensibus præpositi, recenset Petrus Crinitus lib. VIII, cap. VIII. De animalibus Diis sacris multa passim Ælianus de Anim. Animalia quæ cuique deo mactata: Sylvius in leges p. 99, 100, &c. vide & summatim p. 103 Animalia Diis sacra dicta ἀφιέρωτα; de quo Victorium adi Var. Lect. lib. XXVIII, cap. XXIV.

De simulachris aureis Deorum in regno Siam, & ut ea non pro Diis sed symbolis Deorum habeant, scripsit ad me amicissimus Colvius.

Atque hæc dicta sunto de cultu symbolico: qualem etiam illum statuarum primitus fuisse dicebatur; quia quæ è ligno, vel lapide similive materie constarent, non venerabantur ut Deos, sed ut divinæ bonitatis ac potentiæ signa. Sed paullatim, ut ostendimus, vulgi stupore magis gliscente, sæpe etiam accedente sacerdotum avaritia, ac dolo, qui prius erat symbolicus, proprius esse cultus cœpit.

FINIS LIBRI NONI ET ULTIMI.

INDEX

INDEX

Locupletissimus quatuor priorum librorum

DE ORIGINE AC PROGRESSU IDOLOLATRIÆ.

Numerus, paginam, littera *a*, columnam primam, *b*, secundam, designat.

A.

 existi-

C.

caput

Eadem

D.

E.

F.

frigidi

G.

glanis

I.

inulo-

K.

L.

Lucullea,

nari-

P.

pra-

Ros

Schi-

V.

ζῶς

INDEX

I N D E X

Locupletiſſimus quinque poſteriorum librorum

DE

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA,

ET

THEOLOGIA GENTILI.

Numerus, paginam, littera a, *columnam primam,* b *ſecundam deſignat.*

A.

B.

C.

Gen-

Bbbbbb

M.

Q.

R.

FINIS.

R. MO-

R. MOSIS MAIMONIDÆ

DE

IDOLOLATRIA

LIBER,

cum interpretatione Latina, & Notis,

DIONYSII VOSSII.

AMSTELODAMI,
Ex Typographia P. & J. BLAEV,
Proſtant apud JANSSONIO-WAESBERGIOS, BOOM,
à SOMEREN, & GOETHALS,
M DCC.

L E C T O R I

TYPOGRAPHUS.

Quem tibi denuo exhibemus R. Moysen Maimoniden de Idololatria agentem, à Dionysio olim Vossio ultra ætatem verè & communem sortem ad miraculum usque docto Juvene Latinitate donatus est, & Notis illustratus; primitusque ego anno 1642 *typis meis evulgavi. Quæ fuit occasio, voluptas atque incitamentum genitori Magno Gerardo Joanni Vossio, exiguo, ut tunc illustris vir loquebatur, libello præproperè erepti filii spiritum obsignandi, & eadem de materia scribendi; qui libellus, ut sunt divina ingenia tenuibus orsa principiis immensa tantum non præstantia & τὸν ἀρχέτυπον Deum imitantia, initio* IV*, tandem* IX *istos libros peperit: ita ut non inconcinnè opusculum hoc translatum & interpretatum Maimonidæ, matrem quis dixerit justi operis præcedentis de Idololatria. Æquum itaque censebam, ut quem sibi jure suo Commentariolus locum poscebat, hunc ei non inviderem, nec quidquam eorum quæ ad jucundam notitiam consanguinei operis facerent tibi subticerem. Quo juxtim fruere, & vale. E Typographeio meo Idibus Julii anno* 1668.

R. MOSIS MAIMONIDÆ DE IDOLOLATRIA LIBER,

cum interpretatione Latina & Notis DIONYSII VOSSII.

הלכות
עבודת ככבים ומזלות
וחקות הגוים
פרק ראשון

בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה וזו היתה טעותם: אמרו הואיל והאל ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויים הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך:

DISSERTATIONES de cultu ſtellarum ac planetarum, & ſtatutis gentium.

CAPUT I.

TEmporibus Enos graviſſime homines errarunt, & ſtupore obruti ſunt animi ſapientum illius ævi. Etiam ipſe Enos inter errantes erat. Hic autem fuit error eorum. Quandoquidem, inquiebant, Deus creavit ſtellas ac ſphæras iſtas ad regendum mundum, eaſque in ſublimi poſuit, & honoris participes fecit; & illis miniſtris utitur; merito profectò laudemus eas, atque extollamus, & honorem iis impertiamur. Atque hæc voluntas ipſius Dei benedicti eſt, ut magnificemus, ac veneremur, quemcumque ille evexit, & honore affecit: perinde ac Rex miniſtros ſuos honoratos vult; qui honor eſt ipſius Regis.

NOTÆ.

De Idololatria.] Hæc vis verborum, עבודת כוכבים ומזלות. quæ ſi κατὰ πόδα transferas, ſonent *cultus ſtellarum ac planetarum.* Sed quia corporum cœleſtium cultus principium idololatriæ fuiſſe creditur, ſolent eum Hebræi עכום appellare. Nec aliunde profectum, quod in Ægyptiorum Hieroglyphicis ſtellâ Deus exprimebatur. Ἀστὴρ, inquit Orus, παρ' Αἰγυπτίοις γραφόμενος, Θεὸν σημαίνει. Cauſam non addidit, alioqui in cæteris talium curioſus. Eſt autem ea, quam dixi. Fortaſſis eodem referendum, quod apud Romanos lamella ærea, ſtellæ in modum facta, loci inaugurati ſignum fuit; ut ex P. Servilio augure tradit Feſtus. Sed Hebræi idololatriam alias עבודה זרה *cultum extraneum*, nuncupare ſolent. Quo nomine Titulus Thalmudicus eſt, ex quo pleraque in hunc libellum Maimonides tranſtulit. Iſtud autem עכום non modo pro ipſa idololatria; ſed & pro idolo, delubro, cunctiſque eo pertinentibus uſurpatur. Unde infra Autor noſter cap. III. §. 9. המגפף עכום והמנשק לו. *Qui idolum amplectitur, & oſculatur.* ibid. §. 11. העושה עכום לעצמו *Faciens ſibi ipſi ſimulachrum.* Nimirum quia finis idoli eſt cultus. cap. VII. 23. עכום שיש לה מרחץ, *Delubrum, cui balneum eſt*, & paſſim aliis locis.

Temporibus Enos.] Nititur hæc opinio Geneſ. IV, 26. אז הוחל לקרא בשם יהוה, quæ Hebræorum plerique interpretantur, *tunc profanatum eſt in invocando nomine Domini.* Nec multum diverſa mente Arabs metaphraſtes, حينئذ بدأوا الناس ليميلوا من طاعة الله, *Tunc inceperunt homines recedere ab obedientia Dei.* Sed melius Scripturæ mentem adſecutus eſt Aquila, qui tranſtulit, τότε ἤρχθη τοῦ καλεῖσθαι ἐν ὀνόματι Κυρίου. Similiter paraphraſtes Chaldæus, (qui an Aquila, an alius ſit, jam non diſputo) habet, בכן ביומוהי חלו בני אנשא מלצלאה בשמא דיי. *Illis diebus inceperunt homines orare* (proprie reddas, *ab orando*) *in nomine Domini.* Mens ejus eſſe videtur, tunc publice preces dici cœpiſſe; aut homines ſtatis temporibus eas frequentaſſe. Ut locum non habeat id, quod objicit R. Levi ben Gerſon, S. Scripturam hic non loqui de cultu veri Dei; quippe quem jam antea Adam, Hebel, & Cain, invocaverint. Nimirum non diſtinxit inter publicas, & privatas preces. Quicquid eſt, non dubito mentem S. Scripturæ eſſe, Enoſi tempore, quo jam auctum humanum genus erat, publice cœtus convenire cœpiſſe, ad invocandum nomen

 Dei;

Dei; vel tum demum statis horis, nimirum diei initio, cumque cibus sumendus, vel nox inciperet, preces Deo suscipi solitas. Quin nec S. Scripturæ verba satis conveniunt opinioni eorum, qui ad idololatriam hæc trahunt. Quid enim hoc est, *Tunc profanatum est ad invocandum nomen Domini.* Ergone profanum orare Deum? Scio, dicere eos, tunc profanatum esse in invocando nomine Dei; illud tribuendo diis falsis. Verùm nihil hic Scriptura de diis falsis; quod tamen maxime addendum erat; ut recte contra R. Selomonem observat R. Elihezer Germanus in Maase a-sem, a כי לומר שהוחל לקרא דברים אחרים בשם ייי עיקר חסר. *Nam si dicas, profanatum esse in invocandis aliis rebus nomine Domini, ipsum fundamentum abest*: id est, abest in Mose mentio rerum, quas illi, ut deos, invocatas volunt. Quippe Iarchi dixerat, tunc herbis, & hominibus, divinitatem adscribi cœptam. Adde quod ipsa phrasis repugnare videtur. Potius enim בקרא, quam לקרא scribendum erat, si הוחל exponere liberet *profanatum est.* Idem locum habet, siquis provocet ad expositionem Davidis Kimchi, qui קרא hic pro nomine accipiens interpretatur: *Tunc profanata est invocatio nominis Domini.* Video tamen, viros quosdam eruditissimos, qui his annis scripsere, in illam opinionem transiisse. Quibus non accedo, cum Chaldæi verba חלו מלצלאה exponunt, *ut non orarent*: nam prorsus contrarium notant, & מלצלאה, an בצלאה scribas, eodem redit. Accedit, quod non videtur Spiritus Sanctus tam solicite tradituros fuisse, quo tempore abominandæ superstitiones cœperint; sed potius, quando homines publice Deum invocare orsi sint. Sane arbitror, utcumque se res habeat, non temere adeo Maimonidæ & Hebræorum cæteris, ex verbis, quæ ambigua esse ne ipsi quidem diffiteri possint, statuendum fuisse idololatriæ exordium. Sic quoque merito damnes, quod tam audacter Enosum, velut idololatriæ reum agit. Pie magis LXX senes, qui transtulerunt, οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, innuentes, sperasse Enochum, & videre cupiisse diem illum, quo divinum nomen publice celebraretur. Videntur autem LXX pro אז הוחל legisse הוא יחיל. A senibus non multum abit Nicolaus Lyra, quando ait, *Enos instructus à patre suo justo tantum profecit in cultu divino, ut adinvenerit quadam verba devota ad deprecandum Deum. Litera Hebraica sic habet: Tunc cœpit invocari nomen Domini. quod exponunt Hebræi de idololatria: quia, ut dicunt, tunc inceperunt homines attribuere nomen Dei creaturis; ut Soli, & Lunæ, & Idolis. Non tamen ab isto Enos, qui justus fuit, & devotus; sed à filiis Cain sibi contemporaneis, sicut supra dictum est de Iabel, & Tubal.* Quin & merito parum verisimile dixeris, Sethi, tam pii viri, filium, fuisse idololatram; cum posteri ejus in ipsa Scriptura בני אלהים *filii Dei*, vocentur. At Cain filios, ut ad prava plerumque hominum ingenium magis inclinat, credibile est parentum suorum fuisse exemplum secutos. Postremo, tametsi omnia istæc vera esse concederemus, nihilominus merito incuriæ Maimoniden argueris, quod idololatriam à temporibus diluvium prægressis repetens, eam post diluvium secundo cœpisse non cogitaverit, vel neglexerit scribere: cum illud vel maxime fuerit tradendum, quo tempore post κατακλυσμὸν cœperit. Quod Seruchi, vel Therachi ætate factum putatur.

Quandoquidem, inquiebant, stellas, & quas videmus sphæras.] Melius sane Maimonides idololatriam à cœlestium corporum cultu cœpisse statuit, quam Iarchi, qui homines primo & herbas cultas arbitratur. Etenim ad verba Genes. IV. 27. אז הוחל לקרא בשם יהוה, *Tunc incepit invocari nomen Domini*: ait, את שמות האדם ואת שמות הכוכבים בשמו של הקדוש ברוך הוא לעשותן ע״ז ולקרותן אלוהות, *in nominibus hominum, & plantarum, nomine Dei benedicti, ut ea haberentur idola, ac dii vocarentur.* Obiter nota, eruditissimum virum, quem ubi invitus dissentio, nihil attinet dicere, pro עשבים *herba* legisse עצבים, id est, *idola*; quod tamen in nulla editione reperio. Porro autorem nostrum pravæ religionis exortum superstitioni adscribere, mirum non est. Quippe si, ut ille voluit, temporibus Enosi idololatria cœpit, valde verisimile est, homines non potuisse tunc penitus ignaros esse veri Dei: de quo proculdubio multa à parentibus acceperant. Itaque potius peccaverint ἐθελοθρησκείᾳ, quam inscitia. Sed malim statuere, ignorantia eos peccavisse. Nimirum duo in errorem eos impulere; quod summum & ἀόρατον illum Deum nequaquam comprehenderent; quodque illi, qui ejus miracula a parentibus acceperant, eadem posteris tradere neglexerant. Unde statim deflexerunt ad cultum eorum, quæ eis videri poterant, & quorum beneficiis maxime juvarentur, Solis, Lunæ, cæterorumque id genus. Innuunt id satis verba Deuter. IV. 19. *Ne tollas oculos tuos versus cœlum, & adspicias Solem ac Lunam*, &c. quem ad locum recte R. Levi ben Gerson ait, הזכיר השמש תחלה כי פעולותיו יותר גלויות. *Primo Solis meminit, quia virtutes ejus maxime manifestæ sunt.* Quibus gemina sunt illa Cæsaris de Germanis: *Deorum numero eos solos ducunt, quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam.* Idololatriam à Chami posteris ortam, dubitandum non est; unde omnes uno ore Scriptores tradunt, primos Deorum cultum Ægyptios esse adeptos. Verè Lucianus libello de Syria Dea. Πρῶτοι μὲν ἀνθρώπων, τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, Αἰγύπτιοι λέγονται θεῶν τε ἐννοίην λαβεῖν, καὶ ἱερὰ εἵσασθαι, καὶ τεμένεα, καὶ πανηγύριας ἀποδέξαι. *Primi hominum, quos scimus, Ægyptii dicuntur & Deorum percepisse notitiam, & templa statuisse, & lucos, ac solemnes edidisse conventus.* Rationem & caussam primæ idololatriæ optime aperuit Diodorus Siculus, vir summa diligentia antiquitates gentium perscrutatus. Ait is libro I Bibliothecæ: Τοὺς ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν, καταπλαγέντας καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι θεοὺς ἀϊδίους τε καὶ πρώτους, τόν τε Ἥλιον καὶ Σελήνην, ὧν τὸν μὲν Ὄσιριν, τὴν δὲ Ἶσιν ὀνομάσαι. *Homines antiquissimos, mundum supra se contemplatos, nec absque stupore admiratos universi naturam, existimasse esse Deos æternos, ac primos, Solem, & Lunam; quorum illum Osirim, hanc Isim appellari.* Manifeste hæc docent, ignorantiam veri Dei, & divinitatem illis sideribus non aliam ob caussam attributam, quam quia plurimum ab iis boni hominibus proveniret. Vidit id quoque Prodicus Chius, qui ut apud Sextum Empiricum lib. VIII, cap. II, adversus Mathematicos est; affirmabat Solem, Lunam, cæteraque ὠφελοῦντα τὸν βίον, pro diis homines habuisse, διὰ τὴν ἀπ' αὐτῶν ὠφέλειαν, *ob utilitatem & adjumenta eorum*: & subdit, καθάπερ οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Νεῖλον: *quemadmodum Ægyptii Nilum.* Cujus fluminis ipsum nomen satis cultus caussam ostendit. Nam si Horo Niliaco fides est, *Noum* נו ab Ægyptiis vocabatur, id est *Novus*: nimirum quia inundatione sua agros eorum innovaret, ac fœcundos redderet. Idem quoque gentium maxime barbararum religio arguit; quas inter Americani ea imprimis colunt, quorum maximas esse vires in res naturales experiuntur. Vide, quæ fuse tradidit eruditus scriptor Josephus Acosta.

a *Maase Beseritb cap. 22.*

ב כיון שעלה דבר זה על לבם התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ולשבחן ולפאר בדברים ולהשתחוות למולן כדי להשיג רצון הבורא בדעתם הרשעה זה היה עיקר עבודת

§. II. Postquam adscendit hoc verbum in animos eorum, cœperunt ædificare sideribus templa, & sacrificare, ac laudare, & ornare ea verbis, seque coram iis incurvare, ut acquirerent benevolentiam Creatoris perversa sua opinione: idque

עבודת כ"ום וכך היו אומרים עובדיה היודעים
עיקרה לא שהן אומרים שאין שם אלוה אלא
כוכב : וזה הוא שירמיהו אומר מי לא ייראך
מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי הגוים
ובכל מלכותם מאין כמוך ובאחת יבערו ויסכלו
מוסר הבלים עץ הוא כלומר הכל יודעים שאתה
הוא לבדך אבל טעותם וכסילותם שמדמים שזה
ההבל רצונך היא :

que fundamentum fuit idololatriæ. Ita loquebantur cultores idolorum, qui intelligerent fundamentum ejus. Neque enim dictitabant, nullum esse Deum, præter stellas. Hoc illud est, quod ait Jeremias *a*, *Quis non metuat te Rex gentium, cùm in te conquiescat* (potentia) *cùm in omnibus sapientibus gentium, & omni regno ipsarum, nullus sit par tibi? Sed una obbrutescunt, & stolidi fiunt: eruditio vanitatum, ligni est.* Ac si diceret, omnes sciunt te solum esse; sed error & stultitia eorum est, quod existiment, hanc vanitatem, tuam esse voluntatem.

a cap. 10. 6.

Cœperunt ædificare sideribus templa.] Exposita origine idololatriæ, ad modum Autor transit. Primum cultum facit templa, sacrificia, hymnos, & adorationem. Vellem ordinis majorem paullo rationem habuisset. Nam simul cum religionis exordio templa esse ab hominibus exstructa, parum sane verisimile videtur. Simplicissimi mortalium simplicissimo quoque cultu usi sunt. Is fuit adoratio, quam Hebræi voce השתחויה designant. Modum exprimit Jobus cap. XXXI, comm. 26. *Si adspexi*, inquit, *Solem*, &c. *& applicata est manus mea ori meo.* Tradit, ni fallor, Herodotus, Orientis morem fuisse, ut æquales in occursu invicem osculum darent; qui inferiores essent, manum ejus, qui dignitate præstabat, oscularentur; qui humillimi, sese incurvarent. Hinc duplex ille cultus; maximus השתחויה id est, προσκύνησις, & minor, osculatio manus. Cultus proximus, aræ, non illæ arte exstructæ, sed naturales: nimirum loca edita. Unde Persæ, quos Herodotus lib. 1. cap. CXXXI, tradit, statuis: templis, aris caruisse, & eos irridere solitos, quicumque talia exstruerent: Ipsi inquit, νομίζουσι Διὶ μὲν ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὀρέων ἀναβαίνοντες, θυσίας ἔρδειν: *Solent, editissimis montium conscensis, Jovi hostias immolare.* Itaque maluissem, præmisisset Maimonides de montibus, collibusque, ac lucis. Veterum altaria fuere במות excelsa, seu montium vertices, unde & βωμοὺς Græci appellavere. Quia loca illa ab ipsis Diis quodammodo destinata cultui credebant. Ejus opinionis reliquias arguunt Americanorum mores, quos Acosta ait ipsos montes, & quidquid communem naturæ ordinem egreditur, venerari solitos. Hinc liquet, prima loca ad cultum fuisse montes; quibus nomen ipsum במות arguit, quo sanctimoniam eorum innuebant. Sane apud populos maxime barbaros, ubi religio vetus diutissimè viguit, potissimus in iis cultus. *Apud Naharvalos*, ait Tacitus, *antiquæ religionis lucus ostenditur.* Idem Annalium 1. *Lucis propinquis barbaræ aræ.* Apud Gallos quoque in lucis Druidæ docere solebant; quos templa habuisse non constat, aut si habuere, rara fuerunt. Cæsar certe tacet. Sed Plinii verba lib. XII, cap. 1. adscribere libet: *Arbores, ait, fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc Deo præcellentem arborem dicant. Nec magis auro fulgentia, atque ebore, simulachra, quam lucos & in iis silentia ipsa adoramus.*

ג ואחר שארכו הימים עמדו בבני האדם
נביאי שקר ואמרו שהאל צוה ואמר להם עבדו
כוכב פלוני או כל הכוכבים והקריבו לו ונסכו
לו כך וכך ובנו לו היכל ועשו צורתו כדי להשתחוו
לו כל העם הנשים והקטנים ושאר עם הארץ
ומודיע להם צורה שבדאה מלבו ואומר זו היא
צורת הכוכב פלוני שהודיעוהו בנבואתו :
והתחילו על דרך זו לעשות צורות בהיכלות
ותחת האילנות ובראשי ההרים ועל הגבעות
ומתקבצין ומשתחוים להם ואומרים לכל העם שזו
הצורה מטיבה ומריעה וראוי לעבדה וליראה
ממנה וכהניה אומרים להם שבעבודה זו תרבו
ותצליחו ועשו כך וכך ואל תעשו כך וכך :

§. III. Progressu autem temporis exstiterunt inter homines pseudoprophetæ, dictitantes, præceptum sibi atque imperatum à Deo, ut stellam hanc vel istam, quin & omnia sidera colerent, iis sacrificarent ac certo modo libarent, templumque iis exstruerent; tum etiam ut facerent simulachrum ejus, quod ab omnibus, mulieribus quoque ac pavulis, & reliquis terræ hominibus, adoraretur. Itaque & indicarunt illis figuram, quam ipsi commenti erant, dicentes, eam esse imaginem stellæ illius per prophetiam sibi revelatam. Tum agressi sunt homines facere simulachra in templis, & sub arboribus, in montium cacuminibus, & collibus. Dein congregati adorabant ea, universis indicantes, ab illis simulachris bona ac mala omnia provenire, & proinde summo jure coli, ac metui. Sacerdotes autem eorum ex illo cultu incrementa rerum, & prospera cuncta promittebant; præcipientes, quæ facerent, quibusque abstinerent.

Indicarunt illis figuram, quam ipsi commenti erant.] Hoc vere idolum est, juxta Origenem. Etenim ad decalogum distinguit inter imaginem, & idolum. Illud ait esse effigiem rei veræ, hoc fictæ. Sed magis placet distinctio Hebræorum, qui idolum ab imagine solo fine distinguunt: ut cultus idolum faciat. Itaque merito idola nuncupant tam ea, quibus res veræ, quam quibus falsæ repræsentantur. Alioqui quis non videat simulachra avium, serpentium, quadrupedum, quæ gentiles colebant, nequire idola vocari? quod absurdissimum est. Sapientes pro Deorum symbolis habuerint: at animæ plebeæ & pro ipsis numinibus coluere.

Facere simulachra in templis, sub arboribus.] Recte Maimonides, simulachra in templis non statim reposita, observavit. Nam ut de Syria Dea Lucianus, Τὸ μὲν παλαιὸν καὶ παρ' Αἰγυπτίοισι ἀξόανοι νηοὶ ἔσαν. *Antiquitus quidem etiam apud Ægyptios templa sine simulachris erant.* Apud Romanos quoque, teste Varrone apud Augustinum

Augustinum lib. IV de Civit. Dei, cap. XXXI, per annos amplius CLXX templa sine statuis fuere. De Germanis quoque sui temporis Tacitus, *Cohibere*, inquit, *parietibus Deos, atque in ullam humani oris speciem assimilare, nefas existimant.* Sed utrum statuæ prius, an templa, exstiterint, id vero disquiri possit. Herodotus in Euterpe cap. IV. quo loco de Ægyptiis agit, aras primo, exin statuas, postremo templa nominat: βωμούς τε, καὶ ἀγάλματα, καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας πρώτους. Et in ipsa S. Scriptura prius de תרפים Teraphim Labanis, quam de ullo fano, aut delubro legas. Accedit, quod post cultum siderum, quorum apud primos homines nulla simulachra fuisse crediderim, ex antiquis autoribus probare sit, superstitioni prima incrementa dedisse cippos & statuas in mortuorum honorem erectas. Unde libro, quem Sapientiam Salomonis vocant, XIV, 15, *Acerbo enim luctu vexatus pater, cum filii cito sublati imaginem fecisset; hominem tunc quidem mortuum, nunc vero ut Deum affecit honoribus, & subditis mysteria ac sacrificia tradidit. Deinde procedente tempore, invalescens hæc impia consuetudo tanquam lex custodita est, & tyrannorum præceptis cultus sculptilibus attributus est.* Hinc etiam illud, quod plurimis exemplis Clemens Alexandrinus: & Eusebius in præparatione Euangelica, demonstrant, prima templa ab hominibus circum sepulchra exstructa esse. Itaque verisimile videtur, statuas, quo nomine censendæ etiam sunt columnæ, & lapides in memoriam alicujus rei vel hominis erecti, multo ante templa exstitisse. Illud quoque probabile videtur, prius in lucis, quam in templis, simulachra posita. Quod ostendunt vel soli veterum Germanorum mores, quibus luci plurimi, & in iis statuæ fuere, cum templa iisdem vacarent.

Ab simulachris illis bona ac mala omnia.] Merito his verbis nititur, quia nihil ad religionem novam facilius, quam spes ac metus impellit. Unde Petronius: *Primus in orbe Deos fecit timor.* Hinc religio ipsa δεισιδαιμονία, & Deum aut, δαίμονα Rabbini יראה vocarunt. Sanhedrin cap. VII, §. 10. inducitur seductor istac formula alium ad idololatriam incitans יש יראה במקום פלוני כך אוכלת וכך שותה כך מטיבה כך מריעה, *Est Deus isto loco, cui talis cibus, talis potus offertur, à quo hæc vel ista bona exspectantur.*

ד והתחילו כוזבים אחרים לעמוד ולומר שהכוכב עצמו או הגלגל או המלאך דבר עמהם ואמר להם עבדוני בכך וכך והודיע להם דרך עבודתו ועשו כך ואל תעשו כך ופשט דבר זה בכל העולם לעבוד את הצורות בעבודות משונות זו מזו ולהקריב להם ולהשתחוות:

§. IV. Exorti deinde sunt alii impostores, qui ipsam sibi stellam, vel sphæram, aut angelum, locutum dicerent, ac præcepisse, ut hoc modo sese colerent, commonstrasse sibi rationem cultus sui, & quæ facienda, quæ fugienda essent. Tum diffusum est verbum illud per omnem mundum, ut colerent imagines, proprio quamque cultu, sacrificando, ac adorando.

Ipsam sibi stellam, aut sphæram.] Hæc fortassis ad sera magis tempora rejicienda sint. Nam figmenta illa de sermonibus cum diis non ante cœpisse crediderim, quam postquam jam homines coire cœperunt in communem societatem. Quibus in obsequio continendis, repertæ à rectoribus illæ superstitiones. Exemplum in Minoe habemus, qui in antro sese à Jove leges accipere fingebat. Itidem apud Romanos in Numa, cum Egeria nympha. Unde existimem, ritus ac varias cæremonias non tam religiosorum, quam politicorum hominum commenta fuisse. Quod probat satis Romana historia.

ה וכיון שארכו הימים נשתקע השם הנכבד והנורא מפי כל היקום כמדעתם ולא הכירוהו· ונמצאו כל עם הארץ והנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם ל להשתחוות לה ולעובדה ולהשבע בשמה· והחכמים שהיו בהם כגון כהניה וכיוצא בהן מדמים שאין שם אלוה אלא הכוכבים והגלגלים· שנעשו הצורות האלו בגללן ובדמותן· אבל צור העולמים לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודע אלא יחידים בעולם כגון חנוך ומתושלח נח שם ועבר· ועל דרך זו היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו·

§. V. Interjecta temporis periit Nomen venerabile ac terribile ex ore omnium hominum, & ex animis eorum, ita ut illud non agnoscerent. Jamque totum humanum genus, & mulieres, puerique, nihil sciebant, præter imagines è ligno aut lapide, ac templa lapidea, in queis didicerant à teneris, adorare, ac colere, & jurare per nomen illarum. Sapientes autem, qui inter eos erant, ut sacerdotes, aliique id genus, ne ipsi quidem rebantur, alium esse Deum, præter stellas ac sphæras, quarum caussa, ac similitudine simulachra illa facta erant. Sed potentem mundorum nullus mortalium norat, præter paucos aliquos in mundo, Henoch, Methusalec, Noach, Sem, & Heber. Atque hoc modo mundus incedebat volvebaturque, donec natus est columna mundi, Abraham parens noster.

Columna mundi.] Ita nuncupat Abrahamum, quia justis, velut columnis, mundus innititur: quippe quorum caussa mundus duret. Dein quia veram religionem docuit, & notitiam Dei, quam עמוד החכמות *columnam sapientiæ* vocat Auctor noster Halachot Jesode Tora cap. I.

ו כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו כי אי

§. VI. Postquam ablactatus est fortis ille, cœpit vacillare animus ejus, dum etiamnum parvus erat, & orsus est cogitare die ac noctu, cum admiratione, quomodo fieri posset, ut orbis hic assidue regeretur, sine rectore, aut quis eum circumageret,

אי אפשר שיסבב את עצמו ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר אלא מושקע באור כשדים בין עובדי ע״ז הטפשים ואביו ואמו וכל העם עובדי ע״ז והוא עובד עמהם ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבונתו הנכונה וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו וידע שכל העולם טועים ודבר שגרם להם לטעות זה שעובדים את הכוכבים ואת הצורות עד שאבד האמת מדעתם ובן ארבעים ושמונה שנה הכיר אברהם את בוראו :

ageret, quando sponte sua moveri nequiret. Neque erat ei doctor, aut ullus omnino, qui ei quidpiam indicaret: sed in Ur Chaldæorum submersus erat inter fatuos idololatras. Pater autem, ac mater ejus, omnisque populus, idola colebant, & ille una cum iis. Vacillabatque animus ejus, & magis magisque intelligere cœpit, donec deprehendit veritatem, perspectamque habuit justitiæ regulam, rectitudine intellectus sui. Itaque cognovit, esse Deum unum, gubernatorem orbis, qui cuncta creasset; neque in omnibus, quæ sunt, alium esse Deum præter illum. Advertit quoque, universum mundum errare, & caussam erroris esse, quod idolis serviissent, donec ex animis eorum veritas excessisset. Erat autem Abraham annorum octo & quadraginta, quando agnovit Creatorem suum.

Postquam ablactatus est fortis ille.] איתן Hebræi de Patriarchis Abrahamo, Isaaco, & Jacobo usurpant. Vox *fortem* proprie notat: sed & pro magno, & illustri homine ponitur. Unde David de Pomis נדיבים, & סריס, *Principes*, ac *illustres*, viri exponit. Hinc R. Elihezer mensem Tisri, sive Septembrem, 1 Reg. VIII, 2, ירח איתנים, *mensem fortium* vocari existimabat, quia eo nati essent tres Patriarchæ. Sed gaudeat ille conjectura suâ. Disputant porro Hebræi in Gemara Nedarim sub finem, quo ætatis anno Abraham Deum agnoverit. R. Laquis, anno ætatis tertio, alii octavo & XLVIII id factum allegant. At Maimonides noster has sententias conciliat. Nam initio hujus sectionis statuit, Abrahamum cum parvulus esset, cœpisse in majorum fide vacillare, & magis magisque suspectam habuisse idololatriam. Sed in fine sectionis docet, Abrahamum, annos natum XLVIII, in fide recta prorsus fuisse firmatum, ita ut deinceps soli vero Deo semper adhæserit. Sed alter etiam scrupulus eximendus. Quæstio enim est, cum Scriptura nusquam dicat, Abrahamum anno ætatis duodequinquagesimo rejecta penitus idololatria, solum verum Deum coluisse: unde id exsculpserint Rabbini? Non aliunde hoc melius discitur, quam ex R. Isaac Abravanel in Commentario Legis, sectione LEH LECHA: ubi tradit, siquis accurate tempora putaverit, eum comperturum, in annum Abrahami XLVIII incidere id tempus, quo in structura turris Babylonicæ facta est linguarum confusio. Quod grande miraculum ubi Abraham conspexerat, firma fide credidisse vero Deo, qui facit miracula solus. Utrum autem anno Abrahæ XLVIII linguarum contigerit confusio, non est hujus loci disputare. Sane multum ab eo abeunt Chronologorum alii. Verum ut non ἁπλῶς, ita ex Chronologica illâ Abravanelis hypothesi non infeliciter processerit argumentum.

Pater autem ac mater ejus.] Vetus opinio est, Tharam primum fuisse statuarum repertorem. Unde B. Epiphanius lib. I adversus hæreses, cap. 1, §. 6. Ἐντεῦθεν, inquit, γέγονεν ἀνδριαντοπλασία ἀπὸ πηλουργίας καὶ κεραμευτικῆς ἐπιστήμης, διὰ τοῦ Θάῤῥα τούτου τέχνης. *Ex eo tempore simulacra ex argilla, figlinoque opere reperta sunt, artifice Thara.* Subdit mox idem Pater, à condito mundo ad illud usque tempus, nullum filium vivo parente naturali morte extinctum: sed primum Aranem mortuum superstiti Tharæ luctus caussam dedisse. Indeque verba Scripturæ: *Et mortuus est Aran coram Thara patre suo, in terra nativitatis suæ.* Sed hoc ex traditionibus Hebræorum esse videtur: quæ plerumque futiles sunt: constat enim Lamechum ante Methusale aliquot annis obiisse.

Et ille una cum iis.] De hoc ambigunt veteres. Pro Maimonide videtur esse locus Josuæ XXIV. 2. *Trans flumen habitaverunt majores vestri, olim, Thara pater Abrahami, & pater Naboris, colueruntque deos alienos.* Ubi *coluerunt* ad omnes referri videtur. Quod tamen nonnulli ad solum Tharam referunt: & in his Augustinus lib. XVI de Civitate Dei, cap. XII, quem, exscripsit ad verbum Eucherius Lugdunens. lib. II. in Genes. cap. IX. *Apud Chaldæos, autem,* inquit, *jam tunc superstitiones impiæ prævalebant, quemadmodum per ceteras gentes. Una igitur Thare domus erat, de quo natus est Abraham, in qua unius veri Dei cultus, & quantum credibile est, in qua jam sola etiam Hebræa lingua remanserat: quamvis & ipse sicut jam manifestior Dei populus in Ægypto, ita in Mesopotamia servisse diis alienis, Jesu Nave narrante refertur; ceteris ex progenie illius Heber in linguas paullatim alias & in nationes alias diffluentibus. Proinde sicut per aquarum diluvium una domus Noe remanserat ad reparandum genus humanum: sic in diluvio multarum superstitionum per universum mundum, una remanserat domus Thare, in qua custodita est plantatio civitatis Dei.*

Sed crediderim ego, Augustinum, ut id sentiret, multùm adductum verbis Achioris Ammonitæ Judith. V. 7, 8, 9. quis ait, Israelitarum majores è Mesopotamia terra ejectos esse, quia nollent adorare Deos gentis. Verum potuit Achior falli; nec mihi ejus autoritas tanti sit, cum certum sit, Tharam idola coluisse; & minime è Mesopotamia ejectum. Augustini tamen verba ita interpretari liceat, conservatam civitatem Dei in domo Tharæ, id est, cum ceteri omnes patres, Semus, Arphaxadus, Heberus, mortui essent, in sola domo Tharæ mansisse cultum Dei. At non inde sequitur, dum illi viverent, nunquam Abrahamum idola coluisse. Verisimile est, saltem primis annis eum parentis mores secutum esse, & idola coluisse: postea auctu ætatis à majoribus, Semo, aliisque instructum, aliterve Dei providentia ad notitiam ejus adductum, nefarias superstitiones deseruisse.

ז כיון שהכיר וידע התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה ושיבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד

§. VII. Postquam accuratam ejus notitiam adeptus est, cœpit reddere responsa adversus habitatores Ur Chaldæorum, & disputare cum iis: *Nequaquam*, inquiebat, *in via veritatis vos ambulatis.* Confregit autem simulachra, & aggressus est ostendere populo, neminem colendum esse præter Deum

לעבוד אלא לאלוה העולם ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים. וראוי לאבד ולשבר כל הצורות כדי שלא יטעו בהן כל העם כמו אלו שהם מדמים שאין שם אלוה אלא אלו:

Deum mundi. Illum dignum esse, quem adorarent, ac sacrificiis & libationibus colerent, quo ab hominibus secuturis agnosceretur. Perdendas vero, & confringendas esse imagines omnes, ne per eas universus populus erraret, exemplo illorum, qui existimarent, nullum alium, præter eas, Deum esse.

Et disputare cum iis.] ערך דין Hebræis est *disputare, jure contendere, litem movere.* בעלי טרין *partes quæ contendunt.* at עורכי הדיינים *advocati.*

Confregit autem simulachra.] Fusius narratur in Beresith Rabba cap. XXXVIII. hunc fere in modum: Thare pater Abrahami idololatra vendebat imagines. Accidit, ut domo proficiscens curam rerum suarum relinqueret Abrahamo. Qui eorum, quotquot ad emendas imagines accesserant, de ætate sua quemque interrogavit: postquam hic XL., ille L se annorum esse affirmasset: *Quid ergo*, inquit, *ejus ætatis homines unius diei statuam veneramini?* Cæteros inter & mulier accessit, patinam farinæ adferens, quam idolis se oblatum venisse dictitabat. Abraham, recepta patina, securim arripiens, omnes imagines confregit, excepta maxima, cujus manui ferrum inseruit. Reversus parens, & spectaculi novitate commotus, de re tota Abrahamum percunctatur. Et ille, delata, inquit, huc patina cum farina erat, ortaque inter statuas contentione, quænam ex omnibus apposito cibo vesceretur, maxima securim arripiens cæteras confregit. Indignabundus Thare, quærere, an ludibrio se Abraham haberet. quippe nullum statuis sensum esse. Subjecit Abrahamus, attende, quid ipse dicas. Quibus verbis auditis, protinus eum parens ad Regem Nimrod detulit; à quo post varias disputationes in ignem conjectus, & ab angelo Gabriele exemtus est. Atque huc referunt illud Scripturæ: *Ego sum Dominus, qui te exemi ex* אור *Ur*, seu *igne Chaldæorum.*

ח כיון שגבר עליהם בראיותיו בקש המלך להרגו ונעשה לו נס ויצא לחרן והתחיל לעמוד ולקרא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר וממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא שנאמר ויקרא אם אברם בשם ה' אל עולם:

§. VIII. Valescentibus apud eos argumentis illius, studuit eum Rex occidere. Sed ipse, miraculo sibi divinitus facto, abiit in Haran, ibique consistens, cœpit palam loqui apud omnes homines, & ostendere, quomodo esset unus totius mundi Deus colendus. Ibatque prædicans, & populum congregans, de urbe ad urbem, & de regno in regnum, donec attigit terram Kenahan. Prædicabat autem id, quod dictum est, *a Et vocavit ibi* a Gen. 11.
Abraham in nomine Domini Dei mundi. 33.

Signo sibi divinitus facto.] Intelligit miraculosam liberationem ex igne, in quem à Chaldæis dicitur conjectus. Qua de re sic Hieronymus Quæstionibus Hebraicis in Genesin: *Pro eo quod legimus, in regione Chaldeorum, in Hebræo habetur* אור כשדים, *ur Chasdim.*, *id est, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi, ex hac occasione, istiusmodi fabulam. Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit.* Nempe אור vox ambigua est, ac nunc commune, sive, ut Grammaticorum filii loquuntur, appellativum est, & *ignem* notat; nunc proprium est, & Chaldaicæ civitatis nomen: cui ipsi hoc nomen inditum Hebræi putant, quia istic, ex Beli sive Nimrodi instituto, ignis pro Deo coleretur: ad quam ambiguitatem evitandam, interpretes Græci non solum in Genesi, sed etiam Nehemiæ IX. 7. pro *Ur*, *χώραν* dicere maluerunt. Porro Abrahamum in ignem esse conjectum, quia eum nollet adorare, communis Hebræorum opinio est. Complures adducerem testes, nisi abunde id liqueret ex Manassis Ben-Israel, viri in omni Hebræorum eruditione versatissimi, Conciliatore, ex Hispanico sermone ante menses paucos Latinè à nobis reddito. Vide eum in Genesin quæstione XL.

Ibatque prædicans.] קרא *clamare, vociferari, publice profiteri ac prædicare.*

Vocavit ibi Abraham.] Mens Maimonidæ est, Abrahami conciones nihil aliud annuntiasse, quam Deum creatorem mundi. Cui consentanea hæc Josephi lib. I Antiquit. cap. VIII: Πρῶτος οὖν τολμᾷ Θεὸν ἀποφήνασθαι δημιουργὸν τῶν ὅλων ἕνα. *Primus igitur ausus est ostendere unum Deum omnium opificem.* In eandem fere mentem Gerundensis ad hunc locum Genes. הודיע לבריות סוד הנהגת העולם כללו, *indicavit hominibus secretum gubernationis mundi totius.* Clarius Bahie ad eundem locum: מכני שאנשי דורו היו מיחסים הנהגת העולם אל הכוכבים והמזלות והוא היה מדריכם בדרך האמת ומודיע אמונת היחוד שהוא אל העולם. *Quia homines ævi illius adscribebant stellis ac planetis gubernationem mundi, ille reducebat eos in viam veritatis, indicans eis unicum rectorem, nimirum Deum mundi.*

ט וכיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירהו לדרך האמת עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים והודיעו ליצחק בנו וישב יצחק מלמד ומזהיר ויצחק הודיעו ליעקב ומינהו ללמד וישב מלמד ומחזיק כל הנלוים אליו ויעקב אבינו למד בניו כלם

§. IX. Postquam autem collectus ad eum populus interrogavit eum de verbis ipsius: indicavit unicuique opinionem suam, donec reduceret eos in viam veritatis; atque ita congregata ad eum sunt millia innumera. Illi erant viri domus Abrahami. Infixitque animis eorum magnum hoc fundamentum; composuitque libros de eo, & filio suo Isaac indicium ejus fecit. Isaac porro significavit illud Jacobo, & eum his docendis præfecit. Seditque Jacob illud docens, & confirmans, quotquot sese ei adjungerent. At pater noster Jacob erudiit quidem

כלם והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בישיבה ללמד דרך השם ולשמור מצות אברהם. וצוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה כדי שלא ישתכח הלמוד:

dem in eo omnes filios suos: Levi tamen disparatum à cæteris caput posuit, ac collocavit eum in gymnasio ad docendam viam Dei, & custodienda præcepta Abrahami. Præcepit autem filiis, ne à Levi doctore suo deficerent, ac sic in oblivionem doctrina veniret.

Illi erant viri domus Abrahami.] Respicit ad Genes. XVII. 27. וכל אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף מאת בן נכר נמלו אתו. id est: *Et omnes viri domus Abrahami, natus domi, & emtus pecunia ex alienigena, circumcisi sunt cum eo.* Quo loco per אנשי ביתו intelligit conversos ab Abrahamo, quos *Abrahamitas*, ut ab Isaco *Isacidas*, vetustas nuncupavit. Unde Epiphan. lib. I. adversf. hæres. cap. I. καὶ ἐκαλεῖτο τότε τὸ γένος τῶν θεοσεβῶν Ἀβραμιαῖοι τε καὶ Ἰσσακῖοι. *Appellabantur tunc pii omnes Abramitæ, & Isacidæ.* Atqui si per אנשי ביתו conversi intelligerentur, oportuerat non ילד, sed וילד cum ו disjunctivo in S. Scriptura legi: nunc ו illo absente, quibus videat, primo loqui eum universe de omnibus, qui in familia Abrahami essent; dein descendere ad partes: ut sensum commodissime exprimere liceat, omnes domestici ejus, tam vernæ, quam emtitii servi. Etiam Genes. XIV. 14. per חניכי Abrahami intelligi volunt Hebræi eos, quos ille in pietate erudiverat. Quomodo vox illa usurpatur Proverb. XXII. 6. חנך לנער *Erudi puerum*, &c.

Magnum hoc fundamentum.] Similiter Autor noster Tractatu Jesode Tora cap. I. יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא. *Fundamentum fundamentorum & columna sapientiæ est, scire quod est ens aliquod primum, existere faciens omnia existentia.* Et cap. eod. inquit, is qui plures esse Deos credit, quam unum, כופר בעיקר שזה העיקר הגדול שהכל תלוי בו, *negat fundamentum maximum, à quo cuncta pendent.*

Composuitque libros de eo.] Nimirum ספר היצירה, *librum creationis*: qui hodieque, si inscriptioni credere fas, exstat. Mirum, non inter Canonicos S. Scripturæ libros eum thesaurum à Cabalistis reponi: quippe per quem sese miracula quoque facere posse asserant. Vide Gemaram Sanhedrin cap. VII. Alii auctorem ejus esse R. Aquibam volunt.

Collocavit eum in Gymnasio.] ישיבה Hebræis est מקום שיש שם מרביצי תורה ותלמידים רבים, *locus in quo sunt doctores legis & discipuli multi.* id est, Academia, aut gymnasium. Appellatio haud dubie orta ex more Orientis, ubi humi considentes hodieque docere, & audire solent; unde Arabibus sui مقامات *consessus*: à quibus Haririus nomen fecit celeberrimo operi, quod inscripsit مقامات الهرير *consessus Hariri.* Hinc ראש ישיבה & בעל הישיבה, doctor, quos etiam מרביצי תורה Hebræa vocant, phrasi ab eodem more deducta, quia *discumbere faciunt* (s. homines) *ad audiendam legem.* Quæ autem hic Maimonides tradit de doctrina Isaci & Jacobi, collegisse videtur ex Genes. XVIII. 9. ubi Deus ait, *Nam agnovi eum Abrahamum; ut quum præceperit filiis suis, & familiæ suæ post se, etiam observent viam Domini, exercendo justitiam & jus.*

י והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה' עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהם ולעבוד ע"ז כמותן חוץ משבט לוי שעמד במצות אבות ומעולם לא עבד שבט לוי עכ"ום וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרים בני יעקב לטעות העולם ותעייתן:

§. X. Et incedebat crescebatque verbum hoc inter filios Jacobi, & eos qui se illis adjungebant, adeo ut in mundo jam aliqua natio esset, quæ Deum nosceret; donec processere Israëli in Ægypto dies. Illic enim redierunt ad discendos illorum mores, & idola exemplo eorum colenda, excepta tribu Levi, quæ perseveravit in mandatis Patrum. Nec ullo tempore tribus Levi idolis serviit. Ita paullatim fundamentum, quod Abrahamus jecerat, sublatum, & Jacobi filii ad errores mundi relapsi sunt.

יא ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים ושלחו. כיון שנתנבא משה רבינו ובחר ה' ישראל לנחלה הכתירם במצוות. והודיעם דרך עבודתו ומה יהיה משפט עבודת כוכבים ומזלות וכל הטועים אחריהם:

§. XI. Cæterum Dominus, amore erga nos, dein ut servaret juramentum Abrahamo parenti nostro datum, Mosem magistrum nostrum principem fecit omnium Prophetarum, atque eum misit. Postquam autem prophetavit Moses, magister noster, elegit Deus Israelem hæreditatem sibi, eumque præceptis coronavit; edocuitque viam cultus sui, quodque futurum esset judicium idololatriæ, & omnium qui eos sequerentur.

Præceptis coronavit.] Frequens loquendi formula Hebræis. In lirke Aboth cap. IV. שלשה כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, *Tres coronæ sunt, corona legis, corona sacerdotii, & corona regni.* Hinc ipsam quoque legem coronam vocant, Tractatu eodem cap. I. בתגא חלף, *Qui coronæ servitio utitur, peribit.* Ita enim hæc transferenda, quæ perperam doctissimus Fagius verterat, *Quisquis proprii commodi gratia servit, sub corona peribit.* להשתמש non est *servire*, sed alterius servitio uti, quod recte Galli exprimunt, *se servir.* Mens dicti est, eum, qui ad proprium quæstum Lege ceu ministra utitur, periturum. Cur Lex תגא id est, corona vocetur, exponit Joseph Chaion in commentariis ad eum locum, כמו שמלך בשר ודם ישים בראשו עטרת זהב גדולה מלאה ספירים ותרשיש שוהם וישפה ושאר אבני חן לכבוד ולתפארת ככה האלוה ית' עטרת שלו היא התורה כי יקרה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, *Quemadmodum Rex mortalis imponit capiti suo coronam ex auro magnam, plenam sapphiris, beryllo, onyche, & jaspide, aliisque lapidibus pretiosis, ad ornatum & magnificentiam; ita Deo benedicto corona Lex est. Nam pretiosior est margaritis, nec ulla desideria æqualia sunt ei.* Mallem, exemplo Maimonidæ, Legem appellasset coronam non Dei, sed Israëlis.

פרק שני

עיקר הצווי בעבודה זרה שלא לעבוד אחד
מכל הברואים לא מלאך ולא גלגל
ולא כוכב ולא אחד מד׳ היסודות ולא אחד מכל
הנבראים מהן ואף עלפי שהעובד יודע שהשם
היא האלהים והוא עובד הנברא הזה על
דרך שעבד אנוש ואנשי דורו תחלה הרי זה
עובד ע״ז :

CAPUT II.

FUndamentum mandati de idololatria est, nequis serviat ulli rerum creatarum; non angelo, non sphæræ, non stellæ, non uni ex quatuor elementis, aut cuiquam quod ex iis compositum est. Quamquam autem is, qui ea colit, sciat illa non esse Deum, ac colat creaturam hanc quomodo coluit Enos, & illius coætanei; nihilominus est Idololatra.

Nequis serviat ulli rerum creatarum.] Definit autor idololatram, QUI CULTUM ULLI CREATURÆ EXHIBET: nimirum cultum non civilem, sed divinum. Nam verbi עבד natura apud Hebræos tam late extenditur, quam apud Græcos δουλεύειν & λατρεύειν: utrumque enim & generatim pro honore, etiam civili, & adstricta magis notione pro divino sumitur. Similis definitio Cypriani in exhor. ad Mart. *Tunc*, inquit, *idololatria committitur, cum divinus honor alteri datur*, & Gregor. Nazianz. orat. in nativitatem Christi: Τὸ πάντων ἔσχατον τῶν κακῶν καὶ πρῶτον, εἰδωλολατρείας, καὶ τῆς μεταθέσεως τῆς προσκυνήσεως, ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τὰ κτίσματα. *quod omnium malorum extremum ac primum est, idolorum cultu, ac translatione adorationis à Creatore ad creaturas.* Sed Maimonides sua definitione non tantum sese complecti ait eos, qui creaturis cultum exhibent ut Deo; verum & qui iis supplicant ut ministris Dei. Unde Tractatus Tesuba, seu de Pœnitentia cap. III. §. 12, & 13. recensens eos, quibus sors futuri seculi non est, inter cæteros ponit מינים. *deficentes à Lege*, seu apostatas; quorum quinque species facit. I *Qui negant Deum, aut ullum rectorem mundi esse.* II *Qui multos deos statuunt.* III *Qui Deum quidem esse credunt, sed eum sidus aliquod aut planetam esse arbitrantur.* IV *Qui negant solum esse primum & creatorem omnium.* V *Qui stellam colunt, ut sit* מליץ בינו ובין רבון העולמים, *interpres inter se & Dominum mundi.* Quo loco stellam posuit pro omni creatura, ut satis indicant verba, quæ hic profert. Hinc & Josephus Albus libro III in Icarim cap. XVIII. idololatriam primam eorum fuisse existimans, qui angelos & similes creaturas, ut sequestres inter se ac Deum coluissent; ait Deum, quando in Decalogo ait, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני *Non erunt tibi dii alieni ante faciem meam*; id voluisse, ne homines ullos ponerent sequestros, aut deprecatores inter se & ipsos. Quasi illud לפני *ante faciem meam* denotaret, qui faciem meam à vestra diriment, & velut mediatores sint.

Non angelo.] Distinguunt Hebræi hic, uti quoque videre est apud Josephum Album lib. II, cap. XXVIII, dictitantes, angelum proprie, hoc est, ratione sui ipsius, nequaquam colendum esse. at eundem coli impropriè posse, ubi personam Dei sustinet, aut potius in misso, personam mittentis: atque id Abrahami, Jehosuæ, aliorumque exemplis probant. Unde & ineffabile nomen Dei, nulli creaturæ communicandum, tribui angelo volunt, cum Dei personam gerit. Scilicet illud necessario statuendum erat Servatoris nostri divinitatem negantibus, quem angeli, & Jehovæ nomine in S. Scriptura passim appellari, tam fuse Patrum antiquissimi ostenderunt, & præ cæteris Justinus Martyr. Ita Genes. XVIII, 13, 14. Jehova non alius est, quam Christus: quippe quem ibi Abrahamus vocet judicem cœli & terræ. Nec quenquam sanioris mentis moverit κενεφύγετον illud Rabbinorum, qui tres quidem angelos à Deo missos ajunt, sed præter illos ipsum Abrahamo adstitisse Deum. Nam manifeste aliud evincunt verba Scripturæ. *Apparuit*, inquit, *porro ei Jehova in planitie Mamre, cum sederet ipse ad ostium tentorii sui, æstuante die. Cum enim sublatis oculis suis adspexisset, ecce tres viros sistentes se coram eo.* Priori commate indicatur visum ei Jehovam; altero modus quo visus sit, nimirum cum duobus viris. Commate autem 22 ejusdem cap. legas, viros illos Sodomam versus abiisse; Jehovam autem permansisse cum Abrahamo. Nimirum, ut cap. IX, X, I. declaratur, duo viri, seu angeli abierunt; Jehova, qui tertius, remansit. Quod si quartus Jehova erat, quærere velim, quonam abscesserit tertius ille angelus. Egregia sunt de hoc loco verba Joannis Cantacuzeni, quæ adscribere libet. Ait is Apolog. I contra Saracenos: Ποίαν ἔχει ἀπολογίαν, εἴτε Μωσῆς, ἢ ἕτερός τις τῶν ἁγίων μνησθεὶς ἀγγέλου, ὀνομάσειν αὐτὸν Κύριον ἢ κριτήν; τίς γάρ ἐστιν ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν ἢ Θεός; ἐπεὶ οὖν ἀναφαίνεται, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ οὐκ ἦν ὁ φανεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἄγγελος οὐκ ἦν δι' ἃς εἴπομεν αἰτίας, φαίνεται πάντως ἐξ ἀνάγκης, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐστι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. *Quid sibi verba volunt, quando Moses, vel Sanctorum alius quis, mentionem faciens angeli, eum Dominum nuncupat, vel Judicem? Nam quis alius omnem judicat terram quam Deus? Quandoquidem igitur conspicuum est, eum qui hominis instar apparuit, Deum vel patrem esse non posse: atque angelus non erat ob caussas quas diximus: necessario hoc consequitur atque elucet, fuisse eum Filium ac Sermonem, qui Deus est & homo.* Quod si omnino concederemus, posse angelum coli tanquam sustinentem personam Dei, quemadmodum in legato Regem veneramur; nullus tamen dixerit, legatum recte loqui, si dicat, sese ipsum Regem esse. Cum tamen Genes. XXXI. 13. ille, qui paullo ante angelus appellatus erat, dicat, *Ego sum Deus Bethelis, ubi unxisti statuam, ubi vovisti mihi votum.* Clare id ostendit, angeli nomine sæpe nuncupari, magnum illum novi fœderis angelum, & verum Deum, JESUM CHRISTUM. Nequis autem & illum, qui ei Bethele apparuit, putet angelum fuisse, clare habemus Gen. XXVIII. 12, 13: *Viditque in somnis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cælum: angelos quoque Dei adscendentes & descendentes per eam. Et Dominum innixum scala dicentem sibi, Ego sum Dominus Deus*, &c. Aperte Dominus ab angelis distinguitur: & tamen idem postea angelus appellatur; nimirum magni concilii Angelus. Hebræis vero refellendis quoque suffecerit locus Gen. XXXII. 30. Nam si angelus erat, non autem Deus, quicum luctatus est Jacobus: cur ait, *Facie ad faciem vidi Deum, & erepta est anima mea.* Non solebant ita loqui sancti illi Patres, nisi conspecto ipso Deo: unde exclamatio Jesaiæ VI. 5. *Hei mihi quod exscindor*, &c. Sed, quamvis omnium prope Patrum Ecclesiæ consensum secuti, in his aliisque id genus locis statuamus, Servatorem nomine angeli designari; non tamen negandum, aliis quoque angelis cultum exhibitum: cujus exemplum in Lotho habemus Gen. XIX. I. Verùm distinguere oportet inter cultum divinum & honorem civilem. Incurvatio illa seu προσκύνησις, quæ angelis exhibebatur, civilis honor erat, & orienti solitus: quippe quem Regibus quoque exhiberent: at adoratio soli Deo concessa. Ut proinde non opus sit recurrere ad eorum distinctionem, qui volunt, sub Lege licitam fuisse adorationem angelorum. Quod probandum erat. Et Hebræos fortassis, qui προσκύνησιν quoque ponunt inter quatuor

tuor cultus soli Deo debitos, illud quoque impulit, ut dicerent, angelum adorari posse, quando personam Dei sustineret, quod discrimen non poneret inter incurvationem religiosam, & quæ more humano exhibetur. In novo Fœdere unus hujus προσκυνήσεως meminit Joannes Apocalyps. XIX. 10. & XXII. 8. qui angelum adorare parabat, & prohibitus ab eo est. Sed illi facile occurritur, cum dici possit, dubitasse eum, utrum creatus ille angelus, an increatus esset. Vel dicendum, tantummodo civilem voluisse honorem exhibere; uti in veteri Testamento sæpius factum: sed eam angeli erga Apostolum fuisse dignationem, ut hunc quoque recusaret. Neque ignoro, viros quosdam eruditos existimare, impie quidem angelis honorem exhiberi religiosum, quandoquidem is uni conveniat Deo: stulte autem iis præstitum iri honorem civilem, quia nullum iis nobiscum sit commercium civile. Verum sane ut locum hæc habeant, quando non communicant nobiscum, uti profecto habent: aliter tamen statuendum, ubi ministros illos spiritus Deus ad hominem mittit, quo mandata ejus deferant. Quippe si homo homini loco illustri constituto civilem debeat honorem; quo pacto stultum sit, si cælestibus illis civibus, sive, ut vulgo loquimur, concivibus suis, ad aliqua communicanda cælitus missis, honorem deferat civilem?

ב ועניין זה הוא שהזהירה תורה עליו ואמרה ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש וגו' אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים כלומר שמא תשוט בעין לבך ותראה שאלו הן המנהיגים את העולם והם שחלק ה' אותם לכל העולם להיות חיים והוים ואינם נפסדים כמנהגו של עולם ותאמר שראוי להשתחוות להם ולעבדן· ובעניין הזה צוה ואמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם כלומר שלא תטעו בהרהור הלב לעבוד אלו להיות סרסור ביניכם ובין הבורא:

II. Atque hae de re admonens Lex dixit, *a Ne tollas oculos tuos versus cælum, & adspicias, &c. quem impertitus est Dominus Deus tuus omnibus gentibus:* ac si diceret, forte extenso oculo intellectus tui videbis, illos esse gubernatores mundi; eum ii sint, quos Deus impertitus est toti mundo: & quia viva ac generata, nec tamen curruptibilia sint, juxta naturam rerum mundanarum, dices adorandos eos ac colendos esse. Itaque super eo præcipiens Scriptura ait, *b Cavete ne seducatur cor vestrum.* quasi diceret, ne ita cogitationibus vestris seducamini ad cultum eorum, ut sint conciliatores inter vos & Creatorem.

a Deut. 4. 19.
b Ibid. 11. 17.

Ut sint conciliatores.] סרסור Rabbinis est proxeneta, aut conciliator: unde D. de Pomis exponit, וכן הקונה על יד סרסור הוא האמצעי בין הקונה והמוכר לעשות המקח, *ita qui emit per proxenetam, is est medius inter emtorem & venditorem ad faciendum contractum.* Ambigo, deducamne vocem à סרס *exscindere, tollere*, quia tollit controversias; an ab הסר, *removere.* Ratio etymologiæ eadem sit.

ג ספרים רבים חברו עובדי כו"ם בעבודתה היאך עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה· צונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור שנ' אל תפנו אל האלילים· ובעניין הזה נאמר ופן תדרוש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו שלא תשאל על דרך עבודתה היאך היא אע"פ שאין אתה עובדה שדבר זה גורם להפנות אחריה ולעשות כמו שהן עושין שנ' ואעשה כן גם אני: וכל הלאוין האלו בעניין אחד הן והוא שלא יפנה אחר ע"ז וכל הפונה אחריה בדרך שהוא עושה בו מעשה הרי זה לוקה:

III. Multos libros composuerunt idololatræ de cultu suo, quod sit fundamentum illius, quæ opera, & qui ritus. Cæterum præcepit nobis Deus benedictus, ne quidquam legeremus in libris istis; neque meditaremur in ea (idololatria) aut ulla re, quæ huc pertineat. Quin etiam considerare formam imaginis vetitum est. q. d. *Ne c defigas oculos tuos in idola.* Atque ideo dictum *d* est, *Ne forte inquiras in deos eorum, dicendo, quomodo coluerunt?* Ne roges de ratione colendi eos, etiamsi iis non servias; quia hoc te impellit, ut convertaris ad eos, ac facias, quemadmodum illa faciunt: quo respiciunt verba: *Et faciam sic quoque ego.* Omnia autem præcepta negativa sub hoc uno *comprehenduntur*; nimirum, ne quis se convertat ad stellas ac planetas. Quos qui attentius respicit, ita ut opus aliquod faciat, omnino vapulat.

c Levit. 19. 4.
d Deut. 12. 30.

Ne legeremus quidquam in iis libris.] Vide Sabat cap. XXIII. Et Sanhedrin cap. 11. §. 1. excluduntur à vita futura, qui legunt libros החיצונים *extraneos*; quod exponitur in Gemara מינים, id est, *atheos*, aut *hæreticos.* Sed restringenda sunt verba Maimonidæ. Infrà enim solos se privatos arcere satis ostendit, cum Senatum cuncta huc pertinentia scrutari jubet. Verba sunt cap. III. 2. שמפני זה הפסק צריכין ב"ד לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כו"ם עד שידעו שזו היא עבודתו. *Et hanc ob caussam necessarium est, Senatum scire cærimonias cultus cujusque ne lapidibus obruat idololatram, priusquam noverit, hunc esse cultum ipsius.*

Considerare formam imaginis vetitum est.] Nam, ut habet dictum Thalmudicum, אם פונה אתה אחריהם אתה עושה אותן אלהות. *Si respicis eos, facies illos Deos.* Nimirum, quia turpis adeo curiositas in malos plerumque fructus erumpit: & indignum est, hominem, creatum ad imaginem Dei, hujusmodi se vanitatibus occupare.

Ita ut opus aliquod faciat.] per מעשה intellige qualemcumque cultum; inclinationem, aut osculum: ut Jobi XXXI. 26. Et Sanhedrin VII. 6. המגפף והמנשק והמכבד והמרבץ והמרחיץ הסך והמלביש והמנעיל. *Qui amplectitur, osculatur, convertit, aquam effundit, lavat, ungit, vestit, calceat.* Adversatur autem hic autor opinioni isti in Sanhedrin, qua statuuntur rei, qui solis verbis idolo cultum exhibent. Vide infra cap. III. 56. Eximit tamen ipse casum unum eodem cap. §. 11.

ד ולא כ"ום בלבד הוא שאסור להפנות אחריה במחשבה אלא כל מחשב' שהיא גורם לו לאר' לעקור עיקר מעיקרי התור' מוזהרין אנו שלא להעלות' על לבנו ולא נסיח דעתנו לכך ונחשב ונמשך אחר הרהורי הלב מפני שדעתו של אדם קצרה ולא כל הבריות יכולין להשיג האמת על בוריו ואם ימשך כל אדם אחר מחשבות לבו נמצא מחריב את העולם לפי קוצר דעתו:

IV. Neque ad idola solum prohibemur convertere cogitationes nostras: sed insuper ab animo nostro qualemcunque cogitationem, impellere aptam ad aliquod caput è fundamentis legis convellendum, arcere ab animo monemur. Sed neque mentem eo transferemus, unde hujuscemodi cogitatio proveniret, ne ulterius trahamur à cogitationibus nostris. Siquidem judicium humanum parvum ac imbecille est: neque mortales universi adsequi possunt simplicem ac sinceram veritatem. Quod si unusquisque obsequatur cogitationibus suis, comperiemus destructum iri mundum ob intellectus ejus imbecillitatem.

ה כיצד פעמים יתור אחר עכ"ום ופעמים יחשב בייחוד הבורא שמא הוא שמא אינו מה למעלה ומה למטה מה לפנים ומה לאחור ופעמים בנבואה שמא היא אמת שמא היא אינה ופעמים בתורה שמא היא מן השמים שמא אינה ואינו יודע המדות שידין בהן עד שידע האמת על בוריו ונמצא יוצא לידי אפיקורסות:

V. Nempe aliquando scrutabitur idololatriam: aliquando de unitate Dei cogitabit, sitne creator, necne: quid sit supra, quid infra; quid ante, quid post. Aliquando etiam perpendet, verane sit prophetia, an minus. Nonnunquam item, utrum Lex de cœlo sit, an secus. Neque novit regulas, quibus dijudicanda ea sint, donec veritatem certo cognoscat; atque ita delabitur in dogma Epicureorum.

Qualemcumque cogitationem.] Antea de sola idololatria locutus Autor: nunc ad generale præceptum quarumvis impiarum cogitationum transgreditur: & ostendit, quam inutilibus meditamentis curiosi homines distineantur. Nimirum quid supra angelos, quid infra terram sit; quid ante mundum fuerit, quid post eum futurum sit. Quæ cum homines comprehendere nequeant, sæpe in ἀθεότητα, aut omnium rerum dubitationem incidunt.

Ita delabitur in dogma Epicureorum.] Epicureum triplicem facit Maimonides tractatu Tesuba cap. III. §. 14. האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם והמכחיש נבואתו של משה רבינו והאומר שאין הבורא יודע מעשי בני האדם. *Qui ait nullam prorsus prophetiam esse, nec scientiam, quæ pertingat a Creatore ad cor hominis; & qui abnegat prophetiam Mosis magistri nostri; quique ait Creatorem nescire actiones hominum.* Primo Epicureos facit eos, qui oracula ac vaticinia divina esse negant: itaque ab Epicureismo excludit gentilium illos, qui oraculis fidem habent. Quos ipsos tamen ejus culpæ damnat, cum Epicureum esse vult, quisquis negat prophetiam Mosis à Deo esse. Sed fallitur. Nam alioqui inter gentilem unum & alterum discrimen non sit. Nullus sane Senecam, qui solùm aureolum ejus de Providentia librum legerit, dixerit Epicureum. Tertium genus Maimonidæ vere id est, quod dicitur. Satis enim constat Epicurum, otii magistrum, ut eum Plinius appellat, quemadmodum animorum immortalitatem, ita Dei providentiam sustulisse.

ו ועל ענין זה הזהירה תורה ונאמר בה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים 'כלומ' לא ימשוך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה וידמה שמחשבתו משגת האמת כך אמרו חכמים אחרי לבבכם זו מינות ואחרי עיניכם זו זנות ולאו זה אף על פי שהוא גורם לאדם לטרוד מן העולם הבא אין בו מלקות:

VI. Super hac re monuit Lex, quando ait, a *Ne exploretis post cor vestrum, & post oculos vestros, post quæ scortamini.* Ac si diceret, ne sequatur unusquisque vestri intellectum suum, qui exiguus est; nec sibi persuadeat, cogitationibus suis assequi se veritatem posse. Sic dixerunt sapientes, *post cor vestrum*, est hæresis: *post oculos vestros*, est scortatio. Atque ob hoc negativum præceptum, tametsi caussa est, quod homo careat sorte futuri seculi, tamen nemo vapulat. a Num. 15 39.

Post cor vestrum, & post oculos vestros.] In proprie dicta scortatione locum habet illud, לבא ועינא תרי סרסורי דעבירה, *cor & oculi duo sunt proxenetæ transgressionis.* Primi capiuntur oculi: inde in corde exoritur appetitus sive concupiscentia: juxta illud poetæ:

—— *Oculi sunt in amore duces.*

Ἐκ τοῦ ὁρᾶν τὸ ἐρᾶν, ut est in veteri verbo. Sed Maimonides illud de corde restringit ad scortationem spiritualem, quam idololatriam dicimus.

Ob hoc negativum præceptum tametsi &c.] Sanhedrin cap. XI. I. legis, omni Israelitæ esse sortem לעולם הבא *futuri seculi*; sed sic ut hi excipiantur, האומר אין תחיית המתים ואין תורה מן השמים ואפיקורוס, *Qui negant in vitam revocandos esse mortuos, legem esse a cælo, & Epicureus.*

Tamen nemo vapulat.] Negativum aliquod præceptum transgressis, sex pœnæ erant; lapidatio, combustio, decollatio, strangulatio, verbera, & pecuniaria mulcta. de quibus fuse in Sanhedrin. Sed peccatorum, quæ sola mente committebantur, pœna Deo relinquebatur: quia nullus talium testis esse poterat.

ז מצות ע"ז כנגד כל המצות כולן היא שנ' וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות וכו' ומפי השמועה למדו שבע"ז הכתוב מדבר הא למדת שכל

VII. Præceptum de idololatria, quasi tanti ponderis est, ac reliqua omnia mandata. Unde, quando dicitur, b *Et quando errabitis, nec facietis omnia præcepta*, &c. ex traditione didicerunt, loqui Scripturam b Num. 15.22.

שכל המודה בע"ז כופר בכל התורה כולה ובכל הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם הראשון ועד סוף העולם שנ' מן היום אשר צוה ה' והלאה לדורותיכם· וכל הכופר בע"ז מודה בכל התורה כולה ובכל הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם ועד סוף העולם והיא עיקר כל המצות כולן·

pturam de idololatria. Ecce hic discis, eum qui idololatriam suscipit, negare totam Legem omnesque Prophetas, & quicquid mandatum Prophetis est à primo homine usque ad finem mundi. Nam dictum est *a*, *Ex quo die praecepit illa Jehova, & deinceps per generationes vestras.* Quisquis vero abnegat idololatriam, is confitetur totam Legem, omnesque Prophetas, & quicquid praeceptum est Prophetis ab Adamo usque ad finem mundi. Atque hoc fundamentum est omnium praeceptorum. *a ibid. 15. 23.*

Praeceptum de idololatria.] Quia idolorum cultus tollit veri Dei notitiam. Hinc noster in More Nebuchim lib. I. cap. XXVI. שונא seu *osorem Dei* proprie existimat idololatram vocari. Et Gerundensis ad verba Decalogi, *Visitans delicta patrum in filios*, &c. adversum solos idololatras prolata putat.

Quisquis vero abnegat idololatriam.] Mira consequentia; quo pacto omnes gentium philosophi, qui statuarum cultum irrideant, & invisibilem intelligant Deum, dicendi sint legem Mosis, & prophetarum oracula suscepisse. Non unus tamen sic sensisse videtur Maimonides: sed ex nostris etiam Justinus Martyr in Apologia utraque, ac Clemens Alexandrinus lib. V, VI, VII. Vide de ea dissertantem parentem meum Historiae Pelagianae lib. III. part. III, ad Thesin. XI.

ח ישראל שעבד ע"ס הרי היא כגוי לכל דבריו ואינו כישראל שעבר עבירה שיש בה סקילה· ומשומד לעכ"ום הרי הוא במשומד לכל התורה כולה· וכן האפיקורוס מישראל אינו כישראל לדבר מן הדברים ואין מקבלין אותם בתשובה לעולם שנ' כל באיה לא ישובון ולא ישגו ארחות חיים והמינים הם התרים אחר מחשבו' לבם בסכלות דברים שאמרנו עד שנמצאו עוברי' על גופי תור' להכעיס בשאט בנפש ביד רמה ואומרי' שאין בזה עון· ואסור לספר עמהן ולהשיב עליהן תשובה כלל שנ' אל תקרב אל פתח ביתה ומחשבת של מין לעכ"ום

VIII. Israelita idololatra est gentilis instar in omnibus quae agit; neque eo habetur loco, quo Israelita quispiam, qui delictum committit lapidatione puniendum. Nam qui convertitur ad idololatriam, deficit quasi à tota Lege. Sic etiam Israelitae, qui Epicurei sunt, nequaquam pro Israelitis habentur in ulla actione sua. Neque illi, quamvis poenitentes, unquam recipiuntur: q. d. *b Omnes qui venient ab ea, non revertentur, neque obtinebunt vias vitae.* Epicurei autem sunt, qui consulunt cogitationes animi sui, ignari earum, quas diximus, rerum, donec, transgressi potissima legis capita, offendant per contumaciam, ac superbiam; & dicant, nullum hac in re peccatum esse. Prohibitum autem est cum iis loqui, aut respondere, q. d. *ne c propinques ostio aedium illius:* & cogitationes eorum idololatriam spectant. *b Prov. 2. 19.* *c Ibid. 5. 8.*

Gentilis instar est.] Multa sunt praecepta, quae observari nequeunt à gentili, surdo, servo, stulto, aut infante. Israelitae autem משומד seu *apostatae* acta perinde habentur ac gentilis. Excipiunt tamen casum unum, si Israelita idololatra dederit קדושין seu *sponsalia*. Ea enim valida sunt, nec ab illo mulier discedere potest, nisi dato גט sive *repudii libello*.

Qui convertitur ad idololatriam, deficit.] מעבריין *apostatae* vocantur ab Autore Halacoth Tesuba cap. III. 17. מעבריין לכל התורה כגון החוזר לדתי עכ ום, *Transgressor totius legis est, qui deficit ad statuta idololatriae.*

Neque illos, quamvis poenitentes, unquam recipient.] Durum hoc & contra regulam charitatis, quae etiam tales ad poenitentiam invitandos docet. Tamen ne autoritate res careat, torquet huc verba Salomonis, quae non aliud volunt, quam nunquam eos redituros, aut alteram habituros vitam, qui in peccatis moriuntur. Sed cum Tractatu Tesuba cap. III. dicat Maimonides, alterius seculi felicitate fruituros Epicureos, si peccatorum poenitentia ducantur; distinguere in istis oportet. Illic enim Epicureos intelligit, qui ignorantia aut stoliditate labuntur. Hic vero tales, qui intelligentes verae religionis, deliberato, & odio veritatis à Deo recedunt: unde subdit בשאט בנפש ביד רמה id est, per contemtum & praefracto evertendae veritatis studio. Quale juxta complures est, quod peccatum in Spiritum sanctum appellatur. Tales igitur non admittendos ait. Credo, quia plerumque eos Deus deserit, ut quamvis simulent, nunquam tamen vera poenitentia ducantur. Facit huc, quod in Gemara Hagiga cap. III. traditur, Elisam Aher hominem praeclaris à natura dotibus ornatum, audivisse vocem hanc, *Revertimini filii perfidi, praeter Elisam Aher, quia novit Creatorem suum, & nihilominus praefracto studio rebellare nititur.*

ט כל המודה בעכ"ום שהיא אמת אף על פי שלא עבד' הרי זה מחרף ומגדף את השם הנכבד והנורא· ואחד העובד כו"ם ואחד המגדף את השם שנ' והנפש אשר תעשה ביד רמה מן האזרח ומן הגר את ה' הוא מגדף לפיכך תולין עובד ע"ז כמו שתולין את המגדף ושניהם

IX Quicumque confitetur idolorum cultum verum esse, etiamsi ipse idolis non serviat, certe ille abnegat & blasphemat nomen honorabile, ac formidabile. Tantundem autem est servire idolis, & abnegare Deum. Nam dictum est, *d Anima quae commiserit elata manu, sive ex indigenis, sive ex peregrinis; Jehovam blasphemat.* Ideoque suspendunt idololatram, quemadmodum suspendunt blasphemum, & uterque lapidibus obruitur. Hanc ob *d Num. 15. 30.*

 caussam

ושניהם נסקלין ומפני זה כללתי דין המגדף
בהלכות ע"ז שש' יהם כופרים בעיקר הם ואלו הן
דיני המגדף:

caussam etiam inclusi judicium blasphemi tractatui de idololatria, quia ambo illi negant fundamentum *Legis*. Hæc autem (quæ sequuntur) sunt judicia blasphemi.

Et uterque lapidibus obruitur.] Primo lapidibus obruebantur, tum suspendebantur. Hebræorum nonnulli omnes lapidatos suspendi ajunt; alii solum idololatram, & blasphemum. כל הנסקלין נתלין וחכמים אומרים אינו נתלה אלא המגדף והעובד ע"ז. *Omnes lapidati suspenduntur. Sapientes dicunt blasphemum tantum & idololatram suspendi.*

י אין המגדף חייב סקילה עד שיפרש את השם
המיוחד של ארבע אותיות שהוא אלף דלת נון
יוד ויברך אותו בשם מן השמות שאינם נמחקין
שנ' ונוקב שם ה'. על השם המיוחד חייב סקילה
ועל שאר הכנויין באזהרה. ויש מי שמפרש שאינו
חייב אלא על שם יוד הא ואו הא ואני אומר שעל
שניהם הוא נסקל. אזהרה של מגדף מניין שנ'
אלהים לא תקלל.

X. Blasphemus non est reus lapidationis, donec protulerit proprium illud nomen quatuor literarum, Aleph, Daleth, Nun, Jod, idque exsecratus sit nomine aliquo ex nominibus illis, quæ non delentur. q. d. *a Qui declarat nomen Domini.* Propter a Levit. 24. 18.
nomen illud proprium reus fit lapidationis, & reliqua attributa, in admonitione continentur. Est qui asserat, non teneri nisi propter nomen Jod, He, Vau, He: ego vero ajo propter utrumque lapidandum. Admonitio autem de blasphemo ubi exstat? in verbis, *b Deo non maledices.* b Exod. 23 16.

Blasphemus non est reus.] Ex Sanhedrin cap. VII. 7. Nomen המיוחד Maimonides vult esse אדני, quia eadem puncta habet, quæ tetragrammaton.

Ex nominibus, quæ non delentur.] Septem Hebræi ponunt, שדי, צבאות, יהוה, אדני, אלה, אלהים, אהיה: quorum si forte unum loco alieno scripserint, non eradunt, sed cultello exscindunt, & recondunt in capsulis, quas eo fine in synagogis habent. Id præceptum ajunt Deut. XII. 3. 4. quia נקב & *maledicere*, & *perforare* est: quomodo usurpatur II Reg. XII. 10.

Idque exsecratus sit.] ברך, quod proprie *benedicere*, ob εὐφημισμὸν, & veneratione Dei, usurpari volunt pro *maledicere*: uti I sive III. Reg. XXI. 10. & Jobi I. 5. idque recepto quoque gentilibus more, quibus religio erat in rebus sacris vocibus scævis uti: unde *alter* pro infausto. Festus, *Alter*, inquit, *& pro non bono ponitur, ut in auguriis: altera enim appellatur avis, quæ utique prospera non est: sic alter nonnunquam pro adverso dicitur & malo.* Sed fortassis verbi ברך ejusdem est natura, cujus Græcorum εὔχεσθαι, & *precari* Latinorum; quæ in utramque partem usurpantur. Sic רצה, quod αἰνῶς *velle*, pro *bene velle* ponitur, ut θέλειν, & *cupere.*

Est qui asserat.] Selomonem Jarchi designat, qui ad Levit. XXIV, 16, ait אינו חייב עד שיפרש את השם ולא שקלל בכנוי, *Non est reus, priusquam expresserit nomen; non autem qui maledixerit per attributum.* שם est tetragrammaton, quod שם המפורש vocant. כנוי *attributum*, seu ἐπίθετον est, cujusmodi קדוש apud Hebræos, apud Arabes رحيم aliaque id genus innumera. כנוי à כנה *denominare*, originis Arabicæ esse videtur, quamvis paululum deflexa significatione. Nam كنية illis est *prænomen*, ut ابو جعفر محمد بن جرير الطبري ubi quatuor more Arabum nomina habes: كنية seu prænomen à filio sumptum ابو جعفر *Abu Giafar*: id est, *pater Giafar.* اسم seu שם המפורש nomen ipsum محمد *Muhammed*: لقب *cognomen*, quod illi à patre sumunt, بن جرير *filius Giariri.* uti prænomen à filio, denique & نسبة quod à patria, aut gente الطبري *Tabarita.* Sed hæc obiter. Vide ad hunc locum eruditissimas Cochi notas ad Sanhed. IV, 5.

יא בכל יום ויום בודקין את העדים בכנוי
יכה יוסי את יוסי נגמר הדין מוציאין את כל אדם
לחוץ ושואלין את הגדול שבעדים ואומרים לו
אמור מה ששמעת בפירוש והוא אומר והדיינים
עומדים על רגליהם וקורעין ולא מאחין. והעד
השני אומר אף אני כמוהו שמעתי ואם היו
עדים רבים צריך כל אחד ואחד מהן לומר כזה
שמעתי:

XI. Singulis diebus examinabant testes mutato nomine. nempe, *Percutiat Jose Josen.* Perfecto judicio exire cæteros omnes jubent, & testium maximum interrogant, his verbis, *Dic aperte, quid audiveris.* Illo dicente, in pedes se judices erigebant, & vestem dilacerabant, nunquam resarciendam. Testium alter ajebat, *Idem, quod ille, & ego audivi.* Quod si complures forent testes, necessarium erat unumquemque ex illis dicere, *Eadem, quæ ille, audivi.*

Singulis diebus examinabant testes.] Sanhedr. IV. 5. Quo loco eruditiss. Cochus vertit, *Toto die.* Malim ex mente Maimonidæ, *singulis diebus.* בדק *explorare, pervestigare*, quid differat à דרש & חקר, vide nunquam satis laudatas Cochi notas ad eundem locum. Ratio judicii hujus in Sanhedrin fusius exponitur. Ante examen מאיימין את העדים terrorem testibus incutiebant, ne temere ex rumore, aut auditione aliqua, capitis quemquam accusarent. Quippe ajebant, serio se in omnia inquisituros. Sanhed. IV. 5. Quæstio ipsa sextuplex erat; de heptaëteride, anno, mense, die mensis, nomine diei, hora. ibid. V. I.

Mutato nomine, Percutiat Iose Iosen.] Nomen Juse adhibitum videtur, quia tetragrammati instar quadriliterum erat. Unde videre est, religionem gentis, non nisi timide adeo, & necessario in ipsis judiciis Dei nomen efferentis. Utinam indolis hujus partem hausissent ii, qui hodie temere, & in rebus putidissimis, Dei nomen toties usurpant.

In pedes se judices erigebant.] Ad testandum horrorem, & indignationem. Nisi forte venerationis caussa id fiebat, ad auditum nomen divinum. Quomodo legas Genes. XLIX. 33. Jacobum finitis mandatis & prolata benedictione pedes intra lectulum collegisse. Volunt enim He-

Hebræi, eum cum benediceret consedisse, demissis in terram pedibus; ut saltem sic honorem Deo exhiberet. Quod nescio, cur magnus Mercerus improbet. Similiter Gen. XLVII, 31. Josepho jurante, Jacob se incurvavisse dicitur: nimirum ad auditum nominis divini; ut placuit avo meo Fr. Junio. Numer. XXIII. 22. Bileam vaticinaturus ait, *Surge Balak*, eodem fine. Et Jud. III. 20. Eglon adsurrexit Ehudi de Deo locuturo.

Nunquam resarciendam.] nimirum ita, ut evanescerent vestigia rupturæ. Nam negligentius filo in unum contrahere labra rupturæ licebat, eaque vocabatur איחוי אלכסנדרי *resarcitio Alexandrina*: uti ad Sanhedr. annotat eruditiss. Cochus. Vide eum.

יב מגדף שחזר בו בתוך כדי דבור אינו כלום אלא כיון שגידף בעדים נסקל· מי שגידף את השם בשם עכ"ום קנאים פוגעי' בו והורגים אותו ואם לא הרגוהו קנאים ובא לבית דין אינו נסקל עד שיברך בשם מן השמות המיוחדין:

XII. Si blasphemus revocat verba, simulatque locutus est, nihil hoc eum juvat. Sed ubi blasphemiam dixerit, præsentibus testibus, lapidibus obruitur. Eum vero, qui Dominum execratus sit per nomen alicujus idoli, zelotæ, qui occurrerint, interficiunt: si non interfecerint eum zelotæ, & res ad Senatum venerit, non lapidabatur, priusquam Deum execratus esset uno ex propriis nominibus.

יג כל השומע ברכת השם חייב לקרוע ואפילו על ברכת הכנוי חייב לקרוע והוא שישמענה מישראל· אחד השומע מפיו ואחד השומע מפי השומע חייב לקרוע ורוקא ששמע מפי ישראל אבל השומע מפי הגוי אינו חייב לקרוע· ולא קרעו אליקים ושבנא אלא מפני שרבשקה ישראל משומד היה:

XIII. Quicumque blasphemiam divini nominis audit, lacerare vestem tenetur: ut & propter blasphemiam divini attributi: nimirum is, qui eam audit ex ore Israëlitæ. Perinde autem est, sive quis audiat ex ore blasphemi: an ex ore alterius, qui audivit. Nam lacerare tenetur, scilicet qui audit ex ore Israëlitæ: sed qui ex ore gentilis audit, non adigitur vestem dilacerare. Neque Eliakim & Sebna aliam ob caussam vestes discerpserunt, quam quia Rabsake Israëlita apostata erat.

Rabsake Israelita apostata erat.] Quare ergo Eliakim & Sebna vestes ruperunt? cum, ut supra §.8. hujus capitis dictum est, Israelita מהפך, aut משומד, sit instar gentilis in omnibus suis actionibus. An quia Israelita apostata aliquando cognovit Deum? sic videtur. Itaque cum autor hoc loco ait, ei lacerandas esse vestes, qui blasphemias alterius ex ore Israelitæ audit; intellige, tum Israelitam Deo vero adhærentem, tum qui ab eo defecit.

יד כל העדים והדיינים סומכין את ידיהם אחד אחד על ראש המגדף ואומרים לו דמך בראשך שאתה גרמת לך· ואין בכל הרוגי בית דין מי שסומכים עליו אלא מגדף בלבד שנאמר וסמכו כל השומעים את ידיהם:

XIV. Testium ac judicum unusquisque manus suas imponit capiti blasphemi, his verbis, *Sanguis tuus supra caput tuum: nam tu tibi ipsi hujus rei caussa es.* Neque inter omnes, qui à Senatu necabantur, ullus fuit, cui manus imponerentur, præter blasphemum. q. d. *Et* a *imponent omnes audientes manus suas.* a Levit. 24. 14.

פרק שלישי

כל העובד כו"ם ברצונו בזדון חייב כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל ואם עבר בשגגה מביא קרבן חטאת קבועה·

CAPUT III.

QUisquis idola sciens volensque colit, exscindendus est. Si testes adfuere, & admonitus est, lapidatur: si errore coluit, sacrificium expiationis determinatum offert.

Sacrificium expiationis determinatum.] Notum, in lege, pro diversa hominum sorte, quamvis ob idem peccatum, diversa fuisse sacrificia. Tale Hebræi vocant קרבן עולה ויורד *sacrificium adscendens, aut descendens*, id est, majus aut minus, pro fortuna cujusque. Eorum qui hæc offerre tenerentur, in Keretot cap. II. sex genera memorantur; leprosus, puerpera, qui inscius pejerat, qui falsum testimonium imprudens dicit, immundus qui inscitiâ aut sanctificatum comedit, aut sanctuarium intrat. At ejus, qui idololatria ignarus se polluisset, sacrificium appellabatur חטאת קבועה *expiatio stabilis* aut *determinata*. Omnia enim præcepta negativa in actu consistentia, uti exterminii aliquem reum faciunt, si sciens volens transgressus sit; ita, ubi per ignorantiam violantur, ad expiandum habent sacrificium determinatum; quod non remittitur aut augetur ob sortem alicujus: unde קרבן קבועה *sacrificium fixum* appellatur. Hujusmodi est, quod Levit. V. 18. præscribitur. Præcepta autem, quæ ad talia obligant, sunt numero XLIII.

ב עבודות הרבה קבעו עובדי כו"ם לכל צלם וצלם ולכל צורה וצורה ועבודת זה אינה כעבודת זה כגון פעור שעבודתו שיפער אדם עצמו לו ומרקולים

II. Complures colendi modos idololatræ præfiniverunt unicuique imagini ac simulachro; neque hujus cultus illius cultui similis est: uti Peor, quem colebant detegendo semet coram eo: & Mercurius, cujus

ומרקולים שעבודתו שיזרק לו אבנים או יסקל
מלפניו אבנים והרבה עבודות כגון אלו תקנו לשאר
צלמים׃ לפיכך הפוער עצמו למרקולים או זורק
אבן לפעור פטור עד שיעבוד אותו דרך עבודתו
שנאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם
ואעשה כן גם אני ׃ ומפני זה הענין צריכין ב״ד
לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כו״ם עד
שידעו שזו היא עבודתו׃ ואזהרה של עבודות אלו
וכיוצא בהן היא מה שכתוב ולא תעבדם ׃

cujus in eo cultus erat, quod lapides in eum conjectarent, vel coram eo spargerent. Varios id genus cultus cæteris etiam imaginibus assignarunt. Ideoque qui se coram Mercurio detegeret, lapidemve in Peor spargeret, liber erat, donec proprio ei cultu serviret. Ita dictum, *a Quomodo servierunt gentes istæ diis suis, ut ego sic faciam.* Ac propter ejusmodi, necessarium est Senatui scire modos colendi, ne lapidibus obruant idololatram, antequam iis constiterit, hunc esse ejus cultum. Atque de hoc cultus modo, & aliis id genus, admonitio extat in his verbis, *b Non servies eis.*

a Deut. 12. 30.

b Exod. 20. 5.

Uti Peor, quem colebant detegendo se coram eo.] Iarchi ad Num. xxv. 3. air, פורעין לפניו פי הטבעת ומוציאין רעי, *aperiebant coram eo anum, & stercus egerebant.* Hæc vulgaris est Rabbinorum omnium opinio. Quam probare neutiquam possum. Nam cui verisimile fiat, cuiquam Deorum talem exhibitum esse cultum: eoque nec etymon illud approbâro. Quanto sane aliter Romani! quos sordes ejusmodi à templis etiam removisse, vel fidem fecerit illud Persii:

Pingue duos angues: pueri sacer est locus. extra
Mejite.

Item apud Plutarchum, Χρύσιππος ἐν τῷ πέμπτῳ περὶ φύσεως λέγει. καλῶς μὲν ἀπαγορεύειν τὸν Ἡσίοδον εἰς ποταμοὺς ἢ κρήνας οὐρεῖν· ἔτι δὲ μᾶλλον ἀνεκτέον εἶναι τοῦτο τὸ πρὸς βωμὸν οὐρεῖν, ἢ ἀφίδρυμα θεοῦ. μὴ γὰρ εἶναι πρὸς λόγον, εἰ κύνες καὶ ὄνοι τοῦτο ποιοῦσι καὶ παιδάρια νήπια, μηδεμίαν ἐπιστροφὴν, μηδ᾽ ἐπιλογισμὸν ἔχοντα περὶ τῶν τοιούτων. *Pulchrè prohibet Hesiodus, nequis mejat in fluvium, aut fontem: ac magis etiam abstinendum ad aram, aut statuam numinis. Nec enim referre, si canes, aut asini hoc faciant, vel infantes, qui talia neutiquam attendunt, vel ad animum revocant.* Et nequis Orientales putet talium incuriosos fuisse, ex Herodoti lib. 1. & Strabonis xv, cognoscimus, Persas, quibus Aqua inter numina foret, sedulo cavisse, ne vel cibi tetrimentis, vel faccato illo corporis humore, aquas pollucrent. Nempe cogitabant, numen non minori honote dignum esse, quam regem: apud quem Persis ne despuere quidem licuit; ut idem Herodotus testis lib. 1. & Xenophon in primo Cyropæd. Quare difficillime adducar, ut credam, Orientales coram Baal Phegor solere alvum excernere. Sed facilius est falsam tefellere opinionem, quam veram invenite. Tentemus tamen. Quid si dicamus, פעור esse à פער, quod notat proprie *distendit os*: ut credamus, statuam ejus similem fuisse Phidiacæ Minervæ, quæ ote erat aperto: unde Tzetzes Chil. VIII, com. CXCIII:

Ἐποίησε τὸ ἄγαλμα ἀνεῳγὸς τὰ χείλη
Τοὺς μυξωτῆρας τε αὐτοῦ ἔχον ἀνεπτασμένους.
Fecit simulachrum labris apertis,
Ac naribus ejus diductis.

An potius statuendum, nomen inde traxisse, quod sacerdotes ejus carnem suam aperirent & secarent: ut Baalitæ faciunt 1 Reg. XVIII, 28. An, quod Scaligero placuit, verum numinis ejus nomen fuisse בעל רעם; hoc est, *dominus tonitruum*; quasi Jovem Tonantem dicas: sed Hebræos, cum præclarum Tonantis nomen indigne idolo tribui viderent, per contemtum nuncupasse, בעל פעור. hoc est, Deum crepitus ventris. Quod Græcis, οὐ βροντὰς, ἀλλὰ πορδάς. Sed potius, paterno more, premam in isto etiam veterum vestigia: qui existimant, *Baal Peor* dici à monte ejus nominis, ubi colebatur. Sane Baal Peor, sive Phegor, numen erat Moabitarum: & mons פעור erat in Moabitide: ut liquet ex Num. XXIII. 28. Ubi rex Moabitarum Balac assumpsisse dicitur Bileamum in jugum montis Phogor, sive Phegor, ut ibi sacrificaret. *Phegor* autem esse loci nomen, inter alios etiam Theodoreti sententia est in Psal. CV. sive Heb. CVI, 28. Gentilium vero numinum appellationes à loco desumi solere, apertius est, quam ut probato sit opus. Idem Theodoretus inibi ait, Baal Phegor credi Saturnum. Quomodo idem fuerit ac Moloch Ammonitarum, sive, ut aliis scribitur, Milcom, aut Melcom. B. Hieronymus non uno loco tradit, esse Priapum: quod si, Stoicorum more, de æthere aut Sole interpreteris, unde vis generatrix; probe cum iis conveniat, quæ diximus: sin populari more accipere placet; nomen ex eo erit, quia (ut putidum illud numen de se in Ithyphallicis ait epigrammatis) natura ei semper sit aperta, sive partibus illis, quæ haut honestè nominantur, apertis, pulso semper stet pudore. Video & eruditissimum virum per eum intelligere Jovem Stygium. Quod magis probarem, si Peor scriberetur non per ע, sed per ג. Nam פגר *cadaver*. At Pluto mortuis creditus præesse. Sed adfert pro se illud Psal. CV: *Et initiati sunt Baal Phegor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Ubi per mortuorum sacrificia idem intelligit victimas, quæ mortuorum gratia Jovi Stygio offerrentur. Verum magis mihi placet sententia Nicolai Lyrani, sic interpretantis, *Comederunt de carnibus animalium idolis immolatorum.* ut זבחי מתים non sint carnes, quæ pro mortuis offeruntur, sed carnes immolatæ, sive εἰδωλόθυτα: quod certe mihi valde placet, cum & Arabs eodem modo transtulerit ذبايح ميتة *sacrificia mortua*: Syrus דבחי דמיתי *sacrificia mortuorum*, ut Hebræus. Etiam Græci θυσίας νεκρῶν, & Chaldæus habet ניכסין מיתין *oblationem mortuorum.*

§. ead. Et *Mercurius, quem colunt spargendo in eum lapides.*] Unde Ἑρμαῖοι λόφοι, quorum volunt meminisse etiam Salomonem Proverb. XXV. 8. *Sicut qui mittit lapidem in acervum Mercurii*: ubi in Hebræo erat מרגמה, quod σφενδόνην Græci, interpretum recentiores *fundam*, aut *balistam* transtulere. Nicolaus Lyra videtur ignarus fuisse moris antiquitus usurpati, conjiciendi lapides in acervum. Nam verba Salomonis explicans; *id est*, inquit, *ad ædificandum templum in honorem hujus idoli.* Nisi forte novo prorsus exemplo, quod non puto, acervum lapidum nuncupat templum Mercurii. Sed nota res est, & jam multis tradita. De causis lapidum ad Mercuriales statuas conjectorum disserit Cornutus de natura deorum, & inter rationum cæteras hanc adfert, ὡς ἀποσημαινόμενος τὴν εἰς αὐτὸν τιμὴν, ἢ μηδὲν ἄλλο ἔχειν προσενεγκεῖν αὐτῷ, *velut significans ei, quo honore eum prosequatur, quasi nihil nunc occurrat, quod offerat.* Adi illum, si plura vis. Nomen מרקולים R. Tam 7. cap. Sanhedrin compositum vult ex מר & קלס hoc est, *loco infamiæ*: nam קולס *laudem* significat: idque vetum nomen erat idoli. Sed Sapientes ex קולס fecerunt קלס *infamia*, contemtu idoli; ut בעל זבוב *Beelzebub*, aliaque id genus, per ludibrium dicta sunt. מר autem significat *pro loco*; ut nomen hoc denotet, *pro laude est infamia.* Sed de his nimis multa.

Ibid. *Liber erat, donec proprio ei cultu serviret.*] Hinc Sanhedrin cap. v. §. 1, ubi quæstio in idololatram habetur,

tur, inquirendum dicitur לא עד עבד ובמה עבד *quem, & quo cultu, coluerit.* Apud Romanos lex ea fuit: *Sacerdotes, quæ quoique divo decora grataque sint hostiæ, providento.* Itaque alienâ hostiâ (id est, quæ non dicata sit illi Deo, cui offertur) nequaquam placari Deos, ait Plinius lib. VIII. cap. 45. *Notatum, vitulos ad aras humeris hominis allatos non fere litare; sicut nec claudicante, nec aliena hostia Deos placari, nec trahente se ab aris.* Contra morem erat, vitulos adferri; qui ducendi erant.

Ibid. *Ac propter ejusmodi necessarium est Senatui, scire modos colendi.*] In Gemara I. cap. Sanhedrin. אמר ר' ואמר אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בשבעים לשון &c. *Ait R. Jochanan, non adsciscis in Synedrium, nisi præstantes statura, sapientia, forma, senectute, magia, & septuaginta linguarum peritos.* Nec obscura est ratio, cur voluerint Hebræi, Senatorem harum artium peritum esse: nempe ne magiæ nefariæ reos peragerct, qui in occulta naturæ altius penetrassent: uti sæpius nostro, ac superioribus seculis, usu venisse constat. Thalmudicorum dictum est: *Noli addiscere, ut facias abominanda gentium illarum. Ut facias, discere non licet; ut scias, licet.*

ג כר"א בשאר עבודות חוץ ממשתחוה וזובח ומקטר ומנסך אבל העובד באחת מעבודות אלו לאחד מכל מיני כו"ם חייב ואע"פ שאין דרך עבודתו בכך:

III. Hæc quidem in cæteris cultus generibus locum habent; excepto illo, qui se incurvat, aut sacrificat, aut suffitum vel libamen offert. Nam qui uno ex his cultus modis alicui idolorum servit, reus est, etiamsi ejus imaginis cultus alius sit.

ד כיצד הרי שניסך לפעור או שזבח למרקולים חייב שנאמר זובח לאלהים יחרם בלתי לי"י לבדו וזביחה בכלל עבודה היתה ולמה יצאת לומר לך מה זביחה מיוחדת שעובדין בה לשם וחייב הזובח לאל אחר סקילה עליה בין היתה דרך עבודתו בזביחה או אינה בזביחה אף כל עבודה שהיא מיוחדת לשם אם עבד בה לאל אחר בין שהיתה דרך עבודתו בכך בין שאינה בכך חייב עליה לכך נאמר לא תשתחוה לאל אחר לחייב על ההשתחויה אפילו אין דרך עבודתו בכך והיא הדין למקטר ומנסך וזורק ומזבח אחד הוא:

IV. Ecce hic & ille, qui Peori libat, & qui Mercurio sacrificat, condemnatur: quia ait Scriptura: *Qui a sacrificat Diis, exscindetur: præterquam Deo soli.* Sacrificium, sub generali cultus voce comprehensum, quorsum hic eximitur? Ut palam fiat, quemadmodum sacrificium est cultus Deo proprius: atque is lapidandus est, qui numini alteri sacrificarit, sive in sacris ejus adhiberi sacrificium soleat, sive non soleat: sic etiam, si qualemcunque cultum, Dei proprium, alteri Deo exhibeas, sive is Deus ita soleat coli, seu minus; reum aliquem propterea fieri. Iccirco dictum est: *Ne b te incurves alteri Deo:* quia condemnatio fit ob incurvationem, tametsi cultus ejus hac in re non consistat. Quæque pœna est suffitum, aut libamen offerentis, eadem spargentis, vel libantis.

a Exod. 22. 19.

b Exod. 34. 14.

Sacrificium sub universali cultus voce comprehendebatur.] Subnixa est hæc expositio octavâ regulâ R. Ismaëlis: quæ ait, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא *Quidquid est in universali, & egreditur ab universali ad docendum; non exivit, ut de seipso doceat; sed, ut doceret de universali toto, exivit.* Exempli caussa, Levit. xx. 2. dicitur: *Quisquis e filiis Israelis, aut e peregrina gente, qui peregrinatur in Israele, dederit de semine suo Molecho; omnino morte afficitor: populus ipse terra obruunto eum lapidibus.* Quæritur, cum variæ sint species idololatriæ, cur S. Scriptura hic potissimum in Molechi cultu, non item in aliis, pœnam talium sanciverit? Occurrunt Rabbini, juxta superiorem regulam; non ideo speciatim memorari pœnam in Molechi cultu, ut ostenderetur solum, quo supplicio ejus cultores afficiendi essent; sed ut universè sciremus pœnam omnium idololatrarum. Idem in exemplo, à Maimonide allato, locum habet. Nam si rogemus, cur S. Scriptura, quæ dixerat, *Ne servias diis gentium*; quibus verbis omnem cultum complectitur; postea inquiat, *sacrificans idolis exscindetur*: respondendum est; speciem hanc ex generali eximi, ut de genere doceat, non speciatim de se. Rhetores appellant synecdochen speciei. Quare sententia fuerit Maimonidæ: quemadmodum ille, qui sacrificat Diis, tametsi in illorum Deorum cultu sacrificia usurpari non solerent, nihilominus vita privatur, quia sacrificium est inter honores vero Deo præstari solitos: ita & quisquis cultum supremo Numini exhiberi suetum idolo exhibet, tametsi gentes talem cultum inter cærimonias illius idoli non usurpent, nihilominus morte afficiendum esse. Nempe eodem loco, quo sacrificium est, sunt etiam suffitus & λοιβὴ, seu σπονδὴ, *libatio*; quorum utrumque in templo Dei usurpabatur. Quia autem iis non includitur adoratio, volunt subjecisse S. Scripturas, *Ne te incurves Deo alteri.* Incurvare est προσκυνεῖν, atque illud השתחוה quod regibus suis Oriens exhibebat. Ita in Evang. Matth. II. 2. Magi venerunt, ut Christum adorarent, id est, ἦλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. Unde quatuor generales in idololatria cultus sunt, quos ostendimus. Hac de caussa vult quoque R. Moses, sanguinis dispersionem locum libaminis è vino obtinere: proque sententia hac quoque adfert, quod Psalmographus eam eodem vocabulo nominat: בל אסיך נסכיהם מדם, *Non libabo oblationes eorum e sanguine.*

ה ספת לה צואה או שניסך לה עביט של מימי רגלים חייב. שחט לה הגב פטור אלא אם כן היתה עבודתה בכך. וכן אם שחט לה בהמה מחוסרת אבר פטור אלא אם כן היתה

V. Qui adsperserit excrementis, aut libarit vase urinæ, reus est. Qui mactarit ei locustam, liber est; nisi in eo consistat cultus ejus. Sic quoque, si mactarit ei jumentum membro quopiam mutilatum, liber est; nisi talis cum colendi ritus obtineat. Idolorum cultus, in quo baculus adhibetur,

היתה דרך עבודתה בכך · כו"ם שעובדין אותה
במקל שבר מקל בפניה חייב ונאסרת · זרק מקל
בפניה חייב ואינה נאסרת · שאין זריקת המקל
כעין זריקת הדם שהרי המקל כמות שהוא
והדם מתפזר ;

betur, si is confractus est in conspectu idoli, (homo) reus, (baculus interdictus est. Si coram eo projecerit, (vir) reus; sed non interdictus (baculus) Quia projicere virgam non perinde est ac sanguinem spargere. Etenim virga permanet, qualis antea: sanguis autem dispergitur.

Qui adsperserit eum incrementis, aut libârit vase urina.] Ratio est, quia id simile est libationi, & aspersioni sanguinis, quæ in divino cultu adhiberi solebant. Contra locustam, aut mutilum animal offerens, pœnæ non subjicitur, quia nihil tale in cultu Dei erat. Hac in re R. Moses veteres Rabinos sequitur, contra opinionem R. Jehudæ, quarto cap. Aboda Zarà.

Idolorum cultus, in quo adhiberi solet baculus.] Ex ante dictis constat, duo fuisse, quæ hominem facerent reum: similitudinem cultus veri Dei, & consuetudinem colendi quodque idolum. Prius nititur his verbis S. Scripturæ, *Sacrificans idolis exscindetur.* alterum illis: *Ne quæras Deos eorum, dicendo, Quomodo serviunt gentes illa Diis suis? & faciam sic quoque ego. Ne facias sic, &c.* Unde autor noster ait, si cujus idoli cultus consistat in agitatione & motitatione virgæ; eum, qui virgam frangit, reum esse; quatenus hoc simile illi est, quod in vero Dei cultu, animalium ossa confringere solebant. Itaque talis condemnabatur, tametsi proprie cultus idoli non in fractione, sed sola agitatione virgæ consisteret. Virga autem ipsa prohibita erat, id est, nullus eam in usum suum convertere poterat: quia idolo munus offerebatur his verbis disertim prohibitum: *Qui victimarum adipe vescebantur, & qui bibebant vinum libaminis.* Sed si virgam projecisset, inque ea projectione constiterit cultus idoli; id qui fecisset, reum peragi oportuit; virga autem non erat prohibita. Nec obscura est ratio, quando multum hæc discrepant; sanguine quidem diffluente, salva autem integraque virga.

ו המקבל עליו אחד מכל מיני עכ"ום באלוה
חייב סקילה ואפילו הגביה לבינה ואמר לה
אלי אתה וכן כל כיוצא בדיבור זה חייב · ואפילו
חזר בו בתוך כדי דיבור ואמר אין זה אלי אין
חזרתו כלום אלא נסקל ;

VI. Quodcunque tandem idolum quis pro Deo assumat; lapidationis est reus. Imo si vel lare rem attollens, ei dicat, *Deus meus tu es*: cum quicquid in hanc sententiam dicatur, crimen sit. Quantumvis autem inter loquendum pœnitudine ductus dicat, *Nequaquam hic Deus meus*: nihil juvat, verùm lapidibus obruitur.

Quodcunque tandem idolum quis.] In Aboda Zara cap. III. dicitur, simulatque aliquis diversi quid à vero Numine dixerit Deum suum esse; capitis reum fieri: cujus rei caussam adduximus antea, cum de blasphemo ageremus. Etiam in Sanhedrin cap. VII. §. 6. legimus: אחד העובד ואחד הזובח ואחד המקטר ואחד המנסך ואחד המשתחוה ואחד המקבלו עליו לאלוה והאומר לו אלי אתה id est: *Eodem redit, idolo quis cultum suum exhibuerit, sacrificaverit, suffitum, aut libamen obtulerit, adoraverit; an Deum illud sibi fecerit, dicendo, Deus meus tu es.* Videmus clare, ut absit reliquus cultus, sola hæc verba damnare. R. Mosis tamen diversa est opinio, quia disertim ait, *Si vel sublato latere dicat ei, Deus meus tu.* Quod arguit, præter verba minimum sublationem lateris requirere. Unde & superius cap. II. §. 3. ait: *Et quicumque respicit ea* (idola) בדרך בזיון עושה בו מעשה *ita ut aliquod opus faciat, certe ille percutietur.*

Si vel laterem attollens.] Haud dubie autor respicit ad morem gentilium, qui etiam informes lapides colebant. Testis Pausanias in Achaicis. Τὰ δὲ ἔτι παλαιότερα καὶ τοῖς πᾶσιν Ἕλλησι τιμὰς θεῶν ἀντὶ ἀγαλμάτων εἶχον ἀργοὶ λίθοι. *Et antiquioribus temporibus, apud omnes Græcos, rudes lapides divinos honores, pro simulachris habebant.* Fortasse origo à veneratione, quæ præstita lapidi inuncto à Jacobo in Bethel: unde & lapis Saturno pro Jove objectus dictus βαίτυλος: qui, ut Priscianus testis, aliter vocatus *abaddir.* Vide de hoc lapide Damascium in vita Isidori apud Photium, Priscianum non uno loco, & Josephum Scaligerum animadversionibus Eusebianis, num. ↀ ↀ CL.

ז העובד כו"ם כדרכה ואפילו עשה דרך בזיון
חייב כיצד הפוער עצמו לפעור כדי לבזותו או זרק
אבן למרקולים כדי לבזותו הואיל ועבודתו בכך
חייב ומביא קרבן על שגגתו ;

VII. Qui colit idola ritu suo, etsi per ludibrium faciat, reus est. exempli gratia, qui retegit se ipsum coram Peor ad illudendum ei, aut lapide Mercurium petit in contemtum ejus, quia cultus ejus in hoc consistit, reus est, & sacrificium adducet expiando errori suo.

Etsi per ludibrium faciat.] Nimirum, quia animum non omnes homines norunt; & possit aliquis suspicari, illud à religione profectum. Unde Gemara Sanhedrin cap. VII, legere est, R. Menasseh iter facientem, ostenso à comitibus idolo, per contemtum lapidibus illud impetiisse. Postquam vero animadverterunt, Mercurii simulachrum esse; eum dixisse, non videri sibi nefas hoc esse, quando per ludibrium fieret. Re ad judices delata, pronunciasse eos, id illicitum esse, quia ille proprius Mercurii cultus foret. Hinc infra §. 10. auctor noster ait, nefas esse, ante idolum sese incurvare, ut spinam pedi infixam eximas, aut argentum humi dispersum tollas. Eodem refero, quod in Aboda Zara cap. 1. §. 4. dicitur, Si urbem quampiam idololatræ habitent, non licere incedere via, quæ ad solam illam ducit: contra permitti, si idem quoque iter ad alia ducat loca. Scilicet, ne religionem alii interpretentur. Etenim scandala vitanda sunt propter חלול השם *profanationem nominis divini.* Unde in Pirke Abot cap. IV. R. Jochanan, ait, אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם *Eodem redit per errorem quis, an consulto profanet nomen Dei.* Quod non ita capiendum, quasi nihil referat, utrum errore pecces, an malitia: sed quia apud homines, animi tui ignaros, scandalum nihilo fit minus.

Sacrificium adducet.] quia mortis supplicium effugit, qui cultui voluntatem & religionem non adjicit: unde illud in SS. בזדון ביד רמה, *per superbiam, & manu elata.*

ח העובד כו"ם מאהבה כגון שחשק בצורה זו מפני מלאכתה שהיתה נאה ביותר או שעבדה מיראתו לה שמא תריע לו כמו שהן מדמין עובדיה שהיא מטיבה ומרעה אם קבלה עליו כאלוה חייב סקילה: ואם עבדה דרך עבודתה וכאחת מארבע עבודות מאהבה או מיראה פטור:

VIII. Qui idolis servit amore, uti is, qui imaginem quampiam amat propter artificium, & formæ decus: item qui metu hæc colit, ne sibi malefaciat; quo pacto ejus cultores arbitrantur, male vel bene sibi facere: Si illud pro Numine suo recepit, lapidibus est obruendus. Quod si ritibus, quis solitum, unove ex quatuor cultus modis, servierit amore aut metu; liber fuerit.

Quod si ritibus, queis solitum, &c.] Statuunt Thalmudici, tria esse, quorum nihil facturus sit Judæus, Dei vere metuens, utcunque vel mors intentetur: ea esse idololatriam, adulterium, homicidium. Attamen R. Moses à pœna immunem pronunciat, qui eorum quid fecerit vi adactus. Cum vero additur, *amore aut metu*, non hoc capiendum de amore vel metu idoli. Siquidem, ut Maimoniden cap. 1. §. 3. audiumus dicentem, idololatræ ideo falsos colebant Deos, quod persuasum haberent, potestatem iis esse bene faciendi, aut male. Unde & qui Deum quam religiosissime coli volunt, ajunt, עבוד מאהבה עבוד מיראה *Cole ex amore, & cole ex timore.* Hic vero & metum intelligit ab eo, qui vel præmium offerat, vel pœnam intermineтur. In Gemara VII, cap. Sanhedrin, §. 6. Abbai, & Rabba, super eo contentionis serram ducunt, utrum reus pœnæ, an ab ea immunis sit, qui coluerit idolum amore, vel metu alicujus. Abbai reum agit, quia invitus quidem coluerit, interea tamen cultum præstiterit. Rabba autem talem absolvit, quia non coluerit ex animo: quippe qui idolum non habeat pro Deo, ut non tam verus sit cultus, quam simulatio cultus. Posteriori sententiæ subscribit etiam Maimonides. Absolvere ego non ausim; cum, ut Jurisconsulti ajunt, coacta etiam voluntas sit voluntas. Potuit sane abstinere, utut quis pœnam minitaretur. Levius tamen puniendum, non diffitear.

ט המגפף עכ"ום והמנשק לה והמכבד והמרבץ לפניה והמרחיץ לה והמלביש והמנעיל וכל כיוצא בדברי כבוד האלו עובר בלא תעשה שנאמר ולא תעבדם ודברים אלו בכלל עבודה הן ואע"פכ אינו לוקה על אחת מהן לפי שאינן בפירוש ואם היתה דרך עבודתה באחת מכל הדברים האלו ועשהו לעבדה חייב:

IX. Qui amplectitur idolum, aut osculatur; qui verrit, vel aquam effundit coram eo; qui illud lavat, vestit, calceat, aut simili afficit honore; transgreditur interdictum: quia dictum est, *Nec a servies eis.* Illa autem sub universali cultus (nomine) comprehenduntur. Nec tamen vapulabit ob horum quodquam, quandoquidem non clare (sunt expressa.) At si in ullo horum cultus consistat, atque ille fecerit honori ejus, reus erit.

a Exod. 20. 5.

Qui amplectitur idola, &c.] Sanhedrin cap. VII. §. 6. eadem cultus genera recensentur; המגפף המנשק והמכבד והמרבץ והמרחיץ הסך והמלביש והמנעיל עובר בלא תעשה: *Qui complectitur, osculatur, verrit, effundit aquam, lavat, ungit, vestit, calceat, transgreditur interdictum.* Quo loco מרבץ doctissimus Cochus, cui multum linguæ hujus studiosi debent, transtulit, *collocat*: id est, ponit in loco iis destinato: respiciens credo ad Hebræum רבץ, quod *cubare* est, aut usum Rabbinicum ejus vocabuli; quo doctores legem prælegentes, vocantur מרביצי תורה. Sed illa interpretatio huic loco minus videtur apta. Itaque malui transferre, *aquam effundit*; præeunte Davide de Pomis, qui רבץ interpretatur, פזר מים בבית, *effudit aquam per domum.* Et evincunt hoc Maimonidæ verba. Nam cum in cæteris dicat, *Qui osculatur, amplectitur, lavat, idolum*: hic ait, מרבץ לפניה, *effundens aquam coram eo.* Nimirum voluit his verbis etiam illum, qui in templo, aut delubro, in quo idolum est, aquam ad purgandum locum profundit, reum esse. De iis autem cultus generibus, quæ hic auctor recenset, ita censendum est. Amplexus supplicum erat: qui solebant, genibus advoluti, clementiam Regum exposcere: quem & cultum statuis eorum præstabant. Osculari antiquissima veneratio: unde Job. XXXI. 26. *Si adspexi Solem, &c. & applicata est manus mea ori meo.* Et Servius ad 1 Æneid. *Osculum*, inquit, *religionis est; suavium voluptatis.* Verrens, & aquam effundens, videtur cultum tribuere idolis, quatenus munditiem præstant deorum imaginibus, locisque sacris. Ac pat ratio ejus, quod de lavandis idolis additur. Unxere etiam simulachra, quia conveniens Diis, ut bonum spirent odorem. Sane apud Maronem Venus in primo magni operis,

> —— *Avertens rosea cervice refulsit,*
> *Ambrosiaque comæ divinum vertice odorem*
> *Spiravere.*

Nihil attamen de simulachrorum inunctione apud gentium scriptores animo obversatur. Sed potuit in Oriente is mos vigere. Et, credo, originem traxerit ab lapide, quem Jacob inunxit in בית אל, *Bethel*; unde, ut dictum, βαίτυλοι gentilium. De calceatione nihil item nunc occurrit.

Non tamen percutitur ob horum unum, quia non clare expressa sunt.] Nolunt Hebræi, valupare hominem, priusquam transgressus sit præceptum Dei, quo disertim talis cultus vetitus esset. Unde Thalmudici ajunt, לאו שבכללות אין לוקין עליו, *Interdictum si quod sub universali contineatur, non vapulat quis ideo.* Dixerat Deus, *Ne iis servias.* Iis verbis generatim quoque, at non speciatim, vetabatur amplexus, & osculatio idoli. Tamen siquis amplexatus, aut osculatus fuisset; nequaquam pœnæ erat obnoxius, quia neutrum horum disertim expressum esset.

י ישב לו קוץ ברגלו לפני עכ"ום לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לה: נתפזרו לו מעות בפניה לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לה אלא ישב ואחר כך יטול:

X. Infixa est spina pedi ullius ante idolum? Ne se incurvet ad eam evellendam: quia videretur alioqui se idolo incurvare. Dispersi sunt nummi ante idolum? Ne se incurvet ad eos tollendos: quippe idolo videretur se incurvare: eoque considat, & sic tollat. Effigies est aquam effundens

יטיל׳ פרצופות המקלחות מים בפני עכ״ום לא יניח פיו על פיהם וישתה מפני שנראה כמנשק לעבודה זרה׳

coram idolo ? ne suum os imponat ori ejus, ac bibat : quia hoc pacto quasi osculum ei figere videbitur.

יא העושה עכו״ם לעצמו אע״פ שלא עשאה בידו ולא עבדה לוקה שנאמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה׳ וכן העושה עכו״ם בידו לאחרים אפילו עשאה לגוי לוקה שנאמר ואלהי מסכה לא תעשו לכם׳ לפיכך העושה עכ״ום בידו לעצמו לוקה שתים :

XI. Qui sibi ipsi imaginem facit, etiamsi eam manu sua non effecerit, neque eam coluerit, vapulat, quoniam dictum est, *Non* a *facies tibi sculptile, neque ullam imaginem.* Ideoque is, qui sua manu simulachrum alii, quamvis gentili, fabricaret, nihilo secius vapulabat. Quippe dicitur, *Et* b *Deos fusiles non facietis vobis.* Itaque, qui idolum ipse sua elaborasset manu, bis vapulabat.

a Exod. 20.4.
b Levit. 19.4.

Qui imaginem sibi facit.] עושה hic fortasse melius transferatur, *fieri curat*: quia ipse autor distinguit, addito, *etiamsi ipse sua manu non fabricaverit.* Sententia R. Mosis est: Eum, qui imaginem ab alio fabricari jusserit, caussam esse illius imaginis; cum tamen cuique nitendum sit, ut statuæ & idola tollantur. Quamvis autem interdictum transgrediatur, in quo nullum opus sit, eoque plectendus non videatur: Maimonides tamen eximit hunc casum, & talem habet eodem loco, ac si idolum ipse formavisset. Ita & infra cap. v. §. I. inquit, מסית *seductorem*, & מוסת *seductum*, puniri, si solam voluntatem colendi idola habuerint; quamvis non servierint idolis re ipsa. Et eodem cap. § 12. ait, puniendum illum, qui votum facit, aut juramentum in nomine idoli. Nisi fortassis ideo illud ait, quia sæpe vota Domino concipientes, opus aliquod facere solent; uti qui salem adhibebant, aut sanguinem, & alia id genus, notiora, quam ut hic monere operæ sit.

Bis vapulabat.] Duplici pœna afficiebatur, quia tum faciendo imaginem, tum eam sibi faciendo, bifariam transgrederetur interdictum. Nempe & illud, *Non facies* TIBI *sculptile*: itemque alterum hoc, *Et Deos fusiles non facietis* VOBIS. Ubi non unum, sed plures, ac proinde alios etiam, signari, satis est apertum. Solidene hoc dicatur, an minus, non disputo. Mentem quidem eam esse Maimonidæ, minime dubitandum.

יב אסור לעשות צורות לנוי ואע״פ שאינן עכ״ום שנ׳ לא תעשון אתי כלומר צורות של כסף וזהב שאינם אלא לנוי כדי שלא יטעו בהן הטועים וידמו שהם לעבודת כו״ם ואין אסור לצור לנוי אלא צורת האדם בלבד לפיכך אין מציירין לא בעץ ולא בסיד ולא באבן צורת האדם׳ והוא שתהיה הצורה בולטת כגון הציור והכיור שבטרקלין וכיוצ׳ בהן ואם צר לוקה׳ אבל אם היתה הצורה משוקעת או צורה של סמנים כגון הצורות שעל גבי הלוחות והטבליות או צורות שרוקמין באריג הרי אלו מותרות :

XII. Vetitum etiam facere imagines, ornatus gratia; tametsi non fiant ad cultum. Quippe dictum est, *Non* c *facietis mecum*: ac si diceres, (non facietis) imagines argenteas vel aureas, vel tantum ornatus caussa: ne per eas seducantur errantes, atque existiment, idololatriæ caussa (factas) Non est prohibitum formare propter ornatum, præterquam hominis figuram. Atque eam ob caussam non est formanda è ligno, in pariete, aut è lapide, figura hominis. Sed hoc capiendum de imagine quæ protuberat: quales sunt figuræ ac sculpturæ in palatiis, & his similes. Talem igitur siquis fecerit, vapulat. Sin figura sit depressa, vel coloribus expressa; uti illæ, quæ in tabulis mensisve fiunt, aut quæ intextæ operi textorio, pro licitis habentur.

c Exod. 20.23.

Non facietis mecum.] Duplicem difficultatem statuunt Hebræi in verbis illis: *Non facietis mecum Deos ex auro aut argento, non facietis vobis.* Primum in eo, quod si dicas, *Deos ex auro & argento non facietis vobis*, superflua videantur verba, *Non facietis mecum.* Dein quod posteriora hæc verba non præstent sententiam perfectam: nec etiam superioribus possint connecti, quia pronomen אתי sub se habeat accentum Atnah, qui signum sit finitæ periodi. Verba autem sunt Aben Esræ, כל פירוש שאינו על דרך הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו *Omnem expositionem, quæ non congrua est accentibus, ne admittas, vel audias.* Igitur cum pausa sit post verba, *Ne facias mecum*; & tamen sententia nequaquam absolvatur: malunt Thalmudici hæc verba, *Ne facias mecum*; exponere hoc pacto; Ne facias similitudinem ejus, quod mecum est in cœlo: uti Solis, Lunæ, stellarum, angelorum. Et quia mutatis punctis etiam legere licet, אתי eo, *Ne facias me*, interpretantur, Ne facias formam, in qua me prophetis ostendi: nimirum formam hominis: unde apud Jechezquel cap. 1. 26. *Et super similitudinem solii illius, quasi species hominis.* quasi dicas, illam formam, quam indicavi in Lege, ad similitudinem meam factam. Nam ait Deus: *Faciamus hominem ad similitudinem nostram.* Atque ejusmodi est Hebræorum mens. At mirum profecto, eos tam anxie rationem accentus habere, cum certum sit, & accentus, & vocalia puncta, sero adeo inventa fuisse, ut necdum ipsius Hieronymi ætate exstiterint. Mirum etiam, non advertere eos, ipsos doctores Thalmudicos arguere, olim ea non fuisse, quod eidem voci nunc hæc, nunc illa puncta adscribant, & pro iisdem diversimode interpretentur. Nam si complures ut Judæi volunt, puncta cum ipsa Lege simul extiterunt, unde doctoribus eorum tanta fiducia, ut mutare ea audeant, & ad investigandos S. Scripturæ sensus alia atque alia adscribere? Quare non dubito verba sacrosancta exponere, *Non facietis mecum* (id est, præter me) *Deos ex auro, vel argento, non facietis vobis.* Quod si quæras, cur illud, *facietis*, repetatur; dicam, voluisse Deum inculcare maxime, ut sibi ab eo delicto caverent, ad quod maxime proni erant. Quippe ignorat nemo, repetitione addi sæpe efficaciam sermoni: ut, apud Ciceronem: *Vide enim, vidi, penitusque perspexi.* Et apud Senec. Med.

Adeste, adeste, sceleris ultrices Deæ.

Illa

Illa vero ridicula explicatio est, cum צלם scribentes, per divinam formam intelligi humanam volunt.

Sed hoc capiendum de imagine, quæ protuberat.] Ideo solam gibbosam Hebræi vetitam dicunt, quia hac forma & Deus in visionibus, & angeli se repræsentabant. Ratio erat שלא יטעו בהן טועים, *ne per eas errarent rudiores.* Unde apparet, non illos statuas tales simpliciter pro idolis habuisse; sed tum demum, quando colerentur. Eam ob caussam infra cap. VII. § 4, ait, statuam, quam Israelita facit, ad usum licitam esse (id est, posse alios in usus converti, fundendo ac transformando) quamdiu cultus ei exhibitus non est. Nimirum, quia non fit idolum, nisi cultus accesserit. In quam sententiam etiam legimus apud Carolum Magnum contra Synod. in part. Græc. pro adorandis imaginibus gest. lib. IV. cap. XVIII. *Non enim nos imagines in basilicis positas idola nuncupamus; sed ne idola nuncupentur, adorare & colere eas recusamus.*

יג טבעת שיש עליה חותם שהו' צורת אדם אם היתה הצורה בולטת אסור להניחה ומותר לחתום בה ואם היתה הצורה שוקעת מותר להניחה ואסור לחתום בה מפני שהנחתם תעשה בו הצורה בולטת׃ וכן אסור לצור דמו' חמה ולבנה כוכבים ומזלות ומלאכי' שנאמר לא תעשון אתי לא תעשון כדמו' שמשי המשמשים לפני במרום ואפילו על הלוח׃

XIII. Annulum, cujus signum est hominis figura, si ea fuerit gibbosa, induere interdicitur: obsignare tamen eo licet. Sin figura sit depressa, licebit induere, obsignare eo non item: quippe, sigillo impresso, figura fiet gibbosa. Itidem prohibitum est formare imaginem solis, lunæ, stellarum fixarum, vel errantium, adhæc angelorum: quandoquidem dictum est, *Non a facietis mecum*: hoc est, non facietis similitudinem ministrorum coram me famulantium in cælis, ne in tabula quidem. a Exod. 20. 23.

Non facietis mecum, &c.] Quæ ad intelligentiam hujus paragraphi pertinent, abunde cognoscere est ex iis, quæ ad superiorem diximus.

יד צורות הבהמות ושאר נפש חיה חוץ מן האדם וצורות האילנות והדשאים וכיוצא בהן מותר לצור אותם ואפילו היתה הצורה בולטת׃

XIV. Imagines quadrupedum ac reliquorum animantium, excepto homine, ad hæc figuras arborum, herbarum, rerumque similium, formare licet, etiam figurâ gibbâ.

Etiam figura gibba.] Nempe quia non includuntur voce MECUM: ut quæ non sint inter illa, quæ Deo in cælis ministrant. Adde quod nec magnopere ab iis periculum est; quandoquidem vix invenias usque adeo stolidos, ut plantam, vel mutum animal, habeant pro Deo suo. Græci quidem & Romani talia Diis sacrarunt; sed non habuere pro Diis. Qua de re vide sis parentem Oratoriarum Institutionum lib. I, cap. V. sect. XXXIII, & XXXVII. Ægyptiorum tamen tanta erat superstitio, ut divinis afficerent honoribus certas quadrupedes, aves, pisces, plantas. Qua de re Strabo lib. ult. & veterum alii: aliqua etiam parens Orat. Inst. lib. IV. cap. IX. sect. III. Nec tamen existimo, sacerdotes, vel intelligentiores, honorem iis tantum præstitisse, ut Diis; sed potius, ut symbolis divinis.

פרק רביעי

מדיחי עיר מישראל הרי אלו נסקלין אע"פ שלא עבדו כו"ם אלא הדיחו את יושבי עירם עד שעבדו אותה׃ ואנשי העיר המודחין נהרגין בסייף והו' שעבדו כו"ם או שקבלוה עליהם באלוה׃ ואזהרה למדיח מנין שנאמר ולא ישמע על פיך׃

CAPUT IV.

Seductores alicujus civitatis Israeliticæ plane lapidibus obruuntur, utcunque non servierint idolis, dummodo impulerint incolas civitatis suæ ad colenda ea. Quotquot vero in urbe ea seducti fuerint, gladio necantur: atque id, si idola coluerint, vel pro Deo receperint. Ubi autem monitum exstat de seductore? Quando dicitur *b*, *Neque audiatur* (idololatria) *in ore tuo.* b Exod. 23. 13.

Quotquot in ea urbe seducti fuerint.] Sed quid si universa civitas defecisset? Universi incolæ occidebantur: solum illud de rigore Legis remittebatur, quod eam non facerent תל עולם, *tumulum perpetuum*: ut præcipitur Deuter. XIII, 16: sed incolis veteribus novi succederent cives.

ב אין העיר נעשית עיר הנדחת עד שיהיו מדיחיה מתוכה ומאותו השבט שנאמר מקרבך וידיחו את יושבי עירם ועד שיהיו מדיחיה שנים או יותר על שנים שנא' יצאו אנשי' בני בליעל וידיחו את יושבי עיר' ועד שידיחו רובה ויהיו המודחין ממאה ועד רובו של שבט אבל אם לא הדיחו רובו של שבט דנין אותם כיחידים שנ' יושבי העיר לא כפר קטן ולא כרך גדול וכל פחות ממאה׃

II. Non habetur autem urbs pro seducta, nisi seductores inde, & ex tribu eadem orti fuerint. Quandoquidem dictum est *c*: [*Egressi homines, filii iniquitatis,*] *è medio tui, & impulerunt habitatores civitatis suæ.* Idque cum seductores duo, pluresve, fuerint. Quippe dicitur, *Egressi sunt homines nequam, & impulerunt inhabitantes civitatem suam.* Nempe donec seduxerint majorem ejus partem; seductique, centenos egressi, cæteros illius tribus numero exsuperent. Quod si non defecerit major pars tribus, judicantur ii, tanquam privati. c Deut. 13. 13.

ממאה כפר ורובו של שבט כרך גדול וכן אם הדיחוה נשים או קטנים או שהדיחה יחיד או שהודחה מעוטה או שהדחו מאליהן או שהיו מדיחיה מחוצה לה אין דנין בה דין עיר הנדחת אלא הרי הן כיחידים שעברו עכו"ם וסוקלין כל מי שעבד וממונן ליורשיהן כשאר הרוגי ב"ד:

Siquidem Scriptura ait, *Habitatores civitatis.* Neque (dicitur) pagus exiguus, neque urbs magna. Ubicunque enim pauciores sunt centenis, pagus: ubi potior tribus pars, civitas magna dicitur. Eoque si seduxerint eam mulieres, parvuli, aut privatus quispiam, aut minor pars sua sponte defecerit, aut extranei sint seductores: non judicantur instar civitatis seductæ, sed velut privati idololatræ. Idololatra autem omnis lapidibus obruitur: bona ejus (cedunt) hæredibus, ut aliorum, qui à Senatu necantur.

Non habetur autem urbs pro seducta.] Cuncta hæc desumsit autor ex XI cap. Sanhedrin § 4. Quinque requiri ait, ut civitas quæpiam excidio à Senatu destinetur. Primùm, ut, qui seduxerint, ex eadem sint urbe, & tribu. Deinde, ut duo minimum, vel plures: unde & infra dicitur cap. V. § I. non si unus civitatem seduxerit, eam propterea à Senatu excidio destinari, sed singulos judicari. Hinc, ut seducti centenarium excedant. Tum, ut seducta sit minor pars tribus. Denique, ut viri sint, qui seduxerint. Quartam harum conditionum eo fulciunt, quia Scriptura dicat, *Habitatores civitatis.* Civitas vero plus est, quam כפר קטן, id est, *vicus parvus*, aut *villa*: quam ait Maimonides homines habere pauciores centenis. At minus est civitas, quam כרך גדול, *civitas magna*; quæ majorem partem tribus complectitur. De voce כרך audiendus quoque David de Pomis. Ait enim, לפי ר' אליה לא נמצא במקום אחד פתרונו של עיר כרך׃ ובדברי רז"ל כרך גדול של רומי׃ בכרכי הים׃ כרכין המוקפין חומה׃ ומורה גם בצורה ומצודה: id est, *juxta R. Eliam, in nullo loco invenitur, quid significet*, עיר, כרך. *Secundum verba Rab. piæ memoriæ, magna* כרך *est Roma, inter urbes maris.* כרכין *sunt qui circumducant murum: & notat quoque, munitionem ac propugnaculum.* Ratio autem, cur seducta majori tribus parte civitas non habeatur pro depulsa, est ea, quod illa instar totius tribus censeatur, & noluerint Hebræi, tribum aliquam deleri, uti Benjamini prope evenerat. Quare tunc privatorum instar judicabantur.

ג אין דנין עיר הנדחת אלא בב"ד של ע"א שנא' והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא אשר עשו את הדבר הרע הזה אל שעריך׃ יחידים נהרגים בב"ד של כל שער ושער ואין המרובי' נהרגין אלא בב"ד הגדול:

III. Nec de urbe seducta, nisi in Senatu LXXI (virorum) judicium fertur: quia dictum est, a *Et educes virum illum, aut feminam illam, quæ fecerit malum hoc, ad portas tuas.* Privati, in Senatu cujusque civitatis; multi, non nisi in Senatu magno, vita privantur. a Deut. 17.5.

Nec de urbe seducta, &c.] Notum est, triplicia fuisse judicia Hierosolymis: in templo quidem Συνέδριον virorum LXXI: ad fores vero templi duplex judicium, unumquodque XXIII virorum. In singulis porro Israelitarum civitatibus, in quibus CXX familiæ erant, constitutum erat judicium, itidem trium & viginti virorum: sin tot familiæ non forent, res erat penes tresviros. Hi civiles causas cognoscebant, ut fuse traditur cap. I. Sanhedrin. Præterea דיני נפשות *judicia capitalia*, à tribus & XX peragebantur, ut ibidem §. 4. legere est: sed ea, quæ singulos tantum spectarent. At majora, quæ totas urbes & tribus tangebant, non nisi à Synedrio LXXI virorum tractabantur: unde ibidem §. 5. אין עושין עיר הנדחת אלא בבית דין של שבעים ואחד *Non condemnant civitatem apostasiæ, nisi in Senatu septuaginta & unius virorum.* cætera illic vide.

ד אין אחת מערי מקלט נעשית עיר הנדחת שנא' באחת שעריך ולא ירושלם נעשי' עיר הנדחת לפי שלא נתחלקה לשבטים ואין עושין עיר הנדחת בספר כדי שלא יכנסו גוים ויחריבו את ארץ ישראל ואין ב"ד אחד עושה שלש עיירות הנדחות זו בצד זו אבל אם היו מרוחקו' עושה:

IV. Nulla refugii civitas, tanquam seducta, damnabilis est, eo quod dicatur, *In* b *aliqua ex portis tuis.* Neque Jerusalem pro seducta, (eoque excidio digna) poterat haberi; quoniam, in divisione terræ, tribuum nulli fuit attributa. Neque in civitatem limitaneam, ut seductam, judicium exercebatur: ne confluerent eo gentiles, ac vastarent terram Israel. Neque Senatus uno tempore ejus criminis condemnaverit oppida tria situ vicina: at fecerit hoc, si multum distent. b Deut. 17.2.

Nulla refugii civitas tanquam seducta damnabilis est.] Rationem subdit è verbis illis Mosaicis legis Repetitæ, *In aliqua è portis* TUIS. Ubi vis est in provocabulo TUIS: quia hoc excluduntur civitates refugii. Quippe hæ separatæ erant à ditione Israelitarum; eoque nulla tribus in eas juris quidquam habebat. Itidem nec Hierosolyma condemnari idololatriæ universalis quibat, quia nulli tribuum attributa erat in partitione sanctæ terræ; ut quæ cunctum Israelem spectaret.

Neque in civitatem limitaneam.] Hæc iisdem fere verbis in Sanhedrin cap. I. Sed autor hic rationem reddit: nimirum, ne gentiles locum vacuum & vastum invadant. ספר David de Pomis exponit, גבול מעמד או מחנה *Terminus, statio, aut castra.* Credo, originem à ספר esse, ac si *circumscriptionem* dicas.

Oppida tria situ vicina.] Nempe ne conspirando, atque alias etiam civitates in partes suas trahendo, tribus universæ in maxima conjiciantur pericula.

ה אין עושין עיר עיר הנדחת עד שיהיו מדיחיה בלשון רבים ויאמרו להן נלך ונעבוד או נלך

V. Neque civitas defectionis rea peragitur, nisi cum seductores plures sunt numero: dixerintque ipsi: *Eamus, & colamus*, vel, *Eamus, & sacrificemus*:

נלך ונזבח נלך ונקטיר נלך וננסך או נלך ונשתחוה או נלך ונקבל באלוה והם שומעים ועברו אותה דרך עבודתה או באחת מארבע עבודות או שקבלוה באלוה:

ficemus: vel, *Eamus, & suffitum offeramus*: vel, *Eamus, & libemus*: vel, *Eamus, & incurvemur*: vel, *Eamus, & in Deum assumamus*: atque illi, qui hæc audiunt, cultum numinis istius proprium, vel aliquem ex quatuor illis cultus modis exhibuerint, vel pro vero numine receperint.

Nisi cum seductores sunt numero plures.] Impulere, credo, in eam sententiam verba illa, *Eamus & colamus.* Deuter. XIII. 13. Nam qui dicit, *Ibo & colam*, non tam alium adhortari videtur, quam, quid ipse statuerit, aperire. Nihil tamen impedit, quo minus, & unus, & multi, vel unum, vel multos, plurativo numero compellent.

ו עיר הנדחת שלא נתקיימו בה ובמדיחיה כל התנאים האלו היאך עושים להם מתרין ומעידין בכל אחד ואחד מהן שעבד ע"ום וסוקלין אותם כיחידים שעבדו וממונם ליורשיהם: והיאך דין עיר הנדחת כזמן שתהיה ראויה להעשות עיר הנדחת ב"ד הגדול שולחין ודורשין וחוקרין עד שידעו בראיה ברורה שהודחה כל העיר או רובה וחזרו לעב"ום אח"כ שולחין להם שני תלמידי חכמים להזהירם ולהחזירם אם חזרו ועשו תשובה מוטב ואם עמדו באולתם ב"ד מצוין לכל ישראל לעלות עליהן לצבא והן צרין עליהן ועורכין עמהם מלחמה עד שתבקע העיר כשתבקע מיד מושיבין להן בתי דינין ודנין אותם כל מי שבאו עליו שני עדים שעבד עב"ום אחר שהתרו אותו מפרישים אותו נמצאו כל העובדים מיעוטה סוקלין אותן ושאר העיר ניצול נמצאו רובה מעלין אותן לב"ד הגדול וגומרין שם דינם והורגין כל אלו שעבדו בסייף ומכין את כל נפש אדם אשר בה לפי חרב טף ונשים אם הודחה כולה ואם נמצאו העובדים רובה מכים את כל הטף והנשים של עובדים לפי חרב ובין שהודחה כולה ובין שהודחה רובה סוקלין את מדיחיה ומקבצין כל שללה אל תוך רחובה אין לה רחוב עושין לה רחוב:

VI. Quid de civitate, ac seductoribus fiebat, ubi non omnes conditiones istæ concurrerent? Commonebant, obtestabantur quoque adversus quemque eorum, qui servierant idolis, eosque lapidibus obruebant, velut privatos idolorum cultores: bona eorum hæredibus (relicta.) Quomodo autem civitas seducta, tempore sic exigente, condemnabatur desertæ religionis? Senatus per delegatos suos inquirebat, scrutabatur, expendebat, usque dum certis comperisset indiciis, civitatem universam, vel majorem ejus partem seductam ad Idolorum cultum deflexisse. Deinde missi duo sapientum discipuli, ut seductos commonerent, ac converterent. Si ad saniorem mentem reversi, pœnitentiam agerent; bene erat: sin perseverarent in dementia; præcipiebat Senatus toti Israeli, ut arma adversus eos caperet, eos obsideret & impugnaret, donec perruptum civitatis vallum foret. Occupata urbe, crebra mox tribunalia constituebant, deque reis judicium ferebant. Omnes autem duorum testimonio convictos idololatriæ, ubi eos prius admonuissent, separabant. Si minor civitatis pars idola coluisset; iis lapidibus obrutis, cæteri periculo eximebantur. Sin autem major pars defecisset; sistebantur Senatui magno, usque dum, re judicata, Idololatras omnes gladio occidissent. Omnes ejus civitatis, si tota fuerit seducta, gladio necant; non pueris, non mulieribus exemtis. Quin etiam si major pars idololatriæ adhæserit; gladio itidem tam pueri, quàm mulieres necabantur. Sive autem civitas tota, sive pars ejus fuerit aversa à Deo; seductores lapidibus obruuntur, inque medio fori præda sive bona omnia coacervantur. Quod si eo destituitur civitas, forum paratur.

Commonebant, obtestabantur quoque.] Nimirum, si numero pauci essent, singulos admonebant: sin ingens esset multitudo, publico edicto monebantur universi. Verbum התרה est *admonere, certiorem facere*. Venit ab התראה *admonitio*, quæ præsentibus testibus fit: *protestationem* vulgo vocant. Doctissimus Cochus in notis ad v. cap. Sanhedrin à תורה vocem hanc deducit. Ego non dubito, venire à ראה *vidit*, in Hiphil הראה *ostendit, demonstravit*: fiebat autem hæc admonitio, ut siquis errore idololatriam exerceret, desisteret: si monitus perseverabat, non errore, sed sciens volens peccasse judicabatur; & lapidationis reus erat.

Usque dum certis comperisset indiciis.] Deuter. XVII. 2. *Quum inquisiveris bene, si ecce vera certaque illa res erit.* Unde in Sanhedrin cap. V §. 2. כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח. *Quisquis multus est in inquisitionibus, sane laudem meretur.* Nimirum nequid temere statuatur.

Deinde missi duo sapientum discipuli.] Exemplo Prophetarum, qui semper Israelem idolis servientem dehortati sunt. Et simile exemplum est Josue XXII, cum exstructo à Rubenitis trans Jordanem altari, reliquæ tribus, priusquam bellum adversus eos susciperent, miserunt Pinchasum, & seniores ad eos.

Percutiunt omnem animam hominis.] In Siphre de civitate seducta dicitur: *Non morientur patres propter filios, neque filii propter patres*: juxta quam sententiam verba Scripturæ, *Percutiendo percuties omnes habitatores illius civitatis acie gladii*; de reis intelligenda sint; non item, quorum nulla hic culpa est, infantibus. Super eadem re disputarunt R. Elihezer, & R. Aquiba: quorum ille occidi omnes, hic parvulis parcendum contendebat. Autor noster Elihezerum sequitur: quia peccatum desertæ religionis usque adeo grave est, ut omnem ejus memoriam aboleri Deus velit, quò ad reliquos terror & exemplum perveniret. Unde addunt, qui hanc sententiam tuentur, quod Dominus omnes facultates talium absu-

absumi jusserit : liberi autem, usque ad annum XIII, juxta Thalmudistas, inter parentum facultates numerentur. Et simile est, quod Deus etiam animalia, quibuscum peccatum commissum est, jusserit supplicio affici.

Bona omnia coacervantur.] Ut comburantur. Deuter. XIII. 16.

ז היה רחובה חוצה לה בונין חומה חוץ ממנו עד שיכנס לתוכה שנאמר אל תוך רחובה והורגין כל נפש חיה אשר בה ושורפין את כל שללה עם המדינה באש ושריפתם מצות עשה שנאמר ושרפת באש את העיר ואת כל שללה :

VII. Si forum fuerit extra civitatem, producuntur pomœria in tantum, ut forum muro contineatur : quia dictum est, *In* a *medio fori ejus.* Occidunt autem, quicquid in urbe ea animatum, bonaque universa, una cum urbe, absumunt igni. Ac concrematio ea est mandati : quia dicitur, *Et* b *combures igne urbem, & omnem prædam ejus.* a Deut. 13. 16. b Ibid.

Si fuerit forum ejus extra eam.] Sumtum ex Sanhedrin cap. XI. §. 6. היתה רחובה חוצה לה כונסין אותה לתוכה. *Si forum ejus sit extra eam, cogunt illud intra eam.* Nimirum muro circumdant, ut hic exponit Maimonides.

ח נכסי הצדיקים שבתוכה והם שאר יושבי העיר שלא הודחו עם הנדח נשרפין בכלל שללה : הואיל וישבו שם ממונן אבד וכל הנהנה ממנה בכל שהוא לוקה אחת שנאמר ולא ידבק בידך מאומה מן החרם : ועיר הנדחת שהוזמו עדיה כל המחזיק בנכסיה זכה ומותר ליהנות בו שהרי הוזמו ולמה זכה בה שכל אחד ואחד כבר הפקיר ממונו משעה שנגמר דינם ואינה נבנית לעולם וכל הבונה אותה לוקה שנאמר לא תבנה עוד : ומותר לעשותה גנות ופרדסים שנאמר לא תבנה עוד מדינה כמו שהיתה :

VIII. Facultates justorum (in urbe seducta) habitantium, etsi ipsi non desciverint, cum aliorum bonis cremabantur. Nam quia istic sedem fixerint, facultates perdunt. Et quisquis vel minimam utilitatem ex iis percipit, propterea vapulat, quia dictum est : *Neque* c *adhærebit manui tuæ quicquam ex anathemate.* Quod si comperiatur, civitatem quampiam falso à testibus esse (desertæ religionis) accusatam : nihilominus, qui quicquam habet ex ejus facultatibus, retinebit illud, quæstumque eo facere possit, quia testes falsitatis convicti. Cur vero hoc fas erit? Quia omnium bona ab ea hora fiunt, qua adversus eos prolata est sententia. Neque urbs ea unquam instaurabatur : imo quisquis denuo extrueret, vapulabat : quia dictum est : *Non* d *ædificabitur amplius.* At licuit ex ea facere hortos ac pomaria viridantia : quia scriptum est, *Non ædificabitur amplius,* civitas, uti fuerat. c Deut. 13. 17. d Deut. 13. 16.

Quæstumque eo facere poterat.] Peccatum quidem ab homine, qui non palam tradiderit, ut cremaretur. Sed postquam certis indiciis est compertum, falso aliquem damnatum; nihil opus id cremari, quod aliquis se occulte è bonis ejus retinuisse agnoscit. Nam cur cremaretur, si damnatus fuit innocens? Reddi verò damnato nequit, si lapidibus jam obrutus. Nec opus reddi superstiti; quia mox à pronunciata sententia excidit jure bonorum suorum, quæ comburi debuerunt. Is igitur, qui sibi clam retinuerat, deinceps quoque reservet, eoque utatur, fruatur.

Facultates justorum.] Sanhedrin cap. XI. §. 5. החרם אותה ואת כל אשר בה וגו' מכאן אמרו נכסי צדיקים שבתוכה אובדין שבחוצה לה פליטין : *Devove illam, & quicquid in illa. Hoc loco subnixi Sapientes dicunt, opes justorum, quæ in illa sunt, perire : quæ extra eam sunt, evadere.* Sane si ratio quæratur, cur justus in urbe illa manserit; vix alia adferri possit, quam quòd bona huc impulerint : ergo & bona pereant.

Qui rapuerit quicquam ex ejus facultatibus, retinebit.] Quia, ex qua hora sententia in urbem lata est; jam publicum esse cœpit, quidquid in ea erat. זכה est *mereri, dignum esse*, ἄξιον εἶναι. Utuntur autem hac voce, quia laudabile videtur studium ejus, qui mox à lata sententia irruit in facultates eorum, qui apostatæ esse credebantur.

Licuit vero ex ea hortos & pomaria facere.] Sandedrin cap. XI. §. ult. Idem statuit R. Aquiba. At R. Jose Galilæus putavit perpetuum, & sterilem acervum relinquendum.

ט שיירה העוברת ממקום למקום אם עברה בעיר הנדחת והודחה עמה אם שהתה שם ל׳ יום נהרגין בסייף וממונם אבד ואם לאו הן בסקילה וממונן ליורשיהן :

IX. Peregrinantes, si dum per urbem seductam transeunt, pariter seducantur : post moram in ea XXX dierum gladio necantur, & facultates amittunt. Sin tantam in ea moram non traxerint : ipsi quidem lapidibus obruuntur; bona vero hæredibus cedunt.

Peregrinantes.] Ad verbum, *Turba iter facientium.* Sane שיירה David de Pomis exponit, *turmam, exercitum, castra.* Vox Chaldæa est שירה, quæ *catervam* notat : Arabes hodie *Caravanam* nuncupant : iisdem quoque سير est *ivit, profectus est.* unde سيرة *iter, profectio.* Explicat autor verba, quæ Sanhedrin cap. XI. §. 5. החמרת וגמלת העוברת ממקום למקום הרי אלו מצילין אותה. *Asini, & cameli, de loco in locum transeuntes, eam eripiunt.* Asini & cameli pro his, qui cum iis proficiscuntur. Hi si in urbe aliqua per XXX dies substiterint (nam hoc spatium requiritur, ut possint inter habitatores censeri) in tantum prodesse civitati possunt, ut eam excidio liberent. Nempe si ipsi sint innocentes, ac tot numero, ut quando justis ejus urbis accensentur, numerus fiat major justorum, quam eorum est, qui à Dei cultu defecerint. Verum

rum alia est quæstio, de qua Maimonides hic agit. Loquitur enim de peregrinantibus seductis: qui, si diebus xxx in urbe hæserint, una cum cæteris occidi jubentur, bona vero publicantur. Sin breviori temporis spacio in urbe fuerint; ipsos censet lapidibus obruendos, bona autem hæredibus relinqui.

Bona eorum hæredibus.] In Gemara Sanhedr. ad cap. vi. Nam הרוגי מלכות נכסיהן למלך הרוגי ב"ד נכסיהן ליורשן. *Eorum, qui Regis jussu occisi sunt, bona Regi cedunt: eorum, qui a Senatu, hæredibus.* Quamquam alibi id neget Autor noster. Vide notas eruditiss. Cochi, in cod. Sanhedr. cap. dicto, §. 7. *a*

a Pag. 263.

י נכסי אושי מדינה אחרת שהיו מופקדין בתוכה אף על פי שקבלו עליהן אחריות אין נשרפין אלא יחזרו לבעליהן שנאמר שללה ולא שלל הכרתה׃ נכסי הרשעים שהודחו שהיו מופקדין במדינה אחרת אם נקבצו עמה נשרפין בכללה ואם לאו אין מאבדין אותם אלא ינתנו ליורשיהן׃

X. Facultates hominum alterius urbis, depositæ apud incolam seductæ civitatis, utcunque fuerint oppigneratæ, non eo cremabantur, sed restituebantur dominis: quia dicitur, *b Spolia ejus*, & non, *spolia focia ejus.* Bona seductorum deposita in alia civitate, si cremandis adjungi poterant, simul comburebantur: sin minus, non perdebant eas, sed hæredibus dabantur.

b Deut. 13. 16.

יא בהמה הציה של עיר הנדחת והציה של עיר אחרת שהיתה בתוכה הרי זו אסורה ועיסה שהיא כן מותרת לפי שאפשר לחלקה׃

XI. Quadrupes, cujus dimidia pars seductæ erat civitatis, dimidia altera civitatis alterius, quando apud desertores religionis egerit, prohibita est. Quod si massa farinacea fuerit apud seductos, quia dividi potest, interdicta non est.

יב בהמה של עיר הנדחת שנשחטה אסורה בהנאה כשור הנסקל שנשחט׃ שער הראש בין של אנשים בין של נשים שבה מותר בהנאה׃ אבל של פיאה נכרית הרי הוא מכלל שללה ואסור׃

XII. Quadrupede civitatis seductæ, jam jugulato, quæstum quis facere prohibetur: quemadmodum bove lapidato, postcaque jugulato. Capillos virorum, aut mulierum, ejus civitatis in usum convertere licet. Coma autem extranea, quia generali prædæ appellatione continetur, prohibita est.

Sed coma extranea.] פיאה vel פאה David de Pomis recte explicat hisce verbis: שער נכרי היינו שער שמשימה האשה בראשה משל נשים אחרות. *Capillus externus, id est, capillus quem applicat mulier capiti, ex capillis aliarum mulierum.* Ut non recte hoc vocabulum cepisse Munsterus videatur, cum significare ait *uxorem alienam.* פאה proprie *angulus*, Levit. xix. 27. לא תקיפו פאת ראשכם. *ne circumtondete angulos capitum vestrorum.* idem per metonymiam adjuncti pro *antiis*, vel *comis*, quæ eidem applicantur.

יג פירות המחוברין שבתוכה מותרין שנאמר תקבוץ ושרפת מי שאינו מחוסר אלא קבוץ יצאו פירות המחוברין שהן מחוסרין תלישה וקבוץ ושריפה והוא הדין לשער הראש ואין צריך לומר האילנות עצמן שהן מותרות והרי הן של יורשיהן׃

XIII. Fructus necdum avulsi, quamvis in civitate sint seducta, (usibus humanis) concessi sunt: quia scriptum est, *Colliges c & combures*: puta, illa tantum, quæ colliguntur. Eoque fructus necdum avulsi, quos primo decerpere necesse sit, ac deinde colligere & cremare, quod etiam in capillis locum habet, inde excipiuntur. Neque hic necesse addere, arbores fuisse usui concessas; quandoquidem illæ hæredibus cedebant.

c Deut. 13. 16.

Fructus necdum avulsi.] פירות מחוברין fructus vocantur, conjuncti, hoc est, nondum avulsi à planta sua. Nam חבר, unde מחובר, David de Pomis exponit נלוה & נצמד, *adhæsit, copulatus, conjunctus est.* Aboda Zara cap. 1. §8. אין מוכרין להם במחובר אבל מוכר הוא משיקצץ. *Non vendent eis fructus terræ inhærentes; sed de eo, quod demessum est.* Ait hoc loco autor, fructus, qui nondum è stirpe seu planta avulsi sunt, inter anathemata non esse. Fundamentum opinionis suæ citat verba, *congregabis & combures.* at fructus non simpliciter congregari possunt, sed primo decerpendi sunt, eoque non includuntur præcepto. Similis ratio in capillis hominis, qui antequam colligi queant, evellendi sunt.

יד ההקדשות שבתוכה התמימים הרי הם קדשי מזבח וימותו זבח רשעים תועבה׃ קדשי בדק הבית יפדו ואחר כך שורפין אותן שנאמר שללה ולא שלל שמים הבכור והמעשר שבתוכה תמימים הרי הן קדשי מזבח וימותו ובעלי מומים הרי הן בכלל בהמתה ונהרגין׃

XIV. Animalia civitatis consecrata, si perfecta fuerint, altari debentur, ac morientur. *Sacrificium d malorum abominatio.* Oblata ad reparandam domum Dei, redimentur, ac deinde, cremabuntur: quia scriptum est, *Spolium e ejus*, & non, *spolium creatoris.* Primogenitum & decimum quodque animalium in civitate, quod perfectum est, altari est debitum, ac mactandum. Mutila autem continentur generali nomine bestiarum, eoque occidentur.

d Deut. 17. 1. Jes. 1. 13.
e Deut. 13. 17.

Animalia civitatis.] Sancta aræ, ſive beſtiæ Deo conſecratæ, etſi perfectæ ſint, aræque deſtinatæ, non tamen offerentur Deo; ſed communi urbis excidio involutæ, ipſæ etiam vita privabuntur. Sancta vero templi, id eſt, pecuniæ, aut quæ alia ad reparandum ædem ſacram offeruntur, redimenda ſunt, & deinde comburenda. Nam illa non urbis amplius ſunt, ſed Dei. Atqui tantum legitur, *ſpolium ejus*, puta civitatis. Præterea quia dictum eſt, *Omnem* civitatem & *quicquid* in ea eſt, perdendum, nolunt quidquam inde detrahi; ſed parem ſummam priori ad ſacra deponunt, deinde priora abſumunt. Sanhedrin XI. § 6. הקדשות שבה יפדו, *res ſanctas, quæ in ea, redimen.*

יה התרומות שבתוכה אם הגיע ליד כהן ירקבו מפני שהן נכסיו ואם עדיין הן ביד ישראל ינתנו לכהן של מדינה אחרת מפני שהן נכסי שמים וקדושתן קדושת הגוף : מעשר שני וכסף מעשר שני וכתבי הקדש שבתוכה הרי אלו יגנזו :

XV. Oblata civitatis, ſi jam manu ſacerdotis ſint recepta, putreſcunt, eo quod illius ſint. Quod ſi adhuc in manu ſint Iſraelitarum, tradentur ſacerdoti alterius civitatis, quia ſunt Dei: quæque Dei ſint ex conſecratione facta, eadem ſint corporis, (ſive ordinis Deo inſervientis.) Decimæ ſecundæ, earumque decimarum argentum & Scripturæ ſacræ apud eos inventæ, recondentur.

Putreſcunt.] Nec Dei cenſentur, nec humano uſui relinquuntur; ſed habentur pro derelictis, ac putredine perituris.

Decimæ ſecundæ, earumque, &c.] מעשר ראשון *Decimæ primæ* ſunt, quæ partim ex frugibus, aliiſque fructibus, partim ex animantibus, puta ovibus, capris & bubus, dabantur Levitis: ut legere eſt Levit. XXVII, 30. Nec hæ ferebantur Hieroſolymam; ſed à Levitis in quibuſque colligebantur civitatibus. Earumque decimarum decimæ pendebantur Pontifici, & Sacerdotibus: ut eſt Num. XVIII, 26. מעשר שני decimæ ſecundæ erant decimæ novem illarum partium, quæ poſt decimationem priorem reſiduæ erant. Atque ex his ter quotannis Hieroſolymam proficiſcentes, in itinere vivebant, & Deo Hieroſolymis hoſtias offerebant pacificas, quas coram Domino comedebant cum Levitis. Porro decimæ ſecundæ fructuum & animantium vendebantur: & earum argentum ſive precium deferebant ſecum Hieroſolymam euntes. Vide Deut. XIV. Item Sanhedrin XI. § 6.

יו כל העושה דין בעיר הנדחת הרי זה כמקריב עולה כליל שנאמר כליל לה' אלהיך ולא עיר אלא שמסלק חרון אף מישראל שנאמר למען ישוב ה' מחרון אפו ומביא עליהם ברכה ורחמים שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך :

XVI. Quando quis reos peragit in civitate ſeducta; perinde eſt, ac ſiquis offerret holocauſtum
conſummatum. Nam dicitur, *a Conſummatum* a Deut.
Domino Deo tuo. Neque id ſolum præſtat; ſed præ- 13.17.
terea avertit iram Dei ab Iſraele: juxta illud, *b Ut* b Ibid.
convertat ſe Deus, ne accendatur ira ejus. Quin & benedictionem adfert, & miſericordiam: quia ſcri-
ptum, *c Ut conferat tibi miſericordiam, & diligat, at-* c Ibid.
que augeat te.

פרק חמישי

CAPUT V.

המסית אחד מישראל בין איש בין אשה הרי זה נסקל אע"פ שלא עבד המסית ולא המוסת עכ"ום אלא מפני שהורהו לעבוד בין שהיה המסית הדיוט בין שהיה נביא בין שהיה המוסת יחיד א'ש או אשה או יחידים מיתתו בסקילה :

Quiſquis Iſraelitam vel Iſraelitidem ſeduxerit, ſaxis obruitur: tametſi ſeductor, aut ſeductus, necdum coluerint idola: tantum nempe, quia impellere voluit ad cultum idolorum. Sive autem ſeductor laicus fuerit, ſive prophetes; ſive item unus, vel virilis, vel muliebris ſexus; ſive privati numero plures fuerint; pœna ejus eſt lapidatio.

Seducens aliquem ex Iſraele.] Seductor ſeu מסית definitur Sanhedrin cap. VII, § 10. מסית זה הדיוט המסית את ההדיוט אומר לו יש יראה במקום פלוני כך אוכלת וכך שותה כך מטיבה כך מריעה. *Seductor eſt laicus ſeducens laicum, dicens ei; Eſt Deus in illo loco, cui talis cibus, talis potus offertur; à quo talia bona, vel mala, exſpectantur.* Inter מסית *ſeductorem*, & מדיח, *impulſorem* hoc diſcriminis eſſe videtur, quod מסית tantum unus eſſe poſſit; מדיחים non pauciores quam duo. Quod planius ex ſequentibus fiet.

ב המסית את רוב אנשי העיר הרי זה מדיח ואינו נקרא מסית· היה זה שהדיח רוב העיר נביא מיתתו בסקילה והנדחים הרי הן כיחידים ואינם כאנשי עיר הנדחת עד שיהיו המדיחים שנים· ואחד האומר אמורה לי עכ"ום עבדוה או שאמר

II. Qui ſeducit majorem civitatis partem, ille eſt Madiach, ſive impulſor; neque vocatur Messit, ſive ſeductor. Si ille, qui (ad falſum cultum) impulit, fuerit urbis prophetes, lapidibus obruitur: qui vero ab eo impulſi, ſimpliciter, ut ſeducti, cenſentur, non ut viri civitatis impulſæ, donec duo ſint impulſores. Et tam ille, qui dixit, *Idolum retulit*, *Servite mihi*, quam qui dixit, *Deus*

שאמר אמר לי הקב"ה עבדו עכו"ם הרי זה נביא שהדיח ואם הודחו אחריו רוב העיר נסקל :

Deus benedictus aperuit mihi, colite idola; censetur prophetes impulsor. Ac si ab eo ad defectionem impulsa esset, major pars civitatis, lapidabatur.

Ut seducta censeatur.] Qui simpliciter habentur pro seductis, pereunt quidem, at bona eorum non item. Sed bona etiam peribant, si seductus censeretur, ut pars civitatis ejusmodi, quæ majorem partem seducta sit: sive tanquam eorum unus, qui decepti essent cum majori parte civitatis, quæ propter defectionem istam devota esset, & excidio destinata.

ג המסית שהסית בין בלשון רבי' בין בלשון יחיד הרי זה נסקל כיצד האומ' לחברו אלך ואעבור נלך ונעבור כעבודת פלו' שדרך אותה עכו"ם להעבד בה אלך ואזבח נלך ונזבח אלך ואקטר נלך ונקטר אלך ואנסך נלך ונסך אלך ואשתחוה נלך ונשתחוה הרי זה מסית :

III. Seductor, sive plurativo numero, sive singulo, in suadendo usus sit; lapidibus obruitur. Ut si dixerit sodali, *Ibo, & colam*; vel, *Eamus, & præstemus cultum idolo illi convenientem*: *Ibo, & sacrificabo*; vel, *Eamus, & sacrificemus*: *Ibo, suffitumque offeram*; vel, *Eamus, suffitumque offeramus*: *Ibo, & libabo*; vel, *Eamus, & libemus*: *Ibo, & incurvabo me*; vel, *Eamus, & incurvemus nos*: talis pro seductore habetur.

ד הסית לשנים הרי הן עדיו והן מביאין אותו לב"ד ומעידים עליו שכם אמר להן וסוקלין אותו· ואין המסית צריך התראה אמר לאחד הוא אומר יש לי חברים רוצים בכך ומערים עליו עד שיסית בפני שנים כדי להרגו· אם לא רצה המסית להסית לשנים מצוה להכמין לו :

IV. Duo fuerint, quibus suaserit quis: hi testes Senatui sistent, & eum testabuntur sic locutum, & deinde lapidabunt. Nec opus præmonere seductorem. Si uni sic locutus, is dicet, posse idem aliis testibus adstrui. Ac callide cum eo aget, donec inducatur ad idem coram duobus dicendum, ut occidatur. Sin dicere ea coram duobus nolit; præceptum est, ut insidiæ illi struantur.

ה כל חייבי מיתות שבתורה אין מכמינין עליהן חוץ מזה· כיצד מכמינין לו המוסת מביא שנים ומעמידן במקום אפל כדי שיראו המסית וישמעו דבריו ולא יראה אותם והוא אומר למסית אמור מה שאמרת לי ביחוד והוא אומר לו והמוסת משיבו היאך נניח את אלהינו שבשמים ונלך ונעבד את העצים ואת האבנים אם חזר בו או שתק פטור· ואם אמר לו כך היא חובותינו וכך יפה לנו העומדים שם ברחוק מביאין אותו לב"ד וסוקלין אותו :

V. Nulli autem eorum, qui ex Lege fiunt rei mortis, insidiæ struuntur, præterquam isti. Sed quomodo insidiandum ei? Is quem seducere conatus, duos constituet in loco tenebricoso, ita ut videant seductorem, & verba ejus audiant, ipse eos non videat. Deinde seductori, inquiet: *Dic age hic seorsim mihi, quod ante retulisti.* Si tum dixerit illud; sic ei respondebit ille, quem seducere est conatus: *Quomodo autem deseremus Deum nostrum, qui in cælis agit; & eamus ad colenda ligna, ac lapides?* Quod si alter dicat, *Hoc nostri est officii, sic decet*: qui abditi erant, prosiliunt, eum ad Senatum adducunt, & lapidibus obruunt.

Duos constituit in loco tenebricoso.] pro במקום אפל in Sanhedrin (unde hæc, & priora omnia, ad verbum prope transcripsit autor) cap. VII, §. 10. est, אחורי הגדר *post parietem*. Nempe uterque modus satis conveniens insidiis struendis. De pariete, sed in alio negotio, sic quoque Cicero in Topicis: *Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt: ut Staleno nuper accidit, qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus, pariete interposito, quibus patefactis, in judiciumque prolatis, rei capitalis jure damnatus est.* At de loco tenebricoso, qualis specus, exemplum habemus de Lacedæmonio Pausania, quod ibidem Tullius tangit: pleniusque exponunt Thucydides, Diodorus, alii. Unius adferam Nepotis verba: *Non est prætereunda gravitas Lacedæmoniorum. Nam ne hujus quidem* (Argilii) *indicio compulsi sunt, ut Pausaniam comprehenderent: neque prius vim adhibendam putaverunt, quam se ipse indicasset. Itaque huic indici, quid fieri vellent, præceperunt. Fanum Neptuni est Tænari, quod violari nefas putant Græci. Eo ille index confugit, in ara consedit, hanc juxta locum fecerunt sub terra, ex quo posset audiri, siquis quid loqueretur cum Argilio. huc ex Ephoris quidam descenderunt. Pausanias, ut audivit Argilium confugisse in aram, perturbatus eò venit: quem cum supplicem Dei videret in ara sedentem, quærit, caussa quid sit tam repentini consilii. Huic ille, quid ex literis comperisset, aperit. Tanto magis Pausanias perturbatus orare cœpit, ne enuntiaret, nec se meritum de illo optime proderet. quod si eam veniam sibi dedisset, tantisque implicitum rebus sublevâsset, magno esse ei præmio futurum. His rebus Ephori cognitis, satius putaverunt, in urbe eum comprehendi.*

ו מצוה ביד המוסת להרגו שנ' ידך תהיה בו בראשונה להמיתו וגו' ואסור למוסת לאהוב את המסית שנ' לא תאבה לו ולפי שנא' בשונא עזוב תעזוב עמו יכול אתה עוזב לזה ה"ל

VI. Jubetur is, quem seductor tentat, occidere eum: quia dictum sit, *Manus* a *tua erit adversus eum in principio ad perimendum illum*, &c. a Deut. 13. 9.
Prohibetur autem tentatus amare seductorem: quoniam dicitur, *Non* b *bene cupies ei*. At quia dictum b Ibid. 13 8.
est de inimico, c *Juvando juvabis*; credere possis, c Exod. 23. 5.

 juvan-

ת"ל ולא תשמע אליו ולפי שנא' ולא תעמוד על דם רעך יכול אי אתה עומד על דמו של זה ת"ל ולא תחום עיניך· ואסור למוסת ללמד עליו זכות שנ' ולא תחמול ואם ידע לו חובה אינו ראשי לשתוק ממנה שנא' ולא תכסה עליו· ואזהרה להדיוט המסית מנין שנא' וכל ישראל ישמעו וייראו·

juvandum hunc tibi. Sed (de iſto quoque Lex) inſtruit, eum ait: *Nec* a *audies illum.* Quandoquidem [a Ibid.] etiam dicitur, *Ne* b *inſtato contra ſanguinem proximi* [b Levit.] *tui*: crediderit quiſpiam, non experendum proximi [19.16.] ſanguinem. Verum & de eo docemur his verbis: *Et* c *ne parcat oculus tuus.* Nec tentato, eum licet [c Deut.] defendere. Quippe dicitur, *Et* d *ne clementia uta-* [13 8. d Ibid.] *ris.* Contra ſi quicquam norit, quod crimen habeat, reticere illud non licet: quoniam ſcriptum eſt, *Neque* e *celato illum.* Unde autem mandatum colligi- [e Ibid.] tur de idiota ſeductore? Ex eo, quod dictum eſt: *Et* f *totus Iſrael audiet, ac timebit.* [f Deut. 13.11.]

ז המסית את אחרים לעבדו ואמר להם עבדוני אם עבדוהו נסקל ואם לא עבדוהו אע"פ שקבלו ממנו ואמרו הין אינו נסקל· אבל אם הסית לעבוד' איש אחר או לשאר מיני עכ"ום אם קבל ממנו ואמר הין נלך ונעבוד אע"פ שעדין לא עבר שניהם נסקלי' המסית והמוסת שנא' לא תאבה לו ולא תשמע אליו הא אם שמע ואבה חייב·

VII. Qui auctor eſt aliis, ut ſe colant, ac dixerit iis, *Mihi cultum praſtate*: ſi fecerint, lapidatur. Si non fecerint, etſi acquieſcentes annuerint, non obruitur ſaxis. Cæterum quando quis auctor fuerit alterius colendi, aut alius generis cultum idoli ſuaſerit: ſi perſuaſerit, ita ut tentati dicant, *Plane eamus, ac colamus*; etiamſi necdum coluere, uterque & qui perſuaſit, & cui perſuaſum, lapidatur. Quippe dictum eſt, *Non* g *acquieſcite illi, neque audite illum.* Unde conſtat, ſi acquieverit, & audierit, reum eſſe. [g Ibid. 13 8.]

Non obruitur ſaxis.] Nempe quia jocoſe iſta videri poſſint prolata.

ח נביא המתנבא בשם עבודת כ"ום כיצד זה האומר אמרה לי ע"ז פלונית או כוכב פלוני שמצוה לעשות כך וכך ואפי' כיון את ההלכה לטמא את הטמא ולטהר את הטהור אם התרו בו בפני שנים הרי זה נחנק שנא' ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת הנביא ההוא ואזהר' שלו מכלל שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו·

VIII. Qui prophetam egerit in nomine idolorum: ut ſiquis dicat, *Idolum hoc, vel ſtella iſta, in mandatis dedit, ut hoc, vel illud, ageretis*: tametſi juxta Legis ſtatuta de mundo, & immundo judicet, ſi coram duobus commonitus ſit, ſtrangulatur: quia dictum eſt, *h Et qui loquetur in nomi-* [h Deut.] *ne aliorum Deorum, & morietur propheta iſte.* Mo- [18.20.] nitum autem hoc colligitur ex dicto (generali) illo: *Et* i *nomen aliorum Deorum non commemora-* [i Exod.] *bitis.* [23.13.]

Qui Prophetam egerit in nomine idolorum.] Vide Sanhedrin cap. x. Triplex eſt Propheta, qui ab hominibus plectitur; ac totidem genera eorum, quos Deus punit. Ab hominibus primùm punitur, qui vaticinatur ea, quæ non audivit: ac talis Tzidkija fuit, filius Cenahunæ, tempore Achabi, II Chron. XVIII, 10. juxta verba: *Etiam Prophetam, qui ſuperbe arroget ſibi loqui verbum in nomine meo, quod non præcepi ei.* Alter eſt, qui prophetat ea, quæ alteri Prophetæ revelata ſunt: ob verba, *Quod non præcepi ei*: id eſt, qui vaticinatus fuerit ea, quæ ipſi non præcepi, tametſi alteri præceperim. Tertius eſt, qui prophetat in nomine idolorum. Eorum, qui Dei vindictæ relinquebantur, primus eſt is, qui ſupprimit prophetiam; ut Jonas. Alter, qui contemnit verba alterius Prophetæ; cujus exemplum eſt I Reg. XX, 36. Tertius, qui ſuam ipſe prophetiam tranſgreditur: de qualibus volunt dixiſſe Deum, *Ego requiram ab illo.* Deuter. XVIII, 19.

ט ואסור לערוך דין ותשובה עם המתנבא בשם עכו"ם ואין שואלין ממנו אות ומופת ואם עשה מעצמו אין משגיחין עליו ואין מהרהרין בו וכל המח' שב באותו' שלו שמא אמת הן עובר בלא תעשה שנ' אל תשמע אל דברי הנביא ההוא:

IX. Prohibitum autem eſt diſputare cum eo, qui Prophetam egerit in nomine idolorum, vel reſpondere ei: neque poſtulanda ab eo ſigna, vel miracula. Quod ſi ſua ſponte ea ediderit; non attendendum ad ea, nec cogitatione iis immorandum. Quiſquis enim animi dubius ea conſiderarit, tranſgreditur illud interdictum: *Ne* k *audias verba Pro-* [k Deut.] *pheta illius.* [13.3.]

י וכן נביא השקר מיתתו בחנק אף על פי שנתנבא בשם ה' ולא הוסיף ולא גרע שנ' אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו אחד המתנבא מה שלא שמע במראה הנבואה

X. Falſo Prophetæ moriendum eſt ſtrangulatione, etiamſi prophetaverit in nomine Domini, nec ejus honori additum quicquam aut detractum ivetit. Sicuti dictum: *Etiam* l *Propheta, qui ſuper-* [l Deut.] *be arroget ſibi loqui verbum in nomine meo, quod non* [18.20.] *præcepi.* Tantundem enim eſt, utrum quis prædicet

הנבואה או מי ששמע דברי נביא חבירו ואמר
שדבר זה לו נאמר והוא נתנבא בו הרי זה נביא
שקר ומיתתו בחנק:

cet ea, quæ non audierit in visione prophetica; an tanquam sibi dicta proferat, quæ socius Propheta audivit. Sane & talis est Pseudopropheta, eoque strangulandus.

Falso Propheta moriendum strangulatione.] Quia ait Scriptura, *Et morietur Propheta iste.* Dicunt enim Hebræi: כל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק: *Omnis mors dicta in lege simpliciter, non est nisi strangulatio.*

יא כל המונע עצמו מהריגת נביא השקר מפני
מעלתו שהרי הולך בדרכי נבואה הרי זה עובר
בלא תעשה שנאמר לא תגור ממנו׳ וכן המונע
עצמו מללמד עליו חובה או הפוחד ויירא מדבריו
הרי הוא בכלל לא תגור ממנו ואין דנין נביא
השקר אלא בב"ד של ע"א:

XI. Quicunque à cæde Pseudoprophetæ abhorret, quia excellens, riteque observare prophetandi modum videtur: is transgreditur interdictum hoc, *Ne* a *metuas ab eo.* Itidem, qui se subtra- a *Ibid.* 18. 22.
hit, ne accusare cogatur, vel metuit ac veneratur ejus verba, sanctione hac generali continetur, *Ne metuas ab eo.* Falsum autem Propheten non judicabant, nisi in Senatu LXXI virorum.

Falsum autem Propheten, &c.] Sanhedr. 1, §. 5. Ac ratio est ea, quia Prophetes, dum verus sit, supra universum est Israelem.

יב הנודר בשם עכו"ם והנשבע בה לוקה
שנא׳ ושם אלהים אחרים לא תזכירו אחד
הנשבע בה לעצמו ואחד הנשבע בה לגוי׳
ואסור להשביע גוי ביראתו ואפילו להזכיר שם
עכו"ם שלא דרך שבועה אסור שנ׳ לא
תזכירו:

XII. Qui in nomine idolorum facit votum, aut jurat, vapulat, quia dictum: *Nomen* b *Deorum alio-* a *Exod.* 23. 13.
rum ne commemores. Perinde autem habetur, ecquis sibi ipsi, an gentili juret. Similiter prohibitum, eò adigere gentilem, ut per Deos suos juret. Etiam interdictum, eò impellere, ut vel narrantis more faciat mentionem idoli, ejusve cultus. Siquidem scriptum, c *Ne commemores.* c *Ibid.*

Prohibitum eo adigere gentilem, ut per Deos suos juret.] At quid fiet, si rex vel princeps fidelis, cum infideli fœdus inierit? Num ab eo juramentum exiget, quem sciet, non juraturum nisi per Deos suos, vel aliter si juret, non assis id facturum? Neget aliquis. Verùm sine juramentis ejusmodi non consistit generis humani societas, & pax terrarum. Difficilem itaque hanc esse quæstionem pronunciat B. Augustinus, epist. CLIV, quæ ad Publicolam. Sed videmus, Genes. XXXI, non urgere Jacobum, ut eodem modo, ac ipse, juret etiam Laban, idolorum cultor. Nempe ita censeo ab idololatra, ac gentili, ἁπλῶς exigi, ut juret, Juramentum autem suo genere est bonum. Jurat vero ille, sed per deos suos gentiles. Id malum non laudatur: sed ob magnum bonum (id bonum est pax terrarum) jure toleratur.

יג לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד
עכו"ם פלוני׳ וכיוצא בה: וכל עבודה זרה
הכתובה בכתבי הקדש מותר להזכיר שמה כגון
פעור ובל ונבו ובעל וגד וכיוצא בהן ואסו׳ לגרום
לאחרים שידרו ושיקימו בשם עבודת כ"ום ואינו
לוקה אלא הנודר בשמה והמקיים בשמה והוא
הנשבע בשמה:

XIII. Nequis dicat socio suo, *Prope hoc, vel illud idolum exspecta me*; vel aliud hujusmodi. Omnium tamen idolorum nomina exprimere licet, quorum in Scripturis fit mentio: uti Peor, Bel, Nebo, Baal, Gad, & similium Interdictum autem aliis caussam præbere votum faciendi, vel illud exsequendi in nomine horum idolorum. Non tamen vapulat, nisi qui in nomine idoli vovet aliquid, ac affirmat. Atque idem censendum de juramentis per idolum.

Nebu.] Cujus mentio Esai. XLVI, 1. Δαγὼν vocatur τοῖς ἰδομηνεῦσι. Lyranus ait, post Belum fuisse augustissimum Assyriorum numen. Vide quæ de eo, & Gad, memorantur Seldeno, libro de Diis Syris. Nec enim doctissimi viri scrinia compilare est animus.

Ac affirmat.] Unde & Onkelos, ubi in Hebræo est נשבע, transtulit קים, idest, *affirmavit.* Nempe nec falsi numinis appellatione utendum ad aliquid certius asserendum. Ut si cum viris Romanis dicas *Me Hercules*, vel *Epol*, aut cum mulieribus *Mecastor.* Tertullianus libro de idololatria cap. XX: *Consuetudinis vitium, etiam in Christianis, dicere, Me Hercules: dicere & Me Deus Fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant, jusjurandum esse per Herculem.*

Idem censendum de juramentis per idolum.] Uti, inquit, non punitur, qui in nomine idoli aliquid vovet, nisi & præstet: ita nec qui jurat per idolum plectendus, nisi idem exsequatur. Ratio est, quia fortasse & votum vovit, & jusjurandum juravit, non sponte, sed coactus. Quare nisi postea reapse præstet, quod vovit, aut juravit; non habetur pro plena voluntate. Quid mirum? quando posteriorum temporum Judæi putarunt, non omnes juramenti formulas habere vim obligandi, aut perjurii pœnam: sed certas demum, quæ in Thalmude leguntur. Et profecto, si adjungerentur ad jurandum per Jovem, aut alios gentium Deos, id flocci fecisse, eoque gentiles ursisse, ut jurarent juramentum, quo obligari se putarent; docet illud Martialis lib. XI, epig. XCV:

Ecce negas, jurasque mihi per templa Tonantis.
Non credo: jura, verpe, per Anchialum.

Sententia est, Non satis est, quod juras per templum Jovis Capitolini; quandoquidem eum non assis facis, nec te

te putas juramento istiusmodi obstringi : illud peto, ut jures juramento, quod Judæis sanctissimum : quale *per Anchialum*, quomodo corrupte dicebant gentes pro חי אלה, *chiala*, ut veteres pronunciarunt : pro quo Masorethæ חי אלה, hoc est, *vivit Deus.* Adi sis, quæ de eo parens meus historiæ Pelagianæ lib. v, part. 11.

פרק ששי

CAPUT VI.

העושה אוב או ידעוני ברצונו בזדון חייב כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל היה שוגג מביא חטאת קבועה׃

QUi Pythonis, aut arioli opera, sciens volensque facit, exscindi meretur. Quod si testes adfuerint, monitusque sit, lapidibus obruitur. Sin errore (id factum,) fixum, sive determinatum adducet sacrificium.

Fixum sive determinatum.] Ubi par ratio divitis ac pauperis. Vide, quæ notavi ad capitis 111, sect. 1.

ב כיצד הוא מעשה האוב זה שהוא עומד ומקטיר קטורת ידועה ואוחז שרביט של הדס בידו ומניפו והוא מדבר בלאט בדברים ידועים אצלם עד שישמע השואל כאילו אחד מדבר עמו ומשיבו על מה שהוא שואל בדברים מתחת הארץ בקול נמוך עד מאד וכאילו אינו ניכר לאוזן אלא במחשבה מרגיש בו׃ וכן הלוקח גולגלת המת ומקטיר לה ומנחש לה עד שישמע כאילו קול יוצא מתח׳ שחיו שפל עד מאד ומשיבו כל אלו מעשה אוב הן והעושה אחד מהן נסקל׃

II. Cujusmodi est illud opus Pythonis ? Est qui consistit, ut offerat certum suffitus genus : is manu sua virgam vibrat myrteam : ac recepta quædam incantationis verba profert : mox consulit alium, quasi loquentem secum, & interrogatis respondentem è terra voce submissa admodum; quam auribus percipere non valeat, sed cogitatione tantum assequatur. Similiter est, qui cranio mortui arrepto illud suffitu imbuat & incantet, donec præeuntem audiat vocem, quæ exeat axillis; & respondeatur ei. Hujusmodi omnia sunt Pythonica; quique aliquid eorum facit, lapidatur.

Consulit alium quasi loquentem secum.] Non de nihilo est, quod Maimonides noster *quasi loquentem* dicat. Siquidem credidit, quæ de νεκρομαντείᾳ dicuntur, vana esse figmenta : unde commentario in Misnam, disertim ait, eos, qui arte illa, si ars dicenda est, celebrantur, nihil habere potestatis in animas defunctorum. Imo & ille, & R. Levi Ben-Gerson, existimant, Pythonissam, de qua in S. S. agitur, non revera Semuelem eduxisse; sed tantum fascinasse Saulis oculos. Alii Hebræorum censent, dæmonem, forma Semuelis indutum, apparuisse. Sed Rabbinorum vetustiores vere, ut traditur, rem omnem evenisse volunt; quia intra duodecimum mensem à morte Semuelis fiebat. Arbitrantur enim, animas illo spatio non eodem esse in statu, quo postea sunt. Ajunt iidem, si defunctorum animæ per Pythonem excitæ sint; pythomantin videre eas, non audire, ut mulier à Saule consulta; consulentem audire, non videre, uti Saul; eos vero, qui defuncti operâ non indigent, nec videre, nec audire; uti Abner, aliique, qui cum Saule mulierem accesserant. Ac videtur inde quoque esse, quod Maimonides hic dicat, alium quasi loqui è terra, & respondere interrogatis. Nempe quodammodo audit, non videt: uti nec Saul vidit.

E terra, voce submissa admodum.] Jesai. xxix, 4: *Ut dejecta è terra loquaris, & è pulvere mussitet sermo tuus, sitque quasi Pythonis è terra vox tua, & è pulvere sermo tuus pipiat.* Vide & Esa. viii, 19.

Similiter est, qui cranio mortui, &c.] Notum talia à Magis adhiberi solita. Unde inter cætera Appulejus, magiæ accusatus, quod σκελετὸν sibi fieri curasset, ait: *Tertium mendacium vestrum fuit, macilentam, vel omnino evisceratam formam diri cadaveris fabricatam, prorsus horribilem & larvalem. Quod si compertum habebabis adeo evidens signum magiæ, cur mihi, ut exhiberem, non denuntiastis? En evidens signum magiæ* nuncupat. Et aliquanto ante : *Quod me ajunt ad magica maleficia occulta fabrica, ligno exquisitissimo comparasse; & cum sit sceleti forma turpe & horribile, tamen impendio colere, & Græco vocabulo nuncupare* βασιλέα.

Et incantat illud.] מנחש David de Pomis ait, eum esse, qui cogit spiritum, ut sibi futura prænuntiet. נחש in S. Scriptura est *augurari, ominari*, & tam in bonam, quam malam partem sumitur. Ita ut etiam de eo usurpetur, qui futura prudentiâ suâ prævidet. A נחש *serpens* deductam vocem, non ambigo. nam ejus in auguriis, & incantationibus, aliisque sacris, magnus erat usus. Unde Hesychius : Οἰωνός, ὄφις· ἐπειδὴ γὰρ λέγεται ἐς τὰς μαντείας τοὺς ὄφεις ἔχειν, οὓς καὶ οἰωνοὺς ἔλεγον. Homerum adi Il. β, & ibi Eustathium. Atque hinc etiam mos ille apud Ethnicos serpentem appingendi diis. Justin. Apol. 11. pro Christianis : παρὰ παντὶ τῶν νομιζομένων παρ᾽ ὑμῖν θεῶν ὄφις σύμβολον μέγα καὶ μυστήριον ἀναγράφεται. *Omnibus, qui apud vos dii habentur, appingitur serpens, ut magnum symbolum & mysterium.* Orus Apollo quoque ait apud Ægyptios, Οὐβαῖον, ὅ ἐστιν Ἑλληνιστὶ βασιλίσκον, χρυσοῦν περιτιθέασι τοῖς θεοῖς. *Ubæum, id est, Græce Basiliscum, aureum circumponi Diis.* Locis etiam sacris serpentem appositum, indicio est illud Persii:

Pinge duos angues; pueri, sacer est locus.

Porro serpentis eam venerationem acceperunt Græci à Cadmo. Phœnices enim serpentem religiosissime, ut Deum, coluisse; ostendit Eusebius in Præparat. Euang. Nec Pytho, & Apollo Pythius, aliunde quam à serpentis cultu. Nam פתן *aspis.* Ita & Pythonissa 1 Sam. xxviii, 7. vocatur *domina* אוב *ob*, sive *oph*, quod idem. Sane ab *oph*, ὄφις, uti & ab אוב, οὐβαῖος: de quo ex Oro jam vidimus. Fortasse etiam, quod Cadmum in draconem commutatum esse confinxit Græcia; non aliud sibi vult, quam quod relatus sit in semideos. Atque eo etiam fine sepulchro ejus fuerit inscripta imago serpentis. Nisi magis placet, isto significasse, quod primus ex Oriente in Græciam attulisset religionem Phœniciam, qua in serpentis imagine Deus coleretur. Sane solent in sepulcris poni ea, quæ defuncti beneficia, vel aliud ad memoriam eorum pertinens indicarent. Inde ad Ulyssem umbra Elpenoris Odyss. λ.

—— Πῆξαι τ᾽ ἐπὶ τύμβῳ ἐρετμὸν
τῷ καὶ ζωὸς ἔρεσσον.

Fige

Fige super sepulchrum remum,
Quo vivus remigabam. Virgil. in VI:
Ingenti mole sepulchrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque.

Et in summo Archimedis *sepulchro*, *sphæram fuisse positam cum cylindro*; auctor est Tullius in V Tuscul. quæst. Etiam Rabbini tradunt, Josuæ sepulcro impressam fuisse Solis imaginem; & inde volunt appellatam esse urbem תמנת חרס, *Similitudinem Solis.* Unde Jos. XV, 10. ubi Hieronymus *Thamna*: LXX autem πόλιν ἡλίου. Sed longius recessimus. Redeo ad ידעני, quod & pro hariolis poni reperias apud Hebræos. Vide, quæ de variis eorum generibus annotavit doctissimus Cochus.

ג כיצד מעשה הידעוני מניח עצם עוף ששמו ידוע בפיו ומקטיר ועשה מעשים אחרים עד שיפול בנכפה וידבר בפיו דברים שעתידים להיות וכל אלו מיני כו"ם הן ואזהרה שלהן מניין שנ' אל תפנו אל האובות:

III. Quod est opus arioli? Os avis, cui nomen *Jaduah*, inserit ori suo, & suffitum, aliaque facit, donec fiat mente commotus, & loquatur, quæ videntur eventura. Universa hæc sunt idololatrici generis: atque eorum interdictum habemus, cum dicitur, *Ne* a *vos convertatis ad Pythones.* a Levit. 19. 30.

Jaduah.] ידוע, *jaduah*, non hic est vocabulum, ut Grammaticorum filii loquuntur, adjectivum, quomodo signat *notum*: sed rei per se subsistentis proprium nomen; idque animantis, ut ait R. David Kimchi in libro Radicum. Maimonides noster magis determinat, cui est עוף, *avis.* Specialius etiam alii; quibus placet esse, quam Theocritus in Pharmaceutria vocat ἴυγγα, Latini *motacillam* nuncupant.

Donec fiat mentis commotæ.] נכפה interpretantur *morbum caducum.* David de Pomis: נכפה חולי שיפול אדם בארץ בשגעון · וסבתו נודעה בספרי רפואות וכן אנחנו קורין לחולי זה חולי הנופל. id est; *Nechepha morbus est, quo cadit homo in terram cum furore: caussa autem ejus constat ex libris medicis: ideoque nos vocamus morbum illum morbum caducum.* Hic tamen pro μανίᾳ seu *furore vatum* accipio; unde & μάντεις Græcis nuncupati sunt.

ד הנותן מזרעו למולך ברצונו בזדון חייב כרת בשוגג מביא חטאת קבועה ואם עשה בעדים והתראה נסקל שנא' ואשר יתן מזרעו למולך מות יומת וגימר ואזהרה שלו מנין שנאמר ומזרעך לא תתן להעביר למולך ולהלן הוא אומ' לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש:

IV. Qui de semine suo offert sciens volensque, exscinditur: sin errore, sacrificium præfinitum (ad expiationem sui) adducit. Quod si testibus fecerit præsentibus, & post admonitionem sui; lapidatur, juxta illud: *Et* b *qui de semine suo offert Molocho, moriendo morietur.* Interdictum autem hac de re invenitur his in verbis: *Et* c *de semine tuo ne des ad transducendum Molocho.* Alio etiam loco dicitur, *Ne* d *reperiatur inter vos, qui filium, aut filiam suam, per ignem traducat.* b Ibid. 20. 1. c Ibid. 18. 21. d Deut. 18. 10.

Qui de semine suo offert Molocho.] מולך Molocho haud dubie nomen impositum, tanquam Regi, & maximo Deorum. Nam id honoris Soli mortalium profanorum antiquissimi dabant. Unde non immerito Maro XI. Æn.

Summe Deûm, sancti custos Soractis Apollo.

Servius ad eum locum, *Summe Deûm*, inquit, *ex affectu colentis dicitur. Nam Jupiter summus est.* Sed non attendit Servius, Solem ab antiquissimis, ut Deorum maximum, cultum esse: nominaque Jovis, Saturni, Martis, Liberi, Ori, Osiridis, aliaque multa, Solem significasse. Qua de re Macrobius fuse lib. I Saturnal. cap. XVII, & sex sequentibus.

ה כיצד היו עושין מדליק אש גדולה ולוקח מקצת זרעו ומוסרו לכומרים עובדי האש ואותן הכומרים נותנין הבן לאביו אחר שנמסר בידן להעבירו באש ברשותו ואבי הבן הוא שמעביר בנו על האש ברשות הכומרים ומעבירו ברגליו מצד זה לצד אחר בתוך השלהבת לא שהוא שורפו למולך כדרך ששורפין בניהם ובנותיהם לעכו"ם אחרת אלא בהעברה בלבד היתה עבודה זו ששמו מולך לפיכך העושה עבודה זו לכו"ם אחרת חוץ ממולך פטור:

V. Quomodo (id fiebat?) Accenso igne magno, partem sui accipiebant seminis, quam dein Sacerdotibus igni servientibus tradebant. At Sacerdotes, ubi filium accepissent, eum patri restituebant; quo ipse ex sententia sua eum per ignem traduceret. Igitur pater filium, permissu sacerdotum, per ignem agebat. Pedibus autem jubebat transire, donec, flammæ quicquid erat, emensus foret. Non enim Molocho eum comburebant, quomodo liberos suos aliis exurebant Diis: sed cultus ille Molochi tantum in transitu consistebat. Ideoque, qui hunc cultum alteri, quam Molocho, exhiberet, absolvebatur.

Quomodo id fiebat?] Dissentiunt homines doctissimi, utrùm infantes per ignem tantummodo fuerint traducti; quæ Aben-Ezræ sententia est: an vero cremati; ut volunt Moses Gerundensis, & Isaacus Abravanel. Qui posteriorem sententiam sequuntur, addunt, propterea in sacris usurpata tympana, ne ploratus infantium audiretur. Atque hoc colligunt ex Jerem. VII, 31: *Ædificarunt excelsa Tophet, quod est in valle filii Hinnom, ad exurendos filios & filias suas igni.* Estque in hac etiam sententia Cyrillus Magnus comment. in Esaiam. Qui vero existimant, tantummodo per ignem traductos, in partes advocare possunt Patres Sexti Constantinopolitani in Trullo habiti. Nam Canone LXV, dicunt, Τὰς ἐν ταῖς νουμηνίαις ὑπό τινων πρὸ τῶν οἰκείων ἐργαστηρίων ἢ οἴκων ἀναπτομένας πυρκαϊάς, ἃς καὶ ὑπεραλλεσθαί τινες κατά τι ἔθος ἀρχαῖον ἐπιχειροῦσι, ἀπὸ τοῦ παρόντος καταργηθῆναι προστάσσομεν. *Qui in noviluniis à quibusdam ante officinas & domos accenduntur, rogos, (supra quos etiam antiqua quadam consuetudine transilire audent) cessare jubemus.*

mus. Per morem antiquum ibi designari ignem à Manasse incensum, docuit Zonaras. Quod si Moloch Apollo est, faverit eidem opinioni Maro XI Æneid.

——— *Cui pineus ardor acervo*
Pascitur, & medium freti pietate per ignem,
Cultores multa premimus vestigia pruna.

Scio, Molochum potius credi Saturnum. Sed enim, quid de eo videatur, ex Macrobio jam diximus. Atque ut apud Isidorum quoque legas in VIII Originum, cap. XI: *Apud Assyrios Bel vocatur quadam sacrorum suorum ratione & Saturnus, & Sol.* Quæ etsi verissima sint, non propterea tamen placent, qui infantes crematos negant. Quid enim impedit, quo minus utrosque mos obtinuerit, & ille cremandi, & alter per ignem traducendi? Crudele multis videtur sacrificare liberos. Et sane est. Nihil tamen certius, quam gentiles immolasse suos liberos. Id Ægyptios fecisse, testis Athenæus, lib. IV. Carthaginenses quoque, Phœnicum colonos, hunc morem recepisse, docent Diodorus, lib. XX, & Trogus, sive mavis Justinus, lib. XVIII. Etiam Ennius de iis:

Ille suos Divis mos sacrificare puellos.

Quid gentium alias persequar? Vide quæ pio & erudito opere de Christi Satisfactione, cap. X. scripsit divinarum humanarumque literarum scientissimus Hugo Grotius.

Permissu Sacerdotum.] רשות, *permissio, licentia*: unde & ponitur pro loco proprio: ut ædes alicujus sint רשותו. Et רשות הרבים Abod Zara, cap. II, §. 3. *licentia multorum*; id est, locus publicus.

ו אינו חייב כרת או סקילה עד שימסור בנו למולך ויעבירו ברגליו באש דרך העברה: מסר ולא העביר העביר ולא מסר או שמסר והעביר שלא כדרך העברה פטור. ואינו חייב עד שימסור מקצ׳ זרעו ויניח מקצת שנאמר כי מזרעו נתן למולך מקצתו ולא כולו.

VI. Neque vel exscindebatur, vel lapidabatur quisquam, nisi prius tradidisset filium suum Molocho, & adegisset ad eo modo transeundum pedibus per ignem. Si tradidit, nec fecit ut transiret; vel ut transiret fecit, non autem obtulit; denique si caussa est transitus, sed non recepto transierit modo; liber pronunciabatur. Neque reus peragitur, nisi partem seminis tradiderit, partem retinuerit. Quippe dicitur, *Qui* a *de semine suo dederit Molocho.* Quasi dicas, qui partem dederit, non totum. a Levit. 20. 3.

Qui partem dederit, non totum.] Mira conclusio: reus est, qui filiorum aliquem obtulerit Molocho; qui verò omnes, liber est. Ajunt Hebræi, ideo hoc institutum, quia siquis unum tantùm filium obtulerit, morte sua expiaret peccatum illud. At si omnes obtulerit, gravius esse delictum, quam ut morte expiari possit. Ideoque hominem illum hic quidem effugere pœnam; sed à Deo vita æterna orbari. Alii obtinuisse morem volunt, ut unus tantummodo filius offerretur; cujus oblatione, pro omnibus offerentis liberis, satisfieret: eoque, si non unus, sed universi offerrentur, recedi à cultu, qui Molocho præstari solet: eaque de caussa talem esse immunem à pœna, qua afficitur, qui Molocho filium suum obtulisset. Sed magis mihi probatur sententia Isaci Abravanelis: qui existimat, eo dicere Scripturam, *Qui dederit de semine suo*; quia parum verisimile foret, repertum iri quemquam, qui universam sobolem suam offerret Molocho. Tantum igitur abest, ut trium liberorum pater, si tres obtulerit, liber sit a pœna, ut tanto magis pœnæ sit obnoxius. Sed si, ut Maimonides ait, *de semine* significat partem, non totum: quid statuendum, si filius offeratur unigenitus, ubi idem unica, & universa soboles? Hic unigenitum dixeris seminis partem ratione totius, ut vocant, potentialis. Nam ut actu filium habuerit unum, potestate tamen habuit plures.

ז אחד זרע כשר ואחד זרע פסול אחד בניו ובנותיו אחד בניהם ובני בניהם על כל יוצאי ירכו הוא חייב מפני שהן זרעו אבל אם העביר אחיו או אחיותיו או אבותיו או שהעביר עצמו פטור העביר אחד מזרעו והוא ישן או שהיה סומא פטור:

VII. Tantidem autem censentur proles legitima, & illegitima: tantidem quoque liberi, & nepotes, vel pronepotes, aut quicumque ex femore ejus. Ut reus sit propterea, quia ex semine ejus sint. Sed siquis traduxisset fratrem, sororem, patrem, ipseve transiisset, liber erat: ut etiam si traduxisset aliquem è semine suo, sed dormientem, aut cæcum.

Proles legitima & illegitima.] Sive, *Semen legitimum & illegitimum.* זרע כשר וזרע פסול. Vox כשר à Rabbinis, ubi de prohibito & licito sermo est, sæpe usurpatur. Ita mulier כשרה opponitur menstruatæ: ac semen כשר, id est, *rectum*, seu *legitimum*, semini פסול falso, id est, illegitimo. פסל, quod Rabbinis est, *adulterare*, seu *falsificare*, & *inquinare*, est à פסל *sculptile*, deductum: quia talia in falsorum Deorum honorem fiebant. Sed dormientem, aut cæcum.] Hunc, vel illum, qui traduxerit, eo liber pronunciatur, quia incedere neuter potest. Voluut enim Hebræi, pueros, qui offerentur, ignem transisse saltabundos: לכך שאעבורה הכי דמי אמר אביי מרגא דליבני במיצעי מורא מהאי גיסא ונורא מהאי גיסא רבא אמר כמשוורתא דפוריא. Transtulit doctiss. Cochus: *per modum transductionis. Cujusmodi illa est? Ait Abai: Ordo ferentium in medio erat: ignis hinc inde ardebat. Rabba ait: Ut qui saltant in festo sortium.*

ח מצבה שאסרה תורה היא בנין שהכל מתקבצין אצלה ואפילו לעבוד את השם שכן היה דרך עבודת כו״ם שנאמר ולא תקים לך מצבה וכל המקים מצבה לוקה. וכן אבן משכית האמורה בתורה אע״פ שהוא שנ׳ ואבן משכית לא

VIII. Statuæ nomine in lege prohibitæ censetur structura, ad quam se omnes congregant; quamvis id fiat ad serviendum Deo vero. Talis enim est cultus idolorum. Dictum autem est, *Neque* b *eriges tibi statuam.* Quisquis igitur eam erigit, vapulat. Similiter, quisquis se incurvat super lapide figurato, de quo Lex loquitur, etsi vero id Deo b Deut. 16. 22.

præ-

לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה מפני שהיה
דרך עכו"ם להניח אבן לפניה להשתחוות עליה
לפיכך אין עושין כן לה' ואינו לוקה עד שיפשוט
ידיו ורגליו על האבן ונמצא כולו מוטל עליה שזו
היא השתחויה האמורה בתורה:

præster, vapulat. Quia dictum : *Neque a figuratum lapidem ponite in terra vestra, ut vos incurvetis super eo.* id enim in idolorum cultu obtinebat, ut lapis poneretur, super quo sese prosternerent. Ac propterea nefas id agere in veri Dei cultu. Nec tamen vapulabit, nisi manibus pedibusque super lapide prostratus jacuerit. Hujusmodi enim incurvationem Lex designat. a Levit. 26.1.

Statua nomine in lege prohibita.] Scriptoris nostri hæc sententia est, non statuas quasvis, sed superstitiosas duntaxat, esse interdictas: non illas itidem, quæ in rei alicujus testimonium ponerentur. Qualis illa Jacobi Genes. XXVIII, 22. verbis istis designata: *Hac strues lapidum, quam disposui in statuam.* Item XXXI, 52: *Testis cumulus iste, & testis statua illa est.* Ideoque verba hæc, *Ne erigas tibi statuam, quam aversatur Dominus Deus tuus*: exponunt Hebræi de statua ad superstitionem constituenda; non illa, quæ ad memoriam ponitur. Sic infrà cap. VIII, § 5. ait, non alios prohiberi lucos, quam qui idololatriæ ergo plantati sunt.

Super lapide figurato.] Apud Mosen Levit. XXVI, 1. est אבן משכית. quod secundum R. Bahye, & alios, notat lapidem effigiei, sive figuræ: hoc est, lapidem pictum, vel cælatum. Sententia igitur, (ut est apud R. Bahye) ejusmodi est, מנהג עובדי עבודה זרה היה פסוק מציירין אבן בציור כלה ומונח האבן לפני הגלל ומשתחוים עליה לכבוד. *Mos idololatricus erat, figurare lapidem pulcra effigie, eumque ponere coram idolo, & super illo se coram hoc prosternere.* Sed aliter R. Salomo: qui interpretatur משכית, à סכה, hoc est, *cooperuit*: ut sic lapis pavimenti dicatur, quia is terram contegit. Onkelos vero intelligit אבן סגידה, *lapidem humiliationis*; fortè mutato כ in ר. Nam סגד, *humiliatio*. Ità significabitur lapis, super quo se incurvarent, & prosternerent: non ante quem, sive cui se incurvarent; ut alii interpretantur.

Id enim in idolorum cultu.] Significat, eum esse morem gentilium, ut ante idolum, pavimentum sternatur lapide, in quo aliquæ sculptæ sint figuræ: ac videntur istæ quippiam expressisse, quod ad idoli illius honorem pertineret: finis verò lapidis adeo affabre facti erat, ut super illo se prosternerent, adoraturi idolum ibidem erectum.

ט בד"א בשאר הארצות אבל במקדש מותר
להשתחוות לה' על האבנים שנאמר בארצכם
בארצכ' אי אתם משתחוים על האבנים
אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות
במקדש:

IX. Hæc de reliquis locis capienda : in sanctuario autem licet Dominum adorare super lapide. Quia dicitur, *In* b *vestris terris.* (hoc est,) Nequaquam vos in terris vestris prosternetis super lapide, ut (prosternetis) super sanctuarii lapide glabro & nullam effigiem habenti. b Levit. 26. 1.

In sanctuario autem licet Dominum adorare super lapide.] Quia lapis illic nullam habeat effigiem, ac nullus ignorat, hic soli Deo vero cultum exhiberi: at aliis in locis suspicari quis potest, idolis, aut ipsis lapidibus, cultum præstari.

י ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מחצלאות
בבתי כנסיות הרצופות באבנים או מיני קש ותבן
להבדיל ביניהן ובין האבני' ואם לא מצא דבר מבדיל
בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או
שוחה על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן:

X. Hanc ob caussam solebat omnis Israel in synagogis, quæ lapide essent substratæ, storeas sternere, aut straminis genus, quo inter ipsos, & lapides, aliquid intermedium foret. Quod si deesset, quo lapides contegerent; alium in locum ibant, atque ibi se prosternebant, vel in latus inclinabant, ne facie lapides contingerent.

יא כל המשתחוה לשם על האבנים המפוצלות
בלא פישוט ידים ורגלים אינו לוקה אלא מכין אותו
מכת מרדות אבל לעכ"ום אחד השתחויה בפישוט
ידים ורגלים או בלא פישוט ידים ורגלים משירה
שיכבוש פניו בקרקע נסקל:

XI. Quicumque Deum adorat super lapidibus glabris, effigiem nullam habentibus, nec id faciat manibus pedibusque extensis; non vapulat, sed rebellionis ictibus percutitur. At idololatriam exercens, ubi se prostraverit, sive manibus pedibusque extensis, sive iis non extensis, ab ea hora, qua faciem solo admoverit, lapidandus erit.

Non vapulat, sed percutitur ictibus rebellionis.] מכת מרדות *ictus rebellionis* infliguntur ob transgressionem præcepti, ut loquuntur, affirmantis; id est, cum Deus jubet aliquid facere, & negligit homo. Tales percutiebantur, non XL. ictibus, ut cæteri, qui לא תעשה, id est, *ne facias*, seu interdictum transgressi erant; verum usque dum exspirarent. Eadem pœna quoque statuta erat in eos, qui Rabbinorum statutis non parebant. Vide Aruch.

יב הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה
בין אלן סרק בין אילן מאכל אע"פ שעשאו לנוי
למקדש וליופי הרי זה לוקה שנאמר לא תטע לך
אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך מפני שהיה

XII. Qui arborem juxta aram plantat, vel in atrio; sive arbor ea sterilis, seu frugifera fuerit; quamvis id fecerit, quo templum ornatius pulchriusque redderet; nihilominus plectendus est. Quia dicitur, *Ne* c *plantes lucum qualiscunque arboris juxta aram Domini Dei tui.* In caussa est, quod mos c Deut. 16. 21.

זה דרך עכ"ום נוטעין אילנות לצד מזבח שלה: כדי שיקבצו שם העם:

ille idololatris esset, plantare arbores secundum altare suum, ut ubi populus congregaretur.

יג אסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעושין בחצרות אע"פ שהוא כבנין ואינו עץ נטוע הרחקה יתרה היא שנאמר כל עץ אלא כל האכסדראות והסככות היוצאות מן הכותלים שהיו במקדש של אבן היו לא של עץ:

XIII. Vetitum etiam in templis facere è ligno porticum intercolumniis distinctam, quomodo exstrui atria solent; uteumque ædificii forma sit, nullaque plantata sit arbor: qua ratione plurimum receditur. Quippe dicitur, *Omne lignum*. Ideoque omnia atria cum intercolumniis, & perplexum opus ad ramorum formam ex parietibus procedens, è lapide, non è ligno erat.

Vetitum etiam in templo facere è ligno porticum intercolumnio distinctam.] אכסדרה Davidi de Pomis exponitur, קולם מסבב עם עמודים *porticus cincta columnis.* Vox haud dubiè facta ex ἐξέδρα, de qua pluribus non agam. Vide quæ ad Middoth cap. I, comm. V, & VII, notavit vir ut genere, animi integritate, doctrinaque egregius, ita præclare de Hebræis literis meritus Constantinus l'Empereur.

Qua ratione plurimum receditur.] Verba hæc, הרחקה significare puto, *Qui recessus valde est longinquus.* Si mentem requiras, ea idem notant, quod Latinis *superabundans cautela est.* Lex dixerat: *Ne plantes lucum qualiscumque ligni apud aram Domini Dei tui.* Hebræi non modo arborem plantatam refugiunt; sed & columnas è ligno factas, ac statutas. Scilicet ne ad illicita veniretur, etiam iis abstineri jubent, quæ per se licita erant. Hinc in Pirke Aboth cap. I, § I. עשו סיג לתורה, *sepem facite pro lege.* Ubi *Sepem* de traditionibus accipiunt, quæ legis transgressione hominem arcent.

פרק שביעי

CAPUT VII.

מצות עשה היא לאבד עבודת כוכבים ומשמשיה וכל הנעשה בשבילה שנא' אבד תאבדון את כל המקומות כי אם כה תעשו להם וגו' ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו אבל בחוצה לארץ אין אנו מצווים לרדוף אחריה אלא כל מקום שנכבוש אותו נאבד כל עבודת כו"ם שבו שנא' ואבדתם את שמם מן המקום ההוא בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריהן ואי אתה מצוה לרדוף אחריהן בחוצה לארץ:

IN mandatis est, ut tollatur idololatria, & huic inservientia, & quicquid ejus caussa fit. Quia dicitur, *Perdendo a perdes omnia loca. Sic enim facietis illis*, &c. In terra autem Israelis persequi eos jubemur, donec ditione omni exegerimus. Extra vero terram nostram non jubemur eos persequi, præterquam iis in locis, quæ armis nostris subjecimus. Quia dicitur, *Et b perdetis nomen eorum ex loco isto.* Itaque tantum juberis idololatriam exscindere in terra Israel; non item extra eam.

a Deut. 12. 2.

b Ibid. 12. 13.

Extra vero terram nostram non jubemur eos persequi.] Mens autoris est, teneri Israelitas ex terra sancta exstirpare idola, & ministros ejus, atque adeo omnem illorum memoriam. At in cæteris, quæ subigerent, locis, tantum obligat eos ad amovenda idola.

ב עבודת כו"ם ומשמשיה ותקרובת שלה וכל הנעשה בשבילה אסור בהנאה שנ' ולא תביא תועבה אל ביתך וכל הנהנה באחד מכל אלו לוקה שתים אחת משום ולא תביא ואחת משום ולא ידבק בידך מאומה מן החרם:

II. Idolis, & eo quod illorum usibus servit, quodque oblatum illis est, omnique eo, quod illorum caussa factum est, quæstum facere prohibemur: quia dicitur, *Neque c adduces abominationem in ædes tuas.* Quique uno omnium istorum quæstum fecerit, bis vapulat: primum propter verba illa, *Non adduces:* iterum ob versiculum, *Neque d adhærebit manibus tuis quicquam ex anathemate.*

c Deut. 7. 26.

e Ibid. 13. 19.

Quæstum facere prohibemur.] אסור בהנאה formula Hebræis usitata, qua denotant, nec vendere rem aliquam, neque uti nos ea posse, quomodocumque id fiat. Ita lapidibus delubrorum idolis dicatorum, alias ad ædes extruendas, uti vetitum erat. Cibos quoque diis falsis sacratos religiose cavebant veteres Christiani. Unde B. Martyr Justinus, dialogo cum Triphone Judæo: Ὅπερ οὐχ ὑπομένουσι πρᾶξαι οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπιγνόντες τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων Θεόν, ἀλλὰ πᾶσαν αἰκίαν καὶ τιμωρίαν μέχρις ἐσχάτου θανάτου ὑπομένουσι περὶ τοῦ μήτε εἰδωλολατρῆσαι, μήτε εἰδωλόθυτα φαγεῖν. *Quod in se admittere non audent, qui ex gentibus per Jesum Christum crucifixum cognoverunt conditorem rerum universarum Deum; sed cruciatum & supplicium omne potius ad extremam usque mortem tolleraverint, quàm vel simulachra colant, vel simulachris immolata comedant.* Subdit porro, pro Christianis veris haut duci oportere, qui εἰδωλολυθύτοις vescantur. Quæ verba eo spectant, quia dixerat Trypho, esse Christianos, qui dicerent, iis se citra culpam, vel noxam, vesci posse. Sed vel beatus Martyr rigidius aliquanto locutus, vel verba ejus sic capere oportet, plane iis abstinendum esse, si res ea scandalum sit præbitura. Quod fiat, si idolis oblata in εἰδωλείῳ comedantur: ubi Sacerdotes in idoli honorem solent epulari. Ac propterea etiam videtur addidisse disertim, *qui ex gentibus Jesum cognoverunt*: nempe ut ostenderet, Judæis ad Christum conversis licere quidvis edere extra εἰδωλεῖον. Sane rescriptum Apostolorum de abstinendo ab εἰδωλοθύτοις, quod est Actorum XV, 29. solum

lum loquitur de iis, qui ex pago deditis sese Christo aggregassent. Optime hæc intelligi possunt ex beati Pauli epist. 1. ad Corinth. cap. VIII, & X. Quæ inter se collata ostendunt, sanctum Apostolum voluisse, ut Christiani in εἰδωλείῳ, seu fano, aut delubro idolorum minime comedant oblata idolis. Unde ait cap. X. Ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ. οὐ θέλω ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. *Quæ immolant gentiles, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos participes dæmoniorum esse.* Rursum paullo post: Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. *Omnia mihi licent, at non omnia conferunt.* Videantur tota duo capita, quæ allegavi. Porro ut Judæi, & Christiani, εἰδωλοθύτοις, ita & gentiles ex hostia piaculari aliquid edere nefas habuere: uti & illa in cujus sanguine jusjurandum conceptum erat, quia execrationes in illius caput redundare credebant, qui violasset religionem jurisjurandi. Unde tales hostias ab indigenis defossas, ab peregrinis in mare projectas, docet Eustathius: τὰ ἐπὶ ὅρκοις σφαγιαζόμενα, inquit, οἱ μὲν ἐγχώριοι κατώρυττον, κρύπτοντες ὑπὸ γῆν· οἱ δὲ ἐπήλυδες κατὰ σχῆμα σύνηθες, ἢ ἄλλό τι ὅμοιον ὁποῖον, ὡς ἐκ τοῦ κάπρου δῆλον ἔσται, ὃν ἐπὶ ὅρκῳ σφάξαι πῦ ὁ βασιλεὺς, γεύεσθαι δὲ ὅλως ἀπότιμον ἦν. Idem rursum: ἐπεὶ τοῖς γε ἀρχαιοτέροις εἰς τὰ ἱερεῖα ἦν καθεστηκὸς, ἐφ' ᾧ τις ὅρκον ἐποιήσατο μηδὲ ἐδώδιμον εἶναι τοῦτο ἔτι ἀνθρώπῳ.

Quique uno omnium istorum quæstum fecerit, bis vapulat.] In Maccot, cap. III. § 2. vapulare is dicitur, qui פגול, id est, *abominabile*, comederit.

ג בהמה שהקרבוה לעבודת כו"ם כולה אסורה בהנאה אפילו פרשה ועצמותיה וקרניה וטלפיה ועורה הכל אסור בהנאה לפיכך אם היה בעור סימן שיודע בו שזה העור תקרובת כו"ם הוא כגון שהיו עושין שקורעין קרע עגול כנגד הלב ומוציאין הלב הרי כל אותן העורות שהן כך אסורין בהנאה וכן כל כיוצא בזה:

III. De juramento, quod obtulerunt ad quæstum, quicquam lucrifacere, prohibitum est: etiam de stercore, ossibus, cornibus, ungulis, pelleque ejus; de omnibus, inquam, istis quæstum facere vetamur. Quod si in pelle nota foret, & indicatum, pellem eam idolis esse oblatam; ut fiebat, cum rotundo foramine, ex adverso cordis facto, cor per illud extrahebant: ex pelle hujusmodi inconcessum erat lucrum, ut & cæteris talibus.

Cum rotundo foramine ex adverso cordis.] Tradit Maimonides in notis ad Misnajot, ע"ז פ"ב כ"ג, hunc fuisse cultum gentilium. הוא מין מעבודת הכוכבים *est species idololatriæ.* Videntur gentiles (si Hebræos audimus, qui tamen, unde illud hauserint, nescio) ad extrahendum cor animantis, foramen circuli, aut potius cordis forma fecisse; & si foramen illud per errorem in longum disruptum fuisset, illam pecudem pro inutili ad sacrificia habuisse. Habes idem in Aboda Zara, cap. II, § 4. רבן שמעון בן גמליאל אומר בזמן שהקרע שלו עגול אסור משוך מותר *Raban Simeon Ben Gamliel ait, quando incisura est orbicularis, prohibitas esse* (pelles) *ubi oblonga, licitas.* Pelles eæ, quibus incisura rotunda est, vocantur ibidem עורות לבובין, *pelles cordium.*

ד מה בין עבודת כו"ם של גוי לעכו"ם של ישראל עבודת כו"ם של גוי אסורה בהנאה מיד שנא' פסילי אלהיהם תשרפון באש משפסלו נעשה לו אלוה ושל ישראל אינה אסורה בהנאה עד שתעבוד שנאמר ושם בסתר עד שיעשה לה דברים שבסתר שהם עבודתה ומשמשי עבודת כו"ם בין של גוי בין של ישראל אינן אסורין עד שישתמשו בהן לעבודה זרה:

IV. Quod discrimen est inter idololatriam gentilis, atque Israelitæ? Idola gentilium simpliciter sunt prohibita ad quæstum. Quia dictum, *a Sculptilia Deorum eorum igne exurentur.* (Nimirum) simulac sculpta, pro Diis habebantur. At sculptili Israelis non ante quæstum facere prohibemur, quàm cultus ei exhibitus sit. Quia dicitur, *b Exposuerit in occulto.* Hoc est, donec in occulto servierit recepto colendi modo. Sed ea, quæ inserviunt cultui idolorum, seu gentilium, seu Israelitarum, non sunt interdicta, priusquam in cultu ea more gentium fuere adhibita.

a Deut. 7. 25.
b Ibid. 27. 15.

Idola gentilium simpliciter sunt prohibita ad quæstum.] Sumtum ex Aboda Zara cap. IV. § 4. ע"ז של נכרי אסורה מיד ושל ישראל אינה אסורה עד שתעבד Non interpretor, quia verba eadem sunt. Cur מיד i.e. *e manu* simulatque perfectum est, illicitum habeatur gentilis idolum; Israelitæ non antequam cultus ei exhibitus sit; ratio est, quia ille, ut ait Autor, id pro Deo mox habet; Israelita non item. Potest enim pœnitentiâ duci, antequam colat. Unde requiritur, ut priùs idolum in occulto loco ponat; quia, publicè colere id metu judicum non ausus, videtur clam habere, ut colat. Constat autem, gentiles solitos quoque domi suæ habere simulacra deorum. Unde Plinius tertio epistolarum libro: *Emi autem, non ut haberem domi, verùm ut in patria nostra celebri loco ponerem.* Non mirum autem, Deum vetuisse, ne quis domi suæ haberet talia: quando & legibus apud Romanos cautum id fuit: *Separatim nemo habessit Deos: neve novos, sed ne advenas, nisi publicè adscitos, privatim colunto.*

ה העושה עבודת כ"ום לאחרים אע"פ שהוא לוקה שכרו מותר ואפילו עשאה לגוי שהיא אסורה מיד מפני שאינה נאסרת עד שתגמר ומכוש אחרון שגימרה אין בו שוה פרוטה:

V. Ejus, qui idolum aliis fabricat, tametsi ipse vapulet, merces tamen concessa est: imò etiamsi gentili illud idolum fecerit, ipsumque continuò prohibitum sit. Nec enim prohibitum est, nisi fuerit perfectum: ictus autem ultimus, quo perficitur, non censetur unius oboli.

Ejus, qui idolum aliis, &c.] Traditur idem in Gemara Aboda Zara cap. I. § 8. ע"ז מאן קא גרים לה גמר מלאכה ומאי היא גמר מלאכה בהכאת פטיש אחרון פטיש אחרון לית בה שוה פרוטה. i. est. *Quid est, quod efficit idolum? consummatio*

matio operis. Quando autem consummatur opus? ictu extremo. Ictus autem extremus non valet obolum. Mens est, idoli pretium licitum esse, quia quamdiu idolum perfectum non est, nequeat opifex mercedem exigere. Et quia consummatur extremo ictu, pro illo autem ictu ne obolus quidem solvatur; esse licitam mercedem.

Ictus autem ultimus, quo perficitur.] מכוש & מכש David de Pomis exponit מקבת של כמון *malleum campanæ* à radice כתש i.e. *percutere*. Unde מכוש, vel מכש, *ictus, percussio.*

ו הלוקח גרוטאות מן הגוים ונמצא
בהן עבודת כו"ם אם נתן מעות ולא משך יחזירם
לגוי וכן אם משך ולא נתן כש' אע"פ שמשיכת
גוי קונה כמקח טעות הוא נתן מעות ומשך יוליכם
לים המלח :

VI. Qui comparat sibi ferramenta à gentili, atque inter ea invenerit aliqua cultus idololatrici; si jam dederit pecuniam, ac necdum (ille ferramenta) acceperit, reddet ea gentili. Uti & si acceperit, ac necdum satisfecerit. Licet enim, simulatque acceperat, (verè) possideat; (nihilominus tamen) hoc pro erronea emtione censetur. Si jam dederit pecuniam, & (ferramenta) acceperit; projiciunt ea in mare mortuum.

Qui comparat sibi ferramenta.] גרוטאות sunt *fragmenta ferri*. Unde David de Pomis גירוטי exponit פכין של מתכת *fragmenta metalli*. Vox haud dubie sumta à Græca voce γρύτη, quod *scruta* Latinis, unde *scrutarii*, qui omnis generis scruta & frivola vendunt. Confirmat sententiam meam Natan autor Aruch, qui ait, גרט מסמרות שבורין ושברי ברזל אשר יתקבצו ויתקבצו ולשון יון הוא ויש אומרין כל מיני מתכות בין כסף בין זהב *Clavi fracti, & fragmenta ferri, quæ collecta & coacervata sunt. Vox Græca. Sunt qui dicant, esse omnem speciem metalli, sive argentum, seu aurum sit.*

Si jam dedit pecuniam, & nondum accepit.] In Sulchan Aruch Halachoth מקח וממכר sect. 142. legas, contractum verbis non consummari, quamvis testes adsint; sed varias requiri conditiones. In rebus immobilibus quidem, ut emtor vendenti det nummum, licet tantum obolus sit, in testimonium emtionis. II. chirographum. III. ut possessionem capiat: i. e. præsente venditore in re emta destruat, vel mutet aliquid: quemadmodum si, emtâ domo, partem aliquam ejus destruat, vel dejiciat, aut instauret, vel simile quidpiam agat. IV. ut vas aliquod (non aliam rem) det, quæ signum sit peracti contractus. In jumentis, aut bestiis requiri, ut vel ea attollat, vel ex loco, in quo erant, abducat. In rebus autem mobilibus; ut eas vel tollat, vel ex loco suo auferat, vel denique vas aliquod det, quod signum sit consummati contractus. Hoc loco ait Maimonides, si quis ferramenta emens, pecuniam dederit, & ea nondum acceperit; aut ea acceperit, & pecuniam non dederit; nondum contractum pro rato haberi. Quamvis, ut ipse ait, משיכת גוי קונה, i. e. emtor accepta re, quam emit, eo ipso tempore possessor fiat. Sed ratio irriti hujusmodi contractus est, quia fraus fuit: nam idololatrica ferramenta ignarus emit: à contractu autem abesse debet omnis dolus: ut testatur Maimonides in Jad Chazaqua Halachut Mechira cap. xv. Atsi & merces acceperit, & simul pecuniam dederit, rescindi contractus nequit, coque ipse possessor manet. Et quia vendere ea, aut in usum suum convertere nequit, abjicienda sunt in mare.

ז וכן גוי וגר שירשו את אביהן גוי יכול הגר
לומר לגוי טול אתה עבודת כו"ם ואני מעות טול
אתה יין נסך ואני פירות ואם משבאו לרשות
הגר אסור :

VII. Sic etiam, ubi gentilis, & Israelita peregrinus adeunt hæreditatem patris sui gentilis, dicet gentili peregrinus: Accipe tu idolis dicata; ego pecuniam sumam. Tibi vinum cedat libationis; mihi fructus. Quod si eorum hæreditas obtigit peregrino, vetita sunt.

Sic etiam ubi gentilis, & peregrinus.] Hæc iisdem verbis legas in Codice דמאי *Demai*, seu de rebus dubiis, cap. VI, § 10. Ratio autem, ob quam permutatio ista concedatur, est, ne de more hæreditatis paternæ ad paganismum iterum delabatur. Sed hoc tantùm licet, quamdiu nondum in possessionem ejus venerit: ubi semel possedit, nefas est: nam sic ex rebus idololatricis quæstum caperet.

ח צורות שעשאום גוים לנוי מותרין בהנאה
וצורות שעשאום לעבודת כו"ם אסורין כיצד כל
הצורות הנמצאים בכפרים אסורים בהנאה מפני
שחזקתם של עבודת כו"ם הן עשוין והנמצאות
במדינה אם היו עומדין על פתח המדינה ויש
ביד הצורה צורת מקל או צפור או כדור או סייף
או עטרה וטבעת חזקתו שהוא לעבודת כו"ם ואסור
בהנאה ואם לאו הרי הוא בחזקת לנוי ומותר :

VIII. Imagines à gentilibus ornatus caussa factæ, licitæ sunt ad quæstum; prohibitæ, quæ cultus ergo fabricatæ. Quemadmodum & omnes imagines in pagis repertæ sunt ad quæstum illicitæ, quia solent eæ ad cultum fieri. Quæ verò inveniuntur urbium portis impositæ; si in manu fuerit forma virgæ, vel avis, vel pilæ, vel gladii, vel coronæ, aut annuli; arguuntur eo ad cultum factæ, eoque illicitæ sunt ad quæstum. Sin minus, colligitur ornatus caussa factas, eoque sunt licitæ.

Quia solent eæ ad cultum fieri.] שחזקתן של עבודת כו"ם הן עשוין. De voce חזקה consule Davidem de Pomis. Jurisdictionem & possessionem denotat. Item consuetudinem & receptum morem. unde ומעמידין את האדם על חזקתו *statuunt hominem super consuetudinem suam.* i. e. judicant eum על מעשיו הטובים או הרעים שהוחזק בם ימים רבים *secundum opera bona aut mala, quibus assuevit, multo tempore.*

Urbium portis imposita.] Mos is Orientis videtur, ut Deum tutelarem portis urbium imponerent. Sinenses hodieque simulachrum Dei imponere iis, testis Gonzalus Mendoza de Sinensium moribus lib. II. cap. II. Existimat

ſtimat autem Maimonides, ſimulachra publico loco collocari ad cultum.

Si in manu fuerit forma virgæ.] Colligit hic Maimonides indicia, unde quis conjicere poſſit, utrùm ſimulachra ad cultum, an ſolùm ad ornatum facta ſint. Primo loco virgæ meminit: de qua in Gemara Aboda zara cap. 1. § 1. מקל שרודה את עצמו תחת כל העולם כולו כמקל *virga, quæ dominatur toti mundo, ut ſceptrum.* ita enim hæc transferenda ſunt. Nam, ut ait Raſchi in notis לשון גנאי נקט כלומר שרודה על כל *verbis ignominioſis,* (ſeu ad contemtum) *utitur, & vult, quæ dominatur ſupra omnem.* i.e. cum Gemara vellet dicere, מקל שרודה על כל העולם dixit contemtu idoli, שרודה את עצמו תחת כל העולם. Nam alioqui hæc conſtructio non ſatis ſit congrua.

Vel avis.] Nam, ut in v. Æn. ait Servius, *nulla avis caret conſecratione, quia ſingulæ aves numinibus ſunt conſecratæ.* Solitum quoque Homero, Deos avibus comparare; unde Euſtath. ad Il. 11. Συνήθες τῷ ποιητῇ ὄρνισιν ἐξομοιοῦν τοὺς παρ' αὐτῷ Θεούς, καὶ ἔστι τοῦτο σεμνότερον. οἰκεῖα γὰρ τοῖς οὐρανίοις τὰ ὑψιπετῆ. *Conſuetudo eſt poetæ, avibus aſſimilare, quos pro Diis habet. Eſtque hoc iis dignius: quia altivolantia ſunt cæleſtibus propria.* Hinc & Porphyrius ſtellis aves immolandas exiſtimavit. Et Ægyptii, teſte Oro Apolline. Θεὸν βουλόμενοι σημῆναι, ἱέρακα ζωγραφοῦσι. *Volentes ſignificare Deum, accipitrem pingunt.* Et apud Euſebium lib. 1 de Præparatione Evangelica, cap. ult. legas: Ζωροάστρης δὲ ὁ Μάγος ἐν τῇ ἱερᾷ συναγωγῇ τῶν Περσικῶν φησι κατὰ λέξιν· Ὁ δὲ Θεός ἐστι κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος. *At magus Zoroaſtres ad verbum ſic ait in ſacris collectaneis de rebus Perſicis: Deus verò caput habet accipitris.* Complexus igitur hoc avis vocabulo Maimonides videtur Deos iſtos, quibus avis appingeretur. Uti Jovem, cui aquila; Minervam, cui noctua; Junonem, cui pavo; Apollinem, cui corvus, appingi ſolebat. At in Gemara Aboda zara cap. 111. §. 1. cauſſa redditur, quid avis imago apud idolum notet צפור שרודה את עצמו תחת כל העול' כולו כצפור. *quæ occupat totum mundum, ut avis*: ad verbum, *quæ occupat ſeipſam ſub toto mundo, ut avis.* Sed menſeſt, quæ, ut avis, alas ſuas extendit ſuper mundum, eumque velut protegit. Nam, ut ſuprà notavi, לשון גנאי, ad contemtum eſt prolatum. Sed non intellexit Autor Gemaræ, quid ſibi avis vellet, quæ ſtatuis ſolebat adjungi.

Vel gladii.] Qui non Marti modò ſacer, ſed etiam Themidi erat: ut Clemens Alexandrinus teſtis Admonitione ad gentes. Ubi quatuor ejus Deæ arcana refert ſymbola; origanum, lucernam, enſem, & pectinem, ſive τὸ αἰδοῖον γυναικεῖον.

Vel pilæ.] Fortaſſis Fortunam deſignat, aut Jovem; qui, ut orbis Dominus, cum globo pingi ſoleat. Unde Gemara loco ſupra citato תופס כל העולם כולו ככדור כדור תופס את עצמו *Quæ complectitur totum mundum, ut globus.*

Vel coronæ.] Bacchum conſtat coronatum fingi, ut eum forſitan ſignet. Niſi potius capiendus Jupiter, rex hominumque Deumque. Sanè corona hic, ut ſignum imperii, ponitur; uti eſt in Gemara Aboda Zara cap. 111. § 1. Nam inquit eſt כעטרה של כלב *ut corona canis.* Vox *canis* uſurpatur pro מלך *Rex*, per contemtum; ut notat ibidem Raſchi. Nec corona ſolùm Deorum erat: ſed coronati quoque, qui Deos colerent. Unde Lucian. de Dea Syria: Βωμὸς ἔστεπται αἰεί, καὶ θυμιήματα ἔχει. πολλοὶ δὲ καὶ ἑκάστης ἡμέρης κατ' εὐχὴν ἐς αὐτὸν νηχόμενοι, στεφανηφορέουσι. *Ara ſemper coronata eſt, & ſuffitus habet: multique ſingulis diebus eo natantes ad precandum coronas ferunt.* Hunc coronatum uſum gentilibus objectant Juſtinus Martyr in Apologia, ut alios taceam. Sed & victimæ coronari ſolitæ. Maro 11 Æn.

Et ſalſæ fruges, & circum tempora vittæ.

Et ibidem de Minervæ ſimulachro:

Virgineas auſi diva contingere vittas.

ט צלמי כו"ם הנמצאים מושלכים בשוקים או בתוך הגרוטאות הרי אלו מותרין ואין צריך לומר שברי צלמיהן אבל המוצא עבודת כו"ם או רגלה או אבר מאבריה מושלך הרי זה אסור בהנאה הואיל וידע בודאי שזה האבר מן הצורה הנעבדת הרי היא באיסורה עד שיודע לו שהגוים בטלוה:

IX. Imagines idololatricæ, quæ abjectæ in plateam, vel inter ſcruta reperiuntur, licitæ ſunt: nec dicere opus, ea eſſe idolorum fragmenta. Sed cum invenitur manus idoli, aut pes, aut aliud quodlibet è membris, quæſtum inde facere eſt nefas: quandoquidem certò conſtat, eſſe membrum imaginis, cui quondam cultus præſtitus ſit. Eoque vetitum, uſque dum conſtet, (idolum) à gentilibus eſſe abolitum.

Imagines idololatricæ, quæ abjectæ in plateam.] Imagines in plateam conjectæ, aut inter ſcruta repertæ, licitæ ſunt; quia duplex in iis dubitatio eſt: prior, utrum unquam cultæ fuerint, (nam potuere ornatus tantùm cauſſa fieri) altera utrùm per contemtum à gentilibus ſint abjectæ. At imago ſtellæ, aut planetæ, vel membri ejus, quamvis projecta ſit, vetita eſt: quia tales tantum cultus causâ fiunt. Eoque una modo dubitatio eſt, an à gentilibus per contemtum, & quaſi indigenæ religione, rejectæ ſint.

Nec dicere opus.] ואין צריך לומר phraſis Rabbinica, quam Latine expreſſeris: *Manifeſtius eſt, quam ut admoneri oporteat*: vel, *Hinc, utut non dicatur, ſequi quiſque videt,* &c.

י המוצא כלים ועליהן צורת חמה ולבנה ודרקון אם היו כלי כסף וזהב או בגדי שני או נזמים שהיו חקוקי' על הנזמים ועל הטבעות הרי אלו אסורין ועל שאר הכלים מותרין מפני שחוקקן לנוי וכן שאר הצורות הנמצאות על כל הכלים חוקקן לנוי ומותרין:

X. Si inveniantur vaſa imagine Solis, Lunæ, vel draconis ſignata, eaque ſint argentea, vel aurea: vel (ſi reperiantur ſic ſignata) veſtimenta coccinea, aut monilia, aut ita cælati annuli: ea prohibita ſunt. Cætera vaſa licet habere, quia ad ornatum fieri ſolent. Uti & reliquæ imagines, quæ vaſis imprimuntur, quia id ornatus cauſſa fit, pro licitis habentur.

Si inveniantur vaſa, &c.] Eo prohibita vaſa imagine ejuſmodi inſignita, quia illis libari Deo illi, vel heroi, cujus imaginem haberent, ſoleat. Hujuſmodi crateres vel ſcyphos dixere *ſigillatos.* In quibus religionem poſuiſſe gentiles, ſatis indicat hoc Ciceronis vi in Verrem: *Apposuit patellam, in qua ſigilla erant egregia: iſte continuò, ut vidit, non dubitavit illud inſigne penatum hoſpitaliumque Deorum, ex hoſpitali menſa tollere.* Porrò non Deorum modò, ſed heroum quoque imaginem aut geſta in ſcyphis, quibus libare mos Diis,

cælari solere, indicat Statius Papinius lib. 1 Theb. vers. 540.

> —— *Pateram famulos ex more poposcit,*
> *Qua Jasides libare Deis seniorque Phoroneus,*
> *Assueti.*

Cui pateræ Persei gesta insculpta erant. Verùm non arbitror, Hebræos putâsse tales scyphos esse illicitos: nisi heroes illi in Deorum essent numerum relati.

Imagine Solis, vel Lunæ.] Nec tamen vas illicitum, cuicumque Solaris circulus vel Lunaris insculptus: sed, ut Maimonides ipse explicat in Misnaiot, si ex gentilium ritu id fiat: ut, si Sol, vel Apollo, exprimatur currui insistens, aut cum capite radiis cincto: cujusmodi annulos plurimos cernere est in Dactyliotheca Abrahami Gorlæi.

Vel draconis.] Draco in Aboda Zara cap. III, dicitur esse figura serpentis, collo tenus, squammosi, instar piscis. Draconem autem divinitatis fuisse symbolum, vix ulli puto ignotum.

Vestimenta coccinea.] Ab Hebræis in Rabot traditum est, Mardochæum eò se Hamani prosternere noluisse, quia vestis ejus intextam haberet falsi Dei imaginem. Sed hoc similibus eorum commentis accensendum. Solere tamen gentiles, etiam Deorum gesta vestibus eorum intexere, vel argumento erit Palladis ille peplus, quem Maro, vel alius, in Ciri describit.

Monilia.] Monilia à fronte usque ad nares dependentia. Hieronymus in Ezech. XVI. 12. *Verbum Ebraicum NEZEM, excepto Symmacho, qui interpretatus est,* ἐπιῤῥίνιον, *omnes inaurem transtulerunt: non quo inaures ponantur in naribus, quæ ex eo, quod de auribus pendeant, inaures vocantur: sed quo circulus in similitudinem factus inaurium, eodem vocabulo nuncupetur. Et usque hodie inter cætera ornamenta mulierum, solent aurei circuli in os ex fronte pendere, & imminere naribus.*

Cætera vasa.] Omnia, inquit, vasa, præter aurea, & argentea. Sed quid si eadem imago in fictilibus? Nam & istorum usus in sacris; præsertim apud priscos Romanos. Imò & in Codice Aboda Zara cap. II. 9. 4. inter ea, unde fructum capere nefas sit, reponuntur חרס הדריני *fictilia Hadriani*: quæ puto vasa fuisse, quibus Hadrianus, vel Cæsares Romani, uterentur ad libandum Diis vinum.

יא· עכו"ם ומשמשיה וכל התקרובת שלה אסורין בכל שהן כיצד עבודת כ"ום שנתערבה בצורות של נוי אפילו אחת בכמה אלפים יוליך הכל לים המלח וכן אם נתערב כוס של עבורת כו"ם בכמה כוסית או חתיכה מן הבשר שנתערבה בכמה חתיכות יוליך הכל לים המלח :

XI. Idolum, omniaque eò pertinentia & quicquid ei oblatum, omnino prohibetur: uti si idolum imaginibus ornatus caussâ factis immistum fuerit; quamvis unum inter multa millia sit; omnia in mare mortuum præcipitantur. Sic quoque si calix idololatricus magno calicum numero, vel frustum carnis multis frustis additum fuerit; cuncta in mare mortuum projici oportet.

Quamvis unum inter multa millia sit, omnia illa.] Cur ita statuatur, caussa est ista, quòd frustum idolorum cultui destinatum, si aliis permisceatur, illa etiam contaminet: præsertim cum discerni non possit à cæteris, eòque grave sit periculum, ne pro licito comedatur, quod edere est nefas.

יב וכן עור לבוב שנתערב בכמה עורות הכל אסור בהנאה עבר ומכר עבודת כו"ם או אחד ממשמשיה או תקרובת שלה הרי הדמים אסורין בהנאה ואסרין בכל שהן כעבודת כו"ם שנאמר והיית חרם כמוהו כל מה שאתה מביא מעבודת כו"ם ומכל משמשיה ותקרבתה הרי היא כמוה :

XII. Itidem si pellis perforata pellibus sit aliis admixta, usus omnium earum est interdictus. Si quis adversus legem idolum, aut aliquid ejus cultui inserviens, vel quod ei offeratur, vendiderit: contracti inde usus quantacunque summa fuerit, haut minùs quàm idolum ipsum, prohibetur. Quia dicitur: * *Et erit anathema, sicut ipse.* Quicquid ex idolis, vel ejus cultui inservientibus sumitur, item oblationes ejus, instar idoli habentur.

Pellis perforata.] De qua dictum §. 3.
Si quis adversus legem vendiderit, &c.] Haustum ex II. cap. Kidusin.

יג עבודת כו"ם או אשרה שנשרפה אפרה אסורה בהנאה וגחלת של עבורת כו"ם אסורה והשלהבת מותרת מפני שאין בה ממש :

XIII. Usus cineris ex idolo, aut luco combusto, prohibitus est. Pruna quoque idololatrici cultus vetita est. Flamma autem concessa: ut cui nihil insit solidi.

Pruna quoque idololatrici cultus vetita est.] Vide Tractatum Thalmudicum יום טוב Jom tob cap. V. §5.

יד ספק עבודת כו"ם אסור ספק ספקה מותר כיצד כום של עבודת כו"ם שנפל באוצר מלא כוסות כולן אסורות מפני שעבודת כו"ם וכל משמשיה אסורין בכל שהן פירש כום אחד מן התערובת ונפל לכוסות שניים הרי אלו מותרין :

XIV. Ea, quæ suspicio est ad idololatricum cultum pertinere, prohibita sunt. Sed licita, de quibus suspicio est, ea ad illud pertinere, de quo suspicio est. Exempli gratiâ. Si calix idololatrici cultus inciderit in capsam aliis calicibus plenam, cuncti sunt prohibiti; quia idola, & quæcunque cultui eorum inserviunt, interdicuntur, quantacunque fuerint. Si quis vero unum ex mixtis illis calicibus desumserit, atque is (infortunio) in calices secundarios inciderit, hi erunt concessi.

Sed

Sed licita, de quibus suspicio.] Disputant VIII. cap. Zebachim Rab, & R. Simeon, ille licitum contendit, hic illicitum, usque ad finem mundi.

טו טבעת של עבודת כו"ם שנתערבה בכמה טבעות ונפלו שתים מהן לים הגדול הותרו כולן שאני אומר אותה הטבעת היתה בכלל השתים נתערבה במאה ונתחלקו ארבעים למקום אחר וששים למקום אחר ונפלו הארבעים כולן לטבעות אחרות כלן מותרות שאני אומר אותה הטבעת האסור' ברוב היא נפלו הששים לטבעות אחרות כולן אסורות :

XV. Si annulus idololatricus aliis multis annulis fuerit permistus, ac duo eorum in mare magnum inciderint; omnes liciti sunt: quia dicere liceat, annulum illum idololatricum fuisse alterum illorum, qui mari inciderint. Si mixtus fuerit annulis centum; atque isti dividantur in partes duas, ita ut hinc sint annuli XL, inde LX; XL autem annuli misceantur aliis ab illis sexaginta: universi isti erunt concessi; quia dicere possis, annulum vetitum esse in parte majori. Sed si LX illi in alios, atque alios; & hi, & isti, sunt illiciti.

Si annulus idololatricus.] Quæritur, cur si ex senis annulis, in quibus unus sit idololatricus, duo in mare ceciderint, quatuor salvis; præsumatur, ex duobus deperditis, non item ex quatuor salvis, esse idololatricum illum; utcumque existimari possit, potius esse in numero majori, quàm minori: & tamen, si seni sint annuli, quorum unus idolorum cultui dicatus; atque hi in duas dividantur partes inæquales, ita ut hinc duo sint, inde quatuor; præsumatur annulum idololatricum potiùs esse in parte majori; eóque pars minor, hoc est ea, in qua duo annuli, pro licita habeatur. Nempe eo spectâsse videntur, quòd in suspicione prima debeat sisti, ne suspicio suspicionem gignat, & illa aliam, atque aliam, & ita in infinitum. At cùm è senis annulis duo, non dico, in fluentum, aut puteum, unde aliqua eos recuperandi spes; sed in mare Mediterraneum vel Oceanum prociderint, unde spes recipiendi nulla; suspicio est, in duobus illis deperditis annulis etiam fuisse idololatricum. Quid ergo, postquam suspicio est, annulum illum fortassè non amplius esse in rebus humanis, ita ut inde nemo possit inquinari, etiam aliam concipiamus suspicionem, quasi sit in annulis salvis, eóque usus eorum sit interdictus? Dispar verò ratio, si omnes annuli sint salvi. Nullâ enim ratione tum evitaveris, quin si annulos in duas dividas portiones, & hic unam, & alter alteram obtineat partem; alteruter inde fructum capiendo, delinquat. Quare hic ita judicatum, in alterutra solùm parte esse posse: ac verisimilius videri, inesse majori parti, quàm minori; eóque portionem, ubi quatuor, non esse licitam; at licitam esse partem, ubi duo solum; in qua idololatricum illum esse, minus fiat verisimile.

יו האשרה בין שהיתה נעבדת בין שהיתה עבודת כו"ם מונחת תחתיה אסור לישב בצל קומתה ומותר לישב בצל השריגים והעלים שלה ואם יש לו דרך אחרת אסור לו לעבור תחתיה ואם אין שם דרך אחרת עובר תחתיה כשהוא רגן :

XVI. Si vel arbor ipsa culta fuerit, vel positum sub ea idolum; in umbra trunci ejus considêre prohibemur: at (sub umbra) foliorum & ramorum licet. Si via sit alia, transire sub ea nefas: sin alia desit, cursim sub ea transeundum.

Si vel arbor ipsa culta fuerit.] אשרה hic pro arbore ponit, quod alioqui ἄλσος seu lucum notat. Notum, & arborem unicam sacrari solere: unde de platano sic Theocritus in Helenæ epithalamio:

> Γράμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγράψεται, (ὡς παριών τις
> Ἀν γνοίη) Δωριστί, Σέβου μ'. Ἑλένας φυτὸν εἰμί.
> *Literæ verò in cortice scribentur, (ut quis præteriens*
> *Legat) Doricè: Venerare me: nam Helenæ arbor sum.*

In umbra trunci ejus considêre prohibemur.] Hæc, & quæ deinceps sequuntur, iisdem prope verbis leguntur in Aboda Zara cap. III. Sed quod dicitur, nefas esse, ut sub umbra ejusmodi arboris sedeamus, id non videtur ratione ullius ponderis niti. Siquidem Maimonides suprà dixit, flammam ignis, idolorum honore accensi, licitam esse, לית בו ממש *quia substantia caret.* Quanto igitur magis umbræ usus concessus! Nam flamma est fumus accensus. At fumus est corpus, etsi imperfectè mixtum. Umbra autem non est corpus: unde poeta, *a Prensantem nequicquam umbras.* Sanè umbra non est aër lumine carens, ut quidam definiunt (si enim aër genus sit, corpus erit) sed est privatio, vel imminutio luminis in aëre ex opaci corporis objectu. a Georg. 4.

יז אפרוחים שקננו בה ואין צריכים לאמן מותרין והאפרוחים והביצים שצריכין לאמן אסורין שהרי האשרה כמו בסיס להן והקן עצמה שבראשה מותר מפני שהעוף מביא עציו ממקום אחר נטל ממנה עצים אסורין בהנאה :

XVII. Pulli in ea nidificantes, si matris non amplius indigi, liciti sunt: sin pulli matris egeant, hi, uti & ova, prohibentur: quia arbor iis est quasi basis, sive fulcimentum. Nidus, qui in ejus est cacumine, licitus habetur; quia materies ejus aliunde apportata. Nam si ex arbore ea fuerit, prohibetur.

Pulli in ea nidificantes liciti sunt.] Sumtum ex III. cap. Metila. Extendebat gentilium superstitio sese ad ipsas aves usque. Itaque in templis nidificantes violare, aut inde tollere, nefas erat. Unde apud Herodot. cum Aristodicus in templum, quod in Chio erat, veniens, nidos, & aves illic nidulantes abriperet; audivit vocem ex adyto: Ἀνοσιώτατε ἀνθρώπων, τί τάδε τολμᾷς ποιέειν; τοὺς ἱκέτας μου ἐκ τοῦ νηοῦ κεραΐζεις. *Impiissime mortalium, quomodo audes supplices meos ex templo diripere?* Ergo censebantur aves tunc, ut supplices; & templum iis, ut asylum erat. Ac par ratio in arboribus sacris.

יח הסיק XVIII. Si

יח הסיק בהן את התנור יוצן ואח"כ יסיק בעצים אחרים של התר ויאפה בו את הפת אפה בו את הפת ולא צננו הפת אסורה בהנאה נתערבה באחרות יוליך דמי אותה הפת לים המלח כדי שלא יהנה בה ושאר הככרות מותרין :

XVIII. Si quis arboris talis materiem furno imposuerit, frigescieri eum patietur: nec priusquam lignis licitis denuo calefecerit, panem coquet. At si panis coctus, priusquam furnus frigefactus, panis usus interdicitur. Quod si panis ejusmodi aliis permixtus fuerit: contractum inde æs projicietur in mare mortuum, nequa inde capiatur utilitas: cæteri tamen panes sunt concessi.

Si panis coctus, &c.] Ex Veneta majori, verba hæc, quæ typographi culpa in minori desiderantur, supplevimus: אפה בו את הפת

In mare mortuum.] Jam diximus de eo §. v.

יט נטל ממנה כרכר וארג בו את הבגד אסור בהנאה נתערב בבגדים אחרים יוליך דמי אותו הבגד לים המלח ושאר כל הבגדים מותרין ומותר ליטע תחתיה ירקות בין בימות החמה שהן צריכין לצל בין בימות הגשמים מפני שצל האשרה שהוא אסור עם הקרקע שאינה נאסרת גורמים לירקות אלו לצמוח וכל שדבר אסור ודבר מותר גורמין לו הרי זה מותר בכל מקום לפיכך שדה שזבלה בזבל עבודת כו"ם מותר לזרוע אותה ופרה שפטמה בכרשיני עבודת כו"ם תאכל וכן כל כיוצא בזה :

XIX. Si radio quis ex ea arbore sumto texuerit, usus vestis ex (tela) ista prohibitus est. Si vestibus sit aliis permixta, pecunia (inde acquisita) projiciatur in mare mortuum: cæteræ tamen vestes sunt concessæ. Permissum autem est olera sub ea arbore serere, tam tempore æstivo, cùm illa indigent umbrâ; quàm hyberno. Quippe umbra arboris prohibita, & solum non vetitum, in caussa sunt, cur sata proveniant. Quicquid autem ex una re illicita, alteraque licita, producitur, id quovis loco licitum habetur. Ea de caussa agrum fimo idololatrico stercoratum fas est conserere. Vacca itidem leguminibus idololatricis saginata comedi potest. Ac par in similibus ratio est.

Permissum autem est olera sub hac arbore serere.] Vide Aboda Zara cap. III.

כ בשר או יין או פרות שהכינום להקריבם לעבודת כו"ם לא נאסרו בהנאה אע"פ שהכניסום לעבודת כום עד שיקריבו לפניה הקריבום לפניה נעשו תקרובת אע"פ שחזרו והוציאום הרי אלו אסורין לעולם וכל הנמצא בבית עבודת כו"ם אפילו מים ומלח אסור בהנאה מן התורה והאוכל ממנו כל שהוא לוקה :

XX. Caro, vinum, aut fructus, non sunt ad quæstum interdicta, licet idoli sint cultui destinata, & jam illata ante illud, usque dum ei necdum sint oblata. Sin jam illi sint data, dicata: utcunque dein auferantur, nihilominus perpetuò prohibita sunt. Itidem quodcunque in delubro idoli reperitur, sive aqua, sive sal fuerit, lege, nequid ex eo lucri petamus, interdicitur. Ac qui aliquid inde comederit, vapulat.

Caro vinum, &c.] Vide Aboda Zara cap. II.

Nequid ex eo lucri petamus.] Nempe ab idolis & vasis idololatricis, usque adeo abhorrere oportet, ut abominationes hasce nolimus recipere, inque usum familiæ convertere: sed ad detestationem nostram significandam, ea absumamus flammis; vel aliter perdamus; ne vel memoria eorum supersit.

כא המוצא כסות וכלים ומעות בראש כו"ם אם מצאן דרך בזיון הרי אלו מותרין ואם מצאן דרך כבוד הרי אלו אסורין כיצד מצא כיס תלוי בצוארו כסות מקופלת ומונחת על ראשו כלי כפוי על ראשו הרי זה מותר מפני שהוא דרך בזיון וכן כל כיוצא בזה מצא בראשו דבר שכיוצא בו קרב לגבי המזבח הרי זה אסור :

XXI. Si quis operimentum, aut vas, aut pecunias idoli capiti impositas per contemtum, repererit; his uti licebit. Sin venerationis ergo id factum, prohibentur. Quemadmodum si invenerit collo dependentem crumenam, operimentum duplex, aut vas inversum capiti impositum; licita sunt illa, quia est species contemtus: atque ita in cæteris. At si ostenderit aliquid capiti impositum, simile ei quod in ara offertur: id interdictum est.

כב בד"א בזמן שמצאן חוצה למקום עבודתו אבל מצאן בפנים בין דרך כבוד בין דרך בזיון בין דבר הראוי למזבח בין דבר שאינו ראוי כל הנמצא בפנים אסור אפי' מים ומלח ופעור ומרקולים

XXII. Cæterum hæc intelligenda sunt, si extra locum idolorum cultui sacratum reperiantur. Nam si intra ejusmodi locum inveniantur, sive cum veneratione (reposita) sive per contemtum; sive item aræ idonea, sive secus; prohibita sunt, etiam aqua, & sal. Quicquid verò apud Peorem, vel

ומרקולים כל הנמצא עמהן בין בפנים בין בחוצה אסור בהנאה וכן אבני מרקולים וכל אבן הנראית שהיא עמו אסורה בהנאה :

vel Mercurium, fuerit inventum, seu id intra sit, seu extra locum sacratum: usus ejus est interdictus. Proinde lapis Mercurio sacer, vel ei appositus, prohibetur.

Apud Peorem.] Nam cum credatur ei sordidis rebus cultum præstari, ut superius dictum; dijudicari nequit, ecquid honoris ergo, an per ludibrium fecerint.

Vel Mercurium.] Quia nec hic discernere possis, utrùm lapis appositus sit ex religione, an contemtu.

כג עכו"ם שהיה לה מרחץ או גינה נהנים בהם שלא בטובת כוהנים ואין נהנין בהן בטובתם היה לה ולאחרים נהנים בהן אפילו בטובת כוהנים ובלבד שלא יתן שכר :

XXIII. Si delubro fuerit balneum, vel hortus: uti eo licet, dummodo ne pro eo gratiæ agantur sacerdoti. Cum gratiarum verò actione uti non licet. Sin locus is sacerdoti cum aliis fuerit communis, etiam gratias agere licebit, modò merces nulla detur.

Sin locus is sacerdoti cum aliis fuerit communis.] Eo tum gratias agere conceditur, quia sacerdos consideratur non ut sacerdos, sed ut unus è multis.

כד מרחץ שיש בה עכו"ם מותר לרחוץ בה מפני שהיא נעשית שם לנוי ולא לעבודה שנ' אלהיהם בזמן שנוהגים בהן מנהג אלהות ולא בזמן שמבוין אותו כגון זו שהיא עומדת על הביב והכל משתנין בפניה ואם היתה דרך עבודתה בכך אסור ליכנס בו :

XXIV. In balneo, ubi idolum est, lavare se permittitur, quia id factum videtur ornamenti, non cultus gratiâ. Nam dicitur, *a Deos eorum:* puta quando peragunt coram iis ritus divini cultus, non ubi illos contemnunt. Uti cum idolum insistit canali, & coram eo omnes urinam reddunt. At si cultus ejus hac in re consistit, eò intrare sit nefas.

a Deut. 7. 25.

In balneo, ubi idolum, lavare se permittitur.] Aboda Zara cap. 3. narratur, R. Gamlielem reprehensum, quòd se lavaret in balneo, in quo Veneris statua esset: eumque ad purgationem sui tria attulisse. Primum, quod balneum ad lavandum exstructum esset, & postea demum statua ibidem collocata. Deinde, quòd statua ornatus, non cultus caussa istic loci posita esset. Postremo, quod statuæ collocari solerent locis iis, queis cum munditia adorari possent; illic autem ablui sordes, & unumquemque lotium coram ea reddere. Ex his rationibus R. Moses primam, ut minus prægnantem, omisit.

כה סכין של עכו"ם ששחט בה הרי זה מותר מפני שהוא מקלקל ואם היתה בהמה מסוכנת הרי זה אסורה מפני שהוא מתקן והרי זה התיקון מהנאת משמשי עכו"ם וכן אסור לחתוך בה בשר מפני שהוא מתקן ואם חתך דרך הפסד והשחתה מותר :

XXV. Idolis consecratus culter, quo jugulantur animalia, licitus est, quia perdit. Sin bestia in vitæ periculo sit, prohibetur, quia meliorem ejus conditionem reddit: eaque melioratio est ex usu eorum, quæ ad idola pertinent. Itidem interdictum est, eo carnem præscindere, quia & illud meliorat. Quod si præsciderit perdendi & corrumpendi animo, pro licito habetur.

Idolis consecratus culter, quo jugulantur animalia.] Hujusmodi erat, qui Romanis *secespita* dicebatur. Vide, quæ de eo ex Antistio Labeone refert Festus Pompejus.

פרק שמיני

CAPUT VIII.

כל שאין בו תפיסת ידי אדם ולא עשאו אדם אע"פ שנעבד הרי זה מותר בהנאה לפיכך הגוים העובדים את ההרים ואת הגבעות ואת האילנות הנטועין מתחלתן לפרות ואת המעינות הנובעין לרבי' ואת הבהמה הרי אלו מותרים בהנאה ומותר לאכול אותן הפרות שנעבדו במקום גדילהן ואותה הבהמה ואין צריך לומר הבהמה שהוקצת לעכו"ם שהיא מותרת באכילה בין שהקצוה לעבודה בין שהקצוה להקריבה הרי זו מותרת :

Quicquid manu prehendi nequit, nec ab homine est confectum, utcunque illud colatur, ad usum nihilominus conceditur. Ac proinde, quos gentiles venerantur montes, colles, arbores primò fructuum caussâ plantatas, fontes in publicum fluentes, atque adeo jumenta, etiam ad usum permittuntur. Atque edere licet fructus in loco, ubi nati, cultos; ut & bestias. Unde consequitur, comedi etiam posse animal, idololatricè sive ad cultum, sive ad oblationem, segregatum.

Quicquid manu prehendi nequit, nec ab homine est confectum.] Ratio est, quia ea, quæ humano generi utilia sunt, iniquum fuerit ob quorundam malitiam omnibus eripi. Sic Solis lumine privari non debent pii, quia illo gentiles abutantur. Huc respiciunt, quæ cap. IV. Aboda Zara § 7. leguntur his verbis: אילו את הקנים בלומי' אם

אין רצונו בע"א למה אינו מבטלה אמרו להן אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין הוה מבטלו הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות יאבד עולמו מפני השוטים אמרו להן אם כן יאבד דבר שאין צורך לעולם בו ויניח דבר שצורך העולם בו אמרו להן אף אנו מחזקין ידי עובדיהן של אלו שאומרים תדעו שהן אלהות שהרי לא בטלו : i. e. *Interrogarunt sapientes Romæ, quandoquidem illi* (Deo) *displiceret idololatria, cur non aboleret eam: qui responderunt: si rem mundo non necessariam colerent, utique eam destrueret: nunc cum colant solem, lunam, stellas, ac planetas, cur perderet mundum suum propter insipientes? Rursum dixerunt, si hoc ita esset, perderet saltem rem mundo non necessariam, relictâ eâ, quæ necessaria. Ad hoc responsum est: imò verò opinio idololatrarum ita confirmaretur: quia & illi dicerent, jam intelligitis illos esse Deos, qui non aboliti sunt.* Ad rationem allatam referre possis, quòd talia, & imprimis flumina, fontes, ac similia, publica sint: unde illud,

—— *Usus communis aquarum est.*

Ea autem constitutio olim Judæis valde fuit necessaria, peregrinantium caussâ. Etenim poterant per loca arida proficisci, ubi nulla flumina, sed tantùm fontes essent: Durum sane iis fuisset, in siti extrema non posse uti aquâ fontis, quia ille consecratus esset; uti omnes penè fontes sacri gentilibus erant: quin & amnium capita, ut vel liquet ex illo IV. Georg.

—— *Ad extremi sacrum caput adstitit amnis.*

Et Horatii istoc od. I. lib. I.

—— *Nunc ad aquæ lene caput sacræ.*

In caussa est, quod ab aquis alimonia fit, & incrementum. Quæ res magnum Dei est beneficium. Unde & nationes cultum iis divinum tribuerunt: Ægyptii sub nomine Osiridos: Romani Græcique sub nomine Neptuni, Amphitrites, Naiadum, & aliis: Peruani sub vocabulo Mammacocha.

Edere licet fructus illos in loco, ubi nati, cultos.] Hoc est, fructus natos in arbore culta. Nam quamdiu fructus sunt in arbore, quasi pars ejus sunt; ut dum arbor tota colitur, fructus etiam coli videantur. Non injuria fortè adversari his aliquis dicat, quod cap. VII. § 17. dictum sit, homini nefas esse vel considêre in umbra sacræ arboris. Nam consequi inde videtur, multò minùs licere comedere de fructu arboris consecratæ. Neque enim umbra pars arboris dici potest: at fructus in arbore sunt haut aliter pars arboris, quam embryon pars matris censetur. Saltem similiter ea se habere, etiam est Stoicorum mens: de quibus sic Plutarchus lib. V. de Placitis Philosoph. cap. XV. Οἱ Στωικοὶ τὸ ἔμβρυον φασὶ μέρος εἶναι τῆς γαστρὸς· ὥσπερ γὰρ τοὺς καρποὺς μέρη τῶν φυτῶν ὄντας πεπαινομένους ἀποῤῥεῖν, οὕτω καὶ τὸ ἔμβρυον. *Stoici ajunt, fœtum in utero partem esse ipsius uteri, non animal: & sicut fructus arborum partes dicimus, videmusque maturos decidere, sic & fœtum.* Censeo, istis non melius occurri, quam si dicamus, eo spectâsse Judæos, quod qui consideat sub arbore consecrata, videri possit istic hærere cultus ergo. Omnis verò idololatriæ suspicio quoque est fugienda. At non facile hæc oritur suspicio, siquis fructus edat, quos dixi. Neque enim discernere est fructus arboris communis: atque ut constaret pluribus, ex sacra arbore discerptos, satis liquet, ἁπλῶς comedi, ut fructus; non ut sacræ arboris fructus.

Comedi etiam posse animal, idololatricè sive ad cultum s. a. o. s.] Quod apud Ægyptiorum antiquissimos fieri solitum, tradit in Euterpe Herodotus cap. LXV. Νόμος δέ ἐστι περὶ τῶν θηρίων ὧδε ἔχων, Μελεδωνοὶ ἀποδεδέχαται τῆς τροφῆς χωρὶς ἑκάστων, καὶ ἔρσενες καὶ θήλεαι τῶν Αἰγυπτίων, τῶν παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδέκεται τὴν τιμήν. οἱ δὲ ἐν τῇσι πόλισι ἕκαστοι εὐχὰς τάσδε σφι ἀποτελέουσι, εὐχόμενοι τῷ θεῷ τοῦ ἂν ᾖ τὸ θηρίον, &c. *Consuetudo est, quæ de bestiis ita habet. Eas seorsim singulas educandi curam Ægyptii, atque Ægyptiæ, suscipiunt: in quo honore filius patri succedit. His bestiis unusquisque, qui in urbibus est, vota persolvit, supplicans illi Deo, cujus ea bestia est.* Addit Maimonides de segregatis ad oblationem: quas Romani *hostias eximias* dixere. Nam, teste Macrobio Saturn. lib. III. cap. V. *Veratius in pontificalibus quæstionibus docet, eximias dictas hostias, quæ ad sacrificium destinata eximantur è grege; vel quod eximia specie, quasi offerendæ numinibus, eligantur. Hinc ait: Quatuor eximios præstanti corpore tauros.*

ב בד"א שאין הבהמה נאסרת כשלא עשה בה מעשה לשם כו"ם אבל עשה בה מעשה כל שהוא אסורה כיצד כגון ששחט בה סימן לכו"ם עשאה חליפין לכו"ם אסורה וכן חליפי חליפין מפני שנעשית דמי כו"ם בד"א בבהמת עצמו אבל אם שחט בהמת חברו לכו"ם או החליפה לא נאסרה שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו :

II. Quod verò jumentum non esse prohibitum diximus, id ita capiendum, si quis eo nullum fecerit opus, quod ad idoli cultum pertineat. Aliter si est, qualecunque id opus, prohibitum eo nomine censetur. Ut si præsciderit ei gulam, vel illud permutârit re quapiam inserviente cultui idolorum; eâdem fecit, ut sit interdictum: ac similis ratio, si permutatum illud altero commutetur, quia lucrum est ex idoli cultu. Atque hoc accipiendum de proprio jumento. At si quis jumentum socii sui idolo obtulerit, vel re idololatricâ permutârit, non propterea inconcessum erit: quandoquidem nemini id potestatis, ut ex licita illicitam rem addat alienam.

Si præsciderit ei gulam.] Ita vocabulum סימן transtuli, quod proprie *signum* notat. Quippe factum ex Græco σημεῖον. Nisi malis deducere à כסימן *signari*, quod in S. Scriptura occurrit. Sed Rabbini quoque סימן aliâ significatione usurpant. Nam סימנין illis sunt *gula*, & *guttur*. Alioqui proprio vocabulo *gulam*, seu *æsophagum*, nuncupant ושט: *guttur* autem, vel *asperam arteriam*, per quam vox egreditur, קנה. Unde in libro כל בו *Kol bò* Halahoth Sechitah, seu de jugulatione cap. CVII. וכמה הוא שעור שחיטה שני הסימנין שהן הקנה והושט השחיטה המעולה שיחתכו שניהם לגמרי i. e. *Quæ est autem mensura jugulationis? duæ* סימנין *Simain; videlicet æsophagus, & arteria aspera. Jugulatio perfecta est, ut præscindant penitùs utramque.* Proinde perfecta est, cùm œsophagus, & arteria aspera abscinduntur: imperfecta, cùm סימן *alterutrum*, i. e. gula, vel guttur præscinditur.

ג המשתחוה לקרקע עולם לא אסרה חפר בה בורות שיחין ומערות לשם כו"ם אסרה מים שעקרן הגל והשתחוה להן לא אסרן נטלן בידו

III. Qui se prosternit humi, non eo illicitum ejus usum facit: qui in ea puteos, foveas, vel antra idolorum gratiâ fodit, illicitam efficit. Qui aquas, quas fluctus expulit, se incurvando honorat, non

כירו והשתחוה להן אסורן אבני הר שנדלדלו ועכרן במקומן מותרות שהרי אין כתן תפיסת ידי אכם :

non eo illicitas reddit: quas tamen manu sustulerit, atque ita fuerit veneratus, illicitæ erunt. Saxum ingens monte erutum, si colatur, ubi situm fuit, non eo sit illicitum, quandoquidem manu nequit attolli.

Qui se prosternit humi.] קרקע עולם proprie verteris, *humum mundi*, & denotatur humus, qualis natura est; non testis aridis structa ac pavita, non lateribus, aut silicibus, aut ligno strata, multoque minus pavimentum tessellatum, musivum, vel asarotum.

Qui aquas, quas fluctus expulit.] Puta si allisu maris vel amnis quicquam in littore vel ripa sit relictum, ac ab reliquis aquis secretum.

Saxum ingens monte erutum.] דלדל est *infirmari, suspendi*: unde אבן מדלדל lapis emotus, aut qui sua sponte à monte recedens hiatum facit, vel ruinam minatur, nec satis firmus consistat. Habes hoc tertio cap. Aboda Zara.

ד ישראל שזקף לבינה להשתחוות לה ולא השתחוה לה ובא גוי והשתחוה לה אסורה בהנאה שזקיפתה מעשה וכן אם זקף ביצה ובא גוי והשתחוה לה אסרה חתך דלעת וכיוצא בה והשתחוה לה אסרה השתחוה לחצי הדלעת וחצי האחר מעורה בו הרי זה אסור מספק שמא זה החצי כמו יד לחצי הנעבר :

IV. Si ab Israelita lapis fuerit erectus animo eum colendi, necdum tamen adoraverit; attamen gentilis accesserit, qui se illi incurvârit: lapidis illius usus est interdictus; quoniam erectio ipsa opus est malum. Itidem si ovum constituerit, atque id coluerit gentilis; usus ejus est interdictus. Si disciderit cucurbitam, vel simile quippiam, seque ei incurvârit; usus est illicitus. Si dimidiam adorârit cucurbitam, necdum ab altera parte abscissam; etiam alterius partis usus est prohibitus; quia ea cultæ partis basis ac fulcimentum videtur.

Si ab Israelita erectus fuerit lapis.] Supra cap. VII. § 4. vidimus, idola gentilium, simulatque consummata sint, illicita dici: ait Israelitarum non antequam culta sint. Unde quæri possit, cùm autor §. 2. hujus capitis dixerit, in nullius esse potestate, ut res aliena ex licita fiat illicita; cur hoc loco lapis ab Israelita erectus, si solus gentilis tum adoret, nihilominus prohibitus dicatur. Ratio autem est, quia eo ipso actu erigendi Israelita videtur ostendisse gentili, hanc suam esse voluntatem, ut colatur.

Si ovum constituerit, &c. si disciderit cucurbitam.] Posterius hoc petitum ex Holin cap. IV. Non videntur autem hæc exempla de ovo, & cucurbita, à Maimonide eò allata, quia gentiles ea colerent: saltem nihil tale reperio; eoque censeo esse, quam dicunt Synecdochen speciei, certo posito pro incerto; ut dijudicari de cæteris posset. Quemadmodum jurisperiti subinde casus proponunt, de quibus dubites, an eveniant.

ה אילן שנטעו מתחלה שיהא נעבר אסור בהנאה וזו היא אשרה האמורה בתורה היה אילן נטוע וגדעו ופכלו לשם כו"ם אפי' הבריך והרכיב בגופו של אילן והוצי' שריגי' כורת את השריגים והם אסורו' בהנאה ושאר האילן מותר :

V. Arbore plantatâ cultus caussâ uti est nefas. Ac hujusmodi est lucus, de quo Lex loquitur. Si arborem quispiam ad cultum idoli putaverit, vel inciderit, quamvis propago sit, & trunco inserta, unde rami pullulent, non tamen surculis illis præcisis uti licebit: reliqua verò arbor non est interdicta.

Arbore plantata, &c.] Sententia est, Arbor non redditur illicita, nisi cultus causa fuerit plantata. Sed quid si arbor quidem non fuerit plantata ad cultum idoli: verùm fuerit recisa pars, ac ramus alius ejus loco sit trunco insertus ad idoli cultum: hoc est, ut fructus inde provenientes huic vel idolo offerantur? Ac hoc respondet Maimonides, surculos quidem illos, ut Tertulliani voce utar, ita propaginatos, atque item fructus in iis crescentes, esse interdictos: at verò concessum esse truncum arboris, quia illa primitus non fuit idololatriæ ergo plantata.

Quamvis propago sit, & trunco inserta.] בָּרַךְ unde מבריך David de Pomis interpretatur טמן בעפר גזר של גפן והוליד רלה תאפן במקום אחר *Abscondere sub terra surculum vitis, ita ut alio loco ex terra sese referat.* הרכיב est *inserere, componere*: unde הרכבה inquit idem David de Pomis, מרכיבין פני מיני אילנות יחד cùm diversi generis arbores inserendo conjunguntur. Hinc illud, אין מרכיבין אילן מאכל על גבי אילן מאכל *Non inserunt arborem fructiferam arbori fructifera.*

ו וכן המשתחוה לאילן אע"פ שלא נאסר גופו של אילן כל השריגים והעלים והלולבין והפרות שיוציא כל זמן שהוא נעבר הרי אלו אסורין בהנאה :

VI. Ita & cum quis adorat arborem; quamvis ejus truncus non sit prohibitus; omnes tamen surculi ejus, folia, flores, & fructus, quamdiu ea colitur, ratione usus interdicuntur.

Adorat arborem.] Quod à Peruanis fieri, testis Josephus Acosta lib. V. cap. II. Nisi forte id de vulgo verius, quam prudentioribus: uti Ægyptii porrum, ac cæpe, dicuntur invocâsse; qui tantum ea, ut Deorum symbola, venerati.

ז אילן שהיו גוים משמרין את פרותיו ואומרים שהם מוכנים לעשות שכר לבית כו"ם פלוני' ועושין

VII. Arbor sit, cujus fructus custodiant gentiles, dictitantes eos servari ad faciendum inde potio-

 nem

ועושין מהן שכר ושותים אותו ביום אידם הרי זה האילן אסור בהנאה מפני שהסמן שהיא אשרה ולפיכך עושין בפרותיו כך שזו היא חוקה של אשרה :

nem pro hujus, vel illius idoli delubro: si de potione ex iis confecta biberint die festo; usus illius arboris interdicitur. Hoc enim quodammodo indicio est, arborem illam idolo esse sacratam, eoque fructus ejus usui esse juxta ritum, qui est in lucis.

Quia hoc quodammodo indicio est.] מפני שסימנו שהיא אשרה *quia hoc subindicat lucum esse.* Mens Maimonidæ est: Si qua arbor sit, ex cujus fructu se gentiles dicant potionem facere, ut bibant eam die festo: his verbis (tametsi non nominent disertim arborem sacratam idolo) satis innui, eam arborem idololatriæ causâ plantatam esse, & talem, quæ inter eas sit, quas vocabulum אשרה complectitur. Eo autem significatur, tum arbor unica falso numini dicata: tum sylva facta, quam lucum dicimus. סימן, quod hic Auctor usurpat, David de Pomis exponit, כשאדם מזכיר איזה ענין או שם ואינו מבאר על איזה ענין הוא מדבר אמרו עליו: הוא סי' שמדבר בזה ואינו מבואר אלא שנותן בו כלל, i.e. *cum aliquis meminit alicujus rei, aut nominis, nec tamen diserte explicat, quâ de re loquatur:* (interpretes), *dicere solent*, סימן, *Sensus est, rem illam innui, non autem disertim expreßam esse.* Nimirum dupliciter aliquid indicatur, vel disertim & apertè, vel obscuriùs, & sic, ut potius inde colligatur. Uti hic, cum ex effecto de caussa conjicitur. Nam ait, si ex fructu arboris gentiles parent potionem, collige eam arborem illicitam esse, & plantatam eo fine, ut idolis sacra esset. Addit David de Pomis, hujus tropi speciem esse, cùm נהר seu *flumen*, ponitur pro Euphrate: i.e. genus pro individuo aliquo, καθ' ἐξοχὴν.

Juxta ritum, qui est in lucis.] עושין בפרותיו כך שזו היא חקה של אשרה *Faciunt cum fructibus ejus juxta statutum lucorum.* Censet Maimonides, gentiles fructibus arborum, quæ sacræ essent, usos ad exprimendum liquorem, quem die festo biberent. Quod non temere alibi legas. At constat, plerumque lucos fuisse ex glandiferis & infructuosis arboribus: nimirum quercu, ilice, abiete, fago, & aliis id genus. Nec obscura ejus ratio est, quandoquidem arbores hæ sunt longissimæ, & umbras faciunt densissimas; unde arbores fructiferas, καλὰς, sed infructiferas μακρὰς Homerus vocavit. Nihil autem ad majestatem arborum perinde facit, quàm earum proceritas; unde arbitror, vix aliis lucos constituisse. Maximè verò, cùm lucum violare crimen tantum fuerit apud gentiles; quis credat, frugiferas arbores fuisse? quando eæ multos illecturæ erant ad decerpendos fructus; atque id ubi fiat, rami facilè frangantur. Præterea extremæ foret dementiæ, cædere arbores frugiferas. In steriles facile aliquis injurius sit: quia vix ullum videantur homini usum præstare, nullum saltem ad alimoniam. Proinde de his cavendum severioribus legibus fuit. Nec tamen anxiè adeo ubique id terrarum observatum, ut ne ullæ arbores felices aliis miscerentur. Sanè in Ægypto & procerarum, ut dixi, arborum usus fuit: & tamen quædam iis frugiferæ circa templa. Fidem de utroque fecerit Herodotus in Euterpe. De priori sic loquitur: Ἔστι δ' ἔσωθεν ἄλσος δενδρέων μεγίστων πεφυτευμένον περὶ νηὸν μέγαν· ἐν τῷ τὸ δὴ τἄγαλμα ἔνι. *Interius autem lucus est ingens maximarum arborum, plantatarum circa templum.* Ac paulo post οὐρανομήκεα δένδρεα, *arbores aerias, cæloque caput inferentes*, vocat plantatas ad viam, quâ Mercurii templum aditur. At de altero colligimus ex eo, quod eodem libro dicat δένδρεα καὶ καρποφόρα καὶ ἄφορα πολλά, *arbores tum frugiferas, tum infrugiferas multas.*

ח אילן שמעמידין תחתיו עכו"ם כל זמן שהיא תחתיו אסור בהנאה נטלה מתחתיו הרי זה מותר מפני שאין האילן עצמו הוא הנעבד :

VIII. Arbor, sub qua idolum est collocatum, quamdiu illud sub ea est, ad usum interdicitur. Ubi vero id remotum, usus ejus concessus, quandoquidem ipsa arbor non est culta.

Arbor, sub quâ collocatum est idolum.] Hoc intelligendum est de arbore, quæ eo fine plantata est, ut sub eâ collocaretur idolum. Alioqui enim sibi adversaretur Auctor. Nam suprà dixit, arborem fructuum causâ satam, tametsi colatur, licitam nihilominus esse. Cæterum quod ait, amoto idolo cessare arboris consecrationem, id contra Romanorum, Græcorumque opinionem est, quibus lucus & citra idolum sacer erat.

ט בית שבנאו מתחלה שיהיה הבית עצמו נעבד וכן המשתחוה לבית בנוי הרי זה אסור בהנאה הירה בנוי וסיידו וכיירו לשם כו"ם עד שנתחדש נוטל מה שחידש והחידוש אסור בהנאה מפני שעשאהו לשכרו ושאר הבית מותר הכניס כו"ם לתוך הבית כל זמן שהיא שם הבית אסור בהנאה הוציאה הותר הבית :

IX. Interdictus est usus domus exstructæ ad cultum idololatricum, vel cui quis se incurvârit. Quod si quis (alio fine) structæ, tectorium induxerit, inque eo pinxerit idololatrici cultus ergo: (interdicitur) donec fuerit renovata. Cum amovetur, quod renovavit; illud quidem, quia factum est ob cultum idololatricum, prohibetur; domus verò conceditur. (Itidem) si idolum illatum est in domum; quamdiu hoc permanet, interdicitur: ubi elatum est, permittitur.

Dum fuerit renovata.] Sive dum permanet in ea tectorium cum pictura idololatrica, quæ domum alio fine exstructam innovarant, aliamque faciem, alium quoque usum induxerant. Sed reductâ veteri facie, hoc est, tectorio cum picturis abraso, domus ad civilem usum conceditur.

י וכן אבן שחצבה מתחלה לעבודה אסורה בהנאה היתה חצובה וציירה וכיירה שתעבד אפילו ציור וכייר בגוף האבן ולא צריך לומר אם כייר עליה

X. Item & lapide, cultus causâ inciso, uti nefas. Si jam dolatum quispiam calce incrustet, & pingat, ut colatur: sive hæc materiæ lapidis inhæreant; sive extrinsecus admoveantur; ubi ablatum

עליה נוטל מה שחדש והוא אסור בהנאה הואיל ונעשה שיעבד ושאר האבן מותר : אכן שהעמיד עליה כו"ם הרי זו אסורה כל זמן שהיא עליה סלקה האבן מותרת :

tum erit, quod innovat, illud quidem ſit vetitum, quia factum eſt, ut coleretur; at lapide ipſo uti licet. Lapis item, cui impoſitum eſt idolum, prohibetur, quamdiu ei impoſitum: ſed amoto illo, conceſſus eſt.

Si jam delatum quiſpiam calce incruſtet.] Si quis lapidem vulgarem, nec cultus cauſsâ factum, tectorio incruſtet, & pictura exornet cultus idololatrici cauſſa: interdictus eſt lapidis uſus, uſque dum amoto tectorio, & pictura, lapidi vetus redierit facies.

יא מי שהיה ביתו סמוך לעכו"ם ונפל אסור לבנותו כיצד יעשה כונס לתוך שלו ובונה ואותו הריוח ממלאהו קוצים או צואה כדי שלא ירחיב בבית כו"ם היה הכותל שלו ושל כו"ם נידון מחצה על מחצה מחצה שלו מותר ושל כו"ם אסור בהנאה אבניו עציו ואפרו הכל אסור בהנאה :

XI. Cui domus contigua eſt delubro, ſi ea corruit, inſtaurare eam nequit. Quid ergo aget? Contrahet eam intra proprios fines; quodque ſpatium eſt intermedium, ſpinis ac excrementis replebit, ne fines delubri proferantur. Si & illius, & delubri, paries fuerit communis; judicio ſtatuetur de pariete in duas partes dividendo: ac dimidia pars, quæ domus eſſe cenſetur, licita erit: illicita ad uſum altera, quæ eſt delubri: cujus lapides, ligna, atque adeò cinis, uſibus ſunt interdicta.

Si ea corruit, inſtaurare eam nequit.] Vide Aboda Zara cap. III. Mens eſt, ſi delubrum, & domus privata, unum eumdemque parietem habent, & ille corruit, inſtaurare nefas eſt; quia hoc cedit in utilitatem delubri: ideoque aliquanto interiori ſpatio eriget murum, ita ut fundi ſui partem vacuam relinquat: & ne otioſus is locus à delubri antiſtite occupetur, ſpinis lolioque conſerendus eſt. Ubi quæri poſſit, an ille, qui locum ſic conſerit, nihilominus maneat dominus ejus loci. Videtur aliquod ei dominii indicium ſtatuendum: ut ſi ſepem, aut ſimile quid, obducat: alioqui deſerta loca occupantis fiunt: eoque poſſint idololatræ ad illius domum uſque proferre templum ſuum. Sed in pariete communi ſi dignoſci poſſit, qui lapides ab una, qui ab altera muri parte fuerint, volunt Hebræi dividi lapides, ut quiſque ſuum habeat: & ſuis poſtea uti licet poſſeſſori. Sin internoſci nequeunt; poteſt Iſraelita alteri, cui libuerit, ſuum jus divendere.

יב כיצד מאבד כו"ם ושאר דברים האסורין בגללה כגון משמשיה ותקרובת שלה שוחק וזורה לרוח או שרף ומטיל לים המלח· הבר שאין בו תפיסת ידי אדם שנעבר כגון הרים ובהמה ואילן אע"פ שהנעבר עצמו מותר בהנאה צפויו אסור בהנאה והנהנה בכל מהוא מהן לוקה שנאמר לא תחמוד כסף וזהב עליהם וכל צפוי כו"ם הרי הן בכלל משמשיה :

XII. Quo pacto perdenda ſunt idola, & quæcumque eorum cauſſa interdicuntur: puta, quæ cultui eorum inſerviunt, ut & oblationes? Comminuenda hæc, & diſpergenda in ventos: aut comburenda, ac projicienda in mare mortuum. Quod autem homo nequit manibus prehendere; uti montes, jumentum, arborem: tametſi ea homines coluerint, conceſſa tamen ſunt uſibus humanis. At tegumentum ejus interdictum; ita ut qui vel minimâ ejus particulâ utatur, vapulet. Quia dicitur, *Non* a *deſiderabis argentum, & aurum, quod ſupra eos.* Omneque operimentum idoli eſt inter ea, a Deut. 7. 25. quæ ejus uſibus inſerviunt.

Comminuenda hæc, & diſpergenda in ventos.] Cap. III. Aboda Zara. Non ſolum iis adimet figuram, ut ne ſint, quod erant: ſed combuſtorum etiam cineres in auras diſperget, ne uſibus cujuſquam inſerviant.

Uti montes.] Nam & montibus quibuſdam divinus tribuebatur cultus. Talis mons Κωγαίωνον, quem Getæ vocant ἱερὸν: ut eſt apud Strabonem in VII. Imò Cappadocibus quoque mons καὶ θεὸς, καὶ ὄρκος, καὶ ἄγαλμα: ut eſt apud Maximum Tyrium diſſertat. XXXVIII.

Jumentum.] Ut Apis & Mneuis, duo vivi boves, imagines gemini numinis, Apis quidem Lunæ, Μνεῦις Solis. Vide Herodoti Euterpen, & Thaliam, Strabonis lib. XVII, & alios.

Arborem.] Non luci modò Diis ſacri; ſed & certa arbor numini conſecrabatur; ut antè dictum. In Oriente autem imprimis hanc ſuperſtitionem viguiſſe certum. Nec abſurdè aliquis ſuſpicetur, ab eodem fonte promanâſſe, quod Muhammedes ſub arbore ſit inauguratus, ut tradit Elmacinus lib. I. hiſt. Sarac. كانت للبيعة تحت الشجرة *inauguratio ſub arbore facta eſt.*

יג כו"ם של כום שבטלוה גיים קודם שתבא לידי ישראל הרי זו מותרת בהנאה שנ' פסילי אלהיהן תשרפין באש כשבאו לידינו והן נוהגין בהם אלהות אבל אם בטלום הרי אלו מותרין :

XIII. Idolum, quod gentiles ipſi, priuſquam in Iſraelitæ manum veniret, profanum judicarunt, in uſum ſuum convertere licet. Dictum enim eſt, *Sculptilia* b *Deorum illorum igne exuretis.* Quibus b Deut. 7. 25. verbis ſignificatur, (exurenda,) ſi venerint in manus noſtras, quo tempore iis cultus tribuebatur divinus. Nam, eo deſinente, licita habentur.

Idolum quod gentiles ipsi profanum judicarunt, in usum suum convertere licet.] Thalmudistæ id colligunt ex loco, quem hic R. Moses allegat: פסילי אלהיהם תשרפון באש לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך *Sculptilia deorum illorum igne comburetis, non cupies argentum & aurum, quod supra illa, & accipies tibi.* Cum, inquiunt, interdicat Deus, ne auri illius idololatrici cupiditas nos incessat: quanto minùs fas erit accipere illud! Quia igitur sic resecanda viderentur hæc verba, *Et accipies tibi*: duplicem inde sensum eruunt: prior est, ut פסילי sint *sculptilia*: alter, ut signentur inepta profanaque. Priori modo sententia sit, *Sculptilia Deorum illorum igne comburetis.* Posteriori mens erit, *Profanatos illorum Deos accipies tibi.* Nempe ut illud, *accipies tibi*, referatur ad vocem פסילי, quatenus *profana* notat. Nam פסל Rabbinis est *ineptum ac profanum reddere.* Et hioc in Gemara Aboda Zara cap. IV. § אמר חזקיה. legas: מנין לגוי שמבטל אלוה שלו שנ׳ פסילי אלהיהם תשרפון באש *Unde constat, posse gentilem profanare idolum suum? Ex verbis, Sculptilia Deorum illorum igne exuretis.* Quo loco ista פסילי אלהיהם interpretanda sunt, *profanata idola eorum.*

יד עכו״ם של ישראל אינה בטלה לעולם
אפילו היה גוי בה שותפות אין בטולו מועיל כלום
אלא אסורה בהנאה לעולם וטעונה גניזה· וכן
עבודת כו״ם של גוי שבאת לידי ישראל ואח״כ
בטלה הגוי אין ביטולו מועיל כלום אלא אסורה
בהנאה לעולם ואין ישראל מבטל כו״ם ואפי׳
ברשות הגוי ׃

XIV. Idolum Israelitæ nunquam profanari potest; tametsi in ejus proprietate partem quoque habeat gentilis, atque ille hoc profanet. Nam profanationis illius non habetur ratio: sed in perpetuum usus idoli ejus est interdictus; eoque necesse est abscondi. Itidem, si idolum gentilis, postquam in manus pervenerit Israelitæ, ab gentili fuerit profanatum, profanatio talis nihil ad rem facit: quia (nihilominus) est interdictum. Israelita verò idolum nullum valet reddere profanum, ne quidem consentiente gentili.

Nunquam profanari potest.] Ex sacro reddi profanum, ex illicito licitum, & humanis usibus concessum.

Eoque necesse est abscondi.] Sub terram defodi, ita ut nullus illud in usum suum possit convertere.

Israelita vero nullum idolum reddere valet profanum.] Siquidem non habuit ei honorem divinum: quod gentilis proprium est; ut solus etiam, præcipuè si cultui renunciet gentili, reddere illud profanum possit. Quamquam neque gentilis profanare valeat, si non ipse possideat. Quippe si idolum jam in alius sit potestate, qui unom colat Israelis Deum; ut maximè aliqua agat, quibus pro rejectitio habere idolum videatur: suspicio nihilominus oborietur, eo fecisse, quia spes recuperandi foret nulla. Ut præteream, quòd gentilis, præsertim nec suorum numinum cultor admodum religiosus, videri etiam possit mercede ad hoc condoctus. Nec magnopere his adversari censeo, quod inferiùs dicat Maimonides, idolum etiam haberi profanum, licet gentilis ab Israelita adactus illud profanarit. Nam loquitur istic loci de idolo, quod etiamnum in potestate sit hominis gentilis.

טו גוי קטן או שוטה אינו מבטל כו״ם גוי
שבטל כו״ם בין שלו בין של גוים אחרים בעל כרחו
אע״פ שאנסו ישראל על כך הרי זו בטילה ובלבד
שיהא גוי המבטל עובד כו״ם אבל מי שאינו עובד
אין בטולו בטול ׃

XV. Gentilis minorennis, aut stultus, profanum facere idolum nequit. At si gentilis profanârit idolum vel suum, vel alterius gentilis, quamvis invitus, & ad hoc compulsus; certè idolum hoc fuerit profanum: sic tamen, si gentilis ille, profanet, ipse sit idololatra. At ejus, qui idola non colit, profanatio non attenditur.

Gentilis minorennis, aut stultus.] Quippe qui non sit suus; sed alienæ obnoxius potestati. Atque idem censendum de gentili, qui in Israele commoretur.

Vel suum, vel alterius gentilis.] Tamen supra dixit, אין אדם אוסר דבר שאינו שלו. *nullus rem alienam prohibitam facit.* Nisi fortasse potest licitam facere rem alienam; quia hoc pium, illud impium est.

Et ab Israelita ad hoc compulsus.] Talia tamen, si Juris intelligentes audimus, perinde habentur, ac si acta non fuissent.

יו המבטל עבודת כו״ם ביטל משמשיה ביטל
משמשיה משמשיה מותרי׳ והיא אסורה בהנאה
כמו שהיתה עד שיבטלנה ותקרובת עכום
אינה בטלה לעולם כיצד מבטלה קטע ראש
אזנה ראש חוטמה ראש אצב׳ או פחסה בפניה
אע״פ שלא חסרה או שמכרה לצורף ישראל הרי
זו בטלה אבל אם משכנה או מכרה לגוי או
ישראל שאינו צורף או שנפלה עליה מפולת ולא
פינה גנבוה ליסטים ולא תבעוה ורקק בפניה
השתין בפניה גררה וזרק בה את הצואה הרי זו
אינה בטלה ׃

XVI. Qui profanat idolum, eâdem omnia, quæ usibus illius serviunt, profana reddit. Sin ea profana, quæ serviunt ejus usibus; illa quidem licita sunt, idoli verò usus est interdictus, uti ante erat: atque id usque dum ipsum profanetur. Etiam oblata idolis profanari nequeunt. At quomodo fit idoli profanatio? Præcisâ parte imâ vel auris, vel nasi, vel digiti. Tum & contundendo faciem ejus, licet non mutiletur: aut vendendo illud fusori Israelitæ. Et hæc qui agunt, profanant idola. Cæterum si oppigneraverit, vel vendiderit illud gentili, vel Israelitæ, qui faber non sit; aut si quid ruinâ inciderit, nec tamen id amoverit; si item latrones abstulerint, atque ab iis repetitum non sit; si in faciem ejus exspuerint, vel eoram minxerint, humive raptarint, vel fædarint injectis excrementis; non eo fuerit profanum.

Qui

Qui profanat idolum, &c.] Quia instrumenta, idoli; non hoc illorum caussâ, paratur. Sublatâ caussâ tollitur caussatum; at non contrà.

Oblata idolis profanari nequeunt.] Probatur id in Gemara Aboda Zara ex verbis S. Scripturæ: *congregati sunt ad Baar Pehor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Quo loco ajunt Thalmudici, sacrificia idololatrica mortuis æquari: quia quemadmodum semper mortui immundi manent; ita & idolis oblata expiari nequeant, sed æternùm sint immunda.

Cæterum si oppigneraverit.] Quia redemturus videtur. Ita & quamvis a latronibus non repetierit. Fortassis enim putat, eos illud colere velle; vel religiosis hominibus magno pretio vendere.

In faciem ejus exspuerunt, vel coram minxerint.] Rationem in hoc non video, nisi quòd credi potest imprudens conspuisse. Quod ad mictionem attinet, potuit in balneo fieri, & sine contemtu idoli: alioqui conspuere, & lotio idolum perfundere, sunt contemnentis indicia; uti & humi raptare.

יז עכו"ם שהניחוה עובדיה בשעת שלום מותר בהנאה בטלוה בשעת מלחמ' אסורה מפני שלא הניחוה אלא מפני המלחמה :

XVII. Idolum tempore pacis à cultoribus suis derelictum, conceditur usui humano. Sin belli tempore sit profanatum, vetatur: quia nonnisi propter bellum videtur relictum.

Propter bellum videtur relictum.] Quippe eo, ut poëta a ait,

a 1. Georg.

—— *squallent abductis arva colonis*:

Patriamque fugientes non aras minus relinquere coguntur, quàm focos.

יח עכום שנשברה מאליה שבריה אסורין בהנאה עד שיבטלוה לפיכך המוצא שברי עכו"ם הרי אלו אסורין בהנאה שמא לא בטלוה גוים ואם היתה של פרקי' והדיוט יכול להחזירם צריך לבטל כל פרק ופרק מפרקיה ואם אינו יכול להחזירם כיון שבטל אבר ממנה בטלו כל השברים :

XVIII. Fragmenta idoli suâ sponte confracti inconcessa sunt usui, donec ipsum idolum profanetur. Iccirco fragmenta idoli à quopiam inventa habentur illicita: fortasse enim necdum profana habita à gentilibus. Utcunque enim in varias fractum sit partes: tamen aliquis ex imperitis possit fragmenta colligere. Itaque necessum est profanare partem quamque ejus. Quod siquis nequeat reperire, inque unum cogere universas: uno profanato fragmento, cætera etiam habentur pro profanis.

יט מזבח עכו"ם שנפגם עדין הוא אסור בהנאה עד שינתץ רובו ביד גוים ובימוס שנפגם מותר איזהו בימוס ואיזהו מזבח בימוס אבן אחת מזבח אבנים הרבה : וכיצד מבטלין אבני מרקולים כיון שבנה מהן בנין או חפה בהן את הדרכים וכיוצא באלו הרי הן מותרין בהנאה :

XIX. Misbeah sive altare idololatricum, quamvis mutilatum, usui interdicitur, donec major ejus pars ipsis gentilium manibus fuerit eversa. At bimos, sive ara disrupta conceditur usui. Qualis verò *bimos*? quale item *misbeah*? *Bimos* est unius lapidis: *misbeah* est lapidum multorum. Quomodo profani redduntur lapides Mercurii? quando iis exstruitur domus, aut viæ sternuntur, aut aliquid fit simile, habentur profani, & usibus concessi.

Qualis verò ara? quale item altare?] Distinguit inter מזבח & בימוס & illud quidem ex multis lapidibus, hoc uno tantùm constitisse putat. Vox posterior haud dubiè Græcæ originis ex βωμός. Mirum tamen, quòd eo ait notari aram ex uno saxo factam. Quanquam non negem, tales etiam gentilibus fuisse aras. David de Pomis בימוס exponit, אבן כור לעשות אליל או מזבח אלילים *Lapidem incisum ad faciendum idolum, aut aram idolorum.* Eo autem ara unius lapidis est licita, modò disrupta, quia sic esse desinit: sed altare lapidum multorum permanet altare, nisi major lapidum pars fuerit avulsa.

כ כיצד מבטלין את האשרה קרסם ממנה עלה או ורד ממנה יונק נטל ממנה מקל או שרבים או ששפאה שלא לצרכה הרי זו בטלה שפאה לצרכה היא אסורה ושפאיה מותרין ואם היתה של ישראל בין לצרכה בין שלא לצרכה בין היא בין שפאיה אסורה לעולם שעכו"ם של ישראל אין לו ביטול לעולם :

XX. Quomodo profanum reddunt lucum? Decerpendo ex eo folium, aut præscindendo ramum, conficiendoque inde scipionem, aut virgam, vel putando superflua. Atque hæc verè est profanatio. Sin eo quis animo amputarit, quia indigeret: lucus permanet interdictus; sed quæ amputata, conceduntur. Quod si Israelis sit lucus, sive necessariò, sive superfluè id fiat: tum lucus, tum quæ amputata, in perpetuum sunt interdicta: quia ab Israelitis divino honore culta, nunquam possunt profanari.

Quomodo profanum reddunt lucum?] Quæ hic dicit autor, consistere nequeunt, nisi intelligas lucum, cujus privatus aliquis dominus sit. Nam nullus dixerit, lucum publicâ autoritate consecratum, fieri profanum, quia ab uno aliquo violetur. Quod tantundem esset, ac si dicas, legem aliquam, aut statutum magistratus, irritum fieri, quia hic vel ille id transgreditur. Porrò statuit, decerpendo folium, aut præscindendo ramum, profa-

nari

nati lucum. Certè violari constat. Unde apud veteres Romanos lucum in suo agro nullus succidebat, nisi antè oblatâ ad placandos Deos porcâ. Qui autem lucum rite exscindebant, *conlucare* eum dicti. Unde Cato de re rustica cap. CXXXIX. *Lucum conlucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic verba concipito: Si Deus, si Dea es, quoium illud sacrum est, uti tibi jus siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergo. Harumce rerum ergo, sive ego, sive quis jussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Ejus rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi, domo, familiæque meæ, liberisque meis. Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto.*

Decerpendo ex eo folium, aut præscindendo ramum.] קרסם, & זירד, significant, *putare, incidere*, חתך. Sed illud, notantibus Hebræis, נופל בעשבים ובעלות *usurpatur de herbis ac foliis*; ut *decerpere*, aut *stringere*, vertendum sit: זירד autem, ביונקות ובפרים *de ramis, & surculis*; unde & à Davide de Pomis exponitur per זמר *putare arborem*, quod à זמורה *surculus, ramus*.

פרק תשיעי

שלשה ימים לפני אידיהם של גוים אסור ליקח מהם ולמכור להם דבר המתקיים וללוות מהן ולהלוותן ליפרע מהן וליפרוע להם מלוה בשטר או על המשכון אבל מלוה על פה נפרעין מהן מפני שהוא כמציל מידם ומותר למכור להן דבר שאינו מתקיים כגון ירקות ותבשיל עד יום אידם:

CAPUT IX.

TRIduo ante festa gentilium idola colentium, prohibemur aliis emere, illisve vendere rem ullam duraturam; mutuo quid accipere, vel dare; capere solutionem, aut solvere mutuum, scripto, vel pignore: sed, quod verbis solum mutuo datum est, exigere licet; quia manibus eorum hoc eripi videtur. Licitum & est vendere illis, quod nequit durare: ut olera, vel aliquid coctum; atque id usque ad festum eorum diem.

Triduo ante festa gentilium, idola colentium, prohibemur aliis emere, illisve vendere, rem ullam duraturam.] Haustum ex Aboda Zara cap. 1. §. Non modò Hebræus idolum venerari nequit; sed nec caussa esse debet, cur à gentili colatur. Ideoque vetantur Israelitæ negotiari cum gentilibus triduo ante festa eorum: ne, vel si emerint ab iis quicquam, pecuniâ illa festi tempore se oblectent; vel si vendiderint, lætentur gentiles ob rem bono pretio comparatam, ac hilariores ad festum contendant, & diis suis, (uti Mercurio, præsidi mercaturæ, aut aliis) gratias ac laudes pro rerum prospero agant successu. Tantùm vendere licebat illo spatio res parum durabiles: ut olera, carnes coctas, similiaque; quæ die illo absumenda erant, quo, veniente festo, gentilis nec pecuniam haberet, nec merces pro eâ comparatas. Ne debita quidem illis tribus diebus solvere licebat, eandem ob caussam; uti nec debitorum solutionem accipere. Quod tamen R. Jehuda licere putabat: ut cap. 1. Aboda Zara est: מפני שמיצר הוא לו, *quia hoc dolori illi est.* Sed responderunt sapientes: אע"פ שמיצר הוא עכשיו שמח הוא לאחר זמן *quamvis hoc dolori sit ei, postea lætatur alio tempore:* quia, solutis debitis, defecatiore est animo. Mutuum dare, & accipere, non licebat: quia sive gentilis acciperet, poterat eo uti ad colendum Deum suum: sive daret, lætior ad festum iret, quasi Deo suo gratias acturus, quod tanto felicior esset Israelitâ, ut ille sui indigeret. Excipitur casus unus, si debeat gentilis, nec Israelita debiti ullum habeat testimonium; ut chirographum, aut simile quidpiam. Tale enim volunt recipi posse; quia periculum in mora est, & illa res pro perdita habetur. Ratio verò, cur triduum ante festa Hebræi nefastum ponant, profluxisse inde videtur, quia Deus ipse Exod. XIX, 10. populum à Mose in diem tertium sanctificari jusserat: ideoque putabant, nefas esse habere quidquam commune cum gentilibus triduo illo, quod festum præcedebat.

Triduo ante festa gentilium.] Quæ alio vocabulo Hebræi אידין vocant. איד *calamitas, perditio, sive exitium* est: quod nomen fortassis festis imposuerunt, quia putabant, ea exitii caussam esse gentilibus. Sic quoque אידן, quod eodem significatu de festo usurpant, denotat etiam נגר confractionem, & contritionem. Solent enim Hebræi, talibus nomina per contemtum imponere.

Festa gentilium.] Ea commemorantur Aboda Zara cap. 1. § 3. קלנדא וסטורנליא וקרטיסים ויום גנוסיא של מלכים ויום הלידה ויום המיתה *Kalendæ, Saturnalia, inauguralis Kartisim dies, natalis regum, magistratuum natalis, & emortualis.* Quo loco miror, quid sibi illud קרטיסים velit. Gemara habet esse יום diem שתפסה בו רומי מלכות, *qua Roma regnum apprehendit.* Ibidem autem ait Rab Joseph: bis hoc accidisse בימי קלפטרא מלכתא *temporibus Cleopatræ reginæ*: & primùm prælio Actiaco, ex quo Cæsar Augustus imperium Romanum obtinuit solus: deinde בימי יונים *temporibus Græcorum*: Quod Rab Jehuda dixit eum diem esse, quo Roma regnum acciperet: congruit cum comitiis curiatis, quibus creatos olim Reges Romanorum, ex Halicarnasseo, & Livio, discimus: nec procul distant קרטיסים *Kirtisim*, & *Curiatis*: nec novum est Judæis, depravare voces externas: quomodo ex *Saturnalia*, quoque fecerunt סטורנורא *Saturnora*. Nam ita hoc loco in Thalmud legitur. Sane curiatis comitiis postea item magistratuum multi, qui in provincias mittebantur, delecti sunt. Ea verò, quæ ab R. Joseph de Græcorum temporibus addidit, nescio quorsum referenda. Sed de isto potiùs ita censeo קרטיסים factum ex κράτος, vel κρατυσμὸς, & denotari hac voce diem inauguralem. Diem גנוסיא ait R. Jehuda esse שמעמידין בו את המלך *quo Regem constituunt.* Quod non admitto, nisi גנוסיא & כנוסיא idem sint, & congregationem notent. Unde infra § 4. Maimonidæ dies inauguralis est יום שמתכנסין בו להעמיד המלך *dies, quo congregantur ad creandum Regem.* Mihi tamen hæc vox merè Græca videtur. nam γενέσια diem notant natalitium: qui & γενέθλια: unde apud Matth. XIV. 6. γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου. Quare rectè in Aruch exponitur, יום הולדת *dies natalis*. Quod si quis quærat, cur mox subjungatur, יום לידה, *dies natalis*: dixero, prius accipiendum videri de genethliis principis; alterum de privatorum, quæ privatim celebrantur.

ב בד"א בארץ ישראל אבל בשאר ארצות אינו אסור אלא יום אידם בלבד עבר ונשא ונתן עמהן באותן הג' ימים הרי זה מותר בהנאה והנושא ונותן ביום אידם עמהן הרי זה אסור בהנאה

II. Hoc in Israelitarum regione locum habet: at in reliquis terris vetitum non est, nisi festo eorum die. Si quis transgressus sit negotiando cum iis illo triduo, mercibus uti licet: sin aliquis cum iis negotietur eorum die festo, res usui sunt interdictæ. Nefas quoque est, munus gentili mittere festo

בהנאה ואסור לשלוח דורון לגוי ביום אידו אלא אם כן נודע לו שאינו מודה לעכ"ום ואינו עובדה וכן גוי ששלח דורון לישראל ביום אידו לא יקבלנו ממנו ואם חשש לאיבה נוטל מפניו ואינו נהנה בו עד שיודע לו שזה הגוי אינו עובד כו"ם ואינו מודה בה:

festo ejus die: nisi constet, eum non profiteri cultum idolorum, nec iis servire. Quod si gentilis quispiam die suo festo miserit munus Israelitæ: ne illud ab eo accipiat; nisi suspicio sit, offensum iri. Nec tamen utetur, donec constiterit, gentilem non colere idola, nec pro diis illa habere.

ג היה אידם על אותן הגוים ימים הרבה שלש או ארבעה או עשרה כל אותן הימים כיום אחד הן וכולן אסורין עם שלשה ימים לפניהן:

III. Si festum hoc idoli multorum sit dierum; ut trium, quatuor, aut decem: perinde habetur, ac unius si diei foret: eoque omnes sunt interdicti, unà cum triduo, quod præcessit.

ד יום שמתכנסין בו הגוים להעמיד להן מלך ומקריבין ומקלסין לאלהיהם יום אידם הוא והרי הוא כשאר אידהם אבל גוי שעושה היא איד לעצמו ומודה לכו"ם שלו ומקלסה ביום שנולד בו ויום תגלחת זקנו או בלוריתו ויום שעלה בו מן הים או שיצא מבית האסורים ויום שעשה בו משתה לבנו וכיוצא באלו אינו אסור אלא אותו היום ואותו האיש בלבד: וכן יום שימות להן בו מת ויעשוהו איד אותם העושים אסורין אותו היום וכל מיתה ששורפין בה כלים ומקטרין קטורת בידוע שיש בה עבודת כום:

IV. Illa quoque dies, quâ idololatræ ad regem constituendum conveniunt, sacrificant, ac Deos suos laudant; cæteris festorum accensetur. Quod si idololatra sibi ipsi festum diem indixerit, ut veneretur idolum suum, ac laudet illud natali suo, aut quo die barbam tondet, vel comam, aut quo advenit è mari, vel carcere egressus, quo item convivium instituit filii causâ, & siqui id genus alii sunt; non interdictum est (negotiari) nisi illo tantummodo die, & cum viro istoc. Uti & vetitum id cum iis, qui defuncti ergo domi suæ festum celebrant. Quocunque autem in funere vasa comburunt, & suffitum offerunt, apertum est idolo cultum præstari.

Quo die barbam tondet.] Apollini plerumque barbam detonsam sacrabant. Is dies inter lætos. In luctu verò promittebant eam Romani: ut notum ex reis squallidis ac sordidatis. Atque eo fortasse referendum, quod mox subjungit de egressis è carcere.

Aut comam.] בלורית *coma* Rabbinis est. qualis sit, indicat Autor noster infra, cap. XI. לא יגלח מן הצדדין ויניח השער באמצע *non tondebitur à lateribus relicta in medio coma, quæ dicitur* בלורית. Vide infrà: item Cochum in
ap. 124. Maccoth cap. III *a*. Sacrâsse comam, indicat Pollux lib. III. tmem: 5. ἔτρεφον δέ τινες ἐκ πλαγίου κόμην, ἢ κατόπιν, ἢ ὑπὲρ τὸ μέτωπον, ποταμοῖς, ἢ θεοῖς· καὶ ὠνομάζετο πλοχμὸς, ἢ σκόλυς, ἢ σειρὰ τριχῶν. *Alebant autem nonnulli comam in obliquum vergentem, aut super tergum, aut frontem; fluminibus scilicet, aut diis consecratam:* πλοχμὸς *aut* σκόλυς *nominabatur, aut pilorum catena.*

Quo advenit è mari.] Post peregrinationem Deorum templa adibant gratias acturi pro incolumitate: comam quoque tum præscindebant, ac Diis dicabant. Notiora hæc, quam ut testimoniis sit opus.

Quo convivium instituit.] Rectè. nam festi dies, teste Macrobio lib. I Saturnalium cap. XVI, dividuntur in *sacrificia, epulas, ludos, ferias.* Atque inter ferias quoque privatas erant natales, & funebres. Ergo & hi festi dies.

Quocunque in funere comburunt vasa.] Pleni talium exemplorum autores: nec quicquam vulgatius Romanis, quam pyram, cui cadavera superimposita erant, liquoribus pretiosis perfundere, & aurum, vestes, arma, quæque alia defunctus, dum viveret, chara habuerat, simul comburere. Contrà quem morem legibus XII Tabularum cautum legimus: *Ne sumptuosa respersio fieret*: uti &, *ne aurum adderetur*, aliaque id genus.

ה אין יום האיד אסור אלא לעובדיה בו בלבד אבל הגוים ששמחים בו ואוכלין ושותין ומשמרין אותו מפני מנהג או מפני כבוד המלך אבל הם אין מודין בו הרי אילו מותרים לשאת ולתת עמהן:

V. Dies festi non sunt nefasti, nisi ratione ejus, qui illos colunt. Cum illis verò idololatris, qui hilares cum transigunt diem, ac edunt, bibunt, cumque diem observant, sive ob consuetudinem, sive in regis honorem, nec tamen pro sacro habent; negotiationem licet exercere.

Ob consuetudinem.] Non religione aliquâ: eoque, ubi de animo constiterit, non laborandum de eo, quod cum cæteris ferietur.

In regis honorem.] Soli enim dies illi censentur sacri, quibus sacrificia, epulationes, ludi, aut feriæ, in Deorum honorem fiunt.

ז דברים שהן מיוחדין למין ממיני כו"ם שבאותו מקום אסור למכור אותן לעובדי כו"ם שבאותו המקום לעולם· ודברים שאינן מיוחדין לה מוכרין אותם סתם ואם פירש הגוי שהו' קונה אותם לעכו"ם אסור למכור לו אלא אם כן פסלום להקריבו

VI. Quæ peculiariter addicta sunt certo generi idololatriæ loci cujuspiam, ea idololatris istic loci agentibus divendere, perpetuò est interdictum. Res verò non addictas, simpliciter vendere licitum est. Quod si idololatra disertè dixerit, se idolis ista comparare; divendere erit nefas, nisi prius inepta reddantur ad offerendum idolis; quandoquidem non offerunt iis, quæ mutila sunt. Si ea,

להקריבו לעבודת כו"ם לפי שאין מקריבין חסר לע"א היו מעורבין דברים המיוחדין עם דברים שאינן מיוחדין כגון לבונה זכה בכלל לבונה שחורה מוכר הכל סתם ואין חוששין שמא ילקט הזכה לבדה לעכ"ום וכן כל כיוצא בזה:

quæ certò addicta sunt idolo, permisceantur rebus ei non sacratis; ut thus purum cumulo thuris nigri: junctim ea vendere fas est, quamvis suspicio oboriatur, ne fortasse alter thus purum seligat ad idoli cultum. Eadem in cæteris ratio est.

Quæ peculiariter addicta sunt certo generi idololatriæ.] Declarantur hæc Aboda Zara cap. I. § 5. nimirum. אִצטרובלין ובני פות ובסוטרותיה׳ ולבונה ותרנגול לבן *Fructus cedri, ficus cum pedunculis, thus & gallus albus.* Ubi אִצטרובלין Rabbini exponunt פרי דארזי *fructum cedri.* Sed vox haud dubie est facta ex στρόβιλος, quomodo Græci *nucem pineam* vocant. Itaque malim vertere hoc modo. Pinum Cybelæ apud antiquos sacram fuisse, notissimum est: unde Dea illa apud Virgil. lib. IX. Æneid.

Pinea sylva mihi est multos dilecta per annos.

Ubi Servius: *Pinus in tutela matris Deûm est.* Eandem apud Græcos & Romanos Pani, Fauno, imò & Neptuno, sacratam fuisse, constat. Etiam thyrsi à פְּרִיז *pinus*; sed hoc nihil ad hunc locum. Pinus erat arbor luctus. An Rabbini respexerint ad funera, quis *resina*, addi solebat, non facilè dixerim. Nam est quoque resina, quam *strobilinam* medici vocant. בנות שוח David de Pomis interpretatur קוּדים לבנים *ficus albas.* שוח haud dubie ex Græco σῦκα. Ficus autem prohibere videntur Hebræi, eò quòd summo in honore esse gentilibus conspicerent. Reperisse ajunt Bacchum: unde Διόνυσος Συκίτης sive *Ficulnus* Lacedæmoniis colebatur. Naxii verò eundem Μειλίχιον nuncuparunt, quia hominibus monstrasset μείλιχα: quod eorum linguâ *ficus* notabat. Eapropter etiam cum Bacchi statua apud eos caput haberet è vitis ligno: Baccho tamen Μειλιχίῳ id erat è ligno ficulno. Apud Athenienses quoque sacram fuisse ficum, proditum est à Plutarcho Sympos. lib. VII problem. IV. Potuere etiam Hebræi respicere ad ficum Ruminalem, quam Romani pro certissimo divini numinis signo coluere: unde prodigii loco, quod ea exaruisset, habitum est, cum annis stetisset ᴐᴐᴄᴄᴄ XL: ut est apud Tacitum, & alios. Ficus albas esse inter arbores felices, & diis inferis sacratas, ex pontificum libris docet Macrobius lib. III Saturn. cap. XX. פטוטרות interpretantur עוקצים, id est, *pediculos*, vel *pedunculos.* פטטר ex Græco ποδάγριον, quod idem notat, & reperitur apud Pollucem, aliosque. תרנגול Gallum Marti sacratum fuisse constat: unde Lacedæmonii eum parta victoria sacrificare soliti. Apud Syros pro Deo colebatur. Apud Romanos magno in honore habitus: unde Plin. lib. X, cap. XXI: *Hi* (Galli) *magistratus nostros quotidie regunt, domosque ipsis suas claudunt, aut reserant: hi fasces Rom. impellunt, aut retinent; jubent acies, aut prohibent, victoriarum omnium toto orbe partarum auspices: hi maxime terrarum imperio imperant, extis etiam fibrisque haud aliter, quam opima victoria, diis grati.* Quin Marti, Nocti, & Laribus, aliisque diis, eadem avis sacra habebatur. Pyrrhum galli albi immolatione lienosos curare solitum, tradit Plutarchus in vita ejus. Fortasse, quia Æsculapius medicinæ Deus; cui peculiariter, & præ reliquis, gallus sacer erat.

Simpliciter vendere.] Citra interpretationem, vel conditionis additionem. Quod sequens antithesis ostendit.

Non offerunt rem mutilam iis.] Verissimum hoc, unde Suidas: κόλουρα, ait, τὰ μὴ ἔχοντα κέρκον, ἢ τὰ κολοβὴν ἔχοντα κέρκον, ἅπερ ἐν ταῖς ἱερουργίαις οὐ θύεται. καθόλου γὰρ εἰ μὴ ἦν τέλειον καὶ ὑγιὲς οὐκ ἐθύετο τοῖς θεοῖς. *Colura, non habentia caudam, vel habentia mutilam caudam, quæ in sacrificiis non mactantur. Universè enim, nisi esset perfectum ac sanum, non sacrificabatur diis.* Unde apud Athenæum lib. XV, cap. V, ex Aristotelis Symposio: οὐδὲν κολοβὸν προσφέρομεν πρὸς τοὺς θεούς, ἀλλὰ πάντα τέλεια καὶ ὅλα. *Nihil mutilum offerimus diis, sed omnia perfecta atque integra.* Plinius lib. VIII. Hist. Natural. cap. XLV: *Vitulos ad aram humeris hominis allatos non ferè litare; sicut nec claudicante, nec alienâ hostiâ, Deos placari.*

Thus purum copia thuris nigri.] Thus purum est candidum: contrà minus purum, quod rufum, & nigrum. Plinius lib. XII, cap. XIV: *Autumno legitur ex æstivo partu. Hoc purissimum, candidum. Secunda vindemia est vere, ad eam hyeme corticibus incisis. Rufum hoc erit, nec comparandum priori.* Thus autem purissimum, & quod candidum, solum diis offerebatur; unde ibidem Plinius: *Quod ex eo rotunditate gutta pependit, masculum vocamus; cùm alias non fere mas vocetur, ubi non sit fœmina. Religioni tributum, ne sexus alter usurparetur.* Idem ostendunt verba sequentia Maimonidæ: *Vendere potest conjunctim: neque suspicio erit, ne forsitan eligat purum solum ad idololatriam.*

ז כשם שאין מוכרין לגוים דברים שמחזקין בהן ידיהן לעבודת כו"ם כך אין מוכרין להן דבר שיש נזק לרבים כגון דובים ואריות וכלי זין וכבלים ושלשלאות ואין משחיזין להם את הזיין וכל שאסור למכרו לגוי אסור למכרו לישראל החשוד למכור לגוי וכן אסור למכור כלי נזק לישראל ליסטים:

VII. Quemadmodum non licet idololatris vendere, quæ eos in idolorum cultu confirment: ita nec vendendum iis, quo nocere publico valeant. Ut sunt ursi, leones, arma, compedes, aut catenæ. Ne quidem acuenda iis arma. Quicquid autem idololatræ vendere prohibemur: idem nec vendendum Israelitæ ejuscemodi, quem ea gentili venditurum suspicio est. Itidem nefas ducitur arma divendere Israelitæ latroni.

ח היו ישראל שוכנים בין גוים וכרתו להן ברית מותר להן למכור כלי זין לעבדי המלך וגייסותיו מפני שעושין בהן מלחמה עם צרי המדינה להצילה ונמצאו מגינין עלינו שהרי אנו שרויין בתוכם· עיר שיש בה עכו"ם מותר להלך חוצה לה ואסור להכנס בתוכה היה חוצה לה כו"ם מותר להלך בתוכה:

VIII. Si Israelitæ inter gentiles habitent, quibuscum fœdus percusserint: licebit arma vendere servis Regis, ejusque copiis militaribus; ut iis pugnent adversus illos, qui urbem obsideant; quò ita periculò liberetur, nosque protegamur, quandoquidem ibi sedem fiximus. Urbem, in quâ idololatria exercetur, ingredi nefas: fas egredi. At si idolum fuerit extra urbem, intrare etiam licet.

Licebit

Licebit arma vendere servis Regis.] Nititur hoc Jerem. xxxix.7: *Quærite prosperitatem istius civitatis, quo vos deportavi, & orate pro ea Dominum: nam in prosperitate ejus futura est vobis prosperitas.*

ט ההולך ממקום למקום אסור לו לעבור בעיר שיש בה עכו"ם בד"א כזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום אבל אם יש דרך אחרת ונקרית והלך בזו מותר׃ אסור לבנות עם גוים כיפה שמעמידים בה עכו"ם ואם עבר ובנה שכרו מותר אבל בונה הוא לכתחלה הטרקלין או החצר שיש בה אותה הכיפה׃

IX. Iter facienti inconcessum est transire urbem, ubi idolum colatur. Quod sic capere oportet, si ea illi loco via fuerit peculiaris. Sin & alia sit via, ac fortè fortuna per alteram ierit; nullum hîc crimen est. Nefas enim unà cum gentili exstruere fornicem, ubi idolum collocetur. Siquis verò jam exstruxerit; licitum percipere mercedem. Consultò tamen ædificare possit triclinium, vel atrium, in quo fornix ille.

Nefas enim unà cum gentili exstruere fornicem.] כפה fornix est à curvatura. Nam כפה *curvare.* David de Pomis exponit, בית הסוהר *domus carceris, cippus*, factus in modum fornicis lapidei. Unde & כפה pro convexo cœli, ut עשרה מלכים מלכו בכפה *decem reges regnarunt in omnia, quæ sub cœlo sunt.* Balnea veterum quinque partibus constabant, Ἀποδυτηρίῳ seu spoliario; cellà, quæ, testudinis instar ædificata, πυριατήριον & hypocaustum vocabatur, aut sudatorium; cellà caldarià; frigidario; & detersorio, quod & unctuarium, & ἀλειπτήριον. Hic fornicem non referendum esse ad cellam primam, seu ὑπόκαυσον, ex sequentibus paret. Sed potius ad fornices, qui in parietibus: uti si statuam ad egerendas aquas collocarent; quod magis solitum in caldaria cella, aut frigidario. Vetantur autem hic Israelitæ extruere fornicem ejusmodi, quia servit idolo: at cellam non item, quia servit servienti idololatriæ.

י עיר שיש בה עכו"ם והיו בה חנויות מעוטרות ושאינן מעוטרות המעוטרות אסור ליהנות בהן ובכל מה שבתוכן מפני שחזקתן שבגלל עכו"ם נתעטרו ושאינן מעוטרות מותרות בהנאה׃ חנויות של עכו"ם אסור לשוכרן מפני שמחזק עכו"ם׃ המוכר ביתו לעכו"ם דמיו אסורים בהנאה ויוליכם לים המלח אבל גוי שאנסו ישראל וגזלו ביתו והעמידו בו עכו"ם דמיו מותרין וכותב ומעלה בערכאות שלהן וחלילין של עכו"ם אסור לספוד בהן׃

X. Si in urbe idololatrica tabernæ aliæ sint coronatæ, aliæ non coronatæ: prioribus illis non licet uti, neque illis, quæ eis insunt; quia idololatriæ caussâ solent coronari: at non coronatis uti concessum. Tabernas idololatricas conducere prohibitum est, quia id fit cum idololatrarum quæstu. Siquis vendiderit domum suam idolorum cultori; pecuniâ inde proveniente uti interdicitur: sed in mare mortuum præceps danda. Quod si gentilis per vim eripuerit Israelitæ domum suam, collocaritque in ea idolum; pecuniâ uti poterit. Denique & poterit scribere contractum, atque ire cum eo ad judices illorum. Tibiis verò idololatrarum vetitum est lugubre carmen canere.

Taberna coronata.] Nescio, quò respexerit Maimonides, nisi fortè ad morem veterum, qui coronis sanctimoniam rei indicabant: adeò ut statuas, victimas, sacerdotes, imò magistratus, & Imperatores coronarent. Unde & Palilibus ovilium fores Ovidius coronari jussit Fast. iv.

Pastor oves saturas ad prima crepuscula lustret:
Unda prius spargat, virgaque verrat humum.
Frondibus & fixis decorentur ovilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.

Tertull. quoque de corona militis; *Ipsæ denique fores, ipsæ hostiæ & aræ, ipsi ministri & sacerdotes eorum coronantur.* Vide accuratissimum opus Paschalii de Corona.

Ire cum eo ad judices.] ערכאות *tribunalia, judicem.* ערך, inquit David de Pomis. ערכאות של גוים פי׳ מושב הערוך וקבוע לשרים ולשופטי העיר לדון בם *In constitutionibus gentium: expositio; sedes est ordinata, & constituta principibus, & judicibus civitatis, ut judicent ibi.* Dispiciendum, unde vox originem trahat.

Tibiis vero idololatrarum vetitum est lugubre carmen canere.] חלילין, quod *tibias* verti, exponunt, כלי שיר פי׳: כלים שנוהגים כשספדו לקונן עליהם כדי לעורר הבכי: *instrumenta ad canendum, quibus in luctu cantabant ad minuendum fletum.* Hujusmodi instrumentum tibia fuit: quæ propterea *luctus signum* vocatur Papinio in vi Thebaidos. Inde Artemidorus quoque lib. i, cap. lviii ait: Αὐλεῖν πυθικοῖς αὐλοῖς πένθος σημαίνει. *Pythicis canere tibiis luctum signat.* Ovid. vi Fast.

Cantabat mœstis tibia funeribus.

Plutarchum Gellium, Festum, alios, ad partes advocare, in re nota, ut puto, nihil attinet. Ambrosius lib. v in Lucæ cap. ix, ait id factum, *ad incendendos excitandosque luctus.* Hunc morem, quamvis lege Dei prohibitum, ipsos Judæos à gentibus hausisse, usurpasseque, discimus ex Euang. Matth. ix.23; ubi ait de præfecti Synagogæ ædibus: Ἐλθὼν δ' Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς, καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον, λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε. *Cum autem venisset Jesus, in domum principis, & vidisset tibicines, & turbam tumultuantem; dicit eis, Recedite.*

יא ההולכים ליריד של גוים ולוקחין מהן בהמה עבדים ושפחות בגיותן ובתים ושדות וכרמים וכותב ומעלה בערכאות שלהן מפני שהוא כמציל מידם׃ בד"א בלוקח מבעל הבי׳

XI. Ad nundinas gentilium ire licet, atque emere ab iis bestias, servos, ancillas, quamvis adhuc sint gentiles: etiam domos, campos, vineas. Scribendis quoque (contractibus) permissum est adite eorum judicia: quia res veluti eripiuntur eorum manibus. Quod ita capiendum, si ematur à cive

 ædium

הבי' שאינו ניתן מכס אבל הלוקח שם מן
התגר אסור מפני שהוא נותן מכס והמכ'
לעכו"ם ונמצא זה מהנה עכו"ם עבר ולקח
מן התגר אם בהמה לקח נושר פרסותיה
מן הארכובה ולמטה ואם כסות וכלים
לקח ירקבו · לקח מעות וכלי מתכות
יוליכם לים המלח לקח עבד לא מעלין ולא
מורידין :

ædium domino, nec detur vectigal. Eoque ab eo, qui negotiandi caussâ varia circuit loca, emere non licet, quandoquidem is vectigal solvit; vectigal autem idololatriæ gratiâ solvitur: ac proinde hinc quæstus est idololatris. Siquis tamen hæc transgrediens, ab extraneo aut vago ejusmodi mercatore emerit jumentum; ungulas amputabit à junctura ad imum usque. Si vestes, aut vasa emerit; putrescere ea sinet. Si pecuniam acquisivit, aut vasa è metallo; projiciet ea in mare mortuum. Si servum; non educent eum, neque (in puteum) detrudent.

Ad nundinas gentilium ire licet.] יריד David de Pomis interpretatur משא ומתן שנעשה במקום וזמן קבוע פעם או פעמים בשנה *Negotiatio, quæ fit loco, ac tempore certo, semel aut bis in anno.* Vocem deductam à ירד *descendere* arbitror; quia confluunt illuc omnis generis homines. Ait autor, posse bestias, servos, agros, alia, emi in nundinis gentilium. Rationes afferunt, tum quia is, qui ea vendit, ex indigentia id faciat, ita ut jacturam sæpe patiatur: tum quia in nundinis minori pretio pleraque veneunt. Sed hoc ita accipiunt, ut emtor ad proprios usus, non ad vendendum ea comparet. Vide Gemaram cap. 1 Aboda Zara.

Quia res veluti eripiuntur ex manibus eorum.] Hoc est, rem pro perdita habitam recipit: nimirum chirographo: quia alioqui, quamvis pretio persoluto, si chirographum non esset; posset gentilis inficiari emtam esse rem. Per בעל הבית, *dominum ædium*, intelligitur civis, aut alius, qui propriam domum, vel fixam sedem habet, ad distinctionem negotiatorum, qui tantum parvum ad tempus in aliquo loco morantur.

Ungulas amputabit.] Non licet uti hujusmodi rebus à mercatore comparatis. Itaque jumento ungulæ, aut poplites succidi jubentur, ut sponte moriatur: vestes, vasa lignea, similiaque, abjicienda; ut exedantur à vermibus, ac putrescant. Pecunia abjicienda in mare; ut & vasa ex metallo. Servum verò, si in puteum inciderit, non educent: at si non inciderit, neutiquam eo præcipitabunt. Nempe nec bene, nec male de eo merebuntur; sed negligent, nec eo utentur.

יב גוי שעשה לבנו ולבתו משתה אסור
ליהנות מסעודתו ואפילו לאכול ולשתות
הישראל משלו שם אסור הואיל ובמסיבת גוים
אכלו ומאימתי אסור לאכול אצלו משיתחיל
לעסוק ולהכין צרכי סעודה וכל ימי המשתה
ולאחר ימי המשתה ל' יום ואם עשה סעודה אחרת
מחמת הנשואין אפילו לאחר ל' ים ואסור עד י"ב
חדש וכל ההרחקה הזאת מפני עכו"ם הוא שנ'
וקרא לך ואכלת מזבחו ולקחת מבנותיו לבניך
וזנו וגומר :

XII. Si gentilis, filii filiæve caussâ, convivium instituerit, nefas est ejus cibis uti. Quin & interdictum Israelitæ, sua illic comedere, quia comederet ea assidens gentili. Quando autem comedere ea non licet? ex quo occupari cœperit necessaria convivio præparando; omnique convivii tempore; ac à convivio diebus proximis triginta. Quod si alterum quoque convivium instituerit propter nuptias: alteris etiam XXX diebus, hoc est, usque dum exacti sint menses duodecim, id vetitum est. Hoc autem intervalli statuitur idololatriæ ergo: quia dicitur, *Et* [a] *vocet te, & comedas de sacrificio ejus, & accipias filias ejus filiis tuis, iique errent*, &c.

[a] Exod. 34. 15.

XII. *Si gentilis, filii aut filiæ caussa, convivium instituerit, nefas est uti cibis ejus.*] Exemplum habes in Daniele cap. 1. 9. Apostolus 1 Corinth. x. 27. minus hic rigidus est: Εἰ δέ τις, inquit, καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν. Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι᾽ ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν ἑτέρου. *Quod si quis infidelium vos vocat, & vultis ire; quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam. At si quis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicavit, & propter conscientiam. Domini enim est terra & plenitudo ejus. Conscientiam autem dico non tuam, sed illius alterius.* Verùm Judæis non videtur tantum licuisse; quos vetuerat Deus communionem habere cum gentilibus.

יג בת ישראל לא תניק את בנה של
נכרית מפני שמגדלת בן לעו"ם ולא תילד
את הנכרית אבל מילדת היא בשכר משום איבה
והנכרית מילדת את בת ישראל ומניקה את בנה
ברשותה כדי שלא תהרגנו :

XII. Mulier Israelitica non lactabit filium idolis servientis; quia is filium ad idololatriam educat. Itidem nec obstetricabitur paganæ idola colenti. Sed licet pro mercede odii caussâ obstetricari. Paganæ verò obstetricis operâ uti mulieri Israeliticæ licet. Etiam ad lactandum filium suum uti eâ licet: sed domi matris, ne occidat eum.

Odii caussa obstetricari.] Cur ex odio permittit obstetricari? Num quia occasionem sic habitura interimendi fœtus, vel etiam puerperæ, aut parturientis? Vix persuadere mihi possum, rem adeo detestabilem à Maimonide præcipi. Vera proinde interpretatio est, odii caussa posse obstetricari, hoc est, ad odium effugiendum.

Sive

Sive ne odium gliſcat, ſed potius occurratur iis, qui, ſi negetur hoc officium, pejus odiſſent, magiſque malefacerent. Neque hic gratificari me Maimonidæ, ſed revera hanc ejus fuiſſe ſententiam; liquet ex capitis ſequentis ſectione ſecunda; ubi clarè ait, ſiquis ſibi metuat ab iis, qui religionis ſunt diſparis; poſſe ad odium evitandum medicam admovere manum; non gratis tamen, ſed pro mercede.

יד ההולכין ליריד אסור לשאת ולתת עמהן והבאין מותרין והוא שלא יהו קשורין זה בזה שאם היו קשורין שמא דעתן לחזור וישראל ההולך ביריד בהליכה מותר לשאת ולתת עמו שמא יחזור בו ובחזירה אסור :

XIV. Cum euntibus ad nundinas idololatrarum non licet negotiari: at cum redeuntibus inde, conceditur, dummodo ne ſit tota ſocietas. Nam id ſi fuerit, fortaſſe ea cupiet reverti. Cum Iſraelita ad nundinas tendenti licet negotiari. Fieri quippe poſſit, ut deſerat hoc propoſitum. At cum revertenti inde eſt interdictum.

Cum euntibus.] Puta idololatris; ut intelligitur ex antitheſi Iſraelitarum, quæ ſubjicitur.

Non licet negotiari.] Ne idololatras pecunia augeas, qua in nundinis promoveant idololatriam.

Cum redeuntibus conceditur.] Quia, nundinis, exactis, nihil periculi eſt, ne in idololatricis nundinis idola emant, vel quomodocunque idolorum cultum roborent.

Dummodo ne ſint pars ſocietatis.] קשורין זה בזה *ligati alter ad alterum*: i. e. ut vulgo dicimus, *en compagnie.* Porrò eo, ſi alligati aliis ſint, interdicitur, quia pars fortaſſe ſocietatis in nundinis remanſit: atque ad eam poſſit reverti, pecuniâque, qua eos auxeris, ad idololatriam abuti.

Ut deſerat hoc propoſitum.] Nempe ubi vidit humanitatem tuam, qua cum eo, licet ad nundinas idololatrarum tendente, ſeque conjiciente in periculum cultus idololatrici, nihilominus negotieris.

Cum referenti eſt interdictum.] Quia jam ab inſtituto revocare ſerum eſt, poſtquam ad nundinas idololatrarum ivit, & ea egit, quibus idolorum cultus gliſcat. Atque hæc plus lucis accipient ex § ſeq.

טו ישראל משומד בין בהליכה בין בחזירה אסור׃ ישראל שהלך ליריד של גוים בחזירה אסור לשאת ולתת עמו שמא עבודת כו"ם מכר לקן שם ודמי עבודת כו"ם ביד ישראל אסורים בהנאה וביד גוי מותרין בהנאה : ומפני זה נושאים ונותנין עם הגוי הבא מן היריד של עכו"ם ואין נושאין ונותנין עם ישראל הב אמן היריד ההוא ולא עם המשומד לא בהליכתו ולא בחזירתו :

XV. Cum Iſraelita, qui ad idolorum cultum defecit, tam in abitu, quàm reditu, negotiari interdictum eſt: cum Iſraelita alio, ad nundinas gentilium eunti, tantummodo in reditu negotiari prohibemur. Fortaſſe enim idolorum, vel aliquid ejus culti dicatum, vendiderit: unde æs conflatum ab Iſraelita eſt uſui inconceſſum: ſin æs fuerit penes gentilem, uti eo licebit. Iccirco negotiandum cum idololatris, quando à nundinis idololatricis veniunt: non item cum Iſraelita religionem ſuam deſerente, ſive ad nundinas tendat, ſive inde redeat.

פרק עשירי

CAPUT X.

אין כורתין ברית לעובדי כו"ם כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעובדם שנאמר לא תכרות להם אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם לפיכך אם ראה גוי עובד כו"ם אובד או טובע בנהר לא יעלנו : ראהו נטוי למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או לדפחו וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה :

NE paciſcantur cum idololatris, ita ut iis concedant idola colendi licentiam: quia dicitur, *Non* * *percuties cum eis*, &c. Sed vel à cultu avertant, vel occidant. Nec eorum miſereri licet: quia dicitur, *Nec* a *miſereberis eorum*. Iccirco, ſiquis viderit gentilem percuntem, vel aquis demerſum, ne opem ferat. Si eum morti proximum viderit, ne eripiat morti. Attamen manu ſuâ eum perdere, præcipitem in puteum dare, vel ſiquid huic ſimile, nefas eſt, quia nobiſcum bellum non gerit.

a Deut. 7. 2.

Non paciſcentur cum idololatris.] Interdictum, quod eſt Exodi XIII. 2. ſolùm refertur, ad ſeptem nationes terræ Canaan. Ad omnes verò gentiles, aut idololatras, extendere illud velle, planè fuerit crudele. Quia igitur, ibi mandatum id non habet locum; habebit alterum, quod non Scriptura ſolum, ſed ratio etiam nos docet. Eſt illud, *Ne occidas.* Nam occidit etiam, qui cum opitulari perituro alioqui poſſet, id negligit. Maimoniden hic qui purgem, non ſatis video. Non eum de ſolis Cananææ gentibus, ſed universè de gentilibus idola colentibus, locutum eſſe; vel illud fidem fecerit, quod initio ſequentis paragraphi generatim dicat, *Hæc dicta ſunt de idololatris.*

ב נר"א בע"כום אבל המוסרים והאפיקורוסין מישראל מצוה לאבדן ביד ולהורידן עד באר שחת מפני שהן מצירין לישראל ומסירין

II. Hæc dicta ſunt de idololatris. Sed Iſraelitarum illos, qui à religione deſciverint, vel Epicurei evaſerint, trucidare, atque ad inferos uſque perſequi jubemur. Quippe affligunt Iſraelem,

po-

ומסירין את העם מאחרי ה'· מכאן אתה למד שאסור לרפות עובדי כו"ם אפילו בשכר ואם היה מתירא מהן או שהיה חושש משום איבה מרפא בשכר אבל בחנם אסור· וגר תושב הואיל ואתה מצווה להחיותו מרפאים אותו בחנם:

populumque à Deo avertunt. Hinc discere est, prohibitum quoque esse, ne medicinam idololatris faciamus, utcunque mercedem reciperemus. Cæterùm siquis sibi ab iis metuat, ac se propterea fore credat exosum: mercede sanabit, gratis verò non licet. Proselytum autem inter Israelitas degentem, quia incolumem eum servare jubentur, gratis etiam curabunt.

Proselytum autem inter Israelitas degentem.] Duplices Hebræis sunt peregrini. Eorum alii, religione priori desertâ, prorsus se legi Mosaicæ subjiciunt, ac ceremonias quoque Judaicas servant. Tales nuncupantur גרי צדק *peregrini justitiæ.* Alii autem solùm observant septem præcepta Noacho data: nam abstinent idolorum cultu, cæde, furto, & adulterio; nec vivo animali membrum amputant ad comedendum; nomini divino non maledicunt; & judices instituunt, quorum curâ hæc præcepta conserventur. Atque appellantur גרי תושבים *peregrini habitantes* sive *habitationis*: quia habitare inter Israelitas iis licebat. Autor VII § hujus capitis: &c. לא יעבור בארצינו עד שיקבל עליו ז' מצות שנצטוו בני נח אם קבל עליו שבע מצות הרי זה גר תושב *Non transibit per terram nostram, donec susceperit* VII *præcepta Noachidis data*, &c. *Si suscepit septem præcepta, est peregrinus habitationis.* Atque hæc non parum capient lucis ex iis, quæ disserit vir nobilis, atque eximium seculi decus, Hugo Grotius, de Jure belli & pacis cap. I. sect. XVI.

ג אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשם שכונה ואין שכונה פחות משלשה ואין משכירין להם שדות ובסוריא משכירים להם שדות ומפני מה החמירו בשדה מפני שיש בה שתים מפקיעה מן המעשרות ונותן להם חנייה בקרקע ומותר למכור להם בתים ושדות בחוצה לארץ מפני שאינה ארצינו:

III. Idololatræ non vendentur domus, vel agri in terra sancta. In Syria autem domos quidem vendent, at non agros. Locabunt autem iis domos in terra Israel: cæterum ita, ut ne fiat vicinia: vicinia autem minimùm è tribus constat. Nec agros hic iis elocabunt: in Syria tamen id conceditur. Cur verò gravati id sint in agris permittere, gemina ratio concurrit. Siquidem immunem eum à decimis reddit, sedemque ei in suo concedit. In iis tamen locis, quæ sunt extra terram sanctam, licet iis domos divendere atque agros: quia illa non sunt soli nostri.

Idololatris non vendentur domus, aut agri.] Haustum ex primo cap. Aboda Zara. Ratio nititur Deut. VII. 2: לא תכרת להם ברית ולא תחנם *Non percuties cum eis fœdus, neque gratiam iis facies.* Quoniam autem τὸ תחנם varia recipit puncta; quadruplicem hujus loci sensum Hebræi faciunt. Primus est, ut תחנם juxta vulgatam scripturam notet, *gratiam iis facias*, aut *misericordia ducaris.* Alter est, significatione deducta à חנה, *castra metari.* Quare exponunt, *ne des illis locum morandi*: unde inferunt, nefas esse campum, aut domum, in terra sancta gentili vendere. At in Syria, seu Aram, quam David subegit, permittunt venum dare; quia non ejus sit sanctimoniæ, cujus sancta terra: sed agros non item; quoniam in damnum Levitarum, & pauperum, id redundet: quippe gentiles decimas non pendunt. Tertia interpretatio est, *ne des illis gratiose*, i. e. ne dones illis. Quarta, *ne tribuas illis gratiam*, à חן deductâ significatione, i.e. ne ea laudes, ne ullam in oculis tuis gratiam inveniant, neque tibi placeant. Has omnes expositiones locum habere Thalmudici volunt, quia תחנם sine י scriptum est: si י adesset, tantum primæ interpretationi locus esset.

ד אף במקום שהתירו להשכיר לא לבית דירה התירו מפני שהוא מכנים לתוכה עכו"ם ונאמר לא תביא תועבה אל ביתך: אבל משכיר להן בתים לעשותן אוצר ואין מוכרין להן פירות ותבואה וכיוצא בהן במחובר לקרקע אבל מוכר היא משיקוץ או מוכר לו על מנת לקוץ וקוצץ ומפני מה אין מוכרין להן שנאמר ולא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא:

IV. Cùm verò locum iis statuunt locari posse, non intelligitur ad inhabitandum. Siquidem posset gentilis inferre in eam idola. Atqui dictum est: *Ne a inferas abominationem in domum tuam.* Sed elocabunt iis domos eâ lege, ut pro horreis utantur. a Deut. 7.26.
Nec fructus, similesve proventus, aut ulla è terra nascentia, divendere iis licet, quamdiu adhærent solo: sed demum vendere concessum, ubi præscideris, vel conditione eâ, ut continuò præscindant. At cur aliter vendere prohibentur? Quia dicitur לא תחנם; hoc est, *Ne b des iis locum morandi in solo.* Nam si terra eorum non sit b Deut. 7.2.
propria, ex accidenti solum fit, ut in ea moram trahant.

Ex accidenti.] Ex occasione fit, non primò vel præcipuè proponitur.

ה וכן אסור לספר בשבחן· ואפילו לומר כמה נאה גוי זה בצורתו קל וחומר שיספר

בשבח

V. Itidem nec concessum, aliqua profari in laudem idolorum, atque adeò dicere, Quàm bella

hæc

בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנאמר ולא תחנם לא יהיה להם חן בעיניך מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים ואסור ליתן להם מתנות חנם אבל נותן הוא לגר תושב שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי במכירה ולא בנתינה :

hæc figura! Quanto minus laudare (licet) opera ipsa, vel aliquid eorum cultui inserviens! Siquidem dicitur, ולא תחנם, *Ne gratia ulla iis sit in oculis tuis.* Quippe id occasio fit adhærendi iis, & mala addiscendi opera eorum. Prohibitum quoque munera illis gratuita donare. Sed licet ea donare proselyto, qui inter Israelitas habitet. Quia dicitur, *a Peregrino, qui in civitatibus tuis est, ea dabis:* ut comedat ea, aut vendat gentili: vendat autem, non donet. a Deut. 14.19.

Quanto minus laudare.] קל וחומר *leve, & grave,* i. e. argumentum à minori ad majus, aut contrà. Respondet autem Latinorum huic phrasi, *quanto minus.* Uti in Pirke Aboth. cap. I. מכאן אמרו קל וחומר באשת חברו *proinde dixerunt: quanto minus cum uxore proximi!*

ו מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום ואין ממחין בידי עניי גוים בלקט שכחה ופיאה מפני דרכי שלום ושואלין בשלומם ואפילו ביום אידם מפני דרכי שלום : ואין כופלין להן שלום לעולם ולא יכנס לביתו של נכרי ביום אידו לתת לו שלום מצאו בשוק נותן לו שלום בשפה רפה ובכובד ראש :

VI. Sustentabuntur egeni gentilium una cum egenis Israelis, pacis caussa: nec obstandum, quo minus gentium egeni in angulis relicta colligant, atque id quietis ergo. Cujus gratiâ etiam salutabunt eos festo illorum die. Nec tamen bis eos salutabunt: aut die festo salutandi ergò eorum ingredientur domos. Si quis in plateis offenderit, submissâ voce, & capite submisso, salutem dicet.

Quo minus gentium egeni in angulis relicta.] שכחה *quod per oblivionem in agro relictum est,* & viduis, orphanis, ac egentibus cedit. פיאות *anguli* agrorum, quos domino demetere non licebat; sed pauperibus relinquendi erant.

Nec tamen bis eos salutabunt.] Pacis caussâ semel salutem dicendam ajunt, sed non geminandam, quia שלום *pax,* vocabulum quo Hebræi salutant, est inter attributa Dei. quæ temere apud gentiles usurpanda non sint. Jud. VI. 24. *Et vocavit illud, Dominus pacis.*

ז אין כל הדברים האלו אמורים אלא בזמן שגלו ישראל לבין האומות או שיד הגוים תקיפה על ישראל אבל בזמן שיד ישראל תקיפה על אומות העולם אסור לנו להניח גוי עובד כו"ם בינינו אפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח שנאמר לא ישבו בארצך אפילו לפי שעה ואם קבל עליו ז' מצות הרי זה גר תושב ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג אבל שלא בזמן היובל אין מקבלין אלא גר צדק בלבד :

VII. Hæc locum non habent, nisi Israelita à gentilibus detineatur captivus, vel is Israelitis fuerint potentiores. At ubi Israelitæ viribus prævalent, nefas ullum inter nos relinquere Idololatram; etsi tantummodo forte fortunâ inter nos commoretur, aut uno ex loco in alterum commeet mercaturæ gratiâ. Imò nec pertransire terras finemus, nisi antè receperit septem præcepta Noachidis data. Quia dicitur, *b Ne commorentur in terra tua:* ne horæ quidem spatio. Si septem illa præcepta receperint; pro peregrinis ejusmodi habentur, quibus habitare in Israelitarum terra liceat. Nec habitare permittitur ejusmodi peregrino, nisi tempore jubilæi: extra id tempus nullus recipitur, nisi peregrinus justitiæ. b Exod. 23 33.

Nisi tempore Jubilæi.] Arachin cap. VIII, & Auctor noster in Halachoth Hisure Biha cap. XIV. In caussa est, quod Israelita adstringatur ad victum iis suppeditandum. Id autem facilius fieri potest tempore Jubilæi; quo agros colere, & fructus colligere Israelitis non licebat.

Nisi peregrinus justitiæ.] Quomodo differat peregrinus justitiæ a peregrino habitationis, dixi ad § 2.

פרק אחד עשר

אין הולכין בחקות גוים ולא מדמין להן לא במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן שנאמר ולא תלכו בחקות הגוים ונאמר ובחוקותיהם לא תלכו ונאמר השמר לך פן תנקש אחריהם הכל בענין אחד הוא מוהיר שלא ידמה להן אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו

CAPUT XI.

Non sequentur (Israelitæ) gentium statuta, nec similes erunt vel vestium habitu, vel capillis, & aliis id genus. Quia dicitur, *a Neque ambulabitis in statutis gentium.* Dictum quoque: *Cave ne post eas illaqueeris.* Utrumque hoc eodem spectat: nimirum nequis in re quapiam iis assimiletur, sed dissimilis sit; atque id ex habitu, & actibus reluceat; uti doctrina ac sententia longe a Levit. 20.23.

כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו וכן הוא אומר ואבדיל אתכם מן העמים:

ge alia est. Unde dictum est, *a Et separabo vos à gentibus.* a Ibid. 20. 26.

ב לא ילבש במלבוש המיוחד להן ולא יגדל ציצת ראשו כמו ציצת ראשם ולא יגלח מן הצדים ויניח השער באמצע כמו שהן עושין וזהו הנקרא בלורית ולא יגלח השער מכנגד פניו מאזן לאזן ויניח הפרע מלאחריו כדרך שעושין הן ולא יבנה מקימות כבנין היכלות של עכו"ם כדי שיכנסו בהם רבים כמו שהן עושין וכל העושה אחת מאלו וכיוצא בהן לוקה:

II. Non vestem induet gentilibus peculiarem, non eorum instar capillis erit promissis, non utrimque tondebitur, relictis in medio capillis, nec à fronte præcîdet capillos ab una aurium ad alteram, relicta occipitis coma, quandoquidem is mos gentilibus. Non ad modum, quo delubra idololatrica exstruuntur, ædificaturus est, quò multitudo istic conveniat juxta ritus gentium. Quisquis aliquid istorum, vel his simile committit, vapulat.

Non utrimque tondebitur relictis in medio capillis.] Rasuræ similis meminit Herodotus lib. IV. Macæ, inquit, λόφους κείρονται. τὸ μὲν μέσον τῶν τριχῶν ἀνιέντες αὔξεσθαι, τὰ δ' ἔνθεν κ' ἔνθεν κείρονται ἐν χροΐ. *Cristas tondendo efficiunt. Nam in medio capillos sinentes crescere, hinc & inde ad cutem usque raduntur.* Rectissime doctissimus Cochus observat, λόφον hic cristam esse; quod malè Valla verterat *verticem capitis.* בלורית unde originem trahat, ignoro.

Nec pracidet capillos ab una aurium ad alteram.] Tonsuram designat, quam veteres nuncupavere. Ἑκτόρειον κουρὰν. De qua Julius Pollux: Ἐκαλεῖτο δέ τις κουρὰ καὶ Ἑκτόρειος κόμη, περὶ ἧς φησιν Ἀναξίλας.

Τὴν Ἑκτορείαν τὴν ἱμερτὸν κόμην.

Τίμαιος δὲ τὴν κουρὰν ταύτην περιεστάλθαι μὲν δεῖν περὶ τὸ μέτωπον λέγει, περικεχύσθαι δὲ τῷ τραχήλῳ. *Hectorea vero tonsura quadam, ac coma item vocabatur: de qua Anaxilaus ait: Hectoream & amabilem comam. Timaus autem ait, in tonsura hac circa frontem quidem pracidi comam: ac posteriorem per cervicem diffluere.* Tonsura hujusmodi etiam dicta est Theseia. Cujus rei caussam adfert Plutarchus in vita Thesei, his verbis: Ἔθους δὲ ὄντος ἔτι τότε τοὺς μεταβαίνοντας ἐκ παίδων ἐλθόντας εἰς Δελφοὺς ἀπάρχεσθαι τῷ Θεῷ τῆς κόμης, ἦλθε μὲν εἰς Δελφοὺς ὁ Θησεύς, καὶ τόπον ἀπ' αὐτοῦ τὴν Θησείαν ἔτι νῦν ὀνομάζεσθαι λέγουσιν. ἐκείρατο δὲ τῆς κεφαλῆς τὰ πρόσθεν μόνον, ὥσπερ Ὅμηρος ἔφη τοὺς Ἄβαντας, καὶ τοῦτο τῆς κουρᾶς τὸ γένος Θησηῒς ὠνομάσθη δι' ἐκεῖνον. *Cum verò consuetudo foret, ut qui ex pueris excederent, Delphos profecti coma primitias Deo consecrarent; adiit & Theseus Delphos, & locum hac quoque memoria ab eo Theseam vocari arbitrantur. Tonsum autem sinciput solum; ut de Abantibus refert Homerus: atque hoc est tonsura genus, quod ab eo dicitur Theseis.* Negat Maimonides Judæis hunc morem sequi licere. Fecere tamen, si Nonno credimus, paraphrasi Joan. cap. 11: ubi Galilæos ὀπισθοκόμους appellat:

Χριστὸς ὀπισθοκόμων μερόπων θοινήτορι λαῷ
κλητὸς ἔην σύνδειπνος.
Christus retrocrinitorum hominum epulanti populo
Vocatus erat conviva.

Non tamen assentio viro eruditissimo, qui existimat, idem esse ὀπισθοκομᾶν, & περικυκλοῦν τῆς κεφαλῆς. Siquidem potest quis promittere retropendulos crines, etsi κυκλαδὸν, sive περιτροχαλὸν, hoc est, in orbem non fuerit detonsus.

ג מי שהוא מסתפר מישראל כיון שהגיע לבלוריתו קרוב לשלש אצבעות לכל רוח שומט את ידו׳ ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להן הרי זה מותר ללבוש במלבושן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין:

III. Israelita gentilem tondens, ubi quasi ad tertium ab omni parte comæ digitum pervenerit; reliquo supersedebit. Israelita regi (gentili) familiaris, quem coram rege considêre est necesse, si turpe fuerit non sequi morem istic receptum, licêbit indui habitu, qui ibi obtinet, ac eorum instar caput tondebit.

ד אין מנחשין כגוים שנאמר לא תנחשו כיצד הוא הנחש כגון אלו שאומרים הואיל ונפלה פתי או נפל מקלי מידי איני הולך למקום פלוני היום שאם אלך אין חפצי נעשים הואיל ועבר שועל מימיני איני יוצא מפתח ביתי היום שאם יצאתי יפגעני אדם רמאי וכן אלו ששומעים צפצוף העוף ואומרי׳ יהיה כך ולא יהיה כך טוב לעשות דבר פלוני ורע לעשות דבר פלוני וכן אלו שאומרים שחוט תרנגול זה שקרא ערבי שחוט התרנגולת שקראה כמו תרנגול׳ וכן השמים סימנין לעצמן אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני ואם לא יארע לי לא אעשה כאליעזר עבד אברהם וכן כל כיוצא בדברים האלו הכל אסור וכל העושה מעשה אפילו דבר מדברים אלו לוקה:

IV. Non captabunt auguria more gentilium: quia dicitur, *Non b utemini auguriis.* Augurium b Levit. 19. 26.
autem est, quando quis dicit: Si offa ori exciderit, aut baculus manui, non accedam hodie locum istum: quia si id agerem, negotia non succederent. Aut, si vulpes dextram meam prætergressa, non egrediar foribus domus meæ, ne forsan egresso obviam fiat impostor. Itidem cum attendunt avium cantus, atque inde colligentes, ajunt: Hoc ita eveniet; istoc facere expedit, illud non item. Similiter cum gallum jubent necari, quia cecillet, aut gallinam ob cantum. Etiam quando aliquod sibi signum statuunt, hoc animo: Si istoc evenerit, faciam hoc; sin minùs contingat, non faciam: uti fecit Eliezer, Abrahami servus. Ac quisquis fecerit horum aliquid, vel tale aliud, vapulat.

Augurium autem est.] Augurium hic Maimonides describit. נחש verbum natura μεσον. Aliquando est, *explorare, indagare, prudentiâ aliquid assequi, ex rerum circumstantiis conjectare.* Aliquando, *omina captare, auguria sectari.* Unde semper נחש LXX senes transtulerunt οἰωνίζεσθαι. Quam latè se vox extendat, non facilè dixeris. Numer. XXIV. 1. habemus vocem נחשים seu augurem. Nam ait S.S. לא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים *non ivit hac vice, ut antea, ad auguria captanda.* Vult, ni fallor, divinus Moses, Bilhamum, postquam iteratò advertisset, ex ore DEI prospera omnia Israelitis portendi, noluisse tertiò captare omina; sed, quasi confidentem, jam ivisse, ut prosequeretur, quod Spiritus Dei dictaret. Respiciunt autem hæc verba ad caput superius, quo traditum erat, eum cæsis bestiis, & altari impositis, digressum; credo, ad observanda prætervolantium avium omina, aut simile quippiam, quod casu offeratur. Ita נחש Bilhami fuerit propriè augurium. Et cum idem ait: לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל mentem hanc puto, *Non est augurium, vel omen, contra Jacobum, nec divinatio contra Israelem.* Atque inde verba, *Fortasse obviam fiet Deus mihi, &c. quamcunque rem ostenderit mihi, indicabo tibi.* i. e. videbo, quale mihi signum Deus offerat, & tibi renunciabo. Gerundensis ad Deuter. XVIII. 19. vult, מעונן, & מנחש esse species generis קסם. Hoc μάντις est senibus LXX; ut מעונן κληδονιζόμενος, מנחש οἰωνιζόμενος. מעונן Rabbini ab עונה deducunt, ut notet temporum observatorem: alii, sed minùs verisimiliter, derivant ab ענן *nubibus*: ut *mathematicum* notet: alii ab עון *præstigiis* *ut*: illud ab עין, quia præstigiator אוחז העינים, *oculos cludit.* Sed si, ut arbitror, ab עין deducenda vox est: liceat & dicere, מעונן venire à speculando, proprieque notare *auspicem*, ὀρνεοσκόπον. מנחש autem sit, qui qualiacunque omina vel signa attendit, etiam terrestria: uti hic est in Maimonidæ descriptione.

Si offa ori exciderit.] Ut in tripudio solistimo; dequo Cicero lib. II de Divinat. Livius lib. X. & Festus.

Si vulpes dextram meam, &c.] De divinatione ex vulpe, lupo, cane, quadrupedum aliis, vide eos, qui de Divinatione scripserunt. Hujusmodi auspicia pedestria dicebantur.

Avium cantus.] Oscines aves, cantu, ut præpetes volatu, auspicium faciebant. Vide præter alios, Agellium lib. VI, cap. VI.

Quia cacillet.] Quod gallinæ proprium, ut est apud auctorem Philomelæ: *Cucurrire solet gallus, gallina cacillat.* Ut *cantillo* à *canto*: sic *cacillo* à *caculo*: quod Belgis itidem *Kakelen.* In Aldina, uti & veteri Veneta anni CIↃ CCCC LXXXVI, pro *cacillat* est *gracillat.* Sed sequor Mssos meliores: quos & Schottus expressit observationum Humanarum lib. II. cap. III. Existimet aliquis, verti potuisse *propter pipatum*: quia id gallinarum proprium. Varro in Aboriginibus: *Mugit bos, ovis balat, equi hinniunt, gallina pipat, grunnit sus.* Sed puto Varronem pullum gallinaceum signare, cujus *pipare*, vel *pipire*: ut apud Columellam lib. VIII. cap. V. Imò & accipitri tribuit auctor Philomelæ. Quare nihil proprium magis cacillatione. Et tamen vocabulum id majoris esset auctoritatis, si scriptor Philomelæ esset Ovidius ipse, non Grammaticus quispiam, quod res clamat; atque is Christianus; ut extremi versus ostendunt.

Gallinam ob cantum.] De hoc, & aliis, Terent. Phorm. act. IV. sc. IV.

> *Quot res? postilla, monstra evenerunt mihi:*
> *Introiit in ædes ater alienus canis:*
> *Anguis per impluvium decidit de tegulis:*
> *Gallina cecinit: interdixit hariolus:*
> *Aruspex vetuit ante brumam autem novi*
> *Negoti incipere.*

Uti fecit Eliezer, Abrahami servus.] Signorum, quæ homines petunt, alia certo judicio, alia temere petuntur: ut observat avus meus, Franciscus Junius, ad XXIV. cap. Gen. in Analysi. Quæ judicio certo petuntur, illa aut aperto Dei mandato, aut occulto ejus instinctu postulantur. Utrumque autem à Spiritu Dei est: quemadmodum à Gedeone, & Jonathane, factum legimus. Elihezeri postulatum ex instinctu Dei fuit; nempe recumbente eo in promissiones illius, quas ipse tum fide perceperat, tum Abraham, auctor itineris, pronuntiaverat. Unde miror, Maimoniden petitionem Elihezeri inter illicitas reponere. Fortè putabat, tentationem Dei esse; quod tamen sentiendum non est. Meliùs Moses Gerundensis verba hæc ait prolata דרך שאלה *per modum rogantis.* Gemara Holin cap. VII. ait, כל נחש שאינו כנחש אליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש *Quæcumque conjectio non est instar conjectionis Elihezeris servi Abrahami, & Jonathanis, filii Sauli, non est conjectio.* Mens ejus dicti, juxta Hebræos tantùm licitum esse divinandi illud genus, quo, ante eventum rei, homo signum aliquod concipiat; ex cujus eventu conjectet, quid sibi faciendum sit. Quia si signum illud, quod animo concepit, eveniat, ipse Deus videatur consilium ejus approbare. Itaque posse aliquem exemplum Elihezeris, & Jonathanis, sequi: at si res quæpiam fortuitò evenerit, priusquam homo secum signum aliquod conciperet, uti si inopinanti lupus offeratur; non licere id pro omine habere.

ה מי שאמר דירה זו שבניתי סימן טוב היתה עלי אשה זו שנשאתי ובהמה זו שקניתי מבורכת היתה ומעתה שקניתיה העשרתי וכן השואל לתינוק אי זה פסוק אתה לומד אם אמר לו פסוק מן הברכו' ישמח ויאמר זה סימן טוב הואיל ולא כיון מעשיו ולא נמנע מלעשות אלא עשה סימן וזה לעצמו לדבר שכבר היה הרי זה מותר:

V. Dixerit aliquis, Ex quo domum hanc exstruxi, aut mulierem hanc duxi, aut animal hoc emi, prosperè mihi res cessere; quippe opibus sum auctus. Item, interroget quis puerum; quem versum didicerit; atque ille referat versum quempiam ex benedictionibus: tum (alter) subjiciat, bono se id omini ducere: tantùm ne propterea progrediatur in opere, vel ab eo cesset: sed duntaxat pro signo habeat rei jam præteritæ. Sanè pacto isto pro licitis habentur.

Ex quo domum hanc exstruxi.] Holin cap. VII. legas בית תינוק ואשה אע"פ שאין נחש יש סימן *Domus, puerulus, & mulier, tametsi non sint auguria, sunt signa.* Id est, si post ædificationem aut emptionem domus, alicui fortuitum aliquid evenerit, lætum aut improsperum, potest hoc habere pro lætitiæ aut tristitiæ signo, & conjectare inde, rectè, an malè fecerit. Ideoque licet dicere puero, פסוק לי פסוקך *Recita mihi versum tuum*; ut si versus fuerit tristis, tristitiam; si lætus, gaudium inde capiat. Hoc, inquit Maimonides, post rem jam peractam facere conceditur: at non ita conjectare licet de re futura; quia omen tale possit hominem impellere, ut idcirco hoc, vel illud faciat, ab altero autem abstineat: idque ille fieri debere negat. Sed aliter Hebræorum aliis visum. Nam eodem cap. Holin legas, R. Johanan, cùm Babylonem petiturus esset ad visendum Semuelem, jussisse, puerum quempiam sibi recitare versum, quem didicisset: eumque protulisse verba

Semuel xxviii. 3 : *Et Semuel mortuus est* : indeque conjectâsse, mortuum jam esse Semuelem, quem invisere volebat, eoque itinere abstinuisse. Idem ab aliis magistris factum. Volunt etenim Thalmudici, postquam Prophetæ esse desierunt, sæpe pueros futura solitos prædicere, & esse vaticinium aliquod in versu hoc, vel illo, quem è S. Scriptura protulissent. Cæterum talia pro omine habere, nefas omnino videtur : & ex Hellenismo hoc tractum, non obscurè observasse mihi videor. Ait enim Plutarchus lib. de Iside & Osiride, Ægyptios putare, *παιδάρια μαντικὴν δύναμιν ἔχειν, καὶ μάλιστα ταῖς τούτων ὀττεύεσθαι κληδόσι παιζόντων ἐν ἱεροῖς καὶ φθεγγομένων ὅ, τι ἂν τύχωσι*, *pueros facultate divinandi esse præditos, & maximè ominis loco accipi, siquid ii in templis ludentes fortè pronuntient.* Addit, superstitionem inde natam, quòd Isis, quærens arcam, cui Osirin Typhon incluserat, cùm ex cæteris nihil rescisceret, tandem quod vellet, ex pueris cognoverit, qui arcam natantem in flumine viderant. Simile & huic alterum sortium genus, ex nobilis poëtæ versibus : quod *ῥαψῳδομαντείαν* dixere. Eoque pertinent *sortes Virgilianæ*; de quibus Spartianus in vita Hadriani. Quid, quod Christiani nonnulli itidem ex Sacræ Scripturæ loco, qui aperienti eas se forte fortuna primò obtulisset, quid faciendum, futurumve esset, statuebant, oraculi id loco habentes? ut ex Gregorii Turonensis lib. iv. & v, constat. Etiam mos gentibus fuit, ut si in negotio quopiam minus viderent, quid facto opus foret: in publicum prodeuntes, vocem, quam audirent, pro omine haberent. Nec multum abludit, quod Cicero ii. lib. de Divinat. refert : *Cum*, inquit, *M. Crassus exercitum Brundusii imponeret, quidam in portu caricas Cauno advectas vendens, Cauneas, clamitabat. Dicamus si placet, monitum ab eo Crassum, caveret, ne iret.* Veteres quippe Romani V consonum pronunciabant ut Germani W: nempe *cave*, quasi esset *cawe* : ita ut *Cauneas* sonaret, quasi *cave ne eas*. Hebræi, qui licita hæc censent, eò ajunt pertinere illud Jesaiæ xxx. 21 : *Et aures tuæ audient à tergo tuo dicentium, Hac illa est via, incedite per eam, cùm dexteram aut sinistram petetis.* Eodem referunt, quod Jud. vii. 11, Deus jubet, Gideonem ire ad castra Midianitarum, & audire, quos inter se sermones habeant. Sed profectò quantum hæc distant, ut quis istoc agat ex mandato Dei, & absque illo! quorum posterius quin superstitiosum sit, minimè dubitandum.

ו איזהו קוסם זה העושה מעשה משאר המעשיות כדי שישוב ותפנה מחשבתו מכל הדברים עד שיאמר דברים שעתידים להיות ויאמר דבר פלוני עתיד להיות או אינו הווה או שיאמר שראוי לעשות כך הזהרו מכך :

VI. Cujusmodi est divinator? Qui hoc, vel illud agit, cogitationibus nulli intentis rei, donec futura prædixerit, statuendo, hoc vel illud futurum, aut istoc vel aliud facere oportere. A cujusmodi cavendum nobis.

Cujusmodi est divinator?] קסם, quod Maimonides usurpat, nunc in bonam, nunc malam partem sumitur. In malam passim accipi videas: ut cum signat divinationem eam, quæ præstigiis fit, aut malorum spirituum commercio. Ut Sam. xxviii. 8. קסמי לי באוב, *divina quæso mihi per Pythonem.* Unde D. de Pomis inquit : מלה כוללת לכל מיני חרטומות לדעת את הנולד. כמו ניגרומנציאה מגלו מנציאה גיאומנציאה קירומנציאה ואחרים וזולתם : *generale vocabulum diversis divinandi generibus : ut sunt γενεθλιακὴ, γεωμαντεία, νεκρομαντεία, ὀνομαντεία, χειρομαντεία, aliaque præterea.* Geomantiam designat Maimonides, cum seq. § ait, divinantium nonnullos uti arenâ. Morem eorum circulum aut lineas terræ inscribendi, & spatia ad certam normam distinguendi, memorare hic supervacuum est : quippe vana hæc, & aliis plusquam satis memorata sunt. Et fortassis קוסמים peculiariter iidem erant, qui *γεωμάντεις*, quos Orienti notissimos fuisse, dubitandum non videtur. Tradit Leo Africanus lib. iii, hanc divinationis speciem maxime apud Africanos in usu esse. Et qui ea utuntur, vocari Muhazzimin.

Cogitationibus nulli intentis rei.] Designat alienationem mentis attonitæ cum impotentia sui : sive vehementem imaginationem, qua sic abripitur animus, ut quasi extra hominem sit, corporeasque functiones negligere prorsus videatur. Ἔκστασιν dixere, quæ vox & sanctis convenit prophetis. Est enim vox media : unde Tertullianus lib. de anima : *Ecstasis hoc operatur de suo proprio, ut sic nobis sapientiæ imaginem inserat, ut & errorum.* In divinis vatibus SS. Patres etiam κατοχὴν vocant : quando ita animus Spiritu S. afflatur, ut terrena negligens, à sensibus corporeis vacuus, solùm divinis se occupet.

ז יש מן הקוסמים שמשמשים בחול או באבנים ויש מי שגוהר לארץ וצועק ויש מי שיסתכל במראה של ברזל או בעששית ומדמין ואומרים ויש מי שאוחז מקל בידו ונשען עליו ומכה בו עד שתפנה מחשבתו ומדבר הוא שהנביא אומר עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו :

VII. Sunt inter divinatores, qui utantur arenâ, vel lapidibus: sunt item, qui humi procumbentes divinent: alii etiam, qui speculum ferreum, vel vitreum vas inspiciant, ac ubi secum cogitarunt, proloquantur. Sunt itidem, qui arrepto in manum baculo eidem innitantur, mox terram percutiant, donec cogitata proferant. De hoc Propheta ait : *Populus* a *meus lignum suum consulit, ut baculus ejus indicet ipsi.* a Hos. 4. 11.

Vel lapidibus.] λιθομαντείαν designari dixeris: de qua pauca apud veteres leguntur. Volunt signari ab Orpheo, ubi de Siderite lapide agit : meminisse item Jamblichum. Etiam existimant, ad hanc divinationis speciem respici Levit. xxvi, 1, ubi prohibentur אבן משכית, quod transferunt *lapidem imaginationis*. Sed melius ii, qui *lapidem figuratum* vertêre. Chaldæus, אבן סגדא habet. *lapidem adorationis.* Arabs حجرة مصورة *lapidem pictum.* Græci λίθον σκοπόν.

Qui humi procumbentes divinent.] Exstasin patientes intelligere videtur.

Qui inspiciant speculum ferreum.] Exemplum apud Spartianum habes de Juliano; qui sic Severi adventum, & Juliani decessionem, vidisse dicitur, κατοπτρομαντείαν vocant.

Vel vitreum vas.] γαστρομαντεία hæc nuncupatur: nempe ἀπὸ τῆς γαστρὸς, vase vitreo, ac ventricoso. Genus hoc divinationis est & Turcis in usu. Leo Africanus lib. iii. cap. de fatiloquis : *Alii*, inquit, *aquam catino*

catino vitreo infusam, olei guttulâ admixtâ, lucidam & transparentem reddunt, in qua tanquam in speculo dæmones confertim se videre affirmant, qui exercitum numerosum repræsentant, quorum nonnulli in itinere sunt, alii rivum transmittunt, alii terrestre prælium gerunt: quos ubi quietos vident, de rebus quas scire cupiunt interrogant: dæmones porrò nutibus respondent, vel aliquo manuum vel oculorum indicio: adeò temeraria atque damnanda est horum hâc in re credulitas. Vitreum illud vas pueris interdum, vix octavum egressis annum, in manum dant, à quibus nùm hunc vel illum viderint dæmonum, interrogant. Non absimilis huic est λεκανομαντία: cujus & Tzetzes meminit Chil. 11. 44. de Proteo:

Ἐγὼ δὲ λεκανόμαντιν τοῦτον τὸν ἄνδρα λέγω,
Ἅπαντα προδεικνύοντα ταῖς λεκανομαντείαις.
Ego verò per pelves vaticinatum hunc virum dico,
Omnia præmonstrantem divinationibus per pelves.

Qui arrepto in manum, &c.] Refert locum Hoseæ ad ῥαβδομαντείαν: quòd & B. Hieronymus facit. Jarchi, & Aben Ezra, accipiunt de simulachro ligneo: & ita quoque Jonathan transtulit; quem libentiùs sequar, quia simplicius videtur. Quamquam non ideo improbem opinionem alteram. Nam ex Herodoto lib. IV constat, Scythas virgis in divinando usos: sed alio modo, quàm hic Maimonides tradit. Nam illi virgas singulas humi sternebant, ac vaticinantes interea prehendebant eas, componebantque. Vide etiam Strabonem de Persarum Magis lib. XV.

ח אסור לקסום ולשאול לקוסם אלא שהשואל לקוסם מכין אותו מכת מרדות אבל הקוסם עצמו אם עשה מעשה מכל אלו וכיוצא בהן לוקה שנאמר לא ימצא בך קוסם קסמים:

VIII. Divinare prohibemur, ut & divinatorem consulere: eoque hoc qui egerit, pœna rebellium afficitur. Ac divinator ipse, siquid horum, vel illis simile egerit, vapulat. Quoniam dicitur: *Nec* a *reperiatur in te divinatione divinans.* a *Deut. 18. 10.*

ט איזהו מעונן אלו נותני עתים שאומרי' באצטגנינות יום פלוני טוב ויום פלוני רע ראוי לעשות בו מלאכה פלונית שנה פלונית או חודש פלוני רע לדבר פלוני:

IX. Cujusmodi est Mathematicus? Sunt ii, qui distinguunt tempora, & ex astris prædicunt, hunc illumve diem faustum esse vel infaustum; vel annum hunc, aut mensem, certo negotio vel convenire, vel infelicem fore.

Cujusmodi est Mathematicus?] Censeo, מעונן eosdem esse, ac מכשפים. Qui eo differunt à סדים, quod hi ex siderum constitutione futura divinent: illi ex siderum dispositione statuant, ecquid, quod animo agitant, feliciter sit successurum, necne. Ita distinguit Aben-Esra. Priores illi, quos מעונן, & מכשפים, vocari dicebamus, Græcis ὡροσκόποι nuncupantur, & ars ipsa ὡροσκοπία, quando ex hora natali, & constitutione astrorum, fatum alicujus dijudicabatur: unde ὡροσκόπων ἀστήρ, *stella natalitia*, quæ observatâ nativitatis horâ futurorum eventus ostendit. Veteribus ad hanc rem usurpati Genethliaci, Mathematici, ac Chaldæi; quibus ars ista propria: unde *artem Chaldæam* Tacitus vocat. Sed מעונן esse dicebamus, qui siderum adspectu operantur. Estque ab עונה, id est, *decretum ac statutum tempus*. Ergo non incommodè verteris, *temporarii*. Jubent enim in agendo aliquid observare tempus. Nec tamen id faciunt more Romano, quibus ater dies, quo cladem ab hoste accepissent: sed Ægyptio ritu; unde & diebus Ægyptiis nomen, sine dubio ab superstitione Ægyptia, quæ siderum conjunctionem & oppositionem attendebat: atque inde de influxu in inferiora hæc colligens, judicabat, ecquid eo die agere oporteret. Putant huc respexisse B. Apostolum Paulum ad Galatas IV: *Dies observatis, & menses, & tempora, & annos.* Ubi, nisi fallit inscriptio, sic B. Ambrosius: *Dies observant*, inquit, *qui dicunt, ut puta, Crastino proficiscendum non est: post crastinum enim non debet aliquid inchoari: & sic solent magis decipi. Hi autem colunt menses, qui cursus Lunæ perscrutantur, dicentes utpote, Septimâ lunâ instrumenta confici non debent: nonâ luna servum, emptum ut puta, domum ducere non oportet: & per hæc faciliùs solent adversa provenire*, &c. Tandem ait: *Hac superstitione utuntur, quæ longè debet esse à servis Dei. Si enim Deus ex toto corde diligatur; nulla debet esse formido, neque suspicio harum rerum. Prosperè enim potest cedere, quicquid simpliciter sub Dei devotione fit.* B. August. Comment. in cap. XV. Epist. ad Galatas, id vocavit, *tempora rerum agendarum à Mathematicis accipere.*

י אסור לעונן אע"פ שלא עשה מעשה אלא הודיע אותן הכזבים שהסכלים מדמין שהן דברי אמת ודברי חכמה: וכל העושה מעשה מפני האצטגנינות וכיון מלאכתו או הליכתו באותו העת שקבעו הוברי שמים הרי זה לוקה שנאמר לא תעוננו וכן האוחז את העינים ומדמה בפני הרואים שעשה מעשה תמהין והוא לא עשה הרי זה בכלל מעונן ולוקה:

X. Tempus certis rebus assignare, etsi (secundùm hoc) non opereris, nefas est: sed vanitas ejus detegenda, quando quid pro re vera, ac sapientum sententiâ, habent stolidi. Quicunque autem juxta tempus ab Astrologis statutum operatur, iterve suscipit, vapulat: quia dicitur, *Ne* b *tempora observes.* Itidem, qui oculos præstinguit, ita ut aspicientibus videatur miranda agere, cùm nihil agat ejusmodi; sub mathematici nomine comprehenditur, eòque vapulat. b *Levit. 19. 26.*

Juxta tempus ab Astrologis statutum.] De hoc discrimine temporum, juxta Chaldæos sive Babylonios, etiam veterum plerique accipiunt locum Pauli ad Gal. IV. 10. *Dies observatis, & menses, & tempora, & annos.* Vide August. epist. CXIX, & Enchirid. cap. LXXIX. Sed rectius Chrysostomus, Hieronymus, alii, de Judaicorum festorum observatione interpretantur: uti de noviluniis, festo tabernaculorum, anno septimo, & aliis id genus: cujusmodi legales dierum observationes pseudoapostoli urgebant.

יא אי זהו חובר זהו שמדבר בדברים שאינן לשון עם ואין להם ענין ומעלה על דעתו בסכלותו שאותן הדברים מועילים עד שהן אומרים שהאומר כך וכך על הנחש או על העקרב אינו מזיק והאומר כך וכך על האיש אינו ניזוק ומהן אוחז בידו בעת שמדבר מפתח או סלע וכיוצא בדברים האלו הכל אסור :

XI. Qualis est incantator? Qui verbis utitur nulli genti usitatis, & nihil significantibus, stultitiaque hac aliis it persuasum, verba ista prodesse. Ita dicunt, Siquis hæc, vel ista prosatus sit coram serpente, aut scorpione, nihil damni dabit: vel si protulerit in virum, nocere is non poterit. Sunt in his etiam, qui, inter loquendum, clavem arripiant, aut nummum; vel hujus generis aliud. Omnia verò hæc nefaria habentur.

Qualis est incantator.] חובר *incantator* à חבר. Hoc notat *associare*, *conjungere*. Sed cur inde incantatori sit nomen, non satis est apertum. Communior est opinio, ex eo esse, quia incantatores sic serpentes, aliaque noxia socient animantia, ut nullam afferant noxam. Hebræi enim interpretes exponunt, *sociare animalia per incantationes.* Unde חבר גדול, & חבר קטן, pro magnis & parvis animalibus, quæ incantantur. Alii censent, attendi societatem & consortium incantatoris cum dæmone. Quid si & tertiam in incantatione addamus societatem? puta verborum, & venenorum. Seneca Medeâ:

Addit venenis verba non istis minus
Metuenda.

Interea metuo, nequid horum vera sit nominis caussa: ac potius alia, eaque minus obvia fuerit verbi חבר significatio, unde חובר derivetur.

Clavem arripiant.] κλειδομαντεία nomen inde ortum: cujus superstitionis hodieque reliquiæ manent.

יב והחובר עצמו שאחז בידו כלום או שעשה מעשה עם דבורו אפילו הראה באצבע הרי זה לוקה שנא' לא ימצא בך וגו' וחובר חבר אבל אם אמר דברים בלבד ולא הניד לא אצבע ולא ראש ולא הירה בירו כלום וכן אדם שאמר עליו החובר אותן הקולות והוא יושב לפניו ומדמה שיש לו כזה הנאה מכין אותו מכת מרדות מפני שנשתתף בסכלות החובר וכל אותן הקולות והשמות המשונים המבוערי' לא ירעו וגם היטב אין אותם :

XII. Incantator quippiam manu prehendens, aut verbis (apud incantatores) receptis opus peragens, vel etiam digito quid demonstrans, plectendus est, quia dicitur: *Ne* a *inveniatur inter* a Deut.
vos.... incantans incantationem. At quid si ver- 18. 10.
ba protulerit absque digiti vel capitis motu, nec quicquam manu tenuerit? Sic quoque is, coram quo verba sint prolata, modò ille iis fidat, ac profore sibi habeat persuasum, plectendus est verberibus rebellionis, quia particeps sit stultitiæ incantatoris. Omnia autem verba nomináque illa mutata ac turpia, nihil boni vel mali adferent.

יג מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה ואפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק לבו אע"פ שאין הדבר מועיל כלום הואיל ומסוכן הוא התירו לו כדי שלא תטרף דעתו עליו :

XIII. Si quem scorpio, aut serpens momorderit, possit parti corporis læsæ adhibere incantationem; idque vel sabbatho ipso: nempe ut animus sic conquiescat, & cor firmetur. Utcumque enim nihil incantamentum juvet: permittitur tamen, quia periculosum est animo persistere sic perturbato.

Possit parti corporis læsi adhibere incantationem.] Sanhedrin cap. XI. § I. inter eos, quibus non est חלק לעולם הבא *sors futuri sæculi*, reponitur הלוחש על המכה, *qui plagæ adsusurrat* verba certa. Erant ea Exod. XXV. 26. כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך *Omnem languorem, quem imposui Ægypto, non imponam tibi. Nam ego Dominus medens tibi.* Solebant autem despuere in terram incantatores illi, quod conjunctum cum irreverentia nominis divini. Unde R. Johanan Mishnam tantùm accipiendum putabat ברוקק לפי שאין מזכירין שם שמים על הרקיקה: *de eo, qui despuit. Quia nomen Dei proferendum non est ad sputi ejectionem.* Alii verò id illicitum quoque rebantur, quamvis nec Dei nomen efferretur, nec spueretur. Id concedebant, ut qui is valetudine prosperâ fruens legeret certa Psalmorum verba, quo iis ceu φυλακτηρίῳ adversus dæmones & improspera muniretur. Vide eruditissimi Cochi notas ad citatum locum. Itaque verba Deut. cap. V: quæ incipiunt שמע ישראל *Audi Israel* (unde & קריאת שמע appellantur) usque ad בשעריך *in portis tuis*, quotidie mane & vesperi legunt, & schedulæ inscripta gerunt, ut noxia quæque averruncent. Perinde atque Turcæ tutos se adversus omnia pericula arbitrantur, si precatiunculas suas circumgestent. Totam rem nihil præter superstitiones illicitas continere, manifestius est, quam ut admoneri debeat. Ad eas autem Judæorum maximè proni sunt Cabalistæ; quorum regulis præstigiatores in Africa uti, tradit quoque Jo. Leo Africanus lib. III.

יד הלוחש על המכה וקורא פסוק מן התורה וכן הקורא על תינוק שלא יבעת והמניח ספר תורה או תפלין על הקטן בשביל שיישן לא די להם שהם בכלל מנחשים וחוברים אלא שהן בכלל

XIV. Qui vulneribus incantârit, è Lege versum legendo; quive super puero legerit, ne conturbetur; aut qui librum Legis, vel phylacteria puerulo imposuerit, ut somnum capiat: hi, ut generali conjectorum ac incantantium appellatione continentur; ita etiam comprehenduntur amplo

בכלל הכופרים בתורה שהן עושין דברי תורה
רפואת גוף ואינן אלא רפואת נפשות שנאמ׳ ויהיו
חיים לנפשך : אבל הבריא שקרא פסוקין ומזמור
מתלים כדי שתגן עליו זכות קריאתן וינצל מצרות
ומנזקים הרי זה מותר :

plo eorum vocabulo, qui Legem negant. Siquidem verba Legis (juxta eum) medicinam faciunt corporalem, cùm solùm animis medeantur: quia dicitur, a *Et erunt vita animæ tuæ.* a Deut. 14. 19.
At siquis sanus versiculum legat, vel psalmum, ut protectionem legendo promereatur, angustiasque & damna evitet; ejusmodi sanè nihil illiciti facit.

Phylacteria.] תפלין Chaldæis, & Rabbinis, dicitur frontale, & armilla, quædam continens minuto charactere exscripta è lege Dei. Frontale apponebatur fronti super intercilium, hoc est, locum inter oculorum cilia interjectum. Armilla alligabatur manui sinistræ. *φυλακτήρια* dicuntur Matth. cap. XXIII. 5. quasi dicas *conservativa*: nimirum quia profotent ad memoriam Legis melius conservandam. Ait ibi Christus, dilatâsse ea Scribas, ac Pharisæos: puta ut longius illa conspicerentur, eoque ipsi legis credderentur observantiores. Græcam autem vocem retinuimus cum vulgato interprete. Ex Maimonide verò hic videmus, cœpisse ea quoque adhiberi ad res procurandas, quæ corpus spectarent. Quomodo nempe initium Evangelii Joannis à nonnullis adhibetur morbo averruncando. Hoc sensu φυλακτήρια dicantur, non à memoria, sed valetudine conservanda. Latini ab amoliendo vocant *amuleta*. Glossæ Philoxeni: *Amuletum, φυλακτήριον.*

טו אי זהו דורש אל המתים זה המרעיב
את עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שיבא
מת בחלום ויודיעו מה שישאל אליו· ויש
אחרים שהם לובשים מלבושים ידועים ואומרים
דברים ומקטירין קטורת ידועה וישנים לבדן
כדי שיבא מת פלוני ויספר עמו בחלום יכללו
של דבר כל העושה מעשה כדי שיבוא המת
ויודיעו לוקה שנאמר לא ימצא בך מעביר וגו׳
ודורש אל המתים :

XV. Quis est, qui mortuos consulit? Qui, ubi fame se afflixit, in cœmeterium abit, atque ibi decumbit, donec in somnio ei mortuus appareat, ac indicet, quod quærebat. Tales quoque, qui, certo vestis genere induti, verba consueta proferunt, & ex more suffitum faciunt, hinc soli dormiunt, quò mortuus, quem expetunt, accedat, ac in somnis sermonem secum habeat. Sententia de his ejusmodi est, quisquis de re ulla à mortuis responsum poscit, plecti verberibus oportere. Quippe dictum: *b Ne* b Deut. 18. 10.
inveniatur inter te qui traducat, ... & necromantis.

Quis est, qui mortuos consulit.] Sive *necromantis.* Latiùs verò patet *necromantæ* appellatio, quàm Maimonides hic describit. Nam & sic vocantur, qui carmine, virgâ, circulo magico, (ut mittam herbam Osiritim, viscus lyncis, oculos draconis, & alia id genus sacramenta dæmoniaca, quæ & ipsa per se nihil possunt) animas se excire ab inferis arbitrantur, ut ab iis non in somnio, sed vigilantes accipiant responsum, sive per os cadaveris recentis ac calidi, sive etiam eo absente. De istis vide, qui de Divinatione scripserunt: in his Georgium Raguseium, Theologum ac Medicum Patavinum, lib. II, de Divin. epist. VII.

יז אסור לשאול בעל אוב או בעל ידעוני
שנאמר לא ימצא בך מעביר וגו׳ ושואל אוב וידעוני·
נמצאת למד שבעל אוב וידעוני עצמן בסקילה
והנשאל בהן באזהרה ומכין אותו מכת מרדות
ואם כיון מעשיו ועשה כפי מאמרן לוקה·
והמכשף חייב בסקילה והוא שעשה מעשה כשפים
אבל האוחז את העינים והוא שיראה שעשה והוא
לא עשה לוקה מרדות מפני שלאו זה שנא׳
במכשף בכלל לא ימצא בך הוא ולאו שניתן
לאזהרת מיתת ב״ד הוא ואין לוקין עליו שנא׳
מכשפה לא תחיה :

XVI. Pythonem, vel ariolum consulere prohibemur. Nam dicitur, *c Ne inveniatur inter* c Deut.
vos traducens..... & consulens pythonem, vel ha- 18. 10.
riolum. Comperimus autem pythones, & hario- 11.
los, lapidibus obrui: qui verò eos consulunt, increpari, & rebellium ictibus plecti. Quod siqui ad eorum præscriptum actiones suas composuerint; vapulant. Præstigiator lapidatur: nempe qui reapse præstigiosa facit. At qui oculos eludit, nec ea præstat, quæ facere videtur, pœnâ rebellium afficitur: quia interdictum hoc de præstigiatoribus continetur sub generali illo: *d Ne in-* d Ibid.
veniatur apud te. Ac interdictum hoc pœnam habet mortis à senatu irrogandæ. Non enim tantummodo vapulat, quia dicitur: *e Præstigiatricem ne* e Deut.
sinito vivere. 7. 26.

Nempe qui reapse, &c.] Maimonides duo hic statuit genera præstigiatorum: unum dæmoniacum, alterum delusorium. Prioris generis præstigias exercebant Jannes & Mambres, qui se Mosi opposuerunt coram Pharaone. Tales ait Maimonides lapidandos. Alterius generis præstigiis utuntur agyrtæ, & circulatores: quarum effectus non sunt qui videntur, nec ab dæmonum commercio proveniunt, sed manuum agilitate. Hujusmodi impostores verberibus afficiendi, juxta Maimonidem.

Interdictum hoc de præstigiatoribus.] Nempe de præstigiatoribus priori loco memoratis, hoc est, commercium cum maligno spiritu habentibus: quos lapidibus obruen-

obruendos, Maimonides ait. Ratio adfertur, quia interdictum hoc speciale continetur sub generali, cujus pœna mors. Ut minimè satis sit, si verberibus multis duriſque excipiantur. Uti fit in præſtigiatoribus, qui hominibus agilitate quadam illudunt.

יז ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כו"ם הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל ונאמר כי הגוים האלה אשר יורש איתם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו׳ :

XVII. Omnia verò iſta ſunt fraudulenta, ac falſa : perque ea idololatræ primi ſeduxerunt gentes. Nec decet Iſraelitas, ſapientiæ eximios, vana ejuſmodi ſectari ; imò ne quidem cogitandum iis, utilitatis inde quippiam redundare. Quippe dicitur : *a Non eſt conjector in Jacob, nec* a Num. 23. 27.
incantator in Iſrael. Item, *b Nam gentes iſtæ,* b Deut.
in quarum hæreditatem tu venis, mathematicos, & omnia conſiderantes audiebant : at tu non ſta, &c. 18. 19.

Omnia verò iſta ſunt fraudulenta.] Mens Maimonidæ eſt, nihil eſſe niſi præſtigias, & impoſturas, quia nulli ſint dæmones. Eadem in opinione fuit R. Aben Eſra : & uterque putat, Scripturam hæc non prohibere, quia revera talia fieri poſſint ; ſed quia per impoſturas fieri credebantur. Quam tamen opinionem rejiciunt Gerundenſis, Abravanel, & Rabbinorum alii; qui perſuaſum habent dæmones à Deo creatos, ut inſtrumenta iræ forent ; unde eos vocant מלאכי חבלה *angelos pœnæ*, aut *tormenti*. Et huc allegant verba Davidis Pſalm. LXXVIII. 49. *mittens angelos malos.* & Proverb. XVII. 11. *Rebellionem quærit malus, & angelus crudelis mittetur contra eum.*

יח כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודברי חכמה אבל התורה אסרתן אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטני׳ שאין דעתן שלמה׳ אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברי׳ שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן ומפני זה אמרה התורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים תמים תהיה עם השם אלהיך :

XVIII. Si quis his rebus, vel ſimilibus, habuerit fidem, cogitans veras eſſe, ac ſapientiam continere, quamvis legibus Moſaicis prohibeantur : pro inſano, ſimulque imperito haberi debet, pueriſque & mulieribus accenſendus, quorum ratio eſt imperfecta. Sapientes verò & eruditi certis indiciis ſciunt, quæcunque in Lege vetita ſunt, non ſapientiæ opera eſſe ; ſed inania ac ſtolida ; eoque imperitos illa amplecti, relictâ, quæ ad veritatem ducit, viâ. Ideoque in Lege, ubi à vanis iſtis dehortatur, ſcriptum eſt : *c Perfectus eris cum Do-* c Deut.
mino Deo tuo. 18 13.

פרק שנים עשר

CAPUT XII.

אין מגלחין פאתי הראש כמו שהיו עושין עובדי כו"ם וכומריה שנא׳ לא תקיפו פאת ראשכם וחייב על כל פאה ופאה לפיכך המגלח שני צדדיו אפילו בבת אחת והתראה אחת לוקה שתים׳ אחד המגלח הפיאות בלבד ומניח שער כל הראש או המגלח כל הראש כאחד לוקה היאיל וגילח הפיאות :

NEquis more illo, quo idololatræ, eorumque ſacerdotes ſolent, extremam cæſariem tondeat : quia dicitur, *d Ne circumtondete la-* d Levit.
tus capitis veſtri. Reus autem aliquis fit ob quod- 19. 27.
que ejus latus. Propterea qui utrumque latus detondet, utcunque ſemel duntaxat admonitus fuerit, bis vapulat. Perinde etiam eſt, utrùm quis latera tantùm, alios relinquens capillos ; detondeat, an cæſariem reſcindat univerſam. Uterque enim, quia totonderit latera, vapulat.

Extremam cæſariem tondeat.] Vide Levit. XIX. 27. Theodotio vertit, Οὐ κυκλώσεις τὸ φαὰθ τῆς κεφαλῆς σου. Ubi videmus, retinuiſſe vocem פאת, Aquila pro eo habet κλίμα. Nam vertit, Οὐ περικυκλώσεις τὸ κλίμα τῆς κεφαλῆς σου. Eſt id capitis inclinatio, ſive declivitas, vel devexitas. Pro quo alii dixere, *angulus*, vel *extremitas*. Sententia igitur eſt, non eſſe in circuitu, ſive, in orbem attondendam comam. Quod facere ſolent Arabes, genteſque vicinæ. Herodotus Thalia cap. VIII : Καὶ τῆς τριχῶν τὴν κουρὴν κείρεσθαί φασι, καθάπερ αὐτὸν τὸν Διόνυσον κεκάρθαι· κείρονται δὲ περιτρόχαλα, περιξυροῦντες τοὺς κροτάφους. *Eodem modo ſe tonderi ajunt, quo Dionyſus tonſus eſt : tondentur autem in rotundum, tempora ſubradentes.* Idem confirmare videntur hæc verba Jeremiæ IX. 26. כל קצוצי פאה היושבים במדבר *Omnes detonſos extremam cæſariem, habitantes in deſerto.* Scio, non Lyrani ſolum, & Pagninum, ac Vatablum ; ſed etiam David Kimchi, & Salomonem Jarchi, interpretari de iis, qui in extremo habitant plagæ, ſive regionis : ſed aliter Chaldæus paraphraſtes, item LXX ſeniores, qui vertêre : Ἐπὶ πάντα περικειρόμενον τὰ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ ἐρήμῳ. *Super omnem attonſum circa faciem ſuam, habitantem in deſerto.* Vulgatus hoc pacto : *Super omnes, qui attonſi ſunt in comam, habitantes in deſerto.* Beatus quoque Hieronymus in Jerem. XXV, ubi iisdem vocem קצוצי habes, ſcribit : *Hæ gentes* (Dedan, Theman, Buz) *in ſolitudine ſunt, vicinæ & mixtæ regionibus Iſmaelitarum, quos nunc Sarracenos vocant : & de quibus dicitur, qui attonſi ſunt in comam.* Per comam autem intelligi vide-

videtur capillus extimus caput ambiens, ut cæsaries ea dicatur resecta ad modum coronæ. Ac ratio, cur hoc Deus vetuerit, illa videtur, quòd pronos ad idololatriam Israelitas sciret; quantòque plura cum gentilibus communia haberent, tanto faciliùs in eorum instituta transituros.

Reus autem fit ob quodque ejus latus.] Sumta hæc ex cap. III Maccoth. § 5.

ב כר"א באיש המגלח אבל איש המתגלח אינו לוקה אלא אם כן סייע למגלח והמגלח את הקטן לוקה האשה שגלחה פאת ראש האיש או שנתגלחה פטורה שנאמר לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך כל שישנו בבל תשחית ישנו בבל תקיף ואשה אינה בבל תשחית לשפי אין לה זקן לפיכך העברים הואיל ויש להם זקן אסורין בהקפם :

II. Hæc de tonsore accipienda. Nam, qui tondetur, nequam vapulat, nisi adjuverit tonsorem. Qui puero (ratione ea) præciderit capillos, vapulat. Mulier, quæ extremam viri cæsariem præciderit, vel ipsa fuerit detonsa, libera est. Quia dicitur: a *Ne circumcidite latus capitis vestri, ne-* a Levit. 19. 27.
que radito extremitatem barbæ tuæ. Quicunque reus fit verbis his, *Ne radito*: idem & istis, *Ne circumcidito.* Mulier autem non est subjecta verbis; *Ne radito*: quia barbâ caret. Eoque & servi, quippe barbati, extrema capitis detondere prohibentur.

Nisi adjuverit tonsorem.] Adjumentum illud de assensu accipio: nimirum si is, qui tondetur, jusserit hoc pacto tonsorem facere; aut si, illo sua sponte caput circumtondente, speculum inspexerit, nec ei obstiterit.

Quicunque reus fit.] Mira consequentia. Quia mulier barbam non habeat, eò nihil ad illam præceptum non corrumpendi barbam. Ergo nec ad eam præceptum de non abradendis temporibus. Quærere libet, si feminæ gentiles morem habuissent tempora detondendi, an Israelitidi fas foret similiter tempora radere? Nisi fortè id Rabbini velint, quia gentiles feminæ id facere non solebant, ideo Israelitides id facere potuisse. Atqui constat eas id fecisse. Lucianus de Dea Syria: Τὰς κεφαλὰς ξυρέονται, ὅκως Αἰγύπτιοι, ἀποθανόντος Ἄπιος. γυναικῶν δὲ, ὁκόσαι οὐκ ἐθέλουσι ξυρέεσθαι, τοιήνδε ζημίην ἐκτελέουσι. ἐν μιῇ ἡμέρῃ ἐπὶ πρήσει τῆς ὥρης ἵστανται. ἡ δὲ ἀγορὴ, μούνοισι ξείνοισι παρακέαται, καὶ ὁ μισθὸς ἐς τὴν Ἀφροδίτην, θυσίη γίνεται. *Capita detondent, ut Ægyptii, cùm mortuus est apis. Quæcumque autem mulieres tonderi nolunt, talem pœnam exsolvunt. Diem unum ad quæstum corpore faciendum prostant. Forum autem illud solis peregrinis exhibetur: & , quod inde mercedis auferunt, Veneri in sacrificium datur.*

ג כל מצות לא תעשה שבתורה אחד אנשים ואחד נשים חייבים חוץ מבל תשחית ובל תקיף ובל יטמא כהן למתי' וכל המצות עשה שהיא מזמן לזמן ואינה תדירה נשים פטורות חוץ מקדוש היום ואכילת מצה בלילי הפסח ואכילת הפסח ושחיטתו והקהל ושמחה שהנשים חייבות׳ טומטום ואנדרוגינס הרי הן ספק נותנין עליהן חומרי האיש וחומרי האשה בכל מקום וחייבין בבל ואם עברו אינם לוקין :

III. Omnia Legis interdicta tam mulieres, quàm viros, tangunt, his solùm exceptis: *Ne corrumpito*; &, *Ne circumcidito*; &, *Ne se polluat sacerdos propter mortuum.* Mandatis verò, quia certis tantum temporibus observantur, eoque perpetua non sunt, mulieres non tenentur. Excipiuntur tamen dies Kidus, & azymorum, quæ paschali nocte comeduntur; & comestio agni paschalis, ejusque jugulatio; item congregatio ac lætitia. Ad ista enim & mulieres adstringuntur. De obstructis, & androgynis, dubitatur. Ubique tamen iis imponuntur onera virorum ac mulierum: cæterùm si negligant, non vapulant.

Omnia legis interdicta.] Non satis apertum est de omnibus, cùm quædam ad mulieres pertinere non possint: ut interdictum illud de barba. Nisi κρησφυγετὸν illud placet, quod & aliquæ inveniantur barbatulæ. Et quid attinebat excipere de sacerdote se cadaveris contactu polluente? Nam sacerdotes Hebræis soli viri, non, ut gentibus, feminæ etiam. Quamquam & hinc se expedire conantur Thalmudici. Ajunt enim Levit. XXI. 1. vocabulum כהנים *sacerdotes* non referri ad solos eos, qui ministerio fungebantur; sed ad totam stirpem Aaronis: & nequis putaret fœminas quoque huic præcepto inclusas, ideo subdi, כהנים בני אהרן *sacerdotes filios Aharon*: ולא בנות *& non filias*, inquit Rasi.

Mandatis verò, &c.] Vide Kidusin cap. 1.

De obstructis, & androgynis.] טמטם *claudere, obstruere, obturare*: unde טומטום est, שערותו סתומה ולא נראה בו זכרות ולא נקבות *cujus membrum genitale obturatum est, ita ut non appareat, utrùm masculus, an fæmina sit*: inquit David de Pomis. Nempe in androgyno sive hermaphrodito utriusque sexus membrum concurrit: in obturato neutrum, sed solùm est rima, qua effluat saccatus corporis humor. Exstitit olim codex inscriptus ספר טמטום *liber Tontom*, sive *de obstructis.* Cujus meminit Maimonides noster in More Nebuchim Part. III. cap. XXXVII, item XLI, & alibi.

Androgynis.] אנדרוגינוס quin à Græcis accepta sit, dubium non est. Planè enim est ipsum ἀνδρογύνης, sive ἀνδρόγυνος: quod ad verbum expresseris, *marifæmina.* Aliter γύνανδρος, vel ἑρμαφρόδιτος, item ἀρρενόθηλυς. Androgyni vocem retinet Tullius 1 de Divin. *Semimarem* dicit Livius lib. IX. At lib. XXVII, *ambiguo inter marem ac fæminam sexu.* Plinius lib. VII. cap. II. vocat *utriusque natura*; & cap. III. *utriusque sexus. Gignuntur*, inquit, *& utriusque sexus, quos hermaphroditos vocamus, olim androgynos vocatos, & in prodigiis habitos, nunc in deliciis.* Quæ verba ex eo etiam Agellius adducit lib. IX. cap. IV. Quod vero hic de antiquis Romanorum temporibus dicitur; abunde patet

ex

ex Livii lib. IX, Julio Obsequente, & aliis: qui tales ajunt in mare solitos deportari, carmen etiam à ter novenis virginibus cantatum per urbem, donumque Junoni oblatum. Porrò etsi nunc utriusque, nunc ambigui sexus, dicantur: ejus tamen sexus censentur, qui prævalet: ut est L. Quæritur. § De statu hominum. In hæreditate verò adeunda apud Hebræos filiabus accensentur. Nam androgyni par hic ratio ac tomtomi, sive obstructi. Tali autem, in luculenta atque opima hæreditate, filii, hæreditatis domini, haut aliter ac filiabus, alimenta debebant. Sed si hæreditas tum exigua foret, ut tantummodo esset, unde filiæ alerentur, hæ genitalibus obstructum remittebant ad mares: ac eorum esse conditione jubebant. Ita ut semper obstructi iis accenserentur, quorum inter liberos conditio deterior foret. Atque hoc pluribus exponitur in Misna, tit. Baba bathra cap. IX. item è junioribus à summo viro, Joanne Seldeno libro ad Leges Hebræorum de successionibus cap. XI.

ד אע"פ שהאשה מותרת לגלח פאת ראשה הרי היא אסורה לגלח פאת ראש האיש ואפילו קטן אסור לה לגלח לו פאה · ופאה זו שמניחים כצדע לא נתנו בו חכמים שיעור ושמענו מזקננו שאינו מניח פחות ממ' שערות ומותר ללקט הפאות במספריים · לא נאסר אלא השחתה בתער:

IV. Quamquam autem mulieri permittatur circumtondere extremam cæsariem suam: extremam tamen viri detondere ei est nefas. Quàm latè illud extremitatis vocabulum se extendat, non est à sapientibus definitum. Accepimus autem à senioribus, non relinquendos esse pilos pauciores quadragenis. Licet verò extremitatem auferre forfice; at scalpro non licet.

Forfice, at scalpro non licet.] מספרים & תער differunt, quod illius bina crura, hujus unum sit: unde si pro מספרים dicas in singulari מספר idem habebis, quod תער *novacula*. David de Pomis in ספר.

ה דרך כומרי עובדי כו"ם היה להשחית זקנם לפיכ' אסרה תורה להשחית הזקן · וחמש פאות יש בו לחי העליון ולחי התחתון מימין וכן משמאל ושבלת הזקן ולוקה על כל פיאה ופיאה · ואם נטלן כולן כאחד לוקה חמש ואינו חייב עד שיגלחנו בתער שנ' ולא תשחית את פאת זקנך גילוח שיש בו השחתה לפיכך אם גילח זקנו במספריים פטור ואין המגלח לוקה עד שיסייע· ואשה מותרת להשחית זקנה אם יש לה שער בזקן ואם השחיתה זקן האיש פטורה:

V. Sacerdotes idololatrici solebant barbam radere; eaque de caussa lege interdictum, ne barbam radamus. Quinque autem sunt extremitates barbæ; maxillæ superioris & inferioris à dextro latere, totidem à sinistro, ac præterea cuspis barbæ. Ac ob horum aliquam recisam verbera infliguntur. Quod siquis omnes simul raserit, quinquies vapulat. Nec tamen reus fit, priusquam scalpro raserit. Quia dicitur, *Ne excidito extremitatem barbæ tuæ*. Puta, per rasuram. Ideoque si forfice detonderit, liber habetur. Qui raditur, reus non est, nisi radentem adjuverit. Mulieri, si pilos in mento habuerit, radere barbam licet. Eadem si barbam viri raserit, libera est.

Sacerdotes idololatrici solebant radere barbam.] Herodot. Euterp. cap. 36. Τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι νόμος ἅμα κήδεϊ κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς, τοὺς μάλιστα ἱκνέεται. Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνιεῖσι τὰς τρίχας αὔξεσθαι, τάς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γενείῳ, τέως ἐξυρημένοι. *Apud alios homines mos obtinet, ut in luctu statim capita tondeantur ab iis, quos potissimum is attingit: at Ægyptii in morte suorum sinunt capitis barbæque pilos crescere, cum alioqui antea fuerint rasi.*

Et cuspis barbæ.] שבלת *spica, arista*, & à similitudine spicæ, *cuspis barbæ*: eodem modo, quo ἀκίδα seu cuspidem barbæ Homerus γλωχῖνα appellavit: quæ vox à γλῶχες *spica, aristæ*, unde περιγλῶχες apud Hesiodum in Clypeo Herculis:

Τῆμος δὲ κεγχροῖσι περιγλῶχες τελέθουσι.
Quando item & milia circum aristæ nascuntur.

Quem ad locum Tzetzes. περιγλῶχες αἱ γωνίαι τοῦ στάχυος, περιφερικῶς δὲ τὸν στάχυν.

ו השפה מותר לגלחו בתער והיא השער שעל גב השפה העליונה וכן השער המדולדל מן השפה התחתונה ואע"פ שהוא מותר לא נהגו ישראל להשחיתה אלא יגלח קצתו עד שלא יעכב אכילה ושתייה:

VI. Labri superioris pilos forfice auferre licet: ut & illos labri inferioris, qui non sunt barbæ contigui. Etsi verò id liceat, non tamen moris est Israelitis eos auferre: sed partem tantummodo recidunt, ne comedenti, vel bibenti, sint impedimento.

Labii superioris.] Non opus fuisset addere *superioris, & inferioris*, si veteres observarent discrimen, quod Donatus vel Asper statuit in Eun. II. III: *Labra*, inquit, *sunt superiora, labia inferiora.* Nunc quia id discrimen negligitur, maluimus cum Cæsare loqui: cujus illud in v. de bello Gall. *Capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius.*

ז העברת השער משאר הגוף כגון בית השחי ובית הערוה אינו אסור מן התורה אלא מדברי סופרי

VII. Alias corporis partes, ut axillas, & pubem, depilare, non Lege, sed verbis sapientum prohibetur. Et eum, qui depilat, ictibus rebellionis

סופרי׳ והמעבירו מכין אותו מכת מרדות בד״א במקום שאין מעבירין אותו אלא נשים כדי שלא יתקן עצמו תיקון נשים אבל במקו׳ שמעבירין השער הנשים ואנשי׳ אם העביר אין מכין אותו ומותר להעביר שער שאר איברי׳ במספריים בכל מקום :

lionis puniunt. Atque hæc accipienda de locis, ubi solæ se mulieres depilant, ne se ornare mulierum ornamentis videatur. Sed si depilârit se, ubi id tam viri, quàm mulieres facere solent, non vapulat. Reliquorum membrorum pilos novaculâ recidere licet.

ח לא תעדה אשה עדי האיש כגון שתשי׳ בראשה מצנפת או כובע או שתלבש שריון או כיוצא בו או שתגלח ראשה כאיש ולא יעדה איש עדי אשה כגון שילבש בגדי צבעונים וחלי זהב במקום שאין לובשין אותן הכלים ואין משימים אותו החלי אלא נשים הכל כמנהג המדינה :

VIII. Mulier ne se ornet virili ornatu ; ut imponendo capiti cidarim, aut galeam, vel induendo loricam. Nec capillos, virorum more, præcidat. Similiter vir ne muliebri se decoret ornatu ; ut indutu vestis versicoloris, vel monili aureo ; iis imprimis locis, ubi solæ mulieres sic ornantur. Omnia enim (æstimanda) pro regionis more.

Versicoloris.] a. v. vestis colorum, h.e. diversicolor. Græcè πολύμιτος.

ט איש שעדה עדי אשה ואשה שעדה עדי איש לוקין המלקט מערות לבנות מתוך השחורות מראשו ומזקנו משילקט שערה אחת לוקה מפני שעדה עדי אשה׳ וכן אם צבע שערו שחור משיצבע שערה לבנה אחת לוקה טומטום ואנדרוגינוס אינו עוטף כאשה ולא מגלח ראשו כאיש ואם עשה כן אינו לוקה :

IX. Vir qui muliebri, vel mulier, quæ virili se habitu ornârit, vapulat. Qui canos capitis aut barbæ pilos è nigris evulserit, ut vel unicus fuerit pilus, plectitur ; quia mulierum ornatum imitatur. Itidem si tincturâ nigrum iis colorem induxerit, ac vel unum è canis nigrum reddiderit, confestim vapulat. Obturatus, & hermaphroditus, nec se tegat mulierum instar, nec tondeatur, ut viri : si tamen fecerit, non vapulat.

Obturatus.] De eo dictum §. 3.

י כתובת קעקע האמור בתורה היא שישרט כל בשרו וימלא מקום השריטה כחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים וזה הי מנהג גוים שרושמין עצמן לעבודת כו״ם כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה ומעת שירשום באחת מדברים הרושמין אחר שישרוט באיזה מקום מן הגוף בין איש בין אשה לוקה :

X. Scriptum stigmatis, cujus in lege mentio fit ; appellatur, quando quis incisâ carne suâ incisuram implet fuco, atramento, vel aliis, queis pingitur, coloribus. Hunc enim in modum solent gentiles in idoli honorem notare servum, eo indicantes, illum venditum, culturæque ergo signatum. Simulatque verò notâ ejusmodi insignis erit Israëlita ; quacunque id corporis parte fuerit, seu vir, seu mulier, vapulat.

Scriptura stigmatis.] Mos Orientis ; ut Assyriorum. Lucianus de Dea Syria : Στίζονται δὲ πάντες, οἱ μὲν ἐς καρπούς· οἱ δὲ ἐς αὐχένας· καὶ ἀπὸ τοῦδε ἅπαντες Ἀσσύριοι στιγματοφορέουσι. *Omnes autem notis sunt compuncti ; alii in vola, alii in cervice : atque inde est, quod omnes Assyrii stigmata gerunt.*

Incisuram implet fuco, &c.] Stigmata, qualia Maimonides memorat, apud Britannos, sed extra luctum, erant : de quibus Solinus cap. xxv : *Regionem partim tenent barbari, quibus per artifices plagarum figuras jam inde à pueris varia animalium effigies incorporantur, inscriptisque visceribus hominis incremento pigmenti notæ crescunt. Neque quidquam magis patientiæ loco nationes feræ ducunt, quam ut per memores cicatrices plurimum fuci artus bibant.* Sed nihil reperio de coloribus extra luctum illinendis. Verùm Ægyptiæ mulieres in luctu faciem luto illinebant. Herod. Euterp. Τοῖσι ἂν ἀπογένηται ἐκ τῶν οἰκίων ἄνθρωπος, ὅ τις καὶ λόγος ᾖ, τὸ θῆλυ γένος πᾶν ἐκ τῶν οἰκίων τούτων καὶ ὦν ἐπλάσαντο τὴν κεφαλὴν πηλῷ καὶ τὸ πρόσωπον. *Quibuscunque aliquis ex domesticis decessit, homo alicujus momenti, omnes fœminæ illius familiæ caput & vultum luto oblinunt.*

יא כתב ולא רשם בצבע או שרשם בצבע ולא כתב בשריטה פטור עד שיכתוב ויקעקע שנאמר וכתובת קעקע בד״א בכותב אבל והו שכתבו בבשרו וקעקעו בו אינו חייב אלא אם כן מייע כדי

XI. Si quis se inciderit, nec colore infecerit ; vel infecerit quidem, nec tamen inciderit ; liber est, usque dum & inciderit, & infecerit. Quia dicitur, a *Scriptura stigmatis* : quod accipiendum de eo, qui inscribit. Sed is, cujus carnem — a Levit. 19. 28.

כדי שיעשה מעשה אבל אם לא עשה כלום אינו לוקה:

nem alii inſcripſerunt, & inciderunt; niſi ipſe in eo adjuverit, reus non eſt. Si nihil ipſe egerit, non vapulat.

Siquis ſe inciderit, &c.] Hæc, & ſequentia, hauſta ſunt ex Maccoth cap. III. § VI.

יב השורט שריטה אחת על המת לוקה שנאמר ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם אחד כהן ואחד ישראל שרט שריטה אחת על ה׳ מתים או ה׳ שריטות על מת אחד לוקה חמש׳ והוא שהתרו בו על כל אחת ואחת:

XII. Qui ſe laniat laniatu uno propter mortuum, vapulat: quia dicitur, a *Non propter defunctum lacerabitis carnem veſtram*. Et perinde eſt, utrùm ſacerdos, an Iſraelita ſit. Si lacerârit ſe uno laniatu ob plures mortuos, aut quinque laniatibus ob unum defunctum, quinquies vapulat. Quod locum habet, ſi de unoquoque præmonitus fuerit.

a Levit. 19. 28.

Qui ſe laniat laniatu uno.] שרט, quod vulgo transferunt *incidere*, vertendum eſt ſecundum Rabbinos, *laniare*. Nam præceptum, quod Levit. XIX. 28. & XXI. 5. eſt לא ישרטו שרטת, diverſum eſſe volunt ab altero, quod eſt Deut. XIV. 1. לא תתגדדו. Prius illud Levit. vetat lacerare unguibus ſeſe: unde & Græci tranſtulerunt: *ἐπὶ τὰς σάρκας αὐτῶν οὐ κατατεμοῦσιν ἐντομίδας.* quod non de inciſura accipiendum, ſed laniatu. nam ἐντομὶς quoque notat lacerationem corporis, quæ in luctu fiebat: unde ἐντομίδαι apud Suidam, qui laniatu vultum ſuum in luctu fœdabant; uti apud Maronem Anna; de qua illud,

Unguibus ora ſoror fœdans.

Servius III. Æneid. *Varro dicit, mulieres in exequiis, & luctu, ideo ſolitas ora lacerare, ut ſanguine oſtenſo inferis ſatisfaciant.* Sane Scripturæ verba de laniatu oris acceperunt Thalmudici. Maccoth cap. III. § 5. השורט שריטה אחת על המת חייב. שרט שריטה א׳ על ה׳ מתים או ה׳ שריטות על מת א׳ חייב על כל א׳ וא׳: i. e. *Qui laniat ſeſe laniatu uno ob mortuum, reus eſt. Si laniaverit laniatu uno ſuper quinque mortuis, aut quinctuplici propter unum mortuum, ob unumquemque reus eſt.* Quinctuplicem ponunt laniatum pro numero totidem digitorum. Nam quæſtio erat, utrùm, qui pariter ſe quinque digitis laniâſſet, culpæ unius, an quinctuplicis, reus eſſet. Ut proinde minus videatur aſſecutus Hebræorum mentem doctiſſimus Cochus, quando vertit: *qui ſe ſecat unâ cæſurâ ob defunctum, tenetur. Unâ ſi ſecuerit cæſurâ ob quinos demortuos, aut quinis cæſuris ob unum, ob quamlibet tenetur.* Illuſtrantur hæc verbis Raſi ad citatum Levitici locum, quando ait: לפי שנאמר בישראל ושרט לנפש לא תתנו יכול שרט חמש שריטות לא יהא חייב אלא אחת ת״ל לא ישרטו שרטת לחייב על כל שריטה ושריטה שתיב׳ זו יתירה היא לדרוש שהיה לו לכתוב לא ישרטו ואני יודע שהיא שרטת *Quandoquidem toti Iſraeli præceptum erat,* (cap. XIX. 28.) *Et laniationem propter mortuum non facietis: dicere poſſimus, ſi quinque laniatibus ſe laniaverit, tantum unius culpæ reum fore. Sed ideo dictum eſt, non laniabunt laniatu, ut reus fieret propter quemlibet laniatum. Nam vox illa ſupervacua eſt ad explicandum. Scribendum fuerat tantum, non laniabunt. Nonne ſatis conſtaret eſſe laniatum?* At altero præcepto Deut. XIV. 1. vetuit Deus incidere corpus cultro, aut alio quovis ferro: quod oſtendunt loca Jerem. XLI. 5. & 1 Reg. XVIII. 28.

יג גדידה ושריטה אחד היא ובכשם שהיו הגוים שורטין בבשר׳ על מתיהם מפני הצער כך היו חובלין לעצמם לעכו״ם שנאמר ויתגודדו כמשפטם גם זה אסרה תורה שנאמר לא תתגודדו אלא שעל הכרת בין שרט בידו בין שרט בכלי לוקה לעכו״ם בכלי חייב מלקות בידו פטור ובכלל אזהרה זו שלא יהיו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר שדבר זה גורם למחלוקת גדול שנאמ׳ לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות:

XIII. Inciſio, & laceratio, pro eodem habentur. Et quemadmodum, præ dolore ob defunctum, carnem ſuam incidebant gentiles: ſic quoque in idolorum honorem ſe unguibus carpebant. Quippe dicitur: *Et* b *incidebant ſe more ſuo.* At ſimiliter lege eſt interdictum: quia dicitur: *Ne* c *vos ipſos incidatis.* Eo qui, ſeu manu, ſeu inſtrumento, ſe mortui cauſsâ lædit, vapulat: qui idoli ergo egerit, ſolum plectitur, ſi inſtrumento: nam ſi manu, liber eſt. Generali etiam continetur, ne una in urbe Senatus ſit duplex, quorum ille hunc in modum, alter alio judicium ferat. Quippe hoc magni ſit diſſidii cauſſa: quia dicitur; לא תתגודדו: id eſt, *non facietis diverſos cœtus.*

b 1 Reg. 18. 28.
c Deut. 14. 1.

Ob defunctum carnem ſuam incidebant.] Ita Scythæ, Rege mortuo *βραχίονας περιτάμνονται*, *bracchiis circumciduntur*; ut eſt apud Herodotum Melpom. cap. LXXI.

In idolorum honorem ſe unguibus carpebant.] Vel etiam incidebant: uti ſacerdotes in ſupplicando Baal; quemadmodum eſt 1 Reg. XVIII, 28. Nempe, ut faciliùs hoc triſti ſpectaculo miſericordiam moverent. A Bellonæ etiam ſacerdotibus, ut eſt apud Tertullianum Apolog. cap. IX, *ſatratus ſanguis de femore proſciſſo in palmulam exceptus, & ſuis datus ſignatis.* Lactantius ſimiliter lib. I. cap. XXI. ubi de Bellonæ ſacris: *In quibus*, inquit, *ipſi ſacerdotes non alieno, ſed ſuo cruore ſacrificant. Sectis namque humeris, & utrâque manu diſtrictos gladios exerentes, currunt, efferuntur, inſaniunt.* Horatium vide, & quæ ad eum Acro notavit ſat. III. lib. I: ut Tibullum, Lucanum, alios, mittam.

Gene-

Generali hoc monito.] Generale dictum vocat, *Ne incidatis.* Propriè id signat, *Ne incidatis corporis vestri membra:* Sed non ineptè applicatur corpori Reip. cujus Senatus in contraria scindi studia non debet. De quo mox subdit Maimonides noster,

Ne faciatis diversos cœtus.] Quæstio hic movetur à Rabbinis, cur, qui carnem incidit, vapulet, cùm præceptum לא תתגודדו sit ambiguum; quia non solum designat, *Ne incidatis*; sed etiam, *Ne faciatis cœtus diversos*: Rabbinorum autem pronunciatum sit, vapulare neminem ob præceptum negativum, quod ancipitem habeat sententiam. Respondent ipsi, tum duntaxat hoc velle Rabbinos, si ignoretur, quis nativus ac primarius sit sensus: id hic locum non habere, quia abundè constet, תתגודדו propriè denotare *incidatis*: eóque genuinum hunc esse hujus loci sensum: ac solùm secundariò adaptari illi interpretationem alteram, *Non facietis cœtus.*

יד הקורח קרחה על המת לוקה שנאמר ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת אחד ישראל ואחד כהן שקרח על המת אינו לוקה אלא אחת. הקורח ד׳ או ה׳ קרחות על מת אחד לוקה כמנין הקרחות והוא שהתרו בו על כל קרחה וקרחה:

XIV. Qui ob defunctum, capillos evellendo, uno se loco calvum reddit, vapulat. Quia dicitur; a *Ne faciatis calvitium inter oculos propter mortuum.* Ac pari ratione, seu sacerdos fuerit, seu Israelita, si mortui ergo calvum se reddat, uno verbere plectitur. Si quis quatuor vel quinque locis capillos evulserit ob defunctum: pro numero locorum, quibus calvitium induxit, etiam se numerus habet ictuum, quibus plectitur. Cæterùm id locum habet, si de unoquoque calvitii loco præmonitus fuerit. a Deut. 14. 1.

Uno se loco calvum reddit.] Volunt Hebræi, Scripturam, quando ait, קרחה קרח, innuere, ob unumquemque locum, qui calvus sit, hominem vapulare.

טו אחד הקורח בידו או בסם או המטביל ה׳ אצבעותיו בסם והניחם בחמש מקומות בראשו בבת אחת הואיל וקרח ה׳ קרחות אע״פ שהיא התראה אחת לוקה חמש שהרי כולן באין כאחת: וחייב על כל הראש כבין העינים שנאמר לא יקרחו קרחה בראשם: וכמה שיעור הקרחה כדי שיראה מראשו כגרים פנוי בלי שער:

XV. Sive autem manu se calvum reddiderit, sive medicamento; ut si quinque digitos eo inunxerit, eos quinque locis capitis imposuerit, atque iis se ita glabrum ac depilem reddiderit: utcunque semel duntaxat præmonitus erit, nihilominus, cum eo pacto quinque sit locis depilatus, quinquies plectitur: quippe uno tempore hæc commisit. Et reus est ob caput totum, sicut cum inter oculos. Quia dicitur, *Ne inducant calvitium capiti suo.* Quæ verò quantitas requiritur, ut quis calvitium dicatur induxisse? ut locum fecerit glabrum ac depilem magnitudine fabæ.

Reus est ob caput totum.] Hoc ex Levit. XXI. 5. adstruunt per גזרה שוה secundâ regulâ ex XIII illis Rabbi Ismaelis.

Inter oculos.] Respicit locum Deuteron. XIV. *Neque inducite calvitium inter oculos vestros propter mortuum.* Hoc est, ne radatis eam sincipitis partem, ubi capilli imminent intercilio, sive spatio oculis interjecto. Quam mentem esse, etiam ex Rasi, sive Salomone Jarchi liquet.

טז הקורח ראשו או השורט בבשרו על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים פטור ואינו לוקה אלא על המת בלבד או השורט לעכו״ם: הקורח קרחה בראש של חברו והשורט לו יוצא בבשר חברו והכותב כתובת קעקע בבשרו של חברו והיה חברו מסייע בזמן ששניהן מזידין שניהן לוקין אחד שוגג ואחד מזיד המזיד משניהם לוקה והשוגג פטור:

XVI. Qui calvitiem capiti inducit, aut carnem suam lacerat propter ruinam domus, aut navim mari submersam, liber est. Neque enim vapulat quis, nisi se defuncti, vel idoli ergo, carpserit. Est qui caput alterius reddiderit calvum, vel carnem ejus carpserit, quique alterius carni inscripserit notas; sit alter, qui adjuverit: uterque verò id per contumaciam egerit: uterque vapulat. Sin unus errore, alter sciens volens deliquerit, ac studio legis violandæ: hic quidem verberibus afficitur, alter ab iis est immunis.

בריך רחמנא דסייען:

Benedictus sit Misericors, qui nos juvit.

Propter ruinam domus.] Dixerit quis, non plecti aliquem, quia præ mœrore genas laniarit, ob damnum aliquod in re familiari: plecti, si idem fecerit defuncto patre, uxore, unigenito, aut primogenito. Atqui facilius aliquid mœrori concedendum in carissimorum morte, quàm in fortunis; præsertim siquis opulentus, aut magna damni resarciendi spes affulgeat. Sed eò Rabbini respexerunt, quòd Deus disertim interdicat,

nequis genas, vel aliam corporis partem, carpat ob carorum mortem: at si idem ob ruinam domus, vel aliud rei familiaris damnum fiat, nullum habeamus præceptum. Non dubium quidem, quin si Deo hæc impatientia displicuerit in graviori malo; minus eam in minori probârit. Sed noluere plecti, ubi nihil tale Deus expressisset. Aliud etiam caussæ accedere potuit. Nam consuetudo illa gentilium in luctu ob mortem suorum quasi abierat in religionem. Credebant enim id Dis manibus gratissimum esse, qui sanguine placarentur. Quid mirum igitur, si de eo præceptum esset; de rei domesticæ damno non item?

Per contumaciam egerint.] κατὰ λέξιν, *egerint superbientes*, hoc est, ex contemtu Legis.

F I N I S.